

TECRÎD-İ SARÎH

Hamdüsenâ O Allahü azîmüşşana mahsustur ki Bâri', Musavvir, Hallâk O'dur. Vehhâb, Fettâh, Rezzâk O'dur. Dünya ve âhiret nimetlerini kullarına istihkaklarından evvel ibtidâen bağışlayan Kerîm, alelîtlak O'dur. Salât ve selâmı da ins ve cinni hakka davet eden O Resûl-i Kerîm'e olsun ki kendisini mekârim-i ahlâkı tetmîm için ba's ve irsâl ve alelîtlak mahlûkunun kâffesine tafdîl ve âfâkı mesken edinmiş cemî-i berâyâyâ fâik şiyem-i kemâlât ile âlem-i vücûda ibraz buyurmuştur. Salâtüselâmı âl-i kirâmına da olsun ki onlar kesret-i infâk ile mevsufturlar. Ashâb-ı zevi'l-ihirâmına da olsun ki ehl-i tâat ve vifâk olmakla mârufturlar. Öyle salâtüselâm ki her günün şâm ve bâmdâdı tevâlî ettikçe daim ve dünyalar durdukça müstemir ve kâim olsun.

بعد ذا mâlûm olsun ki ashâb-ı hadîsin pîşvâsı, asrının evhadi, imâm-ı kebîr Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Buhârî^a rahimehullah hazretlerinin *el-Câmiu's-*

a Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim b. Mugîre b. Berdizbe el-Cu'fî el-Buhârî (194-256) hazretleri aslen Fârisî olup pederinin ceddi Mugîre Buhara Valisi Yemân el-Cu'fî yediyle kabûl-i İslâm eylediğinden nisbet-i velâ' ile ona intisabı dolayısıyla kendisine de, nesline de Cu'fî denilmiştir. Pederi İsmâîl b. İbrâhim Cu'fî de muhaddisinden ve ulemâ-yı metbûînden ve dördüncü tabaka ricâlindendir. Ebû Abdullah ise bir hârîka-i zekâ ve âyet-i hıfz ve itkân idi. Henüz çocuk denilecek bir sinde iken yetmiş bin kadar hadisi ezbere almıştı. Bu hâdis-i garîbeyi duymuş olanlardan biri hakikaten bu miktar hadis bilip bilmediğini kendine sormuş. O da demiş ki: Evet, hatta bildiğim bundan da ziyadedir. Hem de sahâbe ve tâbiînden her kimin hadisini bana sorarsan o zatın târîh-i velâdet ve vefatını da, nerelerde sâkin olmuş olduğunu da haber verebilirim.

Kendisinin nakline göre daha on yaşında ve mektepte iken ahz-ı hadîse başlayıp on altısında iken Abdullah b. Mübârek ile Vekî' b. Cerrâh'ın kitaplarını hıfzetmiş ve ashâb-ı re'y namını alan Irak müctehidlerinin akvâl ve ârâsını öğrenmişti. Sahâbe ve tâbiînin kazâyâsı ve akvâli yani verdikleri hükümlerle ârâ ve ictihâdâtı hakkındaki kitabını on sekiz yaşında telif etti. *Târîh-i Kebîr*'ini Medîne-i Münevver'e'de Ravza-i Tâhire-i Nebeviyye'nin yanı başında ve mehtaplı gecelerde telif eylemiştir. Bu kitap, Buhârî'den sonra ricâl hakkında eser yazmış olanların kâffesi için en kıymetli me'hazlardan biri oldu. Bu kitabından bahsederken kendisi diyor ki: *Târîh*'imde az isim vardır ki sahibine dair ayrıca bir kıssa da mâlûmum olmasın. Lâkin çok uzamasın diye bunları oraya dercetmedim.

Henüz sâde-rev bir civan iken rivayet ve tahdîse başlayıp yolda giderken bile ahz-ı hadîs için başına birikenlerin izdihâmı serbestçe yürümesine mani olurdu. Bir kitabı ezbere almak için o kitaba bir kere bakması kâfi idi. Kuvvet-i hıfza delâlet eden merviyât-ı acîbe pek çoktur: Bir defa birçok zevat ile birlikte bir şeyhi dinliyorlarmış. Herkes mesmûunu yazıp durduğu halde o yalnız dinlemekle iktifa ettiği için orada hazır olanlardan iki zat bunun sebebini sual ile vechini beyan etmesi için pek ziyade ilhâh etmişler. Müşârûn ileyh, "Görüyorum ki ısrarınız çoğa vardı. Yazdıklarınızı haydi ortaya çıkarın" demiş, yazılı evrakda on beş binden ziyade hadis varmış. Hepsini ezberden o kadar dürüst okumuş ki o iki zat kitaplarındaki

sahîh'i şüphesiz İslâm'da telif edilen kitapların en büyüğü ve en müfididir.^a Ancak ehâdis-i mütekerreresi ebvâb-ı muhtelifede irat edilmiş olduğundan insan, bir hadîs-i şerifin hangi babda olduğunu öğrenmek isterse birçok meşakkate katlanıp uzun uza-diya taharriyata koyulmadıkça nerede olduğunu hemen hemen öğrenemez. Buhârî rahimehullahın bundan maksadı bir hadisin birçok tarikten rivayet edilmiş olup şöhret bulduğunu anlatmaktır. Bizim burada maksadımız ise yalnız hadisin aslını almaktan ibaret(olup turuk-ı rivâyetin kesretini ve bu ehâdis-i şerifenin derece-i şöhretini bildirmek maksudumuzun haricinde)dir. Zira bu kitapta her ne varsa cümlesinin sahih olduğu (artık) mâlûm ve müsellemdir. İmam Nevevî *Şerh-i Müslim* mukaddimesinde, “Buhârî'ye gelince vücûh-i muhtelifeyi yani hadisin rivayet tariklerini birbirinden uzak, müteferrik bablarda zikreder. Çoğunu da en münasip olmak üzere zihne tebâdûr eden bablarda zikretmez. Bundan dolayı (bir hadise ait) turuk-ı rivâyeti (birden) cem' ve ihâta etmek ve bir hadis için zikrettiği tariklerin cümlesini öğrendim diye vüsûk ve itmînân kesbeylemek tâlib-i hadîs için müşkülleşir” diyor. Yine İmam Nevevî diyor ki: “Müteahhirîn-i huffâz içinde birçoğunu gördüm ki bu yüzden hataya düşüp *Sahîh*'inde mevcut ve fakat zihne tebâdûr eden mevâki'de gayri mezkûr olan bazı ehâdisi, Buhârî'nin rivayet etmiş olduğunu inkâr ettiler.”^b

sehivleri onun mahfuzuna göre düzeltmeye başlamışlar ve “Anladık ki bunu geçecek kimse yok” demişler. Müşârûn ileyhin gününde Semerkant'ta dört yüz kadar tâlib-i hadîs varmış. Bunlar bilâfâsıla yedi gün kendisine mülâzemet ve zihnini karıştırmak için yanıltmaçlar tertip edip ehl-i Şâm'ın isnadlarını ehl-i Irâk isnadlarına, Irâkiyyûn isnadların Şâmiyyûn isnadlarına, ehl-i Harem'in isnadlarını Yemenîler'in isnadlarına ilâ âhirih, bil-iltizam ithal etmişlerse de ne bir isnadda, ne bir metinde hiçbir defa sehvetliğini görüp de bahâne-cû olmaya meydan bulamamışlardır. Bağdatlılar'ın kalb-i esânîd ile yaptıkları o meşhur imtihan da mukaddimedede (s. 84) geçmişti.

Sahîh sahibi Müslim, müşârûn ileyhin telâmizindendir. *Sahîh*'inde Müslim'in Buhârî'den rivayeti yoksa da diğer kitaplarında onun rivâyâtından nakilleri vardır. Müslim'in sahih bildiği bir hadis üzerine bir defa ikisi beyninde bir bahis cereyan etmiş. Buhârî onun haberdar olmadığı bir illeti hadisin senedinde gösteriverince Müslim hemen ayağa kalkıp iki gözünün ortasından öpmüş ve “Bırak ayaklarını da öpeyim ey üstatların üstadı, muhaddislerin seyyidi, ilâ-i hadîsin tabibi!” diyerek izhâr-ı minnetdârî etmiştir (s. 173). İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri de, “Horasan diyarı Muhammed b. İsmâîl gibisini yeristirememiştir” diye Buhârî'ye takdirhan olurdu.

Buhârî çocukluk devresini geçirdikten sonra taleb-i hadîs için rihlete koyulup diyâr-ı İslâmiyye'yi gezmiş, vüs'u yettiği kadar âsâr-ı nebeviyyeyi toplamakla meşgul olmuş. Tebeu't-tâbiünden hatta tâbiünden rivâyâtı vardır. Meşâyihinin adedi bin seksene bâliğ olur. “Bir muhaddis kendi fevkinde olandan da, kendi misli olandan da, kendi dînunda olandan da rivayet etmedikçe tam muhaddis olamaz” dermiş. 256 sene-i hicriyesinde îd-i fitır gecesi Semerkant'a iki konak mesafede kâin Hartenk de altmış iki yaşında ikmâl-i enfâs-ı ma'dûde-i hayât etmiştir.

Târîh-i velâdeti (sıdk =194), târîh-i vefâtıdır (nûr = 256). Rahimehullahü teâlâ rahmeten vâsiaten.

- a Cumhurun telakkisine göre Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ehl-i İslâm'ın en büyük ve en mühim kitabı Buhârî'nin bu eseridir. Hâfız Zehebî, “Kitâbullah'tan sonra ehl-i İslâm elindeki kitapların ecell ü efdali, *el-Câmiu's-sahîh*'tir” diyor.

Buhârî bu kitabı için, “Sahih olandan mâadasını yazmadım. Kitap uzamasın diye terkedip yazmadığım sahihler de yazdıklarımdan çoktur” dediği gibi (s. 203-207), “Bunları altı yüz bin hadis içinden tahrîc ve intihâb eyledim ve tasnifini on altı senede ikmal edebildim. Onu kendim ile Allah beyninde hüccet ittihaz ederim” demiştir. Yine Buhârî'nin dediğine göre bu kitâb-ı mübâreki Mescid-i Harâm'da tasnif etmiş ve istihâre edip iki rek'at namaz kılmadıktan ve sıhhatine yakın hâsıl etmedikten,-bir rivayette gusledip iki rek'at namaz kılmadıktan- sonra hiçbir hadisi kitaba dercetmemiş.

- b Suhûlet-i mürâcaat noktainazarından şüphesiz bu bir noksandır. Ancak Buhârî, hadisleri çok kere hiç umulmadık bablara dercetmekle beraber böyle yapması büsbütün gayesiz de değildir. Onun da kendi-

Böyle olunca bu kitaptaki ehâdis-i şerifeyi tekrardan hâlî olarak tecrit etmeyi arzu ettim. Bir hadisi zahmetsizce elde etmeye kolaylık olmak için de hadisleri isnadları mahzûf olarak irat eyledim. Tekerrür etmiş bir hadise sıra gelince ilk defasında kayıt ve ispat, ikinci defa sevkinde faydalı bir ziyade varsa o ziyadeyi zikrettim, (sonraki rivayette) ziyade yoksa yazmaktan vazgeçtim. Bazan bir hadis evvelâ muhtasar olarak rivayet ve sonraları diğer bir rivayette daha mufassal ve evvelkinde olmayan bir ziyadeyi hâvi olarak irat edilmiş bulunur. İşte böyle yerlerde birinciye terkederek fâide-i zâidesinden dolayı ikinciye yazarım.

Bir de *Buhârî* hadisleri içinden yalnız müsned ve muttasıl olanları zikrettim. Maktu' veya muallak olanlarına ilişmediğim gibi bir hadis ile alâkası olmayan ve içinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz anılmayan ahbâr-ı sahâbe ve tâbiîni de terkettim. Meselâ Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ hazretlerinin Sakîfe-i Benî Sâide'ye gitmelerine ve orada beyne'l-ashâb cereyan eden mükâlemelere dair olan hikâye ile Ömer radiyallahu anh hazretlerinin kıssa-i şehâdeti ve sâhibeyn-i kerîmeyni yanına defnolunması hakkında Hz. Âişe radiyallahu anhâdan istîzan etmesini oğlu Abdullah'a vasiyet eylemesini ve şûra meselesi hakkındaki sözleri ve Osman radiyallahu anha biat kıssası ve Zübeyr radiyallahu anha'nın düyûnunu ödemek üzere oğlu Abdullah'a vasiyeti gibi şeyleri hazfettim.

Bir de her hadiste râvisi olan sahâbînin ismini –rivayet eden zat bilinsin diye– yâd ve Buhârî, sahâbî ismini hangi lafız ile zikretmişse alelekser o lafzı muhafazayı itiyat ettim. Meselâ imam müşârûn ileyh bazan عائشة عن bazan عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم ;

ne göre bir nesk ve tertibi, mesâilî bir tasnif edişi vardır. Kendisi kitabından bahsederken şöyle demiş: "... Lâkin bu kitabın içine iade edilmiş hiçbir hadis koymak istemem. İçinde şayet tekrarı ihâm eder bir şey görürsen –iyice dikkat et de anlarsın ki– gerek isnada ve gerek –mühmelî takyîd, mübhemi tefsir, bir ziyadeyi ihtiva gibi– metne ait bir fayda için yazılmıştır. Bu nüktelere ancak kitabı tettebbu eden vâkıf olabilir. Bu dediğim gayelerden hâlî olarak bir tekrar vâki olmuşsa kastım olmaksızın olmuştur. Hem de böylesi nâdiren vuku bulmuştur."

Hâfız Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî de şöyle diyor: "Mâlûmun olsun ki Buhârî rahimehul-lahu teâlâ bazan bir hadisi müteaddit yerlerde zikreder ve her babda başka bir isnad ile onunla istidlâl ve hangi babda onu tahrîc etmişse o babın iktiza ettiği mânâyı ondan istihrâc eyler. Aynı isnad ile ve aynı lafız ile bir hadisi iki yerde tekrar ettiği nâdirdir. Bir hadisi tekrar ettiğinde başka tarik ile irat eder ve bundan bazı fevâid gözetir. Meselâ bir hadisi bir sahâbîden rivayet ettikten sonra yine o hadisi diğer sahâbîden rivayet etmiş bulunursa maksadı o hadisi garâbetten kurtarmak olmuştur. Bizzat kendi meşâyihine varıncaya kadar ikinci, üçüncü... ilâ âhîrih. tabakalar ruvâtı hakkında da bunu yapar. O hadisi müteaddit yerlerde okuyanlar tekrar edilmiş sanırlar. Hakikatte ise o bir fâide-i zâideyi müştemil olduğu için tekrar sayılmaz. Zâhirî tekrardan bir farkı da bazı râvilerin tam, diğer bazılarının muhtasar olarak rivayet ettikleri aynı hadisin hangi lafızları hangi râviye ait olduğunu ayırt ederek göstermektir ki bunun için her birinden nasıl vârit olmuşsa öylece hadisi rivayet eder ve nâkilinden şüphe varsa bu suretle izâle eyler. Kezâlik hem mevsul hem mürsel hem merfû hem mevkuf olarak vârit olmuş müteâriz hadisler vardır ki Buhârî'ce vaslî yahut ref'i tereccüh etmiştir. İşte bu gibi yerlerde aynı hadisi her iki tarik ile rivayet eder ki bununla teâruzun kendisince hükmü olmadığını, vasl veya ref' suretlerinin kendisince tereccüh etmiş olduğunu ifham etmek ister."

bazan عبد الله ابن عمر bazan, عن ابن عمر kezâlik bazan demiş; bazan عن عبد الله ابن عباس bazan, عن ابن عباس bazan; bazanlafızlarıyla أن النبي صلى الله عليه وسلم قال كذا كذا bazan, قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم bazan hadisi sevkeylemiştir. İşte bu gibi elfâzı irat etmek hususunda Buhârî'ye tamamen mütâbaat ettim. Bu kitabımda şayet onun elfâzına muhalif elfâza tesadüf edilecek olursa ihtimal ki nüsha ihtilâfından neşet etmiş olacaktır.

Allah'a hamdüsena olsun ki bu kitabı rivayet edebilmek için birçok meşâyih vasıtalarıyla musannife muttasıl birçok isnadım vardır ki bazıları şunlardır^a:

(فَمِنْ ذَلِكَ) رَوَاتِي لَهُ عَنْ شَيْخِي الْعَلَّامَةِ نَفِيسِ الدِّينِ أَبِي الرَّبِيعِ سُلَيْمَانَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْعَلَوِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى قِرَاءَةً مِتِّي عَلَيْهِ لِبَعْضِهِ وَسَمَاعًا لِأَكْثَرِهِ وَإِجَازَةً فِي الْبَاقِي بِمَدِينَةِ تَعَزَّ سَنَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ وَثَمَانِمِائَةٍ قَالَ أَخْبَرَنَا بِهِ وَالِدِي إِجَازَةً وَشَيْخُنَا الْإِمَامُ الْكَبِيرُ شَرْفُ الْمُحَدِّثِينَ مُوسَى بْنُ مُوسَى بْنِ عَلِيٍّ الدِّمَشْقِيُّ الْمَشْهُورُ بِالْعَزُورِيِّ قِرَاءَةً مِتِّي عَلَيْهِ لِجَمِيعِهِ قَالَا أَخْبَرَنَا بِهِ الشَّيْخُ الْمُسْنَدُ الْمُعَمَّرُ أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْحَجَّارُ إِجَازَةً لِلأَوَّلِ وَسَمَاعًا لِلثَّانِي^b;

(وَمِنْهَا) رَوَاتِي لَهُ عَنِ الشَّيْخِ الصَّالِحِ الْإِمَامِ وَلِيِّ اللَّهِ تَعَالَى أَبِي الْفَتْحِ مُحَمَّدِ بْنِ الْإِمَامِ زَيْنِ الدِّينِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ الْحُسَيْنِ الْمَدَنِيِّ الْعُثْمَانِيَّ سَمَاعًا عَلَيْهِ لِأَكْثَرِهِ وَإِجَازَةً لِجَمِيعِهِ وَالشَّيْخُ الْإِمَامُ خَاتِمَةُ الْحَفَظِ شَمْسِ الدِّينِ أَبِي الْخَيْرِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْجَزَرِيِّ الدِّمَشْقِيِّ وَالْقَاضِي الْعَلَّامَةُ الْحَافِظُ تَقِيُّ الدِّينِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْفَاسِي الشَّرِيفِ الْحَسَنِيِّ الْمَكِّيِّ قَاضِي الْمَالِكِيَّةِ بِمَكَّةَ الْمُشْرِفَةِ^c إِجَازَةً مُعَيَّنَةً مِنْهُمْ

a Bu esânîdi sırf zahmetinden dolayı tercüme etmekten sarfinazar ettim.

b İbn Hacer'in *ed-Dürerü'l-kâmine*'sine nazaran Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ebû Tâlib el-Haccar Dimaşki eş-Şâm'ın muttasıl karyesi olan Sâlihiye ahalisinden olup 624 senesinden evvel dünyaya gelmiş ve 730 senesinde 100 yaşını hayli tecavüz ettikten sonra dârükbâyâ irtihal etmiştir. Hâfız Zehebî'nin tabirince ahfadı ecada ilhak edinceye kadar yaşamış yani kendisinden ahzedenden son tabaka ricâli ilk tabaka ricâlinin hafidleri menzilesinde olacak kadar müddet-i medîde tûl-i ömürden behremend olmuş ve ona yetişen ehl-i hadîs onun vefatı ile artık ulüvv-i isnâddan birer mertebe kaybeder olmuşlardır. Bu kadar yaşlı olmakla beraber kendisine vehn-i pîr de uğramayıp âhir ömrüne kadar vücudu zinde, kuvvası yerinde, akl ü fehm ve hâfızası tam ve nisabında kalıp günün ekser-i evkâtını tahdîs ile geçirir, tatavvuan orucu bile terketmez ve 100 yaşında iken ramazan ile beraber sitte-i şevvâli tutar, soğuk su dökünür ve muâmele-i cinsiyeden hâlî kalmaz imiş. Vefatından iki saat evvel de mûtadî veçhile tâlibine ismâ-ı hadîs etmiş ve bu sinn ü sâlinde bile meclis-i hadîste uyuklamamak gibi hârikulâde bir sebat ve metanet göstermiş kuvvet-i azm ve ulüvv-i himmet erbâbından biridir. Asrında diyâr-ı baideden huffâz tâ ayağına gelir, meclisinde bulunurlardı. *Sahîh*'i Dimaşk'ta, Sâlihiye'de, Kahire'de, Mısır'da, Hama'da Ba'lebek'te Humus'ta yetmiş kereden ziyade tahdîs eylemiştir.

c *en-Neşr, et-Takrîb, Tahbîrüt-teysîr, Tabakâtü'l-kurrâ* kitaplarının müellifi olan Muhammed el-Cezerî'dir ki (751-833) ecille-i huffâzdan olmakla beraber ilm-i kırâatta asrında nazîri yoktu. Bir aralık diyâr-ı Rûm'a gelip Sultan Yıldırım Bayezid'e kesb-i ittisâl etmiş ve Timur vak'asından sonra Timur ile birlikte Acem diyarına gidip Şiraz kadılığını deruhte etmiş ve ilm-i hadîs ile ilm-i kırâati oralarda neşreylemiştir. Hadis ile kırâattaki hıfz ve itkânı derece-i nihâyede ise de fıkıhta birinci mertebenin ricâlinde değil imiş. Kırâat-i aşereye dair olan *en-Neşr*'inin misli telif edilmemiştir.

d Hâfız Takıyyüddin Ebû't-Tayyib Muhammed b. Ahmed el-Fâsî (775-832) metinden de mâlûm olmuş olacağı üzere şürefâ-yı haseniyyeden Mekke-i Mükerrreme'nin Mâlikîler kadısı olup fıkıh ile hadiste yed-i

لِجَمِيعِهِ رَحْمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى قَالُوا ثَلَاثَتُهُمْ أَنْبَاءًا بِهِ الشَّيْخُ الْإِمَامُ الْحَافِظُ شَيْخُ الْمُحَدِّثِينَ أَبُو إِسْحَاقَ
إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَدِيقِ الدِّمَشْقِيِّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ الرَّسَامِ قَالَ أَنْبَاءًا بِهِ أَبُو الْعَبَّاسِ الْحَجَّارُ؛

وَأَخْبَرَنِي بِهِ عَلِيًّا الشَّيْخُ الْإِمَامُ زَيْنُ الدِّينِ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْحُسَيْنِ الْمَدَنِيُّ الْمَرَاغِيُّ وَالِدُ شَيْخِنَا أَبِي
الْفَتْحِ وَقَاضِي الْقَضَاةِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الشَّيرَازِيُّ^١ إِجَارَةً عَامَةً قَالَا أَخْبَرَنَا بِهِ أَبُو
الْعَبَّاسِ الْحَجَّارُ قَالَ أَنْبَاءًا بِهِ الشَّيْخُ الصَّالِحُ الْحُسَيْنُ بْنُ الْمُبَارَكِ الزَّيْدِيُّ^٢ قَالَ أَنْبَاءًا بِهِ الشَّيْخُ
الصَّالِحُ أَبُو الْوَقْتِ عَبْدُ الْأَوَّلِ بْنُ عَيْسَى بْنِ شُعَيْبٍ الْهَرَوِيُّ الصُّوفِيُّ قَالَ أَنْبَاءًا الشَّيْخُ الْفَقِيهُ

tûlâ sahibidir. İlm-i hadîste Ebû Bekir b. Muhib ile İbrâhîm b. Selâr'dan icâzetli ve hadis okutmaya Zeynüddin el-İrâkî'den mezundur. Hâfız İbn Hacer, "Kendisinden sonra kendi ayarında bir kimse kalmadı" diyor. Vaktini hizmet-i kazâdan başka tedrîs ve iftâ ve telif ile geçirirdi. Bir de *Târîh-i Mekke*'si vardır.

- a Bundan evvelki isnadda ismi geçen العثماني محمد بن زين الدين أبي بكر بن الحسين المدني nin pederidir. Ne babanın, ne oğulun tercüme ve nisbetlerine ayrıca muttâlî olamadım. Müellif zaten âlî olan isna-dı daha ziyade a'lâ için *Buhârî*'yi şeyhinin berhayat olan pederinden de ahzeylemiştir. Ancak yukarıda Ebû'l-Feth'in nisbetini zikrettiği sırada "el-Medenî'l-Osmânî" demiş iken pederinin nisbetini burada "el-Medenî'l-Merâgî" diye göstermiştir. Evvelkinde nüsha hatası olmak ihtimali galiptir. Zira Süyûtî'nin de şeyhi olan Ebû'l-Feth'in ismini müşârûn ileyh *et-Takrîb*'inin icâzet bahsinde, Allâme Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî de *Buhârî* şerhinin mukaddimesinde "Ebû'l-Feth el-Merâgî" diye yâdediyorlar.
- b *Kâmûs* sahibi meşhur Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî'dir (729-816). Fıkıh ve hadis ve tefsirde ve bâhusus ilm-i lugatta sâhib-i kemâl bir zat olup birçok telifatını ümmete bergüzâr etmiştir. Zebîd kadısı iken orada irtihal etmiştir. Kadı olmazdan evvel oda -Cezerî merhum gibi- Yıldırım Bayezid'e ihtisas peydâ ettikten sonra Timur'un iltifat ve ihsanına mazhar olmuştur.
- c Müellifin târîh-i velâdeti ile şeyhi Fîrûzâbâdî'nin târîh-i vefâtı aynı seneye müsâdif olduğundan Fîrûzâbâdî'den müellifin ahz ve tahammülü icâzet-i âmme ile vâki olduğu gibi Fîrûzâbâdî'nin de Ebû'l-Abbas el-Haccâr'dan ahzı yine icâzetle olduğunda şüphe yoktur. Zira sahib-i *Kâmûs* 729'da doğmuş, şeyhi 730'da vefat etmiştir. Müellif Ebû'l-Abbas ez-Zebîdî'nin velâdeti ile (ö. 816) Ebû'l-Abbas el-Haccâr vefâtı (ö. 730) beyninde yetmiş altı senelik bir fâsıla olduğu halde müellifin senedi -iki yoldan gelen- Nefs el-Alevî ile Ebû'l-Feth, Cezerî ve Takıyyüddin el-Fâsî tariklerinden ikişer; Ebû'l-Feth'in pederi Zeynüddin el-Merâgî ile Fîrûzâbâdî tariklerinden birer vasıta ile Haccâr'a varır ki evvelki dört isnad nefse'l-emirde pek âlî iken son ikisi onlardan a'lâdır. Haccâr'dan itibaren de senedin bakiyesi ihtimal ki Buhârî'ye varan en kısa yoldur.
- d Aslen Yemânî, mevtinen Bağdâdî-i Bâ-Basrî olan Sirâcüddin Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ebû Bekir el-Mübârek b. Ebû Ubeydullah Muhammed b. Yahyâ ez-Zebîdî (545-631?) eb ve ceddi, iki amcası, kardeşleri, evlât ve ahfadı, biraderzadeleri yedi batna kadar hep neşr-i hadîs ile meşgul olmuş hakikaten mübarek bir hânedân-ı ilme mensup olup Mısır ile Şam diyarında *Sahîh-i Buhârî*'yi ulûvv-ı isnâd ile rivayet vasıtası olmak kendisine ve biraderzadesi Abdülazîz b. Yahyâ b. Mübârek'e nasip olmuştur. Bunlara Bâ-Basrî denilmesi Bağdat mahallelerinden Bâbülbasra'da ikamet ettikleri içindir. Hüseyin b. Mübârek hadisi kendi ceddi ile Ebû'l-Fütûh et-Tâî, Ebû Hâmid el-Gırnâtî, Ebû Zür'a el-Makdîsî gibi zamanının birçok ecillesinden ahzeylediği gibi *Sahîh-i Buhârî*'yi de biraderi Hasan b. Mübârek ile beraber Ebû'l-Vakt es-Siczî'den dinlemiştir. İlm-i hadîsteki mevki-i mühimmine mebnî Hüseyin b. Mübârek için bir meşîha yani silsile-i meşâyihinin terâcümünü hâvi müstakil bir eser bile telif edilmiştir. Sâhib-i tercüme hadîste olduğu gibi ilm-i lugatta, edebiyatta ve bâhusus fıkıh-ı Hanbelî'de de yed-i tûlâ sahibi idi. Fıkıhtan *el-Bülga*'sı ve lugat ve kıraate dair manzum eserleri mâruftur. İbn Receb'in *Tabakâtü'l-Hanâbile*'sini ihtisar eden Muhibbüddin el-Bağdâdî müşârûn ileyh'in pek dindar ve hayırperver olduğunu söyledikten sonra Abdüsamêd b. Ebû'l-Ceyş'in Kur'an'ı ondan okuyup Ebû'l-Hattâb es-Sûfî'nin kıraate dair *Kitâbü's-Seb'â*'sını da ondan ahzeylediğini ve Bağdat ile Dımaşk, Halep vesair bilâd-i İslâmiyye'de tahdîs ile meşgul olduğunu ve huffâz ile gayri huffâz birçok zevatın kendisinden rivayet ettiklerini zikreder. Bağdat'ta vefat edip Câmiu'l-Mansûr makberesine defnolunmuştur.
- e Ebû'l-Vakt es-Siczî (458-553) demekle mâruftur. Ekâbir-i muhaddisinden olduğu gibi tarikat-i Sûfiyye'nin de kibarındandır. Siczî Sicistanlı demektir. Ailesi esasen Sicistanlı iken pederi Herat'a gelip tavattun

عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُظَفَّرِ الدَّائِدِيُّ^a قَالَ أَنْبَأَنَا بِهِ الْإِمَامُ أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَمُوَيْهِ السَّرْحَسِيِّ^b قَالَ أَنْبَأَنَا بِهِ الشَّيْخُ الصَّالِحُ مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ الْفَرَبْرِئِيِّ^c قَالَ أَنْبَأَنَا بِهِ الْإِمَامُ الْكَبِيرُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى^d.

Burada isimlerini zikrettiğim meşâyihimden her birinin turuk-ı mütenevviadan Buhârî'ye kadar birçok esânîdi daha olduğu gibi benim de -Allah'a hamdolsun- bunlardan başka birçok meşâyih-tan esânîdim vardır ki birer birer tâdâtları uzar. Bu tariklerden ben yalnız bunları -şöhretlerine ve ulüvvi haiz olmalarına binaen- zikretmekle iktifa ettim.

Bu kitâb-ı mübâreke التَّجْرِيدُ الصَّرِيحُ لِأَحَادِيثِ الْجَامِعِ الصَّحِيحِ / *et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-Câmii's-sahîh* namını verdim. Allah'tan dileğim şudur ki onunla ümmet-i Muhammediyye'ye menfaat versin ve yalnız vech-i kerîmi maksut olarak diğer her güne garaz ve ivazdan âzâde kılsın ve nebî-i ekremi Muhammed Mustafa sal-lallahu aleyhi ve sellem efendimiz ile âl ve ashâb-ı kirâmı hürmetine makâsîd ve a'mâlimizi ıslah buyursun, âmîn.

Artık maksudumuz olan emr-i mühimme inşâallahü teâlâ şürû zamanı gelmiştir.

etmiş, kendisi de Herat'ta doğmuş olduğundan oraya da nisbet edilmiştir. Ebü'l-Vakt 552'de Bağdat'a gelip Ribât-ı Fîrûz'da misafir kalmış ve ertesi sene dâr-ı rıdvâna intikal etmiştir. Namazı ribâtın içinde kılındıktan sonra Mescid-i Câmî'de Şeyh Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin imâmetiyle bir cemâat-i kübrâ tarafından da kılınmıştır. Medfeni Şûnîziyye Kabristanı'nda zâhid-i meşhûr Rûveym hazretlerinin medfun olduğu settir. Hakkında İbn Hallikân, "Hadisi çok rivayet eder, isnadı âlî bir zat olup esâgiri ekâbire ilhak etti" dedikten sonra, "Dünyada Dâvûdî'den rivayet edenlerin sonuncusu odur" der.

- a Ebü'l-Hasan Abdürrahman b. Muhammed b. el-Muzaffer ed-Dâvûdî (374-467), şeyhi İbn Hammûye'den rivayet edenlerin sonuncusudur. Sübkî'nin *et-Tabakât*'ında hakkında şöyle deniliyor: Fakih ve imam idi. Vera'lı, sâlih ve zâhid idi. Şair ve edip idi. Sûfî idi. Bir gün yanına Nizâmülmülk gelip son derecede tevazu göstermişti. O ise ona, "Yâhu, Allah Teâlâ seni kullarının üzerine taslît etmiştir. Onlardan dolayı sana sual sorduğu vakit ne cevap vereceğini düşün" demiş ve bir harf ziyade söylememiştir.
- b İbn Hammûye 381 sene-i hicriyesinde vefat etmiştir.
- c *Sahîh-i Buhârî*'yi bugün âliyen rivayet edenlerin isnadları hep Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Ferebrî'den (231-320) geçiyor desek câizdir. *Câmiu's-sahîh*'i müellifinden bir defa Buhara'da, bir defa da kendi vatanında dinlemiş olan müşârûn ileyh Ferebrî takriben doksan yaşına kadar muammer olmuş ve "Buhârî'den *Sahîh*'ini doksan bin kişi dinledi. Lâkin bugün o kitabı ondan rivayet eden benden başka kimse kalmamıştır" dermiş. Lâkin İbn Hacer'in beyanına göre bu iddiası ilminin lâhik olduğu miktara göre vâki olmuştur. Zira Ebû Talha el-Pezdevî de Buhârî'den bilâvasıta rivayet edenlerden biridir. O ise 329'da vefat etmiştir. İbn Mâkûlâ'nın cezmen beyanına göre Buhârî'nin en son râvisi bu Pezdevî'dir. "Fâ"nın feth ve kesri ve "bâ"nın sükûnuyla فَا بَرَّ Ceyhun'un Buhara cihetindeki sahilinde kâin ve Buhara'dan 1000 fersah uzakta küçük bir beldenin ismidir ki رباط طاهر بن علي namıyla da mâruf olduğunu Yâkût el-Hamevî *Mu'cem*'inde zikrediyor.
- d İbn Hallikân Ebü'l-Vakt es-Siczi'ye tahsis ettiği tercümede *Sahîh-i Buhârî*'yi kendisinin Erbil şehrinde 621 senesinde Ebû Ca'fer es-Sûfî'den, onun da 553'te Ebü'l-Vakt'ten, onun da 381'de Serahsî'den, onun da 316'da Ferebrî'den, onun da biri 248'de diğeri 252'de Buhârî'den dinlemiş olduklarını tasrih ediyor. Bu isnada nazaran demek oluyor ki Ferebrî son defaki semândan altmış dört sene sonra Serahsî'ye, Serahsî de semândan altmış beş sene sonra Dâvûdî'ye, Dâvûdî de semândan seksen dört sene sonra Ebü'l-Vakt'e, Ebü'l-Vakt de semândan seksen sekiz sene sonra Ebû Ca'fer es-Sûfî'ye, Ebû Ca'fer de semândan altmış sekiz sene sonra İbn Hallikân'a *Sahîh*'i rivayet etmişlerdir. Isnadın derece-i ulüvvi bu fâsılalardan da açık olarak zâhir oluyor. Ebü'l-Vakt'ten Buhârî'ye kadar olanları metindeki senedde dahildirler.

Kitâbü
Bed'i'l-Vahy
كِتَابُ بَدْءِ الْوَحْيِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

01

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.¹

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: Ameller(in kıymeti) ancak niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan ancak odur. Artık nâil olacağı bir dünya veya nikâh edeceği bir kadından dolayı hicret etmiş kimse varsa hicreti (Allah'ın ve resulünün rızasına değil), sebep-i hicreti olan şeye müntehîdir. {B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

.....

1 Diğer rivayette *فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ* "Her kimin hicreti Allah'a ve resulüne müteveccih ise hicreti Allah'a ve resulüne müntehîdir. Her kimin de hicreti dünyaya ... ise ... hicreti ..." ilâ âhirih diye vârit olmuştur. {B6689 Buhârî, Eymân, 23.}

02

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يَأْتِيكَ الْوَحْيُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلَاطَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ فَيَقْصِمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ وَأَحْيَانًا يَتَمَثَّلُ لِي الْمَلَكُ رَجُلًا فَيَكَلِّمُنِي فَأَعْيِ مَا يَقُولُ قَالَتْ

عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يُنْزِلُ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فِي الْيَوْمِ الشَّدِيدِ الْبُرْدِ فَيُفْصِمُ عَنْهُ وَإِنَّ جَبِينَهُ لَيَتَفَصَّدُ عَرَقًا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Hâris b. Hişâm radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden: “Yâ Resûlellah! Sana vahiy nasıl gelir?” diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Ahyânen çingirak sesi gibi gelir ki bana en ağır geleni de budur. Benden o hal zâil olur olmaz (meleğin) bana söylediğini iyice bellemiş olurum. Ahyânen melek bana bir insan olarak temessül eder. Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice bel-lerim. - Âişe radiyallahu anhâ der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi soğuğu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy nâzil olurken görmüşlüğü-m vardır. (İşte öyle soğuk bir günde bile) kendisinden o hal geçtiği vakitte şakak-larından şapır şapır ter akardı.² {B2 Buhârî, Bed’ü'l-vahy, 1.}

.....

2 Vahyin mahiyeti kümmel-i asfiyânın serverleri olan enbiyâ-i izâm hazerâtından başkasına mâlûm değildir. Diğer kimselerin onu tarife kalkışması âmânın elvandan bahsetmesi kadar küstahlıktır. Ancak merâtıp ve envâi ve vahyin zamân-ı nüzûlünde hâzır olanların meşhûdu olan bazı âsârı vardır ki onlardan bahsedilebilir. Vahyin merâtib-i adîdesi vardır:

BİRİNCİ MERTEBE. Rü'yâ-yı sâdıkadır. Bundan sonraki hadîs-i şerîfte ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Siddîka radiyallahu anhânın –şüphesiz mefhar-ı kevineyn sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden bilâvasıta öğrenip– bize haber verdiği üzere Nebî-i Kerîm aleyhi salâvâtü'r-rabbi'r-rahîm efendimiz hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi vâzih ve âşikâr zuhur etmesin. Hatta İbn İshak'ın rivayetinden anlaşıldığı üzere 3. hadisteki bed'-i vahiy kıssası da o günden evvelki gece içinde –aynıyla yakazada vâki olduğu gibi– rüyada da vâki olmuştur. Vahyin âlem-i menâmda iken de nâzil olabileceğini bilen sahâbe-i kirâm Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem uyurlarken her ne olursa olsun kendiliklerinden uyanıncaya kadar uyandırmazlardı. (226. hadîs-i şerife müracaat). Yakazada her ne nâzil olmuşa evvelce rüyada da bir kere nâzil olmuş olduğunu iddia eden de vardır.

İKİNCİ MERTEBE. Yakazada iken melek-i müvekkel, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma görünmeksizin mehbat-ı vahy-i ilâh olan kalb-ı şerifine ilkâ eder ki bunun ilhâm-ı mücerreden ibaret olmayıp vahy-i ilâhî olduğuna Hak Teâlâ bir ilm-i zarûrî yaratırdı. *إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رُوعِي لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا. فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاجْمِلُوا فِي الطَّلَبِ* “Şüphesiz Rûhulkudûs Cibrîl aleyhi's-selâm kalbime şu sözü nefis ve nefh etti: Hiçbir nefis, bütün rızkını tamam olarak almadıkça ölmez. Öyle ise Allah'tan sakınınız da rızkınızı güzel, meşrû mürüvvete lâyık yollardan arayınız” {Kaynakta ‘لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ’ ifadesi yerine ‘لَنْ تَمُوتَ’ ibaresi vardır. el-Kudâi, Müsnedü's-Şihâb, II, 185, no: 1151.} hadîs-i şerifi vahyin bu mertebesinden ihbarı mutazammındır.

ÜÇÜNCÜ MERTEBE. Bu hadîs-i şerifte izah buyurulduğu üzere melek bir insan suretinde nâzil olup kendilerine hitap eder, kendileri de bütün söylediklerini bi-ibâretihî ve bilânoksan hüsn-i telakkî buyurup ümmetine tebliğ buyururlardı. Cibrîl aleyhi's-selâm alelekser –pek sabâhatli olan– Dihye b. Halîfe el-Kelbî suretine girerdi. Başka surete girdiği de vâkidir. Nitekim iman ve İslâm ve ihsanı, es'ile irat ederek ümmete tâlim etmek üzere bir a'râbî suretinde geldiği *Buhârî* ile *Müslim*'de rivayet ediliyor. *Hadîs-i Cibrîl* namıyla iştihâr eden hadis işte odur.

DÖRDÜNCÜ MERTEBE. Yine bu hadîs-i şerifte tarif buyurulduğu üzere melek Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma çan çingirtısına benzer bir savt-ı mehîb ile hitap ederdi ki bu ses o meleğin ya kendi ya da kanatlarının sesidir. Bu ses devam ettiği müddetçe muhâtab-ı zîşânın kalb-i şerîf-i tâbdâr-ı celâl ve ebhet-i kibriyâ ve heybet-i hitâb-ı Hüdâ ile herâsân ve lerzân olarak vârit olan kavî-i kerîmin birdenbire mefâhîm-i ulyâsına yol bulamaz idiyse de açıldıktan sonra söylenen kelâm-ı âlî kalpte gayet açık olarak câygîr olmuş bulunurdu. Hem şedîd hem de na'mâtı yekdiğere girift olan çingirak sesine teşbihi de –Allahü a'lem– bu hikmete mebnîdir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın: كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَالِجُ مِنَ التَّنَزِيلِ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tenzil olunan vahiy yüzünden pek büyük zahmet çekerlerdi” {B5 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.} (5. hadîs-i şerife müracaat) buyurmalarından da anlaşılacağı üzere vahyin hangi mertebesinden olursa olsun hitâb-ı rabb-i izzeti ister bilâvasıta, ister bilvasıta telakki etmek kisve-i beşeriyeye mülâbis olan enbiyâ aleyhimü's-selâm için mehîb ve şedîd ise de mânevî en şiddetlisi olurmuş. Bunun da sebebi –Allahü a'lem– Nebî aleyhi's-selâmın esnâ-yı vahiyde tıbâğ-ı beşeriyetten ansızın çıkıp evzâ-ı melekiyyete girmesi olsa gerektir. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anhin merfûan –yani aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden işittiğini söyleyerek– rivayet ettiği, إِذَا قَضَى اللَّهُ فِي السَّمَاءِ أَمْرًا ضَرَبَتْ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلَى صَفْوَانٍ. فَإِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ “Allah Teâlâ semâda bir hüküm ve kazâ-yı ilâhîyi tebliğ buyurmak istediği zaman melekler bir kayaya çarpan demir zincir gibi gelen kavî-i celîl-i rabbî'l-izzete karşı kemâl-i hudû'larından nâşî kanatlerini çırpıp bîhûşâne secdeye kapanırlar. İçlerinden korku zâil olunca rabbiniz ne buyurdu? diye birbirlerine sorarlar ve birbirine rabbimiz hakkı buyurdu. Ulûvv-i kibriyâ sıfatıyla muttasıf olan O'dur derler” {B7481 Buhârî, Tevhîd, 32.} hadisi ile İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan mervî, “Allah Teâlâ bir emr-i sübhânîyi vahiy buyurmak istediğinde havf-ı ilâhîden dolayı semâyı bir titremedir alır. Ehl-i semâvât bunu duyunca hemen bîhûd düşüp secdeye kapanırlar. İlk kendine gelen Cibrîl aleyhi's-selâm olur ve vahy-i ilâhîyi hâmil olarak gönderildiği yere gider. İster semâda, ister arzda tebliğ edeceği mahalle varıncaya kadar semâdan semâyı geçtikçe melekler rabbimiz ne buyurdu? diye sorarlar. O da hakkı buyurdu. Ulûvv-i kibriyâ sahibi O'dur. Cevabını verir. Melekler de onun cevabını tekrar ederler” {Temel hadis eserlerinde tespit edilemeyen rivayet, Taberânî'ye nispet edilerek *Fethu'l-Bârî*'de zikredilmektedir. İbn Hacer, *Feth*, VIII, 538.} meâlindeki diğer hadîs-i şerifte tavzih buyurulduğu üzere melâikenin de telakkî-i vahy etmesi bu mertebededir. İşte beşerî sıfat ile melekî telkinin verdiği cismanî taab o

dereceye varırmış ki en soğuk günde bile şakır şakır terlerler, üzerine bindikleri deve bile tahammül edemeyerek yere çökerdi. Nitekim Arafat'ta Resûl-i Ekrem sallâ'llâhu aleyhi ve sellem deveye râkip iken sûre-i Mâide'nin, nüzûlünde bu hal vuku bulmuştu. Devenin bacakları az kalsın hurdahaş oluyordu. Bir defa da mübarek dizleri vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit el-Ensârî radiyallahu anhin dizi üstünde iken bu türlü vahiy gelmişti. Zeyd'in dizine o kadar ağırlık çökmüş ki kırılacak gibi bir şey hissetmiş. Zeyd b. Sâbit der ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize gelen vahyi yazardım. Vahiy nâzil olduğu vakitte aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerini bir sıkıntı kaplar, inci taneleri gibi şiddetli bir ter dökerlerdi de ondan sonra açılırlardı. Kendileri bana imlâ buyurur, ben de yazardım. İşimi bitirinceye kadar vahyin ağırlığından o kadar zahmet çekerdim ki ayağım kırılıyor zanneder ve artık bir daha yürüyemem derdim. Sûre-i Mâide nüzûl ettiğinde de sûrenin ağırlığından biz, küttâb-ı vahyin az kalsın bileklerimiz kırılacaktı." Ebû Hüreyre radiyallahu anh, "Vahiy nâzil olduğunda vahyin inkızâsına kadar hiçbirimiz başımızı kaldırıp mübarek yüzüne bakamazdık." Kezâlik "Vahiy nâzil olurken en evvel vücûd-ı âlîlerine bir titreme gelirdi." Kezâ "Vahiy nüzûl ederken kendilerini gam ve hemm istilâ eder, vech-i mübârekleri kül gibi olur, gözlerini kaparlar ve horultuya müşâbih şiddetli şiddetli nefes alırlardı" der. Yine Zeyd b. Sâbit, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şiddetli bir sûre nâzil olduğunda kendilerini istilâ eden kerb ü şiddet sûrenin şiddeti ile sûre-i leyyine nâzil olduğunda ise hali onunla mütenasip olurdu" der. Vahyin âsârı yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mübarek ruh ve cisminde değil, hariçte de mahsus olurdu. Nitekim Ahmed b. Hanbel, Hâkim, Tirmizî, Nesâî Ömer radiyallahu anhtan, "Vahiy nâzil olduğunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in nezd-i âlîlerinde kovan etrafındaki gibi arı uğultusuna benzer bir şey işitilirdi" meâlinde bir hadîs-i şerif rivâyet ederler.

Beşinci Mertebe. Cibrîl aleyhi's-selâm suret ve hey'et-i asliyyesiyle ve her biri gökyüzünü göstermeyecek derecede âfâkı kaplayan altı yüz kanadı ile görünüp meşîyyet-i ilâhiyyenin taalluk ettiği şey ne ise onu vahyetmesidir ki bu, iki defa vâki olmuştur. Birincisi yeryüzündeki evâil-i bi'sette ve fetret-i vahiyden sonra Cebel-i Hirâ'da idi. Bu manzara-i hevl-engîze beşeriyet-i Muhammediye bile büsbütün tahammül edemeyerek görür görmez hemen durdukları yerde baygın düşüp kalmışlardır. İkincisi leyle-i Mi'râc'da sidretü'l-müntehâ yanında olmuştur ki bunda artık evvelki şiddete mâruz kaldıklarına dair hiçbir haber yoktur. "Ahmed ez bi-küşâyed ân perr-i celîl / Tâ ebed bî-hûş mâned Cebreîl" (Mesnevî).

ALTINCI MERTEBE. Leyle-i Mi'râc'da semâvatın fevkinde iken salavât-ı hamsin farziyeti hakkında kendilerine bilâvasıta-i melek vahiy buyurulmasıdır ki kelâm-ı celîl-i rabbânîyi vasıtasız istimâ' ile Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri de tekrîm buyurulmuşlardır. Hitabın bu nevi bilâ-rü'yettir.

YEDİNCİ MERTEBE. Kifâhan yâni yüz yüze ve min gayr-i hicâb tekellüm vâki olmasıdır. Bunun keyfiyeti diyk olan kisve-i elfâz ile ancak bu kadar ifham edilebilir. Daha

doğrusu hakkıyla ifham edilemez. لَيْسَ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا سَيَكَلِّمُهُ رَبُّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرْجُمَانٌ وَلَا حِجَابٌ “İçinizden hiçbir kimse yoktur ki yevm-i kıyâmette rabb-i müteâl, aralarında hiçbir tercüman, müşahedeye– mani olacak hiçbir hicab olmaksızın kendisi ile konuşmasın” {Kaynakta rivayet ‘مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ’ lafzıyla başlamaktadır. B7443 Buhârî, Tevhîd, 24.} hadîs-i sahîhine nazaran yevm-i kıyâmette bilâ-mâni müşâhede-i celâl ve muhâtaba-i rabb-i müteâl her mümin kula mukadder ise de bu dünyada ve leyle-i Mi’râc’da rü’yetle beraber hitap vukuu yalnız Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve selleme nasip olmuştur. Maahâzâ bunu da bazı ulemâ istib’âd eylemişlerdir.

SEKİZİNCİ MERTEBE. Rüyada müşâhede-i cemâl-i rabb-i izzet ile mazhar-ı vahy ü hitâb olmaktır. Nitekim Zührî’nin, ... أَحْسَنَ صُورَةٍ فَقَالَ... hadîs-i şerifi {T3234 Tirmizî, Tefsîr, 38.}, hitabın bu nevini müş’irdir.

Vahyin mahiyet ve hakikatini bilemediğimiz gibi rabbimizi rü’yetin ne keyfiyette olacağını da yevm-i likâdan evvel anlamamıza yol yoktur. Ancak şu var ki mefhar-ı enbiyâ aleyhi efdalü’t-tehâyâ efendimiz hazretlerinin binlerce şevâhid-i sıtkına muttali olduktan sonra da bu gibi hakikatleri teslimden başka çare bulunmaz. Sıfât-ı îlâhiyedeki kemal hakkındaki ilm-i icmâlimiz “Şunu bilmiyoruz. Binaenaleyh vücudunu tasdik edemeyiz” diyecek derecede tefâsıl-i âsâr ve ef’âl-i rabbâniyyeyi bilmemizi istilzam etmez. Hele âsâr-ı kudret-i sübhâniyye müteallik haberleri tecârib-i mu’tadımıza uymuyor diye inkâr için bize hiç hak vermez. Akl-ı beşer bu gibi şeyleri kendiliğinden keşfetmekten âciz ise de –âsâr ve ef’âl-i îlâhiyyeyi bilâ-hücce filân veya filân surete hasr ve kasretmek aklın küstahlığından başka bir şey olamayacağından– muhbir-i sâdık tarafından ihbar edildiklerinde onları nefiy de edemez. Vahyin resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı görenlerce meşhûd ve mahsus olan âsâr-ı zâhire-i maddiyesi hakkındaki rivâyâta bakarak sâhib-i risâlet efendimiz hazretlerinin sar’a veya isteri gibi bir maraz-ı asabî ile mâlûliyetlerine hükmeden bugünkü münkirîn nübüvvetin on üç buçuk asırdan sonraki bürümeden ta’lilleri –haydi daha ağırını söylemeyelim– gülünçtür. Taht-ı müşâhede alınımayan kimsenin marîz olup olmadığına, marazının nevi ve cinsine hükmetmek etibbâca mümkün olmadığı halde on üç buçuk asır evvel dünyayı teşrif etmiş bir zatın filân veya filân maraz ile mâlûliyetine hükmetmek –eğer hamâkat değilse– herhalde garazkârâne bir küstahlıktır. Bu adamlar bunca keşfiyyât-ı hayret-bahşâ ile a’sâr-ı mütekaddime ulûmuna karşı fahreden ulûm-ı cedîde mu’tayâtına güya istinat ederek bu davada bulunuyorlar. Halbuki o beğenmedikleri, cehillerine tamamen kani oldukları müşrikîn-i Kureyş’in kötü mukallitleri olmaktan daha büyük bir meziyet gösterememişlerdir. Pîrân-ı şekâvet-pîşeleri olan Ebû Leheb’ler, Ebû Cehil’ler, Utbe b. Rebîa’lar, Ümeyye b. Halef’ler, Ukbe b. Ebû Muayt’lar, Âs b. Vâil’ler de iftirada bulundular. Fakat şu haklarını inkâr etmeyelim ki hiç görmedikleri, hiç anlamadıkları bir şey hakkında iftirada bulunmuyorlardı. Ya bu zavallılara ne diyelim ki hiç görmedikleri, hiç duymadıkları, hiç anlamadıkları, tetkik etmemiş oldukları bir şey hak-

kinda recmen bi'l-gayb o cehele-i Kureyş dedikleri kimselere tebean hüküm veriyor, sonra ulûm-ı cedîdenin muhassala ve netâyici budur tefâhürüyle ilme iftira ediyorlar.

Evet, müşrikîn-i Kureyş *Kur'an*'ın o rûhnevâz belâgat-ı ulyâsını ilk defa işittikleri, vakit tatlı tatlı, hem de hayran hayran dinlediler, kırk yıldan beri sıdk ve emanetine yakın hâsıl ettikleri Nebî-i zîşânın nübüvvetini ne tasdik ne tekzip ederek bî-taraf kaldırdılar. Fakat yeni dinin dîn-i tevhid olduğunu, tapındıkları âliheyi red ve istihfaf ettiğini, en büyük kuvvet ve vüs'at-ı intişâr kabiliyetini vahy-i münzel olan *Kur'ân-ı Kerîm*'den aldığını görünce telâşa düşüp hiçbir emâre-i kizbe müsâdîf olmadıkları halde –tıpkı berikiler gibi– da'vâ-yı nübüvvetin kendisini tekzîb-i nübüvvete vesile ettiler. Bunun faydasız ve gayr-i ma'kul olduğunu görünce esnâ-yı vahiyde müşahede ettikleri hâlâta bakarak kâh sâhir kâh kâhin kâh cin çarpmış (bugünkü münkirlerin sar'alı dediği), kâh mecnun dediler. Hem de ne zaman? Sözlerinin en müessir olduğu, dâire-i tevhide dahil olanların adedi parmakla sayılacak miktarı henüz tecavüz etmediği, müminler korkularından namazlarını Mekke dağlarının tenhalıklarında gizlice eda ettikleri, imana gelenlerin –Ebû Bekir gibi pek şeci'leri müstesna– müminiz demeye cüret edemedikleri, imanı meydana çıkanlar türlü türlü işkencelere giriftar edildikleri bir zamanda bu gibi zevâcir-i maddiyye ve mâneviyyeye tevessül ederek yeni dinin kendi içlerinde intişârına mâni olmaya çalışırken bir taraftan da hac mevsimlerinde ziyâret-i Beytullah'a gelen kabâil arasında kâziptir, mecnundur gibi propagandaları eksik etmedikleri bir zamanda onlar nûr-ı satı-ı ilâhîyi kuru gürültü eden ağızlarıyla söndürmeye uğraşıyorlardı. *يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُنِمْ* ^a *نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ* Bu menfaatcûyâne propagandaya karşı kelâm-ı Hakk'ın öyle bâtil-şiken bir savlet-i gâlibânesi var idi ki yüzüne örtülmek istenen nikâb-ı siyâh-ı kizbin altından her gün binlerle delil ve burhan ile kendini izhar edip duruyordu. Acaba bu hal nedir diye vakfe-gîr-i tereddüd olanlar ahval ve şemâil-i seniyye-i Muhammediyye'yi tetkik ve hakikati dedikodudan hâlî olarak iyânen müşahede ettikçe Hakk'a yaklaşıyor, vahy-i münzel denilen şeylerin vahy-i hakk-ı rahmânî olduğuna kanaat getiriyor, ketîbe-i ehl-i İslâm'ın adedini günden güne çoğaltıyorlardı. Vâkıa bidâyet-i emirde ihtida harekâtı ağır gitti. Fakat bu da iman edenlerin hafif meşrebâne bir isti'câl ile davranmayıp edille-i sıdk-ı nübüvvet her birine birer gûne zâhir oldukça taklitten âzâde olarak tarîk-i hakka sülûk ettiklerine delîl-i celîdir. Berâhîn-i hakkıyyet-i Muhammediyye yığıldıktan, müeyyed min indillâh oldukları en görmez gözlere bile göründükten sonra lemhatü'l-basar denilecek bir sür'at-i hârikulâde ile diyâr-ı Arab ve Acem'i şecere-i tevhidin berk ü bâr-ı hidâyeti birden-bire kaplayıverdi. Semâdan nüzûlünü kabulden başka çare olmayan Kur'ân-ı Kerîm beşer sözü nasıl olabilir? Gün geçtikçe hakkıyyeti daha parlak berâhîn ile sabit olan teâlîm-i İslâmiyye bir sar'alıdan nasıl sudûr edebilir? Ruhanî maraza müptelâ bir kimsenin sâika-i marazla hatırına gelip haber verdiği şeyler nasıl daima vâkıa mutâbık çıkar? Bir alîlin bira-

kabileceği eser elbette o illetin âsârıyla da şâibedar olur. Muhammedü'l-emîn sallallahu aleyhi ve sellem hayatında ikmal edip bıraktığı eser-i muazzam ise işte meydanda. Bunu lâyük olduğu kıymetle takdirden ibâ etmek, vahy-i ilâhîyi sar'a veya isteri gibi bir maraz âsârından addeylemek galebe-i burhân-ı Muhammedî ile masrû' olanların savurdıkları hezeyanlar idâdına dahil olur.

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِيَ بِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فِي النَّوْمِ فَكَانَ لَا يَرَى رُؤْيَا إِلَّا جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ ثُمَّ حُبِبَ إِلَيْهِ الْخَلَاءُ فَكَانَ يَخْلُو بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّنُ فِيهِ وَهُوَ التَّعَبُّدُ اللَّيَالِي ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَنْزَعَ إِلَى أَهْلِهِ وَيَتَزَوَّدُ لَذَلِكَ ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ لِمِثْلِهَا حَتَّى جَاءَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارٍ حِرَاءٍ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ قَالَ مَا أَنَا بِقَارِئٍ قَالَ فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ اقْرَأْ فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ اقْرَأْ فَقُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّلَاثَةَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ³ فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْجِفُ فُؤَادُهُ⁴ فَدَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ بِنْتِ خُوَيْلِدٍ فَقَالَ زَمَلُونِي زَمَلُونِي فزَمَلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ فَقَالَ لِحَدِيجَةَ وَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي فَقَالَتْ خَدِيجَةُ كَلَّا وَاللَّهِ مَا يُخْزِيكَ⁵ اللَّهُ أَبَدًا إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ وَتَحْمِلُ الْكَلَّ وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ وَتَقْرِي الضَّيْفَ وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ فَأَنْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ بْنِ أَسَدٍ بْنِ عَبْدِ الْعُزَّى ابْنَ عَمِّ خَدِيجَةَ وَكَانَ امْرَأً قَدْ تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعِبْرَانِيَّ فَيَكْتُبُ مِنَ الْإِنْجِيلِ⁶ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عَمِّ اسْمَعْ مِنْ ابْنِ أَخِيكَ فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى فَأَخْبَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَبَرَ مَا رَأَى فَقَالَ لَهُ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي نَزَلَ اللَّهُ عَلَى مُوسَى يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَدَعًا لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا إِذْ يُخْرِجُكَ قَوْمُكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ مُخْرِجِي هُمْ قَالَ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ قَطُّ بِمِثْلِ مَا جِئْتَ بِهِ إِلَّا عُودِي وَإِنْ يُدْرِكُنِي يَوْمُكَ أَنْصُرَكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا ثُمَّ لَمْ يَنْشُبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوفِّيَ وَفَتَرَ الْوَحْيَ.

TERCÜMESİ

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ilk vahiy başlangıcı uykuda rü'yâ-ı sâliha (yani sâdika) görmekle olmuştur. Hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi vâzih ve âşikâr zuhur etmesin. Ondan sonra kalbine yalnızlık muhabbeti ilkâ olundu. Artık (Cebel-i) Hira'daki gâr içinde halvet-güzîn olup orada ehlinin nezdine gelinceye kadar adedi muayyen günlerde tahannüs -ki taabbüd demektir⁷- eder ve yine azıklanıp giderdi. Sonra yine Hatice nezdine avdet edip bir o kadar zaman için yine azık tedarik ederdi. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün gâr-ı Hira'da bulunduğu sırada (emr-i) Hak (yani vahiy) geldi. Şöyle ki ona melek gelip أَقْرَأْ yani “Oku” dedi. O da “Ben okumak bilmem”⁸ cevabını verdi. Zât-ı akdesi risâletpenâhî buyurur ki o zaman melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine أَقْرَأْ dedi. Ben de ona “Okumak bilmem” dedim. Yine beni alıp ikinci defa tâkatim kesilinceye kadar sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp yine أَقْرَأْ dedi. Ben de “Okumak bilmem” dedim. Nihayet beni yine alıp üçüncü defa sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp أَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ dedi. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ. أَقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ.

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kendisine vahyolunan) bu âyât-ı kerîmeyi bi't-telakkî (korkudan) yüreği titreyerek döndü ve Hatice bint Huveylid'in nezdine girerek “Beni sarıp örtünüz, beni sarıp örtünüz” dedi. Korkusu zâil oluncaya kadar vücûd-i mübârekini sarıp örttüler. Ondan sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) vukû-ı hâli Hatice'ye naklederek, “Kendimden korktum” dedi. Hatice radiyallahu anhâ, “Öyle deme, Allah'a kâsem ederim ki Allah (zü'l-celâl) hiçbir vakit seni utandırmaz (mahzun etmez). Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırın, misafiri ağırlarsın, Hak yolunda zuhur eden havadis ve mühimmatta (halka) yardım edersin.” Bundan sonra Hatice (radiyallahu anhâ) Hazreti Resûl-i Ekrem'i (sallallahu aleyhi ve sellem) birlikte alıp ammisadesi Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdüluzâ'ya götürdü. Bu zat, zamân-ı Câhiliye'de dîn-i Nasrânîyye'ye dahil olmuş bir kimse olup İbrânîce yazı bilir ve İncil'den meşîyyet-i ilâhiyye taalluk ettiği miktarda öte beri yazardı. Varaka gözlerine âmâ târî olmuş bir pîr-i fânî idi. Hatice radiyallahu anhâ Varaka'ya, “Amcamın oğlu, dinle de bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor” dedi. Varaka: “Ne var kardeşimin oğlu?” diye sorunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gördüğü şeyleri kendisine ihbar etti. Bunun üzerine Varaka dedi ki: “Bu gördüğün, Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (sallallahu aleyhi ve sellem) tenzil ettiği Nâmûs-ı Ekber'dir (yani sâhib-i sırr-ı vahiydir).

Ah keşki senin davet günlerinde genç olaydım. Kavmin seni çıkaracakları zaman keşke berhayat olsam!” Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Onlar beni çıkaracaklar mı ki?” diye sordu. O da, “Evet, (zira) senin gibi bir şey getirmiş (yani vahiy tebliğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şayet senin davet günlerine yetişirsem sana son derecede yardım ederim” cevabını verdi. Ondandır sonra çok geçmedi. Varaka vefat etti. (Ve o esnada) fetret-i vahy vuku buldu (yani bir müddet için vahiy inkıtâa uğradı).¹⁰

{B3 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.}

.....

3 {el-Alak, 96/1-4.}

4 Diğer bir rivâyette تَرْجُفُ بَوَادِرُهُ vârit olmuştur ki “vücûd-ı şerifindeki etleri titrediği halde” demektir.

5 Diğer nüshada مَا يَحْزُنُكَ .

6 Diğer nüshada مِنَ الْإِنْجِيلِ بِالْعِبْرَانِيَّةِ .

7 وهو التَّعَبْدُ lafzı, hadisin ruvâtından Zührî tarafından idrâc olunmuş bir tefsirdir.

8 Bir rivayette قال yerine قلت denilmiştir. Ümmü’l-mü’minîn hazretleri bu hadîs-i şerife Bed’-i vahy kıssasını Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden semâını tasrih etmeksizin rivayet ettiğine nazaran hadisin mürsel olması vârid-i hâtır olursa da قال yerine قلت rivayetinin de bulunması ve ondan sonra فَأَخَذَنِي قال buyurulması hadisin merfû olduğuna işarettir. Bakılsa aklen de öyle olmak iktiza eder. Çünkü ümmü’l-mü’minin hazretleri keyfiyyet-i vahyi seyyidü’l-âlemîn efendimizden işitmese nereden bilecekti?

9 Bu âyât-ı kerîmenin meâli: “*Mahlûkâtı yaratan rabb-i celîlinin– ismi şerîfiyle oku. O rabb-i azîm ki nev’-i insânı alâktan yani pıhtılaşmış kandan yarattı. Herhalde oku ki senin rabb’in kalemle yazı yazmayı tâlim eden keremde bînazîr ve misal Allahü zülcelâldir.*” İntehâ. Vallahu a’lem (el-Alak, 96/1-4).

10 Varaka’ya ait kıssa “Vefat etti” sözüyle hitama ermiştir. Hayat ve memâtı ile inkıtâ-ı vahy arasında münasebet ve alâka yoktur. Binaenaleyh وفتر الوحي deki vâv atfa değil istinâfiyedir.

أقرأ sûre-i celîlesindeki ilk âyetlerin nüzûlünden sonra vahyin bir müddet münkatı’ olmasından ve Cibrîl aleyhi’s-selâmın bir daha görünmemesinden dolayı –diğer rivâyâtta mâlûm olduğu üzere– mehat-ı esrâr-ı hüda olan kalb-i pâk ve tâb-nâk-i nebeviye o derecede hüzn ve gam istilâ etti ki, kendilerini yüksek dağ tepelerinden atıp ihlâk-i nefse bile birkaç kere tasaddî buyurmuşlar ve her defasında zât-ı şerîf-i mukaddeslerine karîn olan melek kendilerine görünüp nehyetmişlerdir. Bu melek, rivayete nazaran İsrâfil aleyhi’s-selâmdır. Cibril aleyhi’s-selâmın sık sık nüzûlünden evvel, mahz-ı teselliyyet hâtır-ı nebevî için araya görünür ve bir iki kelimelik vahiy bile tebliğ ederdi. İnkıtâ-ı vahy müddeti hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Asgari on beş gün, âzami üç senedir.

Câbir'in (radiyallahu anh) rivayet ettiği âtideki hadisten fetreti müteakip ilk nâzil olan âyât-ı kerîme يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {el-Müddessir, 74/1.} sûresinin baş tarafları olduğu anlaşıyor.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فِتْرَةِ الْوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ بَيْنَا أَنَا أُمَشِّي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي ¹¹ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيِّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَرَبَعْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمَلُونِي ¹² فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَمُ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ فَخَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah el-Ensârî (radiyallahu anhümâ)dan: (O da hadîs-i sâbıkı rivayet edip) şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fetret-i vahiyden bahsederken söz arasında buyurdu ki: “Ben (bir gün) yürürken birdenbire gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de baktım ki Hira’da bana gelen melek (yani Cibrîl aleyhi’s-selâm) sema ile arz arasında bir kürsü üzerinde oturmuş. Pek ziyade korktum. (Evime) dönüp, ‘Beni örtün, beni örtün’ dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ hazretleri يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. فَمُ فَأَنْذِرْ. وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ. وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ. وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ âyât-ı kerîmesini inzâl etti¹³ artık vahiy kızıştı da arası kesilmedi. {B4 Buhârî, Bed’ü'l-vahy, 1.}

11 فَرَفَعْتُ بَصَرِي de mervîdir.

12 Bir rivayette bir kere زَمَلُونِي diğer rivayette دَثَرُونِي vârit olmuştur ki ikincisi âtiyen gelecek âyet-i kerîmeye daha muvâfıktır.

13 Âyât-ı kerîmenin meâli şudur: “Ey örtüye bürünen resulüm! Kalk da sana iman etmeyenleri inzar et. Rabbinin azamet ve kibriyâsından bahset. Elbiseni pak ve mutahhar tut. İbâdet-i evsan necâsetini terkinde daim ol!” Vallahu a’lem (el-Müddessir, 79/1-5).

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

يُعَاجِلُ مِنَ التَّنْزِيلِ شِدَّةً وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَنَا أُحَرِّكُهُمَا كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَرِّكُهُمَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ قَالَ جَمْعُهُ لَكَ فِي صَدْرِكَ¹⁴ وَتَقْرَأُهُ فَإِذَا قَرَأْتَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ قَالَ فَاسْتَمِعْ لَهُ وَأَنْصِتْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا أَنْ تَقْرَأَهُ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ اسْتَمَعَ فَإِذَا انْطَلَقَ جِبْرِيلُ قَرَأَهُ النَّبِيُّ ﷺ كَمَا قَرَأَهُ.

TERCÜMESİ

(âyet-i kerîmesinin tefsiri) hakkında İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tenzil olunan âyet-i kerîme(nin zabtı yüzün)den güçlük çekerler ve bundan dolayı çok kere mübarek dudaklarını kımıldatırlardı. Bunu söylerken İbn Abbas radiyallahu anhümâ: “İşte bak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dudaklarını nasıl kımıldatıyor idiye ben de (sana) öylece kımıldatıyorum” da demiş.¹⁶ Bunun üzerine Allah Teâlâ hazretleri ona. إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ. لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ. إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ.¹⁷ فَإِذَا قَرَأْتَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ. ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ “Kur’an’ı senin sadrında cemedip onu okuyabilmen bize aittir”, فَإِذَا قَرَأْتَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ, (lisân-ı Cibrîl ile) sana okuduğumuzda onu dinle ve (sükût ederek) ona kulak ver”, ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ “Ondan sonra da onu (dürüst) okumanı biz tekeffül ederiz” demektir. İşte bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne zaman Cibrîl (aleyhi’s-selâm) nâzil olursa sükût buyurup onu dinlerlerdi. Cibrîl (aleyhis-selâm) gidince getirmiş olduğu âyât-ı kerîmeyi o nasıl tilâvet etmiş idiye Nebî-(i muhterem) sallallahu aleyhi ve sellem de öylece tilâvet ederdi. {B5 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.}

14 Ekser-i rivâyâtta feth-i mîm ile صَدْرُكَ لَكَ جَمْعُهُ ve bir rivayette zamm-ı ayn ile, bir rivayette de kezâ sükûn-ı mîm ile صَدْرُكَ لَكَ جَمْعُهُ vârit olmuştur ki cümlesi manen mütekâribdir. Yalnız bu iki rivayette له deki zamir Kur’an’a, لَكَ deki zamir ise hazret-i resûl-i zîşâna aittir.

15 el-Kıyâme, 75/16.

16 İbn Abbas hazretleri bu fi’l-i resûlî hikâyeye –bu zamanın tabirince taklit ettiği gibi kendisinden rivayet edenler de esnâyı rivayette müteselsilen hep öyle hikâyeye ile dudaklarını tahrik etmişlerdir. Bu yolda rivayet edilen hadise (hadîs-i müselsel) denir. Musafaha hadisi de bu tarzda müteselsilen rivayet edilmiştir.

17 Âyât-ı kerîmenin meâli: “Ey habîb-i muhteremim, sana nâzil olan âyât-ı Kur’âniyye’yi nazmı ile unutmayayım diye acele edip Cibrîl, tilâvetini tamamlamadan lisanını, dudaklarını hemen kımıldatıp durma. Kur’an’ı sadrında cemetmek, sana tilâvet ettirmek bize aittir. Lisân-ı

Cibrîl ile Kur'an'ı sana okuduğumuzda sen yalnız dinle. Ondan sonra onu anlatıp belletmek yine bize aittir." İntehâ. Vallahu a'lem (el-Kıyâme, 75/16-19).

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدَ النَّاسِ وَكَانَ أَجْوَدَ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ حِينَ يَلْقَاهُ جِبْرِيلُ ﷺ وَكَانَ يَلْقَاهُ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ رَمَضَانَ فَيُدَارِسُهُ الْقُرْآنَ فَلَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَجْوَدُ بِالْخَيْرِ مِنَ الرِّيحِ الْمُرْسَلَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halkın en cömerdi idi. En cömert olduğu zaman da ramazanda idi ki (bu ay) Cibrîl aleyhi's-selâm kendisine çokça mülâki olduğu zaman idi. Cibrîl (aleyhi's-selâm) ramazanın her gecesinde zât-ı şeriflerine mülâki olur, kendisiyle Kur'ân-ı Kerîm'i müdârese ve müzakere ederdi. İşte bundan dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ibzâl-i) hayrda (esmesi) mâniaya uğramayan (mübarek) rüzgârdan daha cömert idi.¹⁸ {B6 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

.....

18 İbn Abbas hazretlerinin cûd ve sahâ-yı nebevîyi rîh-i mürseleye teşbih etmesi evvelâ bezl-i cûd ve hayratta rüzgârdan daha serî olduklarından, sâniyen rüzgâr yağmurlu bulutları toplayıp rahmet-i ilâhiyyeyi hâk-i iftikâra îsâle vasıta olmasından, sâlisen esen rüzgâr durgunca hafif rüzgârdan daha ziyade yol alıp daha çok yerlere ibzâl-i hayrât etmesinden dolayıdır.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَزْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرْقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ وَكَانُوا تِجَارًا بِالشَّامِ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَادَّ فِيهَا أَبَا سُفْيَانَ وَكُفَّارَ قُرَيْشٍ فَأَتَوْهُ وَهُمْ بِبِلْيَاءٍ فَدَعَاهُمْ وَحَوْلَهُ عُظَمَاءُ الرُّومِ ثُمَّ دَعَاهُمْ فَدَعَا بِالتَّرْجُمَانِ فَقَالَ أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا بِهَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يُزْعَمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ قَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ أَنَا أَقْرَبُهُمْ فَقَالَ ادْنُوهُ مِنِّي وَاقْرَبُوا أَصْحَابَهُ فَاجْعَلُوهُمْ عِنْدَ ظَهْرِهِ ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَأِلْتُ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ فَوَاللَّهِ لَوْلَا

الْحَيَاءُ مِنْ أَنْ يَأْثُرُوا عَلَيَّ كَذِبًا لَكَذَبْتُ عَنْهُ ثُمَّ كَانَ أَوَّلَ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَنْ قَالَ كَيْفَ نَسَبُهُ فَيَكُنْ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو نَسَبٍ قَالَ فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ مِنْكُمْ أَحَدٌ قَطُّ قَبْلَهُ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ قُلْتُ لَا قَالَ فَأَشْرَافُ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ قُلْتُ ضَعَفَاؤُهُمْ¹⁹ قَالَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ قُلْتُ بَلْ يَزِيدُونَ قَالَ فَهَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهَمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قُلْتُ لَا وَنَحْنُ مِنْهُ فِي مُدَّةٍ لَا نَدْرِي مَا هُوَ فَاعِلٌ فِيهَا وَلَمْ تُمَكِّتِي كَلِمَةً أَدْخُلَ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ الْكَلِمَةِ قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ قُلْتُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالٌ يَنَالُ مِنَّا وَنَنَالُ مِنْهُ قَالَ فَمَاذَا يَأْمُرُكُمْ قُلْتُ يَقُولُ اعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَاتْرَكُوا مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُكُمْ وَيَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ وَالصَّلَاةِ²⁰ فَقَالَ لِلتَّرْجُمَانِ قُلْ لَهُ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ نَسَبِهِ فَذَكَرْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو نَسَبٍ فَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي نَسَبِ قَوْمِهَا وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ مِنْكُمْ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ أَحَدٌ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ لَقُلْتُ رَجُلٌ يَتَأَسَّى بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مِنْ مَلِكٍ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ أَبِيهِ وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهَمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا فَقَدْ أَعْرِفُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَذَرَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ وَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ وَسَأَلْتُكَ أَشْرَافُ النَّاسِ اتَّبَعُوهُ أَمْ ضَعَفَاؤُهُمْ فَذَكَرْتَ أَنَّ ضَعَفَاءَهُمْ اتَّبَعُوهُ وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ وَسَأَلْتُكَ أَيْزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَذَكَرْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ وَكَذَلِكَ أَمْرُ الْإِيمَانِ حَتَّى يَتِمَّ وَسَأَلْتُكَ أَيْزَتُّ أَحَدٌ سَخْطَةً لِدِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا وَكَذَلِكَ الْإِيمَانُ حِينَ تُخَالِطُ بِشَاشَتِهِ الْقُلُوبَ وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ فَذَكَرْتَ أَنْ لَا وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لَا تَغْدِرُ.

وَسَأَلْتُكَ بِمَا يَأْمُرُكُمْ فَذَكَرْتَ أَنَّهُ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَيَنْهَاكُمْ عَنْ عِبَادَةِ الْأَوْثَانِ وَيَأْمُرُكُمْ بِالصَّلَاةِ وَالصَّدَقِ وَالْعَفَافِ²¹ فَإِنْ كَانَ مَا تَقُولُ حَقًّا²² فَسَيَمْلِكُ مَوْضِعَ قَدَمَيْ هَاتَيْنِ وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ لَمْ أَكُنْ أَظُنُّ أَنَّهُ مِنْكُمْ فَلَوْ أَعْلَمْتُ أَنِّي أَخْلَصُ إِلَيْهِ لَتَجَشَّعْتُ لِقَاءَهُ وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمِهِ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الَّذِي بُعِثَ بِهِ دَحِيَّةً²³ إِلَى عَظِيمٍ بُصْرَى فَدَفَعَهُ إِلَى هِرْقَلٍ فَقَرَأَهُ فَإِذَا فِيهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى أَمَّا بَعْدُ
فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمَ تَسْلِمَ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ
الْيَرِيسِينَ²⁴ وَيَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ
شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ قَالَ قَالَ
أَبُو سُفْيَانَ فَلَمَّا قَالَ مَا قَالَ وَفَرَعَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ كَثُرَ عِنْدَهُ الصَّخْبُ وَارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ
وَأُخْرِجْنَا فَقُلْتُ لِأَصْحَابِي لَقَدْ أَمَرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ إِنَّهُ يَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الْأَصْفَرِ فَمَا زِلْتُ
مُوقِنًا أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ.

وَكَانَ ابْنُ النَّاطُورِ صَاحِبَ إِيلِيَاءَ وَهِرَقْلَ أَسْقَفَ عَلَى نَصَارَى الشَّامِ يُحَدِّثُ أَنَّ هِرَقْلَ
حِينَ قَدِمَ إِيلِيَاءَ أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ بَطَارِقِيهِ قَدْ اسْتَنْكَرْنَا هَيْئَتَكَ قَالَ ابْنُ
النَّاطُورِ وَكَانَ هِرَقْلُ حَزَاءً يَنْظُرُ فِي النُّجُومِ فَقَالَ لَهُمْ حِينَ سَأَلُوهُ إِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ حِينَ
نَظَرْتُ فِي النُّجُومِ أَنَّ مَلِكَ الْحِتَانِ قَدْ ظَهَرَ فَمَنْ يَحْتَتِنُ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ قَالُوا لَيْسَ يَحْتَتِنُ إِلَّا
الْيَهُودُ فَلَا يَهْمَنَّكَ شَأْنُهُمْ وَاكْتُبْ إِلَى مَدَائِنِ مُلْكِكَ فَيَقْتُلُوا مَنْ فِيهِمْ مِنَ الْيَهُودِ فَبَيْنَمَا هُمْ عَلَى
أَمْرِهِمْ أَتَى هِرَقْلَ بِرَجُلٍ أَرْسَلَ بِهِ مَلِكُ غَسَّانَ يُخْبِرُ عَنْ خَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا اسْتَخْبَرَهُ
هِرَقْلُ قَالَ أَذْهَبُوا فَانْظُرُوا أَمْحُتَتْنِ هُوَ أَمْ لَا فَنَظَرُوا إِلَيْهِ فَحَدَّثُوهُ أَنَّهُ مُحْتَتِنٌ وَسَأَلَهُ عَنِ الْعَرَبِ
فَقَالَ هُمْ يَحْتَتِنُونَ فَقَالَ هِرَقْلُ هَذَا مَلِكُ هَذِهِ الْأُمَّةِ قَدْ ظَهَرَ ثُمَّ كَتَبَ هِرَقْلُ إِلَى صَاحِبِ
لَهُ بِرُومِيَّةٍ وَكَانَ نَظِيرُهُ فِي الْعِلْمِ وَسَارَ هِرَقْلُ إِلَى حِمَصَ فَلَمَ يَرِمَ حِمَصَ حَتَّى أَتَاهُ كِتَابٌ مِنْ
صَاحِبِهِ يُوَافِقُ رَأْيَ هِرَقْلَ عَلَى خُرُوجِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَنَّهُ نَبِيٌّ فَأَذِنَ هِرَقْلُ لِعِظَمَاءِ الرُّومِ فِي
دَسْكَرَةٍ لَهُ بِحِمَصَ ثُمَّ أَمَرَ بِأَبْوَابِهَا فَعَلَّقَتْ ثُمَّ أَطْلَعَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلَاحِ
وَالرُّشْدِ وَأَنْ يَثْبُتَ مُلْكُكُمْ فَتَبَايَعُوا هَذَا الرَّجُلَ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الْأَبْوَابِ
فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ فَلَمَّا رَأَى هِرَقْلُ نَفَرَتَهُمْ وَأَيْسَ مِنَ الْإِيمَانِ قَالَ رُدُّوهُمْ عَلَيَّ وَقَالَ إِنِّي قُلْتُ
مَقَالَتِي آفًا أَخْتَبِرُ بِهَا شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ فَقَدْ رَأَيْتُ فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ فَكَانَ ذَلِكَ آخِرَ
شَأْنِ هِرَقْلَ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Ebû Süfyân b. Harb

bana haber verdi ki gerek kendisiyle, gerek küffâr-ı Kureyş ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye Sulhu ile) akdeylediği mütareke müddeti içinde ticaret için Şam'a giden bir Kureyş kafilesi içinde bulunduğu sırada (kayser-i Rûm) Hirakl (Herakleios) tarafından davet olunmuş. Ebû Süfyân ile rûfekâsı Hirakl'in nezdine gelmişler. (O zaman) Hirakl ile etbâ, İlyâ'da (yani Beytûlmakdis) imiş. Uzemâ-yı Rûm, yanında iken kayser bunları meclisine çağırmış. Huzuruna celb ve tercümanın gelmesini emretmiş. Tercüman: "Peygamberim diyen bu zata neseben en yakın olan hanginizdir?" diye sormuş. -Ebû Süfyân der ki "Neseben en yakınları benim" dedim. Bunun üzerine Hirakl: "Onu bana yakın getiriniz. Arkadaşlarını da yakına getiriniz. Lâkin arkasında dursunlar" dedi. Ondan sonra tercümanına dönüp dedi ki bunlara söyle, ben bu zat hakkında bu adamdan (bazı şeyler) soracağım. Bana yalan söylerse tekzip etsinler. -Ebû Süfyân der ki: "Vallahi arkadaşlarım yalanımı ötede beride söylerler diye utanmasaydım onun (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) hakkında yalan uydururdum." - Ondan sonra bana ilk sorduğu şu oldu: "Sizin içinizde nesebi nasıldır?" "Onun içimizde nesebi pek büyüktür" dedim. "Sizden bu sözü, ondan evvel söylemiş (yani ondan evvel da'vâ-yı nübüvvet etmiş) hiç kimse var mıydı?" dedi. "Yoktu" dedim. "Âbâ ve ecdâd içinde hiçbir melik gelmiş midir?" dedi. "Hayır" dedim. "Ona tâbi olanlar halkın eşrafı mı, yoksa zuafâsı mıdır?" dedi. "Halkın (eşrafı değil) zuafâsıdır" dedim. "Ona tâbi olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu?" dedi. "Artıyorlar (eksilmiyorlar)" dedim. İçlerinde onun dinine girdikten sonra beğenmemelikten dolayı irtidad eden var mıdır?" dedi. "Yoktur" dedim. "Şu dediğini demezden (yani davetten) evvel hiç yalan ile ittiham ettiğiniz var mıydı?" dedi. "Hayır" dedim. "Hiç gadreder mi? (yani nakz-ı ahd eder mi?)" dedi. "Hayır gadretmez, ancak biz şimdi onunla bir müddete kadar mütareke halindeyiz. Bu müddet içinde ne yapacağını bilmiyoruz" dedim. -Ebû Süfyân der ki bana (kendiliğimden) bir şey katmaya imkân verecek bu sözden başkasını bulamadım. "Onunla hiç mukâtele ettiniz mi?" dedi. "Evet ettik" dedim. "Onunla mukâtelâtınız (ın netâyici) nasıldır?" dedi. "Aramızda (tâli-i) harb nöbet iledir. Kâh o bizi izrâr eder, kâh biz onu izrâr ederiz" dedim. "Peki, size ne emrediyor?" dedi. "Bize yalnız Allah'a ibadet ediniz, hiçbir şeyi O'na şerik etmeyiniz. Dedelerinizin ibadet ettiğini terkediniz diyor. Bize namazı, (sadakayı, yani zekâtı) ve afâfı, sıla-i rahmi emrediyor" dedim. Bunun üzerine tercümana dedi ki, ona söyle: Nesebini sordum. İçinizde âlî neseb olduğunu beyan ettin. Peygamberler de (zaten) böyle kavimlerinin (ashâb-ı) nesebi içinden ba's olunur. İçinizden bu sözü ondan evvel söylemiş hiçbir kimse var mıydı? diye sordum. Hayır dedin. Ondan evvel bu sözü söylemiş bir kimse olaydı bu

da kendisinden evvel söylenmiş bir söz peyrev ol(mak iste)miş bir kimse-
dir diyebilirdim diye düşünüyorum. Abâ ve ecdadı içinde hiçbir melik gelmiş
midir? diye sordum. Hayır dedin. Âbâ ve ecdâdından bir melik olaydı bu da
babasının mülkünü istirdada çalışır bir kimsedir diye hükmederdim diyorum.
Bu davasına kıyam etmeden evvel onun bir yalanını tutmuş mu idiniz? diye
sordum. Hayır dedin. Ben ise muhakkak bilirim ki (önceden) halka karşı ya-
lan söylemeyi irtikâp etmemiş iken (sonradan) Allah’a karşı yalan söylemeye
cüret edemezdi. Ona tâbi olanlar halkın eşrafı mı, yoksa zuafâsı mıdır? diye
sordum. Ona tebâiyyet edenlerin zuafâ-yı nâs olduğunu söyledin. Etbâ-ı ru-
sul de (zaten) onlardır. Ona tâbi olanlar artıyor mu, yoksa eksiliyor mu? diye
sordum. Artıyorlar dedin, iman keyfiyeti de (ahkâmı) tamam oluncaya kadar
hep bu minval üzere gider, içlerinde onun dinine girdikten sonra beğenme-
mezlikten dolayı irtidad eden var mıdır? diye sordum. Hayır dedin. İman da
mûcip olduğu inşirah, kalbe karışıp kökleşince böyle olur. Hiç gadreder mi?
diye sordum. Hayır dedin. Peygamberler de böyledir. Gadretmezler. Size ne
emrediyor? diye sordum. Yalnız Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi şerik et-
memeyi size emrettiğini, ibâdet-i evsândan sizi nehyettiğini, kezâlik namaz
ile (ve sadaka, zekât), sıdk ve afâf ile emrettiğini söyledin. Eğer bu dediklerin
doğru ise şu ayaklarımın bastığı yerlere yakında (o zât-ı kerîm) mâlik ola-
caktır. Zaten bu Nebî-i zîşanın zuhur edeceğini bilirdim. Lâkin sizden olaca-
ğını tahmin etmezdim. Onun nezdine varabileceğimi bilsem zât-ı şerifiyle
mülâkat için her türlü zahmete katlanırdım. Yanında olaydım (arz-ı hizmet
ederek) ayaklarını yıkardım. Ondan sonra Hirakl, Dihye (radiyallahu anh)²⁵
vedâatıyla Busrâ emîrine²⁶ gönderilen ve (onun tarafından da kaysere îsâl edi-
len) mektûb-ı şerîf-i risâletpenâhîyi istedi. Getiren adam²⁷ onu Hirakl’e verdi.
O da okudu.

تبعه منا الضعفاء والمساكين والأحداث وأما ذوو بل ضعفائهم Diğer nüshada Diğer rivayette de 19
ibaresiyle vârit olmuştur ki “İçimizden zayıf, miskin ve genç
olanlar ona tâbi oldular. Ensâb ve şeref sahiplerine gelince onlardan hiçbirisi ona tebâiyyet
etmediler” demektir.

25 Dihye b. Halîfe el-Kelbî radiyallahu anhtır. Ecille-i ashâbdan pek ziyade sabîhü'l-vech bir zât-ı âlî-kadr idi. Çok kereler Cibrîl aleyhi's-selâm onun suretine temessül edip inzâl-i vahy-i rabbi'l-âlemîn eder idi.

26 Bu emîrin ismi: Hâris b. Ebû Şemr el-Gassânî'dir.

27 Nâme-i şerifi Busrâ emîrinden alıp Hirakl'e götüren meşhur Hâtim et-Tâî'nin oğlu Adî idi. Dihye radiyallahu anh ile birlikte kayserin nezdine gitmişlerdi. *Müsned-i Bezzâr*'da mervî olduğu üzere nâme-i şerîfi kayserin eline sunan Dihye'dir.

M E K T Ū B - I Ş E R İ F :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ
الْهُدَى أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمَ تَسْلَمَ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ فَإِنْ تَوَلَّيْتَ
فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْيَرِيسِينَ وَيَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا
اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا
بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

diye yazılmıştı ki meâl-i âlîsi şudur: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Allah’ın ahdi ve resulü Muhammed’den (sallallahu aleyhi ve sellem) Rûm’un büyüğü Hirakl’e (tarîk-ı reşâd ve) hidayete ittibâ edenlere selâm olsun. Ba’dezâ seni da’vet-i İslâm ile (yani Müslümanlığa) davet ederim. Dâire-i İslâm’a gir ki selâmette kalasın ve Allah Teâlâ sana ecrini iki kat versin. Eğer kabul etmezsen (fakir) çiftçilerin günahı senin boynunadır. وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا” Ebû Süfyân der ki: “Hirakl diyeceğini dedikten ve mektûb-ı şerifin kıraatini bitirdikten sonra yanında gürültü çoğaldı. Sesler yükseldi. Biz de yanından çıkarıldık.” (Arkadaşlarımla yalnız kalınca) onlara dedim ki İbn Ebû Kebşe’nin²⁹ (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) işi hakikaten azamet peydâ ediyor. (Baksanıza) Benî Asfar Melik’i³⁰ ondan korkuyor. Artık Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem galip geleceğine tâ Cenâb-ı Hak İslâm’ı (ve inkıyâdı) kalbime ithal edinceye kadar yakinim berdevâm oldu.³¹

İlyâ yani Beytûlmakdis sahibi ve Hirakl’in dostu olup Şam nasârâsına piskopos tayin edilen İbnü’n-Nâtûr da³² Hirakl’den bahisle derdi ki: Hirakl Beytûlmakdis’e geldiği zaman (günün birinde) pek ziyade gamnâk göründü. Patriklerinden (yani ümerâsından) bazıları³³ ona “Senin halini başka türlü gö-

rüyorumuz” dediler.– İbnü’n-Nâtûr der ki: Hirakl nücuma bakar, kehanete âşına bir kimse idi.

Bu suale mâruz kalınca onlara, “Bu gece nücuma baktığımda hitan melikini zuhur etmiş gördüm. Bu ümmet içinde sünnet olanlar kimlerdir?” diye sordu. “Yehûddan başka sünnet olan yoktur. Onlardan da sakın endişe etme. Dâhil-i kalemrûn olan şehirlere yaz, oradaki yahudileri katletsinler” dediler. Derken Hirakl’in huzuruna Gassân meliki tarafından Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dair îsâl-i habere memur olarak gönderilmiş bir adam getirdiler. Hirakl o adamdan havadis alınca “Gidin de bu adam sünnetli midir, değil midir? bakın” dedi. Baktılar ve sünnetli olduğunu bildirdiler. Sonra gelen adamdan “Kavm-i Arab sünnetli midir?” diye sordu. “Sünnet olurlar” cevabını aldı. Bunun üzerine Hirakl “Bu ümmetin meliki işte zuhur etmiştir” dedi. Ondan sonra Hirakl Rûmiye’de (yani Roma’da) ilimce kendi naziri olan bir dostuna mektup yazıp Humus’a gitti. Humus’tan ayrılmadan o dostundan hazret-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zuhur ettiği ve zât-ı şerifinin nebî olduğu hakkındaki re’yine muvâfık bir mektup geldi. Müteakiben Hirakl Humus’ta kâin bir kasrına uzemâ-yı Rûm’u davet ederek kapıların kapanmasını emretti. Sonra yüksek bir yere çıkıp “Ey Rum cemaati! Bu zata biat edip de felâh ve rüşde nâil olmayı ve mülkünüzün pâyidar olmasını istemez misiniz?” diye hitap etti. (Cemaati) yaban eşekleri kadar süratle kapılara doğru kaçıptılarsa da kapıları kapanmış buldular. Hirakl bu derece nefretlerini görüp imanlarından me’yus olunca, “Bunları geri çevirin” diye emretti ve (onlara dönüp), “Deminki sözlerimi dininize olan şiddet-i temessükünüzü öğrenmek için söyledim. (Bunu ise) gözümle gördüm” dedi. Bu söz üzerine oradakiler rızalarını, memnuniyetlerini beyan ile kendisine tâzimen secde ettiler. Hirakl(in imana davet olunması) hakkındaki haberin sonu da bundan ibarettir. {B7 Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.}

28 Nâme-i şerifte iktibas buyurulan âyet-i kerîme sîga-i emr ile اهل الكتاب يا قل يا اهل الكتاب diye başlar. Bu takdirce meâl-i âlîsi şöyle olmuş olur: “*Ey resûl-i muazzamım! Yehûd ile nasârâyâ de ki, ‘Ey Ehl-i kitap! Gelin hem bizce hem sizce alettesâvî makbul olan bir hak söz üzerine ittifak edelim. Gelin Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim ve O’na hiçbir şeyi şerik edinmeyelim, Allah’ı bırakıp da birbirimizi rab ittihaz etmeyelim.’ Aldırmazlarsa onlara, öyle ise şahit olun biz müslimiz deyiniz, intehâ.*” Vallahu a’lem (Âl-i İmrân, 3/64).

29 Müşrikler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi “*Ebû Kebşe*” nam kimseye nisbet ederlerdi. Bu adam, ibâdet-i evsan hususunda Kureyş’e muhalefet ederek شِعْرَى الْعُبُور nam yıldız tapmış bir Huzâalı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ibâdet-i evsan

hususunda Kureyş'e muhalefet edince ona benzeterek, “*Ebû Kebşe'nin oğlu*” tesmiye ettiler. Bir rivayete göre de Ebû Kebşe, vâlide-i muhteremeleri cihetinden ecdâd-ı izâm risâletpenâhîdendir. Cenâb-ı fahr-ı risâleti ona nisbet etmekle güya ona çekmiş olduğunu kastetmek isterlerdi. إنتهأ. نهاية ابن الأثير.

30 Araplar Romalılar'a (Benü'l-Asfar) derlerdi.

31 İbn Abbas radiyallahu anhümânın Ebû Süfyân'dan rivayeti burada hitam buluyor. Bundan sonraki kıssa, Zührî'nin İbnü'n-Nâtûr'a îsâl ettiği rivayettir. Tevehhüm edilebileceği üzere Ebû Süfyân'dan mervî değildir. İbnü'n-Nâtûr Abdülmelik'in eyyâm-ı hilâfetinde berhayat idi. Zührî kıssayı ondan dinlemiş.

32 Bu isim, üç veçhile rivayet edilmiştir. Tâ-i mühmele ve mu'ceme ile ابن الناطور ve ابن ناطورا. {Önceki baskılarda belirtilmemiş olan üçüncü okunuş, izaha göre 'ابن الناطور' şeklinde olmalıdır.}

33 Patriklik, Roma ile Bizans devletlerinin yüksek menâsıb-ı dîvâniyyesinden idi. Latince'si “*Patriçyus*”tur. Bu, en yüksek mansıb-ı rûhânî olan patriklik değildir.

Kitâbü'l-Îmân

كِتَابُ الْإِيمَانِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

08

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجَّ وَصَوْمَ رَمَضَانَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İslâm beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah’ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, ramazan orucunu tutmak.” {B8 Buhârî, İmân, 2.}

09

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْإِيمَانُ بِضْعٌ¹ وَسُتُونَ² شُعْبَةٌ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İman altmış bu kadar şubedir. Hayâ da imanın bir şubesidir.” {B9 Buhârî, İmân, 3.}

.....

1 . بضعة göre bir rivayete.

2 . و سوتون أو بضع وسبعون kiminde şük sîgasıyla و سبعون kiminde rivâyâtın diğer olmuştur.

Abdullah b. Amr (İbn Âs) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme biri: “İslâm’ın⁴ en hayırlısı hangisidir?” diye sordu. “İt’âm-ı taâm etmen ve tanıdığına, tanımadığına selâm vermendir” cevabını verdiler.⁵ {B12 Buhârî, İmân, 6.}

4 Burada da evvelki hadiste olduğu gibi hazf-i muzâf vardır.

5 Buhârî'nin Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhtan rivayet ettiği eserde, ثَلَاثٌ مَنْ جَمَعَهُنَّ فَقَدْ جَمَعَ الْإِيمَانَ: “Üç şeyi her kim bir araya getirebilirse imanı da tamam toplamış olur: Nefsine karşı olsa da insafı elden bırakmamak, herkese selâmı bezletmek, fakir iken de infak eylemek.” denilmiştir ki bundan mekârim-i ahlâkın ne dereceye kadar matlûb olduğu anlaşılır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hiçbiriniz, kendisi için arzu ettiğini kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olmaz.”⁶ {B13 Buhârî, İmân, 7.}

6 Maksut olan şüphesiz kemâl-i îmândır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Nefsim yed-i kudretinde olan Allahü zülcelâle kasem ederim ki hiçbiriniz ben ona pederinden de, evlâdından da daha sevgili olmadıkça iman etmiş olmaz.”⁷ {B14 Buhârî, İmân, 8.}

7 Muhabbet-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı cibillî mertebesine çıkaramayan mümin, hiç değilse Resûlullah'ın rızasını sair mahlûkînin rızasına ve kendi hevâsına tercih ve takdim ederek hubb-i cibillî ve fitrî derecesine yaklaştırmaya çalışmalıdır. Buhârî şârihi (Aynî) muhabbet-i resûl aleyhi's-selâmın –mebnâ-yı îmân olan– i'tikâd-ı ta'zîm ve iclâlden

ibaret kalması kâfi olmayıp bütün mânasınca meyl-i kalb mânasına muhabbet olması lâzım geleceğini ispat ettikten sonra âtîdeki şu iki rivayeti de naklediyor: Amr b. Âs radiyallahu anh, وَمَا كَانَ أَحَدٌ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا أَجَلَ فِي عَيْنِي مِنْهُ. وَمَا كُنْتُ أُطِيقُ أَنْ أَمْلَأَ، “Hiç kimse bana Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi ve sellemden daha sevgili olmadığı gibi hiçbir kimse de benim nazarımda ondan daha celâletli değildi. Ona karşı olan kemâl-i ta‘zîm ve iclâlîmenden dolayı gözlerimi doyura doyura likâ-yı mübâreklerini temaşa edemezdim” demiş. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh da bu (yani metindeki) hadisi işittikten sonra, يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي “Yâ Resûlellah! Sen bana nefsimden başka her şeyden daha sevgilisin” demiş. Buna karşı يَا عُمَرُ وَمِنْ نَفْسِكَ يَا عُمَرُ “Yâ Ömer nefsimden de sevgili olmalıyım” buyurulmuş. Bunun üzerine Ömer radiyallahu anh da وَمِنْ نَفْسِي “Nefsimden de” deyince يَا عُمَرُ “Yâ Ömer, işte şimdi oldu” cevabı verilmiş. {B6632 Buhârî, Eymân, 3.}

15

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْحَدِيثَ بِعَيْنِهِ وَزَادَ فِي آخِرِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan da bâlâdaki hadîs-i şerif rivayet edilmiş olup şu kadar ki sonunda وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ “Pederinden, evlâdından ve bütün halktan daha sevgili” ziyadesi vardır. {B15 Buhârî, İmân, 8.}

16

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ أَنْ يَكُونَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَذَّفَ فِي النَّارِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu antan: Şöyle demiştir: Nebiyy-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Kimde üç şey bulunursa halâvet-i îmânı tatmış olur: Allah ile Resûlullah kendisine mâadalarından daha sevgili olmak; bir kimseyi sevmek, fakat yalnız Allah için sevmek; (Allah, onu küfürden kurtardıktan sonra) yine küfre dönmekten ateşe atılacakmışçasına hoşlanmamak.”

{B16 Buhârî, İmân, 9.}

.....

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ آيَةُ الْإِيمَانِ حُبُّ الْأَنْصَارِ وَآيَةُ النِّفَاقِ بُغْضُ الْأَنْصَارِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “(Kâmil) imanın alâmeti ensara mehabbet, nifakın alâmeti de ensara buğzetmektir.”⁹ {B17 Buhârî, İmân, 10.}

9 Münâfık zâhiren mümin, bâtinen kâfir demek olunca fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleriyle İslâm'da sâbık olan muhâcirîn hazerâtına sîne-i mihmân-nüvâzîlerini açmak, kendilerine evlâd ü iyâllerinden daha ileri muamele ve uğurlarında mal ve canlarını îsâr etmek, dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmak suretiyle îvâ ve nusret ve dîn-i İslâm'ı i'zâz ve i'lâ eylemek gibi baha biçilmez meâsir-i celîle ile muttasıf olan ensâr-ı kirâm hazerâtına bu sıfatlarından dolayı buğz edenlerin –mümin görünseler de– kalben kâfir olduklarında şüphe yoktur. Maahâzâ bu mânaca buğzdan tahzîr yalnız ensarın değil, bütün sahâbenin şanında vârit olmuştur. Nitekim Ali kerremallahu veche hazretlerine Müslim'deki rivayete nazaran, لَا يُحِبُّكَ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا يُبْغِضُكَ إِلَّا مُنَافِقٌ “*Yâ Ali! Sana müminden başkası muhabbet etmez; münâfıktan başkası da buğz etmez*” {T3736 Tirmizî, Menâkıb, 20; M240 Müslim, İmân, 131.} buyurulduğu gibi umumen sahâbe-i kirâmın fazileti babında da, مَنْ أَحَبَّهُمْ فِئْتِي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فِئْتِي أَبْغَضَهُمْ “*Her kim onları severse bana muhabbetinden dolayı sever, her kim de onlara buğzederse bana buğzundan dolayı buğzeder*” {T3862 Tirmizî, Menâkıb, 58.} buyurulmuştur.

Bu hadîs-i şerîf-i nebevide mevzubahis olan muhabbet ve buğz, işte bu cihetten olanıdır. Yoksa bir kimse de bu cihetten olmaksızın muhalefeti câlib bir emr-i ârizîden dolayı bir sahâbî hakkında maâzallahi teâlâ muvakkat adem-i mehabbet eseri revnümâ olsa bununla ne münâfık ne kâfir olur. Nitekim sahâbe beyrinde muharebeler olmuşken hiçbir diğere isnâd-ı nifâk etmiş değildir. Bunların müşâcerât ve münâzeâtı ictihadı ve ictihadda mütehâsimînin kimi musîb, kimi muhtî idi. Bununla beraber sahâbe devri geçtikten sonra kendileriyle nizâa ve adem-i mehabbete bâis esbâb-ı âriza-i dünyeviyye defteri de kapanmış ve medihlerine müteallik nusûs-ı Kur'âniyye'yi sehâib-i nisyân ile bürüyecek ve رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ (el-Mâide, 5/119; et-Tevbe, 9/100; el-Mücâdele, 58/22; el-Beyyine, 98/8) Berât-ı ilâhîsini muvakkaten olsun dürecektir hiçbir vesile kalmamış olduğundan buğz-ı ashâbı mezhep ittihaz eden fırkaların dâl olduğunda şüphe kalmaz. Bunların bu

hadîs-i nebevinin mazmûn-ı tehdîd ve inzârına dahil olmalarından pek ziyade korkulur (29 ve 279. hadislerin hâşiyelerine de müracaat).

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَحَوْلَهُ عَصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ وَلَا تَأْتُوا بِبُهْتَانٍ تَفْتَرُونَهُ بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ وَلَا تَعْصُوا فِي مَعْرُوفٍ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ بِهِ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا ثُمَّ سَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَإِنْ شَاءَ عَاقَبَهُ فَبَايَعْنَاهُ عَلَى ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

(Akabe-i ûlâ gecesinde biat eden ve on iki nakîbin biri bulunan) Ubâde b. Sâmit (el-Ensârî el-Bedrî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, etrafında ashabından bir cemaat mevcut olduğu halde buyurdu ki: “Allah’a (ibadette) hiçbir şeyi şerik etmemek, sirkat etmemek, zina eylememek, evlâdınızı öldürmemek,¹⁰ kendiliğinizden uyduracağınız hiçbir yalanla (kimseye) bühtan etmemek, hiçbir (emr-i) ma’rûfta isyan etmemek üzere bana biat ediniz (yani benimle ahdediniz) içinizden sözünde duran olursa ecir (ve mükâfatı) Allah’ın zimmet-i fazl ü kereminde. Bu dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyada düçâr-ı ikâb olursa bu ikâb ona kefârettir. Bunlardan birini yapıp da yaptığı fiili Allah Teâlâ setrederse işi Allah’a kalır: İsterse onu af, dilerse ona ikâb eder.” Biz de bu şart üzere ona (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) biat ettik.¹¹ {B18 Buhârî, İmân, 11.}

.....

10 İleride tahaddüs edecek ayıp ve âr korkusuyla kızları, fakr u zarûret korkusuyla hem kızları hem oğlanları diri diri gömmek âdeti beyne'l-Arab şâyî' olan âdât-ı Câhiliyye'den idi.

11 Bu, ilk Akabe gecesinde olan biattır ki ona sûre-i Mümtehine'deki يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا ... (el-Mümtehine, 60/12) âyet-i kerîmesinin nâtık olduğu şürût-ı bîatın aynı ile vâki olduğundan (bîatü'n-nisâ') denilmiştir. Bu şartlarla mükellef olmakta ricâl ve nisâ müsavidir. İkinci Akabe'de ise ensâr-ı kirâm radiyallahu anhüm ecmaîn hazerâtı evlâd ü iyâllerini nasıl müdafaa ve himaye ederlerse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerini de öylece müdafaa ve himaye eylemek üzere biat

etmişler ve ahidlerini bihakkın ifa eyleyerek kendilerinden sonra tâ kıyamete kadar dâire-i İslâm'a girmiş ve girecek olanlara velinimet olmuşlardır.

19

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْشَكَ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتَّبِعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ وَمَوَاقِعَ الْقَطْرِ يَفُرُّ بِدِينِهِ مِنَ الْفِتَنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Çok sürmez (öyle fenalıklar tahaddüs edecek ki) bir müslümanın en hayırlı malı –kendi dinini fitnelerden selâmete çıkarmak için– dağ başlarında gezdirip (birikmiş) yağmur suyu başlarında güttüğü davarlar(dan ibaret) olacaktır.” {B19 Buhârî, İmân, 12.}

20

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمَرَهُمْ أَمْرُهُمْ مِنَ الْأَعْمَالِ بِمَا يُطِيقُونَ قَالُوا إِنَّا لَسْنَا كَهَيْئَتِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ فَيَغْضَبُ حَتَّى يُعْرِفَ الْغَضَبُ فِي وَجْهِهِ ثُمَّ يَقُولُ إِنَّ أَتْقَاكُمْ وَأَعْلَمَكُمْ بِاللَّهِ أَنَا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahabına emrettiği zaman (daima) ellerinden gelebilecek amelleri emrederdi. (O zaman ashâb-ı kirâmı): “Yâ Resûlellah! Biz senin gibi değiliz. Allah Teâlâ senin olmuş ve olacak günahlarına meydan vermemiştir” derlerdi de (âsâr-ı) gazab vech-i mübârekinde belirecek kadar kızar ve ondan sonra da: “En ziyade sâhib-i takvânız, Allah'ı en çok bileniniz şüphesiz ki benim” buyururlardı. {B20 Buhârî, İmân, 13.}

21

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَدْخُلُ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ وَأَهْلُ النَّارِ النَّارَ

ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْرِجُوا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَيُخْرِجُونَ مِنْهَا قَدْ اسْوَدُّوا فَيُلْقَوْنَ فِي نَهْرِ الْحَيَاةِ¹² فَيَنْبُتُونَ كَمَا تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي جَانِبِ السَّيْلِ أَلَمْ تَرَ أَنَّهَا تَخْرُجُ صَفْرَاءَ مُلْتَوِيَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ehl-i cennet cennete, ehl-i dûzah dûzaha girdikten sonra Allah Teâlâ azze ve celle: ‘Kimin kalbinde bir hardal tanesi ağırlığınca iman varsa (ateşten) çıkarınız’ diye ferman buyuracaktır. Bunun üzerine (bu gibiler) simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılıp nehr-i hayât (yahut nehr-i hayâ, ya da nehr-i hayâ) içine atılacaklar ve (orada) sel uğrağında kalan yabani reyhan tohumları nasıl (süratle) biterse öylece biteceklerdir. Görmez misin, bunlar (ne güzel) sapsarı olarak (ve iki tarafına) salınarak sürer?” {B22 Buhârî, İmân, 15.}

.....

12 Diğer rivayetlerde في نهر الحيا, bir rivayette de hemze ile في نهر الحياء.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ النَّاسَ يُعْرَضُونَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ قُمْصٌ مِنْهَا مَا يَبْلُغُ الثُّدِيِّ وَمِنْهَا مَا دُونَ ذَلِكَ وَعُرِضَ عَلَيَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ قِمِصٌ يَجْرُهُ قَالُوا¹³ فَمَا أَوْلَتْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الدِّينَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Uyuduğum esnada gördüm ki halk bana arzolunuyordu. Üstlerinde gömlekler vardı. Bu gömleklerin kimi memelere varıyor, kimi daha kısa idi. Ömer b. Hattâb da bana arzolundu. Üstünde (eteklerini yerde) sürüdüğü bir gömlek vardı.” “Yâ Resûlellah! Bunu ne ile te’vil (yani tabir) ettin?” diye sordular. “Din ile” cevabını verdi. {B23 Buhârî, İmân, 15.}

.....

13 Diğer nüshada قال dir ki zamîr-i müfred ya Ömer b. Hattâb’a ya sual eden Ebû Bekir es-Siddîk’a râcidir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَرَّ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُوَ يَعِظُ أَخَاهُ فِي الْحَيَاءِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَعُهُ فَإِنَّ الْحَيَاءَ مِنَ الْإِيمَانِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) ensardan bir kimsenin yanından geçiyordu. Ensârî, kardeşini hayâdan menediyordu.¹⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Ona ilişme! Hayâ imandandır” buyurdu.¹⁵ {B24 Buhârî, İmân, 16.}

14 Bu zat, ensârînin kan kardeşi olmak ihtimali olduğu gibi din kardeşi olması dolayısıyla kendine kardeş denilmiş olması da mümkündür. Anlaşılan hukukunu istîfâdan âciz olacak derecede utangaç bir zat imiş.

15 İman irtikâb-ı maâsiye mani olduğu gibi hayâ da mânidir. Onun için imandan add buyurulmuş.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ أُمِرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّ الْإِسْلَامِ وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Allah’tan başka hak ilâh olmadığına ve Muhammed’in Resûlullah olduğuna (zâhirde) şehâdet, salâtı ikâme, zekâtı eda edinceye kadar nâs ile muharebe etmek bana emrolundu. Onlar, bunları yapınca -Müslümanlık hakkının muktezâsı (olan hudut) müstesna-hakk-ı İslâm olmak üzere¹⁶ canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar, (bâtınlarından dolayı olan) hesaplarına gelince o (hesabı görmek) Allah’a kalmıştır.” {B25 Buhârî, İmân, 17.}

16 Taberânî'nin *Evsat*'ta Enes radiyallahu anhtan rivayet ettiğine göre müstesna olan hakk-ı İslâm'ın ne olduğu risâletmeâb sallallahu aleyhi ve sellem sual edilmiş ve “İhsandan (evlilikten) sonra zina, İslâm'dan sonra küfür ve irtidad, bir de katl-i nefis. İşte bunlara mukabil katlolunabilir” diye tavzih buyurulmuştur. {Taberânî, *el-Evsat*, III, 300, no: 3221.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ قَالَ إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ قِيلَ
ثُمَّ مَاذَا قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قِيلَ ثُمَّ مَاذَا قَالَ حَجٌّ مَبْرُورٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Amelin hangisi efdaldır?” diye sordular. “Allah’a ve resulüne iman” buyurdu. “Ondan sonra hangisi?” dediler. “Allah yolunda cihad” buyurdu. “Ondan sonra da hangisi?” diye sordular. “Makbul (olmuş, içine günah ve riyâ karışmamış) hac” cevabını verdi. {B26 Buhârî, İmân, 18.}

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَعْطَى رَهْطًا وَسَعْدٌ جَالِسٌ فَتَرَكَ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ رَجُلًا هُوَ أَعْجَبُهُمْ إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَكَ عَنْ فَلَانٍ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا
فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا فَسَكَتُ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي فَقُلْتُ مَا لَكَ عَنْ فَلَانٍ
فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ مُؤْمِنًا فَقَالَ أَوْ مُسْلِمًا فَسَكَتُ قَلِيلًا ثُمَّ غَلَبَنِي مَا أَعْلَمُ مِنْهُ فَعُدْتُ لِمَقَالَتِي
وَعَادَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ يَا سَعْدُ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَغَيْرُهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ خَشْيَةً
أَنْ يَكُفَّهُ اللَّهُ فِي النَّارِ.

TERCÜMESİ

Sa’d b. Ebû Vakkās radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (müellefetü’l-kulûbdan) birtakım kimselere (dünyalık) veriyordu. Bu, Sa’d da (orada) oturuyordu.¹⁷ Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içlerinden en ziyade beğendiğim birini bıraktı (bir şey vermedi).¹⁸ Bunun üzerine, “Yâ Resûlellah, filânı niçin bıraktın? Vallahi onu ben mümin biliyorum” dedim. “Öyle deme, müslim (de)” buyurdu.¹⁹ Bir müddet sustum.

Nihayet o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti de (dayanamadım) yine sözümü tekrar ederek, “Filânı niçin mahrum bıraktın? Vallahi onu ben, mümin biliyorum” dedim. Yine “Öyle deme, müslim (de)” buyurdu. Ben yine sustum. Lâkin o adam hakkındaki ilmim bana galebe etti. (Dayanamadım) sözümü tekrar ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine o sözü tekrar ettikten sonra buyurdu ki: “Ey Sa’d, bir adama, Allah onu yüzü koyun ateşe atmasın diye başkasını daha ziyade sevdiğim halde atâ (ve ihsanda) bulunduğum olur.” {B27 Buhârî, Îmân, 19.}

17 Sa’d radiyallahu anh, “Ben de oturuyordum” demek istiyor. Mütakellime mahsus sîgayı bırakıp da gâib sîgasına iltifat etmesi semâin bizzat vukuunu ve bahsettiği şeyin ehemiyetini tekit içindir.

18 Vâkidî’nin *el-Megâzî*’de tasrih ettiğine göre bu mahrum edilen zat muhacirînden جُعِيلُ بْنُ سُرَاقَةَ الضَّمْرِي radiyallahu anhtır. Sa’d’ın hüsn-i şehâdette bu kadar ısrar etmesi de bundan ileri geliyor.

19 Hazreti Sa’d’ın مؤمناً sözünü Hazreti Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın mükerreren أو مسلمًا suretinde tashih buyurmaları, imanın umûr-ı bâtına ve yalnız Hak Teâlâ’nın bildiği ahvâl-i gaybiyyeden olması dolayısıyla istislâm-ı zâhirîye bakarak مسلمًا demenin evlâ olduğunu tâlim içindir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ يَكْفُرْنَ قِيلَ أَيْكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bana cehennem gösterildi. Bir de gördüm ki ehl-i cehennemin ekseri kadınlardır. Onlar küfredeler.” (Bunun üzerine), “(Yâ Resûlellah!) Allah’a mı küfredeler?” diye soruldu. (Cevaben) buyurdu ki: “Onlar kocalarına (karşı) küfrân ederler. İhsana (karşı) küfrân ederler. Birisine dünya, dünya oldukça ihsan etsen de sonra senden (hoşuna gitmeyen) bir şey görse, ‘Ben senden hiçbir hayır görmedim’ der.” {B29 Buhârî, Îmân, 21.}

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَابَيْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأَمِّهِ ²⁰ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأَمِّهِ إِنَّكَ أَمْرُؤُ فَيْكَ جَاهِلِيَّةٌ إِيْخْوَانُكُمْ خَوْلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir:²¹ (Bir kere) bir adamla sövüştük de onu anasından dolayı ayıpladım. ²² Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki: “Ey Ebû Zer! Onu sen anasından dolayı mı ayıplıyorsun? (Demek ki) sen, içinde (henüz) Câhiliye (ahlâkı) kalmış bir kimse imişsin. (Ondan sonra buyurdu ki:) Zîr-i destânınız, sizin öyle kardeşlerinizdir ki Allah Teâlâ onları sizin yedinize (mülk ve kudret) tevdi etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi bulunursa ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçleri yetmeyecek (zahmetli) bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz onlara yardım ediniz.” {B30 Buhârî, İmân, 22.}

20 Bir rivayette bundan sonra السوداء فقلت له يا ابن السوداء ziyadesi vardır.

21 Müellif burada ihtisar yoluna gitmiş. Hadisin bir mukaddimesi var. Buhârî'nin, Müslim'in, Ebû Dâvûd'un, İsmâîlî'nin muhtelif tariklerden vârit olan rivayetlerine göre Ebû Zer radiyallahu anhtan nezdine (Rebeze'ye) gidilmiş. Mecmûu bir hullelik yani bir ridâ ile bir izârdan ibaret bir takımlık kumaşın yarısı kendisinin, yarısı kölesinin sırtında imiş. “İkisini bir araya getirip kendine bir hülle yapsaydın olmaz mıydı?” denilmiş, o da bu hadisi sevketmiş.

22 Velîd b. Müslim'in münkatian rivayetine nazaran sebbolunan zat Bilâl-i Habeşî radiyallahu anhtan imiş ve ona, السوداء يا ابن السوداء “Kara karının oğlu!” diye sebbetmiş. Bilâl'in şikâyeti üzerine tevbih-i nebevî vâki olunca Ebû Zer yanağını yere koyup, “Hazreti Bilâl ayağı ile basmadıkça yanağımı yerden kaldırmayacağım” diyerek isti'fâ-yı kusûr etmiştir.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِذَا التَقَى الْمُسْلِمَانِ بِسَيْفَيْهِمَا فَالْقَاتِلُ وَالْمَقْتُولُ فِي النَّارِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الْقَاتِلُ فَمَا بَالُ الْمَقْتُولِ قَالَ إِنَّهُ كَانَ حَرِيصًا عَلَى قَتْلِ صَاحِبِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir:²³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: “İki müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman kâtil de maktul de cehennemdedir.”²⁴ buyuruyordu. “Yâ Resûlellah! Kâtil böyle, ya maktule ne oluyor?” diye sordum. “(Maktul) arkadaşını öldürmeye haris idi de ondan” buyurdu.²⁵ {B31 Buhârî, İmân, 22.}

23 Rivayet, Ahnef b. Kays et-Temîmî tarikindendir. Şöyle bir mukaddimesi de var. Ahnef diyor ki: “Şu adama –*Buhârî*’nin Fiten’deki diğer rivayetinde Resûlullah’ın ammizâdesine– yardıma gidiyordum. Ebû Bekre ile karşılaştık. ‘Nereye gidiyorsun?’ diye sordu. ‘Adama yardım etmek istiyorum’ dedim. Ebû Bekre bana, ‘Dön’ dedi.”

24 Bu cezaya kesb-i istihkâk eder demektir. Yoksa aff-ı ilâhî yetişip kurtulmak da vardır. Hulûd mânası ise hiç anlaşılmamalıdır. Hadîs-i şerifte her iki tarafa müslim namı verilmesinde de buna işaret vardır.

25 Söz kîtâli şer’an tesvîğ edecek bir te’vil olmaksızın vâki olan mukâtelededir. Kîtâle karışan sahâbenin her iki tarafta olanlarının ehl-i cennet olması da buna delildir. Çünkü onlar *اجْتِهَادٍ* ve kîtâlde ıslâh-ı dîn vardır diye çarpışmışlardı. *وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا* âyet-i kerîmesinde de (el-Hucurât, 49/9) ehl-i bağı olanlara –hak üzere olan hasımları gibi– mümin denilmiştir (17 ile 279. hadislerin hâşiyelerine de müracaat).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتِ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ قَالَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَيُّنَا لَمْ يَظْلَمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: *الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ* âyet-i kerîmesi²⁶ nâzil olduğu zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ashâbı, “Hangimiz nefesine zulmetmemiştir?” dediler. Bunun üzerine *إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* âyet-i kerîmesi²⁷ nâzil oldu. {B32 Buhârî, İmân, 23.}

26 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “İman edip de imanlarına zulüm katmayanlar, işte emn ü eman onlar içindir. Doğru yola giden de onlardır.” İntehâ. Vallahu a’lem (el-En’âm, 6/82). İmana şirk katmak ya nifak ya irtidad suretleriyle olur. Müşrik ve münafık olmayanların mazhar oldukları emn ü emân, cehennemde hulûddan emn ü emândır. Yoksa âsiye azap olacağı nusûs-ı adîde ile sabittir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ
وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ وَإِذَا أُؤْتِيَ خَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Münâfığın âlâmetleri üçtür: Söz söylerken yalan söyler. Vaad ettiği vakit sözünde durmaz. Kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyanet eder.” {B33 Buhârî, İmân, 24.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا وَمَنْ
كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدْعَهَا إِذَا أُؤْتِيَ خَانَ وَإِذَا حَدَّثَ
كَذَبَ وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (İbn Âs) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Dört şey, her kimde bulunursa hâlis münafık olur. Her kimde bunların bir parçası bulunursa onu bırakıncaya kadar kendisinde münâfıklıktan bir haslet kalmış olur. (Bunlar da) kendisine bir şey emniyet edildiği zaman hıyanet etmek, söz söylerken yalan söylemek, ahdettiğinde ahdini tutmamak, husumet (iddia ve mürâfaa) zamanında da haktan ayrılmaktır.” {B34 Buhârî, İmân, 24.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يَقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيْمَانًا
وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İmanından dolayı ve (yalnız Allah’tan ecrini umarak) li-vechi’llâh her kim Kadir gecesini taatle geçirirse geçmiş günahları mağfur olur.” {B35 Buhârî, İmân, 25.}

34

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ انْتَدَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا إِيْمَانٌ بِي وَتَصْدِيقٌ بِرُسُلِي أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيْمَةٍ أَوْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَلَوْ لَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ وَلَوْ دِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ثُمَّ أُحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri kendi yolunda (cihada) çıkan kimseye: ‘Onu (evinden) çıkaran şey yalnız bana iman ve peygamberlerimi tasdik ise nâil olduğu ecir veya ganimetle (sâlimen yurduna) geri getireyim, ya da cennete idhal edeyim’ diye tekeffül etmiştir. Ümmetime meşakkate bâis olacağını bilmesem hiçbir seriyyeden (yani cihad müfrezesine refakat etmek) geri kalmazdım. Allah bilir ki Allah yolunda katlolunup dirilmeyi, ondan sonra katlolunup dirilmeyi, ondan sonra katlolunmayı ne kadar isterdim!” {B36 Buhârî, İmân, 26.}

35

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيْضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim ramazanda imanını sebebiyle ve (ecrini yalnız Allah’tan umarak) li-vechi’llâh (teravîh vesaire gibi) namaz kılsa geçmiş günahları mağfur olur.” {B37 Buhârî, İmân, 27.}

وَعَنْهُ أَيضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا
وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim ramazan orucunu imanı sebebiyle ve (yalnız fazl-ı ilâhîyi umarak) li-vechi’llâh tutarsa geçmiş günahları mağfur olur.” {B38 Buhârî, Îmân, 28.}

وَعَنْهُ أَيضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ فَسَدِّدُوا
وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bu din (aynî) yüsürdür. Hiçbir kimse yoktur ki (bu) din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendini zorlasın da din, ona galebe etmesin (ve ezilip büsbütün amelden kesilmesin), öyle olunca ortalama gidin. (Matlûbunuz olan ameli tamam ifa edemediğiniz vakit de O’na şükretmekle kanaat ediniz. Böyle yaparsanız) size müjde olsun (amelin azına da pek çok ecir verilir).”²⁸ (Yola çıkarken) sabah, akşam seferinden, biraz da gece yürüyüşünden istiâne ediniz (de kendinizi yormayınız).”²⁹

{B39 Buhârî, Îmân, 29.}

.....

28 Bu hadîs-i şerif, amelde rifka teşviki ve taammuktan, en iyisini yapacağım diye uğraşmaktan tahzîri mutazammındır. Allah yolunda yalnız elimizden kolaylıkla gelen amellerle mükellef olduğumuz gibi birbirimize teklif edeceğimiz işlerde de takat götürülecek miktar ile iktifa edeceğiz. Buhârî’nin “Kitâbü’r-Rikâk”ındaki diğer hadiste de سَدِّدُوا وَقَارِبُوا dan sonra “الْقَصْدُ الْقَصْدُ تَبَلَّغُوا” *Aman acelesiz gidin, telâşsız gidin ki menzili bulasınız* buyurulmuş {B6463 Buhârî, Rikâk, 18.}. Buhârî, الْحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ hadîs-i şerifini de ta’lîkan rivayet ediyor. Kelâm-ı âlî-i nebevînin ma’nâ-yı şerifi: “Allah’a en sevgili olan din, semahat ve suhûlet üzerine kurulmuş olan din, Hanîf-i İslâm’dır” {Buhârî, Îmân, 29 (Bab başlığı).} demektir.

29 Bu tenbîh-i nebevîden maksad-ı âlî, nevâfil ibâdâtı ifa için evkât-ı neşâtı ihtiyar etmenin efdal olduğunu beyandır. Ara sıra teheccüd namazını kılmaya da bir işaret-ciği hâvidir. Allah yolunun yolcusu olan ehl-i tâatin diyar diyar -bâhusus Arabistan'ın bâdiyelerinde- seyrüsefer edenlere teşbih buyurulması da ne belîğ düşmüş! Mâlûm olduğu üzere bilâd-ı hârrede -hususâ yazın- gündüz yolculuğu pek müz'ic ve bazan mühlik olduğu için sabahın, akşamın, gecenin serin zamanlarını bırakıp gündüzleri gidenlerin hali pek yaman olur.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ ³⁰ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَّهُ صَلَّى قَبْلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ وَأَنَّهُ صَلَّى أَوَّلَ صَلَاةٍ صَلَّاهَا صَلَاةُ الْعَصْرِ وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ مَسْجِدٍ وَهُمْ رَاكِعُونَ فَقَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ مَكَّةَ فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ وَكَانَتِ الْيَهُودُ قَدْ أَعْجَبُهُمْ إِذْ كَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلُ الْكِتَابِ فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ.

عَنِ الْبَرَاءِ فِي حَدِيثِهِ هَذَا ³¹ أَنَّهُ مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ رِجَالٌ وَقُتِلُوا فَلَمْ نَذِرْ مَا نَقُولُ فِيهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ. ³²

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sal-lallahu aleyhi ve sellem Medine'ye ilk teşrifinde ensardan olan ecdadı (yahut diğer lafza göre dayıları yurdu)na misafir oldu³³ ve on altı, on yedi ay Beytûlmakdis'e doğru namaz kıldı. Halbuki kıblesinin Beytûlharâm'a doğru olmasını arzu ederdi. (Kâbe'ye müteveccihen) ilk kıldığı namaz ikindi namazı olmuştu. Bir cemaat de onunla birlikte kıldılar. Ondan sonra birlikte namaz kılanlardan biri³⁴ (namazdan) çıktı. Mescidin birinde bulunan³⁵ bir cemaate namaz kılarlarken yolu uğradı, (onlara): "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Mekke'ye doğru namaz kıldığımı Allah için şehâdet ederim" deyince (namazlarını bozmadan) oldukları gibi beyt-i şerife döndüler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Beytûlmakdis'e doğru namaz kıldıkları sırada yahudilerle (diğer) Ehl-i kitap ondan hoşlanırlardı. Beyt-i şerife doğru

yüzünü döndürünce bu fiilini beğenmediler. –Berâ b. Âzib radiyallahu anh bu hadisinde diyor ki: Kible tahvil edilmeden evvel (ilk) kibleye doğru (namaz kılarak) vefat etmiş, katlolunmuş kimseler de vardı. Bunlar hakkında nasıl bir hüküm vereceğimizi bilemedik. O zaman Allah Teâlâ hazretleri وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ أَيَّتَـهَ الْإِنسَانِ إِيمَانَهُ inzâl etti. {B40 Buhârî, İmân, 30.}

.....

30 Buhârî’de أجداده أو قال أخواله .

31 Bu ziyade Tecrîd’de yoktur. Mütercim tarafından asıldan alınıp ilâve edilmiştir.

32 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “Allah Teâlâ sizin imanınızı yani ibadetinizi hiçe sayacak değildir.” İntehâ, vallahu a’lem.

33 Ensar yurdu, hakikatte Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in dayılarının yurdu. Zira cedd-i âlî-i nebevî Abdülmuttalib b. Hâşim’in vâlidesi Hazrecîler’den ve Benî Adî b. Neccâr’dan Selmâ bint Amr’dır. Binaenaleyh ceddelerinin yurdu olmak dolayısıyla mecazen ecdadının yurduna misafir oldu demek sahih olur.

34 Abbâd b. Bişr, bir kavle göre Abbâd b. Nehîk idi.

35 Bu, Benî Hârise Mescidi idi ki, bugün ona Kastallânî’nin beyanına göre “Mescidü’l-kibleteyn” deniyor. 258. hadiste mevzû-i bahsedilecek “Mescid-i Kubâ” cemaatine keyfiyeti haber veren zat bir başkasıdır.

36 el-Bakara, 2/143.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلَامُهُ يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ كُلَّ سَيِّئَةٍ كَانَ زَلَفَهَا وَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ الْحُسْنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلَّا أَنْ يَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyurdu ki: “Bir kul müslüman olursa, İslâm’ı sağlam olursa Allah Teâlâ (hazretleri) evvelce kendisinden sâdır olmuş her seyyiesini tekfir eder (yani örter). Ondan sonra sıra kısasa (yani mükâfat ve mücazata) gelir: Bir hasene ondan yedi yüz kat büyük hasene ile, bir seyyie ise (yalnız kendi) misli ile (derecesinde mücazat) karşılanır. Meğer ki o seyyieyi Allah affede!” {B41 Buhârî, İmân, 31.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ فَقَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ فُلَانَةٌ تَذْكُرُ³⁷ مِنْ صَلَاتِهَا قَالَ مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تَطِيقُونَ فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمَلُّوا وَكَانَ أَحَبَّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَاوَمَ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Yanımda bir kadın³⁸ varken Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem hücreme girdi.³⁹ “Bu kadın kimdir?” diye sordu. “Filancadır” dedim ve kıldığı namazı (ları) anlatmaya başladım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise “(Bu sözü) bırak. (Daima) elinizden gelecek şeyleri yapınız. Yoksa Allah hakkı için siz usanmadıkça Allah usanmaz” buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem en ziyade sevdiği din (yani taat), sahibi tarafından devam üzere yapılanlar idi. {B43 Buhârî, İmân, 32.}

.....

37 Diğer rivayetçe meçhul sîgasıyla يُذَكَّرُ olup “Namazlarından bahsolunur” demektir.

38 Bu hatun, Havle bint Tüveyt’tir ki ümmü’l mü’minîn Hatice radiyallahu anhâ gibi Kureşîye-i Esediyye’dir.

39 Metindeki gâib zamirleri, tercümede mütekellim sîgasıyla eda olundu. Çünkü kısanın mukaddimesinde “Şöyle demiş” sözü vardır. Hadisin râvisi Urve b. Zübeyr hazretleri, bunu teyzesi ümmü’l-mü’minîn radiyallahu anhâdan an’ane ile rivayet ediyor. Bu hadise bilâvasıta mı, yoksa başkası vasıtasıyla mı muttali olduğu عن lafzından sarâhaten anlaşılmıyor. Ancak bu kadar bir farkı Türkçe’de eda edebilmek müşkil ve rivayetin semâen vukuu kaviyyen muhtemel olduğuna binaen tercümenin evvelinden beri iltizam olunan tertibi bozmamak için bu kadarcık bir inhırafta beis görülmemiştir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ شَعِيرَةٌ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ بُرَّةٌ مِنْ خَيْرٍ وَيَخْرُجُ مِنَ النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَفِي قَلْبِهِ وَزُنْ ذَرَّةٌ مِنْ خَيْرٍ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinde bir arpa ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinde bir buğday ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır. Lâ ilâhe illallah deyip de kalbinde bir zerre ağırlığınca hayır (yani iman) bulunan kimse cehennemden çıkacaktır.”⁴⁰ {B44 Buhârî, İmân, 33.}

.....

40 لا إله إلا الله kelime-i tayyibesi محمد رسول الله da mutazammın ve kelimeteynin mecmûuna alem gibi olduğu için yalnız bu kadar ile iktifa buyurulmuştur. Yoksa risâlet-i celîle-i Muhammediyye’yi tasdik etmeksizin cehennemden necat olamayacağı nusûs-ı kâtîa ile mâlûmdur.

42

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ قَالَ لَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرُؤُونَهَا لَوْ عَلَيْنَا مَعَشَرَ الْيَهُودِ نَزَلَتْ لَا تَتَّخِذْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ عِيدًا قَالَ أَيْ آيَةٌ هِيَ قَالَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَقَالَ عُمَرُ قَدْ عَرَفْنَا ذَلِكَ الْيَوْمَ وَالْمَكَانَ الَّذِي نَزَلَتْ فِيهِ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ بِعَرَفَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anh(a dair Târik b. Şihâb)dan: Şöyle demiştir: Tâife-i yehûddan bir kimse⁴¹ ona: “Yâ Emîre’l-mü’minîn! Sizin kitabınızda okumakta olduğunuz bir âyet var ki biz yahudilere nâzil olmuş olaydı yevm-i nüzûlünü bayram ederdik” demiş. (Ömer radiyallahu anh): “Hangi âyettir o?” diye sormuş. (Yahudi) ⁴²الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا cevabını vermiş. (Bunun üzerine) Ömer (radiyallahu anh) demiş ki: “Biz, bu âyet-i kerîmenin nâzil olduğu günü de yeri de (hakkıyla) biliyor, (kıymetini takdir ediyor)uz. (Bu âyet-i kerîme) Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme bir cuma günü arefede (vakfede) kâim iken nâzil olmuştur.”⁴³ {B45 Buhârî, İmân, 33.}

.....

41 Soran zat Kâ'b el-Ahbâr'dır. O zaman daha iman etmemişti.

42 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “Ey müminler! Size dininizi işte bugün ikmal ettim. Üzerinizdeki nimetimi itmam ettim ve (bütün edyân arasından) İslâm’ı size dîn (-i makbûl) olarak ayırdım.” İntehâ, vallahu a‘lem (el-Mâide, 5/3).

43 Emîrül-mü’minîn hazretlerinin cevabı suale mutâbık düşmemiş gibi tevehhüm edilebilirse de mutabakatı üç vech ile suhanşinâs olanlara zâhir olur. Evvelâ: Âyet-i celîle, arefe günü ikindiden sonra nâzil olduğu için bayram gecesı nâzil olmuş yahut nüzûlüyle hemen bayram tahakkuk etmiş demektir. Sâniyen: Cuma günü nâzil olmuştur ki o gün, müslümanların her hafta tekerrür eden bir bayramıdır. Sâlisen: Yevm-i arefenin kendisi de bayramdır. Nitekim bu hadis İshak b. Kubeysa rivayetinde, نَزَلَتْ يَوْمَ جُمُعَةٍ يَوْمَ عَرَفَةَ وَكِلَاهُمَا بِحَمْدِ اللَّهِ “Arefe olan cuma gününde nâzil oldu. Cuma da, arefe de –Allah’a hamdolsun– bize bayramdır.” Taberânî’nin rivayetinde de, وَهُمَا لَنَا عِيدٌ “İkisi de bize bayramdır” denilmiştir ki, gerek son iki rivayetteki sarahate gerek Buhârî rivayetindeki işarete nazaran suale mutâbık cevap verilmiş demektir.

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثَائِرُ الرَّأْسِ نَسَمْعُ دَوِيٍّ صَوْتِهِ وَلَا نَفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فَقَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَصِيَامُ رَمَضَانَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهُ قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ قَالَ وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الزَّكَاةَ قَالَ هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا قَالَ لَا إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ قَالَ فَأَذْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَفْلَحَ إِنْ صَدَقَ.

TERCÜMESİ

Talha b. Ubeydullah radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Necid ahalisinden saçı darmadağın (fakir) bir kimse (huzûr-ı) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi. Uzaktan sesini karmakarışık duyuyor, fakat ne söylediğini anlamıyorduk. Nihayet yaklaştı. Meğer İslâm’ın ne olduğunu soruyormuş. (Bu sualine karşı) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Bir gün, bir gece içinde beş namaz” buyurdu. (Adamcağız): “Üzerimde bu namazlardan başkası da olacak mı?” diye sordu. “Hayır, meğer ki tatavvu edesin (yani kendiliğinden kılasın)” cevabını verdi. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Bir de ramazan orucu” buyurdu. (Adamcağız yine): “Üzerimde bundan başkası da olacak mı?” diye sordu. O da: “Hayır. Meğer ki tatavvu edesin” cevabını

verdi. –Talha radiyallahu anh der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, zekâtı da ona söyledi. (Adamcağız, yine): “Üzerimde bundan başkası da olacak mı?” diye sordu, yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Hayır, meğer ki tatavvu edesin” cevabını verdi. Bunun üzerine (Necidli fakir): “Vallahi bundan ne artık, ne eksik bir şey yapacak değilim” diyerek ve arkasını dönerek gitti. (Bunu duyunca) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Eğer doğru söylüyorsa felâh buldu gitti” buyurdu. {B46 Buhârî, İmân, 34.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ اتَّبَعَ جَنَازَةَ مُسْلِمٍ إِيْمَانًا وَاحْتِسَابًا وَكَانَ مَعَهُ حَتَّى يُصَلَّى عَلَيْهَا وَيُفْرَغَ مِنْ دَفْنِهَا فَإِنَّهُ يَرْجِعُ مِنَ الْأَجْرِ بِقِيرَاطَيْنِ ⁴⁴ كُلُّ قِيرَاطٍ مِثْلُ أُحَدٍ وَمَنْ صَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ رَجَعَ قَبْلَ أَنْ تُدْفَنَ فَإِنَّهُ يَرْجِعُ بِقِيرَاطٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim imanı sebebiyle ve (ecrini yalnız Allah’tan umarak) li-vechi’llâh bir müslüman cenazesi arkasından gider ve üzerine namaz kılıp defninden feragat edilinceye kadar beraber bulunursa iki kırat ecir ile döner ki, kıratların her biri Uhud (dağı) gibidir, her kim o cenaze üzerine namaz kılar da defnolunmadan evvel dönerse (yalnız) bir kırat ecir ile dönmüş olur.” {B47 Buhârî, İmân, 35.}

.....

44 Aza da, çoğa da şâmil olabilen bir sevap ölçüsüdür, miktarı Allah’a mâlûmdur.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ سَبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ وَقِتَالُهُ كُفْرٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem: “Müslümana sövmek fısk, onunla kıtal etmek küfürdür” buyurdu. ⁴⁵ {B48 Buhârî, İmân, 36.}

.....

45 Maksud-ı âlî-i nebevî - والله أعلم بمراد رسوله - müslüman ile sövüşmek ehl-i fisk ve fücûr, müslüman ile kıtal de ehl-i küfür şanından olduğunu beyan olsa gerektir. Ehl-i küfür şanından olan ahlâk ve ef'âl vâkıa insanı âsi mertebesinden de düşürüp hemen imanını selbetmez. Fakat hısn-ı hasîn imanı rahnedar edip sahibini maâzallahi teâlâ küfür ve nifâk vâdî-i helâkine sürüklemelerinden korkulur. Bundan dolayı eâzım-ı ümmetten çok kimse imanlarına nifak karışmış olmaktan ve farkına varmaksızın amellerinin heba olmuş olmasından derece-i nihâyede havfederlerdi. Nitekim Buhârî (İbrâhim et-Teymî)'nin, "Sözümü amelimle ne zaman karşılaştırdım ise yalancı çıkmaktan korkmuşumdur"; İbn Ebû Müleyke'nin, "Ashâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan otuz zata yetiştim. Hepsi de münafık olmaktan korkuyorlardı. İçlerinde benim imanım Cibrîl ve Mîkâîl'in imanı gibi sağlam ve nifak ârız olmaktan masûndur diyen de hiç yoktu". Hasan-ı Basrî'nin de, "Allah'tan müminden başkası havf etmez. Münafıktan başkası emin olmaz" dediklerini ta'likan rivayet ediyor. Elhâsıl tövbe etmeksizin maâsîde ısrardan korkulur.

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ يُخْبِرُ بَلِيلَةَ الْقَدْرِ فَتَلَاخَى رَجُلَانِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ إِنِّي خَرَجْتُ لِأُخْبِرَكُمْ بَلِيلَةَ الْقَدْرِ وَإِنَّهُ تَلَاخَى فُلَانٌ وَفُلَانٌ فَرَفَعَتْ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ خَيْرًا لَكُمْ التَّمَسُّوْهَا فِي السَّبْعِ وَالْتِسْعِ وَالْخَمْسِ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Kadir gecesini haber vermek üzere (hâne-i saâdetinden) çıktı. Derken müslümanlardan iki kişi kavga ettiler. Buyurdular ki: "Ben, size Kadir gecesini haber vermek üzere çıkmıştım. Filân ile filân kavga ettiler de (ona dair olan bilgi) ref'olundu.⁴⁶ İhtimalki de hakkınızda bu daha hayırlıdır. Artık siz, Kadir gecesini (yirmiden sonraki) yedi veya dokuz veya beşinci gecelerde arayınız." {B49 Buhârî, İmân, 36.}

.....

46 "Unuttum" demektir. Nitekim bu hadisin diğer rivayetinde فنسيتها "Kadr'in hangi gece olduğunu unuttum" buyurulmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ مَا الْإِيمَانُ

قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَبِلِقَائِهِ وَرُسُلِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبُعْثِ قَالَ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَسَأُخْبِرُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتِ الْأُمَّةُ رَبِّهَا وَإِذَا تَطَاوَلَ رُعَاةُ الْإِبِلِ الْبُهِمُ فِي الْبُنْيَانِ فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ تَلَا النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ الْآيَةُ ثُمَّ أَذْبَرَ فَقَالَ رُدُّوهُ فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ يُعَلِّمُ النَّاسَ دِينَهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem açıkta oturuyordu, (yanına) biri gelip, “İman nedir?” diye sordu. “İman Allah’a, meleklerine, Allah’a mülâki olmaya (yani rü’yetullah’a), peygamberlerine inanmak, kezâlik (öldükten sonra) dirilmeye inanmaktır” cevabını verdi. “Ya İslâm nedir?” dedi. “İslâm Allah’a ibadet edip (hiçbir şeyi) O’na şerik itti haz etmemek, namazı ikâme ve farz edilmiş zekâtı eda etmek, ramazanda da oruç tutmaktır” buyurdu. (Ondan sonra) “Ya ihsan nedir?” diye sordu. “Allah’a sanki görüyormuş gibi ibadet etmendir. Eğer sen, Allah’ı görmüyorsan şüphesiz O, seni görür” buyurdu. “Kıyamet ne zaman?” dedi. (Bunun üzerine) buyurdu ki: “Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir. (Şu kadar var ki kıyametten evvel zuhur edecek) alâmetlerini sana haber vereyim: Ne zaman (satılmış) câriye, sahibini (yani efendisini) doğurur,⁴⁷ kim idikleri belirsiz deve çobanları (yüksek) bina kurmakta birbiriyle yarışa çıkarlarsa⁴⁸ (kıyametten evvelki alâmetler görünmüş olur. Kıyametin vakti) Allah’tan başka kimsenin bilmediği beş şeyden biridir.” Ondan sonra Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem مَا فِي الْأَرْحَامِ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ⁴⁹ âyet-i kerîmesini tilâvet buyurdu. Sonra (gelen adam) arkasını döndü (gitti). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “Onu çevirin” diye emrettiyse de izini bulamadılar. Bunun üzerine buyurdu ki: “İşte bu, Cibrîl’dir (aleyhi’s-selâm). Halka dinlerini öğretmek için geldi. {B50 Buhârî, İmân, 37.}

.....

47 Cârîye-i memlûkenin kendi sahibini doğurması, kendisinden doğan efendi-zadesinin babası makamına kâim olup ona sahip olması itibariyledir ki, bu emâre câriye ve halayıkların kıyametten evvel çoğalacağından kinayedir. Bu ihbâr-ı nebevî pek az zaman

sonra tahakkuk etmiştir. Hatta memlûk câriyelerden tevellût etmiş mülûkzadelerin bile hadd-i hesâbı yoktur.

Bir ihtimale göre de ümmehât-ı evlâd satılacak ve elden ele geçip tedâvül ede ede nihayet evlâtlarının maâzallahü teâlâ yed-i temellûküne an cehlin geçip istifrâş olunacak derecede ahvâl-i nâs fesada mâruz kalacaktır demektir.

Birinci ihtimale diyecek yoksa da ikincisine göre emârât-ı mezmûmeden biridir.

48 Fukarâ-yı nâsın servet ve sâ mânâna destres olacağına işaretler ki bâdiyenîşin olan ehl-i İslâm'ın bir rub'-ı asır geçmeden Rum ile Acem devletlerine galip gelerek birden bire hatır ve hayale gelmez büyük servetlere vâris olmaları suretiyle bu ihbâr-ı nebevî tahakkuk etmiştir. Emârât-ı kıyâmet denilen behemehal fena şeyler olduğuna kâil olanlara göre ise servet ve sâ mânâ mürûrüzaman ile kadir ve kıymet-i zâtîyeden ârî esâfil-i nâs eline geçeceğine işaretler.

49 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “Kıyametin vakti hakkındaki ilim, şüphesiz Allah’a mahsustur. Yağmuru (istediği yere istediği vakitte) o yağdırır. Kadın rahimlerindeki mahlûkları (erkek mi dişi mi?) O bilir. Hiçbir kimse yarın hayır ve şer ne kazanacağını bilemez. Hiçbir kimse hangi toprakta öleceğini bilemez.” İntehâ, vallahu a'lem (Lokmân, 31/34).

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ الْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشَبَّهَاتٌ لَا يَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنْ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدْ اسْتَبْرَأَ لِعِرْضِهِ وَدِينِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ كَرَاعَ يَزْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ فِي أَرْضِهِ مَحْرَمُهُ أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ.

TERCÜMESİ

Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Kulağımla) işittim, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Helâl belli, haram da bellidir. İkisi arasında da (helâl mi, haram mı belli olmayan birtakım) şüpheli şeyler vardır ki çok kimseler onları bilmezler. Şüpheli şeylerden her kim sakınırsa ırzını da (yani haysiyetini), dînini de kurtarmış olur. Her kim şüpheli şeylere dalarsa (içine girmek yasak olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir. Haberiniz olsun, her padişahın (kendine mahsus) bir korusu olur. Gözünüzü açın, Allah'ın yeryüzündeki korusu da haram ettiği şeylerdir. Âgâh olunuz, cismin içinde bir lokmacık

et (parçası) vardır ki iyi olursa bütün ceset iyi olur, bozuk olursa bütün ceset bozulur, işte o (et parçası) kalptir.” {B52 Buhârî, İmân, 39.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ وَفْدَ عَبْدِ الْقَيْسِ لَمَّا أَتَوْا النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنِ الْقَوْمُ أَوْ مَنِ الْوَفْدُ⁵⁰ قَالُوا رَبِيعَةُ قَالَ مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرَ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَا نَسْتَطِيعُ أَنْ نَأْتِيَكَ إِلَّا فِي شَهْرِ الْحَرَامِ وَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ هَذَا الْحِجُّ مِنْ كُفَّارٍ مُصَرٍّ فَمُرْنَا بِأَمْرٍ فَضِلْ نُخْبِرْ بِهِ مَنْ وَرَاءَنَا وَنَدْخُلُ بِهِ الْجَنَّةَ وَسَأَلُوهُ عَنِ الْأَشْرِبَةِ فَأَمَرَهُمْ بِأَرْبَعٍ وَنَهَاَهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ أَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالَ أَتَدْرُونَ مَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَحْدَهُ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصِيَامُ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمْسَ وَنَهَاَهُمْ عَنْ أَرْبَعٍ عَنِ الْحَتَمِ وَالِدِّبَاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْمَرْفَتِ وَرُبَّمَا قَالَ الْمُقَيَّرِ وَقَالَ احْفَظُوهُمْ وَأَخْبِرُوا بِهِ مَنْ وَرَاءَكُمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Abdülkays vefdi⁵¹ (Bahreyn taraflarından) Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldikleri zaman: “Siz kimlerdensiniz?” yahud “Nerenin vefdisiniz?” diye sordu. “Biz Rebîa (kabâilin)deniz” dediler. “Hoş geldiniz. (Allah sizi) utandırmasın, pişman etmesin” buyurdu. Bunun üzerine “Yâ Resûlellah! Biz sana yalnız şehr-i harâmda gelebiliriz. (Bilirsin ki) aramızda kâfir olan (kabâil-i) Mudar’dan şu cemaat vardır. O halde bize kestirme bir şey emret de geride kalanlarımıza haber verelim, o sebeple de cennete girelim” dediler. (Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma) içkileri de (yahut içki kaplarını) sordular. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) onlara dört şey emretti, dört şeyden de nehyetti. Onlara yalnız Allah’a iman ile emrettikten sonra “Bilir misiniz yalnız Allah’a iman etmek ne demektir?” diye sordu. “Allah ve resulü a’lemidir” dediler. “Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Resûlullah olduğuna şehâdet, namazı ikâme, zekâtı eda etmek, ramazan orucunu tutmak, ganimetin humusunu vermektir” buyurdu. Kezâlik onları (dört şeyden, yani) hantem, dübbâ’, nakîr, müzeffet⁵² (denilen kaplara hurma, yahut üzüm sırası koymak)tan nehyetti. (İbn Abbas radiyallahu anhümânın) müzeffet yerine mukayyer dediği de mervîdir.⁵³ {B53 Buhârî, İmân, 40.}

50 “Kavm” veya “vefd” lafzındaki şek, hadisın râvilerinden olan Şu‘be veya Ebû Cemre’ye aittir.

51 **Vefd, vâfidin** cem‘idir. Vâfid bulunduğı yerden bir maksad-ı mahsûs ile kendi kavmi namına âhar memlekete giden kimseye denir ki, bu suretle mülûk ile ümerâ nezdine gidene de ıtlak olunur. Yerine göre mümessil veya sefir gibi bir mâna ifade eder. O halde buradaki *vefd*, hey‘et-i mümessile demek olur. Bu heyet, (Rebîa) kabâilinden (Abdülkays) tarafından Hudeybiye’den sonra ve feth-i Mekke’den biraz evvelce huzûr-ı pürnûr-ı risâletpenâhîye, Münzir b. Âiz el-Asarî’nin riyâseti tahtında ifâd, yani nev‘an-mâ sefâretle irsâl edilmişti. Münzir’in yüzünde, bir kılıç veya bıçak yarası eseri olduğu için taraf-ı zî-şeref-i nebevîden (el-Eşec) diye telkib buyurulmuş ve ondan sonra (Eşecc-i Abdülkays) lakabıyla şöhrat almıştır. Vefde dahil olanların adedi bazılarınca on dört, bazılarınca daha ziyade ise de Buhârî şârihi (Aynî) menâbi-i muhtelifeden topladığı mâlûmata binaen bunların adedini elliye yaklaşıyor ve kırk beşinin ismini zikrediyor.

Ara yerde henüz imana gelmemiş bunca kabâil varken tâ Hecer, Bahreyn gibi uzak diyarda sakin olan Abdülkays’ın keyfiyyet-i îmânı da bir mu‘cize-i celîle-i nebevîyye olduğu için bu vesile ile muhtasaran beyanından sarfinazar edemiyorum.

Eşecc’in damadı olan (Münkız b. Hibbân) berây-ı ticâret Medîne-i Münevvere’ye kadar gelmişti. Bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve âlihî ve selleme müsâdif oldu. Nebî-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, kendisine memleketin ahvalinden bazı sualler sorduktan sonra eşrâf-ı kavmini de birer birer isimlerini tayin ederek sual buyurmuşlar. Bu kadar uzak diyardan gelen bir yabancının mensup olduğu kavmin âyan ve eşrafını isimleriyle bilip ayrı ayrı hallerinden sual etmek ancak te’yîd-i kudsî ile olabileceğini Münkız teferrüs ederek hemen İslâm ile müşerref olmuş ve şerâyi’-i İslâm’ı öğrendikten sonra memleketi olan Hecer’e dönmüştür. Hîn-i avdetinde kendisiyle cânib-i âlî-i nebevîden Abdülkays cemaatine hitaben bir nâme irsâl buyurulmuşsa da vatanında salât ve kıraatini nâstan gizleyen Münkız, nâme-i şerîfi kimseye göstermeye cûret edemedi. Lâkin zevcesi işe âgâh olup keyfiyeti babası Eşecc-i Asarî’ye açtı. Bunun üzerine damat, kayınpeder görüştüler. Eşecc’e hemen hidayet erişip izhâr-ı İslâm arzuna düştü. Ondan sonra da nâme-i şerîf-i Peygamberî’yi kendi kavmi olan Benî Asar ile Benî Muhârib’e okudu. Onların gönlüne iman arzusu düştü. Bir heyet tertip edip huzûr-ı âlî-i nebevîye vefd olarak göndermeye karar verildi. Medîne-i Münevvere’ye yaklaştıkları vakit risâletpenâh efendimiz, ashâb-ı kirâmı ile sohbetten iken, “*İşte şu yandan bir kafiye geliyor. Bunlar ehl-i şarkın hayırlılarıdır, içlerinde Eşecc-i Asarî de var*” {Rivayet bu haliyle hadis şerhlerinde geçmektedir. Bkz: Aynî, *Umde*, I, 309. Rivayetin “içlerinde Eşecc-i Asarî de var” cümlesine kadar olan kısmı Ebû Ya‘lâ’nın *Müsned*’inde ve Taberânî’nin *el-Mu‘cemü’l-kebîr*’inde yer almaktadır. bkz: Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, XII, 245, no: 6850.} diye haber verdiler. Ömer radiyallahu anh karşı çıktı ve hoşbeş ettikten sonra refakatlerinde Medine’ye döndü. Bi’setten evvel risâlet-i

celîle-i Muhammediyye'yi meşhur hutbesiyle tebşir eden Kus b. Sâide'nin kavmi olan bu vefdin burada tafsilinden sarfınazar ettiğimiz uzunca hoş bir kıssası var. Yalnız şunu haber verelim ki Eşecc-i Abdülkays'ı aleyhi's-salâtü ve's-selâm, إِنَّ فِيكَ لَخَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: “Herhalde sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır: Hilm ile teenni!” beşâretiyle taltif buyurmuşlar, o da الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنِي عَلَى خَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ تَعَالَى “Beni sevdiği iki hulk ile yaratan Allahü azîmüşşâna hamdederim” {M117 Müslim, Îmân, 25.} mukabelesinde bulunmuştur.

52 Bunlar o diyarda içinde nebîz ve hamr yani şıra ile şarap kurmak mûtat olan dört nevi testi adıdır ki içlerinde şıra kolayca tahammür edip câlib-i sekr olurmuş. Bunlardan **hantem**, bir nevi içi sırlı ağzı yanından yapılmış, kırmızı veya yeşil, topraktan mâmul testiye; **dübbâ'**, testi makamında istimal olunan boş kuru kabağa; **nakîr**, şıra kurmaya mahsus içi oyulmuş ağaç parçasına; **müzeffet**, zift yani kara sakız ile sıvanmış testiye ıtlak olunurdu. **Mukayyer**, yine zift mânasına olan kâr veya kîr ile sıvanmış destidir ki bu da zift mânasıdır.

53 {Metinde yer alıp tercümede bulunmayan ifadelerin karşılığı olarak “Ve ‘bunları ezberleyiniz ve geride kalanlarınıza bildiriniz’ buyurdu.” cümlesi eklenebilir.}

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَقَدْ تَقَدَّمَ فِي أَوَّلِ الْكِتَابِ وَزَادَ هُنَا بَعْدَ قَوْلِهِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَسَرَدَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ hadîs-i şerifi⁵⁴ rivayet olunuyor ki, kitabın evvelinde zikrolundu. Ancak burada مَا نَوَى dan sonra كَانَتْ ziyadesi vardır. Hadisin bakiyesi bu ziyadedden sonra serdedilmiştir ki ziyadenin mâna-ı şerîfi, “Her kimin hicreti Allah’a ve resulüne müteveccih ise hicreti, Allah’a ve resulüne münteheidir” olmuş olur. {B54 Buhârî, Îmân, 41.}

54 Buhârî'nin buradaki rivayetinde الْأَعْمَالُ بالنية dir. Birinci hadîs-i şerife müracaat.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً يَحْتَسِبُهَا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes'ûd (Ukbe b. Amr) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bir kimse, iyâline li-vechi'llâh (yani ecrini yalnız Allah'tan umarak) infak etse bu nafakası kendisi için (sevapça) sadaka (gibi) olur.”⁵⁵ {B55 Buhârî, İmân, 41.}

55 Buhârî'de Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan mervî: إِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى إِلَّا أُجِرْتَ بِهَا حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فَمِ امْرَأَتِكَ *“Şüphesiz sen, Allah rızasını arayarak hiçbir nafakayı infak etmezsin ki ondan dolayı me'cûr olmayasın. Karının ağzına verdiği lokmaya varıncaya kadar”* {B56 Buhârî, İmân, 41.} hadîs-i şerifi vardır ki metindeki hadisi daha ziyade tavzih eder.

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

TERCÜMESİ

Cerîr b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazı ikâme etmek, zekât vermek, her müslümana hayırhah (ve gillüğüştan âzade) olmak üzere biat ettim.⁵⁷ {B57 Buhârî, İmân, 42.}

56 Nasihat, gillüğüş gönülden çıkarıp mansûhun-lehin hayrını kemalini hâlisane arzu etmektir ki buna –tam mukabili olmamakla beraber– “hayırhahlık” ile “hayrendîşlik”ten iyi tabir bulamıyorum. Vâkıa Türkçe’de “öğüt” mânasında müsta’mel olan nasihat da garazdan, ivazdan sâlim olarak beyân-ı re’y demek olduğuna göre nasîhat-ı kavliyyedir. Arabî’de ise nasihat, kavliye ve fiiliye olmaktan eam olduğundan yerine göre hulûs, hayırhahlık, hayrendîşlik gibi bir lafız ile Türkçe’ye nakledilmek lâzımdır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنِّي أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قُلْتُ أَبَايُكَ عَلَى الْإِسْلَامِ فَشَرَطَ عَلَيَّ وَالنُّصْحَ
لِكُلِّ مُسْلِمٍ فَبَايَعْتُهُ عَلَى هَذَا.

TERCÜMESİ

Yine Cerîr b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “(Yâ Resûlellah!) Sana müslüman olmak üzere biat edeceğim” dedim. Şart ettiği şeyler meyanında her müslümana hayırhah (gıllüğüştan âzâde) olmağı da şart etti. Ben de bu şart üzerine biat ettim.⁵⁷ {B58 Buhârî, İmân, 42.}

.....

57 Bu hadîs-i şerif, *Buhârî*’de daha mufasssal olarak yazılmıştır. Orada şöyle deniliyor: Basra Valisi Mugîre b. Şu’be radiyallahu anhin vefat ettiği gün Cerîr radiyallahu anı (anlaşılan emirsiz kalmak yüzünden zuhuru muhtemel kargaşalığın önüne geçmek için) hutbeye çıkıp Allah’a hamdüsenâ ettikten sonra يَأْتِيَكُمْ حَتَّى يَأْتِيَكُمْ “Başınıza bir emir gelinceye kadar bir ve şerîksiz olan Allahu zülcelâlden ittikâ ve vakar ve sekînet üzere bulunmanızı tavsive ederim. Zira emîriniz nerede ise buraya geliyor” diye nasihat edip إِسْتَعْفُوا لِأَمِيرِكُمْ فَإِنَّهُ كَانَ يُحِبُّ الْعَفْوَ “(Vefat eden) emîriniz için (Allah’tan) af dileyiniz. Çünkü affı severdi” dedikten sonra أَمَّا بَعْدُ هَذَا الْمَسْجِدِ إِنِّي لَنَاصِحٌ (Mescid-i Harâm cihetini işaret ederek) Şu mescidin rabbine kasem ederim ki ben sizin hayırhâhınızım” demiş ve istiğfar ederek (minberden) inmiştir.

Kitâbü'l-İlm

كِتَابُ الْعِلْمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

54

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي مَجْلِسٍ يُحَدِّثُ الْقَوْمَ جَاءَهُ أُعْرَابِيٌّ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحَدِّثُ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ سَمِعَ مَا قَالَ فَكَرِهَ مَا قَالَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ لَمْ يَسْمَعْ حَتَّى إِذَا قَضَى حَدِيثَهُ قَالَ أَتَيْنَ أَرَاهُ السَّائِلُ عَنِ السَّاعَةِ قَالَ هَا أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِذَا ضَيِّعَتِ الْأَمَانَةُ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ قَالَ كَيْفَ إِصَاعَتُهَا قَالَ إِذَا وَسَدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Meclisin birinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurundakilere söz söylerken nâgehan bir a'râbî gelip, "Kıyamet ne zamandır?" diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (sözünü kesmeyip) devam buyurdu. Oradakilerin kimi (kendi kendine), "(A'râbînin) ne dediğini işitti ama sualinden hoşlanmadı"; kimi de, "Belki işitmedi" diye hükmetti. Nihayet (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) sözünü bitirince galiba "O kıyameti soran nerede?" diye (yani bunun gibi bir lafız ile) sual buyurdu. (A'râbî): "İşte ben, Yâ Resûlellah!" dedi. (Bunun üzerine) "Emanet zayı edildi mi, kıyamete intizar et" buyurdu. Yine (a'râbî), "Emaneti zayı etmek nasıl olur?" diye (tekrar) sorunca, "İş nâ-ehle tevcih edildi mi, kıyamete intizar et" buyurdu. {B59 Buhârî, İlim, 2.}

55

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَخَلَّفَ النَّبِيُّ ﷺ عَنَّا فِي سَفَرَةٍ سَافَرْنَاهَا فَأَذْرَكْنَا وَقَدْ أَرْهَقْتُمَا الصَّلَاةَ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ فَجَعَلْنَا نَمْسُحُ عَلَى أَرْجُلِنَا فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ

مِنَ النَّارِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (İbnü'l-Âs) radiyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Ettiğimiz yolculukların birinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geride kalmıştı da bize (sonradan) yetişmişti. (O sırada) namaz vakti girmişti. Biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı mesh (eder gibi az su ile yıkamaya) başladık. (Bu hali görünce) en dik sesi ile iki veya üç kere:¹ “Cehennemde yanacak ökçelere yazık!” diye nidâ buyurdu.² {B60 Buhârî, İlim, 3.}

.....

1 Şek, Abdullah b. Amr radiyallahu anhtandır.

2 Müslim'in tahrîc ettiği rivâyâtın birinde gösterildiği üzere bu sefer Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye dönüş idi. Vakti giren namaz da ikinci namazı idi. Bazıları konak mahalline varır varmaz hemen acele ile abdest almaya başlamışlar. Ökçeleri ıslanmamış olanları bile varmış. Müslim rivayetinde bu inzâr-ı nebeviden sonra sarâhaten اَسْبِغُوا الوُضُوءَ “*Abdesti eksiksiz alın*” {M570 Müslim, Tahâre, 26.} tenbihi de vardır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً لَا يَسْقُطُ وَرَقُهَا وَإِنَّهَا مِثْلُ الْمُسْلِمِ فَخَدِّثُونِي مَا هِيَ فَوَقَعَ النَّاسُ فِي شَجَرِ الْبُؤَادِي قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَاسْتَحْيَيْتُمْ ثُمَّ قَالُوا حَدِّثْنَا مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ هِيَ النَّخْلَةُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ağaçların içinden bir nevi vardır ki yaprağı düşmez. O ağaç, müslim (-i kâmil)in benzeridir. Nedir o? Söyleyin!” Oradakiler kırlardaki ağaçları saymaya daldılar. -Abdullah (İbn Ömer) der ki, bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldiyse de (söylemeye) utandım. Ondan sonra, “Yâ Resûlellah! Bize söyle nedir?” diye sordular. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), “Hurma ağacıdır” cevabını verdi.³ {B61 Buhârî, İlim, 4.}

.....

3 Vech-i şebah, hurma ağacının her cüzü bir iş için nâfi ve onunla intifain daim olmasıdır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ فَأَنَاحَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ ثُمَّ قَالَ أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ وَالنَّبِيُّ ﷺ مُتَكِيٌ بَيْنَ ظَهْرَانِيهِمْ فَقُلْنَا هَذَا الرَّجُلُ الْأَبْيَضُ الْمُتَكِيُّ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ أَجَبْتُكَ فَقَالَ إِنِّي سَأَلْتُكَ فَمَشَدَّدٌ عَلَيْكَ فِي الْمَسْأَلَةِ فَلَا تَجِدْ عَلَيَّ فِي نَفْسِكَ فَقَالَ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ فَقَالَ أَسْأَلُكَ بِرَبِّكَ وَرَبِّ مَنْ قَبْلَكَ اللَّهُ أَرْسَلَكَ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ فَقَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدْكَ بِاللَّهِ اللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تُصَلِّيَ الصَّلَوَاتِ الْخُمْسَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدْكَ بِاللَّهِ اللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَصُومَ هَذَا الشَّهْرَ مِنَ السَّنَةِ قَالَ اللَّهُمَّ نَعَمْ قَالَ أَنْشُدْكَ بِاللَّهِ اللَّهُ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَعْيَانِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فَقَرَائِنَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اللَّهُمَّ نَعَمْ فَقَالَ الرَّجُلُ أَمَنْتُ بِمَا جِئْتُ بِهِ وَأَنَا رَسُولٌ مَنْ وَرَائِي مِنْ قَوْمِي وَأَنَا ضِمَامٌ بِنُ ثَغْلَبَةٍ أَخُو بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرٍ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte oturduğumuz sırada deve üstünde biri gelip devesini mescid(in kapısında)a çökerttikten sonra bağladı. Ondan sonra “Hanginiz Muhammed’dir?” diye sordu. Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (ashabı) arasında dayanmış oturuyordu. “İşte dayanmış olan şu beyaz kimsedir” dedik. Adamcağız, “Ey Abdülmuttalib’in oğlu!” diye hitap etti. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Seni dinliyorum” buyurdu. “Ben sana bazı şeyler soracağım ama soracaklarım (pek) ağırdır. Gönlün benden incinmesin” dedi. Nebî-i efham sallallahu aleyhi ve sellem, “Aklına geleni sor” buyurdu. “Senin ve senden evvelkilerin rabbi aşkına (söyle) bütün halka seni Allah mı gönderdi?” dedi. “Evet” buyurdu. “Allah aşkına (söyle) bir gün bir gece içinde beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti?” dedi. “Evet” buyurdu. “Allah aşkına (söyle) senenin şu (mâlûm) ayında oruç tutmayı sana Allah mı emretti?” dedi, “Evet” buyurdu, (yine), “Allah aşkına şu (mâlûm olan) sadakayı zenginlerimizden alıp fukaramıza dağıtmayı sana Allah mı emretti?” dedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (buna da) “Evet” buyurunca adamcağız, “Sen ne getirdin ise ben ona iman ettim. Kavmimin geride kalan-

larına da elçi benim. Ben, Sa'd b. Bekir kabilesinden Dımâm b. Sa'lebe'yim" dedi.⁴ {B63 Buhârî, İlim, 6.}

4 Benî Sa'd b. Bekir, server-i enbiyâ aleyhi ekmeü't-tehâyâ efendimizin sütdayıları olmakla şerefyâb olan kabiledir. Sütválideleri Halime bint Ebû Züeyb Abdullah es-Sa'diyye onlardandır. Benî Sa'd'ın iman, *Siyer* sahibi İbn İshak'ın beyanına göre hicretin 9. sene-sinde Huneyn Gazâsı'ndan sonra vâki olmuştur.

Dımâm'ın "İman ettim" demesi ihbar mıdır, inşâ mıdır? Buhârî'nin anladığı gibi ihbar ise Benî Sa'd nezdine taraf-ı risâletpenâhîden davet ve tâlim için gönderilen zat yediyle imana gelmişler, Dımâm da şerâyi-i İslâm'ı bir de bilâvasıta fem-i dürerbâr-ı nebevîden istimaa kavmi tarafından gönderilmiş demek olup bu sözüyle iman etmiş olduğunu haber vermiş oluyor. Eğer diğer bazı muhaddisînin anladığı gibi inşâ ise imanı -suallerinin cevaplarını aldıktan sonra- huzurda vâki olmuş, kendisini gönderen kavmi de ondan sonra imana gelmiş demektir. İbn İshak'ın İbn Abbas radiyallahu anhümâ tarikinden ettiği rivayet de bunu teyit eder. Bu tarikten gelen hadisîn âhîrinde suallerini sorup cevaplarını aldıktan sonra *وأشهد أن محمدا عبده ورسوله* dediği zikrediliyor. Kezâ Müslim'in başka tarik ile yine Enes radiyallahu anhtan rivayetinde *فَإِنَّ رَسُولَكَ زَعَمَ* "Senin gönderdiğin kimse iddia ediyor ki!" demiş oluyor ki, bu *زعم* lafzı kendisinin de, kavminin de Resûlullah'ın resulüne inanmayıp işi anlamak için Dımâm'ın huzur-ı âliye kavmi tarafından gönderildiğini işrâb ediyor. Her ne hal ise bu Dımâm b. Sa'lebe, muâmele ve hitap ve sualdeki kabalığı ile beraber hakkında İbn Abbas hazretleri *مَا سَمِعْنَا بِوَأْفِدٍ أَفْضَلَ فَطُّ مِنْ ضِمَامٍ* "Dımâm b. Sa'lebe'den efdal hiçbir vâfidin geldiğini işitmedik" buyuruyor. Bu fazileti, bütün kavminin imanına sebep olmasıdır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بِكِتَابِهِ رَجُلًا وَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ فَدَفَعَهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى فَلَمَّا قَرَأَهُ مَرَّقَهُ قَالَ فِدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُمَرَّقُوا كُلُّ مَرَّقٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir adama⁵ bir nâme verip Bahreyn ulusuna teslim etmesini emretti. Bahreyn ulusu, mektubu kisrâya îsâl etti. Kisrâ onu okuyunca yırttı.⁶ (Arada râvi olan Muhammed b. Şihâb ez-Zührî) der ki: (Zannederim ki Saîd b.

Müseyyeb'den işittim) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kısra ile kavmine) parça parça olsunlar diye dua buyurdu.⁷ {B64 Buhârî, İlim, 7.}

5 Nâme-i şerifi Bahreyn'e götüren muhâcirîn-i evvelînden Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî radiyallahu anh, Bahreyn Meliki Münzir b. Sâvâ, kısra da Hüsrev-i Pervîz idi.

6 Bu son söz, İbn Abbas'ın rivayetinden hariç olup Zührî'nin Saîd b. Müseyyeb'den naklidir.

7 Yemen Meliki Seyf b. Zûyezen, Habeşliler'e karşı Hüsrev-i Pervîz'in ceddi Enûşirvan'dan istimdat etmiş, onun gönderdiği kuvâ-yı imdâdiyye de bilâhare Yemen'de kalarak memlekete müstevlî olmuştu. Ahd-i nebevîde, İran'ın Yemen âmili Bâzân isminde biri idi. İbn Sa'd'ın rivayetine göre nâme-i şerîf-i nebevîyi Hüsrev-i Pervîz parçaladıktan sonra Bâzân'a, "Hicaz'daki şu adamın yanına iki kuvvetli kimse gönder de (galiba vücûd-i mukaddes-i nebeviye suikastı ima ederek) ondan bana haber getirsinler" diye yazdı. O ise iki kimseye tevdiân bir mektup gönderdi. Bâzân'ın mektubunu mahall-i âlîsine îsâl ettiklerinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tebessüm ve her ikisi de korkudan tirtir titreyen bu elçileri İslâm'a davet ederek, "*Efendinize yazınız, benim rabbim onun rabbi kısrayı bu gecenin yedinci saatinde katletmiştir*" {İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 199.} buyurdular. Hüsrev-i Pervîz, o gece oğlu Şîreveyh tarafından katlolunmuştu.

Zührî'nin rivayeti ise biraz başka türdür: Hüsrev-i Pervîz, Bâzân'a "İşittiğime göre Kureyş'ten biri peygamberlik iddiasında bulunuyormuş. Kendin git. Bu davasından vazgeçmezse başını bana gönder" diye yazmış. Bâzân, Hüsrev'in mektubunu huzûr-ı risâletpenâhîye göndermiş. Hâtemü'l-enbiyâ aleyhi efdalü't-tehayâ efendimiz cevaben, "*Cenâb-ı Hak celle ve alâ hazretleri kısraya filân ayın filân gününde katledeceğini bana vaad etti*" {İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, III, 299.} diye yazmışlar. Bâzân, nâme-i şerifi alınca eğer peygamber ise dediği elbette çıkar diyerek intizarı ihtiyar etmiş, ihbar buyurulan günde kısranın katli tahakkuk edince kendisinin de, yanındaki Fûrs taifesinin de iman ettiklerini bildirmiş.

Her iki rivayet de *Buhârî* hadisinde Saîd b. Müseyyeb'in haber verdiği duâ-yı nebevînin karîn-i icâbet olduğunu teyit etmekle beraber kısranın maktûliyetini vak'a gecesinin ertesi gününde hemen haber vermiş olmak mucizesinin vukuu beyanında yekdiğerini müeyyiddir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَتَبَ النَّبِيُّ ﷺ كِتَابًا - أَوْ أَرَادَ أَنْ يَكْتُبَ - فَقِيلَ لَهُ إِنَّهُمْ لَا يَقْرَءُونَ كِتَابًا إِلَّا مَخْتُومًا فَاتَّخَذَ خَاتَمًا مِنْ فِضَّةٍ نَقَشَهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِهِ فِي يَدِهِ .

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebi-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir mektup yazdırdı yahut yazdırmak istedi. Dediler ki: “(Yâ Resûlellah) onlar (yani Rum’dan ve Acem’den muhatap olanlar) bir mektubu mühürlü olmadıkça okumazlar.” Bunun üzerine gümüşten bir mühür edildi ki nakşı رسول الله idi. Bu mührün yed-i şerîf-i risâletpenâhîdeki beyazlığı hâlâ gözümün önündedir. {B65 Buhârî, İlim, 7.}

عَنْ أَبِي وَقْدٍ اللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَيْنَمَا هُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ وَالنَّاسُ مَعَهُ إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ فَأَقْبَلَ اثْنَانِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَذَهَبَ وَاحِدٌ قَالَ فَوْقًا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَرَأَى فُرْجَةً فِي الْحُلُقَةِ فَجَلَسَ فِيهَا وَأَمَّا الْآخَرُ فَجَلَسَ خَلْفَهُمْ وَأَمَّا الثَّالِثُ فَأَذْبَرَ ذَاهِبًا فَأَمَّا فَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفَرِ الثَّلَاثَةِ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ فَأَوَاهُ اللَّهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَاسْتَحْيَا فَاسْتَحْيَا اللَّهُ مِنْهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَأَعْرَضَ فَأَعْرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Vâkîd el-Leysî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir gün) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda ashabı olduğu halde mescidde otururken karşıdan üç kişi geldi. İkiisi Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme doğru teveccüh etti, birisi de gitti. -Râvi der ki: Bu iki kimse huzûr-ı risâletpenâhîde dur(up selâm ver)di ve bir tanesi (bilâhare) halkada bir aralık bularak oracıkta oturdu. Diğeri ise hâzırının arkasında oturdu. Üçüncüye gelince arkasını dönüp savuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (meşgul olduğu kelâmdan) fâriğ olunca buyurdu ki: “İsterseniz bu üç kişinin halini size haber vereyim. İçlerinden biri Allah’a sığındı, Allah da onu barındırdı. Diğeri (sıkıntı vermekten) utandı, Allah da ondan hayâ etti. Öteki ise (bu meclisten) yüz çevirdi, Allah da ondan yüz çevirdi.” {B66 Buhârî, İlim, 8.}

.....

8 Ebû Vâkîd radiyallahu anhtan إِذْ أَقْبَلَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ dedikten sonra إِثْنَانِ diyor. Meclis-i Resûlullah’a ikbal edenler üç müdür, yoksa iki midir? Bu müşkülü Enes radiyallahu anhtan rivayeti hallediyor ki buna nazaran ilk ikbal ve teveccüh mescid-i saâdetedir. Mescide üç

kişi girip halkanın yanından geçmişler. Halka-i tezkîrin farkına vardıktan sonra ikisi oraya teveccüh ve ikbal göstermişken üçüncü şahıs savuşup gitmiş. Belki de münâfıkından idi. İkinci ikbal ve teveccüh de işte budur.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَعَدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَى بَعِيرِهِ وَأَمْسَكَ إِنْسَانٌ بِخَطَامِهِ أَوْ بِرِمَامِهِ⁹ ثُمَّ قَالَ أَيُّ يَوْمٍ هَذَا فَسَكَنَّا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا فَسَكَنَّا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ فَقَالَ أَلَيْسَ بِذِي الْحِجَّةِ¹⁰ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا لِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَإِنَّ الشَّاهِدَ عَسَى أَنْ يُبَلِّغَ مَنْ هُوَ أَوْعَى لَهُ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'da) devesi üzerinde oturdu. Devenin dizginini bir adam tutuyordu. "Bugün hangi gündür?" diye soruldu. Sükût ettik, o derecede ki başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "Kurban günü değil mi?" buyurdu. "Evet" dedik. Sonra "Bu ay hangi aydır?" diye sordu. Yine sükût ettik, o derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "Zilhicce değil mi?" buyurdu. "Evet" dedik. (Sonra) "Bu hangi şehirdir?" diye sordu. Yine sustuk, o derecede ki isminden başka bir isim ile tesmiye edecek zannettik. "Mekke değil mi?" buyurdu. "Evet" dedik. (Bunun üzerine) buyurdu ki: "Kanlarınız, mallarınız, ırzlarınız bu şehir içinde, bu ayda bu günün hürmeti kadar yekdiğerinize haramdır. Hazır olanlarınız, gâib olanlarınıza (bunu) tebliğ etsin. Olabilir ki hazır olan kimse, bunu daha iyi anlar bir kimseye tebliğ etmiş bulunur." {B67 Buhârî, İlim, 9.}

.....

9 ile خطام bir mânayadır. Râvinin şekki bu iki lafızdan hangisi ile hadisi işitmiş olduğundadır.

10 Bazı rivâyâtta suallerle cevaplar bu kadar mufassal olmayıp ظَنَنَّا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ. قَالَ أَلَيْسَ بِذِي الْحِجَّةِ؟ فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا. فَسَكَنَّا حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ. قَالَ أَلَيْسَ بِمَكَّةَ؟ kâmilten mevcut olduktan mâadâ? قَالَ أَلَيْسَ بِمَكَّةَ? ilâvesi de vardır ki tercümede bu ilâve de vardır.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَخَوَّلُنَا¹¹ بِالْمَوْعِظَةِ فِي الْأَيَّامِ كَرَاهَةً السَّامَةِ عَلَيْنَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem vaaz (ve nasihat) hususunda bize bıkkınlık gelmesin diye halimize bakıp (ona göre) gün ve (saat) kollardı. {B68 Buhârî, İlim, 11.}

11 . يتخولنا . Bir zabta göre hâ-i mühmele ile يتحولنا diğerine göre hâ-i mu'ceme ve nûn ile .

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا وَبَشِّرُوا وَلَا تُنْفِرُوا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellemin, “Kolaylık yolunu gösterin, güçlüğü gitmeyin. Tebşir edin, tenfir etmeyin” buyurduğu rivayet olunuyor. {B69 Buhârî, İlim, 11.}

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُعْطِي وَلَنْ تَزَالَ هَذِهِ الْأُمَّةُ قَائِمَةً عَلَى أَمْرِ اللَّهِ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Muâviye radiyallahu anh (hutbede iken) şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: “Allah (Teâlâ) her kimin hayrını murat ederse ona din hususunda (büyük bir) anlayış verir. Ben (verici değil) yalnız taksim ediciyim. Veren ise Allah azze ve celledir.”¹² Bir de bu ümmet, Allah’ın emri (ve kazâsı) zuhur edi(p kıyamet kopu)ncaya kadar emr-i ilâhî(ye mütâbaat) üzere hep sabit-kadem olup duracak ve kendilerine muhalefet edenlerden zarar gelmeyecektir.”¹³ {B71 Buhârî, İlim, 13.}

12 Mâna-ı şerîfi şuraya varıyor: Bana vahyolunan ilm-i dîni tebliğ ederken kimseyi tahsis edip de diğerlerinden ketmettiğim yoktur. Tarafı Hak'tan bana her ne bildirilmişse herkese alesseviye tebliğ ediyorum. Ben ancak kâsımım. Tebligatını herkese göre farksız olmakla beraber bu tebligat derecât-ı mütefâvitede münfehim oluyor. Çünkü anlayışı veren Allah'tır. Allah'ın atâsı, derecât-ı mütefâvitede kullarına râyegân oluyor. Bunun âsârı da benim tebliğimden sonra görülüyor. Herkes kismetini benden alırsa da veren Allah'tır, ben değilim.

13 Bu kelâm-ı âlî-i nebevî ümmet-i Muhammediyye'nin tâ rûz-ı kıyâmete kadar pâyidar olacağına işaret olduğu gibi خَالَفَهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ “Ümmetimden daima hak üzere galip ve zâhir muhaliflerinden kendilerine zarar gelmez bir taife hiç eksik olmayacaktır” {HM22676 İbn Hanbel, V, 267. Rivayet bu haliyle muallak olarak, ayrıca lafız farklılığıyla merfu olarak Müslim’de de yer almaktadır. Bkz: M4950 Müslim, İmâre, 170.} hadîs-i şerifinin medlûlüne muvâfakati de vardır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأُتِيَ بِجُمَارٍ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الشَّجَرِ شَجَرَةً وَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ فَإِذَا أَنَا أَصْغَرُ الْقَوْمِ فَسَكَتُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anh (bâlâdaki 56. hadîs-i şerifi) şöyle (de) rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in yanında idik. Bir hurma göbeği¹⁴ getirdiler. Buyurdu ki: “Ağaçların içinden bir nevi vardır ki... ilâ âhirih.”¹⁵ —Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan olan bu rivayette, “Bir de baktım ki oradakilerin en küçüğü benim. Onun için sustum” ziyadesi vardır. {B72 Buhârî, İlim, 14.}

14 جَمَّارُ tercümesidir. Kâmus Tercümesi’nde, الرُّمَّانُ rummân vezninde ve الجَامُورُ hurma göbeği ve hurma binisi dedikleri nesneye denir ki hurma ağaçlarının tepelerinde olur. Ak ve leziz ve taamı süte karîbdır. شَحْمُ النَّخْلِ dahi derler” denilmiştir.

15 56. hadîs-i şerifin tercümesindedir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا

فَسُلِّطَ عَلَى هَلَكْتِهِ فِي الْحَقِّ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İki (haslet sahibin)den başkasına haset olmaz. Bunlar da Allah tarafından kendisine mal ihsan olunup da hak (yolun) da onu ihlâke taslît edilen kimse ile kendisine hikmet ihsan olunup onunla hükmeden ve onu tâlim eden kimsedir.” {B73 Buhârî, İlim, 15.}

67

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَالَ اللَّهُمَّ عَلِّمَهُ الْكِتَابَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni kucaklayıp, “İlâhî ona (ilm-i) kitâbı öğret!” diye dua buyurdu.¹⁶ {B75 Buhârî, İlim, 17.}

.....

16 Bu dua-yı mübârek-i nebevînin eser-i isticâbeti gün gibi zâhir olup “hibrû'l-ümme, tercümânü'l-Kur'ân, sultânü'l-müfessirîn” gibi elkâb-ı celîle ile ashap ve tâbiîn arasında şöhretyâb olan İbn Abbas radiyallahu anhümâ hazretlerinin gazâret-i ilmi el-hak mu'cizât-ı bâhire-i Ahmediyye'den biridir denilmeye sezâdır.

68

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى حِمَارٍ أَتَانِ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الْإِحْتِلَامَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي بِمَنَى إِلَى غَيْرِ جِدَارٍ فَمَرَزْتُ بَيْنَ يَدَيِ بَعْضِ الصَّفِّ وَأُرْسَلْتُ الْأَتَانِ تَرْتَعُ فَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ فَلَمْ يُنْكَرْ ذَلِكَ عَلَيَّ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina'da sütresiz olarak namaz kıldırıldığı sırada dışı bir merkebe râkiben karşıdan geldim. O zaman sinn-i bulûğa yaklaşmıştım. Saflardan birinin önünden geçtim. Merkebi otlasın diye saliverdim. Ondan sonra saffa girdim. Bu (yaptığıma) kimse ses çıkarmadı. {B76 Buhârî, İlim, 18.}

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ عَقَلْتُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ مَجَّةً مَجَّهَا فِي وَجْهِ وَأَنَا ابْنُ خَمْسٍ سِنِينَ مِنْ دَلْوٍ.

TERCÜMESİ

Mahmûd b. Rebî' radiyallahu anh: “Beş yaşımda iken Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bir kova(daki su)dan (ağızına alıp) yüzüme püskürdüğünü der hâtır ederim” demiştir. {B77 Buhârî, İlim, 18.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ الْغَيْثِ الْكَثِيرِ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَ مِنْهَا تَقِيَّةٌ قَبِلَتِ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّا وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ وَكَانَتْ مِنْهَا أَجَادِبُ أُمْسَكَتِ الْمَاءَ فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا وَأَصَابَ مِنْهَا طَائِفَةٌ أُخْرَى إِنَّمَا هِيَ قِيعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلًّا فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقَهُ فِي دِينِ اللَّهِ وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ تَعَالَى بِهِ فَعِلِمٌ وَعَلَمٌ وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Allah'ın benim (vasıtam)la gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer. (Bu yağmur, kâh öyle) bir toprağa düşer ki onun bir kısmı suyu kabul eder de çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu (üstünde) tutar da Allah (Teâlâ) halkı onunla faydalandırır. Ondan (hem kendileri) içerler (hem hayvanlarını) suvarırlar, ekin ekerler. (Bu yağmur) diğer (bir nevi) toprağa daha isabet eder ki düz ve kaypaktır. Ne suyu (üstünde) tutar ne çayır bitirir. Allah'ın dinini anlayıp da Allah'ın benim (vasıtam)la gönderdiği (hidayet ve ilimden) faydamend olan ve bunu bilip (başkasına) bildiren kimse ile (bunu duyduğu vakit kibrinden) başını (bile) kaldırmayan ve Allah'ın benimle irsâl olunan hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir.”¹⁷

{B79 Buhârî, İlim, 20.}

17 Bu taksime nazaran topraklar da insanlar da üç kısma ayrılmış oluyorlar: 1. Nâfi‘ müntefi‘, 2. Nâfi‘ gayri müntefi‘, 3. Ne nâfi‘ ne de müntefi‘.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَنْبُتَ الْجَهْلُ وَيُشْرَبَ الْخَمْرُ وَيَظْهَرَ الزَّنا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İlmin ref’olunması, cehlin kökleşmesi,¹⁸ şarabın içilmesi, zinanın çoğalması kıyamet alâmetlerindendir.” {B80 Buhârî, İlim, 21.}

18 İlmin ref’i, cehlin kökleşmesi eşrât-ı sâattan olunca herhangi mes’ele-i ilmiyyeyi bilenlerin onu meydana çıkarması iktiza eder. Buhârî (Rebîâtürre’y) demekle mâruf olan Rebîa b. Ebû Abdurrahman’ın, “Kendisinde herhangi bir ilim bulunan kimsenin kendini zâyî etmesi (yani ilmini ketmetmesi) lâıyk değildir” dediğini naklettiği gibi Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhnın da ensesini göstererek, أَنَا أَنْفَذْتُ لَوْ وَضَعْتُمُ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أَنْفَذْتُ (Beni öldürmek için) kılıcı şuraya koysanız, ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işitmiş olacağım bir sözü siz işinizi tamamlayıncaya kadar infaz edebileceğimi yani ilân edebileceğimi bilsem yine infaz ederim” dediğini ta’lîkan rivayet ediyor. Yine ilmin ref’i korkusuyladır ki, Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhnın sudûr-ı ricâlde mahfuz olan ehâdîs-i nebeviyyenin sutûra nakl ve cem’ini emretmiştir. Yine Buhârî’nin ta’lîkan rivayet ettiğine nazaran müşârûn ileyh hazretleri Ebû Bekir b. Hazm’a şöyle yazmış: “Bak, hadîs-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ne bulursan yaz. Zira ben ilmin mûnderis olmasından ve ulemânın göçüp gitmesinden korkar oldum. Esnâ-yı zabtta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sözünden başkası kabul edilmesin. Bir de (ulemâya söyleyiniz) ilmi ifşa etsinler yani meydana koyup, gizlemesinler, herkese söylesinler. Kezâlik âlimler (muayyen yerlere) oturarak ders versinler ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun. Zira ilim gizli bir şey haline getirilmedikçe yok olmaz.”

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لِأَحَدِثْتَكُمْ حَدِيثًا لَا يُحَدِّثُكُمْ أَحَدٌ بَعْدِي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ

مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يَقِلَّ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ وَيَظْهَرَ الزِّنَا وَتَكْثُرَ النِّسَاءُ وَيَقِلَّ الرِّجَالُ
حَتَّى يَكُونَ لِلْخَمْسِينَ امْرَأَةً الْقِيمُ الْوَاحِدُ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Size öyle bir söz söyleyeceğim ki, benden sonra hiç kimse onu size söylemeyecektir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: “Kıyamet alâmetlerinden olmak üzere ilim azalacaktır, cehil yayılacaktır, zina şâyi olacaktır. Kadınlar(ın miktarı) kesret, erkekler(inki) kıllat bulacaktır. Bir derecede ki, elli kadının yalnız bir bakanı olacaktır.” {B81 Buhârî, İlim, 21.}

73

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ بَيْنَنَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيْتُ بِقَدَحٍ لَبَنٍ فَشَرِبْتُ
حَتَّى إِنِّي لَأَرَى الرِّيَّ يَخْرُجُ فِي أَظْفَارِي ثُمَّ أُعْطِيتُ فَضْلِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ قَالُوا فَمَا أَوْلَتْهُ
يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْعِلْمُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radıyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: “Uykuda iken bana bir kadeh süt getirdiler. O kadar içtim ki kanıklık (âsârının) tâ tırnaklarımdan sızdığını (hâlâ) duyuyorum. (İçtikten sonra) artığımı Ömer b. Hattâb’a verdim” buyuruyordu. “Yâ Resûlellah! Bunu ne ile te’vil ettin?” diye sordular. “İlm ile” cevabını verdi. {B82 Buhârî, İlim, 22.}

74

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَقَفَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِمَنَى لِلنَّاسِ
يَسْأَلُونَهُ فَبَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَخَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَذْبَحَ فَقَالَ أَذْبَحْ وَلَا حَرْجَ فَبَاءَهُ آخَرُ
فَقَالَ لَمْ أَشْعُرْ فَنَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِيَ قَالَ أَرْمِ وَلَا حَرْجَ فَمَا سَأَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قَدِيمٍ
وَلَا أُخَرٍ إِلَّا قَالَ أَفْعَلْ وَلَا حَرْجَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem haccetü'l-Vedâ'da halk sor(up öğren)sin diye Mina'da durdu. Yanına biri gelip “Bilemedim de (kurban) kesmeden tıraş oldum” dedi. “Kurbanını kes, günahı yok” buyurdu. Diğeri gelip “Bilemedim de remiyden evvel (kurban) kestim” dedi. “Remyet, günahı yok” buyurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (o gün remy, nahr, halk, tavaf gibi yevm-i îd a'mâlinde) takdim veya tehir edilmiş hiçbir şey sorulmadı ki (cevabında), “Yap, günahı yok” buyurmasın.¹⁹ {B83 Buhârî, İlim, 23.}

.....

19 Menâsik-i haccın –ki remy-i cimâr, nahr, halk, tavâf-ı ifâdadır– alettertip edası sünnet midir yoksa vâcip midir? İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel ve daha evvelki eimmeden Atâ, Tâvûs, Mücâhid tertibin sünniyetine kâil olup menâsikin hangisi evvel yapılırsa tehir edildiğinden dolayı kefâret olan irâka-i dem lâzım gelmez demişlerdir. Müstenedleri de bu hadîs-i şerif ile emsali diğerehâdis-i nebeviyyedir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik ve kendilerinden evvel gelen eimmeden Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İbrâhîm en-Nehaî, Katâde tertibin vücûbuna ve ihlâl-i tertîb edenlere kefâret-i dem lâzım geleceğine kâil olmuşlardır. Her iki taraf delillerinin tefâsîli kütüb-i fikihiyyedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يُقْبَضُ الْعِلْمُ وَيُظْهَرُ الْجُهْلُ وَالْفِتْنُ وَيَكْثُرُ الْهَرْجُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْهَرْجُ قَالَ هَكَذَا بِيَدِهِ فَحَرَّفَهَا كَأَنَّهُ يُرِيدُ الْقَتْلَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere): “İlim, kabzolunacak (yani kaldırılacak), cehil ve fiten zuhur edecek ve herc çoğalacaktır” buyurdu. “Yâ Resûlellâh! Herc nedir?” diye sordular. Murâd-ı âlîsi katl imiş gibi elini münharifen indirerek, “İşte böyle!” buyurdu.²⁰ {B85 Buhârî, İlim, 24.}

.....

20 هرج in mâna-i lügavîsi “ihtilât” ve “karışıklık”tır. Katl mânasında isti'mali tecevvüzendir.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ أَتَيْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَهِيَ تُصَلِّي فَقُلْتُ مَا شَأْنُ النَّاسِ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَإِذَا النَّاسُ قِيَامٌ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ قُلْتُ آيَةٌ فَأَشَارَتْ بِرَأْسِهَا أَيْ نَعَمْ فَقُمْتُ حَتَّى عَلَانِي ²¹ الْغَشْيُ فَجَعَلْتُ أَصْبُ عَلَى رَأْسِي الْمَاءَ فَحَمِدَ اللَّهُ النَّبِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَأَتْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْ شَيْءٍ لَمْ أَكُنْ أَرِيْتُهُ إِلَّا رَأَيْتُهُ فِي مَقَامِي هَذَا حَتَّى الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَأَوْحَى إِلَيَّ أَنَّكُمْ تُفْتَنُونَ فِي قُبُورِكُمْ مِثْلَ أَوْ قَرِيبًا مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ يُقَالُ مَا عَلِمَكَ بِهَذَا الرَّجُلِ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ أَوِ الْمُؤَقِنُ هُوَ مُحَمَّدٌ هُوَ رَسُولُ اللَّهِ جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى فَأَجَبْنَاهُ وَاتَّبَعْنَاهُ هُوَ مُحَمَّدٌ ثَلَاثًا فَيُقَالُ نَمَّ صَالِحًا قَدْ عَلِمْنَا إِنْ كُنْتَ لَمُوقِنًا بِهِ وَأَمَّا الْمُنَافِقُ أَوِ الْمُزْتَابُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ شَيْئًا فَقُلْتُ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Küsûf zamanında) Âişe radiyallahu anhâ namaz kılarken nezdine gittim. “(Bu) Halka ne oluyor? (neden korkuyorlar?)” dedim. (Küsûf vukua geldiğini anlatmak için) gökyüzüne doğru (başı ile) işaret etti.²² Meğer hep namaza durmuşlarmış. Âişe radiyallahu anhâ, “Sübhânallah!” dedi.²³ “Bu bir âyet(-i azâb veya tekarrüb-i kıyâmet) mi?” diye sordum. Başıyla “Evet” diye işaret etti.²⁴ Bunun üzerine ben de (namaza) durdum. Üzerime baygınlık gelinceye kadar (durdum).²⁵ (Yanımdaki kırbadan) başıma su dökmeye başladım. (Namazdan sonra) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Allah’a (hamdü)senâ edip²⁶ buyurdu ki: “Cennet ve cehenneme kadar (evvelce) bana gösterilmiş hiçbir şey kalmadı ki, bu makamda görmüş olmayayım.²⁷ Bana vahyolundu ki, siz kabirlerinizde Mesih’i deccâl (yüzünden çekilecek) imtihana benzer yahut ona karîb²⁸ bir imtihan geçireceksiniz. (Kabre girmiş kimseye), ‘Bu adam (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) hakkındaki ilmin nedir? diye sorulacak.²⁹ Mümin yahut sâhib-i yakîn³⁰ olan kimse, ‘O zât-ı şerif) Muhammed’dir. O (zât-ı şerif) Allah’ın resulüdür. Bize (âyât-ı) beyyinât ile hidayet getirdi. Biz de davetine icabet ve (isrine) mütâbaat ettik. O (zât-ı şerif) Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)dir’ diyecek. (Ve bu söz) üç kere (tekrar olunacak). Ondan sonra (o kimseye), ‘(Öyle ise) yat da rahatına bak. O (zât-ı şerifin) nübüvvetine) yakînin olduğunda şüphe kalmadı denilecek. (Yok eğer) münâfık ise veya kalbinde şek³¹ varsa (o suale karşı), ‘Ben ne bile-

yim? işittim, öteki beriki bir şeyler söylüyorlardı. Ben de söyledim' cevabını verecek.” {B86 Buhârî, İlim, 24.}

21 Diğer rivayette, فَاطَال رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِدًّا حَتَّى تَجَلَّأَنِي الْعُشْيُ.

22 Namazda iken baş işaretinin namazı bozan amel-i kesîr kabilinden olmadığı bundan anlaşılıyor.

23 Ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Sıddîka radiyallahu anhânın namazda iken “Sübhânellah” demesi namaz kılan hatunun namazını bozmaksızın âhara bir şey ihtar etmek için erkekler gibi bunu yüksecik sesle söyleyebileceğine delâlet ederse de beyne'l-fukahâ mâlûm olan, bu gibi hâlâtta erkeklere tesbih, kadınlara tasfih yani el çırpma lâzım olduğudur, ihtimal ki ümmü'l-mü'minîn hazretleri bu farka henüz muttali olmamışlardı. Yahut seslerini duyacak olan hemşîre-i muhteremeleri olduğu için bunda bir mahzûr-ı şer'î görmemişlerdi.

24 Nî'am-ı ilâhiyye ve âsâr-ı kudret-i rabbâniyyeyi hiçbir an hatırdan çıkarmış olmamak için bu kadar uzemâyâ âyet yani alâmet olan ahval ve evzâ-ı felekiyyeden muttariden tekerrür ve teceddüt edenlerinin her birine mukârin olmak üzere dîn-i mübîn-i İslâm birer namaz teşri' etmiş, evkât ve ezminenin hiçbir taabbüdden hâlî bırakılmamıştır. Nısfü'n-nehârı müteakip salât-ı zuhr, her günkü aydınlığın iptidasıyla intihasında sabah ve akşam, koyu karanlığın hulûlünü müteakip yatsı, öğlen ile akşam arasında takriben kavs-ı nehârın bir rub'u kaldığında ikinci namazlarını eda etmeyi farz eylediği gibi kavs-ı nehârın bir rub'u geçtikten sonra salât-ı duhâ, tulûu müteakip güneşin sarılığı zâil olduktan sonra salât-ı işrak, gece ortalarında salât-ı teheccüd de farz olmayarak teşrî' edilmiştir. Ramazanlarda umumun münferiden veya cemaatle kılıp fezyâb olduğu teravîh namazı da salât-ı leylin nazîridir. Kezâlik senenin bayram dediğimiz iki yevm-i muayyeninde salât-ı işrak vaktinde yine cemaatle salât-ı îdi edâ şerâi'-i İslâmiyye cümlesindendir. Bunlar gibi her ufukta evkât-ı muayyenede meşhûd olmayan husûf ve kûsûf da âyât-ı azîme-i ilâhiyyeden olup bunların hudûsu zamanlarına da dîn-i İslâm'ca bir namaz tahsis edilmiş olmasında istiğrâb edilecek bir cihet yoktur. Bâhusus ahvâl-i kıyâmeti beyan sadedinde وَجُمَعَ الشَّمْسُ gibi âyât-ı kerîmenin mazmunlarından münfehim olacağı üzere işrât yani alâmât-ı sâatten olarak bu kabilden bazı zevâhir-i felekiyyenin de hudûs bulacağı muhbir-i sâdık tarafından haber verilmesine mukabil السَّمَوَاتِ فِي هُوَ ثَقُلَتْ فِي الْقَمَرُ^a gibi âyât-ı kerîmesindeki sarâhate binaen apansızın kopacak olan kıyâmetin de vakti alettâyin mâlûm olmadığı için husûf ve kûsûf hadiselerini vesîle-i ibtihâl ve tazarrû ve niyaz ve taabbüd addederek namaza koyulmak ehl-i îmâna göre pek tabii

a el-Kiyâme, 75/9.

b el-A'râf, 7/187.

bir keyfiyet olduğu misilli Esmâ radiyallahu anhâ gibi “Acaba ne oluyoruz? Âhir dünyanın mektûm olan mîâdı mı hulûl etti? Şu gördüğümüz âyet onun alâmeti midir?” diye havfa giriftar olmakta da ayıplanacak bir şey yoktur.

“Husûf ve kûsûf zamanları dakikası dakikasına, hatta saniyesi saniyesine erbâbı tarafından evvelce bilhesap ihbar edilebilir, pek ziyade tekerrür eden hâdisât-ı tabîyyeden oldukları için vukularından korkuya ne mahal vardır?” demek de uymaz. Çünkü “Bu nizâm-ı kevnînin yevm-i ihtilâli demek olan kıyam kıyamet mîâdının evvelden hesap ve tayin edilmiş bu gibi hâdisat ile birlikte vuku bulmayacağına hiçbir delîl-i aklî yoktur. İşte o hâdis-e uzmânın ân-ı hulûlünde bu, âyât-ı ilâhiyyeden biridir” diyerek namaza, taabbüd ve niyaza koyulanlara –eğer öyleleri o gün dünyada kalmış bulunursa-ne mutlu! Bütün vakitlerini ibâdât ve taatten hâlî bırakıp, “Hesap ile bilinecek vâkıâtta ne korkmalı?” diyen ehl-i gafletin başına ise –va’d-i ilâhî mûcibince– varsın apansızın kıyamet kopsun!

25 Öteki rivayeti de mezcedersek tercümesi: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kıraati pek ziyade uzattığı için üzerime baygınlık gelinceye kadar...” olmuş olur.

26 Salât-ı kûsûftan sonra hutbenin müstehap olduğu bundan münfehim oluyor, öteki rivayete nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbeye başlayıp hamdüsennâdan sonra بعد أما buyurduğu sırada ensardan birtakım kadınlar konuşup gürültü etmeye başlamışlar, Esmâ radiyallahu anhâ da onları susturayım derken بعد أما dan sonrasını işitmeyip lieb hemşiresi Âişe radiyallahu anhâdan sormuş. O da metindeki hutbeyi kendisine nakletmiş. Demek ki hadisin hutbeye ait olan kısmı mürsel olmuş oluyor.

27 Buhârî’nin Enes rivayetinde olan kûsûftaki diğer hadis ile *Sahîh-i Müslim*’de musarrah olduğu üzere o namaz esnasında cennet ile cehennem kıble cihetindeki duvarda çeşm-i hakâyık-bîn-i risâletpenâhîlerine temessül etmişti.

28 Bu şek, Esmâ radiyallahu anhânın lafzı hakkında ara yerdeki râvinin şekkidir.

29 Bu sual ve imtihanı edenler (Münkereyn) hazretleridir ki meleklerden birinin ismi Mûnker diğeri Nekîrdir.

30 Bu şek de ara yerdeki râvinindir.

31 Lafızdaki bu şek de diğer ikisi gibi râvinindir.

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَزَوَّجَ ابْنَةً لِأَبِي إِهَابِ بْنِ عَزِيزٍ فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ إِنِّي قَدْ أَرْضَعْتُ عُقْبَةَ وَالَّتِي تَزَوَّجَ بِهَا فَقَالَ لَهَا عُقْبَةُ مَا أَعْلَمُ أَنَّكَ أَرْضَعْتَنِي وَلَا أَخْبَرْتَنِي فَرَكِبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ فَسَأَلَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ فَفَارَقَهَا عُقْبَةُ وَنَكَحَتْ زَوْجًا غَيْرَهُ.

TERCÜMESİ

Mervîdir ki Ukbe b. Hâris (el-Kureşî) radiyallahu anh, İhâb b. Azîz'in kızını tezevvüc etti. Derken yanına bir kadın gelip "Ukbe'yi de, tezevvüc ettiği kadını da ben emzirdim" dedi. Ukbe, ona, "Ne senin beni emzirdiğinden haberim var, ne de evvelce bunu bana söylediğinden" cevabını verdi. (Hayvanına) binip Medine'ye (huzûr-ı) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gitti. (Hükm-i şer'îyi) sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Nasıl olur ya? Bir kere (bu söz) söylenmiş bulundu" buyurdu. Bunun üzerine Ukbe o kadından müfârekat etti. O da başka bir kocaya vardı. {B88 Buhârî, İlim, 26.}

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَجَارٌ لِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ وَكُنَّا تَتَنَاقَبُ التُّرُوبُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا فَإِذَا نَزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ وَإِذَا نَزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ فَنَزَلَ صَاحِبِي الْأَنْصَارِيُّ يَوْمَ نَوْبَتِهِ فَضَرَبَ بَابِي ضَرْبًا شَدِيدًا فَقَالَ أَنْتُمْ هُوَ فَفَزِعْتُ فَخَرَجْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ حَدَّثَ أَمْرٌ عَظِيمٌ فَدَخَلْتُ عَلَى حَفْصَةَ فَإِذَا هِيَ تَبْكِي فَقُلْتُ أَطْلَقُكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ لَا أَدْرِي ثُمَّ دَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقُلْتُ وَأَنَا قَائِمٌ أَطْلَقْتَ نِسَاءَكَ قَالَ لَا فَقُلْتُ اللَّهُ أَكْبَرُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ensardan bir komşum ile beraber Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda (oturuyor) idim. Bu (yurt) Medine'nin Avâlî denilen semtindedir. (Bir şey öğrenmek ümidiyle) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdine nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy vesaireye dair (ne duyarsam) haberini (komşuma) getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı. Ensârî arkadaşım (bir defa) nöbetinin gününde indi. (Dönüşünde) kapımı pek şiddetli çalarak, "Burada mı?" diye sordu. (Fenâ halde) ürktüm.³² -Yanına çıktım. "Büyük bir şey hâdis oldu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sizleri yani zevcâtını tatlık etti)" dedi.³³ (Ömer radiyallahu anh der ki: Ben zaten böyle bir şey olacağını zannedip duruyordum. Sabah namazını kılınca giyiniş kuşandım. Sonra Medine'ye inip) Hafsa'nın yanına girdim. Baktım ki ağlıyor. "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, sizleri (yani zevcât-ı tâhirâtı) tatlık mi etti?" diye sordum. "Bilmiyorum" dedi. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem

min yanına girdim. Ayak üstü durduğum yerden, “(Yâ Resûlellah,) zevcelerini tatlık mi ettin?” dedim. “Hayır” buyurdu. Bunun üzerine ben de “Allahüekber” demişim. {B89 Buhârî, İlim, 27.}

32 Ömer radiyallahu anhın ürkmesi –diğer rivayetlerde beyan olunduğu üzere– o sıralarda Gassânîler’in Medîne-i Tâhire’ye hücumu hazırlandıkları efvâh-ı nâsta şüyû bulduğundan dolayı idi. Ensârî arkadaşı telâş ile kapıyı çalınca birden bire Gassânîler’in ansızın hücumuna uğramış olduklarına zâhib olmuştu.

33 Hâdis olan ve Ömer radiyallahu anhu bu kadar alâkadar eden vak’a-i mühimme resûl-i müctebâ aleyhi ekmelü’t-tehâyâ efendimiz hazretlerinin ümmehât-ı mü’minîn hazerâtı hakkında bir ay müddetle îlâ (yani bir ay müddetle görüşmemeye yemin) buyurmaları ve bu îlânın beyne’l-ashâb talâk zannedilmiş olması idi. Hazret-i Ömer, kerîme-i muhteremeleri ümmü’l-mü’minîn Hafsa radiyallahu anhâ dolayısıyla işin evveliyatına vâkıf olduğu için buradaki metinden hariç olarak kavs içine alınan, “Ben zaten böyle bir şey olacağını zannedip duruyordum” demişti. İnşallah âtiyen görüleceği üzere ümmehât-ı mü’minînin dünyalık için Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerini rencîde-hâtır etmeleri buna sebep olmuş ve müddet-i îlânın hitâmında يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزُوجَكُ إِن كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتَّعُكُمْ وَأُسَرِّحُكُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا. وَإِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ “Ey Nebî-i muhterem, ezvâcına söyle ki siz eğer hayât-ı dünyâyâ ve zînet-i dünyâyâ tâlip iseniz gelin size biraz mal ve metâ vereyim de tatlılıkla hüsnüsuretle bırakıvereyim. Yok eğer Allah’ı, resulünü, dâr-ı âhireti istiyorsanız şüphesiz biliniz ki Allah Teâlâ sizin muhsin olanlarınıza ecr-i azîm hazırlamıştır”^a âyet-i kerîmesi nâzil olarak ezvâc-ı tâhirâtın cümlesi; Allah, resul, dâr-ı âhîret ile hayât ve zînet-i dünyâ ve firâk-ı resûl beyninde tahyîr buyurulmuşlar ve hepsi şikk-ı evveli ihtiyar etmişlerdir (radiyallahu anhünne ecmaîn). Bu babdaki tafsîlât ile ihtilâf-ı rivâyât kütüb-i hadîs ve tefsirde vardır. Bu kitabın da mahall-i münâsibinde görülecektir.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا أَكَادُ أَذْرِكُ الصَّلَاةَ عَمَّا يُطَوَّلُ بِنَا فُلَانٌ فَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْ يَوْمِئِذٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مُنْفَرُونَ فَمَنْ صَلَّى بِالنَّاسِ فَلْيُحَقِّقْ فَإِنَّ فِيهِمُ الْمَرِيضَ وَالضَّعِيفَ وَذَا الْحَاجَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes'ûd el-Ensârî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) biri gelip, “Yâ Resûlellâh! Filânca bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki âdeta namazı terkedecek gibi oluyorum” dedi.³⁴ Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellemi hiçbir mev'izada o günkü kadar gazaplı görmedim. Buyurdu ki: “Ey nâs! Sizde tenfir hasleti vardır. (İçinizden) halka namaz kıldırın olursa hafif tutsun. Çünkü (cemaatin) içinde hastası var, zayıfı var, iş-güç sahibi olanı var.” {B90 Buhârî, İlim, 28.}

.....

34 Şikâyet eden, bir kavle göre Hazm b. Ebû Kâ'b, şikâyet olunan imam da Muâz b. Cebel idi (radiyallahu anhümâ).

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ اللَّقْطَةِ فَقَالَ اعْرِفْ وَكَأَنَّهَا أَوْ قَالَ وَعَاءَهَا وَعِفَاصُهَا ثُمَّ عَرَفَهَا سَنَةً ثُمَّ اسْتَمْتَعَ بِهَا فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ قَالَ فَضَالَّةُ الْإِبِلِ فَنَضِبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجَنَّتَاهُ أَوْ قَالَ احْمَرَّ وَجْهُهُ فَقَالَ وَمَا لَكَ وَلَهَا مَعَهَا سِقَاؤُهَا وَجَدَاؤُهَا تَرُدُّ الْمَاءَ وَتَزَعِي الشَّجَرَ فَذَرُهَا حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا قَالَ فَضَالَّةُ الْغَنَمِ قَالَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذَّبِّ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Biri, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden lukatayı (yani yitik malı) sordu. Buyurdu ki: “Bağını yahut kabını,³⁵ kılıfını belle sonra (ötekine, berikine) bir sene tarif et. Ondandır onu kullan. (Ondandır sonra da) sahibi çıkarsa (yine) ona ver.” O adam, “Yitik deve de (böyle mi?)” diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) o kadar gazap etti ki mübarek yanakları yahut yüzü³⁶ kızardı ve “Ondandır sana ne? (Su) tulumunu, (ayağındaki) markubunu o beraber taşır,³⁷ (muhtaç oldukça) su başlarını bulur, ağaç (yapraklarından) otlar. Onu sahibi buluncaya kadar kendi haline bırak” buyurdu. “Ya, yitik davara ne buyurursun?” dedi, “O ya senindir, ya kardeşindir, ya kurdundur” buyurdu. {B91 Buhârî, İlim, 28.}

.....

- 35 Lafza ait olan bu şek, Zeyd b. Hâlid'in veya ara yerdeki râvilerindir.
- 36 Bu şek de ara yerdeki râvilerin birine aittir.
- 37 Tulumundan maksad-ı âlî, kursağıdır. Yani günlerce muhtaç olduğu suyu kursağında taşır. Markubundan maksat da tabanıdır yani o kendi ayağı ile yürür. Senin müdahalene ne ihtiyacı var?

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَشْيَاءَ كَرِهَهَا فَلَمَّا أُكْثِرَ عَلَيْهِ غَضِبَ ثُمَّ قَالَ سَلُونِي عَمَّا شِئْتُمْ قَالَ رَجُلٌ³⁸ مَنْ أَبِي قَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ فَقَامَ آخِرُ فَقَالَ مَنْ أَبِي يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَبُوكَ سَالِمٌ مَوْلَى شَيْبَةَ فَلَمَّا رَأَى عُمَرُ مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَتُوبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden hoşlanmadığı bazı şeyler soruldu. (Bu gibi) sualler çoğalınca gazap etti. Ondan sonra “Bana istediğinizi sorunuz” diye buyurdu. Birisi (kalkıp), “Benim babam kimdir?” dedi. “Baban Huzâfe'dir” buyurdu. Bir diğeri kalkıp, “Yâ Resûlellah! Ya benim babam kimdir?” dedi. “Şeybe'nin âzatlısı Sâlim'dir” buyurdu. Ömer (b. Hattâb radiyallahu anh vech-i risâletpenâhîdeki (âsâr-ı) gazabı görünce, “Yâ Resûlellah! Biz azîz ve celîl olan Allah (Teâlâ'y)a tövbe ediyoruz” dedi.³⁹ {B92 Buhârî, İlim, 28.}

38 Bu zât Kistrâ'ya sefir olarak i'zâm buyrulan Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî el-Muhâcirî'dir. Müslim'in rivayetine göre bu Abdullah, babasından başka bir babaya nispet ve biriyle kavga ettikçe filânın oğlu diye ta'yîb olunurdu. Vâlidesi, böyle bir sual sorduğunu işitince: “Senden daha fenâ evlat görmedim. Ananın eyyâm-ı câhiliyette kadınların irtikab ettiği şeylerden birini irtikab etmediğini nereden biliyordun? Ya ananı âlem nazarında rûsvây edeydin iyi mi olurdu?” diye kendisine itâb etmiş. O da cevaben “Vallâhi eğer beni bir zenci köleye ilhak etmiş olaydı onu kabul ederdim.” cevabını vermiş. (58 ve 323. hadislere de müracaat.)

39 Buhari'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan olan diğer rivayetinde . ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ سَلُونِي . “Sonra bana sorunuz demeyi çoğaltınca Ömer, iki diz üstü gelerek Allah'ın rabbimiz olduğuna, İslâm'ın dînimiz

olduğuna, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemın nebî olduğına razı olduk yâ Resûlellah dedi. Bunun üzerine gazapları zâil olup sükût buyurdular” {B93 Buhârî, İlim, 29.} sözleriyle hadise nihayet verilmiştir. Bu hadisin 323. hadiste buraya müteallik daha ziyade tafsil vardır.

82

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ إِذَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةٍ أَعَادَهَا ثَلَاثًا حَتَّى تُفْهَمَ عَنْهُ وَإِذَا أَتَى عَلَى قَوْمٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ سَلَامَ ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem bir söz söylediğı zaman iyice anlaşılın için üç kere tekrar ederdi. (Kezâlik) bir kavmin yanına gelip selâm verdiğı zaman da üç kere selâm verirdi. {B95 Buhârî, İlim, 30.}

83

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلَاثَةٌ لَهُمْ أَجْرَانِ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَآمَنَ بِمُحَمَّدٍ ﷺ وَالْعَبْدُ الْمَمْلُوكُ إِذَا أَدَّى حَقَّ اللَّهِ تَعَالَى وَحَقَّ مَوَالِيهِ وَرَجُلٌ كَانَتْ عِنْدَهُ أَمَةٌ يَطُوهَا فَأَدَّبَهَا فَأَحْسَنَ تَأْدِيبَهَا وَعَلَّمَهَا فَأَحْسَنَ تَعْلِيمَهَا ثُمَّ أَعْتَقَهَا فَتَزَوَّجَهَا فَلَهُ أَجْرَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Üç kişinin ikişer ecridir. Onlardan biri Ehl-i kitap’tan olup da hem kendi peygamberine hem de Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman eden kimsedir. Diğeri abd-i memlûktür ki, hem Allah Teâlâ’nın hem de efendilerinin hakkını eda ettiğinde (o da iki ecre nâil olur). Üçüncüsü öyle bir kimsedir ki nezdinde tasarruf ede (bile)ceğı bir câriye bulunur da onu te’dip, ama (unf ve şiddetten âzâde olarak güzel güzel) te’dip eder, tâlim (lâkin yine rıfk ile güzel güzel) tâlim eder,⁴⁰ bundan sonra da onu âzat edip tezevvüc eder. (İşte) böylesinin de iki ecridir. {B97 Buhârî, İlim, 31.}

ثم قال عامر أعطيناها بغير شيء قد كان يركب *Sahîh-i Buhârî* de bu hadîs-i şerifin sonunda sözü vardır ki hadisin râvisi ecille-i tâbiûnden Âmir eş-Şa'bî'nin sözüdür. Bunu kendisine böyle bir meseleye dair sual irat eden bir Horasanlı'ya söylemiş. Diyor ki: İşte bunu biz sana hiçbir bedel talep etmeksizin veriyoruz. Halbuki vaktiyle ahd-i risâlette bunun dûnunda bir mesele için tâ Medine'ye kadar şedd-i rahl edilirdi.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ وَمَعَهُ بِلَالٌ فَظَنَّ أَنَّهُ لَمْ يُسْمِعِ النِّسَاءَ فَوَعَّظَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ بِالصَّدَقَةِ فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تُلْقِي الْقُرْطَ وَالْحَاتِمَ وَبِلَالٌ يَأْخُذُ فِي طَرَفِ ثَوْبِهِ.

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (mescid-i şerifte vaaz ettikten sonra) kadınlara duyumadım zannıyla yanında Bilâl olduğu halde (erkek saflarından) çıktı. Kadınlara vaaz ederek onlara sadaka vermeyi emretti. (Sözleri o kadar tesir etti ki), kadınların kimi (kulaklarındaki) küpeyi, kimi (parmağındaki) yüzüğü (çıkarıp) atmaya başladılar. Bilâl de onları eteği içine topluyordu.⁴¹ {B98 Buhârî, İlim, 32.}

41 Resûl-i müctebâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri ile âl-i kirâmına sadakanın haram olduğu mâlûmdur. Bu sadakât, tabii mahall-i münâsiblerine sarfedilmek üzere toplanırdı.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ ⁴² يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَقَدْ ظَنَنْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَنْ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ أَحَدٌ أَوْلَ مِنْكَ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ حِرْصِكَ عَلَى الْحَدِيثِ أَسْعَدُ النَّاسِ بِشَفَاعَتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ خَالِصًا مِنْ قَلْبِهِ أَوْ نَفْسِهِ.

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir kere) “Yâ Resûlellah! K1-

yamet gününde senin şefaatin en ziyade kime râyegân olacak?” diye sordum. Buyurdu ki: “Yâ Ebâ Hüreyre! Hadis (bellemek) için sende gördüğüm hırsa göre bu hadisi senden evvel kimsenin bana sormayacağını (zaten) tahmin ediyordum. Kıyamet gününde halk içinde şefaatime en ziyade mazhar olacak kimse kalbinden (yahut içinden)⁴³ hâlis olarak lâ ilâhe illallah⁴⁴ diyendir.”⁴⁵ {B99 Buhârî, İlim, 33.}

42 Bir rivayette قلت süz olarak قال يا رسول الله vâki olmuştur. Diğer rivayette ise قلت yerine قيل denilmişse de قلت den musahhaf gibi görünüyor.

43 Bu lafızdaki şek, râvinindir.

44 (Muhammedü'r-resûlullah) bu kelime-i tayyibenin tetimmesidir. İkiyi yekdiğerden gayr-i münfektir.

45 Şefâat-i makbûle-i Muhammediyye'den (sallallahu aleyhi ve sellem) müstefid olmayacak ferd-i âferîde yoktur. Habîb-i hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizin bütün halkın hevl-i mevki'den rahat bulması için bir şefâat-i âmmesi olduğu gibi bazı küffârın tahfif-i azâbı, müstahakk-ı ikâb olan bazı mü'minînin nâr-ı cahîmden necatı, cehenneme girmiş mü'minînin halâsı, bazı mü'minînin bilâhesap ve lâ azap dâhil-i cinân olması, kezâ dâhil-i cinân olan müminînin ref'-i derecâtı için gûnâgûn şefaathleri vardır. Bu şefaathler içinden en ziyade müstefid olacakların muhlis müminler olduğunda şüphe yoktur.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبِضُ الْعِلْمَ انْتِرَاعًا يَنْتَرَعُهُ مِنَ الْعِبَادِ وَلَكِنْ يَقْبِضُ الْعِلْمَ بِقَبْضِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمًا اتَّخَذَ النَّاسُ رُءَسَاءَ جَهْلًا فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Haccetü'l-Vedâ'da) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyurdu ki: “Allah Teâlâ ilmi kullar(nın sudûr)undan nez'etmek (yani silmek) suretiyle değil, (ervâh-ı) ulemâyı kabzetmek suretiyle kabzedecektir. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk kendilerine cahil birtakım kimseleri reis edinirler. Bunlara (öte beri) sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı halde fetva verirler de hem kendileri dalâlete düşerler hem (halkı) idlâl ederler.” {B100 Buhârî, İlim, 34.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَتِ النِّسَاءُ لِلنَّبِيِّ ﷺ غَلَبْنَا عَلَيْكَ الرِّجَالُ فَاجْعَلْ لَنَا يَوْمًا مِنْ نَفْسِكَ فَوَعَدَهُنَّ يَوْمًا لَقِيْنَنَّ فِيهِ فَوَعْظُهُنَّ وَأَمْرُهُنَّ فَكَانَ فِيْمَا قَالَ لَهُنَّ مَا مِنْكُنَّ امْرَأَةٌ تُقَدِّمُ ثَلَاثَةً مِنْ وَلَدِهَا إِلَّا كَانَ لَهَا حِجَابٌ مِنَ النَّارِ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ مِنْهُنَّ وَاثْنَيْنِ قَالَ وَاثْنَيْنِ وَفِي رَوَايَةٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثَلَاثَةً لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْتَ.⁴⁶

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) kadınlar, “Yâ Resûlellah! (Sözlerini dinlemek için) erkeklerden bize meydan kalmıyor. Kendiliğinden bize bir gün tahsis et” dediler. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) onlara (mîâd olarak) bir gün tayin etti. Kadınlar yevm-i muayyen-de Huzûr-ı risâletpenâhîye geldiler. O da kendilerine vaaz etti, (bazı şeyler) emretti. Buyurduğu sözler meyanında, “İçinizden hiçbir kadın yoktur ki evlâdından üç tanesini (âhirete kendinden) evvel yollasın da, cehenneme karşı onun için bir siper peydâ olmasın” sözü vardı. İçlerinden biri, “İkisi de (öyle değil mi?)” dedi. (Cevaben), “İkisi de (öyledir)” buyurdu. {B101 Buhârî, İlim, 35.}

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan vârit olan diğer rivayette (mukayyed olarak), “Sinn-i bulûğa varmamış üç evlât” denilmiştir. {B102 Buhârî, İlim, 35.}

46 *Tecrîd*'in matbu nüshasında ثلاثة nin yalnız mâba'di zikrolunmakla iktifa edilmiştir. Mânanın kolay anlaşılması için, o kelimeyi de *Sahîh-i Buhârî*'de olduğu gibi ilâve ettim.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ حُوسِبَ عَذِّبَ قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ أَوْ لَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا فَقَالَ إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ يَهْلِكُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan:⁴⁷ Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi

ve sellem, “Kim hesaba çekilirse azap edilmiş olur” buyurdu. Âişe der ki:⁴⁸ “Allah Teâlâ⁴⁹ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا buyurmuyor mu?” dediğimde, “Bu senin dediğin arzıdır, yoksa her kim ince hesaba çekilirse helâk olur”⁵⁰ buyurdu. {B103 Buhârî, İlim, 36.}

47 *Buhârî*’deki rivayete göre hadisin râvisi İbn Ebû Müleyke, “Zevc-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Âişe bilmediği herhangi bir şeyi işitse öğrenmek için aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize müracaat ederdi. Ezcümle Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem من حوسب , ilâ âhiri buyurmuş. Mukaddimesiyle hadisi rivayet ediyor.

48 İşte buradaki “Âişe der ki” sözünün kâili İbn Ebû Müleyke’dir.

49 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi, “İşte böylesi kolay bir hesaba çekilir” intehâ, vallahu a’lem (el-İnşikâk, 84/8.).

50 Arzdan maksat amelleri tartılmak üzere nâsın mîzana, a’mâlin sahiplerine arzolanıdır ki yevm-i arzdaki hesap, ashâb-ı yemîn denilen suadâ hakkında pek âsân geçeceği nass-ı kitâb ile mâlûmdur. Ehl-i yemîn muhasebeye mâruz kaldıkları gün gufran ile mübeşşer ve amellerinin kendilerine arzında taksiratlarıyla berâber nâil oldukları ni’âm-ı uz mâya muttali olacaklardır. Beşâret-i gufrâna makrûn olmayan muhasebe ise ağırdır. Hasenâttan zannolunan nice a’mâlin karîn-i kabûl olmadığı münâkaşa-i hesâb esnasında tebeyyün edeceğinden bu münâkaşa azaba müeddî yahut başa baş menzil-i selâmete erişilse de nefis-i münâkaşa azap olmuş olur.

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ يَقُولُ قَوْلًا سَمِعْتُهُ أُذُنَايَ وَوَعَاةَ قَلْبِي وَأَبْصَرْتُهُ عَيْنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ حَمْدُ اللَّهِ تَعَالَى وَأَتْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ مَكَّةَ حَرَّمَهَا اللَّهُ تَعَالَى وَلَمْ تُحَرِّمْهَا النَّاسُ فَلَا يَحِلُّ لِأَمْرِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ بِهَا دَمًا وَلَا يَعْصِدَ بِهَا شَجَرَةً فَإِنْ أَحَدٌ تَرَخَّصَ لِقِتَالِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِيهَا فَقُولُوا إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَذِنَ لِرَسُولِهِ وَلَمْ يَأْذَنْ لَكُمْ وَإِنَّمَا أَذِنَ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ ثُمَّ عَادَتْ حُرْمَتُهَا الْيَوْمَ كَحُرْمَتِهَا بِالْأَمْسِ وَلِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ.

TERCÜMESİ

Ebû Şüreyh (el-Huzâî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Feth(-i Mekke’nin ertesi) günü⁵¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bir söz işittim ki, onu

söylerken (şu) kulaklarım duydu, kalbim belledi, (söyleyeni de) gözlerim (o anda) gördü. Allah’a hamdüsenâ ettikten sonra buyurdu ki: “Mekke’yi (tâ evvelden beri) haram eden Allah Teâlâ’dır. Onu haram eden insanlar değildir. Bundan dolayı Allah’a ve yevm-i âhirete iman eden kimse için Mekke’de ne kan dökmek, ne de bir ağaca balta vurmak olmaz. Şayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (burada) mukâtele etti diye ruhsat tarafına kaçan biri bulursursa ona, “Allah (Teâlâ yalnız) resulüne izin vermiştir. Size izin vermemiştir” deyiniz. Bana da (yalnız) bir günün bir saati içinde izin verdi. Ondan sonra bugünkü hürmeti dünkü hürmeti derecesine döndü. (Bu dediklerimi burada hazır olanlar, gaip olanlara tebliğ etsin. {B104 Buhârî, İlim, 37.}

Buhârî’deki hadis: عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ أَنَّهُ قَالَ لِعَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ وَهُوَ يَبْعَثُ الْبُعْثَ إِلَى مَكَّةَ أَتَذَنُّ لِي أَيُّهَا الْأَمِيرُ أُحَدِّثُكَ: فَقَالَ قَوْلًا قَامَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ سَمِعْتُهُ أُذْنًا يَافَقِيلَ لِأَبِي شُرَيْحٍ مَا قَالَ عَمْرُو؟ قَالَ أَنَا أَعْلَمُ مِنْكَ يَا أَبَا شُرَيْحٍ. إِنَّ، سÖZLERİ VARDIR Kİ BUNLAR DA, “Ebû Şüreyh’e Amr ne dedi?” diye sordular. Amr da cevaben, “Yâ Ebâ Şüreyh! Ben senden daha âlimim. Mekke, hiçbir âsiyi, zimmetinde kan olan bir firariyi, firar eden hiçbir hırsızı kurtamaz” dedi.⁵²

51 Eldeki *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında الْغَدَ مِنْ يَوْمِ الْفَتْحِ denildiğine göre bu hutbe-i nebeviyye yevm-i fetihten değil, fethin ertesi gününde söylenmiş demektir.

52 Bu Amr b. Saîd b. Âs, Benî Ümeyye hânedanından ve vülâtından olup Yezîd ile Mervân ve Abdülmelik’in eyyâmında Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anha karşı ordular techiz ve sevk etmiş, nihayet hilâfet sevdasına düştüğü için Abdülmelik ile harp de eylemiş ve onun tarafından sulh ve emandan sonra gadren katledilmiştir. Harem-i Mekke’ye karşı ordu sevk edilmemesi hakkında Ebû Şüreyh radiyallahu anhanın nasihatine mukabil ona ilim taslayarak verdiği cevap da mugalatadır. İbnü’z-Zübeyr, Amr’ın hizmet ettiği kimselerden evvel Şam’dan mâada bütün bilâd-ı İslâmiyye’den biat almış olup sahâbî olması dolayısıyla hilâfete de onlardan ehak olduğu için onu âsi, kâtil ve sârik menzilesinde tutup hürmet-i Harem’i hetke kalkışması gayret-i cinsiyye ve asabiyyet-i kavmiyyeye mütâbaattan başka şeye hamlolunamaz.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ تَسَمَّوْا بِاسْمِي وَلَا تَكْنُؤْا بِكُنْيَتِي وَمَنْ رَأَى

فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ فِي صُورَتِي وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا
مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Benim adımı (kendinize, yahut birbirinize) takınız. Künyemi de (yani Ebû'l-Kâsım künyesini de) takınmayınız.”⁵³ (Şu da mâlûm olsun ki), her kim beni rüyada görürse hakikatte beni görmüş olur.⁵⁴ Zira şeytan benim sûretime temessül edemez. Bir de, her kim benim ağzımdan bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.”⁵⁵ {B110 Buhârî, İlim, 38.}

53 Şer'an menhî olan (Ebû'l-Kâsım Muhammed) suretiyle ism-i şerif ile künye-i mübârekenin şahs-ı vâhidde ictimâdır. Nitekim bunu tasrih eden rivayet de vardır. Bu nehyin neshine kâil olanlar olduğu gibi hâl-i hayât-ı nebevîye maksûr olduğuna kâil olanlar da vardır. Nitekim İmam Ali radiyallahu anhnın mahdûm-ı mükerremleri Muhammed b. el-Hanefiyye ile Muhammed b. Ebû Bekir'in ve Muhammed b. Talha b. Ubeydullah'ın künyeleri Ebû'l-Kâsım idi.

54 Bu hadis birkaç lafız ile daha vârit olmuştur ki hepsi de sahihtir: مَنْ رَأَى فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ “Her kim beni rüyada görürse hakkı görmüş olur. Yani gördüğü edgâs-ı ahlâm kabilinden değildir, beni görmüştür; فَسَيَرَانِي فِي الْيَقَظَةِ “Yakazada da beni görecektir.” Beni yakazada görmüş gibidir.” Bu elfâz-ı sahîhanın kâffesi bir mânadadır. Hepsinden münfehim olan mâna aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi rüyada görmenin hak ve sâdık rüya olmasıdır. Bunun ta'lîli de metindeki lafız ile vârit olduğu gibi بِي لَا يَنْبَغِي لِلشَّيْطَانِ أَنْ يَشْتَبِهَ بِي “Zira şeytanın kendisini bana benzetmesi olamaz” lafzı ile de vârit olmuştur ki yine mâna birdir.

Şemâil-i şerifede tarif edilen suret ile sûret-i diğerde görmek beyrinde de fark yoktur. Ancak sûret-i hakîkiyye üzere müşahede şerefine nâil olanın rüyasını te'vile hâcet yoktur. Sûret-i ma'rûfeye muhalif görenlerin rüyaları ise hallerine münasip bir şey ile tabir edilmeye muhtaç olur.

55 Son hükmün rüya ile vech-i münâsebeti aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi rüyada görmemiş kimsenin gördüm demesi, kendisini bu vaîdin hükmüne idhal edeceğini ifham eder.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ اللَّهَ حَبَسَ عَنْ مَكَّةَ الْفِيلَ أَوْ الْقَتْلَ ⁵⁶ وَسُلِّطَ عَلَيْهِمْ

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْمُؤْمِنُونَ أَلَا فَإِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَلَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي أَلَا وَإِنَّهَا حَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ أَلَا وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ لَا يُخْتَلَى شَوْكُهَا وَلَا يُعْصَدُ شَجَرُهَا وَلَا تُلْتَقَطُ سَاقِطُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ فَمَنْ قُتِلَ فَهُوَ بِخَيْرِ النَّظَرَيْنِ إِمَّا أَنْ يُعْقَلَ وَإِمَّا أَنْ يُقَادَ أَهْلُ الْقَتِيلِ فَبَاءَ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ اكْتُبُوا لِأَبِي فَلَانَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا الْإِذْخَرَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّا نَجْعَلُهُ فِي بُيُوتِنَا وَقُبُورِنَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَّا الْإِذْخَرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Allah (Teâlâ, ashâb-ı) Fil’i yahut (beliyye-i) katli Mekke(’ye girmek)ten habs (yani men)etmiştir.⁵⁷ Yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile müminler (o da bir kere Mekke) ahalisine taslît edilmişlerdir.⁵⁸ Haberiniz olsun, (Mekke) benden evvel hiçbir kimse için helâl olmadığı gibi, benden sonra da hiçbir kimse için helâl olmayacaktır. Biliniz ki o (yalnız) bir günün bir saatinde (yalnız) benim için helâl olmuştur. Malûmunuz olsun ki, işte bu saatte benim için bile haramdır. (Mekke’nin) dikenini (bile) kesilmez. Ağacına balta değdirilemez.⁵⁹ Yitiğini kimse (elini uzatıp) alamaz. Meğer ki (sahibini) aramak için ola. O halde her kim(in bir kimsesi) katlolunursa iki şeyden hangisi (hakkında) hayırlı ise onu isteyebilir (yani iki şey beyninde muhayyerdir): Ya (kendine) diyet verilir ya maktulün ehli kısas ettirir.⁶⁰ Bunun üzerine Yemen ahalisinden biri gelip, “Yâ Resûlellah! (Şu buyurduklarını) benim için yaz”⁶¹ dedi. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de), “Ebû fûlan⁶² için yazınız” buyurdu. Derken Kureyş’ten bir zat,⁶³ “Yâ Resûlellah! İzhardan⁶⁴ başka. Zira biz onu evlerimiz(in inşasın)da, kabirlerimiz(in binasın)da kullanıyoruz” dedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de, “İzhardan başka”⁶⁵ buyurdu.⁶⁶ {B112 Buhârî, İlim, 39.}

.....

56 Buhârî, aradaki râvilerin hep böyle القتل أو الفيل tarzında şek üzere rivayet etmiş olduklarını söylüyor. Bazıları yine şek üzere القتل أو الفيل diye rivayet etmişlerdir. Bir rivayette de cezim üzere yalnız الفيل denilmiştir ki zevke en mülâyim geleni de budur.

57 *Buhârî* metninde hadîs-i şerifin mevridi olmak üzere şu tafsîl vardır: Huzâalılar eyyâm-ı Câhiliye’de katledilmiş bir müşrik-i Huzâ’ye bedel Benî Leys’ten birini feth-i Mekke senesinde –diğer bazı rivâyâtın siyakına nazaran fethin ertesi günü– katletmiş-

lerdi. Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma haber verdiler. Hemen râhile suvar olup hutbe olarak hadîs-i mervîdeki kelimât-ı aliyeyi irat buyurmuşlardır.

58 Yevm-i fetihtе Hâlid b. Velîd radiyallahu anhın Handeme'de müşrikîn ile bi'l-ıztırâr vâki olan müsâdemesi ile demi ihdâr edilmiş birkaç müşrikin emr-i âlî-i risâletpenâhî ile katlolunduğuna ima buyuruluyor. 89. hadise müracaat.

59 Harem dahiline iltica etmiş av hayvanlarının da sürülemeyeceği diğer hadislerde vardır.

60 Buradaki diyet veya kaved yani kısas hükmü tarafeyn müslim olduğuna göre câridir. Nitekim Buhârî Ebû Cuhayfe radiyallahu anhtan, âtîdeki hadisi ta'lîkan rivayet ediyor: Ali radiyallahu anha, "(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden kalma) sizde bir kitap, yazılmış bir şey var mıdır?" diye sormuş. Râvi Ehl-i beyt'e mâlûm iken diğer ümmete meçhul kalmış bir vahiy olup olmadığını istiknâh etmiş oluyor. Ali radiyallahu anha da, "Hayır, bizde Kitâbullah'tan, bir de her müslüman olana verilen anlayıştan başka bir şey yoktur. Bir de şu sahîfenin içindeki vardır" cevabını vermişler. Ebû Cuhayfe, "Bu sahîfede ne var?" diye sorunca, "İçinde aklın yani diyetin, fikâk-i esirin yani esir kurtarmanın ve bir kâfire bedel, müslim katlolunamayacağının hükmü vardır" buyurmuşlardır. Bu hadis Şîa'ya da reddi nâtıktır.

61 Buradaki "yaz", lafzı "yazdır" mânasınadır. Meselâ bir emîrin emirnâmesi başkasının hattıyla da olsa yine "Bir emirnâme yazdı" demek sahih ve hatta müteâreftir.

62 أبو فلان in ismi diğer ehâdis-i sahîhada sabit olduğu üzere Ebû Şâh'tır.

63 Bu zât-ı şerif, amm-i mükerrerrem-i Nebî Abbas b. Abdülmuttâlib radiyallahu anha hazretleridir.

64 Kâmus mütercimi Âsım Efendi merhumun beyanına göre (Mekke ayrığı) denilen nebattır.

65 إلا الإذخر lafz-ı şerifi, bazı rivâyatta mükerrredir.

66 Talepten sonraki istisna yâ o anda buna dair vahiy geldiğine, ya vahy-i sâbıkta istisnânın beyan ve tebliği talebe ta'lik buyurulduğuna ya da böyle bir vahiy yoksa Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin min tarafillâh memur buyuruldukları husûsatın tefâsîlinde içtihada mezun olduklarına delildir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا اشْتَدَّ بِالنَّبِيِّ ﷺ وَجَعُهُ قَالَ ائْتُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ غَلَبَهُ الْوَجَعُ وَعِنْدَنَا كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى حَسْبُنَا فَاخْتَلَفُوا وَكَثُرَ اللَّغَطُ قَالَ قَوْمُوا عَنِّي وَلَا يَنْبَغِي عِنْدِي التَّنَازُعُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (son hastalığında) ağrısı iştidâd edince: “Yazı yazacak şey getiriniz. Size öyle bir kitâb (vasiyyetname) yazdırayım ki ondan sonra hiç dalâlette kalmayasınız” buyurdu. Ömer radiyallahu anh, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hastalığı ağırlaştı. Elimizde ise Allah Teâlâ’nın kitabı vardır. O bize yeter” dedi. Bunun üzerine (oradaki sahâbe beyninde) ihtilâf çıktı. Sözləri birbirine karıştı. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de), “Yanımdan savulun. Benim yanımda nizâ olmaz” buyurdu.⁶⁷ {B114 Buhârî, İlim, 39.}

.....

67 İbn Abbas radiyallahu anhümadan gelen bu rivayet, Şîa’nın İmâm-ı Evvâb Ömer b. Hattâb radiyallahu anha karşı isti’mal edegeldikleri bir silâh-ı ta’n ve adâvettir. Güya taraf-ı âlî-i risâletten İmam Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin hilâfeti tensîs murat buyurulmuş da Hazret-i Ömer’in buna mümâneâtı, hakkın hak sahibine varmasını tehir etmiş ve muhalefete sebep de Sıddîk-ı Ekber radiyallahu anh hazretlerine muzmer bir taraftarlık olmuştur. Hele Buhârî hadisinin sonunda İbn Abbas radiyallahu anhümanın bu kelâmı râvi Ubeydullah b. Abdullah’a naklettikten sonra odadan çıkmaya davranıp çıkarken de, إِنَّ الرِّيَّةَ كُلَّ الرِّيَّةِ مَا حَالَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ كِتَابِهِ “Ah, ne büyük musibettir o musibet ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yazmak istediği kitap arasına hâil oldu” demiş olması da bu babdaki dedikoduyu hadd-i gayesine vardiıyor. Halbuki öyle bir sahâbî-i celîl hakkında böyle hükümleri vermeden evvel çok düşünmek ve çok ihtiyat etmek gerekir.

EVVELEN: Hazerde, seferde ale’d-devâm aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize mülâzemetle bekâm olmuş, şeref-i sıhriyyet ve karâbet dolayısıyla sâha-i ulyâ-yi nübüv-vette mahremiyet kazanmış, umûr-ı mu’dile ve müşkilede müsteşâr-ı mü’temen ittihaz buyurulmuş, yirmi bu kadar defa re’yini ve bazan lafzını tasvîben vahiy nâzil olmuş olan Ömer radiyallahu anhin fıkıhı ve karâin-i ahvâlden istinbat edilebilecek ilmi elbette o –sıralarda henüz mürâhik denilecek sînde olan– İbn Abbas’ınkine kıyas edilemez.

SÂNIYEN: Bu hadisin içinde Hazret-i Ömer’in itâba giriftar olduğuna delâlet eder bir söz olmadığı gibi meclis-i iyâdet haricinde de ikâme-i hakka bu kadar harîs olan hâzır ve gâib sahâbe-i kirâmın hiçbir rivayet menkul olmadığına ve sahâbe-i Resûlullah’ın sallallahu aleyhi ve sellem kendisine hürmeti günden güne müzdâd olduğuna göre herhangi bir hükm-i ilâhîyi tebliğden cenâb-ı âlî-i risâletmeâbî menetmiş olmakla ithamı büyük bir cüret sayılır.

SÂLİSEN: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin a’lâ-yı illiyyîne intikalleri günü –bu vak’a henüz pek terütaze iken nasb-ı imâm için muhâcirîn ile ensar arasında

ihtilâf zuhur etmiş, izâle-i ihtilâfı o vücûd-ı arşpâyeyi ravza-i rıdvâna defnetmek vazifesinden bile akdem gören Hazret-i Şeyhayn, Sakîfe-i Benî Sâide'ye varıp nizâî yatıştırmış ve Hazret-i Ebû Bekir'e ilk biat eden Hazret-i Ömer olmuş idi. Böyle iken bunca muhâcirîn ve ensardan hiçbirisi çıkıp da, "Sen Resûlullah'ın sallallahu aleyhi ve sellem, sâhib-i hakkı tensîs etmesine daha dün mani olmuş bir kimsesin. Sana söz söylemek düşmez" demediği gibi sonradan Ebû Bekir'in kendisini istihlâf etmesine de, kendisinin işi şûraya havale etmesine de itiraz eden olmamıştır.

RÂBİAN: Hazret-i İbn Abbas, Hazret-i Ömer'in mukarrebîninden ve ulûm-ı celîlesinden haylice nevâleçîn olmuş bahtiyârândan olduğu için o sözü ona atf-ı töhmet mânasına söyleyebileceği asla vârid-i hatır olamaz.

HÂMİSEN: *Müsned-i Ahmed b. Hanbel'*deki rivayete göre كتاب ائتوني emri Hazret-i Ali kerremallahu vecheye verilmiştir. Müşârûn ileyhın tensîs-i hilâfetini tazammun edecek bir mektubun kendisine yazdırılması, hatta ihzâr edevatının kendisine emrolunması herhalde akıldan baîddir. Böyle bir şey başkasına yazdırılmak hatta levazımın ihzârı başkasına emredilmek –şemme-i töhmete bile meydan vermemek için– daha ziyade yakışık alırdı.

SÂDİSEN: Yazdırılacak kitap, bir muktezâ-yı vahy tebliğ edilecek vâcibât-ı dîniyyeden olaydı bir Ömer'in sözü üzerine tebliğinden sarfınazar buyurulmak hiç tasavvur edilebilir mi? Her ne bahasına olursa olsun emr-i ilâhî tebliğ edilir ve "*Yanımdan savulun. Benim yanımda nizâ olmaz*" demekle iktifa buyurulmazdı. Bilakis hiçbir şey yazdırmadan huzzârı savmaları Hazret-i Ömer'in re'yini savab gördüklerini gösterir. Bâhusus bu vak'a –nükûle göre– perşembe günü cereyan etmiş ve dâridünya, dört gün daha vücûd-ı kudî-i risâletpenâhî ile münevver kalmış olduğundan bu müddet zarfında vahy-i ilâhîyi tebliğ bol bol vakit vardı. Bu müddet içinde sükût buyurmaları, kitaba dercedilecek şeyin vâcibü't-tebliğ olmadığına delîl-i sarîhtir.

İşte bu esbâbdan dolayı ne Hazret-i Ömer'in sözü Şîa'nın verdiği mânaya, ne İbn Abbas hazretlerinin sözü Ömer'i ithama hamledilebilir. Anlaşıyor ki orada hazır bulunanlardan bazıları emr-i resûlû vâcip gördükleri ve yazdırılacak şeyin zaten mâlûm olan ahkâm-i dîn hakkında ziyâde-i îzâhı mutazammın olacağını bildikleri için yazılmasına taraftar olmuşlar. Hazret-i Ömer ise bu emr-i risâletpenâhînin vücûb için olmadığını kendince mâlûm karâinden bilistidlâl Kitâbullah ile zaten mâlûm olan şeyleri tekit ile iktifa buyurulacağını anlamış, şiddet-i maraz halinde böyle bir zahmet ve külfetten –canından aziz bildiği– sevgili resûl-i hüdayı sıyânet maksadını gözetip "Kitâbullah bize yeter" demiş. O emr-i risâletpenâhînin vücûb için olmadığı ise, ne o mecliste ne de aradan geçen dört gün zarfında tekit buyurulmamasıyla sabittir. Eğer o emr-i âlîye imtisal vâcip olaydı elbette ahabın ihtilâfından rencide olup vazgeçmezler ve her kimin olursa olsun muhalefetine binaen tebliğ-i teklifi terk buyurmazlardı.

Yazdırılacak şey acaba ne idi? Orası mâlûm değil. Maahâzâ ne olabileceği hakkında bazı tahmînat, Şîa'nın bu iftirasına zerîa olmuştur. Ulemânın bu husus için dermeyer

ettikleri ihtimal ikidir: **1.** Cemel, Sıffın vekâyii gibi fiten-i azîmenin önüne geçmek için kendilerinden sonra imâmete geçeceklerin isimlerini tensîs buyurmak istemişler. **2.** İleride haklarında ihtilâfât zuhur etmesin diye mühimmât-ı ahkâmı mübeyyin bir kitap yazdırmayı murat buyurmuşlar da bu tasavvurdan vazgeçmekte maslahat olduğu bilâhare kendilerine zâhir olmuş yahut kendilerine böylece vahyolunmuş. Şîa'nın Ömer radiyallahu anha hücumu, birinci ihtimale temessük ettiklerine göredir. Halbuki o ihtimale göre kendilerini ta'nda haklı gösterecek bir cihet yoktur. Zira Müslim ile Buhârî'nin ona dair olan rivayetlerinden anlaşılıyor ki tensîs buyurmak istedikleri isimlerin başında Ebû Bekir'in ismi var imiş. Maraz-ı mevtlerinin bidâyetlerinde Âişe radiyallahu anhâya, “*Babanı, kardeşini bana çağır da bir mektup yazayım. Belki biri bir sevdaya düşer, bir müddeî davaya kalkar. Lâkin Allah da müminler de Ebû Bekir'den başkasını istemezler*” {M6181 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 11.} buyurmuşlar. Lâkin takdîr-i ilâhî ma'lûm-ı nebevîleri olduğuna itimaden bundan feragat buyurup Ebû Bekir radiyallahu anhu imâmet-i salâta geçirmişler ve kendileri de arkasında namaz kılmışlardır. İhtimal ki, bu mektup yazılıydı sonradan beyne'l-ashâb tahaddüs eden fiten ve mesâib zuhur etmezdi. Lâkin kazâ-yı ilâhî o fitnelerin vukuunu mübrem kıldığından o mektup yazılmadı. İbn Abbas hazretlerinin sözleri de işte buna râcîdir. Yoksa o kadar hürmet ve tâzim ettiği Hazret-i Fârûk-ı A'zam'ı ithama değil.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ
الَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ أَيْقِظُوا صَوَاحِبَ الْحُجَرِ فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا
عَارِيَةٍ فِي الْآخِرَةِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Bir gece Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem uyandı da,⁶⁸ “Sübhânellah, bu gece ne fitneler nâzil oldu! Ne hazineler de açıldı! Hücre sahiplerini (yani ezvâc-ı tâhirâtı) uyandırınız. Dünyada nice giyinik kadınlar vardır ki âhirette çıplaktırlar” buyurdu.⁶⁹ {B115 Buhârî, İlim, 40.}

68 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin rüyada görüp de haber verdiği fitnelerle nimetler i'lâm-ı ilâhî vahiy tarikiyle kendilerine mâlûm olan şeylerdendir. Enbiyanın rüyası da vahiydir. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhânın 3. hadiste haber verdiği üzere vahyin başlangıcı rü'yâ-ı sâliha (sâdika) olmuştur.

Amr b. Dînâr'a, "Bazıları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gözleri uyur amma kalbi uyumaz derler. Ne dersiniz?" diye sorulmuş. O da Ubeyd b. Umeyr'in, "Enbiyanın rüyaları vahiydir" dedikten sonra اَرَى فِي الْمَنَامِ اَنِّي اُذْبَحُكَ 'Ben rüyada seni zebh ediyorum diye görüyorum.'^{7a} âyet-i kerîmesini tilâvet ettiğini işittim" demiş. Âyet-i kerîme İbrâhim aleyhi's-selâmın İsmâil ya İshak aleyhime's-selâmı zebha memur olduğunu haber veren âyet-i kerîmedir.

69 Bu hadîs-i şerifte nice mu'cizât-ı seniyye-i nebeviyye zâhir ve bâhirdir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ümmet-i merhûmelerinin kendilerinden sonra hem giriftar olacakları fiten ve mesâibi hem de nâil olacakları hazâin-i bî-pâyânla nimet ve rahmeti ihbar buyurdıkları gibi كاسيات عاريات zümresinden yahut mütesettire olmakla beraber libâsında iltizâm-ı israf ve tebzîr edecek nice kadınların zuhur edeceğini de haber veriyor. Ümmehât-ı mü'minîni uyandırmayı emir buyurmaları da kendilerine vaaz etmek, ibzâl-i sadâkat ile terk-i isrâfâta teşvik eylemek, ezvâc-ı Nebî aleyhi's-selâm olduklarına mağrur olarak ibâdât ve tââtten gaflet câiz olamayacağını bildirmek içindi. Dünyadaki kâsiyât-ı müsrifâtın âhirette âriyât olmaları hasenattan ârî olduklarına binaendir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْعِشَاءَ فِي آخِرِ حَيَاتِهِ فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَيْلَتَكُمْ هَذِهِ فَإِنْ رَأْسَ مِائَةِ سَنَةٍ مِنْهَا لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem âhir hayatında⁷⁷ bir kere bize yatsıyı kıldırdı. Selâm verince ayağa kalktı ve "Bu geceyi görüyorsunuz ya, işte bu geceden itibaren yüz sene başında (bugün) yer yüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır" buyurdu.⁷⁸ {B116 Buhârî, İlim, 41.}

.....

70 Câbir radiyallahu anının rivayetinde musarrah olduğu üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu buyurduktan sonra bir ay muammer olmuşlardır (356. hadise de müracaat).

71 Hızır aleyhi's-salâtü ve's-selâmın vefat etmiş olduğuna kâil olanlar bu hadîs-i şerif ile istidlâl ederler. Muhâlif kavli iltizam eden cumhura göre ise İsâ ve Hızır aleyhime's-salâtü ve's-selâm ile melâike-i kirâm ve İblîs'e bu hadîs-i şerifin şümülü yoktur. (Yeryüzünde

olanlar)dan maksat ümmet-i Muhammediyye'dir ki bunların kimi ümmet-i icâbet, kimi ümmet-i da'vet olduğundan o zamandaki müslimîn ile küffâr bunda dahildirler. Demin saydıklarımız ise ümmetten ma'dûd değildirler. Tâ VI, VII. asırlarda bile sohbet-i nebeviyye iddiasında bulunan Reten el-Hindî, Ma'mer b. Büreyk, Ma'mer el-Mağribî ve emsali muammerînin yalancılıklarına bu hadîs-i şerif ile ihticâc edilmiştir.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَثُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ بِنْتُ الْحَارِثِ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَهَا فِي لَيْلَتِهَا فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الْعِشَاءَ ثُمَّ جَاءَ إِلَى مَنْزِلِهِ فَصَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ نَامَ ثُمَّ قَامَ ثُمَّ قَالَ نَامَ الْغُلَامُ أَوْ كَلِمَةً تُشَبِّهُهَا ثُمَّ قَامَ فَقُمْتُ عَنْ يَسَارِهِ فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّى خَمْسَ رَكَعَاتٍ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ نَامَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ أَوْ خَطِيطَهُ⁷² ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir gece Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevcât-ı tâhirâtan teyzem Meymûne bin Hâris (radiyallahü anhânın) evinde kaldım. Nebî-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o gece (nöbeti dolayısıyla) nezdinde idi. Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem (mescidde) yatıyı kıldırıdıktan sonra menzil(-i saâdet)ini teşrif etti. Dört rek'at namaz kıldıktan sonra uyudu. Sonra kalktı, "Çocuk uyudu mu?" dedi. Yahut buna benzer bir söz söyledi. Sonra (namaza) durdu. Ben de sol tarafına durdum. Beni sağ tarafına geçirip beş rek'at kıldı. Ondan sonra da iki rek'at kıldı. Ondan sonra uyudu. O kadar ki horultusunu duydum. Ondan sonra namaz (kıldırarak üzere mescid)e çıktı.⁷³ {B117 Buhârî, İlim, 41.}

.....

72 Bu şek İbn Abbas radiyallahu anhümâda değil ara yerdeki râvidedir.

73 Uzanıp uyuduktan sonra abdest almadan namaz kılabilme hasâis-i nübüvvettendir. Enbiya aleyhimü's-salâtü ve's-selâmın gözleri uyusa da kalpleri uyumaz. Gece namazı, bu rivayete göre son iki rek'at sabah namazının sünnetine ayrıldıktan sonra salât-ı vitr ile beraber dokuz rek'attan ibaret olmuş oluyor. Mecmuu on bir rek'attır. Salât-ı vitri üç rek'at sayanlara göre gece nâfilesi altıya, bir rek'at addedenlere göre ise sekize inmiş olur. Buhârî'nin diğer rivayetinde on üç, bir diğerinde de sabah sünnetinden başka olarak on üç olduğu zikrediliyor.

75 Buhârî'nin *Târîh* teki rivayetine göre Ebû Hüreyre radiyallahu anh, bir kere on taneden ziyade şüyûh-ı sahâbenin (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) müctemi' bulunduğu bir mecliste bulunmuş da onların bilmedikleri bazı hadisler rivayet etmiş. Onlar yekdiğerden tahkik edip sıhhatine kani olmuşlar. O mecliste bu hal kaç kere tekerrür edince bazı kimseler: “Muhâcirîn ile ensar Ebû Hüreyre gibi hadis rivayet edemesinler, bu nasıl olur?”

demoşler. Bunlara cevaben Ebû Hüreyre hazretleri bu sözleri söylemiş oluyor. Maahâzâ Ebû Hüreyre en çok hadis rivayet eden sahâbî olmakla beraber bilgisi de anlayışı da ondan kuvvetli olan sahâbe de çoktur. Lâkin onlar rivâyet-i hadîsi kendilerine meslek edinmemişler ve belki aynen edada hata ederiz korkusuyla zaruret messetmedikçe rivayetten içtinap eylemişlerdir.

Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre radiyallahu anh, Hemmâm b. Münebbih'e, "Ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden hadîs-i nebevîyi benim kadar cemedenden yoktur. Yalnız Abdullah b. Amr b. Âs müstesnadır ki o yazardı, ben yazamam" demiştir. Maahâzâ Ebû Hüreyre'den mervî ehâdisin yekünü beş bin üç yüzü bulduğu halde Abdullah b. Amr'dan mervî olanlar yedi yüzü pek de geçmiyor. Mazbutu daha çok olduğu halde merviyyâtının daha az olmasındaki sebep müşârûn ileyh Ehl-i kitap kitaplarını ele geçirip mütalaa ve onlardan da rivayet etmesidir ki, tâbiînden birçoğu İsrâîliyat karışabilir korkusuyla ondan rivayet etmek istememiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَسْمَعُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا أُنْسَاهُ قَالَ ابْسُطْ رِدَاءَكَ فَبَسَطْتُهُ فَعَرَفَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ ضَمَّهُ فَضَمَمْتُهُ فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا بَعْدَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme), "Yâ Resûlellah! Senden birçok hadis işitiyorum da unutuyorum" dedim. "Ridânı (futani) yay" buyurdu. Yayıdım. Elleriyle (bir şey) avuçlayıp (ridânın) içine at(ıyor gibi yap)tı. Sonra, "Topla" diye emretti. Ridâmı topladım. İşte ondan sonra (artık) hiçbir şey unutmadım.⁷⁶ {B119 Buhârî, İlim, 42.}

.....

76 Ebû Hüreyre'den nisyanın ref'i, hadd-i hesâba gelmeyen mu'cizât-ı nebeviyyeden biridir. Sallallahu aleyhi ve sellem.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَفِظْتُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ وَعَاءَيْنِ فَأَمَّا أَحَدُهُمَا فَبَتَّنْتُهُ وَأَمَّا الْآخَرُ فَلَوْ بَتَّنْتُهُ قُطِعَ هَذَا الْبُلْعُومُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden iki kap (dolusu) ilim belledim. Bunlardan birini (size) nisâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir.”⁷⁷ {B120 Buhârî, İlim, 42.}

.....

77 Ebû Hüreyre radiyallahu anhin neşr ve ifşa ettiği ilmin hangi neviden olduğu merviyâtından mâlûmdur. Ketmettiği ilim acaba ne idi? Bazıları ileride ümmetin başına gelecek fiten ve mesâibe, kıyametten evvel ümmetin giriftar olacağı ahvale ait ulûm idi derler ki, bunlardan bazılarının vukuunu re'yü'l-ayn müşahede bile etmiştir. Politika galeyânlarının tozu dumanı içinde ferman dinleyecek ve hakka samîm-i vicdânından kulak verecek halde olmayanlara karşı bildiğini açıkça söylemek kendileri gibi bîtaraf ve fitneden mütebâid bir zat için hakikaten tehlikeli idi. Ebû Hüreyre'nin maksudunu böylece tefsir edenler أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ رَأْسِ السَّيِّئِ وَإِمَارَةِ الصَّبِيَّانِ “Altmışıncı senenin başına ve çocukların devr-i emâretine yetişmekten Allah'a sığınırım” demiş olmasını davalara delil ittihaz ederler. Bazıları da ehl-i şühûd ve irfana muhtas olup ilm-i şerîatin neticesi ve Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâma muhabbet ve hüsn-i mütâbaatın semere-i celîlesi olan ve ağıyarın tetâvül-i çeşm-i idrâkinden masûn kalan ilm-i esrârdır derler. Vallahu a'lem bi-murâdihî.

101

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ اسْتَنْصَتِ النَّاسَ فَقَالَ لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

TERCÜMESİ

Cerîr b. Abdullah (el-Becelî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Vedâ'da, “Halkı sustur da dinlesinler” diye emretti. (Halk sükût ettikten sonra), “Benden sonra birbirinin boynunu vuran kâfirlere dönmeyiniz” buyurdu. {B121 Buhârî, İlim, 43.}

102

عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَامَ مُوسَى النَّبِيُّ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا أَعْلَمُ فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرِدَّ الْعِلْمُ إِلَى اللَّهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ

عَبْدًا مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ يَا رَبِّ وَكَيْفَ بِهِ فَقِيلَ لَهُ اِحْمِلْ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَإِذَا فَقَدْتَهُ فَهُوَ ثُمَّ فَاَنْطَلَقَ وَانْطَلَقَ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ وَحَمَلًا حُوتًا فِي مِكْتَلٍ حَتَّى كَانَا عِنْدَ الصَّخْرَةِ وَضَعَا رُؤُسَهُمَا فَنَامَا فَانْسَلَّ الْحُوتُ مِنَ الْمِكْتَلِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَكَانَ لِمُوسَى وَفَتَاهُ عَجَبًا فَاَنْطَلَقَا بَقِيَّةَ لَيْلَتِهِمَا وَيَوْمَهُمَا فَأَمَّا أَصْبَحَ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى مَسًّا مِنَ النَّصَبِ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ⁷⁸ قَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا فَلَمَّا انْتَبَهَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذَا رَجُلٌ مُسَبِّحٌ بِثَوْبٍ أَوْ قَالَ تَسْبِيحٍ بِثَوْبِهِ⁷⁹ فَسَلَّمَ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنْتَى بِأَرْضِكَ السَّلَامَ فَقَالَ أَنَا مُوسَى فَقَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَّبَعَكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشْدًا⁸⁰ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عِلْمَيْنِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمِ عَالَمِكُهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَاَنْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ لَيْسَ لَهُمَا سَفِينَةٌ فَمَرَّتْ بِهِمَا سَفِينَةٌ فَكَامُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمَا فَعَرِفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمَا بِغَيْرِ نَوْلٍ فَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَزَفِ السَّفِينَةِ فَتَفَرَّقَ نَقْرَةً أَوْ نَقْرَتَيْنِ مِنَ الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ يَا مُوسَى مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا كَنَقْرَةٍ هَذَا الْعُصْفُورُ فِي الْبَحْرِ فَعَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى لَوْحٍ مِنَ الْأَوْحِ السَّفِينَةِ فَزَرَعَهُ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتَغْرُقَ أَهْلَهَا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا فَكَانَتْ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا فَاَنْطَلَقَا فَإِذَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغُلَامَانِ فَاتَّخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ مِنْ أَعْلَاهُ فَاقْتَلَعَ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى أَقْتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا فَاَنْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُصَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُضَ قَالَ الْخَضِرُ بِيَدِهِ فَأَقَامَهُ فَقَالَ مُوسَى لَوْ شِئْتُ لَاتَّخَذْتُ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَرْحَمُ اللَّهُ مُوسَى لَوَدِدْنَا لَوْ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا.

TERCÜMESİ

Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aley-

hi ve sellem buyurdu ki: Mûsâ peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem bir kere) Benî İsrâîl içinde hutbeye kalkmıştı. Kendisine, “En çok âlim olan kimdir?” diye soruldu. “En âlim benim” diye cevap verdi. (Bu hususdaki) ilmi (Allahu a’lem diyerek) Allah’a havale etmediğinden dolayı Allah(u azîmüsshân) ona itâb etti. Allah (Teâlâ), “İki denizin bitiştği yerde kullarımdan biri var.”⁸¹ O senden daha âlimdir” diye ona vahyetti.⁸² “Yâ rab! Ona nasıl yol bulayım?” dedi. Ona, “Bir zenbil içinde bir balık taşı. Onu nerede kaybedersen (o kulum) oradadır” denildi. (Mûsâ aleyhi’s-selâm) gitti. Hâdimi Yûşa‘ b. Nûn (aleyhi’s-selâm)ı da (birlikte) götürdü. Bir zenbil içine de bir balık koyup yüklendiler. (İki denizin bitiştği yerdeki) kayanın yanına varınca başlarını (yere) koyup uyudular, (derken tuzlanmış ölü) balık zenbilden sıyrılıp kurtuldu ve deniz içinde kendine su küngü gibi (bir boşluk bırakarak) yol açtı.⁸³ (Deniz içinde böyle bir yolun açılması) Mûsâ ile hâdimince (aleyhime’s-selâm) şâyân-ı taaccüb bir şey olmuştu.⁸⁴ (Uyandıktan sonra o gecenin bakiyesi ile bütün gün gittiler. Sabah olunca Mûsâ (aleyhi’s-selâm) hâdimine, “Kuşluk yemeğimizi ver. Bu seferimizden yorgunluk duy(maya başla)dık” dedi. (Halbuki) Mûsâ (aleyhi’s-selâm) emrolunduğu o yerin ötesine geçmedikçe yorgunluk duymamıştı. Hâdimi, “Bak hele, taşın dibinde barındığımız zaman balı(ğın gittiğini haber verme)yi unutmuşum” dedi Mûsâ (aleyhi’s-selâm), “Zaten istediğimiz de bu idi” dedi.⁸⁵ Bunun üzerine kendi izlerine baka baka geriye döndüler. Taşın yanına varınca bir de baktılar ki esvabına bürünmüş bir zat (duruyor), Mûsâ (aleyhi’s-selâm) selâm verdi. Hızır (aleyhi’s-selâm), “Acayip! Bu (senin bulunduğun yerde) selâm ne gezer?” dedi. “Ben Mûsâyım” dedi. O, “Benî İsrâîl Mûsâ’sı mı?” diye sordu. “Evet” dedi. Mûsâ (aleyhi’s-selâm sonra yine söze başlayıp), “Sana tâlim olunan rûşd (ve hidayet)ten bana (bir şey) tâlim etmek üzere sana tebâiyyet edeyim mi?” dedi. Hızır (aleyhi’s-selâm), “Sen, benimle hiç mi hiç edemezsin yâ Mûsâ! Bende Allah’ın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki sen onu bilemezsin. Sende de Allah’ın verdiği öyle bir ilim vardır ki onu da ben bilemem” cevabını verdi.⁸⁶ (Mûsâ aleyhi’s-selâm), “Beni inşallah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim” dedi. Gemileri olmadığı için deniz kıyısında yürüyerek gittiler. Bir gemi geçti. Alsınlar diye (gemicilerle) söyleştiler. Hızır (aleyhi’s-selâm)ı (gemiciler) tanıdılar ve onları navulsuz (gemiye) aldılar. (O sırada) bir serçe, geminin kenarına konup denizden bir iki yudum (su) aldı. Hızır (aleyhi’s-selâm), “Yâ Mûsâ, benim ilmimle senin ilmin, ilmullahı bu serçenin denizden aldığı bir yudum kadar bile eksiltmez” dedi ve (ondan sonra) gemi tahtalarından birine el atıp söktü. Mûsâ (aleyhi’s-selâm). “Adamcağızlar bizi (gemilerine) navulsuz almışlarken sen, gemilerine kastedip içindekileri batırmak için mi deliyorsun” dedi. Hızır aleyhi’s-selâm,

“Sen, benimle hiç edemezsin demedim mi?” dedi. (Mûsâ aleyhi’s-selâm), “(Şu) dalgınlığımdan dolayı beni muâheze edip de bana güçlük gösterme” cevabını verdi, (vâkıa da) Mûsâ (aleyhi’s-selâmın) bu ilk muhalefeti dalgınlık (eseri) idi. Yine gittiler. Bir de baktılar ki bir çocuk (diğer) çocuklarla oynuyor. Hızır (aleyhi’s-selâm) çocuğun başını eliyle kopardı. Mûsâ (aleyhi’s-selâm), “Aman, hiçbir nefse bedel olmaksızın (günahsız) pak bir canı telef mi ediyorsun?” dedi. (Hızır aleyhi’s-selâm yine), “Ben, sana benimle edemezsin demedim mi?” cevabını verdi. Yine gittiler. Nihayet bir karyeye gelince ahalisinden yemek istediler. Ahali onları misafir etmekten ibâ ettiler. Orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar buldular. Hızır (aleyhi’s-selâm) eliyle (işaret ederek) doğrulttu. Mûsâ (aleyhi’s-selâm), “İsteseydin (hiç olmazsa) bunun için bir ücret alabilirdin” deyince Hızır (aleyhi’s-selâm), “Bu (andan itibaren) artık ayrılalım” dedi. Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (kıssayı buraya kadar hikâye buyurduktan sonra), “Allah Teâlâ Mûsâ’ya rahmet etsin. Ne olurdu sabredeydi de aralarında geçen maceralar (taraf-ı Hak’tan) bize hikâye olunaydı” buyurdu. {B122 Buhârî, İlim, 44.}

78 Bir rivayette الشَّيْطَانُ إِلَّا أَنْسَانِيهِ ziyadesi de vardır.

79 Bu şek, râvidendir.

80 {Metindeki ‘رَشْدًا’ ifadesi elimizdeki mushaflarda ‘رُشْدًا’ şeklinde harekelenmektedir.}

81 Mecmau’l-bahreyn neresi olduğunda muhtelif rivâyât varsa da onu ilmu’llaha ihale daha sâlim olur.

82 Mûsâ (salâvâtullahi ve selâmühû aleyh) efendimiz tâ Îsâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize varıncaya kadar bilcümle enbiyanın tâbi olduğu sâhib-i şerîat ve risâlet ve rûberû kelâm-ı ilâhî ile müşerref azîmül’-kadr ve’s-şân bir nebî-i mürsel olup Hızır aleyhi’s-selâmdan efdal olduğunda şüphe yoktur. Ancak bir nebînin dâire-i ihtisâsına dahil olan bazı ulûmun diğer enbiyaya mekşûf olmaması muktezâ-yı hikmet-i ilâhiye olup biraz sonraki muhâvereden de anlaşılacağı üzere tekrîm-i ilâhî ile mübeccel olan bu iki abd-i sâlihın her birine ihsan buyurulan ilmin neveleri başka başka olması hiçbirinin şanına kadh etmez. Herhalde Mûsâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin vezâif-i nübüvvet ile umûr-ı şerîat ve siyâset-i ümmet hakkındaki ilmi Hızır aleyhi’s-selâmınkine fâik olduğuna söz yoktur.

83 Tuzlanmış balığın denizde iz bırakarak kaçması bir âyet, mahall-i tagayyübü de taraf-ı Hak’tan tayin edilen mev’id-i telâkiye alâmet idi. Sübhâne’l-kâdiri’l-kayyûm!

84 Kissanın buraya ait kısmını Kur’ân-ı Kerîm müfessirdir. Sûre-i Kehf’te, وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا. فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا. فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ إِنِّي عَدَاؤُنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا. قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنَا بِذَاكِرِهِ إِلاَّ الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا buyurulmuştur {el-Kehf, 18/60-63.} ki meâl-i âlîsi

şudur: *Hani ya Mûsâ kendi fetâsına yani hâdimine, “Ya mecmâu’l-bahreyne varmak, ya asırlarca yürümek üzere gitmekten vazgeçmeyeceğim” dedi idi ya. İşte ikisi mecmâu’l-bahreyne vardıklarında beraberce götürmüş oldukları bir balığı orada unuttular. Balık da künke benzer bir yol açmıştı. Mecmau’l-bahreynin ötesine geçtiklerinde Mûsâ fetâsına, “Yiyeceğimizi ver. Çünkü bu seferimizde çok yorgunluk duyduk” dedi. Fetâsı da “Bakındı! Sahranın yanında barındığımızda balığın gittiğini haber vermeyi unutmuşum. Bunu söylemeyi bana unutturan da şeytandan başkası değil. Balık deniz içinde başını aldı gitti, şaşacak şey” cevabını verdi. İntehâ, vallahu a’lem.*

Hadis ile âyât-i kerîme birlikte okununca kıssa daha vâzıh olarak anlaşılır. Bundan tahsîl-i i ilm için mesâfât-ı baîdeye kadar ihtiyâr-ı sefer etmenin faziletine de istidlâl olunur. Bu sünnet-i Mûseviyye’ye (sallallahu aleyhi ve sellem) ittibâan sahâbe ve tâbiînden ve tebeu’t-tâbiîn ile onlardan sonra gelen ulemâdan birçokları ulûm-ı dîni cemedip diyar diyar dolaşmışlardır. Buhârî, Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın Abdullah b. Üneys’ten bir tek hadis istimâ edebilmek için bir aylık yola gittiğini rivayet eder. Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd-i Ensârî radiyallahu anhnın bir hadis için Mısır’a kadar gittiği ve hadisi dinler dinlemez ikamet etmeksizin hemen avdet ettiği de mervîdir.

85 İstedikleri bu idi. Çünkü Hızır aleyhi’s-selâm ile balığın dirilip kaçtığı yerde buluşacaklardı.

86 Burada Mûsâ aleyhi’s-selâmın adem-i istitâati böyle bir sebeple ta’lîl ediliyor. Kur’ân-ı Kerîm’de ise, *وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا*^a diye ta’lîl ettiğini Hak Teâlâ bize haber veriyor. Meâl-i âlî: “*Sen bir Nebî-i zîşân iken bâtını hakkında ilmin lâhik olmayan zâhiren münker fiilleri görmeye nasıl sabredebilirsin?*” demek olur ki, her iki ta’lîl, birbirine münâfi olmak şöyle dursun, yekdiğerini itmam eder.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْقِتَالُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَدَنَا يُقَاتِلُ غَضَبًا وَيُقَاتِلُ حَيَّةً⁸⁷ فَقَالَ مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةً اللَّهُ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve selleme biri gelip, “Yâ Resûlellah! Allah yolunda kıtal ne demektir? Kimimiz gazabına kapılarak, kimimiz ârından dolayı kıtal ediyor.

(Buna ne dersin?)” diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem başını kaldırıp), “Her kim kelimetullah (yani kelime-i tevhid) daha âlî olsun diye kıtal ederse onunkisi Allah yolundadır” buyurdu. {B123 Buhârî, İlim, 45.}

87 Metn-i *Buhârî*’de burada *فَرَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ قَالَ وَمَا رَفَعَ إِلَيْهِ رَأْسَهُ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ قَائِمًا* ziyadesi vardır ki, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem soran kimseye doğru başını kaldırdı. Râvi der ki, başını ona doğru kaldırması mahzâ sâil ayakta olduğundan dolayı idi” demektir. Zâhir-i kelâma nazaran *قَالَ* den sonrasını söyleyen Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhtır. Ondan rivayet edenlerin biri olması da muhtemeldir. Bunun kâili Ebû Mûsâ’dan başkası ise, bu söz, haberin arasına dercolunmuş bir söz olur ki, buna kelâm-ı müdrec denir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا أَنَا أَمْشِي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَرْبِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ يَتَوَكَّأُ عَلَى عَسِيبٍ مَعَهُ فَمَرَّ بِنَفَرٍ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا تَسْأَلُوهُ لَا يَجِيءُ فِيهِ شَيْءٌ تَكْرَهُونَهُ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَنَسْأَلَنَّهُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ فَقَالَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ مَا الرُّوحُ فَسَكَتَ فَقُلْتُ إِنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ فَقُمْتُ فَلَمَّا انْجَلَى عَنْهُ قَالَ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (bir gün) Medine harabelerinde yürüyorduk. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) hurma dalından bir değneğe dayanıyordu. Derken birkaç yahudiye tesadüf etti. Birtakımı diğer takımına, “Ona ruhu sorun” dedi. Birtakımı da, “Ona (bir şey) sormayın (belki) bunun hakkında hoşlanmayacağınız bir şey söyler.” Bazıları ise, “Herhalde soracağız” dedi. Derken biri kalkıp, “Yâ Eba’l-Kâsım, ruh nedir?” diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) sükût buyurdu. (Kendi kendime), “Ona şüphesiz vahiy geliyor” diyerek (yanından) kalktım, (vahiy hali) sıyrılınca, *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ* ⁸⁸ *قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتُوا مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا* buyurdu. {B125 Buhârî, İlim, 47.}

88 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “Sana ruh nedir soruyorlar. Onlara de ki: Ruh rabbimin emri cümlesindendir. Onlara ancak pek az ilim verilmiştir” (el-İsrâ, 17/85). İntehâ. Val-

lahu a'lem. وَمَا أُوتُوا hadisın râvilerinden A'meş'in kıraatidir. Kıraât-i mütevâtire ve meşhûrede ise وَمَا أُوتِيتُمْ okunur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ مُعَاذٌ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى الرَّحْلِ فَقَالَ يَا مُعَاذُ قَالَ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ قَالَ يَا مُعَاذُ قَالَ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَسَعْدَيْكَ ثَلَاثًا قَالَ مَا مِنْ أَحَدٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صِدْقًا مِنْ قَلْبِهِ إِلَّا حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا أَخْبِرُ بِهِ النَّاسَ فَيَسْتَبْشِرُونَ قَالَ إِذَا يَتَّكَلُّوا وَأَخْبَرَ بِهَا مُعَاذٌ عِنْدَ مَوْتِهِ تَأْتَمَّا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Muâz (b. Cebel) deve üstünde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın terkisinde idi. “Yâ Muâz!” diye nidâ buyurdu. (Muâz), “Lebbeyk yâ Resûlellah” dedi. Yine “Yâ Muâz” diye çağırdı. O, yine, “Lebbeyk yâ Resûlellah” dedi. (Ve bu) üç kere (vâki oldu. Üçüncüsünde), “Hiç kimse yoktur ki kalbinden tasdik ederek Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Rasûlullah olduğuna şehâdet etsin de, Allah (Teâlâ) onu (cehennem) ateşine haram etmesin” buyurdu. (Muâz), “Yâ Resûlellah, bunu halka haber vereyim de sevinsinler mi?” dedi. “Hayır, söyleme. Çünkü (sonra buna) güvenirler” buyurdu. Bunu Muâz (b. Cebel) vefatına yakın günahıtan sıyrılmak için haber verdi.⁸⁹ {B128 Buhârî, İlim, 49.}

89 268. hadise de müracaat.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ فَهَلْ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ غُسْلِ إِذَا احْتَلَمَتْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا رَأَتْ الْمَاءَ فَغَطَّتْ أُمُّ سَلَمَةَ يَعْنِي وَجْهَهَا وَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَتَحْتَلِمُ الْمَرْأَةُ قَالَ نَعَمْ تَرِبَتْ يَمِينُكَ فَبِمَ يُشَبِّهَهَا وَلَدَهَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Ümmü Süleyym radiyallahu anhâ, Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelip, “Yâ Resûlellah! Allah (Teâlâ) hak(kı beyan etmek)ten hayâ etmez. Bir kadın ihtilâm olursa gusûl etmesi icap eder mi?” diye sordu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Suyu gördüğünde (evet)” cevabını verdi. Ümmü Seleme (hicabından) yüzünü örterek, “Yâ Resûlellah! Kadın da ihtilâm olur mu?” dedi. (Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), “Evet, Allah cezanı kaldırsın, (bu olmasa) çocuğu kendisine nasıl benzeyebilir?” buyurdu.⁹⁰ {B130 Buhârî, İlim, 50.}

.....

90 Bu hadisten bu meseleyi istifade ettiğimiz gibi umûr-ı dîniyyede hayânın ma'ni-i suâl olmamak lâzım geleceğini de istifade ediyoruz. Yine Âişe radiyallahu anhânın *Buhârî*'de ta'lîkan vârit olan eserinde, نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الْأَنْصَارِ لَمْ يَمْنَعْنَهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâları kendilerini dinlerini öğrenmekten menetmedi” buyurulmuştur.

107

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا مَذَّاءً فَأَمَرْتُ الْمُقَدَّادَ أَنْ يَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَلَهُ فَقَالَ فِيهِ الْوُضُوءُ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Mezi ile müptelâ bir kimse idim. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sorsun diye Mikdâd (b. Esved)'e söyledim. Sordu. “Abdesti icap eder” buyurdu. {B132 Buhârî, İlim, 51.}

108

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا قَامَ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ أَيْنَ تَأْمُرُنَا أَنْ نُهْلَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَهْلُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ وَيَهْلُ أَهْلُ الشَّامِ مِنَ الْجُحْفَةِ وَيَهْلُ أَهْلُ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَيَزْعُمُونَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ وَيَهْلُ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَأْمَلَمَ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَمْ أَفْقَهْ هَذِهِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Biri mescidde ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah! Nereden ihlâl edelim (yani ihrama girip telbiyeye başlayalım?)” diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Medine ahalisi Zülhuleyfe’den, Şam ahalisi Cuhfe’den, Necid ahalisi Karn’dan (itibaren) ihlâl etsinler” buyurdu. –(Abdullah) b. Ömer der ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Yemen ahalisi Yelemlem’den (itibaren) ihlâl etsinler” buyurduğu da söyleniyor. – İbn Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle bir şey söylediğini bilmiyorum” derdi. {B133 Buhârî, İlim, 52.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ قَالَ لَا يَلْبَسُ الْقَمِيصَ وَلَا الْعِمَامَةَ وَلَا السَّرَاوِيلَ وَلَا الْبُرُنْسَ وَلَا ثَوْبًا مَسَّهُ الْوَرُسُ أَوْ الرَّعْفَرَانُ فَإِنْ لَمْ يَجِدِ النَّعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا حَتَّى يَكُونَا تَحْتَ الْكَعْبَيْنِ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Biri Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden, “İhrama giren (kimse) ne giyer?” diye sordu. Buyurdu ki: Ne gömlek, ne don, ne burnus, ne cehri veya za’feran ile boyanmış bir kumaş giyer. Ne de sarık sarar.⁹¹ Na’leyn bulamadığı takdirde mest giysin. (Mest giydiği vakitte de) onları topluklara varıncaya kadar kessin.” {B134 Buhârî, İlim, 53.}

.....

91 Hadîs-i şerifte, sarık gömlektten sonra sayılmışsa da, evvelkiler gibi giyilir bir şey olmayıp sarılır demek münasip olduğu için yeri tercümede değiştirilmiştir.

Kitâbü'l-Vudû'

كِتَابُ الْوُضُوءِ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَتَوَضَّأَ قَالَ رَجُلٌ مِنْ حَضْرَمَوْتَ مَا الْحَدَّثُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ فَقَالَ فُسَاءٌ أَوْ ضُرَاطٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kendisinde hades vâki olan kimsenin namazı (o kimse) abdest almadıkça kabul olunmaz” buyurdu. -Hadramut ahalisinden biri, “Yâ Ebâ Hüreyre! Hades nedir?” diye sordu. “Sessiz veya sesli yel” cevabını verdi.¹ {B135 Buhârî, Vudû’, 2.}

.....

1 Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan envâ-i ihdâstan yalnız bu ikisine iktisâr etmesi ya diğerleriyle bi-tarîki'l-evlâ namaz kılınamayacağını kastetmesinden yahut Hadramutlu sâilin, esnâ-yı salâtta musallîden vâki olabilecek hadesleri sual etmiş olmasından nâşîdir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ أُمَّتِي يُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الْوُضُوءِ فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: “Benim ümmetim kıyamet gününde (bedenlerindeki) abdest âsârından dolayı yüzü nurlular, elleri, ayakları segililer diye (mevkıf-i hesâba veya mîzan başına) çağrılacaklardır.” Ebû Hüreyre, “Artık bu parlaklığını daha ziyade uzatmak herhangi bir elinden gelirse yapsın” demiş. {B136 Buhârî, Vudû’, 3.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ² الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ شَكَاَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الرَّجُلَ الَّذِي يُخَيِّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ لَا يَنْفَتِلْ أَوْ لَا يَنْصَرِفْ³ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd el-Ensârî radiyallahu anhümâdan: Müşârün ileyh namazda iken kendisinde bir şey (yani hades) vukuunu hayal eden kimsenin halini Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzemiş. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de), “Bir ses veya bir koku duymadıkça (namazdan) çıkmasın” buyurmuş. {B137 Buhârî, Vudû’, 4.}

.....

2 Doğrusu Abdullah b. Zeyd’dir.

3 Bu şek, râvidendir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَامَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ⁴ وَرُبَّمَا قَالَ اضْطَبَعَ حَتَّى نَفَخَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gece) uyudu, hatta horladı bile. Ondan sonra abdest almaksızın namaz kıldı. (Bu sözü) İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “Uzanıp horla(yacak kadar uyu)du. Ondan sonra kalkıp namaz kıldı” tarzında söylediği de rivayet olunuyor.⁵ {B138 Buhârî, Vudû’, 5.}

.....

4 Müellif لم يتوضأ kaydı –tamamıyla nakle lüzum görmediği– hadîs-i mutavvel ve mükerrerden iktibas etmiştir.

5 Bu, gece namazı hakkındaki 97. hadisin tarz-ı diğerde rivayetinden ibaret olup, bunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece uykudan uyanınca asılı duran küçük bir tulumdan hafif ama pek hafif bir abdest aldıktan sonra gece namazı kılıp tekrar uyudukları ve müezzinin sabah namazı vaktinin hulûlünü haber vermesi üzerine onunla birlikte hemen namaza çıktıkları, fakat bu sefer abdest almadıkları zikrolunuyor. Hadisin rivayeti

meyanında olan Amr b. Dînâr'ın 95. hadisin hâşiyesinde enbiyâ hazerâtının rüyaları hakkındaki cevabı işte buradaki rüyeti üzerine kendisine vâki olan bir suale mebnîdir.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ عَرَفَةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشَّعْبِ نَزَلَ بِالشَّعْبِ فَبَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ وَلَمْ يُسَبِّحِ الْوُضُوءَ فَقُلْتُ الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ الصَّلَاةُ أَمَامَكَ فَرَكِبَ فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ نَزَلَ فَتَوَضَّأَ فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ فَصَلَّى وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd b. Hârise radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Arefe'den döndü. Caddeye girince inip su döktü. Ondan sonra abdest aldı. Şu kadar ki, bu abdesti hafif aldı. “Namaz mı kılacaksın Yâ Resûlellah?” diye sordum. “Namaz ileride (kılınacak)” buyurdu. Yine bindi. Müzdelife'ye varınca inip abdest aldı. Lâkin (bu sefer) abdesti (daha) uzunca tuttu. Sonra namaz ikâme edildi de akşam namazını kıldırды. Ondan sonra herkes devesini kendi durağında çökertti. Sonra yatısı namazı ikâme edildi. (Yine) namazı kıldırды ve iki namaz arasında (hiçbir namaz) kılmadı.

{B139 Buhârî, Vudû', 6.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَغَسَلَ وَجْهَهُ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَتَمَضَّمَصَ بِهَا وَاسْتَنْشَقَ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَجَعَلَ بِهَا هَكَذَا أَضَافَهَا إِلَى يَدِهِ الْأُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا وَجْهَهُ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُمْنَى ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَغَسَلَ بِهَا يَدَهُ الْيُسْرَى ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً مِنْ مَاءٍ فَرَشَّ عَلَى رِجْلِهِ الْيُمْنَى حَتَّى غَسَلَهَا ثُمَّ أَخَذَ غَرْفَةً أُخْرَى فَغَسَلَ بِهَا يَغْنِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Müşârün ileyh (bir defa) abdest aldı da yüzünü yıkadı. Şöyle ki, bir avuç su alıp ağzını çalkaladı ve burnuna

çekti. Sonra bir avuç su alıp onunla ve şöylece (yani sağ avucunu) diğer avucu ile birleştirip yüzünü yıkadı. Yine bir avuç su alıp sağ elini (yani kolunu) yıkadı. Yine bir avuç su alıp sol elini (yani kolunu) yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra bir avuç su alıp sağ ayağına tâ yıkayınca kadar azar azar döktü. Yine bir avuç su alıp ayağını yani sol ayağını (yine öylece) yıkadı. Ondan sonra, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm, böyle abdest alıyordu” dedi. {B140 Buhârî, Vudû’, 7.}

116

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ قَالَ
اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخُبَائِثِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem, helâya gir(mek iste)diği zaman اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخُبَائِثِ⁶ diye dua buyururdu. {B142 Buhârî, Vudû’, 9.}

.....

6 Duâ-yı şerifin tercümesi: “İlâhî! Hubstan ve habâisten sana sığınırım.” İntehâ. Vallahu a’lem. Bu iki lafız ile vâki olan dua cevâmiu’l-kelim-i Ahmediyye’dendir. Bu iki kelime birçok mânaya geliyor: Hubs şeyâtînın zükûru, habâis de onların inâsıdır demişlerdir. Kezâlik habâis alelîtlak şeyâtîn, maâsî, efâl-i mezmûme ve hısâl-i redîe, hubs da küfür, fücûr, isyan, alelîtlak şer mânalarına gelir. İbnü’l-A’râbî, hubsu bir kere (mekruh) yani (istenilmeyen şey) diye tefsir ettikten sonra bu mânayı tafsil ederek umûr-ı mekrûhenin nevilerine göre başka başka tabirler ile beyan edildiğini ve meselâ kelâm-ı habîse şetm, dîn-i habîse küfür, taâm-ı habîse haram, şarâb-ı habîse dârr denildiğini söylüyor. İşte hubs ile habâisten sakınmak, bu saydığımız şeylerin kâffesinden sakınmak demektir.

117

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ الْخَلَاءَ فَوَضَعْتُ لَهُ وَضُوءًا قَالَ مَنْ وَضَعَ هَذَا
فَأَخْبَرَ فَقَالَ اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem

sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) helâya girdi. Kendisine (yıkanacak ve abdest alacak) su (götürüp) bıraktım. Bunu (buraya) kim koydu?” diye sordu. Haber verdiler. “Îlâhî! Onun dindeki anlayışını artır” diye dua buyurdu.⁹ {B143 Buhârî, Vudû’, 10.}

.....

7 67. hadise müracaat.

118

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَتَى أَحَدَكُمْ الْغَائِطَ فَلَا يَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا يُؤَلِّهَا ظَهْرَهُ شَرِّقُوا أَوْ غَرِّبُوا.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem buyurdu ki: “Biriniz, kazâ-yı hâcet etmek istediği vakitte kıbleyi ne karşısına alsın ne arkasına! (Medine’nin) şarkına veya garbına doğru dönünüz.”⁹ {B144 Buhârî, Vudû’, 11.}

.....

8 Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî en-Neccârî radiyallahu anh Akabe-i Sâniye’de hazır bulunan sâbıkîn-i evvelîn-i ensârdan ve Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve selleme cedd-i mükerrerleri Abdülmuttalib’in vâlidesi cihetinden karâbeti olan bahtiyârân-ı sahâbedendir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Mekke-i Mükerreme’den hicretle Medîne-i Münevvere’yi teşriflerinde bir ay kadar kendilerine mihmandarlık hizmet-i mübeccelesinde bulunmuşlardır. Bedir’den başlayarak bütün meşâhid ve gazevâtta Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ayrılmamış, Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin eyyâm-ı hilâfetinde bütün harplerinde beraber bulunup Havâric harbinde de Nehrevan’da bulunmuş ve medâin-i kistrâya beraber gelmiştir. Bilâhare Muâviye radiyallahu anhin eyyâm-ı hilâfetinde de Kostantiniyye’ye ilk gazâ edeceklerle lisân-ı nebevî ile mev’ûd olan ecr-i azîmi ihraz için Yezîd b. Muâviye’nin taht-ı kıyâdetindeki ilk ceş-i müslimîne iltihak ederek beled-i kaysere gâziyen gelmiş ve burada hastalanarak âlem-i cemâle intikal ile surun dibinde defîn-i hâk-i rahmet kılınmıştır (hicrî 50 veya 52).

el-Ikdü’l-ferîd sahibi Endülüslü İbn Abdürabbih (246-328) Utbî’den (ö. 228) rivayeten şöyle diyor: İslâm ordusu Haliç’e vardığı vakit Ebû Eyyûb radiyallahu anh ağır-laştı. Yezîd iyâdetine gelip, “Bir dileğin var mı” diye sordu. O da cevaben, “Sizin dünyanızın bana hiç lüzumu yok. Lâkin beni elinden geldiği kadar düşman diyarı içinde ileriye

doğru götürüp defnet. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, *Kostantiniye surunun dibinde sâlih bir kimse defnolunacaktır* buyurdu. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bk. İbn Abdîrabbîh, *el-İkdü'l-ferîd*, V, 116.} Umarım ki, o merd-i sâlih ben olayım” dedi. Vefat ettiğinde Yezîd tekfin olunmasını emretti. Seriri üzerine konduktan sonra da müfrezelerini çıkarıp ve seriri ihâta edip harp ede ede ileriye sürdü. Kayser bir cenaze etrafında mukâtele edildiğini görünce meraka düşüp Yezîd’e, “Bu gördüğüm ne oluyor?” diye sordurmuş. O da, “Bizim peygamberimizin sâhibidir. Senin memleketinde ileri bir mevkiye defnolunmayı vasiyet etti. Biz de ya vasiyetini infaza yahut canlarımızı Allah yolunda fedaya azmettik” cevabını vermiş. Kayser, “Bu ne acayip şey! Herkes baban için dahi diyor. O ise buralara seni gönderiyor. Sen peygamberinin sâhibini bizim memleketimizde defnetmek istiyorsun. Hiç düşünmüyormusun ki, sen dönüp gittikten sonra biz onu kabrinden çıkarıp vuhûşa yedireceğiz?” diye bir daha haber gönderince Yezîd, “Vallahi ben, size söyleyeceğim bir sözü kulaklarınıza küpe ederek tevdi etmedikçe onu sizin topraklarınıza tevdi etmek niyetinde bulunmadım. Söyleyeceğim söz de şudur: Eğer kabrini açtığınızı yahut cesedine bir şey yaptığınızı duyduğum vakit Arap diyarında ben de katletmedik bir hiristiyan, hedmetmedik bir kilise bırakırsam bu meyyite bâis-i ikrâmım olan zatı yani aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizi inkâr etmiş olayım” cevabını vermiş. Bu tehdit üzerine Kayser, “Senin baban seni benden iyi tanıyormuş. Bu kabri muhafaza edeceğime ben de Mesîh’e kasem ederim” diye teminat vermiş. İbn Abdürabbîh rivayetin sonunda, “Kabrinin üzerinde bir kubbe bina olunup bugüne kadar içinde kandil yakıldığını haber aldım” diyor. İntehâ (II, 237).

Buhârî şârihi müverrih Aynî’de de Ebû Eyyûb hazretlerinin vasiyeti hakkında şöyle bir kayda müsâdif oluyoruz: “Vefat ettiğimde beni sedir üzerine koyunuz. Düşmanla çarpıştığınızda beni ayaklarınızın altına defnediniz” demiş. İbnü’l-Esîr’in Mücâhid’den (21-102) naklen *Üsdü’l-gâbe*’sindeki, “Yezîd süvarilere tâ izi kayboluncaya kadar kabrin üzerinde âmedşüd etmeyi emretti” sözü de bunu müeyyiddir.

İbnü’l-Cevzî’nin (508-597) *el-Muntazam* ismindeki tarihinde de Ebû Zür’a ed-Dımaşkî’den rivayeten, Kostantiniye surunun dibinde Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhın kabri bir beyaz bina içine alındığı ve binanın ortasında zincir ile muallak bir kandil bulunduğu zikrediliyor ki, senedine bakılırsa bu rivayet 195 sene-i hicriyesinden evvele râcidir.

Yine İbnü’l-Esîr ile İbnü’l-Cevzî’nin rivayeten haber verdiklerine göre, bu kabri-i şerif Rumlar’ca muazzam ve muhterem olup kaht zamanlarında onunla istiskâ edilirmiş. Hele İbnü’l-Esîr, “Kaht zamanında kabri açılıp vesîle-i nüzûl-i rahmet ittihaz edilirmiş” dediği gibi Vâkıdî de (ö. 207), “Rumlar’ın bu kabre bakıp lüzum oldukça tamir ve termîmine itina ettiklerini işitiyoruz” diyor.

Ebû Eyyûb hazretlerinin rahmet-i rahmâna kavuşması 670 ile 672 sene-i milâdiyeleri arasında ve Herakleios hânedanından III. Kostantin’in zamanına müsâdif olmuş oluyor.

Yezîd ile kayser arasında geçtiği rivayet edilen macera bu hükümdara ait olmak lâzım gelir. Mücâhid'in rivayetinde kabir-i şerif üzerinde bu hânedanın bütün müddet-i saltanatça kubbe mevcut olduğu gibi kabrin kendisine ihtiram edildiği de anlaşıyor. İbnü'l-Cevzî'nin Hâfız Ebû Zür'a ed-Dımaşkı'den olan rivayeti de Herakleios hânedanından sonra İzoryan hânedanı zamanında bu halin devam ettiğini teyit eder bir haberdır. *Buhârî* şârihi müverrih Aynî de –şerhin I. cildinde– kabir-i şerifin İstanbul suruna karîb bir yerde kendi zamanında hâlâ mâruf olup tâzime şâyeste görülmekte ve onunla istiskâ olunmakta olduğunu söylüyor ki, asılsız olsa bunu söylemeyeceğine şüphe yoktur. Aynî'nin vefatı (855) senesinde yani fetihten iki sene evvel olduğuna göre İstanbul'un fethine yakın zamanlara kadar kabir-i şerifin yeri kaybolmamış demektir. Hulâsa ilk tarih yazıldığı zamanlardan vakt-i fethiye kadar bütün müverrihler bu kabrin mevcut, muazzam ve muhterem olduğunu haber verip duruyorlar. Bir buna, bir de Bizans İmparatorluğu'nun geçirdiği tekallubât-ı gûnâ-gûne bakılırsa insan işin içinden kolayca çıkamıyor. Rumlar bu kabir-i şerifi hüsnü-muhafaza etmeyi taahhüt ettiklerini ve bu taahhütlerini sülâleden sülâleye devrettiklerini –devâm-ı taahhüdün sebep ve hikmeti mâlûm olmamakla beraber– bir an için farzetsek bile ara yerde Latinler gibi barbarlıklarıyla mâruf olanlar ve hristiyan mukaddesatına bile hürmet etmesini bilmeyenler de hükümrân olmuşlardır. Diğer taraftan da fethiye karîb zamanlarda Rumeli ve Anadolu cihetleri Türkler'in elinde olup o devirde Mısır'da yaşayan Aynî gibi bir müverrihin aslı yokken, “Bu kabir elyevm mevcuttur ve şâyân-ı ta'zîm görölüp onunla istiskâ olunur” demesine ne mâna vermeli?

Gerek yukarıdan beri serdettiğimiz rivâyât-ı târîhiyye gerek Akşemseddin hazretlerinin kabri keşfettiği hakkındaki rivâyât-ı meşhûre hep sahîh ise yalnız fethiye karîb zamanlarda kabir münderis olup izi kaybolmuş demek lâzım gelecek ki, bu da binası, kubbesi, zincirli kandili asırlarca yerinde durduktan sonra tam müslümanların İstanbul'un her tarafını istilâ edip fethiye yaklaştıkları bir devirde mahvolmuş olduğunu ifade eder ki, akla o kadar mülâyim gelmiyor. Herhalde müverrihlerimiz için bu mesele tettebbua sermaye olabilecek bir mevzu olabilir.

9 شَرُّوْا أَوْ غَرَّبُوا emri, Medîne-i Tâhire semtine göredir. Yoksa her semte göre kıbleye tâzimen hangi cihete teveccüh etmek gerekse oraya yönelmek iktiza edeceği âşikârdır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ نَاسًا يَقُولُونَ إِذَا قَعَدْتَ عَلَى حَاجَتِكَ فَلَا تَسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ وَلَا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لَقَدْ اِزْتَقَيْتُ يَوْمًا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ لَنَا فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى لَبَتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِحَاجَتِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: “Birtakım kimseler ‘(kazâ-yı) hâcete oturduğun zaman ne kibleyi karşına al ne de Beytûlmakdis’i’ diyor. Ben (ise) bir gün bizim evin damı üstüne çıkmıştım. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcet için Beytûlmakdis’e karşı iki kerpiç üzerine oturduğunu (gözümle) gördüm.” {B145 Buhârî, Vudû’, 12.}

120

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ   كُنَّ يَخْرُجْنَ بِاللَّيْلِ إِذَا تَبَرَّزْنَ إِلَى الْمَنَاصِعِ وَهُوَ صَعِيدٌ أَفِيحٌ فَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ لِلنَّبِيِّ   احْجُبْ نِسَاءَكَ فَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ   يَفْعَلُ فَخَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ   لَيْلَةً مِنَ اللَّيَالِي عِشَاءً وَكَانَتْ امْرَأَةً طَوِيلَةً فَتَادَاهَا عُمَرُ أَلَا قَدْ عَرَفْنَاكَ يَا سَوْدَةُ حَرِصًا عَلَى أَنْ يُنْزَلَ الْحِجَابُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْحِجَابَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (onun dediğini vahye intizâren) yapmıyordu. (Nihayet) ümmehât-ı mü’minînden سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ bir gece yatsı namazı vaktinde çıktı. (Sevde radiyallahu anhâ) uzun boylu bir hatun idi. Ömer, hicab (yani tesettür-i nisvân) emrinin nâzil olmasına o kadar harîs idi ki, ona, “Yâ Sevde! Bilmiş ol ki biz seni tanıdık” diye bağırırdı. Bundan sonra Allah Teâlâ hicab (âyetin)i inzâl etti.¹⁰ {B146 Buhârî, Vudû’, 13.}

10 Âyât-ı hicâb, üç defada üç mertebeyi nâtık olmak üzere nâzil olmuştur. **Birincisi:** âyet-i kerîmesiyle kadınlar yüzlerini örtmekle mükellef oldular. **İkincisi:** âyet-i

a el-Ahzâb, 33/59.

b el-Ahzâb, 33/53.

kerîmesi muktezâsınca irhâ-yı hicâb ile emrolundular ki harem ile selâmlığı ayırmak demektir.

Üçüncüsü: وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ ^b ^a وَكَزْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى. âyet-i kerîmeleri mûcebince bir zarûret-i şer'îye olmadıkça hânelerinden çıkmaları nehyolundu ki bazı ümmehât-ı mü'minîn hazerâtı şahıslarını yani vücutlarının karaltısını bile göstermekten içtinap buyururlardı. Ümmehât-ı mü'minînin kazâ-yı hâcet iktiza ettikçe tesettür halleri de üç mertebe üzere vâki oldu. Evvelleri –bu hadisten de anlaşıldığı üzere– Menâsî' denilen kıra çıkarlar ve gece karanlığı basmadan çıkmazlardı. Sonra âyet-i hicâb nâzil olunca gece karanlığında da oraya giyinik çıkarlardı. Lâkin –yine bu kıssadan da istidlâl edildiği üzere– karanlık olmakla beraber tâ uzaktan görünen vücutlarının karaltısından kim oldukları bazan taayyün ve temeyyüz ettiği de olurdu. Bu ise Hazret-i Ömer'e pek girân gelirdi. Daha sonra evlerde abdesthaneler inşa edilince artık dışarıya çıkmaktan büsbütün vazgeçtiler.

Hazret-i Ömer radiyallahu anh fart-ı gayretinden ezvâc-ı mutahharâtın dışarıya çıkarılmamaları ve hâne-i saâdete gelen kimselerin ümmehât-ı mü'minîn hazerâtını görmeleri için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden defaat ile niyaz etmişti. Nihayet hicab âyetleri nâzil oldu ki, muvâfakât-ı Ömer'den biri de budur. Muvâfakât-ı Ömer müşârün ileyhin daha sonra inen vahiy ve tenzîle muvafık gelen re'yleridir ki bu, on bir hatta bazılarınca yirmi iki defa vâki olmuştur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ أَجِيءُ أَنَا وَغُلَامٌ مَعَنَا إِدَاوَةٌ مِنْ مَاءٍ وَفِي رِوَايَةٍ مِنْ مَاءٍ وَعَنْزَةٌ يَسْتَنْبِجِي بِالْمَاءِ.¹¹

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcete çıktığı zaman bir çocukla beraber yanımızda bir su mıtharası olduğu halde (hizmet için) gelirdik.”

Enes radiyallahu anhın: “... yanımızda bir su mıtharası ile bir harbe¹² olduğu halde...” dediği de rivayet olunuyor ki, su ile istincâ edildiğini anlatmak istiyor. {B150-152 Buhârî, Vudû', 15-17.}

.....

a en-Nûr, 24/31.

b el-Ahzâb, 33/33.

11 Bu ikinci rivayeti müellif, *Buhârî*'nin biraz aşağıda tekerrür eden ve zikrinden sarfı-nazar edilen hadisinden iktibas etmiştir.

12 Bu harbeyi Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize necâsî ihdâ etmişti. Namaza durdukça kıblesi cihetine –süt-re-i musallî olsun diye– dikerlerdi. Bu harbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem önü sıra taşındığı gibi Hulefâ-yi Râşidîn'in de önü sıra taşınır-
nırdı. Sonra Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhın eline geçip katlolunduğu vakte kadar nezdinde kalmıştı.

122

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا شَرِبَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ وَإِذَا أَتَى الْخَلَاءَ فَلَا يَمَسُّ ذَكَرَهُ يَمِينِهِ وَلَا يَتَمَسَّحُ يَمِينِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem buyurdu ki: “İçinizden biri, bir şey içtiğinde kabın içine hohlamasın, helâya gittiğinde zekerine sağ eliyle dokunmasın. Sağ eliyle de silinmesin” (yani istincâ etmesin). {B153 Buhârî, Vudû', 18.}

123

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اتَّبَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَخَرَجَ لِحَاجَتِهِ فَكَانَ لَا يَلْتَفِتُ فَدَنَوْتُ مِنْهُ فَقَالَ ابْغِنِي أَحْجَارًا أَسْتَنْفِضُ بِهَا أَوْ نَحْوَهُ وَلَا تَأْتِنِي بَعْظِمٍ وَلَا رَوْثٍ فَاتَّيْتُهِ بِأَحْجَارٍ بِطَرْفِ ثِيَابِي فَوَضَعْتُهَا إِلَى جَنْبِهِ وَأَعْرَضْتُ عَنْهُ فَلَمَّا قَضَى اتَّبَعَهُ بِهِنَّ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yi) hâcet için çıktığında arkasından gittim, (yürürken) arkasına dönüp bakmak âdeti değildi. Kendisine yaklaştım. “İstinfâd (yani istincâ) için bana taş ara!” buyurdu yahut buna benzer bir söz söyledi. “(Şu kadar ki,) bana ne kemik getir, ne fışkı” dedi. Eteğimin içinde birkaç taş getirip yanına koydum ve nezdinden savuştum. (Hâcetini) kazâ ettiği zaman onları kullandı. {B155 Buhârî, Vudû', 20.}

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ الْغَائِطَ فَأَمَرَنِي أَنْ آتِيَهُ بِثَلَاثَةِ أَجْجَارٍ فَوَجَدْتُ حَجَرَيْنِ وَالتَّمَسْتُ الثَّلَاثَ فَلَمْ أَجِدْهُ فَأَخَذْتُ رَوْثَةً فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَأَخَذَ الْحَجَرَيْنِ وَأَلْقَى الرَّوْثَةَ وَقَالَ هَذَا رَكْسٌ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) kazâ-yı hâcete gitti. “Üç taş getir” diye bana emretti. İki taş buldum. Üçüncüsünü aradımsa da bulamadım. Bir fışkı alıp (ve hepsini birden) götür(üp ver)dim. İki taşı alıp fışkıyı attı ve “Bu, pistir” dedi. {B156 Buhârî, Vudû', 21.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَوَضَّأَ النَّبِيُّ ﷺ مَرَّةً مَرَّةً.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (abdest âzasını) birer kere (yıkayarak) abdest aldı. {B157 Buhârî, Vudû', 22.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd el-Ensârî radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere âzasını) ikişer kere (yıkayarak) abdest aldı. {B158 Buhârî, Vudû', 23.}

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رضي الله عنه أَنَّهُ دَعَا بِإِنَاءٍ فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَغَسَلَهُمَا ثُمَّ أَدْخَلَ يَمِينَهُ فِي الْإِنَاءِ فَمَضَمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَاسْتَنْثَرُ¹³ ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَيَدَيْهِ ثَلَاثًا إِلَى الْمِرْقَتَيْنِ ثُمَّ مَسَحَ بِرَأْسِهِ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ثُمَّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ تَوَضَّأَ نَحْوَ وُضُوئِي هَذَا ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ لَا يُحَدِّثُ فِيهِمَا نَفْسَهُ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Osman b. Affân radiyallahu anhtan: Müşârün ileyh (bir kere) bir kap (içinde su) iste(yip abdest al)dı. Şöyle ki, ellerinin üzerine üç kere (su) döküp yıkadı. Sonra elini kabın içine sokup ağzını çalkaladı ve burnuna su verip yine çıkardı. Sonra yüzünü ve ellerini dirseklerine kadar üç kere yıkadı. Sonra başını meshetti. Sonra iki ayağını üç kere topuklarına kadar yıkadı ve (nihayet) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim şu abdestim gibi abdest alıp iki rek‘at namaz kılar¹⁴ ve bu iki rek‘at içinde hatırına (namaz ile münasebeti olmayan) bir şeyi getirmezse¹⁵ ne kadar geçmiş günahı varsa mağfûr olur”¹⁶ buyurduğunu söyledi. {B159 Buhârî, Vudû’, 24.}

.....

13 Eldeki *Buhârî* nüshalarında واستنشق dan sonra واستنثر yoktur. Ancak bazı rivâyâtta استنثر فتمضمض bazılarında ise استنثر ثلاثاً واستنثر ثلاثاً diye vârit olmuştur.

14 Bu iki rek‘at شکر وضوء namı verilip ferâiz ve revâtibden ayrı olarak tatavvuan kılınan namaz olması da vârid-i hâtır olur.

15 Metn-i hadîs-i şerife en muvâfık olan tercüme “nefsini tahdîs etmezse” suretinde olmak lâzım gelirdi ki, zihnen kendini havâtır ve hayâlât ile işgal etmezse demektir. Havâtır-ı nefsânîyye ile vesâvis-i şeytânîyyenin namaz ile münasebeti olmadığı için tercümeyi arzettiğim kalıba ifrâğ eyledim. Acaba namaz kılariken havâtırdan, vesâvisten hakikaten âzâde kalabilen var mıdır? Belki vardır. Fakat şu muhakkak ki ümmetin –hepsi demekle ihtimal ki cüretkârane bir hüküm vermiş oluruz– Ekseriyyet-i uzmâsı, esnâ-yı salâtta namaza yabancı olan her şeyden tefrîğ-i bâle muvaffak olamıyorlar. O halde يَسْرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا buyuran {B69 Buhârî, İlim, 11.} o rahmeten li’l-âlemînin taht-ı damânına girmiş olan bu va’d-i mağfîret –haydi emr-i müteazzire demeyelim– emr-i müteassire ta’lik buyurulmuş olmuyor mu? Muhakkikîn-i ulemâ hazerâtı işte bu noktaya dikkat ederek burada nehiy buyurulan hadîs-i nefis hakkında muhtelif tefsirlerde bulunmuşlardır. Meselâ demişlerdir ki يُحَدِّثُ

lafzından da anlaşılacağı üzere menhî olan hadîs-i nefis, tekessüb ile yani işe biraz da tasannu karışarak havâtırı davetle, Türkçe'si, içinden kurmakla olan nevidir. Yoksa kendiliğinden zihne hücum eden hâtıra veya vesvese –def'i müteazzir olduğu için– ma'füvdür. İnsan namazda iken havâtırına karşı gelip tilâvet ettiği suver-i Kur'âniyye ile ed'îye, ezkâr ve tesbîhat ve tekbîratın elfâz ve meânîsini ve icra eylediği erkânın medlûlâtı ile nefsini işgal etmeye elinden geldiği kadar çalışmalıdır ki mağfiret-i mev'ûde işte böyle davranmakla nefis ve şeytana karşı açtığı mücâhedenin semere-i müterettibesi, mükâfatıdır. Bazıları havâtırın âhirete taalluk edenlerinde beis yoktur, menhî olan dünyaya müteallik havâtırdır demişler ve bu hadisin, Hakîm-i Tirmizî'nin "Kitâbü's-Salât"ındaki rivayetinde, لَا يُحَدِّثُ مَنْ الدُّنْيَا denilmiş olmasıyla istidlâl eylemişlerdir. Bu tefsire göre hadîs-i nefsten hâlî olan namaz, hâlisen livechillah kılınan; riyâ, süm'a, taleb-i câh ve itibar gibi makâsıd-ı hasîseden mücerret olan namazdır. Diğer bir tefsire göre de hadîs-i nefis ucubdur. Ettikleri ibâdâtı beğenip mağrur olanlar bu va'd-i celilden mütena'im olamazlar.

Bir rivayete nazaran Hazret-i Fârûk-ı A'zam radiyallahu anh, namazda iken İslâm ordularının teçhizi havâtırıyla meşgul olduklarını söylerlermiş. Bundan dolayı hiçbir sahâbînin inkârına mâruz kaldıklarına dair hiçbir rivayet de yoktur. Demek mutlak havâtır, namazın adem-i kabûlüne alâmet değilmiş.

16 İbn Ebû Şeybe'nin rivayetinde وَمَا تَأْخُرُ ziyadesi vardır ki buna göre şarta muvâfık olarak eda edilen bir namazın geçmiş ve olacak günahların mağfiretine vesile olacağı anlaşılır. Ancak mağfirete şâyeste görülmüş günahlar hangileridir? Müslim rivayetinde الصَّغَائِرُ دُونَ الْكِبَائِرِ denildiğine göre sagâirdir. Kebâir ile mezâlîm-i ibâd yani ibâdın alacakları ve hakları ise tövbe ve istihlâl-i hukuk ile afvolunur. Maahâzâ vüs'at-i rahmet-i ilâhiyyeye haddüpâyân olmadığı için hadisin mutlak zünûbe şümülü de müsteb'ad değildir. Lâkin bazı rivâyâtta bu hadisin sonunda الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ "Mağrur olup da a'mâl-i seyyienizi çoğaltmayınız" {Temel hadis kaynaklarında bu ziyadeyi, tam olarak içeren bir kayıt tespit edilememiştir.} buyurulduğuna nazaran namazın günahlara kefâret olduğuna da pek mağrur olmaya gelmez. Zira hatâyâyı tekfir eden, bağışlatan namaz, indallah makbul olanıdır. Namazının dergâh-ı kabûle suûd edip etmediğini yakînen bilmek ise hangi kula müyesser olur?

وَفِي رِوَايَةٍ أَنَّ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَلَا أَحَدَيْتُكُمْ حَدِيثًا لَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُكُمْوهُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ فَيُحْسِنُ وُضوءَهُ وَيُصَلِّي الصَّلَاةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الصَّلَاةِ حَتَّى يُصَلِّيَهَا وَالْآيَةُ إِنَّ الدِّينَ يَكْتُمُونَ مَا أُنْزِلْنَا.

TERCÜMESİ

Osman b. Affân radiyallahu anhtan: (diğer tarikten olan) bir rivayet de şöyledir: Size bir hadis nakledeyim ki, Kitâbullah içinde bir âyet olmasaydı onu size söylemezdim. Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, şöyle buyuruyordu: “Hiçbir kimse yoktur ki abdest alsın da (âdâb ve erkânına) hüsn-i riâyet etsin, sonra (farz olan) namazı kılsın da o abdest ile (daha sonraki) namazı kılınca kadar (geçen zaman içindeki günahları) mağfur olmasın.” – Râvi der ki: (Osman b. Affân radiyallahu anhtan dediği) âyet إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ 17 âyet-i kerîmesidir. 18 {B160 Buhârî, Vudû’, 24.}

17 el-Bakara, 2/159.

18 Bu âyet-i kerîmenin tamamı 98. hadisın tercümesinde mezkûr olup meâl-i âlîsi tercümenin zîrinde tahşîye edilmiştir.

129

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ مَنْ تَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ وَمَنْ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan (Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem hadîs-i kerîmi olmak üzere), “Her kim abdest alırsa burnunu aykласın, her kim (istincâ için) taş istimal ederse adedini tek yapsın (yani üç taş kullansın)” dediği rivayet olunuyor. {B161 Buhârî, Vudû’, 25.}

130

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ فِي أَنْفِهِ مَاءً ثُمَّ لِيَنْثِرْ وَمَنْ اسْتَجْمَرَ فَلْيُوتِرْ وَإِذَا اسْتَيْقِظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ فَلْيَغْسِلْ يَدَهُ قَبْلَ أَنْ يُدْخِلَهَا فِي وَضُوئِهِ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İçinizden biri abdest alacak olduğu zaman burnuna su alsın, sonra çıkarsın. Her kim (istincâ için) taş isti’mal ederse adedini

tek yapsın. (Hiç olmazsa üç taş kullansın). İçinizden biri uykudan uyandığında elini abdest suyu içine sokmadan evvel yıkasın. Zira hiçbiriniz (uyku arasında) eli, cesedinin neresine değdiğini bilemez.” {B162 Buhârî, Vudû’, 26.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَقَدْ قِيلَ لَهُ رَأَيْتُكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِينَ وَرَأَيْتُكَ تَلْبَسُ النَّعَالَ السَّبْتِيَّةَ وَرَأَيْتُكَ تَصْبُغُ بِالصُّفْرَةِ وَرَأَيْتُكَ إِذَا كُنْتَ بِمَكَّةَ أَهَلَ النَّاسِ إِذَا رَأَوْا الْهِلَالَ وَلَمْ تُهَلِّ أَنْتَ حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ فَقَالَ أَمَّا الْأَرْكَانُ فَإِنِّي لَمْ أَرِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَمَسُّ إِلَّا الْيَمَانِينَ وَأَمَّا النَّعَالَ السَّبْتِيَّةَ فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَلْبَسُ النَّعَالَ الَّتِي لَيْسَ فِيهَا شَعْرٌ وَيَتَوَضَّأُ فِيهَا فَأَنَا أَحِبُّ أَنْ أَلْبَسَهَا وَأَمَّا الصُّفْرَةُ فَإِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَصْبُغُ بِهَا فَأَنَا أَحِبُّ أَنْ أَصْبُغَ بِهَا وَأَمَّا الْإِهْلَالُ فَإِنِّي لَمْ أَرِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَهْلُ حَتَّى تَنْبَعَثَ بِهِ رَاحِلَتُهُ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunuyor ki: Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâya biri¹⁹ gelip, “Görüyorum,²⁰ Erkân(-ı Beyt-i Muazzam)’dan Rükûn(-i Hacerü)lesved ile Rükûnülyemânî’den başkasına el sürmüyorsun. Görüyorum, tabaklanmış (deriden mâmul) na’leyn giyiyorsun.²¹ Görüyorum sarı boya kullanıyorsun.²² Bir de görüyorum, Mekke’de bulunduğu zaman halk, hilâli (zilhicce hilâli) görür görmez ihlâle (yani bülend âvâz ile telbiyeye başladıkları halde sen yevm-i terviye (yani yevm-i arefeden evvelki gün) girmedikçe ihlâle başlamıyorsun” demiş. O da cevaben demiş ki: “Erkân(-ı Beyt-i Muazzam)’a gelince, ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Hacerülesved ile Rükûnülyemânî’den başkasına messettiğini görmedim. Tabaklanmış (deriden mâmul) na’leyn gelince ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in üzeri kılız (deriden mâmul) na’leyn giyip (ayağı) içinde (iken) abdest aldığını gördüm. Onun için ben onları giymeyi severim. Sarı boyaya gelince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sarı boya ile (elbisesini veya lıhye-i mübârekesini) boyadığını gördüm. Ben de onun için o boya ile boyamayı severim. İhlâle gelince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in hayvanı (hareket için) müheyyâ olmadıkça ihlâl buyurduğunu görmedim.” {B166 Buhârî, Vudû’, 30.}

19 Bu soran tâbiînden Ubeyd b. Cüreyc'dir. Bu hadisin baş tarafında *Buhârî*'de şöyle bir mukaddime vardır: Ubeyd b. Cüreyc, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâya, "Yâ Ebâ Abdurrahman! Ashabının yaptığını hiç görmediğim dört şeyi seni yapıyor görüyorum" demiş. İbn Ömer, "Nedir onlar?" deyince şu cevabı almış ve cevaba cevabını vermiştir.

20 Kâbe-i Muazzama'nın Hacerülesved'i hâvi olan rüknü ile Rüknülyemânî'ye ركنين شاميين mukabilleri olan iki rükne de ركنين شاميين derler. Ümmetin bugünkü ameli -İbn Ömer radiyallahu anhümâya tebean- esnâ-yı tavâfta yalnız Rükneyn-i Yemâniyeyn'i istilâm yani ellerini sürüp teberrük eylemekle iktifadır. Rüknülesved -Hacer'den dolayı- istilâm ile beraber takbîl de edilir. Rükneyn-i Şâmiyyeyn ise istilâm ve takbîl edilmez. Elyevm amel bunun üzerine takarrür etmiştir. Sebebi de İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-salâtü ve's-selâm efendilerimizin attıkları kavâid yani temeller üzerinde duran bu iki rükün olmasıdır. Rükneyn-i Şâmiyyeyn temelleri ise kavâid-i İbrâhim aleyhi's-selâma tevâfuk etmiyor. Zira Kâbe-i Muazzama defaat ile yıkılıp bina edilmiş ve yalnız iki rükün asıl temeller üzerinde pâyidar olabilmiştir.

Buradaki sual ve cevabın siyaklarından da münfehim olacağı üzere erkân-ı erbaa-i Beyt'i istilâm hususunda asr-ı evvelde bazı sahâbe ile tâbiîn arasında ihtilâf varmış. Bazıları istihbâben erkân-ı erbaayı istilâm ederlermiş ki Câbir, Enes, Hasan, Hüseyin radiyallahu anhüm hazerâtı bu zümredendir. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ hazretleri Beytullah'ı kavâid-i İbrâhim aleyhi's-selâm üzerine tekrar bina ettiğinde esnâ-yı tavâfta hepsini istilâma başlamış. Bugün de kavâid-i İbrâhimiyye üzerine müesses olup Hatîm'i içeriye alan İbnü'z-Zübeyr'in binası üzere tecdid olursa yine erkân-ı erbaayı istilâm lâzım geleceğini Kādî İyâz söylüyor. Her ne hal ise bu ihtilâf, sadr-ı evvelde idi. Şimdi ise yalnız Rükneyn-i Yemâniyeyn'i istilâmda ittifâk-ı fukahâ vardır.

21 قَرْظُ سَبْتِ yi tabaklanmış deri ile tercüme ettim, قَرْظُ سَبْتِ yani Mısır dikenini denilen سلم ve سَنْط yaprağı ile medbûğ deri ve meşine ıtlak olunur. Alâ kavlin yalnız medbûğuna, kavli diğere göre de medbûğ veya gayri medbûğ sığır gönüne denir.

22 Giyilen kumaşlar bazan vers veya za'feran ile sarıya boyandığı gibi hoşça kokulu olan bu boya sakalda da isti'mal edilirdi. Vers "alacehri" ve "Yemen za'feranı" dedikleri şeydir. Burada sarı boya kullanmak her iki mânayı muhtemeldir. Her ikisi de sünnet-i seniyyedir. Hatta imâme-i şerîfeyi bile sarıya boyadıkları âsârda musarrahtır.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem ayakkabı giymekte; saçını, sakalını taramakta; abdest almakta; (hâsılı) kâffe-i husûsatında²³ sağdan başlamaktan hoşlanırdı. {B168 Buhârî, Vudû', 31.}

.....

23 Bu husûsat –giyinmek, mescide girmek, tezyin etmek, başını tıraş etmek gibi– ef'âl-i kerîmeden olan husûsattır. İmtihat, istincâ gibi şâyeste-i imtihan olan husûsatta ise teyâsir ederler yani soldan başlardı.

133

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَحَانَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ فَالْتَمَسَ النَّاسُ الْوُضُوءَ فَلَمْ يَجِدُوا فَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِوُضُوءٍ فَوَضَعَ يَدَهُ فِي ذَلِكَ الْإِنَاءِ وَأَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَتَوَضَّعُوا مِنْهُ قَالَ فَرَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبُعُ مِنْ تَحْتِ أَصَابِعِهِ حَتَّى تَوَضَّعُوا مِنْ عِنْدِ آخِرِهِمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi şöyle gördüm.²⁴ İkinci namazı yaklaşıyordu. Halk abdest suyu aradılar da bulamadılar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (bir kap içinde bir miktar) abdest suyu getirdiler. Mübarek elini kabın içine soktu ve halka oradan abdest alsınlar diye emretti. – Enes der ki: (İşte o zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) parmakları altından (hâzırundan) hiçbir kimse hariç kalmamak üzere cümlesi abdest alıncaya kadar su kaynadığını gördüm.²⁵ {B169 Buhârî, Vudû', 32.}

.....

24 Vak'a, Medîne-i Tâhire'nin pazar yeri olan Zevrâ'da vâki olmuştur.

25 Rivayete nazaran huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîlerine getirilen su, bir kişinin abdestine yetecek miktarda idi. Su gelince aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz mübarek parmaklarını içine sokup suyun içinde yıkadılar. Ondan sonra bir su kaynağından su nasıl fışkırırsa mübarek parmakları arasından öylece su fışkırmaya başlamıştır. Bu da koca bir pazar halkını ihtiva eden bir cemm-i gafîr huzurunda vâki olmuştur. O gün o sudan abdest alanların adedi alâ vechi's-sihha mazbut değilse de rivâyât-ı muhtelifeye göre yetmiş ile üç yüz arasındadır. İşte alâ ruusi'l-eşhâd zâhir olan akıllara hayret verecek bir mu'cize-i bâhire ki rivayet

edenler hep Buhârî'nin sikât-ı ricâlidir. Bu mu'cize-i seniyye elbette ilk yevm-i vukûundan beri hep dillerde destan olagelmıştır. Buhârî'nin gününde mebzûlen rivayet edildiği gibi asr-ı sahâbede de mecâlis ve mehâfil-i müsliminde mevzubahis ve makâl olmuştur. Böyle iken rivayetin kuvvetini tevhîn edecek, acabâ! dedirtecek hiçbir rivâyet-i muhaffife menkul değildir. Bu münasebetle Kâdî İyâz der ki: Bu kaziyyeyi adedi pek kesîr olan sikât, vâkıyı rivayet eden cemm-i gafîrden onlar da kâffe-i sahâbeden rivayet etmişlerdir. Bu ihbar pek kalabalık kimselerin mecmalarında, ordugâhlarda rivayet edilmiş iken hiçbir sahâbînin herhangi bir râviye muhalefet ettiğine veya gördüm dediğini inkâr eylediğine dair hiçbir rivayet yoktur. Sahâbe mevzubahis olunca bu gibi mevâtında sâkitin sükûtu, nâtıkın nutkundan farksızdır. Zira onlar bâtıla karşı sükûttan, yalana karşı müdâheneden münezzeh kimselerdir. İntehâ.

“Böyle şeyleri tasdik edemeyiz, fenne muhalif olan bu gibi şeyleri aklımız almaz” demek Hakka karşı pek bârid bir inâd ve mükâberedir. Ehl-i fenni haberdar olmadıkları şeylerin adem-i vukûuna işhâd etmek, onları şâhid-i zûr, daha doğrusu şühûd-ı bî-şuûr menzilesine tenzil etmek istemektir. Hakiki ehl-i fen bilmedikleri, görmedikleri hâdisata ceffe'l-kalem olmaz demezler. Nefîyden de ispattan da tehâşî ederek bilmiyoruz demekle iktifa ederler. Bâhusus onlar itimat ettikleri ehl-i tecribenin ve ehl-i tecribeden rivayet edenlerin haber-i vâhidine bile kanaat edip merviyâtlarını hüsnütelakki ve buna binâ-yı hükmederek sermâye-i ilmîlerini çoğaltmaya razı olurlar. Herhangi mütefennin kimse mâlûmatını yoklasa hakâyık-ı ilmiyyeden diye bildiği şeylerin binde birini bizzat tecrübeye fırsat bulamamış, tecrübesi lâhik olmayan hakâyıkı hep ahbâr-ı âhad ile kendisine mal etmiş olduğunu görür. Acaba ruvât-ı sikâtın bizzat görüp işittikleri mu'cizât-ı kevnîyye hakkındaki rivayet ve şehâdetleri başka bir şey midir?

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا حَلَقَ رَأْسَهُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَوَّلَ مَنْ أَخَذَ مِنْ شَعْرِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'da) başını tıraş ettiği²⁶ zaman saçından en evvel alan Ebû Talha²⁷ oldu. {B171 Buhârî, Vudû', 33.}

.....

26 Berber Ma'mer b. Abdullah yahut Hırâş b. Ümeyye idi. Lâkin sahih olan evvelkidir. Hırâş, Hudeybiye'deki berber idi.

27 Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî en-Neccârî'dir. Aldığı saçları emr-i resûl üzerine zevcesi Ümmü Süleym'e saklasın diye teslim etti.

135

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki, içinizden birinin kabından köpek (ağzını sokup bir şey) içerse o kabı yedi kere yıkasın.²⁸ {B172 Buhârî, Vudû', 33.}

.....

28 Bu hadîs-i şerif, Şâfiyye'nin hüccetlerinden biridir. Hanefiyye'ye göre ise mensuhtur.

136

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَتْ الْكِلَابُ تُقْبَلُ وَتُدْبَرُ فِي الْمَسْجِدِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يَكُونُوا يَرْشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında köpekler, mescidin içinde gider gelirdi de bundan dolayı (mescidi yıkamak için) hiç (su) serpmezlerdi. {B174 Buhârî, Vudû', 33.}

137

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَرَأَى الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ مَا دَامَ فِي الْمَسْجِدِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ مَا لَمْ يُحْدَثْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bir kul, mescidde namaza muntazır olduğu müddetçe hep namazdadır. Meğer ki kendisinden hades vâki ola!" {B176 Buhârî, Vudû', 34.}

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ أَرَأَيْتَ إِذَا جَامَعَ فَلَمْ يُمْنِ قَالَ عُثْمَانُ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ وَيَغْسِلُ ذَكَرَهُ قَالَ عُثْمَانُ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ عَلِيًّا وَالزُّبَيْرَ وَطَلْحَةَ وَأُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ فَأَمَرُونِي بِذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Hâlid radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Osman b. Affân radiyallahu anha sordum, dedim ki: “(Bir kimse) mücâmeat eder de menisi nâzil olmazsa ne (yapmalıdır) dersin?” Osman (radiyallahu anh), “Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır, bacakları arasını yıkar” cevabını verdi. –Osman (radiyallahu anh), “Bunu ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” dedi. Râvi der ki: “(Bu meseleyi) Ali, Zübeyr, Talha, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhumden de sordum. (Hepsi de) bana böyle söylediler.”²⁹ {B179 Buhârî, Vudû', 34.}

29 Bu yolda fetva veren sahâbe yalnız metn-i hadîste nâm-ı âlîleri geçen beş zattan ibaret olmayıp –şârih-i *Buhârî* Aynî'nin beyanına göre– Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Mes'ûd, Râfî' b. Hadîc, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Abbas, Nu'mân b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit gibi ecille-i ashab radiyallahu anhüm hazerâtı ile cumhûr-ı ensârî ve tâbiînden Atâ b. Ebû Rebâh, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hişâm b. Urve, A'meş gibi eâzım-ı fukahâyı ve bazı ashâb-ı Zâhirî yani mezheb-i Zâhirî'den olanların bazılarını da bunlara ilâve etmek lâzımdır. Ancak bu hüküm ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Sıddîka, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, yine Osman b. Affân ile Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Mes'ûd ve İbn Abbas ve diğer muhâcirîn radiyallahu anhüm ecmaîn hazerâtından mervî nukûl ile mensuh olduğunu İbn Hazm'ın söylediğini de naklediyor ki bunlardan Osman, Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas hazerâtının nâsiha ittîlâ dolayısıyla evvelki fetvalarından rücû ettikleri istidlâl olunuyor. Herhalde vücûb-ı gusl üzerine sahâbe ve tâbiîn devrinden sonra icmâ mün'akid olmuştur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَجَاءَ وَرَأُسُهُ يَقْطُرُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَلَّنَا أَغْجَلْنَاكَ فَقَالَ نَعَمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أُغْجِلْتَ أَوْ فُحِطَتْ فَعَلَيْكَ الْوُضُوءُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik) el-Hudrî radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan bir zatı istedi. (O zat) başı damlaya damlaya geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Galiba seni aceleye getirdik" buyurdu. "Evet" dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Şayet işin aceleye gelir yahut (meni) kahtına uğrarsan sana (yalnız namaz) abdest(i) lâzım olur." {B180 Buhârî, Vudû', 34.}

140

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ وَأَنَّهُ ﷺ ذَهَبَ لِحَاجَةٍ لَهُ وَأَنَّ مُغِيرَةَ جَعَلَ يَصُبُّ الْمَاءَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ فَعَسَلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan: Rivayet olunuyor ki: Müşârün ileyh de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte bir seferde bulunmuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir hâceti (kazâ) için gitmiş. Abdest aldığı zaman suyunu Mugîre dökmeye başlamış. (İşte bu abdestte) yüz ve ellerini yıkamışlar ve başları ile mestleri üzerine mesh buyurmuşlardır.³⁰ {B182 Buhârî, Vudû', 35.}

.....

30 Bu sefer, Tebük Seferi idi. Mesh ale'l-huffeynin mensuh olmadığı bununla da sabittir. Zira Tebük âhır-ı gazevât-ı nebeviyyedir. 152. Abdullah b. Ömer, 253. Cerîr b. Abdullah el-Becelî hadislerine de müracaat.

141

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ بَاتَ لَيْلَةً عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا وَهِيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوَسَادَةِ وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا فَتَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ ثُمَّ قَامَ

إِلَى شَيْءٍ مُّعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ ثُمَّ قَامَ لِيُصَلِّيَ قَالَ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ
ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَقْتُلُهَا فَصَلَّى
رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ أَوْتَرَ ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى أَتَاهُ
الْمُؤَدِّنُ فَقَامَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ وَقَدْ تَقَدَّمَ هَذَا الْحَدِيثُ وَفِي كُلِّ
مِنْهُمَا مَا لَيْسَ فِي الْآخَرِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Rivayet olunuyor ki, bir gece Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem zevcât(-ı tâhirât)ından Meymûne radiyallahu anhânın -ki teyzesidir- yanında kalmış. -İbn Abbas (radiyallahu anhümâ) der ki, ben (başımı) yastığın enine (koyarak) uzandım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ehli de yastığın boyuna (başlarını koyarak) uzandılar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uyudu. Gece yarısı bulduğunda, yahut biraz evvelce yahut biraz sonraca uyandı. Uykuyu (gidermek için) eliyle yüzünü silmeye başladı. Ondan sonra sûre-i Âl-i İmrân'ın son on âyetlerini okudu.³¹ Sonra kalkıp asılı duran küçük bir kırbaya uzandı. Oradan güzelce bir abdest aldı. Sonra namaza durdu. -İbn Abbas (radiyallahu anhümâ) der ki, (ben de) kalktım. Onun yaptığı gibi yaptım. Sonra gittim, yanına (yani sol tarafına durdum. Sağ elini başımın üzerine koydu ve sağ kulağımı tutup büktü.³² Sonra iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at, yine iki rek'at kılıp ondan sonra tek (rek'atlı bir namaz) kıldı.³³ Sonra müezzin (davete) gelinceye kadar yine uzandı. Ba'dehû yine kalktı, hafif iki rek'at kıldıktan sonra (hücre-i şerîfesinden) çıkıp sabah namazını kıldırdı.

Bu hadîs-i şerif evvelce geçmişti.³⁴ (Ancak şu var ki) her birinde diğerinde olmayan şeyler vardır. {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

.....

31 إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ den {Âl-i İmrân, 3/190.} başlayıp sûrenin âhirine kadar. Bundan abdest almaksızın Kur'an okunabileceği anlaşılıyor.

32 Bu gûşmâl-i nebevî, tek olan muktedînin imamın sağ tarafına durmak lâzım geldiğine tembih içindi.

33 Bu tek rek'atlı namaz bir rek'at mı, yoksa üç rek'at mı? İbarenin mantûkundan sarâhaten münfahim olamıyor. Onun için salât-ı vitri kimi bir niyetle üç, kimi ikincide selâm ile faslederek üç rek'at, kimi yalnız tek rek'at itibar etmişlerdir.

34 97. hadise müracaat.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِيَنِي كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ قَالَ نَعَمْ فَدَعَا بِمَاءٍ فَأَفْرَغَ عَلَى يَدَيْهِ ثُمَّ غَسَلَهَا مَرَّتَيْنِ ثُمَّ تَمَضَّمَصَ وَاسْتَنْشَقَ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ بَدَأَ بِمُقَدِّمِ رَأْسِهِ حَتَّى ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ رَدَّهُمَا إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي بَدَأَ مِنْهُ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhümâya biri (gelip), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nasıl abdest aldığını bana gösterebilir misin?” diye sormuş. O da “Evet” demiş. Bunun üzerine (bir miktar) su istemiş. – (Râvi der ki) ellerine su döktükten sonra iki kere yıkadı. Sonra üç defa ağzını çalkalayıp burnuna su verdi. Sonra yüzünü üç kere yıkadı. Sonra ellerini dirseklerine kadar ikişer defa yıkadı. Sonra iki eliyle (bütün) başını mesh edip her iki elini ileri geri götürdü ve başının ön tarafından başlayıp ellerini arkasına götürdü. (Oradan da) başladığı yere getirdi. Ondan sonra ayaklarını yıkadı. {B185 Buhârî, Vudû’, 38.}

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ بِالْهَاجِرَةِ فَأَتَانِي بِوُضُوءٍ فَتَوَضَّأَ فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْخُذُونَ مِنْ فَضْلِ وَضُوئِهِ فَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ فَصَلَّى النَّبِيُّ ﷺ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Cuhayfe (Vehb b. Abdullah es-Süvâî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir seferde) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, öğlenin sıcak zamanında yanımıza çıktı.³⁵ Kendisine abdest suyu getirildi. Abdest aldı. Halk, abdest suyunun artanını alıp (teberrüken) vücutlarına (üstlerine, başlarına) sürmeye başladılar. Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem önünde bir harbe olduğu halde öğle ve ikindiye ikişer rek‘at kıldırdı. {B187 Buhârî, Vudû’, 40.}

35 Rivayete nazaran kıssa, Mekke'ye olan seferlerin birinde cereyan etmiştir. Mina ile Mekke arasında kâin أَبْح da kurulmuş kırmızı bir çadır içinde imişler. İşte o çadırın içinden dışarıya çıkıp namaz kıldırılmışlar. Kılınan namazların da (salât-ı misâfir) olduğu zaten anlaşıyor. 68, 148, 246, 249, 303 ve 309. hadislerle de müracaat.

144

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ ذَهَبْتُ بِي خَالَتِي إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي وَقَعَ³⁶ فَمَسَحَ رَأْسِي وَدَعَا لِي بِالْبَرَكَةِ ثُمَّ تَوَضَّأَ فَشَرِبْتُ مِنْ وَضْؤِهِ فَقُمْتُ خَلْفَ ظَهْرِهِ فَنَظَرْتُ إِلَى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ مِثْلَ زَرِّ الْحُجَلَةِ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Çocukluğumda) teyzem beni Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem yanına götürüp, "Yâ Resûlellah! Benim (şu) hemşirezademin ayağından ıstırabı var" dedi. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem eliyle) başımı sıgayıp bana bereket duası etti. Sonra abdest aldı. Abdest suyundan içtim. Sonra arkasında durdum ve iki omuzu arasında gerdek çadırının koca düğmeleri (yahut keklik yumurtası) gibi hâtem-i nübüvveti gördüm. {B190 Buhârî, Vudû', 40.}

.....

36 وَقَعَ ve وَجَعَ rivâyeti de vardır. İkisi de bir mânayadır ve alelîtlak hasta demektir.

145

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَتَوَضَّئُونَ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ جَمِيعًا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (âyet-i hicâb nâzil olmadan) erkeklerle kadınlar birlikte (bir kap içinden) abdest alırlardı.³⁷ {B193 Buhârî, Vudû', 43.}

.....

37 Âyet-i hicâb nâzil olduktan sonra erkek ile birlikte abdest almanın cevazı, yalnız zevcât ile mehâtime maksûr kalmıştır.

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) namaz vakti girdi.

(Evi) mescide yakın olanlar (abdest almaya gittiler). (Abdesti olmayan) birtakımları da kaldı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem içinde (pek az) su bulunan bir taş tekne getirdiler. Tekne ise içinde (geniş geniş) avuç açılmayacak kadar küçüktü. Oradakilerin hepsi o (teknenin suyu)ndan abdest aldılar. (Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan) râvi, “Kaç kişi idiniz?” diye sormuş. “Seksen, belki de daha ziyade idik” demiş.⁴⁰ {B195 Buhârî, Vudû’, 45.}

.....

40 133 ve 150. hadise müracaat.

148

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ فَغَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجَّهَهُ فِيهِ وَجَّعَ فِيهِ.

Metn-i Buhârî’nin başka yerinde -ki 143.’nün son kısmı olarak irat edilmiştir: ziyadesi de vardır. قَالَ لَهُمَا اشْرَبَا مِنْهُ وَأَفْرِغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَنُحُورِكُمَا

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem, içinde su bulunan bir kap istedi. Ellerini, yüzünü kabın içinde yıkadıktan sonra içine (mübarek ağzından su) püskürdü.

Ziyadenin tercümesi: Sonra onlara, “Bu sudan içiniz ve yüzünüze, göğsünüze dökünüz” buyurdu.⁴¹ {B196 Buhârî, Vudû’, 45.}

.....

41 Bu ziyade, ileride Tâif Gazvesi hakkındaki ehâdis meyanındaki uzunca bir hadisin parçasıdır. Suyu getiren Bilâl radiyallahu anhtan olduğu orada zikrolunacaktır. Tesniye sîgasıyla hitabın mânası bu suretle münfehim olur. Muhatap, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî ile Bilâl radiyallahu anhumâdır.

149

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ وَاشْتَدَّ بِهِ وَجَعُهُ اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأَذِنَ لَهُ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ رَجُلَيْنِ تَخَطُّ رِجْلَاهُ فِي الْأَرْضِ بَيْنَ عَبَّاسٍ وَرَجُلٍ آخَرَ

وَكَاثُ عَائِشَةَ تُحَدِّثُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ بَعْدَ مَا دَخَلَ بَيْتَهُ وَاشْتَدَّ وَجَعُهُ هَرِيقُوا عَلَيَّ مِنْ سَبْعِ قَرَبٍ لَمْ تُخْلَلْ أَوْكِئْتُهُنَّ لَعَلِّي أَعْهَدُ إِلَى النَّاسِ وَأُجْلِسَ فِي مَخْضَبٍ لِحَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ طَفِقْنَا نَصُبُ عَلَيْهِ تِلْكَ حَتَّى طَفِقَ يُشِيرُ إِلَيْنَا أَنْ قَدْ فَعَلْتَنَّ فَخَرَجَ إِلَى النَّاسِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem (hastalığı) ağırlaşmış da ağrısı iştidâd ettiği zaman benim evimde bakılmak üzere zevcât(-ı tâhirât)ından izin istedi, onlar da izin verdiler. (Ondan sonra) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, bir tarafında Abbas (radiyallahu anh), diğer tarafında da bir zat olduğu halde⁴² ayakları yerde sürünerek çıktı. -Âişe (radiyallahu anhâ) naklederdi ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem evine girip de ağrısı iştidâd ettikten sonra, “Üzerime, bağları çözülmedik yedi kırba su dökün. (Böylelikle) vücudumda biraz hiffet bulup halka belki vasiyette bulunabilirim” buyurdu. Bunun üzerine Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem, zevce-i (pâki) Hafsa radiyallahu anhânın (malı olan) bir (bakır yahut ağaç) leğen içine oturtuldu. Sonra o kırbaların suyunu üzerine dökmeye başladık. Nihayet, “Artık oldu!” diye işaret buyurdu. Ondan sonra halkın yanına çıktı.⁴³ {B198 Buhârî, Vudû’, 45.}

.....

42 Diğer zat, Buhârî’nin buradaki metnine girmeyen tafsiline göre Hazret-i Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh idi. Fazl b. Abbas yahut Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümden biri olduğuna dair rivayetler de vardır. Bundan anlaşılıyor ki Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh, maraz-ı âhir-i nebevîde daima nezd-i kudsiyyet meâbda bulunmak şerefiyle müşerref olup kaldırmak iktiza ettikçe bir elini tutar, diğer elini de münâvebe ile kâh Ali kâh Fazl kâh Üsâme radiyallahu anhüm hazerâtı tutar kaldırırlarmış. Âişe radiyallahu anhânın isim tasrih etmemesi ihtimal ki hazret-i emîrû’l-mü’minîn ile aralarında geçmiş maceradan dolayıdır.

43 Böyle bir za’f-ı beden halinde bile hâne-i saâdetlerinden mescide çıkıp namaz kıldırıldılar ve hutbe iradıyla vesâyâ ve nasihatta bulunup uhdelerindeki tebliğ vazîfe-i ulyâsını noksansız eda buyurdular صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْلِيمًا دَائِمًا كَثِيرًا.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ فَأَتَيْتُ بِقَدَحٍ رَحْرَاحٍ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ مَاءٍ فَوَضَعَ

أَصَابِعُهُ فِيهِ قَالَ أَنَسٌ فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى الْمَاءِ يَنْبَعُ مِنْ أَصَابِعِهِ فَخَزَزْتُ مَنْ تَوَضَّأَ مِنْهُ مَا
بَيْنَ السَّبْعِينَ إِلَى الثَّمَانِينَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) bir kap su istedi. İçinde biraz su bulunan ağzı geniş, dibi dar bir kap getirildi. Parmaklarını içine koydu. – Enes (radiyallahu anh) der ki: “Artık (mübarek) parmakları arasından suyun kaynadığını temaşaya daldım. O sudan abdest alanları yetmiş ile seksen arasında tahmin ettim.”⁴⁴

{B200 Buhârî, Vudû’, 46.}

.....

44 133 ve 147. hadislere müracaat.

وَعَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْتَسِلُ بِالصَّاعِ إِلَى خَمْسَةِ أَمْدَادٍ وَيَتَوَضَّأُ بِالْمُدِّ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: “Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem bir sa’ ve nihayet beş müd⁴⁵ (miktarı su) ile gusleder, bir müd (miktarı su) ile de abdest alırdı.” {B201 Buhârî, Vudû’, 47.}

.....

45 Sa’ beş rıtl-ı Bağdâdî ile bir sülüs-i rıtl istîâb eden kaba denir. Bir müd de bir sa’ın rub’u miktarıdır. Bu, Şâfiyye’den Nevevî’nin verdiği hesaptır. Ancak bu ölçek pek ihtilâflı olduğundan ihtilâfâtın derecesini anlamak isteyenler *Kâmus Tercümesi*’nden müd, sa’, mekkûk, rıtl kelimelerine müracaat edebilirler. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin makâdîr-i muhtelifede su ile abdest alıp iğtisâl buyurdıklarına dair diğer pek çok rivâyât da vardır. Buradaki miktarlar, orta yapılı bir kimsenin gusledilecek âzası üzerinden akacak suyun akall-i miktarını gösterir. A’zâ-yı beden ıslanıp üzerinden su cereyan ettikten sonra bu miktarlardan da az su ile izâle-i hades edilebilir. İsrâf dedirtmeyecek ziyadesiyle de câizdir. Medîne-i Münevvere’de müsta’mel olan müd– ki beyne’l-fukahâ (müdd-i nebevi) namıyla müteâreftir– 1,1/3 rıtl miktarı istîâb eder bir hacim ölçüsüdür. Dört müd bir sa’dır. Ancak müd ile sa’ın miktarlarını anlamak, mikyas tutulan rıtlın ne kemmiyette olduğunu bilmeye vâbestedir. Rıtlın ise Bağdâdîsi, Şâmîsi vardır. Yani birinin kûsûru İran, diğerininki Roma ölçüleri olup lede’l-hesab takriben bir miktarı gösteren iki ölçektir. Rıtl-ı Bağdâdî

130, daha doğrusu –İmam Nevevî'nin tahkikine göre– 128,4/7 dirhemdir. Esah olan takdîr-i sâni ise de kesirli olduğundan buna 1,3/7 dirhem, ta'bir-i diğerle bir miskal zammederek kesirsiz 130 dirhem itibar edilmiştir deniliyor.

1,1/3 rıtl olan bir müdd-i nebevî, bu hesaba göre 171,3/7 veya 130 dirhem hesabına nazaran 173,1/3 dirhem eder ki en doğru hesap ve takdire göre bir dirhem 3,0898 gram ettiğinden bu miktar su 0,530 yani yarım litreden biraz ziyadece bir şey tutar. Bu miktar elyevm sucuların isti'mal ettikleri su bardaklarından üçünün aldığı sudan azdır. Bu, İmam Şâfiî ile fukahâ-yı Hicâz'ın takdiri olup Ebû Hanîfe ile fukahâ-i Irâk'a göre ise müd, iki rıtl olduğundan abdest suyunun miktarı 1,06 litre eder ki beş kadehten biraz ziyadecedir.

Rıtl-ı Şâmî –*Kāmus Tercümesi*'nin “rıtl” maddesinde beyan edildiğine nazaran– 12 ukıyye ve her ukıyye 40 dirhem olduğundan bu hesaba göre 480 ve bir müd 620 dirhem olmak lâzım gelirse de, yine *Kāmus*'un “mekkûk” maddesinde tafsil edildiğine nazaran bir ukıyye 1,2/3 estâr, bir estâr 4,1/2 miskal, bir miskal de 1,3/7 dirhem olduğundan bir rıtl –yine İmam Nevevî'nin bildirdiği üzere– 128,4/7 ve bir müd 171,3/7 dirhem olmuş olur. Bu hesaba göre ukıyye mütercim-i *Kāmus*'un “Rıtl” maddesinde dediği gibi 40 dirhem değil, Hicâzîler'in takdirine göre 10,5/7 ve Irâkîler'in takdirine göre 21,3/7 dirhem olmuş olur. Meğer ki, o maddede dirhem namıyla gösterdiği başka ölçü ola.

Resûl-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin –buradaki rivayete nazaran– abdest suyu işte bu kadar az miktardadır. Gusl için istimal buyurdıkları su da –bu rivayete nazaran– dörtten beş müdde kadardır ki o da 685,5/7'den 857,1/7 dirhem eder ki takriben 2,120'den 2,650 litreye kadar eder. Fukahâ-yı Irâk'ın müddü iki rıtl itibar ettiklerine göre ise bu miktar takriben 4,24'ten 5,3 litreye kadardır.

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَأَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَأَلَ عُمَرَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ نَعَمْ إِذَا حَدَّثَكَ شَيْئًا سَعْدٌ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فَلَا تَسْأَلْ عَنْهُ غَيْرُهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüma'dan:⁴⁶ Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in mestler(i) üzerine mesh buyurduğunu Sa'd b. Ebû Vakkās (radiyallahu anh) bana söyledi. Bunu (babam) Ömer (radiyallahu anh)tan sordum da Ömer radiyallahu anh, “Evet (mesh buyurdu). (Hem de) Sa'd radiyallahu anh Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayeten sana bir şey söylerse onu artık başkasına sorma” cevabını verdi.⁴⁷ {B202 Buhârî, Vudû', 48.}

46 Bu rivayete nazaran meshi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden asıl görüp rivayet eden Sa'd, ondan rivayet eden de Abdullah olduğu için müellif سعد عن diyerek ref'eden o, olduğunu anlatmak istiyor. Tuttuğum siyâk-ı tercüme ile mesele daha kolay anlaşılacağı için bu tarzı ihtiyar ettim.

47 Kissanın mahall-i cereyânı Irak'tır. Sa'd radiyallahu anhin hizada meshettiğini Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ görünce inkâr etmiş. O da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden gördüğünü söylemiş. Sonra Sa'd ile Hazret-i Ömer'in yanında buluşunca "Babana sorsana!" demiş. O da sorunca babası, şuradaki cevabı vermiş. Abdullah b. Amr hazretleri, sohbeti kadim ve rivâyâtı kesîr bir sahâbî-i celîlül-kadr olduğu halde tâ Sa'd'ın Irak valiliği zamanına kadar buna muttali olamamış yahut cevâz-ı meshin, yalnız vakt-i sefere maksûr olduğunu zannetmiş gibi görünüyor. Bu da her meseleyi her âlimin bilemeyeceğine parlak bir numunedir. Mesh ale'l-huffeyn seksenden ziyade tarik ile rivayet edildiğine, yalnız Hasan-ı Basrî'nin bunu yetmiş kadar sahâbîden işitmiş olduğuna göre tevâtürüne hükmetmek câizdir. Bunu câiz görmeyen Havâric ile Şîa'nın taallülât-ı beyhûdesine itibar olunmaz. Sûre-i Mâide'deki âyet ile mensuhtur diyenler de yanılıyorlar. Zira sûre-i Mâide, Gazve-i Müreysî'de nâzil olmuştur. Halbuki Mugîre b. Şu'be'den (140. hadîs) âhir-ı gazavât-ı nebeviyye olan Gazve-i Tebük'te yani seferde, kezâlik sûre-i Mâide'nin nüzûlünden sonra iman eden Cerîr b. Abdullah el-Becelî'den (253. hadis) hizada mesh buyurulduğu mervîdir.

153

عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ.

TERCÜMESİ

Amr b. Ümeyye ed-Damrî radiyallahu anhin: Nebî-i ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in mestler(i) üzerine mesh ettiğini gördüğü rivayet olunuyor. {B204 Buhârî, Vudû', 48.}

154

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَمْسَحُ عَلَى عِمَامَتِهِ وَخُفَّيْهِ.

TERCÜMESİ

Yine Amr b. Ümeyye ed-Damrî radiyallahu anhin: "Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem'in sarığına ve mestlerine mesh buyurduğunu gördüm" dediği rivayet olunuyor. {B205 Buhârî, Vudû', 48.}

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ فَأَهْوَيْتُ لِأَنْزَعِ خُفَّيْهِ فَقَالَ دَعُهُمَا فَإِنِّي أَدْخَلْتُهُمَا طَاهِرَتَيْنِ فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا.

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir seferde⁴⁸ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte idim. (Abdest aldığı sırada) mestlerini çıkarmaya davrandım. “İlişme! Zira ben ayaklarımı tâhir (yani abdestli) iken (mestlerimin) içine soktum” buyurdu ve (mestleri) üzerine meshetti. {B206 Buhârî, Vudû’, 49.}

.....

48 Bu sefer, Tebûk Seferi idi.

عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يَحْتَزُّ مِنْ كَتِفِ شَاةٍ فَدُعِيَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَلْتَقَى السَّكِينِ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

TERCÜMESİ

Amr b. Ümeyye (ed-Damrî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, pişmiş koyun küreğinden (et) kesip yediğini gördüm. (O sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) namaza çağrıldı. Bıçağı, (eti elinden) bırakıp abdest almadan namaza durdu.⁴⁹ {B208 Buhârî, Vudû’, 50.}

.....

49 Ateş ile pişmiş yemeklerden, bâhusus et yemeklerinden sonra abdest alıp namaz kılmak vâcib olduğuna kâil olanlara karşı serdedilen edilleden biri de bu hadîs-i şeriftir. Bu gibi et‘imeden sonra abdesti ümmü’l-mü’minîn Âişe, ümmü’l-mü’minîn Ümmü Habîbe, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Ebû Talha el-Ensârî, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhüm hazerâtıyla tâbiînden Hasan-ı Basrî, Zührî, Ebû Kılâbe, Ebû Miclez, Ömer b. Abdülazîz rahimehümullah gibi ecille-i ulemâ vâcib görmüşlerdir. Bunlara mukabil ise başta Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes‘ûd, Âmir b. Rebîa, Ebû İmâme, Übey b. Kâ‘b, Ebû’d-Derdâ radiyallahu anhüm olmak üzere eimme-i müctehidînden Süfyân es-Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr ile ehl-i Şâm ve

ehl-i Kûfe ve Hasan b. Hasan, Leys b. Sa'd, Ebû Ubeyd, Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî, İbn Cerîr et-Taberî yemekle abdestin adem-i vücûbuna kâildirler. Birincilere hüccet olacak sünnette pek çok hadis vardır. Bâhusus Ebû Talha'dan, Zeyd b. Sâbit'ten, Ümmü Habîbe'den, Ebû Hüreyre'den, Sehl b. Hanzale'den mervî hadisler bu babda sarihtir. İkincileri ise Amr b. Ümeyye'nin bu hadisi ile İbn Abbas'tan mervî diğer hadis gibi nükûl-i sahîhe ile ihticâc ederler. Ahmed b. Hanbel ise Câbir b. Semüre'den mervî hadise binaen deve eti eklinden sonra vudûu vâcip görüyor. Sahîh-i Müslim'de Câbir radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre biri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, "Koyun eti yedikten sonra abdest alayım mı?" diye sormuş. "İster al, ister alma" buyurulmuş. Yine "Ya deve eti yedikten sonra abdest alayım mı?" diye sorunca "Evet" cevabı verilmiş. {M802 Müslim, Hayız, 97.} Herhalde sahâbe ve tâbiîn devrindeki ihtilâftan sonra -deve etinden mâada- pişmiş et'ime eklinden dolayı abdestin adem-i vücûbuna icmâ-ı ümmet mün'akid olmuştur. Abdesti vâcip görmeyenler, öteki tarafın kendi isti'mal ettikleri ehâdis-i sahîhadaki vudû' lafzını örf-i lugavîye yani el, ağız yıkamaya hamlediyor. Bâhusus deve eti diğer etlerden daha çok yağlı olduğu için Câbir'in hadisindeki توضأ kelimesinin örf-i lugavîce olması daha ziyade yaraşır. Muâriz olan ehâdisteki vudû'lar bilfarz ve't-takdîr istilâh-ı şer'î üzere alınsa bile *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'de yine Câbir b. Semüre'den mervî، رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرَكُ الْوُضُوءَ مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem en son hali, ateş değmiş şeyler yedikten sonra abdest almayı terketmek oldu" {N185 Nesâî, Tahâret, 123.} hadisiyle men-suhtur. Bu neshin bazıları tarafından ta'lîline göre eyyâm-ı Câhiliye'de temizlenmemeye halk alışkın oldukları için ateş değmiş yağlı et'ime tenâvülünden sonra abdest almaları farz olmuştu. İslâm'da nezâfet takarrür edip şüyû bulduktan sonra müslümanlara mahzâ yürs ve sühûlet olmak üzere bu hüküm neshedilmiştir.

عَنْ سُؤَيْدِ بْنِ النُّعْمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ خَيْبَرَ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالصَّهْبَاءِ وَهِيَ أَدْنَى خَيْبَرَ فَصَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَعَا بِالْأَزْوَادِ فَلَمْ يُؤْتِ إِلَّا بِالسَّوِيْقِ فَأَمَرَ بِهِ فُقْزِي فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَكَلْنَا ثُمَّ قَامَ إِلَى الْمَغْرِبِ فَمَضْمَضَ وَمَضْمَضْنَا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

TERCÜMESİ

Süveyd b. Nu'mân radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Hayber yılında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte (sefere) çıktık. Sahbâ'ya -ki Hayber'in alt başındadır- varıldıkta (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem inip) ikindiye kıldırdı. Sonra (mevcut) azıkları istedi. Kavuddan başka bir şey getirmediler. Islatsınlar diye emretti. Sonra (o kavuddan) Resûlullah sallal-

lahu aleyhi ve sellem de, biz de yedik (içtik) sonra akşam namazına kalktı, ağzını çalkaladı. Biz de (ağzımızı) çalkaladık. Sonra abdest almadan namaza durdu.⁵⁰ {B209 Buhârî, Vudû', 51.}

50 Kavud, kavrulup un haline konmuş buğday ve arpa olduğu için ateş değmiş et'imedendir. İşte bundan abdest lâzım gelmemiş. Namazdan evvel mazmaza buyurulması da dış aralarında kalan aksâmını izâle edip esnâ-yı salâtta onlarla meşgul olmamak içindir. Bu rivayetin 241. Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisi ile münasebeti zâhirdir. Bu taam ümmü'l-mü'minîn Safiyye radiyallahu anhânın düğün yemeği idi.

158

عَنْ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَكَلَ عِنْدَهَا كِتْمًا ثُمَّ صَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Meymûne (bintü'l-Hâris el-Hilâliyye) radiyallahu anhânın hânesinde Resûl-i Ekrem'in, bir kürek (etin)den yedikten sonra abdest almadan namaza durduğu rivayet olunuyor. {B210 Buhârî, Vudû', 51}

159

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ شَرِبَ لَبَنًا فَمَضْمَضَ وَقَالَ إِنَّ لَهُ دَسْمًا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem süt içip ağzını çalkaladı ve “Bu yağlıdır” buyurdu. {B211 Buhârî, Vudû', 52.}

160

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Biriniz namaz kılariken uyuklarsa uykusu dağılıncaya kadar yatsın. Zira uyuklayarak namaz kılsa istiğfar edeyim derken belki kendine sebbeder.” {B212 Buhârî, Vudû’, 53.}

161

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيَنَمْ حَتَّى يَعْلَمَ مَا يَقْرَأُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Biriniz namazda uyuklarsa uyusun. Tâ ki ne okuduğunu bilsin” buyurduğu rivayet olunuyor.⁵¹ {B213 Buhârî, Vudû’, 53.}

51 Bu hadisten de, evvelkinden de namazda uyuklayan kimsenin namazını bozup uyu-ması tembih buyuruluyor. Böyle olunca nevm hakkındaki ihtilâfâtı burada hulâsa etmek münasip olur. Nevm haddizâtında mı hadistir? Yoksa mazınne-i hades midir? Bazı sahâbe ile tâbiîn ve eimmeden İshak b. Râhûye ile Hasân-ı Basrî ve Müzenî mutlaka nâkız-ı vudû’ olduğuna kâil olmuşlardır. Çünkü İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde Safvân b. Assâl’dan mervî bir hadiste *وَلَكِنْ مِنْ غَائِطٍ وَبَوْلٍ* denilerek {İbn Huzeyme’nin rivayetindeki lafızlar *أَوْ بَوْلٍ أَوْ نَوْمٍ* şeklindedir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1, 55, no: 17.} nevm, hükümce gâit ile bevle müsavi sayılmış. Birçokları da Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği *وَكَاءُ السَّهِّ* hadisi {İM477 İbn Mâce, Tahâret, 62. Ebû Dâvûd’un rivayeti *وَكَاءُ السَّهِّ الْعَيْنَانِ* şeklindedir. D203 Ebû Dâvûd, Tahâre, 79.} ile temessük ederek nefsinde hades olmayıp mazınne-i hades olduğu re’inde bulunmuşlardır. Bu takımın da Zührî, Mâlik, kendisinden bir rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel gibi kimi, azı nâkız-ı vudû’ değildir; Şâfiî ile Ebû Hanîfe gibi kimi, mutlaka nâkızdır demişlerdir. Bunlar da Müslim’in Enes’ten rivayet ettiği *إِنَّ الصَّحَابَةَ كَانُوا يَنَامُونَ ثُمَّ يَصَلُّونَ وَلَا يَتَوَضَّؤْنَ* {M805, Müslim, Hayız, 125.} mütemekkinen oturanların uykusuna hamletmişlerdir. Kimi, uyku abdesti hiç bozmaz demiştir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin, İbn Ömer’in, Mekhûl’un mezhepleri bu idi.

162

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَتَوَضَّأُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ
قَالَ وَكَانَ يُجْزَى أَحَدَنَا الْوُضُوءُ مَا لَمْ يُحْدِثْ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem her namaz vaktinde abdest al(mak mu'tâd-ı şerifleri ol)duğu rivayet olunuyor.⁵³ (Ya siz nasıl yapardınız? sualine cevaben) Enes (radiyallahu anh), “(Bize gelince) her birimize hades vâki olmadıkça (bir vakitten ziyade namaz için) bir abdest kifayet ederdi” demiştir. {B214 Buhârî, Vudû', 54.}

.....

52 {Tercîd'de yer almamakla birlikte, Buhârî metninde bu cümleden sonra ‘قُلْتُ كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ’ cümlesi vardır ki, tercümesi parantez içinde mütercim tarafından ilave edilmiştir. B214 Buhârî, Vudû', 54.}

53 Anlaşılan bunu istihbâben ihtiyar buyururlarmış. 157. Süveyd b. Nu'mân radiyallahu anh hadisinde Hayber civarında yemeği müteâkiben tecdîd-i vudûa lüzum görmeksizin akşam kıldırıkları biraz yukarıda geçmişti ki bu da şu zikrettiğimiz istihbâba delildir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِحَائِطٍ مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ أَوْ مَكَّةَ فَسَمِعَ صَوْتَ إِنْسَانَيْنِ يُعَذِّبَانِ فِي قُبُورِهِمَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَذِّبَانِ وَمَا يُعَذِّبَانِ فِي كَبِيرٍ ثُمَّ قَالَ بَلَى كَانَ أَحَدُهُمَا لَا يَسْتَتِرُ مِنْ بَوْلِهِ وَكَانَ الْآخَرُ يَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ ثُمَّ دَعَا بِجَرِيدَةٍ رَطْبَةٍ فَكَسَرَهَا كِسْرَتَيْنِ فَوَضَعَ عَلَى كُلِّ قَبْرٍ مِنْهُمَا كِسْرَةً فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِمَ فَعَلْتَ هَذَا فَقَالَ لَعَلَّهُ أَنْ يُخَفَّفَ عَنْهُمَا مَا لَمْ تَيَسَّسَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine yahut Mekke bahçelerinden birinin yanından geçiyordu.⁵⁴ Kabirlerinde azap gören iki insanın sesini duydu. Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem, “Bunlar azap görüyorlar. Hem de azap görmeleri büyük bir şey için değildir” buyurduktan sonra (yine devam ederek), “Evet (günahları büyüktür) biri, bevlinden istibrâ etmez (yani sakınmaz)dı, diğeri de koğuculuk ederdi”⁵⁵ buyurdu. Onan sonra yaprakları soyulmuş taze bir hurma dalı istedi. Dalı iki parça etti. Her birinin kabri üzerine birer parça dikti. “Yâ Resûlellah! Bunu niçin yaptın?” diye sordular. “Bunlar taze kaldıkça belki (azapları) hafifler” cevabını verdiler. {B216 Buhârî, Vudû', 55.}

.....

54 Bu şek, râvilerden birinindir. Maahâzâ diğer rivâyâtta bu bahçenin Medine’de olduğu cezmen beyan ediliyor. Câbir’in rivayetinde bahçenin Ümmü Mübeşşer el-Ensâriyye’ye ait olduğu söyleniyor. Anlaşılan o civarda bir kabristan varmış.

55 Bunların büyük şey olmamaları, birkaç damla bevlden ihtiraz edilmemesi veya dile kolay gelen birkaç söz sarfedilmesi itibariyle olup yoksa haddizatında her ikisinin, hele nemîmenin ma’siyet olması dolayısıyla büyük olmak lâzım geleceğine işaret buyurmak istemişlerdir. {en-Nûr, 24/15.} وَتَحْسِبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ

164

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَبَرَّزَ لِحَاجَتِهِ أَتَيْتُهُ بِمَاءٍ فَيَغْسِلُ بِهِ⁵⁶.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâceti için dışarıya çıktığında kendisine su götürürdüm. O da onunla yıkanırdı. {B217 Buhârî, Vudû’, 56.}

56 {Elimizdeki *Buhârî* nüshasında buradaki ‘فَيَغْسِلُ’ ifadesi yerine ‘فَيَغْتَسِلُ’ mevcuttur. B217 Buhârî, Vudû’, 56.}

165

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَامَ أَغْرَابِي فِي الْمَسْجِدِ فَبَالَ فَتَنَاوَلَهُ النَّاسُ فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ دَعُوهُ وَهَرِيقُوا عَلَى بَوْلِهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ أَوْ ذُنُوبًا مِنْ مَاءٍ فَإِنَّمَا بُعِثْتُمْ مُيَسِّرِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: A’râbînin biri mescid(in bir tarafın)da durup bevletti. Oradakiler bağııştılar. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onlara buyurdu ki: “Bırakın (işini görsün sonra bevlinin üzerine bir kova su dökün. Zira siz güçlük değil, kolaylık göstermek üzere meb’ûs olmuşsunuzdur.”⁵⁷ {B220 Buhârî, Vudû’, 58.}

57 Hakikatte meb'ûs olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizdir. Yani ashaba isnad buyurmaları ise mecazendir. Bu a'râbînin Akra' b. Hâbis yahut Uyeyne b. Hısn el-Fezârî ya da Zü'l-Huveysıra el-Yemânî olduğuna dair rivayetler vardır. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki bir rivayete göre yaşlık isabet eden toprağın kazılıp dışarıya atılmasından sonra yeri üzerine bir kova su dökülmesi ferman buyurulmuş. Müslim rivayetinde de bu a'râbîyi nezd-i âlîlerine çağırıp, وَلَا الْقَدَرِ وَإِنَّمَا هِيَ "Bu mescidler ne bevl ne de başka pislik içindir. Bunlar zikrullah ile namaz ve kırâat-i Kur'ân içindir" {M661 Müslim, Tahâre, 100.} buyurdıkları zikrolunuyor. Yine bu kıssaya râci letâiftin olmak üzere Ebû Dâvûd kıssaya mukaddime olmak üzere şunu rivayet ediyor: Bu a'râbî Mescid-i Şerif'e girdiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz oturuyorlarmış. İki rek'at namaz kılıp sonunda, اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنِيْ وَمُحَمَّدًا "Allahım! Bana ve Muhammed'e rahmet et, kimseye de bizimle beraber rahmet etme!" diye dua edince aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, "لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا" *Pek geniş şeye sınır çektin yahu!* buyurmuşlar. Adamcağız müteakiben yerinden kalkıp o işi etmiş. {D380 Ebû Dâvûd, Tahâret, 136.}

166

عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مُحْصَنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا أَتَتْ بِابْنٍ لَهَا صَغِيرٍ لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حِجْرِهِ فَبَالَ عَلَى ثَوْبِهِ فَدَعَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ.

TERCÜMESİ

Ümmü Kays bint Mihsân radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz taam edemeyen (yani süt emen) küçük bir oğlumu götürdüm. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çocuğu kucağına oturttu. Çocuk, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem su isteyip (üstüne) azar azar döktü de yıkamadı. {B223 Buhârî, Vudû', 5.}

167

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُبَّاطَةَ قَوْمٍ فَبَالَ قَائِمًا ثُمَّ دَعَا بِمَاءٍ فَحِثَّتُهُ بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. Yemân) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-

lallahu aleyhi ve sellem (bir kere ensardan) bir kavmin süprüntülüğüne varıp ayakta su döktü. Sonra su istedi. Bir miktar su götürdüm. Onunla abdest aldı.⁵⁸
{B224 Buhârî, Vudû', 60.}

58 Buhârî'nin Ebû Vâil tarikinden diğer rivayetine göre Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh bevl (serpintileri dokunmasın) için pek ziyade şiddet gösterir (hatta kârûre içine su dökermiş). Benî İsrâîl'den birinin sevbine bevl isabet ederse mikrâz ile kestiğini de söylermiş. Huzeyfe radiyallahu anh bunu işitince, "Ah, keşke böyle sözden, böyle işten imsak edeydi! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kavmin süprüntülüğüne varıp kâimen su döktü... ilâ âhirih" demiş.

168

وَعَنْهُ فِي رَوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ فَانْتَبَذْتُ مِنْهُ فَأَشَارَ إِلَيَّ فَجِئْتُهُ فَقُمْتُ عِنْدَ عَقِبِهِ حَتَّى فَرَغَ.

TERCÜMESİ

Bu hadisin diğer rivayetinde (yine) Huzeyfe (b. Yemân) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden uzaklaştım. Bana işaret etti. Yanına vardım ve işini bitirinceye kadar (zât-ı şerifini setr için) ardında durdum. {B225 Buhârî, Vudû', 61.}

169

عَنْ أَسْمَاءَ ۓ قَالَتْ جَاءَتْ امْرَأَةً إِلَى النَّبِيِّ ۖ فَقَالَتْ أَرَأَيْتَ إِحْدَانَا تَحِيضُ فِي الثَّوْبِ كَيْفَ تَصْنَعُ قَالَ تَحْتُهُ ثُمَّ تَقْرُصُهُ بِالْمَاءِ وَتَنْصَحُهُ وَتُصَلِّي فِيهِ.

TERCÜMESİ

Esmâ (bint Ebû Bekir) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir kadın⁵⁹ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme gelip, "(Yâ Resûlellah!) Birimiz, elbise(si) üzerinde hayız (eseri) görürse ne yapsın buyurursun?" diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), "Elbisesini (eliyle) uvaladıktan sonra (üzerine) su döküp sıkar. Sonra azar azar üzerine su döker. Ondan sonra onunla namaz (ını) kılar" buyurdu. {B227 Buhârî, Vudû', 63.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أُسْتَحَاضُ فَلَا أَطْهَرُ أَفَادْعُ الصَّلَاةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِحَيْضٍ فَإِذَا أَقْبَلْتَ حَيْضَتِكَ فَدَعِيَ الصَّلَاةَ وَإِذَا أَذْبَرْتَ فَاغْسِلِي عَنْكَ الدَّمَ ثُمَّ صَلِّي ثُمَّ تَوَضَّئِي لِكُلِّ صَلَاةٍ حَتَّى يَجِيءَ ذَلِكَ الْوَقْتُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Fâtıma bint Ebû Hubeyş (radiyallahu anhâ) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına gelip, "Yâ Resûlellah! Ben istihâzaya müptelâ bir kadını. Temizlenemiyorum, namazı terk mi edeyim?" diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Hayır, bu hayız değildir. Bir damar(dan gelen kan)dır. Senin (asıl) hayızın(ın başlama zamanı) geldiği vakit namazı bırak. Kesilme zamanı gelince de kanını yıkadıktan (ve iğtisâl ettikten) sonra namaz kıl. Ondan sonra (yine) o vakit gelinceye kadar her namaz için abdest al" buyurdu. {B228 Buhârî, Vudû', 63.}

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُغْسِلُ الْجَنَابَةَ مِنْ ثَوْبِ النَّبِيِّ ﷺ فَيُخْرِجُ إِلَى الصَّلَاةِ وَإِنْ بُقِعَ الْمَاءُ فِي ثَوْبِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhânın şöyle dediği rivayet olunuyor: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in rubasından cenâbet eserini yıkardım da elbisesinde (yer yer) su ıslaklığı görüldüğü halde namaza çıkardı."⁶⁰ {B229 Buhârî, Vudû', 64.}

.....

60 Bu hadis, tahâret-i menîye kâil olmayan fukahâ-yı Hanefiyye'ye hüccettir. Birçok fukaha da diğer birtakım ehâdîse bakarak tahâretine kâil olmuşlar ve bu hadiste vukuu rivayet olunan guslün nedbe mahmûl olduğunu iddia etmişlerdir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ نَاسٌ مِنْ عُكْلٍ أَوْ عُرَيْنَةَ⁶¹ فَاجْتَوُوا الْمَدِينَةَ فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ بِلِقَاحٍ وَأَنْ يَشْرَبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا فَانْطَلَقُوا فَلَمَّا صَحُّوا قَتَلُوا رَاعِيَ النَّبِيِّ ﷺ وَاسْتَأْفُوا النَّعَمَ فَجَاءَ الْخَبْرُ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمْ فَلَمَّا اِرْتَفَعَ النَّهَارُ جِئَ بِهِمْ فَأَمَرَ بِقَطْعِ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلِهِمْ وَسَمَرَتْ أَعْيُنُهُمْ وَأُلْتُقُوا فِي الْحَرَّةِ يَسْتَسْقُونَ فَلَا يُسْقَوْنَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ukl veya Ureyne kabilelerinden bazı kimseler (Medine'ye) geldiler. (Tutuldukları) mide ağrısından (veya istiskâ hastalığından) dolayı Medine'de ikamet etmek istemediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (beytûlmâl-i müslimîne ait) sütli develerin bulunduğu yere gidip develerin bevllerinden ve sütlerinden içmelerini emretti. (Oraya) gittiler. Sıhhat bulunca Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in çobanını öldürüp ve develerini önlerine katıp götürdüler. Bu haber sabah vakti geldi. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) arkalarından (adam) koşturdu.⁶² Gün yükselince herifleri getirdiler. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kısas olarak) ellerinin, ayaklarının kesilmesini emretti. (Bu canilerin) gözleri de oyulup Harre⁶³ (denilen yere) atıldılar ki (ölünceye kadar) su istediler de kendilerine su verilmedi.⁶⁴ {B233 Buhârî, Vudû', 66.}

61 Bu şek ve tereddüt ya Enes'in yahut aradaki ruvâtтан birinindir. *Buhârî*'nin başka yerlerinde sîga-i cezm ile kâh من عكل, من عرينة, kâh da من عكل وعرينة denilmiştir ki –Ebû Avâne ile Taberânî'nin rivayetleriyle de teyyüd ettiği üzere– bu gelen heriflerin bazıları Ureyne'den oldukları anlaşılıyor.

62 Bu haydutları takibe giden seriyye yirmi kişilik idi. Emîrleri Kürz b. Câbir yahut Saîd b. Zeyd (radiyallahu anhümâ) idi.

63 Harre: Medine haricinde kara taşlı güneş altında ateş gibi yanar bir yerin ismidir ki Yezîd b. Muâviye zamanında Harre Vak'ası diye şöhrat bulan vak'a orada cereyan etmiştir.

64 Hadisin sonunda Buhârî –bu hadisin râvilerinden biri olan– Ebû Kılâbe'nin سَرَقُوا فَهَؤُلَاءِ denilmiştir. “İşte bunlar sîkat, katl-i nefis, imandan sonra küfrü billâh cerâim-i azîmesini irtikâp etmekle beraber Allah'a ve resulüne de muharip olmuşlardır” dediğini naklediyor ki ma'tûfâtın sonuncusu ile taraf-ı eşref-i nebevîden sûre-i Mâide'deki, إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ

أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ “Allah ve resulüne karşı muharebe edip memlekette îkâ-ı fesâda sâî olanların cezası ancak birer birer katlolunmak, elleri, ayakları çapraz vâri kat’ olunmak ya da memleketten nefyolunmaktır” {el-Mâide, 5/33.} âyet-i kerîmesinin hükm-i celîli infaz buyurulduğunu haber vermiş oluyor.

Bu hadîs-i şerif, birkaç sene evvel bazı eşhas tarafından dedikoduya sermaye ittihaz edilmiş olduğu için taraf-ı âcizânemden o zaman verilen oldukça mufassal cevabın bugün maksuda taalluk eden kadarını biliktibas buraya dercetmeyi münasip görüyorum.

Muteriz, kıssanın bu hadiste tasvir edilen şekilde vukua gelmiş olmasını –sözde zât-ı âlî-i risâletpenâhiye yakıştıramadığı için– meşkûk görüyordu. Buna karşı şöyle denilmişti: “... zât-ı vak’aya gelince, *Buhârî*’de tercüme olunan kısmı muhtasar olduğundan kütüb-i siyere müracaatla daha fazla tafsilât verelim. Muhtasar olduğu için *Sîre-i Dahlâniyye*’yi esas ittihaz ediyoruz.

“Bu müellifin beyanına göre Ukl ve Ureyne’den olan kimselere karşı Kureyş rüesâsından olup feth-i Mekke senesinde şehid olan Kürz b. Câbir el-Fihri radiyallahu anhnın kumandasında bir seriyye gönderildi. Vak’a hicretin 6. senesinde bir rivayete göre şevval ayında cereyan etti. Sebebi de şu idi: Ukl ve Ureyne kabilelerinden yedi, sekiz kişi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzûr-ı âlîlerine gelerek İslâm üzere biat ve kelime-i tevhîdi telaffuz ve müslüman olduklarını izhar ettiler. Bu adamlar, Medine’ye geldikleri vakit hasta, benizleri sararmış, karınları şişmiş bir halde idiler. ve “Yâ Resûlellah! Biz fakiriz. Bizi barındır, yedir, içir” diye istirhamda bulundular. Hazreti Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onları ashab-ı Suffe meyanına idhal buyurdular. Biraz ikametden sonra Medine âb u hevâsı mizaçlarına tevâfuk etmediği için Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem efendimize, “Yâ Resûlellah! Biz çölde yaşamaya alışmış koyun, deve sahipleri idik. Çayırı, çimeni, bağı, bahçesi bol yerlere alışık değiliz. Medine’de ikamet hoşumuza gitmiyor. Develerinizin bulunduğu yere çıkmamıza izin verseniz” dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunların ihtiyacını tesviye için çobanıyla beraber bir deve sürüsü tahsis edilmesini emrettiler. Develer, sadaka develeri yani beytül mâle ait idi. Bu adamlara da, “*Develerin bulunduğu yere gidip sütlerini ve bevllerini içerek tedavi ediniz*” buyurdular. Bunlar oraya gittiler ve tedavi edip kesb-i sıhhat ettiler. Vücutları sağlamlaşınca irtidad ederek Nebî-i mükerrrem sallallahu aleyhi ve sellem çobanı Yesâr radiyallahu anhnı katl ile develeri önlerine katıp götürdüler. Bu, Yesâr Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem âzathısı idi. Hain herifler onu katlettikleri zaman müsle yaptılar yani elini, ayağını kestiler ve gözlerine diken batırdılar. Diğer bazı siyer kitaplarına göre dilinin altına ve gözlerine diken batırıp ölünceye kadar o hal üzere bıraktılar. Vak’a hakkında Medine’ye haber gelince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, onları takip etmeye yirmi atlı memur ederek üzerlerine Kürz b. Câbir el-Fihri’yi emîr nasbeyledi. Kürz b. Câbir radiyallahu anhn onları yakalayıp huzûr-ı âlî-i risâletpenâhiye getirdi. Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem de irtidad, küfrân-ı ni’met, kat’-ı tarik ve katl ü işkence gibi fiillerine kısas olmak üzere ellerinin, ayak-

larının kat' olunmasını ve gözlerinin çıkarılmasını emrettiler. Yukarıda nakledilen *إِنَّمَا جَزَاءُ* *الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ* âyet-i kerîmesinin sebeb-i nüzûlü de bu vak'adır.

“Kütüb-i siyerin vak'a hakkındaki rivayetleri muhtasaran budur. Bunun tercüme olunan *Buhârî* hadisine mutabakatı ise şüphesizdir. Zaten, doğrusunu aramak lâzım ise tashîh-i vak'a için kütüb-i hadîs, kütüb-i siyerden daha metin birer umdedir.”

“Buhârî bu hadîs-i şerifi yedi yerde ve dokuz tarik ile tahrîc eylediği gibi Müslim de 'Hudûd' babında yedi tarik ile ve Ebû Dâvûd, 'Kitâbü't-Tahâre'de beş tarik ile ve Nesâî, 'Muharebe' babında dört tarik ile tahrîc eylemişlerdir. Kütüb-i hadîsin esahhı olan *Kütüb-i Sitte*'den ale'd-derecât en kavî ve en sahihleri sayılan dördünde böyle yirmi beş tarik ile sabit ve Ebû Avâne, İbn Sa'd, Taberî, Taberânî, Abdürrezzâk, İbnü't-Tallâ, İbn Hibbân, İbn İshak, Vâkıdî gibi birçokları tarafından da diğer birçok tariklerden mervî olan bir hadis hakkında şüphe etmek hiçbir müslümanın kârı değildir.”

“Fî'l-i mervînin fî'l-i resûl (sallallahu aleyhi ve sellem) olduğu sabit olduktan sonra itirazı câlip olan husûsatı münakaşa edebiliriz. Biz müslümanlarca fî'l-i resûl (sallallahu aleyhi ve sellem) her ne olursa olsun savaptır ve rızâ-yi bârîye muvâfıktır. Zira hakk-ı âlî-i risâletpenâhîlerinde nâzil olan *وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ* “*Kasem olsun ki, sen mekârim ve mehâsinin a'lâsını câmi' olan pek büyük, pek güzel ahlâk ve tabiat ile mecbûlsün!*”^b, *وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ. إِنْ* *أَتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا* “*O kendiliğinden, hevâsına tâbi olarak söylemez. Söyledikleri hep kendisine bildirilen vahiyden ibarettir*”^c, *وَمَا أَتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا* “*Resûl-i hüda size her ne getirdiyse alınız yani her neyi emrediyorsa yapınız. Sizi her neden nehyederse vazgeçiniz*”^d gibi âyât-ı kerîme o kadar çoktur ki, tâdât bile edemeyeceğiz. Hazreti Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kavil ve fiil ve takriri bizim için şer'-i ilâhîdir. Bu, Urenîler hakkında revâ gördükleri muameleyi de maazallahu teâlâ kebîre, haram, ahlâksızlık - *خَذَلَ اللَّهُ قَائِلِيهَا وَأَخْرَاهُم* - addedecek yerde vahiy tarikiyle emredilmiş rızâ-yi bârîye tamamıyla muvâfık bir kurbet sayarız.”

“Bu herifler, taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden telkin-i îmân ve İslâm ve ehl-i Suffe meyanında îvâ ve it'âm ve marazları mübeddel-i şifâ oluncaya kadar kendilerine her türlü ihtiyaçlarını kâfil bir deve sürüsü tahsis ve in'âm edilmişken bedenleri biraz zindegî bulur bulmaz bunca nimete mukabil küfür, tuğyân, sirkat, kat'-ı tarîk, râî-i Resûlullah'ı (sallallahu aleyhi ve sellem) katl ve âzasını kat' ile dilinin altına ve gözünün içine diken sokarak vefat edinceye kadar eşedd-i azâb ile ta'zîb gibi fezâhatleri, şenaatleri irtikâp etmiş habîsü't-tab' ve vâcibü'l-katl kimseler idi. Cânib-i âlî-i peygamberîden haklarında revâ görülen ağır muamele, yapmış oldukları fiile mislen mukabeleden, icrâ-yı kısas emrinden ibaret olmuştu. Bunlar *وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ* “*Şer' ve dîn-i ilâhî muktezâsı olan ikâme-i hadd hususunda zâniye*

a el-Mâide, 5/33.

b el-Kalem, 68/4.

c en-Necm, 53/3-4.

d el-Haşr, 59/7.

ile zânî hakkında merhamet ve re'fete hiç kapılmayasınız"^a, mazmununa -îmâen- dahil olan af ve merhamete, tahfif-i azâba müstahak olmayan canavarlar idi. Kısas ve mukabele-i bi'l-misil ise *فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ* "Her kim size i'tidâ yani zulmederse yalnız yaptığının misli ile mukabele ediniz. Yani yaptığından ziyadesini yapıp zalim siz olmayınız"^b ile *وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ* "Biz Benî İsrâil'e Tevrat'ta nefse mukabil nefis, göze mukabil göz, buruna mukabil burun, kulağa mukabil kulak, dişe mukabil diş ile kısas emrettik. Yaraların da her birerlerine birer hüküm takdir ettik"^c âyetlerinin nass-ı sarîhine binaen henüz ıtlak üzere câri olup bu emr-i âmî tahsis edecek bir nehy-i muahhar henüz nüzûl ve vürûd etmemişti. Alelhusus o tarihte henüz hâl-i teşekkülde bulunan devlet-i İslâmiyye'nin te'sîs-i kavâid-i mekneti kuvvetten başka bir nâsiha serfürû etmek şanından olmayan bu gibi eclâf-ı A'râbın hükûmet-i cedîde-i İslâmiyye müessislerine tecavüz etmelerine sed çekmeye ve gözlerini yıldırmaya vâbeste olduğu düşünülürse aynı eşhâs-ı leîme hakkında vâki olan o büyük âsâr-ı rahmet ve teattuftan sonraki bu ukûbet-i âdilenin ne büyük bir siyaset eseri olduğu anlaşılır. Zira o tarihlerde İslâm henüz zayıf idi. Dâire-i hudûdu Medine civarından öteye geçemiyordu. Af ve safh ise maddeten zayıf olanlardan değil, sahib-i şevket ve meknet olan kavîlerden sâdır olursa müstahsen olur. Maddeten zayıf olanın affına aczden başka bir isim verilemez. Kuvvet ve kudret zamanında ise affın kıymeti büyür. Nitekim bu fi'l-i resûlün müsleden nehiy hakkındaki ehâdis-i şerife ile bir kavle göre mensûhiyeti buna şahittir."

"Müslenin iki mânası var. Biri kısas ve mukabele-i bi'l-misldir. Nitekim *قَالَ لَهُ ابْنُهُ مُعَاوِيَةُ* "Müslenin iki mânası var. Biri kısas ve mukabele-i bi'l-misldir. Nitekim *قَالَ لَهُ ابْنُهُ مُعَاوِيَةُ* lafzıyla vârit olan Süveyd b. Mukarrin hadisin-deki *أَقْتَصَّ مِنْهُ* , *أُمِثْلُ مِنْهُ* yani "Mukabele ederek öcünü al!" demektir. Diğeri de maktulün burnunu, kulağını veya sair âzasını kesmek mânasınadır ki muahharen nehyedilen müsle işte budur. Münakaşa ettiğimiz hadîs-i şerif ile mervî olan müsle ise her iki mânaca vâki olmuş olduğu için bazı ulemâ fi'l-i resûlün mensûhiyetine bile kâil olmamışlar ve bunu seyyieye misliyle mukabeleye hamletmişlerdir. İkinci mânaca müsle hakkındaki nehy mutazammın olan ehâdis-i şerife müteaddittir. Meselâ *لَا تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ* "Allah'ın azabı yani ateş ile, yakmakla, dağlamakla ta'zîb etmeyiniz" {B3017 Buhârî, Cihâd, 149.} hadîs-i şerifi; ateşle yakmaktan, kızgın şiş ile ta'zîb etmekten, *نَهَى عَنْ الْمُثْلَةِ* hadîs-i şerifi {es-Sünenü'l-kübrâ'da yer alan rivayetin metni *إِنَّ النَّبِيَّ* şeklinde başlamaktadır. BS18643 Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, IX, 147.} alelittlak müsleden, *نَهَى* hadîs-i şerifi {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, Meâni'l-âsâr'da benzer lafızlarla yer almaktadır. Kaynakta rivayetin metni *أَنْ يُمِثَّلَ* " *فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى أَنْ يُمِثَّلَ* " *بِالنِّهَائِمِ* " *مَنْ مِثَّلَ بِالشَّعْرِ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ خَلَقٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ* "Her kim başkasına, saçını tıraş edip yolmak suretiyle müsle yaparsa kıyamet gününde nezd-i ilâhîde kadr ü itibarı olmaz" {Bu lafızlarla tespit edile-

a en-Nûr, 24/2.

b el-Bakara, 2/194.

c el-Mâide, 5/45.

meyen rivayet, *el-Mu'cemü'l-kebîr*'de benzer lafızlarla yer almaktadır. Kaynakta “يَوْمَ الْقِيَامَةِ” ifadesi yer almaktadır. MK10977 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 34.) hadîs-i şerifi de saç hakkında müsle yapmaktan yani saç, sakal yolup tıraş etmekten, siyaha boyamaktan nehyetmiştir.”

“Şürb ü ebvâl bahsine gelince: Bu meseleyi biri tedavi, diğeri tahâret ve necâset, ta'bîr-i diğlerle hıll ü hürmet noktainazarlarından olmak üzere iki haysiyetle tetkik etmek lâzımdır. Arap'ın deve bevli ile tedavi ettiği muhakkaktır. Hatta etıbbâ-ı İslâmiyye'nin müteahhirlerinden sayılan Dâvûd-ı Antâkî'nin tezkeresinde alelumum ebvâlin tıpta istimal edildiği mezkûrdur. Müellif-i müşârün ileyh, من جملة الأبوال تجلو الآثار وتصلح العين والأذن وما أزم من وجملة الأبوال السعال وعسر النفس والطحال وأوجاع الأرحام خصوصا إذا عتقت وعقدت وأعظمها بول الإنسان فالإبل alelîtlak bevlîni yedi türlü hastalığa deva olduğunu söylüyor ve deve bevlîni insan bevlînden sonra bütün ebvâlden daha şifalı addediyor.”

Hayâtü'l-hayevân sahibi Kemâleddin ed-Demîrî de “ibl” kelimesinde, وبول الإبل ينفع من ورم الكبد ويزيد في الباه ibaresiyle deve bevlînin iki hassa-i tıbbiyyesi olduğunu beyan ediyor.

Sîre-i Halebiyye'de de bu vak'ayı beyan sadedinde Arap'ın tedavi kastıyla deve yavrusunun bevlîni soğutmadan içtikleri beyan edilerek keyfiyet-i isti'mâlî izah olunuyor.

Buhârî şârihi Aynî de hadise mezkûr olan develerin elbân ve ebvâlî envâ-ı istiskâdan birine (ki zâhir-i kıssadan da Urenîler'in müptelâ olduğu hastalık istiskâ idi) ilâç olduğunu zikrediyor.

Ebvâl-i ibilî necis olması bahsi beyne'l-ulemâ muhtelefün fihtir. Bazıları bu hadisi sened ittihaz ederek eti ekl olunan hayvanatın bevli tâhir olduğuna kâil olmuşlardır ki, İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel ve ashâb-ı Ebû Hanîfe'den İmam Muhammed ile Şâfiyyü'l-mezheb olan İstahrî ve Rûyânî ve bu tabakadan evvel gelen tâbiînden Şa'bî, Atâ, Nehaî, Zührî, İbn Sîrîn, Süfyân es-Sevrî gibi eâzım-ı ümmet hep bu zümredendirler. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfi ve ashâb-ı Ebû Hanîfe'den Ebû Yûsuf ile ashâb-ı Şâfi'den Ebû Sevr gibileri ise bütün ebvâlin necâsetine fetva vermişlerdir. Maamâfih eti eklolunan hayvanatın bevlleri de bunlara göre necâset-i hafife derecesinden öteye geçmez. Bütün ebvâlin necâsetine kâil olanların delilleri منه الْقَبْرِ مِنْهُ فَتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ *“Bevlden sakınınız. Çünkü azâb-ı kabrin çoğu ondandır”* {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, *Müşkilü'l-âsâr*'da benzer lafızlarla yer almaktadır. Kaynakta hadisin metni “فَتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ، فَتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ، إِنَّ عَامَّةَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ” şeklindedir. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, XIII, 189, no: 5194.) hadîs-i şerifidir.

“Bütün ebvâlin necâsetine ve hürmet-i şürbüne zâhib olanlar da onlarla sûret-i mutlakada tedavi câiz olup olmadığında ihtilâf etmişlerse de hâlet-i ıztırârda ve bazı şurût dairesinde haram ile tedavinin cevazına hemen kâffe-i fukahâ fetva vermişlerdir. Binaenaleyh Hazreti Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bu kâfir-i ni'met hastalara develerin sütlerinden ve bevllerinden içiniz diye verdikleri emr-i şerifi necâset-i ebvâle kâil olan ulemâ, müdâvât-ı maslahat ve ıztırârına hamletmişlerdir. Deve bevlîni tâhir addedenlerin ise senedi zaten bu hadîs-i şeriftir...”

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي قَبْلَ أَنْ يُبْنَى الْمَسْجِدُ فِي مَرَابِضِ الْغَمِّ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radıyallahu anhtan: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem mescid bina olunmadan evvel koyun ağıllarında namaz kıldırıldığı rivayet olunuyor.⁶⁵ {B234 Buhârî, Vudû', 66.}

65 270 ile 271. hadislerin hâşiyesine müracaat.

عَنْ مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سُئِلَ عَنْ فَارَةٍ سَقَطَتْ فِي سَمْنٍ فَقَالَ أَلْقُوهَا وَمَا حَوْلَهَا ⁶⁶ وَكُلُوا سَمْنَكُمْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Meymûne (bintü'l-Hâris) radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (donmuş) yağın içine düş(üp öl)müş fare(nin hükmü) soruldu. "Fare ile etrafındakini (alıp hepsini) atınız, yağınızı da yiyiniz" buyurdu.⁶⁷ {B235 Buhârî, Vudû', 67.}

66 Bazı nüshalarda وَكُلُوا سَمْنَكُمْ وَمَا حَوْلَهَا فَاطْرَحُوهُ sûretindedir.

67 Bu, câmid olduğuna göredir. Mâyî ise bütünü necis olur. Bu necis olan mâyiden, ekilden başka suretle intifâ câiz midir? Hanâbile, hiçbir veçhile intifâi câiz görmezler. Hane-fiyye, bey'a varıncaya kadar intifâi câiz görürler. Onlarca yalnız ekli haramdır. Mâlikiyye ile Şâfiyye'ye göre yalnız ekl ve bey'i haramdır. Başka her türlü intifâ ve meselâ kandilde yakmak câizdir. Her birinin isnad ettiği delîl-i fikhîsi vardır.

Buhârî bu hadise tevtia olarak ta'likan ettiği rivayetlerde: **1.** Zührî'nin ta'mı, ya râyihası, ya levni tagayyür etmemiş suyun alelîtlak tahâretine kâil olduğunu, **2.** Hammâd b. Ebû Süleyman'ın ölmüş kuş tüyü ile su teneccüs etmez dediğini, **3.** Kezâ Zührî'nin fil gibi mevtâ kemiklerini tarak, yağdan yapıp kullanmakta beis görmeyen birçok ulemâ-yı Selef'e yetiştirmiş dediğini, **4.** Muhammed b. Sîrîn ile İbrâhîm en-Nehaî'nin fil dişi ticaretinde beis görmediklerini nakleder. Birinci meselede Zührî'ye Hasan-ı Basrî, Nehaî, Evzâî

ve daha birçok eimme müşârik olup bunlar evsâf-ı selâsesinden biri tagayyür etmeyen suyun az olsun, çok olsun tahâretine kâillerdir. Hadisten delilleri İbn Mâce'nin –senedinde hayli dedikodu edilen– اَلْمَاءُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ اِلَّا مَا غُلِبَ {Elimizdeki İbn Mâce nüshasında “عَلَبَ” şeklinde harekelenmiştir.} عَلَى رِيحِهِ وَطَعْمِهِ وَلَوْنِهِ “Suyu hiçbir şey tencîs etmez. Meğer ki râyihası, ta’mı, levni mağlûp yani mütegayyir {Önceki baskıdan bu şekilde aktarılmış olan ifadenin ‘mütegayyer’ şeklinde latinize edilmesi anlamca daha uygun düşmektedir. Zirâ ‘mağlûp’ lafzı ism-i mef’ul olduğundan, tefsirinin de ona mutabık olması iktiza eder.} ola” {İM521 İbn Mâce, Tahâret, 76.} hadisidir. “Evsâf-ı selâsesinden biri tagayyür etmeyen suyun azı necise mülâki olunca teneccüs eder. Etmeyen çoğudur” diyen eimmeye göre mâ-i kesîrin miktarında ihtilâf vardır. Meselâ Şâfiî’ye göre mâ-i kesîr kulleteyn miktarına bâliğ olandır. Eimme-i Hanefiyye’ye göre de havz-ı kebîrdir. Ancak kulleteynin takdîr-i miktarında ihtilâf olduğu gibi havz-ı kebîrin tefsirinde de ihtilâf vardır. Bu havuz bazılarına göre (8x8), bazılarına göre (10x10), kimine göre (15x15), daha bazılarına göre (20x20) zirâdır. Tafsîl-i edille kütüb-i fıkhiyyededir. İkinci meselede Ebû Hanîfe Hammâd’a muvâfıktır. Bunların mezhebine göre uçan ve uçmayan meyyite tüyü yıkanıp kullanılabilir. Meyyite kemiğinin tahâretine dair olan diğer iki meselede de ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe ile ashabı; kemiklerin alelîtlak tahâretine, Mâlik ile Şâfiî ise bilakis necâsetlerine kâillerdir. İmam Muhammed fili necîsü’l-ayn addettiği için o hususta Şâfiî’ye muvâfıktır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ كُلُّ كَلِمٍ يُكَلِّمُهُ الْمُسْلِمُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَكُونُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَهَيْئَتِهَا إِذَا طُعِنَتْ تَفْجَرُ دَمًا فَالْلَوْنُ لَوْنُ الدِّمِّ وَالْعَرْفُ عَرْفُ الْمِسْكِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Müslümanın Allah yolunda alacağı her yara, kıyamet gününde yeni açıldığı andaki heyeti üzere kan fışkırıyor gibi görünür: Rengi kan rengi, fakat kokusu misk kokusu!” {B237 Buhârî, Vudû’, 67.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ لَا يَبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لَا يَجْرِي ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Hiçbiriniz, akmayan durgun suya bevlettikten sonra ondan (su alıp) yıkanmasın.” {B239 Buhârî, Vudû’, 68.}

177

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ الْبَيْتِ وَأَبُو جَهْلٍ وَأَصْحَابُ لَهُ جُلُوسٌ إِذْ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَيُّكُمْ يَأْتِي بِسَلَا جَزُورِ بَنِي فَلَانٍ فَيَضَعُهُ عَلَى ظَهْرِ مُحَمَّدٍ إِذَا سَجَدَ فَأَنْبَعَتْ أَشَقَى الْقَوْمِ فَجَاءَ بِهِ فَنَظَرَ حَتَّى إِذَا سَجَدَ النَّبِيُّ ﷺ وَضَعَهُ عَلَى ظَهْرِهِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ وَأَنَا أَنْظُرُ لَا أَغْنِي شَيْئًا لَوْ كَانَتْ لِي مَنَعَةٌ قَالَ فَجَعَلُوا يَضْحَكُونَ وَيُحِيلُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَاجِدٌ لَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ حَتَّى جَاءَتْهُ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَطَرَحَتْهُ عَنْ ظَهْرِهِ فَرَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِقُرَيْشٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ إِذْ دَعَا عَلَيْهِمْ وَكَانُوا يَرُونَ أَنَّ الدَّعْوَةَ فِي ذَلِكَ الْبَلَدِ مُسْتَجَابَةٌ ثُمَّ سَمَى اللَّهُمَّ عَلَيْكَ بِأَبِي جَهْلٍ وَعَلَيْكَ بِعُتْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَشَيْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدِ بْنِ عُتْبَةَ وَأُمَيَّةَ بْنِ خَلْفٍ وَعُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ وَعَدَّ السَّائِعَ فَنَسِيَهُ الرَّأْوِي وَقَالَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَقَدْ رَأَيْتُ الَّذِي عَدَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَرَغِي فِي الْقَلِيبِ قَلِيبٍ بَدْرٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhtan: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) Beyt(-i Muazzam)’ın yanında namaz kılıyordu. Ebû Cehil ile bazı arkadaşları da oturuyorlardı. Derken biri, diğerlerine, “Falancalarda (yeni boğazlanan) devenin döl eşini⁶⁸ hanginiz (muhteviyatıyla beraber) getirip secdeye vardığında Muhammed’in sırtına kor?” dedi.⁶⁹ Oradakilerin en şakîsi⁷⁰ seğırtip getirdi. Bekledi, tâ Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem secdeye varınca iki omuzu arasına mübarek sırtının üzerine koydu. Ben ise hiçbir işe yaramayarak (bel bel) bakıyordum. (Ah, ne olurdu o zaman) elimde kuvvet olaydı.⁷¹ – (İbn Mes‘ûd radiyallahu anh) der ki, (herifler) gülmeye ve (eğlenmek için bu işi) birbirine isnad etmeye başladılar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise secdeden başını kaldırmıyordu. Nihayet Fâtıma (radiyallahu anhâ) gelip⁷² onu sırtından attı. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) başını kaldırdı. (Namazı itmam buyurduktan) sonra (da) üç kere, “İlâhî,

Kureyş'i sana havale ederim" (diye dua) buyurdu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) aleyhlerinde böyle dua buyurması onlara (pek) girân geldi.⁷³ Zira o makamda duanın müstecâb olduğuna kâil idiler. Ondan sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birer birer) isim sayarak, "Îlâhî, Ebû Cehl'i⁷⁴ sana havale ederim, Utbe b. Rebîa'yı, Şeybe b. Rebîa'yı, Velîd b. Utbe'yi, Ümeyye b. Halef'i, Ukbe b. Ebû Muayt'ı sana havale ederim" buyurdu. Yedinciye de⁷⁵ saydıysa da (isini) râvi unutmuştur. – İbn Mes'ûd (radiyallahu anh) der ki: "Nefsîm, kabza-i kudretinde olan Allah'a kâsem ederim ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu) saydıklarının ekser)ini Kalîb'de yani Bedir çukurunda serilmiş gördüm."⁷⁶ {B240 Buhârî, Vudû', 69.}

.....

68 Bu tabir metindeki سَلَا lafzının tercümesidir. Bu kelime hakkında *Kâmus Tercümesi*'nde şöyle bir kayda müsâdif oluyoruz: السَّالَا asâ vezninde şöyle yufka deriye denir ki batn-ı mâderde veled anda tevellüd eder ve ekserî bilece çıkar. Eğer doğduğu anda yüzünden sıyrıp alınmaz ise veled helâk olur. İnsanda ve mevâşîde olana ıtlak olunur. Türkî'de "eş" ve "son" tabir ederler. İntehâ. Mütercim-i merhûm "meşîme" lafzında da, mahall-i veled ismidir yani şol yufka zar gibi deriye denir ki rahimde döl onun içinde tekevvün edip tevellüdünde ekserî beraber çıkar. Türkî'de "döl yatağı" ve "eş" ve sonra çıkana "son" tabir olunur. İntehâ; *Burhân-ı Kâtî*'da da, "yârik" târik vezninde umumen beccedân mânâsınadır ve ol yufka deridir ki cenîn onun içinde mütekevvin olur. Arabî'de **meşîme** ve Türkîde **medre** derler ve hassaten deve küçüğünün yüzünde bile tevellüd eden deriye denir. Arabî'de selâ derler ve kâf-ı tasgîr ile yâr musaggarı olur. İntehâ" diyor. Merhumun مدره suretinde yazdığı kelimenin nasıl okunacağını tahkik edemedim.

69 Bu sözü söyleyenin Ebû Cehl-i Laîn olduğu Müslim'in rivayetinde musarrahtır.

70 Oradakilerin, belki de herhangi kavmin en şakîsi olan bu habîs, Ukbe b. Ebû Muayt idi.

71 Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh aslen Kureşî olmayıp Huzelî ve Mekke'deki Kureşîler'den bir taifenin halîfi idi. Hulefâsı o zaman henüz kâfir olduklarından bu şenî muamelede bulunan sanâdîd-i küffâra karşı koyacak kudreti ve biraz davransa kendisini himaye edecek kavm ve kabilesi yok idi.

72 Henüz sabâvet çağında bir nâzenîn-i celâdetnümâ idi. Koşa koşa gelip o levsîyyâtı babacığının sırtından attı. Heriflere adamakıllı çıkıştığı halde –Bezzâr'ın rivayetindeki ziyadeye nazaran– hiçbir mukabele edemedi.

73 *Müslim*'deki rivayete nazaran mübarek sesini duyar duymaz gülmeleri kesildi ve duasından dolayı gönüllerine korku müstevlî oldu.

74 İsmi: Amr b. Hişâm b. Mugîre'dir. Künyesi Ebü'l-Hakem yahut Ebü'l-Velîd idi de taraf-ı risâletten Ebû Cehl'e tebdil buyurulmuştu. İsmi en başında ve ayrıca zikir buyu-

rulması, kefere-i Kureyş'in eşeddi olması dolayısıyladır. Hakkında *فرعون هذه الأمة* buyurulmuştur. {HM4247 İbn Hanbel, I, 445.}

75 Bu, yedincinin ismi, Umâre b. Velîd b. Mugîre olduğunu Buhârî diğer rivayetinde zikrediyorsa da muhakkıkîn-i ehl-i hadîse göre o olduğu cezmen mâlûm değildir.

76 “Kalîb-i Bedr” kavm-i Âd zamanından kalma diyecek kadar eski ve susuz bir kuyu idi ki, Bedir Gazâsı'nda katlolunan sanâdîd-i Kureyş'ten yirmi bu kadarının lâşeleri bâ emr-i âlî-i nebevî içine atılmıştı.

Ebû Cehl'i katleden, ensardan Muâz b. Amr b. Cemûh ile Muâz b. Afrâ radyallahu anhüm namında iki genç idi. Bunlar, kim olduğunu bilmeden kendisine hamle edip öldü zannıyla yanından savuşmuşlardı. Halbuki henüz teslîm-i rûh etmemişti. Can çektiği sırada Abdullah b. Mes'ûd radyallahu anh yanından geçti ve tanıdı. Hemen göğsüne çıkıp başını kesti ve “İşte adüvvullahın başı!” diyerek huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye getirdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen secde-i şükrâna varıp, “*Ey adüvvullah seni rezil ve rüsvâ eden Allah'a hamdûsenâ olsun... Bu herif bu ümmetin firavunu ve eimme-i küfrün başı idi*” buyurdular. {HM4246 İbn Hanbel, I, 445. Rivayet metninde “ve eimme-i küfrün başı idi” ifadesi yoktur. Bu ifadeyi de içeren bir rivayet tespit edilememiştir.}

Utbe b. Rebîa ile biraderi Şeybe b. Rebîa'yı katleden, Hamza radyallahu anhtır. Utbe'nin katlinde Ali radyallahu anhnın de iştiraki olduğu mervîdir. Merkûm Utbe'nin oğlu Velîd'i, Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib radyallahu anh katledip kendisi de aldığı yaradan müteessiren şehid olmuştur. Velîd'i katledenin Hamza veya Ali radyallahu anhümâ olduğunu rivayet edenler olduğu gibi katlinde Ubeyde'ye yardım ettikleri de mervîdir.

Ümeyye b. Halef'in katli hakkındaki rivâyât muhtelifdir. Mûsâ b. Ukbe'ye göre kâtili, ensarın Benî Mâzin ricâlinden biridir. Muhammed b. İshak'a göre Ümeyye b. Halef'in bi'l-iştirâk kâtili, Muâz b. Afrâ ile Hârice b. Zeyd ve Habîb b. İsfâ radyallahu anhümdür. Bir kavle göre Bilâl-i Habeşî radyallahu anh ensardan birkaç zat ile birlikte karşısına çıkıp hayatına hâtime verdiler. Pek şişman olan vücudu şiştiği ve gömülmesine çare bulunamadığı için tamamen örtülünceye kadar üzerine toprak yığdılar. Sonra lâşesi Kalîb'e sürüklenirken parça parça oldu. Bu mel'ûn, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile istihzâ edenlerden biri olup *وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ*^a sûre-i şerifesi onun hakkında nâzil olmuştur. Mekke'de iken Hazret-i Bilâl'e dîn-i İslâm'dan dönsün diye türlü türlü işkenceler ederd.

Ukbe b. Ebû Muayt diri diri ele geçip emr-i risâletpenâhî ile elleri bağlanmış ve boynu vurulmuştur. Boynunu vuran Ali veya Âsım b. Sâbit radyallahu anhümâdan biridir. Lâkin kavli esahha göre bizzat yed-i müeyyede-i risâletpenâhî ile rûh-ı habîsi hazene-i cehenneme ismarlanmıştı. Katlolunacağı sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize, “Bütün Kureyş içinde öldürecek yalnız beni mi buldun?” dedi. “Evet” buyurdular. Sonra da buyurdular ki: “*Finâ-i Kâ'be ve Makâm-ı İbrâhim'in arkasında ben namaz*

kılıp secdede iken bu herif, ansızın omuz başlarıma çöküp elbisesini boynuma doladı ve beni boğmaya savaştı idi. Bir defasında daha benî fülânın kesilmiş devesinin döl eşini getirip üzerime attı idi.” Bu mel’ûn da müstehzîlerin biri idi. Rivayete nazaran Ukbe, müşrikînin dini ile mütedeyyin olmayıp zenâdıkadan idi. {Aynî, Umde, III, 174.}

Umâre b. Velîd’e gelince: Habeşistan’a hicret eden ehl-i İslâm aleyhinde seâyet maksadıyla oraya gidip başına türlü belâlar gelmiş ve nihayet mecnûn gibi kûh u sahrâya düşüp vuhûş ile hembezm ve Hazret-i Ömer’in eyyâm-ı hilâfetine kadar eyyâm-ı zindegânîsi böyle güzerân olmuştur.

Bu hadisin râvisi Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anh, “O güne kadar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlar aleyhine dua buyurdıklarını hiç görmemiştim” diyor. Demek ki, rabbine ibadeti esnasında cenâb-ı kudsiyet meâb risâletpenâhîye karşı tehek-kümde bulunmaları üzerine bu duaya kesb-i istihkâk etmişlerdir. Yoksa ezâ edenlere karşı hilm-i nebevi kimseye hafî olmayan hakâyık-ı müslimedendir.

Bu hadisi Buhârî, namazda iken üzerine necis bir şey atılan kimsenin namazı fâsid olmayacağına delil olarak irat ediyor. Üzerine atılan necâsetin necâset olduğuna muttali olmayan musallî elbette namazına devam eder. Nitekim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin bu kıssada namaza devam buyurmalarını buna hamledenler de vardır. Ancak esnâ-yı salâtta necâsetten içtinâbın farz olmadığına kâil müctehidler olduğu gibi iptidaen in’ikâd-ı salâta mani olan şey, esnâ-yı salâtta tarî olunca namazı ifsat etmez diyenler de vardır. İşte bu mezheplerde olanlar bu hadis ile ihticâc edebilirler. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhümâ iptida ile devam beynindeki bu farkı gözetenlerdendir ve namazda iken libâsında kan görse hemen izâlesine imkân bulursa izâle eder, bulamazsa gidip yıkar ve namaz kıldığı yere tekrar gelip bıraktığı yerden devam eylerdi. Bu, sahâbe ile tâbiînden bir cemaatin ve eimme-i metbûînden Evzâî, İshak b. Râhûye ve Ebû Sevr’in de kavlidir. Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel namazın iadesine hükmederler. Mâlik’e göre vakti içinde iade edilir. Vakit geçtikten sonra kazâ edilmez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَرَّقَ النَّبِيُّ ﷺ فِي ثَوْبِهِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anının: “{Nebî} Sallallahu aleyhi ve sellem (namazda iken) elbisesinin içine tükürdü” dediği rivayet olunuyor.⁷⁷ {B241 Buhârî, Vudû’, 70.}

77 Bundan busâk ve muhâtın yani tükürük ve sümüğün tahâretine hükmolunur (262, 263, 264. hadislerle de müracaat). Bunda ulemâ müttefiktirler. Yalnız Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh ile İbrâhim en-Nehaî lûâb ağızdan ayrılınca necis olur demişlerdir. Busâk-ı nebevînin her tayyibden atyeb, her tâhirden ather olduğuna şüphe yoktur. Diğer kimse-
lere gelince fem-i tâhirden çıkanı tâhirdir. Hâl-i şûrbde şârib-i hamrın, ağzı yaralı, irinli kimsenin busâkı necistir.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ النَّاسَ بِأَيِّ شَيْءٍ دُوِيَ جُرْحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ مَا بَقِيَ أَحَدٌ أَعْلَمَ بِهِ مِنِّي كَانَ عَلَيَّ يَجِيءُ بِثَرَسِهِ فِيهِ مَاءٌ وَفَاطِمَةُ تَغْسِلُ عَنْ وَجْهِهِ الدَّمَ وَأُخِذَ حَصِيرٌ فَأُخْرِقَ فَخُشِّي بِهِ جُرْحُهُ.

T E R C Ü M E S İ

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (Ensârî) radiyallahu anhin⁷⁸ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın yarası ne ile müdâvât edildi?” diye kendisine sorulan suale cevaben şöyle dediği rivayet olunuyor: Bunu benden ziyade bilen kalmadı. Ali (b. Ebû Tâlib radyallahu anh) kalkanı ile su getiriyor, Fâtıma (radyallahu anhâ) da (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın) yüzündeki kanı yıkıyordu. (Sonra) bir hasır (parçası) alınıp yakıldı ve yarası onunla dolduruldu.⁷⁹ {B243 Buhârî, Vudû', 72.}

.....

78 Medîne-i Münevvere'de en sona kalan sahâbîdir. Vefatı takriben 100 yaşında 91 sene-i hicriyesinde vâki olmuştur.

79 Vech-i pâk-i nebevînin gülğün olması Uhud Gazâsı'nda vâki olmuştu. Süheylî'nin iddiasına göre yaralayan Abdullah b. Kamîe habisidir. Mel'ûn herif, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın yüzünü yaraladığı gibi mübarek dişlerini de zedelemişti. Bir taraftan Sâlim'in mevlâsı Ebû Huzeyfe radiyallahu anh kanı yıkayıp da yere düşmesine mâni olurken diğer taraftan aleyhi efdalû's-salâti ve's-selâm efendimiz ﷺ *كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ صَنَعُوا هَذَا بَيْنَهُمْ* “Peygamberlerine bunu yapan kavim, nasıl felâh bulur?” buyuruyorlardı. Bunun üzerine *“Allah onların tövbelerini kabul etmiş, ya azap etmiş sana terettüp edecek bir şey yok”* {Âl-i İmrân, 3/128.} âyet-i kerîmesi nâzil olmuştu. {İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 35.} Bid'a-i Mustafa Fâtımatüzzehrâ hazretleri, kanın dinmeyip suya galebe ettiğini görünce oradaki bir hasır parçasını yakmış, yanığını yaranın üstüne bastırdıktan sonra kan dinmişti.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَوَجَدْتُهُ يَسْتَنْ بِسِوَاكِ بِيَدِهِ يَقُولُ أَعُغُّ وَالسِّوَاكُ فِي فِيهِ كَأَنَّهُ يَهْوَعُ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yanına vardım. Elindeki bir misvak ile dişini temizlediğini ve ağzında misvak olduğu halde öğürür gibi ö’, ö’ dediğini gördüm. {B244 Buhârî, Vudû’, 73.}

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَشُوصُ فَاهُ بِالسِّوَاكِ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. el-Yemân) radiyallahu anhümânın: “Nebî-i mükerrerrem sallallahu aleyhi ve sellem gece kalkınca ağzını misvak ile ovardı” dediği rivayet olunuyor. {B245 Buhârî, Vudû’, 73.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ أَرَانِي أَتَسَوَّكُ بِسِوَاكِ فَجَاءَنِي رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا أَكْبَرُ مِنَ الْآخَرِ فَتَأَوَّلْتُ السِّوَاكَ الْأَصْغَرَ مِنْهُمَا فَقِيلَ لِي كَبِّرْ فَدَفَعْتُهُ إِلَى الْأَكْبَرِ مِنْهُمَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki, rüyada kendimi bir misvak ile dişlerimi ovar gördüm. Yanıma biri diğerinden yaşlı iki kişi geldi. Misvakı en küçüğüne uzattım. Bana, “Büyüğüne ver” denildi.⁸⁰ Ben de büyüğüne verdim. {B246 Buhârî, Vudû’, 74.}

.....

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضي الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَيْتَ مَضْجِعَكَ فَتَوَضَّأْ وَضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ اضْطَجِعْ عَلَى شِقِّكَ الْأَيْمَنِ ثُمَّ قُلِ اللَّهُمَّ أَسْأَلُكَ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أُنْزِلَتْ وَنَبِيِّكَ الَّذِي أُرْسِلَتْ فَإِنْ مِتُّ مِنْ لَيْلَتِكَ فَأَنْتَ عَلَى الْفِطْرَةِ وَاجْعَلْهُنَّ آخِرَ مَا تَتَكَلَّمُ بِهِ قَالَ فَردَدْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا بَلَغْتُ اللَّهُمَّ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أُنْزِلَتْ قُلْتُ وَرَسُولِكَ قَالَ لَا وَنَبِيِّكَ الَّذِي أُرْسِلَتْ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan:⁸¹ Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki, yatağına vardığında (iptidâ) namaz abdesti gibi (bir) abdest al. Sonra sağ tarafına uzanıp اَللّٰهُمَّ اَسْلَمْتُ وَجْهِيْ اِلَيْكَ وَفَوَضْتُ اَمْرِيْ اِلَيْكَ وَاللِّجَاۗتُ ظَهَرِيْ اِلَيْكَ رَغْبَةً وَّرَهْبَةً اِلَيْكَ لَا مُلْجَا وَلَا مُنْجَا مِنْكَ اِلَّا اِلَيْكَ. اَللّٰهُمَّ اَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِيْ اَنْزَلْتَ وَنَبِيِّكَ الَّذِيْ اَرْسَلْتَ⁸² de. Şayet o gece ölecek olursan fitrat yani dîn-i İslâm üzere ölürsün. Bu sözler, söyleyeceğ(in dünya kelâm)larının en sonu olsun. –Berâ radiyallahu anh der ki: Bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda tekrar ettim. اَللّٰهُمَّ اَمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِيْ اَنْزَلْتَ ye varınca رَسُولِكَ dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Hayır, الَّذِيْ اَرْسَلْتَ buyurdu. {B247 Buhârî, Vudû', 75.}

81 Berâ b. Âzib ensârî-i Evsî radiyallahu anhümâ sahâbî ve sahâbîzâdedir. İbn Ömer radiyallahu anhümâ gibi onun da hadâset-i sinninden dolayı Bedir Gazâsı'na iştirakine taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden müsaade buyurulmamıştı. Lâkin Uhud'dan itibaren on dört, on beş gazâda maiyyet-i pür şeref-i nebeviyyede bulunmuştur. On sekiz gazâyâ iştirak ettiği rivayeti de vardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile birlikte Tüster Muharebesi'nde de bulunmuştur. Sahâbe beynindeki ihtilâf zamanında Cemel ve Sıffin'de Hazret-i Ali kerremallahu vecheh tarafında olup Havâric ile de mukâtele etmiştir. 72 senesinde Mus'ab b. Zübeyr'in zamân-ı emâretinde Kûfe'de dârukuhbâyâ intikal etti. Pederinden, Ebû Bekir ile Ömer ve diğer kibâr-ı sahâbeden (radiyallahu anhüm ecmaîn) rivayeti olduğu gibi kendisinden de Ebû Cuhayfe ve Abdullah b. Yezîd el-Hatmî gibi sahâbe ile tâbiînden birçok zevat rivayet etmişlerdir.

82 Bu duâ-yı belîğîn meâl-i âlîsi: *Îlâhî, kendimi sana teslim ettim. İşimi sana bıraktım. Arkamı sana dayadım. Çünkü ümidim de sendedir. Korkum da sendendir. Senden sığınacak yer varsa o da sensin. Senden kurtulacak yer varsa yine sensin. Îlâhî, inzâl ettiğin kitabına, irsâl ettiğin peygamberine iman ettim.*

Kitâbü'l-Gusl

كِتَابُ الْغُسْلِ

Kütüb-i hadîs ile fıkıhta gusûlden, hayızdan, nikâhtan, talâktan bahsedilir. C bahislerde zikredilen ahkâmın ilel ve mûcibâtını da zikretmek kadar tabir bir şey olamaz. Fıkıh ve ibâdât mesâili ile tevaggülü, hatta alâkası olmayan bazı kimseler öteden beri bu gibi mebâhisin kâle alınıp kitaplara dercedilmiş olmasını itiraz, hele ilmihal kitaplarına konulup gençlere, kadınlara tâlimine ta'riz ederler. Bütün hüccetleri de her meclisin sia-i tahammülüne sığmayacak bu gibi lafız ve tabirlerin istimalini kerih görmelerinden ibarettir. Bunlar bu gibi şeylerden gençlere ve kadınlara bahsedilmesini hilâf-ı edeb görüyorlar. Bu gibi elfâzı medlûller hatıra getiriliyor diye tavr-ı isyân gösterip edeb-i kelâma bu kadar riayetkâr görünmek isteyen bu gibilerin bütün sözleri safsatadır, mürâiliktir. Edeb-i kelâm riayet, her fiil ve kavlinde müeddep olmak lâzım gelen müslümanların şanıdır. Şer'-i şerif bunu nice nice tariklerle tâlim edip duruyor. Hatta şer'-i ilâhî serâp edeptir. Fakat zevzeklik ve edepsizlik kastı olmaksızın ma'raz-ı hâcette her ne ihtiza ederse onu söylemek lâzım geleceği de zarûret-i akliyye ile mâlûmdur. Bu gibi elfâzın medlûlâtını hatıra getirmeyi bile hoş görmeyecek derecelerde müte eddip ve müteaffif görünen bu adamların kendi aralarındaki samimi mükâlemât hakikat-i hâldeki fiiliyatı ne derekede olduğu, hele fuhş-ı kelâm ile fuhş-ı efâldi hiç beis görmeyen takımdan bulunduğu mâlûm olmasa insanın o kadar gücünü gitmez.

Hayır efendiler. Kadınların, kızların bile lisân-ı münâsib ile öğrenmekten kaçınmayacakları bu mesâili öğrenmek zaruridir. Bunlar tabii, fizyoloji efâl ve ahvali müstetabât ve levâzım-ı şer'iiyesi oldukları için hayâ bahanesiyle ihmal edilip söylenmeyecek şeylerden değildir. A'zâ-yı beden mahrem kısımlarından bahsetme câiz değildir diyenler, bu mahremiyeti acaba kimden öğrenmişler? Bu mahremiyet kayd-ı şer'iden neşet etmemişse perde-i şerîat hetk edildiği zamanlarda niçin bu mahremiyet ortadan kalkıyor? Mahrem olan a'zâ-yı beden yalnız şer'in değil; hanım kızlara da tadrîs edilen teşrîhin de, tıbbın da mevzuatı meyanına dahildir. Niçin o fenlerde onlara bunlardan bahse cevaz olsun da bu babdaki ahkâm-ı dîniyyeyi tâlim eden kitaplarda olmasın? Kadın, erkek oralara ait bir maraza müptelâ oldukları, bir kadın doğurduğu vakitte tabibe müracaat edip vesâyâsını telakki etmeler

âmâhrem tabibin el ile messetmesi tabii ve elzem görülürken Hâlik-ı Teâlâ'ya karşı ibâdât ve taatin şürûtu, mevkûfün aleyhleri olan aynı cihetlere müteallik hâkâmı, zevc ile zevcenin yekdiğere karşı hukukunu öğrenip öğretmek neden ayıplıyor? Hele müslümanları dinlerini öğrenip öğretiyor diye ayıplayan bu grup, acaba neden zevkten başka bir gaye gözetmeyerek sırf zevk-ı bedîîyi tenmiye için kademi derslerinde sinn-i bulûğu aşmış genç efendilerle genç hanımların bir arada müctemi' oldukları halde anadan doğma çırılçıplak erkekleri, kadınları kardeşlerine alıp her uzvunu tersim etmelerini hoş görüyorlar?

Özün doğrusu ne hayâda ifrat ne hayâsızlıkta tefrit etmeli. Fuhş-ı kelâm ve fâil ile halîu'l-azâr olmaktan kaçınmak iktiza ettiği gibi din ve dünya işlerinde insanın neye ihtiyacı varsa öğrenmeye ca'lî veya hakiki hayâ mani olmamalıdır. Hayâ ve mürüvvette bütün nev'-i beşere pîşvâ olan aleyhi ekmelü's-salavâti ve't-tahâyâ efendimiz hazretleri ümmetin muhtaç olduğu bu mesâili re'sen tâlim eduyurdıkları gibi sahâbe ve sahâbiyyât da sormaktan kaçınmamışlardır. İhtilâf alinde ümmehât-ı mü'minîne ancak kendilerinin bilebilecekleri şeyleri sormak sahâbenin mûtadı idi. Sahâbiyyât hazerâtı da mesele öğrenmek hususunda erkeklerinden geri kalmamışlardır. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ, نِعَمَ “Ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâları din hususunda sâhib-i ilm olmaktan kendilerini menedememiştir” diyor. Nitekim Ümmü Süleym el-Ensâriyye radiyallahu anhânın –ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın istihyâsına bâis olan– suali 106. hadiste geçmişti. Âişe radiyallahu anhânın 212. olarak gelecek olan hadisi de buna misaldir. Hele geçmiş olan 138. ile gelecek olan 201. hadislerle nazîrleri olan birçok ehâdis-i mütedârebeyi duyup şaşıran Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhın meseleyi hal için tâ ümmü'l-mü'minîn Hazret-i Âişe radiyallahu anhâya gelip sorması ihtiyacın insanları nerelere sevkedebileceğine parlak bir numunedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî bu babdaki ihtilâfı görünce ümmü'l-mü'minîn hazretlerine gelip, “Yâ Ümmâh! ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem pek mühim bir ihtilâfı var ki bana arz etmek bana pek girân geliyor” diye söze başlamış. “Ne imiş o, bakayım? Anandan sorabilecek nen varsa bana sor” teşcîi üzerine mâhut meseleyi sormuş ve “إِذَا جَاوَزَ الْجَنَاتُ الْجَنَانَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ” “Hitân hitânı tecavüz etti mi gusûl vâcip olur” cevabını almış ki, bu cevabı alıncaya kadar ne kadar terlediği nefsi rivâyetten münhâsim oluyor. Çünkü Ebû Mûsâ, لَا أَسْأَلُ عَنْ هَذَا بَعْدَكَ أَحَدًا “Artık senden sonra bu meseleyi sormasenden sormayacağım” demiş ve diğer ümmehâtü'l-mü'minînden de tahkîk-ı meseleye artık tâb-ı hayâsı kalmadığını ifham etmiş. Amma ihmal edip de bu ağır meseleyi Hazret-i Âişe'ye sormaktan da vazgeçmemiş. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri de nene gerek? deyip de çekinmemiş. Peki, bunu öğrenmese olmaz mıydı? iti-

razı vârit değildir. Tabîiyyâtta sıhhat ile sırf ilim mesâili erbâbı nazarında o kadar mühim ise dîniyyâtta bu mesâil de ehl-i dîn indinde çok daha mühimdir. Zira tahâret Cenâb-ı Hâlik'a karşı ibadetin şartıdır. İbadet ederken zâhiren ve bâtınan edep maallah şarttır. Nikâh ve talâk mesâiline de hukûk-ı zevceyn, nesep ve miras mesâili teferru' eder. Bir kısım hukûkullah ile hukûk-ı ibâdı hüsn-i edâ etmek, bu meseleleri bilmeye vâbeste olduğundan bunları ihmal, hukûkullah ile hukûk-ı ibâdı nazarı itibare almamak demektir.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ ثُمَّ يَدْخُلُ أَصَابِعُهُ فِي الْمَاءِ فَيُخَلِّلُ بِهَا أَصُولَ الشَّعْرِ ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غُرْفٍ بِيَدَيْهِ ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّهِ.

T E R C Ü M E S İ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevce-i tâhiresi Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cenâbetten çıkmak için) yıkandığı zaman (işe) ellerini yıkamaktan başlardı. Sonra nâ-nâz için abdest alır gibi abdest alırdı. Sonra parmaklarını daldırıp saçlarının dibini hilâllardı. Sonra suyu başına {iki eliyle} üç avuç döker, ondan sonra da bütün bedeninin üzerinden akıttırdı.¹ {B248 Buhârî, Gusûl, 1.}

1 Gusûlden evvelki abdest, fi'l-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sabit olup farz değildir. Yalnız gusûl izâle-i cenâbet ettiği gibi vudû' makamına da kâim olur ve gusûl ile namaz kılınır. Yalnız Ebû Sevr ile Dâvûd ez-Zâhirî abdestsiz iken cünüp olan kimse hakkında guslün abdest yerine kâim olamayacağına kâil olmuşlardır.

عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ تَوَضَّأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ وَغَسَلَ فَرْجَهُ وَمَا أَصَابَهُ مِنَ الْأَذَى ثُمَّ أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ ثُمَّ نَحَى رِجْلَيْهِ فَغَسَلَهُمَا هَذَا غُسْلُهُ مِنَ الْجَنَابَةِ.

TERCÜMESİ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemın zevce-i tâhiresi Meymûne radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yalnız ayaklarını (yıkamamak üzere) namaza abdest alır gibi abdestini aldı. Baca aralarını ve oralarına isabet eden yıkanacak şeyleri de yıkadı. Sonra kendisi üzerine su döktü. Sonra ayaklarını uzatıp yıkadı. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın) cenâbetten (çıkma için) guslû işte budur. {B249 Buhârî, Gusûl, 1.}

186

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَعْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ مِنْ قَدَحٍ يُقَالُ لَهُ الْفَرْقُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem ile ben bir kaptan guslederdik. (Bu kap da) ferak² denilen bir kade idi. {B250 Buhârî, Gusûl, 2.}

2 Ferak: Kavl-i cumhûra göre 2 sâ' miktarı su alır bir kaptır ki takriben 6 litre eder. İbnü'l-Esîr ise "râ"nın fethiyle فَرْق ın 16 rıtl yani 3 sâ' -ki takriben 9 litredir-, "râ"nın sükûnuyla فَرْق ın 120 rıtl; yahut 22 ½ sâ' yani takriben 67,5 litre olduğunu beyan ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ da فَرْق 6 قِسْط ı demiş, ehl-i lugatın bilittifakı ile beyanı her kıst ½ sâ' diye tarif edilmiş olduğundan İbnü'l-Esîr'in nakline diyecek kadar doğru. Süfyân b. Uyeyne ile İmam Şâfiî ve ehl-i lugat bunda müttefiktir. Ancak fukahâ-yı Hanefiyye, müddü 2 rıtl itibar edip sâ' da 4 müd olduğundan onlarca ferak 2 sâ'dır ki yine Hicâziyyûn'un 3 sâ'ın mecmûu itibar ettikleri 16 rıtl demek olur (151 ve gelecek 190 hadislerin hâşiyelerine müracaat).

187

عَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سُئِلَتْ عَنْ غُسْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَدَعَتْ بِإِنَاءٍ نَحْوٍ مِنْ صَاعٍ فَأَعْتَسَلَتْ وَأَفَاضَتْ عَلَى رَأْسِهَا وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ السَّائِلِ حِجَابٌ.

TERCÜMESİ

Yine rivayet olunuyor ki, Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın (keyfiyet-i) guslû sorulmuş.³ (Âişe radiyallahu anhâ) 1 sâ' mik

arı (su alır) bir kap istedi. Onunla yıkandı ve başının üzerine su akıttı. Şu ka-
ar ki, kendisi ile soranlar arasında (bedeninin aşağısı görünmemek için) bir
erde vardı. {B251 Buhârî, Gusûl, 3.}

3 Soran hemşiresi Ümmü Gülsüm bint Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhümânın
ütoğlu Ebû Seleme Abdullah b. Abdurrahman b. Avf ile birlikte nezdine gelen, bir kavle
öre sütbiraderi Abdullah b. Yezîd, diğer bir kavle göre de öz kardeşi Abdurrahman b. Ebû
ekir es-Sıddîk radiyallahu anhüm idi ki, herhangi olsa mahremi idiler.

188

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ الْغُسْلِ فَقَالَ يَكْفِيكَ صَاعٌ فَقَالَ رَجُلٌ
يَكْفِينِي فَقَالَ جَابِرٌ كَانَ يَكْفِي مَنْ هُوَ أَوْفَى مِنْكَ شَعْرًا وَخَيْرٌ مِنْكَ ثُمَّ أَمَّهُمْ فِي ثَوْبٍ.

TERCÜMESİ

ivayet olunuyor ki, biri⁵ Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan gusl(ün
eyfiyyetin)den sual etmiş. O da, “Sana 1 sâ’ (miktarı su) yeter” cevabını ver-
miş. Bir diğeri⁶ “Bana bu kadarı yetmez” demiş. Bunun üzerine Câbir (radiyal-
ahu anh), “Saçı senden daha gür, kendisi de senden hayırlı olan zata (bu kada-
ı) yetiyordu” cevabını vermiş. Sonra (Câbir radiyallahu anh) oradaki cemaate
üstünde yalnız) bir parça libas olduğu halde imam olmuş. {B252 Buhârî, Gusûl, 3.}

4 Bir rivayette وَخَيْرًا.

5 Soran, Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib radiyal-
ahu anhümdür. Câbir’den bu hadisi rivayet eden de odur.

6 Bu da yine o mecliste hazır olan Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu
anhümdür ki bu (Muhammed b. Ali), yani emîrül-mü’minîn’in bu necl-i necîbi (Muhammed
. Hanefiyye) diye iştihâr etmiştir.

189

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا أَنَا
فَأُفِيضُ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثًا وَأَشَارَ بِيَدَيْهِ كَلْتَيْهِمَا.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in "Başımın üzerinden üç kere (de suyu avuç avuç) akıtırım" buyurup her ikiliyle de (tarif için) işaret buyurdukları rivayet olunuyor. {B254 Buhârî, Gusûl, 4.}

190

عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ دَعَا بِشَيْءٍ نَحْوِ الْحِلَابِ فَأَخَذَ بِكَفِّهِ فَبَدَأَ بِشِقِّ رَأْسِهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ الْأَيْسَرِ فَقَالَ بِهِمَا عَلَى وَسْطِ رَأْسِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem, cenâbetten (çıkmak için) yıkandığında külek⁷ gibi bir şey isterdi. Sonra iki avucuyla (su) alıp başının sağ tarafından başlayarak sol tarafını (da) yıkadıktan sonra (yine) iki avucuyla başının ortasına (su) dökerdi. {B258 Buhârî, Gusûl, 6.}

7 Külek "hilâb" tercümesidir. *Kâmus Tercümesi*'nde "el-hilâb" lugatı için "Süt sağaca kaba denir ki, külek ve susak tabir olunur" diyor. Eâzım-ı muhaddisinden Ebû Avâne'nin *Sahîh*'inde tahrîc edildiğine göre bu hadisin silsile-i ruvâtında dahil olan Ebû Âsım en-Nebî bu kabı tûlen ve arzan birer karıştan az tahmin ettiği gibi Beyhakî de 8 rıtl su istiab eden bir testi olarak takdir etmiştir.

191

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَيَطُوفُ عَلَى نِسَائِهِ ثُمَّ يَصْبِحُ مُحْرِمًا يَنْضَحُ طَبِيًّا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ben ıtır sürerdim.⁸ O da (gece) zevcâtını tavaf ettikten sonra sabahleyin ıtır âsârı (daha) üzerinde iken ihrama girerdi.⁹ {B267 Buhârî, Gusûl, 12.}

8 Bu ıtır, rivayete nazaran ذَرِيرَه dedikleri bir ıtır-ı Hindî imiş.

Ümmü'l-mü'minîn Âişe-i Sıddîka radiyallahu anhânın bu sözü, ihrama girerken sürünmeyi câiz görmeyen İbn Ömer radiyallahu anhümânın sözüne cevaptır. Bu hadîsin, râvisi Muhammed b. Münteşir, İbn Ömer hazretlerine, “İhrama girerken ıtır sürünmek câiz olur mu?” diye sormuş. O da, “Bunu yapacağıma vücuduma katran tılası sürsem daha iyi olur” demiş. Râvi, bu fetvayı Âişe-i Sıddîka'ya arz etmiş, o da, Allah, Ebû Abdurrahman'a (yani İbn Ömer'e) rahmet etsin...” mukaddimesiyle tercümedeki cevabı vermiş.

Bu hadîs-i şeriften ihrama girerken hoş kokular sürünmek müstahap olduğu ve o kokuların ihramdan sonra pâyidar olmasında beis olmadığı istidlâl olunmaktadır. Nitekim Eimme-i metbûinden Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd-ı Zâhirî ve diğerleri; sahâbeden Saâd b. Ebû Vakkâs, İbn Abbas, İbnü'z-Zübeyr, Muâviye b. Ebû Süfyân, ümmü'l-mü'minîn Âişe ve Ümmü Habîbe radiyallahu anhüm hazerâtı ile birçok tâbiîn ve cemâhîr-i fukahâ ve muhaddisîn de bu ictihaddadırlar. Eimmeden Zührî, Mâlik, Muhammed b. Hasan Şeybânî ile birçok sahâbe ve tâbiîn ise bunu câiz görmezler.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدُورُ عَلَى نِسَائِهِ فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ مِنَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهِنَّ إِحْدَى عَشْرَةَ وَفِي رِوَايَةٍ تِسْعَ نِسْوَةٍ قِيلَ أَوْ كَانَ يُطِيقُ ذَلِكَ قَالَ كُنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ أُعْطِيَ قُوَّةَ ثَلَاثِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Anes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gecenin yahut gündüzün bir saatinde¹⁰ (bütün) zevcât(-ı tâhirât) ile devrederdi. Bunlar da on bir ve diğer rivayette dokuz (hatun) idi.¹¹ “Buna âkat getirir mi idi?” diye soran râviye (Katâde), “Biz, aramızda ona (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) otuz erkek kuvveti verilmiştir diye konuşuyorduk” cevabını vermiş.¹² {B268 Buhârî, Gusûl, 12.}

10 Bir vaktinde demektir. Buradaki saat, gece ile gündüzün yirmi dördte biri olan ıstılâhî saat değildir.

11 İhtilâf-ı aded, taaddüd-i râviden nâşîdir. On bir rivayeti Muâz b. Hişâm ed-Destevâî, dokuz rivayeti de Saîd b. Ebân tarikinden gelen rivayetlerdedir.

12 Nebî-i zîşânımız sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz kemâl-i bünyece herkese fâik ve recûliyyette nâsın akvâsı oldukları halde yine nefis-i şeriflerine herkesten emlek idiler.

Câlib-i dikkattir ki yirmi beşinci sâl-i hayatlarına kadar geçen unfüvân-ı şebâblarında nisâyâ takarrüb buyurmamış oldukları gibi dem-i tezevvüclerinden elli bu kadarıncı sâl hayatlarına kadar olan zamanlarını yani bütün sinn-i şebâb ve kühûletlerini de zevce vâhide ile imrâr buyurmuşlardır. Ümmehâtü'l-mü'minînin taaddüdü ömr-i şeriflerini son senelerinde vâki olmuştur. Yine gariptir ki bu müddet zarfında da ekl ve şûrb hususunda kanâat-i tâmmeyi ihtiyar ile kâh haftada iki, kâh ayda üç gün oruç tutarlar, kâh da savm-ı visâli yani bozmaksızın günlerce oruç tutmayı iltizam buyururlardı. Savm-ı visâli bir aydan ziyade idame buyurdıkları bile vâkidir. Muftır oldukları günlerde de yiyecek buldukları takdirde karınlarını doyurmazlar, bulamadıkları zamanlarda ise sabırla buyururlardı. Yoksulluktan mütemâdiyen aç kalıp âlâm-ı cû duymamak için bağırarak taş bağladıkları vardır. İşte her iki cihetten kemal ki -Yahyâ ve Îsâ aleyhime's-selâmda başka- bütün enbiyâ-i izâm aleyhim salevâtü'l-meliki'l-allâm hazerâtının şân-ı celîli budur idi.

193

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى وَبَيْصِ الطَّيِّبِ فِي مَفْرِقِ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ مُحَرَّمٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhânın: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ihramda iken (mübarek) başında ıtrın parıldaması sanki hâlâ gözümün önündedir” dediği rivayet olunuyor. {B271 Buhârî, Gusûl, 14.}

194

عَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ غَسَلَ يَدَيْهِ وَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ صَلَاةٍ ثُمَّ اغْتَسَلَ ثُمَّ يُخَلِّلُ بِيَدَيْهِ شَعْرَهُ حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنَّهُ قَدْ أَرَوَى بَشْرَتَهُ أَفَاضَ عَلَيْهِ الْمَاءَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cenâbetten (çıkmak için) yıkanacağı vakit (iptida) ellerini yıkar ve namaz abdesti gibi abdest alırdı. Sonra gusle başlardı. Sonra saçlarını elleriyle hilâllerdi. Nihayet derisinin iyice ıslandığına kanaat getirince üç kere su akıtır, bütün cesed(-i şerif)ini yıkardı. {B272 Buhârî, Gusûl, 15.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَعُدِلَتِ الصُّفُوفُ قِيَامًا فَخَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا قَامَ فِي مُصَلَّاهُ ذَكَرَ أَنَّهُ جُنِبَ فَقَالَ لَنَا مَكَانُكُمْ ثُمَّ رَجَعَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَيْنَا وَرَأْسُهُ يَفْطُرُ فَكَبَّرَ فَصَلَّيْنَا مَعَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) namaz ikame edildi. (Herkes) ayakta iken saflar düzeldi. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hücrelerinden) yanımıza geldi. Namazgâhında durunca cünüplüğünü hatırladı. Bize, “Yerinizde durun” (diye işaret) buyurdu. Sonra dönüp yıkandı. Başını damlaya damlaya yanımıza çıkı. Tekbir aldı. Biz de birlikte namazı kıldık. {B275 Buhârî, Gusûl, 17.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ يَغْتَسِلُونَ عُرَاةً يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ وَكَانَ مُوسَى يَغْتَسِلُ وَحْدَهُ فَقَالُوا وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ آدَرُ فَذَهَبَ مَرَّةً يَغْتَسِلُ فَوَضَعَ ثَوْبَهُ عَلَى حَجَرٍ فَقَرَّ الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ فَخَرَجَ مُوسَى فِي إِثْرِهِ يَقُولُ تَوْبِي يَا حَجَرُ تَوْبِي يَا حَجَرُ حَتَّى نَظَرْتُ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِلَى مُوسَى فَقَالُوا وَاللَّهِ مَا بِمُوسَى مِنْ بَأْسٍ وَأَخَذَ ثَوْبَهُ فَطَفِقَ بِالْحَجَرِ ضَرْبًا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ وَاللَّهِ إِنَّهُ لَنَدَبَ بِالْحَجَرِ سِتَّةً أَوْ سَبْعَةً ضَرْبًا بِالْحَجَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Benî İsrâil çıplak ve birbirine baka baka yıkanıyorlardı. Mûsâ (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) ise (kemâl-i hayâsından) yalnızca yıkanmıyordu. Benî İsrâil, “Vallahi Mûsâ'yı bizimle beraber yıkanmaktan meneden ne (mutlaka) debbe, yani kasığı çıkık olmasıdır” der (ve bu güftügü ile zât-ı celîl-i risâletpenâhına ezâ eder)lerdi. (Mûsâ sallallahu aleyhi ve sellem) bir defa yıkanmaya gitti. Elbisesini de bir taşın üstüne koydu. Taş, elbisesini alıp parladı. Mûsâ (aleyhi's-selâm), “Aman taş! Rubamı! Aman taş, rubamı!” diyerek (ve alabildiğine koşarak) arkasına düştü. Benî İsrâil onu (bu halde) görüp de, “Vallahi Mûsâ'da bir kusur yokmuş” deyinceye kadar (ardınca gitti). (Ondan

sonra Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm) elbisesini alıp taşı döğmeye başladı. Ebû Hüreyre (radıyallahu anh) der ki: "Vallahi o taştan dayaktan hâlâ altı yahut yedi bere izi kalmıştır."¹³ {B278 Buhârî, Gusûl, 20.}

13 Bu son söz, ya Buhârî tarafından ta'lik olarak yani sened zikretmeksizin Ebû Hüreyre (radıyallahu anhtan naklolunan bir sözdür ya da râvilerden Hemmâm b. Münebbih'i tetimme-i kelâmıdır ki evvelki sözlerin mâba'dı ve mesned olmuş olur. Her iki takdirce Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan bu izleri haber vermesi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize duyulmuş olmasına binaendir. Zira böyle bir haber, istidlâl-i aklî ile bilinir şeylerden değildir.

Bir de bu hadîs-i şerif ile muhbir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri, bize Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ait iki mu'cize-i seniyyeyi haber vermiş oluyor ki biri taşın koşa koşa gitmesi, diğeri de o Nebî-i kerîmin (sallallahu aleyhi ve sellem) darb-ı desti ile taşın üstünde çentikler husûl bulmasıdır. Bu kıssa, Ahzâb sûresinin sonuna doğru olan ^a يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَىٰ فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا âyet-i kerîmesinde mevzubahis olan ezâların birini beyan eder. Diğerleri de kütüb-i tefâsirde öğrenilebilir.

عَنْهُ ^{صَلَّى} عَنِ النَّبِيِّ ^{صَلَّى} قَالَ بَيْنَا أَيُّوبُ يُغْتَسِلُ عُزَيَانًا فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ فَجَعَلَ يُوبُ يَحْتَتِي فِي ثَوْبِهِ فَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ أَلَمْ أَكُنْ أَغْنِيكَ عَمَّا تَرَى قَالَ بَلَى وَعَزَّتْكَ وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Eyyûb (sallallahu aleyhi ve sellem) çıplak yıkanırken sırtta olduğu sırada üzerine altından çekirgeler üşdü. Eyyûb (aleyhi's-selâm) avuç avuç (alıp) rubasının içine (atmaya) başladı. Rabb(-i kerîm)i, "Eyyûb! Şu gördüğün altınlar senin için den seni ganî kılmamış mı idim?" diye nidâ edince, "Evet (Yâ rabbi! Senin izzet ve celâline) kasem olsun ki (beni ganî kılmıştın). Lâkin senin bereketinde müstağni kalacağım yok" cevabını verdi. {B279 Buhârî, Gusûl, 20.}

عَنْ أُمِّ هَانِيٍّ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ وَفَاطِمَةُ تَسْتُرُهُ فَقَالَ مَنْ هَذِهِ فَقُلْتُ أَنَا أُمُّ هَانِيٍّ.

TERCÜMESİ

Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Feth(-i Mekke) enesi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına gittim. Baktım yıkanıyor. Fâtımâ da onu setrediyor. (Selâm verdim). “Bu (kadın) kimdir?” diye sordu. “Benim, Ümmü Hânî” cevabını verdim.¹⁴ {B280 Buhârî, Gusûl, 21.}

4 230. hadise de müracaat.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَقِيَهِ فِي بَعْضِ طُرُقِ الْمَدِينَةِ وَهُوَ جُنُبٌ قَالَ فَأَخْنَسْتُ مِنْهُ فَذَهَبْتُ فَأَعْتَسَلْتُ ثُمَّ جِئْتُ فَقَالَ أَيْنَ كُنْتَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ كُنْتُ جُنُبًا فَكَرِهْتُ أَنْ أَجَالِسَكَ وَأَنَا عَلَى غَيْرِ طَهَارَةٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَنْجُسُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Rivayet etmiş ki, cünüp iken Medine sokaklarından birinde kendisine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tesadüf etmiş. — (Ebû Hüreyre) der ki: Yanından savuşup gittim ve gusledip geldim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), “Yâ Ebâ Hüreyre’ Nerede idin?” diye sordu. “Cünüp idim. Tahâretsiz olarak seninle birlikte oturmak istemedim” dedim. Bunun üzerine “Sübhânellâh! Mümin (hiç) necis olmaz” buyurdu.

{B283 Buhârî, Gusûl, 23.}

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ أَيْرُقَدْ أَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ قَالَ نَعَمْ إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَلْيَرْقُدْ وَهُوَ جُنُبٌ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Ömer b. Hattâb radiyallahu anh, Nebî-i mükerrerem sallallahu aleyhi ve selleme, “Birimiz, cünüp iken uykuya varabilir mi?” diye sordu. “Evet! Herhangi biriniz abdest aldıktan sonra (canı isterse) cünüp iken (de) yatsın” buyurdular.¹⁵ {B287 Buhârî, Gusûl, 26.}

.....

15 Cenâbetten guslün vücûbu fevrî olmayıp ancak namaza durmak lâzım geldiğinde vakti tazyik edeceği bu hadîs-i şeriften anlaşıyor. Abdest almaksızın yatmamak, eimmet metbûinden Evzâî, Ebû Hanîfe, Muhammed, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Mübârek vesairenin mezhebi olup bazıları ise me’mûrun-bih olan vudûu muvâkaa ile hâsıl olan ezâyı yani eller ile a’zâ-yı mahsûsayı yıkamaya hamletmişler ve Dâvûd-ı Zâhirî ile Mâlikîyye’den bazıları bunu vâcib görmüşlerdir. Cünüp kimsenin abdest almaksızın uyumasında beis görmeyenler de çoktur. Ezcümle Sevrî, Hasan b. Hayr, İbnü’l-Müseyyeb, Ebû Yûsuf hep bu ictihaddadırlar. Delilleri Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin abdest almaksızın uykuya vardıklarına dair olan diğer âsârdır. Buhârî’nin bahsin münakaşası için mufasssalât-ı âsâra müracaat edilmelidir.

201

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا جَلَسَ بَيْنَ شُعْبَيْهَا الْأَرْبَعِ
ثُمَّ جَهَّدهَا فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (Erkek kadının) dört şubesi¹⁶ arasına oturup da dört şubeye kundurdu mu (her ikisine) gusûl vâcib olur.”¹⁷ {B291 Buhârî, Gusûl, 28.}

.....

16 Dört şube: İki ayak ve iki kol yahut iki sak ve iki fahz ile tefsir edilmiştir.

17 138 ve 139. hadislere müracaat. Bu babda her biri ehâdis-i nebeviyyeden deliller ile mütemessik sahâbe ve tâbiîn arasında bidâyeten mevcut olan ihtilâftan sonra bu hadîs-i şerifin muktezâsı üzere ittifak edildiği muhtasaran beyan olunmuştu.

Kitâbü'l-Hayz

كِتَابُ الْحَيْضِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عن عائشة رضي الله عنها قَالَتْ خَرَجْنَا لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ فَلَمَّا كُنْتُ بِسَرَفٍ حِصْتُ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَأَنَا أَبْكِي فَقَالَ مَا لَكَ أَنْفِستِ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى بَنَاتِ آدَمَ فَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ قَالَتْ وَضَعَى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم عَنْ نِسَائِهِ بِالْبَقَرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Hacdan başka bir niyetimiz olduğunu bilmeksizin¹ (Medine'den) çıktık idi. Serif'e² gelince âdetimi gördüm. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yanıma girdi. Ben (menâsik-i haccı ifa edemeyeceğim diye) ağlıyordum.³ “Neyin var? Yoksa kirlendin mi?” diye sual buyurdu. “Evet” dedim. Buyurdu ki: Bu, Allah'ın benât-ı âdem üzerine yazdığı bir şeydir. Huccâcın eda ettiği menâsiki (sen de) eda et! Şu kadar ki, Beyt(ullah-ı Muazzam)'ı (hâiz bulunduğun müddetçe) tavaf etme!” — (Âişe radiyallahu anhâ) der ki: “Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ezvâcı namına sığır kurban etti.”⁴ {B294 Buhârî, Hayız, 1.}

.....

1 Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin böyle demesi eskiden eşhürü'l-hac içinde umreye niyet edilemez itikadında bulunduğu içindir. Zamân-ı Câhiliye'de dîn-i İbrâhim aleyhi's-salâtü ve's-selâmın tâlim buyurduğu nüsük ve ibâdâtta yalnız hac ve umre pâyidar olmuştu ki, o da birçok bidâ' ve ebâtıl-i'tikâdiyyât ile memzûc bir halde idi. Bu cümleden olmak üzere eşhürü'l-hac içinde umre niyetiyle ihlâl yani ihrama girip telbiye ile ref'i savt câiz addedilmezdi. Haccetü'l-Vedâ'ya kadar bu itikadı bozacak bir teşrî'-i cedîd vâki olmamıştı. Bundan dolayı ehl-i İslâm ihrama girdikleri vakit hep hac niyetiyle girmiş bulunuyorlardı. Bâhusus hedy sevk buyuran Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem niyetlerine

mütâbaaten hepsi o niyette idi. Kâfile-i huccâc Mekke'ye yaklaştığında –ağleb-i ihtimâl (Serif) de- şâri' hazretleri, “Birlikte hedy (kurban) getirenlerinden mâada her kim varsa hacı feshederek umreyi niyet etsin” {B1085 Buhârî, Taksîru's-salât, 3.} diye tebliğ buyurdu ve Arap Câhiliye'nin bu husustaki amel ve itikadını bozdu. İsteyenler eşhürü'l-hac içinde de umreden temettua yani istifadeye imkân buldular. Fakat herhalde Medîne-i Münevvere'den çıkarken umumun niyeti hac idi. Bundan dolayı ümmü'l-mü'minîn hazretleri, “Hacdan başka bir niyetimiz olduğunu bilmeksizin...” demiş.

2 Serif: Mekke-i Mükerreme'ye takriben 10 mil mesafede olan bir yerin ismidir.

3 Ümmü'l-mü'minînin ağlaması, bu halde iken hem hacın hem umrenin erkânından olan tavâf-ı ifâdanın gayri mümkün olmasındandır. Mâlûm olduğu üzere hayızın tavafı câiz değildir.

4 Metn-i şerifte بِالْبَقَرِ rivayeti olduğu gibi بِالْبَقَرَةِ rivayeti de vardır. İkinci rivayetle bir sığır kurban edilmiş olduğu taayyün eder. Birincisine göre ise sığırların taaddüdü ihtimali de anlaşılır ki her iki ihtimali gözeterek tercümesinde “bir”siz olarak “sığır” denildi.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كُنْتُ أُرْجِلُ رَأْسَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا حَائِضٌ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) başını hâiz iken tarardım” dediği rivayet olunuyor.⁵ {B295 Buhârî, Hayız, 2.}

.....

5 Nasârâ hayza hiç ehemmiyet vermezler. ve hâizlerle mücâmeatta bile beis görmezler. Bu tefrittir. Yehûd ise mücâmeat şöyle dursun, hâizlerle bir odada bile oturmazlar ve beraber yiyip içmezler. Arap, Câhiliye'de yahudilerin ifratına tâbi olmuşlardı. Şerîat-ı mutahhara-i Ahmediyye ise bu ifrat ve tefriti ref'ederek yalnız kendileriyle mücâmeatı tahrim etmiş ve bu haldeki kadınları cünüp menzilesinde tutmuştur. وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *“Sana hayızdan sual ediyorlar. Onlara de ki hayız ezâdır, pistir. O halde zamân-ı hayızlarında kadınlardan ırakça durunuz. Onlar temizlenmedikçe kendilerine takarrüb etmeyiniz. Tetahhur ettiklerinde Allah'ın emrettiği üzere yanlarına varınız”*^a âyet-i kerîmesi yalnız tekarrübü nehyettiği gibi bu hadisten itibaren gelecek âsâr-ı şerife, Arap'ın hâizler hakkındaki i'tikâd-ı bâtilını hedm ile haklarındaki ahkâm-ı şer'iyeyi beyan eder.

وَفِي رَوَايَةٍ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ يُدْنِي لَهَا رَأْسَهُ وَهِيَ فِي حُجْرَتِهَا فَتَرْجُلُهُ وَهِيَ حَائِضٌ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan olan diğer rivayette kendisi hâiz ve hücre-sinde mukim ve (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) Mescid(-i Şerif)de (mu'tekif) iken (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) efendimiz (mübarek) başını ona doğru uzatır, o da tarar imiş. ⁶ {B296 Buhârî, Hayız, 2.}

6 Ümmehâtü'l-mü'minîn rıdvânullahi aleyhinne ecmaîn hazerâtından her birine mahsus olan hücrelerin kapıları mescid-i şerife açıktı. Bu tarife göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri hücre-i Âişe'ye muttasıl bir halvetgâhta itikâf buyurmuşlardır.

Bu hadis, *Buhârî*'de daha tafsillidir: Urve b. Zübeyr hazretlerine biri, "Hâizin bana hizmet etmesi yahut bu kadının cünüp iken yanıma gelmesi câiz midir?" diye sual etmiş. O da şu cevabı vermiş: "Bana göre hepsi câiz, öyle olan da, böyle olan da bana hizmet eder. Bundan dolayı hiçbir taraf için beis yoktur. Âişe (ki müşârün ileyhin teyzesidir) bana haber verdi ki kendisi hâiz iken... ilâ âhiri.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَتَكِي فِي حِجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ ثُمَّ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Ben hâiz iken Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) başını kucağıma yaslar, sonra Kur'an okurlardı. {B297 Buhârî, Hayız, 3.}

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ ﷺ قَالَتْ بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مُضْطَجِعَةٌ فِي خَمِيصَةٍ إِذْ حِضْتُ فَأَنْسَلْتُ فَأَخَذْتُ ثِيَابَ حَيْضَتِي فَقَالَ أَنْفَسْتِ قُلْتُ نَعَمْ فَاضْطَجَعْتُ مَعَهُ فِي الْحَمِيلَةِ.⁸

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile bir abâya bürünerek yatıyorduk. Derken âdetimi gördüm. (Yavaşçacık) sıvışıp hayza mahsus elbisemi giydim. “Âdetin mi geldi?” diye sordular. “Evet” dedim. Bunun üzerine beni çağırdılar. Saçaklı kadifenin altında kendileriyle birlikte yattım. {B298 Buhârî, Hayız, 4.}

.....

7 el-Hamîsa: Sefîne vezninde bir gûne siyah abâya denir ki dört köşeli ve iki tarafı zincifli olur. Sülfe^a telebbüs ederler. İntehâ; *Kâmus* mütercimi Âsım.

8 el-Hamîle: Sefîne vezninde ... ve kadifeye denir ki mâruftur. İntehâ; *Kâmus* mütercimi Âsım.

الْحَمْلَةُ temre vezninde bu dahi kadifeye denir ve kilim ve ihram ve ziliv ve çuka ve makrama makûlesi havlu ve saçaklı nesneye denir. Bunda kesre ile de câizdir. İntehâ; *Kâmus* mütercimi Âsım.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَعْتَسِلُ أَنَا وَالنَّبِيُّ ﷺ مِنْ إِنَاءٍ وَاحِدٍ كَلَانَا جُنْبٌ وَكَانَ يَأْمُرُنِي فَاتَّزِرُ فَيُبَاشِرُنِي وَأَنَا حَائِضٌ وَكَانَ يُخْرِجُ رَأْسَهُ إِلَيَّ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فَأَغْسِلُهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte –her ikimiz de cünüp iken– bir kaptan yıkanırđık. (Âdet gördüğümde) onun emri üzerine futa bağlardım. Ben hâiz iken (mübarek) tenini tenime dokundururdu.⁹ (Kezâlik) o (mescidde) mu'tekif, ben hâiz iken (mübarek) başını halvetgâhından çıkarırdı da ben yıkardım. {B299, B300, B301 Buhârî, Hayız, 5.}

.....

9 Mübâşerenin mânası muvâkaa ve kırbâna da şâmil olduğu için tenin tene dokunması ile tercüme ettim. Bu lafzı burada muvâkaa mânasına almaya imkân yoktur. Çünkü kırbân hâiz-i bi'l-icmâ' haramdır, kebîredir. Bu kebîreyi bir daha yapmamaya azm ve karar lâzım gelir. Ancak ba'de'l-istiğfâr kefâret lâzım gelir mi, gelmez mi? Bunda fukahânın ihtilâfı vardır. Katâde, Evzâî, İshak b. Râhûye, kavl-i kadîminde Şâfiî, ahad-ı kavleyninde Ahmed

a Önde giden bir bölük cemaate denir.

b. Hanbel, ramazan gününde amden kazâ-yı şehvet eden, mürtekib-i harâma kıyas ederek kefâretin vücûbuna kâil olmuşlardır. Ebû Hanîfe, Mâlik, kavli-i cedîdinde Şâfiî, diğer kavlinde Ahmed b. Hanbel ise kefâreti vâcip görmemişlerdir. Yalnız İmam Şâfiî bu takdirde kefâreti müstahsen görüyor. Vücûb-ı keffârete kâil olan evvelki taife de miktarında ihtilâf etmişler ve ahval ve eşhasa ve ihtilâf-ı icthâda göre –hulâsatan söylüyorum– 2 humus dinar sadakadan başlayarak nısıf dinar, 1 dinar sadakaya ve nihayet 1tk-ı rakabeye kadar derecât göstermişlerdir. Bu fi'l-i harâmı unutarak ya hayızdan haberdar olmaksızın yahut hâl-i hayızdaki vikâm hürmetini bilmeyerek ya da mükrehen irtikâp edene ise günah yoktur.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ كَانَتْ إِحْدَانَا إِذَا كَانَتْ حَائِضًا فَأَرَادَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُبَاشِرَهَا أَمَرَهَا أَنْ تَتَزَرَ فِي فُورٍ حَيْضَتَهَا ثُمَّ يُبَاشِرُهَا وَأَيْكُمْ يَمْلِكُ إِرْبَهُ كَمَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَمْلِكُ إِرْبَهُ

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan diğer bir rivayette: Şöyle demiştir: İçimizden (yani ümmehâtü'l-mü'minînden) biri hâiz olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de kendisi ile mübâşeret arzu ettiği zaman ona hayızın hemen bida-yetinde iken futa bağlamasını emreyler ve ondan sonra mübâşeret ederlerdi. (Halbuki) sizin hanginiz, nefsine Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem nefsine mâlik olduğu kadar mâlik olabilir? {B302 Buhârî, Hayız, 5.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ إِلَى الْمُصَلَّى فَمَرَّ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ تَصَدَّقْنَ فَإِنِّي أُرِيْتُكُمْ أَكْثَرَ أَهْلِ النَّارِ فَقُلْنَ وَبِمَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ تُكْثِرُنَّ اللَّعْنَ وَتَكْفُرُنَّ الْعَشِيرَ مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلِ وَدِينٍ أَذْهَبَ لِلْبِّ الرَّجُلِ الْحَازِمِ مِنْ إِحْدَاكُنَّ قُلْنَ وَمَا نُقْصَانُ عَقْلِنَا وَدِينِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَلَيْسَ شَهَادَةُ الْمَرْأَةِ مِثْلَ نِصْفِ شَهَادَةِ الرَّجُلِ قُلْنَ بَلَى قَالَ فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ عَقْلِهَا أَلَيْسَ إِذَا حَاصَتْ لَمْ تُصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ قُلْنَ بَلَى قَالَ فَذَلِكَ مِنْ نُقْصَانِ دِينِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik b. Sinân) el-Hudrî radiyallahu anhümâdan: Şöyle de-

miştir: Bir kurban ya ramazan bayramında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, yanımıza namazgâha çıktı. Kadınların yanından geçti¹⁰ ve (onlara), “Kadınlar, sadaka veriniz. Zira bana cehennem halkı gösterildi, çoğu sizler idiniz” buyurdu. (Kadınlar), “Yâ Resûlellah! Neden?” diye sordular. “Çünkü siz (ötekine, berikine) çokça lânet eder, zevclerinize karşı küfrân-ı ni‘met gösterirsiniz.”¹¹ (Ne acayıptır ki kendini zapteden tam akıllı ve dininde) hazımlı kimsenin aklını sizin kadar eksik akıllı, eksik dinli¹² hiçbir kimsenin çelebildiğini görmedim” buyurdu. “Aklımızın, dinimizin eksikliği nedir? Yâ Resûlellah” dediler. “Kadının şehâdeti, erkeğin şehâdetinin yarısı değil midir?” diye sordu. “Evet” dediler. “İşte bu aklın eksikliğinden. Hayız gördüğü zaman da namaz kılmaz, oruç tutmaz değil mi?” buyurdular. “Evet” dediler. “İşte bu da dininin eksikliğinden” cevabını verdi. {B304 Buhârî, Hayız, 6.}

.....

10 Bundan bayram günü kadınların herkesle beraber hâric-i şehirdeki namazgâha çıkmaları câiz olduğuna istidlâl edilebilirse de ulemâ bu meselede hayli ihtilâfa düşmüşlerdir. Ebû Bekir, Ali, İbn Ömer gibi zevât-ı âliyye bayram namazına çıkmayı kadınlar için bir hak olarak tanımışlar, Urve b. Zübeyr, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İmam Mâlik gibi tâbiîn de menleri tarafına gitmişlerdir. Ebû Hanîfe bir defa tecviz, bir defa da menetmiştir. Tecviz edenlerin edillesi meyanında bu hadîs-i şerif ile âtîdeki 217. Ümmü Atıyye radiyallahu anhâ hadisi vardır. Ümmü Atıyye hadisine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem genç, hatta hâiz kadınların bile bayram namazgâhına, fakat –diğer bir hadisten mâlûm olan kayda binâen – süslenmemek, koku sürünmemek şartıyla çıkmalarına müsaade buyurmuşlardır ki maksad-ı âlî, teksîr-i sevâd-ı müslimîn idi diyorlar. Bu ehâdis-i şerifeden münfehim olan kıssaların Medine ahali henüz kâmilân dâire-i İslâm’a girmemiş oldukları zamanda vâki olmuş olduğuna bakarak müsaadeyi o zamana maksur addedenler kadınların çıkmalarını men ve Âişe radiyallahu anhânın irtihâl-i nebevî üzerinden çok zaman geçmemiş iken “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisinden sonra kadınların neler yaptıklarını görmüş olsaydı mesâcide girmelerini menederdi” demiş olmasıyla da ihticâc ediyorlar. Hanefiyye’nin kavî muhtârına göre genç kadının îdeyn ile cuma vesair namazlar için mescide çıkmasına cevaz yoktur. İhtiyar kadınların çıkmaları câiz ise de çıkmamaları efdaldır. Bayram namazına çıkanlar –Ebû Hanîfe’den bir rivayete göre– salât-ı îdi kırlarlar, diğer rivayete göre ise kılmazlar. Yalnız teksîr-i sevâd-ı müslimîn eder, müslümanların dualarından intifâ eylerler. Hâiz olanlar ise musallânın haricinde kalıp yalnız duaya iştirak ederler. Herhalde de süsten ârî olarak ve koku sürünmeyerek giderler. Mezheb-i Şâfiî’ye göre –İmam Nevevî’nin beyan ettiği üzere– genç kadının gitmesi havf-ı fitneye binaen mekruhtur.

- 11 Demek ki şetm, lâ'n, küfrân-ı ni'met; azâb-ı cehennem gibi bir vaîd-i elîm ile karşılanan kebâirden imiş. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî 27. hadîs-i şerife müracaat.
- 12 Küll hakkında verilen hükmün, o küll efrâdından her ferde sâdık olması lâzım gelmez. Nitekim erkeklere taş çıkarır nice kadınlar da vardır. Hüküm ağılebe binaendir. Noksân-ı dîne gelince, amel imandan cüzdür ve iman ziyade ve noksan kabul eder diyenler bu kelâm-ı nebevîyi zâhirine hamledip te'vile hâcet görmezler. İbadeti eksik olanların dinini de eksik addederler. Muhalifleri ise zât-ı îmân ve İslâm ve dine ziyade ve noksan terettübü mümkün değildir, bu ziyade ve naks sîfata râcidir derler.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اغْتَكَفَ مَعَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ وَهِيَ مُسْتَحَاضَةٌ تَرَى الدَّمَ فَرُبَّمَا وَضَعَتِ الطُّسْتَ تَحْتَهَا مِنَ الدَّمِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte zevcât-ı tâhirâtından biri¹³ istihâza halinde ve kanı gelirken¹⁴ itikâf etti. Kanının akmasından dolayı altına bir leğen koyduğu da olurdu.¹⁵ {B309 Buhârî, Hayız, 10.}

.....

13 Ümmehâtü'l-mü'minînden Sevde bint Zem'a yahut Ümmü Habîbe Remle bint Ebû Süfyân ya da Ümmü Seleme (radiyallahu teâlâ anhünne)den biri idi. Üçüncü ihtimali Askalânî tercih ediyor.

14 Müstehâza müddet-i hayızın âzamisi geçtikten sonra yine kanı dinmeyen kadına denir.

15 Hâizin mescide girmesi câiz değilse de bundan müstehâzanın itikâfı bile –mescidin telvis edilmeyeceğine emniyet edildiği takdirde câiz olduğu istinbat olunur. Dâimü'l-hades mâzur kimseler hakkındaki ahkâm da zaten müstehâza ahkâmına kıyas ediliyor.

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنَّا نُهَيَّ أَنْ نُحَدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا وَلَا نَكْتَحِلُ وَلَا نَتَطَيَّبُ وَلَا نَلْبَسُ ثَوْبًا مَصْبُوعًا إِلَّا تَوْبَ عَصَبٍ¹⁶ وَقَدْ رُخِّصَ لَنَا

عِنْدَ الطُّهْرِ إِذَا اغْتَسَلْتَ إِحْدَانَا مِنْ مَحِيضِهَا فِي بُدَّةٍ مِنْ كُسْتٍ أَظْفَارٍ¹⁷ وَكُنَّا نُنْهَى عَنْ
اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Biz, bir meyyit(imiz)in vefatı üzerine üç günden ziyade ihdâddan¹⁸ (yani yas tutmaktan) nehyolunurduk. Meğer ki (meyyit, kadının) zevci ola! (Zevci için) dört ay, on gün yas tutardık. (Yas içinde gözlerimize) sürme çekmez, (süs için) boyanmış kumaş giyinmezdik. Meğer ki (Yemen'in) asb (denilen kumaşları) ola. Tuhr (yani hayız kesilmesi) zamanında birimiz hayızdan yıkanmak istediğinde azıcık kust-ı azfâr kullanmasına ruhsat verilirdi. Bir de cenazelerin ardınca gitmekten nehyolunurduk. {B313 Buhârî, Hayız, 12.}

.....

16 Sevb-i asb: Yemen mensucatından boyalı bir nevi kumaşın adıdır.

17 كُسْتُ , كُسْتُ , قَسْتُ üçü de lugattır. *Kâmus Tercümesi*'nin قَسْتُ lugatında şöyle deniliyor: "Bu isim ile mâruf köktür. İki nevi olur. Birine kust-ı Hindî ve birine kust-ı Arabî derler. Kust-ı Hindî siyaha mâil hafif ve galiz ve râyihası kalîl ve ta'mı acı olur ve kust-ı Arabî leziz ve ak ve hafif ve ıtriyetli olur ve mutlak zikrolundukta murat, kust-ı hulvdür ki Arabî kısmıdır. Bevl ve hayzı müdirr ve ciğere pek nâfi ve sancıyı dâfi' ve solucanları katil ve sikencebîn ile şürbü hummâ-yı rub'a ve tebhîri zükkâm ve nezleye ve vebaya müfîd ve tılâsı behak ve baras illetlerini izâlede acîbül-eserdir." İntehâ. Azfâr hakkında da Âsım merhum şöyle diyor: "el-Azfâr ve ez-zafâr sehâb vezninde.... ıtır aksâmındandır. Dibinden derisi soyulmuş tırnak tarzında olur... İşbu azfâr, müfredât-ı tıbbiyede (azfârü't-tîb) unvanında mersûmdur ki Türki'de İblîs tırnağı ve tırnak bahuru dedikleri hoşbû dârûdur." İntehâ. Buna kust-ı azfâr denildiği gibi kust-i zafâr da derler. Zafâr, Aden sahilinde bir şehrin adıdır ki tırnak şeklinde olan kust-ı Hindî, Hindistan'dan iptida oraya gelir. Bundan dolayı nisvân-ı Arab'ın esnâ-yı iğtisâlde râyiha-i kerîheyi izâle için kullandıkları bu ıtra, kust-ı azfâr dedikleri gibi kust-ı Zafâr da derler.

18 İhdâdın vücûbu hakkında icmâ-ı fukahâ vardır. Yalnız Hasan-ı Basrî ne mutallaka, ne zevci vefat eden kadına ihdâd vâcip değildir demiştir ki, bu kavli, muhâlif-i icmâ' bir kavl-i şâzdır. İhdâdın kimlere vâcip olduğu ve muhaddenin, ne gibi şeyleri yapması vâcip, müstehap veya haram olduğu kütüb-i fıkhiyyede tafsilen beyan edilmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتِ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ غُسْلِهَا مِنَ الْمَحِيضِ فَأَمَرَهَا كَيْفَ تَغْتَسِلُ

قَالَ خُذِي فِرْصَةً مِنْ مِسْكِ فَتَطَهَّرِي بِهَا قَالَتْ كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ تَطَهَّرِي
فَاجْتَبِذِيهَا إِلَيَّ فَقُلْتُ تَبَعِي بِهَا أَثَرُ الدَّمِ.

TERCÜMESİ

Âişe (Sıddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Ensardan) bir kadın¹⁹ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme hayızdan sonra (keyfiyyet-i) guslû sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) nasıl yıkanacağını tarif etti: (Sonra) bir tutam misk al da²⁰ onunla temizlen” buyurdu. (Kadın, “Onunla nasıl temizleneyim?” diye sorunca, “Sübhânellâh! Temizlen işte!” buyurdu. Bunun üzerine kadını tutup kendime (doğru) çektim ve “Kanın izince gezdir” dedim.²¹ {B314 Buhârî, Hayız, 13.}

19 Bu ensârî kadın, bir rivayete göre Esmâ bint Şekel, diğer rivayette “Hatîbetü’n-nisâ” lakabıyla iştihâr eden Esmâ bint Yezîd b. Seken’dir. Şekel’in Seken’den musahhaf olduğunu iddia eden de vardır. Maahâzâ ayrı ayrı iki şahıs olmaları ve vâkıanın taaddüd etmiş olması ihtimali de vardır.

20 Misk, “mîm”in kesriyle rivayet edildiği gibi fethiyle de rivayet olunmuştur ki buna göre, “Bir gön parçası al...” demek olur. Buhârî’nin diğer rivayetinde فِرْصَةٌ مَسْكَةٌ de vârit olmuştur ki: “Miske bulanmış yün parçası” demektir. Bu rivayette de مُسْكَةٌ ifâl babından ism-i fâil veya mef’ûl binasıyla dahi okunmuştur ki, “Eski bir bez parçası taşı” denmiş olur.

21 Buhârî’nin diğer rivayetinde kemâl-i hayâdan Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın yüzünü çevirdiklerini ümmü’l-mü’minînin söylediği beyan ediliyor.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَهْلَلْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَكُنْتُ مِمَّنْ تَمَتَّعَ وَلَمْ يَسُقِ الْهَدْيَ فَرَعَمْتُ أَنَّهَا حَاضَتْ وَلَمْ تَطْهَرْ حَتَّى دَخَلْتُ لَيْلَةَ عَرَفَةَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ لَيْلَةُ عَرَفَةَ وَإِنَّمَا كُنْتُ تَمَتَّعْتُ بِعُمْرَةٍ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ انْقُضِي رَأْسَكَ وَامْتَشِطِي وَأَمْسِكِي عَنْ عُمْرَتِكَ فَفَعَلْتُ فَأَمَّا قُضِيَتْ الْحَجُّ أَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ لَيْلَةَ الْحُصْبَةِ فَأَعْمَرَنِي مِنَ التَّنْعِيمِ مَكَانَ عُمْرَتِي الَّتِي نَسَكْتُ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Haccetü’l-Vedâ’da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ihlâl (yani ihrama girip yüksek sesle

telbiye) ettim. Ben mütemetti²² olup hedy (yani kurban) sevk etmiyenlerden biri idim.²³ —Âişe (radiyallahu anhâ) âdetini görüp arefe gecesini girinceye kadar tuhra dahil olmadığını (ima eder söz) söyledi.²⁴ (O gece), “Yâ Resûlellah! İşte bu gece arefe gecesidir. Ben ise umre ile temettu’ (yani umreyi niyet etmiştim)” demiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona, “Yıkanmak üzere saçlarını çöz, taran, umrenden vazgeç buyurmuş.”²⁵ — Âişe (radiyallahu anhâ) der ki, ben de öyle yaptım. Haccı eda ettikten sonra Hasbe gecesini (yani Muhassab’da²⁶ bulunduğumuz gece kardeşim) Abdurrahman’a emretti. Evvelki (başladığım) umrenin yerine (yeni bir) umreyi bana Ten’im’den²⁷ eda ettirdi. {B316 Buhârî, Hayız, 15.}

.....

22 Mâlûm olduğu üzere ihram, Arafat’ta vukuf, tavaf, sa’y, halk gibi menâsikin ismi-şer’îsidir (hac). Bu menâsikin vakfeden mâadasına “umre” denir ve edası eşhürü’l-hacca –ki şevval, zilkade ve aşr-i zilhiccedir– maksûr değildir. Umreye “haccü’l-asgar” dedikleri de vardır. Nitekim vakfeyi müstemil olan menâsikin hey’et-i mecmûasına kısaca “hac” denildiği gibi “haccü’l-ekber” de denir. Vakfesi cuma gününe müsâdif olan hacca beyne’l-avâm haccü’l-ekber denilmesi, hiçbir asl-ı şer’îye müstenit değildir. Her sene haccü’l-ekber olur. Eyyâm-ı Câhiliye’de eşhürü’l-hac içinde yalnız hac edilir, umreye niyet edilmezdi. Haccetü’l-Vedâ senesinde –ki aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ba’d-e’l-hicre ilk ve son hacları o sene vâki olmuştur– bu âyîn-i müşrikini bozmak için –bundan sonraki hadiste görüleceği üzere– mîkâtta ihrama girerken isteyen hacca, isteyen umreye niyet edebileceği ihbar ve ilân buyurulmuştu.

Eşhürü’l-hac içinde her iki nüsükü yani hac ile umreyi cemetmenin üç tariki vardır: Birincisi إفْرَادٌ ki hacı, mîkâtta yalnız hacca niyet eder ve nüsük-i haccı itmâm edip helâl olduktan yani ihramdan çıktıktan sonra –aynıyla Mekke’nin yerlisi gibi– Harem haricindeki Ci’râne, Ten’im, Hudeybiye gibi bir yerden umre niyetiyle tekrar ihrambend olup vakfeden mâada menâsiki yeniden yapar. Böyle olana مُفْرَدٌ denir, ikincisi قِرَانٌ dır ki hacı mîkâtta hac ile umreye birlikte niyet eder ve tavaf, sa’y, halk gibi a’mâl-i haccı tekrarlamaksızın hem hac hem mu’temir olur. Böyle niyet edene قَارِنٌ denir. Üçüncüsü تَمَعٌ dır ki hacı, eşhürü’l-hac içinde mîkâtta yalnız umreye niyet eder ve yevm-i arefeden evvel vakfeden mâada menâsiki edadan ve helâl olduktan sonra –aynıyla Mekke’nin yerlisi gibi– yevm-i hacda Mekke’den bir hac inşa edip vakfe, tavaf, sa’y gibi menâsiki yapar. Böyle olana (mütemetti’) denir. Zira Câhiliye âdeti hilâfına olarak eşhürü’l-hac içinde umreden istifade etmiş olur. Mezheb-i Hanefî ve Şâfiî’ye göre efdal olan ifrad, ondan sonra temettu’dur. Kırânın fazileti daha sonraya kalır. Bir kavle göre temettu’ diğerlerinden efdaldır.

İşte bu hadîs-i şerifteki rivayetten münfehim olduğuna nazaran ümmü'l-mü'minîn Âîşe-i Sıddîka radiyallahu anhâ hacetü'l-Vedâ'da ibtidâ temettu' niyetiyle ihrama girmiş bulunuyor.

23 Hedy, İbnü'l-Esrî'nin *Nihâye*'de tarifine göre nezr olsun, tatavvu olsun Allah'a takarrüb niyetiyle Mekke ile Harem-i Mekke'ye ihdâ edilen hayvana ve emvâl-i sâireye denir ki mutlaka zikrolunduğunda deve, sığır, davar kastolunur, hedyini birlikte götüren hacı umre ile ihrama yani temettua niyet edemez. Zira hedy sahibi olan kimse, hedyini boğazlamadıkça tahallül edemez yani ihramdan çıkamaz. Hedy boğazlamak ise ancak yevm-i nahrda olur. Halbuki mütemetti' daha evvel tahallül edip yeniden inşâ-i hacetmek lâzım gelir.

24 Ümmü'l-mü'minîn hazretleri o zamanki halini sarâhaten beyan etmekten istihyâ edip maksadını elfâz-ı kineviyye ile eda ettiği için râvi metinde زعمت yerine قالت demiş. Buna binaen tercüme ederken “söyledi” fiilinden evvel “ima eder söz” kaydını kavis içine almaya mecbur oldum. İfham edilmek istenilen hâlet-i niseviyyenin mahall-i zuhûru 202. hadiste beyan edildiği üzere Mekke'nin yanı başındaki Serif'tir ve zilhiccenin beşinci günü Mekke'ye dahil olduklarına, tuhur da arefe gecesi vâki olduğuna göre üç gün imtidâd etmiş demektir.

25 Âîşe radiyallahu anhânın bu hacda ifrad niyetiyle mi, yoksa temettu' niyetiyle mi ihrama girdiği hakkındaki ihtilâf büyüktür. Bu meseleye müteallik rivâyât içinde gariptir ki hacı niyet ettiğine dair biraderzâdesi Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir tarikinden, umreyi niyet ettiğine dair de hemşirezâdesi Urve b. Zübeyr tarikinden rivayetler vardır. Bazıları umre rivayetleri yanlışdır diye kesip atıyorlar. Birçoğu da ruvâtın hep sikâttan olduklarına bakarak rivâyâtın beynini telif e çalışmışlardır. Bunların anlayışına göre ümmü'l-mü'minîn hazretleri evvelâ hac niyetiyle ihrama girip hedy sevketmedi. Hedy sevketmeyenlerin isterlerse niyet-i hacı fesh ile umreye çevirmelerini şâri' hazretleri emredince feshedenlerle beraber o da feshetti. Niyetini umreye çevirdi ve umre ile ihlâl etti. Hayız görmek dolayısıyla umreyi itmâm ederek tahallül müteazzir olunca hac niyetiyle ihram etmesi kendisine emrolundu ve böylelikle kârin olmuş oldu. Hâiz olarak Arafat'ta durdu. Yevm-i nahrda tetahhur etti. Ondan sonra tavâf-ı ifâdayı eda etti. Nevevî, يَسْعُكِ طَوَافِكَ لِحَجِّكَ وَعُمْرَتِكَ “Edeceğin tavafı hacına da umrene de yeter” {M2933 Müslim, Hac, 132.}, buyurulduğunun sübûtu da buna delildir” diyor. “Umrenden vazgeç” sözü de tavaftan evvel hayız görüp hacın fevt olmasından korkan kadının umresini bırakıp tamamından evvel çıkması ve ona bedel hacca niyet etmesi lâzım geleceğine delâlet eder ve cumhura göre kârin olmuş olur. Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Sevr hep bu ictihaddadırlar.

26 Muhassab: Mekke ile Mina arasında bir yerdir. Eyyâm-ı teşrikten sonraki gece –ki bayramın dördüncü günü bittikten sonraki gecedir– orada geçirilir. Buraya Hayf-ı Benî Kinâne de denir.

27 Ten'im: Mekkeliler'in mîkâtlarından biridir. Harem haricinde ve Mekke'ye 1 fersah mesafededir. Orada Mescid-i Âîşe dedikleri bir mescid de vardır.

وَعَمَّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مُوَافِينَ لِهَلَالِ ذِي الْحِجَّةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَهْلَ بِعُمْرَةٍ فَلْيُهْلِلْ فَلَوْلَا أَنِّي أَهْدَيْتُ لَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ فَأَهْلَلْتُ بَعْضُهُمْ بِعُمْرَةٍ وَأَهْلَلْتُ بَعْضُهُمْ بِحَجٍّ وَسَاقَتِ الْحَدِيثَ وَذَكَرْتُ حَيْضَتَهَا قَالَتْ وَأَرْسَلَ مَعِيَ أَخِي عَبْدَ الرَّحْمَنِ إِلَى التَّعِيمِ فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ وَلَمْ يَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ هَدْيٍ وَلَا صَوْمٌ وَلَا صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Hilâl-i zilhicceye doğru (Medine'den) çıktık.²⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim umre ile ihlâl etmek isterse (öylece) ihlâl etsin. Ben de eğer hedy sevketmemiş bulunaydım umre ile ihlâl ederdim” buyurdu. Bunun üzerine kimi umre ile, kimi de hac ile ihlâl etti.²⁹ —(Âişe radiyallahu anhâ bunu söyledikten sonra evvelki) hadis(teki sözler)i söyleyip gördüğü hayızdan bahsetti³⁰ ve “(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) biraderim Abdurrahman’ı benimle birlikte Ten’îm’e yolladı. Ben de umre ile ihlâl ettim ve bundan dolayı (kefâret olarak) ne kurban lâzım geldi ne oruç ne de sadaka!”³¹ dedi. {B317 Buhârî, Hayız, 16.}

.....

28 Medîne-i Münevvere’den çıkış, zilhicceye beş gün kala olmuş, Mekke-i Mükerreme’ye giriş de zilhiccenin dördünde veya beşinde vâki olmuştur ki, Mekke yolunda dokuz veya on gün kalınmış demek olur.

29 Yani kimi mütemetti‘, kimi de müfrid oldu.

30 “Âişe radiyallahu anhâ bunu söyledikten sonra...” ile tercüme ettiğim وَسَاقَتِ الْحَدِيثِ sözünü *Tecrîd*’in ibaresidir. Yoksa *Buhârî*’de وَأَهْلَلْتُ بَعْضُهُمْ بِحَجٍّ den sonra, فَأَدْرَكَنِي يَوْمٌ عَرَفَةٌ وَأَنَا حَائِضٌ. فَشَكَوْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ دَعِيَ عُمْرَتَكَ وَأَنْقُضِي رَأْسَكَ وَأَمْتَشِطِي وَأَهْلِي بِحَجٍّ. “Ben hâiz iken arefe günü çattı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize halimi söyledim. ‘Umreni bırak, saçlarını çöz, taran ve hac ile ihlâl et!’ buyurdu. Ben de öyle yaptım. Nihayet Muhassab’da kaldığımız gece olunca biraderim Abdurrahman’ı..” dediği yazılıdır ki takriben, bundan evvelki hadisteki ibarenin aynıdır. Müellif, ihtisar etmek istemiş.

31 Ne kurban ne savm ne de sadaka lâzım geldiğini söyleyen Âişe radiyallahu anhânın kendisi değil, hemşiresinin torunu ve bu hadisin râvisi olan الزبير بن عروة hazretleridir. Ancak Hişâm’ın bu sözünden de bir müşkül tahaddüs ediyor. Ümmü’l-mü’minîn

hazretleri kârine de olsa, mütemettia da olsa üzerine dem yani hedy-i kırân yahut hedy-i temettu' vâcip olduğuna –Dâvûd ez-Zâhirî'den başka– bütün fukaha müttetik olduğu halde nasıl olmuş da bunların hiçbirisi lâzım gelmemiş? Buna verilen cevapta, “Hişâm, bunlardan hiçbirinin yapıldığına dair kendisine hiçbir haber bâliğ olmadığından hiçbirisi lâzım gelmediğini zannetmiş. Halbuki bir şeyin adem-i vukûunu bilmemekle nefse'l-emirde adem-i vukûuna hükmetmek iktiza etmez. Nitekim Câbir radiyallahu anhin rivayetinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Âişe için bir sığır ihdâ buyurmuş oldukları beyan ediliyor” denilmiştir.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ لَهَا أَتَجْزِي إِحْدَانَا صَلَاتَهَا إِذَا طَهَّرْتُ فَقَالَتْ أَحْرُورِيَّةٌ أَنْتِ كُنَّا نَحِيضُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَا يَأْمُرُنَا بِهِ أَوْ قَالَتْ فَلَا نَفْعَلُهُ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Kadınlardan biri,³² “Kadın, tâhir olduktan sonra (hayız zamanında fevtettiği) namaz(lar)ını kazâ etmeli mi?” diye sormuş.³³ Âişe (radiyallahu anhâ), “Sen Harûriyye misin?”³⁴ (ki böyle söylüyorsun). Biz, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (iken) âdet görürdük de bize bunu emretmezdi”, diğer rivayette “Bunu yapmazdık” cevabını vermiş. {B321 Buhârî, Hayız, 20.}

.....

32 Soran kadının Muâze bint Abdullah el-Adeviyye olduğu *Buhârî*'nin bir rivayetinde tasrih edilmiştir.

33 Diğer bir rivayette Muâze ümmü'l-mü'minîn hazretlerine sualini, مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي مَا بَالُ الْحَائِضِ تَقْضِي “Hâiz, niçin orucu kazâ ediyor da namazı kazâ etmiyor?” suretinde irat etmiştir. Cevaptan anlaşılıyor ki namazın adem-i kazâsına ruhsat verilmesi tahfif içindir. Günde beş defa tekerrür eden bir ibadeti kazâ etmek o kadar âsân değildir. Savm-ı ramazan ise yılda bir kere farz olur. Sene içinde birkaç günlük orucu kazâ etmek daha kolaydır.

34 Harûrîler Kûfe civarındaki Harûrâ karyesine mensup Havâric fırka-i dâllesidir ki bu taifenin ilk içtimâi orada vâki olduğu için kendilerine Harûrîler denilmiştir. Bunlar emr-i dînde teşdidi iltizam yüzünden pek çirkin dalâletlere sapmışlardır. Harûrîler, hâizin zamân-ı hayızda fevt olan namazları kazâ etmesi vâcip olduğuna kâil olurlardı ki icmâ-ı ümmete muhaliftir.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدِيثُ حَيْضِهَا وَهِيَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْحَمِيلَةِ ثُمَّ قَالَتْ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْبَلُهَا وَهُوَ صَائِمٌ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan: Ümmü Seleme (radiyallahu anhâ bâlâdaki 206. hadiste geçtiği üzere) Nebî-i muhterem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte hamîle (yani kadife yorgan) içinde iken âdet gördüğünü naklediyor. Bu rivayette de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sâim olduğu halde kendisini takbîl ettiğini (hadisin râviyesi Zeyneb bint Ebû Seleme'ye) söylüyor. {B322 Buhârî, Hayız, 21.}

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ تَخْرُجُ الْعَوَاتِقُ وَذَوَاتُ الْخُدُورِ وَالْحَيْضُ وَلَيْشْهَدَنَّ الْحَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُؤْمِنِينَ وَيَعْتَزِلُ الْحَيْضُ الْمُصَلَّى قِيلَ لَهَا الْحَيْضُ قَالَتْ أَلَيْسَ يَشْهَدَنَّ عَرَفَةَ وَكَذَا وَكَذَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye (Nüseybe bint el-Hâris yahut bint Kâ'b) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir:³⁵ İşittim, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki “Tazelerle zevât-ı hudur³⁶ ve hâizler çıkıp (mecâlis-i) hayrda³⁷ ve müminlerin duasında hazır bulunsunlar. (Yalnız) Hâizler, namazgâhtan uzakça dursunlar.”³⁸ Biri,³⁹ “Hâizler de mı?” diye sordu. Ümmü Atıyye cevaben, “Bunlar Arafat'ta, fülân ve fülân yerlerde⁴⁰ hazır bulunmuyorlar mı?” dedi.⁴¹ {B324 Buhârî, Hayız, 23.}

.....

35 Bu hadîs-i şerif, *Buhârî*'de Muhammed b. Sîrîn'in hemşiresi Hafsa bint Sîrîn tarikinden daha tafsilli olarak rivayet ediliyor. Hadise Hafsa bint Sîrîn şöyle başlıyor: “Biz, tazelerimizi bayramlarda (namazgâha) çıkmaktan menederdik. Basra'ya bir kadın gelip Kasr-ı Benî Halef'e indi (Bu kasr طَلْحَةُ الطَّلَحَات demekle mâruf خُرَاعِي بن عبد الله بن خلف حُرَاعِي nin kasrı idi). O kadın, hemşiresinin –ki kocası Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte on iki gazâda bulunmuş, kendisi de (bizzat) altısına iştirak etmişti– “Biz, yara-

lılara ilâç yapar, hastalara bakardık” dediğini rivayet ettikten sonra dedi ki hemşirem, Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma, “Birimizin cilbâbı (yani örtünecek çarşaf vesairesi) olmazsa (namazgâha) çıkmasında beis var mı?” diye sormuş, sallallahu aleyhi ve sellem de buyurmuş ki: “*Arkadaşı kendi cilbâblarından birini ona giydirdin de (mecâlis-i) hayırda ve müslümanların duasında hazır bulunsun.*” –(Hafsa bint Sîrîn der ki): Ümmü Atıyye (radiyallahu anhâ) buraya geldiğinde “Bunu Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan sen işittin mi?” diye sordum. Dedi ki ona babam feda olsun, evet işittim, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: ... ilâ âhirih” hadisin mâba’dı metinde okuduğumuz sözlerdir. Bu hadiste Hafsa bint Sîrîn, “Ümmü Atıyye (radiyallahu anhâ) ne zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi ansa بِأَيِّ yani ona babam feda olsun derdi” cümlesini mu’tarız olarak zikreder {B1652 Buhârî, Hac, 81.}.

36 Tazeler خُدُور ذَوَاتِ tercümesidir ki henüz kocaya gitmemiş kızlar demektir. yahut مَخْدَرَاتِ da perde arkasında yaşayan kadınlar demektir ki biz de bu makamda “ehl-i perde” tabiri istimal olunur.

37 Mecâlis-i hayırdan murat, dinlerini tâlim edecek mecâlis, fıkıh ve hadis meclisleri, iyâdet edilecek hasta evleri gibi hayırlı ve mahall-i mesûbât olan yerlerdir.

38 Hâizlerin mescide girmesi câiz değilse de şehir haricindeki namazgâha gitmelerine demek ki cevaz varmış. Çünkü namazgâh, yalnız namaza mahsus mahal değildir. Maahâzâ hâizlerin namazgâhta namaz kılan erkeklerden biraz uzakça durup ihtilât etmemeleri lâzım gelir.

39 Bu, soran Safiyye bint Sîrîn’dir.

40 Fülân ve fülân yerler dediği Müzdelife gibi, Mina gibi, salât-ı istiskâ kılınan mahal gibi yerlerdir.

41 Kadınların bu gibi mecâlis-i hayır ve berekete gidip dua etmeleri, dua edenlerle beraber “âmin” demeleri müstahap ise de genç ve güzel olanlarının böyle yerlere çıkmalarının daha Selef zamanında ve tâbiîn devrinde bile –havf-ı fitneden dolayı– meni hakkında fetva verilmiştir. 209. hadisin metni ile hâşiyesine de müracaat buyurula!

TERCÜMESİ

Yine Ümmü Atıyye radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Biz (asr-ı celîl-i risâlette kandaki)⁴² sarılığı ve bozluğu hiçbir şey (yani mâni-i salât) addetmezdik. {B326 Buhârî, Hayız, 25.}

42 Eyyâm-ı hayız haricinde kanın bu renkleri kastediliyor. Yoksa eyyâm-ı hayızda kan ne renkte olursa olsun hayız kanıdır. Ebû Dâvûd'un rivayetinde, بَعْدَ الطُّهْرِ kaydının bulunması da buna delildir. Diğer rivâyât da bunu müeyyiddir. Bu renkteki kanın her zaman hayza delâlet ettiğine dair Hazreti Âişe'den bir rivayet varsa da senedi vâhî addedilmiş olduğundan gayri muteberdir. Cumhur sufret ve küdretin eyyâm-ı hayızda hayız olduğuna, eyyâm-ı hayızdan mâadasında hiçbir şey olmadığına kâildir ki İmam Ali kerremallahu vecheden de böylece mervîdir. Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Rebîâtürre'y, Sevrî, Evzâî, Leys b. Sa'd, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye hep bu içtihadadırlar. Ebû Yûsuf hayızdan evvel hayızdan değildir, hayızın sonunda ise hayızdır demiş, Ebû Sevr de ona peyrev olmuştur. İmam Mâlik eyyâm-ı hayızda da, mâadasında da hayız olduğuna kâildir. Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın bu hadisi kendisine bâliğ olmamış zannolunuyor.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّ صَفِيَّةَ قَدْ حَاضَتْ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَلَّهَا تَحْبِسُنَا أَلَمْ تَكُنْ طَافَتْ مَعَكِنَّ فَقَالُوا بَلَى قَالَ فَاخْرُجِي.

TERCÜMESİ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemın zevce-i tâhiresi Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunuyor ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Safiyye (bint Huyey) radiyallahu anhânın âdet gördüğünü haber vermiş.⁴³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sakın bizi (yolumuzdan) alıkoymasın. Tavâf(-ı ifâda)yı sizinle birlikte acaba etmemiş mi idi?” buyurdu.⁴⁴ “Evet” dediler. “Öyle ise çıkınız”⁴⁵ buyurdu. {B328 Buhârî, Hayız, 27.}

.....

43 Bu hal Mekke-i Mükerreme'den Medîne-i Münevvere'ye avdet buyurulacağı sırada hâdis olmuş.

44 Bundan anlaşılıyor ki tavâf-ı ifâda erkân-ı hacdan biridir. Bunu eda etmeyen hâiz tuhrunu bekler, tavaf etmedikçe uhdeden çıkmaz.

45 Bu, rivayet فَاخْرُجْنِ olduğuna göre tercümedir ki siyâk-ı kelâma evfak olan budur. Buradaki hitap, ümmehâtü'l-mü'minînedir.

Ancak Buhârî nüshalarında فَاخْرُجِي diye rivayet edilmiştir ki buna göre hitap ümmü'l-mü'minîn Safiyye radiyallahu anhâya yahut ona söylemek üzere Âişe radiyallahu anhâya olmuş olur. İkinci ihtimale göre قُولِي لَهَا اخْرُجِي “Ona çık de” mânasına gelmiş olur. Bunda da tavâf-ı vedân farz olmadığı ve böyle bir özürden dolayı terkedilebileceği anlaşılır.

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ امْرَأَةً مَاتَتْ فِي بَطْنٍ فَصَلَّى عَلَيْهَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَامَ وَسُطَهَا.

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir kadın⁴⁶ loğusalığında vefat etti. Nebî-i mükerrem sallallahu aleyhi ve sellem namazını kıldılar, (kılarken de bedeninin) ortası hizasına doğru durdular. {B332 Buhârî, Hayız, 29.}

46 Vefat eden kadın Ümmü Kâ'b el-Ensâriyye idi. Meyyit, erkek olursa namazını kılan imam yahut münferit, sadrının hizasına doğru durur. Kadın olursa sadrı hizasına doğru mu, yoksa vasatı hizasına doğru mu durmak efdal olduğu muhtelifün fihrit. İkinci re'ye bulunanların hücceti bu hadistir.

عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّهَا كَانَتْ تَكُونُ حَائِضًا لَا تُصَلِّي وَهِيَ مُفْتَرِشَةٌ بِحِذَاءِ مَسْجِدِ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى خُمُرَتِهِ إِذَا سَجَدَ أَصَابَهَا بَعْضُ ثَوْبِهِ.

TERCÜMESİ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevcesi (ümmü'l-mü'minîn) Meymûne (bint Hâris el-Hilâliyye) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: “(Bazı kere) öyle olurdu ki (ben) hâiz bulunur, namaz kılmazdım da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hasır) seccadeleri üzerinde namaz kılarlarken secdegâhlarının hizasında uzanmış bulunurdum. Secde buyurdıkları vakit elbiselerinin bazı yerleri bana dokunurdu.”⁴⁷ {B333 Buhârî, Hayız, 30.}

47 Maksat, hâizin necis olmadığını anlatmaktır. Nitekim yukarıki hadiste de loğusanın necis olmadığı anlaşılmıştı. 203. hadis ile hâşiyesine de 204, 205, 206, 207, 208, 210, 216, 217. hadislere de müracaat.

Kitâbü't-
Teyemmüm

كِتَابُ التَّيْمُمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجُنَيْشِ انْقَطَعَ عَقْدٌ لِي فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى التِّمَاسِهِ وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ ﷺ فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسِ وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاضْعَ رَأْسَهُ عَلَى فَخْذِي قَدْ نَامَ فَقَالَ حَبَسْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسِ وَلَيَسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى فَخْذِي فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آيَةَ التَّيْمِيمِ فَتَيَمَّمُوا قَالَ أَسِيدُ بْنُ الْحَضِيرِ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبُعَيْرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَأَصْبَنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ.

TERCÜMESİ

Nebî-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevce-i tâhiresi (ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ettikleri seferlerin birinde¹ birlikte (yola) çıkmıştık. Ya Beydâ'ya ya Zâtülceyş'e² vardığımızda (nezdinde âriyet olan)³ bir gerdanlığım kop(up kaybol)du. Aransın diye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (o mahalde) bekledi. Herkes de beraber bekledi. Halbuki bir su başında değillerdi. Halk, Ebû Bekir (radiyallahu anh)a gelip, "(Yâ Ebû Bekir!) Âişe'nin ettiğini gördün mü? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi de, herkesi de (yollarından) alıkoydu. Su başında değiller. (Kimsenin) yanında da su yok" dediler. Ebû Bekir (radiyallahu anh benim yanıma) geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi

ve sellem de uyumuş, (mübarek) başını dizime koymuştu. Ebû Bekir, “Sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi de, herkesi de yolundan alıkoydun. Su başında değiller, (kimsenin) yanında da su yok” dedi.

(Âişe radiyallahu anhâ) der ki: Ebû Bekir bana itâb etti, birçok söylendi.⁴ Eli ile de böğrüne vurmaya başladı. (Böyle iken yine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) başı dizimde olduğu için hiç kıpırdamadım.⁵ Sabah olunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kalktı. Hiç su yoktu. Allah azze ve celle hazretleri teyemmüm âyetini inzâl buyurdu.⁶ Herkes teyemmüm etti. Useyd b. Hudayr (radiyallahu anh)⁷, “Ey Ebû Bekir hânedanı, bu sizin ilk bereketiniz değildir”⁸ dedi.

(Âişe radiyallahu anhâ) der ki: (Sonra gideceğimiz sırada) üzerine bindiğim deveyi kaldırdık. Gerdanlığı altında bulduk. {B334 Buhârî, Teyemmüm, 1.}

.....

1 Bu sefer, hicretin 5. veya 6. senesinde vâki olan Benî Mustalik nâm-ı diğerle Müreysî Gazâsı’dır diyenler vardır. İleride gelecek kıssa-i ifk de bu gazâda vukua gelmiştir. Bazıları da İfk Hadisesi’nin Benî Mustalik Gazâsı’nda vâki olduğu muhakkak ise de burada mevzubahis olan kıssa Zâtürrikâ’ Gazvesi’nde vâki olmuştur derlerse de, Taberânî’nin âtideki hadisine uygun düşmüyor. Taberânî, isnâd-ı ceyyid ve hasen ile şöyle rivayet ediyor: “Âişe radiyallahu anhâ dedi ki: Benim gerdanlık meselemden dolayı olan olduktan, ehl-i İfk de dediklerini dedikten sonra, bir gazvede Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yine çıktım. Yine gerdanlığım düştü. Nihayet onu aramak için herkes yolundan kaldı ve tan yeri ağardı. Ebû Bekir’den ne çektiğimi Allah bilir. Bana, “Her seferde âlemin başına sıkıntı olursun. İşte hiç kimsenin yanında su yok!” dedi. Allah, teyemmüm hakkında ruhsat âyetini inzâl etti. Ebû Bekir de bana, “Sen, benim bildiğime göre mübarek bir kimsesin dedi.” İntehâ. Bunlardan bazılarının anladığı gibi sukût-ı kılâde vak’asının müteaddit olup birincisine ait seferde İfk’in vukuu, diğerininkinde de âyet-i teyemmümün nüzûlü istihrâc edilebilir. Teyemmüm kıssası feth-i Mekke gazâsında cereyan etti diyen de vardır. Herhalde Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın rivayet ettiği bir hadiste, “Teyemmüm âyeti nâzil olduğu vakit nasıl edeceğimi bilemedim...” demesi, bu kıssanın Benî Mustalik Gazvesi’nden sonra olduğuna, ıkd ve kılâde sukutunun teaddüdüne ve İfk kıssasının evvelkisinde cereyan ettiğine delildir. Çünkü Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın dâhil-i dâire-i İslâm olması Hayber’den sonradır.

2 Vak’anın bu iki konaktan hangisinde olduğunda şekkeden ümmü’l-mü’minîn hazretleridir. Beydâ kavî-i esahha göre Zülhuleyf’e’nin nâm-ı diğeridir. Zâtülceyş de Medine’ye 1 berîd yani 4 fersah mesafede bir yerin ismidir. Her ikisi de Medîne-i Münevvere ile Mekke-i

Mükerreme yolu üzerindedir. Beydâ'yı Hayber yolu üzerinde zan ile vak'anın Müreysî' Gazvesi'nde olmasını istib'âd edenlerin yanlışlıklarını şârih-i Buhârî (Aynî) söylüyor.

3 Cez'-i zafâr dedikleri aklı, karalı Yemen boncuğundan mâmul olup 12 dirhemlik bir kıymeti haiz olan bu kılâdeyi –tekrar olmasın diye bu kitaba alınmayan diğer Buhârî hadisinde musarrah olduğu üzere– hemşîre-i muhteremeleri Esmâ radiyallahu anhâdan istiâre etmişlerdi.

4 Nasıl söylendiğinin numunesi Taberânî'nin 1 rakamlı hâşiyede naklolunan hadisinde gösterilmişti.

5 فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَخِذِي cümlesi hakkıyla tercüme edilmek lâzım gelse “Beni kıpırdamaktan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fahzim üzerinde bulunmasından başka hiçbir şey menetmiyordu” demek iktizâ ederse de metinde görülen tarzda tercüme şiveye daha muvâfık buldum.

6 Mâlûm olduğu üzere her ikisi de Medenî olan sûre-i Nisâ ile sûre-i Mâide sûrelerinde de birer teyemmüm âyeti vardır. Sûre-i Mâide'deki âyetin baş tarafı vudûa dair olduğu için ona vudû âyeti de derler. Bu kıssada nâzil olan teyemmüm âyetinin hangisi olduğu hakkında hayli ihtilâf vardır. Birincisinde yalnız teyemmümden bahsedildiğine, ikincisine âyet-i vudû denildiğine bakarak bu defa nâzil olan âyet-i Nisâ'dır diyenler varsa da Ebû Bekr el-Humeydî'nin bir rivayetinde فَتَزَلَّتْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ (الآيَةُ إِلَى قَوْلِهِ) لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ {el-Mâide, 5/6.} denildiğine göre, ilk nâzil olan Mâide'deki âyet olmak lâzım gelir.

7 Üseyd b. Hudayr radiyallahu anh ikinci Akabe gecesi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından Evs üzerine nakîb nasbolunan ecille-i ensârdandır. Düşürülmüş gerdanlığı yollarda aramaya gönderilenlerin başında idi.

8 Buhârî'nin diğer rivayetinde Üseyd radiyallahu anh, ümmü'l-mü'minîn radiyallahu anhâya, فَوَاللَّهِ مَا نَزَلَ بِكَ أَمْرٌ تَكْرَهِيهِ إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ لَكَ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا “Allah seni hayır ile mükâfatlandırınsın. Vallahi senin başına hoşlanmadığın hiçbir iş gelmez ki, Allah Teâlâ, onda senin için de, müslümanlar için de bir hayır bulundurmasın” demiştir ki, bu sözler, kıssanın İfk'ten sonra olduğuna delâlet eder. Fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin de, مَا كَانَ أَعْظَمَ بَرَكَاتٍ فَلَا دَنِيكَ “*Senin gerdanlığının bereketi ne büyük imiş!*” buyurdıkları İshak el-Büstî'nin tefsirinde İbn Ebû Müleyke tarikinden mervîdir. {Zikredilen tefsir kaynağında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, Umde, IV, 5.}

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهْرًا فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتُهُ الصَّلَاةَ

فَلْيُصَلِّ وَأُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَحَلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem⁹ buyurdu ki: “Benden evvel hiçbir kimseye verilmedik beş şey (hep birden) bana verilmiştir: Bir aylık yola kadar (düşmanlarımın kalbine) korku (salmak) ile mansur oldum.¹⁰ Yer (yüzü) bana namazgâh ve sebeb-i tahâret kılındı.¹¹ Onun için ümmetimden namaz vakti gelip çatmış her kim olursa olsun namazını kılıversin. Ganâim bana helâl edildi. Halbuki benden evvel kimseye helâl edilmemiştir.¹² Bana şefaât verildi.¹³ Bir de (benden evvel) her Nebî, hassatan kendi kavmine ba’solunurken ben umûm-ı nâsa ba’solundum.”¹⁴ {B335 Buhârî, Teyemmüm, 1.}

.....

9 Taraf-ı âlî-i nebeviden tahdîsen li’n-ni’me verilen bu haber-i sâdık –Amr b. Şuayb b. Muhammed’in babasından, ceddinden rivayet ettiğine nazaran– gazavât-ı seniyyenin sonuncusu olan Gazve-i Tebük’te bildirilmiştir.

10 Hazret-i Resûl aleyhisselâm bütün a’dâsına karşı mansur idi. Gayenin bir aylık gösterilmesindeki nükte ise Medîne-i tâhireleri ile a’dâsı arasında hiçbir taraftan bir ayliktan ziyade mesafenin mevcut olmaması idi.

11 Enbiyâ-i selef salavâtullâhi ve selâmühü aleyhim ecmaîn zamanında ancak havra, kilise gibi ibadete tahsis edilmiş yerlerde namaz kılınabilirdi. Nebî-i âhîrzaman aleyhi’s-salevâtî’r-rahmân efendimiz ile ümmeti olmakla müşerref bulunan bizlere ise tâhir olmak şartıyla bütün yeryüzü mescid olduğu gibi, tâhir olan toprağı da tahûr yani mutahhir ve müzîl-i hades oldu. Abdest suyu bulamayan kimse, hemen toprak ile teyemmüm edip her nerede olsa namaza durur.

12 Ümem-i sâlifinin kimi cihada mezun değildi. Mezun olanları da ganâimden istifadeye mezun değildi.

13 Murat, şefâat-i uzmâdır ki, nâsı hevl-i mevkûftan kurtarıp rahatlandırmak lutf-ı amîm ve bînazîridir. Bunun yevm-i kıyâmette vuku bulacağı muhakkaktır. Bundan başka diğer şefâat-i hâssa da maksuttur ki, bunlar da ehl-i nârdan kalbinde zerre-i îmânı bulunanların cehennemden hurûcuna, ehl-i cennetin ref-i derecâtına, azâb-ı cahîme müstahak olmuş birtakım kimselerin adem-i duhullerine, birtakım kimselerin de bilâhesap cennete girmelerine şefaât bu kabildendir (85 ve 365. hadislere de müracaat).

14 Hasâis-i celîle-i Muhammediyye yalnız bu beşe münhasır değildir. Nitekim Ebû Hüreyre’nin *Müslim*’deki bir rivayetinde altı şey ile enbiya üzerine tafdîl buyuruldukları ve tercüme edilen bu hadisteki şefaatten mâada hasâis ile birlikte kendilerine cevâmiu’l-

kelim verildiği ve silsile-i enbiyânın zât-ı mukaddesleriyle hatm buyurulduğu zikrolunuyor. {M1167 Müslim, Mesâcid, 5.} Yine Müslim'in Huzeyfe hadisinde mezkûr hasâis meyanında, *“Bir de bizim namaz saflarımız, sufûf-ı melâike gibi kılınmıştır”* buyuruluyor. {M1165 Müslim, Mesâcid, 4.} *Nesâi*'deki rivayete göre, سُورَةِ الْبَقَرَةِ مِنْ كَثَرِ تَحْتِ الْعَرْشِ لَمْ يُعْطَ مِنْهُ أَحَدٌ قَبْلِي وَلَا يُعْطَى مِنْ أَحَدٍ بَعْدِي *“Bir de arş-ı rahmânın altındaki bir hazineden sûre-i Bakara'nın sonundaki şu âyât-ı kerîme bana verildi ki, benden evvel hiçbir kimseye verilmediği gibi, benden sonra da kimseye verilmeyecektir”* buyurulmuştur ki, {Nesâi, *el-Kübrâ*, VII, 260, no: 7968.} ümem-i sâlifinin ukubat olarak giriftar edildikleri ağır cezaların bu ümmetten tahfifine ve hata ile nisyan cezasının rahmet-i ilâhiye eseri olarak merfû olduğuna işaret eder. Kezâlik *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de, أُعْطِيَ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ وَسُمِّيَتْ أَحْمَدَ وَجُعِلَتْ *“Bana arzın anahtarları verildi. Ahmed tesmiye olundum, ümmetimin de ümmetlerin en hayırlısı kılındı”* diye vârit olmuştur ki, {Kaynakta “وَسُمِّيَتْ أَحْمَدَ” ile “وَجُعِلَتْ أُمَّتِي” ifadeleri arasında “وَجُعِلَ التُّرَابُ لِي طَهْرًا” “toprak bana temiz kılındı” ifadesi yer almaktadır. HM1362 İbn Hanbel, I, 158.} mefâtîh-i arzın kendilerine teslimi, ümmetinin yeryüzünde tasarruf edeceğine işarettir. Nitekim va'd-i celîl-i nebevînin bir kısmı şimdiye kadar tahakkuk etmiştir. Vaadin er geç tamâm-ı husûlüne de şüphemiz yoktur. *“Ahmed”* ism-i şerifi dünya ve ukbâda, arz ve semâda zât-ı akdeslerinin herkesçe mâlûm ve mahmûd olduğunu işâr eder. *Müsned-i Bezzâr*'da: تَحْتَهُ غُفْرَ لِي مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِي وَمَا تَأَخَّرَ وَأُعْطِيْتُ الْكُوتَ وَإِنَّ صَاحِبَكُمْ لَصَاحِبُ لَوَاءِ الْحَمْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. *“Geçmiş ve gelecek zenbim mağfiret edilmiştir. Bana kevser verilmiştir. Bu sahibiniz (Nebî-i zîşânınız) da hiç şüphe etmeyiniz ki, kıyamet gününde livâül-hamdin sahibidir ki, Âdem olsun, Âdem'den beriye olsun bütün enbiyâ o livânın altındadır.”* {Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 393, no: 8133.} Yine *Müsned-i Bezzâr*'da: كَانَ شَيْطَانِي كَافِرًا فَأَعَانَنِي اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ *“Benim şeytanım kâfir idi. Lâkin Allah ona karşı bana yardım etti de müslim oldu (yahut ben şerinden selâmette kalıyorum)”* diye vârit olmuştur. {Bezzâr, *el-Müsned*, XIV, 249, no: 7826.} Zât-ı nebevîlerinin zenbi, olsa olsa terk-i evlâdır. Yoksa sâhib-i şerîat olan zattan maâsî sudûru hatıra gelmez. Enbiyâ-i selef hazerâtı terk-i evlâdan dolayı dûçâr-ı itâb oldukları halde Nebî-i zîşânımız her güne muâtebâttan âzâde buyurulmuşlardır. Kevser, havz-ı kevser mânasına geldiği gibi hayr-ı keşr mânasına da gelir.

İşte buraya kadar gerek metinde gerek bu hâşiyede zikrolunan hasâis on altıyı buluyor. Maahâzâ buna maksûr olmak da lâzım gelmez. Nitekim Ebû Saîd en-Nîsâbü'rî *Şerefü'l-Mustafâ* tesmiye ettiği kitabında enbiyâ-i izâm hazerâtında olmadık hasâis-ı Nebeviyye-i Muhammediyye'yi altmışa kadar çıkarıyor. Bu hadiste beş, diğerinde altı, daha öbüründe dört veya üç hasîsanın zikir ve ta'dât buyurulmuş olması hasra delâlet etmez.

جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ السَّلَامَ ¹⁵ حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ
بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ.

TERCÜMESİ

Ebû Cüheym b. Hâris (b. Sımma) el-Ensârî radiyallahu anhümâdan:¹⁶ Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Bi'ricemel¹⁷ tarafından teşrif ediyorlardı. Kendilerini biri¹⁸ karşılayıp selâm verdi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (oradaki bir) duvara yönelip (ve duvara el dokundurup) yüzlerine ve ellerine meshetmedikçe¹⁹ o kimseye redd-i selâm buyurmadılar.²⁰ (Ancak ondan) sonra selâmını red buyurdular.²¹ {B337 Buhârî, Teyemmüm, 3.}

15 *Buhârî*'nin metninde السَّلَامَ kelimesi yoktur. Mefûlün burada hazfı, ibhamı mûcib olmaz.

16 Ebû Cüheym b. Hâris b. Sımma el-Hazrecî -en-Neccârî'dir ki- kendisine "Ebû Cüheym" denildiği gibi -harf-i ta'rif ile- "Ebû'l-Cüheym" de denir. Pederi kibâr-ı sahâbeden bir Bedrî'dir.

17 *Bi'ricemel* yahut *Bi'rülcelmel* Medîne-i Münevvere'ye yakın bir yerin ismi idi.

18 Resûlallah aleyhi's-salâtü ve's-selâma müsâdîf olan "biri" râvinin kendisi yani Ebû Cüheym radiyallahu anhtır. Nitekim İmam Şâfiî tarikinden gelen rivayette bu cihet musarrahtır. İbhâm-ı şahs etmesi -Allahu a'lem- münasebetsiz bir zamanda bilmeyerek selâm vermiş olmasından dolayı ikide bir de kendini ortaya atmaktan hayâ etmesi olmuştur.

19 Teyemmümü tariftir. Dârekutnî ile diğer ruvâtın rivayetinde ise, وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ "Yüzü ile kollarına meshetti" diye vârit olmuştur. {DK660 Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 175.}

20 Şâfiî'nin rivayetinde kazâ-yı hâcet edildiği esnada o kimse oradan geçip selâm vermiş oluyor. *Taberânî* ile *Sünen-i Ebî Dâvûd* rivayetlerinde de bu cihet tasrih edilmekte olup hatta teyemmümden sonra, "*Sana redd-i selâmdan beni meneden, tahâret üzere bulunmayışındır*" buyurulduğu *Taberânî*'nin rivayetinde beyan ediliyor. {D330 Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 122; *Taberânî*, *el-Evsat*, VIII, 6, no: 7784.} Bezzâr'ın sened-i sahîh ile ettiği rivayette ise kıssa başka türlü naklediliyor. Bu rivayette kazâ-yı hâcet esnasında redd-i selâm ve o kimse uzaklaştıktan sonra kendisine nidâ ile "*Sana redd-i selâm edişim, buradan savuşup gittikten sonra Peygamber'e selâm verdim de redd-i selâm etmedi demeyesin dyledir. Beni bir daha bu halde görürsen selâm verme! Eğer verirsen redd-i selâm etmem*" buyurulduğu mezkûrdur. {Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 242, no: 5984.} Herhalde vâkıa taaddüt etmiş gibi görünüyor. Diğer birtakım rivâyâtta da vâkıanın ikiden ziyade olduğu istidlâl olunabilir.

21 "*Selâm*" esmâ-i ilâhiyyeden olduğu için redd-i selâm zımnında olsa da, o ism-i mübâreki tahâretsiz anmamak ciheti kasıt buyrulmuş ki bunu istihbâba hamledenler

olduğu gibi bilâvudû zikrin, evvelleri câiz olmadığına kâil olanlar vardır. Bunlara göre de bu adem-i cevâzin bilâhare âyet-i vudû ile mensuh olduğu söyleniyor ve Âişe radiyallahu anhâ, “كَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ” “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz her zamanında Allah’ı zikrederlerdi” {Buhârî, Ezân, 19 (bab başlığı).} hadisi ile istidlâl ediliyor.

عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ بِكَفِّهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ.

TERCÜMESİ

Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümâdan: Ömer b. Hattâb radiyallahu anha şöyle demiştir.²² Hatırlamaz mısın? (Bir defa) ben, sen, ikimiz bir seferde idik.²³ Sen namaz kılmadın.²⁴ Ben ise (toprak üstünde yuvarlandıktan sonra namazı kıldı idim.²⁵ Bu (yaptığım) işi (muahharen) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme arzettim de Resûl-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, “Sana bu kadarı yeter” buyurup ellerini yere vurdu ve (ellerine bulaşan toprağın) üzerine üfledikten²⁶ sonra (iki avucu ile) yüzüne ve iki eline mesh buyurdu idi.²⁷ {B338 Buhârî, Teyemmüm, 4.}

.....

22 Kissanın kesb-i vuzûh etmesi için *Buhârî’de* mezkûr olup müellifin tayyettiği ufak tefek bazı tafsilâtı kaydetmeliyiz: Ashaptan, bir kavle göre tâbîinden olan Abdurrahman b. Ebze’l-Huzâî’nin rivayet ettiğine nazaran biri, Ömer radiyallahu anha gelip, “Ben cünüp oldum. Su da bulamadım. Ne yapayım?” diye sormuş. Hazreti Emîrû’l-mü’minîn Sünen-i Ebû Dâvûd’daki rivayete nazaran, “Ben olsam su buluncaya kadar namaz kılmazdım” demiş. Ammâr radiyallahu anh da metindeki kıssayı kendisine hatırlatmış. {D322 Ebû Dâvûd, Tahâret, 121.}

23 Müslim’in rivayetinde فِي سَرِيَّةٍ yerine فِي سَفَرٍ diye vârit olmuş olduğu gibi فَأَجْنَبْنَا “İkimiz de cünüp olmuştuk” ziyadesi de vardır. {M820 Müslim, Hayız, 112.}

24 Ömer radiyallahu anh ya vaktin hurucuna kadar su bulurum ümidiyle namazı kılmamış yahut teyemmüm yalnız hades-i asgarı izâle eder, hades-i ekberi izâle edemez itikadında bulunmuş ki, bu ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. Hatta mezheb-i meşhûru budur. Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhın da ictihadı ona muvâfık olduğu müşârun ileyih ile Ebû Mûsâ el-Eş’arî arasında cereyan ettiği Buhârî’de mezkûr münazaradan anlaşılıyor.

Bu münazarada Ebû Mûsâ el-Eş'arî hazretleri, Hazreti Ammâr'ın bu rivayetiyle ihticâc ediyor. İbn Mes'ûd hazretleri de, "Görmüyor musun? Ömer bu söze kânî olmamış" cevabını vermiş. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, "Ammâr'ın sözünü bir tarafa bırak (teyemmüm âyetini kastederek) ya şu âyeti ne yapacaksın?" mukabelesinde bulunmuş. İbn Mes'ûd hazretleri ne diyeceğini bilememiş de, "Bu adamlara böyle bir ruhsat verirse nerede ise suyu soğuk bulunca onu bırakıp teyemmüme kalkacaklar" demiş. İbn Mes'ûd'un bu ictihadından rücû ettiğinin mervî olduğunu şârih-i *Buhârî* Aynî söylüyor.

Hazret-i Ömer radiyallahu anhin, Ammâr radiyallahu anhtan bunu dinledikten sonra re'y ve ictihadında musır olmasındaki hikmet acaba ne idi? Bir kere âyet-i vudûdaki ^a وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا nazm-ı celiline bakıp cünübün tatahhurda mübalağa ile mükellef olduğuna, bunun da toprak ile değil, ancak su ile olabileceğine hükmetmiş. Müteakiben teyemmümü istilzâm eden esbabın ta'dâdî sırasında اَللَّسَاءُ {el-Mâide, 5/6.} şartını Hanefiyye'nin anladığı gibi mücâmeaya değil Şâfiyye'nin anladığı gibi alelâde lemse haml ile bu mülâmesenin hades-i asgar olduğuna hüküm ile yalnız abdest iktizâ eden yerlerde teyemmümün cevazına kâil olmuştur. Sâlisen Ammâr'ın hatırlattığı vak'ayı hatırlayamamış da ictihadında musır kalmış, hatta rivayete nazaran, اَللَّهُ يَا عَمَّارُ demiş ki: "Ammâr! Allah'tan kork. İyi düşün. Olur ki unuttun yahut yanılıyorsun. Ben seninle beraber imişim de öyle bir şey hatırlayamıyorum" demek olur. Ammâr, "Vallahi, ey müminlerin emîri! Arzu edersen bunu hiç kimseye söylemem" deyince, كَلَّا وَاللَّهِ لَتَوَلَّيْتُكَ مَا تَوَلَّيْتُ "Hayır, üzerine aldığı mesuliyeti elbette sana bırakırız" cevabını vermiş. {HM19088 İbn Hanbel, IV, 319.} Demek ki kıssayı tezekkür etmemekle beraber red de edememiş.

25 Ammâr radiyallahu anh o zaman bir kıyâs-ı şer'î tertip ederek, toprak suya bedel olunca hades-i asgarda a'zâ-i vudûu, hades-i ekberde ise bütün bedeni toprağa bulamak lâzım geleceğine hükmetmiş.

26 Bu üfleme ya müstehap ya sünnettir. Ele, bedene ezâ verecek kum taneleri ve toprağa, yabancı başka şeyler bulaşmışsa onları izâle etmek yahut ele ziyade toprak yapıştıysa onu azaltmak içindir. Bazı rivâyâtta نَفَخَ yerine نَفَضَ vârit olmuştur ki, ellerini silmek demektir. Sebebi yine dediğimizdir.

27 Teyemmümün sıfat ve keyfiyeti hakkında kütüb-i sıhâh ile sünen ve mesânîdde rivayet edilen ahâdis-i şerifede ihtilâf pek çoktur. Kimine göre darbe-i vâhide, kimine göre de iki darbe olduğu gibi, yüz ile ellerin hangisi meshte takdim edileceği ve ellerin meshedilecek miktarı hakkındaki rivâyât da mütehâlifdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ile bunların ashabı ve Leys b. Sa'd yüz için bir darbeye, eller için de diğer darbeye kâil olmuşlardır. Ancak Mâlik'e göre, mesh bilekçelere kadar farz ve dirsek uçlarına kadar ihtiyarîdir. Hasan b. Hay ile İbn Ebû Leylâ, "İki darbedir. Her biri ile hem yüz, hem de dirseklerden parmak uçlarına kadar meshedilir" demişlerdir. İmam Zührî meshi tâ koltuklara vardırır. Bazı

ulemâ, cünüp olan omuz başlarına kadar, olmayan bilekçelere kadar mesheder demişse de kavli zayıftır. İmam Mâlik'in üç darbe kavli de vardır ki, ikisi farz üçüncüsü müstehaptır demiş. İbn Sîrîn'den menkul bir kavle göre, yüz için bir, eller için de birer olmak üzere üç darbedir. Bunlardan başka zikrinden sarfınazar ettiğimiz ârâ-yı sâire de vardır. Hâsılı her biri bir rivayete temessük ederek ayrı ayrı ictehadlarda bulunmuşlardır. Nihayet abdeste kıyâsen –biri yüz, diğeri dirseklere kadar eller için olmak üzere– iki darbeye delâlet eden zâhir-i kitâb ile bunu tasrih eden sünnet rivayetlerinin mantukuna rücû edilmiş ve elyevm amel bunun üzerine takarrür etmiştir.

عَنْ عُمَرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ الْخُزَاعِيِّ رضي الله عنه قَالَ كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَإِنَّا أَسْرَيْنَا حَتَّى إِذَا كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً وَلَا وَقْعَةً أَحَلَىٰ عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا فَمَا أَيْقَظْنَا إِلَّا حُرُّ الشَّمْسِ فَكَانَ أَوَّلَ مَنْ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا نَامَ لَمْ نُوقِظْهُ ²⁸ حَتَّىٰ يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ فَإِنَّا ²⁹ لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَىٰ مَا أَصَابَ النَّاسَ وَكَانَ رَجُلًا جَلِيدًا فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ فَمَا زَالَ يَكْبُرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ حَتَّىٰ اسْتَيْقَظَ لِصَوْتِهِ ³⁰ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَمَا اسْتَيْقَظَ شَكُوا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ قَالَ لَا ضَيْرَ أَوْ لَا يَضِيرُ ³¹ ازْجَلُوا فَارْجَلُوا ³² فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوُضُوءِ فَتَوَضَّأَ وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّىٰ بِالنَّاسِ فَمَا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُّغْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ قَالَ مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانُ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ فَقَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ ثُمَّ سَارَ النَّبِيُّ ﷺ فَاشْتَكَىٰ إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ فَنَزَلَ فَدَعَا عَلِيًّا وَرَجُلًا آخَرَ فَقَالَ اذْهَبَا فَاثْبَغِيَا الْمَاءَ فَانْطَلَقَا فَلَقِيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ أَوْ سَطِيحَتَيْنِ ³³ مِنْ مَاءٍ عَلَىٰ بَعِيرٍ لَهَا فَقَالَا لَهَا أَيْنَ الْمَاءُ فَقَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسَ هَذِهِ السَّاعَةَ وَنَفَرْنَا خُلُوفٌ ³⁴ فَقَالَا انْطَلِقِي إِذَا قَالَتْ إِلَىٰ أَيْنَ قَالَا إِلَىٰ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَتْ الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِيُّ قَالَا هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ فَانْطَلِقِي لِحَاجَّةَا بِهِمَا إِلَىٰ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَحَدَّثَاهُ الْحَدِيثَ قَالَ فَاسْتَنْزَلُوهُمَا عَنْ بَعِيرِهِمَا وَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِإِنَاءٍ فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ أَوْ السَّطِيحَتَيْنِ ³⁵ وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَائِيَّ وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا ³⁶ فَسَقَىٰ

مَنْ سَقَى وَاسْتَقَى³⁷ مَنْ شَاءَ وَكَانَ آخِرَ ذَلِكَ أَنْ أُعْطِيَ الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ قَالَ اذْهَبْ فَأَفْرِغْهُ عَلَيْكَ وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا وَاتَّيَمَ اللَّهُ لَقَدْ أَقْلَعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُحْيِلُ إِلَيْنَا أَشَدُّ مِلْأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اجْمَعُوا لَهَا فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزَيْنَا مِنْ مَائِكَ شَيْئًا وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا فَاتَتْ أَهْلَهَا وَقَدْ اخْتَبَسَتْ عَنْهُمْ قَالُوا مَا حَبَسَكَ يَا فُلَانَةُ قَالَتْ الْعَجَبُ لِقَيْنِي رَجُلَانِ فَذَهَبَا بِي إِلَى هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَقَالُ لَهُ الصَّابِيُّ فَفَعَلَ كَذَا وَكَذَا فَوَاللَّهِ إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ وَقَالَتْ بِأَصْبَعِهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةَ فَرَفَعَتْهُمَا إِلَى السَّمَاءِ تَعْنِي السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ أَوْ إِنَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ حَقًّا فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ بَعْدَ ذَلِكَ يُغَيِّرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَلَا يُصَيِّبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أَرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدْعُونَكُمْ عَمْدًا فَهَلْ لَكُمْ فِي الْإِسْلَامِ فَأَطَاعُوهَا فَدَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn (b. Ubeyd) el-Huzâî³⁸ radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir. (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yolculuk ediyorduk.³⁹ Gece gittik. Âhir-i leyli bulduğumuzda öyle bir düşüş düştük ki,⁴⁰ bir yolcu için bundan daha tatlısı olamaz. (Öyle bir dalmışız ki,) bizi güneşin sıcağından başka uyandıran olmadı. İlk uyanan falanca, sonra falanca, daha sonra falanca oldu. Sonra Ömer b. Hattâb (radiyallahu anh) dördüncü olarak uyandı.⁴¹ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (ise) uyuduğu vakit kendiliğinden uyanmadıkça uyandırmazdık. Zira biz, esnâ-i nevminde kendisine (vahiy mi nâzil olur, başka bir hal mi ârız olur, hâsılı) ne olacağını bilemezdik. Ömer (radiyallahu anh) -ki celâdetli bir zat idi- uyanıp da herkesin başına geleni görünce tekbir, hem de yüksek sesle tekbir almaya başladı. Yüksek sesle muttasıl tekbir ala ala nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onun sesinden uyandı.⁴²

Uyanınca (ashâb-ı kirâmı) başa geleni (makâm-ı şekvâda) arzettiler. “Zarar yok, buradan (başka tarafa) savuşun” buyurdu.⁴³ Yola çıkıldı. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) pek de uzak olmayan bir yere kadar yol aldıktan sonra konak etti. Abdest suyu istedi. Abdest aldı. Namaz için nidâ edildi (yani ezan okundu). Namazı (maiyyet-i risâletpenâhîdeki) halka kıldırdı. Namaz-

dan (çıkıp) yüzünü dönünce bakmış ki, biri⁴⁴ ayrıca (bir kenara) çekilmiş, (oradaki) cemaatle beraber namazını kılmamış. “Yâ fülân! Bunlarla birlikte namaz kılmana mâni ne idi?” diye sordu. O da, “Bana cünüplük ârız oldu, suyum da yok” dedi. (Bunun üzerine), “(Şu) yeryüzündeki (temiz) toprağa bak, o sana yeter” buyurdu. Ondan sonra Nebî-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri yola revan oldu. (Lâkin bu defa) halk susuzluktan şikâyet ettiler. (Yine) konak etti ve Ali (kerremallahu veche) ile diğer birini⁴⁵ çağırıp, “(Haydi) gidin, su arayın” emrini verdi. (İkisi) gittiler. Devesi üstünde iki (büyük) kırba arasına oturmuş bir kadına rastgeldiler. Kadına, “Su nerede?” diye sordular. “Dün bu saatte suyun başında idim. Adamlarımız (hâlâ orada su almak için) duruyorlar” cevabını verdi. “Öyle ise yürü!” dediler. “Nereye?” diye sordu. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna!” dediler. “Şu sâbiî⁴⁶ dedikleri adamın yanına mı?” diye sordu. “İşte o senin murat ettiğin zatın yanına! (Haydi) yürü” dediler. Kadını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem(in huzurun)a getirip (aralarında geçen) macerayı anlattılar.

(Râvi) der ki: Kadını devesinden indirdiler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir kap istedi. Her iki kırbanın (baş taraflarındaki) ağızlarından oraya (biraz) su boşaltıp ağızlarını bağladı⁴⁷ ve öteki taraflardaki ağızlarını açtı.⁴⁸ “Gelin (hayvanlarınızı) suvarın, (kendiniz için) su alın” diye halka nidâ edildi. İsteyen (hayvanı için), isteyen (kendisi için) su aldı. En sonunda da (Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, cenâbetle musâb olan kimseye bir kap su verip, “(Haydi) git, üstüne dök!” buyurdu.⁴⁹ O kadın (hep) ayakta, suyunu nasıl kullandıklarını⁵⁰ (bel bel) seyredip duruyordu. Allah’a kasemler ederim ki, (artık su almaktan) vazgeçildi de hâlâ kırbalar bize, işe başlamadan evvelki zamandan daha dolu görünüyordu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bundan sonra ashabına), “Ona bir şey toplayın” diye ferman buyurdu. Onun için (Medine’nin âlâ) hurma(sı) ile un(dan), kavud(dan hayli şey) topladıkları gibi (birçok da) buğday topladılar. Hepsini (çuval kabilinden) bir kaba⁵¹ koyup devesine yüklediler ve (yiyecek yüklü) kabı kucağına (doğru) yerleştirdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, “Görüyorsun ya, senin suyundan bir şey eksiltmedik. Lâkin bize su verip kandıran Allah Teâlâ’dır” buyurdu. Kadın kendi kavim ve kabilesinin nezdine (şu mâlûm olan sebepten dolayı) gecikmiş olarak gitti. (Onlar) “Yâ fülâne! Seni (yolundan) alıkoyan nedir?” diye sordular. “Şaşılacak şey, bana iki kimse rastgeldi. Beni, sâbiî denilen şu adamın yanına götürdüler. O da şöyle etti, böyle etti. Allah’a kasem ederim ki, bu adam -(bunu söylerken de) orta ve şehâdet parmaklarını göğse doğru kaldırarak ve semâ ile arzı kastederek-

ya şununla bunun arasındaki (insan)ların en sâhiridir ya da Resûlullah'tır" dedi.⁵²

Bundan sonra müslümanlar o kadının (bulunduğu yerin) etrafındaki müşrikîn üzerine şebhûn ettikleri vakitlerde onun mensup olduğu cemâat-i kalîleye ilişmezlerdi. Bir gün (kadın) kendi kavmine, "Benim anladığıma göre bu adamlar, size amden (ve benden dolayı) ilişmiyorlar. Müslüman olmak işinize gelir mi?" dedi. Kavmi re'yini kabul ettiler ve dâhil-i (dâire-i) İslâm oldular.⁵³ {B344 Buhârî, Teyemmüm, 6.}

.....

28 لَمْ يُوقَظْ rivayeti de vardır.

29 لَأَنَّا Buhârî nüshalarında.

30 بِصَوْتِهِ de mervîdir.

31 Şek râvidendir.

32 Diğer rivayette فَارْتَحَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

33 Bu şek de râvidendir.

34 Bazı rivâyâtta nasb ile خُلُوفًا.

35 Bu da râvinin lafızda şekkidir.

36 Diğer rivayette وَأَسْتَسْقُوا.

37 Diğer rivayette وَأَسْتَسْقَى.

38 Ecille-i fuzalâ ve fukahâ-i ashâptandır (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn). Künyesi *Ebû Nüceyd*'dir. Babası da, hemşiresi de hâtemü'n-nebiyyîn efendimize iman edenlerdendir. Bir rivayette Hayber senesinde, diğerinde çok daha evvel dâhil-i dâire-i İslâm olmuştur. Feth-i Mekke günü Huzâiler'in alemdarı idi. Hazret-i Ömer radiyallahu anh tarafından Basralılar'a ta'lîm-i fıkha memur edilmiştir. Basralılar'ın itikadınca *-Kitâbü'l-İsâbe*'de beyan edildiği üzere- hafaza-i kirâmı görür, onlarla konuşmuş. Bir hastalık dolayısıyla ve Ziyâd'ın emri ile vücuduna dağ vurmuş. Dağın eseri zâil oluncaya kadar melâikenin selâm ve kelâmı kesildiğini kendisi haber veriyor.

39 Bu yolculuğun hangi sefer-i nebevî olduğu kesret-i rivâyâtтан dolayı lâıykıyla taayyün edemiyor. Müslim'in rivayetine göre Hayber dönüşünde *Sünen-i Ebû Dâvûd*'a göre Mekke-i Mükerreme yolunda yani Hudeybiye'den dönüşte *Muvatta*'daki rivayete göre, aleliltlak Mekke yolunda, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'ine göre Tebük Gazâsı'nda bu kıssa cereyan etmiştir. Bu hadiste mevzubahis olan mu'cize-i bâhirenin bu tarzda vukuu bu seferlerin yalnız birinde olması vârid-i hâtır ise de, gün doğduktan sonra uyanıp salât-ı fecrin kazası keyfiyeti tekerrür etmiş olabilir. Vallahu a'lem.

40 Uykusuzluktan bîtap olarak düşmüş oluyorlar. Bütün ordugâh halkı sabaha karşı uykusuzluğa dayanamayarak biraz istirahat için konak etmişler. Resûlullah sallallahu

aleyhi ve sellem Efendimiz tulû‘-i fecri müteakip hâb-ı istirahat dâlanları uyandırmayı kimin deruhte edeceğini sual buyurmuşlar. Bir rivayete göre Abdullah b. Mes‘ûd, diğerine nazaran –Necâşî’nin biraderzâdesi– Zûmihber yahut Zûmihmer-i Habeşî radiyallahu anhümâ arz-ı hizmet etmişler. Bir rivayette Bilâl-i Habeşî radiyallahu anha, “*Bu gece bizi bekle!*” buyurmuşlardır. Bunlar salât-ı fecrin mîadından fevti kaziyyesinin teker-rürü ihtimalini takviye edecek şeylerdir. Hatta Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anh arz-ı hizmet ettiği zaman iki üç defa kendisine, “*Sen uyuyacaksın*”, yine ısrarı üzerine, “*Peki, sen bizi bekle!*” buyurmuşlar. Lâkin sabah yaklaşınca Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın haber-i sâdıkı yerini bulmuş ve Abdullah ister istemez vaadinde duramamıştır {TM375 Tayâlisî, el-Müsneid, I, 192.}. Bilâl-i Habeşî hazretleri kendisine havale buyrulan vazifenin uhdedârı olamamış ve Ebû Hüreyre’nin *Müslim*’deki rivayetine nazaran Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz uyanır uyanmaz hemen, “*Ey Bilâl, ey Bilâl!*” nidâsı üzerine, “*Yâ Resûlellah! Ben ne yapayım? Senin nefsine galip olan hal, benim de nefsimde galip geliverdi*” demiş. {M1560 Müslim, Mesâcid, 309.}

Bu kıssaya ait letâiften biri de şudur: Uyanılmış, abdest alınmış, ezan okusun diye Bilâl’e emrolunmuş, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz salât-ı fecirden evvelki iki rek‘atı kılmışlar, namaz ikâme edilmiş, farz olan iki rek‘at cemaatle kılınmış yine bazıları, “*Yâ Resûlellah! Bu namazı yarın sabah vaktinde iade etmeyelim mi?*” diye sormuşlar. Cevaben, “*Rabbiniz tebâreke ve teâlâ hazretleri sizi ribâdan nehyedip dururken sizden faiz alır mı?*” buyrulmuş. {HM20206 İbn Hanbel, IV, 441.}

41 Bu falancaların birincisi Ebû Bekir es-Sıddîk, ikincisi bu haberi veren râvî-i hadîs İmrân b. Husayn el-Huzâî, üçüncüsü de diğer rivâyâtta anlaşıldığına göre Zûmihber-i Habeşî radiyallahu anhümâ hazerâtı idi. Sonraki râviler, isim yanlışlığı olmasın diye böyle bir lafz-ı kinevî ile bu üç zatı anmışlar ve yüksek sesle tekbir aldığı için Hazret-i Ömer’in ismini tasrihe lüzum görmüşlerdir. Bu kıssaya taalluk eden rivâyâtın hepsinde uyananların sabah namazımız fevtoldu diye hep korku içinde gözlerini açtıkları zikrediliyor.

42 Cenâb-ı Fârûk-ı Azam radiyallahu anhin savt-ı bülemlend ile tekbir alışındaki hikmet –Aynî’nin zarifane buluşuna göre– ikidir: Biri hem uyandırmak hem de fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem karşı edebe riayet etmiş olmak maslahatlarını cemetmek istediği, diğeri de lafz-ı tekbîrin namaza davette ihtisası olduğu içindir. Öyle ya, ezanın evveli tekbir âhiri yine tekbirdir.

43 Namazı kılmak için mahall-i âhara tahavvül buyurulmasındaki sebep hakkında vücut-i muhtelifte irat buyurulmuştur. *Müslim*’deki rivayet, فَانْ هَذَا مَنْزِلٌ حَضَرْنَا فِيهِ الشَّيْطَانُ “*Burası yanıma şeytan gelmiş bir menzildir*” {M1561 Müslim, Mesâcid, 310.}; İbn Mes‘ûd’un *Ebû Dâvûd*’daki rivayetinde de, تَحَوَّلُوا عَنْ مَكَانِكُمْ الَّذِي أَصَابَتْكُمْ فِيهِ الْغَفْلَةُ “*Size gaflet isabet etmiş olan bu yerinizden başka tarafa naklediniz*” {D436 Ebû Dâvûd, Salât, 11.} buyurulmuş ki, bunlardan hem gaflete bâis olmak dolayısıyla şeytan ıtlak buyurulduğu hem de ibâdet-i hâliktan gaflet ârız olan yerden başka yere gidip ibadet etmek müstehap olduğu istidlâl olunur. Bazıları,

uyuyakalmışların sefer ve rihlet sebebiyle ister istemez uyanması ve vücutlarına kesel ârız olanlara neşat gelmesi için nakil buyuruldu derler. Bazıları ise bu emr-i celîl-i nebevî *مَنْ نَامَ عَنْ صَلَاةٍ أَوْ نَسِيَهَا فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا* “Her kim uyuyakalıp yahut unutup da bir namazı kılamazsa, onu hatırladığı vakitte kılsın” {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 182, no: 6129.} kavlı-i nebevîsi ile mensuh olduğuna kâil olmuşlardır. Herhalde teşe’üm meselesi değildir.

44 Bu zat Rifâa b. Râfi‘ b. Mâlik el-Ensârî’nin biraderi Hallâd’dır deniyorsa da müşârün ileyh Bedir’de şehid olduğu için bu kıssanın zamân-ı cereyânına yetişmemiş olacaktır.

45 *Bûhârî*’deki rivayet *فَدَعَا فَلَانًا كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوْفٌ وَدَعَا عَلِيًّا* “Fülânı –ki (hadisin ruvâtından) Ebû Recâ, kendisini tesmiye ettiği halde (diğer râvi) Avf unutmıştu– çağırdı. Ali’yi de çağırdı” {B344 Buhârî, Teyemmüm, 6.} suretindedir. Müellif, ihtisarda muztar kalmış. Ali *kerremallahu veche* ile birlikte çağırılan bu zat –diğer rivâyâtta istidlâl olunduğu üzere– bu hadisin râvisi İmrân b. Husayn e-Huzâî’nin kendisidir.

46 *الصَّبَا* “sâd”ın fethi ve “bâ”nın sükûnuyla ve *الْصُّبُو* kuûd vezninde bir dinden çıkıp dîn-i âhara nakleylemek mânâsıdır. Asıl “meyil” mânâsına mevzûdur. İntehâ. (*Kâmus* mütercimi Âsım). Müşrikîn-i Arab, yeni bir din çıkardı diye hâtemü’n-nebiyyîn sallallahu aleyhi ve sellem ecmaîn hazretlerine “sâbi” derlerdi. Dinin dîn-i enbiyâ olduğundan gafil idiler.

47 *Taberânî* ile *Beyhakî*’de hadisin burasında, *فَمَضْمَضَ فِي الْمَاءِ وَأَعَادَهُ فِي أَفْوَاهِ الْمَرَادَتَيْنِ* “Boşalan suyun içine mazmaza buyurup yine tulumların ağızlarından (döküp) iade buyurdu” {MK15421 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 132; BS1250 Beyhakî, *el-Kübrâ*, I, 350.} ziyadesi vardır ki tulumların ağızlarının açılıp tekrar bağlanmasındaki hikmet bu ziyade ile kesb-i vuzûh ediyor ki, suda görülen o bereket, rîk-ı mübârek-i nebevînin karışması sayesinde hâsıl olmuş demektir.

48 Mizâde yahut satîha namını verdikleri koca tulumların biri baş, ikisi ayak taraflarında olmak üzere üç ağız vardır. Baş tarafında olana “fem”, diğelerlerinin her birine “azlâ” derler. İki tulumda dört azlâ’ bulunacağından cemi sîgasıyla (azâlî) denmiş. Bunların Türkçe’lerini bulamadığım için tercüme-yi sûret-i ma’rûzada yaptım.

49 İbn Hazm’ın Ebû Recâ’dan olan rivayetinde, *ثُمَّ إِنَّ الْجُنُبَ وَجَدَ الْمَاءَ بَعْدَ فَاَمَرِهِ أَنْ يَغْتَسِلَ وَلَا يُعِيدَ الصَّلَاةَ* “Bir de o cünüp kimse sonradan suyu buldu da Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iğtisâl etmesi için emretti ve namazı iade etmemesini söyledi” {Bkz. Aynî, *Umde*, IV, 26.} denildiğine göre bu zat evvelki menzilde namazı teyemmüm ile kılmış oluyor. Suyu bulduktan sonra da îade-i salât lâzım gelmemiş.

50 Bu kadına ait suyun elinden alınıp istimal edilmesi, kâfire-i harbiyye ve malının müslimîne mubah olduğuna binaendir. Ehl-i ahid olduğu farzedilse bile susuzluk zarureti müslümana başkasının mülkü olan suyu ivaz mukabilinde ibâha eder. Bâhusus şâri‘ sallallahu aleyhi ve sellem’in nefsi-i mukaddesine fedâ edilmeyecek hiçbir şey yoktur.

51 Metn-i hadiste *فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ* denilmiştir ki sevb “kumaş, bez” gibi bir mâna ifade eder. Bunca erzakın zarfı, herhalde çuval kabilinden bir kap olacağı için bu tarzda tercüme-yi tercih ettim.

- 52 Az miktardaki suyun mu‘cize-i celîle-i nebeviyye olarak bereketlenmesi hakkında 133 ve 147. hadislere de müracaat buyurula!
- 53 Velew ki ıẓrâr suretinde olmasın o kadının malına muvakkaten tasarruf edilmesi yüzünden, ehl-i İslâmın kendisine ve kavmine ettikleri riayetın eser-i feyz ve bereketi ne kadar büyük olduğuna kıssanın sonu şâhid-i belîğdir.

Kitâbü's-Salât

كِتَابُ الصَّلَاةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ أَبُو ذَرٍّ رضي الله عنه¹ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ فُرِجَ عَنْ سَقْفِ بَيْتِي وَأَنَا بِمَكَّةَ فَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَفَرَجَ صَدْرِي ثُمَّ غَسَلَهُ بِمَاءٍ زَمْزَمَ ثُمَّ جَاءَ بِطَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مُمْتَلِئٍ حِكْمَةً وَإِيمَانًا فَأَفْرَغَهُ فِي صَدْرِي ثُمَّ أَطْبَقَهُ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَعَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَلَمَّا جِئْتُ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا قَالَ جِبْرِيلُ لِخَازِنِ السَّمَاءِ افْتَحْ قَالَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قَالَ هَلْ مَعَكَ أَحَدٌ قَالَ نَعَمْ مَعِيَ مُحَمَّدٌ ﷺ فَقَالَ أُرْسِلْ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ فَلَمَّا فَتَحَ عَلَوْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا فَإِذَا رَجُلٌ قَاعِدٌ عَلَى يَمِينِهِ أَسْوَدَةٌ وَعَلَى يَسَارِهِ أَسْوَدَةٌ إِذَا نَظَرَ قَبْلَ يَمِينِهِ ضَحَكَ وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى فَقَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ قُلْتُ لِجِبْرِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا آدَمُ ﷺ وَهَذِهِ الْأَسْوَدَةُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ نَسَمُ بَنِيهِ فَأَهْلُ الْيَمِينِ مِنْهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَالْأَسْوَدَةُ الَّتِي عَنْ شِمَالِهِ أَهْلُ النَّارِ فَإِذَا نَظَرَ عَنْ يَمِينِهِ ضَحَكَ وَإِذَا نَظَرَ قَبْلَ شِمَالِهِ بَكَى حَتَّى عَرَجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّانِيَةِ فَقَالَ لِخَازِنِهَا افْتَحْ فَقَالَ لَهُ خَازِنُهَا مِثْلَ مَا قَالَ الْأَوَّلُ فَفَتَحَ قَالَ أَنَسٌ فَذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ فِي السَّمَوَاتِ² آدَمَ وَإِدْرِيسَ وَمُوسَى وَعِيسَى وَإِبْرَاهِيمَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَلَمْ يُثَبِّتْ كَيْفَ مَنَازِلَهُمْ غَيْرَ أَنَّهُ ذَكَرَ أَنَّهُ وَجَدَ آدَمَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَإِبْرَاهِيمَ فِي السَّمَاءِ السَّادِسَةِ قَالَ أَنَسٌ فَلَمَّا مَرَّ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالنَّبِيِّ ﷺ بِإِدْرِيسَ قَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا إِدْرِيسُ ثُمَّ مَرَرْتُ بِمُوسَى فَقَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا مُوسَى ثُمَّ مَرَرْتُ بِعِيسَى فَقَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْأَخِ الصَّالِحِ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا عِيسَى ثُمَّ مَرَرْتُ بِإِبْرَاهِيمَ فَقَالَ مَرْحَبًا بِالنَّبِيِّ الصَّالِحِ وَالْإِبْنِ الصَّالِحِ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَ هَذَا إِبْرَاهِيمُ ﷺ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَأَبُو حَبَّةٍ الْأَنْصَارِيُّ يَقُولَانِ قَالَ

النَّبِيُّ ﷺ ثُمَّ عَرَجَ بِي حَتَّى ظَهَرْتُ لِمُسْتَوَى أَسْمَعُ فِيهِ صَرِيْفَ الْأَقْلَامِ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ قَالَ
النَّبِيُّ ﷺ فَفَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ صَلَاةً فَرَجَعْتُ بِذَلِكَ حَتَّى مَرَرْتُ عَلَى
مُوسَى ﷺ فَقَالَ مَا فَرَضَ اللَّهُ لَكَ عَلَى أُمَّتِكَ قُلْتُ فَرَضَ خَمْسِينَ صَلَاةً قَالَ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ
فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ فَارْجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى قُلْتُ وَضَعَ شَطْرَهَا
فَقَالَ رَاجِعْ رَبِّكَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ فَارْجَعْتُ فَوَضَعَ شَطْرَهَا فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى
رَبِّكَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ فَارْجَعْتُ فَقَالَ هِيَ خَمْسٌ وَهِيَ خَمْسُونَ لَا يَبْدُلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ
فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَقَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ قُلْتُ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي ثُمَّ انْطَلَقَ بِي حَتَّى انْتَهَى
بِي إِلَى سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى وَغَشِيَهَا أَلْوَانٌ مَا أَدْرِي مَا هِيَ ثُمَّ أُدْخِلْتُ الْجَنَّةَ فَإِذَا فِيهَا حَبَائِلُ اللُّؤْلُؤِ
وَإِذَا ثَرَابُهَا الْمِسْكُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (kıssa-i mi'râc) bervech-i âtî haber verdiklerini Ebû Zer radiyallahu anh söylerdi: Ben, Mekke'de iken evimin³ sakfı (ansızın) yarıldı. Cibrîl aleyyhisselâm indi. Göğsümü yardıktan sonra (içini) zemzem suyu ile yıkadı. Sonra hikmet ve iman ile (lebâlep) dolu altın bir leğen getirip içindekini göğsümün içine boşalttı ve göğsümü kapa(yıp üzerini mühürle)di.⁴ Sonra elimden tutup beni semaya doğru çıkardı. Semâ-i dünyâyâ (yani yere en yakın semaya) vardığımda Cibrîl aleyyhisselâm (o) semanın hâzinine,⁵

— “Aç!” dedi.

— “Kimdir o?”

— “Cibrîl.”

— “Beraberinde kimse var mı?”

— “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem benimle beraberdir.”

— “Ona (gelsin diye) haber gönderildi mi?”

— “Evet” dedi. Kapı açılınca semâ-i dünyânın üstüne çıktık. Bir de göreyim ki bir kimse oturmuş, sağ tarafında birtakım karaltılar, sol tarafında da diğer karaltılar var. (O kimse) sağ tarafına baktığında gülüyor, sol tarafına baktığında ağlıyor. (O zat), “Hoş geldin, safa geldin,⁶ Nebî-i sâlih; hoş geldin, safa geldin sâlih oğlum” dedi. Cibrîl’e, “Bu kim?” diye sordum. “Âdem sallallahu aleyhi ve sellemidir. Sağında, solunda olan bu karaltılar da evlâdının ruhlarıdır. Sağında olanları ehl-i cennet, sol tarafında olan karaltılar da ehl-i nârdır.Sağına

bakınca güler, sol tarafına bakınca ağlar” dedi.⁷ Derken (Cibrîl) beni ikinci semaya doğru çıkardı. Hâzinine, “aç” dedi. Hâzini de evvelkinin söylediklerini söyledikten sonra (kapıyı) açtı.

Enes (radiyallahu anh) der ki: Ebû Zer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem semâvâtta Âdem, İdrîs, Mûsâ, Îsâ, İbrâhim salavâtullahi aleyhim hazerâtını bulduklarını söylediye de (her birerinin) menziller(i nereleri olduğu)nu (ayrı ayrı) söylemeyip yalnız Âdem’i semâ-i dünyâda, İbrâhim’i altıncı semada bulmuş olduklarını söyledi.⁸

(Yine) Enes der ki⁹: Cibrîl aleyhisselâm, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte İdrîs aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma uğradıklarında, İdrîs aleyhisselâm, “Hoş geldin, safa geldin Nebî-i sâlih. Hoş geldin, safa geldin sâlih kardeş!” demiş.

(Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm buyurmuş ki:) “Bu kim?” diye sordum. (Cibrîl), “Bu İdrîs’tir” dedi. Sonra Mûsâ’ya uğradım. (O da), “Hoş geldin, safa geldin Nebî-i sâlih. Hoş geldin, safa geldin sâlih kardeş!” dedi. “Bu kim?” diye sordum. (Cibrîl), “Bu Mûsâ’dır” dedi. Sonra Îsâ’ya uğradım. (O da), “Hoş geldin, safa geldin sâlih kardeş. Hoş geldin, safa geldin Nebî-i sâlih” dedi. “Bu kim?” dedim. (Cibrîl), “Bu Îsâ’dır “ dedi. Sonra İbrâhim’e uğradım. “Hoş geldin, safa geldin Nebî-i sâlih. Hoş geldin, safa geldin sâlih oğlum!” dedi. “Bu kim?” dedim. (Cibrîl), “Bu, İbrâhim sallallahu aleyhi ve sellemdir” dedi.

(Muhammed b. Şihâb ez-Zühri’nin İbn Hazm tarikinden rivayetine nazaran) İbn Abbas ile Ebû Habbe el-Ensârî radiyallahu anhüm, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, “Sonra (Cibrîl aleyhisselâm) beni yukarıya götüre götüre nihayet aklâm (kazâ ve takdir)in cızırtılarını duyacak yüksek bir yere çıktım” buyurduklarını söylerlerdi.¹⁰ Yine İbn Hazm ile Enes b. Mâlik radiyallahu anh şöyle demişler: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (O zaman) Allah azze ve celle hazretleri ümmetime elli namaz farz etti. Bu (teklîf-i) farziyyeti yüklenerek döndüm. Derken Mûsâ sallallahu aleyhi ve sellem rastgeldim. “Allah (tebâreke ve tekaddes hazretleri) ümmetine neyi farz etti?” diye sordu. “Elli namaz farz etti.” dedim. “Rabbine dön (de şefaet et,) zira ümmetin buna tâkat getiremez” dedi. Müracaat ettim. (Allah Teâlâ) şatrını¹¹ indirdi. Ben de Mûsâ’nın yanına dönüp, “Şatrını indirdi” dedim. (O yine), “Rabbine müracaat et. Zira ümmetin tâkat getiremez” dedi. (Bir daha) müracaat ettim. (Allah Teâlâ kalanın da) şatrını indirdi. Mûsâ aleyhisselâmın

yanına yine döndüm. (O yine), “Rabbine dön. Zira ümmetin buna tâkat getiremez” dedi. (Bir daha) müracaat ettim. (Allah tebâreke ve teâlâ), “Onlar beştir. Yine onlar ellidir. Benim nezdimde (hükm-i) kazâ tebdîl olunamaz” buyurdu.¹² Mûsâ’nın yanına döndüm. (O yine), “Rabbine dön” dedi. Ben de: “(Artık) rabbimden utanır oldum”¹³ dedim. Sonra (Cibrîl) tâ sidretü’l-müntehâyâ¹⁴ birlikte varıncaya kadar beni götürdü, Sidreyi öyle (acayip ve garayip) elvan kaplamıştı ki onlar nedir? bilemem. Sonra¹⁵ cennet(in için)e idhal edildim ki içinde birçok inci habâili¹⁶ vardı. Toprağı da misk (râyihalı) idi. {B349 Buhârî, Salât, 1.}

.....

1 Bu hadîs-i şerif mi’râcı ve salavât-ı hamsin keyfiyyet-i farziyyetini beyan eden en mühim ve en sahih âsârdandır. *Mi’râc* mefhar-ı enbiyâ aleyhi efdalûs-salavâtî ve’t-tahâyâ efendimiz hazretlerinin acâib-i mülk ve melekûtu müşâhede ile esrâr-ı azîme-i kevnîyye ve rabbânîyyeye kendilerine has bir i’lâm-ı tâm ile vâkıf olmaları için taraf-ı sübhânîden vâki olan davete icâbeten semâvât-ı ûlâyâ leylen çıkmaları, isrâ ise geceleyin Mekke-i Mükerreme’den burak-süvâr olarak âyât-ı ilâhiyye kendilerine gösterilmek üzere Mescid-i Aksâ’ya seyahat buyurmaları demektir. *İsrâ* lugaten “gece yolculuğu ettirilmek” mânasına geldiği için hepsine şâmil olması muhtemel ise de, nazm-ı Kur’ân ile sabit olan ikinci kısım seyahate tahsis edildiği de vardır.

İşte bu tarife göre mi’râc ile isrâ bir gecede mi, yoksa ayrı ayrı olarak iki gecede mi vâki olmuştur? Her ikisi de hâl-i yakaza mı, yoksa hâl-i menâm hâdisâtından mıdır? Tabir-i diğerle mi’râc ve isrâ bedenî mi, yoksa ruhanî midir? Yoksa biri yakazada diğeri menâmda mı vukua gelmiştir? Bu babda ihtilâf-ı ulemâ vardır, isrâ –biri ruhanî olarak menâmda, diğeri cismanî ve ruhanî olarak yakazada– iki kere vâki oldu diyenler olduğu gibi isrânın yakazada taaddüdünü iddia edenler de vardır. Dört kere vukuunu söyleyen olduğu gibi –rivâyâta bakarak– üç kere vukuuna ve birincisi burak üzerinde Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya, ikincisi yine burak üzerinde Mekke-i Mükerreme’den doğrudan doğruya semavata, üçüncüsü de kezâ burak üzerinde Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya ve oradan da semâvât-ı ûlâyâ vâki olduğuna kâil olan da vardır. Ancak cumhûr-ı selef ve halefin an delilin itikadına göre, isrâ, rûh-ı mukaddes ve beden-i şerifi ile vâki olmuştur. Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya kadar olan hârikanümâ seyâhat-ı şebâne ise, nass-ı Kur’ân ile sabit olduğundan isrânın bu kadarına inanmayan kimse ikfâr olunur.

İsrânın tarih ve leyle-i vukûuna dair olan akvâl de pek mütehâliftir. Ancak hicret-i seniyyeden evvelki bir buçuk sene içinde vuku bulmuş olması ve urûcun recebin yirmi yedinci gecesine tesadûf etmesi hakkındaki zan bilâhare galebe ederek elyevm öyle itikad ve leyle-i mezkûra, leyle-i mi’râc itibar edilmektedir.

Bu münasebetle şunu arz edeyim ki, hâtemü'n-nebiyyîn ve sâhibü'l-âyât ve'l-mu'cizât aleyhi ekmelü't-tahiyât ve't-teslimât efendimizin mahz-ı tekrîm-i bî-nazîr-i ilâhî olan mu'cize-i isrâ ve mi'racını istişkâl edecek kimseler eksik değildir. Bu meselede izhar veya izmar edilecek şek ve yakîn, asl ve gâye-i nübüvvete râcidir. Zayıf veya adîmü'l-îmân olanların bu gibi rivâyâtı tekzip etmelerine de taaccüp edilmez. Zira bunlar tarîk-i hidâyet yolculuğunda ilk konak olan îmân-ı billâh merhalesine bile varamayanlardır. Bunlar Allah'ın vücuduna kâil olsalar da yine kudret ve hikmet-i ilâhiyenin neler yaratıp ihdas edebileceğine zihinlerini sardıramazlar. Ef'âl-i ilâhiyyeyi âlem-i anâsır dediğimiz şu âlem-i pest ve mahdûdun pek dar olan şuûn-ı mütekerriresine münhasır görüp hâlik-ı kâinâtın bilmediğimiz daha nice nice avâlimin de hâlikı olabileceğini düşünmeye bile lüzum görmezler. Onlara göre âlem, şu maddeye münhasırdır: Meşhûd-ı havâs olmayan, maddî ölçülerle ölçülemeyen şeyler adem menzilesindedir. Bu âlem-i halkın ötesinde bir de âlem-i emr bulunabileceğine, melâike denilen akıllar almayacak derecede kesretli mevcûdatın bâ-emr-i ilâhî tedbîr-i şuûn-ı âlem ettiğine insanın –farkında olsun olmasın– o âlem ile ruhen münasebetdar bulunduğuna, enbiya namını verdiğimiz asfiyâ-i beşerin evâmir ve nevâhî tebellüğü edebileceğine hiçbir mâni-i sahîh-i aklî olmadığı halde imkân ve ihtimal vermezler. Bâri bu âlem-i anâsırı, maddenin tâbi olduğu kavânîni hakkıyla bilseler, o da yok. Nice muhal bilinen şeyler, tetebbu, tecrübe ve keşif neticesi olarak hakikat ve muhaliyyeti hakkındaki hüküm, cehl ve hamakat itikad edilegelmiştir. Bu gibi kimse-lerin en büyük hatası hudûd-ı imkân ve zarureti tayin edememektedir. Bunlar kavânîni tabîiyyenin muttarid olmasına, bildikleri, tecrübe edebildikleri bütün şuûn-ı kevnin seyr-i ma'lûmunda hiçbir tahallûfe tesadûf etmediklerine bakıp bu şuûn ve kavânînin ezelen ve ebeden vâcib-i zâtî, hilâflarına bir hadisenin vukuu muhal olduğuna hükmediyorlar. Halbuki bütün şuûn ve hadisatı ezelden ebede kadar hâdde-i tetkikten geçirmediği böyle bir hükmü aklın reddedemeyeceği bir katiyetle vermeye yol yoktur; lâzım ise bâtıldır. Binaenaleyh onun melzûmu olan vücûb-i zâtî hakkındaki hüküm de bâtıldır. Evet, bu kanunların yani silsile-i esbâb ve müsebbebâtın bizim şu görüp tecrübe etmekte olduğumuz tarzda adem-i tegayyürü bir mânaca vâciptir. Fakat bunlar îcâb-ı ilâhî ile vâciptir demek şartıyla. İrade ve kudret-i ilâhiyenin adem-i tenâhîsi ve hiçbir kayıt ile adem-i tekayyüdü teslim edildikten sonra bir vakt-i mukadder içinde şuûn ve havadisın şöyle bir nizam içinde cereyanına meşîyyet-i ilâhiyye taalluk edebildiği gibi başka nizam dairesinde de cereyanına taalluk edebilmesine hiçbir mâni-i aklî yoktur. Bizim içinde bulunduğumuz zaman ve mekânda muttarid gördüğümüz silsile-i esbâb ve müsebbebâtın başka bir zaman ve mekânda, hatta yine içinde bulunduğumuz zaman ve mekânda tebeddülüne imkân-ı zâtî vardır. ^a وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ... وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا mantûk-ı münîfince bu tebdil ve tahvili biz şimdi görmemekle nefsü'l-emirde de muhal olması lâzım gelmez. Meşhur filozof

Boutrouf kavânîn-i tabîattan zarureti nefyettiği gibi asr-ı âhirin –kendisinden sonra henüz nazîri gelmeyen– esâtîn-i ilimden Henrie Poincare de erbâb-ı fennin hakikat diye telakki ettikleri nazariyyât-ı ilmiyyeye, muhalif nazariyattan daha commode yani tab‘a, akla daha mülâyim, daha uygun olduklarına binaen itikad ettiklerini, yoksa bunlara itikad, hilâflarını tasavvur muhal olan hakikatleri kabul ve iz‘an kabilinden olmadığını bağıra bağıra anlatmaya çalışıyor. “Râbiye” de İlmü’n-nefs ismindeki kitabında kavânîn-i âlemdeki ittîrad ve zarureti ihlâl eder diye irâde-i beşeri inkâr edip iradenin vücudunu teslimin, mu‘cizenin vukuunu teslime muâdil olduğunu iddia eden Kant’a cevap verirken kavânîn-i kevnîyyenin vâcib-i zâtî olmadığını bu kavânîni ifade eden kazâyânın hep şartıyye olup mukaddemlerinin intifâsıyla tâlîlerinin de hemen müntefî olabileceğini, mu‘cizenin pekâlâ mümkün olduğunu vâkıfane bir eda ve beyan ile teşrih etmektedir. Asr-ı hâzırın hulâsa-i mâlûmatını câmi‘ olan *Yeni Larousse Ansiklopedisi*’ni açtığınızda da mümkün ile vâcibin şöyle tarif edildiğini görürsünüz: “Mümkün, tecrübe ile ve tecrübeden sonra mâlûmumuz olan, vâcib de bilakis her gûne tecrübeden evvel bize zaruri olarak mâlûm olan şeydir.” Ulûm-ı müs-bete namı verilen ilimler, havas ve tecrübenin taalluk edemeyeceği mâlûmât-ı beşerîyyeyi ilimden saymadığı için mevzuları hep umûr ve eşyâ-yı mümkün e imiş demektir. Bu ulûmun erbabı zaman ve mekân-ı mahdûd içinde ille ve mâlûlâtta görülen ittîrâda bakarak aralarındaki nisbetin zaruri, vâcib olduğuna kâil olmuşlardır ki bu netice burhân-ı aklî mahsulü değil, tab‘a hoş gelen bir farzdan ibarettir.

Elhâsıl basîret üzere olmalıyız. Erbâb-ı fennin tecrübe sahasında her gün gösterdikleri terakkiyât-ı azîmenin meshûru olup da felsefe ve ilâhiyat sahasında da daima aynı kemâlâtı haiz olduklarına kâil olmaya gelmez. Onların vâkıa sübût bulmuş, tecrübe ile teeyyüd etmiş kazâyâ-yı sahîhaları ilmîdir. İşte biz onları kabul eder, faydalarından tamamıyla hissemend olmaya çalışırız. Fakat yalnız o kadar. Kendi ilimlerinin asıl sahasından çıkıp da kavânîn-i küllîyye-i kevnîyyeyi ta‘lîl edecek farziyyâta kalkıştıkları, imkân ile vücûb bahislerini karıştırdıkları anda bizim de kendileri kadar, belki daha ziyade bahsedebileceğimiz sahaya düşmüş olurlar. İşte o zaman onların dediklerini aklımıza uymadıkça teslim etmeyiz. Çünkü onların akli varsa bizim de vardır. Zaten o vadide ihtilâf nazarları o kadar çoktur ki kendi aralarındaki nizâ ehl-i edyânı kendileriyle uğraşmaktan âzâde kılar.

Biz, bir hâlık-ı kâinatın var olduğuna ve olan biten her ne varsa hep onun irâde-i celîle-i sübhâniyyesiyle olduğuna kâiliz. Bu devamıza lâ-yuad şevâhid-i ilmiyye varsa da, nefyine hiçbir delîl-i ilmî bulunamaz. İnkâr edenlerin sözleri hep indîyyâta müstenittir. Allah’ın kudret ve azamet ve irâde-i bînihayesine mu‘tekidiz. Hilâfını iddia hep mah-susta mükâbereye varan cahilâne bir inat ve istikbârdan ibaret kalır. Allah’ın bu âlem-i meşhûddan başkaca da yarattığı avâlim-i kesîrenin, ezcümle zat ve mahiyetçe müteallâk-ı havâssımız olmamakla beraber istedikleri şekillerle teşekküle kabiliyetli melek ve cin namını verdiğimiz birtakım mahlûkatın vücuduna, enbiyanın taraf-ı Hak’tan vâki ve sıdkı bizce muhakkak haberleri üzerine inanıyoruz. Buna karşı serdedilen yegâne itiraz

“Biz bunları görmüyoruz, bunları bilmiyoruz binaenaleyh ma’dûmdurlar”dan ibaret kalıyor. Halbuki bir şeyi bilmemekten o şeyin yok olması lâzım gelmez. Asfiyâ-i beşerden bazılarının emir ve nehy-i ilâhîyi ve gayr-i meşhûd vesair insanlarca gayri mâlûm ahhâr-ı semâviyye ve arzıyyeyi kâh bilâvasıta, kâh melek vasıtasıyla ahz ve telakkiye kabiliyetli olacak derece-i kemalde yaratıldıklarını ve bunların mahz-ı rahmet-i rabbâniyye eseri olarak tebliğ-i hakâyık ve irşâd-ı ibâd için ba’sedildiklerini ve nişâne-i sıdkları olmak üzere mûcizat ile de müeyyed bulunduklarını tasdik ederiz. Buna karşı da gurur ve nahvet-i nefsâniyye ile mukabele ederek hiçbir mümsek-i aklîleri olmadığı halde “Böyle şey olamaz” davasıyla kudret ve hikmet-i ilâhiyyeyi akıllarınca tahdide yahut “Onlar niçin böyle olmuş da biz olamamışız?” diyerek o hakîm-i bîçûn ve çirânın efâlini takyide yeltenirler.

İşte bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan mûcize ve kerâmet-i bâhire de ehl-i îmanca musaddak olduğu halde muânidînin inkârına mâruz kalan şuûn-ı ilâhiyyeden biridir. Bunu Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri ilk haber verdikleri zaman –bugünkü mükezzibler gibi– o zamanki mükezzibler de vâkıayı istib’âd ile karşılaşmışlar ve gözleri önünde güzerân olmuş elli bu kadar senelik müddet-i hayatında bir tek yalanını duymamış oldukları için “*el-emîn*” diye telkib ettikleri halde, “İşte bu açık bir yalan! Bizim kervanlarımız Mekke’den Şam’a (Bahr-i Ahmer’in şimalinden beriye hep Şam namı verilir) gitmek için lâakal bir, oradan buraya dönmek için de en aşağı bir ay zamana muhtaç oldukları halde Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gece içinde oraya gidip döndüğünü söylüyor!” dediler. Beytûlmakdis’i evvelce görmemiş olduğunu bildikleri için orayı bilenler, “Beytûlmakdis’i bize tarif et” diye ifhâma çalıştılsa da sorulan şeyleri iyânen görüyor gibi birer birer haber verdiğini görünce mebhût ve mülzem oldular. Haber-i isrâyı henüz fem-i mukaddes-i risâletpenâhîden duymamış olan Sıddîk-ı A’zam hazretleri vâkıayı ta’cîb ve tekzip suretiyle kendisine haber veren müşrikîne, “Bunu eğer kendisi haber verdiyse elbette doğrudur. Bu sizin taaccüp ettiğiniz de bir şey mi? Gündüzün veya gecenin bir anı içinde tâ semadan kendisine haber geldiğini bana haber veriyor da ben yine inanıyorum, tereddüt etmiyorum” cevabını vermişti {MA9719 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 321.}. Müşrikîn-i Kureyş’in gücü yalnız Beytûlmakdis’e kadar olan isrâ hakkında o server-i kâinâtı imtihana yetmiş ve bu imtihan, semâvât-ı ulâya urûc hakkındaki haberlerin sıdkına maa-ziyâdetin kifayet etmişti. Ashâb-ı kirâm (radiyallahu anhüm) hazerâtı birçok mûcizat gibi bu mûcizeyi de ra’ye’l-ayn müşahede ettikleri için tasdik ettiler. Biz de o zamanki musaddıkların ihbâr-ı sâdıkı üzerine mâ-vakı tasdikte tereddüt etmiyoruz. Tıpkı gayri me’mûl ve gayri muntazar bir hâdise-i semâviyyeyi müşahede eden râsıdların verdikleri haberi, diğer müşahede etmeyen erbâb-ı fennin tasdikte tereddüt etmeyişleri gibi. Kirâren müşahede ve tecrübe edilmemiş bir hâdise-i münferideyi sitki mücerrep kimseler haber vermekle o hadisenin sahîhan vuku bulmuş olduğuna nasıl istidlâl olunursa, irâde-i sübhâniyye ile vukua gelip hâdisât-ı sâireden farkı yalnız mûtat ve muntazar olmamaktan ibaret bulunan

mi'rac hadisesini haber veren ehl-i sıdk ve emanetin sözlerini kabul de hakkımızda öylece zâhirdir. Ama işin içinde müşahedesi asırlara, hem pek uzun asırlara bile sığmayan acâib-i melekûtun leyle-i vâhideye, belki de ân-ı vâhide sığması; bir beden-i beşerînin semâvâtı urûcu gibi aklın, –daha doğrusu tecrübe-i beşerin– istînâs etmediği bir garâbet varmış. Arzı da semâvâtı da içlerindeki cemi mahlûkatı da yok iken var eden hâlik-ı kâinatın sia-i kudretine nazaran bu niçin muhal olsun? Mûtaadımız olan şu nizâm-ı meşhûd dairesinde tedbîr-i âlem eden kudret-i fâtıranın başka bir nizam dairesinde dilediği umûr-ı tedbir etmesine mani nedir? Alışık olduğumuz nizam içinde bunun kadar muhayyirü'l-ukûl şeyler yok mudur? Âlem-i maddî mevcûdatının bunca suver-i gûnâgûn ile zuhuru, vücûbuna kâil olacak derecede ittirâdına hayran olduğumuz kavânîn-i tabîiyye dairesinde şuûnun teâkubu, mevâlîd-i nâmiyede ecnâs ve envân tekevvünü, hayvanatta hîred fersâ garâizin vücudu meyyit zannettiğimiz zerrât-ı maddenin her biri içinde bu kadar büyük bir kuvve-i zindenin meknuz bulunması fezâ-yı maddî vüs'atserâ-yı bîgirânının o daracık hadeke-i çeşme sığdırılıp temâşâ-yı âleme imkân yaratılması, şu küçücük kâleb-i beden içine nihayetsiz denilecek vüsatli bir âlem-i mânanın, maddiyat içine ruhaniyetin hemâhenk olarak yerleşmesi elbette daha az acayip olmayan âsâr-ı kudret numunele-ridir. Aradaki fark berikilerin mûtat, ötekinin gayri mûtat –diğer bir tabirle hârikulâde– olmasından ibarettir. Taallûk-ı kudret-i sübhâniyyeye nazaran müsavi mertebede olan iki şeyden birini mûtat olduğu için bilâtereddüt teslim edip dururken diğerini mûtaadımız değildir diye red ve inkâr vech-i ma'kul yoktur.

2 Zamanımızda ciddiyetle mevzubahis olan mesâilden biri de semanın vücut ve ademi ve nusûs-ı Kur'âniyye'nin müsellemlât-ı fenniyyeye derece-i tetâbuku meselesidir. *Mahfel* mecmûa-i şehriyyesinde vaktiyle intişar eden “*Semâ*” unvanlı makâle-i âcizîde buna dair olan fikrimi –savâbı lutuf ve inâyet-i Hakk'a, hatası nefsime râci olmak üzere– tafsil etmiş ve orada şöyle demiştim: “Başımızın üstünde kubbe gibi gök renkte bir şeyin vücudu nev'-i beşer mevcut olalıdan beri gözü olan her ferd-i zîşuurun mahsus ve meşhûdu olagelmıştır. Edyân-ı semâviyyede bu şühûdu takviye ve teyit ederek sema denilen bu kubbenin bir değil, yedi olduğunu ve onların da ötesinde kürsî ile arşın bulunduğunu nâsa tâlim edince halk yine mahsus ve meşhûda tebaan bu rengi bu semalardan ilkinin –yani semâ-i dünyânın– rengi zannetmiş. Kopernik'ten beri gelen ehl-i rasad, sema denilebilecek bir cismin vücuduna muttali olamadıkları ve ecrâm-ı kevâkibi bu'd-ı mücerrette, fezada, boşlukta sâbih itikad ettikleri için bu renk, havanın rengi olduğunu bazı tecârib ile ispat etmişler ve sema yoktur demişlerse de bunların nefyettiği sema vâkıa halkın mavi zannettiği bir sema olmuş oluyor. Yoksa kütüb-i mukaddesedeki semâvâtın vücuduna nefyen ve isbâten hiçbir delil irat ettikleri yoktur.

Lisân-ı Arabî'de de *semâ* “yükseklik” mânasına olan سَمَوٌ “*sümüv*”den müştak olup mâdûnuna nisbeten yüksek olan şeylere ıtlak olunmuştur. Âsumâna *sema* ve cem'inde *semâvât* denildiği gibi buluta da yağmura da *sema* denir. Hatta nebata bile yerden yüksek

olduğu için bu isim verilmiştir. Binaenaleyh fevk cihetinden erbâb-ı fennin sema değildir diye ispat edebilecekleri herhangi mevcudun ötesinde sema namı verilebilecek bir mevcudun vücudunu nefyedecek hiçbir delîl-i ilmî yoktur ve olamaz.

Batlamyus (Ptolemaeus) nazariyye-i felekiyyesi hükümfermâ olduğu asırlarda ulûm-ı Yunânîyye'ye âşinalık peyda etmiş olan bazı ulemâ-yi İslâm –ayniyle bugün olduğu gibi– nusûs-ı Kur'âniyye'yi mâlûmât-ı fenniyye ile telif etmek gayretine düşmüşler ve semâvât-ı seb'î, arzın etrafında devreder gördükleri 'neyyireyn' yani şems ve kamer ile 'hamse-i mütehayyire' yahut 'derârî' denilen Zühre, Utarid, Merih, Müşteri, Zuhâl felekleri diye kabul etmişlerdir ki, o nazariyyeye göre kevâkib-i sâbitenin kakılı bulunduğu 'felek-i sevâbit'e 'kürsî', Batlamyus'un 'felek-i atlas' veya 'felek-i a'zam' dediğine de 'arş' namını vermişlerdir. Newton'un câzibe-i umûmiyye, Kopernik'in hey'et-i felekiyye nazariyye-i cedîdeleri o bin yıllık i'tikâd-ı ilmîyi altüst etti ve semâvât-ı seb'in bu yeni nazariyyeye göre ne olabileceği müslümanları hayli düşündürmeye başladı. Halbuki derin derin düşünmeye hiç de mahal yoktur. Zira herkesin zihninde aradığı semâvât başka, nusûs-ı Kur'âniyye'nin haber verdiği kat kat semâvât başkadır ve nazariyyât-ı felekiyyenin tebeddülüyle hiç âlâkadar değildir."

Yine *Mahfel* mecmuasındaki o makalede şöyle demiştim: "Fikr-i âcizâneme göre makarr-ı melâike-i ulviyyîn olan semâvâtın vücudu nassan mâlûm ise de hakikat ve keyfiyetleri ve o âlemlerde ne gibi kavânîn-i kevnîyyenin cereyan ettiği külliyyen meçhulümüşdür. Bunların yalnız mevcut ve makarr-ı melâike olduklarına itikad ederiz. Melâike-i kirâmın vücuduna iman nasıl vâcip ise onların makarrı olan semâvâtın da vücuduna bilâte'vil iman vâciptir. Semâvât hakkında 'Ne fezadır ne de feza içindeki ecrâmdır' deriz. His ve tecrübeden başka vâsita-i ilim tanımayan ulûm ve fûnûn-ı asriyye erbâbı bu mânaca semadan haberdar olmadıkları için bittabi sema vardır diyemezler. Çünkü tecrübe ve müşahedeleri oralara taalluk etmemiştir. Şu kadar ki yoktur da diyemezler. Çünkü varlığını tasdik tenâkuz-ı aklîye müncer olacağını ispat eder burhan ikamesine yol bulamazlar. Bazılarının yaptığı gibi, 'Biz öyle bir şey bilmiyoruz, binaenaleyh yoktur' demek, yokluğu ispata kifayet etmez.

Peki ama semâvât var ise nerededir? İlm-i hey'etin bahsettiği mecmû-ı ecrâmın ötesinde. Ecrâmın o akıllara hayret hatta dehşet veren uzaklıkları fezayı ne kadar vüsatlı gösterirse göstereyin yine bir bu'd-ı mütenâhîdir. Riyâziyyûnun nâmütenâhi dedikleri kemmiyetler felsefedeki nâmütenâhi mefhumundan çok uzaktır. Onlar nâmütenâhi derken erkâm ile ifadesinde acz-i beşer mütehakkık olan bir kemmiyet-i azîme kastederler ki herhalde mütenâhidir. Çünkü riyâziyyât nâmütenâhileri adet yerine koyup onlarla a'mâl-i erbaayı pekâlâ icra edip duruyor. Bunlar hakikaten gayri mütenâhi olsa ziyade ve noksan kabul etmez ve bu a'mâlî, haklarında tasavvura imkân kalmaz. Sâniyede 300.000 km. süratle ziyâsı bize ancak yüz binlerce senede vardığı farz ve tahayyül edilen ecrâm-ı baîdenin ötesinde adem-i mahz olduğuna delîl-i aklî ve tecrübî olmadığı için biz

de Kitâbullah'ın haber verdiği semâvât o ecrâmın ötesindedir diyoruz. Nitekim **أَنَا زِينَةُ السَّمَاءِ** ^a **الدُّنْيَا بَرِينَةُ الْكَوَاكِبِ** âyet-i kerîmesi bu babda bize dinî bir hüccet-i kâtıadır.

Hâlık-ı arz ve sema celle ve alâ hazretleri semâ-i dünyâyı yani yedi kat gökten bize en yakın olanını büyük ve acayip bir ziynet ile, kevâkib ile tezyin buyurduğunu haber veriyor ki, bundan en yakın semanın âlem-i kevâkibin ötesinde olduğu mânasını çıkarmakta hiçbir mahzur yoktur. Yıldızları Yunanîler'in itikadı veçhile bir kubbeye kakılmış itikad etmekte zaruret olmadığı için semanın kendisi meşhudumuz olmamakla beraber berisinde kalan kevâkibi ona ziynet diye göstermek de hisse mülâyim gelir bir tarz-ı beyândır.

Kudret ve azamet-i ilâhiyye hakikaten gayri mütenâhi olduğu için en kavi akılları durduran bu bu'd yine kısa bir mesafeden ibaret kalıp âlem-i kevâkibi muhît olan semâ-i dünyânın ötesinde ikinci bir sema, daha ötesinde yine onu muhît olan üçüncü bir sema vardır. **وَسِعَ كُرْسِيُّهُ** ^b **السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfince bütün semâvât ve arzı muhît olan 'kürsî' gelir. Kürsîyi de arş-ı rahmân ihata eder ki ânin azametini takdir edecek ölçü ve tabir edecek söz yoktur. Kürsî ile arşın mikdâr-ı vüs'ati hakkında icmâlî bir fikir edinebilmek için Ebû Zerr el-Gıfârî radiyallahu anhın sualine karşı taraf-ı akdes-i risâletpenâhîden verilen âtîdeki cevabı zikrederim: **يَا أَبَا ذَرٍّ مَا السَّمَوَاتُ السَّنْعُ وَالْأَرْضُونَ السَّنْعُ عِنْدَ الْكُرْسِيِّ إِلَّا كَحَلْقَةٍ مُلْقَاةٍ** **يَا أَبَا ذَرٍّ مَا السَّمَوَاتُ السَّنْعُ وَالْأَرْضُونَ السَّنْعُ عِنْدَ الْكُرْسِيِّ إِلَّا كَحَلْقَةٍ مُلْقَاةٍ** *Yâ Ebû Zer! Yedi kat gök ile yedi kat yer kürsîye nisbeten bir çölün ortasına atılmış bir kapı veya yüzük halkasından fazla bir şey değildir. Arşın kürsîye nazaran büyüklüğü, o çölün o halkaya nazaran büyüklüğü derecesindedir.* {İbn Balabân, *el-İhsân*, II, 77, no: 361.}

Nass-ı kerîmi Batlamyus mezheb-i felekîsine tevfiik etmek isteyen bazı ulemânın bu âyet-i celîle ile bu hadîs-i şerifi imal etmekte bu kadar müsâhelekâr davranmaları cây-ı taaccübdür. Onların te'vilince kürsî felek-i sevâbit, arş da felek-i atlastır. Halbuki bu te'vil, kevâkibi semâ-ı dünyânın değil kürsînin ziyneti addetmeyi istilzâm eder. Bu mahzurdan da kurtulmak için Batlamyus'un kabul ettiği karışık eflâki de, bu eflâkin şeffâfiyetlerini de kabule muhtar kalmışlardır ki, yanlış bir te'vil yine yanlış diğer te'vili veya te'villeri de arkasından sürüklemiş oluyor. Nusûsu te'vil ede ede zevâhir-i nazm-ı kerîmden istifade edecek ne kalabileceği ise herhalde cây-ı teemmüldür.

Bir de kârîîn-i muhteremenin nazar-ı dikkatini şu noktaya celbetmek isterim ki, kütüb-i münzelede gözetilen gaye insanların akıl ve tecrübe sayesinde kendiliklerinden keşfedebilecekleri hakâyık-ı kevnîyyeyi tâlim değildir. Bunlar bu maksattan çok daha mühim olan akâid-i sahîhayı telkin ve ibâdullahın ruhunu tehzip ve tasfiye ederek dâreyinde hayır ve salahlarına bâis olan ahkâm-ı amelîyyeye, a'mâl-i kalbiyye ve bedeniyyeye irşat gâye-i ulyâsına müteveccihtir. Ulûm-ı tabîiyye ve felekiyyenin mevzula-

a es-Sâffât, 37/6.

b el-Bakara, 2/255.

rına dahil olan şeylerden ara sıra bahsolunması da mahzâ şevâhid-i kudret-i rubûbiyyeti enzâr-ı ülü'l-elbâba arz içindir. Bilfarz kevâkıbin arz etrafında yahut arzın kendi mihveri üzerinde devrini tâlim etmek, maksad-ı şer'in haricindedir. Bir mümine göre Batlamyus nazariyesinin sübûtu ile Kopernik nazariyesinin –hüsnüzanna binaen– müberhen adedilmesinin hiç farkı yoktur. Zira her iki nizâm-ı maddînin kudret ve ibdâ-i hâlika nisbeti birdir. Fen görmüş bir müminin binâ-yı i'tikâdını tezelzüle uğratabilecek yalnız bir şey olabilir ki, o da nusûsun mâlûm ve muhakkak olan müberhenâta münâkız bir şeyi ihtiva etmesidir. Tevâtüren bize bâliğ olan nusûsta ise lehü'l-hamd zihnimizi az çok tağlît edecek hiçbir tenakuz yoktur. Ulûm ve fûnûnun bütün safahât-ı tekâmülünde sabit olmuş, faraziye halinden çıkıp hakâik-ı müberhene sırasına geçmiş hiçbir şey bilmiyoruz ki nusûs-ı kitaba muarız gelerek vicdan ve imanımızda bir ukde-i eşkâl bıraksın. Nazm-ı celîlinde hiçbir asrın hakâyık-ı sâbite-i ilmiyyesine münâfi gelmemek harikası da i'câz-ı Kur'an'ın en görmek istemeyen gözlere çarpacak delâil-i bâhiresinden biridir. Biraz teemmül edilse nusûsa muhalif gelen i'tikâdât-ı ilmiyye ya zâhirü'l-butlândır yahut faraziye halinden henüz kurtulmamış, değişmeye namzet bir akîdedir. Binaenaleyh nusûsu faraziyyât-ı ilmiyyeye göre te'vil ve tevcih etmektense onları hâlik-ı hakîmin teâlîm-i hakkası itikad edip nakîzleri olan nazariyyât ve faraziyyâtın herhalde bir çürük tarafı olduğuna inanmak ve bu çürüklüğün er geç meydana çıkmasına intizar etmek evlâdır.”

3 Buradaki izafet, ednâ mülâbese için vâki olmuştur. Yoksa bu ev, hâne-i saâdetleri değil amcazâdeleri Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib radiyallahu anhânın hânesi idi. Hasan-ı Basrî'den gelen rivayette, “*Ben hicrde* (yani mescid-i şerifin Hatîm denilen yerinde) *uyurken Cibrîl aleyhisselâm geldi, ilâ âhîrih*” {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 397.} buyurulmuş. Vak'a-i mi'râc birden ziyade ise diyecek yoktur. Bir olduğuna göre de sadr-ı şeriflerinin gaslinden sonra beyt-i Ümmü Hânî'yi teşrif edip oradan semâvâta urûc buyurulduğu suretiyle iki rivayet telif ediliyor.

4 Şerh-i sadr kıssası müteaddittir. İlki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri dört yaşlarında ve sütnineleri Halîme es-Sa'diyye radiyallahu anhânın nezdinde iken vâki olmuştu ki bunda şakk-ı sadra memur olan melâikenin هَذَا حَظُّ الشَّيْطَانِ مِنْكَ “*Bu, şeytanın senden olan haz ve nasibidir*” {M413 Müslim, İmân, 261.} diyerek kendilerine gösterdikleri alâkayı nez' etmek içindi. Leyle-i Mi'rac'da sadr-ı şerîf-i nebevînin şak ve gasli ve hikmet ve iman ile imlâ edilmesi o leyle-i mübâreke de muttali olacakları hikem ve esrâr-ı rabbâniyyeyi hüsnütelakkiye kâbiliyyet-i risâletpenâhînin hadd-i kemâle îsâli hikmetine müstenit idi. Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan mervî bir hadise nazaran Gâr-ı Hira'da iken Cibrîl aleyhisselâmın teblîğ-i vahy için ilk geldiğinde de şakk-ı sadr vâki olmuştu ki {TM1643 Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 232.} bunun vahy-i ilâhîyi kuvvet-i kalb ile telakki ve sikâl-i vahyi tahammüle kudret kesbedebilmeleri için olduğu zâhirdir. Bir de on yaşında iken şakk-ı sadrın vukuu Ebû Nuaym ile Ziyâeddin Muhammed b. Abdülvâhid'in rivayetlerinde vârit olmuştur. Bazı rivâyâtta beşinci bir şerhten de bahis varsa da sübûtu yoktur.

5 *Hâzin* “hazînedar, hizâneyi muhafazaya memur kimse” demektir. Semanın hâzini, bekçisi demektir. Cennetin hâzini “rıdvan”, cehennemnin hâzini “mâlik” aleyhime’s-selâm olduğu gibi.

6 Şîve-i Türki’ye göre me’nûs olan bu elfâz ile tercüme edip harfiyen tercümeden sarfınazar etmeme diğer rivâyâtta terhibin *جَاءَ الْمَجِيءُ* lafzıyla vârit olması da yardım etmiştir. {B3887 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 42.}

7 Sol taraftakiler henüz eşbahlarına mülâki olmamış –diğer bir tabirle henüz dünyaya gelmemiş– ervâh-ı küffâr olsa gerektir. Yoksa sûre-i A’râf’taki, *إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا*, {el-A’râf, 7/40.} âyet-i kerîmesinin mantûk-ı hevlengîzine nazaran küfür ve istikbârdan sonra tövbe ve iman etmeksizin oraya yol bulamazlar.

8 Halbuki Enes’in Mâlik b. Sa’saa el-Ensârî’den (radiyallahu anhumâ) *Sahîhayn*’da mervî hadisinde {B3887 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 42; M416 Müslim, Îmân, 264.} semâ-i dünyâda –Ebû Zer radiyallahu anhtan olan buradaki rivayetinde dediği gibi– Âdem’e, semâ-i sâniyede Yahyâ ve Îsâ’ya, semâ-i sâlisede Yûsuf’a, semâ-i râbiada İdrîs’e, semâ-i hâmisede Hârûn’a, semâ-i sâdisede Mûsâ’ya, semâ-i sâbiada İbrâhim’e (salavâtullahi ve selâmühü aleyhim ve alâ sâiri’n-nebiyyîn) mülâki oldukları zikredilmekte olduğundan iki rivayet arasında İbrâhim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin menzil ve makâm-ı mübâreklerine müteallik bir ihtilâf var demektir. Zira Ebû Zer’den olan rivayette Nebî-i müşârûn ileyh hazretleri semâ-i sâdisede, öteki rivayette ise semâ-i sâbiada gösteriliyor. Bu iki rivayetten mâada rivâyâtın kâffesinde ise yedincide oldukları sabittir. Mi’rac eğer müteaddit ise rivâyât beyrinde teâruz bahsini etmeye mahal yoktur. Eğer yalnız bir defa vâki olmuşsa cemaatin rivayetini tercih etmek evlâdır. Zira bunların rivayetinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin cedd-i mükerrerem-i a’lâlarını arkalarını beyt-i ma’mûra dayamış bir halde gördükleri zikredilmektedir. Beyt-i ma’mûr ise bilâhilâf semâ-i sâbiadadır. Beyt-i ma’mûr –eserde vârit olduğu üzere– arş-ı rahmânın hizasında ve Kâbe-i Muazzama’nın karşısında –Kâbe, ehl-i arzın metâf-ı ihtiramı olduğu gibi– ehl-i semânın metâfi olan bir beyt-i mükerreremdir ki, onu günde melâikenin yetmiş bini tavaf eder ve tavaf edenlerden hiçbirisi kıyâm-ı sâate kadar bir daha avdet etmez. Bu beyt-i şerifin bir ismi de *Durâh*’tır. İmam Ali kerremallahu veche ve radiye anh efendimizden vârit bir rivayete göre, her semada Kâbe-i Muazzama’ya muhâzî bir beyt-i ma’mûr varmış. Bu rivayetin sübûtu takdirinde yukarıki teâruzun halliyle uğraşanlara yeni ihtimâlât kapıları daha açılmış olur.

9 Hadisin bundan sonraki parçasını Enes radiyallahu anh Ebû Zer radiyallahu anhtan işitmemiş olup başka bir zattan ahz ve telakki ettiği anlaşılıyor.

10 Rivayetin bu kısmı Enes radiyallahu anhtan menkul değildir.

11 Şatr “nısıf” mânasına geldiği gibi nısıftan az veya çok miktara da denir. “Namazların şatrını indirdi”, bir miktarını indirdi demektir. Bunu bu mânaya almak gerek müracaatların

gerek miktarların adedini beyan eden rivâyât beynindeki ihtilâfâta da mahal bırakmaz. Onun için “Yarısını indirdi” demek istemedim. Zira a’dâd-ı salâtın beşer beşer yahut onar onar tenzil edildiğine ve müracaatların –burada olduğu gibi değil– üçten ziyade olduğuna dair rivayetler de vardır.

12 Cevâd-ı kerîm olan Allah azîmü’ş-şânın lutf-i sübhânîsi ibâd-ı müslimîne بِالْحَسَنَةِ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ va’d-i bîivazına binaen beş vakit namaza elli vakit namazın sevabını râygân buyurmuş oluyor. Buna bakınca yevmî namazların hem beş hem de elli olmasının mânası anlaşılır. Adetleri beştir, sevapları elli namaz sevabıdır. Acaba her müslüman bu elli vaktin sevabını bilfiil ihrâz edebiliyor mu? Bu kazanç huzûr-ı kalb ile meşrûttur. Herkesin kalbi ise namazın evvelinden âhırine kadar hâzır olamıyor. Bir hadîs-i şerifte كُتِبَ لَهُ مَا حَضَرَ قَلْبُهُ “Namazların hangi cüzüne kalbi hazır olursa, onun sevabı kendisi için yazılır” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 48.} buyurularak kimine namaz sevabının nısfı, kimine rub’u.. İlâ âhîrih yazılacağı tafsîl buyurulmuş ve –Allah’a hamd ve şükür olsun ki– öşrûn mâdûnundan sükût buyurulmuştur. Bundan da tâmmü’l-huzûr olan bahtiyârân-ı ümmetin namazı elli namaz kıymetinde olup meşgûlü’l-kalb olanların mahzâ emir yerine gelsin diye kıldıkları namazlar sevabının beş vakit sevabından aşağıya inmeyeceği gibi bir mâna sezilir.

Günde beş vakitten az namaz ile adem-i mükellefiyetimiz kazâ-i mübrem-i ilâhî olduğu için مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ^a buyuruldu. Elli namaza hükümden sonra bu miktarın beşe indirilmesi ise يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ^c kelâm-ı ilâhîsinin nâtık olduğu kazâ-i muallak nevine dahil olduğundandır. Elli namaz farz idi fakat aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ihtiyarına mevkûfen farz idi.

Bu hadîs-i şerifteki katiyete binaen bize farz olan yalnız salavât-ı hamstir. Bundan dolayı ulemâ salât-ı vitrin farziyetine kâil olmamışlardır. Bu namaz Hanefiyye’ye göre vâciptir.

Bir de şunu unutmamak gerekir ki, leyle-i Mi’râc’da salavât-ı hamsin farz olmasından evvel de namaz kılınıyordu. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*’de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sevgilisi ve sevgilisinin oğlu Üsâme b. Zeyd b. Hârise radiyallahu anhümün gerek doğrudan doğruya gerek peder-i mükerremi vasıtasıyla Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre ilk vahiy zamanında Cibrîl aleyhisselâmın kendilerine abdest ile namazı tâlim buyurdıkları anlaşılıyor. {HM17619 İbn Hanbel, IV, 162; B3221 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 6.} Diğer rivâyâtta da Cibrîl aleyhisselâmın yere vurmasıyla nebeân eden su kaynağından abdest alındığı ve ilk namazın Cibrîl aleyhisselâmın imâmetiyle kılınmış sabah namazı olup ve o gün içinde şâri’-i a’zam sallallahu aleyhi ve selleme ilk iktidâ edenin ümmü’l-mü’minîn Haticetülkübrâ radiyallâhu anhâ hazret-

a el-En’âm, 6/160.

b Kâf, 50/29.

c er-Ra’d, 13/39.

leri olduğu rivayet edilmektedir. Hâfız İbn Hacer'in *Buhârî* şerhi *Fethu'l-bârî*'sinde deniliyor ki, isrâdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in de, ashabının da namaz kıldıkları maktûun bihtir. Ancak beş vakit namaz farz olmadan da farz namaz var mıydı yok muydu? ihtilâfı vardır. Bazılarına göre farz namazlar, şemsin tulûiyle gurubundan evvel idi. ^a وَسَبَّحَ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا âyet-i kerîmesi de buna delildir. İmam Nevevî ise ilk vâcip olan şey inzâr ve tevhide davet olmuş idi. Sonra sûre-i Müzzemmil'in evvelinde emrolunan kıyâm-ı leyl farz oldu. Daha sonra (diğerlerinin tasrihine nazaran sahâbe-i kirâm geceleri ayakları şişinceye kadar namaza durmaktan hâsıl ettikleri meşakkatleri Hak Teâlâ ve tebâreke hazretleri bir sene sonra) yine sûre-i Müzzemmil'in âhirindeki âyetlerle bu namazın farziyeti neshedilerek sâbikîn-i evvelîn hazerâtının yükü tahfif edildi. Sonra salavât-ı hamsin leyle-i isrâda vücûbu üzerine evvelki namazlar mensuh oldu. Maahâzâ salât-ı leylin hasâis-i nebeviyyeden olarak Hakk-ı âlî-i nebevîde farziyeti bâki oldu.

13 مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ buyurulduktan sonra tekrîr-i mürâcaata artık hâcet görmemişler demektir.

14 *Sidr* (سِدْر) *Kāmus* mütercimi Âsım'ın beyanına göre, Arabistan kirazı denilen ağacın ismidir ki cemi'dir; vâhidi سِدْرَةٌ dir. *Sidretü'l-müntehâ* semâvât ile cinânı gölgesi altına alan bir ağacın ismidir ki, bir rivayete göre semâ-i sâbianın fevkinde, Müslim rivayetine göre semâ-i sâdisededir. {M431 Müslim, İmân, 279.} Ya da kökü semâ-i sâdisede kendisi sâbiadadır. *Sidretü'l-müntehâ* tesmiye buyurulması melâike-i kirâm ile enbiyâ-i izâm hazerâtının müntehâ-yı ilmi olması itibariyledir. Yalnız Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize ondan öte kâbe kavseyne kadar destûr-ı urûc verilmiştir. Bazılarına göre sidretü'l-müntehâ, arş-ı azîm-i rahmânın esfelidir. Ondandır ilerisine ne melek-i mukarreb varabilir ne de nebî-i mürsel. İlerisi gaybdır ki Allah'tan başka hiçbir kimsenin dâire-i ilmine giremez.

15 “Sonra” lafzı tertip için değil yalnız cem‘ ve iştirak içindir. Binaenaleyh cennete duhulün sidreye urûcundan sonra olması lâzım gelmez.

16 Bu hadîs-i şerifte bu lafız, böylece inci gerdanlıkları mânasına “*habâilü'l-lü'lü*” (حَبَائِلُ اللَّوْلُؤِ) suretinde vârit olmuşsa da muhaddisîn, lafızda tashîf olduğuna kâillerdir. Fakat rivayet bu tarikten kendilerine bu lafız ile geldiği için tashîh-i lafız cihetine yanaşmıyorlar. Halbuki bundan zevke muvâfık mâna çıkarmak, te'vîlât-ı dûrâdûra vâbestedir. Diğer tariklerden gelen rivâyâtta “*cenâbizü'l-lü'lü*” (جَنَابِذُ اللَّوْلُؤِ) {B3342 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 5.} denilmiştir ki, “*inciden kubbeler*” demektir. “*Cenâbiz*”, Fârisî “*günbed*”in muarrebî “*cünbüz*”ün cem'idir. Kıssa-i mi'râc için kütüb-i tefâsîre de müracaat edilmelidir.

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ حِينَ فَرَضَهَا رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ فَأَقْرَبْتُ صَلَاةَ السَّفَرِ وَزَيْدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Allah Teâlâ (ve tekaddes hazretleri) namazı farz ettiği zaman seferde de haza da, (akşam namazından başka¹⁷ namazları) ikişer rek'at olarak farz etmişti. (Hicret-i nebeviyyeden) sonra¹⁸ sefer namazları oldukları gibi bırakıldı da haza namazlarına (ikişer rek'at) ziyade edildi.¹⁹ {B350 Buhârî, Salât, 1.}

.....

17 Akşam namazı “vitriü'n-nehâr”dır (وِتْرُ النَّهَارِ). İlk farz olduğu zaman üç rek'at olarak farz olmuştu.

18 Diğer rivâyâtta müstebân olduğuna nazaran salavât-ı rubâiyye yani dört rek'atlı namazlardaki ikişer rek'at ziyade, hicretten bir sene sonra farz edilmiştir.

19 Salât-ı fecrin iki rek'at olarak ibkâ buyurulması, kıyamındaki kıraatin uzun olmasındandır diyenler vardır.

Âişe radiyallahu anhânın bu sözü, seferde kasr-ı salâtı azîmet addettiğine delâlet eder. Onun ictihadına göre misafirin dört rek'at kılması câiz olmayacak. Ekser-i fukahâ ise *“Sefere çıktığınızda namazın bir miktarını kasretmeniz size günah yoktur”*^a âyet-i kerimesiyle ihticâc ederek seferde ruhsat olduğuna ve seferdeki farz dört rek'at ise de, iki rek'at kılınmasına da ruhsat verilmiş olduğuna kâildirler. Bunlara göre misafir dört kılsa dördü de farz vâki olmuş olur. Hanefiyye ise misafir hakkında farz olan yalnız iki rek'attır; misafir dört kılacak olursa iki rek'atı nefl olmuş olur derler. Yine Âişe radiyallahu anhâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem vakt-i seferde namazı kâh kasr kâh itmâm, kezâlik kâh iftar buyurup kâh oruç tuttuklarına dair bir rivayet varsa da, buradaki Buhârî hadisi kuvvetinde değildir.

عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ   أَنَّ النَّبِيَّ   صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ قَدْ خَالَفَ بَيْنَ طَرَفَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Ebû Seleme²⁰ radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri (bir defa) iki ucunu çapraz vâri bağladıkları sevb-i vâhid²¹ içinde namaz kıldıldardı. {B354 Buhârî, Salât, 4.}

20 Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın Ebû Seleme'den oğlu ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in rebîbidir. Pederi Ebû Seleme Abdullah b. Abdü-lesed el-Mahzûmî on birinci olarak iman eden sâbikîn-ı evvelînden olup aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin sütbiraderi ve amme-i muhteremeleri Berre bint Abdülmuttalib'in oğludur. “Yevm-i kıyamette sağ tarafından kitabı ilk verilecek Ebû Seleme Abdullah b. Abdü-lesed, sol tarafından kitabı ilk verilecek de onun biraderi Süfyân b. Abdülesed'dir” {İbn Ebû Âsım, el-Evâil, s. 82, no: 82.} buyurulduğu mervîdir.

21 Lugatta sevb “kumaş” demektir. O zamanın tam takım elbisesi –biri izâr, diğeri ridâ olmak üzere– iki sevb idi. İzâr futa gibi bele bağlanır, ridâ da ihram gibi omuza atılır, mecmûu bir hülle ederdi. Burada sevb-i vâhidden murat ridâdır ki, sağ ucunu sol omuzundan geçirip ve sol ucunu sağ kolunun altından çıkarıp iki ucunu ya göğsü tarafından ya arkadan bağlamak suretiyle tesettür ederek namaz kılmanın cevazı bununla sabit olur. Bu türlü telebbüse teveşşüh, iltihâf ve iştimal de denir. Kumaşın iki ucunu bağlamak-taki hikmet esnâ-i rûkûda libasın düşmemesi ve musallînin kendi avretine nazarı isabet edememesidir.

230

عَنْ أُمِّ هَانِئِ بِنْتِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدِيثُ صَلَاةِ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ الْفَتْحِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَتْ فَصَلَّى ثَمَانِي رَكَعَاتٍ مُلْتَحِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ فَلَمَّا انْصَرَفَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ زَعَمَ ابْنُ أُمِّي أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلًا قَدْ أَجَزْتُهُ فَلَنْ بِنُ هُبَيْرَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَجَزْنَا مَنْ أَجَزْتَ يَا أُمَّ هَانِئِ قَالَتْ أُمَّ هَانِئِ وَذَلِكَ ضُحًى .

TERCÜMESİ

Ümmü Hânî bint Ebû Tâlib radiyallahu anhâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in yevm-i fetihten namaz kıldıklarını nakleder ki, bu (yukarıda) geçmişti.²² Bu rivayette de şöyle diyor: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sevb-i vâhid içinde mültehif²³ (yani sırtındaki libası çapraz vâri bağlamış) oldukları halde sekiz rek'at kıldılar. Namazdan çıktıkları zaman, “Yâ Resûlellah! Anamın oğlu²⁴ benim ahd ve eman verdiğim fülânı, İbn Hübeyre'yi²⁵ katle-

deceğini söylüyor” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Ümmü Hânî! Senin ahd ve eman verdiğine biz de ahd ve eman verdik” buyurdular. O kıldıkları namaz Duhâ namazı idi.²⁶ {B357 Buhârî, Salât, 4.}

22 198. hadis ki orada kıssanın yalnız iğtisâle taalluk eden kısmı zikredilmişti. Her iki rivayette de Ümmü Hânî radiyallahu anhâ esnâ-i iğtisâlde fahr-i kâinât aleyhi efdalü’s-salavât efendimize selâm verip vâki olan sual üzerine ta’rîf-i nefis ettikten sonra kendisine مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِي *“Hoş geldin, safa geldin Ümmü Hânî”* buyurulmuştur. {B357 Buhârî, Salât, 4. Atıf yapılan 198. rivayette Ümmü Hânî’nin selam verdiği bilgisi ve Resûlullah’ın مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِي sözü yer almamaktadır.}

23 İltihâfın sureti bundan evvelki hadisin hâmişinde beyan edilmiştir.

24 Hayder-i kerrâr, sertâc-ı ahbâr Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhu kastediyor ki, li-ebeveyn biraderidir.

25 Râvî İbn Hübeyre’nin ismini unutup ibhâm etmiş olduğu cihetle ta’yîn-i şahsında hayli ihtilâf edilmiştir. Hübeyre b. Vehb el-Mahzûmî, Ümmü Hânî hazretlerinin zevci olup Mekke’nin fethi üzerine Necran’a firar ederek şirk üzere vefat etmiştir. Himaye edilip affedilen kimse de yevm-i fetihde taraf-ı âlî-i nebeviden ilân buyurulan sulh ve emanı kabul etmeyerek Hâlid b. Velîd radiyallahu anhu’nun taht-ı kıyâdetindeki müfrezeye karşı mukâteleyi ihtiyar eden şirzime-i kalîle i’dâdına dahil olanlardan idi. Ümmü Hânî’nin Hübeyre’den Ömer, Hânî, Yûsuf, Ca’de isminde dört oğlu vardı. Hübeyre’nin diğer bir kadından Ümmü Hânî nezdinde bir oğlu daha olması ihtimalinden bahsedenler de vardır ki, meşfûun leh ya oğlu Ca’de yahut ismi hatırdâ kalmayan bu üvey oğludur. Ümmü Hânî’den gelen diğer rivâyâtta meşfûun leh bir değil iki olduğu da zikrediliyor. Rivâyât-ı muhtelifede tesmiye edilenler hulâsaten şunlardır: 1. Ca’de b. Hübeyre, 2. Ümmü Hânî’den olmayan İbn Hübeyre, 3. Ca’de b. Hübeyre ile diğer bir Mahzûmî, 4. Hâris b. Hişâm, 5. Hâris b. Hişâm ile Abdullah b. Ebû Rebîa, 6. Yine Hâris b. Hişâm ile Züheyr b. Ebû Ümeyye, 7. Yine Hâris b. Hişâm ile Ümmü Hânî’nin rebîbi İbn Hübeyre b. Ebû Vehb. Bunların hepsi de Mahzûmî ve zevci Hübeyre’nin taallukatından idi ki, Hâlid b. Velîd ile olan Çerha muharebesinden sonra içlerinden biri veya ikisi Ümmü Hânî hazretlerine iltica etmişken birâder-i mükerremi Hazret-i Ali katletmeye kalkışmış. Ümmü Hânî, Mekke’nin üst başında Ebtah’ta kurulan büyük çadır içinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden istişfa’ etmiş ve أَجْرُنَا مَنْ أَجْرَتْ وَأَمَّنَّا مَنْ أَمَّنْتَ *“Senin eman verdiğine biz de eman verdik, senin emin kıldığını biz de emin kıldık”* {D2763 Ebû Dâvûd, Cihâd, 155.} buyurmuşlardır.

Bundan mümin bir kadının da kâfire verdiği emanın müslimince makbul olduğu müstebân olur. Bir müslimin zimmeti, bütün müslimînin zimmeti demektir. Tafsilâtı kütüb-i fıkhiyyeye aittir.

26 Bir rivayette, قَالَ الضُّحَى “Yâ Resûlellah! Bu ne namazıdır? dedim. ‘Duhâ namazıdır’ buyurdular” {Taberânî, el-Evsat, II, 226, no: 1816.} denilmiştir. Ümmü Hânî hazretlerinin o gün gördükleri Duhâ namazı sekiz rek‘at idi. Altı, dört, iki rek‘at kıldıklarına dair de rivayetler vardır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ سَائِلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَوْلِكُلَّكُمْ ثَوْبَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (bir gün) biri²⁷ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sevb-i vâhid içinde namaz(ın sıhhatin) den sual etmiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Her birinizin ikişer sevbi var mı ki?” buyurmuş.²⁸ {B358 Buhâri, Salât, 4.}

27 Bu sâilin kim olduğu muayyen değildir. Serahsî (Sevbân) isminde biridir demiş.

28 Sevb-i vâhid içinde cevâz-ı salâta cumhûr-ı sahabe ve tâbiîn kâildirler. Hatta bir defa İbn Mes‘ûd ile Übey b. Kâ‘b, Hazret-i Ömer’in yanında (radiyallahu anhüm ecmaîn) bu mesele hakkında ihtilâf etmişlerdi. Übey, “Sevb-i vâhid içinde namaz câizdir.” İbn Mes‘ûd, “Bu, elbisenin azlık zamanında câiz idi.” Ömer de, “Söz Übey b. Kâ‘bındır” demişler. İbn Mes‘ûd re‘yinde ısrar etmiş. Bunun üzerine Ömer radiyallahu anhtan minbere çıkıp, “Sevap olan Übeyy’in dediğidir. İbn Mes‘ûd’un dediği değil” mukaddimesiyle söze başlamış ve bu hadisin yine *Buhârî*’de diğer tarikten vârit olan ziyadesini söylemiştir. Ziyadenin Türkçe’si şudur: “Sonra biri Ömer radiyallahu anhtan bu meseleyi sordu. O da dedi ki: Allah Teâlâ size genişlik verdiğinde siz de elbisenizi geniş tutunuz. Bir kimsenin birden ziyade libası olursa giysin. İzâr ile ridâ içinde de, izâr ile kamîs içinde de, izâr ile kabâ içinde de, serâvil ile ridâ içinde de, serâvil ile kamîs içinde de, serâvil ile kabâ içinde de, tübbân ile kabâ içinde de, tübbân ile kamîs içinde de kılabilir.”

Râvi der ki: “Zannıma göre tübbân ile ridâ içinde de dedi.” İzâr, futa, ridâ, ihram gibi giyilen libas; kamîs bizim gömlek dediğimiz; kabâ kaftan; serâvil bizim don dediğimizdir. Şalvara da ıtlak olunur. Tübbân, dizleri kapamayan kısa bir don imiş. Anadolu’da dona (tuman) deyişleri galiba bundan me’hûzdur. İşte Hazret-i Ömer, libâs-ı vâhid içinde setr-i avret şartıyla namazı tecviz ettiği gibi bolluk zamanında dokuz türlü telebbüsü daha tarif etmiş oluyor. İş libasın nevi ve miktarında değil setr-i avrettedir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يُصَلِّي أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ
لَيْسَ عَلَى عَاتِقِهِ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Hiçbiriniz üzerinde sevb-i vâhid var iken (libasının) bir miktarını boynuna²⁹ dolamaksızın namaz kılmasın.³⁰ {B359 Buhârî, Salât, 5.}

29 “Âtık” tercümesidir ki, omuz başı ile boyun kökü arasına denir. Âsım merhum “çiken” lafzı ile tercüme etmiştir.

30 Teveşşuhun, iştimalin, iltihâfın yani libasın bir parçasını boyuna dolayıp bağlamanın hikmeti 229. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ فَلْيُخَالِفْ
بَيْنَ طَرَفَيْهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim sevb-i vâhid içinde namaz kılacak olursa iki ucunu çapraz vâri iki omuzundan geçir(ip bağla)sın” buyurdıklarını (kulağımla) işittiğime şehâdet ederim. {B360 Buhârî, Salât, 5.}

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فَحِثْتُ لَيْلَةً لِبَعْضِ أَمْرِي
فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي وَعَلَيَّ ثَوْبٌ وَاحِدٌ فَاشْتَمَلْتُ بِهِ وَصَلَّيْتُ إِلَى جَانِبِهِ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ مَا السَّرَى
يَا جَابِرُ فَأَخْبَرْتُهُ بِحَاجَتِي فَلَمَّا فَرَغْتُ قَالَ مَا هَذَا الْإِشْتِمَالُ الَّذِي رَأَيْتُ قُلْتَ كَانَ ثَوْبٌ قَالَ
فَإِنْ كَانَ وَاسِعًا فَالْتَحِفْ بِهِ وَإِنْ كَانَ ضَيِّقًا فَاتَّزِرْ بِهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in seferlerinden birine³¹ maiyyet-i risâletpenâhîsinde olarak çıkmıştım. Bir gece bir işimden dolayı (huzûr-ı âlîsine) gittim. Baktım ki namaz kılıyordu. Benim de üzerimde bir tek sevb vardı. Onunla ıştimal edip (yani ihrama bürünür gibi bürünüp) yanı başında namaza durdum. (Namazdan) çıktığında, “Câbir, gece (ortasında bu) gelişin sebebi nedir?” diye sordu. İşimi arzettim. (Sözümü) bitirdikten sonra,

“Ya, şu gördüğüm ıştimal ne oluyor?” diye sual buyurdu.

“(Mâlûm ya, üstümde olan yalnız) bir sevbdir” dedim. Bunun üzerine buyurdu ki:

“(Libasın) geniş olursa ona bürün. (Bunun gibi) dar olursa (izâr olarak) beline bağla!”³² {B361 Buhârî, Salât, 6.}

.....

31 Bu sefer-i nebevî, Medîne-i Münevvere taraflarında olan Buvât Gazvesi'dir.

32 Bu hadîs-i şerifteki istifsâr ve ta'lîm-i nebevî yukarıda geçen ehâdis-i şerifedeki ıştimali müfessirdir. Bu emr-i şerîf-i nebevîden anlaşılıyor ki, evvelki hadislerde tarif buyurulan ıştimal (iltihâf, teveşşuh) hep geniş olan sevb-i vâhide göre olup dar gelen esvap, münferiden ıstimale sâlih değil imiş. İçine bürünülen dar esvap, bedeni kâimen setretse bile inhinâ halinde inkişâf-ı avrete mani değildir. Sevb-i münferit ve dayyıkın namaza göre mahzurunun izâle için onu futa gibi bağlamak iktiza edeceği tâlim buyuruluyor.

عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رِجَالٌ يُصَلُّونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَاقِدِي أُرْزِهِمْ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ كَهَيْئَةِ الصَّبِيَّانِ وَيُقَالُ لِلنِّسَاءِ لَا تَرْفَعْنَ رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَسْتَوِيَ الرِّجَالُ جُلُوسًا.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bazı kereler) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte, birtakım kimseler (belle-rindeki) futaları (dar oldukları için) çocuklar gibi boyunlarına bağlamış olarak namaz kılarlardı da (cemaate gelen) kadınlara, “Erkekler doğrulup oturmadıkça başlarınızı secdeden kaldırmayınız” denirdi.³³ {B362 Buhârî, Salât, 6.}

33 Hâfız İbn Hacer el-Askalânî bu kâilin Bilâl-i Habeşî radiyallahu anh olması zann-ı gâlib olduğunu söylüyorsa da, Ebû Dâvûd ile Beyhaki'nin Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan olan rivayetinden anlaşılan bizzat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem imiş. {D851 Ebû Dâvûd, Salât, 141, 412.}

عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ قَالَ يَا مُغِيرَةُ خُذِ الْإِدَاوَةَ فَأَخَذْتُهَا فَأَنْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تَوَارَى عَنِّي فَقَضَى حَاجَتَهُ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ شَامِيَّةٌ فَذَهَبَ لِيُخْرِجَ يَدَهُ مِنْ كُمِّهَا فَضَاقَتْ فَأَخْرَجَ يَدَهُ مِنْ أَسْفَلِهَا فَصَبَبْتُ عَلَيْهِ فَتَوَضَّأَ وَضُوءَهُ لِلصَّلَاةِ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ ثُمَّ صَلَّى.

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bir seferde idik.³⁴ Bana, “Mugîre, matarayı al” buyurdu. (Matarayı) aldım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gözümden nihan oluncaya kadar (uzağa) gidip hâcetini kaza etti. Üzerinde bir Şam cübbesi vardı.³⁵ Elini (cübbenin) yeninden çıkarmaya davrandı. Dar(lığı mani) oldu. Bunun üzerine (mübarek) elini cübbenin altından çıkardı. (Üzerine) su döktüm. Namaz için aldığı abdesti aldı.³⁶ Mestleri üzerine de meshetti. Sonra namaz kıldı. {B363 Buhârî, Salât, 7.}

34 Bu sefer hicretin 9. senesindeki Tebük Gazvesi idi.

35 O tarihlerde henüz diyâr-ı küfür olan Şam'dan Hicaz'a giden dar yenli cübbelerden idi ki bu rivayet, küffâr mensucatından olan esvap içinde namazın sıhhatine delildir. Diyâr-ı küfürde mensûc kumaşları necâsetleri tebeyyün etmedikçe yıkamaksızın giyip içinde namaz kılmayı İmam Şâfiî ile Kûfe fukahası tecviz etmişlerdir. İmam Mâlik, müşrikînin mensûcu olan esvap içinde namaz kılmayı da, giymeyi de mekruh görür. İshak b. Râhûye ise bütün esvaplarını tâhir addeder. Bu münasebetle Buhârî, İmam Zührî'nin, boyasına bevl karıştırılan Yemen kumaşlarını giydiğini ve Ali kerremallahu veche hazretlerinin – yine ma'mûl-i küffâr olan– yıkanmadık basma telebbüs buyurduklarını rivayet eder. Ancak Zührî hakkındaki rivayet: Müşârûn ileyhin Yemen kumaşlarını yıkadıktan sonra giydiğine,

ya da –mezhebine göre tâhir olan– eti helâl hayvanat bevlî ile bu kumaşların boyandığına hamlediliyor.

36 Vâkıa abdest, namaz abdestinden başkası olamaz. Fakat “vudû” kelimesi abdeste de, el yıkamaya da şâmil olduğu için Mugîre radiyallahu anh kazâ-i hâcetten sonra yalnız el yıkamakla iktifa buyurulmayıp bizim, Türkçe’de anladığımız mânaca namaz abdesti aldıklarını anlatmak istiyor. Abdest mesâilinde bazı nevâkîd-ı vudû hakkında fukahânın ihtilâf etmeleri de lafzın bu şümulünden ileri gelmiştir. Bu gibi muhtelefün fih mesâilde vudûu, kimi abdeste hamlederek yapılan şeyin nâkîd-ı vudû olduğuna, kimi de ma’nâ-yı lugavîce yalnız el yıkamaya hamlederek o şeyin nâkîd-ı vudû olmadığına kâil olmuşlardır. Misalleri vudû mesâilinde geçmişti.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَنْقُلُ مَعَهُمُ الْحِجَارَةَ لِلْكَعْبَةِ وَعَلَيْهِ إِزَارُهُ فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ عَمُّهُ يَا ابْنَ أَخِي لَوْ حَلَلْتَ إِزَارَكَ فَجَعَلْتُهُ عَلَى مَنْكِيبِكَ دُونَ الْحِجَارَةِ قَالَ فَحَلَّهُ فَجَعَلَهُ عَلَى مَنْكِيبِهِ فَسَقَطَ مَغْشِيًّا عَلَيْهِ فَمَا رِيٌّ³⁷ بَعْدَ ذَلِكَ عُرْيَانًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Kureyş ile birlikte Kâbe’(nin binası) için taş taşıyordu.³⁸ Futası da üzerinde idi. Amm(-i mükerrem)i Abbas (radiyallahu anh), “Kardeşimin oğlu! (Şu) fûtanı çözsün, omuzlarının üstüne koysan da (taşıyacağın) taş siper etsen!” dedi.³⁹

Câbir (yahut Câbir’e haber veren)⁴⁰ der ki: (Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz) fûtasını çözüp omuzlarının üzerine koyunca (hemen) bihût olarak yere düşüverdi.⁴¹

İşte o (gü)nden sonra (hiçbir vakit) üryan görülmemiştir.⁴² {B364 Buhârî, Salât, 8.}

.....

37 فَمَا رِيٌّ rivayeti de vardır.

38 Yıkılacak hale gelen Kâbe-i Muazzama’yı bi’sete yakın eyyâm-ı Câhiliye’de, Kureyş yeniden bina etmişti. Bunun tarihi hakkındaki rivâyât çoktur:

1. Kureyş Kâbe’yi bina ettikleri zaman Nebî-i Ekrem aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz henüz sinn-i bulûğa varmamışlardı (Zührî).

2. Sinn-i şerîf-i nebevî on beş idi (İbn Battâl ve İbnü't-Tîn).

3. Binâ-yı Kâbe ile bi'set arasında beş senelik zaman geçmiştir (İbn Hişâm).

4. Kâbe'nin yeniden binası, mevlîd-i şerîf-i nebevînin otuz altıncı senesinde vâki olmuştur.

5. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ümmü'l-mü'minîn Hatice radiyallahu anhâ'yı tezevvüclerinden evvel idi (Beyhakî).

6. Meşhur olan, binâ-yı Kâbe ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin tezevvücünden on sene sonra idi ki, bu hesaba göre sinn-i âlî-i nebevî otuz beş olmuş olur (Muhammed b. İshak).

7. Bi'setten on sene evvel idi (Mûsâ b. Ukbe, Mücâhid). Bu hizmet-i mübecceleye erkek, kadın, yaşlı, çocuk bütün Kureyş iştirak etmişti.

39 Hâfız Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'sinde Abbas b. Abdülmutilib radiyallahu anhtan mervî hadiste müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Kureyş Beyt-i Muazzam'ı bina ettiklerinde erkekler ikişer ikişer ayrılıp taş, kadınlar da sıva taşırlardı. Ben de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ayrılıp taş taşırdım. Futalarımızı alıp omuzlarımıza, taşları da futalarımızın üzerlerine koymaya başladık. Halka yaklaştığımız vakit futalarımızı bağladık. O, benim önüm sıra yürüyüp dururken yere yıkıldı. Ona doğru koşmaya başladım. Gözünü semaya dikmiş duruyordu. "Yeğenim ne oldun?" diye sordum. "*Üryan gzmekten nehyolundum*" dedi. Allah azze ve celle nübüvvetini izhar edinceye kadar ben bunu ketmettim. {Ebû Nuaym, *Delâilü'n-nübüvve*, 189, no: 134.}

Eyyâm-ı Câhiliye'de üryan bulunmak ve başka kimse huzurunda avreti mekşûf olmak ehl-i İslâm nazarında olduğu kadar ağır bir şey sayılmazdı. Hatta bir aralık "hums" namını takınan Kureyşîler, Beyt-i Muazzam'a güya tâzim olsun diye Hil'de (yani Harem-i şerif haricinde) giyilen libas ile tavafı bile menederek yalnız ehl-i harem kiraladığı yahut iâre ettiği elbise ile tavafa yabancıları mükellef tutmuşlardı. Böyle libas tedarik edemeyenler -kadın, erkek- geceleri üryan tavaf ederler ve "Anamızdan doğmuş gibi üzerimizde zulm ile âlûde olmuş hiçbir şey olmadığı halde tavaf ediyoruz" derlerdi. İçlerinden biri şayet kendi elbisesiyle tavaf etse, o elbiseyi ba'de't-tavaf atar, bir daha el sürmezdi. Bir kadının önü açık bir entari giyip ve lâzım olan mahalli eliyle setredip tavaf ederken,

الْيَوْمَ يَبْدُو بَعْضُهُ أَوْ كَلُّهُ فَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا أَجْلَهُ

recezini inşâd ettiği de mervîdir.

40 Bu kâilin Câbir radiyallahu anha haberi veren zat olması akla daha mülâyim geliyor. Zira Câbir Mekkeli değil ensârîdir. Sinni de binâ-yı Kâbe'ye yetişecek kadar ileri değildi. Binaenaleyh müşârün ileyh kıssayı ya bizzat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden ya da binâ-yı Kâbe'de hazır bulunmuş bir sahâbîden işitmiş olacaktır. Bu hadis, merâsîl-i sahâbeden olmak ve vak'a Abbas radiyallahu anhtan menkul bulunmak ihtimali galiptir.

41 Bu hadisin *Buhârî* ile *Müslim*'de olmayan rivayetinde *إِنَّ الْمَلَكَ نَزَلَ عَلَيْهِ فَشَدَّ إِزَارَهُ* "Melek yanına indi ve futasını bağladı" denilmiştir. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 72.} *Sîre-i İbn İshak*'ta şöyle bir rivayet de vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hîn-i sabâvetlerinde hıfz ve siyânet-i ilâhiyyeye ne türlü mazhar buyurulduklarını anlatırlarken şöyle buyurmuşlar: "Öyle bir zamanımı biliyorum ki, Kureyş çocukları içinde çocuklara mahsus bir oyun için taş taşımaya uğraşırken hepimiz soyunduk idi. Her birimiz futasını alıp ve ensesine atıp üzerine taş yükledi idi. Ben de onların arasında bu heyette gidip gelirken görmediğim biri bana birdenbire canımı acıtacak kuvvetli bir yumruk attı da, 'Futanı bağla!' dedi. Futamı alıp bağladım. Sonra bütün arkadaşlarımın arasında yalnız ben futa bağlamış olduğum haldeensem taş taşımaya başladım." {İbn İshak, *es-Sîre*, s. 79.} İbn İshak'ın bu hadisi eğer sahih ise kıssanın –biri sinn-i sabâvette, diğeri binâ-yı Kâbe esnasında olmak üzere– iki defa vâki olduğuna mahmûldür.

42 Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri sığâr-ı sinlerinde bile bilcümle kabâihten ve ahlâk-ı Câhiliye'den masûn ve rezâil ve meâyibden kable'n-nübüvve ve ba'de'n-nübüvve münezzeh oldukları gibi mintarafillâh meftûr buyuruldukları cibillet-i tâhire iktizası olarak erkek yüzü görmemiş dûşizgândan daha ziyade hayâdar idiler. Bu kıssada kendilerine baygınlık gelmesi ve bir daha üryan görülmemeleri bundandır. Mecbûl oldukları hayânın derecesini şu kelâm-ı âlî-i nebevî ifhâma kâfidir: *لَوْ اسْتَطِيعَ أَنْ أُوَارِيَ عَوْرَتِي مِنْ شَعَارِي لَوَارَيْتُهَا* "Mahall-i avretimi içimdeki libasımdan saklamaya çare bulaydım saklardım." {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 72.}

Mahzar-ı nâsta zarûret-i şer'îye olmadıkça setr-i avret etmenin farziyetinde kim-senin şüphesi yoksa da, halvette bile tearrîyi hoş görmeyenler vardır. Sıddîk-ı A'zam hazretleri kazâ-i hâcet esnasında kemâl-i hayâdan başını örterdi. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh da, "Karanlık oda içinde iğtisâl ederim de rabbime karşı hayâdan belimi doğrultmam" diyor. Lâkin setrin bu derecesi hürmetinden dolayı değil istihbâba binaendir. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh, "İnsan, mahall-i avretini açtı mı yanındaki melek yüzünü çevirir" buyurmuştur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ عَنْ اشْتِمَالِ الصَّمَاءِ وَأَنْ يَخْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ لَيْسَ عَلَى فَرْجِهِ مِنْهُ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in iştîmâl-i sammâ'dan,⁴³ insanın, büründüğü kumaşın bir parçasını mahall-i

avreti üzerinde bulundurmaksızın sevb-i vâhid ile ihtibâ⁴⁴ etmesinden nehiy buyurduklarını rivayet ediyor. {B367 Buhârî, Salât, 10.}

43 “İştîmâlü’s-sammâ” sevble Arap’ın büründükleri gibi bürünmektir ki, ihramı sağ cânibinden sol kolunun ve sol omuzunun üzerinden getirip ba’dehû arkadan sol kolunun ve sol omuzunun üzerinden atmakla tamamen bürünmekten ibarettir ki, elleri ve ayakları ve cümle âzası mesdûd olur. Alâ kavlin izâr ve ihram makûlesinden yalnızca bir kat sevbi bürünmekten ibarettir. Şöyle ki, eğininde andan gayri sevb olmayıp ve anın bir cânibini kaldırıp menkib-i âhiri üzere atıp lâkin bedenini tamamen setredemediğinden bazı avret yeri zâhir ola... Şârih der ki: İkinci tarif fukaha kavlidir. Tarif-i sâni dahi mahzur olmakla nehy-i nebevî sâdir olmuştur. Zâhiren kavli evvel salât haline mübtendir. İntehâ. (Mütercim-i Kâmus Âsım Efendi).

Bu tercümede ihtimal ki sehv-i nâsih vardır. “Ba’dehû arkadan sol” değil, “sağ kolunun ve sağ omuzunun üzerinden” demek lâzım gelir. Fukaha kavli olan tefsire göre iştîmâl-i sammâ’a ıztibâ’ da denir. Lugaviyyûnun verdiği ilk mânaca iştimalin tarifine nazaran vücudun her tarafı sımsıkı sarılmış olacağından sevbi bu tarzda lâbis olan kimse, mahall-i avreti görünmemek için ellerini behemehal libasın esfelinden dışarıya çıkarabilir ve namaz esnasında ellerini istediği gibi tahrik edemez. Nehiydeki hikmet budur. Fukaha tarifine muvâfık olan ve ıztibâ’ denilen sûret-i iştîmâl ise, eğer mahall-i avretten bir şey mekşûf kalacak veçhile olursa haramdır ve illâ mekruhtur.

44 İhtibâ bir adam sevbine sarılıp bürünmek, alâ kavlin tülbent ve kemer makûlesiyle sırtını ve baldırlarını sarıp toplamak mânasınadır ki, dervişan ıstılahında kemende girmek tabir olunur. İntehâ. (Kâmus mütercimi Âsım Efendi). Daha kolay tefsiri insan, ilyeleri üzerine oturup ve bacaklarını dikip o heyet üzere sarınmaktır. Bu tertipte dikkatsizce sarınan kimsenin görünmesi haram olan a’zâ-yı bedeninden bazılarını setredememesi ihtimali galip olduğundan böyle oturanın dikkatli olması lâzım gelir. Hamamlarda belinde peştimal, yıkanan dikkatsiz kimselerde ekseriya vâki olur. Herhalde iştîmâl-i sammâ’ ile ihtibâdaki nehyin mebnâsı, haram olan inkişâf-ı avret havfidır. Keşf-i avrete mahal vermeyecek derecede olursa haram olmazlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعَتَيْنِ عَنِ اللَّمَّاسِ وَالنَّبَازِ وَأَنْ يَشْتَمَلَ الصَّمَاءَ وَأَنْ يَخْتَبِيَ الرَّجُلُ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iki türlü alışverişten (yani) limâs ile nibâzdan,⁴⁵ (insanın) iştîmâl-i sammâ' (ile libasa bürünmesin)den, bir de sevb-i vâhid içinde (mahall-i avretini setretmeyecek veçhile) ihtibâ etmesinden nehiy buyurmuştur. {B368 Buhârî, Salât, 10.}

.....

45 İştîmâl-i sammâ' ile ihtibânın ne demek olduğu yukarıki hadiste izah edildi. Bey'-i limâs yahut mülâmese ile bey'-i nibâz yahut münâbeze, eyyâm-ı Câhiliye'deki envâ-ı büyü'dan ikisinin adıdır. Şer'-i İslâm ile menhî oldukları için bittabi' her ikisi amelden sâkıt olmuş ve bu yüzden mâ-sebaktaki keyfiyyet-i icrâları hakkında tefsîrât-ı gûnâgûna yol açılmıştır. Bey'-i mülâmesenin keyfiyeti hakkında tefsîrât-ı âtiye vârit olmuştur:

1. Mütebâyîân, “Ben, senin kumaşına, sen de benim kumaşıma lems ettin mi bey' mün'akit yani hakk-ı hıyârımız sâkıt olsun” diye pazarlık etmek;

2. Ebû Hanîfe'nin tarifine göre bâyi', “Bu metâi sana şu kadara sattım. Sana lems ettim mi bey' vâcip olsun” demek yahut müşteri böyle söylemek;

3. Müşteri dürülmüş bir kumaşı açıp bakmaksızın yalnız eliyle dışından yoklayıp –açıp baktığında hakk-ı hıyârı olmamak şartıyla– iştirâ eylemek yahut bâyi', “Kumaşa dokundun mu sana satmış olayım” demek ya da bâyi' malını müşteri ona el sürünce bey' lâzım olmak yani hıyâr sâkıt olmak şartıyla satmak;

4. Zührî'ye göre müşterinin satılacak kumaşa –gece veya gündüz– eliyle dokunması ve kumaşı açıp çevirmesiyle beraber bey'in tamam olmasıdır ki bunda ne nazar vardır ne de terazi;

5. Ebû Avâne'nin Yûnus b. Ubeyd tarikinden nakline göre müşteri mala bakmaksızın, satan da ihbar ve tarif etmeksizin alışverişin adıdır;

6. Ebû Hüreyre'nin *Sünen-i Nesâi'*deki tarifine göre birinin diğerine, “Ben kumaşımı senin kumaşınla trampa edeceğim” demesi ve hiçbirisi diğerinin malını tetkik etmeyip yalnız kumaşa dokunmanın şart-ı bey' ittihaz edilmesi.

Muhaddisînin buraya kadar olan tefsîrât-ı muhtelifesini fukahâ-i Şâfiyye üç surette cemetmiştir:

Birincisi ve en sahihi, bâyi' gündüz herhangi bir heyette, gece dürülmüş olarak bir kumaşı getirip müşteri eliyle kumaşın dışından lems eder ve mal sahibi müşteriye, “Bunu sana şu kadara –lemsin nazarın makamına kâim olmak üzere ve gördükten sonra hakk-ı hıyârın olmamak şartıyla– sattım” demesi;

İkincisi, bey'e mahsus olan sîgalardan hiçbirini istimal etmeksizin nefis-i lemsi bey' saymaları;

Üçüncüsü, lemsi, hıyâr-ı meclisi kat'a şart kılmaları.

Bey'-i münâbezenin de muhtelif tarifleri vardır:

1. Zührî'ye göre mütebâyîândan her biri diğerine kendi kumaşını atar ve hiçbir diğèrinin malına ve razı olup olmadığına bakmaz. Bu atışma ile bey' mün'akid ve hakk-ı hıyâr sâkıt olur;

2. Şâfiî'ye göre nebzi yani malın atılmasını nefis-i bey' addetmek;

3. "Sana sattım fakat malı üzerine atınca hıyâr munkatı' ve bey' lâzım olsun" demek;

4. Münâbezeden murat nebzi hasâ yani taş atmaktır. Taş atmanın da iki sureti vardır: Biri "Atacağım taş bu kumaşlardan hangisine isabet ederse onu sana şu kadara sattım"; diğèri de, "Şu arazinin bulunduğum yerden itibaren atacağım taş nereye varırsa oraya kadarını sana sattım" demek;

5. "Şu malı sana sattım. Şu kadar ki bu taşı fırlatıncaya kadar hakk-ı hıyârım bâkidir" demek;

6. Nebz-i hasâtın kendisini bey' saymak ve meselâ "Bu kumaşa taşı fırlattığım vakitte, o kumaş sana şu kadara satmış olayım" demek.

Bey'-i münâbezenin de tefsîrât-ı muhtelifesini fukahâ-i Şâfiyye üç surete ircâ etmiştir: Birincisi ve en sahihi -bey'-i mülâmesede olduğı gibi- mütebâyîânın nefis-i nebzi bey' addetmeleri; ikincisi sîga istimal etmeksizin nebzi bey' saymaları; üçüncüsü nebzi, hakk-ı hıyârı kâtı' addetmeleri.

Limâs ve nibâzın her ikisi de bey'-i garar ve kumar nevine dahil oldukları için şer'an nehyolunmuşlardır. Müşteri alacağı malı görmeli ve evsafını bilmelidir. Aldatmaca alış-veriş sahih değildir. Ancak zamân-ı Câhiliye'nin bu iki bey'-i memnûu hakkındaki tariflere bakılınca "bey'-i muâtât" ile "bey'-i gâib" ve "bey'-i a'mâ"nın sahih olup olmayacağı meselesi hâdis olur.

Bey'-i muâtât yani elfâz-ı îcab ve kabulü istimal etmeksizin alıp satmak Şâfiî'nin kavli cedîdinde bâtıldır. Mâlik'e göre mâl-i gâibi vasıf üzerine satmak câizdir. Eğer malın vasfa muvâfık olduğı tebeyyün ederse, bey' müşteriye lâzım olur ve gördüğünde hakk-ı hıyârı kalmaz. Muvâfık çıkmazsa hakk-ı hıyârı vardır. İster kabul ister reddeder. Şâfiî'nin kavli kadîmi ile Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin, Ebû Sevr'in, ehl-i zâhirin de kavli budur. İbn Sîrîn'den, Eyyûb es-Sahtiyânî'den, Hâris b. Yezîd el-Uklî'den, Hakem b. Uteybe'den, Hammâd'dan da bu kavil mervîdir. Ebû Hanîfe ile ashabına göre ise ister vasfolunsun ister olunmasın bey'-i gâib câizdir. Müşterinin de hakk-ı hıyârı vardır. Şârih Aynî, Tahâvî'nin rivayet ettiğı şu hadis ile de ihticâc eder: Talha radiyallahu anh, Osman radiyallahu anhtan bir mal iştirâ etti. Osman radiyallahu anha, "Bu alışverişte aldandın" dediler. "Hakk-ı hıyârım vardır. Çünkü görmediğim halde malı satmıştım" dedi. Talha radiyallahu anh de, "Yok, benim hakk-ı hıyârım vardır, çünkü malı görmeden aldım" dedi. Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhi kendilerine hakem tayin ettiler. Cübeyr b. Mut'im hakk-ı hıyârın Talha'ya ait olup Osman'ın hakk-ı hıyârı olmadığına hükmetti. Bu kavil İbn Abbas, İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Mekhûl, Evzâî, Süfyân es-Sevrî gibi eimmeden menkuldür.

Bey'-i a'mâ ekser-i Şâfiyye'ye göre bâtıldır. Çünkü alacağı malı sonradan göremez ve onun bey'i nefy-i hıyâr şartıyla bey'i gâib hükmünde olmuş olur. Bazılarına göre ise başkası kendisine vasfetmek şartıyla sahih olur. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel de buna kâillerdir. Ebû Hanîfe'ye göre mutlaka sahihtir. Mesele -kütüb-i fıkhiyye-i Hanefiyye'de musarrah olduğu üzere- birçok şıkka tafsil olunur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي تِلْكَ الْحُجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ نُؤَذِّنُ مِنْ يَوْمِ النَّحْرِ أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُزَيَّانٌ ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِرَاءَةً قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مَنْى يَوْمَ النَّحْرِ لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُزَيَّانٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh şu (mâlûm olan) hacda⁴⁶ yevm-i nahirde birçok münâdî ile birlikte Mina'da, “(Artık) bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac, hiçbir üryan beyti tavaf etmesin” diye ilâna beni de gönderdi.

(Râvi Humeyd b. Abdurrahman b. Avf der ki:) Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Ebû Bekir'in ardından) Ali radiyallahu anhu gönderip Berâe sûresini ilân etmesini emretmişti.

Ebû Hüreyre der ki: Ali de bizimle beraber yevm-i nahirde Mina'daki halk arasında, “Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac, hiçbir üryan beyti tavaf etmesin” diye (bağıra bağıra) ilân etti. {B369 Buhârî, Salât, 10.}

.....

46 Bu, Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin emâreti ile 9. sene-i hicriyyede eda edilen hacdır ki, feth-i Mekke'den bir sene sonra ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bizzat idare buyurdıkları haccetü'l-Vedâ'dan bir sene evvel idi. 8. senede ba'de'l-feth Mekke-i Mükerreme'ye emîr nasb buyurulan Attâb b. Esîd radiyallahu anhin emâretiyle haccedilmişti. Bütün Cezîratü'l-Arab halkı henüz dâire-i mün-ciye-i İslâm'a dahil olmamış bulundukları için 8. ve 9. senelerde hep birlikte haccedilmiş ve menâsik-i hacc-ı İslâm'ın yanı başında müşrikînin o kabih bid'atları da icra olunmuştu. Üryan olarak tavaf etmek ve

لَا شَرِيكَ لَكَ den sonra وَمَا مَلَكَ تَمْلِكُهُ hezeyanını terdîf eylemek de bu müşrikâne bid'atlar meyanında idi. Sıddîk-ı Ekber efendimiz, o sene Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme niyâbeten nehc-i İslâm üzere tâlîm-i menâsik-i hacca memur buyurulmuş olup maiyyet-i âliyyelerinde ehl-i Medîne'den 300 kadar sahâbî vardı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yed-i mübârekeleriyle taklit ve iş'âr buyurdıkları yani bezeyip işaretledikleri yirmi, kendi tarafından da beş hedy yani kurbanlık deveyi sevketmişti. O sırada Berâe sûre-i şerifesi de nâzil oldu. Bu sûre-i şerife Allah ve resulünün müşrikînden müteberrî olduklarını haber vermekle başlayıp müşrikînden ref'-i emân ve nebzi-i ahd yani müşrikîn ile olan uhûdun feshedileceğini ihbar ediyordu. Muâhid olup da ahde sâdık kalmış olanların emanı muâhedenin hitâmına kadar temdit edildiği gibi muâhid olmayan, yahut muâhid olup da nakzetmiş olanlara dört ay mühlet verilip ondan sonra iman etmemiş her kim varsa muharip addedileceği haber veriliyordu.

Sûre-i şerifenin nüzûlü üzerine, "Yâ Resûlellah! Bunu Ebû Bekir'e bildirseniz de tebliğ etse" diyenler olduysa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz, "Bunu benden, Ehl-i beytim'den olan bir kimseden başkası benim namıma tebliğ edemez" buyurdu ve Ali radiyallahu anhu bu âyât-ı şerifeyi hâmilan ehl-i mevsime tebliğe memur etti. Zira âdet-i Arab iktizasınca uhûdu bizzat reis-i kavm yahut onun pek yakın akâribinden biri ancak akd ve ibrâm yahut fesh ve nakzedebilirdi. Bir rivayete göre Ebû Bekir yolda iken Cibrîl aleyhi's-selâm nâzil olup, "Yâ Muhammed! Senin bu risâletini ancak senden olan biri tebliğ edebilir" demiş. Bunun üzerine Ali radiyallahu anhu gönderilmişti. Hazret-i Kerrâr, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın adbâ' (عَضْبَاء) yahut kasvâ' (قَصْوَاء) namındaki devesine binip Hazret-i Sıddîk'a yolda iken yetişti. Yaklaştığında Hazret-i Sıddîk devenin böğürtüsünü duydu. ve "Bu, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem devesidir" diyerek tevakkuf etti. Hazret-i Ali'yi görünce, "Emîr misin, memur musun?" diye sordu. Memur olduğunu anlayanca yoluna devam etti. Bir rivayete göre, Sıddîk-ı A'zam hazretleri, Hazret-i Ali'ye mülâki olduktan sonra Medine'ye dönüp, "Yâ Resûlellah! Bir şey mi nâzil oldu?" diye sormuş ve kendilerine, "Evet, sen de durma git. Ehl-i mevsim üzerine emîr sensin, Ali de âyetler ilân ve tebliğ edecek" buyurulmuş.

Herhalde emâret Hazret-i Sıddîk'ta olduğu için Medine'ye avdet edinceye kadar namazı o kıldırması ve Hazret-i Ali ona iktidâ etmiş. Yevm-i terviyeye (zilhiccenin sekizinci günü ki o gün Arafat'a çıkış hazırlığı yapılır) bir gün kala Ebû Bekir, bir hutbe irat ederek menâsik-i haccın nasıl olacağını tâlîm etti. Yevm-i nahirde de Hazret-i Ali Cemretülakabe'nin yanında hutbeye durup, "Eyyühe'n-nâs! Ben Resûlullah'ın size gönderilmiş resulüyüm" dedi. "Neyi haber vermeye?" diye sual ettiler. O da sûre-i Berâe'nin başından otuz, kırk; Mücâhid'in kavline göre on üç âyet okudu. Kıraati itmam buyurduktan sonra da, "Dört şeyi bağıra bağıra size haber vermeye memurum: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Beytülmuazzam'a yaklaşmasın, hiçbir üryan kimse beyti tavaf etmesin. Müminden başkası cennete giremez. Bir de her kimin ahdi varsa, müddeti tamam olun-

caya kadar ahbine riayet edilecek” dedi. Bunun üzerine oradaki müşrikîn, “Amcanın oğluna haber ver ki biz ahidlerimizi bozuyoruz. Bizimle onun arasında mızraklarla atışmaktan, kılıçlarla vuruşmaktan başka bir ahid yoktur” dediler.

Görülüyor ki müşrikînin fîmâ-ba’d hacdan, üryan olanların tavâf-ı Beyt’ten men’i hakkındaki tebliği Hazret-i Ebû Bekir de Hazret-i Ali de ilân etmişlerdir. {Bkz. N2996 Nesâî, Menâsik, 187; T3090 Tirmizî, Tefsîr, 9.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَزَا خَيْبَرَ فَصَلَّيْنَا عِنْدَهَا صَلَاةَ الْغَدَاةِ بَعْلَسٍ فَرَكِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَرَكِبَ أَبُو طَلْحَةَ وَأَنَا رَدِيفُ أَبِي طَلْحَةَ فَأَجْرَى نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ فِي زُقَاقٍ خَيْبَرَ وَإِنَّ رُكْبَتِي لَتَمَسُّ فِخْذَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ حَسَرَ الْإِزَارَ ⁴⁷ عَنْ فِخْذِهِ حَتَّى إِنِّي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِ فِخْذِ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا دَخَلَ الْقَرْيَةَ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ خَرَبْتُ خَيْبَرَ إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ قَالَهَا ثَلَاثًا قَالَ وَخَرَجَ الْقَوْمُ إِلَى أَعْمَالِهِمْ فَقَالُوا مُحَمَّدٌ وَالْحُمَيْسُ يَغْنِي الْجَيْشَ قَالَ فَأَصْبَنَاهَا عَنُوءَ فَجَمَعَ السَّبْيَ فَجَاءَ دَحِيَّةُ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَعْطِنِي جَارِيَةً مِّنَ السَّبْيِ قَالَ أَذْهَبُ فَخُذْ جَارِيَةً فَأَخَذَ صَفِيَّةَ بِنْتُ حَيٍّ فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَعْطَيْتَ دَحِيَّةَ صَفِيَّةَ بِنْتُ حَيٍّ سَيِّدَةَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ لَا تَصْلُحُ إِلَّا لَكَ قَالَ ادْعُوهُ بِهَا فَجَاءَ بِهَا فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ ﷺ قَالَ خُذْ جَارِيَةً مِّنَ السَّبْيِ غَيْرَهَا قَالَ فَأَعْتَقَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَتَزَوَّجَهَا وَجَعَلَ صَدَاقَهَا عِثْقَهَا حَتَّى إِذَا كَانَ بِالطَّرِيقِ جَهَّزَهَا لَهُ أُمُّ سَلِيمٍ فَأَهْدَتْهَا لَهُ مِنَ اللَّيْلِ فَأَصْبَحَ النَّبِيُّ ﷺ عَرُوسًا فَقَالَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ شَيْءٌ فَلْيَجِئْ بِهِ وَبَسَطَ نَطْعًا فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالتَّمْرِ وَجَعَلَ الرَّجُلُ يَجِيءُ بِالسَّمْنِ قَالَ وَأَحْسِبُهُ ذَكَرَ السَّوِيقَ قَالَ فَخَاسُوا حَيْسًا فَكَانَتْ وَلِيمَةً رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber⁴⁸ Gazâsı’na çıkmıştı. (Hayber’in) yanı başında sabah namazını daha karanlık iken kıldık. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hayvanına)⁴⁹ bindi. Ebû Talha (Zeyd b. Sehl el-Ensârî) de⁵⁰ bindi. Ben de Ebû Talha’nın terkisinde idim. Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz binitini) Hayber’in sokağı içine sürdü. (Bir halde ki) benim dizim Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem'in uyluğuna dokunuyordu. Sonra izârını (yani fütasını) uyluğundan sıyırdı (yahut futası uyluğundan sıyrıldı).⁵¹ Hatta Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem'in uyluğunun aklığı hâlâ gözümün önündedir. Şehre girerken de,

اللَّهُ أَكْبَرُ. خَرَبْتُ حَيِّبُ. إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ “Allahu ekber, Hayber harap oldu gitti (yahut harap olsun).⁵² Biz (düşman) bir kavmin yurdunu (basıp içine) girdik mi inzâr edilmiş olan (o kâfir)lerin hali yaman olur” buyurdu. Bunu da üç kere söyledi. Enes der ki: Herifler (sabah vakti) işlerinin başına (gitmek üzere evlerinden) çık(ıp da bizi gör)ünce, “Amanın, (işte) Muhammed! (Râvi Abdülazîz b. Süheyb’in bazılarından rivayetine nazaran da), “İşte Muhammed! İşte hamîs!,⁵³ yani ordu!” di(ye bağırış)tılar.

Enes der ki: Hayber’i anveten (yani harben⁵⁴) ele geçirdik. Seby⁵⁵ toplandı. (Derken) Dihye (b. Halîfe el-Kelbî) gelip, “Yâ Nebiyyallah! Bana sebyden bir câriye ver” dedi. “(Haydi) git de bir câriye al!” buyurdu. (Dihye) Safiyye bint Huyey b. Ahtab’ı aldı.⁵⁶ Biri, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip⁵⁷, “Yâ Nebiyyallah! Dihye’ye (Benî) Kurayza ile (Benî) Nadîr’in seyyidesi olan Safiyye bint Huyeyy’i verdin. (Halbuki) o, senden başkasına münasip olamaz” dedi.⁵⁸ Bunun üzerine, “Onu da, onu da çağırınız” buyurdu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Safiyye’ye nazar edince (Dihye’ye), “Bundan başka bir câriyeyi sebyden al!”⁵⁹ di(ye emret)di.

Enes der ki: (Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem) Safiyye’yi i’tâk ve tezevvüç buyurdu ve âzatlığını kendisine sadâk (yani mehr) etti.⁶⁰ Nihayet yol üzerinde iken⁶¹ Ümmü Süleym,⁶² Safiyye’yi aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm için cihazlayıp gece olunca gerdeğe koydu. Artık Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem güveyi olmuştu. Sabah olunca, “Kimde bir şey varsa getirsin” buyurdu. Kimi yağ, (kimi başka şey) getirdi.⁶³ (Râvi der ki: Enes) sevîki⁶⁴ yani kavudu da saydı zannederim. Enes der ki: (Hazır olan) cemaat, hays⁶⁵ yap(ıp ye)diler ki, Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in velîmesi bu olmuş oldu.⁶⁶ {B371 Buhârî, Salât, 12.}

47 Meçhul sîgasıyla الْإِزَارُ حُسْبِرَ suretinde rivayet edildiğine dair de bir kaviil vardır.

48 Ehl-i İslâm’a i’lân-ı udvândan ve dîn-i İslâm’ı henüz kök salmadan terütaze iken istîsal için müşrikîn ile te’kîd-i revâbit-ı ittifak ve hıyanet ederek nakz-ı ahidden bir an hâlî kal-mayan yahudiler müslümanların darb-ı şimşîr-i te’dîbi ile birer birer ezilmiş, Benî Kureyza

ile Benî Nadîr büsbütün mahvolmak derekelerine gelerek bakıyyetü's-süyûfları Hayber'e iltica etmişlerdi. Orası bütün bütün yahudilerin tehassüngâhı ve hizâne-i mâl ve silâhı olmuştu. Binaenaleyh orayı da tathîr etmek, ikide bir de nakz-ı ahd ederek müterakkıb-ı şûr ve fesat olan yahudilerin şerlerini def eylemek, selâmet-i İslâm için bir vecîbe ve zaruret olmuştu. Hayber Medîne-i Münnevver'e'nin Şam cihetinde ve Medine'ye 8 berîd ki, 96 mil mesafede cenk-âzmâ yahudilerle meskûn bir şehir ve etrafında dokuz on kale, birçok hurmalık, mezraalar bulunan zengin bir yer idi. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, altıncı senenin eşhür-i haccında vâki olan Hudeybiye Vak'ası'nı müteakip Medine'de biraz ârâm buyurduktan sonra yedinci senenin evâilinde Hudeybiye'de hazır olanlardan 1400 piyade ve 200 atlı ile birlikte –pür silâh 10.000 cengâver çıkaran– bu husûn-ı menîâyı on, on iki gün içinde feth buyurmuşlardır. Bu esnada da müeyyed min indillâh nebî-i hak olduklarına şehâdet eder birçok mu'cizât-ı bâhirât zuhur etmiştir. Tafsîlatı kütüb-i siyerde mestûr olup onlara muhtasaran işarete bile bu sayfalar kifayet etmez. Şurası şâyân-ı kayıttır ki, bu gazâyâ çıkmak için tertibat yapılırken Hudeybiye'den geri kalanlar da davete icâbet edip ganimetten istifade emeline bulunmuşlar. Onlara, “*Benimle yalnız cihad arzusuyla çıkınız. Yoksa ganimeti zihninizden geçirmeyiniz*” {Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 634.} buyurmuşlar ve Hudeybiye'den tehallûf edip Bey'atürrihvân'a dahil olmayanlara bir şey verilmeyeceğini tebliğ için münâdîler çıkarmışlardır.

49 Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bu seferdeki binitî, yuları, palanı liften olan bir merkepti. İhtimal ki bu, yolculuk halinde idi. Yoksa, وَقَاتَلَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَهُ ذَلِكَ أَشَدَّ، “Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm o gün üstünde iki zırhı, tulgası, miğferi, elinde mızrağı, kalkanı ve altında ‘zarib’ denilen atı olduğu halde bütün gün son derecede şiddetli harp etti” {Bkz. Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 634.} rivayeti vardır. Enes radiyallahu anhın bu hadiste futanın sıyrılmasından bahsetmesi de bu rivayeti takviye eder. Yolda iken merkebe binmeleri de muttasıf buyuruldukları kemâl-i tevâzuun delilidir.

50 Enes radiyallahu anhın üvey babası olup Ukbe ile ondan sonraki meşâhidin kâffesinde hazır bulunan ve harp esnasında vücudunu vücûd-i risâletpenâhîye siper eden ecille-i ashaptandır. Radiyallahu anh, *Buhârî* şârihi Aynî iki yerde nûkabâ-i ensârdan olduğunu söylüyorsa da eldeki siyer kitaplarında nûkabâ arasında ismine tesadûf edilemiyor. Maahâzâ şârih Askalânî de *el-İsâbe*'sinde bazı ehl-i siyerin kendisini ehl-i Akabe'den saydıklarını söyleyip bu kavli taz'îf ediyor. Ahmed b. Hanbel'in mürselen rivayet ettiğine nazaran hakkında, لَصَوْتُ أَبِي طَلْحَةَ فِي الْجَيْشِ خَيْرٌ مِنْ مِائَةِ “*Billâhi ordu içinde Ebû Talha'nın yalnız sesinin işitilmesi, 100 kişilik mededden daha iyidir*” {HM12119 İbn Hanbel, III, 112. Rivayette “مائة” kelimesi yerine “فئة” kelimesi geçmektedir.} buyurulmuştur.

51 Buhârî'nin sîrete taalluk eden bu hadisi “Salât” bahsinde de alması, uyluğun avret olup olmadığı hakkındaki ihtilâfa işaret içindir. “Futasını uyluğundan sıyırdı” tercümesi metindeki حَسَرَ lafzı binâ-yı mâlûm sîgasıyla rivayet edildiğine göredir ki, uyluğun avret

olmadığına kâil olanlara bunun hüccet olduğu Buhârî tarafından işaret edilmek istenilmiştir. Kavis içinde olan “yahut futası uyluğundan sıyrıldı” tercümesi ise yine lafz-ı mezkûrun binâ-yı meçhul sîgasıyla rivayet edilmiş olduğuna göredir ki, bu takdirde bu kavle kâil olanlara bu hadis hüccet olamamış olur. Ancak diğer tariklerden gelen *إِنْحَسَرَ الزَّارُ عَنْ فَخْذِهِ* rivayeti {M4665 Müslim, Cihâd, 120.} bu ikinciye müeyyiddir.

Uyluğun avret olmadığına zâhib olanlar meyanında Abdurrahman b. Ebû Zî'b, İsmâil b. Uleyye, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Dâvûd ez-Zâhirî gibi eimme de vardır. Ahmed b. Hanbel'den menkul iki rivayetin biri de budur. Râfiî'nin nakline göre ashâb-ı Şâfiî'den İstahrî de buna kâil imiş. İbn Hazm ise *el-Muhallâ*'sında, “Alelîtlak namazda ve salât hari-cinde mahzar-ı nâsta setri farz olan avret, erkeğe göre yalnız kabul ve dübür olup erkeğin uyluğu avret değildir. Kadının ise yalnız vech ile keffeynden başka bütün bedenidir. Bunda hür ile abd, hürre ile eme beyninde fark yoktur” dedikten sonra bu hadis ile ihticâc etmiştir.

Bunlara muhalif olan cumhûr-ı ulemâ ise uyluğun avret olduğuna kâillerdir. Ebû Hanîfe, esahh-ı akvâle göre Mâlik, Şâfiî, kendisinden menkul esahh-ı rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl hep bu ictihaddadır. İmam Evzâi uyluğu avret adde-diorsa da, hamamda bulunulduğu zamanı istisna ediyor. Elyevm fetva, cumhurun kavli üzerinedir. Bâhusus Buhârî'nin İbn Abbas, Cerhed b. Rizâh, Muhammed b. Abdullah b. Cahş el-Esedî radiyallahu anhümden ta'likan rivayet ettiği *عَوْرَةُ الْفَخْدُ* hadisi {Buhârî, Salât, 12 (bab başlığı).} de bu ictihadı takviye etmektedir. İhtiyata evfak olan da –Buhârî'nin dediği gibi– odur.

52 *خَيْرُتْ خَيْرُ* cümlesi ihbâriye de olur, duâiye de. Onun için dua sureti tercümede kavis içine alınmıştır. İhbâriye olduğuna göre –ki müteakiben buyurdıkları . . . *إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا* dan da bu mâna kuvvet buluyor– Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem harbe mübâşeretten evvel netîce-i harbi ve galebe-i İslâm'ı haber vermiş oluyolar ki, bunda kablelvuku ihbar, hem de şerâit-i gayr-i mütesâviye içinde vâki olup zâhir-i hâle nazaran galebesi me'mûl olmayan büyük ve kale içinde mütehasın bir kuvvet üzerine tecavüz eden az miktardaki kuvvetin galebesini ihbar mûcizesi vardır. Nitekim şikk-ı diğere göre isticâbet-i duâ-i nebevî mûcizesi olduğu gibi. Bir rivayete göre de başlarına gelecek olandan bîhaber Hayber yahudilerinin sabahleyin erkenden işlerine güçlerine ve omuzda bel, kazma, çapa tarlalarına doğru çıktıkları meşhûd-ı âlî-i nebevî olur olmaz bu manzaradan tefe'ül ile Hayber'in harap olacağına istidlâl buyurmuşlardır. Teşe'üm menhî ise de, tefe'ül de fazl-ı ilâhiyye dîde-küşâ ve lutf-ı Hakk'a muntazır olmak ve rahmet-i ilâhiyyeden emelini kesmemek mânası olduğu için müstahsen ve mesnûndur. Kelâm-ı nebevînin son kısmı sûre-i Sâffât'ın sonuna doğru olan, *أَفِيعَدَابَنَا يَسْتَعْجِلُونَ . فَإِذَا نَزَلَ بِسَاحَتِهِمْ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ* “*Küffâr, bizim azabımızı görmek için isti'câl mi gösteriyorlar?* (O, öyle bir azaptır ki) *onların başına* (ansızın) *indiği vakitte* (o azap ile) *inzar edilmiş olan kâfirlerin* (hali) *yaman olur*” {es-Sâffât, 37/176-177.} âyet-i kerîmesinden iktibas edilmiştir. “İnzar” lugaten fena bir âkıbeti, bâhusus düşmana “Size şöyle, böyle edeceğiz” diye haber vermek; “sabah” lafzı da günün evveline mevzu iken alelekser sabah-

leyin erkenden îkâ' edildiği için düşmana birdenbire baskın etmek mânasına da gelir ve baskın mânasında vakit kaydı muteber olmaz. Gece baskınına da sabah denilir. "Şebhûn" mânasına. Binaenaleyh "Münzerînin sabahı yaman olur" demek "azâb-ı ilâhî ile muazzeb olacakları evvelden haber verilen küffâra bağteten gelecek azap müthiş olur" mânasıdır. Hayber yahudilerine mukadder olan azâb-ı ilâhînin İslâm ordusu yediyle ve baskın suretinde vâki olduğu ve bu baskının sabah vaktine müsâdîf olması ve isti'mâl-i mecâzînin vaz'-ı lugavîyede tevâfuku mülâhaza edilirse bu iktibastaki belâgat nazara derhal çarpar ve böyle bir sözü *cevâmiu'l-kelim* sahibi olan seyyidü'l-enbiyâ aleyhi ekmeli't-tehâyâ hazretlerinden başkasına yakıştıramamakta insan muztar kalır.

53 Bu hadisin diğer tarikten gelen Enes rivayetinde, إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ خَرَجَتْ يَهُودُ بِمَسَاجِيهَا وَمَكَاتِلِهَا. خَرَجَ إِلَى خَيْبَرَ أَتَاهَا لَيْلًا. وَكَانَ إِذَا جَاءَ قَوْمًا بَلِيلٍ لَمْ يَغْزُ حَتَّى يُصْبِحَ. فَلَمَّا أَصْبَحَ خَرَجَتْ يَهُودُ بِمَسَاجِيهَا وَمَكَاتِلِهَا. فَلَمَّا رَأَوْهُ قَالُوا مُحَمَّدٌ وَاللَّهِ وَالْخَوِيسُ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ أَكْبَرُ. خَرِبَتْ خَيْبَرُ. إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْدَرِينَ. قَالَهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ {B2945 Buhârî, Cihâd, 102.} denilmiştir ki, bunda Hayber'e gece varıldığı ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin gece vakti bir kavmin yurduna vardıklarında sabah olmadıkça gazâ ve hücumla başlamamak mu'tâd-ı şerifleri olduğu naklediliyor. Diğer tarafları gerek metinde gerek hâmişte geçmiştir. Vâkıdî'nin rivayetine nazaran da Hayberliler Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gazâyâ kast ve niyetini haber aldıkları için her gün pür silâh 10.000 cengâver hazırlanıp cenk edecek vaz' ve heyette saf saf dururlar ve "Muhammed mi bizim üzerimize yürüyecek? Ne uzak şey!" derlermiş. Lâkin asker-i müslimînin geldikleri gece olunca hep uykuya dalmışlar. İnsan, hayvan, hiçbir canlı deprenmemiş, horozları bile ötmemiş. Gün doğunca ve ekin takımları ellerinde tarlalara çıkarken müslümanları görünce, "Vallahi, işte Muhammed, işte ordu!" diye bağışmışlar. Bunun üzerine fahr-i enbiyâ aleyhi's-salavâtü'l-meliki'l-a'lâ, اللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرُ... الْمُنْدَرِينَ buyurmuşlar.

Orduya "hamîs" denilmesi beş kısımdan yani pişdâr, dümdâr, kalb, sağ cenah ve sol cenahtan mürekkep olduğuna binaendir.

54 Hayber arazisi anveten mi, yoksa sulhen mi fetholundu? Ahalisi kıtal ile mi, yoksa kıtalsız olarak mı iclâ olundu? Bunda ihtilâf-ı ulemâ vardır. Münzirî, "Bir kısmı anveten, bir kısmı sulhen, bir kısmı da ehli iclâ olunmak şartıyla fetholundu. Bu, böyle kabul edilirse âsâr beynindeki tezat da mürtefi' olur" demiştir.

55 Harpte esir edilen zükûr ve ünâsın hepsine "seby" denir. Cem'i "sebâyâ" gelir.

56 Safiyye bint Huyey b. Sa'ye {"Tercüme'de geçtiği üzere nesebi "Safiyye bint Huyey b. Ahtab b. Sa'ye" şeklinde kayıtlıdır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 95. Burada "Ahtab b." ifadesi sakıt olmuştur.} radiyallahu anhâ Benî Nadîr'in en büyük hânedanından ve Hârûn aleyhisselâmın neslinden pâkize tiynet ve sâhibe-i cemâl bir muhaddere-i pesendîde hısâl idi. İbtidâ Benî Nadîr sâdâtından Sellâm b. Mişkem'in taht-ı nikâhında iken müfâratat vâki olup Kinâne b. Ebü'l-Hukayk'a varmış ve Hayber Gazâsı esnasında henüz yeni gelin olmuştu. Bu hadiste zikredildiği üzere Hayber sebâyâsı arasından ibtidâ Dihye radiyallahu anha ihsan buyurulmuşken dediko-

duya yol açılmasını diye “safıyy-i mağnem”e (صَفِيٍّ مَغْنَمٍ) yani ganimetten Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın kendileri için ayırdıkları ganimet meyanına idhal edilmiş ve müteakiben ümmehât-ı mü’minîn sırasına geçmek saâdet-i uzmâsına mazhar buyurulmuştur. Menâkıbından olmak üzere rivayet olunur ki, bir gün yanına Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem girdikleri vakit kendisini ağlar bulup sebebini sual buyurmuşlar. “Âişe ile Hafsa’nın hakkımda söz söylediklerini ve ‘Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem amimizdir’ diyiz. Biz Safıyye’den hayırlıyız’ dediklerini işittim de onun için” demiş. Bunun üzerine hatırını tatyîben, “*Sen de onlara ‘Benden nasıl daha hayırlı olabilirsiniz ki, zevcim Muhammed, babam Hârûn, amcam Mûsâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdır’ desene ya!*” buyurmuşlardır. {T3892 Tirmizî, Menâkıb, 63.} Mâlûm olduğu üzere Benî Nadîr ile Benî Kurayza, Cezîretülarap’a iltica etmiş evlâd-ı Hârûn aleyhisselâmdan olup Arap ahlâk ve âdâtıyla tehalluk ederek onlara iltihak etmiş kabilelerdir. Hazret-i Ömer radiyallahu anha da eyyâm-ı hilâfetinde ümmü’l-mü’minîn Safıyye radiyallahu anhanın bir câriyesi gelip, “Yâ Emîra’l-Mü’minîn! Safıyye hâlâ sebtî seviyor (cumartesi gününe hürmeti vardır). Yahudilere de atâyâ vererek muvâsatta bulunuyor” diye haber vermiş. Hazret-i Ömer ümmü’l-mü’minîne bu sözün doğru olup olmadığını sormuş. O da şöyle cevap vermiş: “Sebtî, Allah bana onun yerine cumayı verenden beri sevmem. Yahudiler bahsine gelince, onların içinde akâribim vardır. Silâ-i rahm ederek muvâsât ederim.” Sonra câriyesine, “Bu işi yapmana sebep ne idi?” diye sormuş. O da, “Ne yapayım, şeytan!” deyince, “Haydi git, seni âzat ettim” demiş.

57 Anlaşıyor ki ele geçen ganâim acaba nelerdir? Sebâyâya kimler dahildir? Tasnif edilip mâlûm olmadan evvel Dihye radiyallahu anha bu talepte bulunmuş olduğu gibi o anda maksûd-ı âlî-i nebevî de sebâyâdan hiçbirini diğerlerinden ayırt etmeyerek herhangi rastgelirse Dihye’ye, şayet başkası da talip olsa imiş ona da vermek imiş. Fakat Safıyye radiyallahu anhanın zât-ı haseb ü cemâl olması derhal münâfeseyle bâis olmuş. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz de münâfeseyle ve ondan mütevellit mehâzîr-i azîmeyi bertaraf etmek için onu Safıyy-i mağneme idhal buyurmuşlardır. Bu da Safıyye hakkında ni’met-i uzmâ oldu. İtiraz eden yahut itirazı haber verip sûret-i hallini gösteren zatın kim olduğu bizce mâlûm değildir.

58 Dihye’ye bu ihsan, kısmet-i ganâimden evvel vâki olmuştu. “Taksimden ve herkesin hissesine ne düşeceği belli olmadan evvel böyle bir atıyyeye nasıl cevaz verildi” suali burada vârit olamaz. Zira Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, mevcuda diledikleri gibi tasarrufa mezu olmaları beraber bir câriyeyi ganimetten yahut fey’den tenfîl tarikiyle vermiş de olabilir ki, bu takdirde bu atâ Dihye’nin bu harpte büyük yararlık gösterdiğine delâlet eder. “Ganimet” müslümanların yedine harben, “fey” de harp olup bittikten sonra geçen emvâl-i küffârdır. Safıyye’nin sebâyâ-yı ganâimden mi, yoksa fey’den mi olduğu muhtelifün fih olduğu gibi fey’in de tahmîse tâbi olup olmadığı meselesi de beyne’l-fukahâ ihtilâfıdır. “Nefel” de imamın mücâhidînden birine harp esnasındaki büyük bir hizmet-

tine mukabil hisse-i ganîmetten başkaca verdiği şeye denir. Tenfil ise kısmet-i ganâimden evvel pekâlâ câizdir.

59 Vâkıdî'nin *Sîret*'teki^a rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Dihye radiyallahu anha Safiyye radiyallahu anhâya bedel, görümcesini –ki Kinâne b. Ebû'l-Hukayk'ın hemşiresidir– bağışlamakla rencîde-dil olmasına meydan vermemişlerdir. Bu Kinâne (âl-i Hukayk) namına Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile akd-i sulh edip gizli emvâl ve hazâinden hiçbirini ketmetmeyeceklerine söz vermiş ve şayet ketmedecek olurlarsa zimmetten berî olacaklarına dair bir şart kabul etmişlerdi. Safiyye'nin pederi Huyey b. Ahtab'dan kalıp ketmolunan hazinenin nerede olduğu sual buyurulmuş. Kendisi de, biraderi Rebî' b. Ebû'l-Hukayk da, amcazâdeleri de hep öyle bir şey bilmediklerini diyor diyor dolaşırlarken, harpleri ederlerken hepsi sarfedilip tükendiğini iddia ettiler. Yalan söyledikleri tebeyyün etti ve üçü idam olundu idi. Bu Huyey b. Ahtab Benî Nadîr'in seyyid ve reisi olup zât-ı akdes-i risâletpenâhiye adâveti hadd-i nihâyede idi. Hatta bir aralık gadre bile tesaddî etmişti. Benî Nadîr'in iclâ ve teb'îdinde Hayber'de yerleşip âl-i Hukayk ile müsâheret peydâ etmişti. Benî Kurayza vak'asında da ser âmedân-ı muhâribînden olduğu için ele geçtiğinde hufre-i helâke îsâl edilmişti. Bu tafsile göre Safiyye radiyallahu anhâ seby-i ganimetten değil, seby-i feyden, Dihye'ye ihsan edilen câriye de o türlü sebyden İbn Ebû'l-Hukayk'ın kızı ve kavminin seyyidzâdesi olmuş olur.

60 Ba'de'l-i'tâk câriyeyi tezevvücün iki kat eciri olduğu 83. hadiste zikrolunmuştu. Fakat sadâkın ıttan ibaret olması câiz midir? Bunda ulemâ üç takım olmuşlardır. Bu ve emsali ehâdis binâ-yı hükmederek nikâhın bu türlüünü tecviz edenler meyanında Ali, Enes, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm ile tâbiînden Katâde, Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, Zührî, Evzâî, Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs b. Keysân, Süfyân es-Sevrî, Hasan-ı Basrî ve İbrâhim en-Nehaî'nin ve daha sonraki müctehidînden Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî'nin isimleri zikrediliyor. Bunlara göre, i'tâktan başka bir mehr vâcip olmaz. İbn Ömer radiyallahu anhümâ ise bu nikâhı câiz görmeyenlerdendir. Tâbiînden İbn Sîrîn, Câbir b. Zeyd bunu mekruh görenlerdendir. Hasan-ı Basrî ile Nehaî'nin de bu re'ye oldukları mervîdir. İbn Sîrîn, ıtkı her ne miktar olursa olsun bir şey katmak müstehap olur demiş. Leys b. Sa'd, İbn Şübrûme, Ebû Hanîfe, Muhammed b. Hasan, Züfer, Mâlik câriyesini i'tâk edecek kimse için bilâ-sadâk nikâh etmek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden başkasına câiz olmaz. Bu, ancak Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme has bir şey idi diyorlar. Aynî, Câbir b. Zeyd'i bunlara mülhak olanlar meyanında zikrediyor. Bunlar, Allah Teâlâ, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize sadâksız olarak nikâhı ibâha buyurmuş olduğu için Safiyye'yi sadâk demek olmayan ıtk mukabilinde tezevvüc buyurabilmişlerdir. Başkası için bu haramdır derler. Tafsîl-i edille, kütüb-i fıkhiyyeye aittir.

61 Rivayete nazaran Hayber'den avdet buyurulduğu vakit Safiyye radiyallahu anhâ hayızdan tetahhur etmişti. Onu Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem terkisine aldı

a {İşaret edilen eserin Vâkıdî'nin *el-Megâzî* adlı eseri olduğu anlaşılmaktadır.}

ki, ashâb-ı kirâm bundan ümmehâtü'l-mü'minîn i'dâdına dahil olacağını istidlâl etmişlerdi. Hayber'den 6 mil uzak bir yere varınca zifaf için konak etmek arzu buyurulduysa da Safiyye ibâ etti. Bundan nefis-i pâk-i risâletpenâhîye biraz infial ârız olduysa da izhar buyurmadılar. Hayber'den 1 berîd yani 12 mil mesafede olan *Sahbâ*'ya varınca zifaf vâki oldu. Evvelki imtinânın sebebi sual buyurulması üzerine, "Orası yahudilere pek yakın idi. Belki zât-ı âli-i nebevîlerine mekr ve zararları dokunur diye korkmuştum" cevabını vermiş ve bu sözü ziyâde-i muhabbete bâis olmuştur. Lâkin rivâyât-ı sahîhâda zifafın Medine'ye 40 mil mesafede kâin *Sedd-i Revhâ*'da (سَدُّ رَوْحَاءَ) vâki olduğu zikredilmektedir. Ümmü'l-mü'minîn Safiyye radiyallahu anhâ hakkındaki rivâyâtтан biri de şudur: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz –zifafa girdikleri gece olacak– Safiyye'nin yüzünde bir dayak çürüğü görmüşler. "Nedir?" diye sormuşlar. "Bir gece rüyamda sanki ay gökten inip koynuma girmiş gördü idim. Zevcim Kinâne'ye hikâye ettim. Sen şu üzerimize gelen Arap melikinın –ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi kastediyordu– zevcesi olmaya göz dikmişsin diyerek yüzüme bir tokat aşketti ve izi kaldı" demiş.

62 Bu, hadisin râvisi Enes b. Mâlik'in vâlidesidir. Radiyallahu anhümâ.

63 Başka rivayette kimi ekıt yani keş, kimi hurma, kimi yağ getirdi.

64 Lugatta sevîk emîr vezninde kavud tabir olunan nesneye denir. Unu yahut hububatı kavurduktan sonra nefh ve rîhini taklîl için birkaç defa ısı su ile, ba'dehû mâ-i bârid ile gaslederler. Bedevîlerin, ekserî zâd-ı râhlarıdır. Dağarcığa basıp yolda tegaddî ederler ve meyvelerin sevîkı ba'de't-tecffîf kavurup sahk eylemekle olur. İntehâ (Âsım Efendi).

65 ... ve hays beyne'l-Arab bir taam ismidir ki, çekirdeği çıkarılmış hurmayı sağ yağ ve keş tabir olunan yoğurt kurusuna gereği gibi katıp mezc ve kâhî içine sevîk dahi izâfe ile tertip ederler ve hays-ı mezbûru ittihaz eylemek mânasına masdar olur. İntehâ (Âsım Efendi).

66 Bundan zifafın ertesi günü bir velîmenin mesnûn olduğu istidlâl olunur. Bunun da et'ime-i fâhire ile olması şart değildir.

Bu bahsi şu hadîs-i şerif ile itmâm edelim: قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا تَزَوَّجْتُ شَيْئًا مِنْ نِسَائِي وَلَا زَوَّجْتُ شَيْئًا مِنْ بَنَاتِي إِلَّا بَوَّحِي جَاءَنِي بِهِ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: *Vahyini rabbim azze ve celleden Cibrîl aleyhisselâm getirmeden zevcât-ı tâhirâtımdan hiçbirisiyle tezevvüc etmediğim gibi kızlarımdan hiçbirini de tezvic etmedim.*" {Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 251.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي الْفَجْرَ فَيَشْهَدُ مَعَهُ نِسَاءٌ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ مُتَلَفِعَاتٍ⁶⁷ فِي مَرْوَطِهِنَّ ثُمَّ يَرْجِعْنَ إِلَى بُيُوتِهِنَّ مَا يَعْرِفُهُنَّ أَحَدٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Şuna kasem ederim ki,) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (salât-ı) fecri kılarlardı da mü'minâttan kadınlar (başlarını ve bedenlerini) mırtları ile⁶⁸ örterek hazır bulunurlar, sonra evlerine dönerlerdi ki, (henüz ortalık ağarmamış ve kendileri iyice örtünmüş oldukları için) onları kimse tanıyamazdı.⁶⁹ {B372 Buhârî, Salât, 13.}

.....

67 İki fâ ile “müteleffifâtın” (مُتَلَفِّفَاتٍ) {M1459 Müslim, Mesâcid, 232.} rivayeti de varsa da ekser-i rivâyât fâ ve ayn ile dir.

68 el-Mırt (المِرْط) “mîm”in kesriyle bir gûne fûtaya denir ki, abâ gibi yünden ve hazz tabir olunan tiftikten dahi nesc olunur. Hatunlar bürünürler. Cem’i mürût gelir. İntehâ (Âsım Efendi). Bu tarife göre “câr” denilen şey olacak. Abdülmelik *Muvatta’* şerhinde bunu kadınların o tarihlerde üzerlerine örtüp büründükleri ince, hafif yünden yapılmış murabba’ bir örtü diye tarif ettiğine ve tarifi hakkında şârih-i *Buhârî Aynî*’de de beş on türlü kavil rivayet edildiğine göre, bunun ahd-i nebevîden sonra istimal edilmemiş olduğuna istidlâl olunabilir. Onun için tercümede “mırt” denildi. Tariflerin mecmûundan câr gibi başa örtülüp bütün vücudu kaplayan yünden, tiftikten, ketenden, kıldan mâmul ve kadınlara mahsus bir örtünün adı olduğu anlaşılıyor.

Müteleffiât rivayetine göre başları ve bedenleri örtülü olmuş olacak. Müteleffifât rivayeti de bu mânayı kasta mani değildir. Zira teleffûf, teleffû’den eamdır. Teleffû’den, baş behemehâl örtüldükten sonra libasın bütün vücudu sardığı mânası anlaşılır. Teleffûfte ise başın hem örtülü olması hem de olmaması ihtimali vardır. Müteleffiât rivayetinin ağırlık olmasına nazaran buradaki müteleffifât da o mânaya yani vücutlarıyla beraber başlarının örtülü olduğu mânasına gelir.

Bu hadîs-i şerif, Buhârî tarafından salât-ı nisânın kaç parça libas ile sahih olabileceğine şahit olmak üzere sevk edilmiştir. İkrime’den gelen rivayete göre kadın sevb-i vâhid ile başını câr ile örter gibi örttükten sonra cesedinden hiçbir yer görünmemek üzere bürünürse namazı sahih olur denilmiş olduğu gibi, İbn Abbas hazretleri de, sık dokunmuş olmak şartıyla kamîs-i vâhid içinde namaz kılmasında beis yok demiştir. Ümmü’l-mü’minîn Meymûne radiyallahu anhânın da yenlerini başına getirmek üzere bir tek ferâce içinde namaz kıldıkları mervîdir. Ümmü’l-mü’minîne ait diğer bir rivayette ise bir ferâce ile bir yaşmak içinde namaz kılmışlardır. İkrime’den diğer rivayette, kadının bir ferâce ile katlanıp dikilmiş yaşmak içinde namazı sahihtir denilmiştir. Âişe ve Ümmü Seleme ile Ali radiyallahu anhüm hazerâtı uzun, geniş bir ferâce ile bir yaşmak içinde kılar demişlerdir. Mücâhid, dörtten az esvap içinde kılamaz demiş. Hakem b. Nâfi’, namazının sıhhati için lâakal bir ferâce ile bir yaşmağı, Hammâd da bir ferâce ile başını örtecek bir çarşafı şart kılmışlardır.

Sonraki eimme beyninde de sıhhat-ı salât için giyilmesi vâcib olan aded-i siyâb hakkında ihtilâf vardır: Mâlik, Ebû Hanîfe, Şâfiî bir dir' yani ferâce ile bir hımâr yani yaşmak yahut baş örtüsü ile; Atâ bir dir', bir izâr yani fûta, bir de hımâr ki, üç sevb ile; İbn Sîrîn bu üçe ilâveten bir de milhâfe yani câr ve çarşaf ile örtünür demişlerdir.

İbnü'l-Münzir bu ihtilâfı şöyle telif ediyor: “Kadına vâcib olan, vech ile keffeynden başka cem'-i bedeni setretmektir. Bu setr ise sevb-i vâhid ile, ister daha ziyadesi ile olur. Mütekaddimînin üç veya dört sevbe lüzum göstermeleri ancak istihbâb tarikiyledir zan nederim. İntehâ.

Tâbiünden Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hişâm'a göre kadının tırnağına varıncaya kadar her şeyi avrettir ki bu, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in de kavlidir. Mâlik ile Şâfiî'ye göre kademi avrettir ve ayakları çıplak olarak kıldığı namazı iade etmesi lâzım gelir. Saçları da bu hükümdedir. Ebû Hanîfe ile Sevrî'ye göre kademi avret değildir ve ayakları çıplak olarak kıldığı namazı iade etmesi lâzım gelmez. Lâkin bu babda Ebû Hanîfe'den olan rivayet de ikidir.

69 Yani yalnız şebahları görünüp o libasların içindekiler erkek mi, kadın mı? uzaktan farkedilmezdi. Tanınmamaya sebep de ya sabah karanlığının henüz zâil olmamış olması ya da örtünmekteki itinadır. Lâkin bu hadis *Müslim* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de بَعْلَسَ yani “Sabahın alaca karanlığında” {M1459 Müslim, Mesâcid, 232; İM669 İbn Mâce, Salât, 2. Kaynakta الْعَلَسَ ifadesi yer almaktadır.} diye rivayet edildiği için evvelki illet kesb-i kuvvet eder. Maahâzâ gerek bu rivayete gerek arzedilecek ihtilâfa tevtie olacağına binaen her iki sebep kavis içine alınmıştır. İhtilâf şudur: Sabah namazını kılmak için tağlîs yani ortalık iyice aydınlanmazdan evvelki vakti ihtiyar etmek mi, yoksa isfâr yani aydınlığa kadar gecikmek mi efdaldır? Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye hep tağlîsi tercih ve buna delâletine kâil oldukları bu hadis ile daha açık olan diğerleriyle ihticâc ederler, Hanefiyye ise isfârı efdal görürler. Delilleri –bu hadisin kuvvetinde olmadığı halde– turuk-ı müteaddide ile mervî olan لَأَجْرٍ أَكْثَرُ فَإِنَّهُ أَكْثَرُ “Salât-ı fecr için isfârı ihtiyar ediniz, zira ecri daha azîmdir” {T154 Tirmizî, Salât, 3.} gibi hadislerdir. Onlar Buhârî'nin bu hadisinde kadınların tanınmamalarını tağlîse değil, kemâl-i tesettüre hamlederler. Teâruz-ı edillenin bu babda tevlîd ettiği münakaşa uzundur. Merakı olanlar mufassalâta müracaat edebilirler. Bu hadîs-i şeriften, kadınların cemaatle edâ-yi salât için mescide çıkmalarının cevazı da istidlâl olunur (209 ve 217. hadislere de müracaat). Fukaha, emn-i fitne şartıyla bunun cevazında istibâh etmemişlerdir. Bazıları ihtiyata meylederek gençlerin çıkmalarını mekruh görmüşlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre –karanlığı setre evfak bulduğu için olacak– öğlen ve ikinci namazlarından mâadası için kocakarılar çıkabilirler. Ebû Yûsuf ile Muhammed'e göre ise kocakarılar, beş vakit mescide çıkabilirler. Şârih-i Buhârî Aynî, “Elyevm fesat zâhir ve fitne müteammim olduğu için genç, ihtiyar bütün kadınların çıkmaları mekruhtur” diyor.

وَعَمَّا صَلَّى فِي خَمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ فَنَظَرَ إِلَى أَعْلَامِهَا نَظْرَةً فَلَمَّا انْصَرَفَ
قَالَ اذْهَبُوا بِخَمِيصَتِي هَذِهِ إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَاتُّوْنِي بِأَنْبِجَانِيَّةِ أَبِي جَهْمٍ فَإِنَّهَا أَلْهَتْنِي أَنْفًا
عَنْ صَلَاتِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, üstünde damgalar bulunan bir hamîsa⁷⁰ içinde namaz kılıp (esnâ-yı salâtta) üstündeki damgalara bir nazar (atıf) buyurmuşlardı. Namazdan çıkınca, “Benim şu hamîsamı Ebû Cehm’e⁷¹ (geri) götürün de Ebû Cehm’in enbicâniyyesini⁷² bana getirin. Zira demin namazım(daki huzur)dan (az kalsın) beni alıkoy(acak)tı” buyurdu.⁷³ {B373 Buhârî, Salât, 14.}

.....

70 Hamîsa “yün yahut softan dört köşeli, iki tarafı zencefli bir nevi siyah abâ”ya denirdi ki pek yumuşak ve dürünce pek az yer tuttuğu için bu ismi vermişlerdi. Bu hamîsa Şam kumaşlarından olup risâletmeâb efendimize Ebû Cehm el-Kureşî tarafından ihdâ edilmişti.

71 Ebû Cehm el-Âmir yahut Ubeyd b. Huzeyfe el-Kureşî el-Adevî radiyallahu anhtır ki, feth-i Mekke günü dâire-i münciyye-i İslâm’a girmiştir. Kureyş’in uzemâsındandır ve Kureyş içinde ensâba kemâl-i vukûf ile mâruf olan dört zattan biridir. Müşârûn ileyh muammerûndandır. Muâviye b. Ebû Süfyân’ın evâhir-i eyyâmına, hatta daha sonraya kadar berhayat kalmıştır. Kâbe’nin iki defa binasında hazır olduğu rivayeti sahih ise –ki sahihe de benziyor– İbnü’z-Zübeyr radiyallahu anhümânın eyyâm-ı hilâfetine yetmiş ve 120 seneden ziyade yaşamış olacaktır. Kâbe’nin mâlûm olduğu üzere evvelki binası bi’setten birkaç sene evvel Kureyş tarafından vâki olmuş ve esnâ-yı binâda aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri bedenlen çalışmışlardı. Bu, Ebû Cehm 224. hadisteki Ebû Cehm radiyallahu anhtan başkadır. O, ensârîdir ve bir künyesi tasgîr ile Ebû Cüheym’dır.

72 Bu garip lugatın iştikakı hakkındaki dedikoduların bize lüzumu yoktur. Bu, nakış ve nigârı olmayan yumuşak, fakat kalın sof abaya denir ki hamîsa kadar fâhir kumaşlardan sayılmazmış. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, hamîsayı iade ile Ebû Cehm’in enbicâniyyesini talep buyurmakla –reddinden dolayı hâtırmânde olur mülâhazasıyla– hediyein kabulünden dolayı evvelce vâki olan iltifât-ı nebevîye terdîfen ikinci defa tatyîb-i hâtırını kast buyurmuşlardır.

73 Kavis içinde “az kalsın” kaydının ilâvesi *Muvatta*’daki rivayette فَكَادَ يَفْتِنَنِي {MU219 Mâlik, Salât, 18.}, Buhârî’nin bu hadisten sonraki ta’likinde de فَأَخَافُ أَنْ يَفْتِنَنِي {B373 Buhârî,

Salât, 14.} denilmiş olmasındandır. Yoksa namazda iken kemâl-i huzûr-ı nebevînin bilfiil muhtel olması vârid-i hâtır değildir. Bu kelâm-ı âlî-i nebevîde olur olmaz şeylerle hâtır meşgul olan zuafâ-yı ümmetin çeşm ve dillerini oyalayacak nakış ve nigârdan âzâde libâs-ı yekrenk ve sade içinde edâ-yı salâta şürû‘ etmelerini tavsiye ve esnâ-yı salâtta cem‘-i hâtıra çalışmalarını tâlim mânası vardır. Yoksa değil menzil-i kâbe kavseyne varmış olan o habîb-i hüda, ümmeti içinde bile âb-ı nûşîn-i hidâyeti nûş ile ten ve canı zinde olmuş öyle şehbâzân-ı âlem-i kemâl vardır ki, kalbini Hakk’a tevcih eder etmez hiçbir şâgil onu zevk-i rûhânîsinden cüdâ edemez. Nitekim ecille-i tâbiînden Müslim b. Yesâr namazda iken tavan çöküp yanı başına düşmüş de onun hiç haberi bile olmamış. Herhalde maksat, musallîye kendini şevâgilden tecrit etmesi için bir ders vermektir. Hamîsanın Ebû Cehm’e iadesi de içinde namaz kılması için değildir. Namazdan başka vakitlerde de ondan pekâlâ intifâ edilebilir. Bu hadisten ulemâ rahimehumullah, tezvîk-ı mesâcid yani mescid mihraplarıyla duvarlarının musallîyi işgal ve ilhâ edecek nukûş ve hutût gibi şevâgil ile tezyini mekruh olduğunu istinbat eylemişlerdir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ قِرَامٌ لِعَائِشَةَ سَتَرَتْ بِهِ جَانِبَ بَيْتِهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمِيطِي عَنَّا قِرَامَكَ هَذَا فَإِنَّهُ لَا تَرَالُ تَصَاوِيرُهُ⁷⁴ تَعْرِضُ لِي فِي صَلَاتِي.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Âişe (radiyallahu anhâ)nın bir kırâmı⁷⁵ vardı ki onunla odasının bir tarafını örtmüştü. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (ona), “Şu kırâmını karşımdan al. Üzerindeki tasvirler namazda iken hep bana görünüp duruyor” buyurdu.⁷⁶ {B374 Buhârî, Salât, 15.}

.....

74 . تَصَاوِيرُهُ zamirsiz olarak rivayette.

75 el-Kırâm kitâb vezninde... Al perdeye ve duvağa denir, alâ kavlin yünden alaca ve münakkaş işlenmiş ince nihâlîye denir ki, kapılara perde ederler yahut begayet ince zara ve çârşebe denir. İntehâ (Âsım Efendi).

76 *Sünen-i Nesâî*’deki rivâyâtın birinde ümmü’l-mü’minîn hazretleri, bu kırâmın odaya girerken tâ karşıya gelen tarafa asılmış olanı üzerinde kuş, diğerinde kanatlı at tasvirleri bulunduğunu zikrediyor. {N5354 Nesâî, Zînet, 111.} Bir rivayetinde de, إِذَا يَا عَائِشَةُ أَخْرَجِي هَذَا فَإِنِّي إِذَا رَأَيْتُهُ ذَكَرْتُ الدُّنْيَا “Âişe, şunu çıkar. Çünkü ben onu gördüğümde dünyayı hatırlıyorum”, {HM24771 İbn Hanbel, VI, 53.} bir diğerinde de perdeyi yırtıp iki yastık yüzü yaptığını ve bu yastıklara aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin yaslandığını {B2479 Buhârî, Mezâlim, 32.}, bir diğerinde

de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, perdeyi görür görmez vech-i şerifi renkten renge girdiğini ve perdeyi yed-i mübârekesiyle tutup attıktan sonra, إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الَّذِينَ يُشَبِّهُونَ بِخَلْقِ اللَّهِ “Yevm-i kıyâmette nâsın en şiddetli azap görenleri, Allah'ın yarattığına benzetenlerdir” {M5525 Müslim, Libâs, 91.} buyurduklarını zikrediyor.

Gerek metindeki hadiste gerek o hadisin Nesâî'deki diğer rivâyâtında tasvirlerin kâtı-ı salât olduğuna ve namazın iade buyurulduğuna dair hiçbir kayıt olmadığı için bunların hükmü kerahet olduğu istidlâl olunur. Tecemmülde istimali mekruh olunca libasta kerâhet-i isti'mâli evleviyyette kalır. Eşhâs-ı mâsile yani gölge veren temâsîlin gayr-i mâsil olan tesâvirden farkı olmadığı gibi perde, yaygı veya duvar üzerinde olması beyninde de fark yoktur. Hele namazda buna daha ziyade dikkat etmek iktiza eder. Zira musallîyi –siyâk-ı hadîsten de müstebân olduğu üzere– cem'iyet-i hâtırdan mahrum eder ve külliyyeti ile Cenâb-ı Hak'a teveccühüne mani olur (evvelki hadise de müracaat.) Maahâzâ bunun bir dereceye kadar nesholunduğu da bir eserde rivayet ediliyor ki, bu eser, Sehl b. Huneyf'ten mervîdir. Ebû Talha el-Ensârî radiyallahu anh hasta iken iyâdetine Sehl b. Huneyf radiyallahu anh gitmiş. Ebû Talha, altındaki nemâtı yani keçeyi yahut döşemeyi çıkarsın diye birine emretmiş. Sehl, “niçin?” diye sormuş. Ebû Talha, “Üzerinde tasvirler var da onun için. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tesâvir hakkında neler buyurduğunu bilirsin” cevabını vermiş. Bunun üzerine Sehl, إِلَّا مَا كَانَ رَقْمًا فِي ثَوْبٍ “Meğerki bir kumaşta yazı ola, buyurduğunu da bilmiyor musun?” deyince, “Evet ama bana bu daha hoş geliyor” demiş {B5958 Buhârî, Libâs, 92.}. Hanefiyye, buna bakarak yayılıp ayak altında kalan şeylerin bu nehiyden hariç olduğuna kâil olmuşlardır ki Sevrî, Nehaî, Mâlik, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel hep onlarla beraberdir. Ebü'l-Kâsım'ın rivayetine göre İmam Mâlik serirler ve kubbeler üzerindeki tasvirleri mekruh gördüğü halde döşek, yastık, elbise gibi şeylerde beis görmezdi. Üzerinde temâsil bulunan kubbeye müteveccihen namazı mekruh sayardı. Süfyân es-Sevrî, “Yastıklarda suret bulunmasında beis yoktur, çünkü çiğnenir” derdi. Ebû Hanîfe ile ashâbı, odalarda timsal olarak konan tesâviri mekruh gördükleri halde yere yayılan şeylerde beis görmezlerdi. Lâkin asılmış perdelerdeki tesâvirin kerahetinde de ihtilâfları yoktur. Leys b. Sa'd odalarda, serirlerde, kubbelerde, leğenlerde, şamdanlardaki temâsili mekruh görürlerdi. Meğerki, kumaşta nakış (yazı) ola. Şâfiîler ise ister elbise, ister yatak, ister yaygı vesaire üzerindeki bütün suretleri mekruh görüp hiçbirini diğerinden tefrik etmemişler ve nehye müteallik vârit olan ehâdis-i şerifenin âm olmasıyla ihticâc eylemişlerdir.

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَهْدَيْتَنِي إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَرُوجُ حَرِيرٍ فَلَبِسَهُ فَصَلَّى فِيهِ ثُمَّ انْصَرَفَ فَنَزَعَهُ نَزْعًا شَدِيدًا كَالْكَارِهِ لَهُ فَقَالَ لَا يَنْبَغِي هَذَا لِلْمُتَّقِينَ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir (el-Cühenî)⁷⁷ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme bir ipek ferrûc⁷⁸ (ferâce) ihdâ edilmişti.⁷⁹ Onu giyip içinde namaz kıldı. Namazdan çıktıktan sonra (giymiş olması) bedine gitmiş gibi (beden-i şerifinden) şiddetle çıkar(ıp at)dı⁸⁰ ve “Bu(nu kullanmak) müttekîne yaraşmaz”⁸¹ buyurdu. {B375 Buhârî, Salât, 16.}

.....

77 Kâri yani Kur’ân-ı Kerîm’i hıfzetmiş sahâbeden fasih, kâtip bir zat idi. Kur’an’ı mushaf içinde ilk cemedden odur. Muâviye ile birlikte Sıffîn’e iştirak ederek tarafından Mısır valiliğinde bulunmuş, onun eyyâmında vefat etmiştir. Radiyallahu anhümâ.

78 Ferrûc tennûr vezninde “küçük çocuk gömleği”ne denir ve ensesinden yırtmacı olan kaftana denir ki üste giyilir. Bu hâlâ ferâce dediğimiz şeydir ki, Fârisî’de ferecî derler. Evâilde yırtmacı ensesinden olur idi. Sonra şimdiki hey’et-i ma’hûdeye girmiştir. İntehâ (Âsım Efendi).

79 Bu ferâceyi ihdâ eden Dûmetülcendel Meliki Ükeydir b. Abdülmelik’tir. Dûmetülcendel, Şam ile Irak arasında Medine’den 13 ve Dımaşk’tan 7 merhale mesafede kâin bir kalenin ismidir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Tebük’tе iken Hâlid b. Velîd radiyallahu anhi oranın fethine memur buyurmuşlar ve “Onu av avlarken yakalayacaksınız” {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 526.} diye haber vermişlerdi. Hakikaten bir yaban sığırı gelip boynuzlarıyla kalenin kapısına sürtünmüş, Ükeydir de ona tamâan geceleyin kalesinden inip avlamaya davranmış. Mutarassıt olan Hâlid de üzerine hücum ile kendisini esir ve kardeşi Hassân b. Abdülmelik’i katletti. Hâlid kaleyi anveten 9. sene-i hicriyyede fetheyletti. Sonra Ükeydir, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile cizye vermek üzere musâleha akdetmiş ise de halîfe-i evvel zamanında nakz-ı ahdeylemiş ve yine Hâlid b. Velîd radiyallahu anhi onu kalesinde muhasara ettikten sonra ele geçirip müşrik-i nasrânî olduğu halde katletmiştir. Diğer biraderi Hüreys b. Abdülmelik İslâm’ı kabul eylemiştir. Hâfız Ebû Nuaym’ın rivayetine nazaran Ükeydir, İslâm’ı kabul ile aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize bir “hulle-i siyerâ” ihdâ etmiştir. Hulle ridâ ile izârın mecmuundan bir tam takım libâsa denir. Siyerâ hakkında mütercim-i Kâmus Âsım Efendi şöyle diyor: “Bir nevi alaca kumaş adıdır ki, yol yol sarı kalemlî ve çubuklu olur, çetâre gibi. Alâ kavlin nescine yol yol ipek muhtelit olur.” İntehâ.

Mâmâileyh Ükeydir’in hediye takdim edip akd-i sulh ettiği sabit ise de dîn-i nasrâniyyeti terketmediğinde ehl-i siyerin ittifakı vardır. Binaenaleyh kabûl-i İslâm etti demekle Ebû Nuaym yanılmıştır.

80 Câbir radiyallahu anhtan Müslim’in rivayetinde, قَبَاءٌ فِي دِيَارِ فَتَرَعَةٍ denilmiştir ki, çıkarıp attıkları libas bir ipek kaftan imiş. Onu çıkarırken de, “Bunu giymekten beni Cibrîl aleyhisselâm nehyetti” {M5419 Müslim, Libâs,16.} buyurmuşlar.

81 “*li’l-müttekîn*” cem’-i müzekker-i sâlim olduğu için ipeğin yalnız erkeklere haram olup kadınların müstesna olduklarını bu lafız ile ihbarda işaret vardır. Maahâzâ cem’-i müzekker-i sâlimi tağlîb tarikiyle nisâyâ teşmil etmek isteyenler haririn zükûr ve nisâ bütün ümmete haram olduğuna kâil olmuşlardır. Zâhiriyye ulemâsından bazılarıyla Abdullah b. Ebû Müleyke, Misver b. Mahreme radiyallahu anhin *Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî* ve *Nesâî*’de mezkûr olan hadisiyle –ki ileride inşallah gelecektir– ihticâc ederek haririn istimali bilakis ricâl ve nisâ için helâl olduğuna kâil olmuşlardır.

Cumhûr-ı fukahânın hücceti ise on beş sahâbî tarafından rivayet olunan bu hadîs-i şerif ile Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin Ümmü Hânî radiyallahu anhâdan, Ebû Dâvûd’un Ebû Reyhâne radiyallahu anhtan, Tirmizî’nin Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhtan rivayet ettikleri hadislerdir ki, ötekilerin hücceti olan hadislerdeki ibâhayı neshetmişlerdir. Zükûr ve nisâ için haramdır diyenler arasında İbn Ömer ile İbnü’z-Zübeyr radiyallahu anhüm de vardır. Bunlar, “*Hariri her kim dünyada giyerse âhirette giymekten mahrum olur*” meâlindeki âsâra bakıp teverrü’ etmişler ve anlaşılan Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan mervî, *الدَّهْبُ وَالْحَرِيرُ حِلٌّ لِإِنَاثِ أُمَّتِي وَحَرَامٌ عَلَى ذُكُورِهَا* “*Altınla ipek ümmetimin ünâsına helâl, zükûruna haramdır*” {MK5125 Taberânî, *el-Kebîr*, V, 211.} hadisine ve Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche ile Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Abdullah b. Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir radiyallahu anhümün bu meâlde aleyhi’s-salât efendimizden işitip müttefikân rivayet ettikleri âsâra muttali olamamış gibi görünüyorlar.

Eimme-i Mâlikiyye’den Ebû Bekir İbnü’l-Arabî libâs-ı harîr istimali hakkındaki ihtilâf-ı ulemâyı on kavle kadar çıkarıyor: 1. Herhalde haramdır. 2. Harpten başka her vakit haramdır. 3. Seferden başka her vakit haramdır. 4. Marazdan başka herhalde haramdır. 5. Gazâdan başka her yerde haramdır. 6. Alemden başka yerde istimali haramdır ki, alem, sancağa ve kumaş üzerinde nişan olsun diye yapılan damgaya ıtlak olunur. 7. Erkeklere de, kadınlara da haramdır. 8. Üste giyilmesi haram, ayak altına yayılması helâldir. Bu, Ebû Hanîfe ile ulemâ-i Mâlikiyye’den İbnü’l-Mâcişûn’un kavlidir. 9. Herhalde mubahtır. 10. İbrişim gibi başka bir şeyle karışık da olsa haramdır.

Libâs-ı harîr giyip namaz kılan kimse namazını iade eder mi? Bunda da ihtilâf vardır. Hanefiyye’ye göre namazı sahihtir. Lâkin o heyet içinde namaza girmesi mekruhtur ve –haramı irtikâp ettiğinden dolayı– âsim olur. Şâfiî ile Ebû Sevr ve İbnü’l-Kâsım’ın rivayetine göre, mâlik başka bir libas bulursa derhal iade eder derler.

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي قُبَّةِ حَمْرَاءَ مِنْ أَدَمٍ وَرَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَتَدَرُونَ ذَلِكَ الْوُضُوءَ فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ

مِنْهُ وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالًا أَخَذَ عَنَزَةً فَرَكَزَهَا
وَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي حُلَّةٍ حُمْرَاءَ مُشَمِّرًا صَلَّى إِلَى الْعَنَزَةِ بِالنَّاسِ رَكَعَتَيْنِ وَرَأَيْتُ النَّاسَ
وَالدَّوَابَّ يَمُرُّونَ بَيْنَ يَدَيِ الْعَنَزَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Cuhayfe (Vehb b. Abdullah es-Süvâî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir (defa) gördüm ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kızıl sahtiyandan bir kubbe⁸² içinde idi.⁸³ Gördüm ki, Bilâl (radiyallahu anh) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem abdest suyunu al(ıp getir)di. Gördüm ki, halk (kullandığı) o abdest suyunu (almaya) koşuşuyorlardı. (O sudan) her kimin eline bir şey geçtiyse (teberrük için) üzerine sürdü. Ele geçiremeyenler ise arkadaşlarının elindeki ıslaklıktan hissemend oldular.⁸⁴ Sonra gördüm ki, Bilâl (radiyallahu anh) bir harbe alıp (kubbenin dışında bir yere) dikti. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kırmızı bir hulle giyinmiş⁸⁵ ve çemrenmiş⁸⁶ olarak çıktı. Harbeye doğru (oradaki) halka (namazı) iki rek'at (olarak) kıldırdı.⁸⁷ (Yine) gördüm ki, (o) harbenin önünden insanlarla hayvanlar geçip gidiyorlardı.⁸⁸

{B376 Buhârî, Salât, 17.}

82 el-Kubbe “tepesi müdevver bina”ya denir ki kümbet tabir olunur, fi'l-asl büyüti Arab'dan sagir ve müstedir haymeye denip ba'dehû alelîtlak istimal olundu. İntehâ. (Âsım Efendi) Bu izaha göre (kubbe) yayvan küçük çadırıdır.

83 Bu hadîs-i şerifteki kıssa, Mekke'ye olan esfâr-ı nebeviyyeden birinde vâki olmuştu ki, feth-i Mekke günlerinde ve ağılebi ihtimal hacetü'l-Vedâ esnasındadır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mina'ya yakın Ebtah denilen bir yerde imişler. Nesâî'nin rivayetine nazaran nezd-i âlîlerinde kırk kadar sahâbî var idi. 143. hadiste kıssanın bir parçası geçmişti.

84 Müslim'in rivayetinde, وَقَامَ النَّاسُ فَجَعَلُوا يَأْخُذُونَ يَدَيْهِ فَيَمَسُّحُونَ بِهَا وُجُوهَهُمْ. قَالَ فَأَخَذْتُ يَدِي فَوَضَعْتُهَا عَلَى وَجْهِي فَإِذَا هِيَ أَتْرَدُ مِنَ التَّلَجِّ وَأَطْيَبُ مِنَ الْمَسْكِ “Halk ayağa kalktılar ve mübarek ellerini tutup yüzlerine dokundurmaya başladılar. Ebû Cuhayfe der ki: Ben de mübarek elini alıp yüzüme yapıştırdım. Bir de ne göreyim, kardan daha serin, miskten daha hoş kokulu idi” {Müslim'de tespit edilemeyen rivayet için bkz: B3553 Buhârî, Menâkıb, 23.} denilmiştir. Bunlarla metindeki kıssa beyninde münâfât yoktur. Vukuu tarif edilen suretlerin hep birden vâki olmuş olması vardır. Ashâb-ı kirâmın bu muamelesi ve bu fiillerinden men vâki olmaması âsâr-ı sâlihîn ile teberrükün cevazına delildir. Bir de mâ-i müsta'melin tahâretine kâil olanlar, necâsetine kâil olan Hanefiyye'ye karşı bu hadis ile de ihticâc etmek isterlerse de şârih Aynî hakikat-i mezhebi âtîdeki sözlerle tavzih ediyor: “Mezhebimize göre mâ-i müsta'mel tâhirdir. Hatta

içilmesi ve onunla hamur yağurulması bile câizdir. Şu kadar ki, tahûr yani pâk edici olmadığından onunla ne abdest alınır, ne iğtisâl edilir. Necis olması Ebû Hanîfe'den bir rivayettir ve amel o kavil üzere değildir. Maahâzâ Ebû Hanîfe'den gelen bu rivayette necâseti ile hükmedilmesini beden-i müznibden necis olan günahları izâlesi itibariyledir ki, mâ-i müsta'mel hükmen teneccüs etmiş olur. Bu ise Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin abdest suyu ile kâbil-i kıyâs değildir. O su, beden-i tâhirden infisâl etmiş mâ-i tâhir olduğu gibi her tâhirden ethar ve etyab olan bir mâ-i tahûrdur."

85 Bu hulle –lafz-ı hadîsten mütebâdir olduğuna göre– başka renk karışmamış kan kırmızı bir hulle idi. Binaenaleyh bundan sâfi kırmızı olan libas giyinmenin mekruh olmadığı hükmü istinbat olunuyor. Hanefiyye'den bazı kimselerin ise bunu mekruh gördükleri rivayet ediliyor. Bunlar mezkûr hullenin bürûd-i Yemâniyye'den alacalı, kara kara kalemli kırmızı bir hulle olduğunu beyanla hadisi te'vil tarafına gitmişlerdir. Kırmızı libasın kerahetine delilleri de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da mervî şu meâldeki hadisidir: "Üzerinde kırmızı iki sevb yani bir hulle olan biri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme uğrayıp selâm verdi. Selâmını red buyurdular." {D4069 Ebû Dâvûd, Libâs, 17.} Halbuki bu hadis hakkında kâh hasen, kâh zayıf denmiş olmasından kat'an-nazar sahih de olsa maksutlarına delâleti sarîh değildir. Zira adem-i redd-i selâm, sebep-i âhardan da olmak muhtemeldir. Kaldı ki cemâhir-i Hanefiyye'nin mezhebi de bu değildir.

86 Müslim'in rivayetinde teşmîrin zikri sırasında, "كَانِي أَنْظُرُ إِلَى بَيَاضِ سَاقَيْهِ" "Bacaklarının aklığ hâlâ gözümün önündedir" {M1119 Müslim, Salât, 249.} tarifi vardır.

87 Bu salât salât-ı misâfir idi. Müslim'in rivayetinde, "ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ رَكَعَتَيْنِ. ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ. ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ" "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ileri geçip öğleni iki rek'at kıldırdı. Sonra ikindiye iki rek'at kıldırdı. Sonra da Medine'ye dönünceye kadar hep ikişer kıldırdı durdu" {M1119 Müslim, Salât, 249.} denilmiştir.

88 Bir rivayette, "تَمُرُّ مِنْ وَرَائِهَا الْمَرْأَةُ" "Harbenin ardından kadın geçer" {Serrâc, *Müsnedü's-Serrâc*, 143, no: 375.}, bir lafızda da, "يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْهِ الْجَمَارُ وَالْكَلْبُ لَا يُمْنَعُ" "Önünden eşek, köpek geçerdi de menedilmezdi" {M1119 Müslim, Salât, 249.} diye vârit olmuştur. Herhalde musallî ile kıblesi arasından insan veya hayvanın geçmesi salâtı kat' etmez. 68. hadiste de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan buna dair bir rivayet vardır (143, 249, 303 ve 309. hadislerle de müracaat).

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ سُئِلَ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ الْمُنْبَرُ فَقَالَ مَا بَقِيَ بِالنَّاسِ أَعْلَمُ مِنِّي هُوَ مِنْ أَثَلِ الْغَابَةِ عَمَلُهُ فَلَانٌ مَوْلَى فَلَانَةٍ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ عَمِلَ وَوُضِعَ

فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ كَبَّرَ وَقَامَ النَّاسُ خَلْفَهُ فَقَرَأَ وَرَكَعَ وَرَكَعَ النَّاسُ خَلْفَهُ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ رَجَعَ
الْقَهْقَرَى فَسَجَدَ عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ عَادَ إِلَى الْمِنْبَرِ ثُمَّ قَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى
حَتَّى سَجَدَ بِالْأَرْضِ فَهَذَا شَأْنُهُ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radiyallahu anhümâya⁸⁹ (Medine'deki) minber(-i nebevînin) neden yapılmış olduğu sual edildiği zaman demiş ki: (Şu) nâs içinde bunu benden iyi bilen kalmadı.⁹⁰ (Minber) Gâbe'nin esl (ağac)ındandır.⁹¹ Onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem için falanca hatunun mevlâsı filân⁹² yaptı idi. Yapılıp (yerine) konduğu zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üzerine çıkıp ve kıbleye karşı durup (iftitah) tekbir(ini) aldı. Halk da arkasından (mescid-i şerifte namaza) durdular. Okuyup rükûa vardı. Cemaat de arkasından rükû ettiler. Sonra (rükûdan) başını kaldırıp (ve kıbleden yüzünü ayırmayıp) gerisin geriye dön(üp in)di⁹³ ve yere secde buyurdu. Sonra (yine) minbere çıktı. Sonra (yine) rükûa vardı. Sonra (yine rükûdan) başını kaldırıp ve (sâbıkı veçhile) gerisin geriye dönüp yere secde buyurdu." İşte minberin kıssası.⁹⁴ {B377 Buhârî, Salât, 18.}

.....

89 {Tecrid metninde رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ denilmekle birlikte tercümede ve şerhte "radiyallahu anhümâ" ifadesi kullanılmıştır. Sehl radiyallahu anh'in babası Sa'd b. Mâlik radiyallahu anh da sahabî olduğu için mütercim in bu tercihi bir zühul değildir.}

90 Medine'de en sona kalan sahâbî Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümâdır.

91 Gâbe Şam cihetinden Medine'ye 9 mil mesafede ağaçlık bir yerin ismidir ki, orası Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin develerine mera idi. 172. hadiste mevzubahis olan Urenîler'in hıyanet ve fezâhat kıssası da orada vukua gelmiştir. Minber-i şerif işte bu ormancığın "esl" denilen ağacından imal edilmiştir. Esl iki türlü olur ve bodur olan nevine "tarfâ" denirmiş. İrisine Türkçe'de ılgın ağacı denildiğini Âsım Efendi merhum bize haber veriyor. Gayet sert bir ağaç imiş.

92 Bu falan ile falanın isim ve hüviyetleri hakkındaki rivâyât pek çok olduğu için tafsilinden sarfınazar edildi. Yalnız şurası câlib-i dikkattir ki, râvî-i hadîs Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümâ başka bir rivayetinde o tarihte Medine'de bir tek marangozdan başkası bulunmadığını bize haber veriyor.

93 Minber-i şerif iki kademe ile bir meclisten yani oturacak yerden ibaret olmak üzere inşa edilmişti. Bazılarının üç basamak demesi bu itibar iledir. Hutbeyi ikinci kademe üzerinde durup irat buyururlar ve iki hutbe arasında daha üstteki meclis denilen mahalle

otururlardı. Buna göre kavme ile secde arasına giren hareketlere amel-i kesîr denilemez. Kibleden rûgerdân olmaksızın bir iki hatve yürümek namazı ifsad etmez.

94 Sehl b. Sa'd radiyallahu anhumâdan gelen rivâyâtın birinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bu namazı itmam buyurduktan sonra cemaate dönüp, *“Ey nâs, benim böyle yapışım siz bana iktidâ edesiniz ve namazımın nasıl olduğunu anlayasınız diyerdir”* {D1080 Ebû Dâvûd, Salât, 214, 215.} buyurmuşlardır ki, imamın me'mûmdan yüksek bir yerde durması câiz olduğu anlaşıyor. İmamın me'mûm üzerine irtifâ Hanefîler'le Şâfiîler'e ve Ahmed b. Hanbel ile Leys b. Sa'd'a göre câizdir. Fakat bir ihtiyaç olmak şartıyla. Nitekim Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, bunu lüzûm-ı ittibâ' ve kast-ı ta'lîm ile ta'lîl buyurmuşlardır. Adem-i ihtiyaç halinde ise imamın me'mûmdan yüksek yerde durması mekruhtur. İmâm Mâlik'e ve Evzâî'ye göre câiz değildir. Şârih Aynî, Mâlik'e göre irtifâ-ı yesîrin câiz olduğunu naklediyor.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّ جَدَّتَهُ مُلَيْكَةَ دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَطْعَامٍ صَنَعَتْهُ لَهُ فَأَكَلَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ قَوْمُوا فَلَأُصَلِّيَ لَكُمْ قَالَ أَنَسٌ فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدْ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لُبِسَ فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَصَفَفْتُ أَنَا وَالْيَتِيمَ وَرَاءَهُ وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا فَصَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, ceddesi Müleyke⁹⁵ (bint Mâlik b. Adî radiyallahu anhâ) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi tehyie ettiği bir taama davet etmişti. (Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) yedikten sonra, “(Haydin), kalkınız da size namaz kıldırayım” buyurmuş.⁹⁶

Enes der ki: Kullanıla kullanıla simsiyah kesilmiş (eski) bir hasırımız (var idi. İşte onu almay)a hemen davranıp üzerine (yumuşasın diye) biraz su serptim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Yetim⁹⁷ ile beraber ben de ardında (bir) saf olduk.⁹⁸ Kocakarı da arkamızda durdu.⁹⁹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize iki rek'at kıldırıdıktan sonra teşrîf etti.¹⁰⁰ {B380 Buhârî, Salât, 20.}

95 Hâdim-i nebevî, Enes b. Mâlik'in vâlidesi Ümmü Süleym'in anasıdır. Radıyallahu anhüm ecmâin.

96 Bu kıssada taam namaza takdim edilmiştir. İleride gelecek İtbân b. Mâlik kıssasında 268. hadis ise namaz taama takaddüm eylemiştir. Çünkü İtbân radıyallahu anh namaz kıldırsınlar diye kendilerini davet etmişti. Müleyke radıyallahu anhânın daveti ise yemeğe idi. İhtimal ki bu davette taam hazır, ötekinde ise hazırlanacak idi de tertipleri bundan dolayı değişmişti.

97 Bu yetim çocuk, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mevlâsı Ebû Zumeire'nin oğlu Zumeire idi. Radıyallahu anhümâ. Ebû Zumeire, Âl-i Zîyezen'den Sa'd veya Saîd el-Himyerî'dir. İsmi Ravh b. Sender veya Ravh b. Şirzâd olduğunu söyleyenler de vardır.

98 Salât-ı nâfile için cemaatin cevazına delildir. Hanefiyye'ye göre –teravihten mâada– tedâi yani yekdiğeri davet suretiyle cemaatle teneffül mekruhtur. Tedâi olmaksızın iki nefl kılan kimse tesadüfi olarak yekdiğere iktidâ edebilirler. Onlar bu hadisteki namazı *Müslim*'deki *فَرِيْمًا تَحْضُرُ الصَّلَاةُ وَهُوَ فِي بَيْتِنَا* “Kâh olurdu ki namaz vakti gelirdi de evimizde bulunurlardı” {M1500 Müslim, Mesâcid, 267.} rivayetiyle ihticâc ederek buradaki namazın farîza olduğunu söylerler. İmam Mâlik'in, “Bilmeyenler farz kılınıyor zannetmesinler diye açıkta olmamak şartıyla cemaatle teneffülde beis yoktur” dediği mervîdir. Kezâlik bu hadisten çocukların da erkeklerle beraber bir safta durabilecekleri istidlâl olunur.

99 Bundan kadınların ayrı safta olmaları iktiza edeceği anlaşıldığı gibi cemaatin arkasında kadınların münferiden iktidâ etmelerinde de beis olmadığına hükmedilebilir.

100 Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Enes'e ve akâribine iltifatları ziyade idi. Çok kere hânelerini teşrif ile taltif buyurdıkları Müslim'in rivayetinden anlaşıldığı gibi amcalarından bazıları nezdine teşrif buyurdıkları da İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde, diğer iltifatları Nesâî ile Dârekutnî'nin rivayetlerinde mezkûrdur. Beyhakî de Ümmü Süleym'in hânesini teşrif edip kaylûle buyurmak mu'tâd-ı nebevî olduğunu rivayet ediyor.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَجُلَايَ أَنَّهَا قَالَتْ كُنْتُ أَنَا مِ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَرَجُلَايَ فِي قِبْلَتِهِ فَإِذَا سَجَدَ غَمَزَنِي فَقَبَضْتُ رِجْلَيْ وَإِذَا قَامَ بَسَطَهُمَا قَالَتْ وَالْبَيْوْتُ يَوْمَئِذٍ لَيْسَ فِيهَا مَصَابِيحُ.

TERCÜMESİ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevce(-i tâhire)si (ümmü'l-mü'minin) Âişe radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Ben) Resûlullah sal-

lallahu aleyhi ve sellem'in karşısında ayaklarım kıblesine (yani mevzi-i sücûduna) gelmek üzere (yatar) uyurdum.¹⁰¹ Secdeye vardığı zaman eliyle beni dürterdi de¹⁰² (ben) ayaklarımı (geriye) çekerdim. (Secdeden) kalktığı zaman (yine) uzatırdım.¹⁰³

Âişe (radiyallahu anhâ) der ki: O zamanlarda evlerde ışık bulunmazdı.¹⁰⁴ {B382 Buhârî, Salât, 22.}

101 Musallînin karşısında kadının yatması namazı kat' etmezse önünden geçmesi bitarîkî'l-evlâ kat' etmez. Selefte de halefte de cumhûr-ı fukahânın ve bu meyanda eimme-i selâsenin yani Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî'nin kavli budur. Bazıları ise kadının, eşeğin, köpeğin musallî önünden mürûru kâtı-ı salât olduğuna zâhib olmuşlardır. İmam Ahmed b. Hanbel ise "Kara köpek geçerse namazı bozar ama eşek ile kadın hakkında içimde biraz şüphe vardır" demiş. Bu hadîs-i şerif ile 68. İbn Abbas ve 143, 246, 303. Ebû Cühayfe es-Sevâî ve 309. Âişe radiyallahu anhüm hadisleri ve *لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ وَأَدْرُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ* "Hiçbir şey namazı kat' etmez- Maahâzâ elden geldiği kadar karşınızda sizi işgal edecek şeyin bulunmasına mani olunuz" {D719 Ebû Dâvûd, Salât, 114.} hadîs-i şerifi cumhura hak verdirir. Zikrolunan üç şeyin kâtı-ı salât olması hakkındaki hadisler de kat'-ı salât, nakz-ı salât mânasına mahmûldür. Zira bunlar şevâgıl-i kalbden olur. Kadın, musallî-i zaîfin fikrine müstevlî olur. Eşek anırır, köpek telâşa düşürür. Demek ki, havf-ı fitne halinde kerahet varsa da hakikat-ı halde bunlar sıhhat-i salâta mani şeyler değillermiş.

İkinci mesele. Uyuyan adama doğru namaz kılınır mı? Bu hadise göre evet. Bazıları ise bunu mekruh görüp, *لَا تُصَلُّوا خَلْفَ النَّائِمِ وَلَا الْمُتَحَدِّثِ* "Uyuyanın, konuşanın ardında namaz kılmayınız" {D694 Ebû Dâvûd, Salât, 105.} hadisini kendilerine hüccet ittihaz etmişlerdir. Fakat hadis zayıftır. Kezâlik İbn Ömer radiyallahu anhümânın konuşan kimsenin ardında namaz kılmadığı, aralarında namaz kılan varken iki kişinin konuşması taraf-ı âlî-i risâletten nehiy buyurulduğu hakkındaki rivâyât da hep turuk-ı zaîfe ile vârit olmuştur. Bu, işin cihet-i fıkhiyyesi olup yoksa şevâgil ile beraber kılınan namazın kendisi sahih ve fazilet ve sevabı nâkıs olmuş olur. Verâ cihetinden bakılacak olursa şevâgilden tecerrüdün elbette evlâ olacağı müsellemdir. Hatta Ömer radiyallahu anh, biri diğerinin muvâcehesinde namaz kıldığı için her ikisine dayak atmıştır.

Üçüncü mesele. Yatak, yaygı, halı, keçe gibi şeyler üstünde namaz kılınabilir mi? Bu hadise göre evet. Ebû Hanîfe ile Şâfiî'nin mezhepleri budur. Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh ile Ebû Vâil, Şakîk b. Seleme, Atâ, Saîd b. Cübeyr hep halı, keçe üstünde namaz kılmakta beis görmeyenlerdendir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ keçe üzerinde de, çul üzerinde de; Kays b. Ubâd hayvanının keçesi üzerinde; Ömer b. Abdülazîz, Câbir b. Abdullah, Ali b. Ebû Tâlib, Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhüm hep çul üzerinde namaz

kılmışlardı. Maahâzâ İbn Sîrîn, İbnü'l-Müseyyeb gibi halı üzerinde namaz kılmayı muhdes görüp de mekruh addedenler de vardır. Urve b. Zübeyr, Câbir b. Zeyd, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm topraktan başka şey üzerinde namazdan hoşlanmazlardı. Ebû Bekir radiyallahu anhü palan teğeltisi üzerinde namaz kılmaktan nehiy buyurmuşlardır. İmam Mâlik'in, "Musallî, cephesini toprağa koyduktan sonra yün, kıl gibi bir şey üzerinde durursa beis yoktur" dediğine bakılırsa onun halı, kürk, çul gibi şeyler üzerinde namaz kılmayı hoş görmeyen İbrâhim ve Esved en-Nehaî ve diğer sayılan emsallerinin mezhebine meyli anlaşılıyor. Maahâzâ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in yaygı üzerinde namaz kıldıklarını İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayet ediyor.

102 Erkek ile kadının yekdiğeri lems etmeleri nâkız-ı vudû' olduğuna kâil olan Şâfiyye'ye karşı bu hadis ile de ikâme-i hüccet ediliyor. Onlar ise arada belki bir hâil vardı yahut lems ile adem-i intikâz-ı vudû' ihtimal ki hasâis-i nebeviyyedendir diye te'vile kalkışır.

103 Anlaşılan ümmü'l-mü'minîn hazretleri pek derin bir uykuya dalmış bulunuyormuş.

104 Âişe radiyallahu anhânın son sözü makâm-ı itizârda söylenmiş bir sözdür, eğer odamda aydınlık olaydı ayağımı dürtmelerine ihtiyaç bırakmazdım demek istiyorlar. Bundan, evlerde kandil yakmanın muhdes olduğu istidlâl olunuyor.

وَعَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي وَهِيَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ
عَلَى فِرَاشِ أَهْلِهِ اعْتِرَاضَ الْجَنَازَةِ.

TERCÜMESİ

(Yine) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle kıblesi (yani mevzi-i sücûdu) arasında ve ehlinin (beraber yattığı) yatağı içinde cenaze gibi (sağından soluna doğru) karşısında uzanmış olduğum halde namaz kılardı.¹⁰⁵ {B383 Buhârî, Salât, 22.}

.....

105 Bu hadîs-i şerif, maksut ve mâna bir olmakla beraber turuk-ı muhtelifeden elfâz-ı adîde ile Hazret-i Âişe'den mervîdir. Birinde, "كَانَ يُصَلِّي صَلَاتَهُ كُلَّهَا وَأَنَا مُعْتَرِضَةٌ..." "Bütün gece namazını ben karşısında... uzanmış olduğum halde kılardı" {M1141 Müslim, Salât, 268.}, diğerinde, "وَسَطَ السَّرِيرِ وَأَنَا مُضْطَجِعَةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ تَكُونُ لِي الْحَاجَةُ فَأَكْرَهُ أَنْ أَقُومَ فَأَسْتَقِيلَهُ فَأَنْسَلُ أَنْسِلًا مِنْ قِبَلِ رَجُلَيْهِ" "Serîr üzerinde kendisiyle kıblesi arasında yattığım halde... bazan işim olurdu da kalkıp rûberû gelmemek için ayakları tarafından sıyrılır öyle kalkardım." {B6276 Buhârî, isti'zân, 37.}, bir diğerinde de, "... وَأَنَا حَائِضٌ..." "Karşısında ve hayız olduğum halde..." {B379 Buhârî, Salât, 19.} lafızlarıyla vârit olduğu gibi, bazan, إِذَا سَجَدَ أَصَابَنِي تَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ "Giydiği sevb,

secdeye vardığı zaman, hâiz iken bana dokunurdu” {B379 Buhârî, Salât, 19.} lafzı ile de vârit olmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da olan rivayette de kıssa bertafsil nakledildikten sonra, حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ أَقْفَطَهَا فَأَوْثَرَتْ “Nihayet vitri kılmak istedikleri vakit onu uyandırır, Âişe radiyallahu anhâ da vitri kılardı” {D711 Ebû Dâvûd, Salât, 111.}; yine *Ebû Dâvûd* ile *İbn Mâce*’deki bir lafızda, فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ قَالَ تَنَحَّى “Vitri kılmak istediği vakit ona oradan çekil buyururdu” {D714 Ebû Dâvûd, Salât, 111.} denilmiştir. Bundan evvelki hadisin 1 ve 2 rakamlı hâmişlerine de müracaat.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَيَضَعُ أَحَدُنَا طَرَفَ الثَّوْبِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ فِي مَكَانِ السُّجُودِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Biz) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılardık da bazılarımız sıcağın şiddetinden dolayı (büründüğü) sevbini bir ucunu secde yerine yayar. ¹⁰⁶ {B385 Buhârî, Salât, 23.}

106 Müslim’in rivayetinde, بَسَطَ ثَوْبَهُ فَسَجَدَ عَلَيْهِ “Sevbini yayıp üzerine secde ederdi” {M1407 Müslim, Mesâcid, 191.} denildiği gibi İbn Ebû Şeybe’nin rivayetinde, فِي شِدَّةِ الْحَرِّ وَالْبَرْدِ {MŞ2767 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 42.} suretinde vârit olmuştur. Sıcağın ve soğğun şiddetli zamanlarında giyilen sevbini namazda iken yayıp üzerine secde etmeyi tecviz eden Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye bu hadis ile ihticâc ederler. İctihadları Ömer radiyallahu anhin kavline muvâfıktır. İbrâhim en-Nehaî, Atâ, Mücâhid de bu re’ye oldukları gibi Hasan-ı Basrî de, “Bunda beis yok” demiştir. İbnü’l-Münzîr bu ictihadda olanlar meyanında Şa’bî, Tâvûs, Evzâî, Nehaî, Zührî, Mekhûl, Mesrûk, Şüreyh gibi eimmenin isimlerini tâdât ediyor. İmam Şâfiî ise Habbâb radiyallahu anhin, شَكَّوْنَا “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme taşların sıcaklığından alınlarımızda peydâ olan ezâyı makâm-ı şekvâda arzettik de bir çare haber vermediler” {M1406 Müslim, Mesâcid, 190.} hadisi ve رَبَّابُ جَيْسِكَ يَا رَبَّابُ “*Rebâh, alnını toprağa bula!*” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 118.} suretinde vârit olan hadîs-i şerif ile ihticâc ederek bunlara muhalif olup bu hadisteki sevbini sevb-i munfasıl, yahut musallînin hareketiyle müteharrik olmayan sevb-i muttasıl ile te’vil etmiştir.

وَعَنْهُ ﷺ أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

(Yine) Enes radiyallahu anhtan: “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, na’leyni ayağında namaz kılar mıydı?” diye sorulup¹⁰⁷ “Evet” cevabını verdiği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor.¹⁰⁸ {B386 Buhârî, Salât, 24.}

107 Soran zat, râvi Ebû Mesleme Sâid b. Yezîd el-Ezdî’dir.

108 Bu hadîs-i şerif na’leyni çıkarmaksızın namaz kılmanın cevazına delil olduğu gibi âtîdeki hadisler istihbâbına bile delâlet eder: Ebû Dâvûd *Sünen*’de aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin, “خَالِفُوا الْيَهُودَ فَإِنَّهُمْ لَا يُصَلُّونَ فِي نَعَالِهِمْ وَلَا فِي خِفَافِهِمْ” *“Yahudilere muhalefet ediniz. Onlar ayakkabılarıyla ve mestleriyle namaz kılmazlar”* {D652 Ebû Dâvûd, Salât, 88.} buyurduklarını rivayet ettiği gibi Rَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَافِيًا وَمُتَّعِلًا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in yalın ayak da, na’leyn ile de namaz kıldıklarını gördüm” {D653 Ebû Dâvûd, Salât, 88.} dediğini Abdullah b. Amr b. Âs (radiyallahu anhümâ)dan rivayet ediyor. Taberânî de Alkame b. Mes’ûd’dan şunu rivayet eder: İbn Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi hânesinde ziyarette gelmişti. Namaz vakti oldu. Ebû Mûsâ İbn Mes’ûd’a, “Yâ Ebû Abdurrahman! İmâmete geç. Sen benden hem daha yaşlısın hem daha âlimsin” dedi. O da, “Hayır, sen geç. Biz senin evine geldik” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ ileri geçti ve na’leynini çıkardı. Namazdan sonra İbn Mes’ûd, “Na’leynini niçin çıkardın? Yoksa Vâdi-i Mukaddes’te misin? Yemin ederim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi mestlerle ve na’leyn ile namaz kılarken gördüm” dedi. {MK9262 Taberânî, *el-Kebîr*, IX, 255.} Radiyallahu anhümâ. Lâkin na’leyn ile namaz kılabilmek için tâhir olmaları şarttır. Na’leyn üzerinde necâset varsa musallî onu siler ve namazını kılar. Bazıları yaş necâsete basan kimsenin onu toprakla silip namaza durabileceğine kâil olmuşlarsa da Ebû Hanîfe ile Mâlik’e göre ayakkabındaki yaş pislik ancak su ile temizlenebilir. Eğer kuru ise hakk ile izâlesi kifayet eder. Şâfiî’ye göre ise ister hafta, ister na’leynde, ister başka şeyde olsun bütün necâsât ancak su ile tathîr olunabilir.

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ بَالَ ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى فَسُئِلَ فَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ صَنَعَ مِثْلَ هَذَا فَكَانَ يُعْجِبُهُمْ لِأَنَّ جَرِيرًا كَانَ مِنْ آخِرِ مَنْ أَسْلَمَ.

TERCÜMESİ

Cerîr b. Abdullah (el-Becelî) radiyallahu anhtan: (Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki, (bir defa) su döktükten sonra abdest aldı ve mestleri üzerine meshetti. Sonra kalkıp namaz kıldı. (Niçin böyle yaptın? diye) sordular.¹⁰⁹ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in böyle yaptığını gördüm (de onun için)” cevabını verdi.

Râvi der ki:¹¹⁰ Bu hadis pek hoşlarına¹¹¹ giderdi. Çünkü Cerîr (sahâbe içinde) en son müslüman olanlardan biridir.¹¹² {B387 Buhârî, Salât, 25.}

109 Sual eden, Cerîr’in böyle yaptığını gören Hemmâm b. Hâris’tir. Bu sual huf üzerine meshettiğine itiraz kabilindendir.

110 Bu râvi, Hemmâm b. Hâris’ten hadisi rivayet eden İbrâhim en-Neha’îdir.

111 “Hoşlarına” dediğinde zamir, Abdullah b. Mes’ûd’un ashabına râcidir. Cerîr’in bu rivayeti huffeyn üzerine meshi sünnet itikad eden Abdullah b. Mes’ûd ashabını memnun ederdi.

112 Cerîr radiyallahu anhin İslâm’a gelmesi Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in sene-i vefâtı içinde vâki olmuş olup birçok rivâyâtta sûre-i Mâide’nin nüzûlünden sonra olduğunu kendisi de söylüyor. Binaenaleyh bu sünnet-i seniyyenin sûre-i Mâide’deki فَأَغْسِلُوا^a âyet-i kerîmesi ile mensuh olduğunu iddia edenlerin butlan kavline Cerîr’in bu fi’l-i resûl aleyhi’s-selâmı âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra müşâhede etmiş olması delildir. Mesh ale’l-huffeyn hakkındaki ehâdisin tevâtür mertebesinde olduğunu söyleyenler çoktur. Ahmed b. Hanbel otuz yedi hatta kırk sahâbînin bunu rivayet ettiğini haber veriyor. İbn Ebû Hâtim bu adedi kırk bire, “Eşraf” sahibi yetmiş sahâbîye çıkarıyor. İbn Abdülber diyor ki: Bütün ehl-i Bedir ile ehl-i Hudeybiyye ve diğer muhâcirîn ve ensar vesair sahâbe ve tâbiîn ve fukahâ-i emsâr ve âmmе-i ehl-i ilm ve eser, huffeyn üzerine meshetmişlerdir. Bunu inkâr eden cemâat-i müslimînden hariç bir mahzûl-i mübtedidir. *Bedâi’*’de de, “Mesh ale’l-huffeyn âmmе-i fukahâ ve âmmе-i sahâbe indinde câizdir. Yalnız Abbas radiyallahu anhtan adem-i cevâzına dair bir eser rivayet ediliyor ki bu da râfıza kavlidir” dedikten sonra Hasan-ı Basrî’nin, “Sahâbeden, hem de ehl-i Bedir’den yetmiş zata yetiştin ki hepsi de mesh ale’l-huffeyni câiz görüyorlardı” dediğini rivayet etmektedir. Ebû Hanîfe rahmetullahi aleyh bunun sünniyyetine itikadı Ehl-i sünnet ve cemaatten olmanın şerâitinden addile, “Onlardan biri Şeyhayn’ı (yani Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümâyı) tafdîl etmek Hateneyn’i (yani Osman ve Ali radi-

yallahu anhumâyi) sevmek, huffeyn üzerine meshi câiz ve desti nebîzini yani müsellesi helâl görmektir” demiştir.

Nebîz hakkında diğer Ehl-i sünnet’in Ebû Hanîfe ile ihtilâfı meşhurdur. Kerhî, Huf-feyn üzerine meshi câiz görmeyenin küfründen korkarım diyor (140, 152, 153, 154, 155. hadislere de müracaat).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا صَلَّى فَرَجَ بَيْنَ يَدَيْهِ
حَتَّى يَبْدُوَ بَيَاضُ إِبْطَيْهِ.

TERCÜMESİ

İbn Buhayne¹¹³ (demekle de mâruf olan) Abdullah b. Mâlik radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (edâ-i) salât (esnasında secde) ederken koltuklarının aklı¹¹⁴ görünecek derecede pazılarının arasını aç(ıp beden-i şerifini yerden uzak tut)arlar-
dı.¹¹⁵ {B390 Buhârî, Salât, 27.}

.....

113 Buhayne bint Hâris b. Muttalib, Abdullah b. Mâlik hazretlerinin vâldesinin ismidir. Onun vâldesi de sahâbiyedir. Hepsi sâbikûn ve sâbikâttandır. Radiyallahu anhum. Abdullah b. Mâlik b. Buhayne b. Kışb radiyallahu anh Kureyş hulefâsından Ezdî (Esdî) yani Ezd eş-Şenûe’den bir kimsedir. Bundan dolayı bazı esânîdde رَجُلٌ مِنَ الْأَزْدِ {B3776 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 1.} kaydını ilâve edip Kureşî olmadığına ve yalnız Kureyş içinde bulunduğuna işaret ediyorlar. Eyyâm-ı Câhiliyye’de pederi Mâlik b. Kışb cedd-i kerîm-i nebevî Hâşim’in birâderi Muttalib b. Abd-i Menâf ile akd-i muhâlefe etmiş ve torunu Buhayne lâkabıyla mâruf olan Abde bint Hâris b. Muttalib’i tezevvüc eylemişti. Râvi Abdullah radiyallahu anh işte Mâlik ile bu Buhayne’nin semere-i izdivâcıdır. Bundan dolayı vâlideynine nisbet edilmiştir. Kendisi de vâldesi de kadîmü’l-İslâm’dırlar. Abdullah radiyallahu anh âbid ve fâzıl bir zat olup siyâm-ı dehre mülâzemet ederdi. Vefatı 56 senesindedir. Buhayne’nin –ismi tasrih edilmeyen– vâldesi de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme biat edenlerdendir. Hayber ganâiminden her ikisine hisse verilmiştir. Bazı ruvât-ı hadîs Abdullah b. Mâlik b. Buhayne diyecek yerde yanlışlıkla Mâlik b. Buhayne demişlerdir. Mâlik ise Buhayne’nin oğlu değil zevcidir. Buhârî’nin ayrı ayrı dört sened ile sevkeylediği 386. hadis bu sehvi meydana vuracak surette sevkedilmiştir. Huffâz ve şurrâhın bu sened hakkında hayli sözleri vardır. Mâlik’in sohbeti beyne’l-huffâz muhtelefün fihtir. Buhayne Mâlik’in değil Abdullah’ın vâldesi olduğu için İbn

Buhayne'deki (ibn) lafzını hemzesiz yazmak ve Mâlik lafzını tenvinsiz okumak kaideten yanlıştır.

114 İnsanın koltuk altı mâlûm olduğu üzere beyaz olmaz. Fakat yirmi, otuz sahâbîden elfâz-ı muhtelifle ile sücûd-i nebevînin keyfiyetini tarif için rivayet edilen hadislerde koltuk diplerinin beyazlığından bahsediliyor. Hâfız Ebû Nuaym, “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem koltuk altlarının beyaz olması âlâmât-ı nübüvvetlerinden biridir” der.

115 Şu tarif olunan heyete tecnîh, ictinâh, tecennuh, cahh ve techiye denir. *Kâmus* terçümesinde tecnîh kelimesi unutulmuşsa da ictinâh mufassalan, diğerleri de ona ma'tufen ve muhtasaran tarif edilmiştir. Âsım Efendi merhum şöyle diyor: “... ve ictinâh fi's-sücûd, musallî iki ellerinin ayalarına çöküp kollarını yere ferşelemeyerek yerden yukarıca dirseklerini refedip ve batnının iki tarafına kısırmayarak koltuklarını koğuşça tutarak bi-aynihî kanat şeklinde tutmak mânâsındadır ki, bu vaz' üzere emr-i şer'i sâdir olmuştur.” İntehâ. Bu hadisi Buhârî'den başka Müslim ile Leys, Tirmizî, Hâkim, Ebû Dâvûd, Dârekutnî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme'nin her biri müteaddit yollardan rivayet etmişlerdir. Ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette, كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَجَدَ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secdeye vardığı vakit ufak bir kuzu, istese iki kolları arasından geçebilirdi” {M1107 Müslim, Salât, 237.}; rivayetlerin birinde, “Pazılarının arasını o kadar açardı ki, koltuklarının beyazlığı arkadan görünürdü” {M1108 Müslim, Salât, 238.}, bir diğerinde de, كُنَّا لَنَاوِي لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا يُجَافِي مِرْفَقَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ إِذَا سَجَدَ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secde ettiğinde dirseklerini yanlarından o kadar uzak tutardı ki, çektikleri zahmetten dolayı yüreğimiz sızlardı” {HM19221 İbn Hanbel, IV, 342.} denilmiştir. Bu heyet üzere sücudun hikmeti tevazua daha muvâfık, cepheyi yere daha sağlam yapıştırmaya bâis, tembellik halinden daha uzak olmasıdır. Kadın ile hüsnâ ise öyle açılıp saçılmaz. Âzasını birbirine yapıştırır ki, bu, setre daha ziyade yakışır ve ihtiyata daha ziyade elverir bir haldir. Maahâzâ musallînin nasıl kolayına gelirse öyle secde etmesine de ruhsat verilmiştir. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhümâ, istiftâ eden zata, أَسْجُدْ كَيْفَ تَيْسَّرُ عَلَيْكَ “Nasıl kolayına gelirse öyle secde et!” buyurmuştur.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَأَكَلَ دَبِيحَتَنَا فَذَلِكَ الْمُسْلِمُ الَّذِي لَهُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ فَلَا تُخْفَرُوا اللَّهَ فِي ذِمَّتِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim bizim (şu) kıldığımız namazı kılar, kıblemize

karşı durur, kestiğimizi yerse; Allah'ın, Resûlullah'ın ahd ve emanını hak eden müslüman işte odur. (Artık) Allah'a (ve resulüne) karşı (öyle olan bir kimse- nin) ahd ve emanına hıyanet etmeyiniz.”¹¹⁶ {B391 Buhârî, Salât, 28.}

116 İbn Ömer radiyallahu anhumânın 24 rakamlı hadisine müracaat. Buhârî bundan sonra işbu 255. ile sâbıktaki 24. hadisleri cem'eden bir hadisi de mükerreren rivayet etmektedir. Burada sebep-i îrâdı istikbâl-i kıblenin farziyetini sünnet ile ispat etmektir.

256

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ رَجُلٍ طَافَ بِالْبَيْتِ لِلْعُمْرَةِ وَلَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ أَيُّتِي امْرَأَتُهُ فَقَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكَعَتَيْنِ وَطَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) mervîdir. İbn Ömer radiyallahu anhumâya, “Eğer bir kimse umre niyetiyle Beyt-i Şerîf’i tavaf eder de Safâ ile Merve beyninde dolmaz (yani sa’y etmez)se (ihramdan çıkıp) karısına mukârenet edebilir mi?” diye sorulmuş.¹¹⁷ O da şöyle cevap vermiş: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (umre için Mekke’yi teşrifinde) Beyt-i Muazzam’ı yedi kere tavaf buyurdu ve Makâm(-ı İbrâhim’in arkasında iki rek’at namaz kılıp Safâ ile Merve arasında sa’y etti idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sizin için güzel bir numunedir.”¹¹⁸ {B395 Buhârî, Salât, 30.}

117 Soran, râvi Amr b. Dînâr ile arkadaşlarıdır.

118 *Buhârî*’de bu hadisin mâba’di olmak üzere râvinin, “Câbir b. Abdullah radiyallahu anha da sorduk. Safâ ile Merve beyninde sa’y etmedikçe kadına sakın takarrüb etmeyesin cevabını verdi” dediği mezkûrdur.

257

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيْتَ دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ مِنْهُ فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ رَكَعَتَيْنِ فِي قُبْلِ الْكَعْبَةِ وَقَالَ هَذِهِ الْقِبْلَةُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Beyt(-i Muazzam'ın için)e girdiği zaman¹¹⁹ bütün (cihât ve) nevâhîsinde dua buyurup çıkıncaya kadar namaz kılmadı.¹²⁰ Çıkınca Kâbe'nin önünde¹²¹ iki rek'at kıldı ve "Kible işte budur" dedi. {B398 Buhârî, Salât, 30.}

.....

119 Demek ki beytin içine girmek câiz imiş. Maahâzâ hacceden kimsenin Beyt-i Şerif'in içine girip –Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sünnet-i seniyyelerine iktidâen– orada iki rek'at namaz kılması ve dâhil-i beyte na'leyn ve mest ile girmemesi ve Hicr de beytten ma'dûd olduğu için oraya da tâzimen yalın ayak girmesi müstehaptır.

120 İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu rivayeti dâhil-i Kâbe'de namaz kılınmadığını müş'irdir. Maiyyet-i aliyye-i nebeviyyede Bilâl ile birlikte dâhil-i Kâbe olan Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümden gelen rivayet de nefy-i salâtı mutazammındır. Halbuki yine Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine nazaran müşârün ileyh aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Kâbe'den çıkmasını müteakip Bilâl'ı beytin kapısında ayakta görmüş ve "Kâbe içinde namaz kıldı mı?" diye vâki olan sualine, "Evet, kapıdan giren kimsenin sol tarafına düşen iki direk arasında iki rek'at kıldıktan sonra dışarıya çıkıp Kâbe'nin karşısında (yani Makâm-ı İbrâhim'de) iki rek'at kıldı" {B397 Buhârî, Salât, 30.} cevabını almış. Kâbe'ye duhulün iki defa vâki olmuş olması da muhtemeldir. Dârekutnî'nin yine İbn Abbas'tan rivayetine nazaran, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, beytin içine girip iki direğin arasında iki rek'at kıldı. Sonra çıkıp bâb-ı Kâbe ile Hacerülesved arasında iki rek'at kılıp 'Kible işte budur' buyurdu. Sonra bir defa daha Kâbe'ye girip ayakta dua buyurduktan sonra namaz kılmadan çıktı." {DK1725 Dârekutnî, es-Sünen, II, 51.}; Bu rivayetin kısm-ı âhiri ile metindeki rivayeti arasında bir dereceye kadar muvafakat vardır. Vak'a taaddüt etmişse rivayetleri telifte müşkilât yoktur. Fakat vak'a bir ise Bilâl'in isbâten vâki olan rivayeti ile amel edilmek lâzım gelir. Zira ispat nefye mukaddemdir. Binaenaleyh tercihi lâzım gelir. Üsâme gibi nefyedenlerin nefyine ise sebep şudur: Onlar Kâbe'nin içine girip kapıyı örttüler ve dua ile meşgul oldular. Bilâl ise Hazret-i Resûl aleyhisselâma yakın bir yerde bulunuyordu. Sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz namazı kılınca yakınında duran Bilâl gördü. Uzakta duran Üsâme görmedi. Bâhusus kapı örtülüp ortalık loş olmuş, namaz da hafif kılınmış, Üsâme ise hep dua ile meşgul olmuş idi. Üsâme, zannına binaen namaz kılınmadı diyebilir. İntehâ. Elhâsıl cevâb-ı Kâbe'de namaz kılmanın cevazı muhtelefün fih bir meseledir. Lâkin İbn Ömer'in Bilâl'den (radiyallahu anhüm) rivayeti Kâbe içinde farz olsun, nefil olsun salâtın câiz olmadığına kâil olan İbn Cerîr et-Taberî'ye karşı hüccettir. İmam Mâlik'e göre orada namaz kılınabilirse de ne farz kılınabilir ne de vâcib olan iki rek'at tavaf namazı. Şayet

kılan olursa vakti içinde iade eder. Ebû Hanîfe ile Şâfiî'ye göre farz da nefl de kılmak câizdir (294. hadise de müracaat).

121 Kâbe'nin önünden maksat, Makâm-ı İbrâhim'dir diyen olduğu gibi bâb-1 Kâbe ile Hacerülesved'in arası diyen de, mîzab tarafı diyen de vardır. Fakat hariçten Kâbe'nin insana karşı gelen her cüzü kiblelidir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا تَقَدَّمَ وَبَيْنَهُمَا مُخَالَفَةٌ فِي اللَّفْظِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'de) on altı yahut on yedi ay¹²² Beytûlmakdis'e doğru namaz kıldıklarını rivayet eder ki, bu (hadis) evvelce geçmişti.¹²³ (Rivayetlerin) ikisi beyninde lafzan tehâlûf vardır.¹²⁴ {B399 Buhârî, Salât, 31.}

.....

122 On sekiz ve on üç ay rivayetleri de vardır. Dokuz ve on ay diyenler de varsa da rivayetleri şâz itibar ediliyor. Hicret-i nebeviye birinci senenin rebîülevvelinde vâki, tahvîl-i kible âyetinin de ikinci sene recebi evâsıtında nâzil olduğu muhakkak olduğuna göre on altı ay rivayeti hepsinden kuvvetlidir.

123 38. hadise işaret edilmiştir.

124 Her iki rivayet beyninde metn-i *Buhârî*'de lafzan ihtilâf çok ise de aralarında mânaya sârî bir ihtilâf yoktur. Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan rivayetinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Mekke'de Beytûlmakdis ile Kâbe'nin ikisini birden istikbal buyurarak namaz kıldıkları zikrediliyor. Bundan şunu anlıyoruz ki Beytûlmakdis'e teveccüh ile daha Mekke'de iken emrolunmuş. Fakat kalb-i âli-i nebevî ilk ve son kiblesi olan Kâbe-i Muazzama'ya teveccüh arzusundan bir türlü feragat buyurmadığı için hem emir yerine gelmek hem de pek sevdikleri Kâbe'den, Beytullah'tan hîn-i salâtta mehcûr olmamak maksadıyla –bazı rivâyâtta vâki olduğu üzere– Rüknlüyemânî ile Rüknlühicr arasını istikbal buyururlarmış. Hicret üzerine her iki kibleyi cem'a imkân kalmadığı için on altı ay yalnız Beytûlmakdis'e teveccüh buyurmuşlardır. Fakat –nass-ı Kur'ân ile mâlûm olduğu üzere– bu müddet zarfında gönülleri hep Kâbe'ye mütemayil idi. Taberânî'nin İbn Cüreyc'den rivayetine nazaran hicretten mukaddem ve ibtidâ-yı emirde kible Kâbe-i Muazzama iken bilâhare nesholunarak üç sene kadar bir zaman Beytûlmakdis'e teveccüh buyurulmuştur. En son tahvîl-i kible hakkındaki vahiy bir ikindi, ya öğle namazında

nâzil olmuştur. Lâkin öğle namazı rivayeti daha kavi olmak vârid-i hâtırdır. Zira (38. hadise müracaat) muhbirin şehâdeti üzerine Beytûlmakdis cihetinden Kâbe cihetine dönen cemâat-i ensâr ikindi namazı kılıyorlardı. Demek ki nesih daha evvel vâki olmuş. Kubâ ehli ise ertesi gün ancak sabah namazında iken nesihden haberdar olabilmişlerdir. Çünkü yerleri Medine'ye uzakça idi.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ فَإِذَا أَرَادَ فَرِيضَةً نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

TERCÜMESİ

Câbir (b. Abdullah el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (nâfile) namazı (seferde) devesi üstünde -deve nereye isterse teveccüh etsin- kılar, bir farz (namaz)ı niyet buyurduğunda ise inip kibleye dönerdi.¹²⁵ {B400 Buhârî, Salât, 31.}

.....

125 Dâbbe üzerinde yoldan kalmamak üzere nevâfili kılmanın cevazı bu hadîs-i şerifte sarihtir. İhram tekbirini alırken kibleye teveccüh ettikten sonra esnâ-i salâtta inhiraf, namazı ifsat etmez. Nitekim Câbir radiyallahu anhnın, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni bir işe yolladı idi. Döndüm, bir de baktım ki râhilesi üstünde sücûdda re’s-i mübareklerini rûkûdan biraz daha ziyade indirerek meşrik tarafına dönmüş olduğu halde namaz kılıyor” {D1227 Ebû Dâvûd, Salâtü’s-sefer, 8.} rivayeti olduğu gibi *Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî*’de de İbn Ömer radiyallahu anhümânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in merkep üstünde Hayber’e müteveccih olarak namaz kıldığını gördüm” {M1614 Müslim, Müsâfirîn, 35.} rivayeti vardır. Salât-ı mefrûzada ise istikbâl-i kıblenin terk olunmaması vâcip olduğuna da bu hadis delâlet eder. Bu hususta icmâ-ı fukaha vardır. Yalnız şiddet-i havf zamanında kible den inhirafa ruhsat verilmiştir. Râkibin, hatta misâfir-i mâşînin ne gibi ahvalde namaz kılabileceği hakkında ulemânın pek hurda nizâ ve ihtilâfları vardır ki mahall-i tafsîli bu dar satırlar değildir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى النَّبِيُّ ﷺ قَالَ إِبْرَاهِيمُ الرَّائِي عَنْ عَلْقَمَةَ الرَّائِي

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ لَا أُدْرِي زَادَ أَوْ نَقَصَ فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَدَثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالُوا صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا فَتَنَى رِجْلَيْهِ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ قَالَ إِنَّهُ لَوْ حَدَّثَ فِي الصَّلَاةِ شَيْءٌ لَنَبَأْتُكُمْ بِهِ وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنَسَى كَمَا تَنْسُونَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلْيَتِمَّ عَلَيْهِ ثُمَّ يُسَلِّمْ ثُمَّ يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bize) namaz kıl(dır)dı.¹²⁶ İbn Mes'ûd'dan rivayet eden Alkame (b. Kays en-Nehaî')den rivayeten (hemşirezâdesi) İbrâhim (b. Yezîd en-Nehaî), "Amma (namazı) artık mı, eksik mi kıldırды bilemiyorum" ded(ikten sonra İbn Mes'ûd'un lafzını rivayete dönerek ded)i ki:¹²⁷ (Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem) selâm verince biri ona, "Yâ Resûlellah! Namaz hakkında yeniden (vahiy, falan gibi) bir şey mi geldi?" diye sordu. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), "(Yok) neden sordun?" deyince, "Yâ Resûlellah! Şöyle böyle kıl(dır)dın da ondan" dediler.¹²⁸ Bunun üzerine aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hemen teşehhüd vaz'ını almak üzere) iki bacağını kıvrırdı. ve kibleye karşı yönelip iki secde ettikten sonra selâm verdi. (Mübârek) yüzünü bize dönünce buyurdu ki: Namaz hakkında yeniden (vahiy, filân gibi) bir şey gelmiş olaydı (muhakkak) size (evvelce) haber verirdim.¹²⁹ Lâkin ben de (nihayet) sizin gibi beşerim. Siz unuttuğunuz gibi (ben de) unuturum.¹³⁰ (Bir şeyi) unuttuğum zaman (tesbih vesaire ile) bana hatırlatınız. İçinizden biri namazda şekkedecek olursa savâbı taharrî edip¹³¹ (savaptır diye verdiği karara binaen) namazını tamamlasın. Sonra selâm verip ondan sonra da iki kere secde etsin.¹³² {B401 Buhârî, Salât, 31.}

.....

126 Bu namaz *Taberânî*'deki bir rivayete nazaran ikinci namazı idi. {MK9836 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 28} Bu rivayete göre dördüncü rek'attan beşinciye kalkmışlar ve ka'de-i ahîreyi ondan sonraya bırakmışlardır. Diğer rivayetinde ise, "Salât-ı zuhr idi. O da beş rek'at kılındı" {MK9839 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 29} deniliyor. İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın yine *Buhârî*'deki diğer rivayetinde salât-ı zuhru beş rek'at kıldırдыkları musarrahtır. {B1226 Buhârî, *Sehiv*, 2.}

127 Bu şek, İbrâhim en-Nehaî'ye râcidir. Hadiste mevzubahis olan secde-i sehve sebep artıklık mı, yoksa eksiklik mi idi? Bunu unutmuş olduğu anlaşıyor. Şekki müş'ir ibareden sonrası yine İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın sözüdür.

128 Bu hadîs-i şerife nazaran secde-i sehivden evvel imam ile me'mûm beyninde tâatî-i kelâm edilmiştir. Bu sözler nefis-i salât hakkında ve namazı islah için olduğuna binaen namazda imam ile me'mûmun hangisi ne gibi husûsatta sehven veya amden ne gibi kelâm ile ne miktarda mütekellim olabilecekleri hakkında beyne'l-fukaha uzun uzadıya ictihad ve ihtilâf kapısı açılmıştır. Bu kıssayı namazda kelâm tahrîm olunmazdan evvelki bir zamanda vâki olmuş göstermek isteyenler de varsa da bu tevcihleri pek zayıftır. Zira İbn Mes'ûd radiyallahu anhın diğer rivayetinde bunun salât-ı zuhurda vâki olduğu tebeyyün ediyor. Salât-ı zuhrun farziyeti de mi'racdan sonradır. Namazda kelâmın tahrîm buyurulduğu ise kazıyye-i mi'racdan çok evveldir. Habeşistan'a hicret eden yine Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anı bir aralık Mekke'ye avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize namaz kılarken mülâki olmuş ve bermûtat selâm vermişti. Redd-i selâm buyurmamış oldukları için İbn Mes'ûd hazretleri işi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin her nedense kendisine karşı hâtırmânde olduklarına hamlederek pek ziyade sıkılmış idi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ancak namaz bittikten sonra redd-i selâm buyurup namazda iken lakırdı etmenin tahrîm edildiğini kendisine haber vermişlerdi. {B1199 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 2}

129 *“Ey Resûl-i Ekrem! Sana rabbinden her ne vahiy ve inzâl olunursa tebliğ ediver. Eğer böyle yapmazsan sana tahmîl ettiği vazîfe-i risâleti tamam yapmamış olursun”*^a âyet-i kerîmesine inkıyâdın ednâ vesile ile zâhir ve bütün ümmetçe mâlûm olan hükmü bu vesile ile de haber verilmiş oluyor. Hiçbir nebîde ketm-i risâlet, tebliğde tekâsül olamaz.

130 Enbiyâ salavâtullahi ve selâmühu aleyhim ecmaîn hazerâtına nisyan ve sehiv ârız olması câiz midir? Bir kere akvâl ve ef'âl-i belâgiyyede yani min tarafillâh ahkâm-ı i'tikâdiyye ve ameliye tebliğine müteallik akvâl ve ef'âlde haklarında vukû-ı sehvin muhâliyyetine bütün ulemâ-i İslâm ittifak etmişlerdir. Çünkü ahkâm tebliğinde bir kerecik sehiv ve nisyan vukuu diğer tebligattan emni ref etmeye kâfidir. Olmuş ve olacak şeylere dair gerek vahyen gerek kendiliklerinden verdikleri haberlerde de ne amden ne sehven; ne sıhhat ne maraz halinde; ne rızâ ne gazap vaktinde hulfetmeleri mümkün değildir. Tebliğe taalluk etmeyen ef'âl hakkında ise akvâl-i ulemâ mütehaliftir. Âmme-i ulemâ bunun derhal vahyen veya tarîk-ı uhrâ ile kendilerine mâlûm olması şartıyla imkân vukuuna kâildirler. Nitekim Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden birkaç defa vâki olan sehiv ve nisyan *إِنَّمَا أَنَسَى* yahut *أَنَسَى لِأَنَّهُ* *“Benim unutmaklığım (yahut unutturmaklığım) ancak şeriat ve kaide takriri için vâki olur”* {MU224 Mâlik, Sehiv, 1.} mantûk-ı münîfince efrâd-ı ümmete tabii olarak nisyan ve sehiv ârız olduğunda ne yapmaları lâzım geleceğini –daha müessir olmak için– fiilen tâlim etmek hikmetine müstenittir. Ezcümle bu hadisin âhirinde namazda sehvin hükmü ne olduğu fiilen tarif buyurulmuştur.

131 Savâba ahrâ olanı ihtiyar etsin demektir. Müslim'in rivayetinde, ذَلِكَ إِلَى فَلْيَتَحَرَّ أَقْرَبُ *“Zihnindeki ihtimallerin hangisi savaba daha yakın olduğunu taharrî etsin”* {M1278 Müslim, Mesâcid, 90.} denilmiştir ki, buna İmam Şâfiî, “Müteyakkan olan ednâyı ihtiyar etsin”; Ebû Hanîfe ise “Zann-ı gâlibe göre hangi taraf tereccuh ederse onu ihtiyar etsin.” mânasını vermişlerdir. Bir kimse acaba dördüncü rek’atta mıyım, yoksa üçüncüde miyim diye şekketse Ebû Hanîfe’ye göre zann-ı gâlib hangisi ise ona binâ-yı salât eder ve dört olmak ihtimali musallîce galebe ederse kendisini dördüncüde itibar edip ona göre namazını tamamlar. Şâfiî’ye göre ise herhalde kendisini üçüncüde itibar eder. Zira her iki ihtimale göre üç rek’at kıldığı müteyakkandır ve namazını ona göre itmam eder. Her iki mezhebe göre de secde-i sehiv ile namazın bu noksanı cebrolunur. Müslim’de Ebû Saîd el-Hudrî’den mervî olan, إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلَا يَدْرِي كَمْ صَلَّى. ثَلَاثًا أَمْ أَرْبَعًا فَلْيَطْرَحِ الشَّكَّ وَلْيَتَيْنِ عَلَى التَّيْنِ *“Biriniz namazında şekkedip de üç mü, yoksa dört mü kıldı bilemezse şekki atıp yakîn üzerine namazı bina etsin”* {M1272 Müslim, Mesâcid, 88.} hadisi Şâfiîyye’ye hak verir gibi görünüyor.

132 Namazda vâki sehivden dolayı yalnız iki kere secde etmek lâzım geleceği bilimum fukahânın kavlidir. Evzâî ile İbn Ebû Leylâ’dan rivayet edilen mezheplerine göre her sehiv için iki secde lâzımdır. Bu babda bir hadîs-i zaîf de menkul olduğunu Nevevî söylüyor.

Bir de bu kıssada secde-i sehiv selâmdan sonra vâki olmuş olduğundan secde-i sehvi selâma takdim eden Şâfiî’ye karşı bu hadis hüccet olarak ikâme ediliyor. Ebû Hanîfe’ye göre ise sücûd, selâmdan sonradır. Ahmed b. Hanbel’den bu babda üç rivayet vardır: Birincisi her sücûd, kable’s-selâmdır. Yalnız iki yer müstesnâ, eksik kılıp da selâm vermiş bulunursa, imam taharrî edip zann-ı gâlib üzere binâ-yı salât ederse selâmdan sonra secde eder. İkincisi her secde-i sehiv selâmdan evveldir. Üçüncüsü eksiklikten dolayı ise kable’s-selâm, ziyadedden dolayı ise ba’de’s-selâm secde eder. İmam Mâlik’in mezhebi budur. Ashâb-ı Ebû Hanîfe ise mutlaka ba’de’s-selâm secde ederler (299. hadise de müracaat).

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَافَقْتُ رَبِّي فِي ثَلَاثٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ اتَّخَذْنَا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى فَزَلْتُ وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَآيَةُ الْحِجَابِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَمَرْتَ نِسَاءَكَ أَنْ يَحْتَجِبْنَ فَإِنَّهُ يَكْلَمُهُنَّ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَزَلْتُ آيَةُ الْحِجَابِ وَاجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ فَزَلْتُ هَذِهِ الْآيَةُ.

TERCÜMESİ

(Enes b. Mâlik radiyallahu anh tarikiyle) Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Ben) üç şeyde rabbime muvâfakat ettim:¹³³

“Yâ Resûlellah! Makâm-ı İbrâhim’i musallâ (yani namazgâh)¹³⁴ ittihaz etsek” dedim. ¹³⁵ وَأَتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Bir de âyet-i hicâb, “Yâ Resûlellah! Emretsen de ezvâc-ı tâhirâtın hicab içine girseler. Çünkü berr ve fâcir onlarla konuşabiliyor” dedim.¹³⁶ Derken âyet-i hicâb nâzil oluverdi. (Kezâ) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ezvâc-ı mutaheresi (bir defa) kendisine karşı kıskançlık (göstermek) üzere ittifak ettilerdi. Onlara, ¹³⁷ عَسَىٰ رَبُّهُ إِنِّ طَلَّقْتُكَ أَنُؤَيِّدُكُمُ أَزْوَاجًا dedim. (Derken) bu âyet nâzil oldu.¹³⁸ {B402 Buhârî, Salât, 32.}

133 Cenâb-ı Fârûk-ı Âzâm’ın sözleri âyetlerin nüzûlünden mukaddem olduğu halde “Rabbim bana muvâfakat etti” demeyip de, “Ben rabbime muvâfakat ettim” demesi edep maallahtır ve fıkıh ve ilminin açık bir nişanesidir. “Benim re’yim, zuhurları vakt-i muayyenlerine kadar tehhür eden hükm-i ezeli-i rabbâniyye muvâfık düştü” demek istemiştir.

134 Musallâ ittihazından murat ba’det-tavâf orada iki rek’at namaz kılmaktır ki, bu namaz bir ictihada göre vâcip ise de diğerlerince müstehaptır. Makâm-ı İbrâhim, esahh-ı akvâle göre elyevm bu nam ile tesmiye edilen mahall-i mübârektir ki Halîl-i Celîl-i Rahmân aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm fî külli ân hazretlerinin eser-i kadem-i şeriflerini hâvi olan taş oradadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bize haber verildiğine göre, nâsı hacca davet buyurması da o hacerin üstünde vâki olmuştur. Musallâdan münfehim olan salât da erkân ve efâl-i ma’lûme ile eda olunan salât-ı şer’iyyedir. İbn Abbas’a, Mücâhid’e, Atâ’ya göre bütün harem Makâm-ı İbrâhim’dir. İbn Abbas’tan diğer rivayete göre bütün mevâkîf-ı hac, Makâm-ı İbrâhim’dir. Son iki tevcihe göre harem ve mevâkîf-ı haccın musallâ olması duaya ve takarrub ilallaha mahal olması demektir.

135 Meâl-i şerifi, “*Makâm-ı İbrâhim’i musallâ ittihaz ediniz*” (el-Bakara, 2/125). İntehâ. Vallahu a’lem.

136 Âyet-i hicâbın nüzûlünden evvel aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz kadınların adem-i ihticâbı hususunda Arap’ın âdet-i câriyesine ilişmiyorlardı. Maahâzâ onların dâhil-i perde olmaları daha hayırlı olacağı da mâlûm-ı nebevîleri idi. Fakat kendiliklerinden teşri’den ise vahye muntazır olmayı tercih buyuruyorlardı. Hatta –Kurtubî’nin beyanına göre– Hazret-i Fârûk bu re’y-i sevabı arzettiği vakit muvâfakât-ı risâletpenâhî hâsıl olmamıştı. Âyet-i hicâb, bir kavle göre beşinci, diğerine göre üçüncü, üçüncü kavle göre de dördüncü senede nâzil olmuştur. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ümmü’l-mü’minîn Zeyneb bint Cahş radiyallahu anhâ hazretlerini tezevvüc buyurdıklarında bir velîme tertip etmiş olduklarından hâne-i saâdette yenmiş içilmiş, bir cemaat de girâncânlık edip orada

meks ve sohbeti uzatmış. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri hep yüzü duvara doğru, onların dedikodularından bîhuzur olurlarmış. Adamcağızlar çıkmayınca Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, belki anlarlar diye dışarıya çıkmışlar. Avdetlerinde hâlâ oturup konuşuyorlarmış. Âyetin sebab-i nüzûlü de bu olmuş. {B4793 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 8.}

Âyet-i hicâb bütün mü'minâta şâmil ise de ümmehâtü'l-mü'minînin diğer nisvân-ı müslimâtтан farkları veçhile keflerinin de setri onlar hakkında bilâhilâf farz-ı ayın olmasındadır. Ezvâc-ı tâhirât için âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra artık vech ve keffeyn şöyle dursun, hânelerinden çıktıklarında şahıslarını bile göstermek câiz değildi. Nitekim Hafsa radiyallahu anhâ peder-i muhteremlerinin yevm-i vefatında şahsı setrolunarak ve her cihetten perdepûş olarak hâne-i pedere îsâl edilmişti.

137 et-Tahrîm, 66/5.

138 Bu kıssanın aslını *Buhârî* şârihi Aynî'den olduğu gibi nakledelim: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz her gün sabah namazını kıldırdıktan sonra ümmehâtü'l-mü'minîn birer birer hücrelerine girip yoklamak âdet-i seniyyeleri idi. Hafsa bint Ömer radiyallahu anhâya bir tulum bal hediye edilmiş. O da her sabah Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm vererek nezdine girdiklerinde, kendilerini biraz alıkoyup bal şerbeti içirmiş. Âişe radiyallahu anhâ ise –gayret-i niseviyye hasebiyle– bu kadarcık olsun orada tevakkuflarını hoş görmediğinden Hadıra ismindeki câriye-i Habeşiy'e, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hafsa'nın nezdine girdiği vakit sen de git. Bak ne yapıyor? Bana haber ver” diye tembih etmiş. Hadıra gördüğünü, bal kıssasını anlatmış. Ümmü'l-mü'minîn Âişe bundan dolayı gayrete gelip diğer ümmehâtü'l-mü'minîne, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdinize teşrif buyurduklarında, “Yâ Resûlellah! Senden megâfir kokusu geliyor deyiniz” diye haber gönderdi. –Megâfir, Urfut denilen Arabistan meşelerinin bal gibi tatlı, lâkin nâhoş râyihalı bir samğıdır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise kâh ü nâgâh meleğe mülâki oldukları için üzerlerinde fenâ bir koku bulunmak pek ziyade güçlerine giderdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Sevde bint Zem'a'nın hücrelerine girdiler. Sevde der ki: Ben o sözü pek de söylemek istemiyordum ama sonradan Âişe'den korktum da söyledim. Dedim ki: “Yâ Resûlellah! Senden duyduğum şu koku nedir? Yoksa megâfir mi yedin?” Buyurdular ki: “*Hayır, lâkin Hafsa bana bal içirdi.*” Sonra ümmehâtü'l-mü'minînin nezdine birer birer uğradılar. Her birinden de o sözü duyular. En nihayet Âişe'nin nezdine gidince müşârün ileyhâ –işe daha ziyade ehemmiyet vermiş olmak için– burnunu tıkadı. “*Ne oluyorsun?*” buyurulunca, “Yâ Resûlellah! Senden megâfir kokusu duyuyorum. Yoksa yedin mi?” dedi. “*Hayır, Hafsa bana bal şerbeti içirdi*” buyurulunca da, “Demek, o balın arıları urfut otlamış” dedi. Bunun üzerine Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm da, “*Vallahi bir daha ağzıma koymam*” diye kasem buyurup bal şerbetini nefsi mübareklerine tahrim buyurdular. Bunun üzerine *أَرْوَاجُكَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ* ile başlayan sûre-i Tahrîm nâzil oldu. Meâl-i şerifi, “*Ey Nebî-i Kerîm, ezvacının rızasını bulmak için Allah'ın sana helâl ettiğini niçin*

tahrîm edersin?”dir. Allah Teâlâ helâl etmişken tahrîm buyurdıkları baldır. Ömer radiyallahu anhu vak‘adan haberdar olunca ümmehâtü’l-mü’minînin yanlarına girip –ki bu, âyet-i hicâbın nüzûlünden evvel olsa gerektir– kendilerine vaaz etti. Peygamber aleyhisselâma karşı âsâr-ı gayret izharında ittifak etmekten, hâtırşikenlikten nehiy ve tahzîr eyledi. Söylediği sözler meyanında عَسَىٰ رَبُّهُ إِنِّ طَلَّقَكُنَّ أَنْ تُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ yani: “Ne bilirsiniz? Eğer sizi tatlik edecek olursa rabbi belki size bedel ona sizden daha hayırlı ezvâc verir” demişti ki âyet-i kerîmede de bu elfâz vardır. Ömer’in re’yine muvâfakat ettiği bir kaziyeye de bu idi (bu kıssa ile münasebeti de rivayet edilen 78. hadise müracaat).

Ömer radiyallahu anhu’nın muvâfakati bunlara münhasır değildir. Bu hadiste yalnız üçünü zikir ile iktisar etmesi ihtimal ki hîn-i ihbârında kendisine en ehemmiyetli görünenler bunlar olduğu içindir. Tirmizî’nin “*Sahihtir*” kaydıyla rivayetine nazaran İbn Ömer radiyallahu anhu, “Hiçbir mesele tehdâdüs etmemiştir ki nâs bir türlü, Ömer de bir türlü re’ye bulunmuş olsunlar da Kur’an, Ömer’in dediğine uygun olarak nâzil olmuş olmasın” demiştir. Bu da kesret-i muvâfakâta delâlet eder. Hâfız İbn-i Hacer, nakil i’tibârıyla bu muvâfakâtın on beşine vâkıf olduk diyor. Süyûtî “*Târihü’l-hulefâ*”sında bunları yirmi bire çıkarıyor. Bu hadîste mezkûr olan, 1- Makâm-ı İbrâhîm. 2- Hicâb, 3- Ezvâc-ı tahîrât kıssaları hakkındaki muvâfakâtından mâadâsından bâzılarını zikrederim:

4- *Sahih-i Müslim*’de Hicâb ile Makâm-ı İbrâhîm’den başka Bedir esirleri hakkındaki muvâfakatinden bahsediliyor. Vak‘a-i Bedir’den sonra –içlerinde amm-i Nebî Abbas b. Abdülmuttalib ile İbn amm-i Nebî Akîl b. Ebû Tâlib radiyallahu anhu de dahil olan– yetmiş kadar esir ele geçmişti. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bunlara ne türlü muamele edelim?*” tarzında ashâb-ı kirâmı ile müşavere buyurdular. Hazret-i Ebû Bekir es-Siddîk, “Yâ Resûlellah! Bunlar senin kavmindir, ehlidir. Günlerin birinde Cenâb-ı Hak belki bunlara hidayet verir. Canlarına kıyma da kendilerinden ashabını küffâra karşı kuvvetlendirecek bir fidye aliver” re’yinde bulundu. Hazret-i Ömer, “Bunlar seni tekzip ettiler. Vatanından cüdâ ettiler. Boyunlarını vur. Çünkü eimme-i küfürdürler. Cenâb-ı Hak seni onların vereceği fidyeden müstağni kılmıştır. Akîl’i biraderi Ali’ye, Abbas’ı biraderi Hamza’ya, akrabamdan fülânı bana ver de boyunlarını vuralım” dedi. Sa’d b. Muâz da onun re’yine tâbi oldu. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ashâbına, “İsterseniz bunları katlediniz, isterseniz ileride her birine mukabil birer şehid vermek üzere kendilerinden fidye alınız” buyurdular. Sahâbe-i kirâm şehâdeti de nimet sayarak o gün için fidyeyi tercih ettiler. Nitekim ertesi sene Uhud Muharebesi’nde şühedânın adedi yetmiş bâliğ olup şart-ı nebevîyi Cenâb-ı Hak yerine getirmişti. Meselenin bu sûretle halli üzerine, لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ “*Ehl-i Bedir’in azap olunmayacağına, ganâimin bu ümmete helâl olacağına hükm-i sâbık-ı ilâhî olmayaydı şu aldığınız fidyeden dolayı pek büyük bir azap ile muazzep olacaktınız*”^a âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Habîb-i hüdâ

aleyhi efdali't-tehâyâ Ebû Bekir ile beraber ağlaştılar ve “Eğer bu azap nâzil olaydı Ömer ile Sa’d’dan başkası kurtulmayacaktı” buyurdular. {M4588 Müslim, Cihâd, 58.}

5- Yine sihahta mezkûr olduğu üzere reîsü'l-münâfikîn Abdullah b. Übey b. Selûl vefat ettiği vakit Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem fudalâ-yı sahâbeden olan oğlu Abdullah'ı taltif ve hasbe'l-beşeriyye hâtır-ı meksûrunu cebir için bizzat namazını kıldırmaya niyet ve o namaza ashabı da davet buyurmuşlardı.

Ömer radiyallahu anh, “Yâ Resûlellah! Falan gün şöyle böyle diyen adüvvullahın (İbn Übey) mı namazını kılacaksın?” dedi idi. Çok geçmeden, وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا “O münafıklardan hiçbirinin ebeden namazını kılma! Hiçbirinin de kabri başında durma!” (et-Tevbe 9/84.) âyet-i kerîmesi nâzil oldu.

6- Ömer radiyallahu anh hamrın bu ümmete haram olmasını pek arzu eder, arzusunu da izhardan geri durmazmış. Şûrb ü hamr hakkında sûre-i Bakara ile sûre-i Nisâ ve sûre-i Mâide'deki âyetler tedricen nâzil oldu. Tafsilleri inşallah ileride gelecektir.

7- اَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ- âyet-i kerîmesi آخر ya kadar nâzil olmuş. Hazret-i Ömer bunu işitince kudret-i bâliga-i ilâhiyyeye karşı hayran olup, فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ demiş. Meğer âyetin sonu da böyle imiş (el-Mü'minûn, 23/12-14).

8- Berâet sahası şehâdet-i ilâhiyye ile musaddak olan Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâya ifk vâki olup hakkındaki dedikodular taraf-ı Hak'tan henüz tekzip edilmemiş olduğu bir zamanda Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz o gibi yakışsız sözlerden dolayı sahâbe-i kirâm ile müşavere ve müdâvele-i efkâr buyururlarken Hazret-i Ömer, “Yâ Resûlellah! Âişe'yi sana tezvic eden kimdir?” diye sordu. “Allah Teâlâ” cevabını alınca, “Onu sana verirken rabbin teâlâ ve tekaddes hazretlerinin seni aldatmış olmasını hiç hatıra getirir misin?” هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ dedi ve Hazret-i Siddîka'yı tebriye eden âyât-ı kerîme içinde bu kelimât da nüzûl etti.

9- İki kimse Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin huzurunda mürâfaada bulundular. Mahkûm olan taraf verilen hükme kani olmayıp, “Yâ Resûlellah! Bizi Ömer b. Hattâb'a havale et!” dedi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de “peki” buyurdu. Her ikisi birlikte Ömer'in hânesi kapısında durup kendisini çağırdılar. Davayı kazanan zat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendi lehine hükmettiğini ve hasmının, “Bizi Ömer'e havale et!” demesi üzerine nezdine gönderilmiş olduklarını nakletti. Ömer mahkûmun aleyhe, “öyle mi?” diye sordu, “evet” cevabını alınca, “Ben gelinceye kadar yerinizde durun” diyerek içeriye girdi, kılıcını boynuna takıp geldi ve “Bizi Ömer'e havale et” diyen adama, “Resûlullah'ın hükmüne razı olmayanın alacağı hüküm budur” diyerek kılıcını havale ve katletti. Öteki hemen nezd-i risâletpenâhîye kaçıp, “Yâ Resûlellah! Ömer vallahî hasmımı öldürdü” dedi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, “Ömer'in bir mümini katledeceğini zannetmezdim” buyurdu. Lâkin hemen Allah Teâlâ,

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا
 “Hayır, öyle değil. Rabbine kasem olsun ki onlar kendi aralarında hâdis olan ihtilâflarda seni hakem edip hükmüne razı olmadıkça, sonra da senin verdiğin hükümden dolayı gönüllerini haracdan, adem-i rızâdan hâlî bulmadıkça, sana tamamıyla teslîm-i nefs etmedikçe iman etmiş olmazlar”^a âyet-i kerimesini inzâl buyurup maktulün demini heder ve Ömer’i onun deminden berî kıldı. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. İbn Ebû Hâtim, Tefsîr, III, 994.}

10- Yahudinin biri Ömer radiyallahu anha tesadüf edip, “Sizinkine vahiy getiren Cibrîl yok mu? İşte o bizim düşmanımızdır” demiş. Ömer de, مَن كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ “Her kim Allah’a, meleklerine, resullerine, bâhusus Cibrîl ile Mîkâîl’e (aleyhime’s-selâm) düşman ise şüphesiz Allah da o türlü kâfirlere düşmandır”^b demiş. Âyet-i kerîme de kelâm-ı Ömer’in mantukunca nâzil olmuş.

11- Hazretin en hoş muvâfakatinden biri de şudur: Bir gün Kâ’b el-Ahbâr, وَيْلٌ لِّمَلِكٍ “Arz melikinın sema meliki elinden hali yamandır” demiş. Hazret-i Ömer el-Fârûk derhal, إِلَّا مَن حَاسَبَ نَفْسَهُ “Meğerki nefsi ile hesaplaşmış ola!” kaydını ilâve buyurmuş. Kâ’b el-Ahbâr, “Nefsime yed-i kudretinde tutan Allah’a kasem ederim ki, Tevrat’ta da böyledir. Sen ona tâbi olmuş oldun” demiş ve Hazret-i Ömer hemen secde-i şükrâna kapanmış.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى نُحَامَةً فِي الْقِبْلَةِ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ حَتَّى رِيَّ¹³⁹ فِي وَجْهِهِ فَقَامَ فَحَكَّهُ بِيَدِهِ فَقَالَ إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ فَإِنَّهُ يُنَاجِي رَبَّهُ وَإِنَّ رَبَّهُ¹⁴⁰ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ فَلَا يَبْزُقَنَّ أَحَدُكُمْ قَبْلَ قِبْلَتِهِ وَلَكِنْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ¹⁴¹ ثُمَّ أَخَذَ طَرَفَ رِدَائِهِ فَبَصَقَ فِيهِ ثُمَّ رَدَّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَقَالَ أَوْ يَفْعَلْ هَكَذَا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) kible (duvarın)da tükürük buldu.¹⁴² Bu, kendisine o kadar girân geldi ki, üzüldüğü dîdâr-ı mübârekinden besbelli oldu.¹⁴³ Kalktı ve mübarek eliyle hakketti. Sonra buyurdu ki: Her biriniz namazına durduğu vakit şüphesiz rabbi ile münâcât eder. Rabbi kendisiyle kiblesi arasındadır. O

a en-Nisâ, 4/65.

b el-Bakara, 2/98.

halde hiçbiriniz kıblesine karşı tükürmesin.¹⁴⁴ Muztar kaldığında ya sol tarafına, ya (sol) ayağının altına tükürsün.¹⁴⁵ Sonra ridâ-yı şerifinin kenarından tutup ve içine tükürüp dürerek, “Yahut işte böyle yapsın” buyurdu.¹⁴⁶ {B405 Buhârî, Salât, 33.}

139 حَتَّى رُئِيَ rivayeti de vardır ki her ikisi bir mânâyadır.

140 Diğer rivayette terdîd ile أَوْ إِنَّ رَبَّهُ.

141 تَحْتَ قَدَمَيْهِ rivayeti de vardır.

142 Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine nazaran bu, namazda iken vâki olmuştur. Orada şöyle deniliyor: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cemaatin önünde namaz kıldırmakla meşgul iken mescidin kıblesi cihetinde (yani mihrapta) bir nuhâme buldu. (Namaz içinde iken) onu kazıdı. Namazdan çıktığı vakitte buyurdu ki: “Her hanginiz namazda iken Allah Teâlâ yüzünün geldiği tarafındadır. Hiçbiriniz namazda iken önüne doğru tükürmesin.” İntehâ. {B753 Buhârî, Ezân, 94.}

143 Nesâî'nin rivayetinde, فَغَضِبَ حَتَّى احْمَرَّ وَجْهُهُ “O kadar gazap buyurdu ki mehâsin-i mübârekesi kıpkırmızı oldu” {N729 Nesâî, Mesâcid, 35.} denilmiştir.

144 Tükürük, İbrâhim en-Nehaî'den başkasına göre hep tâhir ise de mescide, bâhusus kible cihetine tükürmek makam ve cihete karşı muhîl-i edeb ve hürmet olduğu için menhîdîr. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da rivayet edildiğine göre biri –ki diğerlerin rivayetinden ensardan bir zat olduğu anlaşılıyor– bir kavme imâmet etmiş. Adamcağız namazda iken kibleye doğru tükürmüş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de görmüşler ve namazları hitam bulduktan sonra, “*Bu adam size imam olmasın*” buyurmuşlar. O zat, bir daha mihraba geçmek istediğinde kendisini men ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle buyurduklarını ihbar etmişler. O da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden istifsâr-ı keyfiyet ettiğinde, “*Evet, sen Allah'a ve resulüne ezâ ettin*” buyurmuşlar. {D481 Ebû Dâvûd, Salât, 22.} Diğer bir rivayette de bu adamın zevcesi, zevcinin taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden sebeb-i azlîni öğrenince hemen halûk (ki Arap'ın za'ferandan tertip ettiği bir tıbdır) alıp mihraba sürmüş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz o mescide tekrar uğradıklarında, “*Bunu kim yaptı?*” diye sormuşlar. “İmamın karısı” denmiş. “*İmamın günahını karısına bağışladım ve imâmetini iade ettim*” buyurmuşlar. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 149.}

145 Zira sağ tarafta kâtib-i hasenât olan melek vardır. Nitekim Buhârî'nin diğer rivayetinde فَانَّ عَنْ يَمِينِهِ مَلَكًا {B416 Buhârî, Salât, 38.} denilmiştir. İbn Ebû Şeybe sened-i sahîh ile bunu rivayet ediyor. Sağ tarafa tükürmek hakkındaki nehyin namaza mahsus olmadığına ve bu babda dâhil-i mescid ile hâric-i mescidin bir olduğuna Şeyh Nevevî cezmetmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd radiyallahu anh namazda değilken bile sağ tarafa tükürmeyi mekruh görmüştür. Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anh, oğlunu bundan sûret-i mutlakada nehyetmiştir. Muâz

b. Cebel radiyallahu anh da, “Dâire-i İslâm’a girdim gireli sağ tarafıma tükürmüş değilim” diyor. İmam Mâlik ise namaz haricinde bunda beis görmemiştir.

146 Bilfiil tâlimin, kavlen ta’riften akvâ olduğuna delildir (178. hadise de müracaat).

263

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَأَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ النَّخَامَةِ وَفِيهِ زِيَادَةٌ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre ile Ebû Saîd (el-Hudrî) radiyallahu anhümâdan da evvelki 262. hadis rivayet ediliyor. Ancak bunda عَنْ يَمِينِهِ “Sağ tarafına da tükürmesin” ziyadesi de vardır.¹⁴⁷ {B408 Buhârî, Salât, 34.}

147 Bu hadiste civâr-ı mescidde tükruk müşahede ve bir taş parçası ile hakk buyurulduğu zikrediliyor. Anlaşılan kuru ve el sürülmeyecek nesne imiş.

264

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْبُزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ وَكَفَّارُهَا دَفْنُهَا.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Mescide tükürmek bir günahdır. Kefâreti de onu gömmektir.¹⁴⁸

{B415 Buhârî, Salât, 37.}

148 *Müsned-i Ahmed*’de Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan, مَنْ تَنَخَّمَ فِي الْمَسْجِدِ فَلْيَغِيبْ “İçinizden her kim mescide tükürü(p balgam çıkaracak olu) rsa tükürüğünü bir müminin tenine veya libasına dokunup eza vermemek için (defnedip) yok etsin” {HM1543 İbn Hanbel, I, 179.} hadisi merfûan rivayet edildiği gibi Ebû Dâvûd da Ebû Hüreyre’den, مَنْ دَخَلَ هَذَا الْمَسْجِدَ فَبَرَقَ فِيهِ أَوْ تَنَخَّمَ فَلْيَحْفِرْ فَلْيَدْفِنْهُ. فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيَبُزُقْ فِي تَوْبِهِ ثُمَّ لْيَخْرُجْ بِهِ “Bu mescide girip de tükürecek yahut balgam çıkaracak olan kimse yeri kazıp içine gömsün. Bunu yapamazsa libası içine tükürüp sonra dışarıya çıkarsın” {D477 Ebû Dâvûd, Salât, 22.} hadisini kezâ merfûan rivayet etmektedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ هَلْ تَرَوْنَ قِبْلَتِي هَا هُنَا فَوَاللَّهِ مَا يَخْفَى عَلَيَّ خُشُوعُكُمْ وَلَا رُكُوعُكُمْ إِنِّي لَأَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir gün) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Siz, benim kıblem (yalnız) şurasıdır (ve namazda önümden başka bir yeri görmem) mi sanıyorsunuz? Allah’a kasem ederim ki sizin ne huşûnuz¹⁴⁹ bana gizli kalıyor ne de rükûnuz. (Kasem ederim ki) sizi arkamdan (da) görüyorum.”¹⁵⁰ {B418 Buhârî, Salât, 40.}

.....

149 Müslim’in rivayetinde بِالسُّجُود {M958 Müslim, Salât, 109.} denilmiş ki sizin sücûddaki huşûnuz demek olur.

150 Buhârî’nin hemen müteakiben sevkettiği rivayetten anlaşıldığına göre aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz namazdan sonra minbere çıkıp bunu buyurmuşlar ve cemaatin rükû ve sücûdda ve erkân-ı salâtı edadaki noksanlarını ihtar etmişlerdir. *Müslim*’deki rivayette, “Namazdan sonra bize dönüp –ki minber üstünde de vukuuna hiç mani yoktur– buyurdu ki: ‘Ey insanlar! Ben sizin imamınızım. Rükû ederken secdeye varırken namazdan çıkarken benden evvel davranmayınız. Ben sizi önümden de ardımdan da görüyorum. Muhammed’in nefsi, yed-i kudretinde olan Allah’a kasem ederim ki benim gördüğümü siz de görmüş olsanız az güler, çok ağlarsınız’ buyurmuşlar. ‘Gördüğün nedir? Yâ Resûlellah!’ diye sormuşlar. ‘Cennet ile cehennemî gördüm’ buyurmuşlar.” {M961 Müslim, Salât, 112.}

Bir defa da namaza dururken, “*Saflarınızı doğrultun, saflarınızı sıklaştırtın. Ben sizi ardımdan da görüyorum*” {M976 Müslim, Salât, 125.} buyurmuşlardır (409 ve 410. hadislere müracaat).

Bu hadislerden namazda safları sıklaştırmak, ayakları bir hizâyâ getirmek ve bütün efâl-i salâtta imama tâbi olup ona sebketmemek lüzumunu istifade ettiğimiz gibi önünden gördüğü kadar ardından da görmenin hasâis-i celîle-i Muhammediyye’den (sallallahu aleyhi ve sellem) bir mu’cize-i bâhire olduğunu da öğreniyoruz.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَابَقَ بَيْنَ الْخَيْلِ الَّتِي أُضْمِرَتْ مِنَ الْخَفِيَاءِ وَأَمَدَهَا

ثَنِيَّةُ الْوَدَاعِ وَسَابِقَ بَيْنِ الْخَيْلِ الَّتِي لَمْ تُصَمَّرْ مِنَ الثَّنِيَّةِ إِلَى مَسْجِدِ بَنِي زُرَيْقٍ وَإِنَّ عَبْدَ اللَّهِ كَانَ فِيمَنْ سَابِقَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, yıprandırılmış (yani idmana çekilmiş ve zayıflatılmış) atlar beyninde Hafyâ'dan (başlayıp tâ) Seniyyetülvedâ'da nihayet bulmak üzere bir, (kezâlik) yıprandırılmamış atlar beyninde de seniyyeden tâ Mescid-i Benî Züreyk'a kadar¹⁵¹ (diğer bir) yarış tertip buyurdular. Abdullah da yarış edenler meyanında idi.¹⁵² {B420 Buhârî, Salât, 41.}

151 Seniyyetülvedâ Medîne-i Münevvere'nin yanı başında bir boğazdır ki yolcular oraya kadar teşyi olduğu için o namı vermişlerdir. Hafyâ yahut "yâ"nın takdimiyle Hayfâ 5-6, bir kavle göre 7 mil ötede bir yerdir. Mescid-i Benî Züreyk Hazrecîler'den Züreyk b. Âmir yurdundaki mescidin ismidir ki siyâk-ı hadîsten daha yakın olduğu anlaşıyor.

152 "Abdullah da yarış edenler meyanında idi" sözü, Abdullah b. Ömer'in -kendinden bahseden kimsenin "Bu abd-i âciz şöyle yaptı, böyle etti" demesi kabilinden- kendi sözü olmak ihtimali olduğu gibi ara yerde râvilerden birinin sözü olmak ihtimali de vardır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ انْزُوهُ فِي الْمَسْجِدِ وَكَانَ أَكْثَرُ مَالٍ أَتَى بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهِ فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ جَاءَ فَجَلَسَ إِلَيْهِ فَمَا كَانَ يَرَى أَحَدًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْطِنِي فَإِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلًا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خُذْ فَحْتًا فِي ثَوْبِهِ ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ فَلَمْ يَسْتَطِعْ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَرُّ بَعْضُهُمْ إِلَيَّ قَالَ لَا قَالَ فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ قَالَ لَا فَتَنَرْ مِنْهُ ثُمَّ ذَهَبَ يَقْلُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَرُّ بَعْضُهُمْ إِلَيَّ قَالَ لَا قَالَ فَارْفَعُهُ أَنْتَ عَلَيَّ قَالَ لَا فَتَنَرْ مِنْهُ ثُمَّ احْتَمَلَهُ فَأَلْقَاهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتْبَعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَثُمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme Bahreyn'den mal (haraç) gönderildi idi.¹⁵³ “Mescide dök(üp yiğ)ın!” buyurdular. Bu mal Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gönderilen en kesretli mal olmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza çıktıklarında oraya dönüp bakmad(an geçt)iler. Namazı bitirdikten sonra gelip (malın başında) oturdular. Her kimi gördülerse (ondan bir miktar) verdiler. (Böylece bezl-i atâ ile meşgul iken) Abbas radiyallahu anh¹⁵⁴ huzuruna gelip, “Yâ Resûlellah! Bana da ver, çünkü ben kendim için de, Akîl¹⁵⁵ için de fidye vermiştim” dedi.¹⁵⁶ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, “Al!” buyurdular. (Abbas radiyallahu anh) avuç avuç sevbini içine boşalttı. Sonra kaldırmaya davrandı ama kaldıramadı. “Yâ Resûlellah! Birine emret de (sırtıma atmak için) kaldırsın” dedi. “Olmaz!” buyurdular. “Öyle ise sen kaldır, üstüme at!” dedi. Yine “Olmaz!” buyurdular. Bunun üzerine birazını döktükten sonra yine kaldırmaya davranıp-, “Yâ Resûlellah! Birine emret de üzerime atsin” dedi. “Olmaz!” buyurdular. Yine “Bari sen üstüme at!” dedi. Yine “Olmaz!” buyurdular. (Yine) birazını daha döktü. Sonra kaldırıp ve sırtına yüklenip gitti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, onun hırsına olan taaccüplerinden dolayı gözümüzden nihan oluncaya kadar hep arkasından bakıp durdular. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, o maldan bir dirhem bâki oldukça oradan kalkmadılar. {B421 Buhârî, Salât, 42.}

.....

153 Mecûs-i Arab'dan olup Bahreyn meliki ve Sâsânîler tarafından mensup o diyarın hidivi olan Münzir b. Sâvâ'ya Alâ b. Hadramî radiyallahu anh vedâatiyle nâme-i nebevî irsal buyurulması üzerine Münzir ile beraber Bahreyn ahalisinden birçokları iman etmiş, etmeyenler Mecûsiyet yahut yahudiyet üzere kalmıştı. Dîn-i İslâm'ı kabul etmemiş olanlarla haraç vermek üzere musâlaha akdolunduktan sonra bütün Bahreyn üzerine taraf-ı âlî-i nebevîden müşârûn ileyh Alâ b. Hadramî vali nasb buyuruldu. Vakti gelince mâl-i haracı alıp Medine'ye getirmeye aşere-i mübeşşereden emînü'l-ümme Ebû Ubeyde b. Cerrâh memur oldu. Ebû Ubeyde hazretleri birlikte 100.000 (dirhem yahut dinar) getirmişti. Ahd-i saîd-i nebevîde ilk gelen mâl-i harac bu idi. ve o güne kadar ele geçen emvâl-i zekât ve ganâimden hiçbirisi o miktara bâliğ olmamıştı. İbn Sa'd'ın rivayetine nazaran Alâ b. Hadramî radiyallahu anhın nâme-i risâletpenâhîyi götürüp Bahreyn ahalisini dine davet etmesi Huneyn ganâiminin Ci'râne'de taksiminden sonra vâki olmuştur. Bu hesaba göre 8. sene-i hicriyye evâhirinde olmuş demektir.

154 Habîb-i hüda aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz hazretlerinin amm-i mükerreridir.

155 Akil b. Ebû Tâlib radiyallahu anh ibn-i ammi Nebî ve Ali kerremallâhu veche efendimizin birâder-i mükerreridir.

156 Abbas radiyallahu anh bu sözü ile Bedir’de duçar olduğu ağır ziyânı hatıra getirmek istemiş. Sîre-i nebeviyyeye âşina olanların mâlûmu olduğu üzere Bedir’de ehl-i İslâm eline esir düşen rüesâ-yı Kureyş’in efdal ve eşrefleri Benî Hâşim’den Abbas b. Abdülmuttalib, biraderzâdesi Akil b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib, diğer biraderzâdesi Nevfel b. Hâris b. Abdülmuttalib ile dâmâd-ı Peygamberî Ebû’l-Âs b. Rebî’ radiyallahu anhümdür. Bu esirlere tarziye ediyoruz. Çünkü hepsi de bilâhare kimi Bedir’de esaret ve fidâyı müteakip, kimi de yevm-i fetihde iman edip silk-i sahâbeye dahil olmuş Kureyş üserâsının efâzılı meyanına dahildirler. Esirleri katilden vazgeçildikten, bazılarına men yani bilâbedel ıtlak edildikten, içlerinde okur yazar olarak tesadüf eden bir ikisine evlâd-ı ensâra yazı tâlimi teklif olunduktan sonra kalanların her birinden servetlerine göre fidye alındı. Abbas b. Abdülmuttalib hazretleri ticaret ve murâbahacılıkla servet kazanmış ağniyâdan olduğu için kendisinden başka biraderzâdeleri Akil ile Nevfel’in ve halîfi olan Utbe b. Amr’ın da fidyelerini vermesi teklif edildi. O ise yalnız kendisi için 100, Akil için 80 ukıyye –ki beher ukıyye 40’ar dirhem olduğuna nazaran takriben 7200 dirhem-altın vermekle iktifa etti. Diğer ikisi kendi mallarından fidye verip kendilerini kurtardılar. Abbas fidyeleri verdikten sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Beni Kureyş’in fakiri dedirtecek hale koydun. Ömrüm oldukça ötekine, berikine avuç açacak hale getirdin” dedi. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri cevaben, *“Ya Ümmü’l-Fazl’a –ki Abbas’ın zevcesidir– tevdi ettiğin mallar ne oldu? Buraya gelirken, ‘Şayet kazaya uğrarsam işte bunları oğullarım Fazl, Abdullah ve Kusem için sakla. Seni kendimden sonra zengin bırakıyorum’ diyerek gösterip gömdüğün altınlar ne oldu?”* buyurunca, “Vallahî, senin Resûlullah olduğuna şehâdet ederim. Bunu benden, bir de Ümmü’l-Fazl’dan başka hiçbir kimse bilmiyor” dedi ve biraderzâdesi olan Nebî-i zîşân aleyhi’s-salavâtü’r-rahmân efendimize izhâr-ı îmân etti. {İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 288, no: 5573.} Müşârün ileyh vâkıa Bedir’de ehl-i İslâm’a karşı gelen sufûf-ı müşrikîn içinde idi. Fakat ehl-i siyerin zann-ı gâlibi, imanını ketmetmiş kadîmü’l-İslâm zevattan olması cihetindedir. Hicretten evvel birçok husûsatta aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin mahrem-i râzı ve muîn ve nâsırı olduğu gibi nübüvvet ve risâlet-i celîlelerini kabâile tasdik ettirmek için nefs-i mübâreklerini arz buyurdıkları esnalarda da hep beraber dolaşır, kabâili yeğenine yardıma teşvik ederdi. Hatta ensarın Akabe’de biat ettikleri gece oraya maiyyet-i celîle-i nebeviyyede bulunmak şerefiyle müşerreftir. Halbuki biraderi Ebû Leheb büsbütün sakim bir meslek tutup kabâile arz-ı nefis buyurduğu esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin peşinden gölge gibi ayrılmaz. “Sözüne sakın itibar etmeyiniz. Yeğenimin haline herkesten ziyade bizler muttaliyiz. Yalancıdır, sihirbazdır, kavim ve kabilesini birbirine düşürmüştür” gibi hezeyanları eksik etmez, içlerinde hakka kulak verecek kimse varsa bu gibi sözlerle tenfir eder, gâhîce de zât-ı akdes-i risâletpenâhîyi taşa bile tutardı. İşte Hazret-i Abbas’ın o müşkilâtli devirlerde vâki olan muâvenetlerinden

kadîmü'l-İslâm olduğuna hükmedilebilir. Vâkıa sevâd-ı a'zam-ı İslâm'a mültehih gibi görünmediyse de hicretten sonra müslimînin meserreti ile mesrûr, hüznleriyle mahzun ve bu halini bazan açığa vurmasıyla müşrikînin ta'rizât ve ezâsına duçar olurdu. Hatta hicret esnasında -Kureyş'in ahbâr ve ahvalini yazıp bildirmek- üzere Mekke'de kalması tensîb-i âlî-i nebevîye iktirân ettiği bile mervîdir. Kureyş Bedir Harbi'ne hazırlık gördükleri vakit kendilerine mal ve bedenen muâvenette bulunmaktan geri kalamadı. Bundan dolayıdır ki, Bedir günü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Abbas'a her kim rastgelirse sakın öldürmesin. O, müşriklerin zoru ile yurdundan gönülsüz çıkmıştır"* {İbnü'l-Esir, Üsdül-gâbe, III, 163, no: 2799.} diye ilân ettirmişti. İmanî ma'lûm-ı nebevî olduğu halde istisnaya lüzum görmeksizin zâhir-i hâline göre muamele buyurulup fidye vermeye icbar edilmesi babaları, oğulları, akrabaları hep para mukabilinde ıtlak olunan ve hakikat-i hâle muttali olmayan muhâcirîn-i sahâbenin kalplerini tatyîb etmek hikmetine mebnîdir. Abbas Bedir'den sonra hicrete izin istediye de taraf-ı âlî-i nebevîden, *"Amcacığım! Yerinde dur. Allah Teâlâ nübüvveti benimle hatmettiği gibi hicreti de seninle hatmedecektir"* {İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk, XXVI, 297, no: 5588.} diye kendisine nâme gönderildiği rivayeti de vardır. Nitekim de böyle oldu. Son muhâcir Hazret-i Abbas'tır. Fetihden sonra, لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ *"Fetihden sonra artık hicret yok!"* {B2783 Buhârî, Cihâd, 1.} buyuruldu. Mekke'nin fethi için sefer-i nebevî vukuundan haberdar olmayan Abbas hicret niyetiyle terk-i diyâr edip Medine'ye teveccüh eylemiş ve Ebvâ'da İslâm ordusuna mülâki olarak beraberce Mekke'ye avdet etmişti. Abbas radiyallahu anhın mümin iken imanının sahâbe-i kirâmdan bile mektum tutulması ahbâr-ı müşrikîni ihbar hizmetine hâlel gelmemek hikmetine müstenit olduğu gibi Abbas'a rıfk ve merhameti de mutazammın idi. Zira evvelce söylediğimiz gibi ikrâz-ı nukûd ile kesb-i servet etmiş bir zat olduğundan İslâm'ının mâlûm olması bütün matlûbâtını tehlikeye ilkâ edebilirdi. Feth-i Mekke günü müşrikîn-i Kureyş'in tâb ve tuvânı kesilmiş olduğundan artık ketm-i îmâna mahal kalmadı. Hazret-i Abbas'ın fetihden birkaç ay sonra Medine'ye gelen Bahreyn haracından ihsan talebinde bulunurken, *"Kendim için de, Akıl için de fidye vermiştim"* demesi işte mümin olduğum halde müşrik imişim gibi bunca azîm zararlara giriftar olmuşum demek olur.

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّ عِثْبَانَ بْنَ مَالِكٍ وَهُوَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَنَّ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْأَنْصَارِ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ أَنْكَرْتُ بَصْرِي وَأَنَا أَصْلِي لِقَوْمِي فَإِذَا كَانَتِ الْأَمْطَارُ سَالَ الْوَادِي الَّذِي بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ لَمْ أُسْتَطِعْ أَنْ آتِيَ مَسْجِدَهُمْ فَأَصَلِّيَ لَهُمْ وَوَدِدْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَّكَ تَأْتِينِي فَتُصَلِّيَ¹⁵⁷ فِي بَيْتِي فَأَتَّخِذَهُ مُصَلًّى قَالَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ

سَأَفْعَلُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ قَالَ عِثْبَانُ فَعَدَا عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ حِينَ اِرْتَفَعَ النَّهَارُ فَاسْتَأْذَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَذِنْتُ لَهُ فَلَمْ يَجْلِسْ حِينَ دَخَلَ الْبَيْتَ ثُمَّ قَالَ أَيْنَ تُحِبُّ أَنْ أُصَلِّيَ مِنْ بَيْتِكَ قَالَ فَأَشْرْتُ لَهُ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَكَبَّرَ فَقُمْنَا فَصَفْنَا¹⁵⁸ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ قَالَ وَحَبَسْنَاهُ عَلَى خَزِيرَةٍ صَنَعْنَاهَا لَهُ قَالَ فَتَابَ فِي الْبَيْتِ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الدَّارِ ذُو عَدَدٍ فَاجْتَمَعُوا فَقَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ أَيْنَ مَالِكُ بْنُ الدُّخَيْشِنِ أَوْ ابْنُ الدُّخَشَنِ¹⁵⁹ فَقَالَ بَعْضُهُمْ ذَلِكَ مُنَافِقٌ لَا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَقُلْ ذَلِكَ أَلَا تَرَاهُ قَدْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُرِيدُ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ قَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّا نَرَى وَجْهَهُ وَنَصِيحَتَهُ إِلَى الْمُنَافِقِينَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى النَّارِ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَبْتَغِي بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Mahmûd b. Rebî' el-Ensârî¹⁶⁰ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ve Bedir'de hazır olan ensardan İtbân b. Mâlik¹⁶¹ (radiyallahu anh bir gün)¹⁶² Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “Yâ Resûlellah! Gözlerimde hayır kalmadı.¹⁶³ (Halbuki) kavmime namaz kıldıran benim. Yağmurlar yağdığı vakit onlarla benim aramızda olan dere akar da mescidlerine gidip namaz kıldıramaz oluyorum. Yâ Resûlellah! Gönlüm ister ki, bana gelip evimde namaz kıldırasın da senin namaz kıldığın yeri namazgâh itti haz edeyim” dedi.

Râvi der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem İtbân'a, “İnşallah (bunu) yaparım” di(ye vaad et)ti.

İtbân der ki: Ertesi sabah Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir¹⁶⁴, gün yükseldiği vakit bana geldiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem istîzan etti. Ben de (girmesine) izin verdim. Eve girdiğinde oturmadı. Sonra, “Evinin neresinde namaz kıldığımı istersin?” di(ye sor)du.

İtbân der ki: Evin bir tarafını ona gösterdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (namaza) durup tekbir aldı. Biz de (arkasında) durup saf olduk. İki rek'at kıldırıp selâm verdi.

(İtbân) der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi kendisi için pişirdiği-

miz bir hazîre¹⁶⁵ (yi yemesi) için alıkoyduk. Yurd(umuz)un ahalisinden birçok kimse (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in teşrifini haber alarak birer birer) ev(imiz)e gelip doldular. İçlerinden biri, "Mâlik b. Duhaşin yahut İbnü'd-Duhsün¹⁶⁶ nerede?" di(ye sor)du. Huzzârdan biri, "O, Allah'a ve Resûlullah'a muhabbeti olmayan bir münafıktır" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, "Böyle deme! Görmüyor musun ki, lâ ilâhe illallah (Muhammedür-resûlullah) diyor ve bunu li-vechillâh söylüyor" buyurdu. (O, söyleyen de), "Allah ve Resûlullah a'lemdir" dedi.

İtbân der ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi münâfikîn hakkında (hep böyle) müteveccih ve hayırhah bulurduk. (Sonra) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Allah Teâlâ rızâ-yı bâriyi arayarak 'la ilâhe illallah' diyen kimseyi nâr(-ı cahîm)e haram etmiştir"¹⁶⁷ buyurdu. {B425 Buhârî, Salât, 46.}

.....

157 Bir nüshada ... أَنَا تَأْتِيَنِي فَصَلِّي .

158 rivayeti de vardır. {B840 Buhârî, Ezân, 154.}

159 rivayeti de vardır. {Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, I, 22, no: 18.}

160 Sığâr-ı sahâbedendir. Sahâbîliği 69. hadîs-i şerifin mazmunu ile sabittir. Bazı şurrâh, bu hadisi sığâr-ı sinnine ve kıssada hazır bulunmadığına bakarak Buhârî'nin ta'likatı meyanına idhal etmek isterlerse de Ebû Avâne, Evzâî ve Zührî tariklerinden her iki sahâbî bey-ninde tahdîs vâki olduğunu beyan ederek muttasıl olduğunu ifham ediyor.

161 Hazrecî-i Sâlimî'dir. Bu hadisten de münfehim olacağı üzere Benî Sâlim'e imâmet ederdi. Yaşlanmış olduğu halde Muâviye'nin eyyâmına kadar muammer olmuştur. İbn Sa'd'ın beyanına göre Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ-i hicrette kendisini Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ile kardeş etmiştir. *Sîre-i İbn Hişâm*'daki rivayet de böyledir.

162 Taberânî'nin rivayetinden anlaşılıyor ki davet cuma günü, icâbet de ertesi gün vâki olmuştur. {MK15197 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 31.}

163 Müslim ile İsmâîlî'nin müteaddit rivâyâtına nazaran İtbân radiyallahu anha târî olan yalnız za'f-ı basardan ibarettir. Buhârî'nin buradaki rivayetinde bu sarâhat yoksa da başka yerdeki rivayetinde âmâ olarak kavmine imâmet ettiği ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, وَأَنَا رَجُلٌ ضَرِيرُ الْبَصَرِ "Ben gözleri darîr bir kimseyim" {B667 Buhârî, Ezân, 40.} dediği beyan ediliyor. Herhalde âmâ değilse bile âmâyâ yakın bir halde olmuş olacak. Bu noktanın kuralanması âmânın imâmeti sahih olup olmadığını tahkik içindir. Âmânın imâmeti sahihtir.

164 Ebû Üveys'in rivayetinde, وَمَعَهُ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ {MK15197 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 31.}; Müslim'in rivayetinde de, فَأَتَانِي وَمَنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ أَصْحَابِهِ "Ashabından Allah'ın dilediği kadar bir kalabalıkla nezdime teşrif etti" {M149 Müslim, İmân, 54. Rivayet buradaki tercümeyle mutabık lafızlarla Taberânî tarafından nakledilmiştir: MK15188 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 25.} denilmiştir. Anlaşılan yalnız Ebû

Bekir es-Siddîk radiyallahu anh ile birlikte yola çıkmışlarken Ömer ile birçok sahâbe (radiyallahu anhüm) kendilerine iltihak eylemiş olacaklar.

165 el-Hazîre sefine vezninde... “yağlı çorba”ya denir ve hazîre un ve ufak kıyılmış et ile olan bulamaç aşına denir, eğer et ile olmazsa asîde denir. Alâ kavlin et suyuna ayrıca un ıslağını karıştırmakla olan çorbaya denir. İntehâ. (Âsım Efendi). Bir de *Sahîhahayn*’da mühmelât ile harîre rivayeti de vardır ki un ile yoğurttan yapılır bir çorbadır. *Müslim*’de bir de ceşîşe rivayeti vardır ki Âsım’ın beyanına göre bulgur ve yarma makûlesine ve bulgur pilâvına denirmiş ki içine et, yahut hurma kıyılıp tabhedilmiş ola!

166 Taberânî’nin, Tayâlisî’nin, Müslim’in rivayetlerinde “İbnü’d-Duhşüm” denilmiştir. {M150 Müslim, İman, 55.} Mâlik İbnü’d-Duhşün, haklarında, “*Dilediğinizi işleyin. Ben size mağfîret etmişimdir*” {B4890 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehine) 1.} meâlindeki hadîs-i kudîsî vârit olan ehl-i Bedir’den olup sanâdîd ve fusahâ-yı Kureyş’ten Süheyl b. Amr’ı –ki bilâhare dâire-i İslâm’a girip hidemât-ı ber güzîdesi ile temayüz etmiştir– (radiyallahu anh) esir eden odur. İbn Abdülber, “Mâlik hakkındaki nifak dedikodusu bir asl-ı sahîha istinat edemez. Hüsn-i İslâm’ına delâlet eden bunca meâsir-i hasene bu türlü ittihamına manidir” dedikten sonra isnâd-ı hasen ile Ebû Hüreyre’den Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Mâlik aleyhinde söz söyleyen kimseye, “أَلَيْسَ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا؟” “*Bedir’de hazır bulunmuş değil midir?*” {Taberânî, *el-Evsat*, I, 205, no: 658.} buyurduklarını rivayet eder. İbn İshak da *Megâzî*’sinde münâfikînin bir sûniyetle bina gerdeleri olan Mescid-i Dırâr’ı yakmaya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu Mâlik ile Ma’n b. Adî’yi gönderdiklerini nakleder ki nifak ile âlûde olan kimsenin böyle bir hizmetle tavzif buyurulacağı vârid-i hâtır olamaz. Mâlik’in bazı münâfikînin ile hoş geçinmesi, sahâbe-i kirâmın şüphesini davet ediyordu ki herhalde bunda –Hâtıb b. Ebû Beltea gibi– bir özü olduğu anlaşılıyor. Mâlûm olduğu üzere Hâtıb radiyallahu anhin da zâhir-i hâli nifak ve müşrikîn-i Kureyş’e casusluk gibi görünüyordu. Bu cürmünü duyanlar hep nifakına kâil oldular. Hazret-i Fârûk da katline izin diledi idi. Fakat özrünü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arzedenince makbul oldu ve teaccüp edenlere, “*Hâtıb, ehl-i Bedir’denidir. Allah Teâlâ’nın ehl-i Bedir’e bakıp ‘Dilediğinizi yapın. Ben size mağfîret etmişimdir, demediğini ne bilirsiniz?’*” cevabı verildi. {B4890 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehine) 1.} Yine bu hadiste hakkında vârit olan kelâm-ı nebevî ile Mescid-i Dırâr’ı yakmaya memuriyeti Mâlik’in berâet-i zimmetine lehinde mâlûmumuz olan iki parlak şehâdetir.

167 Sıdk ile ve candan, gönülden kelime-i şehâdeti telaffuz ve iz’ân eden kimsenin nâr-ı cahîme haram olacağı Enes ve Muâz b. Cebel radiyallahu anhümâdan mervî 105. hadiste de geçmişti. Diğer taraftan Ebû Saîd el-Hudrî’den mervî 21 ve yine Enes’ten mervî 41. hadislerde kalbinde hardal tanesi ve zerre miktarı iman olanların cehennemden ihraç edilecekleri haber veriliyor. Günahları affolunmamış ehl-i maâsînin cehenneme uğradıktan sonra cennete gireceklerine dair daha birçok âsâr vardır. Ahbârda nesh câri olamayacağından bu ehâdisin beynini telif etmek iktizâ eder. İşte bunun için buradaki tahrîmden maksat tahlîddir demişlerdir. Bu takdirde kelime-i şehâdete muhlisen li-vechillâh kâil

olanlar, muhalled fi'n-nâr olmazlar demek olur. Daha güzel bir tevcihe göre karargâh-ı küffâr olan ateşten masûn olurlar demektir. Bu takdire göre usât-ı mü'minîn dâr-ı azâba dahil olsalar bile küffâr misilli muhalled olmayacakları gibi küffâra has vaîd-i ilâhî olan *“Onların derileri ateşte yanıp piştikçe azabı duysunlar diye onlara bedel, tazelenmiş başka deriler veririz”*^a âyet-i kerîmesinin hükmü altında olmazlar mânasınadır. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında mervî, *أَنَّ حَرَّ جَهَنَّمَ عَلَى أُمَّتِي كَحَرِّ الْحَمَّامِ “Cehennem sıcaklığının ümmetime tesiri ancak hamam sıcaklığının tesiri gibidir”* {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 354, no: 6603.} hadisi de bu mânayı müeyyiddir. Bu hadise göre kâfir ile mü'min-i fâsıkın yanmaları beynindeki fark, birinin hamam külhanı içine atılmış odun gibi yanması, diğerinin ise pek sıcak hamam halvetinde pek ziyade bunalıp muazzap olması kabilindendir. Yalnız Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhtan mervî olan bu hadisin isnadında bir dereceye kadar zaaf vardır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ وَأُمَّ سَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ذَكَرَتَا كَنِيسَةً رَأَتْهَا بِالْحَبَشَةِ فِيهَا تَصَاوِيرُ فَذَكَرَتَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ إِنَّ أَوْلَيْكَ إِذَا كَانَ فِيهِمُ الرَّجُلُ الصَّالِحُ فَمَاتَ بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا وَصَوِّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّورَ فَأُولَئِكَ شِرَارُ الْخَلْقِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-müminîn) Âişe (es-Sıddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Habîbe ile Ümmü Seleme radiyallahu anhümâ¹⁶⁸ Habeşistan'da (gördükleri tesâvîr (ve temâsîl)i hâvi bir kiliseye¹⁶⁹ dair konuştular. (Sonra) bundan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (de) bahsettiler. Buyurdu ki: Onlar, içlerinde bir sâlih kimse zuhur edip vefat ettiğinde¹⁷⁰ kabri üzerine bir mescid (namazgâh) bina ve o mescide o suver (ve temâsîl)i tasvir ed(ip ko)rlardı. İşte onlar¹⁷¹ kıyamet gününde mahlûkatın en şerirleridir.” {B427 Buhârî, Salât, 48.}

.....

168 Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhânın ismi Remle olup ekâbir-i Kureyş'ten Ebû Süfyân Sahr b. Harb'in kerîmesidir. Sâbikât-ı müslimâtandır. Zevci Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Habeşistan'a hicret etti. Ubeydullah'ın orada vefatı üzerine hicretin 6. senesinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi

gönderip kendisini tezevvüc ve akd-i nikâha Necâşî'yi tevkîl ettiler. Mehrini Necâşî kendi kesesinden verip muahharan Medîne-i Münevvere'ye yolladı.

Ümmü Seleme radiyallahu anhânın ismi Hind bint Ebû Ümeyye el-Mahzûmiyye'dir. Sâbikinden olan zevci Ebû Seleme ile birlikte Habeşistan'a hicret edip Medîne-i Münevvere'ye avdetlerinde zevcinin vefatı üzerine ümmehâtü'l-mü'minîn silkine duhul ile müşerref olmuştur.

Her ikisi de zevcleri gibi Kureyş'in en büyük hânedanından olmakla beraber sâbıkât-ı muhâcirâtan olduklarına hürmeten ve kalb-i mahzunlarını tatyîben bu suretle mazhar-ı taltîf-i nebevî olmuştur.

169 Bu kilisenin ismi Buhârî'nin diğer rivayetinde zikredildiği üzere "Mâriyye" imiş. Bu lafız hakkında *Kâmus Tercümesi*'nde şu sözlere müsâdif oluyoruz. "el-Mâriye" sâhibe vezninde ak ve düz tüylü buzağısı olan ineğe denir. Zâhir-i lisân-ı avamda dişi koyuna mâriye tabiri bundandır. İntehâ. (*Kâmus Tercümesi*). "el-Mâriyye" yâ-yı müşeddede ile tüyleri düpdüz ve hemvâr bağırtlak kuşuna denir. İntehâ. Kezâ şârih Aynî "Marye"nin muhaffef veya müşedded telaffuz olunduğuna göre mânası bunlar olacağını söyleyerek Merv'den müştak olmasını tercih eylediğini îmâ etmek istemişse de bu kadar tekellüfe hâcet yoktur. Bu kilise, Meryem Ana Kilisesi'dir.

170 Kubûr-ı sâlihîn üzerine mescid binasıyla kabir sahiplerine ibadeti andırır veçhile tâzim etmek şer'an menhîdir. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, bu tâzim gitgide ibâdet-i evsâna müeddî olur diye sedd-i zerîa için bunu nehiy ve kubûr-ı enbiyâyı mescid ittihaz eden yehud ve nasârâyı lânet buyurmuşlardır. Hem bu nehyin –karîben gelecek 274. hadisten anlaşılacağı üzere– son maraz-ı nebevîde vukua gelmesi, nesihden masûn bir emr-i muhkem olduğuna kavî bir delildir. Şârih Aynî der ki: Bu, bütün ümmetin mâlûmu olduğu için sahâbe ve tâbiîn hazerâtı Mescid-i Nebevî'yi tevsîa ihtiyaç messettiği zaman ba'de't-tevsî' mescidin ortasına tesadüf eden kabir-i saâdet-i nebevî etrafına –avâm-ı nâs oraya yanaşıp da ümem-i sâlifinin gösterdikleri nâbemahal putperestâne tâzîmata meydan kalmasın diye– dâiren mâdâr yüksek duvarlar çevirdikten sonra musallînin kabir-i şerîfi kıblesine alıp namaz kılmasına imkân bırakmamak için de şimâlî rûkûnler cihetinden kableden münharif iki duvar daha inşa ettiler.

Bu hadîs-i şeriften münfehim olan meseleler ikidir:

1. Kubûru mescid ittihaz etmek,

2. Tesâvîr ve temâsîli asıp dikmek. Bir meyyitin şanına tâzimen kabrinin başında namaz kılmaktan nehiy ve tahzîr buyurulduğu gibi alelîtlak makberede namaz kılmaktan da nehiy buyuruluyor. Şikk-ı evvel hakkındaki nehiy, lânetle birlikte vârit olduğu için hürmetinde bütün ulemâ müttefiktir. Yalnız bir sâlihîn kabri civarında bir mescid ittihaz edip ona tâzim ve teveccüh kastetmeksizin mahzâ kabriyle teberrük niyetinde olanların bu vaîd-i şedîd-i nebevîye dahil olamayacaklarını bazıları söylemişlerdir. Kabristan içinde, yahut kabir üstünde namaz kılmanın hükmü ise ihtilâfıdır. İmam Ahmed

b. Hanbel makberede salâtın alelîtlak hürmetine kâil olmuştur. Kabir menbûş (açılmış) olsun olmasın, necâsetten korunmak için musallî bir yaygı yaysın yaymasın, namaz ister kabirler arasında, ister kabirlerden ayrı bir yerde, isterse kabrin üstünde bina olunmuş yüksek bir yerde kılınmış olsun ona göre hiç fark yoktur. Eimme-i müctehidînden Ebû Sevr de, *“الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ إِلَّا الْمَقْبَرَةُ وَالْحَمَامُ”* *“Makbere ile hamamdan başka arzın her yeri mes-ciddir”* {T317 Tirmizî, Salât, 119.} kelâm-ı nebevîsine binaen onun gibi hürmetine hükmey-lemiştir. Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Evzâî alelîtlak makberede namazın kerahatine kâillerdir. İmam Şâfiî'ye göre ise makbere-i menbûşenin toprağı mevtânın eti, irini vesair necis eczâsıyla karışmış bulunursa, necâset dolayısıyla orada namaz câiz değildir. Yoksa makberenin temiz bir tarafında namaz kılınabilir. İmam Mâlik kendisinden edilen bir rivayete göre, makberede namaz kılmakta beis görmüyor. Diğer rivayette ise mekruhtur diyor. Kabristanda namazdan nehyin illeti, bazı ulemâya göre televvüs ihtimalidir. İşte bunlar necâsete hâil ihdas ettikten sonra salâtın cevazına kâillerdir. Diğerlerine göre ise emvâta hürmettir. *Buhârî*'de zikredildiğine göre Ömer radiyallahu anhın bir kabir yanında namaz kılan Enes b. Mâlik'e, "Aman, kabir var! Kabir var!" deyip de namazı iade ettirmemesi de ikinci illete itibar ettiğine alâmettir.

Tesâvîr ve temâsîlin menhî olması da ekseriya mahbûbü'l-kulûb kimselerin yâd-ı mehâsinlerini ibkâ ve idame gibi bir niyyet-i hasene ile başlamışken gitgide muhabbetin ta'zîmat ve ibâdât-ı müşrikâneye inkılâp etmiş olmasından nâşî olup bu ihtimal kapısını büsbütün seddetmek maksad-ı şâri' dahilindedir. 244. hadis ile hâşiyelerine de müracaat.

171 Buradaki ism-i işâretin âbidlere de musavvirlere de aidiyeti vardır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ فَزَلَّ أَعْلَى الْمَدِينَةِ فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَأَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ثُمَّ أُرْسِلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِينَ السُّيُوفَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ عَلَى رَاحِلَتِهِ وَأَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَمَلَأَ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ حَتَّى أَلْتَمَسْتُ رَحْلَهُ بِفَنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ وَكَانَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ حَيْثُ أَدْرَكَتُهُ الصَّلَاةُ وَيُصَلِّيَ فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ وَإِنَّهُ أَمَرَ بِنَاءَ الْمَسْجِدِ فَأُرْسِلَ إِلَى مَلَأَ بَنِي النَّجَّارِ فَقَالَ يَا بَنِي النَّجَّارِ تَامِنُونِي بِحَائِطِكُمْ هَذَا قَالُوا لَا وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى قَالَ أَنَسٌ فَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ وَفِيهِ خَرْبٌ¹⁷² وَفِيهِ نَخْلٌ فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنَبِشَتْ ثُمَّ بِالْخَرْبِ فَسُوِّتِ وَبِالنَّخْلِ فَقُطِعَ فَصَفُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ وَجَعَلُوا عِضَادَتِيهِ

الْحِجَارَةَ وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَزْتَجِرُونَ وَالنَّبِيُّ ﷺ مَعَهُمْ وَهُوَ يَقُولُ اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَاعْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hicrete mezun buyurulduğu zaman Medine'yi) teşrif edip Medine'nin üst tarafında¹⁷³ Benî Amr b. Avf'ın bulundukları mahallede (yurtta) konak etti. Nebî-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem onların içinde on dört gün ikamet buyurdu.¹⁷⁴ Sonra (dayıları olan) Benî Neccâr'a¹⁷⁵ haber gönderdi. Onlar da kılıçları boyunlarında asılı olarak geldiler. Devesi (Kasvâ) üstünde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile terkisinde Ebû Bekir radiyallahu anh ve çevresinde Benî Neccâr cemaati (oldukları halde yola çıkışları) hâlâ gözümün önündedir. Nihayet Ebû Eyyûb (Hâlid b. Zeyd el-Ensârî)'nin havlisinde devesini çökertti.¹⁷⁶ (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) nerede namaz vakti girerse oracıkta namaz kılmayı severdi. Davar ağıllarında da kıldığını olurdu. (Sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem) mescidin bina olunmasını emretti. Benî Neccâr takımına (adam) gönderip, "Ey Benî Neccâr! Arsanızın kıymetini bana söyleyin (de tediye edeyim)" buyurdu.¹⁷⁷ Onlar ise, "Vallahi olamaz. Biz, onun (bedel) kıymetini ancak Allah'tan isteriz" dediler. (O çevrilmiş bahçenin) içinde şu söyleyeceklerim vardı: (Bir kere) müşrikîn kabirleri vardı. (Sonra) oyuk ve tümsek, bakılmamış harap yerleri vardı. (Bir de) hurma ağaçları vardı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem emretti. Müşrikîn kabirleri nebş (yani kemikleri çıkarılıp başka yere defn)olundu. Sonra (o bakılmamış) harap yerler tesviye edildi. Sonra hurma ağaçları (dipplerinden) kesildi. Hurma ağac(ı gövde)lerini (direk olarak)¹⁷⁸ mescidin kible tarafına sıra ile dizdiler ve kapının yan sövelerini taştan ördüler. (Ashap) recezler söyleyerek taş taşımaya başladılar. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de onlarla birlikte (recez söyleyerek),

اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ فَاعْفِرْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ.¹⁷⁹

yani "Îlâhî! Âhiret hayrından başka hayır (denecek bir şey) yoktur. Öyle ise ensar ile muhâcirîne mağfiret et!" buyuruyordu. {B428 Buhârî, Salât, 48.}

.....

172 خَرَّبَ ve خَرَّبَ rivayetleri vardır. {Bkz. B3932 Buhârî, Menâkibü'l-ensâr, 46.}

173 Metinde أَعْلَى الْمَدِينَةِ denilmiştir ki, Medine'nin en yüksek tarafı demektir. Şârihler Medine'nin bu en yüksek tarafı Âliye tesmiye olduğunu zikrediyorlar. *Mu'cemü'l-*

büldân'ın izahına göre ise Medine'nin Necid cihetinden Tihâme'ye doğru gelen köy ve ma'mûrelerine Âliye, Tihâme cihetinden Medine'ye doğru olanlarına Sâfile denirmiş. Eyüp Sabri Paşa merhum da *Mir'ât-ı Medîne*'sinde diyor ki: "Âliye iki mevzi olup biri bilâd-ı vâsia-i Hicâziyye'den, diğeri avâlî-i Medîne'den ibarettir. Hicaz'ın Âliye'si bilâd-ı Hicâziyye'nin eşref ve âlâsıdır. Medine Âliyesi ise Medînetü'r-resûl'ün cihet-i kıblîsinde bulunan Kubâ karyesi ve bu karyenin üst tarafı olup mebdei mescid-i saâdetle 1 mil, müntehası 3 veya 4 mildir. Lâkin bu tarif, Âliye-i Medîne'nin cihât-ı ma'mûresine nazaran olup yoksa gayri mâmur olan münteha-yı Âliye-i Medîne-i Münevvere'ye 6 ve alâ kavlin 8 mil kadar ilerisindedir." Bu izahlara göre *أعلى المدينة* demekle Medine'nin Necid'e doğru en uzak mâmuresi kastedilmiş oluyor. Bu mâmure Medine'den Mekke'ye teveccüh ederken 2 mil mesafede yolcunun soluna düşen Kubâ köyüdür ki, Hazrecîler'den Benî Amr b. Avf yurdu idi. İslâm'da umuma ait ilk mescid orada bina olundu. Bu mescidin kiblesi Beytûlmakdis'e tevcih edilmişti. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cemaat namazını alenen ashâb-ı kirâmına ilk defa orada kıldırışlardır.

Hicret-i seniyyenin yevm ve tarihi hakkındaki rivayetler mütehâlif ise de esah ve eşher-i akvâle göre gâr-ı Sevr'den bir pazartesi günü çıkılmış ve Kubâ'ya yine bir pazartesi günü vakt-i zuhûrdan evvelce muvâsalât buyurulmuştur. Gazi Ahmed Muhtar Paşa merhum *İslâhü't-takvîm*'inde rivâyet-i meşhûreyi hesâbât-ı fenniyye ile teyit ederek 622 sene-i mîlâdiyyesi eylülünün 20. ve rebîülevvelin 8. Pazartesi günü şems burc-ı mîzâna girdiği saatte Kubâ'ya varıldığını haber veriyor.

174 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Kubâ'da müddet-i ikâmetleri esnasında Evsîler'den Külsüm b. Hidm'in hânesinde misafir kalmışlardır. Sa'd b. Hayseme'nin hânesinde de misafir kaldıkları mervî ise de müşârünileyh Sa'd'ın hânesi bekârlar için serbest olmak dolayısıyla Beytül-izâb namını alıp aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Külsüm'ün hânesinden her gün Sa'd b. Hayseme'nin hânesine çıktıkları ve züvvârı orada kabul buyurdıkları için bu rivayet revaç bulmuştur. Müddet-i ikâmetleri –burada denildiği ve ekser-i muhaddisînin rivayet ettiği gibi– on dört gün ise de Buhârî'nin Müstemlî ile Hamevî tariklerinden rivayetine nazaran yirmi dört gün, Zührî'ye göre on bu kadar gün, Uveymir b. Sa'd'e'nin rivayetine göre on sekiz gündür. *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*'de ise pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri Kubâ'da kalıp mescid-i şerifin binasını kurduktan sonra cuma günü kuşluk vakti yola çıktıkları ve ilk cuma namazını Rânûnâ'daki Sâlim b. Avf yurdunda kıldırıldıkları naklediliyor. Rânûnâ'daki mescidin ismi Gubeyb ve Mescid-i Cum'a'dır. Herhalde Kubâ'dan Medine'ye teveccüh-i nebevî bir cuma günü olduğu sabittir. Enes b. Mâlik'in burada an müşâhedetin tarif edeceği sefer-i risâletpenâhî, işte bu cuma namazından sonraki Medine'ye giriş seferidir.

175 Cedd-i a'lâ-yı nebevî sallallahu aleyhi ve sellem Hâşim b. Abdümenâf, Neccârîler'den –İbn Hişâm'ın kavline göre– Amr b. Zeyd'in kerîmesi Selmâ'yı tezevvüc edip ondan cedd-i

Nebî aleyhisselâm Abdülmuttalib tevellüd etmiştir. Binaenaleyh Benî Neccâr aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin dayıları olmuş olurlar.

176 Gâziyen Kostantiniye'ye gelip rahmet-i rahmâna kavuşan ve elyevm hâric-i sûrda kabri ziyâretgâh-ı müslimîn olan Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî radiyallahu anhtır. Ehl-i siyerin beyanına göre, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Medine'ye girerken Kasvâ'yı dilediği gibi gitmek üzere serbest bırakmışlardı. Ensâr-ı kirâm mahallelerinden hangisine vardıysa ahali, Akabe'deki ahd-i mübreme sadakatlerine telmîhen, “Yâ Resûlellah! İşte buraya, ehl-i kuvvete, dest-i a'dânın uzanmasına mâni olacaklara buyurun” diyerek devenin yularına yapışıp kendilerine doğru çekerler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “*Bırakın, o memurdur*” buyururlar ve bu suretle kimseyi hâtırmânde etmezlerdi. Kasvâ ise sağa sola bakınarak yoluna gidiyordu. Nihayet şimdiki mescid-i saâdetin kapı yerindeki Mâlik b. Neccâr'ın hânesi önüne gelince çöktü. O hâne o tarihlerde Es'ad b. Zûrâre'nin –bir kavle göre Muâz b. Afrâ radiyallahu anhümânın taht-ı hicrinde olan iki yetimin, Râfi' b. Amr oğulları Sehl ile Süheyl'in– evi idi. Deve, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz üzerinde iken kalktı. Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhnın kapısı önünde bir daha çöktü. Sonra oradan da kalkıp ve ilk çöktüğü yere dönüp son defa olarak oraya çöktü ve alâmet-i karâr ve sükûn olmak üzere boynunu yere yaptırtıp genzinden böğürdü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Menzilimiz inşallah burasıdır*” diyerek deveden indiler. Mihmandarlık şeref-i âlü'l-âlî artık bu tarz-ı i'câzkârânede taayyün eden Ebû Eyyûb hazretleri de devenin semerini Zeyd b. Hârise radiyallahu anhn ile alıp hânesine götürdü. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 494-495.}

177 Duvar ile çevrilmiş olan bu arsa bundan evvelki hâşiyede bahisleri geçen Sehl b. Râfi' b. Amr ile biraderi Süheyl'in, bu iki yetimin malı olup Kasvâ'nın ilk ve son çöktüğü yerdir. İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den rivayetine nazaran bu arsa taraf-ı âlî-i nebevîden 10 dinara satın alındı ve bedelini Ebû Bekir radiyallahu anhn verdi. Ebû Bekir es-Sıddîk, nesi varsa hepsini nakde tahvil ile Allah ve resulü uğrunda cümlesini bezletmeyi, iyâline olsun bir şey bırakmaya tercih ederek birlikte taşımıştı. Bazı rivayetlerde –arsa ile tercüme ettiğimiz– *حائط* “*hâit*” lafzı yerine مرید (mirbed) kelimesi vardır {MA9743 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 384.} ki hurma kurutulacak yer demektir. Bu yerin de nefsi-i hâit olmasına bir mâni yoktur.

178 Kibleden murat, o zamanki Beytûlmakdis'ten yana olan kibledir. Kütüb-i sıhâhta rivayet olunduğuna göre, ahd-i nebevîde mescid, kerpiçten bina olunup sakfı hurma dallarından, direkleri de hurma ağaçları gövdelerinden idi. Bu mahall-i mukaddes bidâyet-i emirde taştan 3 arşın temel üzerine kurulmuş, adam boyu duvarlarla muhât ve dılı'ları 100'er arşın bir binadan ibaret idi.

179 وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ شَاعِرٍ. وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ رَسُولٍ كَرِيمٍ. “Bu Kur'an bir Resûl-i Kerîm'in bildirdiği sözden başka bir şey değildir. O, bir şair sözü değildir” {el-Hâkka, 69/40-41.} ile وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشُّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُبِينٌ “Biz, Peygamberimize şiir tâlim etmedik. Ona yaraşmaz da! Onun söylediği

zikir ve mev'izadan, Kur'ân-ı Mübîn'den başka bir şey değildir" ^a âyet-i kerîmeleri mantukla-
rınca Resûl-i Ekrem *sallallahu aleyhi ve sellem* efendimiz hazretlerine şair ıtlakı gayri câiz
ve gayri sahihtir. Vâkıa bu hadiste rivayet olunan recezgûne kelâm ile yine binâ-yı mescid
esnasında buyurdıkları, هَذَا الْحَمَلُ لَا حَمَالُ خَيْرٌ هَذَا أَبَرُّ رَبُّنَا وَأَطْهَرُ {B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-
ensâr, 45.} kezâ bir gazâda, وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتَ هَلْ أَنْتَ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيتِ {B2802 Buhârî, Cihâd, 9.} ve
أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ {B2864 Buhârî, Cihâd, 52.} buyurdıkları kütüb-i sıhâhta rivayet
olunuyor. Fakat bu kelimât-ı nebevîyyenin hepsi recezdir. Recez ise nısfı ya sülüsü hafze-
dilmiş, yontulmuş beyt olduğuna göre şiir aksamına gayri dâhil, şu kadar ki şiire benzer
bir kelâm-ı müseccâ'dan ibaret kalır. Bundan dolayı eimme-i lisânın ekserisi, recezi şiir
addetmekten ibâ ederler. Örf-i nâsta şair şiir söylemeyi, râciz de recez söylemeyi itiyat
eden kimseye ıtlak olunur. İttifakî olarak bir mısra veya bir beyit söyleyen kimseye şair
denilemeyeceği gibi, recez nevinden bir söz söyleyene de şair denmez. Bakınız Kur'ân-ı
Kerîm'de bile لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ^b kabilinden mevzûn düşmüş nazımlara tesadûf
edilir. Fakat bunlara şiir demeyi kimse hatıra getirmez. Bâhusus الْمُهَاجِرَةُ إِلَى الْآخِرَةِ ile
aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin "tâ"ları kesr ile telaffuz buyurdıkları, Müstemlî ile
Hamevî rivayetlerinde ise "lâm"ın hazfiyle الْأَنْصَارِ فَاغْفِرِ الْأَنْصَارِ buyurulduğu da rivayet olunuyor ki,
bu takdirde cüz'-i beyt olmak itibariyle de kelâm mevzûn olmaz. Diğerlerinin de bozuk
vezin ile telaffuz buyurulduğu mervîdir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz şiirin o kadar
bîgânesi idiler ki başka bir kimsenin şiirini de mevzûn okumaz yahut okuyamazlardı.
Nitekim *Muallaka* sahibi Tarafe b. Abd'in meşhur:

سَتُبْدِي لَكَ الْإِيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ

beyti ile temessül buyururlarken ikinci mısra بِالْأَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُرَوِّدْ suretinde söy-
lemişler ve Ebû Bekir es-Sıddîk, "Yâ Resûlellah! Şair böyle söylememiş مَنْ لَمْ يُرَوِّدْ
وَيَأْتِيكَ بِالْأَخْبَارِ" deyince, "İkisi de birdir" buyurmuşlardır. Bunun üzerine Hazret-i Ebû Bekir
es-Sıddîk, "Şehâdet ederim ki sen şair değilsin. Şiir elinden bile gelmez" demiştir. {İbn Ebû
Hâtim, *Tefsîr*, X, 3200, no: 18111.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرِهِ وَقَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَفْعَلُهُ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki, İbn Ömer radiyallahu anhümâ de-

a Yâsîn, 36/69.

b Âl-i İmrân, 3/92.

vesini kiblesine alarak namaz kılıp, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin böyle yaptığını gördüm” demiştir.¹⁸⁰ {B430 Buhârî, Salât, 50.}

180 Bundan evvelki hadislerde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin davar ağlarında namaz kıldıkları rivayet olunmuştu (173 ve 270. hadislere müracaat). Halbuki deve olan yerde namaz kılmak câiz olup olmadığı meselesi de vardır. İbn Ömer radiyallahu anhumânın yaptığı gibi râhilesini sûtire edip edâ-yı salâtta ve râhile üstünde salât-ı nâfile kılmakta beis olmadığı müttetekun aleyh ise de deve yataklarında –koyun ağlarında olduğu gibi– namaz kılmanın hükmünde ihtilâf edilmiştir. Su başlarında sürü sürü develerin birikip müddet-i medîde yattıkları yerler alelekser pis olmaktan hâlî olmadığı gibi kinli develerden birinin musallîye ansızın saldırıp telef etmesi ihtimaline binaen kalbi vesveseden de fâriğ bırakmaz. Bundan dolayı a’tân ve mebârik-i ibilde yani deve yataklarında namazdan nehiy hakkında vârit ehâdîs-i adîdenin bazılarında bu nehiy *فَانَّهَا مِنَ الشَّيَاطِينِ* {D493 Ebû Dâvûd, Salât, 25} diye ahlâk-ı şeytâniyye ile muttasıf olmalarıyla ta’lîl buyurulmuştur.

Hükm-i şer’îye gelince, cumhûr-ı fukahâ bu gibi yerlerde tâhir olmak şartıyla namaz kılmayı tecviz ediyorlar. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan ve diğer birçok müctehidîn hep bu re’ye olup vârit olan nehiyleri kerâhet-i tenzîlî hamletmişlerdir. Hasan-ı Basrî, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr gibi bazıları ise mekruhtur derler. Ahmed b. Hanbel’den rivâyet-i meşhûreye göre orada kılınan namaz fasittir. Sığır ahırları, koyun ağlarına kıyas edilmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhin dârü’l-berîd yani menzilhâne beygirleri ahırında, sahrâ yanı başında olduğu halde namaz kılıp, “Burası da, orası da birdir” dediğini Buhârî, yukarıda geçen 172. hadise tevtie olarak ta’lîkan rivayet ediyor. Ancak İmam Mâlik’e göre –bevillerinin necâsetine binaen– at ahırlarında namaz kılmak câiz değildir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ عُرِضْتُ عَلَى النَّارِ وَأَنَا أَصَلِّي.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anh Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ben namaz kılarken nâr (-ı cahîm) bana arzolundu” buyurdıklarını rivayet ediyor.¹⁸¹ {Buhârî, Salât, 51 (bab başlığı).}

181 Buhârî'nin bu hadisi muallaktır. Müellifin ondan sonra İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî hadîs-i mevsûlû bırakıp bunu niçin intihab ettiğinin sebebi anlaşıl-mıyor. İbn Abbas hazretleri, *إِنْخَسَفَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ أُرِيتُ النَّارَ فَلَمْ* “Güneş tutuldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldır-dı. Sonra ‘*Bana cehennem gösterildi. Bugünkü kadar fazî hiçbir manzarayı ömrümde görmedim*’ buyurdu” {B431 Buhârî, Salât, 51.} diyor. Bu 76. hadiste mevzubahis olan kûsûf hadisesidir ki, Buhârî müteaddit yerlerde birçok sahâbeden kâh muhtasar, kâh mufassal olarak rivayet eder. Burada hikmet-i îrâdî, karşısında ocak, ateş, yahut müşrikînin mâbud ittihaz ettik-leri başka bir şey olduğu halde li-vechillâh namaz kılmanın câiz olduğunu göstermek için –tarz-ı istidlâl zayıf olmakla beraber-irat etmiştir. Maahâzâ Hanefiyye nev’an-mâ teşebbuh suretinde olduğu için böyle namaz kılmanın kerahatine kâillerdir. İbn Sîrîn’in de ocağa karşı namaz kılmayı kerih gördüğünü İbn Ebû Şeybe *Musannef*’inde rivayet ediyor. Diğer fukaha bunda beis görmüyorlar (76, 81, 316, 323, 417. hadislerle “*Kitâbü’l-Kûsûf*”taki hadislerle de müracaat).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اجْعَلُوا فِي بُيُوتِكُمْ مِنْ صَلَاتِكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in, “Namazınızın bir kısmını evlerinizde kılınız. (Evlerinizi) kabirlere çevirmeyiniz”¹⁸² buyurdıklarını (merfûan) rivayet etmiştir. {B432 Buhârî, Salât, 52.}

.....

182 Evleri kabir etmemenin mânasında ihtilâf edilmiştir. Cumhurun anladığı mânaya göre bu kelâm-ı âlî-i nebevî teşbîh-i belîğ kabilinden olup “Evlerinizi kabirler gibi namazdan ve tilâvet-i Kur’ân’dan hâlî bırakıp da surette –kendilerinden tekâlif sâkıt ve amelleri munkatî’ olmuş– mevtâyâ benzemeyiniz” demektir. Nitekim Taberânî’nin, “*Evlerinizi Allah Teâlâ’nın zikriyle tenvîr ediniz. Evlerinizde çokça tilâvet-i Kur’ân ediniz. Onları yehûd ve nasârânın yaptıkları gibi kabir yapmayınız. İçinde Kur’an okunan ev; içinde oturanlara vüs’at verir, hayrı çoğalır, melâikenin huzuruyla âbâdân olur, şeyâtîni defedilir. İçinde Kur’an okunmayan ev ise, sükkânına dar gelir, hayrı azalır, içinden melâike kaçır, içinde şeytanlar hazır olur*” {Taberânî’nin eserlerinde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 187.} meâlindeki hadis de bu mânayı müeyyiddir. Müslim’in, bu hadisi *لَا تَتَّخِذُوهَا مَقَابِرَ* لَا yerine *لَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا* lafzıyla rivayet ettiğine {Müslim’deki lafız *لَا تَجْعَلُوهَا* şeklindedir. bkz. M1824 Müslim, *Müsâfirîn*, 212.} bakanlar ise evlerinize meyyit def-

netmeyiniz mânasına zâhib olup bundan da makâbirde salâtın kerahetine kâil olmuşlardır. Vâkıa Müslim'in bu rivayetinden makâbirde salâtın keraheti istidlâl olunabilirse de Buhârî'nin rivayetinde ne cevazına ne menine delâlet ve 268. hadisin hâşiyesindeki bahis ile alâka vardır. Evlerde kılınması emrolunan namaz ise, ekser-i fukahaya göre nevâfildir. Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan rivayet ettiği, إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ الصَّلَاةَ فِي مَسْجِدِهِ فَلْيَجْعَلْ لِنَبِيِّهِ "Biriniz namazı mescidinde kıldığında o namazından evine de bir hisse ayırsın" {M1822 Müslim, Müsâfirîn, 210.} hadisi ile أَفْضَلُ الصَّلَاةِ صَلَاةُ الْمَرْءِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ "Namazın efdali salât-ı mektûbeden yani farzdan başka insanın evinde kıldığı namazdır" {B731 Buhârî, Ezân, 81.} haberi kavî-i cumhûru müeyyiddir. Evdeki neflin mesciddeki nefilden efdal olması, süknâyı ibadetle rûşenâ ve âbâdan etmek kastıyla beraber hafî kalmak dolayısıyla insanı riyâ gibi a'mâlî heder eden husûsattan siyânet ettiği içindir. Abdullah b. Sa'd radiyallahu anh evde namaz kılmakla mescidde namaz kılmanın hangisi efdal olduğunu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize sormuş, "Hânemin mescide ne kadar yakın olduğunu görüyorsun. Böyle iken evimde kılmayı mescidde kılmaya tercih ederim. Meğer ki salât-ı mektûbe ola!" {İM1378 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 186.} buyurmuşlardır. Kezâlik aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir defa Benî Abdüleşhel mescidinde akşam namazını kıldırmışlar. Namazdan sonra halkın tesbih yani nevâfil ile meşgul olduklarını görünce, أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا هَذِهِ الصَّلَاةُ فِي الْبُيُوتِ "Ey cemaat! Bu namaz ancak evlerde kılınır" {Tahâvî, Meâni'l-âsâr, I, 339, no: 1993.} buyurmuşlardır. Bundan yalnız, cemaatle kılınan teravih ile cumadan evvelki sünnetler ve tavaf ile ihram namazları müstesna olup bunları mescidde kılmak efdaldır. Maamâfih Kâdî İyâz, bu emr-i nebevî ferâiz hakkındadır denildiğini de rivayet ediyor. Bu nakle göre emr-i şerîfin mânası, "Ferâizinizin bazılarını evlerinizde kılınız ki, mescide çıkamayan kadınlar, köleler, hastalar... ilâ âhirih size iktidâ edip cemaat faziletini iktisap etsinler" demek olur.

عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا لَمَّا نَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ طَفِقَ يَطْرُحُ حَمِيصَةً لَهُ عَلَى وَجْهِهِ فَإِذَا اغْتَمَّ بِهَا كَشَفَهَا عَنْ وَجْهِهِ فَقَالَ وَهُوَ كَذَلِكَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ يُحْذَرُ مَا صَنَعُوا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe ile (Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümden: İki-si şöyle demişlerdir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem son hastalığında (çektiği zahmetten dolayı) nezdinde olan bir hamîsayı¹⁸⁴ (iki de bir) vech-i mübârekeine örter dururdu. (Hamîsa) kendisine sıkıntı verdikçe yine atıp

yüzünü açardı. İşte o halde iken, “Yehûd ve nasârâyâ Allah lânet etsin. Peygamberlerinin kabirlerini (kendilerine) mescid ittihaz ettiler” buyururdu (ki) maksadı, onların yaptıklarından ümmeti tahzîr buyurmak idi.¹⁸⁵ {B435 Buhârî, Salât, 55.}

183 Bir nüshaya göre, لَمَّا نُرِلَ.

184 Hamîsanın tefsiri 243. hadisın hâşiyesinde geçmişti.

185 Fart-ı ta’zîmin ümem-i sâlifede olduğu gibi kendi ümmetlerini de veseniyyete kadar sürükleyebileceğinden korkuyorlardı.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ وَلِيدَةَ كَانَتْ سَوْدَاءَ لِحَيٍّ مِنَ الْعَرَبِ فَأَعْتَقُوهَا فَكَانَتْ مَعَهُمْ قَالَتْ فَخَرَجْتُ صَبِيَّةً لَهُمْ عَلَيْهَا وَشَاحٌ أَحْمَرٌ مِنْ سُيُورٍ قَالَتْ فَوَضَعَتْهُ أَوْ وَقَعَ مِنْهَا فَمَرَّتْ بِهِ حُدَيَّةٌ وَهُوَ مُلْقَى فَحَسِبْتُهُ لَحْمًا فَخَطَفْتُهُ قَالَتْ فَالْتَمَسُوهُ فَلَمْ يَجِدُوهُ قَالَتْ فَاتَّهَمُونِي بِهِ فَطَفِقُوا يُفْتَشُونَ حَتَّى فَتَّشُوا قُبُلَهَا قَالَتْ وَاللَّهِ إِنِّي لَقَائِمَةٌ مَعَهُمْ إِذْ مَرَّتِ الْحُدَيَّةُ فَالْقَتْهُ قَالَتْ فَوَقَعَ بَيْنَهُمْ قَالَتْ فَقُلْتُ هَذَا الَّذِي اتَّهَمْتُمُونِي بِهِ زَعَمْتُمْ وَأَنَا مِنْهُ بَرِيئَةٌ وَهُوَ ذَا هُوَ قَالَتْ فَجَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَسْلَمْتُ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَكَانَ لَهَا خَبَاءٌ فِي الْمَسْجِدِ أَوْ حَفْشٌ قَالَتْ فَكَانَتْ تَأْتِينِي فَتَحَدَّثُ عِنْدِي قَالَتْ فَلَا تَجْلِسُ عِنْدِي مَجْلِسًا إِلَّا قَالَتْ

وَيَوْمَ الْوُشَاحِ مِنْ أَعَاجِبِ رَبَّنَا أَلَا إِنَّهُ مِنْ بَلَدَةِ الْكُفْرِ أُنْجَانِي

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقُلْتُ لَهَا مَا شَأْنُكَ لَا تَقْعُدِينَ مَعِيَ مَقْعَدًا إِلَّا قُلْتُ هَذَا قَالَتْ فَحَدَّثْتَنِي بِهَذَا الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Arap kabilelerinden birinde bir siyah câriye vardı ki, âzat edildiği halde (yine) o kabile ile beraber (ikamet ediyor)du. Dedi ki:¹⁸⁷ Onların arasından –üzerinde kırmızı tirşelerden (yapılmış) vişâh¹⁸⁸ bulunan– bir kız (gelin) gitti.¹⁸⁹ Vişâhı üzerinden çıkardı yahut (vişâh) üzerinden düştü.¹⁹⁰ Bulunduğu yere bir çaylak geldi. Onu atılmış bulup (semiz) bir et parçası diye kaptı.

(Câriye) der ki: Beni (hırsızlıkla) ittiham ettiler.

Âişe radiyallahu anhâ der ki: Her tarafını aramışlar, hatta ön tarafını bile aramışlar.

(Câriye) der ki: Vallahi ben onlarla beraber ayakta durup dururken çaylak (tekrar) gelip vişâhı attı. O da (tam) ortalarına düştü. “İşte aklınız sıra beni ittiham ettiğiniz şey! (Siz beni hırsız zannettiniz), halbuki ben berîyim, işte vişâh!” dedim.

Âişe radiyallahu anhâ der ki: (O siyah câriye) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip kabûl-i İslâm eyledi. Mescid(-i şerifin bir kenarın)da ona mahsus bir çerge yahut bir kıl çadır vardı.¹⁹¹ (Her vakit) bana gelir, yanımda konuşurdu. Ne zaman da yanıma otursa,

وَيَوْمُ الْوِشَاحِ مِنْ أَعَاجِبِ رَبِّنَا
أَلَا إِنَّهُ مِنْ بَلَدَةِ الْكُفْرِ أَتْجَانِي

Yani “Vişâh işinin olduğu gün rabbimizin yarattığı acayıptendir. Şüphesiz ki O, bana küfür diyarından necat verdi” demeden edemezdi. (Bir gün) ona, “Ne oluyorsun? Her ne vakit benimle birlikte oturursan behemehal bunu söylüyorsun” dedim. Bunun üzerine (demin anlattığım) kıssayı anlattı. {B439 Buhâri, Salât, 57.}

.....

186 مِنْ تَعَاجِبِ rivayeti de vardır. {B3835 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.}

187 Bu rivayetin elfâzı içinde on bir kere قَالَتْ lafzı tekerrür etmiştir. Ancak altısını tercüme edebildim. Kalan beşini –siyâk-ı ibâreden münfehim olduğu için– hazfetmekte beis görmedim. Limütercimihî.

188 “el-Vişâh” kitap vezninde nisvân-ı Arab huliyyâtından şol gerdanlığa denir ki, inciden vesair cevherden her iki tanenin aralığına nev'-i âhardan birer tane tevsît ederek iki kor dizerler ve ol iki korun birisini âhar üzere munazzam ve mâtuf ederler. Kezâlik vişâh, huliyye denir ki, bir arîz meşin pâresini envâ-ı cevâhir ile tersî' ve tezyin edip hatunlar ânı hamâilî takınırlar ve “vâv”ı hemzeye ibdâl ile “işâh” dahi derler. İntehâ (Âsım Efendi).

189 Bu kızcağızın nev-arûs olduğu ve yıkanmak için ziynetini çıkarmış bulunduğu diğer tarikten gelen rivayette mezkûrdur.

190 Bu şek râvidendir.

191 Bundan, barınacak yeri olmayan fakir kimselerin hatta havf-ı fitne olmamak şartıyla kadının bile mescidde beytütet etmesi câiz olduğu istidlâl olunur. 172. hadiste zulüm ve hiyanetleri naklolunan Ukl cemaati de Mescid-i Nebevî’de yatırılmışlardı. Orada ikamet eden ashâb-ı Suffe de hep mesken ve meksebi olmayan fukarâ-yı sâbirîn idiler. Suffe, mescid-i şerifin üstü örtülmüş bir kısmı idi ki menzili olmayan fukarâ-yı muhâcirîn orada sâkin olurlardı. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhumâ, “Ashâb-ı Suffe fukara kimselerdi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onları infak ettirmek için ashâb-ı kirâmına, ‘İki kişilik yemeği olan, bir üçüncüsünü yanına katsın’ diye ferman buyurmuşlardı” diyor (357. hadise müracaat) {B602 Buhârî, Mevâkit, 41.}. Bî’rimaûne’de şehid olan ashâb-ı Suffe’den sonra meslek-i sahâbeye ve ashâb-ı Suffe i’dâdına dahil olan Ebû Hüreyre, “Ashâb-ı Suffe’den yetmiş zat gördüm. İçlerinde ridâsı (yani belinden yukarısını örtecek ihramı) olan bir tek kimse yoktu. Ya izâr (yani futa) bağlar yahut boyunlarına bağladıkları bir kisâ giyerlerdi ki, kiminin bacaklarına, kiminin de topuklarına ancak varabiliyordu. Her biri namazda avreti zâhir olmasın diye giydiğini eli ile toplardı” diyor. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâ da ahd-i saîd-i risâletpenâhîde bekâr bir genç olup mescidde uyuduğunu haber veriyor. Emîrû’l-mü’minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh ve kerremallahu vechenin de bundan sonraki hadiste mescid-i şerifte kaylûle buyurmuş oldukları haber verilecektir.

Yabancıнын, evi barkı olmayanın mescidde yatması câiz olduğunda ihtilâf yoktur. Mâadasının yatmasında ihtilâf olunmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhumâ bunu tecviz edenlerin başındadır. O: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında mescidde gece de, gündüz de yatardık” diyor. Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Atâ, Muhammed b. Sîrîn, bir kavle göre Şâfiî hep bu re’ydedirler. İbn Abbas’ın, “Mescidi merkad yani yatacak yer ittihaz etmeyiniz” dediği de, “Mescidde sonradan namazda bulunayım diye uyursan beis yok” dediği de mervîdir. Mâlik, “Menzili olan kimsenin gece yahut gündüz mescidde uyumasını mekruh görürüm” demiş. Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye’nin de mezhepleri budur. İbn Mes’ûd radiyallahu anh ile Tâvûs, Mucâhid, Evzâî bunu mutlaka mekruh görenlerdendirler. Fakat hiçbir delillerine muttali değiliz. Bu meseleyi Saîd b. Müseyyeb ile Süleyman b. Yesâr’a sormuşlar. Onlar da, “Ehl-i Suffa mescidde yatıp dururlarken bunu nasıl oluyor da soruyorsunuz. Onlar, meskenleri mescid olan bir kavim idiler” cevabını vermişler. Taberî de Osman b. Affân radiyallahu anhın emîrû’l-mü’minîn iken mescidde uyur görüldüğünü ve etrafında hiçbir kimse bulunmadığını rivayet ediyor.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْتَ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَلَمْ يَجِدْ عَلَيْهَا فِي الْبَيْتِ فَقَالَ أَيْنَ ابْنُ عَمَّتِكَ قَالَتْ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ شَيْءٌ فَعَاصَبَنِي فَخَرَجَ فَلَمْ يَقُلْ عِنْدِي فَقَالَ النَّبِيُّ

لِإِنْسَانٍ انْظُرْ أَتَيْنَ هُوَ فَجَاءَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ فِي الْمَسْجِدِ رَاقِدٌ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ مُصْطَجِعٌ قَدْ سَقَطَ رِدَاؤُهُ عَنْ شِقِّهِ وَأَصَابَهُ تُرَابٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُهُ وَيَقُولُ قُمْ أَبَا تُرَابٍ قُمْ أَبَا تُرَابٍ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün ciğer pâresi) Fâtıma (tü'z-Zehrâ radiyallahu anhâ)nın hânesini teşrif etti. Ali radiyallahu anhu (orada) bulamadı. "Amcanın oğlu nerede?" diye sordu. (Fâtıma radiyallahu anhâ), "Aramızdan bir şey geçti, darılıştık. O da gündüz uykusunu benim yanımda uyumadı" cevabını verdi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, birine,¹⁹² "Bak, nerede?" buyurdu. (O adam gidip) geldi ve "Yâ Resûlellah! Mescidde uyuyor" di(ye haber getir)di. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mescidi) teşrif etti. (Baktı) ki yan tarafına yatmış, ridâsı bir yanından sıyrılmış, vücudu toprağa bulanmış.¹⁹³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Ebû Tûrâb! Kalk. Ebû Tûrâb! Kalk."¹⁹⁴ diye diye toprağı bedeninden silkmeye başladı. {B441 Buhârî, Salât, 58.}

.....

192 Bu zat siyâk-ı beyândan 'münfelim' olduğu üzere Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümânın kendisidir.

193 Ali radiyallahu anhu'nın Fâtıma radiyallahu anhâ nezdinde kaylûle etmeyip de mescidde yatması, fakir ve garip olmayanların mescidde uyumaları mubah olduğuna delildir. Nitekim Ebû Nuaym'ın *Kitâbü'l-Mesâcid*'inde de Cübeyr b. Mut'im'den mervî, لَا تَمْنَعُوا الْقَائِلَةَ, "Mescidde kaylûle edenlerden kimseyi menetmeyin. İster mukim olsun ister misafir olsun" {Benzer bir rivayet için bkz. MK1589 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 139.} hadîs-i şerifi de bu mânada daha sarihtir (275. hadisın hâşiyesine de müracaat).

194 Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in dâmâd-ı âlîlerini böyle bir künye ile tekniye buyurmaları mizah ve bu vesile ile kendilerini taltiftir. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre, Ali radiyallahu anhu'nın "*Ebû Tûrâb*" kadar hoşlandığı hiçbir isim yoktu. Biri, "*Ebû Tûrâb*!" diye çağırınca pek ziyade sevinirlerdi.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ السَّامِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (Hâris b. Rib'î) es-Selemî radiyallahu anhtan¹⁹⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir kimse mescide girdiği vakitte oturmadan evvel iki rek‘at kılın”¹⁹⁶ buyurdıkları (merfûan) rivayet olunuyor. {B444 Buhârî, Salât, 60.}

.....

195 Fâris-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem unvanıyla müstehir olup Hazrecîler’in (kesr-i lâm ile) Benî Selime kolundandır. Nisbetinde lâm meftuh olup, kesr ile سَلِيمِي (Seli-miyy) demek yanlıştır.

196 *Müslim*’deki rivayette bu hadisın sebebi de zikredilmiştir: Ebû Katâde radiyallahu anha mescid-i şerife girdiğinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi ashâb-ı kirâmı arasında oturur görmüş. O da onlarla birlikte hemen oturuvermiş. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, “*Namaz kılmaktan seni meneden nedir?*” diye sorunca, “Yâ Resûlellah! Seni oturur gördüm. Bunlar da oturuyorlar da onun için” demiş. Bunun üzerine bu hadîs-i şerif ile cevap verilmiş. {M1655 Müslim, Müsâfirîn, 70.} İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde diğer tarikten yine Ebû Katâde radiyallahu anhtan mervî olan bu hadiste, أَعْطُوا الْمَسَاجِدَ حَقَّهَا “*Mesâcide haklarını veriniz*” buyurulduğu ve “Hakları nedir?” diye sorulunca, “*Oturmadan evvel iki rek‘at namaz*” cevabı verildiği mezkûrdur. {MŞ3422 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 111.}

Bu namaza “tahiyyetü’l-mescid” denilir. İki rek‘attan az olmaz. Bu namaz, tavaf niyetiyle Mescid-i Harâm’a dahil olan, mescide girerken imamı farzda bulan, cuma günü hatip minbere çıktıktan sonra mescide giren kimseler hakkında değildir. Ehl-i zâhir, namaz câiz olan vakitlerde mescide giren her müslümana iki rek‘atın farz olduğuna kâil olmuşlarsa da müctehidînden hiçbirisi buna kâil olmamış, hatta Zâhirî olan İbn Hazm bile tahiyyetü’l-mescidin vâcip olmadığını tasrih eylemiştir. Bu emr-i şerîf-i nebevînin nedb ve istihbâba mahmul olduğuna en kavî delil 43. hadiste beyan edildiği üzere salâvât-ı mektûbeyi soran sâilin هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ sualine لَا إِلَّا أَنْ تَطْلُوَ buyurulmuş olması {B46 Buhârî, İmân, 34.} ve cumaya geç geldiği halde ileriye geçmek isteyen zata, “*Âleme eziyet ettin, otur*” buyurup da namaz kılmayı emretmemeleri {D1118 Ebû Dâvûd, Salât, 230, 232.}, bâhusus kibâr-ı ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çok kere mescide girip namaz kılmadan çıktıklarının sübûtu da ehl-i Zâhir’in farziyet davaları aleyhindedir. Mescide duhul vakt-i kerâhete müsâdif olursa Ebû Hanîfe ile ashâbına ve Mâlik’e göre, tahiyyeyi kılmak da mekruhtur. Şâfiî’den rivâyet-i sahîhaya göre ise câizdir. Mescide girip de namaz kılmadan oturan kimsenin tahiyyeyi fevtederek artık kılmasına mahal kalmaz diyenler de vardır. Fakat mescide girip hemen oturan Ebû Zer radiyallahu anhtan aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın, “*Namaz kıldın mı?*” diye sormaları ve cevâb-ı nefyi üzerine, “*Kalk da kıl!*” buyurulması {MŞ3423 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 111.} çok fâsıla olmazsa mümkün’t-tedârik olduğunu gösterir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ الْمَسْجِدَ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَبْنِيًّا بِاللِّبْنِ وَسَقْفُهُ بِالْجَرِيدِ وَعُمْدُهُ خَشْبُ النَّخْلِ فَلَمْ يَزِدْ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شَيْئًا وَزَادَ فِيهِ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَبَنَاهُ عَلَى بُنْيَانِهِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِاللِّبْنِ وَالْجَرِيدِ وَأَعَادَ عُمْدَهُ خَشْبًا ثُمَّ غَيَّرَهُ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَزَادَ فِيهِ زِيَادَةً كَثِيرَةً وَبَنَى جِدَارَهُ بِالْحِجَارَةِ الْمُنْقُوشَةِ وَالْقِصَّةِ وَجَعَلَ عُمْدَهُ مِنْ حِجَارَةٍ مُنْقُوشَةٍ وَسَقْفَهُ بِالسَّاجِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Mescid(-i Şerîf-i Nebvî) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ham kerpiç ile bina olunmuş olup sakfı hurma dallarından, direkleri de hurma gövdeleri ağacından idi.¹⁹⁷ Ebû Bekir radiyallahu anh (tevsîan ve tezyînen) hiçbir şey ziyade etmedi. Ömer radiyallahu anh (yalnız enini, boyunu) artırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahd(-i saâdet)indeki (tarz-ı) binâyâ göre kerpiç ve hurma dallarıyla bina etti.¹⁹⁸ Sonra Osman radiyallahu anh (binâ-yı) mescidi (tevsîan ve tezyînen) tağyîr edip (hem) çok genişletti, (hem de) duvarını (kerpice bedel) nakışlı taşlarla ve kireçle bina etti¹⁹⁹ ve direklerini nakışlı taşlardan, sakfını da saç ağacından yaptı.²⁰⁰ {B446 Buhârî, Salât, 62.}

.....

197 Müslim'in rivayetinde Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh, "Yağmur gelip sakftan aktı. Sakf, hurma dallarından idi. Namaz ikâme olundu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem su içinde, çamur içinde secde buyurdıklarını hatta mübarek alınlarında çamur izlerini gördüm" diye haber veriyor. {M2772 Müslim, Sıyâm, 216.} Bu hadis *Buhârî*'de de vardır.

198 *Buhârî*'de ta'lîkan rivayet edildiğine göre Ömer radiyallahu anh mescidin tevsîan binasına şürû ettiği vakit yapıcısına, "Sen, yalnız halkı yağmurdan saklamaya bak! Sakın allı, sarılı ziynetler yapıp da halkı fitneye uğratmayasın!" demiş ki, fitneden maksat musallînin esnâ-yı salâtta zînet-i mescid ile zihni meşgul olması demektir. İbn Mâce'de yine Ömer radiyallahu anhtan mervî bir hadîs-i merfû'da, إِلَّا زَخَرَفُوا مَسَاجِدَهُمْ "Şimdiye kadar hiçbir kavim gelmemiştir ki ameli bozuk bir hale gelince mescidlerini süslemeye kalkışmış olmasın!" {İM741 İbn Mâce, Mesâcid, 2.} buyurulmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, مَا سَاءَ عَمَلُ قَوْمٍ قَطُّ إِلَّا زَخَرَفُوا مَسَاجِدَهُمْ "Ben, mesâcidi yüksek bina edip süslemekle memur olmadım. (Maahâzâ) siz, mescidlerinizi yehûd ve nasârânın yaptığı gibi muhakkak

süsleyeceksiniz” {D448 Ebû Dâvûd, Salât, 12.} buyurmuşlardır. Bu süslerden maksat –zuhruf, altın mânasına da geldiğine göre– yaldızdır. Bu hadisin kısm-ı sâni *Buhârî*’de de ta’lîkan rivayet olunmuştur. Kezâlik İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde merfûan, *Buhârî*’de ise ta’lîkan Enes’ten rivayet olunan hadîs-i şerifte, يَا أَيُّهَا النَّاسُ زَمَانٌ يَبْتَاهُونَ بِالْمَسَاجِدِ ثُمَّ لَا يَعْمُرُونَهَا إِلَّا قَلِيلًا “Öyle bir zaman gelecek ki nâs mesâcid ile müfâhare ve mübâhet ederler de onları pek az mâmur ederler” {Buhârî, Salât, 62 (bab başlığı).} buyurulmuştur. İmâret-i mesâcid bina mânasına geldiği gibi zikir ve ibadetle, tevhid ile mâmur etmek mânasına da gelir.

199 Emîrül-mü’minîn Osman radiyallahu anhin menkûş taşları da zuhruf nevinden değildi. Zuhruf yukarıki hâşiyede dediğimiz gibi yaldızdır. Osman radiyallahu anih kerpiç yerine taşla kireçten, hurma dalları yerine daha sağlam olan saç ağacından fazla bir şey kullanmadı. Bid’at-ı mekrûha, yaldızlardır. İbâdet-i mevlâyâ tahsîs edilen mahall-i pâk ve mübarekin müsrifane büyük masârif ile vücuda getirilmesi zühde, huşû ve tezellüle münâfi olduğu gibi Hakk’ın sevmediği mübâhata, tefâhüre de vesile olur. Keraheti bu yüzdendir. Mesâcidi en evvel süsleyen Velîd b. Abdülmelik b. Mervân’dır derler ki bu, asr-ı sahâbenin sonlarına müsâdiftir. Ehl-i ilimden birçoğu havf-ı fitneden nâşi buna karşı sükût etmişlerdir. İbnü’l-Münîr’in, evini teşyîd ve tezyîd edip yaldıza boğanlar çoğaldıktan sonra mesâcidin ziynetten büsbütün mahrumiyeti iptizâl ve istihânete belki bâis olur korkusuyla onları tezyîn ve teşyîd etmek menduptur dediğini şârih Aynî nakleder. Maahâzâ masârifî beytül-mâl-i müslimînden çıkmamak ve bu ziynetlerle mesâcide tâzim kastedilmek şartıyla bunu tecviz eden bazı ulemâ da vardır ki eimme-i Hanefiyye bu cümledendir.

200 Hindistan’da çıkan abanoza benzer sert bir ağacın ismidir ki *Kâmus* mütercimi Âsım Efendi merhum, “Bu diyarda zac ağacı deyû meşhur olan ağaç zannolunur” ve bazı müfredata atfen, “Hint çınarı ve bazıları Hint ardıcı derler” diye izah ediyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ يَوْمًا حَتَّى أَتَى ذِكْرَ بِنَاءِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ كُنَّا نَحْمِلُ لَبْنَةً لَبْنَةً وَعَمَّارٌ لَبْنَتَيْنِ لَبْنَتَيْنِ فَرَأَاهُ النَّبِيُّ ﷺ فَجَعَلَ يَنْفُضُ التُّرَابَ عَنْهُ وَيَقُولُ وَيُخِ عَمَّارٍ تَقْتُلُهُ الْفِتْنَةُ الْبَاغِيَّةُ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ وَيَدْعُونَهُ إِلَى النَّارِ قَالَ يَقُولُ عَمَّارٌ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الْفِتَنِ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunur ki, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anih (bir gün) ehâdis(-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi) söylemekle meşgul idi. Derken mescid(-i şerifin) binası bahsine geçip dedi ki:²⁰¹ Biz birer kerpiç ta-

şıyorduk. Ammâr ise kerpiçleri ikişer ikişer taşırdı.²⁰² Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onu (öyle) görünce üzerindeki toprağı silkerek,²⁰³ “Vah Ammâr! Vah Ammâr! Kendisini fie-i bâğiye katledecektir.”²⁰⁴ (Ammâr) onları cennete,²⁰⁵ onlar ise onu cehenneme davet ederler” buyurmaya başladı. Ebû Saîd radiyallahu anh der ki Ammâr (bunu işitince), “Fitnelerden Allah’a sığınırım”²⁰⁶ derdi. {B447 Buhârî, Salât, 63.}

.....

201 Buhârî’deki rivayet tarzı şöyledir: Abbas radiyallahu anhin mevlâsı İkrime dedi ki: (Bir gün) İbn Abbas radiyallahu anhümâ bana ve mahdûm-ı âlîsi Ali’ye (ki Benî Abbas’tan gelen ilk iki halife Ebû’l-Abbas Abdullah b. Muhammed es-Seffâh ile Ebû Ca’fer Abdullah b. Muhammed el-Mansûr’un ceddidir ve Seccâd lakabıyla müstehirdir): “Ebû Saîd’e gidin de onun rivayet ettiği hadislerden de bir miktarını dinleyin” dedi. Ebû Saîd’in yanına gittik. Kendisine ait bir bahçeyi timar etmekle meşgul bulduk. Hemen ridâsını alıp ihtibâ etti (yani büründü). Sonra anlatmaya başladı. Nihayet mescidin binası bahsine geçerek dedi ki... İlâ âhirihi.

202 Bir rivayette, “Biri kendi hesabına diğeri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hesabına olmak üzere ikişer kerpiç!” denilmiştir. {Bu ziyadeyi içeren rivayet tespit edilememiştir. Kayıt bu haliyle Aynî’de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, IV, 209.} *Buhârî*’de olmayıp İsmâîlî ile Ebû Nuaym’ın *Müstahrec*’lerinde mezkûr olan bir rivayette de, “Arkadaşlarının taşıdığı gibi taşısan olmaz mı?” diye sual buyurulmuş, Ammâr da, “Ben bunun ecrini Allah’tan istiyorum” cevabını vermiş. {HM11883 İbn Hanbel, III, 91.}

203 Buhârî’nin “*Kitâbü’l-Cihâd*”daki rivayetinde, يَمْسُحُ عَنْ رَأْسِهِ الْعُبَّارَ “Başından tozları silkemeye başladı” {B2812 Buhârî, Cihâd, 17.} suretinde vârit olmuştur.

204 Bu iltifât-ı bî-behâ-yı nebevînin mazharı olan Ammâr, Sıffîn’de Muâviye b. Ebû Süfyân’ın ashabı tarafından katlolunmuştur. Emîrû’l-mü’minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anha karşı gelen ehl-i Şâm’ın o tarihte ehl-i bağı olduğu bu hadîs-i sahîh ile sabit oluyor. İmâmet ve emâret-i mü’minîn, ancak Hasan-ı müctebâ radiyallahu anh efendimizin bi’l-ihdiyâr in’izâl ve inhilâından sonra Muâviye radiyallahu anha intikal edebilmiştir. İhbarından otuz bu kadar sene sonra sıtkı tahakkuk eden bu haber-i nebevî şevâhid-i nübüvvet-i Muhammediyye’den (sallallahu aleyhi ve sellem) biridir. Ammâr’ın katline dair olan hadîs-i nebevîyi Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî ile Katâde b. Nu’mân radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği gibi Müslim, ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan; Tirmizî, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan; Nesâî, Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan; Taberânî ile diğerleri Osman b. Affân, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Râfi‘, Huzeyme b. Sâbit, Muâviye, Amr b. Âs ve Ebû’l-Yesar’dan ve Ammâr’ın kendisinden (radiyallahu anhüm ecmaîn) turuk-ı sahîha ve hasene ile rivayet etmiş oldukları gibi ta’dâdı uzun sürececek birçok zevattan daha mervîdir. Ali radiyal-

lahu anhin hurûbunda musîb olmadığını iddia eden nevâsıb aleyhine bu hadîs-i şerif hüccettir.

205 Buhârî'nin diğer rivayetinde ...عَمَّارٌ يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ “Ammâr onları Allah'a... davet ediyor” {B2812 Buhârî, Cihâd, 17.} denilmiştir ki meâli hemen hemen birdir.

Mantûk-ı haberden vehleten Ammâr'ı katleden fienin nâr-ı cahîme davetçi olduğu münfehim olduğuna ve bu fienin içinde birçok sahabe de bulunduğuna bakanlar fie-i bâğiyyeyi tayin hususunda birçok te'vilâta girişmişlerse de sadra şifa verecek söz söylememişlerdir. Bunun akla en yakın olan te'vili şudur: Her iki tarafta olan sahâbe (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) müctehid ve zan ve itikadî ile âmil olup şu kadar ki zan ve itikadında da, nefse'l-emirde de musîb ve Allah'ın rızası tarafında olanlar Ali el-Murtezâ radiyallahu anh ile ashabı idiler. Diğerleri kendilerini musîb itikad etmekle beraber nefse'l-emîrde ve indallah muhtî bulunuyorlardı. Cennet yolundan maksat, Hakk'a itaat ve tâat-i vâcibeyi eda, cehennem yolundan maksat da Hakk'a adem-i isâbet ve tâat-i vâcibeden udûldür. Ehl-i hakkız ve cennet yolu üzerindeyiz itikadıyla yanlış yola davet, farkına varmayarak cehenneme davet demektir. Bilmeyerek böyle bir reh-i nâ-savâba gitmek ise noksân-ı fazîleti müstelzim olursa da ikâb-ı cahîm cezasını müstelzim olmaz. Nitekim Hazret-i İmâm-ı bi'l-hak radiyallahu anh kendileriyle mukâtele edenler hakkında إِخْوَانُنَا بَعَوْا عَلَيْنَا “Bunlar bize karşı bağyeden ihvanımızdır” buyurmuşlardır. Sahâbe-i kirâm şanında nâzil olan كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ “Siz insanların arasına çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz”^a âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfine yaraşan da bunlardan bir kısmının cehennem yolunu tutmuş ve oraya an itikadın davet etmiş kimseler olmayıp nihayet ictihadlarında muhtî zevat olmalarıdır.

206 Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümânın bu sözünden insana hîn-i fitnede hakka mütemessik olduğunu bildiği halde bile fitneden istiâze etmesi müstehap olduğu anlaşıyor. Zira hak üzere olduğunu yakînen bilmeyen kimse me'cûr mu yoksa mevzûr mu olduğunu kati olarak bilemez. Hazret-i Ammâr gibisi de fitnenin kendisini nerelere kadar sürükleyebileceğini evvelden tahmin edemez.

عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِنْدَ قَوْلِ النَّاسِ فِيهِ حِينَ بَنَى مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّكُمْ أَكْثَرْتُمْ وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يَتَّبِعِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ مِثْلَهُ فِي الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki (emîrü'l-mü'minîn) Osman b. Affân radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescid(-i şerif)ini (yeniden) bina ettiği zaman²⁰⁷ halkın (itiraz ve inkâr kabilinden) dedikoduları üzerine,²⁰⁸ “Siz çok söylemeye başladınız. Her kim rızâullahı kastederek (büyük, küçük) bir mescid bina ederse Allah Teâlâ da ona cennette onun gibi bir ev bina eder buyurduğunu, ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” demiştir.²⁰⁹ {B450 Buhârî, Salât, 65.}

.....

207 278. hadise müracaat. Mescid-i şerifin tevsîân binası hicret-i nebeviyyenin 30. senesinde vâki olmuştu.

208 İtiraz edenler ahd-i celîl-i nebevîde ne hal ve heyette bina olunduysa yine öyle bina edilmesini ve hacir-i menkûş ile kireç istimal edilmemesini arzu ediyorlardı. Halbuki kerpiç duvarlar çabuk gevşiyor, hurma gövdelerinden yapılan direkler az zamanda çürüyor, hurma dallarından yapılan örtü, namaza gelenleri yağmurdan muhafaza edemiyordu.

209 Bu hadîs-i şerifin mutazammın olduğu vaat ve beşâret Osman radiyallahu anhtan başka Ebû Bekir, Ömer, Ali, Abdullah b. Amr, Enes, İbn Abbas, Âişe, Ümmü Habîbe, Ebû Zer, Amr b. Anbese, Vâsile b. Eska', Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Ebû Kursâfe, Nübeyt b. Şürayt, Ömer b. Mâlik, Esmâ bint Yezîd, Muâz b. Cebel, Ebû Ümâme, Abdullah b. Ebû Evfâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüm ecmaînden elfâz-ı mütekâribe ile kâh ziyadeyi hâvî kâh muhtasar olarak rivayet edilmiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ فِي الْمَسْجِدِ وَمَعَهُ سَهَامٌ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْسِكْ بِنِصَالِهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) biri²¹⁰ Mescid(-i Nebevî'den geçti. Yanında (temrenleri meydana) oklar vardı.²¹¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ona), “Temrenlerinden tut (da kimseye dokunmasınlar)”²¹² buyurdu. {B451 Buhârî, Salât, 66.}

.....

210 Bu zatın yalnız ensardan biri olduğu mâlûm olup ismini şârihler zikredemiyorlar.

211 Diğer bir rivayette bu zatın sadaka olarak mescidde ötekine berikine ok dağıttığı zikrediliyor.

212 Taberânî el-Mu'cemü'l-evsat'ında birinin mescidde elindeki bir oku çevirdiği görülmesi üzerine Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhn, "Bu adam Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in taklîb-i silâhtan, sell-i silâhtan nehiy buyurmuş olduğunu bilmiyor mu?" dediğini rivayet eder. {Taberânî, el-Evsat, IV, 218, no: 4024.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ مَنْ مَرَّ فِي شَيْءٍ مِنْ مَسَاجِدِنَا أَوْ أَسْوَاقِنَا بِنَبْلِ فَلْيَأْخُذْ عَلَى نَصَالِهَا لَا يَغْزُرُ بِكَفِّهِ مُسْلِمًا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (Abdullah b. Kays el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Her kim mescidlerimizin yahut çarşılarımızın birinden (yanında) ok varken geçecek olursa eliyle temrenlerinden tut(up öyle geç)sin ki, bir müslümanı yaralamasın." {B452 Buhârî, Salât, 67.}

عَنْ حَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ اسْتَشْهَدَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْشَدَكَ اللَّهُ هَلْ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَا حَسَّانُ أَجِبْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ اللَّهُمَّ أَيِّدْهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Hassân b. Sâbit radiyallahu anhn²¹³ (mescidde şiir inşâdının cevazı hususunda) Ebû Hüreyre radiyallahu anhn şahit tutarak "Allah aşkına söyle, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, Hassân! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den yana (küffâr-ı Kureyş'e) cevap ver."²¹⁴ "Îlâhî, onu (yani Hassân'ı) Rûhülkudûs (Cibrîl) ile teyit et! buyurduğunu işittin mi (işitmedin mi?)" di(ye sual et)tiği, onun da, "Evet (işittim)"²¹⁵ dediği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor. {B453 Buhârî, Salât, 68.}

213 Şâir-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem lakab-ı mübecceli ile şöhretyâb olan Hassân b. Sâbit b. Münzir b. Harâm radiyallahu anh el-Ensârî el-Hazrecî olup İslâm'da da Câhiliye'de de akranı arasında en ziyade temayüz eden fühûl-i şuarâdandır. Meth-i Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile hicv-i küffâr-ı liâma dair kasâid ve eş'ârı meşhurdur. Garâib-i ittifâkiyyâtındır ki kendisi, babası, ceddî, ceddinin babası hep yüz yirmişer sene muammer olmuşlardır. Muallaka sâhibi Lebîd b. Rebîa el-Âmirî de Hassân b. Sâbit el-Ensârî gibi altmışından sonra İslâm ile müşerref olmuş ve yüz yirmi sene yaşamıştır. Demek ki iki mütesâvî kısma münkasım olan bu iki şair, ömürlerinin tam yarısı Câhilî, nısf-ı diğeri İslâmî'dir. Yalnız Lebîd'in bütün eş'ârı Câhilî'dir. Ba'de'l-îmân,

الْحَمْدُ لِلَّهِ إِذْ لَمْ يَأْتِنِي أَجْلِي
حَتَّى أَكْتَسَيْتُ مِنَ الْإِسْلَامِ سَرَبِلًا

beytinden başka şiiri rivayet edilmez.

Metindeki kıssanın sebebi Buhârî'nin başka bir kitabında şöyle izah ediliyor: Ömer radiyallahu teâlâ anh mescid-i şerife girmiş. Bakmış ki Hassân şiir inşâdıyla meşgul! Ona dik dik bakmış. O da, “Bu mescidde senden daha hayırlısı hazır olduğu halde ben şiir inşâd ederdim” dedikten sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anha dönüp “Allah aşkına söyle. . .ilâ âhirih” demiş. {B3212 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.} Bu kıssa ile de Buhârî mescidde inşâd-ı şi'r in hill ü hürmeti meselesini kurcalamak istiyor.

214 Hassân radiyallahu anhanın kendisinden mervî diğer hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ona, أَهْجُهُمْ وَجَبْرِيلُ مَعَكَ, “Onları hicvet (korkma), Cibril seninle beraberdir” {B3213 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.} buyurmuşlardır. Kezâ ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hassân için mescidde bir minber kurdurur. Hassân da o minberin üstüne çıkıp küffârı hicvederdi. Mâlûm olduğu üzere kavm-i Arap güzel söze iptilâ derecesinde meclûb oldukları için bir kabilede iyi bir şairin yetişmesi o kabile için en büyük esbâb-ı kudret ve miknetten ve bir kabileyi sair kabâil meyanında menfûr bir hale koyup zayıf düşürmek için de en mühim silâh hiciv idi. Şairlerin medâyih ve mefâhirâtı da kendi kabileleriyle müttetikleri ve sevgilileri için vesâit-i şevket ve kudretten sayılırdı.

215 Edebiyat meraklısı kimselerin gerek kendilerinin gerek başkalarının eş'ârını inşâd etmeleri câiz olup olmadığı meselesi müctehidîni iki fırkaya ayırmıştır. Birtakımları inşâd-ı şiir alelîtlak câizdir demişlerdir. Şa'bî, Âmir b. Sa'd el-Becelî, Muhammed b. Sîrîn, Saîd el-Müseyyeb, Kâsım, Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf, Muhammed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd rahimehümullahu teâlâ hep hicivden, fuhuştan, müslümanlardan birinin kadir ve haysiyetine taarruzdan hâlî olan şiirin inşâdında beis görmemişlerdir. Delilleri bu metin ile havâşîde zikrettiğimiz hadislerdir. Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Sâlim b. Abdullah, Hasan-ı Basrî, Amr b. Şuayb rahimehümullahu teâlâ da şiirin rivayetini de, inşâdını da mekruh görmüşlerdir. Delilleri وَالشُّعْرَاءُ

يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ^a âyet-i kerîmesi ile beraber Ömer ile Sa'd b. Ebû Vakkās, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Avf b. Mâlik, Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhümden mervî olup İbn Ebû Şeybe, Bezzâr, Tahâvî, Müslim, İbn Mâce, Buhârî, Taberânî rahimehümullahu teâlâ taraflarından ve turuk-ı muhtelifeden tahrîc olunan, لَأَنْ يَمْتَلِكِيَ جَوْفُ أَحَدِكُمْ قَبِيحًا حَتَّى يَرِيَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِكِيَ شِعْرًا “Birinizin içi irin ile dolup harap olması onun hakkında şiir ile dolmasından daha hayırlıdır” {B6154 Buhârî, Edeb, 92; İM3759 İbn Mâce, Edeb, 42.} hadîs-i şerifidir. Ötekiler bu nehyi her türlü şiire şâmil addetmeyip fuhş-ı kelâm ile sövüntü ile âlûde olan şiir hakkındadır derler. Nitekim Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem çok kere şiir istimâ buyurmuş olmaları, velev veznini bozarak âharın şiiri ile temessül buyurmaları, bâhusus Hassân'a bunca teşvikâmiz sözler söylemeleri hep evvelce saydığımız kâfile-i kübrâ-yı ulemânın ictihadlarını müeyyittir. Maahâzâ müşrikîne karşı sebb ve hiciv câiz olmakla beraber –ulemânın deyişlerine göre– buna ibtidâen şürû etmek de lâıyk değildir. İbtidâdan sebbetmek küffârın da bilmukâbele ehl-i İslâm'a, hatta (iyâzen-billah) Allah'a ve resulüne sebbini davet edebilir. Fakat tecavüz, ibtidâ müşrikîn tarafından vâki olup da aynı silâh ile müdafaa zarureti hâsıl olursa bunu yapmakta beis yoktur. Nitekim جَاهِدُوا الْمُشْرِكِينَ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَالسِّتِكُمْ “Müşrikîne mallarınızla, canlarınızla, dillerinizle mücâhede ediniz” {D2504 Ebû Dâvûd, Cihâd, 17.} buyurulmuştur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمًا عَلَى بَابِ حُجْرَتِي وَالْحَبَشَةُ يَلْعَبُونَ فِي الْمَسْجِدِ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْتُرُنِي بِرِدَائِهِ أَنْظُرُ إِلَى لَعِبِهِمْ وَفِي رِوَايَةٍ يَلْعَبُونَ بِحِجَابِهِمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Kasem ederim ki bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hücremin kapısında (şu halde) gördüm: Habeşîler mescidde oyun oynuyor, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ben oyunlarını seyredebileyim diye kendi ridâsıyla beni setrediyordu.

Bir rivayette harbeleriyle oynuyorlardı (diye vârit olmuştur).²¹⁶ {B454, B455 Buhârî, Salât, 69.}

216 Bazı tariklerden gelen rivayette Ebû Bekir radiyallahu anh, bu Habeşîler'in mescidde oyun oynamalarını hoş görmeyip menetmek istemişse de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve

sellem, “Bırak!” buyurmuşlardır. {B988 Buhârî, İdeyn, 25.} Harbeler yani kısa mızraklarla oyun, âdi oyun değildir. Yakın vakitlere kadar seyrettiğimiz kılıç kalkan oyunu, cirit oyunu gibi düşmana karşı silâh istimalinde idman peyda etmek için oynanır. Düşmana karşı hazırlık sayıldığı için mubah olmuş, hatta mescidde bile oynanması tecviz buyurulmuştur. İleride inşallah bu bahis yine gelecektir.

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَقَاَصَى ابْنُ أَبِي حَذَرٍ دَيْنًا كَانَ لَهُ عَلَيْهِ فِي الْمَسْجِدِ فَارْتَفَعَتْ
أَصْوَاتُهُمَا حَتَّى سَمِعَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ فَخَرَجَ إِلَيْهِمَا حَتَّى كَشَفَ سِجْفَ حُجْرَتِهِ
فَنَادَى يَا كَعْبُ قَالَ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ ضَعْ مِنْ دَيْنِكَ هَذَا وَأَوْمَأَ إِلَيْهِ أَيْ الشَّطْرُ قَالَ قَدْ
فَعَلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ قُمْ فَاقْضِهِ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki: Kâ'b b. Mâlik (el-Ensârî) radiyallahu anh²¹⁷ (Abdullah) b. Ebû Hadred el-Eslemî radiyallahu anhümâ (zimetin)deki bir alacağını²¹⁸ mescid(-i şerif)te (hasmının yakasına yapışıp) mutâlebe etmiş. (Her ikisinin de) hâne-i saâdette olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işitecek derecede sesleri yükselmiş. (Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm) onlara doğru çıkıp ve hücre (-i şerifenin) perdesini aralayıp “Yâ Kâ'b!” diye nidâ buyurmuş. (Kâ'b), “Lebbeck yâ Resûlellah” deyince mübarek elleriyle işaret vererek, “Şu kadarını yani yarısını alacağından bağışla!” buyurmuş. (Kâ'b hemen), “Vallahi bağışladım yâ Resûlellah!” demiş. (Bunun üzerine İbn Ebû Hadred'e), “(Şimdi) kalk, öde!” diye emretmiş. {B457 Buhârî, Salât, 71.}

.....

217 Tebük Gazvesi'nden tehallûf edip muahharan tövbelerinin kabul olunduğuna dair âyet nâzil olan üç ensârînin biridir. Radiyallahu anhüm. O da Hassân gibi şâir-i meşhurdur. Evâhir-i ömründe amâya mübtelâ olmuştur.

218 Taberânî'nin rivayetine nazaran bu alacak, iki ukıyye yani 80 dirhem imiş. {MK16229 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 66.} Bu dirhemlerin altın mı, yoksa gümüş mü oldukları böylece mübhem rivayet ediliyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَسْوَدَ أَوْ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَ يَقُمُّ الْمَسْجِدَ فَمَاتَ فَسَأَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْهُ فَقَالُوا مَاتَ فَقَالَ أَفَلَا كُنْتُمْ أَذْنَتُمُونِي بِهِ دُلُونِي عَلَى قَبْرِهِ أَوْ قَالَ قَبْرِهَا ²²² فَأَتَى قَبْرَهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ. ²²³

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir zenci adam yahut kadın²²¹ mescid (-i şerif)i süpürürdü.²²² (Günün birinde) vefat etti.²²³ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (“Ne oldu?” diye) sual buyurdu. “Vefat etti” dediler.²²⁴ “Bana (vefatını) haber vermeli değil miydiniz? (Haydi) kabrini bana gösteriniz” buyurdu. (Ondan sonra) kabrinin başına varıp üzerine namaz kıldı.²²⁵ {B458 Buhârî, Salât, 72.}

219 Buradaki şek meyyitin zenci ya zenciyye olduğunun meşkûk olarak rivayet edilmesine mebnîdir. Şeksiz olarak rivayet edilen hadislerde yalnız عَلَى قَبْرِهَا denilmiştir.

220 Burada da şek üzere عَلَيْهِ أَوْ عَلَيْهَا diye rivayet edilmiştir.

221 Bu şek, ağleb-i ihtimal aradaki râvî Sâbit b. Eslem el-Bünânî’denir. Buhârî’nin diğer rivayetinde bir zenciyye olması ihtimaline kuvvet verildiği gibi *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de امرأة سوداء denilmiş {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 272, no: 1299.}, hatta Beyhakî, isminin Ümmü Mihcen olduğunu tasrih eylemiştir.

222 Bu zenciyye hatunun –bu hadiste zikredildiği üzere– ihraz ettiği fazilet ve nimet mescid-i şerife olan bu hizmeti mukabelesindedir gibi anlaşıyor. Fi’l-hakîka Buhârî’nin “Bab” unvanıyla işaret ettiği üzere mescid süpürmek, ötesine berisine düşmüş paçavralarla çöp ve ağaç kırıntılarını toplamak gibi hizmetler ufak tefek görünse bile ecr-i azîmi mûciptir. Alelhusus Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bizzat mescidi süpürdükleri de mervîdir.

223 Rivayete nazaran zavallı zenciyyeyi hakir görüp vefatını aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma ihbara lüzum görmemişler.

224 Yine Beyhakî’nin rivayetinden, cevap veren zatın Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh olduğu istidlâl olunuyor. İbn Huzeyme’den müstefâd olduğu üzere müşârün ileyh, “Bana haber vermeli değil miydiniz?” ihtarına karşı, “Gece vefat etti. Uyandırmak istemedik” cevabını vermiştir. Müslim’in rivayetinde de, إِنَّ هَذِهِ الْقُبُورَ مَمْلُوءَةٌ ظُلْمَةً عَلَى أَهْلِهَا وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُنَوِّرُهَا لَهُمْ, “Şu kabirlerin içi ehl-i kubûra (azap olacak kadar) zulmetle doludur. Allah Teâlâ üzerlerine kılacağım namaz ile onları münevver kılar” {M2215 Müslim, Cenâiz, 71.} ziyadesi de

vardır. Taberânî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetinde, *إِنِّي رَأَيْتُهَا فِي الْجَنَّةِ تَلْفُطُ الْقَدَى*, “Ben, onu cennette mescid kırıntılarını toplar gördüm” {MK11607 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 190.} buyurulduğu zikrediliyor.

225 Kabir üzerine cenaze namazı kılmanın cevazı mesâil-i hilâfiyyedendir. Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhüm ile Evzâî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye hep cevazına kâil olanlardandır. Birtakımları tecviz etmezler ki, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî bu ictihadda olup Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd, Mâlik de bunlara peyrevdirler. Bazıları velî-i meyyit, vâlî-i belde namazını kılmamış bulunursa kabri üzerine namazı kılınabilir demişlerdir. Cevaza kâil olanların da ne zamana kadar kılınabileceğinde ihtilâfları vardır. Bir aya kadar diyenleri olduğu gibi, ceset çürümedikçe câiz görenleri hatta ebeden tecviz edenleri vardır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا أُزِّلَتِ الْآيَاتُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرَّبَا خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْمَسْجِدِ فَقَرَأَهُنَّ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ حَرَّمَ تِجَارَةَ الْخَمْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Sûre-i Bakara'nın (sonlarındaki) ribâ âyetleri²²⁶ nâzil olduğu vakit Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mescid(-i şerif)e çıktı ve bu âyetleri halka okuyup sonra hamr ticaretini (yani almasını ve satmasını) tahrîm buyurdu.²²⁷ {B459 Buhârî, Salât, 73.}

226 Bu âyetler *إِلَّا الَّذِينَ يَكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ* 'dan *وَلَا تُظْلَمُونَ وَلَا تَظْلِمُونَ* 'ye kadar beş âyet-i celîledir.^a

227 Hürmet-i ribâ en son tebliğ buyurulan ahkâm-ı şer'iyedendir. Ticâret-i hamrın tahrîmini aleyhi's-salâtü ve's-selâmın âyât-ı ribâ ile birlikte tebliğ buyurmalarından hürmet-i hamrın da o zamana kadar taahhur etmiş olduğuna istidlâl edilebilirse de hürmet-i hamrın çok evvel olduğu muhakkaktır. İhtimal ki, evvelce hamrın yalnız ayn'ı, yani şürbü haram olmuştu da bey' ve şirâsındaki hürmet bu vakte kadar taahhur etmişti diyenler varsa da bu te'vil bâiddir. Zira hamrın aynı haram olunca bey' ve şirâ suretiyle ayn'ından intifâın haram olmuş olduğu da şüphesizdir. Şârih Aynî'nin beyan ettiği üzere hürmet-i hamrın bu vesile ile te'kid-i hürmetine ve hükmün işâasında mübalağa maksadına yahut tahrîm-i ticâreti hakkındaki hüküm kendilerine bâliğ olmamış kimseler hâzır bi'l-meclis oldukları için tekrîr-i i'lâm ihtimaline mebnî olması akla daha mülâyim geliyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ عِفْرِيَّتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتْ عَلَى الْبَارِحَةِ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا²²⁸ لِيَقْطَعَ عَلَى الصَّلَاةِ فَأُمَكِّنِي اللَّهُ مِنْهُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبِطَهُ إِلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تُصْبِحُوا وَتَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) buyurdu ki: Cin (taifesin)den bir ifrit dün gece namazımı bozdurmak için bana ansızın hücum etti.²²⁹ (Lâkin) Allah Teâlâ (beni galip getirip) ona istediğimi yapmaya fırsat verdi. Sabah olunca hepiniz onu gör(üp seyred)esiniz diye mescidin direklerinden birine bağlamak istedim. (Fakat) kardeşim Süleyman (b. Dâvûd aleyhime's-salâtü ve's-selâm)ın, رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي yani “Yâ rab! Bana mağfiret et ve benden sonra kimseye olmayacak bir mülkü, bana bağışla”²³⁰ demiş olduğu hatırıma geldi²³¹ (de ifriti köpek gibi koğdum).²³² {B461 Buhârî, Salât, 75.}

.....

228 Yani o mânada bir kelime söyledi. Nitekim Buhârî'nin diğer bir rivayetinde, تَفَلَّتْ yerine لِي فَشَدَّ عَلَيَّ yerine عَرَضَ لِي {B1210 Buhârî, el-Amelü fi's-salât, 10.} vâki olmuştur ki yine o mânadadır. Râvinin lafzında şekki ihtilâf-ı ma'nâyâ müeddî olmadığı için tercümesinden terdîde delâlet eden elfâz tayyedilmiştir.

229 Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inde عَرَضَ لِي فِي صُورَةٍ هَرَّ “Kedi suretinde karşıma geldi” {Abdürrezzâk'ın el-Musannef'inde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynı, Umde, IV, 234.}, Müslim'in Ebû'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde جَاءَ بِشِهَابٍ مِنْ نَارٍ لِيَجْعَلَهُ فِي وَجْهِ “Yüzüme çarpmak için elinde ateşten bir şihâb olarak geldi” {M1211 Müslim, Mesâcid, 40.}, Nesâî'nin Âişe radiyallahu anhâdan rivayetinde فَأَخَذَتْهُ فَصَرَعَتْهُ فَخَنَقَتْهُ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ لِسَانِهِ عَلَى يَدِي “Onu yakalayıp yere yatırdım ve dilinin soğukluğunu elimin üzerinde hissedinceye kadar boğazını sıktım” {Nesâî, el-Kübrâ, I, 295, no: 555, 556.} denilmiştir.

Bu münasebetle şunu arz etmek vâciptir ki mahlûkât-ı zihayât-ı ilâhiyye yalnız âlem-i maddîdeki insan ile -envânı saymakla tüketemediğimiz- hayvanattan ibaret değildir. ^a وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ Mantûk-ı münîfince cünûd-ı ilâhiyyeyi, mahlûkatının

envâ‘ ve ecnâsını ancak hâlikları bilir. Bunlardan zevî‘l-ukûl olarak ihbâr-ı resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ile mâlûmunuz olup asfiyanın da bazan meşhûdu olan iki takımı melâike ile cindir. Bunlar suver-i gûnâgûn-ı unsuriyyede teşekküle kudretyâb olacak salâhiyyette yaratılmışlardır. Melâike-i kirâmın kâffesi ervâh-ı ulviyye ve mukaddese olup emr-i ilâhîye itaatten zerrece münharif olmazlar. Makarları semâvât-ı ulviyye olduğu halde birtakımları emr-i rabbânî ile meskenimiz olan arza kadar nüzûl ve yine urûc ederler. Cin denilen tâife-i mahlûkât ise bizimle arz üzerinde hem süknâdırlar. Bunların da –insan gibi– mümini ve kâfiri vardır. Kâfirlerine şeytan ismi verilir. Melâikenin de, cinnin de vücutları ihbâr-ı resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ile, nass-ı tenzîl ile mâlûm olduğundan bu türlü mahlûkat yoktur demek inkâr-ı resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma varır ve küfürdür. “Fenn-i hâzırın, ulûm-ı sahîha-i müsbetenin bunlardan haberi yoktur. Biz nasıl tasdik edelim?” diyenlere diyeceğimiz pek basittir. Ulûm-ı müsbetenin, fennin bilmediği daha neler var? Ulûm-i sahîhanın gâye-i kemali hep taharrî-i hakâiktir. Bildikleri bilmediklerine nisbetle lâ şeydir. İlmi-i sahîh her şeyi bilirim dediği gün, teveccüh ettiği gayeden inhiraf etmiş, ilimlikten çıkıp cehle münkalib olmuş olur. İlmin kemali, pek az bildiğini mukır olup i’tirâf-ı cehl etmektedir. “İlim ve fennin müsbet olarak kabul ettiklerini kabul, sâkıt kaldığı şeyler hakkında hükmümü vermekte imsak ederim” deyip de âlim tavrı takınanlar da ötekilerden daha bahtiyar sayılamazlar. Acaba fennin sâkit olduğu şeylere itikad etmek, nâtık olduğu şeylere itikadı ihlâl mi ediyor ki, hükm-i tasdîki vermekten tehâşî ediliyor? Bu sükût adem-i tasdîk demek olunca hakikatte Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı tekzip için ihtiyar edilmiş demek olur. Bu, hakkı kabul etmemek için sâha-i nazarı değiştirmekten başka bir şey değildir. Hükm-i fennîye kabul ve inkâr etmediği hususta mütâbaat taharrî-i hak aşkından ileri geliyorsa –haktan i’râz etmek istemeyene göre– akıl ve naklin te’yidât-ı kâhiresiyle müberhen olan nübüvvet-i Muhammediyye’ye müstenit ihbârât-ı sahîhanın aslını araştırmamak neden? Herhalde taharrî-i hakka âşık olan kimse bu sahaya da biraz yüzünü çevirip aramaya çalışsa doğru yolu bulur. Bâhusus mevzubahsimiz olan meselenin yeni yeni delilleri de ezhânı işgal edip durmaktadır. Alafranga cincilikten, bizim eski ıstılahımızca hüddâmcılık mukaddimesinden başka bir nam veremeyeceğim metapsişik (metapsychique) hâdisât-ı acîbenin tetkiki Avrupa ve Amerika’da o kadar ileri gitmiştir ki, hile ve hud’adan ârî olanların birçoğu fenne müntesip en mütaassıp, en inatçı maddiyyûnu bile şaşırtmış ve evvelleri “Adam sen del!” deyip yüz çevirenlerden efrâd-ı adîdeyi “Bunda bir şey var. Bakalım ne çıkacak?” diye tetkik ve taharrîye sevk ve imale etmiştir. Herhalde bu hadisat içinden telekinezi (telekinesie), ektoplazm (ectoplasme), tecessüd (materialisation) dedikleri nevileri, alıştığımız hâdisât-ı tabîiyye-i maddiyye cinsinden şeylere pek de benzemeyip elyevm, fenn-i sahîhin hududuna dahil olmamakla beraber büsbütün nazariitibara alınmayacak, sâha-i hallerine doğru yaklaşıldıkça bugünkü nazariyyât-ı ilmiyyeyi herhalde altüst edecek şeylerdendir.

Telekinezi, metapsişistlerin ıstılahınca câzibe, hararet, elektrik... îlâ âhirihi gibi mâlûm olan kuvâ-yı tabîiyyenin taht-ı te'sîrinde olmayarak bir cismin kendi kendine harekete gelmesine ıtlak olunuyor. *Medyum* denilip havâss-ı hamsin gayri bir hâssa-i ihsâs gösteren kimselerin huzuruyla yapılan tecrübeler esnasında sandalyelerin, oda içindeki sair eşyâ-yı sakîlenin temâs-ı beşer vâki olmaksızın yerlerinden oynaması, câzibe kanununu istihfaf ile havaya kalkıp dolaşması ve bu harekât-ı hârikulâdenin huzzârın arzularına tâbi olması zevî'l-ukûlden bir şahs-ı gayri mer'înin vücudunu pekâlâ hissettiriyor.

Ektoplazm birtakım medyumların a'zâ-yı muhtelifesinden teraşşuh edip ancak karanlıkta köpük suretinde göze görünebilen bir seyyâlenin ismidir ki, bu köpükler fotoğraf safhası üzerine akis bırakacak mahiyette olduktan başka bazan insana vesaireye benzer bir ferd-i zîhayat suretine bile giriyor. Bu da "*tecessüd*"dür. İngiltere'nin en büyük fizik ve hey'et ulemâsından Kroks'un (Krookes) bu sahadaki tetkikatından bahis bir kitapta "*keti king*" namını alan bu tarzdaki şahs-ı mer'îye dair birçok mâlûmat mûnderiç olduğu gibi "*keti king*"ın birçok fotoğrafını görmüştüm. Bunlar masal değildir. Tecâribini fizik âlâtı ile icra eden Kroks hulâsa-i tedkikatını İngiliz cem'îyyet-i âliye-i kırâliyyesine haber verdiği zaman "Aldanmıştır, gözü bağlanmış (fascine)dir" diyen münkirlerle hitaben, "Haydi benim aldanmış olduğumu, gözümün bağlanmış olduğunu teslim edeyim. Ya şu fizik âlâtının da aldanmış, gözü bağlanmış olduğunu nasıl teslim edeyim?" demiştir.

İlmin henüz terütaze olan, yol açmak için içine tecârüb baltası girmeyen bu canğillerinde taharriyatta bulunmak üzere bugün Avrupa ve Amerika'da müteaddit cemiyet kemâl-i ciddiyetle teşekkül edip çalıştıkları gibi yüzlerce mecmua da intişar edip durmaktadır. Münkirlerin, "Adam sen de!" diyenlerin enf-i inâd ve istikbârı günden güne yere sürünüyor. Bu cemiyetlere dahil olan âza, mühendis, tabip, alelekser dârülfünun müderrisi olmak üzere mütefekkirînin en yüksek tabakasına mensup olanlardır. Sayfalarımız müsait olsa da bu gibi şeylerle iştigâl-i ilim ve fen namına artık mûcib-i âr saymayan yüzlerce profesör ismi zikredebilsek! Yalnız Birmingham Dârülfünunu Emîni Sir Oliver Lodge ile Charles Richet ve Lazareff gibi zevatın bu meyanda olduklarını haber vermek âlem-i maddenin mâverâsında, ruhaniyet âleminde gıdâ-yı ilim arayanların kimler olduğu hakkında bir fikir verebilir. Maahâzâ biz cinnin de, melâikenin de vücuduna istidlâl için bu zevatın yarım yamalak tettebbuatına, kalın perde-i esrâr arkasından ve ihtisâsât kabilinden sezdikleri mâlûmât-ı zaîfeye arz-ı iftikar etmiyoruz. Bunların mâlûmât-ı nazariyyeleri daha doğrusu henüz "*ilmi*" vafına istihkakı olmayan faraziyeleri pek iptidai olduğu için gıdâ-yı ruh olacak ve kalbe itminan verecek kuvveti haiz olmadığı için zanniyyât kabilinden söyledikleri bu kabilden sözlerini ihtiyat ile telakki ediyoruz. Bizim bu babda itimadımız bu nevi mahlûkatı bilfiil müşahede buyurmuş, vahy-i semâvî ile de sâha-i mâlûmatı fevkalâde tevessü' etmiş olan Muhibir-i Sâdık sallallahu aleyhi vesellemin beyanatınadır ve hükümlerimiz o beyânât-ı sâdıkânın hududu ile mahduttur. Oradan nasıl telakki etmişsek öylece kabul eder, ona kendiliğimizden bir şey katmayız.

Avrupalı ve Amerikalı erbâb-ı ulûmdan bahsedişimiz –onların bu babdaki fikir ve nazarları bize uysun uymasın– yalnız münkir-i vahy olanlara sâha-i mâlûmatlarının henüz pek dar olduğunu, hakikatleri kendilerince meçhul olan her şeyi uluorta bilâteemmül inkâra kalkışmanın hakikat namına tehlikeli ve ilim namına küfür ve ilhâd olduğunu anlatmak içindir.

230 Sâd, 38/35.

231 Bundan Süleyman aleyhi's-salâtü ve's-selâm ashabının cinni görebildiklerine istidlâl olunur. Çünkü nübüvvetinin delâil-i celîlesinden olan inkıyâd-ı cin mûcizesini ıyânen müşahede etmemiş olsalardı, hüccet kâim olamayacaktı. Melâike ile cinni, sûret-i asliyelerinde kâh kâh müşahede, enbiya ve asfiyaya mahsus bir keramettir.

232 *Buhârî*'de, hadisin sonunda musannifin terkettiği فَرْدَهُ خَاسِبًا ziyadesi vardır ki tercümesi kavis içine alındı. {Hadisin râvisi Ravh'ın kavli olarak, üçüncü tekil şahıs sigasında nakledilmiştir. Muhtemelen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ait bir ifade olduğu kanaatiyle, mütekellim sigası ile tercüme edilmiştir. B461 Buhârî, Salât, 75.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَصِيبَ سَعْدٌ يَوْمَ الْخُنْدَقِ فِي الْأَكْحَلِ فَضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْمَةً فِي الْمَسْجِدِ لِيَعُودَهُ مِنْ قَرِيبٍ فَلَمْ يَرْعُهُمْ وَفِي الْمَسْجِدِ خَيْمَةٌ مِنْ بَنِي غِفَارٍ إِلَّا الدَّمُ يَسِيلُ إِلَيْهِمْ فَقَالُوا يَا أَهْلَ الْخَيْمَةِ مَا هَذَا الَّذِي يَأْتِينَا مِنْ قَبْلِكُمْ فَإِذَا سَعْدٌ يَغْدُو جُرْحُهُ دَمًا فَمَاتَ فِيهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Sa'd b. Muâz (radiyallahu anh) Hendek gününde ekhalinden (ki, şiryân-ı adudîsinden demektir) yaralanmıştı.²³³ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yakından iyâdet buyurabilmek için (ona mahsus) bir çadır kurdurdu.²³⁴ Mescidde (ve hemen yanı başında) Benî Gıfâr'dan²³⁵ (bazı kimselere ait) bir hayme daha vardı. (İşte bu Gıfârîler kendi hallerinde oturup dururken) bir de bakmışlar ki, kendilerine doğru kan akıp geliyor. "Sizin tarafınızdan bize doğru gelen bu (kan) nedir?" dediler. Meğer Sa'd'ın yarası akıp dururmuş. İşte (Sa'd) ondan vefat etti.²³⁶ {B463 Buhârî, Salât, 77.}

.....

233 Sa'd b. Muâz, ekâbir-i ensar ve eâzım-ı ehl-i Bedir'den olup Evsîler'in seyyid-i mübecceli ve Muhâcirîn arasında Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh ne makamda

idiyse beyne'l-ensar o makamın sahibi idi. Vak'a-i Ahzâb'da -tâbîr-i diğerle Hendek-küffâr-ı Kureyş'ten Hibbân b. Arika el-Âmirî'nin attığı bir ok ile ekhali kesilmişti. Bu yaranın tımarı epey sürmüş ve iyiliğe dönmüşken yine deşilerek a'lâ-yı illiyyîne şehiden intikaline sebep olmuştur. Radiyallahu anhu ve erdâhu. İbnü'l-Arika oku attığı vakit, âdet-i Arab üzere الْعَرَفَةُ وَأَنَا ابْنُ الْعَرَفَةِ "Al sana, benim de İbnü'l-Arika olduğumu bil!" demişti. Hazret-i Sa'd da yahut bir rivayete göre Fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem de, عَرَقَ اللَّهُ وَجْهَكَ فِي النَّارِ "Allah yüzünü cehennemde terletsin" {MK19523/87 Taberânî, el-Kebîr, XXII, 448.} buyurmuşlardır. Arraka "ter" mânasına "arak"tan müştak olduğu için müşâkele tarzında böyle dua buyurulmuştur. Sırası gelince beyan edileceği üzere, ehl-i İslâm ile aralarında olan ahdi nakz ile küffâr-ı Ahzâb'ı Medine üzerine üşüştürüp müslümanları gûnâgûn ıstırâbâta düşüren Benî Kureyza, harb-i Ahzâb'ı müteakip ceş-i İslâm'a karşı mağlûp ve mahsur kalmış ve bugünkü tabir ile bilâ-kayd ü şart teslime razı olmuştu. Benî Kureyza, Evsîler'in halîfi olduklarından haklarında edilecek muamelenin emr-i tâyininde Sa'd b. Muâz'ın hakem olmasını istediler. Sa'd ise erkeklerinin katl, mallarının taksim, çocuklarıyla karılarının seby olunmalarına hükmettikten sonra rahmet-i rahmâna mülâki oldu. Hâtemü'l-enbiyâ aleyhi ekmelü's-salâvât ve't-tehâyâ efendimiz bu hükmünden dolayı Sa'd'a, لَقَدْ حَكَمْتَ فِيهِمْ بِاللَّهِ مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمَوَاتٍ قَدْ طَرَقَنِي بِذَلِكَ الْمَلِكُ سَحَرًا "Kasem olsun ki sen, Allah'ın yedi kat semavat üzerindeki hükmüne muvâfık hükmü verdin. {B3043 Buhârî, Cihâd, 168.} Bunun böyle olacağını seher vakti melek gelip bana haber verdi idi" {el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, II, 448.} buyurmuşlardır. Rivayete nazaran yarası epey onulmuş olduğu sırada hatta Benî Kureyza hakemliği kendisine teveccüh ettiği günden evvelki gecede şöyle dua etmiş: "İlâhî! Sen bilirsin ki, resulünü tekzip eden, vatanından çıkararak kavim kadar kendilerine harp ve cihad etmek istediğim hiç kimse yoktur. İlâhî! Öyle zannediyorum ki bizimle onların arasında artık edilecek harp kalmamıştır. Şayet Kureyş ile başka bir harbimiz daha kaldı ise senin yolunda onlarla cihad edeyim diye beni ibkâ et, eğer aramızda harp kalmamış ise bu yarayı deş de bu yüzden bana şehâdet nasip et. Bir de ilâhî! Benî Kureyza'dan intikam ile dîdeleri rûşen etmedikçe ruhumu kabzetme!" Müşârün ileyhin bu duası makbûl-i bârgâh-ı ilâhî olmuştur. Mervîdir ki, hasta yatarken bir keçi yanından geçip onulmaya yüz tutan yarasına tırnağı ile dokunup deşmiş ve bir daha kanını dindirmeye imkân kalmayarak rûh-ı pür fütuhu a'lâ-yı illiyyîne pervâz eylemiştir.

234 Bu hayme, Rufeyde el-Ensâriyye'ye yahut el-Eslemiyî'nin kurduğu hayme idi ki, bu hayırperver hatun, müslümanların kimsesiz yaralılarına orada bakar ve li-vechillâh bizzat hizmetlerine itina ederdi. Fahrü'l-enbiyâ aleyhi efdalî't-tehâyâ efendimiz hazretlerinin sık sık iyâdeti kolay olsun diye Sa'd'ın, Rufeyde'nin haymesine naklini ferman buyurduktan sonra sabah akşam nezdine gider ve hatırını sormakla dilşâd eylerdi. Bu surette Sa'd'a hayme kurdurmaktan murat, kendisine bir hayme tahsisinden ibaret olmuş olur.

235 Benî Gıfâr, Ebû Zer radiyallahu anhin kabilesidir. İkinci haymenin sahibi Rufeyde el-Eslemiyye'nin zevci idi derler.

236 Kütüb-i siyer ve ehâdîste menkul olduğu üzere, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Sa'd'ın hîn-i vefâtında yanında bulunamamışlar. Kendilerine Cibrîl aleyhisselâm gelip, "Yâ Muhammed! Bu abd-i sâlih kimdir ki ruhunun irtikâsı için semanın kapıları açıldı ve kudûmünden dolayı arş-ı rahmân titredi?" demiş. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem eteklerini sürükleyerek acele Sa'd'ın yanına çıkmışlar, fakat vefat etmiş bulmuşlar. {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, X, 368, no: 4173.} Haberde vârittir ki, Sa'd'ın cenazesine o günden evvel yere hiç inmemiş yetmiş bin melek hazır olmuşlardır {N2057 Nesâî, Cenâiz, 113.} (Ravvehallahu rûhahû ve erdâhu).

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ شَكَّوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنِّي أَشْتَكِي قَالَ طُوفِي مِنْ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنْتِ رَاكِبَةٌ فَطُفْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي إِلَى جَنْبِ الْبَيْتِ يَقْرَأُ بِالطُّورِ وَكِتَابِ مَسْطُورٍ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Esnâ-yı hacda) hasta olduğumu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arzettim. "Halkın arkasından²³⁷ (deveye) binerek tavaf et"²³⁸ buyurdu. (Öylece) tavaf ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Beyt(-i Muazzam)'ın tâ yanında namaza durmuş²³⁹ وَالطُّورُ وَكِتَابِ مَسْطُورٍ^a sûresini okuyordu. {B464 Buhârî, Salât, 78.}

.....

237 Bu lafızdan şu istifademiz oluyor ki, kadınlar, erkeklerin arkasından tavaf etmek gerektir. Tavaf, namaza şebih bir ibadettir. Namazda nasıl erkeklerin arkasında dururlarsa, tavafta da öyle olmaları lâzım gelir.

238 Mâ'zûrun râkiben tavafı câiz olduğu gibi bundan eti yenen hayvanatın mescide duhulünü mutlaka tecviz mânasını çıkaranlar da vardır. Zira bu gibi hayvanların ebvâli, bunlara göre tâhir sayılır. Tâhir saymayanlar, bu devenin yürürken telvis etmemeye tâlimli olduğu ihtimalini öne sürerler. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de bir defa râkiben tavaf buyurdukları rivayeti Ebû Dâvûd hadislerinde vardır. Fakat nâs, kendilerini

görüp de mesele sorsunlar içindi deniyor. Elhâsıl mâ'zur olanın râkiben tavafına bir diyecek yoksa da gayri mâ'zurun râkiben tavafında ihtilâf olunmuştur. Bu, Hanefiyye'ye göre câizdir. Çünkü وَلْيَطَّوَّفُوا^a emr-i ilâhîsi mutlaklıdır. Şâfiyye'ye göre gayri câizdir. Adem-i cevazı da الطَّوْفُ بِالْبَيْتِ صَلَاةٌ “Beytin etrafında tavaf namazdır” {N2925 Nesâî, Menâsik, 136.} hadis-i şerifine bina ederler. Hanefiyye “Namazdır” lafzını “Namaz gibidir” mânasına alırlar. Maahâzâ Hanefiyye'ye göre de bu cevaz maa'l-kerâhedir ve böyle olan tavaf, Mekke'de bulunulduğu müddet içinde iade olunur.

239 Makâm-ı İbrâhim, evvelleri Beyt-i şerif'e mûlsak denilecek derecede yakın idi. Onu Ömer radiyallahu anıh sahn-ı mescide, şimdiki bulunduğu yere nakletti. Ümmü Seleme hazretlerinin beytin tâ yanında kıldığını haber verdiği namaz, Makâm-ı İbrâhim aleyhi's-selâmda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kıldıkları namazdır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلَيْنِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ خَرَجَا مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ ﷺ فِي لَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ وَمَعَهُمَا مِثْلُ الْمُصْبَاحَيْنِ يُضِيئَانِ بَيْنَ أَيْدِيهِمَا فَلَمَّا افْتَرَقَا صَارَ مَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا وَاحِدٌ حَتَّى أَتَى أَهْلَهُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden iki zat²⁴⁰ bir karanlık gecede Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in nezdinden önlerinde parıldayan çerağa benzer iki şey olduğu halde çıktılar. (İki refik) yekdiğerden ayrıldıkları zaman (o çerağlardan) her biri, biriyle beraber ayrıldı ve tâ evine gidinceye kadar (yolunu tenvir etti).²⁴¹

{B465 Buhârî, Salât, 79.}

.....

240 Bu iki bahtiyar sahâbînin biri ensarın Evsîler'inden Abbâd b. Bişr el-Eşhelî, diğeri Üseyd b. Hudayr el-Eşhelî yahut Uveyym b. Sâide el-Eşhelî'dir.

241 Bu, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için mûcize ve o iki sahâbî için keramettir. Böyle bir keramete nâiliyetleri sohbet-i celîle-i nebeviyyeyi fevtetmemek ve yatsı namazını Mefhar-i kâinat aleyhi efdali't-tahiyyât efendimizle birlikte kılmak faziletini ihraz etmek için gece karanlıklarına kalmalarıdır. Nitekim Ebû Dâvûd'un Sünen'deki بَشِّرِ الْمَشَّائِينَ فِي الظُّلُمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ التَّامِّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ “Karanlıklarda mesâcide çokça gidenlere yevm-i kıyamette

nûr-ı tâmma mazhar olacaklarını müjdele!” {D561 Ebû Dâvûd, Salât, 49.} hadîs-i şerifinin sıdkına şahit ve bu iki sahâbî-i celîle ikram olarak bu nûr-ı mübîn, bu dünyada bile zâhir olmuştur.

Geceleyin çerâğ ile tenevvür kerameti münferit değildir. Kavminin şerifi ve şâir-i nebîli Tufeyl b. Amr ed-Devsî radiyallahu anh ehl-i İslâm'ın pek zahmette oldukları ve küffâr-ı Kureyş'in elinden çok çektikleri bir zamanda Mekke-i Mükerrerme'ye gelmişti. Kureyş'in ricâli ona, “Yâ Ebû Tufeyl, sen memleketimize geldin (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi kastederek) bu adamın da acayip hali var. Söylediği söz –ki Kur'an'dır– sihir gibidir. İnsanı babasından, kardeşi kardeşinden, kocayı karısından ayırıyor. Seninle kavminin arasına –bizde olduğu gibi– bir tefrika düşmesinden korkarız. Sana nasihatimiz olsun, onunla sakın konuşma. Sözlerini kulağına uğratma!” demişler. Tufeyl der ki: Vallah bu sözü bana o kadar çok söylediler ki konuşmamaya, sözünü işitmemeye azmettim. O derecede ki mescide girdiğim vakit ne olur, ne olmaz belki sözlerini duyarım korkusuyla kulaklarıma pamuk bile tıkadımdı. Mescidde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm. Kâbe'nin yanında durmuş namaz kılıyordu. Ona yakın bir yerde durdum. Sözlerinden bazılarını işitmemek mümkün olmadı. Hoşuma gitti. Kendi kendime, “Ben, iyiyi kötüyü farketmeyecek adam değilim. Bu adamın söylediklerini dinlememe ve güzel bulursam kabul, bulmazsam terketmeme ne mani var?” dedim ve bir tarafa gizlendim. Tâ namazını kılıp evine doğru gidince, “Yâ Muhammed! Senin kavmin bana şöyle böyle dediler. O kadar ki, senin sözlerini duymayayım diye kulaklarıma pamuk tıkadım. Bana ne diyeceksen de!” dedim. Bana İslâm'ı teklif etti, biraz Kur'an okudu. Vallahi bundan güzel hiçbir söz işitmediğim gibi İslâm'dan daha münasip bir şey de duymamıştım. Dedim ki: “Yâ Nebiyyallah! Ben kavmimin içinde mutâ' bir kimseyim. Memleketime de dönüp onları davet niyetindeyim. Kolaylık olsun diye bana dua et!” Bunun üzerine, اَللّٰهُمَّ اجْعَلْ لَهُ اٰيَةً *“İlâhî! Onun için bir âyet, bir alâmet yarat!”* {İbn Hişâm, es-Sîre, I, 383} diye dua buyurdu. Mekke'den çıktım. Karanlık bir gecede kavmimin ikamet ettiği su başına nâzır tepeye vardığımda iki gözümün arasında misbah gibi parlayan bir nur peyda oldu. İçimden, “Aman yüzümde olmasın, belki müsle yani eser-i ukûbet zannederler” dedim. O nur hemen sopamın başına intikal etti. Oradakiler kandil gibi duran o nuru yekdiğere göstermeye başladı. “Belki müsle zannederler” deyişi, işi anlamayanlar birdenbire o nuranî beyazlığı bir hastalığa ve meselâ belki barasa hamlederler diye korkmasındandı. Tufeyl radiyallahu anha kendi kabilesi –bundan dolayı– Zünnûr namını verdiler. Tufeyl b. Amr radiyallahu anh –tafsilinden sarfinazar ettiğimiz– maceralardan sonra Devsîler'in imanına sebep olmuş ve Hayber Gazâsı esnasında yetmiş, seksen kimse ile birlikte huzûr-ı âlî-i nebevî ile teşerrûf etmiştir. Bunların arasında Ebû Hüreyre radiyallahu anh da vardı.

İbn Asâkir ile diğerlerinin rivayetine göre, ensardan Katâde b. Nu'mân el-Evsî radiyallahu anh da bir gece elinde kuru bir hurma dalı olduğu halde nezd-i âlî-i risâletpenâhiye çıkmış ve elindeki dal tenevvür ederek râh-ı muzlimîni tenvir etmiştir.

Beyhaki'nin *Delâil*'inde beyan edildiğine göre yine ensardan Ebû Ubeys el-Evsî radiyallahu anh da namazları hep Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında kılar, ondan sonra kendi kavmi olan Benî Hârice yurduna dönermiş. Bir defa karanlık ve yağmurlu bir gecede çıkmış. Kendi yurduna dahil oluncaya kadar asâsı nuranîleşip kendine kandil olmuş. Rivayete nazaran kendisine, تَنَوَّرَ بِهِذِهِ *"Bununla yani asâ ile tenevvür et!"* buyurulmuş Beyhaki'nin *Delâil*'inde ve bu olayı aktaran diğer kaynaklarda sahâbînin ismi "Ebû Abs", kavmi ise "Benî Hârise" olarak kayıtlıdır. Peygamberimizin burada yer alan sözü ise yalnızca *el-İsâbe*'de mevcuttur. Ancak bu rivayette de Peygamberimizin bahsi geçen sahâbînin gözleri görmez olduğunda kendisine bir asa vererek bu sözü söylediği belirtilmektedir. {Bkz: Beyhaki, *Delâilü'n-nübüvve*, VI, 78; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 222.}.

Kezâ Kesîr b. Zeyd'in rivayetine nazaran Hamza b. Ömer el-Eslemî radiyallahu anh şöyle diyor: Bir karanlık gecede Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte idik. Biz pek ziyade zahmet çekiyorduk. Derken develerimiz ürküp dağıldı. O sırada benim parmaklarım ışıldadı. Işığı altında bütün develer toplanıncaya kadar parmaklarım hep parladı durdu.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ خَيْرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ مَا عِنْدَ اللَّهِ فَبَكَى أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي مَا يُبْكِي هَذَا الشَّيْخَ إِنْ يَكُنْ اللَّهُ خَيْرَ عَبْدًا بَيْنَ الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا عِنْدَهُ فَاخْتَارَ مَا عِنْدَ اللَّهِ فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الْعَبْدَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ أَعْمَنَّا فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ لَا تَبْكُ إِنَّ أَمْرَ النَّاسِ عَلَيَّ فِي صُحْبَتِهِ وَمَالِهِ أَبُو بَكْرٍ وَلَوْ كُنْتُ مَتَّخِذًا خَلِيلًا مِنْ أُمَّتِي لَا تَتَّخِذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أُحَوِّهُ الْإِسْلَامَ وَمَوَدَّتُهُ لَا يَنْقُصَنَّ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ إِلَّا بَابُ أَبِي بَكْرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (son hastalığında) hutbeye çıkıp, "Allah Teâlâ bir kulunu dünya ile²⁴² kendi nezdinde olan (nevâl-i ukbâ) arasında muhayyer bıraktı. O da nezd-i ilâhîdekini ihtiyar etti" buyurdu. (Bu söz üzerine) Ebû Bekir (es-Sıddîk radiyallahu anh) ağlamaya başladı.²⁴³ Ben kendi kendime, "Allah Teâlâ'nın bir kulu dünya ile kendi nezdinde olan (nevâl-i ukbâ) arasında muhayyer bırakmasında, onun da nezd-i ilâhîdekini ihtiyar etmesinde ne var ki, bu pîr-i sâldîdeyi (böyle) ağlatıyor?" di(ye düşün)düm. (Meğer) o abd(-i muhayyer)

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kendisi) imiş! (Meğer) Ebû Bekir (es-Sıddîk radiyallahu anh) hepimizden a'lem imiş! (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Bekir'i ağlar görünce) buyurdu ki: Yâ Ebû Bekir! Ağlama! Sohbet (yani arkadaşlık) hususunda da, (bezl-i) mâl hususunda da nâsın bana en çok vergisi olan Ebû Bekir'dir.²⁴⁴ Ümmetimden birini (kendime) halîl edineydim, Ebû Bekir'i edinirdim.²⁴⁵ Lâkin İslâm yüzünden (hâsıl) olan uhuvvet ve meveddet (şahsî hulletten efdaldır). Mescidde Ebû Bekir'in kapısından başka seddedilmedik hiçbir kapı kalmasın.²⁴⁶ {B466 Buhârî, Salât, 80.}

.....

242 Buhârî'nin diğer rivayetinde, *“Dünyanın zîb ü zîverinden, revnak ve nedâretinden kendisine dilediği kadar vermekle nezd-i ilâhîsindeki nevâl-i ukbâ bey-ninde muhayyer kıldı.”* {B3904 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.} suretinde vârit olmuştur.

243 Yine o rivayette, *“Ebû Bekir ağlayıp, ‘Atalarımız, analarımız sana feda olsun’ dedi”* {B3904 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.} suretinde nakledilmiştir.

244 Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhanın sohbeti ümmetten hiçbir kimsenin meçhulü olmayacak derecede mütevâtîr olmakla beraber bu sohbetin bir hususiyeti daha vardır ki: *ثَانِي اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا* a nass-ı Kur'ânî'siyle de sabit olmasıdır. Ebû Bekir'in sâhib-i Resûlullah olduğuna Allah zü'l-celâl şahittir. Sohbeti tevâtüren mâlûm herhangi bir sahâbînin bu faziletini inkâr etmek, insanı cahilâne bir bid'ata soksa bile, küfür derecesine tenzil etmez. Bundan yalnız Ebû Bekir es-Sıddîk müstesnadır ki onun sohbetini tanımamak, nass-ı Kur'ân'ı tanımamaktır yani küfürdür. Ebû Bekir radiyallahu anh sohbet-i celîle-i nebeviyyeye o kadar mülâzım idi ki –emr-i risâletpenâhî ile hac ve gazâ gibi bazı münferit seferler istisna edilirse– seferde, hazarda huzûr-ı şerîf-i risâletpenâhîden müfârekat ve bütün meşâhid ve gazavâtta mefhar-i kâinât efendimize –gölge gibi– ittisâlini kaybetmemiştir. En tehlikeli yerlerde hep beraberdi. Her nerede olsa onun yardımcısı olurdu. Gârda refîk-ı cânfedâsı o idi. Uhud'da, Huneyn'de herkesin başı sıkılıp dağıldığı dakikalarda karîn-i cansipârı olmuş, peder-i mihrîbânı ile evlâd ü iyâlini, mâl ü menâlini hep onun yoluna feda etmişti. O derecede ki habîb-i Hudâ aleyhi efdalî't-tehâyâ efendimiz Ebû Bekir'in malında kendi malında tasarruf eder gibi tasarruf buyururdu. Ebû Bekir radiyallahu anhanın iman ettiği gün 40.000 dirhem veya dinar malı vardı. Hicret ettikleri gün yalnız 5000 dirhem veya dinarı kalmıştı ki üst tarafını da, elinde kalan meblağı da hep Allah ve Resulü yolunda bezletmiş ve ezcümle mümin olduklarından dolayı müşrikînin giriftâr-ı azâbı olan birçok zuafâ-yı müslimîni kayd-ı esâretten kurtarıp küffârın işkencelerinden tahlîs eylemişti. Ebû Hüreyre'nin, Ahmed b. Hanbel'in, *Müsned*'indeki, *مَا نَفَعَنِي مَالٌ قَطُّ مَا نَفَعَنِي مَالُ أَبِي بَكْرٍ*

“Ebû Bekir’in malından fâidemend olduğum kadar hiçbir maldan fâidemend olmuş değilim” {HM7439 İbn Hanbel, II, 253.} hadisi ile Tirmizî’deki, مَا لِأَحَدٍ عِنْدَنَا يَدٌ إِلَّا وَقَدْ كَافَأْنَاهُ إِلَّا أَبَا بَكْرٍ فَإِنَّ لَهُ “Hiçbir kimsenin bize mükâfatını vermediğimiz bir iyiliği kalmamıştır. Yalnız Ebû Bekir müstesna! Onun bize öyle iyilikleri vardır ki onların mükâfatını kıyamet gününde Allah Teâlâ verecektir” {T3661 Tirmizî, Menâkıb, 15.} hadisi –metindeki Buhârî hadîsi gibi– hep sehâ-yı pesendîdesine şahittir: Ve’l-Leyl sûre-i şerifesinin nısf-ı ahîri de, o sehânın arş-ı rahmândan nüzûl eden burhân-ı tasdîkidir. Nebî-i Kerîm aleyhi efdali’t-teslîm efendimizin Ebû Bekir’e muhabbeti büyük bir hürmete mukârin idi. Feth-i Mekke günü peder-i mükerrerleri Ebû Kuhâfe radiyallahu anhu huzûr-ı saâdetlerine getirdiği vakit, هَلَّا تَرَكَتَ الشَّيْخَ حَتَّى آتَيْتُهُ “Şu ihtiyar babanı ben yanına gidinceye kadar bırakıp rahatsız etmeyeydin a!” Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk’ın, “Huzûr-ı âlîye gelmeye o ehaktır” demesi üzerine de, إِنَّا نَحْفَظُهُ لِأَيَّادِي آئِيهِ عِنْدَنَا “Oğlunun bizim üzerimizde olan iyiliklerinden dolayı biz onun hukukuna riayet ederiz” buyurmuşlardı. {Bezzâr, el-Müsneid, I, 156, no: 79.}

Tercümedeki “vergi” lafzı “atâ” mânasına olan “menn”in (مَنَّ) mukabilidir. “Menn”in (مَنَّ) Arapça’da iki mânası vardır. Bir cûd ve atâ ve bilâ-ivâz bahşâyıştır. Buraya yakışan bu mânadır. Diğer, birine olan iyiliklerini insanın ta’dât etmesidir ki bir zemîme-i ahlâkiyyedir. Türkçe’de buna “başakakmak” tabir olunur. Yine Türkçe’de müstâmel olan minnet ile imtinan ikinci mânaya olan mennden (مَنَّ) masdarlardır. Bu ikinci mânaca minnetin, kendisine şeh râh-ı hidâyeti açıp gösteren Allah’a ve Resulüne râci bir hak olacağını Ebû Bekir herkesten ziyade bildiği için lafz-ı hadîste ef’âl-i tafdîl sîgasıyla vârit olan emenn (أَمَنَّ) lafzını birinci mânaya hamletmek zaruridir. Zira siyâk-ı medihte vârit olmuştur. Maahâzâ Kurtubî’nin dediği gibi ikinci mânaya alınsa yine bir mahmel-i sahîhi bulunur. O zaman ibarenin mânası, “Ebû Bekir’in benim üzerimdeki hukuku o kadar çoktur ki, onun yerinde başkası olsaydı benim başıma kakabilirdi” olmuş olur. Lâkin bilâte’vil öteki mânaya almak elbette zevke daha muvâfıktır.

245 Hullet “dostluk” demektir. “Meveddet” ve “mahabbet” de o mânada ise de hullette –halilden başka hiçbir kimseye ve hiçbir şeye mahabbete yer bırakmayacak derecede mahabbetin taht-ı istilâsında bulunmak gibi– bir ihtisas mânası vardır. Resûl-i Hudâ ve habîb-i müctebâ aleyhi efdali’t-tehâyâ efendimiz hazretleri cedd-i a’lâsı ebû’l-enbiyâ İbrâhim aleyhi salavatullah efendimiz gibi Halîlullah’tır. Hullet şirket kabul etmeyen bir nevi muhabbettir ki, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz bunu rabb-ı a’lâsına tahsis buyurmuştur. Gerçi bu nevi mahabbet, bütün enbiya hazerâtında vardı. Fakat Halîlullah lakab-ı mübecceli ebû’l-enbiyâ ve hâtemü’l-enbiyâ hazretlerine hastır.

246 Mescid-i şerif cânib-i âlî-i nebevîden ümmehâtü’l-müminînden her birine tahsis buyurulan hucurât ile ekâbir-i muhâcirîn hazerâtının meskenleri ile muhat olduğu gibi bunların her birinden mescid-i şerife kolayca girebilmek için oraya açılır küçük birer kapı vardı. Bu kapılara bazı rivâyâtta “havha” denilmiştir. Sahâbe-i güzîn hazerâtı Ebû Bekir radiyallahu anhu kapısından başka ne kadar kapı varsa hepsinin kapatılması hakkındaki

fermân-ı nebevîyi hilâfetine –diğer işaretlere zamîmeten– işaret addetmişlerdir (149, 293, 387, 394, 395, 397. hadislerle de müracaat).

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ عَاصِبًا رَأْسَهُ بِخِزْقَةٍ فَقَعَدَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّهُ لَيْسَ مِنَ النَّاسِ أَحَدٌ أَمَنَّ عَلَيَّ فِي نَفْسِهِ وَمَالِهِ مِنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ أَبِي قُحَافَةَ وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنَ النَّاسِ خَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ خَلِيلًا وَلَكِنْ خُلَّةَ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ سُدُّوا عَنِّي كُلَّ خَوْخَةٍ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ غَيْرَ خَوْخَةٍ أَبِي بَكْرٍ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem vefatı ile hitâma eren marazı esnasında (mübarek) başını bir bez ile bağlamış olduğu halde mescide çıkıp minbere oturdu. (Orada) Allah’a hamdüsenâ ettikten sonra buyurdu ki: “Nâs içinde nefsi ve malı itibariyle benim üzerimde Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe’den²⁴⁷ ziyade menn ve atâsı olan hiç yoktur. Nâs içinden bir halil edineydim, Ebû Bekir’i (kendime) halil edinirdim. Lâkin İslâm yüzünden olan hullet efdaldır. Ebû Bekir’in kapısından başka bu mesciddeki kapıların hepsini tarafımdan seddediniz.” {B467 Buhâri, Salât, 80.}

.....

247 Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk’ın peder-i mükerreremi Ebû Kuhâfe Osman b. Âmir et-Teymî –evvelki hadisin hâşiyesinde beyan edildiği üzere– feth-i Mekke günü iman etmiş ve Ömer el-Fârûk hazretlerinin eyyâm-ı hilâfetine doksan yedi yaşında âlem-i cemâle intikal etmiştir. Kendisi sahâbî olduğu gibi neslinden üç batın sahâbî gelmiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Ebû Bekir ile biraderleri Abdurrahman b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ebû Bekir ve kerîme-i muhteremeleri Âişe es-Sıddîka bint Ebû Bekir ve Esmâ bint Ebû Bekir ve Ümmü Gülsüm bint Ebû Bekir, bir de Ebû Atîk Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe hep sahâbîdirler. Bu hususiyet hiç kimseye nasip olmamıştır (149, 292, 387, 394, 395, 397. hadislerle de müracaat).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ مَكَّةَ فَدَعَا عُثْمَانَ بْنَ طَلْحَةَ فَفَتَحَ الْبَابَ فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِلَالٌ وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَعُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ ثُمَّ أُغْلِقَ الْبَابُ ²⁴⁸ فَلَبِثَ فِيهِ سَاعَةً ثُمَّ خَرَجُوا قَالَ ابْنُ عُمَرَ فَبَدَرْتُ فَسَأَلْتُ بِلَالَ فَقَالَ صَلَّى فِيهِ فَقُلْتُ فِي أَيِّ قَالَ بَيْنَ الْأُسْطُوَانَتَيْنِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ فَذَهَبَ عَلَيَّ أَنْ أَسْأَلَهُ كَمْ صَلَّى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (fetih senesi) Mekke'yi teşrif etti. Osman b. Talha'yı çağırdı. ²⁴⁹ O da (Beytülmuazzam'ın) kapısını açtı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Bilâl, Usâme b. Zeyd ve Osman b. Talha (radiyallahu anhüm) içeriye girdiler. Sonra kapı kilitlendi. (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) orada bir saat (kadar) kaldı. ²⁵⁰ Sonra çıktılar.

İbn Ömer (radiyallahu anhümâ) der ki: (Onların çıktıklarını görünce) hemen koştum. Bilâl'e sordum. "Evet, (içeride) namaz kıldı" dedi. "Neresinde?" dedim. "İki direğin arasında" dedi.

İbn Ömer der ki: "Kaç (rek'at) kıldığını sormak aklıma gelmemiş."²⁵¹ {B468 Buhârî, Salât, 81.}

.....

248 ثُمَّ أُغْلِقَ الْبَابُ rivayeti de vardır.

249 Osman b. Talha b. Ebû Talha el-Abderî el-Hacebî radiyallahu anh yevm-i fetihde Beyt-i Muazzam'ın hicâbetini –bugünkü tabir ile miftahdarlığını– haiz olan zattır. Müşârün ileyhın babası ile amcası Osman b. Ebû Talha, diğer birçok amcazâdeleriyle beraber hep yevm-i Uhud'da kâfir olarak katledilmişlerdir. Kendisi Hudeybiye'den sonra Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ile birlikte kabûl-i İslâm edip hicret ve ba'de'l-feth Mekke'den Medine'ye bûsbütün tahvîl-i ikâmet ederek orada 42. sene-i hicriyyede vefat eylemiştir. Yevm-i fetihde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Kâbe-i Muazzama'nın içine girmek için anahtarı istemişlerdi. Huzûr-ı münevverlerinde bulunan Abbas b. Abdülmuttalib fırsatı ganimet bilerek uhdesindeki sikâyete zamîmeten hicâbetin de kendisine ihsan buyurulması niyazında bulunmuş ve hakk-ı fethe istinaden cânib-i âlî-i risâletpenâhîden de isâf-ı mes'ûlüne nev'anmâ hafif bir meyil eseri zuhur etmişken hemen, إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا "Allah

*Teâlâ size emanetleri ehline vermenizi emreder*²⁵² âyet-i kerîmesinin nüzûlü üzerine beyt-i şeriften çıkarılarken o güne kadar işitilmeyen bu âyet-i kerîmeyi okuyup anahtarı yine müşârün ileyh Osman ile ammizâdesi Şeybe b. Osman b. Ebû Talha'ya teslim ile *خُدُّوْهَا يَا أَيُّ طَلْحَةَ خَالِدَةَ تَالِدَةَ لَا يَأْخُذْهَا مِنْكُمْ إِلَّا ظَالِمٌ* “*Ey Ebû Talha evlâdı! Ceddinizden kalma olan emaneti sizde pâyidar ve bâki olmak üzere işte alınız. Bunu zalim olmaksızın hiçbir kimse sizden alamaz*” buyurmuşlardır. {MK11234 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 98 .} Elyevm de miftahdarlık hizmet-i mübeccelesi, müşârün ileyh Şeybe b. Osman'ın evlâdındadır. Haklarında mantûk-ı hadîsten müstefâd olan dua veya ihbâr-ı nebevînin eser-i cemîli el'an zâhir olup cedmânde mirasları ahfâd ve ensallerinde bâkidir.

خَالِدَةَ “Hâlideten” lafz-ı celilinden ilâ yevmi'l-kıyâm bâki kalacağı da istidlâl olunur. Şâyân-ı dikkattir ki, elyevm sahîhü'n-nesep sâdât ve şürefâdan olan Benî Hâşim ile bu hânedandan başka Kureyş'ten hiçbir hânedan ismi işitilmiyor. Diğerleri hep sair müslimîn ensabına karışıp belirsiz bir hale gelmişlerdir.

250 Saatten murat uzun, kısa bir miktar zamandır. Bugünkü örfe göre bir günün yirmi dörtte biri demek değildir.

251 Osman b. Talha'dan gelen bir rivayette kılınan namazın iki rek'at olduğu zikrediliyor. Namaz mahalli de Buhârî'nin diğer rivayetinde Rûknülyemânî cihetindeki iki amûdun arası imiş. O tarihte Ka'be-i Muazzama'nın dahilinde iki sıra üzerine altı direk varmış. Rivâyâtın diğer bir lafzında, Rûknülyemânî cihetindeki iki amûdu sollarına, bir amûdu sağlarına ve diğer üç amûdu arkalarına alarak namazı öyle kılmışlardır. Şeybe'den mervî bir habere göre de beyne'l-amûdeyn iki rek'at kıldıktan sonra bu iki amûda mübarek karınlarını ve arkalarını yapıştırmışlardır (257. hadise de müracaat).

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ مَا تَرَى فِي صَلَاةِ اللَّيْلِ قَالَ مَثْنَى مَثْنَى فَإِذَا خَشِيَ الصُّبْحَ صَلَّى وَاحِدَةً فَأَوْتَرْتُ لَهُ مَا صَلَّى وَإِنَّهُ كَانَ يَقُولُ اجْعَلُوا آخِرَ صَلَاتِكُمْ بِاللَّيْلِ وَتَرَا فَإِنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ بِهِ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) minberde (hutbe irat eder) iken biri, “(Yâ Resûlellah!) Gece(nin nâfile) namazı hakkında ne buyurursun?” diye sordu.²⁵² “İkişer ikişerdir.”²⁵³ (Musallî) sabah vaktin(in girdiğin)den şüphe ettiği

zaman bir tek (rek'at) kılar ki (bu tek rek'at evvelce) kılmış olduklarını tekleş-tirir.”²⁵⁴ İbn Ömer radiyallahu anhümâ der ki: “Geceleyin son namazınız vitir (yani tek rek'at) olsun. Çünkü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bunu emretmiştir.” {B472 Buhârî, Salât, 84.}

252 Bu soran zatın kim olduğu râvilerce taayyün etmemiştir. Herhalde cemaatten birinin emr-i dîne dair hatibe sual irat etmesi ve hatibin minberden cevap vermesi hutbeyi ihlâl etmeyeceği bu mükâlemeden anlaşılıyor.

253 Gece kılınan tatavvu namazları ikişer ikişer kılınmalıdır diyenlerin hücceti olan ehâdisin biri budur. Bu hadis, *Tirmizî*'de صَلَاةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مَثْنَى مَثْنَى “Gece ile gündüzün nâfile namazları ikişer ikişer rek'attır” {T597 Tirmizî, Cum'a, 65.} suretinde rivayet edilmiş olup alelîtlak nevâfilin kaçar rek'at olarak kılınması efdal olduğu hakkında beyne'l-ulemâ ihtilâf hâdis olmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhümânın gece nevâfilini ikişer, gündüz nevâfilini dörder kıldığı hakkında Tahâvî'nin rivayeti Tirmizî rivayetindeki والنَّهَارِ “ve'n-nehâr” ziyadesinin sehvi ruvâtan ileri geldiğine delil ittihaz kılınmıştır. Çünkü müşârün ileyhın hem gündüz nevâfilinin ikişer olduğunu rivayet etmesi hem de hilâfını itiyat eylemesi muhaldir diyorlar. Her ne hal ise eimmeden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel nevâfilin –gece olsun, gündüz olsun– ikişer kılınması efdal olduğu tarafındadırlar. Ebû Hanîfe bilakis –gece olsun, gündüz olsun– dörder kılınmasının efdaliyetine kâildir ve lafz-ı ehâdisteki مَثْنَى مَثْنَى ları ikişer ikişer mânasına almayıp çifter çifter mânasına alıyor. Ebû Yûsuf ile Muhammed ise gece nevâfilinin ikişer, gündüz nevâfilinin dörder kılınmasını tercih ediyorlar. Alelîtlak ikişere taraftar olanlar bu hadis ile birçok emsaline istinat ederler. Ebû Hanîfe'nin müstenedi Âişe radiyallahu anhânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki uzun hadisi ile *Müslim*'deki diğer hadisidir. Birincisinde yatsı namazından sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin hâne-i saâdetlerinde yatağa girmezden evvel dört rek'at kılıp bu îtiyâd-ı mübâreklerini tâ refîk-ı a'lâya kabz buyuruldukları zamana kadar bozmadıkları naklediliyor. Diğerinde de duhâ namazını dört rek'at kıldıkları rivayet ediliyor. Lâkin hakka'l-insâf her iki rivayette de ikinci rek'atta selâm verilmediğine dair sarâhat yoktur. Yalnız *Müslim*'deki hadisi Ebû Ya'lâ, لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ “Aralarını selâm ile fasletmeyerek” {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 330, no: 4366.} ziyadesiyle rivayet ediyor ki, bu ziyadenin Müslim'ce sabit olmadığı anlaşılıyor. Bâhusus *Müslim*'de salât-ı duhânın iki rek'at kılındığına dair rivayetler de vardır. Şurası da mâlûm olsun ki bu ihtilâf efdaliyete taalluk eder. Yoksa nevâfil leylen ve nehâren ikişer de dörder de kılınabilir.

254 Bu hadise ve yine İbn Ömer radiyallahu anhümânın, الْوَيْتُ رَكْعَةً مِنَ آخِرِ اللَّيْلِ “Vitir, gecenin sonunda bir rek'attır” {M1757 Müslim, Müsâfirîn, 153.} hadîs-i merfûuna ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin teheccütleri hakkındaki rivâyâta bakarak Şâfiyye ile Hanâbile salât-ı vitrin ekalli bir, ekseri on bir ve ednâ-yı kemâli üç rek'attır demişlerdir. Ebû Hanîfe bir selâmda çıkılmak üzere üç rek'at olduğuna ve artık eksik olamayacağına kâildir. Mâlik'e

göre ise daha evvel selâm ile fasledilmiş çift rek'atlı bir namaz(-ı şef' / شَفْع) kılınmış olmak şartıyla tek rek'attır. Salât-ı şef'in haddi yoktur ve ikiden ekal olamaz. Maahâzâ misafirin salât-ı şef'den sarfınazar ederek bir tek rek'at ile vitir kılmasının cevazı da kendisinden mervîdir. Tek rek'at ile namaz kıldıkları Ebû Bekir, Ömer, Osman, Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Abbas, Muâviye, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbnü'z-Zübeyr, Âişe (radiyallahu anhüm ecmaîn)den de naklolunuyor. Diğer eimmeden Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye ile Dâvûd ez-Zâhirî'nin mezhebine göre de vitir rek'at-ı vâhidedir. Vitrin akşam namazı gibi bir selâm ile üç rek'at olduğuna Ebû Hanîfe gibi Ömer b. Abdülazîz, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yûsuf, Muhammed, Abdullah b. Mübârek de kâil olmuşlardır ve Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme ile Huzeyfe'nin ve fukahâ-i seb'anın, hatta Ömer b. Hattâb'ın da (radiyallahu anhüm ecmaîn) mezhebi bu olduğu mervîdir. Bunlar evvelki mezhep ashabına hüccet olan hadislerdeki vitir lafzının tek rek'at mânasına gelmek ihtimali olduğu kadar şef' ile beraber kılınmış tek rek'at mânasını da muhtemeldir derler ve metindeki hadisin, فَأَوْتَرْتُ لَهُ مَا صَلَّى "Kıldığını tekleştirir" lafzı ile Buhârî'nin diğer hadisteki, فَأَوْتَرْتُ بِوَاحِدَةٍ تَوْتِرُ لَكَ مَا قَدْ صَلَّيْتُ "Sonunda tek kıl ki, evvelce kılmış olduklarını tekleştirmiş olsun" {B473 Buhârî, Salât, 84.} ibaresini kendi davalara delil ittihaz ederler. Maahâzâ hadisten de mezheplerini teyit eder diğer birçok şevâhid buluyorlar. Ezcümle Tirmizî'de Ali b. Ebû Tâlib'den; Nesâî'de, İbn Mâce'de, Ebû Dâvûd'da Übey b. Kâ'b'dan; Beyhakî'de Âişe'den; Nesâî'de, Ebû Dâvûd'da, Müslim'de İbn Abbas'tan; Muhammed b. Nasr el-Mervezî'de İmrân b. Husayn ile Enes'ten; yine Mervezî'de Ebz el-Huzâî'den mervî hadislerde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri gece namazlarını üç rek'at vitir ile hitama erdirdikleri menkul olduğu gibi Nesâî'nin Âişe'den diğer rivayetinde vitrin ikinci rek'atında selâm vermedikleri, Hâkim'in müşârün ileyhâdan rivayetinde üç rek'at kılıp üçüncü rek'atın sonundan evvel teşehhüde oturmadıkları zikrediliyor. İbn Abbas ile İbn Ömer radiyallahu anhümün İbn Mâce'deki diğer hadislerinde, وَأَوْتَرْتُ بِثَلَاثٍ وَرَكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْفَجْرِ "Üç rek'at vitir ile fecirden sonra iki rek'at kırlardı" {İM1361 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 181.} ve Dârekutnî'nin İbn Mes'ûd'dan mervî hadîs-i şerifinde, وَتَرْتُ اللَّيْلَ ثَلَاثَةً كَوْتَرِ النَّهَارَ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ "Gecenin vitri, gündüzün vitri olan akşam namazı gibi üç rek'attır" {DK1635 Dârekutnî, es-Sünen, II, 26.} buyurulmuş olması bunu müeyyittir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ مُسْتَلْقِيًا فِي الْمَسْجِدِ وَاضِعًا إِمْدَانَهُ عَلَى رِجْلَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd (b. Âsım el-Mâzinî) el-Ensârî radiyallahu anhümânın Nebî-i

Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi mescid(-i şerif)te sırt üstü yatıp bir ayağını diğeri üzerine attıklarını gördüğü (sened-i muttasıl ile) rivayet olunur.²⁵⁵ {B475 Buhârî, Salât, 85.}

255 Buhârî'nin müteakiben sevkettiği rivayet ile şârih Aynî'nin zikrettiği rivâyât-ı sâireden Ebû Bekir, Ömer, Osman, İbn Ömer, İbn Mes'ûd ve Enes radiyallahu anhümün de mescid-i şerifte bu vaz'da görüldükleri sabit oluyor. Rivayet edilen bu fiil-i Resûl ile fiil-i sahâbe bunun cevazını dâl ise de Câbir b. Abdullah'tan mervî bir hadiste nehiy buyurulmuştur. Bazıları bu nehyin mensuhiyetine kâil olmak istemişlerse de delile mukârin olmayan dâvâ-yı nesh makbul olamayacağından nehyi, inkişâf-ı avret korkusu olduğu zamana kas-redip ahvâl-i sâirede bu filin mutlaka cevazına hükmedilmiştir. Büsbütün adem-i cevâza kâil olanlar da vardır: Muhammed b. Sîrîn, Mücâhid, Tâvûs, İbrâhim en-Nehaî gibi; ashaptan İbn Abbas ile Kâ'b b. Ucre'yi de bu meyana idhal etmelidir. Hasan-ı Basrî, Şa'bî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Miclez, Muhammed b. Hanefiyye gibi zevat ise bunda beis görmemişlerdir. Beis görmeyen sahâbe içinde Üsâme b. Zeyd, Abdullah b. Ömer ile pederini, Osman ile İbn Mes'ûd ve Enes b. Mâlik'i de (radiyallahu anhüm ecmaîn) zikretmek lâzımdır. Bunlara göre mescidde ittikâ, ıztıcâ' (yan yatmak) terebbu' (bağdaş kurmak), ihtibâ yani hulâsaten inbitahtan (yüzükoyun yatmak) başka evzâ-ıistirâhatin kâffesi câizdir. İnbitah ise menhîdir ve hakkında, *إِنَّهَا ضِجَّةٌ يُبْغِضُهَا اللَّهُ تَعَالَى* "O, Allah Teâlâ'nın hiç sevmediği bir yatıştır" {D5040 Ebû Dâvûd, Edeb, 94.} buyurulmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ صَلَاةُ الْجَمِيعِ تَزِيدُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ وَصَلَاتِهِ فِي سُوْقِهِ خَمْسًا وَعِشْرِينَ دَرَجَةً فَإِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الوُضُوءَ وَأَتَى الْمَسْجِدَ لَا يُرِيدُ إِلَّا الصَّلَاةَ لَمْ يَخْطُ خَطْوَةً إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً وَحَطَّ عَنْهُ خَطِيئَةٌ حَتَّى يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ وَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَانَ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَتْ تَحْبِسُهُ وَتُصَلِّي الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهِ مَا دَامَ فِي مَجْلِسِهِ الَّذِي يُصَلِّي فِيهِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ مَا لَمْ يُحْدِثْ فِيهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (İnsanın) cemaatle namazı, evinde ve (ahz ü i'tâ ettiği) pazarda (yalnızca kıldığı) namazdan yirmi beş derece ziyade olur.²⁵⁶ (Çünkü) sizlerden biri, abdeste niyet edip abdestini tamam aldığı ve namazdan

başka bir kastı olmaksızın mescide gittiği zaman tâ mescide girinceye kadar hiçbir adım atmaz ki, Allah Teâlâ o adımından dolayı onu bir derece (daha) yükseltmesin ve bir günahını eksiltmesin. Mescide girince de mescid onu alı-koydukça (yani orada kaldıkça) hep namazda (imiş gibi sevaba nâil) olur ve namaz kıldığı yerden ayrılmadığı ve kendisinden (kimseye ezâ sâdır ya) hades vâki olmadığı müddetçe (yanındaki) melekler, “İlâhî! Buna mağfiret et. İlâhî! Buna rahmetini râygân eyle!” diyerek ona dua ve istiğfar ederler. {B477 Buhârî, Salât, 87.}

.....

256 Cemaatle olan namazın münferiden kılınan namazdan kaç derece efdal olduğuna dair olan rivâyâtta ihtilâf vardır. Kütüb-i sıhâhta –burada olduğu misilli– yirmi beş derece rivayetleri olduğu gibi yirmi yedi derece rivayetleri de vardır. Envâ-i mesûbatı takdir eden a’dâdın sırrı ancak nûr-ı nübüvvetle münkeşif olur hususattan olduğu için bu iki adedin vechini beyan sadedindeki tevcîhatten bahsetmek abes olur. Yalnız ziyâde-i ilm hâsıl olmak için şunu söylemek isteriz ki, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *İbn Hibbân*’daki bir hadise göre ıssız, تنها kır yerde münferiden kılınan namazın elli namaza bile muadil olduğu mezkûrdur. Fazl-ı ilâhîyi tahdit edecek hiçbir kayıt yoktur. Cemaatin miktarına göre sevabın tezâyüd ettiğine dair eserler de vardır. Nitekim Buhârî’nin *Târîh*’inde, “*Biri imam olan iki kişinin namazı indellâh ardarda dört kimsenin namazından, biri imam olan dört kişinin namazı, sekiz kişinin namazından, biri imam olan sekiz kişinin namazı, yüz kişinin namazından efdal*” {Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, II, 790, no.856.} olduğuna dair bir hadis olduğu gibi İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde sened-i sahîh ile İbn Abbas’tan mervî bir hadiste de salât-ı cemâatin, münferidin namazından yirmi beş derece efdal olduğu ve daha ziyade iseler mesciddekilerin adedince fazilete nâil olacakları mezkûrdur. Bu hadisteki rivayete nazaran, “Mescidde on bin kişi varsa yine böyle mi?” diye sorana İbn Abbas hazretleri “evet” cevabını vermiş.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا وَشَبَّكَ أَصَابِعُهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (Abdullah b. Kays) el-Eş’arî radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: “Mümin ile mümin (yekdiğere karşı) duvar(ın eczâsı) gibidir. Biribirini sımsıkı tutarlar” buyurduğu ve (bunu) söylerken (mübarek)

parmaklarını teşbik et(tiği, yani parmaklarını birbirine geçirip kilitle)diği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor. {B481 Buhârî, Salât, 88.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ فَصَلَّى بِنَا رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامَ إِلَى خَشَبَةٍ مَعْرُوضَةٍ فِي الْمَسْجِدِ فَاتَّكَأَ عَلَيْهَا كَأَنَّهُ غُضْبَانُ وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ وَوَضَعَ خَدَّهُ الْأَيْمَنَ عَلَى ظَهْرِ كَفِّهِ الْيُسْرَى وَخَرَجَتْ السَّرْعَانُ²⁵⁷ مِنْ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالُوا قَصُرَتِ الصَّلَاةُ²⁵⁸ وَفِي الْقَوْمِ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ فَهَابَا أَنْ يُكَلِّمَاهُ وَفِي الْقَوْمِ رَجُلٌ فِي يَدَيْهِ طُولٌ يُقَالُ لَهُ ذُو الْيَدَيْنِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَسِيتَ أَمْ قَصُرَتِ الصَّلَاةُ²⁵⁹ قَالَ لَمْ أَنْسَ وَلَمْ تُقْصَرْ فَقَالَ أَكَمَا يَقُولُ ذُو الْيَدَيْنِ فَقَالُوا نَعَمْ فَتَقَدَّمَ فَصَلَّى مَا تَرَكَ ثُمَّ سَلَّمَ ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ مِثْلَ سُجُودِهِ أَوْ أَطْوَلَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ وَكَبَّرَ ثُمَّ سَلَّمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir defa) bize öğlen, ya ikindi namazlarından birini²⁶⁰ kıldırırken iki rek'attan sonra selâm verdi.²⁶¹ Ondan sonra mescidin içinde yana uzatılmış bir tahta parçasına doğru kalkıp oraya gazaplı gibi (bir heyette) dayandı.²⁶² ve sağ eli(nin içi)ni sol elinin arkası üstüne koyduktan sonra parmaklarını teşbik edip²⁶³ sağ yanağını sol elinin ardına yapıştırdı (ve o heyet üzere baka durdu). Acele çıkmak isteyenler mescidin kapılarından çıkıp (kendi kendilerine), “Namaz kısaldı” dediler. Cemaatin içinde Ebû Bekir ve Ömer (radiyallahu anhümâ) da vardı. Bunlar (mehâbet-i huzurdan dolayı) çekinerek bir şey söylemediler. Yine o cemaatin içinde kolları uzun olduğu için Zü'l-yedeyn dedikleri bir zat vardı.²⁶⁴ (O zat), “Yâ Resûlellah! Unuttun mu? Yoksa namaz mı kısaldı?” di(ye sor)du. (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz), “Ne unuttum ne de kısaldı” buyurdu. Sonra, “Zü'l-yedeyn'in dediği gibi mi?” di(ye sor)du. “Evet” denilince²⁶⁵ (hemen) ileriye varıp namazdan eksik bıraktığını kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secdeye vardı. (Her vakit ki) sücûdu kadar yahut daha uzun müddet secdede kaldı. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra tekbir alıp (yine) secde etti. Sonra (yine) başını kaldırıp tekbir aldı. Bu hadisin râvilerinden İbn Sîrîn'e, “Sonra selâm verdi mi?” diye sormuşlar. O

da, “(İmrân b. Husayn’ın) sonra selâm verdi (dediğini bana haber verdiler)” demiştir.²⁶⁶ {B482 Buhârî, Salât, 88.}

257 Bir zabta göre الشَّرْعَانُ .

258 أَقْصُرْتَ الصَّلَاةَ rivayeti de vardır. Diğer rivayette de istifhamî olarak, أَقْصُرْتَ الصَّلَاةَ “*Namaz kısaltıldı mı?*” suretindedir. {B1228 Buhârî, Sehv, 4.}

259 Kezâ أَقْصُرْتَ الصَّلَاةَ rivayeti de vardır.

260 Metindeki عَشِيٍّ lafzı zeval vaktinden gurûb vaktine kadar olan zamana verilen isimdir ki Türkçe mukabilini bulamadım. Nitekim غداة da sabahtan zevale kadar olan vakte denir. Aşiyî zamanına öğle ile ikindiden başka namaz tesadüf etmez. Onun için “*Öğle, ya ikindi namazlarından birini*” dedim. Zaten Buhârî’nin diğer rivayetinde إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ yerine إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ suretinde vârit olmuştur. {B1228 Buhârî, Sehv, 4. Burada الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ ifadesi geçmektedir.} Tahâvî’nin rivayetinde إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ denilerek her iki rivayetteki lafız cemedildikten sonra أَنَّهُ ذَكَرَ صَلَاةَ الظُّهْرِ ziyadesi {Tahâvî’nin eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 263.} vardır ki aradaki râvî, “Zann-ı gâlibime göre Ebû Hüreyre öğle namazı dedi” mânasınadır. Demek ki şek Ebû Hüreyre’den değil, ondan sonra rivayet edenlerden vâki olmuştur. Maahâzâ Buhârî’nin bir rivayetinde, وَأَكْثَرُ ظَنِّي صَلَاةَ الْعَصْرِ {B1229 Buhârî, Sehv, 5.} sözü Muhammed b. Sîrîn’den menkûldür. Nevevî salât-ı zuhurdaki sehiv ile salât-ı asırdaki sehvin ayrı ayrı iki kaziyeye olduğunu muhakkikinin beyanına atfen söylüyor.

261 Tahâvî’nin İmrân b. Husayn’dan ve *Musannef*’inde *İbn Ebû Şeybe*’nin İkrime’den rivayetlerinde üçüncüden sonra selâm verilip namazdan çıkıldığı naklolunuyor. {MŞ4513 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 252.}

262 Zât-ı mukaddes-i risâletpenâhîye ârız olan gazabın sebebi İmrân b. Husayn’ın Müslim’deki rivayetinden anlaşılıyor. {M1293 Müslim, Mesâcid, 101.}

Oradaki anlatışa göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sehven selâm verdikten sonra hemen hücre-i şerifelerine dahil olmuş ve –birkaç satır sonra okunacağı üzere– o zatın, “Unuttun mu, yoksa namaz mı kısaltıldı?” sualine canları sıkılarak ve ridâlarını sürükleyerek tekrar mescid-i şerife çıkmışlar ve hakikat-i hâli istiknah buyurduktan sonra namazı itmâm eylemişlerdir. Bu izahtan anlaşılacağı üzere kıssanın naklinde takdim ve tehir vardır.

263 Teşbîk-i esâbiin cevazı hakkında da ulemânın ihtilâfı vardır. Bu hadis ile evvelkinde zikrolunan fiil-i Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm mutlak olduğundan mescidde de, mescid haricinde de câiz olduğuna istidlâl olunur. Lâkin mescidde ve salâtta teşbîk-i esâbii mekruh gören ulemâ vardır. İbrâhim en-Nehaî yalnız namazda kerahetine kâil olup Mâlik de bu re’ydedir. İbn Ömer ile oğlu Sâlim b. Abdullah namazda teşbîk ederlerdi. Namazda iken mekruh görenler mescidde teşbîk-i esâbi’ edilmemesi hakkındaki nehy-i nebevîye

ve bunun da، صَلَاةٍ فِي صَلَاتِكَ “Çünkü sen namazda gibisin” {DM1438 Dârimî, Salât, 121.} diye ta’lîl buyurulmasına istinad ediyorlar.

264 Bazı rivâyâtta, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zülyedeyn tesmiye ettiği bir zat” {D1008 Ebû Dâvûd, Salât, 188, 189.} suretinde vârit olmuştur. Zülyedeyn’in ismi *İsâbe*’ye nazaran bir kavle göre نضلة الخراعي dir. Bir de Züşşimâleyn vardır ki Hâfız İbn Hacer *İsâbe*’sinde onun isminde de çok ihtilâfât gösterir. Tercümenin başında نضلة الخراعي بن عبد عمرو بن الشمالين ذو dedikten sonra ismi bir kavle göre Abdüamr, diğerrine göre Amr, başka bir kavle göre de Umeyr olduğunu söylüyor. Sol elini sağ eli gibi istimal ettiği için Züşşimâleyn telkib edilmiştir, işte bu Zülyedeyn ile Züşşimâleyn birçok ruvâtça şahs-ı vâhid zannolunur. Bazıları ise bunları ayrı ayrı iki şahıs bilip vehmin menşei Zührî’den derler. Çünkü Benî Zühre’nin halîfi olan Züşşimâleyn ehl-i siyerin kavline göre Bedir’de şehid olmuştur. Ebû Hüreyre’nin burada bahsettiği Zülyedeyn o olamaz. Zira Ebû Hüreyre’nin imanı, vak’a-i Bedir’den dört beş sene sonra vâki olmuştur. Bu hadiste ise Ebû Hüreyre kendisinin bu namazda hazır olduğunu söylüyor. Bazı rivâyâtta da Hırbâk es-Sülemî’nin sehvi haber verdiği zikrediliyor. {M1293 Müslim, Mesâcid, 101.} Bundan Zülyedeyn’in ismi Hırbâk olduğuna kâil olanlar olmuş ve Zülyedeyn’in nesebi zikredilirken Sülemî denilmiş. Fakat İbn Hibbân, “Hırbâk başka, Zülyedeyn başkadır” diyor. *Sünen* sahibi Nesâî ise, “Zülyedeyn de, Züşşimâleyn de Hırbâk’ın lakabıdır” diyor. Şârih Aynî, Nesâî’nin bu davasını teyide çalışarak birçok edille serdediyor ve hâdise-i salâtın Bedir’den evvel vâki olduğuna hükmettikten sonra Ebû Hüreyre’nin, “Bize namaz kıldırıldı” demesini, “Biz müslümanlara kıldırıldı” suretinde te’vile çalışarak bu türlü tabirin cevazına birçok edille-i lugaviyye sıralıyor.

265 Ebû Dâvûd’un rivayetinde فَأَوْمْتُوْا أَيَّ نَعَمْ “Evet diye işaret ettiler” {D1008 Ebû Dâvûd, Salât, 188, 189.} denilmiştir. Hanefiyye, İbn Mes’ûd ile Zeyd b. Erkam hadislerine ve Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği bu hadise bakarak namazda yalnız îmâ ve işaretin câiz, nâsiyen yahut câhilen kelâmın muhtıl-ı sâlât olduğuna kâillerdir. Mâlûm olduğu üzere Zülyedeyn ile vâki olan mükâleme secde-i sehivden evvel olduğu için imam da, cemaat de henüz namazdan çıkmış sayılmıyorlar. Nevevî der ki namazda olduğunu unutan yahut kendini namazdan çıkmış bilen kimsenin kelâmı namazı iptal etmez. Bu, cumhûr-ı ulemâ-yi selef ve halefin kavli olduğu gibi İbn Abbas’ın, Abdullah b. Zübeyr’in, Urve b. Zübeyr’in, Atâ b. Ebû Rebâh’in, Hasan-ı Basrî’nin, Şa’bî’nin, Katâde’nin, Evzâî’nin, Mâlik’in, Şâfiî’nin, Ahmed b. Hanbel ve cemî’ muhaddisînin de kavlidir. Yalnız Ebû Hanîfe ile ashâbı ve –kendisinden mervî iki kavlin esahhına göre– Süfyân es-Sevrî indinde unutarak, bilmeyerek de söylenen söz namazı ifsat eder. Bu bahiste uzun münakaşalar edilmiştir.

266 Musannif, “Tekbîr aldı”dan sonra “Sonra selâm verdi” tarzında rivayet ediyor. Halbuki Buhârî bu lafzı, kavis içine aldığımız kuyûd ve ibârât ile beraber zikrediyor. Şâfiyye’ye göre secde-i sehvin kable’s-selâm, Hanefiyye’ye göre ise ba’d-e’s-selâm olması meselesiyle

alâkadar olan 260. ile işbu 299. hadisin son kelimelerinde fevkalâde ehemmiyet vardır. Bunun için rivayeti olduğu gibi nakletmeyi tercih eyledim.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي فِي أَمَاكِنَ مِنَ الطَّرِيقِ وَيَقُولُ إِنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فِي تِلْكَ الْأَمَكِنَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhümânın (Medine ile Mekke) yolunun bazı yerlerinde namaz kılıp, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buralarda namaz kıldığını gördüm” dediği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor.²⁶⁷ {B483 Buhârî, Salât, 89.}

267 Râviler Abdullah b. Ömer’in oğlu Sâlim ile mevlâsı Nâfi’dir. *Buhârî*’deki metne göre bunların her ikisinden de rivayet eden Mûsâ b. Ukbe, ibtidâ Sâlim b. Abdullah’ın bu emâkin-i mübâreke de namaz kıldığını görüp böyle dediğini işittikten sonra Nâfi’den de tahkik-ı keyfiyet etmiş ve Sâlim’in sözlerini hep Nâfi’in sözlerine mutâbık bulmuş; yalnız Şerefürrevhâ tepesindeki mescid hakkında ihtilâf ettiklerini görmüş. Şerefürrevhâ Medine’ye iki konak mesafede mübarek bir yerdir. Hakkında, وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُهْلَنَ ابْنُ مَرْيَمَ، “Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a kasem ederim ki, İsâ b. Meryem (aleyhime’s-salâtü ve’s-selâm) günün birinde Revhâ caddesinde hac yahut umre niyetiyle ihlâl edecek yani bülendâvâz ile ‘lebbeyk, lebbeyk’ diye diye geçecektir” {M3030 Müslim, Hac, 216.} diye Ebû Hüreyre’den menkul bir eser olduğu gibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in Irkuzsubye cihetindeki Batn-ı Revhâ’ya vâsıl olduklarında, وَهَذَا وَادٍ مِنْ أَوْدِيَةِ الْجَنَّةِ وَصَلَّى فِي هَذَا، “Burası cennet vadilerinden bir vadidir. Bu vadide benden evvel yetmiş nebî (aleyhimü’s-salâtü ve’s-selâm) namaz kılmış oldukları gibi Mûsâ b. İmrân salavatullahi ve selâmühû aleyh de Benî İsrâîl’den yetmiş bin kimse ile ya hacı ya mu’temir yani umreye niyet etmiş olarak buraya uğramıştır” {Benzer lafızlarla bkz. MK14140 Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 16.} buyurdıklarına dair müteaddit tariklerden rivayetler de vardır.

Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin âsâr-ı nebeviyyeleriyle teberrük niyetiyle bu gibi makâmât-ı mübârekeyi araştırmaktaki fazilet gayri münker olup şu kadar ki, bundan meneden haber de vardır. Nitekim Süveyd b. Ma’rûr’un Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayeti baba ile oğul beynindeki meslek farkını gösterir. Bu rivayete nazaran Hazret-i Fârûk-ı A’zam bir seferde bulunuyormuş. Sabah namazını kıldıktan sonra bir yere varmış,

ötekinin berikinin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem burada namaz kılmıştır diye oraya koşuştuklarını görmüş. Demiş ki: Ehl-i kitabı helâk ve dalâlete sevkeden şey hep peygamberlerinin izini araştırıp oralarını kilise, havra yapmaya kalkışmaları olmuştur. Her kimin namaz vakti gelmiş bulunuyorsa burada kılsın yoksa yoluna devam etsin. Halbuki efâl ve âsâr-ı nebeviyyeyi tettebbû ile ittibâdaki şiddetiyle mâruf olan İbn Ömer'in fiili ile peder-i mükerreminin bu sözü arasında hakikatte ciddi bir münâfât yoktur. Ömer radiyallahu anh, namaz kılmak dâiyesi olmadığı halde oraya sırf teberruk için gidip lüzumsuz izdihama sebebiyet verilmesinden, bir de hakikat-i hâle muttali olmayanların gitgide orada namaz kılmayı vâcip zannedebilmelerinden korkuyordu. Mahdûm-ı mükerremleri için ise böyle bir korkuya mahal yoktu. Bâhusus 248 ve 268. hadisler âsâr-ı sâlihîn ile teberrukün cevazına hüccettir. Hatta fukahâ-i Şâfiyye'den olup Muhyissünne lakabıyla müştahir bulunan Begavî, "Hazret-i Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz kıldıkları sabit olan mesâcidin birinde namaz kılmayı nezreden kimsenin -mesâcid-i selâse yani Mekke, Medine ve Beytülmakdis mescidlerinde olduğu gibi- orada namaz kılması taayyün eder" diye fetva bile vermiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَنْزِلُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ حِينَ يَعْتَمِرُ وَفِي حَجَّتِهِ حِينَ حَجَّ تَحْتَ سَمَرَةٍ فِي مَوْضِعِ الْمَسْجِدِ الَّذِي بِذِي الْحُلَيْفَةِ وَكَانَ إِذَا رَجَعَ مِنْ غَزْوٍ كَانَ فِي تِلْكَ الطَّرِيقِ أَوْ حَجَّ أَوْ عُمَرَةَ هَبَطَ مِنْ بَطْنٍ وَإِذَا ظَهَرَ مِنْ بَطْنٍ وَإِذَا أَنَاخَ بِالْبُطْحَاءِ الَّتِي عَلَى شَفِيرِ الْوَادِي الشَّرْقِيَّةِ فَعَرَسَ ثُمَّ حَتَّى يُضْبَحَ لَيْسَ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الَّذِي بِحِجَارَةٍ وَلَا عَلَى الْأَكْمَةِ الَّتِي عَلَيْهَا الْمَسْجِدُ كَانَ ثُمَّ خَلِيجَ يُصَلِّي عَبْدُ اللَّهِ عِنْدَهُ فِي بَطْنِهِ كُتِبَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ يُصَلِّي فَدَحَا فِيهِ السَّيْلُ بِالْبُطْحَاءِ حَتَّى دَفَنَ ذَلِكَ الْمَكَانَ الَّذِي كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُصَلِّي فِيهِ وَحَدَّثَ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى حَيْثُ الْمَسْجِدُ الصَّغِيرُ الَّذِي دُونَ الْمَسْجِدِ الَّذِي بِشَرَفِ الرُّوحَاءِ وَقَدْ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَعْلَمُ الْمَكَانَ الَّذِي كَانَ صَلَّى فِيهِ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ ثُمَّ عَنْ يَمِينِكَ حِينَ تَقُومُ فِي الْمَسْجِدِ تُصَلِّي وَذَلِكَ الْمَسْجِدُ عَلَى حَافَةِ الطَّرِيقِ الْيُمْنَى وَأَنْتَ ذَاهِبٌ إِلَى مَكَّةَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ الْأَكْبَرِ رَمِيَّةٌ بِحَجَرٍ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُصَلِّي إِلَى الْعِرْقِ الَّذِي عِنْدَ مُنْصَرَفِ الرُّوحَاءِ وَذَلِكَ الْعِرْقُ انْتِهَاءُ طَرَفِهِ عَلَى حَافَةِ الطَّرِيقِ دُونَ الْمَسْجِدِ الَّذِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمُنْصَرَفِ وَأَنْتَ ذَاهِبٌ إِلَى مَكَّةَ وَقَدْ ابْتَنَيْتَ ثُمَّ مَسْجِدٌ فَلَمْ يَكُنْ عَبْدُ اللَّهِ

يُصَلِّي فِي ذَلِكَ الْمَسْجِدِ كَانَ يَتْرُكُهُ عَنْ يَسَارِهِ وَوَرَاءَهُ وَيُصَلِّي أَمَامَهُ إِلَى الْعَرْجِ نَفْسِهِ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَرُوحُ مِنَ الرُّوحَاءِ فَلَا يُصَلِّي الظُّهْرَ حَتَّى يَأْتِيَ ذَلِكَ الْمَكَانَ فَيُصَلِّي فِيهِ الظُّهْرَ وَإِذَا أَقْبَلَ مِنْ مَكَّةَ فَإِنْ مَرَّ بِهِ قَبْلَ الصُّبْحِ بِسَاعَةٍ أَوْ مِنْ آخِرِ السَّحْرِ عَرَسَ حَتَّى يُصَلِّيَ بِهَا الصُّبْحَ وَحَدَّثَ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَنْزِلُ تَحْتَ سَرْحَةٍ صَخْمَةٍ دُونَ الرُّوَيْثَةِ عَنْ يَمِينِ الطَّرِيقِ وَوُجَاهِ الطَّرِيقِ فِي مَكَانٍ بَطْحٍ سَهْلٍ حَتَّى يُفْضِيَ مِنْ أَكْمَةٍ دُونِ بَرِيدِ الرُّوَيْثَةِ بِمِيلَيْنِ وَقَدْ انْكَسَرَ أَغْلَاهَا فَانْتَنَى فِي جَوْفِهَا وَهِيَ قَائِمَةٌ عَلَى سَاقٍ وَفِي سَاقِهَا كُتُبٌ كَثِيرَةٌ وَحَدَّثَ عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى فِي طَرْفِ ثَلَاثَةٍ مِنْ وَرَاءِ الْعَرْجِ وَأَنْتَ ذَاهِبٌ إِلَى هَضْبَةٍ عِنْدَ ذَلِكَ الْمَسْجِدِ قَبْرَانِ أَوْ ثَلَاثَةٍ عَلَى الْقُبُورِ رَضُمٌ مِنْ حِجَارَةٍ عَنْ يَمِينِ الطَّرِيقِ عِنْدَ سَلَامَاتِ الطَّرِيقِ بَيْنَ أُولَئِكَ السَّلَامَاتِ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَرُوحُ مِنَ الْعَرْجِ بَعْدَ أَنْ تَمِيلَ الشَّمْسُ بِالْهَاجِرَةِ فَيُصَلِّي الظُّهْرَ فِي ذَلِكَ الْمَسْجِدِ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ وَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ سَرَحاتٍ عَنْ يَسَارِ الطَّرِيقِ فِي مَسِيلٍ دُونَ هَرْشَى ذَلِكَ الْمَسِيلُ لَاصِقٌ بِكَرَاعِ هَرْشَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ الطَّرِيقِ قَرِيبٌ مِنْ غُلُوةٍ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُصَلِّي إِلَى سَرْحَةٍ هِيَ أَقْرَبُ السَّرْحَاتِ إِلَى الطَّرِيقِ وَهِيَ أَطْوَلُهُنَّ وَيَقُولُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَنْزِلُ فِي الْمَسِيلِ الَّذِي فِي أَدْنَى مَرِّ الظُّهْرَانِ قَبْلَ الْمَدِينَةِ حِينَ يَهْبِطُ مِنَ الصَّفَرَاوَاتِ يَنْزِلُ فِي بَطْنِ ذَلِكَ الْمَسِيلِ عَنْ يَسَارِ الطَّرِيقِ وَأَنْتَ ذَاهِبٌ إِلَى مَكَّةَ لَيْسَ بَيْنَ مَنْزِلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنِ الطَّرِيقِ إِلَّا رَمِيَّةٌ بِحَجَرٍ قَالَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَنْزِلُ بِذِي طَوًى وَيَبِيتُ حَتَّى يُصْبِحَ ثُمَّ يُصَلِّي الصُّبْحَ حِينَ يَقْدُمُ مَكَّةَ وَمُصَلَّى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ذَلِكَ عَلَى أَكْمَةٍ غَلِيظَةٍ لَيْسَ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي بُنِيَ ثُمَّ وَلَكِنْ أَسْفَلَ مِنْ ذَلِكَ عَلَى أَكْمَةٍ غَلِيظَةٍ وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يُحَدِّثُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اسْتَقْبَلَ فُرْصَتِي الْجَبَلِ الَّذِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَبَلِ الطَّوِيلِ نَحْوُ الْكَعْبَةِ فَجَعَلَ الْمَسْجِدَ الَّذِي بُنِيَ ثُمَّ يَسَارَ الْمَسْجِدَ بِطَرْفِ الْأَكْمَةِ وَمُصَلَّى النَّبِيِّ ﷺ أَسْفَلَ مِنْهُ عَلَى الْأَكْمَةِ السَّوْدَاءِ تَدْعُ مِنَ الْأَكْمَةِ عَشْرَةَ أَذْوَاعٍ أَوْ نَحْوَهَا ثُمَّ تُصَلِّي مُسْتَقْبِلَ الْفُرْصَتَيْنِ مِنَ الْجَبَلِ الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْكَعْبَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem umreye gittiği zamanlarda ve hacc(etü'l-Vedâ')a çıktığı vakitte Zülhuleyfe'de²⁶⁸ (mukaddemâ) Zülhuleyfe'deki mescidin ye-

rinde duran bir nugaylân ağacı altında (râhilesinden inip) konaklardı. (Kezâ) güzergâhı o yola uğrayan bir gazâdan, ya hacdan ya umreden avdet buyurduğunda batnıvâdiden (ki, Vâdilakîk'tir)²⁶⁹ iner. Batnıvâdinin üstüne çıkınca da vadinin ağzında ve şark cihetindeki Bathâ'ya (yani kumsal yere) konup âhir-i leylde oracıkta sabah oluncaya kadar mola verirdi. (Gece istirahatgâhı işte orası olup) ne taş mescidin yanında ne de üzerinde (öteki) mescid (binası) olan Kayatepe idi.

(Abdullah b. Ömer'den rivayet eden râvi der ki:) Orada Abdullah (b. Ömer') in namaz kıldığı yerde, içinde (müteaddit) kum yığınları olan bir haliç (yani derin bir vadi girintisi) vardı ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem orada namaz kılarmış. Sel(ler) Bathâ'da (ki kumları getire getire) haliçteki kum yığınlarını düzleyip Abdullah (b. Ömer')in namaz kıldığı o yeri belirsiz etti.

Yine (râvi der ki:) Abdullah (b. Ömer) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in Şerefürrevhâ'daki²⁷⁰ mescidin berisine müsâdif küçük mescidin yanında namaz kıldığını söylerdi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in namaz kıldığı yeri Abdullah bilir ve "Tâ orada, mescidde namaza durduğın vakit sağına düşer" derdi. (Bahsettiği) o mescid de Mekke'ye doğru gittiğin vakit yolunun sağ tarafına gelir. Onunla büyük mescidin arası bir taş atımı yahut ona yakın (bir mesafe)dir. Yine Abdullah, Münsarafürrevhâ'nın²⁷¹ yanındaki Irk'a²⁷² (yani tepeciğe) doğru namaz kılar-
dı. Bu tepeciğin müntehâ-yı tarafı Mekke cihetine gittiğin vakit Münsaraf ile kendi beynindeki mescidin kurbünde caddenin kenarına varır. Oracıkta bir mescid bina olunmuş ise de, Abdullah (b. Ömer) o mescidde namaz kılmazdı. Onu ya solunda ya ardında bırakarak mescidin kıble cihetinde Irk'ın kendisine (müteveccihen) namaz kılar-
dı. Abdullah, Revhâ'dan zevalden sonra çıktığında salât-ı zuhru oraya gelinceye kadar kılmayıp orada kılar, Mekke'den döndüğünde de oraya sabahtan bir saat evvel yahut âhir-i seherde yolu düşerse orada tâ sabah namazını kıluncaya kadar geceleyip mola verirdi.

Yine Abdullah'ın dediğine göre Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Rüveyse'ye²⁷³ varmadan caddenin sağında ve alnına gelen cihetinde Rüveyse menzilhânesinin 2 millik azıcık berisinde bir tepeciğe kadar geniş ve düz bir yerde (bitmiş olan) koca bir ağacın altına konardı. (Bu ağacın) yukarısı kırılmış, içi oyulmuştur. Özdeği (sâkı) hâlâ durur. Dibinde birçok kum yığını vardır.

Yine Abdullah der ki: Giderken Arec'in (عُرْج)²⁷⁴ arkasına düşen yokuşça bir sel yatağının kenarında, caddenin sağında ve yolu gösteren kayaların (yahut ağaçların) yanında ve o kayaların (yahut ağaçların) arasında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem genişçe bir tepeye doğru namaz kıldı. Namazgâh(-ı şerif)in yanbaşıda iki üç kabir mevcuttur ki, üstlerinde taş yığınları vardır. Abdullah öğle vakti şemsin zevalinden sonra Arec'den kalkıp öğle namazını (işte) o namazgâhta kılardı.

Yine Abdullah der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem caddenin solunda ve Herşâ (dağı)nın²⁷⁵ ilerisindeki inişte kâin büyük ağaçların yanında konak ederdi. Bu iniş Herşâ (dağı)nın kenarına mülâsıktır. Cadde ile arasında bir ok atımı mesafe vardır. Abdullah (işte) bu ağaçların en uzun ve yola en yakın olanına doğru namaz kılardı.

Yine Abdullah derdi ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Merrüz-zahrân'a (Merrüzzuhrân'a)²⁷⁶ Medine cihetinden en yakın olan yerdeki inişte konak ederdi. Safrâvât'tan²⁷⁷ aşağıya inerken yokuşun dibindeki genişlikte ve Mekke'ye gidene göre caddenin sol tarafına Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in konak mahalli ile cadde arasında bir taş atımından ziyade mesafe yoktu.

Yine Abdullah der ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Zîtuvâ (tīvâ, tavâ)²⁷⁸ da konaklayıp sabah oluncaya kadar orada geceler ve Mekke'ye gireceği sırada sabah namazını kıl(ıp öyle gir)erdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in oradaki musallâsı, kayadan bir tepe üstündedir. Orada bina olunan mescidde değildir. Lâkin biraz aşağıda taştan kocaman bir tepe üzerindedir.

Yine Abdullah derdi ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kendisi ile Kâbe cihetine gelen yüksek dağ arasındaki iki tepayı karşısına al(ıp namaz kıl)dı. (Râvi der ki: Abdullah b. Ömer o iki tepayı karşısına almakla) o mahalde bina olunan mescidi taş tepenin kenarındaki mescidin sol tarafına almış olurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in namazgâhı (taştepe kenarındaki) bu mescidin alt başında kara taş üstündedir. (Taş) tepe kenarındaki mescidden 10 arşın yahut ona yakın ayrılıp seninle Kâbe arasına düşen dağın o iki tepesini karşına alarak namaz kılarısın.²⁷⁹ {B484 – B492 Buhârî, Salât, 89.}

- 268 Ehl-i Medîne'nin mîkâtıdır. Oradan ihrama girip hac ve umreye giderler. Medine'ye dört, Mekke'ye 198 mil mesafededir.
- 269 Vâdilakîk Medine civarında hurmalıkları ve pınarları olan bir yerdir. Burada Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh, bir kasr yaptırmış ve orada vefat ederek na'ş-ı mübâreki Medine'ye getirilmişti.
- 270 Şerefürrevhâ, Revhâ'da kâin yüksek bir mevkidir. *Revhâ* Für' yolu üzerinde Medine'ye iki konak yerdir ve 36-41 mil mesafede büyük bir karyedir. Evvelki hadisin hâşiyesinde de ismi geçmişti.
- 271 Münsaraf *Mu'cemül-büldân*'a göre Mekke ile Bedir'in ortasında 4'er berîd yani dört konak mesafededir.
- 272 Irkuzsubye denilen mevki olacak.
- 273 Medine ile arasında 17 fersah olan büyük bir köydür.
- 274 Rüveyse'den 13, 14 mil uzakta büyücek bir köydür.
- 275 Medine ile Şam yolcularının birleştikleri yerde Cuhfe'ye yakın bir dağın ismidir.
- 276 Buna avâm-ı nâs Batn-ı Merv derlermiş ki Mekke'ye bir merhale mesafededir.
- 277 Safrâvât, Mekke ile Medine arasında Merrüzzahrân'a karîb bir yer ismidir.
- 278 Mekke'ye yakın bir vadi ismidir.
- 279 Bu hadisin Türkçe'ye naklinde pek ziyade zahmet çekildiğini itiraf etmek şîme-i insâfa muvâfıktır. Bazı yerlerinde tercümenin aslına mutabakatında mütercimmin bile itmînân-ı tammı yoktur. Şayet hata varsa -vâki olacak ihtâr-ı hayırhâhâne üzerine- maa't-teşekkür tashih olunabilir. Tarif edilen makâmât-ı müteberrikenin mevâkı-i coğrâfiyesi uzun seneler zarfında tekerrür eden hâdisât-ı cevviye tesiriyle alelekser -tâbiîn devrine yetişenlerin bile meçhulü kalacak veçhile- maalesef münderis olmuştur. Siz isterseniz ve eğer Cenâb-ı Fârûk-ı A'zam radiyallahu anhn bundan evvelki hadisin hâşiyesinde naklettiğimiz meslek-i âlîsine taraftar iseniz "maa't-teşekkür" deyiniz. Bundan dolayıdır ki şârihler buraya ait izahatı -her türlü ümidin hilâfına- pek tez geçip şerhte tafsili iltizam eden Aynî bile vâsi mâlûmatını diriğ etmek hiç de mûtadî değilken en müşkül noktalarda da sükûtu ihtiyar ediyor. Bunun sebebi -Aynî'ye muasır diğer şârih Hâfız İbn Hâcer el-Askalânî'nin dediği gibi- bu makâmât-ı mübârekeden yalnız, Zülhuleyfe ile Revhâ'daki mesâcidden mâadasının daha o zamanlarda da mâruf olmamasıdır. Bunlardan evvelki şürrâhn zamanlarında da işin bu merkezde olduğuna şüphe etmiyoruz. Çünkü sadra şifâ verecek mâlûmat verseydiler elbette bunlar da bize bildirmekte ihmal göstermezlerdi.

Şurası da cây-ı dikkattir ki, Buhârî bu hadiste Medine yolları üzerindeki mescitleri zikrettiği halde nefsi-i Medîne'de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz kıldıkları makâmât ve mesâcid hakkındaki rivâyâtı zikretmiyor. Zira bunlara dair kendisine bâliğ olan hadisler kendi şartına muvâfık isnatlarla gelmemiştir. Şârih Aynî Medine içinde ve civarında esânîd ile yerleri sübût bulmuş kırk sekiz kadar namazgâh-ı peygamberîyi sened-

leriyle ta'dât ediyorsa da onun berhayat olduğu tarihlerde bunlardan –Hâfız İbn Hacer'in beyanına göre– sekizinden mâadası münderis ve izleri kaybolmuştur. Bu sekiz mescid-i mübârek de şunlardır: Mescid-i Kubâ, bunun şarkına düşen Mescid-i Fâdîh, Mescid-i Benî Kurayza, Meşrûbetü Ümmü İbrâhim (Mescid-i Benî Kurayza'nın şimalindedir), Mescid-i Benî Zafer (Bakî'in şarkında olup Mescidü'l-bağle demekle mâruftur), Mescid-i Benî Muâviye (Mescidü'l-îcâbe namıyla mâruftur), Mescidü'l-feth (Sel namındaki dağa yakındır), Mescidü'l-kibleteyn (Benî Selime yurdundadır). İbn Hacer'in bu yazıları üzerinden beş yüzyıl daha geçmiştir. Bu sekiz makâm-ı mübârekten de kaçının âsârı henüz bâki olduğu ancak Medîne-i Tâhire'yi ziyaretle teşerrûf edip tahkikini murat edenlere mâlûm olabilir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْعِيدِ أَمَرَ بِالْحَرْبَةِ فَتَوَضَّعَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَيُصَلِّي إِلَيْهَا وَالنَّاسُ وَرَاءَهُ وَكَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السَّفَرِ فَمِنْ ثَمَّ اتَّخَذَهَا الْأَمْرَاءُ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü (namaza) çıktığı zaman (hâdimine) bir harbe taşımalarını emrederdi. (O harbe namazda) karşısına dikilir, kendisi de ona doğru namaz kılar, halk da arkasından namaza dururlardı. Bunu seferde (de) yapardı.²⁸⁰

(Râvi der ki:) Ümerânın (bayram namazlarında) harbe taşıması bundan ileri geliyor. {B494 Buhârî, Salât, 90.}

.....

280 Duvarsız yerde namaz kılarken, musallînin kible cihetinden insan geçmesinden korkulursa, namaz kılındığına alâmet olmak üzere bir sûtire dikmenin mendup olduğunda ittifak vardır. Kimsenin geçmeyeceğine emniyet olunan yerde ise İmam Mâlik ile İmam Şâfiî'ye göre –bu husustaki ehâdisin kesretine binaen– musallî yine sûtire ikamesiyle mükelleftir. Maahâzâ Urve, Atâ, Sâlim b. Abdullah, Kâsım b. Muhammed, Şa'bî, Hasan-ı Basrî gibi ecille-i tâbiînin sahrada sûtresiz namaz kıldıkları rivayet olunuyor. İmamın sûtresi, me'mûmun da sûtresidir.

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ بِالْبَطْحَاءِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةُ الظُّهْرِ رَكَعَتَيْنِ وَالْعَصْرِ رَكَعَتَيْنِ تَمُرٌ بَيْنَ يَدَيْهِ الْمَرْأَةُ وَالْحِمَارُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Cuhayfe (Vehb b. Abdullah es-Süvâî) radiyallahu anh Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Bathâ'da önünde bir harbe (dikilmiş) olduğu halde öğlen ile ikinci namazlarını ikişer rek'at kıldırıldığını ve (namaz içinde iken) önünden kadın da, eşek de geçtiğini (sened-i muttasıl ile) rivayet etmiştir.²⁸¹
{B495 Buhârî, Salât, 90.}

.....

281 246. hadisin bir parçasıdır (68, 246, 249 ve 309. hadislerle de müracaat). Cumhûr-ı ulemâ musallî ile sütresi arasından mürûrun hürmetine kâil olmuşlarsa da geçen insan yahut hayvan musallînin namazını kat' yani iptal etmez. Hücetleri bu hadis ile 68. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi ve Buhârî ile Müslim'in Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettikleri hadistir ki meâli şudur: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılar. Ben de onun karşısında cenaze vaziyetinde aykırı yatarım." {B383 Buhârî, Salât, 22; M1140 Müslim, Salât, 26.} Bu son hadis bazıları tarafından "Hâiz olduğum halde!" {D710 Ebû Dâvûd, Salât, 111.} ziyadesiyle de rivayet edilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da, لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ وَادْرَأُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ "Namazı hiçbir şey kat' etmez. Maahâzâ elinizden geldiği kadar geçeni menetmeye çalışınız. Çünkü o şeytandan başka bir şey değildir" {D719 Ebû Dâvûd, Salât, 114.} hadisi de ictihâd-ı cumhûru müeyyid ise de senedi hakkında dedi-kodu olmuştur. Halbuki Enes radiyallahu anh ile Mekhûl, Ebû'l-Ehvas, Hasan-ı Basrî ve İkrime'nin kible-i musallîden kelp, himâr, kadın geçerse bunların namazı kat' ettiklerine kâil oldukları rivayet edildiği gibi İbn Abbas radiyallahu anhümâ, kelb-i esved ile mer'e-i hâizin; İkrime, kelp ile himâr, hınzır, kadın, yahudi, nasrânî ve Mecûsî'nin; Atâ b. Ebû Rebâh kelb-i esved ile mer'e-i hâizin; rivâyet-i meşhûreye göre Ahmed b. Hanbel, düz siyah kelbin ve diğer kavî-i mervîsine göre, düz siyah kelp ile himâr ve kadının kâtı'-ı salât olduğuna zâhib olmuşlardır. Şemsüleimme'nin *Câmi*'inde kadının, *Kâfî*'deki beyana göre de köpek ile kadın, eşek ve hınzırın ehl-i Irak mezhebince kat'-ı salât ettikleri mervîdir. Bunların en büyük hücceti Müslim'in sened-i sahîh ile rivayet ettiği Ebû Zer radiyallahu anh hadîs-i merfûudur ki bunda, "Önünde deve tohumunun art kaşı boyunda bir sütresi olmayan kimsenin namazını kadın, eşek, bir de kara köpek kat' eder" buyurulmuştur. Ebû Zer, "Kara köpek namaz bozuyor da kırmızı köpek niçin bozmuyor?" diye soran zata, "A kardeşimin oğlu ben de senin sorduğun gibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sordum. "Kara

köpek şeytandır buyurdu” cevabını vermiştir. {M1137 Müslim, Salât, 265.} Kara köpeğin şeytan olması, salar olması itibariyle olsa gerektir. Bunlara medâr-ı ihticâc olan başka hadisler de varsa da hiçbirisi Müslim’in bu hadisi kadar kuvvetli değildir.

Buna mukabil cumhura hüccet olan hadislerle *Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*’de kelp ile himâr hakkında mervî hadisler de inzıam ediyor. Cumhura göre *Müslim*’deki hadis –Buhârî’nin rivayet ettiği İbn Abbas hadisinin (68. hadis) delâletiyle mensuhtur. Zira o kıssa, haccetü’l-Vedâ’a ve irtihâl-i nebeviden seksen gün evvele ait yani muahhardır. Müslim’in hadisi ile o neviden diğer ehâdisin neshine kâil olmasak da herhalde onlardaki kat’-ı salâtı “kat’-ı huşû” mânasına almak ve musallî önünden geçmenin –kalbi işgal dolayısıyla– şedîden hürmetini beyana hamletmek evlâdır.

عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ بَيْنَ مُصَلَّى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنَ الْجِدَارِ مَمْرُ الشَّاةِ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa’d es-Sâidî) radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in musallâsı (yani namaz kıldığı yer) ile (kıble cihetindeki) duvar arasında bir davar geçebilecek kadar yer olduğu²⁸² (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B496 Buhârî, Salât, 91.}

.....

282 Davar geçebilecek kadar yerin miktarını tahminde ihtilâf edilmiştir. Bir kere musallî ayakta olduğuna göre duvar ile arası bu miktar olmalıdır demişlerdir. İşte bu hâlete göre rükû ve sücûd payı bırakmak için 3 arşın mesafe takdir edenler vardır ki İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel, Atâ b. Ebû Rebâh ve birçoğu bunu kabul etmişlerdir. Onların delili Bilâl radiyallahu anhtan rivayetidir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe dahilinde namaz kıldığı vakit kendisiyle kıble arasında 3 arşın yer bırakmıştır (294 ve 307. hadislerle müracaat). Bazıları bu mesafe bir karış olmalıdır demişlerdir ki bu hâl-i sücûda göre bir takdirdir. Bazıları da 6 arşın taraftardır. Nitekim *Musannefi İbn Ebû Şeybe*’de Abdullah b. Muğaffel radiyallahu anhtan namaz kılarken bu kadar mesafe bıraktığı sened-i sahîh ile mervîdir. İmam Mâlik rükû ve sücûda ve önünden geçecek kimseyi defetmeye müsait bir mesafe diyor. Herhalde uzak durmamak lâzımdır. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Sehl b. Ebû Hayseme radiyallahu anhtan merfûan rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَدْنُ مِنْهَا لَا يَقْطَعَ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ, “İçinizden biri bir sütreye müteveccihen namaz kıldığında sütreye yaklaşsın ki, şeytan namazını

bozmasın” {D695 Ebû Dâvûd, Salât, 106.} buyurmuşlardır. Şeytan önünden geçmekle musallîyi işgal eden kimse yahut hayvandır.

305

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا خَرَجَ لِحَاجَتِهِ تَبِعْتُهُ أَنَا وَغُلَامٌ وَمَعَنَا عُكَّازَةٌ أَوْ عَصَا أَوْ عَنَزَةٌ وَمَعَنَا إِدَاوَةٌ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ حَاجَتِهِ نَأُولُنَاهُ الْإِدَاوَةَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ-yı) hâcete çıktığı zaman bir çocukla beraber yanımızda ucu harbeli bir asâ, ya (harbesiz) asâ yahut kısa bir mızrak, bir de su matarası olduğu halde (hizmet için) ardından giderdik. İşini bitirince matarayı eline verirdik.²⁸³ {B500 Buhârî, Salât, 93.}

.....

283 121. hadise müracaat.

306

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ الْأُسْطُوَانَةِ الَّتِي عِنْدَ الْمُصْحَفِ فَقِيلَ لَهُ يَا أَبَا مُسْلِمٍ أَرَأَيْكَ تَتَحَرَّى الصَّلَاةَ عِنْدَ هَذِهِ الْأُسْطُوَانَةِ قَالَ فَإِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَحَرَّى الصَّلَاةَ عِنْدَهَا.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki: Seleme b. Ekva‘ (el-Eslemî) radiyallahu anh mushafın yanındaki direğe doğru²⁸⁴ namaz kılmış. Biri ona, “Görüyorum, hep bu direğin yanında namaz kılmaya çalışıyorsun” demiş. O da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu direğin yanında (namaz) kılmayı ihtiyar ettiğini gördüm (de onun için)”²⁸⁵ cevabını vermiş. {B502 Buhârî, Salât, 95.}

.....

284 Bu direk *Üstüvânetü'l-muhâcirîn* ismiyle mâruftur. Tâ Osman radiyallahu anh zamanından beri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescid-i şerifinde *mushafa* tahsis edilmiş bir yer olduğu bu rivayetten anlaşılıyor. Müslim’in rivayetinde de, يُصَلِّي وَرَاءَ الصُّنْدُوقِ,

“Sandığın arkasında namaz kılardı” {Müslim’in eserinde tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, Umde, IV, 283.} denildiğine göre *mushaf-ı şerif*in sandık derûnunda hıfzedildiği istidlâl olunur.

285 Sütire arkasında namaz meşrû olunca direk arkasında kılmak bi-tarîkı’l-evlâ meşrû olur. Nitekim Buhârî rivayetinde Enes b. Mâlik radiyallahu anh, “Ben, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem kibâr-ı ashabının akşam ezanında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem çıkıncaya kadar direklerle koşuşup bekledikleri zamanları biliyorum” {B503 Buhârî, Salât, 95.} demiştir. Sütreye teveccühün sûret-i mendûbesi ânı ya sağ ya sol kaşının hizasına almaktır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ دُخُولِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْكَعْبَةَ قَالَ فَسَأَلْتُ بِلَالًا حِينَ خَرَجَ مَا صَنَعَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ جَعَلَ عَمُودًا عَنْ يَمِينِهِ وَعَمُودًا عَنْ يَسَارِهِ وَثَلَاثَةَ أَعْمِدَةٍ وَرَاءَهُ وَكَانَ الْبَيْتُ يُؤَمِّدُ عَلَى سِتَّةِ أَعْمِدَةٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَمُودَيْنِ عَنْ يَمِينِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (evvelce yazılan) Kâbe’ye duhulleri hadisi (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor.²⁸⁶ (Müşârün ileyh bunda) diyor ki: Bilâl (Kâbe-i Muazzama’dan) çıktığı anda kendisine, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ne yaptı?” diye sordum. “Bir direği sağ, bir direği sol, üç direği de arka tarafına aldı” dedi.²⁸⁷ Beyt(ülmuazzam) o zaman altı direk üzerinde idi.

Diğer rivayette “İki direği sağ tarafına” denilmiştir.²⁸⁸ {B505 Buhârî, Salât, 96.}

.....

286 294. hadistir ki orada Hammâd b. Zeyd, Eyyûb es-Sahtiyânî’den, o da Nâfi’den, o da İbn Ömer’den rivayet ediyordu. Burada ise Abdullah b. Yûsuf, Mâlik’ten, o da Nâfi’den... İlâ âhirih rivayet ediyor.

287 Buhârî’nin Mâlik tarikinden gelen diğer rivayetinde, “Bir direği sağ tarafına, iki direği sol tarafına” denilmiştir. Bu ikinci rivayet Müslim’de de vardır. Metindeki rivayete göre hesap ile direkler beş olacağından ve yine o rivayette direklerin adedi altı olduğu tasrih edildiğinden ikinci rivayete itimat evlâ görünür.

288 Bu rivayet de İsmâil b. Ebû Üveys’in Mâlik’ten rivayetidir ki, Müslim ile Buhârî’nin ittifak ettikleri ikinci rivayetin aksinedir. Bu rivâyât-ı muhtelifenin hepsine göre aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri iki direk arasında namaz kılmışlardır. Buhârî’nin

diğer bir rivayeti de Abdullah b. Ömer'in bu husustaki fiilini hâkîdir. Râvi Nâfi' diyor ki: Abdullah b. Ömer Kâbe'nin içine girince alnına doğru yürür, bâb-ı Kâbe'yi ardında bırakır, alnına gelen duvar ile arasında 3 arşın kalıncaya kadar ilerler, oraya varınca namaz kılardı ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldı diye Bilâl'in haber verdiği yeri arardı. Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâ, "Beyt-i şerif'in herhangi cihetinde namaz kılınsa beis yok" dermiş. İntehâ.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يُعَرِّضُ رَاحِلَتَهُ فَيُصَلِّي إِلَيْهَا قِيلَ لِنَافِعٍ أَفَرَأَيْتَ إِذَا هَبَّتِ الرِّكَابُ قَالَ كَانَ يَأْخُذُ الرَّحْلَ فَيَعْدِلُهُ فَيُصَلِّي إِلَى آخِرَتِهِ أَوْ مُؤَخَّرِهِ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَفْعَلُهُ.

TERCÜMESİ

(Yine) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem binit devesini aykırı (vaziyette) bulundurup ona karşı namaz kıldığı (sened-i muttasıl ile) rivayet olunur.²⁸⁹

(İbn Ömer'den bu hadisi rivayet eden Nâfi'e): "Ya develer ayağa kalkarsa ne (yapmalı) dersin?" diye sorulmuş. O da: "(Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem böyle bir hal vukûunda) semeri (başka tarafa) alıp diker ve semerin art kaşına doğru namaz kıl(makta devam ed)erdi. İbn Ömer de bunu yapardı." cevabını vermiş. {B507 Buhârî, Salât, 98.}

.....

289 (271. hadise de müracaat). Harbe, asâ gibi şeyleri, üstüvâneyi, ekli helâl ve tâhir bir hayvanı, kâimen durdurarak deve semeri gibi bir şeyi sütre ittihaz etmek meşrû olduğuna kıyasen eşcârı da sütre ittihaz etmek bi-tarîkı'l-evlâ câizdir. Nitekim Nesâî'nin şu hadisi bu cevazı hatta mendubiyeti beyanda sarihtir: "Ali radiyallahu anh şöyle demiştir: Ben şunu biliyorum ki Bedir günü içimizde uyuyakalmamış hiçbir insan yoktu. Yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uyanıktı ki bir ağacın dibine doğru tâ sabahı edinceye kadar hep namaz kılıp dua ediyordu." {Nesâî'in eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, IV, 286.} Bu hadis isnâd-ı hasen ile rivayet edilmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَعَدْتُمُونَا بِالْكَلْبِ وَالْحِمَارِ لَقَدْ رَأَيْتُنِي مُضْطَجِعَةً عَلَى السَّرِيرِ فَيَجِيءُ

النَّبِيِّ ﷺ فَيَتَوَسَّطُ السَّرِيرَ فَيُصَلِّي فَأَكْرَهُ أَنْ أُسَنِّحَهُ²⁹⁰ فَأَنْسَلُ مِنْ قِبَلِ رِجْلِي السَّرِيرَ حَتَّى أَنْسَلُ مِنْ لِحَافِي.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Siz, bizleri kelp ve himâr ile bir mi tutuyorsunuz?²⁹¹ Kasem olsun ki (aleyhi's-salâtü ve's-selâmın öyle halini) bilirim ki ben, serir üzerinde yan yatmış bulunurdum da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem teşrif eder, seririn tâ ortasına müteveccihen namaza dururdu. Ben bir ihtiyaç üzerine kalkmak istediğimde (oturup) kıblesine karşı gelm(ekle ezâ verm)eyeyim diye seririn ayakları tarafından yorganımdan sıyrılıp çıkar (gider) dim.²⁹² {B508 Buhârî, Salât, 99.}

290 olarak da zabtolunmuştur.

291 Diğer rivayetlerde bu hadisin râvilerinden olan Esved b. Yezîd en-Neha'î'ye Âişe radiyallahu anhâ, "Namazı kat' eden şeyler nedir?" diye sormuş. O da, ehl-i Irak mezhebi üzere kadın ile kelbin kat'-ı salât edeceğini söylemiş. Ümmü'l-mü'minîn de bunun üzerine metn-i hadîsteki cevabı vermiş. {B511 Buhârî, Salât, 102.}

292 (68, 143, 246, 249, 303, 309. hadislere de müracaat). Kadının musallînin kıblesine uzanması namazı kat' etmezse mürûr etmekle kat' etmemesi evleviyette kalır.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي فِي يَوْمٍ جُمُعَةٍ إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَأَرَادَ شَابٌّ مِنْ بَنِي أَبِي مُعَيْطٍ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَدَفَعَ أَبُو سَعِيدٍ فِي صَدْرِهِ فَنَظَرَ الشَّابُّ فَلَمْ يَجِدْ مَسَاغًا إِلَّا بَيْنَ يَدَيْهِ فَعَادَ لِيَجْتَازَ فَدَفَعَهُ أَبُو سَعِيدٍ أَشَدَّ مِنَ الْأُولَى فَقَالَ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ ثُمَّ دَخَلَ عَلَى مَرْوَانَ فَشَكَا إِلَيْهِ مَا لَقِيَ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ وَدَخَلَ أَبُو سَعِيدٍ خَلْفَهُ عَلَى مَرْوَانَ فَقَالَ مَا لَكَ وَلِابْنِ أَخِيكَ يَا أَبَا سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَأَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَلْيَدْفَعْهُ فَإِنْ أَبَى فَلْيَقَاتِلْهُ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunduğuna göre, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh bir cuma günü kendisini gelenden geçenden setredecek bir şeye doğru

namaz kılıyormuş. Ebû Muaytoğulları'ndan bir genç²⁹³ önünden geçmek istemiş. Ebû Saîd radiyallahu anh, göğsüne bir yumruk vurup (onu) defetmiş. O genç etrafına bakınmış. Onun önünden başka geçecek (yol) bulamamış. (Dönüp yine geçmeye davranmış. Ebû Saîd radiyallahu anh daha şiddetli surette defetmiş. (O genç) Ebû Saîd'e sövdükten sonra (Medine'de vali olan) Mervân (b. Hakem')in yanına gidip Ebû Saîd radiyallahu anhın ettiği muameleden şikâyet etmiş. Arkasından Ebû Saîd de Mervân'ın yanına girmiş. (Mervân) "Yâ Ebû Saîd! (Şu) kardeşinin oğlu ile ne alıp veremiyorsun?" demiş.²⁹⁴ O da "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden işittim buyurdu ki: İçinizden biri kendisini gelenden geçenden koruyacak bir sütreye karşı namaza durup da biri önünden geçmeye davranacak olursa onu defetsin."²⁹⁵ Dinlemezse onunla mukâtele etsin. Çünkü o ancak bir şeytandır"²⁹⁶ cevabını vermiş. {B509 Buhârî, Salât, 100.}

.....

293 Rivâyâta nazaran bu genç, Velîd b. Ukbe b. Ebû Muayt imiş. Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm olduğu, hatta Mervân'ın ekâribinden biri bulunduğu rivayetleri de vardır. Ya taaddüd-i vâkıya yahut maceranın Ebû Muayt evlâdından biri ile vâkı olduğuna ve şu kadar ki, bu gencin alâ vechi't-ta'yîn şahsı râvilerce mâlûm olmadığına hükmetmek lâzım gelir. Bu Ebû Muayt Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, Bedir'de kollarını bağlatıp katlettiği kâfir-i lâîndir (177. hadisin hâşiyesine müracaat).

Bu gencin şahsını tayinde şürrâhın hulâsa-i beyânâtı işte budur. Ancak işin herhalde içinde bir yanlışlık olması gerekir. Vak'anın Mervân'ın Medine valiliği zamanında cereyan ettiği hadîs-i sahîhin metni ile sabittir. Mervân'ın valiliği 42 ile 49 seneleri arasındadır ki kıssa aradaki yedi senenin içinde cereyan etmiş demektir. Velîd ise ahd-i celîl-i nebevîde feth-i Mekke'den biraz sonraca Benî Mustalik'a musaddık yani zekât tahsildarı olarak gönderildiği halde, "Bunlar irtidad etmişlerdir" haberiyle avdet edip az kalsın beyne'l-müslimîn bir fitne çıkarmaya sebep olan kimsedir ki bütün müfessirînin müttefikan rivayetlerine nazaran sûre-i Hucûrat'taki **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا** ^aâyet-i kerîmesi onun hakkında nâzil olmuştur. 25'ten 29 senesine kadar Kûfe valisi olup sabah namazını sarhoş iken dört rek'at kıldıran ve emîrül-mü'minîn Osman radiyallahu anh tarafından haddinden darbedilip azlolunan Velîd de budur. Bu hesaplara göre Mervân'ın evâil-i vilâyetinde bile lâ-akal altmışlık bir kimse olmak lâzım gelirken nasıl olmuş da "**genç**" diye tavsif edilmiş? Bedir'de pederi katlolunduktan sonra pederinin esir olan ammizâdesi Hâris b. Ebû Vecze'yi 4000 dirhem fidye ile kurtardığı hakkındaki ashâb-ı megâzî rivayeti de sahîh ise bu hadisteki kıssanın zamân-ı cereyânında yine lâ-akal bu ayarda bir ihtiyar sayılmak lâzım gelir. Vâkıa feth-i Mekke günü çocuk

olduğuna dair bir rivayet varsa da bunun sıhhatine kâil olmak mümkün değildir. Çünkü *el-İsâbe* sahibinin dediği gibi— yevm-i fetihde sabî olan kimseyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hemen fethi müteakip Benî Mustalik’a musaddık olarak göndermiş olacaklarına ihtimal verilemez. Maahâzâ bu rivâyet-i zaîfe de sabit olmuş olsa yine Mervân’ın eyyâm-ı vilâyetinde genç sayılamaz. Sinn-i kühûleti geçirmeye yaklaşmış bir kimse addolunur. Elhâsıl mevzubahis olan bu gencin Velîd b. Ukbe olması hakkındaki rivayette herhalde bir yanlışlık vardır.

Abdurrahman b. Hâris olduğu rivayetine gelince bu da zayıf olmak lâzım gelir. Zira ismi, sübût-ı sohbetinde ihtilâf olunan zevat meyanında zikrediliyor. Sohbeti olmasa da yine kıssa günü kırkı, ahd-i celîl-i nebevîde on yaşında olduğu rivayeti sabit ise elliye de geçkin olmak lâzım gelir. 25 sene-i hicriyyesinde kitâbet-i mesâhife Osman radiyallahu anh tarafından memur buyurulan Kureyş gençleri meyanında idi. Herhalde Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh ile macerası geçen gencin bunlardan başka biri olması iktizâ eder. 294 Mervân’ın bu istifhamından, bazıları o gencin Velîd olmadığına hükmediyorlar. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem katlettiği bir kâfir Ebû Saîd el-Hudrî gibi bir sahâbî-i zîşâna nasıl kardeş mertebesine çıkarılabilir? O gencin Ebû Saîd’e kardeş oğlu olması için babasının mümin olması lâzım gelir ve illâ Mervân tabirde hata etse de Ebû Saîd’in bu tavsife itiraz etmesi iktizâ ederdi.

295 Müslim’in rivayetinde, نَحْرُهُ فَلَيدَعُ فِي نَحْرِهِ “*Sinesine dokunsun.*” {M1129 Müslim, Salât, 259.} Kurtubî bunu işaret ile ve hafifçe men ile tefsir ediyor. İkincisinde daha şiddetlice müda faasına mukâtele buyurulmuş. Kibleci cihetinden kimsenin geçmemesi için musallînin sütre dikmesi yahut kendisini esnâ-yı salâtta nâsın tâcizinden sıyânet edecek duvar, direk, ağaç gibi bir şeye teveccüh etmesi lüzumu 303, 304, 305, 306, 307, 308. hadislerden de münfehim oluyor. Ancak ittihâz-ı sütre vâcip midir, mendup mudur, terki lâ be’s midir? bunda ihtilâf-ı ulemâ vardır. İçlerinde Ahmed b. Hanbel de bulunan bir tâîfeye göre vâciptir. Bunlar Hâkim’in İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği, لَا تُصَلِّ إِلَّا إِلَى سُتْرَةٍ وَلَا تَدْعُ أَحَدًا يَمُرُّ بَيْنَ يَدَيْكَ “*Sütreye teveccüh etmeksizin namaz kılma! Kimseyi de bırakma ki önünden geçsin*” {NM921 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1, 372 (1/251).} hadisine itimat ediyor gibi görünüyorlar. Bir mezhebe göre sütre ittihâzı müstehaptır. Bu da Ebû Hanîfe ile Mâlik ve Şâfiî’nin kavilleridir. Üçüncü kavle göre ise sütreinin terki câizdir ki Mâlik’ten böyle bir kavil de mervîdir. Atâ b. Ebû Rebâh da terkinde beis görmeyenlerdendir. Kâsım b. Muhammed ile Sâlim b. Abdullah’ın sahrada sütresiz namaz kıldıkları menkuldür. Önünden mürûr edeni def’e gelince bir kere sütre ittihâz etmeyerek namaz kılanın geleni, geçeni def’e hakkı tanınmıyor. Meğer ki duvar, üstüvâne, şecer gibi tesettür için ihtiyar edilmiş şeylere karşı namaza durmuş ola. Def’e hakkı olanın da def’i vâcip midir, mendup mudur? ihtilâfı vardır. Buhârî’nin de bu münasebetle ta’lîkan rivayet etmekle işaret ettiği üzere İbn Ömer radiyallahu anhümâ bu hususta pek ziyade müşeddit olup “Mukâteleden başka suretle mürûruna mani olamayacak isen mukâtele

et!” diyor. Müşârün ileyh ka‘de-i ahîrede iken Amr b. Dînâr –sırf öğrenmek maksadıyla– bir kere karşısına geçmiş. İbn Ömer radiyallahu anhümânın ka‘desinden kalkıp göğsünden ittiğini rivayet ediyor. Ehl-i zâhir ulemâ ve müctehidîni de teşdîd tarafında olup bu def‘i vâcip görürler. Cumhûr-ı ulemâyâ göre ise menduptur. Keyfiyet-i defe gelince, musallâsını terketmeksizin amel-i yesîr ile ve meselâ eliyle meneder. Eli yetişmeyecek kadar uzak bulunuyorsa, yüksek ses ile tesbih veya işaret ile menetmeye çalışır. Yürümek olmaz. Zira namaz hakkında yerini terketmekle hâsıl olacak mefsedet, o kimsenin mürûrundan hâsıl olacak zarardan eşdedir. Bu hadîs-i şerifte son çare olarak mukâtele tavsiye buyuruluyor. Silâh ile mukâtelenin câiz olmadığına icmâ vardır. Zira namazda mukâtele, Hakk’a teveccüh, kıbleyi istikbal ve kalbi şevâgilden tecrit ederek iltizâm-ı huşû gibi muktezâyât-ı salâta münâfidir. Beyhakî’nin Şâfiî’den naklen, “Mukâteleden murat evvelki def‘den daha şiddetli olarak defetmektir” demesi de buna muvâfıktır. Şâfiyye’ye göre ibtidâyı emirde eshel-i vücûh ile geriye çevirmeye çalışır. Herif ısrar ederse daha şiddetlisi ile reddeder. Şedîd olan ikinci def‘ inatçı herifin katline müeddî olsa da musallîye bir şey lâzım gelmez. Zira şâri’ onunla mukâteleyi ibâha etmiştir. Mubah olan mukâtelede ise damân olmaz. Kādî İyâz da Mâlikiyye’ce “Bu takdirde diyet lâzım gelir mi, gelmez mi” ihtilâfı olduğunu haber veriyor.

296 Kat‘-ı salâta çalışan böyle bir kimseye şeytan denilmesi mecazendir. Tâife-i insten ahlâk-ı iblis ile muttasıf kimselere mecâzen şeytan itlâkı kesîrû‘l-vukû‘dur. Kur‘ân-ı Kerîmde bile ^a شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ buyurulmuştur. Şeytanın en mühim meşgalesi insanı ibadetinden alıkoymak olduğu için bunu yapan kimseye neden şeytan itlak edilmesin? Bir mânaya göre de onu bu fi‘l-i mezmûma sevkeden ancak şeytandır. Nitekim Müslim’in rivayetinde, فَإِنَّ مَعَهُ الْقَرِينَ “Şüphesiz karini yani kendinden ayrılmayan şeytanı onunla beraberdir” {M1130 Müslim, Salât, 260.} suretinde vârit olmuştur.

عَنْ أَبِي جُهَيْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَاذَا عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ قَالَ الرَّائِي لَا أَدْرِي أَقَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا أَوْ سَنَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Cüheyim (el-Hâris b. Sımme el-Ensârî)²⁹⁷ radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Musallînin önün-

den geçen kimse, üzerine ne kadar (günah) aldığını bilse o (musallî)nin önünden geçmektense kırk²⁹⁸ (bilmem ne kadar zaman yerinde) durmayı daha hayırlı bulur.

Râvi der ki:²⁹⁹ Kırk gün mü, ay mı, yoksa yıl mı dedi? bilemiyorum. {B510 Buhârî, Salât, 101.}

297 224. hadisin râvisi olan zattır ki 243. hadiste mevzubahis olan Ebû Cehm'den başkadır. Ötekinin ismi Âmir'dir ve Kureşî el-Adevî'dir. Bu ise Ensârî el-Hazrecî'dir. İbn Abdülber bu hadisin râvisi olan Ebû Cüheym ile 224. hadisteki Ebû Cüheym'i başka başka şahıslar diye gösteriyor. Demek ki ona göre bir Ebû Cehm, iki de Ebû Cüheym vardır. Bu ihtilâf-ı nazar, müşârün ileyhin künyesiyle mâruf olup isminin kâh Hâris İbnü's-Simme, kâh Abdullah olarak gösterilmesinden neşet ediyor.

Hadisin *Buhârî*'deki tarz-ı rivâyeti daha tafsilidir. Hadisin ruvâtından Büsr b. Saîd el-Hadramî'yi Hâlid b. Zeyd el-Cühenî radiyallahu anh, musallînin önünden geçen kimse hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ne duyduğunu haber vermesi için Ebû Cüheym el-Ensârî radiyallahu anhın nezdine göndermiş. Ebû Cüheym de şu metindeki rivayeti refetmiş yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bizzat duyduğunu beyan suretiyle eda etmiş.

298 Bezzâr'ın rivayetinde, أَرْبَعِينَ خَرِيفًا “Kırk sonbahar yani kırk yıl” {Bezzâr, el-Müsne'd, IX, 239, no: 3782.} suretindedir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Ebû Hüreyre'den mervî hadîs-i şerifinde, لَوْ يَعْلَمُ أَحَدُكُمْ مَا لَهُ فِي أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْ أَخِيهِ مُعْتَرِضًا فِي الصَّلَاةِ كَانَ لَأَنْ يُقِيمَ مِائَةَ عَامٍ خَيْرًا لَهُ مِنَ الْخَطْوَةِ “Herhangi biriniz, kardeşi namazda iken önünden aykırı geçmekle yüklendiği günahı bilse, attığı o adımı atmaktansa yüzyıl yerinde durmayı daha hayırlı bulur” {İM946 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 37.} buyurulduğu gibi Taberânî'nin *Evsat*'ta İbn Ömer'den merfûan rivayetine göre göre شُكَّاهُ الْمُسَلِّينَ “Şüphesiz musallînin önünden amden geçen kimse yevm-i kıyâmette ah keşke kurumuş bir ağaç olaydım diye temenni edecektir.” {Taberânî, el-Evsat, II, 262, no: 1928.} Humeydî'nin *el-Musannef*'inde de, لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيْ الْمُسَلِّينَ مَا عَلَيْهِ لَأَحَبَّ أَنْ يَنْكَسِرَ فَخِذُهُ وَلَا يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ “Musallînin önünden geçen kimse yüklendiği günahı bilse onun önünden geçmektense uyluğunun parçalanması daha ziyade hoşuna gider” {Humeydî'nin *el-Musannef* isminde bir eseri tespit edilememiştir. Rivayet İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde yer almaktadır. MŞ2911 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 62.} buyurulmuştur.

299 Bunu diyen râvi Mâlik b. Enes'tir ki *Buhârî*'deki beyana göre “Kırk gün mü... ilâ âhirih” sözünü, kendi şeyhi Ebü'n-Nadr'a atfediyor. Ebü'n-Nadr da hadisi Büsr b. Saîd el-Hadremî'den rivayet etmişse de bu kırk adedinin ma'dûdunu unutmuştur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي وَأَنَا رَاقِدَةٌ مُعْتَرِضَةٌ عَلَى فِرَاشِهِ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ أَيقَظَنِي فَأَوْتَرْتُ مَعَهُ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhadan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ben onun firâşında aykırı yat(ıp uyu)duğum halde (bana doğru) namazını kılar³⁰⁰ ve vitri kılmak istediği sırada beni de uyandı-rırdı. Vitri onunla birlikte kıldım. {B512 Buhârî, Salât, 103.}

300 Bu hadisten, uyuyan kimsenin arkasında namaz kılmanın hükm-i cevâzı istinbat olunuyor. Mâlik, Mücâhid, Tâvûs ise nâimden musallîyi işgal edecek bir şey sudûru ihtimaline ve salâtı tenzih maksadına binaen bunu mekruh addetmişlerdir. Ebû Dâvûd'un İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği, وَلَا الْمُتَحَدِّثِ "Ne uyuyanın arkasında namaz kılınız ne de konuşanın!" {D694 Ebû Dâvûd, Salât, 105.} hadisi zaîfû'l-isnâd addedilmiş ve cumhur, sünnet-i sâbiteye binaen bunun cevazına kâil olmuştur.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتُ زَيْنَبَ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهِيَ لِأَبِي الْعَاصِ بْنِ رَيْعٍ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (el-Hâris b. Rib'î) el-Ensârî radiyallahu anhtan (sened-i mutta-sıl ile) rivayet olunur ki, Zeyneb bint Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû'l-Âs İbnü'r-Rebî' b. Abdüşems (radiyallahu anh) den kerîmesi Ümâme'yi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem taşıyarak namaz kılar ve secdeye var-dıkça (yere) bırakıp (secdeden) kalktıkça tekrar taşırdı.³⁰⁴ {B516 Buhârî, Salât, 106.}

301 İsmnin Nu'mân olduğu da mervîdir. Hicretin 38 senesinde Kûfe'de âlem-i bekâya intikal etmiş ve namazını Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche kılmıştır (radiyallahu anh).

302 Ümâme bint Ebü'l-Âs b. Rebî' radiyallahu anhumâ Nebî-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin pek sevgili bir torunu idi. İbn Sa'd'ın Âişe radiyallahu anhâdan rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir defa boncuktan bir gerdanlık hediye edilmiş. "Bunu Ehl-i beytimden en çok sevdiğime vereceğim" buyurmuşlar. Kadınlar -ümmü'l-mü'minîn Âişe hazretlerini kastederek- "Ebû Kuhâfe'nin kızı bunu kazandı" demişler. Derken Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ümâme bint Zeyneb'i isteyip gerdanlığı onun boynuna takmışlar. Diğer rivayette, *لَا تُعْطِيهَا أَرْحَمُكُمْ* "*Bunu en merhametli olanınız kim ise ona vereceğim*" {İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VIII, 185.} buyurup kılâdeyi Ebü'l-Âs'ın Zeyneb'den olan kızının boynuna mübarek elleriyle bağladılar denilmiştir. Müşârün ileyhâ Ümâme hazretleri peder-i mükerrerinin vefatında Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhin taht-ı vesâyetinde kalıp o da onu bud'a-i Resûl aleyhisselâm olan Fâtımatüzzehrâ radiyallahu anhâ hazretlerinin vefatından sonra Ali kerremallahu veche hazretlerine tezviç etmiştir. Emîrü'l-mü'minîn hazretleri şehîden âlem-i ukbâya intikal buyuracağı sırada Ümâme'ye -Muâviye b. Ebû Süfyân'ı kastederek- "Korkarım şu herif sana tâlip olacak. Eğer benden sonra evleneceksen Mugîre b. Nevfel'in sana zevc olmasını arzu ederim" buyurmuş. Filhakika Muâviye (radiyallahu anh) 100.000 dinar göndererek Mervân vasıtasıyla ona tâlip olmuşsa da o, Mugîre'ye varmıştır. Mugîre, Ali b. Ebû Tâlib hazretlerinin amcazâdesi Nevfel b. Hâris'in oğludur.

Zeyneb radiyallahu anhâ da Mefhar-ı enbiyâ aleyhi efdalü's-salavâtü ve't-tehâyâ efendimiz hazretlerinin en büyük kerîme-i muhteremeleri olup ahd-i celîl-i nebevide âzim-i gülşen-i cemâl olmuştur. Zevcleri Ebü'l-Âs İbnü'r-Rebî' İbn Abdüluzza b. Abdüşems b. Abdümenâf'tır ki, feth-i Mekke'den biraz evvel kabûl-i İslâm edip silsile-i celîle-i muhâcirîne iltihak etmiştir (radiyallahu anhum ecmaîn).

303 *Buhârî* nüshalarının kiminde "*İbnü'r-Rebî'*", kiminde "*İbn Rebî'a*" diye zabtedilmişse de doğrusu "*Ebü'l-Âs b. er-Rebî'*"dir. Abdüşems kendisinin değil babasının ceddidir, Rebî'a amcasının ismidir. Künyesi ile mâruf olduğundan ismi alâ vechi't-ta'yîn bilinmemiştir. İsmi hakkındaki rivayetler şunlardır: Lakî, Miksem, Kâsım, Mihşem, Hüşeym, Yâsir. Müşârün ileyh "*Cirvü'l-Bathâ*" lakabıyla iştihar etmiştir ki, "*Bathâ'nın arslan yavrusu*" demektir. Vâlidesi ümmü'l-mü'minîn Hatice bint Huveylid (radiyallahu anhâ ve erdâhâ annâ) hazretlerinin li-ebeveyn hemşiresi Hind bint Huveylid'dir. Ebü'l-Âs radiyallahu anheyyâm-ı Câhiliyye'de Mekke'nin kesret-i mâl, hüsn-i ticâret, sıdk ve emânet hususlarında parmakla gösterilir ricâinden olup kable'n-nübüvvede Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hemen her gün birlikte evkâtüzâr olan ve sabah akşam taamlarını birlikte eden dostlarından idi. Henüz vahiy nâzil olmamışken Zeyneb bint Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin kendisine tezvicini talep eden Haticetü'lkübrâ radiyallahu anhâ olmuş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de müşârün ileyhâya hiçbir hususta muhalefet etmemek mu'tâd-ı şerifleri olduğu cihetle derhal muvafakat buyurmuşlardı. Zevc ile zevcenin arasını Bedir'den sonra İslâm tefrik etti. Sonradan da iman etmesiyle Ebü'l-Âs

şeref-i sıhriyyet-i nebeviyyeden tekrar behredar oldu. Vâkıa bidâyet-i emirde sıhr-i mübec-
celinin dinini kabul etmedi. Lâkin hâl-i küfründe de ona karşı hiçbir hâtırşikenlikle âlûde
olmadı. Müşrikîn-i Kureyş ile beraber Bedir'e geldi ve ashâb-ı Resûlullah'ın eline –amm-i
mükerrem-i Nebî Abbas b. Abdülmuttalib hazretleri gibi– esir düştü. Onu tutan Abdullah
b. Cübeyr b. Nu'mân yahut Hırâş b. Simme radiyallahu anhümâdan biri olmuştu. Üserâ-yı
Kureyş birer fidye ile tahlîs-ı nefse çalıştıkları sırada Zeyneb radiyallahu teâlâ anhâ hazret-
leri de zevcini kurtarmak için Mekke'den mal göndermişti. Bunların içinde leyle-i zifâfında
vâlidesi ümmü'l-mü'minîn Haticetülkübrâ radiyallahu anhânın kendisine hediye etmiş
olduğu bir gerdanlık da vardı. Bu gerdanlık peder-i mükerremleri Habîb-i hüdâ aleyhi
ekmelü't-tehâyâ hazretlerinin pek ziyade rikkatine dokunup, *“Kızım Zeyneb'in esirini kendi-
sine bağışlamayı ve malını iade etmeyi münasip görürseniz bu iyiliği edin!”* {İbn Sa'd, et-Tabakât,
VIII, 26.} buyurdular. Ashâb-ı kirâm hazerâtı derhal arzû-yı âlî-i nebeviye inkıyâd ederek
esiri ıtlak, fidyesi olacak malı da iade ettiler. Maahâzâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem
Zeyneb radiyallahu anhânın sebilini tahliye ile diyâr-ı küfürden diyâr-ı İslâm'a muhacere-
tine müsaade etmesini Ebü'l-Âs'a şart buyurmuştu. Zaten müşârün ileyhâ da Medine'ye
gitmek için zevcinden izin isteyip duruyordu. Ebü'l-Âs Mekke'ye varınca şartına vefa etti.
Ciğerpâre-i resûl aleyhisselâm da –küfrü üzere müstemir kalan– zevcinden ayrılıp küffâr-ı
Kureyş tarafından başına açılan uzun maceralardan, mihnetlerden sonra Peder-i müker-
remine (sallallahu aleyhi ve sellem) kavuştu ve artık sâl-i vefatı olan 8. sene-i hicriyyeye
kadar Medine'de kaldı. Ondan sonra Ebü'l-Âs Kureyş'in bir ticaret kârbânını alıp Şam'a
gitti. Dönüşünde Medîne-i Münevvere'ye yakın bir yere gelince bazı müslümanlar üze-
rine varıp beraberindeki emvâl-i müşrikîni iğtinâm ile kendisini katletmek sevdasına düş-
tüler. Zeyneb radiyallahu anhâ bunu haber alınca pederinin nezdine gidip, *“Yâ Resûlellah!
Bütün müslümanların ahd ve akdi bir değil midir?”* diye söze başlamış. *“Evet”* buyurulunca,
*“Ebü'l-Âs'a akraba diyeceksek ammizâdedir, yabancı sayarsak bizden bir çocuğun baba-
sıdır, işte bundan dolayı ben ona re'y ve emân veriyorum”* demiş. Ashâb-ı Resûlullah sal-
lallahu aleyhi ve sellem buna muttali olunca Ebü'l-Âs'ın yanına silâhsız vardılar. Dediler
ki: *Yâ Ebü'l-Âs! Senin Kureyş içinde şeref ve nesebin büyüktür. Resûlullah sallallahu aleyhi
ve sellem ammizâdesi sayılırsın, damadıydın da. Gel müslüman ol da Mekkeliler'in bir-
likte getirdiğin bunca malını hep sen iğtinâm et! O buna razı olmadı ve “Sizin bana etti-
ğiniz nasihat pek fena şey! Yeni dine ben gadr ile, ahd-şikenlikle nasıl girerim?” dedi ve
Kureyş'in emvâl-i ticâretini müstashiben Mekke'ye döndü. Ashâb-ı hukuktan her birine
hakkını verdikten sonra ayağa kalkıp, “Ey ehl-i Mekke! Zimmetimde olana vefa ettim mi,
etmedim mi?” diye sordu. “Ettin” cevabını aldıktan sonra, “Öyle ise haberiniz olsun, ben
Allah'tan başka bir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Resûlullah olduğuna şehâdet edi-
yorum” dedi ve Medine'ye müteveccihen yola çıktı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem
de, esahh-ı rivâyâta göre, kerîme-i muhteremden Zeyneb radiyallahu anhâyı mehr-i cedîd
ile kendisine tekrar tezviç ve damatlık şerefi ile mubâhî kıldı. Hutbe-i nikâhta Ebü'l-Âs'tan*

bahis buyurarak müsâheretini methüsenâ ile “Bana her ne söylemişse doğru söylemiş, her ne vaad etti ise vefa eylemiştir. Müsâheretinde şikâyeti mûcip bir şey görmedim” buyurmuşlardır. Ebû'l-Âs Hazret-i Ali ile birlikte Yemen'e gitmiş ve müşârün ileyhın avdetinde bir müddet kâim-i makamı olmuştu. Ebû Bekir radiyallahu anha biat edildiği gün Hazret-i Ali ile beraber biattan tahallûf edenlerden biridir. 12. sene-i hicriyyede ve hilâfet-i Sıddîkiyye eyyâmında âzim-i dâr-ı cinân olmuştur. Radiyallahu anh.

304 Müslim, Nesâî ve İbn Hibbân'ın turuk-ı adîdeden vâki olan rivayetlerinde, إِذَا رَكَعَ وَضَعَهَا “Rükûa vardığında yere bırakırdı” {M1213 Müslim, Mesâcid, 42.}; Ebû Dâvûd'un rivayetinde, حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ أَخَذَهَا فَوَضَعَهَا ثُمَّ رَكَعَ وَسَجَدَ حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْ سُجُودِهِ فَقَامَ أَخَذَهَا فَرَدَّهَا فِي مَكَانِهَا “Nihayet rükûa varmak istediğinde onu alıp yere bıraktıktan sonra rükû ve sücûdu yapardı. Sücûdundan fâriğ olup ayağa kalkacağı vakit de onu eski yerine kor (yani omuzuna alır) dı” {D920 Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165.} suretinde vârit olmuştur.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu buyurmasını, cevazını beyan içindir. Nitekim Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de budur. Mâlikî'ler ise namazda iş yapmanın tahrîm edilmesi ile bu cevazın mensûhiyetine kâil olmuşlardır. Halbuki onların müstenidi olan الصَّلَاةُ لَشُعْلًا “Namaz başka işe yer bırakmaz” {D923 Ebû Dâvûd, Salât, 165, 166.} hadîs-i şerifi her halde Ümâme radiyallahu anhâ kıssasından çok evveldir. Namazda başka bir şey ile meşgul olmaktan nehyi mutazammın olan bu hadis Abdullah b. Mes'ûd'a Habeşistan'dan Mekke'ye avdetinde söylenilmiştir. Ümâme radiyallahu anhâ kıssası ise herhalde Bedir'den sonradır. Binaenaleyh nesih iddiası mesmû' olamaz. İmâm Mâlik'in, kıssanın salât-ı nâfilede vâki olduğuna hükmetmesi, binaenaleyh böyle bir fiilin ferâizde tecviz edilemeyeceği hakkındaki sözü Müslim ile Ebû Dâvûd'un rivayetleri ile reddolunuyor. Müslim'de, رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ النَّاسِ وَأُمَامُهُ عَلَى عَاتِقِهِ “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi omuzunda Ümâme olduğu halde halka imam olarak namaz kıldırır gördüm” {M1213 Müslim, Mesâcid, 42.} rivayeti olduğu gibi, Sünen-i Ebû Dâvûd'da da, “Biz ya öğle ya ikindi namazı için Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme intizarda, Bilâl de o server-i kâinâtı namaza davet etmişken bir de baktık ki kızının kızı Ümâme bint Ebû'l-Âs omuzunda olarak mescide girip namaza durdu. Biz de durduk” {D920 Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165.} rivayeti vardır. Hele Zübeyr b. Bekkâr'ın Kitâbü'n-neseb'inde bunun sabah namazında olduğu zikrediliyor. Demek ki kıssanın nevâfilden birine sarfına imkân yoktur. Kezâlik farzdan evvelki sünnetlerden birine de mahmûl olamaz. Çünkü mescidde nâfile kılmak mu'tâd-ı şerifleri değildi. Nevâfili hep hâne-i saâdetlerinde kılıp farz ikame edildiği zaman mescide çıkarlardı. Cevaza karşı Mâlikiyye'nin diğer te'vîlâtı varsa da hiçbir muhaliflerince makbul addedilmemiştir. Ebû Hanîfe'nin bu babda mezhebine gelince, Bedâi' sahibi “Namazı İfsat Eden Amel-i Kesîr ile İfsat Etmeyen Amel-i Kalîl” bahsinde, “Amel-i kesîr her iki eli istimale ihtiyaç gösteren, amel-i kalîl de böyle olmıyan ameldir. Her biri için bazı suretler zikir ve beyan edilmiştir” dedikten sonra daha ileride misal îrâdıyla, “Bir yay alıp onunla ok atsa, kezâlik bir kadın çocuğunu emzirse namazı fâsit olur. Çünkü bunlar amel-i

kesîr ile olur. Lâkin çocuğu emzirmeksizin taşımak namazı ifsat etmez” diyor. Yine orada, buradaki hadîs-i şeriften bahis ile bunu Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in şer’i beyan için yapıp o sırada Ümâme’ye bakacak kimse olmadığı için onu taşımaya muhtaç olmuş olduklarını ve zamanımızda da hîn-i hâcette böyle bir şey yapmakta kerahet olmadığını, şu kadar ki bunu ihtiyaç olmaksızın yapmakta kerahet olduğunu söylüyor.

Ulemâdan bazıları demiştir ki: Ümâme’nin namazda iken omuzda taşınmasındaki sır, kızları sevmemek, taşımalarından ibâ etmek gibi, Arap’ın Câhiliye’den kalma âdât-ı mekrûhelerini hükmen iptaldir. Bu mânasız ibâ ve istikbârı reddetmekte mübalağa olsun diye namazda bile omuza alınabileceklerini bilfiil göstermiş oldular ki, fiil ile beyan, kavil ile beyandan elbette akvâdır.

حَدِيثُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى قُرَيْشٍ يَوْمَ وَضَعُوا عَلَيْهِ السَّلَى تَقَدَّمَ وَقَالَ هُنَا فِي آخِرِهِ ثُمَّ سَجَّوْا إِلَى الْقَلِيبِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَتَّبَعَ أَصْحَابُ الْقَلِيبِ لَعْنَةً.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Mes‘ûd radiyallahu anhin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem üzerine (küffâr-ı) Kureyş tarafından döl eşi atılması üzerine, aleyhlerinde dua buyurulduğu hakkındaki rivayeti ki, yukarıda (177. hadiste) geçmişti. Burada (ki rivayete nazaran) da (hadisin sonunda) şöyle demiştir: Sonra (Umâre b. Velîd hariç olmak üzere)³⁰⁵ bunları kalîbe yani Bedir’deki çukura sürüklediler. Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Ashâb-ı kalîbin hemen ardından lânet gönderildi”³⁰⁶ buyurdu. {B520 Buhârî, Salât, 109.}

.....

305 177. hadiste Umâre’nin ismi zikredilmemişti. Oradaki râvi yedinci ismi unutmuştu ki o da Umâre’dir. Onu buradaki diğer râvi zikrediyor.

306 Bir rivayette emr-i hâzır sîası ile أَتَّبَعَ suretinde {BS18227 Beyhakî, el-Kübrâ, IX, 14.} nakledilmiştir ki buna göre, “Yâ rab! Ehl-i kalîbin ardından hemen lânet gönder” mânasına bir cümle-i duâiyye olmuş olur.

Kitâbü
Mevâkîti's-Salât
كِتَابُ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ وَقَدْ آخَرَ الصَّلَاةَ يَوْمًا بِالْعِرَاقِ فَقَالَ مَا هَذَا يَا مُغِيرَةُ أَلَيْسَ قَدْ عَلِمْتَ أَنَّ جِبْرِيلَ نَزَلَ فَصَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ صَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ صَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ صَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ صَلَّى فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ قَالَ بِهَذَا أُمِرْتُ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunur ki¹, Ebû Mes'ûd (Ukbe b. Amr) el-Ensârî (el-Bedrî) radiyallahu anı Irak'ta (iken) bir gün Mugîre b. Şu'be radiyallahu anının yanına girdi² ki, (o gün Mugîre nasılsa ikindi) namazını geç vakte bırakmıştı. Ona dedi ki: Yâ Mugîre! Bu (yaptığın) nedir? Bilmiyor musun ki, Cibrîl (aleyhi's-salâtü ve's-selâm) inip namaz kıldı.³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (ardında) kıldı.⁴ Sonra (bir daha) kıldı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (ardında bir daha) kıldı. Sonra (bir daha) kıldı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (ardında bir daha) kıldı. Sonra (bir daha) kıldı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (ardında bir daha) kıldı. Sonra (bir daha) kıldı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (ardında bir daha) kıldı.⁵ Sonra "(İşte) bununla emrolundum" dedi.⁶ {B521 Buhârî, Mevâkît, 1.}

.....

1 Buhârî'nin rivayeti daha tafsillidir. Oradaki nakle göre Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anı bir gün ikindi namazını tehir etmiş. Yanına Urve b. Zübeyr b. Avvâm girmiş ve Mugîre b. Şu'be'nin Irak'ta iken bir gün namazı –ki diğer rivâyâtteki sarâhatten mâlûm olduğu üzere ikindi namazı idi– tehir ettiğini ve bunun üzerine Ebû Mes'ûd el-Ensârî radiyallahu anının kendisine metindeki sözleri söylediğini haber vermiş. Sonunda da Ömer b. Abdülazîz, Urve'ye, "Senin bu söylediğini biliyorum. Fakat namaz vakitlerini Resûlullah sallallahu

aleyhi ve selleme ikâme eden yani vakitlerini tayin eyleyen Cibrîl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kendisi midir?" demiş. Müslim'in rivâyâtında Ömer b. Abdülazîz, Cibrîl aleyhisselâmın evkât-ı salâvâtı beyan için her beş vakit namazı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme kıldırması istib'âden, أَنْظُرْ مَا تُحَدِّثُ يَا عُرْوَةُ "Urve! Bak. Şu söylediğine dikkat et!" {M1380 Müslim, Mesâcid, 167.} sözü de vardır. Her ne hal ise Müslim ile Buhârî'nin müttefikan rivayetlerine nazaran bunun üzerine Urve de, "Beşîr b. Ebû Mes'ûd radiyallahu anhümâ pederinden naklen bunu bana söylediler. Bir de (teyzem) Âişe radiyallahu anhâ bana, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz hücreinde güneş varken ve gölge hücreden yükselmeden ikindiye kıldırды dedi" {M1382 Müslim, Mesâcid, 168.} cevabını vermiş.

2 Mugîre b. Şu'be radiyallahu anh Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Kûfe valisi idi. Benî Ümeyye mülûk ve ümerâsı gibi onun da namazı vaktinden çıkacak derecede tehir itiyadında olması vârid-i hâtır olamaz. Bu mevzubahis olan ikindi namazı nasılsa o gün teahhura uğramış bir namaz olacak. Mülûk-i Benî Ümeyye namazları, bâhusus ikindi namazlarını mîadından çok tehir ederlermiş. Emîrül-mü'minîn Osman b. Affân radiyallahu anhin bir aralık Kûfe valisi olan Ukbe b. Ebû Muayt bunu çokça irtikâp ettiği için Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin itirazlarına uğradı. Atâ'nın rivayetine göre bir defa Velîd cumayı tâ akşam vaktine kadar tehir etmiş. Haccâc da böyle yaparmış. Enes b. Mâlik radiyallahu anhin Dimaşkuşşâm'da bir gün yanına Zührî girip kendisini ağlar bulduğunu, niçin ağladığını sorunca, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında gördüğüm şeylerden şu namazlardan başka hiçbir şey görmüyorum. O da zayi ve heder ediliyor" dediği *Buhârî*'de mervîdir. Bu kıssanın hîn-i cereyânında Velîd b. Abdülmelik'in Medine Valisi Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhin bu bid'at-ı şâyiya tebaan o derecelerde te'hîr-i salâtı itiyat etmesi ise mâlûm olan verâna ve celâlet-i kadrine nazaran müsteb'attır. O, olsa olsa vakt-i cevâzi fevtetmeksizin ikindiye vakt-i müstehabbından sonraya bırakmış olabilir. Maahâzâ *Taberânî*'de müşârûn ileyhin bu namazı akşama pek yaklaştırdığı da mervî ise de bundan -ve ihtimâl-i gâlibe nazaran Urve kıssası üzerine rücû ettiği tahakkuk ediyor. Nitekim Evzâî, eyyâm-ı hilâfetine öğleyi gündüzün sekizinci, ikindiye de onuncu saatte kıldırıldığını rivayet eder ki, Şam'ın arz-ı coğrafîsine göre, "salât-ı zuhr"u "*ibrâd*" yani Hanefiyye'nin tercih ettiği serinlik zamanında, "asr"ı da tam vaktinde kıldırılmış demek olur.

3 Cibrîl aleyhisselâmın ta'lîm-i evkât-ı salât için nüzûlü leyle-i isrânın hemen akabindeki günde vâki olmuştu. 227. hadiste geçtiği üzere salâvât-ı hams, esnâ-yı mi'racda ümmete farz olmuş. Müteakiben Cibrîl aleyhisselâm bu beş farzdan her birinin mebd ve muntehâlarını göstermeye gelmiştir.

4 Bu rivayette yalnız Cibrîl aleyhisselâmın beş, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de beş kere namaz kıldıkları zikredildiğinden zâhiren yalnız aded-i salâvât zikredilip mîkâtları beyan edilmiyor. Ancak Ebû Mes'ûd el-Ensârî radiyallahu anhin maksadı Mugîre b. Şu'be'ye mevâkit-i hamsenin mebd ve muntehâları hakkındaki bilgisine itimat ederek adedi zikretmekle mîkâtları da hatırlatmaktan ibarettir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî* ve

Tirmizî'de Câbir b. Abdullah ile İbn Abbas ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümden rivayet edilen uzun bir hadiste evkâtın evvelleri ile âhirleri gösterilmiştir. Bunda Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyuruyor ki: Cibrîl aleyhisselâm iki defa (yani iki gün) Beyt-i Muazzam'ın yanında bana imam oldu. İlk defasında vakt-i zevâlde güneşin verdiği gölge bir nâleyn tasmaı kadar uzadığında bana öğle, her şeyin gölgesi birer misli uzadığında ikindi, oruçlu oruç bozduğu vakitte akşam, şafak kaybolduğunda yatsı, oruçluya yemek içmek haram olduğu vakitte sabah namazlarını kıldırdı. Ertesi gün öğlen namazını her şeyin gölgesi bir misli, ikindi namazını iki misli olduğu, akşam namazını oruçlu iftar ettiği zamanda, yatsı namazını gecenin sülüsüne doğru, sabah namazını da ortalık iyice aydınlandığı vakit kıldırdı. Sonra bana döndü ve “*Yâ Muhammed! Bu senden evvelki enbiyanın vaktidir. Vakt-i salât işte bu ikişer vakitler arasındadır*” {D393 Ebû Dâvûd, Salât, 2.} dedi. Salâvât-ı hamsin farziyetini müteakip Cibrîl aleyhisselâmın ilk kıldırdığı namaz salât-ı zuhr olduğundan bu namaza “*salât-ı ûlâ*” denilmiştir. Diğer hadîs-i şerifte Cibrîl aleyhisselâm bu on namazın her biri için ayrı ayrı nüzûl edip, “Yâ Muhammed! Kalk namaz kıl!” dediği ve namazdan sonra urûc eylediği de tasrih ediliyor. {N527 Nesâî, Mevâkît, 17.}

Mâlûm olduğu üzere vakt-i zuhr ile vakt-i asrın mebdelerini tayin ederken her beldede ve her günde başka olan fey-i zevâli de dâhil-i hesap edip fey-i zevâli müteakiben, vakt-i zuhr, fey-i zevâle bir şeyin bir ya iki misli kadar gölge inzımam ettikten sonra vakt-i asr girer. Meâlen arzettiğimiz hadîs-i mevâkîtte ise fey-i zevâlden hiç bahis buyurulmadığına göre mi'râcın ertesi gün, senenin en uzun günlerinden biri olmak lâzım gelir diye hükmedebiliriz. Mekke-i Mükerrreme 21° 29' arz-ı şimâlîde olduğundan medâr-ı seretânın takriben iki derece cenûbunda vâkidir. Binaenaleyh medâreyn arasındaki bilâdın kâffesinde olduğu gibi orada da, senenin iki gününde şems tamam semt-i re'se gelir ve nısfü'n-nehârda fey-i zevâl sıfırdır. Yani şâkûlün gölgesi dibinde olur. Mekke-i Mükerrreme'de bu, rûmî mayısın yirmi beşi ile sonu, bir de rûmî temmuzun onu ile yirmisi arasında olmak üzere senede iki kere vâki olur.^a Nitekim Mekke'de güneş medâr-ı Cedy'e

a Bu hesap salavât-ı hamsenin teşrîine zarf olan isrâ gecesindeki mi'râc-ı şerifin yaz mevsiminde ve dediğimiz günlerin içinde vukua geldiğini ispat ettiği gibi sene ve ayını da bir dereceye kadar tayine hizmet edebilir. Bu babdaki rivâyât *Buhârî* şârihi Aynî'nin haber verdiği üzere bervech-i âtî yedidir:

1. Zührî'nin dediğine göre bi'set-i celîle-i nebeviyyeden beş sene sonra. Bunu Kâdî İyâz ondan nakletmiş.
2. İbn Abdülberr'in nakline göre recebde. Bu nakilde hangi senenin recebinde olduğu beyan edilmiyor.
3. Yine İbn Abdülberr'in nakline göre hicret-i seniyyeden on sekiz ay evvel ki kable'l-hicre ikinci senenin ramazanına müsâdif olur.
4. Kable'l-hicre birinci senenin rebülevvelinde. Ekseriyetin kavli bu olduğunu Aynî söylüyor.
5. Hicretten on yedi ay evvel ki kable'l-hicre ikinci senenin şevvaline müsâdiftir.
6. İbnü'l-Esîr'in kavlince hicretten üç sene evvel. Bunda da ay tayin edilmiyor.
7. Hicretten on beş ay evvel ki kable'l-hicre ikinci senenin zilhiccesine müsâdiftir. Buna mukabil bu rivâyât-ı mütehâlifenin hangilerini tercih etmek lâzım geleceğini tayin için elimizdeki mâlûmat şunlardır:
a) Bu hâşiyede biraz evvelce zikrettiğimiz Câbir, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm hadisi ki leyle-i mi'râcî takip eden günde fey-i zevâlin takriben sıfıra müsavi olduğunu gösterir.
b) Mekke-i Mükerrreme'de fey-i zevâlin sıfır ve sıfıra karîb olmasının -o tarihlerde sene-i medâriyye ile

girdiği gün fey-i zevâl bir kâmet yani her şeyin birer misli kadar gölge olur. Medâreyn arasında bu miktarlar azalırsa da şimal ve cenuplarında gittikçe artar, senenin her gününde

sene-i rûmiye arasındaki iki günlük fark da nazariitibara alınmak şartıyla- mayısın yirmi beşi ile sonu ve temmuzun onu ile yirmisi arasındaki günlere müsâdif olması.

c) Hicret-i nebeviyenin *Kubâ*'ya muvâsalâtla hitama erip o günün de mebd-i fasl-ı harîfe yani milâdî 622 senesi Eylülünün 20. Pazartesi gününe gelmesi.

d) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin vilâdet, bi'set, semaya urûc ve vefatlarının hep pazartesi günlerine müsâdif olması.

Bâlâdaki rivayetleri eldeki şu mâlûmat ile mukayese edersek âtîdeki neticelere varırız:

İlk rivayette Zührî münferit gibi olup mi'râcın o kadar kadîmü'l-ahd olduğuna muhaddisler kâil olma-mışa benzedikleri için onu nazariitibara almayacağız. İkinci, üçüncü, dördüncü rivayetler de hesaba uymuyor. Zira receb, ramazan ve rebîülevvel ayları o tarihlerde hep kışa gelip o günlerde ise fey-i zevâl sıfır veya sıfıra karîb değil, bilakis pek uzundur. Binaenaleyh münakaşayı yalnız beşinci, altıncı ve yedinci rivayetler üzerine yürüteceğiz.

Vâkıa-i isrâ hicretten evvelki kamerî senelerin biri içinde ve hicret-i seniyye milâdî 622 senesi Eylülünün 20'sinde vâkı olduğuna göre fey-i zevâlin sıfır olduğu veya sıfıra yaklaştığı pazartesi günlerini ararız ve görürüz ki, bu günler milâdî 620 senesi Mayısının 26. ve o sene Temmuzunun 14. bir de 621 senesi Mayısının 25'i ve o sene Temmuzunun 13. günleridir. Bu dört günün hangi Arabî ayına müsâdif olduk-larını Uluğ Bey cetvellerinden tahkik ettiğimizde görürüz ki:

620 senesi Mayısının 26'sı kable'l-hicre 3. sene şevvalininin 20'sine,

620 senesi Temmuzunun 14'ü kable'l-hicre 3. sene zilhiccesinin 8'ine,

621 senesi Mayısının 25'i kable'l-hicre 2. sene şevvalinin 29'una,

621 senesi Temmuzunun 13'ü kable'l-hicre 2. sene zilhiccesinin 21'ine gelir. Yalnız Arabî aylarına ait tarih rakamlarının rûyet ve sübût-ı hilâl dolayısıyla bir iki gün farkedebileceğini unutmamalıdır. Binaenaleyh mi'râcın hicretten beş ve on yedi ay evvel vukua geldiği rivayetlerinin her ikisi de 621 sene-i milâdiyyesi rasadât ve takvim hisâbâtına ait kuyûda muvâfık düşer.

İbnü'l-Esîr'in rivayeti de hisâbâtına uyabilir. Zira 620 sene-i milâdiyyesi Mayısının 26'sı kable'l-hicre 3. sene şevvalinin 20'sine ve Temmuzunun 14'ü sene-i mezkûre zilhiccesinin haftasına tesadûf eder. Lâkin 621 senesine ait rivayetler de ay adetlerinin ve ay isminin tasrih edilmesi onları tercihe bâis olabilir. Bâhusus Ebû'l-Fidâ'nın İbnü'l-Cevzî'den olan rivayet ve nakli de bunu teyit eder.

İbnü'l-Cevzî isrânın, Ebû Tâlib'in vefatından sonra, nübüvvetin on ikinci senesinde vukua geldiğini beyan ediyor ki 621 sene-i milâdiyyesi demektir. Vâkıa zilhicce rivayetine nazaran takriben on dört buçuk, şevval rivayetine nazaran on altı ay bir hafta evvele düşüyorsa da bu kesirlerin cebriyle pekâlâ on beş ve on yedi ay denilebilir.

Kable'l-hicre ikinci sene şevvali ile zilhicce rivayetlerinden de ikincisini tercihe mahal vardır. Zira dördüncü kavil olarak hicretten bir sene evvel vukua gelmiş olması ekseriyetin kavli olduğu da haber veriliyor. On dört buçuk ay bir sene ve kesir olduğu için kesrin hazfiyle ona bir sene denilebilir. Yalnız rebîülevvel ile takyîdi doğru olamaz. Ekseriyete nisbet olunan bu kavildeki sehiv aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vilâdet, hicret ve vefatları hep rebîülevvele müsâdif olduğundan mi'râcın da o aya tesadûf etmesinin tevehhüm edilmiş olmasındandır. Bu dört mühim vâkıanın hep pazartesi gününe müsâdif olması gibi.

Bu takrire göre netâyic-i âtiyeye vâsıl oluruz:

1. İsrâ ve mi'râc yazın en uzun günlerinden birinde vâkı olmuştur.

2. Mi'râc-ı şerif milâdın ya 621 veya 620 senesinde vâkı olmuştur.

3. Mi'râc bir pazartesi gününün gecesinde vâkı olmuştur.

4. Buna nazaran ya 621 senesi Mayısının 25'i ile Temmuzunun 13. veya 620 senesi Mayısının 26'sı ile Temmuzunun 14. günlerinden birinde olmuştur.

5. 621 senesi Temmuzunun 13'ünde ve kable'l-hicre ikinci sene zilhiccesinin üçüncü haftasında vuku bulmuş olması ihtimali diğerlerinden kavidir.

vakt-i zevâlde uzun, kısa bir gölge bulunur ve çok kere vakt-i zevâldeki gölgeler bile her şeyin bir mislini tecavüz edebilir. Fey-i zevâlin nâleyn tasmaı miktarı ile takdir buyurulması şarka dönmeye başlayan gölgenin ekall-i miktarını beyan içindir ki gölge cihetinin bu tahavvülü ân-ı zevâli müteakip vâki olur. O halde yevm-i farziyyet-i salâvâtta nâleyn tasmaı miktarı gölge mebd-i zuhr ve tam bir veya iki misli miktarı gölge, mebd-i asr olabilmek için bu kısa dediğimiz mevsimde cereyan etmiş olmak iktizâ eder ki bu surette te'vile sapmaya da hacet kalmaz.

5 Müslim ve diğer yerde Buhârî bu hadisi yine Urve tarikinden ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den merfûan rivayet ediyorlar. Bunda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, نَزَلَ "Onunla birlikte namaz kıldım" buyurmuş ve birer birer beş vakti parmaklarıyla saymışlardır. {B3221 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; M1379 Müslim, Mesâcid, 166.}

6 Metindeki أَمْرٌ lafzında nâib-i fâil zamiri olan ت mazmum da rivayet edilmiştir, meftuh da. Birinci takdire göre "Bununla emrolundum", ikinciye göre "Bununla emrolundun" demek olur. Hitap olduğuna göre kâili Cibrîl aleyhisselâmdır. Ve "Dün gece sana mücmelen emrolunan namazın mufasssalan tefsiri işte budur" demek olur. Mütekellim sîgasıyla olduğuna göre kâili Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olmak ihtimali olduğu gibi Cibrîl aleyhisselâm da olabilir. Birinci takdire göre mâna zâhirdir. İkincisine göre ise Cibrîl aleyhisselâm, "İşte böylece sana tâlim ile memur oldum" demek olur.

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ أَيُّكُمْ يَحْفَظُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْفِتْنَةِ قُلْتُ أَنَا كَمَا قَالَ قَالَ إِنَّكَ عَلَيْهِ أَوْ عَلَيْهَا لَجَرِيٌّ قُلْتُ فِتْنَةُ الرَّجُلِ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَوَلَدِهِ وَجَارِهِ تُكْفِرُهَا الصَّلَاةُ وَالصَّوْمُ وَالصَّدَقَةُ وَالْأَمْرُ وَالنَّهْيُ قَالَ لَيْسَ هَذَا أُرِيدُ وَلَكِنَّ الْفِتْنَةَ الَّتِي تَمُوجُ كَمَا يَمُوجُ الْبَحْرُ قَالَ لَيْسَ عَلَيْكَ مِنْهَا بَأْسٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ بَيْنَكَ وَبَيْنَهَا بَابٌ مُغْلَقٌ قَالَ أَيُّكُمْ أَمُّ يُفْتَحُ قَالَ يُكْسَرُ قَالَ إِذَا لَا يُغْلَقُ أَبَدًا فَقِيلَ لِحُذَيْفَةَ أَكَانَ عُمَرُ يَغْلُمُ الْبَابَ قَالَ نَعَمْ كَمَا أَنَّ دُونَ الْعَدِ اللَّيْلَةَ إِنِّي حَدَّثْتُهُ بِحَدِيثٍ لَيْسَ بِالْأَعْلَاطِ فَسُئِلَ مَنْ الْبَابُ قَالَ عُمَرُ.

TERCÜMESİ

(Sâhib-i sırr-ı Resûl) Huzeyfe b. Yemân (el-Absî) radiyallahu anhümâdan:⁷ Şöyle demiştir. (Bir gün emîrü'l-mü'minîn) Ömer radiyallahu teâlâ anının ya-

nında oturuyorduk. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fitne hakkında-ki⁸ sözlerini (bakalım) hanginiz bellemiş?” diye sordu. Dedim ki: Ben. Hem de nasıl söylediyse öylece! (Ömer), “Ona yahut buna karşı (Amma da) cüretin varmış!”⁹ dedi. Dedim ki: İnsanın ehli, malı, evlâdı, komşusu yüzünden duçar olduğu fitneye¹⁰ namaz, oruç, sadaka, emir (bi’l-ma’rûf), nehiy (ani’l-münker) kefâret olur.¹¹ “Hayır, (sormak) istediğim bu (fitne) değil, deniz nasıl kudurursa öylece kuduran fitnedir”¹² dedi.

(Bunun üzerine Huzeyfe), “Yâ emîre’l-mü’minin! O fitneden sana bir şey yok. Çünkü muhakkak seninle onun arasında kilitli bir kapı vardır” dedi.¹³ Huzeyfe der ki: (Ömer), “Kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?” diye sordu. “Kırılacak” dedim. “Demek ki (tâ kıyamete kadar) kilitlenemeyecek” dedi.¹⁴ Huzeyfe’ye biri, “Ömer kapıyı biliyor muydu?” diye sordu.

“Evet, yarından evvel bu akşamın geleceğini bildiği gibi (biliyordu). Benim ona söylediğim sözde yalan yanlış yoktur” dedi. “Ya kapı kimdir?” diye” sordular.¹⁵ “Ömer’(in kendisi) dir” cevabını verdi.¹⁶ {B525 Buhârî, Mevâkît, 4.}

.....

7 Huzeyfe radiyallahu anh Yemân lakabıyla iştihâr eden Hisl yahut Huseyl b. Câbir el-Absî radiyallahu anhın oğludur. Her ikisi de ekâbir-i sahâbedendir. Hisl b. Câbir radiyallahu anh bir aralık nasılsa birini katletmiş olduğundan memleketinden firar edip Medine’ye iltica etmiş ve Evsîler’den Benî Abdüleşhel’in civarına dahil ve onlara halîf olmuştur. Evs ile Hazrec an asıl Yemen’den gelme oldukları için Yemânî’dirler. İşte Hisl bu Yemânîler’e iltihak ettiği için kavmi tarafından kendisine *Yemân* lakabı verilmiştir. Baba, oğul kadîmü’l-İslâm oldukları halde Bedir Gazâsı’na iştirak edememişlerdir. Oraya giderlerken yolda müşrikîn-i Kureyş eline düşmüşler. Müşrikler “Siz Muhammed’in (sallallahu aleyhi ve âlihî ve sellem) yanına gidiyorsunuz” diye kendilerine ilişmek istemişlerse de onlar inkâr ettiklerinden Medine’ye gideceklerine ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte harbe girmeyeceklerine nâm-ı hüdaya kasem ederek ahd ve peymân vermedikçe yakayı kurtaramamışlar. Kurtulduktan sonra huzûr-ı âlî-i nebevîye gelerek keyfiyeti arzemişler ve “*Burada durmayın, Medine’ye gidin*” emrine binaen o muharebede hazır bulunamamışlardır. Uhud Gazâsı’nda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hisl ile Benî Abdüleşhel’den Sâbit b. Vakş’ı –sinn ü sâlleri pek ilerlemiş olduğu için– Medine’nin kâgîr, metin binalarına kadınlar ve çocuklarla birlikte saklamışlardı. Orada iken ehl-i İslâm’ın bozgun haberi gelmesi üzerine biri diğerine, “Biz bugün değilse yarın çukura gireceğiz. Burada öleceğimize meydân-ı kârzârda şehâdet kazansak!” demiş. Bu söz üzerine de her iki ihtiyâr sell-i seyf ederek mücâhidîn-i müslimîne iltihak etmişler. Sâbit b. Vakş –biraderi Rifâa b. Vakş

gibi- süyûf-ı müşrikîn ile şerbet-i şehâdeti nûş etmiş. Hisl b. Câbir'e gelince, müslümanlar kendisini müşrikinden biri zannıyla -hatıra öyle geliyor ki, ibtidâ-yı emirde muhâribinden olmadığı için o günkü şiârı yani parolayı bellemeden harbe girmiş olması hataya sebep olmuştur- yalın kılıç başına üşmüşler ve babasının uğradığı tehlikeyi görüp nezdine koşan Huzeyfe, "Aman! Ne yapıyorsunuz? Babamdır, babamdır" deyinceye kadar işini bitirmişler. Huzeyfe bu katl-i hatâya karşı yalnız, *يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ* demekle iktifâ ve taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden te'diye buyurulan diyeti bile müslimîne tasadduk etmek ulüvv-i cenâbını göstermiştir. Huzeyfe, emîrül-mü'minîn Ömer b. Hattâb radiyallahu anh tarafından -Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan sonra- medâyin-i kisrâ valiliğine nasbolunup ilâ âhiri'l-ömr o hizmette kalmıştır. Rahmet-i rahmâna intikali emîrül-mü'minin Hazret-i Osman'ın katlinden ve emîrül-mü'minin Hazret-i Ali'ye biattan kırk gün sonradır (radiyallahu anhüm ecmaîn). Huzeyfe b. Yemân hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mahrem-i esrârı olup münâfikîn ahvaline ve ileride hâdis olacak fitnelerin tefâsiline en ziyade muttali olan zat idi. "Kıyamet gününe kadar olmuş, olacak şeyleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana söyledi" dermiş. Ömer radiyallahu anh Medine'de bir cenaze olsa Huzeyfe radiyallahu anhi gözetler ve onu cemaat arasında görmezse meyyitin münafık olmasından şüphe ederek namazını kılmazmış. *Tirmizî*'de Huzeyfe radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "Yâ Resûlellah! Birini halife etsen" denilmiş. *"Eğer ben bir halife nasbedersem, siz de ona itaat etmezseniz azaba uğrarsınız. Lâkin size Huzeyfe ne söylerse sözüne inanınız. Abdullah b. Mes'ûd da Kur'an'ı nasıl okutursa öylece okuyunuz"* {T3812 Tirmizî, Menâkıb, 38.} buyurmuşlardır.

8 Fitne aslında imtihan ve ihtibardır ki Türkçe'si "sınama" demektir. Hâlisi mağşûşundan belli olsun diye altını, gümüşü potada eritmeye fitne dendiği gibi iyiliği, kötülüğü belli olsun diye insana edilen her muameleye de ıtlak olunur. Bu lafzın meânîsi çoktur. Hep de bu mânaya müteferri'dir: 1. Küfür ve dalâl. *وَقَعَ فِي الْفِتْنَةِ* "Dalâl ve gümrâhiye düştü" demektir. 2. Rüsvâlık. 3. Belâ ve azap. Fitne-i dünyâ ve fitne-i kabirden murat budur. 4. Kıtâl, harb-i dâhilî. 5. İnsanın hali iyilikten kötülüğe dönmek. 6. Bir şeyi beğenip kalbin ona meyil ve muhabbet eylemesi. Fitne-i nisâ ve evlât bu kabildendir. 7. Mecnun ve şeydâ olmak.

9 "Ona karşı" yahut "buna karşı" suretinde vâki olan şek ya Huzeyfe radiyallahu anha yahut aradaki râviye aittir. "Ona karşı" Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karşı demek olduğu gibi "buna karşı" da söz söylemekte cüretin çoktur demek olur.

10 İnsanın ehli yüzünden fitnesi, onlardan dolayı helâl olmayan söz söylemesi, helâl olmayan iş işlemesi; malı yüzünden fitnesi, alması helâl olmayan malı alıp helâl olmayan yerlere sarfetmesi; evlâdı yüzünden fitnesi, onlara fart-ı muhabbetle beraber birçok hay-rata onların yüzünden fırsat bulamaması, yahut onları geçindireceğim diye helâle, harama

bakmaması; komşusu yüzünden fitnesi, zengin olmasına hoş nazarla bakmayıp temennî ve hasette bulunmasıdır.

11 Şârih Aynî, bu beş şeyin kefâret olmasındaki nükteyi izah için diyor ki: Zimmete taalluk eden hukuk ya bedenî ya malî ya kavli olur. Bundan dolayı efâl-i ebdânın a'lâsı olan salât ile sadakayı, hukûk-ı emvâlin a'lâsı olan sadakayı, hukûk-ı akvâlin de a'lâsı olan emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkeri zikretti.

12 Bu fitne Osman radiyallahu anhın şehâdetiyle başlayıp ümmet-i Muhammediyye'nin birbirine girmesine bâis olan fitne-i uzmâdır ki o günden bugüne kadar sönmemiştir.

13 Anlaşıyor ki Huzeyfe radiyallahu anhın Muhibir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellemden öğrendiğine göre Ömer radiyallahu anhın vücudu, fitneye karşı sedd-i sedîd imiş. O hayatta oldukça muntazar olan fitne-i mahûfe hâdis olmayacakmış. Onun için “Ondan sana bir şey yok” demiş. “Kapı Osman radiyallahu anh iken, Ömer radiyallahu anh kendisidir zannında idi” diyenlerin de sözünde bir vecih vardır. Hısn-ı ittihad ve itilâfın dış kapısı Hazret-i Ömer el-Fârûk idi. O hayatta iken iç kaleye fitnenin hücumuna meydan kalmadı. Hazret-i Fârûk'un şehâdetiyle dış kapı açıldıktan sonra rüesâ-yı fitne olan hainler iç kapı olan halife-i zi'n-nûreyne taarruzu âsân buldular.

14 Çünkü sağlam kapı bir daha kilitlenebilir. Kırık kapı ise yerinde duramaz ki kilit vurulabilsin. Kapının kırılması Osman radiyallahu anhın şehâdetidir.

15 Metn-i *Buhârî*'de deniliyor ki râvi (Şakîk b. Seleme el-Esedî), “Huzeyfe'ye kendimiz sormaya cesaret edemedik de Mesrûk b. Ecda'a “Kapı kimdir?” diye sordurduk. O da kapıyı ondan öğrenip “Kapı Ömer'dir” dedi.

16 Hazret-i Ömer radiyallahu anh kapının kendi zatı olduğunu bildiği halde kendisinden sonra gelecek fitneden sual etmesi fitnenin azametini bildiği ve şayet tafsîlâtını unutmussa hatırlaması içindir. Kendi zamanında belki mukaddimâtı zuhur eder diye korkuyormuş.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَصَابَ مِنْ امْرَأَةٍ قُبْلَةً فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ فَقَالَ الرَّجُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلِي هَذَا قَالَ لِجَمِيعِ أُمَّتِي كُلِّهِمْ وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ لِمَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ أُمَّتِي.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) bir kimse (yabancı) bir kadından bir bûse aldı.¹⁷ (O adam) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme gelip keyfiyeti haber verdi. Allah azze ve celle hazretleri وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي

اَيَّتِ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

du.¹⁸ O kimse, “Yâ Resûlellah! Bu yalnız benim için mi?” diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Ümmetimin âmmeten, kâffeten hepsi içindir” buyurdu. {B526 Buhârî, Mevâkîf, 4.}

(Buhârî’nin) yine İbn Mes’ûd’dan olan diğer rivâyâtında; “Ümmetimden bununla âmil olan (herkes) içindir”¹⁹ denilmiştir. {B4687 Buhârî, Tefsîr (Hûd), 6.}

17 Bu hatunun ensara mensup olduğu mâlûm ise de ismi meçhul kalmıştır. Bu adam da esahh-ı akvâle göre Ebü’l-Yeser Kâ’b b. Amr b. Abbâd el-Ensârî es-Selemî’dir. Akabe ile Bedir’de hazır bulunan sahâbe-i kirâmdandır. Kısa boylu, koca karınlı bir zat olduğu halde pek boylu boslu olan amm-i mükerrem-i Nebî Abbas b. Abdülmuttalib’i Bedir’de esir eden odur. Ashâb-ı Bedr’in en sona kalanı olup 55 sene-i hicriyyesinde Medîne-i Münnevver’e âzim-i âlem-i ukbâ olmuştur. Radiyallahu anh. Abbas radiyallahu anha, “Avucunun içinde ezebileceğin Ebü’l-Yeser’e nasıl esir oldun?” diye sormuşlar. “Karşıma gelir gelmez hemen koca Handeme (Mekke-i Mükerreme’de bir dağ) gibi oldu” cevabını vermiş. Ali radiyallahu anhanın de şöyle bir rivayeti vardır: Ensardan biri Abbas’ı esir olarak getirdi. Abbas, “Vallahi beni esir eden bu değildir. Beni esir eden ala-bacak bir ata binmiş, güzel yüzlü, başının yan tarafları tâz bir kimsedir ki onu içinizde göremiyorum” dedi. Ensârî de, “Vallahi ben esir ettim yâ Resûlellah!” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اُسْكُتْ فَقَدْ اَيَّدَكَ اللَّهُ بِمَلَكٍ كَرِيمٍ “Sus! Kasem ederim ki seni Allah bir melek-i kerîm ile teyit etmiştir” buyurdular. Sâhib-i kıssanın ismi hakkında beş rivayet daha varsa da zikrinden sarfınazar ediyoruz. Ancak kendisinden hasbe’l-beşeriyeye zina vâki olmuş bir mü’min-i müteverri’ fiiline ne kadar nâdim olursa, o da o türlü nedâmet göstermiş, enzâr-ı nâstan hâlî olan bir yerde irtikâb-ı ma’siyet ettiği halde –bugünkü ahlâk-ı şâyiaya göre– havsalaya sığmaz bir cesaret ve fazilet göstererek çaresini bulsunlar diye ibtidâ sahâbe-i kirâma, nihayet Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma müracaatla kendisine ikâme-i hadd-i zinâ edilmesini talep etmiştir. Tirmizî’nin rivayetine nazaran Ebü’l-Yûsr radiyallahu anhanın kendisi şöyle diyor: “Hurma satın almak için bana bir kadın geldi. Evde daha iyisi var dedim. İçeriye beraber girdi. Üzerine saldırıp öptüm. Bunun üzerine Ebû Bekir radiyallahu anha gelip kaziyyeyi anlattım. “Tövbe et de kendini rüsvâ etme!” dedi. Ömer radiyallahu anha gidip anlattım. O da, “Tövbe et de kendini rüsvâ etme, kimseye haber verme!” dedi. Sabredemedim, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gittim. İş arzedince, *“Fî sebîlillâh gazâyâ gitmiş bir müslûmanın karısına böyle mi bakarsın?”* buyurdu. –Ebü’l-Yeser bunun üzerine kendisini ehl-i nârdan olmuş zannıyla, “Ah! Bu saate gelinceye kadar keşke iman etmemiş olaydım” diye temennide bulundu.– Yine Ebü’l-Yeser, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uzun müddet başını eğdi,

nihayet kendisine أَقِمِ الصَّلَاةَ^a âyeti vahyolundu” dedikten sonra kıssasına metinde olduğu gibi devam ediyor. {T3115 Tirmizî, Tefsîr, 11.} Muâz radiyallahu anhtan gelen bir rivayette de sâhib-i kıssanın aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize gelip, “Yâ Resûlellah! Allah’ın emrettiği haddi bana ikame et!” demesi ve bu sözünü tekrar etmesi üzerine mübarek yüzlerini çevirdikleri ve namaz kılındıktan sonra âyet-i kerîme nâzil olduğu zikrediliyor. {T3113 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 11.} Bu ehâdis-i şerifenin mecmûundan yalnız haram olan mahalde mücâmeatın ikâme-i hadd-i zinâyı müstelzim olduğu istidlâl olunur.

18 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi, “Gündüzün iki uçlarında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde ikâme-i salât et! Şüphesizdir ki hasenat seyyiâtı giderir. Bu Kur’an, kulağına söz gireceklerle büyük mev’izadır.” {Hûd, 11/114.} Vallahu a’lem. Bu âyet-i kerîmede emrolunan namazların salavât-ı mefrûza olduğunda ittifak vardır. Gündüzün iki tarafından, iki ucundan maksad-ı âlî غَدَاة ile عَشِيٍّ, gündüzün nısf-ı evveli ile nısf-ı ahîri olup birincisine sabah, ikincisine öğle ile ikindi namazları girer. İbn Abbas hazretleri ikinci kısma akşam namazını idhal eder. Gecenin gündüze yakın zamanlarındaki farz namazlar da akşam ile yatsı namazlarıdır. Sabaha yakın gece namazları diyenler de varsa da, onun farziyeti aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize hâs olup ümmete göre gayr-i vâcib, şu kadar ki mesûbât-ı azîmeyi câliptir. Salât-ı vitrin âhir-i leyle tehirindeki fazilet de bundan istidlâl olunabilir. Çünkü –Ayn’ın dediği gibi– zülef lafzı cemi’dır. Binaenaleyh geceye mağrib, işâ, vitir olmak üzere lâ-akal üç namaz tahsis buyurulmuş olur.

19 Bundan salavât-ı hamsin irtikâb-ı sagâir edenlere göre tövbe makamına kâim olacağı mânası çıkar. Bazıları salavât-ı hamsin sagâir ve kebâir bütün günahlara kefâret olduğuna kâil olmuşlarsa da cumhûr-ı ehl-i sünnet evvelki kavil tarafındadır. Zira metindeki bu hadis ile ondan evvelki hadisten münfehim olan یتْلَاكُمَا إِنَّ الصَّلَاةَ إِلَى الصَّلَاةِ مُكَفِّرَاتٌ لِّمَا بَيْنَهُمَا “Kebâirden içtinap edildikçe vakitten vakite kılınan namazlar, aralarında geçen günahlara kefâret olurlar” {Bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, Taberânî tarafından “الصَّلَاةُ كَفَّارَاتٌ لِّمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتَنِبْتَ الْكِبَائِرُ” şeklinde nakledilmiştir. MK8741 Taberânî, el-Kebîr, IX, 148.} hadîs-i şerifi takyîd ediyor. Müslim de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bu mânada, الصَّلَاةُ الْخَمْسُ كَفَّارَةٌ لِّمَا بَيْنَهُمَا مَا اجْتَنِبْتَ الْكِبَائِرُ {M552 Müslim, Tahâre, 16.} hadisini rivayet ediyor.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الْعَمَلِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ الصَّلَاةُ عَلَى وَقْتِهَا قَالَ ثُمَّ أَيُّ قَالَ بَرُّ الْوَالِدَيْنِ قَالَ ثُمَّ أَيُّ قَالَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَلَوْ اسْتَرْذَنِي لَرَأَدَنِي.

T E R C Ü M E S İ

Yine (Abdullah) b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme: “Amellerin hangisi Allah’a daha sevgilidir?” diye sordum. “Vaktinde (kılınan) namaz” buyurdu. “Sonra hangisi?” dedim. “Birr-i vâlideyn” buyurdu. “Sonra hangisi?” dedim. “Allah yolunda cihad” buyurdu.²⁰

(İbn Mes'ûd) der ki: Bunları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana söyledi. Daha ziyadesini soraydım yine bana haber verecekti. {B527 Buhârî, Mevâkît, 5.}

.....

20 11, 12 ve 25. hadislere de müracaat. Namaz imandan sonra a'mâlin şüphesiz efdalidir. Çünkü dinin direğidir. Birr-i vâlideyn de şer'-i mübînin insana tahmil ettiği en büyük vâcibâtandır. Vâlideyn kâfir de olsa onlara ihsan ile muamele ederek ukûktan yani kendilerine itaatsizlikten içtinap eylemek farzdır, onlara can sıkıntısı ile “of!” demek bile nass-ı Kur'an ile nehyolunmuş muharremât-ı şer'iyedendir. Emirlerine masiyet olmadıkça itaat vâciptir. Allah yolunda cihad da i'lâ-yı kelimetullah ve şeâir-i İslâm'ı izhar kastıyla hem bi'n-nefis hem de bezl-i mal ederek uğraşmak, mukâtele etmektir. Namazı terkeden kimse diğer hukûkullahı bi-tarîkı'l-evlâ terkeder. Hukûk-ı ebeveyne riayetkâr olmayan kimseden başka insanların hukukuna riayet ne kadar beklenir? İstitâat-i mâliyye ve bedeniyyesi olan kimse i'lâ-yı kelimetullahı, izhâr-ı şeâir-i İslâm'ı mühimsemezse Allah'a vesîle-i takarrüb olan a'mâl-i sâireyi terketmesinden kolay ne var?

Bu hâşiyemizin ibtidâsında kârie müracaatını tavsiye ettiğimiz hadisler ile en hayırlı, en faziletli, Allah'a en sevgili ameller hakkında suali nâtık ehâdîs-i sâiredeki cevapların aynı siyak ve tertip üzere vârit olmamasına gelince, sual edenlerle evkât-ı suâlin ihtilâfından neşet etmiştir. Enbiya hazerâtı etıbbâ-i kulûb olduklarından karşılıklarına gelenlerin maraz-ı rûhânîleri en ziyade hangi devaya muhtaç ise o devayı diğerlerine takdîmen tavsiye buyururlar. Bazı vakitlerde bir nevi a'mâlin diğerlerinden efdal olacağı ise bedîhîdir. Meselâ düşman kapıda iken onlarla uğraşmayı bırakıp uzun uzadıya nevâfil namazlarıyla meşgul olmak münasip olmaz. Zamân olur ki it'âm-ı taâm faziletçe her türlü a'mâle takaddüm eder. Salâtın sadakadan efdal olduğu muhakkak olmakla beraber muhtar bir zavallıya müvâsat zamanında sadaka vermek sevabına namazın sevabı bile muadil olamaz. Bazıları da, “Bu ehâdîste (efdal), (hayır) gibi tafdîle mahsus olan sîgalar, iki amel beynindeki tefâdul-ı nisbîye delâlet etmez. Bunlarla kastolunan fazl mutlaktır. Yahut efdal-i a'mâl demekten maksada efdal olan a'mâlden biridir” derler.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ مَهْرًا بِبَابٍ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسًا مَا تَقُولُ ذَلِكَ يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ قَالُوا لَا يُبْقِي مِنْ دَرَنِهِ شَيْئًا قَالَ فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخُمْسِ يَمْحُو اللَّهُ بِهَا الْخَطَايَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden işittim. (Bir defa) “Söyleyin, birinizin kapısı önünde bir akarsu bulunsa (sâhib-i hânede) beş defa içinde yıkansa ne dersiniz? (vücudunun) kirinden, pasından bir şey bırakır mı?” buyurdu. “Hayır, hiçbir kir pas bırakmaz, hiç bir şey bırakmaz” dediler. (Bunun üzerine) buyurdu ki: “Beş (vakit) namaz da işte bunun gibidir. Onlarla Allah Teâlâ günahları²¹ yıkar, siler.” {B528 Buhârî, Mevâkît, 6.}

21 Zâhiren günahların sagâir ve kebâirine şâmil ise de cumhur bunları sagâir ile takyîd etmektedir. 317. hadise de müracaat.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ اعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ وَلَا يَنْسُطُ²² ذِرَاعِيهِ كَالْكَلْبِ فَإِذَا²³ بَرَقَ فَلَا يَبْزُقَنَّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ فَإِنَّمَا²⁴ يُنَاجِي رَبَّهُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Secde ederken (secdenizi) yolunda yapınız.²⁵ (Namaz kılan kimse) kollarını köpek gibi yere yaymasın.²⁶ Tükürdüğü vakit de ne önüne ne sağına tükürsün. Çünkü o, rabbi ile münâcât ediyor.²⁷ {B532 Buhârî, Mevâkît, 8.}

22 Fiilin fâili الْمُصَلِّي ism-i menvîsine râci zamîr-i gâibdir. Bazı nüshalarda لَا يَنْسُطُ أَحَدُكُمْ suretindedir.

23 Bir nüshada وَإِذَا.

24 Bir nüshada ^{فَانَّهُ}.

25 Sücûdda itidal –254. İbn Buhayne radiyallahu anh hadisinde tarif edildiği üzere– iki avucunu yere dayayıp dirsekleri yerden ve iki yanından ayırmak ve karnını uyluğundan uzak tutmak heyetinde vâki olur ki buna “*tecnih*” denir. Bu heyet daha mütevaziyane bir vaz’ olduğu gibi tembel harcı da değildir. Cebhe de yere daha sağlam dayanmış bulunur.

26 Dirsekleri yere yapıştırıp kolları yaymak köpek oturuşuna benzer bir hey’et-i kabîha olduğu gibi namazda tehâvün ve adem-i itinayı da müşir bir haldir.

27 262, 263 ve 264. hadislere de müracaat.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ وَاشْتَكَّتِ النَّارُ إِلَى رَبِّهَا فَقَالَتْ رَبِّ أَكُلْ بَعْضِي بَعْضًا فَأَذِنَ لَهَا بِنَفْسَيْنِ نَفْسٍ فِي الشِّتَاءِ وَنَفْسٍ فِي الصَّيْفِ أَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الْحَرِّ وَأَشَدُّ مَا تَجِدُونَ مِنَ الزَّمْهِرِيرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Sıcak şiddetlendiği vakitte salât(-ı zuhru) serinliğe bırakınız.²⁸ Zira sıcağın şiddeti cehennemın kaynamasındandır. Nâr(-ı cehennem) rabbine arz-ı şekvâ etti. “Yâ rab! Beni ben yiyorum (izin ver)” dedi. Allah Teâlâ da iki defa nefes almasına izin verdi. Nefesin biri kışın diğeri yazın. En çok mâruz olduğunuz sıcak ile sizi en ziyade üşüten zemherir (işte budur).²⁹ {B536, B537 Buhârî, Mevâkît, 9.}

.....

28 Tercümede salâtın zuhur ile takyîd edilmesi diğer rivâyatta ve ezcümle yine Buhârî’nin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde ^{أَبْرِدُوا بِالظُّهْرِ} {B538 Buhârî, Mevâkît, 9.} denilmiş olmasındandır. Çünkü mutlak mukayyede hamlolunmak kaidedir. Salât-ı zuhru evveli vaktinde kılmayıp da ortalığın biraz serinlediği zamana kadar tehirine “ibrâd” denir. İbrâd hakkındaki bu emir vücut için değil istihbâb içindir. Gölge olmayan saatte sıcakta cemaate gitmekte meşakkat olur mülâhazasıyla ümmet hakkında tahfif olsun diye buna ruhsat verilmiştir. Evvel vakitte kılmanın faziletine bakarak ibrâd-ı zuhra vakt-i salâtın tazeliği mânasını verip bu gibi hadisleri ta’cîl-i salât hadisleri ile bir mefhumda tutanlar vardır. Cumhûr-ı sahâbe ile tâbiînin de buna kâil olduklarını şârih Aynî bize haber veriyor. Abdullah b. Mübârek fukahâ-i Hanefiyye, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye gibi eimme, ibrâdı te’hîr-i zuhr mânasına alıp bunu müstehap görüyorlar. İmam Şâfiî ise bunu bilâd-ı

hârreye ve –cumadan başka– mescidde ikâme olunan cemaate ve mescidin uzak olmasına kasrediyor. Binaenaleyh mutedil olan diyarda ve bilâd-ı hârrede yazdan başka mevsimlerde tâcil efdal olduğu gibi yakın mescidde hazır cemaat bulan, münferiden veya cemaatle evinde kılan, uzak mescide gölge altında gidebilen hakkında tâcil efdaldır. Cumanın herhangi diyarda ve herhangi mevsimde olursa olsun tâcili efdaldır. Maahâzâ ibrâd-ı cum'ayı efdal görenler de vardır. Mülûk ve ümerâ-yı Emeviyye'nin zuhr ile cumayı ikindiden sonralara kadar tehiri itiyat etmeleri hep bu ruhsatın suistimalinden ileri gelmiştir. Mâlikiyye'den Eşheb sıcak zamanlarda ibrâd-ı zuhrdan başka bir de ibrâd-ı asra, Ahmed b. Hanbel yazın salât-ı işânın tehirine, İbn Habîb meseleyi aksederek yatsı namazını kış geceleri tehire, yaz geceleri tâcile kâil olmuşlardır. Eşheb ile Ahmed'e göre illet-i te'hîr sıcak ise de İbn Habîb'e göre gecenin kışın uzun, yazın kısa olmasıdır.

29 Yeryüzünde şiddet-i harâretin cehenneminden kaynamasından olması, kinaye ve mecaz kabilinden olduğu gibi nârın şikâyeti ve nefes alması da mecazidir. Maahâzâ bunların hakikat olmasına da hiçbir mâni'-i aklî yoktur. Mâni'-i aklî ikâme edebilmek için bunların hakikatlerine muttali olmamız lâzım gelir ki böyle bir dava kimsenin hatırından geçmez. İnsandan başka mevcûdatın nutuk ve idraki var mıdır? Yok mudur? Bunu da kendi tecârib ve havassımızla kestirip atmamıza imkân yoktur. Eğer varsa –nutuk ve idrakin mîyar ve mikyası bizce yalnız kendi nutuk ve idrakimiz olduğu için– bu babda vereceğimiz hüküm herhalde hakikatten bâid olmuş olur. Elektrik nevinden bir müddeharda mevcut kuvve-i muharrikenin vücut ve miktarını kaba veya hassas terazinin yahut cıva sütununun hareketsiz kaldığına bakıp da inkâr etmek ne kadar mânasız ise, insandan başka mevcûdatın nâtık ve müdrîk olmadıklarına insanların kendi his ve idraklerini ölçü tutarak hükmetmeleri de o kadar mânasız olur. Bunu ancak Hâlık-ları bilir, bir de o Hâlık-ı celle ve alânın böyle bir mîyar ve mikyâs ile bazan mücehhez kıldığı mahlûkat, hâlık-ı kâinat ise, *وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ* “Hiçbir şey yoktur ki, O'na tesbih ve tahmîd edip durmasın. Şu kadar ki siz onların tesbihlerini anlamıyorsunuz”^a buyuruyor. Tesbih şüphesiz ki nutuktur. Her şeyin nutku da kendine göre olur. Çakıl taşlarının yed-i müeyyede-i risâletpenâhîde tesbihlerini kendileri duydukları gibi huzûr-ı âlîlerinde olan sahâbe-i kirâm da o âna mahsus olarak kulaklarıyla duydular. Demek ki o anda Hak Teâlâ onlarda o tesbihleri duyacak bir idrak yaratmış. Mevcûdât-ı gayr-i nâtika dediğimiz mahlûkatın kendilerine göre bizim anlamadığımız birer tesbihleri olduğu gibi şikâyetleri de olabilir. Cehennemden kendi halinden şikâyeti yevm-i kıyâmette *هَلْ امْتَلَأَتْ* “Doldun mu?”^b suâl-i izzetine karşı *هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ؟* “Daha yok mu?”^c diye cevap vermesi, üzerinden geçecek mümine, *جُزْ يَا مُؤْمِنُ* “Ey mümin! Çabuk geç ki senin nurun benim yalınımı söndürüp duruyor” {Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 1, 577, no: 369.} demesi de böyledir. Bunların hepsini de lisân-ı hâl söz-

a el-İsrâ, 17/44.

b Kâf, 50/30.

c Kâf, 50/30.

lerinden diyerek mecaza hamletmek mümkün olduğu gibi hakikatlerine de hamletmeye hiçbir mâni‘-i aklî yoktur.

عَنْ أَبِي ذَرِّ الْغِفَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَأَرَادَ الْمُؤَدِّنُ أَنْ يُؤَدِّنَ لِلظُّهْرِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أُبْرِدْ ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُؤَدِّنَ فَقَالَ لَهُ أُبْرِدْ حَتَّى رَأَيْنَا فِيءَ التَّلُولِ .

TERCÜMESİ

Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bir seferde bulunuyorduk.³⁰ Müezzin (Bilâl-i Habeşî radiyallahu anh) öğlen ezanını okumak istedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Serinliği bekle (de öyle oku)” buyurdu. (Bir müddet) sonra yine okumaya davrandı. Yine “Serinliği bekle (de öyle oku)” buyurdu.³¹ (Müezzin) tâ tepelerin gölgelerini uzanmış gördüğümüz zamana kadar (bekledi).³² Buhârî’nin bu hadise ait rivayetinde, فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. “Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: ‘Şüphesiz sıcaklığın şiddeti cehennemin kaynamasındandır. Binaenaleyh sıcak şiddetlendiği zaman namazı serinliğe bırakınız” ziyadesi vardır. {B539 Buhârî, Mevâkîit, 10.}

.....

30 Buradaki sefer kaydı ittifakîdir. İbrâd-ı salâtın illeti-metinden matvî olan Buhârî’nin ziyadesinde– taraf-ı âlî-i nebevîden beyan buyurulduğuna göre sıcaktan hâsıl olacak ezâ ve meşakkat olduğundan bu hususta hazarın seferden farkı yoktur ve ibrâddaki istihbâb sefere maksur değildir.

31 Buhârî’nin diğer rivayetinde müezzinin ezana davranması ile ibrâd emri üç kere zikredilmiştir.

32 Buhârî’nin diğer rivayetinde, فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ. “Gölge, tepelerin yüksekliği miktarına varıncaya kadar (bekledi). Ondan sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ‘sıcaklığın şiddeti cehennemin kaynamasındandır’ buyurdu” {B629 Buhârî, Ezân, 18.} suretindedir. Arabistan’da toprak yahut kum tepeleri alelekser yayvan olduğundan mebd-i zuhrdan epey zaman geçmedikçe gölgeleri belli olmaz. Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anh bunu ibrâdın hududunu yani salât-ı zuhru ne vakte kadar tehirin müstehap olduğunu göstermek için söylüyor. Bu takdire göre salât-ı zuhru her şeyin gölgesi bir kâmet yani kendi mislini bulduğu zamanda kıldırmış oluyorlar. Şurası cây-ı dikkattir ki bu vakitte henüz ikindi namazı girmiş olmuyor. Zira asrın evvel-i vakti,

gölge bir kâmet olduğu zamandır diyenlere göre de gölgenin fey-i zevâl miktarı daha uzaması lâzımdır. Zira asr fey-i zevâl tûlüne bir kâmet zammı ile hâsıl olan zülle göre takdir olunur. Ebû Dâvûd, Nesâî ve Hâkim'in İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet ettiklerine nazaran da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gölgenin yazın üç ile beş, kışın da beş ile yedi kadem olduğu vakitler arasında zuhru kıldırılmışlardır. Bu iki rivayet tahdide delâlet eder. Serinlik olsun diye namaz alabildiğine tehir edilmeyecek demektir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ فَصَلَّى الظُّهْرَ فَقَامَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَذَكَرَ السَّاعَةَ فَذَكَرَ أَنَّ فِيهَا أُمُورًا عِظَامًا ثُمَّ قَالَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُسْأَلَ عَنْ شَيْءٍ فَلْيَسْأَلْ فَلَا تَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَخْبَرْتُكُمْ بِهِ مَا دُمْتُ فِي مَقَامِي هَذَا فَكَثَرَ النَّاسُ فِي الْبُكَاءِ وَكَثَرَ أَنْ يَقُولَ سَلُونِي فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُذَافَةَ السَّهْمِيُّ فَقَالَ مَنْ أَبِي قَالَ أَبُوكَ حُذَافَةُ ثُمَّ أَكْثَرَ أَنْ يَقُولَ سَلُونِي فَبَرَكَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا فَسَكَتَ ثُمَّ قَالَ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ آفِئًا فِي عُرْضِ هَذَا الْحَائِطِ فَلَمْ أَرَ كَالْخَيْرِ وَالشَّرِّ قَدْ تَقَدَّمَ بَعْضُ هَذَا الْحَدِيثِ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ مِنْ رِوَايَةِ أَبِي مُوسَى لَكِنْ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ زِيَادَةٌ وَمُغَايَرَةٌ أَلْفَاظٍ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem güneş (nisfü'n-nehârdan) meylettiğinde (hücre-i saâdetten) çıktı.³³ Öğleni kıldırıdıktan sonra minbere (çıkıp) ayakta durdu. Kıyametten bahis buyurdu. O gün (pek) büyük şeyler olacağını haber verdi. Sonra “Bana bir şey sormak isteyen varsa (şimdi) sorsun. Bu makamımda durduğum müddetçe bana her ne sorarsanız (hemen) haber vereceğim” buyurdu.³⁴ Halk (Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın gazabından müteessir olarak) pek ziyade ağlaştılar.³⁵ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de) tekrar tekrar hep “Sorsanıza!” diyordu. Derken Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî (radiyallahu anh) ayağa kalkıp, “Benim babam kimdir?” diye sordu. “Baban Huzafe'dir” buyurdu.³⁶ Sonra yine, “Sorsanıza!” (diye ilhâh) buyurdu. Bunun Üzerine Ömer b. Hattâb (radiyallahu anh) iki diz üstü gelip, “(Yâ Resûlellah bu kadarı elverir. Biz) Allah Teâlâ'yı rab, İslâm'ı din, Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) i nebî olarak kabul ve tasdik ettik” dedi.³⁷ Bunun üzerine (Resûlullah sallal-

lahu aleyhi ve sellem biraz) sükût buyurduktan sonra, “Demincek cennet ile cehennem şu duvarın yüzünde bana arzolundu. Ne böyle hayrın ne de böyle şerrin mislini görmüş değilim” buyurdu.³⁸ {B540 Buhârî, Mevâkît, 11.}

Bu hadisin bir parçası “Kitâbü’l-İlm”de Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî radiyallahu anh) rivayeti olarak geçmişti (81. hadis). Ancak buradaki rivayette hem ziyade hem de (bazı) elfâz mugâyereti vardır.

.....

33 Salât-ı zuhrun evvel-i vakti ân-ı zevâl olduğu buradan da münfahim oluyor.

34 Münâfıkından bazı kimselerin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi güya cevabından âciz bırakacak es’ile tertip etmiş oldukları mesmû-i âlî olması bu gazab-ı muhikka sebep olmuş ve âsâr-ı gazab vech-i mübâreklerinde nümâyan olduğu halde “*Sorunuz!*” diye bu kadar ısrar buyurulmuştu.

35 Hâzırunun böyle zâr zâr ağlamalarına o günkü hutbede yevm-i kıyâmetin ahvâl-i azîmesine dair duydukları haberler kadar gazab-ı nebevî yüzünden üzerlerine azâb-ı ilâhînin nüzûlünden korkmaları da sebep olmuştu. Nitekim ümem-i sâlifinin enbiyâ aleyhimü’s-salâtü ve’s-selâma karşı muhalefetlerinden dolayı nice nice azaplara giriftar olmuş oldukları o belâgatnümâ ve ibretbahşâ kısas-ı Kur’âniyye ile mâlûmları olmuştu.

36 Bu Abdullah b. Huzâfe nâme-i risâlepenâhiyi –58. hadiste beyan edildiği üzere– Bahreyn Meliki Münzir b. Sâvâ vasıtasıyla Hüsrev Perviz’e îsâle memur olan sahâbî-i celîldir ki kudemâ-yı sâbikündandır. Hazret-i Osman’ın eyyâm-ı hilâfetinde Mısır’da dâr-ı ukbâya intikal etmiştir. Radiyallahu anh. Alâ melei’n-nâs böyle bir sual irat etmesi Vâkîdî’nin beyanına nazaran –81. hadiste kendisiyle bahsi geçen Şeybe’nin mevlâsı Sa’d b. Sâlim radiyallahu anh gibi– neseben mat’ûn olmasından ve her kim ile nizâ etse hemen âdet-i Câhiliye üzere pederinden başkasına nisbet edilmesinden nâşî idi ki bu fırsattan bilistifade hakiki pederi hakkında ilm-i yakîn peydâ etmek istemişti. Kazıyyeyi vâlidesi duyunca kendisine çıkmış ve “Anasına senin kadar hayırsız bir evlât görülmemiştir. Câhiliye günlerinde yapılagelen bazı şeyleri benim de yapmış olup da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda bu sualinle rezil ve bednâm olabileceğimden hiç korkmadın mı?” demiş. O da, “Vallahi beni bir köleye ilhak edeydi derhal onu baba diye kabul eder, Kureşîlik davasından vazgeçerdim” cevabını vermiş. 81. hadiste geçtiği üzere Sa’d b. Sâlim radiyallahu anh da babasının kim olduğunu sormuş. ve “*Şeybe’nin mevlâsı Sâlim’dir*” cevabını alıp Abdullah b. Huzâfe gibi ta’ndan kurtulmuştur. Müslim’in rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu hutbelerinde, وَلَوْ سَأَلْنِي عَنْ أَبِيهِ، “Her kim bana bir şey sorarsa behemehâl haber vereceğim. Babasının kim olduğunu sorsa bile!” {Müslim’in eserinde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, XIII, 270.} buyurmuşlar ve Abdullah b. Huzâfe ile Sa’d b. Sâlim bunun üzerine ayağa kalkıp pederlerinin

kim olduğunu sormuşlardır. Yine Buhârî'nin Zührî tarikinden Enes rivayetine nazaran biri kalkıp, “Yâ Resûlellah! Benim gireceğim yer neresidir?” diye sormuş. “*Cehennemdir*” cevabını vermişlerdir. {B7294 Buhârî, İ'tisâm, 3.} Bunu soranın kim olduğu râviler tarafından setr maksadıyla ibham edilmiştir. *Taberânî*'deki rivayete göre de biri, “Yâ Resûlellah! Ben cennette miyim?” diye sormuş. ve “*Evet, cennettesin*” cevabını almıştır. {Taberânî'nin eserlerinde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, XIII, 269.} Bu zât-ı şerifin de ismine şârihler muttali değillerdir. Biri kaybolmuş devesinin nerede olduğunu sordu. Biri bahîre ve sâibe hakkında sual irat eyledi. Biri, kıyâm-ı kıyamet gününü öğrenmek istedi. Birisi de –ki Surâka b. Mâlik'tir.– “Hacc-ı Beyt'in farziyyeti her sene için midir?” diye sordu. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem i'râz buyurdu. Surâka sualini iki kere daha tekrar etti. Üçüncüsünde, “*Hayır, her sene için değildir. Maahâzâ evet diyeydim farz olurdu. Farz olunca da her sene haccetmeye gücünüz yetmiyecekti. Ben sizi kendi halinize bıraktıkça siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden evvel gelenler hep çok çok sormaları ve neticede peygamberlerine muhalefet etmeleri yüzünden helâk olmuşlardır. Size bir şey emrettiğim vakitte elinizden geldiği kadar icra ediniz. Sizi bir şeyden nehyettiğim vakitte de ondan içtinap ediniz*” {M3257 Müslim, Hac, 412.} buyurdular. Görölüp anlaşılıyor ki hutbe-i nebeviyenin mûcibi münâfikinin tatsız dedikoduları olduğu gibi nâhoş olan bazı cevapların da sebebi lüzumsuz sualler olmuştur. Hatta يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِن بُدِّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ وَإِنْ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ يُبَدِّ لَكُمْ عَنَّا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ “Ey iman edenler! Size apaçık söylenirse bedinize gidecek şeyler sormayınız. Kur'an inzâl edilip dururken bu gibi şeyleri soracak olursanız size açık haber verilir (sizin de canınız sıkılır). Her ne hal ise Allah Teâlâ bu sual irat edişlerinizi affetti. Allah gafûrdur, halîmdir”^a âyet-i kerîmesinin sebeb-i nüzûlü bu kıssa olmuştur diye tefsirlerde mezkûrdur.

37 Buhârî'nin bir rivayetinde Ömer radiyallahu anh, اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {B7291 Buhârî, İ'tisâm, 3.} başka bir rivayetinde de, نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ الْفِتَنِ {HM12851 İbn Hanbel, III, 178.} dediği zikredildiği gibi Taberî rivayetinde de, فَقَامَ إِلَيْهِ فَقَبَّلَ رِجْلَهُ وَقَالَ إِنَّا حَدِيثٌ عَهْدٌ بِجَاهِلِيَّةٍ فَأَعْفُ عَنَّا عَفَا اللَّهُ عَنْكَ “Ömer radiyallahu anh kalkıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme doğru gitti. Mübarek kadem-i şeriflerini takbîl edip, ‘Biz Câhiliye’den kurtulalı çok olmadı. Bizi affet! Allah seni affetsin’ dedi” {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 102, no: 12801.} denilip müşârün ileyhin gazab-ı nebevîyi teskin edinceye kadar çalıştığı haber veriliyor.

38 Bunda cennet ile cehennemin elyevm mahlûk olduklarına delâlet vardır. Âlem-i ukbânın malı ve benî âdemin son makarr u meâli olan dârü'n-naîm-cinân ile dârü'l-azâb-nîrânın o, hayret-füzûd vüsatlariyle karşıda duran bir duvar boyunca çeşm-i ibrete manzûr olmasında ise aklımızın keşfedemeyeceği birçok esrar olsa bile vukuunu istib'âd edeceği bir şey yoktur. Mûtadımız olan fi'l-i rü'yet bundan daha az garip midir? Hudûd-ı vüs'atini aklımıza sığdıramadığımız bu âlem-i maddî, hade kamamızın arkasındaki tabaka-i şebekiyyenin o

daracık sathında mürtesim olup da muhât-ı idrâkimiz olmuyor mu? Birkaç santimetrelik o dar sahaya şu âlem-i meşhûdun nasıl sığdığına da aklımız ermiyor. Fakat bu âlemi arzı ile, semâvatı ile, fezası ile, encüm ve kevâkibi ile bilfiil müşahede edip durduğumuz için tecrübemizi inkâra mecalimiz kalmıyor. Öteki âlemi de müşahede etmeyi mümkün kılan bir hâssa-yı basîretin nev'-i beşerden bazı mümtaz kimselerde yaratılmış olduğunu inkâr için elde hiçbir delîl-i tecrübî ve aklîmiz yoktur, olamaz da. Çünkü nefye şehâdet olmaz.

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الصُّبْحَ وَأَحَدُنَا يَعْرِفُ جَلِيسَهُ وَيَقْرَأُ فِيهَا مَا بَيْنَ السَّيِّتَيْنِ إِلَى الْمِائَةِ وَيُصَلِّي الظُّهْرَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ وَالْعَصْرَ وَأَحَدُنَا يَذْهَبُ إِلَى أَقْصَى الْمَدِينَةِ فَيَرْجِعُ وَالشَّمْسُ حَيَّةٌ وَنَسِي الرَّاوي مَا قَالَ فِي الْمَغْرِبِ قَالَ وَلَا يُبَالِي بِتَأْخِيرِ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلْثِ اللَّيْلِ ثُمَّ قَالَ إِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Ebû Berze (Nadle b. Ubeyd el-Eslemî³⁹) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazını her birimiz yanında oturarak tanıyacak kadar aydınlık olduğu zaman kıldırır, bu namazda altmış-tan yüz âyete kadar okurdu.⁴⁰ Öğlen namazını güneş (mağribe doğru) meylettği vakitte⁴¹ kıldırırdı. İkindiye de (öyle bir saatte kıldırırdı ki,) birimiz (namazdan sonra mescidden) Medine'nin en uzak yerine gider (evine) dönerdi de güneş henüz dipdiri bulunurdu.⁴²

Râvi (Ebû'l-Minhâl Seyyâr b. Selâme) akşam namazı hakkında (Ebû Berze radiyallahu anhtan) ne dediğini unutmuş.

(Ebû Berze) demiş ki: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) yatsı namazını gecenin (ilk) sülüsüne -sonradan deyişine göre yarısına-kadar tehirde beis görmezdi.⁴³ {B541 Buhârî, Mevâkîit, 11.}

.....

39 Künyesiyle müştahir olup ismi hakkında ihtilâf vardır. En meşhur olan rivayet Nadle b. Ubeyd'dir. Kadîmü'l-İslâm olan sahâbe-i kirâmdandır. Hayber, feth-i Mekke ve Huneyn gazâlarında bulunmuştur. Bir müddet Medîne-i Tâhire'yi süknâ ittihaz ettikten sonra Basra'ya gidip orada kalmış ve Horasan gazâlarında bulunmuş, vefatı oralarda vuku bul-

muştur. Evlât ve ahfadı da orada yerleşmişlerdir. Nehrevan'da Havâric kıtalinde emîrül-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh ile beraber idi. Sıffîn'de de hazır bulunduğu rivayeti vardır. 64 tarihinde Merv'de vefatı kuvvetle mervîdir (radiyallahu anh).

40 Şârih Aynî “yanında oturana tanıyacak kadar aydınlık” denilmesinden isfâra yani sabah namazını evvel-i vaktinde kılmayıp gün doğmadan aydınlığın açıkladığı zamanda kılmayı müstehap gören Hanefiyye lehine bir delil çıkarmak istemekle beraber Nesâî ile Tahâvî rivayetlerinde hadis, *يَنْصَرِفُ مِنَ الصُّبْحِ فَيَنْظُرُ الرَّجُلُ إِلَى الْجَلِيسِ الَّذِي يَعْرِفُهُ فَيَعْرِفُهُ*, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazından öyle bir zamanda çıkardı ki insan yanına tesadüf eden evvelce tanıdığı kimsenin yüzüne bakar tanırdı” {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 178, no: 1065.} suretinde vârit olduğuna ve namazda altmıştan yüz âyete kadar okunduğuna bakarak namazın karanlıkta başlanıp vakt-i isfâra kadar uzatıldığı mânasını veriyor ve Tahâvî'ye göre müstehap olan vaktin bu olduğunu ihbar ediyor (242. hadise müracaat).

41 Vakt-i zevâl demektir ki şemsin nısfü'n-nehârı kat'edip mağrib cihetine mebde-i meylidir. Bu, evvel-i vakti gösterdiği için bundan evvelki ibrâd hadislerine münâfi değildir.

42 Güneşin dipdiri olması henüz sıcağı geçmemiş ve levni tagayyür etmemiş, bembeyaz olması demektir ki bundan ikindinin tâcili müstehap olduğu istidlâl olunur. Nitekim Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hep bu re'ydedirler. Bunlar buna binaen zıll-i şems fey-i zevâlden sonra bir kâmet olduğu vakti tercih ederler. Ebû Hanîfe ise iki kâmet olduğu zamanı vakt-i istihbâb addeder.

43 Yatsı namazının vakt-i müstehabbı gecenin sülüs-i evvelinden nısfına kadardır. Âhir-i leyle kadar cevazına ise edille-i kâtıa vardır.

İbn Mes'ûd ile İbn Abbas radiyallahu anhüm hazerâtı ise sülüs-i leyleden evvel kılmayı tercih ederlermiş ki bunda İshak b. Râhûye ile Şâfiî ve Leys b. Sa'd onlara mülhak-tırlar. Şâfiyye'ye göre işânın dört vakti vardır: 1. Vakt-i fazilet ki evvel vaktidir; 2. Vakt-i ihtiyar ki, kavl-i esahha göre sülüs-i leyle kadardır; 3. Vakt-i cevâz ki fecr-i sâdıkın tulûuna kadardır; 4. Vakt-i özür ki akşam ile yatsıyı cemedene göre akşam namazının vaktidir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى بِالْمَدِينَةِ سَبْعًا
وَتَمَانِيًا الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğlen ile ikindiye, akşam ile yatsıyı (birlikte) yedi (rek'at) ve sekiz (rek'at) olarak kıldırdı.⁴⁴ {B543 Buhârî, Mevâkîit, 12.}

44 Burada leff ü neşr-i müşevveş vardır. Zira yedi rek'at akşam ile yatsının, sekiz rek'at da öğle ile ikindinin mecmû'-ı rekeâtıdır. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da yine İbn Abbâs radiyallahu anhumâdan ve diğer tarikten rivayet olunan bu hadiste, فِي غَيْرِ خَوْفٍ وَلَا سَفَرٍ "Havf olmadığı ve sefer de bulunmadığı halde..." {D1210 Ebû Dâvûd, Salatü's-sefer, 5.} ziyadesi olduğu gibi İmam Mâlik'in bunu işittiğinde, أَرَىٰ ذَٰلِكَ كَانَ فِي مَطَرٍ "Öyle anlıyorum ki bu şiddetli yağmur yağdığı bir günde olmuştur" dediği nakledilmektedir. Bu hadis, *Müslim* ile *Nesâî*'de de bu tarzda rivayet edilmişse de İmam Mâlik'in sözü yoktur. Müzdelife'de mağrib ile işâyı yatsı vaktinde kılmak hakkında bütün ümmetin ittifakı vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hacetü'l-Vedâ günü zuhr ile asrı Arafat'ta, mağrib ile işâyı Müzdelife'de –ki bu münasebetle orası cem' tesmiye olunur– kıldırmışlardır. Başka zaman ve mekânda cem'i eimme-i Hanefiyye ile İmam Evzâî tecviz etmezler. Maahâzâ havf, sefer ve yağmur özürlerinden dolayı zuhr ile asrı, mağrib ile işâyı bazı şartlar dahilinde cem'e kâil olanlar da çoktur. İbn Ömer ile Urve b. Zübeyr radiyallahu anhüm hazerâtı ve Saîd b. Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Zührî, Ebû Seleme, fukahâ-i Medîne'nin hepsi, daha sonra gelenlerden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel tecviz etmişlerdir. Bunlara göre şiddetli yağmur, cem'i tesvîğ eden a'zâr-ı şer'iyyedendir. Delilleri metindeki hadis ile o mânada olan ehâdis-i müteaddidir. Hanefiyye ise *Buhârî* ile *Müslim*'de mervî Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin, مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةً لَّغَيْرٍ وَقْتِهَا إِلَّا بِجَمْعٍ فَإِنَّهُ جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِجَمْعٍ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cem'den başka yerde vaktinin haricinde hiçbir namaz kıldırıldığını görmedim. Cem'de yani Müzdelife'de mağrib ile işâyı beraber kıldırdı ve ertesi gün sabah namazını vaktinden evvel kıldırdı" {Rivayet sadece Müslim'de tespit edilebilmiştir. M3116 Müslim, Hac, 292.} hadisine istinat ederler ki bu hadis haza da olsun seferde olsun herhangi iki namazı cemetmenin cevazını müş'ir olan bütün ehâdis ile ameli iptal etmiştir derler. Cem'e müteallik ehâdis-i sıhâhı da cemolunan namazların –evvelkisi âhir vaktine tehir, diğeri de evvel vaktinde kılmak suretiyle tâcil buyurulmasından dolayı bir araya getirilmiş gibi göründüklerini ve hakikatte her namaz vaktinde kılınmış olduğunu iddia ederler. Bu babdaki münâzarât-ı fukahâ uzundur. Burada zikri muvâfık düşmez. Yalnız envâ-ı ihtilâfâtı göstermek için şu kadarını söyleyelim ki yağmur olmadığı halde yalnız çamurdan dolayı İmam Şâfiî cem'i tecviz etmez. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel ise ederler, İmam Ahmed maraz ve havf illetlerini de yağmura ilhak eder. Çünkü şiddetli yağmurda cem'in illeti meşakkat olunca maraz ile havf da bi-tarîkı'l-evlâ illet-i cem' olabilir. Müteahhirîn-i Şâfiyye'den bazıları da bunu ihtiyar etmişse de İmam Şâfiî bunu câiz görmemiştir. Elyevm metrûk olan ictihâdattan biri de vakt-i haza da –fakat âdet etmemek şartıyla– cevâz-ı cem'dir ki bu re'ye İbn Sîrîn, Rebîâtürre'y, Eşheb, İbnü'l-Münzir, Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfiî ve ashâb-ı hadîsten bir cemaat muvafakat etmişlerdir. Bunların müstenedi metindeki hadisin Müslim tarafından rivayetinde, "İbn Abbas'a 'Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu

ne için yaptı?’ diye sordular. ‘Ümmetine zahmet olmasın için’ cevabını verdi” {M1629 Müslim, Müsâfirîn, 50.} ta’lîlinin bulunmasıdır. *Taberânî*’de de İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in zuhr ile asrı, mağrib ile işâyı cem’ buyurduğu ve sebebi sorulunca, “*Bunu ümmetime haraç olmasın diye yaptım*” {MK10525 *Taberânî, el-Kebîr*, X, 218.} cevabında bulunduğu rivayet ediliyor. Kezâlik Nesâî rivayetinde de İbn Abbas radiyallahu anhümânın bir defa da Basra’da bir meşguliyetinden dolayı fâsılasız olarak öğle ile ikindiye, sonra da yine fâsılasız olarak akşam ile yatsıyı kıldırıldığı zikrediliyor ki, Müslim’in rivayetine nazaran o meşgale bir hutbe imiş. İbn Abbas hazretleri hutbeye ikindiden sonra başlamışlar, gökte yıldızlar belirinceye kadar devam etmişler, sonra akşam ile yatsıyı birlikte kıldırılmışlar. Lâkin *Taberânî*’nin İbn Mes’ûd rivayeti biraz yukarıda yine sahâbî-i müşârûn ileyhten rivayet edildiğini beyan ettiğimiz Buhârî ile Müslim hadisi ile merdûd olduğu gibi havf da, yağmur da olmaksızın Medine’de cem’-i salâteyn buyurulduğuna dair olan rivâyât ile ekser-i fukâhâ ameli terkeylemişlerdir. Tirmizî, kitabı içinde mûcebince ameli terketmek hususunda ulemânın ittifak ettikleri yalnız bu hadis ile şârib-i hamrın dördüncü defasında katlolunacağı hakkındaki hadisten başkası mevcut olmadığını söylüyor (335, 425, 426 ve 427. hadislere de müracaat).

حَدِيثُ أَبِي بَرْزَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي ذِكْرِ الصَّلَاةِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَقَالَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ لَمَّا ذَكَرَ الْعِشَاءَ وَكَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَهَا وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا.

TERCÜMESİ

(Yine) Ebû Berze (Nadle b Ubeyd el-Eslemî) radiyallahu anhin (evkât-ı) salavât hakkında biraz yukarıda geçen (324 rakamlı) hadisi ki bu rivayette (sahâbî-i müşârûn ileyh) yatsı namazlarının vakti)nden bahsederken, “(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) bu (namaz)dan evvel uyumaktan ve ondan sonra da oturup konuşmaktan hoşlanmazdı” (ziyadesi) vardır.⁴⁵ {B547 Buhârî, Mevâkît, 13.}

.....

45 Yatsıdan evvel uyumak kerâhet-i tenzîhiyye ile mekruhtur. Zira uykuya dalmakla yatsı namazını fevtetmek korkusu vardır. Meğer ki uyandıracak kimse buluna! Kezâlik yatsıdan sonra oturup konuşmak da –ki buna semer ve müsâmere denir– mekruhtur. Çünkü bu da insanı taattan, kıyâm-ı leylden alıkoyduğu gibi sabah namazının fevtine de sebep olabilir. Maahâzâ müzâkere-i ilm, misafir ağırlamak, ehl ü iyâl ile görüşmek gibi hayırlı işlerden dolayı uykuyu bir müddet tehir etmekte de hiç kerahet yoktur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُصَلِّي الْعَصْرَ ثُمَّ يَخْرُجُ الْإِنْسَانُ إِلَى
بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ فَيَجِدُهُمْ يُصَلُّونَ الْعَصْرَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Biz (vaktiyle) ikinci namazını kılardık. Sonra insan Benî Amr b. Avf (yurdun) a giderdi de onları ikindiye kılıyor bulurdu.⁴⁶ {B548 Buhârî, Mevâkît, 13.}

.....

46 Benî Amr b. Avf Medîne-i Münevvere'ye 2 mil mesafede *Kubâ'* da sâkin idiler. Rençber oldukları için ikindi namazını evvel-i vaktinden tehir ederlermiş demek oluyor. Bundan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı asrı tâcil ile evvel-i vaktinde kıldırdıkları mânasını çıkaranlar varsa da şârih Aynî hadisin mevkuf olduğuna bakarak bu hükmü zaafa uğratmak tarafına meylediyor. Lâkin Buhârî'nin müteakiben rivayet ettiği hadis de Aynî'nin itirazına hak verilmeyecek gibi görünüyor. Rivayet şudur: Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl radiyallahu anhu –ki sığâr-ı sahâbedendir– şöyle diyor: Bir defa Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhu'nun arkasında salât-ı zuhru kıldık. Sonra Enes b. Mâlik radiyallahu anhu gittik ki ikindiye kılıyordu. Ona, “Amcacığım! Şu kıldığın ne namazdır?” diye sordum. “İkinci namazdır, bu namaz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile vaktiyle kıldığımız namazdır” dedi. {B549 Buhârî, Mevâkît, 13.} Ehl-i hadisçe sahâbenin, “Şöyle yapardık, böyle ederdik” diye rivayetleri bahsolunan fiillerin ahd-i celîl-i nebevîde emir veya hiç değilse takrir buyurulan fiillerine mahmûl olup bu gibi ehâdis-i mevkûfeleri merfû hüküm ve kuvvetindedir. Bâhusus bu hadisin Nesâî rivayetinde, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْعَصْرَ. {N508 Nesâî, Mevâkît, 8.} suretinde vârit olması merfû olduğuna şüphe bırakmıyor.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفَعَةً حَيَّةً فَيَذْهَبُ الدَّاهِبُ إِلَى الْعَوَالِي فَيَأْتِيهِمْ وَالشَّمْسُ مُرْتَفَعَةً وَبَعْضُ الْعَوَالِي مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَمْيَالٍ أَوْ نَحْوِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, güneş henüz yüksek ve dipdiri iken ikindi namazını kıldırır-

di. (Namazdan sonra) avâlîye giden insan oraya varırdı da güneş hâlâ yüksek bulunurdu.

(Râvi -ki ya Enes ya ondan rivayet eden Zührî'dir- der ki:) Avâlînin bazı (yerler)i Medine'ye 4 mil, ya ona yakın (mesafe)dedir.⁴⁷ {B550 Buhârî, Mevâkît, 13.}

.....

47 “Avâlî” Medine civarında Necid cihetine doğru meskûn olan yerlerin ismidir ki en yakın mâmuresi 2, en uzak yerleri 6 ilâ 8 mil mesafede idi. Bunun için bu hadisin râvileri kâh böyle 4 mil takdir ettikleri gibi kâh 2, kâh 6, kâh 3 mil dedikleri de vardır. Mesafe beyanından maksat ikinci namazını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdularını anlatmaktır. Bu mevkiin ismi 78. hadiste de geçmişti.

329

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الَّذِي تَفُوتُهُ صَلَاةَ الْعَصْرِ
كَأَنَّمَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ.

TERCÜMESİ

(Abdullâh) b. Ömer radiyallallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: İkinci namazını kaçıran kimse sanki ehl (ve iyâl)ini de, malını da elinden kaçırmış, (helâklarıyla musâb olmuş) gibidir.⁴⁸ {B550 Buhârî, Mevâkît, 13.}

.....

48 Ehl ve evlâdı katlolunmuş, servet ve sâ mânâ telef olmuş kimsenin musibeti ne kadar büyük ise bir ikinci namazını geçiren kimsenin musibeti de o kadar büyüktür. Bu namazın geçirilmesi ya gurûb-ı şemse ya vakt-i muhtardan sonraya ya ısfirâr-ı şems zamanına kadar amden tehir etmektir. Salavât-ı hams içinden ikindinin tahsisi hakkında türlü türlü tevcîhat varsa da en doğru söz Cenâb-ı Hak istediği namaza istediği fazileti tahsis etmiş demektir.

330

عَنْ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي يَوْمٍ ذِي غَيْمٍ بَكَرُوا بِصَلَاةِ الْعَصْرِ فَإِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ تَرَكَ
صَلَاةَ الْعَصْرِ فَقَدْ حَبَطَ عَمَلُهُ.

T E R C Ü M E S İ

Büreyde (b. Husayb el-Eslemî)⁴⁹ radiyallahu anhtan: Bulutlu bir günde şöyle demiştir: İkinci namazını tâcil ediniz.⁵⁰ Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim salât-ı asrı (amden) terkederse ameli bâtil olur”⁵¹ buyurdu. {B553 Buhârî, Mevâkîit, 15.}

.....

49 Hayli rivâyâtı olan bir sahâbî-i celîldir. 62 sene-i hicriyyesinde Merv’de gazâda iken vefat etmiştir. Horasan diyarında âlem-i cemâle en son intikal eden sahâbîdir. Müşârün ileyhın kıssa-i İslâm’ı da zikre şayandır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize taraf-ı Hak’tan hicrete izin çıktığı zaman maiyyet-i risâletpenâhîlerinde Ebû Bekir es-Sıddîk ile mevlâsı Âmir b. Führeyre radiyallahu anhümâ olduğu halde Mekke’den gizlice Medine’ye doğru yollanmışlardı. Suikaste azmetmiş olan kefare-i Kureyş de kendilerini bulup getirene büyük mükâfatlar vaad ettikleri için güzergâhtaki kabâilden bu vaadi duyanlar tamaha kapılıp yollarda taarruza hazırlanmışlardı. O cümleden olarak Büreyde b. Husayb el-Eslemî es-Sehmî de –kendi rivayetine nazaran– Benî Sehm’den yetmiş süvari ile birlikte belki rastlarını diye çıkmıştı. Karşılaştıklarında Nebî-i Hüdâ ve Bedreka-i Hüdâ aleyhi ekmelü’t-tehâyâ efendimiz, “*Sana kim derler?*” diye sormuşlar. “Büreyde” deyince hemen Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anha dönüp, *قَدْ بَرَدَ أَمْرُنَا وَصَلَحَ* “*Muhakkak bizim iş serinledi ve salâh buldu*” diyerek tefe’ül buyurmuşlardır. Sonra “*Kimlerdensin?*” diye sual buyurmuşlar. “Eslem’denim” cevabını alınca *سَلِمْنَا* “*Selâmeti bulduk*” buyurmuşlardır. Sonra, “*Eslem’in hangi kolundan?*” diye sormuşlar. “*Benî Sehm’den*” cevabını alınca *خَرَجَ سَهْمُكَ يَا أَبَا بَكْرٍ* “*Yâ Ebû Bekir! Senin sehmin, nasibin çıktı*” buyurmuşlardır. Ondan sonra sıra Büreyde’ye gelip Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize, “Ya sen kimsin?” diye sordu. *أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ* cevabını alınca *أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ* deyip bu kadar bozuk bir niyet ile çıkmışken kendisi de, beraber getirdikleri de hep birden iman ettiler. سبحان مقلب القلوب! Büreyde radiyallahu anh, “Allah’a hamd ve senâ ederim ki bizler mükreh olmayarak tav’an müslüman olduk” dermiş. Ertesi gün Büreyde de, “Yâ Resûlellah! Yanında livâ olmaksızın Medine’ye girmen münasip değildir” demiş ve başından sarığını çözüp mızrağının ucuna bağlamış, Medine’ye girinceye kadar elinde livâ-i Muhammedî olarak önleri sıra yürümüş durmuş (radiyallahu anh). {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Abdülber, et-Temhîd, XXIV, 73.}

50 Bulutlu günde tâcilin hikmeti güneşin gayr-i mer’î olmasından dolayı namazı vakt-i muhtardan sonraya bırakmak yahut farkında olmaksızın guruba kavuşmak korkusudur. Bundan dolayı fukahâ-i Hanefiyye bile bulutlu günde salât-ı asrın tâcilini müstehap görmüşlerdir.

51 Usâtı tekfir eden Havâric bu hadisi kendilerine senet ittihaz ederek فَقَدْ بِالْإِيمَانِ فَحَدَّثَ *Her kim iman edilecek şeye küfrederek, tasdik etmezse amel-i sâlihi heba olur*^a âyet-i kerîmesini müfessir ehâdîs-i şerifeden addederler. Halbuki biraz dikkat edilse, iş onların dedikleri gibi olursa âyetin mefhumu ile hadisin mantuku müteâzır çıkar. Çünkü âyet-i kerîmenin mefhumu, “İman edilecek şeye kâfir olmayanın ameli bâtil olmaz” iken hadisin mantuku, “Salât-ı asrın farziyetine iman ettiği halde terkeden kimsenin ameli bâtil olur” suretindedir. O halde bu namazı terkedenin sevâb-ı ameli –sonradan kazâ etse bile– heder olur yahut azalır yahut diğer a‘mâl-i sâlihasının sevapları kendisine tövbesine mevkufen ancak verilir ya da 332. hadiste beyan olunan melâikenin hüsn-i şehâdetinden mahrum kalır gibi zecir ve teşdîdi hâiz mânalarla te’vil etmek ciheti taayyün etmiş olur.

عَنْ جَرِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَنَظَرُ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ هَذَا الْقَمَرَ لَا تَضَامُونَ فِي رُؤْيَيْهِ فَإِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تَغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا ثُمَّ قَرَأَ وَسَبَّحَ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ.

TERCÜMESİ

Cerîr (b. Abdullah el-Becelî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bir gece Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulunuyorduk (ayın on dördüne müsâdif idi). Kamere bakıp buyurdu ki: “Şu ayı nasıl rü’yetinden hiçbiriniz mahrum olmaksızın (yahut biribirinize gösterebilmek için sıkışıp üst üste yığılmanıza hâcet kalmaksızın hepiniz zahmetsizce⁵²) görüyorsanız, Rabbiniz (teâlâ ve tekaddes hazretleri)ni de öylece göreceksiniz.⁵³ Artık güneşin tulûundan da, gurubundan da evvelki namazların hiçbirinden alıkonmamak elinizden gelirse⁵⁴ (ona) çalışınız. Sonra (Cerîr radiyallahu anh) وَسَبَّحَ ⁵⁵ âyet-i kerîmesini okumuş. {B554 Buhârî, Mevâkîf, 16.}

.....

52 Bu terdîdli tercüme metindeki تَضَامُونَ lafzının تَضَامُونَ suretinde de rivayet edilmiş olduğundan nâşîdir. Kavis içindeki elfâz, ikinci tarz-ı rivâyetin tercümesi olmuş olur. Zahmetsizce görmekten maksat acaba görünüyor mu, görünmüyor mu? diye aramak zahmetine katlanmaksızın gökyüzünde ayı, güneşi görür gibi âşikâr görmektir.

53 Bu, mer'îyi mer'îye değil, rü'yeti rü'yete teşbihtir ki bilcümle kütüb-i ehâdîsteki rivâyât-ı adîdenin elfâzı hep bunu müeyyiddir. Yevm-i kıyâmette ibâdullâh-ı mü'minîne Rablerinin cemâl-i pâkini bilâhicab rü'yet ve müşahede müyesser olacağına –Mu'tezile ile Havâric'den başka– tavâif-i İslâmiyye'den hiçbirinin şek ve şüphesi yoktur. Buna müteallik hadisleri –içlerinde Ebû Bekir, Ali, Muâz b. Cebel, İbn Mes'ûd, Ebû Mûsâ el Eş'arî, İbn Abbas, İbn Ömer, Huzeyfe, Ebû Ümâme, Câbir b. Abdullah, Enes, Ammâr, Zeyd b. Sâbit, Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhüm ecmaîn gibi ekâbir-i muhâcirîn ve ensar bulunan– lâ-akal yirmi kadar sahâbî rivayet etmiş olduklarından bunlar mânen mütevâtir oldukları gibi رَبَّهَا نَاطِرَةٌ. اِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ^a ile اَوَّجُوهُ يَوْمَئِذٍ لِّمَحْجُوبُونَ^b âyet-i kerîmeleri de bu davayı müeyyiddir. Sûre-i Yûnus'taki وَزَيَادَةُ الْحُسْنَى^c âyet-i kerîmesinde olan “ziyade”yi de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem –Enes'in, Übey b. Kâ'b'ın, Kâ'b b. Ucre'nin rivayetlerine nazaran– Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin vech-i kerîmine nazar ile tefsir buyurmuşlardır. Rü'yet-i bârîyi istib'âd ve inkâr eden Mu'tezile ile Havâric, hâlikı mahlûka, bâhusus mevcûdât-ı maddiyyeye teşbihten sakınmakta ifrat göstererek nusûsun mütevâtir olanlarını te'vile, olmayanlarını inkâra kalkışıyor ve Ehl-i sünnet'e siz Allah'ı bize benzetiyorsunuz diye hücum ediyorlar. Halbuki Ehl-i sünnet içinde Hak celle ve alâyı eşyâ-yi maddiyye kabilinden zannedip de maddiyat, âlem-i süflî rü'yet edilir gibi rü'yet olunur diyen yoktur ki kendilerine bu yüzden hücum etmek muhik olsun. Onlar te'vile muhtaç olmayan mütevâtir ya müstefiz ve şâyî haberlere istinaden bu itikadda bulunuyor ve muhbir-i sâdıkın bildirdiği ahabâr-ı sâdıkayı inkâra mahal yoktur diyorlar. Hem de te'vil ve inkâra neden ihtiyaç olsun? Rü'yet-i ebsâr dediğimiz hakikatte gözün değil, ruhun fiili değil midir? Eşyayı hakikatte gören benim. Gözüm bir aletten; gözlük, dürbün, hurdebîn gibi maddiyatı göstermeye yarar bir âlet-i kâsıradan başka bir şey değildir. Göz ile görünmeyen eşyanın bir takımı –ziyâyı şerâit-i muayyene dairesinde teksif eden bu âlât-ı muîne sayesinde ve yine göz vasıtasıyla– görülebildiği gibi ziyâyı bertaraf ettikten sonra radyoskopi sayesinde röntgen şuâlarını da, gayri şeffaf bir hâil arkasındaki birçok eşyayı da gözümüz bize gösterir. Demek ki gözümüz bazı şerâitin tahakkuk etmesi, yahut bazı mevâniin bertaraf olması sayesinde ahvâl-i âdiyede göremediğimiz meselâ bir Müşteri ya Zuhâl peykinî, bir damla kandaki milyonlarca hayvancıkları, dîdelerden mestûr olan izâm ve ahşamızı bize, yani mubsır ve müdrik-i hakîkî olan nefsimize, ruhumuza gösterebiliyormuş. Buna kıyasen şürût-ı rü'yetin –ta'bîr-i diğerle rü'yet namını verdiğimiz idrâk-i mahsûs, nefsimizin şürût-ı husûlünün– tebeddülü sayesinde elyevm gayr-i mer'î olan şeylerin bize mer'î hale gelmesine ne mani vardır? diyebiliriz. Bir kere âlem-i âhirette hâkim olan kavânîn-i tekevvün ve bekâ, bu bildiğimiz kavânîne hiç de benzemez. Mevt

a el-Kıyâme, 75/22, 23.

b el-Mutaffifîn, 83/15.

c Yûnus, 10/26.

ve fenâ denilen ma'na kendisinden mürtefi' olan bir âlem hiç buraya benzer mi? Burada nice şeylerin rü'yetine hâil olan şürût-ı maddenin kendileri bile orada hâil olmayabilir. İçinde bulunduğumuz âlem-i maddîde bile tehzîb-i nefse muvaffak olmuş birçok erbâb-ı kemâlâtın dîdelerinden perde ve hicab sıyrılıp yukarıda mevzubahis olan âlât-ı muîneye bile muhtaç olmaksızın herkesin gözüne münkeşif olmayan şeyleri görmek, hatta gayri maddî olan cin ve melâikeyi müşâhede eylemek kendilerine müyesser olmuştur.

Öteki âlemde de ya aslen mühezzep olmuş ya ahvâl-i ba's ve nüşûr ile ya da bir müddet devam eden azâb-ı cahîm ile kesb-i safâ etmiş muvahhidînin hiç de bugünkü şerâite benzemeyen şerâit-i kevnîyye dahilinde mevkıfta ve âlem-i cinânda rü'yet-i bârî ni'met-i uzumâsına mazhar olmalarına, ehl-i nârın da rü'yete hâil şerâit içinde hicab ve husran içinde kalmalarına mâni'-i aklî yoktur. Bu devamıza karşı serdedilecek itirâzâtın kâffesi bu âlemdeki şerâite nazaran ve الشَّاهِدِ عَلَى الْغَائِبِ نامی verilen delîl-i fâsid cümlesindendir. Halbuki bakılsa bu âlemde bile "filân şeyin rü'yeti muhaldır" davası mesmû' olamaz. Zira rü'yeti muhal zannolunan nice şeyler bilfiil rü'yet edilmiştir. Daha nelerin rü'yet edilebileceğini de şimdiden tahmin etmek mümkün değildir. Hulâsa mâ ba'd-i mevte mâ kabline kıyas etmek câiz değildir. فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا. "İnsanlar uykudadır. Öldükleri vakit uyanırlar." (Bu söz Hazret-i Ali'ye ve bazı sufilere nispet edilmiştir. Bkz. Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 378, no: 2795.)

54 Yani bu iki namazı kılmaktan alıkoyacak sabah uykusu, gündüzkü alışveriş meşgaleleri gibi mevânî bertaraf etmek elinizden gelirse demektir. Müslim'in rivayetinde tasrih edildiği üzere güneşin tulûundan evvelki namaz salât-ı fecr, gurubundan evvelki namaz da salât-ı asrdir. Salavât-ı mefrûzanın hepsi de fazilette mütesâvîdir. Ancak her birinin kendine has bir meziyet ile diğerlerinden mütemâyiz olmasına da mani yoktur. Bu iki vakte has olan fazilet ve meziyet bundan sonraki hadîs-i şerifte melâike-i leyl ile melâike-i nehârın zamân-ı ictimâları ve a'mâl-i mü'minînin bârigâh-ı Rabb-i izzete ref ve arzı gibi hususiyetler olup bu iki vakitte huzûr-ı hüdaya çıkan a'mâlin mükâfatı da yevm-i âhirette huzurda müşâhede-i dîdar olmak pek yakışır.

55 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: *Şemsin tulûundan evvel de, gurûbundan evvel de rabbine tesbih ve tahmîd eyle.* {Kâf, 50/39.} Vallahu a'lem.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَتَعَاقَبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ وَيَجْتَمِعُونَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الْعَصْرِ ثُمَّ يَرْجِعُ الَّذِينَ بَاتُوا فِيكُمْ فَيَسْأَلُهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي فَيَقُولُونَ تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ وَأَتَيْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir⁵⁶: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (Hergün) birtakım melâike geceleyin, diğer takım melâike de gündüzün yekdiğeri müteakip size gel(ip içinizde kal)ırlar. Bunlar sabah ile ikindi namazlarında buluştuktan sonra (evvelce) içinizde kalmış olanlar semaya urûc ederler.⁵⁷ Rableri (teâlâ ve tekaddes hazretleri namaz kılmış kullarının) hallerine a'lem iken (yine o meleklerle, “Kullarımı ne halde bıraktınız?” diye sorar. Onlar da, “Onları namaz kılariken bıraktık. Nitekim namaz kılarlarken bulmuştuk” cevabını verirler.⁵⁸ {B555 Buhârî, Mevâkît, 16.}

56 En mufasssal rivayet İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde merfûan vâki olan rivayettir ki tercümesi şudur: “*Gece melâikesi ile gündüz melâikesi sabah ile ikindi namazlarında sizde birleşirler. Salât-ı fecrde içtimâ ettikten sonra gece melâikesi (semaya) suûd edip gündüz melâikesi kalırlar. Salât-ı asrda da birleşirler.* (Bu defa da) *melâike-i nehâr suûd edip melâike-i leyl kalırlar.* (Suûd edenlere) *Rableri teâlâ ve tekaddes hazretleri... sual eder. İlâ âhirih.*” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 165, no: 322.} Diğer rivâyât hep bu rivayetin muhtasarıdır. Hâfız Ebû Nuaym'ın rivayetinde, “İki takım hârisler yani melâike-i leyl ile melâike-i nehâr sabah namazında buluşup selâmlaşırlar. Ondan sonra gece melekleri suûd edip gündüz melekleri kalırlar” denilmiştir ki bu rivayete nazaran her iki vakitte nüzûl-i melâike vâki olursa da suûdları, yalnız salât-ı fecirden sonra olmuş olur. Bunu müeyyid olarak Ebû Hüreyre radiyallahu anhın, “Gece melekleri gündüz melekleriyle salât-ı fecrde buluşurlar. İsterseniz *وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا*^a âyet-i kerîmesini okuyunuz” dediği de rivâyâtta vardır. {B4717 Buhârî, Tefsîr, 17.} Rivayetin bu suretinde de her iki sınıf melâikenin nüzûl ve urûcunda teâkub vâki olur ve iki rivayet beyrinde teâruz olmaz. Bu takdirce teâkubun sureti şöyle olmuş olur: İkinci namazında gece melekleri inerler. Sabah namazında semadan inen gündüz melekleriyle buluşup öbür ikindiye kadar birlikte bulunurlar. İkinci kılındıktan sonra bir gün evvel nüzûl eden gece melekleri urûc edip onların yerine yeniden nüzûl eden gece melekleri kâim olur ve gündüz melekleriyle beraber sabah namazı kılınıncaya kadar kalırlar. Sabah namazından sonra bir gün evvel nüzûl eden gündüz melekleri urûc edip gece melekleri yeniden nüzûl eden gündüz melekleriyle birlikte ikindi namazına kadar kalırlar ve helümme cerrâ, bu surette her inen taife bir gün bir gece benî âdem ile beraber cemaatlerde hazır bulunmuş olurlar.

57 Her iki takım melâikenin namaz vaktinde vürûd ve sudûru ve müslümanlarla birlikte namazda hazır olmaları, mü'minîn-i benî âdem hakkında bir lutfu kerem-i ilâhîdir ki

a el-İsrâ, 17/78.

melekleri Cenâb-ı Hak insanların ahsen-i ahvâline muttali kılıp haklarında hüsnüsenâ ve şehâdetde bulundurmuş oluyor. Fe lillâhi'l-hamdü ve'l-minnetü.

58 Müminînin yekdiğere hüsnüşehâdet etmeleri meşhûdün leh hakkında indellah vesîle-i rahmet olduğu için melâikenin müminler hakkındaki bu şehâdetleri de elbette bâis-i rahmet-i ilâhiyyedir. Cânib-i Hak'tan bu suallerin kendilerine iradı bu cevapları alıp rahmete bahane kılmak hikmetine müstenit olduğu gibi Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın zamân-ı hilkat ve istihlâfında melâikenin بِحَمْدِكَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ “Yâ Rab! Yerde orayı fesada verecek ve türlü türlü kanlar dökecek mahlûkat mı yaratacaksın? İşte biz zât-ı pâk-i akdesine tesbih ve tahmîd edip ve hakk-ı ehakk-ı ulûhiyyetinde takdis ile meşgul olup duruyoruz”^a demelerine karşı اِنِّيْ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ “Şüphesiz ki ben sizin bilmediklerinizi bilirim”^b cevâb-ı sübhânîsini tahkikan kendilerini ilzâm ile tıynet-i âdemiyyeden bile teşbih ve tahmîd ve takdis sâdır olabileceğini itiraf ettirmek hikmetinden de hâlî olmasa gerektir. İbâdât ve taatimize muttali olan bu melekler esahh-ı akvâle göre hayır ve şer a'mâlimizi yazmakla müvekkel olup mâdâme'l-hayât yanımızda duran ve ba'de'l-memât kabrimizin başından ayrılmayan hafazadan başka meleklerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَدْرَكَ أَحَدُكُمْ سَجْدَةً مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَلْيَتِمَّ صَلَاتَهُ وَإِذَا أَدْرَكَ سَجْدَةً مِنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَلْيَتِمَّ صَلَاتَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Biriniz ikinci namazından bir secdeyi⁵⁹ gün batmadan evvel yetiştirecek olursa namazını tamamlasın.⁶⁰ Sabah namazından da bir secdeyi gün doğmadan yetiştirecek olursa namazını tamamlasın.⁶¹ {B556 Buhârî, Mevâkît, 17.}

.....

59 Burada secdeden maksat rükû ve sücûd ile beraber bir rek'at demektir. Bir rek'at sücûd ile tamam olduğu için cüz'-i ahîrinin ismiyle tesmiye buyurulmuş oluyor. Nitekim bu tefsir, Buhârî'nin yine Ebû Hüreyre'den olan diğer rivayetinde –salât-ı subh, salât-ı asrdan

a el-Bakara, 2/30.

b el-Bakara, 2/30.

evvel zikredilmek suretiyle– aynı mânanın سَجْدَةً yerine رُكْعَةً lafzıyla irat buyurulmuş olmasıyla sabittir. {B579 Buhârî, Mevâkit, 28.} Ahmed b. Menî'in *Müsned*'inde de رُكْعَةً lafzı ile fakat sadedinde olduğumuz hadisin tertibine göre evvelâ salât-ı asr zikredilerek rivayet olunmuştur. *Sünen-i Nesâî* ile *Sahîh-i İbn Hibbân*'da ise ... صَلَاةَ الْعَصْرِ. إِذَا أَدْرَكَ أَحَدُكُمْ أَوَّلَ السَّجْدَةِ مِنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ. {N516 Nesâî, Mevâkit, 11.} suretinde mervîdir.

60 “Tamamlasın” mânasına olan فَلْيَتِمَّ yerine *Sünen-i Beyhakî*'de فَقَدْ أَدْرَكَ “O namazı yetiştirmiş olur” suretinde rivayet olunmuştur. Bu rivayette, “Sabah namazının tulû'-i şemsten evvel bir, tulû'dan sonra da bir rek'atını yetiştirirse namazı yetiştirmiş olur” denilmiştir {BS1816 Beyhakî, *el-Kübrâ*, I, 502.}. مَنْ صَلَّى رُكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى مَا بَقِيَ بَعْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَلَمْ تَفُتَّهُ. وَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ فِي الصُّبْحِ *Her kim ikindinin bir rek'atını gün batmadan yetiştirdikten sonra kalanını ba'de'l-gurûb kılarırsa ikindiye kaçırmamış olur. Sabah namazı için de böyle söyledi*” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, II, 56.} rivayeti ise itmâm hakkındaki emrin idrak ve adem-i fevât mânasına geldiğinde daha ziyade sarahatî hâizdir.

61 Yukarıdan beri zikredilen ehâdîs ile o mânada vârit olan ahhâr-ı adîdeye binaen gurubdan evvel ikindi namazının bir rek'atı kılındıktan sonra gün batarsa namaz bâtil olmayıp itmâmı lâzım geldiğinde fukahânın ittifakı vardır. Sabah namazı hakkında da cumhurun kavli budur. Yalnız fukahâ-i Hanefiyye salât-ı subh itmâm edilmeden gün doğarsa namaz bâtil olur derler. Butlân-ı salâtın onlara göre illeti, vakt-i nehyin dahil olmasıdır. Fukahâ-i Hanefiyye'den Tahâvî bu surette salât-ı fecrin idrâk edilmiş olacağına dair olan hadisleri te'vil ederek idrake sabînin hîn-i bulûğu, hayızın zamân-ı tuhru, kâfirin ân-ı İslâm'ı sabah namazından ancak bir rek'at yetiştirebilecek vakte müsâdif olursa kendilerine o namaz farz olur mânasını veriyor. Ona karşı da Buhârî'nin, مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ “Her kim namazın bir rek'atını idrak ederse, o namazı idrak etmiş olur” {B580 Buhârî, Mevâkit, 29.}; Nesâî'nin, مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ كُلَّهَا إِلَّا أَنَّهُ يَقْضِي مَا فَاتَهُ “Her kim namazın bir rek'atını idrak ederse o namazın bütünü idrak etmiş olur. Şu kadar ki yetiştirilememiş olanı kazâ etmiş olur” {N559 Nesâî, Mevâkit, 30.}; Beyhakî'nin de daha sarîh olan, مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصُّبْحِ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَلْيَصِلْ إِلَيْهَا أُخْرَى “Her kim sabah namazından bir rek'atı gün doğmadan yetiştirirse ona bir rek'at daha zammetsin” {BS1818 Beyhakî, *el-Kübrâ*, I, 502.} hadisleri ile ihticâc ediliyor. Şârih-i Buhârî Aynî de idrâk-i salât-ı fecre ait hadislerin evkât-ı kerahet hakkındaki ehâdîs-i nehy ile mensuhiyetini iddia etmekle beraber uzun uzadıya ta'lîlât-ı fıkhiyyede bulunuyor. Hâsılı bu, beyne'l-fukahâ pek nizâlî bir mesele olduğundan tafsilini kütüb-i fıkhiyyede aramak iktizâ eder.

Bu hadis namazın bir cüzünü vaktinde, bâkisini vaktinin haricinde kılan kimsenin namazı edâ mıdır? Kazâ mıdır? Rek'atın hangi cüzünde imama yetişilirse idrak edilmiş olur? Cumanın hangi cüzünde imama uyarsa cumayı idrak etmiş sayılır? gibi birçok mesâil-i ictihâdiyyeye daha kapı açıyor ki bunların da tafsillerini ve fukahânın o hususlardaki ihtilâflarını öğrenmek için kütüb-i hilâfiyyeye bakmalıdır. Herhalde vakit namazını bilâözür böyle dar bir zamana kadar tehir etmek günahdır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّمَا بَقَاؤُكُمْ فِيمَا سَلَفَ قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ كَمَا بَيْنَ صَلَاةِ الْعَصْرِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ أُوتِيَ أَهْلُ التَّوْرَةِ التَّوْرَةَ فَعَمِلُوا حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ النَّهَارُ عَجَزُوا فَأَعْطُوا قِيرَاطًا ثُمَّ أُوتِيَ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ الْإِنْجِيلَ فَعَمِلُوا إِلَى صَلَاةِ الْعَصْرِ ثُمَّ عَجَزُوا فَأَعْطُوا قِيرَاطًا قِيرَاطًا ثُمَّ أُوتِينَا الْقُرْآنَ فَعَمِلْنَا إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ فَأَعْطِينَا قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ فَقَالَ أَهْلُ الْكِتَابَيْنِ أَيُّ رَبَّنَا أُعْطِيتَ هَؤُلَاءِ قِيرَاطَيْنِ قِيرَاطَيْنِ وَأَعْطَيْتَنَا قِيرَاطًا قِيرَاطًا وَنَحْنُ كُنَّا أَكْثَرَ عَمَلًا قَالَ اللَّهُ هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ أَجْرِكُمْ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَا قَالَ فَهُوَ فَضْلِي قِيرَاطًا وَأَنْتُمْ كُنَّا أَكْثَرَ عَمَلًا قَالَ اللَّهُ هَلْ ظَلَمْتُكُمْ مِنْ أَجْرِكُمْ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَا قَالَ فَهُوَ فَضْلِي أَوْتِيَهُ مَنْ أَشَاءُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellemden (şu temsili) işittim. Buyuruyordu ki: Sizden evvel gelen ümmetlere nisbetle sizin (dünyada müddet-i) bekânız (bütün güne nisbetle) ikindi namazından gurûb-ı şemse kadar (olan müddet gibi)dir.⁶² Ehl-i Tevrat'a Tevrat verildi. (Onunla) âmil ol(up çalış)tılar. Lâkin gün yarısı bulunca çalışmaktan âciz kal(ıp vazgeç)diler. (Fakat) kendilerine (yine) birer kırat (olan gündelik) verildi. Ehl-i İncil'e (de) İncil verildi. Onlar da ikindi namazı vaktine kadar (onunla) âmil ol(up çalış)tıktan sonra âciz kal(ıp vazgeç)tiler. Onlara da birer kırat (olan gündelik) verildi. Sonra bize Kur'an verildi. Gurûb-ı şemse kadar çalıştık ve bize ikişer kırat olarak (gündelik) verildi.⁶³ Bunun üzerine ehl-i Tevrat ile ehl-i İncil, "Ey Rabbimiz! Onlara ikişer kırat, bize ise (yalnız) birer kırat verdin. Halbuki biz daha çok çalıştık" derler. Allah (celle ve alâ hazretleri) de "(Bütün gün çalıştığınıza göre şart edilen) gündeliğinizden bir şey kestim mi ki?" diye sorar. Onlar, "Hayır (kesmedin yâ Rab!)" derler. O da, "İşte o, benim (kerem ve) fazlımdır ki dilediğime veririm" buyurur.⁶⁴ {B557 Buhârî, Mevâkîit, 17.}

62 Salât-ı asra ait hadisler meyanında Buhârî'nin bu mesel-i nebevîyi zikretmesine sebep, metn-i hadîsteki, إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ ibaresidir. Vakt-i asr her şeyin zılli iki misli olduğu zaman dahil olur diyenler, bu ibarenin zımnındaki işaret ile de ihticâc etmek isterler. Çünkü siyâk-ı kelâm müddet-i asrın azlığına delâlet eder. Mebde-i asr,

zıllin bir misli olduğu zamandan itibar edilse, nisfû'n-nehârdan ikindiye kadar çalışanların müddet-i ameli kendilerinden sonrakilere ya müsavi ya daha az olmuş olur ki bu takdirce temsildeki kuvvet azalmış olur.

63 *Buhârî*'de bu hadisi müteakip Ebû Mûsâ el Eş'arî radiyallahu anhtan rivayet edilen hadiste ise mesel-i nebevî başka siyaktır. Bunda şöyle deniliyor: “*Müslümanlara karşı yehûd ile nasârânın hali şuna benzer ki bir adam birtakım kimseleri (sabahtan) gecenin hulûlüne kadar (çalışmak üzere) istîcâr etmiş. (Bu rençberler) günün yarısına kadar çalıştıktan sonra, ‘Senin (vereceğin) gündeliği istemeyiz’ de(yip savuşmuşlar, tamâm-ı ücreti hak etmemişler). O adam başkalarını istîcâr edip kendilerine, ‘Şu günü tamamlayın da şart ettiğim gündeliği size (eksiksiz) vereyim!’ demiş. (Bu ikinci takım da) çalışmaya koyulmuşlar, ikindi namazı vakti gelince bunlar da (işten vazgeçip) ‘Çalıştığımız senin olsun (gündelik) filân istemeyiz’ demişler. (Bu sefer yine) başkalarını istîcâr etmiş de onlar günün kalan miktarında gün batıncaya kadar çalışmışlar ve (kendilerinden evvelki) her iki takımın gündeliklerini tas-tamam olarak hak etmişler.*” {B558 Buhârî, Mevâkît, 17.}

Şârih Aynî'nin bu babdaki mütalaâtını nakledelim. Diyor ki: Bu, Allah Teâlâ'nın emrettiğini terkeden yehûd ve nasârâ ile Hakk'ın hidayetini ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiğini kabul eden Müslümanlar hakkında darbedilmiş bir meseldir. Bu hadisten (yani Ebû Mûsâ el Eş'arî radiyallahu anhtan) maksat şudur: Nebîlerinin emir ve nehyi ile dünya kaldıkça âmil olmak üzere bazı kimselere (yani yehudiye) Mûsâ salavâtullahi ve selâmühû aleyh efendimizin dini teşrî' olundu. Tâ Îsâ salavâtullahi ve selâmühû aleyh efendimiz cânib-i Hak'tan ba's buyurulunca Nebî-i kerîm-i müşârûn ileyhe ittibâ' ile memur oldular. Onlar ise bu tekliften ibâ edip getirdiği şeylerden teberri eylediler. Îsâ aleyhi's-alâtü ve's-selâmın getirdiği şeylerle başkaları âmil oldular. Nebî-i müşârûn ileyhe de ümmetine, memur oldukları şeylerle dünyanın kalan müddetince âmil olmalarını emretti. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ba's buyuruldu ve getirdiği şeyler mücebince amel etmelerini emreyledi. Onlar ise ibâ ve isyan ettiler. Allah Teâlâ da müslimîni getirdi ki onlar getirdiği şeylerle kıyâm-ı sâat zamanına ve müddeti ikmal edinceye kadar âmil oldular. Bundan dolayı bütün müddet-i dünya içinde Allah'a ibadet ve taat üzere amel edenin ecir kadar me'cûr oldular. Tıpkı gündüzü tamamlayan rençberlerin bütün günün ücretine nâil olmaları gibi.

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ hadisine göre Cenâb-ı Hak yahudilerin müddet-i amellerini günün tamamına nisbetle takdir buyurup ona göre ecir vermiş oluyor. Tâ şeriatları Îsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın şeriatı ile mensuh oluncaya kadar. Sonra Îsâ aleyhisselâmı ba's buyurduğunda da sanki, “Bir kırat ecir mukabilinde bu şer'-i cedîdin müddetince onunla amel edecek kim vardır?” demiş. Nasârâ da o şer'i Hak Teâlâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile neshedinceye kadar âmil olduktan sonra müslümanlara mahz-ı fazl ü kereminden, “Günün bakiyesinde iki kırat ecir ile çalışacak var mı?” diye teklîf-i amel buyurup müslümanlar da, “İnkîtâ-ı dehre kadar biz amel ederiz” demiş

gibi oluyorlar. Binaenaleyh yahudilerden İsâ aleyhisselâma iman edip şeriatı ile âmil oluncaya kadar şeriat-ı Mûseviyye ile âmil olmuş olanların eciri iki kattır. Nasârâ da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemle iman ettiklerinde böyledir. Nitekim hadiste, *... وَرَجُلٌ آمَنَ بِنَبِيِّهِ وَأَمَرَ ... Bir de kendi peygamberine iman ettikten sonra bana da iman eden kimse ki ona da eciri iki kat verilir* {Taberânî, el-Evsat, III, 245, no: 3049.} diye vârit olmuştur.

Ebû Mûsâ el Eş'arî radiyallahu anının hadisine nazaran evvelki iki taife hiçbir şey almamış oluyorlar. İbn Ömer radiyallahu anhumâ hadisi ise her taifenin birer kırat ecre nâil olduklarına delâlet eder. Beyinleri nasıl tevfiik edilmelidir? Ücret alanlar kable'n-nesh vefat edenlerin, ücret almayanlar ise tahrîf-i dîn edenlerle peygamberlerinden sonra ba's olunan peygambere iman etmeyenlerin haline misaldir. İntehâ (Aynî).

64 Hattâbî diyor ki: İbn Ömer radiyallahu anhumânın bu hadisinden şu anlaşılıyor: Yehûdun bütün gün, nasârânın da gündüzün kalan yarısında çalışmak üzere eciri 2'şer kırat imiş. Hangisi işi sonuna kadar ikmal etse tamâm-ı ücrete kesb-i istihkak ile 2'şer kırat alacakmış. Lâkin işi yarıda bırakıp taahhüt ettikleri işe vefa etmedikleri için her birine isabet eden kadar ücret alıp 1'er kırata nâil olmuşlar. Sonra müslümanlar gelip de her iki taifenin mecmû ücretlerini alınca hasede uğradılar. İş bu tarzda olmamış olsa bu sözlerin mânası sahih olmaz. Bâhusus ki Ebû Mûsâ radiyallahu anının rivayetine göre yehûd ile nasârânın, "Bizim ücrete ihtiyacımız yok" demiş olmaları kitapları tahrif, şerâyii tebdil ederek gayeye vüsûl yolunu kendileri katetmiş olmalarından ve nefislerine karşı cinayeti kendileri îkâ etmiş olduklarından dolayı tamâm-ı ücretten mahrum bırakılmışlardır.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُصَلِّي الْمَغْرِبَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَيُنْصَرِفُ أَحَدُنَا وَإِنَّهُ لَيُبْصِرُ مَوَاقِعَ نَبْلِهِ.

TERCÜMESİ

Râfi' b. Hadîc (el-Ensârî el-Evsî)⁶⁵ radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Biz akşam namazını Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kılardık da her birimiz namazdan çıktığında attığı okun⁶⁶ nereye düştüğünü gör(ecek kadar henüz aydınlık bulun)urdu.⁶⁷ {B559 Buhârî, Mevâkîf, 18.}

65 Künyesi Ebû Abdullah'tır. Bedir Gazâsı'nda sinni küçük olduğundan gaziler meyanından emr-i âlî-i nebevî ile geriye çevrilmişti. Ondan sonra Uhud Gazâsı ile ahd-i celîl-i saâdetteki diğer gazavatın kâffesinde bulunmuştur. Medine'yi vatan ittihaz edip kavminin arîfi olmuştu. Vefatı en kavi rivayete göre 74 senesi evâilinde ve seksen dört yaşında iken

vukua gelmiştir. Diğer kavle ve Buhârî'nin zabtına göre Muâviye'nin gününde ve 59 senesinde vefat etmiştir. Herhalde namazını Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumânın kıldığı sabittir. Râfi' radiyallahu anhumânın cenazesi, hânesinden çıktığı gün feryat etmeleri üzerine İbn Ömer radiyallahu anhumânın onlara, "Susun! Râfi' ihtiyar bir kimsedir. Allah'ın azabına takati yoktur" dediği mervîdir. 74 senesi İbn Ömer radiyallahu anhumânın da vefat senesidir. Râfi' radiyallahu anhumânın vefatı bedeninde eseri kalan bir yaranın değilip azmasından neş'et etmiştir. Uhud gününde kendisine bir ok isabet etmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisine, "İstersen şu oku çıkar. Yaranın fitilini işlet. Ben de yevm-i kıyâmette senin şehid olduğuna şehâdet edeyim" buyurmuşlardır. İşte Uhud'daki o yara yetmiş bir yıl sonra değilip vefatı firâş-ı istirâhatte vuku bulduğu halde şehâdet-i nebeviyye ile Uhud şühedâsı meyanına iltihak etmiş bahtiyârân-ı ashâb-ı kirâmdandır (radiyallahu anh).

66 Bu söz yalnız temsil ve beyan için zikredilmiyor. Akşam namazından sonra karanlık büsbütün basıncaya kadar ok yarışı bilfiil vâki olduğu ehâdîs-i şerifenin müeddâsından münfehim oluyor.

67 Bu hadisi Buhârî böylece rivayet ettiği gibi Enes b. Mâlik ile Kâ'b b. Mâlik ve Ebû Tarîf radiyallahu anhumden Ebû Dâvûd; Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel; Benî Eslem'den bir zattan Nesâî; *el-Mu'cemü'l-kebîr*'de Zeyd b. Hâlid ile ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhumâdan Taberânî de rivayet etmişlerdir. Hepsinde de akşam namazını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıldıktan sonra herkes yurduna döndüğünde henüz akşam aydınlığının zâil olmadığından bahsediliyor. Hepsi de çarşıya, yurtlarına, Medine'nin en uzak yerlerine vardıklarında henüz atılan okun düştüğü yer göze görünecek kadar aydınlık olduğunu söylüyorlar. Hepsinden de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hemen gurûbu müteakip akşam namazını kıldırarak ve namazdan çıktıktan sonra aydınlık bâki kalacak derecede tâcîl buyurdıkları anlaşılıyor. İbn Huzeyme ile İbn Mâce ve Hâkim de amm-i mükerrerrem-i nebevî Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhtan, لَا تَزَالُ أُمِّي عَلَى الْفِطْرَةِ مَا لَمْ يُؤَخَّرُوا الْمَغْرِبَ حَتَّى تَشْتَبِكَ النُّجُومُ, "Benim ümmetim iştibâk-i nücûm vaktine kadar salât-ı mağribi tehir etmedikçe hep fitrat üzere olacaklardır" {İM689 İbn Mâce, Salât, 7.} hadisini rivayet ederler.

Salât-ı mağribi tâcîl cumhurun mezhebidir. Şafağın sukutuna kadar tehiri hakkındaki ehâdîs ise o vakte kadar cevâz-ı te'hiri beyana mahmûldür. Tâvûs, Atâ ve Vehb b. Münebbih'e göre ise vaktin evveli tulû'-i necmdir. Delilleri de Ebû Basra el-Gifârî radiyallahu anhum şu meâldeki hadisidir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muhammas denilen yerde (bu zabt harekeli matbû Müslim nüshasına göredir. Aynî Mahmad diye zabtetmiştir) bize ikindiye kıldırdıktan sonra buyurdu ki: 'Bu namaz, sizden evvelkilere de arz ve teklif edildi. Kıymetini bilemeyip zayi ettiler. Binaenaleyh her kim onu muhafaza ederse kendisine iki kat ecir verilir. Bir de bu namazdan sonra tâ şahit tulû' edinceye kadar hiçbir namaz yoktur.'" {M1927 Müslim, Müsâfırîn, 292.} Şâhit, necm ile tefsir edilmiştir. Lâkin Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin daima güneş hicab ile mütevârî olduğu yani ufku altına girdiği

vakit namaz kıldıkları mütevâtir olduğundan cumhûr-ı fukahâ bu hadis ile âmil olmamışlardır. Salât-ı mağribin âhir-i vaktine gelince Sevrî, İbn Ebû Leylâ, Tâvûs, Mekhûl, Hasan b. Hay, Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak, Dâvûd ez-Zâhirî gökyüzünden şafak kızılığının gaybûbeti ile akşam namazının vakti çıkar derler. Eimme-i Hanefiyye'den Ebû Yûsuf ile Muhammed de bu zümreye iltihak ederler. Ömer b. Abdülazîz, Abdullah b. Mübârek bir rivayete göre Evzâî ile Mâlik, Züfer b. Hüzeyl ve Ebû Sevr ise şafak-ı ebyaz kaybolmadıkça salât-ı mağribin vakti çıkmaz demişlerdir. Ebû Bekir es-Siddîk, Âişe, Ebû Hüreyre, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b ve Abdullah b. Zübeyr'in de (radiyallahu anhüm ecmaîn) kavilleri budur. Ebû Hanîfe de buna kâildir. İbnü'l-Münzir, Mâlik ile Şâfiî ve Evzâî'ye göre akşam namazının vakti bir olup o da gurûbu müteakip olan zamandan yani yalnız abdest alıp namaz kılablecek kadar vakitten ibaret olduğunu rivayet eder. Tâvûs'a göre mağrib ile işâ namazları tâ tulû'-i fecre kadar fevtolmazmış. Bu ictihâd-ı garibi Şârih Aynî haber veriyorsa da hüccet ve senedlerini zikretmiyor. Buhârî'nin ta'likan Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayetine nazaran müşârün ileyh marîzin mağrib ile işâyı cemedebileceğine kâil imiş. Şârih Aynî Ahmed b. Hanbel ile İshak'ın ve Şâfiyye'den bazılarının da buna kâil olduklarını söyler. Bunlara göre mağrib ile işânın vakti birdir. Kādî İyâz der ki: Vakitleri müsterek olan namazları cemetmek kâh sünnet, kâh ruhsat olur. Arafat ile Müzdelife'de cem'-i beyne's-salâteyn sünnettir. Sefer, maraz ve yağmur özürleriyle cem'-i salâteyn ise ruhsattır (325, 425, 426, 427. hadislere de müracaat).

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْهَاجِرَةِ وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ نَقِيَّةٌ وَالْمَغْرِبَ إِذَا وَجَبَتْ وَالْعِشَاءَ أَحْيَانًا وَأَحْيَانًا إِذَا رَأَهُمْ اجْتَمَعُوا عَجَلًا وَإِذَا رَأَهُمْ أَبْطَأُوا آخَرًا وَالصُّبْحَ كَانُوا أَوْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي بِهَا بَغْلَسًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî el-Selemî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir:⁶⁸ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz öğleni (zevalden sonra) gündüzün sıcağında, ikindiye henüz güneş (beyaz ve) tertemiz iken akşamı güneş battığında, yatsıyı da kâh (erken) kâh (geç) kıldırırdı. Cemaati toplanmış bulduğunda tâcîl, gecikmiş bulduğunda tehir ederdi. Sabah namazını ise onlar, yahut Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem⁶⁹ karanlıkta kılarlardı.⁷⁰

{B560 Buhârî, Mevâkîit, 18.}

68 Hadisin bir mukaddimesi var. Muhammed b. Amr b. Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhüm ecmaîn der ki: Haccâc Medine'ye geldiğinde Câbir b. Abdullah radiyallahu anha sorduk. O da şöyle dedi: ...ilâ âhîrih. Haccâc'ın vali olarak Medine'ye gelmesi İbnü'z-Zübeyr radiyallahu anhümânın katlinden sonra 64 sene-i hicriyyesinde. Haccâc, Benî Ümeyye ümerâsının âdeti veçhile namazları vakitlerinden tehir ederdi. Muhammed b. Amr'ın Câbir'e suali işte buna dairdir. Câbir de metn-i hadîsteki cevabı veriyor.

69 Bu şek, Muhammed b. Amr'dandır. Câbir radiyallahu anh **كَانُوا يُصَلُّونَهَا** mı demiş yoksa **كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيَهَا** mı demiş? burası hatırında kalmamış demektir.

70 Bu hadîs-i şerif salavât-ı hamsin evkâtını bildirdiği gibi namaza evvel-i vaktinde mübâderetin faziletini de haber veriyor. İbrâd ve isfâr kazıyyelerinin eimme-i Hanefiyye ile diğer fukaha beyninde münâzaün fih olduğu yukarılarda zikredilmişti (321, 322, 323, 324, 327, 328. hadisler müracaat).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** أَنَّ النَّبِيَّ **ﷺ** قَالَ لَا تَغْلِبَنَّكُمُ الْأَعْرَابُ عَلَى اسْمِ صَلَاتِكُمُ الْمَغْرِبِ قَالَ وَيَقُولُ الْأَعْرَابُ هِيَ الْعِشَاءُ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mugaffel) el-Müzenî⁷¹ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: A'râb (takımı, şu) namazınızın yani salât-ı mağribin isminde size galip gelmesinler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu. (Yahut Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî dedi)⁷² ki: A'râb (mağribe) işâ derler.⁷³ {B563 Buhârî, Mevâkît, 19.}

71 Ebû Saîd yahut Ebû Ziyâd Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî radiyallahu anh meşâhir-i sahâbeden ve nâsa ta'lîm-i dîn için Ömer el-Fârûk radiyallahu anh tarafından Basra'ya gönderilen on zattan biridir. *Bey'atürri'dvân*'da hazır bulunanlardandır. Tebük Gazâsı'nda da *bekkâîn*den biri de o idi. *Bekkâîn Usre Gazâsı* namını alan o zahmetli sefere fakr u fâkalarından ya hayvansızlıktan dolayı muâvenet ve iştirake kudretleri olmadığından kendilerine hiç değilse binecek birer hayvan tedarik buyurulması hakkında huzûr-ı âlî-i nebevîde vâki olan isti'tâflarına karşı “Sizi bindirecek hayvan bulamıyorum” cevabını almakla mahzun ve dilhûn olarak ağlaya ağlaya dönen müştâk-ı gazâ bazı zevata verilen unvandır ki sûre-i Tevbe'nin **وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا تَتُوبَ** **يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ** âyet-i kerîmesi ile cânib-i Hak'tan özürleri kabul buyurulmuştur. 59 sene-

sinde Basra'da vefat etmiş ve vasiyeti üzerine namazını Ebû Berze el-Eslemî kaldırmıştır (radıyallahu anhümâ).

72 Son cümlelerin kâili Aleyhi's-salâtü ve's-selam efendimiz olduğuna göre –ki siyâk-ı kelâm bunu iktizâ ediyor– nazm-ı hadîse bittabi' dahildir. Kâili Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî radıyallahu anh olduğuna göre ise bir “*kelâm-ı müdrec*” olmuş olur.

73 Bu hadis Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde de Buhârî'deki lafız ile rivayet edilmiştir. Müslim'in İbn Ömer tarikinden rivayetine göre ise *لَا يَغْلِبَنَّكُمْ الْأَعْرَابُ عَلَى اسْمِ صَلَاتِكُمْ. فَإِنَّهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ الْعِشَاءُ. وَإِنَّهُمْ* “A'râb (takımı) *şu namazınızın isminde size galebe etmesinler. O(nun ismi) Kitâbullah'ta işâdır. A'râb develerini ateme yani yatsı karanlığında saçarlar da onun için işâya bu ismi verirler*” {M1455, M1456 Müslim, Müsâfirîn, 228, 229.} lafzı ile vârit olmuştur ki bunu İsmâîlî *Müstahrec*'inde Ebû Mes'ûd er-Râzî'den, İbn Mâce Ebû Hüreyre'den, Ebû Ya'lâ ile Beyhâkî de Abdurrahman b. Avf'tan böylece rivayet etmişlerdir.

Mağribe “*işâ*” işâya “*ateme*” ve “*işâ-i ahîre*.” Her ikisine birden tağlib tarikiyle “*işâeyn*” demek beyne'l-Arab pek zebânzed imiş. Nitekim taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden de, sahâbe tarafından da bu lafızlar kesretle istimal edilegelmiştir. Binaenaleyh sadedinde olduğumuz hadislerdeki nehiy tahrîm için değildir. Yalnız *Kitâbullah*'a muvafakaten yatsı vaktine “*işâ*” ona da işâ dedikten sonra akşam namazı vaktine “*mağrib*” demeye ümmeti alıştırmak istenilmiştir. Hadîs-i şerifin müeddâsı, “A'râbın dediği gibi siz de mağribe işâ diye diye her iki vakit nazarınızda müştebih bir hale gelecek, siz de akşam namazını müşâbeh-i isme aldanarak vakt-i işâe kadar tehirde beis görmeyeceksiniz” olmuş olur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَعْتَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةً بِالْعِشَاءِ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يَفْشُوَ الْإِسْلَامُ فَلَمْ يَخْرُجْ حَتَّى قَالَ غُمُرُ نَامَ النِّسَاءُ وَالصَّبِيَّانُ فَخَرَجَ فَقَالَ لِأَهْلِ الْمَسْجِدِ مَا يَنْتَظِرُهَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ غَيْرِكُمْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe (es-Siddîka) radıyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işâ namazını (erken kaldırmak âdetleri iken) bir gece geç vakte kadar bırakmışlardı. Bu (dediğim) İslâm henüz yayılmadan evvel idi.⁷⁴ (O gece) hücre-i saâdetlerinden (erken) çıkmadılar. Nihayet Ömer (gelip, “Yâ Resûlullah! Buradaki) kadınlar, çocuklar (hep) uyuya kaldılar” dedi.⁷⁵ Bunun üzerine (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dışarıya)

çıkıp ehl-i mescide, “Şimdi yeryüzünde sizden başka bu namaza intizar eden yoktur” buyurdular. {B566 Buhârî, Mevâkît, 22.}

.....

74 Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, قَالَ وَكَانُوا يُصَلُّونَ الْعِشَاءَ. قَالَ لَا تَصَلُّوا إِلَّا بِالْمَدِينَةِ. Râvi der ki: (Yatsı namazı) o zamanda Medine'den başka bir yerde kılınmazdı. Yine râvi der ki: (O zamanlarda Müslümanlar) yatsı namazını şafağın kaybolmasından gecenin sülüs-i evveline kadar olan vakit içinde kılarlardı” {B569 Buhârî, Mevâkît, 24.} denilmiştir ki mebd-i intişâr-ı İslâm olan o tarihlerde böyle olması pek tabiidir. Zira edyân-ı sâirede yatsı namazı olmadığından kat'ü'n-nazar Müslümanlık Medîne-i Münevvere'nin de haricine yayılmamıştı. Vâkıa Mekke'de bazı müslümanlar vardı. Fakat onlar gizlice kıldıkları için cemaatle namaz yalnız Medîne-i Tâhire'ye mahsus idi. Bu hadîs-i şerif biraz daha sonra *Buhârî*'de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir ki bunda vaktin ne kadar geciktiğini anlatmak için müşârün ileyh, “O kadar tehir buyurdu ki mescidde uyuduk uyandık. Yine uyuduk yine uyandık. Sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yanımıza çıkıp ... buyurdu” {B570 Buhârî, Mevâkît, 24.} diyerek Âişe radiyallahu anhânın naklettiği kelâm-ı nebevîyi nakleder. İbn Ömer radiyallahu anhümâ –Buhârî'nin haber verdiği göre– uyumakla vakt-i salâtı kaçırmaktan korkmadığı zaman işânın takdimi ile tehiri arasında fark gözetmezdi. Hatta kılmadan yatardı. İbn Ömer radiyallahu anhümânın, “Uyuduk uyandık” demesinden sağlam oturmuş kimsenin uykusu ile abdesti bozulmayacağına istidlâl olunur. Zira hadiste o uykudan dolayı abdest aldıklarına dair hiçbir söz yoktur. Ekser-i fukahânın mezhebi ve mezheb-i Şâfiî hakkındaki rivâyet-i sahîha budur. Müzenî gibi nevmin azı da, çoğu da nâkız-ı vudû'dur diyenlerin kavli bu hadis ile merduddur. Zira ashâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın, nevmin hades olduğundan gaflet edip namaz kılmış olmaları muhaldir.

Uykunun nâkız-ı vudû' olup olmadığı hakkındaki akvâl-i ulemâ muhtelifdir:

1. Uyku her ne hal ve surette olursa olsun nâkız-ı vudû' değildir.

Bu kavil Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Saîd b. Müseyyeb, Ebû Miclez, Humeyd, A'rec ve Şu'be'den mahkîdir.

2. Uyku her halde nâkız-ı vudû'dur. Bu da Hasan-ı Basrî, Müzenî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, İshak b. Râhûye kavlidir. Şâfiî'den de buna dair tek bir rivayet vardır. Buna kâil olduğunu İbnü'l-Münzîr de tasrih ettiği gibi İbn Abbas ile Ebû Hüreyre'den de bu mânada rivayet vardır.

3. Uykunun çoğu her halde nâkızdır. Azı da herhalde nâkız değildir. Bu, Zührî, Rebîâtürre'y, Evzâî, Mâlik, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhebidir.

4. Musallînin rükû, sücûd, kıyam, kuûd gibi heyetleri üzere uyuyan kimsenin abdesti –ister o kimse namazda olsun ister olmasın– bozulmaz. Yan yahut sırt üstü uyu-

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأَصْحَابِي الَّذِينَ قَدِمُوا مَعِيَ فِي السَّفِينَةِ زُؤُلًا فِي بَقِيعِ بُطْحَانَ وَالنَّبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِالْمَدِينَةِ فَكَانَ يَتَنَاقَبُ النَّبِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِنْدَ صَلَاةِ الْعِشَاءِ كُلِّ لَيْلَةٍ نَفَرٌ مِنْهُمْ فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَا وَأَصْحَابِي وَلَهُ بَعْضُ الشُّغْلِ فِي بَعْضِ أَمْرِهِ فَأَعْتَمَ بِالصَّلَاةِ حَتَّى انْبَهَارَ اللَّيْلِ ثُمَّ خَرَجَ النَّبِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَصَلَّى بِهِمْ فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ قَالَ لِمَنْ حَضَرَهُ عَلَى رِسْلِكُمْ أَبْشِرُوا إِنَّ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ أَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ غَيْرُكُمْ أَوْ قَالَ مَا صَلَّى هَذِهِ السَّاعَةَ أَحَدٌ غَيْرُكُمْ لَا يَدْرِي أَيُّ الْكَلِمَتَيْنِ قَالَ أَبُو مُوسَى فَرَجَعْنَا فَرَحَى بِمَا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (Abdullah b. Kays el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ben ve gemide benimle (Medine'ye) gelenler Bakî-i Buthân'a inmiştik.⁷⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de Medine'de idi. Her gece yatsı namazı vaktinde Nebî-i Mükerrerem sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna bizimkilerden beş on kişi nöbetle giderlerdi. (Bir defasında) arkadaşlarımla ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kendilerine ait bir iş ile biraz meşgul bulduk.⁷⁷ (Ondan dolayı da) namazı gecenin yarısı oluncaya kadar geciktirdi. Derken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (hücre-i saâdetinden) çıkıp hazır olanlara (namazı) kıldırdıktan sonra oradakilere, “(Gitmeye) acele etmeyiniz. Sizlere müjdem var! Nâs içinde sizden başka bu saatte namaz kılan hiçbir kimsenin bulunmaması Allah’ın size (has olan) nimetlerindendir” ya da, “Bu saatte sizden başka namaz kılmış kimse yoktur” buyurdu.⁷⁸ Bu iki sözün hangisini buyurduğunu Ebû Mûsâ’nın kestiremediğini râvî söylüyor. Yine Ebû Mûsâ radiyallahu anhtan diyor ki: Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bunu) işitiğimize sevine sevine (yerimize) döndük. {B567 Buhârî, Mevâkîit, 22.}

.....

76 Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan Hayber'in fethi esnasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile müşerref olmuştur. Eş'arîler Yemen kabâilindendir. Bunlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bi'set-i seniyyelerini Yemen'de iken haber alıp içlerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî kendisinden daha yaşlı olan biraderleri Ebû Bürde ile Ebû Rühm ve kabilesinden elli iki, elli üç kimse (radiyallahu anhüm ecmaîn) ile birlikte Medine'ye hic-

78 Bu hadîs-i şerif de –evvelki gibi– salât-ı işâyî gecenin sülûs-i evveline ya nisfına kadar tehirdeki fazileti beyan için sevk edilmiştir. Buna dair olan rivâyât çoktur. Nitekim Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan bunu Müslim üç tarik ile rivayet ettiği gibi Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Huzeyme vesaire de Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şu hadisi rivayet ederler: صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَتَمَةِ. فَلَمْ يَخْرُجْ حَتَّى مَضَى نَحْوُ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ. فَقَالَ إِنَّ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا وَأَخَذُوا مَضَاجِعَهُمْ. وَإِنَّكُمْ لَنْ تَرَأَوْا فِي صَلَاةٍ مَا أَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ الصَّلَاةَ. وَلَوْ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (bir kere) ateme yani yatsı namazını kıldık. Gecenin takriben yarısı geçmeden çıkmadılar. Buyurdular ki: *‘Herkes şimdi namazını kılmış yataklarına uzanmışlardır. Siz ise namaza intizar halinde olduğunuz müddetçe hep namazdasınız. Zayıfın dermansızlığı, hastanın hastalığı, iş sahibinin işi gücü olmasaydı şu namazı gece ortasına kadar tehir ederdim.’*” {D422 Ebû Dâvûd, Salât, 7.} İbn Mâce de buna yakın elfâz ile yine Ebû Saîd radiyallahu anhtan bu hadisi rivayet ediyor. Tirmizî’nin Ebû Hüreyre’den rivayetinde, لَوْلَا “*Ümmetime meşakkat yüklemek korkusu olmasaydı işâyî gecenin sülûsüne yahut nisfına kadar tehir etmelerini emrederdim*” {T167 Tirmizî, Salât, 10.} deniliyor. Kezâlik *Sünen-i Ebû Dâvûd’a* göre, Muâz b. Cebel radiyallahu anh, “Bir gece yatsı namazı için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bekledik. O kadar geciktiler ki kimimiz artık çıkmayacaklar, kimimiz de namazı kıldılar demeye başladık. Biz öylece beklerken Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem çıktılar” diye kıssayı nakledip sonunda da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize şu söylenen sözler haber verilince: اَعْتَمُوا “*Bu namazı geciktiriniz. Zira bütün ümmetlere bu sayede tafdil olundunuz. Sizden başka bu namazı hiçbir ümmet kılmamıştır*” {D421 Ebû Dâvûd, Salât, 7.} buyurduklarını rivayet ediyor. Yine *Ebû Dâvûd, Müslim* ve *Nesâî’de* Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan bu mânada bir hadis rivayet ediliyor. Bunda İbn Ömer hazretleri, فَلَآ نَذْرِي أَشَىءٍ شَغَلَهُ أَمْ غَيْرُ ذَلِكَ “Artık tehirlerine bâis kendilerini meşgul

eden bir iş mi idi yoksa başka bir şey mi idi bilemiyoruz” dediği gibi “*Ümmete girân gelmese hep bu saatte kıldırırdım*” buyurulduktan sonra müezzine ikâme-i salât emrini verdiklerini naklediyor. {D420 Ebû Dâvûd, Salât, 7.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدِيثُ أَعْتَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْعِشَاءِ وَنَادَاهُ عُمَرُ قَدْ تَقَدَّمَ وَفِي هَذَا زِيَادَةٌ قَالَتْ وَكَانُوا يُصَلُّونَ فِيمَا بَيْنَ أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ الْأَوَّلِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ الْآنَ يَقْطُرُ رَأْسُهُ مَاءً وَاضِعًا يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ فَقَالَ لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ أَنْ يُصَلُّوهَا هَكَذَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Yukarıda geçen عُمَرُ وَنَادَاهُ عُمَرُ lafzı ile vârit olmayıp قَالَ denilmiştir ki buradaki rivayet ile diğer rivayetlerden Ömer radiyallahu anhin mescidden hücre-i saâdete doğru yüksek sesle الصَّلَاةُ diye bağırduğu anlaşılıyor.

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan bir rivayette de müşârün ileyh şöyle diyor: “... derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çıktı. Başından su damladığı⁸¹ ve (mübarek) başına elini koyduğu halde⁸² (teşrifî) hâlâ gözümün önündedir. Teşrifini müteakip buyurdu ki: Benim tarafımdan ümmetime meşakkat (yüklemek) olmasaydı (bu namazı hep) böyle kılmalarını emrederdim.”⁸³ {B571 Buhârî, Mevâkît, 24.}

.....

79 338. hadiste عُمَرُ وَنَادَاهُ عُمَرُ lafzı ile vârit olmayıp قَالَ denilmiştir ki buradaki rivayet ile diğer rivayetlerden Ömer radiyallahu anhin mescidden hücre-i saâdete doğru yüksek sesle الصَّلَاةُ diye bağırduğu anlaşılıyor.

80 Şafak, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Şâfiî’ye göre yatsıdan evvel mağrib cihetindeki kızılığın, Ebû Hanîfe’ye göre ise o kızılıktan sonraki beyazlığın adıdır.

81 Mescidi teşrif buyurmazdan evvelce iğtisâl buyurulduğu anlaşılıyor.

82 Bu vaz’ ve heyetin tarifi bundan sonraki hadistedir.

83 Bu rivayete göre salât-ı işânın vakt-i fazîleti gecenin sülüs-i evveli olduğu anlaşılıyor. Bu vakti beyan için sahâbenin kullandığı elfâz muhtelifdir. Amr b. Âs radiyallahu anh rivayetinde, وَقَفْتُهَا إِلَى نَصْفِ اللَّيْلِ الْأَوْسَطِ “Vakti tam gece yarısına doğrudur”; Büreyde radiyallahu

anh hadislerinde kah ثُلُثُ اللَّيْلِ “Gecenin sülüsü geçtikten sonra”, kâh مَا ذَهَبَ ثُلُثُ جَيْنَ ذَهَبَ ثُلُثُهُ, Ibn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde, “Gecenin sülüsü olduğu vakitte”; Ebû Berze el-Eslemî radiyallahu anh hadisi ise kâh terdîd suretinde, إِلَى نَصْفِ اللَّيْلِ أَوْ ثُلُثِهِ “Gece yarısına yahut sülüsüne kadar” lafzı ile kâh إِلَى شَطْرِهِ; Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ hadisinde kâh إِلَى شَطْرِهِ, kâh إِلَى ثُلُثِهِ; Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâ hadisinde ise جَيْنَ ذَهَبَ غَاثَةُ اللَّيْلِ “Gecenin çoğu geçtiği vakit” denilmiştir.

Fukahanın bu babda ihtilâfları da bu elfâzın ihtilâfından nâşîdir. Gecenin sülüsü-i evveline kadar te’hîr-i işânın efdaliyetine fukahâ-i Şâfiyye’nin çoğu kâil olup Mâlik ile Ahmed b. Hanbel’in ve ekser-i sahâbe ve tâbiînin de kavli budur. Şâfiî’nin de kavli-i cedîdi budur. Kavl-i kadîminde ise namazı evvel-i vaktinde kılmanın hayr-ı a‘mâl olduğunu nâtık hadîs-i şerife binaen tâcil efdaldır. Üçüncü bir kavline göre ise Hâkim’in sahihtir diye rivayet ettiği, {نَمَازٌ أَنْ أَشَقَّ عَلَى أُمَّتِي لِأَخَرْتُ الْعِشَاءَ إِلَى نَصْفِ اللَّيْلِ} {NM516 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1, 217 (1/146)} hadisine binaen nisfû’l-leyle kadar tehir olunur. Ashâb-ı re’y ile ashâb-ı hadîs, Mâlikiyye’den İbn Habîb, Şâfiî’nin bu üçüncü kavline kâil olmuşlardır. Ebû Hanîfe’ye göre yaz gecelerinden mâadasında tehiri efdal olup ancak mikdâr-ı te’hîrde ihtilâf edilmiştir. Nisfû’l-leyle kadar tehirini mubah görenler olduğu gibi sülüsten sonraya tehirini mekruh görenler de vardır. *Kunye*’de nısfıtan sonraya tehiri kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruhtur deniliyor. {Eser adı ilk baskıda ‘فتيه’ şeklinde kayıtlıdır.} İbrâhim en-Nehaî’ye göre vakt-i te’hîr, rub’-ı leyldir. Dâvûd ez-Zâhirî’ye göre ise sabaha kadar olan zaman vakt-i işâdır. Mâlik’e göre sülüsten sonrası vakt-i zarûrettir.

Cemaatin haline de nazar olunur. Erken toplanırlarsa tâcili, teehhür ederlerse tehiri efdaldır.

وَحَكَى ابْنُ عَبَّاسٍ وَضَعَ النَّبِيُّ ﷺ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ قَالَ فَبَدَدَ أَصَابِعَهُ شَيْئًا مِنْ تَبْدِيدٍ ثُمَّ وَضَعَ أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ عَلَى قَرْنِ الرَّأْسِ ثُمَّ ضَمَّهَا يُمِرُّهَا كَذَلِكَ عَلَى الرَّأْسِ حَتَّى مَسَّتْ إِبْهَامُهُ طَرَفَ الْأُذُنِ⁸⁴ مِمَّا يَلِي الْوَجْهَ عَلَى الصُّدْغِ وَنَاحِيَةِ اللَّحْيَةِ لَا يُقْصَرُ⁸⁵ وَلَا يَنْطُشُ إِلَّا كَذَلِكَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) İbn Abbas radiyallahu anhümâ da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) elini başına koyması (keyfiyetini) hikâye edip şöyle demiştir: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek) parmaklarını

biraz ayırdıktan sonra parmak uçlarını tepesi üzerine koydu. Sonra bitiştirip ve o heyette başının üzerine gezdirip tâ baş parmağı, yüz cihetinden kulak yu-
muşağına değinceye kadar (yukarıdan aşağı) tulununa⁸⁷ ve sakalının kenarına
(doğru indirdi). Bunu böylece (tekrar tekrar yaparken de) ne betâat ne acele
gösteriyordu.⁸⁸ {B571 Buhârî, Mevâkît, 24.}

.....

84 (إِبْهَامَاهُ طَرَفَ الْأُذُنِ)، (إِبْهَامِيهِ طَرَفُ الْأُذُنِ) suretlerinde de rivayet edilmiştir ki bu suretlere
göre tarif olunan vaz'-ı yed keyfiyeti iki el ile vâki olmuş oluyor demektir.

85 لَا يَعْصِرُ rivayeti de vardır ki ıslak olan saçlarının suyunu elin tazyiki ile sıkıyorlardı
demektir.

86 'صُدْغُ'un tercümesidir. *Sudğ* göz ile kulağın mâbeynine denir ki tulun tabir olunur... ve
tulun üzerine sarkan saç ıtlak olunur ki zülûf ve pürçek tabir olunur (*Kâmus* Tercümesi).

87 Burada hikâye olunan vaz'-ı yed kazıyyesi *Buhârî*'de bundan evvelki 340. Âişe radi-
yallahu anhâ hadisini müeyyid olarak zikrolunan Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ
hadisine ait bir ziyadedir. 338. hadisin hâşiyesinde muhtasaran zikrettiğimiz “uyuduk,
uyandık” rivayetine zeyil olarak Buhârî 340. hadisteki İbn Abbas rivayetini de ilâve etmiştir.
Bu ilâvede râvi İbn Cüreyc der ki: Atâ'dan (İbn Ebû Rebâh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi
ve sellem başına vaz'-ı yed etmesi keyfiyetini İbn Abbas'ın haber verdiği gibi tarif etme-
sini istedim. Atâ parmaklarını biraz ayırdıktan sonra ... ilâ âhirih diye tarif ettiğini söylüyor
ve sonunda -340. hadiste zikrolunduğu üzere- . اَشَقُّ عَلَى أُمَّتِي . buyurulduğunu haber
veriyor. Bu siyaka göre İbn Cüreyc doğrudan doğruya fi'l-i resûlü değil, Atâ'nın hikâye
suretiyle olan fiilini tarif etmiş oluyor. Maahâzâ hadisin başında musannif, “İbn Abbas
hikâye ediyor ki” demiştir.

وَرَوَى أَنَسُ هَذَا الْحَدِيثَ فَقَالَ فِيهِ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى وَبِصِ خَاتَمِهِ لَيْلَتَيْدٍ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Enes radiyallahu anhtan da rivayet olunan bu hadiste
(müşârün ileyh), “(Gümüş) hâtem-i şerifinin {o geceki} parıltısı hâlâ gözümün
önündedir” demiştir.⁸⁸ {B572 Buhârî, Mevâkît, 25.}

.....

88 Evvelki hadisler gibi Enes radiyallahu anhin *Buhârî*'deki hadisinde işâyı aleyhi's-
salâtü ve's-selâm efendimizin nısfü'l-leyle kadar tehir buyurdıkları ve namazı kıldırıktan

sonra, *فَدَ صَلَّى النَّاسُ وَنَامُوا. أَمَّا إِنَّكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا أَنْتَظَرْتُمُوهَا* “(Bu saatte) herkes namaz kılıp uyumuştur. Siz ise namaza intizarda bulundukça namazda demeksiniz” {B572 Buhârî, Mevâkît, 25.} buyurdıkları haber veriliyor. Buradaki metin işte bu hadisin diğer tarikten rivayet edilen ziyadesidir.

343

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ صَلَّى الْبُرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anh Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selimin, “Salât-ı berdeyni⁸⁹ (yani sabah ve ikindi namazlarını) her kim kılsa cennete girdi gitti”⁹⁰ buyurduğunu rivayet eder. {B574 Buhârî, Mevâkît, 26.}

.....

89 “Berdân” iki serinlik zamanı ki sabah ve ikindi namazlarıyla tefsir edilmiştir.

90 Bu hadis Müslim’de Umâre b. Rüeybe radiyallahu anhtan, *لَنْ يَلِجَ النَّارَ أَحَدٌ صَلَّى قَبْلَ* “Tulû‘-i şems ile gurubundan evvel namaz kılan bir kimse cehenneme girmeyecektir” {M1436 Müslim, Mesâcid, 213.}; *Taberânî*’de de yine Umâre’den, *لَنْ يَدْخُلَ النَّارَ مَنْ* “Allah’a hiçbir şeyi şerik etmeyerek ve şemsin tulûundan da, gurubundan da evvel namazına mübâderet etmiş bulunarak vefat eden kimse cehenneme girmeyecektir.” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, V, 71.} Ebû’l-Kâsım el-Cevzî’nin İbn Mes‘ûd radiyallahu anhtan mevkufen rivayetinde de, *يُنَادِي مُنَادٍ عِنْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ يَا بَنِي آدَمَ قُومُوا فَأَطِئُوا مَا قَدْ أَوْقَدْتُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ. وَيُنَادِي عِنْدَ الْعَصْرِ* “Sabah namazı vaktinde bir münâdî: Âdemoğulları! Kalkın da (irtikâb-ı maâsî ile) kendi üzerinizde yaktığınız ateşleri söndürün diye nidâ eder. İkinci vaktinde de yine böyle nidâ eder. (İcâbet edenler) abdest alırlar, kılarlar ve hiçbir günahsız uyurlar” lafızlarıyla rivayet edilmiştir ki, berikiler rahmet-i ilâhiyyenin vüs‘atini i‘lâmda daha sarîh ve daha ümitbahşâdır {MK10252 *Taberânî*, *el-Kebîr*, X, 141.} (329 ve 331. hadislere de müracaat).

344

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَهُ أَنَّهُمْ تَسَحَّرُوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قُلْتُ كَمْ بَيْنَهُمَا قَالَ قَدْرُ خَمْسِينَ أَوْ سِتِّينَ يَغْنِي آيَةٌ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Zeyd b. Sâbit (el-Ensârî radiyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sahur ettikten sonra namaza durduklarını bana anlattı. “(Sahur ile namaz) arasında ne kadar (zaman) geçmişti?” diye sordum. “Elli yahut altmış (âyet okuyacak) kadar” dedi.⁹¹ {B575 Buhârî, Mevâkît, 27.}

91 Bundan salât-ı fecrin erken ikâme edildiği ve sahurun tulû‘-i fecre yakın zamana kadar tehiri müstehap olduğu istidlâl olunur. Elli altmış âyet okuyacak miktar zaman bir saatin sülûs-i humsu olarak yani dört dakika kadar takdir edilmiştir ki bir abdest alacak zamandır. Mufasssalâtan Hâkka sûresi bazıları tarafından misal olarak irat edilmiştir.

345

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أَتَسَحَّرُ فِي أَهْلِي ثُمَّ يَكُونُ سُرْعَةً بِي أَنْ أُدْرِكَ صَلَاةَ الْفَجْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa‘d (es-Sâidî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Evimde sahur ederdim de sabah namazını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kılmayı yetiştirebilmek için (evimden çıkmakta) acele ederdim. {B577 Buhârî, Mevâkît, 27.}

346

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدَ عِنْدِي رَجُلًا مَرْضِيًّا وَأَرْضَاهُمْ عِنْدِي عُمَرُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَشْرُقَ الشَّمْسُ وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Merzî (yani adl ve sıdkında ve emanet ve diyanetinde hiç şek olmayan) birçok ricâl⁹² –ki içlerinden bence en merzî olanı Ömer (b. Hattâb radiyallahu anh)tır. – Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazından sonra güneş işrâk edinceye kadar, ikinci namazından sonra da gün batıncaya kadar namaz kılmaktan

nehiy buyurmuş olduklarına benim yanımda şehâdet etmişlerdir.⁹³ {B581 Buhârî, Mevâkît, 30.}

92 Bu ricâl-i udûlün sahâbeden kimler olduklarına dair hiçbir rivayet mevcut olmadığı için –Ömer el-Fârûk radiyallahu anhtan başkaları– mâlûm olamamışlardır.

93 Salâta göre vakt-i kerâhet sayılan zamanlar hakkındaki ehâdis pek çoktur. Tirmizî, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan başka bunu rivayet eden on sekiz sahâbînin ismini zikrediyor. Şârih Aynî beş isim daha ilâve ettiğine göre bunu lâ-akal yirmi dört sahâbî rivayet etmiş demektir. Bu isimleri teberrûken zikredelim: Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Mes‘ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Ebû Hüreyre, İbn Ömer, Semüre b. Cündeb (veya Cündüb), Seleme b. Ekva‘, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Amr, Muâz b. Afrâ, Abdurrahman Sunâbihî, ümmü’l-mü’minîn Âişe, Kâ‘b b. Mürre, Ebû Ümâme, Amr b. Anbese, Ya‘lâ b. Ümeyye, Muâviye, Sa‘d b. Ebû Vakkâs, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Katâde, Ebü’d-Derdâ, ümmü’l-mü’minîn Hafsa (radiyallahu anhüm ecmaîn). Demek ki filcümle namaz için evkât-ı kerâhet bulunduğu tevâtüren sabittir.

Evkât-ı kerâhetin hududunu beyan eden ehâdis ise elfâz-ı muhtelif ile vârit olduğundan o rivayetlere bina edilen hükümler hakkında da fukaha ihtilâf etmişlerdir. Bir kere şu metindeki Buhârî hadisini Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de yine İbn Abbas’tan rivayet etmişlerse de onların rivayetlerinde, حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ yerine حَتَّى تَشْرُقَ الشَّمْسُ denilmiştir. Kezâlik Buhârî ile Müslim, Ebû Saîd el-Hudrî’den حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ “Sabah namazından sonra gün doğuncaya kadar hiçbir namaz olmaz...” {Rivayet bu lafızlarla Ebû Dâvûd’un es-Sünen’inde İbn Abbâs’tan nakledilmiştir. D1276 Ebû Dâvûd, Tatavvu‘, 10. Buhârî ve Müslim’de de benzer lafızlarla yer almaktadır: B586 Buhârî, Mevâkît, 31; M1923 Müslim, Müsâfirîn, 288.} hadisini merfûan rivayet ettikleri gibi Abd b. Humeyd’in Amr b. Anbese’den rivayet ettiği uzun bir hadiste de bu kazıyye ... حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ “Sabah namazını kıldığında gün doğuncaya kadar namazı bırak...” {Abd b. Humeyd, el-Müntehab, I, 247, no: 300.} lafzı ile sevkedilmiştir. Bunlar da tulûa ve –vakt-i işrâka kadar– mâba‘d-i tulûa delâlet eder söz yok ise de herhalde sabah ile ikinci namazlarından sonra tulû‘ ile guruba kadar salâtın menhî olduğunda sarihler. Bâhusus Ali kerremallahu vechenin Müsned-i İshak ile Beyhakî’de mervî, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ إِلَّا الْفَجْرَ وَالْعَصْرَ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her farz namazdan sonra iki rek‘at namaz kılmak âdet-i seniyyeleri idi. Yalnız fecr ile asr müstesna” {Beyhakî, Ma‘rifetü’s-sünen, III, 440, no: 5237.} hadisi ile yine müsned-i mezkûrda Seleme b. Ekva‘ radiyallahu anhtan mervî, كُنْتُ أَصَافِرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُهُ صَلَّى بَعْدَ الْعَصْرِ وَلَا بَعْدَ الصُّبْحِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sefere çıkardım. Ancak ne ikindiden ne sabah namazından sonra namaz kıldığını hiç görmedim” {HM16650 İbn Hanbel, IV, 51.} hadisi de bunu müeyyiddir.

Mebde-i tulû'dan işrâka kadar olan vaktin, vakt-i nehy olduğuna delâlet eden hadisler de çoktur. Metindeki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinin yanı başında İbn Mes'ûd, Ukbe b. Yâser, Semüre b. Cündüb, Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Umâme radiyallahu anhümünden mervî birçok hadis daha vardır ki cümlesi bu nehyi beyanda sarihtir. Hele Ukbe'nin hadisinde vakt-i zevâl de zikredildiği gibi tulû', gurub, istivâ-i şems vakitlerinde namazdan da, defn-i mevtâdan da nehiy buyurulduğu mezkûrdur. Bu hadisleri ihtisar için yazmıyoruz. Yalnız şunu söyleyelim ki tâ irtifâ-ı şemse kadar olan zamanı vakt-i kerâhet addedenler تَطْلُعْ تَشْرُقْ mânasına bir tulû'-i mahsus ile tefsir ederler ve her iki lafız ile vârit rivâyâtta fark-ı mânâ gözetmezler.

Diğer taraftan da *Buhârî* ile *Müslim*'de iki hadîs-i sahîh vardır ki bunlardan ikindiden sonra namaz kılınabileceği anlaşıyor. Biri aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin öğlen namazından sonra kılınmamış oldukları iki rek'atı ikindi namazından sonra kıldıklarına dairdir. Diğer de, رَكْعَتَانِ لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُهُمَا سِرًّا وَلَا عَلَانِيَةً رَكْعَتَانِ قَبْلَ الصُّبْحِ وَرَكْعَتَانِ بَعْدَ الْعَصْرِ "İki namaz vardır ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onları sırran da, alâniyeten de (yani evinde de, dışarıda da) terketmezdi. Onlar da sabah namazından evvel iki, ikindi namazından sonra da iki rek'at idi" {B592 Buhârî, Mevâkit, 33.} hadisidir ki 351. rakamıyla ümmü'l-müminîn Âişe radiyallahu anha tarafından rivayet edildiği görülecektir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* rivayetine göre de bir kimse sabah namazından sonra iki rek'at namaz kılmış, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, "*Sabah namazı iki rek'attan ibarettir*" buyurmuşlar ve onun, "Sabah namazından evvelki iki rek'atı kılınmamıştım" demesi üzerine sükût buyurmuşlar. {D1267 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 6.} Bunlara bir de Ömer radiyallahu anhin ikindiden sonra iki rek'atı kılanlara sahâbe huzurunda dayak attığını ve buna kimsenin ses çıkarmadığını ilâve edersek ihtilâf-ı rivâyât hakkında bir fikir edinebiliriz (386. İbn Buhayne hadisine de müracaat).

Fukahânın bu husustaki ihtilâfına gelince, seleften bir tâifenin herhangi namazın bu vakitlerde men'ine kâil olduklarına dair nakiller vardır. Ebû Bekre ile Kâ'b b. Acura {veya Ucura} radiyallahu anhümânın bu evkâtta ferâizi de menettikleri rivâyet-i sahîha ile sabit olmuştur. Selef'ten diğer bir taife ise bilakis mutlaka ibâha tarafında olup nehye taalluk eden ehâdisin mensuh olduğuna kâillerdir. Delilleri de 333. hadistir. Bunlar tulû'dan evvel yalnız bir rek'atı yetiştirebilen kimsenin itmâm ile memur olması evkât-ı nehy denilen zamanlarda salâtın ibâhasına delâlet eder derler. Dâvûd b. Ali ile İbn Hazm gibi ulemâ-yı Zâhiriyye bu taifeye peyrev olmuşlardır. Ebû Hanîfe'ye göre herhangi salât-ı nâfileyi bu vakitlerde kılmak haram olduğu gibi o günün ikindi namazı müstesna olmak üzere ferâizin de hatta nezredilmiş namazın da kılınması haramdır. Mâlik'e göre yalnız ferâizi bu vakitlerde kılmak câiz, nevâfili kılmak ise haramdır. Ahmed b. Hanbel de ona muvafakat ediyorsa da yalnız tavaftan sonraki iki rek'atı istisna ediyor. Şâfiî'nin mezhebi ise tafsil üzeredir. Ona göre ferâiz kılmak câizdir. Nevâfilde ya zât-ı sebep olur ya olmaz. Zât-ı sebep-i nevâfil: Tavâf, tahiyetü'l-mescid, sücûd-i tilâvet, sücûd-i şükür, salât-ı îd, salât-ı küsûf,

salât-ı istihâre, salât-ı cenâze, nevâfil-i fâiteyi kazâ gibi namazlardır. İşte bu gibi namazları bilâ-taharrî yani o vakitlere getirmek kastı olmaksızın kılmak câizdir (347. hadise müracaat). Hüccti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا”* *“Her kim bir namazı kılmayı unutursa hatırladığı zaman kılsın”* {B597 Buhârî, Mevâkit, 37.} diyerek öğlenin sünnetini ikindiden sonra kazâ ve herhangi saatte olursa olsun kimsenin tavaftan menedilmemesini emir buyurmalarıdır. Sünnet-i fâiteyi kazâ etmek câiz olunca sünnet-i hâzırâyı, farîza-i fâiteyi kılmak bi-tarîkı’l-evlâ câiz olur der ve sebebi olan diğer nevâfili de buna ilhak eyler. Bir sebep olmaksızın sırf tatavvu olsun diye o vakitlerde namaz kılmayı ise mekruh görür. İstivâ-yı şems zamanında namaz kılmaya gelince, Mâlik bunda beis görmemiş, İbn Ömer radiyallahu anhümânın *Buhârî*’deki “Ashabımı nasıl kılar gördümse ben de öyle kılarım. Ne gece ne gündüz hiçbir kimseyi istediği gibi namaz kılmaktan nehyetmem. Yalnız şemsin tulûu ile gurubunu taharrî etmeyiniz” sözü ona hüccettir. Şâfiî ile Ebû Yûsuf ehâdis-i nehye bakarak menhîdir demiş ve yalnız cuma gününü istisna etmişlerdir. Leys b. Sa’d, Evzâî, Hasan-ı Basrî, Tâvûs da Mâlik’in ictihadına muvafık ictihadda bulunmuşlardır. Ebû Yûsuf’tan başka Kûfiyyûn cumayı da istisna etmezler (347, 348, 349, 350, 351. hadislerle de müracaat).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَحْرُؤُوا بِصَلَاتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا
قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخْرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَرْتَفِعَ وَإِذَا
غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخْرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَغِيبَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Kılacağınız) namaz için şemsin ne tulû’ zamanını ne gurub zamanını taharrî (yani intihab) ediniz”⁹⁴ buyurdu. Yine İbn Ömer (radiyallahu anhümâ) şöyle demiştir:⁹⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Hâcib-i şems⁹⁶ görüldüğü vakit tâ yükselinceye kadar, hâcib-i şems battığı vakit de tâ gâib oluncaya kadar namazı tehir ediniz. {B582, 583 Buhârî, Mevâkit, 30.}

.....

94 “Taharrî”den maksat namazı kılmayıp da o zamanı gözetlemektir. Bu nehy-i nebevî evkât-ı tulû’ ve gurubu araştıran abede-i şemse teşebbüh edilmemesi hikmetine müstenittir. Hanefiyye ile evkât-ı kerâhette salâtı mutlaka men’edenler, bunu bir nehy-i

müstakil addedip taharrî kastı olsun, olmasın bu vakitlerde namaz kılmayı kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruh görürler. Tecviz edenler ise bu hadisi mâ kablindeki 346. hadisin müfessiri addedip sabah ile ikindi namazlarından sonra namaz kılmanın keraheti yalnız tulû' ile gurubu namaz için gözetleyenlere mahsustur derler ve Âişe radiyallahu anhânın Tâvûs tarikinden *Müslim*'de mervî, “ Ömer radiyallahu anh yanılmıştır. Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem ancak tulû'-ı şems ile gurubunun taharrî edilmesinden nehyi buyurmuştur” {M1931 Müslim, Müsâfirîn, 295.} sözü ile ihticâc ettikleri gibi 333. hadis nevinden ehâdîs ile de istidlâl etmek isterler. Beyhakî diyor ki: Âişe radiyallahu anhâ, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi ikindiden sonra namaz kılar görmüş olduğu için nehy-i nebevîyi itlakına hamletmeyip kast u taharrîye hamletmiştir. Halbuki nehy-i mutlak birçok sahâbeden ehâdîs-i adîde ile sabit olduğu için Hazret-i Ömer vehmetmiştir demek sahih olmaz. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bu namazı ya kazâ idi ya da zât-ı şeriflerine ait bir hususiyetti.

95 *Buhârî*'de bunlar iki hadistir. İkisinin senedi de, mevzuu da bir olduğu için musannif birleştirmiş. Zaten Buhârî de râvi Urve b. Zübeyr, bir nakle göre أَخْبَرَنِي diğere göre حَدَّثَنِي dediği için ayırmışa benziyor. Nitekim bunlardan başka bir tarikte ikisini o da birleştirmiş. Bu rivayette لَا تَحَرَّوْا yerine لَا تَحَيُّوْا ; لَا تَرْفَعِ yerine de تَبَرَّزْ denildiği gibi, فَإِنَّهَا تَطْلُعُ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ “Çünkü o, şeytanın iki boynuzu arasından çıkar” {B3273 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.} ziyadesi vardır ki illet-i nehyi beyan eder. Müslim'in Amr b. Anbese'den vâki olan rivayetindeki, حِينَئِذٍ تَسْجُدُ لَهَا الْكُفَّارُ “İşte o zamanda küffâr ona (yani şemse) secde ederler” {M1930 Müslim, Müsâfirîn, 294.} ziyadesi de illet-i müfessirdir. O halde “Güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar” demek “Tulûunda İblîs-i lâin nâsı iğvâ ederek şemse ibadet ettirir” demek olmuş olur.

96 Hâcib-i şems, hîn-i tulû' ve gurubunda kursunun ilk ve son gözüken kenarlarına itlak olunduğu gibi şems henüz ufuk altında iken cirminden evvel sabahleyin gözüken eşî'asına da denildiği vardır (346, 348, 349, 350, 351. hadislerle de müracaat).

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعَتَيْنِ وَعَنْ لُبْسَتَيْنِ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ وَعَنْ صَلَاتَيْنِ نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhin iki türlü alışveriştten ve iki türlü giyiniştten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehyi buyurdıklarına dair olan

hadisi ki (yukarıda 239. olarak) geçmişti. Buradaki rivayetinde ise âtîdeki ziyade vardır: “Bir de iki namazdan nehiy buyurdu: (Salât-ı) fecrden sonra gün doğuncaya kadar salât-ı asrdan sonra da gün batıncaya kadar namaz kılmaktan da (nehiy buyurdu).”⁹⁷ {B584 Buhârî, Mevâkît, 30.}

.....

97 346, 347, 349, 350, 351. hadislere de müracaat.

349

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّكُمْ لَتُصَلُّونَ صَلَاةً لَقَدْ صَحَّبْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَمَا رَأَيْنَاهُ يُصَلِّيَهَا وَلَقَدْ نَهَى عَنْهَا يَغْنِي الرِّكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ.

TERCÜMESİ

Muâviye (b. Ebû Süfyân) radiyallahu anhtan: Asırdan sonraki iki rek‘atı kastederek şöyle demiştir: Sizler öyle bir namaz kılıyorsunuz ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile (o kadar) beraber bulunduk da kıldığını hiç görmedik. (Bilakis) onu kılmaktan nehiy buyurmuştur.⁹⁸ {B587 Buhârî, Mevâkît, 31.}

.....

98 Muâviye radiyallahu anh bu sözü hutbede söylemiştir. Başkaları bâhusus Âişe radiyallahu anhâ ise aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin bu namazı kıldıklarını haber veriyorlar. O nefy ediyor. Diğerleri ise ispat ediyorlar. Müsbitin nâfiye takdimi ise kâide-i mukarrerdir. O görmemekle kılmamış olmaları lâzım gelmez. Nitekim kıldıklarını gören var. İsbât-ı rivayeti nehiy hakkında vârit olan rivâyâta da muâriz değildir. Zât-ı sebep-i nevâfil tecviz edenlere göre (346. hadisin hâşiyesine müracaat) aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin o namazları zevât-ı sebeptendir. Bu takdirde sebepsiz olan nevâfil de umum üzere bâki kalmış yani menhî oluyor. Nehyi âm addedip zât-ı sebep namazları gayri zât-ı sebep olanlarından tefrik etmeyenler ise Muâviye’nin bu inkârını tatavvu‘-ı sırfa ve fi’l-i resûl aleyhisselâmı hususiyete hamlediyorlar (346, 347, 348, 350, 351. hadislere de müracaat).

350

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ وَالَّذِي ذَهَبَ بِهِ مَا تَرَكَهُمَا حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى وَمَا لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى حَتَّى ثَقُلَ عَنِ الصَّلَاةِ وَكَانَ يُصَلِّي كَثِيرًا مِنْ صَلَاتِهِ قَاعِدًا تَغْنِي الرِّكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ

وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّيهِمَا وَلَا يُصَلِّيهِمَا فِي الْمَسْجِدِ مَخَافَةَ أَنْ يُثْقَلَ عَلَى أُمَّتِهِ وَكَانَ يُحِبُّ مَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: İkinci namazından sonraki iki rek'atı kastederek şöyle demiştir: Onu (yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi) kabzedenden zât-ı ecell ü a'lâya kasem olsun ki, o iki rek'atı Allah Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar (hiç) terketmedi. Namaz kılmaya kudreti kesilmedikçe de Allah Teâlâ'ya kavuşmadı. Namazlarının birçoğunu oturarak kılardı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu iki rek'atı kılardı. Lâkin ümmetine ağır gelir korkusu ile mescidde kılmazdı. Ümmetinden tahfif(-i külfet)i mûcip olacak şeyleri (yapmayı pek) severdi.⁹⁹ {B590 Buhârî, Mevâkît, 33.}

.....

99 Âişe radiyallahu anhânın bu hadisi *Buhârî*'de bundan sonraki 351. hadisin lafzı ile de vârit olduğu gibi *مَا كَانَ يَأْتِينِي فِي يَوْمٍ بَعْدَ* "Salât-ı asrdan sonraki iki rek'atı benim hücremde hiç terk buyurmadı" {B591 Buhârî, Mevâkît, 33.} lafzı ile de, *مَا كَانَ يَأْتِينِي فِي يَوْمٍ بَعْدَ* "Hiçbir gün ikinci namazından sonra bana gelip de iki rek'at kılmadığı olmazdı" {B593 Buhârî, Mevâkît, 33.} lafzı ile de vârit olmuştur. *Sahîh-i Müslim*'de ise, *كَانَ يُصَلِّيهِمَا* (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) iki rek'atı salât-ı asrdan evvel kılardı. Sonra (bir defa) meşgul olup kılamadı. Yahut unuttu (da kılamadı). Bundan dolayı ikinci namazından sonra kıldı. Sonra buna devam etti. Zira (herhangi) bir namazı kıalarsa ona devam etmek âdet-i seniyyesi idi." {M1934 Müslim, Müsâfirîn, 298.} deniliyor. Müslim'in rivayet ettiği şu kazıyye hakkında Dârekutnî'nin rivayetinde Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin, "Yâ Resûlellah! Bir şey mi hâdis oldu?" sualine "*Hayır, ancak Bilâl ikâmeti tâcil etti de ikindiden evvelki iki rek'atı kılamadım. İşte şimdi onları kazâ ediyorum*" buyurdıklarını ve bunun üzerine Âişe radiyallahu anhânın, "Biz de bu namazı fevtedersek kazâ edelim mi?" sualine de "*hayır*" cevabını verdikleri mezkûrdur. {Dârekutnî, *el-İlel*, XIV, 271.} Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın *Buhârî*'deki muhtasar ve Müslim'deki mufasssal hadisinde de buna muhalif olarak aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Abdülkays vefdinin (49. hadis) kendilerini meşgul edip bundan dolayı salât-ı zuhrdan sonraki iki rek'atı kılamamış oldukları zikrediliyor. Ümmü Seleme radiyallahu anhânın yukarıdaki rivayete muhalif olarak, "İkindiden sonraki iki rek'atı hem kılarlar hem başkalarını kılmaktan nehiy buyururlardı", {Taberânî, *el-Evsat*, IV, 174, no: 3899.}; İbn Abbas'ın, *لَمْ أَرَهُ عَادَ لَهُمَا* "Bu iki rek'atı bir daha kıldığını görmedim", {Dârekutnî, *el-İlel*, XIV, 275.} Âişe radiyallahu anhânın da bu meseleyi kendisine soran birtakım sahâbeye, "Bu namazı benim yanımda kılmadı, Ümmü Seleme'ye sorunuz. Çünkü ben ondan işittim" {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 302, no: 1806.} dedikleri de zikrolunuyor.

Bir daha o namazı kılmadıkları hakkındaki rivayet zayıftır. Metindeki hadis ile o mânada olanlara salât-ı asrdan sonra gurub zamanında namaz kastetmemek şartıyla tenef-fülü tecviz eden fukahâ temessük etmişlerdir ki bu meseledeki ihtilâfât-ı fukahâ bundan evvelki hadislerin havâşîsini mütalaa ile mâlûm olur. Bu nefli mutlaka mekruh görenler ise yalnız revâtibden fevtedilmiş namazların kazâsı câiz olduğuna hükmetmişler ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buna muvâzabetini hasâis-i nebeviyyeden addetmişlerdir. Delilleri de Âişe'nin mevlâsı Zekvân'ın rivayet ettiği hadistir ki bunda ümmü'l-mü'minîn hazretleri, **كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْعَصْرِ وَيَنْهَى عَنْهَا وَيُؤَاصِلُ وَيَنْهَى عَنِ الْوَصَالِ** "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz salât-ı asrdan sonra namaz kılardı da o namazdan nehyederdi. Kezâlik savm-ı visâl tutardı da savm-ı visâlden nehyederdi" {D1280 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 10.} demiştir. Savm-ı visâl birkaç gün fâsılasız olarak ve iftar etmeksizin oruç tutmaktır ki ercah-ı akvâle göre bu hasâis-i nebeviyyeden olup –inşallah ileride görüleceği üzere– ümmet bundan nehiy buyurulmuştur. Beyne'l-ulemâ savm-ı visâlin hürmet ve keraheti ve kâdir olana cevazı hakkında ihtilâf vardır (346, 347, 348, 349, 351. hadislere de müracaat).

عَنْهَا **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا** قَالَتْ رَكَعَتَانِ لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ **ﷺ** يَدْعُهُمَا سِرًّا وَلَا عَلَانِيَةً رَكَعَتَانِ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ وَرَكَعَتَانِ بَعْدَ الْعَصْرِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: İki namaz vardır ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onları sırran da, alâniyeten de (yani evinde de dışarıda da) terketmezdi. (Onlar da) sabah namazından evvel iki, ikindi namazından sonra da iki rek'at idi.¹⁰⁰ {B592 Buhârî, Mevâkîit, 33.}

.....

100 346, 347, 348, 350. hadislere müracaat.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** قَالَ سِرْنَا مَعَ النَّبِيِّ **ﷺ** لَيْلَةً فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ لَوْ عَرَّسْتَ بِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَخَافُ أَنْ تَنَامُوا عَنِ الصَّلَاةِ قَالَ بِلَالٌ أَنَا أَوْقِظُكُمْ فَاضْطَجَعُوا وَأَسْنَدَ بِلَالٌ ظَهْرَهُ إِلَى رَاحِلَتِهِ فَعَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ فَنَامَ فَاسْتَيْقِظَ النَّبِيُّ **ﷺ** وَقَدْ طَلَعَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَقَالَ يَا بِلَالُ

birinde, بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ “O namazları ezan ve ikâmetle kazâ buyurdular”, diğesinde, بِأَذَانٍ {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayetler için bkz. Aynî, *Umde*, V, 89.} denilmiş olduğu için müteaddit namaz kazâ eden kimse ezanı tekrar edip etmemekte muhayyer kalıyor. Mâlik ile Evzâî’ye göre kazâ için ezana hâcet yoktur, yalnız ikâmet kâfidir. Şâfiî’nin kavli-i cedîdi de böyle ise de ashabından birçoğunca muhtar olan ezan okumaktır. Çünkü ezan okunduğu hakkındaki hadis sahihtir. Ezana hâcet görmeyenlerin ezanı ikâmete hamletmelerinde nazar vardır. Çünkü hadiste ezandan sonra abdest alındığı haber veriliyor ki ikâmet ile namaz arasını abdest ile fasletmek hatıra gelmez.

103 Ba’de’t-tulû’ gün yükselineceye kadar kazâ-i fevâitin adem-i cevazına Hanefiyye bununla da ihticâc ederler. Bu hadisten fevâitin cemaatle kazâ edilebileceği de anlaşılıyor.

Bu hadiste râtime-i fecr olan iki rek’atın kılındığına dair sarâhat yoktur. Fakat Ebû Dâvûd’un rivayetinde bu namazın kılındığı sarâhaten mezkûrdur. İmam Mâlik’e Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı fecri kazâ buyurdıkları gün bu namazı kılıp kılmadıkları sorulmuş, “Duymadım” cevabını vermiş. Bundan dolayı sünnet-i râtimebenin kazâ edilmesine Mâlikiyye’den bazıları kâil değillerdir. Maahâzâ Mâlik’in “İsteyen kılar” dediği de rivayet olunuyor. Sevrî ile Şâfiî ise revâtibin sübûtuna binaen kazâ edebilir derler. Bu meselede Kûfiyyûn’un ictihadı tafsil üzeredir. Eğer râtime-i fecr farz ile beraber fevtolmuş ise kazâ edilmesinde müttefiktirler. Farz, vaktinde kılınmış olup yalnız râtime fevtolmuşsa Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’ye göre gün yükseldikten sonra tâ zevâl-i şemse kadar olan zaman içinde kazâ edilir. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göre ise kazâ edilmez.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَاءَ يَوْمَ الْخُنْدَقِ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ فَجَعَلَ يَسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كِدْتُ أُصَلِّيَ الْعَصْرَ حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا فَقُمْنَا إِلَى بُطْحَانَ فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Hendek günü Ömer b. Hattâb radiyallahu anh gün battıktan sonra gelip küffâr-ı Kureyş’e sebbetmeye başladı. ve “Yâ Resûlellah! İkindiye az daha gün batmadan kılamayacaktım” dedi.¹⁰⁴ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Valahi ben de kılamadım” buyurdu.¹⁰⁵ Bunun üzerine kalktık Buthân’a¹⁰⁶ gittik. (Orada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) namaz için abdest aldı. Biz de

namaz abdesti aldık. (Ondan sonra) gün batmışken ikindiye, arkasından da akşamı kıldırdı.¹⁰⁷ {B596 Buhârî, Mevâkît, 36.}

104 Hendek Vak'ası esnasında bütün sahâbe-i kirâm Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte oldukları halde nasıl oluyor da içlerinden yalnız Ömer radiyallahu anh ikindiye gurutpan evvel kılmış oluyor? İhtimal ki müşrikîne karşı olan meşguliyet akşama kadar devam etmiş, cümlesini abdestten, namazdan alıkoymuş da yalnız Ömer radiyallahu anh abdestli olduğu için acele edip namazını kılıvermiştir.

105 Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emr-i kıtâl ile meşguliyet dolayısıyla namazı yahut namazları vakitlerinde derhâtır buyurmayıp Ömer radiyallahu anhin böyle söylemesi üzerine hatırlamış, "*Vallahi ben de kılamadım*" buyurmuş ve ondan sonra abdest ve namaza şürû buyurulmuş olması muhtemeldir.

106 *Buthân* Medine kurbunda bir vadinin ismidir ki 339. Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinde de ismi geçti.

107 Buradaki beyandan yalnız ikindi namazının fevtedildiği müstefâd oluyorsa da *Müsned-i Ahmed*'de Ebû Saîd el-Hudrî'den, 352. hadisin hâşiyesinde zikredildiği üzere *Tirmizî*'de İbn Mes'ûd'dan vâki olan rivayetlere nazaran ögle ile ikindi ve akşam namazları fevtolup yatsıdan sonra kılınmıştır. *Nesâî*'deki rivayet de bu mânayadır. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ından ise zuhr ile asrın fevtolduğu anlaşılıyor. Bu hadislerin vech-i cem'i şudur: Hendek Gazâsı günlerce sürmüştür. Bir gün öğlen ile ikindi, başka gün yalnız ikindi namazını fevtetmiş olmaları hatıra gelebilir.

Bu hadisten kazâ namazının cemaatle kılınması meşrû olduğuna istidlâl kılınmıştır. Nitekim icmâ bunun cevazı üzerine mün'akiddir. Yalnız Leys b. Sa'd'ın bunu menetmesi şüzûz kabilindendir. Bu hadisten mağrib vaktinin şafaktan sonraya kadar imtidâd ettiği de müstefâd oluyor. Herhalde o vakte kadar imtidâd ediyormuş ki, o gün akşam namazından evvel diğer namazlar kılınmış. Şâfiî'nin kav-l-i cedîdine göre akşamın vakti mudayyak olup yalnız abdest alıp namaz kılacak kadar vakittir. Bu hadis ona karşı hüccettir. Kezâlik vakit namazı ile geçmiş namaz ya namazlar beyninde tertip gözetilmiş gibi görünüyor. Bu tertibin vücûbuna Nehaî, Zührî, Rebîâtürre'y, Yahyâ el-Ensârî, Leys b. Sa'd kâil olmuş oldukları gibi Ebû Hanîfe ile ashâbının, Mâlik'in, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin de kavilleri budur. Abdullah b. Ömer de bu mezhepte imiş. Diğer taraftan salât-ı fâite ile salât-ı vaktiyye beyninde tertibi vâcip görmeyenler meyanında Tâvûs, Şâfiî, Ebû Sevr, İbnü'l-Kâsım, Semnûn gibi zevat vardır. Zâhiriyye'nin de mezhebi budur. İmam Mâlik tertibi vâcip görmekle beraber nisyan sebebiyle tertip bozulursa ona göre bu vücûb sâkit olur. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre geçmiş namazı salât-ı vakfiyyede tezekkür ederse içinde bulunduğu namazı itmâm eder. Bundan sonra fâiteyi kılıp vaktiyyeyi de iade eder. Vaktiyye niyetiyle ilk kıldığı namaz nâfile olmuş olur.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ ¹⁰⁸ إِذَا ذَكَرَهَا ¹⁰⁹ لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Her kim bir namazı (kılmayı) unutursa (onu) hatırladığında kılsın. Onun bundan başka kefâreti yoktur. وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي ¹¹⁰ {B597 Buhârî, Mevâkît, 37.}

108 Müslim'in rivayetinde salâta râcî' zamîr-i mensub ile فَلْيُصَلِّهَا {M1560 Müslim, Mesâcid, 309.} denildiği gibi diğer tarikten rivayetinde نَامَ عَنْهَا "Namazdan gafil kalıp uyuyakalırsa" {M1568 Müslim, Mesâcid, 315.} ziyadesi de vardır. Üçüncü bir rivayetinde de, إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّهَا "Biriniz uyuyakalıp namaz kılmazsa yahut namazdan gaflet ederse onu hatırladığında kılsın. Zira Allah Teâlâ لِذِكْرِي (Tâhâ, 20/14.) buyuruyor" denilmiştir. {M1569 Müslim, Mesâcid, 316. Kaynakta 'أَحَدُكُمْ' ifadesinden sonra 'عَنْهَا' ifadesi vardır. Bu kısmın anlamı tercümede ifade edilmiştir.}

109 Zamirsiz olarak إِذَا ذَكَرَ rivayeti de vardır.

110 لِلذِّكْرِ da okunmuştur. Bu kıraat, Zührî'den işitilmişse de kırâat-i meşhûre, mesâhifte ve metinde olduğu gibi لِذِكْرِي dir. Bu âyet-i kerîmenin burada iradî taraf-ı âlî-i nebevîden mi vâki olmuştur, yoksa Katâde mi hadisi rivayet ettikten sonra sâmia ikâme-i hüccet için okumuştur? Esah olan bunun makûl-i kavî-i nebevîye dahil olmasıdır. Delili de birinci hâşiyede zikrettiğimiz Müslim rivayetidir ki o da Müslim'de Katâde tarikindendir.

Âyet-i kerîmenin tefsirinde vücûh-ı adîde beyan edilmiştir:

1. Namazı, içinde beni zikretmek için ikame et;
2. Namazı ikame et, tâ ki ben seni methederek zikredeyim;
3. Zikir vakitlerinde yani mevâkît-i salâtta salâtı ikame et;
4. Ben kitaplarda zikredip emrettiğim için salâtı ikame et;
5. Riyasız olarak beni anmak için benden başkasını anar gibi olmaksızın salâtı ikame et;
6. Emrimi hatırladığının şükranesi olarak salâtı ikame et;
7. Beni anmak demek olduğu için namazı ikame et ki salât Allah'a ibadettir. Salâtı hatıra getirmek Allah'ı hatıra getirmektir;

8. Turpûştî'ye göre siyâk-ı hadîse en muvafık olan tefsir, namazı hatırladığında ikame et! Çünkü onu hatırladığında Allah'ı hatırlamış olursun. Yahut hazf-i muzâf ile لَذِكْرِ صَلَاتِي mânasına alıp “*Namazını hatırladığında namazı ikame et!*” olmak lâzım gelir. Vallahu a'lem.

Bu hadisten çıkan hüküm şudur: Nâsî ile nâime yani kılmayı unutan ile uyuyakalıp kılamayana kazâ lâzım gelir. Âmide yani amden kılmayana kazânın vücûbu ise evleviyette kalır. Cumhurun mezhebi budur. Amden terk-i salât edene kazâ lâzım gelmez diyenler de vardır. Fakat bunların bu ictihadından anlaşıldığına göre kazâ edilmeyen bu namazların terkinde kefâret kabul etmeyecek kadar ism vardır. Yoksa Ömer b. Hattâb ile oğlu Abdullah, Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Mes'ûd, Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhüm gibi ecillenin de dahil bulunduğu bu zümre-i ekâbirin ictihadından tehvîn-i salât maksut olmayacağı bedîhîdir.

Söz yine cumhurun sözüdür. Ma'zura kazâ lâzım geliyorsa âmide bitarîkî'l-evlâ lâzım gelir.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمْ تَرَالُوا¹¹¹ فِي صَلَاةٍ مَا أَنْتَظَرْتُمُ الصَّلَاةَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Siz namaza muntazır oldukça hep namaz içindesiniz.¹¹²
{B600 Buhârî, Mevâkît, 40.}

.....

111 Bir rivayette لَنْ تَرَالُوا dur {B847 Buhârî, Ezân, 156.} ki ona göre tercüme edilmiştir.

112 Bu hadis *Buhârî*'de Hâlid b. Kurre tarikinden şöylece rivayet olunuyor: Bir gün Hasan-ı Basrî'ye ders verecek diye muntazır olduk, gecikti. Nihayet (mescidden ve dersten) kalkıp gideceği vakit yaklaşınca geldi. Dedi ki: Şu komşularımız beni çağırdılar. Sonra Enes'ten şunu rivayet etti: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme bir gece hemen hemen nısfü'l-leyl oluncaya kadar muntazır kaldık. Teşrif edip bize namaz kıldırıldılar. Sonra bize hutbe irat edip buyurdular ki: *Şimdi herkes namaz kılmış uyumuştur bile, siz ise namaza muntazır oldukça namaz içindesiniz.* Hasan dedi ki: Her kavim hayra muntazır oldukça hayır içindedirler.” Hâlid b. Kurre (Hasan'ın bu son sözü için), Enes'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ettiği kelâm cümlesindendir der {B600 Buhârî, Mevâkît, 40.} (338, 339, 340, 341, 342. hadislerle de müracaat).

حَدِيثُهُ عَلَى رَأْسِ مِائَةِ سَنَةٍ وَفِي رِوَايَةٍ هُنَا عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ
الْيَوْمَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ أَحَدٌ يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنَّهَا تَحْرِمُ ذَلِكَ الْقَرْنَ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhin¹¹³ عَلَى رَأْسِ مِائَةِ سَنَةٍ hadisi ki (yukarıda 96. olarak) geçmişti. Burada da Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “(Yüz seneye kadar) bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır”¹¹⁴ buyurdıklarını rivayet ettikten sonra, “Bu sözden murâd-ı (âlî-i) nebevî o karnın (bu müddet içinde) münkariz olacağını haber vermek idi” demiştir.¹¹⁵ {B601 Buhârî, Mevâkît, 40.}

113 Musannif burada her nasılsa sehvetmiştir. Zira gerek 96. hadiste gerek *Buhârî*’nin başka yerinde rivayet hep Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdandır.

114 Bu hadis *Buhârî*’nin burasında yatsıdan sonra fıkıh vesair hayırlı işler için oturup konuşmanın cevazına tahsis edilen babda diğer rivayetten daha mufassal olarak rivayet edilmiştir. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ demiştir ki: “Bir gece âhir-i hayatında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yatsı namazını bize kıldırılar. Selâm verdikten sonra ayağa kalkıp, “İşte bu geceyi görüyorsunuz ya bundan sonra (geçecek) yüz senenin başında bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır” buyurdular.

115 İbn Ömer radiyallahu anhümânın bu son sözü de *Buhârî*’de şöyledir: فَوَهَلَ النَّاسُ فِي مَقَالَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مَا يَتَحَدَّثُونَ مِنْ (yahut) فِي هَذِهِ الْأَحَادِيثِ عَنْ مِائَةِ سَنَةٍ. وَإِنَّمَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَبْقَى مِمَّنْ هُوَ الْيَوْمَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنَّهَا تَحْرِمُ ذَلِكَ الْقَرْنَ “Nâs Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bu) kelâm-ı âlîsin(i anlamak)ta yanılıp (ve korkuya düşüp) yüz sene hakkındaki (şu mâlûm) dedikodulara (yani yüz sene sonra kıyamet kopacaktır zan ve havfına) düştüler. Halbuki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Bugün yeryüzünde olanlardan hiçbir kimse kalmayacaktır’ buyurmakla, bu müddetin bu karnda yaşayanları mahvedeceğini haber vermek istemişlerdi.” {B601 Buhârî, Mevâkît, 40.} Filhakika İbn Ömer hazretlerinin zamanında bazılarının yüzüncü senenin hitâmında kıyâm-ı sâat vukua geleceğini söylemiş oldukları anlaşılıyor. Nitekim Taberânî ile başka muhaddisler bunu Ebû Mes’ûd el-Bedrî radiyallahu anhtan rivayet ettikleri gibi Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche hazretlerinin bu sözü ret buyurdıklarını nakleder. İbn Ömer radiyallahu anhümâ da bu kabilden dedikoduları ret için bu hadîs-i şerifin mânasını böyle izah ve tebyin etmiş oluyor.

Bu hadîs-i şerif de en görmez gözlere çarpacak mu‘cizât-ı celîle-i nebeviyyedir. Ehl-i ilmin istikrasına göre zamân-ı ihbâr-ı nebevî olan 11. sene-i hicriyyeden itibaren

yüz sene geçtikten sonra o gün berhayat olanlardan hiçbir kimse kalmamıştır. En sona kalan sahâbî Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile radiyallahu anhtır. “Bütün ehl-i hadîs de müşârûn ileyhîn 110 sene-i hicriyyesinde vefat ettiğinde müttefiktirler. Vefatı günü yeryüzünde hiçbir sahâbî kalmamış ve karn-ı sahâbe münkariz olmuştur (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn).

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹¹⁶ قَالَ إِنَّ أَصْحَابَ الصُّفَّةِ كَانُوا نَاسًا فَقَرَاءَ وَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ كَانَ عِنْدَهُ طَعَامٌ اثْنَيْنِ فَلْيُذْهَبْ بِثَالِثٍ وَإِنْ أَرْبَعٍ فْخَامِسٍ أَوْ سَادِسٍ وَإِنْ أَبَا بَكْرٍ جَاءَ بِثَلَاثَةٍ فَانْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَشْرَةٍ قَالَ فَهُوَ أَنَا وَأَبِي وَأُمِّي فَلَا أُدْرِي قَالَ وَامْرَأَتِي وَخَادِمٌ بَيْنَنَا وَبَيْنَ بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ تَعَشَّى عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ لَبِثَ حَيْثُ صُلِّيتِ الْعِشَاءُ ثُمَّ رَجَعَ فَلَبِثَ حَتَّى تَعَشَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ بَعْدَ مَا مَضَى مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ قَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ وَمَا حَبَسَكَ عَنْ أَضْيَافِكَ أَوْ قَالَتْ ضَيْفُكَ قَالَ أَوْ مَا عَشَّيْتِهِمْ قَالَتْ أَبُوءَا حَتَّى تَجِيءَ قَدْ عَرَضُوا فَأَبُوءَا وَقَالَ فَذَهَبْتُ أَنَا فَاخْتَبَأْتُ فَقَالَ يَا غُنْثَرُ فَجَدِّعْ وَسَبِّ وَقَالَ كُلُوا لَا هَنِيئًا فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَطْعَمُهُ أَبَدًا وَإِيْمُ اللَّهِ مَا كُنَّا نَأْخُذُ مِنْ لُقْمَةٍ إِلَّا رَبًّا مِنْ أَسْفَلِهَا أَكْثَرُ مِنْهَا قَالَ حَتَّى شَبِعُوا وَصَارَتْ أَكْثَرُ مِمَّا كَانَتْ قَبْلَ ذَلِكَ فَنَظَرَ إِلَيْهَا أَبُو بَكْرٍ فَإِذَا هِيَ كَمَا هِيَ أَوْ أَكْثَرُ مِنْهَا فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ يَا أُخْتُ بَنِي فِرَاسٍ مَا هَذَا قَالَتْ لَا وَقُرَّةَ عَيْنِي لَهَا الْآنَ أَكْثَرُ مِنْهَا قَبْلَ ذَلِكَ بِثَلَاثِ مَرَّاتٍ فَأَكَلَ مِنْهَا أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ إِنَّمَا كَانَ ذَلِكَ مِنَ الشَّيْطَانِ يَغْنِي يَمِينَهُ ثُمَّ أَكَلَ مِنْهَا لُقْمَةً ثُمَّ حَمَلَهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَضْبَحَتْ عِنْدَهُ وَكَانَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِ عَقْدٍ فَمَضَى الْأَجَلَ فَفَرَّقْنَا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا مَعَ كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنَاسُ اللَّهِ أَعْلَمُ كَمْ مَعَ كُلِّ رَجُلٍ فَأَكَلُوا مِنْهَا أَجْمَعُونَ أَوْ كَمَا قَالَ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Ashâb-ı Suffe¹¹⁷ fakir kimselerdi. Bir defa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “İki kişilik yiyeceği olan (onlardan) bir üçüncüsünü, dört kişilik yiyeceği olan bir beşincisini ya da altıncısını (alıp) birlikte götürsün” buyurdu.¹¹⁸ Yahut buna benzer bir söz. Ebû Bekir (radiyallahu anh bunlardan) üçünü (eve) getirdi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de onunu birlikte (alıp hâne-i

saâdetine) götürdü.¹¹⁹ (Bizim ev halkı) ben(den), peder ve vâlidem(den)¹²⁰ bir de bizim ev ile Ebû Bekir (radıyallahu anh)ın evinde (müştereken hizmet eden)¹²¹ hizmetçi (den ibaret) idi.

(Râvi Ebû Osman en-Nehdî), “Artık bir de benim zevcemden¹²² dedi mi, demedi mi bilemiyorum” diyor.

(Yine Abdurrahman radıyallahu anh der ki): Ebû Bekir (radıyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hânesinde (misafirlerinden ayrı olarak) akşam yemeğini yedi. Yatsı namazı kılınıncaya kadar (orada) kaldı. Sonra (misafirleriyle birlikte kendi hânesine) dönüp¹²³ (ve misafirlerin ağır- lanmasını ehline emredip) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akşam ta- amını edinceye kadar¹²⁴ kaldı. (Sonra yine hâne-i saâdete dönüp nezd-i âlî-i risâletpenâhîde kaldıktan sonra kendi evine döndü). Geldiğinde gece hayli ilerlemişti.¹²⁵ Haremi ona, “Seni misafirlerinin yanında bulunmaktan alıkoyan nedir?” diye sordu.¹²⁶ O da, “Aç, onlara hâlâ yemek vermedin mi?” di(ye çıkış) tı. O da, “Sen gelmedikçe yemek yemeyeceklerini söylediler. Yemek çıkardık kabul etmediler” dedi.

(Abdurrahman b. Ebû Bekir radıyallahu anhümâ) der ki: Ben savuşup saklan- dım. O bana, “Behey nâkes herif” di(ye hitap et)ti. Söğüp saydı. Sonra hiddet- le, “İçinize sinmez olsun, yeyiniz. Ben bu yemekten vallahi yemeyeceğim”¹²⁷ dedi.

(Abdurrahman radıyallahu anh) der ki: Allah’a kasemler ederim. Biz (yerken) hiçbir lokmaya el uzatmazdık ki altından yemek daha ziyade çoğalmış olma- sın. Nihayet doydular. Yemek de yenmezden evvelki miktarından daha ziyade olarak duruyordu. Ebû Bekir (radıyallahu anh) yemeğe baktı. Bir de gördü ki olduğu gibi duruyor. Belki de artmış. Haremine, “Bu ne? Ey Benî Firâs’ın kızı!”¹²⁸ dedi. O da, “Gözümün nur(u Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haz- retler)ine kasemler olsun ki şimdi evvelkinden üç kat ziyadedir” dedi. Bunun üzerine o yemekten yedi¹²⁹ ve ettiği yemini kastederek, “O olan şey şeytan- dan idi”¹³⁰ dedi. O yemekten bir lokma yedikten sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gönderdi.¹³¹ Orada sabaha kadar durdu. Bizimle bir kavim arasında bir (muhâdene) ahd(i) vardı. Müddet hitam bulmuş (olduğu için Medine’ye gelmişler)di. İçlerinden (arîf olarak)¹³² on iki kişi ayırdık. Her biri ile beraber kaç kişi olduğunu (ancak) Allah bilir. İşte onların hepsi o yemekten yediler (de öyle ağırlandılar).

(Râvi rivayetini bitirdikten sonra) yahut bu elfâza benzer elfâz (ile rivayet olunmuştur diyor). {B602 Buhârî, Mevâkîr, 41.}

.....

116 Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhümânın evvelki ismi Abdülkâ'be idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ismi Abdurrahman'a tahvil buyurmuşlardır. Müşârün ileyh Hazret-i Sıddîk evlâdının en yaşlısı olmakla beraber İslâm'ı Hudeybiye sulhundan sonraya kadar teahhur etmiştir. Feth-i Mekke'den biraz evvelce –içlerinde Muâviye b. Ebû Süfyân da dahil olan– Kureyş gençlerinden birkaçı ile beraber Medine'ye gelip iman etti. Bedir Vak'ası'nda müşrikîn safında bulunuyordu. İbn Asâkir'in İbn Sîrîn'den rivayetine nazaran iman ettikten sonra bir gün peder-i mükerremine, “Bedir günü sen benim karşıma dikildindi, ben başka tarafa savuştum da seni öldürmedim” demiş. Hazret-i Sıddîk da, “Lâkin oğlum, eğer sen benim karşıma geleydin seni sağ bırakmazdım” cevabını vermiştir. Gariptir ki vak'a-i Cemel'de de kendisi hemşiresi Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâ tarafında, biraderi Muhammed b. Ebû Bekir de karşı tarafta emîrül-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh ordusunda bulunuyorlardı. Ehl-i salâh ve takvâdan olmakla beraber mizah ve latifeye meyyal idi. Şecaatte, atıcılıkta da yektâ idi. Yemâme Vak'ası'nda mürteddînin yalnız ekâbirinden yedisini hâk-i helâke sermiştir. Kalenin bir gediğini muhafaza eden Muhakkem el-Yemâme'nin sinesine bir ok isabet ettirip katleylemiş ve Müslümanların o gedikten kaleye duhulüne yardım etmiştir. Muhakkem'in kâtili Hâlid b. Velîd olduğunu sâhib-i *Kâmus* söylüyorsa da evvelki rivayet Hâfız İbn Hâcer el-Askalânî'nin *el-İsâbe*'sine muvafık olanıdır. Müşârün ileyh Abdurrahman'ın Mervân'a karşı söylediği söz de şecâat-i medeniyyesinin delilidir. Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Hicaz Valisi Mervân b. Hakem hutbeye kalkıp Muâviye'den sonra oğlu Yezîd için biat istediği vakit Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhüm karşı gelmişlerdi. Mervân hutbesinde, “Bu, Ebû Bekir ile Ömer'in sünnetidir” dediği vakit de Abdurrahman, “Hayır, Hirakl ile Kayser'in sünneti” demişti. Mervân “Tutunuz” diye emretmiş. O da hemşiresi Âişe radiyallahu anhânın hânesine girmiştir. Mervân, Abdurrahman'ın oraya girdiğini görünce, “Hakkında ^a وَالَّذِي قَالَ لَوَالِدَيْهِ أَفَّ نَكْمَا” âyet-i kerîmesi nâzil olan işte budur” demiş. Âişe radiyallahu anhâ da perde arkasından, “O âyet onun hakkında nâzil olmuş değildir. İstesem hakkında nâzil olanı ismiyle söylerim” buyurmuştur. Muâviye vak'ayı duyduktan sonra hatırını tatyîben 100.000 dirhem gümüş göndermişse de, “Kendi dinimi onun dünyasına satamam” diyerek atıyyeyi reddetmiştir. Ondan sonra Yezîd'e olan biat tamam olmadan Mekke'ye çıkmış ve beled-i harâma 10 mil mesafe kala füc'eten dâr-ı bekâya intikal eylemiş, Mekke'ye naklolunup oraya defnedilmiştir. Haber-i vefâtını Âişe aldıktan

sonra hacca gitti ve kabrinin başında ağlaya ağlaya Mütemmim b. Nüveyre'nin, kardeşi Mâlik hakkında söylediği mersiye'yi okuduktan sonra "Eğer seninle beraber olaydım seni öldüğün yerde defneder, sana ağlamazdım" demiş. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

117 Suffe, Mescid-i Nebevî'nin geri taraflarında yeri, yurdu, ehl ü iyâli olmayan garip-lerin me'vâsı olmaya tahsis buyurulan üstü örtülü bir mahal idi ki orada barınan fukarâ-yı sahâbeye "*ehl-i Suffe*" ve "*ashâb-ı Suffe*" denirdi. Ashâb-ı Suffe'nin adedi -içlerinden tezevvüc, vefat yahut sefer edenlerin adedine göre- kâh artar kâh eksilirdi. Bir aralık yetmiş bulmuştu. *Hilyetü'l-evliyâ* sahibi Hâfız Ebû Nuaym el-İsfahânî Suffe'de sâkin olmuş olanların isimlerinden 100 bu kadarını ta'dât etmiştir. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

118 Bütün ashâb-ı kirâm o sıralarda maişet darlığı çektikleri için üç nüfuslu eve yalnız bir, dört nüfuslu olana yine bir, ya iki fakir terfik buyurmuş oluyorlardı ki bu takdirde nüfus başına isabet eden hisse-i taâmın yalnız sülüsü, rub'u yahut humusu îsâr edilmiş bulunuyordu. Sahâbeyi daha ziyade fakir doyurmakla mükellef tutmak fakirlerle beraber aile halkının da aç kalmasını intâc edebilir. Bundan kaht zamanlarında yoksul olanları varlıklı olanların hânelerinde besletmenin cevâz-ı hükm-i şer'îsi çıkıyor ki vakt-i zarûrette müvâsatın, fukaraya zenginlerin bakıp aç bırakmaması hususunun farz olduğu anlaşılıyor. Nitekim Ömer b. Hattâb radiyallahu anh "*Âmürremâde*" namını alan kaht senesinde fukaranın kesretine binaen her eve nüfusları adedince aç ve yoksul tevzî edip "Bir insan kût-ı yevmisinin nısfı ile iktifa etmekle helâk olmaz" buyururdu. *“إِنَّ فِي الْمَالِ حُقُوقًا سِوَى الزَّكَاةِ”* "*Malda zekâtтан başka birtakım haklar da vardır*" {T660 Tirmizî, Zekât, 27. Kaynakta حُقُوقًا yerine حَقًّا ifâdesi vardır.} dedikleri işte bu gibi şeylerdir.

119 Hazret-i Sıddîk radiyallahu anh -râvinin hemen müteakiben vâki olan tasrihine nazaran dört nüfuslu bir aile reisi olduğuna göre- o akşamki taâmın sülüsünden ziyadesini, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri de ümmehâtü'l-mü'minînin adedine nazaran kût-ı yevmîlerinin takriben nısfını fukaraya îsâr buyurmuşlar demek oluyor.

120 Ümmü Rûmân Zeyneb bint Âmir el-Kinâniyye el-Firâsiyye radiyallahu anhâdır ki müşârün ileyh Abdurrahman b. Ebû Bekir ile ümmü'l-mü'minîn Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhümün vâlîde-i muhteremesidir. Evvelleri Abdullah b. Hâris el-Ezdî'nin taht-ı nikâhında iken mûmâileyhin vefatından sonra ve bi'setten evvel zevcinin halîfi olan Ebû Bekir es-Sıddîk hazretlerine varmış, sâbıkâttan ve eski muhacirâttandır. Hicret-i nebevîyeyi müteakip üvey oğlu Abdullah b. Ebû Bekir'in refakatinde olarak kerîmesi Âişe es-Sıddîka ve üvey kerîmesi Esmâ bint Ebû Bekir ve onlara iltihak eden Talha b. Ubeydullah radiyallahu anhüm hep bir kafilâ olup Medine'ye gelmişlerdi. Ahd-i saîd-i nebevîde -ve ağleb-i ihtimal 9. sene-i hicriyyede- âlem-i cemâle intikal etmiştir. Hîn-i defninde Seyyidü'l-kevneyn sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri kabrinin içine girip hakkında mağfiret diledikten sonra, "*İlâhî! Ümmü Rûmân'ın senin yolunda ve resulünün uğrunda neler çektiği sana hafî değildir*" buyurmuşlardır {İbn Abdülber, *el-İstîâb*, IV, 1936.}. Bu hâdimin ismi şürrâh-ı hadîse mâlûm olamamıştır.

121 Ebû Atık Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhümün vâlidesidir ki ismi “Ümeyme bint Adî b. Kays b. Huzâfe es-Sehmiyye’dır. Müşârün ileyh Muhammed, Abdurrahman’ın ekber evlâdı olup çocukluğunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi görmüş ve silk-i celîl-i ashâba mülhak olmuştur. Kendisi, babası, ceddi ve ced-dinin pederi Ebû Kuhâfe radiyallahu anhüm hep sahâbedendir. Böylesi pek az kimseye müyesser olabilmiştir. Bu kabilden mâlûm olanlardan biri Abdullah b. Zübeyr’dır ki vâlidesi Esmâ bint Ebû Bekir es-Siddîk b. Ebû Kuhâfe’dır. Diğeri de İbn Üsâme b. Zeyd b. Hârîse’dır. İbn Üsâme’nin şahsı mâlûm ise de ismine muttali olamadım. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

122 “Dönüp” lafzı رَجَعَ ثُمَّ nın tercümesidir. İsmâîlî rivayetinde buna bedel رَجَعَ ثُمَّ denilmiştir ki yatsıdan sonraki nâfile namazı kıldı demek olur. Bu siyâk-ı beyâna göre yatsı sünnetini de hâne-i saâdette kıldıktan sonra misafirlerini alıp evine gelmiş oluyor.

123 Müslim ile İsmâîlî’nin rivayetlerinde ikinci نَعَسَ yerine تَعَشَّى vârit olmuştur {M5365 Müslim, Eşribe, 176.} ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uykusu gelinceye kadar yanında kaldı demek olur. Bu rivayete göre kıssa daha kolay münfehim ve tekrardan tahassül eden iğlâk da mündefi‘ oluyor.

124 Şârih Kastallânî metindeki rivayete nazaran kavis içindeki mahzufatı takdir ediyor. Bu rivayete göre Hazret-i Siddîk’ın hâne-i saâdette yemek yediği haber verildikten sonra yatsıyı müteakiben misafirlerini alıp kendi hânesine dönmüş ve o vakte kadar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz taam buyurmamış olduğundan taam buyuracak kadar bekleyip tekrar görüşmek üzere Huzûr-ı saâdete gitmiş ve ondan sonra evine yatmaya gelmiş oluyor. Yine Buhârî’nin diğer rivayetinden münfehim olduğuna göre ise nezd-i âlî-i nebevîde kalması, yemek yiyip yatsı namazını kılacak kadar temâdî edip –namaz da zaten geç kılınmış olduğuna göre– gece hayli ilerledikten sonra evine dönüp misafirleriyle olan macerası vukua gelmiş oluyor. رَجَعَ ثُمَّ rivayetinde göre ise iş daha açık anlaşılıyor. Bu rivayete göre Ebû Bekir radiyallahu anh nezd-i âlî-i nebevîde taam buyurmuş, sonra yatsı sünnetini de kılmış, sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uykuları gelinceye kadar durmuş da ondan sonra gece geç vakit kendi hânesine dönmüş oluyor.

125 Müslim ile Sünen-i Ebû Dâvûd’da kıssanın burası daha tafsilidir. Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhümâ diyor ki: “Bize misafirler geldi. Babam da geceleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezd-i şerifine gidip konuşurdu. Oraya gitti. Giderken de, ‘Abdurrahman! Ben gelinceye kadar misafirlerin hizmetlerinde bulunup yemeklerini vermiş bulunmalısın’ dedi. Akşam olunca yemeklerini önlerine koyduk, yemediler. ‘Şu oturduğumuz menzilin babası, sahibi gelip bizimle beraber yiyinceye kadar bekleriz’ dediler. ‘Babam sert bir kimsedir. Eğer yemeyecek olursanız korkarım bana fena darılır’ dediysem de yine yemekten ibâ ettiler. Babam geldiğinde ibtidâ onları sordu. ‘Misafirlerinizin işini gördünüz mü?’ dedi. ‘Hayır, vallahi o işi göremedik’ dediler. ‘Ben bu işi yapmasını Abdurrahman’a emretmedim mi?’ dedi. Ben saklandım. O ‘Abdurrahman!’ diye çağırdı. Ben yine saklandım. ‘Behey nâkes! Sesimi işitiyorsan Allah aşkına gel!’ dedi. Yanına gidip,

‘Vallahi günahım yok. İşte misafirlerin, onlara sor. Yemeklerini önlerine koydum. Sen gelinceye kadar yemek istemediler’ dedim. Bu sefer misafirlere dönüp, ‘Size ne oluyor ki yemeğimizi yemiyorsunuz? İşte vallahi, ben de bu gece bu yemeği yemeyeceğim işte!’ dedi. Onlar da, ‘Vallahi, sen yemedikçe biz de yemeyiz’ dediler. ‘Ömrümde bu geceki gibi belâya çatmadım. Yahu, ne oluyorsunuz? Yemeğimizi niçin yemiyorsunuz?’ diye öfkeleni. Sonra, ‘İbtidâdan ettiğim yemin şeytandandır. Haydi buyurun yemeğe!’ dedi. Yemek geldi. Babam besmeleyi çekti ve yedi. Onlar da yediler... ilâ âhirih” {M5365 Müslim, Eşribe, 176; D3270 Ebû Dâvûd, Eymân, 11.}

126 كَلُوا لَا هَيْبًا nin tercümesidir. Hazret-i Sıddîk’ın bu sözü misafirlerine mi yoksa kendi ehline mi? hitap olduğu sarih olarak anlaşılmıyor. Herhalde gazabına delâlet eder. Eğer misafirlerine ise onları te’dib için olmak gerektir. Zira yemeğe müsaade olunduğunu bildikleri halde hâne sahibine behemehal bizimle beraber yiyeceksin diye bu kadar tahakküme hakları yok idi. Maahâzâ misafirler de bir dereceye kadar mâzur idiler. Zira onlar da Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk ile bir sofrada yemek yemekle teberrük etmek istiyorlardı. Bir mânaya göre de buradaki لَا هَيْبًا yemekte tat tuz bırakmadınız demek olmuş olur.

127 Ümmü Rûmân hazretleri Benî Firâs’a mensup olduğu için kendisine böyle hitap buyurmuş. Metinde, يَا أُخْتَ بَنِي فِرَاسٍ “*Ey Benî Firâs’ın kardeşi!*” denilmiş olup يَا فِرَاسِيَّةُ makamındadır. Bunun Türkçe’de naziri olan tarz-ı beyân –tercümede olduğu gibi– “*Ey Benî Firâs’ın kızı!*” olmak lâzım gelir. Çünkü يَا أَخَا الْعَرَبِ! gibi nidâlar makamında “Arap oğlu!” denir.

128 Bu taamda görülen bereket, kerâmât-ı evliyâyâ kâil olan Ehl-i sünnet mezhebini müeyyiddir. Bu bereket eser-i mu’cize-i Muhammediyye (sallallahu aleyhi ve sellem) olarak Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk’ın yediyle zâhir olmuş bir kerâmet-i celîledir.

129 Müslim ile Ebû Dâvûd’un rivayetlerinde denildiğine göre ertesi gün huzûr-ı risâletpenâhiye çıktığında misafirlerinin ettiklerini naklettikten sonra, “Yâ Resûlallah! Onlar yeminlerinde bâr oldular yani sâdık kaldılar. Ben ise hânis oldum” demiş. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz de, بَلْ أَنْتَ أَكْبَرُهُمْ وَأَصْدَقُهُمْ “*Hayır, onların en bârrı, en sâdıkı sensin*” {M5366 Müslim, Eşribe, 177; D3270 Ebû Dâvûd, Eymân, 11.} buyurmuşlar. Müslim’deki hadisin râvisi Sâlim, “Bu yeminden dolayı kefâret verildiği hakkında mâlûmatım yok” demiştir.

130 Bunda bereketi zâhir olmuş bir taamdan yemek ve ondan büyüklere ve ehl-i fazla hediye göndermek müstehap olduğu anlaşılır.

131 Arîf “bilgiç tabir olunan merd-i dânâ”ya denir ve kendi kavminin ricâl ve ahval ve efâlini bilmeye muayyen ve muhassas olan kimseye ıtlak olunur. Çoğulu urefâ gelir ve bir kavmin reisine ıtlak olunur. Riyâsetiyle bilindiği için alâ kavlin kavmin nakibine denir ki pâyesi reisten dûn olur. Umûr ve mesâlih-i kavmi, ol rü’yet ve temşiyet edip ve iktizâ eden mühimme-i azîmede reise müracaat eder. Kavmin söz sahibi ve kethüdâsı olacaktır. İntehâ. (*Kâmus* Tercümesi).

Kitâbü'l-Ezân

كِتَابُ الْأَذَانِ

Bu sernâme Matbaa-i Âmire tab'ında ve diğer bazı nüshalarda “*Kitâbü'l-Ezân*”, Bulak'ta basılan Askalânî şerhinde “*Kitâbü Ebvâbi'l-Ezân*” lafızlarıyladır.

Ezan lugaten “i'lâm” demektir, örf-i şer'ide ise evkât-ı mahsûsada elfâz-ı mahsûsa ile olan i'lâm-ı mahsûstur ki bu evkat evkât-ı salât, bu elfâz da şâri'in tayin ettiği elfâz-ı mükerreredir. Erbâb-ı dâniş ve dikkatin îkâz-ı ârifânelerine göre ezan elfâz-ı kalîle ile mesâil-i i'tikâdiyye ve ameliyyenin hemen kâffesini hulâsaten câmi' ve şâmindir. **اللَّهُ أَكْبَرُ** lafz-ı celîli vücûd-ı bâriyi tasdike delâlet ettiği gibi bilcümle sıfât-ı kemâliyyesini de ispat eder. **أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** kelime-i tayyibesi tevhide ve nefy-i şirke, **أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ** cümle-i cemîlesi de risâlet-i celile-i Muhammediyye'yi ve onun zımnında bütün enbiyâ ve rusûl aleyhimü's-selâmın alelîtlak nübüvvet ve risâletlerini tasdike dâl olduğu gibi **عَلَى الصَّلَاةِ** sîga-i emri ancak resul sâyesinde mâlûm olan tâat-ı ilâhiyyeye davettir. **عَلَى الصَّلَاةِ** sîgası da bekâyı daim demek olan felâh ve necât yoluna çağırmaktır ki bu da meâd ve ukbâyı tasdikten ileri gelir. Bu elfâz-ı şerifenin tekrarı mazmunlarını tekit içindir.

Ezandan hâsıl olan fevâid vaktin girdiğini ihbar, nâsı cemaatle namaza davet, şeâir-i İslâm'ı izhar gibi pek mühim şeylerdir. Buhârî ezan hadislerinden evvel **وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى** ^a **إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ** ile ^b **إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ** âyetlerini teberrûken zikrediyor ki ezanın nass-ı kitâb-ı kerîm ile sabit olduğuna bununla işaret eder gibi de oluyor.

Ezan yani namaza davet şu bildiğimiz heyet ve surette meşrû olmazdan evvel evkât-ı salâtta sokaklarda **الصَّلَاةُ، الصَّلَاةُ** “Buyurun namaza! Buyurun namaza!” diye nidâ edilirdi. Davetin bu tarzı meşakkatî câlib olduğu için daha kolay bir tarz-ı davet bulmak üzere Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ashâb-ı kirâm ile müşâvere buyurdular. Ezan hadislerinin mecmûundan meşveretlerin tekerrür edip hiçbirinde bir karâr-ı kat'î verilmediği vârid-i hâtır oluyor. Nihayet Abdullah b. Zeyd b. Abdü-rabbih el-Ensârî ile Ömer b. Hattâb radiyallahu anhümânın rüyalarını tekit eden vahy-i ilâhî ezanı şu bildiğimiz tarz ve surette teşrîf eylemiştir.

a el-Mâide, 5/58.

b el-Cum'a, 62/9.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ يَقُولُ كَانَ الْمُسْلِمُونَ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ يَجْتَمِعُونَ فَيَتَحَيَّيْنُونَ الصَّلَاةَ لَيْسَ يُنَادَى لَهَا فَتَكَلَّمُوا يَوْمًا فِي ذَلِكَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ اتَّخَذُوا نَاقُوسًا مِثْلَ نَاقُوسِ النَّصَارَى وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ بُوقًا مِثْلَ قَرْنِ الْيَهُودِ فَقَالَ عُمَرُ أَوْلَا تَتَّبِعُونَ رَجُلًا يُنَادِي بِالصَّلَاةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا بِلَالُ قُمْ فَتَادِ بِالصَّلَاةِ.¹

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle der idi: Müslümanlar (muhacir olarak) Medine'ye geldikleri zaman bir araya toplanıp namaz (vaktin)i gözetlerlerdi. Namaz için nidâ edilmezdi.² Bir gün bu husus hakkında konuşuldu. Bazıları nasârânın çanı gibi çan kullanılsın, diğer bazıları da çan olmasın da yahudilerin nefîri gibi boru olsun dediler.³ Ömer (radiyallahu anh) “Öyle ama namaza (halkı) çağırmak için niye bir adam göndermiyorsunuz?” dedi.⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunun üzerine, “Bilâl (haydi) kalk namaz için nidâ et (yani ezan oku)” buyurdu. {B604 Buhârî, Ezân, 1.}

.....

1 Buradaki فناد يا بلال emr-i celîlinden İbn Huzeyme ve İbnü'l-Münzir gibi zevat, ezanın kâimen okunması farz olduğunu istidlâl etmişlerse de bu emr-i celîl-i nebevîden “Açık bir yere git de nidâ et!” mânası da çıkabileceğinden farziyet sabit olmaz. Herhalde kâimen ezan sünnettir. Kâiden ezanı Ebû Sevr tecviz, Mâlikîyye'den Ebü'l-Ferec ona muvafakat ediyor.

2 Yukarıki hâşiyede dediğimiz gibi الصَّلَاةُ diye nidâ edilirdi. Ancak bu nidâ şu bildiğimiz veçhile olmadığı için metindeki nidâyı buna hamletmek iktizâ eder. Zira Enes radiyallahu anhnın Ebü's-Şeyh İbn Hibbân'ın “Kitâbü'l-Ezân”ındaki rivayetine göre, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında namaz vakitleri geldikçe birisi sokak-

ları koşa koşa dolaşıp الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ diye nidâ ederdi. Bu, halka girân geldi. Bir nâkûs edinsek dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘O nasârâyâ mahsustur’ buyurdu. Boru çalsak dediler. ‘O yahudilere mahsustur’ buyurdu. Yüksek bir yerde ateş yaksak dediler. ‘O Mecûs’a mahsustur’ buyurdu... İlâ âhirih.” {Rivayet, Ebû’ş-Şeyh Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyân’ın günümüze ulaşamayan *Kitâbü’l-Ezân* adlı eserinden nakledilmiştir. Bkz. Ali el-Müttakî, *Kenzü’l-ummâl*, XVIII, 336, no: 23153. Bazı kaynaklarda “İbn Hayyân”, imlâ benzerliğinden dolayı “İbn Hibbân” şeklinde kaydedilmiştir. Mesela bkz. Aynî, *Umde*, V, 103.} İbn Mâce’nin başka bir tarikten yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem halkı namaza toplamaktaki zahmet ve meşakkatten dolayı istişare buyurdu. Nefîri zikrettiler. Yehûddan dolayı bundan hoşlanmadı. Sonra nâkûstan bahsolundu. Bunu da nasârâdan dolayı beğenmedi. O gece ensardan Abdullah b. Zeyd denilen zat ile Ömer b. Hattâb nidâyı rüyalarında gördüler. Ensârî geceleyin Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in yanına vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Bilâl’e emredip o elfâz ile ezan okuttu. Bu hadisin râvilerinden Zührî’nin rivayetinde, “Bilâl sabah namazının nidâsında, الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ” ilâve etti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu ziyadeyi ikrar eyledi yani olduğu gibi bıraktı. Ömer ‘Yâ Resûlellah! Onun gördüğünü ben de vallahi gördüm. Lâkin o benden evvel davrandı dedi’ ziyadesi de vardır. {İM706, İM707 İbn Mâce, Ezân, 1.} Bilâl radiyallahu anhin bu ilâvesi ibtidâ-i emirde vâki olmamıştı. Sebebi bundan sonraki hadisin uzun hâşiyesinde mezkûrdur.

3 Buhârî’nin Enes radiyallahu anhtan olan diğer rivayetinde, فَذَكِّرُوا النَّارَ وَالنَّافُوسَ فَذَكِّرُوا الخ اليَهُودَ وَالنَّصَارَى.. “Ateş yakmak, nâkûs takmak hatırlara geldiyse de yehûd ile nasârâ (yani bunların onlara aidiyetleri) de hatırlara geldi de vazgeçildi. İlâ âhirih” denilmiştir ki bunun yukarıki hâmişte yine Enes’ten mervî Ebû’ş-Şeyh İbn Hayyân hadisinden tıraş edilme bir rivayet olduğunda şüphe yoktur.

4 Buhârî’nin bu rivayetinde de şüphe yok ki ihtisar vardır. Diğer rivâyâta, bâhusus Abdullah b. Ömer’in yukarıki hâşiyede olan diğer rivayetine bakılırsa Ömer radiyallahu anh bu sözü mevzubahis olan meclis-i meşverette söylemiş benzemiyor. Metin rivayetinde birçok mahzûfat bulunmak lâzım gelir. Çünkü elfâz-ı ma’lûme ile ezan okunmasına karar verilmesi Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih radiyallahu anhümânın rüyasından sonra vâki olmuştur. Binaenaleyh Abdullah b. Zeyd rüyasını haber verip mazmunu ile amel mazhar-ı tasdîk ve tasvîb-i risâletpenâhî olduktan sonra Ömer radiyallahu anhin bu sözü söylemiş olması ihtimali vardır. Mahzûfatın takdiri –Kurtubî’ye göre– şunlardır: Meşveretten sonra dağıldılar. Sonra Abdullah b. Zeyd rüyayı görüp Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. O da tasdik buyurdu. Ondan sonra Ömer radiyallahu anh... dedi. Ancak hatıra öyle geliyor ki bu külfete hâcet yoktur. Esnâ-yı meşverette beyan edilen mütalaâtın hiçbir arzû-yı âlî-i risâletpenâhîye mülâyim gelmediğini görünce Ömer radiyallahu anh, الصَّلَاةُ yahut الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ nidâsıyla halkın davet edilmesi re’yinde bulunmuş ve Abdullah b.

Zeyd ile kendisinin rüya görmeleri muahharen vâki olmuş. Bundan sonra gelecek rivâyât ile bu rivayet, bu suretle daha kolay telif edilebilir itikadındayım.

[illegible]

anah bunu evinden duydu. Ridâsını sürüyerek acele çıktı ve “Yâ Resûlellah! Seni hak ile ba’s eden Allah’a kâsem olsun ki onun gördüğünü ben de görmüştüm” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Öyle olunca Allah’a hamdüsena olsun” buyurdu. {D499 Ebû Dâvûd, Salât, 28.} *Sünen-i Ebû Dâvûd*’un İbn Ebû Leylâ rivayetinde Abdullah b. Zeyd, وَلَوْلَا أَنَّ يَقُولُ “Nâsın dedikodu edeceğini bilmesem bunu görürken uyanık idim, uykuda değildim derdim” {D506 Ebû Dâvûd, Salât, 28.} diyor. Bu hadisi Tirmizî de, fakat ezan ve ikâmet lafızlarını zikretmeksizin, kaydıyla tahrîc etmiştir. {T189 Tirmizî, Salât, 25.} İbn Mâce’deki rivayet ise, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ هَمَّ بِالْبُوقِ وَأَمَرَ بِالنَّافُوسِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz nefir çaldırmaya niyet etmiş, nâkûs tahtalarının yontulmasını emreylemişti” {İM706 İbn Mâce, Ezân, 1.} mukaddimesiyle başlayıp siyâk-ı sâbık veçhile vârit olmuş, şu kadar ki elfâz-ı ikâmetten bahsedilmemiştir. Sonunda da Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhümânın,

أَحْمَدُ اللَّهِ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ... حَمْدًا عَلَى الْأَذَانِ كَثِيرًا
إِذْ أَتَانِي بِهِ الْبَشِيرُ مِنَ اللَّهِ ... فَأَكْرِمُ بِهِ لَدَيَّ بِشِيرًا
فِي لَيْالٍ وَالْيَ بَيْنَ ثَلَاثٍ ... كُلَّمَا جَاءَ زَادَنِي تَوْفِيرًا

beyitleri de vardır ki mânaları şudur: Celâl ve ikram sahibi Allah azîmü’ş-şâna ezanı bana bildirdiğinden dolayı çok çok hamdüsena ederim. Onu bana Allah tarafından bir beşir yani müjdecî getirdi. Hem bana göre ne kadar muazzez ve muhterem bir beşir! O beşir sıra ile üç gece gelip söyledi. Her gelişinde de benim nazarımda lâıyk olduğu vakar ve hürmet ziyadeleşip durdu. İntehâ. Bu hadisi İbn Hibbân *Sahîh*’inde Ahmed b. Hanbel de *Müsneid*’inde rivayet etmişlerdir.

Enbiyadan başka kimselerin rüyalarıyla hüküm sabit olmadığı halde nasıl olmuş da ezan sahâbeden birinin yahut ikisinin rüyasına bina edilmiş? sualı vârittir. Herhalde bu meselede sahâbî rüyasının vahiy ile de teekküd etmiş olması kaviyyen muhtemeldir. Nitekim Ebû Dâvûd’un *Merâsîl*’inde kibâr-ı tâbiinden Ubeyd b. Umeyr el-Leysî tarikinden sabit olduğuna göre Ömer radiyallahu anah rüyasını ihbara geldiği vakit vahiy vârit olmuş bulunuyordu. Müşârün ileyh rüyamı nakledeyim derken bir de bakmış ki Bilâl radiyallahu anah ezan okuyor. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de kendisine, سَبَقَكَ بِذَلِكَ الْوَحْيُ “Bu dediğın husus için vahiy daha evvel geldi” {Ebû Dâvûd, el-Merâsîl, 81, no: 20.} buyurmuşlardır. Demek ki ezan yalnız menâm ile değil vahiy ile de sübût bulmuştur... *Sîretü İbn Hişâm* şârihi Süheylî der ki: Ezanın vahiy ile emrolunmayıp da bir zatın rüyası ile meşrû olmasındaki hikmet şudur: Ezan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize leyle-i isrâda yedi kat semâvatın fevkinde gösterilmişti. Bu ise vahiyden akvâdır. Ezanın farziyeti Medine’ye hicret vaktine kadar taahhur edip de nâsa vakt-i salâtı i’lâm buyurmak istediklerinde vahye muntazır oldular. Derken Abdullah b. Zeyd rüyayı gördü. O rüya semada gördüklerine muvâfık düştüğü için إِنَّهَا لَرُؤْيَا حَقٍّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ “İnşallah bu rüyâ-yı haktır” buyurup bundan semada gördüklerinin arzda sünnet olması murâd-ı ilâhî olduğunu istidlâl ettiler. {Süheylî, er-Ravzü’l-ünûf, IV, 184-185.} Ömer’in rüyası da öteki rüyaya muvâfık

düşünce bu hükm-i nebevî kuvvet buldu. Bâhusus bu bölümün başlangıcında yer alan iki âyet, Buhârî'nin işareti veçhile ezanın meşruiyeti vahy-i münzel ile de müeyyed olduğunu gösterir.

Ezanın ibtidâ Nebî'den başka bir kimsenin lisanından sâdır olması da hikmet-i ilâhiyye muktezasıdır. Çünkü ezan ^a وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ mazmûn-ı âlîsine binaen Nebî aleyhi's-salatü ve's-selâmın, o abd-i mahz-ı hüdanın nâm-ı mübârekini ref' ve i'lâyı mutazam-mındır. Bu matlab-ı âlîde başkasının lisanından sudûr etmekle daha parlak bir surette hâsıl olmuş olurdu.

عَنْ أَنَسٍ قَالَ أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَأَنْ يُؤْتَرَ الْإِقَامَةَ إِلَّا الْإِقَامَةَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bilâl'e (elfâz-ı) ezanı ikişer ikişer;⁵ (elfâz-ı) ikâmeti de birer birer söylemesi emrolundu.⁶ Yalnız kad kâmeti's-salâtü (lafzı) müstesna (ki onu iki defa söylemekle memur oldu).⁷

{B605 Buhârî, Ezân, 2.}

.....

5 Elfâz-ı ezanın ekseri ikişer olarak tekrar edildiği için Enes radiyallahu anht böyle demiştir. Yoksa ezanın evvelindeki tekbirlerin dört olduğu mâlûmdur.

6 Bunda da Enes radiyallahu anht hükmü eksere bina etmiştir. Yoksa gerek baştaki gerek sondaki tekbirler ikiden az olamaz.

7 Bu hadîs-i şerif İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebinin teyit eder. Bunların mezheplerine göre ezan tercî ile beraber on dokuz, ikâmet de on bir kelimedir. Tercî şehâdeteynin her birini müezzinin yavaşçacık ve yalnız kendisine duyuracak sesle söyledikten sonra yüksek sesle tekrar etmesine denir. Bu hesaba göre bu diyarda mâruf olan ezana dört kelime daha gizlice ziyade edilmiş oluyor. Tercî İmam Mâlik de kâildir. Ezanın kelimâtı şöyle hesap edilir: اللَّهُ أَكْبَرُ dört, tercî olarak kelimeteyn-i şehâdet dört, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ iki, عَلَى الْفَلَاحِ iki, حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ iki, اللَّهُ أَكْبَرُ iki, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ bir ki, mecmûu on dokuz kelime eder. İkâmetin kelimâtı şöyle hesap edilir: اللَّهُ أَكْبَرُ iki, قَدْ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ bir, حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ bir, أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ bir, أَشْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ bir, قَدْ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ bir, حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ bir, اللَّهُ أَكْبَرُ iki, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ bir ki mecmûu on bir kelime eder. Hanefiyye'ye göre tercî olmadığı gibi ezan ile ikâmetin aded-i elfâzı beyninde esnâ-yı ikâmette iki kere قَدْ

قَامَتِ الصَّلَاةُ denilmesinden başka fark yoktur. Yani elfâz-ı ezan on beş, elfâz-ı ikâmet on yedi kelimedir. İmam Mâlik ile etbâna göre ise baştaki tekbirler iki ve قَامَتِ الصَّلَاةُ lafzı bir kere söylenir ki bu hesaba göre ezan, tercî ile beraber on yedi, ikâmet de on kelime olmuş olur.

Tercîin aslı *Kütüb-i Sitte*'nin *Sahîh-i Buhârî*'den mâadasında mervî müezzin-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Mahzûre radiyallahu anhın hadisidir. Bu hadise nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisine ezanı iki kere اللَّهُ أَكْبَرُ , iki kere لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ , iki kere أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ , iki kere لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ , iki kere أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ , iki kere اللَّهُ أَكْبَرُ , iki kere حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ ; iki kere حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ ; iki kere لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ , bir kere اللَّهُ أَكْبَرُ , bir kere لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ diye tâlim buyurmuşlardır. {İM708 İbn Mâce, Ezân, 2; HM15450 İbn Hanbel, III, 408, 409.}

İşte buna binaen Mâlikiyye, Şâfiyye ve Hanâbile tercîi meşrû görmüşlerdir. Hanefiyye'nin ise hücceti bundan evvelki hadisin 2 rakamlı hâşiyesindeki Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih hadisidir ki bunda tercîe dair söz yoktur. Abdullah b. Zeyd hadisi de *Kütüb-i Sitte* ashabından Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce taraflarından rivayet olunduğu gibi *Sahîh-i İbn Hibbân* ile *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de de vardır. Taberânî'nin Ebû Mahzûre hadisinde de tercî'den bahis yoktur. Bâhusus seferde, hazarda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile halîfe-i evvel Hazret-i Sıddîk'ın bütün zamanlarında ezan okumuş olan Bilâl ile İbn Ümmü Mektûm radiyallahu anhümânın tercî' etmemiş olması onlara göre en kavî hüccettir. Bu babdaki ehâdis-i sahîha teâruz ettiği için olmalı ki eimme-i selâse mezheplerinde tercî ile ezan okunabileceği gibi tercîsiz olarak okunmasında da beis yoktur.

Ezanda tesniye (kelimâtı ikişer ikişer söylemek) ikâmette îtâr (teker teker söylemek) meselesinde de eimme-i selâse mezhepleri ile Hanefiyye arasında ihtilâf vardır. Eimme-i selâsenin hüccetleri Buhârî'nin bu hadisi ile yukarıda geçen Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih hadisi ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Ebû Mahzûre'ye elfâz-ı ezanı ikişer ve elfâz-ı ikâmeti birer olmak üzere eda etmesini emir buyurduklarına dair olan Buhârî'nin *Efâlül-ibâd* kitabındaki diğer hadisidir. Amel-i ehl-i Medîne'nin de böyle olması ve Hicaz, Yemen, Şam, Mısır ve aksâ-yı bilâd-ı İslâm'a kadar mağrib diyarında bu amelin câri olması, hüccetlerine daha ziyade kuvvet vermiştir. Hanefiyye ise gerek mevâsim-i hacda gerek eyyâm-ı sâirede bütün diyâr-ı İslâmiyye ahalisinin mecma' ve mültekâsı olan Mekke-i Mükerreme'de amelin tesniye-i ikâmet olduğuna bakarak eimme-i selâseye muvafakat etmezler ve ezan ile ikâmet elfâzı ikişerdir derler. Onların da kendilerine göre delilleri vardır. Meselâ Beyhâkî'nin *Sünen-i kübrâ*'sı ile Ebû Avâne'nin *Sahîh*'inde yine Abdullah b. Zeyd'e ezanın da, ikâmetin de rüyada ikişer olarak tâlim buyurulduğu yine Tirmizî'nin Ebû Cühayfe rivayetinde Bilâl'in elfâz-ı ikâmette tesniye ettiği, *Tahâvî*'de Seleme b. Ekvâ radiyallahu anhın, yine Tahâvî'nin İbn Huzeyme tarikinden rivayetinde müezzin-i nebevî Sevbân radiyallahu anhın da böyle yaptıkları kuvvetli olarak rivayet edilmiştir. İbrâhim

en-Nehaî de ikâmette en evvel ifrat eden Muâviye olduğunu söylemiştir. Hele Mücâhid'in iddiasına göre ikâmet, aslında ve ahd-i celîl-i nebevîde ikişer iken bilâhare ümerâ-yi cevri bu sûret-i muhtasarayı ihdas eylemiştir.

Ezanın evvelinde terbî-i tekbir, Abdullah b. Zeyd ile Ebû Mahzûre radiyallahu anhümânın *Sihâh*'taki tarz-ı rivayetlerine muvâfık olup maahâzâ bu hadisler –yine sahih olan– diğer vecihlerden ikişer tekbir ile de rivayet edilmiş olduklarından İmam Mâlik bunlara temessük ederek tesniye-i tekbire zâhib olmuştur. Amel-i ehl-i Medîne de hayli zaman bunun üzerine câri olmuş.

Hulâsa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in müezzinleri dört zat idi: Medîne-i Münevvere'de Bilâl b. Rebâh ile Amr b. Ümmü Mektûm, Kubâ'da Sa'd el-Karaz yahut Sa'd el-Karazî demekle mâruf Sa'd b. Âiz, Mekke-i Mükerreme'de de Ebû Mahzûre Evs b. Mi'yer el-Cûmahî radiyallahu anhüm. Bunların içinde Ebû Mahzûre gibi ezanda tercî edenler olduğu gibi ikâmette tesniye edenler de vardır. Bilâl radiyallahu anh ise ezanda tercî etmez, ikâmette ifrat ederdi. İmam Şâfiî ile ehl-i Mekke Ebû Mahzûre'nin ezanı ile Bilâl'in ikâmetine temessük etti. İmam Ebû Hanîfe ile ehl-i Irak Bilâl'in ezanı ile Ebû Mahzûre'nin ikâmetini aldılar. İmam Ahmed b. Hanbel ile ehl-i Medîne Bilâl'in ezanı ile ikâmetini ahzetteler. İmam Mâlik ise iki cihetten bunlara muhalefet etti. Elfâz-ı ikâmeti tesniye ettiği gibi tekbiri de tesniye etti.

Sabah ezanında iki kere *الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ* demenin aslı, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i ile Hâfız Ebû's-Şeyh'in *Kitâbü'l-Ezân*'ında ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde mezkûrdur. Bu rivayetler şöyle cem' ve hulâsa edilebilir: Bir gün Bilâl radiyallahu anh sabah vaktinin hulûlünü haber vermeye geldiği vakit aleyhi's-salatü ve's-selâm efendimiz biraz dalmışlar imiş. Bunu öğrenince iki kere *الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ* diye bağırmış. Böyle söylemesi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hoşlarına gidip, "*Bilâl! Bu ne güzel söz! Sabah ezanlarını okuduğunda bunu söyle!*" buyurmuşlardır. {İM715, İM716 İbn Mâce, Ezân, 3; HM16591 İbn Hanbel, IV, 43.} Bunu söylemeye "*tesvîb*" denir. Alâ kavlin *تَسْوِيبٌ عَلَى الصَّلَاةِ* demektir.

Ezanda tesniyenin vâcip olduğunda şüphe yoksa da nefis-i ezan sünnettir. Nitekim nâfile namazın kendisi farz olmadığı halde sıhhat-i in'ikâd için tahâret farzdır. Nefis-i ezan metn-i hadîste mevzubahis olan emirden dolayı farzdır denildiği takdirde ise farz-ı kifâyedir. Zira ezanı terke bir belde ahalisi ittifak ederlerse onlara karşı kıtâl lâzım gelir. (362. hadise müracaat). Maahâzâ İbnü'l-Münzîr "Hazarda, seferde ezan yalnız cemaat hakkında farz-ı kifâyedir" demiş. İmam Mâlik, "Mescid-i cemâatte vâciptir" diyor. Atâ ile Mücâhid ve onlara tebaan Evzâî, "Ezansız namaz sahih olmaz" demişlerdir. Hatta Evzâî'ye göre ezansız kılman namaz, vakti içinde iade olunur. Bazıları yalnız cuma için farz, evkât-ı sâire için sünnettir demişlerdir. Zâhiriyye ezan ile ikâmetin her ikisini de her namaz için vâcip görmüşlerdir.

Ezanda sünnet olan tâhiren ve kâimen okumaktır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ أَدْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّائِذِينَ فَإِذَا قُضِيَ النَّدَاءُ⁸ أَقْبَلَ حَتَّى إِذَا تَوَبَّ بِالصَّلَاةِ أَدْبَرَ حَتَّى إِذَا قُضِيَ التَّوْبُ⁹ أَقْبَلَ حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ⁹ يَقُولُ اذْكُرْ كَذَا اذْكُرْ كَذَا لِمَا لَمْ يَكُنْ يَذْكُرُ حَتَّى يَظَلَّ¹⁰ الرَّجُلُ لَا يَذَرِي كَمَ صَلَّى.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Namaza nidâ edildiği vakit şeytan¹¹ ezanı işitmek için (yahut ezan sesini duymayacak yere kadar yahut duymayayım diye)¹² yüz-geri edip (kemâl-i telâş ile) yellene yellene kaçır.¹³ Nidâ bitince yine (vesvese etmek üzere döner) gelir.¹⁴ Namaz için tesvîb (yani ikâmet)¹⁵ edilince yine (evvelki gibi) yüz-geri edip kaçır. Tesvîb de bitince yine (vesvese için) gelip insan ile nefsi¹⁶ arasına sokulur. Falan şeyi hatırla, falan şeyi hatırla diyerek (namazdan evvel insanın) hiç de aklında olmayan şeyleri yâdettirir (durur). Tâ (insan) kaç rek'at kıldığını bilmez oluncaya kadar (kendisiyle uğraşır).¹⁷ {B608 Buhârî, Ezân, 4.}

.....

8 Mâlûm sîgasıyla ve nidânın nasbıyla النَّدَاءُ حَتَّى قُضِيَ rivayeti de vardır.

9 Buhârî'nin başka yerdeki rivayetinde وَنَفْسِهِ yerine وَقَلْبِهِ denilmiştir.

10 Bir rivayette حَتَّى يَظَلَّ dır ki "tâ unutuncaya kadar, tâ şaşıruncaya kadar" demektir.

11 Burada murat ya cins-i şeytandır ki şeyâtînden hazır olan herhangisi demektir. Ya da şeytân-ı ma'hûddur ki İblîs-i laîndir.

12 Müslim'in Câbir radiyallahu anh rivayetinde, حَتَّى يَكُونَ مَكَانَ الرُّوحَاءِ "Ravhâ kadar bir yere varıncaya kadar" {M854 Müslim, Salât, 15.} denildiğine ve bu rivayette Ravhâ'nın Medine'ye mesafesi 36 mil takdir edildiğine göre kaçtığı mesafenin gayesi de maksûd olabileceğinden kavis içindeki ibareler ilâve edildi.

13 Burada bir temsil vardır. Şeytanın kaçarken hali, apansızın büyük bir korku ve dehşete duçar olmuş kimsenin haline benzer demek isteniliyor ki böyle olan kimsenin nasıl dizlerinin bağı çözülür, mafâsılı gevşer ve sınırları boşanıp bevil ve gâit mahreçlerini tutamaz olursa o da öyle olur. Bu takdirce şeytan aleyhi'l-la'neye böyle bir havf-ı şedîde müptelâ olmuş kimse gibi yellene isnat edilmiş demektir. Şârih Tîbî "Şeytan ezanı işitmek için kendi savtı ile kendisini işgal eder ki bu savt, takbîhan durâta teşbih buyurulmuştur"

diyor. Maahâzâ kendisine –keyfiyeti mâlûm olmamakla beraber– hakikat mânasınca durât isnat edenler de vardır. Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde وَلَهُ حُصَاصٌ {M857 Müslim, Salât, 17.} tabiri her iki mânâyı muhtemeldir. Husâs durât mânasına geldiği gibi –Asmaî’nin tefsirine göre– hızlı koşup firar etme mânasına da gelir. Binaenaleyh şeytanın şiddet-i nifâr ve firarı durât ile firar makamına ikâme edilmiş oluyor.

Şeytanın bu kadar kaçıp ürkmesine birçok sebepler vardır:

1. Âtîdeki hadiste görüleceği üzere yevm-i kıyâmette her şey müezzinin lehine şehâdet edeceğinden kendisinin hiç hoşlanmadığı böyle bir mevki-i müşkile düşmesinden içtinap ediyor.

2. Ezan kavâid-i dîni müstemil olduğu gibi şeâir-i dîni de izhar ve ilândır. O ise bundan tab’an müteneffirdir. Tabir câiz ise serâpâ mâsiyettir.

3. Ezan namaza davettir. Namazın ise insanı Hakk’a en ziyade takrîb eden rüknü sücûddur. O ise adem-i sücûd yüzünden tarîd-i bâb-ı rahmet ve laîn-i dergâh-ı izzet olmuştur. ve helümme cerrâ.

14 Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde رَجَعَ فَوْسُوسٌ {M856 Müslim, Salât, 16.} denildiği için kavis içindeki kayıt ilâve edilmiştir.

15 Buradaki tesvîb التَّوَمَّ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ demek değildir. حَيَّعَلَهُ ’yi mutazammın bulunan ve ezan elfâzının tekririnden ibaret olan ezan mânasınadır.

16 İnsan ile nefsi yahut kalbi şey’-i vâhid olduğundan burada araya girmeden maksad gâyet-i kurbu temsildir. “*Kan, beden içinde nasıl cereyan ederse insanın içinde de şeytan öyle cereyan eder*” {B2038 Buhârî, İtikâf, 11.} meâlindeki hadîs-i şerif gibi temsîl-i kurbdur. Namaza edilen niyete ve namazda iken kalbin cânib-i Hakk’a ikbal ve teveccühüne vesvese ile mani olur demektir.

17 Buhârî’nin Ebû Hüreyre rivayetinde, أَمَّ أَرْبَعًا لَا يَدْرِي أَثَلَاثًا صَلَّى أَمْ أَرْبَعًا “Üç mü kıldı? Dört mü kıldı? bilemez” {B3285 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.} denilmiştir.

Bu hadîs-i şerif, ezanın büyüklüğünü ilâm ediyor. Bittabi müezzin hasbeten-lillâh okursa bu fazîlet-i uzmâdan hissemendir. Gerek *Buhârî*’de gerek diğer kütüb-i sıhâhta vesair hadis kitaplarında ezan okumanın fezâiline dair birçok tebşîrât-ı nebeviyye vardır. Tatvîlden ihtiraz maksadıyla bunları zikretmeyip yalnız metn-i kitapta sırası geldikçe bahsedileceklerle iktifa edeceğiz.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّهُ لَا يَسْمَعُ مَدَى صَوْتِ الْمُؤَذِّنِ جَنٍّ وَلَا إِنْسٍ وَلَا شَيْءٍ إِلَّا شَهِدَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik el-Ensârî) el-Hudrî radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir:¹⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: Müezzin sesinin yettiği yere kadar ins, cin, (hatta) hiçbir şey yoktur ki (ezanı) duymuş olsun da kıyamet gününde müezzin için (hüsn-i) şehâdetle bulunmasın.¹⁹ {B609 Buhârî, Ezân, 5.}

.....

18 Bu hadîs-i şerifin *Buhârî*'de bir mukaddimesi vardır. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Sa'saa el-Ensârî el-Mâzinî'ye pederi Abdullah şöyle demiştir: Görüyorum, sen davar (beslemek)i ve bâdiye (de oturma)yı seviyorsun. Davarlarının başında yahut bâdiyende iken namaz için ezan okuyacak olduğun vakit tiz sesle nidâ et! Zira *müezzin sesinin yettiği yere kadar...* İlâ âhirih. –Hadisin sonunda da Ebû Saîd radiyallahu anh, “Ben bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” diyor ki müşârün ileyhini işittiğini haber verdiği kelâm-ı nebevî, “*Müezzin sesinin yettiği yere kadar...*”dan başlar. Yoksa bazılarının tevehhüm ettiği gibi bu hâşiyedeki, “Görüyorum, sen... İlâ âhirih”ten başlamaz. Bu râvi Abdullah b. Abdurrahman tâbiînden olup pederi Abdurrahman b. Ebû Sa'saa ile amcası Kays b. Ebû Sa'saa'nın ikisi de sahâbîdir. Anası bilâhare Ebû Saîd el-Hudrî'ye varmış olduğu için kendisi de müşârün ileyhini hicr-i terbiyetinde büyümüştür. Diğer oğlu Kays b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebû Sa'saa'nın rivayet ettiği bir hadisin siyakından cedit Abdurrahman'ın ehl-i Bedir'den olduğu münfehim oluyorsa da bunda vehim vardır demişlerdir. Çünkü ashâb-ı megâzî, Abdurrahman b. Ebû Sa'saa'yı o meyanda zikretmiyorlar. Bedrî olan biraderi Kays'tır. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

19 Ebû Hüreyre'nin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz şöyle buyurmuştur:

الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ وَيَشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ وَشَاهِدُ الصَّلَاةِ يُكْتَبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلَاةً وَيُكْفَرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا

“Müezzine sesinin yettiği yer nisbetinde mağfiret olunur. Ratb u yâbis her şey de ona hüsnüşehâdetle bulunur. Davet ettiği cemaat namazına hazır olana da yirmi beş namaz yazılır ve iki namaz arasındaki günahları bağışlanır.” {D515 Ebû Dâvûd, Salât, 31.} Bu rivayet *Nesâî*'de de vardır. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde لَا يَسْمَعُ صَوْتَهُ شَجَرٌ وَلَا مَدْرٌ وَلَا حَجَرٌ وَلَا جَنْ “Ağaç, kesek, taş, cin, ins hiçbir şey yoktur ki sesini işitsin de ona şehâdetle bulunmasın.” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 203, no: 389.} Ahmed b. Hanbel rivayetinde, وَيُصَدِّقُهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَابِسٍ “Ratb u yâbis her şey onu tasdik eder” {HM7600 İbn Hanbel, II, 266.} buyurulmuş olduğu gibi yine Ebû Hüreyre'den mervî bir hadiste, لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَعْنَاقًا لِقَوْلِهِمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Müezzinler ‘lâ ilâhe illallah’ dedikleri için yevm-i kıyâmette boynu yani boyu en uzun olanlar olacaktır” {M852 Müslim, Salât, 14; Serrâc, *Hadisü's-Serrâc*, II, 276, no: 1153.} denilmiştir. Ve helümme cerrâ.

Bu hadisler mûcibince cinnin müezzîn hakkında şehâdetleri sabit olduktan sonra melâikenin de şehâdeti bi-tarîkı'l-evlâ sabit demektir. Zira “cin” lugaten göze görünmeyen mevcut olduğuna göre medlûlüne melâike de dahil olabilir. Müminler için istiğfara ve ümmet-i Muhammediyye için hüsnüşehâdete hırsları sünnet ile mâlûm olan melâike-i kirâmın ise böyle bir şehâdetten geri kalacakları hatıra gelmez. Taşa, toprağa, ağaca varıncaya kadar her şey şehâdet edecektir denildiğine göre gayri zevi'l-ukûlün meselâ cemâdâtın şehâdeti nasıl olur? Bazıları ukûl-i basîtaya takrîb için bu şehâdet yevm-i kıyâmette lisân-ı hal ile olacaktır diyorlar. Bazı ulemâ da bu şehâdeti hakikati üzere alırlar ki bizim de onlara mütâbaata meylimiz vardır. *وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ* “Hiçbir şey yoktur ki Allah Teâlâ ve tekaddes hazretlerine tesbih ve tahmîd etmesin, lâkin onların tesbihlerini siz anlamazsınız”^a âyet-i kerîmesi bütün mevcûdâtın tesbih ve tahmîd ile meşgul olduğunu, şu kadar ki o tesbih ve tahmîdleri biz anlayamadığımızı tasrih ediyor ki bundan her şeyin kendine göre hâlikını bir bilişi ve bu ilim ve idrake müterettip semere olarak bir tesbih ve tahmîdi olduğunu öğreniyoruz. Esrâr-ı ilâhiyyeye akıl erdirememekle beraber kendi akıllarının bildirdiği hudûd-ı kâsıra ile kanaat ederek daha ilerisinde başka şey olabilir mi, olamaz mı cihetini araştırmayanlar bunu hem istibâd ederler hem de lâ yefkahûn gûruhundan olduklarını itiraf etmezler. Biz ise taşlarda, topraklarda bile semi‘, ilim ve nutuk yaratabilecek bir kudret-i fâtıraya iman etmiş olduğumuz için bu şehâdeti hakikati üzere almayı tercih ederiz. Sûre-i Nûr’daki *يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* “Dilleri, elleri ve ayakları dünyada iken yaptıklarından dolayı aleyhlerine şehâdet ettikleri gün büyük azaba giriftar olacaklardır”^b âyet-i kerîmesi ile sûre-i Fussilet’teki, *وَأَبْصَارُهُمْ سَمِعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ* “Görüyorlarsunuz ya şimdi de O’na rücû ettiriliyorsunuz diyeceklerdir”^c âyet-i kerîmesi hükmünce âza ve eczâ-yı bedenin yevm-i kıyâmette nutka gelip dünyada yapılan a‘mâli birer birer söylemek kabiliyetinde olduklarını, bâhusus Cenâb-ı Rabbü’l-âlemînin her şeyi intak buyurduğunu teslim ettikten sonra bu şehâdetin yevm-i mahşerde aleyhteki şehâdetler gibi hakikati üzere olmasına hiçbir mani tasavvur etmeyiz. Bu kadar uzağa gitmeye bile hâcet yok. Çakıl taşlarının tesbihini Habîb-i Hüdâ aleyhi efdâli’t-tehâyâ efendimizle birlikte sahâbe-i kirâmının da kendi kulakları ile işitmeleri bu dünyada vâki olmuş ve bu keyfiyet turuk-ı adîde ile sübût bulmuştur.

a el-İsrâ’, 17/44.

b en-Nûr, 24/24.

c Fussilet, 41/20, 21.

Bu hadislerden müezzinin sesini uzaklara işittirmek için tiz perdeden ezan okuması ve yüksek yere çıkması mendup olduğu ve münferidin de ezan okuyabileceği gibi ahkâm istinbat olunuyor.

Bu hadisten evvel Buhârî, Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhın bir müezzine, أَذِّنْ أَذَانًا سَمَحًا وَلَا فَاعْتَرِلْنَا “Ya külfetsiz ezan oku yahut yanımızdan savuş!” dediğini ta’likan rivayet ediyor. Müezzinin kim olduğu mazbut değilse de hadise Ömer b. Abdülazîz’in Medine valiliğine müsâdif olduğuna nazaran bu zatın müezzini Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Sa’d el-Karaz radiyallahu anhın evlâdından biri olması zann-ı gâlibdir. Külfetsiz ezandan maksat, tatrîb külfetinden âzâde, gamgamasız, tâbîr-i âmiyâne ile gaygaysız ezandır. Yoksa medd-i savt değildir. Bu ta’liki Dârekutnî bir sened-i zaîf ile İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet ediyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tatrîb ile ezan okur bir müezzini vardı. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz kendisine ‘Müezzini dediğin sehl ü semh olur. Yani sühûlet ve semâhat ile külfetsiz ezan okur. Ya ezanın sehl ü semh olsun ya ezan okuma!’ buyurdular.” {DK917 Dârekutnî, es-Sünen, I, 238.} Anlaşılan Ömer b. Abdülazîz’in müezzini de ezan kelimelerini belli etmeyecek derecede nağmeperdâzlık ediyormuş. Bu ise فَاسِيحٌ إِلَّا فَصِيحٌ “Fasih olandan yani elfâz-ı ezanı açık söyleyenden başkası size ezan okumasın” {Temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayet için bkz. İbnü’l-Kayserânî, Zahîretü’l-huffâz, V, 2690, no: 6264.} hadisi ile menhîdir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا غَزَا بِنَا قَوْمًا لَمْ يَكُنْ يَغْزُو بِنَا حَتَّى يُصْبِحَ وَيَنْظُرَ فَإِنْ سَمِعَ أَذَانًا كَفَّ عَنْهُمْ وَإِنْ لَمْ يَسْمَعْ أَذَانًا أَغَارَ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir kavmin üzerine bizi gazâyâ götürdüğü vakitlerde sabah olmadıkça bize hücum ettirmezdi. (Sabah olunca) beklerdi: Ezan (sesi) işitirse (harpten) vazgeçerdi. Ezan (sesi) işitmezse kendilerine baskın ederdi.²¹ {B610 Buhârî, Ezân, 6.}

20 Bu lafız meczûm olarak لَمْ يَغْزُو بِنَا ve لَمْ يَغْزُ لَمْ، يَكُنْ يَغْزُو بِنَا da rivayet edildiği gibi bazı nüshalarda igâreden لَمْ يَغْزُ بِنَا، لَمْ يَكُنْ يَغْزُ بِنَا, diğer bazılarında igrâdan لَمْ يَغْزُ بِنَا, diğer nüshada gudüvden لَمْ يَغْزُ بِنَا diye rivayet edilmiştir ki bunların bazıları meşhur olan kavâid-i sarfiyye ve nahviyyeye mutâbık düşmüyor. Lisan kavâide mukaddem olduğu için istimalin bu türlüleri de varmış demektir.

21 Bu hadis Hayber Gazâsı hakkındaki 241. yine Enes radiyallahu anh hadisinin başka tarikten gelen diğer rivayetinin baş tarafıdır. Bu rivayetteki hadisin bakiyesini hemen kâmilten ve elfâz-ı mütekâribe ile 241. hadiste geçmiş olduğu için musannif hazfetmiştir. Bu hadisi Buhârî, garaz-ı fikhîsinin taalluk ettiği mevâzi-i adîdede ve meselâ “Cihad”da, “Megâzî”de, “Nikâh”ta da zikretmiştir. Burada ise bir memlekette ezan okunmasının – İslâm’a delâlet etmesi dolayısıyla– hakn-ı dimâya sebep olduğunu anlatmak istemiş. Nitekim evvelce de “Kitâbü’s-salât”ta uyluğun avret sayılıp sayılmayacağı meselesini tahkik münasebetiyle zikretmişti.

Filhakika ezan dîn-i İslâm’ın şîârı olduğu için terki câiz olmayan ahkâmıdır. Şârih İbn Hacer el-Askalânî der ki: Ashabımızın yani ulemâ-yı Şâfiyye’nin kavli her kim ezanda teşehhüdü nâtık olursa İslâm’ına hükmetmektir. Meğer ki İsevî ola! Buradaki hadis ıtlakı üzere bunlar hakkında câri olamaz. Çünkü İsevî denilen taife Benî Ümeyye Devleti’nin evâhîrinde zuhur eden Ebû İsâ isminde bir yahudi etbâdır ki bunlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Resûlullah olduğunu itiraf ederler, lâkin yalnız Arap’a meb’üstur derler. İntehâ.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَدِّنُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (Müezzinin) nidâsını işittiğinizde, (siz de) onun dediği gibi deyiniz.²² {B611 Buhârî, Ezân, 7.}

.....

22 Bu hadis *Kütüb-i Sitte* ile diğer kitaplarda da rivayet edilmiştir. *Nesâî*’de ümmü’l-mü’minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan mervî olduğuna göre aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz müşârün ileyhânın nezdinde bulunurken müezzinin sesini duydukları vakit müezzin sükût ettiğinde onun dediğini tekrar buyururlarmış. {N675 Nesâî, Ezân, 34.} Artık müezzin Peyderpey sükût ettikçe mi? Yoksa ezanını bitirdikten sonra mı? İcâbet lâzım geleceği, elfâz-ı ezanın kâffesinin mi? Yoksa hay’alelerden başkasının mı? Tekrarı iktiza edeceği, bu emr-i nebevî vücûb için mi? Yoksa istihbâb için mi? meseleleri hakkında birçok akvâl varsa da en meşhurlarını söylemekle iktifa edeceğiz. Cumhura göre müezzinin söylediği عَلَى الصَّلَاةِ ve عَلَى الْفَلَاحِ lerden mâada elfâzı söylemesini müteakip Peyderpey ve aynen iade lâzım gelir. Bu iki lafızdan sonra da havkale yani إِلَّا بِاللَّهِ demek,

yahtut مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ demesine mukabil عَلَى الْفَلَاحِ demesine mukabil de وَبَرَّرْتُ demekle icâbet olunur. İkamet elfâzına da aynı suretle mukabele edilir. Yalnız النَّونُ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ nün cevabı أَقَامَهَا اللَّهُ dır. Mâlik ile Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ve cumhûr-ı fukahâya göre bu emir istihbâb içindir. Ashâb-ı Ebû Hanîfe ile Mâlikîyye'den İbn Vehb ve Zâhiriyye fukahası ise emri vücûba hamletmişlerdir. Fukahâ-i Hanefiyye'den Tahâvî müstehaptır diyor.

Ezanı işiten herkes –ister vücûben ister istihbâben– mani olmadıkça müezzine icâbet eder. Mani helâda, ehli ile hâl-i mücâmaatta ya da namazda bulunmak gibi ahvaldır. Bu hallerde olanlar da manileri zâil olduktan sonra icâbet ederler. Farz yahtut nâfile namaz içinde olanın cevap vermesi Şâfiî'nin azher olan kavline göre mekruhtur. Lâkin namazını iptal etmez. Yalnız o makamda عَلَى الصَّلَاةِ ve عَلَى النَّوْمِ demenin hürmetini bildiği halde bu elfâzı tekrar eylese namazı bâtil olur. Kırâat-i Kur'ân, zikir, tesbihi gibi ef'âl ile meşgul iken ezanı duyarsa kıraati, zikri, tesbihi tehir ederek dinler ve kelime kelime cevap verir. Hâsılı ezan okunurken selâm bile verilmez. Redd-i selâm da edilmez ve icâbetten başka hiçbir şeyle iştigal olunmaz. Şayet iştigal edecek olur, fâsıla da çok uzamazsa ba'de'l-ferâğ icâbet yine müstehaptır.

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِثْلُهُ إِلَى قَوْلِهِ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ²³ وَلَمَّا قَالَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ قَالَ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَقَالَ هَكَذَا سَمِعْتُ ²⁴ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ .

TERCÜMESİ

Muâviye (b. Ebû Süfyân) radiyallahu anhümâdan: Müşârün ileyhî (bir gün ezan okunurken) müezzinin dediklerini أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ye kadar tekrar etmiş, ²⁵ (müezzîn) عَلَى الصَّلَاةِ dediği vakit إِلَّا بِاللَّهِ ²⁶ demiş, (ondan sonra da), “Peygamberiniz sallallahu aleyhi ve sellem işte böyle söylediğini işittim” dediği ²⁷ (sened-i muttasıl ile) rivâyet olunuyor. {B612, B613 Buhârî, Ezân, 7.}

.....

23 Buhârî rivâyetinde böyle vav ile وَأَشْهَدُ dır. Halbuki ezanda vavsız olarak yalnız أَشْهَدُ dır.

24 Buhârî nüshalarında سَمِعْتُ yerine سَمِعْنَا dır.

25 Hadisin buraya kadar olan kısmı Buhârî’de iki tarikten tahrîc edilmiştir. Sonrası da diğer tariktedir. Musannif her ikisini cemetmiştir.

26 عَلَى الْفَلَاحِ tan sonra havkale edileceği mâlûm ve zâhirdir. Râvinin yalnız birini söylemekle iktifası ihtisar içindir. Hay’alelerin mâba’dı da mâkabli gibi aynen irat edilir.

28 Beyhakî rivayetinde, *هَذِهِ الدَّعْوَةُ {BS1972 Beyhakî, el-Kübrâ, I, 545.} sure-*
tindedir ki: *Îlâhî! Bu davet hakkı için senden... niyaz ederim*” demektir.

29 Nesâî ile İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Tahâvî, Taberânî ve Beyhakî rivayetlerinde lââm-ı ta'rif ile الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ {N681 Nesâî, Ezân, 38.} denilmiştir ki bu rivayet kavâid-i ma'lûme-i nah-viyyeye külfetsizce tevâfuk eder. Âyet-i kerîme عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا olduğundan sabit olan buradaki rivâyet-i meşhûrenin de bir meziyeti vardır ki lafzı, lafz-ı Kur'ân'a muvâfık bulunmasıdır. Buna göre الَّذِي merfû olarak mübtedâ-yı mahzûfe haber yahut مَقَامًا den bedel yahut atf-ı beyân yahut –nekrenin mârife ile tavsifinde beis görmeyen Ahfeş'in kavline göre– sıfat ya da medh üzere mensup olmuş olur.

30 Beyhakî'nin rivayetinde duanın sonunda bir de اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ {BS1972 Beyhakî, el-Kübrâ, I, 545} vardır. Beyhakî'nin ziyadesiyle beraber duâ-yı şerifin meâl-i âlîsi şudur: İlâhî! Bu dâvet-i tâmmenin, bu salât-ı kâimenin yani kılınmak üzere olan namazın ey rabb-i celîli! Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâma vesileyi, fazileti ihsan et! Bir de kendisine vaad ettiğin makâm-ı mahmûdu verip oraya vardır. Hiç şüphe yok ki sen mîâdında hulf etmezsin. İntehâ. Vallahu a'lem.

31 Ezanın tamamını işittiği zaman demektir. Nitekim Müslim'in Abdullah b. Amr b. Âs rivayetinde, ثُمَّ سَلُّوا لِيَ الْوَسِيلَةَ. ثُمَّ سَلُّوا عَلَيَّ. ثُمَّ سَلُّوا لِيَ الْوَسِيلَةَ “Müezzinin dediğini deyiniz. Sonra bana tasliye ediniz. Sonra benim için Hak celle ve alâdan vesile niyazında bulununuz” {M849 Müslim, Salât, 11.} lafzıyla vârit olması da bunu müeyyiddir.

32 “Davet”ten murat: Elfâz-ı ezandır ki tevhide davettir. “Tam” olması da etemm-i akvâl olan kelime-i tevhide müstemil olduğu içindir. Tam ve kâmil olmasının bir veçhi de tebdil ve tağyîre mâruz olmaması ve yevm-i kıyâmete kadar bâki ve akaidi tamamen câmi‘ olmasıdır. “Salât-ı kâime” şu kılınmak üzere olan namaz demek olduğu gibi daim ve arz ve semâvat bâki kaldıkça nesh ve tebdile uğramayacak olan namaz mânasına da gelir. “Vesile” lugaten bir büyüğe takarrübe sebep ve bâis olacak şey demek ise de buradaki ma'nâ-yı örfisi Müslim'in Abdullah b. Amr b. Âs'tan mervî yukarıki hadisinde tefsir buyurulmuştur. O hadiste, ثُمَّ سَلُّوا عَلَيَّ صَلَاةَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا. ثُمَّ سَلُّوا اللَّهَ لِيَ الْوَسِيلَةَ. فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ لَا تَنْبَغِي لِأَحَدٍ إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ. وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ. فَمَنْ سَأَلَ اللَّهَ لِيَ الْوَسِيلَةَ حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ “Sonra bana salâtüselâm getirin. Zira her kim bana tasliye ederse ondan dolayı Allah Teâlâ ona on kere tasliye buyurur. Sonra benim için Allah'tan vesileyi dileyin, çünkü o cennette bir menzildir ki ibâdullahtan yalnız bir kuldân başkasına lâyük olmaz. Umarım ki o kul ben olayım, öyle ise benim için vesileyi her kim Allah'tan dilerse şefaati hak eder” {M849 Müslim, Salât, 11.} buyurulmuştur. Bu hadisi Müslim'den başka Ebû Dâvûd ile Nesâî ve Tahâvî de tahrîc etmişlerdir. “Fazilet” in mânası: Diğer mahlûkattan büyük bir mertebe demek ise de başka bir makam ve menzilenin ismi olması da kaviyyen muhtemeldir. “Makâm-ı mahmûd” her lisanın hamdûsenâsına şâyeste makam demektir ki o makamda olanı da evvelîn ve âhirîn methûsenâ eder. İbn Abbas radiyallahu anhümânın rivayet ettiği hadiste bu makam taraf-ı Hak'tan, مَقَامٌ يَحْمَدُكَ فِيهِ الْأَوَّلُونَ وَالْآخِرُونَ وَتَشْرَفُ فِيهِ

“Öyle bir makam ki orada evvelûn ve âhirûn sana hamdûsenâ eder ve mertebeye bütün mahlûkatın fevkinde olursun. Şefaate edersin de şefaatin makbul olur. Senin livânın tahtında olmadık kimse bulunmayacaktır.” {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 687.} Kezâlik Ebû Hüreyre radiyallahu anhın merfûan rivayetinde seyyidü'l-mürselîn sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, *“Bu, o makamdır ki onda ümmetime şefaate edeceğim”* {İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühed*, I, 463, no:1312.} diye tarif buyurulduğundan ekser-i ulemâ makâm-ı şefaattir demişlerdir. *Sahîh-i İbn Hibbân*'da Kâ'b b. Mâlik'in merfûan rivayetinde, مَا شَاءَ فَأَقُولُ مَا شَاءَ “Allah Teâlâ nâsı ba's buyuracak. Bana da yeşil bir hülle giydirecek. Ondan sonra Allah, neler söylemekliğimi dilerse söyleyeceğim, işte makâm-ı mahmûd bu makamdır” {İbn Balabân, *el-İhsân*, XIV, 399, no: 6479.} buyurulmuştur ki bu tarif buyurulan şey, şefaatten mukaddem taraf-ı âlî-i nebevî'den vâki olacak esniye ve mehâmîd-i celîledir. Sallallahu aleyhi ve sellem ve razekanâ şefâateh.

Seyyidü'l-mürselîn efendimizin şefâat-i celîleleri yalnız usât-ı müznibîne has değildir. 85. hadisin hâşiyesinde işaret edildiği üzere şefâatin envâ-ı kesîresi vardır. Herkes kendi haliyle mütenasip surette şefaatten behremend olacaktır.

33 Şefaate kesb-i istihkâk için başka dualar da bunun makamına kâim olabilir mi? Zâhir-i hâle göre evet. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın Tahâvî ile Taberânî taraflarından tahrîc edilmiş hadîs-i merfûunda, ... ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ أَعْطِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَاجْعَلْهُ فِي الْأَعْلَيْنِ “Her kim... sonra اللَّهُمَّ أَعْطِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَاجْعَلْهُ فِي الْأَعْلَيْنِ derse yevm-i kıyâmette benim şefa-atim ona vâcib olur” {MK9190 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 14.} diye diğer bir dua tâlim buyurulmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي التَّوْبَةِ وَالصَّغِيرِ الْأَوَّلِ ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا عَلَيْهِ لَاسْتَمْتَمُوا³⁵ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي التَّهَجِيرِ لَاسْتَبَقُوا إِلَيْهِ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِي الْعَتَمَةِ وَالصُّبْحِ لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبَوًّا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Nâs, ezan (okumak) da ve saff-ı evvelde (bulunmakta)³⁶ ne (bereketler, hayır)lar olduğunu bilseler de³⁷ (onlara nâil olmak için) kura atmaktan başka çare bulamasalar kura atarlar.³⁸ (Her namazın) ilk vaktinde (ki cemaatler) de olan (fazilet) i bilseler (onlara yetişmek için) yarış ederler.³⁹ Yatsı ile sabah (cemaatlerin)deki eltâf-ı ilâhiyyeyi bilseler emekliye emekli-

ye (yahut sürtüne sürtüne)⁴⁰ de olsa onlara gider (terketmez)ler. {B615 Buhâri, Ezân, 9.}

34 Bir rivayette لَا يَجِدُونَ dır.

35 Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde لَاسْتَهْمُوا عَلَيْهِمَا. {Abdürrezzâk'ın elimizdeki *Musannef* nüsha-sında rivayet, Buhârî'nin yukarıdaki lafzıyla mevcuttur. Ancak rivayet لَاسْتَهْمُوا عَلَيْهِ lafzıyla İbn Huzeyme, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel'in ve daha başka müelliflerin eserlerinde mevcuttur. Bkz: N672 Nesâî, Ezân, 31.}

36 Saff-ı evveldeki fazilet, imam cehren okuduğuna göre Kur'an dinlemek, Fâtîha'nın kıraatini müteakip "âmin" diyebilmek, imamın tekbirlerini müteakip hemen tekbir almak, şayet imam birini istihlâfa muhtaç olacak olursa belki ona halife olmak gibi fevâid-i azimedir. *Müslim* ile *İbn Mâce*'deki bir rivayete nazaran, خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أَوَّلُهَا وَشَرُّهَا آخِرُهَا وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أَوَّلُهَا "Erkeklerin en hayırlı safları ilkleridir, sevabı en az olanları geridekilerdir. Kadınların en hayırlı safları geridekileridir. Sevabı en az olanları da öndekilerdir" {M985 Müslim, Salât, 132.} buyurulmuş olduğu halde Taberânî'nin *Evsat*'ındaki rivayete nazaran da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz saff-ı evveldekiler için üç, saff-ı sâniyekiler için iki, üçüncü saftakiler için de bir kere istiğfar buyurmuşlardır. Yine *Müslim* ile *Ebû Dâvûd* hadislerinden birine nazaran bir defa, أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ "Melekler, rabb-i müteâlleri huzurunda saf oldukları gibi saf olsanız!" buyurulmuş. Meleklerin nasıl saf oldukları sual edilince de, يَتِمُّونَ الصُّفُوفَ الْمُقَدِّمَةَ وَيَتَرَاصُّونَ فِي الصَّفِّ "İlk safları tamamlar, eksik bırakmazlar. Saf içinde de sıkışık dururlar" cevabını vermişlerdir. {M968 Müslim, Salât, 119.} Kezâlik İbn Mâce'nin Abdurrahman b. Avf ve İbn Hibbân'ın Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan olan rivayetlerinde, إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصَّفِّ الْأَوَّلِ "Saff-ı evveldekilere Allah Teâlâ rahmet, melekler dua ederler." {İM997 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 51.} Âişe radiyallahu anhâdan olan bir rivayette, لَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ عَنِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ حَتَّى يُؤَخَّرَهُمُ اللَّهُ إِلَى النَّارِ "Birtakım kimseler vardır ki saff-ı evvelden geri kala kala nihayet onları da Allah Teâlâ cehenneme varmak üzere geriye bırakır" {D679 Ebû Dâvûd, Salât, 97.} buyurulmuştur.

Saff-ı evvelden maksat, kavli-i sahîhe göre imamın hemen arkasına düşen ilk saftır. Bazılarınca vakit namazını ilk cemaatle kılanlar demektir. Bazıları da الصُّفُوفِ الْأَوَّلِ "İlk saflar" rivayetine bakarak sondan evvelki saflar mânasına alıyorlar ki her saf, rütbe-i tekaddümüne göre mazhar-ı salâvât-ı rabb-i izzet olur demek isterler. Bundan şu müstefâd oluyor ki arka safta olanlar daima ileri safların boşluklarını doldurmakla mükelleftirler. İleride yer oldukça geriki safta durmak olmaz. Bütün saflar dopdolu ve tamam olduktan sonra son safin hem de yalnız son safin eksik kalmasında beis yoktur. Son safa kalanların cehennem ile inzâr buyurulması, ön saflarda yer varken geriye kalındığı takdire göredir. Nitekim أَتِمُّوا الصَّفِّ الْمُقَدِّمَ ثُمَّ الَّذِي يَلِيهِ. فَمَا كَانَ مِنْ نَقْصٍ فَلْيَكُنْ فِي الصَّفِّ الْمُؤَخَّرِ "İlk safı, sonra onun arkasındakini... ilâ âhîrih itmâm ediniz. Eksiklik kalırsa son saffa kalsın" {D671 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} buyurulmuştur.

37 Ebü’ş-Şeyh’in rivayetinde مِنَ الْخَيْرِ وَالْبَرَكََةِ ziyadesi olduğu için tercümede kavis içine alındı {Ebü’ş-Şeyh’in eserlerinde tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, V, 125. Aynî, Ebü’ş-Şeyh’in bu rivayeti A’rec tarihiyle Ebû Hüreyre’den naklettiğini bildiriyor.}.

38 Şürût-ı mütesâviyeyi haiz ashâb-ı hukuktan birini, ya birkaçını tercih için kuranın meşruiyetine delâlet eder. Bazıları asıldaki لَا تَسْتَهْمُوا yu kuraya hamletmeyip لَتَجَالِدُوا بِالسُّيُوفِ “Kılıçlarla vuruşurlardı” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: İbn Hacer, *Feth*, II, 97.} rivayetine bakarak “Ok atışrılar” mânasına almışlar ve rağbette mübalağayı ifham için böyle söylenmiştir demişlerse de bu rivayetteki istihâmın kura atmak mânasına geldiğine Buhârî’nin de kâil olduğu Kâdisiye fâtihî ve devlet-i Sâsâniyye’nin hâdimi Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh kıssasını bu münasebetle ta’likan ve muhtasaran irat etmesinden anlaşılıyor. Rivâyâta nazaran Kâdisiye öğleden evvel fetholunmuş idi. Herkes yerli yerine döndüğü vakit müezzinin şerbet-i şehâdeti nûş etmiş olduğu tebeyyün etmiş. Birçok kimse “Ezanı ben okuyacağım” diye nizâ etmişler. Sâ’d’ın huzuruna gelinmiş o da kura ile birini müezzin tayin buyurup nizâı bertaraf etmiş.

39 321 ve 322. hadislere ve hâşiyelere müracaat.

40 Bu kelime حَبَّوْا lafzının tercümesidir. حَبَّوْا : Ellerin ve dizlerini yere basarak emeklemek mânasına geldiği gibi kış üstü gitmek mânasına da geldiği için kavis içindeki terdîd ibaresinin dercine lüzum görülmüştür.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ بِلَالَ⁴¹ يُؤَدِّنُ بِلِيلٍ فَكُلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ قَالَ وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى لَا يُنَادِي حَتَّى يُقَالَ لَهُ أَصْبَحْتَ أَصْبَحْتَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Bilâl, ezanını gece okuyor. İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içiniz.⁴² (İbn Ömer radiyallahu anhümâ yahut aradaki râvilerden biri) der ki: İbn Ümmü Mektûm âmâ bir kimse idi. Kendisine “Sabah oluyor” denmedikçe ezan okumazdı.⁴³ {B617 Buhârî, Ezân, 11.}

.....

41 Müezzin-i nebevî Ebû Abdullah Bilâl b. Rebâh el-Habeşî radiyallahu anh, bi’set-i nebeviyyenin tâ bidayetinde şeref-i İslâm ile müşerref olan ecille-i ashaptan biridir. Vâlidisi Benî Cumah’ın câriyelerinden Hamâme’dir. Binaenaleyh kendisi müvelledir. Benî Cumah’tan Ümeyye b. Halef laîni, Mekke’nin o can dayanmayan sıcak günlerinde bir gün bir gece aç susuz bıraktıktan sonra Hazret-i Bilâl’i öğle üstü Bathâ’ya çıkarıp sırt üstü yatırıp

ve göğsünün üzerine koca bir kaya parçası koydurup, “İşte sen, ya Muhammed’e kâfir olur, Lât ve Uzzâ’ya taparsın. Yahut ölünceye kadar bu hal üzere kalırsın” diyerek işkence ettiği gibi boynuna ip takıp Mekke çapkınlarının eline teslim eder, onlar da Mekke etrafında dağ tepe demeden dolaştırıp ezâ ederlerdi. O, yine harâret-i azâbı halâvet-i îmâna mezcederek, أَخَذَ أَخَذَ der durur ve o melâînin istedikleri şeyi söylemeye taraf-ı âlî-i nebevîden mezun olduğu halde yine dili varıp da söyleyemezdi. O halde iken bir gün Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh rastladı. Tafsilini kütüb-i siyere bıraktığımız çetin bir pazarlıktan sonra ne yapıp yapıp efendilerini ırzâ ederek ve yerine diri, canlı, emniyetli ve müşrik bir siyah köle ve üste bir de para verip Bilâl’i kurtardı. ve li-vechillah âzâd etti. Ailesiyle beraber kendisi de Hazret-i Bilâl gibi fitne ve imtihana, işkencelere giriftar olmuş olan Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümâ “Dûçâr-ı fitne olanlardan her biri, müşriklerin istedikleri sözleri söylediler. Yalnız Bilâl söylemedi” derdi.

Bilâl-i Habeşî radiyallahu anh Sıddîk-ı A’zam efendimizle yaşıt idi. ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazinedarlık hizmetini ifa ederdi. Ezan meşrû olduğu günden itibaren tâ âhir-i ahd-i nebevîye kadar seferde, hazarda hep ezan okumuş ve hicret zamanında taraf-ı âlî-i nebevîden kendisi ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh arasında te’sîs-i muâhât buyurulmuştur. Kâffe-i gazavât-ı nebeviyyeye iştirak etmiş, her mânaca âşık-ı zât ve kemâlâtı olduğu Habîb-i hüda ve resûl-i mütebâ aleyhi efdalü’t-tehâyâ efendimiz a’lâ-yı illiyyîne intikal buyurduktan sonra artık Medîne-i Tâhire’de kalmaya tahammül edememiş ve kemâl-i mahabbetinden civâr-ı kudsîmedâr-ı risâletpenâhîyi terketmekte muztar kalmıştır. Hazret-i Sıddîk-ı Ekber beraber kalması için çok ısrar buyurmuşsa da, “Eğer sen beni Allah için âzat ettinse bırak istediğim yere gideyim. Yok, eğer kendin için âzat ettinse beni yanında alıkoy!” cevabını almış ve bunun üzerine, “İstediğin yere git!” buyurmuştur. O da cihadı ezana tercih ederek Şam cihetine gitmiş ve 20. sene-i hicriyyede âlem-i rıdvâna intikal etmiştir. Hîn-i vefatında da merâret-i mevdi halâvet-i likâ ile mezcetmiştir. Son vakitlerinde haremi! وَاكْرَبَاهُ! diye feryat ettikçe o وَاطْرَبَاهُ! diyerek ızhâr-ı sürûr eder ve غَدًا الْفَى الْأَجَّةَ مُحَمَّدًا وَجَرُهُ “Yarın sevgililerime, Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) ile hızbine kavuşacağım” derdi. Merkad-i mübâreki Dımaşkışşâm’dadır. Hazret-i Ömer radiyallahu anhin Şam’ı teşriflerinde bir kere ezan okumuş ve bütün mücâhidîn-i sahâbeyi yâd-ı girîzân-ı mâzî ile ağılatmıştır. Radiyallahu anh ve erdâhu.

Diğer müezzin-i nebevî Amr b. Ümmü Mektûm el-Kureşî el-Âmirî radiyallahu anh, ümmü’l-mü’mînîn Haticetülkübrâ radiyallahu anhânın dayısı Kays’ın oğludur. Vâlidisi Ümmü Mektûm Âtike bint Abdullah el-Mahzûmiyye’dır. Kendisi kadîmü’l-İslâm olan muhâcirîn-i evvelîndendir. Rivayete nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden evvel Medîne-i Tâhire’ye hicret etmiştir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz gazavât ve esfâra teşriflerinde alekser Medine’de kendisini istihlâf buyururlardı. Ehl-i siyer on üç kere istihlâf buyurulduğunu söylerler. Darîr olduğu halde –Enes radiyallahu anhin gördüm diye şehâdet ettiğine göre– Kâdisiye Harbî’nde hâmil-i livâ olarak

{İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 210, no: 404.} denildiği gibi Âişe rivayetinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, *Amr yani İbn Ümmü Mektûm ezan okuduğu vakitte sakın aldanıp da sahurunuzu bırakmayınız. Çünkü onun gözü görmez, Bilâl ezan okuduğu vakitte ise hiçbir kimse yemek yemesin*" {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 212, no: 408.} buyurdıkları mervîdir. Bu rivâyât-ı müteakiseyi, iki müezzinin ezanları beynindeki tekaddüm ve teahhurün münâvebe ile vâki olduğuna hamlediyorlar, diyorlar ki ezanın ilk meşruiyeti zamanında yalnız Bilâl ezan okurdu. O da tulû'-i fecrden evvel okumazdı. Sonra İbn Ümmü Mektûm da ona terdîf edilince İbn Ümmü Mektûm henüz gece iken, Bilâl de eskiden olduğu gibi fecirden sonra okurlardı. Sonraları ise İbn Ümmü Mektûm zaafından ve erken davranamadığından ezanını tehire başladı. İşte o zamanlarda da Bilâl hep sabah olmadan ezan okurdu ki âhir-i halleri bu idi. İbn Ümmü Mektûm'un ârıza-i tabîiyyesinden dolayı yanılıp da bazan vakitsiz ezan okuması da ihtimal ki son tertibin esbâbı meyanında dahildir. Nitekim bir defa bu vâki olduğu için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, bir daha çıkıp, *أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ* "Haberiniz olsun, abd-i âciz uykuya mağlûp olmuştur" diye nidâ ettirip galebe-i nevm ile vakt-i fecri kestiremediğini ilân etmesini ferman buyurmuşlardır. {D532 Ebû Dâvûd, Salât, 40.}

43 *أَصْبَحَتْ* lerin "Sabah oldu" diye tercüme olunmayıp da "oluyor" diye tercüme edilmesi tulû'-i fecrden sonra ekl ü şürbün bilittifak haram olmasından nâşîdir. Kendisine vakti haber verenler, vaktin evvelinden biraz evvel takarrüb-i vakti haber vermiş oluyorlar.

عَنْ حَفْصَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا اعْتَكَفَ الْمُؤَذِّنُ⁴⁴ لِلصُّبْحِ وَبَدَا الصُّبْحُ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ تُقَامَ الصَّلَاةُ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Hafsa (bint Ömer b. Hattâb) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Müezzin sabah vaktini bekleyip sabah belir(diğini gör)ünce Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (farz) namaz ikâme olunmazdan evvel (hemen) hafif iki rek'at (namaz) kıları. ⁴⁵ {B618 Buhârî, Ezân, 12.}

.....

44 Bu lafız beş türlü rivayet edilmiştir:

1. Metinde olduğu gibi *إِذَا اعْتَكَفَ الْمُؤَذِّنُ لِلصُّبْحِ* "Müezzin sabahı gözetlemek için oturduğu yahut ezan okumak üzere dikildiği vakit";

2. *كَانَ إِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ* "Müezzin ezanını okuyup sükût ettiği vakit" ki en doğru rivayet bazılarınca budur. Diğerini yanlış sayarlar;

3. Müezzin ezanı okuduğunda...”;

4. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem itikâfta iken müezzin sabah ezanını okuduğunda...”;

5. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem itikâfta olup da müezzin sabah ezanını okuduğunda...” Bu rivayetlerin kâffesinde de iki rek’at râtibe-i fecrin tulû’-ı fecirden sonra kılındığı anlaşıyor.

45 Buhârî’nin yine bu hadisi müteakip olan Âişe radiyallahu anhâ rivayetleri ise daha sarihtir. Bu rivayetlerin birinde, النَّدَاءُ وَالْإِقَامَةُ “Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem salât-ı subhun nidâ yani ezan ile ikâmeti arasında iki hafif rek’at namaz kıldır” {B619 Buhârî, Ezân, 12.} dediği gibi diğerinde, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ بَيْنَ النَّدَاءِ وَالْإِقَامَةِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müezzin sabah namazının ilk ezanını okuduğunda salât-ı fecrden evvel ve fecir aydınlığı iyice belirdikten sonra kalkıp hafif iki rek’at kıldıktan sonra sağ yanı üzerine uzanır, ikâmet-i salâtı haber vermek için müezzin gelinceye kadar beklerdi” {B626 Buhârî, Ezân, 15.} buyuruyor. Burada ilk ezandan maksat ya i’lân-ı vakt için okunan ezandır ki salâta şürû’ edileceğini haber vermek için edilen ikâmete nazaran ilk sayılır. Yahut da bundan evvelki ve bundan sonraki hadislerde fecr-i sâdıkın hulûlünden evvel okunan ezandır. Bu iki rek’at râtibe-i fecrdir. Farzdan evveldir ve farzdan sonra kılınamaz (346. hadise müracaat). Râtibe-i fecrin tahfifi müstehaptır. Mâlik ve Şâfiî ile beraber birçok ulemâ bu ictihaddadırlar. Bazıları ise kıraatsız bir namazdır diyecek kadar mübalağa etmişlerdir. Lâkin burası Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in ilk rek’atta Fâtîha ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ, ikinci rek’atta Fâtîha ile قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ve diğer rivâyâtta da diğer âyât-ı kerîme okumuş olmalarıyla merdûddur. Sa’d b. Cübeyr’e, Mücâhid’e, Nehaî’ye göre bu namazı uzatmakta beis yoktur. Tahâvî de bunu ihtiyar etmiştir.

Râtibe-i fecrden sonra ızticâi bazıları sünnet addetmişlerdir. Hasan-ı Basrî’ye göre ise vâciptir. Mâlik ile cumhûr-ı ulemâya ve birçok sahâbeye göre ise bid’at sayıldığını Kâdî İyâz naklediyor. Vâkıa *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tirmizî*’de isnâd-ı sahîh ile mervî Ebû Hüreyre radiyallahu anhâ hadîs-i merfûunda, إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ فَلْيُضْطَبِّجْ عَلَى يَمِينِهِ “Biriniz fecrin iki rek’atlık râtibesini kıldığında sağ tarafı üzerine yatsın” {T420 Tirmizî, Salât, 194.} buyurulmuşsa da kütüb-i sıhahtaki rivâyâta nazaran bu ızticâin gece namazından sonra ve fecir sünnetinden evvel vukuu sabit olduğu gibi Âişe radiyallahu anhâdan da, إِنْ كُنْتُ مُسْتَقِظَةً “Uyanık bulunursam benimle konuşurdu. Uyumuş bulunursam yan tarafına uzanırdı” {B1161 Buhârî, Teheccüd, 24.} rivayeti vardır. Bunlardan ızticâin sünnet olmadığına ve kâh ızticâ’ buyurup kâh buyurmadıklarına istidlâl olunur. Farîza-i fecrden evvel bu iki rek’attan başka namaz kılınmaz. İbn Ömer radiyallahu anhümânın, لَا تَصَلُّوا بَعْدَ الْفَجْرِ إِلَّا رَكَعَتَيْنِ “Fecr-i sâdıktan sonra iki rek’attan ziyade sünnet kılmayınız” {Kaynakta rivayetin lafzı لَا

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَمْنَعَنَّ أَحَدَكُمْ أَوْ أَحَدًا مِنْكُمْ ⁴⁶ أَذَانُ بِلَالٍ مِنْ سَحُورِهِ فَإِنَّهُ يُؤَدِّنُ ⁴⁷ بِلِيلٍ لِيَرْجِعَ قَائِمَكُمْ وَلِيُنَبِّهَ نَائِمَكُمْ وَلَيْسَ أَنْ يَقُولَ الْفَجْرُ أَوْ الصُّبْحُ وَقَالَ بِأَصَابِعِهِ وَرَفَعَهَا إِلَى فَوْقِ وَطْأُطَّا إِلَى أَسْفَلٍ حَتَّى يَقُولَ هَكَذَا يُشِيرُ بِسَبَابَتَيْهِ إِحْدَاهُمَا فَوْقَ الْأُخْرَى ثُمَّ مَدَّهُمَا عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahurundan alıkoy-
masın.⁴⁸ Çünkü o, (henüz) gece (iken) ezan okur. Tâ ki (namazda) kâim olanı-
nızı (kıyamından artık sabah yaklaşıyor diye) vazgeçirsin.⁴⁹ Uykuda olanınızı
da uyandırın.⁵⁰ Fecir böyle değildir. Tâ böyle olmayınca (fecir olmaz).

(Râvi) der ki: (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri böyle değildir
derken mübarek) parmaklarını yukarıya kaldırıp baş aşağı dikti.⁵¹ (Tâ böyle
olmayınca derken de) sebbâbelerini (yani şehâdet ve orta parmaklarını üst
üste bindirip sağa sola uzatmak suretiyle)⁵² işaret buyurdu. {B621 Buhârî, Ezân, 13.}

46 Bu şek râvilerden Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî'dendir.

47 *Buhârî* nüshalarında أَوْ يُؤَدِّنُ diye şek ve terdîd ile rivayet edilmiştir. Bu şek de
nefs-i hadîsten değil râvilerdendir. Her iki lafzın mânası bir olduğu için musannif yalnız
يُؤَدِّنُ ile iktifa etmiştir.

48 Bu hadis Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın rivayet ettiği 367. hadisin aynıdır.
Buhârî onu âmânın ezanı sahih olabileceğine, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhnın bu
rivayetini ise fecirden evvel ezan okunabileceğine delil olarak ayrı ayrı irat etmiştir.

49 Teheccüd namazına kalkmış kimseyi namazından alıkoymaktan maksat ibadete
mani olmak değildir. Kendisini uykudan mahrum edip cevî-i leylde taat için kıyam eden
bu zat istirahat de muhtaç olduğundan sabah vaktinin artık yaklaştığını kendisine haber
verip biraz uyuması, vücudunu dinlendirdikten sonra neşât ile sabah namazına davran-
ması içindir. Tahâvî'nin rivayetinde, لِيَرْجِعَ غَائِبَكُمْ denilmiştir.

50 Uykuda olan kimse de sabah vaktinin duhulünden evvel uyanmalı ki biraz teheccüd edebilsin, oruç tutacak ise sahurunu yesin, muhtaç ise guslünü etsin, vitrini tehir etmiş ise kılıversin.

51 Fecr-i kâzibi tarif içindir ki beyan edilen işâret-i nebeviyye ufuktan semt-i re'se doğru uzanan nûr-ı mustatîli gösterir.

52 Bu da fecr-i sâdıki tarif içindir ki işâret-i nebeviyye subh-i sâdıka ufukta görünen nûr-ı müsta'rız gösterir. Her iki fecri anlatmak için bu iki türlü işaretten daha muvâfıkı olamaz. Her ikisi de enbiya ve mürselîne has bir kudret-i beyân ve izah ile en anlamaz kimseye anlatabilecek veçhile tarif buyurulmuştur. "*Fecr-i kâzib*" dediğimiz ve kütüb-i fıkhiyyede savm u salât mesâili meyanında ehemmiyetle mevzubahis hâdis-e ziyâiyye sabahları meşrik tarafından –kaidesi ufukta ve mihveri semaya doğru dâiretül-bürûc boyunca mümted ve ziyâi kehkeşan ziyâına benzer– akçıl, donuk ve pek uzun bir ihrâm-ı nûrânî suretinde zâhir olur ki bu ihramın kaidesi ufukta ve şemsin bulunduğu cihette olduğu ve bir amûd-i nûrânî gibi ufkun fevkinde re'se doğru gittikçe incelerek görüldüğü için lisân-ı fukahâda buna "*beyâz-ı mustatîl*" namı verilir. Bu beyaz mustatîlin dağılıp zâil olmasıyla beraber ufukta bütün meşrik tarafına boydan boya uzanmış bir hat gibi subh-i sâdik zuhur eder ki bu "*beyâz-ı müsta'rız*" sâim için ekl ve şürbün haram, musallî için salât-ı fecrin farz olduğu zamanın münteha ve mebdeidir. Örf-i şer' de "*subh-ı kâzib*", "*fecr-i kâzib*" namı verilen hâdis-e felekiyye ve tabîiyyenin örf-i nâsta bir adı da ذَنْبُ السَّرْحَانِ yani "*kurt kuyruğu*"dur. Akşamları da vakt-i işânın hulûlünü müteakip kaidesi mağrib tarafından olmak üzere bu hâdis-e felekiyye ve tabîiyyenin aynı vuku bulur ki ona da bir isim verilmek lâzım gelse "*şafak-ı kâzib*" demek yakışır. Ancak buna hiçbir garaz-ı şer'î taalluk etmediği için kütüb-i dîniyyemizde yalnız fecr-i kâzibden bahsolunur. Avrupa ulemâsından nihayet iki buçuk asır evvel (milâdî 1683) bu hadisenin en evvel farkına varan *Kasini* (J. Gassini) bu hadiseye "Lumiere zodiacale" namını vermiştir ki bu isim fecr-i kâzib ile şafak-ı kâzibin her ikisine şâmildir. Bu tabiri Gazi Ahmed Muhtar Paşa merhum "*ziyâ'-ı mintakî*" ile tercüme etmiştir. Ziyâ 'ı mintakînin ufukta arzı 80 dereceden 30 dereceye kadar tahavvül eder ki, bu ihtilâf ya şerâit-i nesîmiyyenin tahavvülünden ya da nefis-i hâdisenin tabiatındaki tahavvülâtan neşet eder. Bu tahavvülün daha ziyade olduğu da vâkidir. Bu ziyân re's noktası ise şemsten 50 derece uzakta olabildiği gibi bazan bu mesafe 90 dereceye kadar varabilir ki fecr-i kâzibin mevsime ve arz-ı beldeye göre derece-i imtidâdı bundan kıyas edilebilir. Muhtar Paşa merhum *Islâhü't-takvîm*'inde şöyle diyor: "Dâire-i bürûc ufka ne kadar ziyade dik ve amûda karîb ve hatta amûd bulunursa ziyâ'-ı mezkûr ol kadar sürekli ve revnaklı görüldüğü gibi ne kadar mâil ve yatık olursa görülmesi ol kadar müteassir ve hatta meyil ziyadeleştikçe ufkun kesif havasından intişar edememesi ve o mevsimlerde kehkeşan ziyâyı dahi mahlût bulunması rü'yete mani olarak hiç görünmez. Binaenaleyh bunun müddet-i mer'iyet ve derece-i revnakıyeti (aynen) mahallin arzına ve havanın sâfiyet ve zulmetine tâbi olup hatt-ı istivâya doğru takarrüp olundukça rü'yet başkalaşır.

Hatta mintaka-i mu‘tedilede ihrâm-ı mezkûr kânunusâni, şubat, mart ve oldukça nisan aylarında ba‘de’l-gurûb ve eylül, teşrînisânide kable’l-fecr görünüp evkât-ı sâirede iki tarafta da görünmez veya bazan pek az hiss olunur. Beyne’l-medâreyn hatt-ı istivâya takarrüb olundukça her gün hem sabah ve hem akşam görüldüğü gibi bazan nısfü’l-leyle kadar imtidâd ettiği ve bazan dahi semt-i re’s’e kadar uzamış nuranî ihram veya sütun şeklinde dahi görüldüğü vâkidir. Bir de ziyâ‘-ı mezkûr şemse karîb iken daha revnaklıca görünüp ba‘dehû alaca karanlık müddetinin kısa olmasına ve ale’l-husus ay aydınlığı olmamasına men‘uttur.”

Velev muhtasar olsun, bu fennî izahı buraya dercetmekten maksadım memleketimizin -ilmine pek ziyade itimat ettiğim- en benâm erbâb-ı fenninden bir zatın bir defa bendenize hususi bir sohbet esnasında ve ulemâ-yı dîni techil maksadıyla, “Fecrin sâdıkı kâzibi yoktur. Yalnız ziyâ‘-ı şemsin ufka gelip fevka’l-ufuk yayılması vardır ki ona da fecir denir” demiş olmasıdır. Bu kadar mâlûm bir hâdise-i tabîiyyeden haberdar olamadığına taaccüb ettim. Bilâhare muttali oldum ki bu hadisenin her zaman görülmesi beyne’l-medâreyn derecât-ı arzda olan bilâda mahsus olup şimale ve cenuba gittikçe şerâit-i rü’yetin tebeddülünden dolayı hadise daha az görülüyormuş. İki buçuk asır evveline gelinceye kadar Avrupalılar’ın nazarıdikkatini celbetmemesi de bundan neş’et etmiş. O zat da -henüz nâ-tamam olan- bu meselenin tetkikatına henüz muttali olamamış olduğu için tecrübe-i hissiye taalluk etmedikçe kıyâs-ı aklî ile bilinemeyecek olan hadiseyi inkâr edivermiş. Halbuki bu hadise Arabistan’da herkesin bildiği bir şey olduğu için bütün hadis ve fıkıh kitaplarında en basit ve en mâlûm bir şey gibi mevzubahis olup durmaktadır. Bundan da şu dersi alacağız ki fen namına söyleyen her âlimin bütün sözleri mutlaka hakikat olmak lâzım gelmediği gibi dine mugayir deâvî-i fenniyyenin mutlaka bir bozuk tarafı vardır. Çünkü hak taaddüd etmez. Herhangi tarik ile sabit olmuş yakîniyyâtın başka tariklerle muntakız olmasına imkân yoktur.

Ziyâ‘-ı mintakî hadisesi elyevm erbabınca sermâye-i tetebbuât olmakta ise de henüz illet-i hakikiyyesi keşfedilmemiştir. Türlü türlü nazariyyât serdediliyor. Bazılarınca havâlî-i kutbiyyedeki o acayip ve garayip fecir hadisatı da bununla alâkadardır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ الْمُرَزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ ثَلَاثًا لِمَنْ شَاءَ وَفِي رِوَايَةٍ بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ ثُمَّ قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ لِمَنْ شَاءَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç kere, “Her iki ezan (yani her ezan ile

ikâmet) arasında (kılmak) isteyen için bir namaz vardır” buyurdu.⁵³ {B624 Buhârî, Ezân, 14.}

(Yine Abdullah b. Mugaffel’den gelen) diğer rivayette de “Her iki ezan arasında bir namaz vardır, her iki ezan arasında bir namaz vardır” buyurduktan sonra üçüncüsünde “isteyen için” (sözünü ilâve) buyurdular.⁵⁴ {B627 Buhârî, Ezân, 16.}

.....

53 *Buhârî* bu hadisi ezan ile ikâmet beyninde ne kadar fâsıla bırakılmak iktiza edeceğini bildirmek için sevkeylemiştir ki bu işarete göre ikisi arasında bir namaz kılacak kadar fâsıla bırakmak lâzım gelir, tâ ki bu müddet zarfında cemaat hazırlanıp abdestlerini alıp toplanabilsinler. Tirmizî ile Hâkim’in rivayet ettikleri, *وَاجْعَلْ بَيْنَ يَا بِلَالُ إِذَا أَذْنَتْ فَتَرَسَّلْ وَإِذَا أَقَمْتَ فَاحْدُرْ. وَاجْعَلْ بَيْنَ أَذَانِكَ وَإِقَامَتِكَ قَدْرَ مَا يَنْفَرُ الْإِكْلُ مِنْ أَكْلِهِ وَالشَّارِبُ مِنْ شُرْبِهِ وَالْمُعْتَصِرُ إِذَا دَخَلَ لِقَضَاءِ حَاجَتِهِ وَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي* “*Bilâl, okuduğun vakit ağır ağır oku! İkâmet ettiğin vakit de çabuk çabuk oku! Bir de ezanın ile ikâmetin arasında taam edene yiyeceğini yiyecek, su içene suyunu içecek, sıkışmış olana kazâ-yı hâcet için girip çıkacak kadar vakit bırak. Siz de ey cemaat! Beni kalkmış görmedikçe kalkmayınız*” {T195 Tirmizî, Salât, 29.} hadisi mikdâr-ı faslî göstermekte Buhârî’nin hadisinden daha sarihtir. Ancak Abdülmün’im b. Nuaym el-Esvârî tarikinden mervî olduğu için senedi zayıf addedilmiştir. Vâkıa Ebû’ş-Şeyh’in rivayet ettiği Ebû Hüreyre ile Selmân ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel’in *Ziyâdât-ı Müsned*’inde mervî Übey b. Kâ’b hadisleri buna şahidlerdir ve bu rivâyât yekdiğeri takviye eder. Lâkin hiçbirisi nefse’l-emirde kavî olmadıkları için o hadis sıhhat mertebesini bulamaz.

Ezandan sonra hemen ikâme-i salât mekruhtur. Yukarıda zikredilen makâsîd husul bulacak kadar müezzinin tevakkuf etmesi lâzımdır. Bu faslın takdîr-i mikdârında fukaha bervech-i âtî ihtilâf etmişlerdir:

1. Yiyip içenler yiyip içecek, hâkın (yani abdesti sıkışan) kazâ-yı hâcet edecek kadar;
2. İkâmetten evvel iki ya dört rek’at namaz kılacak kadar;
3. On âyet okuyacak kadar;

4. Tahâvî’ye göre iki rek’at kılacak ve her rek’atta on âyet okuyacak kadar beklen-dikten sonra namaz ikâme olunur. Bu, dört vakte göredir. Akşam ezanından sonra ise bu kadar beklemek mekruhtur. Onda sekte-i hafife denilecek kadar az bir fasıl ile iktifa edilir. Bu sektenin miktarı da suver-i muhtelif ile takdir edilmiştir:

1. Üç kısa yahut bir uzun âyet okuyacak kadar;
2. Ebû Hanîfe’ye göre üç adım atacak kadar;
3. İmâmeyn’e göre iki hutbe arasındaki celse-i hafife kadar;
4. Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel’e göre iki rek’at namaz kılacak kadar.

54 *Buhârî* bu ikinci rivayeti de ezan ile ikâmet arasında bir nâfile namaz yahut râtibe-i vakt kılınabileceğini anlatmak için sevk etmiştir. Müslim ile İsmâîl’in rivayetlerinde لِمَنْ

شاء kaydı dördüncü defasında irat buyurulmuştur. Ebû Dâvûd'un rivayetinde ise bu kelâm-ı âlî iki defa söylenmiştir. Akşamdan başka vakitlerin farzlarından evvel revâtib ve sünen kılınabileceğinde şüphe yoktur. Yalnız akşam namazından evvel salât-ı tatavvu' kılınmasında fukaha beyninde ihtilâf vardır. Bu namazı müstehap görenlerin hücceti, bu hadislerle yine Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan mervî, أَصْحَابِ إِذَا أَذَّنَ قَامَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَدَرُونَ السَّوَارِيَ حَتَّى يَخْرُجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ كَذَلِكَ يُصَلُّونَ الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “Müezzin ezan okuduğu vakit ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden birçok kimse acele ile direklerle doğru durup namaz kılarlardı. Tâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem çıktığı vakit onları öyle mağrib farzından evvelki iki rek'atı kılma- makla meşgul bulurdu. İkisi (yani ezan ile ikâmet) arasında da çok bir şey yoktu” {B625 Buhârî, Ezân, 14.} hadisidir ki Müslim'in rivayetinde, فَجِئَهُ الْعَرِيبُ فَيَحْسِبُ أَنَّ الصَّلَاةَ قَدْ صَلَّيْتُ مِنْ يَابَانِيٍّ كَثْرَةً مَنْ يُصَلِّيهِمَا قَامَ كِبَارُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {N682 Nesâî, Ezân, 39.} denildiği gibi İsmâîlî rivayetinde, كَانَ يَنْصَرِفُ إِلَى الْمَغْرِبِ إِلَّا الْمَغْرِبَ قَرِيبٌ “Ezan ile ikâmetin arası az idi” {Serrâc, Hadîsü's-Serrâc, 1, 201, no: 574.} denilmiş olması Enes rivayetindeki لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ ü tefsir eder.

Salât-ı mağribin vaktini daraltır diye bu namazın adem-i istihbâbına, belki de kera- hetine kâil olanlar Dârekutnî ile Beyhâkî'nin *Sünen*'lerinde Büreyde b. Husayb el-Eslemî radiyallahu anı hadisi ile ihticâc ederler ki bu hadis de Abdullah b. Mugaffel radiyal- lahu anının metindeki hadisinin aynıdır. Ancak sonunda إِلَّا الْمَغْرِبَ istisnası vardır. Bu riva- yete göre, mağribden başka vakitlerde her iki ezan beyninde iki rek'at kılınır. Bu hadisi Abdullah b. Büreyde'den rivayet eden Hayyân b. Ubeydullah ise zayıftır. Nitekim bu riva- yeti de za'fının delilidir. Çünkü yine Dârekutnî Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın mağribden evvelki iki rek'atı terketmediğini yine bu Abdullah b. Büreyde'den rivayet ettiği gibi yine Abdullah b. Büreyde'nin Abdullah el-Müzenî radiyallahu anhtan Resûlullah sal- lallahu aleyhi ve sellem üç kere رَكَعَتَيْنِ صَلُّوا قَبْلَ الْمَغْرِبِ {D1281 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 11.} buyur- duklarını rivayet ediyor. Dahası var: Şu tahşiyesiyle meşgul olduğumuz iki tarikten mervî Buhârî hadisinin de râvisi Abdullah b. Büreyde'nin kendisidir. Hele İsmâîlî'nin rivayetine nazaran Büreyde b. Husayb radiyallahu anı bu namazı kılarmış. Bunlar gösteriyor ki oğlu Abdullah'tan mervî olan bu istisna ehl-i hadîşçe mahfuz sayılmaz.

Görünüyor ki ahd-i celîl-i risâlette mağrib ezanı ile salât-ı mağrib arasında iki rek'at kılınıyormuş. Bu hususta amel-i ashâbın takrîr-i nebevîye mukârin olması istihbâbına delâlet eder. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bunu kılmamış olmaları –hoş, kılmış olduklarına dair Dârekutnî'nin rivayeti de var ya– istihbâbı nefyetmez. Yalnız revâtibden olmadığına delâlet eder. Nitekim Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye ve amme-i ehl-i hadîs bu iki rek'atın müstehap olduğuna kâillerdir.

Ötede İbn Ömer radiyallahu anhümâdan ahd-i celîl-i nebevîde bu namazı kimsenin kıldığını görmediğine ve hulefâ-yi erbaa ile birçok sahâbenin de bunu kılmadıklarına

dair rivayetler de vardır ki Mâlik ile Şâfiî'nin kavilleri de budur. Hanefiyye ise kerahetine kâillerdir. Bu rivayetler evvelkiler kadar kuvvetli değildir.

Kuvvetli olsalar da yine bu iki rek'atın kerahatine delâlet etmekte o kadar kavi sayılamazlar. Çünkü Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anha bu namazual edilmiş. "Asr-ı celîl-i nebevîde kılardık" demiş. "Ya, şimdi kılmaktan sizi meneden nedir?" sualine de, "iş" cevabını vermiş. Hulefâ-yi erbaa ile diğer bazı sahâbenin kılmamasına işleri mani olabilir. Bâhahsus Abdullah b. Ömer'in bu namaza muvâzabeti hakkında Dârekutnî'nin İbn Büreyde'den rivayeti de biraz evvel geçmişti. Buna muvâzıb olanlar meyanında Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Übey b. Kâ'b, Ebû'd-Derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî (radiyallahu anhüm) hazerâtı da dahil oldukları halde sahâbe ve tâbiünden birçoğunun daha ve ezcümle Hasan-ı Basrî ile Saîd b. Müseyyeb'in muvâzabetleri ve müstehap addettikleri mervîdir. Mezheb-i Mâlik'in bir kavli, mezheb-i Şâfiî'nin de vech-i ercahı budur.

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي نَفَرٍ مِنْ قَوْمِي فَأَقَمْنَا عِنْدَهُ عِشْرِينَ لَيْلَةً وَكَانَ رَحِيمًا رَفِيقًا⁵⁵ فَلَمَّا رَأَى شَوْقَنَا إِلَى أَهَالِينَا⁵⁶ قَالَ ارْجِعُوا فَكُونُوا فِيهِمْ وَعَلَمُوهُمْ وَصَلُّوا⁵⁷ فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَدِّنْ لَكُمْ أَحَدُكُمْ وَلْيُؤَمِّمْكُمْ أَكْبَرُكُمْ.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Huveyris (b. Eşyem el-Leysî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Kavmimden beş on kişi ile⁵⁸ beraber Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelmişim.⁵⁹ Nezd(-i âliler)inde yirmi gün kaldık. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müminlere) rahîm idi. Rıfk ile mecbûl idi. Ehl ü iyâlimizi özlediğimizi görünce⁶⁰ bize, "Haydin (kendi ehlinizin yanına) dönünüz. Yanlarında bulununuz. Onlara (dini) öğretiniz. (Beni nasıl namaz kılar gördünüzse öylece) namaz kılınız,"⁶¹ Namaz (vakti) geldiğinde içinizden biri size ezan okusun. En yaşlınız da size imam olsun"⁶² buyurdu. {B628 Buhârî, Ezân, 17.}

.....

55 Bir rivayette iki kâf ile رَفِيقًا .

56 Bir rivayette إِلَى أَهَالِينَا .

57 Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي . {B6008 Buhârî, Edeb, 27.}

58 نفر üçten on kişiye kadar olan cemaate denir. Üçten az, ondan çok cemaate bu isim verilmez. Leysîler'in vefdi kaç kişi olduğu alâ vechi't-ta'yin mâlûm olmadığı için نفر lafzına karîb bir mâna ifade eden “beş on kişi” denildi.

59 Buhârî'nin diğer rivayetlerinde, وَنَحْنُ شَبَبَةٌ مُتَعَارِبُونَ “Yaşça akran gençler idik” {B6008 Buhârî, Edeb, 27.} ziyadesi vardır.

60 Buhârî'nin diğer rivayetlerinde فَقَالَ ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِنَا سَأَلْنَا عَمَّنْ تَرَكْنَا بَعْدَنَا فَأَخْبَرَنَا فَقَالَ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehlimize iştiyak hâsıl ettiğimizi anlayınca geride kimleri bıraktığımızı bize sordu. Biz de haber verdik. Buyurdu ki...” {B631 Buhârî, Ezân, 18.} suretindedir.

61 Buhârî'nin rivayetinde, لَوْ رَجَعْتُمْ إِلَى بِلَادِكُمْ فَعَلَّمْتُمُوهُمْ. مُرُوهُمْ فَلْيُصَلُّوا صَلَاةَ كَذَا فِي جِئِن كَذَا وَصَلَاةَ كَذَا فِي جِئِن كَذَا “Kendi memleketlerinize dönseniz, filân namazı filân vakitte, filân namazı da filân vakitte kılsınlar diye söyleseniz!” {B685 Buhârî, Ezân, 49.}; diğer rivayetinde de, فَقَالَ ارْجِعُوا إِلَى أَهْلِيكُمْ فَأَقِيمُوا فِيهِمْ وَعَلِّمُوهُمْ وَمُرُوهُمْ وَذَكَرَ أَشْيَاءَ أَحْفَظُهَا أَوْ لَا أَحْفَظُهَا وَصَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي *Ehlinizin yanına dönünüz de içlerinde kalınız. Onlara öğretiniz. Söyleyecek şeyleri söyleyiniz*’ dedi. Bir de birçok şey buyurdu ki şimdi hatırlıyorum ya da hatırlamıyorum. (Râvi şekkediyor). O meyanda, ‘Benim nasıl namaz kılar olduğumu gördünüzse öylece namaz kılınız’ buyurdu” {B7246 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.} suretindedir (372, 393. hadislere de müracaat).

62 Sünen-i Ebû Dâvûd'da Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den merfûan edilen rivayette aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَلْيُؤْمِّهُمْ يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَأَهُمُ لِكِتَابِ اللَّهِ وَأَقْدَمَهُمْ قِرَاءَةً. فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَلْيُؤْمِّهُمْ أَكْبَرَهُمْ سِنًا “Bir kavim içinde Kitâbullah'ı en çok okuyup belleyen, kıraate en evvel başlamış olan her kim ise o kavme, o imam olsun. Kıraat hususunda müsavi iseler hicreti en kadim olan hangisi ise o, hicrette de müsavi iseler en yaşlıları hangisi ise o imâmet etsin” {D582 Ebû Dâvûd, Salât, 60.} buyurmuşlardır. Bu rivayette, “En yaşlınız imam olsun” buyurulması, bu gelen vefdin hep yirmişer gün huzurda kalmış ve binaenaleyh taallüm-i Kur'ân hususunda beyinlerinde tefâzul bulunmamış ve hicretleri de bir günde başlamış olmasındandır. İlk iki sebep fazilette beyinlerinde müsâvat bulununca yalnız tefâdul-ı sin meselesi kalır ki işte buna riayete memur olmuşlardır.

وَعَنْهُ ﷺ فِي رِوَايَةٍ أَتَى رَجُلَانِ النَّبِيَّ ﷺ يُرِيدَانِ السَّفَرَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَنْتُمَا خَرَجْتُمَا فَادِّنَا ثُمَّ أَقِيمَا ثُمَّ لِيُؤْمِّكُمَا أَكْبَرُكُمَا.

TERCÜMESİ

Yine Mâlik b. Huveyris (b. Eşyem el-Leysî) diğer rivayette şöyle demiştir: İki kimse⁶³ seferi niyet ederek Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemine nezdine (vedâa) geldiler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Buradan çıktığınız-

da (her namaz vakti geldikçe) ezan okuyunuz, sonra ikâmet ediniz.⁶⁴ Sonra en yaşlınız imam olsun” buyurdu.⁶⁵ {B630 Buhârî, Ezân, 18.}

63 Bu iki kimsenin biri râvinin kendisidir diğeri de arkadaşıdır. Nitekim Buhârî “Kitâbü’l-Cihâd”da, انْصَرَفْتُ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in nezdinden bir arkadaşım ile beraber çıktım” {B2848 Buhârî, Cihâd, 42.} diye rivayet etmiştir.

64 Yukarıki hadisin delâletiyle, “Biriniz ezan okusun” yahut “Biriniz ezan okusun, diğerriniz icâbet etsin” demektir. Yoksa her biriniz ayrı ayrı ezan okusun demek değildir.

65 Bu iki hadisten ezan ile cemaatin misafirler hakkında da meşrû olduğu ve bir kişinin ezanı, bir cemaat için kifâyet ettiği istidlâl olunur. Şehir geniş olup da enhâsı yekdiğerrinden baîd olursa ezan taaddüd edebilir. Şâfiî *Kitâbü’l-Ümm*’ünde, “Bir müezzinin diğerr müezzinden sonra ezan okumasını hoş görürüm. Lâkin birçok müezzinin hep beraber okumasını hoş görmem. Meğer ki mescid büyük ola! Bu suretle her müezzin kendi cihe-tinde olanlara ezanı duyurmuş olur” diyor. Ulemânın ekseriyyet-i uzmâsı misafirin ezan okuması müstehap olduğuna kâildirler. Yalnız Atâ ile Mücâhid ve Dâvûd ez-Zâhirî bunu farz görüyorlar. Atâ’ya göre ezan ve ikâmeti terkeden kimse namazı iade eder. Mücâhid de bu hadislerdeki emrin zâhirine bakarak bir kimse ikâmeti unutursa namazı iade eder demiştir. Mâlik’in mezheb-i meşhûruna göre misafire ezan müstehap ise de kendisinden olan diğerr rivayete nazaran ezansız namaz kılınmışsa iade edilir. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh ile Urve, Sevrî, Nehaî gibi bir taife, “Musallî muhayyerdur. Ezan ve ikâmeti isterse eder”; Mekhûl, Hasan-ı Basrî, Kâsım b. Muhammed gibi diğerr bir taife de, “ikâmet etmesi kifayet eder” demişlerdir. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ seferde dört vakitte yalnız ikâmet eder, sabah namazında ise hem ezan okur hem ikâmet ederdi.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَأْمُرُ مُؤَدِّيًا يُؤَدِّنُ ثُمَّ يَقُولُ عَلَى إِثْرِهِ ⁶⁶ أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ فِي اللَّيْلَةِ الْبَارِدَةِ أَوِ الْمَطِيرَةِ فِي السَّفَرِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah b. Ömer) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde iken soğuk yahut yağmurlu gecede müezzine ezan okumasını ve ardından da, أَلَا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ yani “Haberiniz olsun, namazlarınızı olduğunuz yerlerde kılınız”⁶⁷ diye nidâ etmesini emrederdi. {B632 Buhârî, Ezân, 18.}

66 rivayeti de vardır. عَلَى أَثَرِهِ

67 Bu rivayetin *Buhârî*'de şöyle bir mukaddimesi vardır: İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' dedi ki: İbn Ömer radiyallahu anhümâ Dacnân'da iken soğuk bir gecede ezan okudu. Sonra ki: *إِلَّا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ* dedi. Daha sonra bize haber verdi ki... ilâ âhirih. (Buradan itibaren Nâfi', metn-i hadîsi serdediyor). Dacnân, Medine-i Münevvere'nin cenûbunda, Mekke yolu üzerinde, bir kavle göre Mekke'ye bir berîd, diğer kavle göre 25 mil mesafede kâin bir yerin ismidir. رَحْلُ insanın meskeni ve eşyasının bulunduğu yere ıtlak olunur. Bu yer ister bina olsun, ister binasız bir yer olsun. Seferde, hazarda insanın durağı, rahli olduğu için رَحَال (rihâl) kelimesi "*olduğunuz yer*" ile tercüme edildi. Müslim'in rivayetlerinde kâh yağmurlu soğuk gece, kâh rüzgârlı soğuk gece denmiştir. Buhârî ile Müslim'in İbn Abbas radiyallahu anhümâdan olan rivayetlerine nazaran müşârün ileyh yağmurlu bir cuma gününde hutbeye çıktığında müezzine (bazı rivâyâtta göre ezan esnasında, bazılarına göre de ezana başlarken) teşehhüdleri bitirip عَلَى حَيٍّ a gelince onun yerine, *صَلُّوا فِي الرَّحَالِ* yahut *صَلُّوا* başlarken) demesini emretmiş. Cemaat bu emrinden hoşlanmamış gibi birbirine bakmışlar. O da, "Buna siz taaccüb mü ediyorsunuz? Bunu benden hayırlı olan bir zat yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yapmıştır. Cuma farzdır." (Yani عَلَى حَيٍّ "Haydin namaza!" nidâsıyla çağırılınca icâbet farz olur). Ben ise sizi evlerinizden çıkarıp çamur, çepel içinde yürütmek (Buhârî'ye göre), dizlerinize kadar çamura bastırıp günaha sokmak istemedim" demiş (389. hadise müracaat) {B901 Buhârî, Cuma, 14; M1604 Müslim, Müsâfirîn, 26.}. Müslim'in Câbir'den rivayetinde de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bir sefere çıkmıştık. Yağmura tutulduk. لِيَصِلَ مَنْ شَاءَ مِنْكُمْ فِي رَحْلِهِ Yani '*İçinizden kim isterse kendi konuştuğu yerde namazı kılsın*' buyurdu" {M1603 Müslim, Müsâfirîn, 25.} denilmiştir.

Buradaki İbn Ömer hadisi ile Câbir hadisinin müeddâları sefere maksurdur. İbn Abbas rivayeti ise mutlak olduğu gibi nâtik olduğu kıssa bilfiil hazarda ve cuma hutbesi esnasında vâki olmuştur.

إِلَّا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ nidâsı ne zaman meşrû olur? Bir kere hazar ile seferin farkı olmadığı yukarıki ehâdisin müeddâsından münfehim olmuştur. Rivâyâtta soğuk, yağmurlu gece, rüzgârlı gece denilmiş olduğuna göre soğuğun, yağmurun, şiddetli rüzgarın her biri cemaatten tahallûf için özür olabilir demektir. Hatta şârih-i *Buhârî* İbn Battal bu babda icmâ bile olduğunu naklediyor. Ancak ashâb-ı Şâfiî yalnız şedîd rüzgâr özrünü geceye tahsis etmişler ve soğuk ile yağmur gece, gündüz özürdür demişlerdir. Nitekim sünen kitaplarındaki, نَادَى "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem" مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَدِينَةِ فِي اللَّيْلِ الْمَطِيرَةِ وَالْغَدَاةِ الْقَرَّةِ ve sellemin münâdîsı yani müezzini Medine'de iken yağmurlu gecede ve soğuk sabahta ... nidâ etti." {D1064 Ebû Dâvûd, Salât, 207, 208.} Hem bu iki özrün leyle de, nehâra da şâmil olduğuna, hem de bu hususta hazarın seferden farkı olmadığına delildir.

İbn Abbas hadisini Buhârî kâh ezan arasına söz karıştırmak, kâh özürden dolayı cemaate gelmemek ruhsatını beyan için müezzinin *إِلَّا صَلُّوا فِي الرَّحَالِ* nidâsıyla i'lân-ı keyfiyet etmesinin cevazı bahislerinde sevketmiştir. Buhârî'nin rivayetine nazaran İbn Abbas

hazretleri müezzine teşehhüdleri söyledikten sonra ve hay'aleden evvel şu rivayet edilen tenbihte bulunmuş, müezzin de hay'aleye bedel, ...أَلَا صَلُّوا demiş oluyor. Binaenaleyh ezana başka söz karıştırmanın cevazına îmâ ediyor. Bâhusus Süleyman b. Surad radiyallahu anhin ezan esnasında konuştuğu ve Hasan-ı Basrî'nin ezan okur yahut ikâmet ederken gülmekte beis yoktur dediğini ta'lîkan zikretmekle bu re'yini teyit etmiş oluyor. Hasan-ı Basrî gibi Ahmed b. Hanbel, Urve b. Zübeyr, Katâde, Atâ b. Ebû Rabâh da *Buhârî*'nin 389. hadisine temessük ederek ezan arasında mutlaka kelâma ruhsat vermişlerdir. Nehaî ile İbn Sîrîn ve Evzâî ise bunu mekruh görmüşlerdir. Sevri'ye göre memnûdur. Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre hilâf-ı evlâdır. Şâfiyye'ye göre kelâmın azına ruhsat varsa da çoğuna yoktur. Mâlikiyye'ye göre memnûdur. Lâkin söz söylemeyi iktiza edecek bir emr-i mühim zuhur ederse söylenebilir. İshak b. Râhûye namaza taalluk eder bir söz değilse mekruhtur demiş. Mutlaka kelâma ruhsat vermeyenler delil ittihaz edilen الرَّحَالِ صَلُّوا فِي السَّكِينَةِ sözünü ezan cümlesinden kelâm-ı meşrû saydıkları için evvelkilere muhalefet ediyorlar. الرَّحَالِ صَلُّوا فِي السَّكِينَةِ sözü hay'aleye bedel olabilir mi? Ezanın arasına karıştırılır mı? Yoksa ezanın itmâmından sonra mı söylenmeli? Yukarıki İbn Ömer ve İbn Abbas hadisleri müteâzır ve her ikisi de sahih olduğu için her nasıl olsa câizdir. Nitekim Şâfiî *el-Ümm*'de bunu tasrih ediyor. Her iki suret de emr-i nebevîdir. Lâkin ezanın nizamını bozmamak için bu sözün sona bırakılması evlâdır.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ سَمِعَ جَلْبَةَ رِجَالٍ فَلَمَّا صَلَّى قَالَ مَا شَأْنُكُمْ قَالُوا اسْتَعْجَلْنَا إِلَى الصَّلَاةِ قَالَ فَلَا تَفْعَلُوا إِذَا أَتَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَعَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ⁶⁸ فَمَا أَذْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا.⁶⁹

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (Hâris b. Rib'î el-Ensârî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namazda iken birçok kimsenin koşuşma (ve haykırışma) seslerini duydu. Namazı kıldırdıktan sonra, “Ne oluyorsunuz?” diye sordu. “Namaz(a yetişmek) için acele ettik” dediler. Buyurdu ki: (Hayır) öyle yapmayınız. Namaza geldiğinizde (vakar ve) sekînetten ayrılmayınız. (Ağır ağır yürüyünüz).⁷⁰ Namazın yetiştığınız kadarını (imam ile beraber) kılar, fevtettiğinizi de sonra yalnız) itmâm edersiniz.⁷¹ {B635 Buhârî, Ezân, 20.}

68 Harf-i cersiz olarak nasb ile de ref ile de **فَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ** rivayetleri de vardır.

69 Metnin bu rivayeti ile Müslim'in ekser-i rivâyâtında ve Buhârî ile Ebû Davûd'un Ebû Hüreyre'den rivayetlerinde hep **فَاتَمُّوا**, diğer birçok rivâyâtta **فَاقْضُوا مَا سَبَقَكَ**, **فَاقْضُوا مَا سَبَقَهُ** denilmiştir.

70 Ebû Hüreyre'den mervî bir hadiste de **فَإِنَّهُ فِي رَسُولِهِ**. **“Biriniz cemaat namazını niyet edip gittiği vakitte ağır ağır yürüsün, çünkü o artık namaz içindedir. Yetiştigi kadarını imam ile birlikte kılsın, fevtettiğini de sonra yalnızca kazâ etsin”** {MA3402 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 287.} denilmiştir.

71 Demek ki iftitah tekbirini fevtetmek korkusu olsa da olmasa da herhalde namaza sekînet ve vakar ile gitmek iktiza ediyormuş. Bu hadis, rivâyâtın kiminde **“itmâm”** kiminde **“kazâ”** lafzıyla sevk edilmiştir. Gerçi **أَتَمُّوا** rivâyâtı pek kavi ise de **فَاقْضُوا** rivâyâtı da sabittir. İşte ulemâ beyninde her iki lafzın mânası bir midir, değil midir ihtilâfı tekevvün etmiş ve semere-i ihtilâf olarak mesbûkun yalnız başına kıldığı cüz'-i salât namazın evveli midir, yoksa âhiri midir hükmüne müntehî olmuştur. Cumhura göre her iki lafzın mânası birdir ve namazın eksikliğini eda ediniz demektir. Kazâ lafzı fâit olanı kılmaya denirse de eda mânasına da istimal olunur. Binaenaleyh me'mûm-ı mesbûkun imama iktidâen kıldığı cüz'-i salât namazın evveli, yalnız başına tamamlamak üzere kıldığı da âhirdir. O halde ilk rek'atları fevteden mesbûk, imamın selâmından sonra namazın son cüzü ile meşgul olur. Son cüz olduğunun en büyük alâmeti de imam ile beraber eda etmiş olduğu teşehhüdü iade etmesidir. Binaenaleyh itmâm ettiği rek'atlarda Fâtiha okur, zamm-ı sûre de ederse de salât-ı cehriyyede kıraatinde cehretmez.

Eimme-i Hanefiyye ise **فَاقْضُوا** rivayetine temessük ederek mesbuk ka'de-i ahîreyi âhir-i salât olarak kazâ etmekle beraber kıraati evvel-i salât olmak üzere kazâ eder derler ve son rek'atlarda musallînin salât-ı cehriyyede cehren okuyabileceğini söylerler... Kunutun ise -evvel-i salâtta okunmaz diyerek- terki re'yinde bulunurlar.

Ebû Hüreyre **وَمَا فَاتَكُمْ فَاتِمُّوا** emrine bakarak imama rükûda yetişen kimsenin o rek'atı sayılmayacağına hükmetmiştir. Çünkü o rek'ata ait kıyam ile kıraati fevtetmiştir. Şâfiyye'nin eimme-i huffâzından İbn Huzeyme ile Dubaî de bu re'ydedirler. Bu ictihadı Sübkî de takviye etmiştir. Lâkin bunlar cumhura muhaliftirler. Zira namaza yetişeyim diye safın gerisinde imama iktidâen rükûa varan Ebû Bekir radiyallahu anha aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri **وَلَا تَعُدَّ اللَّهُ جِرْصًا وَلَا تَعُدَّ** **“Allah senin hırsını arttırsın. Lâkin bir daha bunu yapma!”** {B783 Buhârî, Ezân, 114.} buyurmuşlar ve bu rek'atı iade etmesini ferman buyurmamışlardır.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Katâde (Hâris b. Rib'î el-Ensârî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Namaz ikâme edildiği vakit beni (hücremden çıkmış) görmedikçe ayağa kalkmayınız (sekînet üzere olunuz)”⁷² buyurdu.⁷³ {B637 Buhârî, Ezân, 22.}

.....

72 Buhârî'nin diğer rivayetinde bu hadisin sonunda وَعَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ {B638 Buhârî, Ezân, 23.} ziyadesi vardır. Bundan dolayı bu ziyade tercümesinde kavis içine alındı.

73 Cemaat namaz için ne vakit ayağa kalkar? İmam Mâlik *Muvatta'*ında, “Namaz ikâme edilirken cemaatin ayağa kalkacağı zaman hakkında hiçbir haddin tayin edildiğini işitmedim. Şu kadar ki ben, bu, nâsın tâkatine göre olur derim, içlerinde ağır davranan da bulunur, hafif davranan da!” demiştir. Ekser-i ulemânın bu babda mezhebi şudur ki, imam mescidde ise ikâmet hitama ermedikçe cemaat ayağa kalkmaz. Enes'in, müezzin قَدْ قَامَتِ derdiği vakit kalktığı rivayet olunuyor. Saîd b. Müseyyeb, “Müezzin اللَّهُ أَكْبَرُ der demez kıyam vâcip olur. عَلَى الصَّلَاةِ dedi mi saflar düzelir. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ dediği vakitte de imam tekbir alır” demiştir. Ömer b. Abdülazîz de buna kâildir. Ebû Hanîfe'ye göre müezzin حَيَّ derken ayağa kalkılır. قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ derken de imam tekbir alır. Çünkü imam şer'in emnidir. Müezzin namazın ikâme edildiğini bu lafız ile ihbar edince onu tasdik etmesi vâcip olur. Şâfiî ile Ebû Yûsuf'a göre müezzin ikâmetten fâriğ oluncaya kadar imamın ayağa kalkmaması müstehaptır. Mâlik'ten bir rivayete göre, namaza şürû'da sünnet, müezzin ikâmetten fâriğ olduktan sonradır. Ahmed b. Hanbel'e göre müezzin قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ deyince imam kalkar. Züfer'e göre ilk defa قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ derken hep kalkarlar. İkinci defa derken tekbir alırlar. İmam mescidde değilse cumhura göre onu gelmiş görmedikçe cemaat ayağa kalkmaz. Delilleri bu hadîs-i şeriftir. Câbir b. Semüre'nin, إِذَا دَخَصَتِ الشَّمْسُ فَلَا يُقِيمُ, “Bilâl, gün devrildiği yani zeval olduğu vakitte ezanı okurdu da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hücrelerinden çıkmadıkça namazı ikâme etmezdi. İmam çıktığı vakit ikâmet ederdi” {M1370 Müslim, Mesâcid, 160.} rivayeti de bunu müeyyiddir. Lâkin Ebû Hüreyre'nin turuk-ı muhtelif-i sahîlhadan mervî hadisi –ki, 195. olarak geçmişti– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çıkmazdan evvel namaz ikâme edilmiş, saflar düzelmiş olduğunu nâtik olduğuna göre rivâyât beyninde teâruz var demektir. Ancak bu teâruzu def ile hadisler beynini cemetmek de o kadar müşkil değildir. Olabilir ki Bilâl radiyallahu anh aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hücreden çıkışlarını hasbe'l-vazife herkesten ziyade gözetlerken diğer sahâbe çıktıklarını görmezler. Yahut pek azı görür, çıkışlarını müteakip Bilâl'in ikâme-i salât etmesiyle diğerleri işin farkına vararak mübarek dîdâr-ı nebevîyi müşahede eder etmez hemen ayağa kalkarlar, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de saflar düzelmedikçe makamlarını teşrif buyurmazlardı. Maahâzâ Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre'den, (مَصَافَهُمْ) يَأْخُذُ النَّاسُ (yahut) كَانَتْ تُقَامُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in kıldırması için namaz ikâme edilirdi de nâs Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem teşrif buyur- mazdan evvel saflarında dururlardı” {D541 Ebû Dâvûd, Salât, 45.} rivayeti de vardır. Bu da bir özürden dolayı yahut beyân-ı cevâz için bir iki defa vâki olmuş olabilir. İhtimal ki de “Beni görmedikçe ayağa kalkmayınız” nehy-i nebevîsi bunun üzerine olmuştur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ وَالنَّبِيُّ ﷺ يَنَاجِي رَجُلًا فِي جَانِبِ الْمَسْجِدِ فَمَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ حَتَّى نَامَ الْقَوْمُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa yatsı) namaz(ı)⁷⁴ ikâme edilirken Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mescidin bir tara- fında biri ile⁷⁵ yavaş yavaş konuşuyordu. Cemaat(in birtakımı) uyuklayıncaya kadar⁷⁶ (sözü uzattı ve) namaza durmadı.⁷⁷ {B642 Buhârî, Ezân, 27.}

.....

74 Bu namazın yatsı namazı olduğu Müslim’in rivayetinde musarrahtır.

75 Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizi alıkoyan bu zatın ismi mâlûm değildir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin İslâm’a sınaştırmak istedikleri bir kavim ulusu idi diyen varsa da buna delil yoktur. Şârih Aynî, Enes’in insan suretinde gördüğü zatın bir melek olmak ihtimalini öne sürüyor.

76 Metinde “uyuyuncaya kadar” denilmiş ise de bazı rivâyâtta, حَتَّى نَعْسَ بَعْضُ الْقَوْمِ “Cema- atin birtakımı uyuklayıncaya kadar” {D201 Ebû Dâvûd, Tahâre, 79.} denilmiş olduğundan metin- deki lafız bununla müfesserdir. Tercüme de ona göre yapıldı.

77 Buhârî’nin diğer rivayetinde, ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى “Sonra ayağa kalkıp namazı kıldırıldı” {B6292 Buhârî, İsti’zân, 48.} ziyadesi vardır. Bu hadis قَامَتِ الصَّلَاةُ deyince ihram tekbiri imama vâcip olur diyenlerin aleyhinedir. Bu hadis imamın bir özürden dolayı ikâmetten sonra bekle- yeceğine delâlet ettiği gibi ikâmet ile tekbîr-i ihrâm arasında kelâmın cevazına da delildir. Nitekim Buhârî’nin yine Enes’ten olan müteakip rivayetinde râvi Humeyd et-Tavîl, Sâbit b. Eslem el-Bünânî’ye, “İnsan, namaz ikâme edildikten sonra konuşabilir mi?” diye sorma- sına karşı şeyhinden şu cevabı alıyor: “Enes’ten işittim. Diyordu ki: Bir kere namaz ikâme edildi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in karşısına biri çıktı ve namaz ikâme edil- dikten sonra kendisini namaza başlamakta alıkoydu.” Hanefiyye’ye göre ikâmet ile tekbir arasında bilâzaruretin konuşmak mekruhtur.

83 Buradaki “*kimseler*”, “*ricâl*”ın tercümesidir ki namaza çıkmayan erkekler demektir. Ricâl tabiri nisâ ile sıbyanı hâriç bırakır. Çünkü onlar cemaatle namaz kılmakla mükellef değildirler. Nitekim Ahmed b. Hanbel’in yine Ebû Hüreyre rivayetinde, *لَوْلَا مَا فِي الْبُيُوتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالذُّرِّيَّةِ لَأَقَمْتُ صَلَاةَ الْعِشَاءِ وَأَمَرْتُ فِتْيَانِي...* “*Evlerde oturan kadınlarla çocuklar olmasa yatısı namazını ikâme eder, kendi adamlarıma... diye emrederdim*” {HM8782 İbn Hanbel, II, 367.} rivayeti bunu müeyyid olduğu gibi bundan tehdîd-i nebevînin mutazammının olduğu ukûbet-i şedîdenin bilfiil îkâna mani yine onlar olduğu gibi bir mâna da çıkıyor.

84 Târik-i salât-ı cemâat hakkındaki vaide dair bilâistisna bütün kütüb-i hadîs elfâz-ı muhtelifede birçok ehâdîs-i şerife rivâyâtıyla doludur. Hepsini değil yalnız bir kısmını bile buraya derceylemek bizi pek uzağa sevkeder. Bu ehâdîsin mecmûundan fukahanın cemaat hakkında çıkardıkları hüküm hulâsaten üçe inhisar eder: 1. Cemaat farz-ı ayındır. 2. Cemaat farz-ı kifâyedir. 3. Cemaat sünnet-i müekkededir.

Cemâatin farz-ı ayın olduğuna Ahmed b. Hanbel ile Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî kâil olmuşlardır. Bunlar cemaat, sıhhat-i salâtın şartı olduğuna da kâildir. Birtakımları da farz-ı ayın addetmekle beraber şart-ı sıhhat addetmezler. Bunlara göre münferiden namaz kılmakla musallîye terk-i cemâatten ism terettüp ederse de namazı sahîhan mün'akid olur. İbn Huzeyme ile İbnü'l-Münzir bu zümreden oldukları gibi Atâ, Evzâî, Ebû Sevr de bu re'ydedirler. Hatta Ahmed b. Hanbel'in kavl-i sahihi bu olduğu da mervîdir. Şâfiî'nin de kavli budur.

Farz olduğuna kâil olanlar, buradaki hadis ile nazâirine temessük ederler. Diyorlar ki: Sünnet olaydı târikleri tahrîk ile tehdit edilmezlerdi. Farz-ı kifâye de olsa o sırada cemaatle ikâme edileceğinden bahis buyurulan namaz, hâzır olmayanlardan farziyyet-i cemâati iskat eder, bu va'id-i şedîde hâcet kalmazdı. Maahâzâ Hanefiyye'den Tahâvî ile Kerhî'nin muhtarı olan kavil farz-ı kifâye olmasıdır. Şâfiyye'den de birçoğu buna meyletmişlerdir, İmam Şâfiî'nin de kavl-i muhtârı budur deniliyor.

Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre sünnet-i müekkededir. Bazı meşâyih-ı Hanefiyye vücûbuna kâil olup şu kadar ki "Vücûbu sünnet ile sabit olduğu için ona sünnet denilmiştir" diye te'vil ediyor. Şâfiyye'ce sünnet-i müekkede olması da bir vecihtir. Lâkin onlarca da râcih olan farz-ı kifâye olmasıdır. Farz-ı ayın olduğuna kâil olmayanların birçok hücceti varsa da en kavîsi yine bu hadistir. Diyorlar ki: Bu hadiste ihbar buyurulan ukûbet yalnız niyette kalıp tehdîd-i nebevî bilfiil ikâ' buyurulmamıştır. Cemaat farz-ı ayın olaydı, târiklerinin cezası beyan buyurulan ukûbet olduğuna göre elbette yakalarını bırakmayacaklardı. Müteakiben zikredilecek metn-i hadîsleri de farz-ı ayın olduğuna kâil olanların aleyhine hüccettir. Çünkü cemaatle kılanın ecir ve mesûbâtı münferiden kılından yirmi yedi defa çok olursa münferidlerin ecir var demektir. Farz-ı ayın olmadığı halde bu hadiste ki va'd-i şedîdi tevcih için de ondan ziyade cevaplar verirler ki bunları zikretmekle bahsi uzatmak istemiyoruz. Bu nizâ ve ihtilâf hep cumadan başka namazlar hakkındadır. Yoksa cuma namazının sıhhat-i in'ikâdı için cemaatin farz olduğunda ihtilâf yoktur.

85 "Paça" diye tercüme edilen lafız *mirmât* ki (مِرْمَاة) kâh paça ile kâh davarın tırnakları arasındaki ufak et parçalarıyla tefsir ediliyor. Kâh da ok tâliminde kullanılan temrensiz bir nevi okun adıdır deniliyor. Bir kavle göre de bir nevi ok oyununda galip gelenin istimal ettiği okun adı imiş: Bir toprak yığının keskin temrenli oklar atılmış. Her kim okunu toprak kümesine daldırabilirse oyunu kazanmış ki oyunu kazandıran oka "*mirmât*" (مِرْمَاة) yahut "*midhât*" (مِدْحَاة) derlermiş. İlk iki mânaya göre bu da taama müteallik olursa da diğer mânalara göre maksat değişmiş olur. مَرْمَاتَيْن in حَسَنَتَيْن lafzı ile tavsifi de ikinci ihtimali tak-

viye ediyor. Buna göre cemaati terkedenleri en hakir istifâde-i dünyeviyye ile en mânasız lehviyyâtı bile mesûbât-ı azîme-i uhreviyye dûnunda tutmuş olmakla zem buyurmuş oluyorlar.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ
تَفْضُلُ صَلَاةِ الْفَذِّ بِسَبْعٍ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Cemaatle kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi yedi derece efdaldır.⁸⁶ {B645 Buhârî, Ezân, 30.}

.....

86 297. ile bundan sonraki hadislerle müracaat. Cemaatin burada ma'nâ-yı lugavîsi murat olmayıp *الْإِثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ* “İki kişi de, ikiden ziyadesi de cemaattir” {İM972 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 44.} hadisine binaen beraberce namaz kılan iki kişiye yani imam ile bir me'mûma da cemaat ıtlakı sâdık olur. Cemaatteki faziletin yirmi beşe, yirmi yediye, ya da elliye bâliğ olmasındaki hikmet hakkında türlü türlü vecihler beyan edilmişse de onu ilmullaha ihale etmek evlâdır. Yalnız cemaat ne kadar çok olursa fazilet de ona göre çok olacağına dair âsâr da vardır. Nitekim *صَلَاةُ الرَّجُلِ مَعَ الرَّجُلَيْنِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ وَحْدَهُ وَصَلَاتُهُ مَعَ الرَّجُلَيْنِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ مَعَ الرَّجُلِ وَمَا كَثُرَ فَهُوَ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى* “Bir kimsenin bir kimse ile olan namazı yalnızca kıldığı namazdan daha bereketli ve pâkize olur. İki kişi ile olan namazı da bir kişi ile beraber kıldığı namazdan daha bereketli ve pâkize olur. Beraber kılanlar ne kadar çok olursa Allah Teâlâ indinde o kadar makbuldür” {D554 Ebû Dâvûd, Salât, 47.} hadisi de bu cümledendir.

Buhârî bu hadise tevtie olarak kibâr-ı tâbiînden Esved b. Yezîd en-Nehaî'nin cemaati kaçırdığı vakitte başka mescide gidip fazîlet-i cemâati ihraza çalıştığını, Enes radiyallahu anhnın da mescidin birine namaz kılındıktan sonra ancak yetişebildiği için ezan okuyup namazı ikâme ve yanındaki –rivayete nazaran– yirmi genç ile birlikte cemaatle kıldığını ta'likan rivayet ediyor ki maksadı bir mescidde cemaat namazı kılındıktan sonra bir daha orada cemaatle edâ-yı salâtın –bugünkü tabir ile son cemaatin– cevazı hakkındaki ihtilâfa ve kendisinin tecvize meyyal olduğuna işaret etmektir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın, Atâ'nın, bir kavle göre Hasan-ı Basrî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin, Mâlikiyye'den Eşheb'in ictihadları da bu merkezdedir. Delilleri buradaki hadistir. “Bir mescidde namaz kılındıktan sonra bir daha vakit namazı kılınamaz” diyen bir taife de vardır ki Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk, Ebû Kılâbe bu

zümredendirler. Eimme-i metbûünden Mâlik, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Şâfiî de buna kâildirler. Bu ictihadları da iftirâk-ı kelime-i müslimîn korkusundandır. Bunu tecviz etmekle ehl-i bid'atın cemaate muhalefete yol açıp bunu vesile ittihaz ile namazı ayrıca kılabilmelerinden ihtiraz etmişlerdir. Kûfe fukahası ile bir rivayete göre Mâlik, cemaati kaçıran kimse ister münferiden kılar, ister cemaat aramak niyetiyle diğer mescide gider demişlerdir. Ancak bunu Mâlik, Mescid-i Harâm ile Mescid-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden başka mesâcid hakkında söylüyor. Zira bu iki mescidde namaz kılmaktaki fazilet, başka mescidlerdeki cemaat faziletinden ziyadedir. Hasan-ı Basrî, "Muhacirînin cemaat için mescid aradıklarını görmedik" demiştir, İmam Mâlik'in de, "Cemaatle namaz kılan kimse namazını bir daha cemaatle iade edemez. Meğer ki Mescid-i Mekke ile Mescid-i Medine'de ola!" dediği mervîdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ تَفْضُلُ صَلَاةِ الْجَمِيعِ صَلَاةَ أَحَدِكُمْ وَحْدَهُ بِخَمْسٍ وَعَشْرِينَ جُزْءًا⁸⁷ وَتَجْتَمِعُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلَائِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ ثُمَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَقْرَأُوا إِنَّ شِئْنَكُمْ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: Cemaatle kılınan namaz, birinizin yalnız başına kıldığı namazdan yirmi beş derece efdaldır.⁸⁸ Gece melâikesi ile gündüz melâikesi de salât-ı fecirde buluşurlar⁸⁹. Sonra Ebû Hüreyre (radiyallahu anh bu rivayetini takviye için) "isterseniz⁹⁰ اِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا^a âyetini okuyunuz" dedi. {B648 Buhârî, Ezân, 31.}

.....

87 Bir rivayette بِخَمْسَةِ وَعَشْرِينَ جُزْءًا

88 297 ile 378. hadislere de müracaat. Tefâzul-i derecât hakkındaki hadislerin kiminde yirmi beş, kiminde yirmi yedi deniliyor. Ebû Hüreyre ile Ebû Saîd el-Hudrî rivayetlerinde yirmi beş, İbn Ömer rivayetinde ise yirmi yedidir. Ebû Saîd el-Hudrî hadisi de *Buhârî*'dedir. Lâkin adetten kat'u'n-nazar İbn Ömer rivayetinden farksız olduğu için musannif iradına lüzum görmemiş.

89 332. hadise de müracaat.

90 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: “Şüphesiz Kur’ân-ı fecr meşhûddur.” İntehâ. Vallahu a’lem. Kur’ân-ı fecirden maksat salât-ı fecirdir. Namaza içinde Kur’an okunduğu için Kur’an denilmiş. Nitekim rükû ve sücûdu müstemil olduğu için namaza rükû ve sücûd da derler. Namazda okunan Kur’an’ın kendisi olmak da muhtemeldir. Bu namazın yahut bu Kur’an’ın meşhûd olması da melâike-i nehârın namazda hazır olması itibariyledir. Başka güne tefsirleri de varsa da maksuda muvâfık geleni burada arzolanandır.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَكْظَمُ النَّاسِ أَجْرًا فِي الصَّلَاةِ أَبْعَدُهُمْ فَأَبْعَدُهُمْ مَمْشَى وَالَّذِي يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ حَتَّى يُصَلِّيَهَا مَعَ الْإِمَامِ أَكْظَمُ أَجْرًا مِنَ الَّذِي يُصَلِّي ثُمَّ يَنَامُ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (Abdullah b. Kays) el-Eş‘arî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Namazdan dolayı nâsın en büyük ecre müstehak olanı (mescid-i cemâate) derece derece uzaktan yürüy(üp gel)enleridir.⁹¹ İmam ile beraber kılayım diye namaza muntazır olan kimse de (hemen) kılıp yatıverenden⁹² daha büyük ecre nâil olur. {B651 Buhârî, Ezân, 31.}

.....

91 Cemaate mesâfe-i baîdeden gelmekteki ecr-i azîm adımların çokluğundan ve her hatveye ecir terettüp eylemesinden, hulâsa ecirlerin meşakkat nisbetinde olmasından ileri geliyor. أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا “A’mâlin efdali en güç olanlarıdır” {Temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayetin bilinen bir aslı/isnadı yoktur. Bkz. Aclûnî, Keşfü’l-hafâ, I, 175, no: 459}. hadis-i şerifinin mantûk-ı münîfince ziyâde-i meşakkat, ziyâde-i ecir ve fazilete bâis olunca tatlı uykusunu bırakıp karanlıklarda sabah namazı cemaatine yetişmeye çalışanların ecir ne kadar olacağı bir dereceye kadar tahmin edilebilir.

92 Tabii maksûd-i âlî cemaat ile kılayım diye vakt-i ihtiyârı geçirmek değildir, imama intizar eden kimse vakt-i ihtiyâr içinde yalnızca, yahut bilâ-intizar imam ile beraber kılından daha ziyade ihrâz-ı fazilet eder. Çünkü vakt-i ihtiyârı geçirmemek üzere intizarda da meşakkat olduğu gibi Buhârî’deki مَا انتَظَرَ الصَّلَاةَ فِي صَلَاةٍ أَحَدُكُمْ لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا انتَظَرَ الصَّلَاةَ “Sizlerden her biri namaza intizar ettiği müddetçe hep namaz içindedir” {B647 Buhârî, Ezân, 30.} hadîs-i sahihine binaen imama kavuşuncaya kadar geçen zamanlarında hep namaz kılmış gibi olur. Hadisin son kısmı uykusunu cemaate tercih ederek yatsıyı hemen kılıp yatan hakkındadır. Fukahâ-i Hanefiyye fecirde isfâr, eyyâm-ı sayfın zuhrunda ibrâd, asırda kurs-ı şemsin tegayyüründen evvelki zamana kadar intizar, yatsıyı da sülûs-i leylin mâkabline kadar tehir etmenin efda-

liyyeti hakkındaki mezheplerini teyit için bu hadisten istiâne ederler. Maahâzâ ziyade ecir olsun diye civardaki mescidi bırakıp uzak mesâcide gitmenin efdaliyyeti, civardakinin kör-lenmesi gibi bir mahzuru olmadığına göredir. Yoksa herhalde ibadet rabb-i izzete tahsil edilmiş yakın mescidi zikrullah ile mâmur etmekteki ecir daha büyük olmuş olur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يَمْشِي بِطَرِيقٍ وَجَدَ غُصْنَ شَوْكٍ عَلَى الطَّرِيقِ فَأَخْرَهُ⁹³ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَغَفَرَ لَهُ ثُمَّ قَالَ الشُّهَدَاءُ خَمْسَةٌ⁹⁴ الْمَطْعُونُ وَالْمَبْطُونُ وَالْغَرِيقُ وَصَاحِبُ الْهَدْمِ وَالشَّهِيدُ⁹⁵ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَبَاقِي الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (Vaktiyle) biri yolda giderken güzergâhının üstünde bir diken dalı buldu. Onu alıp (yoldan dışarıya) attı. Allah Teâlâ bu (ameli)ni hüsnükabul buyurup günahlarını mağfiret etti.⁹⁶ Sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: Şühedâ beştir: Tâundan ölen, karın illetinden vefat eden⁹⁷, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, bir de Allah yolunda şehid olan yani katlolunan! Hadisin bakiyesi (yukarıda) geçmişti.⁹⁸ {B652, B653 Buhârî, Ezân, 32.}

.....

93 . فَأَخْرَهُ . Bir nüshada

94 . خَمْسٌ . Bir nüshada

95 “Şehîd” burada قتيل mânasınadır ki ma’nâ-yı hakîkice şehid işte budur. Bundan evvelki dördüne mecazen şehid denilmiştir. Onlar indellâh hâiz-i mertebe-i şehâdet iseler de dünyaca kendilerine şehid muamelesi edilmez. “Şehid” lafzı ya meful mânasınca meşhûdün leh yahut fâil mânasına şâhittir. Her iki takdire göre hazır bulunmak mânasına “şühûd”dan yahut “şehâdet”ten müştaktır. Meful mânasına alınırsa hîn-i mevtinde yanında melâike hazır ve şahit oldukları yahut da taraf-ı Hak’tan duhûl-i cennet ile lehine şehâdet buyurulduğu için bu nâm ile tesmiye edilmiş oluyor. Fâil mânasına alınırsa, hay ve indellâh hazır ve hazret-i kudste bulunduğu yahut kendisine min tarafillâh i’dâd edilen kerâmât-ı azîmeyi müşahede ettiği yahut da tekzîb-i resûl fazîhasını irtikâp etmiş ümmetlerin aleyhine yevm-i kıyâmette aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizle beraber istişhâd olunacağı için şehid namını almış oluyor.

Şehîd fî sebîlillâh, Hanefiyye'ye göre "Müşrikler tarafından katlolunan yahut ma'rekede yaralı olarak ele geçen yahut da müslümanlar tarafından zulmen katlolunup da katlinden dolayı diyet lâzım gelmeyen"; Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise "ma'reke-i gazâda küffârın katlettiği kimse" diye tarif edilmiştir.

Şehid tekfin olunursa da gaslolunmaz. Bunda ehl-i ilmin ittifakı vardır. Yalnız Hasan-ı Basrî ile Saîd b. Müseyyeb, "Şehid gaslolunur" demişlerse de onların bu hilâfı ma'mûlün bih değildir. Hanefiyye'ye göre şehidin namazı kılınır ki Abdullah b. Abbas'ın, Abdullah b. Zübeyr'in, Utbe b. Âmir'in, İkrime'nin, Saîd b. Müseyyeb'in, Hasan-ı Basrî'nin, Mekhûl'un, Süfyân es-Sevrî'nin, Evzâî'nin Şâfiyye'den Müzenî'nin, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in kavilleri, Hallâl'in kavli-i muhtarı da budur. Mâlik ile Şâfiî ve İshak b. Râhûye'ye göre ise namazı kılınmaz. Hatta Nevevî *Mühezzeb* şerhinde, "Namazı kılınmanın haram olması meczûmdur" diyor. Ehl-i Medîne'nin de kavli budur. İbn Hazm ise bunu meşîete bağlı görüyor ve "İstenirse kılınır, istenmezse kılınmaz" diyor.

Şârih-i *Buhârî* Kirmânî şühedâyı üç kısma taksim ediyor:

1. Dünya ve âhiret şühedâsı ki küffâr ile mukâtele ederken fî sebîlillâh katlolunanlardır;

2. Yalnız âhiret şühedâsı ki bu hadiste tâdât buyurulan diğer dört nevi şühedâ bunlardır. Bunlara olan muamele-i şer'iyye diğer emvât-ı müslimîn gibidir.

3. Yalnız dünya şühedâsıdır ki haklarında ahkâm-ı şehîd cereyan ederse de nefse'l-emirde şehid değillerdir. Bunlar kaçarken ma'rekede maktul düşenler yahut ashâb-ı gulûlden olarak yani ganâimin taksiminden evvel bir ganimeti benimseyip beytûlmâle teslim etmeyenlerden oldukları halde ma'rekede katlolunanlar yahut da i'lâ-yı kelimetullah kastı olmaksızın yalnız bir garaz-ı dünyevî için mukâtele ederken ölenlerdir.

Ebû Hüreyre'nin buradaki rivayetinde fî sebîlillâh olan şühedâdan başka o mertebeyi haiz dört türlü şehid daha tâdât buyurulmuştur. Lâkin İmam Mâlik'in *Muvatta*'daki rivayetinde, şühedâ yedi olarak gösterilmiş olup onda -burada beşinci olan- şehîd fî sebîlillâh zikredilmemiş ve burada olmayan *صَاحِبُ ذَاتِ الْخَنْبِ وَالْحَرِيقِ وَالْمَرْأَةُ تَمُوتُ بِجَمْعٍ* "Zâtülcenbden ölen, ateşte yanan ve gebe yahut henüz bîkr iken ölen kadın" {MU558 Mâlik, Cenâiz, 12.} ziyadesi vardır. Ebû Dâvûd'un, Nesâî'nin, İbn Hibbân'ın, Hâkim'in Câbir b. Uteyk el-Ensârî radiyallahu anhümâdan merfûan rivayetleri de Mâlik'in rivayeti gibidir. Yalnız bunlarda şühedâ, fî sebîlillâh katlolunandan başkaca yedi olarak tâdât edilmişlerdir. İbn Mâce'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan merfûan rivayetinde de, *مَوْتُ الْعَرِيبِ شَهَادَةٌ* "Garibin yani bir memlekette yabancı, kimsesiz olanın mevti şehâdettir" {İM1613 İbn Mâce, Cenâiz, 61.} denilmişse de rivayet zayıftır. Kezâ İbn Abbas'ın merfûan rivayetinde, *مَنْ عَشِقَ فَعَفَّ وَكَتَمَهُ ثُمَّ مَاتَ مَاتَ شَهِيدًا* "Her kim aşka tutulur, afif davranır, aşkını ketmeder, sonra ölürse şehid olarak ölür" {Rivayetin kaynakları ve sıhhati hakkında bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 313, no: 2538.} deniliyor. Lâkin bu da taz'îf edilmiş. İbn Asâkir'in yine İbn Abbas'tan rivayetinde şühedâ meyanında *وَالشَّرِيقُ وَمَا أَكَلَهُ السَّبُعُ* "Serîk ile canavarın yaraladığı" {MK11686

Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 210.} da tâdât buyurulmuştur. Şerîk “tükrüğü genzine kaçıp boğulan” demektir.

96 Bu hadisten, yoldan imâta-i ezâ yani yolculara zahmet verecek şeyi ortadan kaldırıp atmaktaki fazilet anlaşılıyor. Memleket halkının rahat rahat seyahat edebilmeleri için turuk-ı umûmiyye inşası ile hüs-n-i muhâfazası da elbette imâta-i ezâ nevinin âlâlarından sayılmalıdır. Ebû Hüreyre’nin 9. olarak bu kitapta sevkedilen, *الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً وَالْحَيَاءُ مِنْهُ* {B9 Buhârî, İmân, 3. Bu rivayette ifade “وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ” şeklinde varit olmuştur.} hadisinde bazı tariklerden gelen rivayette, *عَنِ الطَّرِيقِ*, “... *Bu şubelerin efdali, lâ illâhe illallah demek, ednâsı yoldan zahmet verecek şeyi uzak tutmaktır*” {M153 Müslim, İmân, 58.} ziyadesi vardır. Bir diken parçasını yoldan alıp atmak kadar kolay bir amel Hak Teâlâ hazretlerinin şükür ve gufrânına bâis olursa, daha ehemmiyetli a‘mâlin indellâh mükâfatı ne olabileceği artık tasavvur edilsin.

97 *مَبْطُونٌ* tercümesidir ki, *Kāmus* tercümesine göre karın ağrısına müptelâ kimse demektir. Şârihler de ishal ve istiskâ gibi karın ağrılarından biriyle vefat eden diye tefsir ediyorlar.

98 Bu hadisin mâba‘di yukarıda geçen 366. hadistir. *Buhârî*’de bu hadis rivayet edilirken mâba‘d olarak *الْخ... لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ...* diye öteki hadis rivayet ediliyor. Hulâsa buradaki rivayet beş hadisi müştemil olmuş oluyor:

1. Diken dalı kıssası, 2. Şühedâ hadisi, 3. 366. hadisteki istihâm yani kura hadisi, 4. Yine o hadiste tekrar edilen tehcir hadisi, 5. Yine o hadiste tekrar edilmiş olan habv yani emekleme hadisi.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ بَنِي سَلَمَةَ أَرَادُوا أَنْ يَتَحَوَّلُوا عَنْ مَنَازِلِهِمْ فَيَنْزِلُوا قَرِيبًا مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فَكَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يُعْرِضُوا الْمَدِينَةَ⁹⁹ فَقَالَ أَلَا تَخْتَسِبُونَ آثَارَكُمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Ensardan) Benî Selime (Mescid-i Şerîf-i Nebevî’ye uzak düşen) menzillerinden¹⁰⁰ göçüp Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize yakın gelmek istedilerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi (koruyan bu menzillerini) ıssız bırakmalarını arzu etmediler ve onlara, “Âsârınızı (yani attığınız adımların ecrini) hesaba katmaz mısınız?” buyurdular.¹⁰¹ {B656 Buhârî, Ezân, 33.}

99 Bir rivayette أَنْ يُعْرُوا مَنَازِلَهُمْ {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayeti Aynî Küşmîhenî'den nakletmiştir. Bkz: Aynî, Umde, V, 173.}.

100 Selemlî olan Câbir b. Abdullah el-Ensârî radiyallahu anhın, “Evlerimiz mescidden uzakta idi. Bunları satıp mescide yakın yerlere gelmeyi niyet ettiydik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizi nehyedip كُتِبَ لَكُمْ بِكُلِّ خَطْوَةٍ دَرَجَةٌ yani ‘Attığınız her adıma mukabil size bir derece verilir’ buyurdu.” {M1518 Müslim, Mesâcid, 279.} dediğini Müslim rivayet ediyor. Diğer bir rivayette de Benî Selime yurdunun Sel’de olduğu tasrih ediliyor ki Sel’ denilen yer Medîne-i Münevvere’ye takriben 1 mil mesafede imiş.

101 Buhârî bu hadisi sevketmeden evvel وَقَدْ مَوْا وَأَتَارَهُمْ^a âyet-i kerîmesindeki “âsâr”ı Mücâhid’in حُطَى “adımlar” ile tefsir ettiğini rivayet edip sonunda da, حُطَاهُمْ أَتَارُ الْمَشْيِ فِي الْأَرْضِ “Onların âsârı hatveleri, yeryüzünde yürürken ayaklarının bıraktığı izlerdir” dediğini de naklediyor ki bunlarla bu âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü hadisteki kıssa olduğuna işaret etmek istemiştir. Bu hadîs-i şerifte -380. ye müşâbih olarak- namaz için atılacak ziyade adımların ziyâde-i ecirî mücip olduğuna delâlet ettiği gibi mescid kurbünde ikâmetin de müstehap olduğuna delâleti mutazammındır. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem asıl maksatlarını beğenmezlik etmemişler, yalnız Medine civarını boşaltmakla hâsıl olacak mefsedete mahal vermemek istemişlerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْسَ صَلَاةٌ أَثْقَلُ¹⁰² عَلَى الْمُنَافِقِينَ مِنَ الْفَجْرِ وَالْعِشَاءِ وَلَوْ يَعْلَمُونَ مَا فِيهَا لَأَتَوْهُمَا وَلَوْ حَبَوًّا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Münafıklara¹⁰³ sabah ile yatsı (cemaat) namazlarından daha ağır hiçbir namaz yoktur.¹⁰⁴ (Halbuki) bu iki namaz(ın cemaatin)de olan (ecir ve fazilet)i bilseler emekliye emekliye (sürtüne sürtüne) de olsa onlara gel(ip hazır ol)urlardı.¹⁰⁵ {B657 Buhârî, Ezân, 34.}

.....

102 Bir rivayette لَيْسَ أَثْقَلُ عَلَى الْمُنَافِقِينَ .

103 Burada mevzubahis buyurulan nifak, nifâk-ı ameldir, nifâk-ı mâsiyettir. Nifâk-ı küfür değildir. Yani bu hadiste zemmolunanlar müminlerin cemaate mülâzemet hususunda tembel davrananlar zümresidir. 377. hadiste de böyle idi. Bunlar imandan büs-

bütün ârî ehl-i nifakın sû-i i'tikâd eseri olarak muttasıf oldukları kesele fi'l-cümle mübtelâ kimseler olduklarından zecr ve tehdidi teşdîd için kendilerine münâfık denilmiştir. Yoksa 377. hadiste de müthiş surette muâteb olduklarını gördüğümüz münâfık denilen bu kimselerin, evlerinde namaz kıldıkları ve mahzâ terk-i cemâat yüzünden muâheze buyuruldukları hakkında rivâyât da vardır. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki، *يُصَلُّونَ فِي* “*Bunlar hiçbir illete giriftar olmadıkları halde evlerinde namaz kılıyorlar*” {D549 Ebû Dâvûd, Salât, 46.} rivayeti bunu müeyyiddir. Münâfık-ı hakîkî ise kâfir olduğundan elbet evinde namaz kılmaz. Çünkü mürâîlik ihtiyacını bile duyacak kadar bir ıztırârı yoktur. Münâfikinin ta'rîf-i şânında nâzil olan، *وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى* “*Namaza kalktıklarında tembel tembel kalkarlar*”^a ve *وَهُمْ كَارِهُونَ* “*Namaza gelişleri behemehal tembel olaraştır, zekât verişleri de behemehal istemeyerektir*”^b âyet-i kerîmelerine nazaran vasf-ı bârizleri namazda tembellik ve edâ-yı zekâtta kerahet olduğundan bu gibi sıfât-ı mezmûme ile fi'l-cümle muttasıf olan müminler de zümre-i münâfikine mülhak gibi gösterilmişlerdir.

104 Bu iki vaktin cemaatine gelmenin bu kadar ağır olması, sabah namazı tatlı uyku zamanına, yatsı namazı da sükûn ve istirahat zamanına müsâdif olmasındandır. Hadiste bu maksadın *أَثْقَلَ* lafzı ile irat buyurulması diğer namazlara da gelmenin kendilerine ağır geldiğine, şu kadar ki en ağırı bu iki namaz olduğuna delâlet eder. Hele *لَيْسَ أَثْقَلَ عَلَى الْمُنَافِقِينَ* rivayetine göre onlarca bu iki namazda hazır bulunmak yalnız diğer namazlardan değil herhangi bir ağır amelden daha ağır olduğu anlaşılır.

105 Hadisin bu kısmı 366. hadiste geçmişti. Buhârî rivayetinde hadisin musannif tarafından hazfedilen bir de son kısmı vardır ki şudur: *وَلَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ الْمُؤَدَّنَ فَيَقِيمَ ثُمَّ أَمَرَ رَجُلًا* “*Kasem olsun, içimden öyle geçiriyorum ki müezzine ikâme-i salât etmesini emrettikten sonra birine nâsa imâmet etsin diye emredeyim. Sonra ateşli kundakları alıp nidâyı yani işitmeyi müteâkip namaza çıkmayanların evlerini başlarında yakayım.*” Bu ziyade 377. hadis ile yekmeâl olduğu için metne alınmamıştır.

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ ¹⁰⁶ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَشَابٌّ نَشَأَ فِي عِبَادَةِ رَبِّهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ ¹⁰⁷ فِي الْمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ ¹⁰⁸ وَفَرَّقَا عَلَيْهِ ¹⁰⁹ وَرَجُلٌ طَلَبَتْهُ ذَاتُ ¹¹⁰ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ إِنِّي أَخَافُ

a en-Nisâ 4/142.

b et-Tevbe 9/54.

اللَّهُ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ أَخْفَى¹¹¹ حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ¹¹² وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا
فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anh (sened-i muttasıl ile) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin şöyle buyurdıklarını rivayet etmiştir: Yedi kimseyi Allah Teâlâ kendi zıllından başka zıl olmayan (kıyamet) gününde kendi zılli altında barındıracaktır:

(Birincisi) imâm-ı âdil¹¹³, (ikincisi) rabbine (taat ve) ibadet içinde perverde olmuş¹¹⁴ genç, (üçüncüsü) gönlü mescidlere merbut olan kimse¹¹⁵, (dördüncüsü) Allah yolunda sevişip buluşmaları da, ayrılımları da buna müstenid olan iki kimsenin her biri¹¹⁶, (beşincisi) mansıb ve cemal sahibi bir kadının matlûbu olduğu halde, “Ben Allah’tan korkarım” diyerek haramı irtikâp etme)yen erkek¹¹⁷, (altıncısı) infak ettiğinden solundaki haberdar olmayacak kadar ahfâ olarak sadaka veren adam¹¹⁸, (yedincisi de) tenhada (lisanen yahut kalben) Allah Teâlâyı zikredip de gözü (dolup) taşan kişi!¹¹⁹ {B660 Buhârî, Ezân, 36.}

106 Zıllın Allah Teâlâ’ya izâfeti izâfet-i mülktür. Bu itibar ile her gölge Allah’ın gölgesi olmuş olur. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan da mervî olan bu hadiste, سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمْ اللَّهُ فِي سَبْعَةِ يَوْمٍ denildiğine göre Allah’ın zıllından murat arş-ı ilâhînin zıllıdır ki bu zıllın Bârî Teâlâ ve tekaddes hazretlerine izâfeti izâfet-i teşrîftir. Nitekim bütün mesâcid Allah’ın mülkü iken hassaten Kâbe-i Muazzama’ya Beytullah deniliyor. Kıyamette ehl-i mahşer Rabbü’l-âlemînin hitap ve itâbına duçar oldukları evkât-ı hevlânâkte güneş herkesin tepesinde kaynadığı, azâb-ı harâretinden nâşî ecel terinden beter terler döküldüğü sırada arş-ı rahmândan başka hiçbir şeyin gölgesi olamayacağı için bu tâdât buyurulan kimseler o yevm-i azîmde o zıll-ı yegâneden mütenâim olacaklar demektir. Hakk’ın ızlâli yani bir kimseyi gölgesi altında barındırması, onu kendi dâire-i setr ve emanına idhal etmesi mânâsına da gelir. Nitekim Arap, birinin setr ve himayesine sığındığını ifham için أَنَا فِي ظِلِّكَ der. Bu münasebetle öteden beri -lisân-ı Arab’a vâkıf olmayan Frenkler’in ters anlayışlarına taklîden- aramızda taammüm etmiş bir hatayı tashih etmek isterim. السُّلْطَانُ “Sultan, yeryüzünde zillullahtır. Her mazlûm ona iltica eder” {Beyhakî, Şuabü’l-îmân, IX, 475, no: 6984.} lafzı ile şâyi olan hadise bakıp Allah’ın gûyâ gölgesi varmış gibi bir i’tikâd-ı bâtila müslümanların sahip oldukları iddia edilir. Sultan lisân-ı Arap’ta “sâhib-i sulta ve nüfuz olan, dediğini yaptıran her şahsa” ıtlak olunur. Sultanın ma’nâ-yı hâss-ı istilâhîsi hâdistir. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî ile başlar. Ondan evvel elkâb-ı mülûkten değil idi. Lugaten -ki hadiste de maksut olan elbette ma’nâ-yı

lugavîdir- sâhib-i nüfûz olan, başkasını emrine münkâd edebilen herkes sultandır. Bir köy kâhyası da, bir jandarma neferi de, iradesini infaz eden bir aile reisi de, mâl-i yetîm ile mâl-i sadakayı, mâl-i vakfı idare eden mütevellî de... ilâ âhîrih hep birer sultandır. Sultanın zıllullah olması izâle-i zulmün nüfuz ve kuvvete vâbeste olması ve mazlûmun başı sıkılınca sâhib-ı satvet olan öyle bir kimseye ilticâ etmesi itibariyledir. Zıllullah olduğunun مَظْلُومٌ كُلُّ إِلَیْهِ بِأَوْرٍ ile ta'lîl buyurulması da maksudun bu olduğunu teyit eder. Yoksa padişahların ma'nâ-yı hakîkîce Allah'ın gölgesi olduklarına ehl-i İslâm'ın itikad ettiğini zannetmek bile dîn-i İslâm'a ve ehl-i İslâm'a bühtandır.

107 Bir nüshada مُتَعَلِّقٌ.

108 Bir rivayette **اجْتَمَعَا عَلَىٰ ذَٰلِكَ**

109 Bir rivayet *وَرَجُلَانِ قَالَ كُلُّ مِّنْهُمَا لِلْآخَرِ إِنِّي أُحِبُّكَ فِي اللَّهِ وَصَدَرَا عَلَى ذَلِكَ* denilmiştir ki, “*Her biri diğerine: Ben seni Allah için seviyorum deyip bu hal üzere müfârekat eden iki kimsenin her biri*” demektir {Bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, *İrşâdü’s-sârî*’de Hammâd b. Zeyd tarikiyle yer almaktadır. Bkz: *Kastallânî, İrşâdü’s-sârî, II, 35.*}.

110 Bir rivayette **امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ**.

111 Bir rivayette فَأَخْفَاهَا, diğer rivayette إِنْخَفَاءً.

112 Müslim'in rivayetinde لَا تَعْلَمُ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ {M2380 Müslim, Zekât, 91.} suretindedir. Lâkin savap olan buradaki rivayettir. Müslim'in rivayeti maktûbdur.

İmâm-ı âdilden murâd-ı âlî-i nebevî Hak Teâlâ'nın evâmîr-i celîlesine münkâd; ifrattan da tefritten de müctenib olarak her şeyi yerli yerinde yapan ve hukûk-ı riayyeyi gözeten imamdır ki umûr-ı müslihîne bakmak vazifesi ile mükellef vülât ve hükkâmın her biri de bu hükümde dahillerdir. İmâm-ı âdilîn, zill-i ilâhî ile müstazıl olanların birincisi olarak yâd buyurulması meşgul olduğu mesâlihînin kesretinden ve umûm-ı nâsa nefî şâmil olmasından dolayıdır. Hatta enbiyâ-yı izâm aleyhimü's-sâlâtü ve's-selâm hazerâtından sonra imâm-ı âdil kadar indellah kurb-i menzilet sahibi kimse yoktur derler. Müslim'in rivayetindeki، إِنَّ الْمُقْسِطِينَ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى مَنَائِرٍ مِنْ نُورٍ عَنْ يَمِينِ الرَّحْمَنِ وَكُلْنَا يَدَيْهِ يَمِينٌ. الَّذِينَ يَعْدِلُونَ فِي حُكْمِهِمْ وَأَهْلِيهِمْ وَمَا وَلُوا “Şüphesiz ki muksitler yevm-i kıyamette Allah Teâlâ'nın nezd-i celilinde nurdan yüksek minberler üzerinde bulunurlar. Bu minberler Rahman azze ve celle hazretlerinin sağ tarafındadır. Maahâzâ her iki yedi de yemindir. Muksitler, hükümlerinde ve ehl ü iyalleriyle işlerine baktıkları ve üzerlerinde velâyet sahibi oldukları kimselere karşı adalet gösterenlerdir” {M4721 Müslim, İmâre, 18.} hadisiyle Tirmizî'nin hasen diyerek rivayet ettiği، أَحَبُّ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَقْرَبُهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامًا عَادِلٌ “Kıyamet gününde nâsın Allah Teâlâ'ya en sevgili olanı ve Allah'a en yakın makam ve mecliste bulunanı imâm-ı âdildir” {T1329 Tirmizî, Ahkâm, 4.} hadisi bunu teyit ettiği gibi İbn Abbas radiyallahu anhümanın، مَا أَخْفَرَ قَوْمَ الْعَهْدِ إِلَّا سَلَطَ اللَّهُ، وَلَا كَثُرَ الرِّيَاءُ فِي قَوْمٍ إِلَّا سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الزَّوْبَاءَ وَمَا حَكَمَ قَوْمٌ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ وَمَا نَقَصَ قَوْمٌ الْمِكْيَالَ إِلَّا مُنِعُوا الْقَطَرُ وَلَا كَثُرَ الرِّيَاءُ فِي قَوْمٍ إِلَّا سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْغِيَارَ وَمَا جَانِبًا بَعْضُهُمْ قَوْمًا إِلَّا سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْبَغْيَ “Hiçbir kavim yoktur ki nakz-i ahdet sinler de Allah onlara azabını taslît etmesin, hiçbir kavim yoktur ki alışverişlerinde eksik tartsinlar da Allah onlardan yağmur tanelerini menetmesin, hiçbir kavimde riyâ çoğalmaz ki Allah onlara vebayı musallat

etmesin, hiçbir kavim yoktur ki bi-gayri hakkın hükümlerde bulunsunlar da Allah Teâlâ onlara bir imâm-ı câir (yani cevri ve zulmeden bir imam) taslît etmesin” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, V, 180.} hadisi de akvâm-ı sâlihîne imâm-ı âdilîn min tarafillâh nimet, akvâm-ı zâlimîne de imâm-ı câirin nikmet olduğunu gösterir şâyân-ı ibret bir ihbâr-ı nebevîdir.

114 Bazı rivâyâtta *“Tâ bu hâl-i müstahsen ile vefat edinceye kadar”* ziyadesi vardır {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, şerhlerde Cevzakî’den nakledilmektedir. Bkz: Aynî, *Umde*, V, 178.}. Selmân radiyallahu anhtan olan rivayette bu genç, *أَفْتَى شَبَابُهُ* *“Şebâb ve neşâtını Allah’a ibadet içinde ifna eden”* diye tavsif edilmiştir {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, Selman’dan naklen şerhlerde yer almıştır. Bkz: Aynî, *Umde*, V, 178.}. Âbid olan gencin bu mertebeye istihkakı sinn ü sâl itibariyle şehveti galip ve nefis ve hevâsına mütâbeat bevâisine galebe için yaşlılardan ziyade dûçâr-ı meşakkat olduğu içindir. Hevâ-yı nefsânîsini yenmiş bir gencin ibadete mülâzemeti elbette takvasının bürhanı sayılır. Hadiste, *تَعَجَّبَ رُبُّكَ مِنْ شَابٍّ لَيْسَتْ بِهِ صِبْوَةٌ* *“Senin rabbin aşkbâzlık etmeyen genci pek beğenir”* {MK14976 Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 309.} diye vârit olmuştur. Taate mülâzemet ve mâsiyetten mücânebet faziletine muadil bir şey olamaz. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hazretlerine, “İki kişi var. Biri çok namaz kılar, çok oruç tutar; fakat bazı şeyleri de irtikâp eder. Diğeri yalnız farz namaz ve farz oruç ile iktifa eder; fakat mâsiyetten sâlimdir. Bunların hangisini tercih edersiniz?” diye sormuşlar. O da, “Mâsiyetten selâmete hiçbir şeyi muadil tutamam” demiştir.

115 Mesâcide kalbinin şiddet-i taalluku olan kimse demektir. Böyle olan kimse evkât-ı salavâta hep mescidde muntazır olur, ekser-i evkâtını orada geçirir, cemaate mülâzim olur. Buhârî’nin bu hadisi burada sevketmesindeki hikmet de budur. Mescid ile alâkası ve muhabbeti olan kimse oradan çıksa bile yine avdet etmek niyetiyle ve daha sonraki vakt-i salâta muntazır olarak çıkar. Nitekim Mâlik’in rivayetinde, *إِذَا خَرَجَ مِنْهُ يُعَوِّدُ إِلَيْهِ* *“Mescidden çıktığı vakit yine oraya avdet niyetinde bulunur”* {MU1746 Mâlik, *Şa’r*, 5.} ziyadesi de vardır ki serdedilen tavzihi bu da teyit eder. Şârih Aynî der ki: “Mescid Beytullah’tır. Her müttakinin de beytidir. Ziyaret olunan kimseden me’mûl olan, ziyaretine gelene ikramdır. Artık Ekremü’l-küremâ olan Zât-ı ecell ü âlâyı var kıyâs eyle!”

116 Maksat muhabbet-i dîniyye üzere olup bu muhabbeti ölünceye kadar bir ârıza-i dünyeviyyeden dolayı kat’ etmemektir. Bu sevişenler bir arada ister bulunsunlar, ister bulunmasınlar. Hubb-i fillâh yani hiçbir garaz-ı dünyevî gözetmeksizin, sırf Allah için sevişmek imandan olduğu gibi buğz-ı fillâh yani bâis-i nefsânî olmaksızın sırf, Allah’ın sevmediği bir fiil ve halin vukuundan dolayı bozuşmak da imandandır. Mâlik’in Abdullah b. Mes’ûd ile Berâ b. Âzib radiyallahu anhümünden merfûan rivayet ettiğine nazaran hubb-i fillâh hakkında, *إِنَّ ذَلِكَ مِنْ أَوْثَقِ عُرَى الْإِيمَانِ* *“İşte bu, imanın yapışılacak en sağlam kulplarındandır”* {MŞ30411 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, İmân ve’r-Rü’yâ, 6.} buyurulduğu gibi Enes radiyallahu anhtan olan rivayetinde de, *مَا تَحَابَّ رَجُلَانِ فِي اللَّهِ إِلَّا كَانَ أَفْضَلُهُمَا أَشَدَّهُمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ* *“Her ne*

zaman iki kimse Allah için sevişirlerse elbette ikisinden efdal olanı arkadaşına muhabbeti daha ziyade olanıdır” {EM544 Buhârî, el-Edebü’l-müfred, 191.} buyurulmuş, Ebû Dâvûd’un Ebû Rezîn el-Ukaylî’den merfûan rivayetinde de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisine, يَا أَبَا رَزِينَ إِذَا خَلَوْتَ حَرَّكَ لِسَانَكَ بِذِكْرِ اللَّهِ وَحُبِّ فِي اللَّهِ وَأَبْغَضَ فِي اللَّهِ. فَإِنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا زَارَ فِي اللَّهِ شَيْعَةً سَبَّحُونَ أَلْفَ مَلَكٍ يَقُولُونَ اللَّهُمَّ وَصَلِّهِ فَصَلِّهِ. وَمَنْ فَضَّلَ الْمُتَحَائِينَ فِي اللَّهِ أَنْ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا دَعَا لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ أَمَّنَ الْمَلَكُ “Ya Ebâ Rezîn! Yalnız kaldığın vakit dilini zikrullah ile kıpırdat! Allah için muhabbet, Allah için buğzet! Şüphesiz ki müslüman diğerini Allah için ziyaret ettiği vakitte yetmiş bin melek onu teşyî’ edip ilâhî, bu kulun onun gönlünü ediyor, sen de bunun gönlünü et derler. {Beyhakî, Şuabü’l-îmân, XI, 329, no: 8608.} Allah yolunda sevişenlerin faziletlerinden biri de şudur ki herhangi diğerine ardından dua edecek olursa duasına melek amin der” buyurmuşlardır {M6928 Müslim, Zikir, 87.}.

117 Zât-ı mansıb ve cemal yani haseb ve neseb sahibi, maldâr, güzel bir kadın kendini arzedip tâlib-i visâl ve husûl-i maksada her gûne mevânî’ ve müşkilât mürtefi’ olduğu halde mahzâ Allah korkusuyla ondan îrâz etmek şüphesiz ekmel-i merâtib-i takvâ ve az’am-ı taattir. وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ. فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى. “Ama rabbinin huzûr-i celâlerinden havfedip nefsinı hevâsından alıkoyan kimsenin şüphesiz me’vâsı ancak cennettir.”^{1a} وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ مَسْجُودَاتٍ “Rabbinin huzûr-i celâlerinden havfeden kimsenin ecir –biri Allah’tan korkmasına, diğeri mâsiyeti terketmesine mukabil olmak üzere– iki cennettir”^{1b} âyet-i kerîmeleri de bu fazileti nâtıktır.

118 “Solundaki” tabirinden maksat –ma’nâ-yı meşhûra göre sol eldir. İlhâ-yı sadakada mübalağayı müş’ir olmak üzere mecazen böyle denilmiştir. Sol taraftaki melek yahut sol tarafında duran kimse mânâsınadır diyenler de vardır. Herhangi mânada olursa olsun maksat, sadakada riya etmemek faziletini beyandır. Bu hadîs-i şerîf فَهُوَ الْفُقَرَاءُ وَتَوَتُّوْهَا الْفُقَرَاءُ “Sadakayı ihfâ edip fukaraya verirken sizin için daha hayırlı olur”^{1c} âyet-i kerîmesinin mîsdâkıdır. Müsned-i Ahmed b. Hanbel’de Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan merfûan vârit olan bir hadîs-i hasende melâike-i kirâm ile Rabb-i müteâl arasında şöyle bir mükâleme rivayet ediliyor:

- “Yâ rab! Yarattığın mahlûkat içinde dağlardan kavi ve şedit bir şey var mıdır?”
- “Evet, demir.”
- “Demirden daha şediti var mıdır?”
- “Evet, ateş.”
- “Ateşten daha şediti var mıdır?”
- “Evet, su.”
- “Sudan daha şediti var mıdır?”
- “Evet, rüzgâr.”

a en-Nâziât, 79/40, 41.

b er-Rahmân, 55/46.

c el-Bakara, 2/271.

— “Rüzgârdan da şedidi var mıdır?”

— “Evet, âdemoğlu! Sağ eliyle tasadduk eder de sadakasını solundan gizler.” {HM12278

İbn Hanbel, III,125.}.

Sadaka-i tatavvuun gizli olması efdaldır. Çünkü ihlâsa karîb ve riyâdan bâîd olur. Sadaka-i vâcibeye, zekâta gelince onu –başkaları da iktidâ etsin ve deâim-i İslâm zâhir olsun diye– ilân etmek evlâdır. Savmın da farzını ilân, tatavvuunu ihfâ efdaldır.

119 Hâkim’in Enes’ten merfûan rivayetinde, مَنْ ذَكَرَ اللَّهَ فَقَاطَتْ عَيْنَاهُ مِنْ حَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يُصِيبَ الْأَرْضَ مِنْ دُمُوعِهِ لَمْ يُعَذَّبْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ “Her kim Allah’ı zikredip de yaşları haşyetullahtan yere akacak derecede gözleri sulanırsa yevm-i kıyâmette ta’zîb olunmaz” {NM7668 Hâkim, el-Müstedrek, VII, 2734 (4/260).} buyurulmuştur. Halvette zikrullah ihlâsa karîn ve riyâdan bâîd olduğu için makbuldür. Ebû Hüreyre’nin merfûan rivayetinde, لَا يَلِجُ النَّارَ أَحَدٌ بَكَى مِنْ حَشْيَةِ اللَّهِ حَتَّى يَعُودَ اللَّبَنُ فِي الضَّرْعِ “Haşyetullahtan ağlayan kimse, süt memeye tekrar girme-dikçe nâr-ı cahîme girmez” {T2311 Tirmizî, Zühd, 8.} buyurulmuştur ki böyle olan muhlisin muazzeb olması muhaldır demek istenilmiştir. Yevm-i kıyâmette zıll-i ilâhî ile müstazıl olacak suadânın bu hadîs-i şerifte yalnız yedi nev’i zikredilmiştir. İnzâr-ı musır yani alacaklının, eli dar borçludan mütâlebeyi tehir etmesi ve alacağın bir miktarını bağışlaması da aynı mertebeden bir fazilet olduğu Müslim’de mervîdir. Kezâlik gazi; gaziye yardım eden; borçlunun, abd-i mükâtebin zimmetten halâs olmalarına iânede bulunan; sadakatle ticaret eden; hüsn-i hulk sahibi olan kimselerin de zıll-i setr ve emân-ı ilâhîye dahil olacaklarına dair olan âsâr-ı adîde vardır. Yedisinin burada sayılması diğerlerini ihraç etmez.

385

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ وَرَاحَ
أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ نُزُلَهُ مِنَ الْجَنَّةِ كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sel-
lemin, “Her kim (namaz için) mescide gidip gelirse her gidip geldikçe Allah
(Teâlâ ve tekaddes hazretleri) ona cennetteki konağını tehiyye ve ihzar eder”
buyurdıkları (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B662 Buhârî, Ezân, 37.}

386

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ رَجُلٍ مِنَ الْأَزْدِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا وَقَدْ

أَقِيمَتِ الصَّلَاةُ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَاحَ بِهَ النَّاسُ وَقَالَ لَهُ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ الصُّبْحُ أَرْبَعًا الصُّبْحُ أَرْبَعًا.

TERCÜMESİ

“Ezd” kabilesine mensup kimselerden olan Abdullah b. Mâlik b. Buhayne¹²² radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir sabah) namaz ikâme edilmişken birinin¹²³ iki rek‘at (sünnet) kıldığını gördü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazdan çıkınca oradakiler etrafını¹²⁴ sardılar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (tevbîh olarak) ona, “Sabahı (da) mı dört kılıyorsun? Sabahı (da) mı dört kılıyorsun?” buyurdu.¹²⁵ {B663 Buhârî, Ezân, 38.}

120 Abdullah b. Mâlik b. Buhayne radiyallahu anhümânın 254. olarak bir rivayeti daha geçmişti. Buhârî bu hadisi –ikisinde سَمِعْتُ رَجُلًا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ diğeri ikisinde de سَمِعْتُ رَجُلًا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ ابْنِ بُحَيْنَةَ suretinde sevk edilen– dört sened ile rivayet ederek râvinin ismindeki ihtilâfı beyan ve rivayetin Abdullah’a ait olduğunun sıhhatine işaret eylemiştir (254. hâşiyesine müracaat).

121 O sırada iki rek‘atı kılan, râvinin kendisidir. Nitekim *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*’de bu cihet tasrih edilmiştir. {HM3329 İbn Hanbel, I, 354.} İbn Huzeyme’nin, İbn Hibbân’ın, Bezzâr’ın, Hâkim’in ve diğerlerinin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettikleri: “كُنْتُ أَصَلِّي وَأَخَذَ الْمُؤَذِّنُ فِي الْإِقَامَةِ فَجَذَبَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ أَتُصَلِّي الصُّبْحَ أَرْبَعًا؟” “Namaza durmuştum, müezzin de ikâmete başlamıştı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem beni çekip ‘sabâh namazını dört rek‘at mı kılıyorsun’ buyurdu” {TM2859 Tayâlisî, *el-Müsned*, III,154.} hadisi ile Ahmed b. Hanbel’in rivayetleri beyninde teâruz yoktur. Çünkü bunlar ayrı ayrı iki kıssadır.

122 Kimin etrafını sardılar? Rivayetin bu suretine göre zâhiren cemaat –ve o meyanda o sünneti kılan kimse de– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in etrafını sarmış ve taraf-ı âlî-i nebevîden o kimseye tevbîh vâki olmuş oluyor. Lakin Buhârî’nin İbrâhim b. Sa’d tarikinden olan rivayetinde الصَّلَاةُ وَقَدْ أُقِيمَتِ وَقَدْ أُقِيمَتِ وَقَدْ أُقِيمَتِ وَقَدْ أُقِيمَتِ {B663 Buhârî, Ezân, 38.} denilmiş olduğuna göre o cemaat kimsenin etrafını alıp ne namazı kıldığını istîzâh ederken tevbîh-i âlîye duçar olmuş bulunuyor.

123 Müslim’in yine İbrâhim b. Sa’d tarikinden olan rivayeti başka türlüdür. Onda şöyle denilmiştir: “Bir gün sabah namazı için ikâmet edilirken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılan bir kimse gördü. Ona bir şey söylediyse de ne buyurduğunu bilemedik. Namazdan çıkınca biz bu kimsenin etrafını alıp Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kendisine ne söylediğini sorduk. أَوْشَكَ أَنْ يُصَلِّيَ أَحَدُكُمْ الصُّبْحَ أَرْبَعًا Yani ‘Nerede ise sabah namazını dört kılacaksınız’ buyurdıklarını söyledi.” {M1649 Müslim, *Müsâfirîn*, 65.}

Bu rivayete nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o kimse ile tekellüm buyurmaları Buhârî rivayetinde olduğu gibi farzdan sonra değil, o kimse sünneti kıldıgı esnada vâki olmuştur. İbtidâ-yı emirde tekellüm –Müslim'in rivayetinde olduğu gibi– sırran vâki olmasına binaen ashâbın neye dair olduğunu merak edip istîzâh için etrafını sardıkları sırada itâb-ı nebevînin cehren vâki olmuş olduğu tasavvur edilirse Buhârî ile Müslim'in rivayetleri beynindeki teâruz-ı sûrî mürtefi' olur.

Sabah namazı ikâme olunurken mescide giren kimse, râtib-i fecr olan iki rek'atı kılar mı, kılmaz mı meselesinde eimme ihtilâf etmişlerdir. Bir taife, imam salât-ı fecre şürû' ettikten sonra bu iki rek'atı kılmayı bu hadis ile ihticâc ederek mekruh görmüşlerdir. İbn Ömer ile Ebû Hüreyre, Saîd b. Cübeyr ve Urve b. Zübeyr radiyallahu anhümden, Muhammed b. Sîrîn'den, İbrâhim en-Nehaî'den, Atâ'dan, Şâfiî'den, Ahmed b. Hanbel'den, İshak b. Râhûye'den, Ebû Sevr'den mervî olan kavil budur. Diğer taife de son rek'atta imama yetişebileceğini teyakkun ederse mescid haricinde o iki rek'atı kılmasında beis yoktur demişlerdir. Bu da Ebû Hanîfe ile ashâbının ve Evzâî'nin kavlidir. Şu kadar ki Evzâî dâhil-i mescidde de kılmasını tecviz eder. Süfyân es-Sevrî bir rek'atın geçeceğini aklı keserse hemen imama uyar, geçmeyeceğini anlarsa mescidde kılar diyor. *Hidâye* sahibinin nakil ve beyanına göre mezheb-i Hanefî Süfyân'ın mezhebi gibidir. Yalnız o "Mescidde kılar" diyecek yerde "Mescidin kapısında kılıp ondan sonra mescide girer. Zira bu takdirde hem sünnetin, hem de cemaatin faziletlerini cemetmiş olur" diyor. Eda-yı râtib mahallini mescid kapısı ile takyîd etmesi, mescidde kıldığı takdirde imam farz ile meşgul iken kendisinin müntefil olmasındaki keraheti ref' içindir. Zira Müslim'in turuk-ı adîdeden rivayet edip Buhârî'nin de bu baba sernâme ittihâz ettiği hadiste, إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ, "Bu iki rek'atı, düşman süvarileri sizi kovalasa bile terketmeyiniz" {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.} hadisi ile tenviye ve ilâ buyurulmuştur. Bu, mescidin kapısında böyle bir namaz için mahall-i mahsus olduğuna göredir. Böyle bir yer yoksa mescidin içinde, fakat direklerden biri arkasında ve cemaatin gerilerinde kılar. Herhalde bu namazı cemaatten ayrı olarak safların arasında yahut safların hâilsiz olarak hemen gerisinde eda etmesi –Fahrülislâm'ın dediğine göre– eşedd-i kerahet ile mekruhtur. Mâlikîler yukarıki hadiste istisna buyurulan salât-ı mektûbeyi hâzır olan farz namaza hamlederek ikâmetten sonra ne farz ne nâfile hiçbir namaza başlanmaz. Kendisi namazda iken vaktin farzı ikâme edilir ve namazını bitirinceye kadar farzdan bir rek'atın fevtolacağını aklı keserse içinde olduğu namazı kat' eder, yoksa âsim olur derler. Zâhiriyye'nin de mezhebi budur. Bazıları ise cemaati fevtedeceğini aklı kesse bile eğer vakit geniş ise o iki rek'atı kılar ictihadında bulunmuşlardır.

İkâmetten sonra başka namaz kılınmasını mekruh görenlerin edillesi şudur: 1. Metindeki bu hadis; 2. İkinci hâşiyemizde zikrettiğimiz İbn Abbas hadisi; 3. *İbn Huzeyme*'de

Enes'ten mervî şu hadis, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namaz ikâme olunurken hücre-i saâdetlerinden çıktılar. Birtakım kimselerin acele acele iki rek'at namaz kıldıklarını gördüler ve مَعًا أَصَلَاتَانِ Yani 'Bir anda iki namaz mı?' diyerek ikâmetten sonra bu iki rek'atın kılınmasını nehiy buyurdular" {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 170, no: 1126.}; 4. Müslim'in Abdullah b. Sercis'ten rivayet ettiği şu hadis, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazında iken biri girip mescidin bir köşesinde iki rek'at kıldıktan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile namaza dahil oldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm verince يَا فُلَانُ بِأَيِّ الصَّلَاتَيْنِ اعْتَدَدْتَ؟ أَمْ بِصَلَاتِكَ مَعَنَا? Yani 'Ey filân, sen bu iki namazın hangisini namaz sayıyorsun? Yalnızca kıldığın namazı mı, yoksa bizimle birlikte kıldığını mı' buyurdular" {M1651 Müslim, *Müsâfirîn*, 67.}; 5. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ikâmetten evvel namaz kılanları döverdi; 6. Saîd b. Cübeyr ikâmet edilirken birinin namaz kıldığını görmüş, "Bu saat namaz (yani farzdan başka namaz) saati değildir" demiş; 7. İbn Ömer radiyallahu anhümanın müezzin ikâmet ederken namaz kılan biri üzerine taş atıp namazını bozduğunu Beyhakî rivayet ediyor; 8. İbn Ömer'in mevlâsı Yesâr b. Nemîr'in şu hadisi: Beni fecr sünnetini kılarken İbn Ömer gördü. ve bana "Yesâr, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz biz namaz kılarken bir kere mescide çıktı idi. Hiddet göstererek لِيُبَلِّغَ شَاهِدُكُمْ غَائِبَكُمْ: لَا صَلَاةَ بَعْدَ الْفَجْرِ إِلَّا رَكَعَتَيْنِ Yani 'Hâzır olanınız gaip olanınıza tebliğ etsin: Fecirden sonra iki rek'attan başka namaz yoktur' buyurdu" dedi {HM5811 İbn Hanbel, II, 104.}; 9. Tâvûs'un "Sen namazda iken farz ikâme olundumu hemen kıldığın namazı bırak" dediği rivayet olunuyor; 10. Saîd b. Cübeyr de, "İkâmet edildi mi namazını kat' et!" demiştir; 11. Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: Kays b. Ebû Hâzim (ki kibâr-ı tâbiîndendir) bize imâmet ederdi. Bir defasında müezzin ikâmet ettiğinde henüz sünnet kılıyordu da bu namazın yalnız bir rek'atını kılmişti. Hemen namazını bozup imâmete geçti.

salâtü ve's-selâm efendimizin mekruh gördükleri şey mekân-ı vâhidde bilâfasıla sünneti cemaat namazı ile birleştirmek imiş. Bu da gitgide sabah namazının dört rek'at olduğu anlaşılmasın içindir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا مَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَرَضَهُ الَّذِي مَاتَ فِيهِ فَخَضِرَتِ الصَّلَاةُ فَأَذِنَ فَقَالَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ إِذَا قَامَ فِي مَقَامِكَ لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ وَأَعَادَ فَأَعَادُوا لَهُ فَأَعَادَ الثَّالِثَةَ فَقَالَ إِنَّكَ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ ¹²⁴ بِالنَّاسِ ¹²⁵ فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَصَلَّى ¹²⁶ فَوَجَدَ النَّبِيَّ ﷺ مِنْ نَفْسِهِ خِفَةً فَخَرَجَ يُهَادِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ كَأَنِّي أَنْظُرُ رَجُلَيْهِ ¹²⁷ يَخُطَّانِ الْأَرْضَ مِنَ الْوَجَعِ فَأَرَادَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ يَتَأَخَّرَ فَأَوْمَأَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ مَكَانَكَ ثُمَّ أَتَى بِهِ حَتَّى جَلَسَ إِلَى جَنْبِهِ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي وَأَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي بِصَلَاتِهِ وَالنَّاسُ يُصَلُّونَ بِصَلَاةِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَفِي رِوَايَةٍ جَلَسَ عَنْ يَسَارِ أَبِي بَكْرٍ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي قَائِمًا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir¹²⁸: Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem, vefatıyla neticelenen hastalığa tutulduğu zaman (bir kere) namaz vakti gelmiş ezan da okunmuştu.¹²⁹ “Ebû Bekir’e söyleyin de nâsa kıldırırsın” buyurdu. “(Yâ Resûlellah!) Ebû Bekir pek yufka yürekli. Senin makamında durup da halka namaz kıldırılmaz” denildi.¹³⁰ (Evvelki emrini) tekrar buyurdu. Yine kendisine böyle söylendi. Üçüncü defa yine o emrini tekrarlayıp, “Şüphesiz ki siz Yûsuf (aleyhisselâm)ın savâhibisiniz (yani onun günündeki kadınlar gibisiniz).¹³¹ Ebû Bekir’e söyleyin (diyorum) nâsa namazı o kıldırırsın” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir (es-Sıddîk radiyallahu anh mihraba) geçip namazı kıldırdı.¹³² (Bu namazlardan biri esnasında) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (vücûd-ı mübârekinde) hafiflik his buyurup iki kimseye dayanarak (namaza) çıktı.¹³³ Tâkatsizliğinden dolayı (yürürken) mübarek ayaklarını yerlerde sürüdüğü hâlâ gözümün önündedir. Ebû Bekir geriye çekilmek istedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Yerinde dur” diye işaret buyurdu. Sonra (ileriye) götürüle götürüle Ebû Bekir’in tâ yanına oturtuldu.¹³⁴ (Râvi A’muş’e, “(Nasıl?) namazı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kıldırıyor-

du da Ebû Bekir onun namazına, cemaat de Ebû Bekir'in namazına tebaan (mı?) namaz kılıyorlardı” (diye sordular. A‘meş başı ile evet dedi).¹³⁵

Bir rivayette de, “(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) Ebû Bekir'in soluna oturdu. Ebû Bekir de ayakta namaz kılıyordu” denilmiştir.¹³⁶ {B664 Buhârî, Ezân, 39.}

.....

124 Bir nüshada فَلْيُصَلِّي .

125 Bazı rivayetlerde de لِلنَّاسِ .

126 Bazı rivayetlerde de يُصَلِّي .

127 Bir nüshada إِلَى رَجُلَيْهِ .

128 Bu hadisi Esved b. Yezîd en-Nehaî, ondan da A‘meş rivayet etmiştir. Esved diyor ki: Biz bir gün Âişe radiyallahu anhânın yanında idik. Namaza muvâzabet ve tâzimden bahis açıldı. Âişe radiyallahu anhâ şöyle dedi... ilâ âhirihi. Buhârî bu hadisi hastanın cemaate hazır olması hangi hadde kadar meşrû olduğunu ifhâm için sevketmiştir ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in iki kişiye dayanarak namaza çıkmakla cemaate devam hususunu ne kadar büyük tutmuş ve bu babda şiddeti ruhsata tercih buyurmuş olduklarını göstermiş oluyor.

129 Diğer rivayetinde وَأَذِّنَ بِالصَّلَاةِ denildiğine göre namaz vaktini Bilâl radiyallahu anhâ âdeti veçhile haber vermiştir. Bu namaz bir rivayete göre öğlen, Müslim'in rivayetine nazaran ikindi namazı idi. Maraz-ı nebevî hakkındaki rivâyât pek çoktur. Ezcümle ümmü'l-mü'minîn Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâdan şöyle bir rivayet vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bakî'a defnolunan bir cenazeden dönüşlerinde benim başım ağrıyordu بَلْ أَنَا يَا عَائِشَةُ وَرَأْسَاهُ! diye bağıırıyordum. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz وَمَا ضَرَّكَ لَوْ مِتَّ قَبْلِي “*Âişe, vâ-re'sâh! diye bağırarak sana değil bana düşer*” buyurduktan sonra فَغَسَلْتُكَ وَكَفَّنْتُكَ وَصَلَّيْتُ عَلَيْكَ ثُمَّ دَفَنْتُكَ؟ “*Sen benden evvel ölsem de ben seni gasletsem, kefenlesem, namazını kılsam, sonra da defnetsem sana ne ziyan!*” diye latifede bulundu. Ben de “Bana öyle geliyor ki bu işlerin hepsini yaptıktan sonra benim evime dönüp kadınlarından biri ile sabahlayacaksın” cevabını verdim. Tebessüm buyurdu. Sonra vefat ile neticelenen hastalıkları meydana çıktı. {DM81 Dârimî, Mukaddime, 14.} Yine Âişe radiyallahu anhâdan mervî diğer hadislerle nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem en evvel ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhânın hânesinde hastalanıp Âişe radiyallahu anhânın hânesinde bakılmak üzere ezvâc-ı tâhirattan istîzan buyurmuşlar, onlar da nöbet haklarını bağışlayıp buna râzı olmuşlar. Enes radiyallahu anhın rivayetine nazaran Resûl-i hüda ve Habîb-i hüda aleyhi ekmeli't-tehâyâ efendimiz hazretleri üç gün mescid-i şerife çıkamamışlar, bu müddet zarfında Sıddîk-ı a'zam radiyallahu anhın imâmet etmesini ferman buyurmuşlardır.

Hastalık zamanında bir aralık vücûd-ı mübâreklerinde hiffet bulup mübarek ellerinden biri Fazl b. Abbas radiyallahu anhümânın, diğeri başkasının yani Ali radiyallahu anhın üzerinde olduğu ve yürürken mübarek ayakları yerlere süründüğü halde namaza

çıkılmışlar. Maraz müşded olduktan sonra da, “*Üzerime bağları çözülmedik yedi kırba su dökün. Vücudumda belki hiffet bulup halka bir vasiyette bulunabilirim*” {B198 Buhârî, Vudû’, 45.} buyurmaları üzerine ümmü’l-mü’mînîn Hafsa radiyallahu anhâya ait bir bakır leğen içine oturtulup tâ “yeter!” buyuruncaya kadar üzerlerine o suyu serin serin dökmüşler (149. hadis), ondan sonra dışarıya çıkıp namaz kıldırılmışlar ve hutbe iradıyla Allah Teâlâ’ya hamdûsenâ ve Uhud’da şehid olan sahâbe-i kirâm için istiğfar etmişlerdir.

Yine müşârün ileyhâdan şöyle bir rivayet vardır: “Cenâb-ı seyyidü’l-mürselîn (aleyhim salâvâtullahi ve selâmuhû ecmaîn) efendimiz ağırlaştıkları günlerin birinde, ‘*Halk namaz kıldı mı?*’ diye sordular. ‘*Hayır, size intizar ediyorlar*’ dedik. ‘*Leğene su koyun*’ diye emrettiler. Su koyduk. İgtisâl buyurduktan sonra kalkmaya davranırken bayıldılar. Sonra ayılınca ‘*Namaz kıldılar mı?*’ diye tekrar sordular.” Hâsılı üç defa bu suali sormuşlar. Her defasında teşriflerine cemaatin muntazır oldukları cevabını aldıktan sonra su isteyip dökünmüşler ve kalkmaya davranırken bayılmışlar. Bunun üzerine Ebû Bekir radiyallahu anha haber gönderip namazı ona kıldırılmışlardır {N835 Nesâî, İmâmet, 40}. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in teşriflerine muntazıran sahâbe-i kirâmın kılmak istedikleri namazın yatsı olduğu 397. hadiste zikrediliyor. Ümmü’l-mü’mînîn hazretlerinin rivayetine nazaran bir aralık hafiflik hissedip mescidi teşrifleri ve Hazret-i Sıddîk ile birlikte bir öğlen yahut ikinci namazı kılmaları bundan sonradır.

Bu âlem-i fânînin hayât-ı mübârekeleriyle şerefyâb-ı saâdet olduğu son günün sabahında –ki bir pazartesi idi– cemâat-i ashabın saf saf namaza duruşlarını hücre-i Âişe’den ayakta temâşâ buyurup ümmet-i merhûmelerinden razı olduklarını müşîr olmak üzere tebessüm buyurmuşlardır. Cemâl-i bâkemâl-i nebevîden sahâbenin son defa müstenîr oluşları işte böyle namazda iken ve göz ucu ile temâşâsı suretiyle vâki olmuştur.

Yine Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan şöyle bir rivayet vardır: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, başları kucağımdayken bir baygınlık geçirdiler. Elimi mübarek yüzlerine sürüp şifâyâb olmaları için duaya başladım. Ayıldıkları zaman, *لَا بَلَّ أَسْأَلُ اللَّهَ الرَّفِيقَ الْأَعْلَى* Yani ‘*Hayır, dünyada bekâyı istemem, Cibrîl, Mîkâil ve İsrâfil ile birlikte olarak refîk-i a’lâyı Allah’tan dilerim*’ buyurdular.” {İbn Balabân, el-İhsân, XIV, 556, no: 6592.}

Yine müşârün ileyhâ hazretleri rivayet buyurmuştur ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi göğsüme dayamış idim. *اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ الْأَعْلَى* “*İlâhi! Bana mağfiret et, merhamet et, beni refîk-i a’lâya ilhak et!*” {T3496 Tirmizî, Daavât, 76.} buyurdıklarını işittim.

Refîk-i a’lâdan murat sükkân-ı illiyyîn olan enbiya ve melâike-i mukarrebîn hazerâtından mürekkep yârân-ı bâsafâdır. Eserde vârit olduğuna göre her nebî vefatından evvel dünyada bekâ ile âhirete rihlet beyrinde muhayyer bırakıldığından ve hepsi de azm-i ukbâyı, bu âlemde bekâyâ tercih eylemiş olduklarından aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin refîk-i a’lâya tâlip olmaları, bu tahyîrin vuku bulmuş olduğuna delâlet eder.

130 Ebû Bekir radiyallahu anhanın namaz kıldıramayacağını söyleyen ümmü’l-mü’mînîn Hafsa’ya da, “Ebû Bekir senin makamında durursa, ağlamasından okuduğu Kur’an’ı kim-

seye duyuramaz. Ömer’e emret de o kıldırın” dedirtmiş. (394. hadise müracaat). Peder-i mükerrerinin imâmetini ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin arzu etmeyişiinde iki sebep vardı. Biri kendisinden de mervîdir ki şöyle diyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu emrine tekrar tekrar karşı gelmeme sebep onun hayatında makamına geçecek bir kimseyi halkın sevebileceğini hiç de akla getirmeyişimdir. Zannediyorum ki her kim o makamda durursa halk onu uğursuz sayacak ve sevmeyecektir. Bunun için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin Ebû Bekir’den başkasına bu işi havale buyurmasını arzu ettim.” Diğer sebep de peder-i mükerrerinin hilâfete salâhiyetini herkes bildiği için onu o makamda görmekle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kurb-i vefatını istidlâl etmelerini hoş görmemiş olması idi.

131 Muzmerlerinin hilâfını izharda ilhâh etmeleri cihetinden onlara teşbih buyurmuşlardır. Mâlûm olduğu üzere Züleyhâ hakikatte Yûsuf aleyhisselâma olan aşk-ı ciğersûzundaki mâzeretini Mısır ekâbir-i nisvânına göstermek istediği halde onlara ziyafet çekip kendilerine son derecede ikram ve in’âmda bulunmuştu. Maksad-ı hakîkîsi onlara ziyafet değil, bunu vesile ederek Yûsuf aleyhisselâmı onlara gösterip âşıklıktaki özrünü ispat etmektir. Ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhümâ da maksad-ı hakîkîsi pederini nâsın nefret ve teşe’ümünden sıyânet olduğu halde bundan hiç bahsetmeyip yalnız kıraatini cemaate ismâ edemeyeceğinden bahsediyordu. Maksada vüsûl için ziyâde-i ilhâhta da Züleyhâ’ya benzediğinden buradaki teşbih daha kuvvetli düşmüştür. “*Sâhibe-i Yûsuf*” demek varken “*savâhib-i Yûsuf*” buyurulması yani müfred yerine lafz-ı cem’in istimal buyurulması lisân-ı Arab’da cins murat edilerek yerine göre mecaz olan bir tarz-ı beyandır. Burada “Sizler sâhibe-i Yûsuf Züleyhâ cinsinden kadınlar gibisiniz” demek olur.

132 Mûsâ b. Ebû Âişe rivayetinde, فَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ تِلْكَ الْأَيَّامَ ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَدَ فِي “Ebû Bekir radiyallahu anh o günlerde namaz kıldırıldı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vücûd-i mübâreklerinde hiffet hissedip...” {B687 Buhârî, Ezân, 51.} denildiğine göre birkaç gün namaz kıldırılmışlardır. Bu müddetin üç gün olduğu Enes radiyallahu anh rivayetinden anlaşılmıştı. Buhârî’nin diğer rivayetinde de, “Namaz vaktini haber veren Bilâl radiyallahu anh Ebû Bekir radiyallahu anha gelip ‘Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz kılmayı sana emrediyor’ dedi. Ebû Bekir –ki rakîku’l-kalb bir kimse idi– ‘Yâ Ömer! Sen kıldır’ dedi. Ömer radiyallahu anh da buna, ‘Sen ehaksın’ cevabını verdi” denilmiştir. Sıddîk’ın Fârûk’a o teklifte bulunması tevazuan olduğu gibi Âişe radiyallahu anhânın dediği gibi mağlûb-i girye olarak kıraat ile tekbîrâtı cemaate duyuramam mülâhazasından ileri gelmiş olması da muhtemeldir. Bazıları da teklif buyurulan imâmet-i suğrâdan imâmet-i kübrâ mânasını istihraç ve öyle bir bâr-ı gîrân altına girmekteki muhatarayı istizam edip Hazreti Fârûk’un kuvvet ve celâdeti buna kâfi geleceğini tahmin etmesinden nâşi idi diyor. Nitekim kendisine biat teklif edildiği esnada ya ona, ya Ebû Ubeyde b. Cerrâh radiyallahu anhümâya biat edilmesini tavsiye etmişti.

Ebû Dâvûd'un Abdullah b. Zem'a radiyallahu anhtan rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Ebû Bekir'e söyleyin, namazı kıldırın*" buyurdıkları zaman Abdullah b. Zem'a radiyallahu anh haber vermeye çıkmış. Cemaat içinde Ömer radiyallahu anhı görmüş. Ebû Bekir radiyallahu anhı orada hâzır bulmadığı için Ömer radiyallahu anha, "Kalk da namazı sen kıldır" demiş. Hazreti Fârûk mihraba geçmiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onun sesini işitince, *يَا أَيُّهَا بَكْرُ؟ يَأْتِي اللَّهَ ذَلِكَ وَالْمُسْلِمُونَ* "*Ebû Bekir nerede? İşin böyle olmasını Allah da istemez, müslümanlar da!*" buyurup hemen Ebû Bekir radiyallahu anhın arkasından adam koşturmuşlardır. Ebû Bekir radiyallahu anh o namaz kıldıktan sonra gelebilmiş ve ondan sonra da hep o kıldırmıştır. {D4660 Ebû Dâvûd, Sünne, 11.} Bu hadisin mazmunundan imâmet-i suğrâya geçirilmesinin imâmet-i kübrâya mukaddime olduğu hakkındaki te'vilin sıhhati tebeyyün etmektedir. İki hadis beynindeki münâfâtı refetmek pek mümkündür. Buhârî hadisinde Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddîk'a Bilâl vasıtasıyla gönderildiğinden bahsolunan haber, Abdullah b. Zem'a'nın teklifi üzerine Ömer radiyallahu anhın namaz kıldırmasından sonra bâliğ olmuş olabilir.

133 Bu iki kimsenin biri 149 ve 397. hadislerde tasrih edildiği üzere amm-i mükerrem-i nebevî Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh, diğeri de ibn-i amm-i celîl-i Mustafavî Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtır. Bir rivayette ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhânın mevlâtı Büreyre {Mütercim özellikle bu şekilde harekelediği için aynen bırakılmıştır. Ancak meşhur olan, bu ismin "Berîre" şeklinde okunmasıdır.} radiyallahu anhâ ile Nûbe isminde bir abd-i esveddir. Hâfız Zehebî bu, Nûbe'yi sahâbiyyâtтан biri olmak üzere gösteriyor ki buna nazaran iki câriyeye istinat ederek hâne-i saâdetlerinden mescidi teşrif buyurmuş oluyorlar. Dârekutnî'nin rivayetine nazaran Üsâme b. Zeyd ile Fazl b. Abbas radiyallahu anhüme, Müslim'in rivayetine nazaran da Fazl b. Abbas ile Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhüme dayanarak mescide çıkmışlardır. Rivâyâtı telif için Nevevî'nin beyanına göre maiyyet-i nebeviyyede hâne-i saâdet dahilinde Büreyre ile Nûbe, hâne-i saâdet kapısından mihraba kadar da Abbas ile Ali radiyallahu anhüm bulunmuş olacaktırlar. Ancak Dârekutnî ile Müslim'in rivayetlerine bakılacak olursa iğmâdan yani baygınlıktan sonra mescide teşrîf-i risâletpenâhî iki kere vâki olmuş oluyor. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî, İmam Şâfiî'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem maraz-ı mevtinde mescid-i şerifte bir defadan ziyade namaz kıldırılmamışlardır" dediğini beyan ediyor. Bu da kaiden kıldıkları namazdır ki Ebû Bekir bunun ibtidâsında imam iken ilk rek'atın esnâ-yı kıraatinde me'mûm olmuş ve nâsa tekbirleri o isma' etmiştir.

134 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yâr-ı gârı Sıddîk-ı A'zam'ın sol tarafında "*Beni oturtunuz*" diye ferman buyurdular. Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhtan olan rivayette bu namazda Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem imâmet, hatta Ebû Bekir'in okuduğu sûreyi bıraktığı yerden kıraate devam buyurmuşlardır (424. hadise de müracaat). Bu namaz Âişe radiyallahu anhânın tasrih ettiği üzere bir öğle namazı idi.

135 A'meş'in sözünden de Âişe radiyallahu anhânın -397.- diğer hadisinde de bu namazda imamın İmâmü'l-müttakîn aleyhi's-salâtü ve's-salam efendimiz olduğu ve teşriflerinden sonra Ebû Bekir radiyallahu anhanın hizmeti yalnız tebliğden ibaret kaldığı anlaşıyor. Ancak diğer bir rivayette, إِنَّ أَبَا بَكْرٍ صَلَّى بِالنَّاسِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّفِّ خَلْفَهُ "Ebû Bekir radiyallahu anhanın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisinin ardında safa dahil oldukları halde namazı kıldırdı." {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 55, no: 1620.} Tirmizî'nin حسن kaydıyla olan rivayetinde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefatlarıyla nihayetlenen marazlarında Ebû Bekir'in arkasında kâiden namaz kıldılar" {T362 Tirmizî, Salât, 151.} hadisi ile Enes radiyallahu anhtan حسن kaydıyla mervî diğer rivayetinde de, "Marazları esnasında üzerlerindeki sevb ile müteveşşih yani sarınmış oldukları halde Ebû Bekir'in arkasında kâiden namaz kıldılar" {T363 Tirmizî, Salât, 151.} denildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Hazreti Sıddîk'a iktidâ buyurmuş oldukları anlaşıyor. Hulâsa bazı râviler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in oturdukları yerde imam olarak, diğer râviler de yine oturdukları yerde me'mûm olarak kıldıklarını söylüyorlar. Her iki taraftaki râvilerin ehl-i hıfz ve itkân olduklarına bakanlar son maraz-ı nebevî esnasında mescide iki defa çıkmış olup birinde imam, diğerinde me'mûm olmuş oldukları cihetini daha kavi görüyorlar.

Gazavât-ı seniyyelerinin âhiri olan Tebûk Gazvesi'nde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bir defa salât-ı fecri Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhanın arkasında kılmış olduklarını Müslim rivayet ediyor. Dârekutnî de Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan merfûan, مَا مَاتَ نَبِيٌّ حَتَّى يُؤْمَهُ رَجُلٌ مِنْ قَوْمِهِ "Hiçbir nebî, kavminden biri kendisine imam olmadıkça âlem-i ukbâya intikal etmemiştir" {DK1077 Dârekutnî, *Sünen*, I, 281.} hadisini rivayet eder.

136 Tirmizî'deki rivâyâtın birinde Ebû Bekir radiyallahu anhanın sağ tarafında oturdukları tasrih ediliyor ki bu söz me'mûm olduklarına îmadır (149, 293, 388, 394, 395. hadislerle de müracaat).

وَعَنْهَا رَوَايَةٌ قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ وَاشْتَدَّ وَجَعُهُ اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجُهُ أَنْ يُمَرِّضَ فِي بَيْتِي فَأْذَنَ لَهُ وَبَاقِي الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ آفَاءً.

TERCÜMESİ

Diğer rivayette yine Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in hastalığı ağırlaşp da ağrısı iştîdâd ettiği zaman benim evimde bakılmak üzere zevcât(-ı tâhirât)ından izin istedi. Onlar da izin verdiler. Hadisin bakiyesi demincek geçti idi.¹³⁷ {B665 Buhârî, *Ezân*, 39.}

137 387. hadise işarettir. 149. hadisin başlangıcı da aynen buradaki elfâz ile eda olunmuştur. Buradaki hadisin senedine dahil olan Ubeydullah b. Abdullah der ki: Âişe radiyallahu anhânın bu dediğini İbn Abbas radiyallahu anhümâyâ söyledim. “Âişe’nin ismini söylemediği kimsenin kim olduğunu bilir misin?” dedi. “Hayır” dedim. O, Ali b. Ebû Tâlib’dir diye haber verdi.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ خَطَبَ النَّاسَ فِي يَوْمٍ ذِي رَدْعٍ ¹³⁸ فَأَمَرَ الْمُؤَذِّنَ لَمَّا بَلَغَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ قَالَ قُلِ الصَّلَاةُ فِي الرَّحَالِ فَنَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ فَكَأَنَّهُمْ أَنْكَرُوا فَقَالَ كَأَنَّكُمْ أَنْكَرْتُمْ هَذَا إِنَّ هَذَا فَعَلَهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ إِنَّهَا عَزْمَةٌ وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أُخْرِجَكُمْ. ¹³⁹

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki:¹⁴⁰ Çamurlu bir günde nâsa (cuma) hutbe(sini) irat edeceği sırada müezzine حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ ye gelince فِي الرَّحَالِ yani “Namaz evlerde kılınacak!” diye nidâ etmesini emretmiş, (bunun üzerine) nâs (bu sözden) hoşlanmamış gibi birbirlerine bakışmışlar. (İbn Abbas radiyallahu anh) demiş ki: (Ne o?) Galiba bunu siz beğenmediniz. (Halbuki) bunu –Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi kastederek– benden (çok) hayırlı olan bir zat yapmıştır. Bu (yani cuma namazı) mütehattim ve vâcip (bir şey)dir. Ben ise sizi (olduğunuz yerlerden) çıkarmak istemedim.¹⁴¹ {B668 Buhârî, Ezân, 41.}

138 Bir rivayette ذِي رَدْعٍ.

139 Bir rivayette أَنْ أُخْرِجَكُمْ.

140 Bunun nazîri olan 373. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisine ve havâşîsine müracaat.

141 Hâ-i mühmele ile أَنْ أُخْرِجَكُمْ rivayetine göre “Sizi günaha sokmak istemedim” demektir. Buhârî’nin diğer tarikten rivayetinde bu mânayı müeyyid olarak وَتَدُوسُونَ فَتَحِيُونَ “Sizi günaha sokmak istemedim ki gelip tâ dizlerinize kadar çamura batmış olacaktınız” {B668 Buhârî, Ezân, 41.} denilmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ cemaate gelmiş olanlarla iktifa buyurarak cumayı ikâme etmek, gelmemiş olanları da zahmetten kurtarmak istemişlerdir. Cemaate gelmeyenler tabii evlerinde zuhru eda ile iktifa ederler.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِنِّي لَا أَسْتَطِيعُ الصَّلَاةَ مَعَكَ وَكَانَ رَجُلًا ضَخْمًا فَصَنَعَ لِلنَّبِيِّ ﷺ طَعَامًا فَدَعَاهُ إِلَى مَنْزِلِهِ فَبَسَطَ لَهُ حَصِيرًا وَنَضَحَ طَرَفَ الْحَصِيرِ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَكَعَتَيْنِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ آلِ الْجَارُودِ لِأَنَسٍ أَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي الضُّحَى قَالَ مَا رَأَيْتُهُ صَلَّاهَا إِلَّا يَوْمَئِذٍ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Ensardan biri¹⁴² “(Yâ Resûlellah!) Ben seninle namaz kılmaya gelemiyorum” dedi. O zat şişman bir kimse idi.¹⁴³ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için taam pişirip hânesine davet etti.¹⁴⁴ Bir hasır yayıp kenarına su serpti.¹⁴⁵ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de o hasırın) üzerinde iki rek’at namaz kıldırdı.¹⁴⁶ Âl-i Cârud’dan (bunu işiten) biri¹⁴⁷ Enes radiyallahu anha, “Nebî-i Muhterem sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kılar mı idi?” diye sordu. O da “O günden başka kıldığını görmedim” dedi.¹⁴⁸ {B670 Buhârî, Ezân, 41.}

.....

142 Bu zatın kim olduğu elyevm sarîhan mâlûm değildir. Kıssa 268. Mahmûd b. Rebî’ radiyallahu anhtan mervî hadisteki kıssaya müşâbih olduğu için bu zatın İtbân b. Mâlik radiyallahu anh olduğunu söyleyen olmuşsa da, İbn Mâce rivayetinde Enes b. Mâlik’in amcalarından biri olduğu söyleniyor. Halbuki İtbân, eğerki müşârûn ileyh Enes gibi Hazrecî ise de onun amcası değildir. Meğer ki hem kabile ve daha yaşlı olmak dolayısıyla râvi ona mecazen amm ıtlak etmiş ola!

143 Demek ki cemaate gidemeyecek kadar şişman olanlar da mazurîn sınıfına dahil imişler. Bu zatın İtbân olduğu sabit olaydı 268. hadis delâletiyle hem semîn, hem darîr olarak iki özrü varmış demek iktiza eder. Cemaate devamdan mani olan a’zâr müteaddittir. İbn Hibbân *Sahîh*’inde bunları kütüb-i sünende araştırdığını ve ona bâliğ olduğunu söylüyor:

1. Gidemeyecek kadar hasta olmak, 2. Akşam namazı kılınırken akşam yemeği hazır olup önüne konmuş olmak, 3. Bazı ahvalde insana ârız olan nisyan, 4. Müfrit şişmanlık, 5. İnsanın nefsince hâceti olmak ki –Allahu a’lem– esnâ-yı davette kazâyı hâcet ıztırârı olacak, 6. Mescide giderken nefis ve malı için korkmak, 7. Berd-i şedîd, 8. Ezâ verecek derecede yağmur, 9. İçinde gezinmek, havf-ı nefsi mûcip olan zulmet, 10. Sarmısak, soğan, kürrâs yani Âsım’ın tefsirince pırasa yemiş bulunmak.

144 Davete icâbet müstehap, bazılarınca vâciptir.

145 Efdal olan doğrudan doğruya toprak üzerinde namaz kılıp secde ederken alnını toprağa getirmektir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin Muâz b. Cebel radiyallahu anha, عَفَرَ وَجْهَكَ بِالتُّرَابِ “Yüzünü toprağa bula!” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, Umde, IV, s.109.} buyurması da bu efdaliyete delildir. Ancak hasır ve nebâtî olan herhangi bir yaygı üzerinde namaz kılmakta kerahet olmadığı da emr-i icmâîdir. Yalnız Ömer b. Abdülazîz tevâzuân-lillâh hasır üzerinde namaz kılmazdı. Hayvan derileri ve hayvan tüylerinden mâmul yaygılar üzerinde namaz kılmanın hükmü beyne'l-ulemâ muhtelefün fihtir. Bu kıssada hasır kenarının hafifçe ıslatılması ya tathîri için ya da sertliğini gidermek için olmuştur (248. hadise de müracaat).

146 Demek ki tatavvu namazını cemaatle de kılmak câiz imiş.

147 Buhârî, İbn Mâce ve İbn Hibbân'ın diğer senedlerle rivayetlerinden bu zatın Abdülhamîd b. Münzir b. Cârûd olduğu anlaşıyor.

148 Duhâ namazı kılmak müstehaptır. Buhârî'nin 30. Ümmü Hânî radiyallahu anha hadisinde de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin sekiz rek'at duhâ namazı kıldıkları ihbar ediliyor. Ebû Dâvûd'un rivayetine nazaran her iki rek'atta bir selâm vermek üzere sekiz rek'at kılmışlardır. Halbuki buradaki hadiste Enes radiyallahu anha bu namazı yalnız bir defa, onu da iki rek'at olarak kıldıklarını haber verdiği gibi Âişe radiyallahu anhadan, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kılarlar mı idi?” diye vâki olan suale, “Hayır, meğer ki bir seferden teşrif buyurula!” cevabını vermiştir {M1660 Müslim, Müsâfirîn, 75}. Müslim rivayetinde de, مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي سُبْحَةَ الضُّحَى “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ neflini kıldıklarını görmedim” {M1662 Müslim, Müsâfirîn, 77.} demiştir. Görünüyor ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri bu namazı, câlib olduğu faziletten dolayı ahyânen kılar, çok kere de farz olur korkusuyla terk buyururlarmış. Hazreti ümmü'l-müminînin ahyânen kılınan bu namazdan haberdar olması da pek mümkündür. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri alelekser duhâ vakitlerinde tedbîr-i umûr-ı müslimîn için ya mescid-i şerif yahut başka bir yere teşrif buyurur, bazan da seferde bulunurlardı. Buna bir de kasm dolayısıyla Hazret-i Âişe'nin hücresinde dokuz günde bir ancak bulunabildiklerini ilâve edersek nefyetmesinin vechi daha kolay meydana çıkar. Yahut bu sözünü ale'd-devâm kılmazlardı mânasına söylemiş olabilir. Nitekim bir rivayette, كَانَ يُصَلِّيَهَا أَرْبَعًا “Duhâ namazını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dört rek'at olarak kıları” {BS5016 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 72.} demiş olması bu son ihtimali takviye eder. Maahâzâ İbn Ömer radiyallahu anhumânın duhâ namazı hakkında bid'attır dediği de turuk-ı sahîha ile sabit olmuştur. Lâkin bu da İbn Ömer radiyallahu anhumânın bu fi'l-i Nebîden haberdar olmadığına yahut tezahür suretiyle mescidde kılınması ya da bu namaza muvâzabet edilmesi bid'attır demek istemiş olduğuna mahmûldür. Her ne hal ise cumhur, salât-ı duhânın müstehap olduğuna kâildir. İbn Mes'ûd ile İbn Ömer radiyallahu anhumun bu hususta tevakkuf ettikleri rivayeti de vardır. İbn Ebû Şeybe'nin Mevrak'tan rivayetinde şöyle bir muhâvere vardır: “İbn Ömer'e duhâyı kılar mısın?” diye sordum.

- “Hayır” dedi.
- “Ömer kılar mı idi?”
- “Hayır.”
- “Ebû Bekir kılar mı idi?”
- “Hayır.”
- “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kılar mı idi?”
- “Zannetmem” (230. hadis in hâşiyesine de müracaat).

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا قَدَّمَ¹⁴⁹ الْعِشَاءَ فَأَبْدِءُوا بِهِ قَبْلَ أَنْ تُصَلُّوا صَلَاةَ الْمَغْرِبِ وَلَا تَعْجَلُوا¹⁵⁰ عَنْ عَشَائِكُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Akşam yemeğiniz önünüze konduğu vakit, akşam namazını kılmadan yemeye başlayınız. Acele edip de yemeğinizi bırakmayınız.¹⁵¹ {B672 Buhârî, Ezân, 42.}

.....

149 Bu babda vârit olan rivâyâtın ekserinde إِذَا وَضِعَ bazılarında da إِذَا حَضَرَ dır.

150 Bir rivayette وَلَا تَعْجَلُوا , diğer rivayette وَلَا تُعْجَلُوا .

151 Burada mevzubahis olan namaz akşam namazıdır. Halbuki yine *Buhârî*'de Âişe radiyallahu anhanın merfûan rivayetinde, إِذَا وَضِعَ الْعِشَاءُ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ “*Yemek konup namaz ikâmet edildiğinde...*” {B671 Buhârî, Ezân, 42.} lafzı ile vârit olduğundan salât-ı mutlaktır ve akşam namazından başkasına da masruf olabilir. Ancak hadis hadisi müfessir olduğu için bazılarınca mutlaka mukayyede hamletmek râcih olur. Diğerlerine göre mağribin zikri hasr ifade etmez. Çünkü oruçsuz olan aç kimsenin oruçludan ziyade iştihâsı olabilir. Yine *Buhârî*'de İbn Ömer radiyallahu anhumâdan iki rivayet daha vardır ki birinde وَلَا يَعْجَلُ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْهُ “*Yemekten fâriğ oluncaya kadar acele etmesin*”, {B673 Buhârî, Ezân, 42.} diğerinde فَلَا يَعْجَلُ حَتَّى يَقْضِيَ حَاجَتَهُ وَإِنْ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ “*Namaz ikâme edilmiş olsa bile işini bitirinceye kadar acele etmesin*” {B674 Buhârî, Ezân, 42.} denilmiştir. Hatta İbn Ömer radiyallahu anhumânın önüne yemek konurken ötede namaz ikâme olunduğu ve imamın kıraatini işittiği halde yemeği bırakıp da namaza gitmediğini Buhârî mevsûlen naklediyor. Sahih olan bir rivayette de, إِذَا وَضِعَ الْعِشَاءُ وَأَخَذُكُمْ صَائِمٌ “*Herhanginiz sâim olduğu halde akşam yemeği önüne konursa...*” {İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 422, no: 2068.} denilmiştir de *Müslim*'deki aynı rivayette bu ziyade yoktur.

Taâm-ı hâzırın salâta takdimi hakkındaki bu emir, cumhura göre nedb içindir. Bazıları ise vücûba hamletmişlerdir ki Dâvûd ez-Zâhirî bu cümledendir. Ona göre biri akşam taamı önünde iken namaz ikâme olunursa yemekten evvel namaza durması câiz olmaz. Şayet durursa namazı bâtil olur. Emir ister nedbe ister vücûba hamledilsin, hikmeti, salâttaki huşû'un fazileti, o salâtı evvel-i vaktinde kılmaktaki faziletten büyük olmasındadır. Hatta bazıları yemeğe iştiâ ziyade iken namaza durmanın kerahetine bile kâil olmuşlardır. Çünkü bu takdirde kalp –namazdan maksudun bizzat olan– huşûdan mahrum olarak nefsin derdi ile meşgul olmuş olur. Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhin, مِنْ فَقِهِ الْمَرْءُ إِقْبَالَهُ عَلَى حَاجَتِهِ حَتَّى يُقْبَلَ عَلَى صَلَاتِهِ وَقَلْبُهُ فَارِعٌ “İnsanın namaza ferâğ-ı kalb ile teveccüh edebilmek için hacetini görmesi kemâl-i fikhî cümlesindendir” dediğini Buhârî ta’lîkan rivayet ediyor. Buna hazz-ı abdi, Hak celle ve alânın hakkına takdim mânasını verenler yanılırlar. Bunda bilakis âbid olanların gayri meşgûl-i kalb ile huzûr-ı Hak’a girebilmelerini temin için hakkullahı sıyânet vardır. Salâtı taama takdim etmekteki kerahet de mutlak değildir. Bu kerahet vakt-i salât geniş olduğuna göredir. Yemeği yediği takdirde namaz vakti geçecek derecede dar olursa namazı tehir etmek câiz olmaz. Ancak böyle olan namazı sonradan iade müstehaptır. Ashâb-ı Ebû Hanîfe’den menkul bir veçhe göre vakit geçse de taamı takdim eder. Zira namazdan maksut olan şey huşûdur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أُنْتَهَى سُلْتُ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ مَا كَانَ يَصْنَعُ فِي بَيْتِهِ قَالَتْ كَانَ يَكُونُ فِي مَهْنَةٍ أَهْلِهِ¹⁵² تَعْنِي فِي خِدْمَةِ أَهْلِهِ¹⁵³ فَإِذَا خَضَرَتِ الصَّلَاةُ¹⁵⁴ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Müşârün ileyhâya Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hâne-i saâdetlerinde ne işle meşgul olduklarını sordular. “Kendi ehl-i beytlerinin hizmetinde bulunurlardı. Namaz vakti gelince namaza çıkarlardı” cevabını vermiş.¹⁵⁵ {B676 Buhârî, Ezân, 44.}

.....

152 Bir rivayette فِي مَهْنَةٍ بَيْتِ أَهْلِهِ.

153 أَهْلِهِ¹⁵² تَعْنِي فِي خِدْمَةِ أَهْلِهِ cümlesi Buhârî’nin şeyhi Âdem b. İyâs’ın ziyadesi olup daha evvelki أَهْلِهِ¹⁵² lafızlarını tefsîren irat olunmuştur.

154 Diğer rivayetteki, فَإِذَا سَمِعَ الْأَذَانَ ezanı işitince demektir.

155 Evinin işi ile meşgul olan bir kimsenin namaz ikâme olununca hemen çıkmak lâzım geleceğini ifhâm için sevk edilmiş bir hadis olup zımnında Seyyidü’l-âlemîn ve fahrü’l-müslimîn efendimiz hazretlerinin –en küçük hizmetine herkes canfedâ olmak isterken–

ehlinin hizmeti ile meşgul olmakla gösterdikleri fart-ı tevâzu da meydana çıkıyor. Âişe radiyallahu anhânın *Şemâil-i Tirmizî*'deki lafzı şudur: مَا كَانَ إِلَّا بَشَرًا يَفْلِي نَوْبُهُ وَيَحْلِبُ شَأْنُهُ وَيَخْدُمُ “O da her ferd-i beşer gibi bir ferd idi. Elbisesini temizler, davarını sağlar, kendi hizmetçiğini görürdü.” {TŞ343 Tirmizî, *Şemâil*, 154.} İbn Hibbân ile Ahmed b. Hanbel rivayetlerinde, يَخِيْطُ نَوْبَهُ وَيَخْصِفُ نَعْلَهُ “*Elbisesini diker, nalınlarını diker*”, {HM25415 İbn Hanbel, VI, 121.} İbn Hibbân'ın naklinde ziyade olarak, وَيَرْقَعُ دَلْوَهُ “*Meşin kovasını yamar*” {İbn Balabân, *el-İhsân*, XII, 490, no: 5676.} denilmiştir. Hâkim'in *İklîl*'deki rivayetinde, مَا رَأَيْتُهُ ضَرَبَ يَدَيْهِ: امْرَأَةً وَلَا خَادِمًا “Eliyle ne bir kadına ne bir hizmetkâra vurduğunu görmüş değilim” demiştir. {Söz konusu eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir. Ancak rivayet, manayı bozmayan küçük lafız farklılıklarıyla temel hadis kaynaklarımızda mevcuttur. Bkz: M6050 Müslim, Fezâil, 79.} Sallallahu aleyhi ve sellem.

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ إِنِّي لِأُصَلِّيَ بِكُمْ وَمَا أُرِيدُ الصَّلَاةَ
أُصَلِّيَ كَيْفَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Huveyris (el-Leysî)¹⁵⁶ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Asıl) arzum namaz kılmak olmadığı halde¹⁵⁷ size namaz kıldıracağım. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi nasıl namaz kılar gördümse öyle kıldıracağım.¹⁵⁸ {B677 Buhârî, Ezân, 45.}

156 Bu, Mâlik b. Huveyris radiyallahu anh 371 ve 372. hadislerin râvisi olup orada zikreylediği üzere صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي “*Beni nasıl namaz kılar görüyorsanız öyle kılınız yahut kıldırınız*” {B631 Buhârî, Ezân, 18.} hadîs-i şerifini de rivayet eden odur.

157 “Namaz kılmak arzum olmadığı halde” sözünden, kurbet niyeti olmaksızın namaz kılmak gibi bir mâna istişmâm olunursa da maksat o değildir. Çünkü böyle olan namaz sahih olamaz. Farz eda edilecek zaman olmadığı yahut vakit farzını kılmış olduğum halde mahzâ size tâlim için bir namaz kılıp bunu vesîle-i kurbet ittihaz edeceğim demek istemiştir.

158 *Buhârî*'de bu hadîs-i şerif, – Eyyûb es-Sahtiyânî tarikinden mervîdir. Eyyûb, Ebû Kılâbe'den, o da Mâlik b. Huveyris radiyallahu anhtan rivayet ediyor. Ebû Kılâbe demiştir ki: Mâlik b. Huveyris bizim şu mescidimize –ki Basra Mescidi idi– geldi. ve “Asıl arzum.., (metindeki ibare)” dedi. –Eyyûb der ki: Ebû Kılâbe'ye Mâlik'in nasıl kıldırıldığını sordum. “Bizim şeyhimiz gibi” cevabını verdi ki o şeyh birinci rek'atta sücûddan başını kaldırdıktan sonra ve ayağa kalkmadan evvel otururdu. Ebû Kılâbe'nin bu şeyhi “Ebû Büreyd yahut Ebû

Yezîd” Amr b. Selime radiyallahu anh olduğu Buhârî’nin diğer rivayetinde gösterilmiştir. Bir diğer rivayette ise Ebû Kılâbe şöyle diyor: Mâlik b. Huveyris ashabına, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in namazını size göstereyim mi?” dedi. Bunu söylerken henüz namaz vakti değildi. Mâlik ayakta durdu. Sonra rûkûa varıp tekbir aldı. Sonra başını kaldırdı. Azıcık durduktan sonra secdeye vardı. Sonra başını kaldırıp azıcık durdu ve şeyhimiz Amr b. Selime’nin namazı gibi kıldırdı.

Râvi Eyyûb es-Sahtiyânî der ki: Amr b. Selime başkalarında görmediğimiz bir şeyi yapıyordu. Yani üçüncü ile dördüncü rek'atlar arasında otururdu. Ebû Kılâbe rivayetine devam ederek Mâlik'in âtîdeki sözleri söylediğini haber veriyor: Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in nezdine gelip bir müddet ikâmet ettik. Bize *لَوْ رَجَعْتُمْ إِلَىٰ أَهْلِيكُمْ صَلُّوا صَلَاةَ كَذَا فِي حِينِ كَذَا. فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَدِّ أَحَدُكُمْ وَلِيُّكُمْ أَكْبَرُكُمْ* “Ehl ü iyâlinizin yanına dönseniz! Filân namazı filân vakitte, falan namazı da falan vakitte kılınız. Namaz vakti geldiğinde biriniz ezan okusun. En yaşlınız da size imam olsun” {B819 Buhârî, Ezân, 40.} buyurdu.

Bu hadislerde en ziyade câlib-i dikkat olan “*celse-i istirahat*” meselesidir ki birinci ile ikinci, üçüncü ile dördüncü rek’atlar arasında secdeden başını kaldırdıktan sonra biraz oturup ondan sonra ayağa kalkmaktır. Bu, İmam Şâfiî’ye göre müstehaptır deniliyorsa da *el-Üm*’de kendisi, “İkinci secdeden sonra kalkar” diyor da “Oturur” demiyor. Bazı ashâb-ı Şâfiî “İhtiyar yahut zayıf olursa celse-i istirahatı eder ve ellerini yere dayayıp kalkar” demişlerdir. Diğerleri de bu celseyi tanımazlar. Ebû Hanîfe’nin, Süfyân es-Sevrî’nin, İshak b. Râhûye’nin kavilleri de budur. İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Ömer, Ali radiyallahu anhüm ile Ebüz-Zinâd ve Nehaî’den de bu kavil mervîdir. Mesrûk, Mekhûl, Atâ, Hasan-ı Basrî de oturduktan sonra dayanıp kalkmak taraftarıdır. İbn Ömer’den, Mâlik’ten, Ahmed b. Hanbel’den her iki re’ye muvâfık gelecek rivayetler vardır. Celse-i istirahat taraftarlarının hücceti Mâlik b. Huveyris’in bu hadisidir. Muhalifleri de, “Medîne-i Münevvere’de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem on sene, Ebû Bekir, Ömer, Osman, birçok sahâbe ve tâbiîn radiyallahu anhüm ecmaîn senelerce namaz kılmış ve kıldırmış oldukları halde nasıl olur da Medine ahalisi topu topu yirmi gün orada kalmış olan Mâlik b. Huveyris’in haber verdiği böyle bir kaziyyeden bîhaber olurlar? Bu olsa olsa Mâlik b. Huveyris’in iktidâsı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bir ârıza-i bedeniyeye ile musâb oldukları bir zamana müsâdîf olmuş olması ile te’vil olunabilir” diyorlar.

فَقُلْتُ لِحَفْصَةَ قَوْلِي لَهُ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ إِذَا قَامَ فِي مَقَامِكَ لَمْ يُسْمِعِ النَّاسَ مِنَ الْبُكَاءِ فَمُرْ عُمَرَ
فَلْيُصَلِّ لِلنَّاسِ فَفَعَلَتْ حَفْصَةُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَهْ إِنَّكَ لَأَتَنَّ صَوَاحِبُ يُوسُفَ مُرُوا
أَبَا بَكْرٍ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ فَقَالَتْ حَفْصَةُ لِعَائِشَةَ مَا كُنْتُ لِأُصِيبَ مِنْكَ خَيْرًا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan mervî *بِالنَّاسِ بِأَبَا بَكْرٍ* hadisi ki yukarıda 387. olarak geçmişti. Bu rivayete göre de (Ümmü'l-mü'minîn hazretleri) şöyle diyor: (Yâ Resûlellah!) Ebû Bekir, senin makamında (yani namaz kıldırдың mihrapta) durursa ağlamaktan (kıraati) nâsa işittiremez- Ömer'e ferman buyur da nâsa o kıldırırsın" dedim.

Âişe radiyallahu anhâ der ki: Hafsa (radiyallahu anhâ)'ya da "Ebû Bekir senin makamında durursa ağlamaktan (kıraati) nâsa işittiremez. Ömer'e ferman buyur da nâsa o kıldırırsın de!" dedim. Hafsa (dediğimi) yaptı. Onun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Yeter, (sus,) Yûsuf (aleyhi's-salâtü ve's-selâm)ın savâhibi şüphesiz ki sizlersiniz. Ebû Bekir'e söyleyin (diyorum) halka namazı o kıldırırsın" buyurdu.

Bunun üzerine Hafsa radiyallahu anhâ, Âişe radiyallahu anhâya, "(Zaten) senden bana hayır gelecek değildi" di(ye canının sıkıldığını izhar et)ti.¹⁵⁹ {B679 Buhârî, Ezân, 46.}

.....

159 149, 292, 293, 387, 395 ile 397. hadisler de müracaat. *Buhârî*'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî rivayetinde de bu macera nakledildikten sonra müşârün *فِي النَّاسِ* *فَاتَاهُ الرَّسُولُ فَصَلَّى* *بِالنَّاسِ* "Ebû Bekir'e haberci geldi ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hayatında nâsa namaz kıldırđı" {B678 Buhârî, Ezân, 46.} diyerek Ebû Bekir radiyallahu anhnın efdal-i ümmet olduğuna işaret ettiği gösteriliyor. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh bu sözü Ebû Bekir es-Sıddık radiyallahu anhnın imâmet-i suğrâya takdiminden imâmet-i kübrâya ehakkıyetini istidlâl ettiğini anlatmak için söylemiştir.

İmâmete evlâ olan kimdir? Meselesi beyne'l-ulemâ muhtelevün fihtir. Ebû Hanîfe ve Mâlik ile cumhûr-ı ulemâ "*efkah*" olanın ehak olduğuna kâillerdir. Ebû Yûsuf ile Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ise "*akra*" olanı tercih etmişlerdir ki bu, İbn Sîrîn ile Şâfiyye'den bazı ulemânın da kavlidir. Ulemâ-yi Hanefiyye'ye gelince onlar imâmet, namaz câiz olacak kadar kıraatten behremend olmak şartıyla "*sünnete a'lem*" olanın yani fıkıh ile ahkâm-ı şer'iyyeyi en çok bilen hakkıdır derler ki bu da aşağı yukarı efkah demeye varır. Atâ b. Ebû Rebâh, Evzâî, Mâlik, Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. *Akra*'dan

murat suver ve âyât-ı Kur'âniyye'yi en çok ezberlemiş olan mânasına geldiği gibi Ebû Yûsuf'un tefsirine göre ilm-i kıraate ve keyfiyyet-i edâ-i hurûfa, vakıflara en çok âşinâ olan kimsedir. Şâfiyye'den akra' olanı tercih edenlerin bazıları da bu mânaca akraı kastederler.

Akra' olanı mâadasına takdim edenler 371. hadisin hâşiyesinde Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den merfûan mervî, لِيُؤَمَّ الْقَوْمَ أَقْرَأُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى “Bir kavme, içlerinden Kitâbullah'ı en çok okuyan yani ezberlemiş olan hangisi ise o imâmet etsin” {HM17225 İbn Hanbel, IV, 122.} hadisi ile ihticâc ederler. Efkah olanı tercih eden cumhur ise bu hadisi mezheplerine muâriz bulmuyorlar. Diyorlar ki: Akraın takdimi bidâyet-i İslâm'a mahsustur. Çünkü asr-ı celîl-i nebevîde huffâz-ı İslâm yani Kur'an'ı tamamıyla ezberlemiş olanlar pek az idi. Bundan dolayıdır ki Amr b. Selime sagîr iken kavminin ihtiyarları kendisini imâmete geçirirlerdi. Sâlim radiyallahu anh da Mekke'den gelen muhâcirîne ve ensara Mescid-i Kubâ'da imâmet ediyordu. Çünkü o tarihte huffâz yoktu. Sonraları akra', efkah mürâdifi olmaya başladı. Çünkü o asr-ı mübârekte fakih olmayan kâri hemen yok gibi idi. Vâkıa Kitâbullah'ı tamamen ezbere alanların adedi mahdud idi. Fakat herkes ne ezberlemiş ise meânî ve mezâyâsı ve mutazammın olduğu ahkâm ile beraber öğrenirdi. İbn Ömer radiyallahu anhümâ sûre-i Bakara'yı on iki senede ezberlemiştir ki ashap içinde akra' olanlardan biri de o idi. Müşârün ileyh hazretleri, مَا كَانَتْ تَنْزِلُ السُّورَةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا وَنَعْلَمُ أَمْرَهَا وَنَهْيَهَا وَزَجْرَهَا وَحَلَالَهَا وَحَرَامَهَا. وَالرَّجُلُ الْيَوْمَ يَقْرَأُ السُّورَةَ وَلَا يَعْرِبُ مِنْ أَحْكَامِهَا شَيْئًا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ne zaman bir sûre nâzil olsa biz behemehâl içindeki emri, nehyi ve terhîbi, helâli, haramı bilirdik. Şimdi ise bir adam bir sûre okuyor da ahkâmından bir şey bildiği yok” {Aynî, Umde, V, 203.} demiştir. Maahâzâ akraı takdim edenler, بِالسُّنَّةِ “Kıraat hususunda müsavi olurlarsa sünneti en çok bilenleri imam olur” {D584 Ebû Dâvûd, Salât, 60.} hadisi ile temessük ederler. Hâsılı her fırkanın kendine göre sünnetten delili vardır.

İmâmet hususunda takdimi müstelzim hısâl yalnız kıraat ile ilimden ibaret olmayıp bu hısâlde tesâvî halinde diğer evsaf da aranır. Meselâ Hanefiyye'ye göre ilim ve kıraatte tesâvî halinde evra', vera'da da tesâvî halinde esenn, yaşça da tesâvî halinde ahlâkı en güzel, hüsn-i hulkta da tesâvî halinde hüsn-i halk sahibi yani en yakışıklı olan takdim edilir. Bütün hısâlde tesâvî halinde de ya kura atılır yahut kavmin ihtiyar ettiği imâmete geçilir. Bu tertip içinde esenn derken ale'l-ıtlak yaşı murat etmezler, İslâm içinde geçen sin kastedilir. Karîbü'l-İslâm olan bir ihtiyar, kadîmü'l-İslâm olan gence yalnız sinni dolayısıyla takdim edilmez. İmam Şâfiî'den de bu babda iki kavil mervîdir. Kavl-i kadîmine göre –ki esah olanı budur– ale't-tertîb eşref, sonra hicreti akdem, sonra esenn olan takaddüm eder. Diğer kavline göre ise esenn, sonra eşref, sonra hicreti akdem, sonra en ziyade temiz pak giyinmiş, daha sonra sesi en güzel olan takdim olunur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ ¹⁶⁰ فِي وَجَعِ النَّبِيِّ ﷺ الَّذِي تُوفِّي فِيهِ حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ الْإِثْنَيْنِ وَهُمْ صُفُوفٌ فِي الصَّلَاةِ فَكَشَفَ النَّبِيُّ ﷺ سِتْرَ الْحُجْرَةِ يَنْظُرُ ¹⁶¹ إِلَيْنَا وَهُوَ قَائِمٌ كَأَنَّ وَجْهَهُ وَرَقَةٌ مُصْحَفٍ ثُمَّ تَبَسَّمَ يَضْحَكُ ¹⁶² فَهَمَمْنَا أَنْ نَفْتِنَ مِنَ الْفَرَحِ بِرُؤْيَا النَّبِيِّ ﷺ فَنَكَصَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى عَقْبَيْهِ لِيَصِلَ الصَّفَّ وَظَنَّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَارَجَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَشَارَ إِلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أَتِمُّوا صَلَاتَكُمْ وَأَرْخَى السِّتْرَ فَتُوفِّي مِنْ يَوْمِهِ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Enes radiyallahu anhtan¹⁶³ rivayet olunuyor ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in vefatı ile neticelenen rahatsızlıklarında kendilerine (yani sahâbeye Mescid-i Şerîf-i Nebvî'de) Ebû Bekir (radiyallahu anh) namaz kıldırıyordu.

(Enes der ki:) Nihayet pazartesi günü olunca saf saf (sabah) namaz(ın)a durduğumuz esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hücrelerinin perdesini kaldırıp bizi temâşâyâ başladı. Ayakta duruyor ve dîdâr-ı tâbdârı varaka-i mushaf gibi (parıl parıl) parlıyordu.¹⁶⁴ Sonra tebessüm buyurarak güldü.¹⁶⁵ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi görmekle (o kadar sevindik ki) sevincimizden az kalsın namazı bozuyorduk. Ebû Bekir (radıyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namaza çıkıyor zannıyla (ilk) safa girmek için geri geri gelmeye başladı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize namazınızı tamamlayınız diye işaret buyurup perdeyi örttü, işte o gün rûh-i mübârekleri a'lâ-yı illiyyîne pervaz buyurdu¹⁶⁶ (Sallallahu aleyhi ve sellem teslimen kesiren dâimen ebedâ). {B680 Buhârî, Ezân, 46.}

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

160 Bir nüshada يُصَلَّى لَهُمْ.

161 Bir nüshada **فَنَظَرَ إِلَيْنَا**.

162 Bir nüshada تَبَسَّمَ فَضَحِكَ

163 وَكَانَ تَبَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَنِي أَنَّهُ بَيْنَ مَالِكِ الْأَنْصَارِيِّ، derken Hadisin râvisi Zührî, ... ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden hiç ayrılmamış, zât-ı şeriflerine hizmet etmiş ve sahib olmuştur” cümle-i mu'tarızasını ziyade ediyor.

164 Şârihler vech-i şebek olarak rikkat-i cild, safâ-yi beşere ve cemâl-i bârî-i nebevîyi zikrediyorlar.

165 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin tebessüm buyurup vech-i kerîm-i risâletpenâhîlerinin sevinçten parlaması, ümmetlerinin namazda buluşup ittihâd-ı kelime üzere bulunduklarından ve şerîat-ı garrâsının ikâme edilmekte olmasından neşet ediyordu.

166 *Buhârî*'de Enes radiyallahu anhtan yine bu mânada diğer bir hadis vardır ki onda Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin üç gün çıkmadıklarını söylüyor. Yine bu hadiste, "Namaz ikâme edildi. Ebû Bekir ileriye varıp mihraba geçti. Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem perdeyi mübarek eliyle şöyle kaldırdı. Vech-i pâk-i Nebî meydana çıktı ki o anda bize gözüken o dîdâr-ı tâbdâr-ı nebevîden daha hoş, daha güzel bir manzara görmüş değiliz. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Bekir radiyallahu anha 'İleriye geç!' diye mübarek elleriyle işaret buyurdu ve perdeyi indirdi. İşte ondan sonra vefat buyuruncaya kadar cemâl-i bâkemallerini bir daha görmek müyesser olmadı" diyor.

Bu hadîs-i şerif Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhın vefât-ı nebevîye kadar namazda halîfe-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem olduğunu gösterdiği gibi -Şîa'nın iddia ettiği gibi- imâmetten azil de buyurulmamış olduğunu ispat eder. Bu sabah namazı, rûh-ı mübarekleri mele-i a'lâya urûc buyurmazdan evvelki namazların sonuncusudur. İmâmet-i sugrâ ise imâmet-i kübrâya delâlet eder (149, 292, 293, 387, 394, 397. hadislere de müracaat).

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَهَبَ إِلَى بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ لِيُصْلِحَ بَيْنَهُمْ فَحَانَتْ الصَّلَاةُ فَجَاءَ الْمُؤَذِّنُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ أَتُصَلِّي لِلنَّاسِ ¹⁶⁷ فَأَقِيمَ قَالَ نَعَمْ فَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالنَّاسُ فِي الصَّلَاةِ فَتَخَلَّصَ حَتَّى وَقَفَ فِي الصَّفِّ فَصَفَّقَ النَّاسُ ¹⁶⁸ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ لَا يَلْتَفِتُ فِي صَلَاتِهِ فَلَمَّا أَكْثَرَ النَّاسُ التَّصْفِيقَ التَّفَتَ فَرَأَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ امْكُثْ مَكَانَكَ فَرَفَعَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ يَدَيْهِ فَحَمَدَ اللَّهَ عَلَى مَا أَمَرَهُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ اسْتَأْخَرَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى اسْتَوَى فِي الصَّفِّ وَتَقَدَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَتُبْتَ إِذْ أَمَرْتُكَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا كَانَ لِابْنِ أَبِي قُحَافَةَ أَنْ يُصَلِّيَ بَيْنَ يَدَيِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا لِي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرْتُمْ التَّصْفِيقَ مِنْ رَابِعِهِ ¹⁶⁹ شَيْءٌ فِي صَلَاتِهِ فَلْيُسَبِّحْ فَإِنَّهُ إِذَا سَبَّحَ التَّفَتَ إِلَيْهِ وَإِنَّمَا التَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd es-Sâidî (el-Ensârî)¹⁷⁰ radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) ıslâh-ı beyn için Benî Amr b. Avf (yurdun)a teşrif etmişti.¹⁷¹ Namaz vakti geldi.¹⁷² Müezzîn (Bilâl radiyallahu anh) Ebû Bekir (radiyallahu anh)a gelip, “Nâsa namaz kıldırır mısın, ikâmet-i salât) edeyim mi?” diye sordu. O da, “evet” dedi¹⁷³ ve namaza başladı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nâs namazda iken teşrif etti. (Safları yara yara birinci) safa vardı.¹⁷⁴ (Onu gören) cemaat el çırpıldı.¹⁷⁵ Ebû Bekir (radiyallahu anh) namazını kılarken başını çevir(ip hiçbir tarafa bak)mazdı.¹⁷⁶ (Arkasındaki) cemaat el çırpmayı çoğaltınca başını çevir(ip bak)tı¹⁷⁷ ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yerinde dur!” diye kendisine işaret buyurdu.¹⁷⁸ Ebû Bekir (radiyallahu anh) ellerini kaldırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kendisine olan bu emrinden dolayı Allah’a hamdûsenâ etti.¹⁷⁹

Sonra Ebû Bekir (radiyallahu anh birinci) safa girinceye kadar geri geri gitti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ileriye geçip namazı kıldırdı.¹⁸⁰ Namazdan çıkınca, “Ey Ebû Bekir! Sana emrettiğim vakit yerinde kalmaktan seni meneden ne idi?” diye sordu. Ebû Bekir de, “İbn Ebû Kuhâfe için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde (durup) namaz kılmak lâıyk olmaz” dedi. (Ondan sonra) Resulullah aleyhi ve sellem (cemaate dönüp), “Size ne oluyordu? El çırpmayı neden bu kadar çoğalttınız? Namazda iken her kim bir şey ârız olduğunu görürse tesbih etsin.”¹⁸¹ Tesbih ettiği vakit (elbette) kendisine (imam tarafından) iltifat ve dikkat olunur. El çırpma kadınlar mahsustur” buyurdu.¹⁸² {B684 Buhârî, Ezân, 48.}

.....

167 Bir nüshada بِالنَّاسِ .

168 Bir rivayette فَأَخَذَ النَّاسُ فِي التَّصْفِيحِ “Nâs, tasfîha başladılar” suretinde olup müteakiben Sehl radiyallahu anh, “Tasfîh nedir bilir misiniz?” dedikten sonra “tasfîh, tasfiktir yani el çırpma” demiş. {B2690 Buhârî, Sulh, 1.}

169 Bir nüshada مَنْ نَابَهُ .

170 Ensardandır. Medîne-i Münevvere’de en sona kalan sahâbî odur. İsmi Hazn b. Sa’d iken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tefeülen Sehl tesmiye buyurmuşlardır. Hazn “sert ve sarp yer”, sehl ise “düz ve yumuşak yer” demektir. İrtihâl-i nebevî sıralarında on beş yaşında olup kendisinin vefatı seksen sekiz yahut doksan bir senesindedir. Pederi Sa’d b. Mâlik radiyallahu anh da sâbıkûndan olup Bedir Gazâsı’na hazırlanırken hastalanmış ve

vefat eylemiştir. Bundan dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ganâim-i Bedir'den kendisine bir sehim ayırmışlardır.

171 Benî Amr b. Avf, Evsîler'in bir koludur. Meskenleri Kubâ'da idi. *Buhârî*'nin başka bir yerindeki rivayetinde: “Ehl-i Kubâ bir defa kavga etmişler, birbirine girip taş atışmışlardı. Keyfiyet, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ihbar edildi. *‘Haydi gidelim de barıştıralım’* buyurdular” denilmiştir {B2693 Buhârî, Sulh, 3.}.

172 Bu haber Buhârî'nin diğer rivayetine nazaran salât-ı zuhur kılındıktan sonra bâliğ olmuştur. Taberânî rivayetinde de Buhârî rivayetini teyiden, “Bilâl öğle ezanını okumuşken haber geldi” deniliyor. *Sünen-i Ebî Dâvûd*'daki rivayet de şudur: “Benî Amr b. Avf'ta bir kıtal oldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bunu haber aldı. Islâh-ı beyinleri için oraya ba'de'z-zuhr teşrif etti. Teşrif ederken de Bilâl radiyallahu anha *‘İkinci namazına kadar şayet gelemesem Ebû Bekir'e söyle namazı kıldırısın’* buyurdu...” {D941 Ebû Dâvûd, Salât, 168, 169.} Bundan, imâm-ı râtibin yani cemaate temelli imam olan kimsenin lede'l-îcâb istihlâf edebileceği istidlâl edilmiştir. Cevâz-ı istihlâf, Ebû Hanîfe ile Mâlik'in ve Ömer, Ali radiyallahu anhumâ ile Hasan-ı Basrî, Alkame, Atâ, İbrâhim en-Nehaî ve Sevrî'nin kavilleridir. Ehl-i Zâhir istihlâfî câiz görmezler. Şâfiî'den iki kavil mervîdir.

173 Bilâl radiyallahu anhin Cenâb-ı Sıddîk'tan istifhamı “Namazı evvel vaktinde eda etmek faziletini mi, yoksa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem avdetine intizar faziletini mi ihtiyar edersin?” mânasınadır. Hazreti Sıddîk da bazı rivâyâtta *إِنْ شِئْتَ* ziyadesine nazaran, “Peki, istersen kılalım” demiş oluyor. Namaza mübâşeretleri Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gecikme ihtimaline binaen hem evvel-i vakit faziletini kaçırmamak, hem de zayıfları, iş güç sahiplerini bekletmemek için idi.

174 Cemaat ayakta iken birinci safa varmak için hark-ı sufûf etmek imam hakkında câiz mâadası için mekruhtur.

175 Cemaatin el çırpması, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem teşrif buyurmuş olduklarını Ebû Bekir radiyallahu anha ihbar etmek içindi. Buna *“tasfîh”* yahut *“tasfîk”* denir. Bazı ehl-i lugata göre tasfîh “bir elin arkasını diğer elin avucuna vurup ses çıkarmak”tır. Tasfîk ise “avuçları birbirine çarpmak”tır. Namazda lede'l-hâce bunu yapmak kadınlara mahsustur. Bazılarınca sağ elin iki parmağını sol avucuna vurup ses çıkarmak diye tarif edilmiştir.

176 Çünkü bu babdaki nehy-i nebevîye vâkıf idi. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'indeki rivayete nazaran Âişe radiyallahu anha insanın namazda iltifatını Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme sormuş, *هُوَ اِخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ* *“İltifat, insanın namazından bir miktarını şeytanın kapıp aşırmasıdır”* {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 65, no: 931.} buyurulmuş.

177 Namazda iltifat menhî ise de metindeki ibareden lede'l-hâce cevazına istidlâl olunur. Bu, cumhur kavidir. Ebû Zer radiyallahu anhin rivayet ettiği *وَهُوَ الْعَبْدُ عَلَى الْعَبْدِ* *“Allah Teâlâ hazretleri kuluna namazda iken hep ikbal üzere bulunur. Tâ iltifat edinceye kadar. İltifat etti mi ondan munsarif olur”* {D909 Ebû Dâvûd, Salât, 160, 161.} hadisi, hiçbir ihtiyaç olmaksızın vâki olan iltifat hakkındadır. Aleyhi's-salâtü

ve's-selâm efendimizin bazan sağa, sola baktıkları hakkındaki rivâyât da hep iktizâyâ ve hâcete mahmûldür. Ancak bu da bir hadde kadardır. Çünkü İbn Huzeyme, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, “كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْتَفِتُ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَا يَلْوِي عَنْقَهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ” “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sağa sola bakarlardı. Lâkin boyunlarını arkaya çevirmezlerdi” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 42, no: 871. Burada lafız “يَلْتَفِتُ فِي صَلَاتِهِ” şeklindedir.} diye rivayet ediyor.

178 Bu işâret-i nebeviyyeden mefdûlün fâdıla imâmeti câiz olduğu anlaşılıyor.

179 Humeydî rivayetinde ise ref'-i yedeynden bahis yoktur. فَرَفَعَ أَبُو بَكْرٍ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ شُكْرًا “Ebû Bekir radiyallahu anh, Allah’a şükür olarak başını semaya doğru kaldırdı ve geri geri gitti” {Humeydî, *el-Müsne'd*, II, 169, no: 956.} denilmiştir.

180 Bu kıssadan bir tek namazı yekdiğeri müteakip tekaddüm eden iki imamın arkasında kılmanın cevazı istinbat edilmiştir. Bu, mücmaun aleyhtir. İmamda meselâ hades vâki olur, bir halife istihlâf eder, halife namazı itmâm ederse namaz sahihtir. Kezâlik bu namazda Hazreti Sıddîk radiyallahu anh namazın bir kısmında imam iken diğer kısmında me'mûm olmuşlardır. Buradan bir mesele daha hâdis olur: İmâm-ı râtib, nâibini namaza başlattıktan sonra namaz tamam olmadan gelirse ona iktidâda yahut kendi imâmete geçip nâibini me'mûm sırasına geçirmekte muhayyer olur. Bu surette ne namaz kat' edilmiş ne de me'mûmların salâtı bâtil olur. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ibtidâ-yı emirde Cenâb-ı Sıddîk'a, “Yerinde dur!” diye işâret buyurmakla onun arkasında namaz kılmak istemişler, muahharen kendileri imâmete geçmişlerdir. Bunu Hanefiyye ile Mâlikiyye kabul etmezler. Diyorlar ki: Bunun cevazı hasâis-i nebeviyyedendir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem önüne geçmek haramdır. Sair nâstan hiçbir kimse için böyle bir hakk-ı fazl ve takaddüm tanınmaz. Maahâzâ Hazret-i Ebû Bekir imâmetinde devam edeydi onun -lâkin yalnız onun- hakkında câiz olacaktı. Çünkü bu surette emr-i nebevîye ittibâ üzere bulunacaktı. Mâlikiyye'den İbn Abdülber, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden mâadası hakkında bunun adem-i cevazına icmâ vardır der. Muhalipleri bu icmâ teslim etmezler. Hilâf sabittir. Şâfiyye'ce kavli-i meşhur cevazdır. Binaenaleyh icmâ menkuzdur derler. Hasımları da icmâ sabittir, Şâfiyye'den bazılarının bunu tecviz etmeleri hark-ı icmâdır. Hark-ı icmâ ise bâtıldır diyorlar.

Bir mesele daha: Me'mûm imamdanda evvel iftitah tekbirini alabilir. Çünkü Cenâb-ı Sıddîk ile arkasındaki cemaat bilâhare imâmete geçen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden evvel iftitah tekbirini almışlardı. Namazlarını da bundan dolayı iade etmediler. Bu da Şâfiyye'nin kavidir. Onlar bir kimse farzı kendi kendine kılmaya başlamışken imam tekbir alsa namazdan çıkıp selâm vermeden namazının bakiyesinde imama iktidâ edebilir diyorlar. Sair fukaha ise إِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ فَكَبِّرُوا “İmam tekbir aldığı vakitte tekbir alınız” {N1065 Nesâî, *Tatbîk*, 23.} hadisi, me'mûmun tekbiri imamın tekbirine bağlı olduğunu gösteriyor. Binaenaleyh böyle olan namaz sahih olmaz diyorlar. İmam Şâfiî mezhebince me'mûmun namazı imamın namazına mürtebit olmadığı için bunu tecviz etmiştir diyenler de vardır.

181 Namaz içinde hamd olsun, tesbih olsun câizdir. İmamın ef'âl-i salâtta yahut kıratte sehvetliğini kendisine bildirmek için cemaatin tesbih etmesi câiz olduğunda ittifak vardır. Mâadası hakkında ihtilâf-ı fukahâ vardır. Nitekim Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre tahmîd ve tesbih, birinin sözüne cevaben vâki olursa namazı iptal eder. Eğer musallî namazda olduğunu i'lâm için tahmîd ve tesbih ederse beis yoktur. İmam Mâlik ile İmam Şâfiî bir tehlike vukuunda meselâ kuyuya düşmek üzere olan âmâya ihtar yahut bir hayye zuhurunda cemaate ihbar olması için tesbihi tecviz ederler.

182 Buradaki tesbih, zikir yahut hem zikir, hem i'lâm kastıyla سُبْحَانَ اللَّهِ demektir. Zikir olsun, tasfîk olsun her halde hadd-i ma'rûfu tecavüz etmemek gerekir. Çoğalırna namazı ifsat eder. “El çırpmayı niçin çoğalttınız?” ihtâr-ı âlî-i nebevîsinden vâkıa tasfîkin o namazda çoğalmış olduğu anlaşılıyor da müteaddit kimseler tarafından ikâ' edilmiş olmasıyla çoğalmış olacak ki bu surette hiçbirinin namazı fesada uğramamış, ya da –erkeklerin tasfîk ettiklerine bakılırsa– bu babdaki hüküm-i şer'î henüz lâıyıkıyla mâlûmları olmamış olur ki bundan dolayı iâde-i salât kendilerine emrolunmamıştır. Erkeklerin tasfîk, kadınların tesbih suretiyle i'lâmları sünnete muhalif olmakla beraber câizdir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ أَصَلَّى النَّاسُ قُلْنَا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هُمْ يَنْتَظِرُونَكَ فَقَالَ ضَعُوا لِي مَاءً فِي الْمِخْضَبِ قَالَتْ فَفَعَلْنَا فَاغْتَسَلَ فَذَهَبَ لِيُنَوِّءَ فَأُغْمِيَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَفَاقَ فَقَالَ ﷺ أَصَلَّى النَّاسُ قُلْنَا لَا هُمْ يَنْتَظِرُونَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ ضَعُوا لِي مَاءً فِي الْمِخْضَبِ قَالَتْ فَقَعَدَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ ذَهَبَ لِيُنَوِّءَ فَأُغْمِيَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَفَاقَ فَقَالَ أَصَلَّى النَّاسُ قُلْنَا لَا هُمْ يَنْتَظِرُونَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ ضَعُوا لِي مَاءً فِي الْمِخْضَبِ فَقَعَدَ فَاغْتَسَلَ ثُمَّ ذَهَبَ لِيُنَوِّءَ فَأُغْمِيَ عَلَيْهِ ثُمَّ أَفَاقَ فَقَالَ أَصَلَّى النَّاسُ قُلْنَا لَا هُمْ يَنْتَظِرُونَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالنَّاسُ عُكُوفٌ فِي الْمَسْجِدِ يَنْتَظِرُونَ النَّبِيَّ ﷺ لِصَلَاةِ الْعِشَاءِ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَبِي بَكْرٍ بِأَنْ يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ فَأَتَاهُ الرَّسُولُ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تُصَلِّيَ بِالنَّاسِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَكَانَ رَجُلًا رَقِيقًا يَا عُمَرُ صَلِّ بِالنَّاسِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ أَنْتَ أَحَقُّ بِذَلِكَ فَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ تِلْكَ الْأَيَّامَ وَبَاقِيَ الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ağırlaştığı zaman, “Nâs namazı kıldılar mı?” diye sordu. “Hayır,

yâ Resûlellah! Sana intizar ediyorlar” dedik. “(Öyle ise)benim için leğene su koyunuz” diye emretti. Su koyduk. İğtisâl buyurdu. Kalkmaya davranırken bayıldı. Sonra ayıldı. (Yine) “Nâs namazı kıldılar mı?” diye sordu. “Hayır, yâ Resûlellah! Sana intizar ediyorlar” dedik. (Yine) “Benim için leğene su koyunuz” buyurdu. Oturup iğtisâl etti. Sonra kalkmaya davranırken (yine) bayıldı. Sonra ayıldı. (Yine) “Nâs namazı kıldılar mı?” diye sordu. “Hayır, yâ Resûlellah! Sana intizar ediyorlar” dedik. (Yine) “Benim için leğene su koyunuz” buyurdu. (Yine) oturup iğtisâl etti, sonra kalkmaya davrandı. (Yine) bayıldı. Sonra ayıldı ve “Nâs namazı kıldılar mı?” diye sordu. “Hayır, yâ Resûlellah! Sana intizar ediyorlar” dedik. (O sırada) nâs mescidde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi yatsı namazına bekleyip duruyorlardı. Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nâsa namaz kıldırması için Ebû Bekir’e (haber) gönderdi. Haberci Ebû Bekir’e gidip, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nâsa namaz kıldırmanı sana emrediyor” dedi. Ebû Bekir –ki yüreği yufka bir zat idi- (Ömer’e), “Yâ Ömer! Nâsa sen kıldır” dedi.¹⁸³ Ömer ona, “Sen buna ehaksın” cevabını verdi. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hasta olduğu) o günlerde namazı Ebû Bekir kıldırdı. Hadisin mâba’di yukarıda geçmişti.¹⁸⁴ {B687 Buhâri, Ezân, 51.}

.....

183 Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin Ömer el-Fârûk hazretlerine olan bu teklifi, emr-i âlî-i risâletpenâhîye karşı –hâşâ muhalefet kastıyla olmayıp rikkat-i kalbi ile kemâl-i tevâzuundan ve bu emr-i âlîyi, ma’nâ-yı îcâba almayıp nedbe hamletmiş olmasındandır.

184 Hadisin tetimmesi 387. hadiste görüldüğü üzere وَجَدَ مِنْ نَفْسِهِ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ وَجَدَ مِنْ نَفْسِهِ...إِلخ kısmıdır. Ancak evvelki rivayette aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin kıldırdıkları bu namazın hangi vakit namazı olduğu tasrih edilmemişken bu rivayette salât-ı işâ olduğu söyleniyor. Bir de orada A’miş’e isnat olunan söz, burada ümmü’l-mü’mînîn hazretlerinin sözü olarak nakil ve rivayet ediliyor. Ümmü’l-mü’mînîn hazretleri, فَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يُصَلِّي وَهُوَ يَأْتُمُّ بِصَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ بِصَلَاةِ أَبِي بَكْرٍ وَالتَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدٌ “Ebû Bekir, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, nâs da Ebû Bekir’in namazına iktidâ ederek ayakta, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de oturduğu halde kıldılar” {B687 Buhâri, Ezân, 51.} diyor. Rivayetin sonunda şu ziyade vardır: Râvi Übeydullah b. Abdullah diyor ki: İbn Abbas radiyallahu anhümanın yanına girdim. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem marazları hakkında Âişe radiyallahu anhânın bana söylediğini sana arz edeyim mi?” dedim, “söyle” dedi. Onun hadisini arz ettim. Hiçbirini inkâr etmedi. Şu kadar ki “Abbas ile beraber olan o ikinci kimsenin ismini sana söyledi mi?” dedi, “hayır” dedim. “İşte o, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtır” dedi.

Bu hadis ile kâid-i ma'zûrun, kendi gibi kâid-i ma'zûr olanlara da, kâim olanlara da imâmetinin sahih olduğuna istidlâl olunmuştur. Kavlı-i meşhûruna göre Mâlik buna muhalif olup bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme has addetmiştir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî de o kavli ihtiyar edip fazla olarak Câbir el-Cu'fî'nin Şa'bî'den merfûan rivayet ettiği جَالِسًا لَا يُؤْمِنُ أَحَدٌ بَعْدِي جَالِسًا “Sakin hiç kimse benden sonra oturduğu halde imâmet etmesin” {İbn Balabân, el-İhsân, V, 471, no: 2110.} hadisi ile de ihticâc etmiştir. Bu Câbir el-Cu'fî zayıf ruvâtta olduğu, hadis de mürsel gibi görüldüğü için sabit olan sahihlere karşı hüccet olarak kâim olmaz diye reddolunmuştur. Bazıları ise “Sahih olsa da yine adem-i cevâz davasına hüccet olamaz. Zira sakın bundan sonra hiç kimse oturmuş olana imâmet etmesin mânasını ifade eder ki onların büsbütün hilâf-ı maksutlarıdır” demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Şâfiî, Evzâî diğer rivayete nazaran Mâlik hep kâimin kâid arkasında namaz kılmasını tecviz etmişler ve buradaki hadîs-i Âişe ile ihticâc etmişlerdir. Zira bu hadis, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin imam oldukları âhir-i salâvattır. Bunda kendileri kâiden, cemaat kâimen kılınmışlar, hazır olanlara, “Oturup kılınız” diye ferman da buyurmamışlardır. Bundan dolayı olan amel, bunun üzerine olmak iktiza eder (149, 292, 293, 394, 395. hadislerle de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ¹⁸⁵ قَالَتْ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ شَاكٍ فَصَلَّى جَالِسًا وَصَلَّى وَرَاءَهُ قَوْمٌ قِيَامًا فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنْ اجْلِسُوا فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ فَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا وَإِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا رَبَّنَا لَكَ¹⁸⁶ الْحَمْدُ وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ.¹⁸⁷

TERCÜMESİ

(Yine) ümmül-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hasta olduğu¹⁸⁸ halde hâne-i saâdette¹⁸⁹ (bir defa) namaz kıldırıyor idi. (Bu) namazı (kendisi) oturarak, birtakım kimseler de arkasında ayakta kıldılar.¹⁹⁰ Onlara, “Oturunuz” diye işaret buyurdu. Namazdan çıktığında buyurdu ki: İmam, kendisine uyulsun diye imam edilir¹⁹¹, öyle olunca o, rükûa vardığı vakit rükûa varınız. (Başını) kaldırdığı vakit de siz (başınızı) kaldırınız “Semiallahü limen hamideh”¹⁹² dediği vakit “Rabbenâ leke'l-hamd”¹⁹³ deyiniz. Oturduğu halde kıldığı vakit hep oturarak kılınız.¹⁹⁴ {B688 Buhârî, Ezân, 51.}

185 Bu hadîs-i şerif *Tecrîd*'de, **وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدِيثُ صَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ** **يَينé ÂiŖe radiyallahu anhânın Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem**in hâne-i saâdetlerinde hasta iken kıldırtdıkları namaza dair olan hadisi ki evvelce geçmişti. Bu rivayete nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, *'İmam oturduğu halde namaz kılacak olursa siz de oturup kılınız'* buyurmuşlardır" suretinde sevkedilmiştir. Bu hadîs-i şerif evvelce kitaba dercedilmemiş olduğundan musannif bu hususta yanılmış demek oluyor. Binaenaleyh hadisi *Buhârî*'den aynen almak ciheti tercih edilmiştir.

186 Bazı rivâyâtta vav ile **وَلَكَ الْحَمْدُ** , Buhârî'nin diğér rivayetinde ise **اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ** diye nakledilmiştir.

187 Bu **أَجْمَعُونَ** yahut bazı nüshalara göre **أَجْمَعِينَ** lafzı ümmü'l-mü'minîn ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ rivayetlerinde vardır. Rivâyâtın hepsinde yoktur.

188 Bu, evvelki hadislerde mevzubahis olan son maraz değildir. Humeydî'nin -Buhârî'nin rivayetine nazaran- tasrih ettiği gibi bu eski hastalıklarıdır ki ondan sonra a'lâ-yı illiyyîne pervaz buyurmazdan evvelce bir daha kâiden namaz kıldırılmışlar ve cemaat kıyâmen iktidâ ettikleri halde kuûdu ferman buyurmuşlardır. Evvelki marazlarında şikâyetlerinin sebebi, Enes ile Câbir radiyallahu anhümâdan gelen rivayette tasrih edilmiştir. Bir defa esb-süvâr iken bir hurma ağacının gövdesine çarpıp attan düşmüşlerdir ki bundan da vücûd-i âlîlerinin sağ tarafı berelenmiş, -Câbir'in rivayetindeki sarâhate göre- kadem-i mübârekleri de yarılmıştı. Bundan dolayı mescid-i şerife çıkmadıkları gibi namazı kâiden kılmakta muhtar kalmışlardı.

189 *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de Ebû Süfyân'ın Câbir radiyallahu anhtan rivayetinde beyan edildiği üzere bu namaz hücre-i ÂiŖe'deki meşrebede (yahut meşrübe) yani şahnişinde kılınmıştı ki bu şahnişin yüksekçe olduğu için cemaatle namaz kıldığđı takdirde imamın makamı cemaatten yüksek düşüyordu. Anlaşılan aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri o günlerde ârıza-i bedeniyeleri dolayısıyla birkaç gün mescid-i şerîfe çıkamamışlar ve hâne-i saâdetlerinde kimler huzûr-ı âlîlerinde bulunursa yalnız onlara kıldırılmışlardı. Bu müddet zarfında mescid-i şerifte namaz kıldırmaq için kimi istihlâf buyurdıkları hakkında rivayet yoktur.

190 Enes ile Câbir b. Abdullah radiyallahu anhüm rivayetlerinde bu hastalık esnasında iyâdet için hâne-i saâdete gidildiği zikredilmektedir. Esnâ-yı ziyarette namaz vakti olunca aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz imam olup namaz kıldırılmışlar. Ancak Enes rivayetinde ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin rivayetine muhalif olarak "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kâiden kılıyorlardı. Biz de arkalarında kâiden kıldık" deniliyor. Câbir rivayetinde ise "İyâdetlerine gittik. ÂiŖe'nin şahnişini içinde oturdukları yerde teşbih yani salât-ı tatavvu ile meşgul bulduk. Biz kâimen iktidâ ettik. Bu fiilimizden dolayı sükût buyurdular. Sonra bir daha iyâdete gittik. Bu defa farzı oturarak kıldılar. Biz de arkalarında kâimen iktidâ ettik. Bize işaret buyurdular da oturduk. Namazı

itâm ettiikten sonra, إِذَا صَلَّى الْإِمَامُ جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا. وَإِذَا صَلَّى قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا. وَلَا تَفْعَلُوا كَمَا يَفْعَلُ, itmâm ettikten sonra, Yani ‘İmam oturduğu yerde kılsa siz de oturarak kılınız. Ayakta namaz kılsa siz de ayakta kılınız da ehl-i Fars’ın (Acemler’in) büyüklerine yaptıkları gibi yapmayınız’ buyurdular” {D602 Ebû Dâvûd, Salât, 68.} denilmektedir ki bundan beyt-i Âişe’de kılınan cemaat namazlarının müteaddit olduğu anlaşıldığı gibi taraf-ı âlî-i nebevîden salât-ı tatavvu ile farz namaz arasında bu hususta fark gözetilmiş olduğu da münfehim oluyor. Câbir’in bu hadisi Âişe ile Enes rivayetleri beynindeki tebâyün-i zâhirîyi de izâle eder. Görülüyor ki Enes radiyallahu anh ikinci iyâdetde hazır olup bunda da sahâbe-i kirâm, ibtidâ-yı emirde namazda kâim iken işâret-i nebeviyye üzerine oturmuş oldukları için Hazreti ümmü’l-mü’minîn bidâyet-i hâli, Enes ise netice ve meâlî nakletmiş oluyor demektir. Yoksa ibtidâ-yı emirde kâiden iktidâ etmiş olaydılar, namazdan sonraki tenbîh-i risâletpenâhiye hiç ihtiyaç kalmayacaktı.

191 Buhârî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayetinde burada, *“فَلَا تَخْتَلِفُوا عَلَيْهِ”* *“Ona yani imama muhalif iş görmeyiniz”* {B722 Buhârî, Ezân, 74.} ziyadesi vardır.

192 Meâl-i âlîsi: *Allah celle ve alâ hazretleri kendisine hamdedenin hamdini işitip kabul etti.* İntehâ.

193 Meâl-i âlîsi: *Ey rabbimiz! hamd sana mahsustur.* İntehâ. Vav ile beraber وَلَكَ الْحَمْدُ rivayetine nazaran, “Yâ rab! Biz sana itaat ettik. Yâ rab! İbadetimizi kabul et, itaatimizden ve sana niyazımızdan dolayı da sana hamdolsun” demek olur.

194 Bu hadisten bazı mesâil-i fıkhiyye istinbat olunmuştur:

1. Kâimlerin kâide iktidâsı sahihtir. Vâkıa yalnız bu hadise bakılacak olursa kâimin kâime, kâidin kâide iktidâsı vâcip gibi görünürse de evvelki hadis ile birlikte nazar-ı mülâhazaya alındığı takdirde bu vücûbun istihbâba münkali olacağı tebeyyün eder ve kâimin kâide iktidâsı sahih olmuş olur.

2. Bütün efâlinde imama mütâbaat vâciptir. Muktedî, rükû ve sücûdda vesair efâl-i salâtta imamına sâbık olamaz. Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde, إِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ. لَا تُبَادِرُوا الْإِمَامَ. *“İmamdaki evvel davranmayınız. Tekbiri, o tekbir aldığı vakit alınız”* {M932 Müslim, Salât, 87.} buyurulmuştur. Bu hadis, Ebû Dâvûd’da, *“O rükû etmedikçe rükûa, o secde etmedikçe secdeye varmayınız”* {D603 Ebû Dâvûd, Salât, 68.} ziyadesi de vardır. İbn Mes’ûd radiyallahu anhin, “Ne rükûda ne sücûdda imamlarınızdan evvel davranmayınız. Biriniz, imam henüz secdede iken başını kaldırırsa, hemen dönüp başını kaldırdığı zaman kadar secdede dursun, sonra imama tâbi olsun” dediğini de Buhârî ta’lîkan rivayet ediyor.

3. Ebû Hanîfe hadisteki taksime bakarak imamın vazifesi tesmî’, me’mûmun vazifesi de tahmîddir der. Mâlik ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel de bu re’ydedirler. Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Şâfiî, diğer rivayette Ahmed b. Hanbel, imam hem tesmî’ hem tahmîd eder derler. Me’mûma gelince, Hanefiyye’ye göre –demin denildiği gibi– o yalnız tahmîd ile mükelleftir. Şâfiî ile Mâlik’e göre ise ikisini cemedir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ لَمْ يَخْنِ أَحَدٌ مِمَّا ظَهَرَهُ حَتَّى يَقَعَ ¹⁹⁵ النَّبِيُّ ﷺ سَاجِدًا ثُمَّ نَقَعَ سُجُودًا بَعْدَهُ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: ¹⁹⁶ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ﷺ “Semiallahü limen hamideh” dediğinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem secdeye varmadıkça hiçbirimiz (secdeye varmak için) belimizi bükmezdik. Biz ondan sonra (ve ona tebaan) sücûda varırdık. ¹⁹⁷ {B690 Buhârî, Ezân, 52.}

.....

195 Bir rivayette, حَتَّى يَضَعَ جَبْهَتَهُ عَلَى الْأَرْضِ “Mübarek cephesini yere koymadıkça” {B811 Buhârî, Ezân, 133.} denilmiştir.

196 Taberânî rivayetine göre, bu hadisi, Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayet eden Abdullah b. Yezîd radiyallahu anhümâ Kûfe’de namaz kıldırırken daha başını yere koymadan halk başlarını yere kor ve henüz o doğrulmadan onlar doğrulurlardı. O da bu fiillerini takbîhan bu hadisi kendilerine rivayet etmiştir.

197 Bundan imamın efâline mütâbaatın vâcib olduğu isdidlâl olunur. İbnü’l-Cevzî, bundan me’mûm olan kimse imam bir rûknü itmâm etmedikçe o rûkne şürû’ edemez mânasını çıkarmışsa da cumhura muhalefet etmiş. Zira bu takdirde imama mütâbaat mutasavver değildir. Herhalde râvi radiyallahu anhin maksadı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secdeye vardıktan sonra ve secdeden kalkmadan secdeye inerdik demektir. Elfâz-ı muhtelif ile vârit olan rivâyât-ı adîdenin kâffesi de bu mânayı müş’irdir. Herhalde maksat mütâbaatı tariftir ve imamdıan evvel hiçbir rûkne şürûun câiz olmadığını anlatmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَمَا يَخْشَى أَحَدُكُمْ أَوْ لَا يَخْشَى ¹⁹⁸ أَحَدُكُمْ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ صُورَتَهُ صُورَةَ حِمَارٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: İmamdıan evvel başını (secdeden) kaldıran herhangi,

acaba şundan korkmaz mı ki, Allah Teâlâ, başını eşek başına –yahut suretini, eşek suretine–¹⁹⁹ çevirsin.²⁰⁰ {B691 Buhârî, Ezân, 53.}

198 Bir nüshada أَمَّا, diğerinde أَلَا; daha başkasında أَوْلَا. Bu şek, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtandır.

199 Bu şek, Şu‘be’dendir. Maahâzâ diğer rivâyâtta وجه lafzı ile de mervîdir. Cinayeti işleyen başın tahavvülünü söylemek ile suretin yahut yüzün tahavvülünü söylemek ma‘nâ-yı vâhide râcidir.

200 Dârekutnî, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, وَالَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ وَيَخْفِضُهُ قَبْلَ الْإِمَامِ فَإِنَّمَا نَاصِيَتُهُ بِيَدِ شَيْطَانٍ *“İmamdan evvel başını kaldıran, imamdan evvel başını indiren (yere koyan) kimsenin nâsiyesi ancak şeytan elinde bulunur”* {Rivayet Dârekutnî’nin eserlerinde tespit edilememiştir. Ancak daha erken kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. MU208 Mâlik, Salât, 14.} hadisini rivayet ettiği gibi Taberânî de âtîdeki hadisi *el-Mu‘cemü’l-’evsat*’ında Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayet ediyor: Biri, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in ardında namaz kıldı. İmâmü’l-muttakîn efendimizden evvel rûkûa varıp rûkûdan başını kaldırmaya başladı. Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz namazı bitirdikten sonra, *“Bunu yapan kim idi?”* diye sordular. O kimse “Benim, yâ Resûlellah” dedi. Bunun üzerine, إِذَا رَكَعَ الْإِمَامُ اتَّقُوا خِدَاجَ الصَّلَاةِ. إِذَا رَكَعَ الْإِمَامُ فَارْكَعُوا وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا *“Namazın güdük olanından ittikâ ediniz. İmam rûkûa vardığında rûkûa varınız. Başını kaldırdığında başınızı kaldırınız”* {HM11407 İbn Hanbel, III, 43; Taberânî, *el-Evsat*, V, 6, no: 4516.} buyurdular.

Bu hadîs-i şerif, imamdan evvel davrananlar hakkında vaîd-i şedîdi mutazammındır. İbn Mes‘ûd radiyallahu anh imamından evvel davranan bir muktedîye bakmış da sonra kendisine, لَا وَحْدَكَ صَلَّيْتَ وَلَا بِإِمَامِكَ افْتَدَيْتَ “Sen ne yalnız kıldın, ne imamına iktidâ ettin” demiş. İbn Ömer radiyallahu anhümâ da böyle birisine namazı iade ettirmiştir. Cumhur ise böyle yapmaya ism terettüp edeceğine kâil olmakla beraber iade tarafında değillerdir. İbn Ömer radiyallahu anhümâya bu hususta ehl-i zâhir ile bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel mütâbaat ederler. Çünkü onlar, nehiy fesadı iktiza eder derler. Ahmed b. Hanbel, böyle olan kimsenin namazı olmuş olaydı hakkında sevap ümit edilir, ikâba giriftar olmasından korkulmazdı diyor.

İmamına mütâbaat etmeyenin sureti eşek suretine tahavvül etmesi mecazidir. Böyle olan kimse iktidâyâ niyet etmişken iktidâ etmiyor ve adem-i iktidâsıyla beraber kendini muktedî bilecek kadar eşeklik gösteriyor. Kelâm-ı âlî-i nebevî, eşek sîretini ihtiyar eden bu adamlara yakışan suret, eşek suretidir gibi bir tevbih ve tahziri mutazammın olmuş oluyor. Maahâzâ bu hadisin başka tarikten, *“Başını köpek başına tahvil etmesinden korkmaz mı?”* {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 60, no: 2283.} tarzında rivayet edilmiş olmasına ve İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın, مَا يَأْمُرُ الَّذِي يَرْفَعُ رَأْسَهُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَنْ يَعُودَ رَأْسُهُ رَأْسَ كُلِّ وَلَيْتَيْهِمْ أَقْوَامٌ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ أَوْ لِيَحْطَفَنَّ أَبْصَارَهُمْ *“İmamdan evvel başını*

secdeden (yahut rükûdan) kaldıran kimse, başının köpek başına tahavvül etmeyeceğinden emin olamaz. Bir de namazda gözlerini semaya doğru kaldıran herifler ya bundan vazgeçsinler yahut nûr-ı basarlarının alınmasına muntazır olsunlar” {MK9173 Taberânî, el-Kebîr, IX, 239} sözüne bakan bazı ulemâ, hadisi ma'nâ-yı mecâzîye hamletmeyip meshin bilfiil vukuundan korkulur derler. Ma'nâ-yı mecâzîye gidenler meshin ümmet-i Muhammed hakkında câizü'l-vukû' olmadığına ve ümmet-i Muhammediyye'nin meshten me'mûn olduğuna istinat ederler. Halbuki Âişe radiyallahu anhânın *İbn Mâce*'deki hadîs-i merfûunda, *“Bu ümmetin en son gelenlerinde hasf de, mesh de, kazf de olacaktır”* {İM4060 İbn Mâce, Fiten, 29.} buyurulmuştur. Hasf yerin açılıp üzerindeki yutması, mesh insanın hayvan suretine tahavvülü, kazf de gökyüzünden taş yağması demektir. Bu hadisi Ali, Ebû Hüreyre, İmrân b. Husayn radiyallahu anhüm de rivayet etmişlerdir. Bu mânada kütüb-i muhtelifede daha birçok ehâdis varsa da senedleri o kadar kavi değildir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتُعْمِلَ عَلَيْكُمْ حَبَشِيٌّ كَأَنَّ رَأْسَهُ زَبِيَّةٌ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Üzerinize başı kuru (kara) üzüm tanesi gibi olan bir (abd-i) Habeşî de²⁰¹ âmil²⁰² nasbedilmiş olsa onu dinleyiniz ve itaat ediniz.”²⁰³ buyurdıkları (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor.²⁰⁴ {B693 Buhârî, Ezân, 54.}

201 Vech-i şebah, saçlarının kara, kıvrıkcık, kısa ve başının küçük olması gibi şeylerdir.

202 Âmil –büyük, küçük– bir yeri idareye taraf-ı hükümetten nasbedilen vali ve emîre ıtlak olunur.

203 Bu hadisin namaz ile münasebeti kendisine amel yani memuriyet tefvîz olunan emîr, vali gibi kimselerin namazlarda imam olmaları sünnet-i seniyye iktizâsı olmasıdır. Abdin emâret ve velâyeti sahih olunca arkasında namaz kılmak da sahih olmak lâzım gelir. Bu hadisi Buhârî abd ile mevlânın, veled-i zinânın, a'râbînin, hadd-i bulûğa varmamış çocuğun imâmetleri hakkındaki babda zikredip bunların, *يُؤْمُهُمْ أَقْرُوهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ* “Cemaate Kitâbullah'ı en çok belleyip okuyan kim ise o imam olur” {Buhârî, Ezân, 54 (bab başlığı).} hadîs-i şerifiyle istidlâl ve ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhânın, kölesi Ebû Amr Zekvân henüz çocukken ona ramazanda mushaf açtırıp arkasında namaz kıldığını misal olarak irat eder. Buhârî bu

misal ile hem abdin hem çocuğun sıhhat-i imâmetlerine hem de yüzünden ve mushaftan okumakla namazın sıhhatine işaret etmiş oluyor. Enes b. Mâlik radiyallahu anh da namaz kılarken arkasında, elinde mushaf, bir çocuk durup kıraatini dinler ve yanıldığı yerde hemen mushafı karşısına getirip fethedermiş.

Mushaftan okumakla namaz kılmaya İbn Sîrîn, Hasan-ı Basrî, Hakem, Atâ dahi kâil olmuşlardır. Mâlik, yalnız bunu kıyâm-ı ramazanda tecviz etmiştir. İbrâhim en-Nehâî, Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, diğer rivayette Hasan-ı Basrî, Süleyman b. Hanzale, Mücâhid b. Cübeyr, Hammâd ve Katâde ise câiz görmezler. Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel de bu cümledendirler. Çünkü mushaftan okumak amel-i kesîrdir. Amel-i kesîr ise namazı ifsat eder. Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre câizdir. Çünkü mushafa nazar etmek de ibadettir. Yalnız nasârâya teşebbüh dolayısıyla bunu maa'l-kerâhe tecviz ediyorlar.

Abdin, veled-i zinânın, a'râbînin imâmetleri cumhura göre sahihtir. Yalnız İmam Mâlik, "Abd olan, ahrâra imam olamaz. Şu kadar ki ahrâr içinde kâri bulunmazsa cumadan mâada namazlarda abde iktidâ edilebilir. Çünkü cuma abde vâcip değildir" der. Âişe radiyallahu anhâ veled-i zinânın imâmetinde beis görmemiş hatta "Ebeveyninin günahından ona bir şey yok" dermiş. Ömer b. Abdülazîz ile Mücâhid ve Mâlik, imâm-ı râtib olmasını mekruh görmüşlerdir. Sebebi de aleyhinde söz söylenir makûleden olduğu için onun yüzünden halkın günaha girmesidir. İmam Şâfiî "Babası mâlûm olmayan kimseyi imam nasbetmek istemem" demiş. Hanefiyye ise abdin de, veled-i zinânın da imâmetlerini -istihfâf-ı nâsa hedef oldukları için- mekruh görürler. Lâkin bunlardan biri imâmete geçti mi arkasında kılınabilir derler. A'râbînin imâmetini Ebû Hanîfe maa'l-kerâhe câiz görenlerdendir. Çünkü A'râb alekser cahil olurlar. Sevrî'nin, Şâfiî'nin, İshak'ın da kavilleri budur. İbn Mes'ûd radiyallahu anh a'râbî arkasında namaz kılmıştır. Sabî-i mümeyyizin imâmetini Buhârî gibi Şâfiî de tecviz eder. Hasan-ı Basrî'den de mervî olan kavi budur. Ancak sabî-i mümeyyizin cumaya imâmeti hakkında Şâfiî'den menkul olan kavi ikidir. Ebû Hanîfe ile Ahmed ve İshak ise sabî arkasında farz kılınmasını câiz görmezler. Neflin kılınmasında da Ebû Hanîfe'den iki rivayet vardır. Dâvûd ez-Zâhirî, Şa'bî, Mücâhid, Ömer b. Abdülazîz ile Atâ'ya gelince, bunlar mutlaka sahih olmaz demişlerdir. Sabînin imâmetini tecviz etmeyenler İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî, لَا يَوْمُ الْعَلَامُ, "Çocuk bulûğa ermedikçe imam olmaz" eserine ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhın, لَا يَوْمُ الْعَلَامُ حَتَّى يَجِبَ عَلَيْهِ الْحُدُودُ "Çocuk, üzerine hudûd vâcip olacak sinne gelmedikçe imam olmaz" sözüne temessük ederler.

204 Bu kelâm-ı âlî-i nebevînin Ebû Zer radiyallahu anha söylendiğini biraz daha aşağıda Buhârî, Enes radiyallahu anhtan rivayet ediyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يُصَلُّونَ لَكُمْ فَإِنْ أَصَابُوا فَلَكُمْ وَلَهُمْ وَإِنْ أَخْطَأُوا فَلَكُمْ وَعَلَيْهِمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (İmamlar)²⁰⁵ sizin için namaz kılarlar. Eğer isabet ederseniz²⁰⁶ hem sizlere hem onlara (namaz sevabı var)dır. Eğer hata ederler (isabet etmezler)se²⁰⁷ sizler için sevap, onlar için ikâb vardır.²⁰⁸ {B694 Buhârî, Ezân, 55.}

205 Alelittlak namaz kıldıran imamlar mânasına olduğu gibi vülât ve ümerâ mânasına da gelir. Zira namaz kıldırmak asıl onların vazifesidir. Yine *Sünen-i Dârekutnî*'de tahrîc ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen, وَأَطِيعُوا وَأَطِيعُوا فِيمَا وَافَقَ الْحَقَّ سَيَلِيكُم بَعْدِي وَلَا تَ فَاسْمَعُوا وَأَطِيعُوا فِيمَا وَافَقَ الْحَقَّ “Benden sonra birtakım vülât sizin işlerinizi deruhte edeceklerdir. İşte onların hakka muvâfık olan husûsatta sözlerini dinleyiniz ve itaat ediniz. Arkalarında da namaz kılınız. Eğer iyi davranırlarsa kendi lehlerinedir. Yok eğer fena davranırlarsa aleyhlerinedir” {DK1735 Dârekutnî, es-Sünen, II, 54.} hadîs-i şerifi eimmeden murat, hulefâ ve selâtın ve vülât ve ümerâ olduğu zannını takviye eder.

206 İsabetin mânası en kuvvetli kavle göre namazı eksiksiz kılmaktır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan İbn Hibbân rivayetine göre bu hadise, يَكُونُ أَقْوَامٌ يُصَلُّونَ الصَّلَاةَ فَإِنْ أَتَمُّوا فَلَكُمْ وَلَهُمْ, {İbn Balabân, el-İhsân, V, 607, no: 2228.} diye başlaması; Hâkim'in, *Müstedrek*'inde Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan, مَنْ أَمَّ النَّاسَ فَأَتَمَّ (وَفِي نُسَخَةٍ) فَأَصَابَ فَالصَّلَاةُ لَهُ وَلَهُمْ. وَمَنْ انْتَقَصَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعَلَيْهِ وَلَا, {NM772 Hâkim, el-Müstedrek, I, 320 (1/213).} hadisini ve Abdullah b. Vehb'in *Müsned*'inde Ebû Şûreyh el-Huzâî radiyallahu anhtan, الْإِمَامُ جُنَّةٌ. فَإِنْ أَتَمَّ فَلَكُمْ وَلَهُ. وَإِنْ نَقَصَ فَعَلَيْهِ النُّقْصَانُ وَلَكُمْ التَّمَامُ, “İmam, kalkan ve siperdir. Eğer namazı tamam kılsa sevabı hem size hem onadır. Eğer eksik kılsa noksanının ikâbı ona, namazın tamamlanmış olması sevabı da size râci olmuş olur” {İbn Vehb, el-Câmi', s. 229, no: 383.} hadisini rivayet, kezâlik Hâkim'in *Müstedrek*'te “Müslim şartı üzere sahihtir” diyerek Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan, فَإِنْ أَحْسَنَ فَلَهُ وَلَهُمْ. وَإِنْ أَسَاءَ, الْإِمَامُ ضَامِنٌ. فَإِنْ أَتَمَّ فَلَكُمْ وَلَهُ. وَإِنْ نَقَصَ فَعَلَيْهِ النُّقْصَانُ وَلَكُمْ التَّمَامُ, “İmam zâmindir yani muktedînin namazı imamın namazı zımnına dahildir. Eğer iyi kılsa sevabı hem ona hem onlarıdır. Fena kılsa ikâbı onadır, onlara değildir” {NM785 Hâkim, el-Müstedrek, I, 324 (1/217).} hadisini tahrîc etmeleri bu mânadaki isabete delildir.

Bazıları isabetten murat vakte isabet etmek yani namazı vaktinde kılmaktır demişlerdir. Benî Ümmeyye hulefâ ve vülâtı namazları vakitlerinden pek sonraya tehir eder-

lerdi. Bu münasebetsizlik evvelce taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden mûcize olarak ihbar ve öyle zamanlarda ne yapmak lâzım geleceği tâlim buyurulmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Ebû Hüreyre ile Kabîsa b. Vakkâs radiyallahu anhümâdan mervî, *يَكُونُ عَلَيْكُمْ أَمْرًا مِنْ بَعْدِي يُؤَخَّرُونَ*, “Benden sonra başınıza birtakım ümerâ gelecektir ki namazı vaktinden sonraya bırakırlar. Bunun günahı onlarıdır. Onlar kibleye karşı namaz kıldıkça arkalarında namaz kılınız” {D434 Ebû Dâvûd, Salât, 10.} hadisi ile Nesâî ve İbn Mâce’de Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan mervî, *فَإِذَا أَدْرَكْتُمُوهُمْ فَالْصَّلَاةَ لَغَيْرِ وَقْتِهَا*. “Birtakım vülâta yetişeceksiniz ki onlar namazı vaktinin haricinde kılarlar. Onlara yetiştiğinizde namazları evlerinizde bildiğiniz vakitlerde kıldıktan sonra onlara iktidâ ediniz ve (onlarla beraber) sonra kıldığınız namazı nâfile itibar ediniz” {İM1255 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 150.} hadisleri bu kabildendir. Ebû Hüreyre ile Kabîsa hadisini Ebû Zer ile Sevbân radiyallahu anhüm de rivayet etmişlerdir.

Bazı şürrâh da isabeti, erkân ve şerâit ve sünen-i salâtta isabet mânasma almışlardır ki birinci mânaya karîbdir.

207 Buradaki hata amd mukabili olan hata demek değildir. Çünkü min gayri taammüdün vâki olan naksın günahı yoktur. İsalet mukabili olan hatadır. Onun için “İsalet etmezlerse” lafızları tefsir olarak kavis içine alınmıştır. Bu takdirde mânası: “Namazı eksik, yahut vaktinden teahhur etmiş yahut erkân ve şerâit ve sünenince kemalden ârî olarak kıldırırlarsa” demek olur. Bazı ulemâ *فَلَكُمْ* e *إِنْ أَخْطَأْتُمْ* e “Hata ederlerse sizler için sevap vardır” mânasını vermeyip “Hata ederlerse sizler için evlerinizde vaktinde namaz kılmak vardır” mânasını vermişlerdir. Bunu seleften birçok zevat yapardı. Nitekim Haccâc Arefe’de namazı tehir edince İbn Ömer radiyallahu anhümâ çadırında namazı kılıp vakfeye başlamış ve bundan dolayı kendisini Haccâc hapsetmiştir. Ekâbir-i tâbînden Ebû Vâil de Haccâc’ın cuma namazını vaktinden sonraya bırakmasından dolayı herkese evlerinde namaz kılıp sonra Haccâc’ın arkasında tatavvuan namaz kılmalarını tavsiye ederdi. Ziyâd’a karşı Mesrûk da bunu yapmıştır. Velîd’in gününde Atâ ile Mekhûl ve Saîd b. Cübeyr de namazları yerlerinde kılıp sonra Velîd ile beraber kılarlarmış.

208 Bu hadîs-i şerif imamın taksirinden dolayı muktedîye bir şey terettüp etmeyeceğine delil ittihaz edilmiştir. İmamın bazı umurda hatası, musîb olan me’mûmun sıhhat-ı salâtına müessir olmaz. Meselâ imam muhdis yahut cünûp olur yahut üzerinde göze görünmeyen bir necâset bulunursa me’mûm namazı iade etmez. Hanefiyye’ye göre ise imam da, me’mûm da o namazı iade eder. Mâlik ile Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in mezheplerine göre muktedî yalnız muvafakat cihetinden imama tâbidir. Yani yalnız onun icrâ ettiği ef’âl ve harekâtı icrâ etmekle mükelleftir. İmamın namazındaki sıhhat ve fesad ile alâkadar olmaz. Hanefiyye’ye göre ise sıhhat ve fesad cihetinden de imama tâbidir. Delilleri de Sehl b. Sa’d radiyallahu anhin demin zikrettiğimiz, *إِلَامُ ضَامٍ* hadisidir. İmamın kıraati me’mûmun karaati yerine geçmesi, müfterızın müntefile iktidâsının adem-i sıhhati gibi mesâil-i hilâfiyye hep bu asla teferru’ ediyor.

Bu hadisten eimme-i cevri arkasında namaz kılmanın sahih olduğu anlaşıyor. Acaba fitneye dahil kimse ile mübtediin arkasında da namaz kılmak öyle midir? Ehl-i fitneden olan imam hakkında Hasan-ı Basrî'nin, صَلَّ وَعَلَيْهِ بِدَعْتُهُ “Sen kıl, bid’atının günahı da onun boynunadır dediğini Buhârî ta’lîkan rivayet ettiğı gibi yevm-i dârda mahsur kalan Osman b. Affân radiyallahu anhin nezdine Ubeydullah b. Adî'nin girip, “Sen imâm-ı âmmesin. Başına geleni de görüyoruz. Bize bir imâm-ı fitne namaz kıldırıyor. Biz bundan kaçınıyoruz. Ne buyurursun?” demesine mukabil halîfe-i müşârün ileyhin, “Namaz insanların yapacağı en iyi şeydir. Halk iyi bir şey yaparlarsa sen de onlarla beraber onu yap! Fena bir şey yaparlarsa fenalıklarından sakın!” cevabını mevsûlen rivayet ediyor. Mübtediin ardında namaz kılmak hususunda ârâ muhtelifdir. Tâbiînden birçok kılan vardır. Mezâhib-i erbaa ashabının da re’yları yekdiğere uymaz.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ مَبِيتِهِ فِي بَيْتِ خَالَتِهِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ ثُمَّ نَامَ حَتَّى نَفَخَ وَكَانَ إِذَا نَامَ نَفَخَ ثُمَّ أَتَاهُ الْمُؤَذِّنُ فَخَرَجَ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

TERCÜMESİ

(Yine) İbn Abbas radiyallahu anhümânın, teyzesi (ümmü’l-mü’minîn Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye radiyallahu anhâ)nın hânesinde gecelemesine dair hadisi ki evvelce geçmişti.²⁰⁹ Bu rivayette ise (İbn Abbas radiyallahu anhümâ), “Sonra (uykuya mahsus) teneffüsleri duyulacak kadar uyudu. Zaten uyuyunca seslice teneffüs etmek mu’tad-ı şerifleri idi. Sonra müezzin (Bilâl gelip) kendilerine (namaz vaktini) haber verdi. Bunun üzerine çıkıp namaz kıldırıldılar ve abdest almadılar”²¹⁰ diyor. {B698 Buhârî, Ezân, 58.}

.....

209 97, 113 ve 141. olarak geçmişti.

210 Hadisin burada tekrarından maksat İbn Abbas hazretleri çocukluk haliyle yalnız başına iktidâ eylediğı zaman imamın neresinde durulacağını bilmeyerek sol tarafına geçmişken sağ tarafa geçirilmiş olduğunu beyandır (141. hadise müracaat). Me’mûm tek olursa imamın hizasında ve sağ tarafında durmak lâzımdır. Bu, Ömer ile İbn Ömer, Enes, İbn Abbas radiyallahu anhüm ile Sevrî, Mekhûl, Şa’bî, Urve b. Zübeyr, Ebû Hanîfe, Mâlik, Evzâî ve İshak’ın kavilleridir. Muhammed b. Hasan ayaklarının parmaklarını imamın ökçesi yanına kor, diyor. Şâfiî’ye göre imam ile müsâvat hizasından biraz gerilemesi müstehaptır. İbrâhim en-Nehaî’ye göre rûkûa varıncaya kadar imamın arkasında durur. O vakte kadar biri daha gelmezse imamın sağına geçer. Ahmed b. Hanbel, muktedî imamın solunda durursa namazı fâsit olur der.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ كَانَ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ يَرْجِعُ فَيَوْمُ قَوْمِهِ فَصَلَّى الْعِشَاءَ فَقَرَأَ بِالْبَقَرَةِ فَانْصَرَفَ الرَّجُلُ ²¹¹ فَكَانَ مُعَاذًا تَتَاوَل ²¹² مِنْهُ فَبَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ فَتَانٌ ²¹³ فَتَانٌ ثَلَاثَ مَرَارٍ أَوْ قَالَ فَاتِنًا فَاتِنًا فَاتِنًا وَأَمَرَهُ بِسُورَتَيْنِ مِنْ أَوْسَطِ الْمُفَصَّلِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Muâz b. Cebel radiyallahu anh (her defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arkasında (yatsı) namazını kıldıktan sonra dönüp kavmine (yani Benî Selime'ye o namaz için) imâmet ederdi. ²¹⁴ (Bir defasında) yatsıyı kıldırdı ²¹⁵ ve sûre-i Bakara'dan (başlayıp) okumaya kalktı. ²¹⁶ (Cemaatinden) biri ²¹⁷ ayrılıp namazı yalnız kıl)dı. ²¹⁸ Muâz (radiyallahu anh) onun hakkında fena söz söyler gibi oldu. ²¹⁹ Keyfiyet Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bâliğ olunca Muâz'a üç kere, "Fettansın, fettansın, fettansın" yahut "Fâtin oldun, fâtin oldun, fâtin oldun" ²²⁰ buyurdu ve mufassalın evsatından ²²¹ iki sûre ile (kıldırmasını) emretti. ²²² {B701 Buhârî, Ezân, 60.}

.....

211 فَانْصَرَفَ olarak da mervîdir ki insıraf eden zatı tenkîre evfak olanı budur. Maahâzâ elif-lâm cins de ifade ettiğinden müeddâsı itibariyle nekre halindedir ya da râvi muhatabınca mâlûm ve mâhut bir şahıstan bahsetmiş oluyor.

212 Bir nüshada يَتَاوَل , diğer nüshada da يَتَاوَلُ

213 Bir nüshada istifham sîgasıyla üç kere أَفَتَانٌ؟

214 Müslim'in rivayetinde فَيُصَلِّي بِهِمْ تِلْكَ الصَّلَاةَ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında kıldığı namazı kavmine kıldırırdı" {M1042 Müslim, Salât, 180.} ziyadesi vardır ki zâhir mânası farzı aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ile birlikte kıldıktan sonra henüz kılmamış olan kavmine imam olur, kendi müntefil iken arkasındaki cemaat müfteriz olurlardı. Bu meselede eimme-i Hanefiyye ve Mâlikiyye ile diğerleri arasında büyük nizâ vardır. Onlar farz kılan kimsenin nâfile kılana iktidâsı sahih değildir derler. Şâfiyye ile Hanâbile ise bunu tecviz ederler. Delillerinden biri de Muâz b. Cebel radiyallahu anının bu fiilidir.

215 Ebû Avâne ile Tahâvî ve Abdürrezzâk'ın rivayetlerinde, فَصَلَّى الْمَغْرِبَ denilmiştir. Bu da kazıyyenin taaddüdüne yahut işâyâ mecazen mağrib denilmiş olduğuna delâlet eder. Âxır النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ ذَاتَ لَيْلِهِ فَصَلَّى مَعَهُ مُعَاذٌ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْنَا فَتَقَدَّمَ

لَيْئُمًا “Bir gece Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı tehir buyurdu. Muâz, zât-ı kerîmü’s-sıfât Risâletpenâhî ile birlikte kıldı. Sonra bizim yanımıza dönüp bize imam olmak için mihraba geçti” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 159, no: 2400.} suretinde rivayet edilmiş olması sair kütüb-i sıhâhın rivayetlerine muvâfık gelmektedir. Binaenaleyh taaddüd-i vâkıa ihtimali biraz zayıf düşmektedir.

216 Rivayetlerin kiminde şek ile النَّسَاءُ أَوْ بِسُورَةِ الْبَقَرَةِ {B705 Buhârî, Ezân, 63.}, İbn Mâce’nin bir rivayetinde de şeksiz olarak بِالنِّسَاءِ وَالْبَقَرَةِ {İbn Mâce’nin *Sünen*’inde tespit edilemeyen rivayet, Serrâc tarafından Muhârib kanalıyla yine Cabir radiyallahu anhtan nakledilmiştir. Aynî de şerhinde söz konusu rivayetin kaynağını bu şekilde göstermektedir. Serrâc, *Hadîsü’s-Serrâc*, II, 46, no: 162.}, *Ahmed b. Hanbel*’in Büreyde rivayetinde فَقَرَأَ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ denilmiştir {HM23396 İbn Hanbel, 355.}.

217 Bu zatın ismi burada zikredilmemişse de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin *Müsned*’inde Hazm b. Ebû Kâ’b olduğu tasrih ediliyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da da Hazm b. Ebû Kâ’b’ın, “Muâz namaz kılarken gelen benim” dediği rivayet edilmiş olması bunu teyit eder. Maahâzâ *Müsned-i Ahmed*’de Enes radiyallahu anhın dayızâdesi Harâm b. Milhan olduğu müşârûn ileyhten mervî olduğu gibi Süleym isminde olduğu da başka yerinde zikrediliyor. Selîm rivayeti de varsa da tashiftir diyorlar.

218 Müslim rivayetinde فَسَلَّمَ وَصَلَّى وَحْدَهُ “Biri, ayrı bir tarafa çekildi. Selâm verip namazı yalnız başına kıldı” {M1040 Müslim, Salât, 178.}, Nesâî rivayetinde, فَانْحَرَفَ الرَّجُلُ فَصَلَّى فِي “O adam çekilip mescidin bir tarafında namaz kıldı” {N832 Nesâî, İmâmet, 39.}, *İbn Hibbân*’da da فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ تَحَّى فَصَلَّى وَحْدَهُ “Bir adam, sûre-i Bakara’dan başladı-ğını görünce, ayrı bir tarafa çekilip yalnızca kıldı” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 159, no: 2400.} denilmiştir ki bu rivayetlerden o zatın namazı kat’ edip yeni baştan kıldığı anlaşılıyor. Bundan Şâfiyye, bir özürden dolayı namazı kat’ ve iptal etmenin cevazını istidlâl etmektedirler. Hanefiyye ve Mâlikiyye ise bunu iptâl-i ameldir diyerek asla tecviz etmezler. Müslim rivayetindeki فَسَلَّمَ kelimesini İbn Uyeyne’den başka ruvâtın zikretmediklerine bakıp kat’-ı salât vâki olduğunu meşkûk görenler, ancak iktidâyı kat’ etmiş olduğunu ve namazını bozmaksızın, selâm vermeksizin münferiden itmam etmiş olduğunu söylerler ki bu, Şâfiyye’ye göre câizdir. Ancak bi-gayri özrin olursa mekruhtur.

219 Diğer rivayete göre “Söylemiş idi” demek lâzım gelir. Canı sıkılan zatın bu fiilini Muâz haber alınca, “Bu adam münafıktır” demiş. Diğer rivayette kendisine, “Ey fülân! Sen münafık mı oldun?” demiş. O da “Hayır, münafık değilim. Hele sabah olsun, vallahi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gidip senin bu yaptığını hemen haber vereceğim” cevabını vermiş. İbn Huzeyme’nin rivayetine nazaran Muâz da, “Bu delikanlı benim aleyhimde söylüyor, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme nasıl olsa haber vereceğim” demiş. Vâkıa da ertesi gün keyfiyeti arzetmiş. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete nazaran genç adam, “Yâ Resûlellah! Bütün gün işimizin başında didiniriz. Akşam olunca gelip namaz kılıyoruz. Sonra Muâz b. Cebel gelir namaza davet eder. Uzattıkça da uzatır” demiş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de, “Yâ Muâz! Fâtin olma!” tembihinde bulunmuşlar. İbn

Huzeyme'nin *Sahîh*'indeki rivayete göre o delikanlı, "Yâ Resûlellah, müddet-i medîde senin nezdinde kalıyoruz sonra dönüyoruz. Muâz da uzattıkça uzatıyor" demiş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, "*Muâz, sen fettan mısın?*" buyurduktan sonra o gence dönüp, "*A benim kardeşimin oğlu! Namaz kıldığın vakitte ne yaparsın, söyle!*" diye sual etmişler. O da, "Ben Fâtiha'yı okuyup ondan sonra Allah Teâlâ'dan cenneti diler, cehennemden istiâze eylerim. Sizin bu okuduklarınıza gelince, onları hiç bilmiyorum" cevabını vermiş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, أَنَا وَمُعَاذُ حَوْلَهُمَا نُنَدِدُ "*Ben de, Muâz da hep bu iki şey için okuyup duruyoruz*" buyurmuşlardır. {B6106 Buhârî, Edeb, 74; HM14358 İbn Hanbel, III, 308; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 358, no: 725.}

220 "*Fâtîn*" ezâ ve azap veren, işkence yapan mânasına geldiği gibi müneffir ve dini sevmeye mani mânasına da gelir. "*Fettan*" da onun sîga-i mübalağasıdır.

221 Suver-i Kur'âniyye'yi "*seb'û't-tivâl*", "*miûn*", "*mesânî*", "*mufassal*" namlarıyla dört sınıfa ayırmak sahâbe-i kirâmın mustalahatından idi. "*Seb'û't-tivâl*" en uzun suver-i şerifedir: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf. Yedincisi hakkında rivâyât muhtelifdir ve Berâe, Yûnus, Kehf sûrelerinden biridir.

"*Miûn*" yüze yakın yahut yüzden ziyade âyât-ı kerîmeyi ihtiva eden sûrelerdir ki bunlar İbn Mes'ûd radiyallahu anha göre on bir sûre-i şerifedir.

"*Mesânî*" yüz âyet-i kerîmeden az olan uzunca sûrelerin isimidir ki mushaf-ı şerif tertibince alelekser miûndan sonradırlar. İbn Mes'ûd radiyallahu anha göre de bunlar yirmi sûre-i şerifedir. Bütün Kur'ân-ı Kerîm'e de, Fâtiha-i şerîfeye de mesânî namı verilmiştir.

"*Mufassal*" bunlardan sonraya kalan suver-i şerifedir ki araları sıkça sıkça besmelelerle fasledilmiş olduğu için bu namı almışlardır.

Râgib el-İsfahânî *Müfredâtü'l-Kur'ân*'da mufassal, Kur'ân-ı Kerîm'in süb'-ı ahîridir deyip bu süb'un mebbeini –bu husustaki ihtilâfa binaen– zikretmez. Bu mebbe hakkındaki ihtilâfî Süyûtî bervech-i âtî zikrediyor:

Kâf, Hucurât, Kıtâl, Câsiye, Sâffât, Saf, Tebâreke, Feth, Rahmân, İnsân, Sebbaha, Duhâ. Mufassal üç kısımdır:

1. Tivâl-ı mufassal: Mebbe hangi sûre itibar edilirse oradan Amme'ye kadar;

2. Evsât-ı mufassal: Amme'den Duhâ'ya kadar;

3. Kısâr-ı mufassal: Duhâ'dan âhir-i Kur'ân'a kadar olan suver-i şerifedir. Süyûtî "Mufassal hakkında en muvâfık olarak söylenilen söz budur" diyor. Aynî ise bu kitabın 426. hadisi şerhinde "*mufassal*"ın Kur'ân'ın süb'-i sâbii olduğunu söyledikten sonra bu süb'a muhtelefün fih olarak sûre-i Muhammed yahut sûre-i Feth, yahut Kâf sûre-i celîlesini mebbe gösteriyor. Onun deyişine göre kısâr-ı mufassal لَمْ يَكُنْ sûresinden âhir-i Kur'ân'a kadardır. Evsât-ı mufassal da الْبُرُوجِ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ dan başlar.

222 Bu hadisin râvilerinden olan Amr b. Dînâr'ın "evsât-ı mufassal"dan olmak üzere taraf-ı âlî-i nebevîden tavsiye buyurulan iki sûrenin hangi sûreler olduğu hatırımda yoktur dediğini Buhârî müteakiben rivayet ediyor. Maahâzâ Muhârib b. Disâr tarikinden rivayet

ettiği 406. hadiste *وَضَحَاها وَشَمْسُ* ، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ، رَبِّكَ الْأَعْلَى ، *yahut bunlar gibi sûrelerinin tasrih buyurduğunu zikretmektedir.* Serrâc rivayetinde, *وَضَحَاها وَشَمْسُ* وَالطَّارِقِ وَالسَّمَاءِ وَالشَّمْسِ *“Sen fettan mısın ki âleme kolaylık göster de رَبِّكَ الْأَعْلَى* ، *یَا yahut onlar gibi bir sûreyi oku ve âleme zahmet verme!”* {İbn Vehb, *el-Câmi*, s.219, no: 364.} buyurmuşlardır. *Sahîh-i İbn Hibbân*’da da hadisin ruvâtından İbnü’z-Zübeyr, “Hangi sûreyi buyurdıklarını hatırlamıyorum” diyen Amr b. Dînâr’a Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in Muâz’a, *یَا yahut* ، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ، وَالشَّمْسِ وَضَحَاها ، وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ، *diye emrettiklerini işittim deyince Amr, “İşte bunlar gibi sûreler” cevabını vermiş* {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 159, no: 2400.}. Bu muhtelif rivâyâtta isimleri geçen suver-i şerifenin hepsi de evsât-ı mufasssaldandır.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي لَأَتَأَخَّرُ عَنْ صَلَاةِ الْغَدَاةِ مِنْ أَجْلِ فَلَانٍ مِمَّا يُطِيلُ بِنَا فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي مَوْعِظَةٍ أَشَدَّ غَضَبًا مِنْهُ يَوْمَئِذٍ ثُمَّ قَالَ إِنَّ مِنْكُمْ مُنْفِرِينَ فَأَيُّكُمْ مَا صَلَّى بِالنَّاسِ فَلَيَتَجَوَّزَ فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالْكَبِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes‘ûd (Bedrî el-Ensârî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir defa) biri²²³ gelip, ‘Yâ Resûlellah! Filânca²²⁴ bize (namaz kıldırırken) o kadar uzatıyor ki vallahi sabah namazına gitmekten (âdeta) geri kalıyorum” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hiçbir mev‘izada o günkü kadar gazaplı görmedim. Sonra buyurdu ki: “(Ey nâs!) İçinizden bazı kimselerde cemaati tenfir (hasleti) vardır. Herhanginiz namaz kıldırarak olursa hafif tutsun. Çünkü (cemaatin) içinde zayıf olanı var, yaşlı olanı, iş güç sahibi olanı var.”²²⁵ {B702 Buhârî, Ezân, 61.}

223 İsmi söylenilmemiştir. Bazılarınca yine evvelki hadiste şikâyeti zikrolunan Hazm b. Ebû Kâ'b'dır.

224 Şikâyet olunan bu falanca Muâz b. Cebel ile Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümâdan biridir.

225 Bu hadîs-i şerif yukarıda yine Ebû Mes‘ûd el-Ensârî radiyallahu anhtan 79. olarak geçmişti. İki rivayet beyninde ihtilâfât-ı yesîre vardır. Bazı rivâyâtta sagîr, hâmil, murdi‘,

âbir-i sebîl –ki yolcu demektir– lafızlarıyla da sevk edilmiştir. Bunların hepsi de zevî'l-hâcât sırasına girebilir. Buhârî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan olan rivayetinde de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *وَإِذَا صَلَّى، فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ. وَإِذَا صَلَّى، أَحَدُكُمْ لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ* “*Biriniz nâsa namaz kıldırarak olursa hafif tutsun. Çünkü içlerinde zayıf olanı var, hasta olanı var, yaşlı olanı var. Kendi kendine namaz kıldığında ise (namazını) istediği kadar uzatsın*” {B703 Buhârî, Ezân, 62.} buyurmuş oldukları zikrediliyor. Bunlardan, imam için tahfîf-i salâtın mendup olduğu anlaşılır. Hatta bazılarınca bu emir vâciptir bile. Tatvîle razı olan adedi mahsur kimselere kıldırarak kimsenin uzun sûreler okumasında ve rükû ve sücûdda tesbîhatı çoğaltmasında ise beis yoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri sahâbe-i kirâmın bu babdaki rızâ ve rağbetlerini bildikleri için çok kere böyle de yaparlardı. Herhalde namazda tahfif edeceğim diye erkân-ı salâtın hiçbirini ihlâl etmemek gerektir. Çünkü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri rükû ve sücûdunu tam olarak yapmayan kimseye, *ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ* “*Dön de namazını kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın*”, {B757 Buhârî, Ezân, 95.} kezâlik *الرُّكُوعِ فِي الرَّكْعَةِ* “*Rükû ile sücûdda belini dümdüz etmeyen kimsenin namaz borcu sâkit olmaz*” {D855 Ebû Dâvûd, Salât, 143, 144.} buyurmuşlardır. Namaz kıldırırken tecevvüz eden yani çok uzatmayan selef-i sâlihînden biri Enes b. Mâlik radiyallahu anhtır. Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh da mescidde namaz kılsa rükû ve sücûdu tahfif ederek tecevvüz eder, evinde kıldığı vakitte ise rükû ve sücûdu, namazı uzatırdı. “Niçin böyle yapıyorsun?” diye kendisine sorulmuş, “Biz imamımız, bize iktidâ olunur” demiştir. Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anh da hafif bir namaz kıldırırmıştı. “Siz, ashâb-ı Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm neden böyle herkesten daha hafif kıldırırsınız?” sualine karşı, *إِنَّا نُبَادِرُ هَذَا الْوَسْوَاسَ* “Biz şu vesvâs denilen şeyi önlüyoruz” cevabını vermişti. Ammâr b. Yâsir radiyallahu anh, “Şeytanın vesvesesi gelmeden şu namazı aradan çıkarınız” dermiş. Ebû Hüreyre radiyallahu anh rükû ve sücûdu itmâm etmekle beraber namazda tecevvüz edenlerdendir. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazı hep böyle mi idi?” demişler. “Evet, maahâzâ ben yine tecevvüz ediyorum. Yani büsbütün onun namazına benzetmiyorum demiş. Ömer radiyallahu anh yaralanıp hasta düştüğü vakit Abdurrahman b. Avf radiyallahu anh, mihraba geçip en kısa sûrelerle, *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ* ve *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ* sûreleriyle namazı kıldırırdı idi. Kendi kendine kılıp da tatvîl eden kimse için vakit çıkıncaya kadar yahut vakt-i kerâhet girinceye kadar namazı uzatmak münasip olmaz.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُ مُعَاذٍ وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ فَلَوْلَا صَلَّيْتَ بِسَبِّحِ اسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى وَالشَّمْسِ وَضَحَاهَا وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى.

TERCÜMESİ

Yine Câbir radiyallahu anhin Muâz (b. Cebel) hakkındaki hadisi ki²²⁶ (buradaki rivayete nazaran) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Muâz'a, سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ وَالشَّمْسِ وَضَحَاهَا، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى sûreler(i gibiler)ini okumalı değil miydin?" uyurmuşlardır. {B705 Buhârî, Ezân, 63.}

.....

226 404. hadis.

407

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُوجِزُ الصَّلَاةَ وَيُكْمِلُهَا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhin, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazı (hem) îcâz (hem) de ikmal suretiyle kıldırırdı"²²⁷ dediği (sened-i mutasıl ile) rivayet olunuyor. {B706 Buhârî, Ezân, 64.}

.....

227 Yani cemaatin haline merhameten namazı kısa tuttukları halde erkân ve sünenden hiçbirini de eksik bırakmazlardı demek istemiştir. Bu mânada Ebû Mes'ûd'dan olduğu gibi- Ebû Vâkîd el-Leysî, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Osmân b. Ebû'l-Âs radiyallahu anhumden de rivayet vardır.

Ebû Vâkîd radiyallahu anhu, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَفَّ النَّاسِ صَلَاةً عَلَى النَّاسِ فَأَطْوَلَ، النَّاسِ صَلَاةً لِنَفْسِهِ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hem imam iken nâsın en hafif namazlısı, hem de kendi kendine namaz kıldığı vakit onların en uzun namazlısı idi" {HM22253 İbn Hanbel, V, 218.} demiştir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhu merfûan, فَإِنَّ فِيهِمْ أَكْثَرَ النَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ. فَإِنَّ فِيهِمْ أَكْثَرَ النَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ. "Herhanginiz nâsa imam olursa hafif kıldırsın. Çünkü içlerinde zayıfı var, yaşlısı var, iş güç sâhibi olanı var" {Humeydî, Müsned, I, 415, no: 458.} hadisini rivayet ediyor. İbn Ömer radiyallahu anhu, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize tahfif ile emrederdi ve bize öyle kıldırırdı" demiştir. {Temel hadis kaynaklarında bu şekilde tespit edilemeyen rivayeti Aynî, Nesâî'den "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا بِالْتَّخْفِيفِ وَيُؤْمِنَا" şeklinde naklediyor. Nesâî ve diğer bazı kaynaklarda yer alan metin ise "وَيُؤْمِنَا بِالصَّافَاتِ" ... yani ...bize Sâffât ile kıldırırdı" ifadesiyle bitmektedir. Bu durum, asıl metnin rivayet kaynaklarında yer alan metin olduğu, muhtemelen Aynî'den aktarılan buradaki rivayetin ise eksik olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bkz: Aynî, Umde, V, 243; Nesâî, el-Kübrâ, X, 231, no: 11368.} Osmân b. Ebû'l-Âs radiyallahu anhu da merfûan, فَإِنَّ فِيهِمْ أَكْثَرَ النَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ. فَإِنَّ فِيهِمْ أَكْثَرَ النَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ. "Her kim nâsa imam... فَإِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّ كَيْفَ شَاءَ

Bu hadîs-i şerif ile çocukların mescide idhalinde beis olmadığı, kadınların erkek saf-
larının arkasında cemaate iltihakları câiz olduğu istidlâl olunuyor. Bir de bu kav-
l-i resûl, namazda iken müstehap olan bir şeyi yapmaya niyet eden kimseye o müstehabı yapmak
vâcip olmadığına delildir. Fukahâ-i Mâlikiyye'den Eşheb buna kâil olamıyor ve meselâ
kâimen tatavvu namazı kılmak niyetinde olan kimse namazını kâiden itmâm edemez
diyor.

İmam, rükûda iken yeni gelen bir kimsenin cemaate girmek istediğini hisse-
derse acaba o da yetişsin diye rükûu uzatması câiz midir? Fukahâ-i Şâfiyye'den bazıları bunu
teciz etmişlerdir. Bunlar “Bir ihtiyâc-ı dünyevî için uzun kılınacak namazı kısaltmak
câiz olunca, Allah’a ibadeti teshil için kısa olan bir rüknü uzatmak neden câiz olmasın
derler. Muarızları ise “Bu, namazda ziyâde-i ameldir. Hazf gibi değildir. Namazda hazf
matlûb ise, ziyâde-i amel matlûb değildir” cevabını verirler. Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Abdur-
rahman b. Ebû Leylâ bunu teciz edenler meyanındadır. Cemaate meşakkat îrâs etmemek
kaydıyla Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye ve Ebû Sevr de teciz ederler. Evzâî, Ebû
Hanîfe, Mâlik, kav-ı cedîdinde Şâfiî, Ebû Yûsuf ise mekruh görürler. Muhammed b. Hasan
eş-Şeybânî, “Böyle yapmanın şirk olmasından korkarım” demiştir.

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَتَسَوْنَ صُفُوفَكُمْ
أَوْ لِيَخَالَفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ.

TERCÜMESİ

Nu'mân b. Beşîr (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i
Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Ya saflarınızı düzeltiniz,²²⁹ ya Allah
Teâlâ'nın yüzlerinizi ayrı ayrı taraflara çevireceğini²³⁰ muhakkak bilersiniz”
buyurdu.²³¹ {B717 Buhârî, Ezân, 71.}

.....

229 Tesviye-i sufûftan murat, safa dahil olanların bir hizada bulunması, safta hâle varsa
yani aralık bulunuyorsa kapatılması demektir. Saflar dolu, aralıksız ve boydan boya tamam
olmak gerektir, öndeki saf bu tarzda olmadıkça ikinci safta, o da böyle dolmadıkça üçüncü
safta bulunmak olmaz.

230 أَوْ لِيَخَالَفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ {D662 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} rivayetlerine de bakılırsa yüzlerin ayrı
ayrı taraflara çevrilmesi, kalplerin yekdiğere karşı dönük, yani efrâd-ı müslimîn arasında
buğz ve adâvet peyda olması demektir. İşte sufûf-ı salâtın bozuk olmasına kulûbun bozuk-
luğu gibi bir ikâb-ı şedîd-i ilâhî terettüp ediyor. Ehl-i İslâm arasında amelen en büyük

cihet-i câmia namaz olduğundan salâh ve nizâm-ı içtimâîleri, namazdaki salâh ve nizâmı hüsn-i muhafazaya vâbeste kılınmış demek olur. Fe'fhem.

Bazıları, *Müsne'd-i Ahmed*'deki Ebû Ümâme radiyallahu anh rivayetinde, لَتَسُوْنَ الصُّفُوْفَ "Saflarınızı düzeltiniz yoksa yüzleriniz tams olunacaktır" {HM22578 İbn Hanbel, V, 259.} denilmiş olmasına bakarak muhâlefet-i vücûhu ma'nâ-yı mecâzîye sarfa lüzum görmemişler, 400. hadiste ef'âl-i salâtta imama mütâbaat etmeyenlerin sureti eşek suretine tahavvülünü ma'nâ-yı hakîkîye alanlar gibi buraya da ma'nâ-yı hakîkîye yüzleriniz arkalarınıza çevrilecektir mânasını vermişlerdir. Tams "bir şeyden eserin zâil olması"dır. Nitekim tams-ı uyûn, gözlerin yeri belirsiz olarak dümdüz olmak üzere kör olmasıdır. Tams-ı vücûha gelince, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*'ta beyanına göre ya dünyada ya âhirette yüzlerin maymunlar ve köpeklerde olduğu gibi kıl ile örtülüp belirsiz ve tanınmaz bir hale gelmesidir. Maahâzâ Râgıb, tams-ı vücûha da mecazi bir mâna veriyor. Vücûh, âyan ve rüesâyâ da itlak olunduğuna göre âyan ve rüesânın tamsı, rüesânın eznâb mertebesine düşüp dîcâr-ı zillet-i uz mâ olmasıdır diyor. Kudret-i ilâhiyyeye hiçbir mani yoksa da bunu da 400. hadisteki gibi mecazi mânaya almak zevke daha mülâyim düşüyor.

231 Bu hadîs-i şerif, *Müslim*'de yine Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunuyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem saflarımızı bir okçu, yapacağı oku nasıl dümdüz ederse öylece dümdüz bir hale getirirdi. Bunu tâ biz anlayıp lâyıkiyla öğreninceye kadar yaptı durdu. Nihayet günün birinde yine namaza çıkıp mihraba geçti. Tam ihram tekbirini alacağı sırada göğsü saftan dışarıya çıkmış birini gördü. Bunun üzerine, لَتَسُوْنَ "Saflarınızı düzeltiniz, yoksa..." buyurdu. {M979 Müslim, Salât, 128.} Yine Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhın, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, namaza kalktığımızda saflarımızı tesviye buyururdu. Saflar düzeldi mi tekbir alırdı" dediğini Ebû Dâvûd *Sünen*'inde rivayet ediyor. {D665 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} Tesviye-i sufûfa taraf-ı âlî-i nebevîden verilen ehemmiyet, Buhârî ile Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettikleri, أَقِيمُوا الصَّلَاةَ "Namazda safları doğrultunuz. Zira saf doğrultmak, namazın tamam olması levâzımındandır" {B722 Buhârî, Ezân, 74.} hadisi ile Ebû Dâvûd ve Müslim'in yine bu meâlde olarak Enes'ten merfûan rivayet ettiği...إِلْحِ {M975 Müslim, Salât, 124.} hadisi şahittir. Kezâlik *Müslim*'de Ebû Mes'ûd el-Bedrî radiyallahu anhtan, "Namazdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem omuzlara dokunup, اسْتَوْوُوا وَلَا تَخْتَلِفُوا لِيَلْبِسِي مِنْكُمْ أَوَّلُ الْأَحْلَامِ وَالتَّهْيِ ثُمَّ الَّذِينَ يَلْبِسُهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلْبِسُهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلْبِسُهُمْ Yani 'Doğrulunuz, ayrı ayrı hizalarda durmayınız ki kalpleriniz birbirinden ayrılmasın, akli başında olan dirayetlileriniz benim arkamda, onlardan sonra gelenler daha arkada, daha sonra gelenler daha arkada dursunlar' buyururdu." Ebû Mes'ûd derdi ki: "Siz ise bugün son derecede ihtilâf üzeresiniz" hadisi {M972 Müslim, Salât, 122.}, mervî olduğu gibi İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan menkul hadiste de bu vesâyâ-yı nebeviyyenin her namazda üç kere tekrar buyurulduğu إِيَّاكُمْ وَهَيْشَاتٍ "Heyşât-ı esvaktan da sakınız" ziyadesiyle rivayet edilmiştir {M974 Müslim, Salât, 123.}. Heyşe "çarşı, pazarda görülen karmakarışıklık"tır. Oralarda gezip durmakta hiçbir nizam

gözetilmez. Yahut rastgelenin istediği sözü istediği perdeden söylemesidir ki bu da karışıklık olmak itibariyle evvelki mânaya varır. Yine Ebû Dâvûd'un Enes radiyallahu anhtan rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, namaza duracakları sırada oradaki bir değnek parçasını ibtidâ yemîn-i mübâreklerine alıp ve sağ taraflarına dönüp, اَعْتَدِلُوا “Doğrulunuz, saflarınızı düzeltiniz” sonra değneği sol ellerine alıp ve sol taraflarına dönüp yine اَعْتَدِلُوا وَسُورُوا صُفُوفَكُمْ diye tembihte bulunmak mu’tad-ı şerifleri imiş. {D670 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} Kezâ Ebû Dâvûd'un diğer rivayetine nazaran Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ şöyle demiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem safların arasına girip boydan boya dolaşır, göğüslerimizle omuzlarımıza dokunur, قُلُوبُكُمْ فَتَحْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ buyururdu. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّوْنَ عَلَى الصُّفُوفِ الْاَوَّلِ ‘İlk saflara Allah azze ve celle hazretleri rahmet, melekleri de dua ve niyâz-ı mağfiret eyler’ buyururlardı.” {D664 Ebû Dâvûd, Salât, 93.}

Elhâsıl tâdil ve tesviye-i sufûf, mütemmimât-ı salâtıdır. Ebû Hanîfe ile Mâlik ve Şâfiî bunu sünnet-i salât addetmişlerdir, İbn Hazm ez-Zâhirî ise farz itikad eylemiştir. Çünkü namaz farzdır. Farz-ı salât da bununla tamam oluyor. Binaenaleyh bu da farzdır diyor. Halbuki tesviye-i sufûf, farz olsa bile nefis-i salâtıtan olmadığı için tesviyesiz kılınan namazı iade etmek lâzım gelmez. Yalnız tesviye hakkındaki emre muhalefetten dolayı ism-i azîm terettüp eder. Bundan dolayıdır ki Ömer radiyallahu anı ikâme-i sufûfa bir takım kimseleri memur eder, saflar düzeldi diye kendisine haber verilmedikçe ihram tek birini almazdı. Osman ile Ali radiyallahu anhümâ da buna pek ziyade dikkat edip cemaate اِسْتَوُوا “Doğrulunuz” diye emir verirlerdi. Hatta Ali radiyallahu anı isim tasrih ederek, “Filân ileri geç, filân geriye çekil” diye müfredat ile bile meşgul olurlardı.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ وَتَرَاصُّوا فَإِنِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Namaz saflarınızı doğrultunuz ve sımsıkı birbirinize yapış(ıp aranızda boşluk bırakma)yınız. Zira ben sizi arkamdan (da) görüyorum” buyurdu.²³² {B719 Buhârî, Ezân, 72.}

.....

232 Bu hadîs-i şerif *Buhârî*'de bir mukaddime ile rivayet edilmiştir. Enes radiyallahu anı, “(Bir defa) namaz ikâme edilmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek yüzünü bize döndürüp أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ buyurdu” diyor. *Müslim*'deki rivayet ise اَتِمُّوا الصُّفُوفَ

فَإِنِّي أَرَاكُمْ خَلْفَ ظَهْرِي {M976 Müslim, Salât, 125.} lafzı ile dir. Yine Enes radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sahîh-i İbn Hibbân*'da mervî hadîs-i merfûunda, رُصُّوا صُفُوفَكُمْ وَقَارِبُوا بَيْنَهَا وَحَادُّوا فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنِّي لَأَرَى الشَّيْطَانَ يَدْخُلُ مِنْ خَلَلِ الصَّفِّ كَأَنَّهُ الْحَذَفُ *“Saflarınızı taşları birbiri-
rine kenetlenmiş duvar gibi sağlamlaştırınız. Saflarınızı yanaştırınız. Boyunlarınızı bir hizaya
getiriniz. Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah’a kasem olsun ki ben safın boş kalmış ara-
lıklarından şeytanın hazef gibi girdiğini görüp duruyorum”* {D667 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} buyu-
rulduğu mervîdir. Hazef “Yemen’de yetişen bir nevi bodur kara davar”a denirmiş. Beyhakî
rivayetine göre “Yâ Resûlellah! Hazef nedir?” diye sorulmuş, cevaben ضَانٌّ جُرْدٌ سُودٌ تَكُونُ *“Yemen toprağında yetişen kılsız siyah bir nevi davadır”* {BS5286 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 148.} buyurulmuş. Ebû Hüreyre radiyallahu anh da merfûan, وَسَّطُوا الْإِمَامَ وَشَدُّوا الْخَلَلَ *“İmamı
safın ortasına getiriniz ve saf da aralık varsa kapayınız”* {D681 Ebû Dâvûd, Salât, 98.} hadisini
rivayet etmiştir. Kezâlik *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan şu
rivayet vardır: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek yüzünü bize döndürüp üç
kere أَقِيمُوا الصُّفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي
الْأَفْئِدَةِ” *“Safları doğrul-
tunuz. Omuzları da bir hizaya getiriniz. Aralıkları kapayınız. Sizin saflarınıza girecek ihva-
nınızın ellerine munkâd olup müsaade ediniz. Şeytan girebilecek fücra bırakmayınız. Her
kim bir safı vasleder yani kapatırsa Allah ona sıla etsin yani birr ü ihسانیyla vâyedâr etsin.
Her kim de bir safı kat' eder yani bozarsa Allah ona sıla etmesin yani gönlünü hoş etmesin”*
{D666 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} hadisini rivayet ediyor ki safların halini tafsillice bir tariftir. Safı
ıslah için uzanan yahut işaret eden ellere munkâd olmak büyük fazilettir. Nitekim İbn
Abbas radiyallahu anhumânın merfûan rivayetinde de, خَيْرُكُمْ أَلْيَنُكُمْ مَنَاقِبَ فِي الصَّلَاةِ *“En iyi-
leriniz, namazda saf doğrultmak için kendisine dokunan ele omuzu en ziyade munkâd ola-
nınızdır”* {D672 Ebû Dâvûd, Salât, 93.} buyurulmuştur ki vâki olacak ihtar üzerine tekebbürü
bırakıp hemen inkıyâd tavsiye buyuruluyor demektir. Hulâsa salâtın hüsün ve kemalini
temin için safları sufûf-ı melâikeye benzetmek ve bunu vesîle-i istinzâl-i rahmet eylemek
lâzımdır. Beşîr b. Yesâr el-Ensârî'nin, “Enes b. Mâlik radiyallahu anh Basra'dan Medine'ye
geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahdinden beri bizde beğenmediğin şeyler
nedir? diye kendisine soruldu. Sizin beğenmediğim bir şeyiniz yok. Şu kadar var ki saf-
ları doğrultmuyorsunuz cevabını verdi” dediğini Buhârî rivayet ediyor. Demek ki ahd-i
tâbiîndeki sufûf-ı salâtı sahâbe hazerâtı beğenmemişler. Zamanımızdaki sufûf-ı salât ise
cidden yürekler acısıdır. Ehl-i İslâm arasındaki tenâfüz ve tebâguz hali de inzâr-ı nebevîye
tastamam tetâbuk ederek saflarımızın haline denk geliyor.

376. hadisten de müstefâd olduğu gibi bu hadisten de ikâmet ile namaza duhul
arasındaki zaman içinde tekellümün cevazı müstefâd oluyor. Hadisin delâlet ettiği ikinci

mesele de namazda tesviye-i sufûfun vâcip olmasıdır. Bir de فَانِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي kelâm-ı sâdıki, hasâis-i celîle-i Muhammediyye'den (sallallahu aleyhi ve sellem) birini haber veriyor ki bu rüyet herhalde kör gibi bir âlet-i mu'tâdeye muhtaç olmaksızın vâki olan bir rüyet idi. Cenâb-ı hâlık-ı bîçûn, habîb-i kerîmini böyle müstesna bir haslet-i cemîle ile mümtaz buyurmuş ve anâsır-ı beşeriyet içinde değme beşere benzemez bir mevki-i bâlâ sahibi olduklarını en görmez gözlere göstermek istemiştir. O muallâ pâye nûr-ı sâfinin gölgesiz olması da böyledir (265. hadise de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فِي حُجْرَتِهِ وَجِدَارُ الْحُجْرَةِ قَصِيرٌ فَرَأَى النَّاسُ شَخْصَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَامَ أَنَسٌ ²³³ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ فَأَصْبَحُوا فَتَحَدَّثُوا بِذَلِكَ فَقَامَ لَيْلَةً ²³⁴ الثَّانِيَةَ فَقَامَ مَعَهُ أَنَسٌ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ صَنَعُوا ذَلِكَ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ²³⁵ حَتَّى إِذَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يَخْرُجْ فَلَمَّا أَصْبَحَ ذَكَرَ ذَلِكَ النَّاسُ فَقَالَ إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تُكْتَبَ عَلَيْكُمْ صَلَاةُ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

(Ümmül-mü'minin) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gece vakti olunca hücre(-i şerîfe)sinde namaz kı-lardı. ²³⁶ Hücrenin duvarı alçacık olduğu için nâs nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem (namaz kılariken) şahs-ı mübârekini (yani karaltısını) gördüler. ²³⁷ Birtakım kimseler namaza durup kendisine iktidâ ettiler. ²³⁸ Sabah olunca bu (yaptıkları)nı arz ettiler. Ertesi gece (yine gece namazına) kalktı. (Yine) birtakım kimseler kendisine iktidâen namaza durdular. Bu işi iki yahut üç gece (tekrar) ettiler. Ondan sonra (ki gece) olunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (evinde) oturdu ve oraya çıkmadı. ²³⁹ Sabah olunca bazı kimseler (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sebebinin anlamak için) bunu da arz ettiler. ²⁴⁰ (Cevaben) “Gece namazı size farz olacak diye korktum” buyurdu. ²⁴¹ {B729 Buhârî, Ezân, 80.}

.....

233 Bir nüshada hemzesiz olarak نَاسٌ .

234 Bir nüshada اللَّيْلَةَ الثَّانِيَةَ .

235 Bir nüshada أَوْ ثَلَاثَةً .

236 Hâfız Ebû Nuaym el-İsfehânî'nin rivayetinde daha sarîh olarak, كَانَ يُصَلِّي فِي حُجْرَةٍ مِنْ، “Ezvâc-ı tâhirâtının hücrelerinden birinde namaz kılardı” denilmiştir. Hücre “evin içinde duvar yahut perde ile ifrâz edilmiş herhangi münferit bir köşe”ye denir. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhânın, metne girmeyen *Buhârî* rivayetinde, إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ، “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bir hasırı vardı ki, onu gündüzleri yayar, geceleri de hücre haline kordu” {B730 Buhârî, Ezân, 81.}, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhnın da bundan sonra muhtaşarı 412 rakamıyla zikredilecek hadisinde, إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اتَّخَذَ حُجْرَةً قَالَ حَسِبْتُ أَنَّهُ مِنْ حَصِيرٍ فِي رَمَضَانَ، “Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem ramazanda, zannederim hasırdan bir hücre ittihaz buyurdu” {B731 Buhârî, Ezân, 81.}, bir rivayette de أَحْتَجِرَ بِخَصْفَةٍ أَوْ حَصِيرٍ فِي الْمَسْجِدِ، “Mescid-i şerifte hurma yaprağı örgülerinden yahut hasırdan bir hücre yaptı” {M1825 Müslim, Müsâfirîn, 213.} denildiğine göre bu hücre hasır yahut hurma yaprağı örgülerinden perdemsi bir şey ile çevrilmiş bir yer olup bunun da ümmehâtü'l-mü'minîne mahsus hâneleri içinde olma ihtimali olduğu gibi gündüzleri mescid-i şerife yayıldıktan sonra geceleri kaldırılıp ve perde tarzında gerilip muvakkat hücre gibi istimal buyurulduğu ihtimali de vardır. Kâh ezvâc-ı tâhirât hânelerinde, kâh mescid-i şerifte leylek hücre güzîn-i tâat olmaları ve sahâbe-i kirâmın bunu hissedip iktidâyâ şitâb etmeleri hususunun taaddüdü ihtimali de vardır.

237 O tarihlerde Medine-i Münevvere'de geceleri kandil yakmak mûtat olmadığı için (249. hadise müracaat) sahâbe-i kirâm zât-ı mukaddese-i risâletpenâhîlerini bittabi göremeyip yalnız karaltılarından namaz kılmakta olduklarını istidlâl ederlerdi.

238 Sahâbe-i kirâmın bu fiilinden imam olmaya niyet etmemiş kimseye iktidânın cevazına istidlâl olunduğu gibi salât-ı tatavvuda cemaatin de sıhhatine istidlâl olunabilir. Çünkü bu salâtın tatavvu olduğunda şüphe yoktur. Hatta kıssanın ramazanda cereyan etmiş olduğu rivayetine bakılacak olursa salât-ı terâvih idi. Bir de bu hadisi, Buhârî, imam ile me'mûmîn arasında duvar yahut sütte gibi bir hâil varken iktidânın sıhhati bahsine şahit olarak irat etmiştir. Buhârî müsnedden rivayet ettiği bu hadisten başka Hasan-ı Basrî'nin, “Seninle imam arasında bir nehir bulunursa beis yoktur”, kibâr-ı tâbiînden Ebû Miclez'in, “Aralarında yol yahut duvar bulunursa imamın tekbirini duymak şartıyla insan imama iktidâ edebilir” dediklerini de ta'likan rivayet ediyor. Hasan-ı Basrî'nin nehir dediği elbette nehr-i sagîrdır. Nehr-i kebîr gibi geniş bir hâilin mânî-i iktidâ olduğunda şüphe yoktur. Bu mesele mesâil-i hilâfiyyedendir. Buhârî, Mâlikîler gibi hâciz ve hâilin iktidâyâ mani olmadığına kâildir. Enes, Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ ve İbn Sîrîn ile Sâlim b. Abdullah'tan da böyle bir rivayet vardır. Urve b. Zübeyr de bir defa kendisi ile mescid arasında sokak varken bir hânede imama iktidâ etmiştir. İmam Mâlik'e göre birbirine yakın duran kayıkların birindeki imama diğer kayıklardan iktidâ edilmesinde beis yoktur. Birtakımları da bunu mekruh görmüşlerdir. Nitekim Ömer b. Hattâb radiyallahu anhnın “Musallî ile imam arasında yol, duvar, nehir bulunursa ona iktidâ etmiş olmaz” dediği mervîdir. Şa'bî ile Nehâî de arada sokak olursa iktidâyı mekruh görmüşlerdir. Ebû Hanîfe, saflar ardarda muttasılan

Diğer şârih Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin de bazı tevcihleri vardır. O da diyor ki korkulan şey ihtimal ki salât-ı leylde teneffülün sıhhati, teheccüdün mescidde cemaatle olmasıyla meşrûat olur mânasınca kıyâm-ı leylin farz olabilmesi cihetinden idi. Nitekim Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhın فَصَلُوا أَيُّهَا النَّاسُ مَا قُمْتُمْ بِهِ. وَلَوْ كُتِبَ عَلَيْكُم مَّا قُمْتُمْ بِهِ. فَصَلُوا أَيُّهَا النَّاسُ “Size farz olur diye korktum. Halbuki size farz olacak olursa onu ale'd-devâm kılamazsınız. Öyle ise ey nâs, bu namazı evlerinizde kılınız” {B7290 Buhârî, İ'tisâm, 3.} hadisinde de buna îmâ vardır. Demek ki şart olur korkusuyla mescidde cemaatle kılmalarını şefkaten men buyurup bu suretle evlerde muvâzabete izin vermekle beraber yine namazın farz olmasından emin olmuş oldular. İkinci ihtimale göre kıyâm-ı leylin farz-ı ayn değil, farz-ı kifâye olacağından korkmuş olabilirler. Bu surette de salavât-ı hamsin üzerine zâit bir farz olmuş olmaz. Bayram ve emsali namazların farziyetine kâil olanların nazarında bu namazlar ne ise salât-ı leyl de o hükümde olmuş olur. Üçüncü ihtimale göre de hâssaten

kıyâm-ı ramazânın yani salât-ı terâvihin farz olacağından korkmuş olabilirler. Nitekim hadiste, رَمَضَانَ، “Bu, ramazanda olmuştun” {B1129 Buhârî, Teheccüd, 5.} denilmiş olduğu gibi Buhârî’nin Süfyân b. Hüseyin rivayetinde, هَذَا الشَّهْرُ، “Bu ayın kıyâm-ı leyli size farz olur diye korktum” {Buhârî’de tespit edilemeyen rivayetin benzeri için bkz. HM26011 İbn Hanbel, VI, 183.} denilmiştir. Bu takdire göre ise işkâl büsbütün mürtefi’ olur. Çünkü kıyâm-ı ramazan senenin her gecesinde tekerrür etmediği için salâvât-ı hams üzerine zâit bir şey olmamış olur.

وَفِي هَذَا الْحَدِيثِ مِنْ رِوَايَةِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زِيَادَةٌ أَنَّهُ قَالَ قَدْ عَرَفْتُ الَّذِي رَأَيْتُ مِنْ صَنِيعِكُمْ²⁴² فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِي بُيُوتِكُمْ فَإِنَّ أَفْضَلَ الصَّلَاةِ صَلَاةُ الْمَرْءِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh rivayetinden vârit olan yine bu hadiste²⁴⁵ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) “Yaptığınızı gördüğüm şu işi beğendim.²⁴⁴ (Lâkin yine) ey nâs (bu nevâfil) evlerinizde kılınız. Zira namazın efdali insanın kendi evinde kıldığı namazdır. Meğer farz ola (ki onu mescidde cemaatla kılmak efdaldır) buyurdu”²⁴⁵ ziyadesi vardır. {B731 Buhârî, Ezân, 81.}

.....

242 Bir rivayette مِنْ صُنْعِكُمْ

243 Bu hadis bundan evvelki 411. hadistir.

244 Salât-ı terâvihi cemaatle kılmaya olan hırsınızı görüp beğendim demektir. Salât-ı terâvih olduğu Buhârî metnindeki رَمَضَانَ فِي حَصِيرٍ، “Bu ayın kıyâm-ı leyli size farz olur diye korktum” {Buhârî’de tespit edilemeyen rivayetin benzeri için bkz. HM26011 İbn Hanbel, VI, 183.} denilmiştir. Bu takdire göre ise işkâl büsbütün mürtefi’ olur. Çünkü kıyâm-ı ramazan senenin her gecesinde tekerrür etmediği için salâvât-ı hams üzerine zâit bir şey olmamış olur.

245 Ferâizin mesâcidde cemaatle edası izhâr-ı şeaîr-i dîn içindir. Nevâfilin evlerde kılınması ise riyâdan baîd olduğuna binaendir. Nevâfilin evlerde kılınmasındaki fazilete dair birçok ehâdis-i şerife vardır. Bazıları şunlardır:

İbn Mâce’nin Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayeti: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sordum. فَنَوْرٌ فِي بَيْتِهِ فَنَوْرٌ. فَتَوَرُّوا بُيُوتَكُمْ. “İnsanın kendi evinde namaz

kılmasına gelince o, bir nurdur. O halde evlerinizi nurlandırınız” {İM1375 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 186.} buyurdu.

Müslim’in Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayeti, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, مِنْ صَلَاتِهِ نَصِيبًا فِي يَتِيهِ فَلْيَجْعَلْ فِي مَسْجِدِهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَاعِلٌ فِي يَتِيهِ مِنْ صَلَاتِهِ خَيْرًا *“Herhangi biriniz farz namazını gittiği mescidde kılacak olursa kendi evini de namazından nasipddâr etsin”* {M1822 Müslim, Müsâfirîn, 210.} buyurdu.

İbn Mâce’nin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayeti, إِذَا قَضَى أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ فَلْيَجْعَلْ *“Her biriniz namazını eda ettikten sonra evini de namazından nasipdar etsin. Zira Allah azze ve celle namazı sebebiyle evinde hayır yaratır.”* {İM1376 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 186.}

Müslim ile Nesâî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayetleri, لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ مَقَابِرَ. إِنَّ الشَّيْطَانَ يَفِرُّ مِنَ الْبَيْتِ الَّذِي تُقْرَأُ فِيهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ *“Evlerinizi kabristana çevirmeyiniz. Muhakkak şeytan içinde sûre-i Bakara tilâvet olunan evden kaçır.”* {M1824 Müslim, Müsâfirîn, 212.}

Ahmed b. Hanbel’in Âişe radiyallahu anhdan rivayet ettiği yine bu meâldeki hadis. İbn Mâce’nin ve Şemâil’de Tirmizî’nin Abdullah b. Sa’d radiyallahu anhtan rivayetleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, “Evimde namaz kılmam mı yoksa mescidde namaz kılmam mı efdaldır?” diye sordum. Buyurdu ki: *“Benim evimin mescide ne kadar yakın olduğunu görüyorsun ya, böyle iken evimde namaz kılmayı mescidde namaz kılmaya tercih ederim. Meğer ki farz bir namaz ola!”* {İM1378 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 186.}

Taberânî’nin el-Mu’cemü’l-kebir’inde Suheyb b. Nu’mân radiyallahu anhtan merfûan rivayeti, فَضَّلُ صَلَاةَ الرَّجُلِ فِي يَتِيهِ عَلَى صَلَاتِهِ حَيْثُ يَرَاهُ النَّاسُ كَفَضْلِ الْمَكْتُوبَةِ عَلَى النَّافِلَةِ *“Farz olan namazın nâfile namaz üzerine fazl ve rûçhanı ne ise insanın kendi evinde kıldığı namaz da herkesin görebileceği yerde kıldığı namazdan o kadar efdaldır.”* {MK7322 Taberânî, el-Kebîr, VIII, 46.}

Birçok sahâbeden rivayet olunan صَلُّوا فِي بُيُوتِكُمْ وَلَا تَتَّخِذُوهَا قُبُورًا *“Evlerinizde namaz kılınız. Evlerinizi (namazdan hâlî bırakıp) kabre çevirmeyiniz”* {M1821 Müslim, Müsâfirîn, 209.} hadisi.

Bu hadîs-i şeriften müstefâd olan, evde kılınan tatavvuun mesâcidde kılınan tatavvudan efdaliyetidir. Bu mesâcid isterse Mescid-i Mekke ve Medine ve Beytülmakdis gibi mesâcid-i fâzıla olsun. Ebû Dâvûd’un Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği, صَلَاةُ الْمَرْءِ فِي يَتِيهِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهِ فِي مَسْجِدِي هَذَا إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ *“İnsanın kendi evinde kıldığı namaz, benim şu mescidimde kıldığı namazdan efdaldır. Meğer ki farz ola!”* {D1044 Ebû Dâvûd, Salât, 198, 199.} hadisi bu mânada sarihtir. Bundan yalnız cemaatle kılınması meşrû olan salât-ı îdeyn ile istiskâ ve küsûf namazları, iki rek’at tavaf ve -mîkâtta mescid varsa- iki rek’at ihram namazları, cuma günü kable’z-zevâl ve ba’d-e’z-zevâl kılınan nefiller müstesnadır. Şâfiyye’ye göre tahiyetü’l-mescid de bu müstesnalar meyanına dahildir. İşte bunları mescidde kılmak evde kılmaktan efdaldır.

Bu hadîs-i şerif, seleften bazılarının nevâfil-i nehâriyye ve leyliyyeyi mescidde kıl-
mayı müstehap görmelerine karşı hüccet olduğu gibi yalnız nevâfil-i nehârı mescidde
müstehap gören Süfyân es-Sevrî ile Mâlik'e karşı da hüccettir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ
وَإِذَا كَبَّرَ لِلرُّكُوعِ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفْعَهُمَا كَذَلِكَ أَيْضًا وَقَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ
رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ وَكَانَ لَا يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السُّجُودِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-
lallahu aleyhi ve sellem namaza başladığında (mübarek) ellerini omuzlarının
hizasına kadar kaldırı(ıp tekbiri öyle al)ırdı.²⁴⁶ Rükû için tekbir aldığında ve
rükûdan (mübarek) başını kaldırdığında yine (ellerini) öylece kaldırır²⁴⁷ سَمِعَ اللَّهُ
لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ buyururdu.²⁴⁸ Sücûd(a vardığın)da (ise) bunu yapmazdı.²⁴⁹
{B735 Buhârî, Ezân, 83.}

.....

246 İftitah yahut ihram tekbiri Ebû Hanîfe'ye göre salâtın şartıdır. Şâfiî'den mervî bir
veçhe göre de böyledir. Onsuz namaz sahih olmazsa da namaza dahil bir rükün değildir.
Eimme-i selâseye göre rükündür. Demek ki ister şart ister rükün itibar edilsin iftitah tek-
biri mezâhib-i erbaaya göre farzdır. İster sehven ister amden terkolunsun, onsuz namaz
mün'akid olmaz. Rebîâtürre'y ile Süfyân es-Sevrî, İshak b. Râhûye ve Ebû Sevr'in mez-
hepleri de budur. Cumhurun ictihadı da bu merkezdedir. İbn Şihâb ez-Zührî -rivayete
göre- tekbirsiz yalnız niyet ile salâtın mün'akid olacağını söylemiştir ki onun nazarında
"Allahüekber" demek sünnettir. Saîd b. Müseyyeb ile Evzâî ve Mâlik'in ve Hasan-ı Basrî
ile Hakem b. Uteybe'nin de bu re'ye oldukları rivayet ediliyorsa da Zührî'nin-bu babdaki
mezhebi kadar sübût bulamamıştır. Zührî, namazdaki herhangi bir tekbirin mutlaka vâcip
olmadığına kâil olup ihramı yalnız niyet ile tecviz ediyor. Delili de بِالْأَعْمَالِ بِالنِّيَّاتِ {B1 Buhârî,
Bed'ü'l-vahy, 1.} hadisidir. Zührî'nin tam zıddı olarak bütün tekbirlerin vâcip olduğuna kâil
olanlar da vardır. Cumhur, yalnız iftitah tekbirini vâcip görüp mâadasının vücûbuna kâil
değillerdir. İmam Mâlik'ten meşhur olan rivayete göre tekbir, imam ile münferit hakkında
vâcip, me'mûm hakkında sünnettir.

Tesbih ve tehlîl tekbir makamına kâim olabilir mi? İftitâh-ı salât için kudreti olana
göre "Allahüekber" lafzı müteayyindir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, hep

bu lafz-ı celîl ile iftitah buyururlardı. Fukahâ-i Mâlikiyye ile Şâfiyye ve Hanbeliyye'nin âmmeten kavli budur. Onlarca ona bedel “*Allahü'l-kebîr*” yahut “*er-rahmânü ekber*” gibi bir lafız ile iftitah edilemez. Ebû Yûsuf'tan mâada Hanefiyye ise kendisiyle tâzim kastolunan her lafz ile câizdir. Delilleri وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ^a قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى ile الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا gibi âyât-ı kerîmedir.

İftitah tekbirini alırken ellerini nereye kadar kaldırmalıdır? Cumhur buradaki hadis ile emsaline temessük ederek elleri omuzların hizasına kadar kaldırır. Hanefiyye ise Müslim'in Mâlik b. Huveyris radiyallahu anhtan rivayet ettiği, كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَادِّيَ بِهِمَا أُذُنَيْهِ وَفِي رِوَايَةٍ حَتَّى يُحَادِّيَ فُرُوعَ أُذُنَيْهِ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tekbir aldığı zaman (mübarek) ellerini kulaklarının hizasına, bir rivayette üstü hizasına kadar kaldırırdı” {M865-866 Müslim, Salât, 25-26.} hadisiyle âmil olurlar. İmam Şâfiî her iki sureti cem' için iki ellerini, parmak uçları kulaklarının üstüne, baş parmakları kulağın yumuşağına muhâzî olacak veçhile omuzlarının hizasına getirmeyi tercih eylemiştir. Tahâvî'nin Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan böyle bir rivayeti olduğunu da Aynî söylediği gibi sâhib-i *Muhîr*'in de tarifi buna muvâfık olduğunu beyan ediyor. Ellerini başından yukarıya kaldıranlar, göğsüne kadar kaldıranlar da vardır. Hepsî de âsâr-ı mahfûzaya muvâfık düşer. Elhâsıl bu gibi âsârın tehâlûfû tevsîadan başka bir şeye delâlet etmez.

247 Rükûa varır ve rükûdan kalkarken ref-i yedeyn hakkındaki ihtilâf meşhurdur. Eimme-i metbûinden Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, İbn Cerîr et-Taberî, bir rivayete göre Mâlik bunun mesnûn olduğuna kâillerdir. Daha evvelki ulemâ-yi tâbiînden Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Mucâhid, Nâfi', Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Katâde, Mekhûl, Saîd b. Cübeyr, Abdullah b. Mübârek, Süfyân b. Uyeyne de bu ictihaddadırlar. Tirmizî, İbn Ömer'den başka Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Enes, İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr ile diğer sahâbenin (radiyallahu anhüm) kavli de bu olduğunu söylemekle beraber ref-i yedeyn hadisini rivayet eden on beş sahâbînin isimlerini tâdât ediyor. Buhârî *Sahîh*'indeki rivâyât ile iktifa etmeyerek رَفَعَ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ isminde bir kitap bile telif etmiştir. Buhârî bu kitabında on yedi sahâbîden rivayet etmiştir. Daha sonraki erbâb-ı tetebbu' araya araya sahâbeden kimi on dokuz, kimi yirmi, kimi otuz bu kadar, kimi elli râvi bulmuştur ki bu râvilerin içinde aşere-i mübeşşerenin kâffesi dahildir. Rivâyâtın –bazılarına mütevâtir dedirtecek derecedeki– kuvvet ve kesretine bakan Evzâî ile Dâvûd ez-Zâhirî vücutbuna bile kâil olmuşlardır. Hanefiyye ile Süfyân es-Sevrî ise iftitah tekbirinden başkasında ref-i yedeyni kabul etmezler, İbrâhim en-Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Alkame b. Kays, Esved b. Yezîd, Âmir eş-Şa'bî, Ebû İshak, Sübey'î, Hayseme b. Abdurrahman, Vekî', Âsım b. Küleyb de bu re'ydedirler. İmam Mâlik'ten de böyle bir rivayet vardır. Ondandır bu rivayeti Kûfiyyûn sahih addediyorlar. Diğerleri ise öteki rivayeti akvâ görüyorlar. Bâhusus İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisini rivayet

a el-İsrâ, 17/110.

b el-A'râf, 7/180.

eden Mâlik olduğuna bakılırsa mezhebinin cumhura muvâfık olmuş olması akla daha mülâyim bir ihtimal olarak kabul edilebilir. Bu mesele hakkında vârit olmuş ehâdîs pek çok olduğu için münakaşaları da o nisbette uzun sürer. Binaenaleyh tatvîlden sarfınazar ederek şunu haber verelim ki şârih Aynî, Tahâvî'ye tebaan bu hadisler meyanında muhaliflerince kavi telakki edilenlerin mensûhiyetine kâil oluyor ve münakaşanın sonunda da kalbe tam bir kanaat gelmiyor.

Namazda ref-i yedeyn taabbüd-i sırftır. Tevhîde ve mâsivâyı terke, abd ile mâbud arasında ref-i hicâba işaretler diyenler de vardır. İmam Şâfiî, “Allah’a tâzim ve peygamberi sallallahu aleyhi ve sellemün sünnetine ittibâdır.” İbn Ömer radiyallahu anhümâ da, “Ref-i yedeyn namazın ziynetlerindendir. Her ref’de on yani her parmağa mukabil birer hasene vardır” demişlerdir. Ref-i yede mukârin olan tekbirin bir faydası âmâ gibi esam olan muktedîye de ef’âl-i salâtı bildirmektir. Bunları öğrenmek için âmâ sestem, esam da ref-i yedden istifade eder.

248 **رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ** irtifa‘ yani rûkûdan kalkmak, **سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ** ise itidal yani sücûddan evvel doğrulup ayakta durmak zikridir. Cumhura göre her ikisini cemetmek imam için de me’mûm için de mesnûndur. Hanefiyye ise 398. hadiste, **وَإِذَا قَالَ الْإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ** buyurulduğuna bakarak tesmî‘ imamın, tahmîd de me’mûmun vazifesidir derler. Diğerleri de **صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي** {B631 Buhârî, Ezân, 18.} hadisine bakarak ve te’vil cihe-tine giderek “Siz de **سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ** dedikten sonra **رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ** deyiniz” mânasını verirler.

249 Bu hadîs-i şeriften –daha doğrusu *Nesâî*’de Mâlik b. Huveyrîs radiyallahu anhtan mervî diğer hadisten– sücûda varırken ve secdeden başını kaldırırken el kaldırılmayacağı anlaşılıyor. Maahâzâ Buhârî musannifin buraya almadığı bir hadiste İbn Ömer radiyallahu anhümânın ikinci rek’attan sonra ayağa kalkarken de ellerini refettiğini ve bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden merfûan rivayet ettiğini naklediyor. Buhârî nazarında bu hadis sahih olup *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile İbn Hibbân’ın ve İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’lerindeki rivâyât-ı adîde de onu takviye eder. **كتاب رفع اليدين** de Buhârî bunu on kadar sahâbîden rivayet etmektedir. Fukahâ-i Şâfiyye’den Muhammed b. Huzeyme, “Bunu yani teşehhüdden sonra ref-i yedeyni Şâfiî sünnet addetmemişse de isnâd-ı sahîh olduğu için –sünneti alınız da benim sözümü bırakınız, deyişine nazaran– kıyâs-ı mezhebi bunun sünnet olmasıdır” diyor. İbnü’l-Münzir, Beyhakî, Begavî ve bazı muhaddisînin de Buhârî gibi mezhepleri budur.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gününde) nâsa, namaz kılarken²⁵¹ sağ ellerinizi sol bileklerinizin üzerine koyunuz diye emrolunurdu.²⁵² {B740 Buhârî, Ezân, 87.}

.....

250 *Buhârî*'nin rivayetine nazaran râvi Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr, لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا يَنْمِي ذَلِكَ, "Benim bildiğime göre Sehl b. Sa'd radiyallahu anh bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize ref' ediyor" yani sağ elinizi, sol bileklerinizin üzerine koyunuz buyuran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri olduğunu tasrih ediyordu, diğer râvi İsmâil ise meçhul sîgasıyla يُنْمَى yani hadis, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ref' olunuyor demişlerdir. Her iki rivayete nazaran da namazda elleri kavuşturmanın sünniyeti sabit olur. Zira sahâbînin Asr-ı saâdet-i nebeviyyede şöyle böyle yapardık yahut bize şöyle böyle emrolunurdu demesi, hadisin merfû olduğuna alâmettir.

251 Namazda mahall-i zikir ve kıraat olan kıyamda demektir.

252 Namazda sağ eli sol elin üzerine vazetmek Hanefiyye ile Şâfiyye ve Hanbeliyye'ye göre sünnettir. Eimme-i metbûinden İshak b. Râhûye ile âmmе-i ehl-i ilmin kavli de budur. Ali ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ ile Nehaî, Sevrî ve bir rivayete göre Mâlik'in, kezâ Saîd b. Cübeyr ile Ebû Miclez, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, İbn Cerîr, Dâvûd ez-Zâhirî'nin ve Ebû Bekir ile Âişe radiyallahu anhümânın, hâsılı cumhûr-ı ulemâ-yi sahâbe ve tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn'in ictihadları hep bu merkezdedir. İrsâl-i yedeyn yani el bağlamamak yalnız İmam Mâlik'in mezheb-i meşhûru olup Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ ile Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'in de mezhepleri bu olduğu mervîdir. Leys b. Sa'd'a göre kıyam uzayıp yorgunluk ârız olursa el kavuşturulur. İmam Evzâî ise musallîyi vaz'-ı yed ile irsâl beyninde muhayyer bırakıyor.

Eller Hanefiyye'ye göre göbeğin altından, Şâfiyye'ye göre göğsün üzerinden yahut altından kavuşturulur. Tirmizî diyor ki: Sahâbe ve tabiîn ile tebeu't-tâbiîn arasında amel, sağ eli sol elin üzerine koymak olup, elleri bazıları göbeğin fevkinde, diğer bazıları da göbeğin altında tutmak re'inde bulunmuşlardır. Herhangisi yapılsa vüsat vardır. İntehâ. Göğüs üzerinde el bağlamayı tercih edenler bunu izhâr-ı huşûda eblâğ ve mahall-i niyet olan kalbi muhafazaya işaret olduğu için ihtiyar etmişlerdir. Göbek altında el kavuşturulanlar da setr-i avrete ve izârî sükûttan muhafazaya daha elverişli ve Ehl-i kitaba ve nisâya teşebbühten daha baîd bir vaz' olduğu için tercih etmişlerdir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانُوا يَفْتَتِحُونَ الصَّلَاةَ
بِالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

T E R C Ü M E S İ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ²⁵³ namaza²⁵⁴ (hep) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn” ile başlarlardı.²⁵⁵ {B743 Buhârî, Ezân, 89.}

253 Buhârî ile Tahâvî ve Ebû Avâne'nin diğer tariklerden tahrîc ettikleri Enes radiyallahu anh rivayetlerinde Osman radiyallahu anhin da ismi mezkûrdur.

254 Bazı rivayetlerde يَفْتَتِحُونَ الْقِرَاءَةَ yerine يَفْتَتِحُونَ الصَّلَاةَ “Kıraate başlarlardı” {D782 Ebû Dâvûd, Salât, 121, 122.} suretinde vârit olmuş olup Buhârî Cüz'ü'l-kırâe ismindeki eserinde bu rivayetin ötekinden daha ziyade beyanı haiz olduğunu söylemiştir.

255 Salât-ı cehriyyede imamın besmeleyi cehren okuyup okumaması meselesi beyne'l-ulemâ pek meşhur bir mes'ele-i hilâfiyyedir. Bu ihtilâf besmele Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet midir? Fâtîha'nın ilk âyeti midir? Her sûrenin başında o sûrenin ilk âyeti midir? gibi mülâhazalara teferru' eder, Sûre-i Neml'in içindeki besmelenin Kur'an olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Evâil-i suverdeki 113 besmeleye gelince, bunlar hakkındaki re'ylar dörttür:

1. Evâil-i suverdeki besmelelerin hiçbirisi Kur'an'dan değildir. İmam Mâlik'in ve rivayet olunduğuna göre Evzâî'nin re'yları budur. Kudemâ-i Hanefiyye ile bazı Hanâbile'nin de ictihadı bu merkezdedir. Ancak,

2. Müteahhirîn-i Hanefiyye'nin tahkikine istinaden, Ebû Hanîfe'den menkul rivâyet-i sahîhaya nazaran müşârûn ileyhın mezhebi, besmelenin teberrük ve sûreler arasını fasıl için nâzil olmuş bir âyet-i fezze yâni başlı başına bir âyettir. Sûrelerden cüz olmaksızın tek bir âyettir. Çünkü kalem-i vahy ile mâ beyne'd-deffeteyn yazılı bulunuyor. Böyle olduğu içindir ki bazı meşâyih-i Hanefiyye'ye göre Allah'a senâ niyetiyle değil de kıraat maksadıyla okunduğunda yalnız besmele ile kıraat farzı sâkit olduğu gibi Kur'an'dan bir âyet okuyorum kastıyla okunması da cünüp, hâiz ve nüfesâyâ haramdır. Aynî'nin beyanına göre, Abdullah b. Mübârek ile Dâvûd ez-Zâhirî ve etbânın kavli bu olduğu gibi Ahmed b. Hanbel'den mansûs olan da budur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un İbn Abbas radiyallahu anhümâdan olan, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kendisine بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ nâzil olmadıkça fasl-ı sûreyi yani bir sûreden diğerine geçildiğini bilemezlerdi” {D788 Ebû Dâvûd, Salât, 121, 122.} rivayeti bunlara delil olabildiği gibi Şâfiî'ye de hüccet olabilir.

3. Her sûreden bir âyettir ki bu takdire göre 113 besmele 113 âyet etmiş olur. Şâfiî ile ona muvafakat eden Ahmed b. Hanbel gibilerin mezheb-i meşhurları budur. Abdullah b. Mübârek'in de kavli budur.

4. Yalnız Fâtiha'dan bir âyettir. Suver-i sâireye besmele ile başlanması teberrükendir. Bu re'y de Şâfiî'den menkuldür. Bu ihtilâf-ı ârâya binaen İmam Şâfiî cehr, Ebû Hanîfe ile Ahmed ve Sevrî ve İshak ısrar tarafındadırlar. Mâlik ise besmeleyi terkedip hemen الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ile namaza başlamayı müstehap görür. Evzâî ile Taberî de bu re'ydedirler. Mâlik'ten olan rivayete nazaran farzda sırran da, cehren de okunmaz. Nâfile kılan ise fiil ve terkinde muhayyerdir, İbn Ebû Leylâ'ya göre Fâtiha ile beraber okunur. Fakat musallî cehr ve ısrarda muhayyerdir. İbrâhim en-Nehaî besmeleyi cehren okumak bid'attır demiş.

Bu hadîs-i şerif Fâtiha'dan evvel besmeleyi terkeden mezâhib ashâbı tarafından hüccet olarak ikâme ediliyorsa da İmam Şâfiî gibi terkini câiz görmeyenler الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ den murat sûre-i Fâtiha'dır. Binaenaleyh bunda besmelenin Fâtiha'dan olup olmadığına delâlet eder bir şey yoktur derler. Müslim'de mervî, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Bismillâhirrahmânirrahîm elfâz-ı şerifesini söylemezlerdi” {M892 Müslim, Salât, 52.} hadisi de onlarca terke delâlet etmez. Yalnız nefy-i semâa hamlolunur. Besmele sırran okunmuş olduğu halde Enes radiyallahu anh işitmemiş olabilir. Nitekim Nesâî ile İbn Hibbân'daki, بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Bismillâhirrahmânirrahîm elfâz-ı mübârekisini cehren söylemezlerdi” {DK1188 Dârekutnî, es-Sünen, I, 314.} rivayeti bu mânayı müeyyiddir. O halde bu rivayetteki nefy-i kırâat nefy-i semâa yani besmelenin işitilmemiş olduğuna, bu da olsa olsa nefy-i cehre delâlet edebilir. İbn Huzeyme'nin, كَانُوا يُسِرُّونَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ “Bismillâhirrahmânirrahîmi sırran okurlardı” {İbn Huzeyme, Sahîh, I, 250, no: 498.} rivayeti ise bunu büsbütün müeyyiddir. Elhâsıl İmam Şâfiî'nin nazarında besmelenin Fâtiha'dan olduğu hakkındaki edille ve berâhîn kuvvetlidir. Ezcümle Beyhakî'nin rivayet edip de İbn Huzeyme'nin sahih dediği ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâ hadisine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz namazda Fâtiha'dan evvel besmeleyi kıraat buyurup onu Fâtiha'dan bir âyet olarak tâdât buyurmuşlardır. Yine Sünen-i Beyhakî'de Ali, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas radiyallahu anhüm hazerâtından mervî hadis de seb'u'l-mesânî yani yedi âyetli sûrenin Fâtiha olup besmelenin de yedi âyetten biri olduğu taraf-ı âlî-i nebevîden tâlim ve Ebû Hüreyre'nin hadîs-i merfûunda da, إِذَا قَرَأْتُمْ الْحَمْدَ فَاقْرَءُوا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. فَإِنَّهَا أُمُّ الْقُرْآنِ وَأُمُّ الْكِتَابِ وَالسَّبْعُ الْمَثَانِي. وَبِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِحْدَى آيَاتِهَا “el-Hamdü sûre-i şerifesini okuduğunuzda bismillâhirrahmânirrahîmi de okuyunuz. Zira o, ümmü'l-Kur'ân'dır, ümmü'l-kitâbdır, seb'u'l-mesânîdir. Bismillâhirrahmânirrahîm de âyetlerinden biridir” {BS2441 Beyhakî, el-Kübrâ, II, 62.} buyurulduğu rivayet edilmiştir. Bunlar besmelenin Fâtiha'dan olduğuna delâlet eden âsâr cümlesinden olup cehr-i besmele hakkında da birçok sahâbeden rivayet vardır. Şârih Aynî buna dair Ebû Bekir es-Sıddîk, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ümmü Seleme, Enes, Semüre b. Cündeb, Ammâr, Abdullah b. Ömer, Nu'mân b. Beşîr, Hakem b. Umeyr, Muâviye b. Ebû Süfyân, Büreyde

b. Husayb, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Talha b. Ubeydullah, Abdullah b. Ebû Evfâ, Mücâlid b. Sevr, Bişr b. Muâviye, Hüseyin b. Urfuta, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhüm hazerâtından yani yirmi bir sahâbîden gelen rivayetleri birer birer tâdât bile eder ki bunların hepsini ve Ayn'ın her birine karşı intikâdâtını derce imkân yoktur. Yalnız şu kadar haber verebiliriz ki, o da kâh bu rivâyâta muâriz gelebilecek rivâyât bulup senedlerine vâki olmuş itirâzâtı def ile uğraşılıyor, kâh bazılarının rivâyâtına ta'n ediyor, edemediklerini de te'vile hayli geniş yollar buluyor ki bu, mesâil-i hilâfiyyede sevap ve hakka mukârin ictihadın alâ vechi'l-yakîn hangisi olduğunu tayindeki müşkilâta parlak bir numunedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْكُتُ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَبَيْنَ الْقِرَاءَةِ إِسْكَاتَةً فَقُلْتُ يَا أَبَايَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ إِسْكَاتُكَ²⁵⁶ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ مَا تَقُولُ قَالَ أَقُولُ اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقِّي الثَّوْبَ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (namaz başlangıçlarında iftitah) tekbir(i) ile kıraat arasında (azıcık)²⁵⁷ sükût buyururdu. Dedim ki: Yâ Resûlellah! Anam babam sana kurban olsun, tekbir ile kıraat arasındaki şu sükûtun (nedir? Orada) ne dersin? Buyurdu ki: اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ. اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا يُنَقِّي الثَّوْبَ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ. اللَّهُمَّ اغْسِلْ خَطَايَايَ بِالْمَاءِ وَالثَّلْجِ وَالْبَرَدِ²⁵⁹ derim. {B744 Buhârî, Ezân, 89.}

.....

256 Bir rivayette hemze-i istifhâm ile أُسْكُوتُكَ²⁵⁶ diğesinde .

257 Râvilerden Ebû Zür'a el-Becelî, أَحْسِبُهُ قَالَ هُنِيَّةٌ Yani Ebû Hüreyre radiyallahu anh “Azıcık dedi zannederim” demiş olduğu için bu lafzın tercümesi kavis içine alındı. Bir de burada sükût, mâba'di karînesiyle mâlûm olduğu üzere hakiki sükût olmayıp sırran söylenilmiş kelâm mânasınadır.

258 Müslim'in rivayetinde اغْسِلْنِي مِنَ الْخَطَايَا dır {M1354 Müslim, Mesâcid, 147.} ki “Beni günahlardan temizle!” demektir.

259 Duâ-yı şerifin meâl-i âlîsi: *Îlâhî! Beni günahlarımdan meşrik ile mağrib arasını açtığın kadar uzak tut! Îlâhî! Beyaz kumaş kirden, pastan nasıl temizlenirse beni günahlardan öylece*

temizle! İlâhî! (Geçmiş) *günahlarımı da su ile kar ile dolu ile (tertemiz) yıka!* İntehâ. Vallahu a'lem.

Meşrik ile mağrib yekdiğere kat'â yaklaştımayan iki zıt cihettir. O halde “Günahım ile benim aramızda zıddiyet nisbeti bulunsun da günah işlememe hiç fırsat verme!” demek olur. Kir pas beyaz kumaşta başkalarından daha ziyade belli olduğu için günahlardan arınmayı beyaz kumaşın arınmasına teşbih etmek, günahlardan hiçbir iz bırakmamayı ifade eder. Günahların şu tâdât buyurulan mutahhirât-ı selâse ile yıkanmasında ise mecaz vardır. Bunların tabiatında izâle-i vesah olduğu gibi itfâ hassası da vardır. Günah hem pis bir şeydir hem de *وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ* “Her kim Allah’a ve resulüne isyan ederse muhakkak ona nâr-ı cehennem nasip olur”^a vaîd-i ilâhîsi iktizâsınca nârı müstevcib olması dolayısıyla nâr-ı cehennem menzilesindedir. Binaenaleyh “Murdar ateş demek olan günahlarımı su ile temizle ve söndür; iş bu kadarla da kalmasın da el değmemiş, hiç kullanılmamış olmakla beraber pek soğuk olan kar ile de bir daha yıka ki daha ziyade mahvolsun; ondan sonra yine onun gibi el değmemiş; hiç kullanılmamış olmakla beraber ondan da soğuk olan dolu ile büsbütün izini gider” gibi bir mâna kasıt buyurulmuş oluyor.

Farzda olsun, nefilde olsun tahrîme ile Fâtiha arasında bir iftitah duası okunmasının meşruiyeti bu hadis ile emsali diğer ehâdîs-i şerifeden mâlûm olur. Vâkıa İmam Mâlik’in kavl-i meşhûruna göre tekbirden sonra hemen el-Hamdü’den başlamak üzere Fâtiha okunur. Ancak Ka’nebî’nin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayetine göre İmam Mâlik farz ve nefilde namazın evvelinde, ortasında, sonunda dua etmekte beis yoktur demiştir. Rivâyât-ı adîdeden mâlûm olduğu üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin iftitah duaları müteaddittir. Biri metindeki duâ-yı şeriftir ki anlaşılın Buhârî’nin muhtarı odur. Diğeri de Hanefiyye ile Hanâbile’nin muhtarı olan *سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ* {M892 Müslim, Salât, 52.} duasıdır ki *Müslim* ile *Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî* ile *İbn Mâce*’de Âişe ile Ömer radiyallahu anhumâdan mervî olan bu duâ-yı mübârekin meâl-i şerifi şudur: “*İlâhî! Sana kemal üzere tesbih ederim, tesbihi de hamde mukârin kılarım. İsmi, zâtın pek yücedir. Celâl ve azametini âlîdir. Senden başka mâbud bi’l-Hak yoktur.*” Bu tesbih ve tenzihi Ömer radiyallahu anhin cehren ettiğine dair *Müslim*’de rivayet bile vardır. *Tirmizî*’nin Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayetine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz .. *سُبْحَانَكَ اللَّهُ أَكْبَرُ* den sonra *اللَّهُ أَكْبَرُ* buyurup ondan sonra da *هَمَزُهُ وَنَفْحُهُ وَنَفْثُهُ* duasını da ilâve ederlermiş. {T242 Tirmizî, Salât, 65.} Cübeyr b. Mut’im radiyallahu anhu rivayetinde ise üç kere *اللَّهُ أَكْبَرُ* *وَالْحَمْدُ لِلَّهِ* *حَمْدًا كَثِيرًا وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا* den sonra bu istiâze geliyor. {D764 Ebû Dâvûd, Salât, 118, 119.}

İmam Şâfiî’nin muhtarı olan iftitah duası şudur: *وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ خَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا*

مِنَ الْمُسْلِمِينَ “Semâvat ve arzı yoktan vâ’r eden zât-ı ecell ü a’lâya hanîf olarak her dinden i’râz ederek müslüman olarak yüzümü, özümü tevcih ettim. Müşriklerden de değilim. Onlardan berîyim. Şüphesiz benim namazım da, nûsûk ve ibadetim de, yaşayışım da, ölüşüm de hiçbir şeriki olmayan hep âlemînin rabb-i celîli olan Allah Teâlâ içindir. Zaten de bununla emrolunmuşumdur. Ben halis müslümanlardan biriyim.” {Dua için bkz. M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.}

Bu duâ-yı şerif, sûre-i En’âm’ın ayrı ayrı iki yerinde olan âyetlerden muktebestir. 1. âyette قُلْ yoktur. Nitekim Müslim rivayetinde de bu lafz-ı şerif yoktur. 2. âyetin başında da قُلْ de fi’l-i emri vardır. Tabii emre imtisal edilirken bu lafzı söylemeye ihtiyaç kalmaz. Bir de âyet-i kerîmede nazm-ı celîl مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَأَنَاْ değil dir. Âyet-i kerîmeye muvafakat olsun diye böyle demek de câizse de evveliyeti evvelü’l-müslimîn ve âhirü’l-enbiyâi ve’l-mürselîn salâvâtullahi ve selâmühû aleyhim ecmaîn efendimiz hazretlerine bırakıp مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَأَنَاْ demek tercih olunur.

İmam cemaati sıkmamak için duanın bu kadarı ile iktifa eder. Münferit ile cemaatin tatvîle rızasını bilen imam şunu da ilâve eder: أَنْتَ سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ. أَنْتَ اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ. لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ. سُبْحَانَكَ وَبِحَمْدِكَ. أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ. ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي. فَاعْفِرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا. إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ. وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ. لَا يَهْدِينِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ. وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا. لَا يَصْرِفُ عَنِّي سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ. لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ. وَالْخَيْرُ الْإِلَهِ! “İlâhi! Melik sensin. Senden başka hiçbir mâbud bi’l-hak yoktur. Seni kemaliyle tesbih ederim. Tesbihe dahi hamdini makrun eylerim. Sen benim rabbimsin, ben de senin kulunum. Ben nefsimde çok zulmettim. Günahımı işte itiraf ediyorum. Sen de ilâhî! Günahlarımı toptan mağfiret et! Zira senden başka günahları mağfiret edecek yoktur. Bir de beni en güzel ahlâka sevk et! Bana en güzel ahlâkı gösterecek senden başkası yoktur. Beni ahlâkın kötülerinden geçir. Beni kötü ahlâktan geçirecek senden başkası yoktur. Lebbeyk, yâ rab! İşte senin davetine, emrine icâbet ediyorum. Hayrın bütünü senin ellerindedir. Şer sana varamaz. Benim varlığım seninledir. Müntehası yine sanadır. Senâya müstahaksın, yücesin, sâhib-i azametsin. Senden mağfiret dilerim. Sana tövbe ederim.” {Dua için bkz. M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.}

Bunu Müslim, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayet eder. Hanefiyye bu duayı da iftitah duası olarak okumazlarsa da ed’iye-i sâire gibi namaz evâhirinde okunmasında beis görmezler ve Müslim’in bu rivayetinin salât-ı leyl bahsinde olduğuna bakarak salât-ı leyle mahsus bir iftitah duasıdır derler. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin سُبْحَانَكَ ile وَجْهَتُ وَجْهِي dualarını cemettiği hakkında İshak b. Râhûye’nin rivayeti varsa da İbn Ebû Hâtim bunun asılsız olduğunu söylemiştir. Maahâzâ her ikisi de ayrı hadislerle sabit olmuş rivayetler olduğu için cemedilmelerinde beis görmeyenler çoktur. Nitekim Ebû Yûsuf’un da kavli bu olduğunu Aynî söylüyor. Abdullah b. Ömer’in, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin iftitah tekbiri olmak üzere rivayet ettiği سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ... وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي... وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ duası da her ikisini cemedeni haklı gösterir. Müslim’deki iftitah dualarından biri de İbn Abbas radiyallahu anhumâdan mervî olan şu duadır: اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ. أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ. وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيَّامُ (ياخود) قِيَمِ السَّمَوَاتِ

وَالْأَرْضِ. وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ. أَنْتَ الْحَقُّ. وَوَعْدُكَ الْحَقُّ. وَقَوْلُكَ الْحَقُّ. وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ. وَالْجَنَّةُ حَقٌّ. وَالنَّارُ حَقٌّ. وَالسَّاعَةُ حَقٌّ. اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ. وَبِكَ آمَنْتُ. وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ. وَإِلَيْكَ أُنَبِّئُ. وَبِكَ خَاصَمْتُ. *İlâhî! Yalnız sana hamdolsun ki göklerin, yerlerin nuru sensin. Yalnız sana hamdolsun ki gökleri, yerleri görüp gözetmekten hiç gafil olmayan yalnız sensin. Yalnız sana hamdolsun ki göklerin, yerlerin ve içlerinde olanların rabbi yalnız sensin. Hak sensin. Hak olan vaadindir. Hak olan sözündür. Sana kavuşmak haktır. Cennet haktır. Cehennem haktır. Kiyamet gününün geleceği haktır. İlâhî! Emir ve nehyini kabul edip kendimi yalnız sana verdim. Yalnız sana iman ettim. Yalnız sana güvendim. Tevekkül ettim. Yalnız sana inâbe ve rücû ettim. Hasmıma karşı ikâme-i burhan kuvvetimi senden aldım. Münkir-i hak ile kendimin arasına seni hakem ettim. Evvelde yaptığım, sonradan yapacağım, gizlediğim, açığa vurduğum bütün günahlarımı, ilâhî, sen mağfiret et! Sen benim ilâhımsın. Senden başka hiçbir mâbud bi'l-hak yok.*" {M1808 Müslim, Müsâfirîn, 199.} Diğer de Âişe radiyallahu anhâdan mervî olan şu duadır ki her iki-sinin salât-ı leylde okunduğu Müslim'de musarrahtır: اللَّهُمَّ رَبَّ جِبْرَائِيلَ وَمِيكَائِيلَ وَإِسْرَافِيلَ فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ. اهْدِنِي لِمَا اخْتَلَفَ فِيهِ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ. إِنَّكَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *İlâhî! Cebrâil'in, Mîkâil'in, İsrâfil'in rabbi olan Allahım! Gökleri, yerleri yoktan var eden Allahım! Gayb ve şehâdeti bilen Allahım! İhtilâf ettikleri şeylerde kullarına hüküm ve aralarındaki ihtilâfı fasleden sensin. Kullarının ihtilâf üzere oldukları hakka kendi izninle bana hidayet et! Sırât-ı müstakîme istediğine hidayet eden sensin.*" {M1811 Müslim, Müsâfirîn, 200.}

Habîb-i rabb-i ekber ve seyyidü'l-beşer sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bil-cümle maâsî ve zünûbdan pak ve müberrâ oldukları halde yukarıdaki ed'îye-i mübârekede günahlarından bahis buyurup kâh اَعْتَرَفْتُ بِذَنْبِي kâh ظَلَمْتُ نَفْسِي niyazında bulunup türlü türlü istiğfarlarda bulunmaları, izhâr-ı ubûdiyyette kemal göstermek ve ümmetine rabb-i müteâllerine karşı ne yolda arz-ı zül ü iftikâr edileceğini öğretmek içindir.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةَ الْكُسُوفِ فَقَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ رَفَعَ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ رَفَعَ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ رَفَعَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ رَفَعَ فَسَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ رَفَعَ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ انْصَرَفَ فَقَالَ قَدْ دَنْتُ مِنِّي الْجَنَّةَ حَتَّى لَوْ اجْتَرَأْتُ عَلَيْهَا لِحُتُّكُمْ بِقَطَافٍ مِنْ قِطَافِهَا وَدَنْتُ مِنِّي النَّارَ حَتَّى قُلْتُ أَيُّ رَبِّ أَوْ أَنَا مَعَهُمْ فَإِذَا امْرَأَةٌ حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ تَخْدِشُهَا ²⁶⁰ هَرَّةٌ قُلْتُ مَا شَأْنُ هَذِهِ

قَالُوا حَبَسَتْهَا حَتَّى مَاتَتْ جُوعًا لَا أَطْعَمْتُهَا وَلَا أَرْسَلْتُهَا²⁶¹ تَأْكُلُ قَالَ نَافِعٌ حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ مِنْ خَشِيشٍ أَوْ خُشَاشٍ الْأَرْضِ.²⁶²

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz küsûf namazını kıldırıldı idi. (Şöyle ki:) Kıyama durup kıyamı çok uzattı. Sonra rükûa varıp rükûu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırıp kavmeyi (çok) uzattı. Sonra (yine) rükûa varıp rükûu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırdı.

Sonra secdeye varıp sücûdu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırdı. Sonra (yine) secdeye varıp sücûdu (çok) uzattı. Sonra ayağa kalkıp kıyamı uzattı. Sonra rükûa varıp rükûu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırıp kavmeyi (çok) uzattı. Sonra (yine) rükûa varıp rükûu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırdı. Sonra secdeye varıp sücûdu (çok) uzattı. Sonra başını kaldırdı. Sonra (yine) secdeye varıp sücûdu (çok) uzattı. Sonra namazdan çıktı.²⁶³ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: (İyi biliniz) cennet bana yaklaştı, (yaklaştı) o kadar ki eğer cüret edeydim salkımlarından bir tanesini (alıp) size getirebilecektim. Cehennem de bana o kadar yaklaştı ki, “Ey rabbim! Ben de onlarla beraber miyim?” de(meye başla)dım.²⁶⁴ (Orada bir de ne göreyim?) bir kadını bir kedi tırmalayıp duruyor. “Buna ne oluyor?” diye sordum. “(Bu kadın) bu kediyi ölünceye kadar hapsetti. Ne yiyeceğini verdi ne de yeryüzündeki haşerattan nafakalansın diye salıverdi”²⁶⁵ dediler. {B745 Buhârî, Ezân, 90.}

260 کَلِمَاتُهَا حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ تَخْدِشُهَا kelimeleri Türkçe’de ibarenin insicâmına hâlel getirdiği için tercümeden hazfedilmiştir. Bu elfâz: “Zannederim ki تَخْدِشُهَا yani tırmalıyordu lafzını kullandı” demektir. Zanneden râvî Nâfi’ b. Ömer, تَخْدِشُهَا lafzı ile rivayeti zannolunan zat da onun şeyhi İbn Ebû Müleyke’dir. Hadisin sonundaki حَسِبْتُ أَنَّهُ قَالَ مِنْ خَشِيشٍ lafızları da yine o sebepten dolayı tercümeden tayyedilmiştir. Ona nazaran da Nâfi’ b. Ömer, şeyhi İbn Ebû Müleyke’nin خَشِيش yahut خُشَاش lafızlarından birini istimal ettiğini zan ve şek üzerine rivayet ediyor.

261 لَا هِيَ أَطْعَمْتُهَا وَلَا هِيَ أَرْسَلْتُهَا. Bir rivayette

262 خَشِيش Bir rivayette الْأَرْضِ kelimesi yoktur. Bu surette mâkabli izâfetten maktû olunca خَشِيش ile خَشَاش lafızları mecrûr ve münevven olmuş olur.

Bu hadîs-i şerifin metni, *Buhârî*’den istinsah edilmiştir. *Tecrîd*’in ibaresi ise şöyledir: عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ الْكُشُوفِ. وَقَدْ تَقَدَّمَ. وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَتْ قَالَ قَدْ دَنَّتْ مِنِّي الْجَنَّةُ.. إلخ “Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan mervî hadis ki yukarıda geçmişti. Bu

rivayette ise müşârün ileyhâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve selemin şöyle buyurduğunu söylüyor: (İyi biliniz) cennet bana yaklaştı... İlâ âhirih.”

Yukarıda 76. hadis olarak vâkıa Esmâ radiyallahu anhâ hadisi geçmişti. Fakat o hadis başka tarikten, bu da başka tarikten olduğu gibi hiçbirinin muhteviyatı diğ erinde yoktur. Bunlar ya bir uzun hadisin iki parçasıdır. Yahut Esmâ radiyallahu anhânın başka başka vakitlerde ayrı ayrı kimselere rivayet ettiği başka kıssalardır. Herhalde musannifin yukarıda geçti demesinde sehiv vardır. Kûsûf hadisleri ileride gelecektir. Orada salât-ı kûsûfun tarifini ihtiva eden bu hadisi musannif almıyor. Bundan dolayı *Buhârî*’de olduğu gibi dercetmeyi evlâ gördüm.

263 Bittabi salavât-ı sâirede olduğu gibi ka’de ve teşehhüdden sonra namazdan çıkmışlardır. 76. hadisten, salât-ı kûsûfun cemaatle kılınıp, müteakiben hutbe irat buyurulduğu münfehim olduğu gibi buradaki tarife göre de iki rek’at olarak kılınmıştır. Bu iki rek’atın her birinde iki defa rûkû ve iki defa sücûd edilmiş; kıyamlar, rûkûlar, kavmeler, sücûdlar da çok uzun sürmüştür. Başka rivâyâtta da bu namaz başka türlü tarif edilmiştir. Aynî, salât-ı kûsûfu rivayet eden sahâbeden yirmi zatın ismini tâdât ve hangi tariklerle kimler tarafından rivayetlerinin tahrîc edildiğini tafsil ediyor. Bazı rivâyâtta istidlâl olunabileceği üzere bu iki rek’at namaz, şems muncelî oluncaya kadar imtidat etmiştir, ileride inşallah daha ziyade tafsil edilecektir.

264 Bundan Ehl-i sünnet ve’l-cemâa’nın itikadı veçhile cennet ve cehennem –el-hâletü hâzihî– mahlûk ve mevcut olup Allah’ın sevgili kullarına iyânen münkeşif olabileceği istihrac olunur. Ehl-i hicâba göre keyfiyetini ne tarife, ne tarif olunursa idrake yol vardır. مَن لَّمْ يَدُقْ لَمْ يَدِرْ Biz kısaca bu müşahedenin bir mûcize ve kerâmet-i nebeviyye olduğuna kâil olarak takviye-i îman ile iktifa ederiz.

265 Her kim ölürse kıyameti kopmuştur. Bu kadın da her kim ise âlem-i uhrâya intikal ettikten sonra zavallı hayvancağıza ettiği azabın cezasını çekmeye başlamış. Ta’zîb-i hayvanın haram olup mazlûm olan hayvanatın mazlûm insanlar gibi yevm-i kıyâmette zalimlerine taslît edilecekleri de mâlûm oluyor. Hayvanatı himayeye çalışan cem’iyyât-ı insâniyyeye intisap edenlerin kulakları çınlasın. Maksatlarına nâil olabilmek için acaba bu fikri, insanların zihin ve kalbine hakketmekten daha müessir bir çare bulabilirler mi?

عَنْ خَبَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ لَهُ أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ قَالَ نَعَمْ قِيلَ لَهُ يَمْ كُنْتُمْ تَعْرِفُونَ ذَلِكَ قَالَ بِاضْطِرَابٍ لِحَيْتِهِ.²⁶⁶

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunduğuna göre Habbâb b. Eret²⁶⁷ radiyalla-

hu anha “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle ile ikindi namazlarında (Kur’an) okur muydu?”²⁶⁸ diye sorulmuş, “evet” demiş. “Ya bunu nereden anladınız?” diye sorulunca da, “Lihye(-i mübâreke)sinin oynamasından” cevabını vermiş.²⁶⁹ {B746 Buhârî, Ezân, 91.}

.....

266 بِاضْطِرَابٍ لِحَيِّهِ rivayeti de vardır ki “Çenelerinin oynamasından” demektir {Serrâc, *Hadîsü’s-Serrâc*, II, 33, no: 110.}.

267 Ebû Abdullah Habbâb b. Eret et-Temîmî yahut el-Huzâî, sâbikûn-i evvelîndendir. Huzâî denilmesine sebep eyyâm-ı câhiliyyette bir gazve neticesinde düşman eline esir düşüp Mekke’de satılması ve Huzâiyye olan Ümmü Enmâr’a mevlâ olmasıdır. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin dayıları olan Benî Zühre’nin de halîfi idi. Altıncı olarak şeref-i İslâm’ı ihraz etmiş olduğu mervîdir. En evvel imanını izhar edip bu yüzden azâb-ı şedîd ile işkence edilen odur. Müstaz’afinden Bilâl, Ammâr vesaire gibi diğer müminler de varsa da Hazreti Habbâb, bu hususta sebkati haizdir. Kendisinden olan bir rivayete nazaran şöyle demiştir: “Ben öyle bir günümü biliyorum ki benim için sûret-i mahsûsada ateş yakıldı. Korların bir tanesi sırtıma kondu da onu sırtımın yağları söndürdü idi.”

Habbâb radiyallahu anh demirci idi. Kendisini satın alan Ümmü Enmâr bir demir parçası alıp ateşte kızdırır ve onun başına yapıştırıp işkence ederdi. Habbâb, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme halinden şikâyet etti. اللَّهُمَّ انْصُرْ حَبِيبًا “İlâhî! Habbâb’a yardım et” {İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, II, 147, no:1407.} diye dua buyuruldu. Derken mevlâtı yani sahibesi Ümmü Enmâr bir baş derdine müptelâ oldu. İstirabından köpek gibi ulumaya başladı. Kendisine dağlanmayı ilâç olarak tavsiye ettiler. Bunun üzerine Habbâb’a emreder, o da kızgın demir ile onun başını dağlardı. Habbâb Bedir’den itibaren bütün meşâhidde hazır bulunmuş ve hicret üzerine aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri kendisini ensardan Cebr b. Atîk radiyallahu anha kardeş etmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki futûhât-ı İslâmiyye’de pek büyük yararlıkları görüldü. Muahharen Kûfe’de ikameti ihtiyar edip sahâbe beynindeki ihtilâfta Ali kerremallahu veche tarafında bulundu. Sıffîn dönüşünde bir maraz-ı şedîdden sonra 37 senesinde ve altmış üç yaşında azm-i gülşen-i bekâ edip namazını cenâb-ı murtazâ kıldırmıştır. Bir defa hastalığında kendisini dağlamıştı. İyâdetine gelenlere, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ölmek için dua etmekten bizi nehiy buyurmamış olaydı öleyim diye dua ederdim” {B5672 Buhârî, Merdâ, 19.} diyerek çektiği ıstırâbât-ı bedeniyenin derecesini ifham etmiştir. Vefatından sonra cenâb-ı kerrâr kabrinin yanından geçerken, “Allah Habbâb’a rahmet etsin. Dine râğbetinden nâşî müslüman oldu. Gönül rızasıyla muhacir oldu. Bütün ömrü cihad ile geçti. Yıllarca müddet cismen müptelâ oldu. Allah Teâlâ onun ecrini elbette zâyî etmez” buyurmuşlardır. {İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 221. Rivayet *el-İsâbe*’de Taberânî’den naklen verilmiştir.

Ancak *Taberânî*'de ve diğer bazı kaynaklarda rivayetin son kısmı “وَلَنْ يُضَيِّعَ اللَّهُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا” şeklindedir. Bkz: *Taberânî, el-Kebîr*, IV, 56, no: 3618.}

268 “Fâtîha’dan başka Kur’an okur muydu?” demektir. Zira salât-ı cehriyyede olduğu gibi salât-ı sırriyyede de Fâtîha okunacağında şüphe yoktur (422. hadise müracaat). Vâkıa *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Abdullah b. Ubeydullah’ın, amcası Abdullah b. Abbas’tan rivayetinde müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle ile ikindi namazlarında Kur’an okuduklarını külliyyen inkâr etmiş, İkrime’nin rivayetinde de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle ile ikindi namazlarında okurlar mıydı, okumazlar mıydı? bilemiyorum” {D809 Ebû Dâvûd, Salât, 126, 127.} demişse de ileride gelecek Buhârî rivâyâtı ile kütüb-i sihahta birçok sahâbeden mervî ehâdis-i şerifeye nazaran İbn Abbas hazretlerinin –hadâset-i sinni iktizası olarak– geri saflarda namaz kılıp kıraat buyurulduğunun farkına varamamış oldukları anlaşılıyor. Kıraat buyurulduğuna dair olan ahhbâra muahharan kesbi vukûf edince o kavlinden rücû eylediğini şârih Aynî söylüyor. Nitekim İbn Ebû Şeybe, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, öğle ile ikindi namazlarında Kur’an okurlardı” {MŞ8794 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 812.} dediğini müşârün ileyhten rivayet etmektedir ki bu rivayet rücûa delildir.

269 Buhârî, bu hadisi me’mûm olan kimsenin esnâ-yı salâtta namazın salâhını muhafaza edebilmek için imamın ahval ve harekâtını murakabe edip ona bakması lâzım geleceğini ifham için sevketmiştir. Nitekim fukahâ-i Mâlikiyye de me’mûm olan, ayakta iken –mevzi-i sücûduna değil– imamına bakmak iktiza edeceğine bu hadis ve 551. hadis gibi âsârı kendilerine hüccet ittihaz etmişlerdir. Salât-ı kûsûfa ait olan 551. hadiste, o namazın içinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerine cennet ile cehennem münkeşif olup elini uzatıp bir şey alır gibi bir harekette bulunduktan (417. hadise de müracaat) ve cehennemin takarrubu üzerine geri geri geldikleri ve bunu gören sahâbe-i kirâmın sebebini sordukları rivayet ediliyor. İmama bakmak cemaatin vazifesi olmasa lihye-i mübâreke-i nebeviyyenin –kırâete delil addedilen– ıstırabını yan taraftan müşahede etmek, kezâlik rükû esnasında tenâvül ve ric’at hareketlerinin farkına varmak nasıl mümkün olabilirdi diyorlar. Hanefiyye ve Şâfiyye’ye göre ise me’mûmun mevzi-i sücûduna bakması mesnundur. Çünkü huşûa evfak olan vaz’u hal budur. Nitekim İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini aldıkları zaman yalnız mevzi-i sücûdlarına nazar buyururlardı” hadisi de bunu müeyyiddir. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye, bu babda İbrâhim en-Nehaî ve İbn Sîrîn ile beraberdirler. Hanefiyye’den bazıları imtidâd-ı nazarla oyalanmamak için kıyamda iken mevzi-i sücûduna, rükûda iken ayaklarına, sücûdda iken burnuna, teşehhüdde iken kucağına bakmak lâzımdır demişlerdir. Bazıları da Kâbe’yi müşahede halini istisna ediyor ki bu takdirde ona nazar tercih olunur. Zira Kâbe’ye nazar ayrıca bir ibadettir.

Kaldı ki lihye-i şerifenin ıstırap ve hareketi, o mevtında, kırâat-i Kur’ân’a delâlet ettiği gibi zikir ve dua ile iştigal buyurulduğuna da delâlet edebilir. O halde nasıl olmuş

da kıraate istidlâl olunmuş? Anlaşılan salât-ı cehriyyeye, kıyam, mahall-i kıraat olduğu için salât-ı sırriyyeyi de ona kıyasen mahall-i kırât addetmişlerdir. Buna Ebû Katâde'nin, "Okuduğu âyeti ahyânen bize duyururdu" {B759 Buhârî, Ezân, 96.} sözünü (424. hadis) ve Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir b. Semüre, İmrân b. Husayn, Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Talib, Enes b. Mâlik radiyallahu anhüm hadislerini zammedecek olursanız Habbâb radiyallahu anh ile emsalinin istidlâlleri büsbütün kesb-i kuvvet eder.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ فِي صَلَاتِهِمْ فَاشْتَدَّ قَوْلُهُ فِي ذَلِكَ حَتَّى قَالَ لَيَنْتَهَيْنَ ²⁷⁰ عَنْ ذَلِكَ أَوْ لَتُخْطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir defa namaz kıldırıp mübarek yüzünü ashâb-ı kirâmına döndürdükten sonra)²⁷¹, "Bazı kimselere ne oluyor"²⁷² ki namaz kılarlarken gözlerini semaya dikeyyorlar?" buyurdu.²⁷³ Bu husustaki (nasihatâmiz) sözlerini o kadar şiddetlendirdi ki nihayet, "Bunlar ya (yaptıklarından) vazgeçerler ya gözler(inin nur)u (alınıp) kör olur(lar)" buyurdu.²⁷⁴ {B750 Buhârî, Ezân, 92.}

.....

270 Bir rivayette meçhul sîgasıyla لَيَنْتَهَيْنَ ki ya vazgeçilir... demektir.

271 Kavis içindeki söz hadisin *İbn Mâce*'deki rivayetinden muktebestir.

272 Zecr ve tevbih ve va'z ve inzâr sıralarında hep böyle مَا بَالُ أَقْوَامٍ "Birtakım kimselere ne oluyor ki" tarzından müphem ve şahıs tayin etmeyen ta'birât istimal etmek, mu'tâd-ı şerîf-i nebevîleri idi. {D4788 Ebû Dâvûd, Edeb, 5.} İsim tasrih buyurulsa muahezeye giriftar olan kimse yahut kimseler, rüsvâ ve şermsâr olur. Buna ise kerem-i cibillet ve fart-ı rahmet ve re'fet-i risâletpenâhîleri kâil olamazdı. Vâizlere de bu isr-i celîl-i hakîmâneye mütâbaat vâciptir. Onlar da birinin bir taksirini öğrenip ihtar ve tevbih edecek olurlarsa, şahıs tayininden hazer ederek "bazıları şöyle, böyle ederler", daha mütevaziânesi "Biz şöyle böyle ederiz" tarzında îfâ-yı nesâyih etmek gerektir ki bu üslûb-i rahîmâne ile hem sözleri tesir etmiş hem de hiçbir kimse gücendirilip hasbe'l-beşeriyeye nefsâniyet ve muhalefet yoluna sevkedilmemiş olur.

273 410. hadise de müracaat. Bu nehy-i nebevî, kendilerine iktidâ edenlerden bazılarının semaya ref-i basar ettiklerini arkadan müşahade buyurdıklarına delildir. Çünkü bu va'z, selâmı müteakip ve cemaatle ihtilât edip onlardan istihbâra vakit kalmadan ifa edilmiş bulunuyor.

274 Müslim'in Semüre radiyallahu anh rivayetinde de burada olduğu gibi kayıtsızdır. Lâkin yine Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan **عَنْ رَفِيعِهِمْ أَبْصَارُهُمْ عِنْدَ الدُّعَاءِ** {M967 Müslim, Salât, 118.} suretinde vâki olan rivayetinde **عِنْدَ الدُّعَاءِ** kaydı vardır ki mahall-i duâda bile semaya ref-i basar menhî olunca, diğer ef'âl-i salât esnasında ref'in evleviyetle menhî olduğu istidlâl olunur. Nitekim Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'ünde Ebû Hüreyre'nin, "Filânca başını semaya kaldırarak namaz kıları. Bunun üzerine **الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ** âyeti nazil oldu" dediğini rivayet eder. Medh-i ilâhîye lâyük görülen hâşiûnun vasf-ı huşûu, Allah'tan havf ve haşyet, Allah'a karşı tezellül mânasını ifade eder. Hâşi' olanın kalbi havf-ı ilâhîden titrer. Kendini hâlikına karşı zelil ve hakir görür. Bu halinden dolayı, gözü mahall-i sücûdundan inhıraf edemez. Hele sağa sola hiç bakamaz. Elhâsıl, namaz içinde ister dua, ister başka ef'âli eda ederken başını kaldırıp gökyüzüne bakmak, buradaki nehy-i ekîd ve vâid-i şedîdden dolayı muvâfık değildir. Çünkü musallînin kibleye müteveccih olması farzdır. Ref-i basar ise kibleden nev'an-mâ i'râzı ve namaz heyetinden bir dereceye kadar hurûcu mutazammındır. İbn Hazm ile seleften bazı zevat bu nehyi, şiddetine bakarak hürmete hamletmişler ve namaz kılarken yukarıya bakanın namazı fâsit olduğuna hükmetmişlerdir. Cumhur ise kerahete hamlediyorlar.

Bu, namaz hakkındadır. Namaz haricinde dua ederken ref-i basarın keraheti ise muhtelefün fihtir. Kâdî Şüreyh'e göre mekruhtur. Dua ederken gözlerini de ellerini de semaya doğru kaldıran niyazmende, **أَكْفَفْ يَدَكَ وَاخْفِضْ بَصْرَكَ فَإِنَّكَ لَنْ تَرَاهُ وَلَنْ تَنَالَهُ**, "Yahu elini çek, gözünü de indir. Zira O'nu göremeyeceğin gibi elin de oraya varamaz" demiştir. Ekseriyet ise câizdir çünkü Kâbe, kible-i salât olduğu gibi sema da kible-i duadır derler.

Namaz kılarken gözleri yummanın hükmü acaba nedir? Tahâvî'nin beyanına göre Hanefiyye bunu mekruh görür. İmam Mâlik farzda da neflde de bunu yapmakta beis yoktur der. Fukahâ-i Şâfiyye'den Nevevî de, "Muhtar olan kavle göre bir zarardan korkmazsa keraheti yoktur. Zira göz yummak huşûun toplu olmasına yardım ettiği gibi gözlerin serbest kalmasına ve zihnin dağılmasına mani olur" diyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْإِلْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ قَالَ هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ.²⁷⁵

TERCÜMESİ

Âişe (es-Sıddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme namazda iltifat(ın yani başını sağa, sola çevirmenin

hükmün)ü sordum. “Kulun namazından şeytanın kapıp kaçtığı bir şeydir”²⁷⁶ buyurdu. {B751 Buhârî, Ezân, 93.}

275 Bir rivayette zamirsiz olarak yalnız يَخْتَلِسُ .

276 Şu mânaca ki musallî sağa sola iltifat ederse ân-ı iltifâtında kendisine şeytan zaferyâb olup ibadetten meşgul eder. Ef’âlinde kâh sehiv kâh galat vâki olur. Çünkü maksudun gayri ile meşgul olmuştur ve kalbi hazır değildir. Bu fiil, gayri marzî olduğu için şeytana nisbet edilmiştir. Tîbî der ki: Bu kelâmın mânası şudur: Musallî iltifat edince huşûu zâil olur. Huşûun gitmesine bi-tarîkı’l-istiâre ihtilâs-i şeytan denilip o fiilin derece-i kubhu tasvir buyurulmuştur. Yahut musallî, rabbine münâcât ile müstağrak, Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri musallîye ikbal ve teveccüh buyurmaktadır. Şeytan da bu halin musallîden zeva-line müterakkib olarak kemîn-i fırsatta muntazır gibidir. Musallî iltifat eder etmez fırsatı ganimet bilip o hali kendisinden alır. İntehâ. İbn Bezîze de, “İltifat, şeytana izâfe buyuruldu. Çünkü iltifat Hak sübhânehû ve teâlâyâ teveccüh mülâhazasından inkıtâ mutazammındır” diyor. Hulâsa namazda iltifat huşûu izâle, mevlâyâ teveccühü muhil olduğu için vesvese-i şeytana kapı açıyor, musallînin sevabını azaltıyor ve bundan dolayı şeytana nisbet edilmiş oluyor. Tirmizî’nin İbn Abbas ile Enes ve Âişe radiyallahu anhumden rivayet ettiği hadise nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri, namazda iken sağa sola bakar, şu kadar ki boyunlarını arkaya doğru çevirmezlermiş. Kezâlik Tirmizî’nin Enes radiyallahu anhtan “hasen” kaydıyla rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, *يا بُنَيَّ إِنَّاكَ وَالْإِلْتِفَاتُ فِي الصَّلَاةِ. فَإِنَّ الْإِلْتِفَاتَ فِي الصَّلَاةِ هَلَكَةٌ*, *Evlâdım! Sakın namazda iken iltifat etme! Zira namazda iltifat helâktir*” {T589 Tirmizî, Cum’a, 60.} buyurmuşlar. Yine bu hadîs-i şerifte, *فَرِضَةُ لَا فِي التَّطَوُّعِ لَا فِي الْفَرِضَةِ*, *İltifattan kurtuluş yoksa bâri tatavvuda olsun, farzda olmasın*” tembihi de vardır. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*’de tahrîc olunan Ebû Zer radiyallahu anhdan hadîs-i merfûunda da, *فَإِذَا صَرَفَ. فَيَا لَئِمْتُ عَلَى الْعَبْدِ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ. فَإِذَا صَرَفَ*, *Abd, namazını kılariken yüzünü kıblesinden çevirinceye kadar Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri hep ona yönelmiş olur. Yüzünü kiblede döndürdü mü, Hak Teâlâ da ondan münzarif olur*” {N1195 Nesâî, Sehi, 9.} buyurulmuş olduğu gibi Taberânî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîc eylediği hadîs-i merfûda da, *فَإِنَّ أَحَدَكُمْ يُنَاجِي. فَإِنَّ الْإِلْتِفَاتَ فِي الصَّلَاةِ. فَإِنَّ أَحَدَكُمْ يُنَاجِي*, *Namazda iken sağa sola bakmaktan sakınınız. Zira herhangi biriniz namaz içinde olduğu müddetçe rabbine münâcât etmiş yani gizli gizli konuşmuş olur*” {Taberânî, el-Evsat, IV, 187, no: 3935.} buyurulmuştur. İbn Mes’ûd radiyallahu anhdan rivâyet-i mevkûfesinde de, *إِنَّ اللَّهَ لَا يَزَالُ مُتَلَفِّتًا إِلَى الْعَبْدِ مَا دَامَ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يُحَدِّثْ أَوْ يَلْتَفِتْ*, *Abd, kendisinden ya hades ya iltifat sâdır olmamak şartıyla namazında durdukça Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri ona mültefit olur durur*” denilmiştir ki bu âsâr hep yekdiğeri müeyyiddir. Amr b. Dînâr der ki: Abdullah b. Zübeyr’i gördüm. Hicr’de (Kâbe’nin altın oluk cihetinde, basık duvar ile çevrilen yerde) namaz kılıyordu. Bir taş (ki mancınıkla atılmış taşlardan biri olacak) gelip

tâ önüne düştü. Büründüğü kumaşın bir ucunu alıp götürdü. O ise hiç bakmadı bile. İbn Ebû Müleyke'nin rivayetine nazaran da bir defa Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ namaz kıldırıyormuş. Mescid-i Harâm'ı sel basmış. Yine namazının tertibini hiç bozmamış.

İltifâtın hükm-i fikhîsine gelince: Kerâhet-i tenzîhiyye ile mekruh olduğuna icmâ vardır. Yalnız Şâfiyye'den Mütevellî, zaruretsiz olanını haram görmüştür. Zâhiriyye'nin de kavli budur. Hakem b. Uteybe de, sağındakini, solundakini tanıyacak kadar başını çevirirse namazı fâsittir diyor. Ebû Sevr, bütün bedeni ile iltifat ederse namazı fâsit olur, yalnız sağına soluna iltifat ederse namazına devam eder demiştir ki Serahsî'nin *Mebsût*'taki beyanına muvâfıktır. Serahsî diyor ki: Mekruh olan iltifatın haddi, boynunu kible cihe-tinden ayrılacak derecede döndürmektir. Sağa sola iltifat da bedeninin ba'zı ile kibleden inhiraftır. Cemî'-i bedeni ile inhiraf ederse namazı fâsit olur. Boynunu döndürmeden göz ucuyla sağa sola bakarsa mekruh olmaz. İntehâ. Ruhsat tarafında olanlardan İbn Sîrîn, Enes b. Mâlik, İbn Ömer, İbrâhim en-Nehaî, İbn Mugaffel gibi zevatın isimleri sayılıyor. İmam Mâlik iltifat namazı kat' etmez dermiş ki Kûfiyyûn ile Atâ ve Evzâî hep bu re'ydedirer. Mâlikiyye'den İbnü'l-Kâsım daha ileriye giderek, "Cemî'-i bedeni ile dönse yine namazı butlâna uğramaz. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz mültefite iâde-i salâtı emretmeyip yalnız bunun ihtilâs-ı şeytan olduğunu haber vermekle iktifa buyurdu. Eğer namazı fâsit olaydı, iâde-i salâtı emrederlerdi" diyor. Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk, Abdullah b. Zübeyr, Ebü'd-Derdâ, Ebû Hüreyre, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm ecmaîn hep azîmet tarafındadırlar.

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَكَأَ أَهْلُ الْكُوفَةِ سَعْدًا إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ²⁷⁷ فَعَزَلَهُ وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهِمْ عَمَّارًا فَشَكُّوا حَتَّى ذَكَرُوا أَنَّهُ لَا يُحْسِنُ يُصَلِّي فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ يَا أَبَا إِسْحَاقَ إِنَّ هَؤُلَاءِ يَزْعُمُونَ أَنَّكَ لَا تُحْسِنُ تُصَلِّي قَالَ أَمَّا أَنَا وَاللَّهِ فَإِنِّي كُنْتُ أَصَلِّي بِهِمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَا أَخْرِمُ عَنْهَا أَصَلِّي صَلَاةَ الْعِشَاءِ ²⁷⁸ فَأَزْكُدُ فِي الْأَوَّلِينَ وَأُخَفُّ ²⁷⁹ فِي الْآخِرِينَ قَالَ ذَاكَ ²⁸⁰ الظَّنُّ بِكَ يَا أَبَا إِسْحَاقَ فَأَرْسَلَ مَعَهُ رَجُلًا أَوْ رَجَالًا إِلَى الْكُوفَةِ فَسَأَلَ ²⁸¹ عَنْهُ أَهْلَ الْكُوفَةِ وَلَمْ يَدْعُ مَسْجِدًا إِلَّا سَأَلَ عَنْهُ وَيُثْنُونَ عَلَيْهِ مَعْرُوفًا حَتَّى دَخَلَ مَسْجِدًا لِبَنِي عَبْسٍ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يَقُولُ لَهُ أَسَامَةُ بْنُ قَتَادَةَ يُكْنَى أَبَا سَعْدَةَ قَالَ أَمَّا إِذْ نَشَدْتَنِي فَإِنَّ سَعْدًا كَانَ لَا يَسِيرُ بِالسَّرِيَّةِ وَلَا يَقْسِمُ بِالسَّوِيَّةِ وَلَا يَعْدِلُ فِي الْقَضِيَّةِ ²⁸² قَالَ سَعْدُ أَمَّا وَاللَّهِ لَأَدْعُوَنَّ بِثَلَاثِ اللّٰهُمَّ إِنْ كَانَ عَبْدُكَ هَذَا كَاذِبًا قَامَ رِيَاءً وَسُمْعَةً فَأَطِلْ عُمُرَهُ وَأَطِلْ فَقْرَهُ ²⁸³

وَعَرَّضَهُ بِالْفِتْنِ²⁸⁴ وَكَانَ بَعْدُ إِذَا سُئِلَ يَقُولُ شَيْخٌ كَبِيرٌ مَفْتُونٌ أَصَابْتَنِي دَعْوَةُ سَعْدٍ قَالَ
الرَّأَوِي عَنْ جَابِرٍ فَأَنَا²⁸⁵ رَأَيْتُهُ بَعْدُ قَدْ سَقَطَ حَاجِبَاهُ عَلَى عَيْنَيْهِ مِنَ الْكِبَرِ وَإِنَّهُ لَيَتَعَرَّضُ
لِلْجَوَارِي فِي الطَّرِيقِ²⁸⁶ يَغْمِزُهُنَّ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Semüre (el-Âmirî es-Süvâî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bazı) Kûfe ahalisi Ömer radiyallahu anh nezdinde Sa'd'ı şikâyet ettiler²⁸⁷ de (Ömer radiyallahu anh) onu azil ve yerine Ammâr b. Yâsir (radiyallahu anh) i üzerlerine âmil nasbetti.²⁸⁸ (Kûfeliler) şikâyeti o kadar ileri götürmüşlerdi ki namaz kılmasını bile bilmiyor demişlerdi.²⁸⁹ Ona adam gönder(ip celbet)ti ve “Yâ Ebû İshak! Bu adamlar sen namaz kılmayı bilmiyorsun diye idda ediyorlar. (Sen ne yapıyordun ki?)” diye sordu. (Sa'd), “Vallahi ben onlara Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazın(a benzer namaz)ı kıldırıp ondan hiçbir şey eksiltmezdim. Yatsı namazını -yahut öğle ile ikindi-²⁹⁰ kıldırır(ken) ilk iki rek'atlarda (çok) dururum, son iki rek'atta hafif tutarım”²⁹¹ dedi. (Ömer radiyallahu anh), “Senin hakkındaki zannımız da (zaten) bu idi” dedikten sonra (tahkîk-i mesele için) birini²⁹² -yahut birkaç kimseyi- kendisiyle birlikte Kûfe'ye gönderdi. (Gönderilen zat) Kûfe ahâlîsinden (Sa'd'ın halini) sordu. Hiçbir mescid bırakmadı ki oradan (Sa'd'ın halini) sormasın. Onlar da hep hayırlı senâlarda bulundular. Nihayet Benî Abs'e ait bir mescide gir(ip herkesi bildiğini Allah için söylemeye and vererek davet et!) di. “Ebû Sa'de” künyesiyle anılan Üsâme b. Katâde isminde biri ayağa kalktı ve “Madem ki bize and verdin (söyleyelim.) Sa'd, askerin başına geçip harbetmez”²⁹³ (Mal) taksim ederken müsâvat gözetmez.²⁹⁴ Hüküm (ve kazâsın)da adalet etmez”²⁹⁵ dedi. (Bunun üzerine) Sa'd dedi ki: “(Madem ki böyle söyledin,) ben de vallahi (senin aleyhine) üç dua edeceğim (dinle): İlâhî! Senin bu kulun yalancı ise (bu sözü) riyâ ve süm'a²⁹⁶ olsun diye ayağa kalk(ıp söyle)diyse ömrünü uzat, fukaralığını çoğalt, fitnelere uğrat!” dedi. Sonraları o adama (halinden) sual edildiği vakit, “Kocamış, fitneye uğramış (zavallı) bir pîr-i fâniyim. Sa'd'ın duası bana isabet etti” derdi. Câbir (radiyallahu anh)dan (bu hadisi) rivayet eden (Abdûlmelik b. Umeyr) de der ki: Sonraları onu ben de gördüm. Yaşlılıktan kaşları gözle-
rinin üzerine sarkmış olduğu halde yolda (rastgeldiği) kızlara sataşır, onları çimdiklerdi.²⁹⁷ {B755 Buhârî, Ezân, 95.}

.....

277 Ebû Abdullah yahut Ebû Hâlid Câbir b. Semüre b. Cünâde b. Cündeb el-Âmirî es-Süvâî (radiyallahu anhümâ) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin

dayıları olan Benî Zühre'nin hulefâsından idi. Validesi Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhın hemşiresi Hâlîde bint Ebû Vakkâs idi, pederi Semüre b. Cünâde feth-i Mekke günü İslâm ile müşerref olanlardan biri olup muahharen Kûfe'de ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Câbir hazretleri, yüz defa kadar Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile hem meclis olmak şerefini kazandığını, arkalarında da iki bin defadan ziyade namaz kıldığını söylemiş. Buradaki kıssa müşârün ileyhın dayısı Sa'd b. Ebû Vakkâs'a aittir. Câbir, Bişr b. Mervân'ın Irak valiliği zamanında ve 74 senesinde Kûfe'de âlem-i cinâna intikal etmiştir. Radiyallahu anhüm ecmaîn.

Dayısı Ebû İshak Sa'd b. Ebû Vakkâs Mâlik b. Vüheyb yahut Üheyb b. Abdümenâf b. Zühre radiyallahu anhın pederi Ebû Vakkâs Mâlik, sadef-i dürr-i nübüvvet Âmine bint Vehb hazretleriyle amcazâde olurlar ki bu surette Hazreti Sa'd radiyallahu anh Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin dayızâdelerinden biri olmuş olur. Sâbıkün-i evvelînden ve aşere-i mübeşşere olarak isimleri bir arada zikrolunan bahtiyârân-ı ashabdan biri ve bunların âhirete en sonra intikal edenidir (sene 55). Dâvet-i nebevîyyenin evâil-i eyyâmında on yedi yaşında iken iman ile şerefyâb olmuştur. İslâm'daki kıdemi Buhârî'nin kendisinden rivayet ettiği, لَقَدْ مَكَثْتُ سَبْعَةَ أَيَّامٍ وَإِنِّي لَفَالِثُ الْإِسْلَامِ “Ben yedi gün kadar üç müslümanın biri olarak kaldım” hadisinden anlaşılabilir. Demek ki içlerinde Ali el-Murtaza radiye anhu rabbüne'l-a'lâ hazretleri de dahil olan Ehl-i beyt-i nübüvvetten başka henüz yalnız Zeyd b. Hârîse ile Ebû Bekir radiyallahu anhümâ davete icâbet etmiş bulundukları sırada müşârün ileyhimâya üçüncü olarak iltihak etmiştir. Fûrsân-ı İslâm'ın meşâhirinden olduğu gibi dîn-i İslâm uğrunda ilk ok atan, hatta ilk kan döken odur. Bedir'den evvel Kureyş'in ticaret yolunu kesmek için Ubeyde b. Hâris b. Muttalib radiyallahu anhın zîr-i emâretinde Batn-ı Râbiğ'e sevk edilen muhacirînden altmış kişilik seriyyeye dahil olup her ne kadar arada mukâtele vâki olmamışsa da yalnız Sa'd radiyallahu anh ilk defa ve İslâm'ın nef'ine olarak orada ok atmış ve terkeşindeki yirmi ok ile müşrikîn ile hayvanlarını yaradıktan sonra bir şey yapılamadan avdet edilmiştir.

Muhammed b. İshak'ın *Megâzî*'sindeki rivayete göre ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bidâyet-i İslâm'da Mekke'de namazlarını gizli gizli kılarlardı. Sa'd, sahabeden birkaç zat ile birlikte Mekke dağlarından birinde namaz kılarken üzerlerine apanızın müşrikler gelmiş, aralarında ağız kavgası olmuş, iki taraf yekdiğerinin dinini ayıplamış. Derken dövüşmeye kalkışmışlar bu arada Sa'd radiyallahu anh eline geçirdiği bir deve çene kemiğini savurmasıyla müşrikînden birini başından yaralamıştır ki müslümanların ilk döktüğü kan da bu olmuştur.

Irak'ı feth ile Devlet-i Sâsâniyye'yi târumar eden odur. Kâdisiye Muharebesi meşhurdur. Bu feth-i mübînden sonra kendi binâgerdesi olan Kûfe'ye, Fârûk-ı A'zam, daha sonra Hazret-i Zünnûreyn'in eyyâm-ı hilâfetinde vali nasbolunmuştur. Ömer radiyallahu anh Mecûsî olan Ebû Lü'lüe'nin zehirli hançeriyle musâb olduğu vakitte teşkil eylediği şûraya dahil olan aşere-i mübeşşereden altı zatın biri de odur. Onlara, “Eğer emâret-i

mü'minîn isabet ederse febihâ, etmezse emîr olacak zat onun yardımından istiğnâ göstermesin" diye vasiyet etmişti.

Sa'd radiyallahu anı habîb-i hudâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizin pek sevgilisi idi. Biraz müddet huzûr-ı hümayunlarından kaybolsa, *“Hani benim sabîhim, melîhim, fasîhim görmüyorum”* {Ebû Nuaym, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, I, 98, no: 377.} diye kendisini ararlardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Sa'd ile iftihar buyurdıkları da vardır. *“İşte benim dayım Sa'd! Böyle bir dayısını bana gösterebilecek varsa gösterebilirsin”* {T3752 Tirmizî, Menâkıb, 26.} buyurmuşlardır.

Sa'd radiyallahu anı binâ-yı İslâm'ı kuran çalışkan ameleden, bütün gazavât-ı nebeviyyeye iştirak etmiş mücâhidînden, fütûh-ı İslâm'ı tevsi eylemiş büyük ümerâdan biridir. Maahâzâ hidemâtından belki hiçbir Uhud'daki hizmetine muadil gelmez. O günün en buhranlı ve ketîbe-i İslâm'ın dağılıp perişan olduğu anlarında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem önünde oturup hem vücudunu vücûd-ı âlî-i risâletpenâhiye siper etmiş, hem de sayısı bilinmeyecek kadar okları düşmana savurup ettiklerini kendilerine çok pahalıya mal etmiştir. Bir yandan sihâm-ı intikâmı müşrikîne doğru o tevcih ederken bir yandan da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *إِرمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي* “Durma, at, anam babam sana fedâ olsun” {B2905 *Buhârî*, Cihâd, 80.} buyurup muttasıl atacak ok yetiştirirlermiş. Aralıkta Sa'd'a temrensiz oklar da verip bunu at buyurdıkları vâki olurmuş. Sa'd oklarını attıkça, *اللَّهُمَّ سَهْمُكَ فَارِمٌ بِهِ عَدُوُّكَ* “İlâhî! Bu senin okundur, düşmanına yetiştir!” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, *اللَّهُمَّ سَدِّدْ رِمِيَّتَهُ وَأَجِبْ دَعْوَتَهُ* “İlâhî! Sana dua ettiğinde Sa'd'ın duasını kabul et! İlâhî! Atışını doğrult, davetine icâbet et!” {NM4314 Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1625 (3/26).} buyururlarmış. *el-İsâbe* ile *Sîre-i Halebiyye*'deki nakillere göre – Sa'd b. Muâz'ın katili– Hibbân b. Arika, yevm-i Uhud'da İslâm ordusunda yaralıları su yetiştirmek hizmetini deruhte eden Ümmü Eymen radiyallahu anihâya havale ettiği oku müşârün ileyhâya isabet ettirip düşürmüş. Düşerken de avreti münkeşif olmuş. Bunu gören İbnü'l-Arika mel'unu güle güle bayılmış. Bu hal Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem girân gelip hemen Sa'd'a temrensiz bir ok verip “Bunu at!” buyurmuş. Ok İbnü'l-Arika'nın göğsüne isabet edip sırt üstü yere yuvarlamış ve yuvarlanırken avreti münkeşif olmuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buna memnun olarak, *اسْتَقَادَ لَهَا سَعْدٌ أَجَابَ اللَّهُ* “Ümmü Eymen'in intikâmını Sa'd aldı. Allah duasını müstecâb etsin” {İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XX, 308.} buyurmuşlardır. Sa'd o gün, terkeşinde (ok kuburluğunda) ne kadar ok varsa sarfetmiş, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendi kuburluklarındaki okları yere döküp, “Haydi bunları da at!” buyurmuşlardır. O gün küffâra doğru 1000 ok havale ettiği mervîdir. Her birini atarken de, *إِرمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي* teşvîk-i âlî-i nebevîsine mazhar olmuş ki, o gün bu tefdiye-i nebeviyye 1000 kere vâki olmuş demektir, işte bu, müşârün ileyhînin hasâisindendir.

Cenâb-ı Sa'd'ın tîrendazlığı kadar isticâbet-i duâsı da meşhurdur. A'dâ-i dîn, onun sihâm-ı intikâmından yıldığı gibi zümre-i müslimîn de sihâm-ı da'vetinden korkarlardı.

Evâhir-i ömründe ni'met-i basardan mahrum olmuştu. "Gözlerini sana iade etsin diye Allah sübhânehû ve teâlâya niyaz etsene!" diyenlere, "Allah'ın kazasını gözümden daha ziyade severim" cevabını verdi.

Halîfe-i sâlis Osman b. Affân radiyallahu anh ve erdâhu hazretlerinin fâcia-i şehâdetiyle başlayan fitne-i uzmâda cihet-i i'tizâli ihtiyar edip hiçbir tarafa meyil ve Cemel ve Sıffîn gibi vekâyia iştirak etmemiştir. Ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasındaki ihtilâf ve teferruku görünce Akîk'ta edindiği araziye çekilip fitneden kaçtı. Oğlu Ömer ile biraderzâdesi Hâşim b. Utbe b. Ebû Vakkâs, el altından kendisine taraftar peydâ etmeye çalışıp günün birinde Hâşim, "Burada elimizin altında yüz bin sâhib-i seyf vardır ki, bu işe yani hilâfete seni ehak görüyorlar, ne dersin" deyince, "Bu kılıçlardan ben yalnız bir tanesini isterim ki kâfire çaldığımda kesip biçsin. Mümine çaldığımda ise hiçbir tesiri olmasın" cevabını vermiş ki hem mümine karşı harp etmeyeceğini hem de bir tek kılıçtan ziyadesini istememekle emârete tâlip olmadığını anlatmak istemiş. Hazret-i Ali radiyallahu anha meyletmeyişinden ümide düşen Muâviye, kendi tarafına geçmesi için müşârünileyhe mektup yazmış. O da, "Bir günlük sohbeti senin hayat ve memâtından efdal olan Ali tarafına geçmedikten sonra sana iltihak etmemi ümit etmene şaşarım" cevabını vermiş ve ancak Hasan-ı müctebâ radiyallahu anh efendimizin hilâfetten i'tizâlinden sonra Muâviye'ye biat etmiştir. Lâkin o zaman da kendisine hep "Melik" diye hitap etmişti.

Esahh-ı akvâle göre, vefatı hicretin 55. senesinde idi. On yedi yaşında ve bidâyet-i da'vette iman ettiğine göre sinni seksen ile seksen beş arasında idi. Vefatından evvel saklamış olduğu cübbesini istemiş ve "Beni bununla kefenleyiniz. Zira Bedir günü sırtımda bu cübbe varken müşrikîne karşı yürümüşüm. Onu bugün için saklıyordum" demiş. Radiyallahu anhu ve erdâhu.

278 Diğer bir rivayette tesniye ile صَلَاتِي الْعِشِيِّ ki öğle ile ikinci namazları demektir. Diğer tarikten olan rivayetinde de ifrad ile صَلَاة الْعِشِيِّ ki o da o mânayadır.

279 Bir nüshada أَحَذِفُ, başka rivayette أَحْذِمُ.

280 Bir nüshaya göre ذَلِكَ.

281 Bir nüshada يَسْأَلُ عَنْهُ.

282 Bir rivayete göre وَلَا يَعْدِلُ فِي الرَّعِيَّةِ.

283 Bir rivayette رَزَقَهُ diğesinde وَشَدَّدَ فَقْرَهُ, bir diğesinde de وَأَكْثَرَ عِيَالَهُ.

284 Bir nüshaya göre لِّلْفِتَنِ.

285 Bir nüshaya göre وَأَنَا.

286 Bir nüshada فِي الطُّرُقِ.

287 Taberî, içlerinde Cerrâh b. Sinân, Kabîsa ve Erbed bulunan bir cemaat esâmîsi zikrediyor ki cümlesi Esedî idiler.

288 Ömer radiyallahu anhanın Sa'd radiyallahu anhanı azletmesi şikâyât-ı vâkiya inandığından değil, azlinde maslahat gördüğündendir. O sıralarda İran fütuhâtına sevkedilecek

orduların mahall-i sevk ve idaresi Kûfe idi. Cihada gidecek ordularda ittihâd-ı kelime bulunması, kumandan etrafında müttehidü'l-kalb olması lâzım geldiği için hem bunu temin hem de nezdinde alıkoyup re'yinden istifade eylemek maksadıyla bunu yapmıştı. Bu azil, madde-i fitneyi kökünden kal' için ihtiyatî bir azil idi. Yoksa Sa'd'dan sonra kıyamete kadar kendisinden daha âdil bir vali bulunamayacağını Hazret-i Ömer de pekâlâ biliyordu. Nitekim tahkikat neticesinde vâki olan isnâdâtın kâmilen bâtil olduğu tebeyyün etmiştir. Hazret-i Ömer de vasiyetinde, "Ben onu aczinden yahut hıyanetinden dolayı azletmemiştim" demişti.

Câbir radiyallahu anhin, yerine Ammâr âmil nasbolundu demesi de tamâm-ı vâkıayı ifade etmez. Zira Hazret-i Sa'd'ın halefleri bir değil üç idi. Ammâr radiyallahu anh namaz kıldırma, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh beytûlmâle, Osman b. Huneyf radiyallahu anh da mesâha-i arza memur edilmişlerdi. Burada Câbir'in Ammâr'ı zikir ile iktifa etmesi, en mühim vazife ikâme-i salât olduğundan ve hadiste bahis namaza ait bulunduğu dır.

289 Şikâyet edilen şeyler meyanında gûyâ hums-ı ganâim satışın da bazılarına hâtırunuvazlık ettiği, çarşıya yakın bina ettiği kasrına çarşıdan ses gelip de kendisini müteezzî etmesin diye tahtadan kapı yaptırmış olduğu, serâyâ yani müfrezelerin başına geçip harp etmesine av merakı imkân bırakmadığı gibi asılsız, vâhî mesâil de vardı. Maahâzâ kasrına kapı inşası suretiyle nev'an-mâ hicâb ihdas ederek sîret-i mülûke teşebbüh eder gibi olması halifenin pek ziyade gücüne gitmiş olacak ki tahkika me'mûren oraya gönderdiği Muhammed b. Mesleme radiyallahu anha varır varmaz o kapıyı yakmayı tenbih buyurmuştu.

290 Tercümedeki terdîdin şikk-ı sâni'si صَلَاتِي الْعِشَاءِ rivayetine göredir. Maahâzâ صَلَاتِي الْعِشَاءِ rivayeti de vardır ki akşam ve yatsı namazları olmuş olur. Buna öğle ile ikindi namazları mânasını verenler de olmuşsa da bu babda ihtiyar edilen tekellûf bu tevcihi kabule mani oluyor.

291 أَخَذُف nüşhasına göre kıraati haffederim demek olur ki, son iki rek'atta kıraati vâcip görmeyenlere hüccettir. Farz görenler ise tatvîl-i kıraati haffederim mânasını verirler ve أَخَذُف "Acele ederim" rivayetine bakarak kıraati azaltmakla tefsir ederler. Anlaşılan şikâyetçiler bütün rek'atlar beyninde tesviyeyi vâcip gören cehele makûlesinden imişler. Cevap bunu gösteriyor. Müslim'in rivayetinde, أَتَعَلَّمُنِي الْأَعْرَابُ الصَّلَاةَ؟ "Bana namazı a'râb, yani bâdiyenin olanlar mı öğretecek?" deyişi de bu heriflerin namaz kılmayı kendisine öğretmeye kalkışmalarına gazap ettiğini iş'âr eder.

Bu münasebetle namazda kıraatin vücûb ve ademi hakkındaki ihtilâftan bahsetmek münasiptir. İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'e göre namazın her rek'atında kıraat vâciptir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre yalnız ilk iki rek'atlarda vâciptir. İmam Mâlik'ten gelen iki rivayetin birinde musallî namazın bir rek'atında kıraati terkedecek olursa secde-i sehiv lâzım gelir. Yalnız sabah namazında rek'atın birinde kıraati terkederse yeniden kılar. Bu, imam ile münferit hakkındadır. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed'e göre me'mûma kıraat vâcip değildir.

Hatta salât-ı cehriyyede me'mûmun kıraatini İmam Mâlik mekruh görmüştür. İmam Ahmed b. Hanbel salât-ı sırriyyede me'mûmun kıraati müstehap olduğuna kâildir. İmam Şâfiî'ye göre ise salât-ı sırriyyede me'mûmun kıraati cezmen, salât-ı cehriyyede de esahh-ı kavleyne nazaran vâciptir. Esam ile Hasan b. Sâlih'e göre me'mûmun kıraati sünnettir. Bu ahkâm-ı hilâfiyenin mercii bu hadis değildir. İleride gelecek diğer ehâdîs-i şerifede bunlar hakkında daha ziyade delâlet görülecektir. Bunda son rek'atların ilk rek'atlardan daha kısa olmasından ve bu farkın âdet veçhile zamm-ı sûre farkından neşet ettiğinden dolayı fi'l-cümle kıraatin vücûduna delâlet vardır.

292 Bu gönderilen tahkik memuru Muhammed b. Mesleme radiyallahu anh idi. Abdullah b. Erkam radiyallahu anh da maiyetine verilmiş, Melih b. Avf da yollarda delil olmak üzere kendilerine terfik edilmişti. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Mesleme b. Hâlid el-Ensârî el-Evsî el-Hârisî radiyallahu anh sâbıkîn-i evvelîndendir. Bî'set-i nebeviyyeden yirmi iki sene evvel dünyaya gelip hicretten mukaddem Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anh yediyle ve Sa'd b. Muâz radiyallahu anhtan evvel kabûl-i İslâm eylemiştir. Bedir'den itibaren bütün gazavât ve meşâhidde maiyyet-i risâletpenâhîde bulunmuş olup Fâris-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem unvanıyla iştihâr etmiştir. Yalnız Karkaratülküdr Gazâsı'nda Medine üzerine istihlâf buyuruldu ve Tebük Gazâsı'ndan izn-i âlî-i nebevî ile tahallûf etti. On tanesi erkek olmak üzere on altı evlâdından Ca'fer, Abdullah, Sa'd, Abdurrahman ve Ömer radiyallahu anhüm silk-i ashab-ı kirâma dahil olan suadâ-yı ümmettendirler. Müşârün ileyhi Ömer b. Hattâb hazretleri umûr-ı mu'daleyi tahkik için yanında tutar ve iktizâ ettikçe öteye beriye gönderirdi. Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh meselesinde de böyle oldu idi. Sahâbe bey-nindeki müşâcerattan ırak durmuştur. İşârât-ı ulyâ-i nebeviyyeden iktibâs-ı mâna ederek fitne harpleri esnasında hânesine mülâzemetle tahtadan kılıç edildi. Ne Cemel'e iştirak etti ne Sıffîn'de bulundu. Maahâzâ yine âkıbet bir Şamlı'nın şimşîr-i gadrine hedef olmaktan kurtulamadı (sene 43).

Abdullah b. Erkam radiyallahu anhümâ ise yevm-i fethte dâhil-i dâire-i İslâm olan fuzalâ-yı ashaptandır. Pederi Erkam b. Ebü'l-Erkam ez-Zührî radiyallahu anhın sohbeti olduğu mervîdir. Resûl-i müctebâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ efendimize –doğrudan doğruya dayılarının oğlu olmak dolayısıyla– karâbeten ittisâli vardır. İslâm'ı, zamân-ı fethe kadar taahhur etmiş olmakla beraber i'timâd-ı nebebîyi pek ziyade kazanmış ehl-i vera' ve huşûdan olup kitmân-ı esrârda salâhiyyet-i fevkalâdesine binaen Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ve Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümânın hizmet-i kitâbetlerinde bulundu. Hilâfet-i Fârûkiyye zamanında beytülmâl-i müslimîn üzerine âmil olmuştu. Osman radiyallahu anhın zamanında da bu hizmette istihdam olunmuş olup halife tarafından bir defa imâle yani âmillik ücreti olmak üzere kendisine otuz ve bir rivayete göre 300.000 dirhem verilmişken reddetmiş ve “Ben bu ameli Allah için yaptım. Ücret kabul edemem” demişti. Radiyallahu anhu ve erdâhu. Pederi olan Erkam b. Ebü'l-Erkam, nesebinde zikredildiği üzere Zührî'dir. Bir de Mahzûmî olan Erkam b. Ebü'l-Erkam vardır

ki sâbikûn-i evvelînin en eskilerindendir. Hânesi merkez-i da'vet-i risâletpenâhî idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile görüşüp iman etmek isteyenler oraya götürülürdü. Orada en son iman eden Ömer b. Hattâb radyallahu anı oldu ve onun teklifi üzerine dîn-i İslâm açığa vuruldu.

293 Hazret-i Sa'd te'sîs-i kavâid-i İslâm'da en çok yararlığı görülenler, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fedakârlığı emsâl-i madrûbe sırasına geçenler meyanında bulunduğu halde ne gariptir ki cehl ü amâyı kendilerine pîşvâ eden ehl-i hased ve cefânın bunları gözleri görmemiş de özre mebnî bir günlük tahallûfünü dedikoduya sermaye etmek istemişlerdir. Sa'd b. Ebû Vakkâs radyallahu anı Kâdisiye günü hasta olduğu için bilfiil harbe iştirak etmemişti. İran Devleti'ni zîrûzeber eden o feth-i mübîn gününde hasta idi ve ârıza-i bedeniyyesi seyrüharekete mani olmuştu. Maahâzâ yine bir yüksek yerden kumandayı deruhte edip harekât-ı harbiyyeyi idare etti. Lâkin cehele-i avâmın dili durmaz. Şahların tahtını sernigûn eden o zafer-i azîmi müteâkip Becîle kabilesinden bir şair:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَظْهَرَ دِينَهُ
وَسَعَدَ بَابُ الْقَادِسِيَّةِ مُعْصِمُ
فَأَبْنَا وَقَدْ إِيْمَتِ نِسَاءٌ كَثِيرَةٌ
وَنِسْوَةٌ سَعْدٍ لَيْسَ مِنْهُنَّ أَيُّمُ

demişti ki mânası şudur: “Görmüyor musun? Allah, dinini yüceltti de Sa'd hâlâ Kâdisiye kapısına yapışmış duruyor. Biz birçok kadınıımızı dul bırakarak döndük. Sa'd'ın karılarından hiçbirisi ise dul olmadı.” Nâkes herif, İslâm'ı sevindiren bu büyük mace-rada kumandanının sağ kaldığına bile esef ediyor. Dalâletin derecesini varın, kıyas edin. Hazret-i Sa'd bu sözleri işitince yalnız, اَللّٰهُمَّ اكْفِنَا يَدَهُ وَلِسَانَهُ “İlâhî! Bizi bu herifin elinden ve dilinden kurtar” duasında bulundu. Herife de sonradan bir ok isabet etti. Hem dili tutuldu hem eli kurudu. Bu ok böyle bir sahâbî-i celîlin fırlattığı tîr-i duânın tercümesi olmuş oldu. Kâdisiye'den sonra da guzâtın mesâlihîni tertip ve tedvir edebilmek için Hazret-i Sa'd, bazı kere Kûfe'de kalmayı tercih etmiş olabilir. Maslahat-ı cihâd neyi iktiza ederse ona göre hareket etmek gerektir. Böyle bir maslahat olmadığı takdirde de Kâdisiye'de olduğu gibi bir ârıza-i bedeniyeye dolayısıyla seferlerden birine iştirak etmemiş olabilir. Herhalde Sa'd gibi bir zata ten-perverlik isnadı bühthandır.

294 Vâkia emvâl-i ganâimi beyne'l-guzât ale's-seviyye taksim etmek lâzım gelir. Fakat imam, gördüğü bir maslahata binaen bazı guzâtı diğerlerine tafdil, yararlığı kendisince mâlûm bazı kimselere tenfîl etmek de vazifesi cümlesindendir. Bu temayüzü icap ettiren maslahatın yalnız imamca mâlûm olması kâfidir. Adamcağıza bu sözü söyleten hasedidir.

295 Bu son iftira, Hazret-i Sa'd'ın diyânetine kadhtır. İmam Mâlik'in dediği gibi kıyamete kadar kendisinden sonra gelecek olanların en âdili Sa'd olduğunda şüphe yoktur. İşte Sa'd'ı gazaba getiren en ziyade bu oldu.

296 Riyâ “halk görsün”, süm'a da “halk duysun” diye yapılan iştir.

297 Üsâme pek ziyade fakra giriftar olmakla beraber kesret-i iyâle de duçar oldu. Başında bakılacak on kız birikmişti. Fitnesi kadın yüzünden idi. Kadın sesi duyar duymaz hemen o tarafa döner, rezalet etmekten hayâ etmezdi. Ayıplayanlara da, “Ne yapayım? Mübarekin, Sa’d’ın duası!” derdi. Bir de gençliğinde nerede bir fitne olsa hemen onunla alâka peyda ederdi. Muhtâr es-Sekafî fitnesine de iştirak etmiş ve evinde katl olunmuştur. Lâkin fakra ve kesret-i iyâle zamîmeten amâya müptelâ olduğu rivayeti sahih ise, Muhtâr fitnesine iştiraki cây-ı nazar olur. Meğer ki lisanıyla fitne körüklemek yüzünden belâyâ duçar olmuş ola!

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا صَلَاةَ
لِمَنْ لَمْ يَفْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ.

T E R C Ü M E S İ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan²⁹⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Namazda) Fâtihatü’l-kitâb’ı okumayanın hiç namazı yok”²⁹⁹ buyurdukları (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor. {B756 Buhârî, Ezân, 95.}

.....

298 Ebü’l-Velîd Ubâde b. Sâmit el-Ensârî el-Hazrecî radiyallahu anh hicret-i nebeviyyeden evvel her iki Akabe’de hazır bulunup Bedir Harbi’ne iştirak eden nukabâ-yı ensar dandır. Ahd-i celîl-i nebevîde Kur’ân’ı cemetmiş yani hıfzına almış olanlardan biridir. Ömer radiyallahu anhin, Şam Valisi Yezîd b. Ebû Süfyân’ın –ki Muâviye’nin büyük kardeşidir– “Şam ahalisi, ta’lîm-i Kur’ân edecek ve dinlerini belletecek kimselere muhtaçtır” diye nâme yazması üzerine taraf-ı halîfeden Muâz b. Cebel ve Ebü’d-Derdâ ile birlikte Şam diyarına gönderilmişti. Kendisi Filistin taraflarında kaldı. Muâviye b. Ebû Süfyân’ın gününde ona karşı hayli muhalefetleri vardır. İtirâzâtının bazıları kabul edilir, diğerleri hakkında Osman radiyallahu anha ref-i şekvâ olunurdu. Emir bi’l-ma’rûf ile nehiy ani’l-münkerde tasallubuna delâlet eder birçok macerası vardır. Filistin’de Remle’de, bir kavle göre de Beytûlmakdis’te 45 senesinde azm-i gülzâr-ı cinân etmiştir.

299 Bundan evvelki hadisin bir hâşiyesinde, namazda kıraatin vücûbu hakkındaki ihtilâf-ı eimme muhtasaran beyan edilmişti. Bu hadiste ise kıraatin Fâtiha olarak taayyünü mevzubahis olmaktadır. Şâfiyye’ce bu hadise nazaran musallî ister münferit ister imam isterse me’mûm olsun; namaz da ister sırrî, ister cehrî olsun, her rek’atta Fâtiha bir rükündür. Mâlikîyye’nin mezheb-i meşhûru da budur. Çünkü bu hadiste namazda Fâtiha okumayan musallînin salâtı nefyolunuyor. Bu nefiy onlarca nefy-i sıhhate

mahmûldür. Bir delilleri de bundan sonra gelecek 423. hadiste aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz kılmayı beceremeyen Hallâd b. Râfi' ez-Zürakî'ye ilk rek'atta kıraat ile emrettikten sonra, وَأَفْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا “*Bunu yani tarif ettiklerimi bütün namazında yapiver*” {B757 Buhârî, Ezân, 95.}, hele Ahmed b. Hanbel ile İbn Hibbân rivayetlerinde daha sarîh olarak, كُلِّ رَكْعَةٍ “*Sonra bunu her rek'atta yapiver*” {HM19204 İbn Hanbel, IV, 340.} buyurmuş olmalarıdır. Hanefiyye'ye göre ise Fâtiha okumak vâciptir. Şu mânaca ki terki halinde namaz sâkıt olursa da târikine ism de terettüp eder. Zira bu hadisteki nefy, nefy-i kemâle mahmûldür ve mutlaka kıraat yani ister Fâtiha, ister diğer sûre, ya âyet okumak farz olmakla beraber Fâtiha'sız namazdan kemal müntefidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre kıraatte farz olan – مُدْهَمَتَانِ {er-Rahmân, 55/64} gibi kısa da olsa yine– bir âyettir. İmâmeyn'e göre ise ya bir âyet-i tavîle ya üç âyettir. Bir de onlarca kıraatin farzıyeti yalnız iki rek'atta müteayyindir. Son iki rek'atta ise hâssaten Fâtiha okumak sünnettir. Musallî Fâtiha yerine tesbih ile meşgul olur ya da sükût ederse câiz olur. Ebû Hüreyre radiyallahu anhın emr-i celîl-i nebevî ile ilân ettiği, مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأَمٍّ “*Her kim içinde ümmü'l-Kur'ân'ı yani Fâtiha'yı okumasızın bir namaz kılsa, o namaz güdüktür, güdüktür, güdüktür*” {M878 Müslim, Salât, 38; D821 Ebû Dâvûd, Salât, 131, 132.} hadîs-i şerifinde de aynı ihtilâfı yürütürler. Şâfiyye takımı, bu noksanı Fâtiha'nın rûkûn olduğuna delil ittihaz ederler. Hanefiyye takımı ise noksanı teslim etmekle beraber, bunu zata değil vasfa hamlederler. Hanefiyye'nin en kuvvetli delili el-Müzzemmil, 73/20.} âyet-i kerîmesidir. Abdullah b. Mübârek, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, Dâvûd ez-Zâhirî –ferâiz ve nevâfil– cemî'-i salâvatta me'mûmun da Fâtiha okuması vâcip olduğuna Şâfiyye gibi bu hadis ile istidlâl ederler. Hanefiyye, مَنْ صَلَّى خَلْفَ إِمَامٍ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ “*Her kim bir imam arkasında namaz kılsa, imamın kıraati ona kıraattir*” {İM850 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 13; DK1484 Dârekutnî, Sünen, I, 401.} hadisine temessük ederek me'mûmun kıraatle mükellef olmadığını iddia ederlerse de hasımları, bu hadisi huffâz zayıf görüyorlar, mukabelesinde bulunurlar. Maahâzâ Saîd b. Müseyyeb'in, tâbiînden bir cemaatin fukahâ-i Hicâz ve Şam'ın da mezhebi Hanefiyye gibidir. Yalnız salât-ı cehriyyede me'mûmun kıraatini iskât eden Mâlikiyye de Müslim'deki, فَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا “*İmam okuduğu vakitte sükût edip dinleyiniz*” {M905 Müslim, Salât, 63.} hadisi ile bâhusus وَأَنْصِتُوا لَهُ “*Kur'an okunduğunda susup dinleyiniz*” {el-A'râf, 7/204.} âyet-i kerîmesiyle istidlâl ederler. Bunlara karşı da Şâfiyye, me'mûm yalnız Fâtiha'da insât ile mâadasında kıraate koyulmak yahut imam okurken insât ile sustuğu vakitte okumak suretleriyle kıraat ile insâtı cemetmek mümkündür cevabını verirler. Tarafeynin, daha doğrusu ictihâdât-ı müteaddide erbabının mücâdelâtını buraya nakle imkân olmadığı için bu kadarla iktifa edelim.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَرَدَّ وَقَالَ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ فَرَجَعَ يُصَلِّي ³⁰⁰ كَمَا صَلَّى ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ ارْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ ثَلَاثًا فَقَالَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَحْسَنُ غَيْرَهُ فَعَلَمَنِي فَقَالَ إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ ³⁰¹ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ رَاكِعًا ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْتَدِلَ قَائِمًا ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ سَاجِدًا ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَطْمَئِنَّ جَالِسًا وَافْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescid(-i şerif)e girdi. (Derken) biri de ³⁰² girip namaz kıldı. ³⁰³ Sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem(in huzurun)a (gelip) selâm verdi. (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) redd-i selâm buyurduktan sonra, ³⁰⁴ “Dön (de yeni baştan) kıl!” ³⁰⁵ Çünkü sen (namaz) kılmış olmadın” buyurdu. O kimse dönüp (evvelce) kıldığı gibi (namazı tekrar) kıldı. Sonra gelip Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme selâm verdi. Yine “Dön (de yeni baştan) kıl! Çünkü sen (namaz) kılmış olmadın” buyurdu. Bu da üç kere oldu. (Nihayet) o kimse, “Seni hak ile ba's buyuran (zât-ı ecell ü a'lây)a kasem olsun ki bunun başka (türlü)sünü bilmiyorum. Bana (doğrusunu) tâlim buyur” ³⁰⁶ dedi. Bunun üzerine buyurdu ki namaza durduğun vakitte (ihram) tekbir(ini) al! ³⁰⁷ Sonra ne kadar kolayına gelirse o kadar Kur'an oku! ³⁰⁸ Sonra rükûa var(ıp) tâ mutmain (yani a'zâ-yı bedenini yatışmış) oluncaya kadar (dur.) Sonra başını kaldır(ıp) ayakta (büsbütün) doğruluncaya kadar dur. ³⁰⁹ Sonra secdeye var(ıp) tâ mutmain oluncaya kadar (kal). Sonra başını kaldır(ıp) tâ mutmain oluncaya kadar otur. Bunu namazının bütününde (de böylece) yap! ³¹⁰ {B757 Buhârî, Ezân, 95.}

.....

300 Bazı nüshalarda فَصَلَّى .

301 بِمَا تَيَسَّرَ göre .

302 Bir rivayette, رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ وَنَحْنُ حَوْلَهُ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oturup biz de etrafında iken...” {N1137 Nesâî, Tatbîk, 77.} tarzında ihbar edilmiş olduğu gibi Tirmizî ile Nesâî rivayetlerinde, إِذْ جَاءَ رَجُلٌ كَالْبَدْوِيِّ فَصَلَّى فَأَخَفَتْ صَلَاتُهُ “Derken

bedevîye benzer bir adam gelip namaz kıldı. Namazını da hafif tuttu” {T302 Tirmizî, Salât, 110.} suretindedir. Bedevîye benzer denilen bu zat Hallâd b. Râfi‘ ez-Zürakî el-Ensârî’dir ki namazını güzelce kılamadığı için râvi, kendisini dinini yeni öğrenmiş bir bedevîye benzetmiştir. Bu hadis, burada olduğu gibi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî olmakla beraber Hallâd radiyallahu anhnın biraderi Rifâa b. Râfi‘ radiyallahu anhtan da, Hallâd’ın hafîdi Yahyâ b. Ali b. Yahyâ tarikinden de mervîdir. Bu hâşiyenin evvelindeki ihtilâf-ı rivayet de o tarike aittir. Hallâd b. Râfi‘ radiyallahu anhnın Bedir’de şehid olduğuna dair Hâfız İbn Hacer el-Askalânî’nin *el-İsâbe*’sinde bir rivayet vardır. Eğer o gazâ-yı mübârekin şühedâsından olduğu sabit ise Ebû Hüreyre’nin rivayeti mürsel-i sahâbî nevinden olmuş olur. Zira Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın İslâm’ı ve Medine’de ikameti, Hayber Gazvesi’ndedir ki Bedir’den çok sonradır.

303 Nesâî rivayetinde رَكَعَتَيْنِ ziyadesi bulunduğu göre o kimsenin kıldığı namaz iki rek’at tahiyetü’l-mescid olduğuna istidlâl olunabilir.

304 Buhârî’nin diğer rivayetinde وَعَلَيْكَ السَّلَامُ lafzıyla redd-i selâm buyurulduğu musarrahtır. {B6251 Buhârî, İsti’zân, 18.}

305 Bir rivayette, فَقَالَ أَعِدْ صَلَاتَكَ “*Namazını iade et* buyurdu” {HM19204 İbn Hanbel, IV, 340.} suretindedir. {Bu dipnot ilk baskıda tespit edilememiştir.}

306 Yukarıda ismi geçen Yahyâ b. Ali b. Yahyâ rivayetinde فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ . فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَعَلَّمَنِي . فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ ... فَقَالَ أَجَلٌ ... أَصِيبُ وَأُخْطِئُ. “O kimse, ‘Öyle ise yâ Resûlellah! Bana göster, öğret, ben nihayet beşerim, sevap da işlerim, hata da ederim’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘peki...’ buyurdu” denilmiştir. {T302 Tirmizî, Salât, 110.}

307 Bir rivayette إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَاسْبِغِ الْوُضُوءَ ثُمَّ اسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ فَكَبِّرْ “*Namaza kalkmak istediğinde güzelce abdest aldıktan sonra kibleye dönüp ihram tekbirini al!*” {6251 Buhârî, İsti’zân, 18.} Yahyâ b. Ali rivayetinde فَتَوَضَّأَ كَمَا أَمَرَكَ اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ تَشَهَّدَ وَأَقِمَّ “*Allah Teâlâ’nın sana emrettiği üzere abdest aldıktan sonra kelime-i şehâdet ikame et!*” {T302 Tirmizî, Salât, 110.}; Nesâî rivayetinde إِنَّهَا لَمْ تَنِمَ صَلَاةٌ أَحَدِكُمْ حَتَّى يُسْبِغَ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ فَيَغْسِلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمَرْفَقَيْنِ وَيَمْسَحَ بِرَأْسِهِ وَرِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ثُمَّ يُكَبِّرُ اللَّهَ وَيُحَمِّدُهُ وَيُمَجِّدُهُ “*Her biriniz Allah Teâlâ’nın emrettiği üzere abdestini tamam alıp yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkayıp başına meshettikten sonra topuklarına kadar ayaklarını yıkamadıkça, sonra Allah’a tekbir ve tahmîd ve temcîd etmedikçe namazı tamam olmaz*” {N1137 Nesâî, Tatbîk, 77.}; Ebû Dâvûd rivayetinde ise yerine عَلَيَّهِ وَيُمَجِّدُهُ “*Esniye ve mehâmîd-i ilâhiyyeyi zikretmedikçe*” buyurulmuştur. {D857 Ebû Dâvûd, Salât, 143, 144.}

308 Nesâî’nin bundan evvelki hâşiyede zikrolunan rivayetinde مِمَّا عَلَّمَهُ مِنَ الْقُرْآنِ “*Allah’ın kendisine tâlim ettiği Kur’an’dan ne kadarı kolayına gelirse o kadarını okumadıkça...*” {N1137 Nesâî, Tatbîk, 77.}, Yahyâ b. Ali rivayetinde de فَالْحَمْدُ لِلَّهِ “*Ezberinde Kur’an varsa oku! Yoksa Allah’a hamd eyle, tekbir eyle; tehlîl eyle yani lâ ilâhe illallah demekle meşgul ol!*” {T302 Tirmizî, Salât, 110.} buyurulmuştur. Ebû Dâvûd rivayetinde ise ثُمَّ اقْرَأْ بِأَمِّ الْقُرْآنِ أَوْ بِمَا شَاءَ اللَّهُ “*Sonra ümmü’l-Kur’ân yani Fâtiha yahut Kur’an’dan Allah’ın dilediği âyetleri oku!*” {D859 Ebû Dâvûd, Salât, 143, 144.}, Ahmed b. Hanbel ile İbn Hibbân riva-

yetlerine nazaran *يُمْ أَقْرَأُ بِأَمِّ الْقُرْآنِ ثُمَّ أَقْرَأُ بِمَا شِئْتَ* {HM19204 İbn Hanbel, IV, 340.} buyurulmuştur.

309 İbn Mâce rivayetinde, *حَتَّى تَطْمَئِنَّ قَائِمًا* {İM1060 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 72.} buyurulduğuna göre itidale de tuma'nînet ismi verilmiş oluyor.

310 “Böylece”den maksat tekbiri, kıraati, rükû ve sücûd ve cülûsu tarife muvâfık olarak eda et demektir. Bütün namazda bunu yapmaktan maksat da bunları her rek'atta böylece tekrar etmektir. Nitekim *ثُمَّ اصْنَعْ ذَلِكَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ وَسَجْدَةٍ* {HM19204 İbn Hanbel, IV, 340.} rivayeti bu tekrarı ifade eder.

Bu hadis, beyne'l-fukahâ صلاته المسيء yani namazını doğru kılmayı bilmeyeninin hadisi namıyla şöhret bulmuş ve birçok mesâil-i hilâfiyyede tarafeyne silâh-ı ihticâc olmuştur. Hallâd b. Râfi' radiyallahu anha olan iade emirleri tuma'nînetteki noksandan ileri geldiği siyâk-ı beyândan münfehim oluyor. Tuma'nîneti farz bilenler bu iade emirlerini nefy-i iczâya yani farz-ı salâtın tuma'nînetsiz adem-i sukûtuna, farz görmeyenler ise nefy-i kemâle yani böyle olan namazın nâkısan eda edilmiş olduğuna hamletmişlerdir. Nefy-i kemâle hamledenlerin hücceti yine bu hadisin âhirinde Ka'nebî tarikinden ve Ebû Hüreyre'den mervî olan, *وَمَا انْتَقَصْتَ مِنْ هَذَا فَإِنَّمَا انْتَقَصْتَ* *إِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ* “Bunu yani şu tarif ettiğimi yaptığın vakit namazın tamam olmuş olur. Bundan ne eksiltirsen namazından eksiltmiş olursun” {T302 Tirmizî, Salât, 110.} ziyadesidir ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz böyle eksik olan namaza salât ismini vermiştir. Binaenaleyh eksik olmakla beraber yine namazdır derler. Şârih Aynî'nin tembihine göre *Hulâsa* gibi kütüb-i mu'tebere-i Hanefiyye'de her ne kadar rükû' ve sücûdda tuma'nînetin vâcip olup farz olmadığına hatta sünnet olduğuna İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed zâhib olmuşlar deniliyorsa da –beyne'l-fukahâ ihtilâfâtı beyanda umde olan– Tahâvî, eimme-i selâse-i Hanefiyye arasında ihtilâf olduğundan hiç bahsetmiyor. Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ından müstefâd olduğu üzere İshak b. Râhûye, Dâvûd ez-Zâhirî, bir rivâyet-i meşhûreye göre Ahmed b. Hanbel ile bütün Zâhirîler rükû ile sücûdun iczâ yani farzı ıskât eden akall-i miktarı üçer kere “*sübhâne rabbiye'l-azîm*” ve “*sübhâne rabbiye'l-a'lâ*” diyecek kadar olan rükû ve sücûddur. Hüccetleri de Tahâvî gibi Ebû Dâvûd ve Tirmizî ile İbn Mâce'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan tahrîc eyledikleri, *إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ فِي رُكُوعِهِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ ثَلَاثًا فَقَدْ تَمَّ سُجُودُهُ* *وَذَلِكَ رَبِّيَ الْعَظِيمُ ثَلَاثًا فَقَدْ تَمَّ رُكُوعُهُ* *وَذَلِكَ أَذْنَاهُ* *وَإِذَا قَالَ فِي سُجُودِهِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى ثَلَاثًا فَقَدْ تَمَّ سُجُودُهُ* *أَذْنَاهُ* “Herhanginiz rükûunda üç kere ‘*sübhâne rabbiye'l-azîm*’ derse tamamlanmış olur. Bu, rükûun en azıdır. Herhanginiz sücûdunda üç kere ‘*sübhâne rabbiye'l-a'lâ*’ derse sücûdu tamam olmuş olur. Bu da secdenin en azıdır” {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 232, no: 1391.} hadîs-i merfûdudur. Bu eimmenin muhalifleri olan Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Mâlik, Şâfiî, Abdullah b. Vehb, diğer rivâyete göre Ahmed b. Hanbel ise rükûun akall-i miktarı, istivâ haddine kadar inhinâ, sücûdun da ekall-i miktarı mutmain oluncaya kadar yere kapanmak olup bundan az miktarlarıyla namaz tamam olmaz demişlerdir. Bunların da hücceti, Rifâa b. Râfi' radiyallahu anhanın metindeki Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın hadi-

sine muvâfık olarak yukarıda mevzubahis edilen hadisidir. Tahâvî bahsin sonunda, “Ebû Hanîfe’nin, Ebû Yûsuf’un, Muhammed’in kavilleri budur” diyerek te’kîd-i matlab edip sâhib-i *Hidâye* ile *Mebsût* ve *Muhît*’in bahsettikleri hilâftan bahsetmez. Şârih Aynî’nin itimadı da Tahâvî’yedir.

Bu hadise taalluk eden diğer mesâil de vardır ki bazıları şunlardır:

1. **فَكَبَّرَ** emr-i nebevîsinden namaza şürûun ancak tekbir ile olacağı istidlâl olunur ki iftitah tekbiri bilâhilâf farzdır.

2. **مَا تَيْسَّرَ** den Hanefiyye, mutlak kıraatin farz olduğuna, kıraat-i Fâtiha’nın ise farz olmayıp vâcip olduğuna istidlâl etmek isterler. Fâtiha’nın farziyetine kâil olup yukarılarda bilmünâsebe zikredilen ehâdîs ile ihticâc edenler ise buradaki “müteyessir”in mücmel ve diğer ehâdîste Fâtiha ile müfesser olduğuna kâil olurlar.

3. **رُكُوعٌ حَتَّى تَطْمَئِنَّ** ile sücûdda tuma’nînetin vücûbuna delâlet eder.

4. **وَأَفْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا** dan birçok eimme her rek’atta rükû ve sücûd farz olduğu gibi her rek’atta kıraatin de farz olduğuna kâil olmuşlar ve Ebû Bekir ile Ömer, İbn Mes’ûd, Âişe vesair sahâbe radiyallahu anhüm ecmaînden menkul olan rivâyâta temessük etmişlerdir. Bazı Hanefiyye ise kıraat yalnız iki rek’atta farzdır. Son iki rek’atta musallî isterse okur isterse tesbih eder. Hiçbir şey okumasa da yine namazı sahih olur derler. Onlar 421. Câbir b. Semüre radiyallahu anh hadisinde Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhin **أُحْذِرُ فِي الْآخِرَتَيْنِ** sözü **أُحْذِرُ** lafzıyla da rivayet edilmiş olmasıyla ihticâc ettikleri gibi Ali kerremallahu veche hazretlerinin zuhr ile asrın ilk iki rek’atlarında Fâtiha ile sûre okudukları halde son rek’atlarında bir şey okumadıkları, İbn Mes’ûd ile Âişe radiyallahu anhümânın ilk iki rek’atta kıraat ve son iki rek’atta tesbih ile meşgul oldukları hakkındaki rivayete temessük ederler. İbrâhim en-Nehaî ile Süfyân es-Sevrî’nin bu mezhepte olduklarını Aynî nakleder. İbrâhim, “Farzın son iki rek’atında kıraat yoktur. Bunlarda Allah’ı tesbih et, zikret!” Süfyân da, “İlk rek’atta Fâtiha ile sûre oku! Son iki rek’atta ya Fâtiha oku yahut Fâtiha miktarınca tesbih ile meşgul ol! Bunların hangisini yaparsan sana kifâyet eder. Ancak son rek’atlarda tesbih ile meşgul olursan bence daha hoş olur” demişlerdir.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنْ صَلَاةِ الظُّهْرِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَتَيْنِ يُطَوِّلُ فِي الْأُولَى وَيَقْصِرُ فِي الثَّانِيَةِ وَيَسْمَعُ الْآيَةَ أحيانًا وَكَانَ يَقْرَأُ فِي الْعَصْرِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَتَيْنِ وَكَانَ يُطَوِّلُ فِي الْأُولَى وَيَقْصِرُ فِي الثَّانِيَةِ وَكَانَ يُطَوِّلُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى مِنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ وَيَقْصِرُ فِي الثَّانِيَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (Hâris b. Rib'î) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) öğle namazının ilk iki rek'atında Fâtihatü'l-kitâb ile birer sûre tilâvet buyurur, (şu kadar ki) ilk rek'atta uzun (sûre), ikincisinde kısa (sûre) okur³¹¹, sırran okuduğu âyeti de ahyânen bize duyururdu.³¹² İkinci (namazın)da (ilk iki rek'atta) Fâtiha ile birer sûre tilâvet buyurur ve birincisinde uzun (sûre), ikincisinde kısa (sûre) okurdu.³¹³ Sabah namazının (ise) ilk rek'atında (kıraati) uzatır, ikincisinde kısaltırdı.³¹⁴ {B759 Buhârî, Ezân, 96.}

.....

311 İlk iki rek'atta kırâat-i Fâtiha ile zamm-ı sûrenin meşruiyeti bundan müstefâd olmaktadır. Hanefiyye'ye göre farz olan mutlak kıraat olup kıraatin Fâtiha ile tahassüsü vâciptir. Diğerleri ise farz mânasına vâciptir derler. Zamm-ı sûre de Hanefiyye'ye göre farz mânasına olmayarak vâciptir. Eimme-i selâseye göre sünnettir. Yine bu hadisten, tam sûre okumanın daha uzun sûreden o miktarda âyât-ı kerîme okumaktan efdal olduğu anlaşılır. Maahâzâ uzun sûreyi itmam etmeksizin rükûa varmakta da beis yoktur. Nitekim *Nesâî*'de rivayet edildiğine göre bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, kıraate sûre-i Mü'minîn'den başlamışlardı. Mûsâ ve Hârûn bahsine yani sûre-i şerifenin takriben ortasına gelince öksürük devâm-ı kırâate mani olup rükûa varmışlardır. Kezâlik ilk rek'atta okunan sûre yahut âyât-ı kerîmenin diğerinden uzun olması müstehap olduğuna da burada delâlet vardır.

312 Nesâî rivayetinde Berâ radiyallahu anh, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arkasında öğle namazını kılardık da لقمان والذاريات sûrelerinden âyetleri birer birer bize duyururdu" {N972 Nesâî, İftitâh, 55.} diyor. Hâfız İbn Huzeyme'nin Enes radiyallahu anhtan rivayeti de böyledir. Ancak orada سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ile حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ sûrelerinden bahsediliyor. Bundan da namazda mahall-i isrârda isrâr vâcip olmayıp cehirde beis olmadığı mânası çıkar. Nitekim isrâr edilecek yerde isrâr, namazın şart-ı sıhhati addedilmemiştir.

313 Bu rivayette Ebû Katâde'nin üçüncü ile dördüncü rek'atlardan sâkit olması Hanefiyye'den bazılarınca bu rek'atlarda kıraatin sukûta delil ittihaz edilmişse de (423. hadisin hâşiyelerine müracaat) gelecek olan diğer rivayetinde (434. hadis), فِي الرَّكَعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ, "Son iki rek'atlarda ümmül-kitâb.. okurdu" demesine bakılırsa, buradaki sukûat, onlara hüccet olamaz. Fakat onlar da cevaben öteki rivayetdeki beyan ve tasrih, vücûba delâlet edemez. Olsa olsa sünniyyeti sabit olur diyorlar (430. hadise de müracaat).

314 Mağrib ile işâ namazları da sabah namazına kıyas olunabilir. Şâfiyye'ye göre münferit yahut tatvîle razı olan kavim-i mahsûrîn imamı hakkında sünnet olan sabah ile öğle namazlarında tıvâl-i mufassaldan, ikindi ile yatsıda evsât-ı mufassaldan, akşam namazında da kısâr-ı mufassaldan okumaktır. Gayri mahsûr yahut tatvîle rızası olmayan cemaat

imamının tahfif-i kıraat etmesi lâzımdır. Hanâbile'ye göre ise sabah namazında tıvâl-ı mufassaldan okumak sünnettir. *Mufasssal* ile taksimatı yukarıda 404. hadisın hâşiyesinde geçmişti. Herhalde namazın –Hanefiyye'ye göre hassaten sabah namazının– ilk rek'atını uzatmak mesnûndur. Birinci ile ikinci rek'atlardaki kıraatleri müsavi kılmak rivayetleri de varsa da Beyhakî, namaza yetişecek varsa birinciye uzatmak yoksa her iki rek'atı müsavi tutmak suretiyle rivâyât beynini cemetmek fikrindedir. Atâ b. Ebû Rebâh da, "İmamın her namazda ilk rek'atı uzatmasından hoşlanırım. Tâ ki nâs birikip cemaatle kılabilsinler. Lâkin yalnız kıldım mı, ilk rek'atları yekdiğere müsavi etmeye çalışırım" demiştir. Bazı eimme, sabah namazının daima ilk rek'atını uzatmayı müstehap görmüşlerdir. Diğer vakitlerde ise cemaatin gelip iltihak etmek ümidi varsa uzatmak taraftarıdır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أُمَّ الْفَضْلِ سَمِعَتْهُ وَهُوَ يَقْرَأُ وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَقَالَتْ يَا بُنَيَّ وَاللَّهِ لَقَدْ ذَكَّرْتَنِي بِقِرَاءَتِكَ ³¹⁵ هَذِهِ السُّورَةُ إِنَّمَا لَآخِرُ مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهَا فِي الْمَغْرِبِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir.³¹⁶ (Bir defa vâlidem) Ümmü'l-Fazl³¹⁷ ^a وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا (sûresini) okuduğumu işitti. Bana dedi ki: Yavrucuğum! Bu sûreyi okumakla billâhi (derdimi) aklıma getir(ip depreştir) din. Bu sûre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın akşam namazında okuduğunu en son işittiğim (sûre)dir.³¹⁸ {B763 Buhârî, Ezân, 98.}

315 Bir rivayette بِقِرَاءَتِكَ.

316 Rivayet, an'ane ile ve gâib sîgasıyla sevk edilmişken tercümedeki tarz-ı tertibine göre makûl-i kavl vâki olduğu için İbn Abbas radiyallahu anhümâyâ râci olan gâib zamirleri mütekeltime kalbedilmiştir.

317 Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint Hâris el-Hilâliyye radiyallahu anhâ, ümmü'l-mü'minîn Meymûne bint Hâris radiyallahu anhânın li-ebeveyn hemşiresi ve amm-i mükerrem-i nebevî Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhın zevcesi olup bu itibarlar Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hem baldızı hem yengesi olmuş olur. Hicretten evvel yahut sonra iman ettiği hakkında ihtilâf vardır. Lâkin İbn Sa'd, ümmü'l-mü'minîn

Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdan sonra ilk iman eden hatun odur diyor. Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhin evlâd-ı kirâmından Fazl, Abdullah, Ubeydullah, Kusem, Ma'bed, Abdurrahman, Ümmü Habîb radiyallahu anhum ondandır. 267. hadisin hâşiyesinde mevzubahis olan Ümmü'l-Fazl işte budur. Ümmü'l-Fazl hazretlerine Lübâbe el-Kübrâ denir ki li-ebin hemşiresi ve Hâlid b. Velîd radiyallahu anhin vâlidesi olan Lübâbe es-Suğrâ'dan temyiz içindir. Lübâbe el-Kübrâ'nın vâlidesi Havle bint Avf'tır ve Kureşîyye'dir. Lübâbe es-Suğrâ'nın vâlidesi ise Fâhite bint Âmir'dir ve Sekafiyye'dir. Bunlar li-ebeveyn yahut li-ebin yahut li-üm olmak üzere on beş, on altı kadar hemşiredirler. İçlerinden ikisi Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye ile li-ebeveyn hemşiresi Selmâ bint Umeys'tir. Esmâ radiyallahu anhâ ibn amm-i Nebî Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin zevcesi ve Abdullah b. Ca'fer radiyallahu anhin vâlidesidir. Habeşistan'a hicret eden sâbikâttandır. Ca'fer et-Tayyâr'ın Mûte'de şehâdetinden sonra emr-i âlî-i nebevî ile Hazreti Sıddîk radiyallahu anha varıp ondan Muhammed b. Ebû Bekir'i doğurmuştur. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın irtihalinden sonra da kendisini Ali el-Murtazâ radiyallahu anh taht-ı nikâhına alıp Avf ile Yahyâ ismindeki oğulları ondan tevellüd etmişlerdir. Selmâ radiyallahu anhâ da seyyidü's-şühedâ amm-i mükerrerem-i Nebî Hamza b. Abdülmuttalib radiyallahu anhin zevcesidir. İbn Abbas radiyallahu anhumâ tarikinden mervî, أُمُّ الْفَضْلِ وَمَيْمُونَةُ وَأَسْمَاءُ وَسَلَمَى “Hemşirelerin dördü de Ümmü'l-Fazl da, Meymûne de, Esmâ da, Selmâ da hep mümindirler” {NM6801 Hâkim, *el-Müstedrek*, VII, 2428 (4/33).} şehâdet-i nebeviyyesi, saâdetlerinin en büyük alâmetidir.

Ümmü'l-Fazl radiyallahu anhânın hânelerine bazen li-eclî'z-ziyâre teşrîf-i nebevî vâki olurdu. Ümmü'l-Fazl hazretlerinin şu menkıbesi de şâyân-ı zikirdir: Haccetü'l-Vedâ'da yevm-i arefede ve mevkıfta Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sâim olup olmadıkları anlaşılamamış. İhtilâfı hall için Ümmü'l-Fazl hazretleri huzûr-ı âliye bir kadeh süt gönderdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, mevkıfta iken içtiler ve sâim olmadıkları anlaşıldı. Ümmü'l-Fazl, Osman radiyallahu anhin eyyâm-ı hilâfetinde ve zevci Abbas radiyallahu anhtan evvel irtihal etmiştir.

318 Bu hadîs-i şerifi, Buhârî, vefât-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellem babında rivayet ederken Ümmü'l-Fazl radiyallahu anhânın, ثُمَّ مَا صَلَّيْنَا لَهَا بَعْدَهَا حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ “Bundan sonra rûh-i pâk ve müzekkâsını Hak Teâlâ kabzedinceye kadar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir daha bize namaz kıldırmadı” ziyadesini de rivayet ediyor. Bu ziyadeye nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin cemaatle kıldırtdıkları son namazın bir akşam namazı olduğu anlaşılır. Halbuki 397 hadisin ikinci hâşiyesinde beyan olunduğu üzere ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ, son namazın bir öğle namazı olduğunu tasrih etmiştir {Gösterilen atıfta son namazın yatsı namazı olduğu belirtilmiştir. Ancak rivayetin devamında Hazret-i Âişe'nin Resûlullah'ın son namazının öğle namazı olduğuna dair başka bir ifadesi de yer almaktadır. Bkz: B687 Buhârî, Ezân, 51.}, *Buhârî*'nin bu iki rivayetini uzlaştıranlar, ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin bahsettiği son namaz, mescid-i şerifteki, Ümmü'l-Fazl hazretlerinin bahsettiği namaz ise hâne-i saâdetteki son imâmetleridir. Nitekim Nesâî rivayetinde Ümmü'l-Fazl,

صَلَّى بِنَا فِي بَيْتِهِ الْمَغْرِبِ “Bize hâne-i saâdetlerinde akşam namazını kıldırıldı” {N985 Nesâî, İftitâh, 63.} diyor. Bu namazın da son namaz olduğunu tasrih ediyor. Maahâzâ Tirmizî rivayeti, قَالَ خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَاصِبٌ رَأْسُهُ فِي مَرْصِيهِ. فَصَلَّى الْمَغْرِبَ فَقَرَأَ بِالْمُرْسَلَاتِ. فَمَا صَلَّاهَا بَعْدُ “Ümmü’l-Fazl dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem esnâ-yı marazında mübarek başını bağlamış olduğu halde yanımıza çıkıp akşam namazını kıldırıldı ve مرسلات ‘ı okudu, işte bundan sonra Allah Teâlâ’ya mülâki oluncaya kadar bu namazı bir daha kıldırmadı” {T308 Tirmizî, Salât, 113.} suretindedir ki buna da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri, yattıkları yerden kalkıp hâne-i saâdetlerinde hazır olan cemaatin yanına teşrif buyurmuş oldukları mülâhaza edilirse rivâyât-ı sıhâh ve hisân beynindeki tebâyün mürtefi’ olmuş olur. Elhâsıl Âişe radiyallahu anhanın dediği son namaz, mescid-i şerifteki cemâat-i kübrâya imâmet buyurdıkları öğle namazıdır. Ümmü’l-Fazl hazretlerinin bahsettiği son akşam namazı da hâne-i saâdette cemaatle kıldırıldıkları son akşam namazıdır (325, 335, 426 ve 427. hadislere de müracaat).

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ ³¹⁹ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِطُولِي الطَّوْلَيْنِ. ³²⁰

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit (b. Dahhâk el-Ensârî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir:³²¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi dinledim. Akşam namazında en uzun iki sûrenin uzununu okuyordu.³²² {B764 Buhârî, Ezân, 98.}

319 Küttâb-ı vahyin serfirâzı Ebû Saîd yahut Ebû Sâbit Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî radiyallahu anh ecille-i ulemâ-yı ashaptan ve ashâb-ı fetvâdan olan altı zatın biridir. Ashâb-ı fetvâ Ömer, Ali, İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhüm hazerâtıdır. Tâbiînden başka Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Enes, Sehl b. Sa’d es-Sâidî, Sehl b. Huneyf, Abdullah b. Yezîd el-Hatmî gibi birçok sahâbe de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Bedir’e, bir rivayete göre Bedir ile Uhud’a sığâr-ı sinninden dolayı iştirakten men buyurulan genç sahâbeden biridir. İlk hazır olduğu gazâ Hendek’tir.

Bu gazâda diğer müslümanlarla beraber o da toprak taşırken nasılsa uyuyakalmış. Umâre b. Hazm radiyallahu anh, uyuduğunu görünce –latife olsun diye– habersizce silâhını almıştı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, bundan dolayı sıkıldığını görmekle kendisini –Türkçe’ye “uykucu baba” gibi bir tabir ile nakledilebilecek– hita- bıyla taltif buyurdıkları gibi {NM5778 Hâkim, el-Müstedrek, VI, 2114 (3/421).} ister ciddi ister

latife olsun bir müminin silâh ve metânı elinden alıp ürkütmekten o gün nehiy buyurmuşlardır. Bundan sonraki meşâhidin kâffesinde hazır bulunup Tebük'te Benî Neccâr'ın râyetini aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz sâlifü'l-arz Umâre b. Hazm'dan alıp Hazret-i Zeyd'e verdiler. Sebeb-i tercih ve tafdîlin de Umâre'den sâdir olmuş bir taksir olmayıp, Zeyd'in ilmi ve Kur'ân-ı Kerîm'e olan ziyâde-i nisbeti olduğu tasrih buyuruldu. Yermük Gazâsı'nda da ele geçen ganâimin emr-i taksîmi taraf-ı hilâfetten ona havale olunmuştu. Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiğine nazaran, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Medîne-i Tâhire'yi teşrif buyurdıkları zaman, huzura götürülüp, "Yâ Resûlellah! Bu çocuk Benî Neccâr'dandır. Ezberinde de on yedi sûre vardır" demişler. Zeyd radiyallahu anh, sûreleri okuyunca himmet-i ulyâsı mazhar-ı istihsân-ı nebevî buyurulmuş. Ahd-i celîl-i nebevîde kitâbet-i vahy ve kitâbet-i husûsiyye-i nebeviyye ile meşgul olduğu gibi ahd-i hilâfet-i Sıddîkiyye'de cem'-i Kur'ân hizmet-i mübeccelesi de ona havale buyurulmuştur. Bu teklif, Hazret-i Zeyd'e çok ağır geldiyse de Hazreti Sıddîk'ın, "Sen, töhmet altında tutmak hatıra gelmeyen bir gençsin, bu işi sen yapacaksın" diye ısrar buyurunca –mahallinde mezkûr olduğu üzere– bu ağır hizmeti ifa etmiş ve kendisinden sonra Kur'an okuyan her ferd-i müslimi kendisine minnettar etmiştir. Zaten asr-ı celîl-i nebevîde Kur'an'ı cemedan yani tamamen ezbere alan bahtiyârân-ı ümmetten biri odur. Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh, devr-i sahâbede bile Medine'de –kazâ, fetva, kıraat, ferâiz babında– imam sayılırdı. *أَفَرَضَكُمْ زَيْدٌ* "En çok ferâiz bileniniz Zeyd'dir" {NM7962 Hâkim, *el-Müstedrek*, VIII, 2835 (4/335).} hadisi bazılarınca mâlûl addedilmişse de mânası nefse'l-emre mutâbıktır. Bir defa Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh bir ata binmek istemiş. *حَبِيبُ الْأُمَّةِ* lakabıyla müştehir ve ziyâde-i ilm ü fıkıh için duâ-yı nebevîye mazhar olan İbn Abbas radiyallahu anhümâ, rikâbını tutmuş. O da, "Ey Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem amcazâdesi, çekil de bunu yapma!" demişse de müşârün ileyh, "Ulemâya, küberâya edilecek muamele budur" diyerek hizmetinde ısrar göstermiştir. "Zeyd b. Sâbit'in ilimde râsih olanlardan biri olduğunu Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem mahfûz olan ashâbı bilir" sözü İbn Abbas hazretlerininidir. Mahfuz olanlardan maksadı, herkesin lâıyk olduğu makam ve menzile-tini teslim eden, kimsenin hukukundan hiçbir şeyi ketmetmeyen ve hilâfî olan sıfatlardan hıfz-ı ilâhî ile mahfuz olanlardır. Radiyallahu anhüm ecmaîn. Zeyd b. Sâbit hazretlerinin vefatı, esahh-ı akvâle göre 45 senesindedir.

320 Bir rivayette *بَطُولُ الطَّوْلَيْنِ* dir {Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, II, 41, no: 141.} ki en uzun olan iki sûreyi boydan boya okuyordu demek olur.

321 *Buhârî*'deki siyâk-ı ifadeye nazaran Mervân b. Hakem –ki Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Medine valisi bulunuyordu– akşam namazlarında hep kısa sûreler okuduğu için Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhın, "Sen neden akşam namazında hep kısâr-ı mufassaldan okuyorsun? Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden dinledim... ilâ âhirih" ihtarına mâruz kalmıştır.

322 Diğer rivayette, بِأَطْوَلِ الطُّوَلَيْنِ الْمَصِّ {N990 Nesâi, İftitâh, 67.} denildiğine göre, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhin murat buyurduğu sûre, sûre-i A'râf'tır. Nitekim Ebû Dâvûd'un rivayetinde, طَوَّلَى الطُّوَلَيْنِ in {D812 Ebû Dâvûd, Salât, 127, 128.} sûre-i A'râf olduğunu râvi tefsir ediyor. Bundan da anlaşılıyor ki bu tabir, devr-i ashaba mahsus bir istilâh olup devr-i tâbiinde -mânasını sormaya ihtiyaç messedecek derecede metrûk ve mensî kalmıştır. Filhakika bakılsa gerek aded-i âyât gerek aded-i elfâz itibariyle en uzun sûre, sûre-i Bakara'dır. Ondan sonra da aded-i elfâz itibariyle olmasa da aded-i âyâtça en uzun sûre, A'râf'tır. طولين in tefsirinde ihtilâf-ı ruvât vardır: 1. A'râf ile Mâide, 2. A'râf ile En'âm, 3. A'râf ile Yûnus, 4. A'râf ile Nisâ. Herhalde en uzun sûreler denilen iki sûrenin en uzununu A'râf olmuş oluyor.

Bazı şürrâh bu hadisi mağrib vaktinin şafak-ı ahmere kadar imtidâd edebileceğini bu vakti pek daraltan Şâfiyye'ye karşı hüccet olarak ikâme etmek isterlerse de düşünülse bu ne lehte ne aleyhte hüccet olur. Çünkü sûre-i A'râf, mihrapta tertîl üzere okunursa vakt-i işâ girer de yine sûrenin kıraati tamam olmaz. Öyle anlaşılıyor ki Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vakt-i neşâtlarında bu sûre-i şerifeden mufassaldaki sûrelerden ziyadece bir miktar kıraat buyurmuş olduklarını söylemek ve Mervân'a biraz da neşât halini gözetip yalnız kısâr-ı mufassala iktisar etmesini anlatmak istemiştir. Böyle olmasa 335. Râfi' b. Hadîc radiyallahu anh hadisinde nakledildiği üzere sahâbe-i kirâm, akşam namazını aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizle birlikte kıldıktan sonra Medine'nin en uzak yerine gidip ok yarışına çıkamaz ve attıkları okların düştüğü yerleri görecektik kadar henüz aydınlıkta iş göremezlerdi. Bâhusus amel-i ümmet, akşam namazlarında alekser kısâr-ı mufassal okumak üzere takarrür etmezdi. Vâkıa vakt-i neşâtta وَالطُّورِ وَالْمُرْسَلَاتِ, gibi daha uzun sûreler kıraatine mesağ varsa da namazı vaktinden çıkaracak kadar tatvîl-i kıraate herhalde cevaz verilemez. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akşam namazında أَفْهَى الْكَافِرُونَ ile قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ile okuduklarını İbn Mâce, İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği gibi {İM833 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 9.} Büreyde b. Husayb el-Eslemî radiyallahu anhin sened-i sahih ile Bezzâr'ın *Müsned*'inde mervî hadisinde de akşam ile yatsı namazlarında إِذَا يَغْشَى ile وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ile öğle ile ikindi namazlarında سُبْحَ اسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى ile سُبْحَ اسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى ile okuyup bunları hiç terketmediği mervîdir. Ömer radiyallahu anh da Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anha olan mektubunda, "Akşam namazında mufassalın âhirini oku! Mufassalın âhiri لَمْ يَكُنْ 'den Kur'an'ın sonuna kadardır" diye yazmıştı. Ebû Osman en-Nehdî de bir defa İbn Mes'ûd radiyallahu anhin arkasında akşam namazı kılmış. "قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ okudu, öyle güzel bir sesi vardı ki keşke sûre-i Bakara'yı okusa diye içimden geçirdim" diyor. Ebû Bekir radiyallahu anhin da salât-ı mağribde kısâr-ı mufassalı okuduğunu Abdürrezzâk *Musannef*'inde rivayet ediyor (325, 335, 425 ve 427. hadislere de müracaat).

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in akşam namazında الطُّورِ (sûresini) okuduğunu işittim.³²⁴ {B765 Buhârî, Ezân, 99.}

323 Cübeyr b. Mut'im b. Adî b. Nevfel b. Abdümenâf radiyallahu anh, Hudeybiye ile feth-i Mekke seneleri arasında kabûl-i İslâm eden ekâbir-i Kureyş'ten biridir. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın gününde vefat etmiştir. Nesebi, Abdümenâf'ta neseb-i pâk-i nebevî ile kesb-i ittisâl eder, zira Nevfel b. Abdümenâf, Hâşim b. Abdümenâf'ın biraderidir. Mut'im b. Adî, pek nüfuzlu olan sanâdîd-i Kureyş'ten idi. Eskiden iman etmemişse de bidâyet-i İslâm'da çekilen gûnâgûn müşkilât ve ıstırâbât esnasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize insaniyyetkârâne muâmelâtı vardı. Nitekim habîb-i hüda aleyhi's-salâvâtü ve't-tehâyâ hazretlerinin o yürekler paralayan Tâif dönüşlerinde kendilerini civarına alan, yani Mekke'de ikametleri esnasında taarruzdan himaye eden o olmuştu. Kezâlik bütün Kureyş, Benî Hâşim'e karşı –şimdiki tabirle– boykot edip ona dair sahife yani ahidnâme yazdıkları ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Benî Hâşim'i Şi'bü Ebû Tâlib'de üç sene mahsur bulundukları zaman o sahifeyi nakza, hükmünü ibtâlâ sa'y edenlerden biri de o idi. Mut'im, Bedir'den evvel şirk üzere vefat ettiği halde oğlu Cübeyr, bilâhare iman edip zümre-i muhâcirîne iltihak etmiştir. İmanından çok zaman evvel Bedir'de ehl-i İslâm eline düşen esirleri fidye mukabilinde kurtarmak üzere Medîne-i Münevvere'ye müşrikîn-i Kureyş tarafından memuren gelmişti. Bu husus için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile görüştüğünde, “*Senin ihtiyar baban Mut'im sağ olup da bu kokmuş herifler için benimle görüşseydi topunu birden ona bağışlardım*” buyurmuşlardır. Dâhil-i necât-ı ebed olmasıyla alâkadar olan bu seferini kendisi şöyle hikâye ediyor: “Bedir esirlerini fidye mukabili kurtarmak için görüşmeye gelmiştim. İkindiden sonra vardım. Yorgun olduğum için mescid-i şerifte uzanıp yattım. Derken akşam namazı ikâme olundu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in الطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ sûresini okuduğunu işitince korku içinde kaldım. Mescidden çıkıncaya kadar dinledim. İslâm muhabbetinin kalbime ilk girdiği gün odur.” {MK1498 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 116.} Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan kıssa da işte budur.

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anh ensâb-ı Arab'a bi-hakkın vâkıf olanlardan biridir ki bu babda üstadı Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh olduğunu kendi haber veriyor. Bir defa taksîm-i ganâim hususunda kendilerine de Benî Hâşim ve Benî Muttalib gibi

muamele buyurulmasını Osman b. Affân radiyallahu anh ile birlikte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden niyaz etmişlerdi. Mâlûm olduğu üzere Abdümenâf'ın Abdüşems, Hâşim, Muttalib, Nevfel isimlerinde dört oğlu vardı. Bunlardan Hâşim ile Muttalib musâfât-ı dâime üzere yaşayıp evlâtları da daima beraber bulunmuşlardır. لَمْ يَفْتَرِقْ هَاشِمٌ وَمُتَّالِبٌ فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا إِسْلَامٍ “Ne zamân-ı Câhiliyye’de, ne devr-i İslâm’da Hâşim ile Muttalib birbirlerinden ayrılmıştır.” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Kalkaşendî, Nihâyetü’l-ereb, 73.} Ebû Leheb’den mâada Hâşimîler’le Muttalibîler’in mümini, kâfiri kable’l-hicre hep Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme taraftar olup onu himaye ve müdafaadan hâlî kalmamışlardır. Bundan dolayı Muttalibîler’le Hâşimîler dîn-i İslâm’da bir hükümde tutulup her iki aileye sadaka tahrim edilmiştir. Osman b. Affân ile Cübeyr b. Mut’im radiyallahu anhumânın Benî Hâşim ile müsavat talebinde bulunmaları, Hâşim’in biraderzade-leri olmaları dolayısıyla idi. Muttalibîler’in karâbeti ne derecede ise bizim karabetimiz de o derecededir. Binaenaleyh hükümde müsavi olmalıyız demek istiyorlardı. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu niyazlarını is’âf etmeyerek “Benî Hâşim ile Benî Muttalib bir şeydir” buyurdular {B3140 Buhârî, Farzu’l-humus, 17.}.

324 Sûre-i şerifenin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kıraat buyurmuşlar? Burası sarîh değildir. Zira buradaki lafız her iki veche de muhtemeldir. Maahâzâ bazı rivâyâtta sûrenin baş taraflarında olan رَبِّكَ لَوَاقِعٌ^a âyetini işittiğini tasrih ettiği gibi diğer rivayette de فَلَيَاتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ^b den^c âyet-i kerîmelerinden bahsediyor ki bunlardan sûre-i şerifenin herhalde yarısından ziyadesini okudukları anlaşılıyor. Müşârün ileyh, “İşte bunları duyduğum zaman kalbim az kalsın uçuyordu” diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ خَلْفَ أَبِي الْقَاسِمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْعَتَمَةَ فَقَرَأَ إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ فَسَجَدَ فَلَا أَزَالُ أَسْجُدُ بِهَا حَتَّى أَلْقَاهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan:³²⁵ Şöyle demiştir: Ebû’l-Kâsım (Muhammed Mustafa) sallallahu aleyhi ve sellem’in (bir defa) arkasında yatısı namazı kılmıştım. إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ (sûre-i şerifesin)i okuyup (secde yerinde)³²⁶ secde buyurdu. Ben (de âlem-i ukbâda) O’na mülâki oluncaya kadar bu sûre(nin kıraati esnasın)da hep secde edip duracağım.³²⁷ {B766 Buhârî, Ezân, 100.}

a et-Tûr, 52/7.

b et-Tûr, 52/35.

c et-Tûr, 52/38.

325 Bu hadisin *Buhârî*'deki siyâkı bervechi âtî biraz daha tafsillidir: Râvilerinden Nüfey' es-Sâiğ diyor ki: Bir defa Ebû Hüreyre radiyallahu anhın ardında yatsı namazını kıldım. إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ sûresini okuyup secde yerinde secde etti. “Bu nedir” diye sordum. O da “Ebû'l-Kâsım sallallahu aleyhi ve sellem in ardında ben bu secdeyi ettim. Binaenaleyh ona mülâki oluncaya kadar bu secdeyi hep edip duracağım” cevabını verdi.

326 Secde yeri bir kavle göre لَا يَسْجُدُونَ الْقُرْآنَ عَلَيْهِمْ اَيَّتِي {el-3, 84/21}, diğer kavle göre sûrenin âhiridir.

327 Bu hadiste İmam Mâlik aleyhine irat edilen iki hüccet vardır. İmam Mâlik hem farzda secde âyeti okunduğu vakit –kavl-i meşhuruna göre– secdeyi mekruh görür hem de sûre-i İnşikâk'ta secdenin vücûduna kâil değildir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ فِي سَفَرٍ فَقَرَأَ فِي الْعِشَاءِ فِي إِحْدَى الرُّكْعَتَيْنِ بِالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ وَمَا سَمِعْتُ أَحَدًا أَحْسَنَ صَوْتًا مِنْهُ أَوْ قِرَاءَةً.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde idi.³²⁸ Yatsı namazında iki rek'atın birinde³²⁹ وَالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ (sûresini) okudu.³³⁰ {B767 Buhârî, Ezân, 100.}

Diğer rivayette de (Berâ radiyallahu anh): “Ondan güzel sesli, yahut kıraatli³³¹ hiçbir kimseyi dinlemiş değilim” diyor. {B769 Buhârî, Ezân, 102.}

328 İsmâîlî'nin rivayetinde رَكْعَتَيْنِ الْعِشَاءِ فَصَلَّى “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem seferde idi. Yatsıyı iki rek'at olarak kıldırdı” denilmiştir.

329 Nesâî rivayetinde فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى {N1001 Nesâî, İftitâh, 72.} diye bu rek'atın ilk olduğu tasrih edilmiştir.

330 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin yatsıda kısâr-ı mufasssaldan tilâvet buyurmaları –Allahu a'lem– misafir olmalarından neşet etmiştir. Seferde tahfif matlûptur. 428. Ebû Hüreyre rivayeti ise hazara mahmûl olabilir. O hadiste yatsıda evsât-ı mufasssaldan bir sûre-i şerifenin kıraat buyurulduğu naklediliyor.

331 Bu şek râvidendir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ فِي كُلِّ صَلَاةٍ يُقْرَأُ³³² فَمَا أَسْمَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَسْمَعَنَاكُمْ وَمَا أَخْفَى عَنَّا أَخْفَيْنَا عَنْكُمْ وَإِنْ لَمْ تَزِدْ عَلَى أَمِّ الْقُرْآنِ أَجْزَأَتْ³³³ وَإِنْ زِدْتَ فَهُوَ خَيْرٌ.³³⁴

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Her namazda (Kur'an) okunur.³³⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize duyurduklarını biz de sizlere duyuruyoruz. Bizden gizlice okuduklarını biz de sizlerden gizli okuyoruz.³³⁶ Ümmü'l-Kur'ân'dan (yani Fâtiha'dan) başka (bir şey) okumazsan (sana) yeter. Daha ziyade(sini kıraat) edersen (hakkında) daha hayırlı olur.³³⁷ {B772 Buhârî, Ezân, 104.}

332 Fâil binalarıyla يَقْرَأُ ile نَقَرَأُ rivayetleri de vardır. يَقْرَأُ rivayetine göre fâil zamiri aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize râcidir.

333 Bir rivayette أَجْزَتْ.

334 Bir rivayette فَهُوَ أَفْضَلُ.

335 *Müsned-i Ahmed* ile *Müslim*'de daha sarîh bir ibare ile فِي كُلِّ صَلَاةٍ قِرَاءَةٌ “Her namazda kıraat vardır” {HM9760 İbn Hanbel, II, 446.} lafzı ile vârit olmuştur. Bundan, kıraatin her namazda farz olduğu anlaşılır. Müslim'in diğer tarikten rivayetinde harf-i ta'rif ile فِي كُلِّ فِي “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazın bütününde okurdu” {M883 Müslim, Salât, 43.} lafzı ile dir. Bundan da her rek'atta kıraatin vücûbu istidlâl olunur. Bu hadîs-i şerîf mutlaka kıraatin yahut öğle ile ikinci namazlarında kıraatin vücûbunu inkâr edenlere karşı hüccettir (423 ve 424. hadislerle ve hâşiyelerine de müracaat).

336 Bu hadisin zâhir-i siyâkına nazaran merfû değil gibi görünürse de bu sözlerle merfû hükmünde tutulabilir. Çünkü bu söz, “Nerelerde cehr, nerelerde ihfâ edileceğini biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden telakki ettik. Telakki ettiğimiz gibi de size gösteriyoruz” demektir ki ref'den maksûd olan mâna tamamıyla hâsıldır. Buradan mahall-i cehre cehrin, mahall-i ihfâda ihfânın sünniyeti müstefâd olur. Tahâvî'nin rivayetinde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize imam olurdu da kâh cehr eder kâh muhâfete yani ihfâ ederdi. Cehri akşam, yatsı, sabah, cuma, îdeyn gibi bazı namazlarda; ihfâsı da öğle, ikinci, akşamın üçüncü ve yatsının son iki rek'atları gibi yerlerde olurdu. Bunlar mecmaun aleyhtir. Salât-ı istiskâda Ebû Yûsuf, Muhammed, Şâfiî ve Ahmed'e göre cehredilir. Husûf ve kûsûf salâtlarında Ebû Hanîfe ile Muhammed'e göre ihfâ, Ebû Yûsuf'a göre cehr, Şâfiî'ye göre kûsûfta isrâr ve husûfta cehredilir. Diğer nevâfile gelince, gündüz nevâfilinde cehr yoktur. Gece nevâfilinde cehr ve isrâr ihtiyara bağlıdır.

337 Bu söz –Müslim’in rivayetinden müstebân olduğu üzere– ismi zikredilmeyen bir kimsenin, “Ya ümmü’l-Kur’ân’dan başka bir şey okumazsam?” sualine cevaptır. Eimme-i selâse hadisin zâhirine bakıp Fâtîha’ya zamm-ı sûrenin müstehap olduğuna kâil olmuşlardır. Hanefiyye’ye göre ise bu vâciptir. Ancak Mâlikiyye’den İbn Kinâne de Hanefiyye’ye mütâbaat etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in de, “Bizce Fâtîha’ya bir sûre yahut herhangi sûreden istenirse üç âyet zammetmek vâcibât-ı salâtandır” dediği mervîdir. Vücûba kâil olanlar Tirmizî ile İbn Mâce’nin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan merfûan rivayet ettikleri, مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ. وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ. وَلَا صَلَاةَ لِمَنْ لَا يَقْرَأُ بِ«الْحَمْدُ لِلَّهِ» وَسُورَةٍ فِي فَرِيضَةٍ أَوْ فِي غَيْرِهَا “Namazın anahtarı abdesttir. Tahrîmi Allahüekber! demektir. Tahlîli selâm vermektir. İster farzda ister başkasında ‘Elhamdülillâh’ ile bir sûre okumayan için namaz sevabı yoktur” {T238 Tirmizî, Salât, 62.} hadisi ile İbn Hibbân ve Ebû Dâvûd’un yine müşârün ileyhten rivayet ettikleri, أَمْرُنَا أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَمَا تَبَسَّرَ “Fâtihatü’l-kitâb ile kolayımıza geldiği kadar Kur’an okumak bize emrolundu” {D818 Ebû Dâvûd, Salât, 131, 132.} gibi âsâra istinat ederler.

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem

sallallahu aleyhi ve sellem ashâb(-ı kirâmın)dan birkaç zat ile birlikte sûk-ı Ukâz'a³³⁸ doğru yürüyorlardı³³⁹ ki o tarihte şeyâtîn, semâdan haber almaktan menedilmiş, (haber almaya çıktıkça) üzerlerine şühub(-i sâkıbe) atılmaya başlanmış bulunuyordu. (Semaya doğru çıkıp koğulan) şeyâtîn, kavimleri nezdine döndüklerinde kendilerine, “Ne oluyorsunuz? (Niçin hiçbir haber getiremiyorsunuz?)” dediler. Onlar da, “Ne yapalım? Semadan haber almaktan menedildik. Üzerimize şühub(-i sâkıbe) havale edildi” dediler. (Bunun üzerine) onlara, “Sizin haber almanıza hâil olan herhalde yeni hâdis olmuş bir şeydir. Arzın şarklarını, garplarını dolaşın (da) semadan haber almanız hâil olan (bu yeni şey) ne imiş (öğreniniz)” denildi. (İşte) bunların içinden Tihâme cihetine yönelmiş olan takım da sûk-ı Ukâz'a gitmek üzere Nahle'de bulunan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bulunduğu yere varmış oldular ki o sırada (Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz) orada ashâb-ı kirâmına salât-ı fecri kıldırıyordu. (Namazda okuduğu) Kur'an'ı işitince bunlar kulak verdiler ve (birbirine), “Semadan haber almaktan sizi meneden vallahi işte budur” dediler. İşte o zaman bu haberciler kendi kavimleri nezdine döndüklerinde, *يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا* dediler.³⁴⁰ Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri de Peygamber'i sallallahu aleyhi ve sellem *قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ*³⁴¹ sûresini inzâl buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize vahyolunan işte cinin bu sözleridir.³⁴² {B773 Buhârî, Ezân, 105.}

.....

338 Senenin muayyen aylarında, günlerinde Arabistan'ın şurasında burasında kurulan umumi pazarlar, panayırlar vardı ki bunlardan biri belki de en büyüğü *sûk-ı Ukâz* denilen pazar idi. Kureyş'in üç panayırı vardı ki biri Arefe'nin arkasında Zülmecâz'da, diğeri Merrüzzahrân'da Mecenne'de, üçüncü ve en mühimi de Ukâz'da kurulurdu. Ukâz Tâif'e bir, Mekke'ye üç konak mesafededir. Sûk-ı Ukâz, zilkade hilâlinin ertesi gününden başlar ve yirmi gün devam ederdi. Oranın bozulan pazarı Mecenne'de zilhicce ibtidâsına kadar sürer. Ondan sonra pazar Zülmecâz'da kurulup yevm-i terviyeye yani zilhiccenin sekizinci gününe kadar devam ederdi. Ondan sonra da Mina'ya, Arafat'a çıkılıp haccedilirdi. Bu üç pazarın en mühimi demin söylediğimiz gibi sûk-ı Ukâz idi. Bu pazar yalnız Kureyş'in değil, bütün Arabistan pazarlarının en mühimi idi. Orası alışveriş pazarı olduğu gibi müfâhare ve müşâarenin de pazarı idi. Muallakât-ı seb'in sair eş'âr-ı Arab'a fâik olduklarına peyderpey orada karar verilip bütün Arabistan halkına orada neşr ve ilân edilmiştir.

339 Bu kıssa Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in kable'l-hicre Tâif'ten avdetlerinden sonra vâki olmuştur. Bu Tâif Seferi, sîre-i celîle-i Muhammediyye'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) en acıklı fasıllarından biri olduğu için ona dair bir nebze mâlûmat vermekten men'-i nefis edemiyorum: Dîn-i İslâm'ın henüz gurbet devirleri idi. Miktarları

zaten az olan müslümanlar müşrikîn-i Kureyş'in ezâ ve cefâlarına tahammül edemiyor, kimi terk-i dâr ve gurbeti ihtiyar ile Habeşistan'a hicret etmiş, edemeyen zuafâ da türlü türlü işkencelere giriftar olmuş bulunuyorlardı. Zatındaki şehâmete, kabilesinin kuvvetine ve akraba ve huvişânının sahâbetine güvenen az miktardaki sahâbe de hemşehrileri içinde kendilerini pek güç barındırabiliyorlardı. Benî Hâşim ile Benî Muttalib'i etrafına toplayıp şahs-ı mukaddes-i Muhammedî'yi (sallallahu aleyhi ve sellem) himaye ve sıyâneti için her fedakârlığı göze alan Ebû Tâlib de vefat ettikten sonra bu himaye eskisi kadar müessir olamamaya başlamış, müşrikîn-i Kureyş de gemi azıya alarak memleketlerinde kalan bir avuç müslümana rahat yüzü göstermedikleri gibi sâha-i küfürden dâire-i iman ve necâta girmek isteyenlere de çeşit çeşit engeller ihdas edip müslümanları, yanlarına korkudan hiçbir kimse sokulamaz bir hale getirmişlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müşrikîn-i Kureyş'in bilittifak i'lân-ı adâvet edip kendisini Mekke'den ihraç, hatta zât-ı akdes-i risâletpenâhîsine suikast etmeye azmettiklerini görünce biraz da Mekke hari-cindeki kabâil arasında neşr-i dîne çalışıp vazîfe-i tebliğ germî vermek istemişti. İşte bu maksad-ı hudâpesendâne ile bi'setin onuncu senesi şevvali içinde Zeyd b. Hârise radiyallahu anhu –ki âdet-i Arap mûcibince tebennî buyurulduğu için kendisine o tarihlerde Zeyd b. Muhammed denilirdi– birlikte alıp ve Tâif'e teveccüh buyurup orada bir ay kadar Sakîf ricâlini davetle meşgul oldular. Lâkin bu teşebbüsün hiç ama hiçbir faydası görünmedi. Benî Sakîf eşrafından Abdüyâfil b. Abdükülâl b. Umeyr ile biraderleri Mes'ûd ve Habîb'i de davet buyurdular. Onlardan hayır gelmedi. Kendilerinden meysus kalınca, "*Bari gelip görüştüğümüzü ketmediniz*" buyurdular ki maksad-ı hümâyunları bu faydasız mülâkat, müşrikîn-i Kureyş'in kulağına gidip de ehl-i imana karşı tuğyanları artmasın diye bir tedbîr-i ihtiyâtî ittihazından ibaret idi. Lâkin herifler mürüvvetin bu kadarını da çok gördüler ve "Bizim memleketimizden çık da nereye istersen git" dedikleri gibi kölelerini ve kavimlerinin süfehâsını teslît ederek türlü hakaretler ettirdiler. Bu gürûh-ı süfehânın birtakımı arkalarına düşüp bağrıışmaya ve sebb ü tahkire kalkıştıkları gibi birtakımı da güzergâh-ı nebevîde iki geçeli durup kıymeti ancak mâlûm-ı hüda olan o dürr-i yetim-i nübüvvet ve risâleti taşa tuttular. Mübarek ayaklarını kaldırıp yere bastıkça sağdan, soldan taşlar havale edilip kadem-i şerifleri kana bulanırdı. İsabet eden taşların acısı yürümeye mani olup bizzarure oturdukça da kendilerini cebren ayağa kaldırıp yine sâk-ı mecruhlarına yeniden taş atarlar ve yürekler dayanmayan bu hale gülüp eğlenirlerdi. Bu esnada Zeyd b. Hârise radiyallahu anh hep kendini zât-ı akdes-i risâletpenâhîye siper ederdi. Yaralı başından câ-becâ kanlar akıyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müddet-i hayatlarında mülâki oldukları en büyük ezâ işte bu olmuştu. Nihayet aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin pek uzak sayılmayan akrabasından Utbe b. Rebîa b. Abdüşems ile biraderi Şeybe'ye ait bir bağa iltica buyurmakla takipten yakayı kurtardılar. İşte bu bağın içindeki bir çardağın gölgesi altında –Taberânî'nin *Kitâbü'd-Duâ*'sında Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anhümâ rivayetine nazaran– şu hazin dua ile arz-ı şekvâ buyurmuşlardır:

اللَّهُمَّ إِلَيْكَ أَشْكُو ضَعْفَ قُوَّتِي وَقَلَّةَ حِيلَتِي وَهَوَانِي عَلَى النَّاسِ. يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ، أَنْتَ رَبُّ الْمُسْتَضْعِفِينَ. أَنْتَ أَرْحَمُ بِي مِنْ أَنْ تَكِلْنِي إِلَى عَدُوِّ بَعِيدٍ يَتَجَهَّمُنِي أَوْ إِلَى صَدِيقٍ قَرِيبٍ مَلَكَتُهُ أَمْرِي. إِنْ لَمْ تَكُنْ غَضْبَانَ عَلَيَّ فَلَا أُبَالِي. غَيْرَ أَنَّ عَافِيَتَكَ أَوْسَعُ لِي. أَعُوذُ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِي أَشْرَقَتْ لَهُ الظُّلُمَاتُ وَصَلَحَ عَلَيْهِ أَمْرُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ أَنْ يَنْزِلَ بِي غَضَبُكَ أَوْ يَجِلَّ عَلَيَّ سَخَطُكَ. وَلَكَ الْعُتْبَى حَتَّى تَرْضَى. وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِكَ.

“Îlâhî! Kuvvetimin dûcâr-ı za’f olduğunu, çaresiz kaldığımı, halk nazarındaki hakirliğimi ancak sana arzederim. Yâ erhame’r-râhimîn! Müstaz’afînin (herkesin zayıf görüp de dalına bindiği bîçareler) rabbi sensin. Îlâhî! Bedhuy ve bedlikâ yabancı bir düşman eline beni düşürmeyecek, hatta zimâm-ı emrimi eline verdiği akrabadan bir dosta bile beni bırakmayacak kadar bana rahîmsin. Îlâhî! Eğer bana karşı gazaplı değil isen çektiğim mihnetlere, belâlara hiç aldırmam. Ancak şu da var ki sâha-i sıyânetin bunları da göstermeyecek kadar geniştir. Îlâhî! Gazabına giriftar yahut rızasızlığına duçar olmaktan senin o zulmetleri parıl parıl parlatan, dünya ve âhiret umurunun medâr-ı salâhı olan nûr-ı vechine sığınırım. Îlâhî! Sen razı olasıya kadar işte affını diliyorum. Îlâhî! Havl ve kuvvet ancak seninle kâimdir.”
{Taberânî, ed-Duâ, I, 315, no: 1036.}

Vazîfe-i risâleti ifa etmenin, hak zayi olan yerlerde, bâhusus yeryüzünde hakkı dinleyenlerin yokluk zamanında tebliğ-i hakikatin ne kadar müşkil olduğu, enbiyâ-yı izâm hazerâtının ne dayanılmaz imtihanlara mâruz kalmış oldukları sîret-i nebeviyyenin bu gibi safahatını tetkik ile mâlûm olur. Maahâzâ bunca cefadan, bunca kemlikten sonra yine ümmet-i dâvetine karşı re’fet ve şefkati elden bırakmadılar. Melekü’l-cibâl yani dağlara memur olan melek, “İstersen Mekke ya Tâif şehirlerinin her iki taraflarındaki dağları birbirine kavuşturayım da sakinlerini helâk edeyim” demişti ki ona, *“Hayır! Bunların böyle helâk olmalarını istemem. Yalnız Allah’a ibadet eder, Zât-ı eccl ü âlâsına şerik koşmaz bir kavim, onların sulplerinden belki çıkar”* cevabını vermişti (1333. hadise müracaat).

Bu acıklı seyahat bir ay kadar sürdü. Siyer-i nebeviyyedeki rivâyâta nazaran Tâif’ten çıkınca aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri -Tâif ile Mekke arasında olan-Nahle’de birkaç gün ârâm buyurdular. Sonra Mekke-i Mükerrerme’ye dönmek kararını verdiklerini Zeyd b. Hârise radiyallahu anha haber verince Zeyd, “Yâ Resûlellah! Onlar seni çıkarmışlarken içlerine nasıl gireceksin?” diyerek izhâr-ı taaccüb etti. Resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm da *“Zeyd! Allah Teâlâ şu gördüğün sıkıntıyı nasıl olsa bertaraf edecek, bize bir şehrah-ı necât açacaktır. Allah Teâlâ hiç şüphesiz dinini galip çıkaracak, peygamberine yardım edecektir”* buyurdular. Sonra Mekke’nin yanı başında Hira dağına varıp orada Abdullah b. Uraykıt’ı buldular. Onunla Mekke’nin nüfuzlu sanâdîdinden Ahnes b. Şüreyk ile Süheyl b. Amr el-Âmirî’ye haber gönderip civarlarını talep buyurdular. Bunlar ise mazeret beyan ederek Resûl-i Hüdâ’yı civarlarına almak saadetinden istinkâf ettiler. Doksanlık bir pîr olan Mut’im b. Adî’ye haber gönderdiler. İşte o, kendilerini civarına kabul ve müdafaa-larını deruhte etti. Kendisi ile altı yedi evlâdı pürsilâh olarak Kâbe-i Muazzama’nın dört köşesini tutup Resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın serbestçe tavaf buyurmalarına imkân bıraktılar. Şu hal, sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Mekke’ye bir daha avdet buyur-

malarına müsaade etmemek hususunda Mekkeliler'in karar ve azm-i kavilerini alt üst etti. 427. hadisin hâşiyesinde ve Cübeyr b. Mut'im'in tercümesinde zikredildiği üzere henüz hâl-i şirkte iken Bedir esirlerini kurtarmaya gelen müşârün ileyh Cübeyr'e Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem, “*Senin ihtiyar baban hayatta olup da bu murdar herifleri benden isteseydi hepsini ona bağışlardım*” buyurmaları işte bu iyiliğe karşı kadirşinaslıklarını izhar etmek içindi.

Bu hadîs-i şerifteki Cin kıssası kütüb-i siyerdeki beyana göre işte bu Tâif Seferi'nden Mekke'ye avdette yarı yolda olan Nahle'de iken vukua gelmiş oluyor. Maahâzâ kıssanın ber-vech-i ma'rûz Mekke'ye avdet buyurulduktan ve sûk-ı Ukâz'ı teşrif niyetiyle bir daha yoldan çıkıldıktan sonra vâki olmuş olduğunu zannetmek istiyoruz. Zira vak'a evvelâ bu hadîs-i şerifin mantukuna nazaran sûk-ı Ukâz'a doğru teveccüh buyurulduğunda Nahle'de iken olmuştur. Nahle ise sûk-ı Ukâz ile Tâif değil, sûk-ı Ukâz ile Mekke arasındadır. Sâniyen yine bu hadîs-i şerifte ashâb-ı kirâma namaz kıldırıldıkları zikrediliyor. Tâif Seferi'nde ise Zeyd b. Hârise radiyallahu anhtan başka bir sahâbînin maiyyet-i zîşeref-i nebeviyyede bulunduğu dair hiçbir rivayet yoktur. Bilâkis ahval ve karâin ile rivâyât yalnız Zeyd'i istishâb buyurmuş olduklarını müeyyiddir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin risâleti de, tebliğ ve daveti de âm olduğundan daveti yalnız Kureyş'e hasr buyurmazlar, fırsat buldukça daha doğrusu fırsat icat ederek yabancılara da Kelâmullah'ı ismâ' buyururlardı. Bunun en muvâfık zamanları da eşhürü'l-hac idi ki bu aylar içinde Ukâz'da, Mecenne'de, Zülmecâz'da pazarlar kurulup kalktıktan sonra haccedilir, esnâ-yı hacda da Minâ'da birkaç gün ikâmet olunurdu. Bu aylar ve bu yerler her sene bütün kabâil-i Arab'ın mecmaı olduğundan bu vesileden bilistifade kendilerini kabâile arz buyurur, kalbinde çırâğ-ı iman uyanan zevatı kendi kabilelerine davetçi gönderirlerdi. Mekke-i Mükerrreme'ye avdet-i nebeviyye de tam eşhürü'l-hacca musâdif idi. Anlaşılan avdetten sonra sahâbe-i kirâmdan bazılarını birlikte alıp sûk-ı Ukâz'ı teşrif etmek istemiş ve bu sefer içinde Batn-ı Nahle'de iken kıssa-i Cin vukua gelmiştir.

Burada mevzubahis olan recm-i şeyâtîn keyfiyeti Hicr sûresindeki السَّمَاءِ فِي السَّمَاءِ وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ. وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ. إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ *“Şüphesiz biz semada burçlar yarattık. Semayı, gözünü açan erbâb-ı nazara hoş gelecek gibi tezyin ettik. Onu herhangi recmolunmuş, rahmet-i ilâhiyyeden tardedilmiş şeytanın sokulmasından hıfzyleedik. Meğer o şeytan istirâk-ı sem'ede yani çalıp çırpma nevinden bir haber almaya çalışa ki, böylesine de şihâb-ı mübîn-i sâkib yetişir”*;^a kezâ sûre-i Sâffât'taki إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِرَبِّنَا الْكَوَاكِبِ. وَحَفِظْنَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ. لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ. دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ. إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ *“Şüphesiz biz semâ-i dünyayı yani birinci kat gökü nazar-pîrâ bir ziynet ile kevâkib ile tezyin ettik. Bu kevâkibi hem de herhangi bir şeytân-ı mâridden hıfz için yarattık. Bu şeytanlar mele-i a'lâya ne kadar çıkıp kulak verseler*

bir şey öğrenemezler. Her taraftan zillet ve hakaretle atılırlar. Ondan sonra pek elemli bir azâb-ı dâime duçar olurlar. Bunların içinden yalnız kapıp kaçma suretiyle haber alanlar bulunur ki onlara da şihâb-ı sâkib yetişir”;^a bir de sûre-i Cin’deki وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلْتَأَتٍ وَمِنَّا كَرُوسٌ شَدِيدٌ وَشُهُبٌ. وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْمِعْ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا “Resûl-i Hüdâ, cinnin şunu da söyledikleri sana vahyolunduğunu haber ver: Biz semaya doğru çıktık da pek şiddetli bekçilerle, şühüb-i sâkibe ile dopdolu bulduk. Vaktiyle bizler kulak verip haber alabilmek için semanın, yüksek sahanın ötesinde berisinde pusular kurar beklerdik. Şimdi ise her kim kulak vermeye kalkışırsa kendini bekleyen bir şihâbı karşısında buluyor”^b âyât-ı kerîmeleriyle sabittir. Bunların daha açık anlaşılabilmesi için bu kitabımızın baş tarafında, 2 numaralı hadisin hâşiyesinin bir daha gözden geçirilmesi lâzımdır. Orada Ebû Hüreyre radiyallahu anhın, ... إِذَا قَضَى اللَّهُ فِي السَّمَاءِ أَمْرًا ... hadisi vardır ki bunun tetimmesi olarak, فَسَمِعُهَا مُسْتَرْقُوا السَّمْعَ. وَمُسْتَرْقُوا السَّمْعَ هَكَذَا بَعْضُهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ. وَوَصَفَ سُفْيَانُ يَكْفُهُ فَحَرَفَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ. فَسَمِعَ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيهَا إِلَى مَنْ تَحْتَهُ ثُمَّ يُلْقِيهَا الْآخَرُ إِلَى مَنْ تَحْتَهُ حَتَّى يُلْقِيَهَا الْآخِرُ إِلَى لِسَانِ السَّاجِرِ أَوْ الْكَاهِنِ وَرُبَّمَا أَدْرَكَهُ الشَّهَابُ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْقَاهَا فَيَكْذِبُ مَعَهَا مَائَةٌ كَذِبَةٍ. فَيَقَالُ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا... İşte o haber-i semavîyi istirâk-ı sem’ eden şeyâtîn işidir. İstirâk-ı sem’ edenler işte böyle birbiri üzerine binerler. (Râvî Süfyân, işte böyle derken avucunu tahrif ile parmaklarını ayırıp keyfiyeti tarif etti). Müsterik-i sem’ bir söz işitir. Hemen altında olana ilkâ eder. Yani haber verir. O da altındakine, nihayet sonra en alta duran o sözü sâhirin yahut kâhinin lisanına ilkâ eder. Kâh olur ki şihâb yukarıdaki şeytana kelimeyi ilkâ etmeden evvel yetişir. Kâh da olur ki o sözü ilkâya vakit bulur. Lâkin buna yüz yalan da katar. Filân gün filân şöyle böyle dememiş miydi? denir ve semadan işitmiş olduğu doğru söz sayesinde yalanlarına inanılır” {Humeydî, Müsned, II, 287, no: 1185.} ziyadesi de vardır ki kehene ile seherenin âtî hakkında bazen doğru çıkan haberleri neye müstenit olduğu bununla izah buyurulmuş oluyor, İbn Abbas radiyallahu anhümâ, “Şeyâtîn evvel-leri semâvâtten mahcup olmazlardı. Semâvâta girer, ahbâr-ı guyûbu melâikeden işitir, kâhinlere bildirirlerdi. İsâ aleyhi’s-selâm tevellüd edince üç semaya duhulden menedildiler. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem doğunca da bütün semâvâtten menolundular. Ondan sonra şeyâtînden hangisi istirâk-ı sem’a kalkışırsa üzerine şihâb atılmaya başlamıştır” diyor. Ezmine-i kadîmede her millette sihir ve kehanetin revaçta olmasındaki sırr-ı müphem tamamen değilse de muhbir-i sâdıkın bu izahları dairesinde bir dereceye kadar mâlûmumuz olmuş olur. Yoksa en müterakki akvamda bile sihir ve kehanetin şâyi olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa bunu yalnız cehl-i akvâma hamledip kendimize bir hisse-i iftihar çıkarmak biraz insafsızlık olur. İnşallah ileride 1326 rakamı tahtında tercüme edilecek Buhârî hadisi de yukarıdaki âyât-ı kerîmeyi müfessirdir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın sözleri sihir ve kehanetin eskiden daha mebzul iken devr-i İsevî

a es-Saffât, 37/6-10.

b el-Cin, 72/8-9.

ve Muhammedî'de (salavâtullâhi ve selâmühû aleyhimâ ve alâ sâiri'n-nebiyyîn) azaldığını müş'irdir. Herhalde sihir ve kehanet kadim olduğu gibi gökyüzünde şihâb-ı sâkıbın ok gibi parıldayıp süzülmesi de kadimdir. Şeyâtînin şühüb-i sâkıbe ile mercûm olmaları keyfiyeti de birçok ahabardan istidlâl edildiğine göre kadimdir. Ancak zuhûr-ı İslâm, bâhusus nüzûl-i Kur'ân senelerinde bunlar müşrikîn-i Arab'ın, bâhusus Benî Sakîf'in gözlerini korkutacak derecede çoğalmıştır.

Şihâblara dair olan bugünkü nazar-ı ilmîye bakılınca bunların fezada serseri dolaşan parçalanmış, dağılmış kevâkib enkazından ibaret olduklarına hükmedilmek isteniyor. Şu bitmez tükenmez feza içinde gerek o kevâkib parçaları ve gerek kürre-i arz seyr ü seyahat ederken o parçalar kürre-i nesîmîye temas eder etmez tabaka-i hevâiyyemizin mukavemet ve şiddetli delkinden dolayı fevkalâde büyük bir suhûnet peyda edip parlar. Zira sür'at-i seyirleri saniyede 40-50 km. miktarındadır. Bu parçalar bazen havamıza temas edip geçer ki bu takdirde "şihâb" namını alır. Bazen hevâ-yı nesîmîyi delip yere sükût eder ki "bolid (bolide)" tesmiye olunur. Bolidler bazen yere yetişinceye kadar izini kaybedecek bir hararete mâruz kalır. Bazen de büyük bir taş kitlesi şeklinde arzımızı kendine makar ittihaz eder. Ahcâr-ı semâviyye (aérolithes, météorites) dediğimiz ecsâm işte bu nevidendir.

Şühüb-i sâkıbe hakkındaki nazariyeler mütehâliftir. Bazıları bunları yere sükût etmemiş ahcâr-ı semâviyye addettikleri halde diğerleri kuyruklu yıldızlardan infisâl etmiş terkibi gazlı mevâddan addederler. Büyük tarrâkalarla gayet parlak bir meşale gibi merkez-i arza doğru süzülüp gelen ahcâr-ı semâviyyeye temsil ederek şühübün de bu neviden olması akla mülâyim geldiği gibi –diğer nazariyede olduğu üzere– başka bir şey, hatta bugünkü fen nazariyatçılarının hiç de hatırına gelmeyen bir şey olmaları ya da kiminin kevâkib-i münkarıza enkazı, kiminin kuyruklu yıldız bakayası, kiminin başka bir şey olması ihtimali bâkidir. Recm-i şeyâtîne tahsis buyurulduğu Kitâb-ı Kerîm-i ilâhîde haber verilen şühübün ahcâr-ı semâviyyeden büsbütün başka şeyler olmalarına hatta meydana çıkmış ve çıkacak nazariyyât ve faraziyyâtın herhangi biri sahih ve müteyakkan olacaksa şühübün bir kısmı recm-i şeyâtîne mahsus olmasına hiçbir mâni-i aklî yoktur. Tabiat ilimlerinde yakîn ihraz etmek şöyle dursun, yakîne yaklaşmak için istikrâ-i tâmma ihtiyaç vardır. Şeyâtîn ve cinnin mizaç ve tabiatları recm-i şeyâtîne kâil olan ehl-i milletin de, münkir olan tavâifin de meçhulüdür. İstikrâ ise tahakkuktan pek uzak bulunuyor. Bazı şühüb-i sâkıbenin arzımıza varamamış ahcâr-ı semâviyye yahut kuyruklu yıldız bakayası olduğunda her iki taife ittifak edebilirler ve etmelerinde beis yoktur. Lâkin hepsi de bu nevilere dendir yahut hangi neviden olurlarsa olsunlar recm-i şeyâtîne sâlih değillerdir diyebilmek için hem şeyâtînin mizaç ve tabiatlarını bilmeye, hem de istikrâ-yı tâmm-ı hâdisâta ihtiyaç vardır ki mukayeseli jeoloji (geologie comparée) şu'be-i ilminde mütehassıs olanlar henüz bu hükümlerini alâ vechi't-ta'yîn tesbit edecek raddede ilimlerini ileri götürememişlerdir. Bizim itikadımızca Kitâbullah'a münâkız gelecek ilm-i yakîn istihsaline imkân yoktur.

340 Burada makûl-i kavl iki âyet-i kerîmeden muktebestir. يَا قَوْمَنَا nidâsı sûre-i Ahkâf'tandır ki orada الْجِنَّ نَفَرًا مِّنَ الْجِنَّ den^a itibaren başlayan kıssada Hak Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin cin taifesinden beş on kişiyi Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem doğru sevk buyurduğu ve onlar Kitâbullah'ı istimâ' ettikten sonra kendi kavimleri nezdine münzir olarak avdet edip kavimlerine, يَا قَوْمَنَا diye hitap ve davet ettiklerini, habîb-i necîbine ve ümmetinden olmakla müftehir olan bizlere rivayet ediliyor. Mâba'di de sûre-i Cin'in baş taraflarıdır. Bu sûre-i şerifenin kısm-ı a'zamı Kur'an'ı istimâ' eden cinnin, kavimlerini nasıl inzâr ve dîn-i Hakk'a davet ettiklerine dairdir ki şöyle başlar: اٰلَہِیَّ اِنَّہٗ اَسْتَمَعْ Yani "Habibim! Ümmetine şöyle söyle: Bana vahyolundu ki cinden birtakım kimseler benim okuduğum kelâmı yani Kur'an-ı Kerîm'i benden dinlediler (de kavimlerinin nezdine gidip), 'Biz acîb bir Kur'an'ın tilâvet edildiğini işittik ki rüşd ve hidayet yolunu gösterir. Biz de ona iman ettik ve rabbimize hiçbir kimseyi şerik ittihaiz etmeyeceğiz' dediler..."^b

İbn Abbas hazretleri bu iktibas ile –Allahu a'lem– her iki sûredeki âyât-ı kerîmenin aynı kıssaya ait olduğuna îmâ etmek istemiştir. İstimâ'-i Kur'an etmiş olanlar –rivayete nazaran– Nusaybin yahut Ninevâ cinninden yedi yahut dokuz kimse imişler. Bunların hal ve kâline Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vahiy tarikiyle muttali buyurulmuş olmalarına bakanlar, bu cinleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem görmemiş ve kendilerine Kur'an okumayı iltizam buyurmamış olduklarına hükmederler. Metn-i hadisten anlaşıldığı üzere salât-ı fecrde okudukları Kur'an'ı onlar tesadüfen istimâ' edip iman etmişler ve keyfiyeti kendi kavimlerine ilân ile davete başlamışlardır. Bu hadisin evvelinde bazı tariklerden gelen rivayette, "مَا قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجِنَّ وَلَا رَأَهُمْ" "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne cinne Kur'an okudu ne de onları gördü" {M1006 Müslim, Salât, 149.} mukaddimesiyle başlıyor. Bu mukaddime *Buhârî*'de yoksa da hadisin siyâk-ı beyânı bu mânayı müeyyidir.

Maahâzâ sened-i sahîh ile İbn Mes'ûd'dan mervî olduğuna göre Alkame, müşârûn ileyhe, "Cin gecesi içinizden hiçbir kimse Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulundu mu idi?" diye sormuş, o da, "Hayır, hiçbirimiz beraber değildik. Şu kadar var ki Mekke'de iken bir gece kayboldu. Acaba apansızın bir baskına mı uğradı? Ne oldu? diye sabah oluncaya kadar merak içinde kaldık. Sabah olunca cebel-i Hirâ tarafından teşrif ettiğini gördük. Edilen telâş, nihayetsiz tasayı kendisine arzetteler. 'Cin taifesinin davetçisi geldi. Ben de yanlarına varıp onlara Kur'an tilâvet ettim' buyurdu ve bizi birlikte götürüp izlerini, yaktıkları ateş âsârını bize gösterdi." Ehl-i tahkîk –vak'a bir olduğuna nazaran– bu rivayeti tercihe meyyaldirler. Çünkü o yani râvi İbn Mes'ûd, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan ziyade işe vâkıf olmak lâzım gelir. Zira müşahede etmiştir. İbn Abbas ise kıssayı işitmiştir. Ehl-i siyerin beyanına göre İbn Abbas radiyallahu anhümâ Şî'b-i Ebû Tâlib'de Benî Hâşim ile Benî Muttalib'in mahsur olduğu zamanlarda dün-

a el-Ahkâf, 46/29.

b el-Cin, 72/1-2.

yaya gelmiştir ki kıssa-i cinnin hîn-i vukûunda ihtimal ki henüz memeden kesilmemişti. Maahâzâ her iki rivayeti telif edenler de çoktur. Bunlar diyor ki: Vak'a-i cin müteaddittir. Cinnin vifâdetleri yani kendi taraflarından heyetler göndermeleri, Mekke'de de, Medine'de de vâki olmuştur. İlk vak'a İbn Abbas radiyallahu anhümânın haber verdiği dir ki, bunda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizde kasd-ı dâvet yoktu ve Batn-ı Nahle'deki cinnin istimâ'-ı Kur'ân ve ihtidâları kendilerine sûre-i Cin ile sûre-i Ahkâf'ın evâhîrinde okumakta olduğumuz vahy-i metlûv ile mâlûm olmuştur. Ondan sonra Mekke'de iken cinnin davetçileri huzura gelip hey'et-i vifâdete ki -pek kesretli oldukları mervîdir-ta'lim-i Kur'ân ve ahkâm-ı din buyurmaları niyaz olundu ki İbn Mes'ûd radiyallahu anhin haber verdiği de buna aittir. Ondan sonra Medine'de iken vâki olup burada zikretmediğimiz kıssalar da başka.

341 Bu hadisi, Buhârî, Kur'an'ın salât-ı fecrde cehren kıraat edilmesine delil olarak sevk etmiştir. Yine bu hadisin mufâdından seyyidü's-sekaleyn ve mefhar-ı kevneyn sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin ins gibi cinne de meb'us oldukları sarâhaten münfehim olmaktadır ki sûre-i Ahkâf'ın evâhîri ile sûre-i Cin'deki âyât-ı kerîme de bu risâlet-i celîleyi bizlere bildirmek için inzâl buyurulmuştur.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ فِيمَا أُمِرَ وَسَكَتَ فِيمَا أُمِرَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (namazda) emrolunduğu yerde okudu.³⁴² (Kezâlik) emrolunduğu yerde sükût buyurdu.³⁴³ Senin rabbini unutkan değildir.³⁴⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de sizin için (billâhi en) güzel numunedir. (Yaptığı gibi yapınız).³⁴⁵ {B774 Buhârî, Ezân, 105.}

.....

342 Buradaki okuma cehren okuma demektir.

343 Buradaki sükûttan maksat da isrârdır, terk-i kıraat değildir. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz salavât-ı mektûbeyi hep imam olarak kılmışlardır. Münferit ile me'mûmun salât-ı sırriyyede kıraatle mükellef olup olmadığı münâzaün fih olsa bile bu, imam hakkında vârit olamaz. Zira imamın sirran olsun cehren olsun kıraatle mükellef olduğunda ihtilâf yoktur. Sabah namazı ile mağrip ve işânın ilk rek'atlarında cehr buyurdıkları tevâtüren mâlûmdur.

344 *Nisyân* Lisân-ı Arab'da “*unutmak*” anlamına geldiği gibi نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيتُهُمْ^a âyet-i kerîmesinden münfehim olduğu üzere terk mânasına da müsta‘meldir ki Türkçe’si “aldırmamak”tır. “*Senin rabbin nesiyy değildir*” demek beyan iktiza eden yerde aldırılmazlık edip de beyanı terketmiş değildir demektir. İbn Abbas hazretleri şunu demek istiyor: Hak Teâlâ ve tebâreke hazretlerinin efâl-i salâtı beyan için Kur’ân-ı metlûv inzâl buyurmamış olmasını nisyana, aldırılmazlığa hamletmeyiniz. İsteseydi bunu da yapardı. Lâkin bu husus-taki beyanı, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bırakıp bize de ona iktidâ ve ittibâi ferman buyurmuştur. لَتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ “*Nâsa kendilerine inzâl buyurulan vahyi beyan edesin için*”^b nazm-ı celîlinin mânası da budur. Kur’ân-ı Kerîm’in mücmelini beyan eden efâl-i resûle ittibâin bize vâcib olduğunda tavâif-i ulemâ müttefik oldukları gibi nevm ve taam misilli efâl-i nebeviyyeye iktidâ vâcib olmadığına da ittifakları vardır. Yalnız emr-i şerîata müteallik olup da kitâb-ı münzelin mücmelini beyan nev’inden olmayan efâl-i nebeviyyeye ittibâin vücûb ve ademinde ihtilâf edilmiştir ki akvâ ve ercah olan bunun da vâcib olmasıdır.

345 Gerek bu gerek bundan evvelki hadis, rekeât-ı cehriyyede kıraatin farz olduğunu gösterir. Bu –bütün eimme ve fukaha gibi– İbn Abbas radiyallahu anhümânın da kavlidir. 431. hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Batn-ı Nahle’de salât-ı fecrde cehr buyurduklarını müşârün ileyh rivayet ettiği gibi burada da mahall-i cehrde cehr buyurmuş olduklarını söylüyor. Ancak müşârün ileyhın salavat ve rekeât-ı sirriyyedeki mezhebi hakkında rivâyât muhtelifdir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu babda mezheb-i meşhûru terk-i kıraattır. Bu hadiste de قَرَأَ yerine سَكَتَ demesi bunu işrâb eder, ancak bu meselede kendisinden gelen rivâyât üçtür: Birinde mahall-i isrârda kıraati nefyeder. Nitekim “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı zuhr ile asrda kıraat buyururlar mıydı?” sualine “hayır”; “Acaba kendi kendilerine okurlar mıydı?” sualine de, “Bu, ötekinden beter oldu. O, bir abd-i memur idi. Kendisine emrolunanı tebliğ etmiştir” cevabını vermiş olduğunu Ebû Dâvûd ile diğer huffâz rivayet etmektedirler. Halbuki yine Ebû Dâvûd ile Taberî’nin rivayetlerine nazaran, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zuhr ile asrda okur muydu okumaz mıydı bilemiyorum” demiştir. Bize göre müşârün ileyhın ne nefyine ne şekkine itibar vardır. Çünkü yukarıda geçen 418 ve 424. Habbâb ve Ebû Katâde radiyallahu anhümâ hadisleri ile diğerlerinin rivâyât-ı adîdesi bütün rekeât-ı salâtta kıraati ispat ediyor. İspat rivayetleri ise şek rivayetine de nefiy rivayetine de tekaddüm eder. Hatta Hâfız İbn Hacer el-Askalânî’ye nazaran Buhârî’nin bu hadisi irat etmesinde لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةً^c diyen müşârün ileyhı kendi sözüyle ilzâm etmek kastı da vardır. Öyle ya, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her rek’atta kıraat buyurdukları rivâyât-ı sahîha ile sabit, ona imtisal de vâcib olunca artık salât-ı sirriyyede kıraat hususunda şekkin yahut

a et-Tevbe, 9/67.

b en-Nahl, 16/44.

c el-Ahzâb, 33/21.

nefeyin hükmü kalır mı? Maahâzâ yine o suale karşı, هُوَ إِمَامُكَ اقْرَأْ مِنْهُ مَا قَلَّ أَوْ كَثُرَ, “O yani Kur’an senin imamın, muktedândır. Binaenaleyh az olsun çok olsun Kur’an oku!” cevabını verdiğini de İbnü’l-Münzir ile Tahâvî rivayet ediyorlar.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ قَرَأْتُ الْمُفْصَّلَ اللَّيْلَةَ فِي رَكْعَةٍ فَقَالَ هَذَا كَهَذَا الشَّعْرِ لَقَدْ عَرَفْتُ النَّظَائِرَ الَّتِي كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بَيْنَهُنَّ فَذَكَرَ عِشْرِينَ سُورَةً مِنَ الْمُفْصَّلِ سُورَتَيْنِ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) mervîdir ki: (Bir gün Abdullah) b. Mes’ûd radiyallahu anha biri³⁴⁷ gelip, “Bu gece ben bütün mufassalı³⁴⁸ bir rek’atta okudum” dedi. İbn Mes’ûd (radiyallahu anh) cevaben, “Şiir okur gibi acele acele mi?”³⁴⁹ Valla-hi ben Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemine nezâirden³⁵⁰ hangilerini bir araya getirdiklerini biliyorum” deyip her rek’atta ikişer (okunmuş) sûre(ler) olmak üzere mufassaldan yirmi sûre saydı.³⁵¹ {B775 Buhârî, Ezân, 106.}

.....

346 Şârih Askalânî’nin Bulak basması olan nüshasında suretinde ise de sehiv olduğunda şüphe yoktur. Vâkıâ Buhârî’nin “Fezâilü’l-Kur’ân”daki rivayetinde وَأَنِّي لَأَحْفَظُ الْقُرْآنَ الَّتِي كَانَ يَقْرَأُ بَيْنَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ثَمَانِي, den bahis varsa da orada, كَلِّ حَامِيم suretinde vârit olmuştur. {B5043 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 28.} Anlaşılan nüshada iki hadisin lafızları yekdiğerine karışmış.

347 Bu, Nehîk b. Sinân el-Becelî isminde bir zat imiş.

348 404. hadisin hâşiyelerinden birinde “*Tıvâl, miûn, mesânî ve mufassal*”ın ne demek oldukları izah edilmişti. Mufassalın mecmuu bugün elimizde tedavül eden matbu mesâhif-i şerife ile seksen doksan sayfa kadar tutar.

349 Şiir inşâd ederken acele acele okumak âdetleri idi. İbn Mes’ûd radiyallahu anh teressül ve tedebbür yani Kur’ân-ı Kerîm’i ağır ağır okumak ve meânîsini tedebbür etmek lâzım geleceğini Nehîk’e ihtar etmiştir. Cumhûr-ı ulemâ, meânî-i Kur’ân’da tedebbür ve tefekküre mani olduğu için ifrât-ı süratle kıraati mekruh görürler. Maahâzâ serdin yani çabuk çabuk okumanın da cevazında müttefiklerdir. Tedebbür ile kıraatte ecir daha büyüktür. *Müslim*’deki rivayette, لَا يُجَاوِزُ تَرَاقِيَهُمْ, “Birtakım kimseler vardır ki, Kur’an’ı okurlar da okudukları boğazlarından ötesine tesir etmez.” {M1908 Müslim, Müsâfirîn, 275.} Ahmed b. Hanbel rivayetinde de, وَلَكِنْ إِذَا وَقَعَ فِي الْقَلْبِ فَرَسَخٌ فِيهِ نَفْعٌ, “Ancak kalbe tesir edip

de orada kökleştiği vakit faydası olur” ziyadeleri de vardır. {Bu rivayet önceki Müslim hadisinin devamında yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel’den nakledilen böyle bir rivayet tespit edilememiştir.}

350 Bazıları bu nezâir âyet adedince yekdiğere nazîr olan sûreler değil; mevâiz, hikem, kasas olmak itibariyle beyinlerinde temâsül bulunan sûrelerdir demişlerse de miktarda mütekârib sûreler demektir.

351 Bu icmâlin tafsili *Sünen-i Ebû Dâvûd*’dadır. Orada bu nezâir bir rek’atta ikişer ikişer olmak üzere tertîb-i âtî üzere zikredilmişlerdir:

1. Rahmân ile Necm; 2. İkterebet ile el-Hâkka; 3. Zâriyât ile Tûr; 4. Vâkıa ile Nûn; 5. Seele ile Ve’n-Nâziât; 6. Veylün li’l-mutaffifin ile Abese; 7. Müddessir ile Müzzemmil; 8. Hel etâ ile Lâ Uksimû; 9. Amme yetesâelûn ile Mürselât; 10. İze’ş-şemsü küvviret ile Duhân. {D1396 Ebû Dâvûd, Şehru Ramazân, 9.} Sûre-i Duhân mufassaldan olmadığına göre râvinin ibaresinde müsamaha vardır. *Buhârî*’nin diğer rivayeti de böyledir. Oradaki *وَسُورَتَيْنِ مِنْ آلِ حَامِيمٍ* “Biri de Hâ-Mîmlerden olmak üzere iki sûre” takdirdir.

Bu hadisten iki yahut daha ziyade sûrenin bir rek’atta cem’inde beis olmadığı hükmü istinbat olunmuştur. Lafz-ı hadîs iki sûrenin cevâz-ı cem’inde sarihtir. Bu kadarının cem’i câiz olunca ziyadesinin cevazında da şüphe kalmaz. Bâhusus Âişe radiyallahu anhânın bu meseleyi soran Abdullah b. Şakîk’a, *نَعَمْ مِنَ الْمُفَصَّلِ* “Evet, mufassalın ikiden ziyade sûresini cem’ buyururlardı” {İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, III, 700, no: 1301.} cevabı bu istidlâli takviye ediyor. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin teheccüdde sûre-i Bakara ile tıvâlden diğer bir sûreyi bir rek’atta cem’ buyurdıkları hakkındaki rivayet de ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin *مِنَ الْمُفَصَّلِ* kaydına münâfi gelmez. Zira tıvâli cem’ keyfiyeti nâdiren vâki olmuştur. Nevâdirden olmak üzere –Nesâî ile Tahâvî’nin Huzeyfe radiyallahu anhtan rivayetlerine nazaran– bir defa Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ sûrelerini bir tek rek’atta okumuşlardır. {N1665 Nesâî, *Kıyâmü’l-leyl*, 25.} Mufassaldaki sûrelerin cem’i ise İbn Mes’ûd radiyallahu anhanın kelâmından anlaşıldığı üzere mu’tâd-ı şerîf-i nebevîleri imiş.

Namazda kıraat bahsine ait olmak üzere Buhârî’nin burada ta’lîkan rivayet ettiği altı eser daha vardır ki ehemmiyetlerine binaen bunların zikrinden sarfınazar edilemez.

1. Abdullah b. Sâib radiyallahu anhtan rivayeten zikrolunur ki bir defa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazında Mü’minûn sûre-i şerîfesini okumuşlar. Mûsâ ve Hârûn yahut İsâ bahsine gelince kendilerini bir öksürük tuttuğundan rükû buyurmuşlardır. Mekke-i Mükerreme’nin fetholunduğu günün sabah namazında okunan bu sûre-i şerifenin –şek ile rivayet olunan miktarlarından herhangiisi sabit ise –takriben nısfını tilâvet buyurduktan sonra kıraati kesip rükûa varmışlar demektir. Bu rivayete iki mesele teferrû eder: Evvelâ sabah namazında uzun okumak ki bunda cemaatin halini de gözetmek lâzımdır. Sâniyen bir özürden dolayı kıraati kesmenin cevazı ki buna muhalif yoktur. Mekruh da değildir. Sûreyi itmâm etmeden kat’-ı kıraat özürsüz olursa İmam Mâlik’e göre mekruh ise de cumhura göre yine değildir. Zira Zeyd b. Sâbit radiyallahu

anhın 426. hadisteki rivayetine göre aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akşam namazında sûre-i A'râf okudukları sabit olduğu gibi Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhın da bir sabah namazında sûre-i Bakara okudukları sabit olmuştur. Bu namazların her ikisinde de diğer sûreden okunduğu zikredilmediğine bakılırsa sûreyi ikiye bölüp her bölümünü bir rek'atta okumuş oldukları tebeyyün eder. Bir özürden dolayı böyle yaptıklarına dair de hiçbir eser ve haber yoktur. Kezâlik kıraate sûrenin evvelinden başlamak da şart değildir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazında rek'atın birinde ^aقُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ diğeri ise ^bآمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِنَا مُسْلِمُونَ^a diğeriyle iktifa buyurdıkları İbn Abbas radiyallahu anhumâdan mervîdir. {D1259 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 3.} Horasan gazâsında 300 kadar sahâbe mevcut olduğu halde içlerinden biri imâmete geçip sûrelerden birtakım âyetler okuyup rûkûa varırdı diye Hasan-ı Basrî'nin bir rivayeti olduğu gibi İbn Abbas radiyallahu anhumânın Fâtihâ'dan sonra sûre-i Bakara'dan birer âyet ile namaz kıldırıldığını da Dârekutnî sened-i kavî ile rivayet etmektedir.

2. Ömer radiyallahu anh da birinci rek'atta sûre-i Bakara'dan 120 âyet ve ikinci rek'atta mesânîden bir sûre okumuştur. Mesânî evvelce (404. hadis) tarifi geçtiği üzere 100'den az yahut 100'e karîb âyâtı olan suver-i şerifenin her biridir. İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Râfî' radiyallahu anhtan mevsûlen rivayetinde ise, ^aكَانَ يَقْرَأُ فِي الصُّبْحِ بِمِائَةٍ مِنَ الْبَقَرَةِ وَيَتَّبِعُهَا بِسُورَةٍ مِنَ الْمَثَانِي أَوْ مِنْ صُدُورِ الْمُفَصَّلِ بِسُورَةٍ مِنَ الْمَثَانِي أَوْ مِنْ صُدُورِ الْمُفَصَّلِ وَيَقْرَأُ بِمِائَةٍ مِنْ آلِ عِمْرَانَ وَيَتَّبِعُهَا بِسُورَةٍ مِنَ الْمَثَانِي أَوْ مِنْ صُدُورِ الْمُفَصَّلِ^a “Ömer radiyallahu anh sabah namazında sûre-i Bakara'dan 100 âyet ile ondan sonra mesânîden yahut mufassalın baş taraflarından bir sûre, kezâlik Âl-i İmrân'dan 100 âyet ile arkasından mesânîden yahut mufassalın baş taraflarından bir sûre okurdu” denilmiştir ki tarz-ı beyânından bunun mecmûunu bir sabah namazında yaptığı anlaşılabilir gibi kâh bir türlü kâh diğer türlü yaptığı da münfehim olabilir. Herhalde rivayetin sübûtu takdirinde yaptığı iş sûre ile bazı sûrenin cem'i imiş demektir. Mufassalın baş tarafları diye tercüme ettiğimiz “*Sudûr-ı Mufassal*”dan murat “*Tivâl-ı Mufassal*”dır.

3. Kezâlik Ahnef b. Kays, sabah namazının ilk rek'atında sûre-i Kehf'i, ikinci rek'atında sûre-i Yûsuf yahut Yûnus'u okuyup sabah namazını Ömer radiyallahu anhın arkasında bu sûrelerle kıldığını söylemiştir. Bir rivayette de “Yûnus yahut Hûd” denilmiştir. Burada câlib-i dikkat olan sûre-i Kehf'in hem diğer sûrelerin üçünden de kısa hem de mesâhifin tertibinde muahhar olduğu halde ilk rek'atta okunmuş olmasıdır. Birinci noktada beis görülmez. Fakat sünnet-i meşhûre ilk rek'atı ikinciden daha uzun tutmaktır. İkinci noktaya gelince: Fukahâ-i Hanefiyye bir rek'atta bir sûre okuduktan sonra diğer rek'atta daha üst tarafından bir sûre okumayı mekruh görürler ki, tertîb-i Osmânî'ye riayeti müstehap gördüklerinden neşet etmiş gibi görünüyor. *Hidâye* şârihi cumhûr-ı ulemânın ve o meyanda Ahmed b. Hanbel'in bu kavil üzere olduklarını naklediyor. İmam

a el-Bakara, 2/136.

b Âl-i İmrân, 3/52.

Mâlik ise bu takdim ve tehirde hiç beis görmeyenlerdendir. Zira tertîb-i âyâtın tevkiî olduğu şük yoksa da tertîb-i suver Resul aleyhi's-salâtü ve's-selâmın tertibi midir yoksa ictihâd-ı müslîmin midir meselesi muhtelifün fihtir. Tevkiî olduğu maktûun bih değildir. Bâhusus Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin mushafındaki tertîb-i suver ile elimizdeki tertip arasında bazı tehâlüfler vardır.

4. "İbn Mes'ûd radiyallahu anha da namazda ibtidâ sûre-i Enfâl'den kırk âyet, sonra ikincide mufassaldan bir sûre okumuştur." Enfâl'in başından tâ نَعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنَعْمَ النَّصِيرُ'e^a kadar okudu diye tasrih eden rivayetler de vardır ki tam kırk âyettir ve bir hizibdir.

5. "Katâde'ye bir sûreyi iki rek'ata taksim ederek okumanın, kezâ sûre-i vâhideyi her iki rek'atta tekrar etmenin hükmü sorulmuş, o da, 'Beis yok, hepsi de Allah azze ve cellenin kitabıdır' cevabını vermiştir." Fetvanın birinci surete ait kısmını müeyyid rivâyât-ı adîde vardır. Nesâî'nin Âişe radiyallahu anhadan, İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan rivayetlerine nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz akşam namazında sûre-i A'râf'ı kıraat buyurup sûreyi iki rek'ata taksim buyurmuşlardır {N992 Nesâî, İftitâh, 67.} (426. Zeyd b. Sâbit rivayetine de müracaat). Ebû Bekir radiyallahu anhin salât-ı fecrin ikinci rek'atında sûre-i Bakara'yı ve Ömer radiyallahu anhin yatsının ilk iki rek'atlarında sûre-i Âl-i İmrân'ı ikiye tefrik ederek okudukları hakkında da rivayetler vardır. Sâib b. Cübeyr'den, İbn Ömer'den, Şa'bî'den, Atâ'dan da buna benzer nakiller vardır. Katâde'nin sûret-i sâniyeye taalluk eden fetvasına gelince: Buna dair de Ebû Dâvûd'un bir rivayeti vardır. Ebû Abdullah el-Cühenî, Cüheyneli bir zattan şöyle naklediyor: "Bana dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi sabah namazının her iki rek'atında إِذَا زُلْزِلَتْ okurken dinledim. Artık Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem unuttu da mı böyle okudu, yoksa amden mi böyle yaptı bilemem." {D816 Ebû Dâvûd, Salât, 129, 130.}

6. Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan mervîdir ki ensardan bir zat kendi kavmine Mescid-i Kubâ'da imâmet ederdi. O zat, cehren okunacak namazlarda ne zaman namazda okunacak sûrelerden birini okuyacak olsa ibtidâ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ sûresini okuyup onu bitirdikten sonra ötekine başlardı ve bunu her rek'atta yapardı. Arkadaşları ona itiraz edip, "Sen bu sûreyi okuyorsun, sonra buna kanmıyorsun da başka bir sûre daha okuyorsun. Ya bu sûreyi okumakla iktifa et yahut bunu bırak da başka sûre oku" dediler. O da "Ben bunu terkedecek değilim. Böylece imâmet ettiğimi isterseniz edeyim, istemediğiniz takdirde kıldırımam" dedi. Halbuki o zatı onlar kendi efdallerinden biri addettikleri için başkasının imam olmasını da istemiyorlardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem orayı teşrif buyurduklarında keyfiyeti arzettiler. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, "Yâ fülân! Ashabının tavsiye ettikleri şeyi yapmaktan seni meneden şey nedir? Her rek'atta bu sûreye yapışmana ne sebep var?" diye sual buyurdular. O da, "Bu sûreyi seviyorum" deyince, حُبُّكَ إِيَّاهَا أَدْخَلَكَ الْجَنَّةَ "Onu sevmen şüphesiz seni cennete idhal edecektir" buyurdular. {Buhârî, Ezân, 106 (bab

başlığı).) İmam olan zat, rivayete nazaran Benî Amr b. Avf'tan Külsûm b. Hidm el-Ensârî hazretleridir. Hicret-i nebeviyye esnasında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Medine'yi teşrif buyurmazdan evvel onun hânesinde bir müddet misafir kalmışlardır (270. hadis). Maahâzâ Hâfız İbn Hacer el-Askalânî, o olduğu hakkında bazı şüpheler irat ediyor. İnşallah ileride *"Kitâbü't-Tevhîd"*de görüleceği üzere Aynî, "Kıssayı Âişe radiyallahu anhâ, ümerâ-yı serâyâdan birine atfediyor. Müşârün ileyh Külsûm b. Hidm, seriyyeler tertibinden evvel âlem-i cemâle intikal etmiş kudemâ-yı ensârdan olduğu için İbn Hacer böyle bir şüpheyeye düşmüş" diyor. Maahâzâ rivâyet-i muallakadaki, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem orayı teşrif buyurduklarında" sözü kuvvetli olmamakla beraber imamın o olduğuna insanı inandıracak gibi oluyor. Her ne hal ise kıssanın ona aidiyeti sabit olursa sûre-i İhlâs'ın da Mekkî olduğu tahakkuk eder. Çünkü kable'l-hicre her rek'atta onu okumuş, Benî Amr b. Avf da başka imamın bunu yaptığını görmedikleri için sünnete muhalif zannıyla itiraz etmiş oluyorlar. Âişe radiyallahu anhâ rivayetinde imam olan zat tarafından, *لَئِنَّهَا صِفَةٌ* الرَّحْمَنِ *"Çünkü o sûre-i şerife, rahmânın vasf u tarifidir"* {B7375 Buhârî, Tevhîd, 1.} diye ta'lîl edilmiş olduğundan ona mahabbetin sebep-i duhûl-i cennet olmasındaki hikmet daha kolay tebeyyün eder.

Metindeki hadis gibi bunda da iki sûreyi rek'at-ı vâhidede cemetmenin câiz olduğu anlaşılır ki Saîd b. Cübeyr, Atâ b. Ebû Rebâh, Alkame, Süveyd b. Gafele, İbrâhim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel hep bu ictihadda oldukları gibi Osman, Huzeyfe, İbn Ömer, Temîm ed-Dârî radiyallahu anhüm de bunu câiz görenler meyanındadırlar diye mervîdir.

يُطَوَّلُ مَا لَا rivayeti de vardır ki mânaları birdir. Fakat ekseriyetin rivayetinde *يُطَوَّلُ* olarak vârit olmuştur. *يُطَوَّلُ* مَا لَا diye rivayet eden de vardır.

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ فِي الْأُولَيْنِ بِأَمِّ الْكِتَابِ وَسُورَتَيْنِ وَفِي الرَّكْعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ بِأَمِّ الْكِتَابِ وَيُسْمِعُنَا الْآيَةَ وَيُطَوِّلُ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى مَا لَا يُطَوِّلُ فِي الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ وَهَكَذَا فِي الْعَصْرِ وَهَكَذَا فِي الصُّبْحِ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (Hâris b. Rib'î) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) öğle namazının ilk rek'atında ümmü'l-kitâb (yani Fâtiha) ile birer sûre, son iki rek'atında da (yalnız) ümmü'l-kitâb okurdu. (Ahyânen) bize (sırran okuduğu) âyeti (de) duyururdu. İlk rek'atta

ikinci rek'attan ziyade (kıraati) uzatırdı. İkinci namazında da sabah namazında da böyle (yapardı).³⁵² {B776 Buhârî, Ezân, 107.}

352 Bu hadîs-i şerif 424. hadisın diğer tarikten rivayet olunmuşudur. İki rivayetin elfâzı arasında tehâlûf varsa da mânen müttehiddirler. Oraya müracaat edilmelidir.

435

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِذَا أَمَّنَ الْإِمَامُ فَأَمِّنُوا فَإِنَّهُ مَنْ وَافَقَ تَأْمِينَهُ تَأْمِينَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: İmam (Fâtiha'dan sonra) “âmin” dedi mi (arkasından) siz de “âmin” deyiniz. Zira her kimin “âmin” demesi meleklerin “âmin” demesine uyarsa, geçmiş günahları mağfur olur.³⁵³ (Râvi İbn Şihâb ez-Zührî, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de “âmin” derdi diyor).³⁵⁴ {B780 Buhârî, Ezân, 111.}

353 Müslim ile Buhârî'nin başka yerdeki diğer rivayetlerinde فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تُؤْمِنُ {B6402 Buhârî, Daavât, 63.} *Sahîh-i İbn Hibbân*'da da فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَقُولُ آمِينَ {İbn Balabân, *el-lhsân*, V, 106, no: 1804.} ziyadesi vardır ki her ikisi de “zira melâike âmin derler” mânasındadır. Bu ziyade kelâmın mâba'dine illet olmuş olur. Âmin “böyle olsun” yahut “kabul et” yahut “ümidimizi boşa çıkarma” mânasına bir lafz-ı İbrânî ya Süryânî'dir ki herhangi duadan sonra o duanın mazmûnunu icmâlen ve tekiden tekrar talep etmeyi ifade eder. Bu, dua edene göredir. Duayı dinleyen kimsenin “âmin” demesi ise talebe iştirak mânasındadır. Ebû Dâvûd'un İbn Züheyr en-Nümeyrî radiyallahu anhtan rivayetine göre bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duasında ilhâh eden bir adamın başında durup, وَجَبَ إِنْ خَتَمَ “*Hatmeder yani mührü basarsa vâcip oldu gitti*” buyurmuşlar. “Ne ile hatmederse?” diye sorulunca, فَإِنَّهُ إِنْ خَتَمَ بِآمِينَ فَقَدْ وَجَبَ. “*Âmin ile, zira âmin ile hatmedecek olursa talebi vâcibü'l-husûl olmuş olur*” buyurmuşlardır. {D938 Ebû Dâvûd, Salât, 167, 168.} “Âmin” lafz-ı mübâreki Kur'an'dan değildir. Ebû Dâvûd'un bu rivayetinden anlaşılıyor ki, namazın içinde ve hâricinde âmin denilebileceği gibi bunu söylemekteki mesnûniyet yalnız Fâtiha'daki duaya da maksûr değildir.

Cumhura göre imam “âmin” der demez cemaat de “âmin” demek lâzım gelir. Buhârî'nin buraya geçmeyen Ebû Hüreyre hadisinde, إِذَا قَالَ الْإِمَامُ غَيْرَ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

... فَقُولُوا آمِينَ فَإِنَّهُ... {B782 Buhârî, Ezân, 113.} hadisi de bunun mesnûn olduğunu sarâhaten gösterir. Şâfiyye'den bazılarına göre imam te'mîn etmezse me'mûm da etmemek iktiza eder. Lâkin mezhebin kavl-i râcihine göre imam ister amden ister sehven terketsin, herhalde me'mûma te'mîn etmek düşer.

İmamın te'mînine gelince: Mâlik'ten bir rivayete göre mutlaka, diğer rivayete göre salât-ı cehriyyede “âmin” demez. Hasan b. Ziyâd'ın da Ebû Hanîfe'den böyle bir rivayeti olduğunu Aynî yazıyor. Bunlar bu hadisteki **إِذَا أَمَّنَ** kelâmını imam, âmin dediği vakitte mânasına almayıp arkasındaki cemaatin âmin demesine tesebbüb ederse mânasına alırlar. Hatta Mâlikiyye'den bazıları Ebû Hüreyre'nin *Buhârî*'deki, **إِذَا قَالَ الْإِمَامُ** {B782 Buhârî, Ezân, 113.} hadîs-i merfûu ile de ihticâc ile Resul aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir taksim yapıp duayı imama, âmin demeyi de me'mûma tahsis eylemiştir. Kısmet ise şirkete münâfîdir. Binaenaleyh imam âmin demez diye bir de kıyas yürütmüştür. İmâmiyye taifesi ifratı iltizam ile te'mîn hakkındaki rivâyâtı hiç nazariitibara almaksızın “âmin” lafzı Kur'an'dan olmadığı için imamın da, me'mûmun da te'mînini müfsid-i salât addetmişlerdir. Zâhiriyye'den İbn Hazm'a göre te'mîn, imam için sünnet, me'mûm için farzdır. *Sahih-i Buhârî*'nin ta'lîkan rivayet ettiğine göre, Ebû Hüreyre radiyallahu anh müezzinliğini ifa ettiği imama –ki Alâ b. Hadramî radiyallahu anh ile Medine Valisi Mervân b. Hakem idiler– **لَا تَفْتَنِي بِآمِينَ** “Âmin'i bana kaçirtma!” diye nidâ edermiş. Yani ikâme-i salât ve ta'dîl-i sufûf ile meşgul iken acele namaza başlayıp yahut acele okuyup ben namaza durmadan âmin diyecek yere kadar okuma demektir. Bir rivayette **لَا تَسْبِقْنِي بِآمِينَ** “Benden evvel âmin deme!” demiştir. Bilâl radiyallahu anhnın da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize böyle bir niyazda bulunduğu rivayeti vardır. Yine *Buhârî*'nin Nâfi'den ta'lîkan rivayetine nazaran müşârün ileyh İbn Ömer radiyallahu anhümâdan bahsederken, **كَانَ لَا يَدْعُهُ وَيَحْضُهُمْ وَسَمِعْتُ مِنْهُ فِي ذَلِكَ خَيْرًا**, anhümâ âmin demeyi hiç terketmezdi. Herkesi de âmin deyiniz diye teşvik ve tergîb ederdi. Âmin demek hakkında ben ondan hayırlı haber işitmişimdir” demiştir. “Hayırlı haber” diye tercüme edişim **خَيْرًا** a (bedel) **خَيْرًا** rivayeti de olduğu içindir.

Te'minde cehretmek bahsine gelince: İmam Şâfiî, kavl-i kadîminde metindeki bu hadise temessük ederek salât-ı cehriyyede imam ile me'mûma göre cehren te'mînin sünniyyetine kâil olmuştur. Ahmed b. Hanbel ile Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre de böyledir. Ulemâdan bir cemaat ise ihfâsına taraftardır ki bu, Ebû Hanîfe ile fukahâ-i Kûfe'nin, kavl-i cedîdinde Şâfiî'nin, bir rivayete göre Mâlik'in kavilleridir. Hanefiyye'nin delilleri **ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً** “*Rabbimize izhâr-ı zül edip gizlice dua ediniz*”^a âyet-i kerîmesidir. Bunlar diyorlar ki “âmin” bir duadır. Duanın yolu da bu âyet-i kerîmenin hükmünce hafî olmaktır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk saflara duyuracak kadar te'minde ceahr buyurması tâlim içindir. Bâhusus İbrâhim en-Nehaî'den mervî olduğuna göre

taavvüz, besmele, Sübhâneke, âmin ve رَبَّنَا لَكَ الْحَمْد i imam ihfâ eder demiştir. Maahâzâ gerek imamın gerek me'mûmun cehretmesini teyit eden biraz evvelki rivâyâtta başkaca Buhârî, rivâyet-i âtiyeyi de ta'lîkan kitabına dercetmiştir: Atâ b. Ebû Rebâh demiştir ki âmin bir duadır. İbnü'z-Zübeyr ile ardında namaz kılanlar öyle âmin derlerdi ki mescid-i şerif seslerinden çınlardı. Şârih Aynî'nin beyanına göre yine Atâ şöyle demiş: Ben öyle zamanları bilirim ki ashâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan 200 zat bu mescid-i şerifte ne zaman imam لَا الضَّالِّينَ dese ortalığı çın çın çınlatırlardı.

"Âmin" demekte me'mûmun melâikeye muvafakati kavlen ve zamanen muvafakattir. Nitekim bunlardan sonraki hadisin lafzından da bu sarâhaten münfahim oluyor. Bazıları melâikenin âmin demesi gibi ucubdan, riyâ ve süm'adan ârî ve hâlisane li-vechillâh olması mânasınadır demişlerdir. Bunların tevcihine göre mağfireti muktazî olan şey kemâl-i ihlâs ve huşû ile me'mûmun vazîfe-i te'mîni yani âmin vazifesini gözetleyip lâzımı veçhile ve tam mahallinde îkâ' etmesi olmuş oluyor ki melâikenin te'mîn hususundaki şanı da budur. İmamın te'mînine âmin diyecek melâike-i kirâmın hangileri olduğunda da akvâl-i adîde vardır. Bir kavle göre a'mâlimizi kayıt ve kitâbete memur olup ba'delmevt dahi kabirlerimizin başından ayrılmayan hafazadır. Bir kavle göre 332. hadiste bahisleri geçen "*melâike-i müteâkibûn*"dur. Diğer kavle göre bu melâike ikisinden de eamdır ki ibtidâ hâzır olanlar, onlardan sonra derece derece tâ mele-i a'lâya varıncaya kadar diğerleri âmin der. Bunlara göre الملائكة deki harf-i ta'rif istiğrak içindir. Beyhakî ile Dârimî'nin rivayetlerindeki وَأَوَّاقَ ذَلِكَ قَوْلَ أَهْلِ السَّمَاءِ آمِينَ "*Bu da ehl-i semânın âmin demesine muvâfık düşerse...*" {BS2489 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 73.} sarâhati de bu üçüncü kavle taraftar olanlara hak verdirir gibidir. Lafz-ı hadisin zâhirinden Fâtihadan sonra yalnız "âmin" ile iktifa mesnûn olduğu anlaşılıyor. Maahâzâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin لَا الضَّالِّينَ den sonra رَبِّ اغْفِرْ لِي آمِينَ {MK18628 Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 42.} buyurdıkları da sened-i zaîf ile mervîdir. İmam Şâfiî *Kitâbü'l-Ümm*'ünde رَبِّ الْعَالَمِينَ dese iyi olur" demiştir.

Bazı rivâyâtta hadisteki مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ den sonra bir de, وَمَا تَأَخَّرَ ziyadesi vardır ki geçmiş ve gelecek günahları mağfûr olur demektir. Bu ziyade sabit olsun, olmasın metn-i hadisteki lafz-ı âm, cemî'-i zünûbun mağfiret buyurulmasına delâlet ederse de cumhura göre -hadisten hariç edille-i mahsûsadan dolayı- bu lafz-ı âmmi sagâire hamletmek, hele hükûk-ı ibâdi istisna eylemek iktiza eder. Eğerçi vüs'at-ı rahmet-i ilâhiyyeye nihayet yoktur. Lâkin diğer rivâyât sebebiyle hadisi tahsis ve takyîd etmek ihtiyata evfak olur.

354 Kavs içindeki ziyade Buhârî'nin rivayetinde mevcut olup müellif -hadîs-i mürsel suretinde olduğu için- *Tecrîd*'e idhal etmemiştir. Üst tarafı gibi bu da İbn Şihâb'dan Mâlik tarikiyle mervî olduğu için İbn Şihâb'a kadar muttasıldır. *Sünen-i Nesâî*'de Zührî tarikiyle Ebû Hüreyre'den mervî hadîs-i mevsûl de bu mânayı müeyyiddir (hadîs-i âtiye de müracaat).

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ آمِينَ وَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ فِي السَّمَاءِ آمِينَ فَوَافَقَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki, sizlerden biri (Fâtiha'dan sonra) “âmin” dese³⁵⁵, melâike de semâda “âmin” deseler de her ikisi yekdiğere muvâfık düşerse o kimsenin geçmiş günahları mağfur olur.³⁵⁶ {B781 Buhârî, Ezân, 112.}

355 *Buhârî*'deki lafız böyle mutlak olarak vârit olmuştur. Bu ıtlaka göre namazın ister dahilinde ister haricinde, namazda da ister imam ister me'mûm olsun, biri Fâtiha okur da “âmin” derse, bu fazilete mazhar olur. Lâkin *Müslim*'in rivayetinde, إِذَا قَالَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ آمِينَ {M917 Müslim, Salât, 74.} suretinde mukayyet olarak vârit olduğuna bakıp bazıları *Buhârî*'deki mutlakı *Müslim*'deki mukayyede hamlederek yalnız namazdaki te'mîni bu kelimeye dahil addetmişlerse de *Müsned-i Ahmed*'de yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî hadiste, إِذَا أَمَّنَ الْقَارِئُ فَأَمَّنُوا “Kâri yani Fâtiha okuyan kimse âmin dedi mi siz de âmin deyiniz” {HM9923 İbn Hanbel, II, 460.} denildiğine bakılırsa mutlakı ıtlak üzere icra etmek evlâ olduğu anlaşılır. Herhalde “kâri” lafzının namazda Fâtiha okuyan imam mânasına gelmesi baîddir.

356 Bazı rivâyâtında وَمَا تَأَخَّرَ ziyadesi de varsa da bu rivayet şâzdır. Diğer râvileri yalnız geçmiş günahlardan bahsetmişler. Gelecek günahların da mağfur olması rivayeti zayıftır.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ ﷺ أَنَّهُ انْتَهَى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ رَاكِعٌ فَرَكَعَ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ إِلَى الصَّفِّ³⁵⁷ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدْ.³⁵⁸

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki Ebû Bekre (Nüfey' b. Hâris b. Kelede) radiyallahu anh (bir defa koşa koşa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem(in mescid-i şerifin)e vardı. (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) rükûda idi.³⁵⁹ O da safa (kadar) vâsıl ol(up içine gir)meden (hemen olduğu yerde) rükûa varıverdi. (Sonra) bu keyfiyeti Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve

sellemeye haber verdi.³⁶⁰ O da “Allah hırsını arttırsın.”³⁶¹ Lâkin bir daha (bunu) yapma!”³⁶² buyurdu. {B783 Buhârî, Ezân, 114.}

357 Bir nüshaya göre harf-i cersiz olarak الصَّفَّ أَنْ يَصِلَ.

358 Bir kavl-i zaîfe göre لَا تُعَدُّ. Lâkin cemî‘-i rivâyâtta metinde olduğu gibi لَا تُعَدُّ dur ki bahse taalluk eden ahkâm da rivayetin bu suretine teferru‘ eder.

359 Bu hadîs-i şerif, *Nesâî* ve *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da dahi vardır. Tahâvî’nin rivayetinde Ebû Bekre radiyallahu anhin kendi kelâmı olmak üzere, الصَّفَّ دُونَ الْوُجُوهِ فَقَعْتُ دُونَ الصَّفِّ “Soluk soluğa geldim ve saffın gerisinde rükûa vardım” {Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 395, no: 2306.} ziyâdesi vardır.

360 *Ebû Dâvûd*’un rivayetine nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri namazdan çıktıktan sonra, أَيْكُمُ الَّذِي رَكَعَ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ؟ “*Safın gerisinde rükûa varıp da sonra safa girmek için yürüyen hanginizdir*” suali üzerine Ebû Bekre “benim” diye ortaya çıkmış. Ondan sonra da kendisine ... زَادَكَ denilmiştir. {D684 Ebû Dâvûd, Salât, 100.} Taberânî’nin de rivayeti buna yakındır.

361 Buradaki hırs, şüphesiz mezmûm olan hırs değildir. “Allah senin hayra olan hırsını, idrâk-i cemâate olan hırsını arttırsın” demektir.

362 Bir daha yapılmasından nehiy buyurulan şey hakkındaki akvâl muhtelifdir. İmam Şâfiî’nin tefsirine göre “Safın gerisinde bir daha yalnızca rükûa varmal” demektir. Bazıları namaza koşa koşa, nefes nefese gelecek veçhile girme; diğer bazıları da cemaate yetişmek için bir daha bu kadar geç davranma mânasını vermişlerdir. Tahâvî’ye göre ise nehyin mânasında iki ihtimal vardır:

1. Saf içinde durmaksızın saf haricinde bir daha rükû etmesin. Nitekim Ebû Hüreyre’den mervî hadîs-i merfûda, إِذَا أَتَى أَحَدُكُمُ الصَّلَاةُ فَلَا يَرَكَعَ دُونَ الصَّفِّ حَتَّى يَأْخُذَ مَكَانَهُ مِنْ الصَّفِّ “*Biriniz namaza vardığınızda saf içindeki yerini bulmadan safın gerisinde rükûa varmasın*” {Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 396, no: 2309.} buyurulmuştur.

2. Bir daha nefes nefese gelecek veçhile safa doğru koşmayasın. Nitekim Ebû Hüreyre’nin diğer hadîs-i merfûunda, إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ. وَأَتُوهَا وَأَنْتُمْ تَمْشُونَ. فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا. وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتُوا “*Namaz ikâme edildiğinde namaz kılınan yere koşa koşa gelmeyiniz de üzerinizde sekînet ve vakar olarak âheste âheste yürüyerek geliniz. Yetiştirebildiğiniz kadarını imam ile birlikte kılınız. Kaçırdığınızı da kendi kendinize itmâm ediniz*” {B908 Buhârî, Cum’a, 18.} buyurulmuştur ki 374. Ebû Katâde radiyallahu anh hadisi de bu meâldedir. Bazıları da biraz evvel zikrettiğimiz rivayetteki, أَيْكُمُ الَّذِي رَكَعَ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ؟ suâl-i nebevîsi karînesiyle nehiy buyurulan şeyin saf haricinde rükûa vardıktan sonra rükû halinde –amel-i kalîl sayılıp namazı ifsat etmeyen– bir iki hatve ile safa girmek keyfiyeti olduğuna kâil olmuşlardır.

وَلَا تَعُدُّ nehy-i nebevîsi bu sayılan şeylerin hangisine taalluk ederse etsin, Ebû Bekre radiyallahu anha iâde-i salât emri vâki olmamıştır. Cumhura göre bu fiiller müfsid-i salât olmayıp içtinap edilecek mekrûhattandır. Bâhusus İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Ebû Ümâme radiyallahu anhüm ile Urve b. Zübeyr, Saîd b. Cübeyr, Ebû Seleme, Atâ, Mücâhid, Hasan-ı Basrî gibi sahâbe ve tâbiînin bunu yapmakta beis görmedikleri hakkında rivayetler vardır. İmam Mâlik'in de mezhebine göre safa yakın olmak şartıyla bunu yapmakta beis yoktur.

Me'mûm-ı fezzin yani saf gerisinde tek başına iktidâ ile namaz kılan kimsenin salâtı bahsine gelince: Ebû Bekre radiyallahu anhin saf gerisinde fez olarak dâhil-i salât olması, namazını ifsat etmediğine kıyasen bu namaz sahihtir. Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Hasan-ı Basrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Mâlik, Ebû Yûsuf, Muhammed ve cumhûr-ı fukahâ bu sıhhati kabul ederlerse de musallîyi خَلْفَ الصَّفِّ لِفَرْدٍ لَا صَلَاةَ لِفَرْدٍ “Saf ardındaki münferit kimse için namaz yoktur” {HM16406 İbn Hanbel, IV, 23.} nehy-i nebevîsine binaen âsim addederler. Vâbisa b. Ma'bed el-Eşcaî radiyallahu anhin rivayet ettiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün namazdan selâm verdikten sonra birinin saf haricinde tek başına namaz kıldığını görüp başında durmuş ve adamcağız namazını bitirdikten sonra iâde-i salâtı ferman ve ... لَا صَلَاةَ لِفَرْدٍ... buyurmuşlardır. {HM16406 İbn Hanbel, IV, 23.} Kerahete kâil olan cumhura karşı Vâbisa hadisinden dolayı tahrîmine kâil olanlar da vardır ki ezcümle Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Şâfiyye'den İbn Huzeyme bu cümledendirler. Cumhur bunlara karşı “ لَا صَلَاةَ ” den maksat salât-ı kâmilemdir. Zira imam ardında namaz kılınırken safların sık olması ve saf aralıklarının doldurulması sünnettir” derler. Nitekim Beyhakî'nin Mugîre tarikinden merfûan rivayetinde saf ardında münferit kalan me'mûm hakkında, صَلَاتُهُ تَامَّةٌ {BS5316 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 155.} buyurulduğu da menkuldür. Bu takrirden münfehim oluyor ki hadiste كَلَّمَكَ اللَّهُ حَرْصًا kelâm-ı tasvibkârânesi ile mâba'dindeki وَلَا تَعُدُّ nehy-i âlîsi beyninde münâfât yoktur. Çünkü her biri başka cihete mahmûldür.

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِالْبَصْرَةِ فَقَالَ ذَكَرْنَا هَذَا الرَّجُلَ صَلَاةً كُنَّا نُصَلِّيْهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَ أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَفَعَ وَكُلَّمَا وَضَعَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) mervîdir ki:³⁶³ (Vak'a-i Cemel'den sonra bir defa) İmrân b. Husayn (el-Huzâî) radiyallahu anh, Basra'da Ali (b. Ebû Tâlib) radiyallahu anhin ardında namaz kılmış. (Namazdan sonra râvi Mutarrif b. Abdullah'a), “Vallahi bu zat Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi sellem ile birlikte kıldığımız (o güzelim) namazlar)ı bize hatırlattı” deyip³⁶⁴ (namazı tarif ederken) Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem her kalkıp her eğildikçe “Allahüekber” dediğini zikretmiştir.³⁶⁵ {B784 Buhârî, Ezân, 115.}

363 Buhârî bu hadisi diğer tarikten biraz daha tafsilli olarak da rivayet ediyor. O rivayette Abdullah b. Mutarrif, İmrân b. Husayn radiyallahu anh ile birlikte Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin arkasında namaz kıldığını; emîrül-mü'minîn hazretlerinin secdeye varırken, secdeden kalkarken, ikinci rek'attan kıyam ederken hep “Allahüekber” dediğini haber verdikten sonra namazdan çıktıklarında İmrân b. Husayn radiyallahu anh elinden tutup kendisine, *لَقَدْ صَلَّى بِنَا صَلَاةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* “Bu zat, Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem efendimizin namaz kıldırışını bana hatırlattı” yahut *لَقَدْ صَلَّى بِنَا صَلَاةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* “Vallahi bize Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem kıldırıldığı namazı kıldırdı” dediğini rivayet etmiştir. Diğer bir rivayette de, *مَا صَلَّيْتُ مُنْذُ حِينَ أَوْ مُنْذُ كَذَا وَكَذَا أَشْبَهَ*, “Çoktan beri yahut falan vakitten beri bunun kadar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazına benzer bir namaz kılmış değilim” demiştir. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel* ile Tahâvî'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayetlerine nazaran müşârün ileyh Ebû Mûsâ, *اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* “Ali radiyallahu anh bize Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıldığımız namazları hatırlattı ki kimimiz onları unutmuş, kimimiz de amden terketmiştir” diyor. Buhârî'nin sonraki rivayetinde rükûdan bahis yoktur. Metindeki rivayette ise her kalkıp her inişte “Allahüekber” denildiğini daha umumi bir surette rivayet ediyor. *Tecrîd* sahibinin metindeki rivayeti ihtisar etmesi de bundan dolayı olsa gerektir.

364 Bunca sahâbe-i kirâm henüz hayatta iken intikal tekbîrâtı unutulacak derecede metrûk muydu ki, İmrân ile Ebû Mûsâ radiyallahu anhümâ emîrül-mü'minîn Ali radiyallahu anhin namaz kıldırması ile bunu derhâtır ediyorlar? Bu سوال Ahmed b. Hanbel rivayetinde cevabı verilmiştir. Yine Mutarrif şöyle diyor: İmrân b. Husayn'a, “Yâ Ebû Nüceyd! En evvel tekbiri terkeden kimdir” diye sorduk. “Yaşlandıktan ve sesi kısıldıktan sonra Osman b. Affân” dedi. Demek ki emîrül-mü'minîn Osman radiyallahu anh li-ma'zeretin cehren tekbir almayı terk buyurmuş. Lâkin sonraları bu, Emeviyye beyninde sünnet gibi telakki edilmiştir. Taberânî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre tekbiri ilk terkeden Muâviye'dir. Ebû Ubeyd rivayetinde ise ilk terkeden Ziyâd'dır. Herhalde Ziyâd Muâviye, Muâviye de Osman terketmiştir diye terketmişler gibi görünüyor ki bazı ulemâ onların terkinin –Osman radiyallahu anhin terki gibi– terk-i cehre hamletmişlerdir, maahâzâ selefte Ömer b. Abdülazîz, Muhammed b. Sîrîn, Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah, Saîd b. Cübeyr, Katâde gibi birtakım zevatın da bu terki ihtiyar ettikleri söyleniyor. Ömer radiyallahu anhin da bir defa tekbir almadığı rivayeti varsa da bu terki, beyân-ı cevâz için ihtiyar ettiği anlaşılıyor. Herhalde o devirlerde eimmenin intikâlât tekbirlerini terkedişlerine halkın ne kadar alışık oldukları Buhârî'nin İkrime'den mervî şu hadîs-i mevsûlünden anlaşılır: İkrime diyor ki,

Mekke’de bir ihtiyar adamın ardında namaz kıldım. Yirmi iki kere tekbir aldı. İbn Abbas radiyallahu anhumâya, “Bu herif ahmaktır” dedim. O ise “Anan ağlasın. Bu, Ebû’l-Kâsım Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in sünnetidir” dedi. {B788 Buhârî, Ezân, 117.} Filhakika dört rek’atlı bir namazda ihram tekbiriyle beraber tekbîrâtın adedi yirmi ikidir. Tahâvî’nin rivayetine nazaran bu ihtiyar imam Ebû Hüreyre radiyallahu anh imiş.

365 Her kalkıp her eğilişten yalnız rükûdan kalkış müstesnadır ki orası bilicmâ tahmîd yeridir. Binaenaleyh metindeki كَلَّمَا lafz-ı âmmı muhassas olmuş olur. Buhârî’nin Ebû Seleme’den mevsûlen rivayetine nazaran Ebû Hüreyre radiyallahu anh da kendilerine namaz kıldırır mış da her eğilip kalkıkça tekbir alırmış. Namazdan selâm verdikten sonra da, “Şüphesiz ki içinizde namazı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in namazına en çok benzeyen benim” dermiş. Namazdan sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anhın bunu söylemesi tefâhur için değil, evvelki hâşiyede zikredilen İkrime rivayetinden de anlaşılmış olduğu üzere, mensî derecesini bulmuş olan intikâlât tekbirlerini almakla sünnet-i seniyyeye riayet etmiş olduğunu beyan içindi.

Her hafz ve refi’deki intikal esnasında tekbir almak meşrûdur. Buna Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî, Sevrî, Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile bu eimmenin ashâbı hep kâil oldukları gibi İbn Mes’ûd ile Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Kays b. Ubâde radiyallahu anhum gibi birçok sahâbeden de meşrûiyeti menkuldür. Hâsılı bu, cumhur kavlidir ve elyevm amel bunun üzerinedir. (455. Ebû Saîd el-Hudrî hadisine de müracaat).

İntikâlât tekbirlerinin vâcip yahut sünnet olduğunda ihtilâf edilmiştir. Ebû Bekir es-Siddîk ile Ömer el-Fârûk, Câbir, Kays b. Ubâde radiyallahu anhum ile Şa’bî, Evzâî, Saîd b. Abdülazîz, Mâlik, Şâfiî, Ebû Hanîfe hep ihram tekbirinden sonraki intikâlât tekbirlerinin sünnet olduğuna kâildirler. Bu kavil Osman Zünnûreyn, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhum ile Mekhûl, İbrâhim en-Nehaî ve Ebû Sevr’den de menkuldür. Ancak Mâlikiyye’den bazılarına göre tekbir namazda maksûd bi’z-zât olan ezkârdan olduğu için üç tekbiri terkedene secde-i sehiv lâzım gelir. Zâhiriyye ile Ahmed b. Hanbel ise tekbîrâtın kâffesi vâciptir derler. Ahmed b. Hanbel’e göre cemî’-i tekbîrât vâcip olmakla beraber rükû yahut sücûd edinceye kadar tekbiri amden yahut sehven terkedecek olursa mahalli fevtedildiğine binaen artık tekbirleri iade etmez. Secde-i sehiv de lâzım gelmez. Zâhiriyye’den İbn Hazm *Muhallâ*’sında şöyle diyor: “Rükû için tekbir farzdır. Rükûda سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ demek farzdır. Rükûdan sonra kâdir olana göre kâimen itidal kesbedinceye kadar kıyam farzdır. Bu kıyam esnasında سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ demek farzdır. Eğer me’mûm ise ondan sonra رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ demek farzdır. رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ demek imam yahut münferid hakkında farz değildir. Lâkin söylerse fena olmaz, sünnettir. Namazın her secdesi için tekbir almak farzdır. Her secdede رَبِّيَ الْأَعْلَى demek farzdır. Cebhesini, ellerini, burnunu, dizlerini, ayaklarının uçlarını mubah olmak şartıyla üzerinde durduğu yerin üstüne koymak hep farzdır. İki secde arasında oturmak farzdır. Celsede

tuma'nînet farzdır. Celseye kalkarken tekbir farzdır. Bu saydıklarımın hiçbirini amden terkedenin namazı tamam değildir. Şayet nâsiyen terkederse terkettiğinden itibaren olan erkânı ilgâ ile yeni baştan icra eder. Sonra sehiv için secde eder. Eğer bunları cehlinden yahut bir ömr-i mâniden dolayı terkedecek olursa sâkıt olurlar ve namaz tamamdır. Bu, ifrattır. Bazılarına göre ise intikâlât tekbirleri ne sünnet ne farzdır. Saîd b. Cübeyr, "Tekbir, namazı tezyin için insanın yaptığı şeydir" diyor. Bu da tefrittir. En doğrusu iftitah tekbi-rinden mâ-adasını sünnet itikad etmektir.

Namazda intikâlât tekbirlerinin hikmet-i meşrûiyyeti *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle izah ediliyor: Mükellef namazın evvelinde tekbire mukârin olan niyet ile memurdur. Bakılsa bu niyeti namazın âhirine kadar istishâb etmek yani namaz hitama erinceye kadar her cüzünde niyet devam etmek iktiza eder. İşte bundan dolayı mükellef esnâ-yı salâtta –niyetin şîârı yani parolası, alâmeti olan– tekbirlerle tecdîd-i ahdetmeye memur edilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قَامَ لِلصَّلَاةِ يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْكَعُ ثُمَّ يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ حِينَ يَرْفَعُ صُلْبَهُ مِنَ الرُّكُوعِ ³⁶⁶ ثُمَّ يَقُولُ وَهُوَ قَائِمٌ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَهْوِي ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَسْجُدُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي الصَّلَاةِ كُلِّهَا حَتَّى يَقْضِيَهَا وَيُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ مِنَ التَّيْسِتَيْنِ بَعْدَ الْجُلُوسِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza kalktığında ayakta iken (ihram) tekbir(ini) alırdı. Sonra rükûa varırken tekbir alırdı. ³⁶⁷ Sonra rükûdan belini doğrulttuğunda سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ sonra ayakta iken الْحَمْدُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ derdi. ³⁶⁸ «Sonra (secdeye) inerken tekbir alır; sonra secdeden başını kaldırırken tekbir alır; sonra (ikinci) secdeye varırken tekbir alır; sonra (bir daha) başını kaldırırken tekbir alır; sonra tamam edinceye kadar bütün namazda böyle yapardı. İkinci rek'atı bitirip oturduktan sonra ayağa kalkarken de tekbir alırdı.» ³⁶⁹ {B789 Buhârî, Ezân, 117.}

.....

366 Bir rivayette مِنَ الرُّكُوعِ

367 Bu tekbiri rükûa intikale başlarken başlayıp rükûa varıncaya kadar uzatmak sünnettir. Kıyamdan ve celseden sücûda, sücûddan celseye ve kıyama, ka'deden kıyama intikal ederken de böyledir. Secdeye varırken Şâfiyye'ye göre sünnet olan dizlerini ellerinden evvel

yere dayamaktır. Mâlikiyye'ye göre ise emir, ber-akstir. Her iki tarafın da fiil ve kavl-i resûl aleyhi's-salatü ve's-selâmdan delilleri vardır.

368 Buhârî'nin hem vav ile وَلَكَ hem vavsız olarak yalnız لَكَ olmak üzere burada iki rivayeti vardır. Yine sahih olan bazı rivâyâtta da رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ diye vârit olmuştur. Herhangisi olsa sünnettir. Asmaî buradaki vav için iki vecih beyan ediyor. Biri zâit olmasıdır. Bunun kelâm-ı Arap'ta nazîri vardır. هَذَا بِغَيْبِ هَذَا “Şunu bana sat!” diyene karşı bâyi بِدِرْهَمٍ “Peki, 1 dirhem verirsen senindir” der. İşte buradaki vavın başka lisana tercüme ederken mukabilini aramaya lüzum yoktur, zâittir. Diğer vecih âtifa olmasıdır. رَبَّنَا حَمْدُنَاكَ وَلَكَ الْحَمْدُ. “Rabbimiz! Sana hamdettik. Hamd ise sana mahsustur” yahut الْحَمْدُ وَلَكَ الْحَمْدُ “Ettiğimiz hamdi kabul buyur. Zaten hamd de sana mahsustur” takdirinde olmuş olur. Vavın hâliye olmak ihtimali de vardır. Binaenaleyh vavın ispatı takdirinde cümle hem duayı hem haberi mutazammın olur. Bundan dolayı da bazı ulemâ vavın ispatını ıskata müreccah görüyorlar.

Bu hadîs-i şerif, imam tesmî' ve tahmîdi cemedere diyenlere hüccettir. Cumhurun ve bâhusus Şâfiî'nin kavli budur. Ebû Yûsuf ile Muhammed'e göre imam الحمد ربنا لك i içinden söyler. Süfyân es-Sevrî ile Evzâî'nin ve bir rivayete nazaran, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri budur. Ebû Hanîfe'ye, Mâlik'e diğer rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre ise imam bunu demez. Ebû Hüreyre'den de, İbn Mes'ûd'dan da, Şa'bî'den de böyle bir kavil nakledilmiştir. Bu takımın hüccetleri Enes ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümânın Buhârî ile Müslim'de mükerreren mervî, الْحَمْدُ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ {B796 Buhârî, Ezân, 125.} hadîs-i merfûudur. Ebû Hüreyre radiyallahu anının demek ki her iki taifeye hüccet olacak rivayeti varmış. İmamın yalnız tesmî' ile meşgul olmak lâzım geldiğini iddia edenler, buradaki Ebû Hüreyre hadisini Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem münferiden kıldıkları nevâfile ait telakki ederek iki rivâyet-i sahîha beynini cemediyorlar (444. hadise de müracaat).

369 « » içindeki ibarenin Arapça'sı Tecrîd'de yoktur. Buhârî'de olduğu için metne de, tercümeyle de ilâve ettim.

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى إِلَى جَنْبِهِ ابْنُهُ مُضْعَبٌ قَالَ فَطَبَّقْتُ بَيْنَ كَفَّيْ ثُمَّ وَضَعْتُهُمَا بَيْنَ فَخْذَيَّ فَتَهَانِي أَبِي وَقَالَ كُنَّا نَفْعَلُهُ فَتُهِنَا عَنْهُ وَأَمَرْنَا أَنْ نَضَعَ أَيْدِينَا عَلَى الرُّكْبِ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan mervîdir ki (bir defa) oğlu (Ebû Zürâre) Mus'ab (b. Sa'd), yanında namaz kılmış.³⁷⁰ (Mus'ab) der ki: (Rükû esnasında) iki avucumu tatbîk ettikten sonra (ellerimi) iki uyluğun arasına koydum.³⁷¹ Babam beni (bundan) nehyedip, “Biz bunu (vâkıa)

evvelleri yapardık. (Lâkin sonra bundan) nehyolunduk ve ellerimizi dizlerimizin üzerine koymakla emrolunduk” dedi.³⁷² {B790 Buhârî, Ezân, 118.}

370 *Buhârî*’deki rivayetin siyakı, tarz-ı âtidedir: Mus‘ab b. Sa‘d demiştir ki: (Bir defa) babamın yanında namaz kıldım. (Rükû esnasında) iki avucumu.. İlâ âhîrih. Tercüme esnasında bizzarure müellifin *Tecrîd*’deki ibaresine bağlanmak iktiza etti. Dârimî’nin rivayetinde de Mus‘ab’ın şu ziyadesi vardır: “Abdullah b. Mes‘ûd’un oğulları rükûa vardıkları zaman ellerini uyluklarının arasına sokarlardı. Babamın yanında ben de böyle yapınca babam elime vurdu.” Demek oluyor ki Mus‘ab b. Sa‘d tatbîki, Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhın evlâdından görmüş, onlar da babalarından öğrenmişler.

371 “*Tatbîk*” tarife göre esnâ-yı rükûda iki avucunu birbirine yapıştırıp mecmu’larını iki dizin arasına getirmektir. Şârih Aynî, “esnâ-yı rükû ve teşehhüdde” diyorsa da nakledilen âsârda bahis hep rükûdandır. Teşehhüd kaydını neye istinaden ilâve ettiğine muttali olmadım. Tatbîkin mukabili “*tefrîc*”dir ki dizlerini avuçları içine alıp parmaklarını dağınık olarak kibleye karşı bacakları üzerine sarkıtmaktır. Elyevm bütün mezâhib erbabınca ma‘mûlün bih olan vaz‘-ı mesnûn işte budur.

372 Nehyeden, şüphesiz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem olmuştur. Bu gibi makamlarda sahâbînin, “Nehyolunduk, bize emrolundu” demesi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti, nehyetti” kabilinden hadîs-i merfû‘ kuvvetinde olduğuna ekser-i ulemâ kâildirler. Bu hadîs-i şerif, tatbîkin bidâyet-i emirde meşrû iken bilâhare nesih buyurulmuş olduğuna delildir. Nitekim Tirmizî, “Tatbîk, ehl-i ilim bey-ninde mensuh sayılır. Bu babda aralarında hilâf yoktur. Yalnız İbn Mes‘ûd ile ashabından bazıları tarafından bunun yapıldığı mervîdir” diyor. Müslim’de sened-i muttasıl ile İbrâhim en-Nehaî’den mervîdir ki Alkame b. Kays ile Esved b. Yezîd bir defa Abdullah b. Mes‘ûd’un yanına gitmişler. Namaz kılarken rükûda ellerini dizlerinin üstüne koyunca müşârün ileyh ellerine vurmuş. Sonra iki avucunu birbirine yapıştırıp uyluklarının arasına sokmuş ve namazdan sonra, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işte böyle yaptı” {M1191 Müslim, Mesâcid, 26.} demiş, İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın böyle yapmasını bazıları nesih kendisine bâliğ olmadığına hamletmişlerse de onun gibi kadîmü’l-İslâm bir zatın bundan haberdar olmaması biraz müsteb‘ad görünüyor. Hemen hemen bidâyet-i bi’sette iman edip sâhib-i na’leyn Resul aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm olmak dolayısıyla daima huzûr-ı nebevîde durup oradan ayrılmayan bir zatın bundan haber alamaması garipçedir. Maahâzâ İbn Ömer radiyallahu anhümânın, “Tatbîki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yalnız bir kere yapmıştır” dediğini isnâd-ı kavî ile İbnü’l-Münzir rivayet etmektedir {İbnü’l-Münzir, *el-Evsat*, III, 152, no: 1396.}. İbn Huzeyme de Alkame’den Abdullah b. Mes‘ûd’un, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize namazı öğretti. Rükûa varmak istediği vakit ellerini tatbîk edip dizleri arasına koydu da öylece rükûa vardı” dediğini

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh işitince, "Kardeşimin bu dediği doğrudur. Biz bunu da vaktiyle yapardık. Lâkin sonra bununla yani dizlerimizi tutmakla emrolunduk" demiş olduğunu *Sahîh*'inde rivayet ediyor {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 301, no: 595.}, Abdürrezzâk ile Beyhakî'nin de Alkame ile Esved'den rivayetlerine nazaran Abdullah b. Mes'ûd ile beraber namaz kılmışlar. O, tatbîk yapmış. Sonra Ömer radiyallahu anının yanında bulunmuşlar. Bu sefer bunlar tatbîk yapmışlar. Selâmdan sonra Ömer radiyallahu anh, "Bu, vaktiyle yaptığımız bir şey idi. Sonradan terkolundu. Dizleri tutmak sünnet cümlesindendir" demiş.

İbn Huzeyme tatbîki gayri câiz görenlerdendir. Halbuki nehyin kerâhet-i tenzîhiyyeye mahmûl olması da mümkündür. Çünkü Ömer ile Sa'd radiyallahu anhümâ tatbîkten nehyettikleri halde iâde-i salâtı emir de etmemişlerdir. İbn Ebû Şeybe'nin isnâd-ı hasen ile Ali radiyallahu anhtan şu rivayeti de bunu müeyyiddir: "Rükûa vardığında ister şöyle yapar yani ellerini dizlerinin üstüne korsun ister tatbîk edersin." Herhalde tatbîk –terki evlâ olmakla beraber– haram değildir.

Tefrîcin yani elleri diz kapakları üstüne koymanın tatbîke tercihindeki hikmeti ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ izah ediyor. Tatbîk yehûdun efâlinde olduğu için Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ondan nehiy buyurmuşlardır. Hakkında vahiy nâzil olmayan hususlarda Ehl-i kitaba muvafakat etmek Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in hoşuna giderdi. Sonraları onlara muhalefet etmek kendisine emrolundu.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رُكُوعُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَسُجُودُهُ وَبَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ وَإِذَا رَفَعَ ³⁷³ مِنْ الرُّكُوعِ مَا خَلَا الْقِيَامَ وَالْقُعُودَ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in –(kıraat için olan) kıyam ile ka'de müstesna olmak üzere– rükûu, sücûdu, iki secde ara(sındaki cülû)su, rükûdan baş kaldır(ıp dur)ması birbirine takriben müsavi idi. ³⁷⁴ {B792 Buhârî, Ezân, 121.}

.....

373 Bir rivayette إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ.

374 Müslim'in rivayetine nazaran Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ, رَمَقْتُ الصَّلَاةَ مَعَ مُحَمَّدٍ ﷺ "Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kılınan namazı gözetleyip dikkat ettim" mukaddimesiyle başlayıp "Kıyamını, rükûunu, rükûdan sonraki itidalini, sücûdunu, iki secde arasındaki celsesini, tekrar secdesini, selâm vermekle kalkıp

gitmesi arasındaki oturuşunu takriben müsavi buldum” {M1057 Müslim, Salât, 193.} diyor. Bunun *Buhârî*’de kıyam ile kuûdun istisnası hakkındaki ziyade ile mukayyet olduğuna şüphe yoktur. Bu kayda göre kıyam ile kuûdu diğer erkâna nisbetle daha uzun tuttukları anlaşılıyor. Rükûa, sücûda, itidale, cülûsa tahsis buyurdıkları zaman ise nisbeten kısa olduğu gibi şayet bunlardan birini uzatsalar diğerlerini de uzatır, birini kısaltarsalar diğerlerini de kısaltırlarmış. Bundan itidalin de rükû ve sücûda yakın bir rükn-i tavîl olduğu mânası da çıkarsa da Şâfiyye’ye göre ercah olan bunun rükn-i kasîr olmasıdır. Hatta bunlara göre itidali tatvîl etmekle namaz bâtıl olur. Lâkin bu re’yin biraz ileride gelecek 448. hadis ile telifi güçtür (423. hadise de müracaat). Rükû ve sücûd ise behemehal rükn-i kasîr olmak lâzım gelmez. Avf b. Mâlik radiyallahu anı *Nesâî*’deki hadisinde şöyle diyor: Bir defa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaza durdum. Misvak istimaliyle işe başladı. Abdest aldı. Sonra namaza durdu. Sûre-i Bakara’dan okumaya başladı. Nerede bir rahmet âyeti geçtiyse durup sual ve niyazda bulundu. Nerede bir azap âyeti geçtiyse mutlaka durup istiâze etti. Sonra rükûa vardı. Kıyamı kadar rükûda kaldı. Esnâ-yı rükûunda, *وَالْمَلَكُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ* buyurdu. Sonra secdeye vardı, secdesi rükûu kadar sürdü. Secdede yine ... *وَالْمَلَكُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ* buyurdu. Sonra ikinci rek’atta sûre-i Âl-i İmrân’ı, sonra her rek’atta böylece birer sûre okuyup hep öyle yaptı, {N1133 Nesâî, Tatbîk, 73.} İntehâ. Salât-ı leyldeki bu rükû ve sücûdun ne kadar temâdî ettiği tasavvur edilsin.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ
سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي.

TERCÜMESİ

(Ümmü’l-mü’minîn) Âişe (es-Siddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûunda ve sücûdunda, ³⁷⁵ *سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي* derdi. {B794 Buhârî, Ezân, 123.}

.....

375 Duâ-yı şerifin meâli: *Ey bizim rabbimiz olan Allahü zülcelâl, seni kendi havl ve kuvvetimle değil, sezâ-yı hamd olan tevfik ve hidayetinle sana mahsus olan hamd ile tesbih ederim. İlâhî! Bana mağfiret et!* İntehâ. Vallahu a’lem. Şân-ı âlîsinde *لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ* {el-Feth, 48/2.} tebşîr-i ilâhîsi nâzil olmuş olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in bu lafız ile istidâ-yı mağfirette bulunmaları Allah Teâlâ’ya karşı arz-ı iftikâr, isbât-ı inkıyâd, iz’ân, izhâr-ı ubûdiyyet, şükür ve taleb-i devâm-ı ni’met gibi mânaları

mutazammın olduğu gibi –hâşâ– mâsiyetten değil, terk-i evlâdan, ibâdet-i mevlâyı hakkıyla eda edememiş olmaktan istiğfar mânasına da gelebilir. Bâhusus duanın kendisi de ibadettir. Bu tarz duanın namazdaki rükû ve sücûda tahsis –ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin bundan sonraki rivayetinden de mâlûm olacağı üzere– vazîfe-i risâlet ve tebliğin artık nihayete erdiği remzini hâvî olan “Sûre-i Nasr” da **فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ** {en-Nasr, 110/3.} âyet-i kerîmesinin nüzûlünden sonraya müsâdiftir. Bu emr-i ilâhîyi yerine getirmek için bu duayı ihtiyar buyurmuşlar. Duayı hâl-i salâta tahsis buyurmaları o halin ahvâl-i sâireden efdal, rükû ve sücûda getirmeleri de bu iki halde huşû ve teva zuun ekmel olması dolayısıyladır. Maahâzâ Müslim’in şu rivayetinden bunu hâl-i salâta tahsis buyurmadıkları da istidlâl olunabilir, Âişe radiyallahu anhâ der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem son vakitlerde **إِلَيْهِ وَأَتُوبُ اللَّهُ وَبِحَمْدِهِ. أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ** tesbih ve istiğfarını çokça ederdi. Dedim ki: Yâ Resûlellah!... سُبْحَانَ اللَّهِ ‘yı çokça söylüyorsun. (Acaba neden?) Bunun üzerine **أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فَقَدْ رَأَيْتُهَا أَكْثَرُ مِنْ قَوْلِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ. خَيْرَ نِيَّ رَبِّي أَنِّي سَأَرَى عَلَامَةً فِي أُمَّتِي. فَإِذَا رَأَيْتُهَا أَكْثَرْتُ مِنْ قَوْلِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ. أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فَقَدْ رَأَيْتُهَا: إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ فَتَحَ مَكَّةَ. وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا. فَسَبِّحْ** **“Rabbim bana ümmetimde bir alâmet göreceğimi haber vermişti ki, o alâmeti gördüğümde çok çok söyleyecektim. O alâmeti işte gördüm: وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ... تَوَابًا feth, feth-i Mekke’dir. تَوَابًا** ... **وَاسْتَغْفِرْهُ. إِنَّهُ كَانَ تَوَابًا** buyurdu. {M1088 Müslim, Salât, 220.} Bu alâmet siyâk-ı hadîsten münfehim olduğu üzere dünyadan teşrif buyurulacağının karîb olduğunu beyan eden alâmet imiş ki, sûre-i şerifenin inzâliyle cânib-i Hak’tan o alâmet hatıra getirilmiş ve kendilerine –velev ki tövbeyi müstelzim mâsiyet olmasın– dünya ve âhirette mezîd-i derecât ve terakkîyâta sebep olsun için tesbih ve tahmîd ve istiğfar ile iştilal emri verilmiştir.

Bu vesile ile aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin rükû ve sücûddaki ezkâr ve tesbihatı hakkındaki rivâyâtın bazılarını burada zikretmeyi müfîd görüyoruz:

Sünen-i Bezzâr’da Âişe radiyallahu anhâdan: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gece namazı kılarken sücûdunda, **سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ فَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ بِحَوْلِهِ وَقُوَّتِهِ** **“Benim vechim, zatım o Allahu azîmü’ş-şâna secde etti ki, kendi havl ve kuvveti ile onu yarattı ve lutf-i kereminden ona kulak ve göz verdi”** buyurdu. {Bezzâr’ın “Sünen” adında bir kitabını bilmediğimiz gibi bu rivayet onun *el-Müsne’d*inde de yer almamaktadır. Kaynak bilgisinde bir yanlışlık söz konusu olup rivayet, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’nin sünenlerinde mevcuttur: D1414 Ebû Dâvûd, Sücûdü’l-Kur’ân, 7; T580 Tirmizî, Cum’a, 55.}

Tahâvî’de yine Âişe radiyallahu anhâdan: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükû ve sücûdunda çok kere, **إِلَهِهِ! سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ. أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ. فَاعْفُرْ لِي. فَإِنَّكَ أَنْتَ التَّوَابُ** **“Seni tesbih ederim, tesbihi de hamdine mülâbis olarak eda eylerim. Senden mağfiret dilerim. Sana tövbe ettim, öyle ise sen de bana mağfiret et. Zira tevvâb sensin”** buyururdu. {Tahâvî, Meânî’l-âsâr, I, 234, no: 1402.}

Yine *Tahâvî*'de ve *Müslim* ve *Nesâî*'de Âişe radiyallahu anhâdan: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükû ve sücûdunda رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ buyururdu. {M1091 Müslim, Salât, 223.}

Müslim'de Âişe radiyallahu anhâdan: Görürdüm ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükû yahut sücûd ederken اللَّهُمَّ سُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ buyururdu. {M1089 Müslim, Salât, 221.}

Müslim, *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî*, *Nesâî*, *İbn Mâce*, *Dârekutnî* ve *Tahâvî*'de Huzeyfe b. el-Yemân'dan: Bir gece Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kıldık. Rükûunda رَبِّيَ الْأَعْلَى sücûdunda رَبِّيَ الْعَظِيمِ buyurdu. {M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.} İbn Mâce rivayetinde ثَلَاثًا ثَلَاثًا ziyadesi {İM888 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 20.} de varsa da bu rivayetin senedi zayıftır.

Müslim'de Ali radiyallahu anhtan: ... rükû buyurduğunda. وَلَبَّكَ أَمْنْتُ. وَبِكَ أَمْنْتُ. *“İlâhî! Rükûum da sanadır, imanım da sanadır, İslâm ve inkiyâdım da sanadır. Kulağım, gözüm, beynim, kemiğim, sinirim hep sana karşı hâşidir”*; sücûd buyurduğunda da, سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ. وَلَبَّكَ أَمْنْتُ. وَلَبَّكَ أَمْنْتُ. *“Bunu rükûunuzda söyleyiniz”* رَبِّكَ الْأَعْلَى sûresi nâzil olduğu vakitte de سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ فَسُبِّحَ بِاسْمِ رَبِّكَ buyurdu. {M1812 Müslim, Müsâfirîn, 201.} Tahâvî, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, Hâkim, Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anhtan, فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ buyurdu. {D869 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.}

Ebû Dâvûd ile Nesâî, Avf b. Mâlik el-Eşcaî'den: Bir gece Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaza durdum. Kıyamda sûre-i Bakara'yı okudu... Rükûunda سُبْحَانَ الْمَلِكُوتِ وَالْجَبْرُوتِ وَالْكَبِيرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ buyuruyordu. {D873 Ebû Dâvûd, Salât, 146, 147.} Bu hadis biraz evvelce geçmişti.

Gerek metindeki gerek hâşiyedeki rivâyât-ı adîdeden rükû ile sücûdda zikrin sünnet olduğu zâhirdir. Nitekim Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre musallî ferâiz ve nevâfilde ehâdis-i sâbıkadaki ed'îye ve tesbihatın hangilerini dilerse söyler. Mâlik, rükûda yalnız tesbihi tecviz edip dua edilmesini mekruh görmüştür. O, duayı sücûda tahsis ediyor. Hücceci de *Müslim*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî, أَنِّي نُهَيْتُ أَنْ أَقْرَأَ رَاكِعًا أَوْ سَاجِدًا. فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعِظَّمُوا فِيهِ الرَّبَّ. وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِيهِ فِي الدُّعَاءِ. *“Şüphesiz ki rükûda yahut sücûdda iken kiraatten nehyolundum.. O halde rükûda rabbe tâzim ediniz. Sücûdda ise bol bol duaya çalışınız. Orada (o mevtında) duanızın müstecâb olması pek ziyade hatıra gelir”* {M1074 Müslim, Salât, 207.} hadîs-i merfûudur ki bundan bir mefhûm-ı muhâlefet çıkarıp rükûda dua etmeyiniz mânasını vermek lâzım gelmez. Ta'zîm-i rab azze ve celle ile beraber dua etmeye hiçbir mani olmadığı gibi secdede dahi dua ile beraber ta'zîm-i rabbe hiçbir mani yoktur. Nitekim metindeki hadiste gördüğümüz اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي duadır.

وَعَنْهَا أُخْرَى يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ.

TERCÜMESİ

Yine (ümmü'l-mü'minîn) Âişe (es-Sıddıka) radiyallahu anhanın (diğer tarik-ten mervî bu) hadiste, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bunu demekle) Kur'an'a imtisal ediyordu”³⁷⁶ dediği haber veriliyor. {B817 Buhârî, Ezân, 139.}

376 İmtisâl buyurdıkları vahy-i Kur'ân'î –bundan evvelki hadisın hâşiyesinde beyan edildiği üzere– sûre-i Nasr'ın فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ âyet-i kerîmesidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا قَالَ الْإِمَامُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ فَإِنَّهُ مِنْ وَافَقِ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “İmam سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ dedimi siz الْحَمْدُ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ³⁷⁸ deyiniz. Zira her kimin (böyle) demesi melâikenin (böyle) demesine muvâfık düşerse geçmiş günahları mağfûr olur.” {B796 Buhârî, Ezân, 125.}

377 Bir rivayette vâv ile الْحَمْدُ .

378 Bu iki lafz-ı mübârekin imam ile me'mûm arasında inkisâmına ve birincisinin yalnız tesmî', diğerinin de yalnız tahmîd ile meşgul olmak vazifesi olduğuna kâil olan Mâlik ile Ebû Hanîfe'ye bu hadîs-i şerif hüccettir. Şâfiyye ile Hanâbile ve fukahâ-i Irak'tan Ebû Yûsuf ile Muhammed b. Hasan gibi eimme ise hadisi, “Bildiginiz gibi حمده سمع الله demekle beraber bir de الحمد ربنا لك deyiniz” mânasına alırlar. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin her ikisini cem' buyurdıkları sabit olduğu gibi Beni *nasıl namaz kılar gördünüz ise öylece kılınız*” {B631 Buhârî, Ezân, 18.} hadisi de sabittir. Binaenaleyh isimleri zikredilen zevât ve cumhûr-ı fukahâca münferit ile imam, her iki kelime-i mübârekeyi cemetmek iktiza eder. Şâfiyye fazla olarak me'mûmun da ikisini cemetmesine kâillerdir (436 ve 439. hadislere de müracaat). *Müslim*'de Abdullah b. Ebû Evfâ ve Ebû Saîd

el-Hudrî ve İbn Abbas radiyallahu anhüm rivayetlerine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz rükûdan doğrulduklarında: *مِلْءُ السَّمَوَاتِ وَمِلْءُ الْأَرْضِ وَمِلْءُ* *اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ* “*Ey Rabbimiz olan Allah! Hamd sana mahsustur. Hem gökler dolusu, yerler dolusu, bunlardan ötede ne yaratmayı diledinse hepsinin dolusu hamd*” buyururlardı. {M1058 Müslim, Salât, 194.} Ebû Saîd el-Hudrî ile İbn Abbas rivayetlerinde بعد den sonra bir de, *أَهْلَ النَّاءِ وَالْمَجْدِ. أَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ. وَكُلُّنَا لَكَ عَبْدٌ. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيٍّ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ* “*Senâya, mecde lâıyk olan Allahım! Herhangi bir kulun –ki hepimiz de sana kuluz– en muhik olarak söylediği söz: Allahım! Senin verdiğine mani olacak yok, vermediğini verecek yok. Taat ve rızana bedel hiçbir bahtiyara kendi bahtının yâr olacağı yok*” {M1071 Müslim, Salât, 205.} ziyadesi olduğu gibi Abdullah b. Ebû Evfâ rivayetinde bunun yerine, *اللَّهُمَّ طَهِّرْنِي بِاللَّجِّ وَالْبَرْدِ وَالْمَاءِ* *اللَّهُمَّ طَهِّرْنِي مِنَ الذُّنُوبِ وَالْخَطَايَا كَمَا يُنْفَى الثَّوْبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْوَسَخِ* ziyadesi {M1069 Müslim, Salât, 204.} vardır ki, bu son dua elfâzda bazı takdim ve tehir ile *Buhârî*’nin 416. olarak yukarıda geçen Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisinde iftitah duası olmak üzere rivayet edilen kelimât-ı tayyibenin bir kısmıdır. *Müslim*’de *مِنَ الدَّرَنِ* ve *مِنَ الدَّنَسِ* yerine *مِنَ الْوَسَخِ* vardır ve aralarında mâna farkı yoktur.

وَعَنْهُ 379 قَالَ لِأَقْرَبِينَ 380 فَكَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَقْنُتُ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَى 381 مِنْ صَلَاةِ الظُّهْرِ وَصَلَاةِ الْعِشَاءِ وَصَلَاةِ الصُّبْحِ بَعْدَ مَا يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَيَدْعُو لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَلْعَنُ الْكُفَّارَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunuyor ki müşârün ileyh, “(Size) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimizin) namazına yakın namaz kıldıracağım” de(yip namaz kıldır)dı. (Ebû Hüreyre radiyallahu anh) öğle, yatsı ve sabah namazlarının son rek’atlarında *سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ* dedikten sonra kunut okur, (bu kunutunda) müminlere dua ve küffâra lânet ederdi. 382 {B796 Buhârî, Ezân, 125.}

379 Bir rivayette *لَأَقْرَبِينَكُمْ*, Müslim’in rivayetinde *لَأَقْرَبِينَ لَكُمْ*, İsmâîlî’nin rivayetinde *لَأَقْرَبِينَكُمْ* *إِنِّي لَأَقْرَبِينَكُمْ* *شَبَّهَا بِصَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*, *Sünen-i Nesâî*’nin rivayetinde *صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*, *Tahâvî*’nin rivayetinde *لَأُرِيَّتَكُمْ* *صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*.

380 Bir nüshada *وَكَانَ*.

381 Bir nüshada *الْآخِرَةِ*.

382 Metinde zikrolunan evkât-ı selâsede kunutu meşrû görenler, bu hadîs-i şerif ile istidlâl ederler. Zâhiriyye'ye göre bütün namazlarda kunut, bir fi'l-i hasendir. İbn Sîrîn, İbn Ebû Leylâ, Mâlik ve Şâfiî'ye göre kunutun yeri yalnız sabah namazının ikinci rek'atıdır. İbnü'l-Münzir salât-ı fecrdeki kunutu Ebû Bekir, Ömer, Osman ve bir rivayete göre Ali radiyallahu anhumden rivayet eder. Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'ye göre de kunutun mahalli salât-ı fecr ise de bu, yalnız bir nâzile hudûsüne yani müslümanların başına mühim bir iş geldiği vakitlere mahsustur. Böyle bir hal vukuunda eimme cüyûş-i müslimîn için sabah namazında dua ederler. Lâkin bu duayı etmekte imam, Ahmed b. Hanbel'e göre muhayyerdir. İshak ise bunu sünnet görür. Süfyân es-Sevrî, "Sabah namazında kunut edilse de iyidir, edilmese de" demiş olmakla beraber kendisi kunut etmemeyi ihtiyar eylemiştir. Ebû Hanîfe'ye göre sabah namazında kunut yoktur. Kunut vitre mahsustur. Abdullah b. Mübârek de fecirde kunutu câiz görmeyenlerdendir.

Kunutun namaz içindeki mahalline gelince: Şâfiî'ye göre rükûdan sonra ise de Mâlik'e, İbn Ebû Leylâ'ya, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre rükûdan evveldir. Ebû Hanîfe'ye göre vitre has olduğu gibi rükûdan da evveldir. İbnü'l-Münzir bu kavli Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Berâ b. Âzib, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Enes radiyallahu anhum ile Ömer b. Abdülazîz, Ubeyde es-Selmânî, Humeyd et-Tavîl, Abdullah b. Mübârek'ten rivayet ettiği gibi kunutu rükûa takdim yahut tehir etmekteki muhayyerliği Enes radiyallahu anhum ile Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ahmed b. Hanbel'den de rivayet eder (446, 449, 530. hadislere de müracaat).

Buradaki rivayette aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin ögle, yatsı ve sabah namazlarında; bundan sonraki Enes radiyallahu anhum hadisinde sabah ile akşam namazlarında; Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhumtan mervî bir hadiste de muharebe zamanlarında bütün namazlarda kunut duası buyurdıkları rivayetleri vardır. Salât-ı vitirde kunut duası okunduğuna dair olan rivâyât da başka. Bu mevkide mevzubahis olan, ferâizdeki kunuttur. Hanefiyye, salavât-ı mefrûzadaki kunutun muvakkat bir zaman için okunduğunu ve ondan sonra nesholunduğunu iddia ederler. Şâfiyye ve onlarla beraber olanlar aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin dünyadan mufârekât buyuruncaya kadar sabah namazında kunutu terk buyurmadıklarına dair alan Enes radiyallahu anhum rivayetine bakarak neshin sabah namazından mâadasında olduğuna kâil olmuşlardır. Lâkin öteki taraf, bu hadisın senedine ilişir. İleride gelecek 530 ve 531. hadisler de Şâfiyye'nin ba'de'r-rükû kunut etmelerine hüccettir. Tahâvî'nin salâvât-ı mefrûzada kunutun neshine dair serdettiği edille hulâsaten şuna varır: Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhumün üçü de bir müddet bazı akvam ve eşhas aleyhinde namazda dua buyurulduktan sonra kunutun terk buyurulduğunu haber vermekle beraber ahd-i risâletten sonra kunut duası okumamışlardır. Abdullah b. Ömer ile -fazla olarak- Abdurrahman radiyallahu anhum, neshi tasrîh ettikleri gibi İbn Ömer, farzda kunut duası okunmasını reddederdi. Binaenaleyh ferâizde kunutun mensuh olduğuna ve

vitirde kunut okunduğuna dair olan rivâyâta temessük ederek fukahâ-i Irak'ın mezhebini bu teyit eder. İleriki hadislerde bu meseleye dair başka türlü tafsilât da inşallah gelecektir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الْقُنُوتُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhin: “(Vaktiyle) kunut akşam ile sabah namazlarında (okunur) idi”³⁸³ dediği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B798 Buhârî, Ezân, 126.}

.....

383 Bir sahâbînin “Vaktiyle şöyle böyle ederdik yahut şöyle böyle edilirdi” demesi, zamân-ı saâdet nişân-ı nebevî ile takyîd etmese de yine merfû hükmündedir. Binaenaleyh bu hadîs-i şeriften, bidâyet-i emirde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin mağrib ile fecirde kunut duası ettikleri halde muahharan terk buyurdıkları istidlâl olunuyor. Ancak –İmam Şâfiî gibi– sabah namazında kunutu ispat edenler, terkin yalnız akşam namazındaki kunuta maksur olduğuna –kendilerince bazı delillere istinaden– kâil olmuşlardır. Ferâizde kunutu inkâr edenler ise bu hadisi, mezheplerini teyitte sarih görüp her iki vakitte de kunutun terk buyurulduğunu iddia ederler. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin dünyadan müfârekat buyuruncaya kadar sabah namazlarında hep kunut okuduklarına dair olan yine Enes radiyallahu anh rivayetinin 445. hadis hâşiyesinde sıhhati takdirinde ona, “Daima değil, yalnız nevâzilde yani İslâm’ın başına mühim bir iş geldiği vakitlerde hep kunut buyurmuştur” mânasını verdikleri gibi sabah namazında kunut etmenin namazı uzatmak mânasını da muhtevî olduğunu iddia ederler. Zira kunut lugaten “dua” mânasına geldiği gibi “taat, kıyam, huşû, sükût” gibi mânalara da gelir. Bu meânînin Kur’ân-ı Kerîm’de de şevâhidi vardır.

عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ الزُّرَقِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُصَلِّي يَوْمًا وَرَاءَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرَّكْعَةِ قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ قَالَ رَجُلٌ³⁸⁴ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ³⁸⁵ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ مِنَ الْمُتَكَلِّمِ قَالَ أَنَا قَالَ لَقَدْ رَأَيْتُ بِضْعَةً وَثَلَاثِينَ³⁸⁶ مَلَكًا يَتَدِرُّونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُمُهَا أَوَّلَ.

TERCÜMESİ

Rifâa b. Râfi' (el-Ensârî ez-Zürakî)³⁸⁷ radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir gün Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arkasında namaz kılıyorduk.³⁸⁸ Rükûdan (mübarek) başını kaldırdığında, سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ buyurdu. (Arzında namaz kılan) biri,³⁸⁹ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ dedi. (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) namazdan çıkınca, "(Demin şu kelâm ile) mütekellim olan kim idi?" diye sual buyurdu. O da "(Yâ Resûlellah) benim" dedi. (Bunun üzerine), "Vallahi otuz bu kadar melek³⁹⁰ gördüm ki (bu sözü) bakalım hangimiz evvel yazıp huzûr-ı Hakk'a çıkaracak diye yarış ediyorlardı" buyurdu.³⁹¹

{B799 Buhârî, Ezân, 126.}

.....

384 Bir rivayette رَجُلٌ وَرَأَاهُ .

385 Bir rivayette رَبَّنَا وَبِزِيِّ كَمَا يُحِبُّ {Nesâî, el-Kübrâ, II, 136, no: 2611.}.

386 Bir rivayette "tâ"sız olarak بَعْضًا وَثَلَاثِينَ .

387 Ebû Muâz Rifâa b. Râfi' b. Mâlik ez-Zürakî radiyallahu anhümâ, ehl-i Bedir'dendir. Pederi Râfi' b. Mâlik ise Bedir'de hazır bulunmamışsa da ehl-i Akabe'den ve nukabâ-yı kirâmdan biri idi. Hicretten evvelki zaman içinde Medineliler sûre-i Yûsuf'u en evvel Râfi' b. Mâlik radiyallahu anhtan dinlemişlerdi. Onun kavmi olan Benî Züreyk'a ait mescid, Medine içinde Kur'an tilâvet olunan ilk mesciddir. Akabe'deki biattan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Râfi' hazretlerine on sene içinde nâzil olmuş ne kadar Kur'an varsa hepsini birden tâlim buyurmuşlar ve kuvve-i zabt ve hıfzına hayran kalmışlardır. İşte böyle girânbahâ bir hamûle-i ilm ve hidayetle memleketine döndüğünde hemşehrilerini başına toplayıp kendilerine Kur'ân-ı Kerîm dinletmiş ve çoklarının sebep-i hidâyeti olmuştur.

Rifâa b. Râfi' radiyallahu anhümâ da ahd-i saâdetteki meşâhidin -Bedir'den itibaren- kâffesinde bulunmak şerefini ihraz etmiş bahtiyârân-ı ashaptan olmakla beraber Akabe'deki sebkât ve biattan dolayı kendini faziletçe peder-i mükerremi ile hem-ayâr tutamazmış. 41 yahut 42 senesinde âzim-i dâr-ı cinân olmuştur. Cemel ile Sıffîn'de bulunduğu dair rivayetler de vardır.

388 Bişr b. Ömer ez-Zehrânî'nin Rifâa b. Râfi' radiyallahu anhümâdan rivayetinde bu namazın bir akşam namazı olduğu beyan edilmiştir.

389 Bu zat, râvi Rifâa b. Râfi' ez-Zürakî radiyallahu anhümânın kendisidir ki her ne sebebe mebnî ise belki de hazmen li-nefsihî kinaye tarikini ihtiyar edip ketm-i nefis eylemiştir. Yine kendisinden buna delâlet eden bir rivayet de vardır. Bu rivayette namazda aksırdığını ve aksırık üzerine, الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ كَمَا يُحِبُّ وَيَرْضَى "Allahü azimüş-şâna, sevip razı olduğu gibi riya ve süm'adan âzâde, hayrı kesîr ve daim bol bol hamdolsun" dediğini ve namazdan sonra birkaç kere vâki olan suâl-i nebevî üzerine ancak kendisini

haber verdiğini söylüyor {T404 Tirmizî, Salât, 179.} ki aksırığın rükûdan ref zamanına müsâdif olduğu tasavvur edilecek olursa iki rivayet telif edilmiş olur.

390 Müslim'in Enes radiyallahu anh rivayetinde on iki, Taberânî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh rivayetinde ise on üç melekten bahsedilmiştir. Bu melekler hafazadan başkalarıdır deniliyor. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anhın *Buhârî* ile *Müslim*'de mervî, الذِّكْرُ وَيَلْتَمِسُونَ أَهْلَ الطَّرِيقِ فِي الطَّرِيقِ “Şüphesiz Allah Teâlâ'nın yollarında gezer ve ehl-i zikri arar melekleri vardır” {B960 Buhârî, İdeyn, 7.} hadîs-i merfûu bazı taatin hafazadan başka melekler tarafından yazılıp kaydedilmekte olduğuna delâlet ediyor. Bu zikir huzûr-ı rabb-i izzete ref ve i'lâya mübâderet edenlerin otuz bu kadar melek olmasındaki hikmet –şürrâhın ta'lîline göre– aded-i hurûfunun otuz dört olmasıdır ki zikrin şanına tâzimen her biri bir harfini ref-i bârigâh-ı izzet kılmış oluyor. *Müslim* ile *Buhârî*'deki on iki rivayetini de aded-i kelimât ile ta'lîl ediyorlarsa da on üç rivayetini ta'lîlden sâkit kalıyorlar. Maahâzâ bu gibi tevcîhat hoş olsa bile bu gibi hususatin hikem-i bâliğası mâverâ-yı akılda olduğu için tefvîz ile iktifa edip sebep aramaya kalkışmamak evlâdır.

391 Namazda hamdin fazileti böyle olduğu gibi, bâhusus Rifâa b. Râfi' radiyallahu anhümâdan olan hâşiyedeki diğer rivayeti sabit ise âtısın namazda hamdetmesi mekruh olmadığı istidlâl olunabilir. Çünkü bu hamd kimseye cevap olmuyor. Lâkin teşmî-i âtis yani musallînin aksıran kimseye يَرْحُمُكَ اللَّهُ demesi salâtını ifsat eder. Zira bu lafız hitap nevindendir. Binaenaleyh musallî bu takdirde tekellüm etmiş olur. Ebû Hanîfe'ye göre namazda aksıran kimse dilini depretmeden içinden hamdeder. Şayet dilini tahrik ederse namazı fâsit olur. Ancak fetvâ bunun hilâfıdır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَنْعَتُ لَنَا صَلَاةَ النَّبِيِّ ﷺ فَكَانَ يُصَلِّي فَإِذَا³⁹² رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ قَامَ حَتَّى نَقُولَ قَدْ نَسِيَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile Sâbit b. Eslem el-Bünânî) Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan (bahis ile) demiştir ki: (Enes radiyallahu anh) bize Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazını tarif ederdi. Namaz kıları da başını rükûdan kaldırdığı vakitte secdeye varmayı (galiba) unuttu diyecek kadar ayakta kalırdı.³⁹³ {B800 Buhârî, Ezân, 127.}

.....

393 Buhârî'nin daha mufassal olan diğer rivayetinde Enes radiyallahu anh, لَا أَلُو أَنْ أُصَلِّيَ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize nasıl namaz kıldırdıysa size de öylece namaz kıldırımdan vazgeçmeyeceğim” diyor da Sâbit b. Eslem el-Bünânî namazının tarifi olmak üzere, مَنْ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ قَامَ حَتَّى يَقُولَ الْقَائِلُ قَدْ نَسِيَ “Enes radiyallahu anh, sizi yaparken görmediğim bir şey yapardı. Başını rükûdan kaldırdığı vakit gören secde etmeyi unuttu diyecek kadar ayakta dururdu. İki secde arasında da yine gören unuttu diyecek kadar otururdu” {B821 Buhârî, Ezân, 140.} diye kavme ve celsesini tarif ediyor. Müslim'in bir rivayetinde, مَنْ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ قَامَ حَتَّى يَقُولَ الْقَائِلُ قَدْ نَسِيَ “Secdeye varmaktan vazgeçti...” {M1061 Müslim, Salât, 196.} denilmiştir.

Bu hadîs-i şerif, itidalin bir rükn-i tavîl olduğuna delâlette sarihtir. Şâfiyye'den Nevevî, mezhebin kavli-râcihine (441. hadisın haşiyesine müracaat) muhalefet ederek bu rükn-i kasîrin tatvîli câizdir deyip bu cevaz için Huzeyfe radiyallahu anının *Müslim*'de mervî şu hadisine istinat ediyor. Huzeyfe hazretleri diyor ki: Bir defa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arkasında gece namazı kıldı idim. Sûre-i Bakara'dan okumaya başladı. 100 âyet okuyunca rükûa varır diye içimden geçirdim, derken ilerisine geçti. Kendi kendime sûreyi bir rek'atta okuyacak dedim. Derken sûre-i Nisâ'ya başladı onu da okuyup bitirince sûre-i Âl-i İmrân'a başladı. Onu da tamam okudu. Okurken acele buyurmuyordu. İçinde tesbih olan âyet geçti mi tesbih buyururdu. Sual ve niyaz edecek yer geldi mi sual ve niyazda bulunurdu. Taavvüz edecek yer gelince yani azap âyeti okuyunca istiâze buyururdu. Sonra rükûa vardı ve رَبِّ الْعَظِيمِ demeye başladı. Rükûu da hemen kıyamı kadar sürdü. Sonra سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ (diğer rivayette الْحَمْدُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ) ziyadesi de vardır) deyip uzun müddet yani ettiği rükûa yakın bir zaman kadar ayakta kaldı. Sonra secdeye varıp رَبِّ الْأَعْلَى dedi. Sücûdu da kıyamına yakın idi {M1814 Müslim, Müsâfirîn, 203.}.

Nevevî, bu hadis-i şerif sübût bulduktan sonra itidalin rükn-i kasîr olduğunu müdafaa pek güç olduğunu ve bu rüknün itâlesini tecvizden başka çare olmadığını söylüyor ki haklıdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فِي كُلِّ صَلَاةٍ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ وَغَيْرِهَا فِي رَمَضَانَ وَغَيْرِهِ فَيُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْكَعُ ثُمَّ يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ ثُمَّ يَقُولُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ أَكْبَرُ حِينَ يَهْوِي سَاجِدًا ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَسْجُدُ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ مِنَ الْجُلُوسِ

فِي الْاِثْنَتَيْنِ وَيَفْعَلُ ذَلِكَ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ حَتَّى يَفْرَغَ مِنَ الصَّلَاةِ ثُمَّ يَقُولُ حِينَ يَنْصَرِفُ
وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنِّي لَأَقْرُبُكُمْ شَبْهًا بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنْ كَانَتْ هَذِهِ لَصَلَاتُهُ
حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا قَالَا وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ³⁹⁴ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ
يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ يَدْعُو لِرِجَالٍ فَيَسْمِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَيَقُولُ اللَّهُمَّ
أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَيْعَةَ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ
اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطَأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا عَلَيْهِمْ سِنِينَ كَسَنِي يُوسُفَ وَأَهْلُ الْمَشْرِقِ يَوْمَئِذٍ
مِنْ مُضَرَ مُخَالِفُونَ لَهُ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki Ebû Hüreyre radiyallahu anh farz olsun olmasın; (kezâ) ramazanda olsun olmasın, her namazda tekbir alırdı.³⁹⁵ (Şöyle ki namaza başlayıp) durduğu vakit tekbir alırdı. Sonra rükûa varırken tekbir alırdı.³⁹⁶ Sonra سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ der, daha sonra secdeye varmazdan evvel رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ derdi. Sonra secdeye indiği vakit³⁹⁷ اللَّهُ أَكْبَرُ der, daha sonra başını secdeden kaldırırken tekbir alırdı. Sonra (ikinci) secde(yi) ederken tekbir alırdı. Sonra secdeden başını kaldırırken tekbir alırdı. Sonra ikinci rek'attaki cülûstan (yani ka'de-i ûlâdan) ayağa kalktığı zaman tekbir alırdı. Namazı bitirinceye kadar her rek'atta da bunu yapardı. Sonra namazdan kalktığı zaman, "Nefsim yed(-i kudret)inde olan (Allahü zülcelâl)e kasem olsun ki içinizde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in namazına en çok benzeyen namazı kıldıran benim: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in) dünyadan müfârekat buyuruncaya kadar namazı vallahi işte böyle idi" derdi. Yine (râvi Ebû Bekir b. Abdurrahman ile Ebû Seleme b. Abdurrahman) Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayeten derlerdi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) başını rükûdan kaldırırken, سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ der, isimlerini söyleyerek birtakım kimseler için dua buyurur ve "Îlâhî! Velîd b. Velîd'i, Seleme b. Hişâm'ı, Ayyâş b. Ebû Rebîa'yı³⁹⁸ (küffâr elinde bunalıp) zayıf (ve âciz) görülen (diğer) müminleri kurtar. Îlâhî! Mudar'ı daha beter çiğne! (Îlâhî! İçinde bulundukları) bu yılları Yûsuf (aleyhi's-selâm)ın (o şiddetli) yıllarına benzet" derdi. (Ebû Hüreyre radiyallahu anh) der ki: O sıralarda Mudar'ın ehl-i meşrik olanları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e henüz muhalif idiler.³⁹⁹ {B803, B804 Buhârî, Ezân, 128.}

394 *Tecrîd*'de musannif, hadîs-i şerife buradaki كَانْ den başlıyor. Üst tarafını almadığı için nazm-ı hadisi *Buhârî*'de olduğu gibi nakil ve ona göre tercüme etmeyi tercih ettim. Bu hadisi Buhârî burada –biri Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hişâm b. Hâris'ten, diğeri Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'tan olmak üzere– müttehidü'l-lafz olarak iki tarikten rivayet ediyor. Tercümeyi okurken ona göre dikkatli bulunmak iktiza eder.

395 Mervân b. Hakem tarafından Medine üzerine istihlâf edildiği zaman bu namazları kıldırması.

396 Buhârî buna “rükûda itmâm-ı tekbîr” namını veriyor ki muradı hem rükûa varırken “Allahüekber” demek hem de tekbirin evvelindeki elif kıyâma, sonundaki râ rükûa mukârin olacak vech ile tekbir almaktır. İbn Abbas ile Mâlik b. Huveyris radiyallahu anhümden ta'lîkan bu mânada rivayetleri olduğu gibi sened-i muttasıl ile bu tekbiri İmrân b. Husayn (438. hadis) ile Huzeyfe radiyallahu anhümâdan da rivayet eder. Secdeye varırken alınan tekbir de bu sıfatta olmak lâzımdır. Buhârî buna da “sücûdda itmâm-ı tekbîr” namını veriyor. Bunda da itidalden sücûda intikale başlarken cephesini yere koyuncaya kadar tekbiri uzatmak ve rükûda olduğu gibi tesbihe ondan sonra başlamak lâzım gelir. Diğer intikâlât tekbirleri de bunlara makîstir.

397 Bu, metindeki حِينَ يَهْوِي nin tercümesidir. هُوَ ile إِهْوَاء yukarıdan düşmek, yukarıdan aşağıya doğru hızla süzülme demek olduğuna göre “inmek” ile tercümesinde beis yoktur. Zaten Buhârî, sücûda tekbir alarak ve süzülerek inmek lâzım geldiğini beyana tahsis ettiği sernâmenin hükmünü teyit ettiği ve وَيَهْوِي lafzını şâmil olduğu için Ebû Hüreyre'den gelen bu rivayeti burada zikretmeyi ihtiyar eylemiştir. Bu münasebetle de İbn Ömer radiyallahu anhümânın –tabir mâzur görülsün– secdeye süzülürken ellerini dizlerinden evvel yere koyduğunu ta'lîkan rivayet etmektedir ki İbn Ömer hazretlerinin mezheb-i meşhûru budur. Zira “Biriniz secde ettiğinde ibtidâ ellerini yere koysun. Secdeden kalktığına da ibtidâ ellerini kaldırsın. Zira yüz, secde ettiği gibi eller de secde eder” dediği mervîdir. Bu sözünde, bazı rivâyâtta, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz böyle yapardı” {BS2693 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 128.} ziyadesi de vardır. Ziyadenin merfû olması hakkında dedi-kodu olmuştur. Herhalde bu kelâm İbn Ömer üzerine mevkuftur. Hadis merfû değildir diyorlar. Bundan dolayı ehl-i ilm beyninde de ihtilâf vâki olmuştur. Bazıları dizlerden evvel elleri yere koymanın evlâ olduğuna kâildirler. Mâlik'in, Evzâî'nin, Hasan-ı Basrî'nin bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in kavilleri budur. Zâhiriyye'den İbn Hazm da bunlara peyrev olmuştur. Bilâkis dizleri ellerden evvel yere koymayı tercih edenler de çoktur. Ezcümle Ömer b. Hattâb radiyallahu anh, İbrâhim en-Nehaî, Müslim b. Beşşâr, Süfyân b. Saîd, Şâfiî, diğer rivayette Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe ve ashabı, İshak b. Râhûye ve ehl-i Kûfe'nin ictihadları budur.

398 Üçü de Mahzûmî'dir. İçlerinden Seleme b. Hişâm radiyallahu anh, Ebû Cehil-i laînin biraderi, diğer ikisi amcazâdeleridir. Sanâdîd-i Kureyş'ten Mugîre b. Abdullah el-Mahzûmî'nin oğulları Ebû Rebîa, Velîd, Hişâm ve Ebû Ümeyye'nin evlâtları içinde

Ebû Cehil gibi pîşivâ-yı dalâl olan bir fir'avn-i ümmet zuhur ettiği gibi birçok sahâbe de yetişmiştir. Ebû Ümeyye'nin kerîme-i muhteremesi Ümmü Seleme radiyallahu anhâ ümmehâtü'l-mü'minîndendir. Ebû Rebîa'nın oğlu Ayyâş burada mevzubahis olan zattır. Velîd'in oğulları Hâlid, Velîd ve Hişâm'ın üçü de silk-i sahâbeye dahildir. Bunlardan Velîd b. Velîd bu hadiste mezkûr olan zattır. Seleme b. Hişâm da Ebû Cehil b. Hişâm'ın biraderidir.

Bunlardan Ayyâş b. Ebû Rebîa radiyallahu anh sâbıkîn-i evvelînden ve hem Habeş hem de Medîne-i Münevvere'ye hicret edenlerdendir. Ebû Cehil'in amcazâdesi olduğu gibi li-ümm kardeşidir de. İbn Ömer ile Hişâm b. Âs Sehmî ve müşârûn ileyh Ayyâş radiyallahu anhüm Medine'ye hicret etmek üzere sözleşmişlerdi. Ertesi sabah herhangi bir mîâd-ı telâkiye gelmeyecek olursa yakayı ele verip hapsedilmiş sayılacağından buluşan iki arkadaş yollarına gideceklerdi, içlerinden Ayyâş geri kalmıştı. *İsâbe*'deki nakle göre, amcazâdesi Ebû Cehil'in tertip ettiği bir hud'a ile tâ Medine'den geri çevrilmiş ve Mekke'de mahpus kalarak türlü türlü ezâlara mâruz olmuştu. Sonra Ebû Cehil'in hapsinden necat bulup hicret etmiş ve Yermük'te 15 senesinde şehid düşmüştür. Hilâfet-i Sıddîkiyye zamanında Yemâme'de şehid olduğu rivayeti de vardır.

Ebû Hâşim Seleme b. Hişâm radiyallahu anh da sâbıkîn-i evvelîndendir. Feth-i Mekke günü iman edip fuzalâ-yı sahâbeden olan Hâris b. Hişâm radiyallahu anh gibi o da Ebû Cehil'in li-ebeveyn kardeşidir ve hicret etmesin diye kardeşinin hapsine giriftar olan müstaz'afîndendir. Hâfız Zehebî'nin deyişine göre Habeşistan'a hicret etmiş, sonra Mekke'ye geldiğinde Medine'ye hicretten menedilerek ta'zîb olunmuştur. Kureyş'in elinden kurtulduktan sonra Mûte Gazvesi'nde bulunmuş ve 24 senesinde Şam taraflarında Mercüssuffer'de şehid düşmüştür. Ecnâdeyn Harbi'nde şehid olduğu rivayeti de vardır. Zafer-i kat'î ile nihayete ermeyen Mûte Muharebesi'nden avdet eden guzâta ötekinin, berikinin "*ferrârûn*" yani firarîler lakabını vermesinden ar ederek bir aralık mescid-i şerîf-i nebevîye namaza bile çıkamaz olduğunu ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*O ferrâr değil kerrârdır*" buyurduğunu amcazâdesi ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâ rivayet eder. {Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, VI, 158, no: 4002; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 131.}

Ebü'l-Velîd Velîd b. Velîd radiyallahu anha gelince, Seyfullah Hâlid b. Velîd ile -yevm-i fethte iman eden müellefe-i kulûbdan- Hişâm b. Velîd'in biraderidir. Biraderleri içinde en evvel iman etmiş olan odur. Bedir'de müşrikîn saflarında olarak hazır bulunup müslimîn eline esir düşmüş ve biraderleri Hişâm ile Hâlid taraflarından fidyesi verilip kurtarılmıştı. Fidyesi verildikten sonra izhâr-ı İslâm etti. "Mademki müslüman olacaktın, fide verilmezden evvel olaydın ya" diye itâb edenlere, "Esarete takat getirememekten iman ettim zannederler diye korktum" cevabını vermiştir. İman ettikten sonra da amcazâdeleri Ayyâş ve Ebû Seleme gibi -başta diğer amcazâdesi Ebû Cehil olmak üzere- müşrikînin hapis ve ezâsına senelerce giriftar oldu. Hudeybiye'den bir sene sonra kazâ buyurulan umrenin dönüşünde Ayyâş ve Seleme ile birlikte mâşiyen firara karar verip kâfile-i İslâm'a

iltihak edebilmişlerse de Velîd, yorgunluk ve dermansızlıktan ve bâhusus mübarek likâ-yı nebevînin verdiği fart-ı heyecandan ancak son nefesini vermek üzere huzûr-ı kudsî-i risâletpenâhîye kavuşabilmiştir. Radyallahu anhu ve erdâhu.

Câbir radyallahu anhu bu kıssayı, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ramazanın on beşinci günü sabahleyin salât-ı fecrin son rûkûundan mübarek başını kaldırıp اللَّهُمَّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ buyurdu” mukaddimesiyle rivayete başlayıp sonra, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem on beş gün bu duayı buyurdu. Bayram gününün sabahı olunca duayı terk buyurdu”, Ömer radyallahu anhu niçin terk buyurduğunu sordu. “Onların yani Velîd’in, Ayyâş’ın, Seleme’nin geldiklerinden haberin yok mu?” buyurdu. Onlar bu bahiste iken her üçü gözüktüler. Arkadaşlarını Velîd b. Velîd sevk ediyordu. Parmakları taşlara basa basa parça parça olmuştu. Yaya olarak üç gün mütemadiyen onlara yol yürütmüştü. Öyle bir geliş geldi ki huzûr-ı âlî-i nebevîye girince teslîm-i rûh etti. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem هَذَا الشَّهِيدُ أَنَا عَلَى هَذَا شَهِيدٌ Yani “Şehid işte budur, ben buna şahidim” buyurdu {İbn Hacer, *Feth*, VIII, 227.}. Ne mutlu değil mi?

Amcazâdesi ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme hazretleri izn-i celîl-i nebevî ile hakkında mersiye han olmuştu. Biraderi Hâlid’in iman edip silk-i muhâcirîne duhulüne kendisi delâlet etmiştir. Müslümanların Mekke’ye girip umre ettiklerini gözü görmemek için Hâlid Mekke’den çıkmıştı. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Velîd’e, “Hâlid akıl ve dirayeti hasebiyle yabana atılır kimse değildir. Bize gelse kendisine ikram ederdik” buyurmuştu. Velîd de ona yazıp istimale etti ve hicretine sebep oldu. {İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-gâbe*, V, 423, no: 5479.}

Abdürrezzâk’ın sâlifü’l-arz Hâris b. Hişâm b. Mugîre’den rivayetine göre müşârün ileyh, “Ayyâş b. Ebû Rebîa ile (biraderim) Seleme b. Hişâm ve Velîd b. Velîd müşrikîn elinden kaçmışlardı. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bunların Mekke’den çıktıklarından haberdar oldu. Bundan dolayı rûkûdan başını kaldırdıkça onlara dua eder olmuştu” {MA4028 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 446.} demiştir ki, buna vahyen muttali olduklarına ima etmek istemiştir.

399 Evlâd-ı İsmâîl aleyhisselâmdan olan kabâil-i Arap, Mudar ve Rebîa namlarıyla iki büyük kola ayrılıyor. Kureyş, Mudar’ın en hâlisidir. Bunlar gibi Hicaz’ın şarkında oturan Hüzeyl, Esed, Temîm, Dabbe, Müzeyne gibi kabâil de henüz kâfir ve Allah’ın resûl-i celîline muhâsım idiler. 49. hadiste Rebîa’dan olan Abdülkays vefdinin huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîde iken, يَبْنَؤُ وَيَبْنَؤُ هَذَا الْحَيُّ مِنْ كَفَّارٍ مُضَرٍّ {B53 Buhârî, İmân, 40.} demeleri de Ebû Hüreyre radyallahu anhın bu sözünü teyit eder. Bu dua ile aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Kureyş vesair kabâil-i Mudar’ın Yûsuf aleyhisselâm gününde Mısırîler’in çektikleri kaht u galâ senelerine mübtelâ olmalarını Cenâb-ı Hak’tan niyaz buyurmuşlardır.

Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den bir rivayetinde bu duanın yatsı namazında edildiği zikrolunduğu gibi yine ondan olan diğer bir rivayetinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kimsenin aleyhine yahut lehine dua buyurmak istediği vakit rûkûdan sonra

kunut buyururdu” dedikten ve metn-i hadîsteki duâ-yı nebevîyi misal olarak irat ettikten sonra bazı kere sabah namazlarında bazı kabâil-i Arap hakkında, اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلَانًا وَفُلَانًا diye de dua buyurduğunu ve nihayet ظَالِمُونَ فَإِنَّهُمْ يُعَذِّبُهُمْ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ^a âyet-i kerîmesinin nüzûlü üzerine bundan vazgeçtiğini naklediyor {B4560 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 9.}. Bu âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü bu olduğunu ve duanın sabah namazının son rek’atında ba’d-e-r-rükû edildiğini *Buhârî*’deki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi de teyit ediyor. Aleyhlerinde duadan Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin nehiy buyurduğu kimseler –turuk-ı müteaddideden gelen rivâyâta nazaran– Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr, Hâris b. Hişâm ve Amr b. Âs radiyallahu anhümdür ki, henüz iman etmemiş bulundukları için İslâm’a hayli zararları dokunuyordu, kezâlik وَعَصِيَّةٌ وَذُكُورٌ وَرِعْلًا وَرَحِيانٌ وَرِعْلًا وَرَحِيانٌ^a “İlâhî! Lihyân’a, Ri’le, Zekvân’a, Usayye’ye lânet et! Onlar Allah’a ve resulüne âsi oldular. Gıfâr’a gelince, Allah onlara mağfiret etsin. Eslem ile de Allah müsâlim yani barışık gitsin” {M6434 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 186.} duâ-yı nebevîsi bir müddet sürmüşse de nehiy üzerine terk buyurulmuştur. Bu kabilelerden Lihyân, Ri’l, Zekvân ve Usayye –kendilerinin vâki olan niyaz ve istirhamları üzerine– ta’lîm-i Kur’ân için nezdlerine gönderilen yetmiş kadar kurrâyı katletmişlerdi. Lâkin gerek bu eşhâsın gerek bu kabâilin iman edip İslâm’a hizmetler edecekleri ilm-i ilâhîde mütehakkık olduğu için aleyhlerine duadan nehy-i Hak vârit olmuştur.

Gerek metinde gerek hâşiyelerdeki hadislerden yatsı ile sabah namazlarında, son rükûlardan sonra kunut buyurulduğu sabit olduğu gibi 445. hadisten de öğle, 446. hadisten akşam namazlarında, diğer bazı rivâyâtta kâh ikindi namazında, kâh salâvât-ı hamsede kunut buyurulduğu sübût buluyorsa da eimmenin ekseri sabah namazından mâadasında, Hanefiyye ise beş vakit namazın hepsinden de kunutun mensuh olduğuna kâil olmuşlardır. İleride ebvâb-ı vitrde bu bahis gelecektir (438, 439, 445, 446, 530, 531. hadislere de müracaat).

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّاسَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ هَلْ تُمَارُونَ⁴⁰⁰ فِي الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ دُونَهُ سَحَابٌ قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَهَلْ تُمَارُونَ⁴⁰¹ فِي الشَّمْسِ لَيْسَ دُونَهَا سَحَابٌ قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَهُ كَذَلِكَ يُحْشَرُ النَّاسُ⁴⁰² يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ شَيْئًا فَلْيَتَّبِعْ⁴⁰³ فَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الشَّمْسَ وَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الْقَمَرَ وَمِنْهُمْ مَنْ يَتَّبِعُ الطَّوَاغِيتَ وَتَبَقَى هَذِهِ الْأُمَّةُ فِيهَا مُنَافِقُوهَا⁴⁰⁴ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ⁴⁰⁵ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ⁴⁰⁶ فَيَقُولُونَ

هَذَا مَكَانُنَا حَتَّى يَأْتِينَا رَبُّنَا فَإِذَا جَاءَ رَبُّنَا عَرَفْنَاهُ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ⁴⁰⁷ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ
فَيَقُولُونَ أَنْتَ رَبُّنَا فَيَذَعُوهُمْ ⁴⁰⁸ وَيُضْرَبُ الصِّرَاطُ بَيْنَ ظَهْرَانِي جَهَنَّمَ ⁴⁰⁹ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ
يُجُوزُ ⁴¹⁰ مِنَ الرُّسُلِ بِأَمْرِهِ وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ إِلَّا الرُّسُلُ وَكَلَامُ الرُّسُلِ يَوْمَئِذٍ اللَّهُمَّ سَلِّمْ
سَلِّمْ وَفِي جَهَنَّمَ كَلَالِبُ مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ هَلْ رَأَيْتُمْ شَوْكَ السَّعْدَانِ قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنَّهَا
مِثْلُ شَوْكِ السَّعْدَانِ غَيْرَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ قَدْرَ عَظَمَتِهَا ⁴¹¹ إِلَّا اللَّهُ تَخَطَّفَ ⁴¹² النَّاسُ بِأَعْمَالِهِمْ فَمِنْهُمْ
مَنْ يُوبَقُ بِعَمَلِهِ ⁴¹³ وَمِنْهُمْ مَنْ يُخْرَدَلُ ⁴¹⁴ ثُمَّ يَنْجُو حَتَّى إِذَا أَرَادَ اللَّهُ رَحْمَةً مَنْ أَرَادَ مِنْ أَهْلِ
النَّارِ أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ ⁴¹⁵ فَيُخْرِجُونَهُمْ وَيَعْرِفُونَهُمْ بِآثَارِ السُّجُودِ
وَحَرَّمَ اللَّهُ عَلَى النَّارِ أَنْ تَأْكُلَ أَثَرَ السُّجُودِ ⁴¹⁶ فَيُخْرِجُونَ مِنَ النَّارِ فَكُلُّ ابْنِ آدَمَ تَأْكُلُهُ النَّارُ
إِلَّا أَثَرَ السُّجُودِ فَيُخْرِجُونَ مِنَ النَّارِ وَقَدْ امْتَحَشُوا ⁴¹⁷ فَيَصُبُّ عَلَيْهِمْ مَاءُ الْحَيَاةِ فَيَنْبُتُونَ كَمَا
تَنْبُتُ الْحَبَّةُ فِي حِمِلِ السَّيْلِ ثُمَّ يَفْرُغُ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْعِبَادِ وَيَبْقَى رَجُلٌ بَيْنَ الْجَنَّةِ
وَالنَّارِ وَهُوَ آخِرُ أَهْلِ النَّارِ دُخُولًا الْجَنَّةَ مُقْبِلًا ⁴¹⁸ بِوَجْهِهِ قَبْلَ النَّارِ فَيَقُولُ يَا رَبِّ اضْرِفْ
وَجْهِي عَنِ النَّارِ قَدْ قَشَبَنِي ⁴¹⁹ رِيحُهَا وَأَحْرَقَنِي ذُكَاؤُهَا ⁴²⁰ فَيَقُولُ هَلْ عَسَيْتَ إِنْ فَعَلْتَ ذَلِكَ
بِكَ أَنْ تَسْأَلَ غَيْرَ ذَلِكَ فَيَقُولُ لَا وَعِزَّتِكَ فَيُعْطِي اللَّهُ مَا يَشَاءُ ⁴²¹ مِنْ عَهْدٍ وَمِيثَاقٍ فَيَصْرِفُ
اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ فَإِذَا أَقْبَلَ بِهِ عَلَى الْجَنَّةِ رَأَى بِهَجَّتِهَا سَكَتَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ ثُمَّ
قَالَ يَا رَبِّ قَدِّمْنِي عِنْدَ ⁴²² بَابِ الْجَنَّةِ فَيَقُولُ اللَّهُ أَلَيْسَ قَدْ أُعْطِيتَ الْعَهْدَ وَالْمِيثَاقَ ⁴²³ أَنْ لَا
تَسْأَلَ ⁴²⁴ غَيْرَ الَّذِي كُنْتَ سَأَلْتَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لَا أَكُونُ ⁴²⁵ أَشَقَى خَلْقِكَ فَيَقُولُ فَمَا عَسَيْتَ
إِنْ أُعْطِيتَ ذَلِكَ أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَهُ فَيَقُولُ لَا وَعِزَّتِكَ لَا أَسْأَلُ غَيْرَ ذَلِكَ فَيُعْطِي رَبُّهُ مَا
شَاءَ مِنْ عَهْدٍ وَمِيثَاقٍ فَيَقْدِمُهُ إِلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَإِذَا بَلَغَ بِأَبِهَا فَرَأَى زَهْرَتَهَا وَمَا فِيهَا مِنَ النَّضْرَةِ
وَالسُّرُورِ فَيَسْكُتُ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَسْكُتَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ أَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
وَيُحَكِّكُ ⁴²⁶ يَا ابْنَ آدَمَ مَا أَغْدَرَكَ أَلَيْسَ قَدْ أُعْطِيتَ الْعَهْدَ وَالْمِيثَاقَ ⁴²⁷ أَنْ لَا تَسْأَلَ غَيْرَ الَّذِي
أُعْطِيتَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ لَا تَجْعَلْنِي أَشَقَى خَلْقِكَ فَيَضْحَكُ اللَّهُ مِنْهُ ثُمَّ يَأْذُنُ لَهُ فِي دُخُولِ الْجَنَّةِ
فَيَقُولُ ⁴²⁸ تَمَنَّ فَيَتَمَنَّى حَتَّى إِذَا انْقَطَعَ ⁴²⁹ أُمْنِيَّتُهُ قَالَ اللَّهُ زِدْ مِنْ كَذَا وَكَذَا ⁴³⁰ أَقْبَلَ يُذَكِّرُهُ رَبُّهُ
حَتَّى إِذَا انْتَهَتْ بِهِ الْأُمَامِيُّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَكَ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ لِأَبِي
هُرَيْرَةَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَكَ ذَلِكَ وَعَشْرَةُ أَمْثَالِهِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ

لَمْ أَحْفَظْ⁴³¹ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَّا قَوْلَهُ لَكَ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ مَعَهُ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ إِنَِّّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ ذَلِكَ لَكَ وَعَشْرَةُ أَمْثَالِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) öteki beriki: “Yâ Resûlellah! Kıyamet gününde biz rabbimizi görecek miyiz?” diye sordular. (Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri de mukabeleten), “Aydın on dördüncü gecesi rü’yete mani hiçbir bulut yokken kamer(i görmek hususun)da şek ve ihtilâf eder misiniz?” diye sual buyurdu. “Hayır, yâ Resûlellah (bunda ihtilâf etmeyiz)” denince tekrar, “Ya, rü’yete mani hiçbir bulut yokken güneş(i görebileceğiniz)de şek ve ihtilâf eder misiniz?” diye sual buyurdu.⁴³² (Yine) “Hayır, yâ Resûlellah. (Bunda da ihtilâf etmeyiz)” denince buyurdu ki: İşte O’nu siz böyle (açık) göreceksiniz.⁴³³ Kıyamet gününde nâs haşrolunacak (yani bir araya toplanacak.⁴³⁴ Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri), “Her kim her neye tapıyor idiyse onun ardına düşsün!” buyuracak⁴³⁵ (Yahut Hakk’ın emriyle bu sözü diyen diyecek).

Artık kimi şemsin, kimi kamerin, kimi tâgütlerin ardına düş(üp gid)ecek.⁴³⁶ Yalnız bu ümmet, içlerinde münafıkları da olduğu halde (yerinde durup) kalacak.⁴³⁷ Allah Tebâreke ve Teâlâ hazretleri) onlara (evvelce tanıdıklarından başka bir surette) gelip, “Ben sizin rabbinizim” buyuracak. Onlar (rabb-i müteâllerini o tecelli ile tanıyamayacakları için, “Senden Allah’a sığınırız). Rabbimiz bize gelinceye kadar bizim yerimiz burasıdır. (Yerimizden ayrılmayız). Rabbimiz bize geldiğinde biz O’nu tanırız” diyecekler. Allah azze ve celle (hazretleri) onlara (bu defa tanıdıkları surette) gelip, “Ben rabbinizim” buyuracak. Onlar da, “(el-Hak) sen bizim rabbimizsin” diyecekler⁴³⁸ ve Allah Teâlâ’nın) onları davet buyur(ması üzerine ona tâbi ola)cak(lar).⁴³⁹ Cehennem de (tam) ortasına sırat (yani köprü) kurulur. Ümmetini (onun üstünden) en evvel geçirecek ben olacağım.⁴⁴⁰ O gün rûsul(-i kirâm)dan başka hiçbir kimse (hevl ve dehşet dolayısıyla) tekellüm edemez. Rûsul(-i kirâm)ın da o günkü kelâmı **اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ** “İlâhî! Selâmet ver, selâmet ver”(den ibaret) olacaktır.⁴⁴¹

Cehennemde⁴⁴² sa’dân dikenlerine benzer çengeller vardır. Sa’dân dikenlerini (hiç) görmüşlüğünüz var mı?⁴⁴³ Evet (vardır.) İşte bu çengeller sa’dân dikenlerine benzer. Ancak şu var ki ne kadar büyük olduklarını yalnız Allah Teâlâ bilir. İşte bunlar nâsı (kötü) amellerinden dolayı kapıp alırlar.⁴⁴⁴ Kimi (kötü) ameli dolayısıyla helâk olur. Kimi hardal gibi ezim ezim ezildikten sonra ne-

cat bulur.⁴⁴⁵ Nihayet Allah Teâlâ ehl-i nârdan her kimlere rahmet buyurmayı dilemişse (onları çıkaracak. Dünyada iken) Allah’a ibadet etmiş olanları çıkarmalarını meleklere emredecek, onlar da onları çıkaracaktır. (Melekler) onları âsâr-ı sücûddan (yani secde âzalarındaki izlerden) tanıyacaklardır⁴⁴⁶ ve (işte onlar öylece) çıkarılacaklardır. Allah Teâlâ eser-i sücûdu yi(yip mahvet) meyi nâr(-ı cahîm)e haram kılmıştır. Binaenaleyh âdemoğlunun bütününü (cehennem) ateş(i) yer de yalnız eser-i sücûdu yiyemez.⁴⁴⁷ Bunlar ateşten kavrulup kapkara olarak çıkarılacaklar. Üzerlerine âb-ı hayat dökülecek⁴⁴⁸ de sel uğrağında biten yabanî reyhan tohumları nasıl (çabuk) biterse (yeniden) öylece biteceklerdir.⁴⁴⁹ Sonra Allah (Teâlâ ve tekaddes hazretleri) kulları arasında (hüküm ve) kazâyı hitâma erdirir. (Ancak) cennet ile cehennem arasında yüzü ateşe dönük bir kimse kalır ki, o, cennete girecek ehl-i nârın sonuncusu olacaktır.⁴⁵⁰ (O kimse), “Yâ rab! Yüzümü (şu) ateşten döndür. Kokusu beni zehirleyip duruyor, yalını beni yakıp duruyor” diyecek. (Adamcağız mütemadiyen dua ve niyazda bulunacak. Sonunda Hak Teâlâ) ona buyuracak ki: “Bu senin dediğin yapılacak olursa acaba başka şey (daha) istemeyecek misin?” O ise “(Celâl ve) izzetine kasem olsun ki, hayır!” diyecek. ve Allah Teâlâ’ya meşiiyyet-i ilâhiyyesi taalluk eden ahd ü mîsâkı verecek, (ondan sonra) Allah Teâlâ onun yüzünü cehennem cihetinden (cennet tarafına) çevirecek. Yüzünü cennete doğru döndürünce cennetin güzelliğini görecek. (Lâkin ibtidâ talepten hayâ edip) Allah’ın dilediği kadar (bir müddet) sükût ettikten sonra, “Yâ rab! Beni cennetin kapısına yanaştır” diyecek. Allah Teâlâ da, “Evvelce istediğinden başka (hiç)bir şey istemeyeceğine ahd ü mîsâk vermiş değil miydin?” diye (kendisini ilzam ede)cek. O da “Yâ rab! Mahlûkatının en bedbahtı ben olmayayım” cevabını verecek. Bunun üzerine (yine) Allah Teâlâ, “Bunu (da) sana verirsem başka bir şey istemeyecek misin?” diyecek. O da “(Celâl ve) izzetine kasem olsun ki, hayır. Bundan başka (hiç)bir şey isteyecek değilim” cevabını verecek ve rabb(-ı celîl)ine dilediği ahd ü mîsâkı verdikten sonra Rabbi (Teâlâ ve tekaddes hazretleri) onu cennetin kapısına yanaştıracak. (O kimse) cennet kapısına varıp da ondaki revnak ve letâfeti ve içindeki nadret ve sürûru görünce (yine utanıp) Allah’ın dilediği kadar (bir müddet) sükût edecek sonra, “Yâ Rab! Beni içeriye sok” diyecek. Allah (azze ve celle) de, “Allah lâıyığını versin behey âdemoğlu, sen ne sözünde durmaz kimsesin! Sen verdiğimden başka (hiç)bir şey istemeyeceğine (daha evvel) ahd ü mîsâk vermiş değil mi idin?” buyuracak.

O da “Yâ rab! (Demek ki) mahlûkatının en bedbahtı ben olacağım” diyecek. (Bu söz üzerine ve dua ve niyazını tekrar ede ede nihayet) Allah Teâlâ ona

gülecek⁴⁵¹ ve cennete girmesine izin verecek. (Oraya alırken de) ona, “Temenni et” buyuracak. O da (uzun boylu) temenni(ler)de bulunacak. Nihayet dilekleri kesilince Allah Teâlâ, “(Bunlardan başka) şunu da, bunu da, şunu da, bunu da iste!” buyuracak ki (istenecek şeyleri) Rabbi (Teâlâ ve tekaddes hazretleri muttasıl) aklına getirecek. Nihayet (bu türlü) dileklerinin kâffesi de kesilince Allah Teâlâ, “Bunların hepsi ve bir o kadar dahası (hep) senindir” buyuracaktır.⁴⁵² (Hadisi Ebû Hüreyre’den rivayet edenlerden biri olan Atâ b. Yezîd el-Leysî der ki: Ebû Hüreyre bunu rivayet ederken Ebû Saîd el-Hudrî de oturuyor ve Ebû Hüreyre’nin dediklerinden hiçbir şeyi tağyîre lüzum görmüyordu. Tâ “Bunların hepsi ve bir o kadar dahası hep senindir” sözüne gelince) Ebû Saîd el-Hudrî (radiyallahu anh) Ebû Hüreyre radiyallahu anha, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Allah (azze ve celle), ‘Bunlar(ın hepsi) ve daha on misli senindir’ buyuracaktır demişti” dedi. Ebû Hüreyre, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden yalnız مَعَهُ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ buyurduğunu bellemişim” dedi. Ebû Saîd ise مَعَهُ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ buyurduğunu ben işittim dedi.⁴⁵³ {B806 Buhârî, Ezân, 129.}

.....

- 400 هَلْ تُضَارُونَ rivayeti olduğu gibi هَلْ تُضَارُونَ rivayetleri de vardır.
- 401 هَلْ تُضَارُونَ rivayeti olduğu gibi هَلْ تُضَارُونَ rivayetleri de vardır.
- 402 يَجْمَعُ اللَّهُ النَّاسَ . *Buhârî*’nin başka yerindeki rivayette .
- 403 فَلْيَتَّبِعْهُ ile rivayetleri de vardır.
- 404 Bir rivayette şek üzere مَنَافِقُوهَا أَوْ شَافِقُوهَا {B7437 Buhârî, Tevhîd, 24.} suretinde vârit olmuşsa da ekser-i muhaddisînin mutemet olan rivayeti metinde olduğu gibidir.
- 405 دِغَر rivayette فِي أَيَاتِهِمُ اللَّهُ فِي غَيْرِ الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.}.
- 406 دِغَر rivayette bundan sonra نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.} ziyadesi de vardır.
- 407 دِغَر rivayette فِي أَيَاتِهِمُ اللَّهُ فِي الصُّورَةِ الَّتِي يَعْرِفُونَ {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.}.
- 408 دِغَر rivayette فَيَتَّبِعُونَهُ .
- 409 وَيُضْرَبُ جِسْرُ جَهَنَّمَ . *Buhârî*’nin diğer rivayetinde نُشَالَارِي دَا VARDIR. *Buhârî*’nin diğer rivayetinde .
- 410 Bir nüshaya göre يُحْجِزُ .
- 411 Bir nüshaya göre مَا قَدَرُ عَظَمِهَا . Son kelime عَظَمِهَا da okunmuştur.
- 412 Bir nüshaya göre فَتَحَطَفُ .
- 413 Bir nüshaya göre فَمِنْهُمْ الْمَوْبِقُ بِعَمَلِهِ، يُوْتِقُ بِعَمَلِهِ rivayeti de vardır.
- 414 Rivâyet-i kaviyye budur. Maahâzâ zâl-i mu’ceme ile يُخَرِّدُ ve cîm ile يُجَرِّدُ nüshaları da vardır. İkincisi “düşer ve helâke yaklaşır” mânâsınadır. وَمِنْهُمْ الْمُخَرِّدُ rivayeti de vardır.
- 415 *Buhârî*’nin diğer rivayetinde، {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.} ziyadesi vardır. *Müslim*’de ise مَنِ كَانَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا مِمَّنْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَرْحَمَهُ مِمَّنْ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ {M451 Müslim, İmân, 299.}

- 416 Diğer rivayette مِنْ ابْنِ آدَمَ أَثَرُ السُّجُودِ .

417 Binâ-yı ma'lûm ile اِمْتَحَنُوا diye de rivayet edilmiştir.

418 Bir nüshaya göre مُقْبِلٌ .

419 قَدْ قَشَبَنِي zabtı da vardır.

420 ذَكَاهَا nüshası da vardır.

421 Bir nüshada yalnız مَا شَاءَ dir ki bu takdirde fiilin fâili abd olmuş olur.

422 Buhârî'nin diğer rivayetinde إِلَى قَرَّبَنِي dır.

423 الْعُهُودَ وَالْمَوَائِقَ nüshası da vardır.

424 أَن تَسْأَلَ rivayeti daha kavîdir.

425 لَا أَكُونَنَّ ve لَا كُونَنَّ {B7437 Buhârî, Tevhîd, 24.} rivayetleri de vardır.

426 وَيَلْكَ rivayeti de vardır.

427 الْعُهُودَ وَالْمَوَائِقَ.

428 Buhârî'nin diğer rivayetinde فَإِذَا ضَحِكَ مِنْهُ أَذِنَ لَهُ بِالْدُخُولِ فِيهَا. فَإِذَا يَزَالُ يَدْعُو حَتَّى يَضْحَكَ. فَإِذَا دَخَلَ فِيهَا قِيلَ... {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.}.

429 انْقَطَعَتْ.

430 تَمَنَّ كَذَا وَكَذَا.

431 لَمْ أَحْفَظْهُ.

432 Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde, هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهْرِ صَحًّا، لَيْسَ مَعَهَا سَحَابٌ؟ وَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةً الْبَدْرِ صَحًّا لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ؟ “Güneşi öğlen üstü ve ayaz ve önünde hiçbir bulut yokken görmek için itişip kakışmaya, birbirinize zahmet vermeye hâcet görür müsünüz? Kezâ kameri bedir olduğu gece yine ayaz iken ve o gece hiçbir bulut yokken görmek için birbirinize zahmet vermeye hâcet görür müsünüz?” {M454 Müslim, İmân, 302.} suretinde vârit olup rü’yet-i şems hakkındaki sual takdim buyurulmuş, şu kadar ki bundaki kuyûd cevaba çok kuvvet vermiştir.

433 331. hadise ve hâşiyesine müracaat.

434 Ebû Hüreyre radiyallahu anhin –ileride şefaât bahislerinde inşallah gelecek olan– أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. وَهَلْ تَدْرُونَ مِمَّ ذَلِكَ؟ يَجْمَعُ اللَّهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، هَدَّيْتُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَلَا يَحْتَمِلُونَ “Kıyamet gününde nâsın seyyidi benim. Bu da, bilir misiniz niçin? Çünkü o gün Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri evvelîn ve âhirîn’in hepsini dümdüz bir toprak üstünde öyle bir surette cemedecek ki kendilerini çağıran dâî, kırmı ayrı her birine sesini duyurabilir. Onlara bakan basar ayrı ayrı her birine nüfuz edebilir...” {B4712 Buhârî, Tefsîr, (Beni İsrâil) 5.} mukaddimesiyle ahvâl-i mahşer ve keyfiyyet-i şefâât tasvir buyurulmuştur. Bu dâî, huzûr-ı bârîye arz olunmak ve hesâb-ı a’mâllerini vermek üzere nâsı çağıran dâîdir. İbn Mes’ûd radiyallahu anhin Beyhakî rivayetinde, إِذَا حُشِرَ النَّاسُ قَامُوا أَرْبَعِينَ عَامًا شَاخَصَةً أَبْصَارُهُمْ إِلَى السَّمَاءِ لَا يَكَلِّمُهُمْ. وَالشَّمْسُ عَلَى رُؤْسِهِمْ حَتَّى يُلْجِمَ، الْعَرَقُ كُلُّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ “Nâs haşrolunduklarında kırk yıl gözleri semâya dikilmiş olarak dururlar. Kendilerine hiçbir kimse kelime-i vâhîde söyleyemez. Bu esnada güneş başlarının ucunda kendilerini yakar ve berr ü fâcir herkes, ter deryası tâ boşazına çıkıncaya kadar hep bu halde kalırlar.”

{Beyhakî'nin eserlerinde tespit edilemeyen rivayet için bkz. Dârekutnî, *Ru'yetullâh*, 267, no: 164.} Taberânî rivayetinde de, *“Kıyamet gününde adam var ki ter kendisini boğacak dereceye çıkacak da: Yâ rab! Cehenneme atmakla da olsa beni rahatlandır diyecek”* {MK10083 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 99.} haber-i müthişî ile hevl-i mahşer tasvir buyuruluyor. Mikdâd b. Esved radiyallahu anhnın Müslim ve Nesâî'de mervî hadisinde ise, *“فَيَكُونُ النَّاسُ عَلَى قَدَرِ أَعْمَالِهِمْ فِي الْعَرَقِ. فَمِنْهُمْ مَنْ يَكُونُ إِلَى كَعْبِيهِ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَكُونُ إِلَى رُكْبَتِيهِ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَكُونُ إِلَى حَقْوِيهِ. وَمِنْهُمْ مَنْ يُلْجِمُهُ الْعَرَقُ الْجَامَا. وَأَشَارَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى فَمِهِ”* *“Halk o gün amellerinin miktarlarına göre tere batmış bulunacaklardır: Kiminin ter aşıklarına, kiminin dizlerine, kiminin böğürlerine kadar çıkacak, kimini de ter –Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz mübarek elleriyle ağızlarını göstererek– gemleyecek yani boğacaktır”* {M7206 Müslim, Cennet, 62.} diye bu hevl ve dehşet daha açık ve daha tafsilli gösterilmiştir. Bereket versin ki Ahmed b. Hanbel'in sened-i hasen ile ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhnın rivayetiyle, *“Bu vukufun azabı mümin hakkında o kadar tahfif olunacak ki ancak farz namazlardan biri kadar sürecektir”* {HM11740 İbn Hanbel, III, 76.}; Ebû Ya'lâ'nın da Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın rivayetiyle, *“كَتَدَلَّى الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ إِلَى أَنْ تَغْرُبَ”* *“Güneş gurub için ufuktan sarkıp gurub edinceye kadar”* {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, X, 415, no: 6025.}; Taberânî'nin de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhnın rivayetiyle, *“وَيَكُونُ ذَلِكَ الْيَوْمُ أَقْصَرَ عَلَى”* *“O gün mümin hakkında gündüzün bir saatinden daha kısa olacaktır”* {Taberânî, *el-Kebîr*, XIII, 553, no: 14445.} tebşirleri de vardır.

435 İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın rivayetinde, *“ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ أَلَيْسَ عَدَلٌ مِنْ رَبِّكُمْ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَصَوَّرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ غَيْرَهُ أَنْ يُؤْتِيَ كُلَّ عَبْدٍ مِنْكُمْ مَا كَانَ تَوَلَّى؟ قَالَ فَيَقُولُونَ بَلَى. ثُمَّ يَقُولُ لِيَسْطَلِقَ كُلُّ أُمَّةٍ خَلْقَهَا إِلَى مَنْ كَانَتْ تَعْبُدُ”* *“Sonra gökten bir münâdî şöyle nidâ eder: Sizi yaratan, size suret veren, size rızıkınızı veren rabbiniz iken dönüp başkasına mahabbet ve ibadet etmenize mukabil muktezâ-yı adl-i ilâhî içinizden her kulu taptığının ardına düşürmek değil midir? Evet, öyledir cevabını aldıktan sonra her ümmet dünyada iken taptığının yanına gitsin diye ilân eder”* {Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Ta'zîmü kadri's-salât*, I, 305, no: 281.} tafsili vardır. Ancak buna da takaddüm edecek bir macera olmak üzere Humeydî ile İbn Huzeyme'de Ebû Hüreyre'nin şöyle bir rivayeti de vardır: *“فَيَلْقَى الْعَبْدَ فَيَقُولُ أَلَمْ أَكْرَمَكَ وَأَزَوَّجَكَ وَأَسَحَّرْ لَكَ؟ فَيَقُولُ بَلَى. فَيَقُولُ أَظَنَنْتَ أَنَّكَ مُلَاقِيٌّ؟ فَيَقُولُ لَا. فَيَقُولُ ... وَيَلْقَى الثَّالِثَ فَيَقُولُ أَمَنْتُ بِكَ وَبِكِتَابِكَ وَبِرَسُولِكَ وَصَلَّيْتُ وَصُمْتُ. فَيَقُولُ ...”* *“Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri, kullarından birini karşısına alıp, tekrîm etmedim mi idi? Evermedim mi idi? Mahlûkatımı sana teshir etmedim mi idi? diye soracak. O da evet, hepsini yaptın yâ rab diyecek. Ondan sonra, günün birinde bana mülâki olacağını hesaba katar mı idin? diye soracak. O da, hayır yâ rab diyecek. Bunun üzerine o da, sen beni vaktiyle unuttuğun gibi ben de şimdi sana aldırmayacağım buyuracak”* {Humeydî, *Müsned*, II, 298, no: 1212.}; yine o rivayette, *“... وَبِكِتَابِكَ وَبِرَسُولِكَ وَصَلَّيْتُ وَصُمْتُ. فَيَقُولُ ...”* *“... Hak Teâlâ hazretleri bir üçüncüsünü de karşısına alacak. Bu kimse, ‘Yâ rab! Ben sana, kitabına, resulüne iman etmiş, namaz kılmış, oruç tutmuştum’ diyecek. Hak celle ve alâ hazretleri de, ‘Haydi senin bu davana şahit ikâme edelim’ buyuracak. Derken o kulun ağzı mühürlenip a'zâ-yı bedeni aley-*

hine nutka gelecek (361. hadisin hâşiyesine müracaat). İşte bu münafıktır. Ondan sonra bir münâdî şöyle nidâ eder...” denilmiştir.

436 “Tâgût” lafzı türlü türlü tefsir edilmiştir ki en meşhurları şunlardır: 1. Şeytan; 2. Sanem ki ona cibt namı da verilir. 3. Sâhir; 4. Kâhin ki وَأَمْرُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ âyet-i kerîmesi^a bununla müfesserdir. Her kabilenin merci-i muhâkeme olan bir tâgûtü var idi. 5. Dalâlde pîşvâ olan kimse; 6. Hassaten merede-i Ehl-i kitap; 7. Allah’tan başka olarak ibadet edilen her şey ki lafzın bu mânaya hamli pek de sahih olmasa gerektir. Zira bu takdirde ehl-i küfür ve dalâlden bazılarının ve meselâ Benî Müleyh’in mâbudu olan melâikenin de, Üzeyir ve Mesîh aleyhime’s-selâmın da tâgûtlar meyanına idhali lâzım gelir ki bunların mâbud olmaya rızaları olmadığı için elbette hariç addedilmek icap eder. Onların âbidleri cehenneme giderlerse de kendilerinin dûcâr-ı muâhaze olmalarına mahal yoktur. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin *Buhârî*’deki bir hadisinde، فَيَذْهَبُ أَصْحَابُ الصَّلِيبِ، “Ashâb-ı salîb yani salîbe tapanlar salîbleriyle, putperestler putlarıyla, her mâbudun âbidleri mâbudlarıyla giderler” {B7439 Buhârî, Tevhîd, 24.} buyurulmasında “tâgût” lafzının bu gibi zevât-ı kâmileye şumulü olmadığına ve mâbudiyete rızası olmayanların “tevâgît” zümresinden bulunmadığına işaret vardır. Vâkıa İbn Me’sûd radiyallahu anh rivayetindeki، فَيَمْتَلُ لَهُمْ مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ فَيَنْطَلِقُونَ، “Onlara ibadet etmiş oldukları şeylerin timsali görünüp beraberce giderler” {MK9763 Taberânî, el-Kebîr, IX, 357.}; müşârûn ileyhten olan diğer rivayette de، فَيَمْتَلُ لِصَاحِبِ الصَّلِيبِ صَلْبُهُ وَلِصَاحِبِ التَّصَاوِيرِ تَصَاوِيرُهُ، {T2557 Tirmizî, Sıfatü’l-Cenne, 20.} ibareleri tâgûtun Allah’tan başka herhangi bir mâbud mânasına alınmadığı mahzuru ref’ ederse de، إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ “Siz de, Allah’tan başkaca ibadet ettikleriniz de cehennem tutarağısınız”^b âyet-i kerîmesi mûcibince lafzın mânasını daraltmak lâzım gelir.

437 Buhârî ile Müslim’in Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde, bu vâkıaya tekaddüm etmek üzere şöyle bir tafsîl daha vardır: فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَنْصَابِ إِلَّا يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ. حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ وَفَاجِرٍ وَغَيْرٍ (ياخود) غُيِّرَاتِ أَهْلِ الْكِتَابِ. فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيَقَالُ لَهُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عَزِيرَ ابْنِ اللَّهِ. فَيَقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ. مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ. فَمَا تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا عَطِشْنَا يَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ إِلَيْهِمْ أَلَا تَرَدُونَ؟ فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهُمْ سَرَابٌ يَحِطُّ بِغَضْطِهَا بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ. ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى فَيَقَالُ لَهُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيَقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ. فَيَقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَعْبُدُونَ؟ فَيَقُولُونَ عَطِشْنَا يَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. قَالَ فَيُشَارُ إِلَيْهِمْ أَلَا تَرَدُونَ؟ فَيُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ كَأَنَّهُمْ سَرَابٌ يَحِطُّ بِغَضْطِهَا بَعْضُهَا بَعْضًا. فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ “Artık Allah sübhânehü ve teâlâ hazretlerinin gayri olmak üzere esnâm ve ensâb makûlelerine ibadet etmiş olanlardan cehenneme atılmadık hiçbir kimse kalmaz olur. Nihayet –berr olsun, fâcir olsun, hak üzere kalan Ehl-i kitabın bakâyâsı olsun– Allah azze ve celle hazretlerine ibadet etmiş olanlardan mâadası kalmayınca tâife-i yehûdun birtakımı çağırılıp kendilerine, ‘Siz kime tapardınız?’ diye sorulacak. ‘Biz Allah’ın oğlu Üzeyir’e

a en-Nisâ, 4/60.

b el-Enbiyâ, 21/98.

tapardık' diyecekler. Bunun üzerine onlara denilecek ki, 'Siz yalan söylüyorsunuz. Allah Teâlâ hiçbir eş, hiçbir oğul edinmiş değildir. Şimdi söyleyiniz, istediğiniz nedir?' O tâife-i yehûd da, 'Yâ Rab! Pek susadık, bize su ver!' niyazında bulunacaklar. Bu talep üzerine, 'Haydi, su başına gelmez misiniz?' diye kendilerine işaret vâki olacak. Onlar da bir araya getirilip nâr-ı cahîme doğru sevkedilecekler. O nâr-ı cahîm ki onların nazarında yalımları birbirini kırıp geçiren serap gibi görünecek ve onu su zannedip yekdiğeri ardınca ateşin içine dökülecekler. Sonra tâife-i nasârânın birtakımı çağırılıp kendilerine, 'Siz kime tapardınız?' diye sorulacak. 'Biz Allah'ın oğlu Mesîh'e tapardık' diyecekler. Bunun üzerine onlara da denilecek ki: 'Siz yalan söylüyorsunuz, Allah Teâlâ hiçbir eş, hiçbir oğul edinmiş değildir. Şimdi söyleyiniz, istediğiniz nedir?' Nasarâ da 'Yâ Rab! Pek susadık, bize su ver!' niyazında bulunacaklar. Bu talep üzerine, 'Haydi, su başına gelmez misiniz?' diye kendilerine işaret vâki olacak. Onlar da bir araya getirilip nâr-ı cahîme doğru sevkedilecekler. O nâr-ı cahîm ki onların nazarında yalımları birbirini kırıp geçiren serap gibi görünecek ve onu su zannedip yekdiğeri ardınca ateşin içine dökülecekler." {M454 Müslim, İmân, 302.}

İşte bu ziyade mâlûm olduktan sonra siyâk-ı ibâre daha kolay münfehim olacaktır. Metn-i haberde şems ile kamer ve tevâgît ardına düşecek olanların meâl-i hâli zikredilmiyorsa da tâgütlerin makarr-ı vâpesîni cehennem olduğu mâlûm olduğundan فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ^a âyet-i kerîmesinin delâletiyle- artlarına düşenlerin âkıbet nâr-ı cahîme varmış olacakları muhakkaktır. Nitekim جَهَنَّمَ إِلَى جَهَنَّمَ أُولَئِكَ الشَّيَاطِينُ وَالصَّلِيبِ أُولَئِكَ أَهْلُ السَّعِيرِ "Şeyâtîn ile salîbin ardına bunların evliyası yani âbidleri tâ cehenneme varıncaya kadar düşerler" {Humeydî, Müsned, II, 298, no: 1212.} rivayeti ile İbn Huzeyme ve İbn Mende rivayetlerindeki, فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ كَانَ يُعْبَدُ صَنَمًا وَلَا وَثْنًا وَلَا "Sanem, vesen ve surete tapanlardan gidip nâr-ı cehenneme atılmadık hiçbir kimse kalmayacaktır" {İbn Mende, el-İmân, II, 797, no: 816.} ibaresi de bunu sarahaten teyit eder. Bu hadisin bu kısmına ait, Alâ b. Abdurrahman rivayetinde, فَيَطْرَحُ مِنْهُمْ فِيهَا "Cehenneme bunlardan bir fevc atılıp cehenneme, 'Doldun mu?' denilecek, o da, 'Daha var mı?' diyecek" {İbn Mende, el-İmân, II, 796, no: 815.} ziyadesi vardır.

Bir de şurasını unutmamalı ki sadedinde olduğumuz bu hâşiyede ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde mevzubahis olan abede-i Üzeyir ile abede-i Mesîh, yehûd ve nasârânın yalnız birer taifesidirler. Bu iki isim ile anılan Ehl-i kitabın kimi, nebîlerinin şeriatıyla âmil mü'min-i muvahhid zümresidir ki bunlar şüphesiz münâdînin nidâsına en sonra icâbet eden ümmet-i Muhammediyye ile beraber bulunacaklardır. Ashâb-ı evsâna mülhak olan Ehl-i kitap ise Mesîh'e Allah, Mesîh veya Üzeyir'e ibnullah diyen, salîbe tapan, hâsılı enbiyâ-yı kirâma muhalefetle küfür ve dalâle sapan tavâiftir.

Bir de anlaşıyor ki ümmet-i Muhammediyye dünyada münâfîkînden sıyrılıp temayüz edemediği gibi âhiretin o mevtnında da kendini onlardan ayırt edemeyecektir. Münafıklar Allah'a âbid ve şerâyi-i enbiyâya sâlik olan müminîn ile birlikte nidâyâ icâbette

teahhur göstereceklerdir. Onlar dünyada iken zâhiren mümin görünmüş olmaları orada da fayda verir kıyasıyla zümre-i nâciyeye iltihak edeceklerse de bilâhare mü'mininde gurre ve tahcîl bulunup (111. hadise müracaat) onlarda bulunmaması yahut –bir kavle göre– var iken zâil olması, kezâ mahşerde peyda olacak zulmet-i şedîde içinde ihtidâ için her mümine kendine göre bir nur verilip onlara verilmemesi yahut –bir kavle göre– nurlarının muntafî olması, bir de meydân-ı arasatta müminler Cenâb-ı Hakk'a secdeye kâdir oldukları halde onların olamaması gibi alâmetlerle müminlerden büsbütün temeyyüz edeceklerdir. Sûre-i Hadîd'de, *يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ* den^a itibaren dört âyet-i kerîme, müminlerin nurdan nasıl istifade edeceklerini, münafıkların ise bundan nasıl mahrum kalacaklarını nâtık olduğu gibi sûre-i Kalem'deki *يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ*^b âyet-i kerîmesi de âhiretteki sücûd meselesinde mümin ve münâfıkın farkını gösterir.

438 Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhın *Müslim*'deki rivayetinde, *حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ* {M454 Müslim, Îmân, 302.}; *Buhârî*'deki rivayetinde ise *يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ* {B7439 Buhârî, Tevhîd, 24.}, Hişâm b. Sa'd rivayetinde de, *يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ* {İbn Huzeyme, *Tevhîd*, I, 377.} lafızlarıyla vârit olmuş olup cümlesi de meydanda kalan müminlere Rabbimiz tebâreke ve teâlâ hazretlerinin bidâyet-i emirde evvelden bildikleri, tanıdıkları surete muhalif bir surette zâhir olacağını ifhâm eder.

İtyân yani Cenâb-ı Hakk'ın gelmesi ile *suret* meselelerine gelince, ityân hakkında ulemânın akvâli muhtelifdir:

1. İtyân ef'âl-i ilâhiyyeden bir fiildir ki ona iman etmek vâcip olduğu gibi zât-ı ecell ü a'lâ-yı sübhanîsini simât-ı hudûstan da tenzih etmek vâciptir.

2. Rabbimiz Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin ityânı, ibâdın kendisini görmesinden ibarettir. Gâibde olan bir şeyi görebilmek için âdeten o şeyin görene doğru gelmesi iktiza ettiği için ityân mecazen rûyet mânasınadır.

3. *يَأْتِيهِمُ الْمَلَايِكَةُ* de hazf vardır ve *يَأْتِيهِمُ* takdirindedir. Bu, Kâdî İyâz'ın tercih ettiği kavildir. Kâdî, “Melek, mahlûk olduğundan müminlerin onu inkâra kalkışmaları ihtimal ki ondaki simât-ı hudûsu müşahede ettiklerindendir” diyorsa da melâikeden birinin *أَنَا رَبُّكُمْ* dâvâ-yı bâtılında bulunabilmesi câ-yı nazardır.

4. *يَأْتِيهِمُ* demek Cenâb-ı Hak ibâdını imtihan ve ihtibâr için ilâh sıfatına benzemeyen mahlûk suretlerden biriyle zâhir olur mânasınadır ki “*Ben Rabbinizim*” dediğinde mahlûk alâimini kendisinde görecekları için müminler istiâzeye kalkışacaklardır. Zira mahlûkatından hiçbirine benzemediğini müminler ötedenberi biliyorlardır.

Simât-ı nakstan münezzeh ve berî olan zât-ı bârî teâlâ ve tekaddes hazretlerinin yekdiğere benzemeyen iki surette tecelli buyurması hususu her ne vecih ile ve herhangi

a el-Hadîd, 57/12.

b el-Kalem, 68/42.

mezhebe göre tefsir edilirse edilsin, şurası sabit oluyor ki o yevm-i imtihanda ibtidâ-yı emirde mümin, münafık hep bir arada iken müminlerin ümit etmedikleri bir hal ve heyet üzere –Allahu a’lem sert– bir tecelli vuku bulacak ve hilâf-ı me’mûl olan bu tecelliden müminler, yine zât-ı eccl ü a’lâsına sığınacaklardır. İkinci tecelli, müminlerin hüsnüzanna binaen me’mulleri olan –ihtimal ki– tecellî-i rahmet ve re’fet olacağından mârufları olan bu ikinci hal ile mütecellî Rabb-ı celillerini tasdik ve O’na secde edeceklerdir. Müminlerin ibtidâki istiâzeleri Rabb-ı azîmü’ş-şânlarının bir sıfatından diğer sıfatına iltica etmektir. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetine nazaran Cenâb-ı rabbü’l-âlemîn ibtidâki ityânında, فَمَاذَا تَنْتَظِرُونَ؟ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ “Ya siz ne bekliyorsunuz? Her ümmet ibadet ettiğinin ardına düşüp duruyor” buyuracak. Onlar da رَبَّنَا فَارْقَنَا يَا رَبَّنَا “Ey rabbimiz! Biz dünyada iken (seni tanımayan, sana ibadet etmeyen şu) nâstan kendilerine en ziyade muhtaç iken (senden dolayı) ayrılıp semtlerine uğramazdık” {B4581 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 8.}; Buhârî’nin diğer rivayetinde, فَارْقَانَا “Biz şimdi- kinden ziyade kendilerine muhtaç iken onlardan dünyada ayrılmıştık (şimdi nasıl olur da onların arkasına takılırız?). Biz bir münâdînin, ‘Her kavim vaktiyle ibadet ettiği ne idiye ona kavuşsun!’ diye nida ettiğini işittik, ondan dolayı rabbimize intizar edip duruyoruz” diyecekler. Cenâb-ı rabbü’l-âlemîn onlara iki, ya üç kere, أَنَا رَبُّكُمْ buyuracak, onlar hepsinde de, نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ لَا تُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا “Senden Allah’a sığınırız. Allah’a biz hiçbir şeyi şerik etmeyiz” diyecekler. Bir derecede ki bazıları imtihanın şiddetinden tarîk-i sevaptan rücû eder gibi olacak. Ondan sonra der-bâr-ı izzetten, هَلْ يَبْكُكُمْ وَبَيْنَهُ آيَةٌ فَتَعْرِفُونَهُ بِهَا “Rabbinizi tanıyabilmek için aranızda bir alâmet var mıdır?” diye sual buyurulacak ve “evet” cevabı üzerine keşf-i sâk olacak ve kendiliğinden Allah’a secde etmiş her kim varsa secde etmeye taraf-ı ilâhîden kendisine izin verilecek, riyâ olarak secde etmiş münafıkların ise sırtlarını, Allah Teâlâ tabaka-i vâhîde kılıp yani yek tahta ve kaskatı bir hale getirip bunlar secdeye davrandıkça sırt üstü düşeceklerdir. Müminler sonra secdeden başlarını kaldırdıklarında rabb-i müteâllerini ilk defa gördükleri surete tahavvül etmiş bulacaklar ve işte o zaman أَنَا رَبُّكُمْ buyurduğunda, أَنْتَ رَبُّنَا diyeceklerdir {B7439 Buhârî, Tevhîd, 24.}.

Keşf-i sâk alâmeti müteşâbihâtan ve ancak o mevtn-ı hevleğîzde mümin kullarına hakikati münkeşif olacak hakâyık-ı beyyinedendir. Cumhûr-ı ehl-i lûgat ile garîb hadis müellifleri buradaki “sâk”ın şiddet mânasına geldiğine kâildirler. Bu takdirce keşf-i sâk, şedîd ve mehûl bir halin o esnada zuhuru olmuş olur. Maahâzâ bunu başka türlü tefsir edenler de vardır. Nitekim Kâdî İyâz’a göre sâk, o sırada alâmet olarak zuhur edecek olan bir nûr-ı azîmdir ki buna dair bir hadîs-i şerif de varmış. Yine Kâdî İyâz’a göre burada sâk, Allah Teâlâ ile müminler arasında alâmet olarak zuhur edecek melâikeden gayet ayrı hilkatte yaratılmış bir cemaat mânasına da gelir ki bunu Arabî’de “Nâstan bir cemaat” mânasına istimal olunan سَاقٌ مِنَ النَّاسِ tabirinden almıştır. Bir kavle göre de keşf-i sâk, evvelki mânanın büsbütün aksine olarak kendilerinde hâsıl olan letâif-i mârifet sayesinde

müminlerin Rabb-i müteâllerini tanıyıp havf u şiddetin ve kalplerine müstevlî dehşetin münkeşif yani zâil olmasıdır. Diğer bir kavle göre de bu, müminlere bir alâmet olmak üzere halk olunan ve mûtat olan sâklardan hiçbirine benzemeyecek bir sâktır ki, bu da Kādî lyâz'ın ilk verdiği mânaya pek muvâfık düşebilir. Bu takdirde sâk, ma'nâ-yı hakîkîsinde müsta'mel olmuş olur.

439 Kādî lyâz'ın tefsirine göre emrine yahut bu hususa müvekkel olan meleklerine tâbi olacaklar demektir.

440 Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde, **ثُمَّ يُضْرَبُ الْحِجْرُ عَلَى جَهَنَّمَ**, “*Sonra cehennememin üstüne (sırat) köprü(sü) kurulur ve şefaate izin verilir ve (o sırada nâs), ‘Îlâhî! Bizi selâmette bırak, selâmette bırak!’ diye dua eder durur*” {M454 Müslim, Îmân, 302.} denilmiştir.

Sıratın en evvel geçmek ümmet-i Muhammediyye'nin hasâsindendir. *Hâkim*'deki Abdullah b. Selâm radiyallahu anh rivayetinde, *ثُمَّ يَنَادِي مُنَادٍ أَيْنَ مُحَمَّدٌ؟ فَيَقُومُ فَتَسْبِعُهُ أُمَّتُهُ بِرُهَا وَفَاجِرُهَا*, *Sonra bir münâdî, 'Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) nerede?' diye nidâ edecek. Bunun üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalkıp -iyisi, fâciri hep birlikte olmak üzere- bütün ümmeti de arkasına düşecek ve köprünün (sıratın) yolunu tutacaklardır. Allah Teâlâ o zaman düşmanlarının nûr-ı basarlarını alacak ve bunlar sağlıklı, sollu cehen-nemin içine sapır sapır dökülecekler ve yalnız Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile sâlihler necat bulacaklardır.*" {*Hâkim, el-Müstedrek*, VIII, 3113 (4/569).}. İbn Abbas radiyallahu anhümânın hadîs-i merfûunda da, *نَحْنُ آخِرُ الْأُمَمِ وَأَوَّلُ مَنْ يُحَاسِبُ* "*Biz hem ümmetlerin sonuncusu hem de hesabı görüleceklerin birincisiyiz*" {İM4290 İbn Mâce, Zühed, 34.} buyurulduktan sonra, *فَيَفْرُجُ لَنَا الْأُمَمُ عَنْ طَرِيقَتَا فَمَشْرُوعًا مُحَجَّلِينَ مِنْ آثَارِ الطُّهُورِ*. *Ümmetler bize yol açacaklar. Biz de âzamızdaki abdest âsârından dolayı yüzlerimiz nurlu, ellerimiz, ayaklarımız sekili olarak* (111. hadise müracaat) *geçeceğiz. Ümmetler de bize baktıkça bu ümmetin hep enbiya olmasına az bir şey kalmış diyeceklerdir*" {Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 373, no: 18504.} buyurulmuştur. Taberânî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayetinde de, *وَأَمَّا عِنْدَ الصِّرَاطِ فَإِنَّ كُلَّ مُؤْمِنٍ نُورًا. وَكُلُّ مُؤْمِنَةٍ نُورًا. فَإِذَا اسْتَوَوْا عَلَى الصِّرَاطِ سَلَبَ اللَّهُ نُورَ الْمُتَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ. فَقَالَ الْمُتَافِقُونَ أَنْظِرُونَا نَقْتَبِسَ مِنْ نُورِكُمْ. وَقَالَ الْمُؤْمِنُونَ رَبَّنَا أَتَيْمُ لَنَا نُورًا. فَلَا يَذْكُرُ عِنْدَ نُورِ الْأَحَدٍ أَحَدًا* *... Sıratın yanına gelince Allah azze ve celle hazretleri her mümine bir nur verir. Her mümineye de bir nur verir. Münafıkların her birine de bir nur verir. Sıratın yokuş kısmını aşıp da tam düzlük yerine geldiklerinde münâfîkîn ve münâfîkâtın nurlarını Allah alacak. Münafıklar müminlere, أَنْظِرُونَا نَقْتَبِسَ مِنْ نُورِكُمْ yani 'Aman bekleyin de nurunuzdan biraz iktibas edelim' diyecekler. Müminler de رَبَّنَا أَتَيْمُ لَنَا نُورًا yani 'Ey rabbimiz! Şu nurumuzu daha ziyade tamamlayıp parlat!' niyazında bulunacaklardır. O sırada hiçbir kimse hiçbir kimseyi aklına getiremez*" {MK11242 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 100.} buyurulmuştur. Yukarıki ehâdisin mantuklarından münâfîkîn ile mü'minîn arasındaki alâmât-ı fârika mâlûm olmuş olur: 1. Keşf-i sâk, 2. Gurre ve tahcîl, 3. Sırat üzerindeki nur.

441 Buhârî'nin diğer rivayetinde, *وَلَا يَنْكَلُمُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الرُّسُلُ* “O yevm-i hevleñgîzde rusûl-i kirâm¹dan başkası söz söyleyemeyecektir” {B7437 Buhârî, Tevhîd, 24.}, Tirmizî'nin Mugîre b. Şu'be radiyallahu anh hadisinde ise *شِعَارُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الصَّرَاطِ رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ* “Müminlerin sırat üstünde şîârları yani parolaları *رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ* dir” {T2432 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 9.} denilmiş olduğundan zâhiren görüldüğü gibi iki rivayet beyninde tenâfi yoktur. Şîâr tanışmak için bir alâmettir. Müminlerin şîârı bu olmakla behemehal bu elfâz ile nâtık olmaları lâzım gelmez. Şîâr olan bu elfâzı rusûl-i kirâm hazerâtının söyleyip müminlerin selâmetine duahan olacaklarını mülâhaza edince aradaki tenâkuz-ı zâhirî mürtefi² olur. Nitekim bir rivayette, *اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ* “İşte o zaman *اللَّهُمَّ سَلِّمْ سَلِّمْ* şefaatine sıra gelir” {Humeydî, Müsned, II, 298, no: 1212.} buyurulması her iki rivayeti telif için serdedilen bu vechi müeyyiddir.

Sırat üstünden herkesin geçmesi aynı süratle vâki olmayacaktır. Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde, “مُؤْمِنِينَ كَطَرِ الْعَيْنِ وَكَالْبَرْقِ وَكَالرَّيْحِ وَكَالطُّيْرِ وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَالرِّكَابِ” *“Müminlerin kimi göz kırpacak kadar zaman içinde, kimi şimşek gibi, kimi rüzgâr gibi, kimi kuş gibi, kimi alayörük cins at ve deve gibi süratle geçerler”* {M454 Müslim, İmân, 302.} ziyadesi vardır. Tefâvütün illeti de İbn Mes‘ûd radiyallahu anının, ... فَمِنْهُمْ. ”ثُمَّ يُقَالُ لَهُمْ أَنْجُوا عَلَى قَدَرٍ نَوْرِكُمْ. فَمِنْهُمْ...“ *“Sonra onlara ‘Nurunuzun miktarına göre necâta koşun denilecek. Bunun üzerine kimi...’* {NM3424 Hâkim, el-Müstedrek, IV, 1285 (2/377).} rivayetinde beyan buyurulmuştur ki bu rivayette İbn Mes‘ûd hazretleri sürati, âtidedeki sıraya koyar: Tarfetü'l-ayn, berk, sehâb, inkızâz-ı kevkeb yani yıldızın süzülüğü, rüzgâr, at ılgarı, deve ılgarı, süratlerini tâdât ettikten sonra nihayet nuru yalnız ayaklarının baş parmağında olarak verilen kimsenin yüzükoyu yürüyerek elleri ve ayaklarıyla emeklediğini ve bir kolunu çekse öteki kolunun, bir ayağını çekse öteki ayağının takıldığını ve kurtuluncaya kadar ateşin yanlarına çarptığını söyler. Yine İbn Mes‘ûd hazretlerinden gelen diğer rivayette derekât-ı betâetden bahsolunurken .. ثُمَّ يَمُرُّ الرَّجُلُ سَعِيًّا . ثُمَّ أَخْرَهُمْ يَتَلَبَّطُ عَلَى بَطْنِهِ . فَيَقُولُ يَا رَبِّ لِمَ أَطْأَتَ بَنِي؟ فَيَقُولُ أَبْطَاءٌ بِكَ عَمَلُكَ *“Sonra kimi koşarak, kimi yürüyerek geçer derken sonuncuları karnı üstüne sürünerek gider de, ‘Yâ Rab! Beni niçin bu kadar geç bıraktın?’ diyecek. Cenâb-ı rabbü'l-âlemîn de seni geç bırakan kendi amelindir buyuracak”* denilmiştir {MŞ37626 İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, Fiten, 2.}. Burada mevzubahis olan nur, sûre-i Tahrim’in, نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتِمِّمْ لَنَا نُورَنَا وَاعْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *“Müminlerin nuru önlerinde ve sağ taraflarında yürür durur. Müminler: ‘Ey Rabb-i müteâlîmiz! Şu nurumuzu daha ziyade tamamlayıp parlat ve bize mağfiret et. Sen her şeye kadirsin’ diyeceklerdir”*” âyet-i kerîmesiyle sûre-i Hadîd’in, انظُرُونَا نَقْتَضِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ *“O günde münâfikûn ve münâfikât, iman edenlere, ‘Aman bizi bekleyin de nurunuzdan biraz iktibas edelim’ diyecekler. Lâkin kendilerine, ‘Geriye dönün, nuru orada arayın!’ denilecek. Bunun üzerine müminlerle münafıkların arasına kapısı olan bir sur kurulacak ki kapının*

*İçinde rahmet, dış tarafında azap vardır*³⁶ âyet-i kerîmesi ve mâbâ'dindeki nurdur. İşte sırat üstünde yürümeyi teshîl edecek olan bu nurdur. Bu nur da iman ve amelin derecesine göre mütefâvittir. *Müslim*'deki Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ rivayetinde ümmetlerin birer birer ibadet ettikleri mâbudlarına davet olunup artlarına düşecekleri ve müminlere tecelli vâki olup emr-i ilâhînin muktezâsına tebean yürüyecekleri nakledildikten sonra, وَيُعْطَى كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ مُتَافِقٍ أَوْ مُؤْمِنٍ نُورًا. ثُمَّ يَتَّبِعُونَهُ. وَعَلَى جِسْرِ جَهَنَّمَ كَلَالِيْبٌ وَحَسَكٌ تَأْخُذُ مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ يَطْفَأُ نُورَ الْمُتَافِقِينَ. ثُمَّ يَنْجُو الْمُؤْمِنُونَ. فَتَنْجُوا أَوَّلُ زُمْرٍ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ سَبْعُونَ أَلْفًا لَا يُحَاسِبُونَ. ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ كَأَصْوَةٍ

Bir de münafık, mümin bunların her birerlerine birer nur verilir. Sonra yine ardına düşerler. Cehennem köprüsü üstünde birtakım çengeller ve dikenler var ki Allah'ın dilediği kimseleri yakalarlar. Derken münafıkların nurları söner. Sonra müminler kurtulur. Yetmiş bin kişi olan ilk zümre leyle-i Bedir'deki kamer gibi geçip kurtulurlar. Hiç de hesap görmezler. Onlardan sonra gelenler gökyüzündeki en parlak yıldız gibidirler. Sonra böyle böyle diğerleri de geçerler {M469 Müslim, İmân, 316.} denilmiştir. Hâsılı müminlere karışmış bulunan münâfikini mevkıfta ayırt edecek alâmetlerden biri –keşf-i sâk gibi– kendilerine verilen nurun sönüp cennete yol bulamamalarıdır.

a el-Hadîd, 57/13.

b el-Ahzâb, 33/72.

azamet-i şânı da وَالْأَرْحَامَ^a âyet-i kerîmesinden nümâyân olur. Bu son takdire göre Allah'ın emrine tâzim ve Allah'ın halkına şefkat murat olunduğu zâhir olup bunların ikisi sırât-ı müstakîm olan İslâm'ı ve fitratta meknûz olan iman ile dîn-i kavîmi iki yanından sararlar.

443 selmân vezninde bir nevi ot ismidir ki deve meralarının efdalidir. Demûr dikenine şebih dikenli ve aklıgı andan ekser ve varakı andan elyen olur. Uçlarında hurda dikenleri olmakla meme emciğini ana teşbihle sa'dânetü's-sedy derler... İntehâ. (Kâmus mütercimi Âsım Efendi).

444 Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde, قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْجِسْرُ؟ قَالَ "Yâ Resûlellah! Köprü nedir? diye sorulduğunda buyurdu ki *‘üstünde çengeller bulunan... kaypak bir şeydir’* {M484 Müslim, İmân, 329.}; yine Müslim'in müşârün ileyhten rivayetinde, بَلَغَنِي أَنَّ الصَّرَاطَ أَحَدُ مِنَ السَّيْفِ وَأَدْقُ مِنَ الشَّعْرَةِ *"Kulağıma çalındı ki kılıçtan keskin, kıldan incedir"* {M455 Müslim, İmân, 302.} diye vârit olduğuna göre selâmet ve necât müyesser olamayacak bedbahtlara o geçidin ne kadar müthiş olduğu ednâ mülâhaza ile anlaşılır.

445 Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh rivayetinde sıratan geçecek müminler فَنَاجَ مُسْلِمٌ. *"Bunların kimi sapsağlam ve olduğu gibi necât bulur, kimi tırmıklar içinde perişan olmuş olarak salıverilir, kimi de cehennem ateşi içine sapır sapır düşerler. Nihayet sonuncuları sürüklene sürüklene geçer kurtulur"* {B7439 Buhârî, Tevhîd, 24.} diye üç sınıfa taksim edilmişlerdir.

446 Buhârî'nin diğer rivayetinde, حَتَّى إِذَا فَرَغَ اللَّهُ مِنَ الْقَضَاءِ بَيْنَ الْعِبَادِ وَأَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ بِرَحْمَتِهِ مَنْ أَرَادَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ مَنْ كَانَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا مِمَّنْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَرْحَمَهُ مِمَّنْ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. فَيَعْرِفُونَهُمْ فِي النَّارِ بِأَثَرِ الشُّجُودِ *"En nihaye, Allah Tebâreke ve Teâlâ hazretleri kulları hakkında hüküm ve kazâ-yı adlini icra ve itmam edip de mahz-ı rahmet-i ilâhiyyesi olarak ehl-i nârdan dilediklerini cehennemden çıkarmaya meşîyyet-i rahmâniyyesi taalluk ettiğinde melâike-i kirâma rahmet-i ilâhiyyeye nâiliyetleri murat olanlardan Allah'a bir şeyi şerik ittihaz etmemişleri, 'la ilâhe illallah' diye şehâdet etmişleri cehennemden çıkarsınlar diye ferman buyuracaktır. Melekler bunları cehennemde üzerlerindeki sücûd izlerinden tanıyıp çıkaracaklardır"* {B6573 Buhârî, Rikâk, 52.} tafsili vardır.

Dünyada iken isyâna mübtelâ olmuş müminlerin cehennemden hurûcu –şefaate dair olan ehâdis-i sahîhanın sarâhatinden de mâlûm olduğu üzere– şefaate ile vukua gelecektir. Şefaate, enbiya ve hassaten hâtemü'l-enbiyâ (alâ cemîihim ekmelü's-salavâtı ve't-tehâyâ) efendilerimiz tarafından vâki olacağı gibi melâike-i kirâm da, necât bulmuş müminlerden şühedâ ve siddîkin de şefaate edeceklerdir. En sonunda da hiçbir şeffî olmayan bî-çâregân-ı usâtın dergâh-ı kibriyâ-penâh-ı zü'l-celâlde şeffî cenâb-ı erhamü'r-râhimînin rahîmiyyeti olacaktır. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhın bu münasebetle mükerreren mevzubahis

olan hadîs-i merfûunda, قَالَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا مِنْ أَحَدٍ مِنْكُمْ بِأَشَدَّ مُنَاشِدَةً فِي الْحَقِّ، قَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ يَوْمِيذٍ لِلْجَبَّارِ إِذَا رَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ نَجَوْا فِي إِخْوَانِهِمْ. فَيَقُولُونَ رَبَّنَا إِخْوَانُنَا الَّذِينَ كَانُوا يُصَلُّونَ مَعَنَا وَيَصُومُونَ مَعَنَا وَيَعْمَلُونَ (مسلمه كوره) وَيُحْجُونَ مَعَنَا. فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى اذْهَبُوا. فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ دِينَارٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ. وَيُحَرِّمُ اللَّهُ صُورَهُمْ عَلَى النَّارِ. فَيَأْتُونَهُمْ وَبَعْضُهُمْ قَدْ غَابَ فِي النَّارِ إِلَى قَدَمِهِ وَإِلَى أَنْصَافِ سَاقَيْهِ. فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا. ثُمَّ يَعُودُونَ فَيَقُولُ اذْهَبُوا. فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ نِصْفِ دِينَارٍ فَأَخْرِجُوهُ. فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا. ثُمَّ يَعُودُونَ فَيَقُولُ اذْهَبُوا. فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَأَخْرِجُوهُ. فَيُخْرِجُونَ مَنْ عَرَفُوا. قَالَ أَبُو سَعِيدٍ فَإِنْ لَمْ تُصَدِّقُوا فَأَقْرَعُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا. فَيَشْفَعُ النَّبِيُّونَ وَالْمَلَائِكَةُ وَالْمُؤْمِنُونَ. فَيَقُولُ الْجَبَّارُ بَقِيَّتْ شَفَاعَتِي....

“Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a kasem olsun ki, bugünkü günde apaşikâre olmuş hak-kını kurtarmak için hiçbirinizin yalvarıp yakarması, o dehşetli günde âsi mümin kardeşleri arasından çıkıp necat bulan müminlerin kalanlar için cebbâr-ı zül’-celâl hazretlerine yalvarıp yakarmasına benzemez. Diyeceklerdir ki, ‘Ey bizim rabbimiz! Bu kalanlar bizim kardeşlerimizdir. Bizimle beraber namaz kılar, oruç tutar, hacceder, her türlü a’-mâl-i sâlihada bulunurlardı. Cenâb-ı Hak Teâlâ ve Tekaddes hazretleri, ‘haydin gidin, kalbinde bir dinar ağırlığınca iman ve yakîn olan her kimi bulursanız çıkarınız’ buyuracak. Hak Teâlâ onların suretlerini yakmayı ateşe haram edecektir. Artık bu şefî’ler –yahut tahlîs edilecek olanlar– kimi ayağının üstüne, kimi de yarı inciğine kadar ateşe gömülerek içeriye dalmış bulunacaklar. Tanıdıklarını çıkarıp dönecekler. Yine Hak Teâlâ, ‘Haydin bir daha gidin, kalbinde yarım dinar ağırlığınca iman ve yakîn olan her kimi bulursanız onları da çıkarınız’ buyuracak. Yine böyle olanlardan tanıdıklarını çıkarıp dönecekler. Yine Hak Teâlâ, ‘Haydin bir daha gidin, kalbinde zerre ağırlığınca iman ve yakîn olan her kimi bulursanız çıkarınız’ buyuracak. Yine böyle olanlardan tanıdıklarını çıkaracaklar.” Ebû Saîd radiyallahu anh der ki: Eğer bu dediğime inanmıyorsanız âyet-i kerîmesini okuyunuz. Hâsılı peygamberler, melekler, müminler şefaât etmiş bulunacaklar. Derken Cebbâr-ı Mûteâl hazretleri, “Artık sıra benim şefaatime geldi...” buyuracak {B7439 Buhârî, Tevhîd, 24; M454 Müslim, İmân, 302.} denildiği gibi Nesâî’nin Enes radiyallahu anhtan merfûan rivayetinde, ... وَفَرَعَ مِنْ حِسَابِ النَّاسِ وَأَدْخَلَ مَنْ بَقِيَ مِنْ أُمَّتِي النَّارَ مَعَ أَهْلِ النَّارِ. فَيَقُولُ أَهْلُ النَّارِ مَا أَغْنَى عَنْكُمْ أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ اللَّهَ لَا تُشْرِكُونَ بِهِ شَيْئًا؟ ... Nâsın hesabını görmekten fâriğ olur ve ümmetimden geriye kalanları ehl-i nâr ile beraber cehenneme idhal eder. O zaman ehl-i nâr, sizin dünyada iken Allah’a ibadet edip O’na hiçbir şeyi şerik ittiğinizin sanki size ne faydası oldu? diyecekler. Bunun üzerine Cebbâr-ı Mûteâl hazretleri, ‘İzzet ve celâlim hakkı için onları ben cehennemden âzat edeceğim’ buyurup göndereceklerini onlara gönderecek, o zavallılar da oradan çıkarılacaklardır” {HM12496 İbn Hanbel, III, 144.} denilmiştir. Müslim’in Ebû Saîd’den olan diğer rivayetinde nazaran müminlerle kâfirlerin cehennemdeki halleri daha ziyade tafsil edilerek, وَلَكِنْ نَاسٌ أَصَابَتْهُمْ النَّارُ بِذُنُوبِهِمْ فَأَمَاتَهُمْ إِمَاتَةً. حَتَّى إِذَا كَانُوا فَحْمًا إِذِنْ بِالشَّفَاعَةِ فَجِئَ بِهِمْ ضَبَائِرُ ضَبَائِرٍ فُتُّوا عَلَى أَنْهَارِ الْجَنَّةِ. ... “Aslından ehl-i nâr olan ehl-i nâra gelince bunlar orada –yani

cehennemde- ne ölürl kurtulurlar ne de yaşayıp hayattan intifâ edebilirler. Ancak orada kendilerine günahlarından dolayı nâr-ı cahîm isabet etmiş usât-ı mü'minînden birtakım kimseler vardır ki işte bunları (bir müddet azap olunduktan sonra) Cenâb-ı Hak basbayağı öldürecek. Nihayet kömüre dönünce bunlara şefaât edilmesine izin verilecek ve deste deste cennet nehirlerinin başlarına getirilip, 'Ey ehl-i cennet! Bunların üzerine bol bol cennet sularından dökünüz denilecek" {M459 Müslim, İmân, 306.} buyurulmuştur ki, bundan ehl-i imân olan usâtın bir müddet yandıktan sonra mevt-i ârızî ile ihsasları ta'tîl edilerek habs-i cahîmde kalacakları ve kömür gibi kararıp mîâd-ı rahmet gelince, nehr-i hayatta zindelikleri iade olunacağı ve küffârın biraz evvel naklettığımız târizleri de bidâyet-i hâle râci olacağı istidlâl olunabilir.

447 Buhârî'nin "Bâbü Fazlî's-Sücûd" unvanı altında açtığı babda sadedinde olduğumuz şu kıyamet ve arz hadisini zikretmesi, eser-i sücûdun işte bu faziletine delâlet ettiği içindir.

448 Müslim'in Ebû Saîd rivayetinde daha mufassal olarak, فَيقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ شَفَعْتُ الْمَلَائِكَةَ وَشَفَعَ النَّبِيُّونَ وَشَفَعَ الْمُؤْمِنُونَ. وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ. فَيُخْرِجُ مِنْهَا قَوْمًا لَمْ يَعْمَلُوا خَيْرًا قَطُّ قَدْ عَادُوا حُمَمًا. فَيَلْقِيهِمْ Bundan sonra Allah azze ve celle hazretleri, melekler şefaât ettiler, peygamberler şefaât ettiler, müminler de şefaât ettiler, şefaât etmedik bir erhamü'r-râhimîn kaldı buyuracak ve bundan sonra dünyada iken hiçbir hayır işlemeyip de cehennemde kömüre dönmüş birçok kimseyi çıkaracak ve cennetin yolları üzerinde olup 'nehrü'l-hayat' tesmiye olunan bir nehrin içine kendilerini daldıracaktır" {M454 Müslim, İmân, 302.} suretindedir ki her iki tarz-ı rivayeti birleştiren cenâb-ı erhamü'r-râhimîn'in şefaâtinden evvelki şefaâtlerde halas bulan cehennemlik âsilerin nehrü'l-hayata daldırılıp cennete terütâze girecekleri istidlâl olunabilir (21. hadise de müracaat). Yine Müslim'in bu rivayetinde,

فَيُخْرِجُونَ كَاللُّؤْلُؤِ فِي رِقَابِهِمُ الْخَوَاتِمُ. يَعْرِفُهُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ هَؤُلَاءِ عَتَقَهُ اللَّهُ الَّذِينَ أَدْخَلَهُمُ اللَّهُ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ عَمَلٍ عَمِلُوهُ وَلَا خَيْرَ قَدَمُوهُ. ثُمَّ يَقُولُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ. فَمَا رَأَيْتُمُوهُ فَهُوَ لَكُمْ (لَكُمْ مَا رَأَيْتُمْ وَمِثْلُهُ مَعَهُ) فَيَقُولُونَ رَبَّنَا أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ نَعْطِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ. فَيَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي أَفْضَلُ مِنْ هَذَا. فَيَقُولُونَ يَا رَبَّنَا أَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ هَذَا؟ فَيَقُولُ رِضَايَ. فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا

"Artık nehrü'l-hayattan inci gibi güzel olarak çıkıp boyunlarında da mühür halkaları gibi altunlar asılı duracak ki ehl-i cennet onları o alâmet ile tanıyıp işlenmiş hiçbir amelleri, hiçbir sâbika-i hayr ve hasenatları olmadığı halde Allah'ın cennete idhal ettiği âzatlıları işte bunlardır diyeceklerdir. Sonra Hak Teâlâ onlara, 'Cennete giriniz, gözünüzün görebildiği her ne varsa sizindir' (diğer rivayette gözünüzün görebildiği sizindir, bir o kadarı daha sizindir) buyuracak. Onlar, 'Ey rabbimiz! Sen âlemînden hiçbir kimseye vermediğini bize ihsan ettin' diyecekler. Kendilerine, 'Size bundan da efdal bir atıyyem var' buyuracak. 'Yâ rabbenâ! Bundan da efdal ne var?' diyecekler. Cenâb-ı Hak, 'Benim rızam. Artık bundan sonra ebediyen size gazap etmeyeceğim' buyuracak" {M454, M455 Müslim, İmân, 302.} ziyadesi vardır. Zehî rahmet, zehî mağfîret!

449 Müslim'in rivayetinde, أَلَا تَرَوْنَهَا تَكُونُ إِلَى الْحَجَرِ أَوْ إِلَى الشَّجَرِ. مَا يَكُونُ إِلَى الشَّمْسِ أَصْفَرُ وَأَخْيَضُ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَأَنَّكَ كُنْتَ تَرَعَى بِالْبَادِيَةِ Görmez misiniz ki, yabanî reyhan bazan bir taş yahut bir ağaç dibinde (gölgede bittiği de) olur. Güneşe doğru olanı sarı olur, yeşil olur, gölgede olanı ise beyaz olur. (Bunu işitince bazıları) 'Yâ Resûlellah! Sanki

bâdiyede çobanlık etmiş gibi (tarif ediyor)sun dediler” {M454 Müslim, Îmân, 302.} diye rivayet edilmiştir ki bundan bâdiyenîşîn olmadıkları halde âlem’ü’s-sakaleyn sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin bâdiyenîşîn a’râbın bile nazar-ı hayretini câlip inceliklere vâkıf oldukları anlaşılıyor. Maksûd-ı âlî-i nebevî, zindeliklerinin pek çabuk iade edileceğini anlatmaktır. Zira yabanî reyhan en çabuk yetişen nebat olduğu gibi sel uğrağına tesadûf edeni daha çabuk yetişir.

450 Huzeyfe radiyallahu anhin *Buhârî*’de mervî bir hadisine bakarak bu zavallı kimsenin nebbâş yani “kefen soyucu” olduğunu şârih Askalânî haber veriyor. Bir de rivâyât-ı adîdenin zâhirinden anlaşıldığına göre son dem-i necâta kadar azaptan kurtulamayan bu âsinin bu sırada dileği yalnız azaptan kurtulmak olduğu için cenneti dilemek hatırına bile gelmiyor. Yalnız azâb-ı nârdan kurtulayım diye dergâh-ı rahmetpenâh-ı izzete yalvarıp yakarıyor. Nitekim Enes radiyallahu anhin İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayetinde nâcîlerin bu sonuncusu hakkında, فَهُوَ يَمْشِي مَرَّةً وَيَكْبُو مَرَّةً وَتَسْفَعُهُ النَّارُ مَرَّةً. فَإِذَا مَا جَاوَزَهَا التَّفَتَ إِلَيْهَا فَقَالَ تَبَارَكَ الَّذِي لَقَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنِي اللَّهُ شَيْئًا مَا أَعْطَاهُ أَحَدًا مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ “İşte o kimse kâh dosdoğru yürür, kâh yüzükoyu düşüp kalır, kâh yüzüne ateş çarpıp yakar. Nihayet ateşin hududunu tecavüz edince ona dönüp, ‘Beni senden kurtaran Zât-ı ecell ü a’lâ ulu bir Allah’tır ki, bana evvelîn ve âhirîn den hiçbir kimseye vermediğini verdi’ der” {M463 Müslim, Îmân, 310.} diyerek bu cihet âdeta tasrih buyurulmuştur.

451 Dıhk, Zât-ı bârî tebâreke ve teâlâ hazretlerine göre sıfat-ı fiiliyyeden bir sıfattır ki, birçoğu tarafından -lâzımı olan- rıza ve irâde-i hayr ile tefsir edilmişse de müteşâbih olmakla beraber bu ma’nâ-yı lâzımından ehas bir mânaya delâleti bundan sonraki hâşiyede zikredilecek İbn Mes’ûd radiyallahu anh hadisinde, in’âma boğulan bu âsinin o payansız vaadlerin husulünü istib’âd ederek, أَيُّ رَبِّ أَتَسْتَهْزِئُ مِنِّي وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ فَضَحِكَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَقَالَ أَلَا تَسْأَلُونَنِي مِمَّ أَضْحَكُ؟ قَالُوا مِمَّ تَضْحَكُ؟ قَالَ هَكَذَا ضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا مِمَّ تَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ مِنْ ضَحِكَ رَبِّ الْعَالَمِينَ حِينَ قَالَ أَتَسْتَهْزِئُ مِنِّي وَأَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ. فَيَقُولُ إِنِّي لَا أَسْتَهْزِئُ مِنْكَ وَلَكِنِّي عَلَى مَا “(Bunu söylerken) İbn Mes’ûd (radiyallahu anh) güldü ve ‘Benim niçin güldüğümü sorsanıza!’ dedi. ‘Niçin gülüyorsun?’ dediler. Dedi ki: ‘Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de böyle güldü’ idi. ‘Yâ Resûlellah! Niçin gülüyorsun?’ dedikleri vakit, ‘O kimse sen Rabbü’l-âlemîn iken benimle istihzâ mı ediyorsun?’ dediğinde Rabbü’l-âlemîn dıhkine güldüm. Bunun üzerine cenâb-ı rabbü’l-âlemin ona, ‘Benim seninle istihzâ ettiğim yoktur. Lâkin ben istediğime kâdirim’ buyuracak” {M463 Müslim, Îmân, 310.} ziyadesinden anlaşılır. İşte burada dıhki yalnız rıza ve irâde-i hayr mânasına kasretmek biraz müşkül olur. Binaenaleyh dıhk müteşâbih bir sıfattır deyip bilâtevekkuf iman etmek te’vilden eslemidir.

Metn-i hadîste mevzubahis olan mükerrer niyazlarla verilen uhûd ve mevâsik ve taraf-ı Hak’tan vâki olan mevâid ve in’âmât hakkında Enes radiyallahu anhin Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan olan biraz evvelki rivayetinde daha ziyade izah vardır: Bu rivayete nazaran bu âsî-i cehennemi, nâr-ı cahîmden necat bulup evvelîn ve âhirîn nâil olamadıkları bir ni’met-i uzmâyâ mazhariyetini itikad edecek derecede sevinip Hüdâ-yı

أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُعْطِيَ” Artık kendi menziline girer. Derken hûrû’l-înden olan iki zevcesi yanına girip, ‘Seni bizim için, bizi de senin için yaratan Allah azîmü’ş-şâna hamdusenâ olsun’ derler.” Râvi der ki: O kimse “bana verilen nimetler hiçbir kimseye verilmiş değildir” diyecek. {M464 Müslim, Îmân, 311.} tebşiriyle söz hitâma erdiriliyor.

Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhın âtîdeki rivayetini de zikretmeden geçmek münasip değildir: قَالَ هُوَ رَجُلٌ سَأَلَ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى مَا أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً؟ قَالَ نَزَلَ النَّاسُ مَنْزِلَهُمْ وَأَخَذُوا أَخَذَاتِهِمْ؟ فَيَقُولُ لَهُ أَدْخِلْ أَهْلَ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ. فَيَقَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ. فَيَقُولُ أَيُّ رَبِّ كَيْفَ وَقَدْ نَزَلَ النَّاسُ مَنْزِلَهُمْ وَأَخَذُوا أَخَذَاتِهِمْ؟ فَيَقُولُ لَهُ أَلَمْ تَرْضَ أَنْ يَكُونَ لَكَ مِثْلُ مُلْكٍ مُلْكٍ مِنْ مُلُوكِ الدُّنْيَا؟ فَيَقُولُ رَضِيتُ رَبِّ. فَيَقُولُ لَكَ ذَلِكَ وَمِثْلُهُ وَمِثْلُهُ وَمِثْلُهُ. فَقَالَ فِي الْخَامِسَةِ رَضِيتُ رَبِّ. فَيَقُولُ هَذَا لَكَ وَعَشْرَةُ أَمْثَالِهِ. وَلَكَ مَا اشْتَهَتْ نَفْسُكَ وَلَذَّتْ عَيْنُكَ. فَيَقُولُ رَضِيتُ رَبِّ. قَالَ رَبِّ فَأَعْلَاهُمْ مَنْزِلَةً؟ قَالَ أُولَئِكَ الَّذِينَ أَرَدْتُ. غَرَسْتُ كَرَامَتَهُمْ بِيَدِي وَخَتَمْتُ عَلَيْهَا فَلَمْ تَرَ عَيْنٌ وَلَمْ تَسْمَعْ أُذُنٌ وَلَمْ يَخْطُرْ عَلَى قَلْبٍ بَشَرٍ. قَالَ وَمِصْدَاقُهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ *Mûsâ sallallahu aleyhi ve sellem Rabbi sübhânehû ve teâlâ hazretlerine, ‘Ehl-i cennetin en aşâğı makam ve menzileti nedir?’ diye sual etti. Rabbi cevaben buyurdu ki: ‘Bu öyle bir kimsenin makamıdır ki, o kimse ehl-i cennet cennete idhal olunduktan sonra gelir. Ona, ‘cennete gir’ denilecek. O ise ‘Ey Rabbim! Herkes kendi menziline yerleştikten, alacağını aldıktan sonra bu nasıl müyesser olabilir?’ diyecek. Cenâb-ı rabbî’l-âlemin ile onun arasında şöyle bir muhâvere olacak: ‘Dünya padişahlarından bir padişahın mülküne benzer bir mülke nâil olursan (nasıl?) razı olur musun?’ ‘Râzıyım yâ Rab!’ ‘İşte öyle bir mülk senindir. Bir o kadar daha, bir o kadar daha, bir o kadar daha, bir o kadar daha.’ (Beşincisinde cevaba tasaddî ederek) ‘Razı oldum yâ Rab!’ ‘İşte bu kadar şey hep senindir. Onun on misli de senindir. Bir de nefsin her neyi arzu ediyorsa, gözün her neden hoşlanıyorsa hepsi senindir.’ ‘Razı oldum yâ rab!’ Bu cevaptan sonra Mûsâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, ‘Ya ehl-i cennetin en yüksek makam ve menzilet sahipleri nasıldır?’ diye sordu. Cevaben buyurdu ki: ‘Kendim için ihtiyar ve ıstıfa ettiğim kullar işte onlardır. Keramet fidanlarını kendi yed-i kudretimle dikip mühür altına aldım. Onu ne bir göz görmüş ne bir kulak işitmiş ne de beşerden hiçbir kimsenin kalbine ne olduğu hutur etmiştir.’ Râvi der ki: Bu rivayetin Kitâbullah’tan mısradaki ⁴⁵⁴فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ⁴⁵⁵âyet-i kerîmesidir. {M465 Müslim, Îmân, 312.} Zehî nimet, zehî kerâmet, zehî lutf u inâyet!*

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ⁴⁵⁴فِي رِوَايَةٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أُمِرْتُ أَنْ أَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْظَمٍ ⁴⁵⁵عَلَى الْجُبَّةِ وَأَشَارَ بِيَدِهِ عَلَى أَنْفِهِ ⁴⁵⁶وَالْيَدَيْنِ وَالرُّكْبَتَيْنِ وَأَطْرَافِ الْقَدَمَيْنِ وَلَا نَكُفْتُ الثِّيَابَ وَالشَّعْرَ.

TERCÜMESİ

Rivayetlerden birine göre (Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan:⁴⁵⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: (Biri) alın, –(mübarek alnını gösterirken mübarek eliyle) burnuna da işaret etti⁴⁵⁹ – (ikisi) eller,⁴⁶⁰ (diğer ikisi) dizler, bir de (ikisi) ayak uçları olmak üzere yedi kemik (yani âza)⁴⁶¹ üzerine secde etmekle emrolundum.⁴⁶² (Namaz kılarken) elbisemizle saçımızı (durumu bozulmasın yahut tozlanmasın diye) toplamaktan da nehyolundum.⁴⁶³ {B812 Buhârî, Ezân, 134.}

.....

454 *Buhârî*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen diğer rivayette سَبْعَةَ أَعْضَاءٍ {B809 Buhârî, Ezân, 133.} denilmiştir.

455 Bazı nüshalarda إِلَى أَنْفِهِ .

456 rivayeti de vardır {M1098 Müslim, Salât, 230.}.

457 *Buhârî*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan vârit olan diğer rivayetlerde أَن لَا نَكُفَّ dir ki mânası birdir.

458 Metindeki فِي رِوَايَةٍ kaydı ile musannif, Buhârî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan bu hadisi turuk-ı adîde ile rivayet edip o rivayetlerden biri buradaki rivayet olduğunu kasetmiştir ki bunların etemm ü ekmeli buradakidir.

459 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri secde âzasını tâdât buyururken alın ile burnu uzv-ı vâhid itibar buyurdıkları bu rivayetten sarâhaten anlaşılıyor. Nitekim *Nesâî*'deki, وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى جَبْهَتِهِ وَأَمَرَهَا عَلَى أَنْفِهِ وَقَالَ هَذَا وَاحِدٌ, “Mübarek elini alnına koyup burnu üzerine doğru yürüttü ve ‘Bu, bir!’ buyurdu” {N1099 Nesâî, Tatbîk, 45.} rivayeti de bu mânayı daha ziyade musarrıhtır.

460 “Avuçlar” demektir ki bu mânaya almakta zaruret vardır. Zira bütün eller ve kollar üzerine secde etmek iftirâş-ı hey’et-i menhiyyesine benzer bir heyete girmek demek olur. Nitekim *Müslim*'de Âişe radiyallahu anhâdan mervî hadiste, نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَفْتَرِشَ الرَّجُلُ ذِرَاعَيْهِ افْتِرَاشَ السَّبْعِ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem secdede iken insanın, kollarını, canavar kollarını uzatıp yayar gibi uzatıp yaymasını nehiy buyurmuştur” {M1110 Müslim, Salât, 240.} denildiği gibi *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de mervî Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadîs-i merfûunda da, إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَفْتَرِشْ ذِرَاعَيْهِ افْتِرَاشَ الْكَلْبِ وَلْيُضْمَّ فِخْذَيْهِ, “*Biriniz secde ettiğinde kollarını köpek gibi uzatıp yaymasın ve uyluklarını birbirine yapıştırsın*” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 328, no: 653.} buyurulmuştur. Müslim'in Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan mervî, إِذَا سَجَدْتَ فَصُغْ كَفَّيْكَ وَارْفَعْ مِرْفَقَيْكَ “*Secde ettiğinde avuçlarını indir, dirseklerini kaldır*” {M1104 Müslim, Salât, 234.} hadîs-i merfûunda ise secde heyeti hakkındaki ta’lîm-i celîl-i nebevî daha vâzıhtır (254. hadisteki tecnîh bahsine de müracaat).

461 Kemiğin âza ile tefsiri, rivâyâtın kiminde أَعْظَمُ kiminde أَعْضَاءُ denilmiş olmasına binaendir.

462 Bu hadîs-i şerif ile emsalindeki sarâhate binaen yedi âza üzerine secde etmenin meşruiyetinde ittifak vardır. Bu âza –metinden de anlaşıldığı üzere– yüz, dizler, eller (yani ellerin içi), ayak uçları yani parmaklarıdır. Yüzden maksat alındır. Cebhe üzerine secde etmenin farziyetinde ittifak varsa da “Burun da bunda dahil midir, değil midir” meselesi münâzaün fihtir. Herhalde alın ile beraber burun üzerine secde etmenin lâ-akal müstehap olduğunda şüphe yoktur. Ancak ekâbir-i ulemâdan pek çok kimse, burnu mahall-i secdeye dayamadan yalnız cebhe üzerine secde etmenin kifayetine kâil olmuşlardır ki bu taife içinde İbn Ömer radiyallahu anh ile Atâ, Tâvûs, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Kâsım b. Muhammed, Sâlim b. Abdullah, Şa‘bî, Zührî, azhar-i kavleynine göre Şâfiî, Mâlik, Ebû Yûsuf, Ebû Sevr gibi zevat vardır. Şâfiyye ile Mâlikiyye’nin de hepsi bu ictihadı kabul edip cebhenin bir kısmı üzerine secde etmek farzı iskat eder, burnu da cebheye ilhak etmek müstehaptır derler. Zira onlarca hadîs-i şerifte burun üzerine secde edilmesi işaret ile tavsiye buyurulmuştur. Binaenaleyh menduptur. Cebhe üzerine secde ise hem lafzan hem işareten tavsiye buyurulduğu için farzdır. O halde bu kavle göre yalnız alın üzerine secde edilse kifayet ederse de yalnız burun üzerine secde edip alını yere koymamak câiz olmaz. Mâlik’ten mervî bir kavle göre farz hem cebheye, hem enf taalluk ettiğinden bunları secdede cemetmeyen kimse, namazı vakti içinde istihbâben iade eder. Vakit çıkmış ise iade etmez. Mâlikiyye’den İbnü’l-Kâsım’a göre cebhe ile enfin hangisini isterse musallî onunla iktifada muhayyerdur. Ebû Hanîfe’den mervî olup sahih olduğu şârih-i *Buhârî* Aynî tarafından beyan edilen bir kavle göre cebheyi terkedip yalnız enf üzerine sücûd câizdir. Diğer kavline göre ise özürsüz olarak yalnız enf üzerine secde edilmek câiz değildir. Ebû Hanîfe’nin bu babda hücceti şudur: Me’mûrun bih olan şey, vechin yalnız bir kısmını yere koymaktır. Zira bütününü yere değdirmeye imkân yoktur. O halde biz vechimizin yalnız bir kısmı ile secde etmekle mükellefiz. Burun ile de bu miktar sabit olur. Vecihten cüz ve mahall-i secde olması dolayısıyla vecihten cebheye iktisar bilâhilâf câiz olduğu gibi –yine vecihten cüz ve mahall-i secde olduğundan dolayı– enf iktisar da câiz olmak lâzım gelir. Ancak şu var ki secdenin bu türlü sünnete muhalif olduğu için mekruh olur.

Diğer a‘za-yı secdeye gelince: Her iki elini, her iki dizini, her iki ayağını yere isnat etmek-Şâfiî’den mervî kavli-i esahha göre– vâcip olduğundan bunlardan da herhangi uzuv dolayısıyla secdeyi ihlâl eden musallînin namazı sahih olmaz. Ahmed b. Hanbel’in de, Züfer’in ve İshak b. Râhûye’nin de kavilleri budur. Şâfiî’den mervî diğer kavle göre ise bu âzanın yalnız birer cüzünü yere koymakla farz sâkit olur. Nitekim bu âzayı yere koymanın mezheb-i Hanefî’ye göre de vâcip olmadığı *el-Hidâye* şerhinden anlaşıyor. Ellerden maksad –parmaklarla ayaklar da dahil olmak üzere– iç yüzleri olduğu gibi ayaklardan maksat parmakların içidir.

A‘za-yı secdenin açık veya örtülü olmasında da ihtilâf edilmiştir. Esnâ-yı secdede açık durması farz olan yalnız cebhedir. Ellerin ve mest içinde olmadığı müddetçe ayakların açıkta olması Ebû Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel’e göre mesnûndur. Zira bunların setri

tevazua münâfi düşer. Mâlik'e göre ise vâciptir. Şâfiî'den de bu babda iki kavil vardır ki esah olanı adem-i vücûbdur. Dizlere gelince bunların -keşf-i avret korkusuyla- mestûr kalmaları iktiza eder.

Yine bu meselenin fûrûundan olarak başa dolanmış sarık üzerine secde etmek kifayet eder mi, etmez mi meselesi vardır. Ebû Hanîfe ile Mâlik'e ve Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre sarık üzerine secde edilmekle namaz sahih olur. Şâfiî ile Ahmed'in diğer kavline göre, musallînin alnı mahall-i secdeye bilâvasıta değmedikçe namaz sahih olmaz. 463 Elbise ile saçın namaz için yahut namaz içinde toplanması mekruhtur. Namazda namaz ile o kadar meşgul olmak gerektir ki insanın kendi zatı da, zatına taalluk eden hususâtı da ikinci, üçüncü safa iner. "Kitâbü's-Savm" bahsinde (948. hadis) gelecek olup bu münasebetle de Buhârî tarafından sevk edilen uzunca bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir yağmur çisintisinde kıldıkları namazda cebhe-i şerifele-riyle burunları üzerinde ıslaklık ve çamur eseri görüldüğü Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayet ediliyor. Demek ki hafif yağmurla ıslanmak, hafif çamura bulanmak bile secdeye mani olamıyormuş. Nerede kaldı ki, secde edilen yerin topraklı, tozlu olması. Vâkia hadîs-i şerifin zahiri "*keft*" yani devşirip dolamada kerahetin namaz içinde ve rûkû ve sücûd esnasında olmasına maksûr olduğunu gösteriyorsa da cumhur, bunun, namaz içinde olduğu gibi namaza girmeden evvel de mekruh olduğuna kâillerdir. Çemrenmiş yahut yenleri birbirine bağlanmış (teşmîr) yahut saçları derlenip tepesinde toplanmış (aks), yahut saç örgüleri sarığın altına sokulmuş olarak namaza durmak da hep bu kabildendir.

Bu kerahet, kerâhet-i tenzîhiyyedir. Binaenaleyh "*keft*"ın müfsid-i salât olmadığına ittifak vardır. Ancak Hasan-ı Basrî bu takdirce iâde-i salâta fetva vermiştir ki bu ictihadı *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Ebû Râfi' radiyallahu anhtan sened-i ceyyid ile mervî olan şu hadise muvâfık düşmüştür. Ebû Râfi' radiyallahu anhtan bir defa Hasan-ı Müctebâ radiyallahu anhtan saç örgüsünün uçlarını kıvrıp arka tarafına saklamış olduğu halde namaza durduğunu görmüş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, (ذَلِكَ مَقْعَدُ الشَّيْطَانِ yahut) *"İşte bu, şeytanın bindiği yerdir"* {D646 Ebû Dâvûd, Salât, 87.} buyurduğunu kendim işittim diyerek örgüyü çözmüştür. Bir defa da Abdullah b. Hâris radiyallahu anhtan başı ma'kûs yani saçları tepesinde toplanmış olarak namaza durmuş. İbn Abbas radiyallahu anhumâ onu öyle görünce, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim *إِنَّمَا مَثَلُ هَذَا كَمَثَلِ الَّذِي يُصَلِّي وَهُوَ مَكْنُوفٌ* yani '*Bu, kolları arkadan bağlı olarak namaz kılan kimseye benzer*' buyuruyordu" {M1101 Müslim, Salât, 232.} diyerek ardına durup saçlarının bağlarını çözmeye başlamıştır.

Şârihler, bu nehyde iki hikmet bulmuşlardır: 1. Saçlar olsun, rubalar olsun musallî ile beraber secdeden hissedar olmak için, 2. Yere değmesin diye saçını toplayan, çemrenip elbisesini toplayan kimse mütekebbire benzer bir heyete giriyor. Makam ise makâm-ı huzû ve huşûdur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنِّي لَا أَلُو أَنْ أَصَلِّيَ بِكُمْ كَمَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَبَاقِيَ الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Enes radiyallahu anhin: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize nasıl namaz kıldırды ise size de öylece namaz kıldırırmaktan vazgeçmeyeceğim...” dediği rivayet olunmaktadır. Hadisin alt tarafı (yukarıda) geçmişti.⁴⁶⁴ {B821 Buhârî, Ezân, 140.}

.....

464 Bu hadîs-i şerif 448. olarak geçmişti. Hâşiyesinde metn-i hadîse ait ziyadeler de vardır (423 ile 441. hadislerle de müracaat).

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ اعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ وَلَا يَنْسُطُ⁴⁶⁵ أَحَدُكُمْ ذِرَاعِيَهُ انْبِسَاطَ الْكَلْبِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anh (sened-i muttasıl ile) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: “Secdede itidâl üzere bulununuz. Hiçbiriniz de kolunu (secde esnasında) canavar kolunu yayar gibi yaymasın”⁴⁶⁶ buyurduğunu rivayet etmiştir. {B822 Buhârî, Ezân, 141.}

.....

465 Ekser-i rivâyâtta bu lafız لَا يَنْسُطُ , bir rivayette يَنْسُطُ suretinde ise de İbn Asâkir tarikinden gelip metne geçen لَا يَنْسُطُ rivayeti isti'mâl-i ehl-i lugata daha muvâfıktır. Hele ekseriyetin rivayeti ehl-i lugata hiç mülâyim gelmez. Zira infial babından müteaddî yoktur.

466 (254 ve 320. hadislerle de müracaat). Kollarını yere yaymaktan nehyolunmasındaki hikmet –evvelce de beyan olunduğu üzere– nehyolunan heyetin tembel ve namaza lâıykıyla ehemmiyet vermemek haline benzemesidir. Halbuki kolların kaldırılıp yanlardan uzakça tutulması tevazu haline daha münasip olduğu gibi cebheyi yere dayamaya da daha ziyade hizmet eder. Herhalde kolları secdede yaymak mekruhtur. Fakat bu, kerâhet-i tenzîhiyyedir.

Mesnûn olan 254. hadiste zikredilen tecnîh ile fukahanın tahviye dedikleri heyettir ki (457. hadiste de tarifi gelecektir.

Bu hadisi Müslim ile Ebû Dâvûd ve Tirmizî de rivayet ettikleri gibi buna yakın elfâz ile Müslim Âişe radiyallahu anhâdan, Tirmizî Câbir radiyallahu anhtan, İbn Huzeyme Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan da rivayet etmişlerdir. Müslim'in Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan olan rivâyet-i merfûasında, *“إِذَا سَجَدْتَ فَضَعْ كَفَّيْكَ وَارْفَعْ مِرْفَقَيْكَ”* *“Secde ettiğinde avuçlarını yere koyup dirseklerini kaldır”* {M1104 Müslim, Salât, 234.} lafzı ileldir. Ebû Dâvûd ile İbn Huzeyme'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet-i merfûalarında, *فَلَا يَفْتَرِشُ يَدَيْهِ أَفْتِرَاشَ* *“Uyluklarını da birbirine yanaştırır”* {D901 Ebû Dâvûd, Salât, 153, 154; İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 328, no: 653.} ziyadesi de vardır. Hâkim'in Abdurrahman b. Şibl b. Amr el-Ensârî'den de bir rivayeti de vardır ki şöyledir: *نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَقَرَةِ الْغُرَابِ وَأَفْتِرَاشِ السَّبُعِ وَأَنْ يُرِطْنَ الرَّجُلُ فِي الْمَكَانِ بِالْمَسْجِدِ كَمَا يُرِطُنَ الْبَعِيرُ* *“Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nakre-i gurâbdan, iftirâş-ı sebu'dan ve insanın mescidde bir mekânı tahsis edip deve gibi orayı îtan etmesinden nehiy buyurmuştur.”* {NM833 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 341 (1/229).} *“Nakre-i gurâb”* karga, yeme gaga vuracak kadar zaman secdede kalmaktır ki, maksat sücûdu son derecede tahfiftir. İftirâş-ı sebu' canavar gibi yayılmak demektir. İtane gelince: Bir tefsire göre, mescidde kendisine bir mekân-ı mâlûm tahsis ederek hep orada namaz kılmaktır ki onun bu hali devenin bir kere beğendiği yumuşak yeri kendisine hep vatan ve konak ittihaz eylemesine benzetilmiştir. Diğer tefsire göre, mescidde namaz kıldığı yere secdeye varırken deve çöker gibi çökmekten nehiy buyurulmuştur.

Secdede itidal suretlerinden biri, ayaklarının parmak uçlarını –Buhârî'nin Ebû Humeyd es-Sa'dî radiyallahu anhtan rivayet ettiği üzere– kibleye karşı tutmaktır. Diğeri de secdeteyn arasında *“ik'a”*dan sakınmaktır. İk'a, “kaba etleri yere dayayıp bacakları kaldırmak”tır. İk'adan nehyi mutazammın ehâdis-i şerife meyanında *Tirmizî*'de Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhnın, *قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا عَلِيُّ أُحِبُّ لَكَ مَا أُحِبُّ لِنَفْسِي وَأَكْرَهُ* *“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana buyurdu ki: ‘Yâ Ali! Kendim için neyi istersem senin için de onu isterim. Kendim için neyi arzu etmezsem senin için de onu arzu etmem: İki secde arasında ik'ayı bırak’”* {T282 Tirmizî, Salât, 93.} hadisidir.

Hulâsa: Rükûda olduğu gibi sücûdda da itidal sünnet-i seniyye iktizasındandır. Nitekim *Buhârî*'deki bir rivayete göre, Huzeyfe radiyallahu anhn bir defa rükû ve sücûdu itmam etmeyen bir kimseyi görmüş ve onu, *مَا صَلَّيْتَ وَلَوْ مَتَّ مَتَّ عَلَى غَيْرِ الْفِطْرَةِ الَّتِي فَطَرَ اللَّهُ* *“Sen namaz kılmış olmadın. Bu hal üzere de ölecek olsan Allah Teâlâ'nın Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi yarattığı millet üzere olmayarak ölmüş olacaksın”* {B791 Buhârî, Ezân, 119.} diyerek şiddetle takbih etmiştir.

عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ يُصَلِّي فَإِذَا كَانَ فِي وَثْرٍ مِنْ صَلَاتِهِ لَمْ يَنْهَضْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَاعِدًا.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Hüveyris (el-Leysî) radiyallahu anhin: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi namaz kılarken gördüm. Namazının tek rek‘atlarında ol(up da rek‘atı tamamla)dığı zamanlarda (bir müddet) oturmadıkça (sonraki rek‘at için) ayağa kalkmazdı”⁴⁶⁷ dediği (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B823 Buhârî, Ezân, 142.}

.....

467 Bu hadis birinci ile ikinci, üçüncü ile dördüncü rek‘atlar arasında celse-i istirâhate yani azıcık oturduktan sonra müteakip rek‘ata intikal için ayağa kalkmaya ait olan rivayettir ki buna istinaden Şâfiî ile ehl-i hadîsten birtakımları bu celsenin istihbâbına kâil olmuşlardır deniliyor. Maahâzâ 393. hadisin üçüncü hâşiyesinde müşârün ileyhın *Kitâbü’l-Üm*’de bu celseye dair beyân-ı sarîhi olmadığına da işaret edilmişti. Yine orada görüldüğü üzere, fukahâ-i Şâfiyye’den birtakımları bu celseyi ihtiyarlık ve zaaf kaydıyla müstehap gördükleri halde diğerleri buna da kâil olmamışlardır. Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Ebû Hanîfe ile ashabı, Süfyân es-Sevrî, İshak b. Râhûye gibi eimme-i metbûîn ise bunu müstehap görmezler. Zira –biraz sonra gelecek– 457. Ebû Humeyd es-Sâidî radiyallahu anhin namaz tarifine dair olan hadisinde böyle bir celseden hiç bahsedilmediği gibi fazla olarak *Tahâvî* ile *Ebû Dâvûd*’daki Ebû Humeyd hadisi *قَامَ وَلَمْ يَتَوَرَّكْ* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oturmadan ayağa kalktı” {D733 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} suretinde rivayet edilmiştir. Tahâvî, “Ebû Humeyd ile Mâlik b. Hüveyris radiyallahu anhumâ rivayetlerinde tehâlüf görülünce Mâlik’in hadisindeki fi’l-i resûlün bir illetten neşet etmek ihtimali vârid-i hâtır olur. Yoksa bu celse sünen-i salâtтан değildir” diyor. Evâhir-i eyyâm-ı nebevîde sâdır olan, لَا تُبَادِرُونِي فَإِنِّي قَدْ بَدَنْتُ “Benden evvel ayağa kalkmayınız. Zira ben artık semirdim. Yani kolayca yerden kalkıyorum” {D619 Ebû Dâvûd, Salât, 74.} hadîs-i şerifi de bu ciheti takviye eder.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى ⁴⁶⁸ فَجَهَرَ بِالتَّكْبِيرِ حِينَ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ وَحِينَ سَجَدَ وَحِينَ رَفَعَ وَحِينَ قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ وَقَالَ هَكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan mervîdir ki (bir defa) namaz kıldırması⁴⁶⁹ ve (bu namazda) secdeden başını kaldırırken, (ikinci) secdeye varırken, (bu) secdeden başını kaldırırken, ikinci rek'attan (yahut ikinci secdeden) kalkarken⁴⁷⁰ tekbir(ler)i cehren almış ve “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi (namazı) böyle (kılar) gördüm” demiştir.⁴⁷¹ {B825 Buhârî, Ezân, 144.}

468 *Buhârî*'nin metnine göre hadisin râvisi Saîd b. Hâris el-Ensârî –ki Medine kadısı ve tâbiînden idi:- صَلَّى لَنَا أَبُو سَعِيدٍ “Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh bize namaz kıldırды” diye rivayet ediyor. Musannif, tâbiînin ismini zikretmemek üzere ihtiyar ettiği tarîk-i ihtisara binaen hadisi an'ane ile sevketmiştir.

469 Kütüb-i Sitte ashabı içinde bu hadisi tahrîc eden yalnız Buhârî'dir. *Buhârî* hadisleri üzerine *Müstahrec* telif eden İsmâîlî başka bir tarikten Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhnın namaz kıldırması sebebini naklediyor. Mâlûm olduğu üzere Medine'nin Benî Ümeyye tarafından valisi olan Mervân b. Hakem el-Ümevî Medine'de olmadığı yahut bir özürlü bulunduğu zamanlarda Ebû Hüreyre radiyallahu anhnı namaz kıldırma üzere kendine nâib nasbedermiş. Râvi “Bir defa Ebû Hüreyre hastalandı yahut hazır değildi. Bize namazı Ebû Saîd radiyallahu anh kıldırды. Namaza başlarken rûkûa varırken, secdeye giderken... ilâ âhirih” diye söze başlıyor.

470 Teşehhüd-i evvelden kalkarken demektir. Buhârî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî diğer hadisinde ise, وَإِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ “Secdelerden kalktığında ‘Allâhü ekber’ derdi” {B795 Buhârî, Ezân, 124.} suretinde vârit olmuştur ki bu rivayete göre her rek'atın ikinci secdesinden sonra cehren tekbir alınır demektir. Meğer ki Ebû Hüreyre rivayetinde de secdeden maksut olan rek'at ola! Zira rek'ata bedel mecazen secde ıtlakı kesîrül-vukûdur. Maahâzâ رُكْعَةً lafzının burada mâna-yı müteârefinde müstamel olup diğer rivayetteki سَجْدَتَيْنِ in de رُكْعَتَيْنِ mânasına olduğunu İmrân b. Husayn radiyallahu anhnın, فَإِذَا رَفَعَ كَبِيرَ وَإِذَا نَهَضَ مِنَ الرَّكْعَتَيْنِ كَبِيرَ “Başını secdeden kaldırdığında tekbir alırdı. İki rek'attan sonra ayağa kalktığında tekbir alırdı” {B786 Buhârî, Ezân, 116.} rivayeti teyit eder.

471 İsmâîlî'nin *Müstahrec*'indeki hadisin nihayetinde, فَلَمَّا انْصَرَفَ قِيلَ لَهُ قَدْ اخْتَلَفَ النَّاسُ عَلَيَّ صَلَاتِكَ. فَقَامَ عِنْدَ الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِنِّي وَاللَّهِ مَا أَبَالِي اخْتَلَفَتْ صَلَاتُكُمْ أَمْ لَمْ تَخْتَلِفْ. إِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَكَذَا يُصَلِّي “Ebû Saîd radiyallahu anh namazdan çıkınca ona, “senin kıldırдың namaz hususunda nâs ihtilâfa düştüler” denildi. Bunun üzerine minberin yanında ayağa kalkıp cemaate hitaben, “Vallahi, kıldığınız şu namaz hakkında ihtilâf çıkmış, çıkmamış hiç umurunda değil. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi namazı böyle kılar gördüm” dedi. {HM11157 İbn Hanbel, III, 19.} ziyadesi de vardır ki, metn-i *Buhârî*'yi daha ziyade izah ediyor.

Şârih Askalânî'nin dediği gibi hadiste mevzubahis olan ihtilâf, namazda imamın tekbirleri cehredip etmemesi hakkında vâki olmuştur. 438. İmrân b. Husayn radiyallahu anı hadisinin üçüncü ve dördüncü hâşiyelerinden de mâlûm olmuş olduğu üzere Benî Ümeyye ile nasbettikleri âmiller intikâlât tekbirlerini cehren almazlardı. Ebû Saîd radiyallahu anının ihyâ etmek istediği sünnet-i seniyye unutulmuş ve cemaatten çoğunun meçhulü kalmış olduğundan tekbirde cehir sünnete muvâfık mıdır, değil midir diye ihtilâf vâki olmuştur. Ebû Hüreyre radiyallahu anının tekbirde cehri tâlim ettiği, buradaki 439. ile kendisinden mervî diğer rivâyât-ı sahîhadan zâhirdir.

Bu hadiste, جَيْنَ قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ “İkinci rek’attan yahut ikinci secdeden kalkarken” {B825 Buhârî, Ezân, 144.} denildiğine bakarak cumhûr-ı fukahâ kıyam ederken tekbir, fiile mukârin olmak iktiza eder derler. Mâlik ise Ebû Hüreyre’nin –bundan evvelki hâşiyemizde zikrettiğimiz veçhile– ... إِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ {B795 Buhârî, Ezân, 124.} dediğine bakarak doğrulduktan sonra tekbir almayı tercih etmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَتَرَبَّعُ فِي الصَّلَاةِ إِذَا جَلَسَ وَأَنَّهُ رَأَى وَلَدَهُ فَعَلَ ذَلِكَ فَهَاهُ وَقَالَ إِنَّمَا سُنَّةُ الصَّلَاةِ أَنْ تَنْصِبَ رِجْلَكَ الْيُمْنَى وَتُنْثِيَ الْيُسْرَى فَقَالَ لَهُ إِنَّكَ تَفْعَلُ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ رِجْلِي ⁴⁷² لَا تَحْمِلَانِي. ⁴⁷³

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâ namazda iken (teşehhüd-i ahîr için) ⁴⁷⁴ oturduğunda bağdaş kurardı; (bir gün) oğlunun (da) ⁴⁷⁵ böyle yaptığını gördü de kendisini bu (oturuşu)ndan nehyetti. ve “Namazdaki sünnet ancak sağ ayağını dikip sol ayağını bükme-ktir” dedi. ⁴⁷⁶ (Oğlu) “Sen bunu yapıp duruyorsun” deyince “(Evet, yapıyorum. Çünkü) ayaklarım beni taşıyamıyor” cevabını verdi. {B825 Buhârî, Ezân, 144.}

.....

⁴⁷² إِنَّ رِجْلِي dir. Ekseriyetin rivayeti kâide-i ma’rûfeye muvâfık olarak nasb ile böylece إِنَّ رِجْلِي dir. Ancak ref ile إِنَّ رِجْلِي rivayeti de vardır ki bu takdirce ya إِنَّ harf-i cevap olarak نَعَمْ mânasına gelmiş yahut إِنَّ nin ismini de haberi gibi ref edenlerin lûgatı üzere vârit olmuş olur.

⁴⁷³ Tahfîf ile لَا تَحْمِلَانِي de, teşdîd ile لَا تَحْمِلَانِي de rivayet olunmuştur.

⁴⁷⁴ Muvatta’daki rivayetinde teşehhüd-i ahîr için olduğu musarrah bulunduğundan bu kaydı kavis içinde olarak ilâve ettim.

475 İsmi: Abdullah b. Abdullah b. Ömer'dir. Peder-i mükerreremi onu kendi ismiyle tesmiye etmiştir.

476 Bir fiilin sünnetine sahâbînin şehâdet etmesi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bu babda ya kavl-i şerifini istimâ yahut fi'l-i celîlini müşâhede etmiş olduğuna delâlet eder ki bir hadîs-i merfû hükmündedir. Maazâlik metn-i hadîste esnâ-yı teşehhüdde yalnız ayakların hali beyan edilmiş olup ayakları bu heyete soktuktan sonra ne yapılacağı musarrah değil gibi görünüyorsa da diğer bir rivayette Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir'in esnâ-yı teşehhüdde cülûsun keyfiyetini tarif için sağ ayağını dikip sol ayağını bükükten sonra ayağının üzerine oturmaksızın sol kaynağının üstüne oturmuş ve "Bunu Abdullah b. Abdullah b. Ömer bana işte böyle gösterdi ve pederi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın böyle yaptığını söyledi" demiştir. Binaenaleyh Abdullah b. Abdullah rivayetindeki icmâl, Kâsım b. Muhammed'den gelen rivayette tafsil edilmiş bulunuyor. Maahâzâ Kâsım b. Muhammed tarikinden Nesâî'nin vâki olan rivayeti, أَنْ تَنْصِبَ الْقَدَمَ الْيُمْنَى وَاسْتَقْبَالَهُ بِأَصَابِعِهَا الْقِبْلَةَ وَالْجُلُوسُ عَلَى الْيُسْرَى {N1159 Nesâî, Tatbîk, 96.} diyerek dikilen sağ ayak parmaklarının kibleye karşı tutulacağı da tasrih ediliyor. İşte bu tarif edilen hey'ete "teverrük" derler. Nitekim sol ayağını yayıp üstüne oturmaya da "iftirâş" denilir.

Namazda otururken sağ ayağını dikip sol ayağını bükmek sünnettir. Sünnetin bu miktarı sabit olduktan sonra sıfat-ı cülûs hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik, Yahyâ b. Saîd, Kâsım b. Muhammed, Abdurrahman b. Kâsım'a göre ka'de-i ûlâda da, ka'de-i ahîrede de demin tarif edilen hey'et-i mesnûneye girdikten sonra sol verikini yani sol kaynağını oturduğu yere yapıştırır ki İmam Mâlik'ten menkul olan teverrük işte budur. Müşârün ileye göre beyne's-secdeteyn dahi bu türlü teverrük edileceği gibi teverrükte kadının erkekten farkı da yoktur. Şâfiî'ye göre musallî ka'de-i ahîrede her iki ayağını ardından uzaklaştırdıktan sonra her ikisini sağ kaynağı tarafından çıkarıp mak'adesini yere yapıştırır. Ka'de-i ûlâda ise sol ayağını yatırıp sağ ayağını dikmekle iktifa eder. Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye de buna kâillerdir. Yalnız Ahmed b. Hanbel sabah namazının ka'desini ka'de-i ûlâ gibi telakki eder ki Dâvûd ez-Zâhirî'nin de kavli budur. Taberî "Böyle de yapsa iyidir, şöyle de yapsa. Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'den o da sabit olmuştur, o da" demiştir. Hanefiyye'ye göre her iki ka'dede sol ayağını yayıp sağ ayağını dikmek gerektir. Sevrî'nin de mezhebi budur. Delilleri Âişe radiyallahu anhâdan mervî olup *Müslim*'de olan ... وَكَانَ يَفْرَشُ رِجْلَهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْتَحُ الصَّلَاةَ ... الْيُسْرَى وَيَنْصِبُ الْيُمْنَى {M1110 Müslim, Salât, 240.} lafzı ile salât-ı nebevî tarif edilmiş olmasıdır.

Kadının ka'desine gelince, Hanefiyye'ye göre erkeğin ka'desinden farklıdır ve teverrûktür. Lâkin Buhârî'nin, Ümmü'd-Derdâ' hazretlerinin namazda teşehhüde erkek gibi oturduğunu rivayet etmekle beraber وَكَانَتْ فَقِيهَةً kaydını ilâve etmesi, ka'delerde erkek ile kadın beyninde fark gözetmemek mezhebine mâil olduğunu müşirdir. Kādî İyâz'ın rivayetine göre Selef'ten bazıları kadın hakkında sünnet (terebbü') yani bağdaş kurmak olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da yalnız nâfile namazlarda terebbü' etmesini tecviz etmiştir.

Herkese göre nâfile namazda ve yalnız hasta hakkında farzda terebbüün cevazında beyne'l-ulemâ ihtilâf varsa da sahihin farzda terebbüü câiz olmadığına icmâ beyan ediliyor. Hatta İbn Ebû Şeybe rivayetine nazaran İbn Mes'ûd radiyallahu anh, "Namazda bağdaş kurup oturmaktan ise iki kızgın taş üstünde oturmayı tercih ederim" demiştir ki bu nakle göre onun mezhebince haram olduğu bile anlaşılır. Lâkin ekser-i ulemâca teşehhüdde meşhur olan hey'et-i cülûs sünnet olduğu gibi Selef'ten bir cemaatin ve ezcümle İbn Abbas ve Enes radiyallahu anhüm ile Sâlim, Atâ, İbn Sîrîn ve Mücâhid'in İbn Ömer radiyallahu anhümâ gibi namazda bağdaş kurdukları rivayet edilmektedir. Hasan-ı Basrî terebbüü yalnız nâfile namazda tecviz etmiştir (bundan sonraki hadise de müracaat).

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا كُنْتُ أَخْفِظُكُمْ لِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَأَيْتُهُ إِذَا كَبَّرَ جَعَلَ يَدَيْهِ حِذَاءَ ⁴⁷⁷ مَنْكِبَيْهِ وَإِذَا رَكَعَ أَمَكَّنَ يَدَيْهِ مِنْ رُكْبَتَيْهِ ثُمَّ هَصَرَ ظَهْرَهُ فَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ اسْتَوَى حَتَّى يَعُودَ كُلُّ فَقَارٍ ⁴⁷⁸ مَكَانَهُ ⁴⁷⁹ فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَ يَدَيْهِ غَيْرَ مُفْتَرِشٍ وَلَا قَابِضِهِمَا وَاسْتَقْبَلَ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِ رِجْلَيْهِ الْقِبْلَةَ وَإِذَا جَلَسَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ جَلَسَ عَلَى رِجْلِهِ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْيُمْنَى وَإِذَا جَلَسَ فِي الرُّكْعَةِ الْأَخِيرَةِ قَدَّمَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْأُخْرَى وَقَعَدَ عَلَى مَقْعَدَتِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Humejd (el-Ensârî) es-Sâidî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir:⁴⁸⁰ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazını en iyi belleyeniniz ben idim.⁴⁸¹ Görürdüm ki (iftitah) tekbir(ini) aldığı anda ellerini omuzları hizasına getirir,⁴⁸² rükûa vardığında da elleriyle dizlerini tutardı.⁴⁸³ Sonra belini (kamburlaştırmadan) büker,⁴⁸⁴ başını kaldırdığında omurga kemiklerinden her biri yerli yerine gelinceye kadar doğrulur,⁴⁸⁵ secde ettiğinde kollarını yere yaymaksızın⁴⁸⁶ ve birbirine yanaştırmaksızın⁴⁸⁷ (yere) koyup ayaklarının parmaklarını kıbleye karşı getirir, (ilk) iki rek'at başında (teşehhüd için) oturduğunda sol ayağının üzerine oturup sağ ayağını diker,⁴⁸⁸ son rek'atta oturduğunda (ise) sol ayağını ileri alıp ve diğerini dikip mak'adesi üstüne oturur idi.⁴⁸⁹ {B828 Buhârî, Ezân, 145.}

.....

478 كُفِّ فَقَارٍ مِنْهُ ve كُفِّ فَقَارِهِ rivayetleri de varsa da gerek bu rivayetinde gerek diğer iki rivayetinde burada olduğu gibi zamirsiz olarak vârit olduğunu Buhârî tasrih ediyor. “Kâf”ın takdimiyle فَقَار rivayeti ise tashîftir. Zira فَقَار “çöller” demek olup bura ile hiçbir münasebeti olmayan bir lafızdır.

479 إِلَى مَكَانِهِ rivayeti de vardır.

480 ... عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَذَكَرْنَا صَلَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ... Muhammed b. Amr b. Atâ'nın şöyle dediği rivayet olunuyor: Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem'in ahabından birtakım zevat ile beraber otururken Nebî-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve âlihî ve sellem'in namazından bahsettik. Ebû Humeyd es-Sâidî dedi ki...” mukaddimesiyle rivayete başlayıp müteakiben yukarıki metni sevk ediyor. Metn-i *Buhârî*'deki “nefer” kelimesi üçten ona kadar olan cemaate itlak olunduğuna göre hazır olan ashâb-ı kirâm radiyallahu anhümün bu miktarlar arasında olduğu istidlâl olunursa da mezkûr Muhammed b. Amr'ın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile diğer kitaplarda olan bir rivayetinde, سَمِعْتُهُ فِي عَشْرَةٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {D963 Ebû Dâvûd, Salât, 176, 177.} deyişine göre mecliste olan sahâbe-i kirâmın on zat olduğu anlaşılıyor. Ebû Humeyd radiyallahu anh bunların onuncusu mu, yoksa on birincisi mi idi? عَشْرَةٍ فِي rivayetine göre kendisinden başka dokuz, مَعَ عَشْرَةٍ {MŞ2438 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 4.} rivayetine göre ise on sahâbî bulunduğu anlaşılır. Bu on sahâbî cümlesine dahil olanlardan –Ebû Dâvûd rivayetinde– Ebû Katâde Hâris b Rib'î'nin, –yine Ebû Dâvûd ile Tirmizî rivayetlerinde Ebû Useyd es-Sâidî, Sehl b. Sa'd es-Sâidî ve Muhammed b. Mesleme'nin; yine Ebû Dâvûd'un diğer rivayetinde Ebû Hüreyre'nin (radiyallahu anhüm ecmaîn) isimleri zikrediliyor. Maahâzâ Ebû Dâvûd'un diğer tarikten Muhammed b. Amr b. Atâ rivayetinde Ebû Katâde radiyallahu anhın ismi mezkûr olmadığı tasrih edilmektedir.

481 Tirmizî ile Ebû Dâvûd'un rivayetlerinde Ebû Humeyd radiyallahu anhın bu sözünden sonra diğerlerinin kendisine, فَلَمْ؟ فَوَاللَّهِ مَا كُنْتُ بِأَكْثَرِنَا لَهُ اتِّبَاعًا وَلَا أَقْدَمِنَا لَهُ صُحْبَةً, “Neden daha iyi belleyesin? Vallahi sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ne bizden ziyade ittibâ etmişlerden ne de daha evvel sohbet etmiş olanlardansın” {D730 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} dedikleri, Tahâvî rivayetinde de, رَقِبْتُ ذَلِكَ مِنْهُ حَتَّى حَفِظْتُ صَلَاتَهُ {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 260, no: 1548.} “Yaptığı işi gözetledim de nihayet nasıl kıldığını belledim” diye cevap verdiği menkuldür. Ebû Humeyd radiyallahu anhın burada olduğu gibi şifâhen ta'rîf-i salât ettiği müteaddit rivâyât ile sabittir. Fiilen tâlime tasaddî ettiği rivayeti de vardır ki Abbâs b. Sehl'den mahfuz olan nakil böyledir. İhtimal ki ta'rîf-i kavli ve fi'liyi cemetmiştir. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde bu ta'rîf-i fiilîden evvel abdest alındığından bile bahis vardır.

482 Bir rivayette burada, ثُمَّ قَرَأَ بَعْضَ الْقُرْآنِ “Sonra Kur'ân-ı Kerîm'den bir miktar okudu” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 229, no: 681.} ziyadesi vardır. 413. hadis gibi bu hadis de iftitah tekbirinde ellerini omuzlarının hizasına kadar kaldıran cumhura hüccettir. Hadîs-i mezkûrun birinci hâşiyesinde zikredildiği gibi Hanefiyye, Mâlik b. Huveyris radiyallahu anhtan mervî hadise muvâfik olarak ellerini kulak hizalarına kadar kaldırırlar. Rükûa varırken ve rükûdan kal-

karken ref'-i yedeyn hakkındaki ihtilâf da o hadisin bir hâşiyesinde yazılmıştır (bu hadisin sonuncu hâmişine de müracaat).

483 Tirmizî'nin Abbas b. Sehl tarikinden rivayetinde, إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَ فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ كَأَنَّهُ قَائِضٌ عَلَيْهِمَا. وَوَضَعَ يَدَيْهِ فَحَاهُمَا عَنْ جَنْبَيْهِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûa vardı da ellerini dizlerinin üzerine tutar gibi koydu. Rükû ve sücûdda kollarını gerip yanlarından uzak tuttu” {T260 Tirmizî, Salât, 78.} denildiğine göre أَمَكَنَ يَدَيْهِ مِنْ رُكْبَتَيْهِ yi “Elleriyle dizlerini tutardı” ile tercüme etmek asıldan o kadar uzak düşmez zannedirim. Bu rivayet *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da da vardır. Hatta oranın diğer tarikten rivayetinde, ثُمَّ فَرَجَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ “Sonra rükûunda parmaklarını birbirinden ayırırdı” {D731 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} ziyadesi vardır.

484 Metindeki هَصْر in lugat mânası bir dalı eğip kendine meylettirmek demek olup şârihler هَصَرَ الظَّهْر i belî kamburlaştırmaksızın enseyi bel ile bir hizaya getirerek eğilmek ile tefsir ediyorlar. Ebû Dâvûd rivayetinde bu fi'l-i resûl, وَلَا صَافِحَ بِخَدِّهِ “Başını belinden yukarı hizaya kaldırmaksızın, yanaklarını sağa, sola arzetmeksizin” {D731 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} kayıtlarıyla daha ziyade tavzih edilmektedir ki rükû heyetinde sünnet olan başını yukarıya kaldırmamakla beraber eğmemektir.

485 Maksat kemâl-i i'tidâli haber vermektir. Nitekim bir rivayette, ثُمَّ يَمَكْتُ قَائِمًا حَتَّى يَقَعَ “... Sonra her kemik yerine gelinceye kadar ayakta kalırdı” {MŞ2438 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 4.} denilmesi de bu mânayı müeyyiddir. *Ebû Dâvûd*'daki rivâyâtın birinde, فَقَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ. اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ. وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ “Başını kaldırıncı ‘semiallahü limen hamideh rabbenâ leke'l-hamd’ deyip ellerini kaldırırdı” {D733 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} diye tarif edildiği gibi Abdülhamîd'in rivayetinde, حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا مَنْكِبَيْهِ “İtidal üzere oturduğu halde ellerini omuzları hizasına getirinceye kadar kaldırırdı” {D730 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} ziyadesi de vardır ki, mezâhib arasında ihtilâfî mûcip olan kavmede ref'-i yedeyn meselesine temas eder.

486 Abbas b. Sehl tarikinden gelen İbn Hibbân rivayetinde, غَيْرَ مُفْتَرَشٍ ذِرَاعَيْهِ {İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 186, no: 1869.} denildiği için “kollarını yaymaksızın” diye tercüme edildi. Tahâvî rivayetinde ise, وَإِذَا سَجَدَ فَرَجَ بَيْنَ فِخْذَيْهِ غَيْرَ حَامِلٍ بَطْنَهُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فِخْذَيْهِ وَلَا مُفْتَرَشٍ ذِرَاعَيْهِ “Secdeye vardığında uyluklarını ayırır ve uyluklarının hiçbir tarafı üzerine karnını dayamadığı gibi kollarını da yaymazdı” {Tahâvî, *Meâni'l-âsar*, I, 260, no: 1548.} diye tarif edilmiştir.

487 Bir rivayette keyfiyyet-i sücûd-ı nebevî, حَذَوْ مَنْكِبَيْهِ وَوَضَعَ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ “Ellerini yanlarından uzak tutup ellerini omuzları hizasına getirirdi” {D734 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.}, İbn İshak rivayetinde, فَأَعْلَوَى عَلَى جَنْبَيْهِ وَرَاحَتَيْهِ وَرُكْبَتَيْهِ وَصُدُورِ قَدَمَيْهِ حَتَّى رَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطَيْهِ مَا تَحْتَ مَنْكِبَيْهِ. ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَأَعْتَدَلَ (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem) yanları avuçları, dizleri ve ayak parmakları üzerinden tâ omuzlarının altından mübarek koltuklarının beyazı görününceye kadar yükseldiğini gördüm. Sonra her kemiği rahat edinceye kadar durdu. Sonra başını kaldırıp ve ayağa kalkıp doğruldu” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 229, no: 681.} diye tarif edilmiştir. Secdedeki bu heyete “*tahviye*” (تَخْوِيَةٌ) denir. Bu lafız için *Kâmus*

Tercümesi'nde şöyle deniliyor: “(النخوية) te'diye vezninde... ve musallî secde halinde karnını yerden meydanlu ve pazılarını yanlarından açık ve ayırık eylemek mânasına müsta'mel-i şer'îdir. Nitekim nisvan bunun aksini ederler ki 'ihtifâz' denir.” İntehâ. İhtifâz (احتفاز) için de: “Gereği gibi yerleşmeyip acele kalkar gibi ayaklarını dikip yahut dizlerini yere koyup dibini komamak vechiyle oturmak mânasınadır... ve sücûd ve cülûs haletlerinde gereği gibi devşirilip derneşmek mânasınadır” diyor. 254. hadis hâşiyelerinin birinde tarif edilen tecnîh ile tahviye bir mânayadır.

Sünen-i Ebû Dâvûd'daki Ebû Humeyd rivayetinde, ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ إِذَا سَجَدَ. ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ وَإِنَّمَا أَصَابِعُ رِجْلَيْهِ إِذَا سَجَدَ. ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ “Secde ettiğinde her iki ayağının parmaklarını açar, sonra Allahüekber deyip başını kaldırır ve sol ayağını büküp üstüne otururdu. Sonra ikinci secdede de böyle yapardı” {D730 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} ziyadesi vardır ki bununla iki secde arasındaki celse tarif edildiği gibi celse ile ka'de-i ûlânın da heyetleri bir olduğu ifham edilmek istenmiştir.

488 Sol ayağının üzerine oturup sağ ayağını dikmeye “iftirâş” denir. Tahâvî'nin rivayetinde teşehhüd heyeti hakkındaki tafsilât daha ziyadedir. Orada رَجُلُهُ الْيُسْرَى ثُمَّ جَلَسَ فَأَفْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُمْنَى وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُسْرَى وَأَشَارَ بِأَصْبَعِهِ “Sonra oturup sol ayağını iftirâş etti yani altına aldı. Sağ ayağının üstünü kibleye karşı getirdi. Sağ avucunu sağ dizinin üzerine ve sol avucunu sol dizinin üzerine koydu ve kelime-i şehâdeti telaffuz ederken mübarek parmağı ile işaret buyurdu” {D734 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} deniliyor.

489 Buna da “teverruk” denir. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayetlerin birinde, حَتَّى إِذَا كَانَتِ السَّجْدَةُ الَّتِي فِيهَا التَّسْلِيمُ آخِرَ رَجُلِهِ الْيُسْرَى وَقَعَدَ مُتَوَرِّكًا عَلَى شِقِّهِ الْأَيْسَرِ “... Nihayet ardından selâm verilecek secdeyi yaptıktan sonra sol ayağını geri bırakıp sol yanı üzerine müteverriken otururdu” {D730 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} denilerek teverruk tasrih edilmiştir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki rivâyâtın birinde ise her iki ka'de beynindeki fark, فَإِذَا قَعَدَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ قَعَدَ عَلَى بَطْنِ قَدَمِهِ الْيُسْرَى وَتَصَبَّ الْيُمْنَى. فَإِذَا كَانَتِ الرَّابِعَةُ أَفْضَى بِوَرِكِهِ إِلَى الْأَرْضِ وَأَخْرَجَ قَدَمَيْهِ مِنْ نَاحِيَةٍ وَاحِدَةٍ “İkinci rek'attan sonra oturduğunda sol ayağının tabanı üstüne oturup sağ ayağını diker, dördüncü rek'at olunca sol kaynağını yere yapıştırıp her iki ayağını yanından dışarıya çıkarırdı” {D731 Ebû Dâvûd, Salât, 115, 116.} diye gösterilmiştir. Yine bu hadisin nihayetinde Ebû Dâvûd rivayetinde, زَادَ أَحْمَدُ قَالُوا صَدَقْتَ. هَكَذَا كَانَ يُصَلِّي “Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde şu ziyade de vardır: Ebû Humeyd ile birlikte o mecliste hazır olan sahâbe-i kirâm radiyallahu anhüm hazerâtı: ‘Doğru söylüyorsun, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz işte böyle namaz kılardı’ dediler” {D963 Ebû Dâvûd, Salât, 176, 177.} ziyadesi vardır ki kıssanın bu fıkrası *Buhârî*'de yoktur. Ebû Humeyd radiyallahu anhin rivayet ettiği bu hadîs-i şerif bu suretle pek ziyade kesb-i ehemmiyet ediyor. Zira takriben on sahâbînin daha tasdikine iktiran ediyor demektir.

Bu son ka'denin tarifinden sonra İbn İshak rivayetinde, ثُمَّ سَلَّمَ “Sonra selâm verdi” {İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 229, no: 681.}, Tahâvî'nin rivayetinde de, فَلَمَّا سَلَّمَ سَلَّمَ عَنْ يَمِينِهِ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ

وَرَحْمَةُ اللَّهِ. وَعَنْ شِمَالِهِ أَيْضًا السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ ‘es-selâmü aleyküm ve rahmetullah’, sol tarafına da dönüp ‘es-selâmü aleyküm ve rahmetullah’ diyerek selâm verirdi” {Tahâvî, Meâni’l-âsâr, I, 260, no: 1545.} diye namazın tarifi hitama erdiriliyor.

Bu hadîs-i şerif de ka’de-i ûlâ ve ahîre beyninde oturuşça fark gözetken fukaha ile gözetmeyen Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ihtilâfın mebnâlarından biridir. Bu hadise binaen Şâfiî ile o tarafta kalan birçok fukaha ka’de-i ûlâda yalnız iftiraşı, ka’de-i sâniyede ise teverrükü sünnet addederler. Ebû Hanîfe ile İmâmeyn ise –ki şârih Aynî, Sevrî ile Abdullah b. Mübârek’i ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel’i de onlara ilhak ediyor– Vâil b. Hucr el-Hadramî radiyallahu anhin, ... فَلَمَّا قَعَدَ لِلتَّشَهُّدِ فَرَسَ رَجُلَهُ الْيُسْرَى ثُمَّ قَعَدَ عَلَيْهَا ... {Tahâvî, Meâni’l-âsâr, I, 259, no: 1542.} hadisiyle ihticâc ederek her iki ka’dede iftiraşı sünnet telakki ederler. Tarafeynin yekdiğere karşı delillerini mütekâbilen taz’îf için şârih Askalânî ile şârih Aynî tarafından serdedilen hüccetler kalbe kanaatbahş olamadığı için hangi delilin kuvvetli olduğunu münakaşadan sarfinazar etmeyi evlâ buluyorum (bundan evvelki hadise de müracaat).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ بُحَيْنَةَ⁴⁹⁰ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَهُوَ مِنْ أَزْدِ شَنْوَاءَ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَبْدِ مَنَافٍ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ صَلَّى بِهِمُ الظُّهْرَ فَقَامَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ لَمْ يَجْلِسْ⁴⁹¹ فَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ حَتَّى إِذَا قَضَى الصَّلَاةَ وَانْتَظَرَ النَّاسُ تَسْلِيمَهُ كَبَّرَ وَهُوَ جَالِسٌ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ ثُمَّ سَلَّمَ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) Ezd eş-Şenûe’den ve Benî Abdümenâf’ın halîflerinden olan Abdullah b. Buhayne radiyallahu anhin –ki ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden idi⁴⁹²– şunu naklettiği rivayet edilmiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kendilerine (bir defa) öğle namazı kıldırması. Bu namazda ilk iki rek’attan sonra (teşehhüde) oturmaksızın (secdeden üçüncü rek’ata) kalkmış, nâs da (iktidâen) birlikte ayağa kalkmışlar⁴⁹³ ve namazı bitirip de⁴⁹⁴ –halk, selâm vermesine intizar eyledikleri sırada– oturduğu yerden tekbir alıp selâm vermeden (sehv için) iki kere secde buyurmuş ve sonra selâm vermiş.⁴⁹⁵ {B829 Buhârî, Ezân, 146.}

490 Râvi Abdullah b. Buhayne radiyallahu anhin nesebi ve Benî Abdümenâf ile olan muhalefesi ve ceddesi olan Buhayne'ye nisbet edildiğinde ibn (ابن) lafzının hemze ile yazılacağına dair olan tafsîlât için 254. hadisin ilk hâmişine ve 386. hadise müracaat.

491 Diğer rivayette vav ziyadesiyle وَلَمْ يَجْلِسْ , Müslim rivayetinde ise, فَلَمْ يَجْلِسْ .

492 Râvinin sohbetini ispat ve teyit eden bu cümle-i mu'tarîza müşârûn ileyh Abdullah radiyallahu anhtan rivayet eden tâbiînin yani Abdurrahman b. Hürmüz el-Hâşimî'nin sözüdür.

493 İbn Huzeyme rivayetinde, فَسَبَّحُوا بِهِ فَمَضَى “Cemaattekiler sehvi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle ihtar için tesbiha koyuldular da yine geriye dönmeyip devam buyurdu” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 115, no: 1031.} ziyadesi vardır. Tesbih ve tasfîk için 396. hadise müracaat.

494 Metindeki الصَّلَاةُ deki kazâ, istilâh-ı şer'î olarak eda mukabili değildir. Ma'nâ-yı lugavîce “Namazı eda ve itmam etti” demektir.

495 Bu kıssaya nazaran teşehhüd-i evvelin mahalli olan ka'de-i ûlânın terki üzerine noksanın secde-i sehv ile cebir ve telâfi buyurulması teşehhüd-i evvelin farz olmadığına delil addedilmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Şâfiî, İshak b. Râhûye, Leys b. Sa'd, Ebû Sevr gibi cumhûr-ı fukahâ-i emsârın kavli de budur. Yalnız Ahmed b. Hanbel'ce farzdır. Leys b. Sa'd ile Ebû Sevr'in de vücûba kâil olduklarına dair rivayet varsa da meşhur olan, cumhur ile beraber olmalarıdır. *Hidâye Şerhi*'nde: “Ka'de-i ûlâda teşehhüd okumak Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir. Muhtar ve sahih olan da budur. Bir kavle göre sünnettir ki bu kıyasa daha muvâfıktır. Ancak zâhirü'r-rivâyenin hilâfınadır” deniliyor. *Muğnî* sahibi Hanâbile'den Muvaffakuddin İbn Kudâme, “Namaz akşam namazı yahut dört rek'atlı bir namaz ise -iki rivayetin birine nazaran- her iki teşehhüd vâciptir. Leys ile İshak'ın da mezhepleri budur” diyerek vücûb cihetini tasrih ediyor. Teşehhüd-i sâninin vücûbunda şüphe yoksa da teşehhüd-i evvelin vücûbuna kâil olanların delilleri şunlardır (burada vücûbdan murat, farziyet ile Hanefiyye'nin verdiği mânâca farziyet ve sünniyet arasındaki mertebeden eam olan vücûbdur): 1. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu devam üzere yapmış. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine nazaran, قُولُوا التَّحِيَّاتُ {B835 Buhârî, Ezân, 150.} diye hakında emr-i kavli-i nebevî bile sadır olmuştur; 2. Unutulduğu vakit onu secde-i sehv ile cebir ve telâfi buyurmuşlardır; 3. صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي {B631 Buhârî, Ezân, 18.} buyurulmuş (371. hadisin üçüncü hâşiyesine müracaat); 4. *Müslim*'de Âişe radiyallahu anhâdan mervî hadiste, وَكَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ التَّحِيَّاتِ “Her iki rek'atta Ettehiyyât okurlardı” {M1110 Müslim, Salât, 240.} denilmiştir; 5. *Nesâî*'de İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan mervî hadiste, إِذَا قَعَدْتُمْ “Teşehhüd okumayanın namazı yoktur” dediği rivayet olunuyor. Lâkin bu son hüccet zayıftır. Zira teşehhüd-i ahîr ile maksat hâsıl olur denilebilir.

Teşehhüd-i evveli her iki manâca vâcib görmeyen cumhur ise diyorlar ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem -bu hadiste rivayet edildiği üzere- ikinci rek'attan sonra

teşehhüde oturmaksızın üçüncü rek'ata kalkmışlar ve sehvi hatıra getirmek için sahâbe tesbih ettikleri halde teşehhüd için dönüp oturmamışlardır. Eğer vâcip olsaydı terki hatıra gelir gelmez hemen dönüp eda buyurulmak iktiza ederdi. Halbuki fi'l-i resûl dönüp teşehhüde oturmak değil, secde-i sehiv ile cebr suretinde zâhir olmuştur. Secde ile cebredilmesi –Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi– vüçûba değil istihbâba delâlet eder. Zira rükû ve sücûd gibi erkân-ı salât kabilinden olan ef'âl secde-i sehiv ile müncebir olmaz.

Bu hadisin ortaya attığı meselelerden biri de secde-i sehvin selâmdan evvel edilmiş olmasıdır. Bu meselede fukahâ üç fırkaya ayrılmışlardır: 1. Secde-i sehiv mutlaka selâmdan evveldir; 2. Secde-i sehiv eğer noksan dolayısıyla olursa selâmdan evvel, ziyade sebebiyle olursa selâmdan sonradır; 3. Secde-i sehiv mutlaka selâmdan sonradır. Selâmdan evvel secde etmek Şâfiî ile –bir rivayete göre– Ahmed b. Hanbel'in mezhebidir. Zührî, Mekhûl, Rebîâtürre'y, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Evzâî, Leys b. Sa'd da buna kâillerdir. İbn Kudâme'nin *Muğnî*'sinde ise Ahmed b. Hanbel'in mezhebi hakkında tafsil vardır. Diyor ki: Sehiv için edilen her sücûd Ahmed'in mezhebine göre selâmdan evveldir. Yalnız haklarında ba'de's-selâm secde buyurulduğuna dair nas vârit olan iki yer müstesnadır ki biri namazın eksik kılınmış olması (Ebû Hüreyre'den mervî 299. Zü'l-yedeyn hadisi), diğeri de imamın ziyade mi, eksik mi kıldığını zihnen taharrîden sonra gâlib-i zanna binâ-yı salât etmesi (260. İbn Mes'ûd hadisi) suretleridir. Mâadasında ise hep selâmdan evvel secde-i sehiv edilir.

Secde-i sehvi noksandan dolayı takdim, ziyadeden dolayı tehir eden de Mâlik'tir. Ebû Sevr ile Hicaz fukahâsından birkaçı da bu re'ydedirler. Noksandan dolayı takdîm-i secdeye delilleri, bu hadis ile 260 ve 299. hadisler ve Muâviye radiyallahu anhtan *Nesâî* ve *Tahâvî*'de mervî hadistir ki bir defa ka'de-i ûlâyı unutmuş, ayağa kalkınca cemaat tesbihe koyulmuş, o ise selâmdan evvel iki secde edip ba'de's-selâm minbere çıkmış ve: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm, böyle yaptı” demiş {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 439, no: 2553.}. Ziyadeden dolayı te'hîr-i secdeye delilleri ise üçüncü taife delillerinin aynıdır.

Secde-i sehvi mutlaka selâmdan sonraya tehir edenler hassaten Hanefiyye'dir. Bunlar Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhın *Tahâvî*, *Tirmizî* ve *Süneni Ebû Dâvûd*'da mervî, صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَهَا. فَهَضَّ فِي الرَّكْعَتَيْنِ فَسَبَّحْنَا بِهِ فَمَضَى. فَلَمَّا أَتَمَّ الصَّلَاةَ وَسَلَّمَ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize bir defa namaz kıldırdı. Sehiv buyurarak iki rek'attan sonra oturmadan kalktı. Kendisine hatırlatmak için tesbih ettik. Aldırmayıp namaza devam etti. Namazı bitirip selâm verince sehiv secdelelerini etti” {D1037 Ebû Dâvûd, Salât, 194, 195.} hadisi ile sücûd-i sehvin selâmdan sonra olduğuna dair birçok sahâbenin rivayet ettikleri diğer hadislerdir. Sahâbeden Ali b. Ebû Tâlib, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Ammâr b. Yâsir, Abdullah b. Zübeyr ve Enes b. Mâlik radiyallahu anhümün ve tâbiînden İbrâhim en-Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Hasan-ı Basrî ve Süfyân es-Sevrî'nin de bu mezhepte olduklarını şârih Aynî beyan ediyor. Her ne hal ise secde-i sehvin takdim ve tehiri hakkındaki ihtilâf –Nevevî ile sâhib-i

Hidâye'nin dediği gibi- evleviyet hakkında bir ihtilâftır. Yoksa secdenin selâmdan evvel veya sonra olması namazı ifsat etmez.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه قَالَ كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ النَّبِيِّ ﷺ ⁴⁹⁶ قُلْنَا السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ ⁴⁹⁷ السَّلَامُ عَلَى جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ وَفُلَانٍ فَالْتَفَتَ إِلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ ⁴⁹⁸ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ فَإِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُقِلِّ التَّحِيَّاتِ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ فَإِنَّكُمْ إِذَا قُلْتُمُوهَا أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ⁴⁹⁹ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz)in ardında namaz kıldığımız vakitlerde: ⁵⁰⁰السَّلَامُ ⁵⁰¹derdik. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize dönüp ⁵⁰²buyurdu ki: “Selâm, Allah (tebâreke ve teâlâ hazretlerin)in kendisidir. ⁵⁰³ Herhanginiz namaz kıldığında ⁵⁰⁴وَالصَّلَوَاتُ ⁵⁰⁵وَالطَّيِّبَاتُ. السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ. ⁵⁰⁶desin. ⁵⁰⁷ Zira siz bu (ibâdillâhi's-sâlihîn)i dediğinizde gökte olan ve yer (yüzün)de olan her sâlih kula râci olmuş olur. (Sonradan da), ⁵⁰⁸” {B831 Buhârî, Ezân, 148.}

.....

⁴⁹⁶ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

⁴⁹⁷ Buhârî'nin bu makamda serdedilen hadisinde, السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ yoktur. Bu ziyade diğer tarikten rivayet ettiği 462. hadiste vardır ki o da, اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ “Allah’a kullarından selâm olsun” lafzı ile {B835 Buhârî, Ezân, 150.}. Diğer rivayetinde, اللَّهُ قَبْلَ عِبَادِهِ “Kullarından evvel Allah’a selâm olsun” {D1037 Ebû Dâvûd, Salât, 194, 195.} suretindedir ki, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da da bu lafız ile rivayet edilmiştir.

⁴⁹⁸ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

⁴⁹⁹ Buhârî'nin diğer rivayetinde şek ve terdîd ile السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ {B835 Buhârî, Ezân, 150.} diye sevk edilmiştir ki şek, Buhârî'nin şeyhi Müsedded'dendir. İsmâîlî'nin rivayetinde ise مِنْ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ lafzı ile.

500 Bu ibarenin siyakından –biraz aşağıda gelecek– elfâz-ı teşehhüdün namazın nere-
sinde okunacağı sarîhan anlaşılmıyorsa da *Ebû Dâvûd* ile *İsmâîlî*’de, *اللَّهُ صَلَّيْهُمُ بِنَا* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namazda iken
oturduğumuzda...” {D968 Ebû Dâvûd, Salât, 177, 178.} lafzı ile sevkedildiğine göre mahall-i teşeh-
hüdün ka’deler olduğunda –amelen olduğu gibi– rivayeten de şüphe kalmıyor.

501 Buradaki “*falan ve falan*”dan maksat melâike-i kirâmdır.

Nitekim *İbn Mâce*’deki rivayette, *يَعْنُونَ الْمَلَائِكَةَ* “Melâikenin isimlerini söyleyerek falana
ve falana selâm olsun derdik” {İM899 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 24.} diye buradaki icmâl, şerh
ve tafsil edilmiştir. İsmâîlî’nin rivayetinde, *فَعُدُّ الْمَلَائِكَةَ*, Serrâc’ın rivayetinde de, *فَعُدُّ الْمَلَائِكَةَ*
“Artık melâike isimlerini alabildiğine sayardık” {Temel hadis kaynaklarında tespit edile-
meyen bu rivayetler için bkz. Aynî, *Umde*, VI, 110.} denilmiştir.

Sahâbenin, ahd-i celîl-i nebevîde şöyle ederdik, böyle yapardık demeleri, haber ver-
dikleri fiilin sünnet olduğuna delil tutulursa da ka’de esnasında Allah’a ve meleklerine
selâm vermeleri bu kabilden değildir. Zira tahiyeye ve teslimi ihfâ ederlerdi. Mesmû-ı nebevî
olur olmaz zât-ı akdes-i nebevî kendilerini böyle söylemekten hemen nehiy buyurmuş-
lardır.

502 İbareden mütebâdir olan ma’nâ-yı zâhire bakılırsa iltifat ve hitâb-ı nebevî namazın
içinde vâki olmuş. Nitekim Buhârî’nin diğer bir rivayetinde, *اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*,
“Allah’a ve melâikeye selâm ettiğimizi Nebî-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve
sellem işitti de... *deyiniz* buyurdu” {B1202 Buhârî, el-Amelü fi’s-salât, 4.} sözü bu zannı müeyyid
gibi görünürse de mahall-i hitâbın namazın itmâmından sonraki zaman olduğu yine
Buhârî’nin diğer rivayetleriyle taayyün etmektedir. Ezcümle birinde, *اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*
“Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazdan çıkınca mübarek
yüzünü bize döndürüp...” {B6230 Buhârî, İstîzân, 3.} diğerlerinde de yine o mânaya, *فَلَمَّا أَنْصَرَفَ*
{İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 284, no: 1955.} denilmiştir. Müslim’in rivayeti ise meseleyi bûs-
bütün hall ü hasm ediyor. Rivâyet-i mezkûrede, ... *كُنَّا نَقُولُ* den sonra, *اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ*
“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem günün birinde buyurdu ki...”
{M897 Müslim, Salât, 55.} denilmiştir ki tevehhüme hiç mahal bırakmamıştır.

503 “*es-Selâm*” esmâ-i hüsnâ-yı ilâhiyyeden olunca *السلام على الله* takdi-
rinde olmuş olur ki, selâmın vech-i ma’kûlû kalmaz. “*es-Selâm*” ism-i şerifi türlü türlü tefsir
edilmiştir: 1. Simât-ı hudûstan sâlim; 2. Kullarını mehâlik-i dünyeviyye ve uhreviyyeden
selâmete çıkararak; 3. Cennetteki bahtiyar kullarına selâm eden; 4. Her güne selâmet ve
rahmetin masdarı, selâmet ve rahmetin mâlik ve mu’tîsi olan. Artık böyle olan zât-ı ecell
ü a’lâ için “selâmette olsun” diye dua edilmez. Selâmet versin diye kendisine dua edilir.
Buradaki nehy-i nebevî selâmın ganiyyün ani’l-âlemîn olan Hak sübhânehû ve teâlâ için
değil, selâmete muhtaç olan mahlûkat için edilmek yakıştığını tâlim maksadına mübtenîdir.

İman ve İslâm’a –bilâistisna– bütün ümmete sebkati şüphesiz olan ümmü’l-
mü’mînîn Hatîcetülkübrâ radiyallahu anhânın mebâdi-i vahy sıralarında bir sözünü bu

münasebetle hatırlatmak isterim. *es-Sîre* sahibi İbn İshak'ın rivayetine nazaran müşârun ileyhânın aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi tesbit ve risâlet yükünün ağırlığını tahfif yolunda mütemadiyen sarfeylediği tesliyetâmîz sözlere ve ilk olarak iman ve tasdik ile da'vâ-yı nübüvveti takviye etmiş olmasına mükâfaten Nebî-i Kerîm ve sâhib-i hulk-ı azîm efendimiz hazretlerine Hak tebâreke ve tekaddes cânibinden Cibrîl-i Emîn aleyhi's-selâmü'l-muîn hazretleri geliyor: لَا قَصَبَ فِي الْجَنَّةِ مِنْ قَصَبٍ لَا أَقْرَأَ عَلَيْهَا السَّلَامَ مِنْ رَبِّهَا وَمَنِّي. وَبَشَّرَهَا بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ مِنْ قَصَبٍ لَا قَصَبَ فِيهَا وَلَا نَصَبَ “Hatice'ye Rabbinden ve benden selâm et. Bir de ona cennette mücevvef inciden âsûde bir hane verileceğini tebşir eyle ki onda ne gürültü var, ne zahmet” {B3820 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.} tebşirinde bulundu. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri bu beşâreti tebellüğ ederken, هُوَ السَّلَامُ. وَمِنْهُ السَّلَامُ وَعَلَى جِبْرِيلَ السَّلَامُ. وَعَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ {İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-yevm*, I, 205, no: 240} diyerek ve nice senelerden sonra –ihtimal ki içlerinde ecillesi de bulunan– bunca sahâbe-i kirâmın ancak ta'lim-i nebevî ile muttali olabildikleri bir nükteyi, daha bidayette keşfederek kemâl-i irfanını izhar buyurmuştur.

504 Mahall-i tahiyye ve teşehhüd bu emr-i celîl-i nebevînin bu rivayeteki tarz-ı sevinde de açık olarak beyân edilmemiştir. Ancak Buhârî'nin diğer rivayetinde, فَإِذَا جَلَسَ أَحَدُكُمْ فِي ... الصَّلَاةِ “Herhanginiz namazda iken oturduğunda...” {B6230 Buhârî, İstîzân, 3.}, daha başka bir rivayette, إِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ {B6328 Buhârî, Daavât, 17.}, Nesâî'nin Abdullah b. Mes'ûd rivayetinde,

كُنَّا لَا نَدْرِي مَا نَقُولُ فِي كُلِّ رَكَعَتَيْنِ غَيْرَ أَنْ نُسَبِّحَ وَنَحْمَدَ رَبَّنَا. وَإِنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَّمَ فَوَاتِحَ الْخَيْرِ وَخَوَاتِمَهُ (وَجَوَامِعَهُ) (Tahâvî'nin bir rivayetinde: ... كُلِّ رَكَعَتَيْنِ فَقُولُوا ...)

“Her iki rek'at sonunda Rabbimizi tesbih ve tahmîd etmekten başka ne diyeceğimizi bilemiyorduk. Şüphesiz ki Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem efendimize hayrın fevâtih ve havâtimi (ve cevâmii) tâlim edilmmişti. Buyurdu ki: 'Her iki rek'at sonunda oturduğunuzda...’ deyiniz” {N1164 Nesâî, Tatbîk, 100; Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 237, no: 1419.}, İbn Huzeyme rivayetinde de, عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَسْطِ الصَّلَاةِ وَفِي آخِرِهَا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazın ortasında ve sonunda demeyi bana tâlim buyurdu” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 350, no: 708.} lafızlarıyla vârit olması mahall-i teşehhüdün ka'deler olduğunu sarâhaten tayin eder.

505 Sahâbe ve tâbiîn devirlerinde تحية الصلاة, خطبة الصلاة namlarıyla yâdedilen “teşehhüd”ün meâl-i âlîsi: “Tahiyyât, Allah’a râci ve O’na mahsustur. Salavât, Allah içindir. Tayyibât da O’na mahsustur. Ey Nebî-i Kerîm, Allah’ın rahmeti ve berekâtı senin üzerine olsun. Bize ve Allah’ın sâlih kullarına selâm olsun. Şehâdet ederim ki Allah’tan başka hak mâbud yoktur. Yine şehâdet ederim ki Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) O’nun kulu ve resulüdür.” İntehâ. Vallahu a’lem.

Tahiyyât تَحِيَّه nin cem'idir. Tahiyyenin birçok mânası vardır: 1. Selâm; 2. Bekâ; 3. Azamet; 4. Âfâtan, nakstan selâmet; 5. Mülk; 6. Hak celle ve alânın müstehik olduğu vech ile envâ-ı ta'zîm ki en câmi' olan mâna da budur.

“Salavât”tan maksat, beş vakit namazlarıyla diğer namazların kâffesidir. İbâdât mânâsıdır diyen de var, bildiğimiz namazlardan ibarettir diyen de vardır. Hangi mânâ maksut olursa olsun, herhalde salavâtın maksut olan yalnız ilâhü'l-âlemîn teâlâ ve tekaddes hazretleri olup mahlûkattan hiçbirini ne celiyyen ne hafiyyen işrak etmeyiz demeye varır. Salavâtın bir mânâsı da rahmettir ki Allah’a tahsisi mahz-ı fazl u kereminden i’tâ ve ihsan eden yalnız O olduğu içindir.

“*Tayyibât*” kelimât-ı tayyibât takdirinde olup Allah Teâlâ’ya senâ olmaya sâlih olan sıfât-ı kemâliyyeye delâlet eden elfâz yahut zikrullah yahut da akvâl-i sâliha demektir. Bazıları tahiyât ibâdât-ı kavliyye, salavât ibâdât-ı fi’liyye, tayyibât da ibâdât-ı mâliyyedir demişlerdir.

“*Selâm*”ın bir mânâsı hoşâ gitmeyen şeylerden selâmettir. Bir de bildiğimiz mânâca olan selâmdır ki enbiyâ ve rusûl-i kirâm (salavâtullahi aleyhim ecmaîn) hazerâtına taraf-ı Hak’tan tevcih buyurulan selâm olmuş olur. Bu اَلسَّلَامُ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ^a âyet-i kerîmesinde mezkûr olan tahiyeye-i şerîfedir. Diğer bir mânâya göre bundan maksut olan leyle-i isrâdaki selâm nevinden bir selâmdır.

Siyâk-ı kelâma muvâfık olan gâib sîgasını bırakıp da ... اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ diyerek hitap sîgasına udûldeki hikmet bu elfâz-ı şerîfenin ta’lîm-i nebevî ile belenmiş olmasına binaen herhangi diğer bir lafızdan a’lâ ve eşref olmasıdır. Maahâzâ bazı tariklerden İbn Mes’ûd radiyallahu anhın *Buhârî*’deki bir rivayetinde zamân-ı saâdetnişân-ı nebevî ile sonraki zamanlar beyninde mugâyerete delâlet eder elfâz ile eda olunmuştur. Tarîk-i mezkûrdan gelen teşehhüd hadisinde, ... وَهُوَ يَنْظُرَانِنَا فَلَمَّا قُبِضَ قُلْنَا السَّلَامُ عَلَى النَّبِيِّ “...Bunu biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem aramızda iken böyle söyledik. Rûh-ı mukaddeseleri kabz olunduktan sonra es-selâmü ale’n-nebiyyi demeye başladık” {B6265 Buhârî, İstîzân, 28.} deniliyor. Lâkin buna da muhalif diğer rivayet vardır: İbn Mes’ûd radiyallahu anh, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından şu bildiğimiz tarzda teşehhüdün tâlim buyurulduğunu söylerken İbn Abbas radiyallahu anhümâ, اِنَّمَا كُنَّا نَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا “Biz: es-selâmü aleyke eyyühe’n-nebiyyü’yü, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hayatta iken söyledik” demiş {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, II, 314.}. İbn Mes’ûd radiyallahu anh ise, هَكَذَا عَلَّمَنَا وَهَكَذَا نَعْلَمُ “Bize böyle öğretti, biz de böyle öğretiriz” cevabını vermiştir ki bu son iki rivayet beyninde münâfât vardır. Elyevm amel-i ümmet, ta’lîm-i nebevî ile belenmiş olan اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ sîgasıyla selâm vermek üzere câridir.

اَلسَّلَامُ dan murat, hazır olan imam ile me’mûmîn ve melâike-i kirâmdır. Bu ta’lîm-i nebevîden, dua ederken insanın kendisinden başlaması müstehap olduğu istidlâl olunuyor. Nitekim Tirmizî’nin Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan rivayet ettiği, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا ذَكَرَ أَحَدًا فَدَعَا لَهُ بَدَأَ بِنَفْسِهِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birini anıp da

dua buyurmak istediğinde kendisinden başlardı” {T3385 Tirmizî, Daavât, 10.} hadisi ile Kur’ân-ı Kerîm’de Nûh ve İbrâhim aleyhime’s-selâmdan rivayeten haber verilen dualar sünnet-i seniyye-i enbiyânın böyle olduğunu gösteriyor. وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ derken sâlihînden kimi murat edeceğiz? Tefsîr-i meşhûra göre sâlih, üzerinde sabit olan hukûkullah ile hukûk-ı ibâdî gözeten kimsedir ki sâlihler derecât-ı mütefâvitde bulunurlar. Hakîm et-Tirmizî demiş ki halkın namazda iken yolladığı bu selâmdan her kim behremend olmak dilerse merd-i sâlih olsun, yoksa bu büyük faziletten mahrum kalır. Bazıları da, “İnsan, ibâdillâhî’s-sâlihîn derken bütün enbiya ve melâike-i kirâm ile müminleri zihninde istihzâr etmek gerektir” demişlerdir.

Bu münasebetle Kaffâl’in *Fetâvâ*’sındaki şu sözü nakletmek de faydasız olmaz. Orada deniliyor ki: Bir kimsenin terk-i salât etmesinden bütün müminlere zarar isabet eder. Çünkü musallî elbette الْمُسَلِّمِينَ وَالْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، teşehhüdünde de وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ السَّلَامُ der. Namaz kılmayınca Allah’a hizmette mukassır olacağı gibi Resûlullah’ın da, kendisinin de, bütün müslimînin de hakkını edada mukassır olur. Bundan dolayı terk-i salât yüzünden gelen mâsiyet ve musibet büyük görülmüştür. İntehâ. Sübkî de, “Namazda hakkullah ile birlikte ibâdullahın da bir hakkı vardır. Her kim namazları terkederse السَّلَامُ der. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي، وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ السَّلَامُ demek vâcip olduğu için– geçmiş ve kıyamete kadar gelecek ne kadar mümin varsa cümlesinin hakkını ihlâl etmiş olur” diyor.

Fukahâ-i Şâfiyye’den Nevevî السَّلَام lafızları yerine elif-lâmsız olarak سَلَام demeyi tecviz etmekle beraber “*Sahîhayn*’ın rivayetlerinde olduğu gibi elif-lâm ile söylenmesi efdaldır” diyorsa da şârih İbn Hacer el-Askânî, İbn Mes’ûd radiyallahu anh rivayetlerinde bu babda ihtilâf olmadığına bakarak harf-i ta’rifsiz olarak tecviz edişi beğenmiyor. Vâkıa İbn Abbas radiyallahu anhümâdan olan bir rivayette bu lafız hakkında ihtilâf edilmişse de *Müslim*’in efradından olan yani *Buhârî*’de zikredilmeyen hadiste selâmlar hep harf-i ta’rif ile dir.

506 Bundan sonraki ibare عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ lafzıyla selâm etmenin elfâz-ı sâireye neden efdal olduğunu beyan eden bir cümle-i mu’tarızadır. Yoksa وَعَلَىٰ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ den sonra hemen teşehhüd gelir. Nitekim bazı tariklerden gelen rivâyâtta bu cümle-i mu’tariza kelâmın sonuna ve teşehhüdden sonraya alınmıştır. Bu rivayette bu sözün araya girmesi râvilerden birinin tasarrufu eseri gibi görünüyor.

507 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in sahâbe-i kirâmını جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ. السَّلَامُ عَلَىٰ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ. diyerek melâike isimlerini saymaktan vazgeçirmek için tâlim buyurdular. Bu lafz-ı mübarek, deryâ-yı bîgirân-ı atâyâ-yı sübhâniyyeden kendilerine bağışlanmış cevâmiu’l-kelîm-i Ahmediyye cevâhirinden biridir. Sahâbe-i kirâm hazerâtı farz-ı muhal olarak ömürleri oldukça birer birer melâike isimlerini saysalardı yine melâikenin ekseri açıkta kalacaktı. Bu lafızlar ise melâikenin kâffesine şâmil olduğu gibi enbiya ve mürselîn ve siddîkinin, hâsılı sâlih olan kulların kâffesine de şâmildir.

508 Teşehhüd İbn Mes'ûd, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Ömer, Âişe es-Siddîka, Abdullah b. Zübeyr, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâviye, Selmân, Semüre b. Cündeb, Ebû Humeyd radiyallahu anhum ecmaîn gibi birçok sahâbeden rivayet edilmiştir. Bâzılarının elfâzı beyninde de ihtilâflar vardır:

İbn Mes'ûd radiyallahu anhin teşehhüdü burada mevzubahis olan teşehhüddür ki Hanefiyye ile Hanâbile'nin muhtarı ve rivayeten esah olanı budur. Bu teşehhüd *Kütüb-i Sitte*'nin kâffesinde rivayet edilmiştir. Bu teşehhüd hakkında bazı rivâyâtta وَكَانُوا يَتَعَلَّمُونَهَا “Bunu herhanginiz Kur'an'dan bir sûreyi nasıl öğrenirseniz öylece öğrenirlerdi” {EM990 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 343.} ziyadesi de vardır. Diğer bir tarikten de İbn Mes'ûd radiyallahu anhin, أَخَذْتُ التَّشَهُّدَ مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَقِّنِيهَا كَلِمَةً “Teşehhüdü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in fem-i saâdetinden aldım. Onu bana kelime kelime telkin buyurdu” {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 262, no: 1562.} mukaddimesiyle “*et-Tahiyyâtü*”yü (التحيات) tâlim ettiği rivayet ediliyor. Turuk-ı muhtelifeden yalnız Tahâvî'nin zikrettiği bir rivayette وَبَرَكَاتُهُ yoktur. Abdürrezzâk'ın Atâ'dan rivayetinde de, بَيَّنَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُ التَّشَهُّدَ إِذْ قَالَ رَجُلٌ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُهُ وَعَبْدُهُ. فَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لَقَدْ كُنْتُ نَبِيَّ-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem teşehhüdü tâlim buyurdıkları sırada biri رَسُولُهُ وَعَبْدُهُ dedi. Bunun üzerine buyurdu ki: ‘*Vallahi ben resul olmazdan evvel abd idim. Abdühû ve resûlühû de*’ {MA3076 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 205.} denilmiştir. Bu rivayet mürsel ise de ricâli hep sikâttir.

Müdevvene-i kübrâ'dan İbnü'l-Kâsım'ın rivayetine nazaran İmam Mâlik Ömer radiyallahu anhin rivayetini ihtiyar etmiştir ki lafzı şudur: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ. الرَّكَّاتُ لِلَّهِ. الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ. السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ. السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. {MU203 Mâlik, *Salât*, 13.} İmam Şâfiî'nin muhtarı İbn Abbâs radiyallahu anhumânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize teşehhüdü öğretirlerdi” mukaddimesiyle başlayan rivayetidir ki buna nazaran teşehhüdün nazmı şudur: التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ، الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ لِلَّهِ. السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ. السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ. أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. {M902 Müslim, *Salât*, 60.}

Bunlardan Ömer radiyallahu anhin rivayeti İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk'ın *Musannef*lerinde de mevkuf, Ebû Bekir b. Merdûye'nin *Kitâbü't-Teşehhüd*'ünde merfû olarak tahrîc edilmiştir. Tahâvî de *Meâni'l-âsâr*'ında bu teşehhüdü emîrû'l-mü'minîn hazretlerinin minber üstünde nâsa tâlim ettiğini nakleder. İbn Abbas radiyallahu anhumâ hadisi ise Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce tarafından rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî'nin bunu diğer teşehhüdlere tercih etmesine sebep evvelen bunda “*el-mübârekât*” lafzının bulunması, sâniyen اٰيَةُ تَحِيَّةٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ ayet-i kerîmesine muvâfık olarak “*tahiyye, mübâreke, tayyibe*” lafızlarını câmi' olması, sâlisen İbn Abbas radiyallahu anhumânın sığâr-ı

sinni nazar-ı mütalaaya alındığına göre taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tâlimin muahhar olması.

Maahâzâ Tirmizî teşehhüd hakkındaki ehâdîsten bahsederken İbn Mes'ûd radiyallahu anh rivayeti için, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden teşehhüd hakkında mervî en sahih hadis budur ve ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile onlardan sonra tâbîinden ekser-i ehl-i ilmin ameli bunun üzerinedir" diyor. İmam Şâfiî vâkıa İbn Abbas radiyallahu anhümânın teşehhüdünü tercih etmiştir. Fakat etbâından olan birçok ulemâ da esahhiyyetine bakarak İbn Mes'ûd radiyallahu anh hadisini tercih etmişlerdir. Bu hadis yüz yirmi bu kadar tarikten rivayet edilmiş olup Şâfiyyü'l-mezheb olan şârih Askalânî'nin dediği gibi esahhiyeti hakkında ehl-i hadîs beyninde ihtilâf yoktur. Eimme-i Hanefiyye'nin kâffesi ile Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye -Tirmizî'nin beyanına göre- hep onu ihtiyar etmişlerdir. İmam Mâlik ise Ömer radiyallahu anh hadisiyle amel etmiştir. Her birinin kendine göre hücceti varsa da İbn Mes'ûd rivayetinin cümlesinden akvâ olduğu muhakkaktır. Maahâzâ rivayet edilen elfâz-ı teşehhüdün hangisi ile olursa olsun namaz kılmanın cevazında yine cümlesi ittifak etmişlerdir.

Teşehhüdün vücûb ve istihbâbı meselesi bundan evvelki hadisin hâşiyelerinde beyan edilmiştir.

Teşehhüdde ihfâ sünnettir. Bu babda Tirmizî'nin حسن غريب kaydıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan, Hâkim'in صحيح على شرط مسلم kaydıyla yine müşârûn ileyhten, İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde Âişe radiyallahu anhâdan bu babda rivayetleri vardır.

Teşehhüd-i ahîrden sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme tasliye, Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre sünnet, Şâfiî'ye göre farzdır. Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetin en meşhûruna göre terkiyle namaz fâsit olur.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو فِي الصَّلَاةِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثِمِ وَالْمَغْرَمِ فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ مَا أَكْثَرَ مَا تَسْتَعِيدُ مِنَ الْمَغْرَمِ فَقَالَ إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَرِمَ حَدَّثَ فَكَذَبَ وَوَعَدَ فَأَخْلَفَ.⁵¹⁰

TERCÜMESİ

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in zevce(-i pâkize)si Âişe (es-Sıddîka) radiyallahu anhâdan sened-i muttasıl ile rivayet olunuyor ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaz(ın sonun)da:⁵¹¹ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ. وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ

الْمَسِيحِ الدَّجَالِ . وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ . اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ
du. Biri kendisine:⁵¹³ “Mağremden (yani borçtan) ne de çok istiâze ediyorsun”
dedi. Bunun üzerine, “İnsan borçlandığı vakit söz söyler de yalan uydurur, söz
verir de sözünde duramaz” buyurdu.⁵¹⁴ {B832 Buhârî, Ezân, 149.}

509 زَوْجِ النَّبِيِّ lafızları ekser-i rivâyâtta varsa da İbn Asâkir rivayetinde yoktur.

510 Ekser-i rivâyâtta böylece fâ iledir. Bazı rivayetlerde ise “fâ”sız olarak yalnız أَخْلَف dir.

511 فِي الصَّلَاةِ demekle vâkıa namazın hangi rûknünde bu duanın okunacağı kati olarak
mâlûm olamazsa da mahall-i dua namazın sonunda teşehhüdden sonra ve selâmdan evvel
olmak lâzım geleceği karâin-i akliyyeden mâada bazı haberler ile de sabit oluyor. Nitekim
bundan evvelki hadisin diğer tarikten 462. olarak zikredilecek İbn Mes’ûd radiyallahu
anh rivayetinin sonunda, ثُمَّ يَتَخَيَّرُ مِنَ الدُّعَاءِ مَا شَاءَ “Sonra dilediği duayı intihab eder” {HM4064
İbn Hanbel, I, 428.} buyurulduğu gibi İbn Huzeyme de Abdullah b. Tâvûs’tan şöyle bir riva-
yette bulunuyor: Pederim teşehhüdden sonra pek ziyade büyük tuttuğu bazı kelimeler
söyledi. “Her iki teşehhüdde mi?” diye sordum. “Hayır, teşehhüd-i ahîrde” dedi. “O keli-
meler nedir?” deyince, ... أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ... cevabını verdi ki bu duanın Âişe radiyallahu
anhâdan merfûan rivayet edildiği beyan ediliyor {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 357, no: 722.}. Demek
ki başka türlü tafsîl ile bu hadisin aynıdır. Hadisler ise yekdiğerini müfessirdir. Binaena-
leyh mahall-i duanın teşehhüd-i ahîrden sonrası olduğu taayyün etmiş olur. Bâhusus Ebû
Hüreyre radiyallahu anhin da bu duanın teşehhüd-i ahîrde okunacağı hakkında turuk-ı
adîdeden rivayeti vardır ki bunların biri *Müslim*’de, ... إِذَا تَشَهَّدَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ... {M1324 Müslim,
Mesâcid, 128.} lafzı ile vârit olmuştur.

512 Namazda istiâze buyurulan şeyler bu hadîs-i şerife göre: 1. Azâb-ı kabir; 2. Mesîh-i
deccâlin fitnesi; 3. Mahyâ yani hayat fitnesi; 4. Memât yani ölüm yahut zamân-ı mevt fit-
nesi; 5. Me’sem yani günah; 6. Mâğrem yani borçtur.

Azâb-ı kabirden istiâze ile memur oluşumuz, bu azabın hak olduğunu ve Mu’tezile
ile sair inkâr edenlerin yanlışlıklarını ispat eder (76, 163 ve 417. hadislere de müracaat).

“Fitne” fi’l-asl ibtilâ ve imtihan demektir ki Türkçe’si “sınamak”tır. Sonraları hoş-
giden bir şeyi beğenip aldanmaya da, dalâle de, günaha da, küfre de, katle de, diğer
meânîye de ıtlak olunmaya başlamıştır.

“Mesîh” Îsâ b. Meryem salâvâtullahi ve selâmühû aleyhimâ hazretlerine de deccâle
de ıtlak olunur. Lâkin ikincisi daima “deccâl” kaydıyla birincisinden tefrik edilir. Deccâle
Mesîh denilmesi kendisinden hayır silindiği yahut gözlerinden biri silik olup yekçeşm
olduğu yahut –mesâha-i arzdan– zamân-ı hurûcunda az zaman içinde yeryüzünü dolaşa-
cağı içindir. Mesîh b. Meryem aleyhime’s-selâmın ism-i şerifinin iştikâkı hakkında türlü
türlü vecihler beyan edilmişse de kelimenin İbrânîce مَسِيح dan me’hûz olduğuna dair olan
vecih bizce hepsinden akvâ görünüyor.

Deccâl “halt” mânasına decl (دجل) mânasından me’hûz olarak “hakki bâtil gibi gösterir hilekâr, yalancı ve yaldızlayıcı” mânalarına gelir. Âhir zamanda da’vâ-yı ulûhiyyete kalkışacak habisin ismidir ki bu mel’ûnun da hurucu birçok ehâdis-i şerife ile beraber buradaki istiâze ile sabit oluyor.

“*Fitne-i mahyâ*” insana müddet-i hayatında ârız olan ibtilâlardır ki “dünyaya aldanmak, şehvâta tebâiyyet etmek, cehaletler ardında koşmak ve en müthişi, el-iyâzü billâhi teâlâ, öleceği sırada imtihana giriftar olmak” gibi şeylerdir.

“*Fitne-i memât*” fitne-i kabir yahut zamân-ı ihtizardaki fitnedir. Fitne-i memât fitne-i kabirdir denilirse –azâb-ı kabirden istiâze daha evvel geçtiğine göre– mükerreren zikredilmiş olmaz mı? Azâb-ı kabrin fitne-i kabre terettüp ettiği mülâhaza edilirse, sebep ile müsebbip arasında mugâyeret olduğundan ikisi ayrı ayrı mânaları ifade etmiş ve tekrar vâki olmamış olur. Hakîm et-Tirmizî *Nevâdirü’l-usûl*’ünde meyyite, مَنْ رَبُّكَ “Rabbin kimdir?” diye sorulduğu vakit şeytân-ı laîn karşısına geçip kendi nefesine işaret ederek, أَنَا رَبُّكَ “Şüphesiz rabbin benim” diyeceğini Süfyân es-Sevrî’den rivayet ediyor {Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, IV, 162.} ki bu sual sorulduğu gün tesebbüt yani iman üzere sâbitkadem olmak için dua etmek me’sûr olmuştur. Yine Hakîm et-Tirmizî, Amr b. Mürre’ye müntehî ceyyid bir sened ile sahâbenin bir meyyiti kabre koydukları sırada, اللَّهُمَّ أَعِزَّهُ مِنَ الشَّيْطَانِ “İlâhî! Bu kulunu şeytandan sakla!” demeyi müstahsen gördüklerini rivayet ediyor {Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, III, 227.}. İbtidâ-yı emirde azâb-ı kabir ile mesîh-i deccâl fitnesinden istiâze ediliyor da sonra âmmın hâssa atfı kabilinden fitne-i mahyâ ile fitne-i memât zikrediliyor. Demek burada leff ü neşr-i müşevveş var.

Bu münasebetle Ebû Hüreyre’nin *Müslim*’deki merfûan bir rivayetini de zikretmek lâzımdır. Bunda, وَمِنْ عَذَابٍ جَهَنَّمَ. وَمِنْ عَذَابٍ إِني أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابٍ جَهَنَّمَ. وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ إِذَا تَشَهَّدَ أَحَدُكُمْ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْ أَرْبَعٍ: يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابٍ جَهَنَّمَ. وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ. وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ {M1324 Müslim, Mesâcid, 128.} buyurulmuştur. Beyhakî’nin bir rivayetinde bundan sonra, ثُمَّ يَدْعُو لِنَفْسِهِ بِمَا بَدَأَ لَهُ “*Bunları söyledikten sonra nasıl hatırına gelirse nefsi için öyle dua eder*” {İlgili ziyade Nesâî’nin rivayetinde tespit edilmiştir. N1311 Nesâî, Sehih, 64.} ziyadesi vardır ki bu ziyade de sahihtir.

“*Me’sem*” (مَائِمٌ) “günah”tır. “*Mağrem*” (مَغْرَمٌ) borç yahut kendi sun’u olmaksızın malına bir zarar ârız olmasıdır.

513 Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu suali irat eden kimsenin ismi müphem ise de Âişe radiyallahu anhânın *Nesâî*’deki, ... مَا أَكْثَرَ مَا تَسْتَعِيدُ “Dedim ki: Yâ Resûlellah, mağremden ne de çok istiâze ediyorsun!” {N5456 Nesâî, İstiâze, 9.} sözünden burada ipham ettiği kâilin kendisinden ibaret olduğu anlaşılıyor.

514 Meselâ borcunu eda edebilecek bir şeyi var gibi gösterip öyle borçlanır ki, bazan, hattâ çok kere bu, dâyin olacak kimseyi aldatmak için bir yalan olmuş olur. Kezâlik falan vakitte borcumu ödeyeceğim diye dâyine vaad eder de mîâdi gelince vaadine vefa edemez. Demek ki borç yalan ile hulf-i vaade sâiktir ki her ikisi de birçok ehâdis-i şerifede ve bâhusus 31. hadiste sıfât-ı münâfikinden olarak gösterilmiştir. Elhâsıl borç insana dünya

ve âhirette îrâs-ı şeyn ettiği için ondan istiâze vâciptir. İbn Ömer radiyallahu anh, الدَّيْنُ رَأْيُهُ *“Borç Allah’ın yeryüzünde tutuğu lâlesi, boyun halkasıdır. Bir kulu zelil etmek diledi mi onu boynuna geçirir”* {NM2210 Hâkim, el-Müstedrek, III, 838 (2/24).} hadisini rivayet etmiştir. Abdullah b. Ca’fer radiyallahu anhümâ deyn hakkında, إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى مَعَ الدَّائِنِ حَتَّى يَقْضِيَ دَيْنَهُ مَا لَمْ يَكُنْ فِيْمَا يَكْرَهُهُ اللَّهُ تَعَالَى *“Hak celle ve alâ hazretleri, borcunu ödeyinceye kadar, hep borçlu ile beraberdir. Meğer ki o borç Allah Teâlâ’nın kerih gördüğü bir sebeple hâsıl olmuş ola!”* {İM2409 İbn Mâce, Sadakât, 10.} hadisini merfûan rivayet ediyor.

Bu hadis için Taberânî ve Hâkim, kimsenin itirazına uğramaksızın sahihtir diyorlar. Bununla metindeki hadis beynindeki teâruz-ı sûrîyi ref’etmek ise o kadar güç değildir. İnsan, borcu tesviyesi vâcip, mendup yahut mubah bir iş için eda etmek niyetiyle ederse Allah Teâlâ –Abdullah b. Ca’fer radiyallahu anh hadisinin delâletiyle– ona yardımcıdır. Eda-yı deyni teysîr buyurması kuvvetle me’mûldür. Zira niyeti ödemektir ve بِالْأَعْمَالِ بِالنِّيَّاتِ {B1 Buhârî, Bed’ül-vahy, 1.} ve نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ {MK5942 Taberânî, el-Kebîr, V, 185.} hadisleri mûcibince bu hüsnüniyetinden dolayı belki de me’cûr olur. Eğer edâ-yı deyne kudreti yokken borç eder yahut ödememeyi niyet eylerse işte bu, istiâze edilecek borçlardan olmuş olur. Böyle olan kimsenin Allah Teâlâ da lehinde değil aleyhinde olur.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mâsum oldukları bu hususattan istiâze buyurmalarındaki hikmet, ümmete tâlim olabildiği gibi اَعُوذُ بِكَ لِأُمَّتِي mânasına ümmetleri için istiâze de olabilir ya da mâsumiyetleri kendilerince mâlûm olmakla beraber bu istiâzelerle tarîk-i tevâzua sülûk ve izhâr-ı ubûdiyyet buyurmuş, Allah Teâlâ’dan havf ve haşyet gösterip arz-ı iftikâr eylemiş de olabilirler. Zamanına yetişmeyecekleri muhakkak olduğu halde deccâl fitnesinden istiâze buyurmaları da o laînin haberi asırdan asra, cemaatten cemaate intişar edip yalancı, sahtekâr, müfterî, sâî bi’l-fesâd, sâhir olduğu müminlerce mâlûm olup kendisine aldanmasınlar içindir. O zamana yetişmeyecekleri kendilerince tahakkuk etmezden evvel bu istiâzede bulunmuş olmaları da ihtimal dahilindedir. Nitekim Müslim’deki اِنْ يَخْرُجْ وَأَنَا فِيكُمْ فَأَنَا حَاجِبُهُ *“Ben içinizde iken deccâl çıkacak olursa ona karşı hüccetle çıkacak benim”* {M7373 Müslim, Fiten, 110.} hadisi de bu mânayı işrâb eder.

Namazda edilecek dualar hakkında ulemâ beyninde ihtilâf vardır. Ebû Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel’e göre, yalnız ed’iye-i me’sûre ile Kur’ân-ı Kerîm’e muvâfık olan dualar okunabilir. Zira اِنَّمَا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ *“Bizim şu namazımıza kelâm-ı nâstan hiçbir şey yaraşmaz. Orada söylenecek tesbih ve tekbir ve kırâat-i Kur’ân’dır”* {M1199 Müslim, Mesâcid, 33.} hadisi, Müslim’in rivayetiyle sabittir. Şâfiî ve Mâlik’e göre ise namaz haricinde –ism olmamak şartıyla– umûr-ı dünyâ ve dine ait kelâm-ı nâsa benzer herhangi dua olursa onu namazda da etmek câizdir. Maahâzâ Şâfiyye’den bazıları, talebinde suiedep olan bir şey dilemeyi câiz görmemişlerdir. Bu babdaki ihtilâfat ne olursa olsun, maânî-i hayrâtı kâffeten câmi’ olarak Allah ve Resûlullah tarafından tâlim edilmiş ed’iye-i mübâreke dururken istenmesinde hayır olup olmadığı mâlûm olmayan

metâlib-i dünyeviyye ile uğraşıp lisân-ı resûl ile haber verilen ve herhalde daha âlî olan metâlib-i uhreviyyeyi bırakmak, himmetin kâsır olduğuna alâmet olsa gerektir.

İbn Hazm bu hadisteki taavvüzün farziyetine kâil olmuştur. Zira Tâvûs b. Keysân oğluna, bu duayı etmediğinden dolayı namazı iade ettirmiştir. Lâkin bunun ifrat olduğu 462. hadis ile sabittir.

عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَّمَنِي دُعَاءً أَدْعُو بِهِ فِي صَلَاتِي قَالَ قُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا ⁵¹⁵ وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ فَاعْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın) Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhtan ⁵¹⁶ rivayetine nazaran (müşârûn ileyh hazretleri bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “(Yâ Resûlellah!) Bana bir dua öğret de namazım(in sonun)da ⁵¹⁷ okuyayım” di(ye niyazda bulun)muş. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de), اللَّهُمَّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي ظُلْمًا كَثِيرًا. وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ, إِلَّا أَنْتَ. ⁵¹⁸ فَاعْفِرْ لِي مَغْفِرَةً مِنْ عِنْدِكَ وَارْحَمْنِي. إِنَّكَ أَنْتَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ de, cevabını vermişlerdir. {B834 Buhârî, Ezân, 149.}

.....

515 Bazı nüshalarda كبيراً olduğu gibi Müslim’in rivayetinde de böyledir. Bundan dolayı Nevevî ظُلْمًا كَبِيرًا demeyi münasip görmüştür.

516 Bu hadisi, sahâbî sahâbîden rivayet etmiş. Bundan dolayı da muhaddisînin kimi *Müsned-i Abdullah b. Amr*’da, kimi *Müsned-i Ebû Bekir*’de zikreylemişlerdir.

517 Bundan evvel 460. hadisin üçüncü hâşiyesinde verilen izahata binaen teşehhüden sonra ve selâmdan evvel demektir.

518 Duâ-yı şerifin meâl-i âlîsi: İlâhî! Şüphesiz ben kendime (büyük ve) çok zulmettim. Günahları mağfiret edecek de ancak sensin. Öyle ise kendi makâm-ı rahîmiyyetinden gelen bir mağfiret ile bana mağfiret ve bana rahmet eyle! Şüphesiz ki gafûr ve rahîm sensin. İntehâ. Vallahu a’lem. لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ demek isticlâb-ı mağfiret olduğu gibi vahdâniyyet-i ilâhiyyeyi de ikrardır. مَغْفِرَةً nin nekre olması mağfiretin büyüklüğüne, künhünü idrak mümkün olmayacak kadar azametini delâlet ettiği gibi مِنْ عِنْدِكَ mağfiretin azametini daha ziyade arttırır. Zira Allah tebâreke ve tekaddes hazretleri tarafından olan şey, vasfın ihata edemeyeceği büyük bir şey olmak lâzım gelir. İbnü’l-Cevzî, mağfiretin taraf-ı Hak’tan olma-

sına –abd cihetinden işlenmiş amel-i sâlih gibi bir sebep olmaksızın– tefaddulen râygân olmuş bir mağfiret olması mânasını veriyor ki abd böyle söylemekle, “Yâ Rab! Amelimle ehliyet kazanmamış olduğum halde kendiliğinden bana mağfiret bağışla!” demiş gibi olur. Talep, niyâz-ı rahmetle ikmal ediliyor ve dua Allah’ın gafûriyyet ve rahîmiyyetine iltica ile hitama erdiriliyor ki bu duâ-yı mübârekin cevâmiu’l-kelimden olduğuna şüphe yoktur. Zira abd, zulm-i kebîr ve kesîr sahibi olmak gibi kemâl-i taksîrini itiraf etmekle beraber mağfiret ve rahmetten ibaret olan gâye-i in’âmı da talep ediyor. Mağfiret, nâr-ı cahîmden uzak bırakılmak, rahmet de cennete idhal edilerek rabb-i kerîme nazardan vâyedâr kılınmaktadır. Ne saadet! Ne fevz-i azîm!

حَدِيثُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي التَّشَهُّدِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَقَالَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ ثُمَّ يَتَخَيَّرُ⁵¹⁹ مِنَ الدُّعَاءِ أَعْجَبُهُ إِلَيْهِ فَيَدْعُو.⁵²⁰

TERCÜMESİ

İbn Mes’ûd (radiyallahu anh) hadisi ki biraz evvel geçmişti.⁵²¹ Bu rivayete göre (İbn Mes’ûd radiyallahu anh) demesini müteakip, “Sonra en ziyade beğendiği duayı intihab edip onunla niyazda bulunsun”⁵²² demiştir. {B835 Buhârî, Ezân, 150.}

.....

519 Bazı nüshalarda lâm-ı emr ile لِيَتَخَيَّرَ.

520 Bazı rivâyâtta بِهِ فَيَدْعُو.

521 459. hadis.

522 Şâfiyye ile Mâlikiyye buradaki يَتَخَيَّرُ den –bundan evvelki hadislerde zikredilen– ed’iye-i me’sûrenin vâcip olmayıp mendup olduğuna istidlâl etmişlerdir. *Buhârî*’nin başka yerdeki rivayetinde مِنْ الشَّيْءِ مَا شَاءَ ثُمَّ لِيَتَخَيَّرَ مِنْ الشَّيْءِ مَا شَاءَ {B6328 Buhârî, Daavât, 17.}, *Müslim*’de de, مِنَ الْمَسْأَلَةِ مَا شَاءَ {M897 Müslim, Salât, 55.} denilmesi, bu ed’iye-i me’sûrenin adem-i vücûbuna delâlet ettiği gibi kaydından da edilecek ed’iyenin esniye ve mehâmid-i ilâhiyyeyi mutazammın olması lüzumu anlaşılır.

460 ve 461. hadislerle 460. hadisin zımınında zikredilen Ebû Hüreyre hadisi ile sabit ed’iye-i me’sûreden başka diğer ed’iye-i me’sûre de rivayet edilmiştir. Ezcümle İbn Mes’ûd radiyallahu anh namazda teşehhüdü tâlim ettikten sonra, “Biriniz teşehhüdden fâriğ olduktan sonra اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ. وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ مَا اسْتَعَاذَكَ عَلَيْهِ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرٍ مَا سَأَلْتُكَ مِنْهُ عِبَادُكَ الصَّالِحُونَ. وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَكَ يَارَبِّ الْعَالَمِينَ” yani ‘İlâhî! Ben bildiğim

ve bilmediğim hayırların hepsini senden dilerim. İlâhî! Ben bildiğim ve bilmediğim şerlerin hepsinden sana sığınırım. İlâhî! Sâlih kullarının senden dilediği hayırları senden dilerim. İlâhî! Sâlih kulların hangi şerlerden sana sığındılarsa o şerlerden sana sığınırım. Ey Rabbimiz! Bize dünyada da büyük hasene, âhirette de büyük hasene ver ve ateş azabından bizi sakla!’ diyecek olursa enbiyadan, sâlihînden her kim ne dua ettiyse hepsi bu duanın içine girmiş olur” {MA3082 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, II, 206.} sözünü de ilâve etmiş (460. hadisin son hâşiyesine müracaat).

Teşehhüdden sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem salât okumak Şâfi’ye göre vâciptir. Taberî ile Tahâvî müşârün ileyhin bu ictihadda mesbûk olmadığını yani bu ictihadda bulunan ilk müctehidin kendisi olduğunu iddia ederek bununla tasliyenin mendup olduğuna istidlâl ettikleri gibi nedbine icmâ davasında bile bulunmuşlardır. Halbuki şârih Askalânî, “Da’vâ-yı icmâda nazar vardır. Zira Ebû Ca’fer el-Bâkır ile Şa’bî vesaireden vücûb-i tasliye kâil olduklarına delâlet eder söz menkul olduğu gibi –en acîbi– bu hadisin râvisi İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan da bunu iktiza eder rivâyet-i sahîha vardır. Nitekim Saîd b. Mansûr ile Ebû Bekir b. Ebû Şeybe, İbn Mes’ûd radiyallahu anhnın يَشْهَدُ الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ. ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ثُمَّ يَدْعُو لِنَفْسِهِ بَعْدُ yani “İnsan namazda teşehhüd ettikten sonra Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tasliye eder. Sonra onun ardından kendi nefsi için dua eder” {İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 72.}, dediğini isnâd-ı sahîh ile rivayet etmişlerdir” dedikten sonra, Şâfiî ile –iki rivayetin birine nazaran– Ahmed ve ashâb-ı Mâlik’ten bazıları işte bundan dolayı vücûb ictihadında bulunmuş olduklarını ve İshak b. Râhûye’nin de vücûba kâil ise de, “Unutup terkedecek olursa umarım ki namazı tamamdır” dediğini nakleder (459. hadisin son hâşiyesine de müracaat).

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا سَلَّمَ قَامَ النِّسَاءُ حِينَ يَقْضِي تَسْلِيمَهُ⁵²³ وَمَكَثَ يَسِيرًا قَبْلَ أَنْ يَقُومَ.

T E R C Ü M E S İ

(Ümmü’l-mü’minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhadan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (namazdan) selâm verdiğinde selâmını itmam eder etmez kadınlar (hemen) kalkar. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de) ayağa kalkmazdan evvel azıcık bekler dururdu.⁵²⁴ {B837 Buhârî, Ezân, 152.}

.....

524 Râvilerden İbn Şihâb ez-Zühri'nin *Buhârî*'deki، يَنْفُذُ النِّسَاءَ قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَهِنَّ مِنْ أَنْصَرَفَ مِنَ الْقَوْمِ“Öyle zannediyorum ki –Allahu a'lem– Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bu meks ve tevakkufları kadınlar, cemaatin namazdan çıkmış olanları kendilerine yetişmezden evvel savuşmuş bulunsunlar içindir” sözünden de anlaşılıyor ki kadınların mescidden çıkmalarına vakit bırakmak için beklerlermiş. Hatta ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın yine *Buhârî*'deki diğer rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz mihrabı terk buyurmazdan evvel kadınlar çıkıp evlerine dahil olurlarmış. Nesâî rivayetinde ise daha ziyade tafsil vardır. Bu rivayette، وَتَبَّتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ صَلَّى مِنَ الرِّجَالِ مَا شَاءَ اللَّهُ. فَإِذَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ النِّسَاءَ إِذَا سَلَّمْنَ قُمْنَ. وَتَبَّتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ صَلَّى مِنَ الرِّجَالِ مَا شَاءَ اللَّهُ. فَإِذَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ“Kadınlar selâm verdiklerinde hemen kalkarlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve birlikte namaz kılmış olan erkekler duracakları kadar dururlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kalktığı vakit de erkekler kalkarlardı” {N1334 Nesâî, Sehih, 77.} denildiğine bakılırsa kalkıp savuşmak için erkeklerin imamı beklemeleri sünnet olduğu da anlaşılıyor.

Namazdan çıkmak için selâmın farz veya sünnet olduğu meselesi de muhtelifün fihtir. Eimme-i selâseye yani Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e ve bunların etbâna göre selâm rükündür. Namazdan cüzdür. Namaz onunla tamam olur. Selâm vermedikçe tahallül yani namazdan çıkmak câiz değildir. Ebû Hanîfe'ye göre bir rivayette vâcip, diğerinde sünnet; İmâmeyn'e göre sünnettir. Ka'de-i ahîreden sonra musallî namazdan selâmı terkederek çıkar yahut ka'de-i ahîreyi edadan sonra kendisinden hades sâdır olursa namazı tamamdır.

Bu hadîs-i şerif aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namazdan çıkmak için selâma muvâzabet-i risâletpenâhîlerini müş'ir, diğer taraftan da, صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي {B6008 Buhârî, Edeb, 27.} buyurdukları da kati surette sabit olduğundan eimme-i selâseye delil olabildiği gibi daha sarîh delilleri Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan sened-i hasen ile Ebû Dâvûd'un merfûan rivayet ettiği, وَمِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ. وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ. وَتَحْلِيلُهَا السَّلَامُ, “*Namazın anahtarı abdesttir. Tahrimi yani mâadasını haram kılan şey iftitah tekbidir. Tahlili yani ef'âl-i salâtın mâadasını helâl kılan şey de selâmdır*” {D61 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.} hadîs-i şerifidir ki bunu Tirmizî ile İbn Mâce de tahrîc ettikleri gibi Hâkim *Müstedrek*'inde صحيح على شرط مسلم ولم يخرجاه kaydıyla tahrîc eylemiş, Tirmizî de, “Bu babda en sahîh ve en hasen olarak rivayet edilen bu hadistir” mütalaasını ilâve etmiştir. Hanefiyye'nin hücceti ise Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan mervî, إِذَا رَفَعَ الْمُصَلِّي رَأْسَهُ مِنْ آخِرِ صَلَاتِهِ وَقَضَى تَشَهُدَهُ ثُمَّ أَحَدَثَ فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ. فَلَا يَعُودُ لَهَا عِتْقٌ, “*Musallî namazının sonunda başını secdeden kaldırıp da teşehhüdünü ettikten sonra kendisinden hades vâki olsa namazı tamam olmuştur. Onu bir daha kılmaz*” {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 275, no: 1640.} hadîs-i şerifidir. Bir de Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh –*Tahâvî*'deki rivayete nazaran– elinden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tutup kendisine bâlâda geçen tarzda (459. hadis) teşehhüdü tâlim buyurduklarını naklettikten sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, إِنْ شِئْتَ فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ أَوْ قَضَيْتَ هَذَا فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ. إِنَّ شِئْتَ

وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَقْعُدَ فَأَقْعُدْ “İşte bunu yapınca (yahut bunları eda edince) *namazın tamam olmuştur. Artık kalkmak istersen kalkarsın, oturmak istersen oturursun*” {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 275, no: 1641.} buyurdıklarını da merfûan naklediyor. Sahâbî-i müşârûn ileyhın التَّشَهُّدُ “Teşehhüd namazın tamamlanmasıdır, selâm ise tamam olduğunu haber vermektir” dediğini Tahâvî rivayet ediyor. Demek selâm namazın sulbünden değilmiş; binaenaleyh farz değil sünnettir derler. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'den başka Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Müseyyeb, Katâde, İbn Cerîr et-Taberî de selâmın farz olmadığına, terkiyle namazın da fâsît olmadığına kâil olmuşlardır. Muhallifleri, Tahâvî'nin bu iki rivayeti İbn Mes'ûd radiyallahu anhın kelâmıdır ve ilk rivayet ve hadise müdrecdir diyerek münakaza ederler.

Bu hadîs-i şeriften bir istifademiz de kadınların mescidlere çıkabilecekleri ve erkeklerle karışmaksızın namazı müteakip hemen mescidi terkedip hânelerine dönmeleri, onlar çıkıncaya kadar imamın namaz kıldığı yeri terketmemesi lüzumludur (209, 217, 235, 242, 338, 398. hadislere de müracaat). Cemaat içinde kadın yoksa imam için müstehap olan -Şâfiî'nin *Muhtasar*'da mezkûr kavline göre- namazı müteakiben hemen musallâsından kalkmaktır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın fiili böyle olduğunu Gazzâlî *İhyâ*'ında beyan ediyor ki bu rivayet için İbn Hibbân sahihtir diyor. Şâfiî'nin müstehap gördüğü bu fiilin -Nevevî'nin beyanına göre- iki illeti vardır: 1. İmam selâm verdi mi, vermedi mi? diye geridekilerin şekke düşmemesi; 2. Yabancı bir kimse o sırada mescide girince imamı hâlâ namazda zannederek iktidâ etmemesi. Lâkin -sâhib-i *Tavzîh*'in ihtar ettiği üzere- *Müslim*'de mervî olup meâlini 441. hadisin hâşiyesine aldığımız Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın, رَمَقْتُ صَلَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدْتُ قِيَامَهُ فَرَكْعَتَهُ فَأَعْتَدَ الْهَ بَعْدَ رُكُوعِهِ فَسَجَدَتُهُ فَجَلَسَتُهُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ فَسَجَدَتُهُ مَا بَيْنَ التَّسْلِيمِ وَالْإِنْصِرَافِ {M1057 Müslim, *Salât*, 193.} hadisine bakılacak olursa -aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri selâm verir vermez hemen ayağa kalkmaz, belki selâmdan sonra sücûduna yakın bir celse miktarı otururlarmış. Me'mûma gelince, Şâfiî'nin *el-Ümm*'ünde, “İmam selâm verince onun ayağa kalkmasını beklemeden kalkıp gitmesinde beis yoktur. Lâkin gitmeyi ya imamdan sonraya yahut imam ile birlikte kalkıp gidecek vakte kadar tehir etmesini daha hoş görürüm” denilmiştir. Şârih Aynî *Zehîra*'dan “İmamın, namazdan fâriğ olunca olduğu yerde kıbleye karşı durmayacağı hakkında icmâ vardır ve bunda bütün namazlar müsavidir. Namazdan sonra tatavvu yani sünnet yoksa ister sağına ister soluna isterse -ve karşısına namaz kılan tesadüf etmeyecek ise- cemaate karşı döner. Namazdan sonra sünnet varsa sünnete kalkar” sözünü naklettikten sonra, “Bizim de kâil olduğumuz hüküm budur. Farzın edasından sonra sünneti tehir etmesi mekruh olur. Sünneti kılmak için de imâmet ettiği yerden ya ilerlemek ya gerilemek ya da sağa sola inhiraf eylemek suretiyle ayrılır” diyor ve Hanefiyye'den Hulvânî'nin sünnetleri farzdan sonra tehir etmenin cevazı hakkındaki sözünü beyan ettikten sonra, “Tehirin keraheti mansûstur” diyor. Sabah ve ikindi namazlarından sonra imam dua ile meşgul olur. Çünkü mezheb-i Hanefî'ye göre

bu iki vaktin farzından sonra tatavvu kılınmaz. Namaz yerine duayı ikâme eder. Selâmdan sonra dua etmesi müstehaptır. Mâlikîyye'den *Tavzîh* sahibi de, "İmam zikir ve dua için mihraptan intikal edip cemaate teveccüh etmek istediğinde nasıl dilerse öyle intikal edebilirse de efdal olan sağ tarafını cemaate, sol tarafını da mihraba çevirmek ve bir kavle göre aksini yapmaktır ki Ebû Hanîfe'nin kavli budur" demiştir.

Bu hadisin fevâidinden biri de gadd-ı basarın yani kadınların bulunduğu tarafı görmek için yere bakmanın vâcib olduğunu ifham etmesidir.

عَنْ عَثْبَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَسَلَّمْنَا حِينَ سَلَّمَ.

T E R C Ü M E S İ

İtbân (b. Mâlik el-Ensârî)⁵²⁵ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (bir defa) namaz kıldıktı. Selâm verdikleri vakit (biz de) selâm verdik.⁵²⁶ {B838 Buhârî, Ezân, 153.}

.....

525 Bu hadis 268. olarak evvelce mutavvelen geçmişti. Oradaki rivayet, doğrudan doğruya İtbân'dan değil, Mahmûd b. Rebî' el-Ensârî radiyallahu anh vasıtasıyla İtbân b. Mâlik radiyallahu anhtandır. Orada o kadar tafsîlât ile beraber yalnız *ثُمَّ سَلَّمَ* denilmiş olup burada olan kısa rivayetteki *فَسَلَّمْنَا حِينَ سَلَّمَ* ziyadesi yoktur.

526 Bu hadisten Buhârî'nin istihrâc etmek istediği hüküm, me'mûmun –dua vesaire ile meşgul olarak– selâmını imamın selâmından sonraya tehir etmemesi müstehap olduğudur. Nitekim "İbn Ömer radiyallahu anhümâ imam selâm verdiği vakit arkasında olanların hemen selâm vermesini müstehap görürdü" eserini sadedinde olduğumuz hadisten evvel ta'likân rivayet ediyor. Ancak me'mûmun selâmı imamın selâmına mukârin mi, yoksa selâmının akabinde mi olmalı? Ebû Hanîfe'den her ikisi de mervîdir. Şâfiî'ye göre ise muktedî, imam birinci selâmdan fâriğ olur olmaz selam verir. Şâfiyye'ce vech-i mesnûn budur.

Namazdan çıkmak için kaç kere selâm verilmeli? Bu selâmlar ikidir. Birçok ehâdis-i şerifede rivayet edildiği üzere musallî bir kere sağ tarafına yanağının akı görününceye kadar dönüp *السلام عليكم ورحمة الله*, bir kere de sol tarafına yine yanağının akı görününceye kadar dönüp *السلام عليكم ورحمة الله* der. Namazdan çıkarken selâmın lafz-ı mesnûnu işte budur. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin başka lafız ile selâm buyurdıklarını rivayet eden yoktur. Bu tertibi, hurufunu tenkîs veya başka bir surette ihlâl etmek, meselâ –teşehhüdde olduğu gibi– ihtisar ile *سلام عليكم* yahut kalp ile *السلام عليكم* demek

yahut ورحمة الله 'yi hazfetmek ya da وبركاته 'yü ziyade etmek vech-i mesnûna muhalif olup namazı ifsat edip etmeyeceği hayli ihtilâflı bir meseledir. Mâlikîyye, imama redd-i selâm olmak üzere muktedînin kibleye müteveccihen üçüncü bir selâm daha vermesini müstehap görürler. Mâlikîyye'den *Tavzîh* sahibi, Mâlik'in kavli bu olduğunu haber verdikten sonra ehad-i kavleyne göre İbn Ömer radiyallahu anhümânın da, Şa'bî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Saîd b. Müseyyeb ve Atâ'nın da buna kâil olduğunu nakleder. İbrâhim en-Nehaî de, "Muktedî dilerse redd-i selâm eder, dilemezse etmez" demiştir. İbn Ömer radiyallahu anhümânın kavli, redd-i selâm olduğu iddia edilmekle beraber müşârün ileyhın hâl-i iktidâda imama redd-i selâm etmediği sabittir. Buhârî, muktedînin üçüncü selâmı vermek sizin yalnız iki selâm ile iktifa edeceğine delil olmak üzere İtbân b. Mâlik radiyallahu anının bu hadisini buraya dercetmiştir. Maahâzâ Semüre b. Cündeb radiyallahu anının, أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُسَلِّمَ عَلَى أُمَّتِنَا. وَأَنْ نَتَحَابَّ. وَأَنْ يُسَلِّمَ بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem imamlarımıza selâm verelim. Birbirimizi sevelim ve yekdiğerimize selâm verelim diye bize emrettiler" {İM922 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 30.} hadisi gibi rivâyât onlara zâhiren hak verdirebilecek makûledendir.

Mâlikîler'ce bu üç selâmı verecek muktedîdir. İmam ile münferidin –bu taifenin büsbütün aksine olarak– tahallül yani namazdan çıkmak için edecekleri selâm ise yalnız birdir. Bu selâm, yüzünü döndürmeden kibleye karşı verilir. Bu zümre içinde Ömer b. Abdülazîz, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Evzâî ve Mâlik vardır. Enes b. Mâlik, Seleme b. Ekva', ümmü'l-mü'minîn Âişe es-Sıddîka ve bir rivayete göre İbn Ömer radiyallahu anhüm hazerâtından da bu mezhepte oldukları naklolunur. Tahallül için selâmın iki olduğuna Nâfi' b. Abdülhâris radiyallahu anı ile Alkame, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Atâ b. Ebû Rebâh, Şa'bî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Şâfiî, İshak b. Râhûye gibi eimme zâhib olmuşlardır. Ebû Bekir es-Sıddîk, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümün de bu ictihadda oldukları rivayet olunmaktadır.

Tek selâmı kâfi görenlerin hücceti Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan Derâverdî tarikiyle mervî, إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُسَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ تَسْلِيمَةً وَاحِدَةً تَلْقَاءُ وَجْهِهِ. ثُمَّ يَمِيلُ إِلَى الشِّقِّ الْأَيْمَنِ شَيْئًا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazda kible cihetine doğru bir kere selâm verir, sonra azıcık sağ tarafına meylederdi" {T296 Tirmizî, Salât, 106.} hadisi ile ümmü'l-mü'mininin Âişe radiyallahu anhümâdan Züheyr b. Muhammed tarikiyle rivayet olunan, إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُسَلِّمُ تَسْلِيمَةً وَاحِدَةً "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yalnız bir kere selâm verirdi" {İM919 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 29.} hadisidir. Halbuki Sa'd radiyallahu anının hadisini Derâverdî'den başka râvilerin kâffesi hep iki selâm olmak üzere rivayet ettiklerini Tahâvî naklettiği gibi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin hadisini rivayet eden Züheyr b. Muhammed de ehâdis-i münkere rivayeti ile mâruftur. Mâlikîyye'nin ihticâc ettikleri diğer Âişe radiyallahu anâ hadisinde, كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَلِّمُ تَسْلِيمَةً وَاحِدَةً يَرْفَعُ بِهَا صَوْتَهُ حَتَّى يُوقِظَنَا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yalnız bir selâm ile namazdan çıkar ve bu selâmı

verirken bizi uykudan uyandıracak kadar sesini yükseltirdi” {D1347 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 26.} denilmesi de o kadar kuvvetli değildir. Zira ikinci selâmdan bahsetmemesi nefyini müstelzim olmadığı gibi iki selâm hakkındaki bunca rivâyâta da mukavemet edemez. Nitekim Tahâvî iki tarafa selâm verileceğini on üç sahâbîden rivayet ettiği gibi şârih Aynî de yedi sahâbîden daha yani min haysi’l-mecmû‘ yirmi sahâbîden rivayet vâki olduğunu haber veriyor.

İki selâm ile namazdan çıkılınca selâmların her ikisi de bir hükümde midir? Hanefiyye’ye göre selâm ile tahallül farz olmadığı için her ikisi sünnettir. Yahut hiç olmazsa biri Ebû Hanîfe’ye göre vâcip diğeri sünnettir. Şâfiyye’ye göre ise birincisi imam, me’mûm ve münferidin kâffesi için farz olduğu halde ikincisi –Şâfiî’den esah olan rivayete göre– sünnettir. Ahmed b. Hanbel’den meşhur olan rivayete göre her iki selâm vâcip ise de esah olan rivayete nazaran –Şâfiî’ye göre olduğu gibi– onun indinde de birincisi vâcip, ikincisi sünnettir. Mâlik’e göre mesele daha tafsillidir: Birinci selâm –biraz evvelce işaret edildiği üzere– yalnız imam ile münferit (me’mûm değil) hakkında farzdır. İkinci selâm ise imam ile münferit hakkında mesnûn olmamakla beraber me’mûmun üç selâm vermesi müstehaptır ki birini sağına, diğerini soluna, üçüncüsünü de imama redd-i selâm olmak üzere kible cihetine verir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَفَعَ الصَّوْتِ بِالذِّكْرِ حِينَ يَنْصَرِفُ النَّاسُ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ كَانَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ 527 وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُنْتُ أَعْلَمُ إِذَا انْصَرَفُوا بِذَلِكَ إِذَا سَمِعْتُهُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Halk farz namazdan çıkınca yüksek sesle zikretmek⁵²⁸ (tâ) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in zamanında var idi.⁵²⁹ (Aynı sened ile) İbn Abbas radiyallahu anhümâ, “Ben bu sesi işitir işitmez bununla (yani zikir seslerinin yükselmesiyle) namazdan çıktıklarını anlardım”⁵³⁰ der. {B841 Buhârî, Ezân, 155.}

527 Bir nüshaya göre عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

528 Buhârî’nin diğer tarikten rivayetinde بِالْتَكْبِيرِ denilmiştir ki yüksek sesle tekbir almak demek olmuş olur. Tekbir zikirden ehaştır ve ihtimal ki nev’-i zikri beyan ile tahsis ediyor.

529 Seleften bazıları farz namazdan sonra tekbir ile zikrullah ile ref’-i savt etmenin müstehap olduğuna bununla istidlâl etmişlerdir. Zira İbn Abbas radiyallahu anhümâ zamân-ı saâdetnişân-ı nebevîde alelâde yapılan bir şeyi haber veriyor ki haber merfû hükmündedir.

Halbuki metbû olan mezâhip ashabı tekbir ve zikir ile ref'-i savtın müstehap olmadığına müttefiktirler. Yalnız müteahhirînden İbn Hazm bunu müstehap görüyor. İmam Şâfiî bu hadisi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin daima yapmayıp bazı kere ashâb-ı kirâmına keyfiyyet-i zikri tâlim için cehren zikir buyurmuş olduklarına hamledip namazdan çıktıktan sonra imamın da, me'mûmun da hafiyyen zikir etmelerini ve tâlim kastı bulunursa tâlim için cehredilip sonra ihfâ edilmesini ihtiyar etmiştir.

530 Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazı bitirdiğini tekbirden anlardım” {B842 Buhârî, Ezân, 155.}; Humeydî rivayetinde de, مَا كُنَّا نَعْرِفُ انْقِضَاءَ صَلَاةِ النَّبِيِّ إِلَّا بِالتَّكْبِيرِ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazı bitirdiğini ancak tekbirden anlardık” {Humeydî, Müsned, 1, 431, no: 486.} denilmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhumânın böyle demesinden esnâ-yı tahdîste namazı müteakip cehren zikredilmek mûtat olmadığını gösterir. Demek ki namazdan sonraki ezkâr ve tekbîrâta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri âhir-i hayatlarına kadar devam ve muvâzabet buyurmadıkları gibi sahâbe-i kirâm hazerâtı da fi'l-i resûlden bunun lâzım olmadığını anlayıp halkta bunlar olmaksızın namaz tamam olmaz fikri hâsıl olmasın diye terketmiş, birçok fukaha da bunu bundan dolayı mekruh görmüş olacaktırlar.

Bazıları tarz-ı rivayetten İbn Abbas radiyallahu anhumânın ahd-i celîl-i risâlette cemaate muvâzabet kendisine ilzam edilemeyecek derecede sagîrû's-sin olduğundan dolayı cemaatlara hazır olmadığına ve namazın bittiğini ancak tekbir sesinden istidlâl ettiğine hükmettikleri gibi bazıları da yine küçük olmak dolayısıyla saf gerilerinde bulunduğu için ancak bu suretle namazın bittiğine hükmettiğine zâhip olmuşlardır. Bazıları da bundan, o tarihlerde orada sesi tâ uzaklardan işitilir cehrû's-savt bir mübelliğ bulunmadığı mânasını çıkarıyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ الْفُقَرَاءُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ ⁵³¹ مِنَ الْأَمْوَالِ بِالدرجاتِ الْعُلَى وَالنَّعِيمِ الْمُقِيمِ يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي وَيُصُومُونَ كَمَا نُصُومُ وَلَهُمْ فَضْلُ أَمْوَالٍ ⁵³² يُحْجُونَ بِهَا ⁵³³ وَيَعْتَمِرُونَ وَيُجَاهِدُونَ وَيَتَصَدَّقُونَ ⁵³⁴ فَقَالَ ⁵³⁵ أَلَا أُحَدِّثُكُمْ بِمَا ⁵³⁶ إِن أَخَذْتُمْ أَذْرَكْتُمْ ⁵³⁷ مَنْ سَبَقَكُمْ وَلَمْ يُدْرِكْكُمْ أَحَدٌ بَعْدَكُمْ وَكُنْتُمْ خَيْرَ مَنْ أَنْتُمْ بَيْنَ ظَهْرَانِهِمْ ⁵³⁸ إِلَّا مَنْ عَمِلَ مِثْلَهُ تُسَبِّحُونَ وَتُحْمَدُونَ وَتُكَبِّرُونَ خَلْفَ كُلِّ صَلَاةٍ ⁵³⁹ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ قَالَ الرَّاوي فَاخْتَلَفْنَا بَيْنَنَا فَقَالَ بَعْضُنَا نُسَبِّحُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَنُحْمَدُ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ

وَنَكَبَرُ أَرْبَعًا⁵⁴⁰ وَثَلَاثِينَ فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ تَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ
حَتَّى يَكُونَ مِنْهُمْ كُلُّهُنَّ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ.⁵⁴¹

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme (muhâcirîn) fukara(sı)⁵⁴² gelip dediler ki: (Yâ Resûlellah!) Servet ve sâ mân sahipleri en yüksek dereceleri (kazanıp ve) naîm-i mukîm⁵⁴³ (devletine ermek fazilet ve saadetin)i alıp gittiler.⁵⁴⁴ (Hem) bizim kıldığımız gibi (onlar da) namaz kılıyor, bizim oruç tuttuğumuz gibi (onlar da) oruç tutuyorlar. (Hem de) onların artık malları var da onunla haccediyor, umre yapıyor, cihad ediyor, sadaka veriyorlar.⁵⁴⁵ (Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz) buyurdu ki: Size bir şey haber vereyim mi ki, siz onu yaptığınız takdirde hem (bu hususlarda) sizi geçmiş olanlara yetişesiniz⁵⁴⁶ hem de sizden sonraya kalanlardan⁵⁴⁷ hiçbir kimse size yetişemesin⁵⁴⁸ ve içlerinde bulunduğunuz cemaat içinde en hayırlı (ümme) siz olasınız.⁵⁴⁹ Meğer ki (onların içinde size tavsiye ettiğim amelin) mislini yapan biri buluna!⁵⁵⁰ Her (farz) namazdan sonra otuz üçer kere tesbih ve tahmîd eder tekbir alırsınız.⁵⁵¹ Râvi der ki: Aramızda ihtilâf çıktı. İçimizden biri, "Otuz üç kere tesbih, otuz üç kere tahmîd eder, otuz dört kere tekbir alırsınız" deyince (sormak için) yanına döndüm.⁵⁵² "Her biri otuz üçer oluncaya kadar tesbih ve tahmîd eder, tekbir alırsınız"⁵⁵⁷ dedi. {B843 Buhârî, Ezân, 155.}

.....

531 Bir rivayette الدُّورُ dır ki دار ın cem'idir. Lâkin bu rivayette tashif vardır. Doğrusu metinde olduğu gibidir.

532 Bazı rivâyâta göre فَضْلُ الْأَمْوَالِ , bir rivayete nazaran da أَمْوَالٍ مِنْ .

533 "Yâ"nın zammiyle بِهَا يُجْحُونَ rivayeti de vardır.

534 Müslim'in bir rivayetinde, وَلَا تَصَدَّقُوا وَلَا تَعْتِقُوا وَلَا تُعْتِقُوا {M1347 Müslim, Mesâcid, 142.} denilmiştir.

535 Bir nüshaya göre قَالَ.

536 Asîlî ve İsmâîlî'nin rivayetlerine göre بِأَمْرِ denilmiştir.

537 Bir rivayette, إِنَّ أَخَذْتُمْ بِهِ أَدْرَكْتُمْ.

538 Bir rivayette zamîr-i müfred ile بَيْنَ ظَهْرَانِي.

539 Bir rivayette أَثَرُ كُلِّ صَلَاةٍ; Ebû Zer radiyallahu anh hadisinde ise أَثَرُ كُلِّ صَلَاةٍ.

540 أَرْبَعَةً وَثَلَاثِينَ rivayeti de vardır.

541 Bir nüshaya göre ثَلَاثٌ وَثَلَاثُونَ.

542 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize bu husus için müracaat eden fukaranın adedi mâlûm değilse de herhalde râvî-i hadis Ebû Hüreyre radiyallahu anhin içinde olduğu

muhakkak olmakla beraber Ebû Zer ile Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhumânın da –bu hadisi rivayet ettiklerine binaen– beraber oldukları sabit oluyor. ... أَنْ نُسَبِّحَ diye bu hadisi rivayet eden Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh da ensârî olmakla beraber içlerinde olduğu zannını veriyor. Fakat bu takdirde de *Müslim*'de {جَاءَ فَقَرَاءُ الْمُهَاجِرِينَ} [M1347 Müslim, Mesâcid, 142.] denilmesi tağlîb için olmak iktiza eder.

543 Ni'met-i dâime demektir ki عاجل نعيم mukabilidir. Na'im-i âcil, merâretten büsbütün ârî olmaz. Bilfarz sâfî de olsa çabuk zâil ve müntakıl olmak tehlikesine mâruzdur.

544 Müslim'in Ebû Zer radiyallahu anh rivayetinde bu mâna muhtasaran ذَهَبَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، ذَهَبَ بِأَهْلِ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ {M2329 Müslim, Mesâcid, 53.} suretinde eda edilmiştir.

545 Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anh rivayetinde، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، “Bizim namazımız gibi namaz kılarlar, bizim orucumuz gibi oruç tutarlar. Halbuki onlar sadaka verirler de biz veremiyoruz. Köle âzat ederler de biz edemiyoruz” {M1347 Müslim, Mesâcid, 142.} lafzı ileldir. *Buhârî*'deki lafza göre hatıra bir işkâl geliyor: Acaba fukaranın haccı, umresi, cihadı olamaz mı? Olabilir. O halde bu hususlarda ağniyâ ile fukara beyninde neden tefâvüt bulunduğu iddia edilmiş? Bu, olsa olsa gâlib-i ahvâle binaen söylenmiş bir söz olabilir. Zira alelekser fukaradan ziyade ağniyâ hacca, umreye, fisebîlillâh cihada kadir olagelmışlerdir. Maahâzâ يُجْحُونَ “Haccettirirler” rivayeti sabit ise haccı, umreyi, cihadı hem kendileri ederler hem de başka kimselerin etmesi için muâvenet-i mâliyyede bulunurlar demek olmuş olur ki istişkâl edecek hiçbir cihet kalmaz.

Hadîs-i şerifin buraya kadar olan kısmında elfâz ihtilâfâtı vardır: Tirmizî'nin İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayetinde، جَاءَ الْفُقَرَاءُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْأَغْنِيَاءَ يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي. وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ. وَلَهُمْ أَمْوَالٌ يَعْتِقُونَ وَيَتَصَدَّقُونَ “Fukarâ-yı ashap, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın yanına geldiler. Dediler ki: Yâ Resûlellah! Zenginler bizim gibi namaz kılıyorlar, bizim gibi oruç tutuyorlar, fazla olarak da malları var. Köle de âzat ederler, sadaka da verirler” {T410 Tirmizî, Salât, 185.}, Müslim'in Ebû Zer el-Gifârî radiyallahu anh rivayetinde –evvelce bahsi geçtiği gibi– ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأُجُورِ: يُصَلُّونَ كَمَا نُصَلِّي. وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ. وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ “Zenginler büyük büyük ecirleri alıp gittiler. Bizim gibi namaz kılarlar, bizim gibi oruç tutarlar, fazla olarak mallarının artanı ile tasadduk ederler” {M2329 Müslim, Mesâcid, 53.}; yine Ebû Zerr'in İbn Mâce rivayetinde، يَقُولُونَ كَمَا نَقُولُ، “Bizim dediğimizi derler, fazla olarak onlar infak ederler de infak bizim elimizden gelmez” {İM927 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 32.}; Bezzâr'ın Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayetinde، اِشْتَكَى فَقَرَاءُ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا فَضَّلَ بِهِ أَغْنِيَاؤُهُمْ. فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِخْوَانُنَا صَدَقُوا تَصَدِّقَنَا. وَأَمَّنُوا إِيْمَانَنَا. وَصَامُوا صِيَامَنَا. وَلَهُمْ أَمْوَالٌ يَتَصَدَّقُونَ مِنْهَا. وَيَصَلُّونَ مِنْهَا “Müminlerin fukarası zenginlerinin kendilerinden ziyade faziletlere mazhar olduklarından dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize şikâyet ettiler. Dediler ki: Yâ Resûlellah! Bu kardeşlerimiz tıpkı bizim gibi Allah'ı ve resulünü tasdik ettiler. Bizim iman ettiğimiz gibi iman ettiler. Bizim gibi oruç tuttular. Halbuki onların birçok malı var ki ondan tasadduk ederler, onunla sıla-i

rahmederler. Onları fisebîlillâh infak ederler. Biz ise hiçbir şeye mâlik olmadığımız için bunların hiçbirini yapamıyoruz” {Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 297, no: 6133.}, Nesâî’nin Ebü’d-Derdâ radiyallahu anhtan rivayetinde de, قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَهَبَ أَهْلُ الْأَمْوَالِ بِالْدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ: يُصَلُّونَ كَمَا وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ. وَيَذْكُرُونَ كَمَا نَذْكُرُ. وَيُجَاهِدُونَ كَمَا نُجَاهِدُ. وَلَا نَجِدُ مَا نَصَدِّقُ بِهِ “Dedim ki: Yâ Resûlellah! Mal sahipleri dünyaya da âhirete de, nâil olup gittiler. Bizim gibi namaz kılarlar. Bizim gibi oruç tutarlar. Bizim gibi zikrederler. Bizim gibi cihada giderler. Biz ise sadaka verecek şey bulamıyoruz” {Nesâî, *el-Kübrâ*, IX, 64, no: 9899.} deniliyor.

546 Mevzubahis olan zenginlerin fukarayı geçişi ya mânevî olur ya hissî. Esbakıyyetin mânevî olması akla daha mülâyim gelir.

547 “Sizden sonraya kalanlar”dan maksat: Bu öğreteceğim zikri etmeyip neyl-i derecatta geri kalanlar demektir.

548 Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde nazaran da, أَفَلَا أُعَلِّمُكُمْ شَيْئًا تَذْكُرُونَ بِهِ مِنْ سَبَقِكُمْ وَتَسْقُونَ “Size bir şey öğreteyim mi ki, onu yapmakla sizi geçmiş olanlara yetişesiniz, sizden sonraya kalanları geçesiniz, hiçbir kimse de sizden efdal olamasın?” {M1347 Müslim, *Mesâcid*, 142.} buyurulmuştur.

549 En hayırlı olmakla tavsif buyurulan ümmet, sadaka veren ağniyâ ile zikreden fukaranın mecmûu olmak daha muvâfıktır. Bu hayriyyet yalnız fukarâ-yı zâkirîne tahsis edilse zikrin sadakadan mutlaka efdal olduğuna hükmetmek lâzım gelir ki bu daima böyle olmaz.

550 Bu istisna hükmünce tâlim edeceğim ezkârı eden ağniyâ, sizlerin dûnunuzda kalmamış olurlar demek gibidir. Bu takdirce istisna buyurulan ağniyâ, şikâyet eden fukaraya ya müsavi ya onlardan efdal olmuş olurlar. Bundan da ağniyâ-yı zâkirînin, fukarâ-yı zâkirînin –hiç değilse– dûnunda olmadıkları istidlâl olunur. İstisnayı –İmam Şâfiî’nin, “İstisnâ kendisine tekaddüm eden cümlelerin kâffesine aittir” diye vazettiği kaideye binaen– tâ ilk cümleye yani اَدْرَكْتُمْ cümlesine kadar teşmil edecek olursak o zaman ağniyâ-yı zâkirînin efdaliyetine katiyen hükmedilmiş olur. Zira bu takdirce ibarenin mânası: “Eğer diyeceklerimi söylerseniz bahsettiğiniz bu faziletle ağniyâyâ yetişirsiniz. Meğer ki onlar da sizin dediklerinizi diyeler. İşte o gibilerin faziletine yetişemezsiniz” olmuş olur. Zikir ve tesbih eden ağniyâ böyle olunca mesele hali üzere kalmış, ağniyâ-yı zâkirînin fukaraya cihad, tasadduk, sıla-i erhâm, itk-ı rakabe gibi fezâil cihetinden efdaliyeti değişmemiş, fukaranın onlara yetişebilmesi imkânı yine kalmamış demektir. O halde fukarâ-yı muhâcirînin bu şikâyetinden, ağniyâyâ ecir ve faziletçe yetişmek için arz-ı hal etmelerinden bir semere hâsıl olmamış mı diyeceğiz? Hayır. Çünkü fukarâ-yı muhâcirîne tesliyetbahş olan ta’lîm-i nebevîden maksad-ı âlî mutlaka ağniyâyı fukaranın dûnunda bırakmak olmayıp sia-i mâliyetleriyle yetişemeyecekleri ecr ü mesûbâta, en yüksek derecât ile naîm-i mukîme kolaylıkla yetişbilmenin tarikini göstermekten ibaret olmakla beraber Bezzâr’ın biraz evvel zikrettiğimiz İbn Ömer radiyallahu anhumâ hadisinin sonunda fukaranın yanık yüreklerine su serpecek şu: فَفَعَلُوا ذَلِكَ. فَذَكَرُوا لِلْأَغْنِيَاءِ. فَفَعَلُوا مِثْلَ ذَلِكَ. فَرَجَعَ الْفُقَرَاءُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ. فَقَالَ ذَلِكَ فَضَّلَ اللَّهُ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ. يَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ أَلَا يَسُرُّكُمْ أَنَّ فُقَرَاءَ هَؤُلَاءِ إِخْوَانُنَا فَعَلُوا مِثْلَ مَا نَقُولُ. فَقَالَ ذَلِكَ فَضَّلَ اللَّهُ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ. يَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ أَلَا يَسُرُّكُمْ أَنَّ فُقَرَاءَ

... Fukara tâlim buyurulan zikirleri ettiler. Derken zenginlere de yaptıklarını haber verdiler. Zenginler de tıpkısını yaptılar. Fukarâ-yı ashap, Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerine dönüp bu keyfiyeti haber verdiler ve ‘Bizim bu kardeşlerimiz bizim yaptığımızı yapıp söylüyorlar’ dediler. Bunun üzerine, ‘*Bu dediğiniz Allah’ın bir fazl ü ihsanıdır ki dilediğine verir. Ey fakirler cemaati! Fukarâ-yı müslimînin aġniyâ-yı müslimînden âhiret günü ile yarım gün yani beş yüzyıl evvel cennete girmeleri sizi mesrur etmez mi?*’ buyurdu” {Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 297, no: 6133.} tesellisi de vardır. Mâlûm olduġu üzere سَنَةً مِّمَّا تَعُدُّونَ “Şüphesiz ki senin Rabbinin nezdindeki bir tek gün, sizin saymakta olduġunuz senelerin bini gibidir”^a âyet-i kerîmesinin delâletiyle yevm-i kıyametın bir günü bizim hesabımıza göre bin yıl imtidadındadır. Bir de zengin oldukları takdirde o zenginlerin a‘mâl-i sâlihâsını ziyadesiyle beraber yapmak niyyet-i halisesinde olduklarına göre عَمَلِهِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ مِائَةِ الْمُؤْمِنِينَ “Müminin niyeti amelinden efdaldır” {MK5942 Taberânî, *el-Kebîr*, V, 185.} hadisine binaen hem bu niyetlerinin hem de ettikleri zikirlerin sevaplarını ihraz etmiş olurlar. Maahâzâ Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın *Müslim*’deki rivayetinde yalnız مَنْ يَشَاءُ اللَّهُ يُؤْتِيهِ مِنْ فَضْلِهِ^b buyurulduġu zikredilip {M1347 Müslim, *Mesâcid*, 142.} Bezzâr’ın son ziyadesi yoktur.

Aġniyânın haline fukarâ-yı sahâbenin böyle arzûkeş olmaları şanlarına hiçbir nakîsa vermez. 66. İbn Mes‘ûd radiyallahu anh hadisinde ... أَتَيْتَنِي إِلَّا فِي حَسَدٍ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اتِّبَتِينَ buyurulmuştur ki bu hadisteki hasetten murat ma’nâ-yı meşhurunca haset değil gıptadır. Bir kimsenin diġer kimsenin hayrat ve hasenatına gıpta etmesi ve ondan sâdır olan a‘mâl-i hayriyye emsalinin kendinden de sâdır olmasını temenni edip tarîk-i tahsilini araması mezmûm olmak şöyle dursun pek müstahsendir bile. Mezmûm olan ma’nâ-yı hakîkîce hasettir ki mahsûdun zevâl-i nimetini temennîdir. بَعْضُ وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ^c âyet-i kerîmesindeki nehiy ise mümkün’l-husûl olmayan şeyleri temenni hakkındadır. أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْمَرُهَا “Amellerin efdali en güç olanlarıdır” {Rivayetin kaynakları ve sıhhati hakkında bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, I, 175, no: 459.} hadîs-i şerifine nazaran (381. hadis hâşiyesine müracaat) hangi amelde meşakkat ziyade ise ondaki ecr ü mesûbât da ziyade olmak lâzım gelirken söylenmesi bu kadar kolay olan birkaç kelime-i tayyibenin ecir nasıl oluyor da bilfarz cihad gibi güç ve meşakkatli ibâdâtın sevabına müsavi oluyor? Bunda taaccüb edilecek bir şey yoktur. Bu kelimâtın hakkı ihlâs-ı tâm ile söylenmiş olmalarıdır. Bâhusus fukara için ihlâs-ı tâm ile hamdetmek a‘mâlin efdali olduġu gibi en gücüdür de. Bir de deminki hadisten her ibadet ecrinin çekilen meşakkat ile mütenasip olacağı hükm-i kat‘îsini çıkarmak da doğru değildir. Ezcümle kelime-i şehâdeti telaffuz –o kadar suhûletiyle beraber– ibâdât-ı şâkkanın birçoġuna terettüp etmeyen ecr ü mesûbât-ı azîmeyi müstelzimdir. Kezâ umuma ait bir hayrın teessüsüne sebebiyet verecek olan bir kelimecik de böyledir. Bir lahzacık

a el-Hac, 22/47.

b el-Hadîd, 57/21.

c en-Nisâ, 4/32.

olsun Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin meclis-i sohbetlerini idrak etmiş olmanın, hiçbir amel kendisine müvazi gelemeyecek ve derecesine hiçbir vasıta ile varılamayacak bir hayır ve fazilet olduğunda da ittifak vardır. Halbuki o huzûr-ı mübarekte bulunmak o devre göre o kadar güç bir şey değildi.

551 Metinde صَلَاةٌ كُلُّ صَلَاةٍ buyurulmakla tarif edilecek zikirler –ferâiz ve nevâfil– bütün namazların akabinde olmak iktiza ederse de, ulemânın ekseri *Müslim*’deki Kâ’b b. Ucre radiyallahu anhın merfûan rivayetinde, دُبُرُ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٌ ثَلَاثٌ مُعَقَّبَاتٌ لَا يَحِيبُ قَائِلُهُنَّ أَوْ فَاعِلُهُنَّ: “Birtakım muakkibât yani namaz ardında söylenecek kelimât-ı tayyibe vardır ki onları söyleyen hiçbir vakit haybet ve hüsrana duçar olmaz: Her farz namazın ardında otuz üç kere tesbih, otuz üç kere tahmîd, otuz dört kere de tekbir” {M1349 Müslim, Mesâcid, 144.} buyurulmuş olduğuna bakarak ve mutlakı mukayyede hamlederek bu zikirlerin, muakkibâtın yalnız farzdan sonra okunması re’inde bulunmuşlardır ki bugün amel-i ümmet hep bunun üzerinedir.

552 Bu ihtilâf –ibarenin zâhirine göre– Ebû Hüreyre ile ashabı radiyallahu anhüm arasında çıkmış ve müracaat edilen zat da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri imiş gibi görünürse de *Müslim*’in bir rivayetinde, “Aramızda ihtilâf çıktı” diyen râvinin (Sümeyy) olup müracaat edip tekrar sorduğu zatın –bu hadisin râvisi– (Ebû Sâlih) olduğu musarrahtır. İhtilâf çıkaranın da kendisinin ehlinde biri olduğu, قَالَ سُمَيِّ فَحَدَّثْتُ بَعْضَ أَهْلِي “Sümeyy dedi ki: Bu hadisi ehlimden birine söyledim. Dedi ki: Sen yanılıyorsun. Her biri otuz üçer oluncaya kadar tesbih ve tahmîd eder, tekbir alırsınız” {M1347 Müslim, Mesâcid, 142.} ibaresi ile tayin edilmiştir. Râvi Sümeyy ile ehlinde olan kimse beynindeki ihtilâf acaba ne idi? Tesbih ve tahmîd ve tekbirin her biri on birer olmak üzere mecmûunun mu otuz üç olacağı, yoksa her biri otuz üçer olup doksan dokuza bâliğ olan mecmûu diğer bir tekbir ile yüze iblâğ etmek mi lâzım geleceği ya da ezkârın her üçünü شُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ diye cemederek bu mecmûun otuz üç kere tekrar mı edileceği hakkında ihtilâf etmiş olabilecekleri gibi aralarında başka surette de bir ihtilâf çıkmış olabilir. Zira ibâre birçok ihtimâlâta müsaittir.

553 Bu rivayete göre Sümeyy başka türlü, ihtimal ki on bir kere tesbih ve tahmîd ve tekbir edileceğini anlamış. Ehlinde kendisine muhalif olan zat, tekbirin otuz dört kere olacağını söylemiş. Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan hadisi ahzedip bu meselede hakem ittihaz edilen Ebû Sâlih doğrusu otuz üç tesbih, otuz üç tahmîd, otuz üç tekbir olduğunu söylemiş. Fakat bu babda rivâyât mütehâlif ve buraya derçleri mümkün olamayacak kadar kesîrdir. Yalnız şârih Aynî’nin dercedebildiği rivayetler on altıya bâliğ oluyor. Biz hulâsatan şunu diyebiliriz ki: Bu ezkâr-ı şerîfenin adetleri hakkındaki rivâyât muhtelif olduğu gibi tertipleri beyninde de ihtilâf vardır.

Sünen-i Ebû Dâvûd’da mervî Ebû Zer radiyallahu anhadisinde bu ezkâr –Ebû Hüreyre radiyallahu anhın buradaki hadisinde olduğu gibi– yine otuz üçerdir. Yalnız onun tertibine göre ibtidâ tekbir, sonra tahmîd ve en sonra tesbih gelir. Sonunda da لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

denecek ki tertipten kat'-ı nazar amel-i ümmet elyevm bunun üzerinedir. Bu zikre terettüp edecek mesûbât da bu hadise göre, *“Günahları deniz köpükleri kadar çok olsa bile cümlesi mağfûr olur”* {D1504 Ebû Dâvûd, Vitr, 24.} beşâret-i uzmâsiyle tebyin buyurulmuştur.

Tekbirlerin otuz dört olacağına dair biraz evvel geçtiği üzere *Müslim*'de Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhtan öyle bir rivayet bulunduğu gibi Tirmizî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, İbn Mâce'nin Ebû Zer radiyallahu anhtan, عمل اليوم والليلة de Nesâî'nin Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan rivayetleri de vardır. Yalnız İbn Abbas rivayetine göre, sonunda on kere **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ** "lâ ilâhe illallah" denilecek.

Bezzâr'ın İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine göre on bir kere **اللَّهُ أَكْبَرُ**, on bir kere **اللَّهُ**, on bir kere **لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ**, on bir kere **سُبْحَانَ اللَّهِ** denilecek. {Bezzâr, *el-Müsne'd*, XII, 297, no: 6133.}

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhnın *Nesâî*'deki rivayetine göre sahâbe-i kirâm her namazdan sonra otuz üç tesbih, otuz üç tahmîd, otuz dört tekbir ile meşgul olup dururlarken ensardan bir zata rüyasında birinin, "Böyle yapacağınıza her birini yirmi beşer kere söyleyip yirmi beş kere tehlîl etseniz" demesi ve keyfiyetin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerine arzı üzerine, *"Böyle yapınız"* {N1352 Nesâî, Sehv, 93.} buyurmuşlardır.

Tirmizî ile Nesâî'nin Enes radiyallahu anhtan; Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan, عمل اليوم والليلة de Nesâî'nin Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan; *Müsne'd*'inde Ahmed'in Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan; *Mu'cemü'l-kebîr*'inde Taberânî'nin Ümmü Mâlik el-Ensâriyye radiyallahu anhâdan rivayetlerinde bu üç zikir onardır. Bu rivayetlerin hepsinde zikirler tesbih, tahmîd ve tekbir olarak sıralanmışlar, yalnız Sa'd b. Ebû Vakkâs rivayetinde ibtidâ tesbih, sonra tekbir, en sonra da tahmîd zikredilmiştir. Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ hadisi, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, *"İki şey vardır ki bunlara bir recül-i müslim devam ve muvâzabet ederse behemehal cennete girer. Bunlar kolay şeyler iken bunlarla âmil olan azdır"* mukaddimesiyle başlayıp her namazdan sonra onar kere tesbih ve tahmîd ve tekbir tavsiye buyurulduktan sonra, **فَهِيَ خَمْسُونَ وَمِائَةٌ فِي** *"İşte bunlar, lisandan çıkması itibariyle yüz elli kelime-i tayyibedir. Lâkin mîzanda bin beş yüzdür"* {N1349 Nesâî, Sehv, 91.} tebşirinde bulunuyorlar. Sonra ikinciye nakl-i kelâm ile yatağa girerken otuz üç kere tesbih ve tahmîd ve otuz dört kere tekbir tavsiye buyurulup, **فَهِيَ مِائَةٌ فِي اللِّسَانِ وَأَلْفٌ فِي الْمِيزَانِ** *"İşte bunlar da lisandan çıkması itibariyle yüzdür, lâkin mîzanda bindir"* müjdesi veriliyor ve *"Hanginiz bir gün, bir gece zarfında iki bin beş yüz seyyie irtikâp eder?"* suali irat buyuruluyor. Sâmiînden biri, bu kadar kolay bir şeyin neden yapılamayacağını istiğrâb ederek, **يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ لَا نُحْصِيهَا؟** *"Ya Resûlullah! İnnâ şeytân yâtîi ahdaküm وهو"* Buna neden muvâzabet edemeyelim?" sualini soruyor. Cevaben de, **فَيَقُولُ أَذْكَرُ كَذَا. أَذْكَرُ كَذَا وَيَأْتِيهِ عِنْدَ مَمَامِهِ فَيُنِيمُهُ** *"Herhangi biriniz namazda iken şeytan"*

gelip falan şeyi hatırla, falan şeyi hatırla der. Uyuyacağı sırada da gelir uyutur” {N1349 Nesâî, Shev, 91.} buyuruyorlar.

Enes radiyallahu anhtan başka tarikten gelen bir rivayette bunların altışar, diğer birinde de birer kere olduğu dahi mervîdir.

Ağniyâ-yı sahâbenin sadakat vesair ibâdât-ı mâliyesinden mahrum olan fukarâ-yı sahâbeye diğer kardeşlerinin mertebesine varmak tarikini gösteren bu tavsiye-i nebeviyenin *Müslim*’deki Ebû Zer radiyallahu anhtan rivayetinde başka tafsîlâtı vardır. Orada bu hadiste olmayan, وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٍ. وَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٍ. وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٍ. وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ. وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ. وَفِي بُضْعٍ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ. قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيَأْتِي أَحَدُنَا شَهْوَتُهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ وَزْرٌ؟ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي حَلَالٍ كَانَ لَهُ أَجْرٌ “Hazreti Resul sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: ‘Allah Teâlâ ve Tekaddes hazretleri size tasadduk edecek şey vermemiş mi ki böyle söylüyorsunuz? Her tesbihinize mukabil sadaka ecridir. Her tekbirinize mukabil sadaka ecridir. Her tahmîdinize mukabil sadaka ecridir. Her tehlîlinize mukabil sadaka ecridir. Emir bi’l-ma’rûf da sadakadır. Nehiy ani’l-münker de sadakadır. Hatta birinizin ehline mukârenet etmesinde de sadaka ecridir.’ Dediler ki: ‘Yâ Resûlellah! Birimiz şehvetini kazâ ederse yine nâil-i ecir mi olur?’ Cevaben buyurdu ki: ‘Söyleyin, o kimse şehvetini haram ile kazâ edeydi ona vizir yani günah olmayacak mıydı? İşte bunun gibi helâl ile de kazâ-yı şehvet ederse ecre nâil olur’” {M2329 Müslim, Zekât, 53.} ziyadesi de vardır.

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ.

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhtan:⁵⁵⁴ Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) her farz namazdan sonra:⁵⁵⁵ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ ⁵⁵⁶ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ. وَلَا مُعْطِيَ لِمَا مَنَعْتَ. وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ ⁵⁵⁸ buyururlardı. {B844 Buhârî, Ezân, 155.}

554 Bu hadisi Buhârî, Mugîre b. Şu‘be’nin mevlâsı ve kâtibi Verrâd’dan rivayet ediyor. Verrâd, “Mugîre b. Şu‘be, Muâviye’ye yazdığı bir mektupta bana şöyle imlâ etti: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ilâ âhirih” diyor. Buhârî bunu birkaç yerde daha zik-

rediyor. Kiminde, كَتَبَ مُعَاوِيَةُ إِلَى الْمُغِيرَةَ اَكْتُبَ إِلَيَّ مَا سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ خَلْفَ الصَّلَاةِ, Kiminde, “Muâviye, Mugîre’ye Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in namazdan sonra ne okuduklarını işittiğin üzere bana yaz diye mektup yazdı” diyerek namazdan sonraki ezkâr hakkında rivayet talep ettiği söyleniyor. Kiminde de mutlak olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’den ne işitmişsen bana yaz diye yazmış olduğu rivayet ediliyor. Muâviye tarafından o sırada Kûfe emîri bulunan Mugîre de cevaben bu hadisi –diğer rivayetlerde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden semâını tasrih ederek– yazıyor. Binaenaleyh hadis, Mugîre’nin hadîs-i merfûudur. Musannifin, ... عن المغيرة بن شعبة, diye hadisi kaydetmesi pek muvâfık düşmüştür.

555 Buhârî’nin diğer rivayetinde مَكْتُوبَةٌ kaydı olmadığına göre ferâiz ve nevâfilden sonra bu tehlîl ve duaya muvâzabet buyurdıkları vârid-i hâtır olabilirse de bu rivayetteki kayıt –hadis hadisi müfessirdir kaidesine binaen– diğerlerine de şâmilidir. Buhârî rivayetlerinin birinde إِذَا سَلَّمَ kaydı olduğundan bu tehlîl ve duanın mahalli ba’de’s-selâm olduğu vâzihan anlaşılır.

556 Taberânî’nin mevsuk olan rivayetinde, وَلَهُ الْحَمْدُ den sonra. يُحْيِي وَيُمِيتُ. وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ. {MK18112 Taberânî, el-Kebîr, XX, 392.} denilmiştir.

557 Buhârî rivayetlerinin birinde bu tehlîl-i şerif için مَرَّاتٍ ثَلَاثٍ kaydı vardır ki bunu İbn Huzeyme, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî de bu kayıt ile rivayet etmişlerdir. Binaenaleyh üç kere ... لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ demek iktiza edecek.

558 Meâl-i âlîsi: “Yegâne Allah’tan başka hiçbir ilâh, hiçbir ma’bûdün bi’l-hak yoktur. O’nun hiçbir şeriki yoktur. Mülk O’nundur. Hamd O’na râcidir. Her şeye kudreti yeten de O’dur. Allahım! Senin verdiğine mani olabilecek hiç yok, vermediğini verebilecek de hiç yok. Baht ve sâ mân sahibinin baht u sâ mânı, senin lutuf ve ihsanın yerine geçip de kendisine fayda vermez.” İntehâ. Vallahu a’lem. Elsine-i nâsta deveren eden zikirde, وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتُ den sonra وَلَا رَادَّ لِمَا قَضَيْتَ “Senin hüküm ve kazân neye taalluk etmişse onu geri çevirebilecek yok” ziyadesi vardır ki Kütüb-i Sitte’de yoktur. Bu ziyâde Abd b. Humeyd’in Müsned’inde vardır {Abd b. Humeyd, el-Müntehab, I, 317, no: 391.}. Lâkin onda da وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتُ yoktur. Her ikisini nâsın cemetmesinde isabet vardır.

Muâviye b. Ebû Süfyân radiyallahu anhin da “Resûlullah sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem’den işittim, her namazdan sonra selâm verdikten sonra مِنْكَ ... اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أُعْطِيَ ... مِنْكَ } {B6615 Buhârî, Kader, 12.} diye rivayeti olduğu gibi diğer bir lafza göre de minber üstünde, أَنْبَاهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ لَا مُؤَخَّرَ لِمَا قَدَّمَ. وَلَا مُقَدَّمٌ لِمَا أَخَّرَ. وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعَ. وَلَا مَانِعَ لِمَا أُعْطِيَ. وَلَا يَنْفَعُ الْجَدُّ أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ لَا مُؤَخَّرَ لِمَا قَدَّمَ. وَلَا مُقَدَّمٌ لِمَا أَخَّرَ. وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعَ. وَلَا مَانِعَ لِمَا أُعْطِيَ. وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ Ey nâs! Allah’ın ileri götürdüğünü geri bırakacak yok, geri bıraktığını da ileri götürececek yok. Vermediğini verecek yok. Verdiğine mani olacak da yok. Baht ve sâ mân sahibinin baht ve sâ mânı da O’nun lutuf ve ihsanı yerine geçip fayda veremez. Allah her kimin hayrını murat ederse onu dinde ilim ve fıkıh sahibi eder” dedikten sonra, سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى هَذِهِ الْأَعْوَادِ “Bunu ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’den bu ağaçların yani bu minberin üstünde iken işittim” {MU1633 Mâlik, Kader, 2.}

diyerek hadisi refederdi. Diğer rivayete nazaran da bunları, إلخ ... diyerek tâ-i hitap ile söylemiştir. Buhârî'nin diğer bir yerde beyanına göre Abde b. Ebû Lübâbe bu hadisi Verrâd'dan dinledikten sonra Muâviye'nin yanına gittiğini ve orada iken Muâviye'nin bu zikri okumalarını nâsa emrettiğini dinlediğini naklediyor. Bu rivayetlerden anlaşılıyor ki, Muâviye, bu zikri esasen biliyor, hatta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden işitmiş bulunuyormuş. Böyle iken Mugîre b. Şu'be'ye mektup yazıp sormasındaki mâna nedir? Bu, tıpkı Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumânın Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anha kendi bildiği bir hadisi bir defa sormuş olmasına benzer ki maksatları bildiklerini takviye ve tekittir. Şayet unutulmuş bir nokta varsa bu suretle hatırlamaktır.

Mugîre'nin yazdığı mektupta Buhârî'nin başka yerlerdeki rivayetlerine nazaran şu ziyade vardır: وَكَانَ يَنْهَى عَنْ قِيلٍ وَقَالَ وَكَثَرَتِ السُّؤَالُ وَإِضَاعَةُ الْمَالِ وَمَنْعَ وَهَاتِ وَعُقُوقِ الْأُمُتَاتِ وَوَادِ النَّبَاتِ “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir de kîlûkâlden, çok çok sualden, mal telef etmekten, verilecek şeyi vermemekten, almak hakkı olmayan şeyi istemekten, analara itaatsizlikten, kızları diri diri gömmekten nehiy buyururdu.” {B6473 Buhârî, Rikâk, 22.}

Namazdan sonra bu zikri okumak müstehap olduğu gibi okunması müstehap diğer zikirler de vardır. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhumânın her namazdan sonra selâm verince: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ. لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَلَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاهُ. لَهُ النِّعَمَةُ وَلَهُ الْفَضْلُ وَلَهُ الثَّنَاءُ الْحَسَنُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ senâ-yı celîlini okuduğunu ve “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her namazdan sonra bu elfâz-ı şerife ile tehlîl buyururdu” {M1343 Müslim, Mesâcid, 139.} dediğini Müslim rivayet eder. İbn Huzeyme de Ebû Bekre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in namazlardan sonra, اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفَقْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 367, no: 747.} duasını okuduklarını rivayet ettiği gibi Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *her namazdan sonra muavvizâtı oku* diye bana emretti” {T2903 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 12.} dediğini rivayet eder. Nesâî ise sonraki hadisi, أَقْرَأُ بِالْمُعَوِّذَتَيْنِ {HM17455 İbn Hanbel, IV, 147.} diye rivayet eder.

Diğer rivayetler de vardır. Nitekim Ebû Nuaym el-İsfahânî sabah ve akşam namazlarından sonra konuşmadan evvel on kere كُلُّ شَيْءٍ diyen kimsenin kazanacağı fevâid ve mesûbatı uzun uzadıya tâdât eden bir hadis rivayet ettiği gibi “*Her kim salât-ı fecrden sonra üç kere وَأَتُوبُ*” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 367, no: 747.} hadisini de rivayet ediyor. Yine Hâfız Ebû Nuaym, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in farz olsun, tatavvu olsun her namazın akabinde, اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطَايَايَ كُلَّهَا. اللَّهُمَّ اهْدِنِي لِمَا بَيْنَ الْأَعْمَالِ وَالْأَخْلَاقِ : “*İlâhî! Günahlarımın hepsini mağfîret et! İlâhî! A'mâlin sâlihine, ahlâkın iyisine varacak yolu bana göster. Zira iyilerinin yolunu gösterecek, kötülerinden de alıkoyacak ancak sensin*” demeyi hiç fevt buyurmadıklarını nakleder. {Her üç rivayet de Ebû Nuaym'ın günümüze ulaşmayan *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı eserinden naklen kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Aynî, *Umde*, VI, 135.} İbnü's-Sünnî de Ebû Ümâme radiyallahu anhtan, مَنْ قَرَأَ

“Her kim farz namazdan sonra Âyetü'l-kürsî ile Kul hüvallahu ehad'ı okursa, kendisi ile cennet arasında yalnız ölüm vardır” {İbnü's-Sünnî, Amelü'l-yevm, I, 110, no: 124.} hadisini rivayet eder.

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا صَلَّى صَلَاةً أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ.

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) bir namaz kıldı mı (selâm verdikten sonra mübarek) yüzünü bize doğru döndürürdü.⁵⁵⁹ {B845 Buhârî, Ezân, 156.}

559 Bu hadis, inşallah ileride “Cenâiz” babında gelecek uzun bir hadisin mukaddimesidir. Oradaki rivayette, إِذَا صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ diyerek cemaati muvâceheye almayı sabah vaktine tahsis buyurdıkları hatıra gelirse de bu muvâcehe, evkât-ı sâirede de vâki olurdu. Şu kadar ki sabah namazlarından sonraki muvâcehede sahâbe-i kirâmın tabir edilecek rüyalarını dinlemek mu’tâd-ı şerifleri olduğuna mebnî öteki hadisteki kayıt oraya râcidir.

Ulemâdan bazıları “İmamın me’mûm olanlara arkasını dönmesi imâmet hakkına müstenittir. Binaenaleyh namaz bitince istidbârın sebebi zâil olacağından müminlere karşı taazzum ve tekebbürü ref için onları istikbal etmesi yani yüzünü onlara dönmesi lâzım gelir” demiştir. Bazılarına göre de bu, cemaate iltihak etmek isteyen hariçteki kimsenin artık namazın hitama ermiş olduğunu istidlâl etmesi için müstehap kılınmıştır. Zira imamın yüzü selâmdan sonra da kıbleye dönük olsa hâlâ namaz kılınıyor zanneder.

Bu hadisin zâhirine göre imam namazdan sonra zikrullah gibi bir sebepten dolayı otursa, yüzünü cemaate dönecek; Hanefiyye’nin kavli budur. Şâfiîler ise sağ tarafını cemaate, sol tarafını da mihraba döner derler.

Farzdan sonra yerinde durmak meselesine gelince, 463. ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâ hadisine nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri –ağleb-i ihtimal, cemaat içindeki kadınlar çekilip evlerine dönünceye kadar– azıcık kıbleye müteveccihen ârâm buyurup ondan sonra yerlerinden kalkarlar imiş. Buhârî bir taraftan İbn Ömer radiyallahu anhumânın farzı kıldığı yerde sünnetleri de kıldığını, Sâlim b. Abdullah ile Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhın da ona tebaan böyle yaptıklarını rivayet etmekle beraber diğer taraftan farzı müteakip tatavvua kalkan kimsenin ileriye yahut geriye ya da sağa sola doğru gitmesini âmir olup Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Beyhakî taraflarından tahrîc edilen Ebû Hüreyre hadisi için لَا يَصِحُّ “Sahih

değildir” diyor. Kezâlik Ebû Dâvûd’un Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhtan, لَا يُصَلِّ الْإِمَامُ “İmam farzı kıldığı yeri değiştirmedikçe başka namaz kılmazın” {D616 Ebû Dâvûd, Salât, 72.} lafzı ile merfûan bir rivayeti varsa da munkatı’dır. İbn Ebû Şeybe’nin de isnâd-ı hasen ile Ali kerremallahu vechenin, لَا يَطْوِعُ الْإِمَامُ حَتَّى يَتَحَوَّلَ مِنْ مَكَانِهِ أَوْ يَنْصِلَ بَيْنَهُمَا بِكَلَامٍ “İmam yerini değiştirmedikçe yahut iki namazın arasını bir kelâm ile fasletmedikçe tatavvu namazı kılmazın” dediğini rivayet eder. Bu babda Müslim’in Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan rivayeti hepsinden kuvvetlidir. Bu rivayete nazaran Sâib radiyallahu anh cuma namazını Muâviye radiyallahu anhin arkasında kıldıktan sonra olduğu yerde ayağa kalkıp cumadan sonraki nâfileyi kılmış. Muâviye de, “Cumayı kıldığında konuşmadıkça yahut yerini değiştirmedikçe ona başka bir namazı ulama! Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize böyle emretti” {M2042 Müslim, Cum’a, 73.} demiş ki bu rivayet Buhârî’nin sıhhat mertebesine çıkaramadığı için ta’lîkan zikrettiği Ebû Hüreyre hadisini takviye ettiği gibi tahavvüle dair olan diğer rivâyâtı da teyit ediyor. Binaenaleyh cumhûr-ı fukahâ farzdan sonra mahall-i âhara tahavvül etmek iktiza eder demişlerdir. Nitekim İbn Abbas, İbnü’z-Zübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm ile Atâ, Şa‘bî gibi eimmeden menkul olan da budur. Buhârî’nin biraz evvelki İbn Ömer’den menkul rivayeti de me’mûm ve münferit hakkındadır. Yoksa imamın olduğu yerde sünnete kalkmasını o da mekruh görenlerdendir. İbn Mes’ûd ile Âişe radiyallahu anhümâdan gelen rivayete nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz selâm verdikten sonra ancak اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ {D1512 Ebû Dâvûd, Vitr, 25.}. Yine İbn Mes’ûd, “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz namazını bitirince çabucak yerini değiştirirdi. Ya kalkar ya bulunduğu yerden inhiraf buyururdu” {MA3221 Abdürrezzâk, el-Musannef, II, 243.} diyor. Saîd b. Cübeyr radiyallahu anh da, “Ya şark cihetine ya garp cihetine döner, artık kibleye karşı oturmazdı” der {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, Umde, VI, 139.}. Katâde’nin, “Sıddîk radiyallahu anh selâm verdiği vakit yerinden davranıncaya kadar sanki kızgın taş üstünde oturur gibi kalkmaya müheyyâ bir halde bulunurdu”, İbn Ömer radiyallahu anhümânın, “İmam selâm verince kalkar” dedikleri mervî olduğu gibi Mucâhid de Ömer radiyallahu anhin, “Selâmdan sonra imamın yerinde durması bid’attır” dediğini nakleder.

İşte bu rivâyâtın kâffesinden çıkan netice: Sabah ve ikindi namazları gibi ardından nevâfil kılınmayan farzları müteakip imamın tahvîl-i mekân edip ezkâr ve tehlîlât ile meşgul olması müstehaptır. Öğle, akşam ve yatsı gibi ardından nevâfil kılınan namazlar hakkında da cumhur kavli budur. Yalnız Hanefiyye bu takdirde sünnet ile iştigali, ezkâr ile iştigale takdim etmeyi evlâ görürler. Zira namaz, dua ve tesbihten de, salâtüselâmdan da efdaldır.

İmam selâmı müteakip kalkacağı gibi onun kıyamından evvel cemaat –fukahadan birtakımına göre– isterlerse kalkabilirler. Lâkin Hasan-ı Basrî ve Zührî gibileri 398. إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ

mezler. Namazdan sonra –öğle ve yatsıda olduğu gibi– nevâfil kılınıyorsa, Hanefiyye hemen nâfile namaza kalkıp zikr-i me'sûru tehir etmeyi tercih ederler. Ekseriyet ise zikr-i me'sûru –Muâviye radiyallahu anhın hadisine binaen– takdim ederler. Hanefiler, namaz ile iştigal etmek zikir, dua ve salavat ile meşgul olmaktan efaldır derler. İkinci namazında olduğu gibi farzdan sonra nâfile yoksa imam hemen zikr-i me'sûr için cemaate yönelir. Cemaat de isterlerse oturup birlikte, isterlerse çekilip kendi kendilerine zikrederler.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةَ الصُّبْحِ بِالْحُدَيْبِيَّةِ ⁵⁶⁰ عَلَى إِثْرِ سَمَاءٍ ⁵⁶¹ كَانَتْ مِنَ اللَّيْلِ ⁵⁶² فَلَمَّا انْصَرَفَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ هَلْ تَذُرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ قَالُوا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ ⁵⁶³ أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي ⁵⁶⁴ وَكَافِرٌ فَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللَّهِ وَرَحْمَتِهِ فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي كَافِرٌ ⁵⁶⁵ بِالْكَوَاعِبِ ⁵⁶⁶ وَأَمَّا مَنْ قَالَ مُطِرْنَا بِنَوْءٍ كَذَا وَكَذَا فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي مُؤْمِنٌ بِالْكَوَاعِبِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Hâlid el-Cühenî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye'de geceleyin yağan yağmurdan sonra bize sabah namazını kıldırdı. Namazdan çıkınca (mübarek) yüzünü cemaate döndürüp, “Bilir misiniz, Rabbiniz azze ve celle (hazretleri) ne buyurdu diye sual etti. ⁵⁶⁷ “Allah ve resulü a'lemdir” dediler. Dedi ki (Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri), “Kullarımdan kimi bana mümin, kimi kâfir (olarak) sabahı etti. Her kim Allah'ın fazl ü rahmeti ile üzerimize yağmur yağdı dedi ise işte o bana iman etmiş, yıldıza etmemiştir. Her kim de falan ve falan (yıldız)ın nev'i (yani batıp doğması) ile ⁵⁶⁸ üzerimize yağmur yağdı dediyse, işte o, bana iman etmemiş, yıldıza etmiştir” buyurdu. {B846 Buhârî, Ezân, 156.}

.....

⁵⁶⁰ Bu kelime böyle yâ-yı muhaffefe ile rivayet edildiği gibi ekser-i muhaddisîn teşdîd ile “Hudeybiyye” derler. Ali b. Medîni'nin *Kitâbü'l-İlâl*'inde muhaddisînin Hicâziyyûn takımı yâ-yı tahfîf, İrâkiyyûn takımı ise teşdîd ederler denilmiştir. Bu, Mekke'ye bir, Medine'ye dokuz merhalesi olan bir köy ismidir ki yarısı Hill'e yarısı Harem'e dahildir. Hill'in Beytülmuazzam'a en uzak yeri orasıdır. İleride inşallah tafsîlen beyan edileceği üzere aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hicretin 6. senesinde 1400 kadar ashâb-ı kirâmî ile birlikte umreye niyet buyurduklarında oraya, hudûd-ı Harem'e varmışken müşrikler tarafından Beytülmuazzam'ı

ziyaret etmelerine mumâneat edilmiş, müzâkere için Mekke'ye gönderilen Osman b. Affân radiyallahu anhin gecikip katlolunduğu hakkında bir rivayet çıkması üzerine, sahâbe-i kirâm bu haberin sıhhati takdirinde fedâ-yı câna hazırlanarak –bilâhare Hazret-i Ömer tarafından kat' ettirildiği cihetle elyevm izi bile kalmayan– ağaç altında ölüm üzerine biat vermişlerdi. Bu biat sûre-i Feth'in nüzü'lünden sonra *Bey'atürrıdvân* tesmiye edilmiştir. Mâlûm olan Hudeybiye Musâlahası bu münasebetle orada akdolanmıştu.

561 اثرِ سَمَاءِ rivayeti de vardır.

562 Bazı rivayetlerde مِنَ اللَّيْلَةِ.

563 Tekrar ile قَالَ قَالَ rivayetleri de vardır. Buradaki rivayete göre de قال nin biri mukadderdir. Bu iki fiilin tahtında müstetir fâil zamirlerinden birincisi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, ikincisi Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerine râcidir.

564 Bazı nüshalarda yalnız مُؤْمِنٌ.

565 Bazı nüshalarda vav ziyadesiyle وَكَافٍ.

566 Bütün Buhârî rivayetleri ile Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayetlerinde hep müfred sîgasıyla بِالْكَوَاكِبِ suretindedir. *Tecrîd* metnindeki بِالْكَوَاكِبِ nüsha yanlışı gibi görünüyor, hadisin sonundaki بِالْكَوَاكِبِ de böyledir.

567 Nesâî rivayetinde, أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ رَبُّكُمْ اللَّيْلَةَ؟ “*Rabbiniz azze ve celle hazretlerinin bu gece ne buyurduğunu işitmediniz mi?*” {N1526 Nesâî, İstiskâ, 16.} lafzı ile. Her iki lafza göre de bu hadis, ehâdîs-i kudsiyyeden olmuş olur.

568 Nev'in cem'i envâ' olup “menâzil-i kamer” mânasınadır. Envâ' yahut menâzil-i kamer yirmi sekizdir ki kamer her menzilede bir gece bulunur. Bu menâzilin her biri o sâha-i semâviyede bulunan yıldızlardan birinin ismiyle tesmiye olunmuştur: Şeretân, Butayn, Süreyyâ, Deberân, Hek'a, Hen'a, Zirâu'l-Esed, Nesre, Tarf, Cebhe, Zebre, Sarfe, Avvâ', Simâk-i A'zel, Gafer, Zubânâ, İklîl, Kalbû'l-Akreb, Şevle, Neâim, Belde, Sa'd-ı Zâbih, Sa'd-ı Bülâ', Sa'dû's-Süûd, Sa'dû'l-Ahbiye, Fer'-i Evvel, Fer'-i Sâni, Batnü'l-Hût. Bu isimlerle tesmiye edilen kevâkibin daima on dördü geceleyin fevka'l-ufuk, diğer on dördü tahte'l-ufuktur. Hangisi mağrib cihetinden batarsa rakibi namını alan yıldız meşrik cihetinden tulû' eder. İlk on dört menzil “*menâzil-i Şâmiyye*”, sonrakiler “*menâzil-i Yemâniyye*”dir ki, bugünkü tabirimizce şimâlî ve cenûbî menâzil demektir. Araplar bu kevâkibden herhangisinin vakt-i fecirde sükût ve gurubuyla beraber rakibi olan kevkebin o saatte tulûuna “*nev*” derlerdi. Onun için ehl-i lugatın kimi necmin sükûtuna, kimi tulûuna, kimi de her ikisine birden *nev'* denildiğini söylüyorlar. Eimme-i lugattan İbnü'l-A'râbî, “*Envâ'*” sâkıt olan kevâkibin adıdır. Tâli olanların adı ise “*Bevârih*”tir diyor.

Bunlar yekdiğeri müteakip on üçer gün fâsıla ile sükût ve rakiplerî tulû' edip o müddet zarfında yağmur, rüzgâr, soğuk, sıcak, bereket, kaht her ne olursa kevkeb-i sâkita izâfe edilir, falan şey falan yıldızın nev'inde vukua geldi derler. Yalnız Cebhe'nin sükûtu on dört günde olur ki bu hesaba göre yirmi sekiz nev'in sükûtu 365 gün eder ve sene-i

şemsiyye bununla hitam bulur ve envâ' hesabına hangi kevkebden, faraza Şeretân'dan başlanmıssa yeni sene-i şemsiyye de o kevkebden başlamış olur.

Ta'bîr-i diğerle sene yirmi sekiz kısma taksim edilip takriben beher on üç günü zarfında vukua gelen hâdisât-ı cevviyye o günlerde hâkim addedilen kevkebe isnat edilirdi. Bu taksim bizim takvimlerimizde Nevruz, Rûz-ı Hızır, İnkılâb-ı Sayfî, Eyyâm-ı Bahûr, Mihrgân, Rûz-ı Kâsım, Erbaîn yahut İnkılâb-ı Şitevî, Hamsîn taksimlerine benzer. Şu kadar var ki seneyi sekiz yerine yirmi sekize bölmüşler ve her fasılda yedi nev' itibar etmişlerdir. Cep takvimlerinin sağ veya sol kenarlarında "Mevâsim ve Ahvâl-i Kevâkib" unvanı altında açılan hânelerdeki meşrûhata benzer ahkâmı onlar envâ' hesabıyla tutarlardı.

Nesâî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan olan rivâyet-i merfûasında Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri، يَقُولُونَ الْكَوْكَبُ مَا أَنْعَمْتَ عَلَى عِبَادِي مِنْ نِعْمَةٍ إِلَّا أَصْبَحَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِهَا كَافِرِينَ. يَقُولُونَ الْكَوْكَبُ *"Kullarıma her ne zaman bir nimet ihsan ettimse birtakımı: Onu yıldız yaptı, yıldız sayesinde oldu diyerek o nimete küfran edivermişlerdir"* {N1525 Nesâî, İstiskâ, 16.}; Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhın rivâyet-i merfûasında da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz، لَوْ أَمْسَكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْمَطَرَ عَنْ عِبَادِهِ خَمْسَ سِنِينَ ثُمَّ أَرْسَلَهُ لَأَصْبَحَتْ طَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ كَافِرِينَ. يَقُولُونَ سَقَيْنَا بَنِيَّ *"Allah azze ve celle hazretleri kullarına beş yıl hiç yağmur vermese de sonra yağdırsa yine nâsın birtakımı kâfir olarak Mücdah nev'i ile üzerimize yağmur düştü derler"* {N1527 Nesâî, İstiskâ, 16.} buyuruyorlar.

Mücdah, yukarıda ismi geçen menâzil-i kamerden Deberân'ın diğer ismidir. Nâhoş tesirâtı olduğu itikad edilirdi. Demek ki hiçbir yıldızın yağmura tesiri olmadığı beş senelik kati kuraklıkla sabit olduktan sonra da mün'im ve rezzâk-ı hakîkî Allah Teâlâ olduğu bunların hatırına gelmiyor da nimeti en fena sayılan yıldıza isnat edebilecek kadar izhâr-ı küfr veya küfrân ve i'ân-ı hamâkat edecek kimseler eksik olmayacaktır.

Bu hadislerde كَذًا وَكَذَا مُطَرَّنَا بَنِيَّ demenin küfür olması iki mânayadır. Biri şirk mânasına küfürdür. Çünkü mukabili iman olarak beyan edilmiştir. Yağmurun vesair hâdisât-ı cevviyyenin kevâkib fiili olduğuna kâil olarak söyledikleri için. Nitekim bu mânanın maksut olduğuna Muâviye el-Leysî radiyallahu anhın، يُصْبِحُ النَّاسُ مُجَدِّبِينَ فَيَأْتِيهِمُ اللَّهُ، يَرْزُقُ مِنْ عِنْدِهِ فَيُصْبِحُونَ مُشْرِكِينَ يَقُولُونَ مُطَرَّنَا بَنِيَّ كَذًا *"Öyle kimseler vardır ki, kıtlığa uğrarlar. Derken Allah Teâlâ ve Tekaddes mahz-ı lutuf ve ihsanı olarak rızık verdiğinde O'na şerik koşarak falan yıldız sayesinde bize yağmur yağdı derler"* {TM1358 Tayâlisî, Müsned, II, 79.} hadîs-i merfûu şahit olabilir.

Bir mânası da küfrân-ı ni'met olabilir ki bu da mu'tî ve mâni' Hak Teâlâ olduğuna imanları olup ve nâil oldukları rızıktan dolayı, Allah'ın fazl ü rahmetini anmayı unutup ehl-i şirke teşebbühen envâ'dan bahsedenler hakkında sâdık olur.

Her iki mânaca da eltâf ve niam-i ilâhiyyeyi envâa atıf ve isnat eylemek şer'an memnûdur. Zira birinci mânaya göre küfr-i sarihtir. İkinci mânaya göre hatâ-yı fâhiştir. Çünkü hem şer'a muhaliftir hem de ehl-i küfrün söyledikleri bir söze teşebbühtür. Hal-

buki خَالِفُوا الْمُشْرِكِينَ (252. hadisin haşiyesine mürâacaat) gibi nehiylerle onlara teşebbühten memnûyuz. Maahâzâ ne şirk ne de küfrân maksut olmaksızın yalnız yağmurun hangi zamanda yağdığını beyan için مَطَرْنَا بِنَاءِ كَذَا demek de hiçbir hürmet yoktur. Zira bunu söyleyen kimse, ehl-i hesabın filân kevkebin nev'i dedikleri vakitlerde yağmur yağdırmak âdet-i câriye-i ilâhiyyedir demek ister.

عَنْ عُقْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ وَرَاءَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْمَدِينَةِ الْعَصْرَ فَسَلَّمَ ثُمَّ قَامَ ⁵⁶⁹ مُسْرِعًا يَتَخَطَّى ⁵⁷⁰ رِقَابَ النَّاسِ إِلَى بَعْضِ حُجَرِ نِسَائِهِ فَفَزَعَ النَّاسُ مِنْ سُرْعَتِهِ فَخَرَجَ عَلَيْهِمْ ⁵⁷¹ فَرَأَى أَنَّهُمْ عَجَبُوا ⁵⁷² مِنْ سُرْعَتِهِ فَقَالَ ذَكَرْتُ ⁵⁷³ شَيْئًا مِنْ تَبَرٍّ ⁵⁷⁴ عِنْدَنَا فَكَرِهْتُ أَنْ يُخْبِسَنِي فَأَمَرْتُ بِقِسْمَتِهِ. ⁵⁷⁵

TERCÜMESİ

Ukbe (b. Hâris) radiyallahu anhtan: ⁵⁷⁶ Şöyle demiştir: (Bir defa) Medîne(-i Tâhire)’de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in arkasında ikinci namazını kılmıştım. (Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz) selâm verdi. Sonra kal-kıp acele acele ve cemaatin omuzları üstünden aşarak ⁵⁷⁷ zevcât-ı tâhirâtına mahsus hücrelerin birini teşrif etti. Halk (bu) süratinden ürktüler. ⁵⁷⁸ (Biraz sonra) cemaatin yanına çıktı ve süratinden şaşakaldıklarını görünce, “(Namazda iken bizde) biraz altun (olduğunu) derhâtır ettim. ⁵⁷⁹ Beni alıkoymasını istemedim de ⁵⁸⁰ dağıtılmasını emret(meye git)tim” buyurdu. ⁵⁸⁵ {B851 Buhârî, Ezân, 158.}

569 Bir rivayette فَسَلَّمَ.

570 rivayeti de vardır.

571 Bir nüshaya göre إِلَيْهِمْ.

572 Bir nüshaya göre عَجَبُوا.

573 Bir rivayette وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ.

574 Bir rivayette تَبَرٍّ yerine الصَّدَقَةِ.

575 Bir nüshaya göre بِقِسْمَتِهِ diğer rivayette فَقَسَمْتُهُ.

576 Ebû Sirvea yahut Ebû Serûa Ukbe b. Hâris el-Kureşî en-Nevfelî radiyallahu anh feth-i Mekke günü –Aynî’nin rivayetine göre, yevm-i fetihten evvel– dâire-i münciye-i İslâm’a girip hüsn-i İslâm’ı meşhûd olan zevât-ı kirâmdandır. Bedir’den sonra müşrikînin gadrine uğrayıp bilâhare Mekke civarında Ten’îm’de nûş-ı câm-ı şehâdet eden Hubeyb

b. Adî el-Ensârî el-Evsî radiyallahu anhin –ileride inşallah tafsil edileceği üzere– katlinde medhaldar olanlardandır. Zira müşârün ileyh Hubeyb’in kâtili Ebû Serûa olduğunda ittifak ediliyorsa da “*Ebû Serûa*” Ukbe b. Hâris’in mi, yoksa biraderinin mi künyesi olduğunda ihtilâf olunmuştur. Herhalde Hubeyb gibi bir mü’min-i kâmilin katli indellah cerâim-i azîmedendir. Lâkin *لَا يَحِبُّ مَا قَبْلَهُ* “İslâm, kendisinden evvel vâki olmuş cürümlerin hük-münü iptal eder” {HM17981 İbn Hanbel, IV, 205.} kazıyyesine binaen kâtil ile maktul ehl-i cennettendir.

577 Tehattı-i rikâb yani mescidde herkesin omuzları üzerinden aşıp ve cemaat saflarını yarıp gezinmek memnûât-ı şer’iyyedendir. Fakat geriki saflara oturup ileriki saflarda boş yer bırakanlar, şer’in kendilerine karşı iltizam ettiği bu hürmet hakkından ihtiyarlarıyla feragat etmiş olduklarından ilk safları doldurmak için oturanların omuzlarından geçip ilerlemek câiz olmak şöyle dursun bir fazilettir. Lâkin bu zaruret olmadığına göredir. Ruâf yani burun kanaması, tecdîd-i vudû iktizâsı gibi bir zaruret yahut mühim bir iş tehaddüs ettiğinde cemaatten biri, bâhusus imam için –bu hadîs-i şerifin delâletiyle– tehattı-i rikâbda beis yoktur.

578 Ashâb-ı kirâmın bundan ürküp korkmaları pek tabii idi. Onlar aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinde her ne zaman böyle alışmadıkları bir fevkalâdelik görseler acaba nâhoş bir şey mi nâzil oldu diye daima korkarlardı.

579 Bu, namaz içinde namaza ait olmayan bir şeyi düşünmekle namaza fesat târî olmayağını gösterir. 127. hadisin hâşiyelerine de müracaat.

580 “*Beni alıkoymasını istemedim*” sözü *أَنْ يَحْبِسَنِي* nin tercümesidir. Buradaki habsten maksat, o altunları hâtıra getirip de Allah Teâlâ hazretlerine teveccüh ve ikbalden meşgul etmek demektir. Seyyidü’s-sakaleyn ve mefharü’l-kevneyn efendimiz hazretleri *رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ* ^a âyet-i kerîmesinin mantûk-ı münîfince hiçbir ticaret ve hiçbir gâile-i dünyeviyye kendilerini zikrullahtan alıkoymayan zümre-i ekâbirin serdarı oldukları halde bu mülâhazaya düşmeleri kemâl-i ihtiyatlarından olmakla beraber metâ-ı dünyanın, mal ve menfaatin insanları tarîk-ı haktan azdırmaktaki te’sîr-i acîbini bilfiil göstermiş olmak için de olduğu vârid-i hâtırdır.

Ulemâdan bazıları *أَنْ يَحْبِسَنِي* ye “*yevm-i kıyâmette mevkıfta yoluma mani olmasın*” mânasını vermişlerdir ki buna göre vasiyet ve zekât gibi sadakât-ı müslimîni habsetmenin ne kadar tehlikeli olduğu anlaşılır.

581 Taksim bizzat icrası mümkün iken altunları dağıtsınlar diye ferman buyurulması umûr-ı hayriyyede mübâşerete kudret var iken istinabenin de cevazına delâlet eder. Bu, buradaki rivayete göredir. *فَقَسَمْتُ* rivayeti ise taksime aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin bizzat mübâşeret buyurmuş olduklarına delâlet ettiği gibi emr-i âlîleriyle yapılan bir fiili nefis-i mukaddeslerine izâfe buyurduklarına da delâlet eder.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَا يَجْعَلُ ⁵⁸² أَحَدُكُمْ لِلشَّيْطَانِ شَيْئًا ⁵⁸³ مِنْ صَلَاتِهِ يَرَى أَنَّ حَقًّا عَلَيْهِ أَنْ لَا يَنْصَرِفَ إِلَّا عَنْ يَمِينِهِ لَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ كَثِيرًا يَنْصَرِفُ عَنْ يَسَارِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Herhangi biriniz (namazdan çıkarken) behemahal sağ tarafına dön(üp işine git)mek üzerine vâciptir zannederek şeytana (sakın bir) hisse ayırma(ya kalkışma)sın. ⁵⁸⁴ Valla-hi ben, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in sol tarafa döndüğünü çok kereler görmüşümdür. ⁵⁸⁵ {B852 Buhârî, Ezân, 159.}

.....

582 لَا يَجْعَلُ rivayeti de vardır.

583 Müslim rivayetinde جُزْءًا.

584 Şeytana hisse ayırmak, böyle bir i'tikâd-ı bâtil yüzünden vesveseye düşüp şeytanı sevindirmek ve onun masharası olmak demektir.

Buhârî'nin bu münasebetle ta'lîkan rivayet ettiğine nazaran Enes b. Mâlik radiyalahu anh namazdan çıkınca kâh sağa, kâh sola döner ve sağa dönmeyi iltizam edenleri ta'yîb eylermiş, bu rivâyet-i muallaka Müsedded'in *Müsnedü'l-kebîr*'inde vasledilmiş ve Enes'in *Buhârî*'deki sözü orada aynen, hem de كَمَا يَدُورُ الْجَمَارُ ziyadesi ile nakledilmiştir. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VI, 143. Metinde "ziyade" olarak nitelenen ibare farklı bir bağlamda Üsâme b. Zeyd tarafından nakledilmiştir. Bkz. B3267 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 10.} Enes radiyallahu anhnın bu rivayetini teyit eden âsâr çoktur. Ezcümle İbn Mâce'nin sened-i sahîh ile rivayetine nazaran Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ, رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْفَتِلُ عَنْ يَمِينِهِ وَيَسَارِهِ فِي الصَّلَاةِ "Namazda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sağına da, soluna da büküldüğünü görmüşümdür" {İM931 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 33.} dediği gibi *Sahîh-i İbn Hibbân* ile *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da ve *İbn Mâce* ile *Tirmizî*'de *el-Helib* yahut *el-Hûlb* lakabıyla mâruf Yezîd b. Kunâfe et-Tâî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in her iki cânibe döndüklerinin vâki olduğu rivayeti vardır (Bu zat, Tâîler tarafından huzûr-ı risâletpenâhîye gönderilmişti. Kel olan başına sâhibü'l-mu'cizât aleyhi ekmeli's-salavât efendimiz hazretleri tarafından mesh buyurulması üzerine pek gür saçlı olması هلب ile telkibine bâis olmuştur). Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh da, "Musallînin işi sağ cihetinde ise sağına, sol cihetinde ise soluna döner" buyurmuştur.

Maahâzâ *Müslim*'de Enes radiyallahu anhtan diğer bir rivayet de vardır. Bunda râvi Süddî, "Enes'e, namaz kıldığımda namazdan nasıl çıkayım? Sağımdan mı, yoksa solumdan mı diye sordum. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in alelekser sağ taraflarından çık-

tıklarını görürdüm dedi” {M1640 Müslim, Müsâfirîn, 60.} diyor. Buhârî’nin demin zikrettiğimiz rivâyet-i muallakasına Müslim’in bu rivayeti münâfî gibi görünüyorsa da hakikatte beyne-
rinde tebâyün yoktur. Zira Buhârî’nin rivâyet-i muallakasında sol cihete doğru infital ve insi-
rafın menolunduğuna dair bir işaret yoktur. Yalnız sağ tarafı iltizam edenleri ta’yîb etmesi
vardır ki, bu ta’yîb sağa dönmenin vücûbunu itikada râcidir. Nitekim buradaki metinden de
anlaşılacağı üzere İbn Mes’ûd radiyallahu anh bu ictihadı reddetmiştir. *Müslim*’deki rivayeti
ise ekseriyet üzere vâkî hâli beyandır ve teyâmün hakkındaki mu’tâd-ı risâletpenâhiye pek
ziyade muvâfıktır (132 ve 190. hadislerle müracaat).

585 İbn Mes’ûd radiyallahu anhin bu hadisi *Müslim*’de, أَكْثَرُ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْصَرِفُ عَنْ شِمَالِهِ {M1638 Müslim, Müsâfirîn, 59.} suretinde rivayet edilmiştir. Sol taraftan
insıraf buyurulduğunun kesir veya ekser olarak İbn Mes’ûd hazretlerinden rivayet edilmiş
olmasının o kadar ehemmiyeti olamasa da Müslim’in demin naklettiğimiz Enes rivayeti
ile Müslim’in İbn Mes’ûd rivayeti beyninde tebâyün görünüyor. Zira her ikisi de fi’l-i resûl
aleyhisselâmın ekseri olanını bize bildiriyorlar. Halbuki ekseriya insırâf-ı risâletpenâhînin
Enes’e göre sağa, İbn Mes’ûd’a göre ise sola olduğu anlaşılıyor. Bu tebâyünü ref için *Müslim*
şârihi Nevevî, “Her iki sahâbî de hem sağa, hem sola doğru insıraf buyurulduğunu çok
görmüş olup şu kadar ki her biri kendi itikadatına göre ekseriyetin hangi fiilde olduğunu
haber vermiştir” diyor. Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî de, “Ekseriya sağdan insıraf
buyurulduğunu haber verenler selâmdan sonra cemaati muvâceheye aldıkları heyeti,
soldan insıraf buyurulduğunu haber verenler ise, kibleye karşı olarak namazdaki heyeti
nazariitibara almış oluyorlar” der. Her ne hal ise bir cihet-i muayyeneye doğru insıraf için
sebebi yoktur. Ulemâ, musallînin ihtiyacı hangi cihete ise o cihete dönüp işine gider, her
iki cihet musallîye göre müsavi ise 132 ve 190. hadislerle binaen sağ taraf efdaldır demiş-
lerdir. “Mendup olan şeyler derecelerinden yüksek mertebeye çıkarılırsa bazan mekruhata
münkaliib olur” deyip bu hadiste mevzubahis edilen iltizâm-ı teyâmünü misal olarak gös-
terenler de vardır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ يُرِيدُ الثُّومَ
فَلَا يَغْشَا⁵⁸⁶ فِي مَسَاجِدِنَا⁵⁸⁷ قَالَ الرَّاوي قُلْتُ لِحَابِرٍ مَا يَعْنِي بِهِ فَقَالَ مَا أَرَاهُ يَعْنِي إِلَّا نِيَّتَهُ
وَقِيلَ إِلَّا تَنْتَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sal-
lallahu aleyhi ve sellem sarmısağı murat ederek⁵⁸⁸ “Her kim bu yeşillikten⁵⁸⁹

yerse mescidlerimize, yanımıza gelmesin” buyurdu. Râvi (Atâ b. Ebû Rebâh) der ki: Câbir’e (yahut Abdülmelik b. Cüreyc der ki: Atâ’ya), Acaba hangi sarmısağı kasıt buyuruyor?⁵⁹⁰ dedim. “Zannıma göre (sarmısağın) ancak çiğini, bir rivayete göre kokusunu murat buyuruyordu” cevabını verdi.⁵⁹¹ {B854 Buhârî, Ezân, 160.}

.....

586 Bir rivayette aslı üzere فَلَا يَغْشَىٰ diye vârit olmuştur. Metinde “şın”dan sonra “elif”in gelmesi işbâ’ içindir.

587 Bir rivayette müfred olarak فِي مَسْجِدِنَا . Bu rivayete göre mescid, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin Hayber Gazâsı’nda iken namaza tahsis buyurdıkları mahal olmuş olur. Bu hadîs-i şerif Hayber’de irat buyurulmuştur.

588 “Sarmısağı murat ederek” sözü, kelâm-ı âlî-i nebevîdeki “yeşillik”i tefsir eder. Ancak bu tefsirin, râvî-i hadîs Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ tarafından mı, yoksa kendisinden rivayet eden İbn Cüreyc tarafından mı vâki olduğu muhtelefün fihi ise de Müslim’in Câbir rivayetlerinden birinde, مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الْبَقْلَةِ الثُّومِ {M1254 Müslim, Mesâcid, 74.} denilmesi tefsirin Câbir radiyallahu anh tarafından vukuuna kaviyyen delâlet eder.

589 Metn-i hadîste sarmısak için “şecere” buyurulmuş. Mâlûm ve meşhur olduğuna göre, lisân-ı Arap’ta “şecer” gövdesi ve dalı, budağı olan nebata ıtlak olunur. Böyle olmayana “necm” denir. Nitekim وَالْتَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ âyet-i kerîmesindeki “necm” ile “şecer” bunlarla tefsir olunmuştur. Metn-i hadîste sarmısağa şecere ıtlak buyurulması ise bu lafzın yalnız ağaca mahsus olmayıp sebze makûlesi şeylere de ıtlakı sahih olduğunu ispat eder. Bu lafzın efsahu’l-fusahâ aleyhi ve âlihî efdali’t-tehâyâ efendimiz tarafından bu münasebetle istimal buyurulması başka hüccet-i lugaviyyeye hâcet bırakmazsa da hadisin yalnız mânası aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden mervî olup lafzın sahâbeye ait olduğu farzedilse bile bu hadisin bunca râvileri meyanında Câbir’den başka İbn Ömer, Enes, Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm de hep “şecere” lafzını istimal etmişlerdir. Hele Ömer radiyallahu anh, soğan ile sarmısağı kastederek “şecereteyn” demiştir. Bunca sahâbînin istimali ise elbette hüccet sayılır. Maahâzâ diğer tariklerden yine Câbir, İbn Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm sebze mânasına بَقْلَةً “bakle” tabirini kullanmışlardır.

590 Tercüme, zâhir-i mütebâdire göre suali eden Atâ b. Ebû Rebâh olduğuna göre yürütülmüştür. Bu takdire göre kasıt buyuran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz olur. Şârih Askalânî’nin zannı gibi suali irat eden İbn Cüreyc olduğu takdirde kasıt, Câbir radiyallahu anha râci olmuş olur. Zira bu takdirde bu suali İbn Cüreyc, Atâ’dan sormuş oluyor.

591 Buhârî’de bu hadisten evvel İbn Ömer radiyallahu anhümâdan mervî diğer hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Hayber Gazvesi’nde, مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ

فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا يَعْنِي الثُّومَ “Şu yeşillikten yani sarmısaktan her kim yediyse mescidimize yaklaşmasın!” {B853 Buhârî, Ezân, 160.} buyurdukları rivayet ediliyor. Müslim bunu, فَلَا يَأْتِيَنَّ الْمَسَاجِدَ “Mescidlere gelmesin” {M1248 Müslim, Mesâcid, 68.} diye rivayet ediyor ki, bundan da cemaate gitmekten nehyin yalnız Mescid-i Şerîf-i Nebevî’ye has olmayıp bu babda bütün mesâcidin hükümde müsavî olduğu anlaşılır. Enes radiyallahu anhin Müslim’deki rivayetinde de, فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا “Sakin bize yakın gelip bizimle beraber namaz kılmasın” {M1250 Müslim, Mesâcid, 70.} denilmiştir. Yine Müslim’deki Ebû Hüreyre radiyallahu anhin rivayetinde, فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا “Sakin mescidimize yaklaşıp bize sarmısak kokusu ile ezâ etmesin” {M1251 Müslim, Mesâcid, 71.} buyurulmuştur. Yine İbn Ömer’in Müslim’deki diğer rivayetinde, فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسَاجِدَنَا حَتَّى يَذْهَبَ رِيحُهَا “Kokusu gidinceye kadar sakın mescidlerimize yaklaşmasın” {M1249 Müslim, Mesâcid, 69.} suretinde vârit olmuştur. Sünen-i Ebû Dâvûd’un Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîde sarmısak ile soğandan bahsedilirken, يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَشَدُّ ذِكْرًا لَكَ أَنَّ الْمَلَائِكَةَ تَأْذَى مِنْهُ يَتَأَذَى مِنْهُ الْإِنْسُ. أَفْتَحَرَّمَهُ؟ “Yâ Resûlellah! Bunların da en fenası sarmısaktır. Haram der misin?” sualine karşı, وَمَنْ أَكَلَ مِنْهُ فَلَا يَقْرَبُ هَذَا الْمَسْجِدَ حَتَّى يَذْهَبَ مِنْهُ رِيحُهُ. “Yiyiniz. Ancak her kim bundan yerse kendisinden kokusu gitmedikçe bu mescide yaklaşmasın” {D3823 Ebû Dâvûd, Et’ime, 40.} buyurmalarından hem sarmısağın ekli helâl, hem de soğanın hükümde ona mukârin olduğu istidlâl edilir. Ömer radiyallahu anhin da Müslim’de bunu müeyyid bir hadisi vardır.

Bu ehâdis-i şerifeden istinbat olunan ahkâma gelince, çiğ sarmısağı yemek haram değil mekruhtur. Zâhiriyye’den bazı kimselerden mâada sarmısağın hürmetine kâil olan yoktur. Keraheti kokusundan dolayıdır. Zira gerek mesciddeki cemaat gerek hâric-i mesciddeki hâzırûn râyihasından müteezzî olurlar. Hatta Câbir radiyallahu anhin Müslim’deki rivayetinde, فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَأْذَى مِنْهُ يَتَأَذَى مِنْهُ الْإِنْسُ “Çünkü melekler de insan müteezzî olduğundan müteezzî olurlar” {M1252 Müslim, Mesâcid, 72.} buyurulmuş olduğuna göre bu yüzden hâsıl olan ezâ melâikeye kadar varır. Adem-i hürmeti ise biraz evvel zikrolunan İbn Ömer radiyallahu anhumâ hadisindeki, يَذْهَبُ رِيحُهَا kaydından anlaşılabilceği gibi bundan sonra gelecek 473. hadisten de, كُلُّ فَأْيٍّ أَنَا جِي مَنْ لَا تَنَاجِي {B855 Buhârî, Ezân, 160.} diye mubah olduğu beyan buyurulmasından mâlûm olur. Kezâlik Tirmizî rivayetine nazaran Câbir b. Semüre radiyallahu anhin der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Ebû Eyyûb el-Ensârî’ye misafir olmuşlardı. Yedikleri taam artığını sâhib-i hâneye iade buyurmak mu’tâd-ı şerifleri idi. Bir gün Ebû Eyyûb’un gönderdiği taamı el sürmeden geriye yollamışlardı. Ebû Eyyûb huzûr-ı şeriflerine gelip bundan bahsetti. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, “İçinde sarmısak var da ondan” buyurdular. “Yâ Resûlellah! Sarmısak haram mıdır” diye sorunca, “Hayır, lâkin ben onu kokusundan dolayı sevmem” cevabını verdiler. {T1807 Tirmizî, Et’ime, 13.} Müslim’de İbn Ömer, Câbir ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhumden mervî hadislerin mecmûundan anlaşıldığı üzere Hayber’in fethini müteakip yiyecek bulamamak dolayısıyla sahâbe-i kirâm soğan, sarmısak tarlalarına dalıp bol bol karınlarını doyurmuşlar. Sonra mescide gittiklerinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz kokudan müteezzî olarak, مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْحَبِيبَةِ شَيْئًا فَلَا يَقْرَبَنَّ فِي الْمَسْجِدِ “Her kim şu habis

şecereden yemişse mescidde bize yaklaşmasın” buyurmuşlar. Bunun üzerine sahâbe, حُرِّمَتْ “Haram oldu, haram oldu” demişler. Bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem işitince, لَيْسَ لِي تَحْرِيمٌ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لِي وَلَكِنَّهَا شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا bana düşmez. Lâkin şu kadar var ki bu, kokusundan hoşlanmadığım bir yeşilliktir” {M1256 Müslim, Mesâcid, 76.} buyurmuşlardır ki bu hadisin sonu sarmısağın helâl, şu kadar ki ekinde nâsa ezâ dolayısıyla kerahet bulunduğunu beyanda sarihtir.

Çiğ sarmısak böyle, pişmişi ise mekruh değildir. Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde ibâhasına delâlet etmek üzere Ali b. Ebû Tâlib, Kurre b. İyâs el-Müzenî ve ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhümden mervî üç hadîs-i şerif vardır. Birincisinde, نَهَى عَنْ أَكْلِ الثُّومِ إِلَّا مَطْبُوخًا “Sarmısağı yemekten nehyolunmuştur. Meğer ki, pişmiş ola!” {D3828 Ebû Dâvûd, Et’ime, 40.} ikincisinde, نَهَى عَنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ وَقَالَ مَنْ أَكَلَهُمَا فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسْجِدَنَا. وَقَالَ إِنْ كُنْتُمْ لَا بُدَّ أَكْلِيهِمَا فَأَمِيتُوهُمَا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, şu iki yeşillikten (yani sarmısak ile soğandan) nehyedip ‘Bunlardan yiye kimse mescidimize sakın yaklaşmasın’ buyurduğu gibi ‘Bunları behemehâl yiyecek iseniz pişirerek kokusunu gideriniz’ buyurdu” {D3827 Ebû Dâvûd, Et’ime, 40.} denildiği gibi, إِنَّ آخِرَ طَعَامٍ أَكَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَعَامٌ فِيهِ بَصَلٌ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in en son yediği yemek, soğanlı bir yemek idi” {D3829 Ebû Dâvûd, Et’ime, 40.} hadisini de bu babda âhir-i ahd-i nebevîyi göstermek üzere hazreti ümmü’l-mü’minîn rivayet etmiştir.

Soğan, pırasa, turp gibi râyiha-i kerîhesi olan yeşillikler de sarmısak gibidir. Bundan sonra gelecek 473. Câbir hadisinde soğanın sarmısak hükmünde bulunduğu mansûs olduğu gibi yine Câbir radiyallahu anhin *Müslim*’deki bir hadisinde soğan, sarmısak ve pırasa hakkında nas vardır. Taberânî’nin *Mu’cemû’s-sagîr*’inde ise sarmısak ve pırasa ile birlikte turp da mezkûrdur. İmam Mâlik’ten mervî olduğuna göre turp –kokusu duyulursa– sarmısak gibidir. Mâlikiyye’den Kâdî İyâz “geğirti ile kokusu çıkarsa” kaydını ilâve etmiştir.

Metin ile hâşiyedeki ehâdîs-i şerifenin mecmûundan bu gibi revâiyih-i kerîhe ile şâibedar et’imenin çiğ olarak ekinde kerahet olduğu gibi bunları ekledenlerin koku zâil oluncaya kadar mescide varmaktan menhî oldukları anlaşılır. Zâhiriyye ulemâsı bu makûle şeyleri yemeyi, terk-i cemaate müeddî olduğu için haram addederek cumhûr-ı ulemâdan ayırmışlardır.

Sarmısak ve emsalini yediklerinden dolayı mesâcide gidemeyenler bayram namazgâhları, cenaze, mecâlis-i ilm, zikir ve düğün gibi içtimagâhlara da gidemezler. Mescidin havlısını da mescid hükmünde itibar etmişlerdir. Bu nehiy sokağa, çarşıya, pazara şâmil değildir. Nitekim Câbir ile Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümânın *Müslim*’deki rivayetlerine nazaran, مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْخَبِيثَةِ شَيْئًا فَلَا يَقْرَبَنَّ فِي الْمَسْجِدِ “Her kim bu murdar yeşillikten (yani sarmısaktan) bir miktar yemişse sakın mescidimize yaklaşmasın” {M1256 Müslim, Mesâcid, 76.} buyurulmuş olduğundan nehiy mescid ile mescid hükmünde olan mecma’lara maksur gibi anlaşılır.

Kādî İyâz, cemaate hazır olanların hepsi de ekletmiş ise kerahatin zâil olacağını beyan ediyorsa da “Lâkin bu takdirde de melâikeye hürmet etmek yakışır” diyor. Bu takdirde mescid boş olsa dahi melâikeye hürmeten sarmısak yiyen kimsenin mescide girmemesi lâzım gelecek demektir. Zira mescid mahall-i melâikedir. Lâkin İbn Melek, Ebû Hüreyre rivayetindeki وَلَا يُؤْذِنَا “Bize ezâ etmesin” {M1251 Müslim, Mesâcid, 71.} lafzından, illet-i neyhin yalnız Benî Âdem’in ezâ görmesi olduğunu istidlâl eder. Fakat hem Benî Âdem’in hem de melâikenin re’sen, hem de müslimînin teezzûsinden dolayı melâikenin bittabi müteezzûl olmasına hiçbir mânî-i aklî yoktur. Bundan sonraki فَأِنِّي أَنَا جِي مَنْ لَا تُنَاجِي {B855 Buhârî, Ezân, 160.} hadisi müslümanların müteezzûl olmadığı yerde meleklere bu kokudan müteezzûl olduğunu gösterir.

İllet-i nehy ezâ olduğu için sarmısak yemişlere kıyasen ağzı kokanların, yarası ağır kokanların, kasap, balıkçı, meczûm, abraş makûlesi kimselerin cemaate devam etmemelerine fetva verilmiştir. Aynı illetten dolayı İbn Ömer radiyallahu anhümâ lisanı ile nâsa ezâ veren kimsenin bile cemaate devam etmemesine fetva vermiştir. Ancak bazıları hükümde bu kadar tevessü’ edilmesini hoş görmezler.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلًا فَلْيَعْتَزِلْنَا أَوْ فَلْيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا⁵⁹² وَلْيَقْعُدْ⁵⁹³ فِي بَيْتِهِ وَأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَى بِقَدْرِ فِيهِ خَضِرَاتٌ⁵⁹⁴ مِنْ بُقُولٍ فَوَجَدَ لَهَا رِيحًا فَسَأَلَ فَأُخْبِرَ بِمَا فِيهَا مِنَ الْبُقُولِ فَقَالَ⁵⁹⁵ قَرَّبُوهَا إِلَيَّ بَعْضُ أَصْحَابِهِ كَانَ مَعَهُ فُلْمًا رَأَهُ كَرِهَ أَكْلَهَا قَالَ⁵⁹⁶ كُلُّ فَإِنِّي أَنَا جِي مَنْ لَا تُنَاجِي وَفِي رِوَايَةٍ أُتِيَ بِبَدْرِ يَغْنِي طَبَقًا فِيهِ خَضِرَاتٌ.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) yine Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet olunuyor ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim sarmısak, soğan yemiş bulunursa bizden –yahut mescidimizden– uzak durup evinde otursun” buyurdu.⁵⁹⁷ (Yine aynı sened ile) rivayet olunur ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) huzûr(-ı şerifler)ine, içinde taze sebze bulunan bir tencere getiril(ip takdim edil)di. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) onda nâhoş bir koku duydu. (Ne olduğunu) sual buyurunca içinde olan sebzelerin ne olduğu kendisine haber verildi. Bunun üzerine ashâb(-ı kirâmın)dan nezdinde bulunan birine⁵⁹⁸ (işaret buyurarak, “Ona) götürünüz” buyurdu. (O sahâbî de aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin) böyle yaptığını görünce yemek istemedi. Bunun üzerine, “Sen (bundan) ye! Zira ben senin

münâcât etmediklerinle münâcât ederim”⁵⁹⁹ buyurdu. Bir rivayette de râvi (yani Buhârî’nin şeyhi Ahmed b. Sâlih) أَخْبَرَنَا فِيهِ خَضِرَاتٌ yerine أُتِيَ بِقَدْرِ فِيهِ خَضِرَاتٌ demiştir ki bedirden muradı tabaktır.⁶⁰⁰ {B855 Buhârî, Ezân, 160.}

592 Şek, hadisin râvilerinden Zührî’ye râcidir.

593 أَخْبَرَنَا فِيهِ خَضِرَاتٌ أو rivayeti de vardır ki bu terdîde göre mâna “*Ya bizden uzak dursun yahut evinde otursun*” demek olur.

594 Feth ve kesr ile خَضِرَاتٌ de, zam ve feth ile خُضِرَاتٌ de rivayet edilmiştir.

595 Bir nüshaya göre “fâ”sız olarak yalnız قَالَ.

596 Bir nüshada fâ ile فَقَالَ.

597 Metnin buraya kadar olan kısmı ayrı, bundan sonrası da ayrı bir hadistir. Ancak senedleri bir olup aynı meselede yekdiğeri itmam ettikleri için Buhârî ikisini bir yere cemetmiştir. Hatta şârih İbn Hacer el-Askalânî kısm-ı evvelin Hayber’de, kısm-ı sâninin ibtidâ-yı hicret-i nebeviyyede vâki hadiseler olduğunu tasrih ederek aralarında lâ-akal altı senelik bir fâsıla-i zamâniyye bulunduğunu haber veriyor.

Buhârî buradaki kısm-ı evveli, *Tecrîd*’in metnine geçmeyen diğer bir hadis ile de müteakiben teyit ediyor. Biri Enes b. Mâlik radiyallahu anha, “Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellemden sarmısak hakkında ne işittin?” diye sormuş. O da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَلَا يَقْرَبَنَا وَلَا يُصَلِّينَ مَعَنَا {B856 Buhârî, Ezân, 160.} buyurduklarını rivayet etmiş.

Gerek metin ve gerek hâşiyedeki hadislerden sarmısak ve emsalini yemiş bulmanın terk-i cemaate ruhsat veren özürlerden olduğu anlaşılırsa da bazıları nehyin ruhsat değil, zecr mânasını mutazammın olduğunu ve bilâözrin ekledenlerin cemaat faziletinden –ukûbet olarak– mahrum edildiklerini iddia eylemişlerdir. Lâkin metnin kısm-ı sânisindeki قَرَّبَهَا “... *götürünüz*” emr-i nebevîsi eklinin mubah olduğuna sarâhaten delâlet ettiğinden nehiyden zecr mânasını çıkarmak müsteb’addir.

598 Bu sahâbî mihmandar-ı celîlül-kadr-ı nebevî Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî radiyallahu anh olmak ihtimali galiptir. Tirmizî’nin 472. hadisin hâşiyelerinden birinde zikredilen Câbir b. Semüre radiyallahu anh hadisi buna delâlet ettiği gibi *Müslim*’de de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Ebû Eyyûb’e mihman oldukları hakkındaki kıssada, “Ebû Eyyûb Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için yemek pişirtirdi. Taam tenâvül buyurulup bakiyesi iade buyuruldukça Ebû Eyyûb mübarek esâbî-i nebeviyyenin dokunduğu yerlerin neresi olduğunu sorar, oradan yer imiş. Bir defasında yemeğin içinde sarmısak varmış ve tenâvül buyurulmadığı haber verilmiş. Bunun üzerine, ‘Yâ Resûlallah! Haram mıdır?’ diye sormuş. لَا وَلَكِنْ أَكْرَهُهُ yani ‘*Haram değil, lâkin ben hoşlanmam*’ cevabını almış” {T1807 Tirmizî, Et’ime, 13.} denildiğine bakarak mevzubahis sahâbînin o olduğuna şârih Askalânî istidlâl eylemişse de diğer şârih Aynî başka biri olmak ihtimalini daha galip buluyor.

599 el-Münâcât mübâhât vezninde ve en-nicâ‘ cidâl vezninde “bir kimseye fısıldamak” mânâsıdır. Şârih der ki: Niyâz-ı dergâh-ı ilâhîye münâcât ıtlakı ihfâ cihetiyle olduğuna mebnîdir. İntehâ. (Mütercim-i Kâmus Âsım Efendi).

Buradaki münâcât, hâzırûnun muttali olamayacakları vecih ile melâike-i kirâm ile tekellüm mânâsıdır. Mevzubahis olan münâcâtın melâike ile münâcât olduğunun delili, Ebû Eyyûb kıssasının *İbn Hibbân* ile *İbn Huzeyme*’de diğer tarikten mervî suretidir. Bu rivayete nazaran içinde soğan yahut pırasa bulunan bir taamin derûnunda mübarek esâb-i nebeviyye eserini görmeyince Ebû Eyyûb yemekten imtina etmiş. “Neden yemiyorsun?” buyurulunca “Mübarek parmaklarınızın izini göremedim” demiş. Buna cevaben de, *أَسْتَحْيِي* “Haram değil ise de Allah’ın meleklerinden utanıyorum” {İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 445, no: 2092.} buyurulmuş. Yine bu iki zatın müsnedlerinde Ümmü Eyyûb rivayetinde, *كُلُّوا فَإِنِّي لَسْتُ كَأَحَدٍ مِنْكُمْ. إِنِّي أَخَافُ أَنْ أُؤْذِيَ صَاحِبِي* “Siz yiyiniz. Zira ben sizin herhangi birinize benzemem. Ben sahibime yani Cibrîl aleyhisselâma ezâ etmekten çekiniyorum” {İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 447, no: 2093.} buyurmuşlardır.

600 Lisân-ı Arap’ta “*tabak*”a “*bedr*” denilmesi dolunay gibi yusuvarlak olduğuna nazardır ki tabir teşbihi mutazammındır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ عَلَى قَبْرِ مَنبُودٍ ⁶⁰¹ فَأَمَّهُمْ وَصَفُّوا عَلَيْهِ. ⁶⁰²

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan ⁶⁰³ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir defa) kenarda kalmış bir kabre –ya da bir lakît yani tıfl-ı metrûk kabrine- ⁶⁰⁴ yolu uğradığı ve (onu görünce) kendilerine ⁶⁰⁵ imam ol(up meyyitin üzerine namaz kıl)dığı ve (kendileri de ardında) saf bağladıkları ⁶⁰⁶ (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B857 Buhârî, Ezân, 161.}

.....

601 Rivayet ikidir: Birine göre sıfat ve mevsuf olarak her iki cüzün tenvini ile قَبْرِ مَنبُودٍ diğerine göre izâfetle قَبْرِ مَنبُودٍ.

602 Bir nüshaya göre وَصَفُّوا خَلْفَهُ.

603 Bu hadisi Süleyman eş-Şeybânî, Ebû Amr eş-Şa‘bî’den, o da İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet etmişse de Buhârî senedinde ismi tasrih edilmeyip Şa‘bî, *مَنْ مَرَّ* *أَخْبَرَنِي* “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yolu bir kabir-i menbûze uğrayan bir zat bana haber verdi ki...” lafzı ile hadisi rivayet ettikten sonra Süleyman eş-Şeybânî, Şa‘bî’ye, *يَا أَبَا عَمْرٍو مَنْ حَدَّثَكَ؟* “Ebû Amr, bunu sana

nakleden sahâbî kimdir?” demesi üzerine, اِبْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا {B857 Buhârî, Ezân, 161.}, Müslim’in rivâyetinde ise اِبْنُ عَبَّاسٍ شَهِدَهُ اَلثَّقَةُ “Bana sika, orada hazır bulunan İbn Abbas nakletti” demiştir.

604 Tercümedeki bu terdîd, metindeki قَبْر lafzının münevven olup olmaması hakkındaki ihtilâf-ı rivayete binaendir. “Menbûz” ve “müntebiz” münferid ve bâid kalmış; köşeye, kenara düşmüş, diğer emsalinden ayrılmış mânasındadır. Binaenaleyh tenvin ile okunursa diğer kabirlerden ayrı, kenarda kalmış bir kabir olmuş olur.

*Menbûz*ün bir mânası da “lakit”tir. *Kâmus Tercümesi*’nde şöyle deniliyor: el-Menbûz veled-i zinâya ıtlak olunur ki haramzâdedir, piç tabir olunur ve şol sabiye ıtlak olunur ki vâlidesi yola bırakıp gitmiş ola! Ekseri fakrından memerrü’n-nâs olan yol üzere yahut hamam kapısına ve mescide bırakıp evlâdı olmayanlar yahut ehl-i hayrat olanlar alıp terbiye ederler ve kâhça vâlidesi tıfl-ı haramzâdeyi dahi ilkâ eder. İntehâ. Her iki veche göre böyle olan çocuk “lakit” yani bir tıfl-ı metrûktur.

Kavî olan rivayet birincisi olup metinde de ona göre harekelenmiştir. Müslim rivayetinde اِنْتَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى قَبْرِ رَطْبٍ فَصَلَّى عَلَيْهِ وَصَفُّوا خَلْفَهُ وَكَبَّرَ اُرْبَعًا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem taze bir kabre vardı. Üzerine namaz kıldı. Cemaat arkasında saf bağladılar, o da dört tekbir aldı.” {M2211 Müslim, Cenâiz, 68.} Tirmizî rivayetinde, رَأَى قَبْرًا مُنْتَبِذًا “Kenarda kalmış bir kabir görüp ashâb-ı kirâmına saf bağlattı” {T1037 Tirmizî, Cenâiz, 47.}; diğer bir rivayette de, مَرَّ بِقَبْرِ مُنْتَبِذٍ عَنِ الْقُبُورِ فَصَلَّى عَلَيْهِ “Yolu kabirlerden ayrı düşmüş bir kabre uğrayıp üzerine namaz kıldı” {N2026 Nesâî, Cenâiz, 94.} denilmiş olduğuna göre menbûzun lakit mânasına olması ihtimali zayıf kalıyor.

605 Hadisin şahit mahalli işte bu kelimedir. Bu hadis “Kitâbü’l-Cenâiz” rivâyâtına dahil olmak lâzım gelirken Buhârî’nin onu burada “Sıbyanın abdesti, vücûb-ı gusl zamanları ve cemaat ile bayram ve cenaze namazlarında hazır olup saflara dahil olmaları” hakkında açtığı babda da zikretmesindeki hikmet, kıssanın zamân-ı cereyânında nâbâliğ olan İbn Abbas’ın o cenaze namazında ve o cemaatte hazır olmasıdır. Bu hadisi burada rivayet etmekle çocukların cemaate hazır ve sufûfa dahil olabileceklerini anlatmak istemiştir. Buhârî bundan mâada yine İbn Abbas radiyallahu anhümânın yukarıda geçmiş olan 68, 97 ve 141. hadislerini ve Enes radiyallahu anının 248. ve ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhanın 338. hadislerini burada tekrar sevk ediyor. 68. hadiste İbn Abbas hazretleri, وَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ diyerek henüz bâliğ olmadığını tasrîh etmişken فَقُمْتُ عَنْ اَلْاِحْتِلَامِ 97. hadiste teyzesi ümmü’l-mü’minîn Meymûne radiyallahu anhanın hânesinde teheccüd namazını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıldığını tarif ederken, فَقُمْتُ عَنْ 141. hadiste de يَسَارُهُ فَجَعَلَنِي عَنْ يَمِينِهِ 248. hadiste Enes radiyallahu anhanın ceddesi Müleyke’nin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem için tertip ettiği daveti nakil ve o gün kılınan namazı tarif ederken, فَصَفَّفْتُ اَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَاءَهُ وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا 380. hadiste Buhârî, Salât, 20.). Yetimin bulûğa ermemiş bir sabî olduğu ise mâlûmdur.

Kissanın hîn-i cereyanında Enes radiyallahu anhin bâliğ olmadığı ihtimali de vardır. 338. ümmü'l-mü'minîn hadisinde de yatsı namazının ziyade teehhüründen dolayı Ömer radiyallahu anhin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize, نَامَ النَّسَاءُ وَالصَّبِيَّانُ dediği rivayet olunuyor ki yatsıyı bekleyen cemaatin içinde kadınlarla beraber çocukların da bulunduğu anlaşılıyor. 84. hadisteki va'z-ı nebevî kıssasının da bundan sonra gelecek 476. hadis delâletiyle bayram va'zı olduğu anlaşılıp râvisi İbn Abbas hazretleri de onda hazır bulunmuş ve 476. hadiste görüleceği üzere صِغَرُهُ مِنْ شَهْدَتِهِ يَعْنِي مَا شَهِدْتُهُ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yakınlığım olmasaydı orada sığâr-ı sinnimden dolayı bulunamayacaktım” demiştir ki sığâr-ı sin huzûr-ı cemaate mani olmamış demek oluyor.

606 Kabir üzerine namaz kıldıklarına dair bu hadisten başka yukarıda geçen 286. Ebû Hüreyre hadisi ile Enes'ten, Büreyde b. Husayb'dan, Zeyd b. Sâbit el-Ensârî'den, Âmir b. Rebîa'dan, Ebû Katâde'den, Sehl b. Huneyf'ten, Câbir b. Abdullah'tan, Ebû Saîd el-Hudrî'den, Ebû Ümâme b. Sehl'den (radiyallahu anhüm ecmaîn) mervî diğer hadisler de vardır. Bundan dolayı -Timizî'nin dediği üzere- sahâbe ve gayri sahâbeden ekser-i ehl-i ilimce amel bunun üzerinedir. Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi budur. Mâlik ise kabir üzerine namaz kılınmaz diyor. Abdullah b. Mübârek meyyitin namazı kılınmadan defnedilmiş bulunursa kabri üzerine namaz kılınır demiştir. Ahmed ile İshak, defninden sonra bir ay geçinceye kadar kabir üzerine namaz kılınacağına kâil olup senedleri aleyhi's-salâtü ve's-sellâm efendimizin, Sa'd b. Ubâde'nin vâlidesi üzerine kıldıkları namaz hakkındaki Saîd b. Müseyyeb rivayetidir. Bu rivayete nazaran Ümmü Sa'd'ın vefatında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz gâib imişler. Avdet buyurunca namazını kılmışlar ki aradan geçen müddet bir ay imiş (286. hadis ile hâşiyelerine de müracaat). Fukahâ-i Hanefiyye de kabir üzerine namaz kılmayı câiz görürler. Meyyit, namazı kılınmadan defnedilecek olursa kabri üzerine ve kabrinden ihraç olunmaksızın namazı kılınır ve bu namaz cesedin dağılacığı kadar zaman geçmeden kılınabilir. Zann-ı gâlib üzere tefessüh-i cesed müddetinin tayininde ihtilâf olunmuştur. Şâfiyye'nin bu babda altı kavli olup altıncısına göre namazı ile'lebed kılınabilir. Bu takdire göre sahâbenin kabirleri üzerine bugün bile namaz kılmak câiz olacaksa da bu kavi, zayıf görülmüştür. Maahâzâ Buhârî'nin Ukbe b. Âmir rivayetiyle şurası da sabittir ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Uhud şühedâsı üzerine sekiz sene sonra namaz kılmışlardır. Fukaha bu fi'l-i resûlî bu şühedâ-i behîşt peymâ hazerâtının cesetleri çürümemiş olmasıyla tevcih ederler. Nitekim *Muvatta*'ın rivayetine nazaran şühedâ-i Uhud'dan Amr b. Cemûh ile Abdullah b. Amr el-Ensârî hazretlerinin şehâdetlerinden kırk altı sene sonra kabirlerini sel suyu açıp vücûd-ı mübârekleri meydana çıkmış ve cesetleri daha dün vefat etmiş gibi henüz bozulmamıştı. Radiyallahu anhümâ.

Mâlikiyye'nin bunca ehâdis mantûk ve medlûlüyle âmil olmak istemeyişlerine sebep 286. Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisinin bazı tariklerinde, إِنَّ هَذِهِ الْقُبُورَ مَمْلُوءَةٌ ظُلْمَةً عَلَى أَهْلِهَا. {M2215 Müslim, Cenâiz, 71.} ziyadesi bulunduğundan kabirlerin tenevvürü başkalarının değil, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namazı ile

olacağına ve bunun hasâis-ı nebeviyyeden olduğuna kâil olmalarıdır. İhtisas davası ise cemâat-i sahâbeyi arkalarında saf bağlamaktan nehiy buyurmamaları ile menkûz olup adem-i nehiy, ümmetlerine de o namazın mubah olduğunu gösterir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, “Cuma gününün guslü her bâliğ olan kimseye vâcip (gibi)dir”⁶⁰⁷ buyurdıkları (sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor. {B858 Buhârî, Ezân, 161.}

607 Bulûğ ve ihtilâm, cuma guslünün şartı olunca cuma namazı da, sair namazlar da kable'l-bulûğ vâcip olmamış olur. Cumhurun kavli budur. Zaten *Buhârî*'de “Kitâbü'l-Cum'a” ehâdisinden olan bu hadisi –bundan evvel ve sonraki iki hadis ile birlikte– buraya yani abdest, gusul, cemaate devam hususlarında sıbyanın mükellef olup olmadıkları hakkındaki baba da dercetmesi, bunu ifham içindir.

Maahâzâ gusül için değilse de vudû ve salât ile mükellefiyetin çocuklarda daha evvel yani on yaşında başladığını iddia edenler vardır. Delilleri *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da biri Sebre b. Ma'bed el-Cühenî, diğeri Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhumden mervî iki hadîs-i merfûdur. Birincisinde, *“Çocuğa yedi yaşında iken namazı tâlim edin, on yaşında iken de terkinden dolayı dövün”* {T407 Tirmizî, Salât, 182.}, diğesinde ise *“Çocuklarınıza yedi yaşında iken namaz kılmayı emrediniz. On yaşında da terklerinden dolayı dövünüz. Yataklarını ayırınız.”* {D495 Ebû Dâvûd, Salât, 26.} buyurulmuştur. İşte bunlar on yaşındaki çocuğu namazı terkinden dolayı dövmek ona namaz vâcip olduğundandır derler. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel bir rivayete göre buna kâil olmuştur. İmam Şâfiî'nin de buna kâil olduğu söyleniyor. Cumhûr-ı fukahâ ise o yaştaki çocuğa namaz vâcip olduğuna kâil değillerdir. Onu darbetmek, namaz vâcip olduğu için değil te'dib ve tedrîb yani alıştırma içindir. Beyhakî bu hadislerin *“Sinn-i bulûğ ve ihtilâma varıncaya kadar çocuktan kalem-i teklîf kaldırılmıştır”* {Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, VII, 341, no: 10273.} hadisi ile mensuh olduğunu iddia eder.

Tercüme ederken “vâciptir” diyecek yerde “vâcip gibidir” dememiz, buradaki vücûbun terkine ikâb terettüp eden vücûb-i istilâhî olmadığına binaendir. Buradaki vâcip “Senin hakkın üzerime vâciptir” demek kabilinden olan vâciptir ki “Hakkın müteek-

kiddir” demek olur. Cumhûr-ı ulemâya göre bu gusûl vâcib değildir. Ulemâ-yı ehl-i zâhir ile diğer bazı ulemâ ise zâhir-i lafza bakarak vücûbuna kâil olmuşlardır. Üç hadis sonra daha mufasssal olarak tekrar edilecek olan bu hadisin bu babdaki ahkâmı inşallah orada beyan edilecektir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَقَدْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ شَهِدْتَ الْخُرُوجَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ نَعَمْ لَوْلَا مَكَانِي مِنْهُ مَا شَهِدْتُهُ يَعْنِي مِنْ صِغَرِهِ أَتَى الْعَلَمَ الَّذِي عِنْدَ دَارِ كُثَيْبِ بْنِ الصَّلْتِ ثُمَّ خَطَبَ ثُمَّ أَتَى النِّسَاءَ فَوَعَّظَهُنَّ وَذَكَرَهُنَّ وَأَمَرَهُنَّ أَنْ يَتَصَدَّقْنَ فَجَعَلَتِ الْمَرْأَةُ تَهْوِي ⁶⁰⁸ بِيَدِهَا إِلَى حِلَقِهَا ⁶⁰⁹ تُلْقِي فِي ثَوْبِ بِلَالٍ ثُمَّ أَتَى هُوَ وَبِلَالُ الْبَيْتِ. ⁶¹⁰

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunuyor ki İbn Abbas radiyallahu anhümâya birinin, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (bayram namazgâhına) çıkışta⁶¹¹ (hiç) bulundun mu?” demesi üzerine (müşârûn ileyh) şu cevabı vermiştir: “Evet, (bulundum). Ona olan yakınlığım da olmasaydı orada bulunamayacaktım.” –Râvi der ki: Yaşımın küçüklüğünden⁶¹² dolayı (bulunmayacaktım) demek istedi. – (Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâ der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) Küseyyir b. Salt (b. Ma’dikerib el-Kindî)⁶¹³ hânesinin hizasındaki sütunun yanına geldi. Sonra (orada) hutbe irat buyurdu. Sonra kadınlar(ın bulunduğu taraf)a gelip onlara vaaz ve tezkirde bulundu ve sadaka vermelerini ferman buyurdu. Bunun üzerine kadınlar(ın her biri) elini üzerindeki (yüzük vesaire gibi) halkalara (ya da boynuna) uzatıp (ziynetini)⁶¹⁴ Bilâl (radiyallahu anh)ın eteğine atmaya başladı. Sonra Bilâl ile birlikte hâne-i saâdetlerine teşrif ettiler.⁶¹⁵ {B863 Buhârî, Ezân, 161.}

608 “Tâ” meftûh ve mazmûm olarak rivayet edilmiştir. Birinci takdirde تَهْوِي sülâsînin ikinci babından, ikinci takdire göre ifâl babından olmuş olur. Her iki surette de mâna birdir.

609 “Hâ”nın fethi ve kesri ile حَلَقَها halkanın cem’idir. حَلَقَها rivayeti de vardır ki bu takdirde boynundaki gerdanlık maksut olmuş olur.

610 Bir nüshaya göre إِلَى الْبَيْتِ , Buhârî’nin diğer rivayetinde إِلَى بَيْتِهِ .

611 Bu hurucun bayram namazgâhına Medine haricine çıkış olduğu Buhârî’nin diğer tarikten “Kitâbü’l-Îdeyn”de yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği hadiste,

إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى يَوْمَ الْفِطْرِ رَكْعَتَيْنِ لَمْ يُصَلِّ قَبْلَهَا وَلَا بَعْدَهَا {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} demesi ve başka elfâz ile buradaki kıssayı rivayet etmesiyle sabittir.

612 Hicret-i seniyye-i nebeviyyeden üç sene mukaddem Benî Hâşim ve Benî Muttalib Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Şi'bü Ebû Tâlib'de mahsur iken tevellüd ettiğine göre âlem-i ukbâya intikâl-i nebevî vuku bulduğu esnada henüz on üç yaşında imiş demektir. Hicretten beş sene evvel tevellüdünü iddia edenler varsa da kavilleri zayıftır. Zira 68. hadiste, وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَرْتُ الْإِحْيَاءَ diyor ki haccetü'l-Vedâ'ya taalluk eden bir kıssada henüz nâbâliğ olduğunu haber veriyor.

613 Kindî'dir ve ailesi Kureyş'in hulefâsındandır. İbtidâları Benî Cumah'ın halîfleri iken bilâhare Abbas radiyallahu anhin hulefâsından olmuşlardır. Amcaları vefd olarak huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye gelip iman ettikten sonra Yemen'e avdet ve orada irtidad etmiş oldukları için katledilmişlerdir. Muahharen kendisi ve biraderleri Zübeyd ve Abdurrahman ile birlikte Medine'ye hicret ettiler. Küseyyir, ahd-i nebevîde tevellüd edip epey rivâyâtı vardır. İbtidâları ismi Kalîl iken Küseyyir'e tebdil olunmuştur. Tebdil eden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem diyenler varsa da sahih olan kavle göre Ömer radiyallahu anh böyle tesmiye etmiştir. Binaenaleyh sahâbî mi, tâbî mi olduğu meşkûktür. Medîne-i Münevvere'nin dışında bayram musallâsına kerpiçten bir minber bina etmiştir ki burada mevzubahis olan âlem bu olmak gerektir. Hânesi musallânın kible cihetinde imiş.

614 Buhârî'nin diğer bir rivayetinde, فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ: تُلْقِي الْمَرْأَةُ خُرْصَهَا وَسَخَابَهَا “Kadınlar ellerinde olanı Bilâl'in eteğine atmaya başladılar. Kimi hursunu, kimi de sihâbını atmaya başladı” {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} deniliyor ki bu mânâyı teyit eder.

el-Hurs ... ve altun ve gümüş halkaya denir. Alâ-kavlin küpenin halkasına yahut nisvan avadanlığında olan bazı küçük halkaya denir.

es-Sihâb nisvân-ı Arab'a mahsus bir nevi kılâdedir ki sükk tabir olunan terkîb-i tîb ile karanfilden ve mahlebden düzerler. Anda cevahire müteallik nesne bulunmaz.

es-Sükk ... ve bir türlü tîb adıdır ki râmikten ittihaz olunur. Râmiki un edip elekten geçirdikten sonra su ile macun edip gereği gibi oğarlar. Ba'dehu kaba yapışmamak için bir miktar dühn-i hayrî ile bulayıp bir gece alâ-hâlihî terkeyledikten sonra bir miktar meshûk-i hâlis-i misk izâfe ve gereği gibi mezz ve kurslar düzüp ve iki gün terkederler. Sonra o kursları çuvaldız ile delip bir kinnaba tesbih gibi dizip bir sene öylece terkederler. Atık oldukça râyihası etyab olur. Beyneletibbâ bu sükkü'l-misk ile müteâreftir. İntehâ. (Kâmus mütercimi Âsım Efendi).

615 Kendine mâlik olup kendini oyuna kaptırmayacak sinne gelen çocuğun bayram vesair meşâhid-i ibâdetde huzuru meşrû olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılır. Kezâlik buna göre kadınlar bayram namazgâhında hazır bulundukları takdirde imamın onlara vaaz ve tezkirde bulunması ve sadakayı emretmesi ve bayram namazının sahrâda kılınması müstehap olduğu gibi hutbenin namazdan sonra okunması iktiza eder (87 ve 209. Ebû Saîd el-Hudrî ile 217. Ümmü Atıyye radiyallahu anhumâ hadislerine de müracaat).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا اسْتَأْذَنْكُمْ نِسَاؤُكُمْ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ فَأَذْنُوا لَهُنَّ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Kadınlarınız sizden geceleyin⁶¹⁶ mescide (gidip ibadet için) izin istediklerinde, kendilerine izin veriniz”⁶¹⁷ buyurduğunu (sened-i muttasıl ile) rivayet ediyor. {B865 Buhârî, Ezân, 162.}

616 Buhârî'nin diğer tarikten yine İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ kaydı yoktur. Bu itlaka nazaran gece olsun, gündüz olsun gerek mescide ve gerek diğer bir yere gitmek istediklerinde kendilerine izin vermek lâzım geleceği anlaşılırsa da mutlakin mukayyede hamli lâzım gelir kaidesine binaen diledikleri gibi mutlakü'l-inân olamayacakları münfehim olur.

338. ümmü'l-mü'minîn Âişe ve 463. ümmü'l-mü'minîn Ümmü Selleme radiyallahu anhümânın rivayet ettikleri hadislerden ahd-i celîl-i risâlette –gece ile gündüz farkı tasrih edilmeksizin– kadınların cemaatlara devam edip geri saflarda durdukları mâlûm olur. 87 ve 209. Ebû Saîd el-Hudrî ve 217. Ümmü Atıyye radiyallahu anhümâ hadisleri ile bunlara benzer diğer ehâdîs de böyle.

Maahâzâ ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhümânın 242. hadisi ile metne girmeyen, “Nebî-i Ekrem صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحَدَتْ النِّسَاءُ لَمَنْعَهُنَّ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ, sallallahu aleyhi ve sellem şimdiki kadınların ihdas ettikleri fart-ı zîneti idrak buyurmuş olaydı, Benî İsrâîl kadınları dışarıya çıkmaktan (yahut mescide gitmekten) menolundukları gibi bu kadınları da men buyururdu” {B869 Buhârî, Ezân, 63.} hadisine nazaran camilere gitmeleri ve çarşı ve pazarlarda gezinebilmeleri için emn ü fitnenin meşrûat olduğu da muhakkaktır (Kadınların cemaat namazı hakkındaki akvâl-i fukahâ için 242. hadisin hâşiyesine müracaat).

617 Bu hadîs-i şerifin muktezası kadının –velev namaz için olsun– çıkabilmesi, zevcinin ve velisinin iznine vâbeste olmaktır.

Kitâbü'l-Cum'a

كِتَابُ الْجُمُعَةِ

En meşhur lugata göre, “cîm”in zammı ve “mîm”in zam veya sükûnu ile جُمُعَة, şimdi perşembe ile cumartesi dediğimiz günlerin arasındaki günün ismi olduğu gibi o gün hutbeden sonra kılınması farz olan iki rek’at namazın da ismidir. Hafta günlerine kable’l-İslâm verilen isimler şimdiki isimler olmayıp cuma gününe يوم العروبة denirdi. Cumadan sonraki günler de شَيار cumartesi, أول pazar, أهون pazartesi, سالı, دبار çarşamba, مؤنس perşembe idi.

Bu mübarek güne ne zamandan beri cuma denildiği hakkında türlü türlü kaviller varsa da, bu ismin İslâmî olduğu zann-ı gâlibdir. İbn Hazm, “Bu isim, İslâmî olup eyyâm-ı Câhiliye’de kullanılmazdı. Câhiliyede o güne عروبة denirken İslâmiyet zamanında جمعة tesmiye olunmuştur. Çünkü o gün namaz için içtima edilir” diyor. İbn Huzeyme’nin de Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan merfûan rivayetine nazaran aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri bir defa müşârün ileyhe, “Selmân, sen cumayı ne zannediyorsun?” sualini irat buyurduktan ve الله ورسوله أعلم cevabını aldıktan sonra, به جمع أبوك أو أبوكم yani “*Senin atan, (yahut sizin atanız) Âdem aleyhisselâmın hilki işte o gün cemedildi yani tamam eczası bir araya getirildi*” buyurmuşlardır. {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 118, no: 1732.} İbn Abbas radiyallahu anhumâdan da böyle bir nakil vardır. *Sahîh-i Müslim*’deki Ebû Hüreyre radiyallahu anh rivayeti de bu nakli müeyyittir. Merfû olan o rivayete nazaran, خير يوم طلعت عليه الشمس يوم الجمعة: “*Üzerine güneş doğan eyyâmın en hayırlısı cuma günüdür: Adem aleyhisselâm o gün yaratıldı, o gün cennete idhal olundu, yine o gün cennetten çıkarıldı. Bir de kıyamet cumadan başka bir günde kopmayacaktır.*” {M1977 Müslim, Cum’a, 18.} *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayete nazaran da, فيه خلق آدم وفيه مات وفيه تقوم الساعة. وما من دابة إلا وهي مسيخة يوم الجمعة من حين تصبح حتى تطلع الشمس شققا من الساعة إلا الجن والإنس. وفيها ساعة لا يصادفها عبد مسلم وهو يصلي يسأل الله عز وجل حاجة إلا أعطاه إياها “*Âdem o gün yaratıldı, o gün cennetten yere indirildi, o gün tövbesi kabul olundu ve o gün vefat etti. Kıyamet de o gün kopacaktır. İns ve cinden başka hiçbir mahlûk yoktur ki, cuma günü tan yeri ağardıktan gün doğuncaya kadar –kıyamet belki bugün kopar korkusuyla– kulak kabartmasın. Bir de o günün içinde öyle bir saat vardır ki, hiçbir abd-i müslim tesadüfen o esnada namaz kılıp Allah azze*

ve teâlâ hazretlerinden bir hacetini dilemez ki, onu Allah Teâlâ ona vermesin” buyurulmuştur. {D1046 Ebû Dâvûd, Salât, 200, 201.}

İlk cumayı hicretten evvel Medîne-i Münevvere’de ensardan Es’ad b. Zürâre radiyallahu anh kıldırılmıştır. Abd b. Humeyd’in tefsirinde İbn Sîrîn’den rivayeten deniliyor ki: Medine ahalisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurmazdan ve cuma âyeti nâzil olmazdan evvel cumayı kılmışlardır. O güne, cuma namını verenler de onlardır. Ensar dediler ki: Yahudilerin yedi günde bir, hep bir arada toplanıp ibadet ettikleri yevm-i mahsûsları var. Nasârânın da öyle. Haydi, biz de kendimize hep birlikte bulunup Allah’ı zikretmek, namaz kılmak, Allah’a arz-ı şükretmek için bir gün tahsis edelim. O da varsın arûbe günü olsun. Cumaya onlar يوم العروبة derlerdi. Es’ad’ın yanında buluştular. O da onlara iki rek’at namaz kıldırıp (yahut kıldırıp) va’z u tezkirde bulundu. Onun başına toplandıkları günün ismini cuma koydular. Es’ad onlar için bir davar kesti. Onlar da azlık oldukları için o davarı hem sabah hem akşam taamı olarak yediler. Allah Teâlâ, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ “Cuma günü namaz için nida edildiğinde hemen Allah’ın zikrinde bulunmak üzere gidin ve alış veriş bırakın” (el-Cum’a, 62/9.) âyet-i kerîmesini ondan sonra inzâl buyurdu. İlh.. {Abd b. Humeyd’in tefsiri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet Abdürrezzâk’ın Musannef’inden tespit edilmiştir. MA5144 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 159.} İbn Sîrîn’in bu kıssasından ensâr-ı kirâm hazerâtının cumayı aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizden evvel kılmış olmak gibi bir hasîsa ile mümtaz ve “cuma” ismini verenlerin de onlar oldukları mâlûm olur. Ebû Dâvûd ile Hâkim’in, Abdurrahman b. Kâ’b el-Ensârî’den naklettikleri söz de kıssayı teyit eder. Abdurrahman, “Pederim Kâ’b’ın gözleri alîl olduktan sonra onu ben yederdim. Cuma namazına götürdüğümde ne zaman ezanı işitse Es’ad b. Zürâre için istiğfar ederdi” dedikten sonra pederinin, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurmazdan evvel نقيع الخضماต daki Benî Beyâza harresinde yani onların kara taşılığında bize ilk cuma namazını kıldırın o olmuştur” dediğini söyler. {D1069 Ebû Dâvûd, Salât, 209, 210.} Bu rivayet için İbn Huzeyme “sahih” der. Ancak şu kadar var ki, İbn İshak rivayetinde ziyade olarak Abdurrahman’ın vâki olan suali üzerine pederi Kâ’b’ın, “O zaman kırk kişi idik” diye cevap verdiği zikrediliyor.

Ensâr-ı kirâmın bu fiilleri aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri tarafından edilmiş bir emr ü işâret üzerine değilse Resûl-i Hüdâ aleyhi ekmelü’t-tehâyânın ilk cumayı esnâ-yi hicrette ve Kubâ’dan Medine’yi teşriflerinde yolda رانواء^a denilen mevkide ikame buyurmaları, onların hem bu haftalık ibadetlerini hem de bu ibadet

a Bu tarih ismin Sîret-i İbn Hişâm’la Mu’cemü’l-büldân’da نون ile, Kâmus’ta “tâ-yı mazmûme” ile zaptedildiğini görüyoruz (K.M.).

için cumayı intihab etmekteki ictihadlarını tasvip etmiştir. “Bir emir ve işaret üzerine değilse” kaydına lüzum var. Çünkü cuma namazının Mekke’de iken farz edildiği ve orada iken ikamesine imkân bulunamadığı için edâsı zamanı, imkâna ta’lik buyurulduğu rivayeti de pek kuvvetli olmamakla beraber menkuldür.

Kable’l-hicre cuma namazına müslimîni toplayan Es’ad b. Zûrâre radiyallahu anh olmakla beraber, namazı, Mus’ab b. Umeyr radiyallahu anhın kıldırması ihtimali de pek kuvvetlidir. Akabe biatından sonra müşârün ileyh Mus’ab, ta’lîm-i Kur’ân ve ahkâm-ı dini telkin için ensar ile birlikte Medîne-i Münevvere’ye taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden irsâl buyurulmuştu. Evs ile Hazrec rüesâsından hiçbirisi diğere tekaddüm etmiş görünmemek için namazlarda imâmete hep o geçerci. Buna binâen Cuma namazlarını da kendisinin kıldırması kesb-i kuvvet eder. Nitekim Zührî, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Medine’yi teşrif buyurmazdan evvel ilk cumayı kıldıran zatın müşârün ileyh Mus’ab radiyallahu anh olduğunu ve arkasında kılanların on iki kimse bulunduğunu rivayet eder. Bu on iki kimsenin “Nukabâ-yı isnâ aşer” olmak ihtimali pek kavidir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

478

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيَدِ
أَنَّهُمْ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمُ الَّذِي فَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللَّهُ
فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبِعَ الْيَهُودُ غَدًا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki: “Bizler (Ehl-i kitaba nazaran) en sonra gelmişler(ken) kıyamet gününde (faziletçe) en başa geçecek olanlarız.¹ Şundan dolayı ki, bizden evvel onlara, (daha sonra bizlere) kitap verildi de² Allah’ın onlara farz buyurduğu gün³, bu (cuma günü) iken onlar ihtilâf çıkar(ıp başka günlere tâzim et)tiler. Bize ise o güne itibar etmek hususunda Hak Teâlâ hidayet verdi.⁴ Artık bu babda nâs bizden geri kalmış oldular.^a Yahudiler(in ibadet günü) yarın, nasârâ(nın) da öbür gündür.”⁵ {B876 Buhârî, Cum’a, 1.}

RİVAYETLER

Müslim’in Ebû Hüreyre rivayetinde, نحن السابقون ونحن الآخرون نحن lafzıyladır ki, “Biz, hem en son gelenleriz hem de kıyamet gününde fazilet ve ulüvv ü menziletçe en ileride olanlarız” {M1978 Müslim, Cum’a, 19.} demektir.

Bir rivayette من قبلنا dan sonra بعدهم من وأوتيناه من ziyadesi vardır. İlk zamir kitaba râcidir. Ekser rivâyâtta الذي فرض عليهم dir. rivayeti de vardır.

^a Bu fıkra نحن السابقون ونحن الآخرون نحن cümlesinin tercümesi olacaktır. خادم kelimesi تابع gibi in cem’i olduğunu şârih Aynî hatırlatmakta bulunduğundan “Artık bu babda halk bize uymuştur” suretinde tercüme edilmeli idi (K.M.).

1 Ehl-i kitaba nazaran (âhirûn) yani sonraya kalmış olmamızın mânası: Onlardan zamanen taahhurumuzdur ki, onlara bizden evvel kitap verilmiş olup biz, enbiyâ ümmetlerinin dünyaya en son gelmiş olanıyız. (Sâbikûn) olmamız ise lutf-u kerem-i rabbânî olarak hidâyet ve ulüvv ü menziletçe ümem-i sâlifeye tekaddümümüz olup bu sebkatin semeresi olarak kıyamet gününde her ümmetten evvel haşrolunacağımız gibi mevkifte, dîvân-ı celîl-i kibriyâda durup en evvel hesabı görülmek ve cennete girmek hususlarında da her ümmete tekaddüm etmek biz ümmet-i merhûme-i Muhammediyye'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) nasip olacaktır. Nitekim Müslim'deki Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radiyallahu anhümâ rivayetinde, نحن الآخرون من أهل الدنيا والأولون يوم القيامة المقضي لهم (yahut) قبل الخلائق *"Biz, hem ehl-i dünyânın en sona kalanlarıyız hem de kıyamet gününde en başa geçip bilcümle mahlûkattan evvel lehlerinde hüküm verilecek (yahut aralarındaki davalar faslolunacak) olanlarız"* buyurulmuştur. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Bir bakıma göre pazara hatta cumartesiye tekaddüm eden günün –ki cumadır– faziletini ihrâz ettiğimiz için sâbık sayılırız. Bir de Kitâbullah'ın mûcebi olan taat ve evâmir ile nevâhî-i ilâhiyyeyi kabul hususunda öteki ümmetlere karşı bu ümmetin fazl-ı sebkati vardır. Ümmet-i Muhammediyye, "İşittik ve itaat ettik?" dedi. Ötekiler ise "İşittik amma kulak asmayız" dediler.

2 Kitap olarak yehûda Tevrat, nasârâya İncil, bize de Kur'an verildiği mâlûmdur.

3 Hak Teâlâ'nın, tâzimini ve müctemian ibadete tahsisini farz buyurduğu gün aynıyla cuma mı idi? Yoksa herhangi bir içtima günü farzedilip de o günün tayini ümem-i sâlifenin ictihadlarına bırakılmış ve ictihad hatası olarak başka bir gün mü intihab edilmişti? Her iki ihtimal de vârittir. Lâkin aynıyla cumanın yahudilere de farz edildiğine ve yahudilerin Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerine karşı gelip Cenâb-ı Hak sebt günü bir şey yaratmadı diyerek o günün kendilerine yevm-i ibâdet ve istirahat olmasını talep ettiklerine ve taraf-ı bârîden de ta'zîm-i sebtin onlara cezâen matlûplarına muvafık olarak farzedildiğine dair müfessir Süddî'nin bir rivayeti vardır ki, emr-i ilâhîye karşı böyle bir ihtilâf ve münazara, kâh اجعل لنا آلهة yani *"Bize buzağı gibi tapacak bir mâbud uydur"* kâh سمعنا وعصينا diyenlere de çok görülmez.

4 Hidayetin burada iki vechi vardır: Ya Hak Teâlâ'nın gün ihtiyarını ictihadımıza bırakmayıp cumayı tansis buyurması suretiyle hidayet yahut gün tayini ümem-i sâlife gibi bizim de ictihadımıza müfevvas iken ictihadımızda isabet edip rızâ-yi bârîye muvafık olan günü intihab etmekle mazhar olduğumuz hidayet. Bu hadisin ilk hâşiyesindeki Es'ad b. Zürâre kıssası, ikinci mânayı takviye ediyorsa da Ebû Hüreyre ile Huzeyfe radiyallahu anhümânın sâlifülarz rivâyeti ilk mânayı teyit etmektedir. O rivayette, أضل الله عن الجمعة من كان قبلنا. فكان *"Allah Teâlâ bizden evvel gelenlere cumayı tutmak yolunu göstermedi. Yahudilerin yevm-i mahsûsu cumartesi, nasârânın da yevm-i mahsûsu pazar oldu. Derken bizi dünyaya getirdi ve yevm-i cum'a yolunu bize gösterdi ve cuma, cumartesi, pazar günlerini ibadet günü kılmış oldu"*

buyuruluyor. {M1982 Müslim, Cum'a, 22.} Yahudiler, "Cenâb-ı Hak mahlûkatı yaratmaktan cumartesi günü fârîğ oldu. Binaenaleyh biz de o gün istirahat edip ibadetle ve şükr-i hâlikla meşgul olalım"; nasârâ da, "Pazar, Hak Teâlâ'nın mahlûkatı yaratmaya başladığı ilk gündür. Binaenaleyh tâzime ehak olan odur" dediler. Bize ise cuma nasip oldu ki, pederimiz Âdem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yevm-i hilkatidir, insanın gâye-i hilkati ise Allah'a ibadettir.

5 Bu hadîs-i şerif, salât-ı cum'anın farziyeti hakkında nastır. Nitekim Müslim'in كُتِبَ عَلَيْنَا rivayeti de bunu müeyyiddir. Cumanın farziyetine sâlifüzzikir لِلصَّلَاةِ {el-Cum'a, 62/9.} âyet-i kerîmesi nas olduğu gibi^a bu ve emsâli ehâdîs-i sahîha da nastır. Bilâistisna eimme-i dinde bu elfâzı hep farziyete hamletmişlerdir. Binaenaleyh cumanın farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَشْهَدُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُحْتَلِمٍ وَأَنْ يَسْتَنَّ وَأَنْ يَمَسَّ طَيِّبًا إِنْ وَجَدَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Her bâliğ olan (kimseye) cuma günü gusletmek⁶ ve imkân bulursa gerek misvaklenmek, gerek hoş koku sürünmek⁷ vâcip (gibi) dir"⁸ buyurduğuna şehâdet ederim. {B880 Buhârî, Cum'a, 3.}

.....

6 Bu hadis yukarıdaki 475. hadisin aynı olup başka tarikten rivayet edilmiştir. Zebîdî'nin burada tekrar etmesi bu ikinci tarikten gelen rivayette, أَنْ يَسْتَنَّ ziyadesinin bulunmasından dolayıdır.

Buhârî'deki rivayet, senedde dahil olan Ebû Bekir İbnü'l-Münkedir tarafından, قال عمرو أما الغسل فأشهد أنه واجب وأما الإستنان والطيب فالله أعلم أوجب هو أم لا: ولكن هكذا في الحديث

a Bu âyet-i kerîmede cuma günü ezan okunarak namaza çağırıldığımızda hemen hutbe dinlemeye, namaz kılmaya müsâraat etmemiz emrolunuyor ki, bu emir, cuma namazının farziyetine sarâhaten delâlet etmektedir. Sonra وَذَرُوا الْبَيْعَ "Alışverişi de bırakınız" {el-Cum'a, 62/9.} kavlı-i şerifi ile de ezanla beraber iktisadî, sınaî her nevi fiil ve hareketten nehyediliyor ki, bu da cumaya müsâraatın vâcip olduğuna delâlet eden ikinci bir delil oluyor. Çünkü bir akdın iltizamı, bir sanatın icrası nefse'l-emirde mubah olan şeylerdendir. Bunlar yalnız bir vâcibin ifasına mâni olmakla memnu olabilirler.

İktisadî akidlerden بيع in hürmeti âyet-i kerîmenin sarâhatiyle, icâre gibi akidlerin hürmeti de عقد بيع e kıyas ile sabit oluyor. Buhârî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet ettiği تحرم الصناعات كلها "Ezanla beraber sınaî hareketlerin devamı haram olur" {Buhârî, Cum'a, 18 Bab Başlığı.} haberi de nazarıdikkate alınınca âyet-i kerîmedeki nehyin cumaya gitmeye mani olan her nevi faaliyete şümulü bulunduğu vâzihan anlaşılar (K.M.).

“Amr dedi ki: Gusle gelince bunun vâcip olduğuna ben de şehâdet ederim. Lâkin misvak tutunmak ile koku sürünmeye gelince vâcip mi, değil mi? Allah bilir. Lâkin bu hadiste böyle vârit olmuştur” {B880 Buhârî, Cum’a, 3.} lafzı ile nakledilen Amr b. Süleym el-Ensârî’nin bir mütalaasını da hâvidir.

Bu iğtisâl cuma gününden dolayı değil, cuma namazına gidileceğinden dolayıdır. Vâkıa Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin buradaki rivayetinden zihne mütebâdir olan, guslün cuma şerefine olacağıdır. Lâkin Buhârî’de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın *Tecrid* sahibinin ihtisaren zikretmediği rivâyet-i merfûasına nazaran إذا جاء أحدكم الجمعة “Herhangi biriniz cuma namazına geldiğinde gusletsin” {B877 Buhârî, Cum’a, 2.} buyurulmuş olması bunun cuma namazına has bir gusül olduğunu gösterir. *Müslim*’de de, إذا جاء أحدكم الجمعة ... أراد أحدكم ... denilmiş olması bu hükmü daha sarîh olarak ifham eder. {M1951 Müslim, Cum’a, 1.} Bu rivayet *Müslim*’den başka *Tirmizî*’de, *Nesâî*’de, *İbn Mâce*’de İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde, Ebû Avâne’nin *Müstahrec*’inde, İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde hep bu mânada vârit olduğu gibi Bezzâr’ın Âişe ve Büreyde b. Husayb, İbn Mâce’nin İbn Abbas, Taberânî’nin Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhüm rivayetleri de hep bunu müeyyiddir. İlleti âtide gelecek 489 ve 490. hadislerde görüleceği üzere vücuttaki kirleri, yağları, fena kokuları izâle edip cemaate ezâ vermemektir. Ebû Avâne ile Kâsım b. Asbağ’ın rivayetlerinde de bu emrin illeti, şimdi ihale ettiğimiz hadislerle muvâfik olarak tasrih edilmiştir. İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde deniliyor ki herkes, işi gücü ile meşgul olurdu. Cuma olunca üzerlerinde kirli elbise olduğu halde mescide gelirlerdi. Bundan dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme şikâyet vâki oldu, O da جاء منكم الجمعة فليغتسل ilh.. {M1952 Müslim, Cum’a, 2.} Maahâzâ İbn Abbas radiyallahu anhümânın İbn Mâce’deki rivâyet-i merfûasında إن جاء منكم الجمعة فليغتسل “Şüphesiz bu, yani cuma Allah’ın nâsa tahsis buyurduğu bir bayram günüdür” {Metindeki “للناس” kelimesi kaynakta “للمسلمين” şeklindedir. İM1098 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 83.} diyerek gusül emrinin diğer bir illeti daha beyan buyurulmaktadır. İbn Mâce’nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde bu emr-i celîl-i nebevînin minberde hutbe irat buyurulurken sudûru tasrih edildiği {İM1088 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 80.} gibi İbn Hibbân ile Ebû Avâne ve İbn Huzeyme rivayetlerinde ... أتى الجمعة من الرجال والنساء ... lafzıyla vârit olmasından kadınların da cumaya gidebilecekleri {İbn Balabân, el-İhsân, IV, 27, no: 1226.}, İbn Huzeyme rivayetindeki ... أتىها فليس عليه غسل من الرجال والنساء ... “Erkek olsun, kadın olsun cumaya gelmeye gusül yoktur” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 126, no: 1752.} ziyadesinden de cuma namazına gitmeyecek olanlara cuma guslü lâzım olmadığı anlaşılır.

Binaenaleyh cumhura göre cuma namazından evvel gusletmekle bu emir yerine gelip sonra edilen gusül cuma guslü olmamış olur. Sabah namazından sonra gusletmek de Ebû Hanîfe ve Şâfi’ye göre ihrâz-ı fazîlete kâfi ise de cuma namazına gidecek zamana yakın olması efdaldır. Mâlik ile Evzâî ve Leys b. Sa’d ise salât-ı fecri müteakip olan gusül kâfi olmayıp fazileti ihrâz için behemehâl namaza giderken iğtisâl etmelidir, derler.

Haneffiler'den Hasan b. Ziyâd'ın mezhebine göre bu gusûl –cumanın faziletini izhar için edilmiş olduğundan– akşama doğru da insan gusledebilir. Dâvûd ez-Zâhirî de bu kavli ahzetmiş olduğu gibi *Mebsût*'un beyanına göre İmam Muhammed'in de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf'tan *Hidâye*'de kavli-i cumhûr, *Muhit*'te ise ikinci kavil menkuldür.

7 Müslim'in bir rivayetinde, وَأَنْ يَمَسَّ مِنَ الطَّيِّبِ مَا يَقْدَرُ عَلَيْهِ “*Bulabildiği hoş kokulu bir şeyi sürünmek*”, {M1960 Müslim, Cum'a, 7.} diğer rivayetinde de, وَلَوْ مِنْ طَيِّبِ الْمَرْأَةِ “*Kadınlara mahsus kokudan da olsa sürünsün*” {M1960 Müslim, Cum'a, 7.} denilmiştir. Levni zâhir, râyihası hafif koku istimali kadınlara mahsus olup bunları kullanmak erkekler için mekruh olduğu halde başkası bulunmadığı takdirde bu neviden koku sürünmeyi emretmek, ter kokusunu izâle etmek emrinin ne kadar müekked olduğunu gösterir. Gusûl ile beraber diğer ikisi bunun için meşrû kılınmıştır. Lâkin bu ikisi gusûl gibi olmayıp adem-i vücûblarında ihtilâf eden yoktur. Nitekim hadisin yukarıdaki hâşiyesinde bahsedilen Amr b. Süleym el-Ensârî'nin sözü de bu adem-i vücûbu müeyyiddir.

8 “Vâciptir” yerine “vâcip gibidir” demek daha münâsiptir. İmam Mâlik, vücûba delâlet eden ehâdis-i şerifenin zâhir lafzına bakarak cuma guslünün vâcip olduğuna kâil olmuşsa da ekser fukaha vücûba kâil olmayıp vücûb lafızlarını burada tergîbe ve emr-i vâcib imiş-çesine tekide hamletmişlerdir. Zira bu hadiste –adem-i vücûbu mücmaün aleyh olan– istînân ile mess-i tîb, gusle mâtuftur. Mâtuf ile mâtufun aleyhin ise hükmü birdir. İkisi vâcip olmayınca gusûl de vâcip değil demektir. Vâkıa bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in ve sahâbeden Ebû Hüreyre ile Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhümânın da vücûba kâil oldukları hikâye olunuyorsa da yine Ebû Hüreyre ile Semüre b. Cündeb, Enes, Ebû Saîd el-Hudrî, Câbir, Abdurrahman b. Semüre, İbn Abbas radiyallahu anhümden mervi, من توضأ يوم الجمعة فبها ونعمت ومن اغتسل فهو أفضل “*Her kim cuma günü abdest alırsa ne âlâ eder, hele igtisâl ederse o daha efdal olur*” {HM20436 İbn Hanbel, V, 15.} hadisi adem-i vücûbu sarahaten beyan eder. Vâkıa bu hadis hep zayıf olan tariklerden rivayet edilmişse de hadîs-i zaîfin tarikleri taaddüt ederse kuvvet kesbeder. Bu hadis için Tirmizî “hasen” bile demiş. İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre hadisinde de, من توضأ فأحسن الوضوء ثم أتى الجمعة فدنا وأنصت واستمع غفر له ما بينه وبين “*Her kim abdeste davranıp abdestini noksansız aldıktan sonra cuma namazına gelir ve imama yaklaşıp sesini çıkarmaz, hutbeyi dinlerse hem o cuma ile diğer cuma arasında, hem de fazla olarak üç gün daha içinde vâki olacak günahları (yani sagâiri) mağfiret olunur. Her kim de yerde çakıl taşlarına uzanıp kendini meşgul ederse lağvetmiş olur*” {İM1090 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 81.} buyurulmuştur ki, bunda gusûl sözü olmayıp yalnız abdestten bahsedilmiştir.

İmam Şâfiî'nin istihbâb delili de pek kuvvetlidir. O, Buhârî'deki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi ile istidlâl eder. İbn Ömer diyor ki, bir defa Ömer b. Hattâb cuma günü (minber üstünde) dinelip hutbe irat ettiği esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından ve muhâcirîn-i evvelînden bir zat –ki Osman b. Affân radiyallahu anh olduğunda ittifak vardır– mescide girdi. Ömer (teahhurundan dolayı müşârûn ileyi tevbih

ve inkâr kastıyla) ona savt-ı bülend ile “Bu saat ne saatidir?” diye sordu. O da, “Meşgul idim. Evime geldim gelmedim, derken ezanı duydum, ancak bir abdest alabildim” dedi. Bunun üzerine (Ömer inkârı daha ziyade teşdîd ederek), “Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in guslû emrettiklerini bilip dururken yalnız abdest ile kalmak hâl!” dedi. ilh.. {B878 Buhârî, Cum’a, 2.} Ebû Hüreyre radiyallahu anhin da yine Buhârî’de bu kıssayı müeyyid daha muhtasar bir rivayeti vardır. Ömer radiyallahu anhin sonraki tevbîhi İmam Mâlik’in mezhebini takviye ederek cuma guslünün vücûbuna delâlet edebilirse de İmam Şâfiî bu guslün ihtiyara bağlı bir fazilet olup hakikaten vâcib olmadığına aynı kıssayı delil addetmiştir. Zira bu emrin vücûb için olduğu gerek Ömer gerek Osman gerekse mescid-i şerifte hazır olan diğer sahâbe-i kirâm radiyallahu anhüm hazerâtınca mâlûm olaydı Hazret-i Ömer tevbîh ile iktifa etmez de, “Hemen dön, iğtisâl et” derdi. Hazret-i Osman’ın ise o gün cuma guslû için hânesine avdet ettiğine dair hiçbir tarikten rivayet yoktur.

Elhâsıl bu hadîs-i şerifte emredilen gusûl, istînân ve mess-i tîbin üçü de cemaate beden’in râyiha-i kerîhesiyle ezâ vermemek hikmetine mebnî olup gusûl, diğer ikisinden daha müekked bir emr-i müstehabdır. Hatta İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhümün bunlarla da iktifa etmeyip giyecekleri elbiseyi hoş kokularla tecmir ettikleri yani tütsüledikleri menkuldür. Tâbiînden Muâviye b. Kurre, Müzeyne kabilesinden böyle yapan otuz zata yetişmiş olduğunu söyler.

Acaba cuma guslû seferde de müstehap mıdır? Abdullah b. Hâris radiyallahu anhümâ ile tâbiînden Talk b. Habîb, Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır, Talha b. Musarrif’e göre seferde de iğtisâl edilmelidir. Eimmeden İmam Şâfiî ile Ebû Sevr’in de mezhebince bu müstehaptır. Hatta İmam Şâfiî, “Bu guslû –suyu bir dinar mukabilinde tedarik etmek lâzım gelse de– seferde de, haza da terketmiş değilim” demiştir. Seferde istihbâbına kâil olmayanlar meyanında ise Abdullah b. Amr radiyallahu anh ile tâbiînden Alkame, Esved b. Yezîd en-Nehaî, İyâs b. Muâviye, Nâfi‘ b. Cübeyr, İbn Mut’im ve Kâsım b. Muhammed’in isimleri zikrediliyor. Tâvûs ile Mücâhid’in istihbâba kâil olduklarına da, olmadıklarına da dair rivayet vardır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ غُسْلَ الْجَنَابَةِ ثُمَّ رَاحَ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَدَنَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَقَرَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الثَّالِثَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ كَبْشًا أَقْرَنَ وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الرَّابِعَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ دَجَاجَةً وَمَنْ رَاحَ فِي السَّاعَةِ الْخَامِسَةِ فَكَأَنَّمَا قَرَّبَ بَيْضَةً فَإِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ حَضَرَتِ الْمَلَائِكَةُ يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) buyurdu ki: “Her kim cuma günü cenâbet guslû ile iğtisâl ettikten sonra⁹ (ilk saatte¹⁰ cuma namazına) giderse¹¹ bir deve, ikinci saatte giderse bir sığır, üçüncü saatte giderse (sağlam) boynuzlu bir koç, dördüncü saatte giderse bir tavuk, beşinci saatte giderse bir yumurta kurban etmiş gibi (sevaba nâil) olur.”¹² İmam (hutbeye) çıkınca da melekler zikri (yani hutbeyi) dinlemek için (mecliste) hazır bulunurlar.”¹³ {B881 Buhârî, Cum’a, 4.}

.....

9 Cenâbet guslû ile iğtisâl, keyfiyeti o gusle müşâbih gusûl mânasına olup yoksa cünûp kimseye vâcip olmuş gusûl gibi hükümde yani vücûbda ona benzeyen demek değildir. Maahâzâ bazıları vech-i şebahi hükümde bulup ve musallînin helâl ve haramda gözü kalmaksızın rahat ve sükûn-ı nefis ile cumaya gidebilmesi için ba’d-e’l-muvâkaa iğtisâl maksut olduğunu söylüyor ve sünen-i erbaada mervî Evs b. Ebû Evs radiyallahu anh hadisi ile istişhâd ediyorlar. Bu hadîs-i şerife, ثم اغتسل يوم الجمعة غسل يâhud من غسل بکر وابتكر مشى ولم يركب ودنا من الإمام واستمع ولم يلغ كان له بكل خطوة عمل سنة أجر صيامها وقيامها “Her kim, cuma günü ehliyle muvâkaa edip iğtisâl eder, sonra mescide gitmeye davranıp hutbenin evveline yetişir ve yaya gidip hayvana binmez ve imama yakın oturup dinler ve hutbenin sonuna kadar lağvetmez yani lakırdı etmez veya dinlemekten başka bir işle meşgul olmazsa attığı her adıma mukabil sıyam ve kıyâmı dahil olarak bir senelik ecre nâil olur” {D345 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} buyurulmaktadır. Gasele ile gasseleyi muhaddisler bununla tefsir etmişlerdir.

10 “İlk saatte” kaydını sıyak ve sibaka nazaran ilâve etmek lâzımdır. Zaten hadisin موطأ’daki rivayetinde في الساعة الأولى lafzı vardır.

11 Buradaki “giderse” metindeki راح nın tercemesidir. راح zevalden sonra gitmek mânasınadır. Nitekim غدا de zevalden evvel gitmeye denir. Bu mânaya göre mevzubahis olan تبكير yani namaza erken davranma saatlerinin mebd-i zeval vakti olmak lâzım gelir. Nitekim İmam Mâlik ile Şâfiîler’den Kadı Hüseyin ve İmâmü’l-Haremeyn buradaki saatlerin ba’d-e’z-zevâl kısa kısa lahzacıklardan ibaret bulunduğu kâil olmuşlardır. Lâkin cumhûr-ı ulemâ cumaya tebkinin evvel-i nehârda başladığına kâillerdir. Eimme-i lugattan Ezherî’nin revâhı tefsir edişi de cumhurun bu mezhebine muvâfık düşmüştür: Gece ile gündüzün herhangi saatinde vâki olan gidişe “revâh” denilebilir. Hadis ile ma’nâ-yı hadîsin muktezâsına muvâfık olan tefsir de budur. Zira aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin zeval ile beraber cumaya çıkmak mu’tâd-ı şerifleri idi. Binaenaleyh bu saatlerin de zevalden evvel olması iktiza eder ve zevalden sonra cumaya gidenlerin burada zikredilen faziletlerden nasibi olmamak lâzım gelir. İbn Cüreyc’in rivayetinde راح yerine غدا denilmesi de cumhurun verdiği mânâyı takviye eder. Bundan başka her saate ait faziletin ayrı ayrı tâdât

buyurulması da erken davranılıp ilk saffa geçilmek ve cumaya intizaren nevâfil ve ezkâr ile iştigal edilmek içindir.

Bu saatlerin miktarı nedir? Tulû-ı fecirden zevale kadar olan zamanın her altıda biri birer saattir. Nitekim Nesâî, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, “*yevm-i cum'a on iki saattir*” {N1390 Nesâî, Cum'a, 14.} buyurdıklarına dair bir hadis rivayet etmektedir. İlm-i mîkât erbâbına yani takvimcilere göre ise, tulû-ı şemsten zevaline kadar olan zamanın altıda biri bir saattir. Her iki mebdein de birinci saate mebde olduğuna dair İmam Şâfiî'den bir kavil rivayet ediliyor.

Lâkin, Mâverdî, “Mescide gitmeden evvel iğtisâl edip hazırlanmaya vakit kalmak için ikinci rivayetin esah addedilmesi iktiza eder” der. Şâfiîler'den Râfiî ise bu saatler, günün yirmi dörtte bir cüzü mânasına olmayıp murat yalnız tertîb-i derecât ile sâbıkın mesbuk üzerine faziletini beyandan ibaret olduğunu söyler. Yine Şâfiîler'den Saydelânî, تبكير in Buhârî ile Müslim rivayetlerinde تهجير lafzıyla ifade edildiğine bakarak ilk saatin irtifâ-ı nehâr başlangıcı olan kuşluk vaktinin evvelinden başladığına kâil olmuştur. Filhakika gün ortası demek olan حجير nin mebdei ise lugaten kuşluktan başlar.

12 Zevalden evvelki saatler altı iken burada yalnız beşine terettüp eden fazilet zikir buyurulmuş. Nesâî'deki bir rivayette ise tavuk ile yumurta arasında bir de serçe kurban etmek faziletini bahşeden bir mertebe daha zikredilmiş. Buhârî râvilerinden birinin bunu unutmuş olmak ihtimali vardır. Unutulmuş bir mertebe yoksa altıncı saat, imamın hutbeye çıktığı saat itibar edilmek lâzım gelir.^a *Sahîh*'in rivayetine nazaran Ebû Hüreyre, ومثل etmiş kimse gibidir...” {B929 Buhârî, Cum'a, 31.} diye rivayet etmiştir.

13 Müslim'in rivayetinde, إذا كان يوم الجمعة كان على كل باب من أبواب المسجد ملائكة يكتبون *Cuma günü olunca mescid kapılarının her birinde birtakım melekler, girenleri sıralarıyla yazarlar, imam minbere çıkıp oturunca derecât-ı fazîleti sebte mahsus olan sahîfeleri yani defterleri, dürüp hutbeyi dinlemeye gelirler...*” {M1984 Müslim, Cum'a, 24.} *Müsned-i Ahmed*'in Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde, فإذا *Müezzin ezanı okuyup imam minber üzerinde oturunca sahîfeler dürülür ve melekler mescidin içine girip hutbeyi dinlerler*” {Kaynakta “الإمام” kelimesinden sonra “على المنبر” ifadesi yer almaktadır. HM11791 İbn Hanbel, III, 81.} diye vârit olmuştur. Ebû Nuaym'in *Hilye*'de İbn Ömer radiyallahu anhumâdan olan rivayetinde bu meleklerin حفظة denilen melekler olmadıkları ve ellerindeki suhuf-ı aklâmın nurdan olduğu zikredilmiştir. Ebû Ümâme radiyallahu anhın *Müsned-i Ahmed*'deki rivayetinde melâikenin mescid kapılarında cumaya gelenleri sıra ile yazdıkları haber verildikten sonra, والحفظة لا يفارقون من وكلوا عليهم *Halbuki hıfza müvekkel oldukları kimselerin*

a Hadîs-i şerifteki tavuk, yumurta kurbanı gibi tabirler hakikate mahmûl değildir. Belki cuma namazına önden gidenler arasındaki ecr ü sevap derecelerini ve bunlar arasındaki mânevî farkları zihinlere kolayca yerleştirmek için her nevi fikrî seviyelere hitap edilmiş bir temsilden ibarettir (K.M.).

yanlarından ayrılmazlar” {Bu lafızlar *Müsned*’de yer alan rivayetin (HM22597 İbn Hanbel, V, 259.) sonunda tespit edilememiştir. Zikri geçen hadisin izahı sadedinde Aynî’de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VI, 173.} buyurulmuştur. Melâike-i kirâmın dürdükleri sahîfeler cumaya mübâderete müteallik fezâil suhufundan ibaret olup yoksa hutbeyi dinlemek, namaza yetişmek, zikir, dua, huşû gibi husûsata taalluk eden fazâili hafaza-i kirâm yine yazarlar. Nitekim İbn Mâce rivayetinin sonunda الصلاة لحق يجيء فإنما بعد ذلك فإنما يجيء لحق الصلاة “*Bundan sonra gelen artık yalnız namazın ecrini almak için gelmiş olur*” {İM1092 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 82.} ziyadesi de vardır.

İbn Huzeyme’nin Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ rivayetinde imam selâm verdikten sonra melâike evvelce erkenci olarak tanıdıkları bir kimseyi cemaat içinde görmedikleri takdirde, “Acaba filânı bugün namazdan alıkoyan nedir?” diye sorduğuktan sonra, اللهم إن كان ضالاً فاهده. وإن كان فقيراً فأغنه. وإن كان مريضاً فعافه “İlâhî! O kulun sapıtmış ise hidayet ver, fakir düşüyse ganî kıl, hasta olduysa şifâ ver” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 134, no: 1771.} duasında bulunurlar diye mezkûrdur. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da bu meâlde, fakat daha mufassal bir rivayet vardır.

Cumaya erken davranmak cemaatin zimmetine terettüp eden bir vazifedir. İmanın ise aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz ile Hulefâ-yi Râşidîn’e tebaan hutbe vaktine kadar taahhür etmesi mesnundur.

عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْتَسِلُ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَيَتَطَهَّرُ مَا اسْتَطَاعَ مِنْ طَهْرٍ وَيَدَّهْنُ مِنْ دُهْنِهِ أَوْ يَمَسُّ مِنْ طِيبِ بَيْتِهِ ثُمَّ يَخْرُجُ فَلَا يُفْرِقُ بَيْنَ اثْنَيْنِ ثُمَّ يُصَلِّي مَا كُتِبَ لَهُ ثُمَّ يَنْصِتُ إِذَا تَكَلَّمَ الْإِمَامُ إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى.

TERCÜMESİ

Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan:¹⁴ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hiçbir kimse yoktur ki, cuma günü iğtisâl edip elinden geldiği kadar paklandıktan¹⁵ ve (başını ve sakalını tarayıp kullandığı) yağından yağlandıktan,¹⁶ yahut evindeki kokudan süründükten sonra¹⁷ (hânesinden mescide) çıksın,¹⁸ yanyana oturan iki kimsenin arasını açmasın,¹⁹ daha sonra (Hak Tealâ tarafından) ona takdir edildiği kadar namaz kılsın,²⁰ daha sonra da imam söze başlayınca (namaz bitinceye kadar)²¹ sesini kessin de o cuma ile öteki cuma arasındaki günahları mağfur olmasın.”²² {B883 Buhârî, Cum’a, 6.}

R İ V A Y E T L E R

Diğer rivayette, ثم انصت ویمس, ثم ينصت أو یمس, من الطهر من طهر yerinde vârit olmuştur.

14 Ebû Abdullah Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh aslen İranlı'dır. Eski ismi -bâ-i meksûre ile- مابه olup pederi de İran dihanlarından بود yahut بودخشان isminde biri idi. Taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden kendisine "Selmânü'l-hayr" lakabı verilmiştir. Nesep zikrederek anılmak istenildiğinde de "Selmân İbnü'l-İslâm" denir.

Müşârün ileyh gençliğinde Mecûsî iken dîn-i hak aşkı ile âbâ ve ecdadının dinini terkedip ibtidâ nasrâniyeti kabul etmiş ve Ehl-i kitabın intizar edip durdukları Nebî-i Âhîrzemân'ın şems-i hidâyeti Arabistan ufkundan nerede ise tulû edeceğine dair ruhbanın tahmînâtına itimaden o nûr-ı hüdaya tâbi olmak belki bana nasip olur ümîd-i hâlisi ile oralara gitmeye davranırken refakatlerine dahil olduğu tâcirlerin hıyanetiyle köle olarak Medine yahudilerinden birine satılmıştır. Lâkin teharrî-i hak ve hakikat babındaki hulûs-ı niyeti indallah mükâfatsız kalmadı ve Hakk'ın takdîr-i hidâyetbahşâsı Medine'de kaydiesârete giriftar olmak felâketini bîbahâ bir nimete kalbeyledi. Zira tam rikkiyet angaryaları altında vücut yıpratmış sırada hicret-i seniyye vukua geldi ve hâtemü'n-nebiyyîn ve rahmeten li'l-âlemîn efendimize ait olarak rahiplerden evvelce öğrenip bellediği âlâmâtı müşahede edince hemen iman edip bilâhare o kenz-i rahmet efendimizin lutf-ı muâveneti sayesinde hürriyetini istirdat ile havass-ı ashâb zümresine iltihak etmiştir. Bedir ile Uhud gazâlarında bulunmaya yahudi elinde esareti mâni oldu ise de Hendek'ten itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ayrılmadığı gibi Şam ile Irak fütuhâtının hemen hepsine de ihtiyar haliyle iştirak etti. Ahzâb Vak'ası'nda Medine'yi düşman hücumundan kurtarmak için etrafına hendek kazılmasını tavsiye eden de odur.

Birçok sahâbenin, ezcümle Enes, Kâ'b İbn Ucre, İbn Abbas ve Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümün kendisinden rivayetleri vardır.

İran'ın fethinden sonra Ömer radiyallahu anh tarafından kisrâların pâyitahtı olan Medâyin'e vali nasbolunmuş ve 35 senesinde Medâyin valisi iken rahmet-i rahmâna kavuşmuştur. Medâyin harabelerine elyevm Bağdatlılar'ca "Selmân pâk" namının verilmesi orada medfun olduğundandır.

Kendisine "İbnü'l-İslâm" denilmesine sebep şu vak'adır: Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh ile aralarında ârızî bir kırgınlık olmuş. Bu şekerrenklik esnasında bir gün mecliste beraber otururlarken Hazret-i Sa'd birkaç kişiye nesebini sorduktan sonra, Selmân'a dönüp -hasep ve nesebi mâruf eşraftan bunca ashap arasına sığınmış vaziyette olduğunu îma ve bu cihetten biraz mahcup etmek niyetiyle olacak- "Sen de nesebini söyle" demiş. Selmân da hemen, "İslâm'a dahil olduktan sonra nesep falan aramam. Lâkin Selmân İbnü'l-İslâm'ım" cevâb-ı savâbını vermiş. O mecliste hazır olan Ömer radiyallahu anhın da Sa'd'a

canı sıkıldı ve “Bütün Kureyş bilir ki pederim Hattâb, zamân-ı Câhiliye’de Kureyş’in en azizi idi. Böyle iken ben işte İbnü’l-İslâm olan Selmân’ın kardeşi Ömer İbnü’l-İslâm’ım” dedi.

İbtidâ-i İslâm’da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in gerek Mekke’de iken gerek Medine’yi teşrif buyurduktan sonra beyne’l-ashâb “muâhât” yani kardeşlik tesis buyurdıkları ve onları ikişer ikişer kardeş ettikleri mâlûmdur. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh da Ebü’d-Derdâ radiyallahu anh ile kardeş edilmişti. 934. hadiste görüleceği üzere nevâfil-i ibâdâta dair ikisi beyninde tehaddüs eden icihad ihtilâfında aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Selmân’a hak vermişlerdir. İbn Sa’d’ın bu münasebetle rivayet ettiği *لقد أشبع سلمان علماً* “*Selmân’a doyasıya ilim verilmiştir*” {İbn Sa’d, *et-Tabakât*, IV, 63.} hadîs-i şerifi müşârûn ileyh’in kemâl-i ilmîne hüccet olduğu gibi kisrâların mülkünü idareye memur edilmişken fakrı ihtiyar etmesi de zühd-i tâmmına şahittir. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete göre Hasan-ı Basrî demiş ki: Selmân dem-i ihtizâra geldiği zaman, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dünya nimetlerinden kanaat edeceğimiz miktarın ancak bir yolcu azığı kadar olması için bizimle ahdetti de biz bu ahde sâdık kalamadık diye ağladı. Halbuki vefatından sonra muhallefâtına baktık bıraktığı malın kıymeti çıka çıka yirmi bu kadar, yahut otuz bu kadar dirhem çıktı. {HM24112 İbn Hanbel, V, 438.}

Kıssa-i İslâm’ı da şâyân-ı ibrettir. *Müsned-i Ahmed*’deki rivayete nazaran İbn Abbas radiyallahu anhümâya kendisinin naklettiğini biz de teberrûken velev muhtasar olsun nakledelim. Diyor ki: “Ben İsfahan ahalisinden ve *جي* denilen karyeden neşet etmiş bir Fârisî idim. Pederim karyenin dihkânı yani beyi, ağası idi. Fart-ı muhabbetinden beni evde kız hapseder gibi hapsederdi. Mecûsîlik’te o kadar ileri gitmiştim ki âteşkedenin hıfz ve harâsetini bile deruhte ettim. Hiçbir an ateşin sönmesine meydan vermezdim.”

“Babamın büyük bir çiftliği vardı. Bir gün yapı ile meşgul olduğundan çiftliğe kendi yerine beni gönderdi. Giderken yolda bir hıristiyan kilisesi gördüm. Dünyada neler olup bittiğinden bîhaber toy bir çocuk olduğumdan seslerini dışarıdan işittiğim bu insanların ne yaptıklarını görmek merakıyla içeriye girip namazlarını seyrettim. Pek hoşuma gitti ve o dini kendi dinimden daha güzel buldum. Akşama kadar orada kaldım, çiftlik işini aklıma bile getirmedi. Oradakilere, ‘Bu dinin aslı nerededir?’ diye sordum. ‘Şam diyarındadır’ cevabını verdiler. Babam beni hayli aratmış bulduramamıştı. Eve geldiğimde macerayı kendisine anlattım. Beni yeni dinimden vazgeçirmek için çok çalıştıysa da ben fikrimde ısrar ettiğimden ayağımı bukağılayıp evde hapsetmekten başka çare bulamadı. Ben ise görüştüğüm hıristiyanlara, ‘Şayet Şam’a gidecek bir hıristiyan ticaret kafilesi olursa bana bildiriniz’ diye haber saldı. Hâsılı babamın evinden kaçtım ve böyle bir kafile ile beraber Şam diyarına gittim. ‘Bu dinin en ileri geleni kimdir?’ diye soruşturdum. Kilisedeki piskoposu haber verdiler. Yanına girdim ve dinlerini kabul ettiğimi, kendisine hizmet edeceğimi ve beraberce namaz kılmak istediğimi söyledim. O da ‘peki’ dedi.”

“Adamcağız fena bir kimse imiş. Bir taraftan cemaati sadakaya tergîb, bir taraftan da biriken emvâl ve eşyayı fukaraya vermeyip kendisi için iddihar ediyordu. Böylelikle yedi

küp dolusu altın ve gümüş toplamıştı. Bundan dolayı kendisine pek ziyade buğzum vardı. Vefatında defni için gelenlere hakikat-ı hâli anlatıp hazinesinin yerini gösterdim. Aleyhinde söylediklerim sabit olunca kızdılar ve defninden imtina ederek ölüsünü salbedip taşa tuttular.”

“Onun yerine sâlih bir zat geldi. Salavât-ı hamsi kılan müslümanlar haricinde ondan daha faziletli, onun kadar dünyayı hiçe sayar, onun kadar âhirete âşık, gece gündüz ibadete münhemik hiçbir kimse görmedim. Kendisini pek sevdim. Hayli zaman beraberinde bulundum. Vefat edeceği vakit, ‘Senden sonra ben kime mülâzemet edeyim, ne yapayım?’ diye sordum. Dedi ki: ‘Evlât, bugün ortalık girdâb-ı helâk içinde. Dîn-i hakkı tebdil ve dinin evâmîr ve nevâhîsinden çoğunu terkettiler. Yalnız Musul’da filân vardır. Benim tuttuğum meslek onda da var. Ona git’ diye vasiyet etti.”

“Vefat etmesi üzerine Musul’a gidip halimi arzettim. ‘Yanımda dur’ dedi. Onu da evvelkisi gibi pek hayırlı, sâlih bir zat buldum. Lâkin çok sürmedi. O da firâş-ı ihtizâra yatınca ondan da vefatından sonra mülâzemet edebileceğim bir zatı tavsiye etmesini niyaz ettim. O, Nusaybin’deki bir zatı haber verdi. Ona da gittim ve diğer iki arkadaşı gibi sâlih buldum. Az zaman sonra o da vefat etti. Vefatından evvel de Ammuriye’de (Anadolu’da Sivrihisar) bir zatı bana tavsiye etti.

Evvelki üç dindaşının mesleğinde olan o zata da mülâzemet ettim. O esnada davar ve sığır olarak biraz da mal edindim. Maraz-ı mevtinde ona da kimin yanıma gitmemi vasiyet edeceğini sordum. Cevaben, ‘Oğlum, dünyada artık bizim mesleğimiz üzerine hiçbir kimseyi tanımıyorum ki ona git diyeyim? Lâkin dîn-i İbrâhim ile ba’solunacak peygamberin zuhuru pek ziyade yaklaşmıştır. O peygamber Arap toprağında zuhur edecek ve iki taşlık arasında kâin bir yere hicret edecektir. Bu iki taşlığın arası nahlistandır. O peygamberin de bazı alâmetleri vardır. Ezcümle hediyeden yer, sadakadan yemez, iki küreği arasında hâtem-i nübüvvet vardır. Çaresini bulur, o diyara gidebilirsen git’ dedi ve vefat etti.”

“Ondan sonra Ammuriye’de ne kadar oturdumsa oturdum. Derken Benî Kelb kabillesinden ticaret için oraya gelmiş birkaç kimseye rastgeldim. Kendilerine, ‘Size şu sığırlarla koyunlarımı vereyim de beni Arap diyarına götürün’ dedim. ‘Peki!’ dediler. (Şam cihe-tinden Medine’ye yakın) Vâdilkurâ’ya geldiğimizde A’râbîler bana zulmedip köle diye bir yahudiye sattılar. Yahudinin yanında kaldım, oradaki hurmalıkları görünce ‘Acaba Ammuriye’deki zatın bana vafsettiği yer burası mıdır?’ diye ümide düştümse de nefsim pek de mutmain olmadı. Derken günün birinde Benî Kurayza’dan olan sahibimin bir amcazadesi Vâdilkurâ’ya geldi ve beni satın alıp Medine’ye götürdü. Medine’yi görür görmez Ammuriye’deki zatın vasfına göre hemen tanıdım.”

“Medine’de ikametim sırasında Allah celle ve alâ hazretleri de Nebî-i Kerîm’ini ba’s buyurmuştu. Lâkin Mekke’de bulundukları müddetçe rikk u esaretin bana tahmil ettiği bâr-ı meşakkat ve meşguliyet yüzünden kendilerinden bahsedildiğini hiç işitmemiş bulu-

nuyordum. Sonra Medine'ye hicret buyurdular. Yine haberim olmadı. Derken günün birinde bir hurma ağacının üstünde sahibimin hesabına ben çalışır, sahibim de ağacın altında otururken, amcazadelardan biri gelip, 'Yahu! Benî Kayle'nin (ensarın mensup oldukları Evs ile Hazrec kabilelerinin mecmûuna verilen isim bu idi) Allah belâlarını versin! Mekke'den yanlarına gelip peygamber dedikleri bir kimsenin bugün Kubâ'da başına toplanmış bulunuyorlar' dedi. Ben, bu sözü işitince hummaya tutulmuş gibi titredim, az kalsın sahibimin üzerine yıkılıp düşecektim. Amcazadesine, 'Ne dedin? Ne dedin?' diyerek ağaçtan indim. Sahibim kızdı ve 'Bundan sana ne? Sen işine bak' diyerek bana şiddetli bir tekme vurdu. Ben ise 'Bir şey yok. Yalnız onun ne dediğini anlamak istedim' dedim."

"Biraz yiyecek biriktirmiştım. Akşam olunca onu alıp Kubâ'ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin huzuruna gittim ve 'İşittim ki sen sâlih bir zatsın, yanında da fakir kimsesizler varmış. Şuncağızı sadaka için saklamıştım. Buna sizi başkalarından ehak görüyorum' deyip elimdeki nevâleyi takdim ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, 'Yiyiniz' diye emrettiyse de kendisi mübarek elini çekti ve yemedi. Kendi kendime, 'Bu, bir' dedim."

"Döndüm. Yine az bir şey tedarik etmeye başladım. O zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Medine'yi artık teşrif buyurmuşlardı. Huzûr-ı âlîlerine gelip, 'Sadakadan yemediğini gördüm. Bu ise sana ikramen hazırlanmış bir hediyedir' dedim. İşte ondan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tenâvül buyurdular ve ashab-ı kirâma birlikte yemelerini emrettiler. Kendi kendime, 'Bu, iki' dedim."

"Daha sonra bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem بقیع الغرقد da iken yanına geldim. Sahâbeden birinin cenazesi dolayısıyla orayı teşrif etmişlerdi. Üzerlerinde iki ehram olduğu halde ashâb-ı kirâmlarıyla birlikte oturuyorlardı. Selâm verdim ve Ammu-riye'deki zatın haber verdiği üzere arkalarındaki hâtem-i nübüvveti acaba görebilir miyim diye hemen arka taraflarına geçtim. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de o tarafa geçmemden bir alâmet aradığımı teferrüs buyurup hemen ridâ-yı şeriflerini sıyırdılar. Hâtem-i nübüvveti gördüm, tanıdım ve üzerine kapanıp ağlamaya başladım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, '*Bu tarafa dön*' buyurdular. Karşı taraflarına geçtim ve sana, ey İbn Abbas, anlattığım gibi başımdan geçeni arzettim. Benim bu kıssamı ashabının işitmiş olmaları Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin pek hoşuna gitti. Zencîr-i esâret ayaklarımı bağladı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Bedir ve Uhud'da bulunmak nimetlerini elden kaçırdım."

"Günün birinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, 'Selmân, kendini mükâtebeye bağla' diye ferman buyurdular. Sahibim ile -çukurlarını da kazarak- üç yüz (diğer bir rivayete nazaran beş yüz) hurma ağacı dikmek ve kırk okka (yani dört yüz dirhem) altın vermek şartlarıyla mükâtebe ettim (yani bunları yapınca ben âzat olacaktım). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâb-ı kirâma, '*Şu kardeşinize yardım ediniz*' buyur-

dular. Yardım başladı. Kimi otuz, kimi yirmi, kimi on beş, kimi on fidan, hâsılı herkes elindeki mevcudu nisbetinde bana yardımda bulundu. Üç yüz (yahut beş yüz) fidanı hazırlayınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, ‘*Selmân! Şimdi artık git de bu fidanlar için çukurları kazmaya başla. İşini bitirince bana gel ki onları ben dikeyim*’ buyurdular. Kazmaya başladım. Arkadaşlar da bana yardım ettiler, işimizi tamamlayınca gelip haber verdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benimle beraber orayı teşrif ettiler. Artık fidanları biz yanaştırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek eliyle yerine koyuyordu. Selmân’ın nefsi yed-i kudretinde olan Allahü azîmüşşâna kasem olsun ki, o fidanların bir tanesi kurumadı (öteki rivayette, yalnız birini ben dikmiştim, işte ondan mâadası hep tuttu). Sahibime karşı olan hurma ağaçları borcumu ödemiş oldum. Zimmetimde yalnız mal kalmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gazâların birinden altından tavuk yumurtası kadar bir şey getirmişlerdi. Avdetlerinde ‘*Mükâtepe olan Fârisli ne yaptı? Nerede?*’ diye sual buyurmuşlar. Çağırıldım. ‘*Selmân! İşte al da üzerinde kalan borcu öde*’ buyurdular. ‘*Yâ Resûlellah! Bu kadcık şey benim borcuma nereden yetecek?*’ dedim (öteki rivayette, o altın parçasını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dili üzerinde çevire çevire gezdirdi ve), ‘*Hele sen bunu al! Allah senin borcunu öder*’ buyurdu. Altın parçasını aldım ve alacaklarıma o parçadan tarta tarta altın verdim. Selmân’ın nefsi kabza-i kudretinde olan Allah’a kasem olsun ki, onlara ondan kırk okka altın tartıp haklarını eksiksiz olarak verdim ve âzat edildim. Ondan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Handek’te bulundum ve onunla hiçbir gazâda bulunmayı fevtetmedim, ilh...” {HM24138 İbn Hanbel, V, 441.}

Selmân-ı Fârisî hazretleri tendürüst ve bünyesi kavî bir zat idi. Medine etrafında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de birlikte olarak ashâb-ı kirâm hendek kazarlarken Selmân da çalışıyor ve on kişilik işi başarıyordu. Günde beş arşın derinliğinde on beş arşın yer kazıyordu. Gerek sıdk-ı îmânından gerek o günlerdeki azîm hizmetlerinden dolayı sahâbe-i kirâm hakk-ı velâsını paylaşamaz oldular. Muhâcirîn de, ensar da, “Selmân bizdendir” dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sözleri işitince, سلمان منا أهل البيت “*Selmân bizdendir, Ehl-i beyt’tendir*” {MK6040 Taberânî, el-Kebîr, VI, 212.} diye taltif buyurdular. رضي الله عنه وعنا به

Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh muammerûndandır. Îsâ aleyhisselâma yetiştiğini iddia edecek kadar mubalağa edenler bile vardır. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî’nin nakline göre Hâfız Zehebî demiş ki: “Müşârün ileyhın sinni hakkındaki akvâli araştırdım. İki yüz elliye geçtiğinde ittifak edilmiş buldum. İhtilâfları yalnız iki yüz elliden sonrası hakkındadır. Sonra ben bu itikaddan rücû ettim. Anladım ki sekseni tecâvüz etmemiştir, ilh.” Fakat Zehebî bu sonraki hükmün neye bina edilmiş olduğunu söylemiyor. Her ne hal ise ilm-i rivayet erbâbınca Selmân radiyallahu anhin 250 sene yaşadığında şek yoktur. Hatta 350 sene yaşadığına kâil olan da vardır. Lâkin müşârün ileyhın ba’d-e’l-İslâm olan ahvali tamamen mâlûm olmakla beraber daha evvelki zamanına ait mâlûmat ancak kendisinden

rivayet edilmiş pek az şeyden ibaret olduğuna nazaran sinni hakkında umurun bu itikadı da pek metin bir esasa istinat edemez.

15 Tercümedeki, “paklan” تطهر tercümesidir ki maksut olan, bıyıkları ile tırnakları kesmek ve ânedeki kılları izâle etmektir. Bazılarınca gusûlden murat bedeni yıkamak, tuhurdan murat da başını yıkayıp temiz esvap giymektir. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhumâ rivayetindeki ولبس من أحسن ثيابه “*Ve elbisesinin en güzellerinden birini giyerse*” {D343 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi, تطهر ün temiz giyinmek mânasını da ihtiva ettiğini gösterir.

16 Toz toprağa bulanmış, keçelenmiş, pejmürde saç ve sakalı yağlayıp taramak sünnettir.

17 Sünnetin muktezâsı herkesin kendine mahsus koku edinmesidir. Metindeki terdîdli أو يمس rivayetine nazaran bir kimsenin kendine has kokusu yoksa hiç olmazsa ehlinin kokusundan sürünsün demek olur (479. hadis in hâşiyesine de mürâaat).

18 İbn Huzeyme rivayetinde إلى المسجد ziyadesi de vardır ki tercümede mânası kavis içinde gösterilmiştir.

Müsned-i Ahmed’in Ebû’d-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde ثم مشى إلى الجمعة “*Sonra cumaya gitmek üzere yayan yürüsün*” {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.}, Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh rivayetinde de ثم يمشي وعليه السكينة “*Sonra vakar ve sekîneti takınarak yürüsün*” {Metindeki “يمشي” ifadesi kaynakta “خرج” şeklindedir. HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} denilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşılıyor ki efdal olan cumaya yaya ve kısa adımlarla ağır ağır yürüyerek gitmektir. Cuma için hadis ile tavsiye buyurulan مشي فأسعوا إلى ذكر الله, âyet-i kerîmesindeki sa’ye münâfi değil, onu müfessirdir فأسعوا “*Koşunuz*” nazm-ı celîli فامضوا “*Gidiniz*” ile tefsir edilmiştir. Nitekim Ömer radiyallahu anhın فامضوا diye okuduğu da rivayet olunmuştur.^b Buradaki سعي’yi İmam Şâfiî عمدا ile tefsir ve, إلا ما سعى, âyet-i kerîmeleriyle istişhâd eder. Bu rivâyâta nazaran binip gitmekten ise cumaya yaya gitmek efdaldır, meğer ki mescid uzak ve yaya gidildiği takdirde namaza yetişememek korkusu ola. Dönerken de yaya yürümek menduptur. Lâkin gidişteki yürüme daha müekked bir fazilettir.

19 Ara açmamaktan maksat: Yan yana oturan iki kimseyi sıkıştırıp ortalarına girmemek yahut üzerlerinden atlayıp ileriye geçmemektir. Her iki takdirde de onlardan biri sağa, diğeri sola çekilip yer ve yol vermekle ezâya uğramış olurlar. Bu da cemaat kesir yahut mescide geç gitmekle yahut geri saflarda yer varken ilk saflara geçmekle olur. Ebû Eyyûb

a el-Cum’a, 62/9.

b Hazret-i Ömer’in bu kiraatini Buhârî *Sahîh*’inde (“Kitâbü’t-Tefsîr”) rivayet ediyor. *Ahkâmü’l-Kur’ân*’da bu kiraat, “İbn Mes’ûd, Übey b. Kâ’b ve İbn Zübeyr’den de sabit olmuştur” diyor. Abdullah b. Mes’ûd ردايي لو قرأت فأسعوا لسعيت حتى يسقط ردايي der idi. Yani ben فأسعوا okumuş olsaydım; kiraatimle amel eder, cumaya öyle koşardım ki ridâm arkamdan düşerdi (K.M.).

c el-Leyl, 92/4.

d en-Necm, 53/39.

el-Ensârî rivayetinde, *“Hiçbir kimseye ezâ vermesin”* {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} Ebü'd-Derdâ rivayetinde de, *“Ve hiçbir kimsenin üzerinden atlayıp kimseye ezâ vermesin”* {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} denilmiş olduğundan gerek mescid-i şerifte gerek yollarda başkasına ezâ memnû ve metn-i hadisteki mağfiretin medâr-ı istihsâli olan şartları muhildir.

20 Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde, *“Allah ne takdir ettiyse o kadar namaz kılsın.”* {HM22072 İbn Hanbel, V, 198.} Ebü Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anh rivayetinde ise *“Şayet içinden gelirse namaz kılsın”* {HM23968 İbn Hanbel, V, 420.} buyurulmuştur. Bu rivayetlerin mecmûundan hutbe ile cuma namazından evvel kılınan namazların mesnûn olduğu anlaşılır.

21 İmam hutbe okurken cemaatin susmasına şer'an *إنصات* denir, *“İmam söze başlayınca”* demek “İmam hutbeye başlayınca” demektir. Bazı rivâyâtta, *حتى يقضي صلاته* *“İmam namazını bitirinceye kadar”* {İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 118, no: 1732.} denildiğine göre insâtın farziyeti imamın hutbeye şürûundan itibaren cuma namazından fâriğ oluncaya kadar devam eder. 480. hadisin hâşiyesindeki Evs İbn Ebû Evs radiyallahu anh hadisinde de, *ودنا من الإمام فاستمع* denilmiş olduğuna göre hutbeyi iyice dinleyebilmek için imama yakın bir yerde bulunmak da tavsiye buyurulduğu gibi birçok hadiste lağvi terketmek de tenbih olunmuştur. Terk-i lağv söz söylememekten eamdır. Zira lağv söz söylemekle olduğu gibi hiçbir lafız tefevvüh etmeksizin başka bir şey ile meşgul olmakla da olur. *من مس الحصى فقد لغا* {M1988 Müslim, Cum'a, 27.} hadisi buna delildir (479. hadisin hâşiyesi). Hutbeyi *استماع* yani dinlemek de farzdır. *استماع* ile *إنصات* 'ın farkı vardır. *إنصات* söz söylememektir, *استماع* ise söylenen söze kulak vermektir. İnsan münsıt olmaksızın –bir iki kelime söylediği, yahut havassı kavî olup da kendi söz söylerken söylenen sözleri de kaçırmadığı takdirde– *مستمع* olabilir. Kemal ise *استماع* ile *إنصات* 'ı cemetmektedir. Hutbeyi işitebilenin söz söylemesi Ebû Hanîfe ile Mâlik ve kavl-i kadîminde Şâfiî'ye göre haramdır. Bu hüküm, hatibe de şâmilidir. Şu kadar var ki İmam Mâlik yalnız hatibin –yeni gelenlerin tehatti-i rikabdan men ü zecri gibi– namaza taallûk eden bir maslahat dolayısıyla söz söylemesini tecviz eder. Aynıyla bir insana hatibin tevcih-i kelâm etmesi ve o insanın cevap vermesi de câizdir. Ömer ile Osman radiyallahu anhümâ kıssasında olduğu gibi. Şâfiî'nin kavl-i cedîdinde ise tekellüm haram değil mekruhtur. Ahmed b. Hanbel'in kavl-i meşhûruna göre hürmet yalnız müstemiin tekellümüne terettüp edip hatibe etmez. İmam Şa'bî ile Nehaî'ye göre vücûb-ı istimâ yalnız hutbe esnasında okunan Kur'an'a mahsustur.

Hutbeyi işitemeyecek kadar uzakta olana yine insât lâzım gelir mi? Cumhura göre işitiyormuş gibi lâzımdır. Nehaî, Ahmed b. Hanbel ve bir kavlinde Şâfiî'ye göre lâzım değildir.

Hulâsa, mev'ûd olan gufrânın medâr-ı istihsâli olan müstehaplar metin ile hâşiyedeki hadislerle nazaran on üçtür: 1. Cuma günü iğtisâl, 2. Tetahhür, 3. İddihan yani “yağlanmak”, 4. Güzel koku sürünmek, 5. Mescide yaya gidip hayvana binmemek, 6.

Yürürken vakar ve sekînetle yürümek, 7. Mescidde kimseyi kimseden ayırmamak, 8. Terk-i ezâ, 9. Hutbeden evvel nevâfil kılmak, 10. Hutbeyi dinlemek için imama yaklaşmak, 11. İnsât yani “ses çıkarmamak”, 12. Terk-i lağv, 13. İstimâ.

Hadisin zâhiri, mevzubahis olan tekfîr-i zünûbun ancak bu umuru cem’ ile hâsıl olacağını gösteriyor.

22 Öteki cumadan maksat: Kılınan cumadan sonraki de olabilir, evvelkisi de. Mağfiretin vuku bulacak zünûba şâmil olabilmesi وَمَا تَأَخَّرَ ذَنْبُكَ وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا فِي مَتَاعِكُمْ سَوَافٍ وَمَا يَنْفَعُكُمْ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ وَلَكِنَّكُمْ تَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَكُمْ ذَلِكُمْ يَمُوتُ بَلَاءٌ لَكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ^a âyet-i kerîmesiyle sabittir. Lâkin İbn Huzeyme’nin rivayetindeki قبلها الجمعة التي بينها وبين الجمعة التي قبلها sarâhatinden mağfiretin zünûb-ı sâlifeye ait olduğu taayyün ediyor. İbn Hibbân rivayetinde üç günlük günahların mağfur olacağı zikrediliyor ki hasenatın on misli ile mükâfatlanması hikmetine müstenit bir lutf-ı ilâhîdir. Bunun nazîri olan bu beşâret de *Müslim*’de Ebû Katâde radiyallahu anhtan mervîdir. Bu haberde, “صيام عرفة أحتسب على الله أن يكفر السنة التي قبله والسنة التي بعده، *Arefe gününün orucu Allah’tan umarım ki hem geçmiş hem de gelecek senenin günahlarına kefaretsin*” {M2746 Müslim, Sıyâm, 196.} buyurmuştur. Mağfiret edileceği haber verilen günahlar *İbn Mâce*’de Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisindeki ما لم تغش الكبائر “*Kebâir irtikâp edilmemiş oldukça*” {İM1086 İbn Mâce, İkametü’s-salavât, 79.} kaydından mâlûm olacağı üzere sagâirdir. Maahâzâ bu hadîs-i şerifteki me’mûrâtın sagâiri tekfir etmesi kebâirden içtinâp ile meşrût olmakla beraber sagâirin kefareti yalnız bu vesilelere de münhasır değildir. إِنَّ تَجْتَنَّبُوا كِبَائِرَ مَا “*Eğer siz nehyolunduğunuz şeylerin kebâirinden içtinâp edecek olursanız sagâirden olan seyyiâtınızı da sileriz*”^b âyet-i kerîmesinin delâletiyle kebâirden içtinâp da seyyiât-ı sagîreyi mükeffirdir.

Birikmiş sagâiri olmayan kimsenin bu takdirlerde göreceği mükâfat ne olabilir? Rabb-ı kerîmin lutf-ı şâmilinden me’mûldür ki o nisbette kebâirini affetsin yahut bu mağfiret ile mütenasip sevap ve terfî-i derecât ile muâmele buyursun.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قِيلَ لَهُ ذَكِّرُوا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ اغْتَسِلُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَاغْسِلُوا رُؤُسَكُمْ وَإِنْ لَمْ تَكُونُوا جُنُبًا وَأَصْبَحُوا مِنْ الطَّيِّبِ فَقَالَ أَمَّا الْغُسْلُ فَنَعَمْ وَأَمَّا الطَّيِّبُ فَلَا أَدْرِي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Müşârün ileyhe,

a el-Feth, 48/2.

b en-Nisâ, 4/31.

“Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Cuma günü cünüp olmasanız da²³ yine iğtisâl edip başlarınızı yıkayınız,²⁴ bir miktar koku da sürünüz’ buyurdıklarını söylüyorlar. (Ne dersin?)” dediler.²⁵ (İbn Abbas cevaben), “Gusül (hakkında) evet, (böyle buyurduğunu bilirim) lâkin koku (hakkında) bir şey buyurduğunu bilmiyorum” dedi.²⁶ {B884 Buhârî, Cum’a, 6.}

23 Cuma günü cünüp olanın iğtisâl etmesi vâcib olduğu gibi olmayanın iğtisâl etmesi de mesnûndur. Ancak cünübün guslü cuma guslü makamına da geçer mi? Hanefiyye’ye göre cuma günü cenâbet niyetiyle gusleden kimsenin cuma guslünü de niyet etmesine hâcet yoktur. Şâfiyye’ye göre gusülde her ikisini birden niyet etmelidir. Birinci kavil İbn Ömer, Mücâhid, Mekhûl, Süfyân es-Sevrî, Evzâî ve Ebû Sevr’den de menkuldür. Ahmed b. Hanbel’den iki kavil rivayet olunuyor: Bir rivayete göre cenâbet guslü umarım ki cuma guslünün de yerini tutsun, demiş. Şâfiyye’den Müzenî ile Mâlikiyye’den Eşheb’in de kavilleri budur. Diğer rivayette de cuma guslü diğer guslü de niyet etmedikçe onun yerine geçmez demiş. İmam Mâlik’in de kavli budur.

24 Baş yıkamak gusülde dahil iken iğtisâle mâtuf olarak zikredilmesi atfûlhâs alelâm nevinden bir tekittir. Guslün şanına ihtimam edip ve cuma guslünde meselâ saç örgülerini çözmeye hâcet yok vehmine düşmeyip tamam bir gusledilmesi emrolunuyor. Yahut iğtisâl mâlûm olan gusle, baş yıkamak da, başı iyice temizleyip ve saçları tarayıp yağlamak suretiyle pejmürdeliğini gidermeye mahmuldür. Nitekim diğer hadisler delâletiyle hepsi de me’mûrün-bihtir.

25 İbn Abbas radiyallahu anhümâdan bu suali soran, hadisi müşârün ileyhten rivayet eden Tâvûs’tur. Nitekim *Buhârî*’nin metnindeki rivayet *قلت لابن عباسٍ ذكروا أن النبي صلى الله عليه وسلم* suretinde sevkedilmiştir. “Söylüyorlar” ile tercüme ettiğimiz *ذكروا* ‘nun fâili ile de sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin bu emirlerini Tâvûs’a haber veren Ebû Hüreyre radiyallahu anh kastedilmiştir.

26 İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu hadisteki “Güzel koku hakkında bir şey emrolunduğunu bilmiyorum” demesi, İbn Mâce’de Ubeyd b. Sebbâk tarikinden mervî olan âtîdeki hadîs-i merfûa münâfîdir. Bunda, *إن هذا يوم عيدٍ جعله الله المسلمين من جاء إلى الجمعة*, *فليغتسل. وإن كان له طيب فليمس منه. وعليكم بالسواك* “*Şüphesiz bu, Allah’ın müslümanlara bayram kıldığı bir gündür. O halde her kim cuma namazına geleceksen gusletsin. Koku da varsa ondan biraz sürünsün. Bir de misvakı terketmeyiniz*” {İM1098 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 83.} buyurulmuştur. Lâkin bu tarikin isnadında cumhurun zayıf gördüğü Sâlih İbn Ebû’l-Ahdar bulunduğu için hadis zayıf addediliyor. Bâhusus Zührî de bu hadisi mürsel olarak rivayet etmiştir. Zayıf görülen râvi Sâlih, şayet İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu rivayetini hıfzederek nakletmiş ise sahâbî-i müşârün ileyhin *Buhârî*’de naklolunan sözü söyledikten

sonra derhâtır edip rivayet etmiştir, yahut emir ber-aksolmuştur. Her halde kavî olarak sabit olan *Buhârî*'deki rivayettir.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ وَجَدَ حُلَّةً سَيَرَاءَ عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ اشْتَرَيْتَ هَذِهِ فَلَبِستَهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَلِلْوَفْدِ إِذَا قَدِمُوا عَلَيْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّمَا يَلْبَسُ هَذِهِ مَنْ لَا خَلَقَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ ثُمَّ جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْهَا حُلٌّ فَأَعْطَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مِنْهَا حُلَّةً فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَسَوْتَنِيهَا وَقَدْ قُلْتَ فِي حُلَّةٍ عَطَارِدٍ مَا قُلْتَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَمْ أَكْسُهَا لِتَلْبَسَهَا فَكَسَاهَا عُمَرُ أَحَا لَهُ بِمَكَّةَ مُشْرِكًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Ömer b. Hattâb mescidin kapısında (Utârid b. Hâcib'e ait satılık) ipekten bir hulle gördü.²⁷ "Yâ Resûlellah! (Keşke) bunu satın alsan da cuma gün(ler)i ve huzûr-ı (âlî) ne vefdler geldiği vakitler giysen!" dedi.²⁸ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bunu olsa olsa âhiretten nasibi olmayan kimse giyer" buyurdu.²⁹ Sonraları (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (onun gibi ipek) hulleler geldi ve Ömer b. Hattâb (radyallahu anh)a hullelerden birini bahşetti. Ömer (İbnü'l-Hattab), "Yâ Resûlellah! Bunu bana verdin. Halbuki Utârid'in hullesi için o buyurduğunu buyurmuştun" di(ye istifsârda bulun)du. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (cevaben), "Bunu ben sana giyesin diye vermedim ki!" buyurdu.³⁰ Ömer (İbnü'l-Hattab hulleyi alıp) Mekke'de (henüz) müşrik olan bir kardeşine verdi.³¹ {B886 Buhârî, Cum'a, 7.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî'de, *عن عبد الله بن عمران بن عمر بن الخطاب* suretinde olup râvî-yi hadis Ömer değil, İbn Ömer radiyallahu anhümâ olarak gösterilmiştir. Kıssanın siyâkı da hep ona muvafıktır. Binaenaleyh musannif burada sehvetmiş olduğu için tercümede rivayeti Abdullah b. Ömer'den diye gösterdim.

Buhârî nüshalarında hep رأى dir. وجد demekle müellif rivayet bilmânaya kaçmıştır.

Bazı nüshalarda tensinsiz olarak izâfetle حلة سیراء .

Bir rivayette, يلبس الحرير .

Bazı rivayette, عمر بن الخطاب .

27 Utârid b. Hâcib, Benî Temîm rüesâsından ذو القوس “yay sahibi” lakabıyla mâruf olan zattır. Benî Temîm tarafından huzûr-ı âlî-yi risâletpenâhîye i’zâm edilen yetmiş, seksen kişilik kalabalık bir vefdin başında olanların biri idi.

VÂFID. Bir kavim tarafından bir hükümdar veya diğer siyasî büyük bir zatın nezdine bir gaye ve matlabı istihsal için gönderilen elçi gibi bir zata ıtlak olunur. Cem’i **vefddir** ki, bugünkü tabirimizce “hey’et-i mahsûsa” demek olur. Benî Temîm –şair Mudârîler gibi– ancak dokuzuncu sene-i hicriyyede şeref-i îmâna nâil olmuşlardır. Daha evvelce iman etmiş olan Huzâîler’den Benî Kâ’b’in sadakâtını yani zekâtını toplamak üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Bişr b. Süfyân el-Adevî radiyallahu anhu göndermişlerdir. Hem süknâları olan Benî Temîm, komşularını sadaka vermekten menedip “Bir tek devenin buradan çıkmasına razı değiliz” dediler. Bişr’in avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uyeyne b. Hısn el-Fezârî radiyallahu anhu –içlerinde hiçbir muhaciri ve ensarı katmadıkları– elli süvari ile üzerlerine gönderdiler. O da herifleri apansızın başına uğratarak ve on bir erkek, on bir veya yirmi bir kadın ve otuz çocuk esir edip Medine’ye döndü. Bu defa işte bu esirleri kurtarmak ve dîn-i İslâm hakkında tahkikatta bulunmak üzere Medine’ye gelmişlerdi. Hazârîler’in âdâb ve erkân-ı muâşeretinden bîhaber olan bu kabasaba bedevîler, haşin muameleleriye sûre-i Hucurât’ın baş tarafında Resûl-i Hüda aleyhi efdalüttehâyâ efendimiz ile muhataba âdâbını tâlim eden âyât-ı kerîmenin nüzûlüne sebep oldular. Hatiplerini, şairlerini beraber getirmiş olduklarından müşâare ve müfâhare arzusunu izhar ettiler. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Biz şiir ile müfâhare ile ba’s olunmuş değiliz*” buyurup buna râgıp olmadıklarını ifham etmek istemişlerse de vâki olan ısrarları üzerine müsaade buyurdular. Temîmîler’in hatipleri işte bu Utârid ile diğer bir genç, şairleri de Zibrikân b. Bedr ile cemaatin reisi Akra’ b. Hâbis idi. Bu vadide mağlûbiyetleri nazarlarında tahakkuk edince Akra’ Utârid’e, “Bu zatın yani Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in hatibi, hatibimizden; şairi, şairimizden yüksektir. Sesleri de bizim seslerimizden üstün çıkıyor” dedi. Resûl-i Müctebâ efendimizin yanına gelip أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أنك رسول الله diyerek bütün vefd ile beraber iman etti. Müteakiben esirleri âzat ve vefde dahil olanların her birine atıyye ihsan buyuruldu. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 561-567.}

“Beyanın sihirli olanı, şiirin de hikmet olanı vardır” إن من البيان لسحراً وإن من الشعر لحكمة {MK756 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 260.} kelâm-ı âlî-i nebevîsi işte bu defa Amr b. Ehtem’in Zibrikân’a karşı medhen ve zemmen aynı mecliste istimalinde maharet gösterdiği tarz-ı beyân üzerine irat buyurulmuştur. Utârid irtihâl-i nebevîden sonra igvâ-i şeytânîye kapılıp mürted ve mütenebbîye Secâh’a tâbi olduysa da sonra yine dâire-i nâciye-i İslâm’a avdet etmiştir. Secâh hakkında şöyle demiştir:

أمست نبينا أنثى نطيف بها	وأصبحت أنبياء الناس ذكرانا
فلعنة الله رب الناس كلهم	على سجاح ومن بالكفر أغوانا

Yani “Bizim, Peygamber, –tâliimize– yakınlık ettiğimiz bir dişi oldu. Nâsın enbiyası ise hep erkektir. Öyle ise bütün nâsın rabbi olan Allah’ın lâneti Secâh ve bizi küfrü

ile iğvâ edenler üzerine dâim olsun” ilh. Maahâzâ Secâh sonradan imana avdet etmiştir.^a Utârid’in القوس ذو lakabıyla mülakkap olmasına sebep şudur: 449. hadiste görüldüğü üzere Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem مضر ‘ın kahta uğramalarına dua buyurdıkları zaman kıtlık tahakkuk etmiş ve Utârid’in pederi Hâcib b. Zürâre, kistrânın yanına gidip kabilesine yiyecek şey bulabilmek için İran hududuna nakl-i mekân etmelerine mezuniyet talebinde bulundu. Kistrâ, “Size emniyet edilmez” diyerek mesulünü is’af etmek istemedi. Hâcib, “Ben zâminim” dedi. Kistrâ teminat istedi. O da yayını teminat olarak teslim etti. Temîmîler de Dicle ve Fırat sevâhilinde yerleşip istifade ettiler. Bilâhare yine مضري ‘lerin istirhamına mebnî vâki olan dua-yı nebevînin eser-i isticâbeti olarak kaht mürtefi‘ olunca Benî Temîm eski yerlerine döndüler. Utârid’in pederi Hâcib de o sırada vefat etmiş olduğundan kendisi kistrâyâ gidip teminat olarak nezdinde mevdû‘ olan yayı istedi. Kistrâ hem rehni iade hem de ona bir hulle-i dîbâ ihsan etti ki, Taberânî’nin rivayetine nazaran onu Utârid, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize ihdâ eylemiştir. Bu hulle o kadar güzel imiş ki, onu görünce sahâbe şaşırıp kalmışlar ve “Yâ Resûlellah! Bu sizin için gökten mi indi?” diye sormuşlar, Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz de, “*Buna niçin bu kadar şaşıyorsunuz? Sa’d b. Muâz’ın cennetteki peşkirleri bundan çok iyidir*” {MK15166 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 15.} buyurmuşlar.

Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan hulle, zâhiren başkasıdır. Zira aynı hulle hem ihdâ edilmiş hem satılığa çıkarılmış olamaz. Ehl-i rivâyetin beyanına göre Utârid çarşıya sık sık hulleler çıkarıp satardı. Bu da onlardan biri olacak. Buhârî’nin rivayeti bittabi daha kuvvetlidir.

28 Buhârî’nin diğer tarikten rivayetinde للوفود ولفوفود İmam Şâfîi’nin rivayetinde buradaki metne muvâfık olarak للوفود ولفوفود denilmiştir. Ömer radiyallahu anhnın bu teklifi –bayram gibi– cumaya elbise tahsisi hakkında mâlûmu olan tavsiye-i nebeviyyeye muvâfakatendir. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *İbn Mâce*’de Abdullah b. Selâm radiyallahu anhtan mervî bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما على أحدكم لو اشترى ثوبين ليوم الجمعة سوى ثوبي مهنته؟ “*Ne olur, her biriniz gündelik iş elbisesinden ayrı olarak cumaya mahsus iki top kumaş alırsa?*” {İM1095 İbn Mâce, *İkâmetü’s-salavât*, 83.} buyurmuşlardır. İki top kumaşın biri ridâ diğeri izârdır. Mecmûu (hulle) namını verdikleri bir kat elbise olur. Bu hadis İbn Mâce’de Âişe radiyallahu anhdan mervî olduğu gibi İbn Ebû Şeybe’nin Müslim’in şartına muvâfık Ebû Saîd el-Hudrî hadîs-i merfûunda, إن من الحق على المسلم إذا كان يوم الجمعة المسواك وأن يلبس من صالح ثيابه وأن يطيب إن كان “Bir müslümanın cuma günü olunca misvaklanmak, elbisesinin güzellerinden birini giymek, bir de varsa güzel koku ile kokulanmak, üzerine borç olan haklarından” {Metinde merfû olarak zikredilen hadis kaynakta mevkuftur. MŞ5541 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 399.} buyurulmuştur. Elbise için intihap olunacak elvânın efdali, البسوا من ثيابكم البيضاء “*Kumaşlarınızdan beyaz olanları*

a مسيلمۃ الكذاب , سجاح , meşhur kizâb , in peygamberlik iddia ettiği sırada türemiştir (K.M.).

giyiniz” {D3878 Ebû Dâvûd, Tıb, 14.} hadîs-i şerifine binaen beyaz olup ondan sonra –(bürdü Yemâniyye) denilen çubuklu kumaşlar kabilinden– dokunmadan evvel iplikleri boyanmış kumaşlar gelir. Nitekim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin bayramlar ile cumalarda giydikleri çubuklu elbiseleri olduğu Câbir radiyallahu anhtan mervîdir: Dokunduktan sonra boyanmış kumaşlar ile safran ve aspur boyalıları ise mekruhtur. İmamın güzel giyinmekte cemaatten ziyade itina göstermesi lâzımdır.

Bu kıssadan mescid kapılarında bey’ u şîrânın cevazı da istihrâc olunur.

29 Cevâb-ı âlî-i risâletpenâhîden anlaşılıyor ki, Ömer radiyallahu anhın talebine karşı vâki olan inkâr, cumaya mahsus bir libas tavsiye etmesine değil, tavsiye olunan libasın ipekli olduğuna taallûk ediyor. Bu hadîs-i şerife nazaran her kim olursa olsun ipekli giymek haram gibi anlaşılırsa da buradaki icmalî müfessir olan diğer ehâdis-i şerife delâletiyle cumhûr-ı ulemâ “Yalnız erkeklere haram olup kadınlara mubahtır” derler.^a

30 Bundan giymesi câiz olmayan şeyi temellük ve âhara hediye etmek câiz olduğu mânası çıkar. Zira sahibi giymese bile kadınlara giydirmek gibi başka suretle de intifâ edebilir.

31 Bu zat Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın yahut biraderi Zeyd’in ana bir kardeşi, bir kavle göre de Hazret-i Ömer’in sütbiraderi Osman es-Süllemî’dir. Bu hadisin başka tarikten gelen Buhârî rivayetinde قبل أن يسلم denilmiş olduğuna nazaran bilâhare İslâm ile müşerref olduğu anlaşılır.

Ömer radiyallahu anhın bu fiilinden kâfir olan ekâribi bile gözetmek müstahsen olup kâfire hediye vermenin câiz olduğu istidlâl olunabilir.

a سیراء kelimesi hakkında *Kâmus* mütercimi Âsım Efendi, “Bir nevi alaca kumaştır ki, yol yol sarı kalemli ve çubuklu olur ve nescinde bol bol ipek muhtelit bulunur” diyor. Bol ipekli olduğu için Hazret-i Peygamber nehyetmişlerdir. Binaenaleyh ipeği az olan kumaşın kullanılması şer’an câiz oluyor. Kumaştaki ipeğin azlığı veya çokluğu hususunda eimme-i Hanefiyye kumaşın argaciyle erişini, Şâfiîler de veznini mikyas olarak kabul etmişlerdir. Binaenaleyh Hanefiler’e göre bir kumaşın erişi ibrişim; argacı pamuk, keten, yün olursa o kumaştan yapılan elbiseyi giymekte beis yoktur.

Dinimiz bize en iyi elbise olarak pamuk, keten, yün elbise tavsiye ediyor. Hem de bunları ne öyle vesîle-i kibr ü gurûr olacak derecede nefis olmaları, ne de istihfaf ve tahkiri mûcip olacak surette hasis bulunmaları isteniliyor. İşte bu bir zaruri giyim tarzıdır. Bunun bir de müstehap kısmı vardır. O da Allah’ın nimetlerini izhar için تَوَيْن دُر. Şu âyet-i kerîme bu hususu bütün şumulüyle ifade etmektedir: يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ . . . الآية “Ey insan oğulları! Mescide her gidişinizde ziynetinizi takınız. Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Cenâb-ı Hak israf edenleri sevmez. Aziz peygamberim söyle! Allah’ın, kullarının ziyneti için yarattığı eşyayı, mâkûlât ve meşrubatı kim haram edebilir?” (el-A’râf, 7/31, 32.) Resûl-i Ekrem efendimiz de, إن الله يحب أن يرى أثر نعمه على عبده “Cenâb-ı Hak, kullarına verdiği nimetlerinin eserini kullarının üzerinde görmeyi hoşlanır” {T2819 Tirmizi, Edeb, 54.} derlerdi.

Giymenin bir de mubah derecesi vardır ki: O da cumalarda, bayramlarda, halk toplantılarında güzel elbise giyilmesidir. Bunun da gurur vesilesi olmaması şarttır. Resûl-i Ekrem efendimiz hâne-i saâdetten harice çıkarken 1000 dirhem değerinde bir ridâ ile çıkarlardı. Fakat namazı 4000 dirhem kıymetinde ridâ ile kılarlardı.

Kibir için giyimde kerahet vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz Mikdâd b. Ma’dikerib’e, كل والبس واشرب من غير مخيلة “Kibretmeyerek ye, giy, iç!” {Buhârî, Libâs, 1 bab başlığı.} buyurmuşlardı (K.M.).

Peki, ama şer'an bu hulleyi giymekten Ömer radiyallahu anh nasıl memnû ise müşrik biraderi de onun gibi değil miydi? Ta'bîr-i diğerle küffâr da ahkâm-ı asliyye-i i'tikâdiyye ile mükellef oldukları gibi ahkâm-ı fer'îyye-i ameliyye ile de müminlerden farksız olarak mükellef değiller mi? Olmadıklarına kâil olan Hanefîler'in bir hücceti de işte bu hadîs-i şeriftir. Mükellef olduklarına kâil olan Şâfiîler ise bu hücceti kâfi görmüyor ve "Bu hulleyi ihdâ etmek, onu giymeye izni de muhtevi değildir, Ömer'in kendisine de, Ali'ye de, Ümâme'ye de taraf-ı celîl-i risâletpenâhîden birer hulle verilmiş iken giymeye mezun değillerdi ve kendilerine intifâ etmek, meselâ satıp işlerini görmek hususu tavsiye buyurulmuştu. O da onun gibi olmuş olabilir" diyorlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي أَوْ عَلَى النَّاسِ لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Ümmetime –yahut (diğer rivayete nazaran) nâsa- meşakkat vermek korkusu olmasaydı kendilerine her namaz kılarken misvak (istimalini) emrederdim.³² {B887 Buhârî, Cum'a, 8.}

.....

RİVAYETLER

mi yoksa على الناس mi buyurulmuş olduğunda râvinin biri şekketmişse de hangi râvi olduğu taayyün edemiyor. Bazı nüshalarda لو لا أن أشق على الناس diye de vârit olmuştur. على المؤمنين lafzıyla da rivayet edenler vardır.

Bazı nüshalarda عند كل صلاة .

32 Bu hadîs-i şerifi Tirmizî de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edip ondan başka isimlerini beyan ederek on yedi sahâbînin daha rivayet ettiklerini söyler. Kezâlik hadisi Zeyd b. Hâlid el-Cüheyri'den عند كل صلاة lafzıyla, ثلاث الليل, ولأخرت صلاة العشاء إلى ثلث الليل, "Yatsı namazını da gecenin sülüsüne kadar tehir ederdim" {T23 Tirmizî, Tahâret, 18.} ziyadesiyle rivayet ettikten sonra (340. hadise müracaat) Zeyd b. Hâlid radiyallahu anhtan beş vakit namaz için mescid-i şerife –kâtip kalemını kulağında taşıdığı gibi- misvakını kulağının ardına takıp geldiğini ve dişlerini oğmadan namaza durmayıp misvaklandıktan sonra misvakını sakladığını da ayrıca rivayet eder.

Bir de Buhârî metindeki hadisi كتاب الصوم da yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, lâkin لأمرتهم بالسواك عند كل وضوء *“Her abdest aldıkça kendilerine misvaklanmayı emrederdim”* {Buhârî, Savm, 27 bab başlığı.} lafzıyla rivayet ettiği gibi İbn Huzeyme ile Hâkim ve Ahmed b. Hanbel de böyle rivayet etmişlerdir. Şâfiîler her iki rivayetin muktezasıyla amel edip farz ve nefil her namazdan ve o meyanda cuma namazından evvel misvaklandıkları gibi her abdest aldıkça da, diğer hadislerle de bakarak ağız râyihâsının tağyîrini mûcip olan herhalde misvaklanırlar. Hanefîler’in ekseri ise وضوء عند كل rivayetine temessük ederek misvak istimalini abdest alırken namaz vaktine tahsis ederler. Maahâzâ Ebû Hanîfe’den menkul olan kavle göre misvak, sünen-i dînden olduğu için ahvalin kâffesinde istimali müsavidir. Hanefiyye, misvak namaza başlarken dişleri kanatıp abdesti bozabilir diye abdestin başlangıcında bu sünneti yapmayı iltizam ve senedi pek kâfi olan عند كل صلاة hadisini de bu mânaya hamlederler. Zira abdest namaz için meşrû kılınmış olduğundan abdestin evvelinde yapılan bu sünnet namaz için yapılmış ve her iki hadis telif edilmiş olur diyorlar.

Bu hadîs-i şerif isti’mâl-i misvâkın mendup olup farz olmadığına delildir. Zira İmam Şâfiî’nin dediği gibi eğer vâcip olaydı, ümmete meşakkat olsun olmasın, herhalde emrolunurdu. Bâhusus terki muvâzabete delâlet eden hadisler de vardır. Bundan dolayı ekser ehl-i ilim adem-i vücûba kâil olmuşlardır. Maahâzâ İshak b. Râhûye ile Dâvûd ez-Zahirî her namazda vâciptir demişler ve *İbn Mâce*’de merfûan vârit olan Ebû Ümâme radiyallahu anh ile *Müsned-i Ahmed*’deki Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhtan mervî, تسوكوا فإن السواك مطهرة للفم مرضاة للرب *“Misvaklanın. Zira misvak, ağız temiz kalmasına ve rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin razı olmasına sebeptir”* {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} hadisine istinat ederler. İshak’a göre misvakı terkeden kimsenin namazı bâtıldır. Dâvûd’a göre ise misvak farz ise de namazın şartı olmadığından târikinin namazı bâtil olmaz.

Maahâzâ İbn Mâce rivayetinin sonunda bu iki imamın galiba muttali olamamış oldukları bir ziyade vardır ki, o da vücûbu nefyeder. Bu ziyadede şöyle buyurulmuş oluyor: ما جاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك حتى لقد خشيت أن يفرض علي وعلى أمتي. ولولا أن أخاف أن أشق على أمتي ما جاءني جبريل إلا أوصاني بالسواك حتى لقد خشيت أن أفتيهم. وأني لأستاك حتى أفتيهم. *“Cibrîl aleyhisselâmın bana gelip de misvakı tavsiye etmediği olmuyor. Bir derecede ki, bana ve ümmetime farz olacağından korkuyorum. Hem de ümmetime meşakkat vermekten korkmasam onlara farz ederdim. Ben misvakı o kadar çok istimal ederim ki, dişlerimi köklerinden oynatacağımdan korkuyorum”* ilh.. {Metindeki “ولولا أن” ile “مقاوم” kelimeleri kaynakta “ولولا أنني” ve “مقاوم” şeklindedir. İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.}

Misvakın vücûbuna kâil olmayanların da kimi sünnet-i dînden, kimi sünnet-i vudû’dan, kimi de sünnet-i salâttandır demişlerdir. Ebû Hanîfe’den menkul olan birinci kavle Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhın *Müsned-i Ahmed* ile *Tirmizî*’de mervî, أربع من *“Dört şey mürselînin sünnetleri cümlesindendir: Hitan, misvak, koku sürünme, bir de nikâh”* {Metindeki “الختان” sözcüğü kaynakta “الحياء” şeklindedir. *Müs-ned*’deki rivayet ise bazı nüshalarda “الحياء” iken esas aldığımız baskıda “الحياء” şeklindedir. T1080 Tirmizî, Nikâh, 1; HM23978 İbn Hanbel, V, 422.} hadisi ile Taberânî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan

rivayet ettiği, الطهّارات أربع: قص الشارب وحلق العانة وتقليم الأظفار والسواك *Tahâretler dörttür: Bıyıkları kısaltmak, edep yerlerini traş etmek, tırnakları kesmek, bir de misvak kullanmak* {Kaynakta bu lafızlarla gelen rivâyetin sahabî râvîsi “Ebû'd-Derdâ” olarak kayıtlıdır. (Taberânî, eş-Şâmiyyûn, III, 264, no: 2222.) Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen benzer bir rivayet için bkz. Taberânî, eş-Şâmiyyûn, IV, 125, no: 2905. Rivâyeti Ebû Hüreyre'den Bezzâr da nakletmektedir. (Bezzâr, el-Müsne'd, XV, 185, no: 8563; ayrıca bkz. Aynî, Umde, VI, 181.)) hadisi ve Âişe radiyallahu anhanın *Sahîh-i Müslim*'deki ... عشر من الفطرة... “On şey enbiyâ-yı selevin sünnet-i kadîmesi cümlesindendir” {M604 Müslim, Tahâret, 56.} hadisi delâlet eder. Sonuncu hadiste tâdât buyurulan şeylerin biri misvaktır.

فإن السواك مطهرة للفم مرضاة للرب {İM289 İbn Mâce, Tahâret, 7.} ta'lîlinden de mâlûm olmuş olduğu üzere misvak, hem beden için olan sıhîhî faydasından hem de rızâ-yı bâriyi istihsâle bâdî olduğundan dolayı teşrîf buyurulmuştur. Namaza durmak, Allah Teâlâ hazretlerine takarrüb hali olduğundan ibadet şerefini izhar olmak üzere kemâl-i nezâfet hali de olmak iktiza eder. Nitekim Âişe radiyallahu anhanın Ahmed b. Hanbel ile Hâkim ve İbn Huzeyme vesaire taraflarından rivayet edilmiş hadîs-i merfûunda, فضل الصلاة التي يستاك لها على الصلاة التي لا يستاك لها سبعون ضعفا *Misvaklanarak kılınan namaz, misvaklanmaksızın kılınan namazdan yetmiş kat efdaldır* {NM515 Hâkim, el-Müstedrek, I, 216.} buyurulmuştur.

Misvak istimali mücmaun aleyh bir fazilettir. O derecede ki, İmam Evzâî abdestin yarısıdır demiş. Binaenaleyh abdest alırken, namaza başlarken, kırâat-i Kur'ân'a başlarken, uykudan uyanınca, ağız kokusu peyda olurken istimali teekküt ettiği gibi gece namazlarının her iki rek'atı beyninde de, bayram, istiskâ, küsûf ve husûf namazlarında da, vitirden sonra da, taamdan sonra da istimali müstehap olmuştur.

Misvak olmak üzere sünnet olan misvak ağacı namını verdiğimiz أراك “erâk” dalı istimal olunur. Muâz b. Cebel radiyallahu anhanın rivayet ettiği نعم السواك الزيتون {Taberânî, el-Evsat, I, 210, no: 678.} hadisinden zeytin dalının istimali de mesnûndur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَكْثَرْتُ عَلَيْكُمْ فِي السَّوَاكِ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), “Misvak (istimali) hakkında(ki tavsiyelerim) artık çoğa vardı³³ (dinleyip itaat etmek gerek)” buyurdu. {B888 Buhârî, Cum'a, 8.}

.....

33 Bu babdaki emirlerin taaddüdü misvak istimaline tergîb ve teşvik için olup hadisin burada zikri cuma ile kaviyyen münasebetdar olduğu içindir. Zira bundan evvelki hadiste

486

TERCÜMESİ

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

Bu hadisi Müslim, Abdullah b. Abbas'tan, İbn Mâce, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, İbn Mâce ile Taberânî gerek İbn Mes'ûd ve gerek Ali radiyallahu anhumden de böylece rivayet etmişlerdir. Hatta Taberânî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhumden, "يديم ذلك" (Bunu daima böyle yaparlardı) {Taberânî, *es-Sağîr*, II, 178, no: 986.} ziyadesi bile vardır. Binaenaleyh bu iki sûre-i şerifenin cuma salât-ı fecrinde kıraati, Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye ile sahâbe ve tâbiînden ekser ehl-i ilimce müstehap olup İmam Mâlik'in namaza gelen cemaat şaşırır diye içinde secde âyeti olan bir sûrenin namazlarda okunmasını mekruh addettiği مدونه de rivayet edilmiştir. Mâlikiyye'den bazıları, buradaki rivâyâtın kavî olduğuna bakarak, salât-ı cehriyye ile sırriyye beyninde fark gözetip keraheti, salât-ı sırriyyeye hasretmek istiyorlarsa da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir öğle namazı, içinde secde olan bir sûre-i şerife okuyup kendilerine secde ettirdikleri İbn Ömer radiyallahu anhumâdan rivâyet-i sahiha olduğuna göre bu tefrikada mahal

kalmıyor. Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, "İmamın bunu ekseriya yapması ve âmmenin bu sûreyi okumak farz veya sünnet olduğu vâhimesine düşmemesi için ara sıra başka sûre okuması lâzımdır" diyor. Şâfiyye'nin kavlı-râcihine göre, cuma sabahı alm secdeyi imam okuyacak ise o kadar. Lâkin sücûd olsun diye başka sücûd âyeti okursa namazı bâtil olur. Bütün sûreyi okumaya vakit yoksa bir kısmını veya hiç olmazsa, secde âyetini okumakla iktifa eder. Birinci rek'atta alm secdeyi okumayı unutursa ikinci rek'atta hâl attı ile beraber okumak sünnettir, derler.

Kûfe ulemâsına göre ise, herhangi sûreyi ve âyeti herhangi vakit namazına tahsis etmek, meselâ سورة السجدة ile hâl attı yı her cuma günü –sanki vâcip, yahut başkasını okumak mekruhmuş gibi– okumak mekruhtur. Lâkin ara sıra başka sûreler de okumak şartıyla bu iki sûreyi fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma ittibâ olsun diye cuma günleri teberrüken okumakta kerahet yoktur derler.

Bunlar, hep cumanın salât-ı fecri hakkında. Ya cuma ile bayram namazlarında okunması mesnûn olan sûreler hangileridir? Cuma namazlarında هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ {el-Gâşiye, 88/1.} ile sûre-i Cum'a, سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile sûre-i Cum'a, sûre-i Cum'a ile إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ {el-Münâfikûn, 63/1.}, bayramlarda سَبِّحْ اسْمَ وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ile سَبِّحْ اسْمَ {eş-Şems, 91/1.} ile سَبِّحْ اسْمَ ile غَاشِيَةً {el-Kamer, 54/1.}, îdeyn ile cumada سَبِّحْ اسْمَ ile غَاشِيَةً okunur. Her biri hakkında Müslim'de, Sünen-i Tirmizî'de, Tahâvî'de rivâyât-ı sahîha vardır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ الْإِمَامُ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي أَهْلِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا وَمَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا وَالْخَادِمُ رَاعٍ فِي مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ قَالَ وَحَسِبْتُ أَنْ قَدْ قَالَ وَالرَّجُلُ رَاعٍ فِي مَالِ أَبِيهِ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyurdu ki: "Her biriniz râî (yani elinin altında ne varsa onu lâyıkiyla muhafaza ve sıyânetle mükellef)tir ve her biriniz elinin altındakinden mesuldür.³⁷ Devlet adamları birer râîdir ve raiyyesinden mesuldür.³⁸ İnsan ehl(ü ıyâl)inin râîsidir ve raiyyesinden mesuldür.³⁹ Kadın, kocasının evinin râîsi (yani muhafızı)dır.⁴⁰ Hizmetkâr efendisine ait malın râîsidir ve elinin altındakinden mesuldür."⁴¹ –Râvî ki, İbn Ömer, yahut

ondan rivayet eden oğlu Sâlim b. Abdullah'tır- Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir de, "İnsan babasına ait malın râîsidir ve elinin altındakinden mesuldür"⁴² buyurdıklarını zannediyorum der. (Elhâsıl) her biriniz râî ve her biriniz raiyyesinden mesuldür.⁴³ {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}

37 Bir rivayette, راع ومسئول عن رعيته {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}. Bu hadîs-i şerif *Buhârî*'de biri mevsul, diğeri muallak olarak iki tarikten rivayet edilmiş olup metne geçen rivayet yalnız mevsul olanıdır. Rivâyet-i mevsûlenin senedinde sıra ile "Bîşr b. Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Yûnus İbn Yezîd, İbn Şihâb ez-Zührî, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Ömer" vardır. Diğer tarikte de Kâtibü'l-Leys denmekle mâruf "Ebû Sâlih, Leys b. Sa'd, Yûnus, Zührî ilh." vardır. Buhârî, ikinci tarikten isnada Leys b. Sa'd'dan başlayıp ta'lik ettiği rivayetin evvelinde -ehemmiyeti biraz anlaşılacak olan- şu ziyadeyi zikretmiştir: Leys dedi ki, Ruzeyk b. Hukeym Vâdilkurâ'da ben de yanında iken İbn Şihâb ez-Zührî'ye mektup yazıp, "Cuma namazını burada kıldırmanı münasip görüyor musun?" diye sordu. Ruzeyk, o sırada ekip biçmekle uğraştığı bir arazi üzerine âmil yani vilâyeti hâiz bir memur bulunuyordu. Orada zencî vesaire olarak bir cemaat de vardı. Ruzeyk o sırada Eyle âmili idi. İbn Şihâb, okunurken dinlediğim cevabında, "Yanıdakilere cumayı kıldır" diye yazıyordu ve bu cevapta İbn Ömer radiyallahu anhumânın يقول الله عليه وسلم راع وكلكم مسئول عن رعيته... {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} ilh. dediğini oğlu Sâlim'den işittiğini haber veriyordu. Alt tarafı, metindeki hadistir.

Vâdilkurâ, Şam cihetinden olmak üzere Medîne-i Münevvere'ye yakın bir yerdir. Eyle ise Bahr-i Ahmer'in şimalinde Süveyş körfezinin mukabili olan Akabe körfezi üzerinde sahilde kâin bir belde imiş. Bugün haraptır. Mevzubahis olan Ruzeyk b. Hukeym, işte bu Eyle'nin Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anh tarafından mansup âmili imiş ve Zührî'ye mektubu yazdığı vakit Vâdilkurâ'da kendi arazisinin başında çalışıyormuş.^a

a Mütercim merhum, bu tercüme müsveddelerini tetkik edemedi rahmet-i Hakk'a intikal ettiği için burada bazı zühullerini görüyoruz:

1. Muallak seneddeki hadisenin şahidi ve birinci râvisi Leys değil, Yûnus'tur.

2. Vâdilkurâ'da bulunan Ruzeyk değil, İbn Şihâb'dır.

3. Yûnus o sırada Ruzeyk'in yanında değil, Zührî'nin yanında imiş. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki metin şöyledir: وزاد الليث قال يونس كتب رزيق بن حكيم إلى ابن شهاب وأنا معه يومئذ بوادي القرى. هل ترى أن أجمع. ورزيق على أرض يعملها وفيها جماعة من السودان وغيرهم ورزيق يومئذ على «أيلة». فكتب ابن شهاب. وأنا أسمع يأمره أن يجمع يخبر...

TERCÜMESİ. "Leys, senede şunu da ziyade etmiştir: Yûnus dedi ki Ruzeyk b. Hukeym, İbn Şihâb'a bir mektup yazmıştı. O sırada ben de Vâdilkurâ'da İbn Şihâb'ın yanında idim. (Ruzeyk, mektubunda yanımdaki işçilere) burada cuma namazı kıldırmanı münasip görüyor musunuz? diye soruyordu. O sırada Eyle valisi bulunan Ruzeyk, yine o sırada (vilâyeti dahilinde) bir arazi üzerinde ziraatla meşgul bir âmil idi. Orada Sudanlı vesaire olarak bir cemaat de vardı. İbn Şihâb cevap yazdı. (Okudu da) ben de işittim. (İbn Şihâb cevabında) yanındakilere cuma namazı kıldırmasını Ruzeyk'a emrediyordu..." {B893 Buhârî, Cum'a, 11.} (K.M.).

R İ V A Y E T L E R

Bazı nüshalarda, وهو مسئول , bazı nüshalarda قال أنه وحسبت أنه قال , bazı nüshalarda da وهو مسئول , bir rivayette رعيته عن مسئول . RÂî, herhangi bir şeyi gözetip hüsnüsûretle muhafaza mânasına gelir. Türkçe'deki sayıp rencide etmemeye "hatırını saymak" dedikleri bu mânayadır. Çobana da "râî" denilmesi, yed-i hıfz ve emanetinde duran hayvanları gözetip otlatmakla, kurda kaptırmamakla, hasta olmamalarına bakmakla mükellef olduğu içindir. İnsandan, hayvandan, emval ve eşyadan her ne olursa olsun hıfz ve nezâreti, salâh ve selâmeti her kimin nazar-ı sıyânet ve emanetine mevzu ise o kimse onun râîsi, gözetilenler de o râînin raiyyesi olmuş olurlar. Binaenaleyh râîlikten, vazîfe-i riâyeti hüsnüifa edip etmediğinden indallah mesul olmadık kimse yok demektir. رعيا 'nin cem'i رعية gelir ve bir devletin reâyâsi herhangi din ve millettten olursa olsun o devletin, refah ve saadetini temin etmekle mükellef olduğu efrâd-ı nâs demektir ve bu lafzın hiç de -tevehhüm edildiği gibi- fena bir mânası yoktur.^a

38 Devletin riayeti, raiyye beyninde hudut ve ahkâmı ikame eylemek olup bu ahkâm meyanında cumayı ikame de dahildir ve bu hadisin Buhârî tarafından cuma hadisleri meyanına idhalindeki hikmet de budur.

39 İnsanın ehl ü iyâline riayeti efrâd-ı âilesine karşı hüsnüsiyaset sahibi olup gerek nafaka gerek kisve gerekse hüsnümüâşeret hususlarında haklarını tamamıyla gözetmektir.

40 Kadının kocasına riayeti, evini hüsnütedbir ile idare edip kocasına karşı hayırhah olmak, kocasının malı üzerine emin olmak ve nefsince ona karşı hıyanetten sakınmaktır.

41 Hizmetkârın efendisine riayeti, efendisinin malından eline bırakılmış her ne varsa onu hıfz etmek, efendisinin müstehak olduğu hizmet ne ise onu eksiksiz yapmaktır.

42 Babasının malını gözetmekle oğlu şüphesiz mükelleftir ve o da riayetden mesuldür. Babamın malıdır diye ziyan etmekten, israf ve tebzîr eylemekten indallah mesuldür.

43 Herkes râî ve mesul olunca ehl ü iyâli olmayan, hizmetkârı olmayan kimse neyin râîsi ve neden mesuldür? Öyle olanı da sıdk u istikamet dairesinde arkadaşlarının, ehîbbâsının hukukuna râîdir.

Hâsılı nazar-ı şeriatta râî ve mer'î olmadık hiçbir mükellef yoktur. Herkes bir itibar ile râî ve başka bir itibar ile mer'îdir. Cemiyetin her ferdi başkasının ya zatına ya malına râîdir. Karşısında mer'î denilecek kimse olmasa bile yine kendi âzasının ve cevârihinin, kuvâsı ile havassının râîsidir. Bunları hüsnümühafaza ile rızâ-yi bâriye münâfi işlerde

a Hadîs-i şerifte fertlerin yekdiğerine ve cemiyete karşı mükellef bulundukları vazifeleri noktasından (راعي: çoban) yâdedilmesi vazifenin kutsiyetini ve onun samimiyetle eda edilmesi lüzumunu ifade etmektedir. Cemiyetin hasis ihtiraslarından uzak bulunan ve daima fitrî safvetiyle yaşayan çoban, koyunlarını güdüp gözetirken bunlara karşı duyduğu, beslediği derin şefkat ve merhamet hissi, ferdlerde ifâ-yı vazife ederken aranan samimiyetin en temiz bir numunesidir. İşte râîden maksut olan mâna budur. (K.M.).

istihdam etmemekle mükelleftir ve o vazifesini hüsnüedâ edip etmemek yüzünden mesuldür.

Ferdî ve içtimaî rahat ve huzuru kâfil bir düstûr-ı muazzam olduğu bedîhî olan bu hadîs-i şerif ile İbn Abbas radiyallahu anhumâdan mervî metne girmemiş diğer bir hadisi –şehirlerde olduğu gibi– kurâda da cumanın ikame edilip edilmemesi hakkında beynelulemâ câri olan hilâf-ı meşhûra temas edebilmek için bu bahse dercetmiştir. Metindeki hadisin yalnız ta’lîkan rivayet ettiği ziyadesine nazaran –ki hâşiyede tercümesini dercettik– Ruzeyk b. Hukeym âmil bulunduğu yerde cumayı ikame etmesi câiz olup olmadığını Zührî’den sormuş, o da şayet ikame etmezse bu hadisin hükmünce mesul olacağını îmâ etmiş oluyor. Mevsûlen rivayet edilen diğer hadiste de İbn Abbas radiyallahu anhumâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Medine’deki mescid-i şerifinde kılınan cumalardan sonra ilk cuma Bahreyn’de kâin Cüvâsâ’daki Abdülkays Mescidi’nde kılınmıştır” diyor. Abdülkays 49. hadisin delâletiyle de mâlûm olacağı üzere kadîmü’l-İslâm bir kabile olup ahd-i celîl-i risâlette vahiy nüzûl edip dururken hiçbir kimsenin kendi re’yi ile bir emr-i şer’îyi takrir veya ref’edemeyeceği mâlûm olduğuna göre Buhârî bu iki hadisi rivayet etmekle kurâda cuma ikamesini tecviz eden ulemânın mezhebini takviye eder gibi görünmek istemiştir. Bu iki hadis ile nazîrleri olan diğer cuma hadisleri müctehidler arasında cuma hakkında üç mühim meselenin hudûsuna sebep olmuştur: **1.** Cuma nerelerde ikame olunabilir? **2.** Cuma kaç kişi ile mün’akid olabilir? **3.** Cumayı ikame için izn-i devlet şart mıdır, değil midir?

1. İmam Mâlik’e göre mescidi ve çarşısı olan her karyede (şehre de lugaten karye denilir) cumayı ikame etmek vâciptir. Miktarları az olsun çok olsun, haymenişi’n olanlara –misafir hükmünde oldukları için– cuma farz değildir.

İmam Şâfiî ile İmam Ahmed’e göre (umumi mânası ile yani ister şehir, ister köy olsun) hangi karyede hür ve bâliğ olarak mukim kırk erkek bulunursa üzerlerine cuma vâcip olur. Karyedeki evlerin taştan, kerpiçten, tahtadan, sazdan olması beyinde fark yoktur. Elverir ki, evler bir arada olsun. Evler dağınık ve birbirinden uzak olursa cuma yine sahih olmaz. Haymenişi’n olanlara gelince, kış yaz göçer takımından iseler, cumaları sahih değildir. Kış, yaz bir yerde kalıyorlarsa, İmam Şâfiî’den bu babda iki kavil vardır: Birincisine göre üzerlerine vâcip değildir ve kırlarlarsa cumaları sahih olmaz. İmam Mâlik’in de kavli budur. İkincisine göre, vâcip ve sahihtir. İmam Ahmed, Dâvûd ez-Zâhirî de bu ikinci kavle kâillerdür.

İmam Ebû Hanîfe’ye göre ise cuma yalnız mısır-ı câmiin (kalabalık şehrin) içinde, yahut mısırın (şehir harici olan) musallâsında kılınmak sahih olup kurâda (köylerde) câiz değildir. Eyyâm-ı hacda Mina’da kılınabilir. Lâkin bu takdirde hüccâcın başındaki emîr emîrû’l-hac olmak yahut bizzat devletin bir memuru misafir olarak orada bulunmak şarttır. İmam Muhammed’e göre ise Mina’da cuma sahih olmaz. Arafat’ta ise bilittifak kılınmaz.

Sonra Hanefiyye eimme ve fukahası, “mısır” dedikleri yeri tarif ve tahditte ihtilâf etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf’a göre, her nerede ki, erbâb-ı hirfetin her türlü çalışır ve

insan emr-i mâişette aranması mûtat olan havâyicini bulabilir ve hudûd-ı ahkâm ikame eder bir hâkimi de bulunursa, orası mısırdır. Bazıları sekenesi on bine varan, diğer bazıları on bin muharip çıkarabilen, kimi de minberi ve ikâme-i hudûd eden hâkimi olan beldedir demişlerdir. Bazı fukaha, en büyük mescidi ahâlisini içine alamayan, diğerleri de bir hirfet sahibini başka bir hirfetle daha iştigale mecbur olmaksızın kendi el emeği ile geçindirebilen şehir demekle mısırın büyüklüğünü takdir etmişlerdir. İmam Muhammed ise bu gibi takdîrât ve tahmînata hâcet görmeksizin devletin mısırdır dediği yer mısırdır demiştir. Hatta devlet bir memurunu vazife için bir köye gönderse o köy mısır oluverir. Memur orada bulundukça cumayı ikame eder; memur azlolununca karye yine karye hükmüne girip içinde cuma ikame olunamaz.

Cumanın kurâda ikame olunamayacağına İmam Ebû Hanîfe'nin hücceti, Ali radiyallahu anhtan rivayet olunan *“لا جمعة ولا تشرىق إلا في مصر جامع”* *“Ne cuma, ne bayram namazı mısır-ı câmi'den başka yerde kılınamaz”* {MA5175 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 167.} hadîs-i mürselidir ki, Abdürrezzâk ile İbn Ebû Şeybe'nin “musannef”lerinde birer sened-i zaîf ile, İbn Ebû Şeybe'nin diğer bir tarikinden bir sened-i sahîh ile rivayet edildiği gibi İmam Muhammed de onu Muâz b. Cebel ile Sürâka b. Mâlik radiyallahu anhümâdan merfûan rivayet etmiştir.

Muhaliflerin Ebû Hanîfe'ye karşı hüccetleri ise, Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın Bahreyn âmili iken Ömer radiyallahu anhtan tahrîren vâki olan istîzanına cevaben halîfe-i müşârûn ileyhten *“جمعوا حيث ما كنتم”* “Her nerede olsanız cumayı ikame ediniz” cevabını almasıdır. Ömer b. Abdülazîz hazretleri de kendilerinin emîri *عدي بن عدي* ‘ye yazdığı mektupta, *“أما أهل قرية ليسوا بأهل عمود فأمر عليهم أميراً ليجمع بهم”* “Haymenişîn olmayan herhangi karyeye gelince ora ahâlisine cuma kıldırarak bir emîr nasbet” demiştir.

Buhârî'nin burada şerhi sadedinde bulunduğumuz iki hadisinde de bu mezheplerini takviye edecek bir mâna buluyorlar. İmam Mâlik de, “Mekke ile Medine arasında, su başlarında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in ahabî cuma namazı kıldırırlardı” diye bir nakilde bulunuyor ki, oralarda hiçbir şehir yoktur. Hanefî olan Aynî (*Buhârî* şârihi) Ömer radiyallahu anhnın *“حيث ما كنتم”* sözünü çöllerde, sahrâlarda cumanın adem-i cevâzı mâlûm olduğundan *“حيث ما كنتم من الأمصار”* “Herhangi mısırdaki bulunursanız bulununuz” diye te'vil ediyor. Ömer b. Abdülazîz'in re'yi delil değildir diyor. Buhârî hadislerine gelince, bunların da Hanefî mezhebini takviye ettiğine kâildir. Zira Eyle Bahr-i Kulzüm üzerinde mühim bir iskele, *جواثي* de Ahsâ ve Katîf civarında Abdülkays'a ait bir kaledir. Nefse'l-emirde karyede olsalar devlet tarafından mansup emîrleri olduğu için temsîr edilmişler demektir. Temsîr edilen karye ise karye olmayıp mısır hükmündedir. Tarafeynin yekdiğere karşı daha başka hüccetleri de vardır. Lâkin hepsini îrâda bu sahifelerin sahası kâfi değildir.

2. Adette ihtilâf edilmiştir. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, cuma mün'akid olabilmek için âkıl, bâliğ, hür lâakal kırk erkeğin huzuru şarttır. İmam Ebû Hanîfe: Biri imam, diğerleri cemaat olacak dört erkek ile de mün'akid olur der. İmam Mâlik, kırktan

az cemaat ile de mün'akid olursa da üç veya dört gibi bir aded-i muayyen olması vâcib değildir, re'yindedir. İmam Evzâî ile İmam Ebû Yûsuf biri imam, ikisi me'mûm olmak üzere üç kişi ile de mün'akid olabileceğine kâillerdir. Eimme-i Şâfiyye'den olan Ebû Sevr'e gelince, o, cumayı da diğer namazlardan farksız bulur. Her namazda bir imam ile bir me'mûm bulununca cemaat olmak nasıl câiz ise, cuma günü de bir hatip, bir me'mûm bulununca biri hutbe irat eder, diğeri dinler ve biri imam olur, diğeri ona iktidâ eder der. İbrâhim en-Nehaî'nin, ehl-i Zâhir'in ve Hasan b. Hayy'in de mezhepleri budur. Bu eimmeden her birinin temessük ettikleri hüccetler vardır. Meselâ İmam Şâfiî, Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhnın, Es'ad b. Zûrâre radiyallahu anh için terahhum ve istiğfar etmesine dair olan *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisinde –ki “Kitâbü'l-Cum'a” sernâmesine yazılan hâşiyede birkaç sayfa evvel geçmişti– oğlu Abdurrahman b. Kâ'b, babasına o zaman kaç kişi idiniz? diye soruyor da, o da kırk kişi idik diye cevap veriyor. Bu hadis, İbn Mâce ile Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde de, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de, Hâkim'in *Müstedrek*'inde de vardır. Hatta Hâkim “*Müslim*'in şartı üzere sahihtir” diyor.

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhnın da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize cumayı kıldırdı, kırk kişi idik” {HM3694 İbn Hanbel, I, 390.} diye bir nakli vardır. Lâkin her iki hadiste kırk adedi mezkûr ise de şart olduğuna delâlet yoktur. Olabilir ki daha az bir adet ile cuma sahih olur da bu iki vak'ada ittifakı olarak kırk sahâbî bulunmuş olur. Husûsan Zührî'nin “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anhu Kur'an okutsun diye Medine'ye gönderdiği vakit onlara cuma namazı kıldırdı. On iki kişi idiler. Binaenaleyh Mus'ab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'yi teşrif buyurmadan evvel ilk cuma kıldıran zat olmuş oluyor” diye bir nakil vardır.

Eimme-i Şâfiyye'den Müzenî, bu adet meselesinde İmam Şâfiî'ye muhaliftir. Sebebi de hüccetin kendi nazarında bihakkın kâim olamamasıdır. Dört ve üç adedi cuma kılınabileceğine dair Zührî'nin Ümmü Abdullah ed-Devsîyye radiyallahu anhâdan rivayet ettiği bir hadîs-i merfû daha varsa da Zührî'nin müşârûn ileyhâdan rivayeti sabit olmadığı gibi rivayeti Zührî'ye îsâl eden sened ruvâtı metrûk kimselerdir.

3. İmam Ebû Hanîfe'nin kavline göre, devletin izni olmadıkça cuma namazı sahih olmaz. İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed'e göre ise izinsiz kılmamak müstehap ise de kılmakta da sıhhate mâni bir şey yoktur. Meşhur ve mâruf olduğuna göre eimme-i selâsenin kavli budur. Lâkin İmam Ahmed'den mervî diğer bir kavle göre müşârûn ileyhin Ebû Hanîfe'ye muvâfık olduğunu Aynî iddia ettiği gibi, İmam Mâlik'in de, “Devletin izni olmaksızın biri cumayı kıldıırırsa elvermez” dediğini ve İmam Şâfiî'nin kavli kadîmine göre, “Ancak devletin veya onun mezun kıldığı kimsenin ardında cuma sahih olabilir” diyor. Devletin ümmet üzerinde velâyet-i âmmesi vardır.

İzinsiz cuma kılınmaz diyenlerin hücceti *İbn Mâce*'de Câbir radiyallahu anhtan mervî hutbe-i nebeviyyedir ki, onu Bezzâr da sahâbî-i müşârûn ileyhten rivayet ettiği gibi Taberânî de *أوسط* 'ında o meâlde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet etmiştir. Bu

... واعلموا أن الله قد افترض عليكم الجمعة في مقامي هذا في شهري هذا من عامي هذا إلى يوم القيامة. hutbede, فمن تركها في حياتي أو بعدي وله إمام عادل أو جائر استخفافاً بها أو جحوداً لها فلا جمع الله شمله ولا بارك له في أمره. *Bir de bilmiş olunuz ki, Allah celle ve alâ hazretleri cumayı, benim şu durduğum yerde ve bu yılının bu ayındaki bugünümde size kıyamet gününe kadar farzetmiştir. Her kim hayatımda olsun, benden sonra olsun, âdil, câir (yani zalim) bir imamı varken onu istihfaf ederek yahut inkâr eyleyerek terke-decek olursa, Allah iki yakasını bir araya getirmesin ve kendisine ait hiçbir hususu mübarek kıl-masın (işini rastgetirmesin). Haberiniz olsun ki, böylesi tövbe etmedikçe ne namaz, ne zekât, ne hac, ne oruç, ne de başka bir hayrının sevabı vardır. Her kim de tövbe ederse Allah tövbesini kabul etsin (yahut eder)”* {İM1081 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 78.} buyurulmuştur. Câbir radiyallahu anhnın bu hadisi zayıf olmakla beraber Aynî’nin dediğine göre, İbn Ömer radiyallahu anhumâ rivayetinden şâhidi olduğu için kesb-i kuvvet eder.

Muhallifleri ise, Osman radiyallahu anh Medine’de mahsur iken, cumayı o zamanki sahâbe ve tâbiîne Ali radiyallahu anh kıldırdı. Osman radiyallahu anh o gün imam iken Ali radiyallahu anhnın namazı onun izniyle kıldırıldığına dair hiçbir rivayet yoktur derler. Maazâlik Hanefiyye’nin bu mezhebini takviye edecek diğer eimmeden menkul rivâyât da eksik değildir. Irak fukahâsından İbnü’l-Münzir, “Öteden beri sünnet-i cumayı reîs-i dev-letin yahut onun emri ile kıldırarak bir kimsenin ikame etmesi süretinde câri olagelmıştır. Bunlar bulunmazsa halk öğle namazını kılarlar” demiş olduğu gibi Basra’nın imâm-ı şehîri Hasan-ı Basrî de, devletin hakkı olan dört şeyden biri cuma olduğunu söylemiş. Kûfe fakihi Habîb İbn Ebû Sâbit ile Şam’ın müctehidi Evzâî, “İzinsiz ve hutbesiz cuma olamaz” demiş-lerdir. Ebû Hanîfe’ye bu babda tekaddüm eden bu büyük müctehidler gibi Muhammed b. Mesleme el-Ensârî radiyallahu anh ile Ömer el-Mâlikî’nin de re’yleri böyledir.^a

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ تَقْدَمَ قَرِيبًا وَزَادَ هُنَا فِي آخِرِهِ ثُمَّ قَالَ حَقٌّ

^a Cuma namazının devletin izniyle kılınması şartında Hanefî eimmesinin noktânazarı çok doğrudur. Câbir ve İbn Ömer’den mervî olan hadîs-i şerifte istihdaf buyurulan millî bağıllığı temin etmektedir. Fıkıh kitaplarında izah olunduğuna göre, cuma günü toplu bir cemaat müvâcehesinde hutbe iradî vesîle-i şeref sayıldığından, herkesin bu şerefi benimseyerek minbere koşması ve belki de muhteris kimseler arasında husumete vesile olması çok muhtemeldir. Yek dil ve yek emel olarak bu dinî vazifenin ifası, ancak devletin izin ve müsaadesini hâiz bir hatibin kıldırmasıyla temin edilebilir.

Esas itibariyle, bütün medenî milletlerde umumi içtimâların, vukuundan evvel hükûmete bildirilmesi intizamı temin için değil midir? Binaenaleyh cumada izn-i devletin şart olması, medenî içtimâın zaruri bir neticesidir.

Mütercim merhum, burada bize Hanefîler’e göre cumanın şerâit-i sıhhatinden sayılan yalnız şehir, ce-maat, izin şartlarını izah ettiler. Bu üç şarttan başka üç şart daha vardır ki: Vakit, hutbe, izn-i âm. Bunlar hakkındaki izahatı da (491, 500) numarada gelecek olan hadîs-i şeriflerde göreceğiz (K.M.).

عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ أَنْ يَغْتَسِلَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ يَوْمًا يَغْسِلُ فِيهِ رَأْسَهُ وَجَسَدَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın نحن الآخرون السابقون hadisi ki -biraz evvel 478. olarak geçmişti- bu (tarikten olan) rivayette şöyle bir ziyade (de) vardır: (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz biraz sükût buyurduktan sonra) “Her yedi günde⁴⁴ bir gün iğtisâl edip başını ve bütün cesedini yıka-mak⁴⁵ (cumaya giden) her (bâliğ) müslüman üzerine (Allah’ın) bir hakkıdır”⁴⁶ buyurdu. {B897 Buhârî, Cum’a, 12.}

.....

44 Eldeki nüshaların bazılarında فتح dir.

Buhârî’nin diğer bir tarikten olan rivayetinde, لله على كل مسلم حق أن يغتسل في كل سبعة أيام يومًا {B898 Buhârî, Cum’a, 12.} lafzı ile vârit olmuştur.

Nesâî’deki rivayette هو يوم الجمعة ziyadesi de olduğundan bugünün cuma olması taayyün eder.

45 “Cesedini yıkamak” buyurulmuş iken cesedin bir cüzünden ibaret olan “baş”ın da ayrıca zikirindeki hikmet şanına ihtimam içindir. Zira o tarihlerde baş yağlamak ve hatmi vesaire sürünmek âdet olup yıkanırken evvel beevvel baştaki bu yağları izâle ettikten sonra su dökünürlerdi.

46 Metinde على كل مسلم buyurulmuşken tercemede “cumaya giden her bâliğ müslüman” diyerek ibarenin takyîdi iktiza eder. Buhârî “kadın, çocuk vesaire gibi cumaya gitmeyenlere gusûl lâzım olup olmadığı” hakkında açtığı babda altı hadis rivayet etmiştir ki, Tecrid metninde burada şu tercüme etmekte olduğumuz Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın hadisi zikredilmiştir.

Buhârî’nin “vesaire” den maksadı: Cuma ile mükellef olmayan misafirler ile köleler, mahpuslar, hastalar, körler, yatalaklar... ilh.dir. İbn Ömer radiyallahu anhumânın bu bab içindeki bir hadîs-i mürselinde, إنما الغسل على من تجب عليه الجمعة {Buhârî, Cum’a, 12, Bab başlığı.} buyurulmuştur ki, Beyhakî bunu yine İbn Ömer’den isnâd-ı sahîh ile vasletmiştir. Bu rivayet metnindeki على كل مسلم deki ıtlakı takyid ettiği gibi yine müşârün ileyhın bu münasebetle irat edilen من جاء منكم الجمعة metninde burada şu tercüme etmekte olduğumuz Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın hadisi -ki 475 ve 479. olarak evvelce geçmişti- vücut-ı guslû muhtelim olanlara kasredip nâ-bâliğ çocukları hariç bırakıyor. İbn Ömer radiyallahu anhnın iki hadisini daha burada zikretmiştir. Biri انذونا للنساء بالليل إلى المساجد “Kadınların gece mescide gitmelerine izin veriniz” {B899 Buhârî, Cum’a, 13.} hadîs-i merfûudur

ki, 477. hadis mânâsınadır. Buna nazaran gündüzün namaza ve binaenaleyh cuma namazına izin vermeyin çıkar ki, kadınlar cumada hazır bulunamayacaklarından cuma guslû de üzerlerine vâcip olmamış olur. Buhârî bu hadisi müeyyid olmak üzere İbn Ömer radiyallahu anhumânın diğer bir hadisini daha rivayet eder ki, şudur: Ömer radiyallahu anhin bir zevcesi vardı ki, sabah ve yatsı namazlarını her gün mescid-i şerifte cemaatle kıları. Ona “Ömer’in bunu istemediğini ve kıskandığını bilip dururken neye çıkıyorsun?” dediler. “Beni nehyetmekten onu meneden nedir?” cevabını verdi. Soran zat da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın لا تمنعوا إماء الله مساجد الله yani “Allah’ın memlûklerini Allah’ın mes-cidlerine gitmekten menetmeyiniz” {B900 Buhârî, Cum’a, 13.} buyurmuş olması menediyor demiş. Bu hadiste gece kaydı yoksa da Buhârî onun da o kayıt ile mukayyet olması lâzım geleceğini anlatmak için mukayyet olan evvelki İbn Ömer hadisi ile yanyana irat etmiştir. Bu son bahsolunan hatun Ömer radiyallahu anhin ezvâcından Âtike bint Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’dir ki “aşere-i mübeşşere”den Saîd b. Zeyd radiyallahu anhin hemşiresidir. Zevci namaza çıktıkça o da ardı sıra giderdi. Ömer radiyallahu anh ona, “Bilirsin ki, ben böyle bir şeyi sevmem” O da, “Vallah sen beni nehyetmedikçe ben de gelmekten vazgeçmem” derlermiş. O da onu nehyetmekten mani olan bu kelâm-ı âlî-yi nebevî olduğunu söylemiş. Bir derecede ki, Ömer radiyallahu anh günün birinde mihrapta iken Ebû Lü’lû’un zehirli hançerini yediği vakit zevcesi Âtike mescidde bulunmuş. Lâkin Aynî, yine İbn Ömer’in mukayyet olan hadisine istinaden kadınların gündüz de mescide gidebilecekleri mânâsını istihrâc edip “Mahall-i fitne olan gece çıkmaları câiz olduktan sonra gündüzün de izin alabilmeleri evleviyette kalır” diyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّاسُ يَنْتَابُونَ الْجُمُعَةَ مِنْ مَنَازِلِهِمْ وَالْعَوَالِي فَيَأْتُونَ فِي الْغُبَارِ فَيُصِيبُهُمُ الْغُبَارُ وَالْعَرَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُمْ الْعَرَقُ فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنْسَانٌ مِنْهُمْ وَهُوَ عِنْدِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ أَنَّكُمْ تَطَهَّرْتُمْ لَيَوْمِكُمْ هَذَا.

TERCÜMESİ

(Ümmü’l-mü’minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde) nâs (gerek Medine’ye yakın) menzillerinden ve (gerek) avâliden cumada nöbetleşe hazır olup⁴⁷ (sırtlarında yün abâ olarak) toz toprak içinde gelirlerdi ki, toz toprak vücutlarına sinip bedenlerinden ter (koku-su) çıkardı. (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benim yanımda iken bunlardan biri (yahut birtakımları) huzuruna geldi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Bâri bugün yıkansanız!” buyurdu.⁴⁸ {B902 Buhârî, Cum’a, 15.}

R İ V A Y E T L E R

Bir rivayette yine o mânada olarak يتناوبون .

Gerek *Müslim*'de gerek İsmâilî'nin *Müstahrec*'inde العباء في lafziyle menkul olduğundan الغبار في rivayetine müreccahtır.

Bazı nüshalarda “fâ”sız olarak يصيبهم.

Bir rivayette أناس olup hadisin sonunda cemî muhatap sîgasıyla vârit olan تطهرتم lafzıyla daha uygundur.

47 “*Avâlî*”, 78 ve 328. hadislerin hâşiyelerinde beyan edildiği üzere, Medîne-i Münevvere civarında en yakını 2, en uzağı 6 ile 8 mil mesafede birtakım yerlerin ismidir. En yakın yeri Medine haricinde 2 mil yani 8000 adım mesafe olan yerlerden sahâbenin cumaya gelmelerini bazıları –mısır haricinden 2 mil haricde olanlara cumayı vâcip görmeyen– Kûfe ulemâsının re’yini redde sebep ittihaz etmişlerse de Hanefîler, “Gelenler nöbetleşe gelmiş olduklarına nazaran hadisin yine kendi ictihadlarını müeyyid olduğuna delil addederler. Zira eğer şehrin dışarısında oturanlara cuma vâcip olaydı, bunların her hafta cumaya gelmeleri ve huzûr-ı cum’ayı nöbete bindirmemeleri lâzım gelirdi” derler.

48 *Sünen-i Ebû Dâvûd* da İbn Abbas radiyallahu anhumâ rivayetine nazaran, cuma guslüne sebep işte bu hadiste naklolunan kıssa olmuştur. Cumanın farziyeti إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ *“Cuma günü cuma namazı için nidâ edildiğinde zikrullah için mescide gidiniz ve alışverişi bırakınız”*^a âyet-i kerîmesi ile sabit olup âyet-i kerîmede de فاسعوا *“Gidiniz”* buyurulmuş olduğundan ne kadar mesafeden gidildiğini göstermek için açtığı babda Buhârî, bu hadîs-i şerifi irat etmekle sahâbe-i kirâmın 2’den 8 mile kadar mesafelerden cumaya gittiklerini ifham etmek istemiştir. Daha evvelde ecille-i tâbiînden Atâ b. Ebû Rebâh’ın bu babdaki ictihadı ile Enes radiyallahu anha ait bir rivayette bulunmuştur. Bu babdan evvel de açtığı bâb-ı mahsûsta bu kitapta evvelce geçmiş 389. İbn Abbas radiyallahu anhumâ hadisini tekrar ederek yağmurlu, çamurlu günlerde cumada hazır bulunmamaya ruhsat olduğunu göstermiştir.

Buhârî, Atâ’nın, “Bir karye-i câmianın içinde bulunduğun vakitte cuma günü namaza nidâ edilse, ezanı işit işitme, o namazda bulunmak Allah’ın sizin üzerinizde bir hakkıdır” dediğini rivayet eder. Abdürrezzâk’ın da İbn Cüreyc’den rivayetine nazaran, İbn Cüreyc şöyle demiş: “Atâ’ya, karye-i câmia dediğin nedir?” diye sordum. “Cidde gibi cemaati, emîri, kadısı, yekdiğere bitişik toplu evleri olan karye” cevabını verdi ilh.. Bu tarife göre Atâ, karyeyi Medine mânasına istimal etmiştir. Nitekim Mekke ile Tâif şehirlerinden Kur’ân-ı Kerîm’de عَلَىٰ رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْيَيْنِ^b diye bahis buyurulmuştur. Mısır-ı câmi’ içinde bulunanların cumaya hazır bulunmaları vâcip olduğunda ihtilâf eden yoktur.

a el-Cum’a, 62/9.

b ez-Zuhruf, 43/31.

Diğer rivayetinde Buhârî, “Enes radiyallahu anh kasrında iken ahyânen (Basra Camii’nde) cumada hazır bulunur, ahyânen de bulunmazdı. Bu kasr (Basra’nın dışında) 2 fersah mesafede kâin Zâviye denilen yerde idi” diyor. Enes radiyallahu anh mısır-ı câmi’ içinde değil, hariçte bulunmuş ve tıpkı avâliden gelen sahâbe gibi 6 mil mesafeden cumaya kâh gelir, kâh gelmezmiş.

Hâric-i mısırdaki olanlara cumanın hangi mesafeden vâcip olacağı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır. Birtakımlarına göre cumada hazır bulunduğu takdirde akşam evine dönüp ehl ü iyâline kavuşacak mesafede ise mescide gidip kılmak vâciptir. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anh, الجمعة على من آواه الليل إلى أهله “Cuma, ehline gece kavuşabilecek olana farzdır” {T502 Tirmizî, Cum’a, 8.} hadisini merfûan rivayet etmiştir. Bu hadisi, Tirmizî ile Beyhakî rivayet etmişlerse de zayıf olduğunu da söylemişlerdir, İmam Ahmed b. Hanbel de bu hadisi rivayet edene, “İstigfar et” demiştir. Her ne hal ise Ebû Hüreyre, Enes, İbn Ömer, Muâviye (r.a.) ile tâbiînden Nâfi’, Hasan-ı Basrî, İkrime, Hakem b. Uteybe, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Atâ b. Ebû Rebâh, eimme-i metbûînden Evzâî ile Ebû Sevr buna kâildirler.

Birtakımları, “Cuma ezanını işitebilenlere cuma farz olur” demişlerdir. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan mervî diğer kavil de budur. Tirmizî’nin beyanına göre eimme-i metbûînden Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye bu re’ydedirler, İmam Mâlik, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan mervî، الجمعة على من سمع النداء “Cuma, ezanı işitebilene farzdır” {Kaynakta “من سمع” ifadesinden önce “كل” kelimesi yer almaktadır. D1056 Ebû Dâvûd, Salât, 205, 206.} hadisi ile istidlâl etmişse hadis, ilm-i rivâyet kanununca zayıftır.

Üçüncü takıma göre ise ehl-i mısra vâcip, hâric-i mısırdaki olanlara ise, nidâyı duy-sunlar duymasınlar, gayr-i vâcibdir. İmam Ebû Hanîfe’nin de kavli budur. İmam Ebû Yûsuf’un da bu re’yde olduğu rivayet olunmuş ise de, *Kâdîhan*’daki nakle göre, 3 fersah (9 mil) uzakta olana bile vâcip görmüştür. Diğer rivayete nazaran ilk fırkanın dediğine kâil imiş, yani cumayı kıldıktan sonra evine dönecek gibi ise cuma kendisine lâzım olur. İmam Muhammed’e göre mısra 1, ya 2, yahut 3 mil mesafede olana cuma vâciptir. İmam Mâlik ile Leys’in kavilleri bu olduğu rivayet olunmuştur.

“Erbâz-ı mısır” yani “şehrin surları”, “sevâd-ı mısır” yani şehrin etrafındaki köy, kent ve çiftlik gibi yerler mısır hükmünde midir, değil midir?

Buna dair de birçok eimme rivâyâtı vardır. Hâsılı ekall-i mesâfeyi tayinde pek çok ihtilâf edilmiştir. 1 mil mesafeden ziyadesini cumaya gitmek için özür sayanlar olduğu gibi 6 mil, 10 mil gibi büyük mesafelerle özür kâim olamayacağını iddia edenler olmuştur. Hele Aynî’nin nakline göre Muâz b. Cebel radiyallahu anh 15 fersahlık bir mesafe takdir etmiştir ki, buna aklım ermedi. Bu takdirce de 4 fersah 1 berîd yani 1 menzil itibar edildiğine göre üç dört konaklık yerden de cumaya gelmek lâzım gelecek demektir ki, o kadar uzakta oturan kimse her haftanın yarısını cumaya gitmeye, diğer yarısını evine

dönmeye hasr ile mükellef olmuş oluyor, işlerini ne zaman görecektir? Herhalde bir sehiv var diyorum.

Bu'd-ı mesâfeden başka cumaya gitmemek için ruhsat verilen diğer özürler de vardır. 389. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi, yağmurun bâis-i ruhsat olduğunu gösterir. Bu, müşârün ileyhin ve sahâbeden Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhin kavilleri olduğu gibi İbn Sîrîn'in, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin de mezhepleri budur. Bazılarına göre yağmur özür değil ise de şiddetli yağmur, cumaya adem-i huzur için özürdür.

İmam Mâlik, yağmuru özür saymıyorsa da ihvanından birinin cenazesine müteallik iş için, yahut ölüm döşeğindeki bir hastası için cumaya gitmemekte özür var diyor. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhümâ da Saîd b. Zeyd'in bir oğlu hasta olduğunu haber alınca cumayı terkedip amcazadesini ziyaret için Medine haricindeki Akîk'a gitmiştir. Atâ ile Evzâî'nin de mezhepleri budur. İmam Şâfiî, vefat edecek pederinin başında bekleyeni cumaya gitmemekte mâzur görmüştür.

Hasan-ı Basrî, "Korku sebebiyle cumayı terketmeye ruhsat vardır" dediği gibi, İmam Mâlik de "Hastaya, hasta olmayan pîr-i fânîye cuma farz değildir" demiştir. Ebû Miclez, sancısı olan cumaya gelmez dediği gibi cumaya müsâdif bayram namazlarını kılan ehl-i kurâyâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekrar cumaya gelmemeye ruhsat vermiş olmalarına binaen Osman radiyallahu anhin da "avâlî"den olanlara böyle muamele buyurduklarını İbn Habîb söyledikten sonra, İmam Mâlik'in bu babda kavilleri muhtelif olduğunu ve Şâfiyye'nin kavli-i sahîhine göre cumanın o gün sâkıt olduğunu zikrediyor. Yeni güvey ile meczûmun cumaya gelmemesi hakkında ihtilâf olunmuştur.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ النَّاسُ مَهَنَةً أَنْفُسِهِمْ وَكَانُوا إِذَا رَاحُوا إِلَى الْجُمُعَةِ رَاحُوا فِي هَيْئَتِهِمْ فَقِيلَ لَهُمْ لَوْ اغْتَسَلْتُمْ.

TERCÜMESİ

Yine (Ümmü'l-mü'minîn) Âişe (-i Sıddîka) radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Zamân-ı saâdette) halk kendi işlerini kendi gören takımdan idiler. Cumaya gittikleri vakit de⁴⁹ (iş zamanlarındaki hal ve heyetleri ne ise) o hal ve heyetleriyle giderlerdi. (Bundan dolayı) kendilerine, "Keşke yıkansanız" buyruldu.⁵⁰ {B903 Buhârî, Cum'a, 16.}

.....

49 Burası, metindeki الجمعة إلى راحوا إذا nin tercümesidir, رواح , ma'nâ-yı meşhûruna göre, zevalden sonra gitmek olduğundan yukarıdaki hadîs-i şerif ile yek meâl olan bu rivayeti bu

lafızdan dolayı cuma vaktinin zevalden sonra olduğuna kâil olan ekseriyetin mezhebine delil olduğuna îmâ etmiş gibi görünür. Lâkin 480. hadisin hâşiyelerinde revâhın gerek muhaddisin ve gerek lugaviyyûnca mutlaka gitmek mânasına da geldiği söylenmişti. Binaenaleyh vakt-i cum'a için bu hadis bir taifeye hüccet olamaz. Nihayet evvelki hadis gibi guslün hikmet-i meşrûiyyetini gösterir.

50 Bu hadisi Buhârî ile Müslim, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'den bir tarikten rivayet etmektedirler. *Buhârî*'de Yahyâ b. Saîd'in yine Ensârî olan Amre bint Abdurrahman'dan cuma guslû hakkında sual irat edildiğini, Hazret-i Âişe'nin de metindeki sözleri kendisine söylemiş olduğunu nakleder. *Müslim*'de sual ve istifsârdan bahis yoksa da lafız daha açıktır. Orada şöyle denilmiş: *كان الناس أهل عمل ولم يكن لهم كفاة. فكانوا يكون لهم تفل. فقل لهم لو اغتسلتم يوم الجمعة*: “Halk rençber olup işlerini görecektir yardımcıları da yoktu. Bundan dolayı vücutları ağır kokardı. Bu sebeple kendilerine ‘Cuma günü yıkansanız’ buyuruldu.” {M1959 Müslim, Cum'a, 6.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cumayı güneş (batıya) meylettiği zamanda⁵¹ kıldırırdı.⁵² {B904 Buhârî, Cum'a, 16.}

.....

51 Güneşin batıya meylettiği zamandan muradı, istivâyı müteakip olan vakt-i zevâldir.

52 Bu hadisi, Ebû Dâvûd ile Tirmizî de *Sünen*'lerinde yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet etmişlerdir. Tirmizî bu hadis için “hasen sahih”tir dedikten sonra, “Buna binâen cumanın vakti öğlen namazının vakti gibi güneşin zeval vakti olduğuna ekser ehl-i ilm ittifak etmişlerdir. Nitekim Şâfiî, Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi budur. Cuma namazı kable'z-zevâl kılınmak da câiz olduğunu bazıları rivayet etmişlerdir. İmam Ahmed, kable'z-zevâl kılana iade lâzım gelmez demiştir” dediği gibi Buhârî de vakt-i zevâlin cuma vakti olduğuna Ömer, Ali, Nu'mân b. Beşîr ve Amr b. Hureys radiyallahu anhümün kâil olduklarını ta'likan rivayet eder. Seleme b. Ekvâ', Câbir b. Abdullah, Zübeyr b. Avvâm, Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Ammâr b. Yâsir, Sa'd el-Kurâz, Bilâl radiyallahu anhümden de kimi lehte, kimi aleyhte delil ittihaz edilebilecek rivayetler vardır:

Sihâh-ı Sitte'nin *Tirmizî*'den mâadasında rivayet edildiğine nazaran, Seleme radiyallahu anh, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı kıldardık. Döndüğümüzde duvarların bizi barındıracak gölgesi olmazdı” {B4168 Buhârî, Megâzî, 36.} demiştir. Bu

rivayetin zâhiri, cumanın erken ve kable'z-zevâl kılınmış olduğunu gösterir. Lâkin kable'z-zevâl cumanın kılınmayacağına kâil olanlar, bunu te'vil ederek, hemen zevalde namaza başlanmış. Duvarlar da alçacık olduğu için namazdan çıkarken kendilerini güneşten koruyacak gölge bulamıyorlarmış. Bu söz, “Hiç gölge bulamazdık” mânasına değildir, diyorlar. Nitekim sahâbî-i müşârün ileyhın *Müslim*'deki diğer rivayetinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte cumayı güneşin zevalinde kılardık. Sonra dönüp giderken gölge yerleri araştırırdık” {M1992 Müslim, Cum'a, 31.} denilmiştir.

Câbir b. Abdullah'ın, *Müslim* ile *Nesâî*'deki rivayetinde, “Resûl-i Ekrem ile birlikte namazı kılar, sonra döner, saka develerimizi dinlendirirdik” deniliyor. Râvi, Câbir radiyallahu anha, “Bu hangi saatte olurdu?” diye soruyor, o da, “Güneşin vakt-i zevâlinde” cevabını veriyor. Bu rivayet cumanın kable'z-zevâl kılınmış olacağı beyanında sarih tir.

Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anh, *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, “Cumayı biz, Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile birlikte kılardık. Sonra dönerken kale diplerine seyirtirdik. Bastığımız yerden ziyade gölge bulamazdık” {HM1411 İbn Hanbel, I, 164.} demiş. Bu rivayet, cumhura muhalif olanları teyit eder. Sehl b. Sa'd radiyallahu anh *Buhârî*, *Müslim*, *Nesâî*, *Tirmizî*'deki rivayete göre şöyle diyor: “İçimizde bir hatuncağız vardı ki bir su kenarındaki mezraasında pazı ekerdi. Her cuma günü oldukça, pazıların köklerini soyup bir tencereye koyduktan sonra üğüttüğü bir avuç arpayı içine atardı ki o kökler etli kemik manzarasını alırdı. Cuma namazından çıkınca ona uğrar, selâm verirdik. O da bize o taamdan verir, biz de kemirirdik. Hatuncağızın o taamı için cumanın çabuk gelmesini temenni eder dururduk.” {B938 Buhârî, Cum'a, 40.} Ahmed, “Bu taam Sehl ile arkadaşları için kuşluk taamı yerine geçerdi.” Nitekim yine, Sehl b. Sa'd radiyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahd-i şerifinde biz cumayı kılmadan ne kaylûle (gündüz uykusu) eder ne de kuşluk taamımızı yerdik” {M1991 Müslim, Cum'a, 30.} diyor. O zamanki âdete göre gerek kaylûle gerek kuşluk taamı hep kuşluk vaktinde olurmuş. Lâkin cumhur, kuşluk taamı ile kaylûleyi cuma günleri –öğlen vaktinde kılınması zaruri olan– namazdan sonraya tehir etmiş olmaları ihtimaline binaen, bunu kendi aleyhlerine bir hüccet addetmiyebilirler. *Müsned-i Ahmed*'de rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, bir kere cumayı duhâ vaktinde kıldırıp “Size sıcak dokunur diye korktum” demiştir. Lâkin senedi zayıf olduğundan muhalifler için kuvvetli bir delil olamaz.

Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhanın da, Seleme b. Ekvâ' radiyallahu anh gibi, “Cumayı kılar, sonra namazdan çıkardık da duvarların bizi barındıracak kadar gölgesi olmazdı” {MK6257 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 21.} dediğini Taberânî, *Mu'cem-i Kebîr*'inde rivayet eder.

İbn Mâce'de Sa'd el-Kurâz ve yine *Mu'cem-i Kebîr*'de, Bilâl radiyallahu anhümâ rivayetlerine nazaran ahd-i celîl-i risâletpenâhîde gölge, nalın tasmaı kadar olduğu vakit cuma ezanı okunurmuş. Bu iki rivayet de cumhur için pek kavî birer hüccettir. Zira Bilâl radiyallahu anh Mescid-i Nebevî, Sa'd el-Kurâz radiyallahu anh da Mescid-i Kubâ müezzini ve vaktin mürakabesi ile diğer sahâbeden ziyade vazifedar idiler.

Bunlardan başka *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin cumadan başka günlerde nısfü'n-nehârda namazı hoş görmedikleri" hakkında bir rivayet varsa da hadisi mürsel ve zayıftır. Lâkin cumanın vakti zuhr olduğu hakkında Enes, Sa'd el-Kurâz ve Bilâl radiyallahu anhumün rivâyâtı, hep turuk-ı sahîhadan vârit olmakla beraber, ahd-i celîl-i risâlette cumanın bazan daha erken kılındığına dair olan bunca rivayeti çürütemez. Bâhusus aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin gerek hutbede, gerek namazda bi'n-nisbe uzun sayılacak suver-i Kur'âniyye'yi tilâvet buyurduklarına dair olan rivâyât-ı sahîhaya da bakılırsa, kable'z-zevâl cumanın sahih olabileceğine kâil olanları kuvvet-i kalb ile tahtie edememek lâzım gelir. Meselâ Müslim'in rivayetine nazaran Ümmü Hişâm radiyallahu anhâ **ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ** {Kâf, 50/1.} sûre-i şerifesini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her hafta minberde tilâvet buyururlarken fem-i saâdetlerinden dinleye dinleye ezberlemiş {M2015 Müslim, Cum'a, 52.}, İbn Mâce'nin de Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, yine cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz minberde kâim olarak niam-ı celîle-i ilâhiyyeyi tezkir buyururlarken **تَبَارَكَ** sûre-i şerifesini tilâvet buyurmuşlar. {İM1111 İbn Mâce, ikâmetü's-salavât, 86.} Namazda da sûre-i Cum'a ile sûre-i Münâfıkîn Fâtiha'ya zam buyurdukları Müslim'in Ali, Ebû Hüreyre ve İbn Abbas radiyallahu anhumden rivayetleriyle sabittir {M2026 Müslim, Cum'a, 61.} (486. hadise de müracaat).

Hutbe ile namazda bu kadar meşguliyetten sonra yine duvar gölgeleri uzamamak için elbette vakt-i zevâlden evvel işe başlamış olmak iktiza eder. Herhalde, zevâlden sonra cumaya başlamanın bilittifak evlâ ve cumhura göre vâcip olduğunda şüphe yoktur. Fakat İmam Ahmed'in ve -İbnü'l-Münzir'in nakline göre- Atâ ile İshak b. Râhûye'nin dedikleri gibi biraz evvelce başlanmasında da beis olmamak lâzım gelir. Nitekim -İbn Mes'ûd gibi- Câbir ve Sa'd ve Muâviye'nin kable'z-zevâl kıldırtdıkları mervîdir. İbn Abbas radiyallahu anhumânın da altıncı saatte kılınmasını tecviz ettiğini Mâverdî nakleder. Mücâhid ise, cuma da bir bayram olduğu için, cuma namazı, bayram namazı vaktinde kılınabilir demiş. Nitekim Hanâbile'nin bazılarınca cumanın evvel vakti, bayram namazının vaktidir. Lâkin cumanın bir bayram olmasıyla, hakkında bayram ahkâmının kâffesi câri olmak lâzım gelmez. Ezcümle bayram günü oruç haramdır. Cumanın savm ile ifradında ise, bazılarınca kerahet bulunduğu hilâftan kurtulmak için anı, ya perşembe ya cumartesi günlerine mukârin olarak tutmak evlâdır. Bu meselede de hilâf yoktur.

وَعَنْهُ **ﷺ** قَالَ كَانَ النَّبِيُّ **ﷺ** إِذَا اشْتَدَّ الْبُرْدُ بَكَرَ بِالصَّلَاةِ
وَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ أَبْرَدَ بِالصَّلَاةِ يَغْنِي الْجُمُعَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes (İbn Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) namazı, soğuk şiddetlendiği zamanlarda erken kıldırır, şiddetli sıcaklar bastığında serinlik vaktine tehir buyururdu.⁵³ Râvi, (Enes'in namazdan) kastettiği mâna cuma (namazı)dır diyor.⁵⁴ {B906 Buhârî, Cum'a, 17.}

.....

53 Bu hadîs-i şerif vakt-i zuhurdaki tebkir ve ibrâd hakkındaki 321 ve 322. merfû hadislerin nazîridir. Bu itibarla eğer الجمعة یعنی ziyadesi sabit değilse pekâlâ vakt-i zuhra masrûf olabilir ve kable'z-zevâl salât-ı cumayı tecviz edenlere karşı hüccet olmaz. Nitekim Buhârî, diğer bir senedle aynı hadisin ta'lîkan rivayetinde الجمعة یعنی ziyadesinin mevcut olmadığını tasrih eder. Enes radiyallahu anhin -*Tecrîd* metninden hariç kalan- *Buhârî*'deki, كنا نبرك بالجمعة ونقيل بعد الجمعة "Vaktiyle biz sahâbe, namazı erken kılar, gündüz uykusunu cumadan sonraya bırakırdık." {B905 Buhârî, Cum'a, 16.} Lafz-ı diğerle olan başka hadisinden de kable'z-zevâl cuma namazını tecviz edenler istifadeye kalkışmışlardır. Lâkin tebkirin yalnız erken davranmak mânasına olduğu 480. hadiste mevzubahis olup cumaya intizar için öğleden evvel mescide gitmek mânasına geldiği gibi, hemen zevalde ve vakt-i zuhrun evvelinde namaz kılmak mânasına da gelebilir. Sahâbe-i kirâmın mûtadî sıcak günlerde tavsiye buyurulan ibrâd faziletini ihrâz için kaylûleden sonra öğle namazını kılmak olduğundan, burada Enes radiyallahu anha, uzaktan gelenleri bekletmemek için cumanın evvel vaktinde kılınıp bundan dolayı da kaylûleyi sahâbenin cumadan sonraya bıraktıklarını kastetmiş de olabilir. Hatta bu ihtimal, 491. hadis 480. hadis delâletleriyle kesb-i kat'iyet eder. Zira 491. hadiste kışın tebkir, yazın ibrâd mevzubahis olup 480. hadise nazaran evvel-i nehârdan vakt-i zevâle kadar aledderecât erken davranmanın faziletleri birer birer tâdât buyurulmuş olduğundan zaten serinlikte gelmiş kimselerin öğlen sıcağını mescidde geçirip ba'de'z-zevâl olan serinliği beklemeleriyle maksûdün bih olan suhûlet ve şefkat hâsıl olmaz. Belki cemaate ezâ olur.

54 Buhârî bu hadise ait olan bir ta'likinde, "(Râvi) Ebû Kelde demiştir ki: Bir emîr bize cumayı kıldırıdıktan sonra Enes radiyallahu anha Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğlen namazını nasıl kıldırırlardı? diye sordu (da Enes radiyallahu anha bu cevabı verdi)" {Kaynakta râvinin ismi "Ebû Halde" (أبو خلدة) şeklindedir. B906 Buhârî, Cum'a, 17} diye rivayet ediyor. Kissanın hulâsaten aslı şudur: Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Hakem b. Ebû Akîl namında bir amcazadesini kendine nâib olarak Basra'ya emîr nasbetmişti. O da, Haccâc'ın mesleğine tebaan, cuma günü hutbeyi hemen hemen ikinci vakti girecek raddeye kadar uzatırmış. Bir gün namaz kılındıktan sonra Yezîd ez-Zabbî namında bir zat bu yaptığına itiraz etmiş. Hakem, serir üstünde yanında oturan Enes radiyallahu anha bu suali irat eylemiş, o da metindeki cevabı vermiş. الجمعة یعنی ziyadesi de kissanın cuma bahsine taallûk etmesi dola-

yısıyla râvi tarafından ilâve edilmiş. İsmâîlî'nin rivâyet-i mevsûlesinde, إذا كان الشتاء بكر بالظهر, İsmâîlî'nin rivâyet-i mevsûlesinde, Kış olunca öğle namazını aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz erken kıldırır, yaz olunca serinlik vaktine kadar tehir buyururdu. Lâkin ikindi namazını güneş bembeyaz ve tertemiz iken kıldırırdı" {BS5775 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 278.} demiştir. Bu hadisi Beyhakî de böylece rivayet eder (324. Ebû Berze el-Eslemî radiyallahu anh hadisine de müracaat). Bu kıssada bahis cumaya müteallik olduğu halde Hakem b. Ebû Akîl'in vakt-i zuhrun hükmünü sorması, Enes radiyalahu anhin da o suale göre cevap vermesi gösteriyor ki, sahâbî-i müşârün ileyhın mezhebince –aynıyla cumhûr-ı fukahâ gibi– cuma ile öğle namazlarının vakti birdir ve kable'z-zevâl cuma kılınmaz.

عَنْ أَبِي عَبَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ ذَاهِبٌ إِلَى الْجُمُعَةِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنِ اغْبَرَّتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَلَى النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Abs (Abdurrahman İbn Cebr el-Ensârî) radiyallahu anhin⁵⁵ (salât-ı) cumaya giderken, “Nebî⁵⁶ sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kimin ayakları Allah yolunda toza bulanırsa o(nun vücudu)nu Allah Teâlâ cehennem (ateşin)e haram eder, buyurduğunu işittim” dediği (sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur. {B907 Buhârî, Cum’a, 18.}

.....

55 Buhârî'nin senedinde râvi أُذِرْكَنِي أَبُو عَبَسٍ وَأَنَا أَذْهَبُ إِلَى الْجُمُعَةِ فَقَالَ “Ben cumaya giderken Ebû Abs radiyallahu anh ardımdan yetişip dedi ki” diyor ki, müellif ibareyi şu okunan sebke ihtisaren sokmuştur.

56 Bazı nüshalarda, رسول الله صلى الله عليه وسلم .

Ebû Abs, Ensârî-yi Evsî ve sâbikîn-i evvelînden bir Bedrî'dir. Bedir'den itibaren bütün meşâhid ve gazavâtta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulunmuştur. Eyyâm-ı Câhiliye'de ismi, Abdüluzza veya diğer rivayete göre, Ma'bed iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından Abdurrahman'a tebdil buyurulup vâkıa-i muâhâtta muhâcirinden Hubeş b. Huzâfe radiyallahu anh ile kardeş edilmişlerdi. Bidâyet-i İslâm'da kabile efradından dâire-i mün-ciye-i İslâm'a henüz dahil olmamış olanların putlarına Ebû Bürde radiyallahu anh ile beraber musallat olup gizlice birer birer kırmakta her ikisi bir zevk duyarlardı. Daha sonraları, Muhammed b. Mesleme radiyallahu anhin davetine icâbetle, o zaman İslâm'ın ve Nebî-i Âhırzemân'ın en büyük adüvv ü mühîni olan yahudi Kâ'b b. Eşref'in katline iştirak edenler meyanında bulunup müslümanlar aleyhine bütün

Arabistan halkını şiiriyle, talâkat-i lisânıyla, servetiyle ayaklandırmaya çalışan habisin şerinden ehl-i İslâm'ı kurtarmıştır.

Muhammed b. Mesleme ile Ebû Abs radiyallahu anhümânın bu hadisede üç arkadaşı daha vardı ki Ebû Nâile, Abbâd b. Bîşr ve Hâris b. Evs radiyallahu anhümdür. Bu yârân-ı cihâdın beşi de Evsî idiler. Ebû Abs radiyallahu anh, hicretin 34 senesinde yetmiş yaşında dâr-i cinâne intikal etmiştir. Hastalığında Emîrü'l-mü'minîn Osman radiyallahu anh, Bedrî olduğuna hürmeten iyâdetinde bulunmuşlardır.

İbn Hacer el-Askalânî *İsâbe*'de müşârün ileyhın zatına ait bir keramet olmak üzere bir mu'cize-i nebeviyye de haber veriyor: Ahd-i celîl-i risâlette Ebû Abs'in gözlerine geceleri etrafını göremeyecek kadar zaaf târî olmuş. Sâhibü'l-mu'cizât aleyhi ekmelü's-salavât efendimiz kendisine bir asâ ihsan buyurmuşlar ki, bu asâ, geceleri uzaklara kadar nur saçıp yürümesine yardım edermiş (291. hadise de müracaat).

Müşârün ileyhın sinni hakkında *İsâbe*'deki bir söz cây-ı nazardır. Zira Bedir Muharebesi'ne kırk sekiz yaşında iştirak ettiğini söyledikten sonra ber-vech-i mârûz 34 senesinde yetmiş yaşında vefat ettiğini haber veriyor. Halbuki bu hesaba göre, seksen yaşında olması lâzım gelir.

Müşârün ileyhın *Buhârî*'de yalnız bu hadisi vardır ki, onu Tirmizî ve Nesâî de rivayet etmişlerdir.

Fîsebilillâh cihada gitmenin faziletini müşîr olup hadis kitaplarında –hep bu mânada olmak üzere– İbn Ömer tarikından Ebû Bekir es-Sıddîk, Osman b. Affân, Muâz b. Cebel, Ubâde b. Sâmî, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû'd-Derdâ, Enes b. Mâlik, Ebû Ümâme, Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhümden de rivayet edilen bu hadîs-i şerifin cuma hadisleri meyanında sebeb-i îrâdî, cumaya gitmek de hükmen cihada gitmek gibi olduğu içindir. Nitekim –yukarıdaki hâşiyede beyan edildiği üzere– Buhârî'nin râvisini cumaya giderken, Ebû Abs radiyallahu anhın bu haberle tebşîr etmesi müşârün ileyhın de faziletçe ikisini bir hükümde bildiğini gösterir.

Bir de, bu hadisin mezkûr hâşiyede mevzubahis olan Buhârî rivayetinde, وَأَنَا أَذْهَبُ وَأَنَا مَاشٍ إِلَى الْجُمُعَةِ “Ben cuma namazına giderken” denilmiş iken, Nesâî rivayetinde, وَأَنَا مَاشٍ إِلَى الْجُمُعَةِ “Ben yürüye yürüye cumaya giderken” lafzı ile rivayet edilmiştir.

“yaya gitmek” mânasına olup bu faziletin cumaya mâşiyen gidenlere has olduğunu söyleyenler olmuştur. ذهاب ise ister mâşiyen ister râkiben olsun mutlaka gitmek demek olduğundan birçoğu yürümeyi efdal addetmekle beraber ihrâz-ı fazîlet için meşî ile rûkûb arasında fark görmezler. Nitekim İsmâîlî'nin rivayetinde, bu haber-i beşâreti Ebû Abs'tan alan râvinin de o sırada hayvana binmiş olduğu ve Ebû Abs radiyallahu anhın, هذه احتسب خطاك “Şu attığın adımların kıymetini bil!” mukaddimesiyle söze başladığı nakledilmektedir. Gerek bu hadîs-i şerifte, gerek 480. Ebû Hüreyre ve 481. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhümâ hadislerinde zikredilen sevap ve fazilet, hep لِلصَّلَاةِ إِذَا نُودِيَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için nidâ edildi-

ğinde hemen Allah'ın zikrine sa'yedin de alışverişi bırakın"^a âyet-i kerîmesinde emir ve nehy-i ilâhîye itaat etmenin berekâtındandır.

سعي lugaten “koşmak ve seğırtmek” demekse de âyet-i kerîmede gitmek ile tefsir edilmiştir. Hatta 374. Ebû Katâde hadisinde tavsiye buyurulan vakar u sekînet her namaz hakkında olduğuna nazaran, cuma namazına koşmak şöyle dursun, ağır ağır gitmek iktiza eder. Bu hadisin *Buhârî*'de Ebû Katâde ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan tekrar edilen diğer rivâyet-i merfûada, ... السكينة. . . إذا أقيمت الصلاة فلا تأتوها سعيًا وأتوها تمشون وعليكم السكينة. . . “*Namaz ikame olunduğunda namaza koşa koşa gitmeyip vakar u sekîneti elden bırakmayarak ve ağır ağır yürüyerek gidiniz*” {B908 Buhârî, Cum'a, 18.} buyurulmuştur. Ebû Katâde radiyallahu anhnın bu münasebetle tekrar edilen 375. hadisinin âhirinde de ... السكينة. . . ziyadesiyle sekînet tavsiye buyurulmuştur. Âyet-i kerîmedeki فَاسْعَوْا yerine Ömer ile İbn Mes'ûd radiyallahu anhümânın فَامْشُوا “Gidiniz” Übey b. Kâ'b radiyallahu anhnın da فَامْشُوا “Yürüyerek gidiniz” kırâat-i şâzzeleri de oradaki sa'yin yalnız gitmek mânasına olduğunu ispat eder. Sa'yin Türkçe'de olduğu gibi “çalışmak” mânasına geldiği de çoktur. وسعى لها سعيها da buna delâlet eder.

Bu âyet-i kerîme –biri cumaya gitmek, diğeri alışverişi bırakmak, üzere– bir emir ile bir nehyi mutazammındır. Vücûb-ı sa'yin mebdai nedir? Bu vücûb, nidâ yani cuma ezanı ile tahakkuk eder. Hatta Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği Zührî kavlince yolcu olan kimse, cuma günü bulunduğu yerde ezanı duyarsa, davete icâbet edip cumaya gitmek gerektir. Zührî'nin bu kavli, misafire cuma lâzım gelmez diyen cumhurun kavline muhaliftir. Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Abdurrahman b. Semüre, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm ile Abdullah b. Mes'ûd'un ashabından bazıları, Mekhûl, Urve, İbrâhim en-Nehaî, Abdûlmelik b. Mervân, Şa'bî, Ömer b. Abdülazîz'in de mezhepleri budur.

Maahâzâ, başka tariklerden yine Zührî'nin مسافر على dediği de mervîdir. Onun için bu iki kavlini telif etmek isteyenler, *Buhârî*'deki sözü “Kılması müstehaptır”, cumhura muvâfık olan sözü ise “Cuma misafire vâcip değildir” mânasına söylemiştir derler. Hatta Zührî, nidâyı işiten misafire cumada bulunmak farzdır demek istemişse, bir kavli şâz olmuş olur demişlerdir.

Cuma günü sabahleyin sefere çıkmak câizdir. Nitekim, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bir defa cuma günü sabahleyin sefere çıktıkları sabittir. Cuma gecesi tulû-ı fecirden evvel de sefer câizdir. Yalnız, İbrâhim en-Nehaî, Âişe radiyallahu anhânın, “Cuma gecesine kalırsan cumayı kılmadıkça sefere çıkma” demiş olduğuna bakarak perşembe günü yatsıdan sonra seferi tecviz etmemiştir.

Kable'z-zevâl ve zevale yakın vakitte sefere çıkmak Ömer b. Hattâb, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüm ile Hasan ve İbn Sîrîn'e göre câiz olup İmam Mâlik ve İbnü'l-Münzir'in kavilleri de budur. Lâkin esah olan haram olma-

sıdır. Vakt-i zevâl yaklaşmış ise cumayı kılıp ondan sonra çıkmalıdır. Âişe ve Muâz b. Cebel radiyallahu anhümâ ile Ömer b. Abdülazîz ve Hassan b. Atıyye'nin de re'yi budur.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, ba'de'z-zevâlde sefere çıkmak câizdir. Lâkin İmam Mâlik ile İmam Ahmed'e göre, yol arkadaşlarını kaçırmak korkusu olur yahut cumayı yolda kılabilmek imkânı varsa câizdir, değilse değildir.

Yine bu âyet-i kerîmedeki nehye binaen, cuma saatinde bey' ve şirâ haramdır. Buhârî, nidâ üzerine İbn Abbas radiyallahu anhümâya göre ve Atâ b. Ebû Rebâh'a göre bey' ile beraber bütün sînâatin haram olduğuna dair iki rivayeti ta'lîkan irat eylemiştir. Atâ "Lehv ile alışveriş haramdır. İşçilik de, uyku da, ehline takarrüb de, mektup yazmak da bey' gibi haramdır" diyor. Câbir radiyallahu anhin hadîs-i merfûuna nazaran da, تحرم التجارة عند الأذان ويحرم الكلام عند الخطبة ويحل الكلام بعد الخطبة وتحل التجارة بعد الصلاة "Ezan ile beraber ticaret haram olur. Hutbe esnasında da söz söylemek haramdır. Söz söylemek hutbeden sonra helâl olur. Ticaret de namazdan sonra helâl olur" {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, Umde, VI, 203.} buyurulmuştur.

Bey' ve şirânın hürmeti, cuma namazından çıkmakla zâil olursa da mebdei (iç ezan) namını verdiğimiz dâhil-i mesciddeki ezandır. Hanefiyye'nin, Şâfiyye'nin, Hanâbile'nin ve ekser-i fukahânın kavli budur. Asr-ı saâdet'te cuma günü okunan ezan, işte bu idi. Minaredeki ezan -495. hadiste görüleceği üzere- muhdestir. Eyyûb'dan menkul olduğuna göre, "Medine ahalisinin cuma günü bir saati vardır ki o saatte artık alışveriş haramdır diye nidâ edilirdi. Bu da imamin minbere çıktığı zaman idi" demiştir ki, Medine ahalisinin sadr-ı İslâm'daki bir âdetini haber veriyor. Dahhâk, Atâ, Hasan-ı Basrî, Müslim b. Yesâr ve Mücâhid'e göre ise hürmet-i bey' vakt-i zevâlden başlar. Halbuki iç ezanından evvel vakt-i zevâldeki alışveriş haram olmamakla beraber Hanefiyye'ye göre mutlaka mekruhtur. Mâlikiyye'ye göre nikâh, hibe ve sadakadan mâada olan muâmelâtın hepsi fesholunur.

Cuma saatinde bey' haram olmakla beraber akdolunan bey' sahih midir? Bunda iki kavi vardır. Ebû Hanîfe'ye, Ebû Yûsuf'a, Muhammed'e, Züfer'e, Şâfi'ye, hâsılı cumhura göre, bey' maa'l-kerâhe sahihtir. Çünkü nehiy, akdin mutlaka fesadını iktiza etmez. Süfyân es-Sevrî, "Bey' sahih ve fâili Allah'a âsidir" demiş. Mâlik, Ahmed İbn Hanbel ve Zâhirîler'e göre ise bey' bâtil olur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُقِيمَ الرَّجُلُ أَخَاهُ مِنْ مَقْعَدِهِ وَيَجْلِسَ فِيهِ قِيلَ الْجُمُعَةُ قَالَ الْجُمُعَةُ وَغَيْرُهَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Bir kimsenin

(bir müslüman) kardeşini oturduğu yerden kaldırmasını ve oraya oturmasını Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) nehiy buyurdu.⁵⁷ (Râvi Nâfi‘a), “Bu, (salât-ı) cum‘ada mı?” diye soruldu.⁵⁸ (Nâfi‘), “Cumada da, başkasında da” cevabını verdi. {B911 Buhârî, Cum‘a, 20.}

57 . أن يقيم الرجل الرجل . Bazı nüshalara göre

58 Birini yerinden kaldırmak da, onu kaldırdıktan sonra yerine oturmak da ayrı ayrı birer fi‘l-i menhîdir. Zira bunlar, mümin kardeşine karşı tekebbür ve onu istihkâr mânasını tazammun eder. Hak Teâlâ Kur‘ân-ı Kerîm‘inde, تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ “Dâr-ı âhiret denilen o matlûbu aksâ işte budur. Onu biz, yeryüzünde kimseye karşı büyükmek istemeyen ve fesadı gönlünden geçirmeyenlere nasip edeceğiz. Hüsnuâkıbet de müttekilerindir”^a buyuruyor ki, vaad buyurduğu ni‘met-i uzmâyı teazzumdan, fesaddan bilfiil fâriğ olanlara, insana yakışmayan bu iki zemîmeyi zihnine uğratmayan, hiç yapmak istemeyenlere tahsis buyurmuştur. Ali kerremallahu vecheh hazretleri, “Bir kimse kendi nalin tasmaı arkadaşının nalin tasmaından daha güzel olsun arzusuna düştü mü, bu âyet-i kerîmenin hükmüne dahil olur” buyurmuş olduğu gibi, Fudayl b. İyâz da bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra, “Emânî, arzular, hülyâlar işte burada çok olur” demiştir. Ömer b. Abdülazîz bu âyet-i kerîmeyi tekrar ede ede teslîm-i rûh etmiştir. Rahmetullahi aleyh. Kul olmakta Hakk’a nisbetleri bir olan ibâdullahın yekdiğere karşı tekebbür ve tecebbürü bâhusus mescidde olursa, âyet-i kerîmedeki ulûv ile fesad tehakkuk etmiş olur. Binaenaleyh, her kim bir yeri daha evvel kapmışsa o, ona ehaktır. Bir kimseyi yerinden kaldırıp kendi oturmak haram olduğu gibi iki kimseyi ayırıp aralarına oturmak da haramdır. Nitekim 481. Selman radiyallahu anh hadisinde تفريق , yani iki kimseyi birbirinden ayırmanın nehiy buyurulması, bu hikmete müstenittir. Tefrikin bir nevi de oralarda işaret edildiği üzere تخطى رقاب , yani oturanların üstünden atlayıp ileriye geçmektir. Çok kimseler ileri saflarda bulunmanın faziletini nasılsa bellemiş oldukları için her ne suretle olursa olsun oralara seyirtmek isterler (366. Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisine müracaat). Halbuki, bu faziletin ihrâzı erken davranıp yer kapmaktır. Ebû Hüreyre radiyallahu anh, “İmam hutbeye durunca herhangi biriniz cuma günü ötekinin, berikinin omuzunu çiğneyip ilerleyeceğine, kara taşlığın açığında namazı kılsa daha hayırlı olur” {MU243 Mâlik, Cum‘a, 8.} demiştir ki, maksadı cumayı terketmekteki günahın tahattî-i rikâbdaki günahtan ehven olduğunu ifham etmektir. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anh da, “Tahattîden sakın. İleri geçeceğine olduğun yerde otur” demiştir ki, Atâ, Sevrî ve Ahmed’in de kavilleri budur. “Tahattî-i rikâb hakkındaki zevâir-i nebeviyye de çoktur. Nitekim Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın Sünen-i Ebû Dâvûd‘da 481. Selmân-ı Fârisî hadisi meâlinde olmak

üzere rivayet ettiği hadisin sonunda, *ومن لغا وتخطى كانت له ظهرًا*, “Her kim lağveder ve ötekinin berikinin üzerinden atlamak suretiyle ilerlerse cumanın (bir haftalık sagâire kefâret olmak) fazileti kalmayıp öğle namazı olmuş olur” {Kaynakta “تخطى” fiilinden sonra “رقاب الناس” ifadesi yer almaktadır. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} ziyadesi olduğu gibi aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, hutbede iken tahattî-i rikâb ederek kendine yer açan birine Abdullah b. Büsr radiyallahu anhın, *Sünen-i Ebû Dâvûd ile Nesâî*’deki rivayetine nazaran, *اجلس فقد آذيت* “Artık otur, verdiğin eziyet yeter!” {D1118 Ebû Dâvûd, Salât, 230, 232.}, Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın *Sünen-i İbn Mâce*’deki rivayetine nazaran, *اجلس فقد آذيت وآتيت* “Artık otur! Hem âleme ezâ ediyorsun, hem de geç kalmışsın” {İM1115 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 88.}, Enes radiyallahu anhın da Taberânî rivayetine nazaran, *رأيتك تخطى رقاب الناس وتؤذيهم من آذى مسلمًا فقد آذى الله عز وجل* “Görüyorum ki, ötekinin berikinin üzerinden atlayıp nâsa ezâ ediyorsun. Her kim bir müslümâna ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. Her kim de bana ezâ ederse Allah azze ve celle hazretlerine ezâ etmiş olur” {Taberânî, *el-Evsat*, I, 284, no: 468.} buyurmuşlardır. Kezâlik Tirmizî’nin Muâz b. Enes radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, *من تخطى رقاب الناس* “Her kim cuma günü nâsın üzerinden atlayıp geçerse yevm-i kıyâmette cehennem yolu üzerinde köprü ittihaz edilecek” {T513 Tirmizî, Cum’a, 17.} yani köprü gibi yatırılıp nâs üzerine basa basa gider, yahut diğer rivayete nazaran “Cehenneme gitmek için kendisine bir köprü edinmiş olur.” *Müsned-i Ahmed* ile Taberânî’nin Erkam ve Osman b. Ezrak radiyallahu anhümâdan rivayetlerine nazaran, *إن الذي يتخطى رقاب الناس ويفرق بين اثنين*, “Şüphesiz ki, imam hutbeye çıktıktan sonra nâsın üzerinden atlayıp geçen ve oturan iki kişiyi ayıran kimsenin hali, cehennemde karnından dışarıya fırlamış bağırsaklarını sürüyen kimsenin haline benzer” {Kaynakta “الناس” sözcüğünden sonra “يوم الجمعة” ifadesi yer almaktadır. HM15526 İbn Hanbel, III, 417.} buyurulmuştur.

Tahattî-i rikâb, yalnız iki suretle câizdir: 1. İmam mihraba varmak için başka çare bulamazsa ki, bunda muztardır; 2. Bir iki saf ileride boş yer bırakılmışsa ki, bu takdirde arka saflardakiler evvel beevvel ileriki saffı doldurmak vazifeleri iken bu vazifelerini ifada taksir etmiş bulunurlar. Maahâzâ tahattî-i rikâb etmeksizin duracak yer bulursa yine ileriki saffa gitmekten vazgeçmek evlâdır. Bir de *Müslim*’de bir hadisin meâlinden anlaşıldığına göre “Bana yol verin” diye istîzan ettikten sonra tahattî-i rikâb keraheti zâil olur.

Mâlikîler ile İmam Evzâî’ye göre, tahattî-i rikâb hakkındaki nehiy, imam minberde olduğu vakte mahsustur ki, hikmet-i nehiy, sâmiîni işgal etmemek olur. Lâkin, nehyin bir illeti de ulûv ve tekebbür olduğuna göre, hürmet veya kerahetin mutlak olması daha ziyade mülâyim gelirdi.

عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ فَلَمَّا كَانَ عُثْمَانُ وَكَثُرَ النَّاسُ
زَادَ النَّدَاءَ الثَّلَاثَ عَلَى الزُّورَاءِ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Cuma günü (cuma) nidâsı, (ezanı)⁵⁹ ilkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer (radiyallahu anhümâ) zamanlarında imam minbere oturduğu vakit başlardı.⁶⁰ Osman (radiyallahu anh halife) olup nâs da (Medine’de) çoğalınca zevrâ’da⁶¹ (okunan) üçüncü nidâyı, (ezanı)⁶² ilâve etti.⁶³ {B912 Buhârî, Cum’a, 21.}

59 Bu nidâ, *إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ*,^a âyet-i kerîmesinde zikrolunan cuma nidâsıdır ki, o nidâ ile beraber cumaya sa’y, vâcip ve bey’ haram olur.

60 Nesâî rivayetinde, “Bilâl, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerine oturduklarında ezan okur, indiklerinde ikamet ederdî. Ebû Bekir ile Ömer zamanlarında da böyle oldu”; {N1395 Nesâî, Cum’a, 15.} *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Taberânî* rivayetlerinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer zamanlarında karşılarında ve mescid kapısında ezan okunurdu”{D1088 Ebû Dâvûd, Salât, 217, 219.}; Abd b. Humeyd’in tefsirinde de Osman’ın ekser eyyâm-ı hilâfetinde hal böyle olduğu zikredildikten sonra, “Şehir genişleyip müslümanlar çoğalınca üçüncü nidâyı Osman emretti de bundan dolayı ayıplanmadı, halbuki Mina’da namazı itmâm ettiği için ayıplanmıştı” denilmiştir.

61 *زوراء* –Buhârî’nin *Sahîh*’te haber verdiği üzere– Medîne-i Münnevvere’de çarşı içinde bir yer imiş. Nitekim İbn Mâce ile İbn Huzeyme rivayetlerinde, *على دارٍ في السوق يقال لها الزوراء*, “Çarşıda zevrâ’ tesmiye olunan bir evin damında” ezan okutulmuş olduğu tasrih ediliyor. Taberânî ise *على دارٍ له يقال لها الزوراء* “Osman radiyallahu anhin zevrâ’ tesmiye olunan bir hânesi damında” diye rivayet ettiğine nazaran zevrâ’ Hazret-i Osman’ın kendi mülkü olan bir evmiş.

62 Üçüncü nidâ denilen bu ezan elyevm minarelerde okunup “dış ezanı” dediğimiz ilk ezandır. Diğer iki ezan, hutbeden evvel imamın karşısında okunan ezan ile hutbeden sonraki ikamettir. Ezan ile ikamet in ikisine de tağlîben ezan denildiği 370. hadiste görüldü. Bunda müezzin vakt-i salâtı, diğerinde salâta şürûu takriben aynı elfâz ile ilân ettiği için her ikisine de ezan denilmiştir. Dış ezanı nâsı mescide davet içindir ve ilk davet olduğu halde metinde üçüncü nidâ denilmesi kadimden beri okunagelen diğer ikisine ilâve edildiği içindir. Maahâzâ meselâ Taberânî’nin rivayetinde, *فأمر بالنداء الأول* suretinde de vârit olmuştur.

Osman radiyallahu anhin ictihadiyla ihdas edilen bu ezan, İbn Ömer radiyallahu anhtan mervî olduğuna göre, bid'at ise de herhalde bir bid'at-ı hasenedir. Bu ictihad bütün sahâbe-i kirâmın icmâ-ı sükûtisi ile meşrû olmuş olup hiçbir tarafından inkâr edilmesine dair rivayet yoktur. Ondan dolayı da o tarihten itibaren ilâ mâşâallah devam edip gelmektedir. Ömer radiyallahu anhin mescid haricinde nâsa cuma vaktini haber vermek için iki müezzin (dellâl) tayin edip “Müslümanlar çoğaldığı için bunu biz ihdas ettik” dediğini müfessir Cüveyr b. Saîd el-Ezdî Dahhâk tarikinden ve Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayet etmişse de Muâz radiyallahu anh Şam seferlerinin daha ibtidâsında Medîne-i Münnevvere'den çıkıp Amvâs taununda (sene 19) vefat edinceye kadar bir daha Medine'ye avdet etmemiş olduğundan bu haberin münkatı' ve sübûtu meşkûk olduğunu İbn Hacer söylüyor. Maahâzâ Ömer radiyallahu anh, dellâl çağirtmek suretiyle vakti ilân etmiş olsa bile bildiğimiz surette elfâz-ı ezân ile ilân keyfiyeti, Osman radiyallahu anh tarafından hilâfetinden birçok zaman geçtikten sonra ihdas edildiği rivâyât-ı sahîha ile sabittir.

63 Bu hadisten ettiğimiz istifade şunlardır: 1. Ezan hutbeden evvel, hutbe de namazdan evveldir. 2. Hutbeden evvel imam minberde oturur ve oturduğu sırada ezan okunur. İmamın minberde hutbeden evvelki oturuşu ezanı beklemek için midir, yoksa kendisi istirahat için mi? Ezanı beklemek için ise bayramlarda ezan olmadığı için minbere çıktıktan sonra oturmadan hutbeye başlaması mesnûn olmuş olur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ لَمْ يَكُنْ لِلنَّبِيِّ ﷺ مُؤَذِّنٌ غَيْرُ وَاحِدٍ وَكَانَ التَّأَذِينُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ عَلَى الْمَنْبَرِ.

Diğer bir rivayette yine Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâdan: (Bundan evvelki rivayetini teyit ettikten sonra) şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (cuma ezanını okuyan) birden ziyade müezzini yoktu.⁶⁴ Cuma günü ezan okunması da imam minbere oturduğu vakitte olurdu.⁶⁵ {B913 Buhârî, Cum'a, 22.}

.....

64 Bu, tek müezzin Bilâl b. Rebâh radiyallahu anh idi. Vâkıa aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin diğer müezzinleri de vardı. Bunlardan İbn Ümmü Mektum radiyallahu anh –369. hadiste görüldüğü üzere– yalnız salât-ı fecr için, bâhusus ramazanda, Bilâl radiyallahu anhtan sonra ezan okurdu. Ebû Mahzûre radiyallahu anh Mescid-i Mekkî müezzini tayin buyurulmuştu. Sa'd el-Kuraz radiyallahu anh Mescid-i Kubâ'nın müezzini idi. Bir de

Ziyâd b. Hâris es-Sudaî radiyallahu anhın ismi bu meyanda zikrediliyorsa da müşârün ileyh yalnız kavmine ezan okumak için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden ezanı taallüm ile iktifa edip huzûr-ı âlîde ezan okumamıştır.

Başka müezzinin cuma ezanı okumamış olmasından ikâme-i salât eden ile ezân okuyanın bir kimse olduğu anlaşıldığı gibi iki kimsenin birlikte ezan okumamış oldukları da anlaşılır ki, biz buna “çifte ezan” diyoruz. Bu, İmam Şâfiî'ye göre mekruhtur. Hanefîler'e göre ise câizdir.

65 Minberde hutbe iradı, müstehap olduğu görülüyor. Minber yoksa imam, yüksekçe bir yere çıkıp söz söyler. Kezâlik hutbeden evvel ister istirahat için imamın ezan okununcaya kadar oturması da cumhura göre müstehaptır. Tâ ki, cemaatten ses kesilsin, hutbeyi dinlemeye herkes hazırlansın ve zikir ile, vaaz ile ferâğ-ı bâl ve huzûr-ı zihin ile iştigale meydan kalsın.

عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلَمَّا أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ قَالَ مُعَاوِيَةُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا قَالَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ قَالَ مُعَاوِيَةُ وَأَنَا فَلَمَّا قَضَى التَّأْذِينَ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى هَذَا الْمَجْلِسِ حِينَ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ يَقُولُ مَا سَمِعْتُمْ مِنِّي مِنْ مَقَالَتِي.

TERCÜMESİ

(Sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Muâviye b. Ebû Süfyân radiyallahu anhümâ bir cuma günü minbere oturmuş. Müezzin, الله أكبر الله أكبر demiş. Muâviye de, الله أكبر الله أكبر demiş, (müezzin), لا إله إلا الله demiş. Muâviye, أشهد أن لا إله إلا الله demiş. Muâviye, أشهد أن محمدًا رسول الله demiş. (Müezzin), وأنا يعني “Buna ben de şehâdet ederim” demiş. (Müezzin), ezanı bitirince Muâviye, “Ey nâs! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu makamda (yani minber üzerinde) oturur⁶⁷ ve müezzin ezan okurken benden işittiğiniz (bu) sözleri buyurduğumu işittim” demiş.⁶⁸ {B914 Buhârî, Cum’a, 23.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalara göre فلما أذن المؤذن فقال .

Bazı nüshalarda فلما أن انقضى التأذين , diğler bazı nushalara göre de فلما أن قضى التأذين .

Bu hadis evvelce geçmiş olan 364. hadisin başka tarikten rivayet olunmuştur. Bu hadis Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf, evvelkisi de İsâ b. Talha ile Yahyâ b. Ebû Kesîr tariklerinden rivayet olunmuştur. Burada minberde oturmak mevzubahis iken orada bu cihet meskûtün anhtır. Kezâlik orada “hey’ale” bahsi muhtasaran zikredilmiş iken burada yalnız teşehhüdleri zikretmekle iktifa edilmiş. Her iki hadis yekdiğlerin mütemmimidir.

66 Ebû Ümâme Sehl b. Huneyf’in rivayetine nazaran, وأنا أشهد dediğı 364. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti. Ancak mesnûn olan, teşehhüdü aynen tekrardır. İhtisar ederek وأنا yahut أنا أشهد demekle iktifa câizse de teşehhüdün tamam elfâzıyla teberrük etmek evlâdır.

67 Bundan hatibin minberde oturup ezanı dinlemesi sünnet olduğı mâlûm olur.

68 Bundan, müezzine cemaat gibi imamın da cevap vermesi sünnet olduğı gibi imamın hutbeye şürû’dan evvel tekellüm etmesi mubah ve minberde iken ta’lîm-i ilim etmesi câiz olduğı da anlaşılır.

حَدِيثُ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ فِي أَمْرِ الْمُنْبَرِ تَقَدَّمَ وَذَكَرُ صَلَاتِهِ عَلَيْهِ وَرَجُوعُهُ الْقَهْقَرَى وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ فَلَمَّا فَرَغَ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا صَنَعْتُ هَذَا لِتَتَمُّوا وَلِتَعَلَّمُوا صَلَاتِي.

TERCÜMESİ

(Yine) Sehl b. Sa’d (es-Sâidî) radiyallahu anhümânın minber hakkındaki hadisi ki (yukarıda 247. olarak) geçmişti, (o rivayette) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimizin) minber üzerinde namaz kıldıkları ve (esnâ-yı salâtta) geri geri gittikleri zikredilmişti. Bu rivayette (ise Sehl radiyallahu anh), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazdan çıkınca nâsa dönüp: ‘Ey nâs, bu (gördüğünüz) şeyleri bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım’ buyurdu”⁶⁹ sözlerini ziyade etmiştir. {B917 Buhârî, Cum’a, 26.}

.....

69 Eldeki *Buhârî* nüshalarının hepsinde “yâ”sız olarak أيها الناس dır.

Buhârî’nin buradaki rivayetine nazaran Ebû Hazm b. Dînâr şöyle diyor^a: Minberin hangi ağaçtan yapıldığında ihtilâf eden birtakım kimseler, Sehl b. Sa’d es-Sâidî’ye gelip

a Minber hadisini Sehl b. Sa’d’dan rivayet eden Ebû Hazm b. Dînâr, tâbiînden ve Medine’nin en benâm âlimlerinden ve râvilerindendir. Ebû Hazm aynı zamanda belîğ bir hatip, yüksek bir hakîm idi. Abdur-

ona sordular. Dedi ki, vallahi ben neden yapıldığını da bilirim, ilk kurulduğu günü de, üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk oturduğu günü de bilirim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensar kadınlarından filân hatuna (bu hatunun ismini Sehl söylemiştir): *“Marangoz kölene söyle de benim için nâsa hitap ettiğim zaman üzerine oturabileceğim tahtadan bir yer yapsın”* buyurdu. O da, “Gâbe”nin ılgın ağaçlarından onu yaptı. Sonra sallallahu aleyhi ve selleme haber verdi. O da ferman buyurdu, şuracığa kurdular ilh.. {B917 Buhârî, Cum’a, 26.} Bu mukaddimeden sonra 247. hadisteki namazı tarif edip sonra bu metindeki ziyadeyi ilâve ediyor. Taberânî’nin yine Ebû Hazm rivayetinde o gün, evvel beevvel bir hutbe irat buyurdıkları, sonra namaz ikame edilip ihram tekbirini minber üstünde aldıkları zikredilmektedir.

Minber-i şerifin imalinden evvel –âtideki hadiste görüleceği üzere– aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz mescid-i şerîfin mahall-i mahsûsuna vazedilen bir ağaç kütüğüne çıkıp hutbe irat buyururlardı. Minber-i şerif, üç basamaklı idi. Muâviye radiyallahu anh, bir aralık yerinden söküp kendisi için Şam’a gönderilmesini, tarafından, Medine valisi olan, Mervân’a emretti. Mervân da emir mücebince söktü. Fakat tesadüfen gün tutulmuş, gündüz yıldızlar görülmüş ve nâs Mervân’ın bu fiilinden teşe’üm etmiş olduğundan yaptığı işi te’vil için hutbeye çıkıp: Emîrû’l-mü’minîn minberi Şam’a göndermemi değil, yükseltmemi emretti dedi ve bir marangoz çağırarak üç basamağın alt tarafına üç basamak daha ilâve edip yerine kurdurdu. Bunu da güya cemaatin çoğalmasından dolayı yapmış oldu. Minber-i şerif, o heyet üzere 654 tarihinde Mescid-i Nebevî muhterik oluncaya kadar kaldı. Yandıktan sonra Yemen Meliki Muzaffer 656’da yeniden bir minber yaptırdı. Yirmi sene sonra Mısır Meliki Zâhir Baybars o minberi kaldırtıp kendi tarafından bir minber ikame etti. Hicretin 820 senesinde de Mısır Padişahı Melik Müeyyed, yeni bir minber göndermiştir. Müşârün ileyh, Mekke-i Mükerreme’ye de iki sene evvel yeni bir minber göndermişti.

Bu hadîs-i şeriften –247. hadisın hâşiyelerinde söylendiği üzere– iki üç adımlık meşî-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı ve kasd-ı ta’lîm gibi bir maslahat-ı şer’iyye için imamın me’mûmlardan biraz yüksek bir yerde durması câiz olduğu hükmü istinbat olduğu gibi hutbe için minber yaptırmanın da müstehap olduğu münfehim olur. Zira hatip, yüksekten daha iyi görülüp sözleri daha kolay anlaşılır. Minberin kibleye karşı durulunca mihrabın sağ tarafında bulunması da müstehaptır. Minber olmazsa imam yüksek bir yer intihab eder. Böyle bir yer de yoksa sünnete ittibâen ayağı zeminden kesecek bir ağaç par-

rahman b. Zeyd, “Hikmet ve felsefe-i İslâmiyye ağzına yakışır Ebû Hazm’dan yüksek bir âlim görmedim” diyor. Tabakat kitaplarında birçok hikemiyyâtı naklediliyor. Halife Hişâm bir kere Ebû Hazm’a “Bu saltanat vebalinden kurtulmanın bir yolu var mıdır?” diye sormuş. Ebû Hazm, “kolaydır” demiş: “Aldığını helâlinden al, bıraktığını da hak olduğu için bırak” demiş. Fıkîhî kudretiyle, zühd ve takvâsıyla meşhurdur. Hicretin 140 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü’l-huffâz*, I, 119).

çası üzerine çıkmalıdır. Nitekim, minber yapılmadan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bir ağaç kütüğü üzerine çıkarlardı. Mescid küçük olursa namaz kılacaklara yer bırakmayacak derecede büyük minber yapmak mekruhtur.

Bu hadisten, her yeni şeyde gerek şükren gerek teberrüken namaz ile başlamanın da müstehap olduğu anlaşılır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ جِذْعُ يَقُومُ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا وُضِعَ لَهُ الْمُنْبَرُ سَمِعْنَا لِلْجِذْعِ مِثْلَ أَصْوَاتِ الْعِشَارِ حَتَّى نَزَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah (el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan:⁷⁰ Şöyle demiştir: Bir hurma kütüğü vardı ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz hutbe esnasında) onun üzerinde dururdu.⁷¹ Kendisi için minber kurulduğunda (bu) kütükten, gebe develerin iniltisine benzer sesler (çıktığını) işittik.⁷² Tâ ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (minberden) inip de elini üzerine koyunca (sustu).⁷³ {B918 Buhârî, Cum'a, 26.}

.....

70 Bu hadise جدين جَدَع yani “Hurma kütüğünün feryâd-ı iştıyakı” hadisi denilir ki, nübüvvet-i Muhammediyye sallallahu aleyhi ve sellem delâilinden bir mu'cize-i bâhiredir. Bu vak'a, bir cuma günü mescid-i şerifte ve bir mescid dolusu sahâbe-i kirâmın huzurunda cereyan etmiş olup bu babda mazbut olan rivayetlerde bir cemâdın, ağaç parçasının -âkıl bir zîhayat gibi- resûl-i hüda aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizin hutbe için mahall-i âheri, minber ihtiyar buyurmakla müfârekatinden dolayı müteellimâne feryatlar çıkardığı beyanında müttefiktirler. Bu hadîs-i Buhârî, Câbir b. Abdullah ile İbn Ömer radiyallahu anhümünden turuk-ı muhtelifeden rivayet ettiği gibi Ahmed b. Hanbel de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan yine Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce ve Tirmizî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, İbn Huzeyme, Taberânî, Dârimî, Beyhakî ve Ebû Nuaym, Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan; Ahmed b. Hanbel, İbn Menî', Ebû Sa'd, Ebû Nuaym, Beyhakî, Taberânî İbn Abbas radiyallahu anhümâdan; Ahmed b. Hanbel, İbn Sa'd, Dârimî, Ebû Ya'lâ, İbn Mâce, Begavî, Ebû Nuaym, İbn Asâkir, Beyhakî, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan; Dârimî, İbn Sa'd, İshak b. Râhûye, Beyhakî, Ebû İsmâil et-Tirmizî ve Sehl b. Sa'd es-Sâidî radiyallahu anhtan; Ebû Muhammed el-Cevherî, Temîm ed-Dârî radiyallahu anhtan; Dârimî, Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan; yine Dârimî ile Taberânî ve Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan; Beyhakî ile Ebû Nuaym, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu

anhâdan; İbn Ebû Şeybe ile Dârimî ve Ebû Nuaym, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan; *Ahbârü'l-Medîne*'sinde Zübeyr b. Bekkâr, Muttalib b. Vedâa radiyallahu anhtan turuk-ı muhtelifeden rivayet etmişlerdir. Bu tariklerin birçoğu sahihtir de. Kissanın bu saydığımız sahâbe-i kirâmdan başka sahâbeden diğer râvileri de vardır. Demek ki –Beyhakî, Tâceddin es-Sübkî, Kâdî İyâz ve İbn Hacer'in dedikleri gibi– mütevâtîrdir. Bu, kâffenin kâffeye naklettiği rivayattan iken hanînin adem-i vukûuna delâlet eden rivayet yoktur. Sübkî, yukarıdaki tariklerin birçoğunu naklettikten sonra, “Vâkıa yalnız bu sayılan tariklerle tevâtür hâsıl olur diyemem. Lâkin muhaddis, mesânîd ve eczâ içinde birçok tarike daha müsâdif olur ki, bunlarla herhalde tevâtür beyyinesi kâim olur. Bu saydığımız yalnız vehleten göze çarpan nakillerden ibarettir” diyor. Hâfız İbn Hacer, *Buhârî* şerhinde “Gerek hanîn-i ciz', gerek inşikâku'l-kamer kıssaları hadiste mümârese sahibi olmayana yakîn ifade etmese de turuk-ı hadîse muttali olanlara katiyet ifade edecek derecede مستفيضاً rivayet edilmişlerdir.” Beyhakî, “Hanîn-i ciz' kıssası öteden beri halefin seleften alıp nakledegeldikleri umûr-ı zâhire-i ma'lûmedendir” diyorlar.

İbn Ebû Hâtim'in nakline göre, İmam Şâfiî, “Cenâb-ı Hakk'ın Peygamberimiz Muhammed aleyhi's-salâtü ve's-selâma verdiğini hiçbir peygambere vermemiştir” demesine karşı, İsâ aleyhisselâma ihyâ-i emvât mûcizesi verildiğinden bahseden Ömer b. Sevâd'a, “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hanîn-i ciz' mûcizesi verildi ki, o hanînin sesini herkes duydu. Bu, ihyâ-i emvâttan daha büyük bir şeydir” cevabını vermiş. Vâkıa kudre-tullaha nisbeten kuru bir kütüğün akıl ve şuur sahibi bir zîhayat gibi inildemesiyle toprak olmuş bir meyyitin dirilmesi arasında hiçbir fark yoksa da meyyitin mâsebaktan hayat, akl u şuûr sahibi olmuş olması dolayısıyla vahîme-i beşer ötekini daha ziyade istib'ad eder.

(İstib'ad-ı akıl meselesi hakkında 227 ve 321. hadislerin hâşiyelerine de müracaat).

71 Câbir radiyallahu anhın *Buhârî*'deki diğer rivayetlerinde hadisin baş tarafında mescid-i şerifin hâl-i sâbıkı ve minberlerin inşası meselelerinden bahsediliyor. Bunların birinde, “Mescid-i şerifin tavanı hurma kütükleri üzerine oturtulmuş idi (278. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisine de müracaat). Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyurmak istediklerinde ayakta bu kütüklerin birine dayanıp söz söyledikleri” diyor. *Buhârî*'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde de, “Mescidde bir hurma kütüğü vardı ki, cuma günleri yahut bir şey hâdis olup da nâsa söz söylemek istedikleri zaman ona dayanırdı” deniliyor.

Bu tercümede ise “Onun üzerine dururdu” denilmiştir ki يقوم عليه nin tercümesidir. Bir nüshada يقوم إليه lafzıyla olduğundan o lafız Câbir'in diğer rivâyâtındaki lafızlara daha muvâfıktır. Fakat eldeki nüshalarda hep يقوم عليه olduğu için tercümeyi değiştirmedim.^a

a Şârih Kastallânî يقوم إليه nüshasını tercih ederek يقوم عليه nüshasının Ebû Zer, Ebû'l-Vakt rivayetlerine müstenit olduğuna şerhte işaret etmiştir. 1313 senesinde Mısır'da bir hey'et-i ilmiyye tarafından tashihine ihtimam edilerek tabedilen *Buhârî* nüshasında da يقوم إليه rivayeti tercih edilmiştir. Bu, aynı zamanda *Buhârî*'nin diğer rivayet tariklerine muvâfık bulunduğundan üstadımız mütercim merhum يقوم إليه rivayetini

72 الحنين “şevk ve arzu” mânâsıdır. Ananın veledine olan şevk ve arzusu gibi... ve şiddet-i bükâ ve iştîyak mânâsıdır. Yani şiddet-i arzu ve iştîyaktan nâşî pek ağlamak, alâ kavlin hüzünden yahut ferahtan nâşî nâle ve zârı kılmak mânâsıdır. Nâkanın yavrusundan cüdâ oldukça şevkle rikkatlı hazin nâle eylediği gibi ilh... (Mütercim-i Kâmus Âsım Efendi).

Rivâyât-ı muhtelifeden zihinde mücmelen hâsıl olan mâna, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin hutbe irat buyurmak için minbere çıkmaları üzerine kütükten gayr-i me’lûf bir sesin çıkması ve bu ses, huzzârın mesmûu olmasıdır. Bu sesin nevini beyan eden elfâz, mütehâliftir: İbn Ömer ve Übey b. Kâ’b kısaca حنين lafzını istimal etmişlerdir. Câbir –burada görüldüğü üzere “Büreyde” gibi– bu sesi gebe devenin hanîn-i iştîyâkına benzetmiş, diğer rivayette de, فصاحت النخلة صباح الصبي “Ağaç parçası çocuk gibi feryat etti” diyor. Enes, “Ağaç parçasının vâle yani sersemlemiş acıklı insan gibi inlediğini iştittiğini” nakletmiştir. Sehl b. Sa’d da, فرقوا من حنينها حتى كثر بكأؤهم “Ağaç parçası inildi. Cemaat, başına üşüştüler ve hanînininden rikkate geldiler. O kadar ki, onlar da çok ağladılar” diyor. Übey ile Enes’ten ve Sehl b. Sa’d’dan gelen diğer rivayetlerde ise o ses öküzün böğürmesine benzetilmiş. Übey, خار حتى تصدع وانشق “Çatlayıp parçalanıncaya kadar böğürdü”, Enes, خار الجذع كخوار الثور حتى ارتج المسجد بخواره “Kütük öküz gibi böğürdü. Nihayet, mescidin içi böğürtüsünden çalkandı”, Sehl b. Sa’d da, خارت كما يخور الثور لها حنين. “Inleyerek öküz böğürür gibi böğürdü. O derecede ki, hazır olanlar gördükleri halden dolayı tazarrua başlayıp çok ağlaştılar.” Ümmü Seleme radiyallahu anhâ da, خارت خوار الثور حتى سمعها أهل المسجد “Öküz gibi böğürdü. O kadar ki, mescidde olanlar hep iştittiler.”

73 Kavis içindeki “sustu” lafzı, Câbir radiyallahu anhin Buhârî rivayetindeki فسكنت lafzına mukabildir. Câbir radiyallahu anh diğer bir rivayette de, ثم نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم “Sonra Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minberden inip onu kucakladı. O sırada kütük, susturulan çocuk gibi hafif hafif inliyordu. Susturduktan sonra, ‘O, yanında edildiğini iştittiği zikrullah için ağladı idi’ buyurdular” {B3584 Buhârî, Menâkıb, 25.} denilmiştir, İbn Abbas rivayetinde, فاحتضنه “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem” فقال صلى الله عليه وسلم لو لم أحتضنه لحن إلى يوم القيامة onu kucakladı da sustu. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Eğer ben onu kucaklamamış olaydım kıyamet gününe kadar hep böyle inleyip duracaktı’ buyurdu.” {DM39 Dârimî, Mukaddime, 6.} Enes rivayetinde, لو لم التزمه ما زال هكذا إلى يوم القيامة حزناً على رسول الله صلى الله عليه وسلم “Eğer ben onu bağrıma basmayaydım Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ayrıldığı için kıyamet gününe kadar hep böyle olacaktı buyurdu” {DM42 Dârimî, Mukaddime, 6.} denilmiştir. Muttalib b. Ebû Vedâa radiyallahu anhin rivayetinde, ziyade olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا تلوموه فإن رسول الله لم يفارق شيئاً إلا وجد عليه “Siz onu ayıplamayın.

Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Herhangi şeyden ayrı düşerse o şey behemehal mahzun olur” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Süyûtî, *Hasâis*, II, 128.} buyurdıkları menkuldür. Bir de, Büreyde ile Übey b. Kâ'b radiyallahu anhumâ rivayetlerine nazaran, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüğü kucaklarken ona, “*İstersen seni eskiden bittiğin yere götürüp yeniden dikeyim, sen de yeni baştan olduğun gibi yetiş, istersen cennette dikeyim de cennet ırmaklarından, pınarlarından kana kana iç, güzelce yetiş, meyve ver ve meyveni Allah'ın sevgili kulları yesin. Nasıl dilersen öyle yapayım*” {DM32 Dârimî, Mukaddime, 6.} buyurmuşlar. Kütüğün, âhireti ve cenneti dünyaya tercih ettiğini muhbir-i sâdık efendimiz hazretlerinden öğrenmişlerdir.

Sonra o kütük, emr-i âlî-i risâletpenâhî ile, yerinden alınıp minberin altına defnolundu. Mescidi yıktıkları zaman Übey b. Kâ'b radiyallahu anhin onu alıp nezdinde sakladığına ve nezdinde iken çürüyüp toprak olduğuna dair bir rivayet de vardır. Anlaşılan, hedim ve termim esnasında mescid-i şerifi yıkarken meydana çıkmış ve Übey hazretleri onu yanında alıkoymuştur. Resûl-i Hüdâ ve İmâmü'l-Hüdâ Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimize bir cemâdın iştiyakı bu mertebe olursa, o nûr-ı musaffânın likâ-yı cemâline bir mü'min-i muvahhidin iştiyakı ne kadar olmalı? Varın kıyas edin! فاعتبروا

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ قَائِمًا ثُمَّ يَقْعُدُ ثُمَّ يَقُومُ كَمَا تَفْعَلُونَ الْآنَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) İbn Ömer radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) –(tıpkı) sizin şimdi yaptığınız gibi– (ilk) hutbesini ayakta irat buyurur, sonra otururdu. Ba'dehû (tekrar ikinci hutbe için) ayağa kalkardı.⁷⁴ {B920 Buhârî, Cum'a, 27.}

.....

74 Yine İbn Ömer radiyallahu anhumâ –Buhârî'deki diğer rivayete nazaran– كان النبي ﷺ “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin iki hutbe okuyup aralarında oturmak mûtadî şerifleri idi” {B928 Buhârî, Cum'a, 30.} demiştir.

Hutbe, kâimen irat olunur. Kâiden hutbenin cevazı ise muhtelefün fihtir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre hutbe esnasında kıyam sünnettir, vâcip değildir. İmam Mâlik'ten mervî olduğuna göre vâciptir, fakat şart değildir. Kıyamı terkedene hatip isâet ederse de hutbe sahihtir. Diğerlerine göre ise hutbede kıyam –aynıyla namazlarda olduğu gibi– kudreti olan hakkında meşrû olduğu gibi, hutbeteyn arasında kuûd da farzdır. 498. hadisnin hâşiyesinde Sehl b. Sa'd radiyallahu anhin orada mevzubahis olan hadisinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm

efendimizin minberini yaptıran hatuna {B917 Buhârî, Cum'a, 26.} buyurmuş olmalarıyla -âtide inşallah gelecek- 726. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisindeki, *جلس ذات يوم على المنبر وجلسنا حوله* "Günün birinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz minber üstünde oturmuş, biz de çepçevre karşısında oturmuştuk" {B921 Buhârî, Cum'a, 28.} rivayetiyle hutbede kuûdun cevazına Hanefîler için delil olabilir. Lâkin hatibin bilâözür oturmasını câiz görmeyen cumhûr-ı fukahâ, Sehl b. Sa'd hadisindeki kelâm-ı nebevînin hutbeye başlamadan evvelki ve iki hutbe arasındaki celselere mahmûl olabileceğine ve Ebû Saîd hadisindeki hutbenin cuma hutbesi olmayıp o esnada sahâbe ile bir konuşma, bir sohbet olduğuna bakarak bu delillerin her ikisini de zayıf görüyor ve müstemirren câri olan amelden başka İbn Ömer radiyallahu anının bu hadisi ile Câbir b. Semüre ve Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhüm hadisleriyle ihticâc ediyorlar.

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'de rivayet olduğuna göre, Câbir b. Semüre radiyallahu anhümâ, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iki hutbesi vardı ki, ikisi arasında otururdu. Hutbede Kur'an okur, nâsı tezkir buyururdu" {M1995 Müslim, Cum'a, 34.}; diğer rivayette de, "Ayakta hutbe irat buyurur, sonra oturur, sonra yine kalkar, ayakta hutbe irat eylerdi. Oturarak hitabet buyurdıklarını her kim sana haber verdiyse yalan söylemiştir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasında ben vallah iki binden ziyade namaz kılmışım" {M1996 Müslim, Cum'a, 35.} diyor. Yine Müslim'in rivayet ettiği Kâ'b b. Ucre radiyallahu anh hadisine nazaran, bir gün Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem oturduğu yerde hutbe irat ederken Kâ'b, mescide girmiş ve "Hele şu habîse bakın! Allah Teâlâ *وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكَوْكَ قَائِمًا*"^a buyurmuşken o, oturduğu yerden hutbe irat ediyor!" {M2001 Müslim, Cum'a, 39.} demiş.

İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'ine nazaran da, "Hiç böyle şey görmemiştim. Herif müslümanlara imam olmuş da oturduğu yerde hutbe irat ediyor" demiş ve bu sözü tekrar etmiş.

Kâimen hutbenin ve beyne'l-hutbeteyn kuûdun sünnet-i meslûke ve gayr-i metrûke olması da cumhurun sünnetlerindendir. Sadr-ı evvelde buna muvâzabet buyurulduğu İbn Ebû Şeybe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman radiyallahu anhüm hep kâimen hutbe irat ederlerdi. Minber üzerinde ilk oturan Muâviye radiyallahu anhtır" {MŞ5180 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 343.} diye Tâvûs'tan olan nakliyle de sabit olur. Muâviye radiyallahu anının şişmanladıktan sonra böyle yapmaya başladığı Şa'bî'den menkuldür. Aynî, İmam Ali radiyallahu anhtan da kuûdun rivayet edilmiş olduğunu haber veriyor. Saîd b. Mansûr'un Hasan-ı Basrî'den rivayetine nazaran da cumada ilk istirahat eden yani istirahat için oturan Osman radiyallahu anhtır. Müşârûn ileyh hazretleri yorulunca oturur, fakat söz söylemezdi. Oturduğu yerde ilk hutbe irat eden Muâviye'dir.

Katâde'den rivayet edildiğine göre de, cuma günü kâimen hutbe, tâ Osman radiyallahu anhın zamanına kadar müstemirren devam etmiş. Sinn-i pîrî, Osman radiyallahu anhı ayakta duramayacak hale getirdikten sonra bidâyet-i emirde kâimen hutbe irat eder, sonra oturur olmuş. Muâviye de ilk hutbeyi câlisen, ikincisini kâimen irat etmiş.

Aynî, Ebû Saîd el-Hudrî ile Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümâ rivayetleri gibi, bu son rivâyâtı da hep kuûdun cevazına delil ittihaz etmekle beraber temessük ettikleri delillerin hiçbirini kıyamın şartiyetini ispat etmeyip, olsa olsa sünnet olduğunu ispat eder, diyor. Cumhur da cuma günü kâiden hutbeye ait hadisleri hep özre hamledip kâimen namaza kadir olmayanın kâiden, hatta muztacian namaz kılmasına teşbih ederler. Maahâzâ yine Aynî, kadir olanın kâiden hutbesini tecviz, Hanefiyye'ce bir vech olduğunu ve bunun, bir kavli-i şâz bulunduğunu söyledikten sonra, "Evet bu, Ebû Hanîfe'nin, kavlidir. Nevevî'nin nakline göre, Mâlik ile Ahmed'in de kavilleri budur. Bunu ezana kıyas etmişlerdir" diyor.

Cemaatin -kıbleden inhirafı mûcip olsa bile- hatibe müteveccih olması da beyne'l-ulemâ mücmeun aleyh denilebilecek bir sünnettir. Buhârî, İbn Ömer ile Enes radiyallahu anhümün imama karşı döndüklerini ta'likan zikrediyorsa da Tirmizî -Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın buna dair bir hadisini rivayet ettikten sonra- zayıf olduğunu da beyan eder ve ashap ile tâbiîn ve diğer ulemânın ameli hep bunun üzerine câri olmakla beraber bu babda sahih olarak hiçbir rivayet bulunmadığını söyler.

İmamın da cuma hutbesinde arkasını kibleye dönüp cemaati karşısına alması ve hutbe irat ederken sağa, sola dönmemesi sünnettir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, istiskâ hutbesinde dua buyururken kibleye döndükleri halde cuma hutbesindeki istiskâlarında (505. hadis) cemaatten mübarek yüzlerini döndürmemişlerdir.

İmamın minbere çıkarken hazır olanlara selâm vermesi, İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre, sünnet ise de, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre, minbere çıktığı andan itibaren namazı bitirinceye kadar selâmı da, kelâmı da terketmesi sünnettir. Selâma dair olan rivâyât zayıftır.

عَنْ عَمْرِو بْنِ تَغْلِبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى بِمَالٍ أَوْ سَبِي فَقَسَمَهُ فَأَعْطَى رَجُلًا وَتَرَكَ رَجُلًا فَبَلَغَهُ أَنَّ الَّذِي تَرَكَ عَتَبُوا فَحَمَدَ اللَّهُ ثُمَّ أَتَنَّى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأُعْطِي الرَّجُلَ وَأَدْعُ الرَّجُلَ وَالَّذِي أَدْعُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الَّذِي أُعْطِي وَلَكِنْ أُعْطِي أَقْوَامًا لِمَا أَرَى فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْجَزَعِ وَالْهَلَعِ وَأَكُلُ أَقْوَامًا إِلَى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْغِنَى وَالْخَيْرِ فِيهِمْ عَمَرُو بَنُ تَغْلِبَ فَوَاللَّهِ مَا أَحَبُّ أَنْ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حُمِرَ النَّعَمِ.

TERCÜMESİ

Amr b. Tağlib البصري التميمي radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (Bahreyn'den)⁷⁵ bir(çok) mal, yahut bir(çok) seby (üserâ)⁷⁵ gönderilmişti. Onu taksim buyurdu. (Taksim ederken) birtakım kimselere atıyye verdi de birtakımlarına (hiç) aldırmadı. (Sonra) haber aldı ki (atıyyesiz) bıraktığı kimseler itâb ediyorlar. Bunun üzerine (hut-beye çıkıp) Allah Teâlâ'ya hamd, sonra senâ etti. Ondan sonra (da) أما بعد⁷⁷ diyerek şöyle buyurdu: Vallahi ben aldırmadığım kimseyi atıyye verdiğim kimseden ziyade sevip dururken (yine) birine atıyye verip (sevdiğime hiç) aldırmadığım olur. Lâkin (şu var ki) birtakım kimselere, kalplerinde ceza' ve hela'⁷⁸ (yani sabırsızlık ile hırs ve tama') gördüğüm için (kendilerine mal) verdim. Bazı kimseleri de Allah Teâlâ'nın, kalplerinde yarattığı gınâ(-yı nefsi) ve hayr(-ı cibilli)ye havale eder(ek mahrum bırakır)ım. Amr b. Tağlib de bunlardan biridir.

Râvi Amr b. Tağlib (radiyallahu anh) der ki: Vallahi o kadar (sevindim ki) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bu (taltifkârane) sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez.⁷⁹ {B923 Buhârî, Cum'a, 29.}

.....

RİVAYETLER

رِیَایَتِیْ , أو سبى "bâ"sız olarak , أو بشيء

Bazı nüshalara göre, وأثنى ,

Bazı nüshalarda, أنى أعطى ,

Bazı nüshalarda, ولكنى , rivayetleri vardır.

75 *Buhârî* üzerine "müstahrec" yazan İsmâîlî'nin rivayetinde, أتى بمال من البحرين denilmiş olduğundan (Bahreyn'den) lafzını kavis içine aldım. Bu 267. hadiste mevzubahis olan Bahreyn haracı idi.^a

76 Buradaki "yahut"lu terdîd sahâbîye mi, yoksa sahâbînin berisindeki râvilerin birine mi ait olduğuna dair şerhlerde sarâhat yoksa da tereddüt eden herhalde Buhârî'nin şeyhi, Muhammed b. Ma'mer yahut şeyhinin şeyhi Ebû Âsım olacak. Ebû Âsım, Cerîr b. Hâzim'den Cerîr de Hasan-ı Basrî'den, o da Amr b. Tağlib radiyallahu anhtan bunu rivayet etmiş. Zira

a Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'da Bahreyn'in Basra ile Uman arasında ve sâhil-i bahirde vâki olup birtakım şehirleri, kasabaları muhtevî mühim bir vilâyet olduğunu haber veriyor. Burası, denizle Ahsâ tarafında geniş bir gölün arasında bulunmasından dolayı Bahreyn denilmiştir. Emevîler, Abbâsîler, zamanlarında türlü türlü teşkilâta tâbi olmuştur. Bugün ise ufak bir emâret halindedir (K.M.).

ehl-i siyerin nakline göre Bahreyn ahalisi harben imana gelmiş olmadıklarından kendilerinden esir falan alınmamıştır. Yalnız mümin olmayanlarından haraç alınırdı ki bunun da 8. sene-i hicriyyeden hilâfet-i Sıddîkiyye zamanına kadar müstemirren geldiğini yine Buhârî'nin rivâyâtından anlıyoruz. Bâhusus Buhârî "Kitâbü't-Tevhîd"de Ebü'n-Nu'mân tarikinden gelen rivayetinde yalnız *مالى الله عليه وسلم* *أتى النبي صلى الله عليه وسلم* denilmiş olup *سبي* den hiç bahis yoktur. Doğrusu da o olmak lâzım gelir. Zira Ebü'n-Nu'mân da Cerîr, o da Hasan-ı Basrî'den ilh. rivayet etmiştir.

77 *أما بعد* bir kelimedir ki hutabâ-yi Arab ümerâ mahzarında inşâd eyledikleri hutbe-lerde ba'de'd-dua irat ederler. *بعد دعائي لك* "Benim sana olan duamdan sonra" takdirindedir. İbtidâ Dâvûd aleyhisselâm, alâ kavlin Kâ'b b. Lüey tekellüm eylemiştir. Pes, müellifinin dîbâcelerde *أما بعد* kavilleri *بسملة والحمدلة والتصلية* *بعد* takdirinde olur ilh. (*Kāmus* mütercimi Âsım Efendi). Bu hadisin bu mevkide iradı, hatibin Allah'a hamdüsena ettikten sonra *أما بعد* diyerek söze başlamasının sünnet olduğunu ifham içindir. Bu hadisteki hutbe-i nebeviyyede bu lafzın istimal buyurulduğunu Amr b. Tağlib radiyallahu anh rivayet ettiği gibi bundan sonraki iki hadiste de, inşallah gelecek 1503. hadiste de Ebû Humeyd es-Sâidî, İbn Abbas ve *مسور بن مخزومة* radiyallahu anhüm dahi başka hutbelerde istimal buyurulduğunu haber veriyorlar. 76. kûsûf ve 411. salât-ı terâvih hadislerindeki kıssalar münasebetiyle de Esmâ bint Ebû Bekir ile ümmü'l-mü'minîn Âişe bint Ebû Bekir radiyallahu anhüm hazretleri de -bu sırada *Buhârî*'de tekrar edilen rivayetlere nazaran- aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin birer hutbe irat buyurup bunlar da hamdüsena'dan sonra *أما بعد* diyerek söze başladıklarını zikretmişlerdir. Demek ki, sünniyeti rivâyât ve turuk-ı muhtelif ile sabittir. Hâfız Abdülkâdir er-Rehâvî, içinde *أما بعد* bulunan hadislerin tariklerini tetebbu ederek bu lafzı otuz iki sahâbiden rivayet edilmiş buluyor.

78 *جزع*: lugaten "sabırsızlık" demektir. *هلع* da sabırsızlığın son derecesidir. Sıfatları, *جزوع* ve *هلع* dır. *HELÛ'*, "korkak ve tama'kâr" diye de tefsir edilmişse de en muvâfık olanı Kitâbullah'taki tefsirdir. Hak Teâlâ. *وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا. وَإِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا. إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا. إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا.* "Şüphesiz insan, *هلع* yani şerre çattığında *جزوع* yani sabırsız, hayır ve nimete nâil olduğunda ise *منوع* yani avucundakini kıskanır vergisiz olarak yaratılmıştır" {el-Meâric, 70/19-21.} buyuruyor. Metindeki ceza ve *helâ'*ın mânası, Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri sayesinde daha kolay anlaşılır.

79 "O kadar sevindim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu taltifkârane sözüne bedel bütün dünyaya mâlik olmayı gönlüm istemez" ibaresi *بكلية أن لي* *ما أحب أن لي* *رسول الله صلى الله عليه وسلم* *حمر النعم* in tercümesidir ki, harfiyen tercüme etmek lâzım gelse "bütün dünya" yerine "kızıl develer" demek lâzım gelecekti. Tercümede lafızdan inhıraf vâki olduysa da maksut olan mâna budur. Arap kavmi beyaza da, nefis olan mala da *أحمر* dedikleri gibi malın enfes ve âlâsına da *حمر النعم* derler. Binaenaleyh "kızıl develer" ile tercüme hâcet yoktur.

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ عَشِيَّةً بَعْدَ الصَّلَاةِ فَحَمِدَ اللَّهَ تَعَالَى وَاتَّخَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd (Ensârî) es-Sâidî radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) ba'de'z-zuhr⁸⁰ namazdan sonra⁸¹ (hutbeye) kalkıp teşehhüdde⁸² ve Allah Teâlâ'ya ehli olduğu sözlerle (hamdü)senâda bulunduğu, ondan sonra da **أما بعد** buyurduğu⁸³ (sened-i sahîh-i muttasıl ile) rivayet edilmiştir. {B925 Buhârî, Cum'a, 29.}

80 Ba'de'z-zuhr عشيّة nin tercümesidir. Zevalden akşama kadar zamana **aşîyye** denir. Tulû'dan zeval vaktine kadar zamanın adı غدوة olduğu gibi.

81 Bu namaz öğlen namazı mı, yoksa ikindi namazı mı olduğu tasrih edilmemiştir.

82 Burada müellif Zebîdî merhum nasılsa rivâyet bi'l-ma'nâyı ihtiyar etmiştir. Yoksa *Buhârî*'nin bütün nüshalarında ihtilâfsız olarak قال الله بما هو أهله ثم قال بعد الصلاة وتشهد وأثنى على اللهlafızları vardır. Tercüme de *Buhârî* nüshalarındaki lafza göre yapılmıştır.

83 Bu kıssa, inşallah gelecek 445.^a hadisteki kıssadır. Burada iradından maksat, hut-beye ibtidâ teşehhüd ve Allah’a hamdüs-enâ ile başlayıp kelâmı أما بعد ile faslettikten sonra maksada şürûun mesnûn olduğunu göstermektir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz أما بعد fasl-ı hitâbını Medîne-i Münnevve-re'deki cuma hutbelerinden evvel de istimal buyurmuş oldukları, İbn Abbas radiyallahu anhümânın *Sahîh-i Müslim*'deki Dımâd b. Sa'lebe el-Ezdî radiyallahu anh kıssasıyla da sabit oluyor. Müşârün ileyh diyor ki: Dımâd Mekke'ye geldi. Bu, أزد شعوة ye mensup olup delilere nefes ederdi. Ehl-i Mekke süfehâsının, “Muhammed mecnundur” dediklerini işitti. “Şu adamcağızı görsem! Belki Allah benim elimle ona şifa nasip eder diyerek kalkıp görüşmeye gitti. Muhammed ben şu cin çarpmasına nefes ederim. Allah Teâlâ dilediğine benim elimle şifa ihsan eder. Nefes edeyim, ister misin?” dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, وأشهد له. ومن يضل فلا هادي له. من يهده الله فلا مضل له. نحمده ونستعينه. إن الحمد لله. dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekrar buyurdu ve üç kere söyledi. Bunun üzerine Dımâd, “Kâhinlerin sözlerini dinledim, sâhirlerin sözlerini

a (Bu numara geçmiş olduğuna göre herhalde yanlıştır. Maamafih bu hadisin tamamı “zekât, itikâf, nüzûr”a dair olan bablarda gelecektir (K.M.)} {İşaret edilen kıssaya, ileride 747 numara ile gelecek olan hadis-i şerifin şerhinde değinilmektedir.}

dinledim, şairlerin sözlerini dinledim ama senin bu sözlerine benzer hiçbir söz işitmedim. Bu sözlerin deryaların en engin yerine bile vardı (Allahu a'lem bütün dünyayı kapladı demek istedi). Ver elini, seninle, İslâm üzerine biat edeyim” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de mubâyaa buyurup, *“Bu biat kavmin namına da olsun mu?”* diye sordu. O da, *“Evet, evet”* dedi. {M2008 Müslim, Cum’a, 46.}

Bu Dımâd yahut bir kavle göre Dımâm 57. hadiste mevzubahis olan Dımâm el-Bekrî’den başkası olup Müseddid *Müsned*’indeki rivayete nazaran devr-i câhiliyyette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarında dostluk da varmış. Burada tercümesini yazdığımız Müslim hadisinde sonra deniliyor ki, sonraları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir tarafa bir seriyye (müfreze) gönderip o seriyye Dımâm’ın kavmine uğramışlar. Seriyyenin kumandanı maiyetindekilere, *“Bunlardan hiçbir şey aldınız mı?”* diye sormuş. İçlerinden biri, *“Ben onlardan yalnız bir mutahhire aldım”* demesi üzerine, *“Bunlar Dımâm’ın kavmidir”* {M2008 Müslim, Cum’a, 46.} diyerek o mutahhireyi iade ettirmiştir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ ﷺ الْمِنْبَرَ وَكَانَ آخِرَ مَجْلِسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مِلْحَفَةً عَلَى مَنْكِبَيْهِ قَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ بِعَصَابَةٍ دَسِمَةٍ فَحَمَدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي فَتَابُوا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ هَذَا الْحَيَّ مِنَ الْأَنْصَارِ يَقْلُونَ وَيَكْتَثِرُ النَّاسُ فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَضُرَّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعُ فِيهِ أَحَدًا فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün mübarek) sırtında⁸⁴ büyük bir ridâ olarak (sarınıp) bürünmüş ve (mübarek) başını boz bir sarıkla⁸⁵ bağlamış olduğu halde minbere çıktı ki, bu (hutbe iradı için minbere) son oturması oldu,⁸⁶ Allah Teâlâ’ya hamdüsenâ etti. Sonra, *“Ey nâs! Yakına gelin”* buyurdu. (Sahâbe-i kirâm) etrafına toplandı. Ondan sonra *أما بعد* (diyerek) buyurdu ki: *“(Biliniz) bu ensar cemaati (günden güne) azalacaklar, (başka) kimseler ise çoğalacaklardır.”*⁸⁷ Binaenaleyh Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ümmetinden her kim herhangi bir şey üzerine sâhib-i vilâyet olup da bir kimseye zarar vermeye veya menfaat eriştirmeye kudretyâb olacak olursa onlardan iyilik edenlerin iyiliğini kabul, kötülük edenlerin seyyiesini affetsin.”⁸⁸ {B927 Buhârî, Cum’a, 29.}

R İ V A Y E T L E R

Bazı nüshalarda müfret olarak على منكبه ,

Bazı nüshalarda “hemze”nin “yâ”ya ibdâl ve idgamıyla عن مسيهم .

84 على منكبه omuzlarında demek ise de şiveye uydurmak için “sırtında” diye tercümeyle evlâ buldum.

85 “Boz sarık” عصابة دسمة mukabilidir. دسم lafzı yağlı, bazan kir ve pas ile bulanmış mânalarına olduğu gibi sanki yağlı imiş gibi parlak duran şeye de –teşbih tarikiyle– ıtlak olunur ki, onu ifade eden en münasip kelime budur. Bazıları mübarek sarık aslında siyah iken misk ve gâliye istimalinden nâşî yağlanıp rengi boza çaldığını iddia etmişler; kimi lafzı, zâhirine hamlederek maraz haliyle sarığın terden bu hale geldiğini söylerler. İbn Abbas radiyallahu anhümânın bu tasviri aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin ensâr-ı kirâmı taltif için son defa olarak rahat ve huzurlarını bozup firâş-ı bîmârîden vasiyet için makâm-ı hitâbete çıktıklarını ifade eder.

86 *Buhârî*’nin “Fezâil-i Ensâr” bahsinde Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadis buna tamamen muvâfık olmakla beraber burada olmayan bazı tafsilâtı müstemildir. Müşârün ileyhin rivayetine nazaran maraz-ı nebevî esnâsında Ebû Bekir ile Abbas radiyallahu anhümâ şurada burada oturmuş ensar meclislerine tesadüf edip onları ağlar görmüşler. Neye ağladıklarını sorup onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dârükbâyı dârüdünyaya tercih buyuracaklarından endişe içinde olduklarını haber vermişler. Her ikisi bunun üzerine huzur-ı âlî-yi risâletpenâhîye girip hali arzemişler, bunun üzerine zât-ı akdes-i risâletpenâhî son bir himmet-i hüda-pesendâne ile firâş-ı râhatı terkedip ensâr-ı kirâmı ümmete tavsiye için burada tasvir edilen heyet ile minbere çıkmışlar. {B3799 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 11.}

87 Enes b. Mâlik el-Ensârî radiyallahu anhtan rivayetinde nazaran أوصيكم بالأنصار. فإنهم كرشى . وقد قضوا الذي عليهم وبقي الذي لهم *Ensara hüsnümuâmeleyi size vasiyet ederim. Onlar benim öz adamlarım ve sırdaşlarımdır. Üzerlerine borç olan iyvâ ve nusreti hakkıyla ödediler. Artık hakları olan cennet ve derecâta nâil olmaları kalmıştır* {B3799 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 11.} buyurmuşlardır.

Resûl-i Hüda aleyhi ekmeli’t-tehâyâ hazretleri lisânıyla tebliğ edilmiş ne büyük bir taltif! Bunca mal ve can fedakârlıklarıyla bihakkın kazanılmış merâtib-i ulyâ hakkında muhbir-i sâdık beyanıyla bildirilen ne büyük bir beşâret!

Bu da mugayyebâtı ihbar nevinden olan mu’cizât-ı celîle-i Ahmediyye’den biridir. Filhakika ensar gitgide azalmış ve mürûrüzaman ile ensâr-ı kirâm hazerâtının miktarı nâs içinde taamdaki tuz mesabesine inmiştir.

88 Şüphesizdir ki, bu af, haddi müstelzim olan seyyielere şâmil değildir. Hudûd-ı ilâhiyyeyi affetmek hakkı hiçbir kimseye verilmemiştir.

Bu hutbe-i celîleden ensarın hilâfet ehli olmayıp Kureyş'in hilâfete ehak oldukları mânâsı çıkıyor. Zira ensar Kureyş'e tavsiye buyurulmuş. Ensarın bu makamda iştiraki olaydı Kureyş'i de ensara tavsiye buyururlardı.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ وَالنَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ النَّاسَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ أَصَلَّيْتَ يَا فُلَانُ قَالَ لَا قَالَ قُمْ فَارْكَعْ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz) cuma günü hutbe irat buyururken biri mescide geldi.⁸⁹ (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:) “Filân, sen namaz kıldın mı?” diye sordu. O da “Hayır” dedi. (Bunun üzerine), “(Öyle ise) kalk da namaz kıl!” buyurdu.⁹⁰ {B930 Buhârî, Cum’a, 32.}

.....

RİVAYETLER

Bir nüshada yalnız يخطب ,

Bazı nüshalarda “hemze”siz olarak yalnız صليت ,

Bir nüshada, قال “fâ”siz olarak yalnız ,

Bir nüshada, ركعتين ziyadesi de vardır. Buhârî’nin yine Câbir radiyallahu anhtan olan müteakip rivayetinde, فصل ركعتين ,

Bazı nüshalarda, قم فصل ركعتين ,

Müsned-i Ahmed’deki bir rivayette, فجلس “Namaz kılmadan oturdu” denilmiştir.

89 Bu zatın ismi *Buhârî*’de ibhâm edilmişse de *Müslim*’de, *İbn Mâce*’de, *Müsned-i Ahmed*’de vesair kütüb-i hadiste Süleyk b. Amr yahut İbn Hüdbe el-Gatafânî radiyallahu anh olduğu musarrahtır. Dârekutnî’nin Enes radiyallahu anhtan rivayetinde, دخل رجل من “Benî Kays’tan biri mescide girdi” denildiğine bakıp vâkıanın taaddüdüne kâil olanlar da bulunmuşsa da kıssa bir ve aynı zata aittir. Zira Gatafân b. Kays el-Aylânî olduğundan her Gatafânî, Kaysî’dir.

90 Bu hadis Câbir ile Enes radiyallahu anhumâdan mervî olduğu gibi Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa’d ve Ebû Zer radiyallahu anhumden de bu babda hadis rivayet edilmiştir. Müslim’in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetlerinin birinde kendisine يا سليك قم فاركع ركعتين فيهما “Süleyk! Kalk da iki rek’at namaz kıl, lâkin hafif tut!” buyurduktan sonra cemaate dönüp, “Herhangi biriniz imam hutbede إذا جاء أحدكم يوم الجمعة والإمام يخطب فليركع ركعتين وليتجاوز فيهما

iken mescide gelecek olursa iki rek'at namaz kılsın. Bu namazı da hafif tutsun" {M2024 Müslim, Cum'a, 59.} buyurmuşlardır.

Taberânî'nin *Mu'cemü'l-kebîr*'inde aynı sebepten dolayı Nu'mân b. Nevfel radiyallahu anha da böylece tembih buyurulduğu Câbir radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir.

Bu namaz 277. Ebû Katâde radiyallahu anhanın hadisinde zikredilen تحية المسجد dir. İmam hutbede iken tahiyetü'l-mescid kılmanın câiz, hatta müstehap olduğuna kâil olan Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye ile fukahâ-i muhaddisînin istinat ettikleri edilenden biri işte bu hadîs-i şeriftir. Bu eimmeye göre mescide giren kimsenin –velev imamı hutbede bulsun– bu iki rek'atı kılmadan oturması mekruh olup bu iki rek'atı hutbeyi dinleyebilmek için hafifçe kılması da müstehaptır. Ancak hutbenin sonuna yetişip tahiyeye ile meşgul olurken istimâ'-ı hutbeyi fevtetmekten korkacak kadar vakti dar olursa hemen oturup dinlemesi evlâdır, bu iki rek'atta tecevvüzden, tahfiften muratları da acele acele kılmak olmayıp yalnız vâcibâta iktisâr etmektir. Hasan-ı Basrî ile mütekaddimînden birçok eimmenin daha mezhepleri bu olduğu da hikâye olunmaktadır.

Mâlik, Leys b. Sad, Ebû Hanîfe, Sevrî ile sahâbe ve tâbiînden birçok zevat da bilakis hutbe esnasında namaz kılınamayacağına kâillerdir. Ömer, Osman ve Ali radiyallahu anhumün de mezhepleri bu olduğu rivayet olunuyor. Hücetleri: İnsâtın yani imamı dinlemenin vücûben emredilmiş olmasıdır (479, 480, 481. hadislerin hâşiyelerine ve 481. hadisin metnine müracaat).

Bir de Süleyk radiyallahu anhanın pejmürde kıyafeti bazı rivayete göre üryanlığı hakkındaki Tirmizî, Nesâî ve *Müsned-i Ahmed* rivayeti vardır ki, her iki taraf ona da temessük ederler. *Tirmizî*'deki rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhanın bir cuma günü imam –ki Medine Valisi Mervân b. Hakem idi– hutbede iken mescid-i şerife girip hemen namaza durmuş. Mervân'ın maiyet memurları oturtmak istemişler. O ise imtina edip namazı kılmış. Namazdan çıktıktan sonra kendisinin yanına gelip, "Yâhu neye böyle yaptın? Herifler az daha seni berbat edeceklerdi" demişler. O da, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yaptığı bir şeyi gördükten sonra "Bu iki rek'atı terkedicilerden değilim" cevabını verdikten sonra "Bir cuma günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede iken pejmürde kıyafetli biri geldi. Ona emretti, iki rek'at namaz kıldı. O kılarken de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ediyordu" demiş. {T511 Tirmizî, Cum'a, 15.}

Tirmizî diyor ki: Süfyân b. Uyeyne de böylece kılmıştır. Başkalarına da emretmiştir. Abdurrahman el-Mükrî de bu re'ydedir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisi, "hasen sahih"tir. Ehl-i ilimden bazıları indinde amel de bunun üzerine câridir. Şâfiî, Ahmed ve İshak'ın kavilleri de budur. Bazıları imam hutbede iken giren kimse oturur, namaz kılmaz derler ki, Süfyân es-Sevrî ile ehl-i Kûfe'nin kavilleri budur.

Nesâî rivayeti daha mufassaldır. Onda, صل ركعتين yani sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, "*İki rek'at namaz kıl!*" buyurduktan sonra cemaati sadakaya teşvik ettikleri ve nâsın sadaka olarak kendi sırtlarından attıkları elbiseden kendisine iki sevb –ki biri ridâ,

biri izâr olacak- ihsan buyurdukları zikredildikten sonra ikinci cuma yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbede iken o zatın mescide girdiği ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin yine sadaka emri üzerine onun da üstündeki iki sevbin birini attığı ve bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bu adam geçen cuma pejmürde bir kıyafetle buraya gelmişti. Ben nâsa sadaka vermelerini emrettim. Onlar da birtakım elbiselikler çıkarıp attılar. Buna da onlardan iki sevb verdim, derken şimdi geliyor. Ben nâsa sadaka emrederken o da elbisesinin birini atıyor*” {N2537 Nesâî, Zekât, 55.} diyerek kendisini yanından kovup elbisesini al buyurdukları zikrediliyor. *Müsned-i Ahmed*'deki rivayette ise pejmürde kıyafetli zatın üç cuma üst üste hep hutbe esnasında girip her üç defasında da namaz kılmasını ferman buyurdukları ve üçüncü defasında tasadduk emrini verdikleri ve siyâb-ı sadakadan iki sevbi kendisine ihsan buyurduktan sonra yine sadakayı emretmeleri üzerine o zatın da yeni aldığı iki sevbin birini sadaka olarak vermeye kalkıştığı ve bu yaptığını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beğenmeyip; “*Hele şuna bakın! Mescide pejmürde bir kıyafetle girdi idi. Onu çağırıp namaz kılmasını emrettim. Umdum ki ona bir şey verir, tasadduk eder, giydirirsiniz. Tasadduk ediniz, dedim. Edenler etti. Ben de sadakadan ona iki sevb verdim. Sonra yine tasadduk ediniz, dediğimde o, aldığı iki sevbin birini sadaka olarak veriyor*” buyurduğunu ve ona, “*Şu elbiseni al!*” diyerek kovduğu mezkûrdur. {HM11215 İbn Hanbel, III, 26.}

Kûfe fukahası bunu Süleyk'in zatına mahsus bir vâkıa telakki edip umuma şümülû olmadığını iddia ederler ve “Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ona o sırada namaz kıldırma, hâl-i perîşânını görüp de kendisine elbise tasadduk eden bulunur diye idi. Bâhusus Süleyk namazdan fâriğ oluncaya kadar sükût buyurulduğu da Enes radiyallahu anhtan rivayet olunuyor” derler. Ötekiler ise “Asıl olan, hükmün umumiyetidir. Tasadduk olunsun kastıyla namaz kıldırılmış olması da tahiyetü'l-mescidin o sırada cevazına mani değildir” derler. Tarafeynin yekdiğere karşı âdeta cidal rengini alan başka istidlâlleri daha varsa da tatvîlden ihtirâzen onların zikrinden sarfınazar ediyorum.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَصَابَتِ النَّاسَ سَنَةٌ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَبَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ فِي يَوْمِ جُمُعَةٍ قَامَ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكَ الْمَالُ وَجَاعَ الْعِيَالُ فَادْعُ اللَّهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ وَمَا نَرَى فِي السَّمَاءِ قَرَعَةً فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا وَضَعَهُمَا حَتَّى تَارَ السَّحَابُ أَمْثَالَ الْجِبَالِ ثُمَّ لَمْ يَنْزِلْ عَنْ مِنْبَرِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْمَطَرَ يَتَحَادَرُ عَلَى لِحْيَتِهِ فَمُطِرْنَا يَوْمَنَا ذَلِكَ وَمِنَ الْغَدِ وَمِنَ بَعْدِ الْغَدِ وَالَّذِي يَلِيهِ حَتَّى الْجُمُعَةِ الْآخَرَى وَقَامَ ذَلِكَ الْأَعْرَابِيُّ أَوْ قَالَ غَيْرُهُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تَهْدِمُ الْبِنَاءَ وَغَرِقَ الْمَالُ فَادْعُ اللَّهَ لَنَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا فَمَا يُشِيرُ بِيَدِهِ

إِلَى نَاحِيَةٍ مِنَ السَّحَابِ إِلَّا انْفَرَجَتْ وَصَارَتِ الْمَدِينَةُ مِثْلَ الْجُوبَةِ وَسَالَ الْوَادِي قَنَاةَ شَهْرًا
وَلَمْ يَحْيَ أَحَدٌ مِنْ نَاحِيَةٍ إِلَّا حَدَّثَ بِالْجُودِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem zamanında nâs bir kıtlığa müptelâ oldu idi. Bir cuma günü Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat buyururken a'râbî'nin biri ayağa kalkıp,⁹¹ "Yâ Resûlellah!"⁹² Mallar helâk oldu. Çoluk çocuk da aç kaldı⁹³ bize dua buyur" di(ye niyaz et)ti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) ellerini kaldırdı⁹⁴ ki, (o sırada) gözümüze gökyüzünde hiçbir bulut parçası görünmüyordu.⁹⁵ Nefsim yed-i kudretinde olan zât-ı ecell ü a'lâya kasem olsun ki, bulutlar dağlar gibi (gök yüzünü) istilâ etmedikçe o (mübarek) ellerini indirmede ve (yağmur yağmadan) minberinden inmedi.⁹⁶ (Minberden inerken mübarek) sakalına doğru yağmur (tanelerin)in yuvarlandığını gördüm.⁹⁷ O gün, ertesi gün, daha ertesi gün... tâ öteki cumaya kadar (hep) üzerimize yağıp durdu.⁹⁸ (Ertesi cuma) yine o a'râbî (Enes radiyallahu anhtan dediğine göre) yahut bir başkası⁹⁹ ayağa kalkıp,¹⁰⁰ "Yâ Resûlellah! (Artık) binalar yıkıldı. Mallar da (suda) boğul(maya başla)dı. Bize dua buyur"¹⁰¹ di(ye istirham et)ti. (Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine mübarek) ellerini kaldırdı ve "İlâhî! Etrafımıza (yağdır), üzerimize değil!" di(ye dua buyur)du.¹⁰² (Bunu söylerken de mübarek) eliyle hangi cihetteki buluta işaret buyurduysa (orası) açıldı ve Medine (üstü açık) bir alan gibi oldu.¹⁰³ Kanat vadisi bir ay mütemâdiyen aktı ve herhangi cihetten kim geldiyse bol bol yağmur yağdığından bahsetti.

{B933 Buhârî, Cum'a, 35.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم , bazı nüshalarda, فبيننا .

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, وهلك الكراع وهلك الشاء فادع الله أن يسقينا , "At sürüleri helâk oldu, davar sürüleri mahvoldu. Allah'a dua et de bize yağmur versin." {B932 Buhârî, Cum'a, 34.} Diğer bir rivayette de, هلكت الأموال وانقطعت السبل فادع الله يغيثنا , "Hayvanlar helâk oldu, yollar kapandı. Allah Teâlâ'ya dua buyur da imdadımıza yetişsin" {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.} lafzıyladır.

Bazı nüshalarda, ما وضعها , dır ki, sonundaki zamîr-i mansub يد e râcidir.

Bazı nüshalarda, وبعد الغد من , siz olarak ,

Bir nüshaya göre, فقام ,

Bazı nüshalara göre, **فرفع يديه اللهم**

İzâfetle **قناة** diye de rivayet edilmiştir.

91 Bu hadîs-i şerifi Enes radiyallahu anhtan rivayet edenler mânaları yakın elfâz-ı muhtelifle ile rivayet etmiş olup Buhârî ve Müslim de hadisi, turuk-ı muhtelifeden olmak üzere çok kere tekrar eylemişlerdir. Ezcümle burada rivayetin birinde, **باب** **أن رجلاً دخل يوم الجمعة من باب** **“Biri cuma** **günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken minberin karşısındaki bir kapıdan girip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşısında durdu.”** {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.} Diğer rivayetinde, **من باب كان نحو دار القضاء** **“Dârülkazâ tarafında vaktiyle mevcut olan kapıdan girdi”** {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.} denilerek dua niyazında bulunan a’râbî’nin hangi kapıdan girdiği tasrih ediliyor. İmam Ahmed’in rivayetinde, **وإني لقاتم عند المنبر** **“O esnada ben minber-i şerifin yanında ayakta idim”** kaydı da vardır ki, bu kayıt Enes radiyallahu anhın rivayetine daha büyük bir kuvvet bahşediyor.

Dârülkazâ dedikleri, Ömer radiyallahu anhın kazâ-i düyûnu için satılan hânesi idi. Müşârün ileyh dâriukbâya şehîden intikal edeceği sırada zimmetinde kalan 68.000 dirhem borcun edası için bu hânenin satılmasını, deynine vefa etmediği takdirde, Benî Adî’ye müracaat, yine etmediği takdirde Kureyş’ten istiâne edilmesini oğlu Abdullah ile kerîme-i muhteremesi ümmü’l-mü’minîn Hafsa radiyallahu anhâya vasiyet etmişti. İbtidâları bu hâneye “dâr-i kazâ-i deyn-i Ömer” denilirken gitgide ihtisar ile yalnız “dârülkazâ” denilmeye başlanmıştır. Bu hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân satın alıp bilâhare Mervân b. Hakem’e Medine üzerine emîr iken intikal etti. “Dârü’l-kazâ”yı “dârü’l-emâre” ile tefsir edenler bu intikâl-i mülke bakmışlar demek oluyor. Diğer rivayete göre dârülkazâ Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhın hânesi imiş. Şûra geceleri oraya kapanıp halk ile ihtilât etmeksizin hükmünü vermiş olduğu için dârülkazâ tesmiye edilmiştir. Bu rivayete nazaran hâneyi Muâviye b. Ebû Süfyân’a, Abdurrahman radiyallahu anhın oğulları satmıştır. Bir aralık devâvîn yani hükümetin kuyûd-ı resmiyyesi ile beytûlmâl orada hıfzedilirdi. Sonradan Seffâh’ın gününde mescid-i şerife avlu ittihaz edildi.

92 Bir tarikten, **فقام الناس فصاحوا يا رسول الله** **“Nâs ayağa kalkıp yâ Resûlallah diye bağır-dılar”** denilmiştir ki, bu rivayete göre arzedan yalnız a’râbî değildir, bir cemaattir.

93 Bir rivayette, **قحط المطر فادع الله أن يسقينا** **“Yağmur kıtaldı. Allah’a dua et de bize yağmur yağdırsın”**; diğerinde, **قحط المطر واحمرت الشجر وهلكت البهائم** **“Yağmur kıtaldı, ağaçlar kurudu, behâim mahvoldu”**; bir diğerinde, **هلك المواشي وانقطعت السبل** **“Mallar mahvoldu, yollar kapandı”**; bir diğerinde de, **هلك الناس، هلك العيال، هلك الماشية** **“Mallar mahvoldu, çoluk çocuk helâk oldu, insanlar mahvoldu”** lafızlarıyla vârit olmuştur. “Mal”dan maksat: deve, sığır gibi hayvanattır ki, elyevm Anadolu’da “mal” deyince kastedilen çift hayvanlarıdır. Kuraklıktan dolayı yolların kapanması gerek insanların gerek binitleri olan develerin takatsizliklerinden dolayı sefere çıkmak imkânı bulamamaları mânasınadır. Ebû Dâvûd rivayetinde de, **هلك الكراع، هلك الشاء** **“Hayvanlar (atlar) helâk oldu, davarlar helâk oldu”** lafızlarıyladır.

94 Buhârî'nin başka rivayetlerinde kâh, اللهم اسقنا، اللهم اسقنا kâh, اللهم أغثنا، اللهم أغثنا diye mükerreren niyaz buyurulduğu mezkûrdur ki, her ikisi de “İlâhî bize yağmur ver!” demektir. Bazı rivayetlerinde niyazı üç defa tekrar buyurdıkları söylenmiş. Bir rivayette de, رفع رسول الله صلى الله عليه وسلم يديه يدعو ورفع الناس أيديهم مع رسول الله يدعو sellem mübarek ellerini kaldırıp dua etti, nâs da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ellerini kaldırıp dua ettiler” {B1029 Buhârî, İstiskâ, 21.} demiştir.

Dua ederken elleri gökyüzüne tevcih etmek, rabb-i celîle karşı tezellül mânasını müfîd olduğundan dua âdâbındandır. Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhtan Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadîs-i şerife nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri, إن الله حي يستحي أن يرفع الرجل إليه يديه أن يردهما صفراً *“Şüphesiz Allah Teâlâ hazretleri hayâ ve kerem ile muttasıf olup bir kimse ellerini kendisine doğru kaldırdığında onları boş döndürmekten hayâ eder”* {Kaynakta “حي” lafzından sonra “كريم” kelimesi bulunmaktadır. T3556 Tirmizî, Daavât, 104.} buyurmuşlardır. Lâkin bunu bazıları merfû, diğerleri mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Maahâzâ niyazın bu edebi hakkında da ihtilâf edilmemiş değildir. Müslim ile Tirmizî'nin rivayetlerine nazaran Umâre b. Rueybe es-Sekafî radiyallahu anhnın Irak Valisi Bısr b. Mervân'ın minber üzerinde ellerini kaldırmış olarak dua ettiğini görünce, “Şu iki kısacık ellerin Allah belâsını versin. Vallah ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi dua ederken gördüm. Şu kadarcıktan ziyade mübarek ellerini kaldırmıyordu” demiş ve söylerken şehâdet parmağı ile ölçüsünü göstermiştir. {T515 Tirmizî, Cum'a, 19.} İşte bu rivayete istinaden İmam Mâlik – bir rivayete nazaran– dua esnasında ellerini kaldırmanın mekruh olduğuna kâil olmuştur. Diğer ulemâ ise herhangi duada ref-i yedeyn câizdir, derler. Buhârî de cumhurun kâil olduğu bu cevazı teyit için, zımnında ref-i yedeyn bulunan istiskâ hadisini burada irat etmiştir. Umâre radiyallahu anhnın hadisini nakzeden rivâyât-ı sahîha pek çoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mübarek koltuk içlerinin aklıgı görününceye kadar ellerini kaldırıp dua ettiklerini Buhârî, Enes ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümâdan merfûan rivayet etmiştir (254. İbn Buhayne radiyallahu anhnın hadisine de müracaat). {B6383 Buhârî, Daavât, 49.} Bazı ulemâ –gelecek– 541. Enes radiyallahu anhnın hadisine istinaden yalnız istiskâda yani yağmur duasında ref-i yedeyni tecviz etmişlerdir.

Dua âdâbından biri de sonunda ellerini yüzüne sürmektir. Nitekim, Tirmizî'de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın rivayetine nazaran, pederi Ömer radiyallahu anhn, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا رفع يديه في الدعاء لم يحطهما حتى يمسح بهما وجهه *“Duada mübarek ellerini kaldırdığında mübarek yüzünü elleriyle silmedikçe aşağıya indirmemek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mu'tâd-ı şerifleri idi”* {T3386 Tirmizî, Daavât, 11.} diyor. Kezâ Sâib b. Yezîd b. Saîd radiyallahu anhümânın da pederinden rivayeten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ellerini kaldırarak dua buyurduğunda ellerini mübarek yüzüne sürdüğü {D1492, Ebû Dâvûd, Vitir, 23.}, *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tirmizî*'de tahrîc edilmiştir.

Bir de, bazı ulemânın kavlince, duada elleri kaldırmakla beraber eğer ref-i belâ niyazında bulunuyorsa ellerinin arkasını, lehte bir şey talep ediliyorsa, avuçları içini semâyâ tevcih etmek sünnettir. Nitekim Mâlik b. Yesâr radiyallahu anhnın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki *“Allah Teâlâ'dan sual ve niyazda bulunduğunuzda avuçlarınızın içleriyle O'ndan niyaz edip ellerinizin arkalarıyla niyaz etmeyiniz”* {D1486 Ebû Dâvûd, Vitir, 23.} hadîs-i merfûu şikk-ı sâînînin delilidir.

95 Enes radiyallahu anhn *Buhârî*'deki diğer rivayete nazaran, *فلا والله ما نرى في السماء من سحاب ولا قرعة ولا شيئاً وما بيننا وبين سلع من بيت ولا دار* “Vallah o sırada biz gökyüzünde ne kalın, ne ince bulut, hiç, hiçbir şey görmüyorduk. Bizim ile Sel' dağı arasında o zaman ev, bina hiçbir şey yoktu” {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.}; *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayete nazaran, *دعا وإن السماء لمثل الزجاجة فهاجت ريح ثم أنشأت سحابة ثم اجتمعت ثم أرسلت السماء عزاليها فخرجنا نخوض الماء حتى أتينا منازلنا* “Gökyüzü ayna gibi parlak iken dua buyurdu. Derken bir rüzgâr koptu. Sonra bir bulut peyda etti. Sonra bulut toplanıp kırba gibi boşandı. Evlerimize gidinceye kadar suya dala dala yürüdük” {B3582 Buhârî, Menâkıb, 25.} diyor ki, semada bulutlara hâil olabilecek hiçbir mani olmadığı halde de yine yağmura mukaddime sayılabilecek hiçbir bulut olmadığını ve olsa muhakkak görebilecek vaziyette olduklarını ifham etmek istiyor.

96 Buhârî'nin başka rivayetine nazaran, *فطلعت من ورائه سحابة مثل الترس. فلما توسطت السماء* “Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ardından, kalkan şeklinde bir bulut parçası çıka geldi. Semanın ortasına varınca yayıldı. Sonra yağmur yağmaya başladı. Güneşin yüzünü vallahi bir hafta görmedik” {B1013 Buhârî, İstiskâ, 6.} diye yağmurun nasıl başladığını tarif ediyor.

97 Mescid-i şerifin üstü açık olmadığı halde Nebî-i Ekrem aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ıslanmaları asr-ı celîl-i nebevîlerinde sakfın hurma dallarından inşa buyurulmuş olduğundandır ki, hurma dallarından yağmur taneleri bittabi damlamıştır (270, 278, 279, 280. hadislere de müracaat).

Gerek buradaki, gerek diğer rivayetteki sözler, hep duâ-yı Peygamberî'nin bâr-gâh-ı celîl-i ilâhîde serîan müstecâb olduğunu gösterir. Duayı müteakip hemen bulutlar peyda olmuş ve daha hutbe tamamlanmadan lihye-i mübârekelerini ıslatmıştır. Bulutların hücumunu görüp de hutbeyi kesmek ve namazı hemen kıldırıp cemaati evlerine göndermek varken ıslanıncaya kadar minberde kalmaları tesadüfî değildir. Eser-i lutf-ı ilâhînin vücûd-ı şeriflerine bilfiil değmesi matlûp ve mültezem-i risâletpenâhîleri idi. Nitekim başka bir yağmur vak'asına ait Enes radiyallahu anhtan mervî Müslim hadisinde müşârün ileyh, “Bir defa biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile, beraberken yağmura tutulduk. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ridâ-yı şerifini çıkardı vücûd-i şerifine yağmur değdi. Bunu niçin yaptın? dediğimizde *لأنه حديث عهد بربه تعالى* yani “*Bu rahmet, rabb-i tealâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yeni yarattığı bir rahmettir, onun için cevabını verdi*” {M2083 Müslim, İstiskâ, 13.} diyor.

âlemîn sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin mu‘cize-i bâhiresi olarak –evvelki cumada olduğu gibi– bu cumada da duaları serîan müstecâb olduğunu gösterir.^a

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ
يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَنْصِتْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَوْتَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (efendimiz), “Cuma günü imam hutbe (irat) ederken arkadaşına (yalnız) ‘dinle’¹⁰⁴ desen (yine) lağvetmiş¹⁰⁵ olursun” buyurdu.¹⁰⁶ {B934 Buhârî, Cum’a, 36.}

104 Şârih-i *Buhârî* Kirmânî’nin nakline göre, bu lafız لغيت de rivayet edilmiş ve وَالْعَوَا فِيهِ nazm-ı celîline^b göre zâhir-i Kur’ân da bu lugatı iktiza ettiğini mütalaa olarak zikretmiştir. لغو kelimesi hem دعا babından لغا hem de رضي babından لغى diye tarif edilir. İkincisi, isti’mâl-i Kur’ânî’ye muvâfık düşmüştür, demek istiyor.

Sünen-i Ebû Dâvûd ile Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce’nin rivayetlerinde böylece hep أنصت “dinle!” lafzı ile vârit olmuştur. Ali radiyallahu anhnın *Müsned-i Ahmed*’de mervî bir hadîs-i merfû’da ise قال صه فقد تكلم ومن تكلم فلا جمعة له “Her kim sus dese söz söylemiş, her kim de söz söylerse cuma sevabından mahrum olmuş olur” {HM719 İbn Hanbel, I, 94.} denilmiştir ki, cuma sevabının intifâından maksat, bilküllüye intifâ olmayıp sevabın kemali zâil olur demektir. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhumânın, ومن تخطى رقاب الناس كانت له ظهراً “Her kim nâsın üzerinden atlayacak olursa, cuma namazı öğle namazından ibaret kalmış olur” {Kaynakta “ومن” ifadesinden sonra “لغا و” ifadeleri yer almaktadır. Kaynakta rivayetin sahâbî râvisi Abdullah b. Amr şeklindedir. D347 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127.} hadîs-i merfûuna binaen, cuma sevabından mahrum denilen kimseler üzerinden vakit farzının sâkıt olup cumadan sonra yine öğlen namazını kılmak lâzım gelmeyeceğinde ittifak vardır.

105 اللغو ... “tekellüm etmek” mânâsınadır ... ve لغو mu’teddün bih olmayan herze ve bîhûde nesneye denir. Efâl ve akvâlden eamdır ilh... (*Kāmus* mütercimi Âsım Efendi). Lağvin bu tarifinden anlaşıldığı üzere akvâl ve efâle şâmil olduğundan ve cuma sevabını ibtal eden

a Bir hadisin bütün turuk-ı rivâyâtını bu suretle izah etmek müstesna bir mazhariyettir. Büyük üstadımız Ahmed Naim merhumun, ehâdis-i Muhammediyye’ye sebkeden bu hüdâpesendâne hizmeti, merkad-i mübâreki içinde bir çerâğ-ı saâdet ve misbâh-ı hidâyet olarak edebiyetlere kadar parlasın! (K.M.).

b Fussilet, 41/26.

tahattî-i rikâb ve mess-i hasa (481. hadis hâşiyesine müracaat) gibi ef'âle şümülû olsun ve imam ile tekellüm etmenin cevazına, adem-i cevâzına da müteallik edilleye münâfi gelmesin diye Askalânî lağvi terk-i edeb ile tefsir etmiştir. Mâlûm olduğu üzere, hatibi dinlemekten insanı meneden her fiil lağivdir.

106 İnsât ile sükût beynindeki ince mâna farkı evvelce söylenmişti.

Müsned-i Ahmed'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın bu hadisinde فقد لغوت den sonra *Müsned-i Ahmed*'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın bu hadisinde "Artık kendini kolla!" ziyadesi vardır. Tirmizî de bu hadisi rivayet ettikten sonra "Bu babda Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâ ile Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet vardır" der. İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhümânın hadisi şudur: ثلاث من سلم منهن غفر له ما بينه وبين الجمعة الأخرى: من أن يحدث حدثاً يعني أذى أو أن يتكلم أو أن يقول صه "Üç şey vardır ki, her kim bunlardan sâlim olursa o cuma ile diğer cuma arasındaki sagâiri mağfiret olunur: Biri bir kimseye ezâya kalkışmak, diğeri söz söylemek, üçüncüsü de söz söyleyene sus demek." {Metinde "حدثاً يعني أذى" şeklinde yer alan ifade kaynakta "حدثاً لا يعني أذى" şeklinde geçmektedir. MŞ5307 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360. Buna göre ilgili kısım, "... bir hades (yaramazlık) -karından gelen bir sıkıntıdan olan hadesi (abdest bozmayı) kastetmiyorum- yapmak..." şeklinde tercüme edilebilir.} Ricâlî sikât olan bu hadis, merfûan vârit olmamışsa da sahâbînin bu kabilden kelâmı re'ye müstenit olamayacağından merfû hükmündedir. Câbir radiyallahu anh da diyor ki: Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh bir cuma günü birine, "Senin namaz sevabın yok" dedi. O zat, vâkıyı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme arz ile, "Yâ Resûlellah! Sa'd bana, namazının sevabı yok" dedi. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd'a, "Niçin böyle söyledin?" diye sorulunca, "Çünkü hutbe irat buyurulurken o konuşuyordu" cevabını verdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, صدق سعد "Sa'd doğru söylemiş" buyurdu. {MŞ5306 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.}

İbn Abbas, Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümden de bu babda rivayetler vardır, İbn Abbas radiyallahu anhümânın hadîs-i merfûuna nazaran, *Cuma gününde imam hutbe irat ederken söz söyleyen kimse esfâr (kitaplar) yüklenmiş eşek gibidir. Ona 'sus!' diyenin de cuma sevabı yoktur* {MŞ5305 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.} buyurulmuştur. Kezâ, bir cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minberde bir sûre-i şerife okumuşlar. Ebü'd-Derdâ radiyallahu anh, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhnı dürtüp, "Bu sûre ne zaman nâzil oldu? Bunu şimdiye kadar hiç işitmemiştim" demiş. O da ona "sus!" diye işaret etmiş. Namazdan çıkınca Übey, Ebü'd-Derdâ'ya, "Şu namazından, ettiğin lağivden başka kârın yok" demiş. Ebü'd-Derdâ, vâkı-i hâli Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme ihbar etmiş ve صدق أبي "Übey doğru söylemiş" cevabını almış. {Rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 183, no: 3129. Benzer bir rivayet için bkz. İM1111 İbn Mâce, *İkâmetü's-salavât*, 86.} İbn Mes'ûd radiyallahu anh da, "İmam minbere çıktığında yanındakine ('dinle!') demek lağiv olmak için kâfidir"

{MŞ5292 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 360.} demiştir ki, bu söz de re'yen söylenir sözlerden olmadığı için merfû hükmündedir.

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhumânın bir hadîs-i merfûuna nazaran da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, *ورجل حضرها يلغو. فهو حظه منها. ورجل حضرها بإنصافٍ وسكوتٍ ولم يتخط رقبة حضرها يدعو. فهو رجل دعا الله عز وجل. إن شاء أعطاه وإن شاء منعه ورجل حضرها بإنصافٍ وسكوتٍ ولم يتخط رقبة مسلم ولم يؤذ أحدًا فهي كفارة إلى الجمعة التي تليها وزيادة ثلاثة أيامٍ وذلك بأن الله تعالى يقول مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا* “Cumada üç takım halk hazır olur: Biri cumaya gelir de lağveder. İşte onun cumadan hazzı, nasibi bundan ibaret kalır. Biri de gelir, dua eder. İşte bu da Allah azze ve celle hazretlerinden bir şey niyaz etmiş bir kimsedir ki, Allah dilerse ona istediğini verir, dilerse vermeyi verir. Üçüncüsü de cumaya, dinleyerek, sükût ederek hazır olur; hiçbir müslümanın üzerinden atlayıp ileriye geçmez; kimseye ezâ vermez. İşte bunlar ondan sonraki cumaya ve ondan sonra da üç güne kadar olacak sagâirine kefârettir. Çünkü Allah Teâlâ *عَشْرُ أَمْثَالِهَا* فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا” *Yani, her kim bir hasene işlerse, on kat emsali onundur*”^a buyurmuştur buyuruluyor. {D1113 Ebû Dâvûd, Salât, 227-229.}

Bu hadîs-i şeriften hutbe esnasında her nevi kelâmın nehiy buyurulduğu anlaşıyor. Zira, şâriin emrine muhalif olarak, o sırada söz söyleyen kimseye “dinle” veya “sus” demek emir bi'l-ma'rûftur. Emir bi'l-ma'rûf da farzdır. Böyle bir farzın edası için söylenmiş tek bir kelime memnû olursa başka kelâmın memnûiyeti evleviyette kalır. Metn-i hadisteki, *والإمام يخطب* kaydından insâtın me'mûrun bih ve kelâmın menhî olması hutbe zamanına has olduğunu ifham eder. Nitekim cumhurun mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe ise imamın hutbeye şürûundan değil, minbere çıkmasından itibaren kelâmın haram olduğuna kâil olmuştur. Onun delili, *إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ لَا صَلَاةَ وَلَا كَلَامَ* “İmam minbere çıktı mı ne namaz var, ne kelâm” hadîs-i şerifidir. Lâkin, kavli-i esahha göre, bu hadis, merfû olmayıp Zührî üzerine mevkuftur. Lâkin İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, *خُرُوجُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ* “İmamın minbere çıkması namazı, söze başlaması da kelâmı kat eder” hadisine temessük ederek insâtın me'bdei hakkında cumhura muvâfakat etmişlerdir. Lâkin bu da ehl-i rivâyetin muhakkiklerince Ebû Hüreyre radiyallahu anhın kelâmı olup hutbenin kat-ı kelâm olduğu Buhârî'nin rivayet ettiği asıl şu *والإمام يخطب* hadisidir. İmam minberde iken namaz kılıp kılmamak meselesi ise 504. hadiste geçmişti.

İnsât, hutbe haline terettüp eden bir emir olduğu için, Ebû Hanîfe'den mâadasına göre, imam söze başlamadan evvel söz söylemek câiz olduğu gibi Şâfiîler'e, Hanâbile'ye ve İmam Yûsuf'a göre iki hutbe arasında da bilâkerahetin câizdir. Mâlikiyye'ye göre ise, imam iki hutbe arasında otururken yine haramdır.

Hutbeyi dinleyen kimseye selâm vermek mekruhtur. Lâkin selâm verdikten sonra –redd-i selâm nass-ı Kur'ân ile sabit olduğundan– Şâfiyye'ye göre redd-i selâm etmek vâciptir. Mâlikîler ile Hanefîler'e göre ise edilmez.

Hutbe esnasında söz söylemenin mekruh mu, yoksa haram mı olduğu muhtelifün-fihtir. İmam Şâfiî'den bu babda iki kavl-i meşhûr rivayet olunmaktadır ki, hilâfın mebnâsı namazdan evvelki hutbenin öğle namazından sâkıt olan iki rek'ata bedel olup olmadığı meselesidir. Hutbeler namazdan bedel ise namazda olduğu gibi tekellüm haram, değil ise terk-i edeb edildiğinden dolayı mekruh olmuş olur. Fukahâ-yı Şâfiyye, ikinci kavi ile fetva vermişlerdir. Delilleri de 505. hadiste mevzubahis olan a'râbî'nin iki cuma üst üste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizle hutbede iken muhâtabada bulunmasını bile Enes radiyallahu anhın *Sünen-i Beyhakî*'de sened-i sahîh ile mervî hadisidir. Buna nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bir cuma günü hutbede iken biri girip, "Kıyamet ne zaman?" diye sormuş. Kendisine "sus" diye işaret buyurulmuş. O, dinlemeyip suali tekrar etmiş. Üçüncü defasında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ما أعددت لها "Öyle ama kıyamet için sen ne hazırladın ki?" sualini irat buyurmuşlar. O da, "Allah'ı ve resulünü sevmek" deyince, إِنَّكَ مَعَ مِنْ أَحِبِّتِ "Sen kimi seviyorsan onunla birlikte olacaksın" buyurulmuş. {B6167 Buhârî, Edeb, 95; BS5930 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 318.} Ne söz söylemesine karşı inkârda bulunulmuş, ne de sükûtun vâcip olduğu söylenilmiş. Bunlardan sükûtun mendup olduğuna Şâfiîler kâil olmuşlardır. Hanefiyye'ye göre ise, mâlûm olduğu üzere, insât vâcip ve tekellüm haram olmak ictihadları İmam Şâfiî'den mervî olan diğer kavle muvâfıktır (481. hadise müracaat).

Mâlikîler'le Hanbelîler de onlarla beraber olup Şâfiyye'nin temessük ettikleri hadislerin neye delâlet ettiğini teslim etmezler. Zira hürmet-i kelâm, imamın hutbe haline maksur olup mescide giren kimselerin imam ile muhâtaba ve muhâvereleri hutbeyi kat' ettiğinden bu sözler hutbe esnasında söylenmemiş demektir, derler.

Bu ahkâmın kâffesi, hutbeyi işitene göredir. Kulakları sağır, yahut imamdı uzak olduğu için hutbeyi işitemeyen kimsenin ise, Şâfiyye'ye göre, tilâvet-i Kur'ân veya zikretmesi evlâdır. Mâlikiyye'ye göre, onun hakkında yine insât vâciptir. Hanefiyye'ce ise sükût etmek ihtiyata daha muvâfıktır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَكَرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقَالَ فِيهِ سَاعَةٌ لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي يَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى شَيْئًا إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ وَأَشَارَ بِيَدِهِ يُقَالُ لَهَا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün) cumadan bahis buyuruyordu (da), "Onda bir saat vardır ki hiçbir abd-i müslim, namazda bulunup¹⁰⁷ ve o saate rastgetirip Allah

Teâlâ’dan bir şey dilemez ki,¹⁰⁸ Allah azze ve celle ona (dileğini) bahşetmesin” buyurdu.¹⁰⁹ (O saatin) kısa olduğunu anlatmak için (mübarek) eli ile (ve baş parmağını) orta ve adsız parmaklarının iç tarafına basarak) işaret buyurdu.¹¹⁰ {B935 Buhârî, Cum’a, 37.}

R İ V A Y E T L E R

Şârih Aynî’nin elindeki nüshada *صالح عبد مسلم صالح* diye yazılı ise de diğer nüshalarda *صالح* lafzı yoktur.

Birtakım tariklerden gelen rivayetlerde *صالح* lafzının hazfiyle yalnız *يُصَلِّي*.

يُرْهِدُهَا rivayeti de vardır. *يُرْهِدُهَا* yerine *يَقْلِلُهَا*

107 Hadisin ibaresinden münfehim olduğu üzere, dua edenin namazda kâim olması şart değildir. Vakt-i icâbetin hulûlü musallînin kıyam zamanına müsâdif olması, yahut vakit namaza intizarda iken hulûl etmiş olsa da yine böyledir. Zira namaza muntazır olan namazda gibidir (297. hadise müracaat),

108 Bir müslüman için dilemek, yaraşan bir şey demektir. Nitekim Buhârî’nin diğer bir rivayeti ile *Müslim*’de, *İbn Mâce*’de *أحمد بن حنبل*’in Sa’d b. Ubâde radiyallahu anh hadisinde, *“Meğer ki, günah olan veya kat’-ı rahm gibi bir şey dilesen”* denilmiştir. Kat’-ı rahm da ism olduğu için Sa’d b. Ubâde rivayetindeki atıf, atfûl-hâs ale’l-âm nevindendir.

109 Lugaten saat, –uzun olsun, kısa olsun– mutlaka bir mikdâr-ı zaman demektir. Bundan dolayıdır ki, leyl ü nehâr mecmûunun yirmi dörtte birine saat denildiği gibi müneccimlerin gündüz ile gecenin on ikişer cüze taksim ile itibar ettikleri zaman imtidatlarına da saat ıtlak olunmuştur. Evvelkilere mütesâvî oldukları için “sâat-i müstakime”, sonrakilere– arz-ı beldeye ve mevsime göre tûlleri tehallûf ettiği ve gündüz ile gece saatleri uzunluk ve kısalıkça yekdiğerinin ma’kûsu olduğu için “sâat-i mü’vecce” derler. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın rivayetinde, *يوم الجمعة* “Cuma günü on iki saattir”, kezâ *İbn Mâce*’deki Abdullah İbn Selâm radiyallahu anh rivayetinde, *أو بعض ساعة* “Yahut bir saatlik bir parçası” denilmiş olduğuna göre kasıt buyurulan saat, imtidâd-ı muayyenî olan bir saattir. Bu saat leyle-i Kadir ve ism-i âzam gibi mübhem bırakılmış bir sâat-i şerifedir. İbhamındaki hikmet de zâhirdir. Sâat-i icâbeti kollayan kimse, günün hangi cüzünde olduğunu bilmeyince saatine rastgelir diye bütün gün kalbini huzur içinde tutup zikre, duaya, vesâvis-i dünyeviyyeden hâlî tutmaya çalışır. Hâkim’in *Müstedrek*’i ile İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’inde rivayet edildiğine göre, Ebû Hüreyre radiyallahu anh, “Bu saatin hangi saat olduğunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sorduk. *“Yani bu saati ben biliyordum.”* *إني كنت أعلمها ثم أنسيتها كما أنسيت ليلة القدر.* *Lâkin sonradan leyle-i Kadir bana unutturulduğu gibi, bu da bana unutturuldu”, buyurdu*”

{İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 122, no: 1741.} demiştir. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin nakline göre Mescid-i Şerîf-i Nebvî'den bir defa bir kelp geçmiş. Sahâbeden bir zat, "İlâhî! Şunu gebert!" demesiyle köpek ölmüş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de, إذا وافق هذا الساعة التي إذا دعى استجيب "*Bu kimse dua edince isticâbet vâki olan saate rast getirdi*" buyurmuşlardır. {Temel hadis eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VI, 242.}

Seleften bazıları bu sâat-i icâbetin ahd-i celîl-i nebevîye has olup sonra refolduğunu iddia etmişlerse de vârit olan mütevâtir haberler buna külliyyen münâfîdir. Nitekim Muâviye'nin mevlâsı Abdullah b. Yuhannesî, meseleyi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan sual etmiş ve müşârün ileyh, "Bunu kim söylemişse yalan söylemiştir" diyerek şiddetle inkârda bulunmuştur.

Merfû olmadığı sabit olduğuna göre de, acaba sâat-i icâbet senenin yalnız bir cumasına mı hastır? Yoksa her cumada böyle bir saat var mıdır? Kâ'b el-Ahbâr Tevrat'tan hatırında kalmış olmasına itimat ederek, bunun senenin yalnız bir cumasına muhassas olduğunu zannetmişse de *Sünen-i Tirmizî* ve *Sünen-i Nesâî*'de mervî olduğuna göre Cebelitûr'da Ebû Hüreyre ile buluştukları bir günde vâki olan müzakere esnasında bu fikrini Ebû Hüreyre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden vâki olmuş semâia istinaden tashih etmiş. O da Tevrat nüshasına tekrar müracaat ettiğinde Ebû Hüreyre'nin sıdkını bir daha tasdik eylemiştir.

Nesâî'deki nakle göre de Ebû Hüreyre, Kâ'b'ın Tevrat'a istinaden söylediği sözü Abdullah b. Selâm radiyallahu anha naklettiği vakit hemen, كذب كعب "Kâ'b yanlış söylemiş!" deyivermiş. Ebû Hüreyre'nin Kâ'b'a rivayet ettiği hadis, ... خير يوم طلعت فيه... hadisidir ki, yukarıda geçmişti.

Cumadaki sâat-i icâbet müphem kalmış olmakla beraber bu babda vârit olan ahbâra istinaden ulemâ bir dereceye kadar tayinine de çalışmışlarsa da ihtilâfât-ı azîmeye düşmüşlerdir. *Buhârî* şârihi Aynî ile İbn Hacer el-Askalânî, bu babda kırk bir kavil nakletmişlerdir ki, birçoğu mütedâhildir. Biz, burada yalnız ilm-i rivâyetçe en kuvvetli olan kavilleri zikredelim. Müslim ile Ebû Dâvûd'un rivayetlerine nazaran Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhin oğlu Ebû Bürde'ye, "Cuma saati hakkında baban, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeten sana bir şey söyledi mi?" diye sormuş. O da pederinin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işitmiş olduğuna göre, imamın iki hutbe arasında oturmasından itibaren namaz bitinceye kadar olan saat olduğunu haber vermiş. Bu cevabı İbn Ömer radiyallahu annhümâ pek beğenmiş ve Ebû Bürde'nin başını okşayıp bereket duasında bulunmuştur. İbn Mâce'nin Amr b. Avf el-Müzenî radiyallahu anih rivayetine nazaran bu saatin hangi saat olduğu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sorulmuş ve حين تقام الصلاة إلى الانصراف منها "*Cuma namazı ikame olunmasından itibaren namazdan çıkıncaya kadar*" {İM1138 İbn Mâce, *İkâmetü's-salavât*, 99.} buyurulmuş.

Bir de Ebû Hüreyre radiyallahu anhın Kâ'b el-Ahbâr ile Cebelitûr'da bir gün vakit geçirdikten sonra beyinlerinde geçen macerayı Abdullah b. Selâm radiyallahu anha naklettiğine dair olan rivayet vardır ki, bunu İmam Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayet ediyorlar. *Nesâî*'deki rivayete nazaran, Abdullah b. Selâm radiyallahu anh, Kâ'b'ın Tevrat'a istinaden sâat-i icâbetin senede yalnız bir cumaya münhasır olduğuna dair sözünü, ibtidâ کذب diyerek inkâr edip Tevrat'a bir daha baktıktan sonra Ebû Hüreyre'ye muvâfakat ederek her cumada olduğunu söylemesini de لأعلم تلك الساعة "Kâ'b doğru söylemiş. Hem de ben o saati biliyorum" diyerek tastik etmiş. Bundan sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anhın, "Kardeşim, hangi saat olduğunu bana söyle" demesi üzerine, "Cumanın gün batmadan evvelki son saatidir" cevabını vermiş. Yine Ebû Hüreyre'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا يصادفها مؤمن وهو في الصلاة buyurduklarını işitmedin mi? Senin dediğin saat ise namaz saati değildir yani vakt-i kerâhettir" demesi üzerine, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, من صلى وجلس ينتظر الصلاة لم يزل في صلاة حتى تأتيه الصلاة التي تلاقيها yani 'Her kim namazı kıldıktan sonra diğer namaza muntazır olarak oturursa kavuşacak öteki namazın vaktine kadar hep namazdadır' buyurduklarını sen de işitmedin mi? İşte böyledir" cevabını vermiştir. {Kaynakta "لم يزل في صلاة" ifadesi yerine "فهو في صلاة" yer almaktadır. N1431 Nesâî, Cum'a, 45.} *İbn Mâce*'de Abdullah b. Selâm radiyallahu anhın aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleriyle bir mükâlemesi vardır ki, yine bu saatin, sâat-i icâbet olduğunu teyit eder (297 ve 355. hadislere müracaat).

Esânîd itibariyle en sağlam olan bâlâdaki Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile işte bu Abdullah b. Selâm radiyallahu anhümâ hadisleri olup ikincisi, evvelkisinden daha meşhur olmakla beraber Müslim evvelkisini tercih edip *Sahîh*'ine derceylemiştir. Maahâzâ kendi pederi tarikiyle Ebû Bürde'den hadisi rivayet eden Mahreme b. Bükeyr'in pederinden simâî olup olmadığı beyne'l-muhaddisîn münâzaun fih olduğundan Müslim hadisinde bir inkitâ şâibesi de vardır.

Hâsılı, vakt-i icâbet maktûun bih değildir. Gizli kalması da o vakte rasgelir ümidiyle cumanın ekser evkâtını zikr ü ibadetle, dua ve inâbetle imrâra bâis olduğu için ümmet hakkında ayn-ı rahmettir.

110 Bu işâret-i seniyye sâat-i icâbet müddetinin pek kısa olduğuna sarâhaten delâlet ederse de bazıları –aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mübarek baş parmaklarını elinin ortasına tesadüf eden diğer iki parmağına bastıklarına bakarak– Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh hadisinin maksûd-ı âlî-i Nebevî olduğuna delâlet ettiğine hükmetmişlerdir. Lâkin o saat müphem olduğu için işareti bu kadar tevsî etmek belki hata olur.^a

a Şârih Kastallânî, bu müphem saatin bir esim rûzgârdan ibaret olduğunu ifade eden şu, إن لربكم في أيام دهركم "Sizin şu yaşadığınız yılınızın günleri içinde hemen esip geçiveren latif rûzgârları vardır. Hayat bahşolan bu nesîmi, teneffüs edebilmek için daima onu kollayınız" {MK16621 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 233.} haberini zikrediyor. Taberânî'nin Muhammed b. Mesleme'den rivayet ettiği bu haberi ehl-i hadîs, taz'îf ettiğinden, esasen şârih de وقد روى sığasıyla buna işaret etmekte bulunduğu mütercim merhum nakletmemiş olmalıdır (K.M.).

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أَقْبَلَتْ عِيرٌ تَحْمِلُ طَعَامًا فَالْتَفَتُوا إِلَيْهَا حَتَّى مَا بَقِيَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَّا اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa) biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte (cuma) namazı kılarken¹¹¹ (Şam tarafından) yiyecek yüklü bir kârbân (kervan) geldi.¹¹² (Cemaat birer birer) kafileye doğru yönelip on iki kişi kalıncaya kadar¹¹³ hep dağıldılar. Şu, ^a وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا âyet-i kerîmesi¹¹⁴ işte bunun üzerine nâzil oldu.¹¹⁵ {B936 Buhârî, Cum'a, 38.}

.....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre بينا yerinde بينما dır.

Buhârî'nin diğer rivayetinde يوم الجمعة , diğerinde de من الشام ziyadeleri vardır. Bu iki kayıt, Müslim'in bir rivayetinde müctemian zikredilmiştir.

Müslim'in rivayetinde فانقتل الناس إليها denilmiştir ki, “Oraya doğru döndüler” demektir. Buhârî bir rivayette فانقض الناس “Cemaat kalkıp yürüdüler”, diğer rivayette, فانقض الناس “Cemaat dağıldı” lafızları ile rivayet etmiştir ki, nazm-ı Kur’ân’a muvâfık olan bu lafızdır.

111 Lafzın zâhirine göre, hadîs-i şerifte mevzubahis olan dağılma keyfiyeti, namaz içinde vâki olmuş gibi görünüyor. Hatta Buhârî –burada açtığı babın unvanına ve aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin o günkü cuma namazını dört rek’ata itmâm ile öğlen namazı kılmış oldukları hakkında hiçbir rivayet bulunmadığına nazaran– huzurlarıyla cuma mün’akid olacak cemaat adedinin namazın sonuna kadar istimrârı, cumanın sıhhati için şart olmadığına bu hadisi delil olarak irat etmiş benziyor. Lâkin hadisenin namaz içinde değil, hutbe esnasında vâki olduğu Müslim’in kâh يخطب , kâh قائم ve Ebû Avâne’nin مستخرج ‘i ile Tirmizî ve Dârekutnî’de يخطب قائم lafızlarıyla rivayet edilmiş olması delâletleriyle akla daha mülâyim gelir. Bu takdirde râvî Câbir radiyallahu anhın “Biz hutbeyi istimâ’ ediyorken” diyecek yerde “Biz cuma namazı kılarken” demesi bir şeyi kendisine yakın bir şey ile tesmiye kabilinden olmuş olur. Zaten hutbeyi istimâ’ edenler cuma namazını kılmaya mun-

tazır olacakları ve 297. hadis mûcibince namaz içinde sayılacakları için namaz kılıyorduk demek sahih olur. Hele âyet-i kerîmedeki *فَاتِمًا وَتَرَكَكَ* nazm-ı celîli, hadisenin hutbe esnasında vukuuna şüphe bırakmıyor.

112 Bu kârbân Dihye b. Halîfe yahut Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhümâya ya da müşâreket suretiyle her ikisine ait olup Şam diyarından hayli erzak getirmişti. Medine ahalisi, o sırada pek ziyade ihtiyaç ve müzâyaka içinde kıvrandıklarından vürûdu ilân edilir edilmez sahâbeden birtakımları, erzak satılıp tükenmeden tedarik edebilmek telâşî ile oraya koşuşmuşlar ve –burada görüldüğü üzere– itâb-ı ilâhîye uğramışlardır.

113 Müslim'in bir rivayetinde *وَأَنَا فِيهِمْ* “Kalanların içinde ben de vardım”, diğerinde *فِيهِمْ* denilmiştir. Mev'iza-i nebeviyyeyi terketmeyip sebat eden on ikiler meyanında râvi Câbir ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümün bulunduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olup diğer rivâyâtta Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, İbn Mes'ûd, Hulefâ-yi Erbaa'nın bakiyesi, Bilâl, Ammâr radiyallahu anhümün isimleri başka başka tariklerle zikredilmektedir. Bunlara ilâveten bir, iki hatta yedi hatunun da sebat ettikleri bazı rivâyâtta mezkûr ise de bu kuvvette değildir. Kırk zatın, mescid-i şerifi terketmedikleri hakkında Dârekutnî'nin yine Câbir radiyallahu anhtan olan rivayeti varsa da zayıftır.

114 Âyet-i kerîmenin tamamı, *خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِ وَمِنَ التَّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ* dir. Meâl-i âlîsi: “Onlar bir ticaret yahut bir eğlence buldular mı hemen oraya koşup dağılıyor ve seni ayakta hutbe irat ederken bırakıp savuşuyorlar. Onlara de ki: Namaz ve niyazları mukabili olarak nezd-i ilâhîde saklı duran ecr ü sevap eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. {el-Cum'a, 62/11.} *Râzık-ı hakîkî Allah olduğu için râzıkların en hayırlısıdır. İlh.*” *والله أعلم .*

Hadîs-i şerifte mevzubahis olan ticaret kervanı olduğu halde âyet-i kerîmede bir de *لهو* den yani eğlenceden bahis buyuruluyor. Çünkü o zamanlarda bir kârbânın Şam'dan gelmesi gayet mühim bir hadise telakki edilip kârbânı vüsûlünü müteakip Medine'nin pazar yeri olan ve *أحجار الزيت* denilen mevkîe konar, halka i'lân-ı keyfiyyet için davullar, zurnalar çalınırdı ve bunu haber alanlar mallar satılmadan alışveriş edebilmek için oraya koşuşurlardı. O derecede ki, Medine'de oraya gitmedik hiçbir kimse kalmazdı. Dihye'nin hadiseye bâis olan kârbânı, kendisi dâire-i îmân ve İslâm'a gelmeden evvel bir cuma günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri hutbede iken, Medine'ye varmış ve mûtat olduğu üzere davullar, zurnalar çaldırarak i'lân-ı muvâsalat eylemişti. Âyetteki *وَأَوْ* harf-i terdîdinden de anlaşılacağı üzere mescid-i şerifi terkedenlerin kimi alışveriş etmek, kimi de panayır yerini görüp gönül eğlendirmek kastıyla gitmişlerdi de âtideki itâb ve tevbîh-i ilâhî ayrı ayrı her iki taifeye râci olmuş oluyor.

Bu hadîs-i şerifte zikrolunduğu üzere, cemaatin dağılma hadisesi, bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden evvel vâki olmuştur. Ondan sonra ise sahâbe-i kirâm, bu tevbîh-i ilâhîden büyük bir hisse-i istifâde kaparak sûre-i Nûr'daki, *لَا تُلْهِيمُ تِجَارَةً وَلَا يَبِيعَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ*,

“Öyle ricâl ki, onları ne bir ticaret, ne de alım satım zikrullahtan alıkoyamaz”^a sitâyîş-i rabbânîsine liyakat kesbetmişlerdir.

115 İmam Mâlik’in cuma on iki kişi ile mün’akid olur demesi, işte bu hadîs-i şerife bina-
endir. Askalânî adet hakkında on dört kavl daha nakleder. Bu akvâlin birkaçı 487. hadisin
hâşiyesinde zikrolunmuştu. Her müctehidin bu husustaki delili başkadır. Huzurlarıyla
cuma mün’akid olan ekall-i adedin gerek hutbe esnasında, gerek sonra eksilmesi üzerine
namaz iki rek’at mı kılınır? Yoksa öğlen namazı olmak üzere dört rek’at mı eda olunur?
Meselesi de beyne’l-müctehidîn muhtelefün-fîhtir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الظُّهْرِ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَ
الْمَغْرِبِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ وَبَعْدَ الْعِشَاءِ رَكْعَتَيْنِ وَكَانَ لَا يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ حَتَّى يَنْصَرِفَ
فَيُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sal-
lallahu aleyhi ve sellem öğlen namazından evvel iki ve ondan sonra (yine) iki,
akşam (namazın)dan sonra da hâne-i saâdetinde iki rek’at namaz kılardı. Yat-
sı (namazın)dan sonra (kezâlik) hâne-i saâdetinde iki rek’at kılardı.¹¹⁶ Cuma
(namazın)dan sonra ise (mescid-i şeriften hâne-i saâdete) teşrif etmeden (na-
maz) kılmazdı. (Lâkin sonra) iki rek’at kılardı.¹¹⁷ {B937 Buhârî, Cum’a, 39.}

.....

116 Buhârî’nin Nâfi‘ tarikinden rivayet ettiği bu hadîs-i şerifte farz olan namazlara
mukarin olarak kılınan “sünen-i revâtib”in miktarları beyan ediliyor. Tetkikinden mâlûm
olacağı üzere, öğlenden evvelki sünnet-i müekkelede yalnız iki rek’at gibi görünüyor. Yine
sahâbî-i müşârûn ileyhten oğlu Sâlim b. Abdullah tarikinden Buhârî’nin rivayet ettiği diğer
bir hadiste de, صلى الله عليه وسلم diyerek bu sünen-i revâtibi aleyhi’s-salâtü
ve’s-selâm efendimiz hazretleri ile birlikte yine buradaki miktarlarda kıldığı zikredilmiştir.
Bu meyanda salât-ı fecre tekaddüm eden râtibeden bahis yoktur. Çünkü müşârûn ileyh
Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin ümmü’l-mü’minîn Hafsa
dolayısıyla kaynı olup ancak ferâizden evvel ve sonra hâne-i saâdete girip beraberce kıldığı
revâtibi haber veriyor.

Salât-ı fecrin râtibesine gelince ona da muvâzabet buyurulduğunu hemşiresi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden öğrenmiştir. Nitekim yine Nâfi‘ tarikinden mervî olup *Tecrîd*’e girmeyen diğer iki hadiste, حدثني وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. حدثني حفصة أنه كان إذا أذن المؤذن وطلع الفجر صلى ركعتين Sabah namazından evvelki saat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzur-ı âlîlerine girilemeyecek bir zaman idi. Hafsa bana dedi ki, müezzîn ezan okuyup fecir tulû ettiğinde de iki rek‘at kılarlardı” {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} demiştir. Hatta ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden rivayeten, كان يصلي سجدتين {B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.} diyerek râtibe-i fecrin iki rek‘atı hafife olduğunu haber veriyor. Yine bu son iki hadiste akşam ile yatsı sünnetlerini hep hâne-i saâdette kıldıkları da ayrıca tasrih edilmiştir.

Demek ki, İbn Ömer radiyallahu anhümânın nakline göre, müekked olan sünen-i revâtib on rek'attır. Nitekim kendisi de dediğimiz rivayetlerin birinde, حفظت من النبي صلى الله عليه وسلم عشر ركعات... {B1180 B1181 Buhârî, Teheccüd, 34.} diyor. Lâkin ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhânın *Müslim*'deki hadisine göre, revâtib olarak on iki rek'at tavsiye buyurulduğu da sabittir. Bu on ikinin dördü öğlenden evvelki dört rek'at sünnettir. Müşârun ileyhâ hazretleri, سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من صلى اثنتي عشرة ركعة في يومٍ وليلة بني له بهن بيت في الجنة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: *'Her kim bir gün, bir gece içinde on iki rek'at kılsa cennette kendisi için bir hâne bina olunur'* buyuruyordu" dedikten sonra, "Bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittikten sonra bunları hiç terketmedim" diyor. {M1694 Müslim, Müsâfirîn, 101.}

Müslim’de ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhâdan da bir rivayet vardır. Müşârün ileyhâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin tatavvu namazlarını sual eden Abdullah b. Şakîk’a, “Benim hânemde öğlenden evvel dört rek’at kılar, ondan sonra çıkar, farzı kıldırır, sonra yine gelir iki rek’at kılardı. Akşam namazını da kıldırdıktan sonra gelir iki rek’at kılardı. Yatsıyı kıldırdıktan sonra yine gelir iki rek’at kılardı. Bir de gece içinde vitir olmak üzere dokuz rek’at daha kılardı. Bir de geceleyin uzun uzun ya kâimen, ya kâiden namaz kılardı. Ayakta kıraat ederse ayakta iken, oturduğu yerde kıraat ederse oturduğu yerden rûkû ve secdeye varırdı. Fecir tulû edince de iki rek’at kılardı” {M1699 Müslim, Müsâfirîn, 105.} cevabını veriyor.

Öğlenden evvel dört rek'at sünnet-i râtibe hakkında Müslim'in bu iki hadisinden başka *Tirmizî*'de Ali, Âişe ve Abdullah b. Sâib radiyallahu anhümden mervî dört hadis daha vardır. Hazret-i Ali kerremallahu vechehû öğleden evvel dört ve sonra iki rek'at kılmak aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin mu'tâd-ı şerifleri olduğunu haber verdiği gibi ümmül-mü'minîn hazretleri de öğlenden evvel dört rek'at kılmadıkları günlerde bunu farzdan sonra kılmak âdet-i seniyyeleri olduğunu söylüyor. Abdullah b. Sâib radiyallahu anh, zevalden sonra ve öğlen farzından evvel dört kılmaya muvâzabet buyurulduğunu nakletmekle beraber bu münasebetle aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, أنها ساعة تفتح

فيها أبواب السماء وأحب أن يصعد بي فيها عمل صالح “Bu sema kapılarının açıldığı saattir. Bu saatte işlediğim bir amel-i sâlihın dergâh-ı izzete suûd etmiş olmasını severim” {Kaynakta “بي” yerine “لي” harfi ceri yer almaktadır. T478 Tirmizî, Vitir, 16.} buyurdıklarını rivayet ediyor.

Bir de, ümmü’l-mü’minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan sünen-i erbaada mervî hadîs-i merfû vardır ki, bunda, النار من صلى قبل الظهر أربعاً وبعدها أربعاً حرمه الله على النار “Her kim öğlen farzından evvel dört, ondan sonra da dört rek’at kılsa Allah Teâlâ o kimseyi cehennem ateşine haram eder” {T427 Tirmizî, Salât, 200.} buyuruluyor. Diğer rivayette bu hadîs-i şerif, من صلي قبل الظهر أربعاً حفظ على أربع قبل الظهر lafzıyla vârit olmuştur ki buna nazaran, ateşe haram olmak fazileti bu sekiz rek’ata muvâzabete vâbeste olduğu anlaşılır.

İki rek’atlı sünen-i müekkedenin sabah namazından evvelkisi hakkında sıhah ile süneninde evâmîr-i ekîde mevcut olup tatavvu namazları içinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin onlar kadar muvâzıb oldukları hiçbir namaz yoktur. Hattâ Sünen-i Ebû Dâvûd’da Ebû Hüreyre’den mervî hadîs-i merfû’da, لا تدعوها ولو طردتكم الخيل “Bu iki rek’atı sizi düşman süvarileri kovalasa bile bırakmayınız” {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 3.} buyurulmuştur. Akşam namazından sonraki iki rek’atta da tekit buna yakındır. Tirmizî’nin rivayet ettiğine göre, İbn Mes’ûd radiyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akşamdan sonra ve sabah namazından evvelki iki rek’atın birinde, قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirûn, 109/1.} diğerinde قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} sûrelerini okuduğunu o kadar çok işittim ki, sayısını bilemem” {T431 Tirmizî, Salât, 202.} diyor ki, bu hadîs-i şerif, hem muvâzabete hem de derece ve ehemmiyetçe iki namazın mütekârib olduğuna delâlet eder. Hatta tâbiînden Saîd b. Cübeyr, “Akşamdan sonraki iki rek’atı terke edecek olursam korkarım ki mağfiret-i ilâhiyyeye nâil olamam” dediği gibi Hasan-ı Basrî de şâz olarak bu iki rek’atın vücûbuna kâil olmuştur.

“Akşam namazından sonra hiç söz söylemeksizin iki –ve diğer rivayete nazaran dört–rek’at kılan kimsenin namazı âlâ-yı illiyyîne ref olunur” diye İmam Mâlik’in Mekhûl’dan bir rivayeti vardır: Akşam namazından evvel sahâbenin ahd-i celîl-i nebevîde iki rek’at namaz kıldıkları ve bundan nehiy vârit olmadığı da 370. Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî radiyallahu anh hadisi münasebetiyle zikredilmiştir.

Yatsıdan sonraki sünnet-i müekkede gerek Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın hadisi ve gerek diğer birçok hadis ile iki rek’at olduğu mâlûm ise de Sünen-i Ebû Dâvûd’da Âişe radiyallahu anhânın Şüreyh b. Hânî’ye aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin her gece dört veya altı rek’at kıldığını haber vermiş olduğu rivayet edilmiştir. Müşârûn ileyhâ hazretleri, şöyle diyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldırıp yanıma teşrif ettiği hiçbir gece yoktu ki ya dört veya altı rek’at kılmasın. Hatta bir gece yağmur yağmıştı da meşinden bir yaygı yaymıştım. Hâlâ gözümün önündedir. Yaygının bir deliğinden su fışkıırıyordu. Böyle iken mübarek vücudunu elbiseleri ile ıslak topraktan korumuyordu.” {D1303 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 16.}

İkindiden evvelki sünnet, ötekiler kadar müekkede değilse de, bu babda İbn Ömer ve Ali radiyallahu anhümden rivayetler vardır. İbn Ömer radiyallahu anhümânın Sünen-i

Ebû Dâvûd'da, *رحم الله امرأً صلى قبل العصر أربعاً* “İkindi farzından evvel dört rek’at kılan kimseye Allah Teâlâ rahmet eylesin” {D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 8.} hadisi olduğu gibi, Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin de *Tirmizî*’deki rivayetinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ikindi namazından evvel dört rek’at namaz kılmak mu’tâd-ı şerifleri idi ki, bu dört rek’atın arasını melâike-i mukarrabîn ile onlara tâbi müslimîn ve mü’minîne selâm vermekle fasıl buyururdu” {T429 Tirmizî, Salât, 201.} denilmiştir. Maahâzâ, “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ikindiden evvel iki rek’at kılmak mu’tâd-ı şerifleri idi” {D1272 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 8.} diye müşârün ileyhten *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da diğer bir rivayet de vardır. İkindiden sonra tatavvu namazı menhî olduğu hakkında 346, 348, 349. Ebû Hüreyre ile Muâviye radiyallahu anhümâ hadisleri geçmiştir.

(Bu rivâyât, beynindeki teâruz için 350. hadisin hâşiyesine müracaat).

Hassaten yatsı farzından evvel kılınacak tatavvu namazından bahsedildiğine *Kütüb-i Sitte*’de hiçbir kayda müsâdif olamadım. Yatsının ilk sünneti 370. Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anh hadisinin ifade ettiği umuma istinaden kılınıyor demektir.

117 Cumadan evvelki râtibeden bahsedilmemesi, cuma namazı öğlen namazından bedel olduğu için sünnet-i müekkedesinin öğle gibi olduğunu ifhâm içindir. Yoksa cumanın gerek ilk gerek son sünneti hakkındaki rivâyât, salât-ı zuhrun sünnetleri hakkında olduğu gibi müteaddittir. Ezcümle *Sahîh-i İbn Hibbân*’ın Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan mervî hadîs-i merfûunda, *ما من صلاة مفروضة إلا وبين يديها ركعتان* “Farzedilmiş hiçbir namaz yoktur ki, kendisinden evvel iki rek’at kılınmasın” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 208, no: 2455.} buyurulmuş olduğuna göre, cuma farzından evvel de lâakal iki rek’at kılmak sünnet olduğunda şüphe yoktur. (370. hadis ile hâşiyesine de müracaat). Ancak, buradaki rivayette câlib-i dikkat olan cihet, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin burada mevzubahis iki rek’atı daima hâne-i saâdetde eda buyurmuş olmalarıdır. İki rek’atlı olan cuma namazı, dört rek’atlı olan öğlen namazından bedel olduğu cihetle böyle yapmaları, cuma farzının dörde iblâğ edilebileceği vâhimesine meydan vermemek için idi. *Sahîhayn* ile *Ebû Dâvûd*, *Tirmizî* ve *Nesâî*’de rivayet edildiği üzere, İbn Ömer radiyallahu anhümâ, bir kere cumadan sonra bir kimsenin olduğu yerde ayağa kalkıp iki rek’at sünnete durduğunu görünce, onu itip, “Cumayı dört rek’at mı kılmak istiyorsun?” diye tevbih etmiştir. Cumanın son sünnetini evinde kılmayıp mescidde eda etmek isteyen kimse, farzdan sonra ya konuşmalı veya hiç değilse yerini değiştirerek kılmalıdır. Müslim’in nakline göre, *ابن أخت النمر* demekle mâruf Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ, Muâviye radiyallahu anhın maksuresinde, cuma namazını kılıp imam selâm verir vermez hemen ayağa kalkarak sünnete şurû etmesi üzerine Muâviye, “Bir daha böyle yapmayasın. Cumayı kıldıktan sonra konuşmadıkça yahut başka tarafa gitmedikçe ona başka bir namaz ulama. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, konuşmadan veya yer değiştirmeden hiçbir namazı diğerine ulamamak için bize emretmiştir” {M2042 Müslim, Cum’a, 73.} demiş. Lâkin iki namazı kelâm ile fasletmektense, intikal ile fasletmek evlâdır.

Cumadan sonraki sünnetin aded-i rek'atına gelince, buradaki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisine göre, iki ise de dört, hatta altı olduğuna dair de rivayetler vardır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın *Müslim*, *Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî*'deki hadîs-i merfûunda *“Cumadan sonra namaz kıldığınızda dört rek'at kılınız”* (M2037 Müslim, Cum'a, 68.) buyurulmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhümâ bile iki rek'at hadisinin râvisi iken, Tirmizî'nin nakline göre, mescidde iki rek'at kıldıktan sonra ayrıca dört rek'at daha kılmıştır. Ebû Dâvûd'un nakline göre bunu Mekke'de iken yapar, Medine'ye, evine döndüğü vakit kendi hânesinde iki rek'at namaz kılmakla iktifa edermiş. Bu babda vâki olan suale karşı bunun, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in fiili olduğunu söylemiş. Saîd b. Mansûr da, *Sünen* kitabında zikrettiğine göre, tâbiînden Ebû Abdurrahman es-Sülemî şöyle demiş: “İbn Mes'ûd radiyallahu anh, cumadan sonra dört rek'at kılmayı bize öğretti idi. Sonra Ali radiyallahu anh bizim tarafa gelince altı rek'at kılmayı bize öğretti” ilh..

Halvette tatavvu, riyâyâ mahâl bırakmadığı için, nevâfilin evde kılınması, mescidde kılınmasından efdaldır. Selef-i sâlihînin sünnete tebaan tetâbu' eden bu amelleri, tembel güruhundan birtakım ceheleyi cuma farzından sonra sünnet kılınmaz vehmine düşürmüş olup, ekseriya gördüğümüz gibi, imam selâm verir vermez cemaatin yarısı pabuçlarını kapıp mescidden dışarıya uğruyorlar. Fakat hânelerine avdet, nevâfil-i vakti eda etmek için değil, vazîfe-i ubûdiyyetimiz hitam buldu diyerek mahbesten kaçır gibi hevâ-yi âcillerini istifaya koşuyorlar ve hak edilecek uhrevî bir ecir elde etmek için henüz yapacak işleri olduğunu hatıra getirmiyorlar.

Cumadan sonraki nevâfil hakkında fukaha üç taifeye ayrılmışlardır: Birinci taifeye göre, cumadan selâm verince iki rek'at sünneti kılmak için eve dönmelidir. Ömer, İmrân b. Husayn radiyallahu anhümâ ile İmam Nehaî'nin mezhebi budur. İmam Mâlik, evine dönmek vazifesini yalnız imama tahmil eder; cemaat mescidde sünneti kılabilirler der. Bunların hücceti Buhârî'nin bu hadisidir.

Diğer taifeye göre, cuma farzından sonra ibtidâ iki, sonra dört rek'at kılınmalıdır. Bu, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümden mervî olup müctehidînden Atâ, Sevrî ve Ebû Yûsuf'un da kavli budur. Ancak Ebû Yûsuf, dört rek'atın evvel kılınmasını müstehap görür. Bunların hücceti de –bu hâşiyede biraz evvel geçen– İbn Ömer radiyallahu anhümânın Mekke'deki fiilidir. İmam Ebû Yûsuf'un, dört rek'atı takdim etmesi de Ömer radiyallahu anhanın, bir namazdan sonra yine o kadar rek'atlı bir namaz kılınmasını mekruh gördüğüne dair olan rivayetten dolayıdır. İmam Şâfiî ise, cumadan sonra tatavvu namazı ne kadar çok kılınırsa o kadar hoşuma gider demiş.

Üçüncü taifeye gelince; onlar, arada selâm verilmeksizin dört rek'at kılınır diyorlar. Bu –biraz evvel geçtiği üzere– İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan mervî olup eimmeden Alkame ve Nehaî de buna kâillerdiler. Ebû Hanîfe ile İshak b. Râhûye de bu mezheptedirler. Biraz evvel geçen Ebû Hüreyre radiyallahu anh hadisi de bunlara hüccettir.

Kitâbü
Salâti'l-Havf
كِتَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

510

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ نَجْدِ فَوَازَيْنَا الْعَدُوَّ فَصَافَفْنَا لَهُمْ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُصَلِّي لَنَا فَقَامَتْ طَائِفَةٌ مَعَهُ تُصَلِّي وَأَقْبَلَتْ طَائِفَةٌ عَلَى الْعَدُوِّ وَرَكَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْ مَعَهُ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفُوا مَكَانَ الطَّائِفَةِ الَّتِي لَمْ تُصَلِّ فُجَاءُوا فَكَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِهِمْ رُكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَقَامَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فَكَرَعَ لِنَفْسِهِ رُكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan:¹ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Necid tarafına² müteveccihen gazâyâ gitmiştim. Düşmanın hizasına geldik. Onlara karşı saflarımızı düzdük. (Namaz vakti gelince) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize, kıldırmaq üzere namaza durdu. Bir kısım (ashap) da onunla beraber (namaza) durdular³ diğer kısım (ise) yönünü düşmana çevirdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle birlikte olanlarla beraber rûkûa vardı ve iki (defa) secde etti⁴ derken (beraber namaz kılanlar henüz) kılmamış olan taifenin yerlerine gittiler. Ötekiler de gelip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında durdular.⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber (de) rûkûa varıp iki secde etti. Sonra selâm verdi. (Ondan sonra) o iki taifenin her biri (nöbetleşe namaza) durup kendi hesaplarına birer kerre rûkûa varıp ikişer secde ettiler.⁶

{B942 Buhârî, Salâtü'l-havf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif hakkında şu rivayetler de vardır: Bir nüshaya göre, مع النبي صلى الله عليه وسلم , bazı nüshalarda , فصاففناهم , bazı nüshalarda , فركع .

Bu hadîs-i şerifi İbn Ömer'den, kölesi Nâfi' ile oğlu Sâlim rivayet etmişlerdir. Bura-
daki rivayet, Sâlim'indir.

1 Burada mevzû-i bahsedilecek olan namaz, “salât-ı havf”tır. Cenâb-ı Hak azze ve
celle hazretleri, *“Farz olan namazlara, bâhusus salât-ı vustâyâ, fûrûz ve erkânını istifa ve hududunu ifa etmek suretiyle muvâzabet ediniz. Başka kelâmdan feragat ederek huşû ve hudû ile huzûr-ı ilâhîde durunuz”*^a âyet-i kerîmesiyle
salavât-ı mefrûzayı evkât-ı mahsûsalarında edaya muvâzabeti ferman buyurduğu gibi,
bu farzın hiçbir veçhile sâkıt olamayacağını i'lâm için de *“Hey'et-i ma'lûmesiyle namazı eda edinceye kadar bir düşman zararına uğramaktan korkarsanız yine vakit namazını terketmeyip hatta yürüyerek, yahut hayvanlarınıza binmiş olarak namazı kılınız”*^b buyurmuştur. Bu takdirde, îmâ ile olsun, yine namaz kılınacak demektir. Nitekim,
İbn Ömer radiyallahu anhümânın –merfû olduğunda şüphe edilmeyen– hadisinde cema-
atle salât-ı havf tarif edildikten sonra, *“فإن كان خوفاً أشد من ذلك صلوا رجالاً قياماً على أقدامهم وركبائاً”* *“Korku bundan da ziyade olursa ister yaya olarak ve ayak üstü durarak, yani rûkû ve sücûdu terkederek; ister hayvan üzerinde olarak; kibleye ister yüzleyerek ister yüz-
lemeyerek îmâ ile kılarlar”* {Kaynakta atıf harfi olarak “و” yerine “أو” harfi geçmektedir. B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denilmiştir.

İmâd-i dîn yani dinin direği olan namaz farzı, şehâdeteyn gibi hemen hemen hiçbir sebep ile sâkıt olamayacak bir vecîbe olduğu için ne hâl-i sıhhatte; ne hâl-i marazda, ne
hazarda, ne seferde, ne kudret halinde, ne aciz halinde, ne hâl-i havfta, ne hâl-i emniyette
mükelleften sâkıt olmaz; farziyeti hiçbir zaman muhtel olmaz.

Şurası da muhakkaktır ki, ehl-i İslâm'ın mânevî terakkî ve teâlîsi gibi dünyevî emn
ü selâmeti de namazın taraf-ı risâletten tahdit ve tâlim buyurulan surette hüsnümühafaza-
zasıyla pek ziyade alâkadardır. *“إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ”* *âyet-i kerîmesi, salâta âdâb
ve erkânıyla devam eden cemâat-i müslimîn efradından her birinin ferdî fahşâ
ve münkere düşmekten tenzih ettiği gibi, efradı bu vasıf ile mütehallî olan cemaatin de
dünyevî ve uhrevî selâmette olacağını iş'âr eder. Ebû Umâme radiyallahu anının Sahîh-i
İbn Hibbân ile Hâkim'in Müstedrek'inde ve ricâl-i sahîhin rivayetleriyle Müsned-i Ahmed'de
لَتَنْقُضَنَّ عَرَى الْإِسْلَامِ عُرْوَةً فَكَلِمَا انْتَقَضَتْ عُرْوَةٌ تَشَبَثَ النَّاسُ بِالتِّي تَلِيهَا. وَأُولَئِهِنَّ نَقَضًا الْحَكْمِ
“İslâm'ın yapışacak kulpları elbette birer birer kopacaktır. Her biri çözüldükçe
halk, geriye kalanlara yapışıp tutunacaklardır. Bunların en evvel kopanı hükümde adalet,
en sonu da namaz olacaktır”* {HM22513 İbn Hanbel, V, 251.} hadîs-i şerifi, namazın nefse'l-
emirde olduğu gibi, vakt-i ma'lûma kadar, müslümanlar nazarında da mevkii diğer ferâize
mukaddem olacağını gösterdiği gibi, sadr-ı İslâm'dan beri, vekâyiin seyr-i târîhîsine tevâfuk
itbarıyla “ihbâr ani'l-gayb” nevinden ayrıca da bir mu'cize-i seniyyedir.

a el-Bakara, 2/238.

b el-Bakara, 2/239.

c el-Ankebût, 29/45.

409. hadiste de efrâd-ı ümmet arasında muhabbet ve meveddetin ve şikâk ve nizâdan mübâadetin salavât-ı mefrûzayı hüsnüedâ ile alâkadar olduğu muhbir-i sâdık tarafından bize bildirilmiştir.

Herhalde namaz şehâdeteynden sonra en mühim rûkn-i dîn olup nasıl imkân bulunabilirse kılınmak lâzımdır. Hiçbir halde sâkıt olmaz. Hatta adem-i kudret zamanlarında yalnız bir baş, o da olmadığı takdirde bir göz işâretiyle eda edilmelidir. Gayri makbul özür-
lere Türkçe’de, “bînamaz özrü” denildiğinin sebebi budur.

Mevzubahsimiz olan salât-ı havfın cemaatle keyfiyet-i edâsı, Kitâbullah ile sabit olduğu gibi sünnet ile de sabittir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin salât-ı havfı defaat ile ve süver-i muhtelifede kıldırıkları rivâyât-ı sahîha ile mâlûmdur. Kitâbullah’tan olan delili, sûre-i Bakara’daki ^a فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyet-i kerîmesiyle sûre-i Nisâ’dan, Buhârî’nin de bu vesile ile ilk ikisini bu babın başına geçirdiği şu âyât-ı kerîmedir:

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا. وَإِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْعِيَّتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا. فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا.

“Yeryüzünde sefer ettiğinizde, kâfirlerin sizi fitne ve mihnete giriftar edeceklerinden korkacak olursanız, namazı kasretmekle size hiç günah terettüp eylemez. Kâfirler, şüphesiz size açıktan açığa düşmandırlar. Böyle korku halinde sen, onların arasında bulunup onlara namaz kıldıracağın vakit onların yalnız birtakımı seninle namaza dursunlar; silâhlarını da üzerlerinde bulundursunlar. Secde ettiler mi hemen sizin arka tarafınıza geçsinler ve daha namaz kılmamış olan diğer takım gelip seninle namazlarını kulsınlar. Bunlar da hem müteyakkız davransınlar; hem silâhlarını elden bırakmasınlar. Çünkü kâfirler, silâhlarınızla emtianızdan gafil kalmanızdan bilistifade üzerinize yeniden hücum etmeyi arzu ederler. Yağmur yüzünden size eziyet verirse, yahut siz hasta bulunursanız namazda iken silâhlarınızı üzerinizde taşıma-
makla da size hiçbir günah yoktur. Lâkin bu takdirde yine kuşkulu olunuz. Şüphesiz, Allah kâfirlere bir azâb-ı mühîn hazırlamıştır. Namazı kıldığınızda Allah Teâlâ’yı ayakta iken, otururken, yanınız üzere yatarken hep zikrediniz. Korku çağını geçirip de mutmain olduğunuzda namazı, yine size öteden beri tâlim edildiği gibi ikâme ediniz. Zira namaz, müminler üzerine mevkût olarak farzedilmiş bir şeydir.”^b والله أعلم

a el-Bakara, 2/239.

b en-Nisâ, 4/101-103.

Bilfiil kıtal olmaksızın yalnız hüçûm-ı a‘dâdan korkulan zamanlarda, cemaatle salât-ı havfın sureti edasını mücmelen bildiren bu nazm-ı celîle göre, imam cemaati ikiye böler. Birtakımı, ilk rek‘atı imam ile beraber kıldıktan sonra düşmanı bekleyip gözetmek hizmetlerinden dolayı namaza iştirak etmemiş olan diğer takım o rek‘atı kılanların yerlerine geçip kendi yerlerini onlara terkederler ve ikinci rek‘atı onlar imam ile beraber kılarlar. Cemaatten her ferдин imam arkasında eda ettiği miktar, Kitâbullah’ın zâhirine göre, işte böyle bir rek‘at olup diğer rek‘at veya rek‘atların nasıl itmâm olunacağı da sünnet ile ve müteaddit rivâyât ile sabittir.

Bu âyât-ı kerîme, *وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ* diye başladıkları için salât-ı seferin de delili bu mudur? Yoksa salât-ı sefer başkaca sünnetten bir delil ile mi meşrû kılınmıştır? meselesi, müctehidîn arasında muhtelefün-fihtir. Bazıları, 228. Âişe radiyallahu anhâ hadisine (oraya müracaat) ve Ömer radiyallahu anhin Nesâî ile İbn Mâce *Sünen*’leri ve *Sahîh-i İbn Hibbân*’da tahrîc edilen *صلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان وصلاة الفطر ركعتان وصلاة الجمعة ركعتان* *İbn Hibbân*’da tahrîc edilen *صلاة السفر ركعتان وصلاة الضحى ركعتان وصلاة الفطر ركعتان وصلاة الجمعة ركعتان* Peygamberiniz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem lisanından söylüyorum: Sefer namazı iki rek‘attır, duhâ namazı iki rek‘attır, bayram namazı iki rek‘attır, cuma namazı iki rek‘attır. Bu ikişer rek‘at, kasırsız olarak tamamdır” {HM257 İbn Hanbel, I, 37.} rivayetine temessük ederler. Dört rek‘atlı namazların sefer esnasında ikişer kılınmasını kasır addetmeyip tam bir namaz addederler ve buradaki *إِنْ خِفْتُمْ* şartının delâletiyle bu âyette ibâha buyurulan kasrın seferde vâki salât-ı havfa ait olduğuna hükmediyorlar. Onlarca burada mevzubahis olan kasır, aded-i rek‘atın kasrı demek olmayıp salât-ı havfın tarifinden münfehim olan kasr-ı hudûd ve tağyîr-i hey‘et mânasınadır. Zira gidip gelmek, silâh taşımak, cemaatten bir kısmı kibleye müteveccih olamamak gibi harekât ve a‘mâl vardır ki, başka namazlarda müfsid-i salât iken burada namazın sıhhatine mani değildir. Eimme-i Irâk’ın mezhebi budur. Bu kavle göre âyet-i kerîmedeki *فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ* {en-Nisâ, 4/101.} ruhsatı *إِنْ خِفْتُمْ* şartına nazaran salât-ı havfa mahsus olup emniyet halindeki seferde sünnet ile sabit olduğu üzere kasr-ı aded-i rek‘at farzdır.

Diğer eimme ise âyetteki kasr-ı salâtтан murat, aded-i rek‘atın kasrıdır demişlerdir. Bunlar salât-ı havfın tarifi zımnında salât-ı seferin de tarif buyurulduğunu söyler ve dört rek‘atlı salât-ı hazarın seferde iki rek‘at kılınacağına yine bu âyet-i kerîmeyi delil ittihaz ederler. Bunlarca, salât-ı seferde ikişer rek‘at kılmaya bu âyet-i kerîme ile ruhsat verilmiş olup dörde itmâm hilâf-ı sünnet olmakla beraber câizdir. Diğer bazıları da, seferdeki iki rek‘atın kasırsız tam bir namaz olduğuna kâil olmakla beraber bu âyet-i kerîmeden salât-ı seferdeki iki rek‘atın salât-ı havfta cemaat için yalnız bir rek‘ata indiğini istinbât etmek istemişler ve İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “Allah Teâlâ, Nebî-i Kerîm’inin lisanıyla namazı, haza da dört, seferde iki, havfta da bir rek‘at olmak üzere farz buyurmuştur” {HM2177 İbn Hanbel, I, 243.} hadisi ile istişhâd eylemişlerdir. Fukahâ-i Hanbeliyye’den İbn Kudâme’nin dediğine göre, bir rek‘at ile iktifâya kâil olanlar, şiddet-i kıtâl esnasındaki

namazı kasteylemişlerdir. Nitekim, Zeyd b. Sâbit ile Ebû Hüreyre ve Câbir radiyallahu anhümden de buna benzer rivayet vardır. Câbir radiyallahu anh, “Kıtâl esnasında kasır, bir rek’attır” demiş. İshak b. Râhûye de, “Şiddet zamanında sana bir rek’at yeter ki, bunu îmâ ile kıalarsın; ona kadir olamazsan bir tek secde ile iktifa edersin; onu da yapamazsan bir tekbir alırsın” demiştir.

Birtakımları da, *إِنْ خِفْتُمْ* şartına bakarak, seferde kasr-ı salâtın havf ile meşrût olduğunu iddia etmişlerse de Ömer ile İbn Ömer radiyallahu anhümânın sözleri bunlara karşı kâfi cevaptır. Fetihden sonra imana gelen Ya’lâ b. Ümeyye radiyallahu anh –ki, büyük vâlidesine izâfetle Ya’lâ b. Müneyye demekle mâruftur– Ömer el-Fârûk radiyallahu anha, “Hak Teâlâ *فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ*”^a buyuruyor; Biz artık emn ü âsâyış içinde bulunuyoruz. (Seferde neden kasrediyoruz?)” diye sormuş ve “Senin taaccüb ettiğin şeye ben de taaccüb etmiş Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormuştum. *صدقة تصدق الله بها عليكم فاقبلوا صدقته* yani “Bu, Allah Teâlâ’nın size bahşettiği bir sadakadır; sadakasını kabul ediniz” buyurdu {M1573 Müslim, Mûsâfirîn, 4.} cevabını almış. Ümeyye b. Abdullah b. Esîd de Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâya, “Biz Kur’an’da yalnız salât-ı hazar ile salât-ı havfı buluyoruz da, salât-ı seferi görmüyoruz” diye sual etmiş. O da, “Biz hiçbir şey bilmezken Hak Teâlâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi bize gönderdi. Onu nasıl yapıyor gördükse biz de öyle yaparız. O ise namazı seferde kasretmiştir. Bu, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize bıraktığı sünnettir” {BS5489 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 202.} diyerek bunun amel-i resûl ile teşrîf buyurulmuş olduğunu söylemiştir. Filhakika, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretlerinin bütün seferlerde kasr-ı salât buyurdıkları mâlûm olup farz namazı dörde iblâğ buyurdıklarına dair hiçbir rivayet yoktur. Hârise b. Vehb el-Huzâî radiyallahu anh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina’da –ki hacetü’l-Vedâ esnasında olacak– halk en emin oldukları, hatta emn ü emân medlûlünden yüksek bir hâl-i huzur içinde bulundukları zaman bize iki rek’at kıldırılmıştır” {B1656 Buhârî, Hac, 84.} diye haber veriyor (563. hadise de müracaat).

Şâfiyye’den Müzenî, salât-ı havfın mensuh olduğuna kâil olmuştur. Bazı fukaha da *وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ* kaydından salât-ı havfın, asr-ı celîl-i nübüvvete muhtas bir namaz olup sonrası için meşrû olmadığı mânasını çıkarmışlarsa da bu kavilleri fi’l-i sahâbe ile mecruhtur, İmam Ebû Yûsuf –bir rivayete göre– buna zâhib olmuş imiş. Cessâs’ın beyanına göre, İmam Ebû Yûsuf’tan menkul rivayete nazaran, havf zamanında artık ayrı iki imam ile namaz kılınmak iktiza edecek; halbuki imâm-ı müşârûn ileyhten buna muhalif iki rivayet daha vardır.

Gelelim salât-ı havfın cemaatle keyfiyet-i edâsına: Rivâyât-ı sahîha ile sabit olan süver-i edâ müteaddit ve muhtelif olup eimmeden her biri bir rivayete temessük etmekle diğer suretlerle kılınmış olmasına muarız değillerdir. Herhalde, Resûlullah sallallahu aleyhi

ve sellem salât-ı havfı müteaddit defalar kıldıkları ve düşmanın her vaziyetine göre başka başka şekillerin muvâfık geleceği anlaşılıyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da salât-ı havfın sekiz sureti rivayet edildiği, *Sahih-i İbn Hibbân*'da dokuz, Kâdî İyâz'ın *İkmâl*'inde on üç vecih tâdât edilmiştir. Süfyân es-Sevrî, bu vücûhun on altı, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da yirmi dört olduğunu söyler. Lâkin İbnü'l-Arabî, altısı sahih olarak, ikisi o kuvvette olmayarak yalnız sekiz vechin tarifi ile iktifa etmiştir.

BİRİNCİ SURET. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının iltizam ettikleri surettir ki, İbn Ömer radiyallahu anhümanın bu kitaptaki tarifine mutâbıktır. Huseyf tarikiyle İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen rivayet de buna muvâfıktır. Buna nazaran emîr, imam her taifeye bir rek'at kıldırıktan sonra selâm veriyor ve her sınıf, imamdan sonra namaza devam edip kendi kendine birer rek'at kılıyor. Bezzâr'ın Ali kerremallahu vecheden tahrîc ettiği rivayet de buna mutâbıktır. Bu namazda müctehedün-fih yalnız bir cihet kalıyor. İlk saf, ilk rek'atı imam ile beraber ikinci secdeye kadar tamam kılar. Düşmana karşı ibtidâ bekçi duran diğer saf ise imama, rükûdan itibaren uyar. Çünkü, saflar tebdîl-i mevkî edinceye kadar imam kıraatini bitirmiş bulunur. İmam selâm verdikten sonra da evvelki saf namazını kıraatsiz, sonraki ise kıraatle itmâm eder. Bu tarife göre, ibtidâ düşmanı bekleyen saf, iftitah tekbirini ikinci rek'atta alır. İmam Evzâî ile eimme-i Mâlikiyye'den Eşheb de bu kavli ihtiyar etmişlerdir. İmam Şâfiî'ye göre de bu namaz câizdir. Süfyân es-Sevrî'nin de bu namazı tecvizine dair rivayet olduğunu Hassâf zikrediyor. İmam Ebû Yûsuf da salât-ı havfın bu türlüne kâildir. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da böyle bir rivayet olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhnın böyle kıldırıldığı da mervîdir.

İKİNCİ SURET. İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın tasvir ettiği salât-ı havftır ki, buna yine Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan başka, ashabı kâildirler. Bunda da imam, her taifeye birer rek'at kıldırır ve her biri sonra diğer rek'atı yalnızca itmâm eder ve ikinci rek'ata iştirak edenler, imam selâm verdikten sonra, hemen kalkıp namazlarını itmâm ederek ilk rek'atı kılanların yerine geçer. Onların da itmâm-ı salât için avdet etmelerine meydan verirler ki, bu tasvire göre, ikinci saf için namaz içinde tebdîl-i mevkî etmek yalnız bir kere vâki oluyor demektir. Ancak Ebû Dâvûd'un Huseyf tarikinden olan rivayetindeki beyanına göre, her iki taife Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iftitah tekbirini almışlardır ki, düşman müvâcehesinde ibtidâ duranlar, imamın iftitah tekbirinden itibaren namaza dahil olmuş oluyorlar. Bu namazı Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhn da Kâbil seferinde askerine kıldırmıştır. Ancak Ebû Dâvûd'un rivayetine nazaran, imam selâm verirken arkasında oturanlar itmâm etmekle kalmayıp ötekilerle yerlerini mübâdele etmişler, onlar itmâm ettikten sonra bir daha mübâdele-i mevkî ederek itmâm etmişlerdir ki, birinci surete muvâfık düşer. Hassâf, İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetine muvâfık olanın sahih olduğunu söyler. Çünkü birinci taife, namazın başlangıcına yetişmiş olduklarından ikinci taifenin onlardan evvel namazdan çıkmaları câiz değildir. Bir de ilk taifenin iki rek'atı iki makamda kılmaları iktiza edince ef'al-i salât her iki taife beyninde müsâvat

üzere inkisâm etmek lâzım geldiğine binaen, ikincinin de iki rek'atı iki makamda kılması iktiza eder. İmam Ebû Yûsuf'un İbn Mes'ûd rivayetine muvâfakat etmemesi de bundan ileri gelmiş olsa gerektir.

ÜÇÜNCÜ SURET. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'de tahrîc edilen Ebû Ayyâş ez-Zürakî radiyallahu anh rivayetine muvâfık olanıdır. Müşârün ileyhın nakline göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Usfân'da bulunmuş –ki, bu vak'a Vâkidî'nin Hâlid b. Velîd radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, Hudeybiye umresinde cereyan etmiş. O zaman Hâlid hazretleri henüz iman ile müşerref bulunmuyordu– karşılarına çıkan müşriklerin emîri Hâlid b. Velîd imiş. Öğlen namazını kılmışlar. Müşrikler, “Çok yazık oldu. Çok gaflet ettik. Onlar namazda iken üzerlerine hamle edeydik ne güzel olurdu” demişler. Hâlid b. Velîd onlara, “Merak etmeyin, bu namazdan sonra gün batmadan evvel onların kılacağı bir namaz daha vardır ki, nazarlarında mallarından, evlât ve ayâllerinden daha sevgilidir. O zaman yine işimizi görürüz” demiş. İşte o gün, öğle ile ikindi arasında mevzubahsimiz olan “kasr” âyeti nâzil olmuş. İkindi olunca, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz namaza kalkıp kibleye karşı durmuşlar. Müşrikler de kible cihetinde imişler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rûkûa varınca hep rûkûa varmışlar. Sücûda varınca yalnız kendi arkalarındaki saf beraber sücûda varıp gerideki saf onları beklemek için ayağa kalkmışlar. İlk saf iki secde edip ayağa kalkınca ikinci saftakiler secdeye varmışlar. Sonra ön saf geri saftakilerin, geri saf da ilk saftakilerin yerlerine geçmişler. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rek'atın rûkûuna varınca yine hepsi beraber rûkûa varmışlar. Secdeye varınca da yalnız ilerlemiş olan saflar beraberce secde edip gerilemiş olanlar, ayakta kalmışlar ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem secdelerden sonra öndekilerle beraber oturunca onlar da secdelerini ifa edip ön saf ile birlikte kadeye oturmuşlar; sonra hep beraber selâm vermişler. {D1236 Ebû Dâvûd, Sefer, 12.}

Salât-ı havf âyetinin sebab-i nüzûlü, bu kıssa olduğu için ilk kılınan salât-ı havf, işte bu “Usfân salât-ı havfı”dır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhın mürselen rivayetine nazaran –çünkü müşârün ileyh daha sonra Hayber'de iman etmiştir– vak'a-i Usfân ile Dacnân arasında olmuştur. Bir kerre de bu keyfiyet üzere Necid taraflarında Benî Süleym harresinde (kara taşılığı) kılınmıştır ki, Ebû Hüreyre, radiyallahu anh, onda bulunduğunu haber veriyor. Câbir, İbn Abbas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhümden de bu mânada rivayetler vardır. İbn Abbas radiyallahu anhümâ da bu namazı gerek esbâb-ı mûcibesi, gerek sıfat ve keyfiyeti ile aynen Ebû Ayyâş ez-Zürakî radiyallahu anh gibi rivayet etmiş. Sonunda da, “Müşrikler, birtakımları secde ederken diğer takımın ayakta kaldıklarını görünce bizim niyetimizden haberdar oldular dediler” ziyadesi vardır. İbn Abbas'ın rivayeti, “mürsel-i sahâbî”dir. Zira, o gün henüz dâr-ı İslâm'a intikal etmemiş bir sabî idi. Herhalde Ebû Ayyâş'tan duymuş olacak. Maahâzâ kendisinin hazır olduğu bir namazı daha bu sifata muvâfık olarak merfûan rivayet ediyor.

DÖRDÜNCÜ SURET. Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan Ebû Ayyâş radiyallahu anhin rivayetine muvâfık bir rivayet olduğu gibi nerede kılındığını beyan etmeksizin kible cihetindeki bir düşmana karşı başka türlü bir namazda daha bulunduğunu rivayet ediyor ki, bu, dördüncü bir suret sayılabilir. Bu namazda birinci saf, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında durup, ikinci saf daha arkada tahiyata oturur gibi yüzleri zahr-ı saâdete müteveccih olarak oturmuşlar. Her iki taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbiri aldıktan sonra birinci saf, birinci rek'atı ikmal edinceye kadar geridekiler, o kuûd heyetini bozmaksızın oturup beklemişler. Birinci saf, kıyama kalkınca gerisin geriye arkaya gidip oturmuşlar, arkadakiler, ileri geçip bir rek'atı cemaatle kılmışlar. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, selâm verir vermez her iki taife ayağa kalkıp kendi kendilerine rükû ile, secdeleriyle birer rek'at kılmışlar.

Süfyân es-Sevrî'nin kavlince, salât-ı havfın sıfatı, Ebû Ayyâş radiyallahu anhin tarif ettiği gibidir. Düşman, kible cihetinde olunca, İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Şâfi'ce salât-ı havf sureti de budur. Düşman kibleye muhalif cihette bulunursa, İbn Ebû Leylâ'ya göre, âtîdeki beşinci suret üzere namaz kılınır. Süfyân es-Sevrî'nin bu babda İbn Ebû Leylâ'ya muvâfakat rivayetini Hassâf zikretmiştir.

BEŞİNCİ SURET. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin rivayetine müstenit olan salât-ı havftır ki, İbn Ömer radiyallahu anhin rivayet ettiği namaz gibi Necid gazâsında vâki olmuştur. Müşârün ileyhe, bir gün Mervân b. Hakem, "Sen hiç Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havf kıldın mı?" diye sormuş. O da, "Evet, Necid gazâsında" cevabını verdikten sonra o namazı şöyle tarif etmiş, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci namazına durdu. Askerin bir taifesi beraber durdu. Öteki taifesi ise arkaları kibleye dönük olarak düşmana karşı durdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini alınca hepsi birden tekbir aldılar. Sonra birinci rükûa indi. Arkasındaki taife de beraber rükû etti. Sonra secdeye vardı. Yine arkasındaki o taife beraberce secdeye vardılar. Diğerleri ise o sırada ayakta düşmana karşı duruyorlardı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, kıyama doğrulunca arkasındakiler de kıyama varıp oradan hemen düşmana karşı gittiler ve yerlerine diğer taife gelip, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem henüz kıyamda iken, rükû ve sücûda vardıktan sonra onlar da kıyama durdular. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci rükûa vardı. Onlar da beraber rükûa, sonra sücûda vardılar. Sonra düşman karşısında kalan taife, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberindekiler ka'dede iken, rükû ve sücûdu eda ettiler. Sonra sıra selâma geldi, sallallahu aleyhi ve sellem selâm verince hepsi birden selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, iki, taifenin her biri ise birer rek'at kılmış oldular" {D1240 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.} ilh.. Lâkin, bu tarife nazaran, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de, cemaatten her biri de iki rek'at kılmış oluyor. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin maksadı, cematle imâmü'l-enbiyâ salevâtullahi aleyh efendimizin her iki rek'atı, diğerlerinin ise yalnız birer rek'atı kıldıklarını söylemek olduğu anlaşılıyor.

Düşman kible cihetinde olmadığına göre, bu tarz-ı salât, İbn Ebû Leylâ'nın, bir rivayette Süfyân'ın, ihtiyar ettiği namaz olduğu biraz evvel söylenildi. 510. hadis hakkında Ebû Hüreyre radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki diğer tarikten olan rivayetinde bu Necid seferinde Nahl denilen yerde Zâtürrikâ' mevkiine gelince karşılarına Gatafân kabâilinden bir cemiyet çıktığı zikredilmekle beraber birinci rek'atı itmâm eden saff-ı evvelin diğer arkadaşlarının bekledikleri saflara gerisin geriye gittikleri zikrediliyor ve kibleye arka verildiğinden hiç bahsedilmiyor.

Rivayetlerde Zâtürrikâ' Gazâsı'na Necid Gazâsı da denildiği gibi "muhârib hasafe", "muhârib ve Sa'lebe" yalnız "Sa'lebe" ve "Gatafân" namları da veriliyor. Bu gazâyâ beyne'l-ashab "gazvetü'l-eâcîb" denildiğini de Muhammed b. Talha haber veriyor. Bu, esnâ-yı seferde kıtal vâki olan gazevât-ı celîle-i nebeviyyenin yedincisi olduğunu Buhârî, Câbir radiyallahu anhtan naklettiği için Bedir, Uhud, Hendek, Kurayza, Müreysî' ve Hayber'den sonra vâki olmuştur. Zamân-ı vukûu hakkında megâzî kitaplarındaki ihtilâfâtı, gerek bu rivâyet-i sahîha, gerek Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu seferde hazır bulunmuş olmaları kökünden halleder.

ALTINCI SURET. Zâtürrikâ' namazı diye meşhur olan namaz, işte bâlâdaki namazdır. Lâkin, Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâ, bu namazı başka türlü tarif ediyor ki, altıncı suret olmuş olur. O, diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iftitah tekbirini aldı. Hemen arkasında saf bağlayan cemaat de tekbir aldı. Sonra rükûa vardı, onlar da rükûa vardılar. Sonra secde etti, onlar da secde ettiler. İlk secdeden kalkınca onlar da kalktılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ikinci secdeye varmadan, oturduğu yerde bekledi; onlar ise kendi kendilerine ikinci secdeyi ettiler. Sonra kalkıp tâ ötekilerin yanlarına varıncaya kadar gerisin geriye yürüdüler. Bunun üzerine ikinci taife gelip namaza durdular. İftitah tekbirini alıp sonra kendi kendilerine rükûa vardılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci secdeyi edip onlar da beraber secde ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikinci rek'ata kalkınca, onlar kendi kendilerine öteki secdeyi ettiler. Sonra her iki taife birlikte kalkıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaza devam ettiler. O, rükûa vardı, onlar da hep beraber vardılar. O, secde etti. Onlar da hep beraber ettiler. Lâkin bu ef'âlin hepsi son derecede sûratle vâki oldu. Fevkalâde acelede kimse kusur etmiyordu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm verdi. Onlar da hep birlikte selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem herkes namazın hepsinde kendisine müşârik olduğu halde ayağa kalktı. {D1242 Ebû Dâvûd, Sefer, 15.}

YEDİNCİ VE SEKİZİNCİ SURETLER. Sâlih b. Havvât'ın Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği surettir ki, eimmeden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr'in muhtarı olan salât-ı havf budur. Müşârün ileyhın Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen rivayetine nazaran, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Zâtürrikâ' gününde salât-ı havf kıldırıp ashâb-ı kirâmın bir miktarı arkalarında saf, diğerleri de düşmana karşı diğer saf olmuşlar. Nezd-i âlîlerindeki saffa bir rek'at kıldırıdıktan sonra yine o saf, ikinci rek'atı

kendi kendilerine itmâm edip namazdan çıkıncaya kadar kâimen beklemişler. Bu saf, namazdan çıktıktan sonra düşmana karşı durup diğerleri iktidâ etmişler. Kalan rek'atı berikilere kıldırıdıktan sonra onlar da idrak etmedikleri rek'atı kalkıp kendi kendilerine itmâm edinceye kadar câlisen beklemişler. Sonra saf ile beraber selâm vermişler. {B4129 Buhârî, Megâzî, 32.} Şâfiyye'nin fıkıh kitaplarındaki, düşman kibleye muhalif cihette olduğuna göre kılınan Zâtürrikâ' namazı işte budur. Bu takdirce bu suretle namaz câiz olduğu gibi âtîde gelecek onuncu surette de kılmak câizdir.

İbn Abbas radiyallahu anhümâ da, Batn-ı Nahle namazı olmak üzere Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhin tarif ettiği namaz gibi bir namaz tasvir ediyor. Bu rivayete nazaran imam, birinci taifeye birinci rek'atı kıldırıdıktan sonra yerlerine gelen ikinci taife, birinci rek'atı kılıncaya kadar oturur ve ikinci taifeye bir rek'at daha kıldırıdıktan sonra selâm verir. Ondan sonra da her iki taife kendi kendilerine birer rek'at kılıp selâm verirler. Buna da yedinci suret diyebiliriz.

NAHL yahut **Batn-ı Nahl** yahut **Batn-ı Nahle** gibi muhtelif namlarla hadis ve fıkıh kitaplarında görülen namazlar, hep Necid seferinde Zâtürrikâ' denilen mevkide kılınan namazlardır.

Bu tarikten gelen rivayette Buhârî, rivayet eden sahâbînin ismini tasrih etmeyip Sâlih b. Havvât b. Cübeyr'in Zâtürrikâ'da hazır olmuş bir zattan rivayet etmiş olduğunu söyler ki, bu zatın Sehl b. Ebû Hasme olduğu umumiyetle zannedilmektedir. Halbuki, yine Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen diğer rivayette pederi Havvât b. Cübeyr'den olmak üzere rivayet ediliyor. Yine Buhârî, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir tarikinden Sâlih b. Havvât'ın Sehl radiyallahu anhin ismini tasrih eden aynı hadisi de rivayet ediyor. Lâkin bu ikinci rivayet, evvelki gibi merfû olmayıp Sâlih'in kendi üzerine mevkuftur. Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhümâ, vefât-ı nebevî esnasında sekiz yaşında olduğu da ehl-i hadîsçe sabit olduğuna nazaran, beş yaşında Zâtürrikâ' Gazâsı'na gidemeyeceğinden Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen senede nazaran merfû olarak pederinden de rivayet etmiş, diğer tarikten olan senede nazaran ise Sehl'den işittiğine bina olunmuş kendi sözünü söylemiş oluyor. Bu tembihin faydası şudur ki, Yezîd b. Rûmân'ın rivayetinde, ثم سلم بهم "Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlarla beraber selâm verdi" denilmişken diğer rivayette yalnız, ثم سلم "Sonra selâm verdi" denilmesidir. Birinci rivayete nazaran, imam ka'dede ikinci taife, idrak etmediği rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. İkinci rivayete nazaran ise, teşehhüdü bitirdikten sonra selâm verir; onlar da ikinci rek'atı itmâm ettikten sonra kendi kendilerine selâm verirler. Kütüb-i fıkhiyyede Salâtürrikâ' unvanıyla tarif edilen namaz, işte Sehl b. Hasme'ye isnad edilip hakikatte Havvât b. Cübeyr'in hadisi olması kuvvetle maznûn olan Yezîd b. Rûmân rivayetidir. İmam Mâlik, Yezîd b. Rûmân rivayetini tercih ettiğini söylemiş olmakla beraber, diğer rivayete bilâhare rücû ettiği de naklolunuyor. Lâkin Mâlikîler'ce selâmın her iki sureti de câizdir.

DOKUZUNCU SURET. Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümânın kıldırıldığı namaz suretidir ki, İshak b. Râhûye ile Süfyân es-Sevrî bu namazı da tecviz etmiştir. Saîd b. Âs, Taberistan'da iken bir gün yanındakilere, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasında salât-ı havf kılmış hanginizdir?” diye sormuş. Huzeyfe radiyallahu anh da onlara bir namaz kıldırılmış. Müşârün ileyh her taifeye yalnız birer rek'at kıldırılmış. Her bir taife yalnız bir rek'atla kalıp diğer rek'atı kazâ yani itmâm etmemişler. {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} Bu tasvire göre imam iki, cemaat ise birer rek'at kılmış oluyorlar. İbn Abbas radiyallahu anhümânın Buhârî'deki hadisi de bunu teyit eder gibi görünüyor. Ancak, düşman kible cihetinde olduğuna göre tasavvur edilecek olan bu tarife nazaran, cemaatin hepsi birden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize iktidâen iftitah tekbirini almışlar. İlk rek'atın rükû ve sücûduna yalnız birtakımları uyduktan sonra ikinci rek'atta rükû ve sücûdda öteki takım uyup her birtakım efâl-i salâttaki arkadaşlarını beklemişler. Sonunda da müşârün ileyh, *والناس كلهم في صلاة يحرس بعضهم بعضاً* “Bu esnada cemaatin hepsi namaz içinde olup yekdiğere bekçilik ediyorlardı” demiş. Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayetlerine nazaran da müşârün ileyh, *فرض الله الصلاة على لسان نبيكم في الحضر أربعاً في السفر ركعتين في الخوف ركعة* “Allah Teâlâ, peygamberinizin lisanı ile namazı hizada dört, seferde iki, havfta ise bir rek'at olarak farz buyurmuştur” {M1575 Müslim, Müsâfirîn, 5.} demiş.

Yine müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *ذو فرد* mevkiinde bu tasvire göre namaz kıldırıldıklarını yani her taifeye birer rek'at kıldırıp hiçbir taifenin kazâ etmediklerini rivayet eder ki, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhın Zûkared namazı hakkındaki rivayetine muvâfıktır. Zeyd radiyallahu anh, “O namaz cemaat için birer rek'at, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem için iki rek'at oldu” {D1246 Ebû Dâvûd, Sefer, 18.} diye de tasrih ediyor. Ebû Hüreyre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümâ ile tâbiînden bazı zevat, salât-ı havfın her taife için birer rek'at olduğuna kâillerdiler. Yezîd el-Fakîr ile Ebû Mûsâ, Uley b. Rebâh'ın Câbir radiyallahu anhtan rivayetleri de böyledir. Yezîd el-Fakîr müşârün ileyhe, “Seferdeki iki rek'at kasır mıdır?” diye soruyor. O da diyor ki: “Seferdeki iki rek'at tamamdır. Kasır ise kıtal sırasında da tek rek'attır. Biz bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kıtalde iken namaz için ikâmet edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Bir taife arkasında durup diğer taife yönünü düşmana döndü. Rükû ve sücûdlarıyla beraber bir rek'at kıldırıldı. Derken o rek'atı kılanlar, berikilerin yerine, onlar da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arkasına durdular. Onlara rükû ve sücûdlarıyla bir rek'at kıldırıldıktan sonra kadeye oturup selâm verdi ve arkasındakiler de, düşmana karşı duranlar da selâm verdiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki, cemaat ise bir rek'at kılmış oldu.” Câbir radiyallahu anh, bunu rivayet ettikten sonra *وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ* ^a âyetini de okumuş. {TM1898 Tayâlisî, *el-Müsne'd*, II, 369.} Lâkin, Ebû Dâvûd'un beyanına göre başka tarikten gelen Yezîd el-Fakîr rivayetinde “Cemaat birer

rek'at kazâ ettiler” ziyadesi de varmış ki, sekizinci sureti beyan ederken naklettiğimiz Ebû Hüreyre radiyallahu anhin sözü gibi “Birer rek'at kıldılar” sözü “Cemaatle birer rek'at kıldılar” demek olduğu gibi, İbn Abbas radiyallahu anhümânın biraz evvelki, “Hiçbir taife kazâ etmedi” sözü “Vakt-i eminde namazı iade etmediler” diye te'vil olunmuştur.

ONUNCU SURET. Ebû Bekre radiyallahu anhin rivayet ettiği surettir ki, buna nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazında ashâb-ı kirâmı iki safa ayırıp birini düşman müvâcehesinde tuttuktan sonra arkalarındaki safa iki rek'at kıldırıp selâm vermişler. Sonra saflar yekdiğerin makamına geçip kılmamış olanlar için ikinci defa olarak iki rek'at kıldırıp selâm vermişler. Bu takdirde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz iki selâm ile iki defa ikişer rek'at, cemaatin her biri de yalnız ikişer rek'at kılmış oluyorlar. {D1248 Ebû Dâvûd, Sefer, 19.}

Yine müşârün ileyhın akşam namazı hakkında böyle bir rivayeti vardır: Üçerden altı rek'at kılmışlardır.

Câbir radiyallahu anhin da buna muvâfık bir salât-ı havf rivayeti vardır. Bu rivayette, “Nebiyullah sallallahu aleyhi ve sellem نخل de Benî Muhârib'i muhasara ediyordu. Derken namaza nidâ edildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâbı ikiye böldü. Biri düşmana yönünü dönüp konuşuyordu. Diğer taifeye iki rek'at kıldırıp selâm verdi” {DK1755 Dârekutnî, es-Sünen, II, 59.} diyerek mâba'dını Ebû Bekre radiyallahu anhin rivayetine tamamen muvâfık olarak serdediyor. İmam Mâlik “Salât-ı havf hakkında duyduğum en güzel rivayet budur” diyor. Lâkin, Süleyman el-Yeşkürî ile Ebü'z-Zübeyr tariklerinden gelen rivayetlerinde salât-ı havf hakkındaki âyât-ı kerîmenin بطن نخل de nâzil olduğunu söylüyor ki, bu, Usfân namazı hakkındaki rivâyâta muhaliftir. Nihayet salât-ı Usfân tarzında bir namaz kılınmış demektir.

Şâfiyye kitaplarında Batn-ı Nahl namazı namıyla mâruf olup düşman kible cihe-tine muhalif olduğunda –bir veche göre– kılınan namaz budur. Lâkin bu takdirde onlarca Zâtürrikâ' namazı, Batn-ı Nahl namazından efdaldır. Hasan-ı Basrî ise, Ebû Bekre radiyallahu anhin da rivayeti böyle olduğu için, bu sureti diğer suretlerin hepsine tercih etmiş ve bu yolda fetva vermiştir. Zira Ebû Bekre radiyallahu anhin Huneyn Gazâsı'ndan sonra Tâif'in muhasarası esnasında İslâm ile müşerref olmuş ve hazır bulunduğu bu namaz, diğer namazların hepsinden sonra kılınmıştır. Hatta bundan sonra salât-ı havf kılınmamış dense de câizdir. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ondan sonra Tebük Gazâsı'na de teşrif buyurmuşlarsa da düşman ile karşılaşmamışlardır.

Ba'de't-taharrî bulabildiğim salât-ı havf suretleri işte bunlardan ibaret olup Mâlikiyye'den İbn Kassâr'ın “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz salât-ı havfı on kere kılmışlardır” dediğine hiç olmazsa adeden muvâfıktır. Maahâzâ bu sözünü Ayn'den naklettiğim için bu suretleri mi kastetmiş, yoksa muttali olmadığım başka suretlerle mi bu adedi bulmuş bilemiyorum.

Havf zamanındaki akşam namazına gelince: O, seferde de, hazarda da, asayiş zamanda da, havf zamanında da hep üç rek'attır, İbn Ebû Şeybe'nin tahriç eylediği bir hadise nazaran Ali radiyallahu anh, "Salât-ı havfı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte akşam namazından mâadasında hep ikişer rek'at kıldım. Akşam namazını ise üç rek'at kıldırdı" {MŞ8285 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 747.} diyor.

Keyfiyyet-i edâsına gelince: Eimme-i müctehidinden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Mâlik, Hasan b. Sâlih, Evzâî ve Şâfiî'ye göre, imam birinci taifeye iki, ikinci taifeye de birer rek'at kıldırır. Ancak, Mâlik ile Şâfiî'nin kavillerince, imam birinci taife, son rek'atlarını itmâm edinceye kadar ayakta durur. Sonra ikinci taifeye üçüncü rek'atı kıldırıp selâm verir. İkinci taife de fevtettikleri iki rek'atı kazâ yani itmâm ederler. Şâfiî, ikinci rek'attan sonra imamın kâimen bekleyeceğine câlisen beklemesi ve selâmı ikinci taife namazını bitirinceye kadar tehir etmesi de câizdir der. Bundan mâada Ali kerremallahu vechenin ليلة الهرير de kıldırıldığı akşam namazında olduğu gibi İmam Şâfiî'ce birinci taifeye bir, ikinci taifeye iki rek'at kıldırması da câiz ise de öteki türlü sù efdaldır. Zira bu takdirde ikinci taifeye bir teşehhüd daha tahmil edilmiş olur. Nitekim Süfyân es-Sevrî'ye göre, arkasındaki birinci taifeye bir rek'at kıldırdıktan sonra bunlar diğer arkadaşlarının yerine düşmanı karşılamaya giderler. İkinci saf da gelip imam ile beraber bir rek'at kırlar ve onunla beraber teşehhüde otururlar. İmam üçüncü rek'ata kalkınca yine iki saf yer değiştirip ilk taife gelir ve ikinci rek'atlarını kılıp teşehhüdden sonra hep ayakta duran imama iltihak ederler. Onunla beraber namazı bitirdikten sonra arkadaşlarının saflarına giderler. Onlar da gelip eksik kalan iki rek'atlarını kırlar.

Salât-ı havf hakkındaki âsârın gûnâgûn suretlerle vârit olması, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in her birini birer vakitte وَلْيَأْخُذُوا حِزْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ^a âyet-i kerîmesi mantukunca düşman taarruzundan hazere ve şerrinden taharrüze en elverişli vaziyeti ihtiyaten ihtiyat buyurmuş olduklarına delâlet eder. Bundan dolayı süver-i salâtta ihtilâfât-ı azîme olmakla beraber fukaha ihtiyar ve tercih ettikleri suretlerden dolayı, yekdiğerini tahtie etmemişlerdir. Nitekim Ahmed b. Hanbel *Sıhah*'ta naklolunan bu namazların her hangisi kılınsa câiz olacağına kâildir. Bu rivâyâtın bir veya ikisini diğçerlerine tercih eden fukahanın kimi hadiselerin tekaddüm ve taahhurunu arayıp mukaddem oldukları mâlûm olanların mensuh olduğuna kâil olmuşlar ve tarihleri meçhul olanlar için kendilerince ercah olanlarına başka deliller ikâme etmişler, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi kimi bu haberlerden hangisinin râvileri daha çok ve daha âdil ise ona temessük eylemişler, eimme-i Hanefiyye gibi birtakımları da zâhiri Kitâbullah'ın tarifine en muvâfık olan hadis, hangisi ise onu kabul etmekle beraber yine muhaliflerini tahtieden müctenib davranmışlardır. İmam Ebû Hanîfe ile etbâi olan müctehidler, Kitâbullah mütevâtir ve maktûun bih olup ahhbâr-ı âhâd ise –sahih olsalar da– zan ifade ettiklerinden kitabın zâhirine muvâfık olan haberler

doğrudur derler. Diğer eimme de salât-ı havf, hem düşmandan taharrüz, hem de ibâdet-i mefrûzayı ikâme için teşrî‘ edilmiş olmakla beraber Kur’an’daki vasıf ve tarif de efâl-i salâtı hasren tayin için olmayıp mümkün olan hali hikâye için vârit olmuş olduğundan bu iki maksat, süver-i merviyenin herhangi ile elde edilmek mümkün olursa yapılabilir diyorlar. Fukahâ-i Hanefiyye’den Ebû Bekir el-Cessâs, Hanefiyye’nin şu arzedilen davasını iltizam ettikten sonra, “Bunların içinden hükmü sabit olan bir suret câiz ve mâadası mensuh olmak mümkün olduğu gibi –ümmete tevsia olsun ve herhangi birine zâhib olan fakih, harece düşmesin için– hepsinin de sabit ve gayri mensuh olması câizdir. Binaenaleyh, bu suretlerden birine zâhib olan kimse ihtiyarından dolayı ta’nîfe sezâvâr olmaz” diyor. *Muhtasar-ı Kerhî*’nin şârihi Kudûrî ile *Muhtasar-ı Kudûrî* şârihi Ebû Nasr el-Bağdâdî de “Bu suretlerin hepsi câiz, ihtilâf yalnız hangisinin evlâ olduğundadır” diyor.

Hanefiyye’nin usulüne göre, en aykırı düşen Câbir ile Ebû Bekre radiyallahu anhümânın tasvir ettikleri –her taifeye ikişer rek’at kıldırış– sureti olup en son salât-ı havf da o tarife göre kıldırılmış olduğundan bunu ya aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri mukim yani kasr câiz olacak kadar bir müddet süren uzun bir seferi niyet buyurmamış olmak ihtimali vardır; ya da bu iki sahâbe, “İki rek’atın başında selâm verdi” demekle teşehhüd içindeki selâmı kastetmişlerdir diye te’vil ederler. Zira usullerince müfterizin müteneffile iktidâsı sahih olmadığı gibi verdikleri haberin zâhiri de فَلْتَقُمْ طَائِفَةً مِنْهُمْ مَعَكَ^a وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ^a nassının zâhirine de münâfidir.

2 Bahriahmer sahiline yakın Hicaz ve Yemen kıtalarına Tihâme namı verildiği gibi Hicaz’dan Irak’a doğru denizden yükselen arazinin kâffesine de Necid denir. Necid Gazâsı Zâtürrikâ‘ Gazâsı’dır. Bunda Gatafân kabâilinden muharip Hasefe ile Benî Sa’lebe’ye karşı gidilmişti. Bu sefer esnasında aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz tarafından –İbn İshak’ın kavline göre– Ebû Zer radiyallahu anh, diğer rivayete göre de Osman b. Affân radiyallahu anh, Medine üzerine âmil nasb buyurulmuştu. Bu gazânın zamân-ı vukûu hakkında ehl-i siyer arasında çok ihtilâf vardır. Kimi Bedir’den altı ay sonra, kimi Uhud’dan evvel, kimi hicretin 4, kimi 5, kimi 6, kimi de 7. senesinde vâki olmuştur, derler. Buhârî’nin işaretine göre ve İbn Hacer el-Askalânî’nin ba’det-tahkik tasrihine nazaran doğru olan son rivayettir. Ebû Hüreyre ile Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin bu gazâda bizzat hazır bulunduklarını söylemeleri ve Câbir radiyallahu anhnın bunun yedinci gazâ-yı nebevî olduğunu beyan etmesi buna şüphe bırakmıyor. Zira Ebû Mûsâ ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz Hayber’de iken biri Yemen’den, diğeri Devs diyarından gelip kavuşmuşlardır. Hayber Vak’ası’nın ise yedinci senede vâki olduğu mâlûmdur. Câbir radiyallahu anhnın rivayeti de yedinci sene mânasına gelebildiği gibi içinde kıtal olan gazevâtın yedincisi mânasına da gelebilir ve ba’det-tahkik mâna müstakim olmak için ikinci vechi kabul etmek iktiza eder. Binaenaleyh, mesâlih-i kıtâl yüzünden ikinci namazı kazâya bırakılıp (353. hadise

müracaat) salât-ı havf kılınmayan Hendek'ten evveldir diyenler yanıldıkları gibi ilk salât-ı havf Zâtürrikâ'da kılınmıştır diyenler de hata etmişlerdir. Salât-ı havf hakkındaki, âyât-ı kerîme Hudeybiye senesinde Ufân'da nâzil olmuş ve ilk salât-ı havf orada kılınmıştır.

3 Bu ilk kısmın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte ve arkasında durmaları namaz için olduğu bazı nüshalardaki *فقامت طائفة معه تصلي* denilmesiyle de sabittir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin arkasındaki saf, düşman okları yetişmeyecek bir yerde idi.

4 Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu ilk secdeleri ettikten sonra ayağa kalktılar. Birinci rek'atı beraber kılmış olanlar da namazda ayağa kalkınca düşmana karşı duranların yerlerini tutmak için onların tarafına gittiler.

5 İkinci taife gelip arkasına duruncaya kadar aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kıyamda kıraatle meşgul olarak onlara muntazır bulunuyorlardı.

6 Eimme-i Hanefiyye'nin muhtarı olan salât-ı havfın bu olduğu yukarıda söylenmişti (Birinci Suret). İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ce de salât-ı havfın bir sureti budur. Hatta Mâlikiyyü'l-mezheb olan İbn Abdülber, İbn Ömer radiyallahu anhümânın bu hadisini isnadı kavî ve me'mûm imamdan evvel selâm vermemek gibi usule muvâfakati dolayısıyla diğer suretlere tercih bile etmiştir. Ancak, imamın ikinci taife ile beraber selâm vermek üzere beklemesi İmam Şâfiî'nin muhtarıdır. Müşârün ileyh, bunun için Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anh rivayetindeki *ثم سلم بهم* kaydına binâ-yı ictihâd ediyor (Sekizinci Suret). Yezîd b. Rûmân tarikinden gelen bu rivayet için "Salât-ı havf hakkında işittiğim en güzel rivayet budur" diyor.

Gerek âyet-i kerîmede, gerek salât-ı havf hakkındaki hadislerde hep bu namazı cemaatle kılacakların iki taifeye ayrılacağı beyan edilip her taifenin diğerine nisbet-i ade-diyesi zikredilmemiş olduğundan namaza ibtidâ eden taife ile ibtidâen harâset için ayrılan taifenin miktarları yekdiğere nisbetle az veya çok olmasında beis yoktur. Yalnız üçten ekal olmaması iktiza eder. Biri imam olur, biri ona iktidâ eder, öteki de onları bekler. Lâkin İmam Şâfiî, âyet-i kerîmede her iki taifeden bahis buyurulurken *أَسْلَحَتْهُمْ* denilerek cemi sîgası istimal edilmiş olduğundan her iki taifenin lâakal üçerden ekal olmasını mekruh görmüştür.

Salât-ı havf, seferde olduğu gibi hazarda da kılınabilir. Lâkin Hanefiyye'ye göre, mukimlerin salât-ı havfı da müsafir olanların salât-ı havfı gibi iki rek'at olur. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'in ve kavl-i meşhûruna göre İmam Mâlik'in de dedikleri budur.

Salât-ı havf âyetleriyle ehâdis-i nebeviyesi fazla olarak cemaatle namaz kılmanın ehemmiyetini pek açık gösteriyor. Namazın cemaatle eda edilebilmesi için başka hiçbir namazda câiz olamayacak başka namazı bilicmâ ifsat edecek birçok harekâtın yapılmasına müsaade buyurulmuştur ki, münferiden namaz kılındığı takdirde bunların hiçbirine hâcet kalmaz. Bir derecede ki cemaatle edâ-yı salâtı vâcip görenlerin elinde bunlar epey kuvvetli serrişteler oluyor.

Bu hadîs-i havf, şedîd olmadığına göre, kılınacak namaz hakkındadır. Şiddet-i havf namazı ise, âtideki hadiste gösterilmiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَلْيُصَلُّوا قِيَامًا وَرُكْبَانًا.

T E R C Ü M E S İ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ, başka bir rivayette, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden naklen: “Düşman daha çok (olup da korku daha ziyade) olursa⁷ yaya ve süvari olarak (ayakta ve hayvan üstünde) namaz kılsınlar” demiştir.⁸ {B943 Buhârî, Salâtü'l-havf, 2.}

.....

7 Bir nüshada, وإذا كانوا yerinde وإن كانوا dır.

Bu hadis, Zührî tarikinden Sâlim b. Abdullah b. Ömer rivayetiyle olan bundan evvelki hadisin Nâfi' rivayetinde olan ziyadesidir ki, ötekinde yok idi. *Müslim*'deki Zührî rivayetinde ise İbn Ömer radiyallahu anhümâ, يومی فليصل راکباً أو قائماً يومي فإذا كان خوف أكثر من ذلك فليصل راکباً أو قائماً يومي “Korku bundan da ziyade olduğunda ise hayvan üstünde, yahut yaya olarak ve yalnız îmâ ile iktifa ederek kılsın” {M1944 Müslim, Müsâfirîn, 306.} diyor. İşte bu ziyadeyi, Buhârî “İbn Ömer, Mucâhid’in müslümanlar ile düşmanlar birbirine karıştıklarında namazı ayakta kılarlar” sözüne benzer bir söz söylediğini haber verdikten sonra, وزاد ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم وإن كانوا أكثر من ذلك.... “Nحواً من قول مجاهد إذا اختلطوا قِيَامًا، isnadıyla, ابن جريج عن موسى ابن عقبة عن نافع عن ابن عمر Ömer, Mucâhid’in müslümanlar ile düşmanlar birbirine karıştıklarında namazı ayakta kılarlar” sözüne benzer bir söz söylediğini haber verdikten sonra, Buhârî, Mucâhid’in sözüne yalnız işaret edip asıl rivayetin ne olduğunu ne burada, ne de kitabının başka yerinde zikretmiş olduğundan Mucâhid’in İbn Ömer radiyallahu anhümânın sözü ile müşterekü'l-ma'nâ ibaresi nedir anlaşılamıyor. Ancak İsmâîlî *Müstahrec*'inde Mucâhid'den, إذا اختلطوا فإنما هو الإشارة بالرأس, “Müslümanlar ile düşmanları birbirine karıştığında artık yalnız baş işareti ile namaz kılınır” diye rivayet ettikten sonra Buhârî'nin yine aynı isnad ile İbn Ömer'in de Mucâhid gibi, ... إذا اختلطوا فإنما... “Düşman daha ziyade olurlarsa müslümanlar hayvanları üstünde ve yaya olarak ayakta namaz kılsınlar” {BM1847 Beyhâkî, Ma'rifetü's-sünen, III, 19.} dediğini rivayet eder. Gerek Mucâhid gerek İbn Ömer radiyallahu anhümâdan vâki olan diğer rivayetlerde, إنما هو الذكر والإشارة بالرأس “Artık yapılacak şey yalnız zikir ve baş ile işarettir” suretinde de menkuldür ki “zikir”den murat, malûm olan ef'âl-i

salâtı olmayan ve îmâ ile kılınan namaz olmuş olur. İmam Mâlik, İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetinde de, *وإن كان خوف هو أشد من ذلك صلوا رجالاً قياماً على أقدامهم أو ركبائاً مستقبل* “Bundan da ziyade bir korku olursa yaya olarak ayak üstü, yahut hayvan üstünde kibleye müteveccih olarak, yahut olmaksızın namaz kılarlar” {B4535 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 44.} denildiği gibi *Müslim*’de de aynı hadis, *فصل قائماً أو راكباً تومئ إيماء* lafzı ile yine mevkûfen rivayet edilmiştir. Bu izah ile Mücâhid’in İbn Ömer radiyallahu anının sözüne benzeyen rivâyet-i mevkûfesi mâlûm olmuş olur. Her ikisinden müştereken vârit olan rivayette, İbn Ömer radiyallahu anının ziyadesi de anlaşılmış olur. Kaldı ki metindeki ziyade hakikatte merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu bazılarınca bâis-i tereddüt olduğundan Buhârî, *عن النبي صلى الله عليه وسلم* demekle merfû olduğunu söylemiştir. Nitekim, İmam Mâlik’in de –biraz evvel zikrettiğimiz– rivayetinde hadis, mevkuf imiş gibi sevkedildikten sonra, *قال نافع لا أرى ابن عمر ذكر ذلك إلا عن رسول الله صلى الله عليه وسلم* “İbn Ömer bu sözü herhalde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kelâmı olmak üzere söyledi zannedirim dedi” ziyadesi vardır. Demek ki metindeki ziyadenin merfû olması Buhârî’ce ercah görülmüştür.

وإن كانوا أكثر من ذلك nin mânası düşman daha çok olup da müslümanlar bir yerde durup namaz kılmak, saf dizmek mümkün olmayacak derecede havf iştidâd ederse demektir.

8 Buna, *صلاة مسابقة* yani kılıç kılıca iken kılınan namaz denilmiştir. Salât-ı müsâyefenin de –ekser fukahânın re’yince– teşrî’ buyurulmuş olduğuna göre namazın hiçbir özür ile sâkıt olamayacağı bir kat daha tebeyyün eder. Bir müslüman için zikrullah borcu, dâr-i dünyânın hiçbir zaman ve mekânında sâkıt olmaz. Bu ve bu mânadaki bunca ehâdîs-i şerîfenin ve onlara müstenid ictihâdâtın mebnâsı sûre-i Bakara’daki, *فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا*, *“Eğer can ve malınızı tehlikede görececek derecede korkunuz olur da salavât-i mefrûzayı cemaatle edaya fırsat bulamaz olursanız artık ayak üstü ve hayvan üstünde namazı kılınız. Emn ü râhate dahil olduğunuzda da evvelce bilmediklerinizi Allah size nasıl tâlim etmişse öylece Allah’ı zikrediniz yani namazları kılınız”*^a âyet-i kerîmesidir.

İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’e göre âyet-i kerîme mukâtele halinde de namazın vâcip olduğuna delildir. Eimme-i Hanefiyye’ye göre ise, âyet-i kerîmede kıtal tasrih buyurulmayıp yalnız havf hali zikredilmiş olduğuna bakarak havf halinde evvelki hadiste zikredilen suretlerle, İbn Ömer radiyallahu anhümânın dediği, yahut rivayet ettiği gibi şiddet-i havf, yani düşman tarafından mahsur olmak, her an vukû-ı kitâle muntazır olmak gibi ziyade korku zamanlarında *فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا* âyet-i kerîmesinin hükmünü icraya sıra gelir. Bunda musallî, kibleye teveccüh ile mükellef değildir. Yoksa müsâyefe ve kıtal esnasında namaz kılınmayıp sonradan eda veya kazâ edilir. Zira yürüyerek, kılıç sallayarak

düşmana karşı kendini müdafaa etmek yahut düşmanı öldürmek için amel-i kesîri müstelzim ef'âl ile namaz sahih olamaz.

Râkibin, nevâfili hayvan üzerinde kılabilceğine diyecek yoksa da, farz kılabilceğinde ihtilâf edilmiştir. Eimmeden İbn Ebû Leylâ ile Hakem b. Uteybe ve Hasan b. Hay, “Râkib, nüzûle kadir olamayacak halde olsa bile hayvan üzerinde farz kılamaz” deyip Huzeyfe radiyallahu anhtan mervî olduğu üzere hendek günü aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, شغلونا عن صلاة الوسطى صلاة العصر ملاً الله قبورهم ناراً وقلوبهم ناراً وبيوتهم ناراً *Kâfirler bizi meşgul edip, ikinci namazını kılmamıza mani oldular. Allah kabirlerini, kalplerini, evlerini ateş ile doldursun*” {Bu rivayet Taberânî'de mevcut olup burada “صلاة الوسطى” ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Evsat*, II, 27, no: 1118.} buyurmalarıyla ihticâc ederdi (353. Câbir radiyallahu anh hadisine de müracaat). Halbuki yevm-i Hendek'te salât-ı havf kılınmayıp namazların kazâ buyurulması ise رُكْبَانًا أَوْ رُكْبَانًا أَيَّتُهَا الْفِئَةُ فَإِنَّ خِفْتُمْ فِرْجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyet-i kerîmesi henüz nüzûl etmediğinden ileri gelmişti.

Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer ise “Râkib, harp ve mukâtele ile meşgul ise namaz kılmaz. Sonradan eda veya kazâ eder; kıtal ile meşgul olmamakla beraber yere inmek imkânını da bulamazsa hayvan üstünde kılar” demişlerdir. Şâfi'ye göre ise, namazda iken kıtal ile meşgul olabilir ve müsâyefe esnasında mâşiyen de, râkiben de namaz kılabilir. Ancak namazda iken ta'n ve darbı mütetâbian havale ederse namazı fâsit olur. Hâsılı şiddet zamanında namazı nasıl kılmak mümkün olursa öylece kılar. Riayet edilemeyen erkânın da bu takdirde terki câiz olur. Rükû ve sücûda çare bulunmazsa îmâ edilir. Cumhurun kavli işte budur. Mâlikîler ise “Vaktin fevt olması korkusu olmadıkça bunları terketmek câiz değildir” derler.

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhin, “Kılıç kılıca gelindiğinde yüzü ne tarafa olursa olsun başı ile îmâ ederek namaz kılsın”; Katâde, “Korku zamanında hayvana binerek de, yürüyerek de namaz kılmayı Cenâb-ı Hak sana helâl etmiştir. Yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile namaz kılsın”; İbrâhim en-Nehaî de رُكْبَانًا أَوْ رُكْبَانًا أَيَّتُهَا الْفِئَةُ فَإِنَّ خِفْتُمْ فِرْجَالًا أَوْ رُكْبَانًا âyetinin tefsirinde, مطاردة esnasında yani düşman seni yahut sen düşmanı takip ederken namaz vakti gelirse yüzün ne tarafa olursa olsun îmâ ile kılar, sücûd işaretini rükû işaretinden daha aşağı yaparsın” demişlerdir. Mâlik ile Sevrî'nin de mezhepleri budur.

Bu münasebetle sâbikîn-i evvelînden Abdullah b. Üneys el-Cühenî yahut Ensârî radiyallahu anhin havf olmaksızın îmâ ile kıldığı namazdan bahsetmek isterim. Müşârûn ileyhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki hadisi şudur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Urene ve Arafat cihetlerinde oturan Hâlid b. Süfyân el-Hüzelî'yi katletmeye beni gönderdi “*Git, öldür*” buyurdu. Onu uzaktan gördüm, o esnada da ikinci vakti girdi. Belki aramızda ikinci namazını tehire bâis olacak bir şey zuhur eder diye düşündüm ve namaz kılarak ona doğru yürüdüm, namazı îmâ ile kıldım. Ona yaklaştığımda “Sen kimsin?” diye sordu. Ben de, “Arap'tan bir kimseyim. Haber aldım ki sen bu adama (yani sallallahu aleyhi ve selleme) hücum için adam toplamak tertibatıyla meşgülmüşsün. İşte ben de bunun için sana

geldim” dedim. “Evet hakikaten bununla meşgulüm!” cevabını verdi. Bir müddet beraber yürüdüm. Sonra elime fırsat geçince üzerine kılıç havale edip öldürdüm, ilh... {D1249 Ebû Dâvûd, Sefer, 20.} Şiddet-i havf zamanında kılınan namaz iki rek’attır. Lâkin salât-ı havf bir rek’attır diyen İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhüm ile onlara peyrev tâbiînin şiddet-i havf zamanında yalnız bir rek’ata kâil olmaları tabiidir. İbn Ömer radiyallahu anhümânın da merfû olarak *فإن فعل أي وجهه كان الرجل يجزي عنه. صلاة المسابقة ركعة. أي وجهه كان الرجل يجزي عنه. فإن فعل* “*Müsâyefe namazı bir rek’attır. İnsanın yüzü hangi cihette olursa olsun bu rek’at ona kifayet eder. Bunu yaparsa artık o namazı iade etmez*” {Bezzâr, el-Müsned, XII, 31, no: 5406.} dediği de rivayet olunmaktadır. Katâde’nin de ictihadı bu merkezdedir. İbn Cerîr et-Taberî, “İki rek’attan az kılınmasını hoş görmem. Lâkin yalnız bir rek’at da kılsa kâfidir zannediyorum” diyor. Süfyân es-Sevrî’nin ve Hasan b. Sâlih’in kavline göre, kıtalden dolayı rükûa kadir olamazsa her rek’ata bedel bir tekbir ile iktifa edebilir. İshak b. Râhûye^a de, “Müsâyefe esnasında îmâ ile birer rek’at kılar. Birer rek’at kılamazsa bir secde eder. Bunu da edemezse bir tekbir kifayet eder” demiş. Atâ ile Saîd b. Cübeyr Ebû’l-Bahterî de, “Böyle sırada *سيحان* demek kâfidir, namazı iade lâzım gelmez” demişlerdir ki, Mücâhid ile Hakem b. Uteybe de mutârede ve müsâyefe esnâsında bir tekbir ile iktifa hususunda bunlara muvâfıktırlar. İmam Evzâî ile Mekhûl’un ve zann-ı gâlibe göre Enes radiyallahu anının mezhepleri *Buhârî*’de ta’lîkan beyan edilmiştir. Evzâî demiş ki, eğer fetih zamanı yaklaşıp namaz kılmaya kadir olmazlarsa îmâ ile münferiden herkes ayrı ayrı namaz kılar. Îmâyâ da kadir olamazlarsa kıtale nihayet verilinciye kadar yahut emniyet hâsıl oluncaya kadar namazı tehir edip sonradan iki rek’at kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa bir rükû ile iki sücûddan ibaret bir namaz kılarlar. Buna da kadir olamazlarsa tekbir kifayet etmez. Namazı emin olacakları zamana kadar tehir ederler. İlh... Buhârî, Mekhûl’un buna kâil olduğunu söyledikten sonra Enes radiyallahu anının âtîdeki sözünü yine ta’lîkan kitabına dercetmiştir. Enes radiyallahu anı demiş ki, Tüster Kalesi muhasara edilirken tan yeri ağardığı vakitte hazır bulunuyordum. Kıtal şiddetlendi de sabah namazını kılamadılar. Gün yükselmeden namazı kılamadık. Ebû Mûsâ el-Eş’arî ile beraber namaz kıldık. Kalenin fethi de bize müyesser oldu. O namaza mukabil dünya ve mâîlîhâya mâlik olmak zevkime gitmez. İlh... Enes radiyallahu anının Mekhûl ile Evzâî re’yinde bulunduğunu “zann-ı gâlibe göre” kaydıyla takyîd edişimize sebep, müşârûn ileyhın bu son cümlesini tefsirdeki ihtilâftır. Enes radiyallahu anının, “O namaza bedel” diyerek kastettiği namaz, kazâ olarak kılınan mevzubahis namaz mı, yoksa îmâ ile kılınmayıp kazâyâ bırakılan namaz mı oldu-

a *راهويه* “hâ”nın ve “vâv”ın fethiyledir. Zamm-ı hâ ve sükûnu vâv ve feth-i yâ ile de melfuz olur. Lâkin bu kalîldir. *ويه* lafzıyla hitâm bulan isimlerde bu iki vech lugattır. *سيويه* gibi. Muhaddisîn, “bâ”nın zammı ve meddi ve “yâ”nın fethi ve “hâ”nın vakfıyla tekellüm ederler (*Kâmus Tercümesi*) Mevzuumuz itibariyle biz de ba’demâ bu ismi böyle zaptedeceğiz. *Tehzîb*’de deniliyor ki: Emîr Abdullah b. Tâhir sâhib-i tercemeye, niçin *راهويه* *ابن* denildiğini, bu ismi hoşlanıp hoşlanmadığını sormuş. Cevaben demiş ki: Benim babam Mekke yolunda doğmuş. Bu veçhile *راهويه* denilmiş. Babam buna kızardı (K.M.).

ğunda şârihler ihtilâflıdır. Fakat herhalde Enes radiyallahu anh şayet bu mezhepte değil ise, onun kumandanı Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin o mezhepte olduğu anlaşılıyor.^a

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَنَا لَمَّا رَجَعَ مِنَ الْأَحْزَابِ لَا يُصَلِّينَ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا وَقَالَ بَعْضُهُمْ بَلْ نُصَلِّي لَمْ يَرِدْ مِنَّا ذَلِكَ فَذَكِّرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَعْنِفْ أَحَدًا مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Ahzâb'dan dönünce Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Hiçbir kimse(niz) ikindiye⁹ Benî Kurayza'ya varmadıkça kılmamasın” buyurdu.¹⁰ (Oraya gidenlerin) bazıları yolda iken ikindi vakti girdi.¹¹ (Vakit çıkmaya yaklaşınca içlerinden) bazıları, “Oraya varmadıkça (namazı) kılmayız” (diğer) bazıları (da), “Hayır, biz kılarız. Bizden talep olunan bu (dediğiniz) değildir” dediler.¹² Sonra bu (iş) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e arzettiler. İçlerinden hiçbirine darılmadı.¹³

{B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî'nin bütün nüshalarında böylece العصر diye yazılı olup, *Müslim*'in bütün nüshalarında da onun yerine الظهر yazılmıştır. Halbuki Buhârî'nin de, Müslim'in de bu hadiste şeyhleri bir olduğu gibi isnadları da birdir. Bazı nüshalarda وقال yerinde فقال dir.

Mâlûm sîgasıyla لم يرد de, meçhul sîgasıyla يرد de okunmuştur. Birinci takdirde “Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bizim böyle yapmamızı murat buyurmadı”, ikinci takdirde ise “Bizden böyle bir şey istenmemiştir” mânasınadır.

Diğer rivayette واحداً منهم yerinde أحداً منهم dir.

9 Gazve-i Ahzâb'ın bir adı da Gazve-i Hendek'tir. Bu vâkıa, Bedir ile Uhud'dan sonra, cumhura göre, 5. ve Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den nakline göre, 4. sene-i hicriyyenin Şevvali içinde olmuştur. Bu vak'a-i mühimmenin sebebi, tâife-i yehûddan Benî Nadîr'in Medine civarından -sûre-i Haşr'da mevzubahis olan- iclâsından sonra Hayber yahudilerinin mâlen

a Harp ve kıtaldeki bu salât-ı havfın hükmü, mühlik ve yırtıcı hayvanlardan veya sel, yangın gibi bir âfetten nefse, mala, menfaate zarar gelmesi maslûm olan hususların kâffesine şâmil olduğunu şârih Kastallânî kaydetmektedir (K.M.).

ve bedenlen birçok fevâid ve menâfi‘ vaadleriyle kabâil-i Arab arasında yaptıkları teşvîkat olup Kureyş ile Gatafân’ın iştirakiyle Benî Süleym, Benî Esed, Benî Mürre, Benî Eşca‘ gibi birçok kabâil hizib hizib yani bölük bölük toplanarak Medine karşısında tecemmu‘ etmişlerdir. Bunların adetleri 10.000’e varıp o tarihte onlara karşı koyabilecek müslümanların adedi takriben 3000’den ibaret olduğundan, bir taraftan da Medine’deki münâfıklar türlü türlü erâcîf neşri ve işâa ettiklerinden büyük korkular geçirilmişti. Henüz yeni müslüman olmuş olan Selmân-ı Fârisî radiyallahu anhın re‘yi ile düşman toplanıp gelinceye kadar Medine’nin Şam cihetinde bir hendek kazıldı ki, bunda bütün sahâbe, hatta aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, bizzat bedenlen çalışmışlardır. Araplar o vakte kadar hep açıkta, manisiz yerlerde tecavüzî harbe alışık olduklarından bütün şedâide rağmen hendeğin arkasından müdafaaya imkân bulunabilmişti. İşte bundan dolayı bu mühim vak‘aya “vak‘a-i Ahzâb” denildiği gibi “Hendek Vak‘ası” da denilir. Şiddetli bir soğuk ve en sonunda da müşriklerin felâketlerine bâis olmuş büyük bir bora ve kasırga, muhasaranın refine ve düşmanın perişan olarak dağılmalarına bâdî olmuştur. Sûre-i Ahzâb, bu vak‘a hakkında nüzûl etmiştir.

10 Kurayza yahudileri –Medine etrafındaki diğer yahudiler gibi– ibtidâ-i hicret-i seniyyede mal ve canlarını ve her türlü hukuk ve hürriyetlerini muhafaza esası üzerine mün‘akid bir muahede ile müslümanlara bağlı olup bu ahd iktizâsınca harp vukuunda müslümanlara yardım etmek ve Kureyş lehinde hiçbir harekette bulunmamakla mükellef oldukları, yahudiler bilâhara nakz-ı ahdettikten sonra Benî Kurayza tecdîd-i ahid de ettikleri halde en ileri gelen rüesâ ve ekâbiri Hayber’e geçip İslâm’ı imha için Kureyş ile Ahzâb’ı toplamak hususunda etmediklerini bırakmamışlardı. Mükerreren nakz-ı ahdeden bu taife, henüz inkişafa başlayan en büyük merkezi İslâm için belâ olup idâme-i bekâları İslâm’ın âtîsi için hakiki bir tehlike olacağından Ahzâb musibetinin lutf-ı ilâhî ile hüsnüsuretle indifândan sonra onların da kökünü kazımak, İslâm’ın selâmeti için zaruri idi.

Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri, Hendek’ten zillhicceye bir hafta kala Medine’ye avdet buyurup ashâb-ı kirâmlarıyla beraber silâhlarını astıktan sonra istirahat etmeksizin hemen Benî Kurayza üzerine âcilen yürümleri için vahy-i ilâhî nâzil oldu.

Buhârî’nin ümmü’l-mü‘minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayetine nazaran, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek’ten dönüp ve silâhlarını bırakıp iğtisâl buyururlarken Cibrîl aleyhi’s-selâm gelip, “Sen silâhlarını bıraktın mı? Biz ise silâhlarımızı daha elden bırakmış değiliz. Hiç durma, onlara karşı çık” demiş. “Nereye?” suali üzerine de Benî Kurayza cihetine işaret ederek, “*Oraya*” cevabını vermiş. {B4117 Buhârî, Megâzî, 31.} Ubeydullah b. Kâ’b’ın rivayetine nazaran Cibrîl aleyhi’s-selâm, “عذيرك من محارب” “Bu türlü muharip olmak için ne özrün var?” demiş. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz de bu hitap üzerine hemen yerlerinden fırlamışlar ve İbn İshak’ın rivayetine göre, hemen Bilâl radiyallahu anha قريظة إلا في بني قريظة “Her kim Allah’ın ve Resûlullah’ın sözünü dinler ve itaat ederse ikindiye Benî Kurayza yurduna varmadan kılmasını” {Aynî, Umde,

VI, 264.} diye nidâ ettirmişlerdir. Yine İbn İshak'ın Zührî rivayetine göre, Cibrîl aleyhi's-selâm, "Sen silâhını mı astın? Melâike ise silâhlarını hâlâ elden bırakmış degillerdir. Ben o herifleri yani münhezim olan Ahzâb'ı kovalamaktan şimdi dönüyorum. Yâ Muhammed, Allah Teâlâ sana Benî Kurayza üzerine yürümeni emrediyor. Ben de oraya onları sarsmaya gidiyorum" demiş. İbn Sa'd rivayetinde de, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ashâb-ı kirâmın yorgunluğundan bahis ile bu seferin birkaç gün tehirini niyaz buyurmuşlarsa da Cibrîl aleyhi's-selâm, "Hemen üzerlerine git. Vallahi ben onları yumurtayı kayaya çarpar gibi ezeceğim. Kalelerinin içine girip sarsacağım" dedikten sonra maiyetindeki meleklerle beraber yüzgeri edip Kurayza'ya gitmiştir. Buhârî'nin rivayetinde de Enes radiyallahu anh, "Benî Ganem caddesinde Cibrîl aleyhi's-selâmın mevkibinden yani maiyeti olan süvarilerden tozların kalktığı hâlâ gözümün önündedir" diyor.

11 Bütün ashâb-ı megâzî, Hendek'ten rücû ettikten sonra öğlen namazı kılınmış olup Cibrîl aleyhi's-selâmın teblîğ-i vahye memuriyeti öğlen ile ikindi arasında olduğunda müttefik olup Buhârî'nin salât-ı asırdan dolayı seyrüseferden geri kalınmaması hakkındaki bu emr-i nebevîye dair olan İbn Ömer rivayetine de uyar. Lâkin aynı hadisi, Buhârî ile Müslim'in aynı isnad ile muhtelif surette rivayet edip *Müslim*'de ikindiye bedel öğleden bahsedilmesi gariptir. Ebû Nuaym *Müstahrec*'inde aynı hadisi yine العصر lafzıyla rivayet ettiği gibi *Taberânî* ile *Delâil-i Beyhakî*'de Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan, yine Beyhakî'nin Âişe radiyallahu anhâdan rivayetlerinde hep Buhârî'nin rivayetini teyit ettikleri halde Ebû Ya'lâ, İbn Sa'd, İbn Hibbân gibi birçoğu da -Buhârî'nin senedinde dahil Cüveyriye bint Esmâ tarikinden- İbn Ömer hadisini hep *Müslim*'e muvafık olarak الظهر lafzıyla rivayet etmişlerdir.

İbn Ömer, Kâ'b b. Mâlik, Âişe radiyallahu anhümün rivayetlerindeki ihtilâf kolayca tevcih olunabilir. Denilebilir ki, bu emr-i âlî-i nebevî, öğle vakti girdikten sonra sâdır olmuştur. Emir verilirken de sahâbenin kimi öğlen namazını kılmış kimi de henüz kılamamıştı. Kılmamış olanlara, "Öğleni Benî Kurayza'da kılın", kılmış olanlara da, "İkindiyi Benî Kurayza'da kılın" denmiş olabilir. Yahut sahâbeden her kim hazırlanabilmiş ise hemen Benî Kurayza'ya ta'cîl-i azîmet ettiğinden ilk davranmış olanlara لا تصلوا الظهر , geç kalanlara da لا تصلوا العصر إلا في بني قريظة denmiş olması da mümkündür. Lâkin İbn Ömer radiyallahu anhümânın hadisi aynı isnad ile rivayet edildiği halde *Sahîhayn*'da muhtelifü'l-lafz olması ayrıca tahkike muhtaçtır ki, İbn Hacer el-Askalânî bunu deruhte edip nihayet ya Buhârî ile Müslim'in şeyhi Abdullah b. Muhammed b. İshak'ın ibtidâ-i emirde Buhârî'ye العصر lafzıyla rivayet etmişken bilâhare diğer kimselere ve ezcümle Müslim'e الظهر lafzıyla rivayet etmiş olduğuna, ya da Buhârî, hadisi hıfzına itimat ederek ezber yazmış olduğuna karar veriyor. Zira Buhârî'nin rivayet bilmâna hususunda mezhebi genişçe olup bunu hıfzından yazmış olabilir. Müslim ise, elfâzı muhafazaya pek ziyade riayetkârdır. Askalânî, Müslim'in lafzını Buhârî'ninkine tercih için de Müslim'e bu lafızda muvâfakat edenlerin ziyade olmasını ayrıca sebep olarak gösteriyor. Serdettiği iki ihtimalin birincisini de diğerinden kavî

buluyor. Zira Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'indeki rivayet, onu teyit edip hata, Buhârî'nin şeyhinde vâki olduğunu zannettirebilir.

12 Kâ'b b. Mâlik rivayetinde, "Güneş gurûb edinciye kadar Kurayza'ya yetişemediler. Gurûb-ı şems esnasında ihtilâfa düştüler. O zaman bir taife ikindiye kıldı. Diğer bir taife de, biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in vâcip kıldığı bir işi yapmakla meşgulüz diye terk ve tehir ettiler" denilmiştir. Sahâbenin, ikindiye vakti içinde kılıp kılmamak hakkındaki ihtilâfları teâruz-ı edileden neşet etmiştir. Zira namazı, vakti içinde kılmaya memur oldukları cümlesinin mâlûmu olmakla beraber ... لا يصلين nehyinden mahall-i maksûda bir an evvel varmak için mütemâdiyen sürüp ilerlemek mânası da münfahim oluyor. Bundan dolayı birtakımları, vaktin fevt olacağını görünce bu nehiyden maksat, yalnız sûratle gitmek olup yoksa binefsihî namazın tehiri matlûb olmadığına bakarak, namazı kıldılar. Diğerleri ise zâhir lafza bağlanıp mahall-i maksûda daha çabuk varmak için tehiri evlâ buldular. Bâhusus henüz kurtulmuş oldukları Hendek Vak'asında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin de öğle ve ikindi namazlarını gurûb-ı şemsten sonra kazâ buyurmuş olduklarını da görmüşlerdi.

13 Bazıları aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin bu taifeden hiçbirine darılmamış olmalarından, her müctehidin musîb olduğu mânasını çıkarmışlarsa da hadîs-i şerifte buna hüccet olacak söz yoktur. Zira hiçbirine, "İsabet ettiniz" buyurmayıp gayeti darılmamışlardır. Bir kimsenin yaptığına darılmamak, tasvip demek değildir. Bâhusus her iki taife müctehiddirler. Kudretini sarfeden müctehid hata da etse muâhaze edilmez.

Salât-ı havfa hiçbir münasebeti yokken Buhârî'nin bu hadisi o hadisler meyanında irat etmesi, bundan evvel ta'lîkan zikrettiği kıssa ile alâkadar olduğu içindir. Ta'lik edilen bu rivayete nazaran, Velîd b. Müslim el-Kureşî, İmam Evzâî'ye Şürahbil b. Sımt el-Kindî ile ahabının hayvan üstünde namaz kılmış olduklarını söylemiş. O da, "Eğer vakt-i salâtın fevtolacağından korkulursa bizce de böyle yapılmalıdır" cevabını vermiş. Velîd de bunu rivayet ederken, Evzâî'nin mezhebini teyiden, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in, لا يصلين أحد العصر إلا في بني قريظة {B946 Buhârî, Salâtü'l-havf, 5.} buyurmuş olmalarıyla ihticâc etmiştir ki, meşgul olduğumuz İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisidir. Evzâî'den olan diğer rivayetlere nazaran da Şürahbil, bir kaleyi fethe çalışırken kendi ahabına sabah namazını yere inmeden hayvan sırtında kılmalarını emretmişken maiyetinde olan Eşter en-Nehaî, yere inip kılmış ve muhalefetinden dolayı Şürahbil'in ona pek ziyade canı sıkılmış. Şürahbil, kalenin fethinden ümitvar olduğu için îmâ ile kılmış ve muahharen kaleyi fethetmiştir. Eşter de yaralanmıştır.

Düşmanın elden kaçırılması, canın elden gitmesi yahut vaktin fevtolması korkusu olunca hayvan üstünde îmâ ile namaz kılmak, diğer eimme gibi Evzâî'nin de mezhebidir. Bu babda tâlibin matlûbdan farkı olmadığına işaret için Buhârî, evvelâ Evzâî'den ta'lîkan naklettiği fıkrayı, ondan sonra İbn Ömer radiyallahu anhümânın mevsul olarak hadisini serdetmiştir. Matlûbun yani düşman tarafından kovalanan kimsenin namazı yürüyerek

veya hayvan sırtında îâmâ ile kılması câiz olduğunda ittifak varsa da Atâ, Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr'e göre tâlip îâmâ ile kılamaz. Şâfiî'den rivayet olunan bir kavle göre tâlip, matlûbu kaçırmaktan korkarsa îâmâ ile kılabilir ve illâ kılamaz. Şârih Aynî, Evzâî'yi de bu meyanda zikreder. Mâlik ile ashâbından birçoğuna göre ise tâlip ile matlûb arasında fark yoktur; her ikisi de hayvan sırtında îâmâ ile kılabilirler. Buhârî'nin rivâyet-i muallakası, Şûrahbil'in tâlip ile matlûb arasında fark görmediğine delâlet ederse de -Aynî'nin nakline muhalif olmak üzere- Evzâî'nin mezhebi de bu olduğuna delâlet etmiyor.^a Belki Velîd'in bu hadis ile ihticâc ettiğine nazaran yalnız vaktin fevti halinde îâmâyı tecviz ettiğini gösteriyor. Bu hadiste mevzubahis bir kısım sahâbenin îâmâ ile hayvan üstünde namaz kılmış olduklarına dair hiçbir nakil yoksa da arkadaşları gibi tâlip vaziyetinde olan diğer birtakım sahâbenin düşmanı elden kaçırma korkusuyla namazı tehir etmeleri mezkûrdur. Böyle bir sebeple namazı tehir etmek câiz olunca vaktin fevtolmasını beklemeyip nasıl mümkün olursa îâmâ ile kılmak evleviyetle câiz olur demek istenmiştir.

Tâlibin îâmâ ile namaz kılması câiz olacağına kâil olanlara bundan evvelki hadiste mevzubahis olan Abdullah b. Üneys hadisi de delil olmaya sâlihtir.

Buhârî, 241. hadisi de bahsin sonuna muhtasaran ilâve de etmiştir ki, bura ile münasebeti, Enes radiyallahu anhin o hadisin başındaki *فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس* "Hayber'in yanı başında sabah namazını daha karanlık iken kıldık" sözü olsa gerektir. Buhârî, bunu irat etmekle salât-ı havfın, şiddet-i havfa ve mukâtelenin kızıştığı esnalarda âhir-i vakte tehirini şart kılanların re'yini tasvip etmediğini göstermek istemiş gibi görünüyor.

a Nasıl delâlet etmiyor? Delâlet ediyor. Hem de Aynî'nin, bu büyük şârihin bize anlattığı veçhile sarâhaten delâlet ediyor. Bakınız Buhârî'nin ta'lîkan rivayetine dair olan metni şudur: *وقال الوليد ذكرت للأوزاعي صلاة فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس* Aynî merhum, bu *فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس* ibaresini *فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس* diye tefsir etmiştir ki, aynen Şûrahbil'in fiili ile tefsirdir ve tamamen metinden ve Buhârî'nin unvanından müstefâd olan Evzâî mezhebidir. Sonra şârih merhum, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe hazerâtiyle sair eimme-i kirâmın bu babdaki mezheplerini izah ederken *حنيفة* *أبي حنيفة* *في آخرين كقول أبي حنيفة* *فصلينا عندها صلاة الغداة بغلس* diyerek Evzâî ile Şâfiî'nin diğer bir kavlini naklediyor ve bu kavilde Ebû Hanîfe ile muvâfakat-i ictihâdiyyeleri olduğunu gösterir. İşte bu noktayı dikkatle mütalaa etmeyerek mütercim merhumun (Aynî'nin nakline muhalif olmak üzere) diyerek bu yüksek şârihe ta'riza çalışması doğrusu şâyân-ı hayrettir (K.M.).

Kitâbü'l-Îdeyn

كِتَابُ الْعِيدَيْنِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَعِنْدِي جَارِيَتَانِ تَغْنِيَانِ بَغْنَاءٍ بُعَاثٍ فَاضْطَجَعَ عَلَى الْفِرَاشِ وَحَوَّلَ وَجْهَهُ وَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَانْتَهَرَنِي وَقَالَ مِزْمَارَةُ الشَّيْطَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ دَعُهُمَا فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزَتْهُمَا فَخَرَجَتَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: (Bir defa Mina günlerinde yani kurban bayramının ilk üç gününden birinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanıma girdi. Karşımda “Buâs” ezgilerini (def çalarak) okuyan iki kız vardı.¹³ Yatağına uzanıp (mübarek) yüzünü çevirdi.² (Derken) Ebû Bekir radiyallahu anh girdi.³ “(Bu ne hal?) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemmin yanında şeytan mizmarı⁴ mı?” diyerek beni azarladı. (Bunun üzerine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dönüp,⁵ “Onlara ilişme” buyurdu.⁶ (Babamın zihni başka bir şeyle) meşgul olunca kızlara işaret ettim (onlar da) çıktılar.⁷ {B949 Buhârî, İdeyn, 2.}

Yine bir bayram günü idi ki (o gün) siyahîler kalkan mızrak (oyunu) oynuyorlardı.⁸ (Bilmem) ya ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bakmaya) izin istedim (de muvâfakat buyurdu), yahut (kendiliğinden), “Bakmak istiyor musun?” di(ye sor)du.⁹ “Evet” dedim. (Bunun üzerine) beni arkasında yanağım yanağına (değecek) vechile ayak üstü durdurup¹⁰ (Habeşîler’e), “Haydin (devam edin) Erfide oğulları”¹¹ buyurdu. Nihayet (seyretmekten) usandığımda, “Artık yeter mi?” diye sordu “Evet” dedim, “(Öyle ise) git!” buyurdu.¹² {B950 Buhârî, İdeyn, 2.}

R İ V A Y E T L E R

Bir nüshaya göre صلى الله عليه وسلم ; Buhârî'nin diğer bir rivayetinde burada, ziyadesi في أيام مني

; تدفان وتضريان ;

; وجاء أبو بكر , Buhârî'nin diğer rivayetinde,

Buhârî'nin diğer rivayetinde, “Onları azarladi” suretinde vârit olmuştur.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, فقال أبو بكر أبزمور الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم ; Müslim'deki rivayetlerin birinde, أبزمور الشيطان في بيت رسول الله صلى الله عليه وسلم ; diğer birinde de, يا عباد الله، المزمور عند رسول الله Müsned-i Ahmed'de, مزمور الشيطان عند رسول الله صلى الله عليه وسلم ; Amanın! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanı başında mezmûr mu?”

Bir nüshaya göre, “Ona ilişme” müennes zamiri, Âişe radiyallahu anhâya râci olmuş olur. Metinde okunan دعها “Onları bırak”taki tesniye zamiri ise o kızlara râcidir.

Bazı nüshalara göre, “fâ”sız olarak yalnız خرجتا *Tecrîd*'deki metnin tercümesi burada bitiyor. Bundan sonraki kıssa ise başka bir kıssa olup diğer tarikten mervî olarak 284 rakamı ile ve başka elfâz ile evvelce geçmişti. *Tecrîd*'in gerek buradaki metni, gerek bizim dercettiğimiz mâba'di, gerekse 284. hadis, hep Urve b. Zübeyr rivayeti olduğundan bazı nüshalarda bu metin ile müdrec olan mâba'di birleştirilmiştir. Elimizdeki Buhârî nüshaları da hep böyledir. Cevzakî'nin rivayet ettiği *Buhârî* nüshasında ‘dan sonra يوم كان وقال وعيد diye zabtedilmiş olması mâba'dinin de, mâkablinin isnadı ile sabit bir rivayet olduğunu gösterir. Bâhusus, Müslim de sonraki kısmı ayrı hadis olarak rivayet ettiği gibi mâkabline ilâve eyleyerek muhtasaran rivayet etmiştir. Binaenaleyh biz de eldeki *Buhârî* nüshalarına tebaan, onu buraya ilâve ve tercüme ettik.

Bir nüshaya göre yalnız يلعب ;

Bazı nüshalarda صلى الله عليه وسلم dir.

1 Ensardan nâbâliğ iki kızcağız imiş ki, Ümmü Seleme radiyallahu anhâ rivayetine nazaran biri Hassân b. Sâbit radiyallahu anhin câriyesi imiş. Bu iki kızdan birinin ismi Hamâme imiş. Diğerinin ismi hakkında hiçbir kayıt yoktur. *Müslim*'deki “Bir def çalarak söylüyorlardı”, *Nesât*'deki “Ellerindeki defleri çalarak söylüyorlardı” gibi tasrihlerden anlaşıldığı üzere, bu kızların elinde âlet-i tarab olarak yalnız birer yahut bir def yani bildiğimiz dairelerin pulsuzu varmış. Dairenin pullusuna Arabî'de مظهر denir ki تغنيان بما تقاولت به الأنصار, Buhârî'nin başka yerdeki rivayetinde, “Buâs gününde ensarın yekdiğeri hakkında söyledikleri şiirleri teganni ediyorlardı”, başka bir rivayette de, “Hiciv olarak yekdiğeri aleyhinde...” denildiğine göre, kızların okudukları şiirler hep yevm-i Buâs'a müteallik imiş.

“Buâs” Arap’ın eyyâm-ı meşhûresinden yani ahlâfın hâfızasına nakşolunan mühim harp eyyâmından biridir ki, bir kavle göre, 120 sene imtidâd etmiştir. Ensâr-ı kirâmın Evs ile Hazrec namlarıyla mâruf Yemen’den Yesrib’e gelmiş kardeş oğulları iki taife oldukları mâlûmdur. Bunlar, Yesrib’e –ki bilâhare “Medînetü’r-resûl” tesmiye olunmuştur– geldikleri zaman orada yahudileri mütevattın bulmuşlardı. Onlarla muhâlefeler akdetmek, ahidlerle bağlanmak sâyesinde bir müddet orada barındıktan sonra halîfleri ile araları açılmış ve –yine aslen Yemenî ve Kahtânî olan– Gassânîler’in meliki Ebû Cebele’nin yardımıyla yahudilerin kahırından kurtularak onlara galip gelmişlerdir. Lâkin günün birinde bu iki kardeş kabile de birbirine düşman kesilip mütemâdî harplerle birbirini zayıf düşürmüşlerdir. Benî Sa’lebe’den Kâ’b isminde biri Mâlik b. Aclân el-Hazrecî ile muhâlefe akdetmiş iken Evsîler’den Sümeyr isminde biri onu katletmiş. Kabileye and ile bağlı bir kimseye tecavüz, kabileye tecavüz demek olduğundan Evs ile Hazrec arasında ilk defa olarak “harb-i Sümeyr” dedikleri bir muharebe vukua gelmiş. Ondan sonra artık bu iki kardeş kabile arasındaki husumet ve harpler tevâlî etmiş. En meşhur harp günleri: Yevmü Sirâre, Yevmü Fâri’, Yevmü Ficâr-i Evvel, Yevmü Ficâr-i Sânî, Harb-i Husayn b. Eslet, Harb-i Hâtıb b. Kays, en sonra hicret-i nebiyyeden üç sene evvel Yevmü Buâs olmuştur ki, bu son harbin ismi daha evvelki Evs ile Hazrec muharebâtının mecmuuna da alem olmaya başlamıştır. O harpte Evs’in reisi, Üseyd el-Ensârî radiyallahu anhin pederi Hudayr olup o gün yaralandı ve bir müddet sonra o yaradan öldü. Bu namdar reis حضير الكتائب denmekle mâruftur. Hazrec’in reisi de عمر بن النعمان olup yine o gün bir ok isabetiyle vefat ettiğinden Hazrecîler artık dayanamayıp galip iken hezimete uğramışlardır. Artık tarafeynin şairleri gerek müfâhare, gerek hecâ yollu birçok şiir söylemişlerdir ki, Hazrecîler’in en meşhur şairi Hassân b. Sâbit, Evsîler’in de en büyük şairi Kays olmuştur. Ümmü’l-mü’minîn Âişe radiyallahu anhânın mevzubahis ettiği kızlar, işte bu Buâs vak’asıyla âlâkadar hamâsî şiirler okuyorlarmış. Buâs vak’ası, hicret-i seniyyeden üç sene evvel vâki olmuştur. Hem bu rivayetin kavî olduğunu göstermek, hem de târîh-i âlemin en câlib-i ibret bir hadisesi hakkında celbinazar etmek için kütüb-i siyerde munderic şu macerayı nakletmek faydalı olur:

Hicretten iki sene evvel idi. Nebî-i beşîr ve nezîr aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz hazretleri, Kureyş’e olan tebşîr ve inzârın hiçbir fayda vermediğini görüp risâleti tebliğ yüzünden Kureyş’in türlü türlü cefalarına, işkencelerine mâruz kalınca, artık Mekke haricindeki kabâile –belki söz duyar bir kulak, hakkı teslim eder bir kalp bulurum ümidiyle– müracaat tarikini iltizam buyurmuşlardı. Her sene hacca gelen kabâil içinde söz anlar ve sözü dinlenir kimse haber alırlarsa hemen ona arz-ı îmân ve ta’lîm-i Kur’ân niyetiyle buluşup konuşuyor, fakat hiçbirinde rûy-ı kabûl göremiyorlardı. Derken Evs ile Hazrec’den hacca gelmiş altı yahut sekiz kişilik bir kabile ile buluştular. Nebî olduklarını söyleyip nâzil olmuş süver-i Kur’âniyye’den bazılarını okumuşlar. Başta Es’ad b. Zürâre radiyallahu anha olmak üzere kabile halkına hidâyet-i hak erişip bilâtereddüt iman ettiler. Hatta kendilerine iman teklif buyurulurken içlerinden biri, “Arkadaşlar, görüyorsunuz

ki bizdeki yahudilerin bize haber verip de bi'seti ile bizi tehdit ettikleri Nebî-i Kerîm işte budur. Sakın olmaya ki onlar sizden evvel ona icâbet etmiş olsunlar” demişti. Meğer Ehl-i kitap ve musaddık-ı enbiyâ olan yahudilerle müşrik ve iman ve tevhidden bîhaber olan Evs ve Hazrec arasında ihtilâf çıktıkça yahudiler ikide bir, “Göreceksiniz, yakında hem pek yakında bu topraklara bir peygamber gelecek. Ba'solunduğu vakit biz ona tâbi olacağız. Âd ile İrem kavimleri nasıl helâk oldularsa biz de sizi öyle ihlâk edeceğiz” diye mütefâhirâne tehditler savurur ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kütüb-i enbiyâdan mâlûmları olan evsâf-ı celîlelerinden bahsederlermiş. Hidâyet-i Hak'tan kimin nasibdar ve kimin mahrum olacağını evvelden kestirmeye imkân yok. Kütüb-i mukaddeselerindeki ihbârâta göre kendi evlâtlarından ziyade evsâfı mâlûm olan resûl-i celîl-i ilâhîye “Evlâd-ı İsmâil'dendir” diye en büyük adâveti gösteren o yahudiler, ona kuvv-i zahr olup dîn-i İslâm'ın neşrine sâdikane hizmet edenler ise, o beğenmeyip bi'seti ile tehdit ettikleri o müşrikler olmuştur.

Bu küçük kabile sıfât-ı celîle-i nebeviyyeyi yeknazarda yahudilerden işittiklerine muvâfık bulup iman ettiler. İman ve İslâm ile müşerref olduktan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerine, “*Rabbimin bana tevdi ettiği risâleti tebliğ edebilmek için sizlerin yani kavminizin beni himaye etmesini talep ederim*” buyurdu. Onlar da, “Yâ Resûlellah! Buâs maktesinin daha geçen sene vâki olduğunu bilirsin. Kavmimiz böyle perişan ve işleri güçleri hep tefrika ve udvân olduğu halde içimize teşrif buyurursan etrafına toplanıp müdafaa etmemize imkân yoktur. Lâkin bırak da aşiretimizin yanına dönelim. Belki Allah Teâlâ senin sâyende aramızı ıslah eder de bizi davet buyurduğun tarîk-i hakka onları davetle kabul ettirmek müyesser olur. Ondan sonra etrafına toplanabiliriz. Kavmimiz bir kerre senin istediğin veçhile söz birliği etti mi artık senden aziz, senden kuvvetli kimse yok demektir. Binaenaleyh, gelecek senenin hac mevsiminde bir daha buluşalım” dediler. O fie-i kalîle vatanlarına döner dönmez hemen muvafakiyetle neşr-i dîne başladılar. Ta'lim-i Kur'ân ve ahkâm-ı dîn ve iman için Medine'ye Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anh gönderildi. Evs ile Hazrec'in hemen her ailesinden birkaçı müslüman oldu.

Ertesi sene de Akabe-i Ülâ Biatı akdolundu ki bilânizâ târîh-i beşerin en büyük inkılâb-ı mes'ûdu sayılan İslâmiyet'in bünyâd-ı şân ü şerefi o zaman kuruldu; i'lâ-yı kelimetullahın tohm-ı feyyâzı o biatta ekildi. O mübarek biatı akteden on iki kişilik zümre-i mü'minîn on sene sonra bütün Arabistan'ın dâire-i tevhîde girdiğini müşahade ettikleri gibi kistrâlara, kayserlere ait saltanatların zîrûzeber olduğuna içlerinde yetişenler bile oldu. Emîn-i vahy-i Hüdâ olan Nebî-i Kerîme meyil ve itaat etmek berekâtıyla Evs ve Hazrec arasında (ensar) namını alan bu iki kardeş kabile ile (muhâcirîn) arasında, hâsıl-ı dâire-i İslâm olan bütün kabâil ve akvâm arasında adâvet ve asabiyyet-i cinsiyye yerine kan kardeşliğinden çok daha saf ve kavî olan uhuvvet-i İslâmiyye kâim oldu. Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûme üzerine olan minnet ve nimetini tezkir eden **وَاعْتَصِمُوا**

muganniye yani teganniye sanat ve âdet edinmiş kızlar da değildiler” denilmiş olduğundan bu hadisede tehyîc-i nüfûs mahzuru hiç yoktur. İbn Hibbân da isnâd-ı sahîh ile Enes radiyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder, فقال، قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة ولهم يومان يلعبون فيهما. فقال، قد أبدلكم الله تعالى بهما خيراً منهما: يوم الفطر ويوم الأضحى “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine’yi teşrif buyurdıkları zaman, Medineliler’in iki bayramı vardı. O günlerde oyunlar oynarlardı. Bunu müşahade buyurunca ‘Allah Teâlâ size iki bayrama bedel daha hayırlılarını, îdül’-fitr ile îdül’-adhâ günlerini tahsis etmiştir’ buyurdular.” {İbn Hibbân’ın eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet Nesâî’de yer almaktadır. N1557, Nesâî, İdeyn, 1.}

7 İzn-i nebevî olduğu halde ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin, câriyeleri dışarıya çıkarılması pederine olan kemâl-i hürmetinden ileri gelmiştir.

8 Siyahîlerin oynadıkları oyun (kılıç kalkan) dediğimiz oyuna benzer bir oyun olacak. Yalnız kılıç yerine harbe istimal ederlermiş. Harbe, *Kâmus Tercümesi*’nin beyanına göre “kısa mızrak”tır. İstanbul’da yangın kulesi köşklülerinin yangın ihbarı için dolaştıkları sırada ellerinde böyle bir harbe bulunurdu. Mevzubahis olan siyahîler de Habeşîler’dir. Buhârî’nin öteki rivayetinde, الحبشة يلعبون في المسجد “Habeşîler mescidde rakediyorlardı”, Müslim’in rivayetinde, بحراهم “Harbeleriyle oynuyorlardı” ziyadesi de vardır. Müslim’in diğer rivayetinde, جاء حبش يلعبون في المسجد “Birtakım Habeşîler gelip mescidde oynadılar” denilmesinden bu Habeşîler’in hem mescid-i şerifte harp oyunu oynamış oldukları ve harbelerle hücum ederken veya onlardan korunurken sıçrayışlarının raksa benzer bir oyun olduğu, hem de bunu bayramlarda oynamak âdetleri olduğu anlaşılıyor. Lâkin, İbn Hibbân rivayetinde, “Habeşîler vefdi gelince Mescid-i şerifte oynamaya kalktılar” denilip bu beyana nazaran bunların yedinci sene-i hicriyyede Habeşistan’dan gelen heyet bulunduğu ve heyetin Medine’ye gelmesi bayrama müsâdif olduğuna hükmedilebilir. Enes radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayetine göre ise Habeşîler, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Medine’yi ilk teşriflerinde izhâr-ı sürûr ederek harbelerle oynamışlardır ki, o gün bayram günü olmamakla beraber bayramlardan daha büyük bir bayram olduğuna da şüphe yoktur. Bu rivayetlerin her ikisi de sübût bulduğu taktirde Enes radiyallahu anhin bahsettiği Habeşîler, vefd Habeşîler’inden başka olacak demektir. Mescidde silâh taşımak (281. hadise müracaat) ve oyun oynamak câiz değilse de Habeşîler’in evvelâ oyunu hakikatte oyun değil, silâh istimalinde mümârese ve idmandan başka bir şey değildir. Sâniyen o gün silâh taşımaları kimseye zarar vermediği için orada bu tarzda izhâr-ı meserret eylemelerine ruhsat verilmiştir.

9 Nesâî’deki, “Bir gürlütü ve çoluk çocuk sesleri işittim. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalktı. Meğer Habeşli bir kadın oynuyor, çocuklar da etrafına toplanmış, يا عائشة تعالي فانظري “(Âişe gel de bak!) buyurdu” {Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 182, no: 8908.} rivayetine bakılırsa temaşa teklifi ibtidâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz tarafından vâki olmuştur. Müslim’deki, قالت للعاين وددت أني أراهم “Âişe radiyallahu anhâ oynayanlardan ötürü, ben onları görmek istiyorum, dedi” rivayetine nazaran da teklif, ibtidâ aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm

efendimiz tarafından vâki olup Âişe radiyallahu anhânın bu sözü suâl-i nebevîye cevaben söylemiş bulunması ihtimali çoktur. Nitekim Nesâî'nin isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği hadisinde, “Habeşîler mescid-i şerife girip oyun oynadılar. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bana, يا حميراء تحبين أن تنظري إليهم؟” yani ‘Yâ Hümeyrâ! Onları seyretmek ister misin?’ diye sordu. Ben de ‘evet’ dedim” suretinde olması bu ihtimali teyit eder.

حميراء Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâya taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tevcih buyurulmuş lakap olmak üzere meşhurdur. Ancak İbn Hacer el-Askalânî, “Bu hadisten başka sahîh olan hadislerin hiçbirinde Hümeyrâ lafzının zikredildiğine rastgelmedim” diyor. *Müsned-i Serrâc*’da Enes radiyallahu anhtan mervî olduğuna göre Habeşîler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in karşısında sıçrayıp kendi dillerince bazı sözleri tekrar ederlermiş. “Bunlar ne söylüyor?” diye sual buyurulmuş. Meğer محمد عبد صالح “Muhammed iyi bir kuldur” derlermiş. Buradaki Âişe radiyallahu anhâ hadisinin diğer bir tarikten vârit olmuş bir ziyadesine nazaran da أبا القاسم طيباً diyorlarmış.

10 Ümmü’l-mü’minîn hazretleri, Müslim’in rivayetine göre, فوضعت رأسي على منكبه “Başımı mübarek omuzuna dayadım”, diğer bir rivayette, أنظر بين أذنيه وعاتقه “İki kulağı ile omuzu arasında seyrediyordum”; diğer bir rivayette daha sarîh olarak, فوضعت ذقني على عاتقه وأسندت “Çenemi mübarek omuzlarına koyup yüzümü mübarek yanağına dayadım”; mânen mütekârib olan bu rivâyâtın tetimmesi olarak da -284. hadiste geçtiği üzere- Kendi ridâsıyla beni setrediyordu” demiştir ki, bu son nakilden hadisenin hicab âyetinden sonra vukua gelip aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin Medine’yi ilk teşrifleri esnasında oyun oynadıklarından Enes radiyallahu anhın bahsettiği Habeşîler bunlar olmayacak demek olduğu gibi aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin vücûd-ı mübâreki ümmü’l-mü’minîn hazretleri için rû’yet’e mani perde iken bununla iktifa buyurulmayarak bir de ridâ-yı şeriflerini üzerine örtmüşlerdir.

11 بنو ارفدة Habeş kavminin lakabıdır. Bazıları büyük dedelerinin ismidir derler. Birtakımlarına göre Habeşîler’in rakseden suyuna denirmiş.

12 Müslim’in bir rivayetinde, ثم يقوم من أجلي حتى أكون أنا التي انصرف، “Sonra benden dolayı ayakta dururlardı, tâ ibtidâ ben savuşuncaya kadar”, Buhârî’nin diğer bir rivayetinde ise “Tâ ilk usanan ben oluncaya kadar” denildiği gibi Nesâî rivayetlerinin birinde، أما شيبعت، أما شيبعت؟ قالت فجعلت أقول لا لأنظر منزلتي عنده، ye bedel، حسبك “Daha doymadın mı, daha doymadın mı?” buyurdu. Ben de onun yanındaki derecemi anlayayım diye ‘hayır!’ demeye başladım” {Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 182, no: 8908.} ; diğer birinde de، قلت يا رسول الله لا تعجل. فقام لي. ثم قال حسبك؟ قلت لا تعجل. قالت وما بي حب النظر إليهم ولكن أحببت أن يبلغ النساء مقامه لي ومكاني منه “Yâ Resûlellah! Acele etme, dedim. Biraz daha benim için durdu. Sonra: Yetmez mi? buyurdu. Ben yine acele etme, dedim. Bunu derken de Habeşîler’i seyretmek arzusu bende artık kalmamıştı. Lâkin istedim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in benim için ayakta duruşu diğer ümmehâtü’l-mü’minîn’in kulağına varsın da benim onun nezdindeki kadrükiymetimi bilsinler” {Nesâî, *el-Kübrâ*, VIII, 181, no: 8902.} demiştir. Müslim ile

Buhârî’de, وأنا جارية فاقدروا قدر الجارية العربية الحديثة السن “O zaman ben henüz çocuktum. Oyunu seven hadîsü’s-sin bir çocuğun artık neler yapabileceğini varın kıyas edin!” diyor.

Bazıları, kıssanın evvel-i İslâm’da vâki olduğunu iddia etmişlerse de aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ümmü’l-mü’minîni ridâ-yı şerifleriyle örtmeleri ve ümmü’l-mü’minînin ortaklarına karşı tefâhür kastetmiş olduğunu söylemesi, zamân-ı vukûu çok muahhar ve herhalde âyet-i hicâbın nüzûlünden sonra olduğunu gösterir. İşte o zaman ümmü’l-mü’minîn hazretleri bu işleri çocukluk hevesine mağlûp olarak yapmış olduğunu haber veriyor. Bu Habeşîler’in İbn Hibbân rivayeti üzere Habeş vefdi olduğu kabul edilecek olursa bu kıssa yedinci senede vukua gelmiş ve Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ o zaman kendisinin dediği gibi çocukluk devresini atlatamamış on beş yaşında bir hanım olmuş olur.

Dervişlerin hill-i simâa delil ittihaz ettikleri hadis işte budur. Söz ile olsun, saz ile olsun mûsiki hakkında ulemânın ihtilâfları çoktur. Kimi tahrîmine icmâ kimi hilline icmâ olduğunu söylemiş. Birçoğu meseleyi tafsil etmiş. Bu bahis inşallah ileride gelecektir. Lâkin düğünlerde, bayramlarda def yani pulsuz dâire çalmanın mubah olmasından ud ve keman gibi diğer sazların da o menzilede olması lâzım gelmez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى يَأْكُلَ تَمْرَاتٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَيَأْكُلُهُنَّ وَثْرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Sallallahu aleyhi ve sellem (îdü’l-)fıtır günü birkaç (tane) hurma yemeden (bayram) namazı(n)a çıkmazdı.¹³ Yine (Enes radiyallahu anh’dan) diğer rivayette bunları tek (adetli) olarak yerd¹⁴ diyor.¹⁵ {B953 Buhârî, İdeyn, 4.}

.....

13 Müellif her nedense bu hadisi, bundan sonraki hadise takdim etmiştir. Halbuki Buhârî’de 515. hadis, bu 514. hadisten evvel zikredilmiştir.

14 Bu hadis, İbn Hibbân ile Hâkim’de, حتى يَأْكُلَ تَمْرَاتٍ ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ سَبْعًا أَوْ أَقَلَّ مِنْ ذَلِكَ أَوْ أَكْثَرَ وَثْرًا “Üç mü, beş mi, yedi mi, daha az mı, daha ziyade mi herhalde tek olarak birkaç hurma tanesi yemedikçe çıkmazdı.” {NM1090 Hâkim, el-Müstedrek, II, 425.} Müsned-i Ahmed’de de, وَيَأْكُلُهُنَّ أَفْرَادًا “Bu hurma tanelerini tek olarak yerd” lafızlarıyla vârit olmuştur. Enes radiyallahu anhtan hadisinin birçok şevâhidi vardır. Ezcümle Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan Tirmizî ile İbn Mâce’deki rivayetinde, كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَغْدُو يَوْمَ الْفِطْرِ حَتَّى

“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem îdû'l-fitr günü bir şey yemedikçe musallâya çıkmaz, îdû'l-adhâ günü de namazdan dönmedikçe bir şey yemezdi” {İM1756 İbn Mâce, Sıyâm, 49.} denilmiş olup, Beyhakî rivayetinde, “Kurbanın karaciğerinden yerdi” {Beyhakî, *Fezâilü'l-evkât*, s. 406.} tafsili vardır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde de Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin şu hadisi vardır: “كان النبي صلى الله عليه وسلم يأكل يوم الفطر قبل أن يخرج إلى المصلى” “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in îdû'l-fitr günü musallâya çıkmadan evvel bir şey yemek mu'tâd-ı şerifleri idi.” {MŞ5601 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 409.} Bezzâr'ın *Müsned*'inde, bu hadisin şöyle bir ziyadesi vardır: “فإذا خرج من ركعتين للناس وإذا رجع صلى في بيته ركعتين وكان لا يصلي قبل الصلاة شيئاً” “Musallâya çıktığında halka iki rek'at kıldırır, dönünce de hâne-i saâdetinde iki rek'at kılardı. Bayram namazından evvel de hiçbir namaz kılmazdı.” {Rivayet Bezzâr'ın *Müsned*'inde tespit edilememiştir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 362, no: 1469.}

Bayram namazına çıkmadan evvel bir şey yemek sünnet olduğu Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümden mervî olduğu gibi Saîd b. Müseyyeb de Asr-ı saâdet'te bunun nâsa emr ü tembih edildiğini söyler. Maahâzâ ekseriyete göre müstehap olduğu halde sahâbe ve tâbiînden birçok zevatın, o gün bir şey yemeden musallâya gittikleri de sabittir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh ile İbrâhim en-Nehaî, musallînin evvelce bir şey yiyip yememekte muhayyer olduğunu söylerler. Namazdan evvel bir şey yemekteki hikmet orucun bayram namazı kılınıncaya kadar devam etmesi gibi bir vehmi izâledir, *Tecrîd* şârihi Şerkâvî'nin *Buhârî* şârihi Kastallânî'den naklen beyanına göre, bidâyet-i İslâm'da namazdan evvel oruç bozmak haram imiş de bilâhare bu hüküm nesholunmuş. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin hurma yemeleri, işte bu neshi bilfiil göstermek için imiş. Halbuki şârih Askalânî de, şârih Aynî de böyle bir sebep göstermedikleri gibi Kastallânî de davasını teyit edecek bir hüccet iradından sâkittir.

15 Hurma yemek müstehap olduğu gibi, hurma bulunmadığı takdirde, meselâ bal gibi tatlı bir şey yemenin müstehap olduğuna bazı tâbiîn kâil olmuşlardır. Tatlı da bulamazsa insan sünnete ittibâ değilse de şibih ittibâ olmak üzere başka bir şey ile, hatta su ile iftar etmelidir.

Hurmaların tek olarak tenâvül buyurulması vahdâniyyet-i ilâhiyyeye işaret içindir. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz bu mânayı telmihen adetli olarak yaptıkları işlerin kâffesini tek olarak yapmak mu'tâd-ı şerifleri idi.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَخْطُبُ فَقَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَا نَبْدَأُ بِهِ فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نُصَلِّيَ ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ فَمَنْ فَعَلَ فَقَدْ أَصَابَ سُنَّتَنَا.

T E R C Ü M E S İ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden (kurban bayramı) hutbe(sini) söylerken işittim: “Bugünümüzde bizim için ilk yapılacak şey, namaz kılmaktır.”¹⁶ Ondan sonra (evlerimize) dönüp kurban kesmek olacaktır. Her kim (böyle) yaparsa sünnetimize muvâfık iş görmüş olur.”¹⁷ {B951 Buhârî, İdeyn, 3.}

.....

16 Buhârî’nin tertibine göre, bu hadis 514’ten evvel gelmeliydi.^a Bu hadis, 516. hadisin başka tarikten muhtasaran rivayet olunmuştur.

17 *Buhârî* şârihi Kirmânî, bu sözlerin hutbe esnasında irat buyurulmuş olmasına bakarak, namazın hutbeden sonraya kalmak lâzım geleceği mânasını istihrâc etmek istemişse de, pek ziyade ta’riza uğramıştır. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz o hutbelerini irat buyururken “ilk yapılacak şey” diye haber verdikleri namaz, yine ilk olarak yapılmış bulunuyordu. Binaenaleyh böyle bir mesele çıkarmaya mahal yoktur. Bâhusus bayram hutbesi namazların tevâbiîndendir. İrat edilse henüz namaz devam ediyor gibi olur, terkedilse de namaza hâlel gelmez. Maahâzâ Kirmânî’den evvel Nesâî de bu hataya düşmüş olup *sernâmesi* altında Berâ radiyallahu anhnın bu hadisini irat etmiştir. Lâkin müteakiben de *sernâmesi* altında İbn Ömer radiyallahu anhmânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhmâ bayram namazını hutbeden evvel kıldırırlardı” {N1565 Nesâî, İdeyn, 9.} diye Buhârî’nin rivayet ettiği hadisi, o da rivayet ediyor. Halbuki her iki hadis beyninde mânaca fark yoktur. Maahâzâ Nesâî ile Kirmânî’nin yanlışmış olduklarına en kestirme delil, yine *Buhârî*’de başka tarik ile Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayet edilen aynı hadistir. Öteki rivayette Berâ radiyallahu anh, *خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم أضحى فصلى العيد ركعتين ثم أقبل علينا بوجهه* فقال “Bir îdü’l-adhâ günü, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha çıkıp bayram namazını kıldırdı. Sonra mübarek yüzünü bize döndürüp buyurdu ki” {Buhârî’de “يوم أضحى”dan sonra “إلى البقيع” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca “العيد” sözcüğü yer almamaktadır. B976 Buhârî, İdeyn, 17.} mukaddimesiyle bu hadisi rivayet ediyor.

Hadîs-i şerif, sünnetin beyanı siyâkında olduğundan *فقد أصاب سنتنا* lafzından gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin sünnet olduğuna kâil olmak isteyenler olmuşsa da, buradaki sünnet ma’nâ-yı istilâhîce vüçûb mukabili olan sünnet olmayıp tarikat mânasına olmak ihtimâl-i kavîsi vardır. Bu takdirde hadisin mânası, “Bizim gittiğimiz yoldan gitmiş olur” demektir. Tarikat ise, vüçûb ile nedbden eamdır. Bundan dolayı müc-

a Zebîdî merhum, tabii olan tertibe riayet etmek istemiştir. 514. hadisin, Resûl-i Ekrem’in bayram namazına çıkmazdan evvel hâne-i saâdetteki âdet-i seniyyelerini bildirmekte olması, bayram hutbesine dair olan bu hadise takdimine sebep olsa gerek (K.M.).

tehidler, gerek bayram namazının gerek kurban kesmenin hükmü hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir.

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazlarını hiçbir defa terk buyurmadıklarına nazaran bu namazın cuma gibi farz-ı ayın olduğuna kâil olanlar varsa da, 43. Talha radiyallahu anh hadisinde ferâiz-i İslâm'ı soran bedeviye aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin namaz hakkında, هل على غيرها، sâilin، خمس صلوات في اليوم والليلة buyurmaları, line de nefiy ile cevap vermeleri, kezâ Muâz b. Cebel radiyallahu anhı Yemen'e gönderdikleri vakit kendisine, فأعلمهم أن الله افترض عليهم خمس صلوات في كل يوم وليلة، *"Allah Teâlâ'nın kendilerine her gün ve gecede beş vakit namaz farz buyurmuş olduğunu onlara bildir"* {B1395 Buhârî, Zekât, 1.} buyurmaları ve bâhusus 227. mi'rac hadisindeki، هي خمس وهي خمسون لا يبدل القول، {B3342 Buhârî, Enbiyâ, 5.} hitâb-ı ilâhîsi salavât-ı mefrûzanın yalnız beş vakit namazlarına münhasır olduğunu gösterdiğinden, cumhura göre farz-ı ayın değildir. Nitekim İmam Şâfiî ile -rivâyet-i sahîhaya göre- İmam Mâlik, bayram namazının sünnet-i müekkele olduğuna kâildir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabınca, âyan üzerine vâciptir. İmam İbn Ebû Leylâ ile İmam Ahmed b. Hanbel ise -aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin bayram namazını hep cemaatle kıldırması olup, cemaate gelmemiş olanlara bir şey buyurmamış olduklarına bakarak- farz-ı kifâyedir demişlerdir ki, Şâfiyye'den İstahrî de bu meselede onlara tâbidir. İbn Ömer radiyallahu anhumâdan da kurbanın vâcip olup olmadığı sorulmuş. O da، "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, ondan sonra müslümanlar da kurban kestiler" {İM3124 İbn Mâce, Edâhî, 2.} cevabını vermekle iktifa edip vücûbundan bahsetmemiştir. Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiğine göre de، سنة ومعروف، "Sünnettir ve iyi bir şeydir" demiş.

Bayram namazı kılmanın şerâiti, ekseriyete göre cuma şerâiti olup, her müctehid cumayı ikâme için neleri şart görmüşse bayram için de onları şart addetmiştir. Yalnız İmam Mâlik ile Şâfiî, -erkek kadın- isteyen kimselerin münferiden de kılacaklarını söylemiştir. Eimme, nahrın yani kurban kesmenin namazdan sonra olacağına bu hadîs-i şerif mûcibince müttetik olmakla beraber hükmünde kezâ ihtilâf etmişlerdir. Şâfiyye'ye ve cumhura göre alelkifâye sünnet-i müekkededir. İmam Şâfiî'den mervî bir veche göre de fûrûz-ı kifâyedendir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre، mukim-i mûsir hakkında vâciptir. **Mûsir**، yesâr sahibi demektir. İmam Mâlik de، mukim kaydı olmaksızın mûsir hakkında vücûbuna kâil olup، Evzâî، Rebîâtürre'y ve Leys'in de ona muvâfakatleri mervîdir. Hanefiyye'den İmam Ebû Yûsuf، Mâlikiyye'den Eşheb، cumhura muvâfiktir. İmam Ahmed b. Hanbel'in vâcip dediği de، kudreti varken terki mekruhtur dediği de mervîdir. İmam Muhammed، terkine ruhsat olmayan bir sünnettir demiştir ki، Tahavî de ona kâildir. Vücûbuna temessük edenler، 516. hadisteki iade emriyle ihticâc ettikleri gibi، Ebû Hüreyre radiyallahu anhın، من وجد سعة فلم يضح فلا يقربن مصلانا، *"Kudreti varken kurban kesmeyi niyet etmeyen kimse bizim şu musallâma yaklaşmasın"* {HM8276 İbn Hanbel، II، 322.} hadisine temessük ederler. Lâkin Ebû Hüreyre radiyallahu anhın hadisi،

merfû mu, yoksa mevkuf mu olduğu hakkında ihtilâf olduğu gibi mevkuf olduğu hakkında ihtilâf edildiği gibi, mevkuf olduğu savaba ziyade benzer dediklerinden ve merfû olsa da Tahavî'nin dediği gibi icapta sarih olmadığından, 516. hadisteki iade emrinden maksut olan da kurban kesmenin vücûbu olmayıp yalnız meşrû olan kurbanın şartını beyan olduğundan cumhur vücûba kâil olmamışlardır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَنَا النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ الْأَضْحَى بَعْدَ الصَّلَاةِ فَقَالَ مَنْ صَلَّى صَلَاتَنَا وَنَسَكَ نُسَكَنَا فَقَدْ أَصَابَ النُّسْكَ وَمَنْ نَسَكَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَإِنَّهُ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَلَا نُسْكَ لَهُ فَقَالَ أَبُو بُرْدَةَ بْنُ نِيَارٍ خَالَ الْبَرَاءِ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنِّي نَسَكْتُ شَاتِي قَبْلَ الصَّلَاةِ وَعَرَفْتُ أَنَّ الْيَوْمَ يَوْمُ أَكْلِ وَشُرْبٍ وَأَحْبَبْتُ أَنْ تَكُونَ شَاتِي أَوَّلَ شَاةٍ تُذْبَحُ فِي بَيْتِي فَذَبَحْتُ شَاتِي وَتَعَدَّيْتُ قَبْلَ أَنْ آتِيَ الصَّلَاةَ فَقَالَ شَاتُكَ شَاةٌ لَحْمٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنَّ عِنْدَنَا عَقَاقًا لَنَا جَذَعَةً أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ شَاتَيْنِ أَفْتَجْزِي عَنِّي قَالَ نَعَمْ وَلَنْ تَجْزِيَ عَنْ أَحَدٍ بَعْدَكَ.

TERCÜMESİ

Yine Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kurban bayramı günü bize hutbe irat buyurup, “Her kim bizim (bu) namazımızı kılıp (ondan sonra) keseceğimiz kurbanı keserse kurban (sünnetin)e muvâfık iş yapmış olur.”¹⁸ Her kim de namazdan evvel kurbanını keserse, namazdan evvel (kesilmiş olup kurban olmaya gayri sâlih) olmuş olur ve onun kurbandan eciri olmaz” buyurdu.¹⁹ Bunun üzerine Berâ (b. Âzib’in) dayısı Ebû Bürde b. Niyâr (ayağa kalkıp) dedi ki:²⁰ Yâ Resûlellah, ben davarımı namazdan evvel kurban etmiş bulundum. Bugünün yeme içme günü olduğunu bildim de²¹ davarımın evimde boğazlanan ilk davar olmasını arzu ettim. (Bu maksatla) davarımı boğazlayıp namaza gelmeden evvel sabah taamımı ettim.²² (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem), “Senin (bu) davarın (kurban davarı değil) yalnız (yenecek) et davarıdır” buyurdu. Bunun üzerine (Ebû Bürde), “(Öyle ise) yâ Resûlellah! Bizim henüz yaşına basmamış dişi bir çepişimiz vardır ki, bence iki davardan daha iyidir²³ (onu kesecek olursam) benim için bu (kadarı) yeter mi?” diye sorunca (sallallahu aleyhi ve sellem), “Evet, (lâkin) senden sonra hiçbir kimse için yetmeyecektir” buyurdu.²⁴ {B955

RİVAYETLER

رسول الله صلى الله عليه وسلم yerinde النبي صلى الله عليه وسلم Aynî'nin matbu nüshasında vardır.

Buhârî'nin rivayetlerinde vâv ile böylece لا نسك له suretinde ise de, Nesâî'de "vav"sız olarak, له نسك قبل الصلاة لا نسك له lafzı ile vârit olup şârih Askalânî, berikini daha müvecceh buluyor. Filhakika Nesâî'nin lafzına göre "Namazdan evvel kestiği kurbanın ecridir yoktur" demek olur. Buhârî'nin rivayetine göre ise, bir de يجرى لا takdirine ihtiyaç vardır ki, "Buna namazdan evvel kesmesi kifâyet etmez ve kesenin kurbanı ecridir yoktur."

Bazı nüshalarda, ما يذبح في بيتي اول suretinde olup شاة lafzının tekrarından sâlimdir. Bazı nüshalar ما سız olarak تذبح اول lafzıyla olup ki اول lafzı cümleye muzaf olmuş olur.

فقال يا رسول الله rivayeti de vardır.

Bazı nüshalarda هي أحب إلى zamiri ziyadesiyle dir.

18 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فمن فعل ذلك فقد وافق سنتنا "Her kim böyle yaparsa bizim sünnetimize muvâfık iş görmüş olur." {B976 Buhârî, İdeyn, 17.}

Yine Buhârî'de Şa'bî'nin Berâ'dan olan rivayetlerinden birinde, من ذبح بعد الصلاة تم "Her kim namazdan sonra boğazlarsa nüsûki, yani kurbanı zebhi ibadeti tamam olmuş ve müslümanların sünnetine muvâfakat etmiş olur" {B5545 Buhârî, Edâhî, 1.} denilmiştir. Enes radiyallahu anhtan sevkettiği bir rivayette de, من ذبح قبل الصلاة فإنما ذبح لنفسه "Her kim namazdan evvel zebhederse kendisi için zebhetmiş olur. Her kim namazdan sonra zebhederse kurbanı kesmiş ve müslümanların âdetine isabet etmiş olur..." {B5546 Buhârî, Edâhî, 1.} buyurulmuştur. Enes radiyallahu anhtan olan diğer rivayetinde de daha sarîh olarak, من ذبح قبل الصلاة فليعد "Her kim namazdan evvel kurbanını kesmişse iade etsin" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulmuştur.

19 Buhârî yine Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan rivayeten, من صلى صلاتنا واستقبل قبلتنا "Her kim bizim kıldığımız namazı kılıyor, teveccüh ettiğimiz kibleye dönüyorsa, yani her kim dîn-i İslâm üzere ise namazı kılmadıkça kurbanı kesmesin" {B5563 Buhârî, Edâhî, 12.} buyurulduğunu nakleder.

Yine Buhârî'nin Berâ radiyallahu anhtan olan diğer rivayetlerinde, من نسك قبل الصلاة "Her kim kurbanını namazdan evvel keserse, o, eti yenmek için kesilmiş bir tavuk olmuştur" {B983 Buhârî, İdeyn, 23.} "Her kim namazdan evvel boğazlarsa bu, yalnız ehline takdim ettiği bir et demek olup kurban ibadeti ile hiçbir münasebeti yoktur" {B965 Buhârî, İdeyn, 8.}, "Her kim ondan evvel boğazlarsa muaccelen ehline verdiği bir şey olmuştur; kurban ibadetiyle hiçbir münasebeti olmaz" {B976 Buhârî, İdeyn, 17.} suretindedir ki, hepsinden de kurbanın namazdan sonra kesilmesi sünnet olduğu ve evvelkisinin iadeten kesmesi iktiza edeceği anlaşılıyor.

Buhârî'nin Cündeb b. Süfyân el-Becelî radiyallahu anh hadisi de bunu müeyyiddir. Cündeb radiyallahu anh, شهد النبي صلى الله عليه وسلم يوم النحر. قال من ذبح قبل أن يصلي فليعد مكانها, فمن لم يذبح فليذبح باسم الله. ومن لم يذبح فليذبح باسم الله. "Kurban bayramı günü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selimin huzurunda bulundum. 'Her kim namaz kılmadan evvel kurban kestiye onun yerine bir daha kessin. Her kim de kesmemişse Allah'ın ismiyle teberrük ederek kessin,' buyurdu" {B5562 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

20 Bu rivayetinde Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın "dayım Ebû Bürde b. Niyâr" demeyip de "Berâ'nın dayısı Ebû Bürde b. Niyâr" demesi rivayetinde şek ve şüphesi olmadığı için ifham için ifadeye daha ziyade kuvvet vermek maksadıyladır. Nitekim, Buhârî'nin diğer rivayetinde, فقال أبو بردة بن نيار deyip Ebû Bürde'nin bu sözleri oturduğu yerden değil, ayağa kalkıp arzylediğini anlatmıştır.

21 Ebû Bürde b. Niyâr radiyallahu anhın bu sözü, Nübeyşe radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki, وإن هذه الأيام أيام أكل وشرب وذكر لله تعالى "Bu günler (kurban bayramı günleri) yeme, içme ve Allah Teâlâ'yı zikretme günleridir" {D2813 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 9, 10.} hadîs-i merfûundan haberdar olduğunu gösterir. Ancak, namaza çıkmadan bir şey yemek de müstehap olmaz. Lâkin yense de bir beis yoktur. Nitekim aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, yediğinden dolayı değil, kurban kesmeyi tâcil ettiği için Ebû Bürde radiyallahu anı muâhaze etmişlerse de fakir komşularını it'am eylemek kastını öğrenince özrünü kabul buyurmuşlardır.

22 Buhârî'nin diğer rivayetinde, فتعجلت وأكلت وأطعمت أهلي وجيراني "Artık acele ettim de kendim yedim ve ehlimle komşularıma yedirdim" demiş, aynı kıssayı nakleden Enes radiyallahu anh da, هذا يوم يشتهى فيه اللحم "Bu, et yemek arzu olunan bir gündür" dediğini ve komşularının fakruihtiyacından da bahsettiğini haber veriyor. Diğer rivayetinde de, فكان النبي صلى الله عليه وسلم عذره "Bunun üzerine Nebî-i Ekrem kendisini mazur görür gibi oldu" {B5561 Buhârî, Edâhî, 12.} diyor.

23 Metindeki عناق lafzı diş oğlağa denir. جذعة lafzı hakkında da *Kâmus Tercümesi*'ndeki ibareyi aynen naklediyorum: الجذع "cîm" in ve zâl-i mu'cemenin fethiyle seniyy kertesinden evvel yani yaşı ol kereden eksik olan hayvana denir. Müennesi جذعة dır ve bu hayvana zamân-ı mezkûrda isimdir. Bitecek ve düşecek diş mülâbis olmaya. Şârihin beyanına göre seniyy, senniyye (ön) dişini bırakmış hayvana denir ki çatal tırnaklı ve bütün tırnaklı olanlar üçüncü yılda bırakır ve deve altıncı yılda bırakır. Pes ceza', seniyy haddine varmayan hayvana denir. *Misbah*'ın beyanı üzere kuzu ve oğlak ikinci seneye duhulünde ve sığır at dölleri üçüncüde ve deve beşincide ceza' olur ve İbnü'l-Arâbî dedi ki, ecza' vaktin ismidir. Yoksa bitecek ve düşecek diş münasebeti yoktur. Oğlak kısmı bir yaşında ceza' olur ve bazan kuvvetli olmakla mukaddemce ceza' olur. Türkî'de ona çepiş tabir olunur ve kuzu eğer anası babası genç ise yedi ayda ceza' olur ki ana toklu tabir olunur ve koca dölü ise sekiz yahut on ayda ceza' olur, ilh... عناق oğlak olduğuna göre جذع a mukabil çepiş demek pek muvâfık oluyor demektir.

Buhârî'nin diğer rivayetinde, *وعندي جذعةٌ خيرٌ من مسنةٍ*, “Bende yaşına girmiş keçiden daha iyi bir çepiş vardır” lafzıyladır. Çepişin kurbanı salih olmadığı bu hadîs-i şerifin sara-hatinden anlaşılıyor. Nitekim cumhurun kavlinde dişi düşmemiş, yaşına basmamış bir keçinin kurban edilmesi câiz değildir. Yalnız Atâ ile Evzâî, çepişin de kurban olabileceğine kâil olmuşlarsa da kavillerini şâz itibar edilip bu sözlerini ihtimal ki yaşlısını bulamayanlar, hakkında câizdir mânâsınca söylemişler diye te’vil etmişlerdir. Zira bu ictihadları buradaki nassa pek ziyade müsâdim olur.

Tokluya gelince: öteden beri sahâbe ve tâbiînin ehl-i ilim olanları tarafından tecviz edildiğini Tirmizî *Sünen*’inde zikredip ancak İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile Zührî’nin –çepiş olsun, toklu olsun– cezaın kurbanı elvermediğine kâil oldukları naklediliyor. Lâkin bunların sözü de yaşlısını bulmamak kaydıyla mukayyet olmak ihtimali vardır. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin rivayet ettikleri Câbir radiyallahu anı hadîs-i merfûunda, *لا تذبحوا إلا مسنةً إلا أن يعسر عليكم فتذبحوا جذعةً من الضأن*, “*Davarın yalnız yaşına basmışını kurban ediniz. Meğer ki böylesini bulmak size güç ola. Bu takdirde kuzunun toklusunu zebhedebilirsiniz*” {M5082 Müslim, Edâhî, 13.} buyurulmuştur. Cumhura göre, Câbir hadisindeki nehiy, efdali bırakıp mefdule gitmeye mahmûl olup kelâm-ı âlî-i nebevî *أن يستحب لكم أن* يستحب لكم “Yalnız yaşına basmış davarı kurban etmeniz müstehaptır” takdirindedir. Cumhurun ictihadını müeyyid diğer hadisler de vardır. Ezcümle İbn Mâce, Hilâl b. Ebû Hilâl el-Esemî radiyallahu anının *يجوز الجذع من الضأن أضحية* “*Koyunun toklusu kurban olmak câizdir*” {İM3139 İbn Mâce, Edâhî, 7.} hadîs-i merfûunu rivayet ettiği gibi Mucâşî’in *إن الجذع* إن الجذع “*Toklu, dişi düşmüşün yerini tutabilir*” {D2799 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 4, 5.} hadîs-i merfûunu yine İbn Mâce ve Ebû Dâvûd rivayet ederler. Bu hadisi Nesâî de sahâbînin ismini zikretmeyerek rivayet etmiştir. Ukbe b. Âmir radiyallahu anının, *صلى الله عليه وسلم بجذاع من الضأن* “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte kuzuların toklularını kurban ettik*” {Nesâî, *el-Kübrâ*, IX, 453, no: 19066.} hadisini de yine bir sened-i kavî ile Nesâî rivayet eder. Ebû Hüreyre radiyallahu anının da merfû olarak *نعمت الأضحية من الضأن* نعمت الأضحية “*Kuzunun toklusu ne iyi kurbandır*” {Kaynakta “الأضحية” sözcüğünden sonra “الجذع” kelimesi yer almaktadır. T1499 Tirmizî, Edâhî, 7.} dediğini Tirmizî rivayet ederse de senedi zayıftır. Sinni itibariyle koyunun kurban olmaya salâhiyetinde re’yleri bervech-i âtî muhtelifdir: 1. Bir seneyi ikmal edip ikinciye dahil olmalıdır. Bu kavil, Şâfiyye’nin kavlidir. 2. Yarım sene olmalıdır ki, Hanefîler ile Hanbelîler’in kavlidir. 3. *Hidâye* sahibinin Za’ferânî’den nakline göre yedi aylık olmalıdır. 4. Tirmizî’nin Vekî’den nakline göre altı veya yedi aylık olmalıdır. 5. Kuzunun anası babası genç ise altı aylık, yaşlı ise sekiz aylık olmak gerektir. 6. On aylık olmalıdır. 7. Kaç aylık olduğuna bakılmaz. Cüssesi iri olmak kâfidir. Nitekim *Hidâye* sahibi dişi düşmüşlerin arasında uzaktan farkedilmeyecek kadar iri olursa kurban olur demiştir.

Bazıları da yaşına basınca nasıl kurban edilebilirse yaşına basmadan dişi düşerse yine öyledir demişlerdir ki bu, Şâfiîler’den İbâdî’nin kavlidir.

Nefs-i udhiyyenin hükmüne gelince: kimi vücûbuna, kimi sünnet-i müekkede olduğuna kâil olmuşlardır. Vücûbuna kâil olanlar, İmam Ebû Hanîfe ile eimme-i Irak Muhammed, Züfer, Hasan b. Ziyâd ve bir kavle göre Ebû Yûsuf; diğer eimmeden de Mâlik, Leys b. Sa'd, Rebîâtürre'y, Süfyân es-Sevrî ve Evzâî'dir. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed de sünniyyetine kâillerdir. İmam Ebû Yûsuf da, bir kavle göre, sünnettir demiştir. Enes radiyallahu anhin الصلاة فليدبح {B954 Buhârî, Îdeyn, 5.} hadisi ile Cündeb b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhin, ومن لم يذبح فليذبح باسم الله {B985 Buhârî, Îdeyn, 23.} rivayetleri vücûba kâil olanlara delil olabildiği gibi İbn Mâce'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak b. Râhûye'nin, Ebû Ya'lâ'nın, Dârekutnî'nin ve Hâkim'in *Müsned*'inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettikleri, من كان له سعة ولم يضح فلا يقربن مصلانا "*Her kim kudreti varken kurban kesmeyecek ise musallâmıza yaklaşmasın*" {İM3123 İbn Mâce, Edâhî, 2.} hadîs-i merfûu vücûbunu daha ziyade takviye edecek gibi ise de Hâkim'in *Buhârî* ile *Müslim*'de olmayan sahîhü'l-isnâd bir hadistir demesine rağmen merfû mu, yoksa Ebû Hüreyre üzerine mevkuf mu meselesinde ihtilâf edilmiştir.

Sünnet olduğuna kâil olanların hücceti ise ümmü'l-mü'minîn Seleme radiyallahu anhânın *Müslim*'de mervî, من رأى هلال ذي الحجة منكم وأراد أن يضحي فليمسك من شعره وأظفاره "*İçinizde kim hilâl-i zilhicceyi görüp de kurban kesmek niyetinde bulunursa kurban kesinciye kadar vücudundaki saç ve kılları ile tırnaklarını kesmekten vazgeçsin*" {M5119 Müslim, Edâhî, 41.} hadîs-i merfûudur. Zira bu hadiste وأراد أن يضحي buyurulmakla kurban kesmek hususu iradeye ta'lik buyurulmuştur. Lâkin bu da pek kavî bir hüccet değildir. Zira, cuma ile hac farz oldukları halde, من أراد الجمعة فليغتسل kezâ de buyurulmuştur.

24 Buhârî'nin diğer rivayetinde, أجعلها مكانها ولن تجزي عن أحد بعدك "*Dediğin çepişi onun yerine kurban et. Lâkin senden sonra da böylesi hiçbir kimse için kifayet etmez*" {B5557 Buhârî, Edâhî, 8.}, diğer rivayetinde, اذبحها ولا تصلح لغيرك "*Onu kes. Lâkin senden başkası için de bu, olmaz*" {B5556 Buhârî, Edâhî, 8.} buyurulmuştur. Ebû Bürde b. Niyâr radiyallahu anh o çepişi sonra kurban etmiş. Râvi Şa'bî'nin bir rivayeti sonunda da, هي خير نسيكته "*Bu sonra kestiği kurban, kestiklerinin en hayırlısı oldu*" ziyadesi vardır. Bundan anlaşıldı ki, bir çepiş kurban etmiş olmak, Ebû Bürde b. Niyâr radiyallahu anhin hasâisinden olmuş oldu. Nitekim şehâdeti, iki şehâdet makamına kâim olmak üzere Huzeyme b. Sâbit radiyallahu anhin hasâisindendir. Enes radiyallahu anhin rivayetinde, فلا أدري بلغت الرخصة أم لا "*Bu ruhsat başkasına da sirayet etti mi etmedi mi bilemiyorum*" ziyadesi vardır. Lâkin Buhârî'nin Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anhtan rivayetine nazaran bu ruhsat, Ebû Bürde'ye mahsus kalmamış. Ukbe radiyallahu anh diyor ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kurbanlık olarak ashâb-ı kirâmı beyninde taksim etmek üzere bir davar sürüsü verdi. Taksimden sonra elimde bir çepiş kaldı, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arzettim. "*Onu sen kurban et*" buyurdu. {B2300 Buhârî, Vekâlet, 1.}

Enes radiyallahu anh, bu kıssayı rivayet ettikten sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin musallâda iki koç kurban buyurduklarını naklettiği gibi İbn Ömer radiyallahu

anhümâ da Buhârî'ye nazaran, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يذبح وينحر بالمصلى، Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem musallada kurban davarını veya devesini boğazlardı” {B5552 Buhârî, Edâhî, 6.} demiştir ki, bu ibadette imamın cemaate tekaddümü müstehap olduğu anlaşılır. Cemaatin imamdaki evvel kurban kesmesinin mekruh olmasındaki hikmet, zebih meşguliyeti namaza mani olmamak içindir. Namaz kılınıp bazılarınca hutbe de irat olunduktan sonra artık nahir vakti hulûl etmiş olur. Ondan sonra da imam kurban kesme de kimler kesecekse kesmek gerektir. Nüsükü eda için yalnız bir davar kesmek kâfidir. Lâkin efdali, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ittibâen, iki koç kurban etmektir. Nitekim boynuzlu ve akli karalı alaca iki koçu namazgâhta mübarek elleriyle boğazladıklarını rivayet edip kendisinin de başka türlü kurban ile icrâ-yı nüsük etmek istemediğini Buhârî nakleder. {B5554 Buhârî, Edâhî, 7.} Esnâ-yı hacda ümmehâtü'l-mü'minin için sığır kurban ettikleri de evvelce 202. hadiste geçmişti. Âişe radiyallahu anhânın Müslim'deki rivayetine nazaran gözlerinin etrafı, paçaları ve göğsü kara ak bir koçu getirip yatırdıktan sonra بسم الله اللهم بسم الله تقبل من محمد وآل محمد ومن أمة محمد buyurmuş ve kurbanı kesmişlerdir. {M5091 Müslim, Edâhî, 19.} Tesmiye ederken besmeledeki “rahmânü'r-rahîm” sıfatlarını da zikretmek o makama münasip düşmez. Tesmiye vâcip, esnâ-yı zebihde tekbir almak ve hayvanı sol yanına yatırıp sağ yanına basmak müstehaptır. Buhârî, Enes radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i muttasılda, ضحى النبي صلى الله عليه وسلم بكبشين أملحين فرأيته واضعا قدمه على صفاحهما يسمي ويكبر، فذبحهما بيده “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem iki alaca koç kurban etti. Kadem-i şerifini yanlarına basıp ve بسم الله deyip tekbir aldığını gördüm. Sonra onları mübarek eli ile boğazladı” {B5558 Buhârî, Edâhî, 9.} diyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى إِلَى الْمُصَلَّى فَأَوَّلُ شَيْءٍ يَبْدَأُ بِهِ الصَّلَاةُ ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَقُومُ مُقَابِلَ النَّاسِ وَالنَّاسُ جُلُوسٌ عَلَى صُفُوفِهِمْ فَيَعْظُمُهُمْ وَيُوصِيهِمْ فَإِنْ كَانَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ بَعْثًا قَطَعَهُ أَوْ يَأْمُرَ بِشَيْءٍ أَمَرَ بِهِ ثُمَّ يَنْصَرِفُ قَالَ أَبُو سَعِيدٍ فَلَمْ يَزَلِ النَّاسُ عَلَى ذَلِكَ حَتَّى خَرَجْتُ مَعَ مَرْوَانَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ فِي أَضْحَى أَوْ فِطْرِ فَلَمَّا أَتَيْنَا الْمُصَلَّى إِذَا مِنْبَرٌ بَنَاهُ كَثِيرُ بْنُ الصَّلْتِ فَإِذَا مَرْوَانُ يُرِيدُ أَنْ يَرْتَقِيَهُ قَبْلَ أَنْ يُصَلِّيَ فَجَبَذْتُ بِثَوْبِهِ فَجَبَذَنِي فَارْتَفَعَ فَحَطَبَ قَبْلَ الصَّلَاةِ فَقُلْتُ لَهُ غَيْرُكُمْ وَاللَّهِ فَقَالَ يَا أَبَا سَعِيدٍ قَدْ ذَهَبَ مَا تَعْلَمُ فَقُلْتُ مَا أَعْلَمُ وَاللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا لَا أَعْلَمُ فَقَالَ إِنَّ النَّاسَ لَمْ يَكُونُوا يَجْلِسُونَ لَنَا بَعْدَ الصَّلَاةِ فَجَعَلْتُهَا قَبْلَ الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (îdü'l-)fıtr ile (îdü'l-)adhâ günlerinde musallaya²⁵ çıkardı, ilk başladığı şey namaz olurdu.²⁶ Sonra (namazdan) çıkıp cemaat (oldukları heyette) saflarında otururken ayakta onlara dönüp²⁷ kendilerine vaaz buyurur, vesâyâda bulunur ve (ne emredecek ise) emrederdi. (Hatta o esnada) kimleri (gazâ için bir tarafa) gönderecek olur ise gönderir, yahut (başka) bir şeyin yapılmasını emredecek olursa eder²⁸ ve (ondan) sonra (musallâdan) avdet buyururdu. Ebû Saîd (el-Hudrî radiyallahu anh) der ki, nâs (sünnete muvâfık olarak) hep böyle yapıp (yani namazı hutbeye takdim edip) dururlarken ya bir (îdü'l-)adhâ, ya bir (îdü'l-)fıtr gününde Mervân ile birlikte (musallâya) çıktım,²⁹ o zaman Mervân Medine emîri idi. Musallâya vardığımızda bir de baktım ki (orada) Kesîr İbnü's-Salt'ın bina ettirdiği bir minber var.³⁰ Mervân, namazı kıldırmadan minbere çıkmaya davranmaz mı? (Mani olmak için) elbisesinden yakaladım. Çekiştik. (Nihayet) o (benden kurtulup) minbere çıktı ve namazdan evvel hutbeyi irat etti. Ona, "Vallahi siz (sünnet-i resûlû) tağyîr etmiş oldunuz" dedim.³¹ "Yâ Ebû Saîd! Senin o bildiğin şey (artık) gitti, (hüküm kalmadı)" dedi. Ben de, "Benim bildiğim şey (dediğine göre) bilmediğim şeyden vallahi daha hayırlıdır" dedim.³² Bunun üzerine "Namazdan sonra nâs (bizi dinlemek üzere) karşımıza oturmayacakları için (hutbeyi) ben namazdan evvele aldım" cevabını verdi.³³ {B956 Buhârî, İdeyn, 6.}

.....

RİVAYETLER

Bazı *Buhârî* nüshalarında, كان النبي صلى الله عليه وسلم كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

وسلم

Bir nüshaya göre وإن كان كان yerinde فإن كان يريد

Bazı nüshalarda فقال

Bir nüshaya göre فجبذته بشوبه

Harf-i nidânın hazfiyle yalnız أبا سعيد rivayetiyle de mazbuttur.

Bir nüshaya göre خير والله

25 Musallâ yani namazgâh, Medîne-i Münevvere'de mescid-i şerifin kapısına 1000 arşın uzakta mâruf bir yerin ismidir ki, bayramlarda namaz, mescid-i şerifte kılınmayıp orada kılınırdı. Bu hadîs-i şerif, bayram namazları için yağmur ve kar gibi bir özür olmadıkça sahrâya çıkmanın mesnûn olduğuna delâlet eder. Sahrâda bayram namazı kılmak, mescidde kılmaktan efaldır. Hanefiyye hep buna kâillerdir. Mescid-i Şerîf-i Nebvî, Mescid-i Harâm'dan başka dünyadaki bütün mesâcidden efdal iken aleyhi's-salâtü ve's-selâm efen-

dimiz bayram namazlarını hep Medine haricindeki namazgâhlarda kıldırmışlardır. Mâlikîler ile Hanbelîler’ce Mekke’den başka her nerede olursa olsun sahrada kılınması efdaldır. Mekke’nin istisnasını Mescid-i Harâm’ın fazileti ile beraber vüs’atidir. Şâfiîler’ce selef ile halefin fiiline tebaan Mescid-i Harâm, ile Beytülmakdis’te bayram namazı kılmak sahrada kılmaktan efdaldır. Zira bu iki mescid-i şerif pek büyük şerefi haiz olmakla beraber geniş-tirler ve onlara gitmekte daha ziyade kolaylık vardır. Diğer mesâcide gelince, eğer namaza geleceklerin hepsi sığacak derecede vâsi bulunursa sahraya çıkmak terk-i evlâ olmuş olur. Zira maksat, umumun namaza huzurudur. Maahâzâ İmam Şâfiî’ce dar mescidde bayram namazı kılmakta kerâhet olmakla beraber namazı iade lâzım gelmez.

26 Bayram namazından evvel hiçbir namaz kılınmaz. Nitekim İbn Abbâs radiyallahu anhümâ, Buhârî’ye nazaran. *إن النبي صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها*. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdû’l-fitr günü yalnız iki rek’at kıldırıp ondan evvel de, sonra da hiçbir namaz kılmadı. Sonra yanında Bilâl olduğu halde kadınların bulundukları tarafı teşrif edip onlara sadaka vermeyi emretti. Kadınlar artık halka mı, gerdanlık mı ellerinde her ne varsa Bilâl’in eteği içine atmaya başladılar” {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} diyor (476. hadise de müracaat). *Müslim*’de ise aynı kıssa, aynı elfâz ile zikredilmekle beraber îdû’l-fitr mı, yoksa îdû’l-adhâ günü mü olduğu tereddütle söyleniyor ki, bu tereddüt Müslim’in şeyhinde olmak gerektir. Zira senedin mâba’di birdir (209, 87, 27. hadislere de müracaat).

27 İbn Hibbân’ın, *فینصرف إلى الناس قائما في مصلاه* “Namazı kıldığı yerde ayakta olarak nâsa dönerdi” {İbn Balabân, *el-İhsân*, VIII, 114, no: 3321.} rivayeti ile İbn Huzeyme’nin, *خطب يوم عيد* “Bir bayram günü ayakları üzere durup hutbe irat buyurdu” {İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 348, no: 1445.} rivayetine de bakılırsa, zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde namazgâhta ne minber varmış, ne de mesciddeki ağaç minber oraya taşınmış. Ebû Saîd radiyallahu anhnın bu hadiste, “Nas, sünnete muvafık olarak böyle yapıp yani namazı hutbeye takdim edip dururlarken... ilh...” deyişine bakılırsa hutbeyi namaza takdim ile bayram hutbesini de minber üstünde ilk irat eden Mervân b. Hakem el-Emevî’dir. Müslim’in de başka tarikten yine müşârün-ileyhten rivayeti böyledir. Ömer radiyallahu anhnın da musallâda minber üzerinde hutbe irat ettiği rivayet olunuyorsa da Kâdî İyâz, “Sahih değildir” diyor. Osman radiyallahu anhnın da böyle yaptığı *Müdevvene*’de İmam Mâlik’ten, kezâ Hasan-ı Basrî’den rivayet olunuyor. *Müdevvene*’deki rivayet mu’dal ve gayri sahihtir. İbn Münzir’in isnâd-ı sahîh ile Hasan-ı Basrî’den olan rivayetinde ise, “Namazdan evvel ilk defa hutbe irat eden, Osman radiyallahu anhn olmuştur. Bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce hutbeyi takdim etmiştir” deniliyor ki, illet-i takdîmi, Mervân’ın serdettiği illete benze-miyor. İbn Hacer el-Askalânî, “Bunu Osman radiyallahu anhnın bir defa yapıp sonra terkey-lemiş ve Mervân’ın bu bid’atı iade etmiş olması ihtimali vardır” diyor. Herhalde müşârün ileyh böyle bir şey yapmışsa terketmiş olduğuna âtîde gelecek 519. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi delâlet eder. İmam Şâfiî de Abdullah b. Yezîd el-Ensârî radiyallahu anhtan

İbn Abbas radiyallahu anhın hadisine benzer bir hadis rivayet eder ki, sonunda, “Bu, tâ Muâviye Medine’ye gelinceye kadar böyle devam etti. O ise hutbeyi takdim etti” ziyadesi vardır. Demek oluyor ki, Mervân’ın bu hareketi, Muâviye’den aldığı emre binaen vâki olmuştur. Nitekim Basra’da bu işi yapan Ziyâd olduğu rivayeti de vardır. Mâlûm olduğu üzere, Medine’de Mervân, Basra’da Ziyâd Muâviye’nin âmilleri idiler.^a

28 Müslim’in rivayetinde, وكان يقول تصدقوا تصدقوا وكان أكثر من يتصدق أمر به “Hutbesinde sadaka verin, sadaka verin, sadaka verin buyururdu. En çok sadaka veren de kadınlar olurdu.” {M2053 Müslim, İdeyn, 9.}

29 Müslim’in rivayetinde, فخرجت مخصراً مروان “Mervân ile yanyana yürüyerek çıktım”, Abdürrezzâk’ın rivayetinde ise مع مروان وهو بيني وبين أبي مسعود “Mervân ile beraber çıktım. Aramızda Ebû Mes’ûd el-Ensârî radiyallahu anh vardı” denilmiştir.

30 Kesîr İbn Salt el-Kindî bir tâbî-i kebîrdir. Onu sahâbeden addedenler yanılmışlardır. Ahd-i celîl-i risâletpenâhîde dünyaya gelmişse de kendisi ile kardeşleri daha sonra Medine’ye gelip orada tavattun etmişlerdir. Bunlar, eşrâf-ı Arap’tan olup Medine’de iken Benî Cumah ile half olmuşlardır. İrtidat muharebesinde katlolunan Kinde mülûkünden biri olan (Cemd), Kesîr’in amcası idi. İsmi eskiden Kalil İbn Salt iken Ömer radiyallahu anh, tefîülen Kesîr’e tahvil etmiştir. Pederi Salt’ın sahâbeden olup olmadığı muhtelefün-fihtir. 476. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde de ismi geçiyor. Lâkin orada ismini tasgîr ile Küseyyir diye zabtetmişiz. Doğrusu kalîl vezninde kesirdir. Bizi yanıltan *Tecrîd*’in hareketi Mısır basması oldu.

Kesîr İbn Salt, sikâtta bir râvidir. Eşrâf-ı Arab’dan zengin bir kimse olup Abdül-melik b. Mervân’a bir aralık kâtiplik etmiştir. İkametgâhı, musallânın kible cihetinde ve ittisâlinde olduğu için ya kendiliğinden, yahut bazı rivayetlere göre, Mervân’ın emriyle o minberi kerpiçten bina eylemiştir. Ağaçtan bina etmemesi, açıkta ve havanın tahavvülâtına mâruz olduğundandır.

31 Müslim’in rivayetinde bu, فإذا مروان يناديني يده كأنه يجرنني نحو المنبر وأنا أجره نحو الصلاة. فلما رأيت “Bir de baktım ki, Mervân’ın eli benim elim ile çekişiyor. Sanki o beni minbere, ben de onu namaza doğru çekiyorduk. O halini görünce işe namazdan başlamak keyfiyeti nerede kaldı? dedim...” suretinde hikâye olunur.

Mervân’ı, hutbeyi takdimden menetmek isteyen Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh olduğu bu ifadesinden sarîhan anlaşılıyor. Lâkin *Müsned-i Ahmed* ile Ebû Dâvûd ve İbn Mâce’nin *Sünen*’lerinde Recâ b. Rebîa ez-Zübeydî radiyallahu anhın rivayetine bakılırsa, bu ihtarı eden, başka bir zat olmuş oluyor. Recâ radiyallahu anh şöyle diyor: Mervân bir bayram günü minber-i şerifi musallâya çıkardı ve namazdan evvel hutbeden işe başladı. Biri kalktı ve “Mervân, sen sünnete muhalefet ettin. Minberi bayram günü sahraya çıkardın. Halbuki öteden beri çıkarılmazdı. Namazdan evvel hutbeye başladın. Halbuki

a Yukarıda Muâviye ismi geçtikçe, ruvât-ı mehâsinin sükûtlarına rağmen bu baba oğlu tarziyeye şitâb eden mütercim merhum burada haklı olarak durakladı? (K.M.).

hutbe ile başlamak yoktu” dedi (Ebû Dâvûd rivayetinde, Ebû Saîd radiyallahu anh, bu kimdir? diye sordu. Filânın oğlu filândır dediler). Bunun üzerine Ebû Saîd radiyallahu anh, dedi ki: İşte bu âdem, üzerine vâcip olanı yapmış oldu. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: *فإن لم يستطع فليغيره بيده. فإن لم يستطع فبلسانه. فإن لم يستطع فبأسنانه. وذلك أضعف الإيمان.* yani “Her kim bir münker işlendiğini görür de eliyle değiştirmeye gücü yeterse eliyle değiştirsin. Buna kudreti yoksa diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de muktedir olamazsa kalbiyle değiştirsin. Bu da artık imanun en zayıfıdır” {D4340 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.} buyurdu, dedi. ilâ...

Mervân’a bu ihtarı eden zatın, Ebû Saîd radiyallahu anh ile Mervân’ı ortalarına alıp musallâya çıktığı bir an evvel zikredilen Ebû Mes’ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî olmak ihtimalini İbn Hacer el-Askalânî ile Aynî söylüyorlarsa da Ebû Dâvûd rivayetine nazaran Ebû Saîd hazretlerinin, bu kimdir? diye sorması bu ihtimali kabule manidir. Zira Ebû Mes’ûd radiyallahu anh, Ebû Saîd radiyallahu anh gibi Hazrecî ve bâhusus kudemâ-i sahâbeden bir Bedrî olduğundan böyle bir suale hâcet bırakmayacak kadar mâruf bir zat idi. İhtar kıssasının tekrar etmiş olması ve Ebû Saîd’den başka olan zatın daha evvel bu ihtarda bulunup Mervân’ın ısrarı üzerine başka bir bayramda *Buhârî*’de zikredilen Ebû Saîd kıssasının cereyan etmiş olması ihtimali daha kavîdir. Bu ihtimale kuvvet veren cihet de Ebû Saîd rivayetinde kerpiçten bina olunan Kesîr İbn Salt minberinden bahsedilmekte iken, öteki rivayette minber-i şerifin musallâya çıkarıldığından bahsolunmasıdır. Hatta minber-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın ihracı mûcib-i itirâz olduğunu görünce Mervân’ın Kesîr İbn Salt’a minber bina etmeyi emretmiş olması da pek vârittir. Her ne hal ise, burada en mühim olan, her iki rivayete nazaran nehy-i anî’l-münker vâki olmuş olmasıdır. Emir bi’l-ma’rûf ile nehiy anî’l-münker hakkındaki evâmîr-i adîde Kitap ve Sünnet’te mevcut olup bunlar dîn-i İslâm’ın kıvam ve bekâsını temin eden en mühim esaslardandır. Nitekim ümem-i sâlifinin helâk olması, hep Allah’ın ve Resûlullah’ın emir ve nehyine muhalefet zamanlarında sükût edip hakkı ikamede tehâvün göstermelerinden olduğunu Kur’an’da okuyoruz. Ehâdîs-i sahîha da bunu mükerreren teyit eylemiştir. Ancak yerimizin müsaa-desizliği dolayısıyla daha ziyade tafsile çare bulamıyoruz.

32 Müslim’in rivayetinde, *قلت أين الإبتداء بالصلاة* “Ona, namaza başlamak nerede kaldı? dedim” lafzıyladır.

Yine Müslim’in rivayetine nazaran, Mervân, *لا يا أبا سعيد قد ترك ما تعلم* “Hayır, böyle değil, Ebû Saîd, senin o bildiğin terkolundu” demiş, o da cevaben üç kerre, *والذي نفسي كالا، لا تأتون بخير مما أعلم* “Hiç de öyle değil. Nefsim yed-i kudretinde bulunan Allah’a kasem ederim ki, benim bildiğimden daha hayırlısını yapamazsınız” cevabını verdi.

Unutmamalı ki, Ebû Saîd radiyallahu anh, bu acı sözleri söyleyip münkeri nehyettiği gün, Mervân, üzerlerinde fermanfermâ bir vali idi.

33 Bu cevabına nazaran Mervân, hutbeyi an ictheadin namaza takdim etmiş oluyor. Biraz evvel Osman radiyallahu anhin hutbeyi muvakkaten takdim ettiğine dair Hasan-ı

Basrî'nin de bir rivayetinden bahsetmiştik. Halîfe-i müşârün ileyh, bazı kimselerin namaza yetişemediklerini görünce cemaatin maslahatını gözeterek bunu yapmıştır. Hutbeyi istimâ etmek sünnet olduğu gibi namazdan sonraya tehiri de sünnettir. Fakat hutbeyi dinlemek birinci derecede mühim olup bayram namazının şartı olmayan hutbenin sonraya bırakılması ehemmiyetçe onun dînundadır. Osman radiyallahu anh, eğer takdim etmişse, asıl fevtolmaması için takdim etmiştir. Mervân'ın övrü ise, bu rivayetten anlaşıldığı üzere başkadır. Zira denildiğine göre, Mervân'ın zamanında esnâ-yı hutbede sebbe müstehak olmayanlar seb, buna mukabil diğer bazı kimseler ifrat ile methedildikleri için cemaat, bu münkerâtı dinlememek maksadıyla musallâyı amden terkederlermiş. O halde, İbn Hacer el-Askalânî'nin dediği gibi Mervân, cemaatin değil, kendi maslahatını gözetmiş demektir.

Bayram namazının hutbeye takdimi, hulefâ-yı erbaa ile Mugîre b. Şu'be, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümün mezhebi olduğu gibi eimmeden Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye, eimme-i erbaa ve cumhûr-ı ulemâ hep buna kâillerdir. Şâfiyye'ye göre, daha evvel irat edilen hutbe, namazdan sonra sünnet-i râtibeyi takdim etmek gibi olup iadesi iktizâ eder. Lâkin iade edilmezse namaz iade edilmez. Hanefiyye'ye göre, hutbeyi takdim etmek câiz ise de sünnete muhalif olduğundan mekruhtur ve bayram hutbesinde sâmiin söz söylemesi, cuma hutbesinde olduğu gibi mekruh değildir. Mâlikiyye'ye göre, hutbesini takdim eden hatibe, namazdan sonra hemen hutbesini iade etmesi emrolunur. Namazdan sonra uzun zaman geçerse bu nakîsayı cebretmek fırsatı fevtedilmiş olur. Bu, cuma hutbesi gibi değildir. Zira cuma namazı, hutbe takdim edilmedikçe sahih olmaz. Cumada hutbenin takdimi, sıhhatinin şartıdır. Bayram namazına takdim ise şart değildir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا لَمْ يَكُنْ يُؤَدِّنُ يَوْمَ الْفِطْرِ وَلَا يَوْمَ الْأَضْحَى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas ile Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümden: Şöyle demişlerdir:³⁴ (Ahd-i celîl-i nebevîde) ne (îdü'l-)fıtr gününde, ne de (îdü'l-)adhâ gününde (bayram namazı için) ezan okunurdu.³⁵ {B960 Buhârî, İdeyn, 7.}

.....

34 Buhârî, burada aynı isnad ile dört hadis serdediyor. Musannif ise yalnız iki sahâbîden mervî olan en muhtasarlarını *Tecrîd*'e yazmakla iktifa etmiştir. **Birincisi**. Câbir radiyallahu anh hadisidir ki, bunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in îdü'l-fıtr günü musallâyâ çıkıp hutbeden evvel namaza başladıkları zikrolunuyor. **İkinci** hadise nazaran İbn Abbas

radiyallahu anhumânın Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhumâya biat olunduğu ilk zamanlarda îdül-fitr günü bayram namazı için ezan okunmazdı. Hutbe de behemehal namazdan sonra okunur diye haber göndermiştir. Üçüncü hadis, İbn Abbas ile Câbir radiyallahu anhumün metne alınan hadisidir. Dördüncüsünde de yalnız Câbir radiyallahu anh şöyle diyor: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalkıp namazdan işe başladı. Sonra nâsa hutbe irat buyurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbeyi bitirince bulunduğu yerden kadınların bulunduğu tarafı teşrif edip Bilâl radiyallahu anhin eline dayanarak onlara va'z u tezkirde bulundu. Bilâl ihramını açmıştı. Kadınlar sadakalarını ihramın içine atıp duruyorlardı ilh.. Seneddeki râvi İbn Cüreyc, Atâ İbn Ebû Rebâh'a, "Bugün de imamın hutbeden fâriğ olunca kadınlar tarafına gidip onlara vaaz ve tezkirde bulunmasını üzerine vâcip görüyor musun?" diye sormuş. Atâ da, "Bu onlar üzerinde bir haktır. Bunu yapmamakla bilmem ki ellerine ne geçer?" cevabını vermiş.

Buhârî'nin diğer tarikten olan rivayetine nazaran İbn Cüreyc, "Kadınların bu verdikleri, îdül-fitr zekâtı mı idi?" diye soruyor. Oda, "Hayır, verdikleri bir sadaka idi" cevabını veriyor ki, sadaka-i fitirdan başka bir sadaka idi, demek istiyor.

35 Bu hadislerden de birkaç mesele öğreniyoruz.

BİRİNCİSİ. Bayram namazlarının hutbeden evvel olduğu sabittir. Nitekim bundan evvel Buhârî, İbn Ömer radiyallahu anhumânın da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fitr ile adhâ günlerinde namazı kıldırır, namazdan sonra hutbe irat buyururdu" hadisini sened-i muttasıl ile rivayet etmiştir.

İKİNCİSİ. Bayram namazı için ezan, gayri meşrûdur. Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetinde لا أذان للصلاة يوم الفطر حين يخرج الإمام ولا بعد ما يخرج ولا إقامة ولا نداء، yine Müslim'in Câbir b. Semüre radiyallahu anhtan rivayetine nazaran, müşârün ileyh de, "Ben her iki bayramı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle birlikte bir iki kerre denemeyecek kadar müteaddit defa ezansız ve ikâmetsiz olarak kıldım" {M2051 Müslim, İdeyn, 7.} demiş olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de İbn Abbas radiyallahu anhumâ da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve ondan sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman radiyallahu anhum, bayram namazını hep ezansız, ikâmetsiz olarak kıldırıldılar" {D1147 Ebû Dâvûd, Salât, 241, 244.} demiştir. Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhin da *Müsned-i Bezzâr*'da, yalnız îdül-adhâdan bahsederek Berâ b. Âzib radiyallahu anhumânın da Taberânî'nin *Mu'cem-i Evsat*'ında böyle bir rivayetleri vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mevlâsı Ebû Râfi' radiyallahu anh da Taberânî'nin *Mu'cem-i Kebîr*'ine nazaran "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazgâha mâşiyen çıkarlar ve namazı ezansız, kâmetsiz olarak kıldırırlardı" {MK943 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 318.} diye haber veriyor. Tâbiînden bu babda birçok nakil daha vardır. Şa'bî ile Hakem İbn Uteybe, bayram namazında ezan ve ikâmet bid'attır demişlerdir. Bu nakillerin kesretinden, sahâbe

ve tâbiînin bunu sık sık ihtar edişlerinden devr-i sahâbe ve tâbiünde bu bid'atın zuhur edip bilâhare terkedildiği anlaşıyor. Saîd b. Müseyyeb'den İbn Ebû Şeybe'nin sened-i sahîh ile rivayetine nazaran bayram namazında ezanı ilk ihdas eden, Muâviye radiyallahu anh imiş. İmam Şâfiî de sika vasıtasıyla Zührî'den aynını rivayet ediyor. Lâkin onun rivayetinde, "Haccâc, Medine'ye vali olduğu zaman onun kavliyle âmil oldu" ziyadesi de vardır. Bir rivayete nazaran da bunu ilk ihdas eden, Basra'da Ziyâd olmuştur. Mervân diyen de vardır. Lâkin bu rivâyâtın hepsi yekdiğere muvâfıktır. Zira Haccâc, Ziyâd, Mervân hep Muâviye'nin âmilleri idi. Ebû Kılâbe bu bid'attaki evveliyeti Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâyâ atfediyor. Nitekim Buhârî'nin bu hadisine nazaran, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümânın ona bu babda ihtarda bulunduğu biraz evvel geçmişti.

Elhâsıl, İmam Mâlik'in موطأ'ında, "Ulemâımızdan birçok kimseden işittim ki, tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanından bugüne kadar ne îdü'l-fitrda, ne îdü'l-adhâda ne nidâ, ne ikâmet vâki olmuştur. Bizce hakkında ihtilâf edilmeyen sünnet budur" dediği gibi bayram namazları için ezan ve ikâmetin hazfî, sünnet-i seniyyedir. Lâkin İmam Şâfiî, sairleri gibi ezan ve ikâmeti tecviz etmemekle beraber halka bayram namazı vaktinin başka elfâz ile ilânını da müstehap görür. İmâm-ı müşârün ileyhın sika vasıtasıyla Zührî'den rivayetine nazaran, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayramlarda الصلاة جامعة diye nidâ etmeyi müezzine emir buyurmuşlardır. Bu rivayet, mürsel ise de salât-ı kûsûfta böyle nidâ ettirdikleri sabit olduğundan imâm-ı müşârün ileyh kûsûfa kıyasen bu rivâyet-i mürseleyi kabul edip müezzinin الصلاة الصلاة diye nidâ etmesi bence müstehaptır. هلموا إلى الصلاة yani namaza gelin derse bence mekruh değildir. Lâkin الصلاة على gibi elfâz-ı ezandan biri ile nidâ ederse mekruh görürüm" demiştir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Bayram namazına hayvana binip gitmekte beis yoksa da ânifü'l-beyân Ebû Râfi' radiyallahu anh hadisine nazaran aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz namazgâhı mâşiyen teşrif buyurmuş olduklarından yaya gitmek de sünnettir. Nitekim Tirmizî de Ali radiyallahu anhtan, "Bayram namazına mâşiyen çıkman ve çıkmadan evvel bir şey yemen sünen-i nebeviyye cümlesindendir" {T530 Tirmizî, Cum'a, 30.} dediğini rivayet ediyor. Sa'd el-Karez, İbn Ömer radiyallahu anhümden İbn Mâce'nin de rivayeti buna muvâfık olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*'da da Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram namazına mâşiyen çıkıp, çıkarken ihtiyar ettiği yoldan başka bir tarik ile avdet buyurduğu da rivayet olunmuştur.

DÖRDÜNCÜSÜ. Câbir radiyallahu anhın hadisine nazaran, hutbeden sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, kadınların bulundukları tarafa gidip vaaz ve hâssaten sadakaya teşvik buyurmalarından kadınların da namazgâha çıktıkları anlaşıyor. İlk saflar erkeklerin, orta saflar çocukların, ondan sonraki saflar da kadınların olmak üzere tertîb-i sufuf buyurmak sünnet-i nebeviyye muktezâsı olduğundan kadınlar hutbeyi iyice işitememiş olmak ihtimaline mebnî ayrıca vaaz ve tezkire şayan görülerek şanlarına itina

buyurulduğu görülüyor. Câbir radiyallahu anhın şâhidi İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî hadislerdir ki, biri 517. hadisin bir hâşiyesinde zikrolunan صلى الله عليه وسلم صلى إن النبي إذا جاءك المؤمنات يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَنَّ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ ... {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} hadisi, diğeri 476. hadis, üçüncüsü de daha mufassal olan Buhârî'nin diğer rivayetidir. Bunda müşârün ileyh diyor ki: İdül-fitr namazında Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile beraber bulundum. Hepsi de namazı hutbeden evvel kıldırırıldı, hutbe sonra okunurdu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (hutbeden sonra) yerinden kalktı. (Cemaat dağılmadan, bâhusus kadınlar çekilmeden erkekler çıkmasınlar diye) mübarek eliyle oturun diye işaret buyurması hâlâ gözümün önündedir. Sonra erkeklerin saflarını yarıp kadınların saflarına kadar gitti. Bilâl de beraber idi ve

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعَنَّكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقَنَّ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلَنَّ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ فَبَايِعَهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

“Ey Nebî-i Ekrem! Mümin kadınlar sana gelip de Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi şerik koşturmak, sirkat etmemek, zina etmemek, evlâtlarını öldürmemek, başkasının çocuğunu kocalarına ilsâk iftirasında bulunmamak, hiçbir emr-i ma'rufta sana muhalefet etmemek üzere biat etmek isterlerse bu şartlar dairesinde onlara sen de onların biatini kabul edip kendileri için Allah Teâlâ'dan istiğfarda bulun. Zira Allah gafûr ve rahîmdir”^a âyet-i kerîmesini okuyup bitirdikten sonra, “هل أتتن على ذلك؟” “Siz bu biat üzere sabit kadem misiniz?” diye sordu. İçlerinden “kim olduğu râvice bilinmeyen” yalnız bir kadın, “evet” dedi. Onun üzerine فتصدقن “Mademki öyledir sadaka verin” buyurdu. Bilâl, ihramı yayıp, “Anam babam size feda olsun, haydi gelin, atın” dedi. Onlar da halkalarını, yüzüklerini Bilâl'in ihramı içine atmaya başladılar. {B4895 Buhârî, Tefsîr (Mümteherine), 3.} Müslim'in rivayetinde ezan ve ikâmet olmadığı da zikredildikten sonra şöyle deniliyor: Sonra Bilâl'e dayanarak ayak üstü durup Allah'a karşı takvâ üzere bulunulmasını emir, Allahu azîmü'ş-şana itaate teşvik ve nâsa vaaz ve tezkirde bulundu, sonra yürüdü. Kadınların bulundukları tarafı teşrif edince onlara vaaz ve tezkirde bulundu. Onlara حطب جهنم yani “Sadaka verin, zira siz kadınların çoğu cehennem kütüğüdür” buyurdu. Kadınların en hayırlılarından biri ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah, niçin?” diye sordu. “لأنكم تكثرون الشكاة وتكفرن العشير. “Çünkü siz halinizden çokça şikâyet eder, kocalarınızın nân ve nimetine karşı küfranda bulunursunuz” {M2048 Müslim, İdeyn, 4.} cevabını verdi ilâ... (209. hadise de müracaat). Bu hatunun ismi ne Buhârî'de, ne Müslim'de zikredilmiyorsa da İbn Hacer'in isabette pek yakın tahminine nazaran “Hatîbetü'n-nisâ” demekle mâruf olan Esmâ bint Yezîd İbn Seken el-Ensâriyye radiyallahu anhümâ olmak gerektir. Zira Taberânî ile Beyhakî'deki rivayetinde müşârün ileyhâ aynı kıssayı naklederken kendisinin orada hazır olduğunu söylüyor ve, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşı cüretlice idim ve, “Yâ Resûlellah, niçin diye nidâ ettim” diyor.

(Esmâ bint Yezîd radiyallahu anhümâ, Yermük Muharebesi'nde çadırının direği ile dokuz düşman tepelemiş ashâb-ı şecâatten idi). Câbir ile İbn Abbas radiyallahu anhümün rivayetleriyle kadınların namazgâhta huzurları sabit olduğu gibi Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın yine *Buhârî*'deki rivayetlerine nazaran kadınların bayrama çıkmaları yalnız kendi arzularıyla kalmayıp emrolunurlardı. Örtünecek çarşafı olmayana çarşaf iâresi bile tavsiye buyurulmuş. Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın haber verdiği göre taze, kocaya varmamış kızlara, hatta hayız olanlara varıncaya kadar hep namazgâha çıkar, o günün bereketinden ve pakliğinden hissemend olmak ümidiyle erkeklerle beraber tekbir alır, onlarla beraber dua ederlermiş. Yalnız hayız olanlar musallânın haricinde kalıp cemâat-i müslimînin tekbir ve dualarında hazır olurlarmış (477. hadise de müracaat).

وَعَنْهُ أَيُّ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَكُلُّهُمْ كَانُوا يُصَلُّونَ قَبْلَ الْخُطْبَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman (radiyallahu anhüm) ile birlikte bayram namazında bulundum. Hepsi (de) namazı hutbeden evvel kılarlardı.³⁶ {B962 Buhârî, İdeyn, 8.}

.....

36 Hutbenin bayram namazından sonra olduğu 515, 516, 517. hadislerde geçmişti. Lâkin oralarda bu mesele diğer mesâil zımında mezkûr olup burada ise *Buhârî*'nin bir bâb-ı mahsûsunda müstakil bir hadis olarak irat edilmiştir. Buhârî, müteakiben İbn Ömer radiyallahu anhümânın da bu mânada bir hadisini rivayet eder. Lâkin hulefâdan yalnız Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümanın isimlerini zikreder. Aynî'nin *Buhârî* şerhinde İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisini de, İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde olduğu gibi, Osman radiyallahu anhın ismi zikredilmekte ise de nüsha yanlış olsa gerektir.^a Zira *Buhârî* nüshalarına yalnız Ebû Bekir ve Ömer denildiği gibi Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin ve İbn Mâce'nin İbn Ömer'den rivayetleri hep böyledir.

Bayram namazı kaç rek'attır?

İki rek'at olduğu tâ asr-ı celîl-i Nebvî'den bugüne kadar bütün müslümanların icmâ-i amelîsi ile sabit olduğu gibi evvelce geçen Ömer ve İbn Abbas ve *Sünen-i İbn Mâce*'de

a 1348 senesi Mısır'da basılan Aynî nüshasındaki İbn Ömer hadisinde Hazret-i Osman'ın ismi yoktur (K.M.).

mervî Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm hadisleri, kezâ bayram namazı tekbîrâtı ile ve bayram namazında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından okunan sûreler hakkındaki hadisler ile de sabittir. Ancak, İmam Ali kerremallahu vecheden edilen bir rivayete nazaran musallâda cumhurun kavli gibi iki, evde dört rek'at olarak, kılınır. "Allahu a'lem." Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhnın Taberânî'nin معجم inde mervî, إن هاتين الركعتين سبحة "Bu iki rek'at, öğlen namazına davet olununcaya kadar senin o günkü nâfile namazındır" hadisinin delâleti ile musallâda kılınmamış bayram namazına bedel o günün duhâ namazı makamına kâim olur demek istemiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın بعدها ولا يصل قبلها ولا بعدها يوم الفطر ركعتين لم يصل قبلها ولا بعدها {B964 Buhârî, İdeyn, 8.} hadisi ise bu babda şek ve şüphe bırakmayacak bir delil nakli olmakla beraber bayram günü namazdan evvel ve sonra nâfile namaz kılmanın cevaz ve adem-i cevazı meselesi ortaya çıkıyor. *Sünen-i İbn Mâce*'de, Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan da İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi gibi لم يصل قبلها ولا بعدها في عيد "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hiçbir bayram namazında ne evvel, ne de sonra hiçbir namaz kılmadı" {İM1292 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 160.} rivayeti vardır. Lâkin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan yine *Sünen-i İbn Mâce*'de, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يصلي قبل العيد شيئا فإذا رجع إلى منزله صلى "Bayram namazından evvel bir şey kılmamak ve menzil-i saâdete avdet buyurunca iki rek'at kılmak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mu'tâd-ı şerifleri idi" {İM1293 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 160.} diye rivayet olunmaktadır. Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın rivayetine nazaran, Ali radiyallahu anh -İbn Abbas ile İbn Ömer radiyallahu anhümün rivayetlerine muvâfık olarak- bayram namazından ne evvel, ne sonra nâfile kılmamak mu'tâd-ı şerîf-i nebevî olduğunu haber vermekle beraber "İsteyen tatavvu eder, isteyen namaz kılmaz" demiştir. Rivayet olunan ehâdîste, fi'l-i resûl hikâye olunup o gün bayramdan evvel veya sonra teneffülünden nehye dair hiçbir fiili hâvi olmadıklarından sahâbe ve tâbiîn ile eimme-i müctehidîn bayram namazından evvel veya sonra veya hem evvel, hem sonra imamın veya cemaatten bir ferдин teneffülünde kerâhat olup olmadığında hayli ihtilâf etmişlerdir ki, tafsili mahalli burası değildir.

Bayram namazlarında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümânın *Sünen-i Tirmizî*'deki rivayetine nazaran سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ile هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ {el-Gâşiye, 88/1.} sûrelerini kıraat buyururlarmış. Bu rivayete nazaran, cuma namazlarında da bu iki sûreyi okurlarmış. Hatta bayram cumaya tesadüf ettiğinde her ikisinde yine bunları okurlarmış. Ebû Vâkıd, Semüre b. Cündeb ve İbn Abbas radiyallahu anhümün de buna benzer rivayetleri vardır. Müslim'in Ebû Vâkıd el-Leysî radiyallahu anhtan rivayetine nazaran da her iki bayramda الْقُرْآنَ الْمَجِيدَ {Kâf, 50/1.} ile اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ {el-Kamer, 54/1.} sûrelerini okurlarmış. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel, Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anh rivayetini, Şâfiî ise her iki rivayeti ahzedip bu sûreleri okumak müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe ise o sûrelerin bayram namazına ihtisasına kâil değildir.

Bayram namazındaki tekbîrâtın adedine gelince: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem îdû'l-fitr ile îdû'l-adhâda rûkû tekbirlerinden mâada ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir aldıklarını ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan Ebû Dâvûd ile İbn Mâce rivayet ediyorlar. Yine Ebû Dâvûd ile Tirmizî Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhumânın fi'l-i resûl olarak buna muvâfık rivayetleri olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da sahâbî-i müşârûn ileyhine, قال نبي الله صلى الله عليه وسلم التكبير في الفطر سبع في الأولى وخمس في الآخرة، والقراءة بعدهما كلتيهما "Allah'ın Nebî-i Kerîm'i sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: *"İdû'l-fitr namazında tekbirin adedi birinci rek'atta yedi ve sonraki rek'atta beştir. Kıraat da her ikisinde tekbirlerden sonradır"* {D1151 Ebû Dâvûd, Salât, 242, 245.} hadîs-i merfûu da vardır. Tekbîrâtın kırâattan evvel olduğuna dair İbn Mâce'nin Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın müezzini Sa'd el-Karaz^a radiyallahu anhtan bir rivayeti vardır. Onda îdû'l-fitr yerine "îdeyn" denilmiş olup yine kıraattan evvel birincide yedi, ikincide beş tekbir almak mu'tâd-ı şerîf-i nebevî olduğu zikrolunuyor. Tekbirlerin yedi ve beş olduğuna dair bir de Tirmizî ve İbn Mâce'nin rivayet ettikleri Amr b. Avf el-Müzenî radiyallahu anhadisi vardır ki, Tirmizî, bu hadisi rivayet ederken bu babda Âişe ile İbn Ömer ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet olduğunu söyledikten sonra bunların içinde en ziyade hasen olan hadisin bu olduğunu söyler. Ondan sonra da, ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden ve diğerlerinden ehl-i ilm olan bazılarınca amel bunun üzerinedir. Ebû Hüreyre radiyallahu anhadisi da Medîne'de böyle namaz kıldırıldığı rivayet olunmaktadır. Bu, ehl-i Medîne'nin kavli olup Mâlik b. Enes ile Şâfiî ve İshak b. Râhûye hep buna kâillerdiler. Diğer taraftan İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan da tekbîrât adedinin dokuz olduğuna dair rivayet vardır ki beşi, birinci rek'atta kıraattan evveldir. İkinci rek'atta ise kıraatla başlayıp daha sonra rûkû tekbiri ile beraber dört tekbir alınır. Diğer ashâb-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden de bunun gibi rivayet vardır. Bu, ehl-i Kûfe'nin kavli olup Süfyân es-Sevrî de buna kâildir diyor. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet olunan keyfiyete muvâfık olarak hareket eden mevzubahis sahâbe İbn Abbas, Enes b. Mâlik, Mugîre b. Şu'be, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhumdür. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivayete nazaran Saîd b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhum Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in adhâ ve fitr bayramlarında nasıl tekbir getirdiklerini sormuş. Ebû Mûsâ "Cenaze tekbirleri gibi dört tekbir alırdı" demiş; Huzeyfe de tastik etmiş. Sonra Ebû Mûsâ, "Ben Basra'da vali iken tekbirleri hep böyle alırdım" demiş.

Eimme ihram tekbirinde bittabi ittifak ettikten sonra ondan sonraki zâit tekbirlerin adedinde ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre her iki rek'at da üçerdir. Mâlik ile Ahmed'e göre birincisinde altı, ikincisinde beştir. Şâfiî'ye göre ise birincide yedi, ikincide beştir. Yine Şâfiî'ye göre her iki tekbir arasında zikretmek müstehaptır. Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre tekbirleri sıra ile mütevâliyen almak evlâdır. Mâlik ile Şâfiî'ye göre İbn Mes'ûd

a Karaz, fethateyn ile samg ağacının palamuduna denir. Sa'd'ın bununla intifa etmesi, bâis-i izâfe olmuştur (*Kâmus Tercemesi*).

rivayetinden evvel serdettiğimiz rivayetlere muvâfık olarak, her iki rek'atta tekbir, kıraata takdim olunur. Ebû Hanîfe ise, İbn Mes'ûd rivayetine temessük ederek birinci rek'atta tekbirleri kıraata takdim, ikinci rek'atta kıraatı takdim ile tekbîrât-ı zevâidi tehir eyler. Ahmed b. Hanbel'in bu babda her iki mezhebe muvâfık kavilleri vardır. Tekbir alınırken eller kalkar. Bunda ittifak vardır. Yalnız İmam Mâlik'ten rivayet olunmuş bir kavilde ihram tekbirinden başkasında el kalkmaz. İmam Muhammed موطأ ında İbn Mes'ûd kavlini ihtiyar etmekle beraber “Bayram namazları tekbirlerinde nâs ihtilâf ettiler. Maahâzâ hangisi ile âmil olsan güzel olur” demiştir.

وَعَنْهُ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا الْعَمَلُ فِي أَيَّامٍ أَفْضَلُ مِنْهَا فِي هَذَا الْعَشْرِ قَالُوا وَلَا الْجِهَادُ قَالَ وَلَا الْجِهَادُ إِلَّا رَجُلٌ خَرَجَ يُخَاطِرُ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَلَمْ يَرْجِعْ بِشَيْءٍ.

TERCÜMESİ

(Yine) İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin: “Başka günlerin hiçbirinde (içinde bulunduğumuz) şu on gündeki amellerden daha efdal hiçbir amel yoktur” buyurduğunu ve “Cihad da mı (daha efdal değil?)” denmesine karşı, “(Evet,) cihad da,³⁷ meğer ki bir kimse nefisini (Allah yolunda) muhataraya atıp (kendisine ait ne mal, ne nefis) hiçbir şeyi geri getiremez olursa,³⁸ (işte onun ameli bunlardan da efdaldır)” cevabını verdiğini (sened-i muttasıl ile) rivayet etmiştir.³⁹ {B969 Buhârî, İdeyn, 11.}

.....

RİVAYETLER

Bazı rivayetlerde yalnız في هذه ,
Bazı nüshalarda ولا الجهاد في سبيل الله؟ ,
Bazı nüshalarda da إلا من خرج zaptedilmiştir.

في هذا العشر lafzıyla olan rivayetin sarâhatinden anlaşılıyor ki, hadîs-i şerifte fazileti mevzubahis olan on gün, zilhicce ayının ilk on günüdür. وَلَيَالٍ عَشْرٍ. وَالْفَجْرِ. ^a nazm-ı celîlinde rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretlerinin, şanlarına tâzimen kasem buyurduğu günler, bugünlerdir. **Leyâl** tabiri, geceleri takip eyleyen günleri de ifade eder. Her yevm-i şer'î ona tekaddüm eden geceden itibaren başladığı için, **eyyâm** yerine **leyâl** istimal etmek pek ziyade şayidir. Müslümanlar arasında mine'l-kadîm müteâref ve şayi olan bu istimalden

gafil olanlar, yeniden yeniye meselâ “Perşembeyi cumaya îsâl eden gece” tarzında dolaşık bir ifade ile maksatlarını anlatmaya çalışmaya başlamışlardır. Halbuki o, kısaca “cuma gecesi” dir.

فضل العمل في أيام التشريق babında zikredilen bu hadis –biraz evvel işaret edildiği üzere– العشر lafzının hazfiyla yalnız هذه في lafzıyla da Buhârî’den rivayet edilmiştir ki, baba verdiği isim karînesiyle Buhârî’nin bu eyyâmdan anladığı, eyyâm-ı teşrîk olmuş oluyor.

Zilhiccenin sekizinci gününe يوم تروية , dokuzuncusuna يوم عرفة , kurban bayramı gününe يوم النحر , ondan sonraki üç güne تشریق أيام denir ki eyyâm-ı teşrîkin ilk gününe يوم الثاني denir. Arefe, bizde el-yevm zannolunduğu gibi herhangi güne tekaddüm eden gün mânasına olmadığı gibi ezcümle kurban bayramından evvelki güne, bayrama tekaddüm ettiği için arefe denmemiştir. يوم عرفة Arafat’ta vukuf gününe has bir ism-i şer’î olup diğer hiçbir güne bu isim verilmez. Yevm-i nahri eyyâm-ı teşrikten addedenler de vardır. Sûre-i Hac’daki وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى ile sûre-i Bakara’daki أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ وَاللَّهُ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ ب ile sûre-i Bakara’daki وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ B âyet-i kerîmelerindeki “eyyâm-ı ma’lûmât” ile “eyyâm-ı ma’dûdâtı –Buhârî’deki nakle göre– İbn Abbas radiyallahu anhümâ aşer-i zilhicce ve eyyâm-ı teşrîk ile tefsir etmiştir. Nitekim, Abd b. Humeyd’in tefsirinde mevsûlen rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, “Allah Teâlâ’yı eyyâm-ı ma’dûdâtta Allahüekber diye zikrediniz, yine Allah Teâlâ’yı eyyâm-ı ma’lûmâtta Allahüekber diye zikrediniz. Eyyâm-ı ma’dûdât, eyyâm-ı teşrîk; eyyâm-ı ma’lûmât da, aşr-ı zilhiccedir” demiş. İmam Ebû Hanîfe’nin ve ondan evvel Hasan-ı Basrî ile Katâde’nin de kavlileri budur. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen diğer rivayette ise eyyâm-ı ma’lûmât: Yevm-i terviyyeden evvelki günlerdir. Süyûtî’nin *Dürri mensûr*’daki zabtına göre, eyyâm-ı ma’lûmât ile yevm-i terviye ve yevm-i arefe, eyyâm-ı ma’dûdât da eyyâm-ı teşrîktir. Bu rivayete göre yevm-i nahr, eyyâm-ı teşrîk idâdına dahil olmuş olur. Yine müşârün ileyhten üçüncü bir rivayete nazaran eyyâm-ı ma’lûmât, yevm-i nahr ile ondan sonraki üç gündür. İmam Mâlik ile İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre eyyâm-ı ma’lûmât, eyyâm-ı nahrın üçü; eyyâm-ı ma’dûdât da, eyyâm-ı teşrîkin üçüdür ki cem’an dört gündür. Bu dört günün ortada kalan ikisi hem eyyâm-ı ma’lûmattan, hem de eyyâm-ı ma’dûdâtındır. Tahâvî sûre-i Hac âyetindeki وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ عَلَى karînesiyle bu kavli tercih ediyor. Zira, Hak sübhânehû ve teâlâ müslümanları eyyâm-ı ma’lûmâtta kestikleri kurbanlarla merzuk buyurmasına mukabil zikretmelerini ferman buyuruyor. İbn Ömer radiyallahu anhümâdan gelen rivayet de budur.

Eyyâm-ı ma’lûmât ile eyyâm-ı ma’dûdât için teşrî’ edilmiş bir ibadetimiz vardır ki, o da “bayram tekbirleri” dediğimiz tekbîrât ve tehlîlâtır. İşte bu mübarek günlerde gerek ref-i savt ile edilen tekbir ve tehlîllerin, gerek sair ibâdâtın fazileti evkât-ı sâirede edilen

a el-Hac, 22/28.

b el-Bakara, 2/203.

ibâdâtta efdal olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılıyor. Bugünlerin fazileti, menâsik-i hacca zarf olmaları dolayısıyladır. Bâhusus eyyâm-ı teşrîkin ve o günlerdeki ibâdâtın fazileti için başka sebepler de vardır. İbrâhim Halîlullah ile necl-i mükerremi salavatullahi ve selâmühû ve alâ nebiyyinâ hazretlerinin mâruz kaldıkları müthiş imtihan ile zebîhin zebhine bedel feda olarak taraf-ı Hak'tan koç ihsan buyurulması da o günlerde ve menâsik-i haccın ifa edildiği yerlerde vâki olmuştur. Bir de Müslim'in rivayet ettiği üzere eyyâm-ı Minâ, ta'bîr-i diğerle eyyâm-ı teşrîk, ekl ve şûrb günleri olup o günlerde oruç haramdır. O günler bayramdır. Oruç haram olacak veçhile ekl ve şûrb günleri olunca nâs tabiatıyla alelekser gaflete daldıkları için gafletin galip olduğu bu gibi evkâtta ezkâr ve ibâdâtın kıymeti elbette artar. Nitekim ekser nâs uykuda iken gece ortasında iken kalkıp ibadetle iştigal-deki fazilet de diğer ibadetlere makîs olamaz. Abdullah b. Kurt radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i merfûasına nazaran، يوم النحر ثم يوم النفر، "İndellah azamet-i şanı en büyük olan gün, evvelâ yevm-i nahr, sonra yevm-i nefirdir" {Ebû'l-Fidâ, *Câmiü'l-mesânid*, V, 371, no: 6674; Ebû Dâvûd'daki rivayette "يوم النفر" yerine "يوم القر" ifadesi bulunmaktadır. D1765 Ebû Dâvûd, Menâsik, 19.} buyurulmuştur. Hazret-i seyyidi'l-mürselîn ile ashâb-ı güzîn, bugünlerin şanına çok itina buyurmuşlardır.

Buhârî'nin ta'lîkan rivayetine göre, İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm, eyyâm-ı aşırde çarşıya çıkıp yüksek sesle tekbir alır, işitenler de yine yüksek sesle onlara peyrev olurmuş. Muhammed b. Ali el-Bâkır hazretleri de bugünlerde yalnız ferâizden sonra değil, nevâfilden sonra da tekbir almış. Eyyâm-ı teşrikte fezâil-i a'mâl yalnız -salât-ı nâfileden efdal olan- tekbîrât-ı mesnûneye münhasır olmayıp ibâdât-ı sâire de bunlara dahildir. Bu ibâdâtın en mühimmi de menâsik-i hacdır.

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî'den rivayet edenler -evvelki hâşiyelerden mâlûm olmuş olacağı veçhile- kimi metinde olduğu gibi هذا العشر في kimi de mübhem olarak في هذه lafzıyla rivayet ederek ihtilâfa düşmüşlerdir. Metne göre hadîs-i şerifte efdaliyeti beyan olunan, aşr-ı zilhicce eyyâmı olmuş olur ki, rivâyât-ı sâire de hep bunu müeyyiddir. هذا rivâyet-i mübhemesinden de yine aynı mânayı çıkarmaya hiçbir mani yoksa da Buhârî -evvelce arzedildiği üzere- İbn Abbas'tan olan bu rivayete istinaden bu eyyâm-ı mübârekenin eyyâm-ı teşrik olduğuna zâhib olmuştur. Maahâzâ İbn Ömer ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümün eyyâm-ı aşırde tekbir aldıklarını ta'lîkan rivayet ettiğine bakılırsa هذا العشر في rivayetinden de büsbütün gaflet göstermeyerek aşr-i zilhiccenin hiç olmazsa a'mâl-i hacca zarf olan son günlerini هذه lafz-ı mübheminin medlûlüne idhal etmek istemiştir zannederim.

Buhârî'den edilen rivayetlerin bir üçüncü sureti daha vardır ki evvelki ikisi ile manen kâbil-i te'lîf değildir. Hadis, Kerîme'nin Küşmîhenî'den rivayetine nazaran، ما العمل في هذه Eyyâm-ı aşırdeki sâlih ameller bugünlerdekilere, yani eyyâm-ı teşriktekilere daha efdal değildir" suretindedir. Bu rivayet, huffâzdan Ebû Zer el-Herevî'nin yine Küşmîhenî'den olan rivayetine muhalif olduğundan şâzdır. Mahfuz olan

rivayetin metindeki suret olduğu *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî ile *Müsned* sahibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Dârimî'nin Vekî'in, İbn Mâce'nin, Tirmizî'nin rivayetleriyle sabit olmaktadır. Bâhusus Câbir radiyallahu anhin Ebû Avâne ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'lerindeki, *“İndellâh aşr-ı zilhicce günlerinden efdal gün yoktur”* {İbn Balabân, *el-İhsân*, IX, 164, no: 3853.} hadîs-i merfûu da vardır.

Bu eyyâm-ı aşrin efdali de bilittifak yevm-i arefedir. Hatta bir kimse efdal-i eyyâmda oruç tutmayı nezretse o günü tutmak lâzım gelir.

Aşr-ı zilhiccenin diğer günlere nazaran haiz olduğu imtiyâz-ı mahsûs: salât, savm, sadaka ve hac gibi ümmehât-ı ibâdâtın o günlerde bir araya gelebilmesindendir. Bugünlerdeki kurubât-ı a'mâlin eyyâm-ı sâiredekilerden efdal olması ıtlâkı üzere değildir. Zira meselâ eyyâm-ı aşr-ı zilhiccedeki nevâfil-i savm, elbette farz ramazan orucundan efdal olamaz. Bundan anlaşılan mâna bugünlerdeki nevâfil, başka günlerdeki emsali nevâfilden, ferâizi de diğer günlerdeki ferâizden efdal olmasıdır. Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği, *خير يوم طلعت فيه الشمس يوم الجمعة* {M1976 Müslim, Cum'a, 17.} hadîs-i merfûuna nazaran cuma da efdal-i eyyâm olduğundan iki hadis beyninde teâruz var gibi görünürse de hakikatta yoktur. Zira cuma haftanın, aşr-ı zilhicce ise senenin efdal-i eyyâmıdır. Aşr-ı zilhicce meyanına dahil olan cuma ise, her iki fazileti cemededeğinden senenin alelittlak efdal-i eyyâmı olmuş olur.

37 İsmâîlî'nin rivayetinde, *ولا الجهاد في سبيل الله* yerine iki kerre *ولا الجهاد* buyurulmuştur. Başka bir rivayette Resûl-i Ekrem efendimiz hazretleri *ولا الجهاد* cevabını üç defa tekrar buyurmuşlardır. Bu sualın –25 ve 34. hadislerden de anlaşıldığı üzere– fî sebîlillâh cihadın efdal-i a'mâl olduğuna vâkıf bir zat tarafından irat edildiği hatıra gelir. 1176. Ebû Hüreyre radiyallahu anhadisine göre de biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize gelip, “Yâ Resûlellah! Bana cihada muadil bir amel-i sâlih öğret” diye niyazda bulunmuş ve “*Böylesini bulamam*” {B2785 Buhârî, Cihâd, 1.} cevabını almıştır.

38 *فلم يرجع بشيء* “Hiçbir şey geri getirmez” lafzından iki mâna maksut olabilir: 1. Bütün malı fî sebîlillâh telef olup geriye bir şey getirmez. Bu takdirde kendisi sâlimen avdet etse de bütün malının Allah yolunda telef olması sebebiyle mevzubahis olan fazileti ihrâz eder demektir. 2. Ne malı geri gelir, ne kendisi. Bu takdirde bu ecre nâil olacak kimse fî sebîlillâh şehid olmuş olur. Murâd-ı âlî-i nebevînin ikinci ihtimal olduğuna dair diğer rivayetler olduğu için, tercüme ederken kavis içinde (kendisine ait ne mal, ne nefis) lafızlarını ilâve ettik. Rivayetlerin kiminde, *إلا من عقر جواده واهريق دمه* “Meğer ki, hayvanı telef edilen ve kanı akıtılan bir gazi ola”; kiminde, *إلا من لا يرجع بنفسه ولا ماله* “Meğer ki ne sağ sâlim kendisini, ne de malını geri getirmeyen ola”; kiminde de, *إلا ان لا يرجع* “Hayır, meğer ki o kimse geri getemeye!” denildiği gibi Câbir radiyallahu anhadisinde de, *إلا من عقر وجهه في التراب* “Meğer ki cihad esnasında katlolunup yüzü gözü toprağa bulanmış bir hale gele!” denilmiştir.

39 Bu hadîs-i şerifte cihadın ta'zim-i kadrüşanı ve mücahidinin derecâtı ve fî sebîlillâh cihadda gâye-i kusvâ Allah için bezl-i cân edip rütbe-i şehâdeti ihrâz olduğu anlaşılmakla

beraber ar-ı zilhiccede oruç tutmanın fazileti de istidlâl olunabilir. Zira oruç da amel cümlesindendir. Yevm-i nahri tutmak haram ise eyyâm-ı arın diğerk dokuzunda bu fazileti ihrâza imkân vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ar-ı zilhiccede hiçbir defa oruç tutmadıklarını Âişe radiyallahu anhâdan sünen kitaplarında rivayet ediyorlarsa da ümmete farz olur korkusu ile bugünlerde orucu terk buyurdıkları vârid-i hâtırdır (411. hadise müracaat). Bâhusus arefe gününü tutanın hem o sene, hem de ertesi sene günahlarına kefâret olduğuna dair Ebû Katâde radiyallahu anhın gerek *Müslim* gerek *Tirmizî*'de rivayeti vardır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ التَّلْبِيَةِ كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَانَ يُلَبِّي الْمَلِيَّ لَا يُنْكِرُ عَلَيْهِ وَيُكَبِّرُ الْمُكَبِّرُ فَلَا يُنْكِرُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: (Müşârün ileyhten): “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber iken nasıl yapardınız?” (diye) telbiye(nin keyfiyetin)den⁴⁰ sual olunduğunda⁴¹ şöyle demiştir: İsteyen lebbeyk derdi ki, inkâra uğramazdı; isteyen de tekbir alırdı da (yine) inkâra uğramazdı. (Yani hiçbir kimse kendisine niçin telbiye ediyorsun yahut niçin tekbir alıyorsun? demezdi).⁴² {B970 Buhârî, İdeyn, 12.}

.....

RİVAYETLER

Buhârî'nin diğerk rivayetinde, كان يهل المهل denilmiştir ki, yine o mânayadır. Zira إهلال yüksek sesle telbiye etmektir.

Bu rivayette her iki mevzide –meçhul sîgasıyla– فلا ينكر عليه denmiştir. Buhârî'nin öteki rivayetinde ise –mâlûm sîgasıyla– yine her iki yerde فلا ينكر عليه 'dir ki, bu takdirde mânâsı, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz inkâr buyurmazlardı” olmuş olur.

40 تلبية hüccâc, Beytülharam'ın ihrama girdiğik andan itibaren Cemretü'l-Akabe'de ilk cemerâtı atıp helâl oluncaya kadar yani ihramdan çıkıncaya kadar hep “lebbeyk lebbeyk” diye ezân-ı İbrâhimî'ye icabetlerini izhâr u ilân etmelerine denir. Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in telbiyeleri, ليك ليك لا شريك لك اللهم ليك. ليك لا شريك لك ليك. إن الحمد والنعمة لك والملك لا شريك لك {B1549 Buhârî, Hac. 26.} lafzıyla naklolunmuştur.

41 Enes radiyallahu anhtan bu suali soran zat, râvisi Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî olup Buhârî rivayetine nazaran, سألت أنسًا ونحن غاديان من منى إلى عرفات “Mina'dan Arafat'a çık-

tiğimiz esnada Enes'e sordum" tafsilî ile sualin zamân-ı îrâdî da zikrediliyor. Müslim ise aynı hadisi Muhammed b. Ebû Bekir'den, "أرفة لأنسى غداة عرفة ما تقول في التلبية في هذا اليوم؟" "Arefe sabahı Enes'e, bugün edilecek telbiye hakkında ne dersin? diye sordum" lafzıyla olup her iki rivayete göre irat edilen sual, hüccâcın Arafat'a çıktıkları günkü telbiyenin keyfiyetine taalluk etmiş olur.

42 Müslim'in rivayetinde Enes radiyallahu anh cevabında, سرت هذا المسير مع النبي صلى الله عليه وسلم فمننا المكبر ومننا المهلل لا يعيب أحدا على صاحبه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yine böylece Mina'dan Arafat'a çıktık. Kimimiz tekbir alır, kimimiz ihlâl yani yüksek sesle telbiye ederdi. Hiçbirimiz de bundan dolayı arkadaşını yanlış yaptı diye ayıplamazdı" {M3098 Müslim, Hac, 275.} diyor. Enes radiyallahu anhnın bu rivayetini İbn Ömer radiyallahu anhümânın منى إلى عرفات فمننا الملهي ومننا المكبر Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte sabah vakti Mina'dan Arafat'a çıkmıştık. Kimimiz telbiye ile, kimimiz de tekbir ile meşguldü" {M3095 Müslim, Hac, 272.} rivayeti de teyit ediyor. Bu rivayetlere ve bunları takviye eden diğer birçok rivâyâta bakılırsa Arafat'a çıkan hüccâcın telbiye ile tekbir beyninde muhayyer oldukları anlaşılırsa da o gün, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hangisi ile meşgul olduklarına dair rivayet yoktur. Nitekim İbn Ömer hadisini oğlu Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'den rivayet eden Abdullah b. Ebû Seleme, Ubeydullah'a, "Ben size taaccüb ediyorum. Nasıl olmuş da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o gün ne yaptığını babana sormamışsınız?" diye hayıflanmıştır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in takririnden, adem-i inkârından hüccâcın herhangisiyle meşgul olmakta muhayyer olduğu tebeyyün ediyorsa da Abdullah hangisinin efdal olduğunu fi'l-i resûlden istidlâl etmek istemiştir. Ancak meşhur olan sünnet, yevm-i nahrde Cemretü'l-Akabe'de ilk taşı atıncaya kadar telbiyeye ara vermemektir. Nitekim İbn Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümden mervî olan nükûl-i sahîha hep bunu müeyyiddir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh, ما زال رسول الله صلى الله عليه وسلم يلبي حتى رمى الجمرة. إلا أن يخلط ذلك بتهليل أو تكبير "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cemre atıncaya kadar hep telbiye ile meşgul oldu meğer ki, telbiyelerin arasına ahyânen tehlîl ve tekbir karıştıra!" {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 225, no: 4014.} demiştir. O halde Enes ile İbn Ömer radiyallahu anhümün bahsettiği tekbir, mülebbînin telbiyeyi kat' etmeksizin araya karıştırdığı bir zikir olmuş olur. İmam Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in ve İmam Şâfiî'nin mezhepleri budur. İmam Mâlik'ten bu babda üç kavl menkuldür. Birine göre, arefe günü vakt-i zevâlde, diğere göre, Arafat'ta vakfede, üçüncü kavle göre de, Mescid-i Arefe'ye vardığında telbiyeyi kat' eder. Bu akvâlîn sünnet-i mütevâtire ve meşhûreye muhalif olduğu –inşallah– "Hac" bahsinde görülecektir.

Hüccâc helâl olduktan sonra Mina'da oldukları günlerde –eyyâm-ı teşriktir– artık yalnız tekbir ile meşgul olurlar. Bu hususta Buhârî'nin ta'likân dört rivayeti vardır: 1. Ömer el-Fârûk radiyallahu anh Mina'daki kubbesinde (küçük çadırında) tekbir alırdı da ehl-i mescid bunu işitip ona uyarlar, çarşıda, pazarda olanlar da tekbire başlardı da bütün

Mina tekbir ile sarsılırdı. **2.** İbn Ömer radiyallahu anhümâ, o günlerde yani Mina günlerinde tekbir alır dururdu. Namazlardan sonra da, yatağında da, füstâtında da (otağında da), oturduğu yerde de, gezdiği yerlerde de o günlerin hepsinde tekbir alırdı. **3.** Ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhâ yevm-i nahrde tekbir alırdı. **4.** Teşrik günlerinde kadınlar Ebân b. Osman'ın ve Ömer b. Abdülazîz'in ardından erkeklerle beraber mescidde tekbir alırlardı. Eyyâm-ı hacdaki tekbîrât yalnız hüccâca mahsus bir ibadet olmayıp hacca gitmeyen ehl-i âfak da zikrullahın bu nevini etmekle vazifedar oldukları gibi -Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın hadisinden mâlûm olduğu üzere- îdü'l-fitrda da tekbir alınır. Bu eyyâm-ı meşhûrede alınan tekbirin sîgası hakkında sabit olmuş hiçbir hadis mervî olmamakla beraber selef-i sâlihîn ve halef-i tâbiînin ameli olmak üzere muhtelif sîgaları takarrur etmiştir. Şöyle ki:

1. Mâlikîler'e göre, üç kerre yalnız الله أكبر denir. Maahâzâ الله أكبر. الله إلا الله. لا إله إلا الله. الحمد لله أكبر denirse hoş olur demişlerdir. Zira, rivayet olunduğuna göre, Câbir radiyallahu anh, eyyâm-ı teşrikte namazı kılıp bitirdikten sonra üç kerre الله أكبر demekle iktifa etmiştir.

2. Halîlullah İbrâhim sallallahu aleyhi ve sellemden me'sûr olup elyevm bu diyarda alınagelmekte olan tekbir sîgası ki, bir kerre الله أكبر. والله أكبر. لا إله إلا الله. والله أكبر. الله أكبر. demektir. Ömer, İbn Mes'ûd radiyallahu anhümânın kavli bu olup bütün Hanefiyye ile Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye de buna kâillerdir.

3. Şâfiyye'nin muhtarı olan tekbirdir ki, Hanefiyye'ninki gibidir. Yalnız evvelinde iki yerine üç kerre الله أكبر denir. İmam Şâfiî, “Bundan sonra zikrolarak her neyi ziyade ederse iyi olur. Lâkin الله أكبر كبيراً. والحمد لله كثيراً. وسبحان الله بكرة وأصيلاً. لا إله إلا الله. ولا نعبد إلا إياه. وهزم الأحزاب وحده. مخلصين له الدين ولو كره الكافرون. لا إله إلا الله وحده. صدق وعده. ونصر عبده وأعز جنده. وهزم الأحزاب وحده. Saîd b. Cübeyr'in kavli de budur.

4. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî tekbir ki, الله أكبر الله أكبر وأجل الله أكبر {Kaynakta ilk iki “أكبر” sözcüğünden sonra “كبيراً” ifadesi yer almaktadır. MŞ5645 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 414.} suretindedir.

5. Yine İbn Abbas radiyallahu anhumâdan mervî diğەر sîğadır ki لا إله إلا الله أكبر. الله أكبر. لا إله إلا الله. هو الحي القيوم. يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VI, 293.} suretindedir.

6. İbn Ömer radiyallahu anhumâdan mervî olan tekbir ki, لا إله إلا الله. الله أكبر. الله أكبر. وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير {HM4636 İbn Hanbel, II, 16,} şîgasıdır.

Buraya kadar zikredilen ve edilmeyen âsâr-ı adîde delâletiyle eyyâm ve leyâl-i teşrikte namazlardan sonra tekbir almanın vâcip veya hiç değilse müstehap olduğu anlaşılır. Tekbîrât-ı teşrik, eimme-i Hanefiyye'ye göre vâcip, mâadasına göre hasendir. Lâkin İmam Ebû Hanîfe, bu vücûbu yalnız emsârda mukim olanların cemaatle kıldıkları salâvât-ı mefrûzaya kasredip ona göre salât-ı vitirden, bayram namazından, sünen ve nevâfilden

sonra tekbir alınmadığı gibi misafir olanlara da, münferiden kılanlara da tekbir vâcip değildir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin da mezhebi budur. Süfyân es-Sevrî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in –rivâyet-i meşhûreye göre– kavilleri budur. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'e göre ise, mukim olsun, misafir olsun, münferiden yahut cemaatle kılsın farz kılan her kimse üzerine bu tekbirler vâciptir. Evzâî ile Mâlik'in de kavilleri budur. Şâfiî'nin kavli-i esahhına göre, o günlerde nevâfil ile cenaze namazlarından sonra da tekbir alınır. Erkeklerle beraber olmadıkça kadınlar, mukimlerle beraber olmadıkça misafirler cemaati, tekbir almazlar.

Gerek muhrim, gerek muhil herkes için bu tekbirlere İmam Ebû Hanîfe'nin kavlince, arefe gününün sabah namazından sonra başlanıp yevm-i nahrin ikindisinden sonra nihayet verilir ki sekiz vakit olmuş olur. Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhi ile Alkame, Esved en-Nehaî ve İbrâhim en-Nehaî'nin de kavilleri budur. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet edilen diğer kavle göre ise, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra tekbîrâta nihayet verilir ki bu kavle göre, yedi vakit etmiş olur.

İmam Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf'a göre bayramın dördüncü günü ikindiden sonra nihayet verilir ki yirmi üç vakit eder. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhumün kavilleri de budur. Süfyân es-Sevrî ile Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Sevr ve Ahmed b. Hanbel ve bir kavle göre Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. Bu kavle zâhib olanlar meyanında Ebû Bekir ile Osman radiyallahu anhumânın da isimlerini zikreden vardır. Şârih Aynî diyor ki, sahâbe radiyallahu anhumden vârit olan en sahih rivayet, yevm-i arefe sabahından Mina günlerinin âhirine kadar olduğuna dair İbnü'l-Münzir ile diğerlerinin Ali ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhumâdan rivayet ettikleri eserdir. Eğer bu rivayet dediği gibi sahih ise, yedi vakit ve sekiz vakit hakkında İbn Mes'ûd radiyallahu anha atfettiği kavillerin sabit olmaması lâzım gelir. İmam Mâlik'in kavlince, yevm-i nahrin öğlen namazından sonra dördüncü günün sabah namazından sonra hitam verilir ki on beş vakit eder. Bu kavli, İmam Ebû Yûsuf'tan da rivayet olunmuştur. İbn Ömer radiyallahu anhumâ ile Ömer b. Abdülazîz'in de kavilleri budur. İmam Şâfiî'nin de kavli-i meşhûru bu ise de Şâfiyye'ce amel, yirmi üç vakit tekbir almak üzere takarrur etmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhumâ ile Saîd b. Cübeyr'den yirmi iki vakit rivayeti vardır ki mebdei, yevm-i arefenin salât-ı zuhrudur. Daha başka kavilleri varsa da bunlar kadar meşhur olmadığına binaen zikrinden sarfınazar ettim.

İdû'l-adhâda olduğu gibi idû'l-fitrda da musallâya giderken yolda ve musallâda, bayram gecesinde ve gündüzün sabahleyin de yüksek sesle tekbir almak müste-haptır. Yalnız Dâvûd ez-Zâhirî'ye göre vâciptir. İbn Hübeyre "İdû'l-fitr tekbîrâtı, sûre-i Bakara'daki ^a وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ âyet-i kerîmesi delâletiyle idû'l-adhâ tekbîrâtından daha müekkedir" demiş. Ali, Ebû Katâde ve İbn Ömer radiyallahu

anhümün musallâya varıncaya kadar savt-ı bülend ile tekbir aldıkları mervîdir. Mâlik ile Evzâî'nin kavilleri budur.

İmam Mâlik'e göre, leyle-i fıtrda tekbir alınmaz da yevm-i fıtrda musallâda imam namaza çıkıncaya kadar tekbir alınır. İmam gelince kesilir. Dönüşte tekbir alınmaz. Şâfiî'nin kavl-i esahhına göre, hilâl-i fitrın rü'yetinden itibaren tekbire başlanır. Müşârün ileyh, "Leyle-i nahirde ve imam musallâya namaza çıkıncaya kadar leyle-i fıtrda namazdan sonra tekbirin izhar edilmesi bence müstehaptır" demiş. Nihayeti hakkında ondan mervî üç kavl daha vardır: Birincisine göre, imam musallâya çıkıncaya kadar, ikincisine göre, imam ihram tekbirini alıncaya kadar, üçüncüsüne göre ise, namaz bitinceye kadar tekbîrâta devam edilebilir. Ahmed b. Hanbel'e göre, yine rü'yet-i hilâlden itibaren imam musallâya çıkıncaya, diğer kavline göre de hutbeden fâriğ oluncaya kadar devam eder.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُنْحَرُ وَيَذْبَحُ بِالْمُصَلَّى.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (kurban edilecek hayvanı) musallâda nahr veya zebh buyurduğu⁴³ (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur.⁴⁴ {B982 Buhârî, İdeyn, 22.}

.....

43 Buhârî'nin buradaki rivayeti terdîd ile ينحر أو يذبح lafzıyla. Musannif ise ينحر و يذبح suretinde kaydediyor. Vâkıa aynı hadis, "Kitâbü'l-Edâhî"de vâv-ı âtife ile ينحر و يذبح lafzıyla rivayet olunmuşsa da orada zebh, nahrden evvel zikredilmiştir. Tercümeyi –Buhârî'nin buradaki rivayetine muvâfık olarak– harf-i terdîd ile yazdım.^a

Nahr ile zebhin ikisi de Türkçe'de "boğazlamak" ile tercüme olunabilir. Lâkin Arabî'deki vaz'-ı lügavîce beyinlerinde fark vardır. **Nahr**, hayvanı له sinden yani boyununun göğüs kemiğine bitişik yerinden, boğazının çukurundan; **zebh** ise boyunundaki أوداج indan yani iki yanındaki şah damarından olmak üzere boğazından kesmek mânâsınadır. Deve nahrolunur, davar zebholunur. Sığır gibi cüssece ikisi beyinde mutavassıt olanlar da nahredilirse de onların nahrine zebh de ıtlak olunabilir. Nitekim Benî

a Bu hadîs-i şerifteki fiil-i Nebvî'yi rivayetten maksut olan, gaye ونحر ذبح den ibaret olan bu iki sünneti bir arada cemetmek mümteni olmadığını beyandan ibarettir. Bu ise atıf ile daha sarîh ifade edilir. Bu sebeple Buhârî bu babın unvanını vâv-ı âtife ile irat etmiş. Zebîdî merhumun vâv-ı âtifeyi tercihi, bu lüzuma mebnî olmalıdır (K.M.).

İsrâîl'in boğazlamakla mükellef oldukları bakara hakkında ^a فَذَبْحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ buyurulmuştur.

Sünnete muvâfık olan, nahredilecek kurbanlık vesaireyi tarif veçhile nahretmek, zebhedilecek olanı zebhetmektir. Nahredilecek olanı zebh, zebhedilecek olanı nahretmenin cevazında şüphe eden bile olmamıştır. Nitekim Buhârî'nin "Kitâbü'l-Edâhî"sinde İbn Cüreyc, Atâ b. Ebû Rebâh'tan bervech-i âtî sualler irat ettiğini rivayet etmiştir: Atâ, "mezbah" ile "menhar"dan başka bir yerde ne zebholur, ne de nahr" dedi. "Zebhedilecek hayvanı nahr etsem nüsük olarak kâfi gelir mi?" dedim. "Evet, zira Cenâb-ı Hak bakaranın zebhedildiğini bize bildiriyor. Binaenaleyh nahredilecek bir şey yani bir hayvanı zebhedecek olursan câiz olur. Lâkin bence onu zebhetmek daha müstehaptır. Zebh, evdâcı kat' etmektir" dedi. Bunun üzerine, "Ya evdâcı tâ nuhâi kesinceye kadar zebhi geri doğru sürecek olursa ne dersin?" dedim. "Zannetmem ki câiz olsun" dedi.

Nuhâ. Bir ucu dimağda olup omurga kemiklerinin içinden geçen sinirdir ki Türkçe'de ona, "kokar ilik" veya "murdar ilik" derler. Nahın yani murdar iliğe kadar zebhin menhî olduğuna dair İbn Cüreyc'in İbn Ömer radiyallahu anhümâdan bir rivayeti vardır. İbn Ömer radiyallahu anhümâ, "Kemiğin birisinden geçip hayvanı ölünceye kadar kendi haline bırakmak iktiza eder" demiştir. Kezâlik hayvan boğazlamanın vech-i şer'îsi halk ile lebbeden kesmek olduğunu Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan nakleder. Maahâzâ ^{بأس} إذا قطع الرأس فلا ^{بأس} "Başı, büsbütün kesmekte beis yoktur" {Buhârî, Zebâih, 24 (bab başlığı).} eserini de Buhârî, İbn Ömer ile İbn Abbas ve Enes b. Mâlik radiyallahu anhümünden ta'lîkan rivayet etmiştir.

44 "Veya" edât-ı terdîdinden, nahr ile zebhin hükmen müsavi olduğunu ifhâm ettiği gibi bu hadîs-i şeriften herkesten evvel imamın musallâda kurbanını zebhetmesi lâzım geleceğini de anlıyoruz. Bunun faydası ikidir: 1. Namaz kılınmadıkça kurbanlar zebhedilemeyeceğinden (515. hadise müracaat) imamın musallâda nahr ü zebhi, kurban kesmek zamanının hulûl ettiğini ilândır ki, nâs artık ona tebaan nüsüklerini zebhedebilirler demektir. 2. Kurban, umumi olan kurbetlerden olduğundan izharı efdal olup alâ meleî'n-nâs musallâda icrası, sünneti ihyâ etmek demektir. İbn Ömer radiyallahu anhümâ sünnete kemâl-i ittibâından nâşî Buhârî'nin rivayetine nazaran musallâda Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın menharında kurbanını kestiği gibi موطأ'daki rivayete göre hastalık dolaısıyla bayram namazına çıkmadığı bir günde de kurbanını musallâda kesmek için Nâfi'a emir vermiştir.

Mâlikîler'den İbn Habîb sünnet olduğunu öğrensinler için kurban kesildiğini ilân etmek bile müstehap olduğunu söyler. Nitekim İbn Ömer radiyallahu anhümâ kurbanlık koyununu satın aldıktan sonra hizmetkârına koyunu çarşıya götürüp "İşte bu koyun İbn Ömer'in kurbanlığıdır" diye ilân etmesini emredermiş.

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan vârit olan bu rivayete binaen İmam Mâlik kurbanlığı musallâya götürüp orada kesmeye kâil olmuş olduğu gibi imamdan evvel kimsenin kurban kesemeyeceği ictihadında bulunmuştur. Halbuki herkesin imama tâbiyeti vakit itibariyle olup imamın fiili itibariyle olmadığına diğer eimme ittifak etmiş olup buna binaen hüccâcdan her kim cemreyi atarsa kurban kesebileceğine, imamın zebhi taahhur etse nüsüklerine hâlel gelmeyeceğine kâillerdir. Hatta vakt-i zebh girdikten sonra imam hiçbir kurban kesmese zebhin helâl olduğunda icmâ vardır.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ يَوْمُ عِيدِ خَالَفَ الطَّرِيقَ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir (b. Abdullah el-Ensârî) radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü olunca (musallâya gitmek için) başka (oradan dönmek için de başka) yol ihtiyar buyururdu.⁴⁵ {B986 Buhârî, İdeyn, 24.}

45 Bu hadisi Buhârî mütâbaaten Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan da rivayet etmiştir. İsmâîlî'nin *Müstahrec*'deki rivayetinde, كان إذا خرج إلى العيد رجع من غير الطريق الذي ذهب فيه aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mu'tâd-ı şerifleri, bayram namazına çıktıklarında teşrif ettikleri yoldan başka bir yoldan avdet etmekte" {İsmâîlî'nin eseri elimizde bulunmamaktadır. Rivayet İbn Hacer'de tespit edilebilmiştir. İbn Hacer, *Feth*, II, 472.} denilmiştir. Tirmizî de bu hadisi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا خرج يوم العيد في طريق رجع في غيره {T541 Tirmizî, Cum'a, 37.} lafzıyla rivayet ettikten sonra bu babda Abdullah b. Ömer ve Ebû Râfi' radiyallahu anhümün de rivayetleri olduğunu haber verdikten ve Câbir radiyallahu anhnın de *Buhârî*'deki isnad ile hadisini zikredip –tıpkı Buhârî'nin dediği gibi– “Câbir'in hadisi Ebû Hüreyre'ninkinden esadır” dedikten sonra, “Ehl-i ilimden bazıları bu hadise ittibâan imamın namaza gittiği yoldan başka bir yoldan avdet etmesini müstehap görürler. Şâfiî'nin kavli de budur” der. Halbuki *Kitâbü'l-Ümm*'de imâm-ı müşârün ileyh, imam için de, me'mûm için de bunun müstehap olacağını söyler. Şârih Aynî'nin dediğine nazaran cumhûr-ı ulemâ musallâya gidip dönerken muhalif tariki müstehap görmüşlerdir. İmam Mâlik de, “Yetiştığımız eimmenin hep böyle yaptıklarını gördük” diyor. İmam Ebû Hanîfe de bunu müstehap görür ve terkinde beis görmez.

Buhârî burada imam ile bayram namazını fevtetmiş olanların iki rek'at kılacağına dair bir bâb-ı mahsûs açarak kendi mezhebinde cemaatle bayram namazını fevtedenler de,

musallâya gelmemiş kadınların da namaz kılınırken evlerinde kalmış şehri'lerin de, ehl-i Kur'ân'ın da bu iki rek'atla mükellef olduklarını î mâ etmiştir. Delili de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Âişe radiyallahu anhanın teganni eden câriyeler hadisinde (513 ve 524. hadislere müracaat) هذا عيدنا أهل الإسلام “*Bugün biz müslümanların bayramıdır*” {Buhârî, İdeyn, 25 bab başlığı.} buyurmuş olmalarıdır. Yani bayram, imam arkasında bulunan ve bulunmayan her mükellef müslümanın bayramı olduğu için o günün şiâr-ı dînîsi olan namaz ile mükelleftirler demek istemiştir. Bu mânâyı teyit için de Enes radiyallahu anh ile İkrime'den ve Atâ b. Ebû Rebâh'tan ta'lîkan üç rivayette bulunuyor: Enes radiyallahu anh “Zâviye” demekle mâruf Basra'ya 2 fersah mesafede kâin ikametgâhında bulunup da Basra'daki musallâya gidemediği bir günde Buhârî'nin rivayetine nazaran müvellâsı Abdullah b. Ebû Ganiyye'ye bütün mevâlîsini, ehlini, evlâdını bir yere toplamayı emredip onlara şehir ahalisinin namazı gibi tekbirleriyle beraber bir bayram namazı kıldırmıştır. Bayram namazına gidemediği günlerde bütün ehil ve evlâdını ve mevâlîsini toplayıp tekbîrât-ı ma'lûme ile iki rek'at bayram namazı kıldırarak müşârün ileyhın mûtadı olduğuna dair daha sarîh rivayetler de vardır.

Buhârî, İkrime'den de, “Ehl-i sevâd yani köylüler bayramda bir araya gelip şehirdeki imamın yaptığı gibi iki rek'at kılarlar”, Atâ'nın da, “Bir kimse bayram namazını kaçırsa iki rek'at kılar” dediklerini rivayet eder. İkrime'den, “Köyde olanların, seferde olanların îdül-fitr veya adhâ gününde toplanıp içlerinden birinin arkasında iki rek'at kılacakları” hakkında daha mufassal bir rivayet olduğu gibi Atâ'dan olan rivayet de ويكبر “Tekbir de alır” ziyadesiyle nakledilmiştir. Yani her üçüne göre, cemaatle tam tertip bir bayram namazı kılınır. Mücâhid'in Muhammed b. Hanefiyye'nin, İbrâhim en-Nehaî'nin, İbn Sîrîn'in, Hammâd'ın, Ebû İshak es-Sebî'nin de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî, İbn Ebû Şeybe'den nakleder. Buhârî'nin burada ortaya attığı mesele ikidir.

1. Bayram namazını bir sebepten dolayı fevteden kimse onu kazâ eder.

2. Bayram namazını kazâ ederken aslı üzere iki rek'at kılar. Her iki meselede ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'e ve Şâfiyye'den Müzenî'ye göre bayram namazını fevtedene kazâ lâzım gelmez. Hanefîler'e göre ise imam arkasında kılmayı fevtedene kazâ yoksa da imam da cemaat gibi fevtetmişse ertesi gün cemaatle kılınır. Ertesi gün de fevtedilirse artık kılınmaz. Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve İbn Münzir'e göre bilâ-özür terketmişse kazâ etmez, bir özürden dolayı terketmişse ertesi gün vaktinde kazâ eder. Hanefiyye'den Kâdîhan da bu yolda fetva vermiştir. Şâfiî'den kazâ etmemek rivayeti varsa da esah olan kavil kazâ etmektir. Hatta münferiden kazâ edebilir. Nitekim Ahmed b. Hanbel de münferiden kazâda ona muvâfıktır. Kazâ edilecek bayram namazının aded-i rek'atına gelince: İmam Mâlik ile Şâfiî'ye ve Ebû Sevr'e göre iki rek'at kılar. Ancak İmam Mâlik bu kazâyı müstehap görür. Evzâî'ye göre iki rek'at kılınırsa da kıraatta cehredilmez ve imamın yaptığı gibi tekbir alınmaz. Ali ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhümâdan ise dört rek'at kılınacağına dair rivayet vardır ki, Süfyân es-Sevrî ile Ahmed b. Hanbel buna

kâildirler. Ebû Hanîfe'ye göre ise ister kılar, ister kılmaz; kılınca da ister dört, ister iki rek'at kılar. Dört ile iki rek'at kılmak beyninde muhayyer olduğuna dair Şâfiî ile Ahmed'den de rivayet vardır. İshak'a göre ise namazı fevteden kimse musallâda kılacak olursa imamın kıldığı gibi kılar, başka yerde kılsa dört kılar.

حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي أَمْرِ الْحَبَشَةِ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَتْ فَزَجَرَهُمْ عُمَرُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ دَعُهُمْ أَمْنَا بَنِي أَرْفَدَةَ.

TERCÜMESİ

Yine (mescid-i şerifte oyun oynayan) Habeşliler hakkında (ümmü'l-mü'minîn) Âişe (radiyallahu anhâ) hadisi ki evvelce (513. olarak) geçmişti. Bu rivayette (ise) şu ziyade vardır; “Âişe (radiyallahu anhâ) dedi ki: Habeşliler'i Ömer kovmaya kalktı da⁴⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Ömer'e), “Bırak onları!” (ve Habeşliler'e) “Keyfinize bakın Benî Erfide! buyurdu” ziyadesi vardır.⁴⁷ {B988 Buhârî, İdeyn, 25.}

46 fiilinin fâili Ömer radiyallahu anhtır. Maahâzâ matbu ve gayri matbu *Buhârî* nüshalarının ekserisinde عمر lafzı mahzuftur. Bu haziften Habeşliler'i zecredenin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretleri olmaları vehmi hâsıl olursa da siyak ve sibaka uymaz. Bâhusus diğer tariklerden gelen rivâyâtta Ömer radiyallahu anhin ismi tasrih edilmiştir. Binaenaleyh musannif عمر lafzını ispat eden nüshadan hadis nakletmekte isabet etmiştir.

Teganni eden câriyeleri Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh takdir ettiği gibi Ömer radiyallahu anh da Habeşliler'in mescid-i şerifte olan oynamalarını isti'zâm ederek kendilerini bu işten nehyetmiştir. İkisi de bu babda izn-i celîl-i Nebvî olduğundan bîhaber olarak nehiy anî'l-münker niyetiyle mene kalkışmışlardı.

47 513. hadisin metin ve havâşîsinden mâlûm olmuş olduğu üzere Habeşliler mescid-i şerifte harbeleriyle kılıç kalkan oyununa benzer bir oyun oynuyorlarmış. Ömer radiyallahu anhin onları mene tasaddîsi bilâd-ı sâirede bayram günlerinde ve Harem-i Şerîf-i Mekkî'de her zaman silâh taşımanın menhî olduğunu bildiğine mebnî olsa gerektir. İzn-i nebevî de mesciddeki hadisenin o husustaki nehy-i umûmîden müstesna olduğunu gösterir. Zira Habeşîler kalkanlarını, mızraklarını güzelce kullanmakta mümarese sahibi oldukları gibi kimseye zarar ve ezâ ikâından baîd kimseler olduklarından bayram gibi bir yevm-i sürûrda silâhlarını eğlenmek ve eğlendirmek için istimal etmeleri mubah, belki de mendup olmuştur. Bu nehyin bir istisnası da bayram günlerinde imama bir sûtire olmak üzere musallâya bir harbe götürmenin mesnûniyetidir. Nitekim İbn Ömer radiyallahu

anhümadan mervî olduğuna göre bayram günleri Bilâl radiyallahu anh musallâya bir harbe taşıyıp aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize sütre olmak üzere kible cihetine dikermiş (302. hadis). Ebû Cühayfe radiyallahu anhnın da 143, 246 ve 303. hadislerinden aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Mina'da bir harbeye doğru namaz kıldıkları sabit olmaktadır. Maahâzâ sütre olarak harbe dikilmenin şart olmadığı İbn Abbas radiyallahu anhümanın 68. hadisinden de mâlûm olur. Bayramlarda ve Harem-i şerif'te, silâh taşımanın mekruh, belki de haram olması, taşıyan kimsenin ihtiyatsızlık sâikasıyla, bâhusus kalabalık yerlerde ve dar yollarda başkalarına zarar îkâ ihtimaline mebnîdir (281. hadise de müracaat). Buhârî, "Müslümanlar, bir düşman tecavüzünden korkuları olmadıkça bayram günü silâh taşımaktan nehyolunmuşlardır" eserini Hasan-ı Basrî'den ta'likan rivayet eder. Bu rivayeti müeyyid olarak Abdürrezzâk'ın *Müsned*'inde mürsel olarak, نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يخرج بالسلح يوم العيد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bayram günü silâh ile evden çıkılmasını nehiy buyurdu" {Rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef* adlı eserinde yer almaktadır. MA5668 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 289.} diye bir hadîs-i mevsûl olduğu gibi İbn Mâce de zayıf bir isnad ile İbn Abbas radiyallahu anhümânın أن نهى أن يلبس السلح في بلاد الإسلام في العيدين إلا أن "Düşman karşısında bulunmadıkça her iki bayramda da bilâd-ı İslâm'da silâh taşımayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehiy buyurdu" {İM1314 İbn Mâce, *İkâmetü's-salavât*, 168.} hadisi vardır.

Harem-i şerif'teki nehiy hakkında da *Müslim*'de Câbir radiyallahu anhnın, نهى رسول الله سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول لا "Rivayetin metni kaynakta "أن يحمل السلح بمكة يحل لأحدكم أن يحمل بمكة السلح" şeklinde yer almaktadır. M3307 Müslim, Hac, 449.} hadîs-i mevsûlû vardır. Havf zamanında bayram da olsa silâh taşınabilir. Salât-ı havfa silâh taşımak farzdır bile...

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın şehâdetiyle müntehî olup Harem'de silâh taşımanın menhî olduğuna dair rivayetini mutazammın olan kıssasını Buhârî bir müna-sebetle Saîd b. Cübeyr'den rivayet eder. Saîd b. Cübeyr diyor ki: Mızrak demiri tabanının çukuruna dokunup da ayağı üzengiye yapıştığı zaman İbn Ömer radiyallahu anhümânın yanında idim, deveden inip mızrağı ayağından çıkardım. Vak'a Mina'da oldu. Haccâc'a haber gitti de yoklamaya geldi. Haccâc, "Ah seni yaralayan kimdir? bilsem!" dedi. İbn Ömer radiyallahu anhümâ, "Beni yaralayan sensin" dedi. Haccâc, "O ne söz?" dedi. O da, "Silâh taşınmayacak bir günde silâh taşıttın ve Harem'e silâh girmezken oraya sen silâh soktun" cevabını verdi.

İshak b. Saîd b. Âs'tan da diğer bir rivayette bulunuyor. Bunda da İshak, Haccâc'ın esnâ-yı iyâdetinde orada hazır olduğunu ve Haccâc'ın, "Seni kim yaraladı?" sualine karşı İbn Ömer'in ona târiz ederek, "Silâh taşımak helâl olmayan bir günde silâh taşımayı emreden beni yaraladı" -cevabını verdiğini hikâye ediyor.-

Abdullah b. Zübeyr vak'asını bertaraf ettikten sonra Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'a, İbn Ömer radiyallahu anhümâyâ hiçbir hususta muhalefet etmemesini yazmış. Halbuki

müşârün ileyh –Sayrafi’nin nakline göre– mancınık kurup Kâbe’ye taş attığından dolayı Haccâc’ı muâhaze etmiş olduğundan bu emir kendisine pek girân gelip desîse ile katlini tasmîm etmiş. Zübeyr’in *Kitâbü’l-İnsibâb*’ında beyan ettiği üzere bir adama mızrağının demirini zehirleyip yanlışlıkla olmuş gibi İbn Ömer’e dokunuvermesini emretmiş. O da Arafat dönüşünde o izdiham içinde harbesiyle müşârün ileyh’in ayağını sıyırtıvermiş. Bir müddet sonra bu yaranın tesiriyle İbn Ömer radiyallahu anhümâ dâr-ı rıdvâna intikal etmiş. İbn Sa’d’ın rivayetine nazaran Haccâc, “Yâ Ebû Abdurrahman! (İbn Ömer’in künyesi) Seni yaralayan kimdir? Biliyor musun?” diye sormuş. O da, “Bilmiyorum” deyince, “Vallahi, kim olduğunu bilsem katlederim” demişse de İbn Ömer hiç cevap vermeksizin önüne bakmış. Haccâc da pürgazap fırlamış gitmiş.

Kitâbü'l-Vitr

كِتَابُ الْوَيْتْرِ

“Vâ”ın kesr ve fethiyle “vitir” evkât-ı hamse farzlarından sonra gece kılınan tek rek’atlı bir namazın ismidir ki, fazîlet-i uzmâsı hakkında kütüb-i sıhah ile kütüb-i sünende birçok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. Nitekim Hârice b. Huzâfe radiyallahu anhümânın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Tirmizî*’de mervî hadîs-i merfûunda, أمّكم الله بصلاة هي خير لكم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها الله لكم فيما بين العشاء الآخرة، إلى طلوع الفجر *Allah Teâlâ size hakkınızda dünya ve mâfîhâdan daha hayırlı olan bir namaz ile imdat buyurmuştur. Bu, vitir namazıdır. Hak celle ve alâ hazretleri bu namazı yatsı ile tulû-ı fecr arasında kılmayı size meşrû kılmıştır*^a buyurulduğu gibi Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhin Ebû Dâvûd ile Nesâî tarafından tahrîc edilip kâh merfûan, kâh mevkûfen rivayet olunan hadisinde de، الوتر حق على كل مسلم فمن أحب أن يوتر بثلاث فليفعّل. ومن أحب أن يوتر بواحدة فليفعّل *Vitir namazı her müslûmanın zimmetinde sabit bir hakk-ı ilâhîdir. Artık vitrini beş rek’atlı kılmak isteyen böyle kılsın, üç rek’atlı kılmak isteyen üçlü kılsın, bir rek’atlı kılmak isteyen bir rek’atlı kılsın*^b buyurulmuştur. Kezâ Büreyde b. Husayb radiyallahu anhin، الوتر حق. فمن لم يوتر فليس منا *Vitir, bir hakk-ı ilâhîdir. Her kim vitir namazını kılmazsa bizden değildir*^c hadîs-i merfûunu da Ebû Dâvûd *Sünen* kitabında tahrîc etmişse de isnadına dahil olan Ubeydullah b. Abdullah el-Atekî bazılarınca sikâttan ma’dûd olmakla beraber Buhârî ve Nesâî’ce değildir.

Bu hadislerin ve bâhusus Hârice radiyallahu anhin hadisinin zâhirine bakılırsa salât-ı vitr vâcip olmak lâzım gelir. Nitekim Ebû Hanîfe’nin mezhebi budur. Hârice hadisi، إن الله زادكم بصلاة. ألا وهي الوتر *Allah Teâlâ –beş vakit namazlarından başka– ziyade olarak bir namaz daha emretmiştir. İşte o namaz vitirdir*^d suretinde mervî olduğundan imâm-ı müşârün ileyh, zâit mezîdün aleyhin cinsinden olmak lâzım geleceğine bakarak vücûbuna hükmetmiştir. Lâkin haber-i vâhid ile sabit olmuş bir namaz olduğundan câhidini tekfir etmez. Fukahâ-i Şâfiyye ise gerek

a {T452 Tirmizî, Vitir, 1.}

b {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.}

c {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

d {Râvi ismi kaynakta Ebû Basra şeklindedir. “بصلاة” kelimesi kaynakta “صلاة” şeklindedir. “ألا” ifadesi ise geçmemektedir. HM24352 İbn Hanbel, VI, 7.}

Hârice hadisinde imdat veya ziyade lafızlarından ve gerek Ebû Eyyûb ile Büreyde radiyallahu anhüm hadislerindeki الوتر حق ibarelerinden vücûb mânası çıkarmaya حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى *“Namazları ve bâhusus salât-ı vustâyı, ortanca namazı hiç bırakmayınız”*^a âyet-i kerîmesini mani görüyorlar. Diyorlar ki, beş vakitteki farz namazlardan başka vitir de farz olmuş olsa altı namaz olacağından salât-ı vüstâ kalmaz. Farz namazların adedi tek olmalı ki salât-ı vüstâ bulunsun. Binaenaleyh salât-ı vitrin hak olması örf-i şer’îde vâcip demek değildir. Vitrin vücûbuna kâil olmayanlar vücûbu nefyeden diğer ehâdîs ile de ihticâc edebilirler. Nitekim Ebû Dâvûd ile Tirmizî ve Nesâî, Ali kerremallahu vecheden, الوتر ليس بحتم كالصلاة المكتوبة ولكن, رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الله وتر يحب الوتر فأوتروا يا أهل القرآن *“Vitir namazı farz namazları gibi kati olarak emrolunmuş bir namaz değildir. Şu kadar var ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ‘Allah vitirdir yani birdir, tektir ve vitri sever. Öyle ise ey ehl-i Kur’ân siz de vitir namazını kılınız’*, buyurdu”^b hadisini rivayet ediyor. İbn Ömer, İbn Mes’ûd, İbn Abbas radiyallahu anhümden de bu mânada eserler naklolunmaktadır.

Kezâ Muvatta ile Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin rivayetlerine nazaran رُفِعَ الْمُحْدَجِي isminde biri Şam’da Ebû Muhammed künyesiyle mâruf, sahâbeden Ensârî el-Bedrî bir zatın *“Vitir vâciptir”* dediğini işittikten sonra Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan meseleyi sormuş. O da, Ebû Muhammed yanlış söylemiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim: خمس صلوات كتبهن الله على العباد. فمن جاء بهن ولم يضيع منهن شيئاً استخفاهن: إن شاء عذبه وإن شاء أدخله بهن كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة. ومن لم يأت بهن فليس له عند الله عهد: إن شاء عذبه وإن شاء أدخله بهن كان له عند الله عهد أن يدخله الجنة. *“Yani Allah’ın kullar üzerine farz kıldığı namazlar beştir. Her kim bunları yerine getirip haklarını –ta’bîr-i diğerle farzlarını– istihfaf ederek hiçbirini ziyâa uğratmazsa, Allah Teâlâ onu cennete idhal etmek üzere ind-i ilâhîde bir ahdi olmuş olur. Her kim de bunları yerine getirmezse indellâh hiçbir ahdi olmaz. Allah isterse onu ta’zîb eder, isterse cennete idhal eyler”*^c buyurdu, demiştir. Yukarıda geçen 43 ve 57. Buhârî hadisleri de farzdır demeye manidir (bu iki hadise müracaat). Maahâzâ tarafeynin bu nizâî nazarlarda o kadar büyüyecek bir nizâ değildir. Ebû Hanîfe hazretlerinin vâcibi, câhidinin küfrüne hükmedilemeyecek derecede ve farz ile sünnet arasında bir hükümdür. Diğerlerine göre ise vücûb ile farziyyet bir mânada olup salât-ı vitir de sünnet-i müekkeke olduğundan bu namaza mülâzemet hususundaki tavsiyenin kuvveti her iki tarafca hemen hemen yekdiğerine yakın olmuş olur.

a el-Bakara, 2/238.

b {Kaynakta “كالصلاة المكتوبة” ifadesi “كصلاتكم المكتوبة” şeklinde yer almaktadır. Ayrıca “ولكن”den sonra “سن” fiili yer almaktadır. T453 Tirmizî, Vitir, 2.}

c {D1420 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

Vitir bahsinde fukahanın ihtilâfı yalnız vücûbuna münhasır değildir. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın geceleri tatavvuları hakkındaki rivâyât-ı adîdede bizzarûre vâki olmuş ihtilâf-ı elfâz, vitir namazı hakkında fukahayı ihtilâfa düşürmüştür. Denebilir ki, hiçbir namaz fukahâyı salât-ı vitir kadar işgal etmediği gibi onun kadar ihtilâf edilen mesele azdır. Eimme-i hadisın en büyüklerinden olan Muhammed b. Nasr el-Mervezî bu babda rivâyât ve ihtilâfâtı cemetmek üzere “*Kitâb-ı ahkâm-ı vitir*” isminde müstakil bir eser bile yazmış olduğu gibi Ebû Mûsâ el-Medînî ile Hatîb el-Bağdâdî'nin de buna dair müstakil eserleri vardır. Salât-ı vitir hakkında münakaşayı mûcip olan noktalar şunlardır:

1. Biraz evvel mevzubahis ettiğimiz üzere vâcip mi? **2.** Kaç rek'attır? **3.** Niyet şart mıdır? **4.** Kıratta vitre muhtas bir sûre var mıdır? **5.** Vitirden evvel bir şef, yani çift rek'atla bir namaz kılmak şart mıdır? **6.** Âhir-i vakti ne zamandır? **7.** Esnâ-yı seferde dabbe üzerinde kılınabilir mi? **8.** Kazâ edilir mi? **9.** İçinde kunut okunur mu ve neresinde okunur? **10.** Kunut olarak hangi dua okunur? **11.** Bütün rek'atları vaslederek yani arada selâm vermeksizin mi, yoksa faslederek yani arada selâm vererek mi kılınır? **12.** Kendisinden sonra iki rek'at sünnet var mıdır? **13.** Ka'de-i ahîreden başka ka'de veya ka'deleri var mı? **14.** Evvel vakti nedir? **15.** Tatavvu namazlarının efdali midir, yoksa umuman revâtib yahut salât-ı fecrin râtibesi olan iki rek'at ondan efdal midir?

Bu mesâil-i hilâfiyeyi buradaki hadislerin şerh ve izahında inşallah zikredeceğiz.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

525

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ صَلَاةِ اللَّيْلِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى فَإِذَا خَشِيَ أَحَدُكُمْ الصُّبْحَ صَلَّى رَكْعَةً وَاحِدَةً تَوَتَّرَ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Biri¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden gece (kılınan nâfile) namaz(ının kaç rek'at kılınacağı)nı sordu. Buyurdu ki: Gece(nin nâfile) namazı ikişer ikişerdir.² Her hanginiz sabah vaktin(in girdiğin) den şüphe ettiği zaman³ bir tek rek'at kılar⁴ ki (bu tek rek'at evvelce) kılmış olduklarını tekleştirir.⁵ {B990 Buhârî, Vitir, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bazı nüshalarda فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

Şârih Aynî'nin zabtına göre, meçhul sîgasıyla, تَوَتَّرَ لَهُ مَا قَدْ صَلَّى olup, "Evvelce kılmış oldukları rek'atlar tekleştirilmiş olur" demek olur. Lâkin bu babda ne rivayet ne de nüsha ihtilâfı zikredilmiş, harekeli *Buhârî*'lerin kâffesinde de metinde olduğu gibi mâlûm sîgasıyla zaptolunmuş, yalnız تَوَتَّرَ deki "râ"nın zam veya sükûn ile okunmasını şârihler tecviz etmişlerdir.

1 Taberânî'nin *Mu'cem-i Sagîr*'inde bu suali irat eden zat İbn Ömer radiyallahu anhümânın kendisi olduğu zikredilmişse de yukarıda geçen 295. hadiste sualin taraf-ı âlî-i nebevîden minberde hutbe irat buyurulurken başka bir zat tarafından vâki olduğu tasrih edildiğine ve yine bu hadisin Abdullah b. Şakîk tarafından olan rivayetinde sahâbî-i müşârûn ileyhin "Biri sordu. Ben de o esnada Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile soranın aralarında bulunuyordum" deyip âhirinde de, "Bir sene sonra yine ben orada iken biri gelip sordu. Bu ikinci soran evvelki mi idi, yoksa başkası mı idi? bilemiyorum" dediğine

ve Nesâî'nin yine aynı tarikten rivayetinde, bu soranın ehl-i bâdiyeden olduğu musarrah bulunduğuna; kezâ Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin sâlifü'z-zikir *Ahkâmü'l-vitr*'inde, "Arâbînin biri gelip sordu" denildiğine göre îrâd-ı suâl eden zatın İbn Ömer radiyallahu anhümâ olmayıp başka bir zat olduğu anlaşılır.

2 İkişer ikişer kılmak: Her iki rek'atta bir selâm vermek demektir. Nitekim *Müslim*'deki tarîk-ı rivâyette râvi Ukbe b. Hureys, "İbn Ömer'e مثنى مثنى yani ikişer ikişer ne demektir? diye sordum. Her iki rek'attan sonra selâm verirsin, cevabını verdi" diyor. Gece ve gündüz nevâfilinde iki rek'atta bir mi, yoksa dört rek'atta bir mi selâm vermek efdal olduğu hakkındaki ihtilâf-ı fukahâ 295. hadisin havâşisinde geçmişti. Alelittlak ikide bir selâm vermeyi efdal görenlerin hücceti: İşbu İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinin bazı rivâyâtta, مثنى مثنى {D1295 Ebû Dâvûd, Tatavvu'. 13.} suretinde olmasıdır ki, bu hadisi *sünen-i erbaa* sahipleri النهار والنهار مثنى مثنى ziyadesiyle rivayet ettikleri gibi İbrâhim el-Harbî de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, kezâ Hâfız Ebû Nuaym da *Târîh-i İsfahân*'da Âişe radiyallahu anhâdan yine bu lafız ile ve bu ziyade ile rivayet etmişlerdir. Lâkin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan hadisi ahzeden huffâz bu ziyadeyi ihmal etmiş oldukları için bu ziyade eimme-i hadîşçe illetli sayılıyor. Hatta Nesâî bu ziyadenin hata olduğuna bile hükmediyor.

Ebû Hanîfe'nin gece nevâfilinde dörtte bir selâm vermeyi ihtiyar etmesi *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Âişe radiyallahu anhânın, كان يصلي صلاة العشاء في جماعة ثم يرجع إلى أهله فيركع أربع ركعات ثم يأوي إلى فراشه "Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem yatsı namazını cemaatle kılar, sonra ehli nezdine dönüp dört rek'at kıldıktan sonra yatağına girerdi" {D1346 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} hadisi ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*'inde Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan mervî, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا صلى العشاء ركع أربع ركعات وأوتر بسجدة ثم نام حتى يصلي بعدها صلاته من الليل "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yatsıyı kıldığında dört rek'at daha kılip bir rek'at ile namaz rek'atlarını tekletirirdi ondan sonraki gece namazını kılabilmek üzere uykuya varırdı" {HM16208 İbn Hanbel, IV, 4.} hadisine muvâfıktır. Maahâzâ her ikisinin de rivayetlerinde bu dört rek'atın arasını selâm ile fasıl buyurup buyurmadıkları meskûtün anı olduktan başka ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin burada mevzubahis ettiği dört rek'at Abdullah b. Şakîk tarikinden *Sahîh-i Müslim*'de iki rek'at olarak zikredilmiştir. Zaten resûl-i kibriyâ aleyhi ve âlihî efdalü't-tehâyâ hazretlerinin gece namazlarında kıldıkları rek'atın adedi hakkında Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâdan gelen rivayetler pek muhtelif vâki olmuştur. İhtilâfın menşei bazan râviler olduğu gibi kâh Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ağıleb-i ahvâldeki fiillerini, kâh nâdireni, kâh da vaktin genişliğine veya darlığına göre vâki olanlarını ihbar etmiş olması dolayısıyla kendisi olmuştur.

Ebû Hanîfe ile ashabı, gündüz nevâfilinin mevsûlen kılınmasını buradaki İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinin mefhûm-ı muhâlifini alarak ihtiyar etmiş oldukları gibi Muâze bint Abdullah ile Amre'nin bu babdaki rivayetleri kendilerini teyit eder. *Sahîh-i Müslim*'deki rivayete göre Muâze, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kıldıklarını Âişe radiyallahu anhâya sormuş. Müşârün ileyhâ da, أربع ركعات ويزيد

ما شاء “Dört rek’at kılardı. Ondan sonra da dilediği kadar ziyade buyururdu” {M1663 Müslim, Mûsâfirîn, 78.} cevabını vermiş. *Mûsned-i Ebû Ya’lâ* Muâze’nin bu hadisi âhîrinde, لا يفصل بينهما كان رسول الله صلى ziyadesiyle mervî olduğu gibi Amre Hatun’un yine müşârûn ileyhânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını dört rek’at kılardı, aralarını hiçbir kelâm ile ayırmazdı” {Ebû Ya’lâ, *el-Mûsned*, VII, 330, no: 4366.} dediğini işittiği rivayet edilmiştir. Lâkin her ikisinde de fasıl ile vasıl, meskûtün anı olduğu gibi selâmı kelâm nevinden addetmedikçe tam bir delil olamazlar.

Her ne hal ise selevin fasıl ile vasıldaki ihtilâfları cevaz ve adem-i cevaz cihetinden olmayıp biraz evvel arzedildiği üzere faziletin hangisinde olduğunu tayindedir. Yoksa fi’l-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı bildiren vasıl hadisleri içinde sahihleri olduğu gibi fasıl hadisleri içinde de sahihleri vardır. Ancak fasıl hadisleri daha çok tariklerden sübût bulmuştur. Gece nevâfilinin ikişer ikişer kılınacağı hakkındaki cevâb-ı âlî-i nebevî, soran zat hakkında yüsür ve sühûlet murat buyurulduğuna ve iki rek’attan az namaz ile teneffülün câiz olmadığına mahmûldür. Yalnız vitrin bir rek’at olabilip olamayacağı biraz sonraki tafsilden mâlûm olur (295. hadise ve hâşiyelerine de müracaat).

3 Bundan vitrin âhiri, vakt-i tulû-ı fecir olduğuna istidlâl olunmuştur. Lâkin Nâfi’in İbn Ömer radiyallahu anhumâdan naklettiği âtîdeki söz, vitrin vaktini beyanda daha sarihtr. Sahâbî-i müşârûn ileyh, Nâfi’a, “Gece namazını kılacak olan kimsenin son namazı vitir olsun. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu emrederlerdi. Fecir vakti girince gece namazı da, vitir de hepsi gider” der imiş. Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin naklettikleri bu rivayeti Ebû Avâne ile diğerleri kitaplarına sahih diye dercetmişlerdir. *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de de Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan merfûan, من أدركه الصبح ولم يوتر فليس له الوتر, “Her kim vitir namazını kılmış olmadan sabah vaktini bulursa artık ona göre vitir yoktur” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 148, no: 1092.} diye rivayet olunmuştur. Lâkin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da yine Ebû Saîd radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunan, من نسي الوتر أو نامه عنه فليصله إذا ذكره, “Her kim vitri unuttur, yahut kılmadan uyuyakalırsa onu yâdettiğinde hemen kılversin” {D1431 Ebû Dâvûd, Vitir, 6.} hadisine bakılırsa evkât-ı hamse ferâizi gibi vitir de kazâ edilebilecek. Demek ki evvelki rivayetteki teşdîd, vitri taammûden terke ve ondan sonra kılınırsa edâen kılınmamış olacağına mahmûl.

Bazıları da “Sabah namazı vaktinin girdiğinde şüphe ettiğinde” sözünden “Vitirden evvel şef ile meşgul olan kimse namazına devam ile tek bir rek’at ilâve etsin” mânasını çıkarmışlardır ki, bu mâna vitrin niyete müftekir olmadığına göre müstakim olur. Selevten bir cemaat de vakt-i fecrin girmesiyle vitrin vakt-i muhtarı çıkar, vakt-i zarûreti ise sabah namazına duruncaya kadar imtidad eder, demişlerdir ki, Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in kavilleri de bu olduğunu Kurtubî hikâye eder. İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit, Huzeyfe b. Yemân, Ebû’d-Derdâ ve Âişe radiyallahu anhumün de mezhepleri bu imiş. Ancak şu var ki, bu kavil, İmam Şâfiî’nin kavli-i kadîmidir. Tâvûs, “Bu takdirde vitri sabah namazını kıldıktan sonra kılar” demiş. Ebû Sevr, Evzâî, Hasan-ı Basrî, Leys b. Sa’d,

“Gün doğmuş ise yine vitri kılar demişlerdir. Lâkin Hasan-ı Basrî’den, “Gün doğduktan sonra artık vitir kılınmaz” rivayeti de vardır. Şa’bî, Mekhûl ve Saîd b. Cübeyr’e göre ise sabah namazından sonra vitir sâkıt olur.

4 Bu hadisin diğer birçok tarikten rivayetinde, ركعة صلى diyecek yerde emir sîgasıyla, ركعة فليصل denilmiş. Müslim’in rivayetinde de böyledir. Diğer tarikten Buhârî’nin rivayetinde de yine emir sîgasıyla: صليت ما صليت “Gece neflinden çıkmak istediğinde bir rek’at kıl ki, kıldığını tekleştirsin” {B993 Buhârî, Vitir, 1.} denilmiştir ki, bundan salât-ı vitirden sonra kılınacak namaz olmadığına istidlâl olunmaktadır. Nitekim biraz sonra gelecek 528. hadiste bu mâna daha sarihtir. Maahâzâ selefin bu babda ihtilâfa düştükleri iki noktadır. **BİRİNCİSİ.** Vitirden sonra insanın oturduğu yerde iki rek’at kılması meşrû mudur? Birtakımları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin vitirden sonra câlisen iki rek’at kıldıkları hakkında Âişe radiyallahu anhânın Müslim’deki rivayetine bakarak bunu tecviz etmişler ve 528. hadisteki emri sabaha karşı vitir kılanlara muhtas görmüşlerdir. Tecviz etmeyenler, fahr-i kâinât sallallahu aleyhi ve sellemin kıldıkları bu iki rek’at sabah namazının sünnetidir demişlerdir. **İKİNCİSİ.** Vitri kıldıktan sonra teheccüd namazı kılmak arzusuna düşen kimse acaba ilk vitir ile iktifa edip bilâi’sâr dilediği kadar nevâfil mi kılacak, yoksa evvelâ bir tek kılarak vitri-i şef’i kıldıktan sonra dilediği kadar nevâfil mi kılacak? Bu taktirde de evvelki vitrini nakzetmiş olduğundan yeniden vitir kılacak mı? Ekseriyet şıkk-ı evveli ihtiyar edip kılmış olduğu vitri nakzetmemek tarafındadırlar. Zira Nesâî ile İbn Huzeyme’nin hasen olarak Talk b. Ali radiyallahu anhtan rivayet ettikleri, لا تترك في ليلة “Bir gece içinde iki vitir olmaz” {N1680 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 29.} hadîs-i şerifine münâfi düşmüş olur. Vitir olmayarak tek rek’at ile teneffülü câiz görenler ise şıkk-ı sâniyi münasip görüyorlarsa da bu taktirde de tek rek’atla teneffüldeki mahzurdan kat’annazar ya vitir, evvel nakzedilmiş vitir kılınmamış, yahut bir gece içinde iki kere vitir kılmak mahzuruna düşülmüş olur.

Kezâ bu hadîs-i şerifte, ركعة واحدة صلى diğer tariklerinde de kâh, ركعة , فليصل , kâh da, ركعة فليصل buyurulmasından vitirde tek rek’atı mâkablinden selâm ile fasletmenin efdal olduğuna istidlâl edilmiştir. Fasla muhalif olan fukahâ-i Irak ise bu elfâzı fasılda sarih addetmiyorlar: “İki rek’ata muzaf olarak bir rek’at kıl” mânasını veriyorlar. Lâkin Buhârî’nin bu hadisi müteakip Nâfi’den Abdullah b. Ömer hakkında ta’lîkan, كان يسلم بين الركعة والركعتين “Vitirde tek rek’at ile iki rek’at arasında selâm verirdi. O kadar ki, arada bazı işlerinin yapılmasını bile emrederdi” {B991 Buhârî, Vitir, 1.} hadisini rivayet ediyor. Başka rivayette müşârün ileyh iki rek’at kıldıktan sonra, يا غلام ارحل لنا “Çocuk, bizim binek devemizi hazır et” dedikten sonra kalkıp bir tek rek’at kılmıştır. Kezâ İbn Abbas radiyallahu anhümânın teyzesi ümmü’l-mü’minîn Meymûne radiyallahu anhânın hânesinde misafir kaldığı gece hakkında 141. hadiste aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin altı kere ikişer rek’at kıldıktan sonra nihayet bir rek’atta selâm verdikleri nakledilmiştir ki bu da vitirin rek’at-ı vâhide olduğuna pek kuvvetli bir delildir. Maahâzâ tek rek’atlı namaza taraf-ı âlî-i

risâletpenâhîden –eksik, kesik, güdük gibi bir mânada بتيراء tesmiye ve kılmaktan nehiy buyurulduğuna dair Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan da nakil vardır. Tek rek’atı vitir addedenler, mezheplerine muvâfık pek çok rivâyât bulunduğuna bakıp salât-ı büteyrâ hakkındaki nehyin vitirden mâada namazlara râci olduğuna hükmetmişlerdir.

5 “Vitir” tek demek ve tatavvuu tekleştiren rek’atın da son rek’at olduğuna göre yalnız son rek’ata vitir ıtlak edilmek lâzım geldiğine hükmedenler “Salât-ı vitir bir rek’attır ve ondan evvel kaç rek’at kılınmış bulunur ise mecmuu çifttir” demişlerse de eimme-i Hanefiyye’ye göre salât-ı vitir mâkablindeki şef ile beraber üç rek’attır ve üçten ziyade olmaz. Üçten ziyade kılınmış bulunursa evvelkiler şef’dir. Hanefiyye’nin bu babda en kuvvetli delili İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan mervî, ... وتر الليل ثلاث {DK1635 Dârekutnî, es-Sünen, II, 26.} hadisi ile (295. hadise müracaat). İbn Ömer radiyallahu anhumâdan mervî şu hadistir: Müşârün ileyhe Ukbe b. Müslim vitirin nasıl kılınacağını soruyor. O da, “Vitr-i nehârî biliyor musun?” diyor. Ukbe, “Evet, akşam namazı” deyince, “Tamam, doğru” cevabını veriyor. {Tahâvî, Meâni’l-âsâr, I, 279, no: 1667.} Demek ki akşam namazı nasıl üç rek’at ise vitri-i leyl de üç rek’at imiş. Bâhusus Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın vitirde سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ve’s-selâmın vitirde سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ile {el-A’lâ, 87/1.} ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ {el-Kâfirûn, 109/1.} ve قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ {el-İhlâs, 112/1.} ile معوذتين sûre-i şerifelerini tilâvet buyurdıkları da Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan menkuldür: Nesâî’nin buna dair Abdurrahman b. Ebzel el-Huzâî’den rivayetine nazaran namazın nihayetinde savt-ı bülend ile üç kere سبحان الملك القدوس dedikten sonra selâm verirlermiş. {N1733 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 48.} Halbuki Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan kâh merfû, kâh mevkuf olarak **“Vitri üç rek’at kılmayınız. Ya beş, ya yedi rek’at kılınız. Vitri akşam namazına benzetmeyiniz”** {İbn Balabân, el-İhsân, VI, 185, no: 2429.} rivayeti de vardır. Adem-i teşbihdeki hikmet, ferâiz-i ilâhiyyeden olan evâmiri, mâadasından temyiz içindir. Hanefiyye’den olmayanlar, vitrin üç rek’at olduğu hakkındaki hadisler ile vitri akşam namazına benzetmemek hakkındaki rivayetleri tevfik için demek istiyorlar ki, vitir bir rek’at da, üç de, beş de, yedi de olabilir. Nitekim, vitrin bir rek’at olduğuna Âişe, İbn Ömer, Câbir, Abdullah b. Abbas, Fazl b. Abbas; üç rek’at olduğuna Ali, Husayn, Âişe, İbn Abbas, Ebû Eyyûb, Übey b. Kâ’b; beş olduğuna Âişe ile Ebû Eyyûb el-Ensârî; yedi olduğuna Ümmü Seleme ile Âişe radiyallahu anhumden rivayetler olduğu gibi dokuz ve on bir, hatta on üç olduğuna dair de rivâyât vardır. Fakat üç kılındığı takdirde akşam farzına benzetmemesi için ikinci rek’atta ka’deye oturmamalı ve bir teşehhüd ile selâm verilmelidir. Maahâzâ vitrin bir rek’at olduğunu kabul eden Mâlikîler mevzubahsimiz olan hadisteki توتر dan vitirden evvel şef kılınmasını şart koşuyorlar. Diğerleri ise tekaddüm eden farzın şef olduğuna göre tek rek’attan evvel başka bir şef’in kılınmasını şart görmezler ve nefl olarak şef’in tekaddümü vitrin sıhhatine değil, kemaline şarttır diyorlar. Nitekim babın evvelinde geçen Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhın hadîs-i merfûunda, فمن الوتر حق. {N1712 Nesâî, Kıyâmü’l-leyl, 40.} buyurulmuştur. Osman radiyallahu anhın da bir gece bütün Kur’an’ı bir rek’atta okuyup o gece başka nâfile namaz

da kılmadığını Muhammed b. Mudar el-Mervezî isnâd-ı sahîh ile Sâib b. Yezîd'den nakle-
 diyor. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yalnız bir rek'at vitir kılıp İbn Abbas radiyallahu anhumâ
 tarafından fiili tasvip olunduğu da Buhârî'nin كتاب المناقب ında, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyal-
 lahu anhin böyle yapmış olduğu yine Buhârî'nin كتاب المغازي 'sinde mezkûrdur. Şârih Aynî,
 Sa'd radiyallahu anhin bu namazına Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhin ما هذه البتيراء التي
 لا نعرفها على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gününde
 görmediğimiz şu güdük namaz ne oluyor?” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Aynî,
 Umde, VII, 4.} diye itiraz ve inkârda bulunmuş olduğunu kaydediyorsa da سنن دارقطني de Kays
 b. Ebû Hâzim'in, “Bu nasıl namaz?” demesi üzerine Sa'd radiyallahu anhin, “Resûlullah
 sallallahu aleyhi ve sellem'in tek rek'at olarak kıldığını gördüm” {DK1634 Dârekutnî, es-Sünen,
 II, 26.} cevabını verdiği rivayet edildiği gibi İbn Mâce'deki rivayete nazaran İbn Ömer radi-
 yallahu anhumâ bir rek'at vitir kılmak tavsiyesinde bulunduğu bir zatın, “Ben kıldığım bu
 namaza büteyrâ diyecekler diye korkarım” demesine mukabil, سنة الله ورسوله cevabını ver-
 miştir. {İM1176 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 116.}

Hâfız Irâkî, yatsıyı kıldıktan sonra tek rek'at ile vitir kılmış, sahâbe meyanında
 Hulefâ-yi Erbaa ile Sa'd b. Ebû Vakkâs, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Ebû Mûsâ el-Eş'arî,
 Ebû'd-Derdâ, Huzeyfe b. Yemân, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Muâviye, Temîm ed-Dârî, Ebû
 Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hüreyre, Fedâle b. Ubeyd, Abdullah b. Zübeyr ve Muâz b. Hâris
 el-Fâris radiyallahu anhumün isimlerini zikretmiştir. Bununla beraber bu hadisten sonra
 Buhârî Kâsım b. Muhammed'in, “Bulûğa erdiğimiz günden beri hep üç rek'at vitir kılındı-
 ğını gördük. Maahâzâ hepsi –yani bir de, üç de, beş de, yedi de– câizdir. Umarım ki hiçbi-
 rinde beis yoktur” dediğini ta'lîkan rivayet eder (295. hadisın hâşiyelerine de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ النَّبِيَّ   كَانَ يُصَلِّي إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً كَانَتْ تِلْكَ صَلَاتُهُ تَعْنِي بِاللَّيْلِ
 فَيَسْجُدُ السَّجْدَةَ مِنْ ذَلِكَ قَدْرَ مَا يَقْرَأُ أَحَدُكُمْ خَمْسِينَ آيَةً قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ وَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ
 قَبْلَ صَلَاةِ الْفَجْرِ ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ لِلصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan (Urve b. Zübeyr) şöyle rivayet
 etmiştir: (Ümmü'l-mü'minîn) bana haber verdi ki⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu
 aleyhi ve sellem on bir rek'at kılardı.⁷ Namazı —ki (ümmü'l-mü'minîn'in) mu-
 radı gece namazı idi— işte bu idi. O (namazın içi)nde (öyle) secdeleri var idi
 ki (hiç) başını kaldırmadan her birinizin elli âyet okuyacağı kadar dururdu ve
 (sonunda) sabah namazından evvel iki rek'at kıldıktan sonra (mübarek) sağ

yanı üzerine yatardı. Tâ müezzin (sabah namazının vaktini haber vermek için) gelinceye kadar (o hal üzere kalırdı).⁸ {B994 Buhârî, Vitir, 1.}

6 Buraya kadar olan tercüme, *Buhârî*'deki metne göredir. *Tecrîd*'deki ibare daha muhtasardır.

7 Gerek bu hadise, gerek رسول الله صلى الله عليه وسلم يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda, ne başka zamanda gece on bir rek’attan ziyade namaz kılardı” {B2013 Buhârî, Terâvîh, 1.} hadîs-i sahîhine (592.) bakarak vitrin ekser rek’atı on bir rek’at olduğuna kâil olmuştur. Bundan dolayı ona göre arada selâm vermeksizin tek bir ihram tekbiri ile amden daha ziyade ve meselâ on üç rek’at kılanın bütün rek’atı, her iki rek’atta bir selâm vermiş altıncı ihram ile kıldığı iki rek’at bâtil olur. Unutarak yahut bilmeyerek böyle yapmışsa namazı vitir, teheccüd değil; nefl-i mutlak olmuş olur. Halbuki sâlifü’z-zikir 141. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine ve gerek tercümesi sadedinde olduğumuz hadisin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Tahâvî*’de yine sahîh olarak diğer tariklerden olan rivâyâtında on bir yerine on üç denilmiştir. Fukahâ-i Şâfiyye’nin çoğu, on üç olarak rivayet edilen namazın ilk iki rek’atı râtibe-i işâdır diye te’vil etmişlerse de Nevevî ile Sübkî vitrin ekall-i miktarını on bire kasretmezler. Nevevî on üç rivâyâtının da kavî olduğuna bakarak bu te’vili bârid bulur. Sübkî de “On üç kılmakta beis görmedim. Fakat aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın gâlib-i ahvâlde on bir kıldıklarına nazaran on biri tercih ederim” demiş. Filhakika *Sahîh-i Müslim*’de Âişe radiyallahu anhânın yalnız on üç rek’at hakkındaki rivayetleri tetkik edilirse yalnız birinde رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي من الليل ثلاث عشرة ركعة يوتر من ذلك بخمس لا يجلس في شيء إلا في آخرها “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin on üç rek’at kılıp yalnız son rek’atta teşehhüde oturmak üzere bunlardan beşi ile vitrini eda ederdi” {M1720 Müslim, Müsâfirîn, 123.} diyerek on üçün mecmûunu salât-ı leyl ve bu salât-ı leylin beşini vitir itibar ettiği görülür. Diğer bir hadisinde ise كان يصلي ثلاث عشرة ركعة بركتي الفجر “Salât-ı fecrin iki rek’at sünneti ile beraber on üç rek’at kılardı” {M1722 Müslim, Müsâfirîn, 124.} diyor. Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin zikrettikleri bir hadiste de, “On üç rek’at kılardı ki ibtidâ sekiz rek’at sonra bir rek’at vitir, sonra oturduğu yerde iki rek’at kılıp câlisen kıldığı bu iki rek’atta rûkûa varmak istediğinde ayağa kalkıp rûkû ederdi. Sonra sabah namazının nidâsı, yani ezanı ile ikameti arasında iki rek’at kılardı” {D1340 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 26.} diyor. Ancak diğer iki tarikten olan rivayetinde bu lafız ile irat etmeyip, “Kâimen dokuz rek’at kılar ve bunları vitir olarak eda ederdi” {M1725 Müslim, Müsâfirîn, 126.} deniliyor. Diğer bir hadisinde, “Ramazan ayında da, başka vakitlerde de on üç rek’at kılardı ki sabahın iki rek’at sünneti bu meyana dahildir” {M1726 Müslim, Müsâfirîn, 127.} kezâ Ebû Dâvûd’un da aldığı bir hadisinde, “On rek’at ile bir rek’at vitir kılar ve sonra fecrin iki rek’atını eda buyururdu. On üç rek’at işte bunlardır” {D1334 Ebû Dâvûd, Tatavvu’, 26.} diyor.

On üç ve on bir rek'at hakkındaki nakiller böyle. Daha az miktar ile îtâr hakkındaki hadislere gelince, *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un yine ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettiği hadiste, “Gece on üç rek'at kılar. Sonradan on bir kılıp bu namazından iki rek'at terketmeye başladı. Nihayet revân-ı pâk ve mübareki kabzolunduğu sıralarda gece namazını hep dokuz rek'at kılar. Gece namazının sonu vitir idi” {D1363 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26.} denildiği gibi yine orada ve *Sünen-i Nesâî*'deki bir rivayete nazaran müşârün ileyhâ, Sa'd b. Hişâm'a, “Vitri sekiz rek'at ile beraber kılıp yalnız sekizinci ve dokuzuncu rek'atlarda oturur ve yalnız dokuzuncuda selâm verirdi. Sonra oturarak iki rek'at kılar. İşte, on bir rek'at! Evlâdım. Sonra sinn-i âlîleri terakkî edip vücûd-ı şerifleri semirince yedi rek'at vitir kılıp yalnız altıncı ile yedinci rek'atlarında oturmaya ve yalnız yedincide selâm vermeye ve ondan sonra oturarak iki rek'at kılmaya başladı. İşte, dokuz rek'at evlâdım” {D1342 Ebû Dâvûd, Tatavvu', 26; N1722 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 43.} diyor. Tirmizî'de ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan, “On üç rek'at vitir kılardı. Yaşlanıp zayıf olunca yedi rek'at kılmaya başladı” {T457 Tirmizî, Vitir, 5.} diye bir rivayet vardır.

Beş rek'at hakkında da *Tirmizî*'de Âişe es-Siddîka radiyallahu anhâdan, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece namazı on üç rek'at idi ki bunların beşini vitir olarak kılar ve yalnız beşincide otururdu. Müezzin ezan okuyunca da hafif olarak iki rek'at kılar” {T458 Tirmizî, Vitir, 6.} rivayeti vardır ki, *Nesâî*'de bu heyet üzere beş rek'at kıldıklarını müşârün ileyhâdan başka tarikten rivayet ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radiyallahu anhânın da Nesâî'de tahrîc edilen hadisinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kâh beş ve kâh yedi rek'at vitir kılıp rek'atların arasını ne selâm ile, ne kelâm ile fasıl buyururdu” {N1715 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 41.} denilmiş olup *Tirmizî*'de de bu mânayı müeyyid bir hadis vardır.

Bir ve üç rek'at olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vitir kıldıkları hakkında birçok rivâyât vardır. Bazıları yukarıda geçti. Yalnız *Nesâî*'nin Âişe radiyallahu anhâdan bir rivayetinde vitrin ilk iki rek'atından sonra selâm verilmediği haber veriliyor ki ilk teşehhüde oturulduğu da tasrih edilmiş olaydı Hanefiyye'ye kuvvetli bir delil olurdu. Şârih Aynî, Âişe radiyallahu anhânın, sonunda vitir kılınan herhangi gece namazlarının mecmûuna vitir ıtlak ettiğini, halbuki bu namazların yalnız üçü vitir olup mâkabli nevâfilden olduğunu söylemekle mezhebine intisar etmek istiyor. Lâkin selâm ile fasledilmeksizin kılınan vitirlerin bu te'vilden hariç kalacağı zâhirdir.

8 Müslim'in rivayeti, “فإذا سكت المؤذن من صلاة الفجر وتبين له الفجر وجاء المؤذن قام فركع ركعتين” “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müezzin salât-ı fecir ezanını okuyup sustuktan, nazar-ı akdeslerinde fecrin hulûlü tebeyyün ettikten, haber vermek için müezzin de geldikten sonra kalkıp hafifçe iki rek'at kılar, sonra mübarek sağ yanı üzerine ikameti haber vermek için müezzin gelinceye kadar yatardı” {M1718 Müslim, Müsâfirîn, 122.} suretindedir. Bundan müezzinin —biri ezanı müteakip vakt-i

salâtı, diğeri de ikametten evvel ikâmet-i salâtın vakti hulûl eylediğini haber vermek için— iki defa geldiği ve hafifçe kılınan iki rek‘at namaz ile ıztıcân bu esnada vuku bulduğu anlaşılıyor. Bunu müeyyid rivâyât-ı adîdeye nazaran sabahın sünneti muhtasar kılınmak da sünnettir. Nitekim Müslim’in rivayetine nazaran İbn Ömer radiyallahu anhümâya Enes b. Sîrîn, “Sabah namazından evvelki iki rek‘at hakkında ne dersin? Bunlarda kıraati uzatayım mı?” diye sormuş. İbn Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece ikişer ikişer namaz kılar ve bir rek‘at vitirle bitirirdi” deyince, “Sana sorduğum bu değil” diye mukabele etmiş. O da, “Hakikaten kaba bir adamsın. Hadisi nası tamam söylemeye meydan vermeyecek misin?” diyerek evvelki sözlerini tekrar ile “Sabah namazından evvel sanki eli kulağında ezan okunuyormuşçasına süratle iki rek‘at kılardı” {M1761 Müslim, Müsâfirîn, 157.} demiştir. Buradaki ezan, ikamet demek olduğundan hâşiyenin bidâyetindeki hadis ile beyinlerinde münâfât yoktur. *Buhârî*’de de bu hadis muhtasaran vardır (sağa yatış, seyyidü’l-vücûd hazretlerinin teyâmünü sevdiklerinden neşet etmiştir).

Sabah sünnetinden sonra sağ yanı üzerine ıztıcâi da bazıları mendup addetmişlerdir. İmam Mâlik bu nedbe kâil değildir. Zira zamanında ehl-i Medîne bununla âmil değillermiş. Hanefiler de bu babda ona muvâfakat etmişlerdir. ıztıcâi mendup saymayanlar bu fi‘l-i resûlün gece uykusuzluğundan ve şiddet-i ibadetten bîtap olan cism-i şerîf-i nebevîyi biraz dinlendirmek için vâki olduğu ihtimalini öne sürüyorlar. Rivâyât-ı adîdeden vitirden sonra kılındığı haber verilen iki rek‘atlar hep bu sabah sünnetidir. Maahâzâ Nesâî’nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî iki hadisinde vitirden sonra sabah sünnetinden evvel ayrıca iki rek‘atın kılındığı ihbar edilmektedir.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كُلَّ اللَّيْلِ أُوتِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَانْتَهَى وَثَرُهُ إِلَى السَّحَرِ.

TERCÜMESİ

(Yine Ümmü’l-mü’minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: “Gecenin her vaktinde⁹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vitir kılmıştır. (Son vakitlerindeki) vitri ise (gecike gecike) seher vaktine müntehî olmuştu.”¹⁰ {B996 Buhârî, Vitir, 2.}

.....

9 Müslim’in rivayetinde, من كل الليل *Müslim*’deki rivayetlerin birinde, إلى السحر yerine, إلى آخر الليل

İki tercüme ettiğimiz gibi “gecenin her vaktinde” mânasına gelebildiği gibi “her gece” mânasına da gelebilir. Tercümenin her iki sureti de vâki hale mutâbıktır. Seyyidü’l-

vücûd aleyhi's-salavâtü'l-ma'bûd hazretleri hazerde, seferde, sıhhatte, marazda vitre mülâzım ve muvâzıb oldukları gibi salât-ı işâdan sonra tâ tulû-ı fecre kadar gecenin her cüzünde de vitri kılmışlardır. Lâkin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin muradı, tercümede ihtiyar ettiğimiz mâna olduğuna şahit, من كل الليل قد أوتر رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أول الليل وأوسطه وآخره فاتتهى وتره إلى السحر rivayettir. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Mesrûk'un rivayetinde Âişe radiyallahu anhâ aynı sözü söylemiş, yalnız orada, ولكن انتهى وتره حين مات إلى السحر {D1435 Ebû Dâvûd, Vitir, 8.} denilmiş olup server-i enbiyâ efendimiz hazretlerinin âlem-i cemâle intikallerinden evvelki mu'tâd-ı şerifleri vitri seher vaktine yaklaştırmak olduğu daha sarîh olarak beyan edilmiştir.

10 Bu hadîs-i şeriften, gecenin salât-ı işâyâ zarf olup herhangi saatinde işâdan sonra vitir kılınabileceği anlaşılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretlerinin evvel-i leyl ile evsat-ı leylde kılmış olmaları, cevazı beyan için olup gecenin sonuna tehir buyurmaları da mîâdında uykudan kalkmaya itimadı olanlar hakkında efdal olanın bu olduğuna tembih için olduğu vârid-i hâtırdır. Câbir radiyallahu anhin *Sahîh-i Müslim*'deki rivâyet-i merfûasında, من خاف أن لا يقوم من آخر الليل فليوتر أوله. ومن طمع أن يقوم آخره فليوتر آخر الليل. فإن صلاة، Gece sonunda kalkamayacağından korkan, vitri evvelinde kılsın. Gece sonunda kalkacağını ümit eden de gece sonunda kılsın. Zira gece sonundaki namaz, meşhûddur" {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} buyurulmuştur. Edası vaktinde rahmet melekleri hazır bulunur" diye tefsir etmiştir. Âişe radiyallahu anhâdan da bu mânada bir hadis olduğunu şârih Aynî haber vermektedir.

Yâhud da herhangi bir rahatsızlık dolayısıyla evvel-i leylde, hazır uyanmış bulunmak dolayısıyla evsat-ı leylde kılmış da olabilir. Lâkin herhalde son vakitlerdeki fi'l-i resûl, vitri vakt-i sehere takrîb idi. İmam Mâlik'çe te'hîr-i vitir müstehaptır. Selef-i sâlihînin her iki türlüşünü yaptıklarına dair nakiller vardır. Ezcümle Ebû Bekir, Osman, Ebû Hüreyre ve Râfi' b. Hadîc radiyallahu anhüm hazerâtı vitri, evvel-i leylde kılanlar meyanındadır. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ, İbn Abbas, İbn Ömer radiyallahu anhüm hazerâtı da vitir için âhir-i leyl ihtiyar ederlerdi. Ebû Hüreyre radiyallahu anh, Buhârî'nin ta'likâtı meyanında zikredildiği üzere, أوصاني النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بالوتر، قبل النوم "Nebî-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem bana uykuya varmadan evvel vitir kılmayı tavsiye buyurdu" {Buhârî, Vitir, 2 bab başlığı.} demiştir. Bu vasiyyet-i celîle-i nebeviyye Ebû Hüreyre radiyallahu anha belki uyku galebe eder diye ihtiyatlı davranmayı tavsiyeden ibarettir. Yoksa gece kalkmaya kadir olanın âhir-i leylde kılması efdal olduğunda şüphe yoktur. İbn Huzeyme *Sahîh*'inde Ebû Katâde radiyallahu anhtan şu hadisi rivayet eder: "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'e، متى توتر، yani 'Ne zaman vitir kılarısın?' diye sual buyurdu. Ebû Bekir uykuya varmadan evvel deyince بالحزم، yani ihtiyatı iltizam ediyorsun buyurdu. Ömer'e de aynı suali buyurdu. Ömer, ibtidâ yatar, sonra vitri kılarım deyince أخذت بالقوة، yani kuvvet cihetini iltizam ediyorsun" buyurdu. {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 145, no: 1084.}

528

TERCÜMESİ

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

b Hûd, 11/114.

fiilleri, yine oradaki havâşî meyanında zikredilen *Müslim*'in, ... من خاف أن لا يقوم من آخر الليل {M1766 Müslim, Müsâfirîn, 162.} hadîs-i merfûuna tamamen muvafıktır.

Şerhi sadedinde olduğumuz bu hadîs-i şeriften Hanefiler vitrin vâcip olduğuna da istidlâl etmek istemişlerdir. Nitekim şârih Aynî, buradaki اجعلوا emrini vücûba hamletmeyip nedbe mahmûldür diyenlere karşı pek şedit bir münakaşa kapısı açmış olup Ebû Hanîfe'nin mezhebini teyit eden nukûlün kâffesini cemetmiştir denilebilir. Fakat vücûba kâil olmayanlar bu hadiste de vitrin bilittifak vâcip olmayan salât-ı leyl meyanında zikredilmesinden bilistidlâl evveli vâcip olmayan bir namazın âhiri de vâcip olmaz, cevabını verdikleri gibi en mühim edillesinden biri olan من لم يوتر فليس منا {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} hadisini tefsir ederken Aynî'nin vücûbu iş'âr için, "Vitir kılmayan bizden değildir" mânasını vermeyip, "Sünnetimizle amel edenlerden değildir" mânasını verirler. Binaenaleyh vücûb hakkındaki hüküm yine katileşmeyip ihtimal dairesinde kalır.^a

a Her nedense aziz mütercim her vesileyle şârih Aynî'yi muâheze etmekten hoşlanıyor. Âdeta insan, bu muttarid tenkitlerde mezhep taassubunun izlerini görüyor. Burada ise büyük şârihimiz, Hanefiler'in vücûb delillerine vâki olan itirazlara cevap vermekten başka bir şey yapmamıştır. Bununla niçin müstahikk-ı ta'rîz olmalıdır? Gerek burada gerek vitir bahsinin evvelinde mütercim, Hanefiler'in en kuvvetli delili olan ... الوتر حق hadisinin gerek senedi gerek metninin ifade ettiği vücûb hükmü hakkında muhaliflerin sözlerini nakletmekte hiç kusur etmediği halde şârihin biraz sertçe cevaplarını neden "şedit bir münakaşa" diye tavsif etmelidir?

Mütercim yukarıda ... الوتر حق hadisinin senedindeki أبو المنيب عبيد الله بن عبد الله عتكي Buhârî'ce sika değildir, demişti. Şârih de burada Buhârî'nin bu taz'îfine karşı Ebû Hâtim'in inkârını ve Ebû Münîb hakkında "sâlihul'-hadîs" diye senâ ve şehâdetini, oğlu İbn Ebû Hâtim'den naklediyor. Sonra, ابن معين'in de "Ebû'l-Münîb sikadır", dediğini Hâkim'den naklen bildiriyor. Buhârî'nin muasırlarından ve en benâm muhaddislerden olan Ebû Hâtim ile İbn Maîn'in bu inkâr ve şehâdetleri, mütercimin güzîde mehazlarından olan *Tehzib*'de, *Hulâsa*'da da zikredilmiştir.

Bu sebeple ve metin hakkında vereceğimiz izaha göre mütercim merhumun, salât-ı vitrin vücûbu hakkındaki hükmü ihtimal dairesine tenzil etmesi hiç doğru değildir. Mütercimin, Aynî'nin en mühim edillesinden biri olarak intihap ettiği şu, من لم يوتر فليس منا hadisi, bu babdaki rivayetin bir parçasıdır. Acaba mütercim merhum tamamını bilhassa şâyân-ı istidlâl kısmını niçin nakletmiyor? *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan rivayet olunan bu hadîs-i şerifin tamamı şöyledir: الوتر حق فمن لم يوتر فليس منا. {D1419 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.} İşte Hâkim'in de "*Müstedrek*"inde sıhhatine hükmettiği bu hadîs-i şerifteki الوتر cümlesine şârih Aynî; "Vitir, sabit bir vâciptir" mânasını veriyor. Bu hükme من لم يوتر فليس منا "*Kim ki vitir kılmaz, artık o, bizden değildir*" vaîd-i şedîdini delil addediyor. Hakikaten bu nevi şiddetli vaîdler, farzın veya vâcibin terkine terettüp eder. Hususıyla taraf-ı risâletten bu hükmün ve bu şiddetli vaîdin üç defa tekrar edilmiş olması, ... الوتر cümlesini zâhirinden sarfetmeye ve "Sünnetimizle amel etmeyenler bizden değildir" gibi maksûd-ı şâri'den uzak te'villere girişmeye hiç müsait değildir. Bu ciheti Aynî sair vücûh-ı rivâyât ile tevsik etmiştir. Râvi Hazret-i Büreyde'nin Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde hazret-i resûlün maiyeti seniyyelerinden ayrılmayan bir sahâbî olması hadise ayrıca bir kıymet ve ehemmiyet atfetmiştir. Yine Ebû Dâvûd ile Nesâî de Ebû Eyyûb el-Ensârî'den ... الوتر حق على كل مسلم. {D1422 Ebû Dâvûd, Vitir, 3.} hadisini rivayet etmişlerdir ki, bu da ayrıca bir kuvvet bahşetmektedir.

Şârih Aynî'yi bir derece asabileştiren cihet Kâdî Ebû't-Tîb ile Ebû Hâmîd'in, "Vücub hükmünde Ebû Hanîfe yalnızdır. Eimmeden hiçbirisi kendisine iştirak etmemiştir" sözleridir. Bunlara da cevap veriyor. Diyor ki: Yukarıki hadisler ile emsali delillere istinaden İmam Ebû Hanîfe ile beraber Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe, İbrâhim en-Nehaî, İmam Şâfiî'nin şeyhi Yûsuf b. Hâlid vitrin vücûbunu iltizam etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe de Saîd b. Müseyyeb, Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Mes'ûd'un bu ictihadda olduklarını nakle-

وَعَنْهُ صَلَّى قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى كَانَ يُوتِرُ عَلَى الْبَعِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine (Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümânın: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, deve üzerinde vitir kılarıdı”¹² dediği rivayet olunmuştur. {B999 Buhârî, Vitir, 5.}

.....

12 Saîd b. Yesâr tarikinden gelen bu rivayet, *Buhârî*’de daha tafsillidir. Müşârün ileyh Saîd diyor ki: Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ ile birlikte Mekke-i Mükerre yolunda gece sefer ediyorduk. Sabah vakti yakın mı? diye şüphe edince devemden indim, vitri kıldıktan sonra ona yetiştim. Nerede idin? diye sordu. Ben “Sabah vakti girecek diye korktum da inip vitri kıldım” deyince, رسول الله أسوة حسنة, yani “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sana üsve-i hasene mi değil, güzel bir numune mi değil?” diye sordu. “Vallah üsve-i hasenedir” demem üzerine, ... كان رسول الله صلى الله عليه وسلم, diyerek metindeki sözleri rivayet etti. {B999 Buhârî, Vitir, 5.} Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümden de bu hadis rivayet edilmiştir.

Buhârî’nin yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nâfi‘ tarikiyle mervî olup musannif tarafından her nasılsa terkedilen hadis ise daha ziyade izahı muhtevidir. Bu ikinci hadiste sahâbî-i müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي في السفر على راحلته حيث, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sefer esnasında râhilesi yani binit devesi üzerinde devesi yönünü hangi cihete çevirirse çevirsin namaz kılarıdı. Ferâizden başka gece namazını îmâ ederek eda ederdi. Vitri de râhilesi üzerinde kılarıdı” {B1000 Buhârî, Vitir, 6.} demiştir ki, bunda ferâizden mâada salât-ı leylin ve bu meyanda salât-ı vitrin râhile üzerinde kılındığı sarîhan beyan edilmiştir.

Gerek bu hadis, gerek bundan evvelki hâşiyeye alınan diğer Buhârî hadisi ile evvelen “Misâfir vitir ile mükellef değildir” diyen Dahhâk’ın kavline muhalif olarak seferde de vitrin meşruiyeti sabit oluyor.

diyor. Vücûb hükmü, Mucâhid’den de sened-i sahîh ile *Musannef*’te rivayet edilmiştir. Bundan dolayı bütün muteber Hanefî metinlerine salât-ı vitrin vâcip olduğu (sahih esah, zâhirü’r-rivâye) unvanlariyle geçmiştir. Şâyân-ı istiğrab bir cihet de mütercim merhum Aynî’nin tâdât ettiği vücûb delillerinden bu hadisin izahında yalnız birisini, o da tenkit etmek üzere naklettiği halde bundan sonraki hadisin izahında vitrin sünnet olduğuna kâil olanların —Aynî hakkında dediği veçhile— mezhebini teyit eden nukûlün kâffesini cemetmiştir, denilebilir.

Hadiste vitrin vâcip olmayan salât-ı leyli meyânında zikredilmiş olmasından istifadeye çalışılması da mûcib-i istiğabdır. Her iki namazın cihet-i vahdeti yalnız vakitte iştirakleridir. Vakitte iştirak, neden hükümde ittihadı mûcib olsun? (K.M.).

SÂNIYEN esnâ-yı seferde dabbe üzerinde ve dabbe ne tarafa teveccüh ederse etsin îmâ ile nâfile kılmak câizdir. Ancak ferâizi kasretmek câiz olmayan seferde dabbe üzerinde teneffülün cevazında ihtilâf vardır: Bazıları gerek uzun gerek kısa seferde câizdir demişlerdir. İmam Şâfiî ve Evzâî de buna kâildirler. İmam Mâlik kasr-ı salât câiz olmayan seferde dabbe üzerinde namaz kılınmaz demiştir. Kudûrî'nin beyanına göre hâric-i mısırdaki olan kimse dabbesi üzerinde teneffül eder. Sâhib-i *Hidâye*'de hâric-i mısırdaki Kudûrî'nin seferi şart addedmediğine istidlâl ediyor. Ancak Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'tan rivayet olunduğuna göre yalnız misafirin dabbe üzerinde tetavvuu câiz görmüşlerdir. Lâkin sahih olan kavle göre misafir olsun olmasın râkiben şehir haricine çıkan dabbe üzerinde tatavvu edebilir. Hanefîler'in ihtilâfı yalnız şehirden mikdâr-ı buûddadır. Bazılarınca bu ruhsat, şehirden 2 veya 3 fersah uzağa gitmiş kimse içindir.

SÂLİSEN إلا الغرائض kayd-ı istisnâisine göre zaruretsiz farz namazları dabbe üzerinde kılmak câiz değildir. Mâzur ise farzını böylece kılabilir. Meselâ seferde iken yağmur yağıp da namaz kılacak kadar kuru bir yer bulamazsa hayvanı üzerinde kıbleye karşı durup îmâ ile kılar ve hayvanı durdurabilirse kıbleye müteveccih olur, buna kadir olamazsa namazda istikbâl-i kible kaydında olmaz. Lâkin bu, çamur secde edince yüzü batacak derecede olduğuna göredir ve illâ çamur üstünde kılar. Eşkiya korkusu da, hastalık da, canavar korkusu da, hayvandan inince bindirecek kimsesi olmayan pîr-i dermândenin zaaf hali de birer özürdür. *Muhîr*'in tasrihine göre bu gibi ahvalde dabbe üzerinde namaz kılınır ve özrün zevalinden sonra iade de lâzım gelmez. Sünen-i revâtib de tatavvu hükmündedir. Ancak İmam Ebû Hanîfe'ye göre sabahın sünneti için hayvandan inmek gerektir. Zira bir rivayete göre onu vâcib addeder, kaiden kılmasını tecviz etmez. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed'e göre de râtibe-i fecir vâcib değilse de vitirden daha müekked bir sünnettir.

RÂBİAN bu iki hadîs-i şerif vitrin vücûbuna kâil olmayanların temessük ettikleri hüccetlerdendir. Bunlara göre vitir vâcib olmadığı için râhile üzerinde kılınmış ve seferde ferâiz terk buyurulmadığı gibi bu da terk buyurulmadığından diğer sünnetten daha müekkeddir. Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî'nin, Sâlim b. Abdullah'ın, Nâfi'in eimme-i metbûinden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin de mezhebi bu olup hepsi de seferde râhile üzerinde vitir kılınır demişlerdir. Ancak İmam Mâlik bunu farîzayı kasredebilecek seferde tecviz ettiği halde İmam Evzâî ile İmam Şâfiî seferin kısası ile uzununu beyninde fark görmemişlerdir. Zâhiriyye'den İbn Hazm ise seferde kâimen de, kâiden de, mâzur olarak da, gayri mâzur olarak da dabbe üzerinde vitir kılınabilir, diyor. Lâkin Muhammed b. Sîrîn ile İbrâhim en-Nehaî ve Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'a göre vitir ferâizde olduğu gibi ancak yer üstünde kılınabilir. Bu hadisin râvisi Abdullah b. Ömer ile peder-i mükerrremi Ömer b. Hattâb radiyallahu anhümânın deveden inip vitir kıldıklarına dair İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'i ile Tahâvî'nin *Meâni'l-âsâr*'ında rivayet vardır. İmam Sevrî ise "Farz ile vitri yer üstünde kıl, râhilen üzerinde de vitri kılarsan beis yoktur" demiştir. Bu ihtilâfin mebnâsı vitrin

vâcip olup olmadığı hakkındaki hükümdür ki, bu bahsi burada tekrara lüzum yoktur. Yalnız İbn Ömer radiyallahu anhümânın vitri yer üzerinde kıldığını dair olan rivayeti vücûb-ı vitre kâil olmayanların olanlar lehine hüccet saymadıklarını söyleyelim ki, onlarca müşârûn ileyhın bu fiili, efdal olanı ihtiyar ettiğine mahmûldür. Çünkü vitri de sair nevâfil gibi yer üstünde kılmanın efdal olduğunda nizâ yoktur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ أَقْنَتَ النَّبِيِّ ﷺ فِي الصُّبْحِ قَالَ نَعَمْ فَقِيلَ أَوْقَنْتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ قَالَ
بَعْدَ الرُّكُوعِ يَسِيرًا.

TERCÜMESİ

(Sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah (namazında) kunut¹³ duasını okudu mu?” diye soruldu.¹⁴ O da, “Evet” dedi. (Bunun üzerine kendisine), “Rükûdan evvel mi kunut buyurdu?” diye soruldu. (O da), az müddet sürmek üzere) “Rükûdan sonra”¹⁵ cevabını verdi. {B1001 Buhârî, Vitir, 7.}

.....

RİVAYETLER

Bir nüshaya göre له فقيل

Bir rivayette vâsız olarak ؟ أقنت , diğer bir rivayete nazaran

13 Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinden Müslim ile Ebû Dâvûd da rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Esîr'in *Nihâye*'sinde beyan edildiği üzere kunutun birçok mânası vardır: 1. Taat, ki kânit: Allah'a mutî demek olur; 2. Huşû. Namazda kunut: huşû mânasına gelir; 3. Mutlaka namaz, ki kânit: Musallî demektir; 4. Dua. Bildiğimiz kunut duası gibi; 5. İbadet; 6. Namazda kıyam; 7. Namazda tûlü kıyam. أفضل الصلاة طول القنوت {M1768 Müslim, Mûsâfirîn, 164.} hadîs-i sahîhinde olduğu gibi ki, buradaki tûlü kıyam mânasınadır. أَمْ مَنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءُ^a âyet-i kerîmesindeki kânit ise musallî mânasına geldiği gibi hâşi', âbid, salâtın kıyamında çok okuyan mânalarına da gelir ve hepsi de yakışır; 8. Sükût. Zeyd b. Erkam radiyallahu anhın, “Evvelleri biz namazda konuşurduk وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ^b yani namazda kânit olarak durunuz. Âyet-i kerîmesi nâzil olunca namazda kelâmdan imsak ettik” demesi kunutun bu son mânasına hüccettir. Pek âşikârdır ki, buradaki sual, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi

a ez-Zümer, 39/9.

b el-Bakara, 2/238.

ve sellemine Allah'a taati var mıydı? Namaz kılar mıydı? Namazda huşûu var mıydı? İbadet eder miydi? Namazları ayakta kılar mıydı? Namazda konuşmaz mıydı? gibi vârid ve gayri vârid meânî ile irat edilmemiştir. Sabah namazına ait olduğu için kıyamda iken Kur'an'ı çokça okuyup okumadıklarına dair bir sual olduğu vârid-i hâtır olabilirse de ikinci defa vâki olan sual ve cevaptan mevzubahis kunutun rükûdan evvel veya sonra okunmuş bir dua olduğu taayyün eder.

14 Burada Enes radiyallahu anha sual irat eden zatın kim olduğu müphem bırakılmışsa da yine bu hadisin *Sahîh-i Müslim*'deki tarz-ı rivâyetine nazaran râvi Muhammed b. Sîrîn, قلت لأنسى "Enes'ten sordum" dediğine göre soran bizzat kendisi imiş.

15 Enes radiyallahu anhanın Muhammed b. Sîrîn tarikinden mervî bu hadiste kunutun mahalli, rükûdan sonra gösterilmişse de bundan sonraki 531. hadiste rükûdan evvel gibi gösterilip yalnız bir ay kadar müddet rükûdan evvel kunut buyurulmuş olduğunun beyanı da buradaki يسيرا "az süren bir müddet" tabirinin tefsiri makamına geçmiş olur. Maahâzâ dikkat edilirse Enes radiyallahu anh, gerek bu gerek âtîdeki rivayete göre yalnız hâdis-i mühimme üzerine bir ay ba'de'r-rükû kunut buyurulmuş olduğunu haber verip ne o hadiseden evvel veya sonra kunut buyurulup buyurulmadığından, ne de başka zamanlarda kunut buyurulmuşsa bunun rükûdan evvel veya sonra olduğundan sâkittir.

Kunutun mahalli, İmam Şâfiî'ye göre buradaki İbn Sîrîn rivayetine muvâfık olarak rükûdan sonra, İmam Mâlik'e göre ise Âsım b. Süleyman el-Usûl tarikinden gelen âtîdeki Enes hadisine muvâfık olarak rükûdan evveldir. Gerek sabah ve gerek vitir namazında duanın rükûdan evvel de, sonra da edildiğine dair rivâyât muteâriz ve her ikisi de sahih olan Enes radiyallahu anh hadisinin de iki tarikten yekdiğere mübâyin iki veçhile mervî olması mahall-i kunut hakkında tarafeynin kendi mezheplerine hadis ile ihticâc edebilmelerine manidir (445. hadisin hâşiyelerine müracaat). Bu hadiste musarrah olup da 531. hadiste musarrah olmayan sabah namazında kunut bahsine gelince 445. hadisin havâşisinde beyan edildiği üzere bu, İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'e göre sünnettir. Nitekim İmam Şâfiî Hulefâ-yı Râşidîn hazerâtının dördünden de sabah namazında kunut duası okuduklarını rivayet etmiştir. Ebû Hanîfe ile Abdullah b. Mübârek'e göre ise sabah namazında sünnet değildir. İmam Ahmed b. Hanbel: Yalnız imamlar orduları için kunut duasına sabah namazında muvâzabet ile mükelleftir. Mâadasının da bunu yapmasında beis yoktur diyor. İmam İshak b. Râhûye ise havâdis ve nevâzil zamanlarında yani düşman korkusu, veba ve tâun gibi bütün müslimîni heyecana düşürecek âfat vukuunda eimmenin sabah namazında kunutu terketmemesi sünnet olduğu reyindedir. Vitrin son rek'atında da kunut sünnettir. Ancak İmam Şâfiî'ye ve İmam Mâlik'in kavî-i meşhûruna göre yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde sünnettir. Eimme-i Kûfiyyûn ile İmam Ahmed'e, Süfyân es-Sevrî'ye, Abdullah b. Mübârek'e ve İshak b. Râhûye'ye göre bütün senenin her gecesinde vitir kunutu vardır. Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir de. Eimme-i Şâfiyye'den Ebû Abdullah Zebîdî Ebü'l-Velîd en-Nîsâbûrî, Ebû Fazl b. Abdân ve Ebû Mansûr b. Mihrân

gibi zevatın da vitir kunutunun bütün sene sünniyyetine kâil olmuşlardır. Ömer ve Ali ve Hüseyin b. Ali radiyallahu anhumün vitirde kunut ettiklerine dair İbn Ebû Şeybe مصنف i ile Sünen-i Beyhakî’de ve Ebû Leylâ’nın مسند i ile İbn Asâkir’de müteaddit rivâyât vardır. Hulefâ-yı Erbaa’nın vitirde kunutlarını Dârekutnî ile yine Beyhakî Sünen kitaplarında zikretmişlerse de rivayetleri zayıf görülmüştür. Ramazanın nisf-ı ahîrinde kunut hakkında da rivâyât çoktur. Ancak Tirmizî’nin tahkikine göre Ali kerremallahu vecheh hazretleri yalnız ramazanın nisf-ı ahîrinde kunut okuyup kunutu da rükûdan sonraya bırakmış. İmam Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel’in de bu babda kavilleri budur.

Sabah namazında kunut okuyan imama iktidâ eden kimse ona mütâbaat eder mi, etmez mi? İmam Ebû Hanîfe’ye göre etmez. İmam Ahmed ile İmam Ebû Yûsuf’a göre eder. Kunut okuyan kimse İmam Mâlik’e göre ellerini kaldırmaz. İmam Şâfiî’ye göre ise el kaldırmak müstehaptır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْقُنُوتِ فَقَالَ قَدْ كَانَ الْقُنُوتُ قَفِيلَ لَهُ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ قَالَ قَبْلَهُ قِيلَ فَإِنَّ فَلَانًا أَخْبَرَ عَنْكَ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ قَالَ كَذَبَ إِنَّمَا قَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا أَرَاهُ كَانَ بَعَثَ قَوْمًا يَقُولُ لَهُمُ الْقُرَاءُ زُهَاءَ سَبْعِينَ رَجُلًا إِلَى قَوْمٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ دُونَ أَوْلَيْكَ وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَهْدٌ فَقَنَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَهْرًا يَدْعُو عَلَيْهِمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ ﷺ قَالَ قَنَتَ النَّبِيُّ ﷺ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِغْلٍ وَذَكْوَانَ.

TERCÜMESİ

Yine (sened-i muttasıl ile) rivayet olunmuştur ki, Enes b. Mâlik radiyallahu anha kunut hakkında sual irat edildi.¹⁶ (Enes radiyallahu anh), “Vaktiyle kunut vardı” cevabını verdi. (Tekrar) soruldu ki: (Kunut) rükûdan evvel mi idi, (yoksa) sonra mıydı?” (Enes radiyallahu anh), “Evvel idi” cevabını verdi. (Bunun üzerine kendisine) “(Ya) filân¹⁷ bana haber verdi ki, sen rükûdan sonra idi demişsin, buna ne dersin?” diye sual olundu. (Bunun üzerine), “Yanlış var¹⁸, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rükûdan sonra yalnız bir ay kunut buyurdu.¹⁹ Takriben yetmiş kişiye varan ve kendilerine kurrâ namı verilen bir takım kimseleri müşrikînden bir kavmin nezdine göndermişlerdi ki (o kurrâ adeden) ötekilerin dînunda (oldukları için onların eliyle helâk olmuş) idiler. O müşrikler ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beyninde (mün’akid) bir ahid de vardı. Zannediyorum²⁰ (ki kunut bundan dolayı idi) Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem bir ay o müşrikler aleyhine dua buyurarak kunut etti.²¹ {B1002 Buhârî, Vitir, 7.}

Yine Enes radiyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayete nazaran, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ذكوان رعل ile (kabileleri) aleyhine bir ay dua buyurarak kunut etti” demiştir. {B1003 Buhârî, Vitir, 7.}

.....

16 Metinde Buhârî’nin siyâk-ı rivâyeti –ihtisar için– biraz tağyîr edilmiş olduğundan *Buhârî*’deki سألْتُ “Sual ettim” lafzı –meçhul sîgasıyla– سئل “Sual edildi” suretine ifrâğ edilmiştir. Kezâ aynı sebepten dolayı *Buhârî*’deki قلت “dedim” lafzı له قيل “Ona denildi” şekline sokulmuştur. Yine diğer قلت lafzı ye tahvil edilmiştir.

Buhârî’nin metninde أخبرني عنك “Senden rivayeten bana haber verdi” dir.

Buhârî metnindeki sarâhate nazaran bu suali Enes radiyallahu anha irat eden hadisin râvisi Âsım b. Süleyman el-Ahvel’dir. Nitekim bundan evvelki hadisin râvisi de Muhammed b. Sîrîn olduğu orada söylenmişti.

17 Bu rivayette “filân” diye ismi ibhâm edilen zat –ağleb-i ihtimal– buradaki Enes radiyallahu anhtan rivayetine muhalif olarak –evvelki hadisi rivayet eden râvinin Muhammed b. Sîrîn olması delâletiyle– Muhammed b. Sîrîn’dir. Zira onun rivayetine göre فنت بعد الركوع diye cevap verilmiş olduğundan bu cevabın mefhûm-ı muhâlifi olarak seyyid-i kâinât aleyhi ve âlihî efdalû’s-salavât hazretlerinin rûkûdan evvel ya hiç kunut buyurmamış veya mevzubahis olan zamân-ı yesîrin haricinde birçok zaman kunut buyurmuş olmaları ihtimallerini derpîş ederek Âsım’ın istîzâhta devam etmiş olması pek ziyade vârid-i hâtırdır. Maahâzâ yine Âsım’ın Müslim rivayetinde, فنت بعد الركوع “Bazı kim-seler iddia ediyorlar ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rûkûdan sonra kunut buyurmuşlar” {Kaynakta “أناساً” kelimesi “ناساً” şeklinde geçmektedir. M1549 Müslim, Mesâcid, 301.} sebkinde olduğuna nazaran râvinin kastettiği Muhammed b. Sîrîn olmamak ihtimali de vardır.

18 Enes radiyallahu anhtan كذب tabiri “Yanlış var” diye tercüme edildi. Kizb “yalan söylemek” mânasına geldiği gibi ehl-i Hicaz lûgatında “hata etmek, yanılmak” mânasında da müsta’meldir. Onların örf-i lûgavîsinde vâkia mutâbık olmayan söz, –kâili ister müte-ammid, ister muhtî olsun– kizbdır.

Hadis kitaplarında sikâttan olan zevat hakkında akranları tarafından bazı kere كذب gibi tabirler istimali hep bu örfe göre “Hata etti” mânasındadır. Nitekim İbn Mâce’nin isnâd-ı kavî ile vâki olan, فنت بعد الركوع وعده, فقال قبل الركوع “Enes radiyallahu anhtan kunutun rek’at içindeki yeri soruldu. Rûkûdan evvel de, sonra da cevabını verdi” {Kaynakta “الفنوت” sözcüğünden sonra “في صلاة الصبح” ve “فقال” den sonra “كنا نقنت” cümlesi yer almaktadır. İM1183 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 120.} rivayeti, kezâ “Salât-ı fecirde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in ashabından bazıları rûkûdan evvel, bazıları da rûkûdan sonra kunut eder-

lerdi” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, II, 491.} sözünü İbn Münzir’in yine ondan rivayet etmesi, Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin rivayetine nazaran yine onun, “Kunutun daima rükûdan evvel ilk getiren Osman’dır. Onu, herkes namaz rek’atına yetişsinler diye yaptı” demiş olması, bâhusus Buhârî’nin bir rivayetine göre kunut rükûdan sonra mı, yoksa kıraattan sonra mıdır? sualine karşı, “Hayır, kıraat bittikten sonradır” cevabını vermesi {B4088 Buhârî, Megâzî, 29.}, hep müşârün ileyhine maksadı İbn Sîrîn’i veya murat olan râvi her kim ise o zatı yalancı çıkarmak değilmiş. Nihayet “Kunutun daima rükûdan sonra olduğunu benden naklettiyse yanılmıştır” demek istemiş olacak.

Zaten şârih İbn Hacer el-Askalânî’nin dediği gibi Enes’ten bu babda mervî ehâdisin mecmûundan burada mevzubahis olduğu üzere nevâib ve nevâzil kabilinden –hâcet zamanlarında– kunutun ba’d-e-r-rukû olduğu görülüyor. Bunda hilâf yoktur.

Hâcet olmadığı zamanlarda ise ondan gelen rivâyâtın sahihlerine nazaran kabl-e-r-rukûdur ki, ulemâ-yı sahâbenin bu noktada zaten ihtilâfları vardır. Bu ihtilâf ise ihtilâf-ı mubah nevindendir.

19 Bu hadise üzerine vâki olan buradaki kunut 449. hadisteki kunut değildir. Zira vâkıalar başkadır. 449. hadiste mevzubahis olan hadiseye müteallik rivâyât-ı sahîha Ebû Hüreyre radiyallahu anhu, buradaki Bî’rimaûne Vak’ası’na müteallik rivâyât-ı sahîhanın ekseri Enes radiyallahu anha müntehî olmaktadır. Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın bahsettiği kunut –o hadisin hâşiyelerinde zikredildiği üzere– ramazanın nısf-ı ahîrinde başlayıp bayram günü terkedilmiştir. O kunutta Velîd b. Velîd ile Seleme b. Hişâm ve Ayyâş b. Ebû Rebîa’nın ve müslümanlardan Mekke’de Kureyş elinde kalmış “müstaz’afın”ın selâmet ve necatları için dua buyurulduğu gibi Mudar’dan olan o zamanki kabâil-i kâfirenin aleyhine dua buyurulmuştu.

Bî’rimaûne Hadisesi üzerine edilen kunutta ise Süleym kabâilinden Ri’l, Zekvân, Lihyân, Usayye kabâili aleyhlerine ve Eslem ile Gıfâr’ın lehlerine dua buyurulmuştur. 449. hadisin *Müslim*’deki bir rivayetine nazaran Ebû Hüreyre radiyallahu anhu kunutun rükûlardan sonra –üç beş gün değil– yine bir ay sürdüğünü beyan etmekle beraber duanın muahharen terk buyurulduğu haber verildiği gibi Ebû Dâvûd rivayetine göre bu terkin sebebini sual eden Ebû Hüreyre’ye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, وما تراهم قد قدموا “Haklarında dua ettiğim mü’minlerin geldiklerini görüyor musun?” buyurmuşlardır. {D1442 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.}

Müslim ile Ebû Dâvûd’un Enes radiyallahu anhtan olan bir rivayetinde de, فنت نبئكم نبأهم قد قدموا “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Arap’ın bazı kabâili aleyhine bir ay kunut buyurdu. Sonra kunutu terketti” {M1554 Müslim, Mesâcid, 304.} deniliyor. Bundan anlaşılıyor ki, nevâzil ve havâdis kunutları muvakkat olup havadis ve nevâzilin zevali üzerine terk olunmuş.

Kezâlik Hufaf İbn İmâ radiyallahu anhanın Müslim rivayetine göre Gıfâr ile Eslem’e dua ve isimleri geçen kabâile lânet buyrulup secdeye varıldığını nakilden sonra فجعلت

لَعْنَةُ الْكَافِرَةِ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ “Namazda kâfirlere lânet işte bu yüzden meşrû kılındı” demesine ve Müslim ile Ebû Dâvûd’un rivayet ettikleri 445. Ebû Hüreyre hadisindeki sarâhate nazaran öğlen, yatsı ve sabah namazlarında Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın müminlere dua ve küffâra lânet buyurdıkları sabit olduğu gibi Enes radiyallahu anhtan *Müslim*’de de mervî olup Müslim ile Ebû Dâvûd’un Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayetleriyle de müeyyed olan 446. hadise nazaran akşam namazında da, Ebû Dâvûd rivayetiyle İbn Abbas radiyallahu anhümânın، العصر والظهر، فَمَنْ صَلَّى فِيهِ صَلَاةً لَمْ يَسْمَعْ اللَّهَ لِمَنْ حَمَدَهُ مِنَ الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَصَلَاةَ الصُّبْحِ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ إِذَا قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ مِنَ الرُّكْعَةِ الْآخِرَةِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنَ الْخَلْفَةِ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem peyâpey bir ay öğlen, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarının her biri sonunda, son rek’atta son rek’atta سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ buyurduktan sonra Benî Süleym’den bazı kabâil yani Ri’l, Zekvân ve Usayye aleyhlerine dua buyurur, ardındakiler de âmin derlerdi” {D1443 Ebû Dâvûd, Vitir, 10.} kelâmı ise salâvât-ı mefrûzanın kâffesinde kunut buyrulduğunu ispat etmektedir. Ancak sonradan terk buyurulduğuna göre ferâizde kunut mensuh olmuştur. Yalnız fukahâ-i sahâbeden bazı zevatın ve ezcümle Hulefâ-yi Erbaa ile Ebû Mûsâ, Ebû Hüreyre, Berâ b. Âzib radiyallahu anhüm ile tâbiînden Hasan-ı Basrî, Humeyd et-Tavîl, Rebî’ b. Heysem, Ziyâd b. Osman, Saîd b. Müseyyeb, Süveyd b. Gafele, Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Abîde es-Selmânî, Ubeyd b. Umeyr, Urve b. Zübeyr, Ebû Osman en-Nehdî ve emsalleri sabah namazlarında kunut duasına ahd-i celîl-i nebevîden sonra da devam etmiş olduklarından eimme-i metbûinden Şâfiî ile Mâlik, Abdurrahman b. Mehdî, Evzâî, Hasan b. Sâlih, Saîd b. Abdülazîz, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Dâvûd ez-Zâhirî ve Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye, kunutun mahalli salât-ı fecir olduğuna kâil olmuşlardır. Yalnız son ikisi kunutu bir nâzile hudûsuna tahsis edip evkât-ı mu’tâdede okunmasına mahal yoktur diyorlar. Ömer radiyallahu anhin salât-ı fecirde kable’r-rükû ve ba’dê’r-rükû kunut duası okuduğuna, hatta rükûdan sonra dua ederken kollarını kaldırıp sesini mescidin haricindekilere işittirdiğine, seferde, hazarda salât-ı fecir kunutunu terketmediğine dair Abdürrezzâk’ın الجامع ‘inde, İbn Ebû Şeybe’nin مصنف ‘inde, سنن بيهقي de, Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin الوتر ‘inde, كتاب الوتر ‘inde, hatta Tahâvî’de olan rivâyât pek çoktur. Ancak İbn Ömer, İbn Abbas radiyallahu anhüm sabah namazında kunut bid’attır, dedikleri gibi Abdurrahman b. Ebû Bekir ile Abdullah b. Zübeyr ve Ebû Mâlik el-Eşcaî radiyallahu anhüm de sabahleyin kunut etmemek tarafında idiler. Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anh da sabah namazında kunut etmezdi. Ömer radiyallahu anhin kunut ettiğini inkâr edip “Bütün âlem bir yoldan, Ömer başka bir yoldan gitmiş olsa Ömer’in gittiği yoldan giderim. Ömer kunut edeydi elbette Abdullah da kunut ederdi” dermiş. İbn Mes’ûd’un ashabı da, Ali kerremallahu veche muharip olduğu için kunut ederdi derlerdi. Ebû Bekir radiyallahu anhin kunutu hakkında da nefyen ve isbâten rivayetler vardır. Tâbiînden Esved b. Yezîd en-Nehaî, Alkame, İbrâhim en-Nehaî, Amr b. Meymûn, Saîd b. Cübeyr, Şa’bî, Tâvûs ve eimme-i metbûinden Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Abdullah b. Mübârek, Leys b. Sa’d tecviz etmeyenlere peyrev olmuşlardır.

Bunlar fecirde kunutun İbn Ömer ile Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhüm tarafından kabâil-i küffâr aleyhine duadan sarfınazar buyrulduğu rivayetlerine bakıp sabah namazında da kunutun mensuh olduğuna kâil olmuşlardır. Nesih davasında Beyhakî bu taifeye muarız olup, “Ebû Hüreyre radiyallahu anh Hayber Gazvesi’nde ve Uhud’da nâzil olan âyet-i kerîmenin nüzûlünden çok sonra dâire-i İslâm’a dahil olmuş olduğu halde Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın eyyâm-ı hayatlarında da, a’lâ-yı illiyyîne intikallerinden sonra da hep kunut ederdî” diyor. Şârih Aynî buna cevaben, “İhtimal ki, Ebû Hüreyre bu âyetin nüzûlünden hîn-i vefatına kadar haberdar olamamıştır da onun için böyle yapmıştır” diyorsa da bu âyetin nüzûlünden sonra aleyhte duanın terk buyrulduğunu rivayet edenlerden biri de kendisi olduğu 449. hadisin hâşiyesinde zikredilmişti ki, bu noktadan müdafaa biraz güç görünüyor. Herhalde kunut, ferâizin dördünde mensuh ise de sabah namazında yine müctehedün-fih kalıp sahâbe ve tâbiîn ve eimme-i müctehidîni ikiye ayırmıştır.

Ömer radiyallahu anhin vitirde kable’r-rükû ve Ali radiyallahu anhin vitirde ba’de’r-rükû kunut ettiklerine dair de İbn Ebû Şeybe ile Beyhakî’nin rivayetleri olduğu gibi Ömer radiyallahu anhin vitirde kable’r-rükû kunutunu İbn Ebû Şeybe, Ali radiyallahu anhin ramazanın nısf-ı ahîrinde, başka rivayetlerinde de –ramazan kaydı olmaksızın– vitirde ba’de’r-rükû kunut ettiğini yine İbn Ebû Şeybe ile Beyhakî rivayet etmişlerdir.

Şimdi sıra me’sur olan kunut duasına geliyor. Bu dua me’sur olarak ezber ettiğimiz dualara maksur değildir. Nitekim Ömer radiyallahu anhin kunut olarak 100 âyet miktarı uzun süren dualarda bulunduğu mervîdir. Me’sur olanlar meyanında rivayet noktainazarından en kuvvetlisi Şâfiyye’nin sabah namazında okudukları, ... اللهم عافني فيمن عافيت ... علمني جدي رسول الله صلى الله عليه وسلم, bunu Hasan b. Ali radiyallahu anhümânın, ... كلمات أقولهن في قنوت الوتر ... söyleyeyim diye bana şu kelimâtı tâlim buyurdu...” {İM1178 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 117.} diyerek bu duayı haber verdiği Tirmizî’nin ve İbn Mâce ile Nesâî’nin *Sünen* kitaplarında rivayet edilmiştir. Tirmizî, “Bu babda Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan da rivayet vardır. Bu, yalnız bu vecihten yani أبو الحوراء السعدي tarîkinden bize bâliğ olmuş bir hadis olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden kunut hakkında rivayet edilmiş bundan daha hasen bir hadis bilmiyoruz” diyor. Hanefiyye’ce senenin her gecesi vitrinde kable’r-rükû okunan ... اللهم إنا نستعينك ... اللهم إياك نعبد ... {MA4968 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 110.} duası hakkında *Kütüb-i Sitte*’de hiçbir rivayete muttali olamadımsa da Abdürrezzâk ile Muhammed b. Nasr ve Tahâvî ve İbn Ebû Şeybe’nin rivayetlerinde bu duaları Ömer ve Ali radiyallahu anhümânın salât-ı fecirde okudukları anlaşılıyor. Ubeyd b. Umeyr bu iki duanın İbn Mes’ûd mushafında Kur’an’dan iki sûre olarak yazıldığını iddia ettiği gibi Muhammed b. Nasr’ın rivayetine nazaran da Abdullah b. Zer el-Gâfikî Abdülmelik b. Mervân’a bu duaları Ali radiyallahu anhin kendisine Kur’an’dan olmak üzere tâlim eylediğini söylemiştir. Müşârün ileyhimanın bu kunut duasını kable’r-rükû da, ba’de’r-rükû da okumuş oldukla-

Hanefîler'in vitirde her gece, Şâfiyye'nin ise yalnız ramazanın nısf-ı ahîrinde okudukları dua-yı şerif ile meâlî âlîsi şöyledir: ونستغفرک . ونؤمن بک . ونتوکل علیک . ونشئ علیک الخیر کله نشتکرک ولا نکفرک . ونخلع وترک من یفجرک . اللهم إیاک نعبد و لک نصلى ونسجد .

إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مَلْحَقٌ. نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ. “Allahım! Biz senden yardım, ettiklerimizden dolayı senden mağfiret dileriz. Senden hidâyet isteriz. Sana imanımız var. Sana tevekkül ederiz. Her gûnâ sıfat-ı medh ile sana senâ ederiz. Sana şükrederiz. Sana küfretmeyiz. Sana muhalefet ve isyan edeni başımızdan atıp terkederiz. Allahım! İbadeti sana ederiz. Namazı senin için kılar, secdeyi senin için ederiz. Koşuşup çabaladığımız hep sana doğru gelmek içindir. Senin rahmetini umar, azabından çekiniriz. Zira senin ciddî azabın kâfirlere bulaşır.” {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilememiştir. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, I, 331.}

Şâfiîler buna –Ömer radiyallahu anhın üçüncü olarak irat ettiğimiz– اللهم اغفر للمؤمنين... duasını da ilâve ederler ki, meâli şudur: “Allahım! Mü'minîn ve mü'minâta, müslimîn ve müslimâta mağfiret et. Kalplerini yekdiğerine uygun edip aralarını ıslah et! Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. İlâhî! Kullarını doğru yolundan alıkoyan, peygamberlerini tekzip eden, sevdiklerine karşı cenk eden Ehl-i kitap kâfirlerine lânet et. Sözlerindeki birliği boz. İkdâm ve sebat ve mukavemetlerini sars ve mücrim olan kimseler üzerinden eksik etmediğın dehşetli korkunu onların başına getir.” {BS3227 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 268.} Ancak واجعل في قلوبهم الإيمان والحكمة. وثبتهم على ملة رسولك وأوزعهم وأصلح ذات بينهم... Kalplerinde iman... أن يوفوا بعهدك الذي عاهدتهم عليه. وانصرهم على عدوك وعدوهم. إله الحق واجعلنا منهم ve hikmet yarat. Resulünün dini üzere kendilerini sâbitkadem kıl. Her ne üzerine kendileriyle ahdetmiş isen o ahde vefa etmeyi gönüllerine ilham et. Kendi düşmanlarına ve senin düşmanlarına karşı onlara nusret ver. Ey ilâh-ı hak, bizleri de onlardan kıl” cümlelerini de ilâve ederler. {Kaynakta “واجعل في قلوبهم” den önce “ألف بين قلوبهم” cümlesi yer almaktadır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Muhammed b. Nasr, *Kiyâmü ramazân*, I, 267.}

20 Buhârî'nin diğeri bir rivayetinde ise Enes radiyallahu anh daha sarîh olarak, فدعا النبي “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir ay sabah namazında o müşriklerin aleyhine dua buyurdu. Kunutun başlangıcı da işte budur. Ondandır evvel ise kunut etmezdik” {B4088 Buhârî, *Megâzî*, 29.} diyor.

21 Bi'rîmaûne Vak'ası Uhud'dan dört ay sonra dördüncü sene-i hicriyyenin saferinde hâdis olmuştur. Câhiliye'de Mülâibü'l-esinne lakabıyla müştahir olan Ebû Berâ Âmir b. Mâlik Kilâb el-Âmirî –ki, İslâm ve sohbeti muhtefün fihtir– Hâdî-i A'zam, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile mülâkat şerefine mazhar olduğunda müslüman olması teklif buyurulmuşsa da açıktan açığa İslâm'ı kabul etmemiş, şu kadar ki, az çok meyletmekten de hâlî kalmamıştı. Bir rivayete göre, Nebî-i Mükerrrem aleyhi ahsenü's-salâtü ve's-selâmü'l-etem hazretlerine iki kalkan ile iki deve takdim etmek istemiş. Lâkin bu hediyesi, “Ben müşrikten hediye kabul edemem” cevâb-ı reddine mâruz kalarak kendisine İslâm'ı kabul etmesi teklif buyurulmuştu. Bunun üzerine Ebû Berâ “Yâ Muhammed! Senin işini pek güzel ve pek şerefli buluyorum. Benim kavmim de ardımdadır. Ne dersem yaparlar. Eğer benimle beraber ashabından birkaç kimseyi gönderecek olursan umarım ki sana tâbi olurlar. Onlar da bir kere tâbi oldular mı artık deruhte ettiğın işin parlaklığına diyecek yok. Öyle bir kuvvetlenirsin ki!” tarzında mâkul ve hayırlı bir teklifte bulunmuş. Bir riva-

yette de mûmâileyh Âmir, “Ehl-i Necd’in yanına ashabından birini gönderip dine davet edersen umarım ki icâbet ederler” demesi üzerine Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm cevaben, “Ehl-i Necd, ashabıma bir fenalık eder diye korkarım” buyurmuşlar. O da, “Kimleri göndersen ben onlara câr olurum yani onları ahd ve zimmetime alırım. Çekinme, gönder” gibi teşcîatta bulunmuş. {Vâkidî, *el-Megâzî*, I, 346.} Burada mevzubahis olan Ehl-i Necd’den murat, Mekke’nin şarkında ve yakınında sakin Benî Âmir ile Benî Süleym’dır.

Bu ahd ve mîsâk üzerine Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem –o zamanlarda Kurrâ tesmiye edilen– yetmiş kadar ashâb-ı kirâmını muallim olarak Münzir b. Amr el-Hazrecî radiyallahu anhın maiyetinde Necd’e gönderdiler. Bu seriyyeye ehl-i siyer, Bi’rîmaûne Seriiyesi ve Seriiyetü’l-kurrâ dedikleri gibi Seriiye-i Münzir b. Amr namını da verirler. Bu kurrâ Ehl-i Suffe’den Kur’an’ı hıfz ve tâlim ile meşgul olup gecelerini namaz ile geçirdikten sonra sabaha karşı tatlı su tedarik edip ümmehâtü’l-mü’minîn radiyallahu aleyhinne ecmaîn hazerâtının hücrelerine bırakır ve odun toplamaya çıkıp odunları çarşıda sattıktan sonra bedeliyle ashâb-ı Suffe’yi it’am eder ve mişkât-ı nübüvvet-i Muhammediyye’den gereği gibi iktibâs-i envâr etmiş hakikaten mübarek, fütüvvetmend, âbid, sâlih gençlerden imişler. Bu zevât-ı kirâmın adedi kırk idi, rivayeti olduğu gibi otuz rivayeti de vardır.

Ebû Maşer’in *Kitâbü’l-Megâzî*’sine göre Ebû Berâ, “Buraya bize Kur’an tâlim edecek adamlar gönder. Göndereceğin adamlar benim zimmet ve civarımdadır” diye yazması üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ-yı emirde Münzir b. Amr’ın maiyetinde muhâcirîn ve ensardan on dört zat göndermişlerdir. Lâkin bunlar giderken yolda Ebû Berâ’nın vefatını işittikleri ve imdat talebinde bulundukları için –buluşunca Münzir b. Amr’ın emâreti tahtında birleşmek üzere– Amr b. Ümeyye ed-Damrî maiyetiyle arkalarından kırk kişi daha gönderilmiştir. Kırk kişi rivayeti işte bundan neşet etmiştir. Otuz rivayeti evvelkilerin bazı rivâyâta göre on dört değil, otuz sahâbî olmalarından dolayıdır ki, kimi asıl seriyyenin, kimi de imdat seriyyesinin adedini beyan etmiş olur. Herhalde *Buhârî* ile *Müslim*’de Enes radiyallahu anhtan menkul olan yetmiş rivayeti senedleri itibariyle diğerlerinden daha sahihtir. Bâhusus dayısı Harâm b. Milhân vak’ının ilk şehidi olmak dolayısıyla müşârün ileyh Enes radiyallahu anhın şahsen de çok alâkadar olduğu bu adet meselesini pek iyi bilmesi lâzım gelir. Her ne hal ise bu seriyye ashâb-ı Mekke ile Ufân arasında kâin Bi’rîmaûne namındaki kuyu başına varınca Ebû Berâ’nın oğlu Rebîa b. Âmir’e, “Biz babanın ve binaenaleyh senin zimmetinde bulunuyoruz. Ne dersin, gelelim mi, yoksa dönelim mi?” diye yazdılar ve Rebîa’dan, “Ne demek? Benim zimmetimdesiniz, geliniz” cevabını aldılar. Enes’in *Buhârî*’deki rivayetine nazaran Münzir b. Amr ibtidâ Harâm b. Milhân’a aksak bir zat ile bir diğerini terfik ederek göndermiş ki, bu aksak zat Kâ’b b. Zeyd en-Neccârî diğeri ise Münzir b. Muhammed b. Ukbe el-Hazrecî idiler. Lâkin menzil-i maksûda varmadan evvel Ebû Berâ’nın yeğeni ve sâlifü’z-zikr Rebîa’nın ammzâdesi Âmir b. Tufeyl b. Mâlik (ki, Âmir b. Tufeyl el-Eslemî radiyallahu anhtan başkadır ve kâfir olarak ölmüş olduğuna icmâ vardır) birkaç kişi ile karşılarına çıktı ve yolla-

rını kesti. Harâm b. Milhân radiyallahu anh, Âmir b. Tufeyl'in dostlukla mı, düşmanlıkla mı karşılama çıkıldığını kestiremediğinden iki arkadaşına dedi ki: "Ben onların yakınına varıncaya kadar siz benden uzak durmayın. Eğer bana eman verirlerse zaten berabersiniz. Yok, beni katledecek olurlarsa hemen diğer arkadaşların yanına koşar, haber verirsiniz."

Harâm b. Milhân, Âmir ile cemaatine, "Bizim seninle hiçbir işimiz yok. Biz Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bir işi için yolumuza gidiyoruz. Biz Resûlullah'ın resul-leriyiz. Resûlullah'ın nâmesini mahalline îsâl ve risâletini tebliğ için bize eman vermez misiniz?" dedi. Böyle konuşmada iken herifler içlerinden birine işaret ederek arkasından mızraklattılar. Saplanan mızrak, Harâm radiyallahu anhın tâ göğsünden çıktı. İbn İshak'ın rivayetine göre mızrağı saplayan Âmir'in kendisidir. Harâm b. Milhân radiyallahu anh bu ölüm darbesini yer yemez bedeninden fıskıran kana ellerini bulayıp başına ve yüzüne gözüne sürmüş ve الكعبة ورب أكبر فرت "Allahüekber, Kâbe'nin rabbine kasem olsun ki, ben kazandım" diye bağırarak. Harâm radiyallahu anhın muahharen şehâdetine peyveste olan bu cerh vak'ası üzerine Âmir b. Tufeyl işin büyüyeceğini kestirip kendi kavmi Benî Âmir'i imdada çağırırsa da bunlar: "Biz Ebû Berâ'nın civar ve emanını nakzedemeyiz. Bu adamlarla onun bir ahdi var" diyerek cevâb-ı red verdiler. Onlardan meysus olunca Benî Süleym'den Ri'l, Zekvân ve Usayye'ye müracaat etti. Onlar da onun yardımına koşup sahâbe hazerâtına ansızın baskın ettiler ve hareketlerine meydan bırakmadan dört taraflarından kuşattılar. Sahâbe radiyallahu anhüm bu hali görünce hemen kılıçlarına sarılıp cümleten şehid oluncaya kadar cenk ettiler. İçlerinden yalnız aksak dediğimiz sâlifü'z-zikr Kâ'b b. Zeyd en-Neccârî radiyallahu anh kurtulup o da artık son nefesini veriyor diye olduğu yerde bırakılmış. Lâkin müşârün ileyh ondan sonra yaşamış ve Hendek'te bir ok isabetiyle şehid olmuştur. Amr b. Ümeyye ed-Damrî radiyallahu anh heriflerin ellerine esir düşüp muahharen ıtlak edilmiştir. İbn İshak'ın rivayetine göre müşârün ileyh ile yukarıda ismi geçen Münzir b. Muhammed b. Ukbe radiyallahu anhümâ vak'adan bîhaber olarak uzaklarda arkadaşlarının develerini otlatmakla meşgulken Bi'rîmaûne'nin bulunduğu tarafa doğru yırtıcı kuşların uçuşmaları nazarıdikkatlerini celbedip bu kuşların hep oraya doğru gitmelerinde elbette bir sebep var diyerek merak ile oraya yollanmışlar. Mahall-i vak'aya geldiklerinde bütün arkadaşlarını kanlar içinde serilmiş görüp düşman süvarileri de henüz oradan ayrılmamışlarmış, Kâ'b b. Zeyd radiyallahu anh, refikına, "Şimdi ne yapalım?" diye sormuş. Amr radiyallahu anh, "Benim re'yime göre hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna varıp işi haber verelim" demişse de ensârî-i müşârün ileyh, "Ben hiç bu fikirde değilim. Münzir b. Harâm'ın katlolunduğu bir sahada nefsimin selâmetini aramak hatır ve hayalime gelmez" demiş ve kılınca sarılıp şehid oluncaya kadar dövüşmüştür. Amr ise kaçamadan Âmir b. Tufeyl'in eline esir düştü ve Mudar'dan olduğunu haber verdiği için Âmir onu katletmeyip anasının bir nezrini gûyâ yerine getirmek için onu âzat edip âdet-i Arab üzere alınının perçemini kesip salıverdi. Amr b. Ümeyye radiyallahu anh kurtulunca sâha-i harb haricinde gölgelik bir yer bulup orada dinlenirken

karşıdan, Benî Âmir'den, yani Âmir b. Tufeyl'in kavminden yahut Benî Süleym'den olduklarını söyleyen iki kimse gelip beraber oturdu. Bunların üzerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahidnâmesi varmış. Lâkin Amr buna vâkıf olmadığından Benî Âmir'den intikam alıyorum zannıyla her ikisinin uyurlarken haklarından geldi. Bilâhare huzur-ı âlî-i nebevîye gelip başından geçenleri arzettiğinde bunu da haber verdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sen, diyetlerini behemehal ödeyeceksin, iki adamı öldürmüşsün*” buyurdular. {MK18027 Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 356.}

Gadre uğrayan şühedâ meyanında Âmir b. Führeyre radiyallahu anh da vardı ki, hicret esnasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yâr-i gârî olan Sıddîk el-A'zam radiyallahu anha yolda refakat eden âzatlısıdır. *Buhârî*'de Urve b. Zübeyr'den mürselen rivayet olunduğuna göre Bi'rîmaûne'deki sahâbenin katlinden ve Amr ve İbn Ümeyye'nin esaretinden sonra Âmir b. Tufeyl haini müşârün ileyh Amr'a maktullerden birini göstererek, “Bu kimdir?” diye sormuş. Oda, “Âmir b. Führeyre'dir, niçin sordun?” deyince, “Katlolunduktan sonra semaya ref'olunduğunu ve sema onunla arz arasında kaldıktan sonra tekrar yere indirildiğini gördüm de onun için sordum” cevabını vermiş. Bu vak'a o kadar şöhret bulmuş ki, Âmir b. Tufeyl habisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldiğinde keyfiyet kendisine sual buyurulmuş, o da yine aynı şeyi tekrar söylemiştir. Âmir b. Führeyre radiyallahu anhin katli Cebbâr b. Selmâ radiyallahu anh Benî Kilâb'dan bir kimsedir ki, kendi nakline göre ona mızrağını sapladığında Âmir b. Führeyre, *فرت والله* demiş. Cebbâr bu sözün mânasını anlamadığından bilâhare Dahhâk b. Süfyân Kılâbî radiyallahu anh ile görüştüğünde bu sözün ne demek olduğunu sormuş, o da, *فرت بالجنة* “Cenneti kazandım gitti” demek olduğunu haber verince kendisi de imana gelmiştir. Cebbâr'ın İbn Führeyre ile katlinden sonra bu kadar meşgul olmasına sebep İbn Tufeyl gibi aynı şeyi müşahade etmiş olmasıdır. Bu gadr ve hıyanet vak'ası çok müthiş olmuştur. Kurrâ radiyallahu anhüm hazerâtı kendilerini dört taraftan sarılmış görerek son nefese kadar çarpışıp ölmekten başka çare olmadığını görünce bârigâh-ı kibriyâya tevcih-i niyâz edip, “Resûl-i kerîmine selâmımızı tebliğ edecek senden başkasını bulamıyoruz. Yâ rab! Selâmımızı sen tebliğ et. Yâ rab, bizim tarafımızdan Peygamberimize haber ver ki, biz sana kavuştuk, Senden razı olduk, sen de bizden razı oldun” diye dua ettiler. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem –Enes radiyallahu anhin nakline göre– vak'a gününün gecesinde Cibrîl aleyhisselâm lisaniyla hadiseden haberdar olmuşlar ve ertesi sabah hutbeye kalkıp Allah'a hamdüsena ettikten sonra, “*İhvanınız müşriklerle karşılaşır maktul düştüler. Yâ rab! Bizim sana kavuştuğumuzu ve senden razı olup rızanı tahsil ettiğimizi kavmimize tebliğ et, dediler. Onların Allah'tan razı olduklarını, Allahü Azîmüştân'ın da onlardan razı olduğunu haber vermek için işte ben onlar tarafından size resulüm*” diyerek haber-i felâketi ümmete tebliğ buyurmuşlar. {M4917 Müslim, *İmâre*, 147.} Beyhakî'nin de İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan yine bu meâlde bir hadisi vardır.

Yine rivayete nazaran ashâb-ı Recî'in -ki, o da ayrı bir vak'a-i dilsûz-ı gadr ve hıyanettir- uğradıkları âkîbet-i fecîadan Nebî-i Zîşân aleyhi's-salavâtü'r-rahmân hazretleri o gece haberdar olmuşlardır. Ri'l, Zekvân, Usayye ve Benî Lihyân aleyhinde bir ay devam eden lâ'n ile memzûc duanın sebebi işte budur. Benî Lihyân'ın Bî'rimaûne hadisesiyle alâkaları yoksa da ashâb-ı Recî'in felâketi onların eliyle olmuştur. Enes radiyallahu anhın rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Bî'rimaûne'ye kederlendikleri kadar hiçbir felâket üzerine müteessir olmamışlardır. Zira bunlar harp ve kîtâl için gönderilmeyip yalnız tebliğ-i risâlet ve ta'lîm-i Kur'ân ve Sünnet maksadıyla gönderilmişlerdi. Öteden beri âdet-i Arab üzere elçilere de katiyen ilişilmezdi. Buhârî'nin Enes radiyallahu anhtan rivayeten haber verdiğine göre bu şühedânın lisanından, *بَلِّغُوا قَوْمَنَا فَقَدْ أَنَا لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِي*, وَأَرْضَانَا “Kavmimize tebliğ ediniz ki, biz rabbimize mülâki oldukta hem bizden razı oldu, hem de bizi irzâ etti” {B2801 Buhârî, Cihâd, 9.} âyeti de nâzil olmuş, fakat kıraati nesh buyurulmuştur. Urve b. Zübeyr'den de bu mânada Buhârî'nin mürsel bir rivayeti vardır. *Sîret-i İbn Hişâm* şârihi Süheylî bu lafızlarda revnak-ı i'câz görmediği için mensuh olan âyet-i kerîmenin bu mânada ve başka nazm ile nâzil olmuş olduğuna kâil olmuştur.

Vak'a o kadar unutulmaz bir tesir bırakmış ki, Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anh on-on beş sene sonra dünyaya gelen oğullarını Urve ve Münzir tesmiye etmiştir. Çünkü Bî'rimaûne şühedâsı meyanında Urve b. Esmâ b. Salt vardı, kafilenin reisi de Münzir b. Amr idi. Zübeyr radiyallahu anhın oğluna Urve ismini vermesinde başka bir münasebet daha vardır. Şehid olan Urve radiyallahu anhın pederi *أسماء بن الصلت* olduğu gibi İbn Zübeyr'in vâlidesi de Esmâ bint Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhümâdır. Esmâ, hem alem-i ricâlden hem de alem-i nisâdandır.

Seriyyedeki ashâb-ı kirâmın zannettikleri gibi Ebû Berâ henüz vefat etmemişti. Vak'a günü berhayat olup ahdüemanına kulak asmayan ve kendisini beyne'l-Arab rûsvâ ve bednâm eden biraderzâdesi Âmir'den intikam almayı kendi oğlu Rebîa b. Âmir'e havale etti.

Hassân b. Sâbit radiyallahu anhın Rebîa'ya hitaben babasının alnına sürülen ar lekesini silmesi için söylediği teşvikâmiz şiirin de tesiri olmadı değil. Rebîa, ammezâdesi Âmir'i öldürmek için mızrakladıysa da yalnız uyluğuna isabet ettirip atından düşürdü. Âmir vurulunca, “Eğer ölürsem kanım amcam Ebû Berâ'nın olsun, yaşarsam yapacağımı düşünürüm” demiş. *İsâbe*'deki rivayete göre ise Rebîa Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzûr-ı âlîlerine özür dilemek üzere gelip, “Yâ Resûlellah! Âmir'i vurursam babamın alnındaki bu leke silinir mi?” diye sormuş. Cevâb-ı tasdîk alınca da Âmir'i vurmuştur. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 397.) Ebû Berâ, bu arın sıkletine tahammül edemeyip fart-ı kederinden çok sürmeden vefat etmişse de Âmir b. Tufeyl yaşamış ve ammezâdesi Rebîa'yı affetmiştir. Feth-i Mekke'den sonra ve hicretin dokuzuncu senesinde huzûr-ı celîl-i nebevîye mütetâbian gelen vüfûd-ı kabâil sırasında Benî Âmir vefdine riyâset ederek gelmiştir.

Merkum Âmir b. Tufeyl ecvâd-ı Arab'dan yani Arap'ın pek meşhur eshiyâsından olup kavminin de biraz evvel dediğimiz gibi reisi idi. Sûk-ı Ukâz'da, "Yaya kalmış kimse varsa gelsin deve verelim, aç kalmış kimse varsa gelsin doyuralım, bir kimseden korkusu olan kimse varsa gelsin canından emin edelim" diye dellâl çağırtacak kadar semâhatli ve kuvvetine güvenir seksenlik ihtiyar kahramanlardan biri idi. Bununla beraber saâdet-i ezeliyyeden nasîbedar olmadığı için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem karşı öteden beri gayızdan hâlî olmayıp daima bu adâveti izhar için fırsat gözetlerdi. Hatta kendi kavmi, "Âmir, görüyorsun ki herkes müslüman oluyor. Sen de olsana" dedikleri vakit, "Vallahi ben kendi kendime bütün Arap kavmi ardıma düşünceye kadar çalışıp uğraşmaya ahdetmişimdir. Artık Kureyş'in bu delikanlısına tâbi olabilir miyim?" cevabını verirdi.

Enes radiyallahu anhın *Buhârî*'deki rivayetine nazaran Benî Âmir vefdiyle beraber Medine'ye geldiği vakit muzmerini izhara kalkışmış ve Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerine demiş ki: "Üç teklifim var. Behemehal birini kabul et! Ya şehirliler senin, bâdiyenîşînler benim olsun. Yahut hepsi senin olsun da ben sana halife olayım. Hiçbirini kabul etmezsen ehl-i Gatafân'dan 1000 al at ile 1000 al kısarak süvarisini önüme katarak sana hücum ederim. Bu ham teklifler üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *اللهم اكفني عامراً* "*Îlâhî! Âmir'in belâsını bana bırakmadan kendin defet*" diye dua buyurdu, çok sürmeden de hain herif tâuna mübtelâ olarak âhiret yolunu boyladı. {*اللهم اكفني عامراً*} cümlesi Buhârî'de tespit edilememiştir. Taberânî'de yer almaktadır. B4091 Buhârî, Megâzi, 29; MK5724 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 125.}

Enes radiyallahu anhtan Buhârî'nin dercettiği bu muhtasar rivayetin ehl-i siyere göre tafsili şudur: Benî Âmir vefdinin riyâsetinde merkum Âmir b. Tufeyl ile –muallâka sahibi şâir-i meşhur Lebîd b. Rebîa radiyallahu anhın li-ümm kardeşi– Erbed b. Kays ve Cebbâr b. Selmâ var idi ki, bu üçü o kavmin rüesâsından idi. Âmir, Kays b. Erbed'e, "Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)in yanına gittiğimizde ben onun karşısına geçip lafa tutarım. Sen de arkadan kılıcını sıyırıp üzerine hamle ediver" demiş. O da bu hainane teklifi kabul ile cinayeti deruhte etmiş. Huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye geldiklerinde Âmir reis-i kavm olmak dolayısıyla Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ziyade ikramda bulunup İslâm'ı kabul etmesini kendisine teklif buyurmuş. O ise "Müslüman olursam bana ne var?" diye sormuş. "Müslüman olmak dolayısıyla lehinde ne olmak lâzım gelirse o var. Yine ondan dolayı aleyhinde ne varsa o var" cevabını alınca, "Ben bu kadarcığa kanmam. Senden sonra bu işin başına beni geçirir misin?" diye sormuş. "Bu ne senin, ne de kavminin hakkıdır. Allah kime nasip ettiyse o geçer. Sen süvarilere riyâset eder, onlarla birlikte gazâyâ gidersin" cevabına karşı da, "Bugün zaten elimin altında süvariler yok mu? Gel de başka türlü yapalım. Şehirliler senin, bâdiyedekiler benim emrim altında olsun" teklifini serdetmiş. Buna da hakkı olmadığı cevabını aldıktan sonra, "Yâ Muhammed! Kalk da buraya gel, seninle gizli bir şey konuşacağım" diyerek Nebî-i Hüdâ aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretlerini yerinden kaldırıp bir kenara çektikten sonra iki elini hazretin mübarek omuzlarına dayamış ve arkada

duran Erbed b. Kays'a suikastını fiile çıkarması için gözüyle işaret etmiştir. Erbed kılıcını 1 arşın miktarı sıyırıp hamleye davrandıysa da bi-kudretillâhi teâlâ elleri tutulup kılıcı ne tamamen sıyrabilmiş, ne de kınına koyabilmiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dönüp de Erbed'i o hal ve heyette görünce, وَأَنِّي شَتَّ اللَّهُمَّ أَهْدَ بَنِي عَامِرٍ وَأَغْنِ اللَّهُمَّ أَكْفَنِيهِمَا بِمَا شَتَّ. وَأَنِّي شَتَّ "İlâhî! Bu iki herifi ne ile dilersen onunla başımdan defet! İlâhî! Benî Âmir'e hidayet buyur ve bu dini Âmir'in muâvenetinden müstağni kıl" diye dua buyurdu. {Kaynakta "وَأَنِّي شَتَّ" ifadesi tespit edilememiştir. Mâverîdî, A'lâmü'n-nübüvve, I, 101; Ali b. İbrahim el-Halebî, es-Sîretü'l-Halebiyye, III, 308.} Gadr ve hıyanet planlarının böyle bozuk bir netice verdiğini görünce her iki refîk-i fesad ve şenâat savuştular. Âmir huzurdan ayrılırken muzmar olan kininin bilâsemere böyle zâhire çıkmasından mütevellit bir gayz ile Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi harp ile tehdit etti. Sonra Erbed'e, "Be adam, seninle olan kavil ve kararımız ne oldu? Bugüne kadar kendi canım için korkup çekindiğim bir tek adam varsa o da sendin. Şimdi ise artık senden korkmaya mahal kalmadı. Sen korkak bir herifmişsin" diye muâhaze etti. Erbed ise "Allah müstehakkını versin. Hükmünü vermekte o kadar acele etme. Onu öldürmeye kaç kere davrandımsa her defasında seni aramızda buldum. Seni mi vuraydım?" dedi.

Duâ-yı nebevî karîn-i icâbet oldu. Âmirîler'in hepsi imana geldiler. Muallaka sahibi Lebîd de o meyanda idi. Âmir b. Tufeyl ile Erbed b. Kays Medine haricine çıkınca Âmir, Benî Selûl'den bir kadının çadırında tâuna mübtelâ olup boynunda hıyarcığa benzer bir şiş peydâ oldu. Bunu görünce fena halde canı sıkılıp, "Deve tâununa benzer bir guddu hem de Selûlî bir kadının evinde. İşte bu hiç olmadı" diye hayıflandı.

Benî Selûl de Benî Âmir gibi Sa'saa evlâdıdır, binaenaleyh Âmirîler ile Selûlîler amm-zâde sayılırlar. Ancak Selûlîler lü'm ü denâet ile mâruf oldukları için onlardan birinin çadırında bakılmak Âmir b. Tufeyl'in pek ziyade gücüne gitti. Bundan dolayı hakaret saydığı bu hale dayanamayıp atına bindi, mızrağını aldı ve "Hani ya melekü'l-mevt? Karşıma çıksın da görsün!" diyerek melekü'l-mevti mübârezeye davet ede ede ve atını koştura koştura düşüp öldü.

Erbed ise kavminin nezdine avdet ettiğinde, "Ne var, ne yok?" diye soranlara, "Val-lahi Muhammed bizi öyle bir şeye ibadet etmeye davet etti ki, şimdi elime geçse onu okumla vurur, öldürürüm" demiş. Bu sözü söyledikten bir iki gün sonra devesini yederek çıkmış ve hava açıkken kendisini de devesini de sâika vurup yakmış.

Cebbâr b. Selmâ'ya gelince, onun, daha Âmir b. Führeyre radiyallahu anhu katletmesini müteakip gördüğü harika üzerine iman etmiş olduğu yazılmıştı. Radiyallahu anhümâ. Katil ile maktulün ikisi de cennetlik.

TERCÜMESİ

Yine (Sened-i muttasıl ile) Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan, kunutun (vak-tiyle) akşam ile sabah (namazların) da olduğu rivayet olunmuştur.²² {B1004 Buhârî, Vitir, 7.}

.....

22 Buhârî metnine göre كان القنوت .

Bu hadîs-i şerif aynıyla 446. hadis olup, salât-ı mağribde kunutun bilicmâ mensuh olduğu ve salât-ı fecr kunutunun neshinde ihtilâf olduğu burada hitâma eren “Ebvâbü’l-vitir” hadisleriyle evvelce geçen 445 ve 446. hadislerin havâşîsinden anlaşılmıştır.

Kitâbü'l-İstiskā

كِتَابُ الْإِسْتِثْقَاءِ

سقى

–Kāmus müterciminin tercümesine göre– suvarmak demektir. استسقاء da sükyâ talebinde bulunmak mânasına gelmiş olur ki, burada maksut olan bilâd ve ibâdî feyizli ve bereketli yağmurlarla kandırmasını rezzâk-ı âlem olan Hak celle ve alâ hazretlerinden niyaz eylemekten ibarettir. Bu diyar ahalisi ona “yağmur duası” derler. İhtiyaç zamanında cenâb-ı rabbü’l-âlemînin lutf u kerem-i bînihayesinden böyle niyazda bulunmak meşrûât-ı dîniyyemizdendir.

Müminin gönlü bütün harekât ve sekenâtında daima Allah ile olmak yaraşır. Bir müslüman dünyevî, uhrevî bilcümle metâlibini, ihtiyâcâtını doğrudan doğruya hâlikına arzeder. Hak’tan başka her kim olursa olsun kendi gibi âciz ve fakir bulunduğunu, her kimde ve her nerede kudret görürse Allah’ın ikdarıyla olduğunu bilir. Bundan dolayı da bu âlem-i esbâb içinde ve nâs ile olan muâmelâtında —mûtat olan teşebbüsâtından geri kalmamakla beraber— başvurduğu müsmir ve gayri müsmir esbâb ve vesâilin kâffesi Hakk’ın icadıyla mevcut ve men ile mümteni olduğuna kâil olup matlabı hâsıl olursa Hakk’a şâkir, olmazsa en kavî kulun bile hakikatte âciz olduğunu düşünerek haline razı ve Hakk’a karşı sâbir olur. Hâcetini hâlikına arzederken de, kalbini hâlikına raptedip bâtınan onlardan müstağni olur. Hâsılı müminin arz-ı hâcet edecek yegâne mercii Allah’tır. Nefs-i duâ ve hâlîka arz-ı iftikar ibadettir. Zaten Cenâb-ı Mevlâ celle şânühü kitâb-ı kerîminde, اَدْعُونِي اَسْتَجِبْ “Bana dua ediniz ki, dileğinizi vereyim. *Dua ile olsun ibadet etmekten yüksünenler, sonra zelil ve hakir olarak cehenneme girecekler*”;^a kezâ اِذَا دَعَا الْمُضْطَرَّ اَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ “Muztar kalanın dua ve istirham ettiğinde imdadına yetişen, dua ve nidâsına cevap veren O’ndan başka kimdir ki?”^b buyurmuyor mu? Ahmed b. Hanbel’in ashabından Ebû Bekir el-Verrâk’ın sözü ne güzeldir. Eimme-i huffâzdan Muhammed b. Hâtim es-Sicistânî bir gün Ebû Bekir’e, “Bana bir şey öğret ki, hem beni Allah’a yaklaştırsın, hem de nâsa sevdirsın” demiş. O da, “Seni Allah’a takrîb eden şey O’na arz-ı hâcet etmendir. Nâsa sevdirecek şeyse onlardan bir şey talebetmeyi terketmendir” cevabını verdikten sonra Ebû Hüreyre radiyal-

a el-Mü’min, 40/60.

b en-Neml, 27/62.

lahu anhtan, من لم يسأل الله يغضب عليه “Her kim dileğini Allah’tan dilemezse Allah ona gazap eder” {T3373 Tirmizî, Daavât, 2.} hadîs-i merfûunu rivayet etmiş ve

اللّٰهُ يَغْضَبُ إِنْ تَرَكْتَ سْؤَالَهٖ

وَبُنَيَّ آدَمَ حِينَ يَسْأَلُ يَغْضَبُ

beytini inşâ ile sözüne hitam vermiştir ki, mânası şudur: Allah Teâlâ kendisinden talebi terkidersen gazap eder. Zavallı âdemoğlu da kendisinden bir şey istedin mi hemen gazap eder.

İbn Mâce’nin *Sünen*’inde şöyle bir rivâyet-i hasene vardır: Biri “Yâ Resûlellah! Bana öyle bir amel göster ki, yaptığımda Allah da, halk da beni sevsin” diye sormuş ve cevaben, “ازهد في الدنيا يحبك الله. وازهد فيما عند الناس يحبك الناس” *“Dünyaya rağbet etme ki, Allah seni sevsin. Halkın elinde olana rağbet etme ki, halk seni sevsin”* {Kaynakta “فيما عند الناس” yerine “في أيدي الناس” ifadesi yer almaktadır. İM4102 İbn Mâce, Zühd, 1.} buyurulmuş.

Mürebî-i ümmet ve âlemine rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz “Şis-i na’linize yani nahn tasması gibi en âdi bir şeye bile muhtaç olduğunuzda onu Allah’tan isteyin” {T3604 Tirmizî, Daavât, 132.} diye tâlim buyuruyorlar. Nerede kaldı ki, kaht u galâyı nef gibi hiçbir ferdin, hatta el birliğiyle bütün nev’-i beşerin deruhte edemeyeceği mühimmât-ı umur!

İstiskânın envâi üçtür: Ednâ mertebesi nâsın ferden ferdâ yahut müctemian dua ile meşgul olmalarıdır. Bir türlü de evkât-ı hamsenin ferâiz ve nevâfilinden sonra yine münferiden veya müctemian, cuma hutbesi esnasındada hatip tarafından dua edilmektir. Lâkin hâcet-i mühimmeye mahsus olmak üzere musallâda cemaatle iki rek’at namaz kılıp imamın hutbesini dinlemek ve hutbe içindeki duasına cemaatle âmin demek bazı müctehidîne göre diğer iki suretten efaldır. Hulûs-ı tâm ve kemâl-i huşû ve istislâm ile ber muktezâ-yı kerem-i ilâhî makbul olacağından katiyen ümitvâr olarak, hele bir müslüman kardeşin rûberû değil- arkasından lehine dua etmekteki fezâil ve fevâid-i azîmeye dair ehâdis-i şerife çoktur. Nitekim *Sahîh-i Müslim* ile *Sünen-i Tirmizî*’de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, لا يزال يستجاب للعبد ما لم يدع بإثم أو قطيعة رحم ما لم يستعجل “Bir kul, günah olan yahut akrabasıyla dargınlığı mûcip olan bir şeyi dilemedikçe ya da isti’câl etmedikçe duası daima müstecap olur” {M6936 Müslim, Zikir, 92.} hadîs-i şerifi rivayet olunmuştur ki, *Tecrid*’in 2149. hadisi de bu mânayadır. *Müslim*’deki rivayete nazaran “Yâ Resûlellah, isti’câl ne demektir?” diye sorulmuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından da, يقول قد دعوت Nice defalar hep dua ettim de rab-bimin duamı kabul buyurduğunu gördüğüm yok der, isti’câbetin teahhurundan dolayı

bıkar, usanır da duayı terkeder. İşte isti'câl budur" buyurulmuştur. {M6936 Müslim, Zikir, 92.} Kezâ Müslim Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan, دعوة المرء المسلم لآخيه بظهور الغيب مستجابة، كلما دعا لآخيه بخير قال الملك الموكل به آمين ولك بمثل *"Müslüman olanın kardeşi için ardından ettiği dua müstecaptır. Başının ucunda müvekkel bir melek vardır ki, o müslüman kardeşine hayır dua ettikçe ona müvekkel olan melek âmîn, istediğin gibisi senin için de olsun der"* {M6929 Müslim, Zikir, 88.} hadîs-i şerifini rivayet eder.

Yağmur duasına veya namazına çıkıldığında ilk gün yağmazsa ertesi gün, yine yağmazsa daha ertesi gün yine çıkılır. Çünkü الدعاء في الملحين إن الله يحب الملحين في الدعاء *"Allah duada ilhah edenleri sever"* {Taberânî, ed-Duâ, I, 28, no: 20.} buyurulduğu gibi *Sahîhayn*'daki ما لم يستعجل kaydı da bu ilhahı iktiza eder. Mısır'ın eimme-i fukahâsından Esbağ'dan naklo-lunduğuna göre onun zamanında Nil suyunun artması için bir kere yirmi beş gün mütevâliyen istiskâ edilmiştir.

Yağmur duasına veya namazına hazırlık yapıldıktan sonra istiskâdan evvel yağmur yağarsa duadan evvel matlûbun husûlünden dolayı şükârne olarak yine duaya çıkılıp Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ ve temcid edilir, mezheb-i Şâfiî'nin esah akvâline göre salât-ı istiskâ kılınır. Lâkin bu takdirde لَا زِيَادَتَكُمْ *"Eğer bana şükrederseniz behemehal size istediğinizden ziyadesini bahşederim"*^a âyet-i kerîmesinin mazmûn-ı münîfini tahkik için ziyâde-i in'âm talebinde bulunulur.

Sünnet-i müekkede olan istiskânın riayeti lâzım gelen bazı mendûbâtı da vardır: Dua günü ve duadan evvel üç gün –ki, cem'an dört gün eder– imamın emriyle memleket halkı mütevâliyen oruç tutarlar. Mendup olan bu orucun farz olduğunu bile söyleyen vardır. Oruç riyâzâta ve huşû-ı kalbe yardım ettiği gibi oruçlunun duası makbul olduğuna dair haberler de vardır: ثلاث لا ترد دعوتهم: الصائم حتى يفطر والإمام العادل والمظلوم *"Üç kimsenin duası reddolunmaz: İftar edinceye kadar oruçlu, imâm-ı âdil, mazlûm"* {T3598 Tirmizî, Daavât, 128.} hadisini Tirmizî, Ebû Hüreyre'den, "hadîs-i hasen" kaydıyla rivayet ettiği gibi Beyhakî'de Enes radiyallahu anhtan bunu, دعوة الوالد *"Oruçlunun, pederin, yolcunun"* {Kaynakta lafız "دعوة الوالد" şeklinde. BS6484 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 486.} lafızlarıyla rivayet etmiştir. Hatta dördüncü gün musallâya çıkacak olanların gece, mûtatlarından az yemek yemeleri daha âlâ olur.

Kezâ dargın olanların bu üç gün içinde barışmaları, herkesin istiğfar ve ettiklerini bir daha etmemek üzere tövbe, itk u sadaka gibi vücûh-i birr ile Hak Teâlâ

ve tekaddes hazretlerine takarrûbe çalışmaları ve meزالimden huruç eylemeleri yani can, ırz ve mal gibi ibadullahâ müteallik hukuktan dolayı istihlâl etmeleri de menduptur. Zira Allah celle celâlihü kitâb-ı kerîminde Hûd aleyhisselâm lisanından, *“وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا، Ey benim kavmim, rabbinizden mağfiret dileyiniz, sonra O’na tövbe ediniz ki, üzerinize yağmuru bol bol yağdırsın”*^a buyurduğu gibi Yûnus aleyhisselâmın kavmi hakkında da, *“فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا، Hele ölmüş karyelerden biri olsun iman edip de imanı kendine fayda vermiş olmalı değil miydi? (Hepsi iman etmediler de helâk oldular) yalnız Yûnus’un kavmi bunlar gibi değil. Onlar iman edince rûsvâlîğe bâis olan azabı üzerlerinden kaldırdık”*^b buyuruyor. Bâhusus mişkât-ı nübüvvetten sudûr eden ulûm ve hikeme bakılırsa çok kere de kaht u galâ denilen mesâib, muâmelât-ı nâsın bozukluğundan, fukara hukukunun gasbolunmasından, alışverişteki hiyel ve desâisten neşet eder. Nitekim Hâkim ile Beyhakî *عنهم... ولا منع قوم الزكاة إلا حبس عنهم المطر... المطر* “Bir de hiçbir kavim yoktur ki, zekât vermesin de istifadelerine karşı yağmur alıkonulmasın” {Kaynakta “المطر” yerine “القطر” kelimesi bulunmaktadır. NM2577 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 967.} hadisini rivayet ettikleri gibi Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan da, *“إذا بخش الناس المكيال منعوا قطر السماء Nâs ölçeklerini eksik ölçerlerse gökyüzünün yağmur tanelerinden mahrum bırakılırlar”* {Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 605.} rivayeti vardır. Mücâhid ile İkrime de *“وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ Ve onlara lâinler lânet ederler”*^c demişlerdir.

İnsanların tâib ve müstağfir, mehâsin-i ahlâka sahip veya âsi ve günahkâr olmaları ile kavânîn-i muttaride dairesinde cereyan eden ve tebdil ve tağyîrleri kudret-i beşer dahilinde olmayan bolluk, kuraklık gibi hâdisât-ı kevnîyye-i tabîyye arasında ne münasebet var? diyerek taaccüb edenler de bulunabilir. Lâkin kavânîn-i ilâhiyyenin eser-i kudret-i ilâhiyye ve hâlik ve vâzî’larının irâde-i samedâniyyesiyle ittîrad ve in’ikâsı ve کن “kûn” emr-i îcâdına fermanber olduğunu tasdik edenlere göre bunda şâyân-ı taaccüb hiçbir şey yoktur. Çünkü hâlik celle ve alâ hazretlerinin irade ve kudretini tahdit edecek hiçbir kayıt, mutasavver değildir. Dilediğini dilediği şeye mevkuf olarak icat eder ve icat ettiği hâdisâtın envânını nefse’l-emirde de, akl-ı kâsırımızla da hasra imkân bulunmaz. Fezânın mahdut bir cüzünde ve mahdut bir zaman içinde meşhudumuz olan ittîrâd-ı şûûn, âlemi tedbir eden kavânînin, ezelen böylece muttarid olagelmiş olduğuna ve ebeden ittîradına hâlel gelmeyeceğine delâlet etmez. Kavânîn-i tabîyyenin ezelen ve ebeden ittîrâd-ı mutlakını sırf bir mevzua ve müselleme olarak bilâburhan kabul eden mülhidlerin “İrade ve kudret-i ilâhiyye hikmeti iktiza edince bu ittîradı bozabilir” davasını istihfaf etme-

a Hûd, 11/52.

b Yûnus, 10/98.

c {el-Bakara, 2/159.}

leri kudret-i ilâhiyyeyi, onu da münkir iseler şuûn-ı nâmahdûd-ı kevni kendi kısa bilgileriyle tahdit etmek dâiyesinden münbais bir kasr-ı basar, daha doğrusu bir amâ ve “Bizim bildiğimiz kanunlar haricinde hiçbir hadise cereyan edemez” davaları da bu amânın kendilerinden sakladığı bir şımarıklık ve küstahlıktır. Bu görgüsü de dar insanlar acaba tedbîr-i âlem için vaz edilmiş olan bütün kavânîn-i tabîiyye ve gayr-i tabîiyyeyi noksansız olarak öğrendiler mi ki, kendilerince ehemmiyetsiz ve tesirsiz görünen bazı şuûn ve hadisatın hiç ummadıkları diğer bazı şuûn ve hadisatın vukuuna vesile olamayacağını iddia edebiliyorlar ve bu gibi müddeîler hakkında en kat’î bir seyf-i tedmîr olan أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ “(Allah Teâlâ) *onları* (melekleri) *yaratırken onlar hazır mıydı?*”^a tevbîh-i ilâhîsine mâruz olmak cüretini gösteriyorlar? Ne mebdée ne meâda zihin yormak istemeyen, gaye-i hilkatlerini arayıp öğrenmek akıllarına hiç gelmeyen münkirlere haber verelim ki –mahlûk ve mahdud ve binaenaleyh tab’an âciz ve kâsır olmak dolayısıyla– kendiliğimizden keşfedemeyeceğimiz bu gayeyi hakîm-i mutlak olan hâlikımız teâlâ ve tekaddes hazretleri, *“Ben cin ve insi ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”*^b âyet-i kerîmesiyle bize bildirmiştir. Bu ilim, bizde meccânen ve lutf u kerem-i ilâhî ile hâsıl olduktan sonra artık bilâkûlfet anlarız ki, nâmütenâhi kudret-i ilâhiyyeye zatlarıyla şahit olan cemâd, nebât ve hayvan mertebelerinin fevkinde olarak –zâtı ile olduğu gibi– aklı, idraki, ilmi, imanı, kudreti, iradesi, tekellümü ile de şahit olan ve insan denilen bir nevi mahlûk da vardır. İrade ve ihtiyarına sahip olarak yaratılan ve nimeti vücut ile mâ hulika lehinin tahakkuku için kendisine bunca büyük nimetler de ihsan buyurulan nev’-i benî âdem –kûlfet nimete göre olacağından– hâlikına ibadet ve irade ve ihtiyarını hüsnüistimal ile o emrine itaat ve nevâhîsinden mücânebet kûlfetini de üzerine almış demektir. إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ *“Biz emaneti göklere, yere, dağlara kabul etsinler diye arzettik. Lâkin bunların hepsi o emaneti yüklenmekten ibâ ettiler, taşıyamayız diye korktular da üzerine alan insan oldu”*^c nazm-ı ilâhîsindeki sırr-ı evvelîn, işte budur. İsteddiği kadar zalûm ve cehûl olsun insanın silsile-i mükevvenât içindeki mevkii o kadar büyüktür ki, hiçbir nimetle kâbil-i kıyâs olmayan mârifetullahın âzami derecesine namzet olan odur. En yüksek maârif-i ilâhiyyeye mahal olduğu için gaye-i hilkat kendisidir demek bile mahzur yoktur.

ابرو بادومه وخورشید و فلك در کارند تاتو نانی بکف آری وبغفلت نخوری

(Sa’dî)

a {Önceki baskıda “أشْهَدُوا خَلَقَ اللَّهُ” şeklinde yer almış olan metin, ayet-i kerimeye mutabık olarak düzeltilmiş ve farklılık tercümeye yansıtılmıştır. ez-Zuhurf, 43/19.}

b ez-Zâriyât, 51/56.

c el-Ahzâb, 33/72.

Semâvat ve arz içinde olanların insanlara musahhar olmasındaki sır ve hikmet işte budur. Münkir-i ilâh olanların bile her gün kuvâ-yı tâbiyyeden birini kendilerine mutî' birer hizmetkâr edip istifade edebilmeleri de bu teshîr-i ilâhînin külle yevmin meşhûdumuz olan berâhîn-i sâtiasındandır. İnsan, bu demek olunca ümmetleri irşad veya te'dib için bazı kereler enbiya veya evliya yediyle havârik-ı âdât zuhuru yahut hârik-ı âdete mahal kalmaksızın hâdisât-ı kevnîyyenin matlûbumuza –merhameten– muvâfık veya menfaat-i âcilemize –cezâen– muhalif olarak cereyanı keyfiyeti de kavânî-i külliyyenin, sünen-i câriyye-i ilâhiyyenin muktezeyâtı cümlesinden olmasında aklen istib'âd edilecek bir cihet kalmaz. Küfür ve isyanları ve enbiyaullahı tekzip etmeleri yüzünden türlü türlü azap ve ikâb-ı dünyeviyyeye mâruz kaldıktan sonra âkıbet helâk olmuş nice akvâmın helâk olduklarını kitâb-ı kerîminde bize haber veren zât-ı ecell ü a'lâ bu gibi kıssaların akabinde **سُنَّهَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ** ^a **وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا** buyuruyor. Helâk suretleri de nakil ve beyân-ı ilâhiye göre hep hâdisât-ı cevviye veya arziye suretinde vukua gelmiştir. Müdebbir-i âlem teâlâ ve tekaddes hazretleri demek ki hâdisât-ı tabîyyeyi insanların te'dibinde de istihdam etmek sünnet-i ilâhiyyesi iktizâsından imiş. O hadisatın tabii olarak cereyan etmiş olması, o hadisatı müdebbirin o gayelere sevk ve idare etmesine mani teşkil etmez. Zaruri ve lâ yetegayyer suretinde görünen kavânî, hakikatte **لِمَا يُرِيدُ** ^b **فَعَالٌ** olan Allah'ın icabı ile böyle görünmüştür. Maahâzâ rezzâk-ı âlemin vüs'at-i cûd ve rahmeti, kullarının mutî' olmaları kaydıyla da mukayyet değildir. Böyle bir kayıt ile mukayyet gibi görünmesi de ayrı bir hikmet tahtındadır. Zira mukayyet olsa hiçbir kâfir ve âsinin merzuk olmaması ve mutîin daima ve hatmen merzuk olması lâzım gelirdi. Maksat yalnız bazı kereler –âyât ve ehâdis-i sâbıkâ ile nezâirinden anlaşıldığı üzere– atâ ve rızkın taate ve hilâfının da mâsiyete mevkuf olduğunu kabulde tereddüdün mânasız olduğunu beyandan ibarettir. Binaenaleyh –ara sıra edilen istiskâlarda olduğu gibi– zünûb ve maâsîmizden veya meçhulümüz kalan bir hikmetten dolayı tövbe ve istiğfarımız, niyaz ve istirhamımız semere-i matlûbeyi vermese de yine Hak Teâlâ'ya karşı arz-ı tezellül ve ıftikar ve kudret-i fâtıraya karşı aczimizi ikrar faydası vardır ki, o da mâ hulika lehimize göre hareket ve gâye-i kemâlimize doğru bir adım daha takarrüb demektir. Maahâzâ rahmet-i ilâhiyyeye gönül bağlamak, icrası mûtat olan esbâb-ı tabîyyenin hiçbirini geri bırakmayı istilzam etmez. Hakiki mütevekkil olan **اعقل وتوكل** “*Deveni bağla da öyle tevekkül et*” ^c emr-i nebevisi mûcebince hem husûl-i maksadın ilâveten mevkufu aleyhi olan esbâb-ı tabîyyenin kâffesine tevessül eder, hem de gönlünü Hakk'a rabteder. Tarlayı sürüp tohumu toprağa atar ve mahsulün bereketini rezzâk-ı âlemînden niyaz eder. Çünkü esbâbın da, müsebbebâtın da

^a el-Feth, 48/23.

^b {el-Burûc, 85/16.}

^c {Kaynakta “اعقل” yerine “اعقلها” sözcüğü bulunmaktadır. T2517 Tirmizî, Kıyâmet, 60.}

mûcidi hakikatte O olduğunu bilir. Esbâb-ı zâhiriyyeye bel bağlayıp müsebbib-i hakîkiye teveccühü ihmal etmeyi tavsiye eden yekçeşm münkirlerin müminlerle istiskâ yüzünden istihzâsı ümem-i sâlîfe ve lâhikanın binlerce tecrübeleriyle asıl kendilerini gülünç mevkie düşürmüş durmuştur.

İstiskânın mendûbâtından biri de üç gün oruçtan sonra yine oruçlu olarak ve – alâmet-i tezellül olmak üzere– eskimiş, yıpranmış elbiselerini giyerek, mâsum çocukları ve âciz ihtiyarları, hatta bazılarınca açlıktan arıklamış hayvanları mustahiben sahrâya mâşiyen çıkıp o câlib-i merhamet heyet ile istiğfar ve niyazda bulunmaktır. O günkü çıkışta söz söylerken, yürürken, otururken hep tevazu tavrı takınmak da mesnûndur. Cümle uyûbu bilen ve serâir-i kulûbû keşfeden zât-ı ecell ü âlâya nazaran suret ve heyetin vâkıa hiçbir tesiri olmaz, zaten tesire mâruz olmak bile şanından değildir. Lâkin o heyet insana zatî olan iftikâr ve zilleti böyle bir zamân-ı ihtiyacda kalben ve kâliben ikrar ve itiraf mânasını ifade ettiği gibi çocukları istishab etmek mâsumiyetleriyle, ihtiyarları götürmek acz-i bedenîleriyle, hayvânâtı kendilerine katmak onların bîçarelikleriyle istişfâ mânasını tezammun eder. Nitekim *Buhârî*'de *هل ترزقون وتنصرون إلا بضعفائكم* “*Ancak zayıf olanlarınızın yüzünden değil midir ki, merzûk ve mansur olursunuz?*”^a hadîs-i şerifi mervî olduğu gibi başka yerlerde de, *لو لا شباب خشع وبهائم رتع وشيوخ ركع وأطفال رضع لصب عليكم العذاب صبا* “*Huzû ve huşû sahibi gençleriniz, otlar hayvanlarınız, (ya ibadetten, yahut za‘f-ı pîrîden) beli bükülmüş ihtiyarlarınız, emzikte yavrularınız olmasaydı, üzerinize azâb-ı ilâhî gökten boşanırcasına dökülürdü*”^b eseri de vardır, lâkin senedi zayıftır. Kezâlik Dârekutnî'nin ve sahîhu'l-isnâd kaydıyla Hâkim'in rivayet ettikleri bir hadise nazaran enbiyâ-i izâmîdan bir zât-ı kerîmü's-sıfat (ki bir rivayete göre Süleyman aleyhisselâmdır) istiskâyâ çıkmışlar. Bir de bakmışlar ki, bir karınca sırt üstü yatıp ayaklarını gökyüzüne kaldırmış. Bunu görünce, “Artık dönünüz. Bu karıncanın bu halinden duanız müstecap olur” buyurmuşlar.

Fukahâ-i Şâfiyye'nin tam tertip olarak tarif ettikleri istiskâ –bundan evvelki mendûbâtan sonra– bervech-i âtîdir:

EVVELEN. Tekbîrât-ı zevâid ile beraber bayram namazı gibi iki rek'atlı bir namaz kılınır. İmam birinci rek'atta ^c , ikinci rek'atta ^d اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا yahut ^e اقْتَرَبَ sûre-i şeri-

a {B2896 Buhârî, Cihâd, 76.}

b {BS6482 Beyhakî, *el-Kübrâ*, III, 486.}

c {Kâf, 50/1.}

d {Nûh, 71/1.}

e {el-Enbiyâ, 21/1.}

اللهم أَسْقِنَا غَيْثًا مَغِيثًا هَنِيئًا مَرِيئًا مَرِيئًا غَدَقًا مَجْلَلًا سَخًا طَبَقًا دَائِمًا. اللهم أَسْقِنَا الْغَيْثَ وَلَا تَجْعَلْنَا مِنَ الْقَانَطِينَ. اللهم إِنْ بِالْعِبَادِ وَالْبِلَادِ وَالْخَلْقِ مِنَ الْأَلْوَاءِ وَالْجُهْدِ وَالضَّنْكِ مَا لَا نَشْكُو إِلَّا إِلَيْكَ. اللهم أَنْتَ لَنَا الزَّرْعُ وَأَدْرَ لَنَا الضَّرْعُ وَأَسْقِنَا مِنْ بَرَكَاتِ السَّمَاءِ وَأَنْتَ لَنَا مِنْ بَرَكَاتِ الْأَرْضِ. اللهم ارفِعْ عَنَّا الْجُهْدَ وَالْعَرَى وَالْجُوعَ وَاكْشِفْ عَنَّا مِنَ الْبَلَاءِ مَا لَا يَكْشِفُهُ إِلَّا أَنْتَ. اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ غَفَّارًا فَأَرْسِلْ السَّمَاءَ عَلَيْنَا مَدْرَارًا

İlâhî! Bize can kurtaran, içe sinen, latif ve hoşgüvâr, bereketli, bol ve hayırlı, sırsıklam eden, kuvvetli, her tarafa şâmil ve ihtiyaç zâil oluncaya kadar devamlı bir rahmet ver. İlâhî! Yağmur ihsan et de bizi rahmetinden ümidini kesmişlerden eyleme. İlâhî! İbâd ve bilâdın vesair mahlûkatın öyle bir açlığa, öyle bir yoksulluğa, öyle bir darlığa giriftar oldular ki, senden başkasına arzedemeyiz. İlâhî! Ekinlerimizi bitir, hayvanlarımızın memelerini doldur, semanın berekâtından bizi suvar, arzın berekâtını bizim için meydana çıkar. İlâhî! Bizden yoksulluğu, çıplaklığı, açlığı refet ve senden başkasının defedemeyeceği belâyı bizden defet. İlâhî! Senden şimdi mağfiret diliyoruz. Çünkü gaffâr ve rahîm sensin, öyle ise yağmuru bize bol bol yağdır ilâhî!”^{mi} diye dua eder. İkinci hutbenin sülûs miktarını da okuduktan sonra kibleye döner ve ridâsının (rubasının) sağ tarafını sola, sol tarafını da sağa getirerek tahvil ve omuz cihetine gelen tarafını aşağıya, aşağıya gelen tarafını omuzuna götürerek “tenkîs” eder. Sırren ve cehren pek çok dua eder. Hatip ridâsını tahvil ve tenkîs

i {Kaynakta “والخلق” ifadesi geçmemekte, “العرى” sözcüğü “الجوع” kelimesinden sonra gelmektedir. Temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrül-münîr*, V, 162.}

ederken cemaat da oturdukları yerde ona imtisal ederler. Dua ederken de gerek imam gerek cemaat avuçlarını yere doğru tutup ellerinin sırtlarını semaya doğru kaldırır. Hatibin sırren duası esnasında cemaat de sırren dua ederler, cehren duasında ise âmin derler. Duadan sonra hatip yine cemaate dönüp vaaz ve nasihat ve Allah’a taate tergîb eder. Hatip için tahvil ve tenkîs-i ridâ esnasında o makama münasip dualardan biri şudur: اللَّهُمَّ أَنْتَ أَمَرْتَنَا بِدَعَائِكَ وَوَعَدْتَنَا بِإِجَابَتِكَ وَقَدْ دَعَوْنَاكَ كَمَا وَعَدْتَنَا اللَّهُمَّ فَأَمِّنْ عَلَيْنَا بِمَغْفَرَةٍ مَا قَارَفْنَا وَإِجَابَتِكَ فِي سَقْيَانَا وَسَعَةِ فِي رِزْقِنَا *“İlâhî! Sana dua etmeyi bize sen emrettin, duamıza icâbeti de sen vaad ettin. Bize emrettiğin gibi işte sana duayı ettik. Artık vaad ettiğin gibi bize icâbet et. İlâhî! Artık irtikâp ettiğimiz günahları mağfiret etmekle, suvarma duamızı kabul eylemekle, rızkımızı bollatmakla üzerimizde olan minnetini izhar et, yâ rab!”*^a Hatibin her iki hutbede sözünü yine istiğfar ile hitama erdirmesi mesnûndur.

İstiskânın hükmüne gelince, mesnûn olduğunda ve ilk günkü istiskâdan sonra yağmur yağmazsa ikinci ve üçüncü günlerde yağmur duasına çıkılacağı ve yağmurun kesretinden dolayı zarar hâsıl olduğunda ref’ini Hak’tan niyaz etmenin sünnet olduğunda ittifak vardır. Ancak duadan başkaca namaz, hutbe ve tahvîl-i ridâ meselelerinde eimme-i erbaa beyninde ihtilâf vardır.

İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre cemaatle namaz kılmak sünnettir. Ebû Hanîfe’ye göre ise namaz mesnûn değildir. Yalnız imam halk ile beraber sahrâya çıkıp dua eder. Maamafih halk münferiden namaz kılarlarsa câizdir.

Namaz kılınmasına kâil olanlar da sıfatında ihtilâf etmişlerdir. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed’e göre tıpkı bayram namazı gibidir. İmam Mâlik ise sair namazlar gibi iki rek’attır demiş. Her iki tarafa göre kiraatte cebr olunur.

Hutbe mesnûn mudur? Eimme-i erbaadan Mâlik ile Şâfiî’ye ve ashabınca muhtar olan rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel’e göre mesnûndur ve namazdan sonra iki hutbe okunur ve hutbelere bayram tekbîrâtı makamına kâim olmak üzere istiğfar ile başlanır. Ebû Hanîfe’ye ve Ahmed b. Hanbel’den mansûs olan diğer bir rivayete göre namazın hutbesi yoktur. İmam ancak dua ve istiğfar ile meşgul olur. Ebû Yûsuf’a göre ise hutbe birdir. İkinci hutbede imam ile me’mûmların tahvîl-i ridâ etmesine gelince, Ebû Hanîfe’ye göre meşrû değildir. Ebû Yûsuf yalnız imam hakkında meşrû olup mâadası için değil demiş. Diğer eimme ise imam ile me’mûm cümlesi hakkında meşrûdur diyorlar.

a {Kaynakta “فأجينا” ziyadesi vardır. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu dua eş-Şâfiî’nin sözü olarak naklolunmaktadır. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, I, 609.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ يَسْتَسْقِي وَحَوْلَ رِداءِهِ
وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ وَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zeyd (b. Âsım b. Kâ'b el-Ensârî)¹ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem istiskâ etmek üzere (musallâya) çıktı² ve (mübarek) ridâsını tahvil etti.³ {B1005 Buhârî, İstiskâ, 1.} Yine Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhtan olan (diğer) bir rivayette, “İki rek‘at (namaz) da kıldırdı” denilmiştir.⁴ {B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.}

.....

1 Bu Abdullah b. Zeyd yukarıda 126. hadis olarak bir rivayeti geçmiş olan zat ezan hadisinde mevzubahis olan Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih (358. hadisin hâşiyesine müracaat) değildir. Buhârî “Bunun sâhib-i ezan olduğunu İbn Uyeyne zannediyor idiye vehmetmiştir. Zira bu zat Abdullah b. Zeyd b. Âsım el-Mâzenî el-Ensârî radiyallahu anhtır” diyor.

2 Bu söz istiskânın meşruiyetini ispat eder. Nitekim mesnûn olduğu beyne’l-müslimîn mücmaun aleyhtir. Buhârî’nin diğer tariklerden olan rivâyâtında خرج إلى المصلى فاستسقى {B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.} denilmiş olduğundan tercümesinde “musallâya” kaydı kavis içinde ilâve edilmiştir. Zührî tarikından gelen bir rivayette de İbn Zeyd radiyallahu anhtan خرج بالناس يستسقى لهم. فقام فدعا الله ثم توجه قبل القبلة وحول رداءه فأسقوا “Kendileri istiskâ etmek üzere nâsı musallâya çıkardı ve ayağa kalkıp Allah’a dua buyurdu. Sonra kibleye teveccüh ve ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Derken Allah onlara yağmur verdi” {Kaynakta “فدعا الله” cümlesinden sonra “قائماً” ziyadesi vardır. B1023 Buhârî, İstiskâ, 15.} demiş olduğundan imam ile beraber memleket halkının da bir yevm-i muayyende tevazuan-lillah şehir haricine çıkıp hep birlikte istiskâ etmeleri mesnûn olduğuna hükmediliyor. Buradaki rivayet muhtasar olup bu istiskânın sebebi zikredilmediği gibi istiskânın sıfat ve keyfiyetinden de, musallâya çıkarken takınılan hal ve heyetinden de hiç bahsedilmemiştir. *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sahîh-i İbn*

Hibbân'da Âişe radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, nâs Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme kuraklıktan şikâyet etmişler. Bunun üzerine minber-i şerifin musallâya götürülüp orada kurulmasını ferman ve muayyen bir günde oraya çıkmayı vaad buyurmuşlar. Mukarrer günde de gün doğarken dışarıya çıkıp minbere oturmuşlar. Sünen-i erbaa ile *Müsned-i Ahmed*'de rivayet olunan İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayetine göre de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o gün mütebezzil, yani itinasız giyinmiş olarak kemâl-i tevâzu ve tazarrû ile dışarıya çıkmışlar ve musallâya gelince minbere çıkmışlar. Bezzâr ile Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Ebû'd-Derdâ radiyallahu anh rivayetinde de, "Yağmur kıtaldı. Biz de Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellemden istiska buyurması için niyazda bulunduk. O da sabahleyin erkenden çıktı..." {Bezzâr, *el-Müsned*, X, 41, no: 4102.} denilmiştir ki, bunlardan musallâya çıkış heyeti ile vakt-i istiskâya istidlâl edilmektedir. Maahâzâ şehir haricine çıkmaksızın mescid-i şerifte ve cuma hutbesi esnasında istiskâ duasıyla iktifa buyurulduğu da 505. hadisin mantukundan ve şârih Aynî'nin Ebû Hanîfe rahimehullahın kavlini teyiden naklettiği birçok hadisten münfehim olmaktadır.

Burada mevzubahis istiskâ kıssası altıncı sene-i hicriyye ramazanında vâkı olmuştur.

3 Buhârî'nin diğer iki ve Müslim'in bir tarikinden gelen rivayetlerde حول yerine -çevirmek altı üstüne getirmek mânalarına gelen قلب tabiri istimal edilmişse de *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un Zührî rivayetinde, فجعل عطافه الأيمن على عاتقه الأيسر وعطافه الأيسر على عاتقه الأيمن "Ridâ-yı şerifin sağ yanını sol cepkeni, sol tarafını da sağ cepkeni üzerine getirerek kalbetti" {D1163 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} denildiğine göre قلب rivayetleri de حول mânasınadır. Yine Ebû Dâvûd'un diğer bir rivayetinde, فلما استسقى وعليه خميسة سوداء فأراد أن يأخذ بأسفلها فيجعله أعلاها. ثقلت عليه قلبها على عاتقه "Üzerinde siyah bir hamîsa olduğu halde (hamîsanın tefsiri için 243. hadise müracaat) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem istiskâya çıktı. Hamîsanın etek tarafını tutup yukarıya yani omuzuna almak istedi. Bunda zahmet çekince mübarek cepkeni üzerine çevirdi" {Kaynakta "استسقى" ve "فأراد" fiillerinden sonra "رسول الله صلى الله عليه وسلم" ifadesi yer almaktadır. D1164 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} demiştir ki, bunu Müslim'in şartı üzere sahihtir, diyerek Hâkim de *Müstedrek*'inde yine Abdullah b. Zeyd'den rivayet etmiştir. Libasın eteğini omuz tarafına ve omuz tarafını etek tarafına çevirmek تنكيس dedikleri şeydir. İmam Şâfiî tamam ittibâ için ridâyı tahvil ile beraber niyet buyrulup da icra edilememiş olan tenkîsi de ihtiyar etmiştir. Ehl-i âsârın haber verdiklerine göre mevzubahis olan ridâ-yı şerif, Uman mensucatından olup boyu 4 arşın 1 karış, eni de 2 arşın 1 karış; Vâkıdî'nin nakline göre boyu 6 arşın, eni 4 arşın 1 karış olup izârı da 4 arşın 1 karış boyunda ve 2 arşın 1 karış eninde idi ki, bu hülleyi (ridâ ile izârın mecmûu demektir) aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz cuma günleri ile bayramlarda giyerlerdi. Başka vakitlerde dürülür saklanırdı.

Tahvil ve tenkisteki hikmet, tefe'üldür, "Yâ rab! Bizim hal ve kıyafetimiz, şimdi nasıl değiştiyse içinde bulunduğumuz darlık ve kahd u galâ hali de öylece değişsin" gibi bir mânayı işrabdır.

Yine Buhârî'nin Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhtan Müslim'in de yine müşârün ileyhten rivayetleriyle müeyyed bulunan rivayetinde (540. hadis), *فحول إلى الناس ظهره واستقبل القبلة يدعو ثم حول رداءه ثم صلى ركعتين جهر فيهما بالقراءة* "Derken mübarek arkasını nâsa dönüp dua etmek üzere kibleye teveccüh buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Sonra iki rek'at namaz kıldırıp kıraatlerinde cehr buyurdu" {Kaynakta "صلى" fiilinden sonra "لنا" ifadesi yer almaktadır. B1025 Buhârî, İstiskâ, 17.} denilmiş olduğuna nazaran tahvîl-i ridâ kazıyyesi duaya mübâşeret buyurulacağı esnada vukua gelmiştir. Buna binaen cumhura göre tahvîl-i ridâ sünnettir. Yalnız Ebû Hanîfe sünnet olduğuna kâil olmayıp fi'l-i nebevî, sünneti beyan için değil, yalnız kıtlığın bolluğa inkılâbına işaret olmak üzere tefe'ül kastıyla vâki olmuştur der. Bu kavline de Endülüs'ün kudemâ-yı ulemâsından İbn Selâm muvâfakat etmiştir. Tahvîl-i ridâ hakkındaki rivâyât-ı sahîha *Buhârî*'de hep İbn Zeyd radiyallahu anhtan olup Enes radiyallahu anhtan olan rivâyâtta bundan bahsetmediği gibi Enes'in râvisi İshak b. Abdullah yahut onunla Buhârî arasındaki diğer bir râvi *القبلة ولا استقبال القبله أنه حول رداءه ولا استقبال القبلة* "Enes ne tahvîl-i ridâ duyurulduğunu, ne de kibleye teveccüh edildiğini zikretti" {B1018 Buhârî, İstiskâ, 11.} demesi İmam Ebû Hanîfe'yi bu noktada takviye edecek gibi ise de Enes'in bu babda sâkit olması diğer râvinin kizbini, yahut hatasını istilzam etmediği gibi Enes radiyallahu anhtan tahvîl-i ridâ ile istikbâl-i kibleyi inkâr ettiğine de delâlet etmez. Nitekim Taberânî *Mu'cem-i Evsat*'ında, Enes radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in istiskâ buyurup namazdan evvel hutbe irat buyurduğunu ve kibleyi istikbal ile ridâ-yı şerifini tahvil buyurduktan sonra inip iki rek'at kıldırıldığını ve yalnız iftitah tekbiri ile iktifa buyurduğunu rivayet etmektedir. {Taberânî, *el-Evsat*, IX, 51, no: 9108.}

Tahvîl-i ridânın zamanı, hutbeye başlandıktan biraz sonradır ki, hutbenin sülüs-i miktariyle taktir olunmuştur. Ancak İmam Mâlik'in kavî-i meşhûruna göre hutbe bittikten sonradır. Bazılarına göre ise iki hutbe arasındır. İmam kalb-i ridâ ederken cemaat ona tâbi olur mu? Hanefiyye'ye göre olmaz. Bu kavillerine göre Sa'd b. Müseyyeb, Urve b. Zübeyr, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd, Muhammed b. Abdülhakem, İbn Vehb de muvâfiklardır. Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu hususta cemaat da imama mütâbaat ederek ridâlarını kalbederler. Nitekim Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile beraber sahâbe-i kirâmın da kalb-i ridâ ettikleri *Müsned-i Ahmed*'in *وحول الناس معه* "Nâs da onunla beraber ridâlarını tahvil ettiler" {HM16579 İbn Hanbel, IV, 42.} rivayeti ile sabittir. Fukahâ-i Mâlikiyye'den İbn Mâcişûn, kadınlar hakkında kalb-i ridâ müstehap olmadığını tasrih etmiştir.

4 İbn Zeyd radiyallahu anhtan *Buhârî*'de bu ikinci tarikten olan rivayeti, *خرج إلى المصلى فاستسقى فاستقبل القبلة وحول رداءه وصلى ركعتين* {Kaynakta "حول" fiili yerine "قلب" bulunmaktadır. B1012 Buhârî, İstiskâ, 4.} suretinde olup daha tafsillidir. Bu iki tarikten olan rivayetler beynindeki fark-ı mühim, birincisinde namaz zikredilmemişken ikincisinde iki rek'at namaz kılındığı haber verilmiş olmasıdır. Bu ikinci rivayetin tafsiline bakılırsa musallâya huruç, hutbede dua için istikbâl-i kible ve tahvîl-i ridânın mesnûn olduğu sabit olduğu gibi cemaatle iki rek'at namaz kılmanın da mesnûn olduğu sabit olur. Ancak İmam Ebû Hanîfe buradaki

ilk rivayette, Enes radiyallahu anhtan gelen rivâyâtta cemaatle namazdan bahsedilmediğine bakıp bu namazın mesnûn olmadığına ve ancak münferiden namaz kılmakta da beis bulunmadığına kâil olmuştur. Müşârûn ileyhçe istiskâ, dua ve istiğfardan ibarettir. Zira *اَسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا*^a âyet-i kerîmesinde yağmurun nüzûlû namaza değil, istiğfara ta'lik buyurulmuştur. Binaenaleyh istiskâda asıl olan namaz değil dua ve tazarrûdur. İbrâhim en-Nehaî'nin de buna kâil olduğunu ve Ömer radiyallahu anhin da bir defa istiğfardan başka bir şey yapmaksızın istiskâda bulunduğunu şârih Aynî rivayet ettiği gibi bu kavli teyiden evvelce zikredilen hadislerden başka İbn Mâce'nin Kâ'b b. Mürre radiyallahu anh, Ebû Dâvûd'un Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ, Taberânî'nin Ebû Ümâme radiyallahu anh, Beyhakî'nin Abdullah b. Cerâd radiyallahu anh, yine Ebû Dâvûd'un Umeyr Mevlâ Ebû'l-Lâhim radiyallahu anh, Bezzâr ile Taberânî'nin Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan *Mu'cem-i Sagîr*'de Taberânî'nin Ebû Ümâme radiyallahu anhtan, Ebû Avâne'nin İbn Abbas ve Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhümden ve *Mu'cem-i Kebîr*'inde Taberânî'nin Şeffâ' bint Halef radiyallahu anhâdan rivayetlerini zikreder ki bunlarda namaz mevzubahis değildir. Lâkin râvilerin sükûtu, namazı zikreden râvilerin turuk-ı sahîha ve kesirde gelen nakillerine itibar etmeye mani olmayıp bunlardaki sükût, eksik rivayet ettiklerine yahut mâlûmu i'lâm etmek istemediklerine ve bu mülâhaza vârit olmazsa salât ile de, yalnız istiğfar ve dua ile bilâsalâtin istiskâ buyurulduğuna mahmûl olur. Nitekim diğer fukahaya göre namaz kılmadan istiskâ da câiz olup ekmel olan sureti –yukarıda beyan edildiği üzere– namaz ile olanıdır. Bundan dolayı İmâm Meyn cemaatle bayram namazı gibi iki rek'at salât-ı istiskânın mesnûn olduğuna kâil olup İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed de buna zâhib olmuşlardır.

Kaldı ki salât-ı istiskâ hutbesi namazdan evvel midir, sonra mıdır? İbn Zeyd radiyallahu anh hadisinin gerek ikinci tarikten olan rivâyat-i mefhûmundan, gerek üçüncü bir tarikten olan bir rivayete göre, *ثم صلى لنا ركعتين* “Sonra bize iki rek'at namaz kıldırdı” demesindeki sarâhatten hutbenin –cuma günkü gibi– namazdan evvel olması lâzım geleceği anlaşılır. Âişe radiyallahu anhânın *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da olan âtideki rivayeti de bunu müeyyiddir. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri diyor ki: Ortalık Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yağmurun kıtılmasından şikâyet ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emretti. Musallâya bir minber kuruldu ve herkesin sahrâya çıkacağı günü tayin ile bir mîad gösterdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hâcib-i şems gözüktüğü zaman çıktı ve minber üzerine oturup tekbir aldı ve Allah Teâlâ'ya hamdüsenâ etti. Sonra, *إنكم شكوتم جدب دياركم واستئخار المطر عن إبان زمانه عليكم وقد أمركم الله تعالى أن تدعوه. ووعدكم أن يستجيب لكم*. “Ey cemaat! Siz diyarınızın kahta uğradığından ve yağmurun, ilk zamanlarından sonraya teahhur etmiş olmasından şikâyet ettiniz. Halbuki Allah Teâlâ kendisine dua etmenizi size emrettiği gibi duanızı kabul etmeyi de size vaad buyurmuştur” buyurduktan sonra,

الحمد لله رب العالمين. الرحمن الرحيم. ملك يوم الدين. لا إله إلا الله يفعل ما يريد. اللهم أنت الله لا إله إلا
خير *Hamd, âlemlerin rabbi,* أنت الغني ونحن الفقراء. أنزل علينا الغيث. واجعل ما أنزلت لنا قوةً وبلاغاً إلى خير
rahmân ve rahîm ve yevm-i dînin (kıyamet gününün) meliki olan Allah'adır. Allah'tan başka
ma'bûdü bi'l-hak yok. O dilediğini işler. İlâhî, kendisinden başka ma'bûdü bi'l-hak olmayan
Allah sensin, ganî sensin. Fakir ise bizleriz. Üzerimize rahmeti yağdır. Yağdırdığını da bize
kuvvet ve hayra eriştirecek bir şey eyle yâ rab!" diye dua buyurdu. Sonra mübarek ellerini
semâya doğru kaldırdı. Kaldıra kaldıra nihayet koltuklarının beyazı göründü. Sonra arka-
sını cemaate dönüp ridâ-yı şerifini tahvil buyurdu. Yine mübarek ellerini kaldırdı. Sonra
cemaate mübarek vech-i şerifini çevirip minberden indi ve iki rek'at namaz kıldırdı.
Derken Allah Teâlâ hiç yokken bir bulut yarattı. Gürledi, çaktı, sonra Allah Teâlâ'nın
izniyle yağmur yağmaya başladı. Öyle ki, mescid-i şerifine varmadan seller akmaya baş-
ladı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halkın dam altları bulmak üzere koşuştukla-
rını görünce mübarek ön dişleri belirinceye kadar tebessüm buyurup, أشهد أن الله على كل
شيء قدير وأني عبد الله ورسوله *"Allah'ın her şeye kâdir olduğuna, kendimin de Allah'ın kulu ve*
resulü olduğuma şehâdet ederim" buyurdular. {Kaynakta "خير" sözcüğü yerine "حين" bulunmak-
tadır. D1173 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 2.}

Bizim kıraatimiz يوم الدين iken bu rivayette ملك يوم الدين okunmuştur. Ebû Dâvûd,
hadisi yukarıdan aşağıya serdettikten sonra, "Ehl-i Medine يوم الدين okurlar ve bu hadis
onlara hüccettir" diyor.

Lâkin *Sihah*'taki rivayetlerine muhalif olarak Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhnın
Sünen-i Ahmed'de diğer bir rivayeti daha vardır ki, onda bunların aksine olarak hutbeden
evvel namaza başlanmış olacağı haber veriliyor. Fukaha her iki suretin câiz olduğunu söyle-
yerek şahs-ı vâhidin iki rivayeti beyninde münâfât olmadığını söylerler. Lâkin –diğer birçok
hadisten dolayı– müstehap olan bayram namazında olduğu gibi namazı takdim etmektir.

Salât-ı istiskânın iki rek'at olduğu mücmaun aleyh ise de keyfiyyet-i edâsında ihtilâf
olunmuştur. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un rivayetine göre İshak b. Abdullah b. Kinâne'yi o tarihte
Medine emîri olan Velîd b. Utbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in istiskâ namazını
sormak üzere İbn Abbas radiyallahu anhümâ nezdine göndermiş. Müşârün ileyh hazret-
leri, خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم متبذلاً متواضعاً متضرعاً حتى أتى المصلي فرقي المنبر فلم يخطب خطبكم
هذه. ولكن لم يزل في الدعاء والتضرع والتكبير. ثم صلى ركعتين كما يصلي في العيد
"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem musallâya giyiminde itinasız olarak mütevaziyane ve mutazarriyane gitti.
Musallâya varınca minbere çıktı, sizin irat ettiğiniz hutbelere benzer hutbe irat buyurmadı.
Lâkin muttasıl dua ve tekbir ile meşgul oldu. Sonra bayramlarda kıldırıldığı gibi iki rek'at
kıldırıldı" {D1165 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1.} diye haber göndermiştir. İşte buradaki كما يصلي في العيد
lafzından salât-ı îdde olduğu gibi salât-ı istiskâda da zâit tekbirler getirileceğine hükmedil-
miştir ki, İmam Şâfiî'nin mezhebi budur. Saîd b. Müseyyeb ile Ömer b. Abdülazîz, Mekhûl
ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri
de budur. Lâkin cumhura göre salât-ı istiskâda sair namazlarda olduğu gibi yalnız iftitah

tekbiri almakla iktifa edilir. Mâlik, Sevrî, Evzâî, İshak b. Râhûye, kavl-i meşhûruna göre Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Yûsuf, Muhammed vesair ashâb-ı Ebû Hanîfe hep buna kâillerdir. Dâvûd ez-Zâhirî ise, ister bayram namazı gibi müteaddit tekbir ile, ister başka namazlar gibi yalnız iftitah tekbiri ile kılınabilir, diyor. İbn Abbas radiyallahu anhümanın her iki namazı birbirine benzetmesi yalnız ikişer rek'at olmaları, kıraatlerinde cehredilmesi ve iki rek'at namazın hutbeden evvel olması cihetlerindendir. Kalb-i ridâ buyurulduğuna ve ilk rek'atta yedi ve ikinci rek'atta beş tekbir alınıp سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى {el-A'lâ, 87/1.} ve هَلْ أَتَاكَ {el-Gâşiye, 88/1.} sûreleri kıraat buyurulduğuna dair Hâkim'in *Müstedrek*'inde ve Dârekutnî ile Beyhakî'nin *Sünen*'lerinde İbn Abbas radiyallahu anhümâdan diğer bir hadis daha mervî ise de cumhurca râvileri ihticâca sâlih addedilmedikleri gibi Enes radiyallahu anhnın, Taberânî'nin *Evsat*'ında mervî, لا تكبير فيهما إلا تكبيرة، "Sonra iki rek'at namaz kıldırıldı ve yalnız bir tekbir aldı" {Taberânî, *el-Evsat*, IX, 51, no: 9108.} hadisine de muarızdır demişlerdir.

Salât-ı istiskânın üçüncü meselesi vaktinin tayinidir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine binaen Hanefiyye, Mâlikiyye ve Hanâbile'ye göre salât-ı istiskânın vakti, bayram namazının vaktidir. Şâfiyye'ye göre râcih olan kavle göre ise ekser ahkâmı bayram namazı ahkâmı gibi olmakla beraber vakt-i muayyenî de yoktur. Salât-ı kûsûf gibi zâtî sebep bir namaz olduğu için vakt-i salât, sebep-i salât ile deveran eder ve gece ile gündüzün her kısmı ona vakit olabilir. Maahâzâ vakt-i muhtârı da bayram namazının vaktidir derler ki: Cumhur ile olan hilâfları ehemmiyetsiz bir hilâf olmuş olur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ لِلْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَعَلَى مُضَرَ تَقَدَّمَ وَقَالَ فِي آخِرِ هَذِهِ الرِّوَايَةِ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ غِفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا وَأَسْلَمَ سَأَلَهَا اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in müstaz'afîn-i ehl-i iman lehine⁵ ve Mudar (küffârı) aleyhine⁶ duâ-yı nebevîlerine dair mervî olan hadis (ki evvelce 449. olarak) geçmişti.⁷ (Buradaki) rivayetin sonunda (Ebû Hüreyre radiyallahu anh) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Gıfâr'a Allah mağfiret etsin, Eslem ile de barışık gitsin"⁸ (diye dua) buyurduğunu da (ziyade olarak) söylemiştir. {B1006 Buhârî, İstiskâ, 2.}

.....

5 مستضعفون küffâr elinde bunalıp kalan ve zayıf ve âciz görülen müminler demektir ki 449. hadiste görüldüğü üzere bunlardan murat Velîd b. Velîd, Seleme b. Hişâm, Ayyâş b.

Ebû Rebîa radiyallahu anhüm ile çaresizlikten hicrete yol bulamayan ve her gün imanları yüzünden türlü türlü işkencelere uğrayan fedâîlerdir.

6 Rebîa'dan olan Abdülkays vefdinin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ancak eşhür-i hurumda görüşmeye fırsat buldukları ve henüz küfürlerinde berdevam olan Mudar kabâilinin hâil olması buna sebep olduğu 49. hadisin metninden anlaşılmıştır.

7 Bu hadîs-i şerifin Buhârî'ce istiskâ ile münasebeti şu cihettendir: 449. hadiste olduğu gibi 531. ile havâşisinde zikredilen ehâdîs-i şerifeye nazaran bazı kabâil ile eşhâs-ı muayyene aleyhine, diğer birtakımlarının lehine dua buyurulmasından küffâr aleyhine duanın ve istiskâda da böyle yapmanın câiz olduğunu ifham içindir. Kunut duasında vesair evkâtta olduğu gibi istiskâ duasında da İslâm ve müslimîn aleyhinde olanların aleyhlerine dua meşrûdur. Küffârın kaht u galâya giriftar olmaları zayıf olmalarını ve binaenaleyh ehl-i İslâm'a tecavûze vakit bulamamalarını intaç eder. Buhârî bu hadisi burada işte bu mülâhaza ile tekrar etmiştir. Yoksa hadiste istiskâyâ müteallik bir söz geçmiyor. Zalimlerin helâkine ve müminlerin necatına dua etmek mesnûndur. Bazılarınca zaleme ve küffâr, hürriyet-i dini ayak altına alan makûleden iseler helâklerine, değil iseler tövbelerine dua edilir, demişlerdir. Nitekim Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın kabilesi olan Devs, müşrik oldukları ve Ebû Hüreyre'nin vâlidesi zât-ı pâk-i risâletpenâhîyi vesile ederek oğluna eziyet edip fena muamelelerde bulunduğu halde, اللهم اهد دوسًا “Yâ rab! Devs'e hidayet ver” {B2937 Buhârî, Cihâd, 100.} duâ-yı nebevîsi berekâtıyla hep imana gelmişlerdir. Bedir günü de Ebû Bekir radiyallahu anhnın büyük oğlu Abdurrahman radiyallahu anh henüz imana gelmemiş ve sevâd-ı müşrikîni teksir etmek üzere harbe gelmişti, işte bu harbde Abdurrahman sufûf-ı müslimîn üzerine hamle ettikçe Ebû Bekir ile zevcesi oğullarının helâkine, geri döndükçe de tövbesine dua ederlerdi; diye bir rivayet olduğunu Aynî zikrediyorsa da cây-ı nazardır. Zira Bedir Gazvesi'ne kadınların iştirak ettikleri pek meşkûttür.

8 غفار غفر الله لها وأسلم سالمها الله {B1006 Buhârî, İstiskâ, 2.} daki cinâs-ı iştikâk, pek latif değil mi? Bu dua –Buhârî'nin ta'lîkan zikrettiği hadîs-i mürsele nazaran– hep sabah namazında ve son rek'atta olurdu. Yatsı namazında da, öğle namazında da dua buyurulduğu rivayetleri de vardır. Yatsı ve öğle, hatta akşam namazlarındaki kunutun mensûh olduğu, sabah namazındaki kunutun neshinde ihtilâf bulunduğu vitir bahsinde geçmişti. Buradaki hadisin en son cümlelerindeki mâzi sîgaları ihbârî mânasına da, dua mânasına da gelebilir. Hadisin üst tarafı dua olması karînesiyle (449. müracaat) mâba'di de dua olarak tercüme edilmiştir. Ancak bazı rivayetlerde, اللهم العن بني لحيان ورعلاً وذكوان dan sonra الله عصاة عصى الله غفار غفر الله ولكن أقلها الله {M1557 Müslim, Mesâcid, 307.} diye ihbara iltifat buyurulmuş ve onu müteakip غفار غفر الله له... denilmiş olduğundan ve bâhusus Müslim rivayetinde, الله أقلها الله “Ama dikkat edin, bu kelimeleri söyleyen ben değilim. Onu söyleyen Allah'tır” {M6433 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 185.} ziyadesi olduğundan Gıfâr'ın mağfuriyeti, Eslem'in Allah ile müsâlemeti vahy-i ilâhî ile ihbar edilmiş olması ihtimalini takviye ediyor ve son iki cümleyi, “Gıfâr'a gelince, onlara Allah mağfiret etti, Eslem ile de Allah barışmıştır” diye tercüme etmekte

535

TERCÜMESİ

a ed-Duhân, 44/10-16.

R İ V A Y E T L E R

rivayeti vardır ki, buna göre, “Onlar hakkında dilediğim yedi şiddet yılıdır” demek olur.

Bir nüshaya göre *أكلوا حتى* yerinde *أكلنا حتى* ki “biz yedik” demektir. Müşrikler İbn Mes‘ûd radiyallahu anhnın kavmi oldukları için bu itibar ile böyle diyebileceği gibi o kıtlık senelerinde Mekke’de bulundukları için onlar da beraberce zahmet çekmiş olabilirler. Fakat hâle muvâfık ve meşhur olan rivayet metinde olanıdır.

Bir nüshada *أحدكم* yerinde *أحدكم* “içinizden biri” denilmiştir ve mânası herhangimiz böyle bir açlığa giriftar olsa şöyle böyle görür demek olur.

Bazı nüshalarda *قال الله عز وجل* yerinde *قال الله تعالى* dir.

Bazı nüshalara göre *إنكم عائدون* dir.

Bazı nüshalara göre *يوم نبطش البطشة الكبرى* أنا منتقمون dir.

Bazı nüshalara göre *فقد مضت* dir.

9 Bu hadîs-i şerif *Buhârî*’nin birçok yerinde tekerrür etmiştir. Sûre-i Rûm’un tefsirine dair olan hadisler meyanında Mesrûk b. Ecda’ el-Hemedânî’nin şu sözleriyle başlıyor: “Adamın biri Kûfe’nin Kinde kapısında tahdîs ile meşgul iken (sûre-i Duhân’daki âyet münasebetiyle olacak) “Kıyamet günü bir duman gelecek ki münafıkların kulaklarını tıkayacak ve gözlerini bağlayacak, mümin ise o duman yüzünden zükkâm gibi bir şeye mübtelâ olacak” dedi. Biz bu sözden ürktük. Ben ise İbn Mes‘ûd radiyallahu anhnın nezdine gittim. Yan tarafına yaslanmış yatmıştı. Ben bu sözü kendisine söyleyince pürgazap kalktı oturdu. (Müslim’in yine Mesrûk’tan rivayetinde: Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhnın nezdine biri gelip dedi ki: Şimdi mescidde biri vardır. Kur’an’ı kendi re’yiyle tefsir edip duruyor. *يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُبِينٍ* ^a âyet-i kerîmesini tefsir ederken kıyamet günü nâsın üzerine bir duman gelip bu duman nefeslerini kesecek ve o duman yüzünden onlara zükkâm gibi bir şey arız olacak diyor, deyince İbn Mes‘ûd radiyallahu anhn dedi ki: Duhânı ben size anlatayım): Dedi ki: Bilen söylesin, bilmeyen de (Allahu a’lem) desin. Zira insanın bilmediği şey için bilmiyorum demesi de ilimdir. Allah Teâlâ Peygamber’i sallallahu aleyhi ve sellem, *“Habîbim! Onlara de ki: Ben şu hizmet-i risâletime mukabil sizden hiçbir gûne ücret istemediğim gibi mütekellifînden yani gösteriş yapanlardan da değilim, de”^b* buyurdu. (Bu âyetin sebep-i nuzûlü budur ki) Kureyş İslâm’ı kabulden geri kalmışlardı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *اللهم أعني عليهم بسبع* “*Îlâhî! Yûsuf’un zamanındaki yıllar gibi yedi şiddet yılı ile yardımda bulun*” diye Kureyş aleyhine dua buyurmuştu. Îlâ âhirih. {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.} Hadisin alt tarafı

a ed-Duhân, 44/10.

b Sâd, 38/86.

buradakinin hemen hemen aynıdır ve lafızlarında pek az ihtilâf vardır. Demek ki, bu hadisin mevridi Kur'ân-ı Kerîm'deki Duhân âyetinin tefsiri olup Ebû Süfyân'ın فادع لهم niyazı üzerine istiskâ buyurulmuş olması münasebetiyle ebvâb-ı istiskâya mükerreren idhal edilmiştir.

10 Kıssanın hicret-i nebeviyeden evvel vukuuna diğer tarikten olan Buhârî rivayetinde İbn Mes'ûd'un، ثم عادوا إلى كفرهم denilerek Kureyş'in ميان دحان cezasını gördükten ve musibetin duâ-yı celîl-i nebevî üzerine indifâından sonra yine küfür ve inkâra sapmış olduklarını haber vermesi de delâlet eder ki, bunun cezası da biraz sonraki izahtan anlaşılacağı üzere **batşe** ile **lizam** olmuştur. Kureyş'in kahta uğramaları hakkındaki duanın sebab-i aslîsi küfür ve inatları olmakla beraber sebab-i karîbinin de 177. hadisteki “selâ-yı cezûr” yani Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm namazda iken bir devenin döl eşini üzerine atıp gülüşmeleri ve istihza edepsizliklerini azıtmaları olduğunu Hâfız Dimyâtî söylüyor.

11 Buhârî'nin bazı rivayetlerinde، أن قريشا أبطئوا عن الإسلام “Kureyş dâire-i İslâm'a girmekte geciktiler” {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.}, diğerinde، لما استعصوا على النبي صلى الله عليه وسلم، “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme karşı çetin davrandılar” {B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.}, üçüncü bir rivayetinde de، لما غلبوا على النبي صلى الله عليه وسلم واستعصوا عليه، “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme inatlarıyla galebe edip ona karşı çetin davrandıklarında” {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} suretlerinde vârit olmuştur ki, mânaları bir yola çıkar.

12 Bazı tariklerden bunu Buhârî، اللهم اكفنيهم بسبع كسيع يوسف “İlâhî! Yûsuf'un yedi yılı gibi yedi yıllık şiddet ile bu heriflerin belâsını başımdan at da onlarla uğraşmayayım” {B4693 Buhârî, Tefsîr, (Yûsuf) 4.}; bir diğerinde، ائني عليهم e bedel buyurulduğu rivayet edilmiştir ki, hep rivayet bi'l-ma'nâdır.

13 Ölü hayvan ميتة kokmuş hayvan eti de جيفة mukabilidir. Beyinlerinde fark vardır. Vech-i şer'îsi üzere zebhedilmemiş hayvan, taze iken bile ekli haram olan meyledir. Cîfe ise onun kokmuşudur.

Diğer rivayetinde، فدعا عليهم النبي صلى الله عليه وسلم فأخذتهم سنة حتى هلكوا فيها وأكلوا الميتة والعظام “Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem onların aleyhine dua buyurdu da onları bir kıtlık yakaladı ki o yıl helâk oldular, ölü eti yiyip kemik kemirdiler” {B1020 Buhârî, İstiskâ, 13.} denilmiştir.

14 Buhârî'nin diğer rivayetinde daha sarîh olarak، حتى جعل أحدهم يرى ما بينه وبين السماء كهيئة الدخان من الجوع “Nihayet iş o raddeye geldi ki, herhangi biri baktığında açlığından kendisiyle gökyüzü arasında duman gibi bir şey gördü” {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.} denilmiştir.

15 Cûzcânî ile Beyhakî'nin mevsûlen rivayetlerinde de، فجاءه أبو سفيان وناس من أهل مكة، “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nezdine Ebû Süfyân ile ehl-i Mekke'den bazıları gelip dediler ki: Yâ Muhammed! Sen rahmet olarak ba's olundun. Senin kavmin ise helâk oldular” {Kaynakta “بعثت” fiilinden önce “أنك” ifadesi yer almaktadır. BS6523 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 497.} tarzında olup Ebû Süfyân'ın huzur-ı âlî-i risâletpenâhiye yalnızca gitmeyip vücûh-i ehl-i Mekke'den bazılarını da yanına almış olduğu

anlaşıyor. 177. hadisteki selâ-yı cezûr kıssasından da‘vet-ı celîle-i nebeviyyenin hedefe isabetinden ehl-i Mekke’nin küfür ve inatlarıyla beraber tecrübe neticesi olarak ne kadar ürkükleri anlaşıyor. Ehl-i Mekke’nin o devirlerdeki hali, kavm-i Firavun’un, فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ. وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا *“Onlara bizim âyâtımız apâşikâr olarak görüldüğünde işte bu, açık bir sihirdir, dediler. Bu âyâtın sıdk-ı nübüvvete delil olduğuna nefisleri yakîn-i tâm hâsıl etmişken yine muttasıf oldukları zulümden ve kibirlerinden dolayı bile bile inkâr ettiler”*^a nazm-ı kerîminde Hak Teâlâ’nın tasvir buyurduğu hallerine ne kadar benziyordu! Bunların inadına küfretmelerinin menşei kibir ve taazzum idi.

Ebû Süfyân ile rüfekâsının kıtlık sıkıntısı üzerine bu gibi mukaddimelerle Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in gönlünü almaya gelmeleri, kıssanın hicretten evvel vâki olduğuna delâlet eder. Zira Ebû Süfyân radiyallahu anhin Bedir’den evvel Medine taraflarına geldiğine dair hiçbir rivayet yoktur.

16 Ebû Süfyân “senin kavmin” demesi Kureyş’in uzaktan, yakından hep Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’e karâbetleri olduğuna binaendir. Ebû Süfyân وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ mücebince “Âlemîne rahmet olarak mürsel olduğunu söyleyip dururken kendi hîşânına bu rahmetin isabet etmemesi ve bunların dua ile helâk olmaları revâ değildir” demek istiyor.

17 Nebî-i rahmet ve hâdî-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellem’in bu niyaz ve istirham üzerine kendi düşmanları için dua buyurdular mı? İbn Mes‘ûd radiyallahu anhu buradaki rivayete nazaran bundan sâkit ise de Buhârî’nin diğer rivayetlerinden birine nazaran Ebû Süfyân, استسقى الله لمضر فإنها قد هلك “Yâ Muhammed! Mudar kabâili için Allah’tan yağmur niyaz et, zira helâk oldular” demesine mukabil, فاستسقى فسقوا “Nasıl, Mudar için mi dua edeyim? Sen hakikaten cüretkârsın” buyurmuşsa da “Yağmur duasını etti, Mudar da yağmur gördüler” {B4821 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 2.} denilmiş olduğuna bakılırsa hem istiskâ buyurulmuş, hem de duâ-yı nebevîleri berekâtıyla o kıtlık belâsı mürtefi‘ olmuştur. Bu rivayette Ebû Süfyân’ın Mudar için şefaatte bulunması diğer rivayetlerde Kureyş için istişfâ’ etmiş olmasına münâfi değildir. Zira Kureyş de Mudar’dandır ve kıtlık yalnız Mekke’ye münhasır kalmayıp İslâm’a adâvetleriyle mâruf olan diğer Mudar kabâiline de sirayet etmişti. Müslim’in rivayetine nazaran Ebû Süfyân, يا رسول الله استغفر الله لمضر “Yâ Resûlellah! Mudar için Allah’tan mağfiret niyazında bulun” {M7067 Müslim, Münâfikîn, 40.} demiş ki, Resûl aleyhi’s-salatü ve’s-selâmın isti‘zâm edip hayretle telakki buyurdıkları keyfiyet de işte bu istiğfar hükmü olmuş olur. Nasıl oluyor da küfründe bu kadar musır olan Mudar bugün istiğfar talebinde bulunuyor ve senin onların nam ve hesabına bunu talep edişin hakikaten cüretkârlıktır, demek istemişlerdir. Filhakika o zamanlarda Mudar’ın iman edeceklerini ümit etmedikleri için aleyhlerine bile dua buyurmuşlardır.

a en-Neml, 27/13-14.

b el-Enbiyâ, 21/107.

Zât-ı akdes-i risâletpenâhînin taaccübleri istiskâ taleplerine değil, istiğfar taleplerine râci olduğundan muttasıf oldukları rahmet iktizasınca istiskâ buyurmuşlardır. İstiskânın hem vâki hem de semerât-ı celîlesi hâsıl olduğuna Cûzcânî ile Beyhakî'nin biraz evvel mevzubahis olup Buhârî'nin de ta'likan sevkettiği hadisteki, *فدعا رسول الله صلى الله عليه وسلم فسقوا الغيث. فاطبقت عليهم سبعا وشكا الناس كثرة المطر. قال اللهم حوالينا ولا علينا. فأنحدرت السحابة عند رأسه* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dua buyurdu ve onlara yağmur ihsan olundu. Yedi gün yedi gece adamakıllı ıslandılar. Ondan sonra halk yağmurun çokluğundan şikâyet başladılar. Bunun üzerine, ‘*Yâ rab! Etrafımıza yağdır, üzerimize değil*’ diye dua buyurunca mübarek başının üstünden bulut sıyrıldı. Etraftaki halk yağmurdan istifade etmeye başladı” {B1020 Buhârî, İstiskâ, 13.} ziyadesi de delâlet eder. Beyhakî *Delâil*'de aynı kıssayı Kâ'b b. Mürre yahut Mürre b. Kâ'b el-Behzî radiyallahu anhtan, *إنك لجرئ المضر؟* “Sen hakikaten cüretlisin. Mudar için mi istiskâ edeyim?” {Beyhakî'de tespit edilememiştir. HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} lâfzıyla rivayet eder. Bu rivayette Kâ'b b. Mürre radiyallahu anhanın da huzûr-ı risâletpenâhîye gelenlerden biri olduğu anlaşılıyor. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duada teahhur buyurdıklarını görünce, *يا رسول الله استنصرت الله فنصرك ودعوت*, “Yâ Resûlellah! Allah'tan nusret diledin, sana nusret verdi. Allah'a dua ettin sana icâbet etti” mukaddimesiyle kendisinin istişfâ etmesi üzerine mübarek ellerini kaldırıp, *اللهم أسقنا غيثًا مغيثًا مريئًا طبعًا عاجلاً غير راثٍ نافعًا غير ضارٍ* “*Îlâhî! Bize can kurtaran, bereketli, latif ve hoşgûvâr, her tarafa şâmil, âcil ve gecikmez nâfi ve zarar vermez bir rahmet ihsan et!*” diye dua buyurdıklarını rivayet etmektedir. {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} Bu dua *Sünen-i İbn Mâce* ile *Müsned-i Ahmed*'de de Kâ'b b. Mürre radiyallahu anhtan rivayet edilmektedir. Müşârün ileyhin rivayetinde de, *فأجيبوا فما لبثوا أن أتوه فشكوا إليه كثرة المطر فقالوا قد تهدمت البيوت. فرفع يديه فقال اللهم حوالينا ولا علينا...* “Müşriklerin matlûbları verildi. Ancak çok sürmeden tekrar gelip yağmurun çokluğundan şikâyet ettiler ve ‘Evler yıkılmaya başladı’ dediler. Bunun üzerine mübarek ellerini kaldırıp, *اللهم حوالينا ولا علينا* buyurdu...” {HM18234 İbn Hanbel, IV, 236.} denilmiş olduğundan biraz evvel Cûzcânî ile Beyhakî'nin mevsûlen ve Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiğinden bahsettiğimiz İbn Mes'ûd radiyallahu anhanın o kısmı hakkındaki şüphe şârih Askalânî'ce tamamen zâil olmuş oluyor. Zira İbn Mes'ûd radiyallahu anhanın o hadisteki *اللهم حوالينا ولا علينا* ya dair olan kısmı Mekke'deki istiskâyaya değil, Enes radiyallahu anhanın bahsettiği Medine istiskâlarından birine ait olup râvilerden Esbât b. Nasr'ın yanlışlıkla iki rivayeti yekdiğere mezcetmesinden ileri geldiğine bazıları zâhib olmuşlardır. Şârih Aynî de bu yanlışlığa kâil olanlardan biridir. İbn Hacer el-Askalânî ise istishâ yani yağmurun kesilmesini niyaz kıssasının taaddüdüne kâil oluyor.

18 Bu âyât-ı kerîmeyi bu münasebetle okuyan zat –diğer tariklerden gelen rivâyâtın delâletiyle– İbn Mes'ûd radiyallahu anhtır. Yoksa Ebû Süfyân'ın dua istirhamına mukabil Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cevaben tilâvet buyurulmuş değildir. Zira İbn Mes'ûd'un siyâk-ı beyânına göre bu âyât-ı kerîmenin nüzûlü için vukua gelen esbâbın birincisi bu kaht hadisesidir. Bu âyet de sebep-i nüzûlüne bittabi tekaddüm edemez.

19 Buhârî'nin sûre-i Duhân tefsirindeki İbn Mes'ûd radiyallahu anh rivayetine nazaran bu âyât-ı kerîmenin tefsiri şu oluyor: Bu, yani duhân âyeti, Kureyş'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem âsi gelmeleri üzerine Yûsuf aleyhisselâmın kaht senelerine mukabil kaht yıllarına uğramaları için dua buyurulduğu ve duâ-yı nebevî üzerine kaht ve meşakkat-i azîmeye giriftar oldukları zaman zuhura gelmiştir ki, bir âdem gökyüzüne baktığı zaman kendisiyle gök arasında açlıktan dumana benzer bir şey görürdü. İşte o zamanlarda da Allah Teâlâ, *“Semanın, bu adamların her tarafını kaplayacak şüphe götürmez bir duman göstereceği dehşetli günü gözle. İşte bu, elîm bir azaptır”^a* âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Âyet zuhur edince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelip, “Mudar için Allah'tan yağmur niyazında bulun. Zira artık helâk oldular” denildi. Bu teklifte bulunan bir kimseye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *المضر إنك لجرئ* buyurdu da yine taleb-i sukyâda bulundu ve onlara yağmur verildi. Bunun üzerine, *رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ . أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ . إِنَّكُمْ عَائِدُونَ* yani *“Onlar belâyı görünce ey bizim rabbimiz, şu azabı üzerimizden sıyrıp at, artık iman ediyoruz dediler. Nerede onlar, nerede uslanma! Bu azabın ref'inden daha mühim şeyler gördüler de iman etmedilerdi. Onlara her şeyi açıkça öğreten, haber veren bir Peygamber geldi. Sonra ne oldu? Ondan yüz çevirip mualllem ve mecnun dediler, yani söylediklerini kendisine başka bir adam öğretiyor diye iftira ve hâl-i vahiyde kendisine ârız olan gaşy ve bîhûdiye bakıp cinlerin tasallutuna uğramış mecnun telakki ettiler. Her ne ise biz azabı ey müşrikler Peygamberimizin duasıyla az bir müddet için ref'ediyoruz ama siz yine inkâr ve isyan vadilerine avdet edeceksiniz”^b* âyetleri nâzil oldu. Lâkin onlar refahı bulunca yine –Allah'ın verdiği haber-i sâdık mutâbık olarak– evvelki refah zamanlarındaki hâl-i küfre avdet ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ ve tekaddes hazretleri *يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنتَقِمُونَ* “*Hele sen onları batşe-i kübrâ ile yakalayacağımız günü gözleyedur, bizim nasıl intikam aldığımızı görürsün*”^c âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. (Batş) –Âsım'ın beyanına göre– bir kimseyi arslan gibi unf u satvetle kavrayıp tutmak demektir.

Buhârî'nin sûre-i Yûsuf ve sûre-i Rûm ve sûre-i Sâd (ص) tefsirlerindeki rivâyâtında İbn Mes'ûd radiyallahu anhın Duhân âyetinin Kûfe'deki kıssahanın dediği gibi kıyamet âyâtından olmadığına *الْعَذَابِ إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابَ* âyet-i kerîmesini delil göstererek, *أَفِيكْشَفْ عَنْهُمْ الْعَذَابَ* “Kıyamet günü onlardan azap ref'olunacak mı imiş?” “*أَفِيكْشَفْ عَنْهُمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ إِذَا جَاءَ؟*” “*Âhiret azabı onların başına geldiğinde ref'olunur mu imiş*” diyor. Müşârün ileyhın bu inkârı icthadîdir. Delili, Kur'an'dan olduğu için hakikaten pek kuvvetlidir. Zira ehl-i Mekke'nin, *رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ* demiş olduklarını Hak celle ve alâ bize haber verdiği gibi onlara cevaben de, *إِنَّا كَاشِفُوا الْعَذَابَ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ* buyuruyor. Âyetteki “duhân”, alâmât-ı

a ed-Duhân, 44/10-11.

b ed-Duhân, 44/12-15.

c ed-Duhân, 44/16.

kiyâmetten biri olsa hîn-i zuhûrunda ne küffârın, ... اَكْشِفْ عَنَّا demelerine imkân kalır,
ne de ... اِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ cevabı sahih olabilir.

Ancak *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Serîha Huzeyfe b. Esîd radiyallahu anhtan kıyamât-ı kıyâmetten evvel on âyetin zuhura geleceği merfûan rivayet edilmektedir. Huzeyfe radiyallahu anh, “Biz kıyamet hakkında müzakerede iken apansızın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çıkageldi ve *قوله تعالى لن تقوم حتى ترون قبلها عشر آيات* yani ‘Siz daha evvel on âyet müşahade etmedikçe üzerinize kıyamet kopmaz’ buyurdu” diyor ki, kıssa herhalde Medenî’dir. Bu on âyet şunlardır: 1. Duhân, 2. Deccâl, 3. Dâbbetü’l-arz, 4. Güneşin mağripten tulûu, 5. Îsâ aleyhisselâmın nüzûlü, 6. Ye’cûc ü Me’cûc’ün hurûcu, 7, 8, 9. Biri maşriktâ, biri mağribde, biri de Cezîretülarap’ta olmak üzere üç husûf yani arzın çöküntüsü, 10. Aden’den zuhur edip nâsı mahşere, toplantı yerine (ki, Şam’dır diyorlar) doğru önüne katan bir ateş. {M7285 M7286 Müslim, Fiten, 39, 40.} Enes radiyallahu anhtan da *İbn Mâce*’de alâmât-ı kıyâmetten biri olmak üzere duhândan bahsedilmektedir. Abdürrezzâk ile İbn Ebû Hâtim’in kitaplarındaki rivayetlerde de Ali radiyallahu anhın, “Duhân âyeti henüz geçmedi” diyerek Kûfe’deki kısısahanın dediği gibi duhanı bir tarif edişi vardır. İbn Ömer, İbn Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Huzeyfe b. Yemân ve Ebû Mâlik el-Eş’ârî radiyallahu anhumden Taberî’nin bu babdaki rivayetleri de nazarı itibara alınırsa duhanın iki olduğuna hükmetmek zarurileşir. Biri âyet-i kerîmedeki duhan ki, İbn Mes’ûd radiyallahu anhın hüccet-i kavîyyesi iktizasınca zuhur etmiş ve geçmiştir. Diğer kıyametten evvel zuhuru haber verilen âyât-ı aşerenin birincisi olan duhan ki, o da ayrı bir alâmettir. Zihni biraz karıştıran yalnız bir nokta var: Taberî, Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan âyât-ı aşereyi rivayet ediyor ki, *Müslim*’deki Ebû Serîha’nın yani diğer Huzeyfe’nin rivayeti gibidir ve bu rivayetinde Huzeyfe, “Yâ Resûlellah! Duhan nedir?” diye soruyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُبِينٍ* âyetini okuduktan sonra, *يَمَلَأُ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ يَمَكْتُ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَلَيْلَةً. أَمَّا الْمُؤْمِنُ كَالزَّكَاةِ وَأَمَّا الْكَافِرُ* âyetini okuduktan sonra, *فَهُوَ كَالسَّكْرَانِ يَخْرُجُ مِنْ مَنْخَرِهِ وَأَذْنَيْهِ وَدُبْرِهِ وَتَكُونُ الْأَرْضُ كُلُّهَا كَبَيْتٍ أَوْقَدَ فِيهِ النَّارُ* “Bu duman meşrik ile mağribin arasını doldurur. Kırk gün kırk gece kalır. Mümin olan bu dumandan dolayı zükkâm gibi bir şey ile musâb olur. Kâfir ise sarhoşa döner. Bu duman onun burun deliklerinden, kulaklarından ve dübüründen çıkar. Bütün yeryüzü de içinde ateş yakılmış bir odaya döner” cevabını aldığını haber veriyor. {Kaynakta “كالزكاة” yerine “فَيَصْبِيهِ مِنْهُ كَهَيْئَةِ الزَّكَاةِ” ifadesi, “فَهُوَ كَالسَّكْرَانِ” yerine ise “وَتَكُونُ الْأَرْضُ كُلُّهَا كَبَيْتٍ أَوْقَدَ فِيهِ النَّارُ” cümlesi kaynakta tespit edilememiştir. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 18.}

Müslim’deki Huzeyfe hadisinde ne bu sual, ne de cevabı var. Anlaşılan bu son rivayette her iki Huzeyfe’nin rivayetleri aynı sahâbînin rivayeti diyerek mezc edilmiş. Duhanın bu tarifi diğer rivâyâtta varsa da bu tarifen sûre-i Duhân’daki âyet ile teyit buyurulması ciheti rivayetin kuvvetini kesrediyor. Nitekim Taberî de başka bir sebep göstererek olsun rivayetin zaafına hükmediyor. Askalânî de bu ta’rîf-i nebevîyi *Taberânî*’de müstahrec Ebû Mâlik el-Eş’arî rivayetiyle irat ve gerek onun gerek hadislerin zaafını beyan ettikten sonra,

“Zayıf olmakla beraber bunca ehâdisin yekdiğerini takviye etmesi bunun bir aslı olduğuna delâlet eder. Huzeyfe hadisinin de tariki sabit ise İbn Mes‘ûd hadisinde mevzubahis olan kıssahan, Huzeyfe’nin kendisi de olmak ihtimali vardır” diyor. Her halde duhânın iki olması noktainazarı galebe ediyor demektir.

20 Yevm-i Bedir, batşe-i kübrâ günüdür. Çünkü ehl-i Mekke adet ve udedlerine güvenerek karşılarna çıkacak ehl-i İslâm’ı bir içim su gibi kolayca imha edeceklerini zannederken pek fâhiş bir mağlûbiyete giriftar olmuş ve ehlü’l-hal ve’l-akd olan sanâdîd-i ricâlden yetmişini meydân-ı ma’rekede bırakıp yetmişini esir vermişlerdi. Bu felâket-i uzmâ bir daha kalkınmaya mahal bırakmayacak kadar bellerini kırdı.

21 Burada dört âyet zikredilmiş. Halbuki İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın diğer rivayetine nazaran o zaman beş âyetin geçmiş olduğunu haber veriyor: Lizâm, Rûm, Batşe, Kamer, Duhân. Duhân ile Batşe’nin ne olduğu görüldü. Lizâm: Ruesâ-yı Kureyş’ten yetmişinin yakayı ele verip ehl-i İslâm’ın eline esir düşmesidir. Kamer: İnşikâku’l-kamerdir, Rûm da غُلِبَتِ الرُّومُ. âyet-i kerîmesinde haber verilen İranîler’e Rum’un galebesidir.

İnşikâku’l-kamer, nübüvvet ve risâlet için müşrikîne karşı hüccet-i kâtia olarak zuhur etmiş olduğundan kıyamette yahut kıyametten evvel inşikâk-ı kamere muntazır olmaya mahal kalmamıştır. Diğer dördü ise kablelvuku ihbar edilmiş olup ihbar veçhile zuhura gelmiş hadisattır ki, her biri bir ihbar ani’l-gayb olmak itibariyle yine birer mûcizedir. Eşrât-ı sâate dair haber verilen diğer âyâtın kâffesi de böyledir. Ancak sübûtları ve küffâra karşı hüccet olmaları, zuhurlarına vâbestedir. Biz müminler için zâhir olan mûcizeler nübüvve hüccet olduğu gibi henüz zuhura gelmeyenleri de muhakkaku’l-vukûdur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَبُّمَا ذَكَرْتُ قَوْلَ الشَّاعِرِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَى وَجْهِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَسْتَسْقِي فَمَا يَنْزِلُ حَتَّى يَجِيشَ كُلُّ مِيزَابٍ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي طَالِبٍ وَأَبْيَضُ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ثَمَالُ الْيَتَامَى عَصْمَةُ لِلْأَرَامِلِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümadan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Medine’de minbere çıkıp) istiskâ buyurduğunu²² ve daha inmesine mahal kalmadan bütün olukların gürül gürül aktığını görünce mübarek vech-i şeriflerine baka baka şairin:

وَأَبْيَضُ يَسْتَسْقِي الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ
ثَمَالُ الْيَتَامَى عَصْمَةُ لِلْأَرَامِلِ

sözünü -ki, (râvi, Abdullah b. Dînâr el-Adevî'nin dediği üzere) Ebû Tâlib'in kelâmıdır- nice defalar yâdetmişimdir.²³ {B1009 Buhârî, İstiskâ, 3.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda كل ميزاب yerine “kâf” ile “lâm”ın kalbiyle كل ميزاب diye geçmişse de Hâfız İbn Hacer el-Askalânî bunun tashîf olduğunu söylüyor.^a وهو قول أبي طالب cümlesi bazı nüshalarda burada olduğu gibi beyitten evvel, bazılarında da sonra yazılmıştır. Sonra yazarların bazıları da قول yerine nasb ile قول diye zaptetmişlerdir.

Bu hadis, *Buhârî*'de ta'likan ve *İbn Mâce*'de mevsûlen rivayet edilmiştir. *Tecrîd* sahibinin mukaddimesinde beyan ettiği şarta muhalif olarak bu muallak hadisi alması, *Buhârî*'nin daha evvel zikrettiği hadîs-i mevsûlden ziyade ve cüz'îce bir tafsili hâvi olmasından ve Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bunda mevzubahis olmalarından ileri gelmiş benziyor. Zira hadîs-i muttasılda yalnız İbn Ömer radiyallahu anhümânın bu beyit ile temessül ettiği mezkûr olup istiskâyı nebevî zikredilmiyor. Hadisi rivayet eden zat, sahâbî-i müşârûn ileyhın torunu Ömer b. Hamza olup hakkında İmam Ahmed ile Nesâî taraflarından söz söylenmiş olduğu için rivayetini Buhârî ta'lik etmiş demek oluyor. Lâkin bu zat birçok eimme-i nakd-i hadîse göre sikâtandır. Yalnız bazılarınca ara sıra rivayette hata eder diye hıfzı cihetinden biraz mâlûl sayılır. Bu gibi ruvâtın haberleri mütâbaa ve i'tidad tarikleriyle “sahîh li-gayrihi” mertebesine varabilir. Nitekim Müslim ile Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce hadislerini tahrîc etmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadîs-i muallaka tekaddüm eden rivâyet-i mevsûlenin senedinde de Abdurrahman b. Abdullah b. Dînâr el-Adevî dahildir ki, o da o mertebeden ve hadisi yazılabilir zuafâdan sayılır. Her iki tarikten gelen rivayetler yekdiğere âdîd olduklarından hadis yine sahihtir (Mukaddimenin 105-109. sahifelerdeki itibar ve mütâbaat bahsi ile 174-176. sahifelere müracaat).

22 Bu istiskâ-yı nebevînin re'sen vâki olmayıp talep ve sual üzerine vukua geldiği kaviyen zannedilmektedir. Nitekim Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan دلائل بيهقي'de {Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'sinde} şöyle bir rivayet vardır: Arâbî'nin biri huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye gelip kahttan şikâyet olmak üzere يغطي ولا صبي يعير أتيانك ولا لنا بعير يئط ولا صبي يعير أتيانك يا رسول الله والله لقد أتيانك ولا لنا بعير يئط ولا صبي يعير أتيانك

“Yâ Resûlellah! Bizim ne inildeyebilecek bir devamız kaldı, ne de bağırabilecek çocuğumuz” dedikten sonra âtîdeki şiiri inşâd etti:

وقد شغلت أم الصبي عن الطفل	أتيانك والعذراء يدمي لبنها
من الجوع ضعفا ما يمر ولا يحلي	وألقي بكفيه الفتى استكانة
سوى الحنظل العامي والعلهز الفسل	ولا شيء مما يأكل الناس عندنا
وأين فرار الناس إلا إلى الرسل	وليس لنا إلا إليك فرارنا

a نüshasının eser-i tashîf olduğunu, Şeyhülislam Bedreddin Aynî de *Umdetül-kârî*'de bize bildirmiştir (K.M.).

“Sana geldik yâ Resûlellah, ama halimiz şu: Taze kızların didinmeden sineleri kanıyor, çocuklu anaların yavrularına bakmaya vakitleri yok. Delikanlılar da aklıktan o kadar zayıf ki, miskin miskin elleri yanlarına gelmiş, ağızlarından acı tatlı hiçbir söz çıkamaz oldu. İnsan yiyeceği olarak bizde bu yılın ebûcehil karpuzu ile en bayağı علهز den başka hiçbir şey yok. Artık senden başka iltica edecek yerimiz kalmadı. Zaten halkın ilticâgâhı peygamberler olmayıp da neresi olabilir?” (İlhiz: –*Kâmus* müterciminin beyanına göre– bir nevi taam ismidir ki, Arap taifesi pek kaht zamanlarda devenin tüylerini kanla yoğurup eklediler ve bir nevi nebat adıdır ki, Benî Süleym diyarında nâbit olur). Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen ridâ-yı şerifini sürüyerek ayağa kalktı ve minbere çıkıp Allah’a hamd ü senâ etti. Sonra راث تملأ به الضرع وتنبت به الزرع وتحبي به الأرض بعد موتها وكذلك تخرجون اللهم أسقنا غيثًا مريئًا مريعًا طبقًا نافعًا غير ضار عاجلا غير *İlâhî! Bize latif ve hoşgûvâr, bereketli, her tarafa şâmil, menfaatli ve zarar vermez, âcil ve gecikmez, hayvanatın memelerini dolduracak, ekinleri bitirecek ve toprakları ölümlerinden sonra ihyâ edecek bir rahmet ver. Ey cemaat! Bilmiş olunuz ki, Allah’ın buyurduğu gibi siz de kabirlerinizden böyle çıkacaksınız*” buyurdu. {Kaynaktaki metinle arada birçok lafız farklılıkları vardır. Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, VI, 140.}

İbn Ömer radiyallahu anhümânın bahsettiği istiskânın talebe binaen vâki olduğunu Enes radiyallahu anhtan rivayet olunan bu hadisin mâba’di daha ziyade ispat eder. Zira Enes radiyallahu anh bundan sonra şöyle diyor: “Allah’a kasem olsun ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem duaya kalkan ellerini daha indirmeden gökyüzü boşandı. Çok geçmeden de ehl-i bitânenin yani Medine haricindekilerin gelip, “Aman boğuluyoruz, boğuluyoruz!” diye feryatlar duyuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini tekrar semaya doğru kaldırıp ولا علينا حوالينا diye dua buyurdu. Derken bulutlar Medine’nin üzerinden kenarlara doğru sıyrılı sıyrılı hotuz gibi bir şekil aldı. Bu hali gören Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek dişleri görününceye kadar tebessüm buyurup, الله در *Aşkolsun Ebû Tâlib’e! Şimdi burada bulunaydı Karînü’l-ayn olurdu. Onun şiirini bize kim inşâd edebilir?*” buyurdu. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib ayağa kalkıp: “Yâ Resûlellah bana öyle geliyor ki:

ثم اليتامى عصمة للأرامل	وأبيض يستسقى الغمام بوجهه
فهم عنده في نعمة وفواضل	يلوذ به الهلاك من آل هاشم
ولما تطاعن حوله نناضل	كذبتم وبيت الله يیزی محمد
ونذهل عن أبائنا والحلائل	ونسلمه حتى نصرع حوله

Mübarek yüzü suyu hürmetine bulutlardan yağmur niyaz edilen böyle bir zât-ı kerîmü’s-sıfat bırakılır mı imiş? Öyle bir keremkâr ki, yetimler onun eline bakar, dullar ve yoksullar ona güvenir. Âl-i Hâşim’in fakirleri ona sığınır. Âl-i Hâşim onun sayesinde nimete müstağrak ve çeşit çeşit, bol bol in’âmlara mazhardır. Ey Kureyş! Beytullah’a kasem ederim ki, siz aldaniyor, hayâl-i hama kapılıyorsunuz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hakkındaki suikastınız –biz onun etrafında pervane gibi dönüp uğrunda dövüş-medikçe ve harpler etmedikçe– fiile çıkarılır mı zannediyorsunuz? Hepimiz onun etra-

finda hâk-i helâke serilmedikçe, çoluklarımızı, çocuklarımızı bize unutturacak fedakârlıkla müdafaa etmedikçe onu size teslim mi edecek mişiz? sözlerini murat buyuruyorsunuz” diyerek kasideden birkaç beyit okudu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “أجل = Evet” dedi. Ondan sonra Benî Kinâne’den biri kalkıp şu beyitleri inşâd etti:

لك الحمد والحمد ممن شكر	سقيننا بوجه النبي المطر
دعا الله خالقه دعوة	وأشخص معها إليه البصر
فلم يك إلا كالقواء الرداء	وأسرع حتى رأينا الدرر
دفاق العزائل جم البطاق	أغاث به الله عليا مضر
فكان كما قاله عمه	أبو طالب ذو رواء أغر
فمن يشكر الله يلقى المزيد	ومن يكفر الله يلقى الغر

“İlâhî! Hamdolsun ki, Nebî-i Ekrem’in yüzü suyu hürmetine bize yağmur verildi. Şükredenin şanı da bizim yaptığımız gibi hamd ü şükretmektir. O Peygamber-i zîşân Hâlik’a bir kere dua etti. Dua ederken de O’na doğru gözlerini dikti. Derken sırtından bir ridâyı atacak kadar vakit geçti, geçmedi şarıl şarıl yağmurun boşandığını gördük. Tulumlardan boşanan o yağmur yok mu? İşte Mudar, Allah seni onunla kurtardı. İş, Nebî-i Ekrem’in ammi, güzel yüzlü, dürüst özlü, alnı açık Ebû Tâlib’in dediği gibi oldu. Allah’a şükreden ziyadeyi bulur. Allah’a küfreden de kendini belâya sokar” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu işitince o şahsa, *“Güzel söz söylemiş bir şair varsa, senin sözün güzeldir”* buyurdu. {Kaynaktaki metinde birçok lafız farklılıkları yer almaktadır. Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, VI, 140.}

23 Beytin mânası bundan evvelki hâşiyenin hilâlinde zikredildi. Buradaki *وأبيض* lafzı ref ve nasb ile rivayet olunduğu gibi sonraki *عصمة* ile *ثمال* lafızları da sıfat ba’d-e-sıfât olmak üzere mansub veya merfûdur. Ref’in vechi *وأبيض* *هو* takdirinde olarak mübtedâ-yı mahzûfe haber vâki olduğuna göredir. Nasbın vechi ise kasidenin evvelki:

وما ترك قوم لا أبالك سيدا يحوط الذمار غير ذرب مواكل

“Kahrolası herif! Irz ve namusu himaye eden ve ehl ü hîşânının âbirûyunu sıyânet eyleyen, bununla beraber bedzebân olmadığı gibi kimseye de yük olmayan sâhib-i siyâdet bir kimseyi bir kavmin terketmesinde ne mâna var bilmem” beytinde olan *سيداً* lafzına mâtuf olmasıdır. *وأبي* nın başındaki “vâv”ı رب mânasına alarak bu elfâzı mecrur okuyanlar da varsa da bu vech o kadar vecih sayılmıyor.

Bu kasîde-i tannâneyi Ebû Tâlib *شعب* de Benî Hâşim ve Benî Muttalib ile birlikte mahsur olduğu sırada söylemiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in da’vâ-yı nübüvvetten feragati için gerek kendilerine, gerek iman edenlere, gerekse karâbet veya insaf dolaşısıyla taraftar görünenlere karşı ezâ ve cefâdan Kureyşîler geri durmamışlardı. Hakikaten müdebbirâne ve beşer için tâkat berendâzâne olan bunca sa’ylerinin hep heba olup gittiğini, nûr-ı ilâhîyi itfâ için sarfettikleri emeklerin hep abes ve beyhûde olduğunu görünce daha müessir bir tedbir düşünüp Resûl-i Hüdâ’yı ve taraftarlarını kat’-ı münâsebât ile acze düşürmek yoluna sapılır. Bütün Kureyşîler arasında akdölünüp tevsîk-i ahkâmı için

Kâbe'nin içinde hıfzedilen ahidnâme'ye göre bunlarla kimse görüşmeyecek, münâsebât-ı sıhriyye kat' olunacak, muhtaç oldukları nafakayı bey' ü şirâ tarikiyle dahi tedarik etmelerine mümânaat edilecekti. Ebû Tâlib Benî Hâşim ile Benî Muttalib'i yanına alarak Şi'bü Ebû Tâlib'e kapandı ve orada peyâpey üç sene biraderzâde-i mükerremi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi himaye ederek ekârib ve hişâm ile beraber her türlü meşakkat ve mahrumiyete katlandı. Sahifenin yani ahidnâmenin bir mûcize eseri olarak nakzolunduğunu tafsile bu satırlar müsait değildir. Merak edenler, kütüb-i siyere müracaat edebilirler. Ebû Tâlib 110 beyit kadar olup doksan bu kadarı *Sîret-i İbn Hişâm*'da mevcut olan bu kasideyi işte o esnada söylemiştir. Bunda Kureyş'in eşrafi ile kadimden beri aralarında mevcut olan samimiyet ve meveddetten bahsettiği gibi kâh kaderlerini îlâ eder, kâh tehdit eder, kâh ibzâl-i nesâyih eder, kâh tevbih eder, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in fezâilinden, kavmi içindeki mevki ve ehemmiyetinden bahseder, zât-ı pâk-i nebevîye olan şiddet-i muhabbetini beyan ile kendisi de, akrabası da kâffeten mahvolmadıkça düşmanlarına teslim etmeyeceğini söyler. Hâsılı kaside sanâdîd-i Kureyş'in yegân yegân isimlerini zikrederek o zaman İslâm'a en büyük düşmanlıkların kimler tarafından izhar edildiğini âdetâ bir tablo gibi bize gösterir.

Ebû Tâlib'in metindeki beyitten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in istiskâsını müşahade etmiş gibi bir mâna çıkıyor. Halbuki zât-ı kerîmü's-sıfât-ı risâletpenâhînin istiskâları hep hicretten sonra ve Medîne-i Münevvere'de vâki olduğunu iddia ederek bu ciheti istişkâl edenler vardır. Fakat Mahreme b. Nevfel radiyallahu anının vâlidesi Rukayka bint Ebû Sayfî el-Hâşimiyye'den olan bir rivayette Abdülmuttalib'in gününde vâki olmuş bir istiskâ niyazında müşârün ileyh Abdülmuttalib'in Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına aldığı ve yağmur yağdıktan sonra Abdullah b. Cüd'ân ile Harb b. Ümeyye gibi o devrin sanâdîd-i müşrikîni Abdülmuttalib'in yanına gelerek، هنيئا شبيهة لك أبا البطحاء بك عاش أهل البطحاء namıyla mâruf olan Abdülmuttalib hakkında:

وقد عدنا الحيا وأجلود المطر

بشبيهة الحمد أسقى الله بلدتنا

beytini hâvi şiirleri bu münasebetle söylemiştir. Bu rivayet Taberânî'de muharrec olup bazı eimme-i hadîsçe hasen addedilmiştir. Kezâlik Hâfız İbn Asâkir de Cülhüme b. Ürfûta tarikinden Ebû Tâlib'in pek şiddetli bir kaht senesinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi henüz çocukken yanına alıp ve mescid-i şerife gelip sırtını Kâbe'ye verdiği ve çocuğun da (ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem idi) estâr-i Kâbe'ye yapıştığını ve müteakiben bol bir yağmur yağdığını rivayet eder. Bu hadislerin ikisi de seneden çok kuvvetli olmamakla beraber herhalde zamân-ı Câhiliye'de de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in vücûd-ı şerifleriyle tevessül edilerek yağmur duası edildiği Kureyşçe mâlûm bir şey olduğunu filcümle gösterir. Binaenaleyh Ebû Tâlib'in şiirinde böyle bir şeyden bahsetmesi cây-i taaccüb olmaz. Bâhusus bundan evvelki İbn Mes'ûd radiyallahu anı hadisinde mevzubahis olan istiskânın Mekke'de vâki olduğunu turuk-ı sahîhadan ispat etmekte olup

Ebû Tâlib'in vefatı da hicretten üç sene evvel olduğu nazar-ı mülâhazaya alınırsa böyle bir istişkâle hiç de mahal kalmaz.

وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَحَطُوا اسْتَسْقَى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ
اللَّهُمَّ إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِينَا وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا قَالَ فَيُسْقَوْنَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan²⁴: Şöyle demiştir: Halk kıtlığa duçar olduklarında, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem in amm-i mükerremi) Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh ile (tevessül ederek) istiskâ eder ve “İlâhî! Bizler (eyyâm-ı hayâtında) Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem ile tevessül ederek²⁵ senden niyazda bulunurduk da bize yağmur(lar) ihsan ederdin. (Şimdi de) Peygamberimiz’in amm(-i muhterem)i ile tevessül ederek senden niyaz ediyoruz²⁶ bize (yine) yağmur ihsan et!” diye dua eylerdi. (Râvi Enes radiyallahu anh) der ki: (Bu duayı edinince) iskâ olunurlardı).²⁷ {B1010 Buhârî, İstiskâ, 3.}

.....

24 *Buhârî*’deki senedin âhiri ... عن أنس بن مالك أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان ... lafzıyla olduğundan hadisi rivayet eden sahâbî Enes radiyallahu anhtır. Müellif ibareyi ihtisar ederek “Rivayet olunur ki, Ömer radiyallahu anh...” mânasına gelen metindeki sebke ifrâğ etmiştir.

Meçhul sîgasıyla فحطوا lafzıyla da rivayet olunmuştur. Her iki sûret-i kırâate göre mâna birdir.

Asıl râviyi *Buhârî*’deki metne göre daha sarîh olarak bildirmiş olmak üzere Enes b. Mâlik radiyallahu anhın ismini kavis içine aldım.

25 **TEVESSÜL** “vesile ittihaz etmek” demektir. Vesile de Cevherî’nin beyanına göre âhere takarrûbe bâdî olan şeye ıtlak olunur. Şevket-i kudretinden dolayı kendisine yanaşmak müşkül olan bir zattan matlûbunu kolaylıkla istihsal için sevdiği zatı araya koymak gibi ki, o aradaki zat, (vesile) işini gördürme isteyen kimsenin onu araya koymasını da o sâhib-i kudret olan zata aradaki o vasıta ile (tevessül) olmuş olur. Bârigâh-ı Hakk’a takarrüb için hüsnüzan olunan sâlihîn ile tevessül edildiği gibi a’mâli sâliha ile de tevessül edilir.

26 Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh vâlid-i mâcid-i kesîrû’l-mehâmid-i nebevî Abdullah b. Abdülmuttalib’in li-ebeveyn kardeşi olduğu için Resûlullah sallallahu aleyhi ve

selleme neseben en karîb olan zat idi. Ömer radiyallahu anhın bunca sahâbe meyanında onunla tevessül edişi işte bu yakınlığı dolayısıyla olmuştu.

Fârûk-ı A'zam radiyallahu anhın bu fiili mühimmât-ı umurda ehl-i hayr ve salâh ile, bâhusus Ehl-i beyt ile istişfâm müstehap olduğunu gösterir. Bu türlü tevessül ve istişfâm bu ümmete has olmadığı da Kâ'b el-Ahbâr'ın rivayetinden anlaşılıyor. Müşârün ileyhın dediğine bakılırsa, Benî İsrâil de kaht u galâya giriftar oldukları zamanlarda tâbi oldukları peygamberlerinin Ehl-i beyt'i ile istişfâ' ederek yağmur duasına çıkarılmış. Ebû Bekir radiyallahu anh da zamanında irtidad eden kabâile karşı ne zaman bir ordu çıkarsa onları teşyî' için Abbas radiyallahu anhı da birlikte alıp Medine'nin dışına çıkar ve ona, "Yâ Abbas! Sen nusret duasında bulun, ben de âmin diyeyim. Ben umarım ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakınlığın dolayısıyla duan boşa çıkmaz" derdi.

27 Bu hadîs-i şerifte mevzubahis olan kıssa "ammü'r-remâde" namıyla mâruf olan büyük kıtlık senesi içinde vâki olmuştur. Bu kaht, hicretin on sekizinci senesinde hac dönüşü başlayıp dokuz ay sürmüştür. **REMÂDA**, ya "ihlâk" mânasına olan **rem**dden, ya da "kül" mânasına olan **remaddan** müştaktır. O sene Cezîretülarap'a yağmur yağmadı. Yerler kup-kuru kalıp topraklar kül gibi savruldu, insanlar da, hayvanlar da aç kaldı. Ömer radiyallahu anh Medine ahalisini açlıktan kurtarmak için etraftaki ümerâyâ yazıp zahire talep etti. Suriye Emîri Ebû Ubeyde radiyallahu anhın gönderdiği 4000 yük zahire ile Filistin Emîri Amr b. Âs'ın Mısır'dan ve bahren gönderdiği bir gemi yükü buğday Medineliler'in muzâyakasını biraz tehvin etti. Bir taraftan da istiskâ gibi tevessülât-ı ma'neviyyeden geri durulmayıp metn-i hadiste zikredildiği üzere amm-i nebevî sallallahu aleyhi ve sellem ile istişfâ' tarikine müracaat buyurulmuştu.

Rivayete nazaran istiskâ günü Ömer radiyallahu anh, Abbas radiyallahu anhı da birlikte alıp Medine ahalisini musallâyâ çıkarmış; Abbas radiyallahu anhı minbere beraber çıkarıp ve bileğinden tutup ayağa kaldırmış, kendisi de gözlerini semaya dikip, "İlâhî! Biz sana peygamberinin amcası ile tevessül ederek takarrüb etmek istiyoruz. Kitâb-ı Kerîm'inde, وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا^a buyurdun. Buyurduğun haktır, doğrudur. Haber verdiğin bu iki yetimi babalarının salâhı yüzünden hıfzettin. Peygamberinin de hatırını amcası dolayısıyla hoş et. Zira biz onu şefaate vesile edinerek, günahlarımızdan da istiğfar ederek sana yaklaşıyoruz" diye dua ettikten sonra hâzırına hitap ederek, اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبِينَ وَيَجْعَلْ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا^b "Ey nâs! Rabbinizden mağfîret dileyin ki, O gaffârdır. Mağfîret dileyin ki, üzerinize bol bol yağmur boşaltsın. Size çok mal, çok evlât verip size bağlar, bostanlar bitirsin, sizin için nehirler akıtsın"^b âyet-i kerîmelerini tilâvet etti. Bu esnada Abbas radiyallahu anh mağmûm ve mahzun, gözleri yaşlı, şehâdet parmağı bîkarar olarak göğ-

a el-Kehf, 18/82.

b Nûh, 71/10-12.

اللهم أنت الراعي لا تهمل الضالة ولا تدع الكسير بدار ve sündü hareket eder bir halde ayakta duruyor ve مضیعة . فقد ضرع الصغير ودق الكبير وارتفعت الشكوى وأنت تعلم السر وأخفى . اللهم فاغثهم بغياثك فقد تقرب بي إلى القوم لمكاني من نبيك عليه الصلاة والسلام "İlâhî! Gözeten, gören sensin. Ne bitik mahlûku kendi haline bırakır, ne de bacağı kırık devenin bakımsız yerde helâkine meydan verirsin. İlâhî! Çocuklar artık tâb ü tûvandan kesildi, yaşlılar da iğne ipliğe döndü, âvâz-i şikâyet ayyuka çıktı. Sen ise ilâhî, gizli hatta en gizli olan şeyi bile biliyorsun, öyle ise ilâhî, bu kullarına yetiş! Can kurtaran inâyetinle onlara imdat et ki, onlar peygamberin aleyhi's-salâtü ve's-selâma olan yakınlığım dolayısıyla bana yapışıp sana takarrüb etmeye çalışıyorlar" diye dua ediyordu. Zübeyr b. Bekkâr'ın *Kitâbü'l-Ensâb*'ında İbn Ömer radiyallahu anhümâdan tahrîc ettiğine nazaran Ömer radiyallahu anh bu kıssada irat ettiği hutbede, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Abbas'a, bir evlât pedere nasıl muamele ederse o muameleyi ederdi. Öyle ise ey nâs, siz de amcası Abbas hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme iktida edin ve onu Allah'a takarrüb için vesile ittihaz eyleyin" demiştir. Yine o rivayette çok sürmeden bol bol yağmurlar yağdığı haber veriliyor. Diğer bir rivayette ise, Abbas radiyallahu anh şu duayı etmiştir: وقد توجه . اللهم لم ينزل بلاء إلا بذنبٍ ولم يكشف إلا بتوبة . وهذه أيدينا إليك بالذنوب ونواصينا بالتوبة . فاسقنا الغيث "İlâhî! Hiçbir belâ, بی القوم إليك لمكاني من نبيك . و هذه أيدينا إليك بالذنوب ونواصينا بالتوبة . فاسقنا الغيث günah işlenmeden inzal edilmez, tövbe edilmeden ref olunmaz. İşte peygamberine olan nisbetimden dolayı bu insanlar beni vesile ederek sana teveccüh etmiş bulunuyorlar. İşte ellerimiz günahlarla âlûde iken sana doğru kalkmıştır. Yüzlerimiz de tövbe ederek sana müteveccihtir. Artık lutfedip bize yağmur ver!" İbn Abbas radiyallahu anhümâdan mervî bir hadiste peder-i mükerreminin duası şu imiş: اللهم إن عندك سحابًا وإن عندك ماءً فانشر السحاب ثم أنزل منه الماء . ثم أنزله علينا . واشدد به الأصل وأطل به الفرع وأدر به الضرر . اللهم شفقتنا إليك عمن لا منطق له من بهائمنا وأنعامنا . اللهم أسقنا سقياً وادعاً بالغَةً طبقاً مجيباً . اللهم لا نرغب إلا إليك وحدك لا شريك لك . اللهم إنا نشكو "İlâhî! Şüphesizdir ki, إليك سغب كل ساعب وعدم كل عادم وجوع كل جاع وعري كل عارٍ وخوف كل خائف sende bulut var, yine şüphesizdir ki, sende su da var. Bulutları gökyüzünde yay, onlardan su çıkar, o suları da bizim başımıza indir. Bu yağmurlarla nebatatın köklerine kuvvet ver. Zâhirlerini bereketlendir ve hayvanların memelerini şişir. İlâhî! Dili olmayan davranlarımız, sığırlarımız, develerimiz için senden inâyet dileriz. İlâhî! Bize külfetsiz, matlûba muvâfık, her tarafa şâmil bir yağmur ihسان et. İlâhî! Bizler yalnız sana hiçbir şerikin olmayarak yalnız sana arz-ı ibtihâl ediyoruz. İlâhî! Bütün tâkatsizlerin tâkatsizliğini, yoksulların yoksulluğunu, açların açlığını, çıplakların çıplaklığını, korku içinde olanların korkularını sana arzediyoruz. Çâresâz ol!" Bu rivâyât-ı muhtelif beyrinde hiçbir münâfât yoktur. Esnâ-yı istiskâdaki tazarru ve niyaz elbette uzunca sürmüş ve râvilerin herbiri müşârün ileyhini niyazından bir kısmını zabt ile nakletmiştir. Bu niyazların bütün eşkâli hânêdân-ı celîl-i nübüvvete mensup olan zevatın, fesahat ve belâgatle meftûr oldukları hakkında meşhur itikadın Abbas radiyallahu anh tarafından ibraz edilmiş delilleridir.

Sırası gelmişken Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden diğer rivâyât ile ümmete bâliğ olan diğer istiskâ dualarından bazılarını da buraya teberrüken kaydedelim:

Taberânî'nin tahrîc ettiği Ebû Ümâme el-Bâhilî radiyallahu anh hadisinde mevzu olan istiskâda üç kere, اللهم ارزقنا سمنا ولبنا وشحما ولحما أسقنا أسقنا, “İlâhî! Yağdan, sütten, şahim ve lâhimden rızığımızı ver” diye dua buyurulmuştur. {MK7822 Taberânî, el-Kebîr, VIII, 203.}

Sünen-i Beyhakî de mervî Abdullah b. Cerâd radiyallahu anh hadisine nazaran istiskâda duâ-i şerîf-i nebevî şu idi, اللهم غيثا مغيثا مريثا توسع به لعبادك تغزر به الضرع وتحيي به الزرع, “İlâhî! Senden öyle can kurtaran, içe sinen bir yağmur dileriz ki, onunla kullarına genişlik veresin, hayvanların memelerini süt ile doldurasın, ekinleri diriltesin.” {BS6538 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 502.}

Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâ rivayetindeki dua da şudur: اللهم أسق عبادك وبهائمك وانشر رحمتك وأحي بلدك الميت “İlâhî! Kullarını, hayvanlarını suvar. Rahmetini yay, ölmüş toprağını ihyâ et!” {D1176 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 2.}

Ebû Avâne’nin istihrâc ettiği Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh hadisine nazaran bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem susuz bir vadiye konmuş, müşrikîn de daha evvel davranarak suyun başına geçip tutmuşlardı. Münafıklardan birinin, “Peygamber olaydı elbette kendi kavmi için istiskâ ederdi” dediği mesmû-ı âlîleri olunca mübarek ellerini açıp, اللهم جللنا سحابا كثيفا قنيفا ذلولا مخلوقا زبرجا مطرنا منه رذاذا قطعنا مسحلا بعاقا يا ذا الجلال والإكرام, “İlâhî! Bize her tarafı kaplayan kesif, sulu, ra’d ve berksiz, arkası devamlı, kızarık bir bulut ihsan et de ondan bize ince ince, taneleri kesilmez, bol ve feyizli bir yağmur yağsın! Ey celâl ve ikram sahibi rabbim!” diye dua buyurmuşlar ve mübarek ellerini indirmeden bulutlar birikip tavsif buyurulduğu gibi bir yağmur yağmıştır. {Kaynakta “مسخلا” ve “قنيفا ذلولا مخلوقا” ifadelere yerine “قصيفا دلوقا حلوقا ضحوكا” bulunmaktadır. Ebû Avâne, el-Müstahrec, II, 119, no: 2514.}

Kezâ Ebû Lübâbe radiyallahu anhin Beyhakî ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Mu’cem-i Sagîr’inde Taberânî taraflarından tahrîc edilen hadisine nazaran Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir cuma günü hutbe esnasında, اللهم أسقنا أسقنا diye dua buyurmuş. Ebû Lübâbe radiyallahu anh mirbedlere yani içine hurma serip kuruttukları ambarlara yağmur suyu dolup hurmayı bozabileceğini mülâhaza ile, “Yâ Resûlellah! Hurmalar ambarlardadır” diye istiskâyâ mani olmak istemişse de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem اللهم أسقنا حتى يقوم أبو لبابة عريانا يسد مربده بإزاره, “İlâhî! Ebû Lübâbe uryân olarak kalkıp mirbedinin deliğini kendi futasıyla tıkamıya mecbur olasıya kadar bize yağmur ver” diye dua buyurdu. Dua esnasında gökyüzünde hiçbir bulut olmadığı halde müteakiben sema kararıp yağmur boşanmış ve hurmalara zarar îrâs etmek korkusu peydâ olmaya başlayınca ensâr, Ebû Lübâbe’nin etrafını sarıp, “Yâ Ebû Lübâbe! Sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dediğini yapmadıkça bu yağmurun arkası kesilmeyecektir” demişler. O da uryân olarak kalkıp kendi mirbedinin su deliğini futasıyla tıkamış ve ondan sonra yağmur kesilmiştir. {Kaynakta “يسد” fiilinden sonra “ثعلب” sözcüğü yer almaktadır. Taberânî, es-Sagîr, I, 236, no: 385; BS6530 Beyhakî, el-Kübrâ, III, 500.}

İbn Abbas radiyallahu anhümânın İbn Asâkir tahrîcine nazaran rivayet ettiği bir istiskâ kıssasını ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem re’s-i saâdetlerinde siyah bir

amâme, omuzlarında arebî bir kavs (yay) olduğu halde Medine'den بقیع الغرقد e çıkmışlar. Orada kıbleye dönüp ve tekbir alıp ashâb-ı kirâmına iki rek'at namaz kıldırılmışlar. Bu iki rek'atın birincisinde إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ {et-Tekvîr, 81/1.} ve ikincisinde وَالضُّحَى {ed-Duhâ, 93/1.} sûrelerini Fâtîha'ya zam buyurmuşlar. Ondan sonra hâl-i kahtın rızâya inkılâbına işaret olmak üzere tefe'ülen ridâ-yı şeriflerini çevirip Allah'a hamdüsenâ buyurduktan sonra mübarek ellerini kaldırıp şöyle dua buyurmuşlardır:

اللهم ضاحت بلادنا واغبرت أرضنا وهانت دوابنا. اللهم منزل البركات من أماكنها وناشر الرحمة من معادنها. أنت المستغفر من الإلمام فنستغفرك للجلمات من ذنوبنا ونتوب إليك من عظيم خطايانا. اللهم أرسل السماء علينا مدرارًا واكفًا مغزورًا من تحت عرشك من حيث ينفعنا غيثًا مغيثًا وادعًا رائيًا ممرعًا طبقًا عامًا خصبًا تسرع لنا به النبات وتكثر لنا به البركات وتقبل به الخيرات. اللهم إنك قلت في كتابك وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ اللَّهُم لا حياة لشيء خلق من الماء إلا بالماء. اللهم وقد قنط الناس أو من قنط منهم وساء ظنهم وهامت بهائمهم وعجت عجيج الثكلى على أولادها إذ حبست عنا قطر السماء فذلك عظمها وذبح لحمها وذاب شحمها. اللهم ارحم أنين الآتة وخنين الطانة ومن لا يحمل رزقه غيرك. اللهم ارحم البهائم الحائمة. والأنعام السائمة والأطفال الصائمة. اللهم ارحم المشايخ الرقع والأطفال الرضع والبهائم الرتع. اللهم زدنا قوة إلى قوتنا ولا تردنا محرومين. إنك سميع الدعاء برحمتك يا أرحم الراحمين “Îlâhî! Memleketlerimiz boşaldı. Toprağımız küle döndü. Hayvanlarımız azaldı. Ey berekâtı, oldukları yerlerden indiren, rahmeti rahmet madenlerinden çıkarıp neşreden Allahım! Küçük günahlardan bile mağfiret ancak senden niyaz edilir. Binaenaleyh toptan günahlarımızın mağfiretini de senden diler, büyük günahlarımızdan dolayı sana tövbe ederiz. Îlâhî! Bulutları akıntılı, bol damlalı ve zîr-i arş-ı ilâhînden bize nâfi olacak veçhile bereketlenmiş olarak saliverip üzerimize boşalt. Lâkin gelecek yağmur can kurtaran, bize zahmetli olmayan, tekrar tekrar gelip eksilmeyen, mahsul yetiştiren her tarafı kaplayıp âm ve şâmil olan, ucuzluk veren bir yağmur olsun ki, o sayede otlar da çabucak bitsin, bizim için bereket çoğalsın ve hayratın envâi bizi karşılayıp geri kalmasın. Îlâhî! Sen Kitâb-ı Kerîm’inde حَيِّ كُلِّ شَيْءٍ اللَّهُم “Biz diri olan her şeyi sudan yarattık”^{sa} buyurdun. Îlâhî! Sudan mahlûk olanların sudan başka bir şeyle yaşaması kabil değildir. Îlâhî! Ortalık ümitsizliğe düştü, daha doğrusu içlerinden ümitsizliğe düşen düştü ve suizan ve itikad vadisine sapmaya başladı. Hayvanları susuz kalmış! Yavrusuz kalan ana, yavruları için nasıl inlerse, öylece inliyor. Çünkü yağmur tanelerini bizden hapsettin de bu yüzden kemikleri inceldi, etleri gitti, yağları eridi. Îlâhî! İnleyenlerin iniltisine, tâkatsizlikten sesi çıkmayanların ağlamasına ve senden başka rızkını verecek kimsesi olmayan bîçarelere merhamet et. Îlâhî! Susuz behâime, otlak arayan mallara, gıdasız kalmış çocuklara rahmet et. Îlâhî! İki büküm olmuş ihtiyarlara, emzikteki çocuklara, otlak arayan hayvanlara merhamet et. Îlâhî! Bize bağışladığın kuvveti daha ziyade kuvvet vererek artır ve bizi mahrum çevirme. Dua ve niyazımızı işitip rahmetinle icâbet edecek sensin yâ erhame’r-râhimîn.” {Kaynakta bazı lafız farklılıkları ve ilaveler bulunmaktadır. İbn Asâkir, Târîhu Dimaşk, VXXIII, 78.}

حَدِيثُ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الرَّجُلِ الَّذِي دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَالنَّبِيَّ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَسَأَلَهُ الدُّعَاءَ بِالْغَيْثِ تَكَرَّرَ كَثِيرًا وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ فَمَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سِتًّا ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذَلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ يَخْطُبُ فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكَتِ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ فَادْعُ اللَّهَ يُمَسِّكْهَا قَالَ فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ حَوَالَيْنَا وَلَا عَلَيْنَا اللَّهُمَّ عَلَى الْإِكَامِ وَالْجِبَالِ الظَّرَابِ وَبُطُونِ الْأَوْدِيَةِ وَمَنَايِبِ الشَّجَرِ قَالَ فَاِنْقَطَعَتْ وَخَرَجْنَا نَمْشِي فِي الشَّمْسِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken mescid(-i şerif)e girip zât-ı akdes-i risâletpenâhilerinden yağmur duası niyazında bulunan kimseye dair hadis²⁸ ki, (Buhârî'de) çok tekerrür etmiştir. Bu(radaki) rivayette ise (505. hadisin ilk kısmında olduğu gibi duâ-yı nebevîyi müteakiben hemen kuvvetli bir yağmurun başladığını söyledikten sonra Enes radiyallahu anh) şöyle demiştir: Altı gün²⁹ artık güneş (yüzü) göremez olduk. Sonra öbür cuma günü (yine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayakta hutbe irat buyururken (yine) o kapıdan³⁰ biri girip ve (muvâcehe-i nübüvvetpenâhîde) ayakta durup, “Yâ Resûlellah! Hayvanlar helâk oldu, yollar da kapandı.³¹ Allah Teâlâ'ya dua buyur da artık bu yağmurları dindirsin” dedi. (Enes radiyallahu anh der ki): Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek ellerini kaldırdı ve “Îlâhî! Etrafımıza (yağsın), üzerimize değil. Îlâhî! Bayırlara, dağlara, (bükle-re), tepelere, dere içlerine ve otlaklara yağdır” diye dua buyurdu. Bunun üzerine (hemen) yağmur kesildi ve (namazdan) çıktığımızda güneşte yürüdük.³²

(Hadisi, Enes radiyallahu anhtan rivayet eden Şerîk b. Abdullah dedi ki: İkinci hafta gelen adam, evvelki hafta gelen adam mıydı? diye Enes'ten sordum. Bilmiyorum dedi). {B1013 Buhârî, İstiskā, 6.}

R i v a y e t l e r

Birçok nüshada bir hafta mânasına سبتا diye zabtolunmuştur, قائما يخطب rivayeti de vardır.

Bazı nüshalarda “fâ”sız olarak ادع , bazı rivayetlerde أن يمسكها

على الإكام de okunmuştur.

nüshaları da vardır. والجبال والأجام

فَسألْنَا أَنَسًا أَهوَ الرَّجُلُ الْأَوَّلُ؟ لا (diğer rivayette) قال شريك فسألت *Buhârî*'de hadisin sonunda, ziyadesi de vardır ki, hadisin tercümesi sonuna ilâve edilmiştir.

Mevzubahis olan hadis, 505. olarak evvelce tercüme edilen hadistir ki, onda rivayeti Enes radiyallahu anhtan nakleden –burada olduğu gibi Şerîk b. Abdullah değil- İshak b. Abdullah b. Ebû Talha’dır.

28 Biraz evvel kaydedildiği üzere سبتا rivayeti olduğuna göre mânâ, “Bir hafta güneş yüzü görmedik” olur. سبت cumartesi gününün ismidir. Lâkin Arap’ın örfüne göre “bir cum’a”, bazan “bir hafta” mânâsına geldiği gibi Enes radiyallahu anhın سبتا demesi de yine o demek olur. Müşârün ileyhin haftayı kastederek hafta eyyâmından sebtin ismini zikretmesine sebep ülfettir. Ensar kable’l-İslâm hemşehrileri olan yahudilerle ziyade ihtilât edip onların da cumartesini hafta başı itibar etmeleri bu ülfeti hâsıl etmiştir. Maahâzâ bu rivayet metindeki سبتا rivayetine de muvâfıktır. Zira istiskâ buyurulan cuma gününden sonra altı gün mütemâdiyen yağmur yağmış ve yine cuma günü hutbede Medine üzerinden yağmurun kesilmesine dua buyurulmuştur ki, yine bir hafta yağmur yağmış demektir.

29 Bu kapı 505. hadisin hâşiyesinde beyan edildiği üzere minberin karşısında olan bir kapı imiş ki, istiskā niyazında bulunan zat o kapıdan mescide girmişti. Bu kapının Dârü'l-kaza'dan yana olduğu yine 505. hadiste zikredilmiştir.

30 Bir hafta evvel susuzluktan dolayı sığırlar, davarlar helâk oldu diye şikâyet edilirken bu sefer de suyun bolluğundan aynı şikâyet ref'ediliyor. Çünkü hayvanlar artık meraya çıkamıyor, çıkanlar da yağmurdan barınacak yer bulamıyorlar. Kezâlik bir hafta evvel yolların kapanmasından da şikâyet edilmişti. Çünkü hayvanlar su ve mera bulamadıkları için sefere çıkmaya tâkatları yok idi. Şimdi ise sellerden geçit bulamadığı içindir.

31 Bundan def-i zarar için edilen duanın tevekküle münâfî olmadığı mânası çıkar. Bir de duadaki edeb-i nebeviye bakınız ki, yağmurun mutlaka mürtefi‘ olmasına da dua buyrulmamıştır. Zira olabilir ki, yağmura olan ihtiyaç henüz büsbütün zâil olmamıştır. Binaenaleyh menfaatin ibkâ ve idamesini niyaz etmekle beraber yalnız zararın def-ini bârigâh-ı ehadiyetten niyaz buyurmuşlardır.

32 Bu hadîs-i şeriften cuma namazını kılarken ayrıca bir de salât-ı istiskâ kılmaya hâcet olmadığı, istiskâ duasının cuma hutbesi içindeki duaya idhal edilebileceği anlaşıldığı gibi

tahvîl-i ridâ ve istikbâl-i kıblenin de istiskâ duasında şart olmadığı anlaşıyor. Kezâlik bu hadis istiskânın namazsız olarak yalnız dua ve istiğfardan ibaret olduğuna kâil olup cemaatle namazın mesnûn olduğuna kâil olmayan Ebû Hanîfe'ye de hüccet olabilir.

Huzûr-ı âlî-i nebevîde ekâbir-i sahâbeden bunca ricâl varken hiçbirisi istiskâ talebinde bulunmayıp da bu istirhamın hariçten gelen bir bedevîye kalmasındaki hikmete gelince müşârûn ileyhim hazerâtı teslimiyeti şiar edinip ibtidâen sual ve talepte bulunmamayı muktezâ-yı edep addederlerdi. Enes radiyallahu anhın, “Bâdiyeden bir adamın gelip de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden öteberi sorması pek ziyade hoşumuza giderdi” {HM12036 İbn Hanbel, III, 105.} demesi de buna müstenittir.

539

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ رَفَعَ يَدَيْهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اغْنِنَا اللَّهُمَّ اغْنِنَا اللَّهُمَّ اغْنِنَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan³³ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (istiskâda) mübarek ellerini kaldırıp (üç kere): اللَّهُمَّ اغْنِنَا. اللَّهُمَّ اغْنِنَا. اللَّهُمَّ اغْنِنَا³⁴ diye dua buyurduğu (sened-i sahîh ile) rivayet olunmuştur. {B1014 Buhârî, İstiskâ, 7.}

.....

33 Bu hadis bundan evvelki 538.nin aynı ise de diğer tarikten olan işbu Buhârî rivayetinde metindeki duâ-yı nebevî tasrih edildiği için yalnız o kısmı *Tecrid*'e alınmıştır.

34 “Bize yağmur ver” mânasına geldiği gibi “Bizim imdadımıza yetiş yâ rab!” mânasına da gelir.

540

حَدِيثُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فِي الْإِسْتِسْقَاءِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَ فَحَوَّلَ إِلَى النَّاسِ ظَهْرَهُ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ يَدْعُو ثُمَّ حَوَّلَ رِدَاءَهُ ثُمَّ صَلَّى لَنَا رَكَعَتَيْنِ يَجْهَرُ فِيهِمَا بِالْقِرَاءَةِ.

TERCÜMESİ

(Yine) Abdullah b. Zeyd³⁵ radiyallahu anhın (ebvâb-ı) istiskâdaki hadisi ki, 533. olarak geçmişti. Bu rivayette ise, “(Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mev‘izadan fâriğ olup duaya başlarken sağ tarafına dönüp mübarek) arkasını nâsa çevirdi ve kıbleye karşı durarak dua buyurdu. Sonra ridâ-yı şerifini tahvil

buyurarak bize iki rek‘at (namaz) kıldırdı (ki bu iki rek‘atta) cehren okudu” demiştir.³⁶ {B1025 Buhârî, İstiskâ, 17.}

35 Bu zat –533. hadisin hâşiyesinde ihtar edildiği üzere sâhib-i ezân Abdullah b. Zeyd b. Abdürabbih radiyallahu anhtan başkası olacağı gibi bazılarının vehmi hilâfına olarak Abdullah b. Yezîd el-Hatmî radiyallahu anh da değildir. On yedi yaşında Hudeybiye’de hazır bulunan ve binaenaleyh sohbetinde şek olmayan Abdullah b. Yezîd radiyallahu anh 64 tarihinde Abdullah b. Zübeyr tarafından Kûfe valisi iken –Buhârî’nin rivayetine nazaran– İbn Zübeyr’in emriyle istiskâ için Kufe ahalîsini sahrâya çıkarmış ve yanında Berâ b. Âzib ve Zeyd b. Erkam radiyallahu anhüm olduğu halde istiskâda bulunmuştur. İstiskâ hakkında Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan rivayeti yoktur. Lâkin nezdinde kudemâ-yı sahâbeden iki zat olduğu halde onların hiçbir itirazlarına hedef olmaması, istiskâsının vech-i meşrû ve mesnûn üzere vâki olduğunu gösterir. *Buhârî*’deki rivayete nazaran müşârün ileyh minber kurmaya hâcet görmeksizin cemaat ile birlikte ayağa kalkarak istiskâ duasını etmiş. Sonra kıraatte cehrederek iki rek‘at namaz kıldırması. Ne ezan okutmuş ne de ikâmet ettirmiş.

36 Bu hadise ait olan izahat 533. hadisin havâşisinde verilmiş olduğundan burada tekrarına hâcet yoktur.

541

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ دُعَائِهِ إِلَّا فِي الْإِسْتِسْقَاءِ فَإِنَّهُ يَرْفَعُ حَتَّى يَرَى بَيَاضَ إِبْطَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir duasında (mübarek) ellerini yukarıya kaldırmazdı, meğer ki istiskâ (duasında) ola!³⁷ (Bunda mübarek ellerini) koltuklarının beyazı görününceye kadar kaldırdı. {B1031 Buhârî, İstiskâ, 22.}

37 Birçok Buhârî nüshasında كان يرفع suretinde zabtedilmiştir.

Duada ref-i yedeyn hakkındaki tafsîlât 505. hadisin hâşiyelerindedir. İstiskâdan başka münasebetlerle ref-i yedeyn ile dua buyurulduğu hakkında *Buhârî* ile *Müslim* ve diğer kütüb-i sıhah ve sünende rivâyât-ı adîde vardır. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da rivayet edildiği üzere İbn Abbas radiyallahu anhümâ sual, yani alelâde dua ile istiğfar ve

المسألة أن ترفع يديك حذو منكبيك أو نحوهما والإستغفار أن تشير ve ترفع يديك حذو منكبيك أو نحوهما والإستغفار أن تشير iki elini omuz başlarının hizasına yahut ona yakın kaldırmandır. إستغفار tek bir parmakla işaret etmendir. ابتهاج ise her iki elini birlikte uzatmandır demiştir. Diğer tarikten olan rivayette ise “İbtihâl şöyledir” diyerek iki elini yukarıya kaldırıp arkaları yüzünün hizasına gelecek kadar yükseltmiştir diye tarif edilmiştir.

Enes radiyallahu anhin metindeki haberi ya ellerin ziyade ve meselâ yüz veya baş hizasına kadar ref-i istiskâya mahsus olduğunu ifade etmek maksadıyla vâki olmuştur. Yahut da müşârün ileyh istiskâdan başka vakitte ref-i yedeyn buyurulduğuna tesadüf etmemiştir. Maahâzâ başka dualarda da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin mübarek ellerini yukarıya kaldırdıkları vâkidir. 505. hadis hâşiyesinde Umâre b. Rueybe radiyallahu anh hadisi hakkında da söyleyecek söz budur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا رَأَى الْمَطَرَ قَالَ صَبِّأْ نَافِعًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü’l-mü’minîn) Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yağmurlar(ın yağdığını)ı görünce, ³⁸ اللهم صَبِّأْ نَافِعًا di(ye dua ede)rdi. {B1032 Buhârî, İstiskâ, 23.}

.....

38 صَبِّأْ rivayeti olduğu gibi صَبِّأْ rivayeti de vardır.

صَبِّأْ -Buhârî’nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği tefsire göre- yağmur demektir. O halde duâ-i şerif, “*İlâhî! Bize nâfi‘ yağmur ver*” demek olur. صَبِّأْ yukarıdan aşağıya akıtmak demek olduğundan diğer rivayete nazaran mâna, “*İlâhî! Üzerimize yağmuru nâfi‘ olarak akıt*” demek olur. صَبِّأْ yağmurun faydalısına da, zararlısına da şâmil olduğundan nâfi‘ ile tavsifindeki hikmet zâhirdir. Şârih Aynî bu münasebette Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce’nin *Sünen* kitaplarından üç hadis naklediyor ki, birincisinde, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ufk-ı semâda bir bulut belirdiğini gördükleri vakit hemen elinde olan işini bırakır, namazda ise tahfif buyurur, sonra, *اللهم إني أعوذ بك من شرها* “*İlâhî! Bunun şerrinden sana sığınırım*” der {D5099 Ebû Dâvûd, Edeb, 103, 104.}, yağmur yağmaya *başlarsa* *اللهم اجعله صبيبا هنيئا* buyururlardı” {İM3890 İbn Mâce, Duâ, 21.} denilmiştir. Nesâî rivayetine göre yağmur yağdığında, *اللهم اجعله صبيبا نافعًا* “*İlâhî! Bunu akıntısı menfaatli bir vergi olarak ihsan et!*” {N1524 Nesâî, İstiskâ, 15.} buyururdu İbn Mâce’nin rivayetine göre ise herhangi bir ufuktan bir bulut belirse derhal meşgul oldukları şeyi, namaz da olsa bırakır, o buluta teveccüh buyurup *اللهم إنا نعوذ بك من شر ما أرسل به*

şer varsa şerrinden sana sığınırım”, yağmaya başlarsa iki veya üç kere صييا ناعفا اللهم der, hiç yağmadan sıyrılırsa ondan dolayı Allah Teâlâ’ya hamdüsenâda bulunurlardı. {Kaynakta “صييا” yerine “سييا” sözcüğü yer almaktadır. İM3889 İbn Mâce, Duâ, 21.} Vücûdu âlemîne rahmet olan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ümmeti için gösterdikleri bu ihtimam ve şefkat, gelen bulutun Âd kavmine olduğu gibi azap bulutu olmasına filcümle imkân olabilmesi mülâhazası idi. Vâkıa ümmet-i merhûmelerinin isti’sal edilmeyeceği, yani kökünden ve toptan helâk olmayacağı va’d-i ilâhîsi ile mübeşşer idiler. Fakat ne de olsa meşîyyet-i ilâhiyenin muttasıf olduğu ıtlâk-ı mutlak, a’lem-i beşer olan aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın kalb-i mübâreklerinden bir an çıkmadığı için baîd olmakla beraber böyle bir ihtimali mülâhaza buyurarak halecana düşerlerdi.

Bu hadislere dikkat edilirse görülür ki bulutlar boşandıktan sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri açılıp korku ve kederleri zâil olurmuş. İşbu kadarla da kalmayıp nâzil olan rahmet ile teberrük buyurarak vücûd-i şeriflerini rahmet suyu ile ıslatmak da mu’tâd-ı âlî-i nebevîleri imiş. Nitekim Enes radiyallahu anh, *Müslim*’deki rivayetine nazaran diyor ki: Bir defa biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iken yağmura tutulduk, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vücûd-ı şerifine yağmur değsin diye ihramını sıyırdı. “Yâ Resûlellah! Bunu niçin yaptın?” diye sorduk. لأنه حديث عهد بربه تعالى “Rab Teâlâ ve tekaddes hazretlerinin henüz yarattığı bir şeydir de onun için” cevabını verdi. {M2083 Müslim, Salâtü’l-istiskâ, 13.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ الرِّيحُ الشَّدِيدَةُ إِذَا هَبَّتْ عُرِفَ ذَلِكَ فِي وَجْهِ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Her ne zaman) şiddetli bir rüzgâr esse ondan dolayı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (mübârek) yüzünde (nâhoşluk eseri derhal) belli olurdu.³⁹ {B1034 Buhârî, İstiskâ, 25.}

.....

39 Müslim’in Âişe radiyallahu anhâ rivayetinde ise, إذا كان يوم الريح والغيم “Hava rüzgârlı ve bulutlu olduğu vakit” denilmiş olup rahmet ve şefkat yüzünden ümmet için geçirdikleri korkunun yalnız rüzgâra münhasır olmayıp bulut belirdiğinde de böyle bir korku geçirdikleri ifham olunmaktadır. Ümmü’l-müminîn radiyallahu anhâ hazretleri o hali tasvir için, إني خشيت أن يكون عذابًا سلط على أمتي “İşte o halinde bir yerde karar edemeyip gidip gelmeye başladığı, yağmur boşandı mı açılır ve o hal kendisinden giderdi” diyor. Müşârün ileyhânın sualine karşı da, إني خشيت أن يكون عذابًا سلط على أمتي “Ümmetime musallat olmuş

bir azap olmasın diye korktum” buyurmuşlardır. Yağmur görünce de, “Bu rahmettir = رحمة” buyururlarmış. {M2084 Müslim, Salâtü'l-istikâ, 14.} Ebû Hüreyre radiyallahu anhin *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i merfûasında, *الريح من روح الله تأتي بالرحمة وتأتي بالعذاب. فإذا رأيتموها فلا تسبوها*, *“Rîh yani rüzgâr ravhullahtır. Kâh rahmet getirir, kâh azap. Binaenaleyh rüzgârın koptuğunu görünce ona sebbetmeyiniz. Belki getirdiği hayrı Allah'tan dileyin, getirdiği şerden de Allah'a sığınınız”* buyurulmuştur. {D5097 Ebû Dâvûd, Edeb, 103, 104; HM7619 İbn Hanbel, II, 267.}

RÎH. “Nefes, ferah ve rahmet” mânalarına gelir. Burada ise en münasip olan “Rüzgâr, Allah'ın bârigâh-i hazretinden kopup gelen îsâl-i hayra veya îrâs-i şerre memur bir mahlûktur” gibi bir mâna vermektir. Taberânî'nin de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine nazaran Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şiddetli rüzgâr estiği vakit rüzgârı karşısına alıp ve iki diz üstüne çöküp *اللهم إني أسألك خير هذه وخير ما أرسلت به وأعوذ بك من شرها وشر ما أرسلت به. اللهم اجعلها رحمة ولا تجعلها عذابا. اللهم اجعلها رياحا ولا تجعلها ريحا* *“İlâhî! Şu rüzgârın hızını ve hangi hizmet ile gönderilmişse o hizmetin hayrını senden dilerim ve şerrinden ve mürsel olduğu hizmetin şerrinden sana sığınırım. İlâhî! Bunu rahmet kıl da azap kılma. İlâhî! Şu rüzgâr riyâh olsun da rîh olmasın”* diye dua buyururlardı. {Kaynakta “هذه” sözcüğünden sonra “الريح” kelimesi yer almaktadır. MK11533 Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 170.} Riyâh, rîhin cem'i olduğu halde riyâh olsun da rîh olmasın buyurmalarında çok dakik bir nükte vardır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de müfred olarak “rîh” kelimesi hep azap âyetlerinde vârit olmuştur. Lutuf ve merhamet-i ilâhîyi müş'ir olan âyât-ı kerîmede ise daima cemi' sîgasıyla “riyâh” lafzı istimal buyurulmuştur.

Ra'd ve sâika da emâre-i azâb olan âyât-ı ilâhiyyedendir. Nitekim bazı akvâm-ı sâlife cezâ-yı küfür ve mâsiyetleri olarak sâika ile helâk olduklarını Hak Teâlâ Kitâb-ı Kerîm'inde bize haber veriyor. Ra'd ve sâika zamanlarında da gaflette bulunmayıp bârigâh-ı ilâhîye ilticâ etmek şîme-i İslâmiyet olduğu gibi o esnalarda sünnet-i seniyyeye ittibâen Tirmizî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan merfûan rivayet ettiği âtîdeki duayı okumalıdır: *اللهم لا تقتلنا بغضبك ولا تهلكنا بعذابك وعافنا قبل ذلك* *“İlâhî! Bizleri gazabınla katletme! Azabınla da helâk etme. Gazap ve azabının hulûlüne meydan kalmadan bizleri bundan vâreste kıl.”* {T3450 Tirmizî, Daavât, 49.}

Şefîu'l-müznibîn aleyhi's-salavâtü rabbü'l-alemîn hazretlerinin bulut ve şiddetli rüzgâr gördükçe kalb-i rahîmi işte böylece titrerdi. Titremesi de ümmet-i da'vetin, belki de ümmet-i icâbetin isyanı yüzünden kavm-i Âd'ın giriftar olduğu azaba benzer bir azap ile muâkab olabileceği korkusundan idi. Mâlûm olduğu üzere kavm-i Âd yedi gece sekiz gün mütemâdiyen esen husûm fırtınaları ile ve kahtı izâle edecek bir nimet zannettikleri bir bulutun belirmesiyle helâk olarak rûy-i zemînden kökleri kesilmişti.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ نُصِرْتُ بِالصَّبَا وَأُهْلِكَتْ عَادٌ بِالذَّبُورِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: “Ben (bâd-ı) sabâ ile⁴⁰ mensûr oldum. (Kavm-i) Âd ise batı rüzgârıyla ihlâk olundu.”⁴¹ {B1035 Buhârî, İstiskâ, 26.}

.....

40 **SABÂ** şarktan esen rüzgârın ismidir ki, gün doğusudur. Onun mukabil cihetinden yani batıdan esen rüzgârın adı **debûr** dur. Şarka müteveccih olanın şimalinden esen yıldıza –“şîn”in fethiyle– **şemâl**, onun mukabili olan kible rüzgârına da –“cîm”in fethiyle– **cenûb** denir. Sabâ “harr-ı yâbis”, debûr “bârid-i ratb”, cenup “hârr-i ratb”, şimal de “bârid-i yâbis”tir demişlerdir. Müslim’in rivayetine nazaran ehl-i cennete esecek rüzgâr şimaldir.

Bu riyâh-i asliyyenin aralarından esen rüzgârlara **nûkb** denir ki, müfredi **nekbâdır**. Bazılarınca nekbâ, yıldız ile gün doğusu arasındaki poyrazın ismidir ki, ona **nükeybâ** da, **sâbiye** de dedikleri çoktur. Gün doğusu ile kible arasında esen keşişlemeye hassaten **ezyeb** kible ile batı arasında esen lodosa **heyf**; batı ile yıldız arasından esen karayele **cirbiyâ** namı verilir.

41 İmam Şâfiî’nin münkatı olarak rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de, نصرت بالصبا وكانت “Ben sabâ ile mensûr oldum, halbuki bu rüzgâr bizden evvelkiler hakkında azap idi” buyurulmuştur. {Kaynakta hadisın son sözcüğü “قبلي” şeklindedir. BM2047 Beyhakî, Ma’rifetü’s-sünen, VII, 142.} Bu rivâyet-i münkatıada rüzgâr ile ihlâk edilmiş ümem-i sâlifeye yine sabânın taslît edilmiş olduğu anlaşılıyorsa da metindeki rivâyet-i sahîhaya nazaran bu ikinci rivayetten –sübûtu takdirinde– batı rüzgârı ile ihlâk edilen kavm-i Âd’ın istisnası lâzım gelir. Resûl-i Hüdâ aleyhi efdalü’t-tehâyâ hazretlerinin sabâ ile mansûr oldum buyurmaları vak’a-i Ahzâb’a ait olan فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا “Onların başına şiddetli bir rüzgârı ve sizin gözünüze görünmeyen birtakım cünûd-i ilâhiyyemizi taslît ettik”^a âyet-i kerîmesine işarettir. Malûm olduğu üzere Kureyş nûr-ı İslâm’ı söndürmek ve ehl-i İslâm’ı büsbütün istisal etmek üzere Bedir ile Uhud’dan sonra kendilerine çekidüzen verip ve son gayretlerini sarfedip kabâil-i Arab’dan on bin cengâveri başlarına toplamışlar ve Medine’nin karşısına çıkmışlardı. Onların tecavüzlerine ancak şehrin etrafına hendek açarak tedâfüî bir vaziyet alınabilmişti. Bu sırada ashâb-ı kirâm çeşit çeşit korku geçirmişler, münafıklar

türlü türlü erâcîf iftira ederek müslümanların kuvve-i ma'neviyyelerini kırmaya çalışmışlar, ahd ile ehl-i İslâm'a merbut olan yahudiler de ansızın arkadan hücum etmek üzere müşrikîn ile gizli gizli müzakerede bulunmuşlardı. Kışın soğuk bir zamanı idi, o esnada bir gece şark tarafından gayet soğuk ve gayet kuvvetli bir rüzgâr esip müşrikîn ordugâhını darma dağın etmiş, kendilerini barınamayacak bir hale koymuştu. Müşrikîn-i Kureyş'in ehl-i İslâm'a son tecavüzleri budur.

Kavm-i Âd'ın helâki hakkındaki kasâs-ı Kur'âniyye ise mâlûmdur. Ancak kavm-i Âd'ın ihlâkine memur olan debûr yani batı rüzgârı Hûd aleyhisselâma iman etmeyenlerin kâffesini öldürmüşken ahzâbın dağılmasına bâis olan sabâda kimse ölmemiştir. Sabânın esmesi Peygamber-i Hudâ'ya nusret olmuş ve korkularından ardlarına bakmadan firar eden müşrikîn-i Arab dört beş sene sonra toptan dâire-i necîbe-i İslâm'a dahil olmuşlardır. İnhizamlarıyla beraber vücutlarının musâb olmamasındaki hikmet de budur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي شَامِنَا وَفِي يَمِنَا قَالُوا وَفِي نَجْدِنَا قَالَ هُنَاكَ الزَّلَازِلُ وَالْفِتَنُ وَبِهَا يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan (sened-i sahîh-i muttasıl ile)⁴² rivayet olduğuna göre (bir defa) Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اللهم بارك لنا في شامنا ويمنا “Îlâhî! Şam’ımızda, Yemen’imizde⁴³ bize bereket ihsan et” diye dua buyurdu. Bazı kimseler, وفي نجدنا “Necid’imizde de⁴⁴” (diye) niyazda bulundular, (Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem tekrar), اللهم بارك لنا في شامنا ويمنا buyurdu. Onlar (yine), وفي نجدنا deyince, “Zelzeleler, fitneler işte oradadır. Şeytanın karnı (yani hizb ve ümmeti)⁴⁵ orada çıkacaktır” buyurdu. {B1037 Buhârî, İstiskâ, 27.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, قال قال , bazı nüshalarda فقال , bazı rivayetlerde هنالك dir.

42 Bu hadis, *Buhârî*'de صلى الله عليه وسلم lafızları olmaksızın İbn Ömer radiyallahu anhümâ üzerine mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Hakikatte ise hadis merfû ve mevsul olup bu kelimeler sehv-i nâsîh olarak unutulmuş olduğu iddia edilmektedir. Zira sene-dindeki Hüseyin b. Hasan-ı Basrî Abdullah b. Avn'dan böyle rivayet etmişse de Abdullah b. Avn'ın oğlu Ubeydullah b. Avn ile Ezher es-Semmân'ın yine Abdullah b. Avn tarikinden gelen rivayetlerinde Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm anılmıştır. Bâhusus hadisin meâli re'y ile bilinecek şeylerden olmadığı mülâhaza edilirse duaların ve sonunda geçen ihbarın lafz-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olduğuna şüphe yoktur. Zaten Buhârî başka yerde, başka bir tarikten *Tecrîd* metninde olduğu gibi merfû olarak tahrîc etmiş olduğu gibi Tirmizî de *Sünen*'inde, İsmâîlî de *Buhârî* üzerindeki *Müstahrec*'inde böyle tahrîc etmişlerdir. Binaenaleyh hadisin her mânaca sıhhatinde şüphe yoktur.

43 نظرت يمنة وشامة tabiri, "Sağıma, soluma baktım" mânasına geldiğine ve "Yemen", arkasını bâb-ı Kâbe'ye veren kimsenin sağ cihetine düştüğü gibi "Şam" da sol tarafına düştüğüne göre burada Hicaz'ın cenup ve şimalinde vâki bütün diyâr-ı İslâmiyye maksut olabileceği gibi hassaten Yemen ve Şam namlarıyla anılan iki kıta da kast buyurulmuş olabilir. Maahâzâ Yemen ile Şam'ın faziletlerine dair diğer hadislerde vârit olarak ikinci ihtimal daha kuvvetli görünür.

44 Hicaz ile Yemen'in sevâhil tarafları Tihâme'dir ki, Mekke-i Mükerrreme'ye Tihâme denilmesi bundandır, Hicaz'ın şarkından itibaren Irak'a kadar uzanan yaylaya da Necid ıtlak olunur.

45 **KARN** "muasır olarak yaşayan insanların tabakası" mânasına geldiği gibi içinde bir nebî zuhur eden bir müddette yaşamış olanlara da, ehl-i ilimden bir tabakaya da ıtlak olunabilir. Nitekim ... خير القرون قرني hadisinde "benim karnım"dan murâd-ı âlî-i nebevî müşâhede-i dîdâr-ı âlîleriyle müşerref olan ashâb-ı kirâm tabakasıdır. Binaenaleyh "karn-ı şeytan" şeytanın hizbi ve ümmeti demek olur. Nitekim deccâl o havaliden, Kâ'b el-Ahbâr'dan naklolunduğuna göre, Irak cihetinden zuhur edecektir demişlerdir. Müslim'in rivayetine nazaran İbn Ömer radiyallahu anhümânın da mesmû' ve meşhûdu olan bu haberden dolayı ehl-i Irak'a teveccühü pek az imiş. Nitekim onlara bir kere, يا أهل العراق ما أسألكم عن الصغيرة وأركبكم الكبيرة "Ey Iraklılar! Küçük günahları öğrenmekte amma da ince eleyip sık dokuyorsunuz! Sonra büyüklerini irtikâpta da amma pervasızsınız!" demiştir ki, hatırımda kaldığına göre Hüseyin radiyallahu anhin fecâ-i şehâdetlerinden sonra hacca gelmiş bazı Iraklılar, ihramda iken pire öldürene fidye lâzım gelip gelmeyeceğini sual etmeleri münasebetiyle bunu söylemiştir.

Duâ-yı celîl-i nebevîde Yemen ile Şam'ın tahsîsen zikredilmesi bu iki iklimin mübarek olduğuna delâlet eder. Necid'in daha doğrusu ehl-i Meşrik'in duadan hariç bırakılmasındaki hikmet de metn-i hadîste beyan buyurulmuştur. Orası gazab-ı ilâhî âsârından olan şiddetli zelzeleler yatağı, fitne ocağı, hizb-i şeytanın yuvası olduğu ma'lûm-ı âlî-i risâletpenâhîleri olduğu için rahmeten li'l-alemîn iken orası için dua buyurmaya dilleri

varmamıştır. Çünkü sebkeden kader-i ilâhîyi bilip dururken onun hilâfına dua etmemek gibi âlî ve ince bir edep gözetmişlerdir. Necid taraflarında tarihin zabtettiği mühim zelzelelerden mâlûmatımız yoksa da herhalde muhbir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellem bu ihbâr-ı celîl-i nebevîleri de sair birçokları gibi günün birinde tahakkuk edeceği şüphesizdir. Hicaz'ın meşrik cihetinden kopan fitnelere gelince onlar pek çoktur. Daha ahd-i celîl-i nebevîde mütenebbîler, hilâfet-i Sıddîkiyye'de mürteddin muharebeleri, muahharen beyne'l-ashâb vâki olan kıtaller, daha sonraları Karâmita vesaire hep muhbir-i sâdık hazretlerinin ihbarını teyit eden vekâyî-i târîhiyyedendir. Bu hadisin şahidi, Ebû Hüreyre radiyallahu anhin Buhârî'de tahrîc ve rivayet edilen, والفتنة ها هنا يطالع قرن الشيطان *"İman, Yemen'dendir. Fitne ise işte şuracıktadır. Karn-ı şeytan işte şuradan çıkar"* {Kaynakta "ها هنا" zamiri iki kez yer almaktadır. B4389 Buhârî, Megâzî, 75.} hadîs-i sahîhidir. İmanın Yemen'e mensup olmasında iman ve İslâm'ı mal ve canlarıyla teyit eden ensâr-ı kirâmın neseben Yemenli olmalarına işaret vardır. Yemen'den gelen Eş'arîler vefdinin vürûdu münasebetiyle vârit olup *Muvatta'* ile *Sahîhayn*'da mervî Ebû Hüreyre radiyallahu anhin daha mufassal diğer hadîs-i merfûunda da, وأهل اليمن هم أرق أفئدة وألين قلوبا. الإيمان يمان والحكمة يمانية. ورأس الكفر قبل أتاكم أهل اليمن هم أرق أفئدة وألين قلوبا. والفخر والخيلاء في أهل الإبل والسكينة والوقار في أهل الغنم *"İşte size ehl-i Yemen geldi. Yemenliler yüreği en yufka, kalbi en yumuşak kimselerdir. İman Yemen'dendir, hikmet de Yemen'dendir. Küfrün başı meşrik tarafındandır. Öğünme ile kendini beğenme deve sahiplerinde, sükûnet ile vakar ise davar sahiplerindedir"* buyurulmuştur. {Kaynakta "أصحاب الإبل" ifadesi yer almaktadır. B4388 Buhârî, Megâzî, 75: Rivayetin "رأس الكفر قبل المشرق" kısmı *Müslim*'de yer almaktadır. M190 Müslim, İmân, 90.} Şam'a hicret ve orada ikametinin fezâilî hakkında da Abdurrahman b. Amr b. Âs, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Havâle, Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhumden mervî birtakım hadislerle *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Tirmizî*'de tesadûf edilir.

Bu hadisin Buhârî tarafından istiskâ hadisleri evâhirinde serdedilmesindeki hikmet şudur: Kaht ve galâ gibi büyük mesâib esnasında ve -ümem-i sâlifeye azap olarak nâzil olmuş olmakla- bu ümmet içinde emâre-i azab sayılabilecek olan şiddetli ra'd ve sâika esnasında tövbe ve istiğfar ve Hakk'a rücû ile ibtihâl ve arz-ı ıztırâr mesnûn olduğu gibi zelzele gibi -tekerrür ve tekessürü kıyametin kurbüne alâmet olup bazı ümem-i sâlifeye de azap olmuş- müthiş havadisın zuhurunda da bâbullaha ilticâ meşrûdur. Nitekim eşrât-ı sâatten bazılarını nâtık olan 2123. Ebû Hüreyre radiyallahu anhin hadisinin başka tarikten muhtasar bir suretini Buhârî, mevzubahis olan bu hadisten evvel, لا تقوم الساعة حتى يقبض العلم, وتكثر الزلازل ويتقارب الزمان ويكثر الهرج... diye rivayet etmiştir. {Kaynakta "الزمان" sözcüğünden sonra "وتظهر الفتن" cümlesi yer almaktadır. B1036 Buhârî, İstiskâ, 27.} (71. Enes radiyallahu anhin hadisine de müracaat). Bundan dolayı Ömer radiyallahu anhin eyyâm-ı hilâfetinde vukua gelen bir zelzeleden pek ziyade canı sıkılıp, "Ahd-i celîl-i nebevîden henüz tebâüd edilmemişken bu hadisenin zuhuru emr-i dinde münasebetsiz şeyler ihdas ettiğinizin delilidir. Ya kendinizi ıslah edersiniz yahut ben içinizden çıkar giderim" gibi sözlerle ümmeti tevbih etmekle beraber namaz kılmalarını tavsiye etmiştir. Lâkin bu namazlar cemaatle kılınmaz. Ali ker-

remallahu vecheh hazretlerinin zelzelede cemaatle namaz kıldırıkları mervî ise de rivayet sahih olarak sabit olamamıştır. Fukaha zelzele esnasında namaz kılmak meşrû olduğu gibi sahrâya çıkmak da mesnûndur demişlerdir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا اللَّهُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي غَدٍ وَلَا يَعْلَمُ أَحَدٌ مَا يَكُونُ فِي الْأَرْحَامِ وَلَا يَعْلَمُ نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ وَمَا يَدْرِي أَحَدٌ مَتَى يَجِيءُ الْمَطَرُ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan:⁴⁶ Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Gaybın anahtarları beş (tane)dir ki,⁴⁷ onları Allah Teâlâ’dan başkası bilemez. Yarın ne olacağını (Allah’tan başka) hiçbir kimse bilemez.⁴⁸ (Ana) rahimleri(n) de ne(ler) bulunduğunu (Allah’tan başka) hiçbir kimse bilemez.⁴⁹ Hiçbir nefis yarın (hayr ü şer) ne kazanacağını bilemez.⁵⁰ (Kezâ) hiçbir nefis hangi tarzda öleceğini bilemez.⁵¹ (Allah’tan başka) hiçbir kimse de yağmurun ne zaman geleceğini bilemez.”⁵² {B1039 Buhârî, İstiskâ, 29.}

.....

RİVAYETLER

Birçok nüshada, قال النبي صلى الله عليه وسلم

. مفاتيح الغيب ; birçok rivâyâtta مفتاح الغيب ; bazı nüshalarda müfred sîgasıyla

. لا يعلمهن . Buhârî’nin başka bir tarikten rivayetinde,

. لا يعلم ما في غد إلا الله . Buhârî’nin diğer rivayetinde,

Bir rivayette âhîrinde, إلا الله ziyadesi de vardır. Bundan mâada Buhârî’nin sûre-i En‘âm tefsirinde yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan olan rivayetinde, مفاتيح الغيب خمس buyurulduktan sonra mâba‘di buradaki elfâz ile değil, sûre-i Lokmân’ın son âyeti olan إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ nazm-ı celîl-i ilâhîsi tilâvet buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân tefsirindeki rivayetinde de İbn Ömer radiyallahu anhümâ, إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ demiştir.

46 Bu hadîs-i şerif –*Müsned-i Ahmed* ile *Müsned-i Bezzâr* ve *Sahîh-i İbn Hibbân*’da ve Hâkim’in *Müstedrek*’inde tahrîc edildiği üzere– Büreyde b. Husayb radiyallahu anhtan خمس الآيات لا يعلمهن إلا الله إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ... الآية {Bezzâr, *el-Müsned*, X, 295, no: 4409.} lafzı ile rivayet olunduğu gibi Hadîs-i Cibrîl unvanıyla müştahir olan (47) *Tecrîd* hadisi zımında da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervîdir.

47 Gaybın anahtarları ellerinde olmayınca kulları için mugayyebâtı bilmemek evleviyette kalır. Gayb olan şeyleri bilmek evkât-ı zuhurlarını takdir ve tayin etmek Allah’a mahsustur. Gaybdan şühûda çıkacak ekvân ve hadisatın tâcil ve tehirlerindeki hikmet her ne ise, o hikmetin muktezâsına zamanı hulûl ettikçe peyderpey meşîyyet-i ilâhiyyesi taalluk edip âlem-i zuhûr ve şehâdete ibraz edecek de odur. Buna ne bir melek-i mukarrebîn, ne bir nebiyy-i mürselîn –Allah bildirmediğçe– muttali olmasına imkân yoktur. Ümmü’l-mü’minîn Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâ, İbn Cerîr et-Taberî’nin rivayetine göre diyor ki: Allah’tan başka her kimin gaybı bilebileceğini söyleyen kimse yalan söylemiş ve Allah’a büyük bir iftirada bulunmuş olur. Zira sûre-i Neml’de Allah Teâlâ’nın kendisi *“Semâvat ve arzda olanların hiçbir gaybı bilemez. Yalnız Allah bilir”*^a buyuruyor. Yine Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri Kitâb-ı Kerîm’inde, *“Gaybın anahtarları (ve hazineleri) zât-i ecellü a’lâsı nezdindedir. Onları ondan başka hiçbir kimse bilemez”*^b buyuruyor ki, bu âyet-i kerîmedeki “mefâtîhu’l-gayb”ın sûre-i Lokmân’ın âhirindeki, *عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ*, âyet-i kerîmesiyle müfesser olduğunu bu hadîs-i nebevî sarâhaten gösteriyor. Binaenaleyh mevzubahis olan şu beş şeyi bilmek hiçbir kimsenin tama’ edebileceği hususattan değildir ve İmam Kurtubî’nin dediği gibi muhbir anillah olan peygamber sallallahu aleyhi ve selleme isnad etmeksizin bu beş şeyden birini biliyorum davasına her kim düşerse davasında kâzibdir. Çünkü “ilm-i gayb” Allah’a mahsustur. “Zann-ı gayb”a gelince ondan bahsetmekte beis yoktur. Zira zannın mertebesi ne olursa olsun hiçbir vakitte ilim mertebesini bulamaz. Çünkü tayin ifade etmez.

İlm-i ilâhîde olup da Allah’tan başka kimseye mâlûm olmayan mugayyebât nâmahdud olup sûre-i En’am’daki âyet-i kerîmede alelîtlak ilm-i gayb, Allah’tan başkasından nefiy buyurulmuştur. Sûre-i Lokmân âyeti ile bu hadîs-i nebeviyyede ise mugayyebâtta yalnız “mefâtîhu’l-gayb” namı verilen bu beşi mevzubahis olmuştur. Demek ki, ikincisini birincisi müfessir ve evvelkisindeki ıtlak, beriki kayıtlarla mülâhaza edilmek muktazîdir. Nitekim sûre-i Cin’deki, *عَالِمِ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا. إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ*, *“Allah Teâlâ âlimü’l-gayb olup beşer veya melekten istifâ buyurduğu kimselerden başka hiçbir kimseyi gayba muttali kılmaz”* {el-Cin, 72/26.} âyet-i kerîmesi de gaybın Allah’a muhtas olmakla beraber Hak Teâlâ’nın dilediği bir kuluna mûcize veya keramet olarak ya vahiy veya ilham tarikiyle bazı mugayyebâtı bildirdiğini gösterir. Nitekim İbn Cerîr et-Taberî ile Merdûye’nin rivayetlerine

a en-Neml, 27/65.

b el-En’am, 6/59.

nazaran Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, إلا علم الغيب صلى الله عليه وسلم كل شيء أوتيته نبيكم إن الله عنده, “Sizin peygamberiniz sallallahu aleyhi ve selleme ilmü'l-gaybın beşinden mâada her şey yani her ilim verilmiştir” {Taberî, Câmiu'l-beyân, XX, 161.} deyip bunları izah için, ^a *âyet-i kerîmesini tilâvet eylemiştir.*

İlm-i gaybın Allah'a muhtas olması i'lâm-ı ilâhî ile bazı kullarının bazı mugayyebâta muttali olabilmelerine münâfî gelmediği, Hak celle ve alânın Yûsuf aleyhisselâmdan hikâyeten *“Her ikinize (gerek rüyada gerek yakazada) rızkınız olacak hiçbir taam gelmez ki, o taam size gelmeden te'vilini yani ne keyfiyette bir taam olduğunu size evvelden haber vermeyeyim”*^b ve İsâ aleyhisselâmdan hikâyeten, *“Bir de yiyeceğiniz ve evlerinizde iddihâr ettiğiniz şeyleri size haber verebilirim”*^c âyetleriyle de müeyyedir.

Sûre-i Cin âyetinde yalnız rusûl istisna buyrulmuş olmasını, Mu'tezile, evliyanın kerametlerini inkâra delil ittihaz etmek istemişlerse de bir resule tâbi olan velînin i'lâm-ı ilâhî ile umûr-ı gaybiyyeden birine muttali olması da –kendisi hakkında keramet olmakla beraber– tâbi olduğu resulün mûcizesidir. Arada bir fark varsa o da nebî ve resulün gaybe ıttılai, vahyin her nevi ile olabildiği halde velî yalnız rüya veya ilham tarikleriyle muttali olabilmesinden ve peygamberlerin ihbarı tahaddî yani da'vâ-yı nübüvvete mukârin olmasından ibarettir. Evliyanın alelîtlak kerameti, Meryem aleyhisselâmın min indillâh merzuk olması ve Âsaf b. Berhiyâ'nın arş-ı Belkıs'ı lemhatü'l-basarda celbetmesi hakkındaki âyât-ı kerîme ile sabit olduğu gibi ilhâm-ı ilâhî ile bazı guyûba muttali olabilmeleri de Buhârî'nin rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadîs-i merfûu ile sabittir. Bu hadiste, لقد كان فيمن قبلكم محدثون من غير, *“Hiç şüphe etmeyiniz ki, sizden evvelki ümmetler de (peygamber değilken) muhaddes yani mülhem olanlar var idi. Benim ümmetimde de böylesi varsa Ömer'dir”* {Kaynaktaki rivayetin metni “لقد كان فيمن قبلكم محدثون فإن يك في أمتي أحد، فإنه عمر” şeklindedir. B3689 Buhârî, Fezâilü ashâb, 6.} buyurulmuştur. Müslim'deki Âişe radiyallahu anha hadîs-i merfûunda da bu hadise yakın bir lafız ile vârit olmuş olup şu kadar ki, bunda, فإن, *“Benim ümmetimde de onlardan varsa şüphesiz Ömer b. Hattâb da onlardan biridir”* {M6204 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 23.} diyerek muhaddeslik Ömer radiyallahu anha kasredilmemiştir.

48 Bu kelâm-ı celîl-i nebevî علمه عنده الساعة dan eamdır. Zira yarın ne olacağını insan bilmeyince kıyâm-ı sâatin vaktini bitarîkî'l-evlâ bilemez. Yevm-i kıyâmetin –ve biraz sonra zikredileceği üzere– vakt-i mevtin ve hatta mekân-ı mevtin kullardan mestûr bırakılması hikmet âşikârdır. Bunların bilinmesi evâmîr ve nevâhi-i ilâhiyyeye imtisal babında mükellefte bir kesel ve rehabet getirebildiği için hikmet-i teşrîa münâfî düşer. Zira insan ne vakit ve nerede öleceğini bilse hevâ ü hevese tâbi olarak maâsî ile iştigal ettikten sonra

a Lokmân, 31/34.

b Yûsuf, 12/37.

c Âl-i İmrân, 3/49.

zamanı hulûl edince tövbeye şürû eder ki, tekliften maksûd-ı aslî olan tehzîb-i nefis ve mekârim-i ahlâkî tahsil gayesi elde edilmeden âhirete intikal etmiş olur.

49 Henüz ana rahminde duran ceninlerin erkek mi, dişi mi, sait mi, şakî mi oldukları, ahlâk ve şemâilleri vesaireleri âlem-i şühûda çıkmadan kimsenin mâlûmu değildir demektir.

50 İnsan, hayır ve şer ne kazanacağını ve nelere mâruz olacağını ilm-i yakîn ile bilemez. Zira yapacağı ve uğrayacağı efâl ve ahvalin kimi azîm ve iradesine bağlı, kimi de –hatta ekseri de– yed-i ihtiyarında olmayan ahvâl-i hâriciyyeye tâbidir. Kendisinin rızası olmayan şeyleri ilm-i yakîn ile bilmek mümkün olmadığı gibi ummadığı zamanlarda da azmettiğine muhalif işler işlemesi kesîrû'l-vukûdur. Bundan dolayı mehbît-ı vahy-i ilâhî olan resûl-i zîşân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-rahmân, وَمَا أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ *“Benim, başıma ve sizin başınıza ne geleceğini bilemem”* {el-Ahkâf, 46/9.} demekle memur olmuşlardır.

51 Rivayet olunduğuna göre bir defa melekü'l-mevt aleyhisselâm, Süleyman aleyhisselâmın ziyaretinde iken orada oturanlardan birinin yüzüne dik dik bakmış. O adam, kendisine bakan zatın kim olduğunu sormuş ve melekü'l-mevt olduğunu öğrenince, “Bana kastı var gibidir. Rüzgâra buyur da beni alıp Hindistan’a götürsün” niyazında bulunmuş ve arzusu is’âf edilmiş. Melekü'l-mevt bir daha oraya gelince Süleyman aleyhisselâm o adama dik dik baktığının sebebini sormuş ve “Onun işinde ben taaccüp ettim. Zira bugün onun ruhunu Hindistan’da kabza memur idim, halbuki onu sizin ziyaretinizde gördüm” cevabını almış.

52 Âyet-i kerîmede bu mâna وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ *“Yağmuru yağdırır”*^a nazm-ı şerifi ile eda buyurulmuş olup bunu Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği musarrah değilse de hadis, Kur’an’ı müfessir olduğundan nüzûl-i gays ilminin de Allah’a mahsus olduğunda şüphe yoktur. Rasadât-ı havâiyye merâkizi ne kadar mâlûmat cemedelerse etsinler yirmi dört saatlik zaman hakkında verdikleri hükümler hep hads ve tahmin derecesinde olup yüzde yüz isabetleri temin edilemez. Çok kere hava kararır, bulutlar iner, ha şimdi, ha beş dakika sonra yağacak, ortalığı sel basacak dersiniz, bir de bakarsınız ki, muhalif bir rüzgâr çıkıp ne varsa dağıtır ve yarım saat sonra gökyüzü cam gibi berrak bir hal alır.

Kitâbü'l-Küsûf

كِتَابُ الْكُسُوفِ

Fukaha –ve onlara tebaan müneccimîn– ıstılahında **küsûf** güneşin, **husûf** da ayın tutulması demektir. Halbuki lugaten her iki lafız, müterâdif olup güneş ile ayın tutulmalarına **husûfân** ve **küsûfân** denir. *Sıhah-ı Cevher*’de alessaviye **kesefeti’ş-şemsü** ve **kesefe’l-kamerü** denilebileceği beyan edilmekle beraber husûfun kamer hakkında istimali ecved olduğu zikredilmiştir ki, bu suretle istimali fukaha ve müneccimînin daha fasih olduğu îmâ edilmiş oluyor. Ancak Buhârî ile Müslim’in rivayetinde şemse veya kamere tahsis etmeksizin her iki lafız yekdiğeri makamına istimal edilmiş olup şems ve kamer hakkında, لا ينكسفان لموت أحد, bu denilmiş olduğu gibi لا ينكسفان لا de, لا ينكسفان de denilmiştir. Kezâ كسفت الشمس rivayetleri gibi خسفت الشمس rivayetleri de vardır. Biz, bu iki lafzı ayrı bir mânaya tahsis eden örf-i fukahâ ve müneccimîne ittibâ ile güneş hakkında küsûf, ay hakkında husûf tabirlerini istimal edeceğiz.

Küsûf ile husûf hadiselerinin vukuunda namaz kılmanın meşruiyeti kitap ile de, kavil ve fi’l-i resûl aleyhisselâm ile de, icmâ-ı ümmet ile de sabittir. Fukaha, Kitâbullah’tan, وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا “Biz âyetleri yani alâmât-ı beyyinât-ı kudretimizi ancak kullar korksunlar diye irsâl ederiz”^a âyet-i kerîmesini salât-ı küsûfun meşruiyetine delil addederler. Zira namaza, niyaz ve duaya ve bârigâh-ı ilâhîye yüz döndürüp tazarru ve ibtihâle koyulmak, havfullahın lâzımıdır. Hatta وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ “Gece ile gündüz, güneş ile de ay o hâlık-ı bîcûnun (جلت عظمته) âyâtındandır. Siz şems ile kamere secde etmeyiniz de bu dört âyeti yaratan Allahu Azîmüşşan’a secde ediniz”^b âyet-i kerîmesinin işaretinde bazıları salât-ı küsûfeyn teşrî’ buyurulduğunu da sezmemişlerdir.

Sünen-i kavliyyeden olan delillerden biri, هذه الأفراع فافزعوا إلى الصلاة “Şu korkunç şeylerden herhangi birini gördüğünüzde hemen namaza ilticâ ediniz”^c emr-i celîl-i nebevîsidir ki, yalnız küsûf ve husûf değil zelzele gibi, şiddetli rüzgâr gibi,

a el-İsrâ, 17/59.

b Fussilet, 41/37.

c {Şeybânî, el-Asl, I, 444.}

tûfan gibi zulmet-i nehâr gibi herhangi korkunç bir hadise vukuunda Hakk’a ilticâ ve tazarrû tavsiye buyuruluyor demektir. Bir de hassaten hâdis-e-i küsûfiye hakkında *Sahîhayn*’daki rivayetine nazaran, *إن الشمس والقمر لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته*. *“Şüphesiz ki, şems ile kamer hiçbir kimsenin ne ölümlünden, ne de hayatından dolayı tutulurlar. Lâkin bunlar Allah’ın âyetlerinden iki âyettir. Tutulduklarını görünce hemen namaza durun”*^a buyurulmuştur. Bunlardan kat’-ı nazar bu namaz, fi’l-i resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ile de sabittir. Nitekim muallim-i ekmel-i ümmet sallallahu aleyhi ve sellem’in küsûf namazını kıldıkları kütüb-i sıhâhın kâffesinde zikredildiği gibi *Siyer-i İbn Hibbân*’da sıkâttan rivayeten beşinci senede bir husûf namazı kıldıkları da ihbar edilmektedir ki, İslâm’da ilk kılınan salât-ı küsûf bu olmuş oluyor.

Salât-ı küsûf hakkındaki icmâ-ı ümmet, öteden beri ümmet bunu kılıp durmakta olduğu halde inkâra kalkışmış fukahadan hiçbir kimsenin zuhur etmemesidir.

Salât-ı küsûfun sebab-i meşrûiyeti nefis-i küsûf olduğundan küsûf zamanında kılınır ve tekerrürü ile tekerrür eder.

Salât-ı küsûf sünnet-i müekkede olup vâcip değildir. Yalnız meşâyih-i Hanefiyye’den bazıları me’mûrun bih olması dolayısıyla vâcip addetmişlerdir. İmam Mâlik ise cuma gibi farz-ı ayın ve bir rivâyet-i zaîfeye göre farz-ı kifâye addetmiştir. Lâkin farz-ı kifâye olduğuna kâil olması müsteb’ad görülmektedir.

Küsûf-ı şems vakt-i kerâhete tesadüf ederse, Ebû Hanîfe’ye ve Ahmed b. Hanbel’in kavli-i meşhûruna göre kılınmaz. Namaz yerine tesbih ile iştigal edilir. Şâfiî’ye göre sebebe müstenid bir salât olduğundan vakt-i kerâhette de kılınmasında kerahet yoktur. İmam Mâlik’ten ise üç rivayet vardır: 1. İmam Şâfiî’nin dediği gibi her ne vakit küsûf olursa namazı kılınır. 2. İmam Ebû Hanîfe’nin kavli gibi yalnız teneffül mekruh olmayan vakitlerde kılınır. 3. Zevalden sonra kılınmaz. Bu üçüncü kavle göre salât-ı küsûf salât-ı îde kıyas olunmuştur.

Salât-ı küsûf fi’l-i celîl-i nebevîye imtisâlen cemaatle de kılınabilir. Hatta İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel’e göre cemaatle kılmak sünnet-i müekkededir. İmam Muhammed ile Süfyân es-Sevrî ise “Halk, imama tâbidir. Cemaatle kıldırırsa beraber, yoksa münferiden kılarlar” demişlerdir. Salât-ı husûf da İmam Şâfiî ve Ahmed’e göre yine böyle cemaatle kılınmak mesnûndur. İmam Ebû Hanîfe ile

İmam Mâlik'e göre ise salât-ı husûfta cemaat mesnûn olmayıp herkes münferiden namaz kılar.

Salât-ı husûf geceye müsâdif olacağı için cemaatle kılındığında imamın cehretmesi lâzım gelirse de salât-ı kûsûftaki kıraati İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak'a göre cuma ve bayram namazlarında olduğu gibi yine cehrîdir. Eimme-i Irak ve İmam Şâfiî'ye göre ise ihfâ olunur. Bu namazı cemaatle kıldıktan sonra Mâlik ile Şâfiî ve bir rivayete nazaran Ahmed b. Hanbel'e göre cuma ve bayram hutbeleri heyetinde hutbe irat etmek menduptur. Lâkin Ebû Hanîfe'nin ve meşhur kavline göre Ahmed b. Hanbel'in kavillerince hutbe mesnûn değildir.

Cirm-i şems ile cirm-i kamerin incilâsından sonra salât-ı kûsûfeynin vakti fevte-dilmiş olduğundan artık namazlar da kılınmaz.

Salât-ı kûsûfeynin kaç rek'at olduğunda ihtilâf edilmiştir:

1. Eimme-i selâse ile Leys b. Sa'd ve İshak b. Râhûye'ye göre her birinde ikişer kıyam, ikişer kıraat, ikişer rûkû ve ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, mecmûu iki rek'at içinde dört rûkû ile dört sücûd eder.

2. Tâvûs'a Habîb b. Ebû Sâbit ile Abdûlmelik b. Cüreyc'e göre beherinde dörder rûkû ile ikişer sücûd bulunan iki rek'attır ki, cem'an iki rek'at içinde sekiz rûkû ile dört sücûd olmuş olur. Ali ve İbn Abbas radiyallahu anhümün de kavilleri bu olduğu rivayet olunmaktadır.

3. Katâde ve Atâ b. Ebû Rebâh ile İbn Münzir'e göre beherinde üçer rûkû ile ikişer secde bulunan iki rek'attır ki, cem'an altı rûkû ile dört secde eder.

4. Saîd b. Cübeyr ile Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve -diğer kavle nazaran yine-İshak b. Râhûye'ye ve fukahâ-i Şâfiyye'den bazılarına göre bilâtevkît ve güneş incilâ buluncaya kadar mütemâdiyen kılınır. Binaenaleyh kûsûf temâdî ederse rûkûlar tekerrür eder, incilâ çabuk olursa rûkûlar azalır. Ancak bu, kûsûfun müddetini evvelden bilmeye vâbestedir.

5. Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'e ve İbrâhim en-Nehaî ile Süfyân es-Sevrî'ye göre diğer tatavvu namazları gibi beherinde birer rûkû ile ikişer secde olan iki rek'attır. Şârih Aynî; İbn Ömer, Ebû Bekre, Semüre b. Cündeb, Abdullah b. Amr b. Âs, Kabîsa el-Hilâlî, Nu'mân b. Beşîr, Abdurrahman b. Semüre ve Abdullah b. Zübeyr radi-

yallahu anhumün de mezhebi bu olduğunu beyan ettiği gibi İbn Ebû Şeybe'nin rivayetine atfen İbn Abbas radiyallahu anhumânın da buna kâil olduğunu söyler.

Muhit'te "isteyen iki, isteyen dört rek'at kılar" diye de Ebû Hanîfe'den bir rivayet vardır. *Bedâyi'*de ise "Dilerlerse daha ziyade de kılarlar" ziyadesi vardır.

6. Zâhiriyye'ye göre küsûf, tulû'-ı şems ile öğle namazı arasında vâki olursa iki, öğle ile gürub arasında vâki olursa, öğle ve ikindi namazları gibi dört; husûf da akşam ile yatsı arasında olursa akşam namazı gibi üç, yatsıdan sonra olursa yatsı namazı gibi dört rek'at kılınır. Bunların hücceti Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhumâdan mervî, إذا خسفت الشمس والقمر فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة, "*Şems ile kamer tutulduğunda en son kıldığınız namaz gibi bir namaz kılınız*"^a hadîs-i şerifidir. Lâkin bunun muktezâsı cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı küsûf iki rek'at değil, vakt-i küsûfa göre bazan üç, bazan dört rek'at kılınmaktadır.

Küsûf ile husûftan başka zelzele, sâika, gündüzün zulmet kaplaması gibi âyâtın zuhurunda ise Ebû Hanîfe ile Mâlik'e göre namaz kılmak mesnûn değildir. Ahmed b. Hanbel'e göre her âyetin zuhurunda cemaatle bir namaz kılınır. Şâfiî'ye göre ise münferiden namaz kılınır. Nitekim Ali radiyallahu anhin bir zelzelede namaz kıldıkları rivayet olunmaktadır (76. hadisin hâşiyelerine de müracaat).

a {Kaynakta "من المكتوبة" ifadesi tespit edilememiştir. N1489 Nesâî, Küsûf, 16.}

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

547

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَنْكَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ يَجْرُ رِدَاءُهُ حَتَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَدَخَلْنَا فَصَلَّى بِنَا رَكَعَتَيْنِ حَتَّى انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُمَا فَصَلُّوا وَادْعُوا حَتَّى يَنْكَشِفَ مَا بَكُمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ وَلَكِنْ يُخَوِّفُ اللَّهُ بِهِمَا عِبَادَهُ وَتَكَرَّرَ حَدِيثُ الْكُسُوفِ كَثِيرًا فَفِي رِوَايَةٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ مَاتَ إِبْرَاهِيمُ فَقَالَ النَّاسُ كَسَفَتِ الشَّمْسُ لِمَوْتِ إِبْرَاهِيمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمَا فَصَلُّوا وَادْعُوا اللَّهَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey' b. Hâris) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Bir defa) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idik. (Derken) güneş tutuldu. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (acele ile¹ ve) ridâ-yı şerifini ardından sürükleye sürükleye (kalkıp yürüdü) ve (mescid-i saâdete) girdi. Biz de girdik. Güneş zulmetten sıyrılınca kadar (orada) bize iki rek'at (namaz) kıldırdı.²

Sonra, “Güneş ile ay hiçbir kimsenin mevtinden dolayı münkesif olmaz.³ (Bunların böyle münkesif olduklarını) gördüğünüzde başınıza gelen bu hal zâil oluncaya kadar (hemen) namaza durup duaya koyulunuz⁴” buyurdu.

{B1040 Buhârî, Küsûf, 1}

Yine Ebû Bekre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete nazaran: “Lâkin Allah Teâlâ bu iki âyet ile kullarını tahvîf (etmeyi murat) eder⁵” buyurulmuştur.

{B1048 Buhârî, Küsûf, 6.}

Küsûf hadisi *Buhârî*'de çok tekerrür etmiştir. Nitekim Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan gelen bir rivayette şöyle denilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (necl-i mükerrerleri) İbrâhim (salavâtullahi ve teslîmâtühû aleyhi ve alâ ebîhi) vefat ettiği gün güneş tutuldu.⁶ Halk, "Güneş İbrâhim'in mevtinden dolayı tutuldu" dediler. Bunun üzerine sallallahu aleyhi ve sellem, "Güneş ile ay hiçbir kimsenin ne mevtinden, ne hayatından dolayı tutulur. (Bunu) görünce (hemen) namaza durup Allah'a duaya koyulun" dedi. {B1043 Buhârî, Kûsûf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda, عند النبي صلى الله عليه وسلم

Bazı nüshalarda, فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم

Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde, لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته

{B1042 Buhârî, Kûsûf, 1.}

Buhârî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetinde, başka bir tarikten de, Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde de de âhirinde, {B1063 Buhârî, Kûsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Müellif bunu muhtasaran rivayet etmiştir. Üst tarafında, إن الشمس والقمر آيتان من آيات {B1060 Buhârî, Kûsûf, 15.} vardır.

1 *Buhârî*'de, Kaynakta "يخوف" {B1048 Buhârî, Kûsûf, 6.} suretlerinde rivayet edilmiştir.

Buhârî'nin başka rivayetinde, مستعجلا Nesâî'nin de diğer tarikten olan rivayetinde, من العجلة ziyadesi olduğu için tercüme kavis içinde dercedildi.

Buradaki "cerr-i ridâ" yani eteklerini sürümek ve yürürken toplamamak itinasızlığı, ehâdis-i adîdede nehiy buyurulan cerr-i ridâ kabilinden değildir. Bu itinasızlık –hadislerde musarrah olduğu üzere– kibr ü taazzum eseri olursa mezmumdur. Burada ise ba'de'l-İslâm nevzuhur olan bu hadisenin ehemmiyeti ve ümmet-i merhûmelerine bir azap nüzûlünden daima herâsân olan kalb-i şefîk ve rahîm-i nebevînin hadise ile fart-ı meşgûliyeti bu itinaya vakit bırakmamıştır demektir. Yoksa zât-ı refî'ü'l-cenâb-ı risâletpenâhîleri kadar tevazuda mütemekkin hiçbir fert yaratılmamış olduğunda şüphe yoktur. Hatta o kadar telâş ve acele ile hâne-i saâdetten çıkıp mescid-i şerîfe doğru yürümüşler ki, Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhümânın *Müslim*'deki rivayetine bakılırsa şiddet-i ferâğdan ridâ-yı şeriflerine bedel yanlılıkla kadınların ferâcelerinden birini giyip dışarıya uğramışlar, ridâ-yı şerifleri hemen arkadan yetiştirilmiş. Bu telâş ve acelenin sebebi 553. Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh hadîsinde, يخشى أن تكون الساعة

denildiğine göre sahâbî-i müşârün ileyhın fikrince takarrüb-i kıyâmet alâmeti olması korkusu idi. {B1059 Buhârî, Kûsûf, 14.}

2 Nesâî'nin rivayetinde, فصلی بنا رکعتین كما تصلون {Kaynakta “بنا” ifadesi yer almamaktadır. Nesâî, *el-Kübrâ*, I, 275, no: 505.} ve فعل صلاتكم هذه {Kaynaktaki hadis “صلى ركعتين مثل صلاتكم هذه” şeklindedir. Nesâî, *el-Kübrâ*, II, 348, no: 1890.} yani “Sizin kıldığınız şu namaz gibi bize iki rek‘at namaz kıldırdı” denilmiştir ki, bundan cumhurun kabul ettiği üzere salât-ı kûsûfun iki rek‘attan ibaret olduğu anlaşıldığı gibi hassaten كما تصلون kaydı da bu namazın sabah namazı heyetinde iki rek‘at içinde iki rûkû ile, iki secde ile kılınacağına kâil olan Hanefiyye’nin mezhebini takviye etmektedir. Birden ziyade rûkûu kabul eden tavâif ise iki rek‘atı kabul etmekle beraber Ebû Bekre radiyallahu anhın bu ziyadesini bu mânaya hamletmezler. Onlar diyorlar ki: İbn Abbas radiyallahu anhümâ salât-ı kûsûfu Basra ahalisine ziyade rûkûlarla tarif etmiş olup bilâhare vâki olan kûsûf esnasında orada hazır olan Ebû Bekre radiyallahu anh onlara bu rivayeti etmiş olacağından كما تصلون demesi bildiğiniz yani İbn Abbas’tan ahzettığınız gibi kıldırdı demektir cevabını veriyorlar. Maahâzâ İbn Mes‘ûd radiyallahu anhın *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de; Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhın Müslim ile Hâkim’in *Müstedrek*’inde ve Nesâî’de, Semüre b. Cündeb radiyallahu anhın Ebû Dâvûd ile Nesâî ve İbn Mâce *Sünen*’lerinde; Nu‘mân b. Beşîr radiyallahu anhın Tahâvî’de ve Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhın yine Tahâvî’de; Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın yine Tahâvî ile *Müstedrek*’te ve *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve Beyhakî ile *Müsned-i Ahmed*’de rivayet olunan hadisleri Ebû Bekre radiyallahu anhın bu ziyadesini müeyyiddir. *Müsned-i Ahmed*’de de Ali radiyallahu anhın “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle yaptı” diyerek kıldırdığı salât-ı kûsûfun ta‘rîfâtı hakkındaki rivayet de bunu müeyyiddir. Kabîsa b. Mehârik el-Hilâlî radiyallahu anhın *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile Nesâî’de ve Tahâvî ile Ebû Kâsım el-Begavî’nin *Mu‘cemü’s-sahâbe*’sindeki rivayeti de iki rek‘at kıldığını gösteriyorsa da sonunda, فإذا رأيتموها فصلوا كأحدث صلاة صليتموها من المكتوبة “Bunu gördüğünüzde farzlardan en son kıldığınız namaz hey’etinde namazını kılınız” {D1185 Ebû Dâvûd, İstiskâ, 4.} ziyadesi de vardır ki, Nu‘mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan da böyle bir rivayet olduğu biraz yukarıda geçmişti. Her rek‘attaki rûkûların birden ziyade olduğuna kâil olanlardan bazıları bu son ziyadeye sabah namazından sonra olanda her rek‘atta ikişer, akşam namazından sonra olanında üçer, öğlen, ikinci namazlarından sonra ise her rek‘atta dörder rûkû ediniz; diğer bazıları da salât-ı cehriyyeden sonra vâki olan kûsûfta cehr, salât-ı sırriyyeden sonrakinde ihfâ ediniz mânasını veriyorlarsa da *Buhârî* şârihi Aynî, Ebû Kâsım el-Begavî rivayetinde, كأخف كأحدث صلاة yerine كأخف صلاة denilmiş olduğuna bakarak ve salât-ı mektûbenin en hafifi iki rek‘atlı sabah namazı olduğunu mülâhaza ederek sabah namazı gibi iki rek‘atın beherinde yalnız birer rûkû ile kılınız mânasını vererek mezhebini teyit etmektedir.

Halbuki yine Ebû Bekre radiyallahu anhın *Buhârî*’de başka tarikten gelip metne alınmayan rivayetine nazaran burada mevzubahis kûsûf, necl-i kerîm-i nebevî İbrâhim sallallahu aleyhi ve alâ ebîhi ve sellem hazretlerinin yevm-i intikâlindeki kûsûf olup o günkü

salât-ı küsûfun tarifinde de Câbir radiyallahu anh her rek'atta ikişer defa rükû buyurulduğunu sarâhaten beyan ediyor. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ da bu namazı aynen Câbir radiyallahu anh gibi tarif edip (548. hadis) müşârün ileyhânın bahsettiği küsûf namazının o güne ait olduğunu İbn Huzeyme *Sahîh*'inde rivayet ettiği gibi bu hususta Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümânın rivayeti ümmü'l-mü'minîn rivayetine muvâfık olduğunu *Müslim*, müşârün ileyhın biraderi Kesîr İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet etmektedir. Kaldı ki her rek'atta üçer rükû, kezâ her rek'atta dörder rükû rivayetleri de vardır. Nitekim *Müslim*'deki Âişe rivayeti Ubeyd b. Umeyr tarikine, kezâ Câbir radiyallahu anh rivayeti Atâ b. Yesâr tarikine nazaran altı rükû ve dört sücûd ile; yine *Müslim*'de -*Tecrîd*'in 551. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisine muhalif olarak- İbn Abbas'ın ve Ali kerremallahu veche hazretlerinin rivayetlerine nazaran Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretleri salât-ı küsûfu sekiz rükû ve dört sücûd ile kıldırmışlardır. Bunlar *Sahîhayn* rivayetleridir. Sünen kitaplarını açarsak *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan her rek'atta beşer rükû, yine *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan her rek'atta bir rükû ile, yine *Sünen-i Nesâî*'de ve *Müslim*'de Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan her rek'atta ikişer rükû ile; (ki müşârün ileyhten yine *Nesâî*'de birer rükû ile namaz rivayeti de vardır). Yine *Sahîh-i Müslim*'de olduğu gibi *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'de Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan her rek'atta dörder rükû ile; kezâ *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da ve *Müslim*'de ve *Sünen-i Tirmizî*'de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan üçer rükû ile salât-ı küsûf rivayetlerine tesadûf ettiğimiz gibi *Sünen-i Nesâî*'de Kabîsa el-Hilâlî radiyallahu anhtan ve Tahâvî'de Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan şems incilâ buluncaya kadar ikişer rek'at namaz kılınıp her iki rek'atta selâm verildiği rivayeti de vardır.

Fukahadan birtakımı turuk-ı rivâyâtın en kuvvetlilerini iltizam ve ezcümle Âişe ve İbn Abbas ve Abdullah b. Amr radiyallahu anhümün iki rek'atta ikişer rükû ile ikişer sücûd rivayetlerine temessük eylemişlerdir. Meselâ İmam Şâfiî'ye göre bu namazda imam, rek'at-ı ûlâda ilk rükûdan evvel sûre-i Bakara ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Âl-i İmrân, ikinci rek'atta da ilk rükûdan evvel sûre-i Nisâ ve ikinci rükûdan evvel sûre-i Mâide okur ve her kıraattan sonraki rükû ve sücûdları kıraat kadar uzatır.

Her rek'atta birden ziyade rükûu kabul etmeyen Hanefiyye ise herhalde hasen mertebesinden aşağı düşmeyen *Sünen*'de mervî yukarıki hadisler ile Ebû Bekre radiyallahu anhın buradaki Buhârî hadisine temessük ederek derler ki, kimi sahih, kimi de hasen olarak rivayet olunup lehimize çıkan hadislerin kiminde icmâl ile yalnız iki rek'at kılındığı, kiminde en son kılınmış farza benzetilmesi emir buyurulduğu zikrediliyor. Semüre radiyallahu anhın rivayetine göre güneş iki mızrak boyu irtifânda iken münkesif ve en son farz da sabah namazı olduğu cihetle iki rek'at kılmak sünnet olmuştur. Kiminde de namazın keyfiyeti tafsil edilerek edilen tafsilden kılınan namazın birer rükû ile iki rek'at namaz kılındığı anlaşılıyor. Bu heyetteki namazda farz, vâcip, sünnet bütün namazların

sûret ve hey'etine de muvâfık olduğundan ondan udûle mahal yoktur (bâhusus her rek'atta üç, dört ve beş rükû rivâyâtı da sahih iken yalnız iki rükûa iktisar etmemek lâzım gelirdi. Halbuki cumhur ile beraber ikiden ziyade rükûa muhalif davranılıyor).^a Birden ziyade rükû rivayetlerinin menşeiini İmam Muhammed şöyle izah ediyor: Pek ziyade muhtemeldir ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem rükûu diğer namazlardan ziyade uzatmış oldukları için birinci safta olanlar –imam, kavmeye kalktı zannıyla– başlarını kaldırmışlar, geri saflardakiler de onlara peyrev olmuşlar. Birinci saftakiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hâlâ rükûda görünce tekrar rükûa varıp geridekiler de onlara bakarak tekrar rükûa varmışlar. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm kalkınca geri saftakiler iki defa rükû edildi zannederek meşhûdlarına göre rivayette bulunmuşlar. Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâ kadınlar safında veya hucurâtın birinde, İbn Abbas radiyallahu anhümâ da sinni hasebiyle çocuklar safında bulundukları için geride olanların zannedebilecekleri tarzda rivayette bulunmuş olabilirler. Taaddüd-i rükû hadisleri çok kuvvetli olmakla beraber muhtaribdir. Binaenaleyh ihticâca sâlih değildir.

Elhasıl turuk-ı rivâyetlerine bakılırsa bu hadislerin cümlesi de sahih veya hasendir. Bundan dolayıdır ki hangi birine temessük etmiş bir taife var ise onlara karşı intikâd-ı rivâyât yolundan diğer ehâdis-i sahîha ile veya kıyas ile ihticâc edilegelmiştir. İbn Hazm Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in "küsûfların birinde" iki rek'at namaz kıldırıp iki rek'atın birinde "Ve'n-necmi" sûre-i şerifesini tilâvet buyurduklarına dair Hasan-ı Basrî'nin rivâyet-i mürselesini aldıktan sonra diyor ki: "Seleften bir taife bununla amel edip ezcümle Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ da küsûfta diğer namazlarda olduğu gibi yalnız iki rek'at kıldırmıştır. Kardeşi Urve b. Zübeyr onu tahtie etmiştir derlerse biz Urve'yi tahtie etmeyi ehak buluruz. Zira Abdullah b. Zübeyr sâhib-i resûldür ve bildiği ne ise onunla âmil olmuştur. Urve ise bilmediği bir şeyi inkâr etmiştir. İntehâ." Maahâzâ İbn Hazm, sıhhati sabit olmuş hadislerin kâffesi ile amel etmeyi câiz görür. İbn Abdülber el-Mâlikî de İbn Hazm ez-Zâhirî'ye peyrev olup, "Bu babdaki ihtilâf ihtilâfı ibâha ve tevsia olmak da câizdir" diyor. Ecille-i fukahâdan İbn Râhûye, İbn Huzeyme, Ebû Bekir İbn İshak ve Hattâbî de buna kâil olup İbn Münzir dahi bu re'yi istihsan etmiştir. İbn Kudâme'nin dediğine bakılırsa İmam Ahmed'in de muktezâ-yı mezhebi salât-ı küsûfu bu ta'rifâtın herhangisine göre kılabilmek imiş.

Hele ahd-i celîl-i nebevîde küsûfun tekerrür ettiği sabit olursa rivâyât-ı sahîha beynindeki ihtilâfâtı cem' ve telif etmek hayli kolaylaşır gibi görünür. Lâkin bunu kestir-memiz mümkün değildir. Hıttâ-i Hicâziyye'de ahd-i celîl-i risâletpenâhîde kâbil-i rü'yet küsûfların adedini tesbit etmek ehl-i hisâbın işidir. Bunu yapacak bir sâhib-i himmet zuhur ederse rivâyâtın karanlık bıraktığı bazı cihetler ihtimal ki kesb-i vuzûh eder. Ezcümle İbn Abdülber o zamanda vâki olmuş küsûfların teaddüdüne kâil olmuştur. Fakat bu, hesaba

a Kavs içine aldığımız bu fıkra eimme-i Hanefiyye'nin takrirleri değildir. Mütercime aittir (K.M.).

müstenit olmaksızın ihtilâf-ı rivâyât-ı sahîhadan istinbat edilmiş bir hükm-i akliden ibarettir. Diyor ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı küsûfu birçok defa kıldır-
mış olup sahâbeden her biri gördüğünü hikâye etmiştir. Her biri de nücûm-ı hidâyet
gibi sâdıktır. Her kim ona iktidâ ederse hidayet bulur. İntihâ.” Beyhakî ise, Bu rivâyât-ı
mütehâlifenin hepsi de İbrâhim aleyhisselâmın yevm-i intikâline müsâdif küsûf münase-
betiyle Resûl aleyhis’s-salâtü ve’s-selâmın kıldır-
mış oldukları namaza aittir diyor. Halbuki
Nesâî Âişe radiyallahu anhadan sened-i sahîh ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem
Mekke’de Zemzem suffasında salât-ı küsûf kıldır-
dıklarını rivayet ediyor ki, diğer rivâyâtın
kâffesi onun daha evvel İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel ile Buhârî’nin ve Beyhakî
ile İbn Abdülberr’in dedikleri ve rivâyâtın zevâhirinden anlaşıldığı gibi Medine’de vâki
yegâne bir kıssaya râci olduğuna bakılırsa herhalde müteaddit küsûf sabit olur. Vâkiâ
Hâfız İmâdüddin b. Kesîr, Nesâî rivayetindeki في صفة زمزم ziyadesini –başka tariklerden
gelen rivâyâtta bulunmadığına bakarak– şeyhinin vehmine atfediyorsa da hadis sahihtir
ve senedine ta’n etmek güçtür; binaenaleyh kalbe itminân-ı tâm gelebilmek için –tekrar
ediyorum– evvel beevvel doğru bir hesâb-ı nücûmîye ihtiyacımız vardır.

3 *Sahîh-i İbn Huzeyme*’de, فلما كشف عنا خطبنا “İnkişâfı gördüğümüzde Nebî-i Ekrem
sallallahu aleyhi ve sellem bize hutbe irat buyurup...” {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 310, no: 1374.}
denilmiş olmasından bu ihtar ve ta’lîm-i nebevînin hutbe tarzında vâki olduğu ve hutbenin
incilâdan sonraya kalabileceği anlaşıyor. Hutbeyi mendup gören fukaha bayram nama-
zında olduğu gibi hutbenin namazdan tehirine kâillerdir.

Hutbe-i celîle-i nebeviyyenin bu kısmı ile kevâkibin yeryüzündeki vukuata müessir
olduğu hakkında ve hatta şimdiki avam arasında câygîr olan bir i’tikâd-ı bâtıl bertaraf
edilmiş oluyor. Şems de, kamer de Allah’ın kudretine musahhar iki mahlûkudur. Başka
mahlûkata tasallut ederek, meselâ yeryüzünde mevt gibi, harb gibi, kaht gibi zararlar îkâna
kadir olamadıktan mâada teshîr-i ilâhî ile musahhar olduklarından, kendi nefislerinde
vâki olan hadisatı bile def’ ve ref’ etmekte zerre kadar dahl ve tesirleri yoktur, bu i’tikâd-ı
bâtıl envâya itikada benzer (469. hadise müracaat). Küsûf ile husûfun kimsenin hayat ve
memâtıyla alâkadar olmadığını Buhârî, Ebû Bekir radiyallahu anhtan başka Ebû Mes’ûd
el-Ensârî, İbn Ömer, Mugîre İbn Şu’be, Âişe, Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhümden
de rivayet etmiştir.

İncilâ vukuuna yani “güneş zulmetten sıyrılıncaya kadar” kaydından da bu namazın
hîn-i incilâyâ kadar uzatılması hükmü çıkarılmıştır ki, bu da vakt-i incilâyâ kadar ya
rek’atları veya rükûları tekrar ile olur. Şâfiyye’ye^a göre her rek’atta birer rükûdan başkası
ziyade edilmez, bu takdirde namazın uzatılması erkân-ı salâtı uzatmakla olmuş olur.

4 İbn Ömer radiyallahu anhümânın Tahâvî’deki rivayetinde, فإذا رأيتم مثل ذلك فعليكم بذكر الله والصلاة
“Küsûf ve husûf kabilinden bir şey gördüğünüzde zikrullah ve namaz ile

a Hanevîler’e göre olsa gerek. (K.M.)

meşgul olunuz” {Kaynakta rivayet Abdullah b. Amr’a nispet edilmektedir. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, I, 331, no: 1949.}; 553. Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anh rivayetinde de, فافزعوا إلى ذكره ودعائه واستغفاره {B1059 Buhârî, Kûsûf, 14.} buyurulmuş olup bundan, bize emrolunan, incilâya kadar namaz ile iştigalden ibaret olmayıp zikrullah, dua ve istiğfar ile, diğer rivayetlere nazaran sadaka ve itk-ı rakabe gibi takarrüb ilâllaha vesile olan şeylerle iştigal ile memur olduğumuz anlaşılıyor.

Biraz yukarıdaki *انجلت الشمس* kaydından namazın incilâ vâki olması kadar uzatılması iktiza edeceğine istidlâl edilmişse de Tahâvî buradaki, فصلوا وادعوا emirleri beynindeki vâv-ı âtifeye bakarak incilâdan evvel selâm verildiği takdirde incilâya kadar dua ile iştigal edileceği mânasını çıkarmıştır. Fukahâ-i Şâfiyye’den İbn Dakîkûl’îd de ona peyrev olup namazı ne tatvîl, ne tekrîr etmek lâzım gelir demiştir. Halbuki şârih Aynî’nin ihtar ettiği veçhile vâv-ı cem’ ile salât ile de, dua ile de emredilmiş olması namaz hitama ermeden evvel tâ incilâya kadar her ikisi ile meşgul olmak ve binaenaleyh rukû ve sücûdu zikrederek ve kıyamı Kur’an okuyarak uzatmak lâzım gelir.

Nitekim Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın rükû ile sücûdu her namazdan ziyade uzattıklarını Müslim ile Buhârî Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettikleri gibi takriben sûre-i Bakara’yı okuyacak kadar da kıyamı uzattıkları İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunmuştur. Hiç şüphe yok ki, bu kadar zaman sakin olarak ayakta durmamışlar ve kıraat ile, dua ile meşgul olmuşlardır. Halbuki namazdan sonra dua ile iştigal eden kimse –namazdan huruç, mevzubahis olan cem’i kat’ edeceğinden– salât ile dua beynini cemetmemiş olur. Bâhusus Nesâî’nin Nu’mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan olan rivayetine nazaran Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikişer ikişer rek’atları tekrar ederek her dafasında incilâ vâki olup olmadığını sual buyurmuşlardır ki, bu da namazı rek’atlarını tekrar suretiyle tatvîl buyurdıklarına delildir. Nitekim Hasan b. Ziyâd’ın rivayetine nazaran Ebû Hanîfe, “Dilerlerse iki, dilerlerse dört ve dilerlerse daha ziyade rek’at kılabilirler” demiştir ki, eğer iki rek’at kılarlarsa incilâ vaktine kadar kıraati ve rükû ve sücûdda duayı uzatırlar, ikiden ziyade kıldıkları takdirde de –rükûları değil,– rek’atları tekrar ederler demek istemiştir.

Her rek’atta iki rükûa kâil olup da rek’atların ikiden ziyadesine kâil olmayanlar ise Nu’mân b. Beşîr radiyallahu anhümâ hadisindeki iki rek’atı iki rükû mânasına alıp o hadis, mevzubahis olan sualinde işaret ile vâki olmuş olmak ihtimalini öne sürerler. Bir rek’atta iki rükû hakkındaki rivâyât, *Sahîhayn*’da müteaddit ise de yine o hadisin başka tarikten olan rivayetinde Nu’mân radiyallahu anh *انجلت* *هل ينظر رجلا* *ركعة أرسل رجلا ينظر هل انجلت* “Her rek’atı eda buyurup başını kaldırdığında güneş açıldı mı baksın diye birini gönderirdi” {Rivayet kaynağında mürsel olarak nakledilmektedir. Ayrıca metinde “ركعة” kelimesinden sonra “ورفع رأسه” ziyadesi ve “انجلت” yerine “تجلت” fiili yer almaktadır. MA4944 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 105.} demiş olduğundan sualin işaretle değil, birini göndermek suretiyle vâki olmuş görünmesi sualin

namaz içinde değil, selâmdan sonra vukuuna delâlet eder. Lâkin bu taktirde كلما ركع ركعتين demeyip de كلما ركع ركعة demesi münâkaşa kapısını yine açık bırakıyor.

فإذا رأيتموها deki zamîr-i mensûbun müsennâ olmasından salât-ı husûf ile küsûfun her cihetçe hükmü bir olduğuna ve salât-ı husûfun da cemaatle kılınabileceğine istidlâl edilmiştir. Nitekim İbn Hibbân'ın *Sîre*'sinde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem beşinci sene-i hicriyyede ashâb-ı kirâmılarına salât-ı husûf kıldırarak ve İslâm'da ilk salât-ı küsûfun da bu olduğu rivayet edilmiştir. İbn Mogultay da *Muhtasar-ı Sîre*'sinde bunu cez-mederek zikretmiştir, İmam Mâlik ise husûf-ı kamerde cemaati nefyetmiş, İmam Ebû Hanîfe de cemaati tecviz etmekle beraber sünnet olmadığını söylemiştir. Çünkü gece vakti şehrin her tarafından halkın cemaatle namaz kılmak üzere bir yere toplanması müşkül olur. İmam Mâlik "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın husûf-ı kamer için cemaatle namaz kıldırarak ne bize, ne de memleketimiz ahalisine bâliğ olmuştur. Hatta eimmenin hiçbirinden böyle bir nakil yoktur" diyor. Böyle bir rivayetin İmam Mâlik'e bâliğ olmaması Asr-ı saâdet'te husûfun Medine'de hakikaten vâki olmamış olmasından ileri geliyorsa, bu cihetin tayini ancak hesap ile mâlûm olur.

5 Ebû Bekre radiyallahu anhin *Buhârî*'deki diğer rivayetinde husûf ile küsûfun hiç kim-
senin mevti veya hayatı ile alâkadar olmadığı zikredildikten sonra, وذلك أن ابنا للنبي صلى الله عليه وسلم مات يقال له إبراهيم فقال الناس في ذلك "Bu hutbe-i nebeviyyenin sebebi şu oldu ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem İbrâhim dedikleri bir oğlu intikal etti de öteki beriki bu hususta dedikodu etmişlerdi" {B1063 Buhârî, Küsûf, 17.} ziyadesi vardır.

Husûf ile küsûfun kulları tahvîf eden iki âyet-i ilâhiyye olması hakkındaki bu haber-i nebevî şürrâha hayli mürekkep sarfettirmiştir. Bunların ekseri bu hadîs-i şerifi ehl-i hey'ete red gibi telakki etmişlerdir. Diyorlar ki: Husûf ile küsûf onların itikad ettikleri gibi tekaddüm veya taahhür etmeyen bir emr-i âdî olaydı cezir ve med kabilinden tabii bir hadise olacakları cihetle vukuları bâis-i tahvîf olmazdı. Gazzâlî, ehl-i hisâb ile cidâle kalkışan ulemâyı tahtie ederek diyor ki: Bu gibi şeyleri iptal için münazara etmeyi eser-i diyânet addedenler dine karşı cinayet işlemiş ve dini zaafa uğratmış olurlar. Bu gibi şeylerin sıhhatinde şek bırakmayacak berâhîn-i hendesiyye ve hisâbiyye kâim olmuştur. Bu berâhîne muttali olup edillesi sayesinde günün vaktini, miktarını ve incilâya kadar imtidâd edecek zamanını haber verecek derecede edillesine âgâh olan kimseye bu dediğin hilâf-i şer'îdir denildiği vakit edille ve hesabı hakkında şübheye düşmez, bilakis şeriat hakkında şüpheyi düşer ve şeriata yolunda nusret etmeyen kimsenin şer'a verdiği zarar, şer'a ta'n edenlerin zararından ziyade olur, kendisi de akıllı düşman, cahil dosttan yeğdir, kelâm-ı meşhûruna mâsadak düşer. Lâkin biri çıkıp da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته فإذا رأيتم ذلك فافزعوا إلى ذكر الله والصلاة {MK14695 Taberânî, *el-Kebîr*, XV-XVII, 210.} buyurmuştur. Bu kelâm-ı nebevî onların dediğine nâmülâyim gelir diyecek olursa, biz bunda onların dediklerini nakzedecek bir şey göremeyiz. Zira hadiste yalnız küsûfun, birinin mevti veya hayatı sebebiyle vâki olacağı nefiy

buyurulmuş ve hadisenin hîni vukuunda namaz emredilmiştir. Zevalde, tulûda, gurubda farz namazları emreden şer'in husûf ve kûsûf esnasında istihbâben namaz emretmesinde istib'ad edecek ne var ? İntihâ.

Ancak Gazzâlî kûsûfeyni elyevm pek mâlûm ve mâruf olan esbâb-ı tâbiyyeye atfetmek istemeyenlere karşı bu şiddetli intikâdı edip işkâllerini bervech-i ma'rûz defet-tikten sonra kendisi Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhin *Müsned-i Ahmed* ile *Sünen-i Nesâî*'de illet-i kûsûf diye gösterilen, *إن الله عز وجل إذا بدا لشيء من خلقه خشع له* "*Allah Teâlâ hazretleri mahlûkatından herhangi bir şeye görüldüğünde o şey, ona karşı hâşî' olur*" {N1486 Nesâî, Kûsûf, 16.} ziyadesini istişkâl etmektedir. Şurasını da şimdiden söyleyelim ki, bu ziyade *Sünen-i İbn Mâce*'de *إذا بدا* yerine *إذا تجلى* lafzı ile vârit olmuştur. Gazzâlî, bu işkâli ileri sürdükten sonra, "Bu ziyade naklen sahih değildir. Binaenaleyh naklini tekzip etmek vâciptir. Sahih de olsa umûr-ı kat'iyye hakkında mukâbere etmektense onu te'vil etmek ehvendir. Bundaki derece-i vuzuha varamamış iken edille-i akliyye ile te'vil edilmiş nice zevâhir-i rivâyât vardır. Bir mülhidi sevindirecek en büyük şey, şer'a nusret eden kimsenin böyle şeylerin hilâf-ı şâri' olduğunu söylemesidir ki, onun bu inkârı şer'in tarîk-i ibtalini nazarında teshîl eder" diyor. Tâceddin es-Sübkî ile İbn Kayyim, mebhûsün anı ziyadenin turuk-ı sahîha ile sabit olduğuna bakarak Gazzâlî'nin işkâlini defetmişlerdir. İbnü'l-Kayyim hulâsaten diyor ki: "Bu ziyadenin isnadına tan' edilemez. Çünkü râvileri hep sikât-ı huffâzdandır. Yalnız ruvâtan birinin lafzı metn-i hadîse idrâc edilmiş olmasından korkulur. Zira kûsûf hadisleri on dokuz sahâbîden rivayet edilmişken bu lafzı hiçbir hadisinde zikretmemiştir. Sübkî de Gazzâlî'nin ehl-i hesâba itiraz edenlere karşı olan mütalaasını tasvip ettikten sonra ziyadenin kuvvetli isnad ile mervî olduğunu söyleyerek yine Câbir radiyallahu anhin *Müsned-i Ahmed* rivayetine nazaran, *فحيل بيني وبينه* "Aramıza kâhil girdi." Bütün cüz'iyâtı bilen ve olacak şeylerin kâffesini takdir buyuran Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin ezel-i âzâlde bu iki cirmin husûf ve kûsûfunu arzın şems ile kamer arasına girmesine ve cirm-i kamerin kendisine bakan insan ile şems arasına haylûlet etmesine vâbeste kılmış ve o kûsûf ve husûfun vakt-i tecellîye musâdif bulunmuş olmasında istib'ad edecek ne var? Bu taktirde kûsûflarına sebep âdet-i ilâhiyye hükmünce cirm-i arz veya cirm-i kamerin diğer iki cirm arasında tavassutuna mukârin bir tecellî-i rabbânî olmuş olur. Buna mani yoktur. Berâhîn-i kat'iyye delâletine istinad edince bu adamcağızlarla münazaa edilmemelidir" diyor.

6 İbrâhim b. Resûlullah sallallahu aleyhi ve âlihî ve selleme ecmain hazretlerinin vâlidesi, Mukavkıs'ın bârgâh-ı muallâ-yı risâletpenâhîye ihdâ eylediği Mâriye el-Kıbtıyye radiyallahu anhâdır. En meşhur olan kavle göre hicretin sekizinci senesi zilhiccesinde doğmuş ve on sekiz ay yaşadıktan sonra Bakî'a defin buyurulmuştur. 16 ay; 17 ay 8 gün; 1 sene; 10 ay 6 gün rivayetleri de vardır. Âlem-i nûra, yevm-i intikâli hakkında zikredilen tarihler de muhtelifün-fihtir. Ehl-i siyerin cumhuruna göre târîh-i irtihalleri hicretin onuncu senesinde vâki olmuş olup, kimi o senenin rebûlevvelinde, kimi ramazanında, kimi de zilhiccesinde demişlerdir. Ayın kaçınıcı günü olduğu da ihtilâflıdır. Ekseriyet ayın

onunda, diğerleri de kimi dördünde, kimi on dördünde demişlerdir. Bu tarihlerin hiçbir küsûf için zamân-ı vukû olan Arabî ayının sonu değildir. Zilhiccede vâki olması da müsteb'addır. Zira o sene haccetü'l-Vedâ senesi olup, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle Mekke-i Mükерreme'de idiler. Hadise ise bilittifak Medine'de vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ferzend-i mübâreklerinin firâkıyla dilhûn olarak defninde hazır bulunmuşlardır. Meğer ki, başka bir senenin veya hiç olmazsa onuncu sene zilhiccesinin sonunda vefat etmiş ola, bir de hangi ayda olursa olsun dördüncü, onuncu, on dördüncü günü rivayetleri de akla mülâyim gelmez. Zira küsûf-ı şems, Arabî ayının sonunda vâki olur. Başka günlerde de imkân-ı vukûunu beyhûde yere iddia edenler varsa da târîh-i rivâyetine ta'n etmekten başka çare yoktur. Nitekim Şârih Aynî diyor ki: Ayın onu rivayeti Vâkidî'nindir, rivayeti de isnadsızdır. Vâkidî'nin ise isnad ettiği rivayetler hakkında dedikodu edilir. Nerede kaldı ki, isnadsız rivayetleri. Hâfız Zehebî de, "Bu, vâki olmamıştır, olacağı da yoktur. Vâkıâ Allah Teâlâ her şeye kâdirdir, lâkin bunun imtinâ-ı vukûu ayın 28. gecesinde rü'yet-i hilâlin imtinâından farksızdır" diyor.

Hâfız Nevevî hâdise-i vefat ve küsûfun Hudeybiye senesinde yani hicretin altıncı yılında vâki olduğunu cezmeylemiştir ki, Hudeybiye'den Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın rücûu zilkade evâhirinde olduğundan küsûfun o sene zilkadesi âhirinde olması ihtimali de vardır.

Şemsin hiçbir kimsenin ne mevti, ne de hayatı için münkesif olacağı hakkındaki hadîs-i şerifi Ebû Bekre ile Mugîre radiyallahu anhümâ gibi Ebû Mes'ûd el-Bedrî ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile İbn Abbas, İbn Ömer ve Âişe radiyallahu anhüm de rivayet etmişlerdir. *Buhârî*'de Ebû Mes'ûd radiyallahu anhnın rivayeti, فإذا رأيتموها فقوموا وصلوا "Şems ile kamerin inhisafı âyetlerini gördüğünüzde hemen kalkıp namaza durunuz." {B1041 Buhârî, Küsûf, 1.} İbn Ömer radiyallahu anhümânın rivayeti ise yalnız, فإذا رأيتموها فصلوا {B1042 Buhârî, Küsûf, 1.} ile, ümmü'l-mü'minîn rivayeti yine bu mânada olarak, فافزعوا إلى الصلاة "Hemen namaza ilticâ ediniz" {B1047 Buhârî, Küsûf, 5.} ile nihayetlenir.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَصَلَّى بِالنَّاسِ فَقَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ ثُمَّ قَامَ فَأَطَالَ الْقِيَامَ وَهُوَ دُونَ الْقِيَامِ الْأَوَّلِ ثُمَّ رَكَعَ فَأَطَالَ الرُّكُوعَ وَهُوَ دُونَ الرُّكُوعِ الْأَوَّلِ ثُمَّ سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ ثُمَّ فَعَلَ فِي الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ مَا فَعَلَ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى ثُمَّ انْصَرَفَ وَقَدْ انْجَلَتِ الشَّمْسُ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَمِدَ اللَّهَ تَعَالَى وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَنْخَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ

وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَادْعُوا اللَّهَ وَكَبِّرُوا وَصَلُّوا وَتَصَدَّقُوا ثُمَّ قَالَ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللَّهِ مَا مِنْ أَحَدٍ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ أَنْ يَزْنِيَ عَبْدُهُ أَوْ تَزْنِي أَمَّتُهُ يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ وَاللَّهِ لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَصَحَحْتُكُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan (gelen) bir rivayette de (müşâ'rün ileyhâ) şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in zamân(-ı saâdetnişân)ında (bir defa) güneş tutulmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halka namaz kıldırды. (Şöyle ki) namaza durdu ve kıyâmı uzattı⁸ sonra rükû buyurdu ve rükûu uzattı⁹ sonra (rükûdan) kalktı ve kıyâmı (yine) uzattıysa da bu (ikinci) kıyâmı evvelki kıyamdan az (sürmüş) idi¹⁰ sonra (yine) rükûa varıp rükûu uzattıysa da bu (ikinci) rükûu evvelki rükûundan kısarak idi¹¹ sonra secdeye varıp sücûdu uzattı¹² sonra ikinci rek'atta da ilk rek'atta yaptığı gibi yaptı¹³ sonra güneş açılmış olduğu halde namazdan çıktı. (Ondan sonra hazır olan) nâsa karşı hutbe irat buyurdu.¹⁴ (Bu hutbede) Allah Teâlâ'ya hamdûsenâ ettikten sonra¹⁵ “Şüphe etmeyiniz ki, şems ile kamer Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. (Bunlar) hiçbir kimsenin ne mevdi, ne de hayatı için münhasif olurlar. Bunu (yani bunlardan birinin inhisâfını) gördüğünüzde (hemen) Allah'a duaya koyulun, tekbir alın, namaz kılın, sadaka verin” buyurdu. Sonra da buyurdu ki: Ey ümmet-i Muhammed! Allah'a kasem olsun ki¹⁶ kulunun veya câriyesinin zina edişinden dolayı Allah Teâlâ kadar kıskanç olan hiçbir kimse yoktur.¹⁷ Allah'a kasem olsun ki, benim bildiğimi bilseniz az güler, çok ağlarsınız.¹⁸ {B1044 Buhârî, Küsûf, 1.}

.....

RİVAYETLER

Fصلی رسول الله صلى الله عليه وسلم بالناس، Buhârî nüshalarında،

في الركعة الأخرى، Diğer rivayette،

وقد تجلت الشمس، Bazı nüshalarda،

لا يخسفان، Birçok rivayette،

nüshası da vardır. فاذكروا الله

7 Ümmü'l-mü'minîn radiyallahu anhânın bu hadisi *Buhârî*'de tekerrür ettiği gibi Müslim ile Nesâî tarafından da olduğu gibi ve Ebû Dâvûd tarafından muhtasaran tahrîc edilmiştir.

8 *Tecrîd*'de muhtasaran zikredilen 551. İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde، نحوًا، من قراءة سورة البقرة “Takriben sûre-i Bakara'yı okuyacak kadar...” denilmiş olduğuna nazaran

bu ilk kıraatin ne kadar tatvîl buyurulduğu tahmin edilebilir, ikinci rek'attaki ilk kıyam hakkında da *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un Urve rivyetinde, *من آل عمران* diye vârit olmuştur.

Salât-ı küsûfta ziyâde-i rükûa kâil olanlar, dört kıraatin her birini Fâtiha ile başlar. Şâfiîye ile Mâlikîyye'nin mezhebi budur. Yalnız Mâlikîyye'den Muhammed b. Mesleme ikinci ve dördüncü kıyamalarda Fâtiha'nın okunmasına kâil olmamıştır.

9 Kıraatle değil, tesbih ve tekbir kabilinden ezkâr ile bu rükû bazılarınca sûre-i Bakara'dan 100, ikinci rükûda seksen âyet kadar temdit buyurulmuştur.

10 Bu miktarın sûre-i Âl-i İmrân'ı okuyacak kadar tahmin edildiği bundan evvelki hâşiyede söylenildi.

11 Biraz evvel beyan edildiği üzere sûre-i Bakara'dan seksen âyet okuyacak kadar zaman tahmin edilmiştir.

12 Secdelerin sair namazlardakinden daha uzun olmasına Mâlikîyye'den bazıları aklî delile temessük ederek muhalefet etmişse de kıyası makbule geçmemiştir. Zira bu hadiste Âişe radiyallahu anha *سجد فأطال السجود* ثم demiş olduğu gibi muhtasaran zikredilen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ ve Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Amr'ın *Nesâî*'deki hadislerinde sücûdun uzatılmış olduğu aynı elfâz ile beyan edilmiştir. Kezâlik Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhin *Müslim* ile *Buhârî*'de rivayet edilen hadisinde, *بأطول قيام وركوع* ; Semüre b. Cündeb radiyallahu anhin de *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Sünen-i Nesâî*'deki hadisinde *كأطول ما سجد بنا في صلاة* suretinde vârit olmuştur.

13 İkinci rek'atın kıyamalarında sûre-i Nisâ ile sûre-i Mâide kadar okumak; ilk rükûunda sûre-i Bakara'dan yetmiş ve ikincisinde elli âyet okuyacak kadar durmak kabilinden tatvîl-i erkân buyurulduğu mervîdir. Âişe radiyallahu anhânın ihtisaren *Tecrîd*'den tayyedilen uzun hadisinde bu dört rükûdan her biri akabinde *سمع الله لمن حمده* diyerek kavmeye kalkıldığı da mervîdir.

Salât-ı küsûfun böylece uzatılması müstehap olup bu tatvîl diğer cemaat namazlarında olduğu gibi cemaatin rızasına da vâbeste değildir. Zira bu, nâdiren kılınan namazlardan olduğu için sûret-i mesnûne üzere ikamesi iktiza eder. Ancak tahfifi muktezî bir özür bulunursa tahfif edilir. Nitekim İmam Şâfiî *Kitâbü'l-Ümm*'ünde "İmam salât-ı küsûfa cumadan evvel başlarsa her rükûda Fâtiha ile sûre-i İhlâs'ı okur" demiştir.

14 Bu rivayet salât-ı küsûftan sonra hutbenin müstehap olduğunu beyanda sarihtir. Buhârî'nin kitabımızda olmayan Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisinde, *فخطب* رسول الله صلى الله عليه وسلم بما هو أهله ثم قال أما بعد "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbeye şürû ile Allah Teâlâ hazretlerine lâyük olduğu elfâz-ı ta'zîmiyye ile hamdüsenâ etti. Sonra 'emmâ ba'dü' buyurdu" denilmiştir. {Kaynakta "فحمد الله" ziyadesiyle yer almaktadır. B1061 Buhârî, Küsûf, 16.} Demek bu hutbe-i şerife cuma ve bayram hutbeleri heyetinde ve zâhir-i hâle nazaran namaz hutbesi olarak şürûtunu cami olmak üzere irat buyurulmuştur. Nitekim İmam Şâfiî ile İshak b. Râhûye ve İbn Cerîr et-Taberî ve fukahâ-i ashâb-ı hadîs hep buna kâil olmuşlardır. İmam Ebû Hanîfe ve Mâlik ve İbn Hanbel hazretleri ise hutbenin meşru-

iyetine kâil olmamışlardır. Hanâbile'den Kudâme meşruiyetine dair bize İmam Ahmed'den hiçbir nakil bâliğ olmadı diyor. Hanefiyye'den *Hidâye* sahibi ise, hutbe naklolunmamıştır diyor. Halbuki bunca ehâdîs-i sahîhada hutbenin kendisi de müteferrikan hutbe mevza-sının eczâsı da naklolunup duruyor. Nitekim şârih Aynî bile bu hadiste *استحبها في صريح* ile söze başlayıp adem-i nakil delilini kabul etmediğini îmâ etmiş. Daha garibi: İmam Mâlik buradaki hadisin râvilerinden biri olduğu halde kûsûf hutbesine kâil olmamış.^a Hutbeyi inkâr edenler diyorlar ki: “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kûsûf münasebetiyle yalnız namaz, tekbir, sadaka, itk-ı rakabeyi ferman buyurup hutbeyi emretmediler. Sünnet olaydı onu da emrederlerdi. Bir de salât-ı kûsûf münferidin kendi hânesinde kılabilceği bir namaz olduğundan hutbe meşrû olmamıştır. Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın namazdan sonra hutbe irat buyurmaları mahza tâlim için olup zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine muhtas gibi bir şeydir.” Bazıları da “Bu hutbe, namaz hutbesi olmayıp güneş İbrâhim aleyhisselâmın mevtinden dolayı münkesif oldu diyenlerin bu sözlerini red için ayrıca irat buyurulmuş müstakil bir hutbe idi” demişlerdir (547. hadis). Halbuki ehâdîs-i sahîhada hutbe tasrih edildiği gibi hamdûsenâ ve mevza gibi hutbenin şerâiti de hikâye kılınmış olup hutbede yalnız kûsûfun sebebinin i'lâm ile iktifa buyurulmamıştır. Asıl olan itibâdır. İhtisas dava-sını kabul için delil ister.

İncilâ-yı şemsten sonra hutbenin irat buyurulması, incilânın hutbeyi ıskat edemediğine delildir. Halbuki namaza şürûdan evvel incilâ vâki olursa tarif edildiği veçhile yani namaz uzatılarak itmâm edilir. Mâlikiyye'den Esbağ nevâfil-i mu'tâda heyeti üzere itmâm edilir diyor.

15 Nesâî'nin Semüre b. Cündeb radiyallahu anh hadisinde, *وشهد أنه عبد الله ورسوله* ziya-desi de vardır.

16 Resûl-i hüda ve emîn-i vahy-i hüda aleyhi efdalü't-tehâyâ hazretleri sâdık ve musaddak olup dinleyen sahâbe-i kirâm hazerâtı da ihbâr-ı nebevîlerinde şekki hatıra getirmediikleri halde gerek burada, gerek biraz daha sonra haberi yemin ile teyit buyurmaları şîve-i Arab üzere te'kîd-i haber etmek içindir. Yoksa sahâbe-i kirâmda şek bulunduğunu îmâ kast buyurulmamıştır.

17 Burada “kıskançlık” ile tercüme edilen **gayretten** murat, lâzım-ı gayrettir. Ailesini, namusunu kıskanan kimse, tecavüz edenin nasıl cezasını tertip ile ukûbata giriftar ederse Allah Teâlâ hazretleri de muharremâtı irtikâp edenlere ukûbat-ı şedîde hazırlamıştır.

Nitekim *Sahîhayn* ile *Tirmizî*'de, *ولا أحد أغير من الله. ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن* “Allah Teâlâ hazretlerinden daha kıskanç hiç kimse yoktur. Açık, gizli fevâhişi haram buyurması da işte bundandır” {B4634 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.} buyurulduğu vârit olmuştur.

a Eimme-i Hanefiyye ve İmam Mâlik hutbeyi değil hutbenin mesnûn olduğunu inkâr ediyorlar. Çünkü bu hutbe-i nebeviyye kûsûf için değil belki necl-i mükerreremelerinin vefatı üzerine efkâr-ı nâsta uyanan şüpheli izâle için irat buyurulmuştur (K.M.).

18 Müslim rivayetine nazaran hadisin burasına gelince bu tembihin azametini iş'ar için Resûl aleyhisselâm bundan sonra بلغت هل "Sözüme kulak verin. (Bakın) *tebliğ ettim mi?* (Sonra işitmedik demeyiniz)" buyurmuşlardır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gerek metindeki ve gerek bu hâşiyedeki kelâm-ı âlîlerindeki azamet ne kadar teemmül edilse az gelir. Filhakika "Azamet-i ilâhiyyenin ne olduğunu, ehl-i cerâimin uğrayacakları intikâm-ı ilâhînin, şiddetini, ahvâl-i kıyâmeti, azâb-ı nârın dehşetini bilseniz" demektir ki, bunları müşahade eden kimsede neşve ile sürûr-ı dünyevî kalmayacağı bedîhîdir. Buradaki killet, adem mânasına olduğundan "az gülerdiniz" demek "gülmeye hiç mecaliniz kalmazdı" demek olur.

Recâsı havfına galip olanlar ise "Allahu Azimüşşan'ın rahmet-i vâsiasını, hilminin, lutfunun, kereminin derecesini bilseniz, ihmale uğrattığınız mesûbâtın fevtinden muttasıl ağlar, gülmeye vakit bulamazdınız" mânasını verirler. Hak Teâlâ براءة sûresinde, فَلْيُضْحَكُوا قَلِيلًا وَيَبْكُوا كَثِيرًا^a buyuruyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَسَفَتِ الشَّمْسُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُودِيَ أَنْ الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahd(-i saâdetler)inde gün tutulduğunda الصلاة جامعة¹⁹ diye nidâ edildi. {B1045 Buhârî, Küsûf, 3.}

.....

19 Bazı nüshalarda, الصلاة جامعة , إن الصلاة جامعة , diğer bazılarında, بالصلاة جامعة diye zabtedilmiştir. Bir nüshada da إن siz olarak yalnız الصلاة جامعة diye mazbuttur. "Cemaatle namaza hazır olun" demektir. Bu söz, cemaat mescidde hazır olduktan sonra böyle bir davet bazılarınca müstehap olup ikamet yerine geçer. Maahâzâ Âişe radiyallahu anhâ Müslim'de Buhârî'nin ta'lîkan rivayet edilen haberine nazaran, فبعث منادياً الصلاة جامعة "Cemaat namaza hazır olun diye nidâ etmek üzere münâdî çıkardı" {M2092 Müslim, Küsûf, 4.} demiş olduğundan bu takdirde bu nidâ, ezan makamına kâim olmuş olur. Herhalde salât-ı küsûfta ezan da, ikamet de meşrû değildir. Yalnız bunda, istihbâbına kâil olanlara göre müstehaptır. İmam Şâfiî Kitâbü'l-Ümm'ünde şöyle diyor: Bayram namazlarında salât-ı gayri mektûbede olduğu gibi küsûf için de ezan meşrû değildir. Şayet imam الصلاة جامعة ile namaza başlatmayı birine

emredecek olursa bunu müstehap görürüm. Zira Zührî, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in salât-ı îdeyinde الصلاة جامعة demeyi emir buyururlardı demiştir. {BM1892 Beyhaki, Ma'rifetü's-sünen, III, 36.} İntihâ. *Buhârî*'de biraz sonra başka bir tarikten yine rivayet edilip sonunda فرجع النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين في سجدة ثم قام فركع ركعتين في سجدة. ثم جلس. ثم جلي sonunda “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra kalkıp yine bir rek'atta iki kere rükû buyurdu. Sonra (ka'deye) oturdu. Sonra (ka'dede iken) güneş açıldı. Râvi (Ebû Seleme yahut Abdullah b. Amr) dedi ki: Âişe radiyallahu anhâ bana daha evvel ömrümde bu kadar uzun süren bir sücûdda bulunmamıştım diye söyledi” {B1051 Buhârî, Küsûf, 8.} ziyadesi de vardır. Küsûfta tatvîl-i sücûd Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'nin kavli olduğu gibi Şâfiî'nin de ehad-i kavleynidir. Ehl-i hadîsin mezhebi de budur (417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisine de müracaat).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ يَهُودِيَّةً جَاءَتْ تَسْأَلُهَا فَقَالَتْ لَهَا أَعَاذُكَ اللَّهُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ فَسَأَلَتْ
عَائِشَةُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَيْعَذَّبُ النَّاسُ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَائِذَا بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ
ثُمَّ ذَكَرْتُ حَدِيثَ الْكُصُوفِ ثُمَّ قَالَتْ فِي آخِرِهِ ثُمَّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَتَعَوَّدُوا مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ.

TERCEMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki²⁰ bir yahudi karısı²¹ tese'ül etmek üzere (nezdine) gelip ona, “Allah (Teâlâ) seni kabir azabından korusun” (diyerek dua etmiş) bunun üzerine Âişe (radiyallahu anhâ), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İnsanlar kabirlerinde azaba giriftar edilirler mi?” diye sormuş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Ondan (yani kabir azabından) Allah'a sığınırım” buyurmuş.²² Ümmü'l-mü'minîn bundan sonra küsûf hadisini zikredip sonunda da, “Sonra (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) kabir azabından sığınmayı ashabına ferman buyurdu” demiştir. {B1049 B1050 Buhârî, Küsûf, 7.}

.....

20 Bu hadis *Buhârî*'deki rivayetin muhtasarıdır. Nitekim *Buhârî*'de buraya gelince ümmü'l-mü'minin hazretleri, ثم ركب رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات غداة مركبا فحسفت الشمس. ثم قام يصلي. وقام الناس وراءه... “Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (necl-i mükerremeleri İbrâhim aleyhisselâmın son dem-i hayâtına geldiğini haber aldığından) sabah vakti (binip çıktı) derken gün tutuldu.

Kuşluk vaktinde avdet buyurdu. Avdetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mescidin ittisâlinde ve ümmehât-ı mü'minîne mahsus olan) hücrelere uğradı, sonra namaza durdu. Halk da ardında durdu..." diyor. {B1050 Buhârî, Kûsûf, 7.}

Buhârî'nin metninde namazın tarifini ikmal ettikten sonra, وانصرف فقال ما شاء الله أن ... ثم أمرهم... "Namazdan çıktı. (Hutbede) ne söylemesini Allah diledi ise onu söyledi. Sonra ashabına... ferman buyurdu" sebinde rivayet etmiştir.

21 Bu yahudi karısının ismi hakkında mâlûm bir rivayet yoktur. Ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin nezdine gelenlerin iki yahudi acûze olduğu da rivayet edilmiştir.

22 *Müsned-i Serrâc*'ın Mesrûk'tan mervî hadisine nazaran: Âişe radiyallahu anhânın yanına bir yahudi karısı girip, "Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın azâb-ı kabre dair bir şey söylediğini işittin mi?" diye sormuş, o da, "Hayır, azâb-ı kabir de ne imiş?" cevabını verince "Öyle ise ona sor" demiş. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hücrelerini teşrif edince sual etmiş ve عذاب القبر حق نعم cevabını almış. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri der ki: İşte bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir namaz kılıp da azâb-ı kabirden âzeyi terkettiğini görmedim. {Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, III, 69, no: 1906.} İntihâ.

Mesrûk'un diğer rivayetine nazaran ümmü'l-mü'minînin hücrelerine iki yahudi acûze gelip ehl-i kubûr, kabirlerinde azap görürler demişler. Ümmü'l-mü'minîn onlara inanmamış, yalan söylüyorsunuz demiş, derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem teşrif etmişler. Kıssayı âlemü'l-enbiyâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz hazretlerine nakledince *"Evet, onlar kabirlerinde öyle bir azap görürler ki, o azâb-ı behâim iştir"* cevabını almıştır. {İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, III, 785, no: 1414.} Bundan anlaşılıyor ki, azâb-ı kabri enbiyâ-i selef salavâtullahi aleyhim ecmaîn hazerâtı da ümmetlerine haber vermişler. Vâkıa eldeki Tevrat nüshalarında, değil azâb-ı kabir, âhiret bahsi de mevcut değildir. Fakat koca-karı yahudi ve yahudilerin ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden evvel bunu öğrenip haber vermeleri ya Tevrat'ın, ya enbiyâ-yı selef kitaplarının bugün elde bulunmayan kadim nüshalarında mevcut olduğuna delâlet eder. Bu hadis ile 163 ve 460. hadisler gibi birçok rivâyât-ı sahîhada azâb-ı kabrin hak olduğu haber verilip bu azaptan istiâze de tâlim buyurulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de de ona delâlet eden yerler vardır.

Nitekim *Sahîh-i İbn Hibbân*'da tahrîc edildiğine nazaran ^a فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا , taraf-ı risâletten azâb-ı kabir ile tefsir buyurulmuştur. {İbn Balabân, *el-İhsân*, VII, 388, no: 3119.} *Tirmizî*'de de Ali kerremallahu veche hazretlerinin, {et-Tekâsür, 102/1-2.} حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ. نَزَلَتْ إِلَيْكُمْ التَّكَاثُرُ. yani azâb-ı kabir hakkında şek edip duruyorduk. Tâ 'Elhâkümü't-tekâsür hattâ zürtümü'l-mekâbir' sûre-i şerifesi nâzil olmadıkça bu şekkimiz zâil olmadı" buyurduğu rivayet olunmuştur. Kezâ Katâde ile Rebî b. Enes ^b سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ âyet-i kerîmesinin tefsirinde iki kere azabın biri dünyada olacağını, diğerinin de azâb-ı kabir olduğunu söylemişlerdir.

a Tâhâ, 20/124.

b et-Tevbe, 9/101.

Bir rakamlı hâşiyede zikredilen فرجع ضحي kaydı, salât-ı kûsûfun vakti hakkında ulemâ-yı mezâhibi ihtilâfa düşürmüştür. Salât-ı kûsûf, nâfile namazı câiz olan vaktin ibtidâsından itibaren kılınabilirse de âhir-i vakti hakkında ihtilâf vardır. İmam Mâlik'ten bu babda üç kavil mervîdir:

1. Bayram namazı gibi kuşluk vakti kılınır. Zevalden sonra kılınmaz.
2. Nâfile namazı kılınmak câiz olan vakitlerde zevalden sonra dahi olsa kılınır.

3. Kûsûf ikindiden sonraya müsâdif olursa namazı kılınmaz. Yalnız halk toplanıp duaya meşgul olur. Tasadduk ve sevaplı işlerle Hakk'a takarrüb ederler. Kûfe ulemâsı ile İbn Ebû Müleyke'ye ve Atâ b. Ebû Rebâh ile diğer birçok kimseye göre namaz kılmak mekruh olan vakitlerde kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre her vakitte, hatta nısfü'n-nehârde, ikindi ve sabah namazlarından sonra kılınabilir. Ebû Sevr'in de mezhebi budur. Hanefiyye'ye göre vakt-i müstehabbı diğer namazlar gibi olup evkât-ı kerâhette kılınmaz. Hasan-ı Basrî ile Atâ'nın, İkrime'nin, Amr b. Şuayb'ın, Katâde'nin, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin, İsmâil b. Uleyye'nin, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri budur. İshak b. Râhûye'ye göre sabah namazından sonra da, güneş sararmadıkça ikindi namazından sonra da kılınır. Kûsûf, vakt-i gurûba müsâdif olursa bi'l-icmâ namazı kılınmaz. Güneş meksûfen tulû ettiği takdirde Hanefiyye'ye, İmam Mâlik'e, İmam Ahmed'e ve birçoğuna göre nâfile namaz mekruh olmayan zaman hulûl edinceye kadar kılınmaz. İmam Şâfiî'ye göre ise hemen kılınabilir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ذَكَرَ حَدِيثَ الْكُسُوفِ بِطَوْلِهِ ثُمَّ قَالَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْنَاكَ تَتَاوَلْتَ شَيْئًا فِي مَقَامِكَ ثُمَّ رَأَيْنَاكَ كَعَكَعْتَ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ الْجَنَّةَ وَتَتَاوَلْتُ عَنْقُودًا وَلَوْ أَصَبْتُهُ لَأَكَلْتُ مِنْهُ مَا بَقِيَتِ الدُّنْيَا وَرَأَيْتُ النَّارَ فَلَمْ أَرْ مَنْظَرًا كَالْيَوْمِ قَطُّ أَفْطَعَ وَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ قَالُوا بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بِكُفْرِهِنَّ قِيلَ يَكْفُرْنَ بِاللَّهِ قَالَ يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ كُلَّهُ ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا قَالَتْ مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan (da) kûsûf bahsini uzun uzadıya zikrettiği rivayet olunmuştur.²³ (Müşârün ileyh bu hadiste kûsûf namazını tarif ettikten) sonra şöyle demiştir: ... dediler ki: Yâ Resûlellah! (Namaz içinde) durduğun yerden (görmediğimiz) bir şeye elinle uzandığını gördük²⁴ sonra (yine namaz içinde irkilip geri geri geldiğini) gördük.²⁵ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “(Evet) ben cenneti gördüm ve bir (üzüm) salkımına elimle uzandım. Eğer o salkımı ben ele

geçirebilseydim dünya bâki kaldıkça ondan yerdiniz (de tükenmezdi).²⁶ Âteş(-i cahîm) i de gördüm²⁷ (lâkin) ömrümde bugün gördüğüm kadar çirkin, berbat hiçbir manzara görmemiştim. Cehennemin ekser ahalisini de kadınlar olarak gördüm” buyurdu.²⁸ “Yâ Resûlellah! Ne sebeple (kadınlar buna müstahak oluyorlar?)” diye sordular. (Cevaben), “Küfürleri sebebiyle” buyurdu. “Allah’a iman mı etmiyorlar?” (diye tekrar sordular). “Kocalarına karşı (küfrân-ı ni‘met) ederler. İyiliğe karşı (küfrân-ı ni‘met) ederler. (İçlerinden) birine dünya dünya oldukça iyilik etsen de sonra senden (marzîsine muhalif ufacık) bir şey görse (hemen) senden hiçbir hayır görmedim ki der” buyurdu. {B1052 Buhârî, Küsûf, 9.}

.....

R İ V A Y E T L E R

23 *Sıhah* ile *Sünen*’de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunan salât-ı küsûf tarifleri –üçer rükûlu ve ikişer rükûlu olmak üzere– iki türlüdür. Bu rivayetteki tarifi ikişer rükûlu ve tatvîl-i kıyâm ve kıraat ve rükûu mutazammın olan Âişe radiyallahu anhanın bundan evvelki tariflerine muvâfık olanıdır. Hutbe-i nebeviyyeden de, إن الشمس والقمر آيتان من آيات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته. فإذا رأيتم ذلك فاذكروا الله {B1052 Buhârî, Küsûf, 9.} kısmını zikrediyor ve ondan sonra *Tecrîd*’de mezkûr olan kısmı rivayet eyliyor.

Bazı nüshalarda muzâri sîgasıyla تتناول ve تناول .

Bazı nüshalara göre تكعكت

رأيت yerine أریت rivâyâtı da vardır ki, “Bana gösterildi” demektir.

“Fâ”sız olarak صلى الله عليه وسلم nüshası da vardır.

Bazı nüshalara göre فتناولت .

Müslim’in rivayetinde ولو أخذته .

Bazı nüshalara göre yine وأریت .

Bazı nüshalarda فلم أنظر كالיום .

Hemze-i istifhâmın izhârıyla أيكفرن؟ de rivayet edilmiştir.

24 Ukbe b. Âmir radiyallahu anh, *Sahîh-i İbn Huzeyme*’ye nazaran, أهوى بيده ليتناول شيئا “Bir şey almak için elini uzattı” demiştir.

25 Müslim’in rivayetinde, ثم رأيناك كفتت “Sonra seni vazgeçmiş gördük” suretindedir.

26 Evvelce geçen 417. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâ hadisine nazaran, ولقد مددت يدي وأنا أريد أن أتناول من الجنة حتى لو اجتأأت عليها لجئتكم بقطاف من قطافها Müslim’in Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetinde ise ثم رآها لتنظروا إليه ثم بدا لي أن لا أفعل “Siz göresiniz diye cennetin yemişlerinden bazılarını almak arzusuyla elimi uzattımsa da sonradan haydi yapmayayım dedim.” {M2102 Müslim, Küsûf, 10.} Âişe radiyallahu anhanın Buhârî’nin başka babındaki rivayetinde de, لقد رأيت أن آخذ

قطفا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم *İleriye doğru gitmeye başladığımı gördüğünüz vakit de cennetten bir salkım almaya niyet etmiştim.*” {Kaynakta “أريد” ziyadesi yer almaktadır. B1212 Buhârî, el-Amel fi’s-salât, 11.} Abdürrezzâk’ın *Musannef*’indeki bir hadîs-i mürsele nazaran da, أردت أن آخذ منها قطعاً لأريكموه فلم يقدر, *Size göstermek için cennetten bir salkım almak istemdimse de mukadder değilmiş*” {MA4926 Abdürrezzâk, el-Musannef, III, 99.}, yine Câbir radiyallahu anhın *Müsne'd-i Ahmed* rivayetine nazaran, فحيل بيني وبينه, *Aramıza hâil girdi*” {HM14860 İbn Hanbel, III, 353.} buyurmuş, Saîd b. Mansûr’un Zeyd b. Eslem tarikinden rivayet ettiği Câbir radiyallahu anh hadisine nazaran bu tenâvül vak’ası ikinci rek’atın ikinci kıyâmı esnasında olmuştur.

Bu cennet taamının dünya dediğimiz şu âlem-i şehâdette ibrazına müsaade buyurulmamasındaki hikmeti beyan için şârihlerin her biri kendine göre bir mütalaa serdetmiştir. Kimi demiş ki, cennetin yemişleri مَمْنُوعَةٌ وَلَا مَقْطُوعَةٌ *“Ne kesilip eksilir ne de yemek isteyen men olunur”*^a âyet-i kerîmesi hükmünce daim ve bâkidir, dünya ise fânidir. Fenâ bulan dârda fenâ bulmayan nimet yakışmaz. Kimi de, “Eğer nâs onu görmüş olaydı imanları iman bişşehâde olurdu, halbuki onlar iman bilgayb ile mükellef olup küffâr ile usâtın imanları anında artık تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ *“Rabbinin âyâtından bazıları zuhur ettiği gün daha evvel iman etmemiş hiçbir nefsin imanı kendine fayda vermez”*^b âyet-i kerîmesi mûcibince tövbe kapısı belki kapanırdı. Halbuki iman ve tövbeden nasibedar olacak çok kimse vardı. Bu men, işte onlar hakkında ayn-ı lutf olmuştu” demişler. Kimi de, “Cennet cezâ-yı a’mâldir. Ceza da ancak âhirette vâki olur da onun için bu âyetin izharı men olundu” mütalaasında bulunmuş. Görülüyor ki, bu mütalaaların hepsi de mülâhazât-ı akliyyeden olup hiçbir delîl-i naklîye istinat etmiyor.

27 İbn Abbas radiyallahu anhümâ hazretlerinin bu rivayetinde zât-ı akdes-i risâletpenâhîye bu namazda cennetin arzolanması, cehennemin arzından evvel vâki olmuş gibi görünür. Nitekim 417. Esmâ radiyallahu anhânın rivayeti de böyle idi. Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümânın *Müslim*’deki bir rivayeti de buna muvâfıktır. Bu rivayetinde Câbir radiyallahu anhümâ, ثم قال إنه عرض علي كل شيء تولجونه. فعرضت علي الجنة حتى لو تناولت منها قطعاً أخذته. أو قال تناولت منها قطعاً فقصرت يدي عنه. وعرضت علي النار فرأيت فيها امرأة من بني إسرائيل تعذب في هرة لها. ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض. ورأيت أبا ثمامة عمرو بن مالك بحر قصبه في النار *... sonra şöyle buyurdu: Şüphesiz ki (cennet, cehennem, kabir, mahşer vesaire gibi) içine sokulacağınız (yani uğrayacağınız) her şey bana arzolundu. Bana cennet arzolundu. O kadar (yakından) ki, eğer bir (üzüm) salkımına elimi uzataydım alırdım. Ya da şöyle buyurdu: Bir salkımına elimi uzattım da onu yakalamaya elim yetişmedi. Kezâlik cehennem de bana arzolundu da orada Benî İsrâîl’den bir kadının kedisi yüzünden ta’zîb edilmekte olduğunu gördüm ki (hayatta iken) o kediye bağlamış ve ne beslemiş, ne de arzın*

a el-Vâkıa, 56/33.

b el-En’âm, 6/158.

haşeratından nafakalanmasına meydan vermişti. Ebû Sümâme Amr b. Mâlik'in de cehennemde bağırsaklarını sürüklediğini gördüm" {M2100 Müslim, Küsûf, 9.} diye ihbarda bulunuyor. Lâkin diğer tarikten Benî İsrâil'den bir kadından bahsedecek yerde, ورأيت في النار امرأة، حميرية سوداء طويلة "Cehennemde Himyerli uzun boylu, siyah bir kadın gördüm" {M2101 Müslim, Küsûf, 9.} lafzı ile rivayette bulunuyor. Müslim'in bu rivayetinde mevzubahis olan Ebû Sümâme Amr b. Mâlik, dîn-i İsmâil aleyhisselâm üzere olan kavm-i Arab'ı, putperstliğe sevkedip vaz'-ı şer'î-yi ilâhiye muhalif bid'atlar ihdas eden Amr b. Luhay b. Kam'a'dır ki, Huzâîler'in ceddidir.

Lâkin Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde emir berakis olarak evvelâ cehennemin, sonra cennetin arzolanduğu tasvir ediliyor.

Onun rivayetinde, وعرضت على النبي صلى الله عليه وسلم النار. فتأخر عن مصلاه حتى أن الناس ليركب بعضهم بعضا... وإذا رجع عرضت عليه الجنة فذهب يمشي حتى وقف في مصلاه aleyhi ve selleme cehennem gösterildi, bunun üzerine namazda durduğu yerden geriye doğru geldi O derecede ki, cemaat birbirlerinin üzerine yığıldı... Geriye dönünce de kendisine cennet gösterildi. Bunun üzerine yürüyerek tâ ilk namaza durduğu yere varıp durdu." {Kaynakta "هو في صلاته يوم كسفت الشمس" ziyadesi ve birtakım farklılıklar mevcuttur. MA4926 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 99.} diye haber veriyor. Müslim'in de diğer tarikten yine Câbir radiyallahu anhümâdan buna muvâfık rivayeti vardır. Câbir radiyallahu anhümâdan olan bu rivayete nazaran şöyle buyurulmuş, لقد جيء. وذلكم حين رأيتموني تأخرت مخافة أن يصيبني من لفحها. وحتى رأيت فيها صاحب المحجن يجر قصبه في النار. كان يسرق الحاج بمحجنه. فإذا فطن له قال إنما تعلق بمحجني. وإن غفل عنه ذهب به. وحتى رأيت فيها صاحبة الهرة التي ربطتها فلم تطعمها ولم تدعها تأكل من خشاش الأرض حتى ماتت جوعاً. ثم جيء بالجنة. وذلكم حين رأيتموني تقدمت حتى قمت في مقامي... *Size vaad olunan şeylerden hiçbirisi yoktur ki, şu namazımın içinde görmüş olmayayım, temin ederim ki, cehennem (bana doğru) getirildi. Bu da yalını bana dokunur korkusuyla geri geri geldiğimi gördüğünüz esnada oldu. O kadar (yakınıma geldi) orada çomaklı herifin ateş içinde bağırsaklarını sürüdüğünü gördüm. O çomaklı ki, hacıların mallarını çomağı ile çalardı. (Bir malı çaldığının) farkına varıldı mı, çomağıma takıldı der, varılmadı mı, alıp götürürdü. O kadar ki, kedinin sahibi olan kadını da orada gördüm. O kadın, kedisini aklıktan ölünceye kadar bağlayıp ne beslemiş, ne rûy-i arzın haşeratından nafakalansın diye serbest bırakmıştı, sonra (bana doğru) cennet getirildi, bu da makamımda duruncaya kadar ilerlediğimi gördüğünüz sırada oldu...*" {M2102 Müslim, Küsûf, 10.}

Her ne hal ise bu iki müşahede, tekaddüm ve teehhürü hakkında rivâyâtın tehâlûfünden kat'-ı nazar edilirse râvilerin ittifak ettikleri sabit bir cihet vardır ki, beşîr ve nezîr olan Nebî-i Âhîrzemân aleyhi ve âlihî salavâtü'r-Rahmân hazretlerinin mümin ile usât-ı mü'minîni ve küffârı dâr-ı âhirette bekleyen niâm-ı gûnâgûn ve âlâm-ı dehşetnûmûnun kâffesini namazın bir cüzünü eda edecek zamân-ı kasîr içinde müşahede buyurmuş olmalarıdır. Hatta yalnız âhirette değil, dâridünyada da ümmetlerinin başına

gelecek şeylere de bu esnada muttali oldukları *Sahîh-i İbn Huzeyme*'de Semüre b. Cündeb radiyallahu anhın *“İnan olsun, demin namaza durduğum müddetçe sizin dünyanızda ve âhiretinizde mülâki olacağınız her şeyi gördüm”* {İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 325, no: 1397.} hadisi ile sabittir.

28 Yukarıda geçen 209. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisinde de buraya muvâfık olarak kadınlara bir bayram mev'izasında *أكثر أهل النار* *buyurulduğu* zikredilmişti. {B1462 Buhârî, Zekât, 44. Bahsi geçen 209. hadiste “أكثر أهل النار” ifadesi yerine “أكثر أهل النار” geçmektedir.}

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ لَقَدْ أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْعَتَاةِ فِي كُسُوفِ الشَّمْسِ .

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir²⁹: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem küsûf-ı şems dolayısıyla (rakabe) âzat etmeyi ferman buyurdu.³⁰ {B1054 Buhârî, Küsûf, 11.}

.....

29 *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâîlî'nin diğer tarikten rivayetinde, *كان النبي صلى الله عليه وسلم يأمرهم* *dur.* *كان* .

Bazı nüshalara göre izâfetsiz olarak yalnız *في الكسوف* dir.

30 İtk-ı rakabenin tavsiye buyurulması vücûh-i birrin a'lâsı olması dolayısıyladır. Yoksa buna tarik ve imkân bulamayanların diğer vücûh-i birrin hangisine veya hangilerine yol bulurlarsa ona tevessül etmeleri menduptur. Buradaki emir, vücûb değil, nedb ifade eder. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu münasebetle itk-ı rakabeyi ferman buyurmalarında bir hikmet daha vardır ki, o da nâr-ı cahîmin hevlengîz manzarasını müşahe- deden henüz fâriğ olmaları idi. Müminlerin tahayyülü bile havsalasûz olan nâr-ı cahîmden âzat olmak için can âzat etmelerini Allah'ın kullarını insana kulluk mazîkından sâha-i fesîh-i hürriyyete çıkarmalarını hatıra getirmek makama en münasip olan vesâyadandır. Nitekim bir hadîs-i şerifte, *أعتق رقبة مؤمنة أعتق الله تعالى بكل عضو منها عضوا منه من النار* *“Her kim bir rakabe-i mü'mineyi âzat ederse Allah Teâlâ da âzat olanın her uzvuna bedel, âzat edenin bir uzvunu cehennem ateşinden âzat eder”* {M3797 Müslim, İtk, 23.} buyurulmuştur. Efdal olan işte budur. Buna kadir olmayan da, *إتقوا النار ولو بشق تمره* *“Cehennem ateşinden hiç olmazsa yarım hurma ile sadaka vererek korununuz”* {B1417 Buhârî, Zekât, 10.} vasiyyet-i âmme-i nebe- viyyesi ile amel etmek gerektir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَسَفَتِ الشَّمْسُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ فَرِغًا يَخْشَى أَنْ تَكُونَ السَّاعَةُ فَأَتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى بِأَطْوَلِ قِيَامٍ وَرُكُوعٍ وَسُجُودٍ رَأَيْتُهُ قَطُّ يَفْعَلُهُ وَقَالَ هَذِهِ الْآيَاتُ الَّتِي يُرْسِلُ اللَّهُ لَا تَكُونُ لِمَوْتٍ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ وَلَكِنْ يَخَوِّفُ اللَّهُ بِهِ عِبَادَهُ فَإِذَا رَأَيْتُمْ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَافْزَعُوا إِلَى ذِكْرِهِ وَدُعَائِهِ وَاسْتِغْفَارِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: (Asr-ı celîl-i nebevîde) güneş tutuldu. Bunun üzerine Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bu hadise) saat (yani kıyamet alâmeti) olmasın korkusuyla belinleye belinleye (yerinden) kalkıp mescid(-i şerif)e geldi.³¹ O zamana kadar (başka hiçbir namazda) ömrümde görmediğim uzun kıyam(lar) rükû(lar) sücûd(lar) la namaz kıldırır³² ve (sonra umuma) buyurdu ki: Allah Teâlâ'nın irsâl ettiği bu âyetler hiçbir kimsenin ne ölmesinden, ne de hayatından dolayıdır. Lâkin Allah Teâlâ bu âyetlerle kullarını tahvîf eder. Bu kabilden (korkunç) bir şey gördüğünüzde zikrullahı, Allah'tan niyaza, Allah'a karşı istiğfara (koyulup) iltica ediniz.³³ {B1059 Buhârî, Küsûf, 14.}

.....

RİVAYETLER

^a تَفَتُّا تَذَكُّرُ يُوسُفَ kelimesi kaideten mâzî-i menfîden sonra gelir. Bu rivayette ise âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ما sız olarak yalnız رَأَيْتُهُ suretinde vârit olmuştur. Maahâzâ birçok nüshada kâide-i ma'lûme üzere قط يفعله ما رَأَيْتُهُ diye zaptedilmiştir.

بِهَا daki zamir âyâta râcidir. Bazı nüshalarda بِهِ diye zaptedilmiştir ki, zamir küsûfa râci olmuş olur.

Bazı nüshalarda إلى ذكر الله dır.

31 فرع Kāmus mütercimi Âsım merhumun tarifine göre “belinleme ve uçunma”dır ki, ansızın zuhur eden korkunç bir hadise üzerine insana ârız olan ürkeklik ve korku demektir. Kadınlar, “Uykuda ürktü de uçukladı” derler ki, Âsım'ın “uçunması” da ondan başka değildir. Nitekim “uçkunma” da derler.

Hadise tekerrür edip duran bir hâdise-i tabîiyye olduğu halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmin izhar buyurdıkları bu havf ve fezân sebebi ne idi? Ebû Mûsâ el-Eş'arî radi-

a Yûsuf, 12/85.

yallahu anh, kıyamete alâmet olan âyetlerden birisi olması mülâhazasıyla havf ve haşyet ârız olduğu, ya zannına binaen ya da bildiği bir ihbara istinaden söylüyor. Sebep bu olduğu gibi yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bildiği diğer meçhulümüz bir sebep de olabilir. Meçhul bir sebep üzerine mütalaa yürütmeye imkân yoktur. Mâlûm olarak zikredilen esbâbın en kuvvetlisi yine sahâbî-i müşârün ileyhın zikrettiği olmak lâzım gelir. Zira kıyametin zamân-ı hulûlü ilm-i ilâhîde meknûn kalmakla beraber ^a وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ âyet-i kerîmesindeki ihbâr-ı sâdık mantûkunca bir kûsûfu müteakip olacağı muhakkaktır. Dünyadaki bu son kûsûfa tekaddüm eden birçok alâmeti daha muhbir-i sâdık sallallahu aleyhi ve sellem haber vermiştir ki, bunlara “eşrât-ı sâat” denir. Kıyametin ehl-i İslâm’ın feth-i bilâd etmesi, havâricin hurûcu, ilm-i dînin ref’i, cehlin şüyûu, mesâvî-i ahlâkın ümmet arasında fâş olması kabilinden birçok alâmet (eşrât-ı suğrâ) ve ondan sonra güneşin günün birinde mağribden tulûu, dâbbetü’l-arz, deccâl... ilâh., (eşrât-ı kübrâ) gibi birçok mukaddimâtı vardır ki, bunların hiçbirisi henüz tahakkuk etmemiştir. Muhbir kendi olduğuna binaen bunlar ma’lûm-i âlî-i nebevî ve kendileri bizzat sahâbe içinde berhayat olup vücûd-ı şerifleri azabın ümmete isabetine mani olduğu nakl-i Kur’ân ile sabit iken kıyamet alâmeti zuhur etti diye telâş buyurmaları istişkâl edilen mesâilden biridir. Bu işkâli ref için bazı şârihler, bu kıssa Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma bu alâmetler i’lâm edilmeden evvel cereyan etmiş olduğundan her an kıyâm-ı sâate muntazır idiler diyorlarsa da bu tevcih kabul olunamaz. Zira kûsûf kıssası onuncu sene-i hicriyyede vâki olmuş olup eşrât-ı sâatin birçoğu daha evvel işitilmiş hadislerle sahâbenin mâlûmu idi. Kimi de, bu sözün mesuliyetini sahâbenin sırtına yükleyip doğru eğri kendisince hâsıl olan bir karîneye istinat ederek zannettiğini vâki diye göstermiştir. Demişler ki: Böyle bir tevcih bir sahâbîye hüsnüzan lâzimesine muarız olur. Başka tevcihler de varsa da bize en mülâyim geleni şudur: Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm o gün vuku bulmayacak ve şu kadar ki, günün birinde vuku bulacağı muhakkak olan kıyâm-ı kıyâmeti hemen vâki oluvermiş-çesine telâşlı davranıp kûsûf hâdisi-i uzmâsının ehemmiyetini göstermek ve ümmetin o gün ne yapması lâzım geleceğini göstermek için her kûsûf ve husûfta namaz, zikir, dua, istiğfar, sadaka, itk-ı rakabe gibi vücûh-i mesûbâtı tahsile alışıp hâile-i uzmânın vuku-unda gafil davranmamalarını tâlim buyurmak istemişlerdir. Çünkü ümmetin metbû-ı a’zamı ve mürşid-i hedîsi zât-i akdes-i risâletpenâhîleridir. “Telâşlı davranıp” tabirimizden de câlî bir telâş mânası anlaşılmasın. O telâş pek ciddi idi. Ümmetinin dünyevî ve uhrevî her gûnâ menâfi’den ve derecâtan müstefit ve her gûnâ hasâr ve ekdardan masûniyetini en büyük dilek ittihaz eden kalb-i raûf ve rahîm-i nebevîleri bu vesile ile tâlim ve tembih buyurulacak şeyleri tâlim ve tembih etmek fırsatını fevtetmek korkusundan neşet etmiş gibi görünüyor.^b صلى الله عليه وسلم ومتعنا بشفاعته آمين

a el-Kiyâme, 75/9.

b Şu uzun mütalaaları hulâsa ederek deriz ki: Husûf üzerine resûl-i zîşân efendimizde hâsıl olan haşyet, kıyamet kopuyor zannıyla ârız olan bir korku değildir. Bunun en açık bir delili, Resûl-i Ekrem efendimizin

32 Tercümede kavis içinde mutlak olarak (başka hiçbir namazda) kaydı ilâve edildi. Bazıları (hiçbir salât-ı küsûfta) diyerek takyîd ediyorlar ki, bundan evvelce bir küsûf namazı daha kıldırılmış olduğunu îmâ ederler. Filhakika İbn Hibbân *Sîre*'sinde güneşin, altıncı sene-i hicriyyede münkesif olduğunu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın salât-ı küsûf kıldırıp hutbesinde, ... القمر آيتان من آيات الله ... buyurdıklarını sonra da onuncu senede necl-i mükerrerleri İbrâhim aleyh's-selâmın âlem-i nûra intikalleri günü bir kere daha münkesif olduğunu nakletmektedir. Lâkin bu nakil, vâkıa mutâbık da olsa bu hutbeyi -İbn Hibbân'ın nakline mugayir olarak- ikinci küsûfta irat buyurmuş olmaları lâzım gelir. Zira küsûfun hiçbir kimsenin hayat ve mematı ile alâkadar olmadığını söylemeye yakışan zaman ikincisinden başkası olamaz.

33 Husûf ve küsûfun mevt ve hayât-ı beşerle alâkadar olduğu hakkında ehl-i tencîmden avama da intikal eden akîdenin butlanını nâtık olan bu kelâm-ı âlî-i nebevînin *Buhârî*'de Âişe, Ebû Bekre, Mugîre b. Şu'be, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Abbas, İbn Ömer radiyallahu anhumden menkul olduğu gibi *Müslim*'de Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumden, *Nesâî* ile diğer kitaplarda Abdullah b. Amr, Nu'mân b. Beşîr, Kabîsa b. Mehârik radiyallahu anhumden, *Müsned-i Ahmed* ile diğer kitaplarda Semüre b. Cündeb, Mahmûd b. Lebid, İbn Mes'ûd radiyallahu anhumden, Taberânî'de de Ukbe b. Âmir ile Bilâl radiyallahu anhumâdan olmak üzere lâakal on yedi sahâbîden mervî olup bu rivayetin ekseriyyet-i azîmesi de sahih olduğundan bu akîde-i fâsideyi iltizam edenleri tekzip etmek artık şer'an vâcib demektir.

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ جَهَرَ النَّبِيُّ   فِي صَلَاةِ الْخُسُوفِ بِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَتِهِ كَبَّرَ فَرُكَعَ وَإِذَا رَفَعَ مِنَ الرُّكْعَةِ قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمَدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ ثُمَّ يَعَاوِدُ الْقِرَاءَةَ فِي

husûfu bir hâdis-e-i tabîyye olarak kabul buyurmaları ve ashabına da, kimsenin ne mevtiyle ne de haya-tıyla alâkadar olmadığını bildirmeleridir. Binaenaleyh bu endişe ve istîcalin en basit ve belki de yegâne sebebi, husûf gibi serfû'l-cereyân bir hadisenin zeval ve inkişâfından evvel böyle takallübât-ı kevnîyyeyi tanzır eden hâdisât-ı tabîyye sırasında Hakk'a karşı nasıl ibadet ve arz-ı ubûdiyyet edileceğini göster-mektir. Hususiyle bi'set-i seniyyelerinin en mühim gayelerinden biri de fikirlerde, asırların yerleştirdiği hurâfâtı yıkmak olduğu halde halk arasında husûfün, necl-i mükerrerleri Hazret-i İbrâhim'in vefatı ile alâkadar zannolunması resûl-i kibriyânın istîcal ve müsâraatını fevkalâde arttırmış ve câlib-i haşyet bir hal de göstermiş olacaktır.

Râvi Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhum gerek hadis şârihlerinin gerekse mütercim merhumun uzun mütalaalarına sebep olan تكون الساعة يحشى أن تكون kavline gelince, Resûl-i Ekrem'in husûfû bir hâdis-e-i tabîyye olarak tasvir buyuran beyânât-ı seniyyeleri karşısında râvinin bu sözü sür'at-i isti'câl ve teheyycü tasvir için "Kiyamet kopuyor zannetti" demiş olmasını kabul etmek zaruridir. Bi'set-i nebeviyyelerinin son yılında ve tekerrürü umulmayan ve devamı bir, iki saate münhasır olan en mühim bir vesîle-i irşad ve ika-zın fevtedilmesi, hâtemü'l-enbiyâ için râvinin tasviri veçhile teheyycü ve istîcali mûcib olmaz mı? (K.M.).

صَلَاةُ الْكُسُوفِ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ فِي رَكْعَتَيْنِ وَأَرْبَعُ سَجَدَاتٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem salât-ı husûfta³⁴ kıraatini cehren yaptı.³⁵ Kırâetinden fâriğ olduğu vakit tekbir alıp rükûa varırdı. Rükûdan kalktığı vakit de ربنا ولك الحمد . سمع الله لمن حمده . buyurdu. Sonra salât-ı kûsûfta tekrar kıraate başlardı (ki), iki rek'at içinde dört rükû ile dört secde (ederdi). {B1065 Buhârî, Kûsûf, 19.}

.....

34 Buradaki husûftan murat, fukahânın mustalahı olan “husûf-ı kamer”dir diyenler olmuşsa da *Buhârî* üzerine müstahrec yazan İsmâîlî diğer tarikten aynı hadisi, كسفت الشمس صلى بهم في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم İshak b. Râhûye de aynı tarikten aynı hadisi, في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم كسوف الشمس وجهر بالقراءة {Aynî, *Umde*, VII, 92.} lafızlarıyla rivayet etmiş olduklarından buradaki “husûf”un da isti'mâl-i lugavîye muvâfık olarak “kûsûf” mânasına olduğu sabittir.

35 Salât-ı kûsûfun kıraatinde cehr ü ihfâ meselesi münâzaalıdır. Bu hadisteki “husûf” lafzını kamere hamledenler husûfta cehri, kûsûfta isrârı iltizam etmişlerdir. Zira birincisi salât-ı leylîye, diğeri nehâriyyedir. Ancak hadisteki husûf, hâssatan husûf-ı kamer demek olmadığı diğer tariklerle sabit olduğundan Tirmizî'nin nakline nazaran husûfta, kûsûfta da cehren kıraat İmam Mâlik ve Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin mezhebidir. Yine Tirmizî, Şâfiî'nin mezhebi Semûre radiyallahu anhnın rivayetine istinaden salât-ı kûsûfta isrâr olduğunu haber veriyor. Tirmizî'nin yalnız İmam Ahmed ile İshak b. Râhûye hakkındaki mutlaka cehr naklini kabul edip İmam Mâlik ile Şâfiî hakkındaki naklini teslim etmiyor ve “Bizim ve İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe ve Bîşr b. Sa'd'ın ve cumhûr-ı fukahânın, “Mezhebimiz kûsûf-ı şemste isrâr ve husûf-ı kamerde cehirdir” dedikten sonra “İmam Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye her ikisinde de cehre kâil olmuşlardır” diyor. İbn Cerîr et-Taberî'ye göre, her ikisinde de cehr ve isrâr müsavidir. İmam Mâlik'ten her iki kavl rivayet edilmişse de meşhur olanı, Nevevî'nin hikâye ettiğidir. Tirmizî'nin naklettiği, mutlaka cehr rivayeti şâzdır. Mâlikiyye'den İbnü'l-Arabî, “Mısırlılar İmam Mâlik'ten isrârı, Medineliler ise cehri rivayet etmişlerdir. Bana kalırsa cehretmek evlâdır. Zira bu namaz cemaatle kılınan, cemaati toplamak için münâdî çıkarılan, hutbesi olan salât-ı îd ve istiskâya benzer bir namazdır” demiştir. Kûsûfeynde cehre kâil olanlar, buradaki hadise temessük ederler. Kûsûf-ı şemste isrâra kâil olanlar ise, Semûre b. Cündeb radiyallahu anhnın Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Tahâvî taraflarından tahrîc edilen ve Tirmizî'nin صحيح حسن kaydıyla sıhhati gösterilen, صلى بنا النبي صلى الله عليه وسلم في كسوف الشمس لا نسمع له صوتا “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kûsûf-ı şemste bize namaz kıldırda da sesini hiç işitemedik” {Kaynakta “الشمس” kelimesi yer almamaktadır. T562 Tirmizî, Cum'a, 45.} hadisine ve İbn Abbas radiyallahu anhümânın,

“Salât-ı kûsûfta Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden bir kelime bile işitmedim” {Tahâvî, *Meâni'l-âsar*, I, 332, no: 1954.} hadisidir ki, bu son hadiste İbn Abbas radiyallahu anhümâ Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın yanı başında namaza durduğunu da haber veriyor.

Lâkin cehre kâil olanlar, İbn Abbas hadisinin hep turuk-ı vâhiyeden rivayet edilmekle beraber Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yakın durduğu da bu vâhî tariklerden olsun sabit olmadığını ve Semûre ile İbn Abbas radiyallahu anının geri saflarda kalıp kıraati işitmemiş oldukları muhtemel olduğunu, salât-ı kûsûfta Âişe radiyallahu anhânın cehr rivayeti birçok tarikten sabit olmuş bir hadis olduğu gibi Ali b. Ebû Tâlib kerremallahu veche hazretlerinin kûsûf-ı şems namazını cehr ile kıldırıldıklarını İbn Huzeyme ile Tahâvî sahih isnadlarla zikretmiş olduklarını makâm-ı i'tirazda söylerler.

İSTİTRAT. Husûf-ı kamerde nâsın cemaatle namaz kılmaları ve imamın hutbe irat etmesi İmam Şâfiî'ye göre sünnettir. İmam Mâlik ile Kûfe fukahasına göre ise, cemaat toplamak istemez ve namaz diğer nevâfil gibi birer rûkû ile iki rek'at kılınır. Çünkü salât-ı husûfu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kıldırıldıkları ve böyle bir namaza nâsı davet buyurdukları hakkında sabit olmuş bir şey yoktur.

Bazıları husûf-ı kamerin dördüncü sene-i hicriyye cumâdelâhiresinde vâki olup Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin namaza davet buyurdukları haberi iştihâr etmemiştir. Ancak İbn Hibbân beşinci sene-i hicriyyede husûf-ı kamer vâki olduğu ve Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın ashâb-ı kirâma namaz kıldırıldıkları ve İslâm'da ilk salât-ı kûsûfun bu olduğunu *Sîre*'sinde hikâye ediyor. İntehâ.

Kitâbü
Sücuti'l-Kur'ân

كِتَابُ سُجُودِ الْقُرْآنِ

Kur'ân-ı Kerîm'in on dört veya on beş yerinde tilâvet eden de, dinleyen de secde etmek gerektir. Elimizdeki matbû mesâhif-i şerîfede yalnız on dördü işaret edilmiştir. Bu secde mahalleri bervech-i âtîdir:

1. Sûre-i A'râf'ın (7. sûre) sonu; 2. Sûre-i Ra'd'ın (13. sûre) ortalarında **وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ** {er-Ra'd, 13/15.}'dan sonra; 3. Sûre-i Nahl'in (16. sûre) içinde **وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ... وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ** {en-Nahl, 16/49-50.}'dan sonra; 4. Sûre-i İsrâ'nın (17. sûre) sonuna doğru **خُشُوعًا وَيَكُونَ لِلْأَذْقَانِ يَكُونُ** {el-İsrâ, 17/109.}'dan sonra; 5. Sûre-i Meryem'in (19. sûre) ortasında **إِذَا تَنَالَىٰ عَلَيْهِم آيَاتُ الرَّحْمٰنِ خَرُّوا** {Meryem, 19/58.}'dan sonra; 6. Sûre-i Hacc'ın (22. sûre) içinde

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ ... إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ {el-Hac, 22/18.}'dan sonra; 7. Yine sûre-i Hacc'ın evâhîrinde **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** {el-Hac, 22/77.}'dan sonra; 8. Sûre-i Furkân'ın (25. sûre) içinde **وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا ... وَزَادَهُمْ نُفُورًا** {el-Furkân, 25/60.}'dan sonra; 9. Sûre-i Neml'de (27. sûre) **أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ ... وَمَا تُغْلِبُونَ** {en-Neml, 27/25.}'den, yahut... **هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ** {en-Neml, 27/26.}'den sonraki, birinci kavil Hanefiyye'nin, ikincisi İmam Mâlik ile Şâfiî'nin kavilleridir; 10. Sûre-i Al'ın (32. sûre) **لَا يَسْتَكْبِرُونَ** {es-Secde, 32/15.}'den sonra; 11. Sûre-i Sâd'ın (38. sûre) **وَأَنَابَ** {Sâd, 38/24.}'dan sonra ki, burada secde etmek, İmam Mâlik ile Şâfiî'ye göredir. Hanefiyye'ye göre ise burada secde yoktur. İmam Mâlik'ten rivayet olunan diğer kavle göre mahall-i secde bir âyet sonra **وَحُسْنَ مَّآبٍ** {Sâd, 38/25.}'dir; 12. Sûre-i Ham'ın (41. sûre) sonuna yakın **وَمِنْ آيَاتِهِ** {Fussilet, 41/37.}'den, ya da bir âyet daha okuyup **لَا يَسْأَمُونَ** {Fussilet, 41/38.}'den sonra ki, birincisi: İmam Mâlik'in ve kavli kadîminde İmam Şâfiî'nin, ikincisi Hanefiyye'nin ve kavli cedîdinde İmam Şâfiî'nin ve Ahmed'in kavilleridir; 13. Sûre-i Necm'in (53. sûre) âhîrinde; 14. Sûre-i İnşikâk'ta (84. sûre) **لَا يَسْجُدُونَ** {el-İnşikâk, 84/21.}'dan sonra, Mâlikiyye'den İbn Habîb'in kavlinde de sûrenin âhîrinde; 15. Sûre-i Alak'ın (96. sûre) âhîrinde.

Bu on beş secde Medenîler'in, İmam Mâlik'e tebaan muhtarları olan kavildir ki, Ömer ve İbn Ömer radiyallahu anhümânın da, eimme-i müctehidînden Leys b. Sa'd ile İshak b. Râhûye'nin de, İmam Ahmed'den rivayeten İbn Münzir'in de,

Şâfiyye'den Mervezî ile İbn Şüreyh'in de kavilleri budur. Hanefiyye'ye göre yine on dörttür ki, sûre-i حج 'ın ikinci secdesi hariçtir. İmam Şâfi'nin kavli-i cedîdine ve İmam Ahmed'in esahh-ı kavleynine göre yine on dört ise de iskât ettikleri sûre-i ص secdesidir. Ebû Sevr'in mezhebince de on dört ise de sâkıt olan التَّحْمِيمِ secdesidir. Atâ el-Horasânî'nin kavlince sûre-i Hacc'ın ikincisi ile İnşikâk'ın hazfiyla on üçtür.

Mesrûk'un kavlince, Hacc'ın ikinci secdesi ile Sâd ve İnşikâk secdelerinin iskâtıyla on ikidir. İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîminde zâhir-i rivâyet olan İmam Mâlik'in kavlince انشقاق وعلق نجم، انشقاق secdelerinin iskâtıyla on birdir ki, Hasan-ı Basrî, İbn Müseyyeb, İbn Cübeyr, İkrime, Mücâhid, Atâ b. Ebû Rebâh ve Tâvûs'un da kavilleri budur. İbn Abbas ve İbn Ömer radiyallahu anhümün kavilleri de bu olduğu rivayet edilmiştir. Bazılarına göre ondur. Aynî Hecim ihtiyarlarının Mekke ile Medine'ye sücûd-ı Kur'ân meselesini öğrenmek için adam gönderdiklerini ve Haremeyn ulemâsının on secde üzerine icmâi vâki olduğu haberini bu adamın getirdiğini İbn Ebû Şeybe'den naklediyorsa da ne Haremeyn ulemâsından kimsenin ismi, ne de bu secdelerin hangileri olduğu tasrih ediliyor. Kezâ İbn Ebû Şeybe'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetine nazaran "azâim-i sücûd" yani vazgeçilmeyecek olan secdeler: اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ: انشقاق، وَالنَّجْم، اسراء، بنو إسرائيل olmak üzere beştir. İbn Ebû Şeybe'nin Ali kerremallahu vecheden rivayet ettiğine göre, azâim-i sücûd، وَالنَّجْم، حم، الم تنزِيل، الم تنزِيل، اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ olmak üzere dörttür. Abd b. Umeyr'in mezhebine göre ise azâimi yine dört ise de نجم ile اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ 'e bedel اعراف ile بنو إسرائيل secdelerini saymıştır. Saîd b. Cübeyr'den İbn Ebû Şeybe'nin rivayet ettiği diğer kavle göre اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ، وَالنَّجْم، الم تنزِيل olmak üzere yalnız üçtür.

Hanefiyye'ye göre secde-i tilâvetin sebebi: Tilâvet, semâ ve iktidâdır. Binaenaleyh okuyan secde edeceği gibi dinleyen de eder. Cemaat içinde olup işitemeyen de imama iktidâen secde eder, semâ kastı yokken işiten hakkında Şâfiyye'nin beyan ettikleri vecihler üçtür:

1. İmamın mensûs olan kavl-i sahîhine göre min gayri kastın işiten kimsenin secde etmesi müstehaptır, sünnet-i müekkede değildir.
2. Bu adamın müstemi'den yani dinlemeyi kastedenden farkı yoktur.
3. İmam Gazzâlî gibi bazılarına göre onun hakkında sünnet değildir.

Secde-i tilâvetin hükmüne gelince: İmam Ebû Hanîfe'ye göre secde etmek tâlî ve –istimâ-ı Kur'ân'ı kastetsin, etmesin– sâmi' üzerine vâciptir. İbn Ebû Şeybe'nin

Musannef’inde İbn Ömer radiyallahu anhümeden rivayet olunan *السجدة على من سمعها* “Secde, secde âyetini işitene terettüp eder” {Kaynakta rivayetin başında “إنما” yer almaktadır. MŞ4225 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 207.} kelâmı Buhârî’nin Osman radiyallahu anhtan ta’lîkan rivayet ettiği, *إنما السجدة على من استمعها* {Buhârî, Sücûdü’l-Kur’ân, 10, (bab başlığı).} sözü onlara delil ittihaz ettikleri gibi *لَا يَسْجُدُونَ الْقُرْآنَ إِلَّا وَيُؤْمِنُونَ. وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ لَا يَسْجُدُونَ* “Onlara ne oluyor ki, iman etmiyorlar, karşılarında Kur’an okunduğu vakit de secde etmiyorlar” {İnşikâk, 84/20-21.}; *فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا* “Allah’a secde edip ibadet ediniz” {en-Necm, 53/62.}; *وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ* “Secde edip Allah’a kurbiet peydâ et” {el-Alak, 96/19.} âyet-i kerîmeleri hüccettir. Son iki âyette emir vücut için olduğu gibi ilkinde de Kur’an’ı işitip secde etmeyenler taraf-ı Hak’tan da zem buyuruluyor. Zem ise ancak terk-i vâcibe terettüp eder diyorlar. Hatta İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî, “İnsan namazda iken bile secde âyetini işitirse hemen secde etmelidir” dermiş. Şa’bî’nin nakline göre Abdullah b. Mes’ûd’un ashabı ister namazda, ister hariçte secde âyetini işitince hemen secde ederlermiş.

İmam Şâfiî'ye göre secde-i tilâvet sünnet-i müekkededir. Ehad-i kavleyne göre İmam Mâlik de, İmam Ahmed ve İshak ve Evzâî ve Leys b. Sa'd ve Dâvûd ez-Zâhirî de sünnet olduğuna kâil olmuşlardır. Ömer, Selmân b. Abbas ve İmrân b. Husayn radiyallahu anhumün de kavli budur. Mâlikîler beyninde bunun sünnet veya fazilet yani mendup olduğunda ihtilâf vardır. Bu akval Şârih Aynî'nin menkulü olup şu kadar ki, İmrân b. Husayn ile Ömer radiyallahu anhumânın bu hususta mezhepleri Buhârî'nin tasrihine nazaran bunun hilâfınadır. Bu eimmenin adem-i vücûbuna kâil olmalarına sebep biraz sonra gelecek 557. Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh hadisidir. Kezâlik kelâm-ı nebevîyi ihtiva etmesi dolayısıyladır. *Tecrîd*'den hariç kalan Buhârî'de mervî Ömer radiyallahu anh hadisi de onlara hüccettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

555

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ النَّجْمَ بِمَكَّةَ فَسَجَدَ فِيهَا وَسَجَدَ مَنْ مَعَهُ غَيْرَ شَيْخٍ أَخَذَ كَفًّا مِنْ حَصَى أَوْ تُرَابٍ فَرَفَعَهُ إِلَى جَبْهَتِهِ وَقَالَ يَكْفِينِي هَذَا فَرَأَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ قُتِلَ كَافِرًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem Mekke'de (iken) (النَّجْمَ Ve'n-Necm^a) sûresini okuyup bu (sûre-i şerife)nin sonunda secdeye vardı. Beraber olanlar da (mümin ve müşrik) hep secdeye vardılar, yalnız bir ihtiyar (herif varmadı ki, o da) bir avuç çakıl veya toprak alıp alına götürdü ve "Bu kadarı bana yeter" dedi. İşte o kimseyi sonra (Bedir'de) kâfir olarak katlolanmuş gördüm. {B1067 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'ân, 1.}

556

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ ص لَيْسَتْ مِنْ عَزَائِمِ السُّجُودِ وَقَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَسْجُدُ فِيهَا وَحَدِيثُهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَجَدَ بِالنَّجْمِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا مِنْ رِوَايَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ وَسَجَدَ مَعَهُ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْجُنُّ وَالْإِنْسُ.

TERCÜMESİ^b

İbn Abbas radıyallahu anhümâdan (şöyle rivayet olunuyor). İbn Abbas de-

^a {en-Necm, 53/1.}

^b Bu 556. hadisin tercümesi de izahı da mütercim merhumun müsveddelerinde görülemedi. Müteakip hadislerin izahlarında bu hadisten bahsetmiş olmasına göre herhalde tercüme ve izah edilmiş olup her

mâlûmdur ve işte bu fevkalâde müşkül zamanlarda Cenâb-ı Hak sevgili peygamberini teselli ve iradesini takviye için kendisinden evvel gelip geçen peygamberlerin de Nûh, Âd, Semûd, Lût kavimleri gibi akvâm-ı câhile ve zalime taraflarından tekzip edildiklerini ve bu suretle bu kavimlerden her biri birer gûnâ azaba müstehik olarak târîh-i âlemden silindiklerini hikâye buyurup resûl-i zîşânına sabır ve tahammül tavsiye ediyordu.

Bu silsile-i vesâyâyâ devam buyurulup ^a *وَادْكُرْ عَبْدًا دَاوُودَ ذَا الْأَيْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ* “Kaviyyü’ş-şekîme olan Dâvûd’u da düşün ki, oda bütün mekârihten tövbe ile bize rücû etmiştir” âyet-i kerîmesinden itibaren de Dâvûd aleyhisselâmın târîh-i hayâtından bahse başlanmış ve sonunda ^b *فَاَسْتَغْفِرْ رَبِّهِ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* kavli-i şerifi ile o zîkudret Peygamber’in bir zelleden dolayı istiğfar ile secdeye kapanarak Cenâb-ı Hakk’a teveccüh ettiği bildirilmiştir. Bunu müteakip ^c *فَعَفَرْنَا لَهُ ذَلِكَ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَؤْلُقًا وَحُسْنَ مَآبٍ* nazm-ı kerîmi ile de Cenâb-ı Dâvûd’un düştüğü hatadan mağfiret olunduğu ve nezd-i bârîde kendisi için dünyada nice hayır ve menfaat ve âhirette hüsnümerci ve menzilet mukarrer bulunduğu haber veriliyor. Bunu da kendisine yüce bir saltanat ve adalet verildiğine, oğlu Süleyman hibe edildiğine dair âyetler takip ediyor.

İşte Hazret-i Dâvûd tövbe ve istiğfar ile secde ederek Cenâb-ı Hakk’a teveccüh ettiği için taraf-ı peygamberîden Hazret-i Dâvûd’un secdesine secde-i tevbe denilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz ise Peygamber Dâvûd’un af ve mağfiret olunması ve taraf-ı bârîden kendisine derecât-ı refîa vaad buyurulmasından dolayı secde buyurdıkları için bu secdelerine secde-i şükür demişlerdir. Bundan dolayı Hanefîler indinde ^d *وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ* kavli-i şerifinden sonra değil *وَحُسْنَ مَآبٍ* nazm-ı kerîminden sonra secde edilir.

Sâd sûresindeki secdenin sübûtu hakkında Hanefî ve Şâfiî eimmesi arasında ihtilâf yoktur. Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve İshak’ın mezhepleri de böyledir. Yalnız ihtilâf, bu secdenin azâim-i sücûddan yani farz secdelerden olup olmadığıdır. İmam Şâfiî ile etbâr: “Sâd secdesi, vâcip değildir. Belki bu bir secde-i şükürdür, namazın haricinde müstehap olarak secde edilir, namazda haramdır” demişler. İmam Ebû Hanîfe ile ashabına göre bu secde azâimdendir, vâciptir. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel’den ise birisi Şâfiîler’le, diğeri Hanefîler’le iştiraklerini ifade eden iki nevi ictihad menkuldür.

İmam Şâfiî, metindeki İbn Abbas’ın, “Sâd, azâim-i sücûddan değildir” kavli ile ihticâc etmiştir. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı ise İbn Abbas’ın ictihâd-ı mücerredini ifade eden bu rivayetle amel etmeyip Buhârî’nin sûre-i Sâd’ın tefsirindeki nassa müstenit olan ve fi’l-i nebevîyi bildiren, rivâyâtını tercih etmişlerdir. Nesâî’nin rivayeti de Hanefîler için ikinci bir hüccettir. Bu rivayette Sâd secdesinin “Secde-i tevbe” yâd buyurulması, “secde-i azîmet”

a Sâd, 38/17.

b Sâd, 38/24.

c Sâd, 38/25.

d Sâd, 38/24.

olmasına hiç de münâfî değildir. Hatta İbn Abbas'ın metindeki hadisi de Hanefîler'e bir üçüncü hüccet olabilir. Çünkü onda da secde-i nebevî rivayet edilmiştir. Diğer rivayetlerin delâletiyle azîmete hamledilebilir.

Hadîs-i şarifte **azâim**, **azîmen**in cem'idir. Azîme fi'l-asıl bir şeye gönül bağlamak mânasına mevzû iken sonra Cenâb-ı Hakk'ın emir ve icap eylediği ferâizde istimal olunmuştur.

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَالنَّجْمَ فَلَمْ يَسْجُدْ فِيهَا.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan:¹ Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda (bir defa) **وَالنَّجْمَ** Ve'n-Necm (sûresini) okudum da sûre(nin sonun)da secde buyurmadı.² {B1072 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'an, 6.}

.....

1 Buhârî'nin siyâk-ı rivâyeti, **عن زيد بن ثابت قال قرأت** suretindedir ki, tercüme bundan dolayı ona göre yapılmıştır.

2 Mâlikîler **وَالنَّجْمَ** sûre-i şerifesinin âhîrinde secde müstehap olmadığına bu hadis ile, bir de Atâ b. Yesâr'ın Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan mevkufen rivayet ettiği **المفصل في** ليس في الفصل في **السجدة** “*Mufasssalda secde yoktur*” {T575 Tirmizî, Cum'a, 51.} hadisi ile ihticâc ederler ki, böyle bir rivayet İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da kâh mevsul, kâh mürsel olarak rivayet ediliyor. Müşârün ileyh gûyâ, **لم يسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم في شيء من المفصل منذ تحول إلى المدينة** “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medîne'ye nakil buyurduktan sonra mufasssalın hiçbir sûresinde secde buyurmamıştır” {TM2811 Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 120.} demiş (Mufasssalın hangi sûreler olduğu 404. hadisin hâşiyesinde zikredilmiştir). Atâ b. Ebû Rebâh ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr ve Saîd b. Müseyyeb, İkrime, Tâvûs'un ve Ebû Sevr'in de mezhepleri bu olduğunu şârih Aynî zikrediyor. Zeyd b. Sâbit ile Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümâ gibi İbn Abbas radiyallahu anhümânın kavli de bu imiş. İmam Şâfiî'nin kavli kadîmi de budur. Müşârün ileyh İmam Mâlik'in, “Kur'an'da on secde vardır ve hiçbir tanesi mufasssalda değildir” sözünü naklettikten sonra, Übey b. Kâ'b da, Zeyd b. Sâbit de ilm-i Kur'an'da kimsenin meçhulü olmayan mertebe-i ulyâdadır. Zeyd, kıraatini Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem âlem-i nûra intikal buyurdıkları sene dinlettiği gibi Übey de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kendini iki defa dinletmiştir. İbn Abbas da Übey'den okumuştur. Bu zevat ise ihâta-i ilmiyyeleri olmadıkça söz söylemezler diye inşallah kimsenin şek edemeyeceği kimselerdendir. Bâhusus ehl-i Medîne'den mülâki olduklarımız da

buna kâillerdir. Übey b. Kâ'b sücûd-ı Kur'an'ı nasıl bilmez olur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ona, "Allah Teâlâ sana Kur'an'ı okuyayım diye bana emretti buyurduğu bize bâliğ olmuştur" diyor. Lâkin Beyhakî, müşârün ileyhın kavl-i cedîdinde -Müzenî, muhtasar-ı Büveytî, Rebî' ve İbn Ebû Cârûd rivayetleriyle- mufasssaldaki secdeleri ispat ile kat'an hükmettiğini söylüyor. Hanefiyye ise bundan evvelki İbn Mes'ûd ve İbn Abbas radiyallahu anhüm rivayetlerine temessük ederek (555, 556. hadisler) secdenin vücûbuna kâil olup bu kıssayı da Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ya abdestsiz bulunmak veya kıraat vakti kerâhete müsâdîf olmak gibi bir özür ile secde, vakt-i âhare tehir buyurulmuştur diye tevcih etmektedir.^a

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَرَأَ وَإِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ فَسَجَدَ بِهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ لَوْ لَمْ أَرَ النَّبِيَّ ﷺ يَسْجُدُ لَمْ أَسْجُدْ.

TERCÜMESİ

Rivayet olunur ki, Ebû Hüreyre radiyallahu anh (bir namazda³) إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ^b (sûre-i şerifesini) okuyup ondan dolayı secdeye varmış. Kendisine bu (secdenin sebebi) nedir? denilmiş.⁴ O da, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi (bu sûrede) secde etmiş görmeye idim secde etmezdim" demiş. {B1074 Buhârî, Sücûdü'l-Kur'an, 7.}

.....

RİVAYETLER

Bazı nüshalarda yine o mânaya فيها 'dır. Buhârî'nin asıl rivayetinde seneddeki râvi Ebû Seleme, رأيت أبا هريرة رضي الله عنه قرأ إذا السماء انشقت فسجد بها, "Ebû Hüreyre radiyallahu anh sûre-i şerifesini okuyup secde ettiğini gördüm" demiştir.

a Bu tevcihatı şârih Aynî Tahâvî'den naklediyor. Tahâvî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in bu sebeplerden biri dolayısıyla secdeyi tehir buyurmuş olmaları ihtimal dahilinde olunca وَالنَّجْمِ sûresinde secdenin lüzum veya adem-i lüzûmunu istifade edecek başka bir hadise ihtiyaç dergârdır. Biz bu babda müreccah olarak Abdullah b. Mes'ûd'un hadisini görüyoruz. Aynî buna ilâveten diyor ki: Resûl-i Ekrem'in derhal secde etmemiş olmalarından, "Bu sûrede secde yoktur", "Bu secdenin vücûbu nefyedilmiştir" hükümlerini çıkarmak doğru değildir.

Zeyd b. Sâbit ve Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümânın menâkıb-ı mübârekelerine gelince, hürmetle karşılanır. Fakat o, başka mevzudur (K.M.).

b {el-İnşikâk, 84/1.}

Tecrîd sahibi yine ibarede ihtisarı iltizam etmiş olup metn-i Buhârî'ye nazaran Ebû Seleme, فقلت يا أبا هريرة ألم أرك "Yâ Ebû Hüreyre! Gözüme inanayım mı? Secde etmedin mi dedim" diye naklediyor.

Bazı nüshalara göre سجد.

3 Kavis içindeki "namazda" kaydının tercümede ilâvesine sebep: Ebû Râfi' tarikinden rivayet olunan aynı kıssada –ki 428. hadis olarak evvelce geçmişti– müşârün ileyhın: إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ "Ebû Hüreyre'nin ardında yatsı namazını kıldım. صليت مع أبي هريرة العتمة فقراً... sûresini okudu" demiş olmasıdır.

Bir rivayete göre mutlaka farz namazda, diğer rivayete göre yalnız salât-i sırriyyede imamın secde âyetini okumasını mekruh gören İmam Mâlik'in muhaliflerine Ebû Râfi' rivayetindeki bu tasrih, kuvvetli bir hüccettir. Nevâfilde secde âyeti tilâvet etmenin cevazında ise eimme beyninde hilâf yok gibidir.

4 İtiraz eden râvi Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf olup ألم أرك تسجد diye itiraz etmiştir. Ebû Râfi' tarikinden gelen diğer rivayette de, ما هذه "Bu, ne oluyor?" diye sormuş. İtirazın sebebi ise bundan evvelki hadisin hâşiyelerinde zikrettiğimiz üzere mufassalda secde olmadığına dair şü'yû bulmuş olan rivâyât-ı zaîfedir. Halbuki Übey ile İbn Abbas radiyallahu anhümün mevkuf veya mürsel olan hadislerine karşı Ebû Hüreyre'nin rivâyet-i sahîhası hüccet-i kaviyyedir.

Ebû Hüreyre radiyallahu anh mâlûm olduğu üzere hicretin yedinci senesinde iman etmiş olduğundan İslâm'ı müteahhir olduğu halde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu sûrede secde buyurdıklarını haber vermesi Medîne-i Münevvere'ye intikalinden sonra secde buyurmamış oldukları hakkındaki rivayeti çürütür. Zira kaideten müsbit nâfiye karşı hüccettir. Bundan dolayıdır ki, Hanefîler, Şâfiîler, Hanbelîler ile Mâlikîler'den Abdülvehhâb bu sûre-i şerifede secde olduğuna kâil olmuşlardır. İmam Şâfiî'nin kavli kadîminden rücû ettiği bundan evvelki hadisin hâmişinde zikredilmişti.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ فِيهَا السَّجْدَةُ فَيَسْجُدُ وَنَسْجُدُ حَتَّى مَا يَجِدُ أَحَدُنَا مَوْضِعَ جَبْهَتِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (içinde) secde (âyeti) bulunan sûreyi bize okuyup secde buyururdu. Biz de (ona iktidâen) secde ederdik.⁵ O kadar (kalabalık ve sıkışık bir halde secde ederdik) ki bazılarımız alnını koyacak yer bulamazdı.⁶

R İ V A Y E T L E R

Buhârî'nin diğer tarikten rivayetinde, فيها السجدة التي يقرأ السورة üçüncü tarikten de يقرأ "Biz, huzûr-ı risâletpenâhîlerinde iken secde âyetini okurlardı."

وَنَسْجِدُ مَعَهُ

Diğer bir tarikten, فنزوحم حتى .

Diğer tariklerin birinde, ما يجد لجبهته موضعًا "Alnına yer bulamayacak kadar", diğerrinde ise مكانًا لموضع جبهته .

5 Buhârî bu hadisi burada secde-i tilâvette müstemiin kârie tâbi olduğu meselesini teyit maksadıyla irat etmiştir. Nitekim hadisi, bunu müş'ir bir ta'lik ile tasvir eylemiştir. Bu ta'likte İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın henüz çocukken huzurunda secde âyeti okuyan تميم "Haydi secdeye sen başla! Çünkü bu secdede imamımız sensin" demiş olduğunu rivayet ediyor. Temîm İbn Hazlem'in bu kıssasını Saîd b. Mansûr 'inde mevsul olarak zikrettiği gibi İbn Ebû Şeybe de مصنف 'inde, Beyhakî de سنن 'inde yine Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhnın Süleym b. Hanzele ile bunun gibi bir kıssasını kaydetmişlerdir. Saîd b. Mansûr'un سنن 'inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan mervî hadis daha mühimdir. Sahâbî-i müşârün ileyh diyor ki: Biri, sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda secde âyeti okudu, lâkin secde etmedi. Resûl-i Efham sallallahu aleyhi ve sellem, "Okuyan sensin, secde edeydin, biz de sana uyar, secde ederdik" buyurdu. {Aynî, Umde, VII, 106.} İntihâ.

Yine Beyhakî'de Atâ b. Yesâr'dan şu söz mervîdir. Atâ şöyle diyor: Bana bâliğ oldu ki biri, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda Kur'an'dan bir secde âyeti tilâvet etti. Okuyan secde etti, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de ona iktidâen secde buyurdu. Sonra bir diğeri de böyle bir âyet okuduktan sonra secde etmeyip Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın secde buyurmasına intizar etmiş. İntizarı uzayınca, "Yâ Resûlellah! Ben secde âyeti okudum, secde buyurmadın" demiş. Cevaben kendisine, "أنت امامنا فلو سجدت سجدنا معك" *"İmamımız sensin, secde edeydin biz de seninle beraber secde ederdik"* buyurulmuş. {Kaynakta "أنت امامنا" yerine "كنت إماما" ifadesi yer almaktadır. BS3877 Beyhakî, el-Kübrâ, II, 433.} Şârih Aynî'nin burada mühim bir ihtarı vardır. Diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ve İbn Mes'ûd'un secde etmeyi kâriin sücûduna ta'lik buyurmaları, "Sen secde et ki, biz de secde edelim" mânasına olup yoksa "Secde etmezsen biz de etmeyiz" demek değildir. Zira secde tâlîye ait olduğu gibi sâmia da aittir. Tâlî secde etmediği takdirde sâmi'den sâkıt olmaz. Bu, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye'nin mezhebidir. Mâlikîler ise sâmia secde terettüp etmez de müstemia eder. Hanâbile'ye gelince, onlar, "Okuyan secde etmedikçe müstemi' secde etmez" derler. İntihâ.

6 Hadisin başındaki صلى الله عليه وسلم كان النبي delâletiyle bu izdihâmın zamân-ı saâdet-nişân-ı nebevîde mûtat denecek derecede kesîrû'l-vukû olduğu anlaşılırsa da Müslim, yine İbn Ömer radiyallahu anhumânın hadisini başka bir tarikten,

ربما قرأ رسول الله صلى الله عليه وسلم القرآن فيسجد بنا حتى ازدحمنا عنده حتى ما يجد أحدنا مكاناً
“Öyle olurdu ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an tilâvet
buyurup, nezd-i mübâreklerinde müzdehem bulunduğumuz vakitte de secde ettirirdi. O
kadar ki, bazılarımız secde edecek yer bulamazdı, bu da namaz haricinde olurdu” {Kaynakta
“فيمر بالسجدة” ziyadesi yer almaktadır. M1296 Müslim, Mesâcid, 104.} suretinde ve başında ربما lafzı ile
rivayet etmiştir. Bu lafız hem “nâdiren” hem de “çok kere” mânasına ezdâddan olup burada
kesrete delâlet ettiği Buhârî'nin كان rivayetiyle tereccüh ediyor. Müslim rivayetinden bir
istifademiz daha vardır ki, burada maksut olan izdihamlı secdenin namaz içinde vâki
bir secde olmadığıdır. Taberânî'nin rivayetine bakılırsa bu kıssa Mekke-i Mükerreme'de
Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem وَالنَّجْمِ sûre-i şerifesini tilâvet buyurdıkları zaman
(555, 556. hadislere müracaat) vâki olup onun rivayetinde, حتى يسجد الرجل على ظهر الرجل
“O kadar ki, adamlar birbirinin sırtının üzerine secde etti” {Kaynakta “على الرجل” şeklindedir.
MK13358 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 280.} ziyadesi de vardır. Demek ki, kalabalıkta birbirinin sır-
tına da secde-i tilâveti eda etmek varmış. Bunun cevaz ve adem-i cevâzı bahsine gelince:
Beyhakî'nin sahih bir isnad ile rivayet ettiği Ömer radiyallahu anının hadisi bunun namazda
bile câiz olduğunu gösterir. Müşârün ileyh, “Farz olan namazda izdihamdan dolayı alnını
yere koyup secde etmeye kadir olmayan kimse mümin kardeşinin sırtına etsin” dermiş.
Bundan dolayı Süfyân es-Sevrî ile Şa'bî ve Kûfe fukahasıyla Ahmed b. Hanbel ve İshak b.
Râhûye ve Ebû Sevr buna kâil olmuşlardır. İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi', îmâ ile iktifa edilir
der. Atâ b. Ebû Rebâh ile Zührî'ye göre ise bekler, önündeki kalkınca kendisi secde eder.
İmam Mâlik ile bilcümle ashabı da böyle söylerler. Hatta mümin kardeşinin sırtına secde
ederse namazı iade eder der. Önündeki kimsenin sırtına farz namazda sücûdu tecviz eden-
lere göre sücûd-ı tilâvette bu evleviyetle câizdir. Çünkü namazda sücûd farzdır, secde-i
tilâvet ise farz değildir.

Kitâbü
Taksîri's-Salât
كِتَابُ تَقْصِيرِ الصَّلَاةِ

Kasır, taksîr ya da iksâr-ı salât: Esnâ-yı seferde dört rek‘atlı farz namazları kısaltıp ikişer kılmaktır. **KASR-ı SALÂT** tabiri daha meşhurdur ve daha fasihtir. Lugat-ı Kur‘an da odur. Sabah ve akşam namazlarında kasır olmadığına icmâ vardır. Kasır yalnız öğle, ikindi, yatsı namazlarında olur. Kasr-ı salâtın aslı *وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا* “Yeryüzünde yolculuk ettiğinizde kâfirlerin size işkence ve zarar ikâ‘ etmelerinden korkarsanız namazı kasretmekten dolayı size günah yoktur”^a âyet-i kerîmesidir. Kasrın sebep-i meşrûiyyeti âyet-i kerîmedeki sarâhate nazaran düşmandan havf olmuş iken meşakkati mûcip olması dolayısıyla, her sefer-i tavilde meşrû kılınmıştır. Müslim’in rivayet ettiğine göre, Ya‘lâ İbn Ümeyye radiyallahu anh bu meselenin cihet-i fikhiyyesini Ömer radiyallahu anh ile müzakere ederken Allah Teâlâ *إِنْ خِفْتُمْ* buyurdu. Şimdi ise nâs emn ü eman içindedir, yine seferde kasr-ı salât ediyoruz diye sormuş. Cevaben Fâruk-ı Âzam, “Bu senin şaşıtığın şeye vaktiyle ben de şaşmışım da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sormuştum. Cevaben *صَدَقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ* فاقبلوا صدقته yani “Bu Allah Teâlâ’nın size ettiği bir sadakadır. Allah’ın sadakasını kabul ediniz buyurdu” demiş.^b Bazılarına göre ise 228. Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâ hadisidir (“Kitâbü Salâti’l-Havf”ın baş taraflarına müracaat).

Nevevî’nin naklettiği kavl-i cumhûra göre mubah olan her seferde kasır câizdir. Seleften bazıları âyet-i kerîmedeki *إِنْ خِفْتُمْ* şartına bakarak yalnız korkulu seferde kasrı tecviz etmişlerdir. Halbuki İbn Abbas radiyallahu anhümânın *Sünen-i Nesâî*’de ve “sahih” kaydıyla *Sünen-i Tirmizî*’de *خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم من المدينة إلى مكة لا يخاف إلا رب العالمين. فصلى ركعتين ركعتين* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rabbü’l-âlemînden başkasından korkusu olmadığı halde Medine’den çıkıp Mekke’yi teşrif buyurdu ve namazları ikişer rek‘at kıldı”^c hadisi, kasr için havf meşrût olmadığını gösterir. Bazıları da seferin hac, umre, cihad gibi sefer-i tâat olmasını şart kılmışlardır. Şâfi‘ye göre bu seferin sefer-i ma’siyet olmaması şarttır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Sevrî’ye göre ise sefer-i tâatte de, sefer-i ma’siyette de

a en-Nisâ, 4/101.

b {M1573 Müslim, Müsâfirîn, 4.}

c {Kaynakta “ركعتين” sözcüğü bir kez geçmektedir. T547 Tirmizî, Cum’a, 39.}

câizdir. Şurası da cây-i tenbihtir ki, kasr-ı salât Ebû Hanîfe'ye göre azimet, diğer eimmeye göre ruhsattır.

İbn Esîr'in *Şerh-i Müsned*'ine göre kasr-ı salât hicretin dördüncü senesinde teşrî' buyurulmuştur. *Tefsîr-i Sa'lebî*'de rivayet olunan İbn Abbas radiyallahu anhümânın beyanına göre ilk kasrolunan namaz bir ikindi namazı olup Enmâr Gazvesi'nde Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bu namazı Usfân denilen mevkide iki rek'at olarak kıldırmışlardır ("Kitâbü Salâti'l-Havf" a müracaat).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ تِسْعَةَ عَشَرَ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir¹: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke’de)² on dokuz gün (ve gece) kasr(-ı salât) buyurarak ikamet buyurdu.³ Biz de sefer ettiğimizde on dokuz gün (kalırsak) salât-ı kasır, daha ziyade kalırsak (devirde) itmâm ederiz.⁴ {B1080 Buhârî, Taksîru’s-salât, 1.}

1 . أقام رسول الله صلى عليه وسلم .

“Tâ”nın “sîn”e takdimiyle ki تسعة عشر on dokuz demektir. Bu tasrihimiz “sîn”in “bâ”ya takdimi ile تسعة عشر yani on yedi rivayetlerinden ihtiraz içindir.

Buhârî’deki rivayetin sonunda, فإننا إذا سافرنا تسعة عشر قصرنا وإن زدنا أتممنا {B1080 Buhârî, Taksîru’s-salât, 1.} ziyadesi de vardır ki, tercümesinde mezkûrdur.

Sâhib-i *Tecrîd*’in bunu hazfetmesi –Allahu a’lem– İbn Abbas radiyallahu anhümânın kendi rivayetinden muktebes şahsî ichtihadı olduğuna mebnî olsa gerektir.

2 Buhârî’nin “Kitâbü’l-Megâzî”deki rivayetinde أقام النبي بمكة تسعة عشر يوما يصلي ركعتين {B4298 Buhârî, Megâzî, 53.} lafzı vârit olduğundan Mekke’de kaydı tercümeyle ilâve edilmiştir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in bu sefer-i celîl-i risâletpenâhîleri feth-i Mekke gazâ-yı celîlidir.

3 İbn Abbas radiyallahu anhümâdan on dokuz gün rivayeti *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *Tirmizî* ve *Nesâî*’de ve İmam Mâlik’in *Muvatta*’ında da vardır. Ancak Ebû Dâvûd bir isnâd-ı sahîh ile “sîn”in “bâ”ya takdimiyle تسعة عشر yani on yedi gün diye rivayet ettiği gibi *Nesâî* ile *İbn Mâce* ve *Ebû Dâvûd*’da خمسة عشر yani on beş gündür. İmrân b. Husayn radiyallahu anının *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayetinde ise, ويقول, فأقام بمكة ثمانين ليلة لا يصلي إلا ركعتين. و يقول, يا أهل البلد صلوا أربعاً فإننا سفر on sekiz gün ikamet buyurdu ki, bu müddet zarfında dört yerine hep iki rek’at kıldırıp

Mekkeliler'e hitaben “*Ey şehir ahalisi; siz dört kılıp, namazınızı tamamlayınız. Çünkü biz seferiyiz*”, buyururdu” {Kaynakta “فإنا قوم سفر” şeklindedir. D1229 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 10.} deniliyor. Beyhakî bu ihtilâfları cem' için diyor ki: On dokuz diyen kimse Mekke-i Mükerrerme'ye duhul ile oradan huruç günlerini de müddet-i ikâmetten saymış. On yedi gün diyen bu iki günü hesaptan hariç tutmuştur. On sekiz gün diyen İmrân b. Husayn radiyallahu anh ya duhul veya huruç günlerinden birini hesaba katmamış demektir. Hanefiyye'nin temessük ettiği on beş gün rivayetine gelince; Nevevî yalnız İbn İshak tarikinden mürselen rivayet olduğu için hafif addediyorsa da, Şâfiî olan İbn Hacer el-Askalânî de buna razı olmuyor. Filhakika *Sünen-i Ebû Dâvûd* ve *İbn Mâce*'de İbn İshak tarikinden mevsûlen İbn Abbas radiyallahu anhümâya isnad olduğu gibi İshak gibi Irak İbn Mâlik tarafından *Sünen-i Nesâî*'de rivayet edilmiştir. Binaenaleyh Hanefiyye'ye göre on beş gün rivayeti ihticâca sâlihtir. Askalânî ise “Rivayetin sıhhatini teslim takdirinde râvi müddet-i ikâmetin aslından on yedi gün olduğunu zannederek duhul ve huruç günlerini hafzetmiş demek olur” diye te'vil tarikine sapıyor.

Herhalde rivâyâtın ercahı ve turuk-ı sahîhası en çok olanı on dokuz gün rivayeti olup onunla âmil olan İshak b. Râhûye, İbn Abbas radiyallahu anhümânın ictihadına muvâfakat etmiştir. İmam Sevrî ile ehl-i Kûfe de rivâyâtta vârit olan ekall-i mikdar olduğuna binaen on beş günü tercih etmişlerdir. Bidâyet-i emirde bu kadar müddet ikameti niyet ederse mukim sayılır. Lâkin ikameti, niyet etmeksizin rücûu on beş günü tecavüz ederse ebeden misafir sayılır. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in Tebük'te yirmi gün kalıp o müddet zarfında hep kasr ile namaz kıldırdıkları hakkında *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki Hârise b. Vehb radiyallahu anhin rivayeti de bu ictihadı takviye eder. Ancak Hârise'nin rivayetini Dârekutnî mürsel ve münkâtî' diyerek i'lâl etmiştir. İmam Şâfiî ise İmrân b. Husayn'ın on sekiz gün rivayetini ahzetmiştir. Ancak ikamete niyet etmemiş olmakla meşrûttur. İkamete niyet etmemiş kimse on sekiz günden ziyade kasr-ı salâta devam edemez. Lâkin bidâyet-i emirde dört gün ikamete niyet etmiş bulunursa mukim sayılıp namazını itmâm eder. Bu dört gün müddetin içinde yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc da dahil mi, değil mi? meselesi ashâbı beyninde ayrıca ihtilâflıdır. Onun hücceti de hemen daha sonra gelecek Enes radiyallahu anh hadisidir. İmam Mâlik'e göre de dört gün ikameti niyet eden mukim sayılır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre yirmi bir vakit namazdan ziyade kılınabilecek bir müddet ikameti niyet ederse mukim olmuş olur.

Misafir kaç gün ikameti niyet etmekle mukim sayılıp itmâm-ı salât edeceği hakkındaki akvâli şârih Aynî naklederken bunların adedini yirmi ikiye iblâğ etmişse de söylediklerimizle iktifa edelim.

4 İbn Abbas radiyallahu anhümânın ibaresi harfiyen, “Biz eğer on dokuz gün sefer edersek” diye tercüme edilmek gerekti. Fakat murâd-ı âlîlerinin tercümedeki ibare olduğu hadisin baş tarafında أقام demesiyle sabit olduğu gibi *Müsned-i Ebû Ya'lâ*'daki rivayete nazaran “في موضع تسعة عشر” yerine “في موضع تسعة عشر” ifadesi geç-

mehtedir. Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, IV, 254, no: 2368.} diğeri bir vecihten de *Tirmizî*'deki nakle göre
فإذا أقمنا أكثر من ذلك صلينا أربعاً {T549 Tirmizî, Cum'a, 40.} demiş olması başka türlü tercüme-
meydan vermez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَكَانَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ
حَتَّى رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ قِيلَ لَهُ أَقَمْتُمْ بِمَكَّةَ قَالَ أَقَمْنَا بِهَا عَشْرًا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan⁵: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallalla-
hu aleyhi ve sellem ile birlikte (hac niyetiyle)⁶ Medine'den Mekke'ye çıktık.⁷
Medine'ye döndüğümüz zamana kadar (Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sel-
lem bize akşam namazlarından başka namazları hep) ikişer rek'at kıldırdı.⁸

Enes radiyallahu anha, “Mekke’de ikamet ettiniz mi?” diye soruldu.” (Evet) on
gün Mekke’de ikamet ettik”⁹ dedi. {B1081 Buhârî, Taksîru’s-salât, 1.}

5 *Buhârî*’nin metn-i aslîsinde, قلت أقمت بمكة شيئاً “Enes radiyallahu anha, “Mekke’de hiç
ikamet ettiniz mi? diye sordum” suretindedir. Burada ihtisar edilmiştir. Sualî irat eden râvî
Yahyâ b. İshak el-Hazremî’dir.

6 Kavis içindeki “hac niyetiyle” kaydı, Müslim rivayetindeki, من المدينة إلى الحج tasrihine
işaret olsun içindir. Bundan tamamıyla zâhir oluyor ki, Enes ile İbn Abbas radiyallahu anhanın
rivayetleri ayrı ayrı kıssalara râcidir. Evvelkinde feth-i Mekke seferi mevzubahis idi, burada
ise mutasavver olan haccetü’l-edâdır.

7 Hicret-i seniyyenin onuncu senesi zilkadesinin yirmi beşinci cumartesi günü
öğlen ile ikindi arasında Medîne-i Tâhire’den çıkılmış. O günün öğlen namazı Medine’de
dört, ikindi namazı Zülhuleyfe’de iki rek’at olarak kılınmış ve zilhiccenin dördüncü
pazar sabahı Beledullahi’l-Harâm’a muvâsalat buyurulmuştu. On gün içinde menâsik-i
hac ifa ve ümmete tâlim buyurulup zilhiccenin on dördüncü çarşamba günü sabahı
Mekke’den çıkılıp Medîne-i Münevvere’ye avdet buyurulmuştu. Ümmü’l-mü’minîn Âişe
radiyallahu anhanın umresi işte son çarşamba gecesi vâki olmuştur (213 ve 214. hadis-
lere müracaat).

8 Akşam namazı kasrolunmaz. Hazerde, seferde hep üç rek’attır. Asıl metinde yok iken
bu kaydın tercümeyle ilâvesi Beyhakî rivayetindeki إلا المغرب istisnasından dolayıdır. Sabah

namazı da esasen iki rek'attan ibaret olduğu için kasrolunmaz. Demek ki, seferde akşam namazından başka farzların hepsi ikişer rek'attır.

9 Mekke'de ikametten Mekke ile havalisi olan Mina, Arafat ve Müzdelife'deki ikametlerin mecmûu kastedilmiş olup münhasıran Mekke'deki ikamet mevzubahis değildir. Zira onuncu sene-i hicriyye zilhiccesi perşembe günü olup, dördüncü pazar günü Mekke-i Mükerrerme'ye varılmıştır. O günün sabahı hâric-i Mekke'de Zûtuvâ'da kılınmıştı. Pazartesi, salı, çarşamba günleri de Mekke'de ikamet buyurulduktan sonra da sekizinci perşembenin kuşluk vaktinde Mina'ya teşrif buyurulmuştur ki, o vakte kadar Mekke-i Mükerrerme'de yirmi vakit namaz kıldırmışlardı. O gece Mina'da kılınmış, ertesi cuma günü de Mina'dan azîmet buyurulup ba'de'z-zevâl Arafat'a varılmıştır ki, o gün Arafat kurbündeki Nemire mevkiinde hutbe irat buyurulmuştur. Gurub vaktine kadar orada kalındıktan sonra cumartesi gecesi Müzdelife'ye ifâza vâki olmuştur. Müzdelife'de sabah namazını kıldırincaya kadar beytûtet buyurulup sabah namazından sonra tulû'-ı şemse kadar Mina'ya ifâza buyurulmuştur ki, o gün yevmü'n-nahr, yevmül-adhâ dedikleri gündür. O sabah kuşluk vakti Cemretülakabe'nin remyinden sonra Mekke-i Mükerrerme'ye varılıp, Beytülmuazzam kable'z-zevâl tavaf buyurulmuş ve yine o gün Mina'ya avdet buyurulup cumartesi gününün bakiyesiyle pazar, pazartesi günleri tamamen orada kalınıp ertesi salı gününde –ki eyyâm-ı teşrîkin sonudur– öğleden sonra Muhassab'a teşrif buyurulup salât-ı zuhur orada kılınmış ve çarşamba gecesi orada kalınmıştır.

Ten'im'den Âişe radiyallahu anhânın umresi o gece olmuştur. On dördüncü çarşamba günü seher vakti sabah namazından evvel tavâf-ı vedâ icra buyurulup Mekke'den çıkılmıştır ki, Mekke'de ve havalisinde ardarda dört gün ikâmet-i celîle-i nebeviyye vâki olmamışsa da Mekke-i Mükerrerme'ye duhul ile huruç arasında on gün geçmiştir.

İmam Şâfiî herhangi belde de dört gün ikamet eden misafirlerin kasr-ı salât etmesi hakkında bu hadîs-i şerif ile ihticâc etmiştir. Daha evvel İmam Mâlik ve daha sonra da İmam Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr'in de kavilleri budur. Esahh-ı rivâyete göre yevm-i duhûl ile yevm-i hurûc bu hesapta dahil değildir. Hanefiyye'ye ve Süfyân es-Sevrî'ye göre on beş günden az ikameti niyet eden kimseye kasır lâzım gelir. Bundan evvelki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisi, Hanefiyye'nin hüccetlerinden biridir. Hatta on beş gün ikamet kasrı mûcib olursa dört ve hatta on gün ikamet evleviyetle böyle olacağı bazıları tarafından beyan olunmuşsa da feth-i Mekke kıssasıyla hacc kıssası ayrı ayrı şeyler olup birincisinde ikamet niyet edilmiş olmayıp ne günü mesâlih-i fetih hitama ererse hemen Mekke'den çıkmak meczûm, ikincisinde ise müddet-i ikâmet evvelden niyet edilmiş –bugünkü tabirle– azîmet ve avdet programı evvelden çizilmiş olabilir diye cevap veriliyor.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَنَى رَكَعَتَيْنِ وَأَبْيَ بَكْرٍ وَعُمَرُ وَمَعَ عُثْمَانَ صَدْرًا مِنْ إِمَارَتِهِ ثُمَّ أَتَمَّهَا.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Mina'da¹⁶ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile, Ebû Bekir ile, Ömer ile, emâretinin evvellerinde Osman (radiyallahu anhüm) ile birlikte (hep) ikişer rek'at kıldım. Sonradan (Osman radiyallahu anh) namazı (dörde) itmâm etti.¹¹ {B1082 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

10 Yalnız Mina rivayeti Nâfi‘ tarikinden Müslim’in Sâlim b. Abdullah b. Ömer radiyalahu anhüm rivayetinde ise بمنى وغيره “Gerek Mina’da gerek esnâ-yı seferde başka yerlerde” dir.

صلى النبي صلى الله عليه وسلم بمنى صلاة المسافر وأبو بكر وعمر
 {Kaynakta «أو قال ست سنين»} وعثمان ثمان سنين أو ست سنين
 denildiğine göre, Osman radiyallahu anhın Mina'da kasr-ı salât edişi sekiz veya altı sene
 devam ettikten sonra orada salât-ı mukim kılmaya başlamış ve bu yüzden bazı sahâbenin
 tâcizlerine uğramıştır. Lâkin kasrın da, itmâmın da câiz olduğunu ve kendi hakkında
 meşakkati dolayısıyla itmâmı tercih eylediğini beyan etmek istemişti.

11 Müslim'in bir rivayetinde râvi Nâfi'in, وإذا صلى مع الإمام صلى أربعاً. وكان ابن عمر إذا صلى مع الإمام صلى واحد صلى ركعتين Binâenaleyh İbn Ömer radiyallahu anhumâ imam arkasında namaz kıldığında dört, yalnız kıldığında ise yalnız iki rek'at kılarđı" {M1592 Müslim, Müsâfirîn, 17.} ziyadesi vardır ki, İbn Ömer radiyallahu anhumâ da kasır ve itmâmın her ikisini câiz görmüş demektir. Ancak şu var ki, kasrı, sünnete evfak bulurmuş. Osman radiyallahu anhnın ba'de'l-hac Mekke'de ikamete niyet etmiş olduğuna binaen Mina'da itmâm-ı salât ettiğini söyleyenler de vardır.

Mekke-i Mükerreme'ye giren hacının gerek Mekke'de gerek Mina'da gerekse diğer meşâhid-i hacda kasr-ı salât etmesi mücmaun aleyhtir. Zira hac müddeti içinde misafirdir. Mekke dahi yalnız ehl-i Mekke ile orada ikameti niyet edenler için dâr-ı ikâmettir. Muhâcirîn-i kirâm hazerâtına ise Mekke'de ikamet etmemek farz olduğundan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne Mekke'de, ne Mina'da ikameti niyet buyurmuşlardı. Mekkeli'nin 1 fersah mesafede olan Mina'da kasır ve itmâm etmesinde ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik'e göre Mekkeli Mekke'de itmâm ederse de Mina'da kasreder. Mina'da mukim olanlar Mina'da itmâm ettikleri halde Mekke ile Arafat'ta kasrederler. Yekdiğerine uzaklık-

ları mesâfe-i kasırdan az olduğu halde namazın kasredilmesi bu yerlere has bir imtiyazdır. Zira Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Haccetü'l-Vedâ'da kasr-ı salât buyurdıkları zaman kendilerine iktidâ eden misafir, mukim hiçbir kimse için fark gözetmedikleri gibi Mekke ahalisine de siz itmâm edin buyurmadılar ve mevzu beyan iken bu noktada sükût buyurmuşlardır. Vâkıa 560. hadisin hâşiyesinde İmrân b. Husayn radiyallahu anh hadisinde böyle bir beyan varsa da o feth-i Mekke'ye ait olup Mina ile Arafat'a cihet-i taalluku yoktur. Mekkelî'nin Mina'da kasretmesine fetva verdiği rivayet olunan zevat meyanında İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile oğlu Sâlim ve Kâsım ve Tâvûs, eimme-i metbûinden Evzâî ile İshak b. Râhûye vardır. Bunlar istisnaî olarak taraftarı oldukları bu kasrı mevzun sünneti diye telakki edip Mina ile Arafat'ta yalnız o iki yerde mukim olanlar itmâm ederler demişlerdir. Ekser-i ehl-i ilim, ezcümle Atâ, Zührî, Süfyân es-Sevrî, Kûfe ulemâsı, Ebû Hanîfe ile ashabı, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Sevr ise ehl-i Mekke'nin Mina ile Arafat'ta mesâfe-i kasır bulunmadığı için kasredemeyeceklerine kâil olup bu mevzı'lar ile yeryüzündeki diğer mevâzi' beyninde fark gözetmemişlerdir.

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى بِنَا النَّبِيِّ ﷺ آمَنَ مَا كَانَ¹² يَمْنَى رَكَعَتَيْنِ.

T E R C Ü M E S İ

Hârise b. Vehb (el-Huzâî)¹³ radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mina'da en ziyade emn (ve eman) içinde olduğu halde¹⁴ bize (namazı) iki rek'at olarak kıldırdı.¹⁵ {B1083 Buhârî, Taksîru's-salât, 2.}

.....

12 Bazı nüshalarda, آمَنَ ما كانت ki, bu takdirde zamir salâta râci olup mânası: Namaz kılmak en ziyade korkusuz olduğu halde olmuş olur. Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ın da, ونحن أكثر ما كنا قط وآمنه "Biz en çok ve en ziyade korkusuz olduğumuz halde" lafzıyla rivayet edilmiştir.

13 Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin li-üm biraderidir. Vâlideleri Osman b. Maz'un radiyallahu anhin kerîmesidir.

14 Müslim'in lafzında, آمَنَ ما كان الناس وأكثره "Halk, en emin ve en çok olduğu halde", diğer rivayetteki lafzında da, والناس أكثر ما كانوا. فصلی ركعتين في حجة الوداع. "Nâs en çok oldukları halde... Haccetü'l-Vedâ'da iki rek'at kıldırdı" {M1599 Müslim, Müsâfirîn, 21.} diye vârit olmuştur.

15 Hârise b. Vehb radiyallahu anhin bu rivayetinden seferde havf olmaksızın da kasrın cevazı istinbat olunmaktadır ki, cumhurun kavli budur. Kasr-ı salâtın havf veya harb zamanına muhtas olduğunu zannedenlere karşı da pek kavî bir hüccettir. Bu son kavle kâil

564

TERCÜMESİ

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

a el-Bakara, 2/156.

18 Bu istircân sebebini, bundan evvelki Hârise b. Vehb radiyallahu anhin rivayeti delâletiyle anlıyoruz ki, İbn Mes'ûd radiyallahu anh, Osman radiyallahu anhin Mina'da itmâm-ı salât edişini sünnete muhalif bulmuş.

19 Burada yine Buhârî'nin "Kitâbü'l-Hacc"ındaki rivayette, ثم تغرقت بكم السبل ziyadesi vardır ki, kavis içindeki ibare onun tercümesidir.

20 İbn Mes'ûd radiyallahu anhin bu sözü Hanefiyye'ce seferde kasrın vücûbuna, sair tavâifçe bilakis itmâmın cevazına delâlet eder gibi görünmüştür. Şâfiyyü'l-mezheb olan şârih İbn Hacer el-Askalânî diyor ki: Müşârün ileyh itmâmı câiz görmeseydi فليت حظي demezdi. Çünkü kasır vâcip olsa, itmâm, namazı ifsat eder. Fâsid olan namazdan haz alınmaz. İstircân sebebi: Osman radiyallahu anhin fiilini hilâf-ı evlâ gördüğüdür. Nitekim *Sünen-i Ebû Dâvûd*'daki rivâyet-i âtiyeden çıkan mâna budur. O rivayete nazaran İbn Mes'ûd radiyallahu anh da farzı dört kıldırmış. Kendisine, "Haniya sen bundan dolayı Osman'ı ayıpladı idin!" dedikleri zaman da: الخلاف شر "İhtilâf çıkarmak şerdir" cevabını vermiş. Bu söz, kasrın vücûbuna Hanefiyye gibi mu'tekid olmadığını gösterir. Bu mezhepte Mâlikiyye'den Kâdî İsmâil de onlara muvâfakat etmiş olup İmam Mâlik'ten gelen rivayetlerden biri de zaten budur. İbn Kudâme'nin dediğine göre Ahmed b. Hanbel'ce misafir, kasr ve itmâmda muhtar olup ancak kasr efdaldır. Cumhûr-ı sahâbe ve tâbiînin kavli de budur. Adem-i vücûba hüccet olmak üzere Şâfiî diyor ki: Misafir mukime iktidâ etse bilitifak dört rek'at kılar. Eğer ona kasr farz olsaydı hiç bir misafir mukime iktidâ edemezdi.

Hanefî olan diğer şârih Aynî ise Dâvûdî'nin rivayetine istinaden İbn Mes'ûd radiyallahu anhin kasrı farz gördüğünü, Ömer İbn Abdülazîz'in, الصلاة في السفر ركعتان لا يصح غيرهما "Seferde namaz iki rek'attan ibarettir. Bunlardan mâadası sahih olmaz" dediğini, üçüncü rek'ata kalkan misafirin secde-i sehve varması Evzâî mezhebi olduğunu mevadd-ı nakz olarak gösterdikten sonra Askalânî'nin diğer sözlerine karşı fikhî ihticâclarda bulunuyor ki, bu tafsîlâtı mahallinde aramak evlâdır.

Osman radiyallahu anhin Mina'da itmâm-ı salât etmesindeki sebebe gelince: Buna dair şârih Aynî beş-altı kavl nakledip hepsini çürüttükten sonra diğer şârih İbn Battal'ın âtîdeki sözleriyle bahse hitam veriyor: Bu babda vech-i sahîh -Allahu a'lem- şudur ki, Osman ile Âişe radiyallahu anhümânın seferde namazı itmâm etmeleri Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kasr ile itmâm beyninde muhayyer iken ihtiyâr-ı nübüvvetpenahîlerini ümmet hakkında eyser olan cihete -ki, kasırdır- sarf buyurmuş olduklarına itikad ettiklerine binaendir. Bâhusus, ما خير رسول الله صلى الله عليه وسلم في أمرين إلا اختار أيسرهما ما لم يكن إثما "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in iki şey beyninde muhayyer bırakılıp da en kolay cihetini ihtiyar buyurmadıkları hiçbir vakit vâki değildir. Meğer ki bu cihetlerden biri günah ola" {D4785 Ebû Dâvûd, Edeb, 4.} hadisi de ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan mervîdir. Kasr ile itmâmın her ikisi de câiz olunca müşârün ileyhimâ azîmet ve şiddet tarafını ruhsata tercih eylemişlerdir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin inkâr ve ta'yibden sonra yine Osman radiyallahu anhin ardında itmâm-ı salât edip الخلاف demekle i'tizar etmesi

de cevazın ve ihtiyâr-ı azîmet eylediğinin delilidir. İntihâ. Lâkin gariptir ki, seferde kasrın vücûbuna kâil olan Hanefiyye'nin temessûk ettikleri hadis, Âişe radiyallahu anhânın 228. hadisi iken müşârûn ileyhâ itmâm etmekle adem-i vücûba kâil olduğu anlaşıyor. Buhârî kasır mesâili sırasında bu hadisi yeğeni Urve'den rivayet ettikten sonra râvî Zührî'nin, öyle olunca Âişe neden itmâm ederdi? diye sorup Urve'nin de, "Osman radiyallahu anh gibi te'vil yoluna gitmiş" cevabını verdiğini de rivayet ediyor. Binaenaleyh 228. hadisin hâşiyesinde, "Âişe radiyallahu anhânın bu sözü, seferde kasr-ı salâtı azîmet addettiğine delâlet eder. Onun ictihadına göre misafirin dört rek'atı kılması câiz olmayacak" değişimiz yerinde vâki olmamıştır. Bu mütalaanın oradan tayyini kârî'n-i kirâmın lutuflarından ricâ ederim.^a

a Pek âşikâr görülüyor ki, mütercim merhum burada da Şâfilik gayretinden bir türlü ilim şâhikalarına yükselmek istememiştir. Seferde kasr-ı salâtın cevaz ve efdaliyeti hakkında şârih Askalânî lisanından Şâfilîler'in noktazarlarını izah ettikten sonra sıra şârih Aynî lisanıyla eimme-i Hanefiyye'nin kasrın vücûbuna dair vücûh-i istidlâlâtına gelince, "Aynî, Askalânî'nin sözlerine karşı fikhî ihticâclarda bulunuyorsa da bu tafsîlâtı mahallinde aramak lâzımdır" diyerek bahsi kapatıyor ki bu, âdâb-ı münâzaraya tamamıyla muhalif bir harekettir. Esasen vücûh-i istidlâlî bu şekillere sokmayı hiç muvâfık bulmadığımızdan burada Aynî'nin cevaplarını nakledecek değiliz. Yalnız "Cumhûr-ı sahâbe ve tâbiînin kavli de budur" denilmesine karşı Aynî'nin Tirmizî'den naklettiği şu cevabı zikir ile iktifa edeceğiz.

Tirmizî demiştir ki: Bu babda amel-i ümmet, fi'l-i nebevî ve Ebû Bekir ile Ömer'in fiilleri üzerine câridir ki, seferde kasr-ı salâttır. Muhammed b. Sahnûn ile İmam Mâlik ve Ahmed'den sabit olan rivayet de budur. Sevrî'nin, Hammâd'ın kavilleri de böyledir. Ömer, Ali, Câbir, İbn Abbas ve İbn Ömer radiyallahu anhümden menkul olan da budur. Şimdi cumhûr-ı sahâbe ve tâbiî iddiası nasıl kabul edilebilir? Bu sebeple Hasan b. Hay, İbn Süleyman müteammiden dört rek'at kılan misafirin iâde-i salât etmesiyle hükmetmişlerdir.

Aynî, *Buhârî* şârihi İbn Battal'ın sözleriyle bahse hitam vermiyor. Eimme-i Hanefiyye'nin kasrın vücûb ve azîmeti hakkında istinad ettikleri ehâdis-i şerifeyi de naklediyor ki, şunlardır:

1. *Sahîhayn*'da rivayet olunan Hazret-i Âişe'nin, *الحضر ركعتين في ركعتين* "Allah Teâlâ namazı farz kıldığında hizada da, seferde de ikişer rek'at olarak farz kılması. Sefer namazı iki olarak ibkâ kılındı da hazar halindeki namaza iki rek'at ziyade kılındı" {B350 Buhârî, Salât, 1.} hadisi.

2. *Müslim*'de İbn Abbas'tan rivayet olunan, *الحضر أربع ركعات وفي السفر ركعتين وفي الخوف ركعة* "Allah Teâlâ namazı farz kıldığında hizada da, seferde de iki, harp halinde de bir rek'at kılınmasını peygamberinizin dili ile farz kılması" {M1575 Müslim, Müsâfirin, 5.} hadisi.

3. Nesâî ile İbn Mâce'nin ve İbn Hibbân'ın *Sünen*'lerinde rivayet olunan Hazret-i Ömer'in, *صلاة السفر ركعتان تام غير قصر على لسان نبيكم* "Peygamberinizin dilinden duyduğuma göre, seferde namaz tam olarak iki rek'attır, yoksa rek'attan kısaltılmış iki rek'at değildir" {N1421 Nesâî, Cum'a, 37.} hadisi.

4. Nesâî'nin rivayet ettiği İbn Ömer'in, *أمرنا رسول الله أن نصلي ركعتين في السفر* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize seferde iki rek'at kılmanızı emretmiştir" {Kaynakta rivayet "أَنَّ الله عز وجل أمرنا" şeklindedir. N458 Nesâî, Salât, 3.} hadisi.

5. Dârekutnî'nin *Sünen*'inde Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği, *قال رسول الله صلى الله عليه وسلم المتمم الصلاة في السفر كالمقصر في الحضر* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuşlardır ki: Seferde namazı tam olarak kılan, hazar halinde kasreden gibidir" {Dârekutnî'de tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VII, 123.} hadisi.

Görülüyor ki, bu hadîs-i şerifler, seferde kasr-ı salâtın vücûbuna sarâhaten delâlet etmektedir. Hadislerdeki (farz, emir) tabirleri vücûbu ifade hususunda birer nastır. Bunlardan birincisi Hazret-i Âişe hadisi

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ مَسِيرَةَ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ لَيْسَ مَعَهَا حُرْمَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem:²¹ “Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir kadına yanında bir mahremi olmaksızın bir gün, bir gecelik²² mesafeye kadar sefer etmek helâl olmaz” buyurdu. {B1088 Buhârî, Taksîru’s-salât, 4.}

21 Bazı *Buhârî* nüshalarında, عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم

22 Müslim’in, معها ذى محرم عليها, rivayeti de buna mutâbıktır. Lâkin bunun yerine *Müslim*’de, معها ذى محرم, yine *Müslim*’de, معها ذى محرم, rivayet edilmiştir. “Mahremi olmaksızın bir günlük yola sefer etmesi” denildiği gibi Ebû Saîd radiyallahu anhtan vârit olan rivayetinde de, ثلث ليل, diğerinde de, ثلث, bunca ihtilâf-ı elfâzdan başka yine Müslim’in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan olan bir rivayetinde, ثلث ليل, rivayetinden mâadasını teliftten daha kolay bir şey yoktur. Bir gün, bir gece rivayeti yirmi dört saatlik mesafe, sefer olup âheste revîşle bu mesafe alelâde üç menzilde kat’ olunduğu için bir gün, bir gece rivayeti ile üç gün rivayeti beyninde fark-ı ma’nâ kalmamış olur. ثلث ليل ile yine evvelki mânalarda müsta’meldir. ثلث ليل deyince gecesiyle birlikte bir gün, bir gece deyince de gündüzü ile birlikte bir gece kastolunur. Buhârî’nin her nedense *Tecrid*’e alınmayan İbn Ömer radiyallahu anhumâ hadislerinde de ثلث أيام, ثلثا denilmiştir ki, ikincisi ثلث ليل demektir. Nitekim *Müslim*’de bu lafız ile vârit olmuştur. Ancak Müslim’in bir rivayetinde ثلثا denilmiştir ki, üç konakdan ziyade mesafede câiz olmayan bu seferin üç konaklık yerde cevazını hatıra getirir.

Ebû Hüreyre ile İbn Ömer radiyallahu anhumden başka Ebû Saîd el-Hudrî ile İbn Abbas radiyallahu anhumün de bu meseleye dair olan rivayetlerini Müslim, hep كتاب الحج ‘da toplamış olup Buhârî’nin كتاب الحج ‘ında da tekrar olunmuşlardır. Bundan Ebû Hanîfe ile ashâb-ı Ebû Hanîfe’nin ve fukahâ-i ehl-i hadîsin istinat ettikleri hüküm, haccedecek kadının bulunduğu yer ile Mekke-i Mükerreme beyninde üç konaklık mesafe olduğu tak-

ki, 228 numarada tercüme edilmiştir. Orada mütercim bile vücûbu kabul etmişken kâriîn-i kirâmdan onun oradan tayyini rica ediyor. Muharrir-i âciz de bilakis oradaki izahın değil, buradaki mütalaanın tayyinde isabet olduğunu arzeder (K.M.).

dirde üzerine hac vâcip olabilmek için birlikte gidecek bir mahremi vücutu şart olmasıdır, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Sevrî ve A'meş'in de kavilleri budur. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anının *Müslim*'deki rivayetinde, *إلا ومعها أبوها أو ابنها أو زوجها أو أخوها أو ذو* “*Meğer ki, beraberinde babası ya oğlu ya kocası ya da diğer mahrem bir kimsesi buluna*” {M3270 Müslim, Hac, 423.} suretiyle daha ziyade izah buyurulmuştur. Burada mezkûr olanların zevcden mâadası mahremdir. Nitekim diğer tarikten olan bir rivayetinde, *مسيرة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو محرم* beyanı bunu teyit eder.

Bu rivayetlerin hiçbirinde hacdan bahis buyurulmamış olduğundan Mâlikîler ile Şâfiîler Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem nehiy buyurdıkları bu seferlerde hac dahil değildir; bu nehiy, vâcip olmayan seferlere mahmûldür, hac ise farzdır. Binaenaleyh bu, nehye dahil olmaz. O halde üzerine hac farz olmuş kadın, zevci veya mahremi birlikte olsun, olmasın olduğu yer ile Mekke-i Mükerre arasında mesâfe-i sefer bulunsun, bulunmasın hac seferine çıkar. Vârit olan nehy-i nebevî vâcip olmayan seferler hakkındadır diyorlarsa da Hanefîler'le onlara muvâfakat edenler, Buhârî ile Müslim'in rivayet ettikleri âtîdeki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadîs-i merfûundan nehyin gerek hac gerek mâadası her sefere âm ve şâmil olduğunu istinbat ederler. Müşârûn ileyh diyor ki: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hutbede, *لا يخلون رجل بامرأة إلا ومعها ذو محرم* “*Hiçbir erkek, bir kadının mahremi beraber bulunmadıkça yalnız kalmayın. Hiçbir kadın da mahremi beraber olmadıkça sefere çıkmayın*” buyurdu. Biri ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah! Benim zevcem hacca niyet etmiştir. Ben ise filân gazâyâ gitmek üzere kaydoldum” demesi üzerine, *انطلق فحج مع إمرأتك* “*Haydi git! Karınla birlikte hacce*” buyuruldu. {M3272 Müslim, Hac, 424.} İntihâ. İbn Hazm'ın rivayetinde o adam, “Yâ Resûlellah! Ben de filân ordu ile gazâyâ gitmeyi nezretmiştim” demiş. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o adama nezr-i cihâd bırakıp hacca göndermeleri o kadının onsuz haccedemeyeceğine delildir. Biraz evvel Ebû Hüreyre radiyallahu anha isnad eylediğimiz *بريداً* rivayetine muvâfık olarak Atâ, Saîd b. Keysân ve Zâhiriyye'den bazıları 1 berîdden az olan mesafeye kadının yalnız başına sefer etmesini tecviz ederler ki, bunlar 1 berîdden ziyade olan mesafede mahremsiz sefer edemeyeceğine kâillerdir. Her ne hal ise kadının mahremi ile sefer edip edemeyeceğine dair olan bu hadisin alelîtlak seferde mesâfe-i kasr meselesiyle de alâkası vardır. Nitekim Buhârî bu hadîs-i şerifi “Ne Kadar Mesafede Namaz Kasrolunur” unvanlı babında zikrediyor ki, maksat bir mesâfe-i kasr hakkındaki rivâyât-ı sahîhayı cemetmektir. Bu hadisteki ihtilâfât-ı rivâyâttan anlaşıldı ki, bir gün bir gecede, bir günde, bir gecede, 1 berîdde rivayet edildiği gibi İbn Ömer radiyallahu anhümâ rivayetinde üç gün ve üç günden ziyade, Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde üç gün ve iki gün rivayetleri de vardır. Buhârî'nin bu münasebetle ta'lîkan beyan ettiğine göre bir gün bir gecelik mesafeye taraf-ı celîl-i risâletten sefer ıtlak buyurulmuş olduğu gibi İbn Ömer ve İbn Abbas radiyallahu anhüm de 4 berîd yani 16 fersahlık mesafede namazı kasır ve iftar ederlermiş. 16 fersah ağırlık beraber olarak iki günde yahut bir gün,

bir gecede kat' olunan mesafedir ki, İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed bunu mesâfe-i kasır addetmişlerdir. Ebû Hanîfe üç merhalenin yani 24 fersahlık mesafenin dûnunda kasrı tecviz etmez. Evzâî bir günün yolculuğunda kasra kâildir. Dâvûd ez-Zâhirî ise, seferin uzununda da, kisasında da kasır câizdir diyor. Sefer üç günlük olursa kasrın efdaliyeti müttetekun aleyh ise de itmâm, eimme-i selâseye göre câiz, Ebû Hanîfe'ye göre gayr-i câizdir.

Sefere çıkan kimse hangi vakitten itibaren ve avdet ederken hangi vakte kadar salâtı kasreder?

Buhârî, Ali kerremallahu veche hazretlerinden seferde –ki burada murat Şam seferidir– Kûfe'nin evleri henüz nazardan gâib olmamış ve avdette Kûfe'nin evleri göründükten sonra kasır buyurduklarını ta'likan beyan eder ki, bu rivayeti Hâkim ile Beyhaki vaslederler. Bu rivayete nazaran, "İşte Kûfe'nin evleri göründü, niçin kasrediyoruz?" diyenlere, "Hayır, Kûfe'ye girmeden itmâm olmaz" cevabını vermişlerdir.

İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk'ın *Musannef*'lerinde de Ali kerremallahu veche hazretleri Basra'dan çıktıklarında şehir haricinde ve civarında bir huss, yani sazdan bir kulübe görmüşler ve "Bu kulübe olmasaydı iki rek'at kılardık" buyurup, vakit namazını dört rek'at kıldırmışlardı.

Buhârî, Enes radiyallahu anhın ileride gelecek olan 769. hadisini de muhtasaran bu münasebetle zikrediyor ki, buna nazaran haccetü'l-vedâ için Medîne-i Münevvere'den müfârekat buyurulduğu gün salât-ı zuhur belde-i tâhirede dört rek'at, Zülhuleyfe'de –ki 6 veya 7 mil mesafededir– iki rek'at olarak kılınmıştır.

Binaenaleyh şehirden çıkmamış bulunan yolcu, vakit namazını itmâm ile kılmak gerektir. Bundan dolayıdır ki, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre şehrin binaları tecavüz edilmedikçe kasra başlanmaz. İmam Mâlik'ten ise bu babda iki rivayet vardır: Birine göre, kasredilmek için bir toz yani şehrin binalarından sağında, solunda kendisine muhâzî bina kalmayacak vechile müfârekat etmiş olmalıdır. Diğerine göre ise, mısırdan yani şehirden 3 mil mesafe kadar ayrılmış bulunmalıdır. Mücâhid'e göre sefere gündüzden çıkılırsa gece girmedikçe, gece çıkılırsa gündüz olmadan kasredilmez. Ancak mehazına muttali olamadım. En garibi, Hâris b. Ebû Rebâ'a'nın yaptığıdır ki, bir defa sefere niyet etmiş ve henüz hânesinde iken namazı cemaatle iki rek'at olarak kıldırmıştır ki, cemaatin içinde Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhın ashabından Esved b. Yezîd ile yine müşârûn ileyhin ashabından diğer birkaç zat varmış, Atâ b. Ebû Rebâh'ın kavlince de misafir menzilerinden çıktıktan sonra henüz şehrin binalarından ayrılmadan namaz vakti girerse, o vakti kasretmesi mubah olur. Bunun da senedini zikredeni görmedim.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ إِذَا أَعْجَلَهُ السَّيْرُ يُؤَخِّرُ الْمَغْرِبَ فَيُصَلِّيَهَا ثَلَاثًا ثُمَّ يُسَلِّمُ ثُمَّ قَلَمًا يَلْبَثُ حَتَّى يُقِيمَ الْعِشَاءَ فَيُصَلِّيَهَا رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ يُسَلِّمُ وَلَا يُسَبِّحُ بَعْدَ الْعِشَاءِ حَتَّى يَقُومَ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Gördüm ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde²³) acele sürüp gittiğinde akşam (namazın)ı tehir ederdi. (Konunca) onu üç rek'at kıldırıp selâm verirdi.²⁴ Ondan sonra yatsıyı ikame edinceye kadar pek az bekleyip onu da iki rek'at kıldırır, selâm verirdi.²⁵ Yatsıdan sonra da gece ortasında kalkıncaya kadar (hiçbir nâfile) namaz kılmazdı.²⁶ {B1092 Buhârî, Taksîr'ü's-salât, 6.}

23 Birçok nüshada يقيم ki, ikame eder demektir. Bazı nüshalarda ise يعمد dır ki, akşam namazını karanlığa bırakırdı demek olur.

Tercümede kavis içindeki sefer kaydına lüzum vardır. Zira diğer bir tarikten olan rivayette, “إذا أعجله السير في السفر يؤخر المغرب ويجمع بينها وبين العشاء” “Seferde acele sürüp gittiğinde akşam namazını tehir edip, yatsı namazı ile birleştirdi” denilmiştir. {B1091 Buhârî, Taksîr'ü's-salât, 6.}

Başka tarikten de Sâlim'den, العشاء بالمزدلفة “İbn Ömer radiyallahu anhümâ akşam ile yatsı namazlarını Müzdelife’de birleştirdi” {B1092 Buhârî, Taksîr'ü's-salât, 6.} ziyadesi de vardır. Buhârî *Tecrîd*’e geçmeyen diğer bir rivayetinde Enes b. Mâlik radiyallahu anh da السفر يعني المغرب “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde şu iki namazı yani akşam ile yatsıyı cem buyururdu” {B1110 Buhârî, Taksîr'ü's-salât, 14.} diye haber veriyor.

24 Bundan akşam namazının kasrolunamayacağı anlaşıyor. *Müsned-i Ahmed*’de İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan ve Taberânî’nin *Evsat*’ında Huzeyme b. Sâbit radiyallahu anhtan da bunu müeyyid rivayetler olduğu gibi *Müsned-i Bezzâr*’da Ali kerremallahu vec-heden, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte salât-ı havfı ikişer rek’at ve yalnız akşam namazını üç kıldım. Keza seferde onunla birlikte salât-ı havfı ikişer rek’at ve yalnız akşam namazını üç rek’at kıldım. Kezâ seferde onunla birlikte hep ikişer kıldım, yalnız akşamı üç kıldım” rivayeti vardır.

25 Sâlim b. Abdullah’tan muhtelif vecihlerle rivayet edilen bu kıssayı Buhârî burada ta’lîkan ve “Kitâbü'l-Cihâd”da Eslem tarikinden mevsûlen rivayet etmektedir ki, hep-

sinin mecmûundan hadise, Mekke-i Mûkerreme'den Medîne-i Münevvere'ye avdet edilirken vâki olmuştur. Yolda Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumânın zevcesi ve meşhur Muhtar es-Sekafî'nin hemşiresi Safiyye bint Ebû Ubeyd'in vefatı haber alınmış ve süratle yol almaya lüzum görülmüştür. Akşam vakti dahil olunca Sâlim, pederine namaz vaktinin hulûl ettiğini ihtar etmiş ve yürü cevabını almış, ikinci defa yine böyle söyleyince yine aynı cevabı almış ve 2-3 mil yol aldıktan ve şafak aydınlığı zâil olduktan sonra hayvanından inip –Eslem'in tasrihine göre– akşam ile yatsıyı cemederek Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi böyle yapar gördüğünü haber vermiştir. *Sünen-i Dârekutnî*'de فسار حتى إذا كان بعدما غاب الشفق ساعة نزل فأقام الصلاة. وكان لا ينادي لشيء من الصلاة في السفر "Yürüdü. Tâ şafak gaybûbet edip, biraz geçince inip namazı ikamet etti. Bir de seferde hiçbir namaz için ezan okumazdı" {DK1440 Dârekutnî, es-Sünen, I, 389.} kayıtları mevcuttur.

Bu tehirin gecenin rub'una kadar temâdî eylediğini İbn Ömer'den rivayet edenler de vardır. Bu hadis akşam ile yatsının cevâz-ı cem'ine de delâlet eder.

Ancak bu bahis 571. hadiste de geleceği için münakaşası oraya bırakılmıştır.

26 Bu son cümle kıyâm-ı leylin seferde bile terkedilmeyecek kadar müekked bir sünnet-i nebeviyye olduğunu iş'âr eder.

Râvi Sâlim b. Abdullah b. Ömer bu hadisin sonunda pederi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumânın isr-i celîl-i nebevîye iktifâen böyle hareket ettiğini haber veriyor. وكان عبد الله يفعلہ إذا أعجله السير يقيم المغرب فيصلحها ثلاثا، ثم يسلم، ثم قلما يلبث حتى يقيم العشاء فيصلحها ركعتين، "Abdullah da acele sürdüğü vakit bunu yapardı: Akşam namazı için ikamet edip üç rek'at kılar, selâm verirdi. Sonra azıcık durup ve yatsıyı ikamet edip onu iki rek'at kılardı. Sonra selâm verirdi. Bu iki namaz arasında da, yatsıdan sonra da hiçbir namaz kılmazdı, tâ gece yarısı teheccüde kalkıncaya kadar" diyor. Bu ziyadede cemedilen namazların her biri için ikamet edildiğinden bahsediliyorsa da ezanından sâkit kalınmıştır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي التَّطَوُّعَ وَهُوَ رَاكِبٌ فِي غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah(el-Ensârî) radiyallahu anhumâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (salât-ı) tatavvuu hayvan üstünde iken (ve) kiblede başka cihete (müteveccih olarak) kılardı.²⁷ {B1094 Buhârî, Taksîru's-salât, 7.}

27 *Buhârî*'deki diğer rivayete nazaran Câbir radiyallahu anh, كان يصلي على راحلته نحو المشرق, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem binit devesinin üzerinde olarak meşrika doğru tatavvu namazını kıları. Farz namazı kılmak dilediğinde inip kibleye yönelirdi" {B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} denilmiştir ki, Buhârî bu mânayı Âmir b. Rebîa el-Mahzûmî radiyallahu anhtan da, الصلاة يصنع ذلك في الصلاة, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan da, لا غير أنه لا, {B1097 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan da, لا غير أنه لا, {B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} lafzı ile rivayet etmektedir.

Câbir radiyallahu anhin burada mevzubahis ettiği sefer-i nebevînin Enmâr Gazâsı olacağını yine Buhârî'nin "Megâzî" bahsinde Câbir radiyallahu anhtan olan rivayetinde zikretmiştir. Enmâr ise Medîne-i Münevvere'nin şarkında kâindir ki oraya teveccüh eden kimse kibleyi sağında bırakmış olur. Tirmizî'nin rivayetine nazaran Câbir radiyallahu anh cânib-i akdesi nebevîden bir işe gönderilmiş olup avdetinde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı râhilesi üzerinde meşrika müteveccihen namaz kılar bulmuştur ki, bu namazı الركوع yani secdede rûkûdan daha ziyade eğiliyordu diye tarif ediyor. {D1227 Ebû Dâvûd, Salâtü's-sefer, 8.} *Müsned-i Ahmed*'de Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin da, كان يصلي على راحلته في التطوع حيث ما توجهت به يومي إيماء يجعل السجود أخفض من الركوع {HM11724 İbn Hanbel, III, 74.} rivayeti vardır. İbn Ömer radiyallahu anhümânın *Buhârî*'deki hadisinde ise, يومي برأسه قبل أي وجه توجه {B1097 Buhârî, Taksîru's-salât, 9. Kaynakta ravi ismi "Âmir b. Rebîa" olarak geçmektedir.} denilmiştir ki îmâ keyfiyetinin başını biraz eğmekle olduğunu bildirmiştir (529. hadisin hâşiyelerine de müracaat). Tirmizî'nin biraz evvel zikredilen rivayetine benzer bir rivayet *Buhârî*'de de vardır ki birinde, كان يصلي على راحلته نحو المشرق فإذا أراد أن يصلي المكتوبة نزل فاستقبل القبلة {B1099 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} denilip farz namazlar için râhileden inip kibleye teveccüh buyurulduğu haber verilmektedir. İşte bu ve emsali hadisler hep ^aحَيْثُ مَا كُنْتُمْ قُولُوا ^bفَإَيُّمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ ^cوَجْهُكُمْ شَطْرَهُ âyet-i kerîmesini tahsis ile âyet-i kerîmesindeki ruhsatın seferde dabbe üzerinde kılınan nevâfile masrûf olduğunu gösterir. Bu tahsis ve terhisteki sır, Hak celle şânuhu hazretlerinin kemâl-i rahmetinden kullarına ziyade ecir kazandırmak için nevâfil-i ibâdâtın husûl-i teysîrini murat buyurmasıdır. Bu mülâhazaya binaen olsa gerektir ki, İmam Ebû Yûsuf ile Şâfiî'den Ebû Saîd el-İstahrî yalnız seferde değil hazarda bile dabbe üstünde ve istikbâl-i kible etmeksizin nevâfil kılmayı tecviz etmişlerdir. Hücetleri de Buhârî'nin *Tecrîd* metnine girmeyen İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisidir ki, bunda müşârün ileyh عليها ويوتر وجهه ويوتر على راحلته قبل أي وجه توجه ويوتر عليها "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem binit devesi üzerinde mübarek yüzü hangi cihete müteveccih olursa olsun tatavvu namazı kıları. Yine deve üzerinde vitri eda buyururdu"

a el-Bakara, 2/144, 150.

b el-Bakara, 2/115.

Ancak elimizdeki bir nüshada *Sahîh-i Buhârî*'dekine muvâfık olarak *حين قدم من الشام* diye zaptolunmuştur" denilmiştir.

Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın Şam'a kadar ihtiyar ettiği bu sefer, Abdülmelik b. Mervân nezdinde Haccâc'ı şikâyet etmek içindi. Basra'ya avdetinde sahâbe-i müşârün ileyh ile müstakbilinin mahall-i telâkisi Aynüttemr olmuştu. Aynüttemr, Kûfe civarında ve Fırat'ın garbında vâki olup Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhnın eyyâm-ı hilâfetinde ve hicret-i seniyyenin 12. senesinde Hâlid b. Velîd radiyallahu anh tarafından unveten fetholunup içindeki emval ve nüfus kâmilten yed-i İslâm'a geçmiştir.

Esnâ-yı fetihde Arap çocuklarından kisrânın elinde rehine duran kırk kadarı kurtarılıp sahâbeye dağıtılmıştır ki, o mevâlînin en meşhurları: Osman b. Affân radiyallahu anhnın mevlâsı Humrân, Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın mevlâsı ve ecille-i tâbiînden buradaki râvi Enes ile Muhammed ve Hafsa'nın pederi Sîrîn, bir de müfessir-i meşhûr İbnü's-Sâib'in ceddi Bişr'dir.

29 Enes b. Sîrîn, Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın har-süvâr olmasına da, fazulâtının tahâreti meşkûk olan eşek üzerinde namaz kılmasına da itiraz etmiyor da yalnız kıblenin gayri cihete teveccüh ederek namaz kılmasına itiraz ediyor.

30 Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem dabbe üzerinde ve dabbe kıblenin gayri cihete müteveccih olarak namaz kıldıklarını Enes radiyallahu anh burada haber veriyorsa da bu dabbenin eşek olduğuna dair sarâhat yoktur. Bu cihet de Serrâc'ın bir isnâd-ı hasen ile Enes radiyallahu anhtan rivayet ettiği, *رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْلِي عَلَى حِمَارٍ* {Serrâc, *Hadîsü's-Serrâc*, III, 111, no: 2079.} hadisi ile teeyyüd etmiş bulunuyor *Müslim*'de de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan aynı meâlde bir rivayet vardır. Demek oluyor ki, seferde deve ile at üzerinde teneffül câiz olduğu gibi eşek ve katır üzerinde de câizdir. Bunların ter bulaşıklarından ihtiraza mahal yoktur. Zira fi'l-i resûl aleyhisselâm ile Hayber yolunda ve Hicaz'ın mâlûm olan o sıcağında vâki olmuştur. Artık tehâşî istemez.

Dabbe üzerinde teneffül eden musallînin dizgini tutması ve ayaklarını tahrik etmesi de câizdir. Yalnız tekellüm etmez, sağına soluna iltifat etmez. Yalnız sücûdda rûkûdan ziyade eğilir, o kadar.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَحِبْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ أَرَهُ يُسَبِّحُ فِي السَّفَرِ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir: Resûl-i Ek-

rem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte yolculuk ettim de seferde nevâfil kıldığını görmedim.³¹ Allah Teâlâ da, **لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ** “Muhakkak Resûlullah size güzel bir numunedir”^a buyurdu. {B1101 Buhârî, Taksîru’s-salât, 11.}

31 İbn Ömer radiyallahu anhümânın muradı: Seferde farz namazlardan evvelki ve sonraki nevâfili kılmazlardı demektir. Yine müşârûn ileyh, Buhârî’de bu hadisi akabinde zikredilip de *Tecrîd’e* girmeyen hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir es-Siddîk, Ömer el-Fârûk, Osman Zünnûreyn radiyallahu anhüm ile birlikte sefere çıktığını ve hiçbirinin iki rek’attan ziyade kılmadıklarını söylüyor. Bu hadisleri Buhârî, seferde tatavvu namazı kılıp kılmamak meselesinin halli maksadıyla açtığı babda zikretmektedir. Lâkin bu söz, Buhârî’nin rivayet ettiği kadar olsa farz olan iki rek’attan ziyade hiçbir namaz kılmazlardı mânasını ifade ettiği gibi dört rek’atlı farzları da iki rek’attan ziyade kılmazlardı mânasına, ya da her iki mânaya birden mahmûl olabilir. Halbuki Müslim’in nakline göre, Buhârî’nin râvisi Hafs b. Âsım, amcası İbn Ömer radiyallahu anhümâ ile birlikte Mekke yolunda vâki olan seferinden bahsediyor da diyor ki: Öğle namazını bize iki rek’at olarak kıldırıktan sonra konduğu menzile döndü. Biz de beraber dönüp birlikte oturduk. Namaz kıldırıldığı cihete bir aralık gözü ilişti, birtakım kimselerin namaza durmuş olduklarını gördü “Bunlar ne yapıyor?” diye sordu. “Nâfile namazı kılıyorlar” dedim. Bunun üzerine “A benim yeğenim; eğer ben nevâfilden birini kılacak olaydım farzı itmam ederdim, seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bulundum. Âlem-i cemâle intikal buyuruncaya kadar iki rek’attan ziyade kıldırmadı...” dedi. Bundan anlaşılıyor ki, müşârûn ileyhin muradı nevâfil kılınmaz idiğini haber vermekmiş ve bu rivayetinin *Buhârî’de* ve metindeki hadis ile bir babda cemedilmesindeki hikmet bu imiş. Seferde farzdan evvel veya sonra sünen-i revâtib kılınır mı? meselesi beyne’l-ulemâ muhtelefün fihtir. Tirmizî diyor ki: Ashâb-ı Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan bazıları seferde tatavvu kılmak reyinde bulunmuş olup Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye buna kâillerdir. Ehl-i ilimden bazıları da ferâizden ne evvel ne de sonra kılmak re’inde bulunmuşlardır. Seferde tatavvu kılınmaz diyenlerin kastettikleri mâna ruhsatı kabulden ibaret olup yoksa her kim tatavvu kılsa çok faziletine nâil olur. Ekser ehl-i ilmin kavli işte budur ki, onlar seferde tatavvu ihtiyar ederler. İntihâ. Filhakika *Sahîhayn* hadisleri kuvvetinde olmamakla beraber Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın seferde tatavvu namazı kıldıklarına dair rivayetler de vardır. Ezcümle Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın Tirmizî ve Ebû Dâvûd rivayetlerine nazaran “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme on sekiz seferde refakat ettim. Zevalden sonra ve öğleden evvelki iki rek’atı terk buyurduğunu hiç görmedim” {D1222 Ebû Dâvûd, Salâtü’s-sefer, 7.} diyor. Fakat bu hadis *Sahîhayn*’daki İbn Ömer hadisine, görüldüğü kadar muarız değildir.

Zira bu namazın kılındığını İbn Ömer radiyallahu anhümânın görmemiş olduğundan ne kılınmamış olması, ne de Berâ b. Âzib radiyallahu anhümânın görmemiş olması lâzım gelir. Lâkin *Tirmizî*'de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan hasen kaydıyla iki hadis mervîdir ki, bunlar sahih kuvvetini hâiz olmayarak muarız düşer. Müşârûn ileyh hazretleri birinde, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte seferde öğle namazını iki, ondan sonra da iki rek'at kıldım" {T551 Tirmizî, Cum'a, 41.} demiş oluyor ki, sonrakileri tatavvudur. Diğer hadisinde de daha ziyade sarâhatle, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte haza da, seferde namaz kıldım. Hazarda öğle namazını dört ve ondan sonra da iki rek'at kıldık. Seferde ise birlikte öğle namazını iki, ondan sonra da iki rek'at kıldık, ikindiye iki rek'at kıldık. Lâkin ondan sonra hiçbir namaz kılmadılar. Akşamı haza da ve seferde hep üç kıldık. Ne haza da, ne seferde rek'atlarını eksiltmedi, o, gündüzün vitridir. Akşamdan sonra da iki rek'at kıldık" {T552 Tirmizî, Cum'a, 41.} diyor ki, Zeynüddin el-İrâkî müşârûn ileyhten rivayet olunan *Sahîhayn*'daki hadislerle Tirmizî'nin bu son iki hadisi beynindeki teâruzu refe çalışıp *Sahîhayn* rivayetlerini ağıb-i ahvâlde revâtibin kılınmamış ve Tirmizî rivayetlerini de ara sıra kılınmalarının müstehap olduğu beyan edilmiş olup yapacağı işi kalmadığı zaman bunları insanın kılabilceğine mahmûl olduğunu söyleyerek te'lîf-i beyn ile uğraşmıştır.

Hulâsa: Nevevî'ye göre seferde teneffül meselesinde ulemâ üç fırkaya ayrılmışlardır. Birine göre mutlaka memnûdur. Diğerine göre mutlaka câizdir. Üçüncülere göre ise revâtib ile nevâfil-i mutlaka beyninde fark vardır ki, revâtib terkolunur ve nevâfil-i mutlaka eda olunabilir. İbn Ömer'in mezhebi de bu imiş. Nitekim Mücâhid, müşârûn ileyh ile beraber Medine'den Mekke'ye kadar gittiğini ve dabbe üzerinde tatavvu namazı kıldığını ve farz kılacağı vakit hayvanından indiğini haber veriyor. Nevâfil-i mutlakadan murat teheccüd, vitir ve duhâ gibi revâtibden olmayan tatavvu namazlarıdır. Askalânî iki kavil ilâve ediyor ki, birincisine göre gece ile gündüzün farkı vardır. Gece tatavvuları kılınabilir, gündüz kılınmaz, ikincisine göre nehiy yalnız farzlardan sonraki revâtibe şâmil olup evvelki revâtib ile nevâfil-i mutlakaya şümulü yoktur. Lâkin İbn Ömer'in *Tirmizî*'deki son hadisleri buna muhalif geldiği gibi seferde revâtibden sabah namazının sünneti ile nevâfil-i mutlakadan duhâ namazı kılındığına dair *Sahîhayn*'da rivayetler vardır. Herhalde seferde mutlaka nevâfilin kılınmasını tecviz edenler musîb gibi görünüyorlar. Zira biraz evvel Tirmizî'den naklen irat edilen İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadislerinde öğleden sonraki revâtibin kılındığı sabit olduğu gibi Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâ hadisi ile öğle farzından evvelki râtibenin kılındığı sabit oluyor. Bundan başka Buhârî'nin işaret ve Müslim'in Ebû Hüreyre ile Ebû Katâde radiyallahu anhümâdan olan rivayetlerine nazaran sabahın sünnetini de aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kılmışlardır. Bâhusus bu vak'a dolayısıyla tulû'dan sonraya kalan mâhud sabah namazının farzından evvel vâki olmuştur. Seferde nevâfil-i mutlakadan salât-ı duhâyı kıldıkları Ümmü Hânî radiyallahu anhâdan

(198 ve 230. hadislerle müracaat) ve teheccüd namazını kıldıkları da gelecek 570. hadiste sened-i sahîh ile rivayet edilmiştir.

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى السُّبْحَةَ بِاللَّيْلِ فِي السَّفَرِ عَلَى ظَهْرِ رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ.

TERCÜMESİ

Âmir b. Rebîa (el-Anzî) radiyallahu anh³² Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi seferde geceleyin nâfile namazını³³ binit devesinin üzerinde ve (mübarek yüzü) devesi ne tarafa teveccüh ederse o tarafa doğru³⁴ kıldığını (oğlu Abdullah b. Âmir'e) haber vermiştir. {B1104 Buhârî, Taksîru's-salât, 12.}

32 Ebû Abdullah Âmir b. Rebîa el-Anzî ("nûn"un sükûnu ile) sâbıkîn-i evvelînden ve Habeşe diyarından sonra Medine'ye hicret edenlerdendir. Hicretinde zevcesi Leylâ bint Ebû Hayseme radiyallahu anhâ da beraber idi. Müşârûn ileyh Ömer el-Fârûk radiyallahu anhın pederi Hattâb'ın halîfidir. Hatta Hattâb onu oğulluğa kabul edip اذْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ^a âyet-i kerîmesinin nüzûlüyle "tebennî" adeti ilga buyuruluncaya kadar ona Âmir b. Hattâb denilirdi. Bedir'den itibaren bilcümle meşâhidde bulunmuştur. Ömer radiyallahu anh Câbiye'ye geldiği zaman o da beraber idi. Osman b. Affân radiyallahu anh da hacca gittiği vakit onu Medine üzerine istihlâf etmiştir. Vefatı 32 sene-i hicriyesi olmak üzere Mus'âb ez-Zübeyrî tarafından kaydedilmişse de Hazret-i Osman'ın başına gelen fitneden ve şehâdetinden sonra yani 37 sene-i hicrîsinde intikal eylemiştir. Öteki beriki Hazret-i Osman'a ta'n ve teşnîe başladığı esnada müşârûn ileyh Âmir radiyallahu anh bir gece teheccüdünü kılıp yatmış, rüyasında biri gelip, "Haydi kalk da seni fitneden korusun diye Hak Teâlâ'dan niyazda bulun" demiş. Hemen kalkıp niyaza durmuş, derken rahatsızlanmış ve evinden ancak cenazesi çıkmış. Radiyallahu teâlâ anhın dua ve niyazı makbul olmuş, Hak Teâlâ ruhunu kabzetmiş. Lâkin fitneye müdahaleden de korumuştur.

33 Nâfile kaydından ferâiz namazı hariç kalır. Nezir ile cenaze namazları da farz olduklarından dabbe üzerinde kılınmazlar.

34 Kible ciheti olsun, olmasın menzil-i maksûda doğru demektir, İbn Ömer radiyallahu anhümâ da غير أنه لا يصلي عليها المكتوبة {B1098 Buhârî, Taksîru's-salât, 9.} diyor ki, bu da o demeye varır. Farz namazlarını o heyette kılmadıklarını ziyade beyan eder (567. hadisin hâşiyesine müracaat). Farzda kible olan Kâbe-i Muazzama cihetinden inhıraf

câiz olmadığı gibi dabbe üzerinde kılınan tatavvuda da dabbenin teveccüh ettiği cihetten – velev Kâbe cihetine doğru– inhiraf câiz değildir. Zira bu tatavvuun kıblesi menzil-i maksûd ciheti olmuştur.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِذَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ سَيْرٍ وَيَجْمَعُ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Abbas radiyallahu anhümâdan: Şöyle demiştir:³⁵ Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem (esnâ-yı seferde) yürüyüş üzere olduğu vakitte³⁶ öğle ile ikinci namaz(lar)ını, (kezâlik) akşam ile yatsıyı cem' buyururdu.³⁷ {B1107 Buhârî, Taksîru's-salât, 13.}

35 Bu hadis, *Buhârî*'de İbn Ömer radiyallahu anhümânın, كان النبي صلى الله عليه وسلم {B1106 Buhârî, Taksîru's-salât, 13.} hadîs-i mevsûlünü müte-akip ta'lîkan irat edilmiştir. Müellifin şartı üzerine Buhârî'nin yalnız mevsul olan hadislerini *Tecrîd*'e almak mültezem iken bu hadisi alması zuhur ile asrın cem'ini de ifade etmesi gibi bir faydayı mutazammın olmasına binaendir. Maahâzâ hadisi Beyhakî vasletmiş olup ricâli hep sikâtandır. Buradaki İbn Ömer hadisi yukarıda geçen 566. hadisin muhtasarıdır.

36 Bazı nüshalarda, على ظهر يسير vâki olmuştur ki, hayvan sırtında yol aldığı zaman demektir, mânada tegayyür yoktur.

Bedîhîdir ki, yürüyüş halinde ve hayvan üzerinde iken farz namaz kılınmaz. İbn Abbas radiyallahu anhümânın muradı cem' ü tehir olduğu taayyün eder ki, öğlen namazını ikinci ve akşam namazını yatsı ile birlikte kılmaktır.

37 Biraz evvel geçen 566. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi ile *Tecrid*'de olmayan Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisi gibi bu da seferde cem'-i salâteynin yani iki namazı birinin vaktinde kılmanın cevazına delil olan âsârdandır. İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisi, acele yürüyüş kaydıyla olup yalnız akşam ile yatsının evvelkini tehir ederek cem' buyurulduğundan bahsediyor. Buradaki İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde ilk vaktin yürüyüş esnasında duhulü ile konak mahallinde duhulü beyninde fark gözetilip cem'in seyrühareket şartıyla meşrût olduğunu gösterdiği gibi mağrib ile işâdan başka zuhur ile asrın da cem' buyurulduğunu nâtıktır. Enes radiyallahu anh hadisi ise mutlaklıktır. Müşârün ileyh, كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا ارتحل قبل أن تزيغ الشمس أخر الظهر إلى وقت العصر ويجمع

ربك وإذا زاغت صلي الظهر ثم ركب “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gün devrilmeden yani zeval vaktinden evvel yola çıktığında öğle namazını ikindi vaktine tehir ettikten sonra inip her iki namazı camederek kıldırdı. Yola çıkmadan evvel gün devrildiği takdirde ise öğle namazını kıldırır, sonra binerdi” {B1111 Buhârî, Taksîru’s-salât, 15.} diyor. Dikkat edilmişse görülmüştür ki, Enes radiyallahu anı kable’z-zevâl sefere çıkıldığında cem’ ü tehirden bahsediyor da ba’de’z-zevâl çıkıldığında yalnız öğle namazının sefere takdim buyurulduğunu haber veriyor. Lâkin İbn Abbas radiyallahu anıhümânın *Sünen-i Dârekutnî*’de bu meâlde olan rivayetinde bu takdirde cem’ buyurulmayıp, “Öğlen ile ikindinin her birini vakitleri içinde kıldırırdı” denilmek suretiyle bu ibham, ref’ediliyor. Cem’ ü takdim ile öğle ile ikindinin kılınmış olduğundan hiç bahsetmiyor. Halbuki İbn Abbas radiyallahu anıhümânın *Sahîhayn*’da ve *Müsned-i Ahmed*’de mezkûr olup *Tirmizî*’de de “Hadisi hasen sahihi garîb” kaydıyla tahrîc edilen diğeri hadisinde cem’-i takdimden de bahsedilmektedir. Müşârün ileyh de Enes radiyallahu anı gibi kable’z-zevâl sefere çıkmakla ba’de’z-zevâl çıkmak beynindeki farkı göstererek “كان إذا زاغت الشمس في منزله جمع بين الظهر والعصر قبل أن يركب” “Henüz konak yerinde iken gün devrilmiş bulunduğunda binmezden evvel öğle ile ikindiye cem’ buyurdu” diyor. {HM3480 İbn Hanbel, I, 367.} Cem’-i salâteyn hakkında kendilerinden rivayet olunan sahâbe-i kirâm yalnız bunlardan ibaret olmayıp Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Amr b. Âs, Âişe, İbn Abbas, Üsâme b. Zeyd, Câbir b. Abdullah, Huzeyme b. Sâbit, İbn Mes’ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radiyallahu anıhümnden de *Kütüb-i Sitte*’de pek çok rivayet vardır.

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anının *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayeti akşamı gün battıktan sonra kılıp ve akşam taamını edip ondan sonra yatsı namazı kıldığına dairdir. Dârekutnî’nin bir isnâd-ı zaîf ile yine müşârün ileyhten rivayetine nazaran vakt-i zevalde binildiği takdirde öğle ile ikindiye cem’ buyurup yolculuğu uzun sürdüğü takdirde öğleyi tehir ve ikindiye tâcil yani ikindinin evvel vaktinde cem’-i salâteyn buyururlardı. Akşam ile yatsının Serifte (Mekke-i Mükerrreme’ye 6 mil mesafede) cem’ buyurulduğunu Ebû Dâvûd ile Nesâî, yine bu namazların Benî Müstalik Gazâsı’nda cem’ buyurulduğu *Müsned-i Ahmed*’de Câbir b. Abdullah radiyallahu anıhümâdan rivayet edildiği gibi Taberânî’nin *Mu’cem-i Kebîr*’deki tahrîcine göre İbn Mes’ûd radiyallahu anıhtan da mervîdir. Ancak müşârün ileyh, “يؤخر هذه في آخر وقتها ويعجل هذه في أول وقتها” “Birini âhir-i vakte kadar, tehir, diğeri ise evvel-i vaktine kadar tâcil ederek” {MK9880 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 38.} demekle bu cem’in sûrî olduğunu ve her iki namazın kendi vakitleri içinde kılınmış olduğunu ifham ediyor. Seferde sûret-i mutlakada iki salâtın cem’ buyurulduğu İbn Ebû Şeybe’nin *Musannefi* ile *Müsned-i Ahmed*’de Abdullah b. Amr radiyallahu anıhümâdan, *Müslim*’de İbn Abbas radiyallahu anıhümâdan, Taberânî’nin *Mu’cem-i Evsât*’ında Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anıhtan; *Müsned-i Bezzâr*’da Ebû Hüreyre radiyallahu antan, *Musannefi-i İbn Ebû Şeybe*’de İbn Mes’ûd radiyallahu anıhtan rivayet edilmiştir. Ancak İbn Mes’ûd’un bu ıtlakı yukarıki rivayetine nazaran akşam ile yatsının hakikatte değil,

sureten cem‘ine mahmûl olmak lâzım gelir. İbn Abbas‘ın *Müslim*‘deki rivayetinde Tebük Gazâsı‘nda cem‘-i salâteyn zikredildikten sonra الظهر والعصر والمغرب والعشاء yani öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı cem‘ buyurdu diye evvelki icmâl tafsil edilmiş ve cem‘in sebebini sual edenlere أُمِّتَهُ لَا يَحْرَجُ “Ümmetini günaha sokmamayı irade buyurdu” {M1630 Müslim, Müsâfirîn, 51.} cevabıyla teşri‘deki hikmet beyan edilmiştir. Zuhur ile asrın, mağrib ile işânın cem‘ini sarâhaten zikredenlerden Muâz b. Cebel radiyallahu anhın hadisini Müslim, Âişe radiyallahu anhânın hadisini İbn Ebû Şeybe ile Ahmed b. Hanbel, Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhın كتاب العلل inde Tirmizî tahrîc etmişlerdir. Sefer-i mutlakta değil de, hac seferinde cem‘-i salâteyn rivayetleri ise pek çoktur. Bunlardan Câbir radiyallahu anhın bütün menâsik-i haccı câmi‘ olup *Sahîh-i Müslim*‘de tahrîc edilen uzun hadiste Arafat’a çıkıldığı zikredildikten sonra namazı ثم أقيم فصلى الظهر ثم أذن ثم أقيم فصلى بها المغرب والعشاء بأذانٍ واحدٍ وإقامتين ولم يسبح بينهما شيئاً “Sonra ezan okuttu. Sonra namazı ikamet ettirip öğleyi kıldırıldı. Sonra bir daha ikamet ettirip ikindiye kıldırıldı, ikisinin arasında da hiç namaz kılmadı” daha sonra da حتى أتى المزدلفة فصلى بها المغرب والعشاء بأذانٍ واحدٍ وإقامتين ولم يسبح بينهما شيئاً “Nihayet Müzdelife’ye varıp orada akşam ile yatsıyı bir ezan ve iki kâmetle kıldırıldı. İkisi arasında hiçbir nâfile namaz kılmadı” {M2950 Müslim, Hac, 147.} deniliyor. Taberânî’nin Huzeyme b. Sâbit radiyallahu anhtan olan rivayetinde de cem‘de yani Müzdelife’de tek ikametle akşamın üç ve yatsının iki rek‘at kıldırıldığı mezkûrdur. İbn Abbas radiyallahu anhumâdan *Müslim*‘de bir rivayet daha vardır ki, bunda, صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الظهر والعصر والمغرب والعشاء جميعاً من غير خوف ولا سفر kere ne havf ne de sefer var iken (Medine’de) öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı birlikte kıldırıldı” {Kaynakta rivayetin lafzı “والعصر جميعاً” ve “في غير خوف” şeklindedir. M1628 Müslim, Müsâfirîn, 49.} deniliyor. Bunun da sebebi sorulduğunda, {M1633 Müslim, Müsâfirîn, 54.} كي لا يحرجه أمته cevabını vermiştir. Müslim’in başka bir tarikten rivayetinde, “في غير خوفٍ ولا مطر” “Ne havf ne de yağmur var iken” {M1633 Müslim, Müsâfirîn, 54.} denilmiştir.

Fukahâ cem‘-i salâteynin cevazında, sıfât-ı cem‘inde ve cem‘i ibâhe eden şeylerde ihtilâf etmişlerdir. Bir kere Arafat’ta cem‘ ü takdim ile öğle ile ikindiye, Müzdelife’de cem‘ ü tehir ile akşam ile yatsıyı kılmak câiz olduğunda ittifak edip bu namazları ceme-derek kılmak sünnettir demişlerdir. Bu iki mekânın mâadasında cem‘in cevazında ise ihtilâf olunup Ebû Hanîfe ile ashâbı hiçbir vecihle cem‘-i salâteyn câiz olmadığına kâil olmuşlardır. Sahâbeden İbn Mes‘ûd radiyallahu anh ile Hasan-ı Basrî, Muhammed, İbn Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî, Esved b. Yezîd en-Nehaî’nin de kavli budur. Cumhûr-ı fukahâ ise mevzubahis olan ehâdisin zâhirine temessük ederek gerek takdimen gerek tehiren seferde cevâz-ı cem‘a kâildirler. Buna da Ali b. Ebû Tâlib, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, İbn Ömer, İbn Abbas radiyallahu anhum gibi birçok sahâbe ile tâbiinden Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Mücâhid, İkrime, Câbir b. Zeyd, Rebîâtürre’y, Ebü’z-Zinâd, Muhammed b. Münkedir, Safvân b. Süleyman ve eimme-i metbûinden Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye,

Ebû Sevr, İbn Münzir ve rivayetlerin birine göre İmam Mâlik kâil olmuşlardır. İmam Mâlik'ten bir kavil daha mervîdir ki, cem' için acele yürüyüş ihtiyacı şarttır. Mısıriyyûn, İmam Mâlik'in cem'i mekruh gördüğünü de rivayet ediyorlar ki, bu hesapça mesele imâm-ı müşârûn ileyhten dört kavil rivayet edilmiş bulunuyor. Bir de İbn Hazm'ın muhtarı olan kavil vardır ki, o, cem' ü tehiri tecviz edip cem' ü takdimi reddeder. Şârih Aynî, sahâbeden Sa'd b. Ebû Vakkâs ile İbn Ömer radiyallahu anhümün ve tâbiinden Câbir b. Zeyd'in ve eimme-i metbûinden Süfyân es-Sevrî'nin de cem'i tecviz etmeyenler meyanında olduklarını naklediyor.

Hanefiyye'nin başlıca delili *Sahîhayn*'daki, صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم ما رأيت غير وقتها إلا بجمع، فإنه جمع بين المغرب والعشاء بجمع. فصلی صلاة الصبح في الغد قبل وقتها Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (Müzdelife'de) cem'den başka hiçbir yerde hiçbir namazı vaktinin haricinde kıldırıldığını görmedim. İşte Resûl-i Ekrem Müzdelife'de mağrib ile işâyı cem' buyurdu. Bir de sabah namazını erkence ve vaktinden evvel kıldırıldı {Rivayet bu lafızlarla *Sahîhayn*'da tespit edilememiştir. Kaynakta "لغير وقتها" yerine "إلا لوقتها" ifadesi yer almaktadır. D1934 Ebû Dâvûd, Menâsik, 64.} hadisi ile *Sahîh-i Müslim*'deki, ليس في النوم تفريط إنما التفريط في اليقظة، أن يؤخر صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى Uyuyakalmakta tefrit yani taksir yoktur. Tefrit, yakazadadır ki, o da bir kimsenin bir namazı diğer namazın vakti girinceye kadar tehir etmesidir {Rivayet bu lafızlarla Müslim'de tespit edilememiştir. Kaynakta "تؤخر" şeklindedir. D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11.} hadisidir ki, birincisi İbn Mes'ûd, diğeri Ebû Katâde radiyallahu anhümâdan mervîdir (325. hadis ile havâşîsine müracaat). Demek ki, namazı vakti haricinde kılmak için uyuyakalmaktan başka özür yoktur. İbn Abbas radiyallahu anhümânın hazaarda ve Medine'de cem' hakkındaki sâlifü's-zikir Müslim hadisindeki, سفر من غير خوف ولا مطر ve bir rivayette, من غير خوف ولا سفر ve bir rivayette, من غير خوف ولا مطر sözünü de bu davayı müeyyid olup ne havf ne sefer ne de yağmur gibi özür olmadığı halde sırf cevazı beyan ve ref-i harec için öğlen ile akşam namazları âhir vakitlerinden ihraç edilmeyerek ikinci ve yatsı namazlarıyla evvel vakitlerinde sûretâ cemedilerek kıldırılmış olduğuna delildir. 566. hadisin bir hâşiyesindeki, شافاك غايب بعد أن يغيب الشفق "Şafak gaip olduktan sonra akşam ile yatsıyı cemedirdi" gibi sarîh olan beyana karşı da şafak ile, sahâbe ile ulemânın ihtilâfiyla ihticâc ederek şafak-ı ahmerin gıyabından sonra şafak-ı ebyaz müddeti içinde kılınmış olması ihtiyatını öne sürüp bu takdirde de akşam namazı bir kavle göre yine vaktinde kılınmış olur diyorlar (burada şafak-ı ebyaz 369. hadisin hâşiyesinde "şafak-ı kâzib" tabiriyle ifade etmek istediğimiz şafaktır. Oraya müracaat). Öğle ile ikindinin cem'-i te'hîr ile kılındığına dair olan rivayetler için de asrın evvel vakti hakkındaki ihtilâf ile mukabele ederler. İkindinin evvel vakti, her şeyin gölgesi bazılarınca fey'-i zevalden başkaca bir kâmet, diğer bazılarınca iki kâmet uzayınca dahil olur (315. Ebû Mes'ûd el-Ensârî hadisinin hâşiyesinde mezkûr Câbir, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm hadisine müracaat). Binaenaleyh pek muhtemeldir ki, mevzubahis olan öğle namazı gölgeler bir

misli olduğu zaman yani zuhrun âhir-i vaktinde, ikindi de bir kavle göre o anda başlamış olacağından o da evvel-i vaktinde kılınmış olur.

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ بِي بَوَاسِيرُ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الصَّلَاةِ فَقَالَ صَلِّ قَائِمًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan: Şöyle demiştir: Bevâsîr illetine mübtelâ idim.³⁸ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden salât(-ı marîzin keyfiyetin)i³⁹ sordum. “Ayakta kıl, gücün yetmezse oturarak, ona da gücün yetmezse yan yatarak kıl” buyurdu.⁴⁰ {B1117 Buhârî, Taksîru’s-salât, 19.}

◆ ◆ ◆ ◆ ◆

R i v a y e t l e r

Bazı nüshalarda harf-i ta'rif ile عمران بن الحصين diye zaptedilmiştir.

Ebû Dâvûd'un bir rivayetinde harf-i ta'rif ile فعلى الجنب. Bu hadis *Buhârî*'de yan yana üç tarikten rivayet edilmiş olup buradaki, üçüncü tarikten olanıdır. Evvelkilerde İmrân b. Husayn radiyallahu anh, سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن صلاة الرجل قاعدا فقال إن صلى قائما، ومن صلى قاعداً فله نصف أجر القائم، ومن صلى نائما فله نصف أجر القاعد Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden insanın oturarak namaz kılıp kılamayacağını sordum. Buyurdu ki: *'Eğer kâimen kılsa efdaldır. Her kim kaiden kılsa kâim olanın yarı ecrini hak eder. Her kim de nâimen yani yarı yatarak kılsa kaiden kılanın yarı ecrini hak eder'* {B1115 Buhârî, Taksîru's-salât, 17.} diyor ki, buradaki nâim "uyuyan" demek olmayıp "yan yatan" demektir. Nitekim Buhârî'nin نائما lafzını مضطجعا ile tefsir ettiğini nüshalarına kaydeden râvilerin rivayeti de bunu müeyyiddir. Bâhusus *Müsned-i Ahmed*'deki bir rivayetinde de, صلاة الرجل مضطجعا على النصف من صلاته قاعدا demiş olması, maksadın yan yatmak olduğunda şüphe bırakmıyor. Zaten nâimin namazı nasıl sahih olur ki, İbn Mâce'den başka *Kütüb-i Sitte* ile *Muvatta*'da Âişe radiyallahu anhânın, إذا نعس أحدكم وهو يصلي فليرقد حتى يذهب عنه النوم. فإن، *Biriniz namaz kılarken uyuklayacak olursa uykusu gidesiye kadar yatsın. Zira herhanginiz uyuklayarak namaz kılsa, olabilir ki istiğfar edeyim derken kendine söver* {B212 Buhârî, Vudû', 53.} haber-i merfûu nâisin yani uyuklayanın salâtından nehyedip durur. Uyuklayarak namaz kılmak mâsiyettir. Burada

ise nâim denilen musallînin namazında kaidin yarı ecridi olduğu haber veriliyor. Demek ki nâim yatan demektir.

38 Bundan evvelki hâşiyede mevzubahis olan *Müsned-i Ahmed* rivayetindeki İmrân b. Husayn radiyallahu anh hadisinin baş tarafından, كنت رجلاً ذا أسقام كثيرة “Birçok hastalıkla mâlûl bir kimseydim” denmiş olduğuna nazaran, bu hadiste mevzubahis olan mesele illet-i bevâsîre müptelâ kimsenin namazı olmayıp alelîtlak marîz-ı ma’zûr namazıdır. Nitekim Buhârî bundan evvelde 398 ve 399. Enes ve Âişe radiyallahu anhümânın hadislerini de irat etmektedir. {398 numaralı hadis Hazret-i Âişe’ye aittir. 399 numaralı hadis ise Enes b. Mâlik’ten değil Berâ b. Âzib’den rivayet edilmiştir. Bahsi geçen Enes b. Mâlik hadisi Tecrîd’e alınmamıştır. Hadis için bkz. B1114 Buhârî, Taksîru’s-salât, 17.}

39 Sual farz olsun, nefl olsun salât-ı marîz hakkında irat edilmiştir. Ancak müteneffil, mâzur olsun, olmasın bu ruhsattan istifade edebilirse de müfteriz imam olsun, me’mûm olsun yahut münferid olsun bu ruhsattan istifade için kıyamdan veya taavvüddan âciz olması şarttır.

40 Dârekutnî’nin Ali kerremallahu veche hazretlerinden merfûan vâki olan, فإن لم يستطع فعلی جنبه الأيمن مستقبل القبلة بوجهه “Buna da gücü yetmezse yüzünü kibleye tevcih ederek sağ yanı üzere yatarak.” {Kaynakta rivayetin lafzı “فإن لم يستطع أن يصلي قاعدا صلى على جنبه الأيمن مستقبل القبلة” şeklindedir. DK1688 Dârekutnî, es-Sünen, II, 41.} rivayetine bakılırsa mesnûn olan kabre konan meyyit heyetinde olarak sağ yanına yatar. Şârih Askalânî bu heyetin mesnûn olduğuna sıhahtan 183. hadisi irat etmiştir. Bu kavl-i celîl-i nebevîden marîzin de sahih gibi edâ-yı salât ile mükellef olduğu ve kudreti yetmezse kıyam farzı kendisinden sâkit olup oturarak kılması iktiza edeceği, kendinin kudreti rûkû ve sücûddan her ikisine veya birine yetmeyenin îmâ ile mükellef bulunduğu anlaşılıyor ki, bunda fukahânın icmâi vardır. Biraz evvelki hâşiyede zikrolunan diğer suret ise –ki, ... فإن صلى قائماً فهو أفضل... rivayetidir– salât-ı tatavvua mahmûldür. Zira kıyama kudret varken farzı kaiden kılmak bâtıldır. Nerede kaldı ki, nısf-ı ecridi müstelzim olsun. Halbuki kıyamdan aczi sebebiyle kaiden, kuûddan aczi sebebiyle muztacian namaz kılanın sevabı kâimin sevabından eksik olmaz.

Asıl ihtilâf, salât-ı tatavvuun keyfiyetindedir. Nitekim Tirmizî de, *Sünen*’de “Bu hadis bazı ehl-i ilimce salât-ı tatavvua mahmûldür” diyor ki, ezcümle Hanefiyye bu hadise temessük ederek kaiden kılmasını tecviz edip şu kadar var ki, böyle kılanın ecridi yarıya iner derler. Eimme-i Mâlikiyye’den Bâcî ise, yine bu hadisi mâzur olarak farz ve gerek mâzur, gerek gayri mâzur olarak nâfile kılan musallîye hamletmiştir. Bu meselede mevzubahis olan âciz ve adem-i istitâat, her vakit bilfiil kudretsizlik olmayıp kıyamın meşakkatle edası, ziyâde-i maraz veya helâk veya gark olmak korkusu ve gemide ise ayağa kalkınca başı dönmek ihtimali bulunması da bilfiil âciz hükmündedir. Kaiden kılan kimse nasıl isterse o heyette oturur. Nitekim İmam Ebû Hanîfe’nin kavli de budur. Ancak müfterişen yani sol ayağı üzerine oturarak kılmak efdaldır. İmam Ebû Yûsuf’a göre bütün namazda bağdaş kurar. İmam Züfer’e göre ise –Şâfiyye’nin dediği gibi– bütün namazı müfterişen kılar. Kâid

hakkında mekruh olan yalnız ik'adır ki, elleri yerde oturup oyluklarını dikmektir. Zira bu oturuş — Hâkim'in tashih ederek rivayet ettiği bir hadise binaen menhîdir. Kaiden kılan kimse, oturduğu yerde rükû ve sücûd için eğilir. Yalnız sücûdda daha ziyade eğilir. Secde edemeyecek gibi ise sücûd ve rükûu bir türlü olur ve hiçbir şeyi yüzüne doğru kaldırıp üzerine secde etmez.

Musallî kuûda da kadir değilse ya sağ yanı üzerine yatar ya da müstelkiyen yani sırt üstü yatarak kılar. İstilkâ'da ayaklarını kibleye doğru uzatıp başını cesedinden biraz yüksek tutar. Bu takdirde rükû ve sücûd için başı ile îmâ eder. Hanefiyye'ye göre terdîdin şikk-ı sâni'si ma'mûlû bih olup eimme-i selâseye göre kadir olursa sağ yanına, olamadığı takdirde sırt üstü yatmak iktiza eder. Başı ile îmâyâ da kadir olamayan kimse Ebû Hanîfe'ye göre sıhhatin avdetinden sonra kazâ eder.^a Mâlik ise kazâ etmez diyor. Şâfiyye'den bazıları bu babda Ebû Hanîfe'ye muvâfakat etmişlerse de cumhurları gözleriyle îmâ eder, bundan da âciz ise efâl-i salâtı lisanıyla icra eder, dili de tutulursa Kur'an ile ezkâr-ı salâtı kalbinden geçirir ve aklı başında oldukça kendisinden namaz sâkit olmaz demişlerdir.^b

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا لَمْ تَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي صَلَاةَ اللَّيْلِ قَاعِدًا قَطُّ حَتَّى أَسَنَّ فَكَانَ يَقْرَأُ قَاعِدًا حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثِينَ آيَةً أَوْ أَرْبَعِينَ آيَةً ثُمَّ رَكَعَ.

TERCÜMESİ

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunmuştur ki, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in gece namazını sin(n-i şerîf-i risâletpenâhî)leri kemale eresiye kadar hiçbir vakit oturarak kıldığını görmemiş. (Sinn-i şerifleri ilerledikten sonra ise) Kur'an'ı oturarak okumuş.⁴¹ Tâ ki, rükûa varmak dile(diği zaman geli)nce kalkıp otuz, kırk âyet (miktarı) okuyup⁴² rükûa varırmış.⁴³ {B1117 Buhârî, Taksîru's-salât, 19.}

a Kerhî'nin, Kudûrî'nin, sâhib-i *Hidâye*'nin kavilleri budur. Şemsü'l-Eimme ve Fahrüslâm'ın muhtarı böyle hâl-i aczde fevtolan namazların yalnız bir günlüğünün kazâ edilmesidir (K.M.).

b Hadîs-i şerifte zikri geçen **bâsur** insanların eski zamanlardan beri mübtelâ olduğu, tabâbetin her devirde kendisini pek yakından tanıyıp meşgul bulunduğu bir hastalıktır. *Keşşâf-ı Istilâhât-ı Fünûn*'da şöyle tarif olunuyor: Bâsur makattaki damarların ağzında katı ve sevdâvî kandan hâsıl olan lühûm-ı zâidedir. Bunun meme düşmesine benzeyen kısmına **sülûliye** denir ki, memeli bâsur dediğimizdir. Enli ve müdevver olan kısmına da **ayniye** denilir (K.M.).

R İ V A Y E T L E R

Bazı nüshalarda ثم یرکع

41 *Tecrîd*'e baş tarafı hazfedilerek dercedilen bundan sonraki 574. hadiste, كان يصلي "Oturarak namaz kılıp, oturduğu yerde Kur'an okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} diye daha ziyade tavzih edilmiştir.

42 Yine 574. hadisin mahzûf olan kısmında, فإذا بقي من قراءته نحو من ثلاثين أو أربعين آية قام, فقراها وهو قائم "Kıraatinden otuz, kırk âyet miktarı kalınca kalkıp, bu kalanı ayakta okurdu" {B1119 Buhârî, Taksîru's-salât, 20.} deniliyor ki, bakıyye-i kırâatin otuz, kırk âyet olmasından, teheccüd namazındaki kıraat-i nebeviyyenin ne kadar uzun sürdüğü bir dereceye kadar tahmin edilebilir.

43 Bu hadisin *Buhârî*'de vech-i îrâdı kıyamdan âciz kimsenin namaza kaiden başladıktan sonra kesb-i âfiyet edince veya kıyama kadir olacak derecede bedeninde hiffet bulunca namazı kâimen itmam edip yeni baştan kılmakla mükellef olamayacağını beyandır. Nitekim Hasan-ı Basrî'nin, "Hasta dilerse kâiden iki ve kâimen iki rek'at kılabilir" dediğini ta'lîkan da rivayet eder. Hatta hadisin zâhirine bakılırsa aynı rek'atın yarısını kâimen, diğer yarısını kaiden kılmak câiz olduğuna Ebû Hanîfe ve Mâlik ve Şâfiî ve amme-i ulemâ kâil olmuştur. Hatta ayakta iken oturmak veya oturmuş iken ayağa kalkmak beyninde fark yoktur. Selef'ten bazıları ve ezcümle Muhammed b. Hasan bunu meneylemişlerse de gerek bu hadis gerek başka tariklerden Nesâî'nin ve Müslim'in ve İbn Mâce'nin Âişe es-Sıddîka radiyallahu anhâdan rivayetleri cumhurun kavlini müeyyiddir.

Bu hadisten gece namazlarındaki kıraatin uzun olduğu da istinbat olunmaktadır. Nitekim Hanefiyye ve Şâfiyye'nin kavli-i esahhına göre gece namazında kıyam ve kıraati tatvîl etmek kesret-i rükû ve sücûddan efdaldır. İmam Muhammed bilakis kesret-i rükû' ve sücûdu بكثر السجود عليك "Çokça secde etmeye bak" {M1093 Müslim, Salât, 225.} kavli-i şerîf-i nebevîsine binaen efdal görür. İmam Ebû Yûsuf ise vird olarak gece kılınacak namazı varsa rek'atı çoğaltması ve illâ kıyamı uzatması efdaldır der.

وَعَنْهَا ﷺ فِي رِوَايَةٍ ثُمَّ يَفْعَلُ فِي الرُّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ذَلِكَ فَإِذَا قَضَى صَلَاتَهُ نَظَرَ فَإِنْ كُنْتُ يَفْظِي تَحَدَّثَ مَعِيَ وَإِنْ كُنْتُ نَائِمَةً اضْطَجَعَ ﷺ .

T E R C Ü M E S İ

Yine Ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhâdan olan (diğer) rivayete naza-

ran şöyle de demiştir: “Sonra ikinci rek’atta da evvelkisi gibi yapardı.^a Namazını bitirince bakardı, eğer ben uyanık olursam benimle görüşürdü. Şayet uyur bulunursam (istirahat için) yan üstü uzanırdı.” {B1119 Buhârî, Taksîru’s-salât, 20.}

İ Z A H I

Sünen-i Tirmizî’de Hazret-i Hafsa’dan gelen bir rivayette müşârün ileyhâ demiştir ki: “Resûlullah’ın vefatından bir yıl evveline kadar tatavvu namazlarında oturduklarını hiç görmedim. Vefat senesi tatavvu namazlarında oturur oldu.” {Kaynakta rivayetin lafzı “ما رأيته في سبحته قاعدا حتى كان قبل وفاته بعام. فكان يصلي في سبحته قاعدا” şeklindedir. M1712 Müslim, Müsâfirîn, 118.}

Hazret-i Âişe’nin hadisi ile Hazret-i Hafsa’nın bu rivayeti arasında münâfât yoktur. Hazret-i Âişe’nin “Resûl-i Ekrem’in sinni ilerleyince namazını oturduğu halde kılardı” demesi, bu halin bir seneden fazla devam etmesini icap etmez, hususıyla Hazret-i Âişe’nin bu vak’ayı, devam mânasına delâlet etmeyen كان sîgasıyla ifade etmesi bu ciheti teyit etmektedir.

Hazret-i Âişe’nin hadisi ile fukaha, kâimen namaza başlayan musallînin namaz kılariken hastalanarak oturması câiz olduğu gibi bunun aksi de yani kaiden başlayan musallînin esnâ-yı salâtta iyileşip ayakta kılarak ikmal etmesi câiz olacağına istidlâl etmişlerdir. Yine böyle muztacian namaza başlayıp da sonra ya oturarak veya ayakta kılmaya muktedir olan musallînin îcâb-ı hâle göre namazı itmam etmesi lüzumuna istidlâl olunmuştur.

a Mütercim merhumun müsveddesi burada hitam buluyor. Bu hadisin tercümesi tarafımızdan ikmal ve izah edilmiştir. Bir seneden fazla bir zamandan beri hasta bulunan merhum, 1934 senesi Ağustos’unun 14. günü öğle namazı kılariken ikinci rek’atta secde teslîm-i rûh etmişti. Salât-ı marîza dair olan yukarıdaki hadisin tercümesi ikmal edilmeyip de ikinci rek’atta bırakılmasıyla hâdise-i vefâtın bu suretle vukuu arasında âşikâr bir alâka vardır. Cenâb-ı Hak ilâhî rahmetine müstağrak buyursun! Âmîn (K.M.)

Kitâbü't-Teheccüd

كِتَابُ التَّهَجُّدِ

Bu bab, gecenin teheccüd ibadeti hakkındaki hadisleri muhtevîdir.

575

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَتَهَجَّدُ قَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيِّمُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ مَلِكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَقَوْلُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالنَّبِيُّونَ حَقٌّ وَمُحَمَّدٌ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ حَقٌّ اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أُنَبِّتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَوْ لَا إِلَهَ غَيْرُكَ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan (isnâd-ı sahîh) ile şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah b. Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gecenin bir kısmında teheccüd için kalktıklarında (şöyle) dua buyururdu: Yâ rab! Her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin dâimî müdebbirisin. Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlardaki her şeyin nurusun, (bunları aydınlatırsın). Yine her hamd senin içindir. Sen, göklerin ve her yerin ve bunlarda bulunan her şeyin sahibisin. Yine her hamd senin içindir. Sen haksın, senin vaadin de haktır. (Âhirette) seni görmek de haktır. Sözün haktır. Cennetin de haktır. Cehennem de haktır. Peygamberlerin de haktır. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) de haktır. Kıyamet günü de haktır. Yâ rab! Ancak sana itaat ettim, sana inandım, sana

güvendim, sana yöneldim, yalnız senin (burhanların)a dayanarak (düşmanlarla) mücadele ettim. Aramızda yalnız seni hakem kıldım. Yâ rab! Önce işlediğim ve sonra işlerim sandığım, gizli yaptığım ve âşikâre işlediğim (bütün) günahlarımı bağışla!.. (Âhiret hayatında beni) takdim eden, (dünya tarihinde nübüvvetimi) tehir eden ancak sensin. (Allahım!) İbadete lâayık tanrı yoktur, yalnız sen varsın, yahut senden başka ibadete lâayık tanrı yoktur. Hakîmane tasarruf da, tam kuvvet de Allah ile kâimdir. {B1120 Buhârî, Teheccüd, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

İmam Buhârî, bu hadîs-i şerifi buradan başka dua ve tevhid bablarında da zikretmiştir. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de salât bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu babın unvanı Küşmîhenî¹ rivayetinde باب التهجد من الليل suretindedir. Bu rivayet, nazm-ı Kur’ân’a yani وَمَنْ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ “*Habîbim! Sana mahsus bir sevap ve fazilet olan gece namazına, gecenin bir kısmında uyan, kalk*”² kavli-i şerifine muvâfıktır.

Ebû Zer³ rivayetinde besmele-i şerife zikredilmemiştir. Yine Ebû Zer rivayetinde به اسهر به “gece uyan” suretinde tefsir edilmiştir. Lugatta teheccüd kelimesi, tefa’ul vezninde uyumak ve uyanmak mânalarında müsta’meldir. Bu sebeple *Kāmus*’ta bu kelimenin ezdâddan olduğu haber veriliyor. Bilâhare gece uyanıp namaz kılan kimseye “sabur” vezninde “hecud” denilmesi şâyi olmuş ve böylece teheccüd kelimesi namaz veya zikrullah için gece uyanmak mânasında istimal olunarak şer’î istilâhat sırasına girmiştir.

TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFSİRLER

Kibâr-ı tâbîinden ve muhadramûndan⁴ Esved ile Alkame, التهجد بعد النوم “Teheccüd, uykudan sonradır” demişlerdir. Binaenaleyh teheccüd için uyku haylûlet etmek şarttır. Hatta hiç uyumaksızın bütün geceyi ibadetle geçirmeyi âdet edinmek mekruh addedilmiştir. Buhârî’nin Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, bir kere Peygambe-

1 Küşmîhenî, Ebû’l-Heysem Muhammed b. Mekki’dir. Küşmîhenî *Sahîh-i Buhârî*’yi doğrudan doğruya “Firebrî”den, o da İmam Buhârî’den ahz ve rivayet etmiştir (*Hedyü’s-sârî*).

2 el-İsrâ, 17/79.

3 Ebû Zer, Hâfız Abdürrahîm b. Ahmed el-Herevî’dir. Ebû Zer, Merv’de, Küşmîhenî’den Buhârî ahzettği gibi Herat, Serahs, Belh, Basra, Bağdat, Şam, Mekke gibi ilim merkezlerini dolaşarak buralardaki eimme-i hadîsten hadis ahz ve rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu İsa ve Ebû Sâlih en-Nîsâbü’rî gibi pek çok muhaddisînin rivayetleri vardır. Âlim, âbid, sahî ve son derece müttaki bir zat idi. En sonra şeyhülharem olmuştu. Tasavvufta da müşârûn bi’l-benân idi. *Sahîhayn* üzerine güzel bir tahrîci ile beraber *Kitâbü’s-Sünne ve’s-sıfât, Kitâbü’l-Câmi’, Kitâbü’d-Duâ, Fezâilü’l-Kur’ân, Delâilü’n-nübüvve* gibi bir çok âsârı vardır. 434 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü’l-huffâz*, III, 301).

4 Asr-ı Peygamberî’ye yetişip de rü’yet ve musâhabet-i seniyyeye nâil olamayan zevata muhadramûn denilir.

rimiz, Abdullah b. Amr'a, "Yâ Abdullah! Senin her gün oruç tuttuğun ve her gece baştan başa namaz kıldığın bana bildirilmedi mi sanırsın?" buyurmuşlar. Abdullah da, "Evet öyledir yâ Resûlellah! Bütün gece namaz kılarım" demişti. Resûl-i Ekrem "Sakin öyle yapma, kâh oruç tut, kâh iftar et; gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında da uyu"¹ buyurmuşlar. Yine böylece tercümesi 593. sayı ile gelecek olan Enes b. Mâlik hadisi ile de ibadette şiddet iltizam edilmesi menedilmiştir.

نَافِلَةٌ لَكَ nazm-ı şerifindeki **nâfile** "ziyade" mânasınadır. Emîrin veya kumandanın, askerinden fazla yararlık gösterenlere muayyen hisselerine zamîme olarak verdiği ganimet malına "nefil" ıtlak olunur ve "enfâl" ile cemi'lenir. "Lâm" da ihtisas içindir.

Binaenaleyh âyet-i kerîmeden teheccüd namazının, Peygamberimize, ümmetinden müstesna olarak tahsis buyurulan bir ibadet olduğu müstefâd oluyor. Fakat bu ziyade ve müstesna ibadetin hükmü, mahiyeti nedir? Bu mübarek namaz, Resûl-i Ekrem için bir fazîlet-i zâide midir? Binaenaleyh mendup demek midir? Yoksa beş vakit namaz üzerine ziyade kılınmış farîza-i zâide mi demektir? Bu cihet seleften halefe ihtilâf edilerek intikal etmiş bir meseledir.

Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr demiştir ki: Teheccüd namazı Hazreti Resul için nâfiledir, ziyâde-i sevaptır, ziyâde-i fazîlettir. Çünkü Peygamber-i Zîşân'ın mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş olan ve ileride işlenmesi farzolunan bütün günahları mağfiret olunmuştur. Ümmet hakkında ise böyle değildir. Onlar için gece namazı keffâret-i zünûbdur. Vesîle-i mağfirettir. Mücâhid gibi Katâde'nin de âyet-i kerîmedeki nâfileyi tatavvû ve faziletle tefsir ettiği rivayet edilmiştir. İbn Hibbân'ın² rivayetine göre, Ebû Ümâme radiyallahu anhtan, "Teheccüd namazı kılan bir mümin için bu namaz nâfile midir? Yani ziyâde-i mesûbât hükmü câri midir?" diye sorulmuş da o da cevaben, "Bu fazilet Resûl-i Ekrem'e mahsustur. Her an günahattan hâlî olmayan ümmet hakkında bu nasıl olur? Teheccüd ümmet için keffâret-i zünûbdur" demiştir.³ Buhârî şârihlerinden İbn Battal, seleften, gece namazı Resûl-i Ekrem'e vâcipti diyenlerin teheccüd âyeti hakkındaki şu tefsirlerini nakletmiştir: "Bu gece namazı, habîbim senin için beş vakit namaz üzerine ziyade kılınan bir farzdır, bu namazla sen, ümmetinden mümtaz kıldın."⁴

Teheccüd namazının cenâb-ı risâletmeâb hakkındaki hükmü, mendup veya vâcib olduğuna dair fıkıh kitaplarında takrir olunan iki nevi ictihad taraftarları, seleftin bu nevi haberlerine istinat etmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn, fazîlet-i zâide tarîkını iltizam ederek demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in mâtekaddem ve mâteahhar kâffe-i zünûbu mağfur olduğu

1 قال النبي صلى الله عليه وسلم لعبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما: يا عبد الله! ألم أخبر أنك تصوم النهار وتقوم الليل؟ قال: بلى يا رسول الله! وقال النبي صلى الله عليه وسلم فلا تفعل صم وأفطر وقم ونم. {B1975 Buhârî, Savm, 55.}

2 {Önceki baskıda 'İbn Hibbân' olarak kaydedilen râvi ismi kaynaklarda 'İbn Hayyân' şeklinde geçmektedir. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 269; HM22549 İbn Hanbel, V, 255.}

3 Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 207.

4 أنها فريضة لك زائدة على الصلوات الخمس خصصت بها من بين أمتك.

için onun ibadetleri hiçbir veçhile vesîle-i keffâret değildir. Tekâlîf-i ilâhiyyenin kâffesi Peygamberimiz için göz nuru, gönül sürurudur. Meselâ şu dünyada kıldığı namazları, ehl-i cennetin tesbihi mesabesindedir. Bu ibadetler ne külfetle, meşakkatle eda edilmiştir. Ne de bu maksatla teklif buyurmuştur. Kâdî Ebû Bekir el-Bâkîllânî ise nâfileyi farîza-i zâide ile tefsir tarikini ihtiyar ederek demiştir ki: Cenâb-ı Hakk'ın İslâm ümmetine vâcip kıldığı her şey Hazreti Resul için de vâciptir. Velew ki esas itibariyle mağfur olsun ve mukabilinde bir vaîdi mutazammın olmasın. Bu suretle Cenâb-ı Peygamber'e teveccüh eden tekâlîf-i ilâhiyyenin –azap ve ukûbetten emin ve mutmain bulunmalarına rağmen– devam ve beka-sında bir imtina yoktur.

Bu iki noktainazardan her ikisine göre netice şudur ki: İki cihan serveri, küçük, büyük bütün günahlardan kâmilten mâsumdur ve tamamıyla müberrâdır. Hakk-ı âlîlerden azap ve ukûbet mutasavver değildir (Sallallahu aleyhi ve sellem ve şerreffe ve kerrem).¹

BİR SUAL. فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ.² âyet-i kerîmesiyle emsâl-i nusûsu şerifede habîb-i hüdâ efendimize istiğfar ile emrolunması, muhtâc-ı mağfiret bir hal ve hareketten dolayı değil midir?

CEVAP. Hayır, me'mûrun bih olan bu istiğfar taabbüdîdir. Yani Peygamber efendimizden mağfireti mûcip bir halin sudûru farzolunup ubûdiyyet lâzimesi olarak mağfiret dilemekten ibarettir. Binaenaleyh resûl-i zîşânın istiğfarı: “Rabbim! Hakkımdaki ismet ve sıyânetin olmasaydı, elbette işlemeye yaklaşacağım hılâf-ı marzî ahvalden dolayı senden mağfiret dilerim” demek olur.³

Teheccüd namazı ehl-i hadîsin ve fukahânın cumhuruna göre ümmet hakkında menduptur. Selef'ten bazıları ümmet için de vâciptir demiş. Fakat Nevevî bunun yanlış bir iddia olduğunu bildirmekte gecikmeyerek mendup ve sünnet-i müekkede olduğunu tasrih etmiştir.

MAKÂM-I MAHMÛD

Teheccüd âyeti مَقَامًا مَحْمُودًا⁴ kavî-i şerifi ile tamamlanıyor. “*Rabbin teâlânın âhiret gününde seni, makâm-ı mahmûda, en şerefli bir makama yüceltmesi muhakkaktır*” demektir. عَسَى lafzı, ümitlendirmek demek olan ıtmâa mevzu ise de Cenâb-ı Hakk'a nisbetle bu kelime ilâhî hitaplarda katiyet ifade eder. İbn Esîr *Nihâye*'sinde **makâm-ı mahmûdu** şöyle tarif ediyor: Makâm-ı mahmûd, yüce bir makamdır ki, orada her ümmet ve bütün beşeriyet hâtemü'l-enbiyâ efendimizin şefaât ve delâletiyle müsta'celen hesaplarının rü'yet edildiğinden ve çok uzun ve üzücü bir vukuf ve intizardan kurtulup ebedî

1 Kastallânî, II, 348.

2 {en-Nasr, 110/3.}

3 Kastallânî, II, 348.

4 {el-İsrâ, 17/79.}

rahata kavuştuklarından dolayı bu ceza gününün yegâne şefaathçisi olan Peygamberimiz'e hamdederek minnettarlıklarını arzeder. Bazıları da makâm-ı şefâattir demiştir.¹

Resûl-i Ekrem efendimizin şefâat-i kübrâları hakkındaki ehâdis-i şerife *Sahîhayn*'da müteaddit senedlerle Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi müteaddit sahâbîden rivayet edilmiştir. Hazreti Enes'in şefaath hadisleri *Tecrîd*'in en son hadisleridir ki, tercümemizin oralara kadar ilerleyerek hitama ermesini Cenâb-ı Mevlâ'nın kerem ve inayetinden dileriz.

TEHECCÜDÜN EFDAL-i EVKÂTI

Sahîh-i Müslim'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte teheccüd namazının faziletli ve en feyizli zamanı şöyle bildirilmiştir: “*Farz namazdan sonra en faziletli namaz, gece namazıdır. Geceyi iki kısma taksim edersen, nısf-ı ahîri namaz için en feyizli bir vakittir. Eğer geceyi üçe bölersen, orta kısmı en mübarek zamandır*” buyurmuştur.² Salât-ı Dâvûd aleyhisselâm hakkında 581. olarak tercümesi gelecek olan Abdullah b. Amr b. Âs'ın hadisine göre, gecenin altı cüzünden dördüncü ve beşinci cüzlerinde kılınan namaz daha feyizlidir.

Sünen-i Ebû Dâvûd'da teheccüd namazına tergîb için akdolunan bir babda Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhumâdan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, “*Her kim gece uyanır ve hayat arkadaşını da uyandırır da ikisi birlikte iki rek'at namaz kılarılarsa bu zevce ve zevce zümresinden sayılırlar*”³ buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerifte, “*Erkek olsun, kadın olsun Allah'ı çok zikredenler* (yok mu? İşte) *Allah Teâlâ bu ehl-i zikr için mağfiret ve yüce ecr u menzilet hazırlamıştır*” meâlindeki âyet-i kerîmenin⁴ tefsirine de işaret buyurulmuştur.

BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ

Mevzubahsimiz olan İbn Abbas hadisinin zâhirine göre Peygamberimiz teheccüd namazına kalktıklarında bu mübarek duayı okurlarmış ve Cenâb-ı Hakk'a hamdüsena ederek rabbimizi lâıyk olduğu evsâf-ı cemîle ile överlermiş. İbn Abbas'tan sabit olan diğer bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem efendimiz ezvâc-ı sâniyelerinden Meymûne radiyallahu anha yanında gecelediklerinde uykudan uyanınca Âl-i İmrân sûresinin sonundan on âyet-i

1 المقام المحمود هو الذي يحمد فيه جميع الخلق لتعجيل الحساب والإراحة من طول الوقوف وقيل هو الشفاعة. [نهاية لابن الأثير]
2 قال النبي صلى الله عليه وسلم: أفضل الصلاة بعد المكتوبة صلاة الليل، فإن قسمت الليل نصفين فالنصف الآخر أفضل. وإن قسمت أثلثا فالأوسط أفضل [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]

{Müslim'de tespit edilemeyen rivayet Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 165.}

Bu hadîs-i şerifin tercümesinde Diyanet İşleri reisi büyük üstadımız Sayın Rifat Börekçi'nin âlimâne irşadlarına nâil olmakla müteşekkîr ve mübâhiyim (K.M.)

3 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من استيقظ من الليل وأيقظ امرأته فصليا ركعتين جميعا كتبا من الذاكرين الله كثيرا والذاكرات [رواه أبو داود عن أبي سعيد الخدري وأبي هريرة رضي الله عنهما]

{D1451 Ebû Dâvûd, Vitir, 13.}

4 أستعبد بالله : والذاكرين الله كثيرا والذاكرات أعد الله لهم مغفرة وأجرا عظيما el-Ahzâb, 33/35.

kerîme okumuşlardır.¹ İbn Abbas radiyallahu anhumâdan gelen bu iki haber arasında teâruz vardır zannedilmemelidir. Çünkü İbn Abbas ayrı ayrı şahit olduğu iki vâkıayı haber vermiştir ve ikincisini de teyzesi ümmü'l-mü'minîn Meymûne nezdinde duyduğunu bildirmiştir. Şu da muhtemeldir ki, Peygamber efendimiz Meymûne nezdinde kaldıkları gecede hem bu âyetleri ve hem de bu duayı okudukları halde İbn Abbas duayı evvelki rivayetinde bildirmiş olduğundan ondan sükût edip âyetleri haber vermiştir. Nâkilin unutmuş olması da teâruzu def'e kâfi üçüncü bir ihtimaldir ve herhalde teâruz yoktur.²

MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-i ŞERİFENİN MÂNALARI

Resûl-i Ekrem efendimizin bu dualarının her fıkrasında tekrar buyurulan **ومن فيهن** kavlindeki **من** lafzı, akıl ve irade ile mümtaz olan insan nevine delâlet eder. Halbuki bu duada anılan ilâhî isimlerin müteallakları ve medlûlleri, yerleri ve gökleri dolduran âkil, gayri âkil; canlı, cansız bütün mevcûdât-ı mümkünü olduğundan bu şümülü tağlîb tarikiyle tercümemizde gösterdik. Şimdi duadaki esmâ-i şerife ile bazı elfâzı tahlil edeceğiz:

Allâhümmenin aslı “yâ Allah”tır. “Allah” ism-i şerifi, bütün kemal sıfatlarını kendisinde toplayan, eksik sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan vâcibü'l-vücûdun alem-i mahsûsudur yani zât-ı Bârî'nin öz adıdır. Çünkü Allah ism-i şerifi, bütün ulûhiyyet sıfatlarıyla tavsif edilmeye müsaittir. Rabbimizin o bir isimlerinden hiçbirisi ne Allah ism-i şerifi ile, ne de sair esmâ-i şerife ile umumi bir tavsife mütehammil değildir. Halbuki rabbimiz için bir isim gerektir ki, bütün ulûhiyyet sıfatları o mübarek ismin mahiyeti üzerine câri olabilsin, bu sebeple mâbudumuza yegâne alem ve öz ad olarak **Allah** ism-i şerifi taayyün etmiştir.³

Allah ism-i şerifi, hakiki vücut ile mümtaz olan vâcibü'l-vücûdun alem-i hâssıdır. Vücut, O'nun zâtının muktezâsıdır. Sair mevcudat vücudunu, varlığını umumiyetle O'nun nurundan iktisap etmiştir. Binaenaleyh her vücut, her taayyün O'nun vücudu mutlakı önünde tamamıyla sönük ve siliktir.

Allah ism-i şerifi, sübhânî isimlerin en ehassıdır. Hiçbir fert, bu yüce ismi ne hakiyaten, ne de mecazen Hak Teâlâ'dan başka hiçbir mevcuda izâfe etmiştir. Şuurlu bir insanın bu mukaddes ismiyle başkasına hitap ettiği, bir şeye ad verdiği, beşer tarihinde duyulmamış ve işitilmemiştir.

Allah ism-i şerifi, ibadette ve rubûbiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isimdir. Bu cihetle “lâ ilâhe illallâh” kelimesi, tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid sahih olmuyor (*Beyzâvî Tefsiri*).

الحمد **لك الحمد** hamd, kemal sıfatlarını yâdetmek demektir. **Hamîd** de senâ edilen, övülen zâta denir. Cenâb-ı Hakk'ın kendi zâtını, haiz olduğu kemal sıfatlarıyla tavsif buyurmaları

1 {B183 Buhârî, Vudû', 36.}

2 Aynî, II, 584.

3 *Beyzâvî Tefsiri*, I, 5.

cihetiyle ezelen ve kulların rabbimizi hamd ve senâsı dolayısıyla da ebeden “Hamîd”dir. Hamîd, akaidi, ahlâkı, sözü özü düzgün olan ve hiçbir fenalıkla şâibedar olmayan insana da ıtlak olunur. Başta enbiyalar serveri Peygamberimiz olduğu halde bütün enbiya ve bunların vâris-i faziletleri olan asfiyâ-i ümmet böyledir. Bu aziz simalardan her biri imanî, ahlâkı ve dürüst hareketi cihetiyle medh ve senâyâ derece-i istihkâkına göre hamîddir. Fakat gene hamîd-i mutlak Allah Teâlâ’dır. Nebî-i efham efendimizin bu dualarında mükerreren hamdetmeleri, bu mukaddes vazifenin şanına ihtimam için olmalıdır (Gazzâlî, *el-Maksad*).

“أنت قيم السموات والأرض” cümlesindeki **kayyim** ile **kıyâm** ve **kayyûm** bir mânayadır. “Bizâtihi kâim, mukaddes bir varlık” demektir. Halka ve bütün eşyaya yaşamak kudretini veren ve vermeye devam eden O’dur. Bu mâna Katâde’den menkuldür. Katâde, “Kayyim, mahlûkatın hayatını, maişetini ve her nevi sa’y ve hareketini ikame ve idame eden zât demektir” demiş. Zemahşerî الْقِيُومُ الْخَيُّ الشَّرِيفُ¹ kavli-i şerifinin tefsirinde القيوم والقيام suretinde kıraat olunduğunu da bildiriyor. Bazı ehl-i ilim bunu, Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın kıraati olduğunu haber vermiş. Bazıları da bu kıraati Alkame’ye nisbet etmişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ هو الذي لا يزول: “kendisine fânîlik erişmeyen zât” diye tefsir etmiştir (Aynî).

Eşya varlıklarını muhafaza edebilmek için ya bir mahalle muhtaç olur. Arazlar, kuvvetler, vasıflar gibi. Yahut böyle bir mahalle muhtaç olmaz. Maddeler, cevherler cisimler gibi. Fakat maddeler, cisimler bir hayyize, bir mahalle muhtaç olmamakla beraber mevcudiyetlerinin devam ve bekası birtakım hayatî şartlara tâbidir. Maddenin bekası için bu şartların vücudu, tahakkuku lâzımdır. Binaenaleyh hiçbir şarta, hiçbir kayda tâbi olmayan ve bizâtihi yaşayan, hatta bütün kâinatın dâimî surette varlığı ve nizamı kendisine istinat eden vâcibü’l-vücûd, “Kayyûm Teâlâ”dır. Kayyûm vassında kulların alâka ve ittisaflarının derecesi, fânilerden derece-i istiğnâlarıyla ölçülür (Gazzâlî, *el-Maksad*).

“أنت نور السموات والأرض” cümlesindeki “nûr”, ism-i fâil sîgasıyla “münevvir” demektir. Esas itibariyle nur, gözün gördüğü arazi bir keyfiyettir, ziyâ ve aydınlık mânasındadır. Gözümüz ibtidâ bu nuru, bu ziyayı, sonra da bunun vasıtasıyla sair eşyayı görür. Güneşle aydan, kendilerine muvazi olan kesif cisimlere dökülen keyfiyyet-i muzîye gibi. İşte bu mânaca Cenâb-ı Hakk’a nur denilmesi doğru değildir. Meğer ki, bir muzaf takdir edilerek “sâhib-i nûr” denile veya mecaza hamledile. Bu sebeple müfessirler نَوْرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ² âyet-i kerîmesindeki nuru, mecazi olarak “münevvir” ile tefsir etmişlerdir ki, “Allah Teâlâ gökleri ve yerleri ziyâdar ecrâmıyla nurlandırmıştır” demek olur. Bu tefsiri tercümemizde mu’tarızda içinde (bunları aydınlatırsın) diye gösterdik. Nasıl ki, mâzi sîgasıyla نَوْرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ suretinde de kıraat edilmiştir. İbn Abbas nuru hidayetle tefsir ederek هَادِي أَهْلَهُمَا “Allah göklerin ve yerlerin sâkinlerinin mürşidi ve muncîsidir” demiş. Ebû Âliye’nin tefsiri ise daha

1 {el-Bakara, 2/255.}

2 en-Nûr, 24/35.

şümullüdür: “Allah, gökleri ayla, güneşle, sabit ve seyyar bütün kevâkible tenvir ve yeryüzünün her cihetini de enbiya ile ulemâ ile evliya ve asfiyâ ile tezyin etmiştir” suretindedir.

Nur, gene mecazen “mûcit” ile de tefsir edilmiştir. “Allah Teâlâ göklerin ve yerlerin ve bunlarda bulunan bütün eşyanın mûcidi ve hâlikıdır” demek olur. Nur, zulmetin zıddı olarak “ziyâ ve aydınlık” mânasına olduğu gibi nurun şuâına da denilir ki, zulmeti izâle eden “şûle”dir, ışık demektir (*Kāmus*). Şu halde nurda tam bir zuhur ve inkişaf mânası vardır. Nurun kendisi zâhir olmakla beraber sair eşyayı da muzhirdir. Sonra vücudu ademle karşılaştırdığımızda hiç şüphesiz “zuhur” mefhumunu, “vücut” mahiyetinde buluruz. Nasıl ki, “hafâ”nın aslı da “adem”dir. Ademden derin bir hafâ, bir zulmet mutasavver midir? Binaenaleyh “Rabbim sen, gökleri, yerleri ve bunlarda mevcut bütün eşyayı adem zulmetinden, nurlu vücut sahasına çıkaran ve bizâtihi mütecellî ve feyyaz bulunan vâcibü’l-vücûdsun” demek olur. Güneşin nurundan bir zerre nasıl şemsin vücuduna delâlet ediyorsa şüphesiz gökler, yerler ve buralardaki her zerre de kendi hâlikının vücûb-u vücuduna, vahdetine öyle delâlet eder (*Beyzâvî Tefsiri*).

تدل على أنه واحد¹

ففي كل شيء له آية

Sa’dî’nin şu iki beyti de bu mevzunun iki şaheseridir:

وحده لا شريك له كويد²

هرکيا هی که از زمین روید

هر ورقی دفترست معرفت کردگار³

برک درختان سبز در نظر هوشیار

Nurun semavata ve arza izâfe buyurulması, bu nuru mübînin vüsatini ve şümulünü ifade içindir. İtlak ve istimali ister hakiki olsun, ister mecazi olsun nurun birtakım nevileri vardır. *Kāmus* mütercimi Âsım Efendi, *Besâir*’den naklen şu izahatı veriyor:

Nur iki nevidir: Dünyevî, uhrevî. Dünyevî nur da iki nevidir: Birisi vicdanî görüşle idrak olunur ve nûr-ı bârîden münteşir olur. Nûr-ı akıl, nûr-ı Kur’ân gibi. Öbürü gözle hiss olunur ki, ecrâm-ı neyyireden ibarettir. Ay, güneş, yıldızlar gibi. Uhrevî nur, Cenâb-ı Hakk’ın *“يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ”* *Habîbim! Kıyamet gününde ümmetinden erkek, kadın bütün müminleri, nurları önlerinde ve sağlarında giderken görürsün!”*⁴ âyet-i kerîmesinde mansûs olan nurdur. Bazı müfessirler şu beyitlerde nurların aksâmını toplamıştır:

1 Her şeyde rabbimizin varlığına ve birliğine delâlet eden –gören göz ve düşünen zekâ sahiplerinin görüp sezebilecekleri– delil vardır.

2 Her ekin, yerden çıkıp göründü mü insanın şuuruna, “Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur” mânasını ilham eder. Mâlûmdur ki mevrûat yerden iğne gibi ince ve tek bir sak halinde görünür ve basîret sahibine bu hiss-i tevhîdi ilham eder.

3 Ağaçların şu yeşil yaprakları yok mu? Akli, idraki yerinde olanların nâfiz nazarında onun her yaprağı, Allah’ın varlığını ve birliğini bildiren birer levhadır.

4 el-Hadîd, 57/12.

ثلاثة أنوار تضيء من السماء	وفي سر قلبي مثلهن مصور
فأوله بدر وثانيه كوكب	وثالثه شمس منير مدور
علمي نجوم القلب والعقل بدره	ومعرفة الرحمن شمس منور
إمامي كتاب الله والبيت قبلتي	وديني من الأديان أعلى وأخبر
شفيعي رسول الله والله غافري	ولا رب إلا الله والله أكبر ¹

âyet-i kerîmesinde Resûl-i Ekrem'e nur ıtlak olunmuştur. “Kullarım! Allah tarafından size peygamberiniz Muhammed Emîn ve Kur’ân-ı Mübîn geldi” demektir.

âyet-i kerîmesinde Resûl-i Ekrem'e nur ıtlak olunmuştur. “Kullarım! Allah tarafından size peygamberiniz Muhammed Emîn ve Kur’ân-ı Mübîn geldi” demektir.

âyet-i kerîmesinde Resûl-i Ekrem'e nur ıtlak olunmuştur. “Kullarım! Allah tarafından size peygamberiniz Muhammed Emîn ve Kur’ân-ı Mübîn geldi” demektir.

Mâlik kayıtsız, şartsız mülküne sahip olan, arzu ve iradesini dilediği gibi mülkünde yürüten bir varlıktır. O, var eder, yok eder, ibkâ eder, ifnâ eder. Melik lugaten, “saltanat” mânasına olan melkten alınmıştır. Zevîl-ukûl olan mevcûdat üzerinde emir ve nehiy ile tasarruftur. âyet-i kerîmesinde mansûs olan mülktür. “Kıyamet gününde saltanat kimindir?” demektir. Mâlik “sahip” mânasına olan milkten me’huzdur, a’yân-ı memlûke üzerinde tasarruftur. âyet-i kerîmesinde bu mâna maksuttur. “Kıyamet gününde hiçbir kimse kendi menfaatine sahip olamaz. O gün, emir ve tasarruf Allah Teâlâ’ya mahsustur” demektir.

HULÂSA. Mülk, ukalâ üzerinde hükümrânlık, milk, âyan üzerinde tasarruftur (Beyzâvî ve el-Maksad).

İbn Esîr en-Nihâye’inde Hakkı şöyle tarif ediyor: Hak, hakikati mevcut, vücudu ve ulûhiyeti mütehakkik zattır. Esas itibariyle vücudu sahih ve mütehakkik her

1 Mânası: Üç nur vardır ki, gökten yere ziya saçar: 1. Bedir halinde ay, 2. Yıldızlar, 3. Münevver ve müdevver olan güneş. Bunların birer eşi de semâ-i kalbimde resmedilmiştir. 1. Akıl, bir bedr-i şuûr ve idraktır, 2. Bilgilerim ve duygularım, parlak birer yıldızdır, 3. Ma’rifet-i ilâhiye ise parlak bir güneştir. İmamım, Kitâbullah’tır. Kiblem, Beyt-i şerif’tir. Dinim de, bütün dinlerden üstündür, iftihara lâyıktır. Şefim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir. Allah Teâlâ da beni mağfiret eder. Allah’tan başka ibadete lâyık hiçbir mâbud yoktur. Allah, her şeyden büyüktür.

2 el-Mâide, 5/15.

3 el-Mü’min, 40/16.

4 el-İnfitâr, 82/19.

şeye Hak denir ki, bâtil mukabilidir. (*Kāmus*)¹ الْهَاقَّةُ مَا الْهَاقَّةُ kavl-i şerifi bu cümledendir, “Ba’s, hesap, ceza gibi vâkıaların kendisinde tahakkuk edeceği saat” demektir.

Tîbî demiştir ki: Resûl-i Ekrem bu dualarının yalnız iki yerinde, أنت الحق ووعده الحق cümlelerinde ifâde-i hasr için muarref bi’l-lâm irat etmişlerdir: “Allah sabittir, daimdir, bâkîdir. Sair mevcûdat zevale mahkûmdur” demek oluyor. Şair Lebîd b. Rebîa radiyallahu anh da böyle demişti:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مُحَالَةَ زَائِلٌ

Mânası: “Bilmiş ol ki, Allah’tan başka her mevcut fenâya ve her nimet sahibi muhakkak zevale mahkûmdur.”

Yukarıda hak, bâtil mukabilidir demiştik. Eşya, ya mukabili veya muhalifi ile bilinir. Kendisinden haber verilmek istenilen her şeyde bu muttarid kaideye müracaat edilir. Her haber verilen şey ya “mutlak bâtıldır” yahut “mutlak hak”tır, yahut bir bakımdan hak, diğer cihetten bâtıldır. Bizâtihi mümteni olan mefhumlar, mutlak bâtil olan tasavvurlardır. Vücuttan, taayyünden tamamıyla mahrumdurlar. İki zıddın, iki nakîzin bir arada içtimâi gibi. Bizâtihi vâcip olan vücûd-ı Bâri de “mutlak Hak”tır. Bizâtihi mümkün olup başka mevcuda kıyas ile bâtil ve fânî olan her şey de –bizâtihi vücut ve taayyünleri olmadığı için– bâtıldır. Şu kadar ki, bunlara vücut, vâcibü’l-vücûddan feyezân ettiği ve bunların vücutları, vücudu vâcibe delil olduğu için de Hak’tır. كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ “İmkân âlemindeki her fânî helâke mahkûmdur. Yalnız vâcibü’l-vücûd bâkîdir”² kavl-i şerifi ile mutlak Hakk’a işaret buyurulmuştur.

Ma’kûlâta yani aklın idrak ettiği ve kendisine vücut verdiği her şeye de hak denilir. Bu cihetle de hak medlûlüne en ziyade müstehak olan zât-ı a’lâ, Vâcip Teâlâ’dır. Zekâ-i beşerin hak olarak tetkik ettiği maârif-i umûmiyye arasında haddizâtında aklın vücûb-u vücuduna kanaat ettiği yegâne mevcut Hak Teâlâ’dır.

ووعده الحق “Yâ rab! Senin vaadin de haktır, vaadinin vukuunda, tahakkukunda şek edilmez.” Va’d kelimesi mutlak olarak zikredilirse, hayır ve şerden her ikisi birden kastedildiği gibi hayır ve şerden hassaten birisi de murat olunur. Meâli bervech-i âtî âyet-i kerîmede, “Şeytan, size fakr u zarûret vaad ederek, (sizi fakr u zarûretle korkutarak) fukaraya tasadduktan meneder, buhl ile emreyler. Allah Teâlâ ise fukaraya yardımınız sebebiyle Allah tarafından mağfiret olunacağınızı ve ihsanınız nisbetinde malınızın artacağını vaad buyurur.”³ kavl-i şerifindeki birinci vaadden şer, ikinciden hayır kasteylemiştir. Kur’an’ın şu meâldeki: “Cenâb-ı Hak kendisine itaat edenlere cennet vaad etmiştir, küfredenlere de cehennem vaad etmiştir”⁴ âyet-i kerîmesindeki iki vaad de hayır ve şerden her ikisine delâlet etmektedir.

1 el-Hâkka, 69/1-2.

2 el-Kasas, 28/88.

3 el-Bakara, 2/268. أَسْتَعِيدُ بِاللَّهِ : الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا

4 İbrâhîm, 14/22. إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ suretinde tefsir edilmiştir.

cümlesindeki likā, ba's, yahut rü'yetullah mânasına mahmûldür. Mevt mânasına hamledenler de vardır. Fakat Nevevî bu mânada görülen zaafa mebnî bunu reddetmiştir.

وقولك حق “*Yâ rab! Sözüñ doğrudur, medlûlü sabittir*” demektir. “Kavl” kelimesi sıdk u kizb ile tavsif olunarak “doğru söz, yalan söz” denildiği gibi bazı kere de Hak ile, vâkıa mutâbakat ile tavsif olunarak “hak söz, bâtil söz” de denilir. “Lâ ilâhe illallâh” kelime-i tevhîdi kavl-i Hak’tır, ezelen ve ebeden vâkıa mutâbıktır. Hak medlûlünden beşerin hissemend olması, kendi nefsinı, kendi varlığını bâtil görmesi, vücud-ı Bârî’den başka bir Hak görmemesi şartıyladır. Bu sebeple “enelhak” diyenlerin bu sözü bâtil addedilmiştir (Beyzâvî, Gazzâlî).

والنبيون Cennetle cehennemnin mevcut olduklarını ikrar ve tasdiktedir. Hâtemü'l-enbiyâ efendimiz bu zümre-i enbiyâda dahil iken me'bûs olduklarını tasdiktedir. Hâtemiyye'nin Allah Teâlâ tarafından meb'ûs olduklarını tasdik etmesi, Hâtemiyye'nin bu zümreyi inkâr etmediğini göstermektedir. Hâtemiyye'nin bu zümreyi inkâr etmediği gibi, Hâtemiyye'nin bu zümreyi tasdik ettiği de şüphesizdir. Çünkü Hâtemiyye'nin bu zümreyi tasdik ettiği, Hâtemiyye'nin bu zümreyi inkâr etmediği kadar doğrudur. Hâtemiyye'nin bu zümreyi tasdik ettiği, Hâtemiyye'nin bu zümreyi inkâr etmediği kadar doğrudur. Hâtemiyye'nin bu zümreyi tasdik ettiği, Hâtemiyye'nin bu zümreyi inkâr etmediği kadar doğrudur.

والساعة حق cümlesindeki saat ile yevm-i kıyâmet maksuttur. Lugatta saat, zamandan bir parçadır. Sonra kıyamet kopacak zaman için istiare edilmiş ve o müthiş vaktin ismi olmuştur: “Kendisinde umûr-ı azîme tahaddüs edecek sâat-i yesîre ve hâfile” demek olur. Kıyamet günü, kendisiyle zaman takdir olunan aydan, güneşten vesair ecrâmdan mahrum bulunacağından burada saati hakiki mânasına hamle imkân yoktur.

اللهم لك أسلمت “Yâ rab! Yalnız senin emrine inkiyad ve yalnız senin nehyinden içtinap ettim. عليك توكلت. Yalnız senin varlığını ve birliğini ikrar ve tasdik eyledim. Adi sebeplere iltifat etmeyerek yalnız sana tefvîz-i umûr ettim, tedbîr-i umûr hususunda yalnız sana rücû ettim” suretinde tefsir edildiklerinden biz bunları: “Yâ rab! Sana boyun eğdim, sana inandım, sana güvendim, sana yöneldim” diye tercüme ettik.

واليك خاصمت¹ cümlesi, “*Bana bahşettiğin hüccetlere, burhanlara istinat ederek düşmanlarla muhâsama ve mücadele ettim*”, واليك حاکمت de, “bu hüccetleri ve bu hakları inkâr edenlerle muhakemeyi senin divanına arzettim. Seni, aramızda hakem kıldım” suretinde tefsir edilmiştir. “Hakem” ism-i a‘zam cümlesindendir. Hüküm ve kazâsı, hükümlerin en isabetlisi olan ve herkesin müsellemi bulunan hâkime denir ki, hükümlerini tetkik ve temyiz ve kazâsını reddedecek O’nun fevkinde bir hâkim me’mûl ve mutasavver değildir. Bu hâkim-i mutlak ise Vâcib Teâlâ’dır.

Resûl-i Efham efendimiz mağfur iken *وما أخرت لي ما قدمت* “Evvelce işlediğim ve gelecek zamanda işlerim sandığım gizli ve âşikâr günahlarımı mağfiret eyle yâ rabbi!” diye

1 {Önceki baskıda **وبك** şeklinde yer alan ifade hadisin metninde **وبك** şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte Buhârî’de **وبك** ifadesini içeren benzer bir rivayet de mevcuttur. B7442 Buhârî, Tevhîd, 24.}

dua buyurmaları iki sebebe mebnî olabilir: Biri tevâzû, şân-ı Bârî'ye tâzim, diğeri de duada huzûun ve hiss-i tazarruun lüzumunu ümmete tâlimdir.

أنت الأول وأنت الآخر Ibnü't-Tîn şârihlerden cümlesini أنت المقدم وأنت المؤخر etmiştir. İbn Battâl ise, tercümesi 478. olarak geçen نحن الآخرون السابقون hadisin den isti-fade ederek daha ziyade bir vuzuh ve isabetle tefsir etmiştir ki, tercümemiz, bu tefsirin zâde-i ilhâmıdır. Gazzâlî de, “İnsanları bârigâh-i ahadiyyetine yaklaştıran da, dergâh-ı rubûbiyyetinden uzaklaştıran da sensin” diye tefsir ediyor ki, bu da son derece ârifanedir.

HADİSİN KIYMET-İ EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ

Şârih Kirmânî, izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadîs-i şerifi cevâmiu'l-kelim¹ hadislerinden addediyor. Bunu da izahımızın bir fezlekese ve hüsnühâtimesi olarak zikrediyoruz: Kirmânî diyor ki: Bu hadis edebî bir vecizedir. Evvelâ قيم lafzıyla cevâhir ve ecsâmın vücut ve kıvamı, sonra نور lafzı ile ârâzın taayyünü, Bârî Teâlâ ile kâim olduğuna, ملك lafzıyla da bütün mevcudat üzerinde îcâden ve îdâmen dilediği gibi hükümran bulunduğuna işaret buyurulmuş ve bunlardan her biri hamdullahı makrûn olarak zikredilmiştir. Sonra أنت kavliyle mebbe, وأمثالي ile meâşe, ساعة ile de meâda ve aynı zamanda nübüv-vete, –sevap ve ikâbdan ibaret olan– cezaya işaret buyurulmuştur. Gene bu hadîs-i şerifte iman, İslâm'ın, tevekkülün vücûbuna, Allah Teâlâ'ya inâbe ve tazarruun, istiğfarın lüzumu na da işaret vardır.

Gene bu hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Cenâb-ı Hak'ın azametini ve kemâl-i kudretini pek ziyade müdrîk ve ârif olduğunu, zik-rullahı, dua ve senâya her an müdavim bulunduğunu istifade ediyoruz. Dualarımızdan evvel Hak Teâlâ'dan dilekte bulunmazdan önce perverdigârimıza hamd ü senâ edilmesi müstehap olduğunu da öğreniyoruz.

TERCEME-İ HÂLLER

İzahı sadedinde bulunduğumuz teheccüd hadisini rivayet eden Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâ, Abdülmuttalib'in hafîdi ve Resûl-i Ekrem'in amcazadesidir. Abbâsî halifelerinin de cedd-i âlâsıdır. Vâlidesi Ümmü'l-Fazl'dır ki, ümmü'l-mü'minîn Meymûne radiyallahu anhânın kız kardeşidir. İbn Abbas hiç şüphesiz ashap arasında en yüksek ilmi bir simadır. İlminin çokluğundan kinaye olarak el-hibr ve el-bahr diye yâdedildiği gibi tefsir ve te'vîl-i Kur'ân'daki müstesna kudret ve isabetinden dolayı tercümân-ı Kur'ân unvân-ı fâhiri ile de şöhretşîâr olmuştur.

İbn Abbas hicret-i seniyyeden üç sene evvel Mekke'de doğmuştu. İrtihâl-i nebevî sırasında on üç yaşında idi. Resûl-i Ekrem efendimizin çok yüksek dua ve teveccühlerine mazhar olmuştur. Bir kere Resûl-i Ekrem İbn Abbas'ı kucaklayıp, “Yâ rab! Bu gence kitap

1 Kısa bir cümle ile şümüllü ve cemiyetli mâna ifade etmektir.

öğret yani ulûmü'l-Kur'âniyye bahşeyle!" buyurmuş.¹ Bir kere de Resûl-i Ekrem helâya girdiğinde İbn Abbas hemen bir abdest suyu hazırlayıp şöyle koymuştu. Resûl-i Zîşân, bu suyu buraya kim koydu? diye sorup İbn Abbas'ın koyduğunu öğrenince, "*İlâhî! Bu gencin dindeki duygu ve bilgisini arttır!"* diye dua buyurmuştu.² Peygamberimiz'in bu duaları berekâtıyladır ki, İbn Abbas ashâb-ı kirâm arasında tefsîr-i Kur'ân ile, fıkıh ile temayüz etmiştir. İbn Mes'ûd radiyallahu anh bile, "İbn Abbas, Hazreti Kur'an'ın en güzel tercümanıdır. Eğer bu genç bizim çağıımıza erişirse, hiçbirimiz onunla musâhabet ve muâşerete muktedir olamayacaktır" demiştir.³

İbn Abbas Hazret-i Ali'nin zamân-ı hilâfetinde bir sene emîr-i hac tayin edilmişti. Ebû Vâil, İbn Abbas'ın bu emâretinde Arafat'ta irat ettiği hutbeden ve okuduğu sûre-i Nûr'u tefsirinden bahsederek demiştir ki: Bu hutbeyi milel ve akvam işitseydi onun tebliğ ettiği hikem ve belâgata hayran olarak nâil-i hidâyet olurlardı.

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivayetine göre İbn Abbas, bu deryalar kadar vâsi olan ilmini, ashâb-ı kirâmdan şu üç muhterem zattan iktisap etmiştir: Ömer, Ali, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhüm. Katâde'den de İbn Abbas'ın, "Bir saat ilmî mütalaa ve müzakere, bir geceyi ibadetle ihya etmekten hayırlıdır" diyerek ashabını ilme teşvik ettiği rivayet edilmiştir.

Tâvûs demiştir ki: Peygamberimiz'in ashabından yetmiş kadar zata yetiştim. İbn Abbas bir mesele hakkında bir mütalaa dermeyeran edip de ashap muhalefet ederse, onları ikna edene kadar uğraşır. Mekhûl de İbn Abbas'a haiz olduğu bu yüce mertebe-yi ilmîye nasıl nâil olduğu soruldu da o da, بلسان سؤل وقلب عقول "Soran bir lisan, düşünüp muhakeme eden bir vicdan ile" diye cevap verdi demiştir. A'meş ise İbn Abbas'ın maddî ve mânevî varlığını daha etraflı tasvir edip demiştir ki: "Ben, İbn Abbas'ı görünce onun hüsnüne hayran olup bu, müstesna bir insan güzeldir dedim. Sonra esnâ-yı musâhabette asrının en fasih bir lisân-ı belâgatî olduğuna kanaat ettim. Bir mesele hakkında fikir ve mütalaasını irat edince de a'lem-i nâs olduğuna hükmettim." Mücâhid de, "İbn Abbas bir şeyi tefsir ve izah edince, onun üstünde nur-ı ilmin dalgalandığını görürüm" dermiş.

İbn Mes'ûd ile İbn Abbas kadar merviyât-ı tefsîriyesi intişar eden hiçbir sahâbî yoktur. Fukahâ-i ashâbın en genci ve en çok fetva vereni İbn Abbas'tır. *İ'lâmü'l-muvakkîn*'de, İbn Abbas'ın muahharan cemedilen fetvalarının yirmi cilde bâliğ olduğu İbn Hazm'dan naklen bildiriliyor. Kendisinden 1660 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yetmiş beş hadiste Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi yedi hadisi Buhârî, kırk dokuz hadisi de Müslim münferiden rivayet etmiştir.

1 {B75 Buhârî, İlim, 17.} عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ضمنني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال: اللهم علمه الكتاب.
2 {B143 Buhârî, Vudû', 10.} عن ابن عباس رضي الله عنهما: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل الخلاء. قال وضعت له وضوءاً فقال: من وضع هنا؟ فأخبر. قال: اللهم فقهه في الدين.
3 نعم ترجمان القرآن ابن عباس. لو أدرك أسناننا ما عشره منا أحد

İbn Abbas hicret-i seniyyenin altmış sekizinci yılında Tâif'te vefat etmiştir. Cenaze namazı Muhammed b. Hanefiyye tarafından kılınmış ve “Bugün İslâm ümmetinin en büyük mürebbîsi vefat etmiştir” demiştir.¹

Lebîd b. Rebîa radiyallahu anh Câhiliye devrinde şiirleri bilmüsâbaka Kâbe'nin duvarına asılan yedi benâm Arab şairlerinden biridir. Yukarıdaki beyit de bu muallakasının şaheser bir matlâıdır ve Resûl-i Ekrem'in takdirine mazhar olup, “*Hiçbir şairin ağzından bunun kadar güzel bir söz çıkmamıştır*”² buyurmuştur. Lebîd, “senetü'l-vüfûd” denilen hicretin dokuzuncu yılında kabilesi halkıyla birlikte Medine'ye gelip müslüman olmuştur.

Lebîd'in Câhiliye devrine ait olan eş'arı pek çoktur. *İstîâb*'da Hazret-i Âişe'den naklen bunların 12.000 beyit olduğu haber verilmiştir. Lebîd'in müslüman olduktan sonraki eş'arı pek azdır. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bir gün Lebîd'e, “Yâ Ebû Akil! Bana şiirlerinden bir şey inşâd eder misin?” demişti. Lebîd, “Allah Teâlâ bana sûre-i Bakara ve sûre-i Âl-i İmrân'ı öğrettikten sonra artık ben şiir söylemez oldum” diye cevap vermiş ve Kur'ân-ı Kerîm'in fesahat ve belâgat-ı nûru karşısında eş'arının şa'saa-i ikbâli söndüğünü bildirmek istemiştir.

Hazret-i Ömer, Lebîd'in tahsisatına 500 dirhem ilâve ederek 2000 dirheme çıkarmıştı. Sonra Hazret-i Muâviye'nin devrinde müşârün ileyh tarafından bu 2000 dirhem tahsisatına 500 daha zam edilmek istenildiyse de Lebîd, “Artık ben ölüyorum. Bu 2000'i de size bırakıyorum” diye kabul etmediği ve bir müddet sonra vefat ettiği *Egâni*'de haber veriliyor.

Egâni sahibi Lebîd'in 145 sene yaşadığını, bunun 90 senesi Câhiliye devrinde geçip bâki hayatını İslâm olarak yaşadığını ve Muâviye devrinin son zamanlarında vefat ettiğini bildiriyor. Fakat *İstîâb*'da Ebû Ömer'in İmam Mâlik'ten 140 yaşında vefat ettiği hakkında bir rivayeti vardır ki bu daha doğru olacaktır. Çünkü Lebîd'in müslüman olduğu dokuzuncu hicret yılı ile Muâviye'nin vefatı tarihi olan 59. hicret senesi arasında 50 senelik bir zaman vardır. 90 yaşında müslüman olan Lebîd'in 140 yaşında vefat etmiş olması icap eder. *İsâbe* sahibi de 141 rivayet ediyor ki bu da Muâviye'nin 60 tarihinde vefatı hakkındaki rivayete muvâfıktır (Ali Fehmi, *Hüsnü's-sahâbe*, s. 350).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِي حَيَاةِ النَّبِيِّ ﷺ إِذَا رَأَى رُؤْيَا قَصَّهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَتَمَنَّى أَنْ أَرَى رُؤْيَا فَأَقْصَهَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكُنْتُ غُلَامًا شَابًّا وَكُنْتُ أَنَا فِي الْمَسْجِدِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَرَأَيْتُ فِي النَّوْمِ كَأَنَّ مَلَكَ يَأْخُذَانِي فَذَهَبَا بِي إِلَى النَّارِ فَإِذَا هِيَ مَطْوِيَّةٌ كَطَيِّ الْبُرِّ وَإِذَا لَهَا قَرْنَانِ وَإِذَا فِيهَا أَنَاسٌ قَدْ عَرَفْتُهُمْ فَجَعَلْتُ أَقُولُ

1 Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa; Aynî.

2 {HM9735 İbn Hanbel, II, 445.}

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ قَالَ فَلَقِينَا مَلَكًا آخَرَ فَقَالَ لِي لَمْ تُرْعَ فَقَصَصْتُهَا عَلَى حَفْصَةَ فَقَصَّهَا
حَفْصَةُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ نِعَمَ الرَّجُلِ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَكَانَ بَعْدُ
لَا يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümeden şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in sağlığında (ashaptan) birisi bir düş gördüğü zaman onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hikâye ederdi. Ben de bir düş görmek ve onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arz etmek isterdim. (O sırada) ben, (erken) taze bir gençtim ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanının âdeti üzere mescidde uyurdum. Bir kere ben de rüyamda gördüm ki: Güya beni iki melek yakalayıp benimle cehenneme gittiler. Cehennem, kuyu duvarı gibi (taşla) örülmüş olarak göründü. Onun iki boynuz (gibi iki cenah)ı vardı. Burada (Kureyş’ten) kendilerini iyice tanıdığım kimseler bulunuyordu. Şimdi ben, ‘Cehennemden Allah’a sığınırım’ demeye başladım. (Bundan sonra) İbn Ömer demiştir ki: (Bu sırada) bize, başka bir melek mülâki oldu ve bana ‘korkma’ dedi. Bu rüyamı (hemşirem ümmü’l-mü’minîn) Hafsa’ya anlattım. Hafsa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. Resûl-i Ekrem, ‘Abdullah ne iyi adamdır. Fakat gecenin bir kısmında (kalkıp da) namaz kılmayı âdet edinseydi’ buyurmuş. Bundan sonra ben gecenin az bir kısmı müstesna olmak üzere geceleri uyumadım.” {B1121, B1122 Buhârî, Teheccüd, 2.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî’nin bu hadisi diğer bir tarikle bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi de 597. sayı ile yakında gelecektir. Bir de rüya tabiri bahsinde Nâfi‘ tarikiyle ve uzun bir metin ile üçüncü bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre, إن عبد الله رجل صالح, “*Abdullah ne iyi adamdır*”¹ buyurulmuştur ki, meth ü senâda bu rivayet daha sarihtir. Müslim’in rivayetinde, ziyadesi vardır ki: “O sırada ben erken, taze bir gençtim” demektir. Müslim’in bu ziyâde-i rivâyetine tercümede işaret ettik. Bu hadisi, Buhârî burada gece namazının faziletine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin bu unvana mutâbakat noktası da, “*Abdullah ne iyi adamdır, fakat gece namazı kılsa!*” fıkrasıdır.

Bu fıkra, Peygamber efendimizin Abdullah b. Ömer’i, gece namazı kılmasını temenni kaydıyla methettiğini bildirmektedir. Binaenaleyh teheccüd namazına devam eden her ferdin, iyi kişi olarak meth ü senâya lâayık olduğu müstefâd olur.

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'in rüyasını vech-i memdûh ile tefsir ve tabir buyurması; müşârûn ileyh, cehenneme arzolunup da sonra affedilmiş bulunmasından dolayıdır.

TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ

Müslim'in *Sahîh*'inde teheccüd namazının fazileti hakkında Ebû Hüreyre radiyalahu anhu'nın şu meâldeki hadisini de görüyoruz: “*Farz namazdan sonra en faziletli namaz gece namazıdır.*”¹ Ebû Hüreyre'nin bu hadisi, teheccüd namazının, sabah namazının sünnetinden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Nevevî de bu ciheti *Ravza*'da takviye etmiştir. Fakat Ebû Hüreyre hadisinin vaslında, irsâlinde, refinde, vakfında ihtilâf edildiği için Buhârî bu hadîsi *Sahîh*'ine almamıştır. Şâyân-ı itimad olan kavi, salât-ı vitrin gerek sünen-i revâtıbdan, gerek duhâ namazı gibi bilumum mesnûn olan namazlardan efdal olmasıdır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri vitrin vücûbuna, sair eimme de vâcip derecesinde fazileti haiz bulunduğuna hükmetmişlerdir.

Vitr namazından sonra efdal olarak sabah namazının sünneti gelir. *Sahîhayn*'da rivayet edildiği üzere Hazret-i Âişe, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ‘*nâfile namazlardan hiçbirisi için sabah namazından evvelki iki rek'at sünnet derecesinde şiddetli muhafazakâr değillerdi*”² demiştir ki, bu Hazret-i Âişe hadisi, tercümede 599. sayı ile gelecektir. Gene Hazret-i Âişe'nin tercümesi 351 rakamıyla geçen bir hadisinde Resûl-i Ekrem'in ne hâne-i saâdetde, ne de hariçte sabah namazının iki rek'at sünnetini bırakmadıkları haber veriliyor.³ Müslim'in gene Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde, “*Sabah namazının iki rek'at sünneti dünyadan ve dünyadaki her nevi kıymetlerden hayırlıdır*” buyurulduğu bildirilmiştir.⁴

Bu hadislerden müstefâd olan hakikat, iki rek'at sünnet-i fecrin, iki rek'at teheccüd namazından efdal olduğudur. Binaenaleyh ehl-i ilim, Ebû Hüreyre hadisini: Farz namazlardan sonra gece kılınan nâfile namazlar, gündüz kılınan nâfilelerden efdaldır suretinde te'vil etmişlerdir.

Cenâb-ı Hak teheccüd ashabını, Kur'ân-ı Kerîm'in meâli şerifleri bervech-i âtî birçok âyetinde medh ve senâ buyurmuştur:

1. Ehl-i takvâ, rablerinin rızası için sâcid ve kâim olarak geceleyen kimselerdir.⁵

2. Müttakiler, geceden az bir kısmını uyurlar ve seher vaktine kadar istiğfara devam ederler.⁶

1 {M2755 Müslim, Sıyâm, 202.} [رواه مسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه]

2 {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

3 {B592 Buhârî, Mevâkît, 33.}

4 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها. [رواه مسلم عن عائشة] {M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

5 أستعبد بالله : وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا. el-Furkân, 25/64.

6 أستعبد بالله : كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ. ez-Zâriyât, 51/17-18.

3. Müttakilerin yanları, (teheccüd için rahat) döşeklerinden uzaklaşır. Onlar, (Allah'ın celâlinden) korkarak ve (rahmetinden) ümitvar olarak rablerine dua ederler ve Cenâb-ı Hak'ın bahşettiği nimetlerden fukaraya infak ederler.¹

4. Teheccüd sahipleri için işledikleri hasenatın mükâfatı olarak saklanılan, gözleri şen, (gönülleri mesrur) eden nimetlerin yüksek mahiyetini, (ne melek-i mukarreb ne de nebî-i mürsel) hiçbir nefis anlayamaz.²

Bu son zikrettiğimiz âyet-i kerîmede teheccüd sahiplerinin zuhr-u âhiret olacak mükâfatı bildiriliyor. Fakat o ne büyük mükâfattır ki, onun mahiyetini idrake maddî ve mânevî bütün vesâit-i ma'rifetin kifayet etmeyeceği, onun ancak Allah'ın ezeli olan ilminde mahfuz bulunduğu taraf-ı sübhânîden haber veriliyor. Buhârî *Sahîh*'inde bu âyet-i kerîmenin tefsirinde A'rec tarîkiyle Ebû Hüreyre'den şu meâlde bir hadîs-i kudî rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Cenâb-ı Hak: Sâlih kullarım için cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve hiçbir kimsenin hayalinden geçmediği nimetler hazırladım buyurdu*” demiştir. Râvî Ebû Hüreyre, “İsterseniz delil olarak نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ³ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ ⁴ âyet-i kerîmesini okuyunuz” demiştir.⁴

Ebû Hüreyre'nin bu hadisi, âyet-i kerîmenin tefsiri mahiyetindedir. Çünkü bu hadîs-i şerifte de ashâb-ı teheccüd için zuhr-u âhiret olarak izhar buyurulan niam-ı sübhâniyyenin kemmiyet ve keyfiyetine bütün nüfusu müdrikenin vukuf ve ittılâi nef-yedilmiştir. Buhârî'nin bu hadisi, Ebû Sâlih tarîkiyle gelen rivayetinde, زُخْرًا ⁵ بِلَهُ مَا أَطْلَعْتُمْ عَلَيْهِ ⁶ ziyadesi vardır ki: “*Âhiret azığı olarak hazırladığım nimetlerden sizin bildikleriniz şöyle dursun, o sâlih kullara hiçbir gözün görmediği...*” demektir.⁶

Şârih Kastallânî Selef'ten bazı büyük zevatın şöyle dediğini bildiriyor: Cenâb-ı Hak bazı sıdk ve ihlâs sahiplerine şöyle ilham buyurmuştur: Birtakım kullarım vardır ki, onlar bana ibadet ederler, ben de onlara muhabbet ederim. Onların bana aşk ve iştîyakı vardır, ben de onlara müştâkım. Onlar beni zikrederler, ben de onları mağfiret ederim. Ey mümin kulum! Sen de onların yolunda gidersen sana da muhabbet ederim. Şimdi mümin kul soruyor:

— “Bu sevgili kullarının şiâr ve alâmetleri nedir yâ rabbî?” Cenâb-ı Hak şöyle cevap veriyor:

— “Bu sâdik kullarım, kuşların yuvalarına iştîyakı gibi akşamı özlerler. Gece karanlığı çökünce dergâh-ı ulûhiyyetime karşı ayakta namaza dururlar, yüzlerini hâk-i secdegâha

1 es-Secde, 32/16. أَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ: تَتَجَاوَى جُنُودُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ.

2 es-Secde, 32/17. أَسْتَعِذُّ بِاللَّهِ: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

3 es-Secde, 32/17.

4 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تبارك وتعالى: أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر. قال أبو هريرة فارقوا إن شئتم: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ {B4779 Buhârî, Tefsîr, (Secde) 1.}

5 {Önceki baskıda “زخرا” şeklinde olan ifade Buhârî metninde “دخرا” şeklinde geçmektedir. B4780 Buhârî, Tefsîr, (Secde) 1.}

6 قال الجوهري (بَلَهُ) كلمة مبنية على الفتح مثل كيف ومعناه (دع)

sürerler. Bana, kendi kelâmımla münâcât ve nimetlerime şükrederler. Bu sâdık kullarıma ilk ihsanım, onların kalplerine zülâl-i rahmetimden saçmaktır. Ben onları nasıl tanıyorsam, onları da feyz-i ulûhiyyetimden yakînen haberdar etmektir.”

Muhterem kâri! Teheccüd namazının beşerin tasvir ve beyanına sığmayan feyiz ve fazileti hakkında nâzil ve vârit olan yukarıdaki âyât-ı kerîme ve ehâdis-i seniyye böyle temiz ve imanlı gönülleri gereği gibi teshîr eder. Bunları sıdk ve ihlâs ile okuyup öğrenen her müminin gönlünde bu sevimli gece ibadetine bir incizâb duymaması mümkün değildir. Seher vakti gözü ve kalbi uyanık Allah divanına duran her teheccüd sahibi, sâkin bir bahar yağmuru gibi kalbine füyûzât-ı ilâhiyenin döküldüğünü meserret içinde hisseder, o günü baştan başa o neşe ile yaşar ve ferdânın teheccüd vaktini özler.

MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem efendimize rüya arzolanması, rü'yâ-yı sâliha ve sâdıkânın vahiy cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Tercümesi 3 numara ile geçen Hazret-i Âişe hadisinde görüldüğü üzere Peygamberimiz'in nübüvvet-i seniyyeleri rü'yâ-yı sâdika ile başlamıştı. Hiçbir rüya görmezdi ki, o, sabah aydınlığı gibi açık ve âşikâr zuhur etmesin. Rüyasında her gördüğü aynen vâki olurdu.¹ Bu hal, altı ay devam etmişti. Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten, Ubâde b. Sâmit'ten, Ebû Hüreyre'den, Ebû Saîd el-Hudrî'den ayrı ayrı vâki olan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem *“رؤيا المؤمن جزء من ستة وأربعين جزءا من النبوة”* *“Müminin sâdık rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır”*² buyurmuşlardı. Nübüvvet müddetinin yirmi üç sene devam etmiş bulunmasına göre, rü'yâ-yı sâdika ile geçen müddet, nübüvvet zamanının kırk altı cüzünden bir parçası olur.³

Yine Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz bir kere *“لم يبق من النبوة إلا المبشرات”* *“Nübüvvetten ümmete yalnız mübeşşirât kalmıştır”* buyurmuşlardı. *“Mübeşşirât nedir yâ Resûlellah?”* diye sorulduğunda cevaben, *“Rü'yâ-yı sâlihahdır”* buyurmuşlar.⁴ Yukarıdaki Buhârî hadisinde (müminin rüyası) tabir buyurulmasından şunu anlıyoruz ki, böyle sâdık ve sâlih rüyayı ancak feyz-i ilâhîye mâkes olan imanlı ve şuurlu kulûb-ı sâfiye sahipleri görebilir. Ehl-i gafletin gördüğü düşler adgâsü ahlâmdan başka bir şey değildir.

2. Her müminin indi ilâhîdeki derece ve menziletini anlamak için böyle rü'yâ-yı sâdika temenni etmesinin meşruiyeti.

3. Mescidde uyumanın cevazı. İmam Şâfiî mescidde uyumakta kerâhet görmemiştir. Tirmizî'nin nakline göre, ehl-i ilimden çokları mescidde uyumaya ruhsat vermişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ, *“لا تتخذوه مبيتا ولا مقبلا”* *“Mescidi ikametgâh ve uyku, istirahat*

1 {B3 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1.}

2 {B6987 Buhârî, Ta'bîr, 4.}

3 Buhârî, IX, 30, 31.

4 {B6990 Buhârî, Ta'bîr, 5.}

mahalli yapmayınız” dermiş. Bir kısım ehl-i ilim de İbn Abbas’ın bu kavlini iltizam etmişlerdir. Mâlikîler’den İbn Arabî “İbn Abbas’ın bu kavli, ev, bark sahibi kimselere aittir. Gurbet ellerindeki kimsesizlerin en teklifsiz evi ve mu’tekifin ikametgâhı hiç şüphesiz mesciddir” demiş. İcabında devletçe hastanın mescidde tedavisi câizdir. Nasıl ki, Hendek Gazâsı’nda mecrûh olan Sa’d b. Muâz radiyallahu anhın cerîhasından mütemâdiyen kan akmakta olduğundan Resûl-i Ekrem efendimiz mescidde bir çadır kurdurup orada tedavi edilmişti. İmam Mâlik’le İbn Kâsım da sahih ve mukim olan kimsenin mescidde beytûtetini kerih görenlerdendir.

4. Teheccüd namazının cehennem ateşinden halâsa vesile olduğu,
5. Gençlerin ibadetleri, yaşlılarınkinden efdal bulunduğu,
6. Bütün gece uyumanın kerâheti de bu hadisten müstefâd olur.

577

عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَيْ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَةً أَوْ لَيْتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Cündüb b. Abdullah radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir ara keyifsizlendi de bir gece, yahut iki gece (namaza) kalkmadı” dediği rivayet edilmiştir. {B1124 Buhârî, Teheccüd, 4.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi müteakip Buhârî’nin İbn Kesîr’den, “Fezâil-i Kur’ân”da Ebû Nuaym’dan, “Tefsîr-i Kur’ân” babında Ahmed b. Yûnus ve Gunder, Bündâr’dan rivayet etmiştir. Müslim’in “Megâzî” bahsinde, Tirmizî’nin ve Nesâî’nin “Tefsîr” babında rivayetleri vardır. Buhârî, bu hadisin râvisini buradaki senedinde yalnız “Cündeb”, bunu takip eden rivayetinde “Cündeb b. Abdullah”, “Kitâb-ı Tefsîr”deki senedinde ise “Cündeb b. Süfyân” diye zikretmiştir. Bunların üçü de birdir, aynı zattır, “Cündeb b. Abdullah b. Süfyân el-Becelî”dir. Râvi Cündeb’in, kâh babası Abdullah’a, kâh büyük babası Süfyân’a nisbet edildiğini şârih Aynî haber veriyor. Kendisinden kırk üç hadis rivayet edilmiştir. Yedisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Beşini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Altmış tarihinde vefat etmiştir. Cündeb, “dâl”ın fethi ve zammı ile mazbuttur.

Bu hadisin Buhârî’deki sûret-i sevki şöyledir: عن الأسود قال سمعت جندبا يقول Zebîdî merhum ihtisar ederken simâan rivayeti an’aneyeye tebdil ile beraber müzârî sîgasını da mâziye tahvil etmek zarureti hissetmiştir.

Bu hadisi, Buhârî, hastalık sebebiyle gece namazının terkedilebileceğine dair açtığı bir babında zikretmiştir. *Sahîh*'inde Buhârî bu hadisi takip eden ve Muhammed b. Kesîr vasıtasıyla vâki olan diğer rivayetinde bu rahatsızlığın fâsıla-i vahiy zamanına müsâdîf olduğu bildiriliyor ki meâlî şöyledir:

Cibrîl aleyhisselâm (bir müddet) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme görünmemişti. O sırada Kureyş'ten bir kadın, (şemâtet ve istihza maksadıyla) Muhammed'in şeytanı (hâşâ) Muhammed'e gelmekte ağırlaştı demişti. Müteakiben مَا وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى. وَالضُّحَى. âyeti nâzil oldu.¹ Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: “*Duhâ hakkı için ve zulmet-i kâinatı bürüyen gece hakkı için habibim! Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.*”² Hâkim, bu iğrenç kelimeyi, Muhammed'in şeytanı Muhammed'e gelmekte ağırlaştı sözünü sarfeden kadının Ebû Süfyân'ın hemşiresi “Ümmü Cemîl bint Harb” olduğunu rivayet etmiştir ki, “Ebû Leheb”in karısıdır. Bu kadına, lisân-ı Kur'ân'da حَمَّالَةٌ yani odun hammalı diye ad verilmiş³ ve bu lakap kendisi için tarih sahifelerinde ebedî nişâne-i tezyîf olmuştur. Bu tesmiyenin sebebinin Buhârî Tebbet sûresinin tefsirinde Mücâhid'in حمالة الحطب تمشي بالنيمة suretindeki bir tefsirini nakletmiştir ki, Nebî aleyhisselâm ve ashabı ile müşrikler arasında söz getirip götürerek fesad îkâna çalıştığı için bu kara adı almaya müstehak olmuş bulunuyor. Sonra Ümmü Cemîl'in cezâ-i mel'aneti bir teşbîh-i belîğ suretinde, فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ kavlı ile bildirilmiştir ki: Bu odun hammalı kadının, (âdi hamallar gibi) liften bükülmüş ipi boynundadır demektir.

Bazı siyer ve tefsir kitaplarında bu habîs ruhlu kadının birtakım dikenli otları iple bağlayarak geceleri Resûl-i Ekrem efendimizin güzergâhına ezâ kastıyla dökmesi de vech-i tesmiye olarak zikredilmiştir. Servet sahibi ve eşraftan bir kadının bu cinayeti bizzat îkâa çalışması, hiç şüphesiz bu fazîhayı ücretle irtikâp edecek bir ecîr-i melânet ve bir vâsıta-i şerr ü mefsedet bulamaması dolayısıyladır. Kureyş eşrafından bir kadının, omuzu ile hamallar gibi diken taşımaya katlanması elbette bir cezâ-i ilâhîdir. Şârih Aynî, bu hadiseye işaret ederek: Bu, dünyevî bir cezadır. Bunun ikincisini ve daha elîmini âhirette boynuna ateşten bir zincirin sarılması suretinde görecektir diyor ve bu rivayeti Urve tarikiyle İbn Abbas'a îsâl ediyor.

İşte Hâkim'in, mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki شيطانه عليه kavlı-i şenîini tefevvüh eden kadın olmak üzere haber verdiği Ümmü Cemîl, bu kara yüzlü kadındır.

Bu kadının zevci bulunan Ebû Leheb de Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ⁴ âyet-i kerîmesi nâzil olup Resûl-i Ekrem efendimiz, yakın akrabasını

1 احتبس جبريل عليه السلام على النبي صلى الله عليه وسلم. فقالت امرأة من قريش: أبطأ عليه شيطانه فنزلت: وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى. وَالضُّحَى. {B1125 Buhârî, Teheccüd, 4.} مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى.

2 {ed-Duhâ, 93/1-3.}

3 {Tebbet, 111/4.}

4 eş-Şuarâ, 26/214.

Allah Teâlâ'nın azâbıyla korkutarak dîn-i İslâm'a davete memur olduğunda bu da'vet-i seniyyeyi, "Bizi bunun için mi topladın?" diye söze başlayıp ağzını bozarak karşılayan Ebû Leheb olmuştu.

Sana ey şâh-ı rusûl uymayanın bitmez işi
Bû Leheb gibi anın "Tebbet" olur serzenişi.

LUGAVÎ TAHLİLLER VE BAZI RİVAYETLER

Hadîs-i şerifteki اشتكا kelimesini şârihler Cevherî'den, İbn Esîr'den naklen "maraz" ile tefsir ediyorlar ve taab ve fütûrdan ibarettir diyorlar. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla da, "Şikâyet, izhâr-ı bess ü hüzn ve ihbâr-ı zaâf-ı hâlden ibarettir" diyor. Risâletmeâb efendimizin şikâyeti neden ibaretti, rahatsızlıkları ne idi? İşte bu cihet, bu hadisin turuku rivâyâtından hiçbirisinde bildirilmemiştir. Bazı şârihlerin sebep-i şikâyet olarak dermeyen ettikleri şeyleri de şârih Aynî beğenmeyerek câiz ki diyor: Vahyin teahhuru, böyle bir iki gece namaza kalkamayacak derecede zaaf ve fütûru mûcip olmuştur.

Bu hadisi Buhârî'nin "Tefsîr-i Kur'ân"daki rivayeti şöyledir: قالت امرأة يا رسول الله ما أرى ¹ صاحبك إلا أبطأ عنك Bu rivayetteki kadının "Yâ Resûlellah!" diye hitap etmesine ve Cibrîl hakkında sâhib-i Resûlullah demesine bakılırsa bu kadın, Ümmü Cemîl'den başka bir kadındır ve istihzâ kastıyla değil, berây-ı teessür bu sözü söylemiştir.

Teahhur-i vahiy, betâet-i vahiy, inkitâ-ı vahiy namlarıyla kaydolunan bu hadisenin müddet-i devâmı hakkında da müellifler müteaddit rivayetler dermeyen ediyorlar. İbn Abbas tefsirinde İsmâil b. Ziyâd eş-Şâmî'nin rivayetinde bu inkitâın kırk gün, Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ında on beş, İbn Cüreyc'den gelen bir haberde on iki, bazı râviler tarafından da yirmi beş gün devam ettiği bildirilmiştir.

Sebeb-i inkitâ hakkında da rivayetler müteaddittir: İbn İshak diyor ki: Cibrîl'in sebep-i teahhuru, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'e Zülkarneyn'den, ruhtan sual etmişlerdi. Fahr-i âlem efendimiz de onlara bir gün sonra cevap vaad etmişti. Bunun üzerine bir müddet vahiy teahhur etti. Hadiste bildirildiği veçhile şemâtet-i âdâ başlayınca derhal âyet-i ² وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا. إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ sûresi nâzil olmakla beraber kerîmesiyle bir tenbîh-i ilâhî de onu takip etti. Bu âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "Sakin habibim! Yapacağın bir iş için 'Allah dilerse' demedikçe, 'Bunu yarın muhakkak yaparım!' deme!"³ İşte inkitâ-ı vahye sebep olarak kaydolunan rivayetlerin en meşhuru budur. Vâhidî'nin, hâdime-i nebevî Havle'ye müntehî olan bir rivayeti de vardır. *Tefsîr-i Neseî*'de İbn Cerîr'den bir haber de nakledilmiştir. Bahsin uzamasından içtinap ederek bunları nakletmedik.

رب الضحى ورب ¹ وemsâl-i kasemlerde "rab" ism-i şerifi mukadderdir: رب الضحى وَاللَّيْلِ "Duhânın ve gecenin sahibi olan Allah Teâlâ hakkı için" demektir. Duhâyı Katâde ve

1 {Rivayetteki 'أبطأ عنك' ifadesi kaynakta 'أبطأك' şeklindedir. B4951 Buhârî, Tefsîr (Duhâ), 2.}

2 el-Kehf, 18/23{-24}.

3 Aynî, III, 91.

Mukâtil “sadr-ı nehâr / gün ortası” diye tefsir etmişlerdir ki, kaba kuşluğu takip eden ve nisfû'n-nehâra yaklaşan zamandır. Âyet-i kerîmede “duhâ”, “leyl”e mukabil zikredilmiş bulunduğundan *Tefsîr-i Neseî*'de “duhâ” ile şâriin maksudu, nehârın hey'et-i mecmûasıdır, denilmiştir.

578

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً فَقَالَ
أَلَا تُصَلِّيَانِ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْفُسَنَا بِيَدِ اللَّهِ فَإِذَا شَاءَ أَنْ يَبْعَثَنَا بَعَثَنَا فَانْصَرَفَ حِينَ
قُلْنَا ذَلِكَ وَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا ثُمَّ سَمِعْتُهُ وَهُوَ مُوَلِّ يَضْرِبُ فِخْذَهُ وَهُوَ يَقُولُ وَكَانَ الْإِنْسَانُ
أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan “Bir gece Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kendisine ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kızı Fâtıma'ya (ziyaret için) geldiği ve ‘Siz namaz kılmaz mısınız?’ (diyerek teheccüd namazına teşvik) buyurduğu” rivayet edilmiştir.

(Ali el-Murtazâ rivayetine devamla demiştir ki): “Ben, yâ Resûlellah! Hayatımız Allah'ın yed-i kudretindedir, bizi uyandırmak dilerse uyandırır” dedim. Biz böyle cevap verince Resûlullah geri döndü ve bana hiç cevap vermedi. Yalnız yüzünü bizden çevirirken Resûlullah'ın (mübarek elini) dizine vurarak, ¹ “Umumiyetle insanlar, ne de çok cidalci oluyor” buyurduğunu işittim. {B1127 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî ‘İtisâm’, “Tevhîd”, “Tefsîr” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de “Kitâbü's-Salât”ta, tekrar Nesâî “Kitâbü't-Tefsîr”de rivayet etmiştir. Bu hadisi, Buhârî gece namazına ve nâfile namaza bilâ-icap teşvik hususundaki hadislerle dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda Buhârî'nin daha üç hadisi vardır. Bunlardan birisi Ümmü Seleme hadisidir ki, tercümesi 95. olarak geçmiştir. İkincisi, tercümesi bunu

takip edecek olan Hazret-i Âişe hadisidir. Üçüncüsü de metne ait bazı kelime farklarıyla beraber 411. olarak geçmiştir.

Bu hadisin Buhârî'deki sûret-i sevki şöyledir: أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ... Bu seneddeki birinci râvi bulunan Ali b. Hüseyin, Zeynelâbidîn unvân-ı fâhiriyle ve yüksek ilmiyle, faziletiyle şöhratşîâr olan bir hafîd-i nebevîdir. Zeynelâbidîn hazretlerinin pederinden, ceddinden rivayet etmek suretiyle vâki olan isnadı, ehl-i hadîs indinde “esahh-ı esânîd, eşref-i esânîd” sayılır.

HADİSİN ÂYET-İ KERÎME İLE İZAHİ

Hadisteki طرق gece ziyaretine denir. Bu cihetle ليلة kelimesi tekit ifade ediyor. Resûl-i zîşân efendimizin جَدًّا أَكْثَرَ الْإِنْسَانِ كَثُرَ شَيْءٌ buyurmaları, Hazreti Ali'nin hazır cevaplığına hayret etmiş olmalarına mebnîdir. Yoksa “cedel” bâtılda husûmet ve müdafaa demektir. Hazreti Ali'nin, اللَّهُ يَتَوَفَّى “Hayatımız Allah'ın yed-i kudretindedir” kavlı belîği, اللَّهُ يَتَوَفَّى حِينَ مَوْتِهَا وَالتِّي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيَمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْآخَرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى âyet-i kerîmesinden¹ iktibas edilmiştir. Meâl-i şerifi, “*Ruhlar öldüklerinde ve ölmeyip uykuya daldıklarında, Allah Teâlâ bu ruhları yed-i kudretine alır. Bunlardan kendisine ölüm takdir ettiğini elinde tutar, bırakmaz. Ölüm mukadder olmayan uykudakini de, muayyen bir zamana kadar bırakır*” ki, bu bırakılma, şuurun iadesi ve uykudan uyanma keyfiyetidir. Şimdi âyet-i kerîmeyi bu suretle tefsir edip de cenâb-ı murtazânın irticâlen söylediği أَنَفْسَنَا بِيَدِ اللَّهِ vecîze-i edebiyesi bir kere daha okununca bu muhterem Peygamber damadının ilmî, edebî mevki-i bülendi, zekâ ve dehâsının şümul ve vüs'ati daha fazla bir vuzuhla anlaşılır. Âyet-i kerîmenin ruhunu ifade eden bir vecîze ile Hazreti Ali'nin cevap vermiş olmasından dolayıdır ki, Peygamberimiz bu âlî ve irticâlî cevaba hayran olmuşlar ve hayranlıklarını mübarek elini dizine vurmak ve bir âyet okumak suretiyle izhar buyurmuşlardır. Diz dövmek teessür ve teessüf sırasında yapılırsa da burada hadisenin seyrine göre taaccüb mânası maksuttur.

Bu Hadîs-i Şeriften İstifade Edilen Hakikatler

1. Yerine göre sükûtun en belîğ bir cevap olduğu,
2. Taaccüb sırasında darb-ı fahzın cevazı,
3. Kur'ân-ı Kerîm'den mâna intizâ edilebileceği,
4. كَانَ الْإِنْسَانُ kavlı şerifinden mâna-yi âm mültezem olup küffâra has olmadığı,
5. Hazreti Ali'nin güzîde bir menkıbesi.

Şârih İbn Battal, ülü'l-emrin nevâfilde şiddet iltizam etmeye hakkı olmadığı hükümünün de istifade edilebileceğini Mühellebî'den naklediyor. Müşârün ileyh demiştir ki: Resûl-i Ekrem, Hazreti Ali'nin itizârını kâfi görmüşlerdi. Farz bir namaz olsaydı “enfüsünâ bi-yedillâh” cevabını kâfi göremezlerdi.

TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadîs-i şerifin izahında hânedân-ı nübüvvetpenâhîye mensup üç mühim zatın tercüme-i hâllerinden bahsedeceğiz: Dâmâd-ı nebevî Ali b. Ebû Tâlib, kerîme-i nebevî Fâtımatüzzehrâ, hafîd-i risâletpenâhî Ali Zeynelâbidîn radiyallahu anhüm.

1. Emîrül-mü'minîn Hazret-i Ali, Ebü'l-Hasan b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Abdümenâf el-Hâşimî'dir (Vâlidesi Fâtıma bint Esed b. Hâşim b. Abdümenâf'tır. Mekke'de müslüman olmuş, Medine'ye hicret etmiş ve Resûl-i Ekrem'in sağlığında vefat ederek cenaze namazı Resûl-i Ekrem tarafından kılınmıştır). Dördüncü olarak halîfe-i müslimîn olmuştu. Büyük oğlu Hazret-i Hasan ile künyelenmiştir. Taraf-ı risâletpenâhîden Ebû Tûrâb künyesi¹ de bahşedilmişti. Bunlardan başka Resûl-i Ekrem, ashap arasında uhuvvet akdettiklerinde cenâb-ı murtazâyı kendileri için intihab ederek, *“Yâ Ali! Sen benim dünyada da, âhirette de kardeşimsin!”*² buyurmakla “Ehû Rasûlillâh” künyesini de haizdi. Murtazâ, Haydar, Esedullah lakaplarıyla yâdolunmuştur. Bi'set-i Muhammediyye'nin ikinci günü on iki yaşında müslüman olmuştu. Ebû Tâlib'in dördüncü oğlu olup kardeşleri Tâlib, Akîl, Ca'fer-i Tayyâr'dan küçüktü.

Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'ye hicret ederlerken bazı emanetleri ashabına teslim etmek üzere Hazreti Ali'yi Mekke'de bırakmış ve firâş-ı saâdetlerinde yatmasını tavsiye buyurmuştu. Vesâyâ-yı seniyyeyi tamamıyla ifa edip Resûl-i Ekrem'den bir gün sonra da cenâb-ı murtazâ ailesiyle birlikte Medine'ye hicret etmiştir. En meşhur şüc'ân-i İslâm'dan olup Bedir, Uhud, Hendek gibi bütün meşâhidde maiyyet-i risâletpenâhîde bulunmuş ve her birisinde ayrı ayrı musâb olmuştur. Uhud Gazâsı'nda ise on altı cerîha almıştı. Yalnız Tebük esnasında cânib-i risâletten Medine'ye muhafız ve nâib tayin buyurulmakla bu gazâda bulunamamıştır. Hayber'in fethi sırasında sancak-ı saâdet cenâb-ı

1 Bu “Ebû Tûrâb” yani “toprak babası” künyesinin tesmiyesini Müslim, Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir: Bir kere Resûl-i Ekrem, Fâtıma radiyallahu anhânın evine gelmişti. Hazret-i Ali'yi evde göremeyince Hazret-i Fâtıma'ya:

— “Amcan oğlu nerededir?” diye sordu. Hazret-i Fâtıma:

— “Aramızda bir hoşnutsuzluk oldu, bana hiddetlenip gitti” diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem orada bulunduğu birisine:

— “Haydi git, bak Ali nerededir?” buyurdu. O kimse gidip bir müddet sonra geldi:

— “Yâ Resûlellah! Mescidde uyuyor” dedi. Resûl-i Ekrem mescide geldiğinde Ali'yi omuzundan ridâsı düşmüş, vücuduna toprak bulaşmış bir halde uyur buldu. Bir taraftan mübarek eliyle Ali'nin vücudundaki toprağı siliyor, bir taraftan da:

— “Kalk yâ Ebâ Tûrâb! Kalk yâ Ebâ Tûrâb!” diye uyandırıyor.

Ebû Tûrâb künyesi, Resûl-i Ekrem'in bu iltifatını yâda vesile olduğu için cenâb-ı murtazâ bu künye ile çağırılmasını pek ziyade hoşlanırdı. {B6280 Buhârî, İsti'zân, 40.}

2 عن سعد بن أبي وقاص قال لما آخى رسول الله صلى الله عليه وسلم بين أصحابه فجاء علي تدمع عيناه فقال يا رسول الله آخيت بين أصحابك ولم تؤاخ بيني وبين أحد . فقال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: أنت أخي في الدنيا والآخرة.

{Önceki baskıda Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet edildiği bildirilen hadisin râvisi, kaynakta 'İbn Ömer' olarak zikredilmektedir. T3720 Tirmizî, Menâkib, 20.}

haydarın yed-i kifâyetine verilerek artık fetih ve zaferin bu şerefli ve âhenîn el ile vuku bulacağı ihbar buyurulmuş ve bu tebşîr-i risâletpenâhî aynen tahakkuk etmişti.¹

Hazreti Ali şecaati nisbetinde ilmî bir dehaya mâlikti. Fesahat ve belâgati, talâkat-ı beyânı müstesna bir derecede olmakla beraber asrının mâlûmu olan ulûma vâkıf bir nâdire-i zaman idi. Hikmetâmiz emsali ve birçok huteb ve eşârî nakledilmiştir. Hiç şüphesiz ilim ve kazâda ashâb-ı kirâm arasında birinci tabakada idi. Şeyhayn hazerâtı, Hazreti Ali'nin feyz-i ilminden istifade etmişlerdir. Hazreti Ömer, أفضانا علي "Reyinde ve hükmünde en isabetli kadımız, fakihimiz Ali'dir" buyurmuştur. Saîd b. Müseyyeb, "Bir emr-i mühimde Hazreti Ali'nin bulunmadığı meclis-i müşâverede Hazreti Ömer, Cenâb-ı Hakk'a sığınır" demiştir. Kendisinden oğulları Hasan, Hüseyin; Muhammed, Fâtıma, İbn Ömer, İbn Abbas rivayet etmiştir.

Mesrûk der ki: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ashabını kokladım. Bunların ilimlerini altı zata müntehî buldum ki, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebü'd-Derdâ, Übey b. Kâ'b'dır. Sonra bunları da ayrı ayrı kokladım. Bunların ilimlerini de Ali ile İbn Mes'ûd'a müntehî buldum.

Hazreti Ali'nin ahkâm ve fetâvası intişar etmiştir. Lâkin İbn Kayyim'in dediği veçhile gulât-ı Şîa kendisine muhabbetle ifrat ederek bunlara türlü türlü yalan karıştırmakla onun ilminden çoğunu ifsat eylemiştir. Bu sebeple İmam Buhârî, İbn Sîrîn'in Hazret-i Ali'den rivayet edilen ahbâr ve fetâvânın kizb olduğuna hükmettiğini nakil ve rivayet etmiştir. Ali kerremallahu vecheh de bu esefnâk halden bizzat şikâyet ederek, إن في هذا لعلم لو أصبت حملة "Şu kalbim ilimle dolu fakat sahîh olarak hıfz ve nakledecek râviye tesadüf etseydim" dermiş. Bu sebeple ashâb-ı sıhâh Hazreti Ali'nin yalnız Ehl-i beyt'i yahut Abdullah b. Mes'ûd hazretlerinin ashabı tarikleriyle rivayet edilen ehâdis ve kazâyâsına itimat etmişlerdir.

Hazreti Ali'nin ilim ve kazâda haiz olduğu mertebe-i âliye hakkında Tirmizî'nin tahrîc ettiği, أنا دار الحكمة وعلي بابها² hadisini Ali el-Kârî *Mevzûât*'ında münkerdir, diyor. Sonra İbn Maîn'in, "Bu hadis yalandır, aslı yoktur" dediğini naklediyor. Sehâvî de, "Bu hadis için vech-i sahîh yoktur" demiş. İbn Hacer el-Askalânî'den sorulduğunda o da, "Bu hadis, hadîs-i hasendir" diye cevap vermiştir.

Cenâb-ı haydar, Hazret-i Osman'ın vak'a-i dilsûz-ı şehâdetinden sonra makâm-ı hilâfete geçmiş ve icmâ-ı ümmetle kendisine biat edilmişti. Beş sene makâm-ı hilâfette kalmıştır. Gûnâgûn girdibâd-ı rûzigâr ile geçen bu müddetin hitamında ve hicret-i seniyy-

1 عن الأكويع رضي الله عنه في غزوة خيبر: فلما كان مساء الليلة التي فتح الله في صباحها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم « لأعطين الراية غدا رجلا يحب الله ورسوله أو يحبه الله ورسوله يفتح الله عليه. فإذا نحن بعلي فما نرجوه فقالوا هذا علي فأعطاه رسول الله صلى الله عليه وسلم الراية ففتح الله عليه [أخرجه البخاري ومسلم]

{Önceki baskıda "el-Ekva" şeklinde yazılan râvi ismi, kaynakta "Seleme" olarak zikredilmektedir. B3702 Buhârî, Fezâilü ashâbî'n-nebî, 9.}

2 {T3723 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

yenin kırkinci yılı ramazanın on yedinci günü sabah namazında Abdurrahman b. Mülcem namında bir Hâricî tarafından zehirli bir kılıçla vurulmuş ve iki gün sonra şehîden Kûfe’de vefat etmiştir. Vefatında altmış üç yaşında idi. Elyevm Necef’te bulunan türbesi Âlî Büveyh Adudüddeve tarafından inşa edilmiştir.

Hazret-i Ali gayetle âlicenap ve merhametli idi. Gıllüğüştan ârî, nezih bir kalbe mâlikti. Mizah ve letâifi severdi. Orta boylu, buğday renkli, iri gözlü idi. Baş ı çıplaktı. Beyaz ve gür sakallı idi. Bazan sakalını boyardı. Ayın on dördü gibi melih bir siması vardı. Güler yüzlü idi. Ashâb-ı kirâm arasında Ali b. Ebû Tâlib isminde başka bir sahâbî yoktur.

Ali Murtaza pek çok sitâyîş-i nebevîye mazhar olmuştur; Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Yâ Ali! Senin bana karâbetin, Hârûn’un Mûsâ’ya nisbet-i karâbeti gibidir. Şu kadar ki, benden sonra nübüvvet munkatı bulunduğundan peygamberlik pâye-i refîasından mahrum bulunuyorsun*” buyurulmuştur.¹ Yine Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ali’ye muhabbet-i meâsir-i îmân ve ona buğz ve ihaneti de alâmet-i nifak ve şikâk addetmişti.² Seyyidinâ Ali’ye ait menâkıp, sayılamayacak derecede çoktur. Bunlardan bir kısmını Zehebî, *Fethu’l-metâlib fî menâkıbı Ali b. Ebî Tâlib* namındaki müstakil bir eserinde toplamıştır.³

2. Fâtımatüzzehrâ radiyallahu anhâ, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin muhterem kerîmesi ve müslüman kadınlarının seyyidesidir. Vâlidesi, Haticeetülkübrâ radiyallahu anhâdır. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem’in kızlarının en küçüğü idi. Fakat akl ü zekâ, hüsn ü cemal, zühd ü takvâ cihetiyle hepsinin yükseği bulunuyordu. Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Fâtıma, cennetteki kadınların seyyidesidir*”⁴ buyurmuştur. Misver b. Mahreme radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte de, “*Fâtıma, benden ayrılmış bir cüzdür, onu hoşnut eden her şey, beni memnun eder. Ona ezâ veren her şey de beni ezâlandır*”⁵ buyurmuştur. İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan merfûan rivayet edilen bir hadiste de, “*Fâtıma, ismetini muhafaza etmiş bir kadındır. Cenâb-ı Hak kendisini ve zürriyetini cehenneme haram kılmıştır*”⁶ buyurulmuştur.

Hazret-i Fâtıma Hicret-i Seniyye’den on üç sene evvel Mekke’de dünyaya gelmiştir. Uhud Vak’ası’ndan sonra cânib-i nebevîden Ali b. Ebû Tâlib’e nikâh edilmiştir. O zaman Hazret-i Fâtıma, on beş yaşını altı ay tecavüz etmişti. Hazret-i Ali de yirmi bir yaşında idi.

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لعلي: أنت مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنه لا نبي بعدي [أخرجه البخاري ومسلم والترمذي {M6217 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 30.}

2 لا يحبك إلا مؤمن ولا يبغضك إلا منافق {T3736 Tirmizî, Menâkıb, 20.}

3 Terceme-i hâldeki mâlûmat Aynî, *Tezkiretül-huffâz, Hulâsa*’dan alınmıştır.

4 قال النبي صلى الله عليه وسلم لفاطمة: أما ترضين أن تكوني سيدة نساء أهل الجنة وإنك أول أهلي لحوقا بي. فضحكت. [أخرجه البخاري ومسلم عن عائشة رضي الله عنها] {B3624 Buhârî, Menâkıb, 25.}

5 قال النبي صلى الله عليه وسلم: فاطمة بضعة مني، يريني ما أرابها ويؤذيني ما آذاها. {B5230 Buhârî, Nikâh, 110.} وفي رواية البخاري: فاطمة بضعة مني فمن أغضبها أغضبني. {B3714 Buhârî, Fezâilü ashâbî’n-nebî, 12.}

6 قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن فاطمة حصنت فرجها فحرمها الله وذريتها على النار [خلا صه] {MK19523/15 Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 406, no:1018.}

Resûl-i Ekrem efendimizin diğer kerîmelerinin evlâdı olmayıp, olanlar da küçük yaşta vefat ettiklerinden, resûl-i zîşânın nesl-i pâki, Hazret-i Fâtıma'nın evlât ve ahfadına münhasır kalmıştır. Hasan, Hüseyin, Muhsin isimlerinde üç erkek ile Ümmü Külsüm, Zeyneb isimlerinde iki kız evlâdı dünyaya gelmiştir.

Hazret-i Fâtıma, duru beyaz bir simaya mâlik olduğundan Zehrâ lakabı ile yâd buyurulmuştur. Zühd ü takvâsı gibi ilmî ve edebî hissi de çok yüksekti.

Peder-i âlîleri hâtemü'l-enbiyâ efendimizin irtihâl-i dâr-i bekâ buyurduklarında bir kere Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret edip üzerinden bir kabze toprak alıp koklayarak şu mer-siyeyi söylemiştir:

ماذی علی من شم تربة أحمد أن لا يشم مدى الزمان غواليا¹
صبت علي مصائب لو أنها صبت على الأيام صرن لياليا

Mânası şöyledir: “Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem’in merkad-i mübârek-i hâk-i ıtırnâkini koklayan insan, müddet-i hayatında en kıymetli kokuları koklamaktan ebedî müstağni olur. Babam, server-i enâm sallallahu aleyhi ve sellem’in irtihali hengâmı gönlüme öyle kara musibetler döküldü ki, bu âlâm ve mesâib şu gündüzler üzerine dökülseydi o nurlu gündüzler, karanlık gece kesilirlerdi.”

NAZMEN TERCÜMESİ

Muhammed Mustafâ'ya ravza-i rıdvân olan hâki
Kokanlar istemez kokmak bahadâr hiç ıtırnâki
Vefatıyla döküldü gönlüme öyle mesâib kim
Leyâl âsâ karartırdı dökülseydi şu eflâki.

Hazret-i Fâtıma'dan sekiz hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini Buhârî ile Müslim müttefikân rivayet etmiştir. Kendisinden Hazret-i Ali, oğlu Hüseyin, Âişe, Enes radiyallahu anhüm gibi zevat rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem'den altı ay sonra vefat etmiştir. Zevci Ali radiyallahu anh tarafından gasledilip namazı kılınarak geceleyin defnedilmiştir. Namazının Hazret-i Abbas tarafından kılındığı hakkında da bir rivayet vardır.²

3. Ali Zeynelâbidîn Hazretleri, gerek ilmi, gerek verâ ve takvâsı cihetiyle Hâşimîler'in güzîde bir simasıdır. Zührî, “Ali b. Hüseyin'den daha fakih bir kimse görmedim. Şu kadar ki, hadis az rivayet ederdi” demiştir. Saîd b. Müseyyeb de, “Ali b. Hüseyin'den daha müt-taki bir kimse görmedim” dermiş. Zeynelâbidîn unvân-ı fâhîrinin sebep-i tesmiyesi hak-

1 Birinci beytin sonundaki (gavâlî), gâliyenin cem'idir. Gâliye “kıymetli güzel koku”ya denir. *Kâmus Tercümesi*'nde ve “Bâbü'l-yâ”, “Faslû'l-gayn”da gâliye, “tîb-i ma'rûf” adıdır, Türkî'de tahrifle “kalye, misk” derler. Mürekkebât-ı kadîmedendir. İbtidâ anı icat eden Câlînûs'tur. Asıl maddesi misk, anber, ban yağı, aselbend ve hoşbû mukattar sulardır. Kıymetli olması vech-i tesmiyesidir.

2 Bu terceme-i hâlin me hazları *Hulâsa*, s. 425; *Aynî*, I, 941.

kında İmam Mâlik şöyle demiştir: “Benim duyduğuma göre Ali b. Hüseyin vefatına kadar her gece ve gündüz 1000 rek‘at namaz kılmaya devam etmiş ve bu cihetle kendisine “Zeynelâbidîn” denilmiştir.

Zeynelâbidîn hazretlerinin, ceddi Hazret-i Ali’den mürselen rivayeti vardır. Pederi Hazret-i Hüseyin’den, amcası Hazret-i Hasan’dan, Hazret-i Âişe’den, Safiyye bint Huyey’den, Ebû Hüreyre’den, İbn Abbas’tan ve daha başkalarından rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Muhammed Bâkır, Zeyd, Ömer, Abdullah, Zeyd b. Eslem, Âsım, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Ebû’z-Zinâd rivayet etmişlerdir. İbn Ebû Şeybe, Zührî’nin ashâb-ı esânîdi senedi olduğunu söylediğine yukarıda işaret etmiştik. Târîh-i vefâtı *Tezkiretü’l-huffâz*’da doksan dört, *Hulâsa*’da ise Ebû Nuaym’dan naklen doksan iki olarak kaydedilmiştir.

579

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيَدْعُ الْعَمَلَ وَهُوَ يُحِبُّ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ خَشْيَةً أَنْ يَعْمَلَ النَّاسُ بِهِ فَيُفْرَضَ عَلَيْهِمْ وَمَا سَبَّحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُبْحَةَ الصُّحَى قَطُّ وَإِنِّي لَأَسْبِحُهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, halk, onunla amel eder de üzerlerine farz kılınır korkusuyla işlemesini sevdiği bir kısım hayırlı işi (işlemeyip) bırakmak mûtadı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem asla duhâ namazı da kılmamıştı. Duhâ namazını ancak ben kılardım.” {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî’den başka Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir. Dördünün tarîk-i rivâyeti İmam Mâlik’te birleşmekte, İmam Mâlik de Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî’den rivayet etmektedir. Hazret-i Âişe bu hadiste, “Resûl-i Ekrem bazı hayır ve ibadetleri işlemeyi arzu ettiği halde, ümmete farz kılınır düşüncesiyle bırakırdı” demekle bunları hiç işlemezdi, demek istemiyor. Çünkü gece namazının Resûl-i Ekrem’e farz veya nâfile kılındığı “Kitâbü’t-Teheccüd”ün ilk hadisinde izah edilmişti. Belki Hazret-i Âişe bu hadisinde Resûl-i Zîşan efendimizin bu ubûdiyet lâzimelerini cemaat halinde eda etmekten çekindiklerini bildirmek istemiştir. Bunun en vâzıh delili de tercümesi 411 numara ile geçen Hazret-i Âişe’nin diğer bir hadisidir ki,

Buhârî *Sahîh*'inde, bu izah etmekte bulunduğumuz hadisten sonra tekrar zikretmiştir. O rivayetinde Âişe es-Siddîka hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem iki gece ashabına gece namazı kıldırılmışlardı. Fakat üçüncü veya dördüncü gece namaza çıkmadılar ve sabahleyin ashabına hitap edip, “*Bu akşam namaza kalkmaklığıma bir mâni yoktu. Şu kadar ki, bu suretle an-cemâatin gece namazına devam edilerek taraf-ı ilâhîden farz kılınmasından endişe ettim.*”¹ İşte bu rivayetinde Sıddîka-i müşârün ileyhâ münferiden gece namazına devam buyurulduğuna işaretle beraber endişe-i seniyyelerinin yalnız cemaatle salât-ı leylin edasına müteveccih olduğunu ifade etmiş oluyor.

Hadîs-i şerifin ikinci kısmında, “Duhâ namazını Resûl-i Ekrem kılmazdı. Onu yalnız ben kılardım” denilmesine gelince bu da muhtâc-ı izahtır.

Buhârî'nin böyle bir rivayeti Müverrik el-İclî'den de vardır. Müverrik demiştir ki: Bir kere İbn Ömer radiyallahu anhümâya, “Duhâ namazını kılar mısınız?” diye sordum:

— “Hayır, kılmam” diye cevap verdi.

— “Ömer kılar mıydı?” dedim, cevaben,

— “Hayır” dedi.

— “Ya, Ebû Bekir kılar mıydı?” diye sordum.

— “Hayır” diye cevap verdi.

— “Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kılar mıydı?” dedim.

— “Resûl-i Ekrem'in kılıp kılmadığını bilmiyorum” diye cevap verdi.²

Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan da, “Bize ashâb-ı kirâm arasında, ‘Ümmü Hânî’³den başka, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair kimse hiçbir haber vermedi” demiştir.

Bu haberler duhâ namazının menfi bir cephesidir. Bunun bir de müsbet tarafı vardır ve bu cephe daha kuvvetlidir.

1. Ümmü Hânî demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü evime geldi ve iğtisâl buyurup sekiz rek'at namaz kıldı. Bu namazdan daha hafif bir namaz görmedim. Şu kadar ki rükû ve sücûdu tamamlıyordu.”⁴

2. Yine Ümmü Hânî'den: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü sekiz rek'at namaz kıldı. Bu namaz, duhâ namazı idi” dediği mervîdir.⁵

1 {B729 Buhârî, Ezân, 80.}

2 روى البخاري من حديث مورك العجلي: (قلت لابن عمر رضي الله عنهما أتصلي الضحى؟ قال: لا . قلت فعمر؟ قال: لا . قلت فأبو بكر؟ قال: لا . قلت فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال: لا إخاله) {B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

3 Ümmü Hânî, Ebû Tâlib hazretlerinin kızı ve Hazret-i Ali'nin hemşiresidir. İsmi Fâhite'dir.

4 عن أم هانئ أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة فاغتسل وصلى ثمان ركعات فلم أر صلاة قط أخف منها غير أنه يتم الركوع والسجود {İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdül-meâd, I, 331; B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

5 وفي الصحيحين عن أم هانئ: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى يوم الفتح ثمان ركعات وذلك ضحى. {B1103 Buhârî, Taksîrû's-salât, 12.}

3. Muâze bint Abdullah el-Adeviyye demiştir ki: “Hazret-i Âişe’den, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek’at kılarıdı?” diye sordum. Cevaben, “Dört rek’at kılarıdı. Allah Teâlâ ne kadar dilerse o kadar da ziyade ederdi” buyurdu.¹

4. Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: “Bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını sekiz rek’at kıldığını gördüm.”²

5. Ümmü Dürre³ de demiştir ki: “Âişe radiyallahu anhâyı duhâ namazı kılariken gördüm. Sıddîka-i müşârün ileyhâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını dört rek’attan fazla kıldığını görmedim” demiştir.⁴

Duhâ namazını müsbit daha böyle birçok ehâdis-i şerifeyi *Zâdü’l-meâd*’da cemedan İbnü’l-Kayyim, sonra ricâl-i sahâbeden Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Zer el-Gıfârî, Zeyd b. Erkam, Ebû Hüreyre, Büreyde el-Eslemî, Ebü’d-Derdâ, Abdullah b. Ebû Evfâ, İtbân b. Mâlik, Enes b. Mâlik, Utbe b. Abdullah, Ebû Ümâme radiyallahu anhüm ve kadınlardan Âişe, Ümmü Hânî, Ümmü Seleme radiyallahu anhün. Bu cumhûr-ı sahâbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kıldığını şehâdet etmişlerdir diye Hâkim’den naklediyor.

Sonra İbn Kayyim Taberânî’nin Ali, Enes, Âişe, Câbir radiyallahu anhümden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını altı rek’at kılar olduğuna dair hadisler rivayet ettiğini de bildiriyor.

Usulen müsbit ile nâfi tesâdümler edince müsbit nâfiye tercih edilir. Çünkü müsbit nâfiye hafî olan ziyâde-i ilmi mutazammındır.

Sonra duhâ namazı hakkında *Sahîhayn*’da birçok vesâyâ-yı nebeviyye de vardır. Bu mübarek namazın muhafazası emredilmiştir, fâili medh ü senâ buyurulmuştur. Bunlardan bir tanesinin tercümesi 601 numara ile yakında gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisi hakkında İbn Abdülber⁵ demiştir ki: Ashâb-ı kirâmdan her fert için ehâdis-i nebeviyyenin kâffesini ihâta etmek

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربعاً ويزيد ما شاء الله {M1665 Müslim, Müsâfirîn, 79.}

2 عن أنس رضي الله عنه قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر صلى سبحة الضحى ثمان ركعات . {NM1183 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 456 (1/314).}

3 {Önceki baskıda ‘Dürre’ olarak kaydedilmiş olan isim, kaynakta ‘Zerre’ olarak zikredilmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

4 عن أم درة قالت: رأيت عائشة تصلي الضحى وتقول ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي إلا أربع ركعات [رواه أحمد] {Önceki baskıda Ümmü Dürre -أم درة- şeklinde yazılmış olan râvi ismi kaynakta Ümmü Zerre -أم درة- olarak geçmektedir. HM25252 İbn Hanbel, VI, 106.}

5 İbn Abdülber, Şeyhülislâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Abdülber’dir. Endülüs’ün en büyük imamıdır. 368 senesinde Kurtuba’da doğmuştur. Memleketi ulemâsından tahsîl-i ilim ettikten sonra bütün İslâm ilim merkezlerini gezmiş ve Mısır’da, Mekke’de ehl-i hadîse mülâzemet edip her birinden icâzet almıştır. Ebû Velîd el-Bâcî “Ebû Ömer seviyesinde bir muhaddis yoktur” demiştir. İbn Abdülber telifatının çokluğu ve güzelliği ile iştihar eden eâzımdan ma’duddur. Yalnız müntesip bulunduğu Mâlikî fukahası arasında değil, bütün ulemâ-yı İslâmiyye arasında sözleriyle, fikirleriyle istidlâl edilir güzîde bir simadır. İmam Mâlik’in mezhebi üzere yazdığı *el-Kâfî* namında on beş cilt muazzam bir eseriyle

mümkün değildi. Birisinin bildiği bir vâkıayı öbürleri bilemezdi. Ehâdis-i seniyyeye alâ vechi'l-ihâta vukuf, edvâr-ı ahîrede ehâdis-i nebeviyye hadis kitaplarında toplandıktan sonra kurûnu ahîre ricâli için müyesser olmuştur. Hazret-i Resûl, duhâ vaktinde Hazret-i Âişe nezdinde nâdir bulunurdu. Çok zaman mescidde yahut misafir olarak ashabından birisinin yanında veyahut da ümmühâtü'l-müslimînden birisinin odasında bulunurdu. Bu sebeple Hazret-i Âişe, Resûl-i Kibriyâ'nın duhâ namazı kıldığını görememişti de, "Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı kıldığını görmedim" demiştir.

Sonra bu nefî ve inkâr asl-ı salâta değil, muttariden müdâvemete müteveccih olabilir. Bu ciheti Müslim'in Muâze bint Abdullah el-Adeviyye'nin rivayet ettiği âtideki bir haber de teyit etmektedir.

Muâze demiştir ki: "Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazını kaç rek'at kıları?" diye sordum. Hazret-i Âişe, "Dört rek'at kıları, Allah Teâlâ'nın dilediği kadar ziyade de ederdi" diye cevap verdi. Bu hadis yakında geçmiştir.

Hattâbî de, "Hazret-i Âişe bilmediğini, görmediğini değil; bildiğini, gördüğünü haber vermiştir" diyor. Fakat bu tevcihler, İbn Kayyim'in *Kütüb-i Sitte* ve diğer âsâr-ı hadîsiyyeden senedleriyle *Zâdü'l-meâd*'da naklettiği bunca rivayetler ve bilhassa Müslim'in Muâze'den, Ahmed b. Hanbel'in Ümmü Dürre'den¹ tahrîc ettikleri hadisler karşısında bu tevcihlerin pek de yerinde olmadığı anlaşılır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in duhâ namazı, Hazret-i Âişe için de meçhul olmadığını anlıyoruz.

Binaenaleyh şârih Aynî'nin tevcihi veçhile bu nefî ve inkâr, asl-ı salâta değil, belki devam ve muvâzabete müteveccih olmalıdır.

Nefî ve inkârın böyle asl-ı salâta değil, müdâvemete müteveccih olduğuna göre, Hazret-i Âişe izahıyla meşgul bulunduğumuz hadisinde, "Resûlullah'ın ale'd-devâm duhâ kıldıklarını görmedim. Fakat bu duhâ namazını ben, devamlı olarak kılardım" demiş oluyor.

TERCEME-İ HÂL

Hadîs-i şerifte ismi geçen **Muâze bint Adeviyye**, Ümmü's-Sahbâ el-Basriyye'dir. Âbide bir kadındır. Ali ve Âişe radiyallahu anhümâdan rivayeti vardır. Kendisinden de Ebû Kılâbe, Eyyûb, Âsım el-Ahvel gibi birtakım zevat rivayet etmiştir. İbn Maîn "Muâze sikadır" demiş. Zehebî de diyor ki: "Bana vâsıl olan habere göre Muâze geceleri ibadetle ihya eder ve 'Hayatta uyuyan göze hayret ederim. Benim bildiğime göre uzun uyku kabirdedir' dermiş." İbnü'l-Cevzî, Muâze'nin seksen üç tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir.²

ashâb-ı kirâmın terceme-i hâllerine dair *el-İstîâb*'ı, *el-İstizkâr*'ı misline tesadüf edilmeyen şaheserlerdir. 463 senesinde Şâtıba'da vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 324).

1 {Kaynakta 'Ümmü Zerre' olarak geçmektedir.}

2 *Hulâsa*, s. 427.

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيَقُومُ لِيُصَلِّيَ حَتَّى تَرُمَ قَدَمَاهُ أَوْ سَاقَاهُ
فَيَقَالَ لَهُ فَيَقُولُ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا؟

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir: Mugîre demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gece) namaz kılmak için iki ayağı, yahut iki baldırı şişene kadar ayakta dururdu. Kendisine (Hazret-i Âişe tarafından: ‘Yâ Resûlellah! Allah, senin işlenmiş ve işlenmesi farzedilmiş günahlarını mağfiret etmiştir. İbadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz?’) denilirdi de, Resûl-i Ekrem, (‘Ben, bu gufrân-ı ilâhîye karşı gece namazı ile) şükreder bir kul olmayayım mı?’ diye cevap verirdi.” {B1130 Buhârî, Teheccüd, 6.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Mugîre hadisini Buhârî, “Rikâk” ve “Tefsîr” bahislerinde de zikreder. Müslim, “Evâhir-i Kitâb”da, Tirmizî “Salât” bahsinde, Nesâî de “Salât”, “Tefsîr”, “Rikâk” bahislerinde, İbn Mâce de “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir.

Buhârî “Teheccüd” bahsinde kadem-i saâdetin namazda uzun müddet tevakkuftan şiştiğine dair bir bab açmış ve orada yalnız bu hadîs-i şerifi zikretmiştir. Bu babın unvanında Hazret-i Âişe’nin, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, mübarek ayakları çatlayıncaya kadar kıyam buyururdu”¹ dediğini de ta’lîkan rivayet ediyor. Bu Hazret-i Âişe hadisini sûre-i Feth’in tefsirinde de müsnedden rivayet etmiştir. Buhârî’nin metninde bu hadisin sûret-i sevki simâ’ tarikiyledir ve tabii daha kuvvetlidir. Fakat müellif Zebîdî, ihtisar zaruretine mebnî an’aneye tebdil etmiştir. Kerîme rivayetinde, ليقوم يصلي suretinde mazbuttur. Hazret-i Âişe hadisinde de كان يقوم من الليل suretinde rivayet edildiğinden tercümede kavis içinde gece kaydıyla takyid ettik ki, asıl mevzumuz budur. ترم قدماه cümlesi müteaddit suretlerde rivayet edilmişse de bunların cümlesi bir mânaya delâlet ettiğinden izahından sarfınazar ettik.

“İn kâne”deki “in” edatı hemzenin kesriyledir, “inne-i sakîle”den muhaffeftir. Aslı “innehu kâne”dir. Zamiri şân hazf ve “inne-i sakîle” tahfif edilmiştir.

“Fe-yukâlu lehu” meçhul sîgasıyla rivayet edilmiştir. Ne mekûlü kavil, ne de kâil zikredilmiştir. *Tecrîd*’in aslı olan *Buhârî* metninde de böyledir, Hazret-i Peygamber’e ne

1 قام النبي صلى الله عليه وسلم حتى تفطر قدماه. الفطور الشقوق، انفطرت انشقت {Buhârî, Teheccüd, 6 (bab başlığı).}

denilmiş, kim söylemiş? Bunlar Buhârî'nin, Mugîre'den gelen rivayetinde meçhul bırakılmıştır. Bu iki noktayı Bezzâr'ın, Ebû Ya'lâ'nın, Taberânî'nin İbn Mes'ûd'dan, Enes b. Mâlik'ten, Ebû Hüreyre'den, Nu'mân b. Beşîr'den meâlen müttehid olan rivayetlerinden öğreniyoruz ki: "Allah senin işlenmiş ve işlenmesi tahmin edilmiş günahlarını mağfiret etmiştir" denilmiştir. Bu sözü söyleyene gelince, bunun da Hazret-i Âişe olduğunu Sıddîka-i müşârûn ileyhânın kendisinden öğreniyoruz. Hazret-i Âişe, لَمْ تَصْنَعْ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ "Yâ Resûlellah! Sizi Cenâb-ı Hak mağfûr etmiş, ibadet hususunda niçin bu kadar meşakkat ihtiyar ediyorsunuz" demiştir.¹ Bu rivayetleri tercümemizde uzunca bir fıkra olarak kavis içinde gösterdik.

Bir Tembih

Bazı ulemâ demiştir ki, Kitap ile Sünnet'te bazı enbiya için günah isnat edilmiştir. Meselâ Hazret-i Âdem hakkında وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ² buyurulmuştur. Bu ve emsali nususta vârit olan zünûbu enbiya, Kitap ve Sünnet'e izâfe edilerek lisân-ı Kur'ân ve hadis ile tekellüm edilmelidir. Kur'an ve Sünnet'in haricinde enbiyaya zünûb izâfe edilmemelidir.

Kitap ve Sünnet'te vârit olan zünûb da terk-i evlâ ile te'vil edilmiştir. Terk-i evlâ, enbiya için çok görülerek bundan "zenb, günah, mâsiyet" ile tabir edilmiştir. Nasıl ki bazı ulemâ حسنات الأبرار سيئات المقربين demişlerdir. Yani ebrâr-ı ümmetin işledikleri hayrat ve hasenat, mertebe-i kurbe vâsıl olan ricâl-i mukarrebîn için seyyiât telakki edilir.

Şu halde Hazret-i Âişe'nin Resûl-i Ekrem efendimizden ibadet için fazla üzülmelerinin sebebini sorarken, "Sizin mâtekaddem ve mâteahhar yani geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işlenecek kâffe-i zünûbunuz afv ü mağfiret olunmuştur" demesi, sûre-i Feth'teki tebşîr-i ilâhîye izâfeten söylenmiş oluyor. Hatta Ebû Hüreyre hadisinde bu suretle tasrih de edilmiştir: تفعل ذلك وقد جاءك من الله أن قد غفر لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر "Yâ Resûlellah! Siz böyle meşakkatli bir ibadet hayatı yaşıyorsunuz. Halbuki geçmiş ve gelecek günahlarınızın tamamen mağfiret olduğu Allah tarafından size tebşîr buyurulmuştur."³

TERCEME-İ HÂL

Râvi Mugîre b. Şu'be, İbn Âmir es-Sekaffî'dir. Hendek Harbi sırasında müslüman olmuş, Hudeybiye'de bulunmuştur. Kendisinden 136 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan dokuz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisini Buhârî, iki hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Hamza ile Urve, Şa'bî rivayet etmişlerdir. Yemâme, Yermük, Kâdisiye gazâlarında bulunmuştur. Gayetle âkil, edip, fatîn, dâhi bir zat idi. Hicretin ellinci yılında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 329).

1 {B4837 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 2.}

2 {Tâhâ, 20/121.}

3 {Bezzâr, *el-Müsne'd*, XIV, 330, no: 8002.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ أَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى صَلَاةُ دَاوُدَ وَأَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ صِيَامُ دَاوُدَ وَكَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ وَيَقُومُ ثُلُثَهُ وَيَنَامُ سُدُسَهُ وَيَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir. Abdullah b. Amr'a, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem demiştir ki: "Allah Teâlâ'ya en sevimli olan namaz, Dâvûd (aleyhisselâm)ın namazıdır. Yine Allah Teâlâ'ya en sevimli olan oruç, Dâvûd (peygamberin) orucudur. Dâvûd, gecenin yarısında uyurdu ve gecenin üçte birisinde namaz kılardı. Gecenin südüsünde yine uyurdu. Dâvûd, bir gün oruç tutardı, bir gün de iftar ederdi." {B1131 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, "Ehâdîs-i Enbiyâ"da da Kuteybe'den tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de "Savm" bahsinde, Nesâî hem "Savm" hem de "Salât" bahislerinde zikretmişlerdir. Hazret-i Dâvûd'un namaza tahsis ettiği sülüsü leyl, gece altı parçaya ayrıldıkta dördüncü ve beşinci parçalara tesadüf eden zamandır. Südüsü leyl de altıncı cüzüdü ki, fecrin tulûundan önceki zamandır ve tam seher vaktidir. Hazret-i Dâvûd'un dördüncü ve beşinci parçaları ibadete tahsisinin sebebi, bu zamanın bir sâat-i icâbet olmasından dolayıdır. 590. sayı ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde, gecenin sülüsü ahîrinde dua edenlerin dilekleri verileceği, istiğfar edenlerin mağfiret olunacağı haber verilmiştir ki, gecenin beşinci parçası her iki cüzün nokta-i iştirâki oluyor. Seher vaktinin tekrar uykuya tahsis edilmesi de teheccüd namazından hâsıl olan yorgunluğu dinlendirmek maksadına mebnîdir.

Efâl-i tafdîlin bu yolda istimali pek azdır. Ekseriyetle fâil mânasında istimal olunur. Cenâb-ı Hakk'ın muhabbeti, hayır irade buyurmasından kinayedir.

Bir gün yemek, bir gün iftar etmek suretiyle oruç tutmanın efdal olması, dâimî oruçlu bulunmaya kıyas ileldir. Kuvâ-yı bedeniyyenin böyle dâimî bir ibadete tahsis edilmesi, sair ibadetlerden inkıtâi müstelzim olduğundan Dâvûd peygamberin orucu efdal olmuştur.

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ كَانَ أَحَبُّ الْعَمَلِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ   الدَّائِمُ قِيلَ لَهَا مَتَى كَانَ يَقُومُ
قَالَتْ كَانَ يَقُومُ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ وَفِي رِوَايَةٍ إِذَا سَمِعَ الصَّارِخَ قَامَ فَصَلَّى.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilmiş, Hazret-i Âişe demiştir ki: “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem en ziyade hoşlandığı ibadet, devamlı oldu.” Âişe’ye: “Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?” diye sorulmuş, o da: “Horoz sesini işitince kalkardı” diye cevap vermiştir. Bir rivayette de Âişe: “Resûl-i Ekrem horoz sesi işitince kalktı, müteakiben namaz kıldı” demiştir. {B1132 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî bu hadisi “Kitâbü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir. Buhârî gerek bu hadisi, gerek bundan evvelki ve bundan sonraki hadisleri zikretmiştir. Zebîdî, “ve fî rivâyetin” kavliyle hadîs-i sâbıkın, başka bir tarik ile rivayetine işaret ediyor ki, bu da *Buhârî* metninden öğrendiğimize göre, Buhârî’nin “Muhammed b. Selâm”dan rivayetidir. Ebû Zer rivayeti böyledir. Birinci rivayeti ise “Abdân”dandır.

LUGAVÎ İZAHLAR

“ed-Dâim” lafzı devamdan me’huzdur ve örfî mülâzemet ve müdâvemet maksuttur, her zamana şümulü olan bir devâm-ı mutlak değil. Çünkü devâm-ı mutlak müteazzirdir ve binaenaleyh mâlâyutâkı tekliftir. Şu halde hadisten müstefâd olan mâna: “Resûl-i Zîşan’ın en çok sevdiği ibadet, gecenin muayyen zamanında kalkıp teheccüd namazı kılmaktır” demek olur.

“Sârih” horozdur. Sarha da “şiddetli sayha”ya denir. Horozun öttüğü zamanı tayin hususunda gecenin nısfı, ondan biraz evvel veyahut biraz sonra veya sülüs-i ahîr olmak üzere horoz sesi kadar çok noktainazar dermeyan etmişlerdir. Horoz, bu vakitlerin hepsinde öter, fakat şârih İbn Battal’ın dediği gibi, onun çılgınca sayhalarının tevâlîsi ancak sülüs-i ahîrde duyulur. Dâvûd peygamberin Cenâb-ı Hakk’a sevimli gelen teheccüd namazının vakti de bu değil mi idi? Sâat-i icâbetin de sülüs-i ahîrde olduğunu 590 rakamıyla tercümesi gelecek Ebû Hüreyre hadisinde göreceğiz. Bunlar, Hazret-i Âişe’nin maksadı, sülüs-i ahîr olduğuna bize pek güzel rehberlik edebilirler.

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifte ibadete teşvik ve tergîb vardır. Az, fakat devamlı olan ibadetin, çok fakat inkitâa mâruz olan ibadetten hayırlı olduğunu da bu hadisten öğreniyoruz. Meşak-

katsiz, külfetsiz yapılan ibadetler hiç şüphesiz nefsin neşât ve inşirahını ve bu suretle devamını mûcip olur. Binaenaleyh ibadette itidal ve iktisat iltizam, gulûv ve ifrattan içtinap edilmesini de bu hadisten istifade ediyoruz.

“Resûlullah gece namazına ne zaman kalkardı?” diye soran zat, bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden Mesrûk b. Ecdâ’dır. Bunu Buhârî’nin hadisi sûret-i sevkinden anlıyoruz. Bundan başka Mesrûk, “Resûl-i Ekrem hangi ibadeti çok severdi?” diye de sormuş, Hazret-i Âişe de, “devamlı ibadeti” diye cevap vermiştir. Zebîdî merhum hadisi ihtisar ederken hadisin sual ve cevap mahiyetinde olan şeklini de değiştirmiştir. Müellifin ihtisar için metn-i Buhârî’de fazla tasarruf ettiği hadislerden birisi de budur.

583

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ مَا أَلْفَاهُ السَّحَرُ عِنْدِي إِلَّا نَائِمًا تَغْنِي النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir haberde Sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: Seher vakti onu, benim yanımda muhakkak uyur bulurdu. Hazret-i Âişe (onu zamîr-i gâibiyle), Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kastetmiştir. {B1133 Buhârî, Teheccüd, 7.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce de “Kitabü’s-Salât”ta tahrîc etmişlerdir.

“Mâ elfâhü”, “mâ vecedehû” ile tefsir edilmiştir. Seher, yukarıda denildiği üzere tulû’-ı fecirden evvelki vakittir.

Resûl-i Ekrem efendimizin seher vakti uykuda bulundukları, bu hadisten sarâhaten mâlûm oluyor. Yalnız bu uykunun mebdei bildirilmiyor. Bu cihetle hadis şârihlerinden bazıları bunu, horoz sesiyle kalkıp namaz kıldıktan sonraki uykudur diyor. Fakat şârih Aynî, yukarıda Hazret-i Âişe’nin 574. olarak tercümesi geçen hadisindeki rivayeti veçhile sabah namazının sünnetini kıldıktan sonraki ızticâ’ buyurmalarıdır diyor ve delil olarak da Müslim’in bir tercemesinde, “Bâbü’l-İzticâ’ ba’de rek’ateyi’l-fecr” demesini, müteakiben de izahı sadedinde bulunduğumuz bu hadisi rivayet etmesini gösteriyor. Yine 574. hadise istinaden nevmi, ızticâ’ ile tefsir etmiştir. Bu nevm, Dâvûd aleyhisselâmın südüs-i leyldeki uykularıdır da deniliyor ki, seher vaktindeki uykudan ibarettir. Şârih İbn Battal diyor ki: “Resûl-i Ekrem’in seher vaktindeki uykuları ramazân-ı şerif hariç olmak üzere uzun gecelere mahsustu.” Ramazân-ı şerifte ise sahurun tehiri, tercümesi 912. olarak gelecek diğer bir hadis ile sabit olmuştur.

BİR SUAL. “Mâ elfâhü” de gâib zamiri Resûl-i Ekrem’e râci olduğuna göre, kable’z-zikir izmâr gibi metn-i hadîste bir edebî mahzur yok mudur?

CEVAP. Yoktur: Bu hadisi Hazret-i Âişe’den rivayet eden zat, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf’tır. Ebû Seleme, Hazret-i Âişe ile Resûl-i Ekrem’in menâkıb-ı seniyyelerini görüşürken sabah namazının iki rek’at sünnetini kıldıktan sonra seher vaktindeki Resûl-i Ekrem’in uykusunu Hazret-i Âişe’den sormuştu. O da, “Seher vakti onu, benim yanımda uyur bulurdu” diye cevap vermişti. Bu cihetle kable’z-zikir izmâr edilmiş olmuyor. Bununla beraber bu zamir صلى الله عليه وسلم kavliyle tefsir de edilmiştir.

584

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً فَلَمْ يَزَلْ قَائِمًا حَتَّى هَمَمْتُ بِأَمْرِ سَوْءٍ قِيلَ مَا هَمَمْتَ قَالَ هَمَمْتُ أَنْ أَقْعَدَ وَأَذَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes’ûd demiştir ki: Bir gece ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber namaz kıldım. Resûl-i Ekrem mütemâdiyen kâim idi. (Bir derecede ki) en sonu ben, fena bir iş işlemeyi kurdum.

“Ne düşündün?” diye İbn Mes’ûd’a soruldu. İbn Mes’ûd, “İstedim ki, ben oturayım da, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi (ayakta yalnız) bırakayım.” {B1135 Buhârî, Teheccüd, 9.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim ile İbn Mâce “Kitâbü’s-Salât”ta, Tirmizî de “Şemâil” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî, gece kıyamın uzatılması hususunda bir bab açmıştır. Orada bu hadis ile Huzeyfe radiyallahu anhin bir hadisini zikretmiştir ki: “Nebî-i muhterem, gece teheccüd namazına kalktığı anda ağzını misvak ile ovarı”¹ meâlinde dir.

“Hememtü”den müstefâd olan “hem” “kast” mânasınadır. “Ezerü” kelimesi “tedeu” gibi Arap’ın mâzisini imâte ettiği elfâzdan birisidir. Nâfile namazın, kıyama muktedirken oturarak kılınması câiz olduğu halde İbn Mes’ûd’un bunu emr-i sû’ addetmesi, Resûl-i Ekrem’e muhalefet şeklinde terk-i edeb olmasından dolayıdır.

1 عن حذيفة رضي الله عنه: أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا قام للتهجد من الليل يشوص فاه بالسواك {B1136 Buhârî, Teheccüd, 9.}

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften, teheccüd namazında tûl-i kıyâmın kesret-i rûkû‘ ve sücûddan efdal olduğu sarâhaten müstefâd oluyor. Tâbiînden vesair eimmeden cumhurun mezhebi budur. Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf bu cümledendir. Şâfiî’nin, Ahmed b. Hanbel’in iştirakleri hakkında da bir kaviil vardır. Cumhurun delillerinden birisi de Müslim’in rivayet ettiği Câbir hadisidir. Câbir radiyallahu anh demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, hangi namaz efdaldır?” diye soruldu da Resûlullah cevaben, “*Kunutu uzun olan namazdır*”¹ buyurdular.

Burada kunut kıyam mânâsınadır. Huşû gibi birtakım mânaya delâlet eden kunuttan kıyam mânası maksut olduğunu Ebû Dâvûd’un rivayetinde kıyamın sarâhaten zikredilmiş bulunması teyit etmektedir.

Bir kısım âlimler de rûkû ve sücûdun çok olması uzun kıyamdan efdal olduğuna zâhib olmuşlardır. Bunlar da birtakım hadislerle ihticâc etmişlerdir. Cümleden birisi Müslim’in Sevbân radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadîs-i şeriftir: *أفضل الأعمال كثرة الركوع والسجود* “İbadetlerin en değerlisi ve hayırlısı rûkûu ve sücûdu çok olandır.”²

Bunların ihticâc ettikleri diğer bir hadis de İbn Mâce’nin rivayet ettiği Ubâde b. Sâmit radiyallahu anh hadisidir. İbn Sâmit’in rivayetine göre, Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “*Bir kul Allah rızası için bir kere secde edince Cenâb-ı Hak muhakkak o secde sebebiyle bir hasene yazar, yine secde sebebiyle bir günah affeder, onu bir derece de yükseltir. Binaenaleyh ahabım! Çok secde ediniz.*”³

Bu meâlde Tahâvî’nin, İbn Hanbel’in, Beyhakî’nin de turuk-u müteaddide ile rivayetleri vardır. Evzâî’nin ve bir rivayete göre İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in, Muhammed b. Hasan’ın mezhebi de budur. Bu mezhep, İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.⁴

Riyâset-i celîle tarafından müsveddelerimi tetkike memur buyurulmuş olan Sayın Hamdi Akseki’nin hatırlattığı bir mühimmeyi arz etmek isterim. Cumhurun mezhebiyle âmil olmak için tabii musallînin uzunca sûreler bilmesi icap eder. Fakat namaz sûrelerinden ve belki de Fâtîha sûresiyle İhlâs-ı şeriften başka bir âyet bilmeyen ahabı teheccüd için Evzâî mezhebiyle amel etmek ve aded-i rekeâtın kesretinden rûkû ve sücûdun feyiz ve

1 {M1769 Müslim, Müsâfirîn, 165.}

2 {Rivayet bu lafızlarla *Ayn*’de yer almaktadır. *Ayn*î, VII, 185. *Müslim*’deki rivayetin lafzı şu şekildedir: حدثني معاذ بن أبي طلحة البصري قال لقيت ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت أخبرني بعمل أعمله يدخلني الله به الجنة. أو قال قلت بأحب الأعمال إلى الله . فسكت ثم سأله فسكت ثم سأله الثالثة فقال سألت عن ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: عليك بكثرة السجود لله فإنك لا تسجد لله سجدة إلا رفعك الله بها درجة وحط عنك بها خطيئة. M1093 Müslim, Salât, 225.}

3 عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما من عبد يسجد لله سجدة إلا كتب الله عز وجل له بها حسنة. ومحا عنه بها سيئة. ورفع له بها درجة. فأكثرُوا من السجود {İM1424 İbn Mâce, İkâmetü’s-salâvât, 201.}

4 *Ayn*î, III, 606.

faziletinden istifade etmek zaruridir. Bu da ihtilâf-ı ümmetin, rahmet-i vâsia olmasının berekât-ı âsârındandır.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada iki terceme-i hâlden bahsedeceğiz: Abdullah b. Mes'ûd ile Sevbân radiyallahu anhümâ.

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh İmâm-ı Rabbânî Ebû Abdurrahman el-Hüzelî el-Kûfî'dir. Kudemâ-i sahâbeden olup Hazret-i Ömer'den evvel müslüman olmuştu. İslâm'a gelenlerin altıncısı olduğu hakkında da rivayet vardır. Sahâbiyâtta olan vâlidesi Ümmü Abd'e nisbetle İbn Ümmü Abd denmekle mâruftur.

İbn Mes'ûd hazretleri İslâm olduktan sonra hizmet-i nebevîye girmiş, Bedir Gazâsı'ndan başlayarak bütün meşâhidde Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinden ayrılmamıştı. Sefer ve hazarda daima sohbet-i seniyyede bulunmak berekâtıyla fıkhıta, kırâat-i Kur'ân'da en yüksek pâyeyi ihraz etmişti. Zabt-ı elfâza son derece ihtimam eder, rivayette şiddet iltizam eylerdi. Tilmizlerini de elfâz-ı nusûsun zabtında tehâvünden her zaman meneylerdi.

Abdullah b. Mes'ûd doğrudan doğruya fem-i saâdetten yetmiş sûre-i şerife hıfz etmiştir. Resûl-i Ekrem, İbn Mes'ûd'un hıfz ve kıraat hususunda bu hazâkat ve ihtimamını her zaman takdir ve tahsin ederek, *"Her kim yeni nâzil olduğu gibi Kur'an okumaya muhabbet ederse Kur'an'ı, İbn Ümmü Abd'in kıraati üzere okusun"* buyururdu.¹ Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî demiştir ki: "Biz bir kere Huzeyfe radiyallahu anhin yanına gidip, "Ashâb-ı kirâm içinde hidayet ve hüsnüsîret cihetiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem en benzeyen zatı haber verir misiniz? Biz, Kitap ve Sünnet'i onun lisanından işitelim, ondan hıfzedelim" demiştik. Huzeyfe hazretleri cevaben, "Bu güzîde evsafı haiz olan zat, İbn Mes'ûd'dur. İbn Mes'ûd, bütün ashâbın mahfûzât-ı ilmiyyesini bilir. O, ashâb-ı Nebînin mertebece Allah Teâlâ'ya en yakın olan mübarek bir simasıdır" demiştir.

Süfyân es-Sevrî de Ebû İshak vasıtasıyla Hârîse b. Mudarrab'dan şöyle rivayet etmiştir: Hârîse demiştir ki: Ömer b. Hattâb radiyallahu anh Ammâr b. Yâsir ile İbn Mes'ûd'u Kûfe'ye göndermişti. Kûfe'ye geldiklerinde bize halifenin bir menşuru okundu. Onda, "Size Ammâr b. Yâsir'i emîr, Abdullah b. Mes'ûd'u muallim ve vezir gönderiyorum. Bunlar ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Bedir'den iki necip simasıdır. Bunlara iktidâ ediniz, emirlerini kabul ediniz. Bilhassa İbn Mes'ûd hakkında sizi ben, nefsimi tercih ettim" denilmişti. Bir kere de Ömer radiyallahu anh ayakta bulunan İbn Mes'ûd hazretlerinin endamına bakarak, "İşte içi ilim dolu bir dağarcık"² demiştir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhin ufak tefek yapılı hafif bir vücuda mâlik olmakla beraber yüksek dehâ-yı ilmîsi düşünülünce, Ömer b. Hattâb'ın bu teşbihindeki belâgat ve isabeti iyice anlaşılır.

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أحب أن يقرأ القرآن غضا كما أنزل فليقرأه على قراءة ابن أم عبد [تذكرة الحفاظ {İM138 İbn Mâce, Sünne, 11; Zehebî, Tezkire, I, 16.}

2 وقد نظره عمر مرة إلى ابن مسعود وقد قام فقال كيف مليء علما.

İbn Mes'ûd'un, sâha-i mahfûzâtı bu kadar geniş olduğu halde hadis rivayetinde iklâl ve imsak eylerdi. Bu da ehâdis-i şerifenin elfâzında son derece müteverri' olmasından ileri geliyordu. Ebû Amr eş-Şeybânî demiştir ki: "Bir sene kadar İbn Mes'ûd'un meclis-i irfânında bulundum. Bir lüzum ve zaruret hissetmedikçe, "Kâle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem" dediğini işitmedim. Fakat bir ihtiyaç üzerine, "Kâle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem" deyince vücudunu bir titreme istilâ ederdi ve قال هكذا أو نحو ذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle veyahut bunun gibi yahut buna yakın buyurdu" der idi. Nasıl ki İbn Mes'ûd hazretlerinin bu de'b-i âlîleri, gerek kendi telâmîzi ve gerek sair zevât-ı muhaddisîn için zamanımıza kadar ittibâ edilen bir sünnet-i ilmiye olmuştur.

İbn Şihâb, İbn Mes'ûd'un, Abdullah b. Abdullah'a¹ şöyle vasiyet ettiğini rivayet etmiştir: "Yâ Abdallah! Bir cemiyet efradının akılları ermeyeceği müşkil bir hadisi onlara rivayet edersen muhakkak o hadis onlardan bazıları için fitneyi, dalâleti mûcip olur" demiş ve herkese akıl ve idraki derecesinde hitap edilmesini tâlim buyurmuştur. Ebû'l-Ahves de Abdullah b. Mes'ûd'un, "Kişiye günah olarak her işittiğini rivayet etmesi kifayet eder"² dediğini rivayet etmiştir.

İbn Mes'ûd hazretleri hadis rivayetinde son derece ihtiyatkâr oldukları için kendilerinden 840 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan altmış dördünü Buhârî ile Müslim mütefikan, yirmi bir hadisini Buhârî, otuz beş hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Sahâbeden bir hayli zevat ve kibâr-ı tâbiînden Alkame, Esved, Mesrûk, Kays b. Ebû Hâzim gibi birçok mühim simalar hadis rivayet etmişler ve fetâvâ-yı İbn Mes'ûd'u hıfz ve nakleylemişlerdir. Sonra Nehaî ailesinin bir necl-i necîbi olan ve Irak fıkhnın bir mesned-i mühimmi bulunan İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî hazretleri bunlardan ahzettiği ehâdis ve ahkâmı Hammâd b. Ebû Süleyman'a nakil ve rivayetle ondan da Ebû Hanîfe hazretleri ahzederek Irak meslek-i fikhîsi meydana gelmiştir. Bu meslek-i fikhî, bir taraftan Hazret-i Ali'nin kazâyâ ve fetâvâsı ile Kâdî Şüreyh'in hükümlerine müstenit olmakla beraber daha ziyade İbn Mes'ûd'un fetâvâ ve merviyâtına müntehâ olmaktadır. Hicaz meslek-i fikhîsi de Hazret-i Ömer'in kazâyâsına, Hazret-i Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas radiyallahu anhumün merviyât ve fetâvâsına istinat etmiştir.

İbn Mes'ûd'un tilmizleri ashâb-ı kirâmdan hiçbirisini büyük üstatlarına tafdil etmezlerdi. Alkame, Mesrûk'a, "Ashap arasında fıkhta Abdullah b. Mes'ûd'dan kuvvetli bir kimse yoktur" derdi. İmam Ebû Hanîfe de Evzâî'ye şöyle demiştir: "İbrâhim en-Nehaî, Sâlim b.

1 Tâbiî ricâli arasında Abdullah b. Abdullah adlı bir hayli râviler vardır. Bunlardan hangisi İbn Mes'ûd'un vasiyetkerdesi olduğunu kestiremedik (K.M.). {Mütercim tarafından 'Abdullah b. Abdullah' olarak belirtilen râvinin Ubeydullah b. Abdullah olması kuvvetle muhtemeldir. Zira bu vasiyet, İbn Mes'ûd'un (radiyallahu anh) fukahâ-i seb'adan olan Medineli büyük fakih (Zehabî, *Nübelâ*, IV, 475) Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'a yaptığı bir tavsiyedir (M14 Müslim, Mukaddime, 5).}

2 {Nesâî, *Kübrâ*, X, 403, no: 11845.} {رواه أبو الأحوص عن ابن مسعود} كفى بالمرء إثماً أن يحدث بكل ما سمع

Abdullah'tan efdaldır. Eğer müsâhabe-i seniyye berekâtı olmasaydı, ben derdim ki, Alkame de Abdullah b. Ömer'den efdaldır.”

Hammâd b. Ebû Süleyman'ın rivayetine göre, İbn Mes'ûd'un tilmizlerine âtîdeki vesâyâsı da ulûm-i İslâmiyye'de tutulacak en doğru nehc-i ilmîyi irâe etmektedir. Büyük üstâd-ı sahâbî buyurmuştur ki: İlhvânım! İlim ortadan kalkmadan ilim tahsiline ihtimam ediniz. İlmin ortadan kalkması tabii ehl-i ilmin mevti iledir. Sizden hiçbiriniz kendisine ne zaman müracaat edileceğini tayin edemez. Fakat yakında bir sınıf insanlarla karşılaşacaksınız ki, onlar sizi Kitâbullah'a davet ettiklerini iddia ederler. Halbuki bu ehl-i bid'at, Kitâbullah'ı arkalarına attıklarını farketmezler. Böyle dalâlet zamanında ilmin sâye-i irşâdına sığınmanızı tavsiye ederim. Bid'at iltizam etmekten, kelâmî tekellüften, felsefî teammuktan sakınınız. Dinimizin safvet-i asliyyesini muhafazaya çalışınız. Abdurrahman b. Yezîd'in rivayet ettiği, *البدعة أفضل من الإقتصاد في السنة* cümle-i hakîmâneleri de bu cümledendir.

Saîd b. Cübeyr tarihiyle Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan gelen bir rivayetten de İbn Mes'ûd'un yüksek bir hatip olduğunu öğreniyoruz, Ebû'd-Derdâ' hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kısa bir hutbe irat etti. Sonra: “*Yâ Ebû Bekir! Kalk bir hutbe de sen söyle*” buyurdu. Ebû Bekir de kalktı ve Resûl-i Ekrem'in hutbesinden kısa bir hutbe söyledi. Sonra Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'e, “*Kalk yâ Ömer! Bir hutbe de sen söyle!*” buyurdu. Hazret-i Ömer de Ebû Bekir'den kısa bir nutuk söyledi. Resûl-i zîşan başkalarına da bu suretle emredip en sonra, “*Yâ İbn Ümmü Abd! Şimdi sen söyle!*” buyurunca, İbn Mes'ûd hemen ayağa kalkıp Cenâb-ı Hakk'a hamdûsenâ ettikten sonra, “Ey nâs! Allah Teâlâ rabbimizdir, dîn-i İslâm, azîz dinimizdir, (eliyle Nebî sallallahu aleyhi ve selleme işaret ederek) şu zât-ı âlî de peygamberimizdir. Allah'ın ve Resûlullah'ın bizim için beğenip seçtiği her haberi, biz de beğendik, razı olduk” demiş ve “es-selâmü aleyküm” cümle-i duâiyyesiyle huzzârı selâmlayarak nutkuna nihayet vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*İbn Ümmü Abd isabet etmiştir, İbn Ümmü Abd doğru söylemiştir*” buyurmuştur.¹

İbn Mes'ûd'un buraya kadar kıymetli sîret-i seniyyelerinden çoğunu *Tezkiretü'l-huffâz*'ından tercüme ettiğimiz Hâfız Zehebî diyor ki: İbn Mes'ûd'un terceme-i hâli bir cildin nisfını dolduracak kadar çoktur. O, sahâbe ulularından bir ilim hazinesidir, imâm-ı hüdâdır. Her imam onun fetvasını ahzetmiştir. Ebû Nuaym, İbn Mes'ûd'un Medîne'de hicretin otuz üçüncü yılında altmış küsur yaşında vefat ettiğini rivayet etmiştir, *رحمة الله عليه رحمة واسعة*.

Ebû Abdullah Sevbân radiyallahu anh, Peygamber efendimizin mevâlîsinden âzatlı bir kölesi idi. An-asıl Yemen'deki Himyer kabilesindendir. Seferde ve hazarda Resûl-i Ekrem'in hizmetlerinden bir an bile ayrılmamıştı. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatından sonra Şam'a hicret etmiş, sonra Mısır'da, daha sonra Humus'ta ihtiyâr-ı ikâmet edip

hicret-i seniyyenin elli dört veya elli altıncı yılında vefat etmiştir. Mısır'ın fethinde bulunmuştur. *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin Sevbân'dan rivayetleri vardır. Bu rivayetler 127 hadise bâliğ olmuştur (*Hulâsa*, s. 50).

585

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ صَلَاةُ النَّبِيِّ ﷺ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً يُعْنِي بِاللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin namazı on üç rek‘at idi” dediği rivayet edilmiştir. İbn Abbas (Bu namaz ile) gece namazı{nı} kastetmiştir.¹ {B1138 Buhârî, Teheccüd, 10.}

İZAH I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu İbn Abbas hadisi, Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazına dair rivayetlerin en meşhurdur. Uzun ve kısa metinlerle *Buhârî*’nin müteaddit bablarında zikredilmiştir. Müslim ve sünen-i erbaa sahipleri de şöhetle rivayet etmişlerdir. Buhârî’nin vudû‘ ve salât-ı vitir bahislerindeki metinleri daha mufassaldır. Birbirinin tamamıyla aynı olan bu metinler buradaki rivayeti izah eder mahiyettedir. 141 numara ile tercümesi geçmiş olan bu rivayette hulâsaten İbn Abbas demiştir ki: “Bir gece, teyzem, ümmü’l-mü’minîn Meymûne radiyallahu anhânın yanında kalmıştım. Resûl-i Ekrem teheccüde kalktığında abdest alıp iki rek‘at namaz kıldı. Sonra yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at, yine iki rek‘at kıldı. (En) sonra bir rek‘at kıldı. Sonra müezzin, sabah namazına davet edinceye kadar uzandı. Sonra da hafif iki rek‘at kılıp sabah namazına çıktı.”²

En sonra kıldıkları iki rek‘at namaz, sabah namazının sünneti idi. Bu iki rek‘at hesap harici kalmak üzere, fakat vitir namazı dâhil-i hesap edilerek on üç rek‘at kılmış oluyordu. Çünkü İbn Abbas’ın bu rivayetinde ikişer rek‘at altı defa tekrar edilmiş, en sonra da bir rek‘at vitir kıldığı bildirilmiştir. Sonra bu on üç adedi gerek Buhârî’nin “Daavât” bahsindeki rivayetinde, gerek Müslim’in, فتكملت صلاة ثلاث عشرة ركعة “Bu suretle Resûlullah aleyhisselâmın gece namazı on üç rek‘at olarak tekâmül etti, (tamamlandı)” ziyâde-i rivâyetinde tasrih edilmiştir.

Bu münasebetle Tahâvî demiştir ki: Resûl-i Ekrem’in gece namazı hakkında İbn Abbas’tan rivâyât-ı muhtelif ile ehâdis-i kesîre gelmiştir. Âişe radiyallahu anhâdan da bu

1 “İbn Abbas, bu namaz ile gece namazını kastetmiştir” diyen, İbn Abbas’ın râvisi Ebû Cemre Nâsır’dır.

2 {B183 Buhârî, Vudû‘, 36.}

babda birçok rivayet vardır. Bu hadislerin medlûlleri bir araya toplanınca Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellemin kıldığı vitir namazının aded-i rekeâtının üç olduğu sarâhaten mâlûm olur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رَكْعَةً مِنْهَا الْوُتْرُ وَرَكْعَتَا الْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gecenin (bir kısmında) on üç rek'at namaz kılırdı. Vitir namazı ile sabah namazının iki rek'at (sünnet)i de bu sayıdan madûd idi. {B1140 Buhârî, Teheccüd, 10.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî gerek bu hadisi gerek tercümesi bundan evvel geçen İbn Abbas hadisini Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu hadisi Buhârî “Kâsım b. Muhammed” vasıtasıyla Hazret-i Âişe'den tahrîc eylemiştir. Buhârî'nin bu baba mensup ve Mesrûk tarikiyle rivayet ettiği diğer bir hadisi daha vardır ki, bu hadisinde Hazret-i Âişe, kendisinden Resûl-i Ekrem'in gece namazı sorulduğunda, “Sabah namazının iki rek'at sünnetinden başka سابع وتسع وإحدى عشرة ركعة سوى ركعتي الفجر (kâh) yedi, (kâh) dokuz, (kâh) on bir rek'at kılardı” diye cevap vermiştir.¹

Hazret-i Âişe'nin bu sonraki hadisinde Resûl-i Ekrem'in gece namazını dokuz ve hatta yedi rek'at de kıldıkları tasrih edilmiştir. Nesâî'nin yine Âişe es-Sıddîka'dan bir rivayetinde daha ziyade bir vuzuhla Sıddîka-i müşârün ileyhânın, "Resûl-i Ekrem, gece namazını dokuz rek'at kıları. Fakat ziyade yaşlandıklarında yedi rek'at kılar oldular" dediği bildirilmiştir.²

Mevzubahsimiz olan ve Kâsım b. Muhammed vasıtasıyla Hazret-i Âişe'ye müntehlî olan on üç rivayetiyle Mesrûk tarikiyle gelen on bir, dokuz, yedi, rivayeti arasında bir teâruz görülmemelidir. Kâsım'ın Hazret-i Âişe'den on üç rek'at rivayeti, Resûl-i Ekrem'in ekser ahvalde kıldıkları gece namazına aittir. Mesrûk rivayetinde ise, Hazret-i Âişe, Resûl-i

1 {B1139 Buhârî, Teheccüd, 10.}

2 عن عائشة رضي الله عنها: أن النبي صلى الله عليه وسلم يصلي تسعا. فلما أسن صلى سبعا يصلي من الليل تسعا. فلما أسن وتقل 'şeklinde geçen ifade, kaynakta 'Önceki baskıda '...فلما أسن صلى' olarak zikredilmiştir. N1710 Nesâî, Kıyâmül-leyl, 39.

Ekrem'in muhtelif zamanlarda kâh yedi, kâh dokuz, kâh on bir kıldıklarını bildirmiştir. Bunu, Nesâî'nin, Resûl-i Ekrem ziyade yaşlandıklarında yedi rek'at kılar olduklarına dair rivayetinden de anlamıştık.

BİR SUAL. Buhârî, sabah namazında kıraata dair olan bir babında Hazret-i Âişe'nin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece on üç rek'at namaz kıları. Bundan sonra sabah namazına çağırıldığını işitince hafif iki rek'at daha kıları"¹ dediğini İmâm Mâlik tarikiyle rivayet etmiştir. Bu rivayet, İmâm Mâlik'in *Muvatta'*ında da aynı suretle tahrîc edilmiştir. Bu hesapça gece namazı on beş rek'at oluyor. Bu ise, Kâsım rivayetine muhalif bulunuyor.

CEVAP. Buhârî'nin, İmâm Mâlik tarikiyle gelen ve *Muvatta'*da da tahrîc edilen rivayetinde Hazret-i Âişe, bu on üç rek'ata yatsı namazının son sünnetini de idhal ederek haber vermiş oluyor. Bu iki rek'at yatsının son sünneti çıkarılınca on bir rek'at kalır ve sabah namazının iki rek'at sünneti ile beraber on üç rek'at olur ve diğer rivayetlerle aralarında münâfât kalmamış bulunur.

BİR SUAL DAHA. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazân-ı şerifteki gece namazına dair olan bir babında Buhârî'nin, tercümesi 592 numara ile gelecek olan bir rivayetinde Ebû Seleme'nin, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki gece namazının kemmiyet ve keyfiyetini sorduğunda sıddîka-i müşârün ileyhânın şöyle cevap verdiğini öğreniyoruz: "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de ramazandan başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir. (İbtidâ) dört rek'at kıları. (Öyle ki): Sen, o namazın güzelliğinden ve uzunluğundan sorma, (O, tasvir ve beyana sığmaz). Sonra dört rek'at daha kıları. Bunun da hüsnünden ve istiğrak ilham eden) uzunluğundan sorma! En sonra da üç rek'at kıları. (Bir kere) 'Yâ Resûlellah! Vitir namazından önce uyur musun?' diye sordum. Cevap verip, "Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, fakat kalbim uyumaz" buyurdu.² Hazret-i Âişe'nin bu hadisini diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de böylece tahrîc etmişlerdir. Şu halde Hazret-i Âişe'nin, Ebû Seleme tarikiyle gelen bu hadisi de on üç rivayetine münâfî değil midir?

CEVAP. Münâfî değildir. Çünkü Hazret-i Âişe bu hadisinde sabah namazının iki rek'at sünnetinden bahsetmemiştir. Ya unutmuş da bahsetmemiştir ya da sabah namazının sünnetini bu rivayetinde hesaba koymaya lüzum görmemiştir.

Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe radiyallahu anhânın bu müteaddit ve fakat zâhiren muhtelif görünen bu rivayetlerini, böyle sual, cevap tarzında maharetle telif eden şârih-i allâme Bedreddin el-Aynî, bundan sonra eimme-i muhaddisînin Hazret-i Âişe rivayetleri hakkındaki mütalaalarını bildiriyor:

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاثة عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين [رواه البخاري في باب ما نقرأ في ركعتي الفجر] {B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.}

2 عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان ولا في غيره على إحدى عشرة ركعة. يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي أربعا فلا تسأل عن حسنهن وطولهن. ثم يصلي ثلاثا قالت: فقلت يا رسول الله! أتمام قبل أن توتر؟ فقال يا عائشة! إن عيني تمان ولا ينام قلبي [أخرجه البخاري وغيره] {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

Kurtubî demiştir ki: Resûl-i Ekrem'in gece namazının aded-i rekeâtına dair Hazret-i Âişe'den gelen rivayetler ulemâdan çoğunu işkâl etmiş ve bunlardan bazıları Âişe hadisinin ıztırâbına hükmetmişlerdir. Fakat Hazret-i Âişe, Peygamber aleyhisselâmın yalnız bir zamandaki namazından haber vermiş ve kendinden yalnız bir râvi rivayet etmiş değildir ki, Hazret-i Âişe hadisinde ıztırâb bulunsun. Hazret-i Âişe'den müteaddit râviler, ayrı ayrı zamanlara ait vâkıât-ı salâtı rivayet etmiş bulunduklarından ıztırâb ile itham etmek muvâfık değildir.¹

İbn Abdülber de şöyle demiştir: Ehl-i ilim Âişe radiyallahu anhânın hac, radâ', Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın gece namazı, misafirin kasr-ı salâtı hakkındaki hadislerini muhtarib addederler. Hiç şüphesiz ki, bu hadislerin râvileri bu haberleri Âişe es-Siddîka'dan hıfzetmişlerdir. Hazret-i Âişe de öyle zannediyorum ki, müteaddit zamanlardaki ve başka başka ahvalin taht-ı te'sîrinde olarak kılınan vâkıât-ı salâtı haber vermiştir.

İbn Kayyim el-Cevziyye *Zâdü'l-meâd*'da diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gece namazı hakkında İbn Abbas ve Âişe radiyallahu anhümden gelen rivayetler, on bir ve on üç olmak üzere muhtelifdir. On bir rek'at hakkında ittifak vardır. İhtilâf, son iki rek'ata âiddir. Bu iki rek'at sabah namazının sünneti midir, yoksa gece namazı cümlesinden mi ma'duddur? Her iki surette de netice birdir. Resûl-i Ekrem'in her gün kıldıkları namazın adedi üzerinde müessir değildir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in farz, sünnet-i râtime, gece namazı olmak üzere gece ve gündüz kıldıkları yevmî namazın aded-i rekeâtı kırktır. Resûl-i Ekrem bütün hayatınca yevmî bu kırk rek'at namazı muhafaza buyurmuştur ki: On yedi rek'at farz, on veya on iki rek'at râtime, on bir ya da on üç rek'at teheccüd namazıdır. Resûl-i Ekrem'in bu kırk rek'at namaz üzerine ziyade olarak kıldığı bazı namazlar daha vardır ki, bunlar gayr-i râtime, sünnet-i avârizdır. Salât-ı fetih, salât-ı duhâ, tahiyetü'l-mescid, bir dostunu ziyaretinde kıldığı namaz ve emsali...

İbnü'l-Kayyim, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki Hazret-i Âişe ve İbn Abbas hadislerindeki zâhirî mübâyenetin amelî sûret-i hallini gösterdikten sonra en müşfik bir müşşid sıfatıyla şöyle öğüt veriyor: Her mümin, hayatının son demine kadar bu namazlara devam ve muvâzabet eylemelidir. Bir hâne sahibinin gece, gündüz kırk defa kapısını çalan bir kimseye icâbet etmekteki derece-i isti'câli ve kapısını açmakta âzami müsâraatı tasavvur olunsun. Sonra da her hâlükârda muînimiz, zahîrimiz olan rabbimizin hadsiz, hesapsız lutuf ve inâyeti düşünölsün. Rabbimizin dualarımıza icâbet buyurmamasına, bizi dergâh-ı ulûhiyyetinden meyyus çevirmesine ihtimal verilir mi?

Şeyh Sa'dî de bu hakikati şu belîğ beytiyle terennüm etmiştir:

دوبامداد کر آید کسی بخدمت شاه سه وم هر آینه دروی کند بلطف نگاه

1 **Hadîs-i muztarib**, bir râvi tarafından vücûh-i muhtelifle ile rivayet edilen hadistir. İztırâb, hadisin sıhatinde, hüsnünde müessir olan hüsn-i zabtı, râvinin haiz olmadığını ifade ettiğinden hadise za'f îrâs eder. İztırâb bazan metinde, bazı defa da senedde, bazı da hem metinde hem de senedde bulunur (*Tedribü'r-râvi*).

Mânası şöyledir: Bir kimse iki sabah padişahın hizmetine gelirse, üçüncü sabah padişahın o hâdime lutuf ile nazar edip ihsan ve iltifat edeceği muhakkaktır.

GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-I RIVÂYÂT

Resûl-i Ekrem'in gece namazının gerek kemmiyet gerek keyfiyeti hakkındaki haberler Hazret-i Âişe ile İbn Abbas'tan başka daha on dört sahâbîden gelmektedir ve şunlardır: Enes b. Mâlik, Câbir, Haccâc b. Amr, Huzeyfe, Zeyd b. Hâlid, Safvân, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebû Tâlib, Fazl b. Abbas, Muâviye b. Hakem, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Habbâb, Ümmü Seleme, bir de ismi mâlûm olmayan bir sahâbî radiyallahu anhüm. Şârih-i allâme Aynî bunların hepsini metin, sened ve muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kârî*'de zikretmiştir.

Bu rivayetlerin ifade ettiği kemmiyetler tabii birbirinden farklıdır. Meselâ Taberânî Ebû Eyyûb el-Ensârî'den rivayetle her iki rek'atta selâm vermek üzere Resûl-i Ekrem'in dört rek'at teheccüd kıldıklarını haber verdiği halde Ahmed b. Hanbel, Hazret-i Ali'den, ferâiz hariç olmak üzere, on altı rek'at kıldıklarını rivayet etmiştir. Abdullah b. Mübârek'in mürselen bir rivayetinden de on yedi kıldıklarını öğreniyoruz. Huzeyfe ise, "Bir gece Resûlullah'ın yanında teheccüd namazı kıldım, yedi rek'atta seb'-i tıvâli okudu" diyor.¹ Enes b. Mâlik sekiz, Safvân on bir rek'at bildirmiştir. Bu rivayetler Resûl-i Ekrem efendimizin ayrı ayrı zamanlarda kıldıkları teheccüd namazlarına aittir. Her sahâbî kendi gördüğünü, bildiğini haber verdiği için aralarında bir fark bulunması pek tabiidir.

Teravîh Namazı

ASR-İ SAÂDET’TE TERAVİH

Ramazân-ı şerîfe mahsus olan teravîh namazı da bir gece namazıdır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından bu gece ibadetine “kıyâm-ı ramazan / ramazan namazı” unvanı bahşedilmiştir.¹ Bu sîret-i seniyyeye tebâiyyetle mezheb-i Hanefî’nin erkân-ı erbaasından bir rûkn-i mühimmi sayılan, *Hidâye* metninde teravîh bahsine, “Ramazan Namazı Hakkında Fasil” unvanıyla başlanmıştır. Bir de Resûl-i Ekrem efendimizin ramazan namazının her dört rek’atında bir müddet istirahat buyurdıklarını rivayet eden İbn Abbas radiyallahu anhümâ, bu âdet-i nebeviyyenin teravîh namazındaki terevvüh ve istirahatın aslı ve müstened-i aleyhi olduğunu da haber vermiş olmasına nazaran bu çok sevimli ve neşeli ibadetimizin, en ziyade şöhretşîâr olduğu “teravîh namazı” unvanı ile de tâ sadr-ı İslâm’dan beri yâdolunageldiğini anlıyoruz.²

Teravîh namazının cemaatle kılınması, rek’atlerinin muayyen bulunması, hatim sünnetini haiz olması gibi hususiyetleri bulunduğundan gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında bu namaz, mesnûn olan diğer gece namazlarından ayrılarak “Kitâbü’s-Savm”ın bir lâhikası halinde ve hususi bir babda zikredilmiştir: Bizim için de teravihten “Kitâbü’s-Savm”da bahsetmek icap ederdi. Fakat biraz hadis ile meşgul bulunan bazı kimselerin İbn Abbas ile Hazret-i Âişe’nin bu hadislerine ve bilhassa Sıddîka-i müşârûn ileyhânın tercümesi 592 numara ile gelecek olan diğer bir hadisine bakarak Resûl-i Ekrem sekiz rek’attan ziyade teravîh namazı kılmamıştır. Bundan fazlası matlubu şâri’ değildir dedikleri duyulduğundan Resûl-i Ekrem’in salât-ı leyli hakkında izahat verdiğimiz şu sırada teravîh namazının şer’î vaziyeti, cemaatle keyfiyyet-i edâsı ve aded-i rekeâtı hakkındaki âsâr-ı şerifeyi bildirmeyi de muvâfık bulduk.

- 1 عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من قام رمضان إيماناً واحتساباً غفرله ما تقدم من ذنبه (رواه الشيخان وأصحاب السنن الأربعة والطحاوي وغيرهم) {B37 Buhârî, Îmân, 27.}
- 2 قال ابن عباس رضي الله عنهما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو الأصل في تروح الإمام في صلاة التراويح (كشف الغمة للشعراني: ج ١, ص ٩٥) {Şa’rânî, *Keşfü’l-gumme*, I, 119.}

TERAVİH NAMAZININ ŞER'Î VAZİYETİ

Resûl-i Ekrem efendimizin bu namazı imanın bir şubesi addetmiş olmaları suretinde hulâsa edilebilir. Resûl-i Ekrem, ramazan namazını birkaç gece müstesna olmak üzere münferiden kılmaya devam buyurdıkları gibi ashabını da, “*Her kim ramazanda teravih namazının hak olduğuna inanarak ve riya karıştırmayarak Allah rızası için kılsa, onun geçmiş günahları bağışlanır*” diye teşvik buyururlardı.¹ Bu hadisi, Buhârî “Nâfile Olan Teravih Namazını Kılmak İmandandır” unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir. Teravih namazı kılmak imandan bir şube addedildiği için İmam Ebû Hanîfe, “Teravih, sünnet-i müekkededir” buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET’TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BABDAKİ RİVÂYÂT-I SAHÎHA

1. Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan Buhârî’nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem² ramazanda Mescid-i Saâdet’te itikâf için hasırdan bir hücre ittihaz etmişti. Ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde birkaç gece buradan çıkıp cemaatle hem farz ve hem de teravih namazı kılmıştı. Ahîren cemaatin tehâcümünü görünce bir gece, yalnız yatsı namazını kıldırıp, bu hasır odasına çekilmiş, teravih için çıkmamıştır. Resûl-i Ekrem’in hücrelerinde sesi duyulmayınca uyudu zannedilerek uyansın ve çıksın diye bazı ashap öksürmeye başladı. Resûl-i Ekrem çıkıp intizar eden cemaate hitap ederek buyurmuştur ki: “*Cemaatle teravih namazı kılmak hususunda sizde gördüğüm bu arzu ve iştiağ dâimîdir. Fakat böyle cemaat halinde bu ibadete devam ederken teravihin farz kılınmasından ve farz kılındıktan sonra hepinizin an-cemaatin edasına muktedir olamamanızdan korkarım. Ey nâs! Bu namazı evinizde kılınız. Farz namazlardan başka sünnet ve nâfile namazları kişinin evinde kılması daha faziletlidir.*”

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan Müslim’in rivayetine göre Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: “*Sizin biriniz farz namazı mescidinde kıldıkta (dönüp evine gelerek sünnet, müstehap, kazâ namazlarını evinde kılmak suretiyle) evini de namazın feyiz ve bereketinden nasibdar kılsın. Cenâb-ı Hak onun namazından evinde feyz ü bereket yaratır.*”³

2. Buhârî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetine göre⁴ Resûl-i Ekrem efendimizin böyle cemaatle teravih namazı kılması iki yahut üç geceye münhasırdır. Hazret-i Âişe demiştir ki:

1 {B37 Buhârî, İmân, 27.}

2 عن زيد بن ثابت رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ حجرة في المسجد من حصير فصلى فيها ليالي حتى اجتمع عليه ناس. ثم فقدوا صوته ليلة وظنوا أنه قد نام فجعل يتنحج ليخرج إليهم. فقال: ما زال بكم الذي رأيتم من صنعكم حتى خشيت أن يكتب عليكم. ولو كتب عليكم ما قمتم به. فصلوا أيها الناس! في بيوتكم. فإن أفضل صلاة المرأة في بيته إلا المكتوبة [رواه الشيخان] {B7290 Buhârî, İ’tisâm, 3.}

3 عن جابر رضي الله عنه قال؟ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ إذا قضى أحدكم الصلاة في مسجده فليجعل لبيته نصيبا من صلاته. فإن الله جاعل في بيته من صلاته خيرا {M1822 Müslim, Müsâfirîn, 210.}

4 عن عائشة أم المؤمنين رضي الله عنها: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى ذات ليلة في المسجد. فصلى بصلاته ناس. ثم صلى من القابلة فكثر الناس. ثم اجتمعوا من الليلة الثالثة أو الرابعة فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فلما أصبح قال: قد رأيتم الذي

Bir ramazan gecesı Resûl-i Ekrem, Mescid-i Saâdet'te teravih namazı kıldı. Ashâb-ı kirâm da kendisine iktidâ edip kıldılar. Ferdâsı gece de böyle cemaatle kıldılar. Halk çoğaldı. Üçüncü veya dördüncü gece yine toplanmışlardı. Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o gece teravihe çıkmadı. Sabahleyin çıkıp namazdan sonra, “*Ey nâs! Sizin cemaatle ramazan namazı kılmaya olan şedit arzu ve iştiyakınızı görüyorum. Benim için de namaza çıkmaya hiçbir mani yoktu. Yalnız böyle aşırı bir iştiyak ile devam edilerek üzerinize farz kılınmasından, sizin de edasına muktedir olamamanızdan endişe ettim*” buyurdu. Hazret-i Âişe bu namaz hadisesi ramazanda vuku bulmuştu, demiştir.

3. Müslim'in Urve tarikiyle Hazret-i Âişe'den rivayetinde daha fazla tafsilât vardır.¹ Bu rivayete göre, Hazret-i Âişe demiştir ki: Resûl-i Ekrem teravih namazını gece yarısında mescidde kıldırılmıştı. Birçok kimse de kendisiyle beraber kılmıştı. Ferdâsı günü ağızdan ağıza Resûl-i Ekrem'in teravih kıldırıldığı şâyi olunca ikinci gece mescidde bir gece evvelkinden ziyade kalabalık vardı. Resûl-i Ekrem bu gece de teravih kıldırıldı. Bunun ferdâsı günü ise teravih haberi daha ziyade şâyi olmuştu. Bunun için üçüncü gece halkın tehâcümü daha ziyade artmıştı. Resûl-i Ekrem bu gece de kıldırıldı. Dördüncü gece artık Mescid-i Saâdet istiab edemeyecek derecede cemaat çoğaldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem dördüncü gece teravihe çıkmadı. Yalnız sabah namazına çıkıp namazdan sonra cemaate dönerek bir hutbe irat eyledi, şehâdetle ve (emmâ ba'dü) fasl-ı hıtâbı ile başladığı bu belîğ hutbesinde gece teravihe çıkmadığının sebebini, bundan evvelki hadislerde izah olunduğu üzere anlattı.

4. Tahâvî'nin ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan bu babdaki rivayetleri ise daha ziyade tafsilâtı muhtevîdir. Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte bir ramazan oruç tuttuk. Ramazân-ı şerifin hitamına yedi gün kalıncaya kadar Resûl-i Ekrem bize hiçbir gece farzdan başka namaz kıldırmadı. (Yatsı namazını kıldırır, sonra hücre-i saâdetine girerdi). Ayın yirmi üçüncü gecesinde, gecenin bir sülüsü geçene kadar bize teravih namazı kıldırıldı. Ramazandan altı gece kalınca (yani Ramazan'ın yirmi dördüncü gecesı) bize namaz kıldırmadı. Ramazandan beş gece kalınca (yani ramazanın yirmi beşinci gecesı), gecenin yarısı geçene kadar bize namaz kıldırıldı. Ben dedim ki: “Yâ Resûlellah! Gecenin geri kalan yarısında da namaz kıldırırsaydınız, (bizim için daha hayırlı olurdu).” Resûl-i Ekrem cevap olarak: “*İmam,*

صنعتم ولم يمنعني من الخروج إليكم إلا أني خشيت أن تفرض عليكم. وذلك في رمضان {B1129 Buhârî, Teheccüd, 5.}

1 عن عروة بن الزبير أن عائشة رضي الله عنها أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج من جوف الليل، فصلى في المسجد، فصلى رجال بصلاته. فأصبح الناس يتحدثون بذلك. فاجتمع أكثر منهم. فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في الليلة الثانية. فصلوا بصلاته. فأصبح الناس يذكرون ذلك. فكثرت أهل المسجد في الليلة الثالثة. فخرج فصلوا فلما كانت الليلة الرابعة عجز المسجد عن أهله. فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم، حتى خرج لصلاة الفجر. فلما قضى الفجر أقبل على الناس. ثم تشهد فقال (أما بعد) فإنه لم يخف على شأنكم الليلة. ولكن خشيت أن تفرض عليكم صلاة الليل، فتعجزوا عنها.

{Metindeki ‘فلم يخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم’ ifadesinden sonra kaynakta, فلم يقولون: الصلاة، فلم يخرج إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم ifadesi yer almaktadır. M1784 Müslim, Müsâfirîn, 178.}

namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılmak bütün geceyi namazla ihya etmek için kâfîdir” buyurdu. Ramazandan dört gece kalınca (yani ramazanın yirmi altıncı gecesi) Resûl-i Ekrem yine bize namaz kıldırmadı. Gecenin sülüsüne kadar intizar ettik. Ramazandan üç gece kalınca (yani yirmi yedinci gece) Resûl-i Ekrem, ehlini, kadınlarını ve ashabını topladı. Bize (bütün gece) namaz kıldırıldı. (Namaz o kadar uzadı ki!) biz, sahuru geçireceğiz zannettik. Bundan sonra Resûlullah, ramazanın geri kalan gecelerinde bize namaz kıldırmadı.¹

İşte buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Zer radiyallahu anhüm hadislerinden öğrendiğimize göre, Resûl-i Ekrem efendimiz iki veya üç gece cemaatle teravih namazı kılmışlardır. Fakat böyle devam edilirse gitgide farz kılınır endişesiyle cemaati bırakmışlar ve herkesin evlerinde münferiden kılmalarını emretmişlerdir. Zaman zaman da, “*Kim ki, ramazanın şeref ve faziletine inanarak ve Allah Teâlâ’nın rızasını dileyerek ramazan hâtırası için namaz kılsa, onun geçmiş günahları bağışlanır*”² diye farz değil, nâfile olarak münferiden teravih namazı kılmaya teşvik ve tergîb buyurmuştur.

ASR-I SAÂDET’TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTI HAKKINDAKİ ÂSÂR-I ŞERİFE

Yukarıda nakil ve tercüme ettiğimiz haberlerde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarafından cemaatle kılınan teravih namazının kaç rek’at olduğu bildirilmemiştir. Bu ciheti aşağıdaki ehâdîs-i şerifeden öğreneceğiz:

1. Tercümesi 592 rakamıyla gelecek olan Âişe radiyallahu anhâ hadisinde görüleceği veçhile Resûl-i Ekrem efendimizin ramazân-ı şerifte kıldığı teravih namazının kemmiyet ve keyfiyeti Hazret-i Âişe’den sorulduğunda siddîka-i müşârûn ileyhâ cevaben, “Resûl-i Ekrem’in ne ramazanda ne de sair gecelerde kıldığı gece namazlarında on bir rek’at üzerine ziyade etmediği”ni bildirmiştir. Bu hesapta üç rek’at vitir namazı da dahil bulunduğu, Resûl-i Ekrem’in kıldırıldığı teravih namazının sekiz rek’attan ibaret olduğu anlaşılır.

2. İbn Hibbân ile İbn Huzeyme’nin *Sahîh*’lerinde Câbir radiyallahu anhtan, Resûl-i Ekrem’in ashab ile sekiz rek’at teravih, sonra da vitir namazı kıldıklarını rivayet etmişlerdir.³

1 عن أبي ذر رضي الله عنه قال: صمنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فلم يقم بنا شيئا من الشهر حتى بقي سبع. فقام بنا حتى ذهب ثلث الليل، فلما كانت السادسة لم يقم بنا. فلما كانت الخامسة قام بنا حتى ذهب شطر الليل. فقلت: يا رسول الله! لو نفلتنا قيام هذه الليلة؛ فقال: إن الرجل إذا صلى مع الإمام حتى ينصرف حسب له قيام ليلة. فلما كانت الرابعة لم يقم بنا حتى بقي ثلاث الليل. فلما كانت الثالثة جمع أهله ونساءه والناس فقام بنا حتى خشينا أن يفوتنا الفلاح، قلت: * وما الفلاح؟ قال: السحور. ثم لم يقم بنا بقية الشهر [رواه الطحاوي وأصحاب السنن الأربعة]

والسائل هو جبير ابن نفيل وهو الراوي عن أبي ذر*

فلما كانت الرابعة لم يقم بنا حتى بقي ثلاث الليل {Önceki baskıda ‘فلما كانت الرابعة لم يقم بنا حتى بقي ثلاث الليل’ şeklinde geçen ifade, kaynakta ‘D1375 Ebu Dâvûd, Ramazân, 1.} olarak geçmektedir. فلما كانت الثالثة جمع أهله...

2 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لرمضان من قامه إيمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه {B37 Buhârî, Îmân, 27.}

3 عن جابر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى ثمان ركعات، ثم أوتر. [رواه ابن حبان وابن خزيمة] {Önceki baskıda bu şekilde kaydedilen hadisin metni, kaynakta ‘Buhârî, Îmân, 27.} şeklinde geçmektedir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 138, no: 1070.}

3. İbn Ebû Şeybe'nin, Taberânî'nin, Beyhakî'nin İbn Abbas'tan vâki olan rivayetlerinde ise İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem'in ramazanda yirmi rek'at teravih kıldırıldığını bildirmiştir.¹ Bu haber, Hazret-i Âişe ve Câbir rivayetlerine mugayir olmakla beraber bunun senedinde İbn Ebû Şeybe'nin büyük babası Ebû Şeybe İbrâhim b. Osman'ın bulunması, bu zatın da ehl-i hadîs nazarında za'f-ı rivayetle şâibedar olması, İbn Abbas'ın bu çok kıymetli olan haberinin zaafını mûcip olmuştur. Aşağıda izah edileceği üzere nevâkilin ispat ve istidlâlinde hadîs-i zaîf kâfi olmakla beraber zaafını izâle edecek amel-i sahâbe gibi birtakım müeyyideler bulunduğundan bu da mevzuumuzun medâr-ı istinâdı olan haberlerden birisi olduğu muhakkaktır.

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI

Buhârî, *Sahîh*'inde İbn Şihâb ez-Zührî'nin irtihâl-i Peygamberî'ye kadar teravih namazının Asr-ı saâdet'teki vaziyeti, yukarıda nakl ü tercüme ettiğimiz âsâr ve ahbâr dairelerinde cereyan ettiğini teyit ettikten sonra Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki vaziyetini şu suretle izah ettiğini rivayet ediyor:

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra Ebû Bekir ve kısmen de Ömer b. Hattâb radiyallahu anhümâ zamanlarında teravih namazı, Asr-ı saâdet'te olduğu gibi münferiden kılınmak suretiyle cereyan etti. Bilâhare cemaatle kılınmaya başlandı. Urve'nin Abdurrahman b. Abd el-Kârî'den² rivayetine göre, Abdurrahman demiştir ki: Bir ramazan gecesi Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ile mescide çıkmıştık. Mescidde halk münferit ve müteferrik bir halde teravih namazı kılıyordu. Kimi kendi başına yalnızca namaz kılıyordu, kimi namaz kılıyordu ve bunun namazına bir kısım halk da tebeiyyet ediyordu. Hazret-i Ömer, “Öyle zannediyorum ki, bunları bir imam arkasında toplarsam daha hoş olacak” demişti. Sonra azmetti ve hakikaten ferdâsı günü, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhu teravih imamı tayin edip cemaati onun arkasında topladı. Teravih namazı cemaatle kılınmaya başlandı. Başka bir gece yine Ömer b. Hattâb ile mescide çıkmıştım. Nâs, imamları Übey b. Kâ'b ile beraber namaz kılıyorlardı. Hazret-i Ömer, halkın dinî bir vecd ile namaz kıldıklarını görünce, “Şu teravihin böyle cemaatle kılınması her veçhile ne güzel âdet oldu” diye sevincini izhar eyledi ve “Fakat namazlarını gecenin sonuna tehir edip de şimdi uyuyanlar, şimdi namaz kılanlardan daha ziyade hâiz-i fazîlettirler” sözünü de ilâve etti. Nâs, teravihi gecenin evvelinde kılmakta idiler.³

1 عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي في رمضان عشرين ركعة والوتر [رواه ابن أبي شيبة والبيهقي والبخاري وغيرهم] {MŞ7691 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 677.}

2 Kârî, “yâ”nın teşdidıyla “Käre” kabilesine mensup demektir. Bu zat, Hazret-i Ömer'in beytül-mâl emini idi. Bazıları Abdurrahman'ın sohbet-i nebevîye nâil ve binaenaleyh sahâbeden olduğunu rivayet etmişlerdir. Kendisinden Sâib b. Yezîd'in rivayeti vardır. Sâhib-i terceme de Ömer ve Ebû Talha'dan rivayet etmiştir. Merviyyâtı yetmiş sekiz hadisten ibarettir. İbn Maîn sikadır, der. İbn Sa'd, Abdurrahman'ın seksen hicrî yılında seksen yaşında Medine'de vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa ve Aynî*).

3 قال ابن شهاب: فتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم والأمر على ذلك. ثم كان الأمر على ذلك في خلافة أبي بكر وصدر من خلافة عمر

Halkın böyle meserret içinde teravih namazı kıldığını görünce Hazret-i Ömer'in, "Bu teravihin cemaatle kılınması ne güzel âdet oldu" sözü, teravihin cemaatle eda edilmesine teşvik ve tergîbi mütezammındır. Lisân-ı Arab'da "ni'me" kelimesi bir fi'l-i medihtir, bütün mehâsini câmi'dir. "Bi'se" kelimesi de bir fi'l-i zemdir, bu da bütün mesâvîyi câmidir.

Hazret-i Fârûk'un vazedilen bu âdet-i müstahseneyi bid'at yâdetmesi, bu namazın ne Asr-ı saâdet'te ne de Ebû Bekir zamanında cemaatle kılınmasına devam edilmemiş ve gecenin evvelinde kılınmış olmasına ve aded-i rekeâtının da en sahih rivayete göre ziyade edilmiş bulunmasına mebnîdir.

Bid'at, aslında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in zamân-ı saâdetinde mevcut olmayan bir emri ihdas etmekten ibarettir. Teravih namazının cemaatle eda edilmesi bid'atın bu umumi mânasında pek tabiidir ki, dahil değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem cemaatle teravih namazı kıldırılmışlardı ve bir mâzeretle cemaati terkedip herkesin münferiden evinde kılmalarını emretmişlerdi. Resûl-i Ekrem'in irtihali üzerine böyle bir mahzur kalmamıştı. Bu mühimmeye işaret için Ali el-Kârî, "Teravih namazının cemaatle edası sûretâ bid'attır, hakikatte değildir, âdet demektir" diyor.

Ebû Bekir radiyallahu anh ise, hilâfeti zamanında teravihten çok daha mühim işlerle meşgul bulunuyordu. İslâm'ın bekâ ve mevcudiyetini tehdit eden o çetin ve korkunç irtidad gâileleri bu ilk ve büyük halifeyi başka hiçbir işe baktırmamıştı. Hazret-i Ömer'in ilk devr-i hilâfetini de kısmen işgal eden bu nevi gavâilden dolayı, teravih namazına sıra ancak bu gâileler bertaraf edildikten sonra gelebilmiş idi.

İmam Mâlik'in *Muvatta*'da Sâib b. Yezîd'den rivayetine göre Hazret-i Ömer, Übey b. Kâ'b ile Temîm ed-Dârî'yi ramazan imamı tayin etmişti. Sâib, her rek'atta imamın takriben 100 âyet okuduğunu haber vermiştir.

Ucâlê'den naklen *Mirkât*'ta bildirildiğine göre, Ebû Osman en-Nehdî şöyle demiştir: Hazret-i Ömer, teravihin cemaatle kılınmasına karar verince kurrâdan üç zatı davet etti ve bunlara Kur'an okutup içlerinden süratli okuyana her rek'atta otuz âyet, orta derecede okuyana yirmi beş, ağır okuyana da yirmi âyet okumalarını emretti.

Hazret-i Osman radiyallahu anh zamanında devr-i Fârûkî'de olduğu gibi teravihin cemaatle kılınmasına devam edilmiştir. Hem bir halde ki, devr-i Fârûkî'de kılındığı gibi her rek'atta takriben 100'er âyet okunarak ve şiddet-i kıyâmdan asâya ittikâ edilerek teravih kılındığını Beyhakî Sâib b. Yezîd'den rivayet etmiştir.

Yine Beyhakî, Hişâm b. Urve'den de şunu rivayet etmiştir. Hazret-i Ömer, erkekleri Übey b. Kâ'b'ın, kadınları da Süleyman b. Ebû Hasme'nin arkasında ayrı ayrı topladı.

رضي الله عنهم. وعن ابن شهاب عن عروة بن الزبير عن عبد الرحمن بن عبد القاري أنه قال: خرجت مع عمر بن الخطاب رضي الله عنه ليلة في رمضان إلى المسجد. فإذا الناس أوزاع متفرقون يصلي الرجل لنفسه ويصلي الرجل فيصلي بصلاته الرهط. فقال عمر: إني أرى لو جمعت هؤلاء على قارئ واحد لكان أمثل. ثم عزم فجمعهم على أبي بن كعب. ثم خرجت ليلة أخرى والناس يصلون بصلاة قارئهم. قال عمر: نعم البدعة هذه. والتي ينامون عنها أفضل من التي يقومون يريد آخر الليل وكان الناس يقومون أوله [بخاري في باب فضل من قام رمضان]

miştı. Hazret-i Osman zamanında ise halîfe-i müşârün ileyh kadınları da, erkekleri de Ebû Hasme'nin arkasında cemetmiş ve ayrı ayrı kılmalarına lüzum görmemiştir.¹

Ali Murtazâ radiyallahu anh da zamanında halkı bu mübarek namaza daima teşvik etmiş ve “Allah, Ömer'in kabrini nurlandırın, nasıl ki Ömer, mescidlerimizi teravihin feyziyle nurlandırıp şereflendirdi ise” diyerek teravih namazının ramazân-ı şerife ve meâbid-i müslimîne hususi şeref bahşettiğini bildirmiştir.²

Yine Hazret-i Ali'nin ashabından Şübrüme b. Şekil'den Beyhakî'nin rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri ramazanda imam olup nâsa beş tervîha ile yirmi rek'at teravih namazı kıldırmıştır.³ Yine Hazret-i Ali, ashabından bir zata da yirmi rek'at teravih kıldırmasını emrettiği Vekî'den nakledilerek *Muğnî*'de bildirilmiştir.⁴

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh gibi eâzım-ı ashâb da bizzat imam olup teravih kıldırmışlardı. Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre, Zeyd demiştir ki: Abdullah b. Mes'ûd ramazanda imam olup bize teravih kıldırdı. Namazı bitirip de evimize döndüğümüzde henüz şafak atmamış, fakat çok yaklaşmış bulunurdu. A'meş de, “İbn Mes'ûd yirmi rek'at teravih ve üç rek'at vitir namazı kıldı” demiştir.⁵

HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ

ADED-İ REK'ATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER

İbn Hacer, “Hulefâ-yi Râşidîn devrinde kılınan teravihin yirmi rek'at olduğunda ashabın icmâi vardır” diyor. Yalnız İmam Mâlik'in Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiği on bir rek'at rivayeti vardır ki, bu da devr-i Fârûkî'de teravihin cemaatle kılınmaya başladığı ilk günlere ait bulunduğundan teravihin yirmi rek'atta kesb-i istikrâr ettiği muhakkaktır. Ashap ve tâbiînden yirmi rek'attan fazla kılanlar da bulunduğunu aşağıda göreceğiz. Nevâfilde ziyade için bir had olmadığından bu haberlerin mevzuumuzla tezat teşkil etmeyeceğini şimdiden kaydederek yirmi rek'at hakkındaki rivayetleri bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Ömer radiyallahu anh zamanına ait olmak üzere me'sûr olan rivayetler tâbiî ricâlerinden Yezîd b. Rûmân ile ashaptan Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâya müntehî olmaktadır. Turuk-ı rivâyâtı cihetiyle ikinci birinciden daha kuvvetlidir.

1. İmam Mâlik'in *Muvatta'*ında Yezîd b. Rûmân'dan munkatı' bir isnad ile rivayetine göre, İbn Rûmân, “Nâs, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh zamanında ramazan namazını yirmi üç rek'at kıldı” demiştir.⁶ Beyhakî, “Bu üç rek'at ziyade, vitir namazı olacaktır”

1 *Mirkât*, II, 674.

2 قال علي كرم الله وجهه: نور الله مضجع عمر كما نور مساجدنا [مجمع الأنهر]

3 *Mirkât*, II, 174.

4 *Aynî*, III, 598.

5 *Aynî*, V, 356.

6 روى البيهقي عن يزيد ابن رومان قال: كان الناس يقومون في زمن عمر بن الخطاب بثلاث وعشرين ركعة [فتح القدير]

diyor. Ali el-Kârî de tam sırasında fırsat fevtetmeyerek, “Bu üç rek’atın vitir namazı olması, devr-i sahâbîden son karargîr olduğu üzere vitir namazının bir değil, üç rek’at olduğuna ve vitir namazının salât-ı leyde dahil olmadığına vâzihan delâlet eder” diyerek eimme-i Hanefiyye’nin vitir namazı hakkındaki ictihadlarının isabetini kaydediyor.

Gerçi İbn Rûmân, Hazret-i Fârûk devrine yetişmediği için teravih hakkındaki bu rivayetinde inkitâ’ vardır ve bu haberini İbn Rûmân mürselen rivayet etmiştir. İrsâl ise ehl-i hadîs nazarında emâre-i za’fır. Hatta İmam Şâfiî mürselât ile amel etmemiştir. Fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel hazerâtı, mürsil sika olmak şartıyla haber-i mürsel ile amel etmekte bir beis görmemişlerdir. Yezîd b. Rûmân ise sikât-ı tâbiîndendir. Abdullah b. Zübeyr’dan, Urve’den rivayet eder. Kendisinden de Cerîr b. Hâzim, İbn İshak, eimme-i kurrâdan Nâfi’ gibi güzîde zevat rivayet etmişlerdir. İbn Sa’d da, “İbn Rûmân âlimdir, sikadır, kesîrül-hadîstir” diye sıdk u adline şehâdet etmiştir. Binaenaleyh İbn Rûmân’ın bu haberi ile pekâlâ ihticâc edilir. Nasıl ki kütüb-i Hanefiyye’de ezcümle *Fethu’l-kadîr*’de İbnü’l-Hümâm, ibtidâ İbn Rûmân’ın bu haberini makâm-ı ihticâcda zikretmiştir.

2. Beyhakî’nin, *Sünen*’inde Sâib b. Yezîd’den¹ rivayetine göre Sâib, “Biz, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh zamanında yirmi rek’at teravih ile vitir namazı kılardık” demiştir. Nevevî, *Hulâsa*’da bu haberin isnâdı sahihtir, demiştir.²

3. Abdürrezzâk, *Musannef*’inde Muhammed b. Yûsuf tarikiyle yine Sâib b. Yezîd’den şöyle rivayet etmiştir: Sâib, “Ömer b. Hattâb, ramazanda Übey b. Kâ’b ile Temîm ed-Dârî’yi yirmi bir rek’at kıldırmak üzere nâsa imam tayin etmişti. Bunlar, her rek’atta 100’er âyet miktarı okuyarak teravih namazı kıldırır ve fecrin tulûuna yakın mescidden dağılırlardı” demiştir. İbn Abdülber, bu bir rek’at vitir namazıdır demiştir.³

4. İbn Abdülber de Hâris b. Abdurrahman tarikiyle gelen rivayette Sâib b. Yezîd’in, “Ömer b. Hattâb zamanında (ramazan namazını) yirmi üç rek’at kılardık” dediğini rivayet etmiştir ve bu üç rek’at ziyade vitir namazına mahmûldür demiştir.⁴

Bu son iki rivayet ki, yirmi bir ve yirmi üç rek’at rivayetleridir. Irâkî, “Bunlardaki yirmi üzerine zâit olan rek’atların tevcihinde İbn Abdülber isabet etmiştir. Çünkü Yezîd

1 Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Sâib, pederi Yezîd ile beraber haccetü’l-Vedâ’da bulunmuştur. O zaman Sâib yedi yaşında idi. Hicretin seksen altı veya doksan bir tarihinde Medîne-i Münevver’e vefat etmiştir. Sehl b. Sa’d de Medine’de doksan bir tarihinde vefat ettiğinden her ikisinin de Medine’de son vefat eden sahâbî olması icap eder. İbn Sa’d *Tabakât*’ında Sâib’in târîh-i vefâtı ihtilâflıdır. Sehl ise bilâ-hilâf Medine’de son vefat eden sahâbîdir demiştir (*Hulâsa*, s. 113, 133).

2 روى البيهقي في المعرفة عن السائب بن يزيد قال: كنا نقوم في رمضان في زمن عمر بن الخطاب رضي الله عنه بعشرين ركعة والوتر. قال النووي إسناده صحيح [فتح القدير]

3 روى عبد الرزاق في المصنف بالسند المتصل إلى السائب بن يزيد أن عمر بن الخطاب جمع الناس في رمضان على أبي بن كعب وعلى تميم الداري على إحدى وعشرين ركعة. يقومون بالمئين وينصرفون في بزوغ الفجر. في النهاية البرزخ الطلوع. وقال ابن عبد البر على أن الواحد الوتر (عيني: ج ٥ ص ٣٥٧)

4 قال ابن عبد البر: روى الحارث بن عبد الرحمن بن أبي ذباب عن السائب بن يزيد قال: كان القيام على عهد عمر بثلاث وعشرين ركعة. قال ابن عبد البر هذا محمول على أن الثلاث للوتر [عيني]

b. Hasîfe tarikiyle Sâib b. Yezîd'den Hazret-i Ömer zamanında yirmi rek'at teravih namazı kılındığı, vitir namazı karıştırılmayarak rivayet edilmiştir" diyor.

YIRMI REK'ATTAN AZ RİVAYETLER

1. İmam Mâlik'in *Muvatta'*'da yine Sâib b. Yezîd'den diğer bir tarik ile rivayetinde Sâib radiyallahu anh demiştir ki: Ömer radiyallahu anh Übey b. Kâ'b ile Temîm ed-Dârî'yi ramazanda nâsa on bir rek'at kıldırmak üzere teravih imamı tayin etmişti.¹ İmam her rek'atta takribî olarak 100 âyet okurdu. Hatta kıyamın uzamasından dolayı biz, asâya dayanırdık ve fecrin evâilinde teravihten anca dağılabilirdik.²

İbn Abdülber, "Bu on bir rek'at rivayeti vehimdir, sahih olan rivayet Hazret-i Ömer zamanında teravihin yirmi rek'at kılındığıdır" diyor. Fakat bu on bir rek'at rivayetinin senedi sahih olduğunu nazarı dikkate alarak Ali el-Kârî de diyor ki: "Bu on bir rivayeti teravih kılınmaya başlandığı ilk gecelere ait olacaktır. Ennihaye teravih namazı yirmi rek'at olarak kesb-i istikrâr ve katiyet eylemiştir."

Beyhakî de, "Bu on bir rek'at rivayeti Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in salât-ı leylî hakkında: 'Resûl-i Ekrem ne ramazanda, ne de başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir'³ suretindeki rivayetine muvâfıktır. Fakat bu on bir rek'at kılınmasını Hazret-i Ömer ilk gecelerde emretmişti. Sonra yirmi rek'at takarrür etti" demiştir.

2. Gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında Muhammed b. İshak tarikiyle yine Sâib b. Yezîd'e müntehî olan bir rivayette devr-i Fârûkî'de on üç rek'at kılındığını da görüyoruz. Fakat Irâkî, "Bunun da cemaatle kılınmaya başlandığı ilk zamanlara ait olduğu, bilâhara yirmi rek'atta teravih rekeâtı takarrür ettiğini" bildirmektedir.

3. İmam Mâlik'in, meşâhir-i tâbiînden A'rec tarikiyle rivayetinde müşârün ileyh demiştir ki: "Bizim, zamanlarına yetiştığımız ashap ve tâbiîn devirlerinde imam sekiz rek'atta sûre-i Bakara'yı okurdu. Eğer imam sûre-i Bakara ile on iki rek'at kıldırırsa nâs, imamın kırâati tahfif ettiğine hükmederdi."⁴

Bu rivayet teravih namazının rek'atını tesbit ve takrir etmiyor. Kesret-i kırâati temsil için sekiz ve on iki rek'at zikrediliyor. Yirmi rek'attan noksan olan rivayetlerin devr-i Fârûkî'de cemaatle teravih kılınmaya başladığı ilk günlere ait olduğunu, muahharen

1 Ali el-Kârî: "Hazret-i Übey ile Temîm ed-Dârî'ye münâvebe ile kıldırıldılar, yahut teravih rek'atlarının bir kısmını birisi, bâkisini de o birisi kıldırması olacaktır. Çünkü kadınlar için de Süleyman b. Ebû Hasme'yi imam tayin etmişti" diyor.

2 عن السائب بن يزيد قال: أمر عمر رضي الله عنه أبي بن كعب وتميما الداري أن يقوموا للناس في رمضان بإحدى عشرة ركعة. فكان القارئ يقرأ بالمئين * حتى كنا نعتمد على العصا من طول القيام. فما كنا ننصرف إلا في فروع الفجر [رواه مالك] وفروع الفجر أوائله وأعلىه. المئين جمع مائة. والظاهر أن المراد به التقريب لا التحديد. قال ابن حجر: أي بالسور التي يزيد كل منها على مائة آية. وفيه أنه لا * دلالة على الزيادة ولا على أنها سورة مستقلة. لا سيما وأريد الختم بالتراويح بناء على أنه سنة على القول الصحيح [مرقات: ج ٢ ص ١٧٤]

3 {B3569 Buhârî, Menâkib, 24.}

4 عن الأعرج قال: ما أدر كنا الناس كان القارئ يقرأ سورة البقرة في ثمان ركعات وإذا قام منها في ثنتي عشرة ركعة رأى الناس أنه قد خفف [رواه مالك]

teravih yirmi rek'atta kesb-i istikrâr eylediğini gerek ehl-i hadîs gerek fukaha müttehidül-lisân olarak bildirmişlerdir.

Osman ve Ali radiyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de yirmi rek'at kılınmaya devam edildiğini Abdullah b. Mes'ûd gibi eâzım-ı ashâbın yirmi kıldıkları ve böyle kılınmasını emrettiklerini yukarıda görmüştük. Şârih Aynî: Ashâb-ı kirâmdan hiçbir muhalif bulunmaksızın Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan sâbit olan rivayet de bu suretle bulunduğunu bildirmektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn devrine ait vücûh-i rivâyâtı da buraya kadar görmüş bulunuyoruz. Hulefâ-yi Râşidîn dahil olduğu halde ashâb-ı kirâmın teravih namazına gösterdikleri derin alâkaya bakarak sâhib-i *Muğnî*, *فهذا كالإجماع* "Artık bu çokluk Hulefâ-yi Râşidîn devrinde yirmi rek'at teravih kılındığı hususunda sahâbenin icmâi derecesinde bir kuvvettir" demiştir (Aynî).

İbn Hacer de, "Teravihin yirmi rek'at olduğuna ashabın icmâi ile istidlâl edilmelidir" demiştir (*Mirkât*).

Nevevî de, "Ashabımız eimme-i Şâfiyye'nin ittifak ettikleri cihet, teravih namazında cemaatin efdal olduğudur. Fakat birtakım ehl-i ilim, cemaat ve aded-i rekeâtın yirmi olduğunda ashabın icmâi bulunduğunu kabul etmiştir" diyor.

Beyhakî, "Teravih namazında ashabın kâffesi cemolmamıştır ki, icmâ bulunsun. Belki ekserisi bulunmuştur" diye icmâ iddiasına muhalefet etmiştir. Filhakika İbn Ömer gibi bazı zevatın tehallüfû rivayet edilmiştir. Bu cihetle ıstılâh-ı fikhî üzere icmâ' olmasa bile sâhib-i *Muğnî*'nin dediği gibi icmâ' derecesinde bir ekseriyet bulunduğu ilmî bir müteârefe halinde kabul edilmiştir.

Bir HULÂSA

Teravih bahsinin ibtidâsından beri tarihî bir silsile takip ederek gerek Asr-ı saâdet'e, gerek Hulefâ-yi Râşidîn devrine ait olmak üzere mütalaa ettiğimiz rivayetlerden öğrendiklerimiz ve bunların delâlet ve irşadî ile vâsıl olduğumuz neticeler şunlardır:

1. Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Âişe rivayetine göre vitir namazıyla on bir rek'at ramazan namazı (teravih) kılmıştır. Vitir namazı için üç rek'at tarh ve tenzil edilince teravih için sekiz rek'at kalır ki, bu adet, Hazret-i Câbir'in Resûl-i Ekrem tarafından ramazanda kıldırılan teravihin sekiz rek'at olduğu hakkındaki rivayete tamamıyla muvâfıktır ve bu iki rivayet sahihtir. Resûl-i Ekrem efendimizin yirmi rek'at kıldıkları da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Fakat bu haberi senedinde görülen zaafıtan dolayı ehl-i hadîs taz'îf etmiştir. Bununla beraber biz medâr-ı istinâd birtakım müeyyideleri haiz bulunduğundan bununla da aşağıda ihticâc edeceğiz.

2. Resûl-i Ekrem, ramazanda üç gece ashabına cemaatle namaz kıldırmıştır. Fakat farz kılınır düşüncesiyle cemaati bıraktıklarını bildirerek herkesin münferiden evinde kılmasını emretmiştir. Bu i'tizâr ve tavsiye-i nebeviyye "Ashabım! Eğer böyle bir düşünce

ve endişe olmasaydı teravih namazını cemaatle kıldırmaya devam ederdim” demek oluyor.

3. Cemaatle teravih namazı kılınması, devr-i Fârûkî’de tesis edilmiştir. Çünkü vefât-ı nebevî üzerine farz kılınmak gibi bir mahzur kalmamıştı. Ashâb-ı kirâm bu tesise müctemian, fiilen ve kavlen iştirak ve muvâfakat etmişlerdir. Aded-i rekeâtı da yirmi olarak beyne’l-ashab takarrür etmiştir.

4. Şu halde Ebû Dâvûd’un tahrîc ettiği, *عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين بعدي* “*Ashabım! Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetine ittiba ediniz, ittiba etmek vâciptir*”¹ fermân-ı nebevîsi bizi, Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetine davet etmektedir.

5. Ramazân-ı şerifte sekiz rek’at teravih ve üç rek’at vitir namazının cemaatle kılınması rivâyet-i sahîhaya müstenit fi’l-i nebevî ile sabit bir sünnet-i seniyyedir. Esas itibariyle sünnet, ya Resûl-i Ekrem’in devam buyurdıkları veya devam ederken bir maniin, bir özrün araya girmesiyle terkettiği umurdur. Bu sekiz rek’atın üst tarafı ile beraber yirmi rek’at olması, Hulefâ-yi Râşidîn’in sünnetidir ki, müstehap unvân-ı fikhîsi ile yâdolunur. Diğer taraftan Resûl-i Ekrem tarafından yirmi rek’at kılındığına dair de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayet vardır ki, senedinden dolayı ehl-i hadîs tarafından taz’îf edilmiştir. Fakat birçok fukaha onunla ihticâc ettiklerinden bu rivayete göre yirmi rek’atın de fi’l-i nebevîye müstenit sünnet-i seniyye olduğu sabit olur. Her iki cihetin de fukaha için medâr-ı ihticâc ve istinat olduğu aşağıda sûret-i istidlâlleri ile beraber görülecektir.

TÂBÎİN DEVRİNDE TERAVİH

Tâbiîn devrinde yirmiden az rek’atla teravih kılındığına dair hiçbir haber nakledilmemiştir. İbn Ebû Müleyke, Hâris el-Hemedânî, Atâ b. Ebû Rebâh², Ebû Buhtürî, Hasan-ı Basrî’nin kardeşi Saîd-i Basrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Bekir ve daha bu tabakada birçok ricâl-i tâbiî, Hulefâ-yi Râşidîn ile ashâb-ı kirâm gibi, teravihi yirmi rek’at olarak kabul ve iltizam etmişlerdir.

1 {D4607 Ebû Dâvûd, Sünne, 5. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: *عليكم بسنتي وسنة الخلفاء المهديين الراشدين*}

2 Atâ b. Ebû Rebâh, kibâr-ı tâbiîndendir. Mekke’nin fakihi ve müftüsü idi. İbn Abbas radiyallahu anhümânın vefatından sonra Mekke’de riyâset-i ilmiyye Atâ’nın şahsında takarrür etmiştir. Hatta İbn Abbas hazretleri sağlığında kendisinden dinî meseleler sorulduğunda, “Ey Mekkeliler! Aranızda Atâ gibi bir âlim varken benim başıma niçin toplanıyorsunuz” der idi. Abâdile-i erbaadan, Üsâme b. Yezîd’den {Üsâme b. Yezîd isminde bir zâtın rivayeti olduğuna dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Bu ismin Üsâme b. Zeyd olması kuvvetle muhtemeldir.}, Hazret-i Âişe’den, Ebû Hüreyre’den, Ümmü Seleme’den radiyallahu anhüm hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de pek çok tâbiî rivayet etmiştir. İmam Ebû Hanîfe, “Atâ’dan faziletli bir âlime rastgelmedim” der idi. Atâ, şahsen çolak, şaşı bir Habeşi idi. Fakat ilmen ve ahlâken haiz olduğu fazileti, ona, ulûm-ı İslâmiyye tarihinde sahifeler ayırmıştır. Yetmişden fazla haccetmiştir. Hazret-i Osman’ın devr-i hilâfeti sonlarında doğmuş ve 114 veya 115 tarihinde Mekke’de vefat etmiştir (Aynî, I, 519; *Hulâsa*, s. 125).

İbn Abdülber *İstizkâr*'ında Esved b. Yezîd'in kırk rek'at teravih ile yedi rek'at vitir namazı kıldığını rivayet etmiştir. Zürrâre b. Evfâ ile Saîd b. Cübeyr'in de otuz sekiz rek'at teravih ile üç rek'at vitir namazı kıldıkları rivayet edilmiştir. Tirmizî, ehl-i Medîne'nin vitir ile beraber kırk bir rek'at kıldıklarını rivayet etmiştir. Muhammed b. Nasr'ın İbn Eymen tarihiyle İmam Mâlik'ten rivayetine göre, İmam Mâlik, "Ramazanda müstehap olan teravih namazı otuz sekiz rek'attır. Bu otuz sekiz rek'at imam ile kılındıktan sonra bir rek'at de yine cemaatle vitir namazı kılınır" demiştir. Muhammed b. Nasr, "Bu suretle teravih ve vitir namazının kılınması Hârre¹ Vak'ası'ndan evvel başlamıştı. 100 bu kadar sene evvelden, zamanımıza kadar Medine'de ve ehl-i Medîne arasında câri olagelen bir âdettir" demiştir. Fakat İmam Mâlik'ten rivayet olunan kavl-i meşhûra göre teravih otuz altı rek'attır. Üç rek'at vitir namazı ile beraber otuz dokuz olur ve İbn Eymen rivayetiyle kavl-i meşhûr arasında adetçe müsâvat bulunur. Yalnız İbn Eymen rivayetinde vitirin iki rek'atı, teravih rek'atı ile cemedilmiştir. Elyevm ehl-i Medîne'nin ameli otuz altı rek'at teravih ve üç rek'at vitir namazı olmak üzere câridir.

TERAVİH HAKKINDA EIMME-İ MÜCTEHİDİNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADİ

İbn Abdülber diyor ki: Cumhûr-ı ulemânın mezhebi teravih namazının yirmi rek'at olduğu merkezindedir. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye'nin, Hanbelîler'le ekser-i fukahânın mezhepleri budur. İbn Abdülber'in fukahayı ekseriyetle takyîd etmesi, Mâlikîler indinde teravihin otuz altı rek'at olmasına mebnî olsa gerek.

Teravih hakkında eimme-i metbûînden hiçbirisi teravih namazı için yirmiden noksan bir adet ihtiyar etmemiştir² ve en kuvvetli sözü akdemü'l-eimme Ebû Hanîfe hazretleri söylemiştir. Âsâr-i hadîsiyye ve fıkhiyyeden herhangi biri mütalaa olunursa teravih bahsinde muhakkak İmam Ebû Hanîfe'nin bu kuvvet ve katiyet ifade eden sözlerine tesadûf edilir. *İhtiyâr*'dan nakledilerek kaydolunduğuna göre İmam Ebû Yûsuf, üstadı Ebû Hanîfe hazretlerine teravih namazının hükmünü ve Hazret-i Ömer tarafından ne gibi bir delile istinat edilerek bu namazın yirmi rek'at olmak ve cemaatle eda edilmek suretiyle ortaya konulduğunu sormuştu. Hazret-i üstâd cevaben demiştir ki: Teravih namazı hiç şüphesiz bir sünnet-i müekkededir. Hazret-i Ömer bu namazın an-cemâatin ve yirmi rek'at kılınmasını, ne ictihâd-ı zâtîsi ile tilkâ-i nefisinden çıkar-mıştır ne de Asr-ı saâdet'te câri olmayan bir emr-i dinîyi ortaya koymuş bir mübtedîdir.

1 *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, "hârre" kelimesinde şu izahı veriyor: Hârre, zâhiri Medine'de tahtı Vâkım'da bir mevzidir ki, onda ikinci Emevî hükümrânı olan Yezîd vaktinde bir vak'a olmuştur. Yezîd tarafından Nehb-i Medîne ve itisâl-i ashâb için Mesleme b. Ukbe varıp hesâret-i küllîye cesaret eylemiştir. İbn Hacer el-Heytemî de bu zulüm ve itisâf sırasında Mescid-i Saâdet'te ezan okunamamış bulunduğundan hücre-i saâdetten ezan sesi yükseldiğini rivayet ederek Resûl-i Ekrem'in merkad-i mübârekinde ebedî bir hayata mazhar bulunduğuna istidlâl ediyor.

2 الفتح الملهم شرح صحيح مسلم

Elbette Ömer bunu, kendisince mâlûm olan bir asl-ı şer'îye ve bir vasiyyet-i nebevîye istinat ederek emretmiştir.¹

Hazret-i Fârûk'un, hakkı bâtıldan, sünneti bid'attan tefrik hususundaki müstesna kudretini ve emr-i dindeki derece-i ihtimamını, mükerreren vahye tevâfuk eden, isâbet-i nazar ve ictihadını pek iyi takdir eden Ebû Hanîfe hazretleri, her halde Hazret-i Ömer'in bu teravih işini de gerek cemaat gerek yirmi rek'at kılınmak hususlarında bir asl-ı şer'îye ve cenâb-ı Peygamber'den telakkî ettiği bir ahd ve vasiyete istinat ettirmiş olduğunu kabul ederek yirmi rek'atının da fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i müekkede olmasını mantıken zaruri bulmuştu. Bu cihetledir ki, gerek Hanefî gerek Şâfiî fukahâsından bir kısmı, teravih namazının yirmi rek'atının da fi'l-i nebevî ile sabit sünnet-i seniyye olduğunu kabul ederek İbn Ebû Şeybe'nin ve emsali ehl-i hadîsin rivayet ettikleri İbn Abbas hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Şu kadar ki, ehl-i hadîs tarafından bu İbn Abbas hadisi iki suretle taz'îf edilmiştir: 1. Senedinde İbn Ebû Şeybe'nin ceddi İbrâhim b. Osman'ın bulunması, 2. Rivâyât-ı sahîlhaya zâhiren mugayir olması. Bu rivayete istinat edebilmek için bu iki ukdenin çözülmesi icap eder.

İbn Abbas hadisinin bu suretle taz'îf edildiğinden korkan Zeylaî, İbnü'l-Hümâm, Süyûtî, Zürkânî gibi birtakım namdar ulemâ, bu hadise istinat etmeyerek teravihin sekiz rek'atının yukarıda geçen Âişe ve Câbir radiyallahu anhümâ hadisleriyle sabit ve fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebevîye olduğu, on iki rek'atın da sünnet-i sahâbî bulunduğu zemininde bir istidlâl tariki takip etmişlerdir. Biz burada her iki tarîk-ı istidlâlî takrir edeceğiz ve evvelâ yirmi rek'at hakkındaki İbn Abbas hadisinin senedindeki zaafıtan, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerine mugâyeretinden gelen şüpheleri izâleye çalışacağız. Sonra da öbür tarîk-i istidlâlî teşrih edeceğiz. Birinci cihet hakkındaki tedkîkatımız, bervech-i âtîdir:

1. *Keşfü'l-gumme*'de gördüğümüz İbn Abbas hadisinin metni daha ziyade tafsîlâtı muhtevî bulunduğundan her şeye takdîmen bunu mütalaa edeceğiz. Bu metne göre İbn Abbas radiyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem münferiden yirmi rek'at teravih ve ayrıca vitir namazı kılırdı. Teravihin de her dört rek'atı arasında bir müddet dinlenirdi. Sonra kalkar, mukadder olan namazına devam ederdi. Teravih namazındaki tervîhanın esası, bu sünnet-i seniyyeye müstenittir.²

Mâlûmdur ki, İmam Şa'rânî'nin bu çok mühim ve meşhur eseri, kendisinin de bildirdiği üzere müctehidîn-i izâmın istinat ettikleri hadisleri muhtevîdir. Binaenaleyh İbn Abbas hadisi bir kısım Hanefî ve Şâfiî eimmesinin medâr-ı istinâdı olduğu şüphesizdir.

1 ذكر في الإختيار: أن أبا يوسف سأل أبا حنيفة عنها وما فعله عمر. فقال: التراويح سنة مؤكدة. ولم يتخرجه عمر من تلقاء نفسه ولم يكن فيه مبتدعاً. ولم يأمر به إلا عن أصل لديه وعهد من رسول الله عليه وسلم [عيني والبحر الرائق]

2 قال ابن عباس رضي الله عنهما: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي التراويح في غير جماعة عشرين ركعة والوتر. وكان يتروح فيها بين كل أربع ركعات ساعة. ثم يقوم يصلي ما كتب. فهذا هو أصل في تروح الإمام في صلاة التراويح [كشف الغمة: ج ١، ص ٩٥ {Şa'rânî, Keşfü'l-gumme, I, 119.}]

Nasıl ki, İbn Hacer de, “Eimmemizden bazıları İbn Abbas hadisiyle istidlâl tarikini iltizam etmişlerdir. Fakat bu hadisin derkâr olan zaafından dolayı teravihin yirmi rek’at olduğuna icmâ-ı sahâbe ile istidlâl edilmelidir” demiştir. *Hidâye* şerhi *Înâye* ile *Kifâye*’de de İbn Abbas rivayetine istinat edilmiştir.

2. İbn Abbas hadisine zaaf isnadı, bu hadisin senedindeki İbn Ebû Şeybe’nin büyük babası İbrâhim b. Osman el-Absî’den dolayıdır. Bu zatın rivayet hususunda mevkiini bil-meliyiz. Ebû Şeybe Kûfeli’dir, Vâsıt’ta kadılık etmiştir. Dayısı Hakem b. Uteybe’den, Ebû İshak’tan ve daha bu tabakadaki ricâl-i ehâdîsten rivayeti vardır. Dayısı ve kendi şeyhi Hakem b. Uteybe ki, İbrâhim en-Nahaî’nin ashabından ve en mevsuk fukahadandır. Ebû Cühayfe’den, Abdullah b. Şeddâd’dan, Ebû Vâil’den, İbn Ebû Leylâ’dan rivayet eden sâhib-i sünnet ve ittikâ bir zattır. Kendisinden Mansûr, A’miş, Ebû Avâne, Şu’be gibi eimme-i hadîs rivayet etmiştir.¹ İnsan böyle bir şeyhin, şu saydığımız tilmizleri arasında riayetinden korkulacak derecede zuafâdan bir zatın bulunmasına hiç ihtimal vermiyor.

Sonra Ebû Şeybe’nin kendi râvisi de kâtibi Yezîd b. Hârûn’dur. Bu da, kendi şeyhini kazâda adl ile tavsif eylemiştir. Ebû Şeybe’yi taz’îf edenler, Yahyâ b. Maîn’in, Buhârî’nin, Ebû Dâvûd’un tenkîdâtını, Nesâî’nin metrûkü’l-hadîs dediğini bildiriyorlar da en yakın râvisinin hüsnüşehâdetinden bahsetmiyorlar. Kâtibi ve râvisi Yezîd b. Hârûn ki, Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*’da Yezîd’in senedleriyle birlikte 24.000 hadisi ezberden tahdîs eylediği ve kırk bu kadar sene akşam namazının abdesti ile sabah namazı kıldığı yollu hüsnühıfzına, itkânına, kemâl-i takvâsına dair Ahmed b. Hanbel gibi eimmeden birçok menkabe nakletmektedir. Bu derece sadûk ve müttaki olan ve şeyhinin her halini herkesten iyi bilmesi icap eden bir zatın kendi şeyhinin sıdk u adli hakkındaki hüsnüşehâdeti kabul edilmek icap eder.

Eimme-i intikâddan Ebû Ahmed b. Adî de, “Ebû Şeybe, hakikaten taz’îf edilmiştir. Fakat Ebû Şeybe, İbrâhim b. Hayye gibi zuafâ zümresinden sayılmamalıdır. Bundan çok daha hayırlıdır. Ebû Şeybe’nin rivayetleri içinde birçok sâlih hadis vardır” demiştir.² İbn Abbas hadisinin mücebi üzere Hulefâ-yi Râşidîn devrindenberi bilâ-inkıtâ amel-i ümmet câri olduğuna göre, bu teravih hadisi de bu sâlih hadislerden birisidir, denilemez mi? Bu gayri ilmî bir hüküm müdür? İşte bu noktainazardan dolayıdır ki, birçok fukaha bu hadis ile ihticâc etmişlerdir.

3. İbn Abbas hadisi, ehl-i hadîs tarafından te’mîn-i sıhhat için iltizam edilen usûl-i rivâyete uymayarak velev ki senedindeki râvilerden birisinin ufak bir halinden dolayı taz’îf edilebilir. Bu, ehl-i hadîs için bir hak ve bir vazifedir. Fakat ehl-i hadîs tarafından her zayıf addedilen hadis hemen terkedilmemiştir. Belki bunlardan ümmetin mazhar-ı kabûlü olmak gibi medâr-ı tashîh bir müeyyedeyi haiz olanları ehl-i ilim tarafından tashih edil-

1 *Hulâsa.*

2 *Tehzîb.*

miştir. Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*'de bu mühimme-i ilmiyyenin birçok ehl-i ilim tarafından bir kaide halinde kabul edildiğini bildiriyor.

İbn Abdülber de *İstizkâr*'da deniz suyunun tahâreti hakkında sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettikleri *هو الطهور ماؤه، الحل ميتته* “Deniz suyu tâhirdir, meytesi de helâldir”¹ hadisini aynı sebeple Buhârî'nin tashih ettiğini Tirmizî'den naklederek bildirmiştir.

Bu hadîs-i bahrin senedindeki “Saîd b. Seleme” hakkında hâsıl olan şüphe ve cehaletten dolayı ehl-i hadîs bunu taz'îf ve ta'lîl etmiş iken İmam Buhârî, ehl-i ilmin bu hadisle amel ettiklerini görerek senedindeki zaafa rağmen tashih etmiştir.² Tirmizî *Sünen*'inde Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'den hadîs-i bahri sordum, “hadîs-i sahîhtir” diye cevap verdi diyor.

Yine İbn Abdülber, *Temhîd*'inde³ Hazret-i Câbir'in bir dinarın yirmi dört kırata müsâvatı hakkındaki hadisi de böyledir. Bu da nâsın icmâına bakılarak Abdullah b. Mübârek tarafından kabul ve nakledilmiş ve üstat Ebû İshak'ın da mazhar-ı tahsîni olmuştur diyor.

İşte bunlar gibi birçok âsâr ve ehâdisin, ümmetin kabulüne mazhar olduğuna bakılarak ehl-i ilim tarafından tashih edildiğine göre mevzûu bahsimiz olan İbn Abbas'tan rivayet edilen teravih hadisinin de sıhhatine hükmedebiliriz. Buhârî ve Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i hadîs, ulemâ ve sâlihînin telakkileriyle hadis tashih edince, Hulefâ-yi Râşidîn'in, sahâbe ve tâbiîn'in ve bunca eimme-i dînin icmâına bakarak ve ahîren bu mühimme-i ilmiyyeyi, Süyûtî gibi rivayet ve dirayeti nefsinde cemedan eimme-i kirâmın bir muâdele-i ilmiyye halinde eserlerinde tesbit eylediklerini görerek, “İbn Abbas'tan mervî teravih hadisi sahihtir” demekte tereddüt etmeyiz. Hiç şüphesiz ki, terâvih hadisinin tashihi, hadîs-i bahrin tashihinden daha haklı ve hadîs-i dînârın tahsininden çok daha ehemmiyetlidir.⁴

4. 592 rakamıyla tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisi ile İbn Abbas hadisi arasında teâruz vardır, sahih ve râcih olan alınır, zayıf ve mercûh olan bırakılır denilmek de muvâfık değildir. Evvelâ bu iki rivayet arasında teâruz yoktur. Çünkü Hazret-i Âişe'nin haberi, teheccüd namazına, İbn Abbas rivayeti ise teravih namazına müteveccihdir. Bunu, Hazret-i Âişe hadisinin sûret-i sevkinden öğreniyoruz. Şöyle ki: Hazret-i Âişe'nin râvisi Ebû Seleme b. Abdurrahman, ramazân-ı şerifin hususiyetini nazarı dikkate alarak ve

1 {D83 Ebû Dâvûd, Tahâret, 41.}

2 *Fethu'l-kadîr*, I, 48.

3 *Temhîd*'in asıl adı المنهاج من المعاني والأسانيد dir. Hâfız Ömer b. Abdülber'in en kıymetli eserlerindendir. İbn Hazm *Temhîd* için fıkıh ve hadiste nazîrini görmedim diyor. Sonra İbn Abdülber, *Temhîd*'i ihtisâr ederek *İstizkâr*'ı yazmıştır. Buna da الإستدكار لمذاهب أئمة الأمصار adını vermiştir. İbn Abdülber'i dünyaya tanıtan bu muazzam eserleridir.

4 التعليق الصحيح شرح مشكاة المصابيح: ج ٢ ، ص ١٠٥

ramazanda Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazının aded-i rekeâtını arttıracaklarını düşünerek Hazret-i Âişe'den ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetini sormuş, o da, "Resûl-i Ekrem, ne ramazanda ne de başka gecelerde on bir rek'at üzerine ziyade etmiştir" diye cevap vermiştir. Hazret-i Âişe hadisinin bu sûret-i sevki ve sıddîka-i müşârün ileyhâ tarafından, "Bu namazın güzelliğinden ve uzunluğundan ne sizin sormanıza, ne de benim tasvir ve beyanıma lüzum vardır"¹ denilmesi de delâlet ettiğini bu hadisin şârihleri bildirmektedir.

İbn Abbas hadisi ise münhasıran ramazanda Resûl-i Ekrem'in kıldığı teravih namazına aittir. Şüphesiz ki, teheccüd namazı ile teravih namazı arasında zamân-ı edâları cihetiyle fark vardır. Teravih namazı gecenin önünde, sülüs-i evvelinde kılınır, teheccüd namazı ise sülüs-i ahîrinde. Yukarıda Ebû Zer hadisinde görmüştük ki, Resûl-i Ekrem efendimizin cemaatle kıldıkları ilk teravih namazını gecenin birinci sülüsünde kıldırılmıştı. İkinci gece, gece yarısına, üçüncü gece de fecre yakın zamana kadar uzatmışlardı. Her üç gecede de mebd-i salât gecenin evveli idi. Bu sebeple fukahadan bazıları teravihi gecenin sülüs-i ahîrine kadar tehir etmekte kerâhet görmüşlerdir. Bu noktainazardan, bazı ehl-i ilim, Hazret-i Âişe hadisinin teheccüd namazına, İbn Abbas hadisinin de ramazan namazına ait olduğu kanaati ile her iki haber arasında teâruz bulunmadığını kabul etmişlerdir.

5. *Muvatta'* şerhinde Bâcî² ve daha bazı ehl-i fıkıh ve hadis, Hazret-i Âişe hadisinin de teravih namazına ait olduğunu kabul ederek Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in birçok gecede kıldıkları teravih namazını, İbn Abbas ise bazı gecelerde kıldıkları teravih namazını bildirmiştir diyerek her iki haberi telif etmişlerdir.³

Âtîdeki ahbâr ve âsârın irşad ve delâletleri ile Resûl-i Ekrem'in yirmi rek'at kıldığı bu bazı gecelerin, ramazanın aşr-i ahîri yani son on gecesi dahilinde olduğu neticesine varabiliriz. Bu en mevsuk haberlerin tercümeleri hurûf-ı hecâ sırasıyla bervechi âtîdir:

a) Aşağıda 951 numara ile tercümesi gelecek olan hadiste görüleceği üzere Hazret-i Âişe ramazân-ı şerifin aşr-ı ahîrinde Resûl-i Ekrem'in ahvâl-i seniyyelerinin tamamıyla değiştiğini bildirerek diyor ki: Ramazanın aşr-ı ahîri girince Nebî sallallahu aleyhi ve sellem aile hayatından tecerrüd ederek kendini tamamıyla ibadete verir, geceleri baştan başa ihya ederdi. Aile efradını da (namaz ve ibadet için) uyandırır.⁴

b) Tirmizî ise, sıhhatine ve hüsnüne işaret ederek bu hadisi, Hazret-i Âişe'den şöyle

1 {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

2 Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleyman b. Halef'tir. "Bâce" cîm-i hafffe ile Endülüs'te bir şehir veya Afrika'da bir köydür ki, sâhib-i terceme oraya nisbetle şöhet-şiârdır. Bâcî'nin bu eserinin adı *Müntekâ*'dır ve İbn Abdülberr'in *Temhîd*'inin ihtisar edilmiş bir numunesidir. Esasen Endülüs'ün bu iki yüksek siması muasırldılar. İbn Abdülber 463, Bâcî 471 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn* ve *Lübbü'l-Lübâb*).

3 التعليق الممجد على موطأ محمد

4 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل العشر الأخير شد مئزره وأحيا ليله وأيقظ أهله {B2024 Buhârî, Leyletü'l-Kadr, 5.}

rivayet ediyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde namaz ve ibadet hususunda sair gecelerdeki mesailerinden fazla meşgul olurdu.”¹

c) Tirmizî’nin Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayetinde Hazret-i Ali demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde bütün aile halkını gece (ibadet için) uyandırırdu.²

d) Muhammed b. Nasr el-Mervezî’nin Zeyneb bint Seleme radiyallahu anhâdan rivayetinde, Zeyneb, “Ramazandan on gün kalınca Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, aile halkından, namaz kılmaya muktedir olabilenlerin hepsini namaza kaldırırdı. Hiçbirini bırakmazdı” demiştir.³

e) Tercümeleri 951, 953. numaralarla gelecek olan Âişe ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhumâ hadislerinde de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, ramazanın aşr-ı ahîrinde hayatî gailelerden kâmilten tecerrüd buyurdıkları görülecektir.

f) Yukarıda Buhârî’nin Zeyd b. Sâbit radyallahu anhtan Tahâvî ile sünen-i erbaa sahiplerinin Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan rivayetlerinde, Resûl-i Ekrem’in ashabına kıldırarak teravihlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif olduğunu da görmüştük.

Bu rivayetlerin hey’et-i umûmiyyesi, İbn Abbas’tan rivayet edilen ve Hazret-i Âişe hadisi ile telif edilerek bazı gecelerde kıldığı bi’l-ictihâd tahmin edilen bu yirmi rek’at teravihlerin ramazanın aşr-ı ahîrine müsâdif gecelerde kılınmış olduğunu hatırlatıyor. Nasıl ki, İbn Âbidîn de Hazret-i Âişe, ekser ahvaldeki salât-ı Nebî’yi haber vermiştir. İbn Abbas rivayeti ise, Hazret-i Resûl’ün iki gece kıldırarak teravih namazına aittir diyor.

6. İbn Abbas hadisinin müeddâsı, Hulefâ-yi Râşidîn’in sünneti, ashâb-ı kirâmın icmâi ve başta akdemü’l-eimme Ebû Hanîfe hazretleri olduğu halde bütün eimme-i müctehidîn hazerâtının ârâ ve ictihadlarıyla müeyyed olduğundan, sıhhatinden bir an için sarfınazar edilse bile ihticâc edilecek mesele, ferâiz ve vâcibâtan olmayıp fezâil ve nevâfil cümlesinden bulunduğu için bu derece-i za’fı ile beraber yine İbn Abbas hadisi ile pekâlâ istidlâl edilebilir. Çünkü ehl-i ilim, hadîs-i sahîha muâriz olmadıkça fezâilde hadîs-i zaîf ile amel etmişlerdir. İbn Abbas hadisi ile rivâyât-ı sahîha arasında teâruz olmadığını biraz evvel mütalaa etmiştik.

Buraya kadar teravihin devr-i ictihâda ait olan vaziyet-i şer’iyyesini izah için aded-i rekeâtı hakkında İbn Abbas hadisine tevcih edilen şüpheleri izâle ve bununla istidlâl tarihini irâe etmiş bulunuyoruz. Şimdi ikinci tarîk-ı istidlâli göreceğiz.

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان النبي صلى الله عليه وسلم يجتهد في العشر الأواخر ما لا يجتهد في غيرها [رواه الترمذي وقال هذا حديث حسن، صحيح]

2 عن علي رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم يوقظ أهله في العشر الأواخر من رمضان [رواه الترمذي وقال حديث حسن، صحيح] {T795 Tirmizî, Savm, 73.}

3 عن زينب بنت سلمة رضي الله عنها لم يكن النبي صلى الله عليه وسلم إذا بقي من رمضان عشرة أيام يدع أحدا من أهله يطيق القيام إلا أقامه [رواه محمد بن نصر]

{Önceki baskıda سلمة بنت زينب şeklinde verilen râvi ismi kaynakta ‘زينب بنت أم سلمة’ olarak geçmektedir. Muhammed b. Nasr, *Kiyâmü Ramazân*, I, 247.}

İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALİ EİMME-İ FİKHİN SÛRET-İ İSTİDLÂLLERİ

Hanefî ve Şâfiî fukahasının en güzîde simalarından bir kısmı teravih namazının yirmi rek'atını şu suretle ispat ediyorlar: Ramazanda üç rek'at vitir namazıyla beraber sekiz rek'at teravih namazının cemaatle kılınması, Hazret-i Âişe ve Câbir hadislerinin bildirdiği üzere fi'l-i Peygamberî'ye müstenit sünnet-i nebeviyyedir. Esas itibariyle sünnet, Resûl-i Ekrem'in devam buyurdıkları veya işlemeye devam ederken bir maniin araya girmesiyle terkeyledikleri umûrdur. Bu sekiz rek'atın üst tarafı yukarıda izah olunduğu üzere ashaptan Sâib b. Yezîd radiyallahu anh ile tâbiîn ricâlinden Yezîd b. Rûmân'dan rivayet edilen âsâr ile sabit olduğu üzere Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetidir ve *عليكم بسنتي وسنة الخلفاء* "Benim sünnetime, benden sonra da Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetine ittibâ etmeniz vâcibtir"¹ hadîs-i sahîhi mûcibince Hulefâ-yi Râşidîn'in âdet-i aliyyelerine ittibâ etmek bir vecîbe-i şer'iyyedir ki, müstehap unvân-ı fikhîsi ile yâd olunur. Binaenaleyh teravih namazının sekizi sünnet-i râtibedir, on iki rek'atı müstehaptır.

Bunun hariçte bir misal ve nazîri yatsı namazının farzından sonraki dört rek'at nâfiledir ki, bunun iki rek'atı Resûl-i Ekrem'in aleddevam kıldıkları ve ümmetine de kılmalarını emir ve vasiyet buyurdıkları sünnet-i râtibedir. Dört rek'at kılınması müstehaptır. Şöyle ki: Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilen ve ehl-i hadîs ile fukaha arasında "Musâbere hadisi"² unvanıyla yâdolunan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz ümmetine yatsı namazının farzından sonra iki rek'at nâfile namaz kılan kimseye cennette bir köşk ihsan buyurulacağını bildirmiştir. Musâbere "müdâvemet" demektir. Musâbere hadisini Buhârî'den başka birçok ehl-i hadîs ümmü'l-mü'minîn Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan da rivayet etmişlerdir. Bunlardan başka 509 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde de yatsı namazından sonraki nâfile, iki rek'at olarak bildirilmiştir. Gerek bu vücûh-i rivâyâtta gerek metn-i hadîsteki "musâbere" unvanından Resûl-i Ekrem efendimizin yatsının farzından sonra iki rek'at nâfile kılmaya devam buyurdıkları istifade edilmiş ve bu iki rek'at nâfile sünnet-i râtibe olarak taayyün etmiştir.

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayet tarikinde ise yatsının farzından sonra Resûl-i Ekrem'in dört rek'at nâfile kıldıkları bildirilmiştir: Hazret-i Ali'nin kibar ashabından Şüreyh b. Hânî demiştir ki: Âişe radiyallahu anhâya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nâfile namazını sordum da Hazret-i Âişe, "Yatsının farzından sonra Hazret-i

1 {MK15762 Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 246.}

2 روى الترمذي وابن ماجه عن عائشة رضي الله عنها قالت؛ قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من ثابر على اثنتي عشرة ركعة من السنة بنى الله بيتا في الجنة: أربع ركعات قبل الظهر وركعتين بعدها وركعتين بعد المغرب وركعتين بعد العشاء وركعتين قبل الفجر.

{T414 Tirmizî, Salât, 189.}

وروى الجماعة إلا البخاري من حديث أم حبيبة بنت أبي سفيان أنها قالت (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ما من عبد مسلم يصلي لله في كل يوم اثنتي عشرة ركعة تطوعا من غير الفريضة إلا بنى الله بيتا في الجنة)

{M1696 Müslim, Müsâfirîn, 103.}

وزاد الترمذي والنسائي؛ (أربعا قبل الظهر وركعتين بعدها وركعتين بعد المغرب وركعتين بعد العشاء وركعتين قبل صلاة الغداة) [فتح القدير والبحر الرائق]

{T415 Tirmizî, Salât, 189.}

Resûl katiyen mescidde namaz kılmamıştır. Resûl-i Ekrem, benim odama gelirdi. İçeri girdiğinde odamda dört yahut altı rek'at nâfile kılardı” diye cevap verdi (*el-Bahrü'r-râik*).¹

Fakat yukarıdaki vücûh-i rivâyât daha kuvvetli ve böyle dört rek'at kılmaya devam buyurulduğuna muâriz bulunduğundan Hazret-i Âişe'den, Şüreyh b. Hânî tarikiyle gelen bu rivâyet-i ahîre ancak istihbab ifade edebilmiştir. Müşebbehün bihi bu vechile izah ettikten sonra İbn Hümâm ve emsali diyorlar ki: Bunun gibi teravih namazının sekiz rek'atı rivâyât-ı sahîhaya istinat ettiği için sünnet-i râtibedir, yirmi rek'at kılındığına dair İbn Abbas'tan menkul olan rivayetin zaafına mebnî Hulefâ-yi Râşidîn'in sünneti olarak kabul edilip müstehap denilmiştir. Bu sebeple Ebû'l-Hasan Muhammed el-Kudûrî, *Muhtasar-ı Mu'teber*'inde, “Teravih namazı müstehaptır” demiştir. Yine izah ettiğimiz aynı sebepten dolayı *Hidâye* sahibi de “Teravih namazı sünnettir” demiş. Fakat ne *Kudûrî* sahibi yirmi rek'atın hepsini müstehap addetmiştir, ne de sâhib-i *Hidâye* yirmi rek'atın hepsi sünnettir demek istemiştir. Mezheb-i Hanefî'nin bu iki imamı Hanefî fıkhnın medâreyni olan metinlerinde tağlîb tarikiyle müstehap veya sünnet unvanını vermişlerdir. Şu kadar ki, *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabirinde tağlîb daha zâhirdir ve sâhib-i mezheb Ebû Hanîfe hazretlerinin yukarıda izah olunduğu üzere sünnet-i müekkelede tabirine daha uygundur. Bir de böyle tağlîblerde indelîtlak kuvvetli taraf iltizam edilip zikredilir. Fi'l-i nebevînin, fi'l-i sahâbîden efdal ve akvâ olduğu âşikâr bulunduğu göre, tağlîben sünnet denilmesi münasıptır.

Üçüncü bir medâr-ı tercîh olan cihet de *el-Hidâye* sahibinin sünnet tabiri, cemaati teravihe teşvik ve tergîbi mütezammın olmasıdır.

İbn Hacer de bu tarîk-i istidlâli beğenmiştir. Sebep olarak da diğerleri gibi İbn Abbas hadisinin zaafını ve buna mukâbil icmâ-ı sahâbe delilinin daha kuvvetli olduğunu gösteriyor.

Teravih namazının yirmi rek'at olduğu hakkındaki ikinci tarîk-i istidlâle de burada nihayet veriyoruz. Bir gayeye turuku müteaddide ile varılabilir. Turuku istidlâlin teaddüdü, ilmî gayenin kuvvetini arttırır. Her iki tarîk-i istidlâli takip eden eimme-i kirâm, birer sirâc-ı ümmet ve meş'al-i hidâyettir. Her meselede olduğu gibi teravih hususunda da bize rehberlik edip bu mübarek namazın Asr-ı saâdet'teki, Hulefâ-yi Râşidîn devrindeki, sonra da karn-ı selefteki devam edip gelen vaz'ıyyet-i ilmiyyeleri gün gibi âşikâr göstermişlerdir نور الله مراقدهم .

MEZÂHİB-i ERBAA EİMMESİNİN HULÂSA-i MÜCTEHEDÂTİ

Şemsüleimme Ebû Hanîfe hazretlerinin teravih hakkındaki noktainazarlarını yukarıda İmam Ebû Yûsuf'un bir sualine verdiği cevabından öğrenmiştik. Bu noktainazarını diğer bir tilmizi Hasan b. Ziyâd da rivayet edip, “Teravih, terki câiz olmayan bir sünnettir”

demıştır. Sadr-ı Şehîd, bu kavl, kavl-i sahîhtir demıştır. Attâbî, *Cevâmiu'l-fikh*'ında¹ teravih namazı bizâtihi sünnet-i müekkededir. Cemaatle edası ise vâciptir demıştır. Herhalde bu büyük Hanefî fakihî İmam-ı Âzam'ın, "Teravih namazı terki câiz olmayan bir sünnet-i müekkededir" suretindeki müekked hükmün kuvvetini vücûb ile ifade etmiş bulunuyor. Nâtîfî de² *Ravzatü'l-Hanefiyye*'de cemaatin fazilet olduğunu {belirtmiş}, *Zahîre*'de de ekser meşâyih-i Hanefiyye'den kifayeten sünnet-i müekkede ictihadı rivayet edilmiştir.

Teravihin gerek cemaat gerek aded-i rekeât gibi ahkâm-ı esâsiyyesinde İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel de Ebû Hanîfe'nin ictihadına iştirak etmişlerdir. Kâdî İyâz: Cumhûr-ı ulemâdan menkul olan da budur demıştır. Eimme-i metbûünden hiçbirinin yirmi rek'attan noksan teravih ihtiyar ettiği bildirilmiyor.³ Yirmi rek'attan fazlası ise esasen nevâfilde ziyade için bir hadd-i muayyen olmadığından mücâzıdır. Ziyade hakkında İmam Mâlik hazretlerinin mezhebini görüyoruz. İmâmü'l-Medîne bu babda ehl-i Medîne'nin ameline istinat etmiştir, maamafih bu on altı rek'at teravih değildir. Mutlak bir nâfile namazdır.

Yukarıda Muhammed b. Nasr'ın Hârre Vak'ası'ndan evvel Medine'de, Medine halkının otuz altı rek'at teravih kıldıklarını rivayet ettiğine ve bu dilsûz vak'anın altmış üç hicret senesinde vuku bulduğuna göre, İmam Mâlik'ten bir asır evvel Medine'de bu suretle teravih kılınmaya başlandığı anlaşılır. Fıkıh ve siyer kitaplarında tezyîd-i rek'atın sebep ve sâiki şöyle bildiriliyor: Mekkeliler Harem-i şerif'te teravih kılarken teravihin her tervîhasında bir kere tavaf etmek ve müteakiben iki rek'at tavaf namazı kılmak itiyadında idiler. Mekkeliler'in bu fazilet-kârane hareketlerine gıpta eden Medîne-i Münevvere ahalisi de Mekkeliler'in tavaflarına ve tavaf namazlarına muadil olmak üzere her tervîhada dört rek'at nâfile kılmayı kabul etmişler. Şu kadar ki Mekkeliler, beşinci tervîhada yani teravih namazının hitamı ile vitir namazı arasındaki son tervîhada tavaf etmediklerinden Medineliler de bu son tervîhadan sonra nâfile kılmamışlardır. Dört tervîhada dörder rek'at olarak kılınan on altı rek'at nâfile, asıl teravihe zammedilince otuz altı rek'ate bâliğ olur. Üç rek'at vitir namazı ile otuz dokuz rek'at eder. İşte öteden beri devam edegelen bu amel-i ehl-i Medîne'yi imam dârü'l-hicre hazretleri delil olarak kabul ettiğinden Mâlikî mezhebinde

1 Attâbî: Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed'dir. Kibâr-ı Hanefiyye'den âlim bir zattır. Yukarıda zikrettiğimiz *Cevâmiu'l-fikh*'i, *Fetâvâ-yi Attâbiyye* denilmekle mâruftur ve dört büyük cildi muhtevîdir. Telifatı cümlesinden birisi de *Şerh-i Ziyâdât*'tır ki Attâbî bu şerhinde, hiçbir şârihe müyesser olmayan müstesna bir tarzda bütün mesâil-i fikiyyeyi tetkik etmiştir. Abdülhay el-Leknevî *Şerh-i Ziyâdât*'ı mütalaa ettiğini bildiriyor. İmam Muhammed'in *Câmi-i Kebîr* ve *Câmi-i Sagîr*'ini de şerhetmiştir. Mükemmel bir de tefsir yazmıştır. Binaenaleyh teravihin cemaatle edası vâciptir, suretinde kuvvet ve katiyet ifade eden hükmü, hürmetle kabule şayan bir sîmâ-yi ilmîdir. 582 tarihinde vefat etmiştir. Attâb Buhara'da bir mahallenin adıdır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 312; *Fevâid-i Behiyye*, s. 36).

2 Nâtîfî'nin *Ravza*'sı fûrû-ı Hanefiyye'ye dairdir. Küçük, fakat nâdir meseleleri ihtiva etmesi cihetiyle kıymetli bir eserdir. Fûrû-ı Şâfiyye'ye dair de Abdülkerîm er-Râfiî'nin bir *Ravza*'sı vardır. Nâtîfî 446 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 449).

3 الفتح الملهم شرح صحيح مسلم: ج ١ ، ص ٣٩١

teravihin aded-i rekeâtı on altı rek'at nâfile ile beraber bu derece yükselmiş bulunuyor. Bu babda eimme-i selâsenin yirmi rek'at hakkındaki ictihadlarını müdafaa eden şârih Aynî; ashâb-ı kirâmın müstemirren devam edip gelen ameli, ittibâ için, ehl-i Medîne'nin amelinden daha evlâdır diyor. Tervîhalarda zikrullah ile, salât ve selâm ile, her nevi ibâdât ve taat ile iştigal edildiği için sair mezhep imamlarına göre de tervîhalarda nâfile namaz kılınabilir. Şu fark ile ki, Mâlikîler'in kıldığı gibi cemaatle değil, münferiden kılınır. Mezheb-i Haneffî'de cemaat, yalnız teravihin hususiyetlerindendir.

HÂTİME. Teravih namazının gerek mâhiyyet-i esâsiyyesi, gerek cemaatle edası ve aded-i rekeâtı hakkındaki izahımıza burada nihayet veriyoruz. Bu neşeli ibadetimizin sair ahkâmını "Kitâb-ı Savm"ın bir lâhikası olarak gelecek olan hususi bahsinde izah edeceğiz. Buradaki izahımızın bu kadar uzamasının sebebi, bu bahsin başlangıcında da arzolanduğu üzere Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in teheccüd namazı hakkındaki sekiz rek'at rivayetini teravih zanneden bazı kimselerin, "Hazret-i Peygamber sekiz rek'attan fazla teravih kılmamıştır. Bundan fazlası matlub-u şâri' değildir" diye ortaya bir şüphe koyduklarını teessüfle duyduk. Mübarek ramazanın şerefli gecelerinde şevk ve heyecan ile eda ettiğimiz bir ibadetimizin rek'atları hakkında kulûb-ı sâfiye-i müsliminde şüphe uyandırmak ne kadar büyük bir günah ise, bunun ilmen izâlesi de o nisbette büyük bir vazife idi. Bu babda muharrir-i âcizi irşad eden ve bir hayli me'haz-ı ilmiyyeyi zengin kütüphanelerinden göndermek lutfunda bulunan Bay A. Hamdi Akseki arkadaşımıza samimi teşekkürler sunarım.

Şimdi teravih hakkında saydığımız bunca âsâr ve ehâdîs ile, fikhî tedkikat ile ümmet-i İslâmiyye'nin sadr-ı İslâm'dan beri ifa edegeldiği bir ibadet hakkındaki bütün şüpheleri izâle etmiş bulunuyoruz. Tefvîk ise Cenâb-ı Hak'tandır.

587

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُفْطِرُ مِنَ الشَّهْرِ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يَصُومَ مِنْهُ وَيَصُومُ حَتَّى نَظُنَّ أَنْ لَا يُفْطِرَ مِنْهُ شَيْئًا وَكَانَ لَا تَشَاءُ أَنْ تَرَاهُ مِنَ اللَّيْلِ مُصَلِّيًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا نَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutmaz idi ki, biz (onu artık) o ayın hiçbir gününde oruç tutmayacak zanneder idik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen oruç tutardı).

Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her aydan (o kadar günlerde) oruç tutar idi ki, biz onu artık orucu bırakmayacak zannederdik (Halbuki sonra o, geri kalan günlerde tamamen veya kısmen iftar eder idi).

Yine Resûl aleyhisselâmı geceden bir kısmında senin namaz kılar görmek istemen boşa çıkmaz idi (Muhakkak namaz kılar görürdün). Uyur görmek istemen de boşa çıkmazdı, (muhakkak uyur görürdün). {B1141 Buhârî, Teheccüd, 11.}

İ Z A H I

BİR İFADE. Bu hadîs-i şerifin nefiy ve ispatı ihtiva eden ikinci fıkrasını Türkçe'mizin tarz-ı ifâdesine uyararak müevvelen tercüme ettik. Arapça üslûba göre şöyle tercüme edilmek icap ederdi: Geceden bir kısmında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi sen, namaz kılar görmek istemezsin, meğer onu o sırada namaz kılar görürsün. Uyur görmek istemezsin, meğer onu uyur görürsün.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî burada Resûl-i Ekrem'in geceki namaz ve uyku hallerine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu hadisi aynı sened ve aynı metin ile "Kitâbü's-Savm"da savm-ı Nebî ve iftâr-ı Nebî aleyhisselâm hakkında da sevketmiştir. Buhârî her ikisinde de şeyhi Abdülazîz'den rivayet etmiştir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da diğer şeyhi Muhammed b. Selâm'dan bir rivayeti daha vardır ki, bunun tercümesi 936 numara ile gelecektir. Bu rivayette Hazret-i Enes'ten hadisi rivayet eden Humeyd et-Tavîl diyor ki: Bir kere Enes radiyallahu anha Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in orucunun keyfiyetinden sormuştum. Enes bana şöyle cevap verdi: Ben, Resûlullah'ı her aydan herhangi bir günde oruçlu görmek arzu edince, muhakkak onu oruçlu görürdüm. Oruçsuz görmek isteyince de muhakkak onu oruçsuz görürdüm. Geceden herhangi bir kısmında namaz kılar görmek isteyince muhakkak Hazret-i Resûl'ü namaz kılar görürdüm. Uyur görmek isteyince de muhakkak uyur görürdüm. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in (şerefli) elinden yumuşak, ne bir yün sof, ne de ipekli bir harir messetmedim. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in râyiha-i seniyyelerinden latif, ne bir misk, ne de bir amber kokladım.¹ Bu mevzûa dair Hazret-i Âişe'nin bir hadisi de 935 numara ile tercümesi gelecektir. Buhârî'nin "Kitâbü's-Savm"da yine savm ve iftâr-ı Nebî babında Abdullah b. Abbas'tan da bir hadis tahrîc ettiğini görüyoruz.

İbn Abbas radiyallahu anhumâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazandan başka aylardan hiçbirini tamamıyla sâim olmamıştır. (Sair aylarda) Resûlullah oruç tutardı. Bir halde ki (onu her gören), "Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) iftar

1 عن حميد الطويل قال سألت أنسا رضي الله عنه عن صيام النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ما كنت أحب أن أراه من الشهر صائما إلا رأيته ولا مفطرا إلا رأيته ولا من الليل قائما إلا رأيته ولا نائما إلا رأيته ولا مسست خرة ولا حريرة ألين من كف رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا شممت مسكة ولا عبيرة أطيب من رائحة رسول الله صلى الله عليه وسلم {B1973 Buhârî, Savm, 53.}

etmiyor” der idi. Yine Resûlullah bir ay içinde iftar ederdi. Hatta (onu her gören), “Hayır, vallahi Resûlullah (bu ay hiç) oruç tutmuyor” der idi.¹

Gerek İbn Abbas’ın bu haberi, gerek mevzubahisimiz olan Enes b. Mâlik hadisinin metni hakikaten müşkildir. Her iki sahâbînin bu hadisleriyle istihdâf ettikleri mâna güçlük ile istifade ediliyor. Her ikisinin de bu işkâlden dolayı şârihler türlü türlü tasarruf etmişlerdir. Fakat hepsinin iştirak ettikleri bir cihet vardır ki, İbn Abbas’ın da Enes b. Mâlik’in de bu haberleriyle Resûl-i Ekrem’in nâfile namaz kılmak ve oruç tutmak hususunda muayyen ve muttarid bir programa tâbi olmadığını bildirmek istemeleridir.

ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÜTALAALARI

Şârih Aynî diyor ki: Enes b. Mâlik hadisinin mânası, nâfile namaz kılmak ve nâfile oruç tutmak hususunda Resûl-i Ekrem’in hali muhtelifti. İcabına göre kâh ayın ilk günlerinde, kâh ortasında, bazı ayların da son günlerinde oruç tutardı. Yine böyle Resûl-i Ekrem bazı defa gecenin önünde, bazı defa ortasında, bazı geceler de sonunda namaz kılardı. Gecenin bu muhtelif zamanlarında namaz kıldığını, yine böyle gündüzleri oruçlu bulunduğunu her görmek isteyen sahâbî, zât-ı risâletpenâhîlerini mükerreren gözleyerek namaz kılarken, yahut oruçlu iken rastlar ve dilediği gibi görürdü. Yine şârih Aynî, “İşte hadisin mânası budur. Yoksa Resûl-i Ekrem mütevâliyen oruç tutardı, yahut bütün gece namaz kılardı denilmek istenilmiyor” diyor.

Şârih Kirmânî de diyor ki: Her ne zaman istenilirse Resûl-i Ekrem’i namaz kılar veya istenildiği zaman uyur görmek nasıl mümkün olur? Bu haberden maksut olan mâna; “Resûl-i Ekrem’in iki halinden yani namaz, uyku veya savm, iftar hallerinden kâh biri diğere galip olurdu. Bazı defa da bunun aksi halde bulunurdu” demektir.

Şârih Kastallânî ise hadisin ... من الليل kısmını şöyle tefsir ediyor: “Biz, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan bir emrin zuhurunu arzu ettiğimizde Hazret-i Resûl’ü muhakkak onunla meşgul bulurduk. Onu namaz kılar görmek dilersek, herhalde kendilerini namazda bulurduk. Uyur görmek istersek de uykuda bulurduk.”

Kastallânî’nin bu tefsiri bize fazla bir şey bildirmiyor. Enes hadisini, İbn Abbas hadisi ile tefsir etmiş oluyor. Halbuki her iki hadis aynı derecede müşkildir. Şu farkla ki, İbn Abbas radiyallahu anhümâ, Resûl-i Ekrem’in ramazandan başka hiçbir ayda baştan başa oruçlu olmadıklarını bize kemâl-i vuzuhla öğretmiştir. Hiç şüphesiz hadisin bu fıkrası bu mevzuda bir nastır. İşte bu vuzuhla ve bu fıkranın irşad ve delâletiyle hadisin mâba’dında şöyle demiş olduklarını anlıyoruz: Resûl-i Ekrem’in ramazandan gayri aylarda tuttukları oruçların ezmân ve eyyâmı muayyen değil idi. Bir ayın önündeki, ortasındaki, sonundaki

1 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: ما صام النبي صلى الله وسلم شهرًا كاملاً قط غير رمضان. ويصوم حتى يقول القائل: لا، والله لا يفطر ويفطر حتى يقول القائل: لا، والله لا يصوم [رواه البخاري وكذا رواه مسلم والترمذي والنسائي وابن ماجه] {B1971 Buhârî, Savm, 53.}

günlerinde hem oruçlu olduğu, hem de iftar ettiği günler bulunurdu. Bu cihetle ayın her gününü oruçlu veya oruçsuz zannederlerdi.

Enes hazretleri de hadislerinde aynı hakikati ifade etmiş oluyor. Oruç hususunda böyle olduğu gibi namaz hususunda da böyle idi. Bir gecenin müteaddit saatlerinde yatmak, kalkıp namaz kılmak halleri sık sık tekerrür ediyordu. Bu ahvâl-i seniyyelerini gözleyen ve müşahade edenler, Resûl-i Ekrem'i âdetâ bütün gece namaz kılar veya bütün gece uyur zannederlerdi.

Bu Mevzu Hakkında Daha Tenevvür Edebilmek İçin Âtîdeki Hadisleri Mütalaa Edelim

1. Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem'in gece namazı sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın namazıyla ne çok meşgul oluyorsunuz. Resûlullah gece namaz kıları ve namaz kıldığı kadar da uyurdu. Sonra (kalkar), uyuduğu kadar namaz kıları. Sonra (uzanır), namaz kıldığı kadar uyurdu. Sabaha erişene kadar böyle devam ederdi.¹

2. Nesâî'nin Habbâb b. Eret radiyallahu anhtan rivayetine göre Habbâb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir Gazâsı'nda bulunmuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi Bedir gecesi bütün gece fecir zamanına kadar gözlemişti. Resûl-i Ekrem, namazından selâm verince Habbâb hazretleri huzûr-ı saâdete gelmiş ve "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana feda olsun. Bu gece bir namaz kıldınız ki, sizin bu namaz kadar yüksek bir namaz kıldığınızı hiç görmemiştim" demiş, Resûl-i Ekrem de, "*Ey Habbâb! Doğru söylüyorsun! Bu namaz, salât-ı havftır, salât-ı tazarrû' ve ibtihâldir*" buyurmuşlardır.²

3. Yine böyle Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den rivayetlerine göre, Hazret-i Zeyd demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gece namazını iyice gözledim. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) hafif iki rek'at namaz kıldı. Bundan sonra iki rek'at uzun uzun namaz kıldı. Sonra bundan evvelkinin dînunda iki rek'at kıldı. Bundan sonra iki rek'at daha kıldı. Bunlar da bundan evvelkilerin dînunda idi. Bundan sonra da iki rek'at daha kıldı. Bunlar da kendilerinden evvelkilerin dînunda idi. Sonra da vitir namazı kıldı. İşte bu, on üç rek'at namazdır.³

1 عن أم سلمة رضي الله عنها قالت: ما لكم وصلاته؟ كان يصلي وينام قدر ما صلى. ثم يصلي قدر ما ينام. ثم ينام قدر ما صلى حتى يصبح [رواه أبو داود والترمذي والنسائي] {D1466 Ebû Dâvûd, Vitir, 20.}

2 عن عبد الله بن خباب عن أبيه وكان شهد بدرا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه راقب رسول الله صلى الله عليه وسلم الليلة كلها حتى كان مع الفجر فلما سلم رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلاته جاءه خباب. فقال يا رسول الله! بأبي أنت وأمي لقد صليت الليلة صلاة ما رأيتك صليت نحوها. قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أجل، إنها صلاة رغبة ورهبة. {N1639 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 16.}

3 عن زيد بن خالد الجهني قال: لأمرقن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم: فصلتي ركعتين خفيفتين. ثم صلى ركعتين طويلتين طويلتين طويلتين ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما، ثم صلى ركعتين وهما دون اللتين قبلهما. ثم أوتر. فذلك ثلاث عشرة ركعة [رواه مسلم وأصحاب السنن الأربعة]. {M1804 Müslim, Müsâfirîn, 195.}

4. Nesâî'nin, Humeyd b. Abdurrahman vasıtasıyla ismi tayin edilemeyen bir sahâbîden rivayetinde o zat demiştir ki: Vallahi ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selimin gece nasıl namaz kıldığını görene kadar kendilerini gözledim. Resûlullah gece uyudu. Sonra kalkıp namaz kıldı. (Ben kendi kendime), "Resûlullah uyuduğu kadar namaz kıldı" dedim. Namazdan sonra Resûlullah şöyle yaslanıp uyudu. (Yine ben kendi kendime), "Resûlullah namaz kıldığı kadar uyudu" dedim. Sonra uyandı ve ilk defaki gibi namaz kıldı. Böylece Resûlullah fecrin evveline kadar üç defa uyudu, uyandı ve namaz kıldı.¹

BİR TEMBİH. Bu hadîs-i şerif ile tercümesi 582 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin, *كان إذا سمع الصارخ* haberi arasında münâfât yoktur. Gerek Hazret-i Âişe gerek Hazret-i Enes muttali oldukları vâkıaları haber vermişlerdir.

TEHECCÜD NAMAZI HAKKINDA MÜZZEMMİL SÛRESİ

يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ. قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا. نِصْفَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا. أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا. إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا. إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا. إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا) وقوله (عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَىٰ وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَقَرِّضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَمَا تَقَدَّمُوا لِنَفْسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)²

Buhârî bu babın unvanında Müzzemmil sûresinin şu âyetlerini zikretmiştir:

MEÂL-i ŞERİF. “*Ey siyâbına bürünen peygamberim! Gece namaza kalk. Fakat birazında (yani) yarısında kalkma, (dinlen!). Yahut bu (istirahate ait) yarıdan biraz eksilt. Yahut bu yarıya ziyade et. Kur'an'ı da gayet düzgün oku. Senin dûş-i nübüvvetine (hudud ve ferâizi muhtevî) mehabetli Kur'an yükleyeceğiz. (Habîbim!) Bu gece namazı, hissin kalbe uygun-*

1 عن حميد الطويل عن صحابي لم يعرف اسمه أنه قال: والله لأرْمَقن رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى أرى فعله. نام رسول الله ثم قام فصلى حتى قلت: صلى قدر ما نام. ثم اضطجع حتى قلت قد نام قدر ما صلى. ثم استيقظ ففعل كما فعل أول مرة. ففعل رسول الله صلى الله عليه وسلم ثلاث مرات قبل الفجر.

{Önceki baskıda bu şekilde verilen hadisin baş kısmı kaynakta şu şekildedir:

حدثني حميد بن عبد الرحمن بن عوف أن رجلا من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم قال قلت وأنا في سفر مع رسول الله صلى الله عليه وسلم والله لأرْمَقن رسول الله صلى الله عليه وسلم لصلاة حتى أرى فعله. فلما صلى صلاة العشاء - وهي العتمة - اضطجع هوبا من الليل ثم استيقظ ففطر في الأفق فقال (رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا) حتى بلغ (إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ) . ثم أهوى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى فراشه فاستل منه سواكا ثم أفرغ في قدح من إداوة عنده ماء فاستن، ثم قام فصلى حتى قلت...

N1627 Nesâî, Kiyâmü'l-leyl, 12.}

2 {el-Müzzemmil, 73/1-7, 20.}

luğu cihetiyle çok salâbetlidir. (O zamanki) kıraat de gayet düzgündür. (Halbuki) gündüz de havâyicin için uzun boylu dönüp dolaşmak vardır.”

Yine Müzzemmil sûresinde Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ bilir ki, siz, gece namazına ve onun evkatını takdir ve tayine muktedir olamazsınız. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gece namazı hakkında size ruhsat vermiştir. Siz bu namazdan kendinize kolay olanı kılınız. Allah bilir ki sizden kiminiz hasta olur. Başka bir kısmınız yeryüzünde sefer eder. (Ticaretle meşgul olarak) rızkını Cenâb-ı Hakk’ın hazîne-i fazl ü kereminden arar. Daha birtakım müminler de Allah yolunda cihad ederler. Binaenaleyh siz, gece namazını mümkün oldukça kılınız, (farz) namaz da kılınız. Zekât da veriniz. (Farz olan zekâtтан başka) gönül hoşluğu ile ve Allah rızası için sadaka da veriniz. Kendi hesabınıza her ne hayır işlerseniz, onu yine hayır olarak ve büyük bir ecir haiz olarak ind-i ilâhîde bulursunuz. Allah Teâlâ’dan mağfiret dileyiniz. Allah gafûrdur, Allah rahîmdir.”

ÂYET-İ KERÎMENİN İZAHİ

Bu sûre-i şerifenin ilk âyetleri belâgat-ı Kur’âniyye’nin bir şaheseri olmakla beraber başka bir lisana harfiyyen tercüme edilince, meâl-i şerifini ifade güçleşiyor. Bunun için tercümede bazı muavin ve tefsirî kelimeler kullanmaya mecbur olduk. Ebû’l-Bekâ’nın *İ’râb-ı Kur’ân*’da beyanına göre, âyet-i kerîmedeki نَصْفُ kelimesinde müfessirler iki veçhile tesarruf etmişlerdir:

1. Cüzün külden bedel olması kabilinden bu نصف kelimesinin (leyle)den bedel olması ve إِلَّا قَلِيلًا kavli-i şerifinin نصف kelimesinden istisnasıdır.

2. نصف kelimesinin قَلِيلًا den bedel olmasıdır. Bu ikinci vecih, âyet-i kerîmenin zâhirine daha münasıptır. Çünkü اَوْ اِنْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا اَوْ زِدْ عَلَيْهِ kavli-i şerifindeki عَلَيْهِ zamirlerinin نصف kelimesine râci olması bu münasebeti istilzâm etmektedir. Biz de âyet-i kerîmeyi ikinci veche göre tercüme ettik. Şu halde gecenin nısfında uyunup istirahat edilmesi, diğer nısfında kalkıp namaz kılınması, yahut istirahate mahsus olan nısıftan biraz azaltılıp namaza ait olan nısfa zam ve ilâve edilmesi ya da uykuya, istirahate ait olan nısfa ziyade edilmesi matlûb-ı şâri’ oluyor.

HULÂSA. Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem efendimizi gece yarısında, yahut gece yarısından biraz evvel, yahut gece yarısından sonra teheccüd namazına kalkmakta muhayyer bırakmıştır.

Buhârî, bu âyât-ı kerîmedeki نَاشِئَةً وَوُطَّأَ kelimelerinin İbn Abbas’tan ta’lîkan tefsirlerini de rivayet ediyor: İbn Abbas بالحيشة قام نَشَأَ، “Neşe’ kelimesi Habeş dilinde kâme mânasındadır” demiştir. Katâde, Hasan-ı Basrî, Ebû Miclez de, “Yatsıdan sonra her kıyam, nâşiedir” demiş. Mücâhid de, “Namaz için gece kalkmak nâşiedir” demiş.

Kur’ân’da Arapça’nın gayri bir kelime bulunup bulunmadığı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır: Bazıları “siccîl, firdevs, nâşie” gibi Arapça olmayan kelimeler bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ Kur’an’da ecnebî kelime yoktur, bu gösterilenler

de iki lugatın rastgele tevâfukundan ibarettir demişlerdir. Şu halde nâşie, ya fâile vezninde masdar oluyor, yahut ism-i fâil ve bir mahzûfun sıfatı bulunuyor:

İbn Abbas radiyallahu anhümâ وَطَّأ kelimesini de şöyle tefsir ediyor: موأطأة القرآن أشد موأطأة ليوافقوا “Kur’an’ın muvâtaası, gece okunan Kur’an’ın gündüzden ziyade sem’a, basara, kalbe şiddet-i nüfûz ve muvâfakati vardır demek oluyor. ليوافقوا demektir.”

كَافٍ kavî kelimesi *Tefsîr-i Kurtubî*’de “cery ü deverân” mânasına hamledilmiştir. Biz de “dönüp dolaşmak” diye tercüme ettik.

Müfessirler bu sûreye ad verilen **müzzemmil** kelimesini الملتف في الثياب diye tefsir ettiklerinden biz de “siyâbına bürünen” diye tercüme ettik. Zemahşerî’nin beyanına göre bu “Müzzemmil” sûre-i şerîfesi nâzil olduğunda Resûl aleyhisselâm bir gece siyâbına bürünmüş uyuyormuş. Zât-ı şerifleri uyartılmış ve bu âyet-i kerîme kendilerine tebliğ edilmiştir. Yine Zemahşerî’nin beyanına göre, o gece fahr-i kâinâtın büründüğü sevb ne idi? diye Hazret-i Âişe’den sorulmuş, o da cevap olarak, “Mirt denilen on dört zirâ uzunluğunda bir kumaş idi. Bunun yarısında ben uyurdum. Yarısında da Resûlullah namaz kılırdı” demiş. Sonra bu kumaşın mahiyeti, neden mâmul olduğu sorulmuş, cevaben, “O kumaşın erişi kıl, argacı deve yününden yapılmıştır, tiftik ve ibrişim gibi şeylerden mâmul değil idi” demiştir.¹

Zemahşerî bu vahiy hadisesinin mebdini de Hazret-i Hatice’ye müntehî bir haberle şöyle naklediyor: Hadîcetülkübrâ buyurmuştur ki: Bir kere fahr-i kâinât müteheyyc bir halde yanıma gelmişti, heyecandan boynunun damarları vuruyor ve titriyordu. “Beni örtünüz!” buyurdu. Ben, o hazreti hastadır sandım, örttüm, bastırdım. Bu halde iken Hazret-i Cibrîl gelip يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ “Ey siyâbına bürünen” diye seslendi.²

Tefsîr-i Neseî’de deniliyor ki: Bu habere göre يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ kavî şerifi, Resûl-i Ekrem’in böyle sarınıp, bürünüp uyumaya çalışmalarını ayıplayan bir hitaptır. Bunu da Resûl-i Ekrem’in teheccüd namazını iltizâm ve bu ibadete ihtimam etmeleri hakkındaki emr-i ilâhî takip etmiştir. *Tefsîr-i Neseî*’de bu kutsî hitabı, İkrime’nin يَا أَيُّهَا الَّذِي زَمَلْنَا أَمْرًا “Ey büyük bir işi dâşü nübüvvetine yüklenen zat!” suretinde bir tefsiri de nakledilmiştir. Bu tefsire göre bu hitâb-ı sübhânî, Resûl-i Ekrem’i ta’yîbi mütezammın değildir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe’nin de, “Yâ eyyühe’l-müzzemmil! nidâsı Hazret-i Peygamber’i ta’yîbe delâlet etmez. Belki zât-ı şeriflerini senâyı ve bulunduğu hâl-i huzûr ve sükûnu takdir ve tahsini muhtevîdir ve bu hal üzere devam buyurmalarını âmirdir” dediği rivayet olunmuştur.

1 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

2 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 636. Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, VII, 188.}

BU SÛRE-i ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Şârih Aynî bu izahatı bize bahsettikten sonra gece namazının hükmüne dair de ulemânın üç nevi ictihadlarını bildiriyor: **Birincisi**, gece namazı menduptur, farz değildir. Farz olmadığına قُمْ اللَّيْلُ emrinden sonra زِدْ عَلَيْهِ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا kavlinin evâmiri takip ve tahyîr etmesidir. Böyle terdîde mukârin olan bir emir nasıl vücûb ifade edebilir? Binaenaleyh menduptur deniliyor. **İkincisi**, gece namazı vâciptir. **Üçüncüsü**, gece namazı yalnız Resûl-i Ekrem efendimiz hakkında vâciptir. Bu üçüncü kavil İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn de, “Bir koyun sağacak kadar bir zaman içinde de olsun gece namazı her müslümâna farzdır” demişler ve فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ¹ nazm-ı şerifi ile istidlâl etmişlerdir.

Şâfiî rahimehullah da bazı ulemâdan şöyle işittim diyor: Beş vakit namaz farz kılınmazdan evvel إِلَّا قَلِيلًا² يَا أَيُّهَا الْمَرْمُلُ قُمْ اللَّيْلُ³ âyet-i kerîmesi ile bir namaz farz kılınmıştır. Sonra bu namaz فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ “Siz namazdan mümkün olanı kılınız!”⁴ buyurularak bu vücûb nesholunmuştur. Binaenaleyh salât-ı leylin mendup olması icap eder. Fakat bunun yüsür ve sühûletle mukayyet olan فَاقْرَءُوا emrinin ifade ettiği ikinci bir farz olması da muhtemeldir. Nasıl ki وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ⁵ kavli-i şerifi de buna delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu iki cihetten hangisinin maksûd-ı şâri’ olduğunu tayin için sünnetten bir delil aramak zaruridir. Aranıldı ve “Beş vakit namazdan başka vâcip namaz yoktur”⁶ hadisi bulundu. Ebû Ömer, “Bazı tâbiînin: ‘Bir koyun sağacak kadar bir zaman zarfında olsun kıyâm-ı leyl farzdır’ demeleri şâzdır, metrûk bir kavildir. Çünkü kıyâm-ı leylin تَحْصُوهُ⁷ nazm-ı şerifi ile mefsûh olduğu hakkında ulemânın icmâi vardır” diyor. Müslim’in ve Nesâî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetleri de gece namazının mendup olduğuna delâlet etmektedir. Hazret-i Âişe de demiştir ki: “Allah Teâlâ gece namazını bu sûrenin yani Müzzemmil sûresinin evvelinde farz kıldı. Nebî aleyhisselâm ashâbı ile birlikte gece uykularını bırakıp geceleri teheccüdle ihyâyâ çalıştılar. Bir derecede ki, bu mücahidlerin ayakları şişti, renkleri sarardı. Bu tahammül-fersâ ibadet bir sene devam etmişti. Bilâhare şefkat-i ilâhiyye ile tahfif buyuruldu. Bu suretle gece namazı farz iken nâfile kılındı”⁸ (Aynî).

Bazı ulemâ, “Kur’an’da Müzzemmil sûresinden başka böyle âhiri evvelini nesheden hiçbir sûre yoktur” demişlerdir. Bu sûre-i şerifenin mensuh olan ilk âyetlerinin şeref-i nüzûlü ile nâsih olan son âyetlerin nüzûlü arasında bir sene ve bir kavle göre on altı ay

1 el-Müzzemmil, 73/20.

2 el-Müzzemmil, 73/1.

3 el-Müzzemmil, 73/20.

4 el-İsrâ’, 17/79.

5 {Şâfiî, *er-Risâle*, I, 113.}

6 {el-Müzzemmil, 73/20.}

7 {N1602 Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 2.}

geçmiştir. Tabiidir ki, bu müddet, bu sûrenin tamamıyla Mekki olduğu hakkındaki kavle göredir. إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ¹ kavl-i şerifi Medeni'dir denildiğine göre nâsih ile mensuh arasındaki müddet on sene olmak icap eder. Saîd b. Cübeyr, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile ashâbı on sene gece namazına devam etmişlerdir. On sene sonra ... إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ² âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur. Bazıları da bu sûrenin evveli âhiri ile, âhiri de salavât-ı hams ile neshedilmiştir demişlerdir.²

TERCEME-İ HÂL

Râvî Enes b. Mâlik radiyallahu anh, ensâr-ı kirâmdan ve Benî Neccâr'dandır. İbtidâ-i hicretten irtihâl-i nebevîye kadar on sene Resûl-i Ekrem'in hizmet-i seniyyelerinde bulunmakla şeref-yâb olmuştur. İbn Sa'd, Hazret-i Enes'in ashâb-ı Bedir'den olduğunu zikretmiştir. İşte hem bu mülâzemet-i medîde ve sohbet-i seniyye berekâtıyla, hem de asırdîde bir hayata mâlik olması hasebiyle Hazret-i Enes'ten pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bu merviyâtın mecmuu 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üçünü Buhârî, yetmiş birini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhüm gibi birçok ashaptan rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde, Sâbit el-Bünânî, Humeyd et-Tavîl, Süleyman et-Teymî, Yahyâ b. Saîd ve emsali bir hayli zevat rivayet etmişlerdir.

Hazret-i Enes'in tarih-i vefatı hakkında 90, 91, 92, 93 olmak üzere müteaddit rivayetler vardır. Vefatında 100 yaşını tecavüz ettiği *Hulâsa*'da haber veriliyor. Yine *Hulâsa*'da "Basra'da en son vefat eden sahâbî Hazret-i Enes'tir" deniliyor. Fakat *Tezkiretül-huffâz*'da Hazret-i Enes'in mutlak olarak en son vefat eden sahâbî olduğu bildiriliyor.

588

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَعْقِدُ الشَّيْطَانُ عَلَى قَافِيَةِ رَأْسِ أَحَدِكُمْ إِذَا هُوَ نَامَ ثَلَاثَ عُقَدٍ يَضْرِبُ كُلَّ عُقْدَةٍ عَلَيْكَ لَيْلٌ طَوِيلٌ فَارْقُدْ وَإِذَا اسْتَيْقَظَ وَذَكَرَ اللَّهَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ تَوَضَّأَ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَإِنْ صَلَّى انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Sizin biriniz (gece) uyuyunca şeytan

1 el-Müzzemmil, 73/20.

2 هكذا في الجمل نقلا عن القرطبي

onun boyun köküne üç düğüm düğümler. Her düğüm (yerine), ‘Senin için uzun bir gece vardır, rahat uyu’ (diyerek eliyle) vurur. O kimse uyanıp (Kur’an okuyarak, tesbih ve tehlil ederek) Allah’ı anarsa bir düğüm çözülür. Abdest alırsa bir düğüm daha çözülür. Namaz da kılsa şeytanın düğümlerinin hepsi çözülür. Artık o teheccüd sahibi düğümü çözüktü ve gönlü hoş ve neşeli bir halde sabaha dahil olur. Fakat zikretmez ve abdest alıp namaz kılmazsa gönlü kirli ve uyuşuk bir halde sabaha girer.” {B1142 Buhârî, Teheccüd, 12.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, İmam Mâlik *Muvatta*’nda, Müslim de *Sahîh*’inde طويلا عليك rivayet etmişlerdir. Müslim birincide “ukde” ikincide “ukdetân”, üçüncüde “ukad” rivayet etmiştir. Buhârî râvileri de zabt hususunda ihtilâf etmişlerdir: Hamevî ve Müstemlî rivayetlerinde إذا هو نائم dir. İbn Hacer, mâzî sîgasıyla olan birinci rivayeti çok doğru buluyor ve “*Muvatta*’da da böyledir” diyor. Şârih Aynî ise Müstemlî rivayetini beğeniyor. “Bu rivayet cümle-i ismiyyedir, haber de isimdir” diyor. *Muvatta*’da mâzî sîgasıyla rivayet edilmiş olmasını sebep-i tercih bulmuyor. Hadisteki “darb”ı, hadis şârihleri “darb-ı yed” ile takyîd etmişler ve bu teşbihi daha belîğ bir şekle koymuşlardır. Ukad kelimesini bütün *Buhârî* râvî ve şârihleri cemi’ sîgasıyla zabtediyorlar. Kâdî İyâz, “Bu kelime, cemi’ ve müfred olarak rivayet edilmiştir. Her ikisi de sahihtir. Fakat cemi’ sîgasıyla zabtı daha münasiptir, biz de böyle zabtettik” diyor.

LUGAVÎ TAHLİLLER

“Kâfiye-i re’s” başın müntehasıdır. Esasen her şeyin müntehasına **kafiye** denir. Aruzcuların beyitlerin son kelimesine kafiye demeleri de bundan dolayıdır. *Kâmus Tercümesi*’nde “Kafiye ‘kafa’ mânasınadır. Kafa, boynun ardına denir ki, ense tabir olunur” deniliyor. “Kâfiye-i re’s”in Türkçemizde, en güzel ve teşekkür ile karşıladığım, bir mukabilini bize Sayın Müderris Bay Şerâfettin Yaltkaya arkadaşımız hediye ettiler ki, “boyun kökü”dür.

İbn Melek, bu bir kesel ve atâlet ukdesidir ki, şeytan bu kesel ve atâleti gafillerin üzerine yükler demiştir. Tîbî de, “Şeytanın ehl-i gafleti ağırlaştırması ve bunları bağlamış gibi hareketten alıkoymasındır” demiştir. Beyzâvî de şöyle diyor: “Şeytanın ukdesi, şeytanın uykuyu tezyininden ve o kimsede uykuya karşı derin bir sevgi uyandırmasından istiare edilmiştir. Ukdelerin üç tane olması da zikrullahı, abdeste, namaza karşı birer ukde ittihaz etmiş olmasından ve şeytanın bu üç ibadetten, üç tesvîl ve iğfal ile alıkoymasından dolaydır.”

Ali el-Kârî, *Mirkât*’ta “Mahall-i ukde olarak boyun kökünün intihab edilmesi de şâyân-ı dikkattir” diyor. Herhalde başın bu noktası kuvve-i vâhimenin merkezi ve mahall-i tasarrufu olmasından dolaydır. Hakikaten insanın kuvâ-yı rûhiyyesi içinde

vâhime kadar şeytanî tesvîlâta fazla mutâvaat ve bu tesvîlâta sûratle icabet eden hiçbir kuvvet yoktur.

Şeytanın bu ukdelerinden tabiidir ki, hakiki ukde kastedilmiyor. Bu bir temsildir. İbn Karkul da, “Sihirbazların bağladıkları kimseyi hile ile tasarruftan menetmelerinden istiare edilmiştir” demiştir. Şeytanın bu ukdesini sâhirin ukdesi gibi hakikat mânasına hamledenler de vardır. Câhiliye devrinde Cezîretülarap’ta bilhassa kadınlar arasında ipi düğümleyip birtakım efsunlar söyleyerek üzerine üflemek şâyi idi. Sûre-i Felâk’ta bunların şerr ü melânetlerine işaret olunarak Resûl-i Ekrem’e, وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ, “*Sâhir kadınların iplerine okuyup üfleyerek icrâ-yı melânet eylemelerinden Allah’a sığınırım*”¹ diye istiâze etmesi tâlim buyurulmuştur. Bu sihirbaz kadınlardan şerr ü melânetlerini Hazret-i Peygamber’e kadar teşmil edebilmek ümidine düşenler de bulunmuş ve bu sûrenin sebab-i nüzûlü olmuştur ki, lisanımızda bu kadınlara “cadı” denilir.

Beşer tarihi ile başlayan bu sihir ve efsun itiyadı her asırda cem’iyyet-i beşeriyye arasında pek muzır tesirler bırakmış ve hakikaten kendisinden istiâze edilecek bir şekil almıştır. Hele dua ile bunu ayırt edemeyen saf kalpler üzerindeki tesiri daha derin ve daha muzırdır. En garibi şudur ki, ilim ve fennin gâye-i kemâle erdiği bu XX. asr-ı medeniyette, akvâm-ı câhile şöyle dursun, medenî milletler arasında bile hâlâ bu meş’ûm itiyadın kadim zamanlardaki zindeliği ile yaşadığını teessürle görüyoruz. Binaenaleyh Ebû Hüreyre’nin bu hadisindeki ukdeyi, kalbin ukdesinden, azm ü iradenin felce uğramasından ibarettir diye tefsir eden âlimler isabet etmişlerdir. Güya şeytan teheccüde kalkmak iştiafında bulunan müminin gönlüne, “Yat, yat! Daha gecen uzundur” diye vesvese ve endişe bırakarak onu gece namazından alıkoymuş oluyor.²

Şârih Aynî merhum, âtîdeki sual ve cevap ile gönüllerden bir şüpheyi kaldırmış oluyor:

SUAL. Ebû Bekir ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ gecenin ilk kısmında vitir namazı kılıp son kısmında uyurlardı. Bu hadis ile bu hareket nasıl telif edilebilir?

CEVAP. Bu hadiste bildirildiği üzere şeytana mel’abe olanların gönülleri kirli ve mağmûm bir halde kalkmaları, gece teheccüd namazına kalkmak niyetiyle yatmayanlar hakkında bir cezadır. Yoksa mukadder olan vitir ve nâfile namazını kılıp da teheccüde

1 {el-Felak, 113/4.}

2 Sihir kelimesinin esas itibariyle lugavî vaz’ı da bunu teyit ediyor. *Kâmus Tercümesi*’nde Âsım Molla, “Sihir, hulkumun ucuna ve akciğere denir. Sihir ki, cadılığa denir. Fi’l-asıl bir adamın sihrine yani akciğeri-ne vurup anı mütegayyir ve sersem eylemek mânasına masdar olup ba’dêhü cadılıkta istimal eylediler” diyor ve sihrin üç nevini haber veriyor:

Sihir üç gûnedir: **Biri**, mahz-ı hud’a ve tahayyülâtır ki hakikati yoktur. Şu’bede, hokkabazlık ve gözbağcılık tabir olunur. Hiffet-i yed ve süratten neşet eder. **İkincisi**, şeyâtîne tekarrüb sebebiyle bazı mertebe muavenetlerini isticlâb ile olur. **Üçüncüsü**, irtikâb-ı küfr ile efsun ederek suver ve tabây-ı gûyâ tağvir ederler. Meselâ bazı adamı humâr ederler ki, bu dahi gerçi müessirdir. Lâkin hakikati yoktur. Meshur olan adamın kendisini humâr oldum kıyası ile işkencesine şîve eder. Herhalde sihrin vukuu vardır. Muavvizeteyn ol babda nâzildir.

kalkmak niyetiyle yatanlar ve fakat uyanamamış bulunanlar, bu vaâdin dâire-i şümûlünde dahil değillerdir. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde tahrîc ettiği üzere Şu'be'nin Ebû Zer veya Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhümâdan birisinden¹ rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Bir mümin kul, gecenin bir saatinde kalkıp da teheccüd namazı kılmaya kalben niyet etmişken o saatte uyur kalırsa, o müminin bu uykusu, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine ihsan ettiği bir sadakası olur. Aynı zamanda defter-i a'mâlîne, niyet ettiği teheccüdün ecr ü sevabı yazılır.”²

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Bu hadisten en ziyade istifade ettiğimiz hakikat zikrullahın, abdestin, namazın, şeytanı ve onun telkinatını, nefsin şerr ü fesada olan temayülünü defetmesi keyfiyetidir. Bir de ashâb-ı teheccüdün gözü nurlu, gönlü sürurlu olarak yeni günün sabahına girmesidir. Bu neşe ve meserret bütün gün ehl-i teheccüdün nuranî nâsiyesinde parlar ve kemâl-i vuzuhla görülür. Her günün hayır ve bereketi ve hattâ sıhîh saâdeti de o günün fecri ile birlikte doğar. Bir Türk edîbi, sâde bir üslûp ile bu hakikati şu rübâîsinde ne güzel terennüm etmiştir:

Âlemin neşeli sabahında / Göz açandan gider bütün korku
Her seher feyz-i hak olur taksim / Rızka manidir ol zaman uyku

589

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلٌ فَقِيلَ مَا زَالَ نَائِمًا
حَتَّى أَصْبَحَ مَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقَالَ بَالَ الشَّيْطَانُ فِي أُذُنِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda birisi anıldı ve bu adam sabaha kadar uykuya dalar, namaza kalkmaz denildi de Resûlullah, “Öyle ise bunun kulağına şeytan işemiştir” buyurdu. {B1144 Buhârî, Teheccüd, 13.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Sıfât-ı İblîs” hakkında açtığı bir babında da zikreder. Müslim, Nesâî, İbn Mâce de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Cerîr'in, Mansûr'dan rivayetinde tesniye sîgasıyla “fî üzüneyhi”dir.

1 Bu iki sahâbînin hangisinden işittiğinde Şu'be tereddüt etmiştir.

2 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من عبد يحدث نفسه بقيام ساعة من الليل فينام عنها إلا كان نومه صدقة تصدق الله بها عليه وكتب له أجر ما نوى (نقله العيني من صحيح ابن حبان) {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 323, no: 2588.}

إلى الصلاة cümlesindeki lââm-ı ta'rif cins içindir. Ahde hamletmek ve salât ile salât-ı mektûbe kastetmek de câizdir. Hatta şârih Aynî, “Lâm-ı ta'rifin ahde hamledilmesi daha zâhirdir” diyor. Nasıl ki, Süfyân es-Sevrî hazretleri de, الفريضة هذا عندنا نام عن “Bize göre bu adam farz namazı uykusu ile geçirmiştir” demiş.

بال الشيطان في أذنه “Kulağına şeytan işemiştir” tabirini Hattâbî temsile hamlederek vech-i mümâseleti şöyle tasvir etmiştir: Bu adamın uykusunun ağırlığı ve kendisini namazdan gafil bir hale getirmesi, kulağına işenen ve hiss-i sem'i ifsat edilen kimsenin haline teşbih edilmiştir. Tahâvî de, “Bu hal şeytanın bu adam üzerindeki derece-i tahakkümünden, onun da şeytana kemâl-i inkıyâdından istiare edilmiştir” demiştir. Taybî de,¹ “Şeytan, bu gafilin kulağını bâtil şeylerle doldurmuş ve kulağında hak sözü işitmeye mani bir sağırlık ihdas etmiştir denilebilir” diyor. Tûrbeştî,² “Bu hal, şeytanın bu târik-i salâtı alçak görmesinden ve onunla istihfaf etmesinden kinayedir, âdi görülen bir şey üzerine işenmesi, şiddet-i istihfâfı mûcip bir âdettir. O âdi şey, kenîf ve müsterâh adde-diliyor” demektir.

Bazı âlimler, göz, mahall-i nevm olduğu halde hadiste onun bırakılıp hassaten kulağın zikredilmesi, kulak mevrîd-i intibâh olmasından dolayıdır demişler. Kurtubî de şeytanın bu fiilini ma'nâ-yı hakîkiye hamletmekte beis görmemiştir.

590

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ يَقُولُ مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ مَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ مَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Gecenin (üçte ikisi geçip de) son sülüsü kaldığında rabbimiz tebâreke ve teâlâ (keyfiyeti bizce meçhul bir halde) her gece dünyanın semasına inerek buyurur ki: “Hani bana kim dua eder ki, onun duasına icabet edeyim! Benden kim hâcet ister ki, dileğini vereyim! Benden kim mağfiret diler ki, onu mağfiret edeyim!” {B1145 Buhârî, Teheccüd, 14.}

1 بالفتح والسكون وموحدة إلى آل طيبة وبالكسر إلى الطيب بلدة بين واسط وكور الأهواز. [لب الباب]

2 توربشتي، شارح المصابيح منسوب إلى تربشت بضم المثناة من فوق. ثم واو ساكنة ثم راء مكسورة ثم باء موحدة مكسورة ثم شين معجمة ساكنة ثم مثناة من فوق قرية من شيراز ذكره ابن السبكي في الطبقات (لب الباب) بضم التاء المثناة من فوق وفتح الباء الموحدة هكذا رأيت العيني ضبطها بالحركة نحطه (صابوني)

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i şerifi gecenin son saatlerinde dua edilmesi ve namaz kılınması hakkında açtığı bir babında tahrîc edip bu unvanına şu meâldeki nazm-ı şerifi ilâve etmiştir: “*Müttakiler, geceden az bir kısmında uyumak ve seher vaktine kadar istiğfar etmek itiyadındadırlar*”.¹

Hadîs-i nüzûl diye anılan bu hadîs-i şerif, *Kütüb-i Sitte*’de vesair sıhah, sünen, mesânîd ve meâcimin kâffesinde kesret-i rivâyetle mümtaz olmak ve müteşâbihattan bulunmakla mühim ve meşhurdur. Bu rivayetler, yirmi bu kadar sahâbîye müntehî oluyor. Tirmizî *Müsned*’inde² bu hadisi Ebû Hüreyre’den tahrîc ettikten sonra bu babda Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Saîd el-Hudrî, Rifâa, Cübeyr b. Mut’im, İbn Mes’ud, Ebü’d-Derdâ, Osman b. Ebü’l-Âs radiyallahu anhumden de rivayet edildiğini bildiriyor. Şârih Aynî de bunlara şu sahâbî râvilerini ekliyor: Câbir b. Abdullah, Ubâde b. Sâmî, Ukbe b. Âmir, Amr b. Anbese, Ebü’l-Hattâb, Ebû Bekir es-Siddîk, Enes b. Mâlik, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Muâz b. Cebel, Ebû Sa’lebe, Âişe, İbn Abbas, Nüvâs b. Sem’ân, Ümmü Nüvâs radiyallahu anhum.

Bu sahâbî râvilerin çokluğuna ve bunların ashaptan her tabakaya mensup zevattan müteşekkil bir cemm-i gaffîr bulunmalarına bakılınca, hadisin, tâ karn-ı evvelde ashâb-ı kirâm arasında tamamıyla münteşir olduğu ve tevâtür derecesinde bir kuvvet ifade ettiği anlaşılır. Sonra hadis kitaplarında tesbit ve tahrir edilene kadar tâbiîn ve etbâu’t-tâbiîn eimme ve meşâyihinden müteşekkil senedler, turuk-ı rivâyetler ise akıllara hayret verecek bir derecede kesret arz ediyor. Şârih-i allâme Aynî, her sahâbîye müntehî olan senedleri, hadis câmi’lerinden *Umdetü’l-kârî*’de birer birer naklederek rivayet ve dirayet hususundaki kemâl ü maharetini bu bahiste de göstermiştir.

Tirmizî diyor ki: Ebû Hüreyre hadisi hiç şüphesiz bir hadîs-i sahîhtir. Vücûh-i kesîre ile rivayet edilmiştir. Fakat bunlar arasında en sahih olan rivayet şudur: عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: ينزل الله تعالى حين يلقى ثلث الليل الآخر ... bu rivayet, rivayetler arasında en sahih olunca öbürleri de şüphesiz sahih demek olur.

(Yenzilü) *Buhârî* nüshalarında “yâ”nın fethi ile mazbuttur. Kurtubî, “Bâzı ehl-i ilim, ‘yâ’nın zammıyla kaydetmişlerdir. Bu surette fiilin mahzuf bir mef’ûle ta’diye etmesi zaruridir: ... ينزل الله ملكا “Allah bir melek gönderir” demek olur diyor. Sonra Kurtubî bu rivayetin sıhhatine delil olarak Nesâî rivayetinin, ... هل من داع ... suretinde olduğunu bildiriyor. Müslim’in, Mâlik tarikiyle gelen rivayetinde de “yetenezzelü”dür. Bu rivayette müzâri “yâ”sından sonra tâ ziyadesi vardır. Mânevî nüzûle en müsait olan bu rivayettir deniliyor. Maamafih “yâ”nın fethi ile yenzilü rivayetinden de kurb ile te’vil edilerek mânevî nüzûl kastolunabilir ve Cenâb-ı Hak lutf ü keremi ile kullarına yaklaşır demek

1 {ez-Zâriyât, 51/17-18.} كَانَوْا قَلِيْلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُوْنَ (ey Yenâmûn) وَيَالْأَسْحَارَ هُمْ يَسْتَغْفِرُوْنَ

2 {Tirmizî’nin *Sünen*’i kastedildiği anlaşılmaktadır. Rivayet için bkz. T446 Tirmizî, Salât, 211.}

olur ve (semâ-i dünyâ), Cenâb-ı Hakk'ın bize yaklaşması halinden ibaret bulunur. Dünya kelimesinin “dünv”den “kurb” mânası ifade etmesi de bunu teyit eder.

BU HADÎS-i ŞERİFİN TA'YİN-i MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ

İbn Kuteybe ve İbn Abdülber gibi bazı ehl-i hadîs, bu hadîsin zâhiri ile istidlâl ederek Cenâb-ı Hakk'a cihet isnad etmişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâ, zât-ı bârî için cihet kabûlünü çirkin görmüşlerdir. “Cihet kabûlü, Hak Teâlâ'nın bir mekânda tahayyüzünü ve hakikat-i hakkı, bu fânilerin vâsıta-i ma'rifeti ile idrak ve ihâta mümkün olduğunu kabul etmek demektir. Halbuki Cenâb-ı Hak hayyizden, mekândan ve kühnü ile idrak ve ihâta edilmekten âlîdir ve münezzehtir.

Ehl-i ilimden bazıları da müteşâbihatın te'vilinde ifrat etmişlerdir. Bu babda en doğru yol, cumhûr-ı selefin meslekidir.

Eimme-i selef bunun gibi müteşâbihatın şân-ı bârîye lâıyk olduğu veçhile hakikatine iman ve bizim hakkımızda müteârif olan şekl-i zâhiri, matlûb-ı şâri' olmadığını beyan etmişlerdir. Binaenaleyh selef, şevâib-i hudûstan Cenâb-ı Hakk'ı tenzih ile beraber böyle zavâhir-i nusûstan müstebân olan “yed, vech, gazab, rahmet, istivâ” gibi müteşâbihatın te'vilini iltizam etmemişlerdir. Zührî, Abdullah b. Mübârek, Mekhûl, Süfyân b. Uyeyne, Leys b. Sa'd, Hammâd b. Seleme gibi eimme-i hadîsin ve Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtının mezhepleri budur.

Ebû Hanîfe hazretlerinden ehâdîs-i nüzûl sorulduğunda, “bilâkeyf” diye cevap vermiştir. Yani gecenin sonunda Hakk'ın nüzûlü vâkidir. Fakat keyfiyet bizce meçhuldür.

İmam Şâfiî de, لا يقال للأصل لم وكيف “Asl'a iman edilir, fakat niçin ve nasıl? diye sorulmaz” demiş, sonra “asl”ı da “Kitap, Sünnet, bazı sahâbînin kavli, ümmetin icmâdır” diye izah etmiştir. Görüyoruz ki, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin bu sözlerinde hiç te'vil şâibesi yoktur. Şeyhülislâm İbn Teymiyye de eimme-i selefin yolunu takip etmiştir. Bu minhâc-ı müstakîmin muhafazası uğrunda sebkeden hudâ-pesendâne mücâhedeleri yakında 604 numara ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinin izahında görülecektir.

İmam Mâlik'in nüzûlü iki veçhile te'vil ettiği rivayet ediliyor:

1. Allah'ın emri, yahut rahmeti, melekleri nâzil olur demektir.

2. Dua edene Cenâb-ı Hakk'ın icabet, lutuf, rahmet ile ikbal ve teveccühüdür demiş.

Hammâd b. Zeyd de nüzûlü, ikbal ile te'vil etmiştir.

İmam Mâlik, Evzâî, Sevrî ehâdîs-i nüzûl gibi zevâhir-i nusûstan müstebân olan müteşâbihatın te'vilini iltizam etmişlerdir. Kibâr-ı seleften olan bu zevatın te'villeri, müteahhir ulemâyâ ileride medâr-ı istinâd olmuştur. Mücessime, Cehmiyye gibi birtakım firâk-ı dâlle, müteşâbihatı türlü türlü te'vile başladıklarında Ebû İshak eş-Şîrâzî, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî ve emsali ulemâ, İmam Mâlik ve emsalinin bu te'vil yolundan istifade etmişlerdir. Fakat hiçbirisi lafzın işaret ve iktizâsından ayrılmamışlardır.

Kādî Beyzâvî diyor ki: Edille-i akliyye ile kat'î surette sabittir ki, Cenâb-ı Hak cismaniyet ve tehayyüzden münezzehtir. Şu halde yüksek bir mahalden aşağı bir yere intikal mânasına nüzûl, şân-ı bârîde mümteni'dir. Binaenaleyh hadisteki nüzûl ile muradı rahmet-i ilâhiyyenin ashâb-ı teheccüde takarrübüdür.

Şârih Aynî de nüzûlün intikal, i'lâm, kavî, ikbal ve teveccüh, bir hükmün sudûru mânalarında istimal edildiğini bildirerek diyor ki: Bu mânaların hepsi ehl-i lûgat arasında mâlûm olan şeylerdir. Madem ki, nüzûlün böyle müşterek mânası vardır. Allah Teâlâ'nın kendisiyle tavsifi câiz olan bir mânaya hamledilmesi en doğru bir harekettir. Burada Cenâb-ı Hakk'ın rahmetle, dileklerini vermekle, mağfiret etmek suretiyle ashâb-ı teheccüde ikbal ve teveccüh buyurmasıdır denilebilir. Bu bir te'vil değil, belki lafzî, medlûlû olan müşterek mânalardan birisine hamletmektir ki, İmam Mâlik gibi bazı selefin te'villeri de hep bu yolda bir te'vildir.

Nihâye'de, "Cenâb-ı Hakk'ın ashâb-ı teheccüde teveccüh için gecenin bu sülûs-i ahîrini intihab buyurması, herkes uyurken rahmet-i ilâhiyyenin bu mübarek zamanda saçıldığı içindir" deniliyor.

İbn Mes'ûd radiyallahu anh seher vaktinde, فَأُجِبْتُ وَأَمْرَتِي فَأُطِيعْتُ وَدَعَوْتِي فَأُجِبْتُ "Yâ rab! Sen bana emrettin. Ben de emrine itaat ettim. Beni dîvân-ı kibriyâna davet ettin. Ben de icabet eyledim" diye dua edermiş. Abdullah b. Mes'ûd'dan bunun sebebi sorulmuş, o da cevap olarak, "Ya'kûb peygamber çocukları hakkında edeceği duayı seher vaktine tehir ederek, ¹ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي buyurmuştur" ² demiştir. Dâvûd peygamber de Cebrâîl aleyhisselâma, "Gecenin hangi vakti dua kabul olunur?" diye sormuş, Cebrâîl de, "Bilmiyorum, fakat seher vakti olduğunda arş-ı rahman titrer" demiştir. ³

Bir rivayette bu nüzûl hadisinin nihayetinde ثَمَّ يَسُطُّ يَدِيهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ: مَنْ يَقْرَأْ غَيْرَ ⁴ ziyadesi vardır. Mânası şöyledir: Bundan sonra Cenâb-ı Hak, "Fakir değil ganî; ah dine vefasız değil, son derece vefakâr olan Cenâb-ı Hakk'a, ivazını almak üzere şimdi ödünç olarak malî ve bedenî kim ibadet verebilir?" diyerek hazîne-i kerem ve inayetini açar ve rahmet-i ilâhiyyesini ashâb-ı teheccüde bol bol saçır. İşte Cenâb-ı Hakk'ın bu kerem ve inayeti ve ashâb-ı teheccüde karşı bu sübhânî hitâbı tulûu fecre ve sabah zuhur edene kadar devam eder.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَتْ عَنْ صَلَاةِ النَّبِيِّ ﷺ بِاللَّيْلِ قَالَتْ كَانَ يَنَامُ أَوَّلَهُ وَيَقُومُ

1 {Yûsuf, 12/98.}

2 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 261, no: 19870; T3570 Tirmizî, Daavât, 114.}

3 {MŞ34240 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zühed, 2.}

4 {M1776, M1777 Müslim, *Müsâfirîn*, 171, 172.}

آخِرُهُ فَيُصَلِّي ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى فِرَاشِهِ فَإِذَا أَدَّانَ الْمُؤَدَّانَ وَثَبَ فَإِنْ كَانَ بِهِ حَاجَةٌ اغْتَسَلَ
وَأِلَّا تَوَضَّأَ وَخَرَجَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemnin gece namazının keyfiyetinden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gecenin önünde uyurdu. Sonunda da kalkıp namaz kılardı. (Namazdan) sonra da yatağına döner (girer)di ve müezzin ezan okumaya başlayınca (neşe ile yerinden) sıçardı. Şayet kendisince bir ihtiyaç olursa gusül ederdi. Yoksa abdest alır ve (mescide) çıkardı.”

{B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî “Salât”, Tirmizî “Şemâil” bablarında zikretmişlerdir. Buhârî bu hadisi, gecenin önünde uyuyup sonunda namaz kılmak, Kur’an okumak, zikretmek efdal olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Bu babda Selmân-ı Fârisî’nin, Ebû’d-Derdâ’yı gecenin seher vakti olduğunda namaza kaldırdığına dair bir hadisi de ta’likan rivayet etmiştir. Bu hadisi Buhârî “Kitâbü’s-Savm”da mufassal bir metin ile Ebû Cuhayfe’den müsneden rivayet etmiştir ki tercümesi orada 934 numara ile gelecektir.

İzahı sadedinde bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem’in gece namazının keyfiyetini Hazret-i Âişe’den soran zatın, râvi Esved b. Yezîd olduğunu, bu hadisi Buhârî’nin *Sahih*’indeki sûret-i sevkinden öğreniyoruz.¹ Müellif Zebîdî merhum sahâbî râviden başkalarını ihtisar için tayyettiğinden sâili meçhul bırakmıştır.

وَعَنْهَا أَنَّهَا سُئِلَتْ عَنْ صَلَاتِهِ ﷺ فِي رَمَضَانَ فَقَالَتْ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسْنِهِنَّ وَطُولِهِنَّ ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتَرَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي.

1 Hazret-i Âişe’nin bu hadisi, *Buhârî*’de şöyle sevk edilmiştir:

عن الأسود قال: سألت عائشة رضي الله عنها كيف كان صلاة النبي صلى الله عليه وسلم بالليل؟ قالت: كان ينام...

{B1146 Buhârî, Teheccüd, 15.}

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ramazandaki (gece) namaz(ının kemmiyet ve keyfiyet)inden sorulduğu, onun da (şöyle) cevap verdiği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ramazanda ne de ramazanın gayri (geceler)de on bir rek‘at üzerine ziyade etmiştir. Resûl-i Ekrem (ibtidâ) dört (rek‘at) kıları. (Artık) o rek‘atların güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! (O, sualden ve cevaptan müstağnidir). Sonra Resûl-i Ekrem dört (rek‘at daha) kıları. Bunların da güzelliğinden ve uzunluğundan sorma! Sonra üç (rek‘at) kıları. Hazret-i Âişe demiştir ki: ‘Yâ Resûlellah! Vitir kılmazdan önce uyur musun?’ diye sordum. Resûl-i Ekrem, ‘Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur, halbuki kalbim uyumaz’ diye cevap verdi.” {B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin hepsi tahrîc etmişlerdir. Hazret-i Âişe'nin, Resûl-i Ekrem'in gece namazı hakkındaki bir hadisi de 586. olarak tercüme edilmişti. Bu hadisin izahında Resûl-i Ekrem efendimizin gece namazının aded-i rekeâtı hakkında Hazret-i Âişe ve İbn Abbas radiyallahu anhümden başka daha on dört sahâbîden gelen müteaddit rivayetler bulunduğunu bildirmiştik mütalaa buyurulsun.

Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in gece namazını överken, “Onun güzelliğinden ve uzunluğundan sormayınız” demekle hâtemü'l-enbiyânın Allah divanındaki huzû' ve huşûunun kemalini ve bu ilâhî divandaki istiğrakının bütün rek‘atlarda uzadığını ifade etmiştir. “Bu, o kadar açık ve âşikâr idi ki, bunu, ne senin sormana ne de benim cevap vermekliğime lüzum vardır” demiş oluyor.

Buhârî'nin *Sahih*'indeki sûret-i sevkine göre, Hazret-i Âişe'den, Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazına dair sual soran zat, râvi Ebû Seleme'dir.¹ Ebû Seleme, ramazanın şeref ve faziletine mebnî Resûl-i Ekrem'in ramazandaki teheccüd namazının kemmiyet ve keyfiyetinde bir tahavvül vukuunu tahmin ederek Hazret-i Âişe'den yalnız ramazandaki gece namazını sormuştu. Fakat Hazret-i Âişe, sâilde hiç şüphe bırakmamak için Resûl-i Ekrem'in hem ramazandaki, hem de ramazandan başka gecelerdeki namazına teşmil ederek cevap vermiştir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinden bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Hadîs-i şerifteki “yusallî erbean / Resûl-i Ekrem dört rek‘at kıları” kavinden,

1 ... عن أبي سلمة بن عبد الرحمن أنه أخبره أنه سأل عائشة رضي الله عنها كيف كانت صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في رمضان؟ فقالت: ما كان رسول الله ...
{B1147 Buhârî, Teheccüd, 16.}

nâfile olan gece namazında bir selâm ile dört rek'at kılmak efdal olduğunu öğreniyoruz ki, Ebû Hanîfe hazretlerinin mezhebidir ve mezhebi için bu hadis, en kuvvetli bir hüccettir.

2. “Sümme yusallî selâsen / Sonra üç rek'at kılar” kavli de eimme-i Hanefiyye için vitir namazının bir selâm ile üç rek'at olduğuna en sarıh bir hüccettir. Hadisin bu sarahatinden ancak bir delil ile udûl edilebilir. Gerçi vitir bahsinde geçtiği üzere Resûl-i Ekrem efendimizin bir rek'atla îtâr buyurdıkları ve “*ve men şâe felyûtir / Dileyen bir rek'atla vitir kılsın*”¹ buyurdıkları rivâyât-ı sahîha ile sabit olmuştur. Fakat eimme-i Hanefiyye bu bir rek'atın, kendisine tekaddüm eden iki rek'atı tekleştirdiğine kanidir. Nasıl ki 525 rakamıyla tercümesi geçen Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet edilen hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden gece namazının kaç rek'at kılınacağı sorulduğunda cevaben, “*Gece namazı ikişer ikişerdir. Herhanginiz sabah namazının vakti girdiğinden şüphe ettiğinde tek bir rek'at kılar. Bu bir rek'at, kendisinden önce kılınan çift rek'atı tekleştirir*” buyurmuştur.²

3. Resûl-i Ekrem efendimizin uyku ile abdestinin bozulmadığını da bu hadisin son fıkrasından öğreniyoruz. Bu fıkra ile uyku halinin bizim ruhumuzda icra ettiği gaflet-engîz tesirden Peygamber-i Zîşânımızın mübarek ve münevver kalbi tamamen masûn bulunduğu bildirilmiştir. Bu hal, hasâis-i enbiyâdan olduğu rivâyet-i sahîha ile sabit olduğu için diğer enbiyâ-i kirâm aleyhi's-salâtü ve's-selâmın da kalb-i şerifleri nevmin gafletinden masûn bulunduğuna inanırız.

TERCEME-İ HÂL

Bu hadisi Hazret-i Âişe'den rivayet eden Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhin oğludur. Kibâr-ı tâbiînden ve Medine'nin en benâm âlimlerindendir. İmam Mâlik, Ebû Seleme'nin öz adı olmayıp künyesiyle anıldığını haber vermiştir. Bazıları da isminin Abdullah olduğunu bildirmiştir. Ebû Seleme, babası Abdurrahman'dan pek az hadis rivayet etmiştir. Âişe, Ebû Hüreyre, Hassan b. Sâbit radiyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Sâlim, Ebû Nadr Sa'd b. İbrâhim, Ebû Zinâd, Zührî, Yahyâ b. Saîd, Yahyâ b. Kesîr gibi hadis hâfızları hadis rivayet etmişlerdir. Ebû Seleme, yüksek bir kudret-i fıkhiyyeyi de haizdi, İbn Abbas ile münazara ederdi. Doksan dört veya yüz dört tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ فَإِذَا حَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ فَقَالَ مَا هَذَا الْحَبْلُ قَالُوا هَذَا حَبْلٌ لِرَزِينٍ فَإِذَا فَتَرْتُ تَعَلَّقْتُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا حُلُولَهُ لِيُصَلَّ أَحَدُكُمْ نَشَاطُهُ فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ.

1 {İM1190 İbn Mâce, İkâmetü's-salâvât, 123.}

2 {B473 Buhârî, Salât, 84.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Enes b. Mâlik demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere mescide) girmişti. Girince mescidin iki direği arasına bir ip çekilmiş olduğunu gördü. “Bu ip nedir?” diye sordu. Ashâb-ı kirâm, “Bu, Zeyneb’in ipidir. Zeyneb, (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur” dediler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hayır, (ibadette böyle güçlük ihtiyar edilmez). Bu ipi çözünüz. Sizin biriniz zinde ve münbesit oldukça namaz(ını ayakta) kılsın. Yorulunca da hemen otursun (ve namazını oturduğu halde tamamlasın).” {B1150 Buhârî, Teheccüd, 18.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim de “Salât” bahsinde zikretmiştir. Müslim’in rivayetinde “el-mescid” ziyadesi vardır ve Resûl-i Ekrem’in mescide girdiği tasrih edilmiştir. Biz de bunu tercümede gösterdik. Müslim’in rivayetinde “lâ” edatı yoktur. Yine bu hadisi Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Salât” bahsinde tahrîc etmiştir.

Hadiste kendisinden bahsedilen Zeyneb radiyallahu anhânın “Zeyneb bint Caş el-Esedîyye” vâlidemiz olduğunu Hatîb, *Mübhemât*’ında zikretmiştir. Bu babda şârih Kirmânî de¹ Hatîb’e tebeyyet etmiştir. Sâhib-i *Tavzîh* de İbn Ebû Şeybe’nin gerek *Müsned*’inde gerek *Musannef*’inde Zeyneb’i, böyle mücerret olarak zikr ü rivayet ettiğini bildirmiştir. Ebû Dâvûd bir rivayetinde bu kadının zevcât-ı seniyyeden Zeyneb’in kendisi değil, hemşiresi Hamne bint Caş olduğunu rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayeti de Hamne’dır. Buhârî’nin bu babda Hazret-i Âişe’den rivayet ettiği bir hadisi daha vardır ki bunun tercümesi 40. olarak geçmiştir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifin zâhirinden, ayakta namaza başlayıp da esnâ-yi salâtta devamı mani acz ve zaaf âriz olursa, oturup kâiden tamamlamak câiz olduğu müstefâd olur. Yine bu hadiste ibadette itidale teşvik, külfet ve meşakkat iltizam etmekten nehiy vardır. Kadınların camide nâfile namaz kılmaları câiz olduğu da bu hadisten istifade edilmiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, Zeyneb’i mescide gelmekten menetmemiştir. Bütün gece namaz kılmak mekruh olduğuna da bu hadis delâlet etmektedir. Cumhûr-ı ulemânın mezhebi de budur.

1 Kirmânî, *Buhârî* şârihlerinden Şemseddin Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî’dir. Süyûtî *Lübbü’l-Lübâb*’ında Kirman’ı “kâf”ın kesriyle zabtetmiş ve büyük bir vilâyetin veya Nîşâbur’da bir mahallenin ismi olduğunu bildirmiştir. *Tevşîh*’te de İbn Sem’ân’ın feth ile tashih ettiği kaydedilmiştir. Kirmânî’nin kendisi de *Buhârî* şerhinde kendi beldesi halkının müttefikane kesr ile telaffuz ettiklerini haber vermiştir. Yâkût el-Hamevî, Gazne’ye mülhak bir kasaba olduğunu bildiriyor.

TERCEME-İ HÂLLER

Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Enes b. Mâlik** radiyallahu anh ensâr-ı kirâmdandır. Hicretten irtihâl-i Nebî'ye kadar on sene Resûl-i Ekrem'in hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmet-i seniyye berekâtıyla ve uzun zaman muammer olmakla kendisinden pek çok hadis rivayet edilmiştir. Merviyâtı 1286 hadise bâliğ olmuştur. Bunlardan 168 hadisi Buhârî ile Müslim müttefikan, seksen üç hadisi Buhârî, yetmiş bir hadisi de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Übey b. Kâ'b radiyallahu anhümden ve daha bir hayli sahâbeden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Mûsâ, Nadr, Ebû Bekir, Hasan-ı Basrî, Sâbit el-Bünânî, Süleyman et-Teymî gibi sayılamayacak derecede çok zevât-ı tâbiî rivayet etmiştir. İbn Sa'd, Enes b. Mâlik'in Bedir Gazâsı'nda bulunduğunu, doksan veya doksan iki tarihinde 100 yaşını mütecâviz olarak vefat ettiğini bildirmiştir. Basra'da en son vefat eden sahâbî Enes b. Mâlik'tir.¹

Yine bu hadîs-i şerifte kendisinden bahsedilen Zeyneb bint Cahş, zevcât-ı Peygamberî'dendir. Kendisinden on bir hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Kendisinden biraderzâdesi Muhammed b. Abdullah, Zeyneb bint Ebû Seleme rivayet etmiştir. Hazret-i Âişe, "Diyanette, takvâda, doğru sözlülükte, sıla-i rahme riayet hususunda Zeyneb derecesinde yüksek bir kadın görmedim" demiştir. Resûl-i Ekrem'in irtihalinden sonra da zevcât-ı seniyyeleri içinde ilk vefat eden kadın Zeyneb hazretleridir. Hicretin yirminci yılında vefat etmiştir.²

594

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَكُنْ مِثْلَ فَلَانٍ كَانَ يَقُومُ اللَّيْلَ فَتَرَكَ قِيَامَ اللَّيْلِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Amr demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, "Yâ Abdullah! Sen, filân kimse gibi olma! O, gece(nin bir kısmın)da namaza kalkardı. Sonra gece namazını terkeyledi" buyurdu. {B1152 Buhârî, Teheccüd, 19.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim "Kitâbü's-Savm"da Nesâî ve İbn Mâce de "Kitâbü's-Salât"ta rivayet etmişlerdir. Buhârî, *Sahîh*'inde bu hadisi üç senedle sevk etmiştir. Üçü de kibâr-ı

1 Tezkiretü'l-huffâz ve Hulâsa.

2 Hulâsa ve Aynî.

tâbiından Ebû Seleme'ye müntehî olmaktadır. Senedlerdeki râvilerin Bağdat, Halep, Şam, Beyrut, Merv, Yemâme, Medine gibi müteaddit menâtık-ı ilmiyyeye mensup olmaları, hadisin müstesna bir derecede şüyû ve intişarını ifade etmekle ilm-i rivâyet bakımından hassaten nazar-ı dikkati celbetmektedir.

Hadiste “*filân*” diye kinaye tarikiyle zikredilen kimsenin kim olduğu bilinemiştir. Zâhir hale göre bu ibham, râvilerden birinin eseridir deniliyor. Bazı ehl-i hadîs de bu ibham, setr-i kusûr için cânib-i risâletpenâhîden iltizam edilmiştir demiştir. Bazıları da, “Resûl-i Ekrem’in kinaye ile ifade buyurmalarından, bununla muayyen bir şahsı murat etmeyip, belki Abdullah b. Amr’ı böyle gece namazına kalkmak itiyadında iken bilâhare gece namazını terketmekten tenfir eylemek istedikleri müstefâd olur” demişlerdir.

Şârih Aynî de Resûl-i Ekrem, gece namazına Abdullah b. Amr’ı tergîb için “*filân gibi olma*” buyurmuştur diyor. Hadîs-i şerif, hem gece namazına teşvik ve tergîbi hem de bu feyizli ibadete alışıp da sonraları terketmekten tahzîri mütezammındır. Çünkü gece namazını âdet edinen bir kimsenin bilâhare terketmesi, ibadetten i'râzı iş'âr eder ki, hakikaten tahzîre şâyestedir.

595

عَنْ عُبَادَةَ ۖ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ تَعَارَّ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي أَوْ دَعَا اسْتُجِيبَ لَهُ فَإِنْ تَوَضَّأَ وَصَلَّى قُبِلَتْ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Her kim geceden (bir kısmında) bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanır da müteakiben, ‘lâ ilâhe illallâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr. el-Hamdü lillâh ve sübhânellâh ve lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh' deyip sonra: ‘Allâhümmağfirî / Allahım, beni yarlığa!’ derse (mağfiret edilir). Yahut dua ederse, onun duasına icabet edilir. Abdest alıp namaz kılsa o da kabul olunur.” {B1154 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Ebû Dâvûd “Edeb” bahsinde, Nesâî “Yevm ve Leyle” babında, Tirmizî ile İbn Mâce “Duâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî nüshalarında Ubâde hazretleri “İbn Sâmit” lakabıyla birlikte mazbuttur. Bu sebeple tercümede kavis içinde göstermeye lüzum görmedik.

LUGAVÎ TAHLİLLER

“Teârre” kelimesinin aslı “teârere”dir, idgam edilmiştir. Uykudan uyanmak veya bir taraftan öbür tarafa dönmek mânâsınadır. İbn Melek, *Meşârik* şerhinde bu mânaların ikisini de cemederek diyor ki: Teârre kelimesi *Sıhah*’ta, bir taraftan öbür tarafa dönerek uyanmaya mevzu olduğu bildiriliyor. Bu hâl-i yakaza, ekseriyetle sözle müterâfik olduğu için aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, bu intibahı takip edecek sözün tesbih ve tehlil olmasını arzu buyurmuştur. Bu mübarek itiyat ise tehlil ve tesbih ile mümaresesi olan ehl-i zikre mahsustur.

Ali el-Kârî de *Mirkât*’ta Ebû Ubeyd el-Herevî’den,¹ “Uykunun âsâr-ı bakiyyesi henüz üzerinde olduğu halde söylenerek uyanmak” mânâsına mevzu olduğunu naklediyor ki, ashâb-ı teheccüdün böyle humâr-ı nevm ile müterâfik olarak uyanması en sevimli bir vaziyetidir. İşte Resûl-i Ekrem efendimiz bu sevimli vaziyette tesbih ve tahmîd edilmesini tâlim buyuruyor.

Ehl-i teheccüdün, teheccüd namazına uyandığı sıradaki bu çok mahmur, cazibeli ve son derece şümüllü vaziyetine iki kelime ile işaret buyurulduğu için تعار من الليل cümlesini ehl-i hadîs cevâmiu’l-kelimden saymışlardır.

DUANIN TERCÜMESİ

Bu mübarek duanın tercümesini, ifadeyi işkâl etmemek için ayırdık. Meâl-i şerifi şöyledir: *Allah’tan başka ibadete lâıyk tanrı yoktur, ancak bir Allah vardır. O’nun şeriki yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’nundur. O’nun her şeye gücü, kudreti yetişir. Her hamd Allah içindir. Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. İbadete lâıyk hiçbir mâbud yoktur, yalnız Allah vardır ve Allah her şeyden büyüktür. Mülkünde hakîmane tasarruf ve tam kudret şüphesiz Allah’ındır.*

Bu duanın “ve hüve alâ külli şey’in kadîr”e kadar olan birinci kısmı tevhidi, ten-zihî ve hamdi muhtevîdir. Şârih Aynî bu kısım hakkında Resûl-i Ekrem efendimizin, “*Bu dua, benim okuduğum ve benden evvelki peygamberlerin söyledikleri tevhid ve tahmîdin en hayırlısıdır*”² buyurdıkları rivayet edildiğini kaydediyor. İmam Mâlik, Saîd b. Müseyyeb’den, “*ve’l-bâkıyâtü’s-sâlihât*” kavlı-i şerifi ile murat, mümin kişinin “*Sübhânellâh ve’l-hamdü lillâh*

1 Ahmed b. Muhammed el-Kâşânî’dir. Merv’in Kâşân karyesinde doğmuş ve Herat’ta yetişmiş meşâhir ulemâdandır. 401 tarihinde vefat etmiştir. Kur’an ve hadisin elfâz-ı garîbelerini câmi’ *Kitâbü’l-Garîbeyn*’i ile meşhurdur (*Keşfü’z-zunûn*).

2 {Aynî, *Umde*, VII, 213; T3585 Tirmizî, Daavât, 122.}

ve lâ ilâhe illallâhu vallâhü ekber” kelimât-ı mübârekelerini zikretmesidir dediğini rivayet etmiştir. Bu tefsir, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da rivayet edilmiştir.

Kadim Buhârî şârihlerinden İbn Battâl el-Kurtubî’nin ¹ buradaki mürşidane bir nasihatini bildirmek isterim. Kurtuba’nın bu büyük imam ve muhaddisi bize şöyle öğüt veriyor: Cenâb-ı Hak, sevgili peygamberi Muhammed Emîn’in sâdık lisanıyla bize vaad etmiştir ki: Her kim, diliyle böyle Allah’ı tevhid, tekbir, tesbih, tenzih ederek uykusundan uyanırsa onu mağfiret ve onun duasına icabet buyuracaktır. Abdest alıp namaz kılsa, onu da kabul edecektir. Şimdi insafa muvâfık olan şudur ki, bu hadîs-i şerif kendisine erişen her şuurlu mümin bunun hükmü ile amel etmelidir ve Allah’ın bu ulvî vaadini sıdk ve ihlâs ile ganimet bilmelidir.

Tercümede görülen, “Allahım, beni yarlığa derse, yahut dua ederse” cümlesindeki terdîd, râvinin hadisi zabtındaki şekkine mebnîdir.

596

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ وَهُوَ يَقُصُّ فِي قَصَصِهِ وَهُوَ يَذْكُرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَخَا لَكُمْ لَا يَقُولُ الرَّفَثَ يَعْنِي بِذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

وَفِينَا رَسُولُ اللَّهِ يَتْلُو كِتَابَهُ
إِذَا انْشَقَّ مَعْرُوفٌ مِنَ الْقُبْرِ سَاطِعُ
أَرَانَا الْهَدَى بَعْدَ الْعَمَى فَقُلُوبُنَا
بِهِ مُوقِنَاتٌ أَنَّ مَا قَالَ وَاقِعُ
بَيْتٌ يُجَافِي جَنْبَهُ عَنْ فِرَاشِهِ
إِذَا اسْتَتَقَلَّتْ بِالْمُشْرِكِينَ الْمَضَاجِعُ

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre, (bir kere dostlarına) menkıbe anlatırken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi de yâdederek Resûl-i Ekrem’in, (Abdullah b. Revâha âtîdeki beyitleri inşâd ettiği sırada hüsn-i şi’rini takdir ederek), “Şüphesiz kardeşiniz bâtil söz söylemez” buyurduğunu haber vermiştir. (Râvi Zührî demiştir ki): Resûlullah “kardeşiniz” sözyle İbn Revâha radiyallahu anhu kastetmiştir.

1 İbn Battâl, İmam Ebû’l-Hasan Ali b. Halef el-Mâlikî’dir. Kurtuba’nın (Cordoba) en benâm muhaddislerinden iken orada çıkan bir ihtilâl üzerine Araplar’ın Belensiye (Valencia / Valensiye) dedikleri şehre gitmiştir. Buhârî şerhini burada yazmış olması çok muhtemeldir. O sırada Belensiye müslümanların en büyük ilim ve medeniyet merkezlerinden biri idi. 444 tarihinde vefat etmiştir. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü’l-kârî*’yi yazarken İbn Battâl’dan çok istifade etmiştir. Bu satırları yazdığımız sırada bu şerhin Mısır’da tab’ına teşebbüs edildiğini işitiyoruz.

(Kasidenin tercümesi şöyledir): “Tan yeri ağarıp fecr-i sâdık yükseldiği sırada (ne mutlu ki) Resûlullah Kur’an okuyarak aramızda bulunuyor. O, bize dalâletten sonra hidayet nuru göstermiştir. Gönüllerimiz ona, (onun nübüvvet ve risâletine) tereddütsüz inanmıştır. O Nebî-i Emîn, her ne ki tebliğ etti ise muhakkak vâkidir. Müşriklere yatakları istiskal ederken, o Nebî-i Zîşân, yanını firâş(-ı saâdet)inden uzaklaştırarak gecelerdi. {B1155 Buhârî, Teheccüd, 21.}

İ Z A H I

Derin bir hürmet ve heyecan ile okuduğumuz bu üç beyit, İbn Revâha hazretlerinin bahr-i tavîlden inşâd buyurduğu bir kasidenin ebyâtı cümlesindendir. Hem kalemi hem kılıcı ile dîn-i İslâm’ı ve Nebî aleyhisselâmı müdafaa eden bu güzîde ve kahraman şâir-i nebevînin bu beyitlerini bervech-i âtî nazmen de tercümeye çalıştım:

Saherde fecr-i sâdık yükselip nur saçtığı bir an
Resûlullah okur ashabına tertîl ile Kur’an
Halâs etti dalâletten, hidayet etti İslâm’a
İnandı gönlümüz bildirdiği bilcümle ahkâma
Anın irşâd ü tergîbiyle girdik dîn-i meftûre
Çıkardı zulmet-i küfr ü dalâletten bizi nûra
Firâşından çıkıp eyler idi mevlâyı istikbal
Gece müşriklere, madca’ları eylerken istiskal

ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI

Refes “bâtıl söz” demektir. Abdullah b. Revâha hazretleri mezkûr kasideyi inşâd ettiği sırada Resûl-i Ekrem’in mecliste hazır bulunanlara hitaben, “*Kardeşiniz şüphesiz bâtıl söz söylemez*” buyurmaları güzel şiirin, güzel söz gibi memduh ve mahmud olduğuna vâzihan delâlet eder. Aynı zamanda Resûl-i Ekrem’in, şiirin fuhuş ve bâtıl kısmını ve hicve dair olan nevini zemm ü takbih buyurmuş oldukları müstefâd olur. Çünkü şiirin bâtıl olmayanı hak ve mergup olmak ve onun şâir ve nâzımı me’cûr bulunmak icap eder. Nasıl ki, ashâb-ı sıhâh ve sünenin kesretle rivayet ettikleri bir hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem efendimizin, “*Fasih ve belîğ olan sözde sihir, şiirde hikem ve menâfi vardır*” buyurduklarını öğreniyoruz.¹

Resûl-i Ekrem’in zem ve menettikleri şiir, fuhşu, zemmi ihtiva ve ahlâkı ifsat eden kısmıdır. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte, “*Sizden birinizin midesine maddî hayatını zehirleyecek irin gibi mevadd-ı*

1 [رواه البخاري وأبو داود والترمذي عن ابن عمر رضي الله عنه] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن من البيان سحرًا وإن من الشعر حكمًا {Rivayet bu şekliyle İbn Abbas’tan nakledilmiştir. D5011 Ebû Dâvûd, Edeb, 87. Buhârî’de yer alan İbn Ömer’in rivayetinde ise hadisin yalnızca ilk cümlesi mevcuttur. B5146 Buhârî, Nikâh, 48.}

semmiyye doldurması, hâfızasına ruhunu ifsat edecek şiiir doldurmasından hayırlıdır” buyurmuşlardır.¹

ve Mûte Muharebesi'nde şehîden vefat etmiştir. Bu cihetle Mekke'nin fethinde bulunmamıştır. Mûte Harbi hicretin sekizinci yılı cemâziyelevvelinde cereyan etmişti. Halbuki Mekke'nin fethi için bu senenin ramazanında Medine'den hareket edilmişti.

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا¹ nazm-ı şerifi Abdullah b. Revâha ile Hassân b. Sâbit ve Kâ'b b. Mâlik haklarında nâzil olmuştur. Muhacirlerle ensar arasında uhuvvet aktedildiğinde Resûl-i Ekrem Abdullah b. Revâha ile Mikdâd b. Esved'i kardeş etmişti.

İbn Revâha, Mûte Harbi ümerâ-yi askeriyyesinden birisi idi. Bu harp için 3000 kişilik bir ordu teşhiz edilmişti ve bu orduya taraf-ı risâletten Zeyd b. Hârise kumandan tayin buyurulmuştu. Şayet Zeyd şehid olursa Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kumandan olması, o da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın kumanda etmesi de emr-i risâletpenâhî îcâbâtından idi. Bu üç büyük kumandanın hakikaten üçü de bu muharebede şehid düştü. Dördüncü olarak sancak-ı saâdeti eline alan Hâlid b. Velîd'e zafer müyesser oldu. 644 numara ile tercümesi gelecek olan Hazret-i Âişe hadisinde bu kâfile-i şühedâ hakkındaki Resûl-i Ekrem'in derin teessürleri görülecektir. Abdullah b. Revâha'nın Mûte Seferi'ne çıkarken başlayıp şehâdeti zamanına kadar bütün merâhil-i seferiyyede söylediği sûzişin eş'ârı *Sîret-i İbn Hişâm*'da tamamıyla kaydedilmiştir. İbn Revâha, kudret-i edebiyyesinin kemalini, bu şehid düştüğü seferdeki eş'ârında göstermiştir denilebilir. Bu şiirlerinin hepsinde şehâdete can attığı vâzihan görülür (rahmetullâhi aleyh).

Buhârî, İbn Revâha'nın mevkufen bir hadisini rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'nin, İbn Abbas'ın, İbn Revâha'dan rivayetleri vardır. Kays b. Ebû Hâzim gibi kibâr-ı tâbiîn de mürselen rivayet etmişlerdir.²

597

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَأَنَّ بِيَدِي قِطْعَةً مِنْ إِسْتَبْرَقٍ فَكَأَنِّي لَا أُرِيدُ مَكَانًا مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا طَارَتْ إِلَيْهِ وَرَأَيْتُ كَأَنَّ اثْنَيْنِ أَتَيَانِي وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir rüya görmüştüm. Güya elimde atlastan bir kumaş parçası bulunuyordu. Güya ben, cennette bir yere gitmek istediğimde hemen o kumaş parçası (benimle) oraya uçardı. Yine (rüyamda) gördüm ki: Güya iki (melek) bana geldiler. {B1156 Buhârî, Teheccüd, 21.}

1 eş-Şuarâ, 26/227.

2 حسن الصحابة علي فهمي: ٣٥

İbn Ömer, hadisin gerisini de anlatmıştır ki, o bakıyye-i hadîs, (yukarıda) geçmiştir.

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Müellif Zebîdî merhumun geçtiğini haber verdiği hadis yukarıda 576 rakamıyla tercüme edildi. Buhârî, bu hadisi burada şeyhi Ebû Nu'mân'dan tahrîc etmiştir. Rüya tabiri bahsinde de diğer şeyhi Muallâ b. Esed'den rivayet ediyor. Muallâ'dan gelen bu rivayette إلا suretinde bir mef'ûl ziyadesi vardır ki, tercümemizde buna (benimle) diye işaret ettik. Müslim, "Fezâil" bahsinde, Tirmizî "Menâkıb"da, Nesâî de hem "Menâkıb"da hem de "Rü'yâ" bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Buhârî metninde bu İbn Ömer hadisinin buradaki bakıyye-i rivâyâtı meâlen şöyledir: ... Güya iki melek bana geldi. Bunlar beni cehenneme götürmek istiyorlardı. Fakat bunları da üçüncü bir melek yakaladı ve bana, "Korkulmasın, senin için korku yoktur" dedi. O iki melek de bırakıldılar. Bu rüyamı hemşirem Hafsa, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. Resûl-i Ekrem de, "*Abdullah ne iyi adamdır, gecedен bir kısmında namaz kılsa!*" buyurmuştur. Ondan sonra İbn Ömer teheccüd namazı kılmaya devam eyledi. Ashâb-ı kirâm da mütemâdiyen Nebî sallallahu aleyhi ve selleme leyle-i Kadr'in, ramazanın yirmi yedinci gecesinde olduğuna dair gördükleri rüyaları anlatıyorlardı. Resûl-i Ekrem de cevaben, "*Görüyorum ki, rüyanız ramazanın aşr-i ahîrine tevâfuk ediyor. Kim ki leyle-i Kadr'i taharrî ederse, onu ramazanın aşr-i evâhirinde arasın*" buyurdu.¹

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعَلِّمُنَا الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيَرْكَعْ رَكَعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ لِيَقُلِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَأَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَلَا أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاقْدُرْهُ لِي وَيَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي

1 عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: رأيت رؤيا كأن اثنين أتاني، أرادا أن يذهبا بي إلى النار. فتلقاها مالك. فقال: لم ترع. خليا عنه. فقصصت حفصة على النبي صلى الله عليه وسلم إحدى رؤياي. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: نعم الرجل عبد الله لو كان يصلي من الليل {فكان عبد الله رضي الله عنه يصلي من الليل} وكانوا لا يزالون يقصصون على النبي صلى الله عليه وسلم الرؤيا أنها في الليلة السابعة من العشر الأواخر. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أرى رؤياكم قد تواطئت في العشر الأواخر. فمن كان متحريرا فليتها في العشر الأواخر. [رواه البخاري في باب من تعار من الليل فضلي] {B1156, B1157, B1158 Buhârî, Teheccüd, 21.}

فِيهِ وَإِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وَعَاقِبَةِ أَمْرِي أَوْ قَالَ عَاجِلِ أَمْرِي وَآجِلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ أَرْضِنِي بِهِ قَالَ وَيُسَمِّي حَاجَتَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi (büyük küçük) işlerimizin hepsinde bize istihâre (duasını) tâlim ederek buyurdu ki: "Sizin biriniz, bir işe kalben azmettiğinde o kimse farz değil, (istihâre niyetiyle nâfile olarak) iki rek'at namaz kılsın. (Namazdan) sonra şöyle di(ye dua et)sin: Allâhümme! Innî estahîrûke bi-ilmike ve estakdirûke bi-kudretike ve es'elûke min fazlike'l-azîm. Fe inneke takdirü ve lâ akdiru ve ta'lemü ve lâ a'lemü ve ente allâmü'l-guyûb. Allâhümme! İn künte ta'lemü enne hâze'l-emra hayrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fakdürhü lî ve yessirhü lî. Sümme bârik lî fih. Ve in künte ta'lemü enne hâze'l-emra şerrün lî fî dînî ve meâşî ve âkıbeti emrî. Fa'srifhü annî va'srifnî anhü. Va'kdür li{ye}'l-hayre haysü kâne. Sümme ardînî bih." {B1162 Buhârî, Teheccüd, 25.}

DUANIN TERCÜMESİ

Yâ rab! (Hakkımda hayırlısını) bildiğin için sen(in dergâh-ı inâyetin)den ben, hayırlısını (bildirmeni) dilerim ve (hayırlı cihete) gücün yettiğinden, sen(in hazîne-i lutfun)dan beni kudretlendirmeni dilerim. Yâ rab! Hayırlı olan cihetin tebyin ve takdirini senin o büyük fazl (ve kerem)inden isterim. Allahım! Senin (her şeye) gücün yeter, halbuki benim yetmez, sen (her şeyi) bilirsin de halbuki ben bilmem. Muhakkak sen, şuurumuzdan uzak olan her şeyi de pek yakından bilirsin. Yâ rab! Bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku cihetiyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhîret emrinde der) benim için hayırdır. Bunu bana mukadder kıl, (beni buna muvaffak kıl) ve bunu bana müyesser kıl. Sonra işlemeye kudret bahşettiğin ve bana müyesser kıldığın bu işi, bana mübarek kıl, (hayr ü bereketini arttır). Yine bilirsen (ki, bildiğinde hiç şüphe yoktur) şu azmettiğim iş dinime, dünya ve âhiretime taalluku itibariyle (yahut istihâre eden kimse dünya ve âhîret emrinde, der) benim için şerdir. Bu işi benden, beni (ve gönlümü) de bu işten çevir ve hayır, (zaman ve mekândan) her nerede ise o hayrı bana makdûr (ve müyesser) kıl. Sonra nefsimi, bu hayr-ı makdûre râzı kıl.

Hazret-i Câbir demiştir ki: İstihâre eden mümin, (duanın “bu iş” diye kinaye tarikiyle zikredilen her yerinde) hâcetini adıyla anar, (tasrîh eder).

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu istihâre hadisini “Daavât” ve “Tevhîd” bahislerinde de ayrıca tahrîc etmiştir. Sünen-i erbaa sahipleriyle sair eimme de câmi’lerinde zikretmişlerdir. Buhârî’nin bu hadise dair senedinde Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî vardır.¹ Bu zat, istihâre hadisini rivayetle teferrüd etmiştir. Buhârî’nin de Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî’den rivayetle teferrüd etmiş olması, bu hadisin letâif-i isnâdından addedilmiştir.

Tirmizî diyor ki: Câbir’in istihâre hadisi, şüphesiz hadîs-i hasendir, sahihtir, garîbdir. Biz, bu istihâre hadisini yalnız Abdurrahman b. Ebü’l-Mevâlî’nin rivayetinden öğreniyoruz. Maamâfih İbn Ebü’l-Mevâlî şeyh-i Medenî’dir, sikadır. Kendisinden Süfyân es-Sevrî bile hadis rivayet etmiştir. Sair eimmeden birçok râvi vardır. İbn Hibbân da istihâre hadisinin sıhhatini bildirmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel istihâre hadisinin zaafına hükmetmiş ve istihâre hakkındaki İbn Ebü’l-Mevâlî’nin hadisi münkerdir demiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâ tevsik etmişlerdir. İbn Adî *Kâmil*’inde, “İstihâre hadisini İbn Ebü’l-Mevâlî için münker addeden Ahmed b. Hanbel, ne kadar gariptir ki, kendisi bu hadisi bu kadar sahâbeden rivayet etmiştir” demiştir. İbn Adî’nin bu hüsn-i şehâdetini Zeynüddin el-İrâkî de: İbn Ebü’l-Mevâlî’nin bu rivayetine birçok sahâbenin hadisinden şahit bulunduğu suretinde tefsir etmiştir. Binaenaleyh istihâre hadisi, ferd-i mutlak olmaktan çıkıyor. Tirmizî, Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Ebü’l-Mevâlî için sikadır demişlerdir. Ebû Zür’a da sadûktur demiş.²

İstihâre hadisi İbn Mes’ûd’dan Ebû Eyyûb el-Ensârî’den, Ebû Bekir es-Sıddîk’tan, Ebû Saîd el-Hudrî’den, Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan, Abdullah b. Abbas’tan, Abdullah b. Ömer’den, Ebû Hüreyre’den, Enes b. Mâlik’ten de radiyallahu anhüm rivayet edilmiştir. Bu rivayetleri, şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de senedleriyle beraber birer birer zikretmiştir. Metinlerde ziyade, noksan, takdim, tehir farkları vardır. Yalnız Enes İbn Mâlik’ten gelen rivayet, “*İstihâre eden kimse hüsrân görmez ve istişare eden nâdim olmaz, iktisada riayetkâr olan kimse de ihtiyaç görmez*”³ meâlinde istihâreye teşviki muhtevîdir.

Bu istihâre hadisini Buhârî gece namazının ikişer rek’at kılınacağına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu babda bu Câbir hadisinden başka altı hadis daha tahrîc etmiştir ki bunlardan beşinin tercümesi 277, 504, 509, 256, 268 rakamlarıyla geçmiştir.⁴ Birinin tercümesi de 602 numara ile gelecektir.

1 Ebü’l-Mevâlî, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anının kölesidir. İsmi Zeyd’dir. Abdurrahman da bunun oğludur.

2 Aynî, III, 647.

3 {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 365, no: 6627.} ماخاب من استخار ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد

4 {Burada atf yapılan rivayetler, babdaki rivayetlerle birebir örtüşmemekle birlikte, Hazret-i Paygamber

LUGAVÎ MÂNALAR

İstihâre lafzı, istifâl babından hayrı teysîr talep etmektir ki, “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlemesinden veya bırakılmasından hangisi hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim” demek olur.

“Hayır” şerrin zıddıdır. Menfaati mazarratına galip olan her ümniyyeye hayır denir.

“*Fi'l-umûri küllihâ / Her işte istihâre edilir*” denildiğine göre işlenmesi veya terkedilmesi mubah olan her iş hakkında istihâre câri olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh nikâh, sefer gibi muazzamât-ı umûrda istihâre edildiği gibi küçük işlerde de edilebilir. Nice hakir görülen işler vardır ki, küçüktür diye istihâre edilmeyerek onun fiil veya terkine devam edilir de neticede mazarrat görülür. Bu sebeple Resûl-i Ekrem efendimiz ahabını büyük, küçük her iş hakkında istihâreye teşvik edip, “*Her hâcetiniz hakkında hayır dileyiniz, nahnınızın tasması koptuğunda bile*”¹ buyurmuştur. Tercümemizde (büyük, küçük) suretinde görülen ta'mîm, bervech-i ma'rûz sahih bir habere müstenittir.

“İstihâre duasını Kur'an'dan bir sûre öğretir gibi tâlim buyururdu” kavli, bu duaya Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in şiddetle itina ve ihtimam buyurdıklarının en açık ve yüksek bir delilidir.

Şehâbeddin el-Karâfî diyor ki: لي فاعده لي Yûnîniyye'de “dâl”in zammıyla zabte-dilmiştir. “Bu işi bana makdûr ve müyesser kıl!” demektir. Dua, vaz'-ı lugavîsi itibariyle zamân-ı müstakbele taalluk eder, duanın mâziye şümülü yoktur. Çünkü dua talepten ibarettir. Mâziyi talep ise muhaldır. Binaenaleyh bu istihâre duasının muktezâsı takdîr-i ilâhînin zamân-ı müstakbelde vukuunu kabul demek olur. Halbuki takdîr-i ilâhînin kâffesi ezeldir, ezelde vâki olmuştur. Abdin duasıyla ve hiçbir sebeple Allah Teâlâ için takdirini istînaf muhaldır. Bu mahzura mebnî istihâre duasındaki takdir, mecazen teysîr mânasına hamledilmiştir. Bu suretle (ve yessirhü) de atf-ı tefsîr olur. Bazıları da أدخله تحت قدرتي “Yâ rabbi! Bu işi benim kudretim altına koy, bana bu işi başaracak kuvvet ihsan buyur” suretinde tefsir etmişlerdir.

İbn Esîr, *Nihâye*'de diyor ki: Bu istihâre hadisinde kader, mükerreren zikredilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın hükmü kazâ buyurduğu emirdir ve *kadera, yakdir*den masdardır. Leyle-i Kadr'e bu ismin verilmesi de, erzak ve âcâlin o gece takdir ve kazâ buyurulmasından dolayıdır.

زياده لي فيه cümlesinden evvel hayra makrûn bir talep sebkettiğinden buradaki talep, ziyâde-i hayrı talepten ibarettir. Buna da tercümemizde işaret ettik.

اللهم إن كنت تعلم “Yâ rab! Sen bilirsen” kavlinin zâhiri ilm-i ilâhî hakkında şek ve tereddüdü ifade ediyor. Bunun için Ali el-Kârî, علمك “Senin ezeli ilminde bu işin hakkımda hayırlı olduğu mukarrer ise” suretinde tefsir ediyor. Tîbî de, اللهم إنك تعلم

sallallahu aleyhi ve sellem'in iki rekat namaz kıldığına dair bilgiler içermektedir.}

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليسأل أحدكم ربه في حاجته كلها حتى يسأله شفع نعله إذا انقطع [رواه الترمذي وابن حبان عن أنس رضي الله عنه] {T3604-8 Tirmizî, Daavât, 132.}

rab! Sen bilirsin” diye tefsir etmiştir. Üçüncü bir cihet de ehl-i belâgatın “tecâhül-i ârif” dedikleri bir san’at-ı edebiye olması ve şekkin yakîn ile mezc edilerek ifade edilmiş olmasıdır. Evvelki iki tefsirde kelâm, zâhirinden sarf ve ihmal edildiği halde bu üslûb-ı edebîde öyle bir mahzur da bulunmayıp kelâm, olduğu gibi imal edilmekte bulunduğundan daha hoştur. Tercümümüzde bu tariki iltizam ederek te’vile lüzum görmedik. Fakat mezleka-i akdâm olduğu için bunun medlûl-i hakîkîsini kavis içinde (bildiğinde hiç şüphe yoktur) diye gösterdik.

“Meâş” ile “âkıbeti emir” tabirleri İbn Mes’ûd ve Ebû Eyyûb radiyallahu anhümâ hadislerinde (dünya ve âhiret) diye rivayet edildiğinden biz de bu veçhile tercüme ettik.

عاجل أمري وآجله cümlesindeki “ev” edatını Cezerî *Miftâhü’l-hısn*’da, “Tahyîr içindir, binaenaleyh istihâre eden kimse muhayyerdir, dilerse (meâşî ve âkıbeti emrî der, dilerse (fî âcili emrî ve âcilih) der” demiştir. Binaenaleyh cânib-i risâletpenâhîden tahyîr buyurulmuş oluyor. Tîbî de, “Zâhir-i ibâreye göre bu, râvinin şekkidir, Resûl-i Ekrem’in bunlardan hangisini söylediğini râvi Câbir kestirememiştir” demiştir. Biz, tercümümüzde Cezerî’nin noktainazarına işaret ettik.

وَأَنْتَ عَلَمُ الْغُيُوبِ cümlesinin bir zeyli ve ıtnâbı muhtevî bir tetimmesidir. Duada ıtnâb iltizam edilmesi de hadîs-i şerifte, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمَلْحِينَ فِي الدُّعَاءِ “Allah, *duada ikdam ve ibram eden kullarına muhabbet eder*”¹ vârit olmuş bulunmasına mebnîdir.

“Hemm” kelimesinden de kasıt ve irade mânası matlûptur.

RUHÎ VE TERBİYEVÎ HÜKÜMLER

İbn Ebû Cemre, kalbin temayülâtını altı dereceye ayırmıştır: Üç evvelkilere, **hemme**, **lemme**, **hatre** deniliyor ki bunlar, hayâl-i beşerde esiveren gelip geçici ruhî temayüllerdir. Bu nevi vâridât-ı kalbiyyede sebat ve istikrar bulunmadığından kendilerine bir hükm-i şer’î bile terettüp etmiyor. Üç sonrakiler de, **niyet**, **irade**, **azîmet** yâdedilmişlerdir. Bu derecelerde şuurun fiil ve terkten bir tarafa kati surette temayülü ve sahibinin, o emre tamamıyla teveccüh ve temekkünü bulunur. Bu nevi ruhî haller bu cihetle mikyâs-ı hayır ve şer olabildiklerinden sahibi müsâb veya muâkab oluyor. İbn Ebû Cemre, “Şuur bu ikinci derecelerdeki şiddetli cereyanını almadan ve birinci derecelerdeki hümûm ve havâtır halinde iken istihâre edilmelidir. Hadîs-i şerifteki “hemm” tabirinden şâriin matlubu da bu olduğu anlaşılıyor” demiştir.

Yine İbn Ebû Cemre diyor ki: “Hemm” lafzıyla ruhun müntehâ-yı temâyülâtı olan “azîmet” mânası kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü birinci nevi temâyülât-ı rûhiyyede henüz sübût ve istikrar yoktur ki, istihâreye lüzum görülsün. İstihâre yalnız bir fiilin tasmîmi sırasında ayırt edilir. Yoksa her hâtır ve hayale esiveren şeylerde istihâreye kalkışmak tazîy-i evkâttan ibarettir ve istihâre gibi bir mesned-i rûhîyi mel’abeye çevir-

mektir. Taberânî'nin rivayet edip Hâkim'in sıhhatine hükmettiği İbn Mes'ûd radiyallahu anhin hadisinde, إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَمْرًا “Sizin biriniz bir emri kasıt ve irade ettiğinizde istihâre ediniz”¹ suretinde “irade” lafzının musarrah olması da istihârenin icrâsı zamanının irade haline mahsus olduğunu vâzihan gösterir.

İstihârenin vicdanlar üzerindeki faziletkâr terbiyesi de çok mühimdir:

İnsan bir işin hayr ü şerrini; menfaat ve mazarratını kestiremediği; fiil ve terkinde mütehayyir kaldığı bir sırada istihâre, müminler için en emin bir merci ve en metin bir istinatgâhtır. Nefsin meçhûl-i mutlaka teveccühü kadar insanı sıkan dar bir vaziyet yoktur. Kendisine bir hayat arkadaşı intihab edecek olan saygılı bir kimsenin halini tasavvur edelim: Hiç bilmediği, sevâbık-ı ahvâlinde, şerâit-i hayâtiyyesinden tamamıyla gafil bulunduğu bir kimse ile ebedî bir hayat yolculuğu yapacak olan bu kimsenin zâhirde yapabileceği iş, şundan bundan sorup öğrenebileceği birtakım mâlûmattan ibarettir. Fakat bunları aklın muhakemesine havale edince çok defa aklın, bu mâlûmatın hepsinde birtakım şüpheli noktalar bulduğu vâkidir. Akıl bu mâlûmatı, dostluk gayreti, insanlık şefkati gibi hakikati setreden birtakım ahvalin tesiri altında şükûk ve şübühât ile âlûde bulabilir. Haydi bu hususların nâfiz nazarlarla görülmesi mümkün olabilsin. Bilhassa intihab edeceği hayat arkadaşının ruhî temayüllerine, vicdanî kanaatlerine nüfuz etmek en çetin bir meseledir. Kurulacak aile yuvasının temel taşı ise bu iki aile rûknünün fikrî vahdet ve mücânesetleridir. Ahvâl-i rûhiyyeye nüfuz ise, uzun zaman ülfet ve ünsiyete tevakkuf eder. Binaenaleyh her zaman akıl ile ve tam bir isabetle hayrı bulmak güçtür. Bu güçleştikçe fikrî dalâlet o nisbette artar, irade zayıflar, âdeta insan, gayri şuurî hareket edecek bir hale gelir.

İşte böyle müşkil akvâlde müminler için istihâre, ruhî kuvvetlerin, iradenin bir müeyyidesidir. Fikri mütehayyir, iradesi müzmahil olduğu sırada bir mümin iki rek'at namaz kılarak Cenâb-ı Hakk'a teveccüh eder: “Teşebbüs edeceği iş, intihab edeceği hayat yoldaşı, dini, dünya ve âhireti için hayırlı ise gönlünde bu işe karşı hadsî bir duygu, bir inşirah ve incizab uyandırmasını; vücudunda bu hayrı ifaya kudret ve kuvvet yaratmasını ve şayet bu iş şer ise, bu işi kendisinden, gönlünü de bu işten çevirmesini” niyaz ve istirham eder ve böylece Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-ı umûr ederek gönlünde bir hafiflik duyar.

Dualarımıza icabet buyurulacağı va'd-i ilâhî muktezâsı olduğuna her mümin tamamıyla mutmain bulunduğundan, istihâre ettiği iş hakkında kendisi için hayrın tecelli edeceğine de kalben emin ve müsterih olur ve hakikaten sırr-ı muvaffakiyetin tecelli ettiği görülür. Duanın karîn-i icâbet olduğunun en yakın şahidi, istihâre eden kimsenin istihâre ettiği iş hakkında gönlünde bir inşirah ve inbisat, derin bir incizab ve temayül uyanmasıdır. Hatta gönülde böyle bir inşirah ve temayül uyanmazsa, istihârenin tekrar edilmesi hakkında da haberler vardır.

İstihârenin karîn-i icâbet olmasında istihâre eden kimsenin iman ve kanaatindeki salâbetin büyük bir tesiri vardır. Bu nevi mümtaz zevatın vicdanlarındaki safvet ve ahlâk ve imanlarındaki nezahet ve samimiyet eseri olarak kalpleri mir'ât-ı mücellâ gibi feyz-i ilâhîye ve bu sayede şüûnât-ı kevnîyyeye mâkes olmaktadır. Nefsinde bu yüksek fazileti göremeyen kimselerin hüsnüzan ettiği kulûb-ı sâfiye ashabına istihâre ettirmelerinde isabet vardır.

İSTİHÂRENİN HİKMET-İ MEŞRÛİYYETİ

İstihâre, insanın mustakbel hayır ve saadete mazhar olabilmesi için, Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudretinden istiâne etmesi ve beşeriyetin fal, remil gibi mübtelâ olduğu hurâfâtan tahlîsi gayesine mâtuf bir va'z-ı dînîdir. Tarihin her devrinde ve her millette istikbale ait şüûnât-ı kevnîyyeyi vukuundan evvel sezebilmek için türlü türlü falcılıkların revaç bulunduğu mâlûmdur. Araplar'ın ezlâmı, Fars ve Rum'un tavlâ ve satranç oyunları ile gûnâgûn remiller, tencimler hep bu cümledendir. İstikbalin kesif zulmetleri arasında saklanan hayır ve saadet ışığını göremeyen insanlar, ta'yîn-i mukadderât için böyle hurâfevî birtakım vâhî vasıtalarından istiâne edegelmişlerdir. Bugün XX. medeniyet asrında bile en müterakkî milletlerin en münevver içtimaî sınıfları arasında bununla meşgul olan zekâların eksik olmadığını hayretle görüp işitiyoruz.

Vaktiyle Araplar arasında “ezlâm” denilen bir nevi fal revaç bulmuştu. Araplar'ın ezlâmı üç oktan ibaretti. Bunun birisinde, “emeranî rabbî / rabbim bana emretti”; öbüründe, “nehânî rabbî / rabbim beni nehyetti”; üçüncüsünde de, “gaflet” yazılı idi. Kâbe derûnunda bir ücret veya kurban mukabilinde icrâ-yı san'at eden falcı, bu ezlâm falını açtığı anda emir çıkarsa, tefe'ül edilen işe teşebbüs edilirdi. Nehî çıkarsa bırakılırdı. Gaflet çıkarsa fal tecdid edilirdi. Câhiliye devrinde sefer, nikâh, bey' ü şîrâ gibi hususlarda bu fal oklarının kısmeti ve ilmi talep edilirdi. Bu sebeple lisân-ı Kur'ân'da bu tefe'üle “istiksâm-i ezlâm” denilmiştir.

Dîn-i İslâm, bilumum Câhiliye hurafeleriyle mücadele ettiği gibi bu nevi âdetlerle, kanaatlerle de mücadele etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde ezlâm ile tefe'ül, şeytanın tesvîlâtından neşet eden murdar ve mekruh bir âdet olduğu ve fenalıkta şarap içmeye, kumar oynamaya ve putlara tapmaya müsavi bir cürüm bulunduğu bildirilerek bunlardan içtinap edilmesi emrolunmuştur.¹ Yine Kur'ân-ı Kerîm'in başka bir âyetinde ezlâm ile tefe'ülün bir fîsk olduğu bildirilerek bu nam ve hesaba kesilen hayvan etinin yenilmesi, meytenin, putlar namına kesilen hayvan etinin yenilmesi gibi haram kılınmıştır.²

Kur'ân-ı Kerîm'in istiksâm-ı ezlâmı fîsk ile tavsif etmesinin sebebi “Bana rabbim emretti, beni nehyetti” sözünün Cenâb-ı Hakk'a karşı iftirayı mûcîp olmasıdır. Diğer bir

1 {el-Mâide, 5/90.} إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

2 {el-Mâide, 5/3.} وَمَا دُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ

sebebi de bu falın, emsali veçhile gaybe vukuf ve ittilâ gibi bâtil bir iddia ve itikada müeddî bulunmasıdır. Halbuki hiçbir insanın yarınki hayatî müktesebatını bugünden sıhhat ve isabetle bilmesine imkân yoktur.¹ Daha umumi bir surette kâinattaki bütün nûfûs-ı müdrikenin, ferdânın şüûnât-ı kevnîyesine vâkıf olması müsteb'addir. Bu vukuf, yalnız ilm-i ilâhînin müteallakı bulunan bir keyfiyettir.² Hiç şüphesiz hazâin-i gaybın anahtarları nezd-i bârîde mahfuzdur. Oraya, değil alelâde insanların, mürsel nebîlerin ve Hakk'a en yakın meleklerin bile şuur ve idraklerinin nüfuz etmesi imkân ve ihtimal haricindedir. O haremghâh-ı gaybe yalnız ilm-i ilâhî lâhik olur.³

Câhiliye devrinin ve bütün tarihî devirlerin bu münker ve müstekreh falcılığına karşı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, kelime-i sâliha ile yani iyi sözle tefe'ül edilmek hayırlı olduğunu bildirmiş⁴, bir de istihâreyi tâlim buyurmuştur.

Şerîat-i İslâmiyye'nin kabul ettiği fâl-ı hayırdan lisanımızda yümün kelimesinin muharrefi olarak yom tutma ve uğur dileme ile tabir olunur. "Tiyere" ki, teşe'üm ve uğursuzluk saymaktır, tefe'ülün zıddıdır. Bahs-i mahsûsunda izah edeceğimiz fâl-ı hayır için burada bir iki misal iradıyla iktifa edeceğiz: Meşâhîr-i üdebâ-i Arab'dan Asmaî, a'lâm-ı tâbiînden Abdullah b. Avn'dan kelime-i sâliha ile tefe'ül nedir? diye sormuş, o da cevaben, bir hastanın, kendine "sâlim!" diye hitap edilmesinden, hastalıktan kurtulup iktisâb-ı âfiyet edeceğine tefe'ül etmesi gibidir demiştir. Yitiğini arayan bir kimseye de, "vâcid" diye seslenilmesinden tefe'ül etmesi de fâl-ı hayır cümlesindendir. Büreyde hazretlerinin rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem bir işe göndereceği kimsenin ismi ile dahil oldukları bir köyün ismi ile tefe'ül buyurmuşlardır.

Görülüyor ki, Resûl-i Ekrem'in hayır ile tavsif buyurdıkları fal ne kadar sade ve ne derece nezihdir. Tefe'ülün bu basit ve nezih nevi en münevver ve mütefekkir insanların bile vicdanlarında yaşayan bir hâlet-i rûhiyedir. Her insan, yaşadığı müstesna demlerde duyduğu ve işittiği bilâreviyye söylenen güzel sözleri hayra yormak ve bunlardan hissemend-i tesellî olmak itiyadındadır. Hatta bu hal fitrîdir bile denilebilir. İstihârenin kuvâ-yı rûhiyye ve irademiz üzerindeki terbiyetkâr tesirleri ise yukarıda zikredilmişti. Teşebbüs edilecek bir iş hakkında Allah Teâlâ'dan ilim ve kudret dilemek, rızâ-yi ilâhînin inkişâfını istemek ve kemâl-i ihlâs ile dergâh-ı sübhânîye yönelmek tamamıyla ubûdiyyetkârane bir vaziyettir. Kalbi Allah duygusuyla çarpan her reşîd insanın, bir tarafa teveccüh edemeyip hayran, sergerdân kaldığı demlerde bârigâh-ı ilâhîye teveccüh etmesi kadar doğru bir hareket olamaz. Böyle sıdk u ihlâs ile hâlikına teveccüh eden bir

1 {Lokmân, 31/34.} وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا

2 {en-Neml, 27/65.} لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ

3 {el-En'âm, 6/59.} وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ

4 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا طيرة وخيرها الفأل. قالوا وما الفأل؟ قال: الكلمة صالحة يسمعونها أحدكم (رواه الشيخان)

وقال النووي: الفأل يستعمل فيما يسر وفيما يسوء والغالب في السرور. والطيرة لا تكون إلا في السوء.

kalbe bilâterâhî sırr-ı ilâhî feyezân edeceğinde, çok sürmeden maksat hakkında mülhem olacağına şüphe edilmemelidir.

İşte beşeriyeti hurâfâtan meneden İslâm dini, ıvez olarak hayır ve saadetin, rıza ve inâyetin Cenâb-ı Hak'tan dilenilmesini göstermiş ve bu suretle istihâre teşrî' buyurulmuştur.¹

İSTİHÂRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Bu hadisten, sahibi tarafından iyiliği veya fenalığı kestirilemeyen bir iş hakkında istihâre namazının ve namazdan sonra istihâre duasının müstehap olduğu müstefâd olur. Binaenaleyh hayır ve sevap olduğu muayyen ve mâlûm olan ibâdât ve taat hakkında, mâruf olan sanayii iltizam hususunda hiç de istihâreye lüzum yoktur.

2. İstihâre namazının hadiste muayyen bir vakti bildirilmediğinden bu itlaka göre kerahet vakitleri hariç olmak üzere her zaman istihâre namazı kılınabileceğini ekser ehl-i ilm bildirmişlerdir. En sahih bir kavle göre, Şâfiîler'in de muhtar olan mezhebi budur.

3. Bu hadiste ilim ve kudret hususunda Ehl-i sünnet akîdesi tasrih edilerek kullardan ilim, kudret nefyedilmiştir. İnsanların bu sıfatlardan nasıbdar olabilmeleri, Allah Teâlâ'nın bildirmesi ve takdir buyurması ilemdir demek olur.

4. Bu hadiste insanın kâffe-i umûrunu Vâcib Teâlâ'ya tefvîz eylemesi vâcib olduğu tâlim buyurulmuştur. *“عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ”* *“Sizin hoşlanmadığınız nice şeyin hakkınızda hayır olması me'mûldür”*² kavli-i şerifi mûcibince beşerin vâsıta-i idrâki, henüz tahakkuk etmemiş bulunan avâkıb-ı umûru tamamıyla ve yakın bir isabetle idrake kâfi değildir. Hayır olarak mukadder olan nice işlerin bizim zekâmızla bakılınca şer görüldüğü, nâdir vak'alardan değildir.

5. Bir fiilin iltizamı için gönlünde bir inşirah, bir duygu uyanmadığı surette istihârenin tekrar edilmesi matlup mudur? suretinde irat ettiği bir suale şârih Aynî, evet tekrar etmek müstehaptır diyor. Hatta yediye kadar tekrar edilebileceği hakkında Enes b. Mâlik'e müntehî bir haber de naklediyor. Bu habere göre Resûl-i Ekrem efendimiz, Enes radiyallahu anha demiştir ki: *“Ey Enes! Bir işe teşebbüs etmek istediğinde o iş hakkında yeniden yedi defa istihâre eyle! Sonra kalbinden geçen ruhî temayüle bak. Çünkü hayır, kalbinde doğan mânadadır.”*³ Şu kadar ki, Nevevî, bu haberin isnadını zayıf gördüğünü de kaydediyor. Bu haberde bir zaaf olsa bile Resûl-i Ekrem efendimiz dua buyurduklarında üç defa tekrar ettikleri sabit bir hakikattir. Bununla üçe kadar tekrar için istidlâl olunur diyor.

Ali el-Kârî diyor ki: İstihâreden sonra gönülde nefsin arzu ve teşhisinden hali bir inşirah uyanması için bir zaman geçmelidir. Bu müddet zarfında böyle ruhî bir temayül

1 Huccetullâhi'l-bâliğa, II, 5.

2 el-Bakara, 2/216.

3 وقد روى ابن السني في عمل اليوم والليلة عن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ يا أنس! إذا هممت بأمر فاستخر ربك فيه سبع مرات. ثم انظر إلى الذي سبق إلى قلبك فإن الخير فيه. {İbnü's-Sünnî, Amelü'l-yevm, I, 550, no: 598.}

uyanmazsa zâhir olan bu inşirah uyanana kadar istihâre namazının tekrar edilmesidir. Bazı yediye kadar tekrar edilir demiş. Fakat iş acele olur da tekrara tahammülü bulunmazsa şöyle dua da etmelidir: *اللهم خر لي [بكسر الخاء] واختر لي واجعل لي الخير فيه* “Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar et ve mevcûdat arasından hayrı tasfiye edip benim için seç!”, yahut *اللهم! خر لي واختر لي ولا تكلني على اختياري* “Yâ rab! Bana hayır ver, benim için hayrı ihtiyar ve tercih eyle ve Allahım, beni kendi ihtiyarıma bırakma!” diye dua eder (*Mirkât*, II, 187).

6. Nevevî, istihâre namazının birinci rek’atında Fâtiha’dan sonra “Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn”, ikinci rek’atında da “Kul hüva’llâhu ehad” sûrelerinin okunması müstehaptır diyor. Bu hususta Gazzâlî, Nevevî’ye tekaddüm ederek *İhyâ*’da, bu sûrelerin okunmasından bahsetmiştir.

Fakat Zeynüddin el-İrâkî, “İstihâre hadisinin turuk-ı rivâyâtından hiçbirinde bu iki rek’atta okunacak sûrelerin tayinine dair bir şey bulmadık” demiştir.

Tirmizî’nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bu sûreleri sabah namazının sünnetinde okurlarmış. İbn Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bir ay gözledim, sabah namazının sünnetinde ‘Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn’ ve ‘Kul hüva’llâhu ehad’ sûrelerini okurlardı” demiştir.¹ Gazzâlî’nin böyle rivayetlerden mülhem olarak bunu istihâre namazına da teşmil etmiş {olabileceği} hatıra geliyor.

7. Hadîs-i şerifte *فليركع ركعتين “İki rek’at nâfile namaz kılın”* buyurulması istihâre için kılınacak namazın aded-i mesnûnu iki rek’at olduğunda sarihtir. Bir rek’at namaz ile istihâre sahih ve câiz değildir. Dört rek’at ve daha ziyade kılınabileceği de Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan *ثم صل ما كتب الله لك “Duadan sonra Allah Teâlâ’nın senin için mukadder kıldığı kadar namaz kıl”*² suretinde mutlak olarak rivayet edilmiş olmasından anlaşıyor.

TERCEME-İ HÂL

İzahı sadedinde bulunduğumuz istihâre hadisinin râvisi Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ, Ebû Abdullah el-Ensârî ve Selemî’dir. Akabe-i sâniye biatında hazır bulunan yetmiş kadar ensar arasında bulunmuştur. Bizzat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden ahz-i ilm etmiş ve zamanında Medîne-i Münevvere’de müftü olmuştur. Vâlidesi Bint Akabe’dir. Bedir Gazâsı’nda bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf edilmiştir. Hendek’t e Bey’atürriydân’da bulunduğu muhakkaktır. Bunlardan başka daha on dokuz gazâda bulunmuştur. Kesret-i rivâyetle şöhret-şiâr olan altı sahâbîden biridir. Kendisinden 1540 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan elli sekiz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi sekizini Buhârî, 126’sını da Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Saîd b. Mînâ, Ebû Zübeyr, Ebû Süfyân, Talha b. Nâfi’, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir ve daha birçok zevat hadis rivayet etmişlerdir. Bir asır kadar muammer olmuş ve hicrî 78 senesinde doksan dört yaşında vefat etmiştir. Medine’de en

1 {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

2 {HM23994 İbn Hanbel, V, 423.}

son vefat eden sahâbî, Hazret-i Câbir'dir.¹ Cenaze namazı Medine valisi bulunan Ebân b. Osman tarafından kılınmıştır.

Ashâb-ı kirâm arasında Câbir b. Abdullah isminde sâhib-i tercemeden başka daha iki zat vardır: 1. Câbir b. Abdullah b. Rebâb, 2. Câbir b. Abdullah Râbisî'dir. Yalnız Câbir adlı sahâbî ise yirmi dört zattır (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 37; *Hulâsa*, s. 50; *Aynî*, I, 7).

599

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى شَيْءٍ مِنَ النَّوَافِلِ أَشَدَّ مِنْهُ تَعَاهُداً عَلَى رَكْعَتِي الْفَجْرِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, nevâfilden hiçbir namaz hakkında sabah namazının iki rek‘at sünneti derecesinde şiddetle muhafazakâr değildi” dediği rivayet edilmiştir. {B1169 Buhârî, Teheccüd, 27.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bundan evvel Resûl-i Ekrem’in seferde ve hazarda sabah namazının sünnetine devam buyurdıklarına dair açtığı bir babında yine Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ, “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazının ezanı ile kâmeti arasında iki rek‘at nâfile kıları ve bu iki nâfileyi hiçbir zaman terketmediler” demiştir.²

Şârih Aynî, “Sabah namazının sünneti hakkındaki Buhârî’nin bu rivayetleri, bizim rivayete olan harâret-i iştiyâkımızı söndürmedi” diyerek bir hayli ehâdis-i şerife nakletmiştir. Bazıları şunlardır:

1. *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizi süvari kovalasa bile yine sabah namazının iki rek‘at sünnetini terketmeyiniz*” buyurmuştur ki, sabah namazının sünnetine devam edilmesi hususunda mübalağadan kinaye bir ifade ile tergîbi mütezammındır.³

1 {632. hadisin izahında geleceği üzere ‘Medine’de en son vefat eden sahâbî’ hicrî 91 senesinde vefat eden Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtır. Hazret-i Câbir radiyallahu anh, Akabe Biatı’nda hazır bulunanlardan en son vefat eden sahâbî olarak bilinmektedir.}

2 عن عائشة رضي الله عنها قالت: صلى النبي صلى الله عليه وسلم ركعتين بين الندائين ولم يكن يدعهما أبدا. {B1159 Buhârî, Teheccüd, 22.}

3 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تدعوا ركعتي الفجر ولم طردتكم الخيل. {D1258 Ebû Dâvûd, Tatavvu‘, 3.}

2. *Sahîh-i Müslim*'de Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sabah namazının iki rek’at sünneti, dünyadan ve dünyada mevcut her şeyden hayırlıdır*” buyurmuştur.¹ Müslim’in bu hadisini Tirmizî de rivayet etmiş ve bu hadis, bir hadîs-i hasendir, sahihtir demiştir.

3. Yine Müslim ile Nesâî’nin İbn Ömer vasıtasıyla Hafsa radiyallahu anhâdan rivayetlerine göre Hazret-i Hafsa, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fecir tulû‘ edip şafak sökünce hafif surette kıldıkları iki rek’at nâfileden başka namaz kılmazdı” demiştir.²

4. İbn Adî’nin, *Kâmil*’inde tahrîcine göre, İbn Abbas radiyallahu anhümâ: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sûre-i Tûr’daki *وَاللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ* ³ kavlı-i şerifindeki idbâr-i nücûmdaki ibadetle murâd-ı ilâhî sabah namazının sünnetidir buyurduğunu rivayet etmiştir.⁴ Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: “*Habîbim! Gecenin bazı vaktinde, bir de gecenin sonunda yıldızlar battığı ve şafak attığı sırada Cenâb-ı Hakk’a ibadet eyle!*” Sûre-i “Kâf”taki “idbâr-i sücûd” ile de murat, farz namazları müteakip sünnetlerdir denilmiştir. Akşam namazının sünnetidir diyenler de vardır.

BU HADİSLERDEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Hazret-i Âişe’nin gerek mevzuumuz olan gerek onu izahan tercüme ettiğimiz yukarıdaki iki hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin sabah namazının iki rek’at sünneti derecesinde hiçbir nâfile namaz hakkında şiddetle muhafazakâr olmadığını, seferde ve hazarda bu iki rek’at namazı hiç terketmediğini bildirmekte olduğuna göre, sabah namazının sünneti müstesna bir şerefi haiz bulunuyor. Bu namazın istinat ettiği nusûsun kuvvetine ve bunların gerek mantûkan gerek mefhûmen bu namaza büyük bir şeref izâfe etmekte bulunmalarına bakarak Hasan-ı Basrî hazretleri, “Bu namaz vâciptir” demiştir. Fakat sâhib-i *Tavzîh* bunun şâz bir rivayet olduğunu ve aslı olmadığını bildirmiştir. Yine bu namazın bu yüksek şerefine mebnî İmam Ebû Hanîfe’nin de, “Bir özre müstenit olmayarak sabah namazının sünnetini oturarak kılmak câiz değildir” dediğini İmam Hasan nakletmiştir. Nevâfilin bilâôzür kâiden kılınabileceği esasına göre, bazıları İmam Ebû Hanîfe’nin bu hükmünden sâhib-i mezhebin de Hasan-ı Basrî gibi bu namazın vâcip olduğu kanaatini bildirmişlerdir. Hatta şârih Aynî, “Mergînânî, Ebû Hanîfe’nin vücûba kâil olduğunu zikretmiştir” diyor ve müteakiben de şunu ilâve ediyor: “Eimme-i Hanefiyye, sabah namazının sünnet-i musâbere hadisinde⁵, öbür sünnetler arasında zikredilmiş bulunduğundan sâhib-i

1 عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ركعتا الفجر خير من الدنيا وما فيها. {M1688 Müslim, Müsâfirîn, 96.}

2 عن ابن عمر عن حفصة رضي الله عنهم قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا طلع الفجر لا يصلي إلا ركعتين خفيفتين [رواه مسلم والنسائي] {M1678 Müslim, Müsâfirîn, 88.}

3 et-Tûr, 52/49.

4 عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله سبحانه وتعالى (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ) قال: ركعتين قبل الفجر. {İbn Adî, el-Kâmil, IV, 67.}

5 Musâbere hadisinin gerek metni gerek tercümesi bu babın başında verilen “Teravîh Namazı” ile ilgili izahat içerisinde muharrerdir.

mezhebin vücûba kâil olmadığını bildirmekte gecikmemiştir. Binaenaleyh bu namaz, İmam Ebû Hanîfe'ye göre de sünnettir. Fakat sünnetlerin en müekkedidir.”

Yine sabah namazının bu kuvvet ve şerefine mebnî fukaha, ehl-i ilimden merci-i fetvâ olan zatın, nâsın bu dinî ihtiyacını telâfi edebilmesi için sair sünnetleri terkedebileceğini tecviz ettikleri halde sabah namazının sünnetini bu cevaz ve müsaadeden müstesna tutmuşlardır.¹

Yine sabah namazının müstened-i şer'îsi bulunan ehâdîs ve âsârdan ve bilhassa 1 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde Resûl-i Ekrem'in, “*Sizi süvari kovalasa bile sabah namazının sünnetini bırakmayınız*” suretindeki vasiyyet-i nebeviyyelerinden mülhem olarak eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Sabah namazının sünnetini evinde kıl-madan mescide gelen bir kimse, imamı farza başlamak üzere bulursa ve bir rek'atı fevte-deceğinden korkarsa bile yine sünneti terketmeyip cemaate muhalefet izhar edilmemek için mescidin kapısı önünde veya bir direk dibinde kılar ve ikinci rek'atta imama iktidâ eder. Şayet farzın iki rek'atını birden kaçıracağından korkarsa daha mühim olan cemaati fevtetmemek için hemen imama iktidâ ederek sünneti terkeyler. Bu kadar tekayyüdât, sabah namazının sünneti için ihtiyar edilmiştir. Diğer sünnetler, imam farza başladıktan sonra katiyen kılınmaz. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz kâmet edildikten sonra farzlardan başka namaz kılınmaz buyurmuşlardı.² Yalnız sabah namazının sünneti, şiddetle müekked bulunmasına mebnî, istisna edilmiştir.

Tahâvî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetine göre, İbn Mes'ûd bir kere mescide geldiğinde sabah namazında farz için kâmet ediliyormuş. İbn Mes'ûd mescidin direğine karşı sünneti kılmıştır ve bu hâdise-i salât, Huzeyfe, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi kibâr-ı sahâbe huzurunda vâki olmuştur.

Bu suretle farz kılınarak kaçırılan sünnetin kazâsı lâzım mıdır, değil midir? Kazâsı kabul edildiği surette zaman tayini hususunda fukaha ihtilâf etmişlerdir ki, bu da sabah namazının müstesna mevkiinin neticesidir. Bu namaz hakkındaki ehâdîs ve âsârın kuvvetine mebnî Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, bir rivayette İbn Ömer radiyallahu anhümâ farz gibi bu sünnetin ebedî kazâ edilebileceğine hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî'nin en zâhir olan kavli de böyledir. Şârih İbn Battâl da ekser ulemâdan bu veçhile nakledildiğini bildiriyor. Bir kısım ulemâ da o günü güneş doğduktan sonra kazâ edilir demiştir ki, bir rivayette İbn Ömer, Kâsım b. Muhammed, Evzâî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Büveytî'nin rivayetine göre İmam Şâfiî bu zümre-i ulemâdandır. İmam Mâlik ile İmam Muhammed de, “Dilerse güneş doğduktan sonra kazâ edebilir” demişlerdir. İmâm-ı Âzam'la Ebû Yûsuf ise “Kazâ edilmez” demişler. Çünkü hâric-i vakitte kazâ vâcibâta mahsustur. Bu asl-ı şer'îden ancak bir nas ile udûl edilebilir. Böyle bir nas da yoktur. Sabah namazının sünneti, farz ile birlikte terkedildiği surette ikisinin birlikte kazâ edil-

1 Fethu'l-kadîr, I, 313.

2 {M1644 Müslim, Müsâfirîn, 63.}

mesi, leyle-i ta'rîste geçirilen farz ile sünnetin, onun sabahında bu suretle birlikte kazâ edilmiş olmasına mebnîdir.¹

600

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُخَفِّفُ الرُّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ
حَتَّى إِنِّي لَأَقُولُ هَلْ قَرَأَ بِأَمِّ الْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sabah namaz(ının farz)ından evvelki o iki rek’at (sünnet)i, (kıraat ve ef’âl-i salât cihetiyle o kadar) hafifletirdi (ki) hatta ben (gönlümde) kati olarak: ‘Acaba Resûlullah Fâtiha’yı okudu mu?’ der idim.” {B1171 Buhârî, Teheccüd, 28.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, sabah namazının sünnetindeki kıraatin uzun veya kısa olmak gibi sıfat ve keyfiyetine dair bir babında zikretmiştir. “Ümmü’l-Kur’ân” “Kur’an anası” demektir ve Fâtiha-i şerifenin en cazibeli bir ismidir. Bir şeyin anası onun aslıdır. *Kur’ân-ı Kerîm*’deki ilâhî ve âlî hükümlerin ve mânaların bütün asıllarını kendisinde topladığı için Fâtiha sûresine “ümmü’l-Kur’ân” buyurulmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’in ihtiva ettiği hikem-i âliye üç asılda toplanıyor. 1. Mebdee taalluk eden asıl ki, rabbimize hamd ü senâdan, 2. Meâşe taalluk eden kısmı ki, ibadetten, 3. Meâde taalluk eden kısmı ki, cezadan ibarettir ve Fâtiha-i şerifede bunların hepsi cemedilmiştir. “وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي” *“Aziz peygamberim! Sana biz namazda mükerrer okunan yedi âyet verdik”*² kavlı-i şerifiyle de Fâtiha’ya “seb’u’l-mesânî” adı verilmiştir. Bu da Fâtiha’nın isimleri arasında en muhteşem bir unvanıdır.

Kurtubî diyor ki: Hazret-i Âişe’nin “Acaba Resûlullah Fâtiha okudu mu? derdim” sözüyle Resûl-i Ekrem’in Fâtiha okuduğunda şüphe ederdim mânası anlaşılmamalıdır. Belki Hazret-i Âişe, “Resûl-i Ekrem, umumiyetle nâfile kılarken kıraati uzattıkları halde sabah namazının sünnetinde hafifletirlerdi. O derecede ki, âdeta insan Fâtiha okumadılar zannederdi” demek istiyor. Sonra Resûl-i Ekrem efendimizin Fâtiha’dan sonra “Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn” ve “Kul hüva’llâhü ehad” sûrelerini okumak itiyadında bulunduklarına

1 Ta’rîs: Gece seferinde istirahat için bir mahalle konmaya denir. “Leyle-i ta’rîs” de Resûl-i Ekrem Efendimiz’in bir gazâ seferinde konakladıkları bir yerde maiyetiyle uyuyup kalarak sabah namazını fev-tettikleri gecedir ki, bunun sabahında güneş yükseldikten sonra farz ile sünneti birlikte kazâ etmişlerdi.

2 el-Hicr, 15/187.

dair¹ Müslim'in ve *sünen-i erbaa* sahiplerinin İbn Ömer'e, İbn Mes'ûd'a, Enes b. Mâlik'e müntehî olan müteaddit rivayetleri vardır ki, şârih Aynî bunları *Umdetü'l-kârî*'de senedleriyle beraber bize bildiriyor. رَبَّنَا أَمَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتَبْنَا مَعَ² قُولُوا أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا³ âyetlerini okuduklarını da Ebû Hüreyre'den Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî rivayet etmişlerdir.⁴

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde, Câbir b. Abdullah'tan tahrîcine göre, Hazret-i Câbir demiştir ki: Ashaptan biri sabah namazının sünnetini kılarken birinci rek'atta "Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn" sûresini okudu. Sûre bitince Resûl-i Ekrem, هَذَا عَبْدٌ عَرَفَ رَبَّهُ *"İşte bu adam, hâlikını bilen bir kuldur"* buyurdu. Sonra ikinci rek'atta "Kul hüve'llâhu ehad" sûresini okudu. Yine sûre bitince Resûl-i Ekrem, هَذَا عَبْدٌ آمَنَ بِرَبِّهِ *"İşte bu, rabbine iman eden, inanı olan bir kuldur"* buyurdular.⁵

BU HADİSLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisten teheccüd namazını uzatmak hususundaki âdet-i nebeviyyeye nisbetle sabah namazının sünnetinde tahfîf-i kırâatte mübalağa edilebileceğini öğreniyoruz. Yoksa sûret-i mutlakada kıraati uzatmakta hiçbir beis yoktur. İbrâhim en-Nahaî'nin, Mücâhid'in, Hanefîler'in mezhebi budur. Ebû Hanîfe hazretlerinden sabah namazının iki rek'at sünnetinde bazan iki hizb okurum buyurdıkları rivayet ediliyor. Bazı ulemâ, "Bu babdaki tahfif, gece namazında kendince kıraati mûtat olan hizbi bitirmiş olan ehl-i teheccüd içindir. Şayet kıraatte mûtadı olan miktardan bir şey kalırsa, onu sabah namazının sünnetinde okur" demişlerdir. İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde bunu Hasan-ı Basrî'den, Mücâhid'den, Sevrî'den nakletmiştir. Yine İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Saîd b. Cübeyr'den mürselen rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimizin de bazan sünnet-i fecri uzattıkları olurmuş.⁶ Bunu Beyhakî de rivayet etmiştir.

Zeynüddin el-İrâkî, "Bu iki rek'atta müstehap olan İhlâs sûresi okunmasıdır" demiş. Bu kavi, ashaptan İbn Mes'ûd, tâbiînden Saîd b. Cübeyr, Muhammed b. Sîrîn, Abdurrahman b. Yezîd en-Nahaî'den rivayet edilmiştir. Eimme-i Şâfiîyye'den de bu suretle menkuldür. İmam Mâlik ise sabah namazının sünnetinde, ümmü'l-Kur'ân'a bir âyet bile ziyade etmem dermiş. İmam Şâfiî de Fâtiha'ya kısa bir sûre zammetmekte beis yoktur dermiş. Bu babda Hazret-i Âişe hadisinin zâhirine temessük edeceğiz diye en geriye kalan Zâhirîler'dir. Onlar sabah namazının sünnetinde hiçbir kıraate lüzum görmemişlerdir.⁷

1 {T417 Tirmizî, Salât, 191.}

2 el-Bakara, 2/136.

3 Âl-i İmrân, 3/53.

4 {Hadisin ilk kısmı *Müslim*'de, İbn Abbâs'ın rivayetiyle yer almaktadır. M1691 Müslim, Müsâfirîn, 99. İkinci kısım ise Ebû Hüreyre'nin rivayetiyle *Ebû Dâvûd*'da yer almaktadır. D1260 Ebû Dâvûd, Tatavvû', 3.}

5 *Aynî*, VII, 229. {İbn Balabân, *el-İhsân*, VI, 213-214, no: 2460.}

6 {MŞ6355 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Salavât, 512.}

7 *Aynî*, VII, 231.

Buhârî bu babda Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyle dair bir hadisini de rivayet ediyor ki meâli şöyledir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gece on üç rek‘at namaz kıları. Sonra sabah ezanını işitince hafif iki rek‘at da sabah namazının sünnetini kıları.” Hazret-i Âişe'nin salât-ı leyl hakkında müteaddit rivâyâtının sûret-i tevfi hakkında 586 rakamıyla tercümesi geçen hadisın izahında icap eden tafsilât verilmişti.¹

601

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوْصَانِي خَلِيلِي بِثَلَاثٍ لَا أَدْعُهُنَّ حَتَّى أَمُوتَ صَوْمٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَصَلَاةُ الصُّحَى وَنَوْمٌ عَلَى وَثْرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Hüreyre demiştir ki: “Kalbî dostum (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem) bana üç şey vasiyet etti. Bunları ölünceye kadar asla terketmem: Her aydan üç gün oruç (tutmak), (her gün iki rek‘at) duhâ namazı (kılmak), vitir (namazı) kılıp da uyumak.” {B1178 Buhârî, Teheccüd, 33.}

İZAH I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Savm” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Nesâî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu babında Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın, meâli bervech-i âtî bir hadisini de rivayet etmiştir. Hazret-i Enes demiştir ki: Ensardan iri vücutlu, şişman birisi Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip, “Yâ Resûlellah! (Görüyor-sunuz ya) mescide gelip sizinle namaz kılamıyorum” demişti ve yemek hazırlayarak Resûl-i Ekrem’i evine davet etmişti. (Resûl-i Ekrem icâbet buyurup geldiğinde) hasır seccadenin bir yüzünü su serpererek yumuşattı. Resûl-i Ekrem de onun üstünde iki rek‘at (nâfile) namaz kıldı. Cârûd oğlu, filân oğlu filân (yani Abdülhamîd b. Münzir) Hazret-i Enes’ten, “Resûl-i Ekrem duhâ namazı mı kıldı?” diye sormuş, o da, “O günden başka bir günde böyle bir namaz kıldığını görmedim” diye cevap vermiştir.²

Halîl, “muhabbeti kalbe yerleşen ve sevgisi daima gönülde yaşayan hâlis dost” demektir. Aşk-ı ilâhî ve muhabbet-i bârîden başka hiçbir mevcuda kendi sahasında yer

1 عن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاث عشرة ركعة. ثم يصلي إذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين. {B1170 Buhârî, Teheccüd, 28.}

2 عن أنس بن سيرين قال: سمعت أنس بن مالك قال: قال رجل من الأنصار وكان ضخمًا للنبي صلى الله عليه وسلم إني لا أستطيع الصلاة معك فصنع للنبي صلى الله عليه وسلم طعاما فدعاه إلى بيته ونضح له طرف حصير بماء فضلى عليه ركعتين وقال فلان بن فلان بن الجارود لأنس ابن مالك أكان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى؟ قال: ما رأيته صلى غير ذلك اليوم. {B1179 Buhârî, Teheccüd, 33.}

vermeyen vicdân-ı Muhammedî en sevgili yâr-ı gârı ve bütün hayatında bir refîk-ı vefâkârı olan Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin bile muhabbetine yer vermemiş ve tercümesi 293 rakamıyla geçen hadîs-i şerifte, “Gönlümde hubbû bârî yanında fanilere yer vermek isteseydim, Ebû Bekir’i dost tutardım. Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır”¹ buyurmuştu. Resûl-i Ekrem’in bu veçhile başkasını dost itti hazı mümteni idi. Fakat bunun aksi değil idi. Bu cihetle Ebû Hüreyre’nin “halîlî” (dostum) tabiri bu hadise münâfî düşmemiştir. Nesâî’nin rivayet ettiği ve aynı vesâyâ-yi seniyyeyi hâvi olan Ebû’d-Derdâ hadisinde de *أوصاني حبيبي* dediği rivayet edilmiştir ki o da aynı tafsile tâbidir.

Üç gün oruç tutmaktan zâhiren müstefâd olan “eyyâm-ı bîz”dir ki ayın on üç, on dört ve on beşinci günleridir. Maamafih ayın mütevâliyen üç günü olmak da muhtemeldir.

Hadiste duhâ namazı mutlak olarak zikrolunmuştur. Fakat Müslim’in rivayetinde *ركعتي الضحى* “İki rek’at kuşluk namazı!” diye aded-i rekeât tasrih edilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde ise *وصلاة الضحى كل يوم* “Her gün duhâ namazı” diye her gün kılınması hakkında bir ziyadeyi muhtevî bulunduğundan bunların her ikisini de tercümemizde mu’tariza içinde gösterdik. *ونوم على وتر* cümlesi, Buhârî’nin “Savm” bahsindeki rivayetinde *وأن أوتر قبل أن أنام* “Uyumazdan evvel vitir kılmaklığım” suretindedir ve daha sarihtir.

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HAKİKATLER

Cenâb-ı Peygamber’in bu üç kıymetli tavsiyesiyle ashab arasında Ebû Hüreyre ile Ebû’d-Derdâ radiyallahu anhümânın mazhar-ı iltifât olmaları şayanı tetkiktir. Gerek Ebû Hüreyre gerek Ebû’d-Derdâ, fukarâ-yı ashabdan feragat sahibi iki sima idi. Zengin değil-lerdi ki kendilerine malî ibadetler tavsiye buyurulsun. Binaenaleyh bedenî ibadetlerin en şerefli si bulunan namazla, oruçla taltif buyuruldu lar. Bu sayede ümmet de nevâfil arasında bu ibadetlerin güzîde kıymetlerini öğrenmiş oldular. Ne mutlu!

Her ayın üç gününün oruca tahsis buyurulması, her hasene ve her hayrın on misli sevap ile karşılanması mev’ûd bulunduğundan bu hesapça her ayın oruçlu geçirilmiş olması gayesine mebnîdir. Yine Ebû Hüreyre hadisinde uykudan evvel kılınması tavsiyesi de gece sonunda uyanamayan kimselere müteveccih tir. Yoksa uyanıp kalkacağından emin olanlar için vitir namazını gecenin sonuna tehir etmek efdal olduğuna dair hadisler vardır.

Ebû Hüreyre hadisi hizada salât-ı duhâ hakkındadır demiştik. Bunun mukabili olarak İmam Buhârî *Sahîh*’inde seferde salât-ı duhâ hakkında da bir bahis açmış, onda da bize şu iki hadisi rivayet etmiştir:²

1. 579. hadisin izahında da zikredildiği üzere, râvi Müverrik diyor ki: İbn Ömer radiyallahu anhümâya,

1 {B467 Buhârî, Salât, 80. Atıf yapılan 293. Hadis-i şerîfin metninde bulunmayan “Lâkin o benim kardeşim ve yoldaşımdır” ziyâdesi, Buhârî’nin aynı konudaki diğer bir rivayetinde (B3656 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5) yer almaktadır.}

2 قال المورق: قلت لابن عمر أتصلي الضحى؟ قال: لا، قلت فعمر؟ قال: لا، قلت فأبو بكر؟ قال: لا، قلت: فالنبي صلى الله عليه وسلم؟ قال لا إخاله (رواه البخاري) {B1175 Buhârî, Teheccüd, 31.}

— “(Seferde) duhâ namazı kılar mısın?” diye sordum. İbn Ömer,
 — “Hayır, kılmam” diye cevap verdi.
 — “Ömer kılar mıydı?” diye sordum.
 — “Hayır, kılmazdı” dedi.
 — “Ebû Bekir kılar mıydı?” dedim.
 — “Hayır, kılmazdı” diye cevap verdi.
 — “Ya, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem?” dedim.
 — “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kılıp kılmadığını bilmiyorum” diye cevap verdi.

2. Yine yukarıda 579 numaralı hadisin izahında Buhârî’den nakledilerek arzolunduğu üzere Abdurrahman b. Ebû Leylâ demiştir ki: Bize ashâb-ı kirâm arasında Ümmü Hânî’den başka Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in duhâ namazı kıldığını gördüğüne dair hiçbir kimse bir şey haber vermemiştir. Ümmü Hânî, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü, kendi evine geldiğini, iğtisâl edip sekiz rek’at namaz kıldığını ve bu namazdan daha hafif bir namaz görmediğini, şu kadar var ki, Hazret-i Resûl’ün rükû ve sücûdu tamamlar olduğunu” haber vermiştir.¹ Ümmü Hânî, Hâşimîler’den idi. Ebû Tâlib’in kızı ve Hazret-i Ali’nin hemşiresi idi.

Şimdi görüyoruz ki, İbn Ömer’in haberi ile Ümmü Hânî’den gelen haber arasında nefyen ve isbâten açık bir tezat vardır: İbn Ömer, ne Cenâb-ı Peygamber’in ne de şeyhaynın seferde duhâ namazı kıldıklarını bildiğini söylüyor. Ümmü Hânî ise bütün tafsilâtıyla kıldığını haber veriyor. Bu babda Ahmed b. Hanbel’in, Enes b. Mâlik’ten gelen rivayeti de müsbet bir haberdur. Bu tezağı, şârih Aynî şöyle kaldırıyor: İbn Ömer’in görmemesi nefse’l-emirde adem-i vukûunu icap etmez. Gerek Hazret-i Peygamber’in gerek şeyhaynın seferde ve hazaarda duhâ namazı kıldıkları vâkidir. Fakat İbn Ömer bunlardan haberdar değildir. Yahut İbn Ömer’in nefyi, vukuu nefiy değildir. Belki müdâvemet eylediğini nefiydir. Nasıl ki, Hazret-i Âişe’nin 579. olarak tercümesi geçen, “Resûl-i Ekrem, duhâ namazı kılmazdı. O namazı yalnız ben kılardım”² hadisindeki nefiy de bu suretle tevcih edilmiş idi.

Hakikaten Resûl-i Ekrem efendimizin duhâ namazına muntazaman devam buyurmayıp bazı zamanlarda kıldığını Tirmizî’nin Ebû Saîd el-Hudrî’ye müntehî olan şu rivayetinden öğreniyoruz. Ebû Saîd radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duhâ namazı kılardı (bir derece devam ile ki) hatta biz, Resûlullah, duhâ namazını hiç terketmez derdik. Resûl-i Ekrem’in duhâ namazını kılmayıp bıraktığı da olurdu. (Bir halde ki) hatta biz, Resûlullah duhâ namazı kılmaz derdik.³

1 قال عبد الرحمن بن أبي ليلى ما حدثنا أحد أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى غير أم هانئ. فإنها قالت: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل بيتها يوم فتح مكة. أنه اغتسل وصلى ثماني ركعات. فلم أر صلاة قط أخف منها. غير أنه يتم الركوع والسجود. {B1176 Buhârî, Teheccüd, 31.}

2 {B1128 Buhârî, Teheccüd, 5.}

3 كان النبي صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى حتى نقول لا يدع. ويدعها حتى نقول لا يصليها (رواه الترمذي عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه) {T477 Tirmizî, Vitir, 15.}

Şârih Aynî, bu hadisin şerhinde ashâb-ı kirâmdan bir cemm-i gafîrin hadislerini senedleriyle, muharricleriyle beraber *Umdetü'l-kârî*'de zikr ü cemetmiştir. Bu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'in iki, dört, altı, sekiz, on iki rek'at kıldığı haber verildiğine göre, Hazret-i Peygamber'in müteaddit zamanlarda iki rek'attan on iki rek'ata kadar kıldıkları ve ashâb-ı kirâma da bu suretle vasiyet buyurdıkları anlaşılıyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ لَا يَدْعُ أَرْبَعًا قَبْلَ الظُّهْرِ وَرَكَعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَدَاةِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in öğle (namazının farzı)ndan evvel dört (rek'at), sabah (namazının farzın)dan evvel de iki rek'at (tatavvu kılmayı) terketmediği rivayet edilmiştir. {B1182 Buhârî, Teheccüd, 34.}

İZAH I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisin Buhârî'deki turuk-ı rivâyâtı dörttür. Müslim de Âişe es-Sıddîka'dan dört tarik ile rivayet etmiştir. Binaenaleyh şeyhaynın sıhhatinde kuvvetle ittifak ettikleri bir hadistir. Buhârî bu babda İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da bir hadis rivayet etmiştir ki, bunun tercümesi "Cum'a" bahsinin sonunda 509 rakamıyla geçmiştir.¹ İbn Ömer'in bu rivayetinde öğleden evvel Resûl-i Ekrem'in iki rek'at kıldıklarını haber vermişti. Binaenaleyh her iki haber arasında bir fark olduğu meydandadır. Bu ihtilâf birkaç türlü tevcih edilmiştir: 1. Abdullah b. Ömer, rek'atın ikisini unutup iki rek'at rivayet etmiş bulunması. 2. Resûl-i Ekrem efendimizin öğleden evvelki sünnetleri kâh dört, kâh iki kılmış; birinciği Hazret-i Âişe, ikinciği de İbn Ömer rivayet etmiş olması, 3. Resûl-i Ekrem mescidde iki, hâne-i saâdetde dört kılmıştır. Bunlardan birinci İbn Ömer, ikinci de Hazret-i Âişe tarafından rivayet edilmiş bulunması.

Şu vücûh ve ihtimâlâtı izah eden şârih Aynî sonra diyor ki, bu ahvalin kâffesine göre de öğle namazının sünneti dörttür, aşağı tenzil edilmemelidir. Çünkü dört sayısında iki dahildir ve Hazret-i Âişe'nin dört rek'at rivayeti, İbn Ömer'in iki rek'at rivayetini

1. İbn Ömer hadisinin buradaki rivayetinde şu ziyade vardır: وكانت ساعة لا يدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. "Sabah namazından evvel bir saat vardı ki, o saatte Resûl-i Ekrem'in yanına girilmezdi. Bana kardeşim Hafsa haber verdi ki, müezzin ezan okuyup fecr tulû' ettiğinde Resûl-i Ekrem iki rek'at sabah namazının sünnetini kılarmış." {Rivayet bu şekliyle Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 244. Buhârî'deki metin ise şu şekildedir: حدثتني أختي حفصة أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يصلي سجدتين خفيفتين بعد ما يطلع الفجر ، وكانت ساعة لا أدخل على النبي صلى الله عليه وسلم فيها. B1173 Buhârî, Teheccüd, 29.}

muhtevîdir. Yine denilmiştir ki, İbn Ömer, Resûl-i Ekrem'in yalnız mesciddeki haline mutali idi. Hazret-i Âişe ise hem mesciddeki hem de hâne-i saâdetteki ahvâl-i seniyyelerine vâkıftı. Gerek İbn Ömer gerek Hazret-i Âişe şahit oldukları vâkıaları bildirmiş olmakla beraber Hazret-i Âişe'nin meşhûdâtı daha çok olması icap eder. Nasıl ki Taberî, "Resûl-i Ekrem'in dört rek'at kılmaları ekser ahvalde idi. İki rek'at kıldıkları ise az idi demiştir."

603

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ قَالَ فِي الثَّلَاثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً.

TERCÜMESİ

Abdullah el-Müzenî radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in (üç defa) akşam namaz(ının farz)ından evvel (iki rek'at nâfile namaz) kılınız buyurduğunu, üçüncüsünde halkın bu namazı, devam edilmesi lâzım bir ibadet telakki etmesini hoşlanmayarak, "İsteyen kılsın" dediğini, Resûl-i Ekrem'den (işitip) naklettiği rivayet edilmiştir. {B1183 Buhârî, Teheccüd, 35.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "İtisâm" bahsinde de rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd da "Kitâbü's-Salât"ta Kavârîrî'den rivayet etmiştir. Bu rivayette Resûl-i Ekrem'in "Üç defa akşamdan evvel iki rek'at kılınız" dediği ve üçüncüsünde "Dileyen kılsın!" buyurduğu haber verilmiştir.¹ Bu rivayet daha vâzıhtır ve Resûl-i Ekrem'in üç defa emrettikleri musarrahtır. Bu vuzuh ve sarâhati İsmâilî'nin ثلاث مرات suretindeki ziyâde-i rivâyeti de teyit eder. Bu ziyadeyi tercümemizde mu'tarıza içinde gösterdik. Ebû Nuaym'ın *Müstahrec*'inde ركعتين ziyadesi² bulunduğundan tercümemizde buna da işaret ettik. Hadisin sonundaki "sünnet" kelimesi, tarîkat-i lâzime mânasına olup sünnet-i örfiyye değildir. Tercümemizde bu fark da gözetilmiştir.

Bu babın *Sahîh-i Buhârî*'de rivayet edilen bir hadisi de Ukbe b. Âmir hadisidir. Râvi Mersed b. Abdullah, Ukbe'ye,

1 {Hadis bu lafızlarla *Dârekutnî*'de yer almaktadır. DK1028 *Dârekutnî*, *es-Sünen*, I, 264. *Ebû Dâvûd*'da ise Hazret-i Peygamber'in bu sözü iki defa söylediği, ikincisinde "Dileyen kılsın." dediği rivayet edilmektedir. D1281 *Ebû Dâvûd*, *Tatavvu'*, 11.}

2 و في المستخرج لأبي نعيم؛ صلوا قبل المغرب ركعتين. قالها ثلاثا. ثم قال لمن شاء. {*Müstahrec*'de tespit edilemeyen rivayet *Dârekutnî*'de mevcuttur. DK1028 *Dârekutnî*, *es-Sünen*, I, 264.}

— “Ebû Temîm’in işine şaşmaz mısınız? Ebû Temîm akşam namazından evvel iki rek’at namaz kılıyor” demiş. Ukbe cevaben:

— “Hayır, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz de kılardık” demiş. Mersed:

— “Ya şimdi kılmaktan seni alıkoyan nedir?” diye sormuş. Ukbe,

— “İşle, güçle uğraşmak” diye cevap vermiş.¹

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Eimme-i selef, akşam namazının farzından evvel nâfile kılınması hususunda ihtilâf etmişlerdir: Ashaptan, tâbîinden ve fukahadan bir kısmı câizdir demiş. Bunların hüccetleri, tahşiye etmekte bulunduğumuz hadis ile buna benzer hadislerdir. Yine ashaptan ve tâbîinden böyle bir namaz kılmayanlar da haber verilmiştir. İbnü’l-Arabî demiştir ki: Bu iki namaz hakkında ashap ihtilâf etmişlerdir. Ashaptan sonra gelenler de kılmamışlardır. Saîd b. Müseyyeb, akşam namazından evvel iki rek’at namaz kılan, Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan başka hiçbir fakih bilmiyorum demiştir. Hasan-ı Basrî’den bu namaz sorulduğunda, “Rızâ-yı ilâhî kastıyla kılan kimse için bu iki rek’at, iki hasenedir” demiş. İshak b. Râhûye de, Ahmed b. Hanbel de böyle demişlerdir. Sâhib-i *Muğnî*, “Ahmed b. Hanbel’in bu sözünden bu namazı kılmak câiz olduğu anlaşıyor. Fakat sünnet olduğu değil” demiştir. Ashaptan ensarın kılıp muhâcirînin kılmadıkları hakkında da Saîd b. Müseyyeb’den Zührî bir haber naklediyor.

İbn Hazm, Abdurrahman b. Avf’ın, Übey b. Kâ’b’ın, Enes b. Mâlik’in, Câbir’in şeceretürrıdvân ashabından daha beş zat ile İbn Ebû Leylâ’nın bu namazı kıldıklarını zikretmiştir. Habîb b. Seleme de, “Ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın farz namaza koşar gibi bu namaza koştuklarını gördüm” demiştir.

Bu namaza en ziyade muhalif olan Kûfe fukahasıdır. Şârih İbn Battâl, “İbrâhim en-Nahaî’nin ne Ebû Bekir ne Ömer ne de Osman radiyallahu anhüm bu namazı kıldılar. Bu namaz bid’attır” dediğini nakletmiştir. Sonra da, “Ali, İbn Mes’ûd, Huzeyfe, Ammâr, Ebû Mes’ûd gibi Kûfe’de bulunan kibâr-ı sahâbeye musâhib olanlardan hiçbir kimse, bunların, akşam namazından evvel namaz kıldıklarını bildirmemiştir, Ebû Hanife’nin, Mâlik’in hatta Şâfiî’nin kavli de budur” diyor.

Bazı eimme-i Hanefiyye demiştir ki: Abdullah el-Müzenî hadisinin hükmü, ibtidâ-yı İslâm’da câri idi. Güneşin gurubu ile menhî olan vaktin çıktığını, nâfile ve farz namazların kılınması helâl olup hiçbir mani kalmadığını ifham için kılınırdı. Bilâhare akşam namazının farzı, efdal-i evkâtından taahhur etmemek için nâs, farza mübâderet ve mübâşeret edip evvelâ yalnız akşam namazının farzını iltizam eder oldular.

İbn Şâhin de bu Abdullah el-Müzenî hadisinin Büreyde hadisi ile mensuh olduğunu iddia etmiştir.

1 قال مرثد بن عبد الله البزني: أتيت عقبة بن عامر الجهني. فقلت ألا أعجبك من أبي تميم؟ يركع ركعتين قبل صلاة المغرب. فقال عقبة إنا كنا نفعله على عهد النبي صلى الله عليه وسلم. فقلت فما يمنعك الآن؟ قال الشغل. {B1184 Buhârî, Teheccüd, 35.}

Büreyde b. Husayb radiyallahu anhin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Akşam namazından başka her iki ezan (ve kâmet) arasında iki rek‘at namaz vardır”* buyurmuştur.¹ Ebû Dâvûd’un *Sünen*’indeki Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan bervech-i âtî bir rivayeti de bu nesih keyfiyetine vuzuh vermiştir. İbn Ömer’den bu namaz sorulduğunda, “Resûlullah zamanında ben böyle bir namaz kılan kimse görmedim” cevabında bulunmuştur.²

HULÂSA. Bu namazı Resûl-i Ekrem’in kıldığına dair bir haber nakledilmediği gibi Hulefâ-yi Erbaa ile beraber eâzım-ı ashabdan pek çoğunun böyle bir namaz kılmadıkları rivâyet-i sahîha ile sabit bulunduğundan kibâr-ı tâbiînden ekserisi ile eimme-i mezâhib, bu namazı iltizam etmediklerinden kuvvet alarak fukahâ-i Hanefiyye akşam namazının farzından evvel namaz kılmak mekruhtur demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, bu namazı ömrümde bir kere kıldım, o da Abdullah el-Müzenî’nin bu hadisini işittiğimde demiştir.

Bu namazın rivayet ve dirayet cihetiyle vaz‘iyyet-i ilmiyyesi bu merkezde iken fukahâ-i Şâfiyye bunu müstehap bir namaz olarak kabul ediyorlar. 370 numara ile tercümesi geçen Abdullah el-Müzenî hadisinin izahı mütalaa olunsun. Orada bu namazın müstehap olduğu hususunda ne derece ısrar edildiği hayretle görülecektir.

MÜHİM BİR NOKTANIN İZAHI

Buhârî, *Sahîh*’inde kable’l-ferâiz ve ba‘de’l-ferâiz kılınan müekked ve gayr-i müekked nevâfile dair haberleri أبواب التطوع unvân-ı umûmîsi altında ve her birini ayrı ayrı bablarda zikretmiştir. Ba‘de’l-ferâiz tatavvu hakkında tercümesi 509 numara ile “Cum‘a” bahsinde geçen İbn Ömer hadisini burada da “Ba‘de’l-mektûbe tatavvu” unvanı altında tekrar rivayet ederek ögle, akşam, yatsı, cuma namazlarının son sünnetlerini bildirmiştir.

Kable’l-mektûbe tatavvua dair de bundan evvel tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisi ile izah etmekte bulunduğumuz Abdullah el-Müzenî hadisini, bir de izahımızda tercüme ettiğimiz Ukbe b. Âmir hadisini rivayet etmiştir. Bu hadisler ise sabah, öğle, akşam nevâfili hakkındaki ahkâmı ihtiva etmektedir. İkindinin ve yatsının ilk sünnetleri hakkında Buhârî bize hiçbir haber rivayet etmemiştir. Halbuki Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*’lerinde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, *“İkindinin farzından evvel dört rek‘at namaz kılan kişiye Allah rahmet etsin”*³ buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Bu hadisi İbn Hibbân da *Sahîh*’inde tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Tirmizî’nin rivayeti daha mufassaldır. Hazret-i Ali demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ikindinin farzından evvel dört rek‘at kıları. Bu dört rek‘atın

1 {İbn Şâhin, *Nâsihu’l-hadîs*, I, 258. Ayrıca bkz. BS4594 Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 630.}

2 *Aynî*, III, 647. {D1284 Ebû Dâvûd, Tatavvu‘, 11.}

3 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: رحم الله امرأ صلى قبل العصر أربعاً [رواه أبو داود وكذا روى الترمذي وقال هذا حديث، غريب، حسن] {D1271 Ebû Dâvûd, Tatavvu‘, 8.}

arasını, melâike-i mukarrebîne ve bunlarla beraber bütün müslümanlara ve müminlere selâm vererek ayırırdı.” Buradaki selâm ile maksut teşehhüddür. Bunun için melâike ile takyîd edilmiştir. Yoksa namazdan çıkmak için verilen selâm değildir. Sair ashâb-ı sünen de bazı ihtilâflarla beraber bu hadisleri rivayet etmişlerdir.¹ Taberânî’nin Abdullah b. Amr b. Âs’tan bir rivayetinde Abdullah radiyallahu anh da şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, aralarında Ömer b. Hattâb radiyallahu anhin bulunduğu bir kısım ashap ile oturup görüşürken ben de vardım ve Resûl-i Ekrem’in son sözü olarak şöyle buyurdıklarını işittim: “*Kim ki ikindi namâzının farzından evvel dört rek’at namaz kılsa; onu cehennem ateşi mesmetmez.*”² İkindinin dört rek’at sünneti hakkında bunlardan başka daha birtakım haberler de vardır ki, bunlar da Ebû Hüreyre, Ümmü Habîbe, Ümmü Seleme radiyallahu anhümden rivayet edilmişlerdir. Fakat bunlardan hiçbiri Buhârî’nin te’mîn-i sıhhat için iltizam ettiği şerâit-i rivâyeti haiz olmadığından, bunları Buhârî *Sahîh*’ine almamıştır. Irâkî “İkindiden evvel dört rek’at namazın müstehap olduğuna istidlâl için bunlar da kâfidir” demiştir. Nevevî de, “Bu dört rek’atın sünnet olduğunda ihtilâf yoktur. Yalnız ihtilâf, sünnet-i müekkede olup olmadığındadır” demiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî de, “Bize göre doğrusu, ikindiden evvel dört rek’at nâfile kılmanın efdal olmasıdır. Çünkü bu babda Hazret-i Ali’nin Resûl-i Ekrem’den rivayeti sahihtir” demiştir. İkindiden evvel dört rek’at nâfile kılanlardan biri de Hazret-i Ali idi.³

Yatsı namazının farzından evvelki dört rek’at sünnet hakkında da Buhârî’nin rivayeti yoktur. Maamafih Buhârî ile beraber diğer sıhâh ve sünen ashabının da Resûl-i Ekrem’in bu dört rek’atı kıldıkları hakkında sarîh bir rivayetleri yoktur.⁴

Fıkıh kitaplarında da bu hususta bir hadis zikredilmemiştir. *مراقي الفلاح* da Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan şu, *كان عليه السلام يصلي قبل العشاء أربعاً ثم بعدها أربعاً ثم يضطجع*, “Resûl aleyhisselâm yatsı namazının farzından evvel dört, farzından sonra da dört rek’at nâfile kılar. Sonra yan tarafına yaslanırdı”⁵ suretinde bir haber rivayet edilmekte ise de fakat bunun muharrici bildirilmediğinden itimat edilemeyeceği tabiidir. Lâkin Buhârî’nin dahil bulunduğu bir cemâat-i muhaddisîn tarafından rivayet edilen Abdullah b. Müzenî radiyallahu anhin şu hadisi ile pekâlâ istidlâl olunabilir deniliyor.

Abdullah el-Müzenî demiştir ki: “Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, her iki ezan arasında bir namaz vardır” dedi. Sonra üçüncüsünde, “dileyen kılmak için” sözünü

1 و عن علي رضي الله عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي قبل العصر أربع ركعات يفصل بينهما بالتسليم على الملائكة المقربين و من معهم من المسلمين والمؤمنين. [رواه الترمذي وقال حديث حسن] {T429 Tirmizî, Salât, 201.}

2 و عن عمرو بن العاص قال: جئت ورسول الله صلى الله عليه وسلم قاعد في الناس من أصحابه منهم عمر بن الخطاب رضي الله عنه فأدركت آخر الحديث ورسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من صلى أربع ركعات قبل العصر لم تمسه النار. [أخرجه الطبراني] {أخرج الطبراني} {عبد الله بن عمرو بن العاص} olarak belirtilen râvi ismi kaynakta ‘عبد الله بن عمرو بن العاص’ olarak geçmektedir. Taberânî, *el-Evsat*, III, 88, no: 2580.}

3 *Aynî*, III, 661, 662.

4 *Halebî-i Kebîr*, el-müsemmâ bi’l-Gunye.

5 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Şürûnbulâî, *Merâkî’l-felâh*, I, 146.}

ilâve buyurdu.¹ Abdullah el-Müzenî'nin bu hadisinin iki tarîk-i rivâyette tercümesi 370 rakamıyla geçmiştir. Yatsının farzından evvel nâfile kılmaya bir mani olmadığı için bu hadis istihbâb ifade eder. Bir mani bulunmamakla takyîdimiz Hanefîler ve Mâlikîler ile seleften ekserisi indinde akşam namazının farzından evvel teneffülün mekruh olduğuna işaret içindir. Ercâh bir kavle göre, Şâfiîler ile bir tâife muhalefet etmişlerdir. Akşam namazından evvel iki rek'at namaz müstehaptır dediklerini de yakında izah etmiştik.

TERCEME-İ HÂLLER

Burada dört zatın terceme-i hâlinde bahsedeceğiz:

1. Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi **Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî** radiyallahu anh nükabâ-i sahâbedendir. Bey'atürrıdvân'da hazır bulunmuştur. İrtihâl-i nebevîden sonra da Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Kendisinden kırk dört hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim dört hadisin rivayetinde ittifak, birer hadisi de münferiden rivayet etmişlerdir. İbn Büreyde'nin, Saîd b. Cübeyr'in sâhib-i tercemeden rivayetleri vardır. Hicretin 57. ve bir rivayette 60. sâlinde vefat etmiştir.²

2. **Ukbe b. Âmir el-Cühenî** radiyallahu anh. Fasih, hatip, şair, kâtip, Kitâbullah'a vâkıf ve âlim bir sîmâ-yi sahâbîdir. Zehebî, İbn Yûnus'un, "Ukbe, kendi mushafını kendi yazmıştır ve el-ân mevcuttur" dediğini haber veriyor. Halife Muâviye tarafından Ukbe Mısır'a tayin olunmuş, bilâhare deniz seferine kuvâ-yi bahriyye kumandanlığına tayin edilmiştir. Sıffîn Vak'ası'nda Muâviye nezdinde bulunmuştur. Kendinden elli beş hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan yedisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim infirâd etmişlerdir. Kendinden Câbir, İbn Abbas, Kays b. Ebû Hâzim ve daha birçok zevât-ı tâbiî rivayet etmiştir. İbn Yûnus tarih-i vefatının 58 senesi olduğunu haber vermiştir.³

3. **Mersed b. Abdullah**, Himyerî ve Yezenî'dir. Mısır'ın en benâm fukahasıdır. Amr b. Âs'tan, Ukbe b. Âmir'den ve daha birtakım sahâbî ve tâbiînden rivayet etmiştir. Kendinden de Yezîd b. Ebû Habîb, Ca'fer b. Rebîa gibi zevat rivayet etmiştir. 90 hicrî yılında vefat etmiştir.⁴

4. **Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî**'dir. Kibâr-ı tâbiînden ve muhadramûndandır. Asr-ı saâdet'te müslüman olmuş ve Kur'an'ı Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan okumuş ve öğrenmiştir. Ömer el-Fârûk'un hilâfeti zamanında Mısır'ın fet-hinde hazır bulunmuş ve orada ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Asr-ı saâdet'i idrak ettiğinden dolayı sahâbeden addedenler de bulunduğunu Zehebî *Tecrîd-i Sahâbe*'de zikretmiştir.⁵

1 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بين كل أذنين صلاة. بين كل أذنين صلاة. ثم قال في الثلاثة لمن شاء. [رواه البخاري عن عبد الله بن مغفل المزني]

2 *Hulâsa*, s. 185.

3 *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 37; *Hulâsa*, s. 127.

4 *Hulâsa*, s. 318.

5 *Aynî*, III, 674.

Kitâbü
Fazli's-Salâti
fî Mescidi Mekke
ve'l-Medîne

كِتَابُ فَضْلِ الصَّلَاةِ
فِي مَسْجِدِ مَكَّةَ
وَالْمَدِينَةِ

Bu bab, Mekke Mescidi ile Medine Mescidi'nde (ve Mescid-i Aksâ'da) Kılınan Namazın Fazileti Hakkındaki Hadîs-i Şerifleri Muhtevîdir.

604

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِ النَّبِيِّ وَمَسْجِدِ الْأَنْصَارِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “(Namaz ve ibadet için) hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyade sevap umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, Mescid-i Resûl (aleyhisselâm) ve Mescid-i Aksâ.” {B1189 Buhârî, Fazlû's-salât, 1.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi, Müslim ile Ebû Dâvûd “Hac” bahsinde, Nesâî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi, burada Mekke ve Medine mescidlerinde kılınan namazın fazileti hususunda sevketmiştir ki, bu cihet aşağıda bizim için medâr-ı ihticâc olacaktır. Hadiste Haremeyn mescidlerinden başka Mescid-i Aksâ da mezkûr iken babın unvanında bunun İmam Buhârî tarafından bırakılması, *Sahîh-i Buhârî* metninde Mescid-i Aksâ için müstakil bir bab açmasından dolayıdır. Müellif Zebîdî tarafından bu bab, ihtisar için *Tecrîd*'e alınmadığına göre, buradaki unvana Mescid-i Aksâ'nın ilâvesi icap ederdi. Bu noksanı, babın unvanını tercüme ederken kavis içinde göstererek telâfi ettik.

Buhârî'nin bu Ebû Hüreyre hadisinden başka Ziyâd b. Ebû Süfyân'ın kölesi Kazea vasıtasıyla Ebû Saîd el-Hudrî'den de bir rivayeti vardır ki, bu rivayet Ebû Hüreyre hadi-

sinden fazla daha üç hükmü ihtiva etmektedir. Kazea demiştir ki: Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden dört şey rivayet ettiğini işittim. Doğrusu bunlar bana hem hayret, hem meserret bahşetti. Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: 1. Zevci veya bir mahremi kendisiyle beraber bulunmayan her kadının iki günlük mesafeye sefer etmesi doğru değildir. 2. Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününden ibaret olan, ramazan ve kurban bayramı günlerinde oruç tutulmaz. 3. İki namazdan sonra da namaz kılınmaz: (Biri) sabah namazından sonra güneş doğup yükselmeye kadar, (öbürü) ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar. 4. Namaz kılmak için şu üç mescidden başka hiçbir mescide sefer edilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim mescidim.¹

Buhârî Ebû Saîd hadisini burada muhtasar zikretmiştir. Yalnız Ebû Saîd hazretlerinin on iki gazâda Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinde hazır bulunduğunu bildirmiştir. Tercüme ettiğimiz bu mufasssal metin, "Hac" ve "Savm" bahislerindeki tahrîcine aittir ki, tercümesi, "Cezâ-i Sayd" babında 877 numara ile gelecektir.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin Ahmed b. Hanbel ile Bezzâr ve Taberânî taraflarından Ebû Basra radiyallahu anh vasıtasıyla sûret-i sevki şu izahı ihtiva etmektedir:

Ebû Basra bir kere namaz kılmak için Tûrisînâ'ya gitmiş ve avdet ederken Ebû Hüreyre radiyallahu anha kavuşmuştu. Nereden geldiğini Ebû Hüreyre'nin sorması ve onun da Tûr'dan geldiğini {ve orada namaz kıldığını} söylemesi üzerine Ebû Hüreyre demiştir ki: "Eğer Tûr'a gitmezden evvel seninle görüşmüş olsaydım, hiç gitmezdin. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *Üç mescidden başka mescidlere (namaz için) sefer etmeyiniz!*" buyurdu, bunu kulağımla işittim."²

Müslim'in bir rivayeti, تشد الرحال إلى ثلاثة مساجد "*Üç mescide sefer edilir*"³ suretindedir. Müslim'in bu rivayetinde hasır yoktur. Binaenaleyh bu üç mescidden başka mescidlere sefer edilmenin menine dair bir hükme de delâlet etmemektedir. Yalnız adet mefhumunun hüccet olduğuna taraftar olanlar, Müslim'in bu rivayetiyle de istidlâl edebilirler. Fakat ulemânın cumhuru, adet mefhumunun hüccet olduğunu kabul etmemişlerdir.

1 عن قرعة * مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فأعجبني وآتقني. قال: لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو رحم محرم. ولا صوم في يومين: الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين: بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد: مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي. (رواه الشيخان والترمذي والنسائي وابن ماجه) {B1197 Buhârî, Fazlû's-salât, 6.}

قرعة بالقاف والزاي والعين المهملة كلها مفتوحة. وقيل بسكون الزاء وهو ابن يحيى وقيل ابن الأسود مولى زياد بن أبي سفيان. يكنى * أبا العالية (يعني: ج 3، ص 68)

2 لقي أبو بصرة الغفاري أبا هريرة وهو جاء من الطور فقال: من أين أقبلت؟ قال: من الطور، صليت فيه. قال: لو أدركت قبل أن ترتحل ما ارتحل. إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: (لا تشدوا الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد الحديث). (رواه أحمد وقال رجال إسناده ثقات)

قال الذهبي: بصرة بن أبي بصرة الغفاري هو وأبوه صحابيان نزلا مصر. واسم أبي بصرة حميل. وقيل حميل بن أبي بصرة وقال العيني حميل. بضم الحاء المهملة وقيل بفتحها والأول هو الأصح.

3 {M3385 Müslim, Hac, 512.}

LUGAVÎ BİR İZAH

Hadisteki **şedd-i rihâl** “deveye yük bağlamak” demektir ve seferden kinayedir. Bu cihetle şedd-i rihâli sefer ile tercüme ettik. **Lâ** edatı nefiydir. Nehiy mânasındır. Biraz önce Ebû Basra vasıtasıyla vâki olan rivayetin cemi’ sîgasıyla، لا تشدوا الرحال “*Sefer etmeyiniz*” diye nehiy suretinde bulunması da edât-ı nefyin nehiy mânasına olduğuna delil olabilir.

Nehiyden nefye udûlün bir nüktesi olmak üzere şârih Aynî şunu bildiriyor: Bu üslûb-ı beyânda mesâcid-i selâse ziyaretine en belîğ surette sâmiî teşvik ve bunlardan başka mescidlere ihtiyâr-ı seferden de en latif bir şekilde men ve tahzir vardır. Taberî de nefyin, sarâhaten nehiyden daha belîğ olduğunu bildirerek, “Bu hadîs-i şerifte başka mes-cidler için ihtiyâr-ı sefer etmek doğru olmadığı ve en doğru hareket, şu üç mescidi ziya-retten ibaret bulunduğu tâlim buyurulmuş oluyor” diyor ki, biz de tercümemizde buna işaret ettik.

Hadîs-i şerifteki istisna “müferrağ”dır. Bu nevi istisnalarda müstesna minh, bütün şümulüyle melhûz ve mukadder bulunduğundan tercümemizde bu şümulü de gösterdik.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif ehl-i hadîs ile fukahânın, üzerinde en çok tevakkuf eylediği hadis-lerden birisidir. İhtiva ettiği ahkâm itibariyle bir bakışta pek sade ve basit görülmekle beraber hakikatte müteaddit cihetlerden mütehâlif noktânazarlar için mecâl-i ictihâd olmuştur. Bu muhtelif fikir ve nazarları ilmî bir tasnife tâbi tutarak her birini ait olduğu kadro dahilinde mütalaa ve bu suretle okuyucularımızın fikirlerini teşettütten sıyânet etmeyi muvafık bulduk.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâm evvelâ şu üç esasa ayrılır: 1. Üç mescidin sair mesâcid ve meâbide fadl ve rüçhanı, 2. Mesâcid-i selâseye sefer edilmenin meşruiyeti ve bunlara sefere tergîbi mutazammın bulunduğu, 3. Bu üç mescidden başkasına sefer edil-menin menhî olduğu.

EVVELÂ. Üç mescidin öbürlerine rüçhanı, hadîs-i şerifin sarâhati muktezâsı bulunduğundan bu babda ulemânın ittifakı vardır. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Buhârî’nin hadisi sûret-i sevkine dair unvanı da bunu nâtıktır. Binaenaleyh muhtâc-ı tafsîl değildir. Yalnız bu üç mescidin kendi aralarındaki derece farkları vardır ki, bu da cumhûr-ı ulemâyâ göre hadîs-i şerifteki tertip veçhile Mescid-i Harâm, efdal-i mesâciddir. Bunu takiben Mescid-i Medîne gelir. Mescid-i Aksâ da Mescid-i Medîne’yi takip eder. Bundan sonra ter-cümesi 605. olarak gelecek olan “*Şu benim mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere öbür mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır*”¹ meâlindeki hadîs-i şerifte Medine Mescidi’nin Mescid-i Harâm’dan başka mescidlere fazilet ve rüçhanı bulunduğ bildirilmiştir. Yalnız bu rivayette Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne’den hangisinin diğerine rüçhanı olduğu bildirilmemiştir. Bunu da Ahmed b. Hanbel’in, Nesâî’nin ve daha

başkalarının *Sünen*'lerindeki rivayetlerinden öğreniyoruz. Bu rivayette Mescid-i Harâm'ın yüz bin ve Mescid-i Aksâ'nın beş yüz namazdan hayırlı olduğu haber verilmiştir ki, bu haber, Mescid-i Harâm'ın Medine mescidine rüçhanı bulunduğunu nâttır.

ÜÇ MESCİDİN DİĞERLERİNE SEBEB-i RÜÇHANLARI

Her üçünün enbiyalar yediyle tesis edilmiş olmalarıdır. Bununla beraber Mescid-i Harâm, kible-i enâmdır. Mescid-i Resûl aleyhisselâm takvâ üzerine müesses olan ma'bed-i nebevîdir. Mescid-i Aksâ da ümem-i sâlifenin kiblesidir. Mescid-i Harâm'a uzaklığından dolayı da Mescid-i Aksâ denilmiştir.¹ Bir sebep de bu mescidlere memur birtakım melekler bulunup bunların, buralara gelen müminlerin aralarında dönüp dolaşarak haklarında hayır ve saadet dilemeleridir.

Şu da şüphestir ki, buraları ziyaret etmek, insana millet-i İslâmiyye'nin ulularını yâda vesile olur. Bir de bu mescidlerin umranı, şeâir-i dîni tâzim ve kelimetullahı îlâdır. Bunların umranı ise ashâb-ı yesâr müminlerin aktâr-ı âlemden buralara gelip ziyaret etmeleriyle mümkündür. Bu mühim gayenin temini için bu üç mescid, cânib-i risâletten diğerlerine tafdil edilmiştir de denilebilir.²

SÂNİYEN. Bu üç mescidi ziyaret için sefer edilmenin meşruiyeti. Bu da mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin sarâhati muktezâsındandır. Hâkim'in *Sahîh*'inde³ rivayet ettiği şu haber-i sahîh de bunu teyit etmektedir:

Süleyman aleyhisselâm Beytûlmakdis'in binasını bitirdikten sonra Cenâb-ı Hak'tan üç dilekte bulunmuştur: **1.** Kendisinden sonra kimseye müyesser olmayacak bir mülk ve saltanat, **2.** Hükm-i ilâhîye muvâfık bir hükm-i kazâ kudreti bahşedilmesi, **3.** Yalnız namaz kılmak için Mescid-i Aksâ'yı kastedip gelenlerin mazhar-ı gufrân olması,⁴ vesîle-i gufrân olan her şey ise meşrûdur, mergubdur.

Hadisin alt tarafında Resûl-i Ekrem'in, "*Cenâb-ı Hak, Süleyman'a bunlardan iki evvelkileri vermiştir. Üçüncü niyazının da mazhar-ı kabûl olmasını temenni ederim*" buyurduğu rivayet edilmiştir.

1 Aynî, III, 682.

2 *Hüccetüllâhi'l-bâliğa*, I, 153.

3 {Hâkim en-Nisâbü'rî'nin '*Sahîh*' isminde müstakil bir eseri tespit edilememiştir. Burada kastedilen eser *el-Müstedrek* olabilir. Ayrıca 'Hâkim' olarak verilen müellif isminin, bu rivayeti *Sahîh*'lerinde nakletmiş olan İbn Huzeyme ya da İbn Hibbân olması da muhtemeldir. Aynı durum iki paragraf sonra gelecek olan atıf için de geçerlidir.}

4 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: (لما فرغ سليمان بن داود عليهما السلام من بناء بيت المقدس سأل الله عز وجل ثلاثاً: أن يعطيه حكماً يصادف حكمه وملكاً لا ينبغي لأحد من بعده وأنه لا يأتي هذا المسجد أحد لا يريد إلا الصلاة فيه إلا خرج من ذنبه كيوم ولدته أمه. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما اثنان فقد أعطاهما وأرجو أن يكون قد أعطي الثالثة) رواه أحمد والنسائي وابن ماجه واللفظ له وابن خزيمة وابن حبان في صحيحيهما والحاكم أطول من هذا وقال صحيح علي شرطهما ولا علة له (هكذا في الترغيب والترهيب للمنذري: ص 341)

{Metinde 'Abdullah b. Ömer' olarak geçen ravi ismi kaynakta 'Abdullah b. Amr' şeklinde kayıtlıdır. İM1408 İbn Mâce İkâmetü's-salavât, 196; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 288, no: 1334.}

Şeyhülislâm İbn Teymiyye, Mescid-i Aksâ'yı ziyaretin meşruiyeti hakkında yazdığı müstakil bir risâlesinde Hâkim'in *Sahih*'indeki bu rivayeti naklettikten sonra bu ziyaretin yalnız ibadet için ihtiyar edilmesini kaydırazah ederek diyor ki: Mesâcid-i selâse ziyaretlerinde niyyet-i hâlisâ matlûb-ı şâri' olduğu için İbn Ömer radiyallahu anhümâ Mescid-i Aksâ'yı ziyarete geldiğinde mescidde namaz kılardı ve hiçbir şey ile meşgul olmayıp bir yudum su bile içmeden geri dönüp giderdi. Bu ahbâr-ı sahîlhaya istinaden namaz, dua, zikrullah, kırâat-i Kur'ân, itikâf gibi ibâdât-ı meşrûa ifası için mesâcid-i selâseye sefer edilmesi emr-i müstehab olduğunda ulemâ-i müslimîn ittifak etmişlerdir.

SÂLİSEN. Sair mesâcid ve meâbide seferden nehyedilmesi ve bu nehyin hikmeti ve hududu: Seyr ü sefer nefse'l-emirde bir emr-i mubah olduğundan bu üç mescidden başka mescidlere sefer ihtiyarından menedilmesi elbette bir sebep ve hikmete mebnî olacaktır. Muhaddis-i müdekkik Şah Veliyyullah ed-Dihlevî diyor ki: Câhiliye devrinde akvâm-ı câhile kendilerince şâyân-ı ta'zîm görülen mevâzı ziyaret için şedd-i rahil ederek bu ziyaret ettikleri makamlarla teberrük kastederlerdi. Bu ise Allah Teâlâ'nın gayri bir fâniye ibadete zerîa ve vesiledir, şeâir-i dîniyyeyi tahriftir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şeâir-i dîniyyeden olmayan bu nevi ziyaretlerin şeâir-i dîniyyeye karışmaması için bu kapıyı kapamıştır. Bana göre hak olan evliyâullahtan herhangi bir velînin mahall-i ibâdetini ve kabrini ziyaret için, Tûrisînâ için ihtiyâr-ı sefer etmek kâmil menhî olmakta müsavidir. "Allahu a'lem."¹

Dihlevî'nin nehye sebep olarak dermeyen ettiği bu mütalaa ile vâsıl olduğu neticenin sâha-i şümûlü çok geniştir. Halîlürrahman gibi meşâhid-i enbiyânın ziyaretlerine kadar uzanabilir. Bu sebep ve bu vâsi netice ile Dihlevî tamamıyla İbn Teymiyye'nin bu babdaki efkâr ve ictihadını terennüm etmiş bulunuyor ki, aşağıda şeyhülislâmın bu ictihadını tetkik edeceğiz.

Bir bakımdan hadîs-i şerifteki istisnâ-i müferrağ da nehyin bu umum ve şümulünü gösterir. İstisnâ-i müferrağlarda müstesnâ-minh bütün şümülüyle mukadder ve melhûz bulunduğundan, burada müstesna olan bu üç mescidden başka hiçbir mescide, hiçbir meşhede ziyaret için sefer câiz olmadığı müstefâd olur.

CUMHÛR-I ULEMÂYA GÖRE BU NEHYİN MÜTEALLAKI

Bu üç mescidle öbür mescidler arasında fazilet farkı bulunması ve öbür mescidlerin faziletce müsavi derecede olmalarıdır. Bu hadisin babında İmam Buhârî bu noktaya işaret ederek, "Bu babdaki hadislerin sevki, mesâcid-i selâsede kılınan namazların fazileti hakkında olduğunu" bildirmişti. Bu unvandan hem mesâcid-i selâsedeki ibadetin öbürlerine fazl ü rûçhanı, hem de öbür mescidlerde edilen ibadetlerin faziletce müsavi derecede bulunduklarını öğreniyoruz. Tercümesi bundan sonra gelecek olan 605 numaralı hadîs-i

şerifte de bu cihet izah edilecektir. Öbür mescidlerde edilen ibadetler faziletce müsavi olunca, namaz ve ibadet için kendi beldesinin mescidini bırakıp uzaktaki herhangi bir mescide sefer ve meşakkat ihtiyar etmek elbette doğru değildir. Mescidler birer beytullah olduklarından ibadet için birini diğerine tafdîle hakkımız yoktur. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ böyle bir nezir için nezredilen mescid ve meşhede kadar şedd-i rahle lüzum olmadığının, belki memleketi mescidinde nezrini eda etmek kâfi bulunduğunu bildirmişlerdir. Bu noktaları tenvir ve izah için ulemânın bu babdaki noktainazarlarını bervech-i âtî naklediyoruz:

Nevevî, cumhûr-ı ulemâdan naklederek diyor ki: “Hadisin mânası, bu mescidlerden başka herhangi bir mescide ihtiyâr-ı sefer etmekte bir fazilet yoktur” demektir. Yine böyle İbn Melek de, “Bu nefiy, fazîlet-i tâmmeyi nefiydir” diyor. Şârih İbn Battâl da, “Ulemâyâ göre bu hadis, mesâcid-i selâseden başka bir mescidde namaz kılmayı nefesine nezreden kimse hakkında vârit olmuştur” diyor ki, bundan da hadiste nehyin nezre müteveccih olduğu ve binaenaleyh başka mescidlere sefer etmeyi nezretmek muvâfık değildir demek oluyor. Yine şârih İbn Battâl diyor ki: “Bir kimse sulehânın ve ashâb-ı takvânın bulunduğu bir mescidde teberrüken ve tatavvuan namaz kılmak arzu eder de, bu arzusunu yaya veya binitli olarak nezirsiz gidip tahakkuk ettirmek isterse, bu da mubahtır ve hadîs-i şerifteki nehiy, böyle sulehâ mescidine gitmeye mani değildir.”

İmam Mâlik rahimehullah demiştir ki: Yaya değil, binitli olarak gidilebilecek bir mescidde namaz kılmayı nezreden kimse, kendi memleketi mescidinde nezrini ifa eder. Yalnız Mekte, Medine, Kudûs mescidleri böyle değildir. Bunlarda namaz kılmayı nezreden kimse için buralara gidip nezrini yerine getirmek borçtur. İmam Mâlik’in bu fetvasından da mesâcid-i selâseden başka mescidlerde ibadet etmek için nezredilirse bu nezrin mün’akid olmadığı ve şedd-i rahli mûcîp bulunmadığı anlaşılıyor.

Nevevî de bu noktainazarı izah ederek demiştir ki: Bir kimse bu üç mescidden başka herhangi bir mescidde namaz kılmayı veya herhangi bir hayır işlemeyi nezrederse nezrini oraya gidip ifa lâzım gelmez. Sair mescidlerin yekdiğerine fazl ü rüçhanları bulunmadığından nezrini hangi bir mescidde eda ederse kifayet eder. Bu hususta Leys b. Sa’d’dan başka, seleften muhalefet eden bir kimse bilmiyoruz. Leys, “Nezre vefa vâciptir” demiştir.

Hattâbî’nin¹ bu babda fikri daha vâzıhtır. *Sahîh-i Buhârî*’nin ilk şârihi olmak gibi büyük bir şerefi haiz bulunan Hattâbî diyor ki: “*Lâ tüşeddü*” kelimesinin lafzı haberdır,

1 Hattâbî, İmam Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim’dir. *Lübbü’l-Lübâb*’da Ebû Süleyman’ın Ömer b. Hattâb radiyallahu anha yahut kardeşi Zeyd’e, yahut ceddi Hattâb’a ya da Hattâbî’ye nisbet edildiği bildiriliyor. Kastallânî de Hattâbî’nin *Buhârî* şerhi, latif nükteleri ve kıymetli meseleleri muhtevî güzel bir şerhtir diyor. Sâhib-i tercemenin Buhârî şerhinden başka *Meâlimü’s-sünen*, *İ’lâmü’s-sünen* {Bu eser Buhârî şerhi olduğu için, burada zikredilmesi icab eden kitabın *Marifetu’s-sünen ve’l-âsâr* adlı eseri olması muhtemeldir.}, *Garîbü’l-hadîs* namlarında üç mühim eseri daha vardır. *Garîbü’l-hadîs*’i de *Sahîh-i Buhârî* şerhi gibi kendi mevzuunda ilk yazılan üç mühim eserden biridir. Diğer birisi *Garîbü’l-hadîs* feninin ilk müellifi bulunan Ebû Ubeyd Muammer b. Müsennâ’dır {Kaynaklarımızda bu isim Ebû Ubeyde

mânası icaptır ve kendisiyle teberrük olunan buk'alardan birisinde namaz kılmayı nezre müteveccihdir. Binaenaleyh bu üç mescidden başka kendisiyle teberrük olunan mesâcid-i enbiyâ aleyhimü's-selâmdan birisinde namaz kılmayı nezreden bir kimse için nezrini yerine getirmek vâcib değildir. Böyle bir nezir üzerine bu uzak mesafelere gitmeye lüzum da yoktur. Nezreden kimse muhayyerdir: dilerse gider, nezrini nezrettiği buk'ada, makamda ifa eder, dilerse hiç gitmeden kendi beldesinde nezrini yerine getirir.

Yine Hattâbî diyor ki: Bu üç mescide gelince, Mescid-i Harâm'a şedd-i rihâl hac için, umre için farzdır. Sonra Resûl-i Ekrem'in mescid-i şerifine kendisinin hâl-i hayatında hicret maksadıyla şedd-i rihâl edilirdi. Binaenaleyh Mescid-i Nebî aleyhisselâma sefer etmek de kifayeten vâcibtir. Beytûlmakdis'e sefer de bir fazilettir, müstehaptır.

EİMME-İ ERBAA HAZERÂTININ NOKTAİNAZARLARI

Mesâcid-i selâsede ibadet için ihtiyâr-ı seferin bir emr-i müstehab olduğunda eimme-i erbaa hazerâtının ve bütün ulemâ-i müslimînin ittifakı vardır. Yalnız bu üç mescidde namaz kılmayı, itikâf etmeyi nezreden kimse için nezrine vefa etmek vâcib midir, yoksa değil midir? Bu noktada ihtilâf edilmiştir. Bu babda birisi müsbet, öbürüsü menfî iki rivayet menkuldür. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu nezrin lüzum ve vücûbuna kâil olmuşlardır. Ebû İshak el-Mervezî de bu lüzumu ihtiyar etmiştir. Bunlar, Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği bervech-i âti Hazret-i Âişe hadîsi ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem efendimiz, "Kim ki Allah'a taat etmeyi nezrederse, nezrini ifa ve Allah'a itaat etsin, kim ki Allah'a âsi olmayı nezrederse, nezrettiği mâsiyeti irtikâb etmesin!" buyurmuştur.¹

İmam Ebû Hanîfe ise böyle bir nezrin mutlak surette adem-i vücûbunu kabul etmiştir. Ebû Hanîfe hazretlerinin nezir hususunda kabul ettiği esas şudur: Nezir; bir emr-i meşrûu Allah Teâlâ'ya tâzim kastıyla iltizam etmekten ibaret olduğu için nezir ile vâcib olmak için nezredilen şeyin vâcibât-ı şer'iyeden bulunması iktiza eder. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'ye göre namaz, oruç, sadaka, hac, umreye nezredilebilir ve bu nezredilen şeylerin cinsinden vâcibât-ı şer'iyeye bulunduğu için nezrolunan namazın, orucun ve öbürlerinin ifası vâcib olur. Fakat bu vâcibât-ı şer'iyeden hac ile umreden başkalarının edası bir mekân ile mukayyet olmadıkları için yalnız Mescid-i Harâm hakkında nezir muteberdir ve yalnız nezir ile Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl edilir. Hatta Ebû Hanîfe'ye göre itikâf nezrini

Ma'mer b. Müsennâ olarak kayıtlıdır.} ki müellifi 210 tarihinde vefat etmiştir. {Ma'mer b. Müsennâ'nın bu isimde bir eseri olmakla birlikte, Hattâbî tarafından esas alınan *Garîbu'l-hadîs*, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a ait olan eserdir. (*DÎA*, 'Hattâbî' mad. XVI, 490.)) Öbürü de Dineverî* Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe'nindir. İbn Kuteybe'nin tarih-i vefatı da 276 hicret tarihidir. Hattâbî, *Garîbü'l-hadîs*'inde Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe'nin meslek-i tahrîrlerini takip etmiştir. Kendisi de 388 tarihinde vefat etmiştir (*Keşfü'z-zunûn*'dan hulâsa edilmiştir).

الدينور: في ظهور الأسفار للمشهدي أنه بفتح الدال وكسرها. وفي القاموس بكسر الدال. وفي لب الباب بفتح أوله. وهو من بلاد الجبل.*

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من نذر أن يطيع الله فليطعه ومن نذر أن يعصي الله فلا يعصه. (رواه البخاري في باب الأيمان والنذر 1
عن عائشة رضي الله عنها)

{B6696 Buhârî, Eymân, 28.}

ifa etmek de –itikâfın kendi mezhebince oruçla sahih olmasından dolayı– vâciptir. İtikâf hakkında İmam Mâlik'in ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir.

İmam Mâlik ve Ahmed'e göre menzûrun vâcibât-ı şer'iyeden olması şart değildir. Fakat kendisi ile istidlâl eyledikleri Hazret-i Âişe hadisindeki taatin de me'mûrün bihi şer'î mânasına hamline bir mani yoktur. Bu halde Hazret-i Âişe hadisi, İmam Ebû Hanîfe'nin noktainazarını teyit eder ve Mâlik ile Ahmed hazerâtının noktainazarları bir davayı mücerret halinde kalır.

İmam Şâfiî'den nezir meselesinde iki kavil nakledilmiştir. Birisi Büveytî¹ rivayetidir ki, bu rivayete göre, İmam Şâfiî de Mâlik ve İbn Hanbel gibi nezrin vücûbuna kâil olmuştur. Öbürü İmam Şâfiî'nin *el-Üm* namındaki kendi eserinde mazbut olan ictihadıdır ki, bu da İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadına muvâfıktır. *el-Üm*'de İmam Şâfiî; kendisine farîza-i haccın taalluku cihetiyle Mescid-i Harâm hakkındaki nezir için şedd-i rahlin vücûbuna ve Mescid-i Medîne ile Mescid-i Aksâ'da ifası nezredilen ibadet için şedd-i rahlin adem-i vücûbuna kâil olmuştur.

İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in bu babdaki ictihadları da böyledir. Hatta Mescid-i Harâm, Beytullâhi'l-Harâm, Makâm-ı İbrâhim gibi hususi tabîrlerle olduğu gibi "Harem veya Mekke'ye meşyetmek üzerime vâcip olsun" diye nezreden kimseye de eimme-i Hanefiyye'nin ittifakıyla bir hac ile umre vâcip olur.

HULÂSA. Hac ve umre için Mescid-i Harâm'a gitmeyi nezreden bir mümine nezrini ifa etmek üzere Mescid-i Harâm'a şedd-i rahl etmesi, eimme-i erbaanın icmâi ve ulemânın ittifakı ile vâciptir.²

İbn Münzir,³ Haremeyn hakkındaki nezrin vücûbunu, Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrin adem-i vücûbunu kabul etmiş ve bu hususta Câbir radiyallahu anhın şu hadisi ile istidlâl eylemiştir: "Bir kimse, Resûl-i Ekrem'e, 'Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak, Mekke'nin fet-hini müyesser kılsa, Beytûlmakdis'te namaz kılmayı nezrettim' demişti de Resûl-i Ekrem bu adama; '*Sen namazını burada (Medine'de) kıl*' diye cevap vermişti"⁴ (Aynî).

1 Büveyt, babın musaggarı olan büveyb vezninde Aşağı Mısır'da bir karyedir. Mısır'ın imam ve fakihi olan Yûsuf b. Yahyâ el-Büveytî bu karyedendir (*Kâmus ve Lübn.*).

2 Eimme-i erbaanın bu husustaki nezre dair izah ettiğimiz mezâhibi hakkındaki başlıca me hazarımız (*Umdetü'l-kârî*, III, 683; İbn Teymiyye'nin *şedd-i rihâl hadisi şerhi*, s. 53, 54; *Lübâbü'l-menâsik ve şerhi*, s. 46).

3 İbn Münzir Ebû İshak İbrâhim b. Münzir Harâmî'dir. Medine'nin kibâr-ı ulemâ ve muhaddislerindendir. İmam Mâlik'ten, İbn Uyeyne'den, Ma'n b. İsâ'dan rivayet eder. Kendisinden de Buhârî'nin, Müslim'in ve diğer eimme-i muhaddisînin rivayetleri vardır. Bütün ehl-i hadîs, sâhib-i tercemeyi tevsik etmişlerdir. Yalnız Ahmed b. Hanbel, halk-ı Kur'ân meselesinden dolayı İbn Münzir'den hoşlanmazdı. 236 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, 19).

4 {D3305 Ebû Dâvûd, Eymân, 20. Rivayetin metni kaynakta şu şekildedir:

عن جابر بن عبد الله، أن رجلاً، قام يوم الفتح، فقال: يا رسول الله، إني نذرت لله إن فتح الله عليك مكة، أن أصلي في بيت المقدس ركعتين، قال: «صل هاهنا»، ثم أعاد عليه، فقال: «صل هاهنا»، ثم أعاد عليه، فقال: «شأنك إذن» {

Fakat Resûl-i Ekrem'in bu cevabı, Mescid-i Medîne'nin, Mescid-i Aksâ'dan efdal olmasına mebnîdir. Medine'de bulunmayan kimsenin Mescid-i Aksâ hakkındaki nezrini ifa vâcib olmadığına Câbir hadisi ile istidlâl nâkıştır.

Zeynüddin el-İrâkî'nin¹ bu hadîs-i şerif münasebetiyle *Umdetü'l-kârî*'de en mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. İrâkî diyor ki: Bu hadisin en güzel bir mahmili vardır ki, bu hadisten yalnız mesâcide ait olan hükmün maksut olmasıdır ve bu üç mescidden başka hiçbir mescide şedd-i rahl edilmemesidir. Şu halde tahsîl-i ilm için, ticaret için, tenezzüh için, sulehâ-yi ümmeti, meşâhid-i mübârekeyi, ihvan ve yârânı ziyaret için ve mesâcidin gayri daha bunlardan başka birtakım makâsıd için sefer etmek hadisteki nehyde dahil değildir. İrâkî'nin bildirdiği bu mühimme-i ilmiyyeyi nasıl ki yukarıda bu hadisin bir tarîk-i rivâyetinde de görmüştük. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'de tahrîc olunduğuna göre, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhın yanında Tûr'a namaz kılmaya gidildiği görüşülmüştü de, Ebû Saîd hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ, bir de benim şu mescidimden başkasına namaz kılmak için sefer etmek münasip değildir*"² buyurduğunu bildirmişti. İmam Buhârî'nin bu hadisin babına verdiği unvanı da bu noktadaki teyit eder mahiyette bulunduğunu bildirmiştik. Bu babda en menfi ictihad, Kâdî İyâz ile Hanâbile'nindir.

Kâdî İyâz diyor ki: Üç mescidden başkasına sefer iltizam etmek, hadisteki nehyin muktezâsı olarak haramdır. Şâfiîler'den Ebû Muhammed Cûbîn'in³ ictihadı da böyledir. Fakat Nevevî, bunun yanlış bir ictihad olduğunu bildirmekte gecikmemiştir. Hanâbile'ye gelince; bunlar da nezrin mün'akid olmayacağına kâil olmakla iktifa etmeyip keffâret-i yemîn lâzım olduğunu iddia etmişlerdir.

1 İrâkî, Hâfız Ebû'l-Fazl Abdürrahîm'dir. Rivayet ve dirayet hususunda asrının en yüksek bir simasıdır. O devrin bütün şüyûh u muhaddisîni Sübkî, Alâî, İbn Kesîr gibi kendisini senâ etmekte uzun uzadıya mübalağa etmişlerdir. İsnevî de hâfızü'l-asr diye tebcil etmiştir. İrâkî, *Sahîh-i Buhârî*'nin iki büyük şârihinin şeyhidir. Hâfız Bedreddin el-Aynî ve Hâfız İbn Hacer el-Askalânî. Usûl-i hadîse dair *Elfiyye*'si ile şerhi ilm-i dirâyette yazılan eserlerin şaheseridir. Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'sında 819 tarihinde vefat ettiği bildirilmiştir. Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi*' ile Hâfız İbn Hacer'in *Mu'cem*'inde İrâkî'nin mufasssal terceme-i hâli vardır (*Fevâid-i Behiyye*, s. 222).

2 {HM11631 İbn Hanbel, III, 64.}

3 {Ebû Muhammed Cûbîn isminde bir alim tespit edilememiştir. Söz konusu görüş Şâfiî ulemâsından Ebû Muhammed el-Cüveynî'ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Bir tashif sonucu isimin bu şekilde imla edilmiş olması muhtemeldir.}

Seyyidü'l-Mürselîn Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret¹

Mesâcid-i selâseye şedd-i rihâl hadisi nerede mevzubahis edilirse, orada Mescid-i Nebevî ziyaretini takiben Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in kabri saâdetlerini ziyaretin şer'î vaziyetinden bahsedilmektedir. Gerek hadis ve gerek fıkıh kitaplarında iltizam edilen bu de'b-i ilmîye tevfikân biz de müstakil bir unvan ile bu ciheti izah ediyoruz.

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin kabri şeriflerini ziyaret etmek menduptur. Seleften, haleften cumhurun mezhebi budur. Bu babda bütün müslümanların icmâi da rivayet edilmiştir. Nevevî ile İbnü'l-Hümâm da icmâa kâil olanlardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin merkad-i mübârekelerini ziyaret efdal-i tâât ve a'zam-ı kurubât bulunduğundan eimme-i Hanefiyye indinde malî vaziyeti müsait olanlar için ziyâret-i Nebî, vâcibe yakın bir emr-i dinîdir. Farîza-i hacda olduğu gibi, gerek ferdî ve gerek içtimaî ve gerek hayatî gerek iktisadî emn ü selâmete münâfi bir mahzur bulunmadıkça aġniyâ için ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı terketmek büyük gaflet ve katı yüreklilik addedilmiştir. Bazı Mâlikî eimmesi ise ziyâret-i Nebî aleyhisselâma vâciptir demişler ve diğer bazı Mâlikî eimmesi de sünen-i vâcibden addetmişlerdir.²

Kabri saâdeti ziyaretin fazileti hakkında pek çok âsâr-ı şerîfe vardır. Bunlardan bazı-
larını Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'ından bervech-i âtî nakl ü tercüme ediyoruz:

1 Bu unvanı Şeyh Sindî, menâsike dair yazılan eserlerin en mevsuk ve en muteberi olan *Lübâbü'l-menâsik*'inde ihtiyar etmiştir ve "Kabr-i Saâdeti Ziyaret" veya "Hücre-i Saâdeti Ziyaret" unvanlarına tercih eylemiştir. Sebebi tercih olarak hatıra gelen şey, İmam Mâlik gibi bazı seleften, "Kabr-i Nebîyi ziyaret ettim" denilmesini kerih görmüş olmalarıdır. Kâdî İyâz *Şifâ*'ında İmam Mâlik'in bu tabiri niçin kerih gördüğü hakkında birtakım sebepler zikir ve reddettikten sonra diyor ki: Bana göre İmam Mâlik, ziyaret lafzının kabri saâdete izâfe edilmesini muvâfık bulmuyordu. Resûl-i Ekrem'in, "*Yâ rab! Vefatımdan sonra kabrimi, tapılır put haline koyma!*" {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.} ve "*Allah; yehûd ve nasârâyâ gazap eylesin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini secdegâh ittihaz ettiler*" {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.} buyurmuş olmalarından dolayı "Resûlullah'ı ziyaret ettim" denilmesini daha hoş buluyordu.

2 *Lübâbü'l-menâsik li's-Sindî*, s. 183; *Şerh-i Şifâ' li-Ali el-Kârî*, II, 85, Bulak; *el-Cevherü'l-munazzam li'l-Heytemî*, s. 95.

1. *eş-Şifâ' fî hukûkî'l-Mustafâ'*da Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Kim ki kabrimi ziyaret ederse, onun için şefa-atim sabit bir hak olur*” buyurmuştur.

2. Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan da: “*Kim ki sevap kastederek Medine’de beni ziyaret ederse, o benim mücâvirim olur, kıyamet gününde ona şefa-at ederim*” buyurulduğu rivayet edilmiştir.

3. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayette de, “*Kim ki vefatından sonra beni ziyaret ederse, hayatımda ziyaret etmiş gibidir*” buyurulmuştur.¹

4. İbn Adî’nin isnâd-ı hasen ile rivayet ettiği bir hadiste *من حج البيت ولم يزرني فقد جفاني* “*Kim ki Beyt-i şerif’i kast ve ziyaret edip de beni ziyaret etmezse bana cefa etmiş olur*”² buyurulmuştur. Ali el-Kârî gerek *Dürretü’l-mudîyye*’de gerek *Lübâb*’ın kıymetli bir şerhi olan *el-Meslek*’inde ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın vücûbuna kâil olan ulemâ tarafından İbn Adî’nin rivayet ettiği bu haberle istidlâl olunduğunu haber veriyor.³

Fakat bu hadis, hâşiyemizde bildirdiğimiz veçhile ehl-i hadîs tarafından ileri geri intikâd edildiğinden, cumhûr-ı ulemâ bununla ziyaretin vücûbuna istidlâl etmeyi muvâfık bulmayıp ziyaretin mendup olduğuna hükmetmişlerdir. Bu suretle kabri saâdeti ziyaretin mendup olduğunda icmâ hâsıl olmuştur. Fakat Hanefî fukahası bir taraftan metn-i hadîsin hüsnüne, öbür taraftan metn-i hadîsteki (cefâ) kelimesinin birr ü sılayı terke ve gılat-i tab’a delâlet etmesine ve bunun da umûr-ı nisbiyyeden olup terk-i mendûbe de denilebilmesine bakarak ziyâret-i Nebî aleyhisselâmı vücûba yakın bir mev-kide bulmuşlardır.

1 Birinci hadisin metni *له شفاعة* *من زار قبري* *وجبت له شفاعة* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 194-195; DK2658 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 276.}

İkinci hadisin metni de, *وكنت له شفاعة يوم القيامة* *من زارني في المدينة محتسبا كان في جوارى* *وكنت له شفاعة* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 195; Beyhakî, *es-Suğrâ*, II, 211, no: 1771.}

Üçüncü de, *من زارني بعد موتي فكأنما زارني في حياتي* dir. {Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 195; MK13496 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 309.}

Ali el-Kârî, *Şifâ*’ şerhinde bunların muharriclerine ve birçok turuk-ı rivâyet ve şevâhidine işaret ediyor. Hatta birinci metin, bu turuk ve şevâhid cihetiyle Hâfız Zehebî tarafından tahsin edildiğini bildiriyor. İbn Teymiyye ise *Menâsik-i Hacc*’ında, “Ziyaret hususunda Resûl-i Ekrem’den bize bir şey nakledilmemiştir. Bu babda rivayet edilenler de ya zayıftır veya mevzûdur” diyor.

2 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 248.}

3 Şu kadar var ki, Dârekutnî bunun râvilerinden biri bu hadisi rivayetle teferrüd etmiş bulunmasından dolayı bu hadise münkerdir demiştir. İbnü’l-Cevzî de mevzuat meyanında zikretmiştir. Muhterem üstat İzmirli İsmâil Hakkı *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* namındaki kıymetli bir eserinde *Esne’l-metâlib*, *Tezkiretü’l-mevzûât*, *Temyizü’t-tayyib*’den naklen, “Bu hadis sahih değildir” diyor. Fakat İbn Hacer el-Heytemî, İbnü’l-Cevzî’nin mevzuat meyanında zikretmesini isâet addederek pek olsa bu hadis garîbdir. Bir mevzide bir râvî ile rivayet edilmiştir diyor. Sübkî de, muhaddisinin bi-hasebî’t-turuk münker addetmesinden metn-i hadîs de reddedilmiş olmaz. Fukaha pekâlâ onunla amel edebilir. Fukahanın münkerdir dediği hadis, mevzû olan hadis diye müdafaa ediyor.

İbn Âbidîn merhum da, “Gerek *Lübâb*’ın gerek *Feth* ile *Şerh-i Muhtâr*’ın ibarelelerinden¹ müstefâd olan mâna, malî kudret ve vüsati olanlar için ziyaretin vaz’-ı şer’îsi vücûba yakın bir hükümdür” diyor.²

Kādî İyâz da *Şifâ*’sında ziyâret-i Nebî aleyhisselâma dair açtığı bir faslında bu ziyaret sünnetini ve bu babdaki icmâî İshak b. Râhûye lisanından şöyle anlatıyor: Sadr-ı İslâm’dan beri Beytullah’ı ziyaret ve hacceden her müminin ya hacdan evvel veya sonra Medîne-i Münevvere’ye gelerek mescid-i saâdette namaz kılması ve Ravza-i Mutahhara’yı, minber-i şerifi, kabr-i saâdeti görüp karîrül’-ayn olması müslümanlar arasında câri olagelen bir sünnettir. Resûl-i Ekrem’in mescid-i saâdette oturduğu yeri yanında namaz kıldığı üstüvâneleri, mübarek elinin dokunduğu, kadem-i saâdetinin çiğnediği şerefli mevâzı, istinat buyurdukları ve hâl-i istinâdda Hazret-i Cibrîl’in kendilerine vahiy tebliğ ettiği direği görmekle teberrağ edilegelmiştir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmı ziyarete tebaan da sahâbeden ve eimme-i müslimînin birçoğunun meşâhid-i mübârekeleri ziyaret edilmiştir.

ZİYARETİN EFDAL-i EVKÂTİ

Kabr-i saâdetin kable’l-hac mı, yoksa ba’de’l-hac mı ziyaret edilmesi de tetkik edilmiştir. İmam Hasan’ın Ebû Hanîfe rahimehullahtan rivayetine göre eğer hac, farz olarak eda edilmekte ise en güzel hareket, ibtida haccetmek sonra da merkad-i Nebî aleyhisselâmı ziyaret eylemektir. Maamafih ibtidâ ziyaret edilip de sonra efâl-i hacca başlanması da câizdir. Bu cevaz, Medîne-i Münevvere’nin hacının yol uğrağı bulunmamasıyla meşruttur. Eğer Şam ve Suriye halkı gibi Medîne-i Münevvere kendileri için yol uğrağı bulunursa, şüphesiz bunlar için ibtidâ merkad-i şerifi ziyaret ederek edâ-i hacca başlanması lâzımdır. Bu vaziyette ziyaretin tehiri, sahibinin kasâvetini, katı yürekli olduğunu iş’âr eder.³

Kabr-i saâdeti ziyarete niyet eden kimsenin mescid-i şerifi ziyarete niyet etmesini de fukaha tetkik edip niyet edilmelidir demişlerdir. Fakat İbnü’l-Hümâm, “Bana kalırsa sallallahu aleyhi ve sellemin kabr-i saâdetini ziyarete niyet ederken bu niyeti, Mescid-i Nebvî

1 عبارة لباب المناسك لرحمة الله السندي هكذا: اعلم أن زيارة سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم بإجماع المسلمين من أعظم القربات وأفضل الطاعات وانجح المساعي لنيل الدرجات قريبة من درجة الواجبات. وقال العلامة منلا علي القاري في شرحه: بل قيل أنها من الواجبات لمن له وسعة (في صحيفة 273)

2 İbn Hacer el-Heytemî *el-Cevherü’l-münazzam*’ında hücre-i saâdeti ziyaretin meşruiyetine meâli bervech-i âti âyet-i kerîme ile istidlâl etmiştir: “*Günahkâr insanlar, irtikâb-ı mâsiyetle nefislerine zulmettiklerinde tövbe-kâr olup Cenâb-ı Hakk’a istiğfar ederek ve resulüne arz-ı itizâr ile haklarında şefaati dileyerek sana gelselerdi, elbette Cenâb-ı Hakk’ın tövbelerini kabul ve rahmet ile muamele edeceğini bilmiş olurlardı.*”^{*}

وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا {en-Nisâ, 4/64.}

Gerçi bu âyet-i kerîme Resûl-i Ekrem’i ziyaret edip huzûr-ı saâdetinde Cenâb-ı Hakk’a istiğfar ve kendisinin şefaati talep edilmesine tergîbi mütezammındır ve ümem-i sâlifeden iki muayyen kavim hakkında nâzil olmuşsa da bu vasıfta bulunan her ferdin kendi peygamberine istiğfâr ve Cenâb-ı Hakk’a istiğfar için müracaat etmesine umumi bir illet ve sebeple şâmil olabilir.

Fakat âyet-i kerîme, Resûl-i Ekrem’i yalnız hâl-i hayatında ziyaret ve istiğfâa delâlet eder. Kabr-i saâdeti ziyarete delâletten kasırdır. Bu cihetle diğer ashâb-ı menâsik istidlâl etmemişlerdir.

ziyareti niyetinden ayırmalıdır. Kabr-i saâdeti ziyarete varılınca, mescid-i şerifi ziyaret de hâsıl olacağı tabiidir” diyor ve niyet edilirken kabr-i saâdet ziyaretini, mescid-i şerif ziyaretinden tecrit etmekte Resûl-i Ekrem’i daha ziyâde tâzim ve tebci bulundugunu iddia ve şu hadîs-i şerif ile isbât-ı müddeâ ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz *من جاءني زائرا لا عمله حاجة* “Kim ki beni ziyaretten başka gönlünde hiçbir emel ve arzu hâkim olmayarak beni ziyarete gelirse, kıyamet gününde elbette ona şefaathçi olurum”¹ buyurmuştur ve kendisini ziyaretin hiçbir hâcet ile şâibedar edilmemesini tâlim eylemiştir. Bu arzû-yı Muhammedî’yi tamamıyla tahakkuk ettirmek içindir ki, vâris-i irfân-ı Muhammedî olan Mevlânâ Câmî’nin hac seferinde merkad-i saâdet ziyaretini hacdan ayırdığını ve kabr-i şerifi ayrı bir zamanda ziyaret ettiğini Rahmetî nakletmiştir.²

Ziyâret-i Nebî aleyhisselâmın bu meşruiyeti müslüman kadınlarına da şâmil bir müsaade midir, yoksa kadınların ziyaretinde kerahet var mıdır? Bu cihet de tetkik edilmiştir. Hanefî mezhebinin Kerhî’den ve diğer fukahadan menkul olan en sahih kavline göre, ziyâret-i Nebî aleyhisselâm kadınlar için de müstehaptır. Çünkü ziyâret-i kubûr hakkındaki ruhsat, erkekler ve kadınlar hakkında mutlak olarak vârit olmuştur. Bu ıtlakın, kabr-i saâdeti ziyarete de evleviyetle şümülü olduğu kabul edilmiştir. Bazı ulemâ da kadınların ziyaretlerini ol babda tasrih ve tayin ettikleri bazı şerâit dairesinde kabul etmişlerdir.

Şeyhülislâm İbn Teymiyye’nin kabr-i saâdeti ziyaretten meni rivayeti doğru mudur? Kabr-i Nebî aleyhisselâm ziyaretinden her nerede bahsedilirse, muhakkak orada İbn Teymiyye’ye muhalefet isnadiyla başlayan uzun bir cidal ve münakaşa zemini göz önünde canlanır. Biz eserimizde bunun bir tarihini yazacak ve münakaşa edilen bu mesâilin teşrih ve muhakemesiyle meşgul olacak değiliz. Büyük bir İslâm mütefekkeri olan İbn Teymiyye’nin ilmî ve intikâdî bir terceme-i hâlini tahşiye etmekle iktifa ediyoruz.³ Biz

1 {İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, II, 627; Taberânî, *el-Evsat*, V, 16, no: 4546.}

2 *Reddül-muhtâr*, II, 303.

3 İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm el-Harrânî ve el-Hanbelî’dir. Yedinci derecedeki ceddî Tebü’te Teym kabilesine mensup bir câriye dolayısıyla bu lakapla yâdedilmiştir. Teymiyye’ye kadar silsile-i nesebini teşkil eden ecdadının hepsi ilim ile iştihar etmiş kimselerdir. Bu cihetle Ahmed b. Teymiyye ecdadından mevrûs zengin bir kütüphaneye mâlikti. Vefatında veresiyesi tarafından bu metrûkât-ı ilmiyye senelerce satılmış, bir türlü bitirilememiştir. 661 tarihinde Harran’da doğan İbn Teymiyye, Tatar istilâsı üzerine pederiyle Şam’a gelerek orada neşet etmiştir. Pederinden fıkıh ve usul-i fıkıh okumuş ve Şemseddin, Zeynüddîn-i Sencâ, Muhammed b. Asâkir gibi zevattan hadis ahzetmiştir. Şüyûhunun adedi 200’ü mütecâviz olduğu haber veriliyor. *Kütüb-i Sitte* ve *Mesânîd*’i mükerreren okumuştur. *Kitâb-ı Sîbeveyhi*’yi hem okumuş hem tenkit etmiştir. Tefsirde, ferâizde, hesap ve cebir gibi ulûm-i riâyîyyede, kelâm ve felsefede müntehâ-yi kemâle vâsil olmuştur. Zekâsı, kuvve-i hâfızası, talâkat-ı beyânı cihe-tiyle fitratın bir harikası idi. Mahfûzât-ı ilmiyyesini asla unutmak bilmeyen bu zekâ numunesinin bu mahfûzatını, tam zamanında ve yerli yerinde talâkatla sarf ve sevkettiğini Hâfız Zehebî hayranlıkla yâdeder. Yirmi yaşına varmadan tadrîs ve iftâya başlamıştı. Menkul ve ma’kûlde, selef ve halefin mezâhibine vukufta misli görülmemiş bir seviyede idi. Tefsire, hadise, fıkha, usule dair eserlerinin ve fırak-ı dâlle hakkındaki reddiyelerinin, mesâil-i müşkileyi hall için yazdığı risâlelerinin adedi 300’e bâliğ olmuştur. Zehebî ise, “Zamanımızda görülebilen telifatının 500’e bâliğ olduğu istib’âd edilmemelidir” diyor. Bervech-i âtî eserler, şeyhin telifatı cümlesindendir: *Teâruzül-akl ve’n-nakl* ki dört cilttir. *Cevâb-ı*

Şahîh ise nasârâyı redde dair olup bu da dört cilttir. *Akîde-i İsfahânî* bir cilttir. Felâsıfeyi redde dair eseri dört cilttir. Birer ciltten ibaret olan *İsbât-ı Meâd*, İbn Sînâ'yı red, *Sübûtu Nübüvvet*, *İsbât-ı Sıfât*, *Kitâbü'l-Arş*, *Refu'l-melâm*, şeyh-i Şîa Ebû Mansûr b. Mutahhar'ı red için yazdığı *er-Red ale'l-İmâmîyye* ki, iki büyük ciltten ibarettir. Kaderiyye'yi, Hulûliyye ve İttihâdiyye'yi reddiyesi, fezâil-i Ebû Bekir ve Ömer'e dair eseri, eimme-i erbaayı tafdili, dört ciltten ibaret olan *Umde şerhi*, *Dürretü'l-mudiyye*, *Menâsik-i Kübrâ ve Suğra*, *Kitâb-ı Talâk*, *es-Sârimül-meslûl alâ men' sebbe'r-resûl*, *Halk-ı Efâl*, *Risâle-i Bağdâdiyye*, *Tuhfe-i Irâkiyye*, *İslâhü'r-râî ve'r-raiyye*, *Red alâ te'sîsi't-takdîs li'r-Râzî* yedi cilt, *Red ale'l-mantık*, *Kitâbü'l-Furkân*, *Kitâbü'l-İstikâme* iki cilt, *Minhâcû's-sünne*.

İbn Teymiyye'nin birbirinden müstesna bir güzelliği bulunan bu eserleri içinde en şaheseri *Minhâcû's-sünne*'sidir. Müşârün ileyh bu eserini, Şeyhü'r-Revâfız İbn Mutahhar'ın *Minhâcû'l-kerâme*'sine karşı yazmıştı. İmâmeti ispat maksadıyla yazılan ve Şîa arasında yüksek bir kıymeti haiz bulunan bu eserde tarîk-ı haktan nasıl udûl edildiğini İbn Teymiyye *Minhâcû's-sünne*'sinde birer birer göstererek *Minhâcû'l-kerâme*'nin altını üstüne getirmiş ve Şîa âlemini hayret içinde bırakmıştır. Bu mevzuda bu derece muvaffakiyetli bir eser, ne ondan evvel yazılmıştır ne de sonra yazılmak müyesser olmuştur ve yazılamaz da. Bu eseri ile İbn Teymiyye, ehl-i sünnet âleminde "şeyhülislâm" unvan-ı fâhırine bihakkın kesb-i istihkak etmiş bulunuyordu. Nasıl ki bî-emân husamâsından olan Hâfız İbn Sübkî bile şeyhülislâmın bu eserindeki muvaffakiyetini bir mektupla Hâfız Zehebî'ye bildirmek kadirşinaslığında bulunmuştur. Ne gariptir ki, aradan iki buçuk asır kadar uzun bir zaman geçtikten sonra İbn Hacer el-Heytemî gelmiş, sâika-i ihtirasla İbn Teymiyye'ye şeyhülislâm denilmesinin mûcib-i küfür olduğunu ilân etmiştir. Gerçi bu kör silâh-ı tekfir daha evvel de kullanılmıştı. Fakat Seyyid Safiyyüddin'in *el-Kavlü'l-celî*'sinde bir sûret-i mutâlaagüzârımız olan allâme Bedreddin el-Aynî'nin gayetle belîğ bir mektubu üzerine bu kör silâh artık bütün bütün kesmez bir hale geldi zannediliyordu. Allâme Aynî, "Şeyhi tekfir edenler, bi-hakkın kâfirdir" diyordu. Mâlikî Şeyhi Bisâtî de, "Bu tekfir sözü, işitenlerin tüylerini ürpertecek şekilde çirkin, şeytanı güldürecek derecede iblîsâne ve mûcib-i handedir" demişti. Ne yazık ki, bu paslı silâh-ı tekfir zaman zaman ortaya çıkarılmış ve koca bir din ulusunun aleyhinde kullanılmaya çalışılmıştır.

8. karn-ı hicrîde cereyan eden bu İbn Teymiyye bahis ve cidalinin muhâcimleri başında, o devrin ricâlinden Hâfız Sübkî ile (ö. 756) oğlu Tâceddin es-Sübkî (ö. 776), İzzeddin Muhammed İbn Cemâa (ö. 766), müfessir Ebû Hayyân (ö. 745) görülür. Müdafiler ise bunlardan mâada ehl-i ilimdir. Bu safın başında da İbn Kayyim (ö. 751), Zehebî (ö. 748), İbn Kesîr (ö. 774), Muhammed b. Kudâme ile (ö. 774) Ahmed b. Kudâme (ö. 771), Muhammed b. Müflih (ö. 763) gibi şeyhin güzîde tilmizleri ve o devrin hâfız-ı hadîsleri bulunmaktadır. Bunları da İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), Bedreddin el-Aynî (ö. 855), Süyûtî (ö. 911) gibi huffâz-ı ehâdis takip etmişlerdir. Daha sonra İbrâhim Şehâbeddin eş-Şehrezûrî (ö. 1101), Ali el-Kârî (ö. 1014), Âlûsî (ö. 1170), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176), Şevkânî (ö. 1250), Sıddîk Hasan Han (tevellüdü 1148) gibi silsile-i muhaddisîn takip etmiştir. Muhâcimler, te'vilcilerdir. Müdafiler de selef mesleğini iltizam eden tefvîzcilerdir. Vesîle-i tecâvüz olan meseleler de başlıca şedd-i rahlin hürmeti, talâk, arş, sıfat mesâilidir. Fakat muhalifleri asıl hücumu sevkeden sebepler, *Cilâül'-ayneyn*'de naklolunduğu veçhile, dâ-i muâsara, şöhet-i kâzibe, akîde muhalefeti, Muhyiddin İbnü'l-Arabî gayretidir. Tarihî tettebbuatımızı daha ileri götürürsek bunun vaktiyle ehl-i hadîs ile kelâmcılar ve daha evvel selef ile Mu'tezile arasında ve daha ilmî bir şekilde cereyan ettiğini görürüz. Bunlar, o ihtilâfların nâhoş birer zeyli olmaktan başka bir şey değildir. Din müessesesi, bütün ilhamını nastan alan bir vaz'-ı ilâhîdir. Nas üzerinde aklın müdahalesini ve hâkimiyetini kabul etmek, dini teşehhî ile vaz'-ı aslîsinden uzaklaştırmaktadır. Bu âlî ve ilâhî müessese, beşeriyeti hayr ü saadete sevk etmek hususundaki kudret ve kabiliyetini münhasıran nâstam mülhem olarak göstermiştir. Bu cihetle eslâf-ı izâmımız aklın müdahalesi ile nassı te'vile lüzum görmemişler, Cenâb-ı Hakk'ı, bilumum sıfât-ı beşeriyeye ve levâzım-ı mümküneden tenzih ederek nusûsun ifade ettiği hakikatleri aynen kabul ve bu mansûs hakikatlerin keyfiyetlerini tayinden, mümkünat üzerinde meşhûd olan emsâl-i fânîyesiyle mukayeseden be-gayet içtinap edip bunların ilmini sahibine bırakmışlardır. İşte bu yol, dini safvet-i asliyesinde muhafaza eden selef yoludur. İlmiyle, mekârim-i ahlâkiyla beşeriyete fazilet enmûzeci olan eimme-i selefimiz hep bu yolda yürüyerek yetişmişler ve milyonlarca ashâb-ı istidâd ve ihlâsın vesîle-i irşâdî olmuşlardır. Tevhîd-i bârî için, tenzîh-i sübhânî için cedelî ve skolastik nazariyat ile uğraşmak, şimdiye kadar ne bir müstersşidi irşad, ne de bir

muânidi ilzam etmiştir. Hem de şâriin nassı üzerinde insanların tasarrufa ve daha doğrusu akıl hocalığı etmeye ne hakkı vardır.

Asr-ı hâzırda bu nevi kelâmî münakaşalar dini zaafa uğratmaktan başka bir şey ifade etmez. Dinimiz yalnız Kur'an'ın, hadisin, siyer ve fıkıhın kavâid-i erbaası üzerinde ihtişamını göstermiştir. Bugün din müşşidlerine terettüp eden vazife, bu yolda maâliyat-ı İslâmiyye'yi telkin etmek ve eslâfımızdan canlı fazilet numuneleri göstermektir.

Şeyhülislâmın terceme-i hâli arasına bilistitrâd karışmış olan şu mütalaalarım nihayet vererek İbn Teymiyye'nin bülend pâye-i ilmîsine karşı Zehebî ile İbn Dakikül'îd'in hayranlıklarını işâr eden yazıları arasındaki şu müstesna iki vecizeyi kârilerime arz ederek maksada avdet ediyorum. Bütün tabakat kitaplarında mesel-i sâir olarak bildirildiğine göre Zehebî diyor ki: Rükün ile makam arasında Allah'a yemin ederek, "İbn Teymiyye'nin nazîrini ne ben şu gözlerimle gördüm ne de İbn Teymiyye'nin kendisi bir eşini görmüştür" desem asla yeminimde hânîs olmam. Ben de derim ki: "Hâfız Zehebî gibi ehl-i intikâddan bir zatın şu samimi takdiri derecesinde insana itimat ve emniyet telkin eden kuvvetli bir şehâdet, ilm-i dirâyet tedvin edileli kaydedilmemiştir" diye insan yemin etse hânîs olmaz.

İbnü'l-İmâd'ın *Şezerâtü'z-zeheb*'de nakline göre İbn Dakikül'îd'den İbn Teymiyye ile içtimâından sonra,

— "Şeyhi nasıl gördünüz?" diye sorulmuş, İbn Dakikül'îd cevaben,

— "İbn Teymiyye'nin önünden ilim, (sinema şeridi gibi) geçiyordu. O istediğini oradan alıyor, istemediğini bırakıyordu" demiştir. Sonra İbn Dakikül'îd'dan,

— "Niçin münazara etmediniz?" diye sorulmuş, buna da,

— "O bir hatip idi, sözü çok seviyordu. Ben de sükûtu çok severim" diye cevap vermiştir.

Bu şeyh-i Hanbelî hakkındaki şu yazılarım, onun binlerce menâkıbının binde birisi değildir. Yukarıda İbn Kayyim'den başlayarak Siddîk Han'a kadar isimlerini saydığım ve sayamayıp da bıraktığım birçok huffâz-ı muhaddisîn ve fukaha taraflarından bu hususta müstakil eserler yazılmıştır. Âlûsîzâde Nûman Hayreddin'in *Cilâül-ayneyn*'i bunları kendisinde toplamış olan cemiyetli bir eserdir. Bu terceme-i hâlde bizim de başlıca me hazımızdır. Daha ziyade izahat almak isteyen ashâb-ı mütâlaaya bu çok kıymetli eseri tavsiye ederiz.

Hâtemül-enbiyânın tebligat ve hayât-ı seniyyelerine, kurûnu selâse ricâli ile eimme-i selevin müctehedât-ı ilmiyyelerine yakından ve sahih olarak vâkıf olmak isteyen her fıkıh ve hadis müntesibinin İbn Teymiyye ile tilmizi İbn Kayyim'in kitaplarından zevkyâb ve bunların fezâil-i âliyelerine meftun olmaması mümkün değildir.

İbn Teymiyye'nin bir kusuru varsa, o da bu Şeyh-i Harrânî'nin kanaatinde pek müfrit ve tebliğinde pek müteheyyc olmasıdır. Beyaz bir sima üzerine dökülüp kulaklarından aşağı, geniş omuzları üzerine sarkan siyah saçlarının arasındaki parlak iki gözü, iki lisan kadar belâgatla heyecan ifade ederdi. Bu mühîb vaziyetini, cehîrû's-savt olması artırıyordu. Âteşin bir zekâ ile birlikte ilme ve mefkûreye şiddetle bağlılık da onun vicdanî seciyesini teşkil etmişti. Bu uğurda, dost, düşman tanımaz, hatıra gönüle bakmazdı. İbn Teymiyye'ye izhâr-ı husûmet eden Sübkî ve Ebû Hayyân gibi muhaddisler ve müfessirler hep şeyhülislâmın bu halinden müteessir olarak muhalif cephe almışlardı.

Zehebî'nin, Askalânî'nin rivayetlerine göre Ebû Hayyân gibi bir edip, bir müfessir, kendisini kasideler inşâd ederek methüsenâ edip dururken Sîbeveyhi aleyhinde bulunarak darıltmış ve esnâ-yi münâzarada Ebû Hayyân'a, "Sen bilmezsin! Sîbeveyhi, kitabının seksen yerinde hata etmiştir. O, ne nahvin peygamberidir ne de bir şahs-ı mâsumdur" diyerek araları açılmıştır. Ebû Hayyân da gerek tefsirinde gerek diğer eserlerinde tabii İbn Teymiyye'nin aleyhinde bulunmuştur.

Bu Hanbelî imamının bu halini Hâfız İbn Sübkî hakkında da bir sebep olarak kabul edebiliriz. İbn Müflih'in *Tabakât*'ından naklen *Cilâül-ayneyn*'de Sübkî'nin Zehebî'ye yazdığı bir mektubunu görüyoruz ki, bunda Sübkî, İbn Teymiyye'nin müstesna mevki-i ilmîsini, zühd ü takvâsını yâdederek onu göklere çıkarıyor. Fakat İbn Teymiyye'nin taşkınlığı, rivayet ve dirayetin bu büyük âlimini de gücendiriyor. En sonu bunun müracaatı üzerine hapsediliyor. Müfessir Âlûsî de *Risâle-i İ'tikâdiyye*'sinde İbn Teymiyye'nin bütün âşarını mütalaa ettiğini lisân-ı takdîr ve tebci ile yâdettikten sonra onun taşkınlığının kendisini hapis hânelere sürüklediği kanaatini izhar ediyor.

Bu İbn Teymiyye vekâyii 8. karn-ı hicrînin birinci nısfında cereyan etmişti. Bu yarım asır, gerek İslâm

burada yalnız yukarıda irat ettiğimiz bir suale sıhhat ve isabetle cevap verebilmek ve İbn Teymiyye'nin esas itibariyle ziyaret aleyhinde bulunmadığını göstermek için şuradan buradan delil ve şahit aramaya lüzum görmeksizin doğrudan doğruya bu büyük İslâm hatip ve mütefekkirinin kendi eserlerini mütalaa etmeyi muvâfık bulduk. Bunun için de bu mevzuun iki mühim eseri olan *Kitâbü'l-Menâsik*'i ile şedd-i rahl hadisine dair yazdığı bir risâlesini intihab ettik. O devrin geçmesiyle bir türlü kapanmayan bu bahis ve cidalin hakiki çehresini göstermekle beraber akdem ve eşref-i vezâîfimiz olan ziyâret-i

ilimleri, İslâm tarihi gerek Türk tarihi bakımından pek mühim ve girift vekâyî ihtiva etmektedir. O girdibâd-ı hâdisât arasından sâhib-i tercemeye ait olan ve onun kerem-i tab'ını ve ulüvvü cenabını gösteren bir hadiseyi de seçip bildirmek isterim:

Bu asrın başlangıcında tahta geçerek ve tekallübât-ı zamân ile üç defa inip çıkarak cem'an kırk üç sene Mısır ve Şam üzerinde saltanat süren ve ilme, medeniyete ve Haremeyn-i Muhteremeyn'in imarına pek büyük hizmetleri dokunan el-Melikü'n-Nâsır Kalavun ile bunun Şam emîri olan Baybars Çaşnigîr'in hükümran oldukları görülür.

Baybars Çaşnigîr, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin şiddetli muhibbi idi. İbn Teymiyye ise Muhyiddin'in efkârını, âsârını mev'izalarıyla, yazılarıyla tenkit ediyordu. Bu âteşin hitabeleriyle halkın pek ziyade teveccühünü kazanan İbn Teymiyye'nin bu müstesna mevkiini çekemeyen Nasr-ı Müncî gibi birtakım muhteris Şam ulemâsı Emîr Çaşnigîr'i tahrik ederek İbn Teymiyye aleyhinde Nâsır Kalavun'a şikâyet ve 705 tarihinde Mısır'a celb ve hapsedtirmişlerdi. Fakat el-Melikü'n-Nâsır çok geçmeden İbn Teymiyye'nin dehâ-yı ilmîsini anlayarak onu ıtlak ve îzâz eylemiştir.

Bu sırada Nasr-ı Müncî ve emsalinin Nâsır Kalavun aleyhine ve Baybars lehine hareket etmeleri üzerine el-Melikü'n-Nâsır saltanattan istifa edip Şam'a gelmiş, Baybars da Mısır'a gidip saltanat tahtına geçmiş bulunuyordu. Fakat aradan bir sene geçmeden halkın son derece mergubu olan müstâfi el-Melikü'n-Nâsır tekrar tahta geçirilmiş ve Çaşnigîr katledilmiştir ve ilk iş olarak şeyhülislâm Mısır'a davet olunmuştur.

Bu muhteşem Mısır sarayında sultan ile İbn Teymiyye arasında cereyan eden ve üstadın ulüvv ü cenâbını gösteren bir muhavereyi İbn Kesîr tarihinde şöyle bildiriyor:

el-Melikü'n-Nâsır,

— “Üstat! Beni istifaya mecbur, seni de daima bîhuzur eden bu Nasr-ı Müncî ile arkadaşlarını idam edeceğim, siz ne dersiniz?” diye sormuş. İbn Teymiyye cevaben,

— “Hayır, bunu yapmayınız. Bunlar âlim ve dânişmend kimselerdir. Bunları öldürürsen bir daha bunlar kadar yüksek ilim adamları bulamazsınız. Nesl-i ilmî munkatî' olur. Siz, bunları affediniz. Bana gelince, beni rencide edenlere karşı hakkımı helâl ediyorum. Kimseden intikam almaya heveskâr değilim. Bunlar, Allah'a ve resulüne karşı kusur etmişlerdir. Onun cezasını da Allah verir” diyerek muhaliflerini mevt-i muhakkaktan kurtarmıştır.

Vaktiyle İbn Teymiyye aleyhinde icrâ-yı faaliyet edenlerden İbn Mahlûf şöyle demiştir: “Ben İbn Teymiyye kadar sâhib-i kerem bir kimse görmedim. Biz onu öldürtmek istedik, fırsat bulup muvaffak olamadık. Halbuki o, fırsat buldu. Fakat bizi sıyânet edip muhakkak olan bir ölümden kurtardı.”

Bundan sonra İbn Teymiyye Şam'a gelmiş, 719 tarihinde talâk meselesi ortaya konulmuş, 721'de de kabri Nebî aleyhisselâmı ziyaretten men'e dair bir iddia ile hapsedilmiş ve bu hapis, vefatına kadar devam etmiştir (bu mâlûmat, İbn Kesîr'in *Târîh*'i ile İbn Hacer el-Askalânî'nin *Dürer-i Kâmine*'sinden hulâsa edilmiştir).

İbn Teymiyye büyük bir Türk Emîri Mahmud Gâzân gibi, Mısır Sultanı Nâsır Kalavun gibi bütün İslâm mülûk ve ümerâsının mazhar-ı ihtirâmı bulunduğu halde yalnız Şam ümerâsı tarafından mükerreren hapsedilmesi ve nihayet 728 tarihinde hapisanede terk-i hayât etmesi, bu âteşpâre-i zekâ ve iradenin ele avuca sığmaz bir halde bulunmasından dolayıdır. Nasıl ki, vefatında halk kadar, hükümet de bu ilim ışığının sönmesine acıyarak cenazesinin büyük bir ihtifal ile kaldırılmasına müsaade etmiş, binlerce cemaat tarafından üç nöbet cenaze namazı kılınmıştır (rahmetullahi aleyh).

Nebî aleyhisselâmın âdâbına dair en sahih mâlûmat vermiş bulunacağız. Aynı zamanda bu bahsi, menâsik mevzuunun en muteber ve mevsuk bir kitabı olan *Lübâbü'l-menâsik* ve *Şerhu Ali el-Kârî* ile takip ve tevsik ediyoruz.

İbn Teymiyye, *Menâsik*'inin, mescid-i şerif ile hücre-i saâdet ziyaretine tahsis ettiği bir faslında diyor ki: Medîne-i Münevvere'ye gelen her mümin ibtidâ Mescid-i Nebî aleyhisselâma gitmelidir ve mescide girince ibtidâ namaz kılmalıdır. Çünkü burada kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere diğer mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Namaz ve ibadet için hiçbir mescide şedd-i râhil edilmez. Yalnız Mescid-i Nebî aleyhisselâma, Mescid-i Harâm'a Mescid-i Aksâ'ya sefer edilir. Ebû Hüreyre ile Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhümâdan *Sahîhayn*'da sabit olan budur.¹ Bu haberler başka tariklerle de rivayet edilmiştir. Mescid-i Nebî aleyhisselâmın hududu bugünkü sahasından çok küçüktü. Mekke'deki Mescid-i Harâm da böyle idi. Muahharan Hulefâ-yi Râşidîn ve onlardan sonra gelen hulefâ ve selâtîn taraflarından tevsî' edilmiştir. Bu ziyade kılınan saha da her veçhile Asr-ı saâdet'teki mescid hükmünü haizdir.²

Namaz kıldıktan sonra zâir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme teveccüh edip selâm verir. Sonra da sâhibeyni Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâya selâm verir. Ebû Dâvûd'un ve daha başka eimme-i hadîsin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *"Bir kimse bana selâm verince, muhakkak Cenâb-ı Hak bana ruhumu iade eder, ben de o kimsenin selâmını reddederek karşılarım"* buyurmuştur.³

1 Ebû Hüreyre hadisi 604 numara ile izah etmekte bulunduğumuz hadistir. Ebû Saîd el-Hudrî'den mervî olan hadis de izahımızda tercüme edilmişti.

2 Mescid-i Saâdet'e girildiğinde kılınan bu namaz, tahiyetü'l-mesciddir. İbtidâ namaz kılınmakla hakkullah, hakk-ı Resûlullah'a tâzimen takdim edilmiş olur. Bu tahiyetü'l-mescidi Resûl-i Ekrem'in mihrabı yanında kılmak, bu mümkün olmazsa minber ve mihraba yakın bir mahalde, bu da mümkün olmazsa Ravza'da ve daha sonra Resûl-i Ekrem zamanındaki mescid sahasının bir tarafında kılmak efdaldır. Buna da muvaffak olamayanlar mescidin tevsî' edilen aksamında kılarlar (*Lübâbü'l-menâsik* ve şerhi, s. 287).

3 قال النبي صلى الله عليه وسلم: ما من أحد يسلم علي إلا رد الله علي روحي حتى أرد عليه السلام (رواه أبو داود عن أبي هريرة رضي الله عنه) {D2041 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.}

İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da Resûl-i Ekrem'in ruhunun beden-i mübâreklerine ba'de'l-vefât redd ü iade buyurulması keyfiyetini şöyle izah ediyor: Enbiyâ-i kirâmın ruhları bedenlerinden mufârekat ettikten sonra a'lâ-yi illiyyinde karar kılar. Resûl-i Ekrem efendimizin vefatı sırasında اللهم ألحقني بالرفيق الأعلى "Yâ rab! Beni refîk-i a'lâya ilhak eyle!" {*Zâdü'l-Meâd*'da tesbit edilemeyen rivayet için bkz: T3496 Tirmizî, Daavât, 76. Kaynakta hadisin metni şu şekildedir: اللهم اغفر لي وارحمي وألحقني بالرفيق الأعلى} diye vuslatını temenni buyurduğu refîk-i a'lâ, makâm-ı illiyyindeki ervâh-ı Enbiyâ aleyhimü's-selâmdır. Enbiyâ-i kirâm ruhlarının mevt ile bedenlerine taalluku kesilmiş değildir. Nasıl ki Resûl-i Ekrem, mi'rac gecesi Hazret-i Mûsâ'yı kabrinde namaz kılar görmüştü. Altıncı kat semaya vardığında Mûsâ aleyhisselâmi burada da bulmuştu. Halbuki Mûsâ, Cenâb-ı Peygamber'le mi'rac etmemişti. İşte bu hadise, enbiya ruhlarının bedenlerine devâm-ı taallukunun açık bir misalidir. Hazret-i Âişe ve Muâviye radiyallahu anhümâdan rivayetlerinde mi'racın ruhî olduğuna göre, İsrâ gecesi Resûl-i Ekrem'in ruh-ı saâdetlerinin ba'de'l-urûc beden-i mübâreklerine avdet edene kadar taalluku kesilmemişti. Bunun gibi Resûl-i Zîşân'ın vefatı üzerine a'lâ-yi illiyyine giden ruh-ı saâdetlerinin beden-i mübârekleri üzerindeki işrak ve işrâfî devam etmektedir. A'lâ-yi illiyyîn, ruh-ı saâdetlerinin makamı, hücre-i saâdet de beden-i mübâreklerinin makarrıdır. Güneşin ziyasının bütün mevcûdât-ı kevnîyyeyi ziyalandırdığı gibi seyyid-i enbiyâ efendimizin ruhu da

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da mescid-i saâdete girdiğinde, “es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! es-Selâmü aleyke yâ Ebâ Bekir! es-Selâmü aleyke yâ ebetî!” demek, sonra geri dönmek itiyadında idi. Bütün ashâb-ı kirâm da bu veçhile selâm vermişlerdir.

Bundan sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*’inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme selâm verilirken hücre-i saâdetin istikbal edilip kibleye arka verilmesini öğretiyor ve ziyaretin bu de’bi; Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazerâtı gibi ekser ulemânın mezhebi olduğunu ve İmam Ebû Hanîfe’ye göre, bilakis kiblenin istikbal edilmesini ve Ebû Hanîfe’nin bazı ashabına göre de eimme-i selâsenin ictihadı veçhile hücre-i saâdetin istikbal edileceğini bildiriyor.

Yalnız şeyhin burada İmam Ebû Hanîfe’nin mezhebi hakkında verdiği mâlûmat muhtâc-ı îzâhtır. Bu babda bir Hanefî ile bir Şâfiî muhakkikinin İmam Ebû Hanîfe’nin mezhebini nasıl izah ettiklerini dinleyelim. Ali el-Kârî *Meslek-i Mütেকassit*’ta, İbn Hacer el-Heytemî de *Cevher-i Münezzam*’ında şöyle izah ediyorlar: Ebû’l-Leys gibi bazı meşâyih-i Hanefiyye ve buna tebaiyyetle Kirmânî ve Serûcî¹ gibi bazı zevat, esnâ-yı ziyârette kiblenin istikbal edilmesini, İmam Ebû Hanîfe’den İmam Hasan’ın bir rivayetine istinat ederek bildirmişlerdir. Fakat muhakkik İbnü’l-Hümâm, “Ebû’l-Leys’in bu rivayeti merduddur. Çünkü İmam Ebû Hanîfe *Müsned*’inde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan ziyaret esnasında hücrenin istikbali mesnûn olduğunu rivayet etmiştir” diyor. İbnü’l-Hümâm’ın bu müddeâsını, Abdullah b. Mübârek’in, Ebû Hanîfe’den işittiğini bildirdiği şu vâkıa teyit etmektedir.

Ebû Hanîfe hazretleri demiştir ki: Ben Medine’de iken Eyyûb es-Sahtiyânî² Medine’ye gelmişti. Kendi kendime, “Tamam sırasıdır. Göreyim, şu mühim tâbiî siması hücre-i saâdeti nasıl ziyaret edecektir?” dedim. Ebû Eyyûb, arkasını kibleye vererek ve

bedenlerine işrak eylemektedir. Bu mübarek neşe ile kabir-i saâdete verilen selâmları reddeder. Binaenaleyh, “Allah, her selâm verildikçe ruhumu bedenime reddeder” demek, “Ruhumun bedenim üzerindeki taallukunu idâme eder” demektir. Yoksa bazılarının zannettiği gibi her selâm verdikçe rûh-ı saâdet reddolunur. Sonra kabz olunur demek degildir (*Zâdü’l-meâd*, I, 304).

1 [لب اللباب] بالفتح وضم الراء منسوب إلى سروج: وهو بلدة بنواحي حران

2 Eyyûb es-Sahtiyânî, Basra’da yetişen meşâhîr-i huffâzdandır. Saîd b. Cübeyr’den, İbn Sîrîn’den ve daha bu tabakadaki ehl-i hadîsten rivayet etmiştir. Kendisinden de Şu’be, Ma’mer, iki Hammâd ile iki Süfyân ve İbn Uleyye gibi bir hayli eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. Şu’be, sâhib-i tercemeyi “seyyidü’l-ulemâ” unvanıyla yâdedermiş. Zühû ü takvâsı ve sünnet-i seniyyeye şiddet-i ittibâi, rivayette adaleti hakkında pek çok nevâdir menkuldür. Kırk defa haccetmiştir. İmam Ebû Hanîfe’nin mülâkatı, bu haclardan birisinde olacaktır.

İbn Akîl, *Şemâil-i Zühhâd* namındaki eserinde Ebû Ya’mer’e muntelhî olan bir senedle sâhib-i tercemenin hârîka-i tabîat bir menkıbesini naklediyor. Ebû Ya’mer demiştir ki: Bir kere Mekke yolunda giderken kafilâye susuz kalmış ve büyük bir tehlike baş göstermişti. Eyyûb vaziyeti anlayınca bir daire çevirdi, dua etti. Oradan su nebean etmeye başladı. Bütün kafilâ halkı ve develeri kana kana içtikten sonra Eyyûb elini su çıkan mevziin üstünde yürüttü, orası hâl-i sâbıkına avdet etti.

Bu hadiseyi râviden nakleden Ebû Rebî’ de diyor ki: Bunu Rey’de işitmiştim. Basra’ya geldiğimde Basra’nın meşâhîr-i eimmesinden Hammâd b. Zeyd’e hikâye ettim. O da cevaben, “Bunu ben de Eyyûb ile beraber o seferde bulunan ve hadiseyi bizzat müşahade eden Abdülvehid b. Ziyâd’dan duydum” demiştir. Eyyûb 131 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir (*Tezkiretül-huffâz*, I, 117).

vech-i saâdete teveccüh ederek bâki ve gayri mütebâki bir halde yani sessiz ağlayarak ziyaret etti. Bundan şu anlaşılmıştır ki, Hazret-i İmam Ebû Hanîfe bu meselede bir müddet mütereddît bulunmuşlar. Sonra ziyarette vech-i şerîf-i nebevîye teveccüh edilmesi müstehap olduğu ictihadında karar kılmışlardır. Burada bu izahımıza nihayet vererek yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz:

İbn Teymiyye diyor ki: Ziyaretçi “es-Selâmü aleyke yâ Resûlellah! Yâ Nebiyyallah! Yâ Hîretallahi min halkih! Yâ Ekreme'l-halkı alâ rabbih! Yâ İmâme'l-müttakîn” (Ey Allah'ın resulü! Ey Allah'ın Nebîsi! Sana selâm ederim. Ey Allah'ın, mahlûkatı ve mevcûdatı arasından ıstıfa edip seçtiği peygamber-i zîşânî! Ey halkın Allah'ına karşı hısâl-i hamîde perverde eden en necib siması! Ey müttakilerin imamı! Senin huzûr-ı saâdetine selâm sunarım!) diye selâm verirse, bu da muvâfıktır. Bu âlî evsafın kâffesi, uğrunda babamı, anamı ve bütün varlığımı feda etmekten bir an bile çekinmediğim aziz peygamberimizin sıfât-ı âliyyesi cümlesindendir.¹

Resûl-i Ekrem'e selâm vermekle beraber salât etmek de doğrudur, mergubdur. Resûl-i Ekrem'e salât ve selâm, Allah Teâlâ'nın evâmiri cümlesindendir.²

Eimme-i fıkıh ve hadisin ittifakına göre, esnâ-yı ziyârette hücre-i saâdete karşı yalnız selâm verilir, hücre-i saâdete el sürülmez, takbîl edilmez, tavaf olunmaz, hücreye karşı namaz kılınmaz, hücreye karşı dua edilmez. Bu cihetler eimmenin ittifakıyla menhîdir. Kabr-i saâdetin yanında dua etmek bid'attır. Ashaptan hiçbir hücre huzurunda dua için tevakkuf etmemiştir.³

Bu babda *Lübâbü'l-menâsik* ile şerhinde şu izahatı görüyoruz: Ziyaretçi esnâ-yı ziyârette kabr-i saâdetin duvarına dokunmaz. Takbîl de etmez. Makâm-ı vakarda mess ü takbîl, hilâf-ı edeb olmakla beraber bazı erkân-ı Kâbe'nin havassındandır. Zâir, kabr-i saâdetin etrafında tavaf da etmez. Bu da Kâbe-i şerîfe'nin havassındandır. Hiçbir enbiya ve evliya kabrinin etrafı tavaf edilip dolaşılmaz. Bazı cehelenin böyle yaptığı taklid edilmemelidir. Velev ki bu avam, meşâyih ve ulemâ suretinde olsalar bile. Yine ziyaretçi kabr-i

1 Gerek *Lübâb*'da gerek sair menâsike dair eserlerde daha uzun selâm suretleri de mazbuttur. Ali el-Kârî *Lübâb* şerhinde şu meşhur rübâînin de selâma dahil edilmesini tavsiye ediyor:

يا خير من دفنت في التراب أعظمه
فتاب من طيبهن القاع والأكرم
نفسى الفداء لقبر أنت ساكنه
فيه العفاف وفيه الجود والكرم

MÂNASI

“Ey şu mübarek toprak içine defnolunan nüfus-ı beşeriyenin hayırlısı olan Peygamberim! Sana arz-ı ta'zîm ederim. Bu merkad-i mübârekin nisbetinden, yeryüzünün bütün dağları, ovaları mutayyebdir. Muhterem Peygamberim! Senin sakın bulunduğun bu kabr-i şerife canım feda olsun! İffet ve nezahet cûd ü kerem hep bu kabrin içinde medfun ve mevcuttur.”

2 el-Ahzâb, 33/56. إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

3 İbn Teymiyye burada diyor ki: Halife Mansûr, hücre-i saâdet huzurunda dua ederken kibleyi mi yoksa hücreyi mi istikbal edeceğini yanında bulunan İmam Mâlik'ten sorduğu, onun da “Hücreyi istikbal ediniz” dediği suretindeki rivayetin aslı yoktur, yalandır. Hücre huzurunda duaya mesaj yoktur. Ashâb-ı kirâm, dualarını kabr-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette ederlerdi.

saâdete karşı inhinâ edip eğilmemelidir ve o arz-ı mübâreki takbîl de etmemelidir. Bunların hepsi bid'attır, gayri müstahsendir ve binaenaleyh mekruhtur. Hele kabr-i saâdete karşı secde etmek katiyen haramdır ve bilhassa kabr-i şerife doğru namaz kılmak haram olmakla beraber kabr-i şerife karşı ibadet ve tâzim kastıyla kılınması mûcib-i küfürdür.

İşte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi ziyaret hakkında ta'dât edilen bu âdâbın kâffesi, O Resûl-i Zîşân'ın kendi tebligatından müstefâddır. Artık bunlardan hiç birine kendi âlî huzurunda muhalefet etmek câiz değildir. İmam Şâfiî radiyallahu anhnın şu edibane hareketi bizim için numûne-i imtisâl olmalıdır: İmam Şâfiî kaddesellahu sirrahû, İmâm-ı Âzam hazretlerinin kabr-i şerifini ziyaret ettiğinde, büyük imamın huzurunda onun mezhebine muhalefetten hayâ ederim diyerek kendi mezhebinin bir sünnetini terketmiştir. İşte İmam Şâfiî'nin bu şâyân-ı imtisâl olan hareketi gâye-i teeddübdür. Müntehâ-yi şuûr ve irfandır.¹

Âdâb-ı ziyâretten bir mühimmini de Kādî İyâz, *Şifâ*'nda şöyle bildiriyor: "Resûl-i Ekrem'e, hâl-i hayatında nasıl tevkîr ve tâzim edilirse, vefatından sonra da öyle hürmet edilir. Binaenaleyh kabr-i saâdet ziyaret edilirken huşû ve sükûn üzere derli, toplu ve şuurlu hareket edilir. Ref'-i savt edilmez" dedikten sonra şöyle bir hadise rivayet ediyor: Hulefâ-yi Abbâsiyye'nin ikincisi olan Ebû Ca'fer el-Mansûr, kabr-i saâdeti İmam Mâlik ile birlikte ziyaret etmişti. Mescid-i saâdete girdiklerinde Mansûr, yüksek sesle söyleniyormuş. İmam Mâlik şöyle demiştir: 'Yâ emîra'l-mü'minîn! Mescidde ve bilhassa kabr-i saâdetin kurbünde ref'-i savt etmeyiniz. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de, bir kavme, Resûl-i Ekrem ile musâhabe âdâbını tâlim ederek, لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ, "Sesinizi Peygamber'in sesinin fevkinde yükseltmeyiniz ve bazınızın bazınıza yüksek sesle söylendiği gibi Peygamber'e karşı cehr-i savt etmeyiniz"² buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, diğer bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ { أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ فَلَتَوَى } "Peygamber'in yanında söz söylerken seslerini kısıyan ashâb-ı Nebî, öyle müt-taki ve müeddep kimselerdir ki Allah onların kalplerini hayr ü takvâ için hâlis kılmıştır"³ diye methetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak bedevî bir kavmi de, إِنَّ الَّذِينَ يَنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ { أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ } "Hücrelerinizin arkasında (yâ Muhammed dışarı çık! diye) sana nidâ edenler(e rencide olma! Bunlar)ın ekserisi senin yüce mertebeni anlamayan kimselerdir"⁴ diye zemmetmiştir.

Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'e hayatta iken nasıl hürmet ve tâzim edilirse, meyyiten de öyle hürmet edilir. İmam Mâlik'in bu nasihati üzerine Ebû Ca'fer, edep ve terbiyesini takınıp hâdiâne ve hâşiâne bir vaziyet almıştır. Ne güzel nâsîh, ne güzel kâbil!⁵

1 Lübbü'l-menâsik ve şerhi, s. 293.

2 el-Hucurât, 49/2.

3 el-Hucurât, 49/3.

4 el-Hucurât, 49/4.

5 Şifâ' Şerhi Ali el-Kârî, II, 41.

İHTAR. Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Muhammed, dışarı çıksana!" diye kabaca hitap eden Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis idi. Bunlar, Benî Temîm kabilesinden yetmiş kişilik bir heyetin riyâsetinde olarak Medine'ye Resûl-i Ekrem'i ziyarete gelmişlerdi. Geldikleri kuşluk zamanına tesadûf etmiş ve Resûl-i Ekrem uyur bulunmuştu. Bunun üzerine bu bedevî adamlar, Resûl-i Ekrem'i uyandırmak maksadıyla hucurâtın arka tarafında yüksek sesle ve kabaca böyle bağırmışlardı ve itâb-ı ilâhîye müstehak olmuşlardı.

Şimdi yine İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'ine avdet ediyoruz. Müşârün ileyh diyor ki: Ashâb-ı kirâm, hücre-i saâdet huzurunda yalnız salâtüselâm ederdi. Şefaât dilerdi. Dua için tevakkuf etmezdi. Ashâb-ı kirâm, kabr-i saâdetten ayrıldıktan sonra mescid-i saâdette kibleye karşı namaz kılar, burada dua ederdi. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz, اللهم لا تجعل قبري وثنا يعبد! "Yâ rab! Benim kabrimi tapılan put haline koyma"¹ diye Cenâb-ı Hak'a arz-ı niyâz etmiştir. Şeyhaynın *Sahîh*'lerinde tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجعلوا قبري عيداً ولا تجعلوا بيوتكم قبوراً وصلوا حيثما كنتم تبلغني "Ashabım! Sakın kabrimi bayram yeri, evlerinizi de kabir haline koymayınız. Nerede bulunursanız orada bana salavat getiriniz. O bana erişebilir"² buyurmuştur.

Yine Resûl-i Ekrem, فقالوا: أكثرنا علي من الصلاة يوم الجمعة وليلة الجمعة! فإن صلاتكم معروضة عليّ. فقالوا: "Ashabım! كيف يعرض صلاتنا عليك؟ وقد أُرمت أي بليت؟ قال: إن الله حرم على الأرض أن تأكل أجساد الأنبياء" *Bana cuma günü ve cuma gecesi çok salavat ediniz. Sizin getirdiğiniz salavât-ı şerîfe bana arzolunur*" buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm:

— "Yâ Resûlellah! Selâmımız, hücre-i saâdetine nasıl arzolunur? Siz kabrinizde çürümüş bulunuyorsunuz" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem efendimiz:

— "*Cenâb-ı Hak, enbiya cesetlerini yemeyi bu toprağa haram kılmıştır*" diye cevap vermiştir.³

Yine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد لعن الله اليهود والنصارى. اتخذوا قبور أنبيائهم مساجد "Allah, yehûd ve nasârâyâ gazap etsin! Bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"⁴ diye yehûd ve nasârânın efâl ve âdâtından men' ü tahzîr buyurmuştur. Bu münasebetle Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ, "Bu hadis ile nehyedilmemiş olsaydı, ashâb-ı kirâm, kabr-i saâdeti herkese küşâde bulundururlardı. Lâkin ashap, mescid ittiha-

1 {MU419 Mâlik, Kasru's-salât, 24.}

2 {*Sahîhayn*'da tespit edilemeyen rivayet benzer lafızlarla Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer almaktadır. Kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: لَا تَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قُبُورًا وَلَا تَجْعَلُوا قُبُورِي عِيدًا وَصَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُ (D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.) Ayrıca bkz: HM8790 İbn Hanbel, II, 367.}

3 {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce ve Ebû Dâvûd'un *Sünen*'lerinde yer almaktadır. Kaynakta rivayet şu şekilde başlamaktadır: إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ النَّفْخَةُ وَفِيهِ الصَّعْقَةُ فَأَكْبَرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ... *Şüphesiz Cuma günü en faziletli günlerinizdendir. Âdem aleyhisselam o günde yaratılmıştır. Nafha (Sûr'a ikinci üfürülüştü) o gündedir. Ve Sa'ka (Sûr'a birinci üfürülüştü) o gündedir. O halde o günde bana bol bol salavat getiriniz...* (İM1636 İbn Mâce, Cenâiz, 65; D1531 Ebû Dâvûd, Vitir, 26.))

4 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

zını kerih gördüler. Doğrusu ben de açık bulundurulduğu surette mescid ittihaz edilmesinden endişe ederim” demiştir.

İrtihâl-i Peygamberî üzerine ashâb-ı kirâm vücûd-ı saâdeti, Hazret-i Âişe’nin odasında vefat ettiği yere (firâş-i saâdeti kaldırarak) defnettiler. Gerek Hazret-i Âişe’nin odası, gerek sair ümmehât-ı mü’minînin odaları mescid haricinde idi. Ahîren Abdülmelik zamanında mescid-i saâdet tamir edilirken Abdülmelik’in Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz tarafından bu hucûrât-ı seniyye iştirâ edilerek mescide ilâve edildi. O zamandan beri Resûl-i Ekrem’in medfen-i mübâreki olan Hazret-i Âişe hücresi de mescid dahilinde bulunuyor. O sırada hücre-i saâdet, kibleden münharif ve müsennem bir halde bina edildi. Tâ ki, hücre-i saâdete karşı kimse için namaz kılmak mümkün ve müyesser olmaya! Çünkü Müslim’in, Ebû Mersed’den rivayetine göre, sallallahu aleyhi ve sellem, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها “Kabirlerin üstüne oturmayınız ve kabirlere karşı namaz kılmayınız”¹ buyurmuştur.

Daha sonra İbn Teymiyye, *Menâsik*’inde umumiyetle ziyâret-i kubûrdan bahsederek bunun şer’î ve bid’î olan iki şeklini izah ediyor ki: “Ziyâret-i şer’iyye, meyyite selâm verip dua etmekten ibarettir. Bid’î olan ziyaret de havâyicini ziyaret ettiği meyyitten dilemektir” diye hulâsa edebiliriz. Bunları yakında cenaze bahsinde izah edeceğiz.

Daha sonra Mescid-i Kubâ’yı ziyaret etmek ve orada namaz kılmak müstehap olduğunu, Mescid-i Kubâ’da kılınan namazın bir umre gibi fazileti haiz bulunduğunu Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce’den rivayet ettiği hadîs-i şeriflerle bildiriyor.

Sonra Şeyhülislâm, “Mescid-i Aksâ’ya sefer edilmesi ve orada namaz kılıp dua, zikir, kıraat, itikâf olunması müstehaptır” diyor ve bu ziyaretin ister esnâ-yı hacda, ister herhangi bir zamanda icra edilebileceğini bildirerek, burada da mesh, takbîl, tavaf gibi yalnız Mescid-i Harâm’a ait bulunan efâlden tahzîr ediyor.

Bundan sonra hiçbir kimse için Arafat’tan başka ne enbiya, ne meşâyih vesaire kabirlerine karşı vakfe etmek için eimme-i müslimînin ittifakıyla sefer câiz olmadığını bildiriyor ve ulemânın azher-i akvâline göre, hiçbir kabri ziyaret için şedd-i râhil edilmez. Yalnız memleketinde ve yakınında bulunan kubur, ziyâret-i şer’iyye ile ziyaret edilir. Mescid-i Kubâ’nın Medineliler tarafından ziyaret edilmesi gibi diyor.

Şimdi Şeyhülislâm İbn Teymiyye, âdâb-ı ziyarete dair verdiği izahatın mebnâ aleyhi, tevhid esasını sıyânete mâtuf olduğunu bildirerek diyor ki: Dîn-i İslâm iki asıl üzerine bina kılınmıştır:

1. İbadet, yalnız ve münhasıran Cenâb-ı Hakk’a edilir. Ol Allah ki, kendisinin ulûhiyyette, havass-ı rubûbiyyette, ibadete istihkakta şeriki ve nazîri yoktur.

2. Cenâb-ı Hakk’a ibadet meşrû bir şekilde eda edilir. Bid’î bir surette Hakk’a ibadet edilmez. Nasıl ki, Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Azîmüş-şan’ında zatında şeriki, sıfatında nazîri olmadığını ilân etmesini Resûl’üne emrettikten sonra, “Kim ki mevlâsına hüsnühal ile

mülâki olmak dilerse, amel-i sâlih işlesin ve Allah'ına hiçbir şeyi ortak kılmasın!" buyurmuştur.¹

Bunun için Ömer b. Hattâb radiyallahu anh: "Yâ rab! İbadetlerimi her veçhile sana sâlih ve lâyük ve rızâ-yı ilâhîne hâlis kıl" diye dua ederdi. Fudayl b. İyâz da, *اللَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ* "Ol Cenâb-ı Hak ki dünyada mevti, âhirette hayatı yaratmıştır. Tâ ki hanginiz hayır ve ibadet cihetiyle daha hâlis olduğunu anlaya!"² âyet-i kerîmesindeki (ahsen) kelime-i şerifesini 'ahlesühû ve asvebühû' (daha özlü ve daha doğru) diye tefsir ederek, hâlis ve özlü olan ibadet, yalnız Allah için edilen ibadettir. Doğru olan ibadet de sünnet-i seniyyeye uygun olan ibadettir" demiştir.

Ehâdîs-i sahîhadan mülhem olan bu vesâyâ ve tekayyüdât, dîn-i İslâm'ın üssü'l-esâsı olan tevhid akîdesinin halelden sıyâneti gâyesine mâtuftur. Dîn-i İslâm, ibadetlerimiz münhasıran Allah için olmasını, yalnız Allah'a karşı mesul olduğumuzu bilmemizi, Allah'tan korkup Allah'tan ümitvar olmamızı talep eder. Kur'ân-ı Kerîm ibadette tevhidi emr ü tâlim eden âyât-ı kerîme ile doludur.³

HULÂSA. Buraya kadar İbn Teymiyye'nin *Menâsik*'inden hem merkad-i saâdet ziyareti ile Mescid-i Nebvî'de edâ-yı salât ve ibadetin âdâb ve fezâiline dair ümmühât-ı mesâili mütalaa etmiş bulunuyoruz. Hem de *Minhâcû's-sünne* müellifinin kabr-i saâdet ziyaretinin esasına mûteriz olmadığını, bilakis bu babdaki kanaatinin tamamıyla ehâdîs-i sahîha ile eimme-i selevin müctehedâtı mahsulü olarak meşrû bulunduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bunun için İbn Âbidîn merhum *Reddû'l-muhtâr*'da bu men'-i ziyâretin asl ü esası olmadığını ve esas itibariyle Şeyhülislâm'ın da kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretin meşruiyetine kâil bulunduğunu bazı ulemâdan naklederek bildiriyor. Şimdi yukarıdaki unvanımızda, "İbn Teymiyye'nin, kabr-i saâdeti ziyaretten men'i rivayeti doğru mudur?" suretinde irat ettiğimiz suale üstadın kendi *Menâsik*'ini mütalaadan mülhem olarak, "Hayır, doğru değildir" diye cevap vereceğiz.

Fakat bu isnadın menşei nedir? Bunu da İbn Teymiyye'nin mütalaasını yukarıda vaad ettiğimiz iki eserinden ikincisi şedd-i rihâl hadisi hakkında yazdığı bir risâlesinde göreceğiz. İbn Teymiyye bu risâlesinde, mevzuumuz olan hadise istinaden kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyareti nezir ile iltizam ederek îfâ-yı nezr için şedd-i rihâl edilmesi menhîdir demiştir. İbn Teymiyye aynı zamanda İbrâhim Halîl aleyhisselâmın kabrine ve bazı enbiya ve meşâyihâ nisbet edilen mekâbir ile makâmât ve meşâhid-i mübârekeye, Tûrisînâ ve

1 {el-Kehf, 18/110.} فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

2 el-Mülk, 67/2.

3 كما قال الله تبارك وتعالى: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ . إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ فَاعْبِدِ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ . أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ...

إلى قوله : ... قُلِ اللَّهُ أَغْبَدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي . (ez-Zümer, 39/14.)

إلى قوله : ... أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونِي أَعْبُدُ أَيُّهَا الْجَاهِلُونَ . (ez-Zümer, 39/64.)

وقال تعالى: مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُوْتِيَ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ... الْآيَتِينَ . (Âl-i İmrân, 3/79.)

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ ... الْآيَتِينَ . (el-İsrâ, 17/56.)

Cebelihira gibi bazı dağlara ve mağaralara sefer, kezâ mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse, bunun menhî olduğunu bildirerek şu yolda müdafaa ediyor:

1. Ebû Hüreyre hadisindeki nehye binaen mesâcid-i selâseden başka mescidlere nezir ile iltizâm-ı sefer edilirse eimme-i erbaanın ittifakıyla bu nezri îfâ etmek vâcib değildir. İçinde beş vakit namaz kılmaya memur olduğumuz mescidler ki kâffesi Allah'ın evidir. Bunlara nezrederek sefer etmek menhî olunca bu mekâbir ve makâmât-ı mübârekeye şedd-i rahl edilmesi evleviyetle menhî olur. Ezcümle Kubâ Mescidi ki, Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulduğu gibi kendileri de bütün hayatı müddetince her cumartesi günü râkiben veya mâşiyen gitmek itiyadında bulundukları *Sahîhayn*'da İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir.¹ Bu mescide bile sefer edilmesi nehyn şümülü dahilindedir. Tirmizî'nin tashih ve hüsnüne hükmettiği ve daha başka muhaddislerin de tahrîc ettikleri bir hadiste Resûl-i Ekrem, “*Kim ki evinde güzel gusûl abdesti alır ve sonra Kubâ Mescidi'ne gelir de, bu ziyaretinde bu mübarek mescidde namaz kılmaktan başka bir emel beslemese, bir umre etmiş gibi kendisine sevap kaydolunur*” buyurmuştur.² İşte bu derece hâiz-i fazîlet olan Kubâ Mescidi'ne de nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir. Halbuki Medineliler için bu mescidi ziyarette sefer bulunmadığı için ziyaret müstehaptır.

2. *Sahîhayn*'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayeti sabit olan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem, “*Allah, yehûd ve nasârâyâ gazap etsin; bunlar, peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir*”³ buyurup bu âdetten ashabını ve ümmetini menetmiştir. Bu hadisin tercüme ve izahı 655 numara ile gelecektir.

3. *Sahîh-i Müslim*'de ve sâir hadis kitaplarında tahrîc olunduğu üzere Resûl-i Ekrem: “*Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında idiler. Siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi mescid ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fenâ itiyattan menederim*”⁴ buyurmuştur. Bu men' ü tahzîre binaen ashâb-ı kirâm, meşâhid-i enbiyâdan hiçbirine, ne meşhed-i Halîl İbrâhim'e, ne de başka bir peygamberin meşhedine sefer ettiler diyor.

4. Hadîs-i sahîhte vârit olduğu üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz leyle-i Mi'râc'daki seferinde yalnız Beytûlmakdis'te iki rek'at namaz kılıp başka hiçbir yerde namaz kılmadı.⁵ Bazı kimselerin mi'râc seferinde Resûl-i Ekrem'in Medine'de, Mûsâ aleyhisselâmın kab-

1 {B1193 Buhârî, Fazlû's-salât, 3.}

2 عن سهل بن حنيف رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كأجر عمرة. (رواه أحمد والنسائي وابن ماجه واللفظ له) {İM1412 İbn Mâce, İkâmetü's-salavât, 197.}

3 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

4 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin kaynaktaki metninde “...ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek itiyadında idiler...” şeklinde tercümeyle eklenebilecek bir ziyade mevcuttur.}

5 {M411 Müslim, Îmân, 259.}

rinde, Halîlürrahmân'ın kabrinde namaz kıldığı hakkında rivayet ettikleri hadisler mevzû ve yalandır.

İbn Teymiyye bu delilleri serdettikten sonra diyor ki: Bazı ulemâ, meşâhid-i mübârekeye sefer edilmesine ruhsat vermişlerdir. Fakat bunların bu cevaz ve müsaadeleri ne eimme-i seleften bir zattan menkuldür, ne de bir delîl-i şer'îye müstenittir. *Menâsik-i Hacc*'ında da bu noktayı daha izah ederek diyor ki: Ölüleri ziyaret etmek, ölülere selâm verip dua etmek bir emr-i ma'rûftur ve meşrûdur. Fakat enbiya ve sulehâ kabirlerini ziyaret için sefer edilmesi eimme-i ulemâ tarafından bid'at ve münker addedilmiştir. Bu babda sahih olarak mervî olan iki kavilden kavî-i esahha göre bu sefer gayri meşrûdur. Hatta bazı ulemâ bu seferi sefer-i ma'siyet addederek esnâ-yı seferde kasr-ı salâtı tecviz etmemişlerdir.

BİR HULÂSA DAHA. İbn Teymiyye'nin ikinci eserinden öğrendiğimiz mütalaası da iki nokta üzerinde teksif edilir:

1. Üç mescidden başka mesâcide, merkad-i Nebî ve merkad-i Halîl İbrâhim aleyhisselâm gibi merâkîd-ı enbiyâ veya evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir.

2. Fakat her müminin kendi memleketindeki merâkîd ve meşâhid-i mübârekeyi usûl-i şer'î dairesinde, selâm ve dua etmek suretiyle ziyaret etmesi meşrûdur, müstehaptır.

İşte İbn Teymiyye'nin şâyân-ı nazar ve tevakkuf olan ictihadı bunlardan birincisidir. Merkad-i nebevî de dahil olduğu halde merâkîd-ı enbiyâ ve evliyaya nezir ile ihtiyâr-ı sefer edilmesi menhîdir, haramdır demesidir. Halbuki yukarıda izah ettiğimiz ve İbn Teymiyye'nin kendi lisanından naklettiğimiz veçhile eimme-i erbaa ile beraber eimme-i selefin cumhuru, yalnız bu nezrin ifası vâcip değildir diyorlardı. *Buhârî*'nin hadisi sûret-i sevkinden ve hadisin sebep-i vürûdu hakkında verdiğimiz izahattan da bu nehyin, namaz ve ibadet için şedd-i rihâl edilmesine müteveccih olduğu müstefâd oluyordu. Mücerret ziyaret için sefer ve seyahat edilmesini cumhûr-ı ulemâ mubah addediyorlardı. Bilhassa selefin bu ârâ ve efkârından mülhem olarak Irâkî'nin mütalaası, bu hadîs-i şerifin hakiki mahmilini ve hadisten müstefâd olan nehyin hududunu ve muntehâ-yi şümûlünü kemâl-i vuzûh ile tayin etmişti. İşte İbn Teymiyye'nin kabri saâdeti ziyaretten men'î rivayetinin menşei budur, zâhiren cumhurun mezhebine muhalif olarak nezir ile iltizâm-ı sefer menhîdir demesidir. Fakat şimdi göreceğiz ki, bu da ehl-i ilim tarafından tevcih edilmiştir. Sonra *Kitâb-ı Menâsik*'te mütalaa ettiğimiz veçhile İbn Teymiyye de esas itibariyle kabri Nebî aleyhisselâmı ziyaretin meşruiyet ve faziletine kâil idi. Birçoğu bu iki noktayı yani asıl ziyaret ile nezrederek iltizam edilen ziyaret arasını tefrik etmeyerek, kimisi bililtizam bilerek kimisi bilmeyerek, "İbn Teymiyye kabri saâdeti ziyaretten menetmiştir" diye ortaya iğrenç bir iddia atmışlardır.

Şârih Kastallânî bile bu şamâtelerden müteessir olarak ve asıl ziyaret ile nezre-
derek iltizam edilen ziyaret arasındaki farkı gözetmeyerek *Fethu'l-bârî*'de¹ mevzubah-

1 {Kastallânî'nin bu ifadeleri kendi şerhi olan *İrşâdü's-sârî*'de yer almaktadır. İbn Hacer el-Askalânî'ye ait bir şerh olan *Fethu'l-bârî*'de tespit edilememiştir.}

simiz olan hadisin şerhinde bu men-i ziyâret meselesini naklettikten sonra, وهو من أبشع المسائل المنقولة عنه “İbn Teymiyye’nin kabr-i Nebî aleyhisselâmı ziyaretten men’î hakkındaki ictihadı, kendisinden menkul olan mesâilin en çirkinidir” diye İbn Teymiyye’yi muâhaze ediyor.

Hiç şüphesiz ki, *Mevâhib-i Ledünniyye* gibi ümmet-i İslâmiyye’nin gönlüne aşk-ı Muhammedî saçan bir eserin bu faziletli müellifi bu mütalaasını İbn Teymiyye’nin husamâsı gibi bir kin ve ihtiras ile yazmamıştır. Çünkü o nezih gönlünde Resûl-i Ekrem’e muhabbetten başka bir şeye yer vermemiştir. Nasıl ki, bazı erbâb-ı tahkîk lisanından naklederek, “İbn Teymiyye, ziyaret lafzının kabr-i Nebî aleyhisselâma izâfe edilmesini kerih görmüştür” suretinde tevcih etmiştir. Nitekim İmam Mâlik gibi bazı eimme-i selefin de bunu kerih gördüklerini yukarıda öğrenmiştik.

Ali el-Kârî de *Şifâ’* şerhinde bu men-’i ziyâret meselesini tevcih ederek diyor ki: Bu hürmet veya kerahet, bir mevsimde ve bir anda kadın, erkek birbirine karışarak münker ve mekruh bir surette ziyarete ve kabr-i saâdetin bayram yerine çevrilmesine masrûf olması çok muhtemeldir. Bu ise, “*Yâ rab! Kabrimi bayram yeri ittihaz edilmesinden sıyânet buyur!*”¹ suretindeki niyâz-ı Nebvî ile vâidî mütezammındır. İctinap edilmesi lâzımdır.

Şeyhülislâm’ın gerek muasırı gerek müteahhiri birçok huffâz-ı ehâdîs ve ehl-i intikâd, şeyhin bu tahrîmini bu nevi tevcihlerle karşılaşmışlardır. *Minhâcü’s-sünne* müellifinin bu tahrîmden maksadı da herhalde bu yolda bid’î bir ziyaret için şedd-i rahle müteveccih olması iktiza eder.

Maamafih Şâfiîler’den Kādî İyâz ile Ebû Muhammed Cûbîn’in² mesâcid-i selâseden başkasına şedd-i rahlin hürmetine kâil olduklarını ve Nevevî’nin bunun yanlışlığını tasahihe çalıştığını yukarıda bildirmiştik. Daha evvel de şedd-i rahli alelîtlak tahrîm edenler bulunmuş olacaktır ki, bunları da Gazzâlî muahaze ediyor.

Gazzâlî diyor ki: Bazı ulemâ bu Ebû Hüreyre hadisi ile meşâhid-i mübârekeyi, ulemâ ve sulehâ kabirlerini ziyaret etmek için şedd-i rahlin menhî olduğuna istidlâl etmişlerdir. Bence bu mübarek makamları ziyaret memnû değil belki me’mûrün bihtir. İbn Mâce, *Sünen*’inde İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ashabım! Sizi evvelce ben, kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık şimdi ziyaret ediniz*”³ buyurmuştur.

Meşâhid ve makâmât-ı mübâreke Ebû Hüreyre hadisinin dâire-i şümulü haricinde bulunduğu göre, bu İbn Mes’ûd hadisi mûcibince bu makâmât-ı mübârekeye gidip

1 {*Şerhu’s-Şifâ*’da bu lafızlara yakın olarak tespit edilebilen ifadeler ‘اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَتَنَّا يُعْبَدُ’ (MU419 Mâlik, Kasru’s-salât, 24.) rivayeti ile ‘لَا تَجْعَلُوا قَبْرِي عَيْدًا’ (HM8790 İbn Hanbel, II, 367) rivayetidir. Ali el-Kârî, *Şerhu’s-Şifâ*, II, 158.}

2 {Önceden belirtildiği üzere bu görüş Ebû Muhammed el-Cüveynî’ye aittir. (Aynî, *Umde*, VII, 254.) Cûbîn, kaydı hakkında zikri geçen muhtemel tashif burada da söz konusudur.}

3 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنت نهيتكم عن زيارة القبور. فزوروها. (رواه الترمذي عن ابن مسعود رضي الله عنه وصححه) {T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60; İM1571 İbn Mâce, Cenâiz, 47.}

ziyaret etmek me'mûrûn bih ve mendup olur. Yine Gazzâlî diyor ki: Bu üç mescidden başka mescidler faziletce mütesâvîdir. Hiçbir belde yoktur ki içinde bir mescidi bulunmasın. Fakat meşâhid-i mübâreke arasında böyle bir tesâvî yoktur. Belki onlar arasında nezd-i bârîdeki dereceleri nisbetinde ziyaretlerinden iktisâb-ı feyz edilir. Bilseydim ki bu ziyaretten meneden âlimler bu memnuiyeti İbrâhim, Mûsâ, Yahyâ aleyhimû's-selâmın merâkîd-ı mübârekelerine teşmil etmişler midir? Bu ise son derece haktan udûldür.

Hatîb el-Bağdâdî *Târîh*'inde İmam Şâfiî'ye vâsıl olan bir sened ile Şâfiî hazretlerinin şöyle dediğini rivayet ediyor: Ben Ebû Hanîfe'nin kabrini ziyarette yümn ü bereket buldum ve her gün onun kabrini ziyaret etmek itiyadındayım. Kendime bir ihtiyaç ârız olunca hemen menzîlimde iki rek'at namaz kılıp Ebû Hanîfe'nin kabrine giderim. Onun merkadi yanında hâcetimi Cenâb-ı Hak'tan dilerim. Aradan çok bir zaman geçmeden hâcetim kazâ olunur.

HULÂSA. Müfessir Âlûsî'nin *Risâle-i İ'tikâdiyye*'sinde bildirdiği veçhile bu Şeyh-i Hanbelî, yalnız fikirlerini tebliğ ve tahrir ederken pek müfrit bulunuyor ve muhaliflerine pek ziyade muâhazekârane davranıyordu. Meselâ ziyâret-i kubûrda biraz fazla hürmetkârlık hissedince bunu nasârânın Mesîh'e ve Üzeyir'e ibadeti kabilinden add ile mûcib-i küfür addediyordu. Halbuki bu iki fiil ve hareket ve kast ü niyet arasında dağlar kadar fark vardı. Fakat şeyhin bu ifratı dîn-i İslâm'ın üssü'l-esâsı olan tevhidin siyâneti gayesine mâtuf olacaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Şu kati ifademiz, bu Şeyh-i Harrân'ın nezir ile iltizâm-ı ziyâretin menhî olduğu hakkındaki müddeâsını ispat için *Sahîhayn*'dan naklen irat ettiği delillerin hep tevhîd-i Bârînin halelden masûniyetini istihdaf eden ehâdîs-i şerife cümlesinden bulunmasına mebnîdir. Resûl-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem, *"Allah, yahudi ve nasârâyâ gazap etsin. Bunlar peygamberlerinin kabirlerini mescid ittihaz etmişlerdir"*¹ ve *"Sizden evvel gelip geçen ümem ve akvâm, kabirlerini mescid ittihaz etmek itiyadında bulundular, siz bunlardan mütenebbih olup da kabirlerinizi secdegâh ittihaz etmeyiniz. Sizi bu fena itiyattan menederim"*² kavl-i şerifleri ile ibadetin yalnız Allah Teâlâ'ya karşı eda edileceğini tâlim buyurmuştur. Daima ve daima Cenâb-ı Hak'ın zâtında ve havass-ı rubûbiyetinde iştiraki ifade eden her kast ü niyeti menettiği gibi ibadette ve ibadete istihkakta iştirake bâdî olan her fiil ve hareketi de şiddetle menetmiştir. İbn Teymiyye de nezir ile ziyaret iltizam eden birçok kimsenin bu çok nazik olan mühimme-i dîniyyeyi idrak edemeyerek Peygamber'in istemediği ve şiddetle menettiği tevhide münâfî bir tehlikeye düşmelerinden dolayı nezir ile ziyaretin menhî olduğunu kabul etmiş bulunuyor.

1 {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

2 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23. Hadisin metninde *"...ümem ve akvâm, peygamberlerinin ve içlerindeki salih kimselerin kabirlerini mescit ittihaz etmek..."* şeklinde tercümeyle eklenebilecek bir ziyade mevcuttur.}

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ
فِيمَا سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Benim şu (Medine’deki) mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke’deki) Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (ecr ü sevap cihetiyle) hayırlıdır.” {B1190 Buhârî, Fazlû’s-salât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Müslim “Menâsik”te, Nesâî “Hac” bahsinde, Tirmizî ile İbn Mâce de “Salât” bahsinde zikretmişlerdir. Tirmizî, hadisi tahrîc ettikten sonra bu hadisin Ali, Meymûne, Ebû Saîd el-Hudrî, Cübeyr b. Mut‘im, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhumden de rivayet edildiğine işaret etmiştir. Allâme şarihimiz Aynî *Umdetü’l-kârî*’de bu vüçûh-i rivâyâtın senedlerini ve metinlerde mevcut olan farkları bildirmekle beraber Erkam, Câbir, Enes, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Âişe radiyallahu anhumden gelen rivayetleri de zikretmiştir. Bu turuk-ı rivâyât içinde Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *Müsned*’inde Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin esnâ-yı sevkinde, sebep-i vürûduna işaret edilmiş bulunduğundan burada onu da bildirmek isteriz:

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhdemiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birisi ile vedalaştı sonra da:

— “Nereye gidiyorsun?” diye sordu. O da:

— “Beytülmağdis’e (namaz kılmaya) gitmek istiyorum” diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem:

— “Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm müstesna olmak üzere başka mescidlerde kılınan yüz namazdan efdaldır” buyurdu.¹ Bu rivayette bin adedi yerinde yüz zikredilmiştir.

Yalnız bu tarîk-i rivâyette Resûl-i Ekrem ile vedalaşan ve görüşen zatın kim olduğu bildirilmemiştir. Bunu da İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, Taberânî’nin

1 عن أبي سعيد رضي الله عنه ودع رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلاً. فقال له أين تريد؟ قال: أريد بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هذا أفضل من مائة صلاة في غيره إلا المسجد الحرام. (رواه أبو يعلى الموصلي وصححه إسناده) {Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, II, 393, no: 1165.}

Mu‘cem’inde, Osman b. Erkam’ın¹, cediti Erkam radiyallahu anhtan gelen rivayetten öğreniyoruz. Taberânî’nin rivayetinde Erkam’ın ehl-i Bedir’den olduğu da bildirilmiştir. Erkam, bir gün Resûl-i Ekrem’in huzuruna seferber vaziyette gelip selâm vermişti. Resûl-i Ekrem,

— “*Ne tarafa gidiyorsun?*” diye sormuş, o da,

— “İşte şuraya gitmek istiyorum, yâ Resûlellah!” diye cevap verip eliyle Beytûlmakdis’e işaret etmişti. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*O tarafa yolculuğa seni sevkeden nedir, ticaret mi?*” diye sormuş, o da,

— “Hayır, maksadım ticaret değil, Beytûlmakdis’te namaz kılmaktır dedim” demiş. Resûl-i Ekrem,

— “(Mekke’ye işaret ederek) *burada kılınan bir namaz* (Şam tarafına işaret ederek) *orada kılınan bin namazdan hayırlıdır*” buyurmuştur.²

Taberânî’nin Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan rivayeti de şöyledir: Ebû Zer demiştir ki: Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda Mescid-i Resûlullah mı efdaldır, yoksa Beytûlmakdis mi diye müzakere etmiştik. Resûl-i Ekrem, “*Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Beytûlmakdis’te kılınan dört yüz³ namazdan efdaldır. Benim mescidim, ne güzel namaz kılınacak yerdir*” buyurdu.⁴

MÂNALAR VE HÜKÜMLER

هذا في مسجدي هذا “Benim şu mescidim” kavlindeki ism-i işâretle işaret buyurulan mescid, Medine Mescidi’dir. Kubâ Mescidi değildir. Bu ziyâde-i hayr ü fazilet, mescid-i şerifin Asr-ı saâdet’teki şekli-kadîmine mi hastır, yoksa muahharen tevsî edilen kısmına da şümülü var mıdır? Bu cihet ulemâ arasında mevzubahis ve ihtilâf olmuştur.

Nevevî diyor ki: Hadîs-i şerifte bildirilen muzâaf ecre nâil olmak için namazda mescidin Asr-ı saâdet’teki sahası taharrî ve intihab edilmelidir. Mescidin Hulefâ-yi Râşidîn tarafından ve onlardan sonra tevsî edilen aksamına bu mev’ûd olan ecrin şümülü yoktur. Bu ecr ü sevap, yalnız ism-i işâretin müşârûn ileyhi olan sâha-i mübârekeye mahsustur. Bu babda Sübkî ve daha başkaları da Nevevî’ye muvâfakat etmişlerdir.

Sübkî diyor ki: Süfyân es-Sevrî de ihtisasa kâil olan eimme-i a‘lâmdandır. O da, “Benim şu mescidim” diye işaret buyurulmuş olmasıyla istidlâl etmiştir.

1 {Erkam radiyallahu anhtan Osman b. Erkam; İbn Hanbel rivayetine göre Osman b. Abdullah b. Erkam’dır.}

2 عن عثمان بن عبد الله بن الأرقم عن جده الأرقم: أنه جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسلم عليه. فقال أين تريد؟ فقال: أردت يا رسول الله! ههنا. وأومأ بيده إلى حيث بيت المقدس. قال ما يخرجك إليه، أتجارة؟ فقال قلت لا. ولكن أردت الصلاة فيه. قال فالصلاة ههنا وأومأ بيده إلى مكة خير من ألف صلاة وأومأ بيده إلى الشام (رواه أحمد والطبراني وزاد الطبراني وكان بدرية) {*el-Mu‘cemü’l-kebir*’de الأرقم عن عثمان بن عبد الله بن الأرقم şeklinde verilen râvi ismi *Müsned* rivayetlerinde عبد الله بن عثمان şeklinde kayıtlıdır. MK907 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 306; HM24218, HM24219 İbn Hanbel, V, 455.}

3 {Hadisin kaynaktaki metninde bu sayı dört namazdan /dört namazdan’ şeklinde geçmektedir.}

4 عن أبي ذر رضي الله عنه قال تذاكرنا ونحن عند رسول الله صلى الله عليه وسلم أيهما أفضل؟ مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم أو بيت المقدس. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي أفضل من أربع صلوات فيه. ولنعم المصلى. (رواه الطبراني في الأوسط) {Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 148, no: 8230.}

İbn Teymiyye ile Muhibbüddin et-Taberî ise muhalefet etmişlerdir. İbn Teymiyye *Menâsik*'inde diyor ki: Mescid-i Mekke'de kılınan namazın muzâaf ecri haiz olması Mescid-i Harâm'ın Asr-ı saâdet'teki sahasına münhasır değildir. Bunun gibi Mescid-i Medîne de hasr ü tahsîsten sâlimdir. Mescid-i saâdetin tevsî edilen kısmına da bu ecrin şümülû vardır.

Ebû Hüreyre hadisindeki ism-i işârete gelince, bununla tahsis matlup olmayıp Kubâ Mescidi gibi Resûl-i Ekrem'e nisbet edilen mescidleri mev'ûd olan faziletten hariç bırakmak kastedilmiştir. Nasıl ki Medine tarihinde Hazret-i Ömer radiyallahu anhın mescid-i saâdete ilâvesi matlup olan kısmı ziyade ettikten sonra, "Mescid-i şerif Zülhuleyfe'ye kadar tevsî edilmiş olsa, bu sâha-i vesîa da Mescid-i Resûlullah'tır" dediği bildirilmiştir.

İmam Mâlik'ten de bu mesele sorulduğunda, "Bu muzâaf ecrin Asr-ı saâdet'teki mescid sahasına hususiyeti yoktur" diye cevap vermiştir.¹

Şârih Aynî bu ihtilâfî müstesna kudret-i edebîyye ile bir kâide-i lisâniyyenin netîce-i ihtilâfî halinde tasvir ederek diyor ki: Bir isim ile işaret tağlîb tarikiyle içtimâ ettiğinde isim mi, yoksa işaret mi galip addedileceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nevevî, işaretin gali-biyetini iddia etmiştir. Bu esasa göre meselâ muktedî imama işaret ederek "Zeyd'e iktidâ ettim" diye niyet etse de imamın Amr olduğu anlaşılrsa, Nevevî'ye göre işaretin tağlîbi suretiyle bu iktidâ sahih olur.

İbn Rîfâ ise adem-i sıhhatine kâil olmuştur. İbn Rîfâ "Şer'an tayini lâzım ve mül-tezem olmayan bir emir, tayin edilip de tayinde hata edildiği anlaşılırsa ibadet fâsit olur" demiştir. Eimme-i Hanefiyye'nin zâhir kavillerine göre, hata zâhir olduğu surette ismin, işarete galebesi esası iltizam edilerek Hanefîler'e göre iktidâ kâfi addedilmemiştir.

Bu ihtilâfın bir nokta-i ittihâd ve iştiraki vardır ki: Bu muzâaf ecrin mescid-i saâdete ahîren ilâve edilen kısma da şümûlû bulunduğunu kabul edenlere göre de mescid-i şerifin sâha-i kadîmesindeki namazın daha ziyade hâiz-i rûchân olmasıdır. Bu kadim sâha-i mübârekenin her tarafı, hâtemü'l-enbiyânın binlerce nübüvvet hâtıralarını ihtiva etmektedir. Ravza-i mübâreke, minber-i nebevî, mübarek elinin dokunduğu, yanında namaz kıldığı, kendisine istinat ettiği üstüvâneler hep buradadır. Burada vahiy gelmiş, âlî ve ilâhî huteb-i Muhammediyye burada irat edilmiş ve her zerre-i hâki, nazargâh-ı Muhammedî olmakla begâm buyurulmuştur. Bu cihetlerden dolayı bu sâha-i kadîmenin, ilâve edilen kısma bilittifak rûchânı vardır. Bu noktânazardan bütün ashâb-ı menâsik, merkad-i nebevî ziyaretinden sonra şükran lillâhi Teâlâ kılınacak namazın musallâ-yi Nebî aleyhisselâmda yani mihrâb-ı Nebî'nin minbere yakın tarafında kılınması, şayet bu mümkün olmazsa Ravza dahilinde, bu da mümkün olmazsa mescidin kadim hududu dahi-linde, bu da müyesser olmazsa mescidin ilâve edilen kısmında kılınması efdal olduğunu alettirtip bildirmektedirler.

Kādî İyâz da *Şifâ*'nın “Ziyâret-i Nebî” faslında, “Mevâzı-ı teneffülün bana en sevimli olanı, amûd-ı muhallâktır,¹ yani yanında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namaz kıldığı musallâ-yı Nebî'dir” diyor.

MESCİD-i ŞERİFİN ASR-I SAÂDETTEKİ MISÂHASI. İbn Sübkî diyor ki: Mescid-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem eni boyu 70'er zirâ olduğu rivayet ediliyor ki, misâha-i sathiyyesi 4.900 zirâ murabbıdır. Ali el-Kârî de *Lübâb* şerhinde, bu miktarın Asr-ı saâdet'teki binâ-i evvele ait olduğunu, ahîren taraf-ı risâletten mescid tevsi edilip eni boyu 100'er zirâ derecesinde genişleyerek misâha-i sathiyyesi 10.000 zirâ murabbına bâlîğ olduğu şâyân-ı itimad müverrihlerin tahkikatına atfederek bildiriyor.²

Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde mescid-i şerif bu şekilde muhafaza edilmiştir. İlk Halîfe, mescidin hiçbir tarafını tâdil ve tecdid etmemiştir. Esasen o fırtınalı devir, buna müsait değildi. İlk defa mescid, Hazret-i Ömer tarafından tevsi ve tecdid edildi. Hazret-i Osman zamanında ise duvarları taşla örölmek ve sakfı sac ağacıyla kapatılmak suretiyle tevsi ve tecdid edilmiştir. Daha sonra Velîd'in zamân-ı hükûmetinde mescid, daha muhteşem bir surette tevsi ve tecdid edildi. Velîd, Medine valisi bulunan Ömer b. Abdülazîz'i bu işe memur etmişti. Şarkî Roma İmparatorluğu'na gönderdiği bir mektubunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mescidini tecdid etmek istediğini bildirip usta ve işçi istemişti. İmparator, kırkı Rum ve kırkı Kıbtî olmak üzere 80 işçi ile beraber bir hayli de levâzım-ı inşâiyye göndermiş ve 40.000 dinar hediye takdim etmiştir.

Ömer b. Abdülazîz hicretin 91. yılında ikmal ettiği mescid-i şerife ilk defa olmak üzere bir mihrap ile şerefeler yaptırıp, sonra Hulefâ-yi Abbâsiyye'den Mehdî zamanında mescid bir derece daha tevsi edilmiştir ki, el-yevm mescid, bu son tevsi edilen hudut ile mahdud bulunmaktadır ve ba'demâ vuku bulan inşaat ve tamirat hep bu hudut dahilinde icra edilmiştir.³

Binaenaleyh hadîs-i şerifte mev'ûd olan muzâaf ecrin mescid-i şerifin şekl-i ahîrine şümülünü kabul eden İbn Teymiyye ve emsali için Mehdî zamanındaki bu tevsî'-i ahîr muteber olmak icap eder.

MESCİD-i MEKKE İLE MESCİD-i MEDİNE ARASINDAKİ FAZİLET DERECESİ

Medine'deki Mescid-i Nebevî'nin Mescid-i Aksâ'ya fadl ü rüçhanı mevzubahsimiz olan hadisın sarâhatinden müstefâd olmaktadır. Mescid-i Harâm ile Mescid-i Medîne arasındaki hükme gelince, şârih Kirmânî diyor ki: Hadîs-i şerifteki istisnada üç vecih vârid-i hâtır olur:

- 1 Halûk: Za'feran ile güzel kokulardan mürekkep macuna denir. Amûd-ı muhallâk da bununla boyanmış demektir (Ali el-Kârî, II, 90, Bulak tab'ı).
- 2 *Lübâb Şerhi*, s. 287.
- 3 Mescid-i şerifin hudud-ı kadime ve ahîresi hakkında buraya kadar verdiğimiz izahatı İstanbul'da Umumi Kütüphanede (nr. 1905) bulunan Sübkî'nin *Tenezzülü's-sekîne alâ kanâdili'l-Medîne* namındaki bir eserinden naklettik.

1. Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî'ye müsavi olması, 2. Mescid-i Harâm'ın Mescid-i Nebî aleyhisselamdan efdal olması, 3. Mescid-i Nebevî'nin Mescid-i Harâm'dan efdal olması. Şârih İbn Battâl da hadisteki istisnadan bu üç ihtimalin müstefâd olduğunu bildirerek demiştir ki: Birinci vechin diğerlerine rüçhanı vardır. Çünkü iki mescidin müsâvatı halinde derece-i tefâdül için bir delile lüzum yoktur. İkinci ve üçüncü vecihlerde ise fâdılın mefdûle mikdâr-ı tefâdulünü tayin için bir delile lüzum vardır. Bazıları da bu hadisin turuk-ı rivâyâtı arasında Ahmed b. Hanbel'in, Taberânî'nin, İbn Hibbân'ın Abdullah b. Zübeyr'den tarîk-i rivâyetlerinde, Mescid-i Harâm'daki bir namazın Mescid-i Medîne'deki bin namazdan efdal olduğu sabit olmasıyla istidlâl ederek ikinci vechi tercih etmişlerdir.

İbn Abdülber de diyor ki: Bu hadisin mânasında ve te'vilinde ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik'in ashabından Ebû Bekir Abdullah b. Nâfi' ile birtakım Mâlikî ulemâsı, "Mescid-i Resûlullah'ta kılınan bir namaz, Kâbe'de kılınan namazdan bin derece fark olmaksızın efdaldır. Sair mescidlerde kılınan namazlardan ise bin defa farklı ve faziletlidir" demişlerdir. Bazıları bu mânayı İmam Mâlik'ten de nakletmişlerdir.

Ehl-i fikhın ve ehl-i eserin umumuna göre, Mescid-i Harâm'da kılınan namaz, Medine mescidinde kılınan namazdan efdaldır. Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn bu babda bervech-i âtî ehâdis ve âsârın zâhiriyle istidlâl etmişler:

1. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan Ahmed b. Hanbel ve başkalarının rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Hüreyre hadisinde görüldüğü veçhile mescid-i saâdetlerinin öbür mescidlere rüçhanını bildirdikten sonra, "*Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz, şu mescidimde (Medine Mescidi) kılınan yüz namazdan efdaldır*" buyurmuştur.¹

2. Câbir radiyallahu anhtan, İmam Ahmed ile İbn Mâce'nin rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem, "*Mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm hariç, başka mescidlerde kılınan bin namazdan hayırlıdır. Mescid-i Harâm'da kılınan bir namaz da, sair mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldır*" buyurmuştur.²

Her iki rivayet meâlen birdir. Birinci rivayete göre, Mescid-i Harâm Mescid-i Medîne'den yüz derece efdal olduğuna ve Mescid-i Medîne'nin de sair mesâcide bin derece hâiz-i rüchân bulunduğu göre, Mescid-i Harâm'daki namaz, mesâcid-i sâiredeki namaza yüz bin derece fâik olur ki, bu da ikinci rivayetin ifade ettiği rakamdan ibarettir.

1 عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صلاة في مسجدي هذا أفضل من ألف صلاة فيما سواه من المساجد إلا المسجد الحرام. وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة صلاة في هذا (رواه أحمد وابن خزيمة وابن حبان في صحيحه وزاد يعني في مسجد المدينة)

2 عن جابر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: صلاة في مسجدي أفضل من ألف صلاة فيما سواه إلا المسجد الحرام وصلاة في المسجد الحرام أفضل من مائة ألف صلاة (رواه أحمد وابن ماجه بإسنادين صحيحين)

{HM14750 İbn Hanbel, III, 342.}

Bu Câbir hadisi ile bundan evvelki İbn Zübeyr hadisini Münzirî'nin *Tergîb ü Terhîb*'inden naklettik (s. 340).

Hazret-i Ömer ile İbn Zübeyr radiyallahu anhümün Mescid-i Harâm'ın derece-i fazîletini minber üzerinde tebliğ ettiklerini şârih Aynî, Ebû Ömer b. Abdülber'den sened-i muttasıl ile şöyle naklediyor: Süleyman b. Atîk el-Medenî, "Abdullah b. Zübeyr'in bir kere hutbe irat ederken Hazret-i Ömer'in, 'Mescid-i Harâm'da bir namaz, başka mescidlerde kılınan yüz bin namazdan efdaldır'¹ dediğini söyledi, bunu kulağımla işittim deyip şunu da ilâve ederek, 'İbn Zübeyr bu hutbesini ashap ve tâbiînden müteşekkil ve bilmedikleri bir habere karşı asla sükût etmeyen bir cemaat huzurunda irat etti ve bunlardan hiçbir redd ü inkâr eylemedi' demiştir. Bazı ulemâ bu rivayetin ifade ettiği sükûtu, bir icmâ gibi telakki etmişlerdir."

Cumhurun bu kuvvetli delilleri karşısında Mâlikîler'in Medine Mescidi'nin tafdîli hakkında hiçbir delili bulunmadığını şârih Aynî bildiriyor. İbn Abdülber de, Mekke'nin bütün yeryüzünden efdal olduğu İmâm Mâlik'ten rivayet edilmiştir. Yalnız İmam Mâlik'in bazı ashabı Medine'yi tafdîl etmişlerdir, diyor.

KABR-i NEBEVÎNİN FADL VE RÜÇHÂNI. Kâdî İyâz diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in merkad-i mübâreki olmakla şerefyâb olan mukaddes mevzi, hiç şüphesiz yeryüzünün en faziletli ve en şerefli bir noktasıdır. Bu babda bütün müslümanların icmâî vardır. A'zâ-yi şerifenin medfun bulunduğu bu buk'a-i mübârekenin sebep-i tafdîline gelince, bunu da İbn Abdülber, *Temhîd*'inde şöyle bildiriyor: Mevkûfen Atâ el-Horasânî tarikinden gelen haberde, "Zamân-ı hilkatte kişinin toprağı nereden alındı ise vefatında oraya defnolunur" denildiğini rivayet ediyor.

Şârih Aynî de Zübeyr b. Bekkâr'ın, Cibrîl aleyhisselâmın zamân-ı hilkatte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yaratıldığı toprağı Kâbe'den aldığına dair bir rivayetini bildiriyor.² Bu rivayete göre, Resûl-i Ekrem'in medfun bulunduğu buk'a-i mübâreke, Kâbe toprağından ibaret oluyor ve bahsedilen fazilet de Mekke'ye teveccüh ediyor. Fakat şârih Aynî bu haberi bu suretle naklettikten sonra, "eğer doğru ise" diyerek zaafına işaret ediyor.

MAKBER-i SAÂDETTE SONRA EŞREF-i MEVÂZİ. Kûfe ve Mekke fukahasıyla İbn Vehb'e ve İbn Habîb'e³ göre Mekke'dir. Bunlara göre Mekke, Medine'den efdaldır. Bunların medâr-ı ihticâcı, eimme-i hadîs taraflarından Abdullah b. Adî el-Hamrâ, Ebû Hüreyre, İbn Abbas radiyallahu anhümden müteaddit sened ve metinlerle rivayet edilen hadîs-i şeriftir ki, hey'et-i mecmûasının ifade ettiği mâna şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Hurûre⁴ mevkiinde râkib bulunduğu deve üzerinde tevakkuf ederek irat ettiği

1 {Aynî'den naklen yalnızca ilk kısmı verilen rivayetin devamı şöyledir: 'yalnız Resûlullah'ın mescidi hariç. Çünkü orada kılınan yüz namazdan efdaldır'. İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VIII, 249.}

2 {Temel hadis kaynaklarında tesbit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, VII, 257.}

3 İbn Vehb, Kureşî Abdullah b. Vehb'dir. Eimme-i kirâmdan ve Mısır'ın, Hicaz'ın en benâm muhaddislerindendir. Hicretin 199 tarihinde yetmiş dört yaşında vefat etmiştir. İbn Habîb de Basrî Ebû Zekeriyâ Yahyâ'dır. Müslim ile sünen-i erbaa sahiplerinin kendisinden rivayetleri vardır. 248 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 362).

4 {Kaynakta bu mekanın ismi 'الحُزُورَةُ' / Hazvera' olarak geçmektedir.}

bir hutbesinde, “Ey Mekke! Allah’a yemin ederim ki sen, yeryüzünün en hayırlı bir parçasısın ve arzullahın, Allah’a en sevimli bir şehrisin. Eğer ben senin beni büyüten şefkatli âğûşundan zorla uzaklaştırılmamış olsaydım, katiyen ihtiyarım ile çıkmazdım”¹ buyurmuştur.

Ebû Dâvûd’un Urve tarikiyle Hazret-i Âişe’den rivayetinde ise Resûl-i Ekrem’in Mekke’ye karşı bir kere de Medine’de nasıl izhâr-ı teessür ve telehhûf buyurduğunu görüyoruz. Hazret-i Âişe diyor ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, kendilerini Mekke’den hicrete mecbur eden rüesâ-yı Kureyş’e karşı beddua için ibtaynının beyazı görülene kadar mübarek ellerini kaldırarak, “Allahım! Sen benimle (rüesâ-yı Kureyş’in adlarını sayarak) *filân ve filân arasında hâkim olup bunların lâyük oldukları cezalarını ver. Bunlar Allah’ın çok sevimli bir beldesi olan Mekke’den beni çıkardılar*”² buyurmuştur.

Hazret-i Ömer ve bazı sahâbe ile İmam Mâlik ve ashabından İbn Nâfi’ ile Medine’nin ekser fukahası Medine’nin Mekke’ye fadl ü rüçhanını kabul etmişlerdir. Fakat Mâlikîler’in Hazret-i Ömer’in Medine’nin tafdîli ictihadında bulunmasından başka delilleri yoktur. Hatta İbn Abdülber, “İmam Mâlik’in de Mekke’nin kürre-i arzın her tarafından efdal olduğuna kâil olduğu rivayet edilmiştir” diyor.

Hadîs-i şerifte muzâaf fazileti bildirilen namaz farz mıdır yoksa farz ile beraber nâfileye de şümulü var mıdır? Bu cihet de mu’cib-i ihtilâf olmuştur. Tahâvî, hadisteki namaz ile murat, farz namaz olduğuna zâhib olmuştur. Eimme-i Mâlikiyye’den Mutrif³, farza ve nâfileye şümulünü kabul etmiştir. Nevevî de, “Bizim mezhebimizde bu namaz hem farza, hem de nâfileye şâmilidir” demiştir.

Şu da mâlûm olsun ki: Bu ziyâde-i fazîlet, sevaba râcidir. Fevtedilen eczâ-yi salâta müteveccih değildir. Meselâ iki namazı kazâyâ kalmış olan bir kimse, Medine mescidinde bir namaz kılsa bu iki namaza mahsup edilemez. Bu hususta fukaha arasında ihtilâf yoktur, ittifak vardır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ لَا يُصَلِّي مِنَ الصُّحَى إِلَّا فِي يَوْمَيْنِ يَوْمِ يَقْدَمُ مَكَّةَ فَإِنَّهُ كَانَ يَقْدَمُهَا صُحَّى فَيَطُوفُ ثُمَّ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ خَلْفَ الْمَقَامِ وَيَوْمَ يَأْتِي مَسْجِدَ قُبَاءَ فَإِنَّهُ كَانَ يَأْتِيهِ كُلُّ سَبْتٍ فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَرِهَ أَنْ يَخْرُجَ مِنْهُ حَتَّى يُصَلِّيَ فِيهِ وَكَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ

1 {T3925 Tirmizî, Menâkıb, 68.}

2 {Ebû Dâvûd’da ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet Aynî’de mevcuttur. Aynî, Umde, VII, 257.}

3 {“Mutrif” namıyla Mâlikî bir alim tespit edilememiştir. Kastedilen kişinin Medine Mâliki ekolünün temsilcilerinden olan “Mutarrif b. Abdullah el-Esam (ö. 220/835)” (Mehmet Erdoğan, “Mugîre b. Abdurrahman” mad. DİA, XXX, 376.) olması muhtemeldir.}

يُزَوِّرُهُ رَاكِبًا وَمَاشِيًا وَكَانَ يَقُولُ إِنَّمَا أَصْنَعُ كَمَا رَأَيْتُ أَصْحَابِي يَصْنَعُونَ وَلَا أَمْنَعُ أَحَدًا أَنْ
صَلَّى فِي أَيِّ سَاعَةٍ شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ غَيْرَ أَنْ لَا تَتَحَرَّوْا طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâ(nın kölesi Nâfi‘)den gelen rivayete göre, İbn Ömer, duhâ vakti namaz kılmazdı. Yalnız iki gündeki hali bundan müstesna idi. (Bunun biri) Mekke’ye geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer Mekke’ye duhâ vakti gelirdi. Müteakiben (Beyt-i Şerîf’i) tavaf ederdi. Sonra da Makâm(-ı İbrâhim)’in arka tarafında iki rek‘at namaz kıları. (Diğeri) Kubâ Mescidi’ne geldiği gündür. Çünkü İbn Ömer, her cumartesi günü Kubâ Mescidi’ni ziyarete gelirdi. Mescide girince oradan namaz kılmadan çıkmayı çirkin görürdü de nihayet mescidde namaz kıları ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in (her cumartesi günü) bu Kubâ Mescidi’ni yaya veya binitli olarak ziyaret ettiğini (ve iki rek‘at namaz kıldığını) haber verirdi ve yine derdi ki: “Dostlarımin nasıl ziyaret ettiklerini gördümse, ben de o suretle ziyaret ederim ve ben, gece veya gündüz herhangi saatte namaz kılan bir kimseyi namazından menetmem. Şu kadar ki, onlar da (namaz için) güneşin doğduğu veya battığı vakti intihab etmesinler.” {B1191, B1192 Buhârî, Fazlû’s-salât, 2.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Salât” bahsinde de zikretmiştir. Buradaki rivayeti Kubâ Mescidi’nin fazileti hakkında açtığı bir babında vâkidir. Gerek sûret-i sevkine gerek metninin üslûbu beyanına göre, bu hadisin asıl râvisi İbn Ömer değil kölesi Nâfi‘dir. İbn Ömer’in duhâ vakti namaz kılmadığını, yalnız Mekke’ye vardığı günü bir, bir de Kubâ Mescidi’ni ziyareti günü bi’z-zarûre duhâ vakti namaz kıldığını Nâfi‘ haber veriyor. Nasıl ki hadis, *Buhârî* metninde de, ... نافع عن ابن عمر كان لا يصلي ... suretinde sevk edilmiştir. Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*’de sahâbiden başka râvi zikretmemek esasını takip ettiğinden İbn Ömer’in bu itiyadını kendi lisanından nakletmeye mecbur olmuştur. Tercümemizi bu mahzurdan sıyânet için râvi Nâfi‘i, kavis içinde göstermeye mecbur olduk. Bu hadisi, Müslim ile *sünen-i erbaa* ashabı ve başkaları müteaddit tarik ve metinlerle rivayet etmişlerdir.

KUBÂ KÖYÜ VE KUBÂ MESCİDİ. Ruşâtî¹, Kubâ’nın Medine’den 6 mil bu’du mesafede bulunduğunu, fakat hicret-i seniyyeden sonra birtakım hutût-ı muvâsale ile ve birtakım

1 Ruşâta {الرشاطة}: *Mu‘cemül-büldân*’da Sebte Boğazı civarında bir kasaba olup في اقتباس الأنوار والتماس الأزهار في انقباس الأنوار unvanlı kitabın sahibi Ebû Muhammed b. Ali er-Ruşâtî’nin meskat-i ra’si olduğu bildiriliyor. Nibrâs’tan naklen *Lübbü’l-Lübâb*’da bir vech-i nisbet daha bildiriliyorsa da bizce müsteb’addır. Ruşâtî’nin, ensâba dair olan bu kitabı ricâl-i ehâdîse dair yazılan en kadim eserlerdendir. *Keşfü’z-zunûn*’da Sem‘ânî’nin *Ensâb*’ı üslûbunda yazıldığı bildiriliyor. Fakat Sem‘ânî’nin *Ensâb*’ı bundan bir asır sonra yazılmıştır. Çünkü Ruşâtî 466’da, {466 tarihi Ruşâtî’nin doğum tarihi olarak kayıtlıdır. Kendisi

mâmorelerin birbirlerine ittisâli ile Medine'den addedilecek derecede takarrüb ettiğini haber veriyor. Rüştî'nin *İktibâsü'l-envâr*'ından bir asır kadar bir zaman sonra yazılan *Mu'cemül-büldân*'da Medine'ye 2 mil mesafede olduğunu bildirmesi de Medine'ye derece-i takarrübünü ifade eder. İbn Karkel de 3 mil uzaklığını bildirmiştir ki, bu rivayetler arasındaki fark, Kubâ köyünün muhtelif zamanlarda iktisap ettiği vaziyete göre, Medine'ye derece-i takarrübünü gösterir. *Mu'cemül-büldân*'da Kubâ'nın Mekke'ye gidilirken sol tarafa tesadüf ettiği ve mescid-i takvânın burada bulunduğu bildiriliyor ki, hadiste bahsedilen Kubâ Mescidi'dir.

KUBÂ'NIN FAZİLETİ. Bu hadis, Kubâ köyünün ve Kubâ Mescidi'nin ve bu mescidde kılınan namazın faziletine sarâhaten delâlet etmektedir. Kubâ Mescidi, hicret-i nebeviyye sırasında bizzat Resûl-i Ekrem tarafından tesis buyurulmuş ve lisân-ı Kur'ân ile ve en râcîh bir kavle göre, ona (mescid-i takvâ) unvân-ı mübâreki bahşedilmiştir. Birçok Medineli Kubâ köyünde yaşarlardı. "Külsûm b. Hedm" in riyâset ettiği Amr b. Avf oğulları bu köyün en mâruf sekenesinden idi. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde haber verildiği üzere, Resûl-i Ekrem hicret sırasında Amr b. Avf ailesi tarafından tekbirlerle karşılanıp kendilerine mihmännüvâzlık arzetmeleri üzerine, Külsûm b. Hedm'in hânesinde misafir oldu ve dört beş günlük bir müsafere zamanında Külsûm'ün hurmalarını kuruttuğu yerde bu mübarek mescidi inşa buyurdu.

KUBÂ'NIN DİNÎ VE TARİHÎ EHEMMİYETİ. Kubâ ma'bed-i mübâreki İslâm tarihinin i'tilâ devri arefesinde ve bütün mânasıyla bir dönüm noktasında tesis buyurulduğu için pek ziyade kıymetli hâtıraları haizdir. Sûre-i Tahrîm'deki *فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ* ¹ kavli-i şerifi müeddâsınca hicret-i Ahmedîye üzerine şimdi iki cihan serverinin Allah Teâlâ sahip ve hâmisî, Kerrûbiyyûn'un reisi olan Cibrîl onun karîni, müminlerin sulehâsı da etbâ ve avânı ve bunlardan başka meleklerin kuvâ-yi külliyyesi de müzâhiri bulunuyordu. Düşmanlarına karşı Muhammed Mustafa'nın haiz bulunduğu bu mukaddes ve âhenîn cebheyi hiçbir kuvvetin taarruzu, hiçbir erkân-ı harbin sevkul-ceyi hiçbir zaman sarsamayacaktı. Artık onun tebliğ ettiği tevhd-i nûru Cezîretülarap'ı dolduracak ve az zaman sonra da kistrâları, kayserleri sernigûn ederek bütün beşeriyete hâlikını ve benliğini öğretecekti. Bu nûr-ı mübînin beşeriyete masûniyyet-i şahsiyye, müsâvât-ı hukûkiyye, adâlet-i tâmmе huzmeleri saçarak süratle intişâr-ı Hakk'ın ezelî iradesi muktezâsı idi.

İşte Kubâ ma'bed-i mukaddesinin zamân-ı inşâsı, beşer tarihinde misli görülmeven bu hâdis-i ictimâiyye ve siyasiyenin mebd-i tahakkuku oldu. Bu mesut ve mev'ûd gayeyi en yakından sezen zekâ-i Muhammedî İslâm âleminin ilk secdegâhı olmak şerefini kazanan bu mübarek mescidin inşasını tesrîf buyurdu ve Taberânî'nin rivayeti veçhile kendisi de bir işçi gibi çalıştı.

542 tarihinde şehit edilmiştir. (Hayati Yılmaz, "Rüşâtî" mad. *DİA*, XXXV, 270.) Sem'ânî ise 562 tarihinde vatanı olan Merv'de vefat etmiştir.

Bu şanlı ve şerefli mesaiye şahit olanların gözleri önünde bu yakın istikbalin hâmil bulunduğu o nurlu günler, canlanarak hem çalışılıyor hem de müşâare ve münâşede ile izhâr-ı şâdumânî ediliyordu. En benâm İslâm bahadır ve şairi Abdullah b. Revâha'nın şu mısraları o günü inşad ettiği eş'ârı cümlesindendir.

أَفْلَحَ مَنْ يَعَالِجُ الْمَسَاجِدَا . يقرأ قرآنا قيامًا، قاعدا . ولا يبيت الليل عنه راقدا .

MÂNASI. Kubâ Mescidi'nin¹ inşasına iştirak eden her mümin saadete ermiştir. Bu mübarek mescidde ayakta olsun, otururken olsun Kur'an okuyanlara ne mutlu! Gecelerini uyku ile geçirmeyenlere ne saadet!

Tevbe sûresinde meâli bervech-i âtî âyet-i kerîme ile bu mescid-i şerifin tesisinde perverde edilen takvâ ve tevhid mefkûresine işaretle beraber burada edâ-yi salât eden ashâb-ı ihlâs ve ittikâ şöyle sitayiş buyurulmuştur: *“Muhakkak ki bu mescid, inşası günü takvâ ve tevhid temeli üzerine kurulmuş ve böyle devam edegelmiştir. Habîbim! Bu mescidde senin namaz kılman çok doğru ve hayırlıdır. Bu mescidde son derece temizliği ve nezaheti seven müttaki bir cemaat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever.”*²

İbn Huzeyme'nin, Bezzâr'ın rivayetlerine göre, bu âyet-i kerîmenin şeref-i nüzûlü üzerine, Resûl-i Ekrem maiyyet-i seniyyelerinde bazı muhâcirîn bulunduğu halde Kubâ Mescidi'ni ziyarete müsâraat buyurdular. Mescidin kapısı önünde ensardan bazıları bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bunlara hitap ederek:

— *“Siz Allah'a iman eder misiniz?”* Ensar büht ü hayret içinde sükût ettiler. Resûl-i Ekrem tekrar ederek:

— *“Siz, Allah'a iman eder misiniz?”* diye suali iade buyurdu. Ömer b. Hattâb radiyalahu anhu,

— *“Ben de kendileriyle beraber olduğum halde elbette iman ederler yâ Resûlellah!”* diye cevap verdi. Bundan sonra Resûl-i Ekrem şöyle bir soru daha sordu,

— *“Siz kazâyâ razı olur musunuz?”* Ensar,

— *“Evet, yâ Resûlellah! Razı oluruz”* diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem,

— *“Belâyâ sabreder misiniz?”* diye sordu. Ensar,

— *“Evet, sabrederiz”* diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem son bir soru daha irat ederek,

— *“Bollukta ni'met-i ilâhiyyeye karşı şükreder misiniz?”* buyurdu. Ensar,

— *“Evet, şükrederiz, yâ Resulellah!”* dediler. Bunun üzerine Mefhar-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz,

— *“Kâbe'nin sahibine yemin ederim ki, siz, bihakkın mümin kişilersiniz!”* deyip yanlarına oturdu ve

1 {Yukanda belirtildiği üzere, Kubâ Mescidi'nin ayrı bir fazileti olmakla birlikte, şiirin metnindeki “mesâcid” kelimesi çoğul olduğu için, diğer mescitlere ve camiilere de teşmil edilmeye müsaittir.}

2 {et-Tevbe, 9/108.} لَمَسْجِدٍ أُسَسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ

— “Ey ensar cemaati! Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de sizi, “Ehl-i Kubâ çok temiz ve nezih kişilerdir” diye methüsenâ buyurmuştur. Siz nasıl temizlenir, nasıl abdest alırsınız?” diye sordu. Ensar,

— “İbtidâ üç taşla, sonra da su ile temizlenir, abdest alırsınız” demişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— رَجَالٌ يُجِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا “Ehl-i Kubâ son derece temizliği seven kimselerdir”¹ nazm-ı şerifi okumuştur.²

Bu mütevâlî suallerin abdest ve tahârete dair olan son suali müstesna olmak üzere öbürleri kâmil enl-i Kubâ’nın derece-i ittikâlarını ve kalben, ahlâken ne derece temiz kimseler olduklarını ispat ve izhar için irat buyurulmuştu. Son sual ile de hâricî tahâretlerine derece-i ihtimamları tesbit edilmek isteniliyordu. Alınan cevaplar üzerine ehl-i Kubâ’nın bâtinen nezih ve zâhiren çok temiz ve bihakkın mümin kişiler oldukları lisân-ı Kur’ân ile takrir ve tesbit buyurulmuştur.³

Bu cihetle Resûl-i Ekrem hazretleri her cumartesi günü bu Kubâ Mescidi’ni muktezâ-i hâle göre, kâh yaya kâh binimli olarak ziyaret ederdi ve sünen sahiplerinin rivayeti veçhile ashâbını da, “Kim ki evinde bol su ile iğtisâl edip de sonra Kubâ Mescidi’ne gider ve hiçbir arzu beslemiyerek yalnız namaz kastederse, bir umre etmişçesine o kimse hâiz-i mesûbât olur”⁴ buyurup Kubâ ziyaretine teşvik ederdi. Ashâb-ı kirâm da Resûl’ün bu vesâyâ ve efâl-i seniyyelerine ittibâ ederek Kubâ’ya karşı hiçbir vakit feragat göstermemişlerdir. Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh, “Kubâ Mescidi’nde iki rek’at namaz kılmak bana, iki defa Beytûlmakdis’e gidip ziyaret etmekten daha sevimlidir” der idi. Maamâfih, bununla ne mesâcid-i selâse için tayin buyurulan muzâaf ecrin Mescid-i Kubâ hakkında da mev’ûd olduğu ne de Kubâ’nın Beytûlmakdis’e tafdîli kastediliyordu.

Kubâ’yı ziyaret etmek ve mescidinde iki veya Taberânî’nin rivayeti veçhile dört rek’at namaz kılmak müstehap olmuştur. Bu ziyaretin cumartesine müsâdif olması da müstehaptır.

Kubâ ziyaretinin cumartesine sebeb-i tahsîsi şudur: Kubâ halkı cuma günleri cuma namazı için Medine’ye gelirler idi. İslâm âleminin bu ilk mescidi, cuma günleri garip kalırdı. Ahde vefayı, hukûk-ı kadîmeye hürmetkârlığı meâsir-i îmandan addeden Resûl-i

1 et-Tevbe, 9/108.

2 {Diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, İbn Huzeyme’de de muhtasar olarak bir takım farklılıklarla mevcuttur. İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 45, no: 83. Rivayet buradaki şekliyle Beyzâvî’nin tefsirinde tespit edilmiştir. Beyzâvî, *Envâr*, III, 98.}

3 *Aynî*, III, 691.

4 قال النبي صلى الله عليه وسلم: من تطهر في بيته وأحسن الطهور ثم أتى مسجد قباء لا يريد إلا الصلاة فيه كان له كأجر عمرة (رواه أحمد والنسائي وابن ماجه) {Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, benzer lafızlarla İbn Mâce tarafından nakledilmiştir: İM1412 İbn Mâce, *İkâmetü’s-salavât*, 197. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: من تطهر في بيته ثم أتى مسجد قباء فصلى فيه صلاة كان له كأجر عمرة.}

Ekrem efendimiz cumartesi günlerini bu güzel takvâ mescidini ziyarete tahsis buyurup kadîmü'l-ahd olan bu mescidin cumalardaki garip halini telâfi ederlerdi.

Mescid-i Kubâ'nın misâha-i kadîmesi; tûlü ve arzı müsavi olmak üzere 66 zirâdan ibaret olduğu Urve'den gelen bir rivayetten anlaşılıyor. Esasen birkaç günlük müsâferet müddetinde bundan geniş de yapılamazdı. Ehl-i siyerin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, Kubâ'da dört gün kalmışlardı. Beşinci cuma günü hicret mevkib-i âlîsi Medine'ye hareket etmişti. Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Kubâ'da on dört gün kalmıştı ki, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*'da bu rivayeti tercihen naklediyor. Ve bu mescid-i şerif ne kadar küçük olursa olsun, dört gün içinde yapılması mümkün değildir. Hazret-i Osman zamanında Kubâ, bir mâmure halini aldıktan sonra halîfe-i müşârün ileyh tarafından tevsi edilmiştir.

Nâfi'in bir rivayetine göre, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ Kubâ'ya geldiğinde, mescidin Asr-ı saâdet'teki sâha-i kadîmesini kastederek "üstüvâne-i muhallâka"ya karşı namaz kılarmış.¹

DUHÂ NAMAZI. Bu hadîs-i şerifte Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın zâhiren duhâ namazını inkâr ettiği zannedilen bir fıkrası hakkındaki tevcihimiz 579 numaralı Hazret-i Âişe hadisinin izahı sırasında geçmiştir.

607

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمَنْبَرِي عَلَى حَوْضِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklederek şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: "Evimle minberim arasındaki saha cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim de (bana bahşedilen kevser) havzımın üzerinde (kurulmuş bulunmakta)dır." {B1196 Buhârî, Fazlû's-salât, 5.}

İZAH I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim ile sünen, mesânîd ve meâcim sahipleri müteaddit senedler ve birbirinden farklı metinlerle Ebû Bekir, Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhümden rivayet etmişlerdir. Buhârî de buradan başka "Hac", "Havz", "İtisâm"

bahislerinde tahrîc ve burada kabir-i saâdet ile minber-i şerif arasındaki sahanın fazileti hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Yine bu babda aynı hadisi Ebû Hüreyre'den başka Abdullah b. Yezîd'den de rivayet etmiştir. Yalnız bu rivayette, منبري على حوضي fıkrası yoktur. Bu hadîs-i şerifin bazı rivayet tariklerinde “beytî” yerinde “kabrî” vârit olmuştur. Nasıl ki, Buhârî de bu hadisin unvanında ما بين القبر والمنبر diyerek bu rivayete işaret etmiştir. Resûl-i Zîşan efendimiz dünya hayatında sâkin oldukları Hazret-i Âişe hücre-i mübârekasına defnolunduğundan dünyadaki saadethaneleriyle merkad-i ebedîleri mahallen birdir. Her iki tabir arasında müteallak itibariyle ittihad vardır. Fakat “beytî” rivayeti, rivâyet-i sahîhadır.

Ravza lugatta “bağçe ve bostan” demektir. Riyâz ile cemi’lenir. *Kâmus Tercümesi*’nde şöyle tarif ediliyor: “Ravza, kumluktan, çayırılık ve çimenlikten su yatağı olan ve câbecâ sulu olan yere denir ki, mürgzâr tabir olunur.”

HADİSİN MEDLÛLÜNÜ TAYİN HUSUSUNDA ULEMÂNIN AKVÂLİ

Ulemâdan pek çoğu bu hadîs-i şerifin zâhirine bakarak Peygamberimiz’in Ravza-i Mutahhara’larının aynen, olduğu gibi cennete naklolunacağına kâil olmuşlardır. Bazıları da “Peygamber’in saadethaneleriyle minberleri arasındaki bu sahada ibadet etmek, ibadet eden mümini cennete îsâle sebep olur, mânası kastolunabilir” demişlerdir. Nasıl ki, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem halka-i zikirde, ilim meclisinde bulunmanın cennete mûsıl olduğunu bildirerek الجنة رياض في ارتعوا *“Cennet bahçelerinde yaşayınız, istifade ediniz”*¹ buyurmuş ve zikir, ilim meclislerini riyâz-ı cennet ile yâdetmiştir. Binaenaleyh hadîs-i şerif, kabir-i Nebî aleyhisselâmı ziyarete, mescid-i saâdetinde ve bilhassa kabir-i saâdetle minber arasındaki ravza-i mübârekede namaz kılmaya teşvik ve tergîbi muhtevîdir.

Yine böyle, الجنة تحت ظلال السيوف *“Cennet, kılıçların gölgesi altındadır”*² kavli-i şerifinde, “cihad, kendisi için cennet mev’ûd olan bir bahadırılıktır” mânasına mecaz olduğu gibi burada da, “Ravza-i Mutahhara’yı ziyaret edenlere cennet mev’ûddur” mânasına mecaza hamledilmiştir.

Bunun bir teşbih olması ve edât-ı teşbihin mahzuf bulunması da muhtemeldir: “Kabir-i saâdet, ins ü cin ve melâike tarafından daima ziyaret edilmekte bulunması sebebiyle bu buk’a-i mübâreke cennet gibidir” demek olur.

KEVSER HAVZİ. Hadîs-i şerifte minber-i saâdetin, üstünde mevzû bulunduğu ihbar buyurulan havz-ı Nebî aleyhisselâm, kevser havzıdır ki, Buhârî’nin bu babdaki rivayetlerini bahs-i mahsûsunda göreceğiz.

KÂDÎ İYÂZ. “Minberim, havzım üzerine kurulmuştur” cümlesi hakkında diyor ki: “Ulemâdan çoğu bu fıkrayı da zâhirine hamlederek minber-i saâdeti Cenâb-ı Hak aynen

1 {Ebû Ya’lâ, *el-Müsneid*, III, 390, no: 1865.}

2 {B2818 Buhârî, Cihâd, 22.}

havz-ı nebevî üzerinde iade buyurur” demişlerdir. Bu cümleden kemâl-i vuzûhla müstefâd olan mâna da budur. Bazı ulemâ da havz-ı nebevî üzerinde bir minber bulunduğunu ifadedir demişlerdir.

Hattâbî de, “Bu buk’a-i mübârekede ibadet, sahibini cennete îsâl eder. Minber-i saâdet kurbünde ibadet de cennette havz-ı nebevîden içmeye vesile olur mânası makstuttur” demiştir.

RAVZA-İ TÂHİRENİN MİSÂHASI

Ravza ki, kabr-i saâdetle minber-i nebevî arasındadır. 10 metre arzında ve 20 metre tûlünde olup misâha-i sathıyyesi 200 metre murabbâna bâliğ olur. Ashâb-ı tahkîkin şühûd-ı tedkîklerine müstenit amelî bir hesaba göre, bu sâha-i mübâreke en çok beş saf cemaat istiab ve her safta âzami yirmi beş kişi edâ-yi salât edebilir. Şu halde ravza-i mübâreke âzami 250 musallîyi istiab ediyor demektir.

Minber-i saâdete yakın ve basit bir buudda mihrâb-ı saâdet bulunuyor ki, yukarıda 604 numaralı hadisin izahında kabr-i saâdet ziyaretinden sonra Allah Teâlâ’ya secde-i şükretmek üzere kılınacak iki rek’at namazın bu mihrap ile minber arasında kılınması en ziyade hâiz-i fazîlet olduğunu bildirmiştik. Fakat hangi bahtiyardır ki, cemâat-i müslimînin kesretinden, değil burada, hatta ravzanın herhangi bir noktasında namaz kılmak fırsatına nâil olabilsin. Mevsim-i hacda ravzada namaz kılabilmek için günlerce fırsat kollamak lâzımdır.

Ravza, el-yevm mescidden bir derece yüksek ve 1 metreye yakın bir irtifâda sarı bakırdan mâmul bir dirzen ile muhat bulunmaktadır. İki medhali vardır ve en nefis İran halılarıyla mefruştur.

Minber-i saâdetin yerinde el-yevm mevzu bulunan minber-i şerif, som mermerden mâmul ve müzehheptir. Takribî 7 metre irtifâındadır. Asr-ı saâdet’te minberin bir tarihçesi “Kitâbü’l-Cum’a”da ve bu eserde 498 numara ile tercümesi geçen hadisin izahı sırasında bildirilmişti.

TEMBİH. Bundan evvel 604 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinin izahında Mescid-i Aksâ ziyaretine dair açtığı müstakil bir babında Ebû Saîd el-Hudrî radiyalahu anhtan da bir rivayeti bulunduğunu ve bu rivayette mesâcid-i selâseden başka mes-cidlere şedd-i rahledilmesi nehyedilmekle beraber bunun daha üç menfi hükmü ihtiva ettiğini bildirmiştik ki: 1. Hiçbir kadının ya zevci veya mehâriminden birisi bulunmaksızın iki günlük bir mahalle sefer etmesi, 2. Ramazan bayramının ilk günü ile kurban bayramının dört gününde oruç tutulması, 3. Sabah namazından sonra güneş yükselene kadar, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılınması idi.¹ Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde bunların da menhî olduğu bildiriliyordu.

1 عن قرعة مولى زياد. قال: سمعت أبا سعيد الخدري رضي الله عنه يحدث بأربع عن النبي صلى الله عليه وسلم فأعجبني وآتقني قال:

Buhârî, Ebû Saîd hadisini burada mevzubahsimiz olan ravza hadisini müteakip zikretmiştir. Şârih Aynî de *Umdetü'l-kârî*'de bu üç meseleyi ayrı ayrı şu suretle teşrih eylemiştir:

EVVELÂ KADININ MÜSÂFERETİ MESELESİNDE BEŞ MEZHEP VARDIR

1. Hasan-ı Basrî, Zührî, Katâde'nin mezhebidir. Bu tâbiî ulemâsı, Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile ihticâc ederek kadın için zevci veya bir mahremi bulunmaksızın iki gecelik bir mesafeye sefer câiz değildir. Bundan az bir mesafe için câizdir demişlerdir.

2. İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî mezhebidir. Bu tâbiî eimmesi de uzak olsun, yakın olsun mutlak surette kadının zevci veya mahremi birlik bulunmaksızın sefer etmesi câiz değildir demişlerdir. Bunların medâr-ı ihticâcî Tahâvî'nin rivayet ettiği meâli bervech-i âtî İbn Abbas hadisidir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere halka karşı irat ettikleri umumi bir hutbede, “*Bir kadın, yanında mehâriminden birisi bulunmadıkça sefer etmesin. Yine bir kadının yanına, mehâriminden biri bulunmadıkça ecnebi bir erkek dahil olmasın*” buyurdu. Ashaptan bir kimse ayağa kalkarak,

— “Yâ Resûlellah! Ben filân filan gazâlarda bulundum. Fakat hayat yoldaşım ile birlikte haccetmek de istiyorum, ne buyurulur?” dedi. Resûl-i Ekrem cevap vererek,

— “*Evet, sen zevcenle haccedebilirsin*” buyurdu.¹

Müslim, İbn Mâce de Buhârî'nin bu rivayetine benzer rivayetlerde bulunmuşlar ve cümlesi de bu İbn Abbas hadisinin umumu ile ve uzak olsun, yakın olsun sûret-i mutlakada kadının bilâmahrem seferden memnûniyetiyle hükmetmişlerdir. Tahâvî'nin Saîd el-Makbûrî tarikiyle Ebû Hüreyre'den de bu meâlde bir rivayeti vardır ki, bunu Bezzâr da tahrîc etmiştir.

3. Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Keysân, Zâhirîler'den bir kısmının mezhebidir. Bunlar da bir Berîd'den az bir mesafeye kadının bilâmahrem yolculuğunu tecviz edip Tahâvî'nin, Beyhakî'nin, Ebû Dâvûd'un, Saîd el-Makbûrî tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayet eyledikleri meâli âtîdeki hadisiyle istidlâl etmişlerdir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Hiçbir kadın, 1 berîd mesafeye ya zevci veya bir mahremi bulunmadıkça sefer etmesin*” buyurmuştur.²

لا تسافر المرأة يومين إلا ومعها زوجها أو ذو محرمة. ولا صوم في يومين الفطر والأضحى. ولا صلاة بعد صلاتين بعد الصبح حتى تطلع الشمس وبعد العصر حتى تغرب. ولا تشد الرحال إلا إلى ثلاثة مساجد مسجد الحرام ومسجد الأقصى ومسجدي {B1197 Buhârî, Fazlû's-salât, 6.}

1 قال ابن عباس رضي الله عنهما: خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم الناس فقال: لا تسافر امرأة إلا ومعها ذو رحم. ولا يدخل عليها رجل إلا ومعها ذو رحم. فقام رجل فقال: يا رسول الله! إني قد إكتسبت في غزوة كذا وكذا وقد أردت أن أحج بامرأتي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أحجج مع امرأتك! (رواه الطبري)

{Metindeki “ذو رحم” ifadeleri kaynakta “ذو محرم” olarak kayıtlıdır. Ayrıca “قد إكتسبت في غزوة” ifadesi de “ben filân gazveye (katılmak üzere ismimi) yazdırmıştım” şeklindedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 112, no: 3493. Metnin sonunda atfı yapılan Taberî'nin böyle bir nakli tespit edilememiştir. İzahı da belirtildiği üzere rivayet Tahâvî'ye aittir.}

2 عن سعيد المقبري، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تسافر امرأة بريداً إلا مع زوج أو ذي محرم (رواه الطحاوي {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, II, 112, no: 3497.}

4. Evzâî, Leys b. Sa'd, Mâlik, Şâfiî'nin mezhebidir. Bunlar da bir günden az bir mesafeye kadının mahremsiz hakk-ı seferi vardır. Bir günden ziyade bir mesafeye kadın, ancak zevci veya mehâriminden birisi ile gidebilir demişlerdir. Şu kadar ki, İmam Mâlik ile İmam Şâfiî bu bir günlük mesafeyi gidilmesi vâcip olmayan seferler hakkında mikyas olarak kabul etmişlerdir ve farz olan hac seferine kadının bilâmahrem gidebileceği re'yinde bulunmuşlardır. Bunların da medâr-ı istinâdı Müslim'in rivayet ettiği şu meâldeki Ebû Hüreyre hadisidir. Resûl-i Ekrem, *"Allah Teâlâ'ya ve âhiret gününe iman eden her kadın için bilâmahrem bir günlük mesafeye yolculuk etmesi helâl değildir"* buyurmuştur.¹

5. Süfyân es-Sevrî, A'meş, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed'in mezhebidir. Bunlar da, kadının üç günlük ve daha ziyade mesafeye mahremsiz hakk-ı seferi yoktur. Bundan az olursa, bilâmahrem sefer edebilir demişler ve Ebû Dâvûd'un, Ahmed b. Hanbel tarikiyle Nâfi'den, onun da Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet ettiği şu meâldeki hadîs-i şerif ile istidlâl etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem, *"Hiçbir kadın, mahremsiz üç günlük bu'dü mesafede bir mahalle sefer etmesin"* buyurmuştur.²

Mesâfe-i seferin üç gün ile takyîd buyurulması, şüphesiz bunun mâdûnunu ibâhadır. Üç günlük mesafenin mâdûnunu ibâha matlup olmasaydı üç adedini zikr ü tayinde bir fayda bulunmazdı, yine şüphesiz ki, hakîm olan bir zatın sözü, lağvden ve faydasız cümle ve kelimeleri ihtiva etmekten tamamıyla masûndur. Bu sebeple üç adedinin zikredilmiş bulunmasıyla onun mâdûnunun ibâhası kabul edilmek icap eder.

ŞİMDİ BİR SUAL. Şu halde gerek mutlak olarak gerek bir, iki günlük ve bir berîd bu'dü mesafeye sefer hakkında vârit olan haberlerle eimme-i Hanefiyye'nin merci-i ictihâdı olan İbn Ömer hadisi arasında teâruz bulunmaz mı? Pekâlâ bulunur. Çünkü İbn Ömer hadisi, üç günden az seferin mubah olduğunu müfiddir. Öbürleri ise mâdûne's-selâs seferin tamamen veya kısmen menhî bulunduğunu nâtıktır.

CEVAP. Hayır, teâruz yoktur, çünkü "Üç günlük mesafeyi müfid olan İbn Ömer hadisinin zamân-ı vürûdü, diğerlerinden ya muahhardır yahut mukaddemdir. Birinci şıkkı göre, İbn Ömer hadisi, üçün mâdûnunu ihbar eden haberleri nâsihtir. Mukaddem olduğuna göre de İbn Ömer hadisi, üçten az mesafeye sefer hakkında ibâhayı müfid iken bilâhara üçten az mesafeye sefer edilmesi öbür haberlerle nehyedilmiştir" denilebilir ve herhalde selâse adedi ahvalin icabına göre istimal edilmiş olur. Bu sebeple yani İbn Ömer hadisinden başka haberler mâdûne's-selâsin bir bakımdan menhî, bir cihetten mubah

Berîd 2, bazılarına göre 4 fersah mesafedir. 1 fersah da 3 mile müsavidir. 1 mil ise 4000 zirâ takdir edilmiştir.

1 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر مسيرة يوم إلا مع ذي رحم (رواه مسلم) {Metindeki "ذي رحم" ifadesi kaynakta "ذي محرم" şeklindedir. M3267 Müslim, Hac, 420.}

2 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تسافر المرأة ثلاثاً إلا ومعها ذو محرم (رواه أبو داود عن أحمد بن حنبل وأخرجه الطحاوي كذلك) {D1727 Ebû Dâvûd, Menâsik, 2.}

olduğunu ifade ettiklerinden dolayı bu haberlerden ziyade İbn Ömer hadisi ile amel etmek daha evlâ ve daha uygundur.

Kâdî İyâz diyor ki: Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette mesâfe-i sefer üç gece, öbür rivayette iki gün, üçüncü bir rivayette üçten ziyade olduğu bildiriliyor. Yine böyle Ebû Hüreyre hadisinde de bir rivayette bir gecelik mesire, diğer rivayette bir gün ve bir gece, üçüncü bir rivayette üç günlük bu'dü mesafeye seferin menhî olduğu haber veriliyor.

İbn Ömer hadisi ise sabit olarak üç günlük mesafeyi bildiriyor. Şu halde öbürlerinin birer tarîk-i rivâyeti İbn Ömer hadisini teyit ederek daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiş oluyor ve daha ziyade şâyeste-i ihticâc bulunuyor. Bu cihetle eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin ictihadı daha ziyade mukarin-i sevâb olacaktır.

Herhalde şurası katidir ki, bu haberler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden müteaddit mahallerde müteferrik hadiseler üzerine görülüp işitilerek zabt ü nakledilmiştir. Hatta bir sahâbînin müteaddit zamanlarda müteferrik vâkıaları görerek veya işiterek gördüğü veya işittiği eşkâline göre ahz ü rivâyet ettiği sabit bir hakikat bulunduğundan bu haberler arasında teâruz aramak hiç de doğru bir hareket değildir.¹

KADININ YOLCULUĞU, NEDEN BİR MAHREMİNİN

VESAYETİNE TA'LİK EDİLMİŞTİR?

Tarihin her devrinde, her millette kadın meselesi her devrin mikyâs-i fazîletine, her milletin fazilet telakkilerine göre muhtelif safhalar arzettiği gibi bir milletin müteaddit zamanlardaki içtimaî hayatına göre de gûnâgûn tehavvüle uğramıştır. Câhiliye devrinde kadının mütereddî vaziyeti ile İslâm dininin tayin ettiği nizâm-ı içtimaî üzerine iktisap ettiği bülend mevkii arasında kıyas ve nisbet kabul etmeyecek derecede yüksek bir fark vardır. İslâm dini kadının bütün tasarrufât-ı hukûkiyyesini tanımış, medenî haklarından gereği gibi istifadesini temin etmiştir. Yalnız kadının bünye ve iradesindeki fitrî zaafa mebnî muayyen hususatta kadını, mehâriminden bir erkeğin vesayetine vermiştir ki, kadının uzak bir sefere gidebilmesi, kadının aile harimine ecnebi bir erkeği kabul edebilmesi yahut bir ecnebi ile yalnız bir mahalde bulunabilmesi için zevcin veya bir mahreminin bulunmasını şart kılması bu cümledendir. İslâm dini, kadının başlı başına uzak bir sefere gitmesini, kadının vekâhat ve ismetinin sıyâneti namına tehlikeli bulmuş, zevcinin veya bir mahreminin iştirakini şart kılmıştır.

İKİNCİ MESELE. Bayram günlerinde oruç tutmanın hürmeti idi. Tirmizî'nin *Sünen*'inde tahrîcine göre, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bugünlerdeki orucun sebep-i tahrîmini rivayet ederek bir hutbesinde demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu iki bayram günlerinde oruç tutmaktan nehyederek şöyle buyurduğunu işittim: "*Ashabım! Ramazan bayramı, orucunuzu bozduğunuz bir gündür. Bugün bütün*

müslümanların bayramıdır. Binaenaleyh oruç tutmak muvâfık değildir. Kurban bayramı da kurban kesip etinden yiyeceğiniz gündür. Bu bayramda da oruç tutmayınız. Kurbanınızın etinden yiyiniz.”¹ Bu sebeple kurban bayramını bazı ulemâ, ziyâfet-i ilâhiyye günü olmak üzere kabul ederek, o günü oruç tutmayı ziyâfet-i ilâhiyyeden i'râz mahiyetinde tasvir etmişlerdir. Binaenaleyh bu iki bayramda oruç tutmanın hürmetinde ehl-i ilmin icmâi vardır. Kurban etinden yenilmesi de bilittifak müstehaptır.

Şâfiî fukahâsından Râfiî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu iki bayramda oruç tutmayı nezreden kimseye oruç tutmak vâciptir suretinde bir fetvasını hikâye etmek gibi bir garîbe ortaya koymuştur. Fakat şârih-i allâme Aynî bu garîbenin hakiki mahiyetini şu suretle teşrih etmekte gecikmemiştir:

Ebû Hanîfe hazretlerine göre, nezrin mün'akid olması için, nezrolunan şeyin vâcibât-ı şer'iyye cinsinden olması şarttır. Bu esasa göre, Ebû Hanîfe hazretleri bayram günlerinde oruç tutmayı nezreden kimsenin nezri müteber olacağını esas itibariyle kabul edip o günü oruç tutmak menhî bulunduğundan, orucun bayram günü yenilmesini ve nezir ile iltizam edilerek edası vâcip olan bu orucun başka bir günde kazâ edilmesi ictihadında bulunmuştur.

Üçüncü mesele ki, iki vakitte namaz kılmanın hürmetidir. “Salât” bahsinde geçmiştir.

Kitâbü'l-Amel
fî's-Salât
كِتَابُ الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيَرُدُّ عَلَيْنَا فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَأَمْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدِّ عَلَيْنَا وَقَالَ إِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا.

TERCÜMESİ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes'ûd demiştir ki: (İbtidâ-i İslâm'da) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem namazda iken biz kendisine selâm verirdik. O da (namazda olduğu halde) bize redd-i selâm ederdi. Vakta ki biz, (diyarına hicret ettiğimiz) necâşînin yanından dönüp geldik. (Yine namazda) Resûl-i Ekrem'e selâm verdik. Fakat (bu defa) Resûl-i Ekrem bize mukabele etmedi ve "Namaz içinde (Allah ile) iştigâl-i azîm vardır" buyurdu. {B1199 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî yine böyle Habeş'e hicreti babında, Yahyâ'dan, "Salât" bahsinde de İbn Ebû Şeybe'den rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de "Salât" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifi, Buhârî, namazda söylenmek menhî olduğuna dair bir babında zikretmiştir. Buhârî'nin buna tekaddüm eden bir babı daha vardır ki, o da emr-i salâtın olmak ve namazı takviye etmek üzere el ile istiânenin cevazı hakkındadır. Orada Buhârî, musallînin namazda kendi vücudunun herhangi bir uzvundan istiâne edebileceği hakkında İbn Abbas'ın ta'lîkan bir hadisini rivayet ediyor. Sonra da Ebû İshak'ın¹ namazda takkesini

1 Ebû İshak, Amr b. Abdullah es-Sebüî'dir. Kûfe'de yetişen kibâr-ı tâbiîndendir. Otuz sekiz sahâbeden rivayeti vardır. 116 tarihinde doksan altı yaşında vefat etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin meşâyihî cümlesinden ma'dûddur (Aynî, III, 697).

eliyle kaldırıp koyduğunu rivayet ediyor. Yine bu babda Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin namazda sağ elinin ayasını sol kolunun bileği ile eli arasındaki mafsalı üzerine koyduğunu ve namazda cildi kaşımakta, elbiseyi düzeltmekte beis yoktur dediğini rivayet ediyor.¹

En sonra da tercümesi 141 numara ile geçen İbn Abbas hadisini burada da tahrîc ediyor. Bu hadiste İbn Abbas, teyzesi zevcât-ı tâhirâtтан Meymûne radiyallahu anhâ nezdinde kaldığı bir gece Resûl-i Ekrem teheccüd namazına kalktığında İbn Abbas da kalkarak abdest alıp Resûl-i Ekrem'in sol tarafına durduğunu, tek olan bir muktedînin, imamın sağ tarafına durmasını tâlim ve tenbih için Resûl-i Ekrem, sağ elini İbn Abbas'ın başı üzerine koyup sağ kulağını büktüğünü bildirmiştir ki, bu fi'l-i nebevî mesâlih-i salât cümlesinden oluyor ve mâni-i salât sayılmıyor. Buhârî bu İbn Abbas hadisini, *Sahîh*'inin on iki yerinde tahrîc etmiştir. Bu metinlerin cümlesi ufak tefek kelime farkları ile beraber 141 numara ile geçen metnin aynıdır. Burada tekrarına lüzum görmedik.

Buhârî yukarıdaki rivayetleriyle amel-i yesîrin namaza mani olmayacağını ifade etmek istemiştir. Amel-i kesîr ise şüphesiz namaza manidir. Fukaha, namazdaki a'mâli üç kısma ayırmışlardır:

1. Hakikaten amel-i yesîr olan hareketlerdir. Yan bakmak, vücudunu kaşımak gibi. Bu nevi ameller amden veya sehven yapılsın namaza mani değildir. Ön saftaki bir fürceye tehattî de böyledir.

2. Bundan ziyade amellerdir, namazdan insıraf gibi. Bu nevi hareketlerin amden icrası namazı ibtal eder, sehven yapılması değil.

3. Camiden harice çıkmak gibi meşy-i kesîrdir. Bu nevi hareketler gerek amden gerek sehven yapılsın namazı ibtal eder.² İmam Ahmed b. Hanbel'in *Sünen*'inde³ İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadiste İbn Ömer, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem namazda bir eline dayanarak oturan bir kimseyi bu hareketinden nehyettiğini bildirmiştir.⁴ Ebû Dâvûd'un rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sol eline istinat ederek namazda oturan birisini görmüş de o kimseye, "*Sakin böyle oturma! Azap olunan ehl-i cehennem böyle oturur*" buyurmuşlar.⁵

TARİHÎ İZAH

Necâşî, "nûn"un fethi ile de, kesri ile de okunur. Habeşe diyarında saltanat süren hükümdarlara **necâşî** denir. Nasıl ki Türk melikine **hakan**, Rum melikine **kayser**, Fars

1 قال ابن عباس رضي الله عنهما يستعين الرجل في صلاته بما شاء من جسده ووضوع أبو إسحاق قلنسوته في الصلاة ورفعها. ووضوع علي رضي الله عنه كفه على رصغه الأيسر (بخاري باب إستعانة اليد في الصلاة إذا كان من أمر الصلاة)
{B1198 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 1.}

2 *Aynî*, III, 697.

3 {Rivayet İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. *Kitâbü's-Sünne* adlı, akaid konularını muhtevi bir eseri olmakla birlikte, *Sünen* adlı bir eseri tespit edilememiştir.}

4 {HM6347 İbn Hanbel, II, 148.}

5 {D994 Ebû Dâvûd, Salât, 181, 182.}

melikine **kisrâ**, Hint melikine **batlamyus**, Yemen hükümdarına **tübba'** denilegelmiştir. Habeşliler öteden beri Araplar'la münâsebât-ı ticâriyyede bulunarak dürüst muameleleriyle kendilerini Araplar'a sevdirmişlerdi.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Mekke'de Kureyş'in müslümanlar üzerindeki ezâ ve cefaları kesb-i iştidâd edince Resûl-i Ekrem efendimiz ashabının Habeşe diyarına hicret etmelerine müsaade etmişti. Gerçi zât-ı risâletpenâhîleri sıyânet-i ilâhiyye ile amcası Ebû Tâlib'in himayesinde düşmanların tecavüzünden masûn bulunuyordu. Fakat ashabı hakkında Kureyş'in revâ gördüğü mezalimi reddedemiyordu. Bu sebeple ashabına, Habeşe melikinin âdil bir kimse olduğunu, mülkinde kimseye zulmedilmediğini işitiyoruz. Bari oraya hicret ediniz. Cenâb-ı Hak sizin için bir genişlik bahşeder de tecavüzden kurtulursunuz buyurdu. Ashâb-ı Nebî aleyhisselâm da Allah'a sığınarak hicret ettiler ki, bu, ilk Habeşe hicreti idi.

Vâkıdî Habeşe'ye ilk hicretin nübüvvet-i Ahmediyye'nin 5. yılının Receb ayında vuku bulduğunu ve bu kâfile-i muhâcirinin aşağıda isimleri muharrer on bir erkek ve dört kadından ibaret bulunduğunu, yaya ve süvari olarak sâhil-i bahre varıp adam başına yarım dinara isticar edilen bir sefine ile Habeşe sahiline çıktıklarını bildiriyor: Osman b. Affân, refikası Rukıyye bint Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ebû Huzeyfe b. Utbe, haremî Sehle bint Süheyl, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Ebû Seleme b. Abdülesed, zevcesi Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye, Osman b. Maz'ûn, Âmir b. Rebîa, refikası Leylâ bint Ebû Hasme, Ebû Sebre b. Ebû Rühm, Hâtıb b. Amr, Süheyl b. Beyzâ, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhüm.

İbn Cerîr de, "Vâkıdî'den başkaları bu ilk Habeşe muhacirlerinin adedini kadınlarla çocuklar hariç olmak üzere seksen iki erkekten ibaret olduğunu bildirmişlerdir. Yalnız Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhin bunlar meyanında bulunup bulunmadığında ihtilâf edilmiştir. Ammâr da dâhil-i hesâb edilince seksen üç kişiye bâliğ olur" diyor.

Müslümanlar Habeşe'de hürmet gördülerse de¹ bir aralık Kureyş'in tamamen müslüman olduğuna dair bir haber intişar etmişti. Bunun üzerine sevinerek Mekke'ye avdet etmişlerdi. Bu defa müşrikler daha zalimane muamele etmeye başladıklarından Habeşe'ye ikinci defa bir daha hicret edildi. Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anı bu ikinci hicrette de bulunarak Habeşe'ye iki defa hicret etmiştir. Birinci Habeşe muhacirleri, necâşîden gördükleri hüsnükabulü Mekke'ye geldiklerinde anlattıklarından İkinci Habeşe Hicreti'ne iştirak edenler adeden birincilerin birkaç misli fazla idi.

İkinci Habeşe dönüşünde ashap, Medine'de Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuşlardı. Hatta İbn Mes'ûd Medine'ye hicret-i seniyye vukuunu işitince Habeşe'den avdetini tesrîf etmiş ve Resûl-i Ekrem, Bedir Harbi için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu bir sırada Medine'ye gelmiş ve Bedir Gazâsı'na iştirak etmiştir.

1 Bu sırada Habeşe'de hükümrân olan necâşînin ismi Ashame idi.

Mevzubahsimiz olan hadiste Abdullah b. Mes'ûd'un, "Vaktâ ki biz necâşînin yanından dönüp geldik" sözüyle muradı, birinci Habeşe'den Mekke'ye dönüş müdür, yoksa ikinci muhaceretten Medine'ye avdet midir? Ta'bîr-i âharla namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de mi vuku bulmuştur, yoksa Medine'de mi? Bu noktanın tayininde ulemânın ihtilâfı vardır:

Taberî ile birtakım ulemâ namazda tahrîm-i kelâm Mekke'de vuku buldu. İbn Mes'ûd da bu sözü ile Birinci Habeşe Hicreti'nden Mekke'ye avdet kastetmiştir diyorlar. Fakat bunların bu ictihadına tercümesi bundan sonra gelecek olan Zeyd b. Erkam radiyallahu anhın hadisi manidir. İbn Erkam, "Biz Resûlullah zamanında Hazret-i Resûl'ün arkasında namaz kılarken birbirimizle görüşebilirdik. Sonra '*salavât-ı mefrûzayı ve bilhassa orta namazı eda ve muhafaza ediniz, ve namazınızı dünya kelâmından sükût ederek kılınız*'¹ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu da Resûl-i Ekrem bize, namazda sükût etmemizi emir buyurdu"² diyor. Gerek bu âyetin mensup olduğu sûre-i Bakara gerek bu âyet-i kerîme Medenîdir. İbn Erkam da ensâr-ı kirâmdandır, Hazrecî'dir. İbn Erkam'ın namazda bir âdet-i câriyye olarak vukuunu bildirdiği hâdise-i mükâleme de Medine'ye ait vâkıât-ı salâtandır.

Birtakım ulemâ bu cihetleri nazariitibara alarak İbn Mes'ûd'un hadisteki, "Necâşînin yanından geldik" sözüyle Medine'ye avdetini kastetmişlerdir ve namazda tahrîm-i kelâm, Mekke'de değil, Medine'de vuku buldu demişlerdir. Filhakika ikinci Habeşe Hicreti'nden avdet eden ashâb-ı kirâm Resûl-i Ekrem'e Medine'de mülâki olmuşlardı. Hâkim'in *Müstedrek*'inde Abdullah b. Mes'ûd'un oğlu Abdullah'ın rivayetine göre, Medine'ye hicret-i seniyye vuku bulunduğu Habeşe'de şâyi olunca Abdullah b. Mes'ûd, herkesten evvel hareketini tesrîf ederek Resûl-i Ekrem'in Bedir Gazâsı için tedârikât-ı seferiyye ile meşgul bulunduğu sırada Medine'ye gelerek Resûl-i Ekrem'e mülâki olmuş ve Bedir Gazâsı'nda bulunmuştur.

İbn İshak'ın beyanına göre, bunlardan ilk defa avdet eden kâfile-i muhâcirîn otuz üç kişiden ibaretti. Bunlar Mekke'ye gelmişlerdi. İkiisi Mekke'de vefat edip yedisi de müşrikler tarafından hapsedilmekle Medine'ye yirmi dördü vâsıl olmuştur ve Bedir'de hazır bulunmuşlardır. Abdullah b. Mes'ûd'un da bu kâfile-i muhâcirîn arasında bulunduğu pek âşikârdır. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd'un Bedir'de bulunduğu katidir. Hatta Ebû Cehil'in kafasını bizzat İbn Mes'ûd koparıp huzur-ı saâdete sürükleyerek getirdiği mazbuttur.

Habeşe hicreti sırasında beş vakit namaz farz kılınmamıştı. Çünkü Habeşe'ye ilk muhaceret nübüvvet-i Ahmediyye'nin beşinci yılında vuku bulmuştu. Beş vakit namaz da Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği mi'rac hadisinde tafsîl buyurulduğu üzere, mi'rac gecesinde farz kılınmıştır. Mi'racın zamân-ı vukûu ise, Habeşe muhacereti tarihinden hayli zaman sonradır. Gerçi mi'racın târîh-i vukûu hakkındaki haberler muhtelif olmakla beraber bu haberlerin bir hadd-i müstereki vardır ki, o da Hazret-i Hatice radiyallahu anhânın vefatıyla Medine'ye hicret-i seniyyenin şeref vukuu arasın-

1 {el-Bakara, 2/238.} حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

2 {B1200 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2.}

daki üç senelik bir zaman dahilinde Resûl-i Ekrem'in mi'rac buyurmuş olmalarıdır. *Sahîh-i Buhârî*'de ve *Sîret-i İbn Hişâm*'da Muhammed b. İshak'ın rivayeti üzere Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib hicretten üç sene evvel bir sene içinde arka arkaya vefat etmişlerdi. Şu halde mi'rac, hicret-i Muhammediyye'den âzami üç sene evvel vuku bulmuştur. Beş vakit namaz da o gece farz kılınmıştır. Bu halde mi'rac ile ilk Habeşe hicreti arasında beş senelik bir fâsıla vardır.

İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*'de Zührî'den, mi'râcın hicretten beş sene evvel vukuunu naklediyor ve Kâdî İyâz, Kurtubî, Nevevî gibi eimme-i hadîsin bu kavli teyit ettiklerini bildiriyor. Bu hesapça da yine mi'rac ile beş vakit namazın farz kılınması Habeşe muhaceretinden sonradır.

Beş vakit namazdan evvelki namaza gelince, tercümesi 587 numara ile geçen Enes b. Mâlik hadisinin şerhinde izah olunduğu üzere ibtidâ-yi bi'sette Müzzemmil sûre-i şerifinin nüzûlü ile gece namazı farz kılınmıştı. Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayette bildirildiği üzere, Hazret-i Peygamber'le ashabının geceleri sabahlara kadar namaz kılmaktan ayakları şişiyor, simaları sararıyordu. Bu namaz hali bu suretle bir sene ve bir kavle göre on altı ay devam etmişti. Yine Müzzemmil sûresinin alt tarafında عَلِمَ أَنَّ لَنْ تُحْصَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ "Allah bilir ki siz gece namazına bu suretle devamla muktedir olamazsınız. Cenâb-ı Hak, namaz hususunda size ruhsat vermiştir. Siz kendinizce kılınması kolay olanı kılınız" buyurularak bu vücûb neshedilip mi'rac gecesine kadar da mendup olarak devam edildi. Mi'rac gecesi de beş vakit namaz farz kılındı.

Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Erkam radiyallahu anhümânın rivayetleri veçhile gerek Mekke'de gerek Medine'ye ilk hicret günlerinde gerek farz gerek nâfile namazlarda teâtî-i selâm ediliyordu. Taberânî'nin Ebû Ümâme'den rivayetine göre, Ebû Ümâme hazretleri, "Bir mümin, mescide namaz kılınırken geldiğinde namazın kaç rek'at kılındığını yanındaki musallîye sorabilirdi ve aldığı cevap veçhile evvelâ fevtettiği rek'atları kılar, sonra cemaate dahil olurdu. Hatta Muâz b. Cebel radiyallahu anh da bir kere mescide geç gelmiş ve bu suretle namaza dahil olmuştu" demiştir.² Gerek Ebû Ümâme gerek Muâz radiyallahu anhümâ her ikisi de Medinelî'dir, ensardandır.

Hulâsa! Namazda kelâm tahrîm edilene kadar namazda kelâmın mubah olduğunda ehl-i rivâyet ihtilâf etmemiştir.

Medine'de bu hal pek az devam etmiş olacaktır. Çünkü Resûl-i Ekrem'in Bedir'e müteheyyi-i azîmet olduğu bir sırada Medine'ye avdet eden ve namazda tahrîm-i kelâmdan haberdar olmayan Abdullah b. Mes'ûd, Hazret-i Peygamber'e namazda selâm verdiği halde

1 {el-Müzzemmil, 73/20.}

2 روى الطبراني من حديث أبي أمانة رضي الله عنه: كان الرجل إذا دخل المسجد فوجدهم يصلون سأل الذي إلى جنبه فيخبره بما فاتة فيقتضي، ثم يدخل معهم. حتى جاء معاذ يوما، فدخل في الصلاة فذكر الحديث (عيني: ج 3، ص 07)
{Rivayet bu lafızlarla *Umde*'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VII, 269. Benzer lafızlarla da Taberânî tarafından nakledilmiştir. MK7850 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 210.}

selâmının mukabele görmediğini haber vermiştir. Bu cihetle şârih Hattâbî, namazda kelâm Peygamber'in Medine'ye hicretinden pek az zaman sonra nesholunduğunu kaydediyor.

İbtidâ-i İslâm'da namazda kelâmın mubah olduğunda ehl-i rivâyet ittifak ettikleri gibi muahharan tahrîm buyurulduğunda da fukahânın ittifakı vardır. Şu kadar ki, İmam Mâlik, ıslah-ı salât için namazda kelâmı tecviz etmiştir. İmam Şâfiî de sehven kelâmı müfsid-i salât addetmemiştir. Eimme-i Hanefiyye ise böyle farklara lüzum görmemiştir. Namazda kelâm, ister ıslah-ı salât kastıyla, ister sehven irat edilmiş olsun namazı ifsat eder demişlerdir.

HANEFÎLER'İN DELİLİ. وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *"Namazınızı dünya kelâmı söyleyerek kılınız"*¹ diye emrolunması ve bu hitâb-ı ilâhînin tahrîm-i kelâma müteveccih olduğunun gerek Zeyd b. Erkam hadisinden gerek sair ahbâr-ı me'sûreden müstefâd bulunmasıdır. Gerek bu nazm-ı şerifin sebeb-i nüzûlünde gerek bu ehâdis ve ahbârın esbâb-ı vürûdunda namazda söylenen sözlerin sehiv, amd veya ıslah-ı salât kastı, adem-i kastı gibi bir tefrike tâbi tutulduğu hakkında bir rivayet nakledilmemiştir.²

NAMAZDA SELÂM MESELESİNE GELİNCE. Bu babda da ihtilâf edilmiştir: Nutkan redd-i selâm edilmesini Ebû Hüreyre, Câbir radiyallahu anhümâ ile Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Katâde, İshak b. Râhûye kabul etmişlerdir. Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî, Ebû Sevr hazerâtı işaretle redd-i selâm edilmesi müstehaptır demişler. İmam Ebû Hanîfe kalben redd-i selâm edilir ictihadında bulunmuş. Bazıları da namazdan selâm verince redd-i selâm eder demişlerdir ki, bunlar da Atâ b. Ebû Rebâh, Süfyân es-Sevrî, Nehâî, Muhammed b. Hasan'dır. Ebû Zer ile Ebû'l-Âliye'den de bu ictihad rivayet edilmiştir. İmam Ebû Yûsuf ise ne namaz içinde, ne de namazdan sonra redd-i selâm edilir demiştir³ ki, maksadı nutkan redd-i selâmın adem-i lüzûmunu beyandan ibaret olacaktır ve İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadının aynı demektir. Mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisinin zâhirinden müstefâd olan da budur.

Namazda işaretle redd-i selâmı müstehap addeden mezâhib-i selâse eimmesi, nutk ile de, işaretle de redd-i selâmı tecviz etmiyen İmam Ebû Hanîfe aleyhine Müslim'in *Sahîh*'inde rivayet ettiği Câbir hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Câbir radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir sefer esnasında beni bir işe göndermişti. O işten dönüp geldiğimde Resûl-i Ekrem'i namaz kılar buldum ve kendisine selâm verdim. Bana işaret eyledi. Namazdan fâriğ olunca da, *"Ey Câbir! Ben namazda iken sen bana selâm verdin. Namazda bulunmaklığım, sana karşı söylenmeme mani oldu"* buyurdu.⁴

1 el-Bakara, 2/238.

2 أحكام القرآن للجصاص: ج 1 ، ص 444

3 Aynî, III, 701.

4 روى مسلم عن جابر رضي الله عنه قال بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم في حاجة ثم أدركته وهو يصلي فسلمت عليه فأشار إلي فلما فرغ قال: إنك سلمت آنفا وأنا أصلي فهو الذي منعي أن أكلمك (هكذا رواه أصحاب السنن الأربعة)
{Rivayet bazı lafız farklılıklarıyla birlikte iki ayrı metin halinde Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır. M1205, M1206 Müslim, Mesâcid, 37, 38.}

Câbir hadisini bu suretle sünen-i erbaa sahipleri de rivayet etmişlerdir. Hatta bu rivayet tariklerinden birinde ki, Müslim'in *Sahih*'inde tahrîc edilmiştir. Câbir'in, bir hâcet için izâm buyurulması "Benî Mustalik"e giderken vuku bulduğu da bildirilmiştir. İşte mezâhib-i selâse fukahası, Câbir hadisindeki işâret-i nebevîyi redd-i selâm mahiyetinde telakki etmişlerdir ve namazdan fâriğ olunca Resûl-i Ekrem'in "*Namazda bulunmaklığım sana söylenmeme mani oldu*" buyurmasını da nutkan redd-i selâm edemedim, işaretle iktifa ettim suretinde te'vil etmişlerdir.

Fakat Câbir hadisinin diğer rivayet tarikleri ki, bunlardan birisi 613 numara ile gelecektir. Böyle bir mâna istifade edilmesine hiç de müsait değildir. Hadisin bu babda daha ziyade tafsili ihtiva eden diğer bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, onu da Tahâvî nakletmektedir. Bu rivayete göre, Hazret-i Câbir, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir seferde bulundum. Resûlullah, beni bir hâcete göndermişti, o işi görüp döndüğümde Resûl-i Ekrem'i devesi üzerinde buldum. Selâm verdim. Selâmımı reddetmedi. Sonra rûkû ve secde ettiğini gördüm. Namazdan selâm verince bana selâmımı reddeyledi.¹

Görülüyor ki, Tahâvî'nin rivayeti derecesinde öbür tarîk-i rivâyette vuzuh yoktur. Tahâvî'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem efendimizin, Hazret-i Câbir'in selâmını namazda reddetmediği ve selâm verdikten sonra selâmla mukabele buyurduğu tasrih edilmiştir. Tahâvî'nin bu tarîk-i rivâyeti vâzıhan delâlet eder ki, diğer tarîk-i rivâyette zikredilen işâretin medlûlü redd-i selâm mahiyetinde olmayıp bilakis namazda redd-i selâmı nehy ü inkârdan ibarettir. Hatta Câbir hadisinin Tahâvî'ye, A'meş tarikiyle gelen diğer bir rivayetinde Hazret-i Câbir, "Namaz kılan bir kimseye selâm vermeyi hoşlanmam. Namazda iken bana selâm verilirse, ona da namazdan çıktıktan sonra mukabele ederim" demiştir ki, bu da Tahâvî'nin rivayetindeki vuzuhu tamamıyla inkişaf ettirmiştir. Fazla olarak musallîye selâm verilmesi muvâfık olmadığını da bildirmektedir. Birinci tarîk-i rivâyette geçen işâret, Resûl-i Ekrem tarafından redd-i selâm mahiyetinde olsaydı, Hazret-i Câbir musallîye selâm verilmesini kerih görmeyecekti.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَحَدُنَا يُكَلِّمُ صَاحِبَهُ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى نَزَلَتْ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ فَأَمَرْنَا بِالسُّكُوتِ.

1 روى الطحاوي عن جابر رضي الله عنه أنه قال: كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في سفر فبعثني في حاجة، فانطلقت إليها ثم رجعت إليه وهو على راحلته. فسلمت عليه فلم يرد علي ورأيت يركع ويسجد. فلما سلم رد علي.

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 456, no: 2625.}

وقال الطحاوي. فهذا جابر بن عبد الله يخبر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يرد عليه وأنه لما فرغ من صلاته رد عليه.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan sabit olan bir rivayette müşârün ileyh demiştir ki: Muhakkak biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (Resûl-i Ekrem'in arkasında) namazda (iken) görüşürdük. Bizim birimiz (yanındaki) arkadaşına hâcetini söylerdi. En sonu, *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ* “Ey müminler! Namazları ve (hususiyile bunların) orta(sındaki) namazı muhafaza ediniz ve (namazınızı) sükût ederek Allah için kılınız”¹ âyet-i kerîmesi nâzil oldu da Resûl-i Ekrem bize (namazda) sükût etmemizi emir buyurdu. {B1200 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 2 .}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de namazda kelâmın menhî olduğunu ifade eden hadisler cümlesindendir. Buhârî “Tefsîr” babında da tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de “Salât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Tirmizî'nin ayrıca “Tefsîr” babında da rivayeti vardır. *Sahîh-i Buhârî* metninde hadis, şu suretle, *إِن كُنَّا لَنَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* ... *أَحَدُنَا صَاحِبُهُ بِحَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ حَافِظُوا ...* sevk edilmiştir. Fakat müellif Zebîdî merhum, hadisi ihtisar ederken pek ifrat etmiştir. Öyle zannediyorum ki, müellifi bu ifrata sevkeden, hadisin birinci ve ikinci fıkralarını bir meâlde addetmesidir. Bu sebeple ikinci ile iktifa edip birinci fıkrayı tayyetmiştir. Halbuki birinci fıkra “inne”² ile lââm-ı ibtidâiyye ile müekked bulunuyordu. Sonra ikinci fıkra birinciye tekit için irat edilmişti. Halbuki hadisin bu muhtasar şekli, bildirdiğimiz müekkidâtan tamamen mahrum bırakılmıştır. Bu cihetle hadisi, *Sahîh-i Buhârî* metnine göre tercüme ettik.

Buhârî metninde (bi-hâcetihi) kaydı vardır ki, müellif onu da bırakmıştır. Halbuki bu kayıt namazda söylenen sözün nevini yani musallînin muhtaç olduğu, meselâ aded-i rekeâtı istilâm gibi bir hususa dair olduğunu ifade etmekte bulunduğundan ihtisar gibi tâli bir düşünce ile terkedilmesi hiç de muvâfık değildi. Demek oluyor ki, namazdaki bu görüşmeler, âfâkî, uzun boylu müsahabeler nevinden değildi. Belki hadisin, Ebû Ümâme radiyallahu anhtan gelen diğer rivayet tarikinden öğrendiğimize göre, Zeyd b. Erkam'ın bu hadisinde bildirmek istediği hâcet, namaza müteallik ihtiyaçlar nevinden idi.

ÂYET-İ KERÎME İLE HADÎS-İ ŞERİFTEN MÜSTEFÂD OLAN MÂNALAR VE HÜKÜMLER

1. İbtidâ-yi İslâm'da namazda söylenmek mubah iken sonra neshedilmiştir. Hakkaten namaz, müminlerin rablerine karşı münâcât ve izhâr-ı ubûdiyyet etmeleri için teşrîf buyurulmuş bir te'sîs-i ilâhî olduğundan musallînin bunu, fânilerin kelâmı ile ihlâl etmesi gaye ile telifi kâbil olmayan bir hareket idi. Namaza dururken müminin kendini derleyip toparlaması, fânilerden yüzünü çevirip kemâl-i huşû ile ve bütün kuvâ-yi rûhiyye ve

1 {el-Bakara, 2/238.}

2 Hadiste *إِن كُنَّا* deki “elif, nûn” maddesi müşedded *إِنْ* den tahfif edilmiştir.

cismiyyesiyle bârigâh-ı ilâhîye yönelmesi en mühim ubûdiyyet lâzimesi idi. Bunun için وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ “*Namazınızı sükût ederek rabbinizin rızası için kılınız*” buyurularak namazda kelâm-ı beşer harâm kılınmıştır. Bunu da Resûl-i Ekrem’in namazda her nevi kelâm-ı âdemîden sükût edilmesine dair emirleri takip etmiştir.

Namazda hürmet-i kelâm hakkında ulemânın da icmâi vardır: Eimme-i müslimîn namazda tekellümün Kitap ve Sünnet’e müstenit olan hürmetine mebnî bu hürmeti bilerek, sehven değil amden, ıslah-ı salât gibi veya ma’rûz-ı helâk olan bir gafili ikaz gibi bir maslahat muktezâsı olmayarak namazda söylenmek namazı ibtal eder demişlerdir. Bu esâs-ı şer’ide ittifak eden eimme-i kirâm yalnız bunun tafsilinde şu suretle ihtilâf etmişlerdir.

Bir maslahata müstenit olsa bile Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Şâfiî hazerâtına göre, tekellüm ile namaz bâtıl olur. Evzâi ile İmam Mâlik’in bazı ashabı maslahata müstenit olan tekellümü tecviz etmişlerdir. Nâsiye gelince, İmam Şâfiî’ye göre kelâm-ı kalîl ile namaz bâtıl olmaz. İmam Mâlik’in, Ahmed b. Hanbel’in, cumhûr-ı fukahânın mezhebi de budur.

Eimme-i Hanefiyye’ye göre bâtıl olur. Nâsinin kelâm-ı kesîrinde eimme-i Hanefiyye’den iki kavî-i meşhûr menkuldür. Bunlardan en sahih olan kavle göre yine nâsinin namazı bâtıl olur.

Nevevî diyor ki: Nâsi hakkındaki ictihadımızın delili Zülyedeyn hadisidir.¹ Bu hadiste nâsinin hükmü zâhir olarak görülmektedir diyor.

Şârih Aynî de, ashabımız fukahâ-i Hanefiyye tarafından şu suretle cevap verildiğini bildiriyor: “Zülyedeyn kıssasına dair olan hadis, İbn Mes’ûd ve Zeyd b. Erkam radyallahu anhümâ hadisleriyle mensuhtur. Çünkü Zülyedeyn, Zührî’nin rivayeti veçhile Bedir Gazâsı’nda şehid olmuştur. Rivayet edilen bu namaz kıssası da Bedir’den evvel vuku bulmuştur” diye cevap verildiğini naklediyor.

1 Zülyedeyn hadisinin tercümesi 299 numara ile geçmiştir. Ebû Hüreyre radyallahu anhtan mervî olan bu hadiste müşârün ileyh demiştir ki:

Bir defa Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bize öğle veya ikinci namazlarından birini kıldırırken iki rek’attan sonra selâm vermişti. Sonra kalkıp mescidin içinde uzatılmış kuru bir ağaç parçasına dayandı. Resûl-i Ekrem gadaplı gibi görülüyordu ve sağ elinin içini sol elinin arkası üstüne koyup parmaklarını karıştırarak sağ yanağını sol elinin ardına yapıştırmıştı.

Resûl-i Ekrem bu heyette cemaate bakarken cemaatten acele çıkmak isteyenler mescidin kapılarından çıkıyorlar ve birbirlerine “namaz kısaldı” diyorlardı. Cemaat içinde Ebû Bekir, Ömer radyallahu anhümâ da bulunmakla beraber bunlar da huzûr-ı saâdetteki mehâbetten çekinerek bir şey söylemiyorlardı. Yine cemaat içinde –kolları uzun olduğu için– Zülyedeyn denilen bir zat vardı. Zülyedeyn,

– “Yâ Resûlellah! Unuttun mu, yoksa namaz kısaldı mı?” diye sordu. Resûl-i Ekrem,

– “*Ne unuttum, ne de namaz kısaldı*” diye cevap verdi. Sonra Resûl-i Ekrem cemaate hitap ederek,

– “*Zülyedeyn’in dediği gibi mi?*” diye sordu. Cemaat,

– “Evet, Zülyedeyn’in dediği gibidir” diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hemen mihraba doğru ilerleyip namazdan eksik bıraktığı rek’atları kıldırdı. Sonra selâm verdi. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra tekbir alıp secde etti. Sonra yine başını kaldırıp tekbir aldı. Sonra İmrân b. Husayn’ın rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem selâm vermişti.

{B482 Buhârî, Salât, 88.}

Ebû Hüreyre, Hayber sırasında İslâm olduğuna göre, Hayber'den evvelki bir hadîseyi nasıl nakledebileceği? suretinde vârid-i hâtır olan bir şüpheyi de yine allâme Aynî, “Bir hadîsenin zamân-ı vukûunda hazır bulunamayan sahâbî ahîren, yâ Resûl-i Ekrem'den veya diğer bir sahâbîden işiterek rivayet edebilir ve böyle rivayetler vâkidir” diye izâle ediyor.

ÂYET-i KERÎMEYİ İZAH EDEN RİVAYET TARİKLERİ

Hadîs-i şerifin ihtiva ettiği ¹ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ âyet-i kerîmesindeki حَافِظُوا emri, sîgasıyla vücûb ifade ettiği gibi muhafaza kelimesi de sîganın medlûlü olan vücûb hükmünü teyit etmektedir.

صلوات sîga-i cem'ine lââm-ı ta'rifin duhulü ma'hûda işaret etmekte bulunduğundan bununla da her günün gece ve gündüzünde kılınan beş vakit namaz maksuttur. Binaenaleyh حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ nazm-ı şerifi, “Beş vakit namâzı; farzlarını istifâ, hudûduna itinâ ve tam vaktinde edâ ederek muhâfazaya devam ediniz” demek olur. Çünkü muhafaza ile emrolunması, bunların tamamen tahakkukunu iktiza eder. “Salât-ı vustâ”nın müteakiben ve münferiden zikredilmesi de müekked olan muhâfaza-i salât hükmünü bir kere daha tekit etmektedir.

Salât-ı vustânın ta'yîn-i mâhiyeti hakkında muhtelif rivayetler nakledilmiştir ki, bunların mecmuu yirmiye bâliğ olmaktadır. Bunlar içinde en ziyade hâiz-i rüchân olanı, salât-ı vustânın ikinci namazı olduğuna dair olan rivayettir. Ashaptan Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas, Übey b. Kâ'b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Amr, Semüre b. Cündeb, Ümmü Seleme radiyallahu anhüm hazerâtının kavli budur. İbn Hazm, Ali ve Âişe radiyallahu anhümâdan salât-ı vustâ hakkında bundan başka gelen rivayetler sahih değildir diyor. Tâbiî ve etbâu't-tâbiî ricâlerinden Hasan-ı Basrî, Zührî, İbrâhim en-Nehaî, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Züfer, Yûnus, Katâde, Şâfiî, Ahmed, Dahhâk, Ubeyd b. Meryem, Muhammed b. Sâib gibi daha bir hayli zevatın mezhebi de budur. Ebû Hasan el-Mâverdî, salât-ı vustâ cumhûr-ı tâbiînin mezhebidir diyor. İbn Abdülber de ehl-i eserin ekserisinin mezhebi olduğunu haber veriyor. İbn Atıyye ise cumhûr-ı nâs tarafından salât-ı vustâ, ikinci namazı olarak kabul edilmiştir diyor. Ebû Ca'fer et-Taberî de bu babdaki ahbârdan tezahür eden hakikat, ikinci namazı olmasıdır diyor. Tirmizî de gerek sahâbeden gerek kurûn-ı müteâkibe ricâlerinden ekser ulemânın mezhebi bu merkezde olduğunu bildiriyor.

Salât-ı Vustânın İkinci Namazı Olduğuna Dair Vârit Olan Haberlerden Bazıları Şunlardır:

1. Müslim'in rivayetine göre, Ali radiyallahu anh Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Hendek günü, صلاة الوسطى صلاة العصر “Kureyş müşrikleri bizi orta namazdan ki, ikinci namazıdır, alıkoydular” buyurdu demiştir.²

1 {el-Bakara, 2/238.}

2 {M1425 Müslim, Mesâcid, 205.}

Müslim'in Hazret-i Ali'den gelen bu rivayeti gayet sarihtir, salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmiştir. Buhârî'nin de sûre-i Bakara'nın tefsirinde Hazret-i Ali'ye müntehî bir rivayeti vardır. Hatta Resûl-i Ekrem'in, مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ أَوْ بَيُوتَهُمْ نَارًا "Allah, bu Kureyş'in kabirlerine, –bir rivayette– evlerine ateş doldursun"¹ diye dua buyurdıkları hakkında bir ziyadeyi muhtevîdir. Taberânî'nin İbn Abbas'tan naklettiği bir rivayetinde de وَأَجُوفَهُمْ ziyadesi vardır ki: "Allah bunların kabirlerine ve gönüllerine ateş doldursun"² diye dua buyurulmuştur. Fakat bu rivayetler, bu tafsilâtı ihtiva etmekle beraber bunlar da Müslim'in rivayeti gibi salât-ı vustâ "salât-ı asr" ile tefsir edilmemiştir.

2. Yine Müslim'in rivayetine göre, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, bir kere müşrikler Resûl-i Ekrem'i ikinci namazını kılmaktan alıkoymuşlardı da Resûl-i Ekrem, شَغَلُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوَسْطَى "Bizi bu müşrikler orta namazı kılmaktan alıkoydular" buyurdu³ demiştir ki, bu İbn Mes'ûd rivayeti de bu babda gayetle sarihtir.

3. Yine Müslim'in Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan kölesi Ebû Yûnus vasıtasıyla gelen rivayetinde Ebû Yûnus demiştir ki: "Bana Hazret-i Âişe, kendisine bir mushaf yazmaklığımı emretmişti" ve حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ âyetine geldiğinde kendisinden istîzan etmemi tembih buyurmuştu. Yazı işi bu âyet-i kerîmeye geldiğinde istîzan ettim. Bana bu âyeti حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةِ الْعَصْرِ suretinde imlâ ettirdi ve "Bu âyeti, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden böyle işittim" buyurdu.⁴

Müslim'in bu rivayetine göre, Hazret-i Âişe indinde salât-ı vustâ ile salât-ı asr arasında mugâyeret bulunuyorsa da Ebû Hüreyre'nin Kabîsa'dan rivayeti tarikinde Kabîsa b. Züeyb, Hazret-i Âişe mushafında da vâv-ı âtîf bulunmadığını bildirmiştir. İbn Hazm da, Kâsım'dan gelen rivayetin râvisiz⁵ olduğunu haber veriyor ve bu atıfsız rivayet Hazret-i Âişe'den vuku bulan rivayetlerin en sahihidir diyor. Sonra Hazret-i Ali'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan sabit olan rivayetler de bu ciheti teyit ediyor.

4. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den tesbit edilen bir rivayete göre, Ebû Hüreyre hazretlerinden salât-ı vustâ hakkındaki ihtilâf sorulmuş, o da demiştir ki: "Bu mesele hakkında sizin ihtilâf ettiğiniz gibi biz de hâne-i saâdetin civarında ihtilâf etmiştik. Aramızda Hâşim b. Utbe bulunuyordu ki, hoş bir zat idi. Bize, 'Şimdi ben meselenin doğrusunu öğrenip size bildireyim' dedi ve Resûl-i Ekrem'den müsaade alarak huzûr-ı saâdete girdi. Sonra çıkıp yanımıza geldiğinde salât-ı vustânın salât-ı asr olduğunu bize haber verdi."⁶

1 {B4533 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 42. Kaynakta ifade "قُبُورَهُمْ وَبَيُوتَهُمْ أَوْ أَجُوفَهُمْ نَارًا" şeklindedir.}

2 {MK12368 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 21.}

3 {M1426 Müslim, Mesâcid, 206.}

4 {M1427 Müslim, Mesâcid, 207.}

5 {İbn Hazm'dan yapılan nakilde, rivayetin "râvisiz"(بغير راء) olduğu değil, "vâvsız"(بغير واء) olduğu ifade edilmektedir. (Aynî, *Umde*, VII, 273.)}

6 {İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde tespit edilemeyen bu rivayeti, Taberânî nakletmiştir. MK7198 Taberânî,

5. Taberî'nin rivayetleri arasında sahâbeden ismi tayin edilemeyen bir zatın rivayeti de vardır ki, bu mevzuun en sarîh rivayetlerinden ma'dûddur. Bu zat da demiştir ki: Ben küçük bir yaşta iken bu mesele hakkında bir kere Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ beni Resûl-i Ekrem'e göndermişlerdi. Resûl-i Ekrem benim küçük parmağımı tuttu ve “*Bu sabah namazıdır*” buyurdu. Sonra onun yanındaki parmağımı tuttu, “*Bu da öğledir*” buyurdu. Sonra baş parmağımı tutup “*Akşam namazıdır*” dedi. Onun yanındakini tutarak “*Bu da yatsıdır*” buyurup sonra bana,

— “*Şimdi hangi parmağın kaldı?*” diye sordu. Ben de,

— “Orta parmağım” dedim. Sonra yine sordu,

— “*Hangi namaz geriye kaldı?*” Ben de,

— “İkinci namazı” diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— “*İşte orta namaz, bu ikinci namazıdır*” buyurdu.¹

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anha göre salât-ı vustâ öğle namazıdır. Câbir b. Abdullah, Muâz b. Cebel, bir rivayette İbn Abbas ile İbn Ömer, Atâ, İkrime, Mücâhid, Rebî‘, Mâlik b. Enes rahimehümullah da sabah namazı olduğunu kabul etmişlerdir.

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ, salât-ı vustâyı beş vakit namaz içinde gayri muayyen birisidir suretinde tefsir etmiştir. Müşârün ileyh hazretlerinden turuk-ı sahîha ile gelen bir rivayette kölesi Nâfi‘ demiştir ki: İbn Ömer’den salât-ı vustâ sorulduğunda, هي منهن فحافظوا عليهن كلهن “Orta namaz, beş vakit namazdan ma'dûddur. Bu beş vakit namazın hepsini muhafaza ediniz” diye cevap verdi. Binaenaleyh salât-ı vustâ, beş vakit namazdan gayri muayyen birisi oluyor. Bir rivayette Zeyd b. Sâbit’in de mezhebi budur. Kâdî Şüreyh de bu mezhebi iltizam eylemiştir.

Salât-ı vustâ hakkındaki akvâl-i sâireyi şârih-i allâme Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bütün tafsilâtı ile bildirmiştir (*Umdetü'l-kârî*, III, 706, 707, 708).

عَنْ مُعَيْقِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي الرَّجُلِ يُسَوِّي الثَّرَابَ حَيْثُ يَسْجُدُ
قَالَ إِنْ كُنْتَ فَأَعْلًا فَوَاحِدَةً.

TERCÜMESİ

Muaykîb radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (secdeye varırken) secde yerinin toprağını (eliyle) düzelten bir kimseye (hitap ederek), “Bir

el-Kebîr, VII, 301. Metinde “Hâşim b. Utbe” olarak geçen isim, kaynakta “Ebû Hâşim b. Utbe” olarak kayıtlıdır.}

1 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 196, no: 5442.}

daha böyle tesviye-i türâba mecbur olursan, bir defa mesheyle!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1207 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 8.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de “Salât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisi secde mahallindeki çakılların namaz sırasında izâlesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir.

Hadîs-i şerifteki الرجل tağlîben vârit olduğundan hadisin zâhirinden müstefâd olan mesh-i hasât ve tesviye-i türâbın cevazı hükmü umumiyetle erkek ve kadın hakkında câridir ve bir defaya mahsus olmak üzere secde ederken musallîye ezâ verecek çakılların definde, toprağın el ile düzeltilmesinde hiçbir şer'î mahzur yoktur. İbn Mes'ûd'un ve İbn Ömer'in böyle yaptıkları menkuldür. Ebû Zer, Ebû Hüreyre, Huzeyfe de buna ruhsat vermişlerdir. Tâbiînden İbrâhim en-Nehaî'nin, Ebû Sâlih'in mezhebi de budur. Hazret-i Ömer, Câbir, tâbiînden Hasan-ı Basrî kerih görmüşlerdir. Nevevî, *Müslim* şerhinde bunun keraheti hakkında ulemânın ittifakı olduğunu ve namaz kılan bir kimsenin bu nevi meşguliyeti namazda vücudu matlup ve mültezem olan tevazua münâfî bulunduğunu haber veriyor. Lâkin şârih Aynî bu ittifak hikâyesinde nazar vardır, şâyân-ı tedkiktir diyor ve İmam Mâlik'in böyle amel-i yesîrde bir beis görmediğini hatta kendisinin namazda böyle yaptığını bildiriyor ve hakikaten *Telvîh*'te seleften pek çoğunun namazda secde mahallindeki çakılları bir defaya münhasır olarak izâle ettikleri nakledilerek birden ziyadede kerahet vardır denilmiştir. Ehl-i zâhir ise birden ziyadenin haram olduğuna hükmetmişlerdir.

Kâdî İyâz da diyor ki: Namaz kılarken musallînin alnına yapışan toprak, çer çöp gibi şeylerin mescidden ayrılmadan alından izâle edilmesini selef çirkin görürlerdi. İbn Abdülber de bunu Saîd b. Cübeyr'den, Şa'bî'den, Hasan-ı Basrî'den hikâye ediyor. İbn Mes'ûd radiyallahu anh da dört şey şiddetle sünnete muhaliftir dermiş, sütresiz namaz kılmak, namazdan ayrılmadan yüzünü silmek, ayakta işlemek, ezan okunurken icâbet etmemek.

Bundan sonra Buhârî, giyilen elbisenin secde etmek üzere yayılıp üzerine secde edilmesinin cevazı hakkında bir bab daha açarak burada da “Salât” bahsinde tercümesi 251 numara ile geçen meâli bervech-i âtî Enes b. Mâlik hadisini zikretmiştir.

Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte namaz kılardık da bazılarımız sıcağın şiddetinden dolayı (büründüğü) elbisenin bir ucunu secde yerine yayar (ve üzerine secde ederdi).¹

Bundan sonra Buhârî namazda amel-i yesîrin cevazı hakkında da bir bab açarak burada da “Kitâb-ı Salât”ta tercümesi 249 numara ile geçen Hazret-i Âişe'nin şu hadisini tahrîc eylemiştir:

1 {B385 Buhârî, Salât, 23.}

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zevcesi Âişe radiyallahu anhâ demiştir ki: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin karşısında (gece) uyurdum. İki ayaklarım da Resûl-i Ekrem'in secde mahallinde bulunurdu. Resûl-i Ekrem secdeye vardığı zaman eliyle bana dürterdi. Ben de ayaklarımı (geriye) çekerdim. (Secdeden) kalkınca ben yine uzattım. Hazret-i Âişe, "O zamanlar evlerde ışık da bulunmazdı" demiştir.¹

Buhârî'nin yine bu babda tahrîc ettiği Ebû Hüreyre'nin bir hadisi daha vardır ki, bunun da tercümesi 288 numara ile geçmiştir. Hadisin izahında selefim Ahmed Naim merhumun kıymetli bir mütalaası da yazılı bulunduğundan kârîlerimize mütalaa etmelerini tavsiye ederiz.

Müellif Zebîdî merhum bu hadisleri orada zikrettiğinden ihtisar için burada terketmiştir.

TERCEME-İ HÂL

Râvi Muaykîb radiyallahu anh, İbn Ebû Fâtîma ed-Devsî'dir. Mekke-i Mükerre-me'deki ilk müslümanlardan ve İkinci Habeşe muhacirlerindendir. Hayber sırasında Habeşe'den avdet etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından kendilerine mühürdar tayin edilerek taltif buyurulmuştur. Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde de beytül-mâl emini idi. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde cüzzam illetine mübtelâ olmuş ise de taraf-ı hilâfetten etibbâ celp ve tedavi edilerek hastalık tevkif edilmiştir. Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde hâtemü'l-enbiyânın hâtem-i saâdeti sâhib-i terceme tarafından Erîs Kuyusu'na düşürölüp zâyî edilmiş ve bulmak mümkün olamamıştır. Hazret-i Osman'ın son devirlerinde yahut Hazret-i Ali'nin ibtidâ-i hilâfeti sırasında kırk tarihinde irtihal etmiştir. Muaykîb radiyallahu anhin Buhârî'de bu hadisten başka rivayeti yoktur. İbnü't-Tîn, ashap arasında cüzzam illetine bundan başka tutulan olmadığını bildirmiştir.²

عَنْ أَبِي بَرزَةَ الْأَسْمَیِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى يَوْمًا فِي غَزْوَةٍ وَلِجَامُ دَابَّتِهِ بِيَدِهِ فَجَعَلَتْ الدَّابَّةُ تُنَازِعُهُ وَجَعَلَ يَتْبَعُهَا فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي غَزَوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سِتَّ غَزَوَاتٍ أَوْ سَبْعَ غَزَوَاتٍ أَوْ ثَمَانٍ وَشَهِدْتُ تَيْسِيرَهُ وَإِنِّي إِنْ كُنْتُ أَنْ أُرَاجِعَ مَعَ دَابَّتِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَدْعَاهَا تَرْجِعُ إِلَيَّ مَأْلَفَهَا فَيَشُقُّ عَلَيَّ.

1 {B382 Buhârî, Salât, 22.}

2 Aynî, III, 718.

TERCÜMESİ

Şu'be b. Haccâc, Ezrak b. Kays'tan şöyle rivayet etmiştir: Ezrak demiştir ki: Ahvaz'da Harûriye (denilen Hâricîler) ile harp ettiğimiz günlerde (Düceyl) nehr(inin) kenarında bulunuyordum. Birisi de orada binitinin gemini elinde tutarak namaz kılıyordu ki, râvi Şu'be, bu namaz kılan zatın Eslemî Ebû Berze radiyallahu anh olduğunu haber vermiştir. Namaz kılarken hayvan, Ebû Berze'yi çekmeye, o da hayvana uymaya (ve onunla namazda yürümeye) başladı. Bu vaziyete şahit olan bir Hâricî, "Yâ rab! Şu ihtiyara cezasını ver (o, hayvanı için namazını terk ediyor)" di(yerek sebb ü tahkîr etmeye başla)dı. Ebû Berze namazdan fâriğ olunca (Hâricî'ye karşı) şöyle cevap verdi: "Senin (şimdi söylediğin) sözünü işittim. Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte altı, yahut yedi, yahut sekiz gazâda bulundum. Resûl-i Ekrem'in (namazda vesair hususlarda ümmetine) yûsr ü sühûlet gösterdiğine şahit oldum. Şimdi benim bu hayvanın hareketine uysal olmam onu (başı boş) bırakmaktan daha hayırlıdır. (Çünkü bırakınca) hayvan, yemliğine, ahırına dönecektir. O zaman benim için (uzak menzilime gitmek) güçleşecektir." {B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İZAHİ

BİR TEMBİH. Müellif Zebîdî bu hadisin asıl râvilerinden ikisini yani Şu'be ile Ezrak b. Kays'ı tâbiinden diye tayyederek yalnız sahâbî Ebû Berze'yi zikretmiştir. Halbuki *Sahîh-i Buhârî* metnindeki hadisin sûret-i sevkine göre bu vâkıa-i salâtı nakl ü rivâyet eden Ezrak b. Kays'tır ve hadise sahibinin Ebû Berze olduğunu haber veren de Şu'be'dir. Yine müellif merhum hadisin sûret-i sevkinde bildirilen mukaddimâtı da hadîs-i nebevî mahiyetinde bulunmadığını görerek bunu da *Tecrîd*'e almamıştır. Bu noksanları telâfi etmek için hadisi *Buhârî* metninden tercüme etmeye mecbur olduk ve birinci râvi olarak Şu'be'yi gösterdik.¹

Hadisteki Hâricî'nin ismi de Buhârî tarafından tayin edilememiştir. Bu cihetle Buhârî, bu hadisin isnadında cumhûr-ı muhaddisinden teferrüd etmiştir.

LUGAVÎ İZAHLAR

نهر *terkibinde cürûf*, "cîm"nin ve "râ"nın zammıyla "sel suyunun yardığı yer"e denir. Lisanımızda "yar" tabir olunur. جرف *har*, "sel suyunun oyup götürdüğü arz parçası"dır. Binaenaleyh نهر *har*, "nehir yarı" demek olur. Fakat şârih Kastallânî bu kelimenin Küşmîhenî rivayetinde hâ-i mühmele ile mazbut bulunduğunu ve hurufun da cânip

1 حدثنا آدم، حدثنا شعبة، قال حدثنا الأزرق بن قيس: كنا بالأهواز نقاتل الحروية فبينما أنا على جرف نهر إذا رجل يصلي وإذا لجام دابته بيده فجعلت الدابة تنازعه وجعل يتبعها قال شعبة هو أبو بزة الأسلمي فجعل رجل من الخوارج يقول: اللهم افعل بهذا الشيخ! فلما انصرف الشيخ قال: إني سمعت قولكم وإني غزوت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ست غزوات، أو سبع غزوات، أو ثمان وشهدت تسيره وإني إن كنت أن أراجع مع دابتي أحب إلي من أن أدعها ترجع إلى مالكها فيشق علي [رواه البخاري في باب إذا أنفلتت الدابة] {B1211 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

mânasına olduğunu bildirdiğinden “nehir kenarı” diye tercüme ettik. Bu nehrin musaggar olarak Düceyl nehri olduğunu da bize Kastallânî bildiriyor.

Ahvaz, *Kâmus Tercümesi*’nde şöyle izah ediliyor: Ahvaz, Basra ile Fars arasında dokuz kazaya ıtlak olunur ki, her birinin ism-i mahsûsu vardır. Mecmuuna Ahvaz denir. Her birine müfred olarak Hevz ıtlak olunmaz. Dokuz kaza şunlardır: (1) رامهوز، (2) عسكر مكرم، (3) تستر، (4) جند يسابور، (5) سوس، (6) سرّق، (7) نهر تيرى، (8) ايدج، (9) منادر. Bütün Ahvaz câmiyası Hazret-i Ömer’in devr-i hilâfetinde fethedilmiştir.

Harûriye, “Harûrâ’ya mensup” demektir. Ruşâtî, Harûrâ’nın Kûfe’de Hâricîler’in içtimâ ettikleri bir kasabanın ismi olduğunu bildiriyor.

Cevherî Muhammed b. Kudâme’nin *Ahbâr-ı Havâric* hakkındaki kitabında bildirdiğine göre, Ahvaz’daki havâric harbi, hicretin 65. yılında cereyan etmiştir ve Hâricîler’in, Basra halkını muhasara etmesi üzerine şüc’ân-ı İslâm’dan Mühelleb b. Ebû Sufre kumandasında gönderilen ordu tarafından bir sene devam eden bir harbi müteakip tenkil edilmişlerdir. Ebu’l-Abbas Müberred’in *Kâmil*’inde altmış tarihinde başlayıp 65 tarihinde hitama erdiği bildirilmiştir ki, Ebû Berze’nin vefatı tarihine göre daha doğrudur.

TERCEME - İ HÂLLER

ŞU’BE B. HACCÂC. Eimme-i müslimînden yüksek bir imamdır. Basra’da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Muâviye b. Kurre, Enes b. Sîrîn, Sâbit el-Bünânî, Hammâd b. Süleyman, A’miş gibi zevât-ı tâbiînden hadis rivayet etmiştir. Kendinden de Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek gibi eimme-i muhaddisîn rivayet etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî, “Şu’be, ilm-i hadîste emîrû’l-mü’minîndir” dermiş. İbn Maîn de imâmü’l-müttakîn diye yâdetmiştir. İmam Şâfiî, “Şu’be olmasaydı Irak’ta ilm-i hadîs bilinemezdi” demiştir. Hâkim’in beyanına göre Şu’be, Enes b. Mâlik’i ve Amr b. Seleme’yi görmüştür ve 400 tâbiînden de hadis rivayet etmiştir. Merviyâtı 2000 hadise varmıştır. Menâkıbı hakkında pek çok nevâdir menkuldür. 160 tarihinde vefat etmiştir.¹

EZRAK B. KAYS. Basra’nın muhaddislerindendir. Ebû Berze’den, Abdullah b. Amr’dan, Enes b. Mâlik’ten rivayeti vardır. Kendinden de iki Hammâd’lar, Şu’be b. Haccâc rivayet etmiştir. Zehebî, sâhib-i tercemenin 120 tarihine kadar muammer olduğunu bildiriyor (*Hulâsa*, s. 21).

EBÛ BERZE radiyallahu anhın ismi Nadle b. Ubeyd’dir. Kadîmü’l-İslâm bir sahâbî olup bu da Basra’da ihtiyâr-ı ikâmet ve bir rivayette Basra’da vefat etmiştir. Hâricîler’le yapılan muharebelerde Hazret-i Murtazâ’nın maiyetinde bulunmuştur. Nîsâbur’da veya Herat ile Sicistan arasında bir mağarada vefat ettiği hakkındaki rivayetler daha kuvvetlidir. Muâviye’nin evâhir-i saltanatında yahut Yezîd’in ilk devrinde 64 tarihinde vefat etmiştir. Belki de hadiste bildirilen hâdis-i salâtın cereyan ettiği sene dahilinde vefat etmiş olmalıdır.²

1 Tezkiretü’l-huffâz, I, 174; *Hulâsa*, s. 140.

2 *Aynî*, III, 720.

Yukarıdaki tarihî ve coğrafi izahat ile terâcümü ahvali mütalaa ettikten sonra mev-zubahsimiz olan hadisteki hâdis-e-i salât daha ziyade tevazzuh etmiş bulunuyor.

RÂVİLER, RİVAYETLER VE FİKHÎ HÜKÜMLER

Buhârî'nin *Sahîh*'inde izah etmekte olduğumuz hadisten evvel Katâde'den ta'likan şöyle bir rivayeti vardır. Katâde rahimehullah, "Namaz kılan bir kimse, hırsızın elbisesini yakaladığını görse, namazı bozarak hırsızı takip eder" demiştir. Abdürrezzâk bu haberi mevsûlen rivayet etmekle beraber ziyade olarak Katâde'den şunu da rivayet etmiştir: Musallî, bir çocuğun kuyu etrafında oynadığını görür de çocuğun kuyuya düşmesinden korkarsa namazını bozar, çocuğa koşar.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde Ezrak b. Kays hadisini şöyle rivayet etmiştir: Ezrak b. Kays, "Ebû Berze'nin atının dizginini elinde tutarak namaz kıldığını görmüş ve iki rek'at kıldıktan sonra atının dizgini, Ebû Berze'nin elinden kurtularak atın kible tarafına kaçmaya başladığını, Ebû Berze'nin de onu takip ederek atın dizginini yakaladığını sonra arka arka dönüp gelip geri kalan iki rek'atı da kıldığını" bildirmiştir.

İçinde bu hadisenin cereyan ettiği namazın bir öğle namazı olduğu, bu hadisin turuk-ı rivâyâtından Hammâd tarîk-i rivâyetinde tasrih edilmiştir.

İmam Muhammed *Siyer-i Kebîr*'inde diyor ki: Biz Hanefîler Ebû Berze radiyal-lahu anhın bu vâkiasından şunu istinbat ederiz ki: Ebû Berze şu hareketi ile beraber yine namazı sahih addedilmiştir. Çünkü Ebû Berze arka arka ric'at etmiştir. Yüzünü kıbleden çevirmemiştir. Şayet Ebû Berze, yüzünü kıbleden çevirse idi, namazı fâsit olurdu. Sonra bu hadiste az veya çok yürünmesi de tefrik edilmemiştir. Bu da bize namazda kible istikbal edilmek şartıyla meşy-i kesîrin dahi namazı ifsat etmeyeceğini iş'âr eder. Bazı meşâyihimiz bu hadisi te'vil etmişlerdir ve te'vil hususunda ihtilâf eylemişlerdir: Bunlardan bir kısmı, "Secde mahallini tecavüz etmezse namazı fâsit olmaz, tecavüz ederse fâsit olur. Çünkü Mefâze'de musallînin secde mahalli, onun musallâsıdır. Mescid de mevzî-i sufûf mesa-besindedir. Binaenaleyh musallâda tehattîsi ma'füvdür" demişlerdir. Bir kısmı da Ebû Berze'nin bu meşyini mütelâsık ve mütelâhık bir seyrühareket olmamakla te'vil etmişlerdir. Belki Ebû Berze bir hatve yürümüştür, sonra dinlenmiştir, sonra da bir hatve daha yürümüştür. Bu suretle hareket meşy-i kalîldir, müfsid-i salât değildir.

Eğer musallînin meşyi mütelâsık olursa, kible istidbâr edilmese bile meşy-i kesîrden addolunur ve namaz fâsit olur demişlerdir. Bazı meşâyih de bu hadisin zâhiriyle amel ederek meşy-i kalîl ve kesîrin istihsânen müfsid-i salât olmayacağına hükmetmişlerdir. Kıyas ise, meşy-i kesîrin müfsid-i salât olmasıdır. Fakat burada Ebû Berze hadisiyle kıyas terkolunuyor. Şu da hatırdan çıkarılmamalıdır ki, bu hüküm, hâl-i özre mahsustur. Bir özre müstenit olmayan ahvalde kıyasın muktezâsıyla amel olunur.¹

Şârih Kastallânî de bu tafsilin bir fezlekesini bildiriyor da diyor ki: "Fukahanın icmâi ile sabit olan şudur ki, mütevâlî meşy-i kesîr salât-ı mektûbede namazı ibtal eder. Bunun

için Ebû Berze hadisinde mevzubahis edilen yürüyüş, meşy-i kalîle hamledilmiştir. Amr b. Merzûk'un rivayeti de bunu teyit etmektedir.”

Amr b. Merzûk'un rivayetinde, فَاخْذَهَا ثُمَّ رَجَعَ الْقَهْقَرَى “Ebû Berze atını yakaladı, sonra namazgâhına arka arka dönüp geldi” denilmesi, bu rücûun meşy-i kesîr ile olmadığını işâ eder. Bu bir amel-i yesîr ve meşy-i kalîl idi. Kibleden istidbâr da yoktu. Bu sebeple Ebû Berze radiyallahu anh bu fiilini namaza mani addetmiyordu.¹

612

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ذَكَرْتُ حَدِيثَ الْحُسُوفِ وَقَالَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ وَلَقَدْ رَأَيْتُ النَّارَ يَخْطُمُ بَعْضُهَا بَعْضًا وَرَأَيْتُ فِيهَا عَمْرَو بْنَ لُحْيٍ وَهُوَ الَّذِي سَيَّبَ السَّوَائِبَ.

TERCÜMESİ

Husûf hadisesini evvelce “Husûf” bahsinde bildiren Âişe radiyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “(Husûf namazında) cehennemi de gördüm” dedikten sonra şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cehennem ateşinin bazısı bazısına (şiddet-i harâretle) kahr ü galebeye çalışıyordu. Cehennemde “Amr b. Lühayy”i de gördüm. Bu Amr, (putlar namına) develeri adak olarak salıverirdi. (Putlara böyle kurban nezrini en önce o koymuştu).

{B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, husûf hadisesine dair ehâdis-i şerifeyi *Sahîh*'inin müteaddit mevzilerinde başta Âişe ve İbn Abbas radiyallahu anhüm olmak üzere Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Ebû Bekre, Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbiden rivayet etmiştir. Hatta bu babda “Kitâbü'l-Küsûf” unvanlı bir bahis de açmıştır. Müellif Zebîdî'nin evvelce bildirildiğini söylediği Hazret-i Âişe hadisleri o bahiste, 548, 550, 554 numaralarla geçmiştir. Fakat Buhârî'nin buradaki metninde bazı ziyâde-i rivâyât vardır ki, bu ziyadeler, yukarıda müellif tarafından *Tecrîd*'e alınan Hazret-i Âişe hadislerinin hiçbirinde yoktur. Müellif merhumun yukarıda zikredildiğine işaret ettiği رأيت النار fıkrası da yine burada Buhârî metninde görülmektedir. Bunlar ihtisar için hep tayyedilmiştir. Binaenaleyh ihtisarda bu kadar mübalağa etmek muvâfık değil idi. Dahası var: Buhârî, bu husûf hadisini burada namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığını ispat için sevketmişti. Halbuki *Buhârî* metnindeki buna dair olan fıkralar da burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bun-

ların başlıca sebebi müellifin hadislere yalnız rivayet noktasından nasb-ı nazar etmesidir. Her hadisin ihtiva ettiği hükm-i şer'î bakımından münasebetini aramamıştır. Bu noksanı telâfi için *Buhârî* metninin mevzuumuz olan namazda meşy-i kesîre taalluk eden kısmını aynen nakil ve tercüme ediyoruz.

Buna takdîmen bir ciheti hulâsaten arz etmek isteriz ki, husûf hadisleri üç cihet hakkında mâlûmat bahşetmektedir: 1. Resûl-i Ekrem'in kıldığı küsûf namazı, 2. Namazdaki uhrevî meşhûdâtı, 3. İrat buyurdıkları hutbe münderecatı. Bunlardan birincisi olan küsûf namazı ile bahsimizin alâkası yoktur. Bahsimiz, namazda meşy-i yesîrin müfsid-i salât olmadığı keyfiyetidir. Bunu yalnız ikinci ve kısmen üçüncü cihetlerde bulacağız. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem efendimiz küsûf namazını kıldırırken 551 numaralı İbn Abbas hadisinde de izah olunduğu üzere, esnâ-yı salâtta, bulunduğu mahalden biraz ilerlediği ve bir şey tutar gibi elini uzattığı, sonra gerilediği görülmüştür. Bunun sebebini Resûl-i Ekrem namazdan sonra irat buyurdıkları hutbelerinde anlatmışlardır ki, Hazret-i Âişe buradaki rivayetinde bunu şu suretle rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz buyurmuştur ki: لقد رأيت في مقامي هذا كل شيء وعدته. حتى لقد رأيت أريد أن أخذ قطفا من الجنة حين رأيتموني جعلت أتقدم ولقد رأيت جهنم يحطم بعضها بعضا حين رأيتموني تأخرت ورأيت فيها عمرو بن لحي وهو الذي سب السوائب “*Şu küsûf namazı kıldığım yerde bana vaad olunan her şeyi gördüm. Hatta benim namazda ileriye doğru gitmeye başladığımı gördüğünüz vakitte ben, cennetten bir salkım üzüm almak istediğimi görmüştüm. Beni geriye çekilir gördüğünüz sırada da cehennem görmüştüm. Cehennemin bazısı bazısını (şiddet-i harâretle) yutmaya, kahretmeye uğraşıyordu...*”¹

Şunu da hulâsaten kaydetmek isterim ki, Resûl-i Ekrem'in bu rü'yeti, göz gibi, zaman, mekân, bu'd, intibâk gibi vesait ve şerâit-i rü'yet ile mukayyet bir rü'yettir, zannedilmemelidir.

LUGAVÎ İZAHLAR

cümlesindeki **sevâib** kelimesi **sâibenin** cem'idir. Sâibe “nezredilerek başı boş saliverilen ve bir daha hiçbir işte kullanılmayan deve”dir. Araplar, Câhiliye devrinde bir hastanın iyâde-i âfiyeti yahut bir yolcunun selâmetle avdeti nezri ile deve tesyîb ve ihmali itiyadında idiler. Artık sâibe deve, eceli ile ölünceye kadar istediği merada otlar, istediği sudan içerdi. Hiçbir kimse ona binmek, ona yük yüklemek hakkını haiz değildi. Üzerinde sâibe nişanesini taşıyan hayvanı kullanmak Câhiliye Arapları'nca haram idi.² Mâide

1 {B1212 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 11.}

2 *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, Câhiliye devrinin bu sâibe tahrimi münasebetiyle Araplar'ın vaktiyle şive-i istihcân ile söylenmiş bir meselini bildiriyor: Gazve denilen nehb ü gârât ile binecek hayvanı kalmayan bedevî bir Arap çaresiz kalarak başı boş bir sâibe deveyi yakalayıp üzerine biniyor. Bunu gören diğer bir Arap,
— “Yâhu! Harama biniyorsun” diye levmedince,
— “Helâli olmayan kimse pekâlâ harama biner” diye cevap vermekle bedevînin bu sözü emsâl-i Arab arasına girer.

sûresinde مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ¹ âyet-i kerîmesi ile bu âdetin meşrû ve mâkul bir şey olmadığı bildirilerek redd ü tahrîm edildi.

Bahîre de “beş batın doğuran ve beşinci yavrusu erkek olan deve”ye denirdi. Ehl-i Câhiliye bu anaç devenin kulağına da parmak suretiyle bir en vurup salıverirlerdi. Bu da ba‘demâ ne kullanılırdı ne sütü sağılırdı.

Vasîle ise yalnız koyun kısmına mahsus bir unvandır. Bir koyun yedi karın döl doğurup da yedincisi dişi olursa bu koyun sahibine ait olurdu. Erkek doğurursa putlara tahsis ve kurban edilirdi. Eğer anaç koyun yedinci batında erkekli, dişili ikiz doğurursa “وصلت الأنثى أخاها” “Artık dişi yavru, erkek kardeşine eklendi” diyerek o erkeği putlar namına kesmezlerdi ve buna vasîle derler idi.

Hâm da “sulbünden on batın dölü alınan bugur deve”ye denir. Bu vasıftaki hayvanı da Câhiliye Arapları kullanmayı haram addederlerdi. Bu bugurun da kulağına bir işaret vurulup salıverilirdi.²

Kurûn-ı kadîmenin bütün Câhiliye âdetleri ile mücadele ederek ortadan kaldıran ve yerine şuurlu ve nurlu bir medeniyet âlemi yaratan İslâm dini (bahîre, sâibe, vasîle, hâm) gibi iptidai insanların hayallerinde uyanan ve bir ucu şirke varan bu nevi Câhiliye âdetlerini de ortadan kaldırmıştır.

KÜSÛF, HUSÛF. Kûsûf “güneş ve ay tutulması” mânasınadır. Arapça’da bu semavî hadisenin her ikisine de kûsûf ıtlak olunur. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla kûsûfun bu umumi istimalini bildirdikten sonra, “En güzel istimal şekli, kûsûfun güneş, husûfun da ay tutulmasında kullanılmasıdır” diyor. Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anhın vefatı üzerine inşâd ettiği bir mersiyesinde meşhur şair Cerîr:

فالشَّمْسُ كَاسْفَةٍ لَيْسَتْ بِطَالِعَةٍ تَبْكِي عَلَيْكَ نَجُومُ اللَّيْلِ وَالْقَمَرُ

Demişti ki: “Ey büyük insan! Senin ölümünün zulmet-i mesâibi ile güneş tutulup kararmıştır. Artık gecenin, güneşten nurlanan ayı ve yıldızları, şimdi senin mâtemini tutarak tulû‘ edemeyecek, nur ve ziyâ saçamayacaklardır” demektir.

Şeriat örfünde de kûsûf, hem güneşin hem de ayın tutulmasına ıtlak olunmuştur.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَاجَةٍ فَأَنْطَلَقْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَقَدْ قَضَيْتُهَا فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَسَأَمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي مَا اللَّهُ بِهِ أَعْلَمُ فَقُلْتُ فِي

1 {el-Mâide, 5/103.}

2 *Beyzâvî Tefsîri*, I, 361.

نَفْسِي لَعَلَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَجَدَ عَلَيَّ أَنِّي أَبْطَأْتُ ثُمَّ سَأَمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ فَوَقَعَ فِي قَلْبِي أَشَدُّ مِنَ الْمَرَّةِ الْأُولَى ثُمَّ سَأَمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيَّ فَقَالَ إِنَّمَا مَنَعَنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ أَنِّي كُنْتُ أَصْلِي وَكَانَ عَلَى رَاحِلَتِهِ مُتَوَجِّهًا إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Benî Mustalik Seferi'nde) beni bir işe göndermişti, gittim. Sonra o işi görerek geri dönüp Nebî sallallahu aleyhi ve selleme mülâki oldum ve Resûl-i Ekrem'e selâm verdim. Fakat Resûl-i Ekrem selâmımı bana reddetmedi. Bunun üzerine kalbimde öyle şiddetli bir hüznün hâsıl oldu ki, onun mahiyetini (yalnız) Allah bilir. İçimden dedim ki; zannedersem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana darıldı; bu işi ağır gördüğüme hükmetti. Sonra Resûl-i Ekrem'e (tekrar) selâm verdim. Yine Resûl-i Ekrem, selâmıma mukabele buyurmadı. Bu defa gönlümde birinci defakinden daha şiddetli bir hüznün vâki oldu. Sonra Resûl-i Ekrem'e (üçüncü bir daha) selâm verdim. Bu defa (namazdan fâriğ olarak) selâmımı karşıladı ve dedi ki: Beni sana redd-i selâm etmekten, mücerret benim namaz kılar bulunmaklığım menetmiştir. Bu sırada Resûl-i Ekrem, devesi üzerinde kible cihetinden başka bir istikamete müteveccih olarak gidiyordu. {B1217 Buhârî, el-Amel fi's-salât, 15.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, Atâ b. Ebû Rebâh vasıtasıyla Câbir radiyallahu anhtan tahrîc etmiştir. Müslim de Ebû Kâmil tarikiyle yine Câbir'den rivayet eylemiştir. Ebû Zübeyr'in Câbir'den rivayeti tarikinde bu vâkıa-i selâmın Benî Mustalik seferinde cereyan ettiği tasrih edilmiş bulunduğundan bunu tercümemizde gösterdik.

Bu hadisi Buhârî "Namazda Selâm Reddedilmez" unvanlı bir babında sevketmiştir. Bundan evvel de "Namazda Kelâm Menhîdir" diye açtığı bir babında zikretmişti. Bu babın bir hadisi de tercümesi 608 numara ile geçen İbn Mes'ûd radiyallahu anh hadisidir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Şârih İbn Battâl bu Câbir ve İbn Mes'ûd hadisleriyle namazda nutkan redd-i selâm edilmesi câiz olmadığına istidlâl edildiğini ve bu babda icmâ bulunduğunu bildiriyor. Yalnız işaretlerle redd-i selâm edilmesi hususunda şu suretle ihtilâf edilmiştir diyor: Bir kısım ulemâ, işaretlerle redd-i selâmı da kerih görmüşlerdir ki, bu ictihad, İbn Ömer ile İbn Abbas radiyallahu anhümden menkuldür. Ebû Hanîfe'nin, Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın, Ebû Sevr'in mezhebi de budur. Bir kısım ulemâ da işaretlerle redd-i selâma ruhsat

vermişlerdir ki, bu da Saîd b. Müseyyeb'den, Katâde'den, Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Bu babda İmam Mâlik'ten iki kavi menkuldür: Bir rivayete göre tecviz etmiş, öbür rivayete göre kerih görmüştür. Üçüncü bir kısım âlimler de namazdan fârîğ olduktan sonra reddedilir demişlerdir.

Namazda redd-i selâm hakkında böyle muhtelif icthadlar kaydedildiği gibi namaz kılan kimseye selâm verilmesi hususunda da ihtilâf edilmiştir: Bir kısım âlim mekruhtur demiştir ki, Câbir radiyallahu anhtan mervî olan budur. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Hazret-i Câbir, “Namaz kılan bir cemaatin yanına vardığımda onlara selâm vermek istemem” demiştir. Bu sebeple Atâ b. Ebû Rebâh, Şa’bî, “Namaz kılan kimseye selâm vermek mekruhtur” demişlerdir. Bu icthadı İbn Vüheyb, İmam Mâlik’ten de rivayet etmiştir. İshak b. Râhûye de kerahete kâil olanlardandır. Bir kısım âlim de musallîye selâm verilmesini tecviz etmiştir. Bu icthad, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan menkuldür. İmam Mâlik’in *Müdevvene*’deki icthadı böyledir. “Gerek farz gerek nâfile namazlarda musallîye selâm vermekte kerahet yoktur” demiştir. Ahmed b. Hanbel ise musallîye bizzat selâm verirmiş.

Câbir hadisinden istifade edilen bir hükmü şer'î de süvari bir kimsenin kıbleden başka tarafa doğru gittiği sırada râhilesi üzerinde namaz kılmasının cevazıdır. Diğer bir hüküm de musallîye selâm verilmesinin kerahetidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ مُخْتَصِرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (namaz kılan) kimsenin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasını nehyeyledi” dediği rivayet edilmiştir. {B1220 Buhârî, el-Amel fi’s-salât, 17.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu metni Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn'den, o da Ebû Hüreyre'den rivayet ediyor. Buhârî'nin bundan evvel bir tarîk-i rivâyeti daha vardır ki, o da Eyyûb es-Sahtiyânî vasıtasıyla İbn Sîrîn'dendir ve الصلاة في الخصر نهى عن الخصر في الصلاة suretindedir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de tahrîc etmişlerdir. Fakat hadisin medâr-ı istinâdı olan خصر kelimesinde râviler pek ziyade ihtilâf etmişlerdir: مختصر، مخصر، متخصر، اختصار، تخصر. Maamafih bunların hepsinin medlûlü birdir. Musallînin elini boş böğrüne koyarak namaz kılmasıdır. Resûl-i Ekrem bu heyette namaz kılınmasını nehyetmiştir.

Muhtesir kelimesi **ihtisâr**dan me’huzdur, “kısaltmak” demektir. Nasıl ki sözü kısaltmaya ihtisar denir. Ebû Dâvûd, bu Ebû Hüreyre hadisini müteakip ihtisarı, kişinin elini böğrüne koymasındır diye tefsir etmiştir ki, bu da kelimenin delâlet ettiği umumi bir ma’nâ-yı lugavîdir. Namaza tahsis edilmemiştir. Tirmizî de, “Namaz kılan kimsenin elini böğrüne koymasındır” diye tefsîr etmiştir ki, bu tefsir, İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde bu hadisi Ebû Hüreyre’den rivayet eden Muhammed b. Sîrîn’den nakledilmiştir. Beyhakî de *Sünen*’inde Hişâm vasıtasıyla İbn Sîrîn’den rivayet etmiştir. Şârih Aynî, “Tirmizî’nin bu tefsiri, rivayet cihetiyle en sahih bir tefsirdir” diyor. Ebû Dâvûd’un Ziyâd b. Sabîh el-Hanefî’den rivayet ettiği şu haber de bunu teyit etmektedir. Ziyâd demiştir ki: Ben bir kere Abdullah b. Ömer’in yanında namaz kılıyordum. Namazda elimi böğrüne koymuştum. Namazı bitirince İbn Ömer bana: Bu yaptığın “salb”dır. Yani maslûbun heyetine benzer bir vaziyettir. Maslûb da kulacını kırmaz mı? demiş ve Resûl-i Ekrem efendimizin bu vaziyette namaz kılınmasını menettiğini haber vermiş.¹ İmam Buhârî de *Sahîh*’inde bu hadisin mensup olduğu babın unvanında الصلاة الخصر في diyerek namazda ihtisara işaret etmiştir. Namazda ihtisarin fi’l-i yehûd olduğu hakkında da haber vardır. Bu cihetle tercümemizde tercihen ihtisarin bu mânasını iltizam ettik.

Bundan başka ihtisarin daha birtakım mânaları vardır. Bunların bir mühimmini İbnü’l-Esîr *Nihâye*’inde şöyle naklediyor: İhtisar, farz namazda musallînin sûreyi tamamen okumayıp da sonundan bir veya iki âyet okuyarak kısaltmasıdır. Bu mânayı da gerek İbn Sîrîn’in gerek başka râvilerin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiklerini haber veriyor ki, bu haber de hem sahihtir hem de nehyin müteallakındaki hikmet-i ameliyye cihetiyle daha şümullüdür. Fakat birinci tefsir kadar kuvveti haiz değildir. Yine İbnü’l-Esîr *Nihâye*’de “Musallînin secde âyeti bulunan bir sûreyi okurken secde âyetini secde etmemek için okumayıp atlamasıdır” suretinde bir mâna daha naklediyor. Bir mânada musallînin namazda elinde asâ tutup ona istinat etmesidir ve hadisteki nehiy buna müteveccihdir denilmiştir.² Fakat bu son mâna için İbnü’l-Arabî, “münkerdir” demiştir. İhtisarin mühim bir tefsirini de Herevî *Gâribeyn*’inde hikâye etmiştir: “İhtisar, namazda kıyamı, rükûu, sücûdu kısaltmaktır. Hadiste böyle hafif tertip namaz kılmaktan nehyedilmiştir” denilmiştir.

1 {D903 Ebû Dâvûd, Salât, 155, 156.}

2 *Nihâye*, I, 331.

Kitâbü's-Sehv

كِتَابُ السَّهْوِ

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ صَلَّى الظُّهْرَ خَمْسًا فَقِيلَ لَهُ أَزِيدَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ صَلَّيْتُ خَمْسًا فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا سَلَّمَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazını beş rek'at kılmıştı da kendilerine, “Namaza ziyade mi kılındı?” diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, “Bu nasıl sualdir?” buyurdu. Sonra sahâbî de, “Namazı beş rek'at kıldınız” demesi üzerine Resûl-i Ekrem, selâm verdikten sonra (sehiv için) iki defa secde eyledi. {B1226 Buhârî, Sehiv, 2.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Kible” bahsinin iki babında da zikretmiştir. Bu üç mevzide de Buhârî'nin isnadı, İbrâhim en-Nehaî ve Alkame tariki ile Abdullah b. Mes'ûd'a müntehî olmaktadır. Bu cihetle hadîs-i şerif şâyân-ı itibardır. Buhârî'den başka Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Müslim'in bir rivayetinde Resûl-i Ekrem'in, “*Ben de sizin gibi bir insanım. Sizin nisyan ettiğiniz gibi ben de unutabilirim. Sizin biriniz namazda böyle nisyan ile karşılaştığında (sehiv için) iki secde ile secde etsin*” buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem henüz oturduğu yerde yüzünü kıbleye çevirdi. İki defa secde etti,¹ suretinde bir ziyade de vardır. Yine Müslim'in bir rivayetinde, سجد سجدتي “Namazdan selâm verdikten ve bu suretle sual ve cevaptan sonra Resûl-i Ekrem sehiv için iki secde ile secde eyledi”² suretinde bir ziyade daha vardır.

1 ... فقیل یا رسول اللہ! ازیّد فی الصلّٰۃ شیء؟ فقال إنّما أنا مثلكم أنسی كما تنسون فإذا نسی أحدکم فلیسجد سجّدتین ثمّ تحوّل رسول اللہ فسجد سجّدتین

{Metindeki “إنما أنا مثلكم” ifadesi kaynakta “إنما أنا بشر مثلكم”, “فلیسجد سجّدتین” ifadesi de “فلیسجد سجّدتین وهو” şeklindedir. M1285 Müslim, Mesâcid, 94.}

2 {M1286 Müslim, Mesâcid, 95.}

Buhârî bu hadisi dört rek'atlı namazın beş rek'at kılınması haline dair bir babında zikretmiştir. Bundan evvel bir babı daha vardır ki, o da birinci celsenin terki suretiyle vuku bulan sehvin hükmüne dairdir. Bu babın hadisi yukarıda tercümesi 458 numara ile geçen Abdullah b. Buhayne hadisidir. Burada müellif ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki mevzumuz olan İbn Mes'ûd hadisi ef'âl-i salâtta ziyadenin, 458 numaralı hadis de ef'âl-i salâtta noksanın hükmünü irâe maksadıyla sevk edilmişlerdir. Namazdaki hâdise-i sehvin her iki cihetini mütakâbilen mütalaa edebilmek için İbn Buhayne hadisinin aslı ile birlikte tercümesini bervech-i âtî zikrediyoruz:

عن عبد الله بن بجنة¹ أنه قال صلى لنا رسول الله عليه وسلم ركعتين من بعض الصلوات. ثم قام فلم يجلس فقام الناس معه. فلما قضى صلاته ونظرنا تسليمه كبر قبل التسليم فسجد سجدتين وهو جالس ثم سلم²

TERCÜMESİ. Abdullah b. Buhayne radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiş, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bazı namazlardan iki rek'atını bize kıldırdı. Sonra (birinci teşehhüd için) oturma(yıp ayağa kalk)tı. Cemaat de kendileriyle beraber ayağa kalktı. Resûl-i Ekrem namazını tamamlayıp biz selâm vermesine intizar ederken selâm vermeden evvel tekbir aldı ve oturduğu halde (sehiv için) iki secde ile secde eyledi. Sonra da selâm verdi.

Bu hadisi diğer bir senedle ve bir dereceye kadar farklı bir metin ile Buhârî bu babda da tahrîc etmiştir. O tarîk-i rivâyette sehvedilen öğle namazı olduğu tasrih edilmiştir. Burada ise meçhuldür.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

1. Bu hâdise-i sehve nazaran ka'de-i ûlânın terki üzerine bu noksanın secde-i sehiv ile telâfi buyurulması birinci teşehhüdün farz olmadığına delâlet eder ki, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Mâlik'in, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, İshak b. Râhûye, Leys b. Sa'd, Ebû Sevr gibi cumhûr-ı fukahânın mezhebi budur. Yalnız Ahmed b. Hanbel'e göre, birinci teşehhüd farzdır. *Hidâye* şerhinde İbnü'l-Hümâm, "Ka'de-i ûlâda teşehhüd okumak İmam Ebû Hanîfe'ye göre vâciptir. Sahih ve muhtar olan da budur. Bir kavle göre sünnettir ki, bu da kıyasa muvâfıktır. Fakat zâhirü'r-rivâye kavle muhaliftir" diyor.

2. Selâmın eczâ-i salâtta ma'dûd olmadığı da bu hadisin "فلما قضى صلاته" "Resûl-i Ekrem namazını kıldı{ğında} ise" fıkrasından müstefâd oluyor. Namazın tamam olması için selâma lüzum görülmüyor. Hatta selâmdan evvel abdesti bozulsa namaz yine tamam

1 Abdullah b. Buhayne'nin terceme-i hâli 254 ve 386. hadislerin hâşiyelerinde muharrerdir.

2 {Buhârî'de "Ezan" bahsinde nakledilmiş olan 458 numaralı hadisten lafız olarak biraz farklı olan bu rivayet "Sehiv" bahsinde nakledilmektedir. B1224 Buhârî, Sehiv, 1.}

olur. Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Bu babda Hanefîler'in başka delilleri de vardır ki şârih Aynî izah etmiştir.

3. Secde-i sehvin iki secde ile meşrû olduğu,

4. İmam sehvedip secde ettiğinde me'mûmün de birlikte secde-i sehiv etmesi lüzumu istifade edilmiştir.

Ebû'l-Yüsr'ün *Mebûsût*'unda cemaat içinde mesbûk olmayan musallînin dahi velev ka'de-i ahîrede veya namazın ortasında imama iktidâ etse bile imam ile birlikte secde-i sehiv etmesi lüzumu tasrih edilmiştir. Me'mûm sehvederse, ne kendine ne de imama secde-i sehiv lâzım olmadığı,

5. Tarîk-i teşrî' ve tebliğde bulunan enbiyâ-i kirâm hakkında dahi sehiv ve nisyanın cevazı,

6. Secde-i sehvin selâm verilmezden evvel ifa edilmesi öğrenilmiştir.

Fukahadan bu babda beş nevi ictihad menkuldür:

1) Bir kısmı bu Ebû Buhayne hadisinin zâhiriyle amel ederek secde-i sehvin mutlaka selâmdan evvel yapılmasına kâil olmuşlardır. Yani ister namazdaki bir noksanı telâfi için olsun, ister namazda bir ziyade iltizam olunmasına mebnî edilsin. Mezheb-i Şâfiî'de sahih olan kavil budur ve Şâfiîler başlıca bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. Zührî, Mekhûl, Rebîâtürre'y, Yahyâ b. Saîd, Evzâî, Leys b. Sa'd da buna kâillerdir.

2) Ebû Hanîfe ile ashabı ve Süfyân es-Sevrî ister namazda ziyadedden, ister noksandan dolayı sehiv secdesine lüzum görülsün, her halde selâm verildikten sonra yapılır demişlerdir. Bu mezhep, Hazret-i Ali'den, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, Ammâr b. Yâsir'den, Abdullah b. Mes'ûd'dan, İbn Abbas'tan, İbn Zübeyr'den, Enes b. Mâlik'ten, Neha'den, İbn Ebû Leylâ'dan ve Hasan-ı Basrî'den de menkuldür. Bunların istinat ettikleri deliller de başlıca mevzubahsimiz olan Abdullah b. Mes'ûd hadisi ile tercümesi 299 numara ile geçen ve yakında 609 numaralı hadisin izahında hulâsa edilen Zülyedeyn hadisidir. Abdullah b. Mes'ûd hadisinde secde-i sehvin selâmdan sonra ifa edildiği sarihtir. Zülyedeyn hadisi de Buhârî'nin müteaddit bablarında müteaddit senedler ve metinlerle rivayet edilmiş bir hadîs-i sahîhtir. Müslim'in de aynı derecede kesretle rivayeti vardır. Bu hadisin birtakım rivayet tariklerinde de secde-i sehvin selâmdan sonra eda edildiği musarrahtır. Bunlardan başka Tahâvî'nin, Tirmizî'nin, Ebû Dâvûd'un Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhtan rivayetlerine göre Mugîre, "Resûl-i Ekrem bize bir kere namaz kıldırdı. Sehvederek iki rek'at kıldıktan sonra ayağa kalktı. Hatırlatmak için 'sübhânallah' dedik. Fakat Resûl-i Ekrem geri dönmeyip namaza devam buyurdu. Namazı bitirip selâm verince iki secde ile sehiv için secde eyledi."¹

1 عن مغيرة بن شعبة رضي الله عنه قال صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فسها. فنهض في الركعتين. فسبحناه فمضى. فلما أتم الصلاة وسلم سجد سجدتي السهو (رواه الطحاوي وأبو داود والترمذي)

{Metindeki "فسبحناه" ifadesi kaynaktaki "فسبحنا به" şeklindedir. Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 439, no: 2556.}

3) İmam Mâlik ve Mâlikîler'e göre, sehiv secdesi noksanı telâfi için ise selâm verilmezden evvel, ziyadeden dolayı ise selâmdan sonra yapılmalıdır. Ebû Sevr ile Hicaz fukahâsından bir kısmı da bu ictihadda bulunmuşlardır.

4) Hanbelîler de Resûl-i Ekrem'in selâmdan evvel sehiv yaptığı yerlerde selâmdan evvel, bunun haricindekilerde selâmdan sonra yapılması ictihadında bulunmuşlardır.

5) Zâhirîler'in ictihadı ise daha cezrîdir. Bunlar da, "Resûl-i Ekrem hangi hallerde sehiv için secde etti ise oralarda yapılır, başka türlü secde-i sehve lüzum yoktur. Farz namazda sehvedilirse, yeniden cebr-i salât edilir; mendup bir namaz ise, bunun için de secde icap etmez" derler.

Secde-i sehvin selâmdan evvel veya sonra yapılması hakkındaki ihtilâf, evleviyet hususunda bir ihtilâftır. Namazın sıhhat ve fesadı ile hiç de alâkası yoktur. Bu noktayı gerek sâhib-i *Hidâye* gerek Nevevî tembih etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz beş defa sehiv için secde etmişlerdir:

1. İbn Buhayne hadisinde görüldüğü üzere, iki rek'at kıldıktan sonra teşehhüdsüz üçüncü rek'ata kalktıklarından dolayı,

2. Zülyedeyn hadisinde haber verildiği üzere, iki rek'atta selâm vermekle,

3. İmrân b. Husayn hadisinde öğrenildiği veçhile üç rek'atta selâm verdiklerinden ötürü,

4. İbn Mes'ûd hadisinden mâlûm olduğu üzere, beş rek'at kıldıkları için,

5. Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde vârit olduğu veçhile şekkederek sehiv için secde etmişlerdir.

Secde-i sehiv meselesinde bütün ulemânın ittifak ettikleri bir cihet vardır ki, bu da ziyâde-i rekeât ne suretle olursa olsun selâmdan sonra secde-i sehiv edilmesidir. Çünkü bu surette sehiv selâmdan sonra anlaşılır, selâmdan sonra secde edilmesi zaruri olmasıdır.

BİR SUAL. Zülyedeyn hadisinde görüldüğü üzere, yanlışlıkla eksik kılan imam, makamından ayrıldıktan sonra sehvin anlaşılması üzerine makamına avdet ederek henüz kılınmayan rek'atları kılıp tamamlamak suretiyle namaz sahih olur mu?

CEVAP. Bu meselede fukaha ihtilâf etmiştir:

İmam Şâfiî'den namazın sıhhatine, butlânına dair iki nevi ictihad rivayet edilmiştir. Namazın sıhhati, esahh-ı rivâyet olarak nakledilmiştir. Delil de Zülyedeyn hadisidir. Şâfiîler, "Bu hadisin Müslim'deki rivayet tariklerinden bazılarında: (دخل الحجرة ثم خرج) ¹ (ورجع الناس وبنى صلاته) sûretindeki ziyâde-i rivâyete göre, bu hâdisi-i sehiv üzerine halkın ser'ânı yani cemaatin acele dağılmak isteyenleri "namaz kısaldı" diye söylenerek mescidden dağıldıkları sırada Resûl-i Ekrem de hücre-i saâdete teşrif ettikleri ve sonra çıkıp gelerek cemaatin acele dağılanları da avdet ederek bakıyye-i salâtı kılıp hitamında bu sehiv-i salâtı,

1 {Metindeki lafızlarla nakledilen bir rivayet tespit edilememiştir. Ancak hâdisenin nasıl cereyan ettiğine dair detaylı bilgiler içeren farklı rivayetler mevcuttur.}

secde ile telâfi buyurduğu¹ sahih olarak sabit bulunuyor” derler. İmam Şâfiî’nin butlân-ı salâta dair ictihadı da Şâfiîler indinde kavli-i meşhûrdur. Nevevî, “Sâhib-i mezhebin bu ikinci ictihadı cidden müşkildir. Çünkü namazın butlânı kabul edildiği surette Zülyedeyn hadisini te’vil etmek çok güçtür” diyor.

İmam Mâlik’ten de, “Abdest bozulmadıkça zaman ve fâsıla ne kadar uzun olursa olsun binâ-yı salât etmek câizdir” yolundaki ictihadı nakledilmiştir. Bu ictihad, Rebîa’dan da rivayet olunmuştur. Bunlar da İmrân b. Husayn hadisi ile istidlâl etmişlerdir.

İmâm Ebû Hanîfe’nin mezhebi ise, en sıkı bir ictihadın irâe ettiği bir tarîk-i ilmîdir. Ebû Hanîfe’ye göre, imam sehven iki rek’atta selâm verirse, bulunduğu yerde yüzünü kıbleden çevirmedikçe, kelâm-ı âdemî tekellüm etmedikçe üzerinde ifası zaruri bulunan bakıyye-i rekeâtı edaya rücû edebilir. Bu vaziyette imam, henüz dâhil-i salâtta bulunuyor demektir. Kendisine bir lâhikin iktidâsı bile sahihtir. Yüzünü kıbleden çevirmiş olursa, mescid dahilinde bulunmak ve tekellüm etmemiş olmak şartıyla bakıyye-i rekeâtı yine bina edebilir. Çünkü mescid, mahall-i salât olmak itibariyle mekân-ı vâhid hükmündedir. Fakat mescidden çıktıktan sonra sehvi hatırlarsa namaz fâsit olur, rücû mümkün olamaz.

İmam Ebû Hanîfe’ye göre, sahrâdaki vâkıa-i sehiv de bervech-i âtî tafsile tâbidir: İmam sahrâda namaz kılarken sehveder de sehvinî, arkasındaki yahut sağ veya solundaki safları tecavüz etmeden hatırlarsa, bakıyye-i salâtı kılarak secde-i sehiv eder. Bu sufûf-ı cemâati tecavüz etmişse, namaza avdet zamanı fevtedilmiş olur. Sahrâda sehveden imamın ön tarafa mürûru hakkında sâhib-i mezhebden bir şey nakledilmemiştir. Yalnız İmam Ebû Yûsuf’tan ehad-ı cânibeyne kıyas ve itibar edilmesi hakkında bir nakil vardır. Bazı ashâb-ı Ebû Hanîfe, secde mevziini tecavüz ederse, namaz fâsit olur demişlerdir ki, Hanefiler indinde en sahih bir kavil olarak kabul olunuyor. Bu da imamın önünde sütre bulunmadığı hale mahsustur. İmamın önünde sütre varsa, bunu tecavüz etmekle namaz fâsit ve avdet fırsatı fevtedilmiş olur. Sahrâda dâhil-i sütre mescid hükmündedir.² الله أعلم

Görüyoruz ki, Ebû Hanîfe’nin sehve dair ictihadı, diğer eimme-i mezâhib derecesinde müsait değildir. Fakat namaz mefhumunda aranılan huşû ve huzur ile en yakından alâkadar bir ictihadın mahsulü ilmîsi olduğunda şüphe yoktur. İmam Şâfiî’nin Zülyedeyn hadisi ile istidlâl etmesine nazaran bu sehiv meselesinde namazın vaz’iyyet-i kadîmesine binâ-yı hükmetmiş bulunuyorlar. Yukarıda 609 numaralı hadisin izahında tafsil edildiği üzere, Zülyedeyn radiyallahu anh Bedir Harbi’nde şehid olmuştu. Bu hesapça bu sehvi salât hadisesi Bedir’den evvel cereyan etmiştir ve herhalde namazda kelâm mubah olduğu bir devre ait hâdise-i salâtiyyedir. Muahharan namazda kelâm tahrîm buyurulup neshe-dilmiştir. Bunun en yakın şâhidi Hazret-i Ömer radiyallahu anının aynı hâdise-i sehiv kar-

1 {M1293, M1294 Müslim, Mesâcid, 101, 102.}

2 *Umdetü’l-kârî*, II, 459.

şısında bakıyye-i salâtı edâ ve secde-i sehiv ile telâfiye teşebbüs etmeyip yeni baştan dört rek'at kılmış olmasıdır.

Tahâvî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'a muttasıl bir sened ile İbn Merzûk'tan rivayetine göre Atâ demiştir ki: Bir kere Ömer b. Hattâb radiyallahu anh ahabına namaz kıldırırken iki rek'at kılıp selâm vermişti. Cemaate döndüğünde kendisine iki rek'at kıldığı söylenince Hazret-i Ömer, "Ben, Irak'ta palanıyla, yükü ile bir kurban teşhiz etmiştim. Bugün Medine'ye gelmiştir. Fikren bununla meşgul idim" diyerek kalkıp dört rek'at namaz kıldırdı.

Görüyoruz ki, Hazret-i Ömer'in sehvi salât hakkındaki bu hareketi Zülyedeyn günü vuku bulan fi'l-i Nebî aleyhisselâma tamamen muhaliftir. Hazret-i Ömer'in Zülyedeyn günü mescidde hazır bulunduğu ise Zülyedeyn hadisinde musarrahtır. Cenâb-ı Fâruk nazarında vaktiyle içinde bulunduğu Zülyedeyn hadisesinin neshi tahakkuk etmemiş olsaydı dört rek'at kılması ve Resûl-i Ekrem'in fiiline muhalefet etmesi mümkün mü idi? Hususu ile Hazret-i Ömer'in bu muhalefeti mescid-i şerifte bir sahâbe cemaati huzurunda vuku buluyor ve içlerinden hiçbirisi Cenâb-ı Fâruk'un bu hareketini redd ü inkâr etmiyor. Bu sebeple Hazret-i Ömer'in bu hareketi kendisinin ictihâd-ı mahsûsu mahiyetinde kalmıyor. Ashâb-ı kirâmın sükûtî bir icmâî şeklini iktisap ediyor. Şu da muhakkaktır ki, Hazret-i Ömer gibi ahkâm-ı şer'iiyenin hüsn-i zabtında ve her gûnâ ziya' ve halelden masûn olarak nakline son derece itina ve ihtimam eden bir halife bu fiilini, kadîmen cereyan etmiş olan Zülyedeyn hadisini nesheden bir habere istinat ettirmiş olacaktır. Bu cihetle Ebû Hanîfe hazretleri sehiv meselesinde Hazret-i Ömer'in bu fiiline ve ashâb-ı kirâmın icmâına istinat etmiştir.¹

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَنْهَى عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ ثُمَّ رَأَيْتُهُ يُصَلِّيهِمَا وَكَانَ عِنْدِي نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ الْجَارِيَةَ فَقُلْتُ قَوْمِي بِحَنْبِهِ قَوْلِي لَهُ يَقُولُ لَكَ أُمُّ سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ سَمِعْتُكَ تَنْهَى عَنْ هَاتَيْنِ وَأَرَاكَ تُصَلِّيهِمَا فَإِنْ أَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخِرِي عَنْهُ فَفَعَلْتُ الْجَارِيَةُ فَأَشَارَ بِيَدِهِ فَاسْتَأْخَرْتُ عَنْهُ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ يَا بِنْتُ أَبِي أُمَيَّةَ سَأَلْتِ عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ وَإِنَّهُ أَتَانِي نَاسٌ مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ فَشَغَلُونِي عَنِ الرَّكْعَتَيْنِ اللَّتَيْنِ بَعْدَ الظُّهْرِ فَهُمَا هَاتَانِ.²

1 Umdetü'l-kârî, II, 460.

2 Bu hadisin Buhârî metninde uzunca bir sûret-i sevki vardır. Hadîs-i nebevî mahiyetinde olmadığı için müellif tarafından *Tecrîd*'e alınmamıştır. Fakat ashâb-ı Nebî aleyhisselâm tarafından ahkâm-ı İslâmiyye'nin

TERCÜMESİ

İbn Abbas'ın kölesi Küreyb radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kere İbn Abbas, Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Ezher radiyallahu anhüm, beni Âişe radiyallahu anhâya gönderip demişlerdi ki: Hepimizden Hazret-i Âişe'ye selâm söyle ve ikindinin farzından sonraki iki rek'at nâfile namazın hükmünden sual edip, "Bu namazı kıldığından haberdar olduğumuzu, halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu iki rek'at namazdan ashabi menettikleri haberi bize bâliğ olduğunu söyle!" dediler. İbn Abbas (ilâve olarak), "Ben, Ömer b. Hattâb ile birlikte halktan böyle iki rek'at namaz kılanları döverdim" demişti.

Küreyb demiştir ki: Hazret-i Âişe'nin huzuruna girdim. Beni gönderen zevatın benimle gönderdikleri haberi kendisine tebliğ ettim. Hazret-i Âişe bana cevaben, "Sen bu meseleyi Ümmü Seleme'ye sor" dedi. Ben de huzurundan çıktım ve gelip bu üç zata, Hazret-i Âişe'nin cevabını söyledim. Bunlar, Hazret-i Âişe'ye gönderdikleri gibi bu defa da beni Ümmü Seleme radiyallahu anhâya gönderdiler.¹

Ümmü Seleme radiyallahu anhâ dedi ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hakikaten ikindiden sonraki bu namazdan nehyettiğini işittim. Sonra bir kere de Resûl-i Ekrem'in ikinci namazı kıldığı sırada iki rek'at namaz daha kıldığını gördüm. (Şöyle ki): Resûlullah benim odama gelmişti. Fakat o sırada yanımda ensardan ve Benî Harâm'dan birtakım kadın (misafirler) bulunuyordu. Resûl-i Ekrem (namaz kılmaya başladı. On)un böyle (ayrıca iki rek'at daha) namaz kıldığını görünce, kendilerine bir câriye gönderdim ve câriyeye dedim ki: Resûl-i Ekrem'in yanında dur, "Yâ Resûlellah! Sana Ümmü Seleme şu iki rek'at namazdan nehyettiğini işittim. Halbuki şimdi kıldığınızı görüyorum, diye soruyor" de! Eğer Resûlullah (namazda bulunduğu) eliyle işaret ederse, huzurundan geri çekil. Câriye bu emri yerine getirdi ve hakikaten Resûl-i Ekrem eli ile işaret etmekle câriye geri çekildi.

zabt ü naklinde gösterilen takayyüd ve ihtimamın burada da belîğ bir delili ve şahidi görüldüğü için çok kıymetlidir. Bu cihetle hadisi Buhârî metninden aynen tercüme etmeyi muvâfık bulduk.

1 Hadisin sûret-i sevkini bildiren Buhârî metninin tercümesi burada bitiyor. *Tecrîd'e* alınan asıl metn-i hadîsin tercümesi buradan alt tarafıdır. Hadisin sevkini ifade eden metnin aslı şöyledir: عن كريب أن ابن عباس والمصور بن مخزومة وعبد الرحمن بن أزهر أرسلوني إلى عائشة رضي الله عنها. فقالوا اقرأ عليها السلام منا جميعا وسلها عن الركعتين بعد صلاة العصر. وقل لها إنا أخبرنا أنك تصليها. وقد بلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عنهما. وقال ابن عباس وكنت أضرب الناس بقولها مع عمر بن الخطاب عنها. قال كريب: فدخلت على عائشة فبلغتها ما أرسلوني به. فقالت سل أم سلمة. فخرجت إليهم فأخبرتهم فردوني إلى أم سلمة بمثل ما أرسلوني عائشة فقالت أم سلمة الحديث. {B1233 Buhârî, Sehi, 8.}

Resûl-i Ekrem namazdan fâriğ olunca (bana hitap ederek), “Ey Ebû Ümeyye kızı!¹ İkinci namazından sonra kıldığım iki rek‘at namazdan sual etmiş idin. Bunun sebebi şudur” buyurdu: “Bana Abdülkays kabilesinden bazı kimseler (arz-ı İslâm için) gelmişlerdi. Bunlar, şu öğle namazından sonraki iki rek‘at (nâfile)den beni meşgul edip alıkoymuşlardı. Bu kıldığım iki rek‘at namaz, öğlenin o iki rek‘at son sünnetidir. {B1233 Buhârî, Sehih, 8.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “musallîye söylenmesi, onun da dinleyip namazda bulunduğuna eli ile işaret etmesi” hakkındaki bir babında zikretmiştir. Buradan başka yine Buhârî “Megâzî” bahsinde de tahrîc eylemiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd’un da “Salât” bahsinde rivayetleri vardır. Bu hadiste altı sahâbînin ismi geçiyor. Hadisin senedinde beş de râvinin ismi mevcut bulunduğundan on bire bâliğ oluyor. İşte ilm-i rivâyet bu suretle güçleşiyor ve mübalağasız bu ilim, bir esâmî mahşeri halini alıyor. Git gide “nakd-i ricâl’e dair en mühim bir ilim böylece doğmuştur. Hadisin istişhâd edilen noktası, Resûl-i Ekrem’in namazda câriyenin söylediği sözleri dinlemesi ve eliyle işaret ederek namazda bulunduğunu bildirmesidir.

FİKHÎ VE AHLÂKÎ HÜKÜMLER

Bu hadisten bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Namaz kılan kimsenin, başkasının sözünü dinleyip anlamasının cevazı ve bunun namaza zarar vermemesi,
2. Musallînin eli ile ve ef‘âl-i hafîfeden ma‘dûd olan herhangi bir fiil ü hareket ile işaret etmesinin namazı ifsat etmeyeceği,
3. Her âlimin, kendisinden yüksek ashâb-ı ilm ü fazilete istiknâh-ı mes‘ele için müracaat etmesinin müstehap olduğu,
4. Simâan haber-i vâhidin ve haber-i mer‘enin kabulü,
5. Ümmü’l-mü’minîn Ümmü Seleme hazretlerinin müstesna zekâ ve fetâneti ve sual hususunda gösterdiği ince ruhluluğu, sonra emr-i dîne derece-i takayyüd ve ihtimamı,
6. Sünnet-i müekkedelerin kazâsı müstehap olduğu ki, İmam Şâfiî’nin mezhebidir ve bu hadis ile istidlâl etmiştir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre yalnız sabah namazının sünneti farzı ile beraber o günün zevalinden evvel kazâ etmek müstehaptır, başka sünnetlerin değildir. Sünnetlerin adem-i kazâsı cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Bu hadîs-i şerifte bildirilen öğle sünnetinin kazâsı keyfiyeti nev‘-i ferdine mahsus bir hassa-i nebeviyyedir. Çünkü bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde, *قالت أم سلمة قلت يا رسول الله أفقتضيهما إذا* “Ümmü Seleme, ‘Yâ Resûlellah! Bu iki rek‘at öğlenin sünnetini fevtettiğinizde böyle

1 Ebû Ümeyye, Ümmü Seleme radiyallahu anhânın pederinin künyesidir. İsmi Süheyl yahut Huzeyfe b. Mugîre’dir, Mahzûmî’dir (Kastallânî).

kazâ eder misiniz?’ diye Resûl-i Ekrem’den sordum da ‘*Hayır, kazâ etmem*’ buyurdular demiştir.”¹ Şimdi eimme-i Şâfiyye’nin bu hadis ile istidlâl ederek asıl olan fi’l-i nebeviye ittibâ etmektir demeleri yerinde olmaz.

1 {Metindeki “أَفْتَقِضِيهِمَا إِذَا فَاتَتَا” ifadesi kaynakta “أَفْنَقِضِيهِمَا إِذَا فَاتَتَا قَالَ لَا” olarak geçmektedir. HM27213 İbn Hanbel, VI, 315; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, XII, 457, no: 7028. Buna göre söz konusu kısmın tercümesi “... fevtettiğimizde böyle kazâ edecek miyiz?” diye Resûl-i Ekrem’den sordum da “Hayır” buyurdular...” şeklinde olur.}

Kitâbü'l-Cenâiz

كِتَابُ الْجَنَائِزِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, cenaze (ve son nefesinde son sözü: “Lâ ilâhe illallâh” demek olan müminin halî) hakkındaki hadîs-i şerifleri muhtevîdir

617

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَتَانِي آتٍ مِنْ رَبِّي فَأَخْبَرَنِي أَوْ قَالَ بَشَّرَنِي أَنَّهُ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِي لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer (el-Gıfârî) radiyallahu anhtan, şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Zer hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bana rabbim tarafından (sefâretle) gelen Cibrîl, (bir kere daha) gelmiş ve ‘Ümmetimden her kim Allah Teâlâ’ya hiçbir şeyi (ulûhiyyette ve havass-ı rubûbiyyette) ortak tanımamaya ölürse, o kimse cennete girer’ diye haber verdi” buyurdu. Ben, “(Yâ Resûlellah!) O adam zina ettiği ve sirkat eylediği halde (yine cennete girer) mi?” diye sordum. Resûl-i Ekrem: “(Evet) zina ettiği ve sirkat eylediği halde de (cennete girer)” diye cevap verdi. {B1237 Buhârî, Cenâiz, 1.}

LUGAVÎ BİR İZAH

Cenâiz, cenazenin cem'idir. *Kâmus Tercümesi*'nde bu kelime şöyle izah ediliyor: “Cîm”in kesri ile cinâze, meyyite denir. “Cîm”in fethi ile de câizdir. Alâ kavlin kesr ile meyyite ve feth ile de serîre yani tabuta denir. Alâ kavlin aksi üzeredir yahut “cîm”in kesriyle üstünde meyyit olarak tabuta denir ve bu, sûtire mânâsından me'hûzdur. Mütercim der ki: Fudalânın birinden, cenaze ile cinâze arasındaki fark sorulduğunda, الفتح للكسر والكسر للفتح diye cevap vermiştir. Fetha, kelimenin üstünde olmakla meftûha, meyyite ve kesre altında olmakla meksûre, serîre ıtlak olduğunu telmih eylemiştir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Tevhîd” bahsinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de yine Ebû Zer hazretlerinden rivayet etmişlerdir.

Bu babın unvanı, Asîlî ve Ebû'l-Vakt nüshalarında “Kitâbü'l-Cenâiz”dir. Bu nüsha daha ilmîdir. Çünkü cenaze bahsi pek çok babı ihtiva etmektedir. Bu bablar “Kitâb” unvân-ı umûmîsi altında toplanmış olur. Nasıl ki, İmam Buhârî, *Sahîh*’inin pek çok yerinde bu ilmî usulü iltizam etmiştir. Fakat Yûnînî nüshalarında bu Asîlî ve Ebû'l-Vakt rivayetlerine hâşiye halinde işaret edilmiştir.

Buhârî metnindeki unvanda, “ومن كان آخر كلامه لا إله إلا الله” “Ve son nefesinde son sözü ‘lâ ilâhe illallâh’ demek olan müminin halî” fıkrası da vardır. Bu unvanda Buhârî de şartın cümle-i cezâiyyesini zikretmemiştir. Turuk-ı müteaddide ile rivayet edilen hadîs-i şerifte kelime-i tevhid ile âhirete intikal eden kimsenin mükâfât-ı uhreviyyesinin cennete duhûlden ibaret olduğu bildirilmiştir ki, şunlardır:

1. İsnâd-ı muttasıl ile Ebû Dâvûd’un rivayetine göre, Muâz b. Cebel radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, الجنة من كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة “Her kim ki, son sözü ‘lâ ilâhe illallâh’ demek olursa, o kimse cennete girer” buyurdu demiştir.¹ Ebû Dâvûd’un bu rivayetini Hâkim, “İsnadı sahihtir” diye teyit etmiştir.

2. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde isnâd-ı sahîh ile rivayetine göre Enes b. Mâlik radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إعلم أن من شهد أن لا إله إلا الله “Ey Enes! Bil ve herkese bildir ki: Her kim ‘lâ ilâhe illallâh’ diye şehâdet ederse cennete dâhil olur” buyurduğunu haber vermiştir.²

3. Müsedded’in *Müsned*’inde rivayetine göre, Muâz b. Cebel radiyallahu anh şöyle demiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana,

— “Yâ Muâz!” diye seslendi. Ben de icâbet edip,

— “Buyurunuz yâ Resûlellah!” dedim. Resûlullah üç defa,

— “Yâ Muâz!” diye seslendi. Ben de icâbet ettim. Üçüncüde,

— “بشر الناس أنه من قال لا إله إلا الله دخل الجنة” “Ey Muâz! Halka müjdele ki: Her kim ‘lâ ilâhe illallah’ derse cennete dâhil olur” buyurdu.³

4. Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *Müsned*’inde Ebû Harb’den rivayetine göre, Ebû Harb, babam Zeyd b. Hâlid el-Cühenî radiyallahu anh tamamen kanaat ettiği şu hakikati lisânen bildirerek bana dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, من شهد أن لا إله إلا الله دخل الجنة

1 {D3116 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 15, 16.}

2 {*Musannef*’te tespit edilemeyen rivayet Nesâî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sında mevcuttur. (Nesâî, *el-Kübrâ*, IX, 416, no: 10906.) Kaynakta rivayetin baş tarafı şöyledir: “سمعت أنس بن مالك، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لمعاذ بن جبل...” Bu ziyade ile rivayet “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in, Muaz b. Cebel’e... buyurduğunu işittim...” şeklinde tercüme edilebilir.}

3 {Matbu nüshası bulunmadığından, Müsedded’in “*Müsned*”indeki yeri tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 2; İbn Mende, *el-İmân*, I, 237, no: 97.}

“Kim ki ‘lâ ilâhe illallâh’ diye Allah’ın varlığına ve birliğine şehâdet ederse, cennete dâhil olur” buyurdu ve bu hakikati halka ilân etmemi emreyledi⁴.

SUAL. Madem ki, şart ceza ile birlikte olarak rivâyât-ı sahîha ile nakledilmiştir. İmam Buhârî tarafından bu babın unvanında cezanın zikredilmemesinde ne gibi bir sebep düşünülebilir?

CEVAP. Hâfız İbn Hacer demiştir ki: İmam Buhârî’nin zikretmemesi bu unvanın alt tarafında Vehb b. Münebbih’ten ta’lîkan rivayet ettiği bir haberi te’vil gayesine mâtuftur. “Vehb b. Münebbih”e,

— “Lâ ilâhe illallâh, cennetin miftahı değil midir?” diye sormuşlar. O da,

— “Evet, miftahıdır. Lâkin bu miftahın şüphesiz ki dişleri vardır. Sen cennetin kapısı önüne dişli bir anahtarla varırsan sana cennetin kapısı açılır, yoksa açılmaz” diye cevap vermiştir.

Vehb b. Münebbih⁵ bu cevabı ile cennete girebilmek için vâcibât-ı dîniyyeye bağlı olmanın lüzumuna işaret etmiş ve mücerret bu kelime-i tevhidi söylemekle ibadetsiz, taatsiz cennete girilmez demek istemiştir.

Şârih Aynî diyor ki: Bu tevcihe göre, Buhârî’nin de İbn Münebbih’in re’yinde olması icap eder. Bu sebeple Buhârî edât-ı şartın cezasını hafzetmiş demek olur. Halbuki böyle değildir. Bence Buhârî’nin unvanında cezayı hafzetmesi bu babın hadisinde mezkûr bulunmasından ve onunla iktifa etmesinden dolayıdır. Çünkü mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte, “Kim ki Allah’a bir şeyi şerik kabul ve itikat etmeden ölürse cennete dahil olur”⁶ buyurulmuştur.

Vehb b. Münebbih’in bu haberini Beyhakî, *Sünen*’inde Muâz b. Cebel’den merfûan rivayet etmiştir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel’i Yemen’e vali gönderirken buyurmuştur ki, “Ey Muâz! Yemen’e vardığında yanına Ehl-i kitap gelerek sana muhakkak cennetin miftahı nedir? diye soracaklardır. Sen onlara cevaben, ‘lâ ilâhe illallâh’ cümle-i şerifidir. Lâkin bu kelime-i tevhid cennetin dışsız bir anahtarıdır. Eğer sen cennetin kapısı önüne dişli bir anahtarla gider isen cennet sana açılır, yoksa açılmaz” diye cevap ver buyurmuştur.⁷

4 {Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî’nin *Müsned*’inde tespit edilemeyen rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 2.}

5 Vehb b. Münebbih, Ebû Abdullah el-Ahbârî’dir. İbn Abbas, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm gibi birtakım sahâbîden rivayeti vardır. Kendinden de Semmâk b. Fazl, Hemmâm b. Nâfi’ gibi muhad-disler rivayet etmişlerdir. Nesâî, “Vehb sikadır” demiş. Müslim b. Hâlid de kırk sene yatakta yatmadığını bildirmiştir. 110 tarihinde Yûsuf b. Ömer tarafından maktûlen irtihâl-i dâr-i bakâ eylemiştir. Yûsuf b. Ömer, Sekâfî’dir. Meşhur Haccâc b. Yûsuf’un yeğeninin oğludur. Buhârî’de hadisi vardır (*Hulâsa*, s. 349).

Yûsuf da Haccâc gibi ümerâ-yi Emeviyye’den olup uzun zaman Irak’ta icrâ-yı mezâlim eylemiş ve 126 tarihinde Şam’da itlâf edilmiştir.

6 {B1237 Buhârî, Cenâiz, 1.}

7 *Umdetü’l-kârî*, III, 3. {Beyhakî’nin eserlerinde ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet, bu lafızlarla Aynî’de mevcuttur. Aynî, *Umde*, VIII, 3.}

Ebû Nuaym el-İsfahânî *Ahvâl-i Muvahhidîn* namındaki kitabında demiştir ki: Bu anahtarın dişleri tâât-i vâcibedir. Bunları eda etmek ve Allah'a karşı mâsiyet irtikâbından içtinap eylemektir.

Şârih-i allâme Aynî bu tevhid hadisini takyîd, sonra bu kaydın şöyle böyle te'vil ve tevcih edilmesini hiç muvâfık bulmuyor. Yukarıda saydığımız tevhid hadisleri hep mutlak olarak vârit olmuştur. Binaenaleyh miftâh-ı cennet hakkındaki “esnân” kaydı “müdrec”dir. Hadise sonradan ilâve edilmiştir. Sonra bu miftah ile hakiki bir miftah maksut değildir ki, bunun esnânı aranılsın. Belki bu miftah, kelime-i tevhid irat edildiğinde cennete girmeye temekkünden kinayedir diyor. Daha sonra şârih Aynî esnân ile taat kastedilmesini de tehlikeli buluyor. Çünkü hadisin mefhûm-ı muhâlifi yani “lâ ilâhe illallâh” deyip de ölünceye kadar tevhid akîdesini vicdanında taşıyan, fakat ibadet edemiyen tâlî'sizlerin cennete dahil olamayacağını istilzam ediyor. Bu ise râfıza ve ibâdiyye ile ekser Hâricîler'in mezhebidir. Bunlara göre ashâb-ı kebâir ve günahkâr müminler, muktezâ-i cehennemde muhalled ve ebedî olarak kalırlar. Halbuki nass-ı Kur'ânî bu akîdenin bozukluğunu nâtıktır. ⁸ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hakk'ın kendisine karşı şirk edilmek suretiyle irtikâb-ı fezâhat edilmesini affetmeyeceği ve şirkin mâdûnundaki herhangi mâsiyet ashabından olursa olsun, dilediği kimseyi af buyuracağı bildirilmiştir. Mevzubahsimiz olan hadîs-i şerif de bu bâtil itikadı tekzip etmektedir. *Sahîh-i Müslim*'de merfûan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, ⁹ مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Her kim ki ölür de mevti anında Allah Teâlâ'dan başka ibadete lâayık ve müstehak hiçbir mâbud bulunmadığını bilir ve itikad ederse, cennete dâhil olur”¹⁰ buyurulmuştur.

Şârih Kirmânî, “Lâ ilâhe illallâh kelime-i tevhidinin ‘Muhammedün Resûlullah’ (Hazret-i Muhammed Allah'ın resulüdür) kelime-i şerifesi bir lâhika-i şehâdetidir” diyor.

Şârih Aynî de şöyle izah ediyor: “Lâ ilâhe illallâh” kelime-i şehâdetinin cennete duhule vesile olmasını ifade eden hadisin zâhiridir. Bunun müşrik hakkında vârit olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh müşrik “lâ ilâhe illallâh” derse, o kimsenin müslüman olduğuna hükmolunur, müslümandır denir. Ölünceye kadar müslüman olarak yaşarsa cennete de girer. Fakat tevhîd-i bârîyi bu suretle kabul ve itikad eden kimse, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in nübüvvetini inkâr ederse, yahut Hazret-i Muhammed'in hâssaten kavm-i Arab'a meb'ûs olduğunu iddia ederse, onun yalnız “lâ ilâhe illallâh” demesiyle İslâmiyet'ine hükmedilmez. Muhammedün Resûlullah şehâdetinin zamm ü ilâve edilmesi lâzımdır. Hatta cumhûr-ı ulemâmız bu iki kelime-i şehâdeti tekellümden sonra bu yeni müslümanın, “İslâm dininden başka bütün dinlerden teberrî ettim” demesini de şart kılmışlardır.¹⁰ Binaenaleyh yukarıda ta'dât ettiğimiz tevhid hadislerinin hulâsa-i meâli, “Ehl-i şirkten birisi ‘lâ ilâhe illallâh’ der ve ölünceye kadar şirketmezse cennete dahil olur” demek

8 en-Nisâ, 4/48.

9 {M136 Müslim, İmân, 43.}

10 *Umdetü'l-kârî*, IV, 3.

قال أبو ذر رضي الله عنه أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وعليه ثوب أبيض وهو نائم. ثم أتيتُه وقد استيقظ فقال: ما من عبد قال لا إله إلا الله ثم مات على ذلك إلا دخل الجنة. قلت: وإن زني وإن سرق؟ قال: وإن زني وإن سرق، قلت: وإن زني وإن سرق؟ قال: وإن زني وإن سرق، قلت: وإن زني وإن سرق؟ قال: وإن زني وإن سرق على رغم أنف أبي ذر. وكان أبو ذر إذا حدث بهذا قال: وإن رغم أنف أبي ذر. قال أبو عبد الله: هذا عند الموت أو قبله إذا تاب وندم وقال لا إله إلا الله غفر له {B5827 Buhârî, Libâs, 24.}

vidir. O müminin günahlarından tövbe ve nedâmet edip de “lâ ilâhe illallah” demesi kendisi için vesîle-i mağfiret olur.

أدخل الجنة وإن زنى وإن سرق cümlesinde istifham edatı mahzuftur. إن سرق takdirindedir ki, tercümede bunu “zina ettiği, sîrkat eylediği halde cennete girer mi?” diye gösterdik.

Buhârî'nin “Kitâbü'l-Libâs”taki bu rivayeti mevzumuz olan hadîs-i şerifteki istifhamın Ebû Zer tarafından Resûl-i Ekrem'e karşı irat edildiğini sarâhaten göstermektedir. Biz de bu şekilde tercüme ettik.

Ebû Zer, bu bahşâyîş-i ilâhîyi istib'âd etmekte mâzur idi. Çünkü bu sırada Ebû Zerr'in zihnini muttasıl Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن, “Hiçbir zinakâr, zina ederken mümin olduğu halde bu fi'l-i menfûre cüret edemez”¹³ kavlı şerifi işgal etmiş olacaktı. Hakikaten *Sahîh-i Buhârî*'nin sekiz on babında rivayet edilen bu hadîs-i şerifin ifade ettiği menfî bir hüküm ile ikisinin arasını telif etmek güç görülür. Fakat birinci hadiste imanın esası kastedilmiştir. İkincide ise imanın kemali selbedilmiş bulunuyordu.

Buhârî'nin “Kitâbü'l-Libâs”taki rivayetinde Ebû Zer hazretlerinin suali üç defa tekrar etmesi, iki büyük mâsiyeti irtikâp eden kimsenin cennete girmesinde gördüğü garabeti isti'zâm ettiğini ifade eder. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem aynı surette cevaplarının tekerrür ve tevâlî etmesi de Ebû Zerr'in bu hayret ve teaccübünü müekkeden red ü inkâr buyurdıklarını ve bu surette red ü inkârda ısrar buyurulması, Resûl-i Ekrem'in beşeriyete son derece müşfik bir seciye haiz bulunduklarını işâr eder. Bilhassa üçüncü cevaplarında على رغم أنف أبي در “Ebû Zerr'in burnu toprağa sürülse ve böylece zelil ve hakir olsa bile yine cennete girer” tabir buyurulması, Ebû Zerr'in istiğrâbını red ü inkâr hususunda müntehâ-yi mü{ba}lağaya delâlet eder. Rağim kelimesi fi'l-asl toprak mânasına mevzu olup sebebin, ism-i müsebbeb için istiare edilerek zül ve hakaret mânasında istimal olunur. Lisanımızda, “filân burnunu toprağa sürttü” tabiri zebanedir. Bu vâkıyı rivayet ederken Ebû Zerr'in, وإن رغم أنف أبي در “Ebû Zerr'in burnu toprağa sürüldüğü halde yine Peygamber'in bu tebşîrini bildirdi” diye hikâye etmesi, teşerrûf ve iftihar içindir.

MÜHİM BİR SUAL. Bu Ebû Zer hadisi cehele-i nâsa fazla bir ümit bahşetmez mi? Bunun gibi tebşîrât-ı sâdıktan cesaret alarak onların maâsiye ikdam ve inhimâkını arttırmaz mı?

CEVAP. Bu hadisin hakiki medlûlü zâhirde görüldüğü gibi değildir. Kavâid-i İslâmiyyemiz mücerret iman ile ölmekle hukuku beşerin sâkıt olmayacağı esası üzerine kurulmuştur. Fakat hukuku beşerin bu mâsuniyeti, Cenâb-ı Hakk'ı, cennetine idhal etmek istediği kullarından tekeffülünü esirgemesini de icap etmez. Bu sebeptendir ki, Resûl-i

Ekrem efendimiz Ebû Zerr'in istib'âdını mükerrer ve müekked olarak reddetmiştir. Bir de hadisteki (cennete girer) kavli (nihayet cennete gider) demek olması da çok muhtemeldir. Cennete bu gidiş ya evvelemirde doğrudan doğruya vuku bulur. Yahut muktezâ-yi ma'siyet cehennemde şöyle böyle göreceğini gördükten sonra olur.¹⁴

Yukarıda Buhârî'nin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği 41 numara ile tercümesi geçen bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, "lâ ilâhe illallâh" deyip de kalbinde bir arpa, bir buğday, bir zerre kadar hayır ve imanı bulunan kimsenin cehennemden çıkacağı tebşîr buyurulmuştur.¹⁵

Yine böyle 21 numara ile tercüme edilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ise daha vâzıhtır. Burada da Resûl-i Ekrem efendimizin ehl-i cennet cennete, ehl-i nâr da cehenneme ayrılıp girdikten sonra kalbinde hardal tanesi kadar imanı bulunan usât-ı mü'minînin cehennemden çıkarılması emredileceği haber verilmektedir.¹⁶ Bütün bu haberler, günahkâr insanların cehennemde cezâ-i ma'siyetini göreceklerini, fakat ebedî orada kalmayıp şefâat-i seniyye-i nebeviyye ile çıkarılacakları tebşîr buyurulmuştur.

Gerek bu ciheti, gerek "lâ ilâhe illallâh" şehâdetine "Muhammedün Resûlullâh" şehâdetinin ilhakı lüzumunu Buhârî'nin "Kitâb-ı İlm" in nihayetinde Katâde tarikiyle Enes b. Mâlik'ten tahrîc ettiği, meâli âtideki hadîs-i şerifte tamamen izah etmektedir: Enes b. Mâlik diyor ki: Bir seferde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem in râkip olduğu merkebin terkişinde Muâz b. Cebel bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bir ara,

— "Yâ Muâz!" diye seslendi. Muâz radiyallahu anh,

— "لبيك يا رسول الله وسعديك" "Emir buyurunuz yâ Resûlellah! Emrinize itaate, hizmetinizi yerine getirmeye bütün mevcudiyetimle hazırım" diye cevap verdi. Tekrar Resûl-i Ekrem,

— "Yâ Muâz!" diye seslendi. Muâz tekrar,

— "Emir buyurunuz yâ Resûlellah!" diye icâbet etti (ve bu hitâp ü icâbet) üç kere (vâki oldu. Üçüncüde),

— "Hiçbir kimse yoktur ki, kalben tasdik ederek Allah'tan başka Allah olmadığına ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem in Resûlullah olduğuna şehâdet etsin de Allah onu cehenneme haram etmesin, (herhalde haram eder)" buyurdu. Muâz,

— "Yâ Resûlellah! Bu (tebşîr buyurduğu)nu halka haber vereyim de sevinirler mi?" diye istîzan etti. Resûl-i Ekrem,

— "Hayır söyleme! (Sonra buna) güvenirlere (de ibadet etmezler)" buyurdu. Muâz bunu vefatına yakın, günahından sıyrılmak için haber verdi.¹⁷

14 Umdetü'l-kârî, IV, 5.

15 {B44 Buhârî, İmân, 33.}

16 {B22 Buhârî, İmân, 15.}

17 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم ومعاذ رديفه على الرجل (أي على الحمار على ما سيأتي في الجهاد). قال يا معاذ بن جبل! قال: لبيك وسعديك يا رسول الله! قال يا معاذ! قال: لبيك يا رسول الله وسعديك! ثلاثاً. قال: ما من أحد يشهد

Bu hadiste kelimeteyn-i şehâdeteynin müştereken irat edilmesi haber veriliyor.

Yine bu hadîs-i şeriften usât-ı mü'minînin cehennemde azap olunacağı, sonra şefâat-i Muhammedî ile çıkacakları müstefâd olmaktadır ki, ehl-i sünnet ve cemaatin kabul ettiği esâsât-ı i'tikâdiyyeden bir mühim esastır.

Tîbî diyor ki: Bu dakîka-i mühimmeye mebnîdir ki, Muâz radiyallahu anhın halka tebşîr etmesine izin verilmemiştir. Fakat Muâz, âhir-i ömründe وَأِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا النِّبْيَةَ لَتُسَيِّئُنَّ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ¹⁸ nazm-ı şerifi mûcibince evâmir-i dîniyyenin ketm ü ihfâsındaki mahzûr-ı şer'îyi düşünerek âhir ömründe tebliğ etmiştir.

Buhârî'nin yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği 41 numara ile tercümesi geçen hadîs-i şerifi "lâ ilâhe illallâh" diyerek kalbinde zerre miktarı imanı olan günahkâr müminlerin cehennemde ebedî kalmayacakları da Ehl-i sünnet mezhebinin teyit etmektedir. 21 numara ile tercüme edilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ise daha vâzıhtır: Ehl-i cennet, cennete ve ehl-i nâr, cehenneme ayrılıp girdikten sonra kalbinde hardal tanesi kadar imanı olan usât-ı mü'minînin cehennemden çıkarılması emredileceği haber verilmektedir. Bunlar da ehl-i sünnetin edillesi cümlesindendir.

BİR İHTAR. Ölüm ki, şu fena âlemindeki merâhil-i hayâtîyyenin müntehâsı ile bekâ illerinde geçirilecek ebedî hayatın bir dönüm noktasıdır. İnsanın bir hatve daha atarak kavuşacağı bir âhîret âleminin yegâne vesîle-i saâdeti tevhîd-i bârî olduğundan imâmü'l-muhaddisîn Muhammed b. İsmâil el-Buhârî hazretlerinin hususi bir unvan ve bir, iki hadis ile tevhîd-i bârîyi hatırlatması, hakikaten bir hüsn-i tertîb numunesidir. Fakat fena ile bekânın bu iltisak noktası pek ziyade hevlengîz ve canhıraştır. Bu, herkes için öyle bir evden öbürüne göç etmek gibi sade ve basit bir mesele değildir. İnsanın canıyla uğraştığı ve nefsin, şeytanın olanca kuvvetiyle, cemaatiyle idlâle çalıştığı en tehlikeli bir dem-i hayâtîdir. Bu zavallı yolcuya yanında bulunan akrabasının veya herhangi bir din kardeşinin kelime-i tevhid telkin ve tâlim ederek en son ve mühim bir yardımda bulunmaları ve böyle bir miftâh-ı saâdetin zavallı bir muhtazırın eline sunulması en değerli bir âhîret armağanı olacaktır.

Müslim *Sahîh*'inde bunu unutmamıştır. "Cenaze" bahsinin başında bu bahse, mevtâyâ "lâ ilâhe illallâh" telkini hakkında açtığı müstakil bir bab ile başlamıştır. Sonra bu babda Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği، لقنوا موتاكم لا إله إلا الله "Ölülerinize lâ ilâhe illallâh telkin edip iyice öğretiniz"¹⁹ hadisi, başkaca bir hüsn-i tertîb daha göstermiştir. Fakat İmam Buhârî'nin iltizam ettiği şerâit-i sıhhatte uymamış olmalıdır ki, İmam Buhârî bu telkin hadisini rivayet etmemiştir. Müslim ile

أن لا إله إلا الله وأن محمد رسول الله صدقا من قلبه إلا حرمه الله على النار. قال يا رسول الله أفلا أخبر به الناس فيستبشروا؟ قال: إذا يتكلموا. وأخبر بها معاذ عند موته تأثما (رواه البخاري في آخر كتاب العلم)

{B128 Buhârî, İlim, 49.}

18 Âl-i İmrân, 3/187.

19 {M2123 Müslim, Cenâiz, 1.}

beraber ekser sünen sahipleri eserlerinde tahrîc eyledikleri halde İmam Buhârî *Sahîh*'ine almamıştır.

Hadîs-i şerifteki ölülerinize tevhid telkin ediniz emr-i nebevisinin hakikate hamle dilmeyeceği âşikârdır. Çünkü ölü, fanilerin hitabına muhatap olmak kabiliyetini kaybetmiştir. Burada ölüler tabiri ile, ölümü yaklaşan kimseler kastedilmiştir. “Sekerât-ı mevt” dediğimiz bu halde zavallı hasta, ölümün en şiddetli sadmelerine, şeytanın türlü tesvîlâtına mâruz bulunduğundan, ölmüş farzedilmiş ve ona yapılacak tevhîd-i bârî telkininin pek mühim olacağı bildirilmiştir.

İmam Buhârî'nin gösterdiği bir hüsnütertîp de “Kitâbü'l-Cenâiz”i, “Salât” bahsi ile “Zekât” bahsi arasında zikretmesidir. Meyyit için gasil, tekfin gibi ihtiyar olunan birtakım işler arasında en mühimi meyyit üzerine kılınacak namazdır ki, bu namaz, meyyitin azaptan, hususiyle bir an sonra defnolunacağı kabir azabından halâs ve istirahatine duayı muhtevîdir. Meyyite yapılan hizmetler arasında meyyit için en ziyade matlup olan bir hizmettir. Bu cihetle İmam Buhârî, “Salât” bahsini müteakip “Kitâbü'l-Cenâiz” hadislerini tahrîc eylemiştir.

Bir de insanlar iki zıd hale mâruz bulunmaktadır: Hâl-i hayat, hâl-i mevt. Bu iki halin her ikisine de birtakım ahkâm-ı ibâdât ve ahkâm-ı muâmelât teallûk etmektedir. Dirilere teallûk eden ibâdâtтан en mühimmi namazdır. Müellif İmam Buhârî, dirilere ait namaz bahsini bitirince onu takiben ölülere ait namaz bahsine başlamıştır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes'ûd hazretleri, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Allah’a bir şeyi menend addederek ölen kimse cehenneme dahil olur” demişti. Ben de dedim ki: “Allah’a hiçbir şeyi menend addetmeyerek ölen kimse cennete dahil olur.” {B1238 Buhârî, Cenâiz, 1.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Tefsîr”, “İmân”, “Nüzûr” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler meâlen müttehid olmakla beraber lafzan muhtelifdir. Meselâ Müslim’in Vekî’ ve İbn Nümeyr tarikiyle rivayetinde bu iki cümle şu suretle

mâkûsen rivayet edilmiştir: “Resûlullah: *Kim ki Allah’a bir şeyi şerik addetmeden ölürse cennete dahil olur*” buyurdu. Ben de dedim ki: “Kim ki Allah’a bir şeyi şerik ittihaz ederek ölürse, cehenneme girer”.²⁰

Buhârî ²¹ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِن دُونِ اللَّهِ أَندَادًا أُنَادُوا بِهِ ضِدَادًا ile tefsir etmiştir ki, misli muhalif demektir. Nasıl ki Beyzâvî de *Tefsîr*’inde *“Allah’a hiçbir veçhile müşâbeheti olmayan birtakım putları, bunların aykırılıklarını bile bile Allah’a menend addetmeyiniz”*²² âyet-i kerîmesinde Cerîr’in bir beyti ile istişhâd ederek *ند*’i zıddı muhalif mânasına hamletmiştir. Buhârî’nin “Kitâbü’t-Tefsîr”deki bir tarîk-i rivâyetinde de *ند* suretinde rivayet edilmiştir.²³

Kâmus mütercimi Âsım Molla *ند*’i “mânend” mânasınadır diyor ki, maksada tamamıyla tevâfuk eden ve lisanımızda terhîm ile “menend” diye me’nûs bulunan bu kelimeyi mürahham olarak kullandık.

İbn Mes’ûd hadisin *Sahîh-i Müslim*’deki bu Vekî‘ ve Nümeyr tarikiyle gelen rivayeti istisna edilirse, turuk-ı sâirenin kâffesi müttehiddir. Mevzumuz olan tarîk-i rivâyete tamamıyla muvâfıktır. Hadisin vaîde müteallik olan kısmı merfûan, vaade dair olan parçası, mevkuf olarak rivayet edilmiştir. Vekî‘ ve İbn Nümeyr tarikiyle gelen rivayet ise bunun tamamıyla mâkûsudur.

Hadis şârihleri bu iki tarîk-i rivâyeti telif için birtakım mütalaalar dermeyen etmişlerdir. Nevevî diyor ki: Bu babda söylenen sözlerin en doğrusu şudur: İbn Mes’ûd radiyallahu anh bu hadisin hem vaîde hem de vaade müteallik olan her iki kısmını da hıfzetmiştir. Fakat bilâhare vaade dair olan kısmı unutmuştur. Binaenaleyh birinci kısmı merfûan, ikinci kısmı da mevkûfen rivayet etmiştir. Bir zaman sonra da bunları mâkûsen hatırlamış ve bu yolda rivayet etmiştir. Yine Nevevî, “İki rivayeti cemetmenin yolu budur ve bu suretle hadisin her iki kısmı da merfûan rivayet edilmiş olur” diyor. Şârih Aynî de tamamıyla Nevevî’nin bu tevcihine iştirak ediyor.

Bu hadisin Vekî‘ tarikiyle rivayetine vâkıf olmayan bazı zevat olsa gerektir ki, bunlar, “İbn Mes’ûd bu iki hükümden birisini fem-i saâdetten işitmiş, onu rivayet etmiştir. İkinci hükmü de kavâid-i şer’iyyeye tevfiқан kıyas ederek bildirmişdir” demişlerdir. *Telvîh*’te, İbn Vekî‘ tarikinin sıhhat ve sübûtu bu noktânazarı reddeder” deniliyor.

20 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من مات لا يشرك بالله شيئاً دخل الجنة وقلت أنا من مات يشرك بالله شيئاً دخل النار. {M268 Müslim, İmân, 150.}

21 el-Bakara, 2/165.

22 el-Bakara, 2/22.

23 من مات وهو يدعو من دون الله ندا دخل النار وقلت أنا من مات وهو لا يدعو لله ندا دخل الجنة. {B4497 Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 22.}

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِسَبْعٍ وَنَهَانَا عَنْ سَبْعٍ أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَعِيَادَةِ الْمَرِيضِ وَإِجَابَةِ الدَّاعِي وَنَصْرِ الْمَظْلُومِ وَإِزْوَارِ الْقَسَمِ وَرَدِّ السَّلَامِ وَتَشْمِيتِ الْعَاطِسِ وَنَهَانَا عَنْ آنِيَةِ الْفِضَّةِ وَخَاتَمِ الذَّهَبِ وَالْحَرِيرِ وَالِدِّيَابِجِ وَالْقَسِيِّ وَالْإِسْتَبْرَقِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Berâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize yedi şeyi işlememizi emretti. Yedi şeyden de bizi nehyeyledi. Resûl-i Ekrem bize, cenaze arkasında gitmeyi, hastayı ziyaret etmeyi, davete icâbet etmeyi, mazluma yardımı, yemini kabul etmeyi, selâmı karşılamayı, aksırana dua etmeyi emreyledi.

Yine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizi, gümüş kap (kullanmak)tan, altın yüzük (takmak)tan, harîr, dîbâ, kasî, istebrâk (denilen ipekli kumaş istimalin) den de nehyetti. {B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif, turuk-ı rivâyâtının kesreti ile mümtaz olan hadislerden birisidir. Yalnız Buhârî *Sahîh*'inin on yerinde zikretmiştir. Buradan başka “Mezâlim”, “Libâs”, “Tıb”, “Edeb”, “Nüzûr”, “Nikâh”, “İsti'zân”, “Eşribe” bahisleridir.

Müslim de “Et'ime” bahsinde, Tirmizî “İsti'zân”, “Libâs” bahislerinde, Nesâî de “Cenâiz”, “Îmân”, “Nüzûr”, “Ziynet” bablarında; İbn Mâce de “Keffârât”, “Libâs” bablarında tahrîc etmişlerdir.

CENAZEYE İTTİBÂ. Cenazeyi peşisıra takip etmek ve cenaze namazını kıldıktan sonra da bu suretle devam eylemektir. İttibâ tabirinin zâhirinden müstefâd olan mâna budur. Bu sebeple Hanefîler'e göre cenazeyi takip etmekte efdal olan, cenazenin arkasından gitmektir. Şâfiîler'e göre efdal olan, cenazenin ön tarafında gitmektir. Mâlikîler arasında: 1. Önde gitmek, 2. arkada gitmek, 3. yayalar önde, süvariler arkada gitmek suretiyle üç nevi ictihad vardır. Bunlardan muhtar olanı, Hanefîler'le beraber olanı ve cenazenin arkasında takip edilmesidir. Cenazeye iştirak eden kadınların, cenazeyi arkadan takip etmelerinde eimmenin icmâi vardır.²⁴

Cenaze namazına gelince, cumhûr-ı ulemâyâ göre farz-ı kifâyedir. Komşuların ve cenazenin ahbab ve yârânının cenazelerine ittibâ etmeleri de vâciptir. Ali el-Kârî *Mişkât* şerhinde “Ehl-i bid’at bu haktan müstesnadır” diyor.

İYÂDE-İ MARÎZ. Hastayı ziyaret etmek ve onun hal ve hatırını sormaktır, hastanın muhtaç olduğu ve ziyaretçinin de istitâati dahilinde olan yardımda bulunmaktır. Bu yolda hasta ziyareti sünnettir. Bazı ulemâ vücûbuna kâil olmuşlardır. Müslim olsun, zimmî bir vatandaş olsun, yakın bir komşu veya uzak bir hemşehri bulunsun hepsi müsavidir. Hepsî iyâde edilebilir. Bu yolda iyâde-i marîz, hukuka hürmetkârlık gibi bir vazîfe-i dîniyye ve ahlâkiyye olduğundan müstelzem-i mesûbâttır. *Sahîh-i Müslim*’de Sevbân radiyallahu anhtan rivayet olunan bir hadîs-i şerifte, “Bir müslüman, müslüman kardeşini hasta iken ziyaret ettiğinde hasta başından ayrılana kadar o ziyaretçi cennet bostanında yaşar” yani cennet bostanına müstehak olur buyurulmuştur.²⁵

Buhârî’de Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunan bir hadiste Enes demiştir ki: Bir yahudi genci, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hizmet ederdi. Bir ara hastalandı. Resûl-i Ekrem bunu hastalığında ziyaret etti. Baş ucunda oturdu ve bu gence müslüman olmasını teklif etti. O da babasına baktı. Babası, “Oğlum! Ebû’l-Kâsım’a itaat et!” demekle müslüman oldu. Resûl-i Ekrem hastanın yanından çıkınca, “*Şu genci cehennem azabından kurtaran Cenâb-ı Hakk’a hamdüsenâlar olsun*” buyurdu.²⁶

İyâde-i marîz için dost, düşman; bildik, bilmedik herkes nazar-ı İslâm’da müsavidir. Hatta muâhid ve müste’men olan gayri müslim anâsır da zimmî vatandaşlar gibi addedilmiştir. Yalnız arada hakk-ı karâbet ve hakk-ı civâr olmayan ve münker bid’atlarla me’lûf bulunan süfehânın bu haktan müstesna olduklarını Ali el-Kârî *Mişkât-i Mesâbîh* şerhinde bildiriyor.

İyâde-i marîz hakkındaki haberler o kadar çoktur ki, şârih Aynî bunları toplamıştır. Otuz bu kadar sahâbîye müntehî oluyor. Âdeta başlı başına mühim bir eser teşkil ediyor.

Bu eserimizde bunlardan bahsetmek mümkün olamadığından yalnız bu sahâbî râvileri bildirmekle iktifa edeceğiz: Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Sevbân, Ebû Hüreyre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Ümâme, Câbir b. Abdullah, Câbir b. Atîb, Ebû Mes’ûd, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Osman, Kâ’b b. Mâlik, Abdullah b. Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Ebû Übeyde b. Cerrâh, Müseyyeb, Selmân, Osman b. Ebû Âs, Avf b. Mâlik, Ebû’d-Derdâ, Safvân, Muâz, Cübeyr, Âişe, Fâtıma el-Huzâiyye, Ümmü Süleym, Ümmü Alâ radiyallahu anhüm.

Bu sahâbîden her biri sadr-ı İslâm’da, o faziletli devrin feragatkâr hayatında gördüğü bir veya birkaç menkıbeyi nakledip ahlâfın enzâr-ı îtibarı önüne koymuşlardır. Ey ibretbîn

25 {M6553 Müslim, Birr, 41.} إن المسلم إذا عاد أخاه المسلم لم يزل في مخرفة الجنة حتى يرجع وأراد بالمخرفة البستان.

26 {B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.}

olmak kabiliyetini taşıyan insanlar! İşte size birçok merhamet, şefkat ve fazilet enmûzeci demişlerdir.

Bu rakamların kesreti bize sadr-ı İslâm'da hasta ziyaretine verilen ehemmiyetin yüksekliğini gösterir. Esasen içtimaî yardım umdesine İslâm dini kadar kıymet ve ehemmiyet veren hiçbir din, hiçbir içtimaî teşekkül gösterilemez. İslâm tarihi bunun binlerce canlı örnekleriyle doludur. İyâde-i marîz de bu içtimaî yardım umdesinin en mühim bir şubesidir. Şârih Hâfız Bedreddin el-Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de topladığı bu ehâdis ve âsardan birkaç numune olsun nakil ü tercüme etmekten kendimizi alamadık.

1. İmam Ahmed b. Hanbel iyâde-i marîzin son derece şefkat ifade eden veciz bir şeklini Ebû Ümâme radiyallahu anhtan şöyle rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizden biriniz hasta ziyaretine vardığında elini hastanın alını veya eli üstüne koyup okşayarak ‘nasılsınız’ diye hâl ü ahvalinden nüvâzişkârane sorması iyâde-i marîzin mütemmim âdâbındandır*” buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şerifin bize tâlim ettiği büyük hakikat şudur ki: Hasta ziyaretinin, hastalığın derecesine, hal ve vaziyetin icâbâtına göre öyle ince noktaları vardır ki, bunlar saymakla tükenmez. Bunları muktezâ-i hâle göre ziyaretçinin zekâsı ve ince ruhu arayıp bulmalıdır. Yalnız umumi ve mütemmim mâlûmat olarak bir ciheti öğreteceğiz ki, hastaya varıldığında, ziyaretçi, hastanın elini hürmetle avucu içine alarak yahut alnını ve yüzünü okşayarak hal ve hatırını sormalıdır.²⁷

2. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ashabım! Hastaları ziyaret ediniz, açları doyurunuz, taht-ı esâretinizdeki köleleri saliveriniz*” buyurmuşlardır. Bu hadîs-i şerifte hasta ziyaretinin teâvün-i ictimâî zümresinden olan açları infak, köleleri âzat etmek gibi fâzıl teâvünlere takdîmen ve tercihen zikredilmiş bulunması şâyân-ı îtibardır.²⁸

3. Müslim'in, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan naklettiği bir eserde Sa'd b. Übâde radiyallahu anhtan hasta olduğunu işiten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sa'd b. Ubâde'yi kim ziyaret etmek ister?*” diyerek ayağa kalkmıştı. Biz de icâbet edip kalktık. (Bir de ne göreyim?) on küsur ziyaretçi olduk.²⁹ Görüyoruz ki hâtemü'l-enbiyâ, ashabının gönlünde hasta ziyaretine karşı ne heyecanlı bir aşk ve alâka uyandırmıştır.

4. Hâkim'in Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayetine göre, Sa'd hazretleri, “Bir kere Mekke'de hastalanmışım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni iyâdeye geldi. Mübârek elini alnıma koydu (ve hâl ve hatırımı sordu)” demiştir.³⁰

27 حديث أبي أمامة عند أحمد: من تمام عيادة المريض أن يضع أحدكم يده على جبهته أو يده ويسأله كيف هو (عيني) {HM22591 İbn Hanbel, V, 259.}

28 حديث أبي موسى عند البخاري: عودوا المريض وأطعموا الجائع وفكوا العاني {Rivâyet bu sıralamayla Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde nakledilmiştir. (Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 309, no: 7325.) Elimizdeki *Buhârî* nüshasında “وَعُودُوا الْمَرِيضَ ، وَأَطْعَمُوا الْجَائِعَ ، وَفَكُّوا الْعَانِي” şeklinde kayıtlıdır. B5373 Buhârî, Et'ime, 1.}

29 {M2138 Müslim, Cenâiz, 13.}

30 {NM1283 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 491(I/342), D3104 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 7.}

5. Yine Hâkim'in Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sizin biriniz hasta ziyaretine gittiğinde* اللهم اشف عبدك “*Yâ rab! Bu kuluna şifa bahşet diye dua etsin*” buyurmuştur.³¹

DAVETE İCÂBET. İki sûretle olur: 1. Yardım dileyen bir kimsenin bu dileğini yerine getirmeye icâbet suretiyle, 2. Velîme gibi hayırlı bir içtimâa edilen davete icâbet etmekle.

Gerek mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte icâbetin emr-i nebevî muktezâsından olmasına gerek yine *Sahîh-i Buhârî*'de Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen إن من حق المسلم على المسلم أن يجيبه إذا دعاه³² hadîs-i şerifinde bir müslümanı diğer bir müslüman kardeşi davet ettiğinde icâbet etmesi, müslümanlar arasında mer'î hukuku müşterekeden bulunduğu bildirilmesine göre, bazı ulemâ davete icâbet edilmesini vâciptir demişlerdir. Bazıları da her iki hadisteki emri ve hakkı terki mûcib-i ma'siyet veya kerahet olan mendup mânasına hamletmişlerdir.

Tavzîh'te velîme-i nikâha icâbet etmek cumhûr-ı ulemâya göre vâciptir. Hatta oruçlu bir davetlinin bile orucunu bozup velîme taamından yemesi vâciptir denilmiştir. Fakat Hanefî fukahasına göre velîme-i nikâha icâbet etmek de müstehaptır.

Tîbî de, “Bir müslüman, müslüman kardeşini ziyafete veya muâvenete davet ederse icâbet etmek vâciptir” demiş. Şu kadar ki, vâki olan herhangi bir davete icâbetin lüzum ve tahakkuku, davet edilen bu ziyafet mahallinde münkerât-ı şer'iyeden bir şey bulunmama ile meşrû olduğunu Tîbî ile beraber bütün ehl-i ilim haber veriyor. Ziyafet yerinden müstelzim-i ma'siyet ve münâfi-i fazîlet melâhî gibi münkerâtın vücudu takdirinde davete icâbetin vesîle-i ma'siyet olacağında şüphe yoktur. Her vesîle-i ma'siyet ise, mâsiyet derecesinde müstelzim-i vebâldir.

Fakih Ebü'l-Leys, “Velîmeye davet edilen bir müslüman, davet eden kimsenin malî kazancı haram değilse icâbet eder, haram olduğuna vâkıf olursa icâbet etmez” demiştir. Yine Ebü'l-Leys, “İlân-ı fisketmiş bir sefihin davetine, mücerret o fâsıkın fiskına razı olmadığının i'lâm için icâbet edilmemelidir” demiştir. Yine Ebü'l-Leys, “İcâbet edilip gidilen bir ziyafet mahallinde münker bir şey görülünce o münker nehyedilmelidir” diyor. Tabii bu nehiy, fesat ve nizâa müeddî olmayacak şekilde kelime-i tayyibe ile o şeyin fenalığını söylemektir. Bu mevzua dair aşağıda daha vâsi' izahımız gelecektir.³³

MAZLUMA NUSRET. Emr-i nâfiz ve mutâ' olan veya fiilen müessir olabilen kimsenin bir mazlumu kurtarmasıdır. Bu suretle bir mazluma nusret ve muavenet etmek farzdır. O mazlum müslim olsun, zimmî olsun; nusret ve muavenet de kavlen veya fiilen

31 {Metinde “Abdullah b. Ömer” olarak belirtilen râvi ismi, kaynakta “Abdullah b. Amr” şeklindedir, dua metni de şöyle devam etmektedir: “عبدك ينكأ لك عدوا أو يمشي لك إلى صلاة” NM1273 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 494 (1/344).}

32 {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet Aynî tarafından nakledilmiştir. Aynî, *Umde*, VIII, 10. Benzer bir rivayet için bkz. B1240 Buhârî, Cenâiz, 2.}

33 عمدة القاري: ج 4، ص 7 وذريعة على الطريقة: ج 4، ص 47

olsun müsavidir. Kavlen bir mazluma nusret emir ile veya şefaât suretiyle olur. Fiilen nusret, yalnız dil ile değil el ile kahren nusrettir. Tabii bu nusret, halâskârın haline ve vaziyetin icabına göre ne muînin kendine ve ne de cemiyete zarar vermeyecek surette ifa edilir. Gerek zulmün şenaati ve zalimin denâeti hakkında, gerek mertlik şîârı olan mazluma nusretin fazileti hakkında, gerek *Kur'ân-ı Kerîm*'de gerek ehâdîs-i nebeviyyede pek çok âyât ve ehâdîs vardır:

1. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Cenâb-ı Hak, “*Ey kullarım! Zulüm-kâr olan şu insanlara meyletmeyiniz. Sonra sizi azâb-ı ilâhî istilâ eder*”³⁴ buyurmuştur. Birtakım takvâ sahipleri, bu âyet-i kerîmedeki, “meyletmeyiniz” kavlindeki nehyi, zaleme ile yalnız düşüp kalkmaktan men'a mâtuf olmayıp belki onlara imâle-i nazar etmeyiniz suretinde daha şâmil bir mânaya müteveccihdir demişlerdir. Demek ki Cenâb-ı Hak mümin kulların gözlerinin, zalimlerin müstekreh ve cehennemi simalarına bakmasına bile rıza göstermiyor.

2. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Hazret-i Enes diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere,

— “*İster zalim olsun, ister mazlum olsun, mümin kardeşine yardım et!*” buyurmuştur. Ashaptan bir zat,

— “Yâ Resûlellah! Mazlum olan kimseye nusret ederim, bunu anladım. Fakat zalime nasıl nusret ederim, zalime yardım edilmesini siz muvâfık bulur musunuz? dedi. Resûl-i Ekrem,

— “*Zalimi de irtikâp etmekte bulunduğu zulümden menedersiniz ki bu da zalime nusrettir*” buyurdu.³⁵

3. Müslim'in *Sahîh*'inde Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayetine göre de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuşlardır: “*Her kişi ister zalim olsun, ister mazlum olsun, müslüman kardeşine yardım etmelidir: Din kardeşi zalim ise, irtikâp etmekte bulunduğu zulümden nehyedilmelidir ki bu zalim için bir nusrettir. Mazlum ise esasen nusrete muhtaç ve müstehaktır.*”³⁶

4. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Sehl b. Muâz'ın babası Muâz b. Enes radiyallahu anhümâdan tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Kim ki bir mümini bir münâfıktan himaye eder, korursa* (öyle zannediyorum ki Peygamberimiz şöyle buyurdu) *kıyamet günü Cenâb-ı Hak bu hâmînin vücûdunu cehennem ateşinden sıyânet için bir melek gönderir.*”³⁷

34 {Hûd, 11/113.} وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَعِمَسَكُمْ الْتَأْرُ

35 عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً. فقال رجل يا رسول الله! أنصره إذا كان مظلوماً. أفرأيت إن كان ظالماً كيف أنصره؟ قال: تحجزه أو تمنعه عن الظلم قال ذلك نصرة (رواه البخاري والترمذي) {Metinde “إن كان ذلك نصرة” şeklinde geçen ifade, kaynakta “فإن ذلك نصرة” olarak kayıtlıdır. B6952 Buhârî, İkrâh, 7.}

36 عن جابر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ... ولينصر الرجل أخاه ظالماً أو مظلوماً. إن كان ظالماً فلينبهه فإنه نصرة له وإن كان مظلوماً فلينبهه. {M6582 Müslim, Birr, 62.}

37 عن سهل بن معاذ بن أنس الجهني رضي الله عنهما عن أبيه عن النبي صلى الله عليه وسلم: قال: من حمى مؤمناً عن منافق أراه قال بعث الله ملكاً يحمي لحمه يوم القيامة من نار جهنم. {D4883 Ebû Dâvûd, Edeb, 36.}

5. İbn Hibbân'ın *Kitâb-ı Tevbîh*'inde³⁸ İbn Abbâs radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Cenâb-ı Hak: İzzetim ve celâlim hakkı için eninde de, sonunda da şu zalimden mazlumun intikamını alırım. Yine böyle bir mazlumun zulme uğradığını görüp mazluma muavenete gücü yettiği halde yardımını esirgeyen katı yürekli kimseden de mazlumun intikamını alırım buyurdu*” demiştir.³⁹

İBRÂR-ı KASEM. Verilen sözü, edilen yemini reddetmeyip kabul etmek. Bu da mekârim-i ahlâktandır.

REDD-İ SELÂM. Verilen selâma mukabele etmek redd-i selâmdır ve farz-ı kifâyedir. Şârih allâme Aynî, *Umdetü'l-kârî*'de selâm meselesi hakkında şu kıymetli izahatı veriyor: *Tavzîh*'te, “İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye göre verilen selâma mukabele etmek kifayeten farzdır. Fakat Kûfe fukahasına göre, bir cemaate karşı verilen selâma karşı cemaat efradının ayrı ayrı redd-i selâm etmeleri farz-ı ayındır” denilmiştir. Sâhib-i *Meûne* de, “İbtidâ selâm vermek sünnettir. Fakat sonra redd-i selâm etmek evvelkinden daha müekked bir sünnettir ve selâmın en kısa şekli, ‘es-selâmü aleyküm / Ayıplardan, âfetlerden uzak olunuz’ demektir” demiştir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre, verilen bir selâmı işitenlerin hepsine reddetmeleri farz-ı ayındır. Fakat içlerinden bazılarının redd-i selâm etmeleriyle öbürlerinden de farz sâkit olur, farz eda edilmiş addolunur. Selâm vermek ise sünnettir. Selâmı reddetmek farz, selâm vermek sünnet olduğu halde bu sünnetin yani selâm vermenin sevabı daha ziyadedir. Selâm reddedilirken selâm veren zatın o redd-i selâmı duyması şarttır. Mırıltı ile keraheti müfîd olan redd-i selâm sahih değildir. Meğer ki selâm veren kimse sağır olsun. Bu surette de redd-i selâm eden kimse dudaklarını hareket ettirmek suretiyle mukabelesini sâmiîne izhar ve i'lâm etmesi lüzûmu bildiriliyor.

İçinde çocuklar da bulunan bir cemaate selâm verildiğinde reşîd olmayanların mukabele etmeleriyle cemaat redd-i selâm etmiş sayılmaz. Kadın için erkeğin selâmını reddetmesi de vâciptir. Şu kadar ki, kadının sesi, avret olduğu için selâma mukabele ederken sesini yükseltmemelidir deniliyor. Kadın erkeğe selâm verdiği surette selâm veren kadın yaşını başını almış bir sinde ise erkek redd-i selâm edebilir. Selâm veren kadın taze bir çağda ise erkek, kalben redd-i selâm eder.

Buraya kadar kadın ile erkeğin teâtî-i selâm etmelerine dair verdiğimiz izahat bundan sonra izah edeceğimiz “teşmât-i âtis” hakkında da aynen ve tamamen câridir.

38 {*et-Tevbîh ve't-Tenbîh* adlı eser Ebu's-Şeyh İbn Hayyân el-İsfahânî'ye (ö. 369/979) aittir. Metinde 'İbn Hibbân' şeklinde kaydedilmiş olması, muhtemel bir tashif eseridir.}

39 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تبارك وتعالى وعزتي وجلالي لأنتقم من الظالم في عاجله وأجله ولأنتقم من رأى مظلوما فقدر أن ينصره فلم يفعل (رواه ابن حبان في كتاب التوييح)
{*Kitâbü't-tevbîh*'te tespit edilemeyen bu rivayet Taberânî tarafından nakledilmiştir. MK10652 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 278.}

Dilencinin selâmını red için bir mecburiyeti şer'îyye yoktur. Çünkü selâmdan matlup olan içtimaî ve ulvî gayeden sâilin selâmı tamamıyla mahrum bulunmaktadır.

Kur'an okuyan kimseye selâm verilmemelidir. Kelâm-ı ilâhî ile meşgul bulunan bir mümini selâm vererek işgal etmek hiç de muvâfık değildir. Fakat Kur'an okumakta bulunan bir müslüman böyle bir selâm ile karşılaştığında redd-i selâm etmesi vâcib olur. Münferiden bir kimseye karşı verilen selâma yalnız o selâma muhatap olan kimse muka-bele eder.

SELÂMIN İÇTİMAÎ MEVKİİ. Müslümanlar arasında vesîle-i teârûf olduğu için selâm ile redd-i selâmın pek yüksek bir kıymet-i ictimâiyyesi vardır. Kitap ve Sünnet'ten sonra en yüksek mevkii, içtimâiyata bahşeden İslâm dini, içtimaî pek müstesna bir kıymeti haiz olan selâm için tanışmak gibi bir teârûf-i kadîmin sebkemiş olmasını şart kılmamıştır. Müslümanlar için, bildiğine ve bilmediğine selâm verilmesini bir vazife olarak kabul etmiştir. Redd-i selâmın ise daha mütehattim bir vazife olduğunu bildirmiştir. Şevkânî *Neylül-evtâr*'da selâmın ibtidâda verilmesi sünnet ve reddi farz olduğunda ulemânın icmâi bulunduğunu İbn Abdülber'den naklediyor:

REDD-i SELÂMIN ŞEKLİ. "Ve aleykümü's-selâm ve rahmetullâhi ve berekâtühû/Âfetlerden uzak ve Allah'ın rahmetine ve bereketine yakın olunuz" demektir. Bu şekil, selâmın en mükemmel sıfatıdır. Bu cümleden vav terkedilebilir. Yine böyle vav ile {ve aleykümü's-selâm demek, veya} vavsız "aleykümü's-selâm" demek de kâfidir. Yalnız efdaliyeti terkedilmiş olur. Artık bundan aşağı bir şekilde redd-i selâm edilmesine dair bir cevâz-ı şer'î yoktur. Bu hususta fukaha arasında ittifak vardır. *Sahîh-i Buhârî'de* Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadîs-i şerifte Ehl-i kitap tarafından verilen selâmın yalnız "ve aleyküm" diyerek reddedilmesi ashaba bildirilmiştir.⁴⁰ *Sahîhayn'da* aynı mealde bir hadis de Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan nakledilmiştir.⁴¹ Buhârî'nin İbn Ömer radiyallahu anhumâdan da bu meâlde bir rivayeti vardır.⁴²

Ehl-i kitaba selâm verilip verilmemesi de tetkik edilmiştir: *Sahîhayn'da* Üsâme radiyallahu anhtan rivayet edilen bir hadiste Resûl-i Ekrem efendimizin içlerinde müslim ve müşrik karışık olarak bulunan bir meclise uğradıklarında selâm verdikleri bildirilmiştir.⁴³

40 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا سلم عليكم أهل الكتاب فقولوا وعليكم {Bu lafızlarla Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayet tespit edilememiştir. *Buhârî'de* bu rivayetin râvisi Enes b. Mâlik radiyallahu anhtır. B6258 Buhârî, İsti'zân, 22.}

41 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إذا سلم عليكم أهل الكتاب فقولوا وعليكم {B6258 Buhârî, İsti'zân, 22; M5652 Müslim, Selâm, 6.}

42 {B6257 Buhârî, İsti'zân, 22.}

43 عن أسامة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مر على مجلس فيه أخلاط من المسلمين والمشركين فسلم عليهم . {B6254 Buhârî, İsti'zân, 20; M4659 Müslim, Cihad, 116. Kaynakta uzun bir şekilde yer alan rivayet burada ihtisar edilmiştir. Rivayetin konuyla ilgili kısmında "فسلم عليهم... واليهود... والنبي صلى الله عليه وسلم" ifadesi yer almaktadır.}

Yine *Sahîhayn*'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Rum Meliki Hirakl'e, سلام على من اتبع الهدى "*Selâm, mazhar-ı hidâyet olan kimseye mahsustur*"⁴⁴ diye yazdığı bir mektupta selâm vermiş oldukları musarrahtır.

TEŞMÎT-İ ÂTIS. Aksıran kimse "Elhamdülillâh / Allah'a hamdolsun" derse, buna karşı "Yerhamükellâh / Allah sana rahmet etsin!" diye mukabele etmeye şeriat ıstılahında **teşmât-i âtis** denilir. Bu yolda mukabele de sünnet-i kifâyedir. Müteakiben aksıranın "yehdîkümüllâh ve yuslihu bâleküm / Allah sizi hidayette kılsın ve hatırınızı hoş etsin!" diye mukabele etmesi de sünnetin cüz-i mütemmimidir.

Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimizin emir buyurdıkları yedi şey hakkında kâfi derecede izahat vermiş bulunuyoruz. Şimdi nehyettikleri şeyleri birer birer mütalaaya sıra gelmiştir:

Gümüş kap kullanmak haramdır. Hadisteki nehiy, nehy-i tahrîmdir. Altın kap kullanmak da yine böyle haramdır. Belki bundaki tahrîm daha şiddetlidir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, bu babda tahrîm, erkekler için olduğu gibi kadınlara da şâmindir. Çünkü bu babda vârit olan Huzeyfe radiyallahu anh hadisinde bir cemaate karşı, "*Ey ashabım! Siz gümüş ve altın bardaktan su içmeyiniz, bunların tabaklarından yemek de yemeyiniz*"⁴⁵ buyurmuştur.

Buhurdan, misk kutusu, kaşık ve bu makûle altın ve gümüş eşyanın istimali kadın ve erkek için bilâistisna haramdır. Çünkü nehiy, mutlaktır, umumidir. İcmâ da vardır deniliyor. Fakat İmam Ebû Yûsuf mekruhtur demiş. İmam Muhammed'in kavli ise muztaribdir. İmam Muhammed'e göre, tefâhur kastedilmeyerek altın ve gümüş evânî ile tezeyyün câizdir. İmam Muhammed "bu yolda tezeyyünde ni'met-i ilâhiyyeyi izhar vardır" demiştir.⁴⁶

Gerek altın ve gümüş kap ve ev eşyası istimalinin, gerek envâi, mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifte zikr ü ta'dât buyurulan ipekli kumaşlardan mâmul elbîse giyilmesinin hürmeti hakkında istidlâl edilen hadîs-i şeriflerden bir mühimmi de İmam Buhârî'nin başlıca "Et'ime", "Eşribe", "Libâs" bablarında Abdurrahman b. Ebû Leylâ vasıtasıyla Huzeyfe radiyallahu anh hazretlerinden rivayet ettiği âtîdeki hadîs-i şeriftir:

Tâbiîn imamlarından İbn Ebû Leylâ diyor ki: Huzeyfe radiyallahu anh Medâin'de bulunduğu sırada bir mecliste su içmek istemiş, bir rivayete göre Medâin eşrafından bir zat, diğer rivayete göre bir Mecûsî, gümüş bir bardakla su getirmiş. Huzeyfe hazretlerine gümüş bardak sunulunca bardağı alıp sahibine fırlatmış ve, "Seni bu bardakla su getirmekten kaç defa menetmiş olmasaydım şimdi bu muameleyi yapmazdım. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, لا تلبسوا الحرير ولا الديباج ولا تشربوا من آنية الذهب والفضة ولا تأكلوا في

44 {B7 Buhârî, Bedü'l-vahy, 1.}

45 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ولا تشربوا من آنية الذهب والفضة ولا تأكلوا في صحافها (رواه الجماعة) {B5426 Buhârî, Et'ime, 29.}

46 *Aynî*, IV, 13.

الآخرة “*Ashabım! Harîr, dîbâc namlarıyla mâruf olan ipekli kumaşlardan mâmul elbise giymeyiniz! Altın, gümüş bardaklardan da su içmeyiniz bunların çanak ve tabakları içine konulan yemekleri de yemeyiniz. Bu eşya dünyada küffâra ait ziynet eşyasıdır. Âhirette de bizim vesâit-i tezeyyünümüz olacaktır buyurduğunu işittim*” demiştir.⁴⁷

Medâin, Dicle üzerinde ve Bağdat’a 7 fersah mesafede o devrin en büyük ve en medenî bir şehri idi. Meşhur Eyvân-ı Kısra’yı sinesinde taşıyor ve İran mülûkünün makarr-ı ihtîşâmı bulunuyordu. Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın zamân-ı hilâfetinde Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhın yediyle fethedilmişti. Huzeyfe hazretleri de bu fütuhât sırasında Nihâvend’de kumandanlık etmiş, Hemedan, Rey ve Dînever’i fethetmiş bulunduğundan, gerek Hazret-i Ömer’in gerek Hazret-i Osman’ın hilâfetleri zamanlarında Medâin valisi bulunmuştu. Bu hadise de valiliği zamanında cereyan etmiş olacaktı. Hiç şüphesiz ki, İran baştan başa fethedilmekle beraber İran medeniyetinin aileler arasındaki depdebe ve ihtîşâmı devam ediyordu. Kim bilir Huzeyfe hazretlerine, o günün İran umumi valisi olmak cihetiyle nasıl müzeyyen bir bardakla su verilmişti.

Halbuki İslâm dini insanlar için sade bir hayat, demokratik bir medeniyet tesis etmek, ağniyâ ve süfehânın ipekli kumaşlarla evânî-i sîm ü zerle fukaraya karşı tefâhürünü ortadan kaldırmak istiyordu. İnsanlara sade ve mümkün olduğu kadar müsavi bir hayat yolu gösteriyordu. Hâtemü’l-enbiyânın istihdaf ettikleri bu ahlâkî ve içtimaî gaye ile beraber ikinci ve iktisadî bir gayeleri de halkı israftan, sefahetten men ü tahzîr idi. Nice hânümanları söndüren ve muazzam medeniyet ve saltanatları müthiş tarrâkalarla yıkan bu israf ve sefaheti ortadan kaldırmak ve zengin, fakir herkesi tutumlu, müsavi, temiz bir hayata mazhar etmek istiyordu.

Huzeyfe hazretleri ki, kudemâ-yi İslâm’dan ve Hazret-i Resûl’ün mahzen-i esrârı olmakla meşhur ve mümtaz idi. Resûl-i Ekrem’in vesîle-i tefâhür ve israf olan eşya istimalinden halkı menetmelerindeki sebep ve hikmetini herkesten iyi biliyordu. Bu sebeple Huzeyfe hazretleri eski medeniyetin vâsita-i tefâhürü olan bardağı tereddütsüz fırlatmış ve Hazret-i Peygamber’in bu babdaki yasağını cezrî bir surette tatbik başlamıştı. Bu bir huşûnetle hareket de değildi. Çünkü müslümanların İran valisi, bulunduğu ziyafetlerde mükerreren ve şediden bu yasağı ilân ve ihtar etmiş bulunuyordu. Bu halde hâlâ inat eder gibi altın bardakla su getirilmesi büyük bir kabalık idi.

Huzeyfe hazretlerine ait bir fıkrayı da bildirmeden geçemeyeceğim: Hazret-i Ömer el-Fârûk yeni fethedilen İran memâlikinin beytül mâl eminine gönderdiği bir menşurda, “Huzeyfe radiyallahu anh ne isterse merkez-i hilâfetten istîzan etmeden hemen veriniz” diye Huzeyfe için geniş bir bütçe faslı açmıştı. Halbuki Huzeyfe, kendi yiyeceği ile atının yeminden başka beytül mâlden bir santim almamıştı. Merkez-i hilâfete, Medine’ye bir lüzum üzerine geldiğinde, aynı mefkûreye şiddetle bağlı bulunan Hazret-i Ömer, bu

meslektaşını hiç değişmeyen eski mütevazî halinde görünce boynuna sarılarak, أنت أخي, “Sen benim kardeşimsin, ben de senin” diyerek izhâr-i memnûniyet etmişlerdir. وأنا أخوك

HULÂSA. Bu Huzeyfe hadisi, ipekli istimalinin altın ve gümüş bardaktan su içmenin, altın ve gümüş tabaklardan yemek yemenin hürmetine sarâhaten delâlet eder. Eimme-i mütekaddimînin ekserisi Huzeyfe hadisindeki nehyi, nehy-i tahrîm olarak kabul etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel’in mezhebi de budur. Yalnız İmam Şâfiî kavl-i kadîminde bu nehye, nehy-i tenzîhtir dediğini Ebû Ali es-Sincî hikâye etmiştir.⁴⁸

Yalnız altın ve gümüş yaldızlı eşyanın istimalinde hürmet yoktur.

Altın ve gümüş meselesinin mühim bir şubesi de yüzük istimalidir. Erkekler için altın yüzük istimali haramdır. Delili de mevzubahsimiz olan Berâ hazretlerinin hadisinde altın yüzük istimalinin menhî olduğu sarîhan rivayet edilmiş bulunmasıdır.⁴⁹ Kadınlar için istisna delili vardır. Erkekler için de altın yüzük istimali mubah olduğuna hükmeden fukaha vardır. Bunların delili de Tahâvî’nin *Şerhu Meâni’l-âsâr*’ında Muhammed b. Mâlik’e muttasıl bir sened ile rivayet ettiği Berâ b. Âzîb’in diğer bir hadisidir ve şöyledir:

Râvi Muhammed b. Mâlik diyor ki: Ben, Berâ hazretlerinin parmağında altın yüzük gördüm. O sırada kendisinden niçin bu yüzüğü kullandığı soruldu. O da cevaben, bu yüzük, Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem bana bahşettiği bir armağandır. Bunu bana Resûlullah takmıştır ve “Allah’ın ve Resûlullah’ın sana ihsan ettiği bu yüzüğü kullan” buyurdu, demiştir.⁵⁰ Bu haber de altın yüzük istimalinin mubah olduğuna sarâhaten delâlet etmektedir.

Altın yüzük istimalinin hürmetine kâil olan fukaha bu hadise karşı iki türlü cevap veriyorlar: 1. Mubîh olan nas ile muhrim olan nas teâruz ettiğinde muhrimin tercih edilmesi bir asıldır. 2. Bu rivayet olunan Berâ vâkıası, altın yüzük istimali tahrîm edilmezden evvel cereyan etmiş bir hadisedir. Fakat ikinci cevap, birinci kadar kuvvetli değildir. Çünkü Berâ hazretlerinin parmağındaki altın yüzük çok görülerek kendisinden bunun niçin kullanıldığı sorulması bunun kable’-tahrîm değil belki tahrîmden sonra cereyan etmiş bir hadise olduğuna delâlet eder. Birinci cevap ise kuvvetlidir.

GÜMÜŞ YÜZÜK İSTİMALİ CÂİZDİR. Bütün ehl-i hadîsin Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayetlerine göre, Câbir hazretleri⁵¹ diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gümüşten bir yüzük edinmişti. Üstünde de Habeşistan taşından bir kaş vardı.

48 Umdetü’l-kârî, IX, 686.

49 {B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.}

50 فقد روى الطحاوي بإسناده إلى محمد بن مالك قال رأيت على البراء خاتما من ذهب. فقليل له؟ فقال: قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم فألبسنيه. وقال البس ما كساه الله عز وجل ورسوله. (عمدة القاري: ج 4، ص 13)
{Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 259, no: 6752. Kaynakta rivayet metni ‘قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم غنيمه فألبسنيه.’ şeklindedir. وقال البس ما كسك الله عز وجل ورسوله}

51 {Bu konuda Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan nakledilen herhangi bir rivayet tespit edilememiştir. Bu hadisleri dipnottaki Arapça metinde belirtildiği üzere Enes b. Mâlik radiyallahu anh rivayet etmiştir.}

Üstünde de üç satır olarak “Muhammed Resûlullâh” yazılı idi. Muhammed bir satır, Resul bir satır, Allah da bir satırdı.⁵²

“Muhammed Resûlullâh” cümle-i şerifesinin hâtem-i saâdete hususiyeti bulunduğundan yüzük kaşına bu ibâre-i şerifenin yazılması bazı ehl-i ilim tarafından ihtar ve tembih edilmektedir.

İhtiyâr’da bilâlüzum hâtem ittihazının terk-i evlâ ve efdal olduğu bildirilmiştir. Halvânî’nin bazı tilmizlerini yüzük takmaktan nehyettiğini Kirmânî bildiriyor. *İhtiyâr*’da “tahattüm, bir ihtiyaç üzerine olursa sünnettir” dedikten sonra “Hâkimler ve devlet adamları hâtem ittihaz edebilirler” deniliyor. *Tatarhâniyye*’de “Mutlak sûrette câizdir ve biz Hanefîler bu kavil ile amel ederiz” denilmiştir.

ALTIN NİŞAN HALKASI İSTİMALİ

Yüzüğün madenî cinsinden sarfınazar, bunun tarz-ı i’âmâl ve istimalinde örfün çok tesiri görülmüştür. Kadim zamanlarda kullanılan kaba yüzükler gitgide zarafet iktisap etmiş ve bugün nişan halkaları istisna edilirse, erkekler tarafından yüzük istimali tamamen terkedilmiştir ve hatta ayıp addedilmektedir. Vaktiyle fukaha da bir ihtiyaca müstenit olmayarak istimalini şîâr-ı hamâkat addetmişlerdir. Hâkimlerin, devlet memurlarının mühürleri muhafaza maksadıyla yüzük kaşları üzerine hakkedilir bulunduğundan bunlar müstesna sayılıyordu. Bugün erkekler tarafından kullanılan yalnız nişan yüzüğü ve halkasıdır ve bu halka altından mâmul olmak cihetiyle bunun şer’î vaziyetini tayin etmek isterim.

Muharrir-i âcize göre, altından mâmul nişan halkasının istimali âtîdeki esbâb ve delâile istinaden mubahtır.

1. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile altın yüzük istimalinin hem hillini hem de hürmetini ifade eden ve ikisi Berâ b. Âzib radiyallahu anha muttasıl olan iki sahih rivayet vardır. İkisi ile de fukaha amel ve istidlâl eylemişlerdir. Şu kadar ki hürmeti ifade eden rivayet

52 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتما من فضة له فص حبشي ونقشه عليه محمد رسول الله ثلاثة أسطر. محمد سطر و رسول سطر والله سطر (رواه الجماعة ومسلم)

{Bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayetin baş tarafı “عليه” lafzı olmadan İbn Mâce (İM3641 İbn Mâce, Libâs, 39.) tarafından, son kısmı da Tirmizî (T1748 Tirmizi, Libâs, 17.) tarafından nakledilmiştir.}

Hulefâ-yi Erbaa’nın da gümüş yüzükleri vardı. Üzerlerindeki yazıları şöyle idi: Ebû Bekir radiyallahu anhın, “كفى بالموت واعظا يا عمر!”, Ömer radiyallahu anhın, “Allah, ne güzel kudret sâhibidir”, “Ya belâ Ömer! Sana vâiz ve nâsîh olmak üzere ölüm kâfidir”, Osman radiyallahu anhın, “لتصبرن أو لتندمن”, Ali Murtazâ radiyallahu anhın, “Mülk Allah’ındır”, Ebû Hanîfe hazretlerinin, “قل الخير وإلا فاسكت”, “Hayır söyle, yoksa sus!”, İmam Ebû Yûsuf’un, “من عمل”, “Sabreden derviş, muradına ermiş!”

Tarîkat-ı Muhammediyye şerhi *Berîka*’dan. Vaktiyle bu kitap basılırken hizmet-i tashîhinde bulunduğu, gerçi müellif Hâdimî merhum tarafından me’hazına işaret edilmemiş olmakla beraber birçok hikem ve nasâyih muhtevî bulunduğundan not olarak nakledildi. *Tarîkat-ı Muhammediyye*’nin diğer şerhi *Vesîle*’de de bu mâlûmat aynı ibare ile Receb Efendi tarafından da verilmektedir.

daha kuvvetlidir ve iltizam edenler daha çoktur. Fakat aşağıdaki sebeplerin inzıمامı ile nişan halkası hakkında Berâ hazretlerinin hilli müfîd olan hadisi tercih edilebilir.

2. İmam Muhammed “Tefâhür kastedilmeyerek altın ve gümüş evânî ile tezeyyün câizdir. Bunda ni‘met-i ilâhiyyeyi izhar vardır” diyor. Nişan yüzüğü de tefâhür için değil, hiç şüphesiz teberrük için ve bir hâtıra olarak takılmaktadır. İmam Şâfiî de mevzubahsimiz olan hadisteki nehyi, velev ki kavl-i kadîminde olsun nehy-i tenzîh addetmesi de medâr-ı istinâd olabilir.

3. Fukaha, “Erkeklerin esas itibariyle gümüş yüzük kullanmalarını bile bir zaruret ve bir lüzum üzerine mubahtır, bunun haricinde eser-i belâhettir” diyorlar. Nişan yüzükleri istimalinde örfe müstenit bir zaruret bulunduğu ise muhakkaktır.

4. Altın istimalindeki hürmetin menât-ı şer‘isi, bunun vesîle-i isrâf ve vesîle-i tefâhür olması idi. Asr-ı hâzırda altın madeninin bolluğu sebebiyle bir halkanın kıymet-i iştirâiyye ve iktisadiyesi israf addedilecek bir halde değildir. Bu sebeple de nişan halkaları vesîle-i tefâhür olmaktan çıkmıştır. O, mücerret vesîle-i teberrûktür. İki âkit nişan yüzükleriyle târîh-i hayâtlarının unvân-ı mefâhiri olan fâtiha-i akidlerini hatırlarlar. Nikâhtaki gâye-i şer‘iyye düşünülürse, yeni bir aile yuvası kurmanın bir nişâne-i mefhareti olduğu için bununla belki de müsâb olurlar.

HARÎR. İpekten nescolunmuş kumaştır. Harîrden mâmul eşyanın istimali de erkekler için haramdır, kadınlar için değil. İpekli kumaşın kadınlar için mubah olduğuna delâlet eden pek çok ehâdis-i şerife menkuldür. Ezcümle Ebû Dâvûd’un, İbn Mâce’nin, Hazret-i Ali’den rivayet ettikleri bir hadise göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere ipekli bir kumaş alarak şöyle sağ tarafına koymuş, bir altın parçası da alıp onu da sol tarafına koymuş, sonra bunlara işaret buyurarak: “*İşte bunun ikisi de ümmetimin erkeklerine haramdır*” buyurmuş.⁵³ İbn Mâce rivayetinde, “*Ümmetimin kadınlarına helâldir*” ziyâde-i rivâyeti de vardır⁵⁴ ve şüphesiz istisnada daha sarihtir. Kadınların hürmet-i harîrden istisnalarını ifade eden ehâdis-i şerife birçok sahâbîden menkuldür: Hazret-i Ömer’den Bezzâr, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den Tirmizî, Abdullah b. Amr’dan Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, Abdullah b. Abbas’tan Bezzâr, Zeyd b. Erkam’dan İbn Ebû Şeybe, Vâsile’den Taberânî, Ukbe b. Âmir el-Cühenî’den (radiyallahu anhüm) Ebû Saîd b. Yûnus tahrîc etmişlerdir.

DİBÂCE. Erişi ve argacı ipek olan kumaştır. Türkçemizde “dîbâ” diye zebanzeddir. **Kasî** ketenle karışık ipekli kumaşın adıdır. **İstebrak** da kalın ipekli kumaştır.

Asr-ı saâdet’te ipekli olarak bu kumaşlar kullanılmış ve her biri de ya imal edildikleri mahalle yahut tarz-ı nescine göre birer isim almıştır ve hepsi de ipeklidir. Bunların umumi unvanı “harîr”dir. Sonraki üçü atfü’l-hâs ale’l-âm olarak ve mücerret tekit ve teyit kastıyla harîr üzerine atfedilmişlerdir.

53 {D4057 Ebû Dâvûd, Libâs, 11.}

54 {İM3595 İbn Mâce, Libâs, 19.}

Giyim hususunda İslâmiyet'in istihdaf ettiği gayeler şunlardır: Giyilen şeyin temiz olması, israf ve sefahati, kibr ü gururu mûcip olmaması. Bunun için İslâmiyet, bir taraftan gerek vücudun gerek giyilen elbisenin nezâfetine ehemmiyet vermiş, bir taraftan da ipekli giyilmesini yasak etmiştir. İslâm dini, beşer tarihinin her devrinde insanlar için birer vesîle-i gurûr ve tefâhür olan ve bu uğurda ihtiyar edilen ağır masraflarla fertlerin ve binnetice cemiyetlerin servet ve saadetlerini mahveden ipekli giyim ibtilâsına ve altın, gümüş gibi cevâhir-i ma'deniyye ile tezeyyün düşkünlüğüne karşı vazettiği ahlâkî ve içtimaî kaideler dairesinde mücadele etmiş ve insanlara orta halli ve son derecede aklî ve insanî bir giyim ve geçim yolu göstermiştir. Bugün bir tarafta ahlâkçıların, içtimâiyatçıların ve bütün mütefekkir muharrirlerin demokrasi prensiplerine istinat ederek, öbür tarafta hükümetlerin millî serveti korumak ve saâdet-i âmmeyi idame etmek gayesini takip eyleyerek halkı itidal ve tasarrufa alıştırmak hususundaki meşkûr olan mesailerine İslâm dini on üç asır evvel başlamıştır. Dinimiz bize giymek için yün, keten, pamuk elbise tavsiye ediyor. Bunlar da ne vesîle-i gurûr olacak derecede nefis, ne de istihfâfî davet edecek surette hasis olacak. İşte bu, zarurî ve âdet üzere gündelik bir giyim tarzıdır. Bunun bir de müstehap tarzı vardır, tezeyyün ve üstünde başında ni'met-i ilâhiyyeyi izhar etmektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'inde, *"Ey âdemoğulları! Mescide her gittiğinizde ziynetinizi takınız, temiz giyiniz."* *"Ey insanlar yiyiniz, içiniz, fakat sakın israf etmeyiniz! Allah, israf eden kullarını hoşlanmaz."* *"Ey servet sahipleri! Allah'ın size ihsan ettiği nimetlerden siz de Allah'ın, muavene te muhtaç olan fakir kullarına ihsan ediniz. Fakat siz de bu dünya nimetlerinden müstefit olmayı unutmayınız!"* *"(Habîbim! Allah'ın, senin için helal kıldığı nimeti niçin haram kılarısın)"* *"Habîbim! Allah'ın, istifadeniz için mubah kıldığı bunca nimetleri size kim haram kılabilir? diye söyle"* buyurmuştur.⁵⁵

HULÂSA. Kibir ve gurur için giyimde kerahet vardır. İsrâf ise esasen haramdır. Resûl-i Ekrem efendimiz birçok mev'izalarında ashabına, “Yiyiniz, içiniz, tasadduk ediniz, giyininiz. Fakat israf etmeyerek, kibirlenmeyerek” diye nasihat ederlerdi.”⁵⁷

عَنْ أُمِّ الْعَلَاءِ امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَهِيَ مِمَّنْ بَايَعَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَتْ إِنَّهُ اقْتَسِمَ الْمُهَاجِرُونَ قُرْعَةً فَطَارَ لَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ فَأَنْزَلْنَاهُ فِي أَيْبَاتِنَا فَوَجَعَ وَجَعَهُ الَّذِي تُوفِّي فِيهِ فَلَمَّا تُوفِّيَ وَغُسِّلَ وَكُفِّنَ فِي أَثْوَابِهِ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ أَبَا السَّائِبِ فَشَهِدَاتِي عَلَيْكَ لَقَدْ أَكْرَمَكَ اللَّهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَمَا يَذْرِيكَ أَنَّ اللَّهَ أَكْرَمَهُ قُلْتُ يَا أَبَايَ أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَنْ يُكْرِمُهُ اللَّهُ فَقَالَ أَمَّا هُوَ فَقَدْ جَاءَهُ الْيَقِينُ وَاللَّهُ إِلَيَّ لِأَرْجُو لَهُ الْخَيْرَ وَاللَّهُ مَا أَدْرِي وَأَنَا رَسُولُ اللَّهِ مَا يُفْعَلُ بِي قَالَتْ فَوَاللَّهِ لَا أُرْجِي أَحَدًا بَعْدَهُ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

Ensardan bir kadın olan Ümmü Alâ (bint Hâris) radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Alâ, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme biat eden kadınlardan idi.

Ümmü Alâ demiştir ki: (Hicret-i seniyyede) muhacirler kura ile (ensar arasında) taksim edilmişti. Bizim ailenin sehmine de Osman b. Maz'ûn düşmüştü. Biz, Osman'ı evimizde konukladık. Fakat Osman (bir müddet sonra) sebep-i mevti olan bir hastalıkla hastalandı. Vefatında gasledildi. Kendi elbisesiyle kefenlendi. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenazeye geldi. Ben (cenazeyi tezkiye ederek),

— “Ey Ebû Sâib! Cenâb-ı Hak sana rahmet etsin! Senin hakkında bildiğim ve bu cemaate bildirmek istediğim şudur ki: Sen, Allah Teâlâ'nın (âhiret âleminde) kerem ve inayetine mazhar olmuş bir zatsın” dedim. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Allah Teâlâ'nın bu ölüye ikram ve inayet buyurduğunu nereden biliyorsunuz?” suretinde sorgularına cevaben ben de,

57 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كلوا واشربوا وتصدقوا والبسوا في غير إسراف ولا مخيلة (رواه أحمد والنسائي وابن ماجه عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه)
{HM 6695 İbn Hanbel, II, 181.}

— “Yâ Resûlellah! Babam, (anam) sana feda olsun! Allah, (bu imanlı, taatli kulluna ikram etmez de) ya kime ikram eder?” dedim. Bu defa da Resûl-i Ekrem,

— “Osman b. Maz’ûn ölmüştür ve Allah’a yemin ederim ki, ben de bu (mübarek) ölü için hayır ve saadet umarım. Yine Allah’a yemin ederim ki, ben, Allah’ın bir peygamberi iken bana (ve size yarın) Allah tarafından ne muamele edileceğini bilemem” buyurdu.

Ümmü Alâ demiştir ki: “Vallahi bundan sonra ben kimseyi tezkiye etmeye cesaret edemedim.” {B1243 Buhârî, Cenâiz, 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Ümmü Alâ hadisini buradan başka “Şehâdât”, “Tefsîr”, “Hicret”, yine “Tefsîr”, “Tâbîr”, yine “Cenâiz” bahislerinde tahrîc etmiştir. Buradaki hadisin mensup olduğu bab, cenaze tekfin edildikten sonra yanına girmek câiz olduğuna dairdir. Nesâî de *Sünen*’inde “Rü’yâ” bahsinde zikretmiştir.

EBÛ SÂİB. Osman b. Maz’ûn radiyallahu anhin künyesidir. Kudemâ-i sahâbedendir. İslâm olanların on dördüncüsüdür. İbtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir. Bedir Gazâsı’nda yararlıklar göstermiş ve hicretin ikinci yılında vefat etmiştir. İbn Maz’ûn’un vefatı Resûl-i Ekrem’in pek ziyade bâdî-i teessürü olmuştur. Medine muhacirlerinden ilk vefat eden sahâbî İbn Maz’ûn radiyallahu anhtır. (*Aynî*).

Metn-i hadîste harf-i nidâ mahzuftur, يا أبا سائب takdirindedir.

ما أدري ما يفعل بي “*Bilmiyorum ki, kıyamet günü bana ne muamele olunacaktır*” kavlı-ı şerîfi Ahkâf sûresindeki, مَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ⁵⁸ nazm-ı kerîmine muvâfıktır. Bunun için tercümemizde buna işaret ettik. Bu hâdis-i vefât ve tezkiye hicretin ikinci senesi vuku bulunduğu için henüz sûre-i Feth nâzil olup Resûl-i Ekrem’in mâtekaddem ve mâteahhar zünûbunun mağfiret olunduğu va’d ü tebşîr buyurulmamıştı. Bu tebşîr, hicretin altıncı yılında Hudeybiye Musalahanâmesi’nin imzalanmasından sonra Medine’ye gelirken yolda vâki olmuştu.

Resûl-i Ekrem’in geçmiş ve gelecek, işlenmiş ve işleneceği farzolunan günahların afv-i tebşîrini nâtik olan sûre-i Feth’in şu ilk âyetleridir: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ⁵⁹ Meâl-i şerifi şöyledir: “*Habîbim! Vazîfe-i nübüvvet ve risâletini hakkıyla ifa edebilmen için ve mâtekaddem ve mâteahhar kusurunu mağfiret etmek için Mekke’nin fethine hükmettik. O, bir fetihtir ki, onun fikrî, içtimâî, siyasî ve ahlâkî haiz olduğu satvet ve ehem-*

58 {el-Ahkâf, 46/9.}

59 {el-Feth, 48/1-2.}

miyeti, pek yakında yıldırım süratiyle tevâlî edecek vakâyi' ve hadisat ile herkes tarafından görölüp bilinecek derecede açık ve âşikârdır."

Bu sebeple bazı ulemâ yukarıdaki sûre-i Ahkâf âyetinin Feth sûresinin bu âyeti ile mensuh olduğunu bildirmişlerse de doğru değildir. Çünkü bu bir haberdir, hüküm değildir. Nesih ise hükme taalluk eder, habere değil.

BİR SUAL. Bedir Harbi'nde hazır bulunan bahtiyârân-ı ashâbın nâil-i gufrân oldukları Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından ihbar ve tebşîr buyurdıkları sahîhan sabit bir hakikat iken Osman b. Maz'ûn hakkında tereddüdü ifade eden bir üslûp ile Ümmü Alâ'ya cevap vermeleri kâbil-i te'lîf midir?

CEVAP. Osman b. Maz'ûn'un vefatı, Bedir Harbi'nde bulunanların ehl-i cennet oldukları haber verilmezden evvel idi.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften bervech-i âtî hükümler istifade edilmiştir:

1. Aşere-i mübeşşere ve ashâb-ı Bedir gibi cennetlik oldukları mansûs ve mübeşşer olan zevât-ı âliyeden başka hiçbir kimse hakkında cennetliktir diye hükmedilmemesi, hususiyle ihlâs, bir emr-i kalbî olduğundan kimsenin vicdanına nüfuz etmenin yolu bulunmadığı,

2. Mâl-i menzili olmayan fukaraya müvasat ve muavenet edilmesi,

3. Ölü evine teşhiz ve tekfin edildikten sonra girilmesi.

PEYGAMBERLER BÜYÜK, KÜÇÜK GÜNAHLARDAN MÂSUM MUDURLAR?

Mevzumuz bizi bu meseleyi de tetkike davet etmiştir, şöyle ki:

a) Enbiyâ-yi kirâm gerek kable'n-nübüvve, gerek ba'de'n-nübüvve, gerek celî gerek hafî küfürden münezzeh ve mutahhardırlar. Bu babda icmâ vardır.

b) Yine enbiyâ-yi kirâm gerek amden gerek sehven, gerek bilerek gerek bilme-yerek gerek kable'n-nübüvve gerek ba'de'n-nübüvve gerek bir maslahata mebnî olsun gerek olmasın, hilâf-ı vâki ihbar etmekten ibaret olan kizbden de mâsumdurlar. Yalnız bu ikinci hüküm muhtâc-ı tafsîldir. Şöyle ki: Enbiyanın amden, bilerek ihtiyâr-ı kizb etmeyecekleri hakkında icmâ vardır. Fakat sehven ihtiyâr-ı kizb etmekten masûniyetleri cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Bu babda icmâ yoktur. Sonra, ba'de'n-nübüvve kizibden masûniyetleri hakkında da icmâ vardır. Çünkü bir peygamberin kizbine ihtimal vermek, peygamberin istinadgâhı olan mûcize mefhumunun muktezasına münâfîdir. Bir kısım âlimler, bir peygamberin kable'n-nübüvve hayatında ne peygamberlik vasfı vardır, ne de ortada mûcize mefhumunun henüz müteallâki olabilecek hârikulâde bir emir vardır ki, aralarında münâfât aranılsın demişler ve bu noktainazarı mebde-i hareket ittihaz ederek peygamberlerin kable'n-nübüvve bilâihtiyâr sehven kizbetmesinde aklî bir imtinâ yoktur demişlerdir. Üçüncü bir kaydımız ki, bir maslahata müstenit olan ve olmayan kizibden de peygamberlerin masûniyeti idi. Mâlûmdur ki, Sa'dî,

beytinde, fitne ve fesada bâdî olan doğrudan, câlib-i maslahat yalanın çok daha iyi olduğunu haber veriyor. Bu câlib-i maslahat yalan, ümmet hakkında mücâzdir. Fakat Cenâb-ı Hak, peygamberlerini bundan da sıyânet buyurmuştur.

Şimdi enbiyanın kebâir ve sagâirden masûn olup olmadıklarına gelmiş bulunuyoruz. Enbiyâ-yi kirâm, günâh-ı kebâirin bütün envâ ve efradından tamamen ve bilicmâ masûndurlar. Bu babda ittifak eden âlimler bu masûniyetin sehven sudûru mefrûz olan kebâire de şümülü var mıdır? Yoksa amden irtikâb-ı kebâire mi hâs? Seyyid-i Şerîf gibi bir kısım ulemâ “Peygamberleri Cenâb-ı Hak gerek amden gerek sehven günâh-ı kebâir işlemekten muhafaza buyurmuştur” ictihadında bulunmuşlardır. Fakat sâhib-i *Mevâkıf* gibi bir kısmı sehven sudûrunu câiz görmüşlerdir.

KÜÇÜK GÜNAHLARA GELİNCE

Sagâir iki kısımdır: 1. Sagâir-i müteneffiredir ki, onu irtikâp edenlere karşı her görenin tab’ında nefret ve istikrah uyandıran sagîrelerdir. Gizlice bir lokma ekmek aşırarak. Satılan bir şeyi tartarken meselâ, bir iki kiraz tanesi eksik tartmak gibi mâsiyetler ki, bunlar ne kadar küçük olsalar da yine bir kasa hırsızlığından daha ziyade mürtekibinin hissetine ve denâet-i tab’ına delâlet ettiklerinden, peygamberler gerek amden gerek sehven böyle iğrenç sagâirden de muhafaza buyurulmuşlardır.

2. Müneffir olmayan sagâire gelince, enbiyâ-i kirâm ba’de’l-bi’s bunlardan mahfuzdurlar. Teftâzânî *Şerh-i Makâsıd*’da bu ictihadı iltizam etmiştir. Fakat *Şerh-i Akâid*’de, “Cumhura göre peygamberlerden amden sagâirin sudûru câiz görülmüştür” deniliyor. Sonra sehven sagâirin sudûrunun cevazında ittifak bulunduğu bildiriliyor.

Celâleddin ed-Devvânî, biraz uzamış olan şu izahımızı icmal ederek diyor ki: “Selef-i sâlihîne ve ehl-i hadîsin muhakkiklerine göre, enbiyâ-i kirâm ba’s olunduklarından sonra günâh-ı kebâirin bütün envâ’ ve efradından gerek amden gerek sehven sıyânet-i ilâhiyye ile mahfuzdurlar. Yine böyle amden sagâirden de mahfuzdurlar. Binaenaleyh enbiyâ-i kirâma kizb, mâsiyet isnadına dair bir rivayet naklolunursa, o rivayet tarîk-ı âhâd ile menkul ise merduddur. Tevâtür tariki ile naklolunmuş bulunuyorsa müevveldir.

Kelâm kitaplarından hulâsa ettiğimiz bu izahatı arzettikten sonra Kādî İyâz’ın bu mevzua dair *Şifâ*’ındaki çok kıymetli mâlûmatı da bervech-i âtî hulâsa ediyoruz: Enbiyâlar a) itikâdiyyât, b) akvâl, c) a’mâl hususlarında bir mahzûr-i şer’ide bulunmaktan mâsumdurlar:

İTİKÂDİYYÂT. Enbiyâ-i kirâmın, Cenâb-ı Hakk’ın zâtına, sıfâtına, ef’âline vukufu, yakîn derecesinde bir ilimdir. Bu babda, enbiyâ-i kirâmıda şek, cehil bulunması bilicmâ mümtenidir. İbrâhim aleyhisselâmın, وَلَٰكِنْ لِّیُطَمِّنَ قَلْبِیْ *“Yâ rabbi! Senden ihyâ-i emvât*

mûcizesini isteyişim, kemâl-i kudretin hakkında kalbimi son derece tatmin içindir”⁶⁰ demesi Cenâb-ı Hakk’ın ihyâ-i envât hususundaki kudretinden gönlünde bir ukde-i istifhâm bir şüphe ve tereddüt bulunduğundan dolayı değildir, belki Cenâb-ı Hakk’ın duasına icâbet hususunda nezd-i bârîdeki derecesini anlamak içindir. Yakîn kuvvet ve zaafı kâbil bir hâlet-i rûhiye olduğundan ilmü’l-yakîn derecesinden aynü’l-yakîn derecesine yükselmek içindir.

Yine böyle Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ* ⁶¹ âyet-i kerîmesi ile vâki olan hitâb-ı ilâhîde Resûl-i Ekrem’in gönlünde hakikaten bir şek ve tereddüdün mevcut olduğundan dolayı değildir. Belki bu ehl-i şekke böyle söylemesini tâlim içindir: ... *قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي* ⁶² *de!*”⁶² âyet-i kerîmesinde böyle tâlim buyurulmuştu. Hulâsa, bu yolda vârit olan hitâbât-i ilâhiyye⁶³ hep bu yolda müevveldir.

Şu da ehl-i ilmin icmâi ile sabit bir hakikattir ki, şeytan, enbiyâ-i kirâmın cisimleri şeytanın zarar vermesinden masûn olduğu gibi kalpleri de vesvese ilkâ etmesinden mahfuzdur.

PEYGAMBERLERİN SÖZLERİNİN HATADAN MASÛNİYETİ

Ya ahkâm-ı dîniyyenin tebliğine ait olur ki, zevât-ı enbiyâ bu babda amden ve sehv ü nisyan suveriyle hata etmekten bilicmâ masûndur. Ya da umûr-ı dünyâyâ ait olur ki, bu babda da yine peygamberler amden veya nisyanen ve hataen, ister hâl-i rızâda, ister hâl-i gadabda, ister ciddi, ister mizahî, ister hâl-i sıhhatte, ister hâl-i marazda olsun peygamberler yine masûndurlar. Bu babda da selefin icmâi vardır. Halef, felsefî yollarda dolaşırken ihtilâf etmişlerdir. Bu babda en ziyade meşgul eden şey de yukarıda mükerreren izah edilen Zülyedeyn kıssasıdır. Bu hadisede Zülyedeyn hazretlerinin “Namaz kısaldı mı, yoksa nisyan mı buyurdunuz?” sualine karşı, *كل ذلك لم يكن* “*Bunların ikisi de vâki değildir*” diye cevap vermişlerdi⁶⁴ ki, nisyânın vukuu muhakkaktı. Hatta bu hadisin bazı rivayet tariklerinde Zülyedeyn’nin, *قد كان بعض ذلك يا رسول الله* “*Bunun ikisinden birisi vâki olmuştur yâ Resûlellah*” sözüyle nisyânın vukuunu tevsik etmiştir. Bu hadise de gûnâgûn tevcih ve te’vil edilmiştir. Fakat en basiti bunun bir nisyan değil, sehv olmasıdır. Buhârî bile bu mevzua dair olan hadisleri “Bâbü’s-Sehv” diye bir unvân-ı umûmî altında toplamamış mı

60 el-Bakara, 2/260.

61 Yûnus, 10/94.

62 {Yûnus, 10/104.}

63 {el-En’âm, 6/35.} *ومنه قوله تعالى خطبا لمحمد صلى الله عليه وسلم (وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ)* {Hûd, 11/46.} *ولنوح عليه السلام (فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ)* ليس لإثبات الجهل لهما بل المراد هو الوعظ بعدم التشبه في الأمور بسمات الجاهلين.

64 {M1290 Müslim, Mesâcid, 99.}

idi? “Bâbü’n-Nisyan” dememişti. Çünkü sehiv ile nisyan arasında lugavî fark vardır. Nisyan, bir gaflet, bir ruhî âfettir. Sehiv ise bir şughl-i kalbîdir. Bunun için Resûl-i Ekrem namazda sehveder de namazda nisyan etmez.

PEYGAMBERLERİN İŞLEDİKLERİ İŞLERİN HATADAN MASÛNİYETİ

Bu da ya peygamberlerden tebliğ muktezâsı olmayarak vârit olan akvâl-i enbiyâya şâmil olur ki, bilicmâ peygamberlerin fevâhiş ve kebâirden masûn bulunduklarını mükereren bildirmiştik. Yalnız ihtilâf, peygamberlerden ihtiyaçlarıyla veya muktedir olamayarak maâsîden masûniyetlerindedir. Bu da izah edilmmişti.

Sagâire gelince, selef fukaha ve muhaddislerinden bir kısmı bunda bir masûniyet aramamışlar, belki tecviz etmişlerdir. Bazıları tevakkuf etmişlerdir. Ne lehte ne de aleyhte beyân-ı re’y etmişlerdir. Selefin muhakkikleri ise peygamberlerin kebâirden masûn oldukları gibi sagâirden de masûn oldukları ictihadında bulunmuşlardır. Bunlar, peygamberlere mutlak ve bilâkaydüşart ittibâ bu suretle tahakkuk eder demişlerdir ki, bu mevzuun şaheser bir fikir ve ictihadıdır. İmam Ebû Hanîfe’nin İmam Mâlik’in, İmam Şâfiî’nin “rahimehmullah” mezhebi budur. Bu mevzu hakkındaki meslek-i muhaddisîn üzerine izahımıza da burada nihayet veriyoruz.

CENAZENİN YANINA GİRMENİN CEVAZI HAKKINDA EBÛ SELEME TARİKİ İLE RİVAYET EDİLEN HAZRET-i ÂİŞE HADİSİ⁶⁵

Mevzubahsimiz olan Ümmü Alâ hadisini Buhârî’nin, “Meyyitin yanına kefenine sarıldıktan sonra girilmesinin cevazı” hakkındaki bir babında zikrettiğini bildirmiştik. Buhârî, bu Ümmü Alâ hadisi ile bu unvan arasında da irtihâl-i Nebî aleyhisselâmı müteakip Hazret-i Ebû Bekir’in çok firaklı olan ziyaretine dair Hazret-i Âişe’nin de bir hadisini rivayet ediyor ki, meâlen şöyledir: Ebû Seleme hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in zevcesi Âişe radiyallahu anhâ bana şöyle haber verdi diyor:

(İrtihâl-i nebevî üzerine) Ebû Bekir radiyallahu anh “Sünüh” mahallesindeki⁶⁶ meskeninden atına binip (mescide) geldi. Atından inip mescide girdiğinde (mesciddeki cemaatin kalabalığına rağmen) kimseye bir şey söylemeyip doğru Âişe radiyallahu anhânın odasına girdi. Hemen Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’e yaklaştı. Hazret-i Rasûl’ün mübarek yüzü bir bürde-i yemânî ile örtülü idi. Yüzünden örtüyü kaldırdı. Sonra, bu (bedr-i münîr-i nübüvvet)in üzerine kapandı ve (iki gözü arasını hürmetle) öptü ve ağlamaya başladı.⁶⁷

65 Ebû Seleme, Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhin oğludur. Medine’nin en namdar fukaha ve muhaddislerindendir. İsmi Abdullah’tır (*Hulâsa*).

66 Sünüh: Hâris b. Hazrecoğullarına ait evlerin bulunduğu mahallenin ismidir. Bu mahalle ile menzil-i Nebî aleyhisselâm arasında bir mil mesâfe uzaklık var idi. (*Aynî*).

67 Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Osman b. Maz’ûn radiyallahu anh vefat ettiğinde böyle yapmıştı. Resûl-i Ekrem Efendimiz kadîmu’l-İslâm olan bu mücahidin cenâzesinin üzerine kapanmıştı. Onu

Bunu müteakip, “Yâ Nebiyyallah! Babam, anam sana feda olsun, Cenâb-ı Hak sana bu ölüm şiddetinden başka ikinci bir keder vermeyecektir. Mukadder olan bu ölüm geçidini ise şimdi atlatmış bulunuyorsunuz” diye izhâr-ı mâtem eyledi.

Râvi Ebû Seleme hazretleri diyor ki: İbn Abbas radiyallahu anhümâ da bana şunu haber verdi: Ebû Bekir radiyallahu anh Hazret-i Âişe’nin odasından çıktı. (O sırada) Ömer radiyallahu anh, (“Her kim Muhammed’i öldü derse ikiye biçirim” diye) söyleniyordu. Ebû Bekir ona, “otur!” dedi. Fakat Ömer (dehşetinden) oturmadı. Ebû Bekir bir kere daha, “otur” dedi. Ömer yine oturmadı. Bunun üzerine Ebû Bekir (yüksek sesle) şehâdet getirdi. Bunun üzerine halk, Hazret-i Ömer’i bırakıp Ebû Bekir radiyallahu anhin yanına geldi. Ebû Bekir (şöyle) bir hutbe irat etti ve hutbesinde,

— Allah’a hamd ü senâ ettikten sonra dedi ki: Sizden her kim ki Muhammed’e tapıyorsa bilsin ki, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ölmüştür. Kim ki Allah’a ibadet ediyorsa bilsin ki, Allah haydır. Lâ yemûttur. Allah Teâlâ (Kur’ân-ı Kerîm’inde) {şöyle buyurmuştur}, “*Muhakkak ki, Muhammed bir peygamberdir. Ondan evvel geçen peygamberler gibi o da geçecektir. Muhammed ya ölür veya katlolunursa ökçenize basıp (arkanızı) mı döneceksiniz. Kim ki böyle geriye dönüp hâl-i şirke avdet ederse, bundan Allah’a bir zarar erişmez. Ni’met-i İslâm’a şükredip sabit kalan müminlerin ise Cenâb-ı Hak yakında mükâfatını verir.*”

(İbn Abbas, rivayetine devam ederek), Allah’a yemin ederim ki, Ebû Bekir radiyallahu anh bu âyet-i kerîmeyi okuyana kadar ashâb-ı kirâm (hazretleri) bu âyet-i kerîmeyi hiç bilmiyorlar gibi idiler. Güya Cenâb-ı Hak bu âyeti yeni inzâl etmişti. Onlar Hazret-i Sıddîk’tan yeni duyup öğreniyorlardı. Her işiten sahâbî muhakkak âyet-i kerîmeyi (hayret içinde) lisanı ile okuyordu.⁶⁸

HAZRET-i ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Meyyitin yüzünü örtmek müstehap olduğu;

2. Meyyitin yüzünü takbîl etmenin cevazı. Ebû Bekir radiyallahu anhin vech-i saâdeti takbîli bir delil olmakla beraber Ebû Bekir es-Sıddîk bu hareketi ile Resûl-i Ekrem

öpüyordu, sonra ağlıyordu, hatta göz yaşları mübarek yanakları üzerine akıyordu. (Aynî naklen anî’t-Tirmizî). {T989 Tirmizî, Cenâiz, 14.}

68 عن أبي سلمة أن عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته قالت: أقبل أبو بكر رضي الله عنه على فرسه من مسكنه بالسنع حتى نزل فدخل المسجد فلم يكلم الناس حتى دخل على عائشة رضي الله عنها فتيمم النبي صلى الله عليه وسلم وهو مسجى ببرد حبرة فكشف عن وجهه ثم أكب عليه فقبله ثم بكى فقال بآبي أنت يا نبي الله! لا يجمع الله عليك موتتين أما الموتة الأولى التي كتب الله عليك فقدمتها. قال أبو سلمة فأخبرني ابن عباس رضي الله عنهما: أن أبا بكر رضي الله عنه خرج وعمر رضي الله عنه يكلم الناس. فقال اجلس! فأبى. فقال اجلس! فأبى. فتشهد أبو بكر رضي الله عنه فمال إليه الناس وتركوا عمر. فقال أما بعد فمن كان منكم يعبد محمدا صلى الله عليه وسلم فإن محمدا صلى الله عليه وسلم قد مات. ومن كان يعبد الله فإن الله حي لا يموت. قال الله تعالى: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ... إلى الشَّاكِرِينَ* فوالله لكان الناس لم يكونوا يعلمون أن الله أنزل الآية حتى تلاها أبو بكر رضي الله عنه فتلقاها منه الناس. فما يسمع بشر إلا يتلوها. {B1241 Buhârî, Cenâiz, 3.}

* Sûre-i Âl-i İmrân âyetleri cümlesinden olan bu âyet-i kerîmenin tamamı şöyledir:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهَ الشَّاكِرِينَ {Âl-i İmrân, 3/144.}

sallallahu aleyhi ve sellem bir fiiline iktidâ etmiş bulunuyordu. Tirmizî'nin sahihan rivayetine göre, vaktiyle Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Osman b. Maz'ûn radiyallahu anh vefat ettiğinde böyle yapmıştı. Kadîmü'l-İslâm bir mücahid olan İbn Maz'ûn'un vefatında Resûl-i Ekrem Osman'ın cenazesi üzerine kapanmıştı, onu öpüyordu, sonra mütemâdiyen ağlıyordu.⁶⁹ Hatta göz yaşları mübarek yanakları üzerine akıyordu. İbn Abdülber de *Temhîd*'inde bu çok firaklı vâkıayı şöyle rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem, İbn Maz'ûn'un cenazesi tabuta konulduğu sırada da, طوبى لك يا عثمان لم تلبسك الدنيا ولم تلبسها "Ey Osman! Ne mutlu sana! Şimdi devlet, saadet senin içindir. Ne dünya sana bir hulle giydirdi, ne de sen dünyaya bir kıymet verdin" buyurmuştur.⁷⁰

Bundan evvel 620 numara ile tercümesi geçen Ümmü Alâ hadisinde izah olunduğu üzere İbn Maz'ûn, muhacir fukarasındandı. Hâl-i fakrından dolayı kefen bulunamayıp eski ehramı ile kefenlenmişti. Resûl-i Ekrem efendimiz bu mâtemli sözleriyle o acıklı vak'aya işaret buyurmuşlardı.

3. Nevhasız ve ref'-i âvâz etmeyerek ağlamanın cevazı;

4. Hazret-i Sıddîk'ın, Hazret-i Fârûk'tan daha âlim olduğu da sarâhaten bu hadiseden anlaşılır. İrtihâl-i nebevîyi müteakip cereyan eden bu mesele, Ebû Bekir hazretlerinin nüfuzu nazarını, ilm ü irfanının kemalini, en müşkil zamanlarda Ebû Bekir es-Sıddîk'ta görülen mekânnet ve metânnet ashaptan hiçbirinde görülemiyordu. Bunun için Ebû Bekir söz söylemeye başlayınca, ashâb-ı kirâm derhal başına toplanıvermişti.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قُتِلَ أَبِي جَعَلْتُ أَكْشِفُ التُّوبَ عَنْ وَجْهِهِ أَبْنِي وَيَنْهَوْنِي عَنْهُ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَنْهَانِي فَجَعَلْتُ عَمَّتِي فَاطِمَةَ تَبْكِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَبْكِينَ أَوْ لَا تَبْكِينَ مَا زَالَتِ الْمَلَائِكَةُ تَظْلُهُ بِأَجْنَحَتِهَا حَتَّى رَفَعْتُمُوهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Câbir demiştir ki: Babam (Uhud Gazâsı'nda) şehid edildiğinde ağlayarak üzerinden elbisesini çıkarıyordum⁷¹ da beni ağlamaktan menediyorlardı. Halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem nehyetmiyordu. Halam Fâtıma da ağlamaya başladı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (halamı tâziye ve şehidin yüce mertebesini bildirerek) buyurdu ki: "Ey Fâtıma! Siz ona ağlasanız da ağlamasınız da siz

69 {T989 Tirmizî, Cenâiz, 14.}

70 {İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXI, 224.}

71 {Bu ifadenin "...yüzündeki bezi açtığımda..." şeklinde tercüme edilmesi lafza daha mutabıktır.}

şehidi (mağselinden) kaldırına kadar melekler (onun üzerine toplandılar), kanatlarıyla onu gölgelendirdiler.” {B1244 Buhârî, Cenâiz, 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buradan başka bu hadisi Buhârî “Megâzî” bahsinde, Müslim “Fezâil”, Nesâî “Cenâiz” ve “Menâkıb” bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Hazret-i Câbir’in pederi Abdullah b. Amr es-Selâmî radiyallahu anhümâ Uhud Harbi’nde düşmanın pek zalimane işkencesine uğrayarak şehid olmuştu. Gaddar düşman bu mübarek şehidin burnunu, iki kulağını kesmek gibi şenaat irtikâp etmişti. Resûl-i Ekrem şehidin hemşiresi Fâtıma’yı tâziye etmiş ve Abdullah’ın, meleklerin kanatlarıyla gölgelendiğini, Allah yanında mükerrem bir şehid olduğunu bildirmiş idi.

Dâvûdî diyor ki: Meleklerin kanatlarıyla gölge yapması, şehidin ruhunun suûdu hengâmında meleklerin, şehid üzerine toplanarak onun ruhunun bir ihtifal ile suûduna mübâderet eylemelerini ve nezd-i bârîde kendisi için hazırlanan kerametleri, nimetleri müjdelediklerini işâr eder. Güneşin hararetinden korumak gayesine de mâtuf olabilir.

Bakî b. Mahled’in Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hazret-i Câbir’e, “*Sana bir müjde vereyim mi? Allah, babanı diriltti ve kendisine perdesiz doğrudan doğruya söyledi. Halbuki şimdiye kadar hiçbir kimseye böyle bilâhicab söylediği vâki değildi*” buyurmuştur.⁷² Hiç şüphesiz ki bu taltîf-i ilâhî dünyada hiçbir şehide müyesser olmamıştır.

622

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَعَى النَّجَاشِيَّ فِي الْيَوْمِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ
خَرَجَ إِلَى الْمُصَلَّى فَصَفَّ بِهِمْ وَكَبَّرَ أَرْبَعًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem necâşînin vefatını, necâşî öldüğü günü (mescidde bizzat) haber verdi. (Sonra mescidden) musallâya çıkıp ashâbı ile saf bağlayarak dört tekbir aldı. {B1245 Buhârî, Cenâiz, 4.}

72 روى بقي بن مخلد عن جابر رضي الله عنه: لقيني رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ألا أبشرك أن الله أحيا أباك وكلمه كفاحا وما كلم أحدا قط إلا من وراء حجاب (عيني ج 4 ، ص 20)

{Aynî, Umde, VIII, 18. Ayrıca benzer bir rivayet için bkz: T3010 Tirmizî, Tefsîr, 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu hadisi yine "Cenâze" bahsinde ikinci bir rivayeti daha vardır. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahiplerinin hepsi de böyle "Cenâze" bahsinde rivayet etmişlerdir.

Na'y, sa'y vezninde bir kimsenin vefat ettiğini haber vermektir.

Necâşî, Habeş meliklerine verilen unvandır. İbn İshak *es-Sîre*'sinde, bu necâşînin ismi Ashame'dir, atıyye mânasınadır, diyor. Ebû'l-Ferec de Ashame b. Ebcerî'dir demiş. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Sahme diye zabtedilmiştir. *Telvîh*'te ise Habeşe lisancılarının hâ-i mu'ceme ile Ashame telaffuz ettikleri bildirilmiştir. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında bu necâşînin müslüman olması şöyle rivayet edilmiştir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hicret-i seniyyelerinin altıncı yılında Hudeybiye'den avdet buyurup yedinci hicret yılının muharreminde "Amr b. Ümeyye ed-Damrî" radyallahu anh vedâatıyla bir mektup gönderip İslâm'a davet buyurmuştu. Necâşî, Resûl-i Ekrem'in mektubunu hürmetle alıp şöyle karşısına gözü önüne koymuş ve izhâr-ı hürmet ederek tahtından inip yer üzerine oturmuş ve sonra müslüman olmuştur. Dîn-i mübîn-i İslâm'ı kabul ettiğini bir mektupla Resûl-i Ekrem'e arzetmiştir. Necâşîye Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anh tarafından ta'lîm-i dîn edildiği de İbn Sa'd'ın rivâyâtı cümlesindendir.

Necâşînin vefatı, Tebük Seferi'nden dönüldüğü yedinci yılın receb ayına tesadüf etmişti. *Sahîh-i Müslim*'de taraf-ı risâletten kendisine mektup gönderilen necâşînin, cenazesine namaz kıldığı necâşî olmadığı zikrediliyor. Mektubun târîh-i tahrîr ve irsâli ile vefat tarihi arasında altı ay gibi kısa bir zaman geçmiş olması da Müslim'in bu rivayetini bir dereceye kadar teyit edebilir. Fakat şârih Aynî, "Bu haber, bazı râvilerin vehmidir" denildiğini haber veriyor. Câiz ki, o râvi ikinci derecede bazı Habeşe mülûküyle asıl melîk-i kebîrden tabir etmiştir.

BU HADİSTEN VÜCÛHU MÜTEADDİDE İLE AHKÂM İSTİNBAT EDİLMİŞTİR

Birinci, cenaze ilânının cevazıdır. Resûl-i Ekrem efendimizin mescid-i saâdette evvelâ necâşînin vefatını haber vermesi, sonra çıkıp cemaatle namaz kılması, cenaze ilânını tahsin eden fukaha için gayetle vâzıh ve kuvvetli bir delildir. Na'y yani "filân kimse öldü" diye münâdî vasıtasıyla ilân etmek câiz olup olmadığı ulemâ arasında mûcib-i ihtilâf olmuştur. Bu ihtilâfı izaha girişmezden evvel bu ihtilâfın menşeyini ve ortada izahına çalıştığımız Ebû Hüreyre hadisi gibi bir nas var iken bu ihtilâfa sebebiyet veren bir hadiseyi arzetmek isteriz:

Nevevî'nin bildirdiğine göre bu "na'y = ölüm ilânı" Câhiliye devrinde de vardı. Fakat bambaşka bir şekilde idi. Câhiliye zamanında eşraftan birisi ölünce kabilelere birer süvari gönderilir ve "filân öldü. Onunla birlikte Arap kavmi de öldü" diyerek ve müteveffanın birtakım mefâhiri sayılarak ölüm ilân edilirdi. Bu ilânı da ağlamalar, inlemeler, ve saç yolmak, yaka paça yırtmak gibi türlü çılgınlıklar takip ederdi. Dîn-i İslâm, aşağıda görüle-

ceği üzere bu yoldaki “na’y”i menetmiştir. Bu fi’l ü hareket halkı inzara, ihâfeye bâdî olduğu için mekruh addedilmiştir.

İşte ölüm ilânında mahzur görmeyenler ve belki de istihsan edip müstehaptır diyenler böyle münkerât karıştırılmayan sade bir ilânı meşrû addederek mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Nevevî, bu Câhiliye âdetini hikâye ettikten sonra, “meyyitin akrabası, ahabları, dostları tarafından ilân edilmesi müstehap” diyor. İbrâhim en-Nehaî’nin de aralarında bulunduğu bazı âlimler de, meyyitin ailesi tarafından akrabasına, ihvan ve yâranına ilân edilmesinde beis yoktur demişlerdir. Zeynüddin el-İrâkî, “Cenazenin ailesinin, akraba ve taallukatının ilânını ashâb-ı tahkîk ve fukahânın ekserisi istihsan etmişlerdir” diyor. Bazı âlimler de “fazla cemaat temini için muhtar olan ilân edilmelidir” demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe, ilânda hiçbir mahzur görmemiştir. İmam Mâlik’in bir ictihadı da böyledir. İbn Tîn’in İmam Mâlik’ten rivayetine göre, imâm-ı müşârûn ileyh câmi kapılarında, çarşı, pazarda ilânı “na’y” addetmemiştir. Ahmed b. Hanbel bu ilânı yalnız akrabaya tahsis etmiştir. Alkame b. Kays da cenaze ilânı halkı inzardır, na’ydir, Câhiliye âdetidir demiş. Beyhakî bu nehyin ashap ve tâbiünden âtîdeki zevattan naklolunduğunu bildirmiştir: Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, İbrâhim en-Nehaî, Rebî’ b. Haysem⁷³. Şârih Aynî bu isimlere şunları da ilâve ediyor: Ebû Vâil, Ebû Meysere, Ali b. Hüseyin, Süveyd b. Gafle, Ebû Cemre.

Tirmizî, Huzeyfe hazretlerinin şöyle bir vasiyetini rivayet ediyor. Huzeyfe, “Ben öldüğümde sakın benim ölümümü ilân etmeyiniz. Bu ilânın na’y olmasından korkarım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in na’ydan ashabı menettiğini işittim” demiştir.⁷⁴ Tirmizî, bu hadisin hüsnüne şehâdet ediyor. Yine Tirmizî, Abdullah’tan, Resûl-i Ekrem’in, “Na’ydan içtinap ediniz, çünkü na’y, Câhiliye âdetlerindendir”⁷⁵ buyurduğunu rivayet ediyor. Tirmizî, bunun bir hadîs-i garîb olduğunu bildiriyor. Fakat cihet-i garâbetini haber vermiyor.

Bu izahımızdan iyice anlaşılmıştır ki, nehiy cihetini iltizam edenlerin korkusu, ilânın Câhiliye âdeti üzere mekruh bir şekil almasıdır. Yoksa nefis-i ilânı onlar da münker bulmuyorlar.

İlânı tecviz edenlerin istinat ettikleri deliller mevzubahsimiz olan hadîs-i şerif ile Buhârî’nin bunu takiben rivayet ettiği Enes b. Mâlik hadisidir. Bu hadiste Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in Zeyd b. Sâbit, Ca’fer b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Revâha hazerâtının şehâdetlerini bizzat ilân buyurdıkları bildirilmiştir.⁷⁶ Yine hadîs-i sahîhte vârit olduğu

73 {Rebî’ b. Haysem isminde, ashaptan ya da tâbiünden bir zât tespit edilememiştir. “Rebî’ b. Huseym” isminin tashifi olması muhtemeldir.}

74 {T986 Tirmizî, Cenâiz, 12.}

75 {T984 Tirmizî, Cenâiz, 12.}

76 قال النبي صلى الله عليه وسلم أخذ الراية زيد فأصيب. ثم أخذها جعفر فأصيب. ثم أخذها ابن رواحة فأصيب. وإن عيني رسول الله لتذرفان. {B1246 Buhârî, Cenâiz, 4.}

üzere irtihâl-i nebevî üzerine Hazret-i Fâtıma radiyallahu anhâ, “Ey Tanrısının emr ü fermânı kendisine erişen babacığım! Senin haber-i mevtini Cibrîl aleyhisselâma duyur-
ralım” diye na’y etmişti.

Yine Hazret-i Fâtımatüzzehrâ irtihâl-i Nebevî üzerine,

صبت علي مصائب لو أنها صبت على الأيام صرن لياليا

“Üzerime öyle müsibetler döküldü ki, bu mesâib gündüzler üzerine dökülseydi bu
nurlu gündüzler, simsiyah gece kesilirdi” diye i’lân-ı teessür eylemiştir.

Yine Buhârî’nin, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, hastalığında kendisini Resûl-i Ekrem’in iyâde ettiği bir zat gece vefat etmişti ve gece defnedilmişti. Sabahleyin Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme haber verilince, “*Bana vefatını niçin bildirmediniz*” ihtarında bulundu. “Gece karanlığında sizi rahatsız etmek istemedik” diye cevap vermişlerdir. Resûl-i Ekrem de kabrini ziyaret edip namaz kılmıştır.⁷⁷

Hadîs-i şeriften istifade edilen ikinci bir hüküm de cenaze namazının mescid dahi-
linde değil, mescidin haricinde musallâda kılınmasıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz necâşînin vefatını mescidde ilân etmiş, sonra cemaatle musallâya çıkmıştır. Ebû Hanîfe’nin de mezhebi budur. Ebû Hanîfe hazretleri, “Mescidin asıl cemaat yerinde cenaze namazı kılınmaz” demiştir. İmam Mâlik’in, İbn Ebû Zi’b’in mezhebi de budur. İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, cami telvîs edilmemek şartıyla mescid dahi-
linde cenaze namazı kılınmasında bir mahzur görmemişlerdir. Bunların istinat ettikleri haber de şudur:

Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh vefat ettiğinde Âişe radiyallahu anhâ cenazenin mescid-i şerife idhal edilmesini emretmiş ve ezvâc-i Nebî aleyhisselâm da namaz kılmış-
lardı. Sonra Hazret-i Âişe, “Halk, bu hareketimi ayıpladı mı?” diye sormuş. “Evet ayıpladı” diye cevap verilince, “Acayip, ne de çabuk unutmuşlar; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Sehl b. Beyzâ’nın⁷⁸ cenaze namazını mescidde kıldılar” demiştir.⁷⁹

Hanefî imamlarının ve onların ictihadına taraftar olanların bir delili de Ebû Dâvûd’un Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği, “*Kim ki cenaze namazını mescidde*

77 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مات إنسان كان يعوده فمات بالليل فدفنوه ليلا . فلما أصبح أخبروه . فقال ما منعكم أن تعلموني قالوا كان الليل فكرهنا وكانت ظلمة أن نشق عليك فأتى قبره فصلى عليه . {B1247 Buhârî, Cenâiz, 5.}

78 Sehl b. Beyzâ Kureyşî’dir. Kudemâ-i sahâbedendir. İbtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir. Be-
dir Gazâsı’nda ve sâir gazâlarda hazır bulunmuştur. Hicretin 9. yılında irtihal etmiş ve cenazesini bizzat Resûl-i Ekrem kıldırmıştır (Hulâsa).

79 ما أسرع ما نسوا ما صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على جنازة سهل بن بيضاء إلا في المسجد (رواه مسلم)
{M2252 Müslim, Cenâiz, 99. Ebû Dâvûd’un rivayetinde ‘على ابني بيضاء’ şeklinde tesniye ifade edilmiş ve Sehl’in kardeşi Süheyl’in de -radiyallahu anhumâ- namazının Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem ta-
rafından mescitte kılındığı ifade edilmiştir. (D3190 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 49, 50.) Rivayetin öncesindeki kısım için bkz: Aynî, Umde, VIII, 20.}

kılarsa, o namazdan mânevî bir fayda me'mûl değildir" meâlindeki hadîs-i şeriftir.⁸⁰ Hatta İbn Ebû Şeybe Musannef'inde, فلا صلاة له "O kimse için namaz yoktur" suretinde rivayet etmiştir ki, camide namazın kılınmaması hususunda bu rivayet daha sarihtir.

Şimdi iki tarafın istinat ettikleri Hazret-i Âişe hadisi ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ hadisi birbiriyle teâruz etmiş bulunuyorlar. Her iki rivayetin esas itibâriyle lehinde ve aleyhinde şârih Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de naklettiği veçhile pek çok söz söylenmişse de bunlardan sarfinazar ederek bu teâruzun halli hususunda en ziyade isabeti görülen, fukahadan ve nukkâd-ı muhaddisinden Ebû Ca'fer-i Tahâvî'nin fikridir. Tahâvî diyor ki: İki haber teâruz edince, bunun hangisi muahhar olduğunu bilmeye lüzum vardır. Tâ ki, o müteahhir rivayete nâsihtir diyebilelim. Görüyoruz ki, Hazret-i Âişe hadisi ibâha halinde fi'l-i nebevîyi ihbar etmektedir. Kendisine nehiy tekaddüm etmemiştir. Ebû Hüreyre hadisi ise kendisine tekaddüm eden ibâha hükmü vaziyetini nehyetmektedir. Binaenaleyh Hazret-i Âişe hadisinin Ebû Hüreyre hadisiyle mensuh olduğunu kabul etmek icap eder. Bununla beraber Hazret-i Âişe'nin yağmur gibi bir özür ile mescidde kılınmasını iltizam etmiş olması da ihtimal dahilindedir.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinden istifade edilen üçüncü bir hüküm de sair namazlarda olduğu gibi cenaze namazında da saf bağlanmanın sünnet olmasıdır. Tirmizî'nin Mâlik b. Hübeyre'den rivayet ettiği üzere Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Hangi bir cenaze ki, onun üzerine üç saf cemaat namaz kılar, cennet veya mağfiret ona vâcib olur*" buyurmuşlardır.⁸¹

Nesâî'nin, Hakem b. Fûrûh'tan⁸² rivayetine göre, Hakem demiştir ki: "Bize Ebû'l-Müleyh⁸³ bir kere cenaze namazı kıldırmıştı. Biz onu tekbir aldı zannettik. Halbuki o bize yüzünü çevirdi ve 'Saflarınızı ikâme ediniz, meyyit hakkında duanız, şefaatiniz hüsnükabule mazhar olsun' dedi."⁸⁴

Yine Ebû'l-Müleyh demiştir ki: Bana Abdullah, ezvâc-ı Nebvîden Meymûne radiyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem'in, "*Bir meyyit ki, onun üzerine nâstan bir ümmet namaz*

80 فقد روى أبو داود عن أبي هريرة أنه قال قال رسول الله: من صلى على ميت في المسجد فلا شيء له. {D3191 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 49, 50.}

ورواه ابن ماجه ولفظه: (فليس له شيء) وقال الخطيب والمحموظ (فلا شيء له) وروي (فلا أجر له). وقال ابن عبد البر رواية فلا أجر له خطأ فاحش والصحيح (فلا شيء له) ورواه ابن أبي شيبة في مصنفه بلفظ (فلا صلاة له).

81 روى الترمذي من حديث مالك ابن هبيرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلى عليه ثلاثة صفوف فقد أوجب. {T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40.}

معناه وجبت له الجنة. أو وجبت له المغفرة (عيني: ج 3, ص 24)

82 {Bu isim elimizdeki nüshada "Ferrûh" olarak harekelenmiştir.}

83 Ebû'l-Müleyh, Huzelî'dir, ismi Âmir b. Üsâme b. Umeyr'dir. Babasından, Enes b. Mâlik'ten Âişe radiyallahu anhümünden ve daha birtakım sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden de Sâlim b. Ebû Ca'd, Katâde, Eyyûb gibi kibâr-ı meşâyih hadis ahzetmişlerdir. Hicretin 98 tarihinde vefat etmiştir. İbn Sa'd, *Tabakât*'ında 112 tarihinde vefat ettiğini kaydetmiştir. Ebû Zûr'a tevsik eylemiştir (*Hulâsa*).

84 أقیموا صفوفکم ولتحسن شفاعتکم.

kılar, muhakkak onlar o meyyit hakkında şefa'at ederler" buyurduğunu rivayet etmiştir. Ebû'l-Müleyh'e, ümmet nedir? diye sorulmuş. O da kırk kişidir, cevabını vermiş.⁸⁵

Hadisten dördüncü derece istifade edilen cihet, bu hadisin gaip üzerine cenaze namazı kılınmasını tecviz eden ulemâya hüccet olmasıdır. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel tecviz eden eimmedendir. Nevevî diyor ki: "Meyyit o belde içinde ise Şâfiî mezhebinde de imam meyyitin yanında hazır bulunmadıkça namazın câiz olmamasıdır. Bazı Şâfiî fukahası bunu da tecviz etmiştir. Râfiî de, "İmamla cenaze arasında takriben 200 yahut 300 zirâdan fazla bir mesafe bulunmamak lâzımdır" demiş.

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, gaip üzerine cenaze namazı kılınmasını tecviz etmemişlerdir. Necâşî hadisesi, hususi madde kabilindedir, bu babda ihticâca sâlih değildir demişlerdir. Hatta şârih İbn Battâl "Salât-ı gâib hakkında bu hadis ile amel edilmemesi hakkında ümmetin ittifakı vardır. Bazı müstesnalardan kat'-ı nazar edilirse, salât-ı gâibe cevaz veren ulemadan bir kimse bilmiyorum" demiştir. İbn Abdülber de, "Ekser ehl-ilim, salât-ı gâibin necâşiye mahsus olduğuna kâildir. Bazıları tecviz etmiştir" demiş.

Hadisten beşinci derecede istifade edilen bir hüküm de cenaze namazının dört tekbir ile kılınmasıdır.

623

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ ثُمَّ أَخَذَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ وَإِنَّ عَيْنِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَتَذْرِفَانِ ثُمَّ أَخَذَهَا خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ مِنْ غَيْرِ امْرَأَةٍ فَفُتِحَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radyallahu anhtan şöyle rivayet ediliyor: Hazret-i Enes demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere minber üzerinde, "İşte) sancağı Zeyd (b. Hârise) aldı, Zeyd katlolundu. Sonra sancağı Ca'fer (b. Ebû Tâlib) aldı. O da katlolundu. Sonra sancağı (Abdullah) b. Revâha aldı, o da katlolundu" buyurdu. (Bunu söylerken) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) iki gözünden yaş akıyordu. (Resûl-i Ekrem devamla), "Bundan sonra sancağı emirsiz, Hâlid b. Velîd aldı. Ona feth ü nusret ihsan olundu" buyurdu. {B1246 Buhârî, Cenâiz, 4.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifte şehâdetleri bildirilen bu üç kahraman kumandan, Hazret-i Peygamber'in ve İslâm ordusunun göz bebeği idi. Bu dilsûz şehâdet hadisesi de Mûte⁸⁶ Harbi'nde vuku bulmuştu, İslâm tarihinin pek acıklı bir faslını teşkil eden bu muharebede İslâm ordusu kumandanı Zeyd b. Hârise şehid olmuştu. Sonra kumanda mevkiine geçen Ca'fer b. Ebû Tâlib, bunun da şehâdeti üzerine Abdullah b. Revâha radiyallahu anhüm kumandan olmuş ve müteakiben o da şehid olmuştu. En sonra Hâlid b. Velîd kumandayı ele alarak feth ü zafer müyesser oldu.

Bu silsile-i şühedânın acı haberleri henüz Medine'ye gelmeden Resûl-i Ekrem efendimiz bunu aynen ashaba haber vermiştir. Vâkîdî Abdullah b. Ebû Bekir'e muntelhî olan bir senedle bu mübarek şehidlerin Resûl-i Ekrem tarafından ashaba nasıl tebliğ buyurulduğunu şöyle rivayet ediyor: İki ordu Mûte'de harbe tutuşunca Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem Medîne-i Münnevver'deki minber-i saâdetine oturmuş ve kendilerine, Medine ile Şam arasında fersahlarla uzayan bu geniş saha açılarak meydân-ı ma'rekeyi bizzat görüyordu. *"İşte sancağı Zeyd aldı, şehid oldu"*, buyurdu ve şehâdet getirip şehide salâtüselâmdan sonra *"Siz de Zeyd için istiğfar ediniz, Zeyd cennete girdi. Orada sây ü safâdadır. Şimdi sancağı Ca'fer b. Ebû Tâlib aldı, o da şehid oldu"* buyurdu. Buna da şehâdet, salât, dua edip *"Siz de istiğfar ediniz"* buyurduktan sonra *"İşte Ca'fer de cennete girdi, istediği tarafa iki kanatla uçuyor. Bu defa da bayrağı Abdullah b. Revâha aldı, o da şehid oldu"* dedi. Onun hakkında da şehâdet ve salât ile duadan sonra *"Siz de Abdullah için mağfiret dileyiniz. Bu da cennete dahil olmuştur"* buyurdu.⁸⁷ Enes b. Mâlik'in hadisinde gördüğümüz üzere, Resûl-i Kibriyâ'nın gözlerinden mütemâdiyen yaş akıyordu. Bundan sonra bayrağı süyûf-ı ilâhiyyeden yalın bir kılıç olan Hâlid b. Velîd aldı, feth ü zafer müyesser oldu, halbuki Hâlid taraf-ı risâletten kumandan tayin buyurulmamıştı. Fakat harbin en tehlikeli bir zamanında ordunun selâmeti namına kumanda mevkiine geçip sancağı eline almayı en mukaddes bir vazife bilmişti.

Buhârî'nin İbn Ömer'den rivayetine göre, İbn Ömer, "Şühedâ arasında Ca'fer b. Ebû Tâlib'i aradık, bulduk; bu aziz şehidin vücudunda yetmiş bu kadar ok ve kılıç yarası bulduk" demiştir. Buhârî, Mûte'deki şedâid-i harbi tasvir eden Hazret-i Hâlid'in, "O gün elimde dokuz kılıç kırıldı. Yalnız bir 'safîha-i yemâniyye' kaldı" dediğini haber veriyor.

86 Mûte, Şam mülhakatından Belkâ denilen bir hitte-i arazide vâki bir kasabadır. Hazret-i Peygamber, bütün cihan hükümdarlarına İslâm dinine davet için birer mektup gönderdiğinde Bizans imparatorunun himayesinde bulunan Busrâ şimdiki Havran Emîri Şurahbil b. Amr'a da Hâris b. Umeyr radiyallahu anh yediyle bir mektup göndermişti. Diğer süferâ-yı seniyye emniyetle ifâ-yı vazife ettikleri halde Hazret-i Hâris, Şurahbil tarafından şehid edilmişti. Bunun üzerine 3000 mevcutlu bir ordu teşhiz ve Zeyd b. Hârise kumandan tayin buyurularak gönderildi. Şayet Zeyd şehid olursa yerine Ca'fer b. Ebû Tâlib, bu da şehid olursa Abdullah b. Revâha'nın sıra ile kumandan olmaları emrolunmuştu. Mûte'de harp edildi. Fakat düşman ordusunun mevcudu 100.000 neferden ibaret idi.

87 {Vâkîdî, *el-Megâzî*, II, 762.}

Zeyd b. Hârise ilk müslümanlardandır. Peygamberimiz kendisini evlât edinmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de yegâne ismi zikredilen bir sahâbîdir. Ca'fer b. Ebû Tâlib, zülcenâhayn ve sâhib-i hicreteyndir. Cevâd b. Cevâd diye de mâruftur. Abdullah b. Revâha da Akabe'de biat eden nûkabâdan biridir. Cesur ve en âteşîn bir İslâm şairidir. Terceme-i hâli 596 numaralı hadisin izahında geçmiştir.

Bu hadîs-i şerifte sıdk-ı nübüvvat-i Ahmedî'ye delâlet vardır ki, bu İslâm bahadîrlarının şehâdetlerini henüz bunlar Mûte'de iken haber vermişlerdi. Yine bu hadisten, meyite ağlamanın cevazı müstefâd olur. Bir de lüzum tahakkuk edince menâfi-i umûmiyye namına fevkalâde ahvalde tayinsiz tevellî-i umûr edilmesinin cevazı anlaşıyor. Hazret-i Hâlid'in bizzat kumanda mevkiine geçmemesi, ordunun mahvını ve ümmetin felâketini mûcîp olacaktı.

وَعَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا مِنَ النَّاسِ مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَقَّى لَهُ ثَلَاثٌ لَمْ يَنْلُغُوا الْحَنْثَ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ إِيَّاهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “Üç çocuğu henüz erlik çağına ermeden vefat etmiş hiçbir müslüman yoktur. Ancak Cenâb-ı Hak o müslümanı, bu çocuklara ihsan buyurduğu geniş rahmet ve keremi ile cennete idhal eder.” {B1248 Buhârî, Cenâiz, 6.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de rivayet vichelerinin kesretiyle temeyyüz etmiş hadislerden biridir. Turuk-ı isnâdı kırk kadar sahâbîye müntehî bulunmaktadır ki, şunlardır: Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî, Muâz b. Cebel, Utbe b. Abd, Câbir b. Abdullah, Mutrif, Enes, Ebû Zer, Ubâde b. Sâmit, Ebû Sa'lebe, Ukbe b. Âmir, Kurre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Ümâme, Ebû Mûsâ, Hâris, Câbir b. Semüre, Amr b. Abese, Muâviye b. Hayde, Abdurrahman b. Beşîr, Züheyr b. Alkame, Osman b. Ebû'l-Âs, Abdullah b. Zübeyr, İbn Nadr es-Selemî, Sefîne, Hashâs b. Bekir, Abdullah b. Ömer, Zübeyr b. Avvâm, Büreyde, Ebû Seleme (Resûl-i Ekrem'in râîsi), Ebû Berze, ümmü'l-mü'minîn Âişe, Habîbe b. Sehl, Ümmü Süleym, Ümmü Mübeşşir ve daha ismi tayin edilemeyen sahâbî radiyallahu anhüm.

Bu ashâb-ı kirâmdan rivayet eden tâbiî ve onlardan ahz ü rivayet eden tebeu't-tâbiîn ile dördüncü tabakadaki râvileri insan şöyle göz önüne getirince, bir türlü hayret etmekten kendisini alamaz. İslâm dininin safvet-i asliyyesinde mahfuz kalmasının bu da canlı bir şahidi. Bu ashâb-ı kirâmdan rivayet edilen metinler birbirinden tabiidir ki farklıdır. Yalnız ifade ettikleri rûh-i ma'nâ birdir. Hadis mevzuunda matlup olan da budur. Bugün Şark ve Garp mütefekkirlerinin itiraf ve takdir ettikleri bir hakikattir ki, İslâm dini kadar hiçbir hâdise-i ictimâiyye metodolojik bir usul ile zamanımıza kadar nakledilememiştir. Bu, yalnız ve yalnız ahkâm-ı İslâmiyyemizin mazhar olduğu bir lutf-ı ilâhîdir.

Bu hadisi Buhârî, bir çocuğu vefat edip de kazâ-i ilâhîye razı olan ve Cenâb-ı Hak'tan rahmet ve mağfiret dileyerek sabreden müslümanın faziletine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadiste üç çocuğu vefat eden müslüman tabir edildiği halde İmam Buhârî'nin bu unvanda bir çocuğu vefat eden tabir etmesi, bu hadisin arzettiğimiz birçok tarîk-i rivâyeti arasında bir ve iki ile takyîd edilenleri vardır da Buhârî bunlara da bu unvanında işaret etmiş oluyor. Nasıl ki, Nesâî'nin âtîdeki rivayetinde iki adedi musarrahtır: Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Kim ki vefat eden üç çocuğunun sevabını Allah Teâlâ'dan dilerse, Cenâb-ı Hak onu cennete idhal eder*” buyurmuş. Bu sırada bir kadın ayağa kalkıp, “Yâ Resûlellah! İki çocuğu ölmüş olursa o da bu ecre nâil olur mu?” diye sormuş da Resûl-i Ekrem, “*Evet, iki çocuğu ölen de nâil olur*” buyurmuş. Sonra bu kadın, “Keşke biri de sorsa idim?” diye teessüf etmiştir.⁸⁸

Ümmü Eymen'den gelen rivayette, *من دفن واحدا فصبر واحتسب كانت له الجنة* “*Bir çocuğunu defneden kimse, sabreder ve Cenâb-ı Hak'tan ecrini dilerse, o kimseye cennet nasip olur*” buyurulmuştur.⁸⁹

Hadiste mutlak olarak “veled” (çocuk) tabir edilmiş olmasına göre kız ve erkek çocuklarına şâmindir. Müslim tabiri de âmdır, erkek ve kadına şâmindir. Her ikisi de nâil-i mesûbât olur.

İmam Buhârî, bu hadîs-i şerifin mensup olduğu unvanında “Bir Çocuğu Ölüp De Sabreden Kimsenin Fazileti” dedikten sonra *وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ “Habîbim! Kazâyâ, belâyâ sabreden kullara müjdele”*⁹⁰ kavî-i şerifini ziyade etmiştir. Cenâb-ı Hak bu sabreden kulları Bakara sûresinde şöyle tavsif buyuruyor: *الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ “Sâbirler,*

88 من احتسب ثلاثة من صلبه دخل الجنة. فقامت امرأة فقالت أو اثنان؟ قال: و اثنان فقالت المرأة يا ليتني قلت واحدا. {N1873 Nesâî, Cenâiz, 24.}

İhtisab, vefat eden çocuğu için Cenâb-ı Hak'tan sevap dilemektir.

89 {Kaynaktaki râvisi Hazret-i Câbir b. Semure olan rivayetten, ictibas edilen bu cümle, rivayette Hazret-i Ümmü Eymen'in sözü olarak geçmektedir. (MK2030 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 245.) Rivayetin kaynaktaki metni şöyledir:

عن جابر بن سمرة، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من دفن ثلاثة من الولد فصبر عليهم واحتسبهم وجبت له الجنة»، فقالت أم أيمن: أو اثنين، قال: «ومن دفن اثنين فصبر عليهما واحتسبهما وجبت له الجنة»، فقالت أم أيمن: أو واحدة؟ قال: فسكت أو أمسك، فقال: سمعت أم أيمن: «من دفن واحدا...»

90 {el-Bakara, 2/155.}

o müslümanlardır ki, onlara herhangi bir musibet eriştiğinde, ‘Biz, hayatta kazâ-i ilâhîye rıza için yaratılmış kullarız, ölünce elbette Cenâb-ı Hakk’a rücû edeceğiz’ derler.”⁹¹

Bu âyet-i kerîmede mübeşşer-bih zikredilmemiştir. Fakat bunun altındaki âyet-i kerîme bu mahzufa delâlet etmektedir: *“أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ”* *“Bu suretle izhâr-ı sabreden kullara rableri tarafından bahşedilmiş salavât ü mağfiret, lutf ü ihsan vardır. Bu sâbir kullar, hakka, doğruya delâlet edilmişlerdir. Hâl-i musîbette ve hâl-i meserrette ne yapacağını bilirler.”⁹²*

Beyzâvî Tefsiri’nde şöyle bir haber rivayet ediliyor: *“Kim ki musibet zamanında Cenâb-ı Hakk’a yönelirse, Allah onun musibetini telâfi eyler, sonunu iyi yapar, kulun hoşlanacağı bir surette güzel bir halefini ihsan eder”* buyurulmuştur.⁹³ Yine Beyzâvî Tefsiri’nde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın, musibeti, *كل شيء يؤذي المؤمن فهو مصيبة* *“Mümine ezâ veren her şey musibettir”⁹⁴* suretinde tarif buyurduğu da nakledilmiştir.

Saîd b. Cübeyr hazretleri, *“Musibete sabr ü tahammül hususunda Muhammed ümmetine verilen haslet-i necîbe, ümme-i sâireden hiçbirine müyesser olmamıştır”* demiştir. Uhud Harbi’nde Resûl-i Ekrem’in mübarek dişi kırıldığı, yüzü yarılıp kanlar aktığı bir sırada bütün bu şedâid-i musîbete sabrederek bunların müsebbipleri olan Kureyş’in nâil-i hidâyet olmalarına *لا يعرفوني فإنهم لا يعرفوني* *“Yâ rab! Kavmimi, nâil-i hidâyet kıl! Onların şuuru, benim mertebe-i nübüvvetimi anlamaya müsait değildir”* diye dua buyurdu.⁹⁵ Halbuki Nûh aleyhisselâm kavmi hakkında, *رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ ذَبَابًا* *“Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden gezen bir fert bırakma!”⁹⁶* diye dua etmiştir.

لم يبلغ الحنث bu hadisin bütün rivayet tariklerinde hâ-i mühmelenin kesri ve nûnun sükûnu, âhirinde de sâ-i müsellese ile rivayet edilmiştir. Yalnız sâhib-i *Metâli’* Dâvûdî’den hâ-i mu’cemenin feth-i bâ-i muvâhhide ile rivayet edildiğini hikâye etmiştir. Buna göre dünya mâsiyetine eli bulaşmadan demek olur ki, bu da o mânâyı ifade etmektedir.

ETFÂL-İ MÜSLİMÎN VE MÜŞRİKÎN. Bu hadîs-i şeriften etfâl-i müslimînin cennetlik oldukları müstefâd olur ki, bu babda icmâ vardır. *Tavzîh*’te Cebriyye’den başka bu hususta muhalefet eden bir fırka yoktur. Bunların icmâa muhalefetlerinin de hiçbir ilmî kıymeti yoktur deniliyor. Yalnız etfâl-i müşrikîn hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe etfâl-i müşrikînin cennet veya cehennemlik olduklarına hükmedilmeyip tevakkuf edilmesi ichtihadında bulunmuştur. Abdullah b. Mübârek’in, Hammâd’ın, İshak b. Râhûye’nin mezhepleri de budur. Müşrik çocuklarının büyüdülerinde saadet yoluna

91 el-Bakara, 2/156.

92 {el-Bakara, 2/157.}

93 عن النبي صلى الله عليه وسلم من استرجع عند المصيبة جبر الله مصيبتها وأحسن عقابه وجعل له خلفا صالحا برضاه [بيضاوي تفسيري] {Beyzâvî, *Envâr*, I, 115; MK13027 Taberânî, *el-Kebîr* XII, 197.}

94 {Beyzâvî, *Envâr*, I, 115.}

95 {Kaynakta, rivayetin son kısmı لا يعلمون فإنهم şeklinde. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, III, 45, no: 1375.}

96 {Nûh, 71/26.}

sülûk edip cennete mi, yoksa babalarının tarîk-ı şîrk ve şekâvetine mi mâlik olacakları, ilm-i ilâhîye muhavvel bir keyfiyet bulunduğundan ve bu babda rivayet edilen haberler de ihticâca sâlih görülmediğinden en doğrusu tevakkuftur. Nevevî sahih olan cennetlik olduklarıdır demiş. Ehl-i cennetin hâdimi oldukları hakkında da rivayet var. Celâleddin ed-Devvânî'ye göre de ehl-i nârdır. Fakat Büreyke'de⁹⁷ bu ictihadların hepsi ya re'y ve kıyasa müstenit olduğu ya da ahhâr-ı vâhiyeden me'hûz bulunduğunu *Mesâbîh* şerhinde Tûrbuştî'den naklen bildiriliyor.

HADÎS-İ ŞERİFTEN MÜSTEFÂD OLAN ULVÎ BİR TESLİYE

Yukarıdaki izahatımızla tamamıyla anlaşılmıştır ki bu hadîs-i şerifin sebab-ı vürûdu, musibettede ana ve babaları tesliyeden ibarettir. Hiçbir musibet evlât acısı kadar dilsûz değildir. Çünkü evlât muhabbetinin gönüllerde maldan, candan, her türlü kıymetlerden yüksek bir mevki vardır. Bu sebeple insanlar şedâid-i rûzigâra karşı malından, canından önce evlâdının hayatî masûniyetini düşünür. Bu yalnız insanlara mahsus bir hâlet-i rûhiye de değildir. Bütün hayvanlar da bu his ile meftûrdur. Lisân-ı edebiyâtta kullanılan şekîk-i rûh, ciğerpâre tabirleri bile bu hiss-i rûhî ve fitrînin tam bir ifadesi değildir.

Ana ve babanın vicdanlarında taşıdıkları bu necib his, evlâdın sinni ile mâkûsen mütenasip olarak inkişâf eder. Yaşının küçüklüğü nisbetinde çocuğun sevgisi gönüllerde büyür. Bunun için hadîs-i şerifte، لم يبلغ الحنث “*Erlîk çağına ermemiş ve kendi başına hayatını kurtaracak bir sinne gelmemiş*” olmakla tavsif buyuruluyor. Çocuklarının hayatı, sıhhati üzerinde her an içi titriyen bir ana baba, Allah vermesin, günün birisinde çocuklarının ölümü ile müsâb olurlarsa, acaba bunlar ne ile mütesellî olabilir, ne suretle tesliye edilebilirler? Ana babanın vicdanlarında evlât sevgisinden üstün bir kıymet yoktur ki, medâr-ı teselli ve tesliyet olsun? Ancak din hissi ile mütehassis olan ana babadır ki, bu ezici sadme karşısında bütün teselliye dinlerinde ararlar. Dinin kendilerine sunduğu ilk teselli tiryâkı ise, Cenâb-ı Hakk'a rücû ve sabırdır. Sabrın nezd-i bârîdeki hesapsız mükâfatıdır.⁹⁸ Hakk'a rücû ve teslimiyet, ne kadar şuurlu ve ne kadar hulûslu olursa, âfettede ana, baba o nisbette kendilerine bir mesned-i teselli bulurlar ve o nisbette nâil-i mükâfat olurlar. Bu teselliden mahrum bulunan zavallı bedbahtların vaziyetleri ise çok acıklıdır. İntihara kadar sürüklenebilir.

BİR SUAL. Bu suretle teselli, acaba bazı gafil ana ve babaları, çocuklarının sıhhi terbiyesine neşv ü nemâlarının inkişâfına karşı kayıtsız bulunmaya sevkmez mi? Adam sen

97 {Büreyke şeklinde isimlendirilen bir eser tespit edilememiştir. *et-Tarîkatü'l-Muhammediye* şerhi *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye* adlı eserin kastedildiği ve bir tashif olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu bilgi zikri geçen eserde yer almaktadır. (Hâdimî, *Berîka*, I, 179).}

98 {ez-Zümer, 39/10.} إِنَّمَا يُؤَفِّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

de çocuğum ölürse, uhrevî mükâfatı vardır. Âhirete kendim için bir teşrifatçı, bir şefaathçi göndermiş olurum. Niçin üzerinde titremeli diye bakımsızlığa sevketmez mi?

CEVAP. Hayır, etmez. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerek ehâdîs-i şerifede büyük, küçük bütün insanların hayatlarının hüsn-i muhafaza ve istimali hem ferdin hem cemi-yetin zaman ve kefaletine tevdi edilmiştir. Çocukların hayat ve sıhhatleri hakkında vesâyâ-yı şer'iyeye daha çoktur. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fethi günü kadınlardan biat almıştı. Bu biatin Mümtetine sûresinde zikr ü ta'dât buyurulan mevaddı şunlar idi: 1. Kadınlar, Allah'a şirk etmeyecekler, 2. Sirkat etmeyecekler, 3. Zina etmeyecekler, 4. Çocukları öldürmeyecekler, 5. Zevcinden olmayan bir çocuğu, "bu senindir" diye kocalarına bühthan eylemeyecekler, 6. Resûl-i Ekrem'in mâruf emirlerine muhalefet etmeyecekler.⁹⁹

Câhiliye Arapları arasında çocuk büyütme bir külfet ve ailenin rızkına, maişetine bir iştirak ve bir tecavüz addedilerek diri diriye gömüp öldürmek mubah addedilirdi. Bu mübâyaa mevadd-ı mühimmesi arasında kadınların çocuklarını öldürmeyeceklerine dair bir maddenin konulması bu vahşetengiz âdetin ortadan kaldırılması maksadına mebnî idi. Buhârî'nin *Sahih*'inde Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte¹⁰⁰ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, nezd-i ilâhîde en büyük günah, seni yaratan Allah Teâlâ'ya bir fânîyi şerik kılmaklığın, bundan sonra senin rızk ü maişetine iştirak edecektir düşüncesiyle çocuğunu öldürmek, sonra da komşusunun nâmusuna tecavüz etmektir.¹⁰¹ Görüyoruz ki, katl-i evlât, Allah'a şirk etmeye, komşu kadınına zina etmeye, cürm ü cinâyette müsavi bir fezâhat addedilmiştir. Herkes bilir ki zina haramdır. Fakat bir komşunun mukaddes namusuna ve harîm-i ismetine göz dikmenin hürmet ve şenaati daha ağırdır.

Fakat Câhiliye devri geçmekle bu menfur zihniyet ortadan kalkmış da değildir. Çocuk doğurup büyütme bir külfet ve aile bütçesine bir bâr-i maişet telakkisi bugün en medenî muhitlerde olanca şiddetiyle hüküm sürmektedir. Bu çirkin zihniyet, çocuk düşürmekle başlar, doğan nevzâdın sıhhatine ihtimam etmemek gibi tahripkâr bir vaziyet alır. Dîn-i İslâm bugün de bu Câhiliye âdetleriyle mücadele etmekte ve bu gafilleri intibaha çalışmaktadır. Binaenaleyh bu mevzu bahsimiz olan hadîs-i şerif bazı gafil aileleri çocuk bakımına karşı kayıtsızlığa sevketmez mi? suretindeki sual, doğru ve yerinde değildir diyeceğiz.

99 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعُصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ. {el-Mümtetine, 60/12.}

100 {Bu anlamda, Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayet tespit edilememiştir. Bu rivayet de dahil olmak üzere konuyla ilgili olarak tespit edilebilen, *Buhârî* rivayetlerinin tamamı Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh tarafından nakledilmiştir.}

101 {B4477 Buhârî, Tefsîr, (Bakara), 2.}

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ الْأَنْصَارِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ تُؤَفِّتُ ابْنَتُهُ فَقَالَ اغْسِلْنَهَا ثَلَاثًا أَوْ خَمْسًا أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ إِنْ رَأَيْتَ ذَلِكَ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَاجْعَلْنَ فِي الْآخِرَةِ كَافُورًا أَوْ شَيْئًا مِنْ كَافُورٍ فَإِذَا فَرَعْتَنَ فَأَذِنِّي فَلَمَّا فَرَعْنَا آذَنَاهُ فَأَعْطَانَا حَقُّهُ وَقَالَ أَشْعِرْنَهَا إِيَّاهُ تَعْنِي إِزَارَهُ.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye el-Ensâriyye¹⁰² radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kızı (Zeyneb radiyallahu anhâ) vefat ettiğinde Resûlullah yanımıza gelip buyurdu ki: Kızımı su ve sidr ile üç, yahut beş, hatta icap ederse daha ziyade yıkayınız. En sonrakinde kâfûr, yahut kâfûr nevinden bir koku kullanınız. Gasilden fâriğ olduğunuzda bana bildiriniz. Biz, gasli bitirince Resûl-i Ekrem'e haber verdik. Resûlullah bize, "hikv" denilen kendi izârını verdi. Ve, bunu kızıma iç gömleği yapınız, buyurdu. (Râvi Muhammed b. Sîrîn diyor ki): Ümmü Atıyye "hikv" ile izâr kastetmiştir. {B1253 Buhârî, Cenâiz, 8.}

İZAHİ

Buhârî bu Ümmü Atıyye hadisini *Sahîh*'inin on bir yerinde zikretmiştir. Hepsisi de "Cenâze" bahsindedir. Fakat bunlardan hiçbirisinde bu gasledilen aziz cenazenin Peygamberimizin hangi kızı olduğu tasrih edilmemiştir. Biz, bunun Zeyneb radiyallahu anhâ olduğunu Müslim'in sarîhan vâki olan rivayetinden öğreniyoruz. Bunun için tercümemizde mu'tarıza içinde tasrih ettik. Bazı ehl-i siyer, Peygamberimizin bu gaslolunan kerîmesi, Hazret-i Osman'ın zevcesi Ümmü Külsüm radiyallahu anhâ olduğunu zikretmiştir. Ebû Dâvûd da bir rivayetinde Ümmü Külsüm diye haber vermiştir. Fakat Hâfız Abdülazîm el-Münzirî, Aynî'nin de bize naklettiği bu rivayetin senedine iki cihetle ve haklı olarak ta'n

102 Ümmü Atıyye'nin ismi Nüseybe bint Kâ'b'dır. Bint Hâris el-Ensârî'dir de denilmiştir. Ümmü Atıyye Resûl-i Ekrem'e biat eden kadınlardandı. Hatîb et-Tebrîzî Ümmü Atıyye'nin hastaya bakan bir doktor, yara tedavi eden bir cerrah olduğunu bildirmiştir. İşte Hazret-i Zeyneb'i de bu muhterem kadın yıkamış ve Hazret-i Peygamber'den aldığı emirleri ifa ettiği gibi bunları birer birer ümmete rivayet eylediği için Ümmü Atıyye hadisi, fikhın gasl-i meyyit babında en emin ve yegâne bir mercii olmuştur. Ümmü Atıyye hadisi iki kardeşin rivayetleri etrafında döner. Bunlar İbn Sîrîn'in oğlu Muhammed ile kızı Hafsa'dır. Gerek izahı sadedinde bulunduğumuz, gerekse bunu takip edecek olan Ümmü Atıyye hadislerinin râvisi Muhammed b. Sîrîn'dir. *Buhârî*'deki Hafsa bint Sîrîn'in rivayetleri ise kardeşi Muhammed'in hıfzetmediği cihetleri tamamlıyor. Bu sebeple İbn Münzir demiştir ki: gasl-ı meyyit hadisleri içinde Ümmü Atıyye hadisinden a'lâ bir hadis yoktur. Bütün eimme bu hadise müracaat etmişlerdir.

etmiştir. Şu kadar ki, Münzirî de bir noktada zühûl ediyor. Bu da Ümmü Külsüm'ün vefatında Hazret-i Peygamber'in Hayber'de bulunduğunu, Ebû Dâvûd'un bu rivayetine üçüncü bir ta'n olarak zikretmesidir. Hayber sırasında vefat eden kerîme-i nebevî Rukiyye radiyallahu anhâ idi. Rukiyye'nin vefatı üzerine Ümmü Külsüm, Hazret-i Osman'a tezvîc edilmiş idi. Sonra hicretin 9. yılında da Ümmü Külsüm hazretleri vefat etmişti. Hazret-i Zeyneb de hicretin 8. yılı ibtidâsında vefat etmiştir. Ümmü Atıyye, gassâle bir kadın olduğundan Zeyneb'i de, Ümmü Külsüm'ü de o yıkamış olabilir. Câiz ki Buhârî, Peygamberimizin bu iki kerîmesinden hangisi olduğunu kestiremediğinden “حين توفيت ابنته” “Peygamberimizin kızı öldüğünde” diye isim tasrih etmemiştir. Fakat Müslim'in şerâitine göre, Zeyneb olduğu sabit olduğundan, Müslim tasrih etmiştir.

Zeyneb radiyallahu anhâ Peygamberimizin en büyük kerîmesidir. Velâdetinde Peygamberimiz otuz yaşında idi. Vâlidesi Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdır. Zeyneb, Ebû'l-Âs b. Rebî'a tezvîc buyurulmuş ve bu izdivaçtan Ali ve Ümâme isimlerinde bir oğlu ile bir kızı dünyaya gelmişti. Oğlu, kendisinin hayatında vefat {etmiş} ve kızı Ümâme muammer olup Hazret-i Ali ile evlenmiştir. Zeyneb, 8. sene ibtidâsında vefat etmiş ve mevzumuz olan hadiste görüldüğü üzere Resûl-i Ekrem bizzat cenazesinde bulunmuştur. Kızı Ümâme'den zürriyeti kalmamıştır (*Aynî*).

Bu Ümmü Atıyye hadisini Buhârî gasl-i meyyitin hükmüne dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu unvan gayet şümullüdür. Birçok noktayı ihtiva etmektedir. Aynı zamanda hadisten de pek çok ahkâm istifade edilmiştir.

1. MEYYİTİ GASLETMEK FARZ MI, VÂCİP Mİ, SÜNNET MİDİR?

Hanefîler'e göre, kifaye olarak vâciptir. Vücûbu, sünnetle, icmâ-ı ümmetle sabittir. Ölünün gasli, diriler üzerinde ölünün en büyük hakkıdır.

SÜNNET DELİLİ

İzahı ile meşgul bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem'in, “*Su ile sidr ile yıkayınız*” buyurmalarıdır. 628. olarak tercümesi gelecek olan İbn Abbas hadisinde de böyle bir emr-i nebevîyi aynen göreceğiz. Bu babda en kuvvetli bir delil de şudur: Abdullah b. Ahmed'in *Müsned*'de rivayet edip Beyhakî'nin meâlen naklettiğine göre, Âdem aleyhisselâm öldüğünde melekler gelip gasletmişler, kefenleyip kokulamışlar, tabuta koyup namazını kılmışlar, önce kazıp hazırladıkları bir lahde defnetmişler, sonra kabirden çıkıp üzerine toprak koymuşlar: Sonra “Ey âdemoğulları! İşte bu sizin yolunuzdur!” demişler.¹⁰³ İbnü'l-Hümâm da vücûb-ı gasle delil olarak bunları zikrediyor.¹⁰⁴ Bunlardan da daha büyük delil,

103 {HM21560 İbn Hanbel, V, 136.}

104 İbnü'l-Hümâm, yukarıdaki delilleri zikrettikten sonra, *Kâfî*'de Resûl-i Ekrem'in her müslümanın müslüman üzerinde sekiz hakkı vardır buyurduğu, bunlar arasında gasl-i meyyitin de bir farz olarak zikredildiği rivayet olunuyorsa da “Bunu Allah bilir” diyerek bu rivayetin zaafına işaret ediyor. Sonra İbnü'l-Hümâm ilâveten diyor ki, “*Sahîhayn*’da gördüğümüz, ‘Redd-i selâm, iyâde-i marîz, ittibâ-ı cenâiz, icâbet-i duâ-yı

Resûl-i Ekrem'in vücûd-ı saâdetlerinin de irtihâl-i dâr-i bekâ buyurduklarında gaslolunmasıdır. Ebû Bekir radiyallahu anhtan itibaren bütün İslâm ümmetinin ifa edegelmeleri, hiçbir zaman, şehid müstesna olmak üzere terkedilmemesi de en kuvvetli bir icmâ delilidir. Vecîz şerhinde gasl-i meyyitin, tekfinin, meyyit namazının kifayeten farz olduğu ve bunda ümmetin icmâi bulunduğu zikredilmiştir. Nevevî de gasl-i meyyitin farz olduğunda icmâ vardır diyor.

2. GASL-İ MEYYİTİN SEBEB-İ VÜCÛBU

Bazı fukaha, gaslin sebep-i vücûbu hadestir demiş. Hâile-i mevt ile mafsalların gevşemesi ve âhirete abdestle göçen bir müminin bile herhalde abdestinin bozulması şüphesizdir. Irak fukahasından bazıları sebep-i vücûb necâsettir demiş. Vücûd-ı beşer de sair hayvanlar gibi dâimî cereyan halinde bir kana mâliktir. Bu cereyanın inkitâıyla hayvanat nasıl lâşe haline geliyorsa insan da öyledir demişler. Fakat bu fikr ü nazar bazı nusûsa muhaliftir. Buhârî'nin, mevzumuz olan babın unvanında da İbn Abbas radiyallahu anhümâdan ta'likan rivayet ettiği bir haberde, "Mümin hayyen ve meyyiten necis olmaz"¹⁰⁵ demiştir. İbn Ebû Şeybe bu haberi ta'likan şöyle rivayet ediyor. İbn Abbas, "Ölülerinize necistir demeyiniz. Zira mümin hayatında da, memâtında da necis değildir" demiştir.¹⁰⁶ İbn Abbas'ın bu muallâk hadisi, tercümesi 199 rakamıyla sebkeden Ebû Hüreyre hadisinin bir parçasıdır. Buhârî, bu Ebû Hüreyre hadisini mevsûlen de rivayet etmiştir. Hem, necis olduğu kabul edilirse, tâhireti de kâbil değildir demek olur. Nasıl ki vücûd-ı beşerin mevt ile bir lâşe haline inkılâb ettiğini kabul eden bazı Hanbelî fukahası gâsil ile tahâret kabul etmez demişlerdir ki, bu söz hark-ı icmâdır, bâtıldır.

Buhârî'nin bu babda ta'likan rivayet ettiği bir haberde, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh de, "لو كان نجسا ما مسسته" "Eğer meyyit şer'an necis olsaydı ona ben elimi dokunduramazdım" demiştir.

3. ESNÂ-İ GASİLDE MEYYİTE ABDEST ALDIRILMASI

Bu abdest sünnettir ve hâl-i hayatta iğtisâl esnasında abdest gibidir. Şu fark ile ki, Hanefîler'e göre bunda mazmaza ve istinşak yoktur. Çünkü bu iki fiilin tatbiki güçtür.

mazlûm, teşmîl-ı âtis'tır. {B1240 Buhârî, Cenâiz, 2.} Müslim'in rivayetinde (nasihat dileyene öğüt verilmesi) de bir hak olarak zikredilmiştir. {M5651 Müslim, Selâm, 5.} Bununla altı olur" diyor ve *Sahîhayn*'da gasl-i meyyit bir hak olarak zikredilmediğine işaret ediyor. {İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, II, 106.}

619 numara ile tercümesi geçen Berâ hadisinde de ittibâ-ı cenâiz, me'mûrûn bih olan yedi şey arasında zikrediliyor. Gerçi ittibâ-ı cenâiz gasli istilzam eder denilebilirse de müstakilen ve sarâhaten bir hak olarak zikredilmemiştir. Binaenaleyh en kuvvetli sünnet delili İbn Abbas'ın *Sahîhayn*'da rivayet {ettiğine göre Resûl-i Ekrem'in} اغسلوه بماء وسدر diye emir buyurmuş olması {B1265 Buhârî, Cenâiz, 19.} ve Resûl-i Ekrem'in de gasledilmiş bulunmasıdır.

105 قال ابن عباس رضي الله عنهما: المؤمن لا ينجس حيا وميتا.

106 عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: لا تنجسوا موتاكم فإن المؤمن ليس بنجس حيا وميتا.

Mebsût'ta, "Meyyitin ağzına verilen suyun ihracı mümkün değildir. Suyu çıkarmak için cenaze yüzüstü çevrilse, dahilden bazı şeylerin de herhalde çıkması mahzuru vardır. Hem bu suretle cenazeye su vermek mazmaza olmaz, saky olur" deniliyor.¹⁰⁷ Filhakika Cevherî gibi bazı ehl-i lugatın mazmazayı, تحريك الماء في الفم "Suyun ağızda hareket ettirilmesi" diye tariflerine göre bu ameliye, dirilerin yapabileceği bir iştir. Mazmazanın, istinşakın meyyit üzerinde tatbikindeki usrete mebnî olacaktır ki, *Muğnî* sahibi, ehl-i ilmin çoğuna göre meyyitin ağzına su idhali mümkün olmadığını bildirmiştir. Saîd b. Cübeyr'in, Nehaî'nin, Sevrî'nin, Ahmed b. Hanbel'in icthadları da bu merkezdedir. Yalnız İmam Şâfiî dirilerin iğtisâlinde yapıldığı gibi ölülerin gaslinde de mazmaza ve istinşakın lüzumu icthadında bulunmuştur. Nevevî de mazmazayı, "Ölünün ağzına su vermektir" diye tarif ediyor. Şâfiîler'in bunu, zîhayatın fiiline kıyas etmeleri, ehl-i lugatın mazmazayı tarif ve telakkilerine göre tamamen farklı bir kıyas oluyor. Bundan dolayı olsa gerektir ki, İmâmü'l-Haremeyn mazmazayı Nevevî'nin tarifine benzer telakkileri doğru bulmamıştır. Şâyân-ı istiğrâb bir cihet varsa o da *Tavzîh*'te, "Ebû Hanîfe, gasl-i meyyitte abdeste lüzum görmezdi" suretinde bir isnadın ortaya konulmasıdır. Halbuki İmam Ebû Hanîfe ve Hanefîler abdesti değil, mazmaza ve istinşakı müteassir addetmişlerdir, bunlara bedel ağzın, burnun yıkanmasına ihtimam edilir demişlerdir. Bazı Hanefî âlimleri gâsilin parmağına bir bez sararak meyyitin ağzını, burnunu, dişlerini temizlemesini müstehap addetmiştir.¹⁰⁸

4. SU VE SİDR İLE GASLEDİLMESİ

Sidri, *Kāmus* mütercimi Âsım Molla şöyle tarif ediyor: "Sîn'in kesri ve "dâl"ın sükûnu ile **sidr**, şecer-i nebk ismidir ki, Arabistan kirazı tabir olunur. Trabzon hurması ol nevidendir. İki nevi vardır: Birisi bostanîdir ki yemişi hoştur. Yapağı ile gaslolunur. Birisi de berrîdir ki kekrek olur. *Ahterî* sahibi hemşehrim Karahisârî Mustafa Efendi de "**Nebk** sidr ağacının yemişi ki, köknar yemişi dahi derler" diye tarif ediyor.

Sidr bulunmazsa, çöven, hatmi kullanılır denildiğine göre bunların hepsi kiri gidermek için sabun yerine kullanılmış. İzâle-i evsâh için bunlardan hiçbirini bulmak mümkün olmazsa yalnız hâlis su ile gasledilir. İbn Hümâm diyor ki: Bu Ümmü Atıyye hadisi, temizlikte mübalağa edilmesi matlup olduğunu gösteriyor. Yoksa asıl tahâret, su ile hâsıl olur ve kâfidir.

Sıcak su ile yıkamak meselesi de böyledir. Meyyitin iyice yıkanması gayesine mâtuftur. Hanefîler bu noktadan hareket ederek sıcak su ile yıkanması da şâriin matlubu olduğunu kabul etmişlerdir. Şâfiîler ise sıcak su istirhâ-i cesedi ve bu sûretle zuhûr-ı necâseti mûcip olur diyerek sıcak su ile gasl-i meyyiti mekruh addetmişlerdir. Halbuki bu

107 *Mebsût*, II, 59.

108 *Fethu'l-kadîr*, I, 449.

sebeup ve illet, sıcak su ile yıkamayı istilzam eder. Bazı Hanâbile'nin mezhebi de böyledir. İmam Mâlik tahyîr tarikini iltizam etmiştir.

İbnü'l-Hümâm, "Meyyitin üzerinde yara, bere varsa ibtidâ bunları yıkamakla işe başlanmalıdır. Peşin bunların kiri giderilmelidir. Meyyitin vücudu bu suretle temizlendikten sonra kâfur su ile tatyîb edilmelidir" diyor. Bir de *Hidâye*'nin zâhirinden müstefâd olan sabunun ve sidrin ilk gasilde istimal edilmesidir. Ebû Dâvûd'un, bu mevzuun en güzîde bir râvisi olan Muhammed b. Sîrîn'den sened-i sahîh ile rivayetine göre, Ümmü Atıyye ilk iki defa sidr ile üçüncüyü su ve kâfur ile gasledermiş (*Mirkât*).

Muhît ve *Mebûsât*'ta, evvelâ sâfi su ile, sonra sabunlu veya sidirli su ile, üçüncüde kâfur karıştırılmış su ile yıkanılması tarif ediliyor ve İbn Mes'ud'dan böyle rivayet edildiği haber veriliyor. Saîd b. Müseyyeb, Nehaî, Sevrî indinde ise, birinci ve ikinciler sade su ile, üçüncü sidr veya sabun ile yıkanmalıdır demişler. İmam Şâfiî sidr, sabun birinci suda kullanılır demiş. Kâdî İyâz da böyle diyor. Ahmed b. Hanbel ise üç suyun üçünde de sidr veya sabun kullanılır demiştir. Atâ, İshak, Süleyman b. Harb'in mezhebi de budur.

5. GASLİN KEMMİYETİ

Resûl-i Ekrem efendimiz Ümmü Atıyye'ye, "*Üç kere yahut beş, yahut temizliğe lüzum görürseniz daha fazla yıkayınız*" buyurmuştur. Şârihlerin ekserisi bu ta'lîm-i nebevî, gaslın sûret-i tertîbini ifade eder diyorlar. Nevevî, izâle-i evsâh edildikten sonra bu vücûb bir defa ile sâkıt olur. Üç defa yıkanması menduptur demiştir. Tîbî de iki, üç gâsil ile cenaze arınırsa, beş defası müstehap olur. Yoksa yedi defası müstehaptır demiştir.

"*Lüzum görürseniz fazla yıkayınız*" buyurulduğuna göre matlubu şâri' meyyit üzerindeki pisliğin izâlesidir. Üç defa yıkamakla zâil olmazsa beş, yedi defa yıkanması müstefâd olur. *Fetih*'te bu hadisin rivayet tariklerinde yediden fazlası rivayet edilmemiştir deniliyor. Hadîs-i şerifte mebd-i beyân üç olduğu için üç su ile tahâret tahakkuk edince bundan fazlasını İmam Ebû Hanîfe tecviz etmemiştir. Üçten fazlası meyyitin vücudunun pislikten arınmasına lüzum görülmesine mahsustur. Bu arınma tahakkuk edince fazlası teşehhî addedilmiştir. Üçten fazla suyun da tek olması, bu hadisten müstefâd olur.¹⁰⁹

6. KÂFUR İSTİMALİ

Hadisteki, "*Son suda kâfur kullanınız yahut bu makûle kokulardan kullanınız*" terdîdi, râvinin ahzindeki tereddüdünü ifade eder. Kâfurun gasilde sebeb-i isti'mâli, cism-i meyyitin kâfur ile tesallüb etmesi ve kâfur kokusundan haşeratın nefret etmesidir. Bir de kâfur istimalinde meleklerle ikram ve ihtiram vardır. Kâfur istimali müstehaptır.¹¹⁰

109 *Kastallânî*, II, 435.

110 Âsım Molla, kâfur hakkında şu mâlûmatı veriyor: Kâfur bu isimle mâruf olan bir tîb ismidir. Bahr-i Hind ve Çin cibalinde nâbit bir şecerden hâsıl olur yani o ağacın zamkıdır. Şecer-i mezkûr begayet kebîr olmakla sayesinde halk-ı kesîr mütemekkin olur. Ol mekânın harareti sebebiyle kaplanlar şecer-i mezbûr

Şârih Aynî, *Tavzîh* sahibinin, “Ebû Hanîfe, kâfur istimalinde fukahadan ayrılmıştır, kâfur istimali aslında müstehap değildir demiştir” suretinde bir isnadını naklediyor ve bunun tamamen bir büh tandan ibaret olduğunu bildiriyor. Nassın sarâhati karşısında eimmenin a’lemi ve akdemi olan Ebû Hanîfe hazretlerinden böyle bir sözün sudûru aklen müsteb’addır. Kâfur istimali mezheb-i Hanefî’de de müstehaptır.

Hadisteki “hâ”nın fethi ve kesri ile **hakv**{/hikv} lafzı ile râvi Muhammed b. Sîrîn, Ümmü Atıyye’nin izâr kastettiğini hadisin sonuna ilâve etmiştir. Hakv fi’l-asl izârın bel tarafındaki yeridir. Mecazen izâre ıtlak edilmiştir (*Aynî* ve *Kastallânî*).

7. MİSK VE EMSALİ KOKULARIN İSTİMALİ

Sidr, kâfur istimali müstehap olduğu gibi misk ve emsali kokuların istimali de câizdir. Ulemânın çoğu böyle güzel koku istimalini tecviz etmişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh, “Şu miski, cenazemi gaslederken kullanınız. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in gaslinden artıp kalmıştır” diye vasiyet etmiştir. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Saîd b. Müseyyeb de kullanmışlardır. Eimme-i Hanefiyye kadınlar için de, erkekler için de misk istimali helâldir demişlerdir. Buhârî bu babında İbn Ömer radiyallahu anhümânın Saîd b. Zeyd’in bir oğlunu tahnît eylediğini ta’lîkan rivayet ediyor. Tahnît ise meyyitin kefenine güzel kokular saçmaktır, tebhîr mânasınadır. İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İshak da tecviz etmişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Mücâhid mekruhtur demişler. İmam Ebû Hanîfe’den müstehap değildir dediğini İbnü’l-Cevzî ile Karâfî nakletmişlerse de şârih Aynî bu naklin bir eser-i hatâ olduğunu bildirmektedir.

8. GASLİN SURETİ

Cenaze gasline dair vereceğimiz amelî mâlûmatı *Mebûsût*’tan ve *Hidâye* ile şerhi *Fethu’l-kadîr*’den naklediyoruz: Cenaze gaslolunacak taht –ki lisanımızda teneşir (tenşûy) denir.–

EVVELÂ. Bunun etrafı öd ağacı gibi bir koku ile tütsülenir. Bunun üç, beş, yedi gibi tek olması şarttır. Tahtın bazıları tûlen, bazıları da arzan kibleye karşı konulması re’yinde bulunmuşlarsa da bunlar bir habere müstenit olmadıklarından esah olan mahallin ica-bına göre nasıl kolay olursa öyle konulur. Meyyit soyulmuş olarak bu tahtın üzerine yatırılır. İnsan nevi hayyen ve meyyiten şâyân-ı ihtirâm bir mahlûk olduğundan avret-i galîza mahalli bir bez parçası ile setredilir.¹¹¹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ali b. Ebû

etrafında îvâ ederler. Kâfurun killetine sebep budur ve ahşabı ak ve mülâyim olur. Kâfur onların cevfinde bulunur. Kâfurun envâi vardır. Levni ibtidâ kırmızı olmakla tas’îd ile beyaz olur.

111 Hâl-i hayatta olduğu gibi meyyitin göbeğinden aşağı her tarafının bir peştemal ile sarılması hakkında İmam Ebû Hanîfe’den İmam Hasan’ın bir rivayeti varsa da bu bir rivâyet-i nâdire olup rivâyet-i zâhirede böyle izâr altında yıkamakta külfet görüldüğünden bir bez parçası ile örtülmesi kâfi sayılmıştır.

Tâlib radiyallahu anha, “*Ne diri, ne de ölü hiçbir kimsenin uyluğuna, avret mahalline bakma*” buyurmuşlardır.¹¹² Bunun için İmam Ebû Hanîfe ve Muhammed’in kavillerine göre meyyitin avret-i galîza mahalli istincâ edilirken gâsil, eline bir bez parçası sarar. İmam Ebû Yûsuf istincâyâ lüzum görmemiştir.

SÂNIYÂ. Namaz için abdest alınır gibi meyyite abdest verilir ve abdest âzasına hayatta gasleder gibi sağdan başlanır. Şu kadar ki, mazmaza ve istinşak bırakılır. Fakat bazı ulemâyâ göre gâsilin parmağına bir bez parçası sararak meyyitin dişlerini, dudaklarını burun deliklerini temizlemesi müstehaptır. Bugüne kadar da bu suretle amel edilegelmiştir. İbtidâ meyyitin yüzü, sonra elleri dirseklerine kadar yıkanır. Sonra muhtar olan kavle göre başına mesh verilir. Daha sonra ayakları yıkanır. Ayakların yıkanması hayattaki gusûl gibi gaslin sonuna bırakılmaz. Dirilerin iğtisâlinde ayakların guslün sonuna bırakılması, müsta’mel su ile ayakların kirlenmesine mebnî idi. Cenaze gaslinde ise böyle bir mahzur bulunmadığından gaslin sonuna tehirine lüzum görülmemiştir.¹¹³ Hulvânî, “Bu suretle abdest verilmesi bâliğ, yahut namaz kılmayı müdrîk âkil cenazesine aittir. Gayr-i âkil çocuk cenazesi yalnız gaslolunur, abdeste lüzum yoktur” demiştir. Fakat ne *Hidâye* metninde, ne de *Mebisât*’ta böyle bir istisna kaydedilmiştir.

SÂLİSÂ. Meyyitin başı, saç ve sakalı sıcak su ile sidr –zamanımızda sabun– ile yıkanır. Meyyitin saç ve sakalı taranmaz. Taramak ziynet içindir. Meyyit ise bu ihtiyaçtan vârestedir. Bir de saç ve sakalın taranırken dökülmesi ihtimali vardır. Halbuki meyyitin öldüğü vaziyette defnedilmesi mesnûndur. Bu cihetle meyyitin tırnakları saç ve sakalı vesair âzasındaki zâit şeyleri kesilip tıraş edilmez.

RÂBİÂ. Cenaze sol yanına yatırılıp sağ yanı sabunlu sıcak su ile arınasıya ve cenazenin altındaki su hâlis ve berrak görülene kadar hayattaki gusûl gibi üç kere yıkanır. İbnü’l-Hümâm, işte bu birinci gasledir diyor. Sonra meyyit sağ yanına yatırılıp bu defa da sol tarafı, sağ gibi temiz üç kere yıkanır. Yine İbnü’l-Hümâm, bunu da ikinci gasildir diyor. Sonra meyyit oturtulur gibi kaldırılır, karnı rıfk u mülâyemetle mesholunur. Necâsetten bir şey çıkarsa izâle ve yalnız orası gaslolunur. Fakat abdest ve gâsil iade olunmaz.¹¹⁴ İbnü’l-Hümâm, işte bu üçüncü gasledir diyor. Sonra sol tarafına yatırılır. Bu defa kâfûrlu su dökülerek meyyit gasl ü tatyîb edilir. Bu suretle gâsil itmam edilmiş bulunur.

HÂMİSÂ. Meyyitin cesedindeki ıslaklık bir havlu veya bir bezle silinip kurulanır ve tebhîr edilerek hazırlanmış olan kefenin içine cenaze silecek getirilip gömlek giydirilerek silecek altından çekilir. Secde âzalarına yani cenazenin alnına, burnuna, ellerine,

112 {D3140 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 27, 28.}

113 Meyyit başkasının eli ile yıkandığı için hayattaki abdest gibi ellerin ibtidâ tathirine lüzum görülmemiştir.

114 Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi gasleden Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anha da böyle yapmıştır. Resûl-i Ekrem’in mübarek karnını mesheder etmez evin her tarafını güzel bir koku kapladı. Bunun üzerine Hazret-i Ali, طبت حيا وميتا “Yâ Resûlellah! Sen hayatında da vefatında da temizsin” demiştir.

diz kapaklarına ve ayaklarına kâfur konulur. Başına, saçına ve sakalına güzel koku sürülür. Sonra tebhîr edilerek hazırlanan kefene sarılır.¹¹⁵

Erkek ve kadın cenazelerinin sûret-i tekfîni, aşağıda 627 numarada görülecektir.

9. KADIN CENAZESİNİ KADINLARIN YIKAMASI

Yine bu hadîs-i şeriften kadın cenazesini kadınların yıkaması zevcinin yıkamasından efdal olduğu müstefâd olur. Hasan-ı Basrî'nin, Sevrî'nin, Şa'bî'nin, Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur. Cumhur bunun hilâfına kâil olmuştur. Eimme-i selâsenin, Evzâî'nin, İshak'ın kavilleri de bu merkezdedir. *Tavzîh*'te Hazret-i Fâtıma'nın, Ali radiyallahu anhâ böyle vasiyet ettiği zikredilmiştir. Bu vasiyetin mahzar-ı sahâbede vuku bulduğu ve kimsenin itiraz etmediği de bildiriliyor. *Mebûsât*, *Muhît*, *Bedâi'* müellifleri gibi birçok Hanefî fukahası buna karşı şu haberi naklediyorlar: İbn Mes'ud radiyallahu anhtan Hazret-i Ali'nin Fâtıma radiyallahu anhâ'yı gasli meselesi sorulmuş, o da cevaben, "Fâtıma, Ali'nin dünyada ve âhirette zevcesidir" diye cevap vermiştir. Maamafih iddeti içinde vefat eden zevcesini zevcinin yıkaması câizdir. Fakat terki evlâdır (*Aynî*).

10. Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in kendi izârını verip de, "*Bunu kızıma iç gömleği yapınız*" buyurmalarından erkek elbisesiyle kadının kefenlenmesinin cevazı anlaşılır. Gerek bunun gerek bunun aksi olarak kadın elbisesi ile erkek cenazesinin kefenlenmesinin cevazı hakkında ulemâ arasında ihtilâf sebketmemiştir. Ekser ulemâ kadın cenazesinin beş parça bezle kefenlenmesine kâil olmuşlardır ki: Dir', izâr, lifâfe, himâr, hırkedir. Bunların izahı ve sûret-i isti'malleri 627 sayılı gelecek olan hadisin izahında görülecektir.

11. Cenaze gasleden kimseye gusûl veya abdest lâzım mıdır? Bu babda tetkik edilen bir mesele de budur. Gerçi bu meselenin Ümmü Atıyye hadisi ile alâkası yoksa da Buhârî'nin Ümmü Atıyye hadisinden evvel İbn Ömer radiyallahu anhümâdan ta'likan bir rivayeti vardır ki, bu eserde, *وَحِطَّ ابْنُ عُمَرَ ابْنًا لَسَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ وَحَمَلَهُ وَصَلَى عَلَيْهِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ* "İbn Ömer radiyallahu anhümâ, Saîd b. Zeyd'in vefat eden bir oğlunu gasledip tahnî ve tebhîr eyledi. Cenazeyi nakledip namazını kıldı. Halbuki kendisi abdest almadı" deniliyor. İşte bu eser, yukarıda irat ettiğimiz suali tetkike ve bu babdaki eimme-i selefin ârâ ve ictihadlarını mütalaaya güzel bir zemin hazırlamış bulunuyor.

BU BABDA DA EHL-i İLMİN MUHTELİF ÂRÂ VE EFKÂRINA ŞAHİT OLUYORUZ

Gerek ashaptan gerek kurûn-ı müteakibe ricalinden bir kısmı, meyyiti gasleden kimseye gusletmek lâzımdır, bir kısmı da gusûl değil abdest almak icap eder demişlerdir. İmam Mâlik, "Gasl-i meyyit üzerine gassâl için gusletmek müstehaptır. Fakat vâcip olup olmadığını bilmiyorum" demiştir. İmam Şâfiî de aynı suretle beyân-ı re'y etmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel'de gassâl için gusûl vâcip olmadığını umarım. Fakat gassâl için lâzım olan tahâretin en azı da abdesttir demiştir. İshak b. Râhûye de abdestin lüzumunu bildir-

miştir. Abdullah b. Mübârek rahimehullah ise gassâle ne gusûl ne de abdest icap etmez demiştir ki, delili de Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den ta'lîkan rivayet ettiği bu eserdir. Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin bu babda Ali ve Âişe'den bu yolda rivayetleri vardır.

Tavzîh'te, İmam Şâfiî'nin kadîm ve cedîd iki ictihadı bulunduğ u ve kavl-i kadîminin guslün vücûbundan ibaret oldu ğ u zikredilmiştir. Saîd b. Müseyyeb'in, İbn Sîrîn'in, Zührî'nin mezhepleri de bu merkezde oldu ğ unu İbn Münzir haber vermiştir. Hattâbî de, "Gasl-i meyyit ile gusûl vâcip oldu ğ una hükmeden bir kimse bilmiyorum. Ahmed b. Hanbel ile İshak abdest vâcip oldu ğ una kâillerdir" diyor.

İmam Buhârî'nin bu ta'lîkini İmam Mâlik, Nâfi' tarikiyle vaslederek aynı suretle rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de Urve tariki ile müşârün ileyh in, *أن ابن عمر كفن ميتا و حنطه*, "İbn Ömer bir meyyiti kefenledi, kokuladı da halbuki elini suya dokundurmadı" dedi ğ ini rivayet etmiştir. Ebû'l-Ehvas da Saîd b. Cübeyr'in, Abdullah b. Ömer'e,

— "Cenaze yıkamaktan dolayı gusleder misiniz?" diye sordum. İbn Ömer,

— "Hayır, etmem" diye cevap verdi dedi ğ ini rivayet etmiştir.

Yine Saîd b. Cübeyr demiştir ki: Annem bir cenaze gasletmişti. "Git bir anla, gusûl icap eder mi?" diye bana havale etti.

İbtidâ İbn Ömer'e gidip sordum. Bana, *أنجسا غسلت* "Gasletti ğ i necis midir ki yıkansın" diye cevap verdi. Sonra da İbn Abbas radiyallahu anhümâya gittim. O da bu suretle cevap verdi.

وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى أَنَّهُ قَالَ ابْدَأْ بِمَيِّمَتِهَا وَبِمَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مِنْهَا
قَالَتْ وَمَشَطْنَاهَا ثَلَاثَةَ قُرُونٍ.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye hadisinin di ğ er bir rivayet tarikinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in, "(Kızımı tek su ile yıkayınız), gasle, Zeyneb'in sa ğ taraf ı ile ve abdest âzaları ile başlayınız" buyurdu ğ u ve Ümmü Atıyye'nin de, "Zeyneb'in saç ını taradık, (tarakla açtıktan sonra da kalınca) üç bukle yaptık (ve bunları arkasına salıverd ik)." dedi ğ i bildirilmiştir. {B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis, Buhârî'nin, meyyitin tek su ile yıkanması müstehap oldu ğ una dair açtığı bir babında rivayet ettiği hadisin bir parças ıdır. Öbür kısm ı bundan evvel 625 numara ile ge ç en hadisin aynıdır. Bunun için müellif, ihtisar için hadisin bu ilk kısm ını terketmiştir.

Şu kadar ki, bundan evvelki hadiste zikredilmemiş olan اغسلنها و ترا *“Tek su ile yıkayınız”* fıkrasını da müellif bırakmıştır. Halbuki bu emr-i nebevî burada hususi bir hükmü ifade etmektedir. Hatta Buhârî’nin bu baba unvan olarak hadisın içinden intihab ettiği bu fıkradır. Bunu tercümemizde mu’tarıza içinde göstererek noksanı telâfi ettik.¹¹⁶

Bu hadisın sonundaki, “Zeyneb’in saçını taradık, üç bukle yaptık” fıkrası Ümmü Atıyye’nin ihbarıdır. Yoksa hadiste bunun taraf-ı risâletten vâki olan bir emr ü işâret üzerine yapıldığına dair bir kayıt ve bir rivayet yoktur. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe bununla amel etmemiştir. Hanefîler’e göre saç, iki bukle yapıp kadının göğsüne, dir’in üstüne konulur. Şâfiîler’ce üç bukle yapılarak arkaya uzatılır. Ahmed b. Hanbel’in, İshak’ın mezhepleri de budur.

FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Gasilde tek adet üzerine tansîs buyurulmasının sebebi, Cenâb-ı Hak indinde tek adedinin mergûb olmasıdır. Bundan dolayı *Câmiu’s-sagîr*’da Tirmizî’nin Hazret-i Ali, İbn Mâce’nin de Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayetlerine işaret edilen meşhur bir hadîs-i şerifte وتر يحب الوتر *“Allah tektir, tekleri sever”*¹¹⁷ buyurulmuştur. Bu sebeple gasilde îtâr müstehaptır. Bir defa yıkamakla meyyit arınırsa, istincâda olduğu gibi vücûb-ı gasil tahakkuk eder, ziyadesi mendup olur. Bu tek adedinin tahakkuku, hâşiyemizde işaret ettiğimiz veçhile Hafsa rivayetinde meyyitin üç veya beş veya yedi su yıkanması, öbür rivayetlerde ise üç veya beş su yıkanması üzerine tansîs buyurulmuştur. Bu rivayetlerin zâhirine bakarak bazı ehl-i ilim, gasilde matlup olan “îtâr = tekleme”, en aşağı üç su yıkamakla tahakkuk eder demişlerdir. Fakat hadiste üç, beş adetleri, îtârı beyan için sevk edilmişlerdir. Şayet bu adetler vârit olmasaydı vitir, bir, üç, beş, yedi adetlerine şâmil olurdu. Fakat gasilden matlup olan gaye, meyyitin temizlenmesidir ve tek su ile temizlenmesi matluptur. Bu temizlik, bir su yıkamakla olursa, şârih Aynî istincâda olduğu gibi bir su ile vâcip ikame edilmiş olur diyor. Bu hadisın rivayet tariklerinde yedi sudan fazlası rivayet edilmemiştir. Yalnız Ebû Dâvûd’un bir rivayetinde أو سبعا أو أكثر من

116 Bu noktayı iyice izah edebilmek için şu hâşiyeyi ilâveye mecbur oldum: Bu Ümmü Atıyye hadisının üçüncü derecedeki râvisi *Eyyûb*’dur. İkinci derecedeki râvi de yukarıda işaret ettiğimiz veçhile İbn Sîrîn’in oğlu Muhammed ile kızı Hafsa’dır. Eyyûb, bundan evvel geçen hadisi Muhammed b. Sîrîn’den rivayet ettiği gibi burada da onu aynen tekrar ettikten sonra rivayetine şöyle devam etmiştir: Bu Ümmü Atıyye hadisini bana Muhammed b. Sîrîn haber verdiği gibi kız kardeşi Hafsa bint Sîrîn de rivayet etti. Fakat Hafsa’nın rivayetinde Muhammed’in rivayetinden fazla olarak şu mâlûmat da verilmiştir: *“Üç su, yahut beş su, yahut yedi su yıkayınız”* ziyadesi vardır. Yine Hafsa’nın rivayetinde, *“ابدأوا بيمينها ومواضع الوضوء منها، أو خمسا، أو ثلاثا، اغسلنها و ترا”* *“Zeyneb’i tek su yıkayınız”* yine Hafsa’nın rivayetinde, *“اغسلنها و ترا”* *“Zeyneb’i yıkamaya sağından başlayınız ve a’zâ-yi vudû ile başlayınız”* ziyadesi vardır. Yine Hafsa’nın rivayetinde, *“قلت ومشطناها ثلاثة قرون”* *“Ümmü Atıyye’nin, Zeyneb’in saçını üç bukle yaptık dediği”* fazlası da vardır. {B1254 Buhârî, Cenâiz, 9.} Gerçi bu *اغسلنها و ترا* fıkrası Buhârî’nin Hafsa’dan gelen rivayet tariklerinin hepsinde yoktur. Yalnız *يقلى شعر المرأة خلفها* *“Kadının Saçı Arkasına Saliverilir”* suretindeki babında zikretmiştir.

117 {T453 Tirmizî, Vitir, 2.}

ذلك إن رأيته “Yahut yedi su, veya lüzum görürsen daha ziyade su ile yıkayabilirsin”¹¹⁸ suretinde rivayeti vardır. İmam Mâlik tarikiyle gelen bu rivayette, lüzumunda yediden fazlası müstehap demek olur. İmam Ahmed b. Hanbel yediden fazlası mekruhtur demiştir. İbn Abdülber de, “Yediden fazlasını kabul eden fukahadan bir kimse bilmiyorum” demiştir. Müteakiben de Hafsa’nın bu rivayetini sevketmiştir. Mâverdî de ziyadesi israftır demiş. İbn Münzir de, “Bana bildirildiğine göre yediden fazlazıyla meyyitin vücudu gevşer, ziyadesini muvâfık bulmam” demiştir.

Bir de hadisteki “ev” edatı tertip içindir, tahyîr için değil. Bir su ile gasil kâfi görürse, vücûb-ı gasil tahakkuk etmiş bulunur ve üç su müstehap olur. Bundan ziyadesinde kerahet bulunur. Eğer üç defa yıkamakla matlup hâsıl olursa, beş yıkamak müstehap ve yedi yıkamak mekruh olur. En son hadd-i müstehap da yedidir.¹¹⁹

2. GASLE, MEYYİTİN SAĞ TARAFINDAN BAŞLANMASI. Hadisin mevzubahsimiz olan rivayet tarikinde bu cihet tansîs ve tasrih edildiği gibi Resûl-i Ekrem kâffe-i umûrunda teyemmünü severdi. Sağ taraftan başlanmasıyla maksat, meyyite abdest aldırılmayan gasil-lerde gasle, meyyitin sağ tarafından başlanması demektir.

3. Gasle abdest âzalarıyla başlanması ki, bu da müstehaptır. Bu abdest, mazmaza ve istinşak bulunmaksızın hayattaki gusûl abdestinin aynı demektir. Hanefîler’ce bu abdest sünnettir. Bazıları bu hadisle mazmaza ve istinşakın lüzumuna istidlâl etmişlerdir. Fakat Hanefîler ağza, burna verilen suyun çıkarılması müteazzir olduğunu nazariitibara alarak abdestte bu iki şeye lüzum görmemişlerdir.

4. Kadın cenazesinin saçının taranması ve üç bölük örülüp arkasına bırakılması, ki İmam Şâfiî’nin mezhebidir. Ahmed b. Hanbel’in, İshak b. Râhûye’nin mezhebi de budur ve bu hadisle istidlâl etmişlerdir. Eimme-i Hanefiyye ise iki bölük yapıp cenazenin göğsüne ve dir’ denilen gömleğin üstüne konulması ictihadında bulunmuşlardır. Hanefîler’ce saç tarakla arkaya atmaya lüzum yoktur. Eimme-i Hanefiyye saçın taranması ve arkaya atılması keyfiyyetinin Resûl-i Ekrem’in bir emr ü işâretiyle yapıldığına dair mevzumuz olan hadiste bir şey görmüyor. Hadiste görülen Ümmü Atıyye’nin kendi fiilini ihbarından ibarettir. Gerçi Ümmü Atıyye’nin, Resûlullah’ın emri ile yapmış olması hatıra gelebilir. Fakat böyle bir emr ü işâret olsaydı, bu kadının Resûl-i Ekrem’den telakki ettiği öbür emirleri bildirdiği gibi bunu da bildirmez mi idi? Endişesi de o hâtırayı takip eder. Halbuki Ümmü Atıyye bunu kendi yaptığını açıkça söylüyor, bu sarâhat karşısında Resûl-i Ekrem’in emri ile yapmış olması bir ihtimalden ibaret kalıyor. İhtimal üzerine binâ-yı hükmedilmeyeceği ise bir esâs-ı şer’îdir. Hem böyle cenaze saçının taranıp arkaya atılması bir ziynetten başka bir şey değildir. Meyyit ise bundan müstağnîdir. İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde rivayet ettiği üzere Âişe radiyallahu anhâ da, ما لكم تنصون ميتكم “Kadın cenazenin saçını

118 {D3146 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 28, 29.}

119 نقله العيني عن الطيبي: ج 4، ص 45

taramaya niçin lüzum görüyorsunuz” diye taramanın lüzumsuzluğunu bildirdi. Tazfîr ki, saçın örülmesidir. Bunun esasında muhalefet edilmemiştir. İhtilâf, yalnız taranmasına ve arkaya atılmasına münhasırdır.

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ   كُفِّنَ فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ يَمَانِيَّةٍ بَيْضٍ سَحُولِيَّةٍ مِنْ كُرْسُفٍ لَيْسَ فِيهِنَّ قَمِيصٌ وَلَا عِمَامَةٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, (âhirete intikal ettiğinde) pamuktan (mâmul), sehûliyye (denilen) üç parça beyaz Yemen bezi içinde kefenlendiği ve bunların içinde kamîs ve imâme bulunmadığı” rivayet edilmiştir. {B1264 Buhârî, Cenâiz, 18.}

İ Z A H I

LUGAVÎ TAHLİLLER

أيض in cem’idir. “Ak” şeye denir. يمانيه , “yâ”nın tahfîfi ile Yemen’e mensup demektir. Kaide, yâ-i nisbetin teşdîdini iktizâ ederse de elif ziyade kılınarak yâ-i nisbet tahfîf edilmiştir. Fi’l-asl “Yemeniyye” iken “Yemâniye” denilmiştir.

سحوليّه yi Ezherî, “Sîn’in fethi ile Yemen’de bez dokunan bir nahiyenin, “sîn”in zammı ile de beyaz bezin adı” diye tarif etmiştir. Diğer ehl-i lûgat da Yemen’de bir nahiyenin adı olduğunu, başka mânalarına takdîmen bildiriyorlar.

كرسف “kâf”ın ve “sîn”in zammı ve “râ”nın sükûnu ile “pamuk” demektir.

أثواب sevbin cem’dır. “Sevb”i Kâmus mütercimi, “Fi’l-asl mensûc olan bez, keten, harîr, sof makûlesidir. Mâyêûlü ileyh itibariyle mecazen libasa ıtlak olunur” diye tarif ediyor. Kürsûf, kelimesinin delâleti ile şerhlerden pamuk bezi olduğu anlaşılıyor. Lisânımızda astar, amerikan diye zebanzed olan bez olacaktır.

قميص “gömlek”, (imâme) de “sarık” demektir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi buradan başka “Cenâze” bahsinin “kamîssiz, imâmesiz cenazenin tekfini” hakkındaki iki babında daha tahrîc eylemiştir. Hadisin buradaki mensup olduğu babın unvanı “kefen için beyaz bezin hükmüne dair”dir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir.

Hâtemü’l-enbiyâ efendimizin vücudu saadetlerine sarılan kefenin adedi ve sıfatı hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Bunlar Âişe, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, İbn Mes’ûd radiyallahu anhüm gibi bir hayli sahâbîye kesb-i ittisâl etmektedir. Şârih Aynî bu tarîk-i

rivâyetleri *Umdetü'l-kârî*'de toplamıştır. Fakat bu farkların bir kısmı kelime ve ıstılaha ait olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Hazret-i Âişe hadisindeki esvâb-ı yemâniye, yerinde İbn Abbas'a muttasıl olan Ebû Dâvûd'un rivayetinde "esvâb-ı necrâniyye"¹²⁰ görülmektedir ki, Necran, Yemen'de bir kasabanın adı olduğuna göre, kelime farkından ibaret bulunur. Yine böyle Tirmizî'nin rivayet ettiği İbn Ömer hadisinde "*riyât-ı yemâniye*"¹²¹ deniliyor ki, riyât "yumuşak kumaş" a denildiğine göre, yine ihtilâfın bir kelime farkından ibaret olduğu görülür. Ebû Dâvûd'un bir rivayetinde, *في ثوب واحد حبرة* "*Tek bir bürd-i yemâniye konuldu*"¹²² denilmiştir ki, bu rivayet kemmiyet ve keyfiyet itibariyle hakikaten farklıdır. Adet itibariyle farklı olduğu gibi yol yol çubuklu kumaşa hibr denildiği ehl-i lugat tarafından bildirildiğine ve *Tehzîb*'de kırmızı kumaşa denildiği haber verilmesine göre, keyfiyet cihetiyle de fark vardır. Fakat bu hususta Tirmizî, "Bu bir veya iki kat hibr ile kefenlendiği hakkındaki rivayet Hazret-i Âişe'den sorulduğunda Sıddîka-i müşârün ileyhâ cevaben, 'Vâkıa böyle bir bürde-i hibre getirilmişti. Fakat ashâb-ı kirâm reddetti ve ona kefenlemedi' demiştir."¹²³ Demek oluyor ki, Resûl-i Ekrem'in tekfîni sırasında böyle bir bürdenin ellerde dolaştığı görülmüş ve onun reddedildiğinden haberdâr olmayarak bürd-i hibre ile kefenlendiği rivayet edilmiştir.

Sonra Ahmed b. Hanbel'in, İbn Ebû Şeybe'nin, Bezzâr'ın Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan tahrîc ettikleri, *كفن النبي صلى الله عليه وسلم في سبعة أثواب* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yedi parça bez ile kefenlendi"¹²⁴ deniliyorsa da bunun da senedinde Abdullah b. Muhammed b. Akîl bulunup bu da sû-i hıfz ile mâruf bulunduğundan bunun da sikâtın rivayetlerine muhalif olan rivayeti reddedilmiştir.¹²⁵

HULÂSA. Bu tarîk-i rivayetler içinde en sahihi Hazret-i Âişe'den gelen ve mevzubah-simiz bulunan Hazret-i Âişe hadisidir. Tirmizî, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kefeni hakkındaki muhtelif rivayetler arasında en sahihi Hazret-i Âişe hadisidir. Gerek ashaptan gerek kurûn-i müteahhire ricalinden ehl-i ilmin çoğu Hazret-i Âişe hadisi ile amel etmişlerdir" diyor.

Müslim'in *Sahîh*'inde bu babın tarîk-i rivâyetleri arasında Hişâm b. Urve tariki ile Hazret-i Âişe'den şöyle bir rivayeti vardır. Hazret-i Âişe diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ibtidâ Abdullah b. Ebû Bekir radiyallahu anhümâya ait bir Yemen hulesine konulmuştu. Sonra ashap bunu muvâfık bulmayıp çıkarıldı. Sehûliyye denilen üç

120 {D3153 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 29, 30.}

121 {Tirmizî'nin eserinde tespit edilemeyen rivayet, İbn Hanbel'in *Müsned*'inde Hazret-i Âişe'den nakledilmiştir. HM26806 İbn Hanbel, VI, 264.}

122 {D3120 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 18, 19.}

123 {T996 Tirmizî, Cenâiz, 20. Rivayet Tirmizî'de "iki parça bez ve bir hibr ile (في ثَوْبَيْنِ وَبُرْدٍ حَبْرَةٍ)..." şeklinde yer almaktadır.}

124 {HM728 İbn Hanbel, I, 94.}

125 {HM728 İbn Hanbel, I, 94.} 69 ص 4، ج 4، نيل الأوطار:

parça beyaz Yemen bezi içinde kefenlendi. Abdullah b. Ebû Bekir de, bu hulleyi öldüğümde bununla kefenlenirim diye muhafaza etmişti. Bilâhare, “Allah razı olsaydı Resûlullah bununla kefenlenirdi. Onun kefenlenmediği bir hulleyi ben de kefen edinmem” diye sattı ve bedelini tesadduk eyledi.¹²⁶

FIKHÎ HÜKÜMLER

Erkekler hakkında mesnûn olan kefenin üç parça bezden ibaret olduğuna Hanefîler bu hadis ile ihticâc etmişler ve meyyit üç parça lifâfe yani sargı içine sarılır demişlerdir. Fakat Hanefî kitaplarında bu üç parça bezin izâr, kamîs, lifâfe diye zikredilmesi bu istidlâl bir mânîa teşkil etmekte olduğunu, Hanefî olan şârihimiz Aynî bildiriyor. Hakikaten hadiste bu üç sevb içinde kamîs yoktu denilmesi Hanefîler aleyhinde en sarîh bir hüccettir. Şâfiîler de bu hadisin zâhiri ile ihticâc etmişler ve meyyit üç parça lifâfe –sargı– içine sarılır demişlerdir. Ahmed b. Hanbel’in de ictihadı böyledir. Şimdi Hanefîler istidlâllerini tamamlamak mecburiyetinde bulunuyorlar. Şârih Aynî bunu da bize bildirerek diyor ki:

Ashabımız eimme-i Hanefiyye İbn Adî’nin *Kâmil*’inde rivayet ettiği şu Câbir b. Semüre hadisi ile istidlâllerini tamamlamışlardır. Câbir radiyallahu anh demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç parça sebbe sarıldı: Kamîs, izâr, lifâfe idi.”¹²⁷ Bu rivayette imâme yoktur. *Mebûsût*’ta, “Bazı meşâyihimiz imâmeyi dâhil-i hesâb etmeyi hoş görmediler. Çünkü bununla bez adedi dörde bâliğ oluyor ve çift oluyor. Halbuki sünnet olan tek olmaktır” deniliyor. Müteahhirînden bazı meşâyihimiz ise imâmeyi idhal etmeyi tahsin eylemişlerdir. Bunlar da Saîd b. Mansûr’un rivayetine göre, “İbn Ömer radiyallahu anhümânın oğlu Vâkıd öldüğünden müşârün ileyh hazretleri oğlunun cenazesini beş parça bez ile kefenledi” diyorlar ki, kamîs, imâme ve üç parça lifâfedir ve İbn Ömer imâme denilen parçayı meyyitin çenesi altından dolamıştı deniliyor (*Aynî*, IV, 55).

HANEFÎ KİTAPLARINDA BU ÜÇ PARÇA ŞÖYLE TARİF EDİLİYOR

Lifâfe, leften me’hûz olup alelîtlak “sargı” demektir. “Cenâze” bahsine ait olan fikhî ıstılahta, meyyitin başından ayağına kadar vücudunu bürüyen örtüye ıtlak olunur.

İzâr da aynı mânaya hamledilmiştir. “Baştan ayağa kadar vücudu bürüyen örtü” demektir. Şu kadar ki, bazı fukaha izâr, omuzdan aşağıyı bürüyen örtüdür demişlerdir. Fakat bu izâr değil kamîstir. İbnü’l-Hümâm, tercümesi bundan sonra 628 numara ile gelecek olan İbn Abbas hadisinde Arafat’ta vefat eden bir hacının ihramına sarılması ve kefenlenmesi emrolunduğuna göre, izârın omuzdan aşağıyı bürüyen örtü sûretindeki tefsiri daha doğru bulmaktadır.

126 عن عائشة قالت كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم في ثلاثة أثواب بيض سحولية من كرسف ليس فيها قميص ولا عمامة. أما الحلة فإنما شبه على الناس فيها أنها اشترت له ليكفن فيها. فتركت الحلة وكفن في ثلاثة أثواب بيض سحولية فأخذها عبد الله بن أبي بكر. فقال لأحبسناها حتى أكفن فيها نفسي ثم قال لو رضىها الله عز وجل لنبيه لكفنه فيها فباعها وتصدق بثمانها. {M2179 Muslim, Cenâiz, 45.}

وفي رواية أخرى قالت عائشة أدرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في حلة يمنية كانت لعبد الله بن أبي بكر ثم نزعته عنه وكفن في ثلاثة أثواب سحول يمانية ليس فيها عمامة ولا قميص فرفع عبد الله الحلة فقال أكفن فيها. ثم قال لم يكفن فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وأكفن فيها فتصدق بها (رواه مسلم)

127 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 303-304.}

Kamîs ise “yakasız, yensiz ve etrafı dikiş ile bastırılmamış, göğüs tarafı açılmamış gömlek” demektir. İşte bu üç parça bez, erkekler için mesnûn olan bir kefendir. Hadiste imâme sarâhaten istisna edildiğinden dâhil-i hesâb değildir. Bu cihetle *Müctebâ*’da esah olan rivayete göre, imâme istimalinin keraheti tasrih edilmiştir.

Bu üç parça bezin temiz olmak şartıyla yeni veya müsta‘mel olması müsavidir. Abdullah b. Mübârek hazretleri, “Müminin, içinde namaz kıldığı elbisesi ile kefenlenmesi daha doğrudur” dermiş. Tabii, İbn Mübârek hazretleri meyyitin beyaz olan libasını kas-tetmiştir.

Kefenin beyaz pamuk bezinden olması da bu hadîs-i şeriften müstefâd oluyor. Erkekler için hâl-i hayatında giyilmesi haram olan ipekli bez ile tekfin edilmesi de câiz görülmemiştir.

Erkekler için kefenin bir de kifayet derecesi vardır ki, izâr, lifâfeye hasredilmesidir. Abdürrezzâk’ın Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan rivayetine göre, Ebû Bekir radiyallahu anh, içinde hastalandığı iki kat elbisesine işaret ederek,

— “Bunları evvelâ yıkayınız sonra beni bunlarla kefenleyiniz!” diye vasiyet etmişti. Hazret-i Âişe,

— “Sana bunların yenisini almayalım mı?” diye sormuş. O büyük halife,

— “Hayır, bunların yenilerine ölümlerden ziyade diriler lâyıktır” buyurmuş!¹²⁸ Bu cihetle *Tuhfe*’de kefen hususunda gasîl ile cedîd arasında bir fark olmadığı zikredilmiştir.

Bu hadise hakkında Buhârî’nin rivayeti böyle değildir. Orada Hazret-i Ebû Bekir’in, kerîmesi Hazret-i Âişe’ye,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaç parça bez ile kefenlendi?” diye sormuş. O da,

— “Kamîs ile imâme hariç olmak üzere üç parça beyaz pamuk bezinden ibaret idi” diye cevap vermiş. Sonra Ebû Bekir es-Sıddîk, içinde hasta bulunduğu elbisesine bakıp onda za‘feran lekesi görerek,

— “Bu elbisemi yıkayınız ve buna iki parça bez daha ilâve ederek beni bunların içine sarınız” buyurmuş, Hazret-i Âişe,

— “Babacığım! Bu eskidir” demesi üzerine müslümanların bu ilk ve büyük halifesi,

— “Bunun yenisine diri, ölüden daha lâyıktır” diye cevap vermiştir.¹²⁹

Görülüyor ki, Buhârî’nin bu rivayetiyle Abdürrezzâk’ın rivayeti arasında teâruz vardır. İbnü’l-Hümâm, “Abdürrezzâk’ın senedi, Buhârî’nin senedinden aşağı değildir. Abdürrezzâk’ın rivayeti tercih olunur” diyor ve İbn Abbas radiyallahu anhümânın bundan

128 روى عبد الرزاق بسنده متصل إلى عائشة رضي الله عنها قالت: قال أبو بكر رضي الله عنه لثوبيه اللذين كان يمرض فيهما: اغسلوهما وكفنوا فيهما. فقالت عائشة: ألا تشتري لك جديدا؟ قال لا، الحي أحوج إلى الجديد من الميت (فتح القدير: ج 1، ص 454)

129 وفي البخاري أن أبا بكر قال لعائشة: في كم كفن رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قالت: في ثلاثة أثواب بيض سحولية ليس فيها قميص ولا عمامة. فنظر إلى ثوب عليه كان يمرض فيه به ردع من زعفران. فقال: اغسلوا ثوبي هذا وزيدوا عليه ثوبين وكفنوني فيها. قلت إن هذا خلق. قال: الحي أحق بالجديد من الميت (فتح القدير: ج 1، ص 454) {B1387 Buhârî, Cenâiz, 94.}

bir hadis sonra 628 numara ile tercümesi gelecek olan ve ihramlı olarak vefat eden bir sahâbî hakkında vârit bulunan, كنفوه في ثوبين “Bu cenazeyi iki kat bez ile kefenleyiniz”¹³⁰ hadisini zikrediyor.

Sonra İbnü'l-Hümâm bu rivayetleri cemederek aralarında görülen teâruzu kendisine has olan ilmî ve edebî bir hazâkatle şöyle kaldırıyor: “Abdürrezzâk ve emsali râviler hadisin bir kısmını rivayet etmişlerdir. Hazret-i Sıddîk'ın, ‘Buna iki parça daha ilâve ediniz’ dediğini rivayet etmemişlerdir. Buhârî ise tamamını rivayet etmiştir. İbn Abbas'ın rivayet ettiği vâkıada hâl-i zarûrete mebnî müsaade buyurulmuş olur ki, matlup olan da bu idi.” Sonra İbnü'l-Hümâm, “Üç kat kefen tedarikine muktedir olanlar için ikiye iktisâr etmek hilâf-ı evlâdır” diyor.

BU SARGILARIN SURET-i İSTİMALİ

Serahsî, *Mebûsût*'unda bunların sûret-i isti'mâllerini şöyle tarif ediyor: Evvelâ lifâfe denilen parça, uzununa yayılır, bunun üzerine de izâr serilir. Kamîs varsa cenazeye bu giydirilir. Başının saçına, sakalına koku sürülür. Secde âzaları olan alnına, burnuna, iki elle-rine, diz kapaklarına, ayaklarına, kâfur konulur. Sonra izârın sol taraftaki ucu sağ tarafa atılır. Başından ayağına kadar cenazenin cesedi sarılır. Sonra izârın sağ tarafı da böylece sol tarafa doğru atılarak sarılır. Lifâfe de böyle soldan sağa, sonra sağdan sola atılarak sarılır. Kefenin açılmasından korkulursa bağlanır. Fakat cenaze kabre konulduğunda bu bağ çözülür.¹³¹

KADINLAR İÇİN MESNÛN OLAN KEFEN ADEDİ BEŞTİR

Erkek cenazesinde muteber olan kamîs, –ki kadın kefeninde dir' denilir, kadın gömleği demektir,– izâr, lifâfeden başka “himâr” denilen bir baş ve yüz örtüsü ile “hırka” denilen ve bu bezlerin açılmasına mani olmak için kadının göbeği ile memesi arasına bağlanan enli bir bez parçasıdır. Bunların mecmûu beş parça oluyor.

Hanefîler indinde kadınlar için muteber olan kefen-i mesnûn budur. İbn Münzir, “Şa'bî, Nehaî, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, İbn Sîrîn gibi kendilerinden itimat edilerek ahz ü rivayet edilen ehl-i ilmin mezhebi de budur” demiştir. İbn Sîrîn kadın cenazesi beş sevb ile kefenlenir: Dir', himâr, iki lifâfe, bir hırkadır demiş. İbrâhim en-Nehaî de beş parçadır demiş: Dir', himâr, lifâfe, mebtan, ridâ. Hasan-ı Basrî'ye göre de beştir: Dir', himâr, lifâfe, izâr, hırka. İmam Şâfiî de beş olduğunu bildirmiştir: Üç lifâfe, izâr, himâr. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre de şu parçalardır: Kamîs, mi'zer, lifâfe, maknaa (başörtüsü), hırka. Yalnız Atâ b. Ebû Rebâh'tır ki, üç parça olduğunu kabul etmiştir: Dir', biri dir'in altına, öbürü üstüne sarılmak üzere iki sevb. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Hasan-ı Basrî'den ta'lîkan bir rivayetinde hırkanın beşinci bir parça olduğunu bildirmesi, onun da aded-i mesnûnun beş olduğu kanatini izhar eder. Hırka, beşinci olunca elbette bunun dördüncüsü de bulunacaktır.

130 {B1266 Buhârî, Cenâiz, 20.}

131 *Mebûsût*, II, 60.

Cevzakî'nin, İbrâhim b. Habîb tariki ile Hafsa'dan ve bu vasıta ile de Ümmü Atıyye'den bir rivayeti vardır ki, bu babda en sarıh bir mesned-i fikhîdir. Ümmü Atıyye diyor ki: *فكفناه في خسمة أثواب وخرناها بما يخمر به الحي* "Biz Zeyneb'i beş parça bez içinde kefenledik ve kadınların hayatta başörtüsü ile sarındıkları gibi Zeyneb'i himârına, başörtüsüne sardık" demiştir ki, tamamıyla Ebû Hanîfe mezhebinin bir şekli-i ifâdesidir (*Mebûsât, Hidâye, Fethu'l-kadîr*).

KADIN CENAZESİNİN SURET-İ TEKFÎNİ

Bunu da allâme şârihimiz Aynî şöyle tarif ediyor: Cenaze evvelâ dir'a sarılır yani gömlek giydirilir. Sonra himâr denilen bez, başörtüsü gibi kadının başına örtülür ve gömlek üzerine açılır. Bunun üzerine izâr, onun üzerine de lifâfe denilen en geniş bez sarılır, en sonra da bu bezler açılmamak için hırka denilen enli bez kadının memesi ile göbeği arasına bağlanır (*Umdetü'l-kârî*, IV, 49).

Kadının tekfininde bu tertibe riayet edilmesi, Buhârî'nin, mevzumuz olan bu babında Eyyûb es-Sahtiyânî ve İbn Sîrîn tariki ile Ümmü Atıyye'den mevsûlen vâki olan bir rivayetine müstenittir. Eyyûb'un rivayetine göre İbn Sîrîn demiştir ki: Ümmü Atıyye Basra'daki oğlunu görmek için ansızın Basra'ya gelmişti. Bu sırada bize Zeyneb'in gasl ü tekfini vâkiasını anlattı ve en sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in izârını kendilerine verip, *أشعرناها إياه* "Bu izârımı Zeyneb'e sarınız" buyurduğunu söyledi.

Eyyûb, İbn Sîrîn bundan başka bir şey söylemedi ve bu gaslolunan Peygamber'in hangi kızı olduğunu da bilmiyorum demiştir. Eyyûb'un hadisindeki iş'ârı, ilfâf mânasına hamlettiği ve İbn Sîrîn'in de kadın cenazesinin tekfininde izârın değil, dir'in takdim edilmesini emreder olduğu da Buhârî'nin bu tarikteki cümle-i rivâyâtındandır.¹³²

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ وَقَفَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِعَرَفَةَ إِذْ وَقَعَ عَنْ رَاحِلَتِهِ فَوَقَصَتْهُ أَوْ قَالَ فَأَوْقَصَتْهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اغْسِلُوهُ بِمَاءٍ وَسِدْرٍ وَكَفِّنُوهُ فِي ثَوْبَيْنِ وَلَا تَحْنُطُوهُ وَلَا تَحْمَرُوا رَأْسَهُ فَإِنَّهُ يُبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبِّيًّا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birisi (haccetü'l-Vedâ'da) Arafat'ta

132. أخير أبو أيوب أن ابن سيرين يقول جاءت أم عطية رضي الله عنها امرأة من الأنصار من اللاتي بايعن قدمت البصرة تبادر ابنا لها فلم تدركه. فحدثتنا قالت: دخل علينا النبي صلى الله عليه وسلم ونحن نغسل ابنته (الحديث إلى (فلما فرغنا ألقى إلينا حقوه فقال أشعرناها إياه ولم يزد) ابن سيرين (على ذلك ولا أدري أي بناته وزعم) أيوب (الإشعار الففنها فيه. وكذلك كان ابن سيرين يأمر بالمرأة أن تشعر ولا تؤزر. {B1261 Buhârî, Cenâiz, 15.}

vakfe ederken ansızın devesinden düştü. Düşer düşmez de deve, (zavallının) boynunu kırdı (ve derhal öldü). Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bu (ihramlı) adamı su ve sidr ile yıkayınız ve iki kat ihramı içinde defnediniz. Ona koku sürmeyiniz, onun başına bez de sarmayınız. Çünkü bu (ihramlı) hacı, kıyamet gününde (başı açık olarak ve) ‘Lebbeyk Allahümme lebbeyk / Fermanına uydum, divanına geldim...’ diyerek ba’s olunacaktır.” {B1266 Buhârî, Cenâiz, 20.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Cenâze” bahsinin bir babında ve ayrıca “Hac” bahsinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Hac” bahsinde rivayet eylemiştir. *Buhârî*’de bu hadisin yine bu babdaki rivayet tarikinde, فَأَقْعَصَتْهُ فَمَاتَ “Hacının devesi boynunu kırdı ve derhal öldü”¹³³ suretinde vârit olarak mevti tasrih edilmiş bulunduğu tercümede mu’tarıza içinde bu ziyadeyi gösterdik. Bu hadise, “Hac” bahsinde görüleceği üzere hacetü’l-Vedâ’da vuku bulduğundan buna da işaret ettik.

فَأَقْعَصَتْهُ أَوْ قَالَ فَأَوْقَصَتْهُ cümlesindeki terdîd, râvinin zabtından neşet eden bir şektir. Birincisi وَقَصَّ dandır, “boynu kırmak” mânasınadır. İkincisi أَيَقَاصُ dan me’hûzdur ve şâzdır. Esah olan sülâsîdir. Bu sebeple tercümede bunu göstermedik.

Bu hadisi Buhârî cenazeyi iki parça bez ile kefenlemenin cevazı hakkındaki bir babında zikretmiş ve bu unvan ile Buhârî, kefenin üç olması vâcip değil, sünnet olduğuna işaret eylemiştir. Binaenaleyh bir zarurete müstenit olmayarak kefenin iki parçaya indirilmesiyle sünnet terkedilmiş olur. Bir parça ise vücûben lâzımdır.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadis ile Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Zâhirîler ihramlı olarak vefat eden müminin ihram halinin öldükten sonra da devam edeceğine istidlâl etmişlerdir ve ihram halinin devamına mebnîdir ki, tekfininde başının setredilmesi, koku kullanılması nehyedilmiştir demişlerdir. Bu ictihad, Osman, Ali, İbn Abbas radiyallahu anhüm ile Atâ, Sevrî’den de nakledilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, Evzâî ise “İhramlı da, ihramlı olmayanlar hakkında câri olan ahkâma tâbidir” demişlerdir. Bu noktainazarda Âişe, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüm ile Tâvûs’tan rivayet olunmuştur. Bunlara göre bu hac, namaz ve oruç gibi ifasına başlanıp da mevt ile bâtil olan bir ibadettir. Nasıl ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ademoğlu ölünce ona hayır ve ibadet kapıları kapanır. Yalnız bundan üç şey müstesnadır: Devamlı hayır, kendisinden beşeriyetin istifade edeceği ilmî eser, öldükten sonra kendine

dua edecek hayırlı evlât” buyurmuşlardır.¹³⁴ İhram da inkıtâa uğrayan amellerden birisidir. Öldükten sonra ihramın devamı kabul edilince artık muhrim olarak ölen kimsenin tavaf etmesini ve menâsik-i hacı tamamlamasını da kabul etmek icap eder. Tahnît ve tacmirden müstesna tutulması, dem-i şehîd gibi şîâr-ı ihrâmın devâm-ı hikmetine mebnîdir. Gasil, tekfin gibi diğer cenaze ahkâmı tamamıyla câridir.

Yine bu hadîs-i şeriften iki parça kefenin cevazı müstefâd oluyor ki, bu kefen, kefen-i kifâyedir. Kefen-i zarûret ise bir parçadan ibarettir.

Bu hadîs-i şerifte, *“İki kat bez ile kefenleyiniz”* buyurulmasından zâhiren müstefâd olan yeni bir bezle kefenlenmesidir ve buna kâil olanlar da bulunmuştur. Fakat aşağıda “Kitâbü'l-Hac”daki bu hadisin tarîk-i rivâyetinde في ثوبه *“kendi ihramında”* ziyadesi bulunması maksadı tamamıyla tasrih ve tayin eylemiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي لَمَّا تُوِّفِيَ جَاءَ ابْنُهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعْطِنِي قَيْصَكَ أَكْفِنَهُ فِيهِ وَصَلِّ عَلَيْهِ وَاسْتَغْفِرْ لَهُ فَأَعْطَاهُ النَّبِيُّ ﷺ قَيْصَهُ وَقَالَ أَذِنِي أُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَأَذَنَهُ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ جَذَبَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ أَلَيْسَ اللَّهُ نَهَاكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى الْمُنَافِقِينَ فَقَالَ أَنَا بَيْنَ خَيْرَتَيْنِ قَالَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ فَصَلَّى عَلَيْهِ فَزَلَّتْ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Abdullah b. Übey öldüğünde oğlu (Abdullah) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gelmiş ve “Yâ Resûlellah! (Mübarek) gömleğini bana versen de babamı onunla kefenlesem. (Lutfen) namazını da kılsanız ve ona istiğfar buyursanız” demişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, Abdullah’a gömleğini verdi ve, “(Cenaze hazırlanınca) bana haber veriniz, namazını kılayım” buyurdu. Abdullah Resul-i Ekrem’e hazırlandığını arzetti. Resûlullah, İbn Übeyy’in cenazesine namaz kılmak üzere iken Ömer radiyallahu anh, Resûlullah’(ın arkasından ridâsın)ı çekti ve, “Yâ Resûlellah! Allah sizi münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?” dedi. Resul-i Ekrem, “Ben, istiğfar etmekte ve etmemekte muhayyerim. Allah Teâlâ, ‘Habîbim! Bu münafıklara sen, ister istiğfar et, istersen istiğfar etme

134 إذا مات بني آدم انقطع عنه عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له (رواه البخاري في الأدب ومسلم عن أبي هريرة رضي الله عنه)
{M4223 Müslim, Vasiyye, 14; EM38 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 28.}

(müsavidir. Faraza) bunlar için yetmiş defa istiğfar etsen Allah, asla onları mağfiret etmeyecektir' buyurmuştur” diye cevap verdi. Ve Resûlullah, Abdullah b. Übeyy'in cenazesine namaz kıldı. Bunun üzerine, “Bu münafıklardan ölenlerin hiçbirine namaz kılma habîbim!” meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu. {B1269 Buhârî, Cenâiz, 22; et-Tevbe, 9/80, 84.}

İ Z A H I

TERCEME-İ HÂLLER

Burada bir baba ve oğulun terceme-i hâllerini izah edeceğiz. Baba, koyu bir münafık, oğul da hâlis, temiz bir müslüman *يُخْرِجُ الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ* “Kudret-i fâtıra, ölüden diri yaratır”¹³⁵ kavl-i şerifi ile bildirilen icâz-kâr bir düsturun tam ve kâmil bir tecellisi.

Abdullah b. Übey, İbn Selûl'dür. Medine münafıklarının reisidir. Selûl, Huzâa'dan bir kadındır. Abdullah, Câhiliye devrinde Hazrecîler'in reisi idi. Hicret-i seniyyeden sonra zâhirde müslüman olmuştu. Fakat teşkil ettiği münafık bir hizbin riyâsetinde gizli, âşikâr her türlü şer ü fesâd ikândan geri kalmıyordu. Müslümanların en müşkil zamanlarında İslâm hey'et-i ictimâiyesini inhilâle uğratacak fırsatlar kollar ve hiçbirini kaçırmazdı. Câhiliye devrinde Hazrec kabilesinin reisi bulunduğundan nifakcûyâne hareketleri kabilesi halkı üzerinde müessir de oluyordu. Bunun idare ettiği zümre-i habîsenin ahvali müstakil bir sûre ile şöyle tasvir buyurulmuştur. “Aziz Peygamberim! Münafıklar huzuruna geldiklerinde, ‘Senin Resûlullah olduğuna muhakkak iman ve şehâdet ederiz’ derler. Hiç şüphesiz Allah da bilir ki, sen Allah’ın resulüsün. Yine Allah şehâdet eder ki, bu münafıklar zümresi, iman ve şehâdet iddiasında yalancılardır. Huzurundaki imanları, mücerret hayatlarını korumak ve müslümanları Allah yolunda mücahedededen menetmek içindir. Bunların bu ikiyüzlü hareketleri ne fena şeydir. Bunlar, lisanlarıyla iman, sonra kalpleriyle küfrederek. Bunların kalplerine dalâlet mührü vurulmuştur. Hakkı, hakikati anlamazlar. Onları her gördüğünde hâricî simaları ve ağızlarından işittiğin düzgün sözleri, habîbim seni aldatabilir. Fakat onlar hakikatte ‘huşub-i müsennede / duvara dayanılmış ruhsuz kuru ağaç parçaları’ gibidirler. Bu korkaklar zannederler ki her sayha kendilerine haykırır. Bu münafıklar şüphesiz düşmandırlar. Bunlardan hazer üzere bulun! Allah bunları helâk etsin! Tâ ki haktan nasıl udûl edilmiş, cezasını görsünler!”¹³⁶ Bu tenbîh-i ilâhî mûcibince Resûl-i Ekrem bunların riyâkârane vaziyetlerini nazarıdikkatlerinden uzak bulundurmazdı.

135 Rûm, 30/19.

136 إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ . اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ . ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ . وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسْنَدَةٌ يَحْسِبُونَ كُلَّ صَاحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَادُوا فَاحْذَرُهُمْ قَاتِلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ . {el-Münâfikûn, 63/1-4.}

ABDULLAH B. ÜBEYY'İN MELÂNETİ HAKKINDA BİR İKİ MİSAL

1. Uhud Harbi'nde Resûl-i Ekrem'in maiyetinde harbe iştirak ettiği halde harbin en şiddetli bir zamanında ordunun üçte birisi derecesinde mühim bir kuvvetini iğfal ederek harpten çevirip Medine'ye getirmişti.

2. Bir gazâyâ gidilirken "Müreysi" suyu başında ve bir muhacirle ensardan biri arasında cereyan eden bir su kavgasını İbn Übey vesîle-i fesâd edinerek, "Ey ensar! Şu Resûlullah başındaki muhacirlere ekmek vermeyiniz de başından dağılsınlar" diye Medine halkını muhalefete, isyana teşvik ediyordu. İbn Übeyy'in bu fezâhati, lisân-ı Kur'ân ile haber verildiği gibi Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu münâfıklar hâlâ anlamıyorlar ki göklerin ve bütün yerin hazineleri Allah içindir"* meâlindeki cevabı da yine Münâfıkûn sûresinin bir âyet-i kerîmesiyle tesbit buyurulmuştur.¹³⁷ Hazret-i Ömer hadiseden haberdar olunca,

— "Yâ Resûlallah! Müsaade buyur da şu herifin boynunu vurayım" demişti. Fakat Resûl-i Ekrem müsaade etmedi ve,

— *"Hayır, olmaz, bu defa da meselenin mahiyetini bilmeyen halk, Resûlullah ashabını öldürmeye başladı derler"* buyurdu.¹³⁸

3. Yine bir seferde münâfıklar, "Artık Medine'ye döndüğümüzde aziz olanlar, zelil olanları Medine'den çıkarsın!" demişlerdi. Aziz ile ensarı, zelil ile de muhacirleri kastediyorlardı. Lisân-ı Kur'ân ile buna da şöyle cevap verilip, *"İzzet ve şeref ü saadet Allah içindir, Allah'ın peygamberi içindir ve mü'minler içindir. Lâkin münâfıklar bu hakikati anlamazlar ki"* buyuruldu. Bu hadise de Münâfıkûn sûresinin bir âyeti ile tesbit edilmiştir.¹³⁹

Vâkıdî, Abdullah b. Übeyy'in, hicretin 9. yılı şevvalinin son günlerinde hastalanıp zilkade dahilinde vefat ettiğini ve hastalığının yirmi gün devam ettiğini bildiriyor.

Abdullah b. Abdullah b. Übey. İbn Übeyy'in böyle leîm bir şahsiyet olmasına mukabil, bunun oğlu Abdullah radiyallahu anh ebrâr-ı ümmetten ve ashâb-ı kirâmın en hayırlı ve faziletli simalarından biri idi. Evvelce ismi hâ-i mühmele ile "Hübâb" idi. Sonra taraf-ı risâletten kendisine Abdullah ismi bahşedildi. Abdullah, bütün gazâlara iştirak edip Resûl-i Ekrem'in maiyetinden hiç ayrılmamıştır. Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhanın hilâfeti zamanında Yemâme Harbi'ne de iştirak edip orada şehid olmuştur. Abdullah, babasının nifakcûyâne hareketlerinden tabii hiç memnun değildi. Babasına son derece kızardı. Taraf-ı risâletten müsaade olunsaydı, babasının boynunu vurmaktan bir an bile çekinmeyecek idi.

SUAL. Resûl-i Ekrem'in, münâfıkların reisine hayatında bu kadar müsaade buyurmalarının ve öldüğünde mübarek gömleğini vermek ve namazını kılıp istiğfar etmek suretiyle son derece lutufkâr bulunmalarının sebep ve hikmeti nedir?

137 . هُمَ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ. {el-Münâfıkûn, 63/7.}

138 {M6583 Müslim, Birr, 63.}

139 . يَقُولُونَ لَيْنَ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ. {el-Münâfıkûn, 63/8.}

CEVAP. Bu sorunun birinci kısmına yani hayatında bu münafıklar reisine müsaadekâr bulunmalarının sebebi, İslâmîyet'in henüz i'tilâya başladığı ilk günlerinde müslümanların kuvâ-yi umûmiyyesinin üçte biri derecesinde kalabalık olan kabilesine riyâset etmekte olan bir şahsı öldürmeyi muvafık bulmuyordu. Şeklen olsun müslüman olmuş bir hizbin riyâsetindeki bir adamı öldürmekle maiyetinin inkisarı ve 'Muhammed, ashabını öldürüyor' demeleri muhakkaktı. Bu vaziyeti, her türlü fenalığına rağmen ıslah ve idare etmek hazz ve basîret icabı idi. Abdullah b. Übey'in vefatında, cenazesine karşı gösterdiği derin alâkaya gelince, bu hususta da ilk hatıra gelen şey, oğlu Abdullah radi-yallahu anının taltif buyurulmasıdır. İkinci ve belki de daha mühim bir sebep de şu olabilir ki, bu adam son dem-i hayâtında Resûl-i Ekrem'in gömleği ile istişfa' ettiği görülüp duyularak kabilesi halkından henüz müslüman olmayanların müslüman olmaları, münafıkların da samimiyetlerinin teminine medar olması maksadı istihdaf edilmiş olabilir. Nasıl ki vekâyi'-i ahîre bunu tasdik etmiştir. Resûlullah'ın sevbi ile teberrük edildiği görülüp şâyi olunca İbn Übey'in riyâset ettiği Hazrec kabilesinden 1000 kişilik bir kabile birden müslüman olmuştur. Bu, vahiy ile müeyyed olan zekâ-i Muhammedî'nin ilk semere-i siyâseti idi. Üçüncü bir sebep olarak da şöyle bir vâkıa kesretle dermeyan edilmektedir: Resûl-i Ekrem'in mübarek gömleğini İbn Übey'e giydirmesi, Bedir günü Hazret-i Peygamber'in amcası Hazret-i Abbas'a Übey tarafından kendi gömleğinin hediye edilmiş bulunmasına bir mukabeledir. Bedir günü Abbas, Kureyş esirleri arasında bulunuyordu. Mağlûbiyetin perişanlığı ile üzerinde gömleği de yoktu. Kendisine giydirilmek üzere bir gömlek aranıldı. Fakat Abbas uzun boylu olduğundan yalnız İbn Übey'in gömleği denk gelmişti. Müşârûn ileyh de hemen gömleğini Abbas'a hediye etmişti. Buna mukabele edilmesi Araplar arasında câri olan âdâb-ı ictimâiyye muktezâsından idi. Fakat zemîn-i münâsibinde karşılanamamış bulunuyordu. İşte taraf-ı risâletten bir gömlek verilerek muhterem amcası, İbn Übey'in bâr-ı minnetinden kurtarılmış oluyordu.

HADİSTE BİLDİRİLEN HAZRET-i ÖMER'İN NEHYİ NEREDEN İSTİFADE EDİLMİŞTİR?

Hazret-i Ömer'in, "Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak, sizi münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?" demesi ve bu nehy-i ilâhîyi Hazret-i Ömer'in hangi âyetten istifade ettiği tetkik edilmiştir. Şârih Aynî Hazret-i Ömer bunu, "*Habîbim! Bu münafıklara istiğfar etsen de, etmesen de netice müsavidir, Allah bunları mağfiret etmeyecektir*"¹⁴⁰ meâlindeki kavli-şeriften almıştır diyor. Hazret-i Ömer'in ictihadına göre istiğfar, salât ile te'vil edilerek¹⁴¹ bu kavli-şeriften, namazdan nehy buyurulduğu müstefâd oluyordu.

140 (سورة التوبة، 80) اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ

141 Buhârî râvilerinden İsmâil, "İstiğfara, duaya salât denilir" demiştir.

Gerçi Resûl-i Ekrem müteakiben, meâlen naklettiğimiz bu âyeti okuyarak, “*Ben istiğfar etmekte ve etmemekte muhayyerim*”¹⁴² buyurmuş ve bu âyetten nehiy matlup olmadığının Hazret-i Ömer’e bildirmişti. Şârih Kastallânî ise Hazret-i Ömer’in bu nehyi, “*Nebî aleyhisselâm için ve mü’minler için müşrikler hakkında istiğfar etmeleri muvâfık değildir*”¹⁴³ meâlindeki âyet-i kerîmeden almış olacağını bildiriyor. Vâkıa bu âyet-i kerîmedeki nehiy daha sarihtir, daha katidir ve mahall-i ictihâd da değildir. Fakat bu nehiy müşrikler hakkında olup münafıklar ise müşrik addedilemeyeceklerinden bu âyetten, namazdan nehiy istidlâl ve istinbat etmek güçtür.

İBN ÖMER HADİSİNDEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Meyyitin, “kamîs” (gömlek) içinde kefenlenmesi ve gömleğin etrafı bastırılmış ve dikilmiş olup olmaması müsavi olduğu. Bazı fukaha, “Etrafı bastırılmamış olmadıkça kamîs istimaline cevâz-ı şer’î olmadığına ve ridâya benzememek için iliksiz de olması lüzumuna kâil olmuşlardır. Fakat Buhârî bu kavli, bu hadis için iltizam ettiği babın unvanı ile reddetmiştir. Buhârî’nin unvanı, *الكفن في القميص الذي يكف أو لا يكف* “Etrafı gerek dikişli gerek dikişsiz gömlek ile kefenlenmenin cevazı” suretindedir. Şârih Kirmânî, Buhârî’nin bu unvanını tercüme ettiğimiz surette tefsir etmiştir. Beyhakî *Hilâfiyyât*’ında İbn Sîrîn’in, “Kamîs-i meyyitin, kamîs-i hay gibi dikilmiş ve ilik konulmuş olması müstehaptır” dediğini rivayet etmiştir. Buhârî’nin ihtiyarı veçhile kefen cümlesinden olan gömlek, etrafı dikilmiş olup olmaması, ilik konulmuş veya konulmamış bulunması müsavidir.

2. Bu hadîs-i şerifte kâfir ölüsüne namaz kılmaktan nehiy vardır. Fakat kâfir ölüsünün gasli, tekfini, defni câiz midir, değil midir? Bu babda ihtilâf-ı ârâ vardır. *Hidâye* sahibi diyor ki: “Kâfir ölünce müslim olan evliyâ-yi karîbi gasleder, kefenleyip defneder. Nasıl ki, Ebû Tâlib vefat ettiğinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Hazret-i Ali’ye babasını gasletmesini, kefenlemesini, defneylemesini emretmiştir.” İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ında Vâkıdî’den rivayetine göre, Hazret-i Ali radiyallahu anh demiştir ki: “Babam Ebû Tâlib vefat ettiğinde aleyhi’s-salâtü ve’s-selâma gelip haber verdim. Resûl-i Ekrem ağladı. Sonra bana, ‘*Haydi git, babanı gaslet, kefenle, toprağa koy*’ buyurdu. Bu işleri görüp geldikten sonra Resûl-i Ekrem tekrar bana, ‘*Babanı gaslet*’ buyurdu.” Hazret-i Ali, rivayetine devam ederek demiştir ki: “Babamın vefatında Resûl-i Ekrem günlerce onun için istiğfar etti. Hâne-i saâdetten bir tarafa çıkmadı. Nihayet Cebrâil aleyhisselâm, “*Nebî (aleyhisselâm) ın ve müminlerin, müşrikler hakkında istiğfar etmeleri doğru değildir*”¹⁴⁴ meâlindeki âyet-i kerîmeyi getirdi.”¹⁴⁵

142 {B1269 Buhârî, Cenâiz, 22.}

143 {et-Tevbe, 9/113} . مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ

144 {et-Tevbe, 9/113.}

145 {İbn Sa’d, et-Tabakât, I, 99. “Bu işleri görüp geldikten sonra Resûl-i Ekrem tekrar bana, ‘*Babanı gaslet*’ buyurdu.” ifadesi kaynakta yer almamaktadır. Ayrıca Hazret-i Peygamber’in Hazret-i Ali’ye babasını yıkayıp kefenlemesini ve defnetmesini söyledikten sonra -غفر الله له ورحمه- denilerek rivayete devam edilmiştir.}

Yine sâhib-i *Hidâye* diyor ki: “Fakat bir kâfir ölüsünü müslüman akrabası, bir müslüman cenazeyi gasleder gibi yıkayacaktır zannedilmemelidir. Bu gasil, kirli ve necâsetli bir çamaşır yıkar gibi yıkamalıdır. Yine böyle tekfini de kefen aded-i meşrûuna bakmayarak kâfur gibi vesîle-i hürmet ve riayet olan şeyleri nazarıtibara almayarak bir bez parçasına sarmak kabilinden bir tekfin olacaktır. İmam Şâfiî’nin ictihadı da bu merkezdedir. İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel’e göre, kâfirin velisi için kâfiri gasl ü defnetmek câiz değildir. İmam Mâlik, müslüman veli, kâfir ölüsünü defnetmez, toprağa gömer demiştir.

3. Bu hadisten Hazret-i Ömer’in fazileti ve ictihadının vahye muvâfakati anlaşılır.

4. Yine bu hadisten bir insanın hayatında olduğu gibi lüzumunda memâtında da aleyhinde şehâdet etmek câiz olduğu anlaşılır. Böyle bir lüzum ve ihtiyaçtan sarfınazar edilince mevtâ aleyhinde söz söylemek mekruhtur. Peygamber efendimiz, “*Ölülerinizin mehâsinini anınız, seyyiât ve masâvîsinden dilinizi tutunuz*”¹⁴⁶ buyurmuştur.

5. Kendisinde daha iyisi ve yenisi bulunduğu halde mücerret teberruk için ashâb-ı birr ü takvâdan bir şey istemek câiz olduğu da istifade edilir.

630

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ عَبْدَ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَعْدَ مَا دُفِنَ فَأَخْرَجَهُ
فَفَتَّ فِيهِ مِنْ رِيْقِهِ وَأَلْبَسَهُ قِيَصَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: Abdullah b. Übey defnolanduktan sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi. (Emr-i nebevî ile) ölü hufresinden çıkarıldı. Resûl-i Ekrem onun cildine tük-rüğünden üfledi ve ona gömleğini giydirdi. {B1270 Buhârî, Cenâiz, 22.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, buradan başka “Cenâze” bahsinin başka bir babında, “Libâs” ve “Cihâd” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim “Tevbe”, Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc eylemişlerdir.

Bu Câbir hadisine nazaran Resûl-i Ekrem İbn Übeyy’i ailesi kabrine defnettikten sonra gelmiştir. Halbuki bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde defnolunmazdan evvel geldikleri ve namaz kıldıkları haber veriliyordu. İki haber arasında görülen bu teâruz defetmek için şârihler, İbn Ömer hadisindeki,

146 اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساوئهم *رواه أبو داود والترمذي والحاكم والبيهقي عن ابن عمر رضي الله عنهما وصححه السيوطي {D4900 Ebû Dâvûd, Edeb, 42.}

“Gömleğini verdi” demek, “İhsan buyurdu” demektir. Resûl-i Ekrem’in vereceğini vaad etmesinden mecazen verdi diye tabir edilmiştir diyorlar. İbnü’l-Cevzî de, Resûl-i Ekrem’in iki gömlek vermiş olduğu muhtemeldir diyor.

Hazret-i Câbir’in, “*Resûlullah, İbn Übeyy’i hufresinden çıkardı ve ona gömleğini giydirdi*” demesinden bu ölünün gömleksiz defnolunduğu anlaşılmamalıdır. Çok muhtemeldir ki, Resûl-i Ekrem’in gömleği ile teberrük etmek istenildiğinden meyyitin üstündeki gömlek çıkarılmış ve kamîs-i nebevî giydirilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Şârih Kirmânî diyor ki: “Bu hadîs-i şeriften bir hâcet ve maslahat için meyyitin kabrinden çıkarılması câiz olduğu müstefâd olur.” İbn Kâsım da, “Namazı kılınmadan defnolunan bir meyyit tagayyür etmiş olması ihtimali bulunmadıkça kabrinden çıkarılır ve namazı kılındıktan sonra tekrar defnolunur” demiştir. İbn Vehb ise “Cenaze üzerine toprak atıldıktan sonra onun yerinden oynatılmaması ictihadında bulunmuştur.” Eşheb de, “Defnolunan meyyit, yerinden çıkarılmamalıdır, o kabrinde yatarken üzerine namaz kılınmalıdır” demiştir.

Mebûs’ta, *Bedâi*’de de bu mevzuun şu meseleleri izah edilmiştir: Meyyit kabre konulduğunda yüzü kıblenin aksi cihetinde konulmuş, yahut meyyit sağ tarafına değil, sol tarafına yatırılmış yahut başı ayak yerine ve ayakları da başın yerine tersine konulmuş olur ve kabrin üstüne toprak atılmış bulunursa, artık kabri eşelemeye lüzum yoktur. Bu fırsat fevtedilmiştir. Eğer kabir kerpiçle örülmüş de henüz toprakla kapatılmamış ise kerpiçler alınır ve meyyit vech-i mesnûn üzere vazolunur. Hatta meyyit gasledilmemiş ise gasli bile icra edilir. İmam Mâlik’in ve Eşheb’in kavilleri de budur. İmam Şâfiî de kıblenin gayriye müteveccihen defnolunan meyyitin kabri açılmalıdır demişlerdir.

Meyyitin bir taraftan, başka bir tarafa nakli meselesi de ulemâ için tetkik zemini olmuştur: Bazı ulemâ bunu kerih görmüşlerdir. Bir kısım âlimler de tecviz edip, “1 mil, 2 mil mesafeye nakletmekte beis yoktur” demişlerdir. Bazı âlimler ise, nakl-i meyyit için mesâfe-i seferi mikyas olarak kabul edip mesâfe-i seferden az bir mahalle nakli tecviz etmişlerdir. Bazıları mesâfe-i seferin müntehâsını da dâhil-i hesâb eylemişlerdir.

Nakl-i meyyit hakkında istinat edilen delillerden birisi Hazret-i Osman radiyallahu anh zamanında cemaatin kesretine mebnî mescid-i saâdetin tevsîine lüzum görüldüğünde oradaki kabirlerin Bakî Kabristanı’na nakillerini emretmiş ve, “Mescidinizi genişletiniz” demiştir. Yine böyle ashâb-ı kirâmın büyüklerinden ve aşere-i mübeşşereden Sa’d b. Ebû Vakkâs ile Saîd b. Zeyd radiyallahu anhümânın cenazeleri Akîk’ten Medine’ye naklolunup defnedilmişti. Her ikisi de ashâb-ı Bedir’den idi. Yine aşere-i mübeşşereden olup Cemel Vak’asında şehîden irtihal eden ve Hazret-i Ali el-Mürtedâ tarafından namazı kılınan Talha b. Abdullah¹⁴⁷ radiyallahu anh da Medine’ye nakledilmiştir.

147 {“Talha b. Ubeydullah” olması gereken ismin imlasında muhtemelen bir tashif vardır. Ayrıca elimizdeki rical kaynaklarından, “Talha b. Ubeydullah radiyallahu anhın namazının Hazret-i Ali kerramallahu

Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Akîk'tan Medine'ye naklolunup defnedildiği *Tezkiretü'l-huffâz*'da mazbuttur. Hazret-i Sa'd hâl-i ihtizarda softan mâmul ve mahfuz bir eski cübbeyi getirtmiş ve, "Beni buna kefenleyiniz. Çünkü Bedir günü ben, bu eski cübbe içinde harp ettim" demiştir. Halbuki bu büyük sahâbînin 50.000 dirhemlik terekesi olduğu rivayet ediliyor. Sa'd hazretleri hicretin 55. yılında vefat etmişti.

Saîd b. Zeyd radiyallahu anhın Akîk'tan Medine'ye nakledildiği de Vâkıdî'den nakledilerek *Hulâsa*'da bildirilmektedir. Bu da hicretin 51. yılında vefat etmiştir.

AKİK NERESİDİR? Akîk, Medine'ye 4 mil mesafede bir mahallin adıdır. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın cenazesi buradan mûtat veçhile omuzda nakledilmiştir. Tâîf'te de Akîk namıyla mâruf bir mahallin mevcut olduğu *Kâmus Tercümesi*'nde görülmekte ise de Zehebî'nin Sa'd b. Ebû Vakkâs için Cemel ve Sıffin vak'aları cereyan ettiği sıralarda Medine civarında inşa ettirdiği kasrında ihtiyâr-ı uzlet etmiştir demesi bu iki büyük cenazenin nakli, *Fethu'l-kadîr*'de görüldüğü veçhile Medine civarındaki Akîk'tan olduğunu tayin etmiştir.

İmam Muhammed, nakl-i meyyit müstelzim-i ism ü mâsiyettir demiş. İmam Şâfiî de nakl-i meyyiti hiç hoşlanmam. Meğer ki Mekke, Medine, Beytûlmakdis civarına nakloluna dermiş. Bunu da bu emkine-i mukaddeseye defnin derkâr olan fazileti namına tecviz etmiş olduğu anlaşıyor. Begavî de nakli kerih görenlerdendir. Kādî Hüseyin, Dârimî ve yine Begavî nakl-i meyyit haramdır demişlerdir. Nevevî de esah olan, hürmet-i nakildir demiştir. Ahmed b. Hanbel ise meyyitin bir kabirden öbürüne naklinde hiçbir mahzur görmemiştir ve bu babda cemaate muhalefet eylemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel delil olarak, Hazret-i Talha'nın cenazesinin nakledildiğini Muâz b. Cebel'in de hemşiresinin kabrini nebş ü tahvîl ettiğini göstermiştir.¹⁴⁸ Hakikaten ashâb-ı kirâmın mazbut olan bu nakil hadiseleri karşısında yukarıda ârâ ve ictehadlarını bildirdiğimiz fukahânın menfî bir cebhe almamaları icap ederdi. Bu eimmenin muhalefetleri herhalde bilâlüzum nakle masrûf olacaktır.

عَنْ خَبَّابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ هَاجَرْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ نَلْتَمِسُ وَجْهَ اللَّهِ فَوَقَعَ أَجْرُنَا عَلَى اللَّهِ فَمِنَّا مَنْ مَاتَ لَمْ يَأْكُلْ مِنْ أَجْرِهِ شَيْئًا مِنْهُمْ مُضْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَمِنَّا مَنْ أَيْنَعَتْ لَهُ ثَمَرَتُهُ فَهُوَ يَهْدِيهَا قَتَلَ يَوْمَ أُحُدٍ فَلَمْ نَجِدْ مَا نَكْفِيهِ إِلَّا بُرْدَةً إِذَا غَطَيْنَا بِهَا رَأْسَهُ خَرَجَتْ رِجْلَاهُ وَإِذَا غَطَيْنَا رِجْلَيْهِ خَرَجَ رَأْسُهُ فَأَمَرَنَا النَّبِيُّ ﷺ أَنْ نُعْطِيَ رَأْسَهُ وَأَنْ نَجْعَلَ عَلَى رِجْلَيْهِ مِنَ الْإِذْخِرِ.

vecheh tarafından kılındığı" ve "nâşının nakledildiği yerin Medîne olduğu" bilgileri teyit edilememiştir. İbn Hibbân, kabrinin Basra'da, meşhur ve ziyaret edilen bir yer olduğunu zikretmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât*, II, 339.}

TERCÜMESİ

Habbâb b. Eret radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Habbâb hazretleri demiştir ki: Biz, (dünya için değil) rızâ-i bârî kastederek, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile (Medine'ye) hicret ettik. Artık ecr ü mükâfatımız (va'd-i ilâhî muktezâsı) Cenâb-ı Hakk'a (şer'an) vâcib oldu. Yoldaşlarımızdan bu ecr ü nimetten hiçbir şey tatmadan âhirete gidenler vardır ki, Mus'âb b. Ümeyr bunlardan biridir. Dostlarımızdan, kendilerine hicret semeresi ulaşan ve bu meyveyi devşirenler de vardır. Mus'âb, Uhud günü şehid olmuştu da biz onu saracak bir kefen bulamamıştık. Yalnız şehidin bir kaftanını bulmuştuk ve bu (aziz) şehidi ona sarmaya çalışmıştık. Başını bürürken ayakları açılıyordu. Ayaklarını kapatırken başı açığa çıkıyordu. (Bu yoksulluk karşısında) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize şehidin başını örtmemizi ve ayaklarının üstüne de “izhir” (denilen kokulu ottan) koymaklığımızı emretti. {B1276 Buhârî, Cenâiz, 27.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, bu hadisi “Hicret” bahsinde de birkaç tarik ile rivayet etmiştir. Müslim de müteaddit senedlerle “Cenâze” bahsinde, Ebû Dâvûd “Vesâyâ”da, Tirmizî “Menâkıb”da, Nesâî “Cenâze”de rivayet etmişlerdir.

Bu hadîs-i şerifin bir tarîk-i rivâyetinde فوجب أجرنا على الله cümlesi أجرونا على الله suretinde rivayet edilmiştir. “Artık ecr ü mükâfatımızı vermek Allah Teâlâ'ya vâcib oldu”¹⁴⁹ suretinde rivayet edilmiştir. Tabii bu “vücûb alellah” va'd-i ilâhî muktezâsı bir vücûb-ı şer'îdir. Vücûb-ı aklî değildir. Tercümemizde bu noktaya işaret ettik.

بردة yi şârih Aynî نمره ile tefsir ediyor ki, alaca yün kaftan demektir. Fakat Kutbî, câriyelerin giydiği, Sa'leb de yaşlı kadınların giydikleri çizgili bir sevbdir dediklerine göre, bunların telakkilerinde daha bir hususiyet vardır. Mus'âb b. Umeyr'in bir kocakarı libasını giyecek derecede fakr ü ihtiyaç içinde geçen feragatkâr hayatını daha belâgatle ifade ediyor.

Bir de hadisteki بردة nüshası, Ebû Zerr'in Küşmîhenî'den rivayetine müstenittir. Hâfız İbn Hacer ekser rivâyâtın zamir ile “برده” suretinde olduğunu bildiriyor ki, çok doğrudur ve Buhârî'nin bu hadisin babındaki unvanına tamamıyla muvâfıktır. Şöyle ki, Buhârî'nin bu hadisin babındaki unvanı, “Meyyitin kefeni, onun sülüs-i malından değil, mecmû malından tesviye edileceğine dairdir.” بردة nüshası, bu Bürde'nin Mus'ab hazretlerine ait olduğunu ifadeden kâsırdır. Halbuki İbn Hacer'in rivayet hususunda ekseriyetini bildirdiği برده nüshasında mef'ûl zamiri Mus'ab'a râci olduğundan, şehidin tekfin edildiği

Bürde'nin kendisine ait olduğu tasrih edilmiş bulunuyor. Bu ise, hadisin, mensup olduğu babın unvanına mutabakatı cihetiyle son derece lâzım olan bir meseledir. Meyyitin cümle malından en evvel tekfin masrafının ayrılması meselesidir. Bu da hadisteki Bürde'nin Mus'ab radiyallhu anha ait olduğu tasrih edilmekle temin olunabilir.

HAZRET-i HABBÂB HADİSİNİN BİR VASF-I MÜMEYYİZİ

Bu hadîs-i şerif, üslûb-ı beyânı itibariyle en yüksek bir pâye-i edebîyi haizdir. Hadiste hicret sırasında ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın gönüllerinde hâkim olan kutsî ve melekî hâlet-i rûhiyye ve ilk hicret senelerinde hicretin tuhfe-i in'âmını tatmadan cânib-i Hakk'a intikal eden feragatkâr bir zümre-i âliyyenin zühdî hayatları, sonra İslâmiyet'in devr-i ikbâlîni idrak eden bahtiyarların, o saadet günlerinin semere-i mükâfatından nasıl kana kana müstefîd oldukları öyle veciz ve öyle belîğ bir surette tasvir edilmiştir ki, en hassas bir ressamın fırçası bile İslâm tarihinin mebdde ve müntehâsındaki müteakabil vaziyeti, üç beş kelime ile tasvir eden Habbâb hazretlerinin belîğ lisanı kadar vuzuh ile resmedemez. Herhangi bir cihetten bakılsa, bize millî ve içtimaî pek büyük fazilet ve intibah dersi telkin eden bu Habbâb hadisinin, bir cenaze, bir tekfin mevzuunda sıkışıp kalmasını gönül hiç arzu etmiyor. Habbâb hadisi, bugünün millî ve içtimaî kıymetlerine göre, daha âlî mevzulara sermâye-i ilham edilmelidir.

Habbâb radiyallahu anhın o feragatkâr zümrenin bir numunesi olarak ümmete gösterdiği Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anhın ne derecelerde yüksek bir sîmâ-yi fazîlet olduğunu daha yakından anlayabilmek için bir de aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhın yine *Buhârî*'nin bu babında tahrîc ettiği şu hadisi mütalaa edelim:

Buhârî'nin Abdurrahman b. Avf'ın oğlu İbrâhim'den rivayetine göre, İbrâhim diyor ki: Oruçlu bulunduğu bir gün babamın önüne bir iftar sofrası getirilmişti. Babam (mükellef iftar sofrasına şöyle bakıp) dedi ki: Mus'ab b. Umeyr Uhud günü şehid edildi. Halbuki Mus'ab, benden çok hayırlı idi. Bu mübarek şehid kefen yerine bir kaftana sarılmıştı ki, bununla başı örtülse ayakları açılıyordu. Ayakları örtülse başı açılıyordu. (Râvi İbrâhim diyor ki): Öyle zannediyorum ki, babam sözüne şöyle devam etti: Yine Uhud da Hamza da şehid edildi. O da benden hayırlı idi.

“Onu da kefenleyecek bir hırkadan başka bir şey bulunamadı.”¹⁵⁰ (Bunlar böyle zühdî bir hayat içinde hak evine gittikten) sonra dünyanın bunca nimeti karşıma seriliyor. Âhiret için kazandığımız hasenatımız ta'cîl edilip de dünyada verilmiş olmasın! deyip (o şehidlerin yüksek derecelerine vüsûlû teahhür ettiğine müteessir olarak) ağlamaya başladı. Hatta (iftar) yemeğini de terkeyledi.¹⁵¹

150 {Verilen rivayetin metninde yer almayan bu cümle, Buhârî'nin başka bir rivayetinden alınmıştır. B1274 Buhârî, Cenâiz, 25.}

151 قال إبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه أتى بطعام و كان صائما فقال: قتل مصعب بن عمير و هو خير مني كفن في بردة إن

Buhârî bu Abdurrahman b. Avf hadisini mevzubahsimiz olan Habbâb radiyallahu anh hadisinden evvel iki tarik ile rivayet etmiştir.

Abdurrahman b. Avf ki, İslâm'a sekizinci olarak ilk dahil olan kudemâ-i sahâbeden bir zat idi. Yine böyle iken Mus'âb b. Umeyr benden hayırlı idi diyor. Gerçi bu söz tevazuan söylenmiştir. Çünkü Abdurrahman aşere-i mübeşşereden idi. Bu Uhud Harbi'nde Resûl-i Zîşân'ın maiyetinde yirmi bir yerinden yaralanmıştı. Tebük Gazâsı'nda Resûl-i Ekrem'in, İbn Avf'ın arkasında namaz bile kıldığını şârih Aynî kaydediyor. Fakat Mus'âb b. Umeyr de kudemâ ve fuzalâ-i sahâbeden idi. Câhiliye devrinde Mekke'nin en şerefli bir ailesinin çocuğu olarak nâz ü naîm içinde yaşamış ve iyi bir tahsil görmüş melih bir zat olduğu halde müslüman olduktan sonra zühdî bir hayat yolunu ihtiyar etmişti. Hicretten evvel ve Akabe biatında bulunan ensara terfikan Medine-i Tâhire'ye ta'lîm-i Kur'ân ve ta'lîm-i ahkâm-ı dîniyye için gönderilmişti. Hicret-i seniyyeden evvel Medine'de ilk cuma namazını Mus'ab hazretleri kıldırılmıştır.

“مُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ”¹⁵² *Müminlerden öyle erler vardır ki, bunlar, Allah'a verdikleri ahde bağlı kalmışlardır* âyet-i kerîmesi Mus'ab hazretleriyle emsali kâfile-i mücâhidînin bu dilsûz şehâdetleri üzerine nâzil olmuştur. İslâm tarihinin bu necib simalarına ait menâkıbı sayılamayacak derecede çoktur.

Habbâb b. Eret radiyallahu anh, Ebû Abdullah künyesiyle anılırdı. Kendisinden otuz üç hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan üç hadiste Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadiste Buhârî, bir hadiste Müslim münferit kalmışlardır. Kendisinden Alkame, Mesrûk, Kays b. Ebû Hâzim gibi birtakım kibâr-i tâbiîn hadis rivayet etmişlerdir. Mevzubahsimiz olan hadisi de Şakîk b. Seleme rivayet etmiştir. Habbâb hazretleri ilk müslümanlardan ve Mekke'de Kureyş'in en şiddetli işkencelerine uğrayan İslâm mücahidlerindendir. İslâm'a girenlerin on altıncısıdır. Bedir'de vesair meşâhidde hazır bulunmuştur. Sıffin Vak'ası'nda Ali el-Murtazâ hazretlerinin maiyetinde bulunup Kûfe'ye dönüldüğünde orada 37 tarihinde ve yetmiş üç yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazı Hazret-i Ali tarafından kılınmıştır (*Hulâsa*). Bu hadis ile alâkadar simaları tanıdıktan sonra hadis hakkındaki îzâhât-ı esâsiyyemize avdet ediyoruz.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadisi Buhârî tekfin masrafının meyyitin emvâl-i umûmiyyesinden yapılacağına dair müstakil bir babında zikrettiğini bildirmiştik. Buhârî bununla müteveffânın sülûs-i mâlinden sarfedilmesi hakkındaki yanlış bir ictihadı reddetmek istemiştir. Bu ictihada Hallâs b. Ömer zâhib olmuştur. Tahâvî, Tâvûs'un ve bir rivayete göre Saîd b. Müseyyeb'in mezhebi de budur demiştir.

غَطِي رَأْسَهُ بَدَتِ رِجْلَاهُ وَ إِنْ غَطِي رِجْلَاهُ بَدَتِ رَأْسَهُ. وَ أَرَاهُ قَالَ وَ قَتَلَ حِمَزَةً وَ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي ثُمَّ بَسَطَ لَنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا بَسَطَ. أَوْ قَالَ أَعْطَيْنَا مِنَ الدُّنْيَا مَا أَعْطَيْنَا وَ قَدْ خَشِينَا أَنْ تَكُونَ حَسَنَاتِنَا عَجَلَتْ لَنَا. ثُمَّ جَعَلَ يَبْكِي حَتَّى تَرَكَ الطَّعَامَ . {B2675 Buhârî, Cenâiz, 26.}

Müteveffânın malının mecmûundan tesviye edilmesi Atâ, Zührî, Amr b. Dînâr ve Katâde'nin mezhebi olduğunu Buhârî ta'lîkan rivayet ediyor. Buhârî şunları da rivayet etmektedir: 1. Amr b. Dînâr, esnâ-i gasilde kullanılacak koku, müteveffânın mecmûu malından sarfolunur demiş, 2. İbrâhim en-Nehaî, "Müteveffânın malında tekfin ile tasarrufa başlanılır, ikinci derecede borçları tesviye edilir, üçüncü olarak da müteveffânın vasiyetleri tenfiz edilir" demiştir. Resûl-i Ekrem'in Hamza ve Mus'ab radiyallahu anhümâyı tekfin ederken, "Bunların borçları olup olmadığını ve vasiyetleri var mıdır, yok mudur? Bu cihetleri hiç sormamış ve vârislerine müracaata lüzum görmemiştir" diye ihticâc eylemiştir. 3. Süfyân es-Sevrî, "Kabir ücreti, gasil masrafı kefen cümlesinden ma'dûddur yani bunların hepsi kefen cümlesindendir re'sü'l-mâlden sarfedilir, sülûs-i mâlden değil" demiştir.

Bu hadisten fukahânın istifade ettikleri bir hüküm de zaruret üzerine bir kefenle meyyitin tekfin edilmesinin cevazıdır. *Mebsût*'ta deniliyor ki: Bir kefenle tekfin edilmesi günâhtır. Hâl-i hayatta bir libas ile namaz kılmak mekruhtur. Bunun gibi bir kefen ile tekfin de mekruhtur. Meğer ki başka bir parça bez bulunamamak gibi bir zarurete müstenit ola! Nasıl ki Hamza, Mus'âb radiyallahu anhümânın tekfini meselesi de böyle bir zarurete müstenit idi:

Yine bu hadîs-i şeriften sadr-ı İslâm'ın ilk senelerinde çekilen mesâib-i fakr ü ihtiyacın ne derecelerde amansız olduğu, fakr ü zarûretin bu âhenîn meşakkatlerine tahammülün menâzil-i ebrârdan bulunduğu öğrenilir.

Yine bu hadisten kefenin, meyyitin aksâm-ı vücûdunu tamamen setretmesi lüzumu, binaenaleyh meyyitin bütün vücudu muhterem olduğu anlaşılır. Mezheb-i Hanefî'de insanın bütün aksâm-ı vücûdu hâl-i hayatta da, öldükten sonra da şâyân-ı hürmettir. Bu sebeple ecnebî bir erkeğin, kadın cenazesini, yine böyle bir kadının ecnebî bir erkek cenazesini gasletmesi câiz değildir. Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe hazretlerinden sabit olan bir rivayetine göre, esnâ-i gasilde izâr gibi geniş bir bezle hâl-i hayatta olduğu gibi tamamen örtülerek gasledilmesi lüzumu da mezheb-i Hanefî'de ölümlerin de diriler gibi muhterem olması esasına mebnîdir. Fakat zâhir-i rivâyette böyle bir izâr altında meyyitin gaslinde derkâr olan müşkilâta mebnî yalnız avret-i galîza mahallinin bir bez parçasıyla setrolunmasıyla iktifa edilmiştir. *Bedâi'*de beyan olunduğuna göre, gassâlin eline bez parçası sararak bu avret-i galîza mahallini yıkaması -ki istincâdır- Ebû Hanîfe indinde lâzımdır. Ebû Hanîfe hazretleri bundan da dirilere, kıyâsen, lüzumunu kabul etmiştir. İmam Muhammed de bunu kabul etmiştir. Ebû Yûsuf istincâyâ lüzum görmemiştir. İmam Mâlik'in *Müdevvene*'de mazbut olan mezhebi de budur.

عَنْ سَهْلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِبُرْدَةٍ مَنْسُوجَةٍ فِيهَا حَاشِيَتُهَا أَتَدْرُونَ مَا الْبُرْدَةُ قَالُوا الشَّمْلَةُ قَالَ نَعَمْ قَالَتْ نَسَجْتُهَا بِيَدَيَّ فَحِثْتُ لِأَكْسُوكَهَا فَأَخَذَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا فَخَرَجَ إِلَيْنَا وَإِنَّهَا إِزَارُهُ فَحَسَنَهَا فَلَانَ فَقَالَ اكْسِنِيهَا مَا أَحْسَنَهَا فَقَالَ الْقَوْمُ مَا أَحْسَنْتَ لِبِسَهَا النَّبِيُّ ﷺ مُحْتَاجًا إِلَيْهَا ثُمَّ سَأَلْتُهُ وَعَلِمْتُ أَنَّهُ لَا يَرُدُّ فَقَالَ إِنِّي وَاللَّهِ مَا سَأَلْتُهُ لِأَلْبَسَهَا إِنَّمَا سَأَلْتُهُ لِتَكُونَ كَفَنِي قَالَ سَهْلٌ فَكَانَتْ كَفَنَهُ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: [Sehl demiştir ki: (Bir gün) bir kadın, (elinde) kenarlı dokunmuş bir bürde ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna girdi. (Sehl),

— “Bilir misiniz bu bürde nedir?” (diye oradakilere sordu). Onlar da,

— “Şemledir, ihramdır” diye cevap verdiler. Sehl, “Evet öyledir” dedi]. Kadın,

— “Yâ Resûlellah! Bu bürdeyi kendi elimle dokudum ve size giydirmek için geldim” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de aldı. Kendisinin böyle bir bürdeye ihtiyacı vardı. Sonra Resûlullah, bu bürdeyi giyerek biz(im yanı-mız)a çıktı. Filân (sahâbe) de bu bürdeyi tahsin ederek,

— “Yâ Resûlellah! Bu ne güzel imiş? (Lütfen) bunu bana giydir” dedi. (Resûlullah,

— “Pekâlâ!” buyurup hâne-i saâdete girdi ve dürüp o zata gönderdi.) Mecliste hazır bulunanlar ona,

— “Bunu iyi etmedin. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu bürdeyi ihtiyacı olarak giymişti. Sonra sen, Resûl-i Ekrem'den, kendisinin (hiçbir sâili) reddetmediğini bildiğin halde istedin” dediler. O da,

— “Vallahi ben, bu bürdeyi giymek için istemedim, (öldüğümde) kefenim olsun, diye istedim” cevabını verdi. Sehl (b. Sa'd), “Hakikaten bu bürde o zatın kefeni oldu” demiştir. {B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.}

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Libâs”, “Edeb” bahislerinde de tahrîc eylemiştir. Diğer sıhah ve sünen sahiplerinin de rivayetleri vardır. Tercümede kavis içindeki işaretlelerimiz, hep o rivayet tariklerinden mülhem olarak gösterilmiştir. Hadiste cemaate karşı, “Bilir misiniz bu bürde nedir?” sualini irat eden, Sehl radiyallahu anhtır. “Şemledir, ihramdır” diye cevap verenler de mecliste hazır bulunan ashâb-ı kirâmdır. Sonra “Evet, şemledir” diye tasdik eden de Sehl hazretleridir. Buhârî, “Kitâbü’l-Edeb”de bu ciheti tasrih ederek, فقال سهل للقوم “Cemaate karşı Sehl demiştir ki”¹⁵³ suretinde tahrîc ettiği için biz de tercümemizde mu’tarıza içinde tasrih ettik ve bu sual ile cevabın hey’et-i umûmiyyesi rivayet arasına girmiş bir cümle-i mu’tarıza olduğu için büyük mu’tarıza içine aldık.

Râvî Sehl b. Sa’d es-Sâidî radiyallahu anh, Hazrecî’dir. Ensâr-ı kirâmdandır. Kendisinden 188 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Yirmi sekizinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi bir hadisini de Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Zührî, Ebû Hâzim, Ebû Sehl el-Esbahî râvileri cümlesindendir. Ebû Nuaym, Sehl hazretlerinin 91 tarihinde vefat ettiğini haber veriyor. İbn Sa’d da *Tabakât*’ında, Medine’de en son vefat eden sahâbî Sehl’dir, Sehl’in, Medine’de en son vefat eden sahâbî olduğunda *Tabakât* sahipleriyle aramızda hiçbir ihtilâf sebketmemiştir diyor (*Hulâsa*, s. 133).

Bu hadisi, Buhârî Asr-ı saâdet’te kefenini hayatta iken hazırlayanları Resûl-i Ekrem’in reddetmediği hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Bu hadîs-i şerifte de kefen yapmak için bürde-i saâdet isteniliyor. Taraf-ı risâletten de bu talebi is’âf buyuruyorlar. Ashâb-ı kirâm da ibtidâ bunu giymek için istenildi zannederek inkâr ediyorlar. Fakat muahharan kefen ittihâzı için istenildiğini anlayınca mâzur görüyorlar. Bu vâkıdan fukaha şunu istifade ediyorlar ki: Bir müminin hâl-i hayatında mâba’de’l-mevt için kefen gibi bütün teşhiz ve tekfin ihtiyaçlarını hazırlaması câizdir. Bu hazırlık meâd için olduğundan fazilet telakki edilmiştir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Müminlerin iman cihetiyle en faziletlisi, ölümü çok yâdeden ve ona iyi hazırlanandır” buyurmuştur (*Aynî*).¹⁵⁴

Zamîrî demiştir ki: İnsanın kendi kefenini hazırlaması müstehap değildir. Çünkü bu da âhirette suali mûcip olur. Meğer ki, tamamen helâl olduğuna kanaat ettiği bir maldan hazırlanmış olsun, bu halde sahihtir.

Bir müminin hâl-i hayatında kendi kabrini hazırlamasının cevazı da bu bahse ilhak olunabilir mi? Şârih İbn Battâl diyor ki: Bu ümmetin sulehâsından pek çoğu kendi kabirlerini sağlıklarında kendi elleriyle kendileri hazırlamışlardır. Bu hazırlık ölümün hulûl ve takarrübünün canlı bir timsalidir. Bazı ulemâ da sahâbeden hiçbirinin böyle bir hazırlıkta bulunduğu vâkı değildir diyerek reddetmişler ve böyle bir hazırlık müstehap olsaydı ashap

153 {B6036 Buhârî, Edeb, 39.}

154 {Aynî, *Umde*, VIII, 61. Rivayet için ayrıca bkz: İM4259 İbn Mâce, Zühhd, 31.}

arasında şâyi olurdu demişlerdir. Şârih Aynî de diyor ki: Ashap arasında adem-i vukûu adem-i cevâzını istilzam etmez. Müminlerin hasen gördükleri, iyidir dedikleri her şey, Allah indinde de hasen değil midir? Hususiyle sulehâdan pek çoğu bu hazırlıkta bulunmuşlardır.

Aynî de, İbn Hacer de, “Bu bürdeyi Resûl-i Ekrem’e takdim eden bu sâliha kadının ismi bilinemedi” diyorlar.

HÂŞİYE, kumaşın iki tarafındaki saçığa ıtlak olunur, hâşiyetü’s-sevb mânasıdır ki, bu saçak, kumaşın müsta’mel olmadığı ve tezgâhtan çıktığı gibi çiçeği burnunda yeni bir kumaş olduğunun nişanesidir. Râvi Sehl radiyallahu anh da huzûr-ı saâdete takdim edilen izârın saçığı üstünde yeni olduğunu bildiriyor.

ŞEMLE, bürde üzerine bürünülen kisvedir. *Kâmus Tercümesi*’nde hafif ihramdır deniliyor. Şu halde bürdeden eamdır ve bürdeyi şemle ile tefsir, mecazi bir tefsirdir.

Râvi Sehl’in, Hazret-i Resûl’ün böyle bir ihrama ihtiyacı vardı demesi, ya Resûl-i Ekrem’in ağzından bu ihtiyacı işitmiş veya Resûl-i Kibriyâ’nın hemen giyip çıkmasından istidlâl etmiş olmasına mebnîdir.

Bu bürdeyi takdir ve tahsin eden ve Resûl-i Ekrem’den istemek cesaretini göstererek hâtemâne bir ihsana nâil olan bahtiyarın kim olduğunu Buhârî bildirmiyor. Taberânî’nin Kuteybe’den gelen bir rivayetinde bu zatın Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anh olduğu haber veriliyor. Fakat Buhârî’nin “Libâs” bahsinde, Nesâî’nin “Ziyet” babında Kuteybe’ye muntehî olan rivayetlerinde Sa’d b. Ebû Vakkâs zikredilmemiştir. Muhibbüddin et-Taberî ise bunun Abdurrahman b. Avf radiyallahu anh olduğunu bildirmiştir. Buhârî’nin sükûtundan mülhem olarak tercümede bu isimlerden birisini tasrih etmeyi muvâfık bulmadık.

Bu bürdeyi isteyen zata Resûl-i Ekrem’in onu bahş ü ihsân buyurdıklarını yalnız râvinin, “Bu bürde onun kefeni olmuştur” sözünden anlıyoruz. Maamafih İbn Mâce’nin rivayetinde bu cihet daha musarrahtır: “O adam: Yâ Resûlellah! Bu bürde ne güzel şey imiş? Bunu bana giydirderseniz!” dedi Resûl-i Ekrem, “Pekâlâ!” buyurup hâne-i saâdete gittiğinde dürüp o zata gönderdi.¹⁵⁵ İbn Mâce’nin bu rivayetine istinat ederek tercümemizde biz de tasrih ettik.

Bu Hadîs-i Şeriften Aşağıdaki Âdâb-ı İctimâiyye ve Ahlâkiyye İstifade Edilmiştir

1. Server-i Enbiyâ efendimizin hüsn-i hilkatini cûd ü sehâsının şümül ve vüs’atini öğreniyoruz. Çünkü kendilerine lüzumu olan ve muhtaç oldukları kati bulunan bir bürdeyi bile ihsan etmekten çekinmemişlerdir. Her ne suretle olursa olsun, bir sâili boş çevirmek kendileri için bir seciye ve bir tabîat-i râsiha olması.

2. Bir dostun giydiği yeni bir elbiseyi tahsin etmek bir emr-i müstahsen olduğu.

155 {İM3555 İbn Mâce, Libâs, 1.}. فقال يا رسول الله! ما أحسن هذه البردة؟ اكسنيها: قال نعم. فلما دخل طواها وأرسل بها إليه.

3. Hürmet derecesine varmayan ve fakat zâhiren muhâlif-i edeb olan bir şeyi redd ü inkârın meşruiyeti.

4. Âsâr-ı sâlihîn ile teberrük edilmesi. Nasıl ki, Resûl-i zîşânımızın vücûd-ı saâdetlerine temas eden şeylerle teberrük edildiği mervîdir. Bunun gibi büyüklerden bir şey istemek câiz olduğu.

5. Resûl-i Ekrem efendimizin hediye kabul buyurdıklarına bu hadis ile istidlâl edilmişse de bu kadının bu bürdeyi hediye olarak takdim ettiğine delâlet eden bir cihet yoktur. Vâkıa, Resûl-i Ekrem'in bu bürde mukabilinde kadını mükâfatlandırıdığına dair de bir şey yoktur. Fakat bedelinin der-akab verilmemiş olması, hediye olmasını icap etmez. Resûl-i Ekrem bunun bedelini muahharan da tesviye buyurmuş olabilir. Yine böyle Resûl-i Ekrem mükâfatsız, mukabelesiz hediye kabul etmiştir demek de doğru değildir.

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ نُهَيْتُنَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye radiyallahu anhâdan, şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: Biz (kadınlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından) cenazeyi takip etmekten nehyolunduk. Cenazeye ittiba, bizim üzerimize farz kılınmadı. {B1278 Buhârî, Cenâiz, 29.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî “Hayız” bahsinde ve kadınların hayız iğtisâli sırasında koku istimallerine dair bir babında da zikretmiştir. Oradaki rivayetinde cenazeye ittibâ meselesini, وكنا نهى عن اتباع الجنائز, “Biz kadınlar, cenazeyi takip etmekten nehyolunduk”¹⁵⁶ suretinde tahrîc eylemiştir. Bu hadisi İsmâîlî, نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم, “Biz kadınları, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze takibinden nehyetti”¹⁵⁷ suretinde tahrîc etmiştir. Bu rivayette Peygamber’in nehyettiği tasrih edildiği için öbür rivayetlerden daha vâzıhtır ve binaenaleyh bazı ulemânın, “Bu Ümmü Atıyye hadisi ihticâca sâlih değildir. Çünkü hadiste bu nehyin kimin tarafından vâki olduğu bildirilmemiştir” suretindeki itirazlarının da doğru olmadığı anlaşılmıştır. Esas itibariyle böyle meçhul sîgası ile rivayet edilen haberlerin hadîs-i merfû‘ hükmü kuvvetini haiz olup olmadıkları husu-

156 {B313 Buhârî, Hayız, 12.}

157 {İsmâîlî'nin eserinin günümüze ulaştığına dair bir bilgi tespit edilememiştir. Söz konusu rivayeti Aynî nakletmektedir. Aynî, Umde, VIII, 63.}

sunda ihtilâf edilmiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâya göre bu da hadîs-i merfû‘ hükmünü haizdir. Taberânî’nin rivayeti ise, Buhârî’nin bu rivayetini tamamıyla izah etmektedir: Taberânî’nin rivayetine göre, Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’ye hicret edip dahil olduğunda Medine kadınlarını bir evde topladı. Sonra Ömer radiyallahu anhu bize gönderdi. Hazret-i Ömer, “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem size gönderdiği bir resulüyüm, ‘Sirkat etmeyeceğinize, zina etmeyeceğinize...’ dair söz vermeniz için beni size gönderdi dedi ve en sonunda bizim bayramlara çıkmamızı emir ve cenazeye çıkmamızı nehyetti” dedi. Şimdi Taberânî’nin bu şekl-i rivâyeti, emir ü nehyin Hazret-i Peygamber’e ref’ü îsâli, mevzumuz olan hadisin mürsel olduğuna delâlet eder.

لم يعزم علينا “Bize vâcip ve farz kılınmadı” demektir. Ya da “Bizi cenaze teşyîinden nehiy hususunda sair menhiyyâtta nehiy derecesinde teşdîd ve tekit buyurulmadı” takdirindedir. Her iki takdire göre de cümlelerin mânası, “Ümmü Atıyye, bize cenaze teşyîi, tahrim edilmeyerek mekruh kılındı demiştir” demek olur. Bu cihetle Kurtubî, hadisin zâhiri, bu nehyin nehy-i tenzîh olduğunu iktiza eder demiştir ki, ehl-i ilmin cumhurunun mezhebi de budur. İbn Münzir de, İbn Mes’ûd’un, İbn Ömer’in, Âişe’nin, Ebû Ümâme’nin, kadınların cenaze teşyîine iştiraklerini kerih gördüklerini rivayet etmiştir. İbrâhim en-Nehaî’nin, Hasan-ı Basrî’nin, Mesrûk’un, İbn Sîrîn’in, Evzâî’nin, Ahmed’in, İshak’ın da kerahetine hükmettiklerini bildirmiştir. Süfyân es-Sevrî de kadınların cenazeye iştirakini bid’at addetmiştir. Ebû Hanîfe’den de, لا ينبغي ذلك للنساء “Kadınlara cenaze takibi münasip değildir” dediği rivayet edilmiştir.

Diğer tarafta İbn Abbas, Kâsım, Sâlim, Zührî, Rebîa, Ebû’z-Zinâd’dan cevazı rivayet edilmiştir. İmam Mâlik bu hususta yaşlı kadınlara ruhsat vermiş, gençler için hoş görmemiştir, İmam Şâfiî de mekruhtur, fakat haram değildir demiş. İmam Mâlik’ten de keraheti hakkında bir rivayet vardır. Fakat bu rivayette İmam Mâlik, müteveffânın mensup olduğu aile kadınlarını bu kerahatten istisna etmiştir. Bu babda en müsait mezhep, zâhirî mezhebidir. İbn Hazm diyor ki, “Kadınlar cenazeye iştiraktan menedilemez. Çünkü mene dair olan eserler sahih değildir. Bu eserler ya meçhul bir râviden rivayet edilmiştir yahut mürseldir. Ya da rivayetine itimat edilemeyen bir râvinin eser-i rivâyetidir. Bu babda en ziyade medâr-ı istinâd olan Buhârî’nin bu hadisidir. Fakat bu da müsnet değildir, bilmiyoruz ki, nehyeden kimdir? Bazı sahâbî tarafından nehyedilmiş olması da muhtemeldir. Müsned olsa bile belki de bu nehiy yalnız kerâhet-i tenzîh ifade eder. Belki de nehyin hilâfı vâkidir ve sahihtir. İbn Ebû Şeybe’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadise göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir cenazede Ömer radiyallahu anhu’nun bir kadına bağırdığını görmüş ve Hazret-i Ömer’e, *“Yâ Ömer! Bırakınız! Şu an, gözün ağladığı, gönlün müsâb olduğu, hâdise-i mevtin pek yakın bulunduğu bir zamandır”* buyurmuştur.¹⁵⁸

158 روى ابن أبي شيبة من حديث أبي هريرة رضي الله عنه: أنه صلى الله عليه وسلم كان في جنازة فرأى عمر رضي الله عنه امرأة فصح بها فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم دعها يا عمر فإن العين دامعة والنفس مصابة والعهد قريب.

Şârih Aynî diyor ki: “Bu Ebû Hüreyre hadisini Hâkim tahrîc etmiştir ve Şeyhayn’ın şartlarına göre de sahihtir” demiş. Fakat Hâkim’in bu hükmü şâyân-ı tedkiktir. Bir kere Beyhakî bu hadisin inkıtâna hükmetmiştir. Sonra bu hadisin senedinde, Seleme b. Ezrak vardır. İbn Kattân, bunun hakkında, “Seleme, hali mâlûm olmayan bir kimsedir, nakd-i ricâl ashabından bunu senedlerinde zikreden hiçbir sima bilmiyorum” demiştir.

HULÂSA. Kadınların cenazeye ittibâları hakkındaki en kuvvetli ictihad, bunun tenzihen mekruh olmasıdır.

عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ تُحَدُّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevcesi Ümmü Habîbe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Habîbe, “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim” demiştir. Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir kadının zevcinden başka bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Lâkin kadın, zevcine karşı dört ay on gün teessürünü izhar eder. {B1280 Buhârî, Cenâiz, 30.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER VE TERCİME-İ HÂLLER

Buhârî bu hadisi “Hayâ fi’l-İlm” babında da rivayet etmiştir. Bu hadisin Buhârî’de sûret-i sevki şöyledir: Ümmü Habîbe’nin kendi kızı ve râvisi olan Zeyneb bint Ebû Seleme demiştir ki: Şam’dan Ebû Süfyân’ın vefatı haberi Medine’ye geldiğinin üçüncü günü (Ebû Süfyân’ın kızı, annem) Ümmü Habîbe, za’feranlı koku istedi. Bunu iki yanağının safhasına ve iki koluna sürdü ve dedi ki: Ben böyle süsten müstağni bir kadını. Ne çare ki ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim: *Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir kadın için üç günden ziyade bir ölüye yas tutması helâl değildir...*

Ümmü Habîbe radiyallahu anhâ, Resûl-i Ekrem’in zevcât-ı seniyyelerinden olup Ebû Süfyân’ın kızı ve Muâviye’nin hemşiresidir. İsmi de Remle’dir. İbtidâ-i İslâm’da zevci Ubeydullah b. Cahş ile birlikte Habeşe’ye hicret etmişti. Orada zevci tanassur ederek vefat etmekle Habeşe’de iken nikâhı Resûl-i Ekrem’e bilvekâle kıyılmış ve mehri de Resûl-i Ekrem hesabına necâşî tarafından tediye edilip Medine’ye gönderilmiştir. Ümmü Habîbe,

ilk müslüman olan kadınlardandır. Dinî salâbeti ile meşhurdur. En sahih rivayete göre 44. hicret yılında vefat etmiştir.

Zeyneb bint Ebû Seleme radiyallahu anhâ ki, bu hadisin râvisidir. Bu da Ümmü Habîbe'nin ilk zevci Ubeydullah'tan olan kızıdır. Ubeydullah, Ebû Seleme künyesiyle anıldığı için Zeyneb de, Bint Ebû Seleme diye anılırdı. Bu cihetle Zeyneb, Resûl-i Ekrem'in rebîbesidir. Ümmü Habîbe'nin ilk zevcinden Ömer b. Seleme isminde bir de oğlu vardı. Bu da Zeyneb'in kardeşi oluyordu. Zeyneb 73 tarihinde vefat etmiştir. Buhârî iki, Müslim de bir hadisini rivayet etmiştir (*Aynî*, II, 352).

Zeyneb'in, Ebû Süfyân'ın Şam'da öldüğüne dair bu hadisteki ihbarı şâyân-ı tedkik görülmüştür. Şârihler, Ebû Süfyân'ın Medine'de öldüğü, ehl-i ilim arasında bilâhilâf sabit olmuş bir hakikattir diyorlar. Tarih-i vefatı de bilittifak 33. hicret senesine müsâdiftir. Süfyân b. Uyeyne tarikinden başka bu hadisin diğer rivayet tariklerinin hiçbirinde Şam kaydının görülmemesi de şârihlerin nazarıdikkatinden kaçmamıştır. Binaenaleyh Süfyân b. Uyeyne tarikiyle gelen bu rivayetteki Şam kaydının bir vehim olduğu zannediliyor. Bazı şârihler, "İhtimal ki, bu rivayette bir 'ibn' kelimesi hazfolunmuştur. Binaenaleyh vefatı haber verilen Ebû Süfyân değil, Ebû Süfyân'ın oğlu ve Ümmü Habîbe'nin kardeşi Muâviye olacaktır" demişlerse de Buhârî'nin Mâlik ve Süfyân es-Sevrî tarikiyle gelen rivayetlerinde, "حين توفي أبوها أبو سفيان" "Ümmü Habîbe'nin babası Ebû Süfyân Şam'da vefat ettiği zaman"¹⁵⁹ suretinde musarrah bulunması bu zannı izâle etmeye kâfidir. Hem de Ümmü Habîbe'nin 44 tarihinde vefat ettiği muhakkaktır. Halbuki Muâviye 60 tarihinde vefat etmiştir. Binaenaleyh bu tarîk-i rivâyetteki Şam kaydını bir vehim addedenlere hak vermek icap eder.

YAS HAKKINDAKİ DİĞER RİVAYETLER

Mevzubahsimiz olan bu hadisin babında Buhârî'nin daha iki rivayeti vardır: Bunun birisi yine Ebû Seleme'nin kızı Zeyneb tarafından sevk edilen Ümmü Habîbe ile Zeyneb bint Caşş radiyallahu anhümâya aittir. Bu rivayete göre Zeyneb bint Ebû Seleme diyor ki, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in zevcesi Ümmü Habîbe radiyallahu anhânın yanına gitmiştim. Ümmü Habîbe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, 'Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kadının üç günden ziyade bir ölüye yas tutması helâl değildir. Meğer ki, zevcine yas etmiş ola! Bu halde o kadın, dört ay on gün yas tutar, buyurduğunu işittim' dedi. Sonra bir kere de ben, kardeşi vefat ettiğinde Zeyneb bint Caşş radiyallahu anhânın yanına gitmiştim. Zeyneb de koku isteyip süründü. Sonra dedi ki: Benim gibi yaşını, başını almış bir kadının kokuya ne ihtiyacı olabilir? Şu kadar ki ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in minber üzerinde şöyle buyurduğunu işittim: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir

159 {B5334 Buhârî, Talak, 46; Süfyân es-Sevrî tarikiyle gelen rivayetin lafzı "لَمَّا جَاءَهَا نَعِيَّ أَبِيهَا" şeklindedir (B5345 Buhârî, Talak, 50). Ayrıca bu iki rivayette "Şam'da vefat ettiği"ne dair bir kayıt tespit edilememiştir. Buradaki ifade *Aynî*'de yer almaktadır. *Aynî*, *Umde*, VIII, 66.}

kadının zevcinden başka bir ölü için üç günden fazla yas tutması helâl değildir. Lâkin kadın, zevcine karşı dört ay on gün teessürünü izhar eder.”¹⁶⁰

ZEYNEB BİNT CAHŞ

Resûl-i Kibriyâ efendimizin halası Ümeyme bint Abdülmüttalib'in kızıdır. Hicretin üçüncü senesi dul olarak zevcât-ı nebeviyye idâdına idhal buyurulmuştur. El işleri gibi sanâyi-i nefiseye vâkıf, gayetle hassas ve hayırperver bir kadın olduğu için daima nezd-i Peygamberî'de nâil-i iltifât ve itibar olmuş ve hicret-i seniyyenin yirminci yılında vefat etmiştir. Zeyneb bint Cahş'ın üç kardeşi vardı. Abdullah, Ubeydullah, Ebû Ahmed. Bunlardan Abdullah ile Ebû Ahmed, kendisinden evvel vefat ettiğinden, hadiste zikredilen yasın, Ubeydullah'ın Habeşe'de vefatını işiterek tutulmuş olmasını şârihler bildiriyorlar.¹⁶¹

Bu hadis, tarih bakımından şâyân-ı tedkik görülmektedir. Şöyle ki: Zeyneb bint Cahş'ın matemini tuttuğu kardeşi Ubeydullah b. Cahş, Ümmü Habîbe'nin zevcidir. Ümmü Habîbe'nin Resûl-i Ekrem'e târîh-i akdi hakkında altıncı ve yedinci hicret senesi olmak üzere iki rivayet mazbut olduğuna göre, bu tarihler Ubeydullah b. Cahş'ın vefatı tarihi de olabilir. Çünkü kudemâ-i İslâm'dan olan Ümmü Habîbe'nin tesliye ve tesrîri son derece matlup ve mültezem idi. Bu cihetle zevcinin tanassur ve vefatından müsâb olan Ümmü Habîbe'nin bilvekâle hemen akdi icra kılınmıştı. Bu sırada Zeyneb bint Ebû Seleme küçük bir kızcağız olmak cihetiyle bu yas hadisesini taakkul edip rivayet etmesi cidden müs-teb'addır. Abdullah b. Cahş'ın vefatı ise daha eskidir. Uhud Harbi'nde şehid olmuştur. Ebû Ahmed de daha evvel vefat etmiştir.¹⁶²

Zeynüddin el-İrâkî bu tarihî müşkilâtı bu suretle tasvir ettikten sonra, “Yine akreb-i ihtimâlât Ubeydullah b. Cahş'ın matemî olmasıdır” diyor. Fakat bundan daha kuvvetli bir ihtimal, bu ölünün Zeyneb bint Cahş'ın ana bir kardeşi ya da bir sütkardeşi olmasıdır.

Yine bu hadiste Zeyneb bint Cahş'ın matemî hadisesinin Ümmü Habîbe'nin, babası Ebû Süfyân'a matemî hadisesinden sonra rivayet edilmiş olması ve tertip ü terâhîye delâlet eden ثم edatıyla bir hâdise-i mütekaddimenin, müteahhir bir vâkıya atfedilmiş bulunması da ayrıca şâyân-ı nazar görülmüştür. Hakikaten Zeyneb bint Cahş, Ebû Süfyân'dan yirmi bu kadar sene evvel vefat etmiştir. Binaenaleyh bu atıfta da bir isabet görülmeye-

160 عن زينب بنت أبي سلمة أنه أخبرته قالت: دخلت على أم حبيبة زوج النبي صلى الله عليه وسلم فقالت سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر تحد على ميت فوق ثلاث إلا على زوج أربعة أشهر وعشرا. ثم دخلت على زينب بنت جحش حين توفي أخوها. فدعت بطيب فمسحت به ثم قالت ما لي بالطيب من حاجة غير أنني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر يقول: لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر تحد على ميت فوق ثلاث إلا على زوج أربعة أشهر وعشرا. {B1281, B1282 Buhârî, Cenâiz, 30.}

161 {Önceki baskıda bu ifadeler yer almakla birlikte, şerhteki bilgilere göre; Hazret-i Zeyneb'in kardeşlerinden Ubeydullah, Habeşistan'da ölmüş, Abdullah ise Uhud Gazâsı'nda şehit edilmiştir. İbn Abdülber'in bildirdiğine göre Ebu Ahmed'in de Hazret-i Zeyneb'ten sonra vefat ettiği kesindir. Aynî, *Umde*, VIII, 67.}

162 {Ebû Ahmed'in vefat tarihi konusundaki ihtilaf için bkz.: , “Ebû Ahmed b. Cahş” *DîA*, X, 88.}

bilir. Fakat buna şârih Aynî pek güzel cevap veriyor: Burada matlup olan tertip, hükümde tertip değildir, ihbarda tertiptir. Râvi Zeyneb bint Ebû Seleme bu tertip ile ihbâr-ı keyfiyet eylemiştir. İki hadisenin tarihî seyrini nazariitibara almamıştır.

Bu babda Buhârî'nin üçüncü bir rivayeti de Ümmü Atıyye hadisidir ve şöyledir: “Ümmü Atıyye'nin râvisi Muhammed b. Sîrîn diyor ki: Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın bir oğlu ölmüştür. Vefatının üçüncü günü olunca safranlı koku istedi ve bunu sürünüp dedi ki, biz kadınlar, kocadan başka ölüler için üç günden ziyade yas etmekten nehyolunduk.”¹⁶³

إحداد, ihdâd, kadının zevcine veya akrabasından birinin ölümüne yas ve matem tutmasıdır. Cevherî bu matemın şeklini, “Kadının ellerini ve saçını kınalamaması ve hüzn ü keder ifade eden bir şekilde boyasız elbise giyinip tuvaletten içtinap etmesidir” diye tarif ediyor.

Kadının zevcinden gayriye yasının müddeti üç gündür. Bu üç gün âteş-i hüznün galebe, âlâm ü ekdârın şiddetle tehâcüm ettiği zamandır. Bu yas vâcip değildir. Hadiste vücûb ifade eden bir sîga yoktur. Meyyitin anası, babası, oğlu, kızı gibi karîbi yas edebildiği gibi, ecnebî birisi de edebilir. Hadisten, vücûbu müstefâd olan yas, kadının zevcine karşı tutacağı ve tutmaya borçlu olduğu yastır. Bunun iddet-i hengâmı olan dört ay on gün süreceğini hadisten öğreniyoruz. Bu müddet zarfında kadın, zeyb ü ziyneti terkedecek ve nefsinin ârâyiştten menedecektir. Kadın, talâk-ı bâin ile boş olsa bile, hürre ve câriye olsa bile, ölen zevcine müddet-i iddet-i hengâmında yas etmesi vâciptir.

Bu yas, zevcin zevce üzerinde bir hakk-ı meşrûudur. Ölüm gibi bir acı âkıbetle eşinden ve hayat yoldaşından ayrılan bir kadının, iddet-i hengâmında süslenmesi kadar şuursuz bir hareket tasavvur olunamaz. Kadının bu müddet içinde zeyb ü ziyneti terketmesi, hem kaybettiği hayat ortağının hâkine hürmet hem de müteveffânın ana, baba gibi berhayat olan ailesine karşı derin bir saygı ifade eder. Bunun ehemmiyetini, bunun lüzum ve vücûbunu her duygulu insan kendi gönlünde hisseder. Bu sebeptir ki, zevce karşı ihdâdın esas itibariyle vücûbunda ulemânın icmâi vardır. Hanefîlerle eimme-i selâse arasında ihtilâf fer'î meselelerdedir. Yas için kadının kendisini ârâyiştten menetmesi geceli gündüzlüdür. Cumhurun mezhebi budur. Cumhura göre, zevci vefat eden bir kadın geceli, gündüzlü dört ay on gün tezeyyünden memnûdur. Bazı ulemâ bu müddetin hesabında muntehâ-yi ecel olarak geceyi nazariitibara almışlar ve dört aydan sonraki onuncu günün tezeyyün helâl olur demişlerdir.

ZORLU BİR SUAL. Râfiî diyor ki: Bu hadisten zevcenin zevcine karşı izhâr-i hüzn eylemesinin vücûbuna istidlâl edilmek isteniliyor. Halbuki bu hadisten böyle menfî bir hüküm istifade etmek çok güçtür. Çünkü nefiyden istisna, menfîyi ispattır. Burada menfî olan, kadının, zevcinin gayrisine üç günden fazla yas etmesinin adem-i hillidir. Bu

163 عن محمد بن سيرين أنه قال: توفي ابن لأم عطية رضي الله عنها. فلما كان اليوم الثالث دعت بصفرة فمسحت به وقالت: نهينا أن نجد أكثر من ثلاث إلا بزواج.

{B1279 Buhârî, Cenâiz, 30.}

“adem-i hil”den, istisna, kadının kocasına yas etmesinin hillini ispat eder yoksa bunun vücûbunu ispat etmez.

CEVAP. Şârih Aynî bu itirazı, hadisin zâhirine nazaran pek yerinde olmakla beraber diyor ki, bu istisnanın vücûba hamli hususunda ulemânın icmâi vardır. Hakikaten bu bir mes’ele-i edebiyye olmaktan ziyade ulemânın şekli telakkisine ve amel-i ümmetin sûret-i cereyanına tâbidir. Yukarıda şârih Kastallânî’den naklen bildirmiştik ki, zevceye zevci için izhâr-i hüznün etmesi vâciptir ve bu vücûbun esasında ulemânın icmâi vardır. Hanefîlerle eimme-i selâse fukahası arasındaki ihtilâf, fer’î meselelere aittir.

SUFRE aslında sarı renge ıtlak olunur. Burada, içinde sarı madde bulunan ve Arap kadınları tarafından kullanılan bir nevi kokudur. İmam Mâlik’in şu tarifi daha vâzıhtır: “İçinde safran sarısı bulunan mürekkep bir koku.”

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ بِامْرَأَةٍ تَبْكِي عِنْدَ قَبْرِ فَقَالَ أَتَيْتِ اللَّهَ وَاصْبِرِي قَالَتْ إِلَيْكَ عَنِّي فَإِنَّكَ لَمْ تُصَبِّ بِمُصِيبَتِي وَلَمْ تَعْرِفْهُ فَقِيلَ لَهَا إِنَّهُ النَّبِيُّ ﷺ فَأَتَتْ بَابَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدَهُ بَوَائِينَ فَقَالَتْ لَمْ أَعْرِفْكَ فَقَالَ إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الْأُولَى.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, (çocuğunun) kabri yanında (avaz avaz) ağlamakta olan bir kadının yanından geçmişti de o kadına,

— “(Ey emetallah / Ey Allah’ın mahlûku kadıncağız!) Allah’ın gazabından kork ve sabreyle, (çığlık koparma!)” buyurdu. Kadın,

— “Haydi benden uzaklaş! Sen benim musibetim ile müsâb değilsin ki!” demişti. Halbuki kadın, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi tanımıyordu. Kadına denildi ki,

— “Bu zat, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemdir. Bunun üzerine kadın, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (hâne-i saâdetleri) kapısına geldi. Kadın, (saray kapıları gibi) Peygamber’in kapısı yanında kapıcılar, gözcüler bulmadı, (hemen huzura girdi) ve,

— “Yâ Resûlellah! Seni bilemedim, (beni affediniz)” dedi. Resûlullah,

— “Sabrın kemali, musibetin birinci darbesi sırasında (tahammül edebilmek) tir” buyurdu. {B1283 Buhârî, Cenâiz, 31.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Cenâze” ve “Ahkâm” bahislerinde de tahrîc eylemiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de hep “Cenâze” bahsinde rivayet etmişlerdir. Bütün ashâb-ı sıhah ve sünen, bu ağlayan kadının kim olduğunu öğrenip rivayet edememişlerdir. Buhârî, bu kadının kime ağladığını da bildirmiyor. Bunu, Müslim’in, تبكي على صبي لها “Kendi çocuğuna ağlıyordu”¹⁶⁴ suretindeki rivayetinden öğrenip tercümemizde tasrih ettik. Abdürrezzâk da أصيبت بولدها “Kadın, çocuğunun ölümü ile musibettede idi”¹⁶⁵ diye kadının çocuğuna ağladığına işaret etmiştir.

Kurtubî, اتق الله “Allah’tan kork!” emrinin zâhirinden müstefâd olan, bu kadının nevha ile, feryat ederek ağlamakta olmasıdır diyor ki, bunu da tercümede gösterdik. Tîbî de, takvâ emri, sabır ile emrin bir mukaddimesidir. “Sabretmezsen Allah’ın gazabına uğrarsın demektir” diyor. Ebû Nuaym’ın *Müstahrec*’inde, يا أمة الله اتق الله “Ey Allah’ın kadın kulu, Allah’tan kork!”¹⁶⁶ suretinde bir ziyade rivayet bulunduğundan bunu da tercümede gösterdik. إليك esmâ-i ef’âldendir, “Benden uzak ol” demektir.

Kadına, “Bu zat Resûlullah’tır” diyerek onu intibaha davet eden zatın orada bulunanlardan bir kimse olduğu anlaşılıyor ve Ebû Ya’lâ el-Mevsilî’nin rivayetinde bu sözün istifham suretinde, هل تعرفينه “Bu kimdir biliyor musun?”¹⁶⁷ sûretinde irat edildiği mazbuttur ki, bu rivayet, felâketzede ve bîşuur olan kadının üzerinde matlup olan intibahın husûlünde daha müessirdir ve derhal tesiri de görülmüştür de. Nasıl ki kadın, acısını unutmuş ve Resûl-i Ekrem’e bilemediğini arzetmek ve özür, af dilemek arzusuyla hâne-i saâdete koşmuştur. Buhârî’nin rivayetinde kadın üzerinde bu intibahı temin eden zatın kim olduğu da bildirilmiyor. Bunun da Fazl b. Abbas olduğunu Taberânî’nin *Evsat*’ındaki rivayetinden öğreniyoruz.

فلم تجد عنده بوابين “Kadın, Resûlullah’ın kapısı önünde bekçiler gözcüler bulmadı” cümlesi, Resûlullah’ın bütün hayatı ve zamanı halk arasında geçtiğini, kapısı önünde sultan saraylarında herkesin dühulüne mani olan kavaslar gibi ne bir bekçisi, ne de halk içinde gezerken sağında, solunda bir gözcüsü bulunduğuna vâzıhan delâlet eder. Tîbî de, “Bu söz, kadının mülûk ve selâtin kapılarındaki hâcibler ile, saâdethâne-i Muhammedî önünde de karşılaşacağını tahayyül ederek korku içinde gidip de hiçbir manisiz huzûr-

164 {M2140 Müslim, Cenâiz, 15.}

165 {MA6668 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 551.}

166 {Ebû Nuaym’ın rivayetinde bu ifade “اتقي الله واصبري” şeklindedir. Ebû Nuaym, *Müstahrec*, III, 12, no: 2068; müellif bu metni *Aynî*’den nakletmiştir. Aynî, *Umde*, III, 68.}

167 {Ebû Ya’lâ, *Müsned*, X, 453, no: 6067.}

Muhammedî'ye girip onun müşfik simasıyla karşılandığını görmekten mütevellit hayret ve taaccübünü ifade eder” diyor.

صدمة **sadme** kelimesi aslında “katı şey ile tokuşmak” mânâsınadır. Sonra mecazen her emr-i mekrûh ile karşılaşmakta kullanılmıştır. “Hakiki sabır, ilk sadmedeki sabırdır” demek olur. Hattâbî de, “Sahibini medh ü takdire lâıyk kılan sabır, musibetin ansızın bastırıldığı sıradaki sabırdır” diyor.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften kabir ziyaretinin mutlak surette cevazı ve ziyaretçinin erkek veya kadın olması, ziyaret olunan kabrin müslime veya kâfire ait bulunması müsavi olduğu müstefâd olur. Çünkü hadiste böyle bir tefrik yoktur. Nevevî de cumhûr-ı ulemâ, kabir ziyaretinin cevazına hükmetmiştir diyor. Şârih Aynî, kabir ziyareti hakkındaki ulemânın ârâ ve ihtilâflarını şu suretle tafsil ediyor:

Allâme İbn Abdülber diyor ki: Kabir ziyareti hakkındaki ibâha, umumi bir ibâhadır. Nasıl ki, kabir ziyaretinden nehiy de vaktiyle umumi idi. Sonra nesholundu ve umuma mubah kılındı, erkekler için de, kadınlar için de câiz oldu. İbâha hakkında birçok ehâdîs-i şerife vârit olmuştur. Bazıları şunlardır:

1. Müslim’in, Büreyde¹⁶⁸ radiyallahu anhtan tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ashabım! Sizi ben, kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Artık şimdi kabirlerinizi ziyaret ediniz*” buyurmuştur.

2. Tirmizî’nin bu babdaki rivayeti şöyledir: “*Ashabım! Sizi ben kabirleri ziyaretten nehyetmiştim. Fakat peygamberiniz Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme anasının kabirini ziyaret için izin verildi. Siz de kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü kabir ziyareti âhireti hatırlamaktır*” buyurulmuştur.¹⁶⁹

İbn Mâce ile İbn Ebû Şeybe aynı meâlde İbn Mes’ûd radiyallahu anhnın da bir hadîsini rivayet etmişlerdir.

3. Ebû Dâvûd’un, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Ebû Hüreyre demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem anasının kabirini ziyaret edip ağladı, etrafında bulunanları da ağlattı ve Resûlullah buyurdu ki, “*Vâlidem hakkında istiğfar etmek için rabbimden müsaade istedim, izin verilmedi. Vâlidemi ziyaret için izin diledim, ziyare-*

168 Büreyde b. Husayb radiyallahu anhnın Eslemî’dir. İbtidâ Medine’de, sonra Basra’da, daha sonra Merv’de yaşamıştır. Kendinden 164 hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim yalnız bir hadisinde ittifak etmişlerdir. Buhârî iki, Müslim de on bir hadisini münferiden rivayet etmişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah ile Ebû'l-Müleyh Âmir’in rivayetleri vardır. 62 yahut 63 tarihinde Merv’de vefat etmiştir. Sahâbeden Horasan’da en son vefat eden Büreyde hazretleridir (*Hulâsa*, s. 40).

Büreyde hazretlerinden rivayet edilen hadisin metni şöyledir: كنت نهيتكم عن زيارة القبور فروروها. {M2260 Müslim, Cenâiz, 106.}

169 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كنت نهيتكم عن زيارة القبور. فقد أذن لمحمد في زيارة قبر أمه فروروها فإنها تذكرة الآخرة (رواه الترمذي عن بريدة رضي الله عنه) {T1054 Tirmizî, Cenâiz, 60.}

time müsaade edildi. Siz de kabirleri ziyaret ediniz. Kabirleri ziyaret etmek insana ölümü hatırlatır.”¹⁷⁰

Şârih Aynî bu meâlde İbn Mâce'nin, Ali b. Ebû Tâlib'den, Taberânî'nin Hayyân el-Ensârî'den, Hâkim'in Ebû Zerr el-Gıfârî'den, Ahmed b. Hanbel'in yine Ali b. Ebû Tâlib'den rivayetlerini naklettikten sonra şöyle devam ediyor:

4. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine göre bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birtakım kabirlere uğrayıp bu kabirlere yüzüyle yönelerek, “*es-selâmü aleyküm / Korktuğunuzdan emin ve umduğunuza nâil olunuz*” diye dua buyurmuştur.¹⁷¹

5. İbn Abdülber de sened-i sahîh ile şu meâlde bir hadis rivayet etmiştir: Bir mümin dünyada iken tanıdığı bir mümin kardeşinin kabrine uğrar da selâm verirse, o kabirde medfun olan meyyit elbette bu selâm veren kimseyi tanır ve ona selâmla mukabele eder.¹⁷²

6. Ömer b. Hattâb radiyallahu anı bir kabre gelip ziyaret ettiğinde ehl-i kubûra selâm vermiş ve “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de böyle selâm verirdi” demiştir.¹⁷³ (Aynî).

Yukarıda 1 numara ile tercüme ettiğimiz Büreyde hadisini Tirmizî rivayet edip de demiştir ki: Ümmet-i İslâmiyye arasında bir âdet-i müstemirre olan kabir ziyaretinde ehl-i ilim hiçbir mahzur görmemiştir. Abdullah b. Mübârek'in, Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın mezhebi de budur. Tirmizî, Ebû Hüreyre'nin kadınları kabir ziyaretinden mene dair olan, *لَعَنَ اللَّهُ زَوَارَاتِ الْقُبُورِ* “Allah, sık sık kabirleri ziyaret eden kadınlara lânet etsin!”¹⁷⁴ hadisi herhalde ruhsattan evvel vârit olmuştur diyor.

Ebû Dâvûd'un, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in “Allah, kabirleri ziyaret ve kabirleri secdegâh ittihaz eden, kabirlere kandil yakan kadınlara lânet etsin” buyurdukları¹⁷⁵ meâlinde rivayet ettiği hadisi de İbn Abdülber, kable'l-ibâha vârit olmuştur. Şu kadar ki, genç kadınlar, fitneden emin olamayacaklarından bunların kabir ziyaretine gitmemeleri daha hayırlıdır diyor.

Kurtubî de, yaşlı kadınlarla gençler, ziyaretin erkek, kadın karışık olmasıyla kadınlara mahsus ziyaret olması arasında fark olduğunu bildirerek diyor ki: Bir kere genç kadınların kabirlerde erkeklerle dolaşmaları müstelzim-i fesâd olduğu için haramdır. Fakat yaşlı kadınlar için erkeklerle müşterek ziyaret olsa bile mubahtır. Hususi kadınların ziyaretle-

170 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: زار النبي صلى الله عليه وسلم قبر أمه وبكى وأبكى من حوله. فقال استأذنت ربي في أن أستغفر لها فلم يأذن لي واستأذنته في أن أزورها فأذن لي. فزوروا القبور فإنها تذكركم الموت. {D3234 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.}

171 {Bu lafızlarla İbn Hanbel'in *Müsned*'inde tespit edilemeyen rivayet, Tirmizî tarafından nakledilmiştir: T1053, Tirmizî, Cenâiz, 59.}

172 {İbn Abdülber, *İstizkâr*, I, 185.} ما من أحد يمر بقبر أخيه المؤمن كان يعرفه في الدنيا فيسلم عليه إلا عرفه ورد عليه السلام.

173 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, VIII, 69.}

174 {T1056 Tirmizî, Cenâiz, 61.}

175 عن ابن عباس رضي الله عنه قال: لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم زائرات القبور والمتخذين عليها المساجد والسرج. {D3236 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 76, 78.}

rine gelince, bu ziyarette yaş farkı aramaya lüzum yoktur. Kadınların erkeklerden münferit bu ziyaretleri genç kadınlar için de mubahtır, câizdir.

Kurtubî, zâirât-ı kubûr ile züvvârât-ı kubûr arasındaki farka da işaret ederek diyor ki: Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği hadisteki züvvârât mubalağaya delâlet ettiğinden hadisın ifade ettiği memnûiyet kesret-i ziyârete müteveccihtir. Kadınların böyle sık sık kabirlerde gezip dolaşmaları bir kere aile işlerini yüzüstü bırakmayı mûcip olacağı gibi kadınların bu gezintilerinde izhâr-ı teberrüc ve ziynet eylemeleri de çok muhtemeldir. Daha ziyade tehlikeli bir cihet de kesretle ziyaret itiyadının ve kabirlere mülâzemetin kabirlere tâzime müeddî olmasıdır. Tâzim ve ibadet yalnız ve münhasıran Cenâb-ı Hakk'a ait olduğundan bu dakîka-i şer'iyeyi farkedemeyen kadınların böyle kesretle kabir ziyaretlerinin hiç de farkında olmayarak şirke müeddî olmasından çok korkulur.

KABİR ZİYARETİNDEN NEHYEDİLMENİN SEBEP VE HİKMETİ

Esasen ibtidâ-i İslâm'da kabir ziyaretinden men ü nehyolunmaktaki hikmet de bu değil mi idi? Yehûd ve nasârâ, aziz addettikleri kimselerin kabirlerini secdegâh ittihaz etmişlerdi. Cezîretülarap'ta da Câhiliye devrinde putlara tapılıyor, kabirlere secde ediliyordu. En büyük ve en mühim vasf-ı mümeyyizi tevhîd-i bârîden yani yalnız Allah Teâlâ'yı mâbud tanımaktan ve münhasıran O'na ibadet etmekten ibaret olan dîn-i İslâm, pek yeni ve Câhiliye zamanına çok yakın bulunduğu zamanlarda Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ümmetini tehlikeli gördüğü kabir ziyaretinden menetmişti. Fakat tevhîd-i bârî akîdesi gönüllerde kesb-i resânet ve istikrar eyledikten sonra bu memnûiyetin devamını doğru bulmadı. Müslümanların ölüleri ziyaret edip haklarında dua ve istiğfar etmelerini hem ölüler için hem de hayattakilerin ölümlere karşı kalplerinde taşıdıkları muhabbeti izhara vesile olduğu için faydalı bularak kabir ziyaretine müsaade buyurdu. Yukarıdaki hadislerden müstefâd olduğu üzere bu ruhî ihtiyacı Resûl-i Ekrem efendimiz bizzat kendileri de hissetmişti ve feth-i Mekke seferinde vâlideleri Hazret-i Âmine'yi ziyaret buyurduktan sonra “Artık *ashabım siz de ölülerinizi ziyaret ediniz*” buyurdu.¹⁷⁶ Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, şühedâ-yi Uhud'u her sene ziyarete başladı. Ara sıra Bakî Kabristanı'na da gider ziyaret ederdi. Ebû Bekir, Ömer, Osman radiyallahu anhüm de kabirleri ziyaret ederlerdi. Ali, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik radiyallahu anhümün kabir ziyaretinin cevazı hakkındaki ictihadlarını İbn Ebû Şeybe zikretmiştir. Fâtıma radiyallahu anhâ her cuma günü Hamza radiyallahu anhin kabrini ziyaret ederdi. Hazret-i Ömer de babasının kabrini ziyaret eder ve kabrinde tevakkuf eylerdi. Hazret-i Âişe'nin Mekke-i Mükerreme'de medfun olan kardeşi Abdurrahmân b. Ebû Bekir'in kabrini ziyaret ve bu ziyarete devam ettiğini Abdürrezzâk zikretmiştir.

Kadınlar için kabir ziyaretinin mubah olduğuna taraftar olan ulemânın istinat ettikleri en kuvvetli delil, İbn Abdülberr'in *Temhîd*'de Abdullah b. Ebû Müleyke'den rivayet

176 {D3234 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77.}

ettiği şu haberdir: İbn Ebû Müleyke demiştir ki: Âişe radiyallahu anhâ bir kere kabirlerden doğru geliyordu. Kendisine,

— “Ey ümmü’l-mü’minîn! Nereden geliyorsunuz?” diye sordum. Sıddîka-i müşârün ileyhâ,

— “Kardeşim Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhin kabrini ziyaret ettim. Oradan geliyorum” diye cevap verdi. Ben, Âişe radiyallahu anhâya,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kabirleri ziyaretten nehyetmez mi idi?” diye sordum. Âişe hazretleri,

— “Evet, vaktiyle nehyetmişti. Fakat sonra ziyaret edilmesini emretti” diye cevap verdi.

Hazret-i Âişe es-Sıddîka’nın bu hükmü beyanına ve yukarıda zikir ü ta’dât ettiğimiz haberlere istinaden cumhûr-ı ulemâ, kadınlar için kabir ziyaretinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Yalnız sûret-i umûmiyyede dermeyeran edilen bir mahzur varsa, bu ziyaretin erkek, kadın karışık icra edildiği surette genç kadınların iştirakinin vesîle-i mefâsid olmasıdır ki, bu surette gençlerin iştiraki haram oluyor. Yalnız kadınlara ait ziyaretlerde böyle bir mahzur olmadığından genç, ihtiyar diye bir tefrike lüzum görülmemiştir.

Şârih Aynî, bu bahsin sonunda kendi kanaat ve ictihadını şu suretle bildiriyor. Mısır’da imrâr-ı hayât eden büyük şârihimiz diyor ki: Zamanımızda ziyâret-i kubûr kadınlara mekruhtur ve belki de haramdır. Hususiyle Mısır kadınları ki,- bunların çoğu fitne ve fesat için kabir aralarında dolaşırlar. Halbuki kabir ziyaretine şeriatta ruhsat verilmesi âhireti düşünmek, ölümlerden ibret almak, zühdi bir hayat yolu tutmak içindir. Bu gaye ile bugünün örfü ve göreneği birbirine tamamıyla muhalif bir haldedir.

1. Fakat şârihin mekruhtur veya haramdır diye hükmetmesi bu mesele{de}, vaz’iyyet-i esâsiyyesi hakkında vârit olan bir habere müstenit değildir. Belki def-i mefâsid gayesine mâtuftur ve hükm-i umumidir.

2. Bu Enes b. Mâlik hadisinden istifade edilen bir cihet de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kemâl-i tevâzuu ve câhile rıfk ile muamele eylemek, musibetzedeyi muâheze etmeyip itizarını kabul etmek hususundaki yüksek seciyesidir.

3. Resûl-i Ekrem’in, yüksek sesle ağlayan kadına sabırla, takvâ ile emir buyurmaları da ceza ü fezân, feryâd ü figânın menhiyyattan olduğunu iş’âr eder.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُرْسِلَتْ ابْنَةُ النَّبِيِّ ﷺ إِلَيْهِ أَنَّ ابْنًا لِي قَبِضَ فَائْتَنَا فَأَرْسَلَ يُقْرِئُ السَّلَامَ وَيَقُولُ إِنَّ لِلَّهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أُعْطِيَ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُّسَمًّى فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ تُقْسِمُ عَلَيْهِ لِيَأْتِيَنَهَا فَقَامَ وَمَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأُبَيُّ بْنُ

كَعْبٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَرِجَالٌ فُرِغَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ الصَّبِيُّ وَنَفْسُهُ تَتَقَعَّقُ كَأَنَّهَا شَنْ فَفَاصَتْ عَيْنَاهُ فَقَالَ سَعْدٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذَا قَالَ هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مَنْ عِبَادِهِ الرَّحَمَاءَ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Üsâme hazretleri demiştir ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi sellem'in kızı (Zeyneb radiyallahu anhâ) Resûlullah'a,

— “Oğlum öldü, bana geliniz” diye haber gönderdi. Resûlullah da kızına selâm söyleyip,

— “Allah’ın almak ve Allah’ın vermek istediği her şey kendisine aittir ve her şeyin ilm-i ilâhîde muayyen bir ömrü vardır. Kızım, sabret ve bu sabrın Allah yanında ecr ü sevabı olduğunu hatırla!” diyerek cevap yolladı. Bu defa Zeyneb, Resûl aleyhisselâma and vererek,

— “Herhalde geliniz” diye haber gönderdi. Bu haber üzerine Resûlullah kalktı. Maiyetinde Sa’d b. Übâde, Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ’b ve Zeyd b. Sâbit {ve başkaları} olduğu halde (Zeyneb’in evine geldi. Hasta) çocuk, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem(in kucağın)a verildi. Çocuğun hayatı ihtizârda ve mustarip bir halde idi. Vücudu (zâfiyetten) eski kırbaya dönmüştü. Resûlullah’ın iki gözü yaş döküyordu. Sa’d b. Übâde,

— “Yâ Resûlellah! Bu yaş, bu ağlayış nedir ya?” diye izhâr-i hayret etti. Resûl-i Ekrem,

— “Bu göz yaşı, Allah’ın (merhametli) kullarının gönüllerine koyduğu rahmet(-i ilâhiyyenin eseri)dir. Cenâb-ı Hak bu rahmeti, kullarından şefkatli olan (gönül)lere ihsan eder” buyurdu. {B1284 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, bu hadisi “Tıb”, “Nezîr”, “Tevhîd” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Cenâze” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu hadis, Buhârî’nin meyyite ağlamaklığın hükmüne dair açtığı bir baba mensuptur. Bu babın unvanında Buhârî aşağıda mevsûlen rivayet edeceği İbn Abbas hadisini burada ta’lîkan

rivayet ediyor ki, şudur: *يعذب الميت ببعض بكاء أهله عليه* “*Meyyit, ailesinin bir nevi ağlamasından dolayı azap olunur*”¹⁷⁷ buyurulmuştur. Müstelzim-i azâb olan bükâ, nevhadır, çığlıktır. Aşağıda mevsûlen rivayet edeceği bu haberi ta’lîkan rivayet etmekle şunu bildirmek istiyor ki, yine aşağıda İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da bu haber mutlak olarak *يعذب ببكاء أهله عليه* “*Meyyit, ailesinin kendisine ağlaması sebebiyle azap olunur*”¹⁷⁸ şeklinde rivayet edilmiştir. Müellif Buhârî, mukayyet olan İbn Abbas hadisini bu unvanda tercîhen zikretmekle o mutlakın bu mukayyede hamledilmesi lüzumuna işaret etmiş oluyor.

Sonra Buhârî bu unvanında meyyitin, hâl-i hayatında nevhazen olması veya olmaması suretiyle bir farka işaret ederek, *إذا كان النوح من سنته* “Sağlığında ölülere nevha ve feryat ile ağlamayı âdet ittihaz eden kimse, ailesinin kendisine nevha etmesiyle azap olunur” birinci nevin hükmünü bildiriyor ve *قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا* “*Ey müminler! Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyunuz*”¹⁷⁹ âyet-i kerîmesiyle istidlâl ediyor. Âyet-i kerîme ile sûret-i istidlâle gelince, hâl-i hayatında ölülere nevhazenlik eden bir adam çoluğunu, çocuğunu da bu mekruh âdete alıştırmış ve kendisi ölünce bu alışık aile halkı bu defa da kendisine bermûtat feryâd ü figân eylemiş olacaklarından hüsnüterbiyeleriyle ve menâhîden sıyânet edilmeleriyle memur ve mükellef bulunduğu ailesi efradının hüsnüterbiyeleri şöyle dursun nevhazenlik gibi bir mekruha alıştırmış bulunacağından kendi eser-i seyyiesi olarak azap olunur demek olur.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra te’yîd-i müddeâ için Nebî sallallahu aleyhi ve sellem *كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته* “*Ey müminler! Sizin hepiniz çobansınız ve hepiniz birbirinize karşı mütekebil vezâif ile mükellef ve mesulsünüz*”¹⁸⁰ kavli-i şerîfini zikrediyor. 487 numara ile “Cum’a” bahsinde geçen bu hadîs-i şerifte reis-i devletten bir hamala kadar cemiyetin her ferdinin mütekebil vezâif ile mükellef ve mütekebil hukuku haiz ve mesul oldukları bildirilmiştir. Bu meyanda bir aile reisinin vezâifine de *مسؤول عن رعيته*¹⁸¹ *الرجل راع* “*Her kişi, ailesi halkının rızık u maîşetinden ve tahsîl ü terbiyesinden mesuldür*” kavli ile işaret edilmiştir. Şimdi Buhârî nevhacılığı itiyat edinen kimseye ailesi feryâd ü figân ile izhâr-ı mâtem ederlerse kendi eser-i taksîri olarak azap edilmelerine Kitap ve Sünnet ile işaret etmiş bulunuyor.

Bundan sonra Buhârî bu babın unvanında ikinci nev’e işaret ederek, *فإذا لم يكن من سنته فهو كما قالت عائشة رضي الله عنها: وَلَا تَرْرُ وَازِرَّةٌ وَزَّرَ أُخْرَى* “*Ölen kişi hayatta iken ölülere feryat etmek itiyadında değilse, şimdi ailesinin kendi arkasında nevha eylemelerinden mesul değildir. Bu kimse, Âişe radiyallahu anhânın dediği gibi, “Hiçbir günahkâr nefis başkasının günahını*

177 {Buhârî, Cenâiz, 32 (bab başlığı); B1287 Buhârî, Cenâiz, 32.}

178 {B1286 Buhârî, Cenâiz, 32.}

179 et-Tahrîm, 66/6.

180 {Buhârî, Cenâiz, 32 (bab başlığı).}

181 {Atıf yapılan 487 no’lu rivayetin metni “الرجل راع في أهله” şeklindedir.}

yüklenmez”¹⁸² kavlı şerifinin hükmüne tâbidir. Bu âyet-i kerîme ile Hazret-i Âişe’nin istidlâli aşağıda 638 numara ile gelecek olan hadiste görülecektir.

Sonra Buhârî, وما يرخص من البكاء من غير نوح “Bükâ’ envâından şâriin ruhsat verip müsaade ettiği yalnız nevhasız bükâ’dır” dedikten sonra mevzubahsimiz olan Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhumânın hadisini sevk ediyor ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in çocuğuna ağlamasıyla ve Hazret-i Sa’d’a cevaben, “Göz yaşı, Allah’ın merhametli kullarının gönüllerine koyduğu rahmet-i ilâhiyyenin eseridir. Cenâb-ı Hak, bu rahmeti, kullarından şefkatli olan gönüllere ihsan eder” kavlı şerifi ile istidlâl ediyor.

HADİSİN MÂNASI VE TAHLİLİ

Buhârî, çocuğu için Resûl-i Ekrem’e haber gönderen kerîme-i nebeviyyenin ismini bildirmiyor. Bunun Zeyneb radiyallahu anha olduğunu İbn Ebû Şeybe’nin *Musan-nef*’indeki rivayetinden öğreniyoruz. Bu cihetle tercümemizde tasrih ettik. Yine böyle Buhârî, bu çocuğun adını da bildirmemiştir. Bunu da şârih Aynî, Dimyâtî’nin, bu hadisin hâşiyesinde, Ali b. Âs b. Rebî‘ diye kendi hattıyla yazdığını haber veriyor. Gerçi bu hadisin turuk-ı rivâyâtından hiçbirinde böyle bir isme tesadüf edilmediği iddiasıyla reddedilmek istenilmişse de şârih Aynî, ‘bu itirazı dermeyan edenlerin muttali olmalarından nefsü’l-emirde bulunmaması icap etmez. Turuk-ı rivâyâtın kâffesini ihâta etmek mümkün olmadığına ve Dimyâtî’nin sağlam hıfzı ve rivayet hususundaki sıdk u adli müselleme ve huffâz-ı muhaddisinden bulunduğuna göre, bu ihbarını şüphe ile karşılamamak icap eder. Dimyâtî, bu çocuğun ismine muttali olmasaydı tasrih etmeyeceği muhakkaktı.’ {diyerek buna karşı çıkar.}

İkinci bir şüphe olarak ortaya konulan bir mesele de Ali b. Ebû’l-Âs’ın sabî değil, belki erlik çağına erişmiş bir genç olduğu iddiasıdır: Zübeyr b. Bekkâr gibi ehl-i ilimden birçoğu Zeyneb’in bu oğlu Ali, feth-i Mekke günü Resûl-i Ekrem’in devesinde terkisine binmiştir diyorlar. Bu yaştaki bir gence nasıl sabî itlak olunur deniliyor. Fakat ehl-i lisan ıstılahında müsait olmasa bile halkın muhatabâtında gençlere sabî denildiği çok şâyidir.

Resûl-i Ekrem, Zeyneb’in evine geldiğinde çocuğun henüz vefat etmeyip hâl-i ihtizarda olduğu, hadisin fıkra-i ahîresinden müstebân oluyor. Binaenaleyh Zeyneb’in, Resûl-i Ekrem’e, “Oğlum öldü” diye haber göndermesi, çocuğun son dem-i hayatını idrak etmiş bulunmasına mebnîdir. Maamâfih bu hadisin Hammâd tarikiyle gelen rivayetinde في الموت diye Resûl-i Ekrem’i davetinin, çocuğun vefatı üzerine vuku bulduğu da zabtedilmiştir. Buna mukabil Şu’be rivayetinde de hâl-i ihtizarda olduğu, إن ابنتي قد حضرت, “Kızım ölüyor” diye tasrih edilmiştir. Fakat bu rivayette çocuğun erkek değil, kız olduğu bildirilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’indeki rivayetinde kız çocuğunun ismi de tasrih edilerek, نبى الله عليه وسلم بأمامة بنت زينب وهي لأبي العاص بن الربيع ونفسها تتقعق, “Nebî sallallahu

aleyhi ve sellem Zeyneb'in kızı Ümâme'ye geldiğinde ki o, Ebü'l-Âs b. Rebî'in çocuğu idi. Nefesi mustarip idi. Güçlkle alıp veriyordu"¹⁸³ denilmiştir.

Fakat bundan evvel 625 numara ile tercümesi geçen Ümmü Atıyye hadisinde izah ettiğimiz veçhile Zeyneb hazretlerinin kızı Ümâme irtihâl-i Peygamberî'den sonra yaşamış ve Hazret-i Fâtıma radiyallahu anhânın vefatından sonra Hazret-i Ali ile evlenmiştir. Hazret-i Ali'nin şehâdetinde berhayat idi. Şehâdet vak'ası üzerine Mugîre ile evlenmiş ve onun nikâhında vefat etmiştir. Şârih Aynî bu babda ehl-i haberin ittifakı vardır diyor. Binaenaleyh bu hadisin rivayet tarikleri içinde savap olan rivayet bu çocuğun Ümâme değil, Ali olduğudur. ابني rivayeti değil ابني doğrudur. Buhârî'nin Abdullah b. Mübârek tarikiyle gelen rivayeti de bu suretle tesbit edilmiştir. Bazılarının tasgîr sîgasıyla أميمة rivayet etmeleri ise bütün bütün hatalıdır. Çünkü Zeyneb hazretlerinin Ali ve Ümâme radiyallahu anhümâdan başka çocuğu olmamıştır. Herhalde bu أميمة tasgîri, أمامة den galat olacaktır.

Bu hadîs-i şerifte medâr-ı tesellî olan, *"Allah'ın almak ve vermek istediği her şey kendisindir. Her şeyin nezd-i bârîde muayyen bir ömrü vardır"* kavl-i şerifidir. Allah'ın her verdiği kendisinin olunca bunlar arasında hayât-ı beşer de bir emr-i müsteârdır, bir vedîa-i ilâhiyyedir. Binaenaleyh zîhayattan hayatı istiare edilince feryâd ü figân etmek hiç de münasip değildir demek oluyor. Şu halde sabretmek ve sabrın nezd-i bârîde mev'ûd olan ecr ü mükâfatından ümitvar olmak en doğru bir hareket oluyor.

Sa'd b. Übâde hazretlerinin, "Yâ Resûlellah, bu yaş ve ağlayış nedir ya?" diye istiğrâb etmesi, Resûl-i Ekrem'in böyle musibet ve felâket demlerinde herkese sabr u metânet tavsiye buyurmalarıyla şimdi ağlamalarını telif edememekten mütevellit ruhî bir ıstırapın neticesidir.

Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Bu göz yaşı, Allah'ın, kullarının gönlüne koyduğu rahmetinin eser-i cereyânından ibarettir. Cenâb-ı Hak rikkatli ve merhametli olduğunu bildiği gönüllere bu rahmetini tevdi eder"* suretindeki cevapları ile böyle musibet hengâmında katı kalpli ve taş yürekli olmanın da makbul bir şey olmadığını ve göz yaşı, rahmet-i ilâhiyyenin eser-i cereyânı olduğuna göre bunun, mukavemeti mümkün olmayan bir hâl-i tabîi bulunduğunu haber vermiş oluyorlar.

Şârih Aynî'nin, sıhhatini bildirerek naklettiğine göre, Cenâb-ı Hak, yüz parça rahmet yaratmış, bundan doksan dokuz parçasını hazîne-i rahmetinde alıkoyup bir parçasını kullarının gönüllerine koymuş, işte insanların birbirlerine karşı gösterdikleri şefkat ve âtîfet bundan doğuyor. Ana gönlündeki evlâda karşı payansız merhamet ve meclûbiyet, hep bu bir katre rahmet-i sübhâniyyenin eser-i feyz ü bereketidir. Kıyamet gününde Rahmân ü Rahîm olan Rabbimiz hazîne-i kereminden o doksan dokuz parça

183 {Metindeki "وهي لأبي العاص بن الربيع" ifadesi kaynakta yer almamaktadır. Ayrıca "بأمامة" olarak nakledilen lafız, elimizdeki *Müsned* nüshasında "بأميمة" şeklinde kayıtlıdır. HM22122 İbn Hanbel, V, 204; HM22142 İbn Hanbel, V, 207.}

rahmetini çıkarıp bu bir katre ile birleştirecek ve halkı bu rahmet-i kâmile si sayesinde nâil-i saâdet eyleyecektir. Bir derece mebzul ve bol bir rahmet ki, her küfr ü fesâdın başı olan şeytan bile bu cûşacûş olan rahmet-i ilâhiyyeden istifade etmek için ümide düşecektir.

BU HADÎS-İ ŞERİFTEN BERCEVH-İ ÂTÎ AHKÂM İSTİFADE EDİLİR

1. Hâl-i ihtizarda bulunan hastanın yanına fazl ü takvâ sahibi bir zatı davet etmek ve onun duasından hayr ü bereket ümitlenmek câiz olduğu, 2. Bu neşe ve seviyedeki muhterem bir simayı getirebilmek için icabında, “Allah’ı severseniz buyurunuz” diye and verilebilmesi, 3. Musibettede bir zata karşı söze başlamadan evvel selâm verilmesi, 4. Feryâd ü figân etmeksizin, sükûnetle ağlamanın cevazı.

NEVHASIZ AĞLAMANIN CEVAZI HAKKINDA PEK ÇOK ESER

VARDIR. BAZILARINI NAKL Ü TERCÜME EDİYORUZ

1. Tirmizî’nin “Şemâil” bahsinde Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan tahrîcine göre, İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem küçük bir kızı hâl-i ihtizarda iken Resûlullah çocuğu kucağına almış, elini çocuğun üzerine koymuştu. Çocuk enîn-i ihtizar ile inliyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ağladı. Ümmü Eymen de ağladı.¹⁸⁴ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Ümmü Eymen’e,

— “Resûlullah yanında iken niçin ağlıyorsun?” diye sordu. O da,

— “Resûlullah ağlarken ben niçin ağlamayayım?” diye cevap verdi. Resûlullah,

— “Ben ağlamıyorum. O göz yaşı rahmettir” buyurdu.¹⁸⁵

Bu rivayette ihtizardaki çocuğun Resûl-i Ekrem’in kızı olduğu haber verilmesi şâyân-ı nazardır. Hadisin râvisi İbn Abbas olduğuna göre, bu hadise Medine’de vuku bulmuştur. Halbuki ne Mekke’de, ne de Medine’de Resûl-i Ekrem’in böyle küçük bir yaşta kız çocuğu vefat ettiği bildirilmiyor. Herhalde bu çocuk erkek çocuk olacak ki, İbrâhim’dir. 646 numara ile aşağıda tercümesi gelecek olan Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisinde görüleceği üzere cenâb-ı İbrâhim, Resûl-i Ekrem’in hacetü’l-Vedâdan avdetini müteakip vefat etmişti ve hakikaten çocuğu ihtizar halinde iken kucağına alıp öperek, koklayarak ağla-

184 Ümmü Eymen radiyallahu anhâ, Bereke bint Sa’lebe’dir; sahâbiyyâtandır. Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümânın vâlidesi ve Resûl-i Ekrem’in dâyesidir. Aslen Habeşli olup Resûl-i Ekrem’in peder-i âlisi Hazret-i Abdullah’ın câriyesi idi. Resûl-i Ekrem Ümmü Eymen’i bilâhare Zeyd b. Hârise’ye tezviç eylemiştir. Zeyd de Haticetülkübrâ radiyallahu anhânın âzatlılarından idi. Üsâme bu izdivaçtan doğmuştur. Resûl-i Ekrem Zeyd’i ve Üsâme’yi ne kadar severse, Ümmü Eymen’i de o derece çok severdi ve *أمي أمي* “Ümmü Eymen, annemden sonra benim ikinci annemdir” {İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VIII, 51.} buyururdu. Ümmü Eymen, Peygamber’in irtihalinden sonra vefat etmiştir.

185 فقد روى الترمذي عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: لما حضرت بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم ضمه إلى صدره ثم وضع يده عليها وهي تنن فيكي رسول الله صلى الله عليه وسلم فيكت أم أيمن. فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم: أتبكين يا أم أيمن؟ ورسول الله عنده. فقالت: ما لي لا أبكي رسول الله صلى الله عليه وسلم يبكي. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إني لست أبكي ولكنها رحمة (عمدة القاري: ج 4، ص 83)

{N1844 Nesâî, Cenâiz, 13; Ayrıca bkz: TŞ325 Tirmizî, *Şemâil*, 146.}

mişti ve, *إنا لفراقك يا إبراهيم لمحزونون* “*Ey İbrâhim! Biz(im gönüllerimiz) senin (derd-i) firâkınla çok mahzun ve mükedder*”¹⁸⁶ diyerek izhâr-ı teessür eylemişti.

İkinci bir ihtimal de Resûl-i Ekrem’in ahfadından veya akrabasından bir kız çocuğu olmasıdır.

2. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Abbas demiştir ki: Resûl-i Ekrem’in kerîmesi Rukıyye radiyallahu anhâ vefat ettiğinde kadınlar ağlamaya başlamışlardı. Hazret-i Ömer de bunları menetmek istiyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Yâ Ömer! Bırak şu kadınları, varsın ağlasınlar*” dedi ve sonra, *ونعيق الشيطان فإنه مهما يكون من العين ومن القلب فمن الرحمة وما يكون من اللسان واليد* ¹⁸⁷ *إياكم* “*Sizi cenazede şeytan anırmasından menederim. Eğer ağlamak gözden, kalpten gelirse o, Allah’ın rahmetinin eser-i cereyânıdır. Eğer dilden, elden gelirse (dil, bağırır el de yaka paça yırtarsa) bu da şeytandandır*”¹⁸⁸ buyurmuştur. İbn Abbas radiyallahu anhümâ rivayetine devam ederek diyor ki: Fâtıma radiyallahu anhâ her zaman ablası Rukıyye’nin kabrine gelerek kabrin kenarında ağlamak itiyadında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kızını bu halde görünce mübarek eliyle, elbisesiyle yüzündeki göz yaşlarını silmeye müsâraat ederdi.

Beyhakî *Sünen*’inde bu hadisi rivayet ettikten sonra bunun kuvvetli bir haber olmadığına işaret etmiştir. Fakat şârih Aynî’nin dediği gibi sâhib-i meyyiti göz yaşından dolayı Allah Teâlâ’nın azap etmeyeceğinin ehâdis-i sahîha ile sabit olması, bu İbn Abbas hadisinin mânasına delâlet, sıhhatine şehâdet eylediği muhakkaktır.

3. Nesâî’nin rivayetine göre, Ebû Hüreyre radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Ehl-i beyt’inden birisi vefat etmişti. Kadınlar da toplanıp ağlaşıyorlardı. Ömer radiyallahu anh bunların ağlamalarını menetmek ve bu kadın içtimâını dağıtmak istedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *فإن العين دامة* ¹⁸⁹ *يا عمر!* “*Şu kadınları bırak yâ Ömer! Onlara ilişme! Şu saat, gözlerin ağladığı, kalplerin musâb olduğu, cenazenin hâtıra-i hayatı pek yakın bulunduğu bir zamandır*”¹⁹⁰ buyurdu.

4. Taberânî’nin Âmir b. Sa’d’dan rivayetine göre, İbn Sa’d demiştir ki: Bir kere bir ziyafette bulundum. Orada Ebû Mes’ûd, Karaza b. Kâ’b da bulunuyorlardı. Birtakım câriye de tegannî ediyordu. Ben,

— “Yâhu! Siz, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in ashabından ve Bedir gazilerindensiniz. Bu ne haldir?” diye izhâr-ı hayret ettim. Bunlar da bana,

186 {B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.}

187 {Metindeki “إياكم” lafzı, kaynakta “إياكن” şeklindedir. TM2817 Tayâlisî, *Müsned*, III, 124.}

188 {TM2817 Tayâlisî, *Müsned*, III, 124.}

189 {Kaynakta rivayetin baş kısmı “دعهن يا عمر!” şeklinde kayıtlıdır. N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

190 {N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

رخص لنا في الغناء في العرس والبكاء في غير نياحة “Biz müslümanlar için velîme cemiyetinde şiir inşâd ve terennümüne, cenazede de âh ü figânsız ağlamaya müsaade buyuruldu” diye cevap verdiler demiştir.¹⁹¹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَهِدْنَا بِنْتًا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ جَالِسٌ عَلَى الْقَبْرِ قَالَ فَرَأَيْتُ عَيْنَيْهِ تَدْمَعَانِ قَالَ فَقَالَ هَلْ فِيكُمْ رَجُلٌ لَمْ يُقَارِفِ اللَّيْلَةَ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَنَا قَالَ فَانْزِلْ فَانْزِلْ فِي قَبْرِهَا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kızı (Ümmü Külsüm radiyallahu anhâ)nın cenazesinde bulunduk. Resûlullah kabrin bir tarafına oturmuştu. Yine Enes, “Resûlullah’ın iki gözünün yaş döküğünü gördüm” demiştir ve yine demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “İçinizde bu gece günah işlememiş kimse var mıdır?” diye sordu. Ebû Talha,

— “Ben varım (yâ Resûlellah)” dedi. Resûlullah,

— “Haydi kabre in” buyurdu. Enes hazretleri, “Bunun üzerine Ebû Talha, Ümmü Külsüm’ün kabrine indi” demiştir. {B1285 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi yine “Cenâze” bahsinde bir kere daha rivayet etmiştir. Tirmizî de “Şemâil”de tahrîc eylemiştir. Gerek bu hadis gerek bundan evvelki Üsâme hadisini Buhârî, ölümler için nevha ve feryat etmeyerek sâkin göz yaşı dökmenin cevazı hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Resûl-i Ekrem’in kabrinde göz yaşı döküğü bu muhterem kerîmesinin ismini Buhârî bildirmemiştir. Bunun Hazret-i Osman’ın zevcesi Ümmü Külsüm radiyallahu anhâ olduğunu Vâkıdî rivayet etmiştir. İbn Sa’d da *Tabakât*’ında Ümmü Külsüm radiyallahu anhânın terceme-i hâlinde tasrih ederek rivayet etmiştir. Dûlâbî, Taberî, Tahâvî de bu suretle tasrih etmişlerdir. Bu büyük âlimlerin rivayetlerine

191 {MK14815 Taberânî, *el-Kebîr*, XV - XVII, 248.}

istinat ederek biz de tercümemizde mu'tarıza içinde gösterdik. Ümmü Külsüm hazretlerinin vefatı hicretin 9. yılına müsâdiftir. Bu cenazenin öbür kerîme-i nebevî Rukıyye hazretleri olduğu haberi doğru değildir. Çünkü Hazret-i Rukıyye'nin cenazesinde Resûl-i Ekrem hâzır bulunamamıştı. Bedir'de idi.

Hattâbî لم يذنب لم يقارف "günah işlememiş" diye tefsir etmiştir. Bazı şârihler de, لم يجمع أهله "Eşi ile cinsî münasebette bulunmamış" suretinde tefsir etmişlerdir. Bu ikinci tefsir için şöyle bir sebep de bildiriliyor ve deniliyor ki: Ümmü Külsüm hazretlerinin vefatı gecesı zevci Osman radiyallahu anhın bir câriyesiyle yattığını Resûl-i Ekrem işitmişti. Kızının kabrine kendisini kabre indirmemek suretiyle Hazret-i Osman'a itâb etmiş olmakla beraber böyle söylemekle de ta'riz etmiş oluyorlardı. Maamafih bu ta'riz birincide de zımnî ve fakat daha müessir surette mevcuttur. Çünkü günah işlenildiği tasrih buyurulmuştu.

(Ebû Talha) Zeyd b. Sehl el-Ensârî'dir ve ensarın nakiblerindendir. Bütün harplerde Resûl-i Ekrem'in maiyyet-i seniyyelerinde bulunmuştur. Sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, "Asker içinde Ebû Talha'nın haykırması 100 neferden daha hayırlıdır"¹⁹² buyururlardı. Yalnız Huneyn günü düşmandan yirmi tanesini tepelemiş, bunların elbise ve eşyası kendisine verilmişti. Harpte huzûr-ı saâdette başına toprak saçarak, "Hayatım senin aziz hayatın için feda olsun yâ Resûlellah!" der ve sonra oklarını savurmaya başlardı. Arkasından da Resûlullah mübarek başını kaldırıp okun nereye isabet ettiğini tetkik ederdi. Ebû Talha müşkil zamanlarda Resûl-i Ekrem'i vikâye için göğsünü vücûd-ı saâdete siper yapardı (radiyallahu anh) (Aynî). Kendisinden doksan iki hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ile Müslim iki hadisinde ittifak etmişlerdir. Buhârî bir, Müslim de diğer bir hadisinde infirâd eylemişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah'ın, Hazret-i Enes b. Mâlik'in, Ubeydullah b. Abdullah'ın ve daha birçok zevatın rivayetleri vardır. Enes, "Ebû Talha, Uhud Harbi'nde çok büyük tehlikeler atlattı ve Resûl-i Ekrem'i vikâye için bir kolu çolak oldu" demiştir. Hicretin 34. yılında vefat etmiş ve cenaze namazı Hazret-i Osman tarafından kılınmıştır. Hazret-i Enes, Ebû Talha'nın irtihâl-i nebevîden sonra kırk sene yaşadığını haber vermiştir. En doğru haber budur demiştir.

Hulâsa'da bu mâlûmat verildikten sonra *Tehzîb*'den naklen deniliyor ki: İrtihâl-i nebevîden sonra Ebû Talha'nın bütün hayatı, kurban ve ramazan bayramları müstesna olmak üzere hep oruçlu geçmiştir. Halbuki eyyâm-ı saâdetde gazâ ile meşgul olup nâfile oruç tutmazmış (radiyallahu anh ve rahmetullahi aleyh).

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerifle kabrin bir tarafına oturmak câiz olduğuna istidlâl edilmiştir. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhümün mezhepleri budur. İbn Mes'ûd, Atâ b. Rebâh kabirde oturulmaz demişlerdir. İmam Şâfiî'nin, cumhûr-ı fukahânın kavilleri de

192 {İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 411.} "لصوت أبي طلحة في الجيش خير من مائة رجل"

böyledir. Bunların delilleri de Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği, *"Sizin birinizin od közünün üstüne oturup elbisesini yakmasıyla ateşinin vücuduna işlemesi, kabir üstüne oturmasından elbette hayırlıdır"*¹⁹³ hadisi ile istidlâl etmişlerdir. Müslim bu hadisi, kabirde oturmak ve kabre doğru namaz kılmanın menhî olduğuna dair bir babında iki isnad ile tahrîc etmiştir. Bundan başka Ebû Mersed el-Ganevî'den de iki isnad ile, لا تجلسوا على القبور *"Kabirlerin üstünde oturmayınız ve kabirlere doğru namaz kılmayınız"*¹⁹⁴ hadisini rivayet ediyor ki, evvelkinde ne derece belâgatla nehiy buyurulmuşsa bu rivayette de o nisbette vuzuh ve sarâhat vardır. Bu sebeple Mehâmilî ve emsali, kabirde oturmak haramdır demişlerdir. Nevevî, *Müslim Şerhi*'nde bu hürmet hükmünü ashaptan da nakletmiştir. Fakat İbn Melek ikinci hadisin şerhinde bu nehyin, bir nehy-i tenzîhî olduğunu ve meyyiti istihfafa bâdî olduğundan nehyedildiğini bildiriyor. Hatta bazı ulemâ, "Abdullah b. Ömer'in kabirde oturduğu, Hazret-i Ali'nin de yanına dayanarak uzandığı suretindeki rivayetlere bakarak kabirde oturmayı kerih görmeyip bu nehyi, idrak etmek için oturmaya hamletmişlerdir" diyor. Fakat şârih Aynî, bu te'vil, Hârice b. Zeyd ile İmam Mâlik'in te'vili olduğunu bildirerek bunun bir te'vîl-i baîd olduğuna hükmediyor. *Tavzîh*'te de bir lüzum ve zaruret olmadıkça kabir çiğnenmemelidir deniliyor ve kabre ihtiramen kabre istinat edilmesi mekruh addediliyor.

Bu hadisten kadın cenazesinin kabre erkek tarafından konulmasının cevazı da ifade edilmiştir. Erkeklerin bünyesi daha güçlü ve kuvvetlidir. Zevc ve baba gibi meyyitin en yakını varken bunların izni ile ecnebî erkek tarafından kadın cenazesinin mezarına konulmasının cevazı da anlaşılmıştır.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذَّبُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ فَبَلَغَ ذَلِكَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بَعْدَ مَوْتِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَتْ رَحِمَ اللَّهُ عُمَرَ وَاللَّهِ مَا حَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ لَيُعَذِّبُ الْمُؤْمِنَ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ اللَّهَ لَيَزِيدُ الْكَافِرَ عَذَابًا بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ وَقَالَتْ حَسْبُكُمْ الْقُرْآنُ وَلَا تَزُرُّ وَازِرَةً وَزَرَ أُخْرَى.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Müleyke demiştir ki: Osman radiyallahu anhin kızı (Ümmü Ebân) Mekke'de vefat etmişti. (Namazında ve defninde) bulunmak için biz de

193 {M2248 Müslim, Cenâiz, 96.}

194 {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

bu cenazeye gelmiştik. İbn Ömer ve İbn Abbas radiyallahu anhüm de bu cenazede hazır bulundular. Ben, İbn Ömer ile İbn Abbas'ın arasına oturmuştum. Yahut İbn Ömer'in yanına oturmuştum da İbn Abbas da gelip benim yanıma oturmıştu. (Bu sırada evden kadınların feryadı yükseldi). Bunun üzerine İbn Ömer (yanında bulunan Hazret-i) Osman'ın oğlu Amr'a dedi ki,

— “Şu kadınları susturmaz mısın? Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, **إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ** ‘Şüphesiz ki meyyit, ailesinin kendisine ağlamasından dolayı azap edilir’ buyurdu.” Bunun üzerine Abdullah b. Abbas da,

— **قَدْ كَانَ عَمْرٌ يَقُولُ بَعْضُ ذَلِكَ** “Ömer radiyallahu anh, meyyit, kendisine ailesinin her ağlaması yüzünden değil, bazı gûnâ ağlaması sebebiyle azap olunur derdi” dedi. Sonra da İbn Abbas şu hadiseyi anlattı:

— “Ben Mekke’den Ömer radiyallahu anh ile birlikte hacdan dönmüştüm. Biz, (Mekke ile Medine arasındaki) Beydâ mevkiinde duraklamakta iken büyük bir ağacın altında develi bir yolcu kafilesi görüldü.” Ömer bana,

— “Git bak bakalım, bu kafilde içinde kim var?” dedi. Ben de baktım ve derhal Suheyb'i tanıdım ve (Hazret-i) Ömer'e haber verdim.

— “Öyle ise Suheyb'i bana çağırınız” dedi. Suheyb'in yanına döndüm ve,

— “Emîrül-mü'minîn'in yanına buyurunuz ve (onun mevkibine) iltihak ediniz” dedim. (Beraber Medine'ye geldik. Çok geçmedi), Ömer vurulduğunda Suheyb,

— “Ay kardeşim, ah yoldaşım!” diyerek ve ağlayarak yanına geldi. Ömer,

— “Ey Suheyb! Bana mı ağlıyorsun? (Sakın ağlama!), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, **إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبَعْضِ بَكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ** ‘Meyyit, ailesinin bazı gûnâ ağlamalarından dolayı azap olunur buyurdu’ dedi.”

(Sonra) İbn Abbas (şöyle) anlattı: “Hazret-i Ömer vefat ettiğinde bu vak'ayı Hazret-i Âişe radiyallahu anhâya anlattım.” O da dedi ki,

— “Allah, Ömer'e rahmet etsin. Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, **إِنَّ اللَّهَ لَيُعَذَّبُ الْمُؤْمِنَ بِكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ** ‘Allah, ehil ve ailesinin ağlamasından

dolayı bir mümini azap eder’ dememiştir. Lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *إن الله ليزيد الكافر عذاباً ببكاء أهله عليه*, ‘Allah, ehl ü ailesinin kendisine ağlamasından dolayı kâfirin azabını tezyîd eder’ buyurdu.” Âişe radiyallahu anhâ (sözüne devamla),

— “Size Kur’an kâfidir. Cenâb-ı Hak, *وَلَا تَرُّ وَازِرَةٌ وَزَّرَ أُخْرَى*, ‘Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez’¹⁹⁵ buyurmuştur.” Âişe radiyallahu anhânın sözlerinin naklini müteakip Abdullah İbn Abbas,

— *“إنسانى الله güldürür, Allah ağlatır”*¹⁹⁶ dedi. (Râvi) İbn Ebû Müleyke (bunları nakl ü rivayet ettikten sonra),

— “Allah’a yemin ederim ki, İbn Ömer radiyallahu anhümâ bundan sonra bir şey söylemedi” demiştir.¹⁹⁷ {B1286, B1287, B1288 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Hazret-i Osman’ın bu vefat eden kızının adını Buhârî bildirmiyor. Bunun (Ümmü Ebân) olduğunu Müslim’in rivayetindeki sarâhatten öğrendik ve tercümemizde tasrih ettik. Yine Müslim’in rivayetinde cemaatin cenazeye intizar ettiği sırada evde kadınların ağlaştıklarının işitildiği musarrah bulunduğundan tercümede buna da işaret ettik. Diğer mu’tarıza içindeki işaretler de şerhlerden istifade ettiğimiz kelimeler ve cümlelerdir.

Abdullah b. Ubeydullah b. Ebû Müleyke. Kureysî’dir. Öz adı Zübeyr’dir. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ zamanında Mekke’nin kadısı ve Harem-i şerif’in müezzini idi. Ceddi Ebû Müleyke’den, Âişe’den, Ümmü Seleme’den Abdullah b. Amr b. Âs’tan, İbn

195 {el-Fâtır, 35/18.}

196 {en-Necm, 53/43.}

197 Kendisinden tercüme ettiğimiz metn-i aslîyi de buraya aynen naklediyoruz: عن عبد الله ابن عبيد الله بن أبي مليكة قال: توفيت ابنة لعثمان رضي الله عنه بمكة وجئنا لنشهدها وحضرها ابن عمر وابن عباس رضي الله عنهم وإني لجالس بينهم أو قال جلست إلى أحدهما ثم جاء الآخر فجلس إلى جنبي فقال عبد الله بن عمر رضي الله عنهما لعمر بن عثمان ألا تنهى عن البكاء فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن الميت ليعذب ببكاء أهله عليه. فقال ابن عباس رضي الله عنهما قد كان عمر رضي الله عنه يقول بعض ذلك، ثم حدث قال صدرت مع عمر رضي الله عنه من مكة حتى إذا كنا بالبيداء إذا هو بركب تحت ظل سمرة فقال اذهب فانظر من هؤلاء الركب. قال فنظرت فإذا صهيب. فأخبرته فقال أدعه لي. فرجعت إلى صهيب فقلت ارتحل فالحق أمير المؤمنين. فلما أصيب عمر دخل صهيب يبكي يقول: وا أخاه، وا صاحباه. فقال عمر رضي الله عنه: يا صهيب! أتبكي علي وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الميت يعذب ببعض بكاء أهله عليه قال ابن عباس رضي الله عنهما: فلما مات عمر رضي الله عنه ذكرت ذلك لعائشة رضي الله عنها فقالت رحم الله عمر والله ما حدث رسول الله صلى الله عليه وسلم إن الله ليعذب المؤمن ببكاء أهله عليه ولكن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إن الله ليزيد الكافر عذاباً ببكاء أهله عليه وقالت حسبيكم القرآن: (وَلَا تَرُّ وَازِرَةٌ وَزَّرَ أُخْرَى). قال ابن عباس رضي الله عنهما عند ذلك: (والله هو أضحك وأبكى). قال ابن أبي مليكة والله ما قال ابن عمر رضي الله عنهما شيئاً. {B1286, B1287, B1288 Buhârî, Cenâiz, 32.}

Abbas ve İbn Ömer'den ve daha bu tabakada birçok sahâbeden hadis rivayet etmiştir. Otuz sahâbîyi idrak etmiştir. Kendisinden de Amr b. Dînâr, Eyyûb, İbn Cüreyc, Yezîd b. İbrâhim, Cerîr b. Hâzim, Nâfi', Ebû Âmir, Leys b. Sa'd ve daha bunlar gibi birçok zevatın rivayetleri vardır. Fakih idi, fasih idi, hüccet idi. Sika olduğu müttetikun aleyhtir. Buhârî, hicretin 117 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa*).

Suheyb radiyallahu anh da İbn Sinân er-Rûmî'dir. Musul diyarında Nemir b. Kasıt ailesine mensup olduğu için Ebû Yahyâ en-Nemirî diye de yâdedilir. Peder-i Musul taraflarında kistrânın hizmetinde bulunmakla küçük bir yaşta iken Rumlar tarafından esir edilmiştir. Bilâhare Abdullah b. Cüd'ân tarafından satın alınıp itâk edilerek Mekke'ye gelmiş ve Mekke'de Ammâr b. Yâsir ile bir günde müslüman olmuştur. Suheyb hazretleri ilk müslümanlardan ve Kureyş'in pek zalimane ezâ ve işkencesine mâruz olan ebrârdandır. Medine'ye hicret edip Bedir'den itibaren bütün gazâlarda bulunmuştur. Kendisinden bir hayli hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Buhârî münferiden yalnız bir hadisini, Müslim de üç hadisini rivayet etmiştir. Kendisinden İbn Ömer'in, İbn Ebû Leylânın, Saîd b. Müseyyeb'in rivayetleri vardır. Suheyb hazretleri küçük bir sinde esir edilip diyâr-ı Rûm'da neşet ettiğinden Arapça'yı unutmuştu. Yeniden öğrendiyse de çetrefil konuştuğu için Rûmî diye anılmıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*'ında sâhib-i tercemenin, hicretin 38. yılında vefat ettiğini bildirdiği ve Ya'kûb b. Süfyân'ın da 34 dediği *Hulâsa*'da zabtedilmiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu tercüme ve izahı ile meşgul bulunduğumuz hadîs-i şerifi müteakip Ebû Bürde vasıtasıyla Ebû Bürde'nin pederi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye vâsıl olan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayette Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh demiştir ki: Ömer radiyallahu anh vurulduğunda Suheyb, "Vah kardeşim!" diyerek ağlamaya başlamıştı. Bunun üzerine Ömer, Yâ Suheyb! Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Dirinin ağlamasıyla muhakkak ölü azap olunur*" buyurduğunu işitmedin mi? diyerek ikaz eyledi.¹⁹⁸

Bu rivayetteki **hay** kelimesini tercümede ölünün mukabili olarak "diri" mânasına hamlettik. Bu kelimayı bazı hadis şârihleri de "kabile" ile tefsir etmişlerdir ki, bu da öbür rivayet tarikiindeki "ehil" kelimesine muvâfık bir tefsirdir ve, "Ölü, kendisine kavim ve kabillesinin ağlamasıyla azap olunur" demek olur.

Hazret-i Ömer'in, Suheyb'e, أما علمت "Bilmiyor musun?" demesi Suheyb'in bu hadisi Resûl-i Ekrem'den işitmekle mümtaz olan ashâb-ı kirâmdan biri olduğuna delâlet eder. Bu cihetle أما علمت yi "işitmedin mi?" diye tercüme ettik.

Şârih İbn Battâl, "Hazret-i Ömer'in Suheyb'i ağlamaktan menetmesi, Suheyb'in ağlarken ref-i savt ederek ve bu yolda ağlamasının Resûl-i Ekrem tarafından nehyedilen ağlama mahiyetini iktisap eyleyerek müstelzim-i azâb ve ukûbat olmasından dolayıdır" diyor ki, çok doğrudur. Çünkü Ömer b. Hattâb da sükûnetle yaş dökerek ağlamakta bir beis görmezdi. Bunu vâzih olarak Hazret-i Fârûk'un Benî Mugîre kadınlarını Hâlid b.

198 عن أبي بردة عن أبيه قال: لما أصيب عمر رضي الله عنه جعل صهيب يقول: «وا أخاه». فقال عمر: أما علمت أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن الميت ليعذب ببكاء الحي {B1290 Buhârî, Cenâiz, 32.}

Velîd'e ağlamaktan menetmemesinden anlıyoruz. Buhârî'nin ta'likan, Beyhakî'nin de mevsûlen rivayet ettiği üzere Hâlid b. Velîd radiyallahu anh vefat ettiğinde Benî Mugîre kadınları toplanıp ağlaşmaya başlamışlardı. Orada bulunan cemaat Hazret-i Ömer'e,

— “Bir haber gönderseniz de şu kadınları ağlamaktan menetseniz” demişlerdi. Ömer radiyallahu anh da bunlara cevaben,

— “Şu kadınları bırakınız, varsın Ebû Süleyman (Hâlid b. Velîd)'e ağlasınlar. Başlarına toprak dökmedikçe, avaz avaz bağırsıp çağırışmadıkça yalnız göz yaşı dökmek bu kadınlar aleyhinde bir hüküm ifade etmez” demiştir.¹⁹⁹

Malûmdur ki Hâlid b. Velîd, hicretin 21. senesinde vefat etmiştir. Hazret-i Ömer, Asr-ı saâdet'te Resûl-i Ekrem'in Câhiliye şeklinde olmayarak ağlanmasını bir ihtiyâc-i tabîi addettiğini bildiği ve bizzat Resûl-i Ekrem'in de ağladığını gördüğü için Benî Mugîre kadınlarını ağlamaktan menetmiyordu.²⁰⁰

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra ashâb-ı kirâmın ihtilâf ettikleri meseleler arasında bir mühim mesele de meyyite ağlanması meselesidir. Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*'de kendisinin de iftihar ile iddia ettiği üzere hiçbir Buhârî şârihine müyesser olmadığı bir surette tahkik ederek bu babdaki vücûh-i rivâyâtı şu suretle nakletmiştir:

1. İbn Ömer radiyallahu anhümâdan bu babda iki türlü haber menkuldür. Biri, *إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه*, öbürü, *إن الميت يعذب ببكاء الحي عليه*. Bunların her ikisi de merfûan rivayet edilmiştir. Burada mühim bir cihet vârid-i hâtırdır ki: Biri mutlak, öbürü mukayyet olan bu iki haberden mutlak olan bükâ-yi hay, mukayyet olan aile ağlamasına hamledilerek azap, yalnız aile ağlamasına mı tahsis edilmelidir? Yoksa mutlak ıtlakı üzere câri olarak azap hükmü, rivâyet-i âmmeye teveccüh ederek meyyitin ister ailesi efra-

199 روى البيهقي بالسند المتصل إلى الأعمش عن شقيق قال لما مات خالد بن الوليد رضي الله عنه اجتمع نسوة بني المغيرة يبكين عليه. فقليل لعمر: أرسل إليهن فأنهين. فقال عمر: ما عليهن أن يهرقن دموعهن على أبي سليمان ما لم يكن نفع أو لقلقة. وأبو سليمان كنية خالد بن الوليد رضي الله عنه (عيني: ج 4، ص 92)

200 Hâlid b. Velîd Suriye valisi ve kumandanı iken Hazret-i Ömer tarafından azledilmişti ve Suriye'de vefat etmişti. Fakat bu geniş kıtanın hangi şehrinde vefat ettiğini tayin hususunda siyer sahipleri ihtilâf etmişlerdir. Hazret-i Fârûk'un devr-i hilâfetine Suriye denilince bu nam altında Arap coğrafîyyûnu, garben Şam ile Mısır arasında Refah, cenûben sahrâ-yı Tih, şarken Halep, şimâlen Hısnımansûr, Maraş, Tarsus arasında vâki bir hıttâ-i arâzî resmetmişlerdir. Ma'zûl kumandan, büyük kıtanın hangi şehrinde vefat etmiştir?

Vâkîdî, Humus'a 1 mil mesafede bir karyede vefat ettiğini bildiriyor. *Mir'ât-ı Zamân*'da Muhyiddin en-Nevevî, Vâkîdî'nin bu ihbarını bütün müverrihlerin ittifak ettikleri bir haberdır diyor. İbnü'l-Cevzî de, Hâlid azlolunduktan sonra çok yaşamayıp ihtiyâr-ı ikâmet ettiği Humus'ta vefat ettiğini bildirmiştir. İshak b. Bîşr de Medine'de vefat ettiğini, cenazesinde Hazret-i Ömer'in hazır bulunduğunu ve vâlidesi tarafından birtakım beyitler inşâd edilerek izhâr-ı mâtem edildiğini hikâye etmiştir. Yine ehl-i siyerin bir kısmı, Medine'de vefatını tasvir ve tafsîl ederek nihayetinde Hazret-i Ömer'in de cenazede bulunup bu kadınların ağlaşması üzerine, “Bırakınız ağlasınlar...” dediğini rivayet etmişlerdir. Fakat Vâkîdî, Ebû Ubeyd, İbrâhim b. Münzir, Muhammed b. Abdullah, Ebû Ömer, Usfûrî, Mûsâ b. Eyyûb gibi en benâm siyer sahihlerinin hepsi 21 tarihinde Humus'ta vefat ettiğini kabul etmişlerdir. Şu halde hadiste bildirilen Benî Mugîre kadınlarının ağlama hadisesi ve Hazret-i Ömer'in, bunları ağlamaktan menetmemesi Humus'tan Hâlid b. Velîd'in vefatı haberi Medine'ye gelmesi üzerine vâki olmuştur diyeceğiz.

dından, ister ailesinden hariç herhangi bir zîhayat kimsenin ağlaması vesîle-i azâb olur mu denilmelidir.?

Zâhir olan hükm-i âmmın câri olmasıdır, aileye tahsis edilmemesidir. Çünkü “bükâ”, müstelzim-i azâb olduğuna göre bu sebep, her ikisinde mevcuttur.

Sonra ölüye nevhazenliği sanat ittihaz edenler hakkında hususi bir tahzîr de vardır. Halbuki bu fi'l-i mekrûhun sanatkârları, meyyitin ailesi cümlesinden değildir. Bir de ehl-i meyyit ağlamakta mâzurdur ve bu tabii mâzeret taraf-ı risâletten de bildirilip tesbit edilmiştir. Nesâî'nin, İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte hânedân-ı nübüvve mensup bir cenazede kadınlar toplanıp ağlaştıkları sırada Hazret-i Ömer bunları mene kalkışmıştı. Resûl-i Ekrem ise, “*Bırak yâ Ömer şu kadınları, varsın ağlasınlar. Çünkü bugün gözün yaş dökceği, kalbin müsâb olduğu ve hâdis-e mevtin henüz vuku bulduğu en acıklı bir zamandır*” buyurmuştur.²⁰¹ Musibettede bir aile için Resûl-i Ekrem'in bu çok beliğ beyanatından yüksek bir itizâr tasavvur ve tasvir edilemez. Resûl-i Ekrem'in bu ruhsatı ehl-i meyyite hastır. Şu halde بكاء أهله عليه kavli, galip ve şâyi üzerine vârit olmuştur. Mâruf olan ve en tabii bulunan cenaze çıkan bir ev halkının ölülerine ağlamasıdır.

2. Hadisteki بكاء الحي “dirilerin ağlaması” kavlinin mânası nedir ki, bundan başka gayri hay addederek onun ağlamasından meyyit azap olunmasın, hem de zîhayat olmayan hangi şey vardır ki, onda bükâ tasavvur olunsun?

Hadisteki dirilerin ağlaması, kavli ile cemâdâtın ağlamasından ihtiraz edilmiştir. Sûre-i Duhân'da firavunun ve firavunun askerinin gark ile ihlâk edildikleri bildirildikten sonra, فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ “*Firavunun ve âl-i fir'avunun helâkine gök ve yer ağlamadı ve onların azapları imhâl edilmedi*”²⁰² buyurulmuştur ki, semâ ve arzın başkalarına ağladığı bu âyet-i kerîmeden anlaşılır. İşte hadiste, bu bükâ-i cemâdâtın, meyyit için vesîle-i azâb olmayacağı bildirilmiş oluyor. Şârih Aynî, İbn Merdeveyh'in tefsirinden Yezîd b. Rekâşî'nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğuna dair bir rivayetini naklediyor: “*Hiçbir mü'min yoktur, ancak o mü'min için gökyüzünde iki kapı vardır. Bu kapının birisinden o mü'minin rızkı çıkar, öbüründen de söylediği sözü ve işlediği ameli girer. O mü'mine bu duhul ve huruç munkatî olur ve bu kapılar müteveffâya ağırlar.*” Resûl-i Ekrem böyle buyurduktan sonra, فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ âyet-i kerîmesini okumuşlar.²⁰³

201 {N1860 Nesâî, Cenâiz, 16.}

202 {ed-Duhân, 44/29.}

203 وقد روى ابن مردويه في تفسيره من رواية يزيد الرقاشي عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما من مؤمن إلا له بابان في السماء: باب يخرج منه رزقه وباب يدخل فيه كلامه وعمله. فإذا مات فقداه وبكى عليه وتلا هذه الآية: (فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ) (ed-Duhân, 44/29) (عمدة القاري: ج 4، ص 87) {Aynî, Umde, VIII, 78.}

3. Meyyite bükâ' hadisi Abdullah b. Ömer rivayetinde şöyledir: إن الميت يعذب ببكاء أهله “Meyyit, kendisine ehlinin, ailesinin ağlaması sebebiyle azap olunur.”²⁰⁴ İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde İbn Ömer hadisinin bazı rivayet tariklerinde, من نيح عليه فإنه يعذب بما نيح عليه, “Kim ki meyyite feryat ederek ağlarsa, o meyyit, kendisine yapılan bu nevha sebebiyle azap olunur”²⁰⁵ suretinde tahrîc edilmiştir.

Bu iki tarîk-i rivâyetten birinci rivayetteki mutlak olan bükâ', nevha ile feryat ile mukayyet olan bükâ'a hamlolunur. Bu babdaki ulemânın icmâî da bu hamli teyit eder.

Sonra mevzumuz olan Hazret-i Ömer hadisindeki, ببعض بكاء أهله عليه rivayeti de buradaki mutlakın mukayyede hamlini iktiza eder. Bu hamlin üçüncü bir müeyyidesi de bu hadislerin râvisi olan Ömer ile İbn Ömer radiyallahu anhümânın meyyite fiilen ağlamış olmalarıdır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayette Sıddîka müşârûn ileyhâ diyor ki: Sa'd b. Muâz radiyallahu anhnın cenazesinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer hazır bulundular. Ben de odamdan bunlara bakıyordum. Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde bulunan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, ben Ömer'in Hazret-i Sa'd'a o gün ağladığını, Ebû Bekir'in ağladığından daha iyi biliyorum.²⁰⁶ Yine İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde Osman radiyallahu anhtan gelen bir rivayette Osman diyor ki: Ömer'in yanına gelmişim, Ömer, elini başına koyarak Nu'mân b. Mukrin'e ağlıyordu.

Hulâsa'da bildirildiğine göre, Nu'mân b. Mukrin radiyallahu anh, kudemâ-i İslâm'dan olup devr-i Fârûkî'deki İran fütuhâtında İsfahan fâtihî olmuştu. Müteakiben de Nihâvend'de şehid düşmüştü. İşte bu haber-i şehâdet, halife hazretlerine gelince, bu kahrâman kumandanın vefatına ağlamaktan kendini alamamıştı. Hem de o kaviyyü's-şekîme halife, elini başına koyarak ağlamıştı.

Abdullah b. Ömer'in meyyite ağladığını da kölesi Nâfi'den yine İbn Ebû Şeybe, *Musannef*'inde tahrîc etmiştir. Nâfi' demiştir ki: İbn Ömer çarşıda otururken Hucr'un vefatı kendisine haber verildi. Ellerini dizlerine bağlayıp oturmakta olan İbn Ömer hemen ellerini çözüp ayağa kalktı ve şiddetle ağlamaya başladı.²⁰⁷

4. Hazret-i Âişe'nin, Ömer ve Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâyı vehme nisbet etmesi. Hazret-i Ömer ile oğlu Abdullah'ın bu iki hadisinin mahmilini tayin hususunda ihtilâf edilmiştir. Hattâbî diyor ki: Ölüye ağlamak meselesinin hakiki mahiyeti Hazret-i Âişe'nin ictihadı veçhile olması muhtemeldir. Çünkü Hazret-i Âişe'nin rivaye-

204 {B1286 Buhârî, Cenâiz, 32.}

205 {MŞ12098 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 193.}

206 فقد روى ابن أبي شيبة في مصنفه من حديث عائشة قالت: حضره رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو بكر وعمر يعني سعد بن معاذ. فولدني نفس محمد بيده أني لأعرف بكاء عمر من بكاء أبي بكر وإنني لفي حجرتي.
{MŞ12128 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 197.}

207 روى ابن أبي شيبة عن ابن علي عن نافع قال: كان ابن عمر في السوق فعني إليه حجر. فأطلق حيوته وقام وعليه النحيب (عيني: ج 4, ص 88)
{MŞ12131 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 197.}

tine göre, ölüye ağlamanın vesîle-i ta'zîb olması, yahudi cenazesine hastır ve bunun hakkında vârit olmuştur. Sonra müfesser olan haber, mücmel olan haberden herhalde daha kuvvetlidir. Daha bir üçüncü cihet de, Hazret-i Âişe'nin âyet ile ihticâc etmiş bulunmasıdır. Yine Hattâbî diyor ki: Bu babda Abdullah b. Ömer'in rivayetinin sahih olması ihtimali de vardır. Bir kere İbn Ömer'in rivayetiyle âyet-i kerîme arasında bir ihtilâf ve bir mugâyeret yoktur denilebilir. Çünkü Araplar Câhiliye devrinde ailelerine öldüklerinde ağlamalarını, nevha ve sayha etmelerini vasiyet ederlerdi. Arap kabileleri arasında bu âdet son derece kesb-i iştihâr etmişti. Birçok güzîde Arap şairleri bu âdeti şiirlerinde terennüm etmişlerdir. Muallakât-ı seb'adan birisinin sahibi olan Tarafe b. Abd'in şu beyti o cümledendir:

إذا مت فانعيني بما أنا أهله وشقي علي الجيب يا أم معبد

“Ey sevgilim Ümmü Ma'bed! Ben öldüğümde benim mevtimi, lâıyk olduğu müstesna bir tarzda ilân et! Ölümümünden müteessir olarak yakanı parça parça et!” demektir. Bunun Arap şiirlerinde pek çok emsali vardır. Araplar arasında bu yolda vasiyet câri olduğuna göre, ölüye ağlamak, bu yoldaki bir vasiyete terettüp ettiğinden dolayı ailesinin ağlamasıyla meyyitin azap olunması, o meyyitin vaktiyle iktisap ettiği cürm ü ma'siyetin muktezâsı oluyor ki, yukarıda bu ciheti izah etmiştik.

Kişinin ecr ü vebâli, iktisap ettiği hasenat ve seyyiatına tâbi olduğu Müslim'in rivayet ettiği meâli bervech-i âtî bir hadis-i şerifte kemâl-i vuzûh ile tebliğ buyurulmuştur: “*Kim ki, dîn-i İslâm'da tesis buyurulan güzel bir hayrı ibtidâ işlerse, hem işlediği bu hayrın sevabı, hem de kendisinden sonra işleyecek olan ashâb-ı hayrın ecri kadar, o hayrın bâdî ve fâtihine ait olur. O hayrı işleyenlerin ecr ü sevabından bir santim eksiksiz bir misli o hayrın ilk sâlikine verilir. Yine kim ki, dîn-i İslâm'da kötülüğü bildirilen hayırsız bir işe başlarsa, hem işlediği bu münker işin vizir ü vebâli, hem de kendisinden sonra işleyecek olan erbâb-ı şerr ü fesadın ism ü ma'siyetleri kadar, o şerrin ilk müteşebbisine ait olur. Hem de bunların günahlarından bir zerresi eksik olmaksızın o şerrin ilk müteşebbisine yükletilir.*”²⁰⁸

Bu çok mühim bir asl-ı şer'iyeyi vaz' u te'sîs eden bu hadisin sûret-i sevki de metn-i hadîsi izah etmekte bulunduğundan onu da meâlen arz ediyoruz: Münzir b. Cerîr'in, babası Cerîr b. Abdullah'tan rivayetine göre, Cerîr radiyallahu anh demiştir ki: Bir kere biz, gün ortasında Resûlullah'ın huzurunda iken Mudar kabilesinden aç, çıplak bir kâfile-i fukarâ gelmişti. Bunları, derin bir fakr u fâka içinde gören Resûlullah'ın müşfik siması derhal değişmişti. Bilâl'e ezan okumasını ve kâmet etmesini emreyledi. Öğle namazını kıldıktan sonra irat ettiği belîğ bir hutbesinde²⁰⁹, ashabını sadakaya, nusret ve muavenete teşvik

208 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سن في الإسلام سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها بعده من غير أن ينقص من أجورهم شيء ومن سن في الإسلام سنة سيئة كان عليه وزرها ووزر من عمل بها من بعده من غير أن ينقص من أوزارهم شيء [رواه مسلم عن المنذر بن جرير عن أبيه جرير بن عبد الله رضي الله عنه] {M2351 Müslim, Zekât, 69.}

209 Bir hayli âyât-ı kerîme ile müveşşah olan bu hutbe-i nebevî Matbaa-i Âmire matbuu harekeli Müslim-i

buyurdu. İlk önce ensardan bir zat, eli ile taşıyamayacak derecede ağır ve para ile dolu bir torba ile geldi. Bundan sonra yiyeceğe ve giyeceğe dair kesretli ve ehemmiyetli iki küme mal bunu takip etti. Bu vak‘ada, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mubarek yüzünü, altın yaldızlı gümüş bir levha gibi parlar bir surette gördüm. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, الحديث من سن سنة حسنة. al-hadith onun hem kendi nusret ve teavününden, hem de şu hayırlı yardımların hepsinden me‘cûr ve müsâb olacağına işaret buyurdu.

İşte mevzubahsimiz olan meyyite bükâ’ meselesinde de Câhiliye âdeti üzere kendisine icrâ-yı mâtem edilmesini vasiyet eden meyyit de hem bu vasiyetinin, hem de yapılan yaygara ve şamataların cezasını görecektir.

Beyhakî’nin *Sünen*’indeki rivayetine göre, Şâfiî hazretleri de Hazret-i Âişe’nin re’y ve ictihadına meylederek demiştir ki: Ölüye ağlamaya dair Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden vâki olan rivayetler içinde Resûlullah’tan mahfuz olduğuna en ziyade benzeyeni Hazret-i Âişe hadisidir. Kitap ve Sünnet’in delâleti ile sabit olan Hazret-i Âişe rivayetidir. Bu rivayeti teyit eden âyât-ı kerîme şunlardır:

1. وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى. “Hiçbir günahkâr nefis, başkasının günahını yüklenmez” (sûre-i Necm)²¹⁰.

2. وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى. وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى. “Âhirette insan için başkasının sa‘yi fayda vermez, ancak dünyadaki hayırlı mesaisinden müstefit olur. Dünyada insanın hayr u şerden her işlediği, yarın mîzanında görülür” (sûre-i Necm)²¹¹.

3. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ. “Kim ki dünyada zerre kadar bir şer işlerse, âhirette onun azabını görür” (sûre-i Zilzâl)²¹².

4. لِيُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعَى. “Her nefis hayr u şerden işlediği ile ceza olunmak için kıyamet günü muhakkak gelecektir” (sûre-i Tâhâ)²¹³.

Hazret-i Âişe rivayetini teyit eden sünnet delili olarak da İmam Şâfiî şu hadisi rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kimseye, yanındaki çocuğuna işaret ederek,

— “Bu senin oğlun mu?” diye sormuş, o da,

— “Evet oğlumdur, yâ Resûlellah!” demiş. Resûl-i Ekrem,

Şerif’in III. cildinin 87. sayfasında yazılıdır. Bulak basmasında, I. cilt 278. sayfadadır. “Kitâb-ı Zekât”taki izahımızda da gelecektir.

210 {en-Necm Sûresi, 53/38. âyetin metni “أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى” şeklindedir. Belirtilen lafız el-Fâtır, 35/18. âyete aittir.}

211 {en-Necm, 53/39-40.}

212 {ez-Zilzâl, 99/8.}

213 {Tâhâ, 20/15.}

أما إنه لا يجني عليك ولا تجني عليه “*Ne bu çocuk sana karşı cürüm ve cinayet ikā eder, ne de sen bu çocuğa cinayet edebilirsin*”²¹⁴ diyerek her kişinin işlediği cürüm ve cinayetin kendi nefesine ait olduğunu bildirmiştir.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile emsali de, hadisin mânası, meyyit, ehlinin ve ailesinin ağladığını işiterek ve dinleyerek ta’zîb edilir demişlerdir. Kādî İyâz, “Bu mâna, bu babda söylenen sözlerin en iyisidir” diyor. Bunlar da şu hadis ile ihticâc etmişlerdir: Oğluna ağlamakta olan bir kadını, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ağlamaktan menedip buyurmuşlardır ki: *Sizin biriniz ölüsüne ağlayınca, o ölünün bu nevhaları dinleyip de ibretbîn olması kendisinden talep edilir. Ey Allah’ın kulları, ihvân-ı dîninizi böyle bir vaziyete sokarak ta’zîb etmeyiniz.*²¹⁵

Ölüye ağlamanın vesîle-i ta’zîb olmasını, bükâ’ ve nevha ile vasiyet edilmesine hamledenlerin kavline gelince, bunu da Beyhakî, Müzenî’den naklederek, Nevevî de cumhura atfederek diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ, bu meyyite bükâ’ hadisini, meyyitin zamân-ı hayatında kendisine öldükten sonra nevha edilmesini, yüksek sesle ağlanmasını vasiyet edip de bu vasiyetin meyyitin ailesi tarafından tenfîz edilmesi suretinde te’vil etmişlerdir. Nevevî’nin hikâye ettiğine göre, bazıları bu babda daha sıkı bir ictihad yolu tutarak kendisine bükâ’ ve nevha edilmesini vasiyet etmeyenlere de ta’zîbin şâmil olduğunu kabul etmişlerdir. Binaenaleyh bükâ’ ve nevha ile vasiyet, nasıl vesîle-i ta’zîb oluyorsa, bükâ’ ve nevha edilmemesini vasiyet etmeyi ihmal etmek de aynı suretle meyyitin azap olunmasına bâdî olur demişlerdir.

HULÂSA. Ulemâ عليه السلام إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه hadisi hakkında sekiz türlü te’vil ve ictihad zıkr ü rivayet etmişlerdir. Bunların içinde en sahihi cumhurun te’vilidir ki, şimdi arzettiğimiz veçhile ta’zîbin vasiyete hamledilmiş olmasıdır. Müellif İmam Buhârî de cumhurun mezhebine zâhib olmuştur. Bu babın unvanında, إذا كان النوح من سنته “Meyyite çılgılık, onun sağlığında âdeti ise” demesi bunu gösterir.²¹⁶

LUGAVÎ TAHLİLLER

Beydâ’ lafzı mefâze “ova” demektir. Burada Mekke ile Medine arasında bir mefâzedir. “İzâ” müfâcee içindir. **Rekb** “on ve daha fazla deve yolcusu”na denir. Suheyb hazretleri ile ailesi efradından müteşekkil bir kafil olacaktı. Bu hadisin bir tarîk-i rivâyetinde İbn Abbas, Suheyb’i Hazret-i Ömer’in nezdine davet ettiğinde ailesi de yanında bulunduğundan ve halifeye ağırlık olacağından bahis ile itizar etmiş olması da Suheyb ile maiyetinden müteşekkil bir kafil olduğunu sarâhaten bildiriyor. Hazret-i Ömer maa-âile gelmesini istemişti ve o da gelmişti.

214 {D4495 Ebû Dâvûd, Diyât, 2.}

215 إن النبي صلى الله عليه وسلم زجر امرأة عن البكاء على ابنها وقال: إن أحدكم إذا بكى استعبر له صويحه فيا عباد الله لا تعذبوا إخوانكم. والمراد بصويحه الميت. ومعنى استعبر إما على بابہ للطلب بمعنى طلب نزول العبرات وإما بمعنى نزلت العبرات وباب الاستفعال يرد على غير بابہ أيضا. (عمدة القاري: ج 4، ص 87)

216 Bu uzunca devam eden izahatımızın mevadd-ı esâsiyyesini *Umdetü’l-kârî*’nin IV. cildinin 86, 87, 88, 89. sayfalarından naklettik.

أخاه de “vâ” edatı nübde içindir. أخاه nun âhirindeki elif, medd-i savtı tatvîl için mendubun âhirine ziyade kılınır. “Hâ” da zamir değildir, hâ-i sekittir.

Hazret-i Âişe’nin, ... والله ما حدث رسول الله diye yemin ile ve cezm ü katiyyetle ifade etmesi; ya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bu azabın kâfire ihtisasını sarîhan işitmiş olduğundan, ya da bu ihtisâs-ı karâin ile bilictihad anlamış bulunmasından dolayıdır.

Hazret-i Âişe hadisinin sonunda, İbn Abbas radiyallahu anhümânın, والله أضحك و أبكى “Allah güldürür ve Allah ağlatır” demekle insanların, gülmenin ve ağlamanın menşei olan ibrete bizâtihi mâlik olmadıklarını ve insanlarla şuûnât-ı kevnîyyeyi nefsinde teemmülden ibaret olan ibret mefhumu arasında bizâtihi bir nisbet bulunmadığını ifade etmiş bulunuyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى يَهُودِيَّةٍ بَيْكِي عَلَيْهَا أَهْلُهَا
فَقَالَ إِنَّهُمْ لَيَبْكُونَ عَلَيْهَا وَإِنَّهَا لَتُعَذَّبُ فِي قَبْرِهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) ailesi başında ağlaşmakta olan bir yahudi karısının (mezarı) yanından geçmişti de, “Bunlar ölülerine ağlıyorlar. Halbuki ölü kabrinde azap olunuyor” buyurmuştu. {B1289 Buhârî, Cenâiz, 32.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Hazret-i Âişe’nin bu hadisinde de bundan evvelkinde olduğu gibi Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın, إن الله ليعذب المؤمن ببكاء أهله عليه rivayetini redd ü inkâr vardır. Hazret-i Âişe’den İbn Abbas, İbn Ömer’in ehl-i meyyitin ölülerine ağlamasına terettüp eden azabı, mümin cenazesine teşmil ve belki de tahsis ettiğini sorduğunda Hazret-i Âişe’nin bu rivayetine göre, Sıddîka müşârün ileyhâ, “Hayır, Resûlullah, ‘Mü’min, ehl ü âilesinin ağlamaklığı ile azap olunur’ demedi. Belki Resûlullah bir yahudi kadının kabri başında ailesi efradı ağlaşıırken oradan geçmişti de bunları görünce, ‘Bunlar ölülerine ağlıyorlar. Halbuki ölü, kabrinde azap olunuyor’ buyurdu” demiş oluyor. Buhârî’nin bu rivayeti muhtasardır. İmam Mâlik bunu *Muvatta*’nda daha uzun bir metin ile tahrîc etmiştir ve tamamıyla Buhârî’nin bu muhtasar rivayetini izah eder mahiyettedir. İmam Mâlik’in rivayetine göre, Âişe radiyallahu anhâya Abdullah b. Ömer’in bu rivayeti bildirildiğinde Sıddîka müşârün ileyhâ şöyle demiştir: “Allah, Ebû Abdurrahman’ı (Abdullah b. Ömer’in

lakabıdır) mağfiret etsin. Ebû Abdurrahman'ı tekzip etmek kimsenin hatırından geçmez. Fakat Ebû Abdurrahman ya işittiğini unutmuştur ya da vaktiyle yanlış hıfzedip bellemiştir. Hakikat şudur ki, Resûlullah bir kere yahudi karısının mezarı yanından geçmişti de, bunlar..." demişti.²¹⁷

Bu hadisi, Müslim de *Sahîh*'inde İmam Mâlik'ten bu suretle tahrîc ettiği gibi Ebû Avâne de Süfyân tarikiyle Abdullah b. Ebû Bekir'den aynı suretle ve şu ziyade ile beraber rivayet etmiştir:

Râfi²¹⁸ vefat ettiğinde İbn Ömer radiyallahu anhumâ cenazede bulunanlara, "Sakin Râfi'a ağlamayınız. Çünkü dirinin ölüye ağlaması, ölüye azaptır" demişti. Bunu Amre²¹⁹ Hazret-i Âişe'ye sordu. Âişe hazretleri de, "Allah, İbn Ömer'e rahmet etsin" diyerek hadisin alt tarafını rivayet etti.

عَنِ الْمُغِيرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ كَذِبًا عَلَيَّ لَيْسَ كَذِبٌ عَلَى أَحَدٍ مِّنْ كَذَبٍ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ نِيحَ عَلَيْهِ يُعَذَّبُ بِمَا نِيحَ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Mugîre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Mugîre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim demiştir: "Benim ağzımdan yalan söylemek, başka bir kimseyi dedi diye yalan söylemek gibi değildir. Her kim bile bile benim ağzımdan yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın!"

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu da işittim: "Hangi mey-

217 رواه مالك في الموطأ بلفظ: ذكر لعائشة أن عبد الله بن عمر يقول: إن الميت ليعذب ببكاء الحي عليه. فقالت عائشة: يغفر الله لأبي عبد الرحمن أما أنه لم يكذب ولكنه نسي أو أخطأ. إنما مر رسول الله صلى الله عليه وسلم على يهودية يبكي عليها أهلها. فقال إنهم ليبكون عليها وإنها لتعذب في قبرها. {MU559 Mâlik, Cenâiz, 12.}

218 Ashâb-ı kirâm arasında Râfi' ismi ile birkaç sahâbî vardır. Bunlar arasında en meşhuru, Râfi' b. Hadîc el-Evsi'dir. Uhud'da ve ondan sonraki muharebelerde bulunmuştur. Kendisinden 78 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadiste Buhârî ile Müslim'in ittifakları vardır. Üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Vefatı 74. hicret yılına müsâdiftir ki, İbn Ömer de o sene dahilinde vefat etmiştir. Hadiste Râfi' ismi mutlak zikredildiğine göre, ilk önce hatıra İbn Hadîc geliyor (*Hulâsa*).

219 Amre, ensardan Abdurrahman b. Sa'd'ın kızıdır. Medine'nin en benâm fukahâsından ve tâbiîn kadınlarının seyyidesidir. Âişe Ümmü Seleme gibi birçok kadın ve erkek sahâbîden rivayeti vardır. Kendisinden Zührî, Süleyman b. Yesâr, Ebû Bekir b. Hâzım gibi meşâhir hadis rivayet etmişlerdir. Hicretin 100 tarihinden evvel vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 425).

yît ki, ona nevha ve figan edilirse, bu nevha sebebiyle azap olunur.” {B1291
Buhârî, Cenâiz, 33.}

İZAHİ

LUGAVÎ İZAHLAR

Nevha “başına toprak saçarak, saçlarını yolarak feryat ve figan ile ağlamak”tır. Bundan evvel 638 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Ömer hadisinde izah olunduğu üzere Hazret-i Ömer, Hâlid b. Velîd radiyallahu anhin vefatında ağlaşan kadınları menetmek isteyenlere, “Kadınlara ilişmeyiniz, varsın Ebû Süleyman’a (Hâlid b. Velîd) ağlasınlar! Başlarına toprak saçmadıkça, feryâd ü figân etmedikçe yalnız ağlamakta bir mahzur yoktur” demişti. Buhârî bu haberi, tahşiye etmekte bulunduğumuz hadisten evvel ta’lîkan, وقال عمر رضي الله عنه دعهن يبكين على أبي سليمان مالم يكن نفع أو لقلقة²²⁰ diye rivayet etmiştir. Sonra İmam Buhârî, Hazret-i Ömer’in bu kavlindeki نفع و لقلقة kelimelerini tefsir ederek، القمع التراب، القمع الرأس والقلقة الصوت “Nakı‘, başa toprak saçmak, lâklâka da ağlarken çıkarılan sestir” diyor. Buhârî râvilerinden İsmâîlî bu savtı, “savt-ı âlî” (yüksek ses) diye vasıflıyor ki feryâd ü figân ve çığlıktır.

Saîd b. Mansûr, شق الجيوب : النقع : “Nakı, yakalarını yırtmak” diye tarif edildiğini bildirmiştir. Bu mânayı, İbn Sa’d da Vekî’den rivayet etmiştir. *Mücmel*’de ve *Sihâh*’ta da bu nakı’ kelimesi surâh ile tefsir edilmiştir ki sayha demektir.

Kazzâz, lâklâkayı, “*tevâlî-i savt*” (*sözün ulanması*) diye tarif etmiştir ki, bu kelimenin vaz‘-ı aslîsine tamamen muvâfıktır. Çünkü lâklâka esas itibarıyla leylek sesine itlak olunur. Yukarıda izah olunduğu üzere Câhiliye devrinin fâsılasız, günlerce devam eden nevhaları bu kelimenin en uygun bir mahall-i itlâkı olur.

Sıdk u Kızb. Kızb, sıdkın muhalifidir, “hilâf-ı vâkıı ihbardır, yalan söylemek” demektir. *Mısbâh*’ta deniliyor ki kızb hususunda mütekellimin kastı ve hatası da müsa-vidir. Çünkü Ehl-i sünnet indinde sıdk ile kızb arasında vasıta yoktur. Şu kadar ki günah, kast ü irâde ile söylenen kızbe taalluk eder. Binaenaleyh Eş’arîler’e göre kızb, ister amden, ister sehven hilâf-ı vâkıı ihbardan ibarettir. Mu’tezile, amdi şart kılmıştır. Kelâm kitapla-rında sıdk u kızbin ta’yîn-i mâhiyeti hususunda üç mezhep vardır: 1. Kızb, sözün vâkıa ve nefsü’l-emre mutâbık olmamasıdır, sıdk da, vâkıa ve nefsü’l-emre mutâbık olmasıdır. Sıdk u kızbi tarif hususunda hak olan mezhep budur. 2. Sıdk, muhbirin itikadınca ihbar ettiği vâkıanın nefsü’l-emre mutâbık olmasıdır. Kızb de muhbirin kanaatine haber verdiği vâkıanın hariçte nefsü’l-emre mutâbık olmamasıdır. 3. Sıdk, ihbar edilen şeyin hem muh-birin itikad ve kanaatine, hem de nefsü’l-emre mutâbık olmasıdır. Kızb de, her ikisine de mutâbık olmayan sözdür. İki sonraki mezheplere göre sıdk ile kızb arasında vasıta vardır (*Umdetü’l-kârî*, I, 547).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Yine bu hadis, Buhârî’nin meyyite bükâ’ ve nevha hakkında akdettiği uzunca bir babın hadisleri cümlesindendir. Hadis, iki hükmü ihtiva etmektedir: 1) Resûlullah’ın lisân-ı mübârekinden yalan uydurmaya ve Resûl-i Ekrem’in söylemediği bir şeyi, söyledi diye haber vermeye terettüp eden azap, 2) Ölüye nevha edilmesine ait hüküm ü cezâ.

Bunlardan birinci kısım için Buhârî hazretleri “Kitâb-ı İlim”de hususi bir bab açarak şu hadisleri rivayet etmiştir:

1. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *“Benim ağzımdan yalan uydurmayınız! Kim ki benim ağzımdan yalan söylese cehenneme girsin!”* buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir.²²¹

2. Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhumâ demiştir ki: Bir kere babam aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm’a,

— “Filân ve filân sahâbenin tahdîs ettiği gibi senin, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem akvâl ve efâlinde bir şey haber verdiğini işitmedim diye sordum. Zübeyr hazretleri bana şöyle cevap verdi:

— “Bilmiş ol ki, ben müslüman olduğum günden sonra, Habeşe hicreti müstesna olmak üzere hiçbir zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanından ne seferde, ne hazarda ayrılmadım. Lâkin ben Resûlullah’ın, *“Kim ki, benim ağzımdan yalan söylese cehennemdeki karargâhına hazırlansın!”* buyurduğunu işittim.”²²²

3. Enes b. Mâlik radiyallahu anh da şöyle demiştir: Şüphesiz ki, beni size çok hadis bildirmekten alıkoyan şey, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, *“Kim ki beni dedi diye bile bile yalan iltizam ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın!”* buyurmuş olmasıdır.²²³

4. Seleme b. Ekva’ radiyallahu anh da, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, *“Kim ki benim söylemediğim bir sözü, beni söyledi di(yerek yalan isnad ede)rse cehennemdeki karargâhına hazırlansın”* buyurduğunu işittim demiştir.²²⁴

5. Ebû Hüreyre radiyallahu anh da Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: *“Benim (Muhammed öz) adımlı (kendinize ve başkalarına) takınız da künyem (olan Ebû’l-Kâsım soy adımı) takınmayınız. Kim ki beni rüyada görürse (hakikatte) beni görmüş olur. Çünkü şeytan benim suretime giremez. Yine kim ki benim ağzımdan*

221 عن علي رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: لا تكذبوا علي. فإنه من كذب علي فليبلغ النار [رواه البخاري و مسلم و الترمذي و النسائي و ابن ماجة]. {B106 Buhârî, İlim, 38.}

222 عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما عن أبيه قال: قلت للزبير إني لا أسمعك تحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كما يحدث فلان و فلان. قال: أما إني لم أفارقه ولكن سمعته يقول: من كذب علي فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و أبو داود و النسائي و ابن ماجة]. {B107 Buhârî, İlim, 38.}

223 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال ليمنعني أن أحدثكم حديثاً كثيراً أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: من تعد علي فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و مسلم و النسائي]. {B108 Buhârî, İlim, 38.}

224 عن سلمة بن الأكوع قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: من يقل علي ما لم أقل فليتبوأ مقعده من النار. {B109 Buhârî, İlim, 38.}

*bilerek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın.*²²⁵ Bu hadîsin izâhı 92. sayı ile geçmiştir.

Son hadisin münderecatından birisi, Resûl-i Ekrem'in künyesiyle soy adı takınılmamasıdır. Bu nehiy, mücerret olarak soy adı alınıp da (Ebû'l-Kâsım) denilmesini nehiy değildir. Belki şer'an menhî olan Resûl-i Ekrem'in öz ve soy adının şahs-ı vâhidde ceme-dilip de (Ebû'l-Kâsım Muhammed) denilmesidir. Bunu da bu suretle tasrih eden bir tarîk-i rivâyet bulunduğu gibi bu nehyin neshine ve asr-ı Nebî aleyhisselâma maksûr olduğuna kâil olanlar da vardır. Nitekim Muhammed b. Hanefiyye ile Muhammed b. Ebû Bekir'in, Muhammed b. Talha'nın künyeleri hep Ebû'l-Kâsım idi. Bunu burada kaydetmeyi hassaten lüzumlu görürüz.

Mevzubahsimiz olan Mugîre hadisinin birinci kısmını yine Buhârî'nin rivayet ettiği diğer tariklerle izah etmiş bulunuyoruz. Buhârî'nin bu hadisleri *“İlmi ليبلغ العلم الشاهد الغائب”* (burada) *hazır olanlar, olmayanlara bildirsin* unvanlı bir babını müteakip tahrîc etmiş bulunması da bu hadislerin ifade ettiği inzâr ve tahvîf ile ahkâm-ı dîniyyenin kemâl-i dikkat ve ihtimam ile zabt ü hifzedilerek ahlâfa sıhhat ve isabetle tebliğ ve nakledilmesi gayesi istihdaf buyurulduğunu gösterir.

Mugîre hadisinin ihtiva ettiği ikinci hüküm ki, ölüye nevhanın müstelzim-i azâb olmasıdır. *Tavzîh*'te bu babdaki rivayetlerin on beş sahâbîye kesb-i ittisâl ettiği bildirilmiştir ki, şunlardır: Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ma'kıl b. Mukrin, Ebû Mâlik el-Eş'arî, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Muâviye, Ebû Saîd, Ebû Ümâme, Ali, Câbir, Kays b. Âsım, Cünâde b. Mâlik, Ümmü Atıyye, Ümmü Seleme radiyallahu anhüm.

Şârih Aynî, bunların muharriclerinin *Tavzîh*'te işaret edilmediğini ve bunun bir noksan olduğunu bildirerek bütün bu sahâbîye kesb-i ittisâl eden senedlerini, muharriclerini farklı olan metinleriyle beraber zikretmiştir.

Bu turuk-ı rivâyâtta Buhârî'nin *Sahîh*'ine aldığı rivayetleri bervech-i âtî nakle-diyoruz: Ma'kıl b. Mukrin'in²²⁶ hadisini Keccî *Sünen-i Kebîr*'inde şöyle tahrîc etmiştir: *“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, pek yüzü, utanıp arlanmaz kadına, yakasını yırtan kadına, avucu ile yüzünü döven kadına lânet etmiştir.”*²²⁷

İbn Abbas'ın hadisini, İbn Merdeveyh tefsirinde kadınlardan alınan biat maddeleri arasındaki *مَعْرُوفٍ فِي* *“Habîbim! Kadınlardan, mâruf olan emirlerine muhalefet etme-*

225 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: تسموا باسمي ولا تكونوا بكيتي. و من رآني في المنام فقد رآني فإن الشيطان لا يتمثل في صورتي. و من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار. [رواه البخاري و مسلم] {B110 Buhârî, İlim, 38.}

226 {Müellifin Aynî'den naklettiği bu isim, elimizdeki *Umde* nüshasında “Ma'kıl b. Makrûn” olarak geçmektedir. Aynî, *Umde*, VIII, 84.}

227 {Keccî'nin eseri elimizde mevcut değildir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, rivayetin bu lafızla yer aldığı en eski kaynak Rûyânî'nin (ö. 307) *Müsne'd*'idir. Rûyânî, *Müsne'd*, II, 95.}

*yeceklerine dair söz alınız*²²⁸ kavl-i şerifini İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “Kadınları, ölümlere nevhâ etmekten menettiğinde sana karşı isyankâr olmayacaklarına dair söz vermemeleri” suretinde tefsir ve tahsis ettiğini rivayet edip Câhiliye kadınlarının mâtem sırasında elbiselerini parçaladıklarını, yüzlerini tırmaladıklarını, saçlarını yolduklarını, ölümlerini temenni ettiklerini bildirmiştir.

Muâviye hadisini de, İbn Mâce’nin *Sünen*’inde tahrîcine göre, Muâviye Humus’ta bir hutbe irat ederken hutbesinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in nevhadan nehiy buyurduğunu bildirmiştir.²²⁹

Ebû Saîd el-Hudrî de, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in, *لَعَنَ اللَّهُ النَّاحَةَ وَالْمُسْتَمْعَةَ* “Allah, hem nevhâ eden kadına hem de onu dinleyen kadına gazap etsin”²³⁰ diye dua buyurdu demiştir.

Ebû Ümâme’nin hadisini, İbn Mâce şöyle tahrîc etmiştir: Ebû Ümâme hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *لَعَنَ اللَّهُ الْخَامِشَةَ وَجَهَهَا وَالشَّاقَّةَ جَبِيهَا وَالِدَاعِيَةَ بِالْوَيْلِ وَالشُّبُورِ* “Yüzünü tırmalayan, yakasını yırtan, mahv ü helâkini dileyen kadına Allah gazap etsin!”²³¹ buyurdu demiştir.

Ali, Câbir hadislerini İbn Ebû Şeybe, Kays hadisini Nesâî, nevhadan nehiy suretinde muhtasar bir surette rivayet etmişlerdir.

Cünâde b. Mâlik hadisini Taberânî şu suretle rivayet etmiştir: Cünâde hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Üç şey Câhiliye âdât ve ef’âlindendir. Müslümanlar bunları iddia ve kabul etmez: الاستسقاء بالكواكب والطعن في النسب والنياحة على الميت: Yıldızlardan yağmur dilemek, nesebini horlamak, ölüye nevhâ etmek”* buyurdu demiştir.²³²

Tavzîh’te on beş sahâbîden Abdullah b. Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ma’kıl b. Mukrin, Ümmü Seleme, Ümmü Atıyye’nin hadislerini Buhârî tahrîc etmiştir. Bunları nakletmiyoruz.

Bu on beş sahâbîden başka şârih Aynî daha on sahâbînin muharricleriyle beraber rivayetlerini bildiriyor ki, Ömer, Enes, Amr b. Avf, İbn Ömer, İmrân b. Husayn, Abbas b. Abdülmuttalib, Selmân, Semüre, Ebû Mûsâ’nın zevcesi, ehl-i biatten bir kadın radiyallahu anhümdür. Bunlardan İbn Ömer ile İmrân b. Husayn’ın rivayetleri birer hususiyeti haizdir. Öbürleri yukarıda nakl ü tercüme ettiğimiz rivayetlerle lafzan ve meâlen müteşâbihler. İbn Ömer ile İmrân’ın rivayetlerini de naklederek bu izahımıza nihayet vereceğiz.

Abdullah b. Ömer hadisini, Beyhakî şöyle rivayet ediyor: İbn Ömer radiyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *لَعَنَ اللَّهُ النَّاحَةَ وَالْمُسْتَمْعَةَ وَالْحَالِقَةَ وَالسَّالِفَةَ وَالْوَأْشِمَةَ*

228 el-Mümtehhine, 60/12.

229 {İM1580 İbn Mâce, Cenâiz, 51.}

230 {D3128 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24, 25.}

231 {İM1585 İbn Mâce, Cenâiz, 52.}

232 {MK2178 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 282.}

والمتموشمة وقال ليس للنساء في اتباع الجنائز أجر *Allah, nevha eden ve edilen nevha ve figanı dinleyen kadınlara, hengâm-ı musîbette saçını yolan ve yüzünü yolup tırmalayan kadınlara, eline, koluna döğün yaptıran ve yapan kadınlara Allah gazap etsin, diye dua etti ve yine Resûlullah, kadınların cenaze takibinde de bir ecr ü sevâb yoktur buyurdu*” demiştir.²³³

İmrân b. Husayn hadisini, Nesâî şöyle tahrîc etmiştir. İbn Husayn hazretleri bir kere bir mahfilde,

— “Meyyit, ehl-i meyyitin nevhası sebebiyle azap olunur” demişti. Oradakilerden bir kimse,

— “Zanneder misin ki Horasan’da ölen bir kimseye Medine’deki ailesi nevha eder de bununla oradaki ölü azap olunur?” diye münkirâne bir sual irat etmesi üzerine İbn Husayn hazretleri,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem doğru söylemiştir. Fakat sen yalancısın!” cevâb-ı müskiti ile karşılaşmıştır.

İMAM BUHÂRÎ’NİN UNVANSIZ BİR BABI

Buhârî, bu Mugîre radiyallahu anh hadisinden sonra tercüme ve unvansız bir bab açarak burada Câbir hazretlerinin bir hadisini rivayet etmiştir. Gerçi bu bab Ebû Zer ve Kerîme rivayetlerinde yoktur. Yalnız Asîlî rivayetinde vardır. Bundan evvelki babın nihayet bulunduğu işaret ve mâba’dini mâkablinden fasletmek için böyle bir bab vazedilmiştir. Bu babdaki Câbir hadisini Buhârî Muhammed b. Münkedir vasıtasıyla tahrîc etmiştir ve şöyledir:

Câbir radiyallahu anh demiştir ki: Uhud günü babam, burnu, kulakları kesilmek suretiyle düşmanın pek vahşiyane işkencesine uğrayarak şehid düşmüştü. Babamın cenazesi bu vaziyette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna getirilip konuldu ve üzerine bir bez örtüldü. Ben, babamın üstünden örtüsünü açmak üzere yanına vardım. Beni akrabam bundan menetti. Sonra bir daha açmak için vardım. Yine kavm ü kabîlemiz menettiler. Bu defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emri ile örtü açıldı. Bu sırada bir kadın sayhası duyuldu. Resûlullah,

— “*Bu kadın kimdir?*” diye sordu. Orada bulunanlar,

— “Amr’ın kızıdır, yahut Amr’ın kız kardeşidir” diye cevap verdiler. Resûlullah,

— “*Bu kadın niçin ağlıyor, yahut ağlamasın! Çünkü o aziz şehidi melekler kanatlarıyla dâimî gölgelemektedirler*” buyurmuştur.²³⁴

Bu hadîs-i şerifte mahall-i istihdaf olan cihet, Resûl-i Ekrem’in zâhirde olmasa bile nefsül-emirde şehidin hemşiresi Fâtıma bint Amr’ı yüksek ses ile ağlamaktan nehyetmesidir.

233 {BS7215 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 104.}

234 {B1293 Buhârî, Cenâiz, 34.}

HULÂSA. Buraya kadar zikrettiğimiz bunca ehâdîs-i şerifeden istifade edilen en büyük fikhî hüküm, meyyit için nevha ile ağlamanın haram olduğudur. Bu babda icmâ vardır. Nevhasız ağlamanın mubah olduğu yine bu ehâdîs-i şerifeden istifade edilmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَطَمَ الْخُدُودَ
وَشَقَّ الْجُيُوبَ وَدَعَا بِدَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Mes'ûd demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki (ölüler için) avuç içi ile yanaklarını, (yüzünü) döver ve yakalarını yırtar ve Câhiliye âdeti üzere (münasebetsiz sözler söyleyerek) feryâd ü figân eylerse, bu kimse biz(im ehl-i sünnetimiz)den değildir” buyurdu. {B1294 Buhârî, Cenâiz, 35.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Menâkıb”, yine “Cenâiz” bahsinde de zikretmiştir. Müslim de “İmân”, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de “Cenâze” bahsinde zikretmişlerdir.

Meyyit için yüzünü ve başını dövmek, yakasını yırtmak, münasebetsiz sözler söyleyerek feryat etmek haramdır ve hürmeti, başlıca bu hadîs-i şeriften istifade edilmiştir. Bu nevi cahilâne hareketler kazâ-i ilâhîye razı olmamak demektir.

Bu memnûiyetin tahakkuku için bu üç hal ve hareketin bir arada içtimâi da şart değildir. Bunlardan her biri ayrı ayrı memnûdur. Sonra yanaklarını dövmek memnû olduğu gibi diğer âzasını ve meselâ dizini ve başını dövmek de haramdır. Bir de Câhiliye devrinde kadınlar bazı âzalarına nisbet ederek ve meselâ “ah bileğim” diyerek nevha ederlermiş. Bu hadîs-i şerif ile bu yoldaki matemler de haram kılınmıştır.

“Bu yolda cahilâne hareket edenler bizden değildir” buyurulması, nehiyde mübalağa maksadıyla vârit olmuştur. Hakikatte ise, “Bizim sünnetimize tebaiyyet etmemiş ve koyduğumuz İslâm âdet ve medeniyetine uymamış olurlar” demektir. Yoksa Müslümanlık’tan tamamıyla çıkarlar demek değildir. Ehl-i sünnet’e göre, irtikâb-ı mâsiyet, sâhib-i mâsiyet olan mümini, o mâsiyetin helâl olduğunu itikad etmedikçe imandan çıkarmaz. Yalnız Süfyân es-Sevrî hazretleri bu babda muhalefet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, ehâdîs-i şerifede لَيْسَ مِنَّا “Biz müslümanlar cemaatinden değildir” suretinde şeref-vârit olan sîgaları, men’ ü tahzîr hususunda daha belîğdir diyerek te’vile lüzum görmeksizin zâhiri üzere kabul etmiştir.

Şârih Kirmânî, “Hadisin şiddetli bir üslûb-ı beyân ile vârit olması, halkı bu fena âdetten kati surette menetmek gayesine mebnîdir. Yoksa hakikaten dinden çıkar demek değildir. Meğer ki, bu Câhiliye âdeti veçhile hareket mûcib-i küfürdür denile. Nasıl ki haramı helâl itikad etmek, kazâ-i ilâhîye razı olmamak gibi ahval küfrü mûciptir. Bu halde hadisteki, ليس منا ‘Bizden değildir’ suretindeki nefiyden hakikat mânası müstefâd olur” demiştir.

Şârih İbn Battâl da, ليس مقتديا بنا و مستنا “Bizden değildir” cümlesinin mânası, مستنا “Bize uymuş ve bizim yolumuzu tutmuş değildir” mânasınadır demiştir. Bazıları da bu cümlelerin mânası, bu Câhiliye örf ü âdetini istihlâl mahmûldür demişlerdir.

Hudûd, haddin cem’idir. ضرب الحدود fıkrası لطم الحدود suretinde de rivayet edilmiştir. Had, “yanak ve yüz” demektir. Darb-ı hudûd da “yüze vurmak” demek olur. Hususi olarak yüzün zikredilmesi, ekseriyetle nevhazenlerin yüzlerine vurmak itiyadında bulunmalarına mebnîdir. Yoksa yüz gibi bakıyye-i vücûda vurmak da bu nehiyde dahildir.

Ceyb, elbise giyilirken baş geçmek için açılan fetha’dır ki lisanımızda “yaka” tabir olunur. Araplar’ın avam lisanında “ceyb, tavk” mânasında kullanılır ki, “boğaza takılan gerdanlık” demektir. Şakk-ı cüyûb “yaka yırtmak” demek olur.

بدعوى أهل الجاهلية suretinde rivayet edilmiştir. بدعوى الجاهلية fıkrası Müslim’in Sahîh’indeki rivayetinde, Câhiliye devri ile dîn-i İslâm’ın zuhurundan evvelki fetret ve vahşet zamanıdır. İslâm dini bunlarla mücadele etmiş ve tamamıyla muvaffak olmuştur. Bunlardan birisi de budur.

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعُودُنِي عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ مِنْ وَجَعٍ اشْتَدَّ بِي فَقُلْتُ إِنِّي قَدْ بَلَغَ بِي مِنَ الْوَجَعِ مَا تَرَى وَأَنَا ذُو مَالٍ وَلَا يَرِثُنِي إِلَّا ابْنَتٌ أَفَأَتَصَدَّقُ بِثُلُثِي مَالِي قَالَ لَا قُلْتُ بِالشَّطْرِ فَقَالَ لَا ثُمَّ قَالَ الثُّلُثُ وَالثُّلُثُ كَبِيرٌ أَوْ كَثِيرٌ إِنَّكَ أَنْ تَذَرَ وَرَثَتَكَ أَغْنِيَاءَ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذَرَهُمْ عَالَةً يَتَكَفَّفُونَ النَّاسَ وَإِنَّكَ لَنْ تُنْفِقَ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا أَجِزْتَ بِهَا حَتَّى مَا تَجْعَلَ فِي فِي امْرَأَتِكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْلَفَ بَعْدَ أَصْحَابِي فَقَالَ إِنَّكَ لَنْ تُخْلَفَ فَتَعْمَلَ عَمَلًا صَالِحًا إِلَّا أَزْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرِفْعَةً ثُمَّ لَعَلَّكَ أَنْ تُخْلَفَ حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّرَ بِكَ آخَرُونَ اللَّهُمَّ امْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ وَلَا تَزِدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ لَكِنَّ الْبَائِسُ سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ يَرِثُنِي لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ مَاتَ بِمَكَّةَ.

T E R C Ü M E S İ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Sa'd hazretleri demiştir ki: Vedâ haccı yılı (Mekke'de) şiddetli bir hastalığımda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni iyâde ve ziyaret ederdi. (Bir ziyaretinde) ben,

— “Yâ Resûlellah! Bende ki hastalık, görüyorsunuz şu müzmin hadde ermiştir. Ben servet sahibiyim. Kızımdan başka da bir vârisim yoktur. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?” diye sordum. Resûlullah,

— “Hayır, tasadduk etme” buyurdu. Ben,

— “Yarısını edeyim mi?” dedim. Resûlullah,

— “Yine hayır, tesadduk etme!” diye cevap verdi ve sonra Resûlullah (sözüne devam ederek) buyurdu ki,

— “Sülüsünü tasadduk et (kâfîdir!) Sülüs (malın) da büyüktür. Yahut çoktur. Ey Sa'd! Senin vârislerini zengin bırakman, muhtaç ve halka (sadaka için) ellerini açar bir halde bırakmandan çok hayırlıdır. Ey Sa'd! Allah rızası için infak ettiğin her nafakadan şüphesiz me'cûr olursun! Hatta (yemek yerken) hayat yoldaşının ağzına verdiği lokmadan da me'cûr olursun” Yine ben,

— “Yâ Resûlellah! (Siz Medine'ye döneceksiniz de) ben dostlarımdan geriye mi kalacağım?” diye sordum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki,

— “Hayır, sen (bizden) geri kalamazsın. (Şayet burada kalır da) amel-i sâlih işlersen elbette onunla derecen artar, merteben yükselir. Sonra öyle zannediyorum ki: Sen uzun zaman yaşayacaksın. Hatta senden birtakım akvam müstefit olacak, diğer birtakım akvam da zarar görecektir. Yâ rab! Ashabımın (Mekke'den Medine'ye) dönüşünü tamamla, onları ters izine döndürme!²³⁵” (Bunun üzerine Sa'd b. Ebû Vakkâs demiştir ki),

— “Lâkin en bîçâre Sa'd b. Havle'dir. Eğer Sa'd Mekke'de ölürse, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona çok acır, mahzun ve mükedder olur. {B1295 Buhârî, Cenâiz, 36.}

İ Z A H I

RAVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inin on yerinde zikretmiştir. Buradan başka “Megâzî”, “Daavât”, “Hicret”, “Nafakât”, “Ferâiz”, “Vesâyâ”nın iki yerinde, “Tıbb”ın iki babında, Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de tamamen “Vesâyâ” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Nesâî'nin ayrıca “Yevm ü leyle” bahsinde de bir tahrîci vardır. Bu hadisin babına da, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd b. Havle'ye mersiyesi ve izhâr-ı hüzn etmesi” unvanını vermiştir. İbn Abdülber diyor ki: Bu hadis, ehl-i ilmin senedinin sıhhatinde ittifak ettikleri ve cumhûr-ı fukahânın vasiyetin miktarında bir asl-ı şer'î olarak kabul eyledikleri bir hadistir, yalnız bu hadisin nâkilleri arasında bazı elfâza ait ihtilâf vardır. Bunlardan birisi Süfyân b. Uyeyne'nin haccetü'l-Vedâ yılı yerinde feth-i Mekke senesi diye rivayet etmesidir. Haccetü'l-Vedâ rivayet eden Zührî'dir. Yine İbn Abdülber diyor ki: Biz bu hadisi Ma'mer, Yûnus b. Yezîd, Abdülazîz b. Seleme, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbrâhim b. Sa'd tariklerinden rivayet ettik. Bu râvilerin kâffesi Zührî'den haccetü'l-Vedâ diye rivayet etmişlerdir. İmam Mâlik'in rivayeti de böyledir. Mevzubahsimiz olan tarikinde de Buhârî, مالك عن ابن شهاب diye şeyhi Abdullah b. Yûnus'tan rivayet ediyor. İbn Münzir de haccetü'l-Vedâ diyenlerin rivayeti çok doğrudur diyor.

HADİSİN MÂNASI

Haccetü'l-Vedâ, hicret-i Ahmediyye'nin onuncu senesi eda buyurulan haktır. Haccetü'l-Vedâ denilmesi, Resûl-i Ekrem'in Arafat'ta, Müzdelife'de, Mina'da irat ettikleri hutbelerinde, “*Menâsikinizi benden gördüğünüz gibi muhafaza ediniz. Belki bundan sonra sizinle birleşemeyiz*”²³⁶ diye ashabı ile veda etmiş olmalarından dolayıdır. Bu hutbelerinde Resûl-i Ekrem efendimiz, Câhiliye devrinin bütün an'anelerini, bütün âdetlerini tamamen yıkmış ve inkılâpkâr her hükmü bildirdikten sonra, ألا هل بلغت “*Ey nâs! Size bunu da tebliğ ettim mi?*”²³⁷ diye soruyordu. Bu cihetle buna haccetü'l-belâğ da denilir. Resûl-i Ekrem efendimiz Mekke'den avdetinden sonra seksen küsur gün sonra irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurmuştur.

أفأتصدق cümlesindeki hemze, istifham içindir. Binaenaleyh bu cümlelerin medlûlü, istihbar tarikiyle bir istifhamdır. Ya derhal incâz eylemek yahut mâba'de'l-mevte ta'lik etmek şıklarının ikisine de muhtemeldir. Buhârî'nin diğer bir tarikinde أفأتصدق yerinde أفأوصي “*Malımın sülüsünü vasiyet edeyim mi?*” suretinde rivayet edilmiştir. İmam İbn Abdülber, bazı ehl-i ilimden naklederek diyor ki: Bu Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisini Âmir b. Sa'd أفأتصدق suretinde, Mus'ab b. Sa'd da أفأوصي diye rivayet etmişlerdir. Yine İbn Abdülber, “Benim bu husustaki kanaatim, İbn Şihâb Sa'd'dan bunu أفأوصي diye, Mus'ab gibi rivayet etmiştir. İnşallahü teâlâ sahih olan da budur” diyor. Sonra Âmir'den gelen rivayet tariklerinde de أفأوصي rivayeti bulunduğunu bildiriyor.

236 {BS9608 Beyhakî, *el-Kübrâ*, V, 204.}

237 {HM20971 İbn Hanbel, V, 72.}

قُلت بالشرط cümlesindeki şatır, tercümede nısıf olarak gösterdik. Çünkü Buhârî'nin diğer bir rivayet tarikinde أفأوصي بالنصف “Yarısını vasiyet edeyim mi?” suretinde tasrih edilmiştir.

ثم لعلك أن تخلف cümlesinde Hazret-i Sa'd'ın tehallüf ve teahhürü ile murat, uzun zaman muammer olmasıdır ve hakikaten Sa'd b. Ebû Vakkâs hazretleri hicretin 55. sene-sinde vefat ettiğine göre, bundan sonra tam 45 sene yaşamıştır.

Sa'd b. Ebû Vakkâs ashâb-ı Nebî aleyhisselâmın güzîde simalarından birisidir. Aşere-i mübeşşeredendir. Yedinci olarak İslâm'a girmiştir. Müslüman olduğunda on yedi yaşında tûvânâ bir gençti. “Müslüman olduğumda yüzümde tüy yoktu” dediği, oğlu Âmir'den rivayet edilmiştir. Babası İbn Havle de müslüman olmuştu. Buhârî, İbn Havle'nin hicret ettiğini, Bedir'de ve müteakip gazâlarda bulunup haccetü'l-Vedâ'da vefat ettiğini zikretmiştir (Aynî, IV, 101).

Sa'd b. Ebû Vakkâs en namdar mücahidlerdendir. Resûl-i Ekrem efendimizden evvel Medine'ye hicret etmişti. Din uğrunda Allah rızası için ilk oku Hazret-i Sa'd atmıştır. Sa'id b. Müseyyeb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gazâ meydanında, “*At yâ Sa'd! Babam anam sana fedâ olsun*” diyerek muttasıl ok verdiğini, Sa'd'ın ağzından işittim demiştir.²³⁸ Bütün gazâlarda maiyyet-i seniyyeden ayrılmazdı. Aşere-i mübeşşereden en son vefat eden zat Hazret-i Sa'd'dır.

Bu hadîs-i şerifte Peygamber efendimizin bir mu'cizesine şahit oluyoruz: Ağır hasta bulunan Sa'd b. Ebû Vakkâs, o günlerde babasının vefatı üzerine hayatından ümidini kestiği ve vasiyet etmeye başladığı sırada, “Yâ Resûlellah! Siz ashap ile Medine'ye gideceksiniz de ben buralarda ölüp kalacak mıyım?” diye ümitsiz bir halde sorduğunda Resûl-i Ekrem, “*Hayır! Yaşayacaksın. Hem çok yaşayacaksın da senin hayatından bazı kavimler müstefit olacak, bazıları da zarar görecekler*” buyurmuştu. Hakikaten Sa'd b. Ebû Vakkâs bu tarihten sonra daha kırk beş sene yaşadığını bildirmiştik. Şârih İbn Battâl demiştir ki: Sa'd, Irak emâretine tayin olunduğunda birtakım kabâilin irtidad ettiklerini görmüş ve bunların tövbe ve dîn-i İslâm'a rücû etmelerini kendilerinden istemişti. Bunların bir kısmı tövbe edip nâil-i emân olmuş, bir kısmı ise ısrar edip zarar görmüştü. Irak fütuhâtının mukaddimetü'l-ceyşi hiç şüphesiz Hazret-i Sa'd'dır. Kûfe şehrini tesis eden, hıttâ-i Irâkıyye'den Îrânîler'i sürüp çıkaran, Medâin, Fars illerini İslâm câmiasına ilhak eden bu bahadır kumandandır. Hazret-i Ömer'in dilsûz şehâdeti üzerine halife intihabı için teşkil olunan şûrada İbn Ebû Vakkâs da dahildi. Sıffin, Cemel vak'alarında uzleti ihtiyar etmişti. Hazret-i Ali radiyallahu anh, Sa'd'ın bu hareketine gıpta ederek demiştir ki: Sa'd ile İbn Ömer'in bîtaraf hareketleri çok doğrudur. Bu uzlette günah varsa, her halde o günah küçüktür. Sevap varsa o da şüphesiz çok büyüktür.

Çocukları Âmir, Muhammed, Mus'ab, İbrâhim kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Ömer, Âişe gibi eâzım-ı ashâbın; Kays b. Ebû Hâzim, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, Ebû Osman en-Nehdî, Mücâhid gibi tâbiîn de pek çok rivayeti vardır. Kendisinden Buhârî ile Müslim müttefikan 115 hadis rivayet etmişlerdir. Beş hadisin rivayetinde Buhârî, sekiz hadisinde de Müslim infirâd etmişlerdir. Bedir Gazâsı'nda giydiği eski bir sof cübbeyi muhafaza etmiş ve onunla tekfin edilmesini vasiyet etmiştir. Medine'ye 10 mil mesafedeki kasrında ve 55. hicrî yılında vefat etmiş, Medine'ye nakledilip Bakî Kabristanı'na defnedilmiştir (radiyallahu anh ve rahmetullahi aleyh) (*Tezkiretü'l-huffâz; Hulâsa; Aynî*).

FIKHÎ HÜKÜMLER

Ebû Ömer demiştir ki: Bu Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisi, senedinin sıhhatinde ehl-i ilmin ittifak ettiği bir hadistir. Cumhûr-ı fukahâ, bu hadisi miktâr-ı vasiyet hakkında ve müteveffânın sülûs malını tecavüz etmemesi hususunda bir asıl olarak kabul etmişlerdir. Bir müslümanın çocukları ve asabe vârisleri varken vasiyetinin sülûs malını tecavüz etmemesi hususunda İslâm âlimlerinin ittifakı vardır. Hatta ulemâ, sülûsten noksan vasiyet edilmesi müstehaptır demişlerdir. Yalnız hiçbir suretle uzak, yakın vârisi olmayarak vefat eden bir müslümanın sülûs malından fazlasını vasiyet edebilmek hakkını haiz olup olmadığı hususu ihtilâfı mûcip olmuştur. İbn Mes'ûd radiyallahu anh bilâvâris vefat eden kimse'nin mecmû malını vasiyet edebilmesi hakkını kabul etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin ictihadı da böyledir. Tâbiîn fukahâsından Mesrûk, Ubeyde, İshak, Hasan-ı Basrî de bu ictihada taraftar olmuşlardır. Kurtubî, Ebû Hanîfe ile ashabının, Mâlik'in, bir kavle göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir diyor.

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh sülûs maldan fazlasını vasiyet etmek asla câiz değildir. Müteveffânın veresei yoksa bile beytûlmâl vardır. Beytûlmâl, vârisi olmayanların vârisidir demiştir. Bu ictihadı da fukahadan bir cemaat kabul etmiştir. Fukahâ-i emsârın bir noktada daha icmâi vardır ki, o da vârisler sülûs maldan fazlasını vasiyete muvafakat ederlerse, bilicmâ bu da câizdir. Verese sülûsten fazlasına icâzet vermezse, sülûsten fazlası tenfîz edilmez.

Bu hadisin bir tarîk-i rivâyeti olarak, أفأصدق مالي كله “Yâ Resûlellah! Malımın topunu tasadduk edeyim mi?” suretinde bir ziyade bildiriliyor. Şârih Aynî diyor ki: Eğer bu rivayet sahih ise cumhûr-ı ulemânın hibe, sadaka, itk hususlarında marîzin yalnız sülûs malında kavli câiz ve nâfiz olup mecmû-ı mâli hakkında mu'teber olamayacağı suretindeki ictihadlarına sarîh bir hüccet-i kâtia olur. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının ve Mâlik, Leys b. Sa'd, Evzâî, Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtının ve umumiyetle ehl-i hadîs ve ehl-i re'yin mezhepleri de budur.

Bazı âlimler ile zâhirî ulemâsı, marîzin mecmû-ı mâli hakkında hibesi muteberdir demişlerdir. Şârih İbn Battâl, “Doğrusu biz, mütekaddimînden bu ictihadda bulunan bir kimse bilmiyoruz” diyor.

Ehl-i ilimden bir kısmı, malın sülüsünü tamamen vasiyet etmek de mekruhtur demişlerdir. Tâvus, yalnız vârisler az, mal çok olursa, sülüs vasiyet edilmesinde beis görmemiştir. Rub'u vasiyet edilmesi İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayet edilmiş ve ehl-i ilimden bir kısmı rub'un müstehap olduğuna kâil olmuşlardır. İshak b. Râhûye de vasiyette sünnet olan rub'udur demiştir. Ve Resûl-i Ekrem'in Ebû Saîd hadisinde, الثالث كثير buyurmuş olmasıyla istidlâl etmiştir. Meğer vasiyet eden kimsenin malında şüphesi ola. Bu surette sülüs vasiyetin de câiz olduğunu bildirmiştir. Şu kadar ki, İbn Abdülber, İshak'ın, "Sünnet olan rubu'dur" hükmünün bir delili yoktur diye itiraz etmiştir. Halbuki İshak, Resûl-i Ekrem'in "*Bu sülüs de çaktır*" buyurduğundan istifade etmiştir. İbn Abdülberr'in, İshak'ın bu deliline vâkıf olması pek tabii olacağına göre, bununla istidlâli muvâfık bulmamış demek olur. Hakikaten Resûl-i Ekrem "*Sülüs de çaktır*" demezden evvel "*Sülüs muvâfıktır*" buyurmuşlar. Bu halde "Sülüs muvâfıktır. Bu da az görülmemelidir, sülüs de çaktır" demek olur ve hakikaten o yolda istidlâl çok zayıf bulunur.

İbn Battâl da Ömer radiyallahu anhin rubu' malını vasiyet ettiğini bildiriyor. Bir kısım ulemâ da sūdüs malın vasiyet edilmesi ictihadında bulunmuşlardır. Ebû Bekir radiyallahu anh da humus vasiyet edilmesini tavsiye edermiş, kendisi de humus malını vasiyet etmiş ve رضي الله لنفسه ما رضي لنفسه "Kendi vasiyetim için humusu ihtiyar ettim. Nasıl ki Cenâb-ı Hak ganimetin humusunu kendi rızası için ihtiyar buyurdu ise" demiştir.

BİR HULÂSA. Gerek Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisinden gerek bu hadisi izah eden vücûh-ı rivâyât ile eimme-i kirâmın müctehedât-ı aliyyelerinden şunu gereği gibi öğrenmiş oluyoruz ki, şeriat-i İslâmiyye hibe, vasiyet hususlarında itidali tavsiye ve ifrattan sıyânet etmiştir. Bir aile reisinin malının hepsini hibe etmesi, vücûh-ı hayra sarfını vasiyet etmesi içtimaî muavenet bakımından ilk nazarda pek cazip görülürse de, fakat iyice tetkik edilince bu müfrit hareketin, içtimaî heyetin anâsır-ı esâsiyyesini teşkil eden aile servetini tamamen mahvettiği görülür, öteki hayır, bu yıkılan aile ocaklarını ihya değil, tamir bile edemez. Bu cihetle hukûk-ı İslâmiyyemiz, vârisi bulunan bir aile reisinin mecmû malını bu suretle dağıtmasına müsaade etmemiştir. Hatta vârisi olmayan bir marîzin bile mecmû malında tasarrufunu fukahâ-i İslâmiyye müttefikan kabul etmemiştir. Bir kısım fukaha onun da vârisi beytûlmâldir, yani hey'et-i ictimâiyyedir demişlerdir.

Zekât ki, malî bir vecbîbedir. Muâvenet-i ictimâiyyenin terk ve ihmali kabil olmayan birinci faslını teşkil eder. Şeriatımız bunda bile daha ziyade mutedil bir tarîk-ı teâvün iltizam etmiştir: Kırkta bir. Servet yükseldikçe teklifin azalması ise son derece şâyân-ı nazardır. Şeriat-ı İslâmiyye'nin muâvenet-i ictimâiyye hususundaki prensibi, aile servetini sıyânet etmek, fukarayı nemâsından müstefit etmektir ki, bu sayede ashâb-ı servet ile fukara arasında bir sevgi, bir muhabbet tesis ediliyor. Kurûn-ı ahîrede ortaya konulan iktisadî meslekler ise zengin ile fakir, sermaye ile amele arasında günden güne genişleyen bir boşluk açmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden istifade edilen bir hükm-i fikhî de kişinin malından vücûh-ı hayra sarf ve infak etmesinin müstehap olduğudur. Aynı suretle sıla-i rahme teşviki, akraba ve taallukata tergîbi de muhtevîdir. İnsanın işlediği her hayır ve ibadetten ancak hüsnüniyeti ile musâb olacağı asl-ı şer'isine mebnî mubah olan umura bile rızâ-i ilâhî kastedildiğinde o fi'l-i mubâhın mahz-ı tâat ve binaenaleyh mûcib-i sevâb ve fazilet olacağı da müstefâd olur.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu mühimme-i dîniyyeye huzûz-ı dünyeviyyenin en latif ve en ziyade melekî olan bir misali ile tenbih buyurmuşlardır ki (müdâabe)dir. Yani kişinin refîka-i hayatının ağzına lokma vermesidir. Mekârim-i ahlâkın yegâne bir mürşidi olan hâtem-i enbiyâ efendimiz, belîğ bir vecize ile aile bağını sağlayan ve aile saadetini temin eden her nevi mücâmele ve mülâtafaların zevc ve zevce için vesîle-i hayır ve sevap olduğunu tâlim buyurmuş oluyorlar. Âile hayatında pek ziyade lutufkâr ve son derece şefkatli olan Resûl-i Ekrem efendimiz bu vecizelerinde aile saadetinin her safhasını bütün esbâb ve neticeleriyle ümmetine göstermiş bulunuyorlar.

Bu hadîs-i şerife nazaran insan infakı üzerine vâcip olan aile efradını infak ederken rızâ-i ilâhî kastederse, hem vâcibi eda etmiş hem de infak ve tasadduk sevabına nâil olmuş bulunur. Kurtubî diyor ki, “Bu hadisın mantûkuna göre, aile infakından dolayı müsâb olmak ancak kurbet kastıyla hâsıl olur. Binaenaleyh Allah'ın rızası kastedilmezse vâcip sâkit olursa da fakat me'cûr olmaz.”

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ وَجَعَ وَجَعًا فَعُشِّي عَلَيْهِ وَرَأْسُهُ فِي حَجْرِ امْرَأَةٍ مِنْ أَهْلِهِ فَبَكَتْ فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهَا شَيْئًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ بَرِئَ مِنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَرِئَ مِنَ الصَّالِقَةِ وَالْحَالِقَةِ وَالشَّاقَّةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhin oğlu Ebû Bürde'den şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bürde demiştir ki: (Bir kere babam) Ebû Mûsâ şiddetli bir hastalıkla hastalanmıştı. Bu sıra başı ailesinden bir kadının göğsünde olarak bayılmıştı. Bunun üzerine haremi (ümm-i Abdullah bint Ebû Dûme şiddetle bağırarak) ağlamaya başladı. Fakat Ebû Mûsâ'nın hal ve vaziyeti kadının bu hareketini menetmeye bir türlü müsait değildi. Ebû Mûsâ bu baygınlığı atlatıp açılınca demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hoşlanmayıp) uzak bulunduğu herkesten ben de uzağım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem

musibet zamanında sayha eden, saçını yolan, elbisesini yırtan kadınlardan uzak bulunurdu.” {B1296 Buhârî, Cenâiz, 37.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ve Nesâî de rivayet etmişlerdir. Hadisin sûret-i sevkine dair olan baş tarafını *Buhârî* metninden tercüme ettik. Çünkü Ebû Mûsâ el-Eş’arî bu bayılma ve ayılma kıssasını bizzat kendisi değil oğlu Ebû Bürde rivayet ediyor. Müellif ihtisar için bırakmıştır. Fakat baygınlık sırasında tahaddüs eden bir hadiseyi Ebû Mûsâ’nın rivayet etmesindeki açık olan garâbete mebnî bunu Buhârî metninde olduğu gibi oğlu Ebû Bürde lisanından tercüme ettik.

Buhârî’nin burada iki babı daha vardır. Bunlardan birisi musibet zamanında yüzünü dövmenin, öbürü de “öldüm” diye feryat etmenin ve vahşet devrinde mûtat olduğu üzere mekruh kelimeler söyleyerek ağlamanın menhî olduğuna dairdir. Bu bablardan her ikisinde de Buhârî tercümesi 641 numara ile geçen İbn Mes’ûd hadisini rivayet ederek isbât-ı müddeâ etmiştir. Bu suretle müellif Buhârî bu hadisi üç yerde aynı metinlerle rivayet etmiş bulunuyor. Yalnız bir kelime farkı ile ki 641 numaralı hadisteki لطم الحدود yerinde burada daha sarîh olarak ضرب الحدود suretinde rivayet etmiştir.

LUGAVÎ TAHLİLLER

وا و evvelce müfredatını tahlil ettiğimiz bu kelime, musibet zamanında Araplar’ın irat ve istimal eyledikleri bir nidâ-i tefeccü’dür. Güya o musibettede bu kelime ile kendisine mevte ve helâki davet eder. Bu kelimenin Araplar’ca bu tarz-ı isti’mâline göre, “ölüm gel, yetiş” diye tercümesi icap ederse de fakat lisanımızda “öldüm!” diye nüdbe edilip ağlandıği şâyi olduğundan yukarıda böyle veciz bir suretle tercüme ettik.

فأغمي عليه yerinde bazı nüshalarda فغشي zabt ü rivâyet edildiğini şârihler bildiriyor. Kastallânî birinciye, Aynî ikinciye ihtiyar ederek zikredip diğer rivayete işaret etmişlerdir. Bizdeki *Buhârî* nüshalarında da birinci rivayet tercihen zikredilmiştir. *Kâmus Tercümesi*’nde Âsım Molla birinciye bayılmak, ikinciye de uğunmak diye tercüme ediyor ki, her ikisi de bîhud olmak demek olup lisanımızda galat olarak “beyhûd” diye bu kelime de şâyidir.²³⁹

239 *Kâmus Tercümesi*’nde bu iki kelime hakkında şu tafsîlât vardır: Gayş, “gayn”ın fethi ve şîn-i mu’cemenin sükûnuyla bîhud olmak mânâsındadır ki, bayılmak tabir olunur. يقال غشي عليه غشيا وغشيانا على البناء المجهول ve bu, setr ü gîtâ mânâsından me’hûzdur. Şârih der ki ekser lugaviyyîn “gaşy” ile “iğmâ” beynini farkedirler. Vâkıa kütüb-i tibbiyede dahi bu veçhile meşruhtur ki; gaşy bir hâlettir ki, kalbin zaafından ve rûh-ı hayvânînin dâhile hareketi, yahut muhtakin olması hasebiyle bilkülliye kalbe içtimândan nâşî kalp teneffüs edemediğinden his ve hareketin muattal olmasıdır. Yahut ruh kalîl ve rakîk olmakla mâden-i rûh olan kalpte mevcut olan ruhtan fazla olmamakla sair âzaya tevzi olmadığından his ve hareket muattal olur. Yahut sebebi, bürûdetin şiddeti veya hararetin hiddeti olur. Ona baygınlık tabir olunur ve iğmâ, bütûn-i dimâğ bârid ve galîz balgamla mümtel olduğundan mecralarında ruhun nüfuzunu mani sedde-i kâmile sebebiyle âzanın his ve hareketten kalıp muattal olmasından ibarettir. Buna da “uğunmak” tabir olunur.

“hâ”nın harekâtı selâsesi ve “cîm”in sükûnuyla insanın kucağına denir. Baygınlık halinde hastanın ekseriyetle başı, tutanın göğsüne istinat eder vaziyette bulunduğundan bu suretle tercüme ettik.

Müslim’in rivayeti برنة ²⁴⁰ suretinde olup Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin zevcesinin ismi ve sayha ile ağladığı tasrih edildiğinden kavis içinde bu cihete de tercümede işaret ettik. Ebû Mûsâ’nın zevcesi Ümmü Abdullah’ın, Ebû Dûme’nin kızı olduğu da Nesâî’nin *Sünen*’inde musarrah bulunduğundan biz de tercümemizde tasrih eyledik. Ömer b. Şebbe ²⁴¹ ise *Basra Târîhi*’nde Ebû Mûsâ’nın kadınının ismi Safiyye olduğunu ve Ebû Mûsâ’nın oğlu Ebû Bürde’nin vâlidesi bulunduğunu bildirmiş ve bu hastalık hadisesinin Basra’da Ömer radiyallahu anh tarafından vali bulunduğu sırada vuku bulunduğunu bildirmiştir.

سابقة، سالقة mânaları müsavi iki lugattır. Musibet zamanında ref-i savt eden kadın demektir. *Muhkem*’de de sayha ve velvele ile tefsir edilmiştir. İbnü’l-Arabî de darbı veçhile tefsir etmiştir.

حالقة saçını yolan kadına denir.

شافة Musibet zamanında elbisesini parçalayan kadındır. Müslim’in bir rivayetinde Resûl-i Ekrem’in,

أنا بريء ممن حلق وسلق وخرق dediği bildiriliyor ki, erkek, kadın her kim olursa saçını yolarak, sesini yükselterek, elbisesini yırtarak nevha ederse ben o kimseden uzağım ²⁴² demek olur.

Nevevî diyor ki, aşağıdaki Câhiliye âdetleri ashâb-ı kirâmın ittifakıyla haramdır.

1. Nüdbe, meyyitin mehâsinini sayıp dökerek ağlamak, 2. Niyâha, avaz avaz ağlamak, 3. Lâtm-i had, yanaklarını, yüzünü, başını, dizlerini dövmek, 4. Şakk-ı ceyb, yaka, elbise yırtmak, 5. Hamş-i vech, yüzünü tırmalamak, 6. Neşr-i şiir, manzumelerle ölünün mehâsinini işâaya çalışmak, 7. Duâ-i veyl ü sübûr, azap ve helâk ile dua.

Şârih Aynî de, bunlar Hanefîler’e göre de haramdır. Kerahet diyenlerin muradı da herhalde kerâhet-i tahrîmiyyedir diyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ قَتَلَ ابْنَ حَارِثَةَ وَجَعْفَرَ وَابْنَ رَوَاحَةَ جَلَسَ يُعْرِفُ فِيهِ الْحُزْنَ وَأَنَا أَنْظُرُ مِنْ صَائِرِ الْبَابِ شَقِ الْبَابِ فَاتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ نِسَاءَ جَعْفَرَ وَذَكَرَ

²⁴⁰ {M288 Müslim, İmân, 167.}

²⁴¹ Ömer b. Şebbe, İbn Abid’dir. Üdebâdan ve yüksek müverrihlere aittir. Basra’nın güzîde bir hâfızı ve âlimi idi. Dârekutnî sikadır demiştir. 262 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 140).

²⁴² {M288 Müslim, İmân, 167.}

بُكَاءُهُنَّ فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْهَاهُنَّ فَذَهَبَ ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهِنَّ لَمْ يُطِغْنَهُ فَقَالَ انْهَهُنَّ فَأَتَاهُ
الثَّلَاثَةَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ غَلَبْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَرَعَمْتُ أَنَّهُ قَالَ فَاحْثٌ فِي أَفْوَاهِهِنَّ التُّرَابَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Âişe demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mûte şehidleri Zeyd) b. Hârise'nin, Ca'fer'in, İbn Revâha'nın haber-i şehâdetleri geldiğinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mescid'de) oturmuştu. Yüzünde âsâr-ı hüzn ü keder görölüyordu. Ben de kapının, Resûlullah görülebilecek bir aralığında kendisine bakıyordum. Bu sırada Resûlullah'a birisi geldi ve,

— “Ca'fer'in (haremiyle ailesi) kadınları (ağlaşıyorlar)” dedi ve (nevha ile) ağlaştıklarını söyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de o kimseye kadınları bu çığlıktan menetmesini emretti. O adam gitti. Sonra ikinci defa Resûlullah'a geldi ve kadınların kendisine itaat etmediklerini haber verdi. Resûlullah yine,

— “Kadınları menediniz” buyurdu. O adam üçüncü defa geldi ve,

— “Yâ Resûlellah! Vallahi kadınlar bize galebe ettiler” dedi. (Râvi Amra diyor ki), Hazret-i Âişe,

— “Resûlullah o adama (haydi git) bu kadınların ağızlarına, (yüzlerine) toprak saç!” buyurdu dedi. {B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER VE TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadisi, Buhârî yine böyle “Cenâze” bahsinde ve “Megâzî”de; Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, bir musibet hulûlünde kişinin mahzun ve mükedder oturup izhâr-ı hüzn etmesinin cevazını ifade etmektedir.

Buhârî'nin metninde bu hadisin sonunda şöyle bir fıkra da vardır: Hazret-i Âişe o adama demiştir ki: “Allah seni zelil etsin! Ne Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sana verdiği emri yerine getirdin ne de hüzn ü keder içinde bulunan Resûlullah'ı kendi halinde bıraktın!”²⁴³

243 فقلت أرغم الله أنفك لم تفعل ما أمرك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولم تزل رسول الله صلى الله عليه وسلم من العناء . {Metinde “لم تترك” olarak geçmektedir. B1299 Buhârî, Cenâiz, 40.}

Zeyd b. Hârise radiyallahu anh, Kelbî ve Kudâî'dir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in âzatlî kölesidir. Zeyd'in annesi, câhiliye zamanında mensup olduğu Benî Ma'n ailesini ziyarete giderken yanında bulunan Zeyd, Benî Kays'tan bir süvari tarafından esir edilip Mekke'ye getirilmişti. Süheylî'nin rivayetine göre Zeyd, Arap'ın meşhur panayırlarından Hubâşe panayırında satılığa çıkarılmış ve Hakîm b. Hızâm tarafından halası Hatice bint Huveylid radiyallahu anhâ için satın alınmıştır. Hazret-i Hatice de nübüvvetten evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e hibe etmiştir. Zeyd, o sıra sekiz yaşında idi. Resûl-i Ekrem tarafından i'tak edilip oğulluğa kabul buyurulmuştur ve (Zeyd b. Muhammed) denilmeye başlanmıştır.

Zeyd'in kabilesinden bazı kimseler bir hac mevsiminde Zeyd'i tanıyıp babasına haber vermekle babası fidye ile almak üzere Mekke'ye gelmişti ve Resûl-i Ekrem'e müracaat ettiğinde Resûlullah, Zeyd'i muhayyer bırakmış, o da Resûl-i Ekrem'i babasına, anasına tercih ederek, "Benim anam da, babam da sensin" demişti. Bunun üzerine Resûlullah, Zeyd'i bir taş üstüne çıkararak Arap'ın örfüne göre, *يا من حضر! اشهدوا أن زيدا ابني يرثني وأرثه* "Huzzâr-ı kirâm! Şâhid olunuz ki Zeyd benim oğlumdur; o bana vâris olacaktır, ben de ona!"²⁴⁴ buyurmuştur. Sonra ebeveyni ve akrabası memnun olup geri dönmüşlerdir. *أَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ*²⁴⁵ âyet-i kerîmesinin şeref-i nüzûlü üzerine bu yolda veraset nesholunmuş ve Zeyd de ba'demâ Zeyd b. Hârise diye çağırılmıştır.

Resûl-i Ekrem, Zeyd'i çok severdi. Onu Hazret-i Hatice'nin âzatlılarından Ümmü Eymen Bereke ile evlendirmiş ve bu mesut izdivacdan Üsâme dünyaya gelmiştir. Zeyd b. Hârise ilk iman edenlerdendir. Hatice ve Ali radiyallahu anhümâdan sonra, bir rivayette Hazret-i Ebû Bekir, o bir rivayette Zeyd hazretleri iman etmişti. Bunların nokta-i işti-raki kadınlardan ilk müslüman olan Hatice'dir; erkeklerden Ebû Bekir, çocuklardan Ali, âzatlılardan Zeyd radiyallahu anhümdür. Sâhib-i terceme Zeyd'den başka hiçbir sahâbenin Kur'ân-ı Kerîm'de ismi zikredilmemiştir.

Zeyd, Bedir'den itibaren Mûte'de şehid oluncaya kadar bütün gazâlarda bulunmuştur. Hazret-i Âişe'den rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Âişe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından teçhiz edilen seriyyelerden herhangi bir seriyye ki, onda Zeyd b. Hârise bulunurdu. Muhakkak o fırka-i mücâhidîne Zeyd kumandan tayin buyurulurdu, Resûl-i Ekrem'den geri kaldığı zamanlarda da muhakkak Zeyd'i Medine'de vekil bırakmış bulunurdu.²⁴⁶

Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in amcazadesidir. Ali radiyallahu anhtan on yaş büyüktür. En kadim müslümanlardandır. Habeşe'ye hicret etmiş ve Hayber'in fethi günü avdet etmiştir. 623. hadisin izahında tafsil ettiğimiz

244 {İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, XII, 408.}

245 el-Ahzâb, 33/5.

246 عن عائشة رضي الله عنها كانت تقول: ما بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم زيد ابن حارثة في سرية إلا أمره عليهم ولو بقي بعده لاستخلفه (رواه أحمد والنسائي) {HM26942 İbn Hanbel, VI, 282; Nesâî, *el-Kübrâ*, VII, 322, no: 8126.}

veçhile Resûl-i Ekrem efendimiz bu üç namdar kumandanın minber-i saâdet üzerinde birer birer şehid olduklarını ve cennete girdiklerini haber verdiğinden gerek Ca'fer-i Tayyâr'ın gerekse Zeyd ile İbn Revâha'nın cennetlik oldukları muhakkaktır.

Abdullah b. Revâha radiyallahu anhın terceme-i hâlini 596 numara ile tercüme ettiğimiz hadîs-i şerifin izahında bildirmiştik.

Mûte Harbi hakkında 623 numaralı hadisın izahında ma'lûmât-ı kâfiye vermiştik. Yalnız burada şunu bildirmek isteriz ki: İslâm ordusunun 3000 kişiden ibaret bir avuç mücahidden ibaret olmasına mukabil düşman ordusunun mevcudu 100.000'i Rum, 100.000'i de Lahm, Cüzâm, Kayn gibi nasârâ-yı Arab'dan müteşekkil olmak üzere 200.000 kişilik bir kesret arz ediyordu. Bire altmış nisbetinde bir fazlalık... Hiçbir târîh-i harb tarafeyn orduları arasında bu yolda nisbetsiz bir kemmiyet kaydetmemiştir. Bir günlük en çetin bir muharebe karşısında İslâm ordusunun şehidi on iki kişiden ibarettir. Bu hari-kanın sebep ve sâiki, İslâm kumandanlarının fedâ-yi nefis ederek harbi yakından idare etmeleridir.

Hazret-i Âişe'nin bu hadisinde beceriksizliğine mebnî Hazret-i Âişe tarafından muâheze edilen bu zatın kim olduğu tayin edilememiştir. Hazret-i Âişe tarafından isminin bildirilmemesi, bu adama Sıddîka-i müşârün ileyhânın dargın bulunması muhtemeldir.

Ağlaşan kadınlar Hazret-i Ca'fer'in haremi (Esmâ bint Umeys) ile aile ve akraba kadınları olduğundan, bunu mu'tariza içinde tercümede gösterdik. Ca'fer radiyallahu anhın haremi bir tane idi. *إن نساء جعفر* rivayet edilmesi tağlib tarikiyledir.

Bu babın *Buhârî*'de tahrîc edilen hadislerinden birisi de Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisidir ki, tercümesi 531 rakamıyla geçmişti. Oradaki metin mufasssaldır. Buradaki rivayeti “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bi'rimaûne'de yetmiş kadar kurrâ şehid edildiğinde, bir ay müşrikler aleyhine dua buyurup kunût eyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi o zamandan daha şiddetli bir hüznün ile asla mahzun görmedim*”²⁴⁷ suretinde muhtasardır. Oradaki metin ve izahı mütalaa buyurulsun.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَاتَ ابْنُ لَإِي طَلْحَةَ وَأَبُو طَلْحَةَ خَارِجٌ فَلَمَّا رَأَتْ امْرَأَتُهُ أَنَّهُ قَدْ مَاتَ هَيَّأَتْ شَيْئًا وَنَحَّتْهُ فِي جَانِبِ الْبَيْتِ فَلَمَّا جَاءَ أَبُو طَلْحَةَ قَالَ كَيْفَ الْغُلَامُ قَالَتْ قَدْ هَدَأَتْ نَفْسُهُ وَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ قَدْ اسْتَرَاحَ فَبَاتَ فَلَمَّا أَصْبَحَ اغْتَسَلَ فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ أَعْلَمَتْهُ أَنَّهُ قَدْ

247 عن أنس رضي الله عنه قنت رسول الله صلى الله عليه وسلم شهرا حين قتل القراء فما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم حزن حزنا قط أشد منه. {B1300 Buhârî, Cenâiz, 40.}

Bu ölen çocuğun adının Ebû Umeyr olduğunu İbn Hibbân bildirmiştir. Ebû Umeyr son derece zeki ve melih bir çocuk idi. Bu sebeple Ebû Talha bu oğlunu çok severdi ve hastalığına çok üzülmüştü.

Ebû Talha'nın adı, Ensârî Zeyd b. Sehl'dir. Karısının adı Ümmü Süleym'dir ve Enes b. Mâlik hazretlerinin annesidir. Bunları da Hatîb haber vermiştir.

Çocuğun vefatı sırasında babası Ebû Talha'nın evde bulunmadığını izah ederek İsmâîlî şöyle rivayet etmiştir: “Çocuk ölürken Ebû Talha günün sonunda Resûlullah'ın yanında bulunuyordu. Ümmü Süleym, oğlu Enes'i gönderip Ebû Talha'yı çağırttı ve Enes'e çocuğun öldüğünü Ebû Talha'ya söylememesini emir ve tembih eyledi. Ebû Talha oruçlu idi.

هَيَاتُ شَيْئًا fıkrası mücmeldir. Bazıları oruçlu olan zevcine yemek hazırladı, diye tefsir etmiştir ki, Ebû Talha'nın oruçlu olmasına gayet uygundur. Bazıları da Ümmü Süleym'in evde ölüm vaziyetini hissettirmemek için zevcinin hissini tahrik edecek derecede ziynetlendiğini bildirmiştir ki, bu tefsirde o geceki birleşmelerinin bir mukaddimesi olarak gayetle muvâfıktır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde çocuğu gasil ve tekfin eyleyerek hazırladığı bildiriliyor ki, bu da hadisenin esasına son derece uygundur. Bu rivayet, Umâre Sâbit'ten²⁴⁸ vâki olan şu rivayet ile de teyit ve izah edilmiştir: فهلك الصبي فقامت أم سليم فغسلته “Çocuk öldü. Ümmü Süleym hemen çocuğu gasletti, kefenledi, kokuladı. Üzerine de bir örtü örttü.”²⁴⁹ Bu rivayetin tarikleri daha çok ve kuvvetli olduğu için hadisteki هَيَاتُ شَيْئًا fıkrasını bu tefsire göre tercüme ettik.

وَمِنْ أَبٍ طَلَحَ أَنَّهَا صَادَقَةٌ fıkrası da *Tecrîd* metninde yoktur. Niçin bırakılmıştır? Bunun sebebini anlamak imkânı yoktur. Bu fıkrada, Ebû Talha'nın “Oğlan nasıldır?” sualine karşı Ümmü Süleym'in, “Çocuk sakinleşti. Rahatlaştığını umuyorum” diye cevap vermesini, Ebû Talha doğru zannetti sözünden kadının yalan söylediği zannedilmemelidir. Çünkü çocuk, son dem-i ihtizarın canhıraş ıstıraplarından kurtulmuş ve ayrı bir sükûn ve istirahat kavuşmuştu. Yalnız Ebû Talha oğlunun üzerinde fâni hayatın devamını telakki ederek bu noktadan karısının doğru söylediğini zannediyordu.

بَاتَ لَمَّا أَصْبَحَ اللَّيْلُ اغْتَسَلَ fıkrasında Ebû Talha'nın sabahleyin iğtisâli karînesiyle “bâte” kelimesi cimâdan kinayedir deniliyor. Maamafih bu cihet İbn Sîrîn rivayetinde, “Ümmü Süleym Ebû Talha'ya akşam taamı getirdi. Ebû Talha yemeğini yedi. Sonra eşine yaklaştı”²⁵⁰ deniliyor. Sâbit'ten Ca'fer'in rivayetinde, ثُمَّ اغْتَسَلَ فَمِنْهَا “Yemekten sonra Ümmü Süleym tuvaletini yapıp Ebû Talha'ya göründü. Ebû Talha da eşine yaklaştı” deniliyor ki bu daha sarih tir.

248 {Bu ifadenin kaynaktaki ibaresi “Umâre b. Zâdân yoluyla, Sâbit'ten...” olarak tercüme edilmeye daha uygundur.}

249 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XVI, 158, no: 7188.}

250 {B5470 Buhârî, Akîka, 1.}

Müslim'in *Sahîh*'inde Süleyman b. Mugîre'nin Sâbit'ten gelen bir rivayet tariki vardır ki, bu vücuhu rivâyâtı tamamıyla cemetmiş gibidir. Bu rivayette deniliyor ki: Ebû Talha'nın Ümmü Süleym'den olan oğlu vefat ettiğinde Ümmü Süleym ev halkına, "Zinhar Ebû Talha'ya oğlunun öldüğünü ben söylemedikçe hiçbiriniz duyurmayınız!" diye sıkı bir emir ve tembihte bulunmuştu. Ebû Talha geldiğinde Ümmü Süleym kocasına akşam yemeğini getirdi. Ebû Talha da yiyip içtikten sonra Ümmü Süleym, o vakte kadar ihtiyar etmediği ağır bir tuvaletle süslenip zevcine göründü. Ebû Talha da muvâkaa eyledi. Ümmü Süleym zevcinin bu arzu ve ihtiyaçlarının tatmin edildiğini görünce,

— "Ey Ebû Talha! Birtakım insanlar ailelerine bazı emanetlerini âriyet olarak bıraksalar, bir zaman sonra da bu emanetlerini almak isteseler bunları menetmek doğru mudur?" diye sordu. Ebû Talha cevap verip,

— "Hayır, doğru değildir" dedi. Ümmü Süleym,

— "Öyle ise aziz zevcim, sen de oğlunu istiare edilmiş bir vedâ say" diye cevap verdi. Enes demiştir ki, şimdi Ebû Talha hiddetlendi ve,

— "Mademki öyledir, niçin beni kendi halime bırakıp bu işlere bulaştırdın. Sonra oğlumun öldüğünü duyurdun" diyerek kalktı ve Resûlullah'ın yanına kadar gitti. Bu vâkıaları olduğu gibi Resûlullah'a arzetti. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de,

بارك الله لكما في غابر ليلتكما "Ey Ebû Talha! Geçen gecenizi Allah Teâlâ hakkınızda mübarek kılsın!" buyurdu ve Ümmü Süleym o geceden oğlu Abdullah'a yüklü kaldı.²⁵¹

Hadisteki, "Bu çiftleşmeden Ümmü Süleym, Abdullah'ı doğurdu. Onun dokuz oğlunu gördüm hepsi de Kur'an okurdu" diyen kimsenin kim olduğunu Buhârî'nin tahrîcinde râvi Süfyân b. Uyeyne bildirmiyor. "Ensardan bir kimse" diye meçhul bırakıyor. Bunun "İbâye b. Rifâa" olduğunu Beyhakî *Delâil*'inde bildirmiştir. Bu rivayette Ümmü Enes'in Ebû Talha'ya sonsuz bir muhabbeti bulunduğu da bildirilmiştir.

TERCEME-İ HÂLLER

Bu hadiste bahsedilen zevc ve zevceden Ebû Talha'nın terceme-i hâlini bundan evvel 637 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde izah etmiştik. Burada Ümmü Süleym'i bildireceğiz:

Ümmü Süleym radiyallahu anhâ. Bint Milhân'dır; Benî Neccâr'dandır. Sahâbiye olan Ümmü Haram radiyallahu anhânın kardeşidir. Enes b. Mâlik radiyallahu anhın da vâlidesidir. Senûsî diyor ki, Ümmü Süleym kavmiyle beraber müslüman olmuştu. Zevci Mâlik buna kızarak Şam'a çekilip gitmiş ve orada hâl-i küfürde vefat etmiştir. Ümmü Süleym'in Mâlik ile bu izdivacından Enes hazretleri kalmıştır. O sırada Enes sekiz, on yaşında idi. Vâlidesi getirip Resûl-i Ekrem'in hizmetine tevdi etmişti, Müslim'in Enes

251 Bu hadisin uzun metni, aşağıda Ümmü Süleym'in terceme-i hâline dair olan kısmı ile beraber Matbaa-i Âmire basması *Müslim*'in (VII, 145, 146) ve Bulak basması (II, 250)'dedir. {M6322 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 107.}

hazretlerinden rivayetine göre, Ümmü Süleym oğlunun elinden tutarak huzûr-ı saâdete getirmiş ve,

— “Yâ Resûlellah! Bu oğlum Enes’çiktir. Sana hizmet etmek için getirdim. Bunun için Allah’a dua buyurunuz” demişti. Resûl-i Ekrem de,

— “Yâ rab! Bu çocuğun malını ve evlâdını çoğalt!” diye dua buyurmuştu. Bu duâ-i nebevî berekâtıyla bu mal ve evlât nimetlerinin her ikisini de Cenâb-ı Hak, Hazret-i Enes’e bol bol bezl ü ihsân buyurmuştur. Müslim’in *Sahîh*’inde rivayeti veçhile Enes b. Mâlik hazretleri, “Malım çoktur. Evlâdım, evlâdımın evlâdı da çoktur. Bugün yüz kadar çoluğumu, çocuğumu sayarlar” diye yemin ile tekit ederek tahdîs-i ni’met eylerdi.²⁵²

Ümmü Süleym’in ilk zevci öldükten sonra Ebû Talha izdivacına tâlip olmuştu. O zaman Ebû Talha müşrik idi. Ümmü Süleym tabii reddetti. Bu teklifi yalnız müslüman olmak şartıyla kabul edebileceğini ve müslüman olursa mehir de istemeyeceğini bildirdi. Ebû Talha müslüman oldu. Ümmü Süleym ile evlendi ve en namdar İslâm mücahidleri sırasına girdi.

Ümmü Süleym İslâm kadınları arasında dinî salâbeti ve fitrî zekâ ve metanetiyle temeyyüz etmiştir. *Sahîh-i Müslim*’de Câbir radiyallahu anhın rivayetine göre, Resûl Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bana cennet gösterildi. Orada Ebû Talha’nın karısını gördüm. Sonra önümde bir ayak sesi duydum. O da Bilâl idi*” buyurmuştur.²⁵³ Yine Müslim’in diğer bir rivayetinde Resûlullah aleyhisselâm, “*Enes’in annesi Bint Milhân’ı cennette gördüm*” buyurmuştur.²⁵⁴

Mevzubahsimiz olan hadiste tafsil ve izah edildiği üzere Ümmü Süleym’in nefsinin kahrederek sabrı iltizam etmesi ve tarihte emsaline nâdir tesadûf edilir bir surette kazâ-i ilâhîye kemaliyle mutâvaat göstermesi, Ümmü Süleym için başlı başına büyük bir menkıbedir. Ümmü Süleym’in bu hareketinden ulemâ, muktedir olanlar için ruhsatı terkederek şiddet tarikini iltizam etmek câiz olduğunu istifade etmiştir (radiyallahu anhâ ve rahmetullahi aleyhâ).

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ دَخَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى أَبِي سَيْفِ الْقَيْنِ وَكَانَ ظَنَرًا لِإِبْرَاهِيمَ فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِبْرَاهِيمَ فَقَبَّلَهُ وَشَمَّهُ ثُمَّ دَخَلْنَا عَلَيْهِ بَعْدَ ذَلِكَ وَإِبْرَاهِيمُ يَجُودُ بِنَفْسِهِ فَجَعَلَتْ عَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَذَرِفَانِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ يَا ابْنَ عَوْفٍ

252 {M6376 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 143.}

253 {M6321 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 106.}

254 {M6230 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 105.}

إِنَّهَا رَحْمَةٌ ثُمَّ أَتْبَعَهَا بِأُخْرَى فَقَالَ إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ وَلَا تَقُولُ إِلَّا مَا يُرْضِي رَبَّنَا
وَإِنَّا لَفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُونُونَ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Enes demiştir ki: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile haddâd bir sanatkâr olan Ebû Seyf (Berâ b. Evs)'in evine gitmiştik. Ebû Seyf'in (in zevcesi Ümmü Bürde, Peygamber'in mahdumu Hazret-i) İbrâhim'in murdîası, sütñinesi idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem İbrâhim'i (kucağına) aldı. İbrâhim'i öptü, kokladı. Bundan sonra bir kere daha Ebû Seyf'in evine gittik. (Bu defa) İbrâhim can veriyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in iki gözü yaş dökmeye başladı. Bunun üzerine (Abdurrahman) İbn Avf,

— “Yâ Resûlellah! Halk musibet zamanında sabretmeyebilir, fakat sen de mi?” diye taaccüb ve istiğrâb eyledi. Resûlullah,

— “Ey İbn Avf! Bu hal, (babanın çocuğına karşı beslediğı) rikkat ve şefkattir. (Yoksa sabır ve tevekküle münâfî bir nevha değildir)” buyurdu. Sonra bu göz yaşını bir diğeri takip eyledi. Bu defa da Resûl aleyhisselâm,

— “Göz ağlar ve kalp mahzun olur. Biz, rabbimizin razı olacağı sözden başka bir kelime ile izhâr-ı hüzn etmeyiz. Ey İbrâhim! Biz, senin ayrılığıyla pek ziyade mahzun ve mükedderiz” buyurdu. {B1303 Buhârî, Cenâiz, 43.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî bu babın tercümesinde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan da ta'lîkan rivayet etmiştir. Müslim'in yine Enes b. Mâlik'ten, İbn Mâce'nin Esmâ bint Yezîd'den, İbn Hibbân'ın Ebû Hüreyre'den, Taberânî'nin Ebû Ümâme ile Sâib b. Yezîd'den (radiyallahu anhüm) rivayetleri vardır.

MÂNALAR VE TAHLİLLER

قین , haddâddır, “demirci” demektir. Ebû Seyf'in sıfatıdır. Ebû Seyf'in adı Berâ b. Evs'tir, Ensârî'dir.

ظئر murdîadır, “sütñine” demektir. İbnü'l-Cevzî çocuk, zevcinin zaman ve kefâletinde murdiaya teslim edildiğı için zevce de ظئر denildiğini bildiriyor.

وَأَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ cümlesi bir mukaddere mâtuf olduğundan tercümede kavis içinde o mukadderi gösterdik.

يخرجها ويدفعها ... fıkrasını Cezerî İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde ... diye tefsir ediyor ki, sâhib-i kerem ve sehâ bir kimsenin malını bezl ve harc ettiği gibi İbrâhim de enfâs-ı ma'dûdesini bol harcıyordu demektir. Âsım Molla da, cevad, can vermek üzere olmak mânâsınadır يقال جاد بنفسه إذا قارب أن يقضى diyor.

TARİHÎ İZAHLAR

Şârih Aynî, Muhammed b. Sa'd'ın *Tabakât-ı kebîr*'inden naklederek diyor ki: İbrâhim hicret-i seniyyenin 8. yılı zilhiccesinde dünyaya gelmiştir. Fahr-i kâinat efendimizin âzatlılarından Selmâ'nın ebelik ettiği bunun zevci Ebû Râfi'in de Resûl aleyhisselâma tebşir eylediği ve Peygamber Efendimizin de pek ziyade mesrur olduğu rivayet ediliyor. Hazret-i İbrâhim'in doğum günü Medine kadınları arasında onu emzirmek için bir münakaşa ve istirkap uyanmıştı. Nihayet Nebî-i Muhterem hazretleri nevzâd-ı irdâ' için Münzir'in kızı Ümmü Bürde'ye teslim buyurmuştur. Kâdî İyâz Ümmü Bürde'nin adı Havle'dir, zevci de Ebû Seyf, Berâ b. Evs'tir diyor. Bu karı kocanın her ikisi de Ensârî ve Hazrecî'dir. Resûl-i Zîşân efendimizin İbrâhim'den²⁵⁵ başka Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdan üç oğlu daha olmuştu. Birisi Kâsım'dır ki, Peygamberimiz bununla künyelenir ve Ebû'l-Kâsım yâdolunur. Diğer ikisi de Tayyib ile Tâhir idi. Bazı ehl-i siyer bunun ikisini bir addediyor. Kerîme-i nebevî de dört idi: Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsüm, Fâtıma radiyallahu anhüm. Zeyneb İbn Ebû'l-Âs'ın, Rukıyye ile Ümm Külsüm Hazret-i Osman'ın, Fâtıma da Hazret-i Ali'nin zevceleri idi. Hazret-i Peygamber'in yalnız Hazret-i Fâtıma'dan ahfadı devam edegelmiştir. Bütün evlâd-ı nebevî de Hazret-i Hatice'den dünyaya gelmiştir. Yalnız Hazret-i İbrâhim Mâriye-i Kıbtiyye'den doğmuştu. İbrâhim'in târîh-i tevellüdü hakkında ehl-i haber ittifak ettikleri ve 8. hicret yılının Zilhiccesinde doğduğunu bildirdikleri halde târîh-i vefâtı hakkında ihtilâf edilmiştir. Vâkıdî, "10. Hicret yılı Rebûlevvelinin 10. günü olduğu katidir" diyor. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'da vefât-ı Nebî aleyhisselâm ile aralarında yetmiş gün olduğu rivayet ediliyor. Bazıları da on altı ay sekiz gün, bazıları on yedi ay, diğer bazıları ise bir sene, on ay, altı gün muammer olduğunu bildirmişlerdir.

Hazret-i Ali'ye müntehî olan bir senedle Hazret-i İbrâhim'in Bakî Kabristanı'na defnedildiği ve bu kabre iptidâ İbn Maz'ûn'un, onu müteakip de Hazret-i İbrâhim'in defnedildiği bildirilmiştir. Âl-i Ali b. Ebû Tâlib'den birisinden bir rivayete göre de definden sonra Hazret-i Resûl aleyhisselâm bir kırba su istemişler ve kabrin üzerine dökülmesini emir buyurmuşlardır. Bu izahatı şârih Aynî verdikten sonra namaz meselesi hakkında şu ihtilâfı bildiriyor:

255 {Bu ismin Abdullah olması gerekmektedir. Zira (5 cümle sonra beyan olunacağı üzere) Hazret-i İbrahim'in annesi Hazret-i Mâriye validemizdir. 984 numaralı hadisin şerhinde Efendimiz'in, Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdan olan evlatları tafsilatlı olarak zikredilecektir.}

Cenâb-ı Peygamber, Hazret-i İbrâhim'e cenaze namazı kılmış mıdır, yoksa kılmamış mıdır? İbn Hazm tashih, Ahmed b. Hanbel inkâr etmiştir. Süddî, "Enes b. Mâlik radiyallahu anha Nebî aleyhisselâm İbrâhim'e namaz kıldı mı?" diye soruldu. O da "bilmiyorum" dedi demiş. Atâ b. Ebû Rebâh ise İbn Aclân vasıtasıyla Hazret-i Enes'ten dört rek'at ile kıldığını rivayet etmiştir. Aynî, "Atâ efkahtır" diye bunu tercih ettiğini anlatıyor ve "Câiz ki Hazret-i Peygamber küsûf ile meşgul bulunduğu cihetle cenaze namazı başkası tarafından kıldırılmıştır" diyor ve bunu da, Hâfız Ebü'l-Abbâs el-İrâkî lisanından hikâye ediyor. Ebü'l-Abbâs, taraf-ı nebevîden namaz kılındığı hakkındaki rivayetin kuvvetli, diğer rivayetlerin hafif olduğunu kaydetmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu necl-i necîbinin vefatına müteessir olmuştu. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet edildiğine göre, Ömer radiyallahu anh demiştir ki: İbrâhim vefat ettiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "İbrâhim benim oğlumdur. O, meme emerken ölen bir süt kuzusudur. Onun ırzânı tamamlamak için cennette iki tane sütnine tayin buyurulmuştur" diye teessür izhar ettiler.²⁵⁶

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اشْتَكَيْ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ شَكْوَى لَهُ فَأَتَاهُ النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُهُ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ فَوَجَدَهُ فِي غَاشِيَةٍ أَهْلِهِ فَقَالَ قَدْ قَضَى قَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَبَكَى النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا رَأَى الْقَوْمُ بُكَاءَ النَّبِيِّ ﷺ بَكَوْا فَقَالَ أَلَا تَسْمَعُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يُعَذِّبُ بِدَمْعِ الْعَيْنِ وَلَا بِحُزْنِ الْقَلْبِ وَلَكِنْ يُعَذِّبُ بِهَذَا وَأَشَارَ إِلَى لِسَانِهِ أَوْ يَرْحَمُ وَإِنَّ الْمَيِّتَ يُعَذِّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer demiştir ki: Sa'd b. Ubâde (bir kere) kendisine ârız olan bir hastalıktan dolayı (mizacından) şikâyet ediyordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Abdullah b. Mes'ûd ile birlikte Sa'd'ı iyâde ve ziyarete gelmişlerdi. Resûlullah Sa'd'ın yanına girdiğinde onu ailesi tarafından dikkat ve ihtimamla ihata edilmiş bir halde buldu. Resûlullah aleyhisselâm,

— "Yoksa Sa'd öldü mü?" diye sordu.

— “Hayır yâ Resûlellah! Ölmedi” diye cevap verdiler. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm (müteessir olup) ağladı. Resûlullah’ın ağladığını görünce oradakiler de ağlaştılar. Bunun üzerine Resûlullah,

— “İşitmediniz mi? Allah göz yaşı ile, iç üzüntüsü ile insanı azap etmez” ve eliyle (mübarek) diline işaret ederek, “İşte bunun yüzünden (ya) azap eder yahut (vaîdini infaz etmez) merhamet eder ve meyyit, ailesinin kendisine (menhî bir şekilde) ağlamasından dolayı azap olunur” buyurdu. Ömer radi-yallahu anh de (Câhiliye âdeti üzere) ağlandığında (te’dib için) sopa ile döver, çakıl attırır, toprak saçtırırdı. {B1304 Buhârî, Cenâiz, 44.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Müslim de rivayet etmiştir. Hadisin fıkra-i ahîresi ki, Hazret-i Ömer’in te’dib ve takdirini muhtevîdir. *Sahîh-i Buhârî* metninden tercüme ettik. Bunu müellif merhum *Tecrîd*’e almamıştır. Asıl hadis ki, *إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه* dir. Bu babdaki ihtilâfatı 638 ve 639 numaralı hadislerin izahında tamamıyla tafsil ettik.

648

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَخَذَ عَلَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَ الْبَيْعَةِ أَنْ لَا نَنْوَحَ فَمَا وَفَتْ مِنَّا امْرَأَةٌ غَيْرُ خَمْسٍ أُمِّ سُلَيْمٍ وَأُمِّ الْعَلَاءِ وَابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ امْرَأَةٌ مُعَاذٍ وَامْرَأَتَانِ أَوْ ابْنَةُ أَبِي سَبْرَةَ وَامْرَأَةٌ مُعَاذٍ وَامْرَأَةٌ أُخْرَى.

T E R C Ü M E S İ

Ümmü Atıyye radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ümmü Atıyye demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem biz (kadınlar)dan (İslâm üzere) biat aldığında, ölüye nevha etmeyeceğimize dair de söz almıştı. Beş kadından başka bizden hiçbir kadın (o sırada) ahdini ifa etmedi. (Bu beş kadın), Ümmü Süleym, Ümmü Alâ, Muâz’ın karısı olan Ebû Sebre kızı ve daha iki kadındır yahut Ebû Sebre kızı ile Muâz’ın karısı ve daha bir kadın.” {B1306 Buhârî, Cenâiz, 45.}

İ Z A H I

Bu hadisin mahall-i ictihâd olan noktası, hicret-i nebeviyyeyi müteakip kadınlardan dîn-i İslâm namına biat alındığında biat maddeleri arasına ölüye nevha edilmemesinin de konulmuş olmasıdır. Dîn-i İslâm’da niyâha menhî olmasaydı böyle bir ahd ü şarta lüzum görülmezdi. Nevevî bu hadisin tayin-i mânası hususunda mühim bir sû-i tefehhüme

işaret ederek diyor ki: Hadiste, bizden ahbine vefa eden yalnız beş kadındır demekle öbür müslüman kadınlar niyâha âdetini bırakmadılar demek istenilmiyor. Belki Ümmü Atıyye benimle biat eden kadınlardan beşi hariç olarak öbürleri muahedeyi müteakip bu mekruh âdeti birden bırakmadılar. Fakat bu beş kadın derhal bu muahedeye bağlılıklarını gösterdiler demiş olur.

TERCEME-İ HALLER

Ümmü Atıyye radiyallahu anhâyı gerek tercümesi 625 numara ile geçen hadisin izahında, gerekse bunu takip eden gâsl-i meyyite dair birçok hadiste iyice tanımış bulunuyoruz.

Ümmü Süleym radiyallahu anhâyı da 645 rakamıyla tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde yeni öğrendik.

Ümmü Alâ radiyallahu anhâ Ensâriyye'dir. Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhin karısıdır. Medine'nin yedi benâm fukahâsından Hârice b. Zeyd²⁵⁷ de bu faziletli kadının sütüyle büyüttüğü öz oğludur.

Şimdi Ümmü Atıyye'nin ahde vefakâr olmak üzere tavsif ettiği beş kadından üçüncüsüne geldik. Râvi Ümmü Atıyye bu üçüncü kadının hüviyetini tayin hususunda tereddüt etmiştir. Ebû Sebre kızı yâdedilen bu kadın, Muâz b. Cebel radiyallahu anhin karısıdır da her ikisi bir şahsiyet midir? Binaenaleyh geriye beşi doldurmak için iki kadın mı kalıyor? Yoksa Ebû Sebre kızı ayrı, Muâz b. Cebel karısı da ayrı olarak dört oluyor da geriye bir kadın mı kalıyor? İşte Râvi Ümmü Atıyye'nin rivayetinde görülen tereddüdün menşei burasıdır.

Bu iki noktadan birincisine vâv-1 âtıfsız امرأة معاذ rivayetiyle ikinciye de vâv-1 âtıfla امرأة معاذ rivayeti ile işaret edilmiştir. Birinciye göre, beşi doldurmak için iki kadın, ikinci rivayete göre de bir kadın kalıyor. Şârih Kastallânî'nin beyanına göre, Hâfız İbn Hacer, ikinci vâv-1 âtıfla olan rivayeti daha doğru bulmuştur. Çünkü Muâz b. Cebel'in karısı Hallâd b. Âmir'in kızı Ümmü Âmir'dir. Ebû Sebre kızı değildir. Ebû Sebre kızıyla Muâz b. Cebel'in karısı ayrı ayrı simalardır demiştir. Şu halde geriye ismi tasrih edilemeyen bir kadın kalıyor.

Şârih Aynî Hâfız Zehebî'nin vâv-1 âtıfsız rivayetine göre, Ebû Sebre kızı, Muâz b. Cebel'in karısı olduğunu kabul ediyor. Bu hesapça ismi tasrih edilmeyen iki kadın kalıyor.

عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ جَنَازَةً فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَاشِيًا مَعَهَا فَلْيَقُمْ حَتَّى يَخْلُفَهَا أَوْ تَخْلُفَهُ أَوْ تَوْضَعَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَخْلُفَهُ.

257 Hârice b. Zeyd rahmetullahi aleyh az hadis rivayet ederdi. Bu sebeple Zehebî Tezkiretü'l-huffâz'da, kibâr-i ulemâdan ve ecille-i fukahâdan diye İbn Zeyd'i tavsif ettikten sonra az hadis rivayet ettiği için hâfızlar arasında zikredemedik diye esefleniyor.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden ahzeden Âmir b. Rebîa'dan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah buyurmuştur ki: “Sizin biriniz bir cenaze gördüğünde, onunla gitmek istemezse (cenaze ilerleyip) cenazeden geri kalana kadar; yahut cenaze(yi götürenler) o kimseyi geride bırakana kadar; yahut o kimseyi geride bırakmazdan evvel cenaze yere indirilene kadar kıyam etsin!” {B1308 Buhârî, Cenâiz, 47.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis turuk-ı rivâyâtı müteaddit ve mütekessir hadislerden birisidir. Bu babda Buhârî'nin on kadar tarîk-i rivâyeti vardır. Müellif *Tecrîd*'e bunlardan üç tanesini almıştır ki, birisi bu Âmir b. Rebîa hadisidir. Öbür ikisi tercümeleri bunu takip edecek olan hadislerdir. Müslim'in de *Sahîh*'indeki tarîk-i rivâyetleri ondan fazladır. *Sünen-i erbaa* sahipleri de bu suretle tahrîc etmişlerdir. Tahâvî'nin de beş tarîk-i rivâyeti vardır.

Buradaki rivayetin tarz-ı edâsı biraz karışıktır. Hadiste iki terdîd edatının birbirini vely ü takip etmesi tefehhümü hayli işkâl ediyor. Görülen bir cenazeye kıyamın müntehâ-yi müddeti irâe edilirken üç nevi hareket tebliğ edilmiştir zannediliyor. Halbuki böyle değildir. Birinci ev terdîde, ikinci tenvîa mahmuldür. Râvî Âmir b. Rebîa Resûl-i Ekrem'in, “Siz cenazeden geri kalana kadar mı, yoksa cenaze sizi geride bırakana kadar mı ayakta durunuz” dediğini kestiremediğinden terdîd ile ifade etmiştir. Bu iki fıkranın ikisinin de medlûlü birdir: Cenaze uzaklaşana kadar ayakta durulmasıdır ve bu bir nevidir. İkinci nevi de cenazenin yere konulmasıdır. İkinci ev edatı da bunu ifade ediyor.

Bu hadisin meâlini daha iyi anlayabilmek için Buhârî'nin şu tarîk-i rivâyetini de mütalaa edelim. Buhârî'nin yine Âmir b. Rebîa'ya muttasıl olan bir hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا حَتَّى تَخْلُفَكُمْ أَوْ تَوَضَّعَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ *“Siz bir cenaze gördüğünüzde cenaze sizi geride bırakana, yahut cenaze (musallâ gibi bir yere) konulana kadar kıyam ediniz”*²⁵⁸ buyurmuştur. Bu rivayette, cenaze görenlerin ayağa kalkmaları ve bu kıyamlarının, ya cenaze kendisini bırakıp ilerleyene kadar, yahut cenaze ileri götürülmeyip orada musallâ gibi bir yere konulana kadar devam etmesi emrolunuyor. Bundan sonraki hadis de bu mevzuu müeyyid olan hadislerdendir.

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَخَذَ بِيَدِ مَرْوَانَ فَقَالَ قُمْ فَوَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمَ هَذَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَانَا عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَدَقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Makbürî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Makbürî demiştir ki: Biz bir cenazede bulunduk. Ebû Hüreyre radiyallahu anh Mervân'ın elinden tuttu. Cenaze (omuzdan yere) konulmazdan evvel oturdular. Bunun üzerine Ebû Saîd (el-Hudrî) radiyallahu anh geldi. Mervân'ın elinden tuttu ve,

— “Kalk” dedi. “Vallahi şu adam (Ebû Hüreyre) bilir ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizi cenaze omuzdan yere indirilmedikçe oturmaktan nehyederdi” dedi. Ebû Hüreyre de,

— “Ebû Saîd doğru söylüyor” diye tasdik eyledi. {B1309 Buhârî, Cenâiz, 47.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu rivayetinde bilinmesi lüzumlu fakat meçhul bırakılan bir cihet varsa, o da Ebû Saîd'in Mervân'a “kalk” demesi üzerine Mervân'ın kalkıp kalkmadığıdır. Bu ciheti Tahâvî'nin Şa'bî tarikiyle Ebû Saîd el-Makbürî'den²⁵⁹ bir rivayeti tenvir ediyor. Bu rivayette Ebû Saîd el-Makbürî diyor ki: Mervân'ın yanından bir cenaze geçmişti; Mervân ayağa kalkmamıştı. Ebû Saîd el-Hudrî Mervân'a hitaben,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçti de Resûlullah cenazeye ayağa kalktı” dedi. Mervân da hemen ayağa kalktı.²⁶⁰ Hadisin aslı bir olduğundan dolayı Buhârî'nin rivayetinde meçhul kalan bu cihet de şimdi tenevvür etmiş bulunuyor demektir.

Bu hadisin asıl sahâbî râvisi Ebû Hüreyre değil, Ebû Saîd el-Makbürî'dir.²⁶¹ *Sahîh-i Buhârî*'deki sevki şöyledir: كنا في جنازة فأخذ أبو هريرة رضي الله عنه بيد مروان ... Müellif ihtisar için silsile-i isnâdın başına Ebû Hüreyre'yi ikame etmiştir. Fakat metn-i hadîste pek bâriz bir rekâket hâsıl olmuştur. Bu cihetle hadisi *Tecrîd*'e göre değil, *Buhârî* metnine göre tercüme ettik.

259 {Elimizdeki *Tahâvî* nüshasında, Şa'bî'nin rivayeti aldığı “Ebû Saîd için ‘el-Hudrî” künyesi kullanılmıştır. (Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2791.) Ancak hem *Buhârî* rivayeti, hem de şerhte yapılan izâhât muvacehesinde, buradaki “el-Makbürî” kaydının daha isabetli olduğu tebeyyün etmektedir.}

260 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2791.}

261 {Günümüz kaynaklarına göre Ebû Saîd el-Makbürî muhadramûndan kabul edilmektedir. (Ali Osman Koçkuzu, ‘Ebû Saîd el-Makbürî’, *DÎA*, X, 224.) Ayrıca metinden de anlaşılacağı üzere, sahâbî râvisinin Ebû Saîd el-Hudrî olması icab eder.}

Makbûrî Medinelidir. Benî Dînârî'nin kabirlerini muhafazaya memur olduğundan dolayı "mîm" in fethi ve "bâ"nın harekât-ı selâsesiyle Makbûrî diye yâdedilmiştir ve tabii kabre dair rivayetleri daha muteberdir. Buhârî'nin Makbûrî'den rivayet ettiği bu hadis, muhaddisler arasında Buhârî'nin ifradından addolunur. Ömer, Ali, Üsâme radiyallahu anhümden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Saîd ve bir cemaat rivayet etmiştir. Vâkıdî, 100 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa; Aynî*).

Mervân, İbnü'l-Hakem, Ebü'l-Âs'tır. Emevî hükümdarlarının dördüncüsüdür. Muâviye'nin hükümeti zamanında Medine ve Hicaz valisi olmuştu. Bu hadise de vali-liği zamanında olmuştur. Mûmâileyhin Medine valiliği kırk sekiz tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihlerde hıttâ-i Hicâziyye ve bilhassa Medîne-i Münevvere ashâb-ı Nebî aleyhisselâm ile dolu bulunduğundan Mervân'ın, Asr-ı saâdet'ten beri devam edip gelen birtakım sünen-i seniyyeye mugayir harekâtı daima ashâb-ı kirâm tarafından red ve inkâr edildiğinden böyle birçok hadise ismi karışmıştır.

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anının ismi Sa'd b. Mâlik'tir. Sahâbî oğlu sahâbîdir. Pederi Mâlik b. Sinân radiyallahu anı Uhud Gazâsı'nın aziz şehidlerindendir. Uhud sırasında Ebû Saîd hazretleri on üç yaşında bulunduğundan götürülmemişti. Fakat müteakip gazâlarda ve Hudeybiye biatında hazır bulunmuştur. Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, ashâb-ı kirâmın ulemâ ve fukahasındandır. Kendisinden 1170 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan kırk üç hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yirmi altı hadisini Buhârî, elli iki hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Târik b. Şihâb, Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, Nâfi' gibi bir hayli tâbiîn'in rivayetleri vardır. Vâkıdî, 74 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa*, s. 115).

Ebû Saîd el-Hudrî'nin kabrinin İstanbul'da Ayvansaray'da Kariye Camii avlusunda bulunduğu dair halk dilinde kuvvet ve şöhretle bir rivayet deveran etmekte ise de tarihî hiçbir kayıtle müsbet değildir. Maamâfih Hazret-i Hâlid Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi fetih ordusuyla gelmiş olması da çok muhtemeldir.

Cenazeye Kıyam Hakkında Rivayet Olunan Haberlerden Bazıları Şunlardır:

1. Tahâvî'nin Ebân b. Osman'dan rivayetine göre, bir kere Ebân'ın²⁶² yanından bir cenaze geçmişti. Ebân bu cenazeye kıyam edip demiş ki: "Osman radiyallahu anının yanından bir cenaze geçmişti. Osman ona kıyam edip dedi ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçti de Resûlullah ayağa kalktı."²⁶³

Bu hadisi Ahmed ile Bezzâr da tahrîc eylemişlerdir.

262 Ebân, Osman b. Affân radiyallahu anının oğludur. Babasından, Zeyd b. Sâbit'ten rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Abdurrahman, Zührî, Ebû'z-Zinâd rivayet etmişlerdir. Medine'de tâbiîn fukahasını on sayanlar Ebân'ı bu güzide fukaha zümresinden sayarlar. 105 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 13).

263 فقد أخرجه الطحاوي من حديث أبيان أنه مرّت به جنازة فقام لها وقال إن عثمان مرّت به جنازة فقام لها وقال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم مرّت به جنازة فقام لها (ورواه أحمد والبخاري عنه)

{Benzer lafızlarla nakledilen rivayet için bkz: Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 485, no: 2768-2769. Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr ise muhtelif tarik ve lafızlarla benzer manada rivayette bulunmuşlardır.

2. Yine Tahâvî'nin Ebû Saîd el-Makbûrî ile Ebû Hüreyre'den tahrîcine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizden biriniz bir cenaze namazı kılıp da cenaze ile gitmezse, cenaze kendisinden uzaklaşınca oturabilir. Eğer cenaze ile giderse, bu halde de cenaze yere indirilmedikçe oturmasın!” buyurmuştur.²⁶⁴

3. İbn Mâce, Ebû Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği hadisini şöyle tahrîc etmiştir. Ebû Hüreyre radiyallahu anh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçti de Resûlullah cenazeye kıyam etti ve, “Siz de kalkınız. Çünkü cenazeye kıyamda, mevtin hevl ü şiddetini tâzim vardır” buyurdu.²⁶⁵

4. Nesâî'nin Yezîd b. Sâbit'ten tahrîcine göre,²⁶⁶ Yezîd b. Sâbit radiyallahu anhn da dahil bulunduğu bir cemaât-i sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanında bulundukları sırada bir cenaze görülmüş. Resûl aleyhisselâm kıyam etmiş, yanındakiler de kıyam etmişler ve cenaze uzaklaşana kadar ayakta durmuşlardır.²⁶⁷

5. İbn Ebû Şeybe'nin Abdullah b. Sahbere'den²⁶⁸ tahrîcine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anh, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçtiğinde cenaze geçene kadar ona ayağa kalktığını” bir zümre-i sahâbîye haber vermiştir.²⁶⁹

Bu rivayetlerin sarâhatinden ve Âmir b. Rebîa hadisinden şunu anlıyoruz ki, cenazeye iştirak etmeyerek ayağa kalkıldığında bu kıyamın müntehâ-yi müddeti ikidir: a) Cenazenin iyice uzaklaşması, b) Uzaklaşmadan musallâ gibi bir yere indirilmesi. Birinciyi mevzubahsimiz olan Âmir hadisindeki *أو تخلفه أو يخلفها حتى* kavline, ikinciyi de *أو توضع* kavline istifade ediyoruz ve bu “ev” edatı, tenvî ifade ediyor, terdîd değil. Terdîd, birinci fıkradaki “ev”den matlubdur, râvinin rivayetindeki tereddüdünü ifade etmektedir.

Bu rivayetlere selef ve haleften binâ-yı hükümden bir kısım ulemâ cenaze geçerken ayağa kalkmanın vâcib olduğuna ve bu vücûb mensuh bulunmadığına hükmetmişlerdir. Katâde, Muhammed b. Sîrîn, Şa'bî, Nehaî gibi bir kısım tâbiîn, yanından cenaze geçen bir

HM9289 İbn Hanbel, II, 409; Bezzâr, *Müsned*, IV, 97, no: 1271. Rivayet bu lafızlarla *Aynî*'de yer almaktadır. *Aynî*, *Umde*, VIII, 107.}

264 أخرج الطحاوي من حديث أبي سعيد المقبري وأبي هريرة رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا صلى أحدكم على جنازة ولم يمش معها فليقم حتى تغيب عنه فإن مشى معها فلا يقعد حتى توضع. {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 487, no: 2796.}

265 روى ابن ماجه من حديث أبي سلمة عن أبي هريرة قال: مر على النبي صلى الله عليه وسلم بجنازة فقام وقال: قوموا فإن للموت فرعا. {İM1543 İbn Mâce, *Cenâiz*, 35.}

266 Yezîd b. Sâbit radiyallahu anh ensârîdir. Zeyd b. Sâbit'in kardeşidir. Bedir Gazâsı'nda bulunan dilâverlerdendir. Medine'nin yedi benâm tâbiîn fukahâsından olan Hârice b. Zeyd ki, sâhib-i terceme-nin biraderzâdesidir ve kendisinin de güzîde bir râvisidir (*Hulâsa*, s. 370).

267 أخرج النسائي من حديث يزيد بن ثابت أنهم كانوا جلوسا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فطلعت جنازة فقام رسول الله صلى الله عليه وسلم وقام معه. فلم يزالوا قياما حتى بعدت. {N1921 Nesâî, *Cenâiz*, 45.}

268 عبد الله بن سخبيرة، بإسكان المعجمة الأسدي بإسكان المهملة أبو معمر الكوفي عن علي وخباب وعنه النخعي. وثقه ابن معين. قال ابن سعد مات في ولاية عبيد الله بن زياد (خلاصة 168)

269 روى ابن أبي شيبة من حديث عبد الله بن سخبيرة أن أبا موسى أخبرهم أن النبي صلى الله عليه وسلم إذا مرت به جنازة قام حتى تجاوز (عمدة القاري: ج 4، ص 119-120) {MŞ11909 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, *Cenâiz*, 159.}

adamın ayağa kalkması vâciptir demişler. Ebû Hüreyre, İbn Ömer, İbn Zübeyr, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, cenazeye kıyam ve ittibâ eden kimsenin cenaze omuzlardan indirilmedikçe oturmak câiz değildir demişlerdir.

Tahâvî, bu ictihada muhalif ve kıyamın mensuh olduğuna kâil olanların da, “Yanından cenaze geçerken kalkmak yahut cenazeye iştirak eden kimseye cenaze yere indirilinceye kadar ayakta bulunmak bir lâzıme-i dîniyye değildir” dediklerini nakletmiştir ki, bunların da Urve, Saîd b. Müseyyeb, Alkame, Esved, Nâfi', İbn Cübeyr, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed olduğunu, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Mücâhid'in, Ebû İshak'ın da bu ictihadda olduklarını, Ali b. Ebû Tâlib'den, oğlu Hasan'dan, İbn Abbas'tan, Ebû Hüreyre'den bunun nakil ve rivayet edildiğini şârih Aynî haber veriyor.

Kâdî İyâz, “Ahmed b. Hanbel, İshak b. Habîb, İbnü'l-Mâcişûn da cenazeye kıyam ile emir, tevsîa ve tahyîre mahmûl olduğunu kabul etmişlerdir” diyor.

Cenaze Geçerken Kıyamın Mensuh Olduğuna Kâil Olanlar Aşağıdaki Hadislerle İhticâc Etmişlerdir:

1. Müslim'in *Sahîh*'inde tahrîcine göre, Ali radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze geçerken kıyam ederlerdi. Sonra oturdular, kıyam etmediler.²⁷⁰

2. İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde tahrîcine göre, Ali radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize cenazeye kıyam etmemizi emrederdi. Sonra kendileri kalkmadılar, oturdular. Bizim de oturmaklığımızı emir buyurdular demiştir.²⁷¹

3. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebû Ma'mer'den tahrîcine göre, Ebû Ma'mer demiştir ki: Ali radiyallahu anh ile bulunduğumuz bir sırada bir cenaze geçti. Halk ayağa kalktı. Hazret-i Ali,

— “Bu fetvayı size kim verdi?” diye sordu. Onlar da,

— “Ebû Mûsâ el-Eş'arî verdi” dediler. Bunun üzerine Ali radiyallahu anh,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu ancak bir defa işledi. Bu kıyam keyfiyeti Ehl-i kitaba teşebbühü mûcip oluyordu. Bu cihetle taraf-ı ilâhîden nehyolundu. Resûl-i Ekrem de ba'demâ cenaze geçerken kıyam etmekten içtinap buyurdu dedi.”²⁷²

4. Leys b. Sa'd'ın Ebû Bürde'den rivayeti tariki ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye muttasıl olan bir hadis ise bu mevzuun en çok tafsili muhtevî olan hadislerindendir. Bu rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizin yanınızdan bir cenaze geçtiğinde o, ister müslüman,

270 أخرج مسلم في صحيحه عن علي رضي الله عنه أن رسول الله عليه وسلم كان يقوم في الجنازة. ثم جلس بعد. {Müslim'in rivayet ettiği lafız “قام رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قعد” şeklindedir. Rivayet bu lafızlarla Aynî'de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 107.}

271 قد أخرج ابن حبان في صحيحه: كان يأمرنا بالقيام في الجنازة ثم جلس بعد ذلك وأمره بالجلوس (نقله العيني في عمدة القاري) {İbn Balabân, *el-İhsân*, VII, 327, no: 3056; Aynî, *Umde*, VIII, 107.}

272 عن أبي معمر قال كنا مع علي رضي الله عنه فمر به جنازة فقام لها ناس فقال علي رضي الله عنه من أفناكم هذا؟ فقالوا أبو موسى. فقال إنما فعل ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم مرة فكان يتشبه بأهل الكتاب. فلما نهى انتهى. (نقل من فتح الرباني: ج 8، ص 35) {HM1200 İbn Hanbel, I, 142.}

ister yahudi ya da nasrânî ölüsü olsun ayağa kalkınız. Çünkü biz, hakikaten o ölüye kalkmıyoruz, belki onunla, bile olan melekü'l-mevte tâzim edip kalkıyoruz” buyurmuştur.²⁷³

Râvi Leys b. Sa'd diyor ki: Bu Ebû Mûsâ hadisini ben Mücâhid'e anlattım. Mücâhid dedi ki: Bana Abdullah b. Sahbere şu vâkıayı anlatarak dedi ki:

— “Biz, Ali radiyallahu anh ile bir cenazeye intizar edip otururken yanımızdan başka bir cenaze geçti. Biz ayağa kalktık. Ali radiyallahu anh,

— “Sizi bu cenazeye hangi bilgi ve duygunuz kaldırıyor?” diye sordu. Dedi ki:

— “Biz ne biliyorsak ancak siz ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden duyduklarımıza, gördüklerimize medyunuz.” Hazret-i Ali,

— “Duyduğunuz nedir ki?” diye sordu. Biz,

— “Ebû Mûsâ zannediyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘*Yanınızdan bir cenaze geçtiğinde müslim olsun, yahudi...*’ buyurmuştur.” Ali radiyallahu anh,

— “Resûl-i Ekrem aleyhisselâm bir defa bir erkek yahudi cenazesi geçerken kalkmaktan başka asla kıyam buyurmadı. Bunlar Ehl-i kitap idiler. Resûl-i Ekrem aleyhisselâm (vahiy bulunmayan umuru müstahsenede) Ehl-i kitaba teşebbüh eylerdi. Hak celle ve alâ teşebbühünden nehiy buyurunca, Resûl-i Ekrem aleyhisselâm da cenaze geçerken kıyamdan içtinap eyledi ve bundan sonra bir daha kıyam etmeye avdet buyurmadı.”²⁷⁴

5. Muhammed b. Sîrîn'den rivayet edildiğine göre, Hasan b. Ali ile İbn Abbas radiyallahu anhüm bir arada iken bir cenaze geçmiştir. Hazret-i Hasan kalkmış, İbn Abbas hazretleri oturmuştur. Hasan hazretleri İbn Abbas'a,

— “Yâhu bilmiyor musun? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçti de kıyam buyurdu” demiş. İbn Abbas da,

— “Evet, biliyorum, fakat sonra da oturdu, kalkmadı” demiştir. Hazret-i Hasan da İbn Abbas'ın bu cevabını redd ü inkâr etmemiştir.²⁷⁵

6. Hasan b. Ali radiyallahu anhümâden rivayet edildiğine göre, müşârün ileyh hazretleri bir cemaatle otururken yanlarından bir cenaze geçmiş. Orada bulunanlar kalktıkları halde Hazret-i Hasan kalkmamış ve, “Ne yaptınız? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bir yahudi cenazesi geçerken kalktı ama cenazede yaktıkları buhur kokusundan ezâlanarak kalkmıştı”²⁷⁶ demiştir.²⁷⁷

Bulûğu'l-emânî'de deniliyor ki: Hasan b. Ali radiyallahu anhümâden gelen bu 6 numaralı rivayette müşârün ileyh hazretleri Resûl-i Ekrem'in yahudi cenazesi geçerken

273 {HM19941 İbn Hanbel, IV, 413.}

274 {HM19942 İbn Hanbel, IV, 413.}

275 {N1925, N1926 Nesâî, Cenâiz, 47.}

276 {HM1722 İbn Hanbel, I, 200.}

277 4, 5, 6 numaralı hadisleri *Müsne'd-i Ahmed*'in yeni tertip ile matbuu *Fethu'r-rabbânî*'den tercüme ettik. Metn-i aslîleri nakletmek uzun olacağından içtinap ettik. Metn-i aslîler mezkûr eserde (VIII, 35, 36, 38) muharrerdir.

kiyam buyurmalarına sebep olarak buhur kokusundan ezâlandıklarını bildiriyor. Taberânî'nin ve Beyhakî'nin yine Hazret-i Hasan'dan rivayetlerinde Resûl-i Ekrem'in kıyamı, yahudi ölüsünün re's-i saâdetten yüksekte bulunmasını kerih görmüş olmalarından dolayıdır suretinde bir ziyade de vardır ki, bu da mezkûr sebep ve illeti teyit ediyor. Fakat bu ta'lîl, yukarıda geçen iki ta'lîle muarız değildir. Bunun birisi Leys b. Sa'd'ın 4 numara ile tercüme ettiğimiz rivayetinde nûfûs-ı beşeri kabza memur olan melekül'-mevti i'zâm ve tebcil idi. Öbürü de Câbir ve Ebû Hüreyre hadislerinde bildirilen hevl-i mevti tâzim idi. Bir hadisenin esbâb-ı müteaddidesi olabilir.

İzâhı ile meşgul bulunduğumuz 650 numaralı Ebû Saîd el-Makbûrî hadisi de cenaze geçerken kıyamın mensuh olduğunu iddia edenler için müstakil bir delil olabilir. *Tavzîh*'te deniliyor ki: Ebû Saîd el-Makbûrî hadisinde bildirildiği üzere, Ebû Hüreyre ile Mervân'ın oturmaları bu cenaze geçerken kıyamın vâcip olmadığına pekâlâ bir delildir. Çünkü ashap arasında kıyam bir âdet-i câriye olsaydı, bunlar oturmayacaklardı. Yalnız bu Makbûrî hadisinde bir cihet hatırları işgal ediyor ki, Ebû Hüreyre cenaze geçerken kıyamın mensuh ve metrûkül'-amel bir âdet-i kadîme olduğuna kani ise niçin Ebû Saîd el-Hudrî'yi, "Doğru söylüyorsun" diye tasdik etmiştir?

Bu şüpheyi de şârih Aynî şöyle kaldırıyor: Ebû Hüreyre'nin Ebû Saîd el-Hudrî'yi tasdik etmesi, Resûl-i Ekrem'in vaktiyle cenaze geçerken oturmaktan nehyettiğini bildiğinden dolayı doğru söylüyorsun diye mütekaddim zamana ait olan kıyam hükmünü tasdik etmiştir. Aynı zamanda Ebû Hüreyre, Nebî aleyhisselâmın muahharen oturduğunu ve bu oturmaktan nehyin mensuh ve metrûk olduğunu da biliyordu. Bundan dolayı da oturmuştu ve belki Ebû Saîd'in bu itirazına rağmen kalkmamıştı.

Cenaze geçerken kıyam edilmesi hakkında buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz ehâdîs-i şerifedeki emirlerin medlûlü hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bu emirleri vücûba hamlederek cenaze geçerken kıyam etmek vâciptir demişlerdir. Bazıları nedb ve istihbâba hamletmişler ki, İbn Hazm'ın da mezhebi budur. Bazıları da vâcip idi, sonra nesholundu diye hükmetmişlerdir. Nevevî emrin istihbâb için olduğunu ihtiyar etmiştir. Şâfiîler'den Mütevellî de buna zâhip olmuştur. Nevevî'ye göre nesh yoktur. Nevevî, "Bunun gibi hususlarda nesh davası da sahih değildir. Çünkü nesh ehâdîs-i müteârıza ve muhtelifeler arasını cem ve tevcih mümkün olmayan hususlarda müracaat edilen bir mahlâs-ı ilmîdir. Burada ise böyle bir zaruret yoktur diyor.

Fakat yukarıda muhtasar ve mufasssal müteaddit tariklerle rivayet edildiğini gördüğümüz Ali radiyallahu anh hadisinde nesh hususu tasrih edilmiştir. Bu cihetle Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazerâtı neshe kâildirler. Beyhakî'nin, Hâzîmî'nin İmam Şâfiî'den nakil ve beyanlarına göre 649 numara ile tercüme ettiğimiz Âmir b. Rebîa hadisi hakkında imâm-ı müşârûn ileyh saydığı vücuhu ihtimalât hep neshi müeyyedir. Şâfiî hazretleri diyor ki: Cenaze geçerken kıyam hükmünün mensuh olduğu istib'âd edilmemiştir. Yine böyle bazı muhaddisîn rivayetleri veçhile Resûl-i Ekrem'in bir sebebe mebnî bir yahudi cenazesi

geçerken kıyam ettikleri ve sonra terk buyurdıkları vâkidir. Resûl-i Ekrem'in bu fiili, ve siz de kalkınız, emri ibtidâ vücûba mahmûl ise, bilâhare terketmeleri ve ashâbı da menetmeleri neshten başka bir şey değildir. Eğer evvel istihbâb ise sonra da müstehap olabilir. Evvel mubah ise bilâhare de mubah olur, fiil ve terkinde bir beis yoktur denilir. Bence oturmak kıyamdan daha evlâdır. Çünkü kuûd, cenaze geçerken oturmak Resûl-i Ekrem'in son fiilidir. Sonra kıyam ile emir, müslim cenazesine ve Ehl-i kitap olan gayri müslim cenazesine şâmilidir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin yukarıda tercüme ettiğimiz hadislerinde musarrahtır: *إذا مرت بكم جنازة فإن كان مسلماً أو يهودياً أو نصرانياً فقوموا لها* “Sizin yanınızdan cenaze geçtiğinde ister müslim, ister yahudi, ister nasrânî hristiyan cenazesi olsun kıyam ediniz. Çünkü biz, cenazeye değil, belki onun yanındaki meleklere ve melekül'l-mevte kıyam ediyoruz”²⁷⁸ buyurmuşlardır.

Zeynüddin el-İrâkî de, Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinde mezkûr ve musarrah olan sebep ve illet müslim ve gayri müslim cenazede mütehakkık bulunduğuna göre, hükmün, Benî Âdem'in kâffesine şumulünü hatta Ehl-i kitap olmayan kâfirlerin cenazesi geçerken bile kıyamın lüzumunu muktazîdir demiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ بِنَا جَنَازَةٌ فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ وَقُمْنَا فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ فَقَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ فَقُومُوا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Hazret-i Câbir demiştir ki: (Bir kere) yanımızdan bir cenaze geçmişti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze geçtiği için kıyam etmişti. Biz de (kendisine uyararak) ayağa kalktık ve,

— “Yâ Resûlellah! Bu bir yahudi cenazesidir” dedik. Resûl aleyhisselâm,

— “Bir cenaze gördüğünüzde (müslim olsun, kâfir olsun) kıyam ediniz! (Çünkü ölüm korkunç şeydir)” buyurdu. {B1311 Buhârî, Cenâiz, 49.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de rivayet etmişlerdir. Müslim'in rivayetinde, *إن الموت فزع* “Ölüm korkunç şeydir”²⁷⁹ ziyadesi vardır. Sebeb-i kıyâm tasrih edilmiştir.

278 {HM19941 İbn Hanbel, IV, 413.}

279 {M2222 Müslim, Cenâiz, 78.}

Nesâî'nin rivayeti de Müslim'in aynıdır, onda da, Ebû Dâvûd'un rivayetinde de sebep-i kıyâm tasrih edilmiştir. Bunun için biz de tercümemizde işaret ettik. Ebû Dâvûd'un rivayeti daha ziyade tafsili muhtevîdir. Ebû Dâvûd'un rivayetinde: Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber idik. Bu sırada yanımızdan bir cenaze geçti. Resûlullah ayağa kalktı. Biz de kalkıp cenazeyi omuzlamak için koştuk. Varınca onun bir yahudi cenazesi olduğunu gördük ve, "Yâ Resûlellah! Bu bir yahudi cenazesidir" dedik. Resûlullah, "Ölüm, korkunç ve ibret alınacak bir hadisedir. Herhangi bir cenaze görünce kıyam ediniz" buyurdu.²⁸⁰

Buhârî'nin mevzubahsimiz olan rivayetinde Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kıyama, cenazeyi rü'yeti sebep olmak üzere bildirmiştir. Öbürlerinin rivayetinde ise mevt, mûcib-i istibsâr bir musibet olduğu için ayağa kalkılmalıdır buyurulmuş oluyor. Binaenaleyh ölüm, hevl ü şiddeti hatırlatan bir hadise olması cihetiyle ölünün müslim, kâfir cenazesi olması müsavidir. Her âdemoğlu ölüsü herkes için medâr-ı intibâh olabilir.

İzah ettiğimiz bu Câbir hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayette İbn Ebû Leylâ demiştir ki: Sehl b. Hanîf ile Kays b. Sa'd Kâdisiye'de²⁸¹ otururken yanlarından bir cenaze geçti. Bunlar ayağa kalktılar. Bunlara,

— "Bu cenaze bu diyarın işçilerine yani ehl-i zimmete²⁸² aittir" dediler.

Sehl ile Kays da,

— "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir yahudi cenazesi geçmişti. Resûlullah buna kıyam ettiğinde bunun bir yahudi cenazesi olduğu kendisine bildirildiğinde Resûlullah, "Bu da (yaşayıp ölen) bir insan değil mi?" diye cevap verdi demişlerdir.²⁸³

280 ولفظ أبي داود قال: كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم إذ مرت جنازة. فقام لها. فلما ذهبنا لنحمل إذا هي جنازة يهودي. فقلنا يا رسول الله هي جنازة يهودي. فقال إن الموت فرع فإذا رأيتم جنازة فقوموا. {D3174 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 42, 43.}

281 Kâdisiye, Irâk-ı Arab'ta kadim ve müstahkem bir kasaba olup elyevm haraptır. Şârih Kirmânî Kâdisiye ile Kûfe arasında 15 fersahlık bir mesafe bulunduğunu ve Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın hilâfeti zamanında 16. hicret senesinde İranîler'le vuku bulan muharebenin burada cereyan ettiğini bildiriyor. *Kāmûsü'l-a'lâm*'da şu toplu mâlûmat veriliyor. Kâdisiye, Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhın kumandası altında asâkir-i müslimînin İran askerine karşı kazandıkları gâlibiyet-i kat'iyye ile meşhurdur. Burada dört muharebe olup birincisine Yevm-i İrmâs, ikincisine Yevm-i İğvâs, üçüncüsüne Yevm-i Amvâs, dördüncüsüne Yevm-i Kâdisiyye denir. Bu dördüncü meydan muharebesinde İranîler'in başkumandanı Rüstem katlolunup İran ordusu perişan edilerek o gün İran'a fethedilmiş nazariyle bakılmıştır. Kâdisiye çok vakit mâmur kalmayıp IV. asr-ı hicrîde harap bulunduğu Mes'ûdî'nin tarifinden anlaşılıyor. Burası bazı meşâhîr-i ulemâ ve muhaddîşinin maskat-ı re'si bulunmuştur. Dicle'nin sâhil-i yesârında Sâmer râ'nın 10 km. cenûb-ı şarkisinde ve Bağdat'ın 140 km. şimâl-i garbisinde dahi bu isimle bir küçük kasaba bulunmuş ve bu dahî vaktiyle harap olmuştur. Bazı müverrihîn, bunu büyük İran fütuhatının mahalli zannederek yanıltmışlardır. Yâkût el-Hamevî beş şehir vardır ki beşine de Kâdisiye denilir diyor.

282 Müslümanlar fethettikleri memleketlerin gayri müslim ahalisini işçilikle bulundukları memleketlerinde ibkâ ederler ve bunlara vergi tarhederlerdi. Bu vergi haraç unvanıyla alınırdı.

283 {B1312 Buhârî, Cenâiz, 49.}

Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabıyla kıyama sebep olarak cenazenin, mevtin suûbetini ve bu hevlengîz hadisenin şiddetini hatırlatmış olmasını göstermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Âmr b. Âs'tan tahrîcine göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir kimse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bazı şeyler) sordu da dedi ki:

— “Yâ Resûlellah! Yanımızdan kâfir cenazesi geçiyor. Buna da ayağa kalkacak mıyız?” Resûlullah,

— “Evet, kâfir cenazesine de kalkınız. Çünkü siz (hakikatte) o kâfir cenazesine kalkmıyorsunuz. Belki nüfûs-ı beşeri kabzededen zât-ı ecell ü a'lâya tâzim ederek kalkıyorsunuz” buyurdu.²⁸⁴

Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabında da cenazeye kıyamın, cenazeyi tâzim değil, belki bütün zîhayata, hayat ve maişetlerini veren Cenâb-ı Hakk'ın bunların ruhlarını ve hayatlarını alarak bir cüsse-i câmi'de ve hâmidde hükmüne koyduğunu hatırlattığını ve bu suretle Cenâb-ı Hakk'a tâzim edilmiş bulunduğunu bildirmiştir. Müslim cenazesi azamet-i ilâhiyyeyi yâda vesile olduğu gibi, bir yahudi ve bir nasrânî cenazesi de sebep olabilir demek olur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا وُضِعَتِ الْجَنَازَةُ وَاحْتَمَلَهَا الرِّجَالُ عَلَى أَعْنَاقِهِمْ فَإِنْ كَانَتْ صَالِحَةً قَالَتْ قَدِّمُونِي وَإِنْ كَانَتْ غَيْرَ صَالِحَةٍ قَالَتْ يَا وَيْلَهَا أَيْنَ تَذْهَبُونَ بِهَا يَسْمَعُ صَوْتَهَا كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الْإِنْسَانَ وَلَوْ سَمِعَهُ لَصَعِقَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Cenaze (tabuta) konulup erkekler omuzlarına yüklendiklerinde o cenaze iyi bir kişi ise, ‘Beni (sevabıma) ulaştırınız’ der. Eğer o cenaze kötü bir kişi ise, ‘Eyvah! Bu cenaze ile nereye gidiyorsunuz?’ diye feryat eder. Cenazenin bu sayhasını (gafil) insandan başka her mevcut işitir. İnsan da bunu duysa derhal bayılır.” {B1314 Buhârî, Cenâiz, 50.}

İ Z A H I

MÂNALAR

قدموني “Beni makberime ulaştırınız” diyen sâlih kimse, hayır ve sevaba kavuşmakta isti’câl ederek ve önündeki sermedî bir hayat içinde nâil olacağı mev’ûd olan niâm-ı ilâhiyye ve eltâf-ı sübhâniyyeye bir an evvel kavuşmak için böyle söyler. Fenâ kimse de,

قدموني “Yazıklar olsun, bu cenaze ile nereye gidiyorsunuz?” der. Yukarıda mütekellim olduğuna göre bu fıkrada “Eyvah! Beni yüklenip nereye gidiyorsunuz?” suretinde olmak icap ederdi. Nasıl ki aşağıda göreceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde de böyledir.

يا ويله nın mânası: “Ey hüznüm, gel artık tam senin zamanındır” demek olup helâk ve musibete mâruz olan kimse tarafından irat edilir. Mevzuumuz olan Ebû Saîd rivayetinde olduğu gibi veylin gâibe muzaf olarak vürûdunda ve mütekellimden udûl edilmekte bir nükte aranılırsa, o hayırsız cenazenin yakında karşılaşacağı helâk ve azabı bir türlü nefesine izâfe etmek istememesidir denilebilir ki, bu itibarla bu rivayet, Ebû Hüreyre rivayetinden daha belîğdir.

Bu hadisi Buhârî, cenazeyi kadınların değil, erkeklerin yüklenmesi lüzumu hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin medâr-ı istidlâl olan noktası da, واحتملها الرجال إلى “Erkekler omuzlarına yüklendikten sonra” cümle-i ihbâriyyesidir. Bu cümle ile cenazeyi haml ve naklin erkeklere mahsus ve münhasır olduğu istifade edilmiştir. Vâkıa bu bir cümle-i ihbâriyyedir, hüküm ifade etmez, kadınların cenaze naklinden memnû olduklarına nasıl delil olabilir? diye bir سوال hatıra gelmemesi kâbil değildir. Fakat cevaben denilebilir ki, şâriin kelâmını, vâkıayı ihbar halinde bırakmak onu ihmal etmektir ve hiç doğru değildir. Belki mümkün olduğu kadar kelâm-ı şârii teşrîa, bir hükmü şer’î ifade edebilecek vaziyete hamletmek gerektir. Maamafih kadınların bu külfetli vazifeden muaf ve memnû olduklarına delâlet eden başka hadisler de vardır.

Ebû Ya’lânın tahrîc ettiği Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisinde Hazret-i Enes demiştir ki: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir cenazeye gitmiştik de Resûlullah (orada) birtakım kadınlar görmüştü. Resûl-i Ekrem bunlara,

- “Cenazeyi omuzlar mısınız?” diye sordu. Bunlar,
- “Hayır, omuzlamayız” dediler. Resûlullah,
- “Ya ölüyü defneder misiniz?” buyurdu. Kadınlar,
- “Hayır” diye cevap verdiler. Resûlullah,
- “Öyle ise nikâbınızla ve hiçbir hayır ve sevaba nâil olmayarak evinize dönünüz”

buyurdu.²⁸⁵

Hususiyle kadın bünyesi zayıftır, erkekler gibi ağır işlere mütehammil değildir. Sonra bu hamal işi kadınlar için mazınne-i inkişaftır. Kadınların açık, saçık, ulça, pulça bu işlere girişmeleri hiç mâkul değildir. Hele erkeklerle müştereken nakil ve ihtimale kalkışmaları mazınne-i fesaddır, mahall-i fitnedir.

İşte bu naklî, aklî, fitrî delillerden dolayı kadınların cenaze nakline iştirakleri tecviz edilmemiştir. Şu kadar ki, cenazeyi nakledecek erkek bulunmazsa, böyle müstesna vaziyet bir zarurettir. Bu surette tecviz edilmiştir.

285 أخرجه أبو يعلى عن أنس رضي الله عنه خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في جنازة فرأى نسوة فقال أتحملنه؟ قلن لا. قال أئدنه؟ قلن لا. قال فارجعن مأزورات غير مأجورات. {Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VII, 268, no: 4284.}

Şârih İbn Battâl demiştir ki: “Cenaze iyi bir kişi ise, beni ulaştırınız demesi nefsî ve ruhî bir tekellümdür. Yoksa medârik-i şûûr olan ruh bedenden ayrıldıktan sonra beden tekellümü mümtendir. Meğer ki, kudretullah ölünün ruhunu bedenine red ve iade etmiş olsun.”

Şârih Aynî de diyor ki: “İbn Battâl’ın bu fikri, hayat, kelâmın şartı olarak kabul edilmesine göredir. Halbuki kelâm, asvât ve huruftan ibaret olduğuna göre, hayat şartına lüzum ve ihtiyaç olmaksızın kudret-i ilâhiye o lafz u savtı meyyitte de yaratabilir. Kelâm-ı nefsî ruh ile kâim olur ve yalnız meyyitte yaratılan asvât işitilmiş olur. Hadis ile kastolunan bu olsa gerektir.”

Fakat bize göre bu kelâm ne kelâm-ı nefsîdir, ne de kelâm-ı lafzîdir. Belki her cenazenin şu fena âlemindeki hayatına göre mu‘cib-i i‘tibâr ve müstelzim-i istibsâr olmasıdır. Hayatını hayır yolunda geçiren iyi bir kişi ile zalemeden birisinin, üçü, beşi bir çatı altına sığınan feragatkâr bir aile ölüsü ile dünyaya sığamayan bir cihangirin, bir fakir ile dünyaya tasarrufa çalışan bir milyonerin şimdi içine sığındıkları tabutları acaba hayâl-i beşere neler haykırıyor; bu sandıklar içinden hayalimize ne mânalı sesler aksetmiyor. Beşerin gafleti bu çok mânalı sesleri işitmeye ve ibretnümâ bu levhaları görmeye mani oluyor. Enzâr-ı ibret önünden her gün gelip geçen bu nevi şûûnât-ı kevnîyeyi hakkıyla görmek, bu sesleri lâıkiyle işitmek mümkün olsaydı, hadîs-i şerifte haber verildiği veçhile insan derhal düşer bayılırdı.

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Abdurrahman b. Mihrân’dan²⁸⁶ rivayetine göre, müşârûn ileyh tarafından: Ebû Hüreyre radiyallahu anhın ölümü yaklaşınca şöyle vasiyet ettiği bildirilmiştir: Ben öldüğümde kabrimin üstüne çadır kurmayınız, cenazemi buhur yakarak takip etmeyiniz, cenazemi götürmeyi tesrîf ediniz. Çünkü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İyi kişi tabutuna konulduğunda, ‘Haydi beni götürünüz, beni götürünüz!’ dediğini, kötü kişi de tabutuna konulduğunda, ‘Eyvah! Beni yüklenip nereye gidiyorsunuz?’ diye haykırdığını haber verdiğini” işittim demiştir.²⁸⁷

286 Abdurrahman b. Mihrân, Ezdî’dir. Ebû Hüreyre’den rivayeti vardır. Kendisinden de Ebû Saîd el-Makbûrî rivayet etmiştir. Ebû Hâtem “Abdurrahman sâlih kişidir” demiştir (*Hulâsa*, s. 199).

287 عن عبد الرحمن بن مهران أن أبا هريرة رضي الله عنه. قال حين حضرت الموت: لا تضربوا علي فسطاطا ولا تتبعوني بمحجر وأسرعوا بي. فأني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إذا وضع الرجل الصالح على سريره قال: قدموني قدموني!، وإذا وضع الرجل السوء على سريره قال: يا ويله أين تذهبون بي! {HM7901 İbn Hanbel, II, 291.}

Bu hadisteki *fustât* “kıldan, keçeden yapılmış çadır” demektir. Vaktiyle ölünün kabri üzerine böyle çadır kurulur yahut çardak yapılır da içinde toplanılarak cenazenin ailesi bunun içinde tâziye edilmiştir. *Micmer* de içine ateş konularak öd ağacı gibi kokulu şeyler yakılan buhurdanlıktır. Câhiliye devrinde cenazenin önünde böyle kokular yakılarak takip edilmiştir. Şeriat-ı İslâmiyye bunları nehyetmiş ve bu Câhiliye âdetlerini işleyenleri zemmeylemiştir. Umumiyetle ashâb-ı manâsib ve erbâb-ı servet cenazelerinde devam edip gelen bu tütsülerle cenaze nakli âdetinin Cumhuriyet devrinde bırakılması şeriat-ı İslâmiyye hesabına şâyân-ı memnûniyettir. Fakat bunun yerine daha ağır masraflar ihtiyar ve israf edildiğinin görülmesi de şâyân-ı esettir. Gönül ister ki, bu fuzûlî masrafların çok mühim olan tutarları Allah rızası için, meyyitin istirahat-i rûhu için memleketimizin Kızılay, çocuk bakımı gibi hayır cemiyetlerine verilsin! Bu hareket meyyit için ne derece hayır ve sevabı mûcip olacağı izahtan müstağnidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَسْرِعُوا بِالْجِنَازَةِ فَإِنْ تَكُ صَالِحَةً فَخَيْرٌ تُقَدِّمُونَهَا إِلَيْهِ وَإِنْ تَكُ سَوَى ذَلِكَ فَشَرٌّ تَضَعُونَهُ عَنْ رِقَابِكُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Cenazeyi (itidal ile) everek naklediniz. Eğer bu ölü iyi bir kişi ise bu bir hayırdır. Onu (bir an evvel kabirdeki) hayır ve sevabına ulaştırmış olursunuz. Eğer bu cenaze iyi bir kişi değilse, bu da bir şerdir. (Bir an evvel) omuzlarınızdan atmış bulunursunuz.” {B1315 Buhârî, Cenâiz, 51.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, Süfyân b. Uyeyne'den rivayet etmiştir. Müslim İbn Ebû Şeybe'den, Ebû Dâvûd Müsedded'den, Tirmizî Ahmed b. Menî'den, Nesâî Kuteybe'den, İbn Mâce de İbn Ebû Şeybe'den rivayet etmişlerdir. Bu râvilerin cümlesinin şeyhi de Süfyân b. Uyeyne'dir. Bu itibarla Buhârî'nin bu hadis hakkındaki isnadı, gerek Müslim'in gerek *sünen-i erbaa* ashabının isnadından bir derece âlîdir.

Bu hadisi Buhârî, cenaze omuzlandıktan sonra onu teşyî ve naklederken sürat iltizam edilmesine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Buhârî bu unvanında Enes b. Mâlik'ten, “Ey müminler! Siz ölüyü teşyî ediyorsunuz. Onun önünde, arkasında, sağında, solunda yürüyünüz”²⁸⁸ dediğini de ta'likan rivayet ediyor. İbn Ebû Şeybe ile Abdürrezzâk da yine Enes b. Mâlik'e muttasıl olan bir senedle mevsûlen rivayet etmişlerdir.

Yine bu unvanda Buhârî, Enes b. Mâlik'ten başkasının da, “Cenazeye yakın gidiniz!” dediğini rivayet ediyor. Cenazeye yakın gitmek de cenazenin cihât-ı erbaasından cenazeye yaklaşıp gitmek demek olacaktır. Bu suretle icabında cenazeyi yüklenenlere muâvenet imkânı temin edilmiş olur. “Enes b. Mâlik'ten başkası” diyerek Buhârî'nin kinaye tarikiyle zikrettiği zatın kim olduğu araştırılmış, bazıları bunun Abdurrahman b. Kurt²⁸⁹ radiyallahu anh olduğunu zannetmişlerdir.

288 قال أنس رضي الله عنه: (أنتم مشيعون فامشوا بين يديها وخلفها وعن يمينها وشمالها وقال غيره) يعني غير أنس (قريباً منها) {Buhârî, Cenâiz, 51 (bab başlığı).}

289 Abdurrahman b. Kurt ashâb-ı Suffe'dendir. Bu hususta Buhârî'nin ve başkalarının rivayetleri vardır Abdurrahman'ın ashâb-ı Suffe'den olduğu *Tehzib*'de de tasrih edilmiştir. İrtihâl-i nebevîden sonra Şam'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında Hims'ta valiliği vardır. Kendisinden Süleym b. Âmir rivayet etmiştir (*Aynî* ve *Hulâsa*).

Saîd b. Mansûr'un tahrîcine göre Abdurrahman b. Kurt, bir cenazede halkın kimi önde cenazeden ayrılıp ilerlediğini bir kısmının da geride kaldığını görüyor. Cenaze Abdurrahman'ın emriyle yere konuluyor. Sonra Abdurrahman bu ilerideki, gerideki cemaati taş atarak davet ediyor, toplandıklarında cenaze onun emriyle yükleniliyor. Sonra Abdurrahman diyor ki:

— “Artık şimdi cenazenin önünde, arkasında, sağında, solunda yürüyorsunuz!”

Hadîs-i şerifte أسرعوا “Koşunuz” emrinden sür'at-i şedîde matlup olmayıp yürümekle koşmak arasında mutavassıt bir seyir ve hareket matlup olduğunu şârihler kaydettiklerinden tercümede itidal ile evlmesini kaydettik. Zeynüddin el-İrâkî, “Ebû Bekre hadisindeki نكاد أن نرمّل “Biz, cenazeyi teşyî ederken yelmeye yaklaştık” sözüyle maksut olan müsâraât-ı şedîde değildir demiş. Ebû Dâvûd'un Uyeyne b. Abdurrahman'dan rivayetine göre, Abdurrahman b. Avf demiştir ki: Ben, Osman b. Ebû'l-Âs'ın cenazesinde bulundum. Cenazeyi ağır ağır götürüyorduk. Ebû Bekre bize yetişip de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile cenazede hafif surette müsâraat ettiğimizi sen gözünle gördün” demişti.²⁹⁰

İbn Ebû Şeybe de *Musannef*'inde Abdullah b. Amr'dan şunu rivayet ediyor: Babam Amr b. Âs bana şöyle vasiyet edip demişti ki, beni tabuta koyduğunda süratle betâet arasında mutavassıt bir halde yürü ve cenazemin arkasında bulun! Çünkü cenazenin önü meleklerle, arkası da âdemoğullarına mahsustur.

Yukarıda 619 numaralı hadisin izahında Hanefîler'e göre cenazenin arkadan takip edilmesi efdal olduğunu bildirmiştik. Binaenaleyh bu Abdullah b. Amr b. Âs hadisi de Hanefîler için ayrıca bir hüccet olabilir. Bu babda Hanefîler için medâr-ı istidlâl olan başka haberler de vardır. Saîd b. Mansûr'un, Hâfız Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin, Beyhakî'nin rivayetlerine göre, Ali b. Ebû Tâlib cenazenin arkasında cenazeyi takip edermiş ve, “Cenazenin arkasından gitmenin, önden gitmeye nisbetle derece-i fazîleti, farz namazın nâfile namaza nisbetle fazileti gibidir” dermiş. Bazı rivayette cemaatle kılınan namazın, münferit kılınan namaza derece-i nisbeti gibidir denilmiştir. Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümâ ise cenazenin önünde giderlermiş. Resûl-i Ekrem efendimizin de cenazenin önünde cenazeyi teşyî buyurdıkları rivayet ediliyor. Diğer tarafta Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın da cenazeyi arkadan takip ettiğini Nâfi' tariki ile Tahâvî rivayet ediyor. Bir cenazede İbn Ömer hazretlerinin cenazeyi arkadan takip ettiğini gören Nâfi',

— “Ey Ebû Abdurrahman (b. Ömer), cenazenin önünde mi, yoksa arkasında mı gidilmelidir?” diye sormuş. İbn Ömer de,

— “Beni görmüyor musun? İşte cenazenin arkasında gidiyorum” diye cevap vermiştir. İbn Ömer radiyallahu anhümâ, sünnet-i nebeviyyeye ittibâ hususunda şiddet-i hırsı

290 وفي رواية أبي داود عن عيينة بن عبد الرحمن عن أبيه أنه كان في جنازة عثمان بن أبي العاص و كنا نمشي مشيا خفيفا فلحقنا أبو بكره فرفع صوته فقال لقد رأيتنا ونحن مع رسول الله صلى الله عليه وسلم نرمّل رملا (هكذا نقله العيني)

ile iştihar etmiş bir zat olmakla beraber onun fi'l-i nebevîye bu muhalefeti, erbâb-ı fıkıh ve icthadî düşündürmüş ve İbn Ömer'in bu fiili kendisince mâlûm bir delile müstenit olması kabul edilerek gerek Resûl-i Ekrem'in gerek Şeyhayn'ın önden gitmeleri teshîle hamledilmiştir. Yukarıda 619 numaralı Berâ b. Âzib hadisinde, *أمرنا رسول الله باتباع الجنائز*, "Bize Resûlullah cenazeyi takip ile emretmiştir" buyurulmasının zâhiri de arkada gidilmek efdal olduğuna delâlet eder. Çünkü ittibâ, arkadan tâli ve takip ile olur. Mukaddem tâbi değildir. Belki metbûdur. Yine Ali radiyallahu anh, *فإنما هي موعظة وتذكرة*, "Fâima hi mev'izadır, âhireti hatırtatır, ondan ibret alınır" buyurmuştur.

Maamafih cenazeye ittibâ ve teşyî ile emir nedb içindir, vücûb için değildir. Bu sebeple önden takip etmekte de eimme-i Hanefiyye kerahet görmemişlerdir. Şâfiî imam-ları önden takip etmek efdaldır demişlerdir.

Bazıları bu ta'cîl ve tesrî ile matlup olan, ölüm tahakkuk ve tamamen taayyün ettikten sonra teşhiz ve tekfini ta'cîl etmektir demişlerdir. Delil olarak da Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde rivayet ettiği Husayn b. Vahvah hadisini zikretmişlerdir.²⁹¹ Husayn demiştir ki: Talha b. Berâ hastalanmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iyâde için geldiğinde nâümit olarak, *"Ben Talha'yı iyi bulmadım, ona ölüm çatsa gerek. Ölünce bana bildiriniz. Teşhizini, defnini ta'cîl ediniz. Zira bir müslüman gövdesini ailesinin gözü önünde hapsedip kokutmak muvâfık değildir"* buyurdu.²⁹²

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften cenazenin müsâraatle nakli müstefâd olmuştur. İbn Kudâme bu hadisteki *أسرعوا* "eviniz" emrinin, ulemâ arasında ihtilâf edilmeksizin istihbaba hamledildiğini nakletmiştir. İbn Hazm ise vücûbuna kâil olmuştur. *Şerh-i Mühezzeb*'de bazı seleften cenaze naklinde sürat etmenin keraheti nakledilmişse, bunun, "Cenazenin içi dışına çıkacak" derecede müfrit isti'câle mahmûl olduğu kabul edilmiştir.

Mebisût'ta Serahsî, "Cenaze naklinde tevkîl ve tayin edilmiş bir had yoktur. Şu kadar ki, İmam Ebû Hanîfe acele edilmesini severdi" demiştir. Şârih Aynî'nin beyanına göre, mezhep gayretiyle mâlûl olan bazı müellifler Şemsüleimme'nin bu sözünü vesîle-i intikâd ederek, "Bazı selef isrâı, sür'at-i meşy mânasına hamletmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin mezhebi de budur" demişlerse de ne Ebû Hanîfe'nin mezhebi budur, ne de Şemsüleimme "acele" ile bu zevatın hatırladığı "sür'at-i meşy" mânası kastetmiştir.

291 Husayn b. Vahvah, ensârîdir, sahâbîdir, sohbet-i nebeviyye şerefine nâil olmuştur. Kendisinden Saîd el-Ensârî'nin rivayeti vardır. Kâdisiye'de şehid olmuştur (*Hulâsa*, s. 73).

292 *إن طلحة بن البراء مرض فأتاه النبي صلى الله عليه وسلم يعوده. فقال إني لا أرى طلحة إلا وقد حدث به الموت فأذوني به وعجلوا فإنه لا ينبغي لجيفة مسلم أن تحبس بين ظهراني أهله.*
{Metindeki "فأذوني" ifadesi, kaynakta "فأذوني" şeklindedir. D3159 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 33, 34; Aynî, *Umde*, VIII, 113.}

Bakınız *Hidâye* ki, İmam Ebû Hanîfe'nin umde-i akvâlini muhtevîdir. Orada, "Cemaat cenaze ile yürürler ve yelmenin dûnunda sûrat ederler" deniliyor ki, mutavassıt bir isrâdır. Hiç şüphesiz Şemsüleimme'nin ta'cîl ile kastettiği de mutavassıt sûrattır.

İmam Şâfiî'nin ve cumhûr-ı fukahânın mezhepleri de budur. Beyhakî *Ma'rifet*'te İmam Şâfiî'nin şu kavlini naklediyor; İmam müşârûn ileyh, "Cenaze ile isrâ, mûtat olan tabii yürüyüşün fevkinde bir yürüyüşdür, isrâ-ı şedîd mekruhtur" demiştir ki, mezheb-i Hanefî'de, muteber olan isrâın aynıdır.

Buhârî ile Müslim'in Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayetlerine göre, Atâ demiştir ki: İbn Abbas radiyallahu anhümâ ile beraber Meymûne radiyallahu anhânın Serîf'te²⁹³ cenaze-sinde bulunduk. İbn Abbas huzzâra hitap ederek dedi ki: "Bu muhterem ölü, Meymûne radiyallahu anhâdır. Bunun aziz naaşını kaldırıp götürürken sarsıp sallamayınız, ihtimam ile götürünüz."²⁹⁴

İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayetine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanından bir cenaze geçirildi. Cenaze -tabut içinde- tulum yuvarlanır gibi sarsılıyordu. Resûl-i Ekrem, "*Cenazeleriniz hakkında itidal ve ihtimam gösteriniz*"²⁹⁵ buyurdular.

İşte bu ehâdîs-i şerifede cenaze umurunda rıfk ile hareket etmek, fazla sûrat göstermemek müstehap olduğuna delâlet eder.

MÜHİM BİR TEMBİH. Buraya kadar ta'dât ettiğimiz ehâdîs-i şerifeden meyyitin teş-hizinde, naklinde iltizâm-ı sūr'at edilmesi istifade edilmiştir. Fakat pek tabiidir ki, bu tesrî' keyfiyeti meyyitin mevti tahakkuk ettikten sonra başlar. Bu bir emr-i bedîhî olduğu için hadîs-i şerifte bunun tembih ve ihtarına lüzum görülmemiştir. Yalnız hadis şârihleri

293 Meymûne radiyallahu anhâ Hâris el-Hilâlî'nin kızıdır. Ümmü'l-mü'minîndir. 7. hicret senesinde tezevvüc buyurulmuştur. Kendisinden kırk altı hadis rivayet edilmiştir. Yedisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmiştir. Bir hadisle Buhârî, beş hadisle Müslim infirâd etmiştir. Kendisinden İbn Abbas'ın, Yezîd b. Esam'ın rivayetleri vardır. 51. hicret yılında Serîf'te vefat etmiştir. Garip bir tesadüftür ki, Resûl-i Ekrem 7. hicret yılında kazâ umresinden avdet ederken Meymûne hazretleri mihrsiz nikâh buyurmalarını Resûl-i Ekrem'den rica etmiş. Resûl-i Ekrem de bu Serîf mevkiinde nikâh ederek bu kadını taltif buyurmuştu. İşte Meymûne hazretleri nikâh olunduğu yerde vefat edip oraya defnedilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Yezîd b. Esam'dan gelen bir rivayetinde, *إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ حَلَالًا وَبَنَى بِهَا* {HM27365 İbn Hanbel, VI, 333.} kavli ile bu tesadüf bildirilmiştir. Ahzâb süresindeki, *وَإِثْرَاءَ مُؤْمِنَةٍ إِنَّ وَهَيْتَ نَفْسَهَا* {el-Ahzâb 33/50.} kavli-i şerifindeki mümine ve sâliha ile murat, Meymûne hazretleridir deniliyor (*Hulâsa* vesaire).

Serîf Ten'im kurbünde bir mahallin adıdır. Ten'im de Mekke'ye 3, 4 mil mesafede bir mevziin ismidir. Beyt-i şerif'e helâl olan etraf mahallerin en yakınıdır (*Kâmus Tercümesi*).

294 قال عطاء: حضرنا مع ابن عباس جنازة ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم بسرف. قال فقال ابن عباس: هذه ميمونة. إذا رفعتم نعشها فلا تزعزعوها ولا تزلزلوها. {B5067 Buhârî, Nikâh, 4; HM2044 İbn Hanbel, I, 231.}

295 عن أبي موسى الأشعري قال: مر على النبي صلى الله عليه وسلم بجنازة وهي تمحض كما يمحض الرق فقال عليك بالقسط في جنازتكم [رواه ابن أبي شيبة عن محمد بن فضيل عن بنت أبي بردة عن أبي موسى] {Rivayette geçen "بالقسط" ifadesi kaynakta "بالقصد" şeklindedir. "وهي تمحض الرق" şeklinde yer almaktadır. Senet de şu surettedir: "محمد بن فضيل عن ليث" *el-Musannef*te "وهي تمحض الرق" şeklinde yer almaktadır. Senet de şu surettedir: "محمد بن فضيل عن ليث" *el-Musannef*, Cenâiz, 66.} MŞ11377 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 66.}

tarafından ehemmiyetle kaydedilmiştir. Uyku hastalığı gibi birtakım hastalıklar vardır ki, bunlarla musâb ve mâlûl olanlar, ölüden zorlukla tefrik edilirler. Geçici bir buhranla bayılan nice zavallı hastaların ölü zannedilerek tenişir tahtasına konulduğu ve sıcak suyun tesiriyle ayılıp nice zaman yaşadığı emsâl-i adîdesiyle vâkidir. Bunlardan defnolunduktan sonra ayılanların sayısı ise daha çoktur ve bu tâlihsizlerin vaziyeti âdeta bir faciadır. Ölüm çukurundan kurtulabilmeleri nâdir bir tesadüfe bağlıdır. Bu zavallılar ölmemiştir, ailesinin dikkatsizliği ile öldürülmüş demektir. Böyle bir felâkete meydan vermemek için bütün ulemâ mebd-i tesrî olarak mevtin gereği gibi tahakkuku zamanını kabul etmişlerdir. Hatta İbn Bezîze gibi bir kısım âlim, mevtin lâıkiyla anlaşılması için aradan bir gün ve bir gece geçmedikçe meyyitin teşhizi tesrî edilmemelidir demişlerdir. Zamanımızda belediye tabibi tarafından bilmuayene mevtin tahakkuku hakkında bir rapor verilmedikçe teşhiz edilmemesi en iyi bir tedbirdir. Eski zamanlara ait olmak üzere duyulan facialar duyulmaz olmuştur. Yalnız bu muayenenin ciddi olması şarttır ve böyle bir muayene, meyyitin ailesi üzerinde en mütehattim bir hakkıdır. Köylerde muayene mümkün olmadığından bir gün sonra defnedilmelidir.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قِيلَ لَهُ إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ مَنْ تَبَعَ جَنَازَةً فَلَهُ قِيرَاطٌ فَقَالَ أَكْثَرَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَلَيْنَا فَصَدَّقْتُ عَائِشَةُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَقَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُهُ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ لَقَدْ فَرَطْنَا فِي قَرَارِيطٍ كَثِيرَةٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan (Nâfi‘ tarikiyle) şöyle rivayet edilmiştir: (Nâfi‘ demiştir ki): İbn Ömer’e,

— “Ebû Hüreyre, cenazeye uya(rak kabre kadar gide)n kimse için bir kırat (ecir) vardır diyor, (Siz ne dersiniz?)” denilmişti. İbn Ömer,

— “(Artık) Ebû Hüreyre de bize (hadis rivayet etmekte) çok oldu” diye cevap vermişti. Fakat Âişe radiyallahu anhâ Ebû Hüreyre’yi tasdik ederek,

— “Ebû Hüreyre’nin dediğini ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” demesi üzerine Abdullah b. Ömer,

— “Allah’ın birçok ihsanını almakta kusur ettik (desen a)” buyurdu. {B1323, B1324 Buhârî, Cenâiz, 57.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis, rivayet tariklerinin kesreti ile mümtaz olan hadislerdendir. Buhârî’nin buradaki isnadı, Cerîr b. Hâzim’in Nâfi’den rivayeti sureti ile dir. Müslim’in de böyle bir senedi vardır. Bundan başka Buhârî’nin Müslim, Nesâî, İbn Mâce ile beraber bir tariki daha vardır. Bu da Ma’mer, Zührî, Saîd b. Müseyyeb vasıtasıyla Ebû Hüreyre’ye muttasıl olur. Yine Buhârî’nin Müslim ve Nesâî ile beraber diğer bir tariki de Zührî’nin A’rec’den rivayeti suretiyle Ebû Hüreyre’ye müntehî olmaktadır. Sonra Buhârî Saîd el-Makbûrî’nin, babası Makbûrî’den rivayeti suretiyle Ebû Hüreyre’den bir rivayet tariki daha vardır. Bunlardan başka Süheyl b. Ebû Sâlih’in, babası Ebû Sâlih’ten; Yezîd b. Keysân’ın, Ebû Hâzim’den; Sâhib-i Maksûre Habbâb’dan rivayetleri suretiyle Müslim’in Ebû Hüreyre’ye vâsıl olan diğer senedleri de vardır. Bu son tarikte Ebû Dâvûd ile iştirakleri vardır.

Kıratı şârih Kirmânî tefsir ederek, kırat, lugaten “denk”in yarısıdır. Fakat burada “nasip” demektir diyor. Bazıları da burada kıratla murat, Allah Teâlâ indinde mâlûm olan eczâdan bir cüz-i hayırdır demişlerdir. Kırat, muâmelât-ı beşeriyyede müteâref bir mikyâs-ı veznî olduğundan, bunun taraf-ı risâletten Uhud dağı ile temsil buyurulması nezd-i bârîdeki eczâ-i sevâbın müteâref olan vezn-i iktisâdı gibi hakir değil, büyük olduğunu hayâl-i beşere takrip içindir.

Bu hadis, Buhârî’nin cenazeye ittibâin fazileti hakkındaki bir babına mensuptur. Cenazeye ittibâ etmek, cenaze ile bile gitmek ve cenaze namazını kılmakla tefsir edilmiştir. Binaenaleyh cenaze ile gidip de sonra geri dönüp gelmekle cenazeye ittibâ edilmiş olmuyor. Bu yolda gidip gelmekle ne cenaze bir ecre nâil ne de cenazeyi teşyî eden müsâb oluyor.

Buhârî bu babın unvanında Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhin, إذا صليت فقد قضيت الذي عليك “Cenaze namazını kılınca, cenazeye ittibâ borcunu ödemiş olursun” kavlini ta’lîkan rivayet ediyor. Buhârî’nin bu muallak rivayetini Saîd b. Mansûr ile İbn Ebû Şeybe de Zeyd b. Sâbit’e vaslederek rivayet etmişlerdir. Bunların rivayetinde, borç olan namaz edâ edildikten sonra, فحلوا بينها وبين أهلها “Cenaze ile cenaze sahiplerini kendi hallerine bırakınız” ziyadesi vardır.

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh ashâb-ı kirâmın fuzalâsından ve fetva sahiplerindendir. Bu fetvasıyla eimme-i müslimîn amel ederek cenaze namazı kılınmakla kifayet suretiyle vâcip olan borç eda edilmiş olur. Namazdan sonra kabre kadar ittibâ edilmek istenilirse bunun için de ziyade ecir vardır demişlerdir.

Ebû Hüreyre’nin cenazeye ittibâ edene bir kırat ecir verileceğine dair olan haberini İbn Ömer’e Sâhib-i Maksûre Habbâb radiyallahu anhin²⁹⁶ söylediğini Müslim’in Sa’d b. Ebû

Vakkâs'tan vâki olan bir rivayetinden öğreniyoruz: Bir kere Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer'in yanında otururken oraya Habbâb radiyallahu anı gelmiş demiş ki:

— “Ey Abdullah b. Ömer! Ebû Hüreyre'nin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim dediğini duymadın mı: *Kim ki cenaze ile beraber cenaze evinden çıkar ve cenaze namazını kılar da sonra defnedilene kadar cenazeyi takip ederse, Uhud dağı kadar ona iki kırat ecir verilir. Kim ki cenaze namazını kılıp da sonra dönerse ona da Uhud kadar bir ecir verilir.*”

Hazret-i Sa'd devam edip demiştir ki: İbn Ömer Ebû Hüreyre'nin bu rivayetini sorup anlamak ve sonra gelip kendisine haber vermek üzere Habbâb'ı Hazret-i Âişe'ye gönderdi. Sonra İbn Ömer mescidin çakıllarından alıp elinde döndürüyordu. Nihayet Habbâb geldi ve İbn Ömer'e Hazret-i Âişe'nin,

— “Ebû Hüreyre doğru söylemiş” dediğini bildirdi. Bunun üzerine İbn Ömer elindeki çakılları yere atarak, “Öyle ise biz birçok kıratı almakta kusur ettik” dedi.²⁹⁷

Sa'id b. Mansûr'un rivayetine göre, Ebû Hüreyre meseleden haberdar olunca İbn Ömer'e gelmiş bu defa birlikte Hazret-i Âişe'nin huzuruna gitmişlerdir. İbn Ömer Hazret-i Âişe'ye hitap ederek,

— “Ey ümmü'l-mü'minîn! Allah sizden sorar; siz, Resûlullah'tan böyle bir şey söylediğini işittiniz mi?” diye mûcib-i ihtilâf olan meseleyi takrir eder. Hazret-i Âişe,

— “Allahu a'lem işittim” diye cevap verir.

Velîd'in rivayetinde bu hadisenin şöyle bir mâba'di de bildirilmiştir: Bunun üzerine Ebû Hüreyre İbn Ömer'e şöyle demiştir:

— “Beni, Resûlullah'tan ne bâdiyede ağaç garsı, ne de çarşıda alışveriş meşgul etmiştir. Benim bütün işim, gücüm Resûlullah'ın verdiği bir lokmayı yemek, ne bildirirse onu bellemekti. İbn Ömer de,

— “Biz de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunu ihtiyar ettik. Bize de Resûlullah, ehâdis-i şerifelerini bildirdi” diye mukabele etmiştir.

olmadı. *Hulâsa*'da Habbâb'ın Medineli olup, Sâhib-i Maksûre denildiği, Resûl-i Ekrem'in şeref-i sohbe-tine nâil olmuş bir sahâbi olduğu ve Ebû Hüreyre ile Âişe radiyallahu anhümâdan rivayet edip Âmir b. Sa'd'ın da kendisinden rivayet ettiği bildiriliyor. İbn Abdülber, İbnü'l-Esîr, İbn Hacer de sahâbeden olup bu lakapla anıldığını bildirdikleri halde vech-i tesmiyeye dair bir şey söylemiyorlar. Bizim gibi vaktiyle *Sahîh-i Müslim*'i harekeleyip tahşiyeye ederken Hacı Zihni Efendi merhumun da bu sebab-i tesmiyeyi çok arayıp bulamadığını, bu hadis hakkında yazdığı bir hâşiyeden öğrendik.

297 عن عامر بن سعد بن أبي وقاص عن أبيه أنه كان قاعدًا عند عبد الله بن عمر إذ طلع خباب صاحب المقصورة فقال: يا عبد الله بن عمر! ألا تسمع ما يقول أبو هريرة أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من خرج مع جنازة من بيتها وصلى عليها ثم تبعها حتى تدفن كان له قبراطان من أجر. كل قبراط مثل أحد. ومن صلى عليها ثم رجع كان له من الأجر مثل أحد. فأرسل ابن عمر خبابًا إلى عائشة يسألها عن قول أبي هريرة ثم يرجع إليه فيخبره ما قالت. وأخذ ابن عمر قبضة من حصي المسجد يقبلها في يده حتى رجع إليه الرسول. فقال: قالت عائشة صدق أبو هريرة فضرب ابن عمر بالحصي الذي كان في يده الأرض. ثم قال لقد فرطنا في قرارات كثيرة.

BİR İNTİKÂD

Bu hadîs-i şerifte bir nokta enzâr-ı intikâdı kendisine celbetmektedir ki, Abdullah b. Ömer'in Ebû Hüreyre hakkında, "Artık bu da rivayet hususunda çok oluyor" demesidir. Bu söz bir bakışta insana Ebû Hüreyre'nin duymadığı veya işitmediği şeyleri de rivayet edebilecek bir kabiliyet ve cesaretle bulunduğu hissini verir. Halbuki İbn Ömer'in şüphe etmekten, Ebû Hüreyre'nin de şüphe edilmekten şanlı âlîdir. Hiç şüphesiz ki, İbn Ömer hazretleri bu sözü ile ve tahkik-i keyfiyet etmekle, Ebû Hüreyre Peygamber'den duymadığı bir sözü de söyleyebilir demek istemiyor. Yalnız İbn Ömer, Ebû Hüreyre'nin sehiv ile şüphe ile rivayet etmesinden korkuyordu. Ahkâm-ı dîniyenin hüsnü muhafazası namına, şunun bunun darılacağını hiç de hesap etmeyerek Hazret-i Âişe'den meseleyi tahkik etmiştir.

İbn Ömer radiyallahu anhümâ çok haklı idi. Kendisi ashâb-ı kirâmın en mümtaz ilmî simalarından birisi idi. Makâsıd-ı şer'î, ilel-i nusûsu ve Nebî-i Zîşân'ın edebî üslûbunu tamamiyle kavramış bir vaziyette bulunuyordu. Fıkha intisabı olmayan her sahâbenin rivayetleri gibi Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini de pederi Hazret-i Ömer gibi tahkik ve muhakeme etmek mevkiinde idi. Ahkâm-ı dîniyenin zabt u nakli hususunun küçük, büyük her türlü şüpheden berâet ve masûniyeti kendisi için dinî bir vazife idi. Tekrar ediyoruz, İbn Ömer'in bu hareketi Ebû Hüreyre hakkında bir şüpheye mebnî değil idi. Ashâb-ı kirâmın hepsi ehl-i sıdk ve âdildi. İbn Ömer'in en sonra yüksek bir edebî zarafetle, "Öyle ise biz, birçok kıratı zâyî ettik" demesi de son derece munsıf olduğunu gösterir. Bu telmihe nazaran İbn Ömer hazretlerini Ebû Hüreyre hadisi hakkında tahkike sevkeden belki de bu kırat kelimesidir.

TETİMME-İ MEBÂHİS

İzahı sadedinde bulunduğumuz bu 654 numaralı hadisle buna takaddüm eden Ebû Saîd el-Hudrî hadisi arasında *Sahîh-i Buhârî* metninde "Cenâze" bahsinin en mühim babları vardır ki, müellif Zebîdî merhum bunları ihtisar için iltizam eylediği usule tevfiқан *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki bunlar cenazenin mahiyeti, cenaze namazında aded-i sufûf, cenaze namazında aded-i tekbîrât, cenaze namazında sıbyan, meyyitin kabrine namaz kılmanın cevazı gibi birtakım bahislerdir ki, hiçbir düşünce ile terk ve ihmali câiz değildir. Bunları birer birer izah ederek bu noksanları telâfiye çalışacağız:

CENAZE NAMAZININ MAHİYETİ

Cenaze namazı, birtakım şürût ve erkânı haiz olarak taraf-ı risâletpenâhîden teşrîf buyurulmuş bir farz-ı kifâyedir ki, "Cenâze" bahsinin ibtidâsında bunun delillerinden bahsetmiştik. Cenaze namazının şerâit-i sıhhati sair namazlar gibi abdestsiz, istikbâl-i kıblesiz, üryan olarak bu namazın da câiz olmadığıdır. Tekbirle iftitah edilmesi de cümle-i erkânındandır. Diğer namazlardan farkı rükû ve sücûdu ihtiva etmemesi ve rükû ve sücûdsuz meşrû kılınmış olmasıdır. Bütün bu cihetlere işaret ederek İmam Buhârî hazretleri, *باب سنة الصلاة على الجنازة* "Cenaze Üzerine Namazın Teşrîf Buyurulması Bahsi" diye

bir unvan açmıştır. Bu unvandaki sünnet ile müellifin muradı, şârih Aynî'nin bildirdiği vechiyle Nebî sallallahu aleyhi ve sellem tarafından teşrî buyurulmuş olmasıdır. Sonra Buhârî kendisinde meyyite dua edilen bu hey'et-i mahsûsaya taraf-ı nebevîden "salât" ıtlak olduğuna dair, صلوا على الجنابة، صلوا على صاحبكم، صلوا على النجاشي gibi deliller irat ediyor. Diğer namazlarda nasıl tekellüm câiz değilse, bunda da öyle dünya kelâmı câiz olmadığına, yine sair namazlara nasıl tekbirle başlanır ve teslim ile çıkılırsa, bu namazın da öyle olduğuna ولا يتكلم فيها وفيها تكبير وتسليم kavli ile Buhârî işaret ediyor.²⁹⁸

Cenaze namazının iftitah tekbirinde eimme arasında bir ihtilâf kaydedilmemiş olmakla beraber teslimin bir veya iki olacağı, sırren veya cehren selâm verilmesi hususlarında ihtilâf edilmiştir:

Ebû Hanîfe hazretlerinin mezhebinde sair namazlardaki gibi iki selâm ile selâm verilerek namazdan çıkılır. İmâm-ı müşârün ileyh, mezhebine Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhin hadisiyle istidlâl etmiştir. Beyhakî'nin *Sünen*'inde rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ebû Evfâ hazretleri cenaze namazında sağına, soluna selâm verip namazdan çıktıktan sonra halka hitaben, لا أزيدكم على ما رأيتم رسول الله صلى الله عليه وسلم يصنع أو هكذا يصنع, *"Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze namazında işlediğini gördüğüm efâl-i salât üzerine ey cemaat! Size bir şey ziyade etmiyorum"* demiştir. Bu hadis hakkında Hâkim hadîs-i sahîhtir demiştir. İbn Ebû Şeybe de *Musannef*'inde bir sened-i ceyyid ile Câbir b. Zeyd, Şa'bî, İbrâhim en-Nehaî'den iki teslime ile selâm verdiklerini rivayet etmiştir.

Hattâbî de *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*'ında Ebû Abdurrahman'dan bir rivayetinde Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, ثلاث كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعلهن تركهن الناس. *"Üç şeyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem işlemeye devam buyurduğu halde halk bunları terketmiştir. Bunlardan birisi namazda iki teslime ile selâm verildiği gibi cenaze üzerine namazda bu suretle selâm verilmesidir"*³⁰⁰ demiştir. Halbuki bazı kimseler bir teslime ile selâm verilir iddiasında bulunmuştur.

Bu ictihad, Ali, İbn Abbas, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Câbir, Ebû Ümâme b. Sehl, Enes radiyallahu anhum ile tâbiînden bir cemaatten nakledilmiştir. Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtının kavilleri de böyledir.

Selâm hakkında ikinci mahall-i ihtilâf olan bir cihet de selâmın sırren veya cehren verilmesi keyfiyetidir. Sahâbeden ve tâbiînden bir cemaat tarafından hafiyyen selâm verilmesi rivayet edilmiştir. İmam Mâlik de "Yanındaki işitecek derecede cehredilebilir" demiştir. İmam Ebû Yûsuf "Ne pek cehredilir, ne de fazla gizli ses ile selâm verilir" demiştir.

298 {Buhârî, Cenâiz, 56, (bab başlığı).}

299 {Metindeki "أو هكذا صنع رسول الله صلى الله عليه وسلم" ifadesi, Beyhâkî'nin rivayetinde "أو هكذا يصنع" şeklindedir. BS7087 Beyhâkî, *el-Kübrâ*, IV, 70.}

300 {Hattâbî'nin eseri elimizde mevcut değildir. Rivayeti Beyhakî de İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan nakletmektedir. BM2157 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 172.}

Cenaze namazının bir hassa-i fârikası da iftitah tekbirinden başka tekbirlerde el kaldırılmamasıdır. Tekbir cihetiyle bayram namazına benzeyen bu namaz, bayramdaki tekbirlerde el kaldırılması suretiyle birbirinden ayrılırlar. Bu babdaki mesned-i ilmî de Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan merfûan rivayet ettiği، إذا صلى على جنازة يرفع يديه “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenazeye namaz kılmak istediğinde ilk tekbirde ellerini kaldırır”³⁰¹ hadisidir. Buna benzer bir hadis de İbn Abbas'tan menkuldür. Serahsî *Mebûsût*'unda Ali, İbn Ömer radiyallahu anhumün cenaze namazında yalnız ilk tekbirde el kaldırılır dedikleri kaydedilmiştir. İbn Hazm da İbn Mes'ûd ile İbn Ömer'den fazla olarak ilk tekbirden başka tekbirlerde el kaldırılmaz diye tasrih ettiklerini hikâye ediyor ve mâada tekbirlerde el kaldırılması hususunda ne bir nas vardır ne de icmâ diyor. El kaldırmak ilk tekbire mahsus olduğunu Nehaî'den, Hasan b. Sâlih'ten de naklediliyor. İbn Münzir ise ilk tekbirde el kaldırılması hususunda icmâ da hikâye ediyor.

Eimme-i Şâfiyye'ye göre tekbirlerin hepsinde el kaldırılır. Sâhib-i *Tavzîh* bunun İbn Ömer, Sâlim, Atâ, Mekhûl, Zührî, Evzâî, Ahmed ve İshak'tan naklolunduğunu iddia ediyor.

Buhârî *Sahîh*'inde ta'likan İbn Ömer'in, cenaze namazını tahâretle kıldığını, güneşin doğduğu ve battığı zamanlarda kılmadığını ve tekbirde el kaldırdığını naklediyor³⁰² ve bununla cenaze namazıyla salavât-ı sâire arasında müşâbehet bulunduğuna istidlâl etmek istiyor. Buhârî'nin bu rivayeti üç meseleyi ihtiva etmektedir:

BİRİNCİ MESELE

İbn Ömer'in cenaze namazını abdestli kıldığını. Şârih İbn Battâl diyor ki: Buhârî bununla Şa'bî'yi reddetmek istiyor. Çünkü Şa'bî cenaze namazını rükûsuz secdesiz bir duadan ibarettir diyerek abdestsiz kılınmasını tecviz etmiştir. Fakat seleften, haleften bütün fukaha Şa'bî'nin hilâfına kâil olmuşlardır. Muhammed b. Cerîr et-Taberî ile Şîa da tecviz etmiştir. İbn Abdülber, İbn Uleyye'nin de cenaze namazını istiğfardan ibarettir diyerek tahâretsiz cevazına hükmettiğini bildiriyor. Buhârî'nin bu ta'likini İmam Mâlik *Muvatta*'nda vaslederek Nâfi'den، وهو طاهر، إلا وهو طاهر، “İbn Ömer radiyallahu anhumâ kişi cenaze üzerine namazı ancak tâhir olarak kılabilir der idi”³⁰³ diye rivayet etmiştir. Fakat gerek Buhârî'nin ta'likındaki gerek İmam Mâlik'in vaslındaki “tahâret”in hem abdeste hem de teyemmüme şümülü vardır. Her ikisinin de yerine göre taraftarları vardır.

İmam Ebû Hanîfe, abdest ile iştigal ederek cenaze namazını kaçıracağına kanaat eden kimse için suyun mevcudiyeti ile beraber teyemmümü tecviz etmiştir. Yalnız bundan

301 {Tirmizî'nin rivayetinde “إذا صلى على جنازة يرفع يديه” ifadesi yerine “كبر على جنازة فرفع يديه” ifadesi yer almaktadır. T1077 Tirmizî, Cenâiz, 75. Rivayet bu lafızlarla Aynî tarafından Tirmizî'ye nispet edilerek nakledilmektedir. Aynî, *Umde*, VIII, 123.}

302 {وكان ابن عمر لا يصلي إلا طاهرا ولا يصلي عند طلوع الشمس ولا غروبها ويرفع يده (رواه البخاري عن نافع) {Buhârî, ta'lik olarak eserine aldığı bu rivayetin ravisini zikretmemiştir. Ayrıca metinde geçen “يده” ifadesi kaynakta “يديه” şeklindedir. Buhârî, Cenâiz, 56 (bab başlığı).}

303 {MU548 Mâlik, Cenâiz, 9.}

cenazenin velîsini müstesna tutmuştur. Çünkü velî-i meyyit cemaate karşı hakk-ı intizârı haizdir. İbn Münzir Ebû Hanîfe'nin bu ictihadını Zührî, Atâ, Sâlim, Nehaî, İkrime, Sa'd b. İbrâhim, Yahyâ el-Ensârî, Rebîa, Leys, Evzâî, Sevrî, İshak, İbn Vehb gibi a'lâm-ı müctehidînden nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel'den de bu babda bir rivayet vardır. İbn Adî de İbn Abbas'tan merfûan, *إذا فاجأتك جنازة وأنت على غير وضوء فتيمم* “*Abdestsiz bulunduğun bir sırada ansızın cenaze namazı ile karşılaşır isen teyemmüm eyle*”³⁰⁴ hadisini rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de bu hadisi İbn Abbas'tan mevkufen rivayet etmiş ve Hakem'den, Hasan-ı Basrî'den de hikâye eylemiştir.

Mâlik, Şâfiî, Ebû Sevr hazerâtı, cenaze namazında teyemmümü tecviz etmemişlerdir. İbn Tîn de İbn Vehb'den şöyle bir fark nakletmiştir: Cenaze namazına abdest alarak çıkıp da abdesti sonra bozulan kimse için teyemmüm etmesi câizdir. Abdestsiz çıkan kimse için câiz değildir.

İKİNCİ MESELE

İbn Ömer'in güneşin tulû' ve gurubu zamanlarında cenaze namazı kılmamasıdır. Bu mesele hakkında İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivayeti de şöyledir: Bir kere cenaze getirilip musallâya konulmuş, Abdullah b. Ömer de cenaze namazına muntazır olmuş, sonra, “Bu cenazenin velisi nerededir? Güneş doğmadan cenaze üzerine namaz kılınsın” demiştir. Ebû Bekir İbn Hafs da “Abdullah b. Ömer ikindi namazından sonra cenaze vukuunda namazını ta'cîl ederdi” demiştir. Tirmizî'nin Ukbe b. Âmir'den rivayeti daha vâzih ve mufasssaldır. Ukbe demiştir ki: Üç saat vardır ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu saatlerde namaz kılmaktan, ölülerimizi defnetmekten nehyederdi: Güneş doğarken yükselene kadar; üstüvâ-yi şemste, gün ortasında, güneş batıya devrilene kadar; bir de güneş batarken gurup edene kadar.³⁰⁵ Tirmizî'nin bu rivayetini Müslim ile beraber diğer *Sünen* sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Sonra Tirmizî “Gerek ashâb-ı Nebî aleyhisselâmdan gerek kurûnu müteakibe ricâlinden bazı ehl-i ilim bu hadisle amel ederek bu üç vakitte cenazeye namaz kılınmasını kerih görmüşlerdir diyor. Abdullah b. Mübârek hazretleri, *أن نقبر فيهن موتانا* fıkrasının mânasını cenaze üzerine namaz kılmaktan nehiydir demiştir ki, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın ictihadları da böyledir. İmam Şâfiî, “Sair namazların kendisinde kılınması mekruh olan bu vakitlerde cenaze namazı kılmakta beis yoktur” demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Ömer hazretlerinin cenaze namazında tekbir alırken ellerini kaldırması keyfiyetidir. Buhârî'nin buradaki *ويرفع يديه* “Ellerini kaldırır” rivayeti mutlaklıdır. İlk tekbir kastedilebildiği gibi dört tekbire hamle de müsaittir. Hatta bazı ulemâ, Buhârî'nin ref-i yedeyn hakkında müstakil bir kitabında İbn Ömer'in dört tekbirin hepsinde ellerini kaldırdığını

304 {İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 531.}

305 {T1030 Tirmizî, Cenâiz, 41.}

mevsûlen rivayet ettiği iddia edilerek buradaki ıtlakı oradaki rivayetiyle takyîd etmişlerdir. Fakat İbn Hazm'ın "Ömer'in ilk tekbirden başka tekbirlerde ellerini kaldırdığı hakkında ne nas vardır ne de icmâ" dediğini yakında nakletmiştik.

CENAZE NAMAZINDA İMAMIN ARKASINDA SAF TUTULMASI VE ADED-İ SUFÛ

Buhârî'nin burada *Tecrîd*'e alınmayan hadislerinden birisi de Câbir b. Abdullah radi-yallahu anhin, *الثالث في الصف الثاني أو الثالث* "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem necâşîye cenaze namazı kıldı. Ben de ikinci veyahud üçüncü safta idim"³⁰⁶ hadisidir. Bu hadis, cenaze namazında cemaatin bir veya iki saf tutulmasının müstehap olduğuna delâlet ederse de fakat üç saf hakkında bir hükmü müfîd değildir. Çünkü Câbir hazretleri üçüncü safı şek ile ifade etmiştir. Müslim'in Câbir'den rivayeti ise daha katidir: *قمنا فصفنا صفين* "Biz necâşînin cenazesine namaz kıldık. İki saf olarak saf bağladık"³⁰⁷ suretindedir.

Bu hadisin imamın arkasında cemaatin saf bağlamalarına delâleti de kasırdır. Bu ciheti hadisin buradaki rivayetinden değil, yine Buhârî'nin Habeşe hicreti bahsinde Katâde'den, *فصفنا ورائه* "İmamın arkasında saf olduk"³⁰⁸ suretindeki rivayetinden öğrenilmiştir.

CENAZE NAMAZINDA CEMAATİN ÜÇ SAF OLMASI VE DÖRT TEKBİR ALINMASI

Buhârî'nin cenaze namazında cemaatin imamın arkasında üç saf bağlamasının müstehap olduğunu ve aynı zamanda dört tekbir alınmasını ifade eden bir babı ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayeti daha vardır. Ebû Hüreyre hazretleri demiştir ki: *نعى النبي صلى الله عليه وسلم الى أصحابه النجاشي. ثم تقدم فصفوا خلفه فكبر أربعاً* "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem necâşînin vefatını ashabına haber verdi. Sonra (namaz kıldırmak için cemaate) tekaddüm eyledi. Cemaat de arkasında saflar bağladı"³⁰⁹ Görüyoruz ki, Ebû Hüreyre'nin bu rivayeti daha sarihtir ve bu rivayette, 1. Resûl-i Ekrem'in namaz için cemaate takaddüm buyurduğu, 2. Ashabın arkada saflar bağladığı, 3. Namazda dört tekbir aldığı vâzihan ifade edilmiştir. Bu rivayette saf adedi cemî sîgasıyla vârit olduğundan ekall-i cemî' olan üç safın müstehap olduğu müstefâd olur.

Bu tarîk-i rivâyeti Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de *Sünen*'lerinde tahrîc etmişlerdir. Şârih İbn Battâl diyor ki: Bu rivayetten cenaze namazında tesviye-i sufûf edilmesi de müstefâd olur. Hatta Buhârî bu rivayeti ile İbn Ebû Şeybe'nin İbn Cüreyc'den tahrîc ettiği Atâ b. Ebû

306 {B1317 Buhârî, Cenâiz, 53.}

307 {Metindeki "فصفنا" ifadesi kaynakta "فَصَفْنَا" şeklindedir. M2209 Müslim, Cenâiz, 66.}

308 {Metindeki "فصفنا" ifadesi kaynakta "فَصَفْنَا" şeklindedir. B3878 Buhârî, Menâkıbül-ensâr, 38.}

309 {B1318 Buhârî, Cenâiz, 54. Metinde geçen "فكبر أربعاً" ifadesinin çevirisi, tercümede yer almamıştır. Bu kısmın şöyle tercüme edilebilir: 'ardından Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem dört kez tekbir aldı.'}

Rebâh'ın tesviye-i sufûfun adem-i lüzûmuna dair olan ictihadını reddetmiş bulunuyor. İbn Cüreyc diyor ki, Atâ'ya,

— “Cenaze namazında öbür namazlarda olduğu gibi cemaate saf düzmek meşrû kılınmış mıdır?” diye sordum. O da,

— “Hayır yoktur. Cemaat yalnız tekbir alır, istiğfar eder” diye cevap verdi.

Taberî diyor ki: Ebû Hüreyre hadisine tevfiқан cemaatin üç safı düzebilmesi için cenaze sahibinin meyyitin tegayyüründen endişe etmedikçe cemaatin gereği gibi toplanmasına intizar etmesi lâzımdır.

KESRET-İ CEMÂATIN VESİLE-İ GUFRÂN OLDUĞUNA DAİR ÂSÂR-I ŞERİFE

1. Ebû Dâvûd ile diğer *Sünen* sahiplerinin Mâlik b. Hübeyre'den merfûan rivayetlerine göre, من صلى عليه ثلاثة صفوف فقد أوجب “*Kim ki ölüsü üzerine üç saf cemaat namaz kılsa, bu namaz, Cenâb-ı Hakk'ın vaadi muktezâsı o kimsenin affını vâcip kılar*”³¹⁰ buyurulmuştur. Bu hadisi Tirmizî tahsin, Hâkim de tashih eylemiştir.

2. Âişe radiyallahu anhin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ettiği âtîdeki hadisi, Tirmizî'nin tahrîcine göre, Resûlullah aleyhisselâm, لا يموت أحد من المسلمين فيصلي عليه “*Erkek olsun, kadın olsun müslümanlardan ölen bir kimse yoktur ki, onun ölüsü üzerine müslümanlardan 100 kişiye bâliğ olan bir zümre namaz kılıp hakkında hayır dilekte bulunursa, bu meyyit hakkındaki şefaati muhakkak kabul olunur*”³¹¹ buyurmuştur. Bu hadisi Müslim, Nesâî de tahrîc etmişlerdir.

3. İbn Mâce'nin sened-i sahîh ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîcine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, من صلى عليه مائة من المسلمين غفر له “*Kim ki, müslümanlardan 100 kişi ölüsüne namaz kılsa, bu namaz o kimse için vesîle-i mağfiret olur*”³¹² buyurmuştur.

4. Nesâî'nin Ebû'l-Müleyh'ten tahrîcine göre, Abdullah İbn Abbas, ümmühâtü'l-mü'minînden birisi ve Nebî aleyhisselâmın zevcesi olan Meymûne radiyallahu anhâdan Resûlullah aleyhisselâmın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ما من ميت يصلي عليه أمة من الناس “*Üzerine halktan bir zümrenin namaz kıldığı bir meyyit yoktur, ancak onun hakkında o zümrenin hayır dilekleri kabul olunur*”³¹³ Ebû'l-Müleyh'ten, râvisi,

— “Ümmet ve zümre kaç kişidir?” diye sordum, o da,

— “Kırk kişidir” diye cevap verdi demiştir.

5. Müslim, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Şüreyk b. Abdullah'ın Küreyb'den rivayeti tarikinde Küreyb demiştir ki: İbn Abbas radiyallahu anhümânın Haremeyn arasındaki Kudeyd'de veya Asfan'da³¹⁴ bir oğlu ölmüştü. İbn Abbas hazretleri bana,

310 {T1028 Tirmizî, Cenâiz, 40; D3166 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 38, 39.}

311 {T1029 Tirmizî, Cenâiz, 40.}

312 {İM1488 İbn Mâce, Cenâiz, 19.}

313 {N1995 Nesâî, Cenâiz, 78.}

314 {Mu'cemü'l-büldân'da, Mekke-i Mükerreme – Cuhfe arasında, Mekke-i Mükerreme'ye iki merhale

— “Ey Küreyb! Çık bak bakalım, cenaze için halk toplanmış mıdır?” dedi. Ben de çıktım baktım. Cemaat toplanmıştı. Girdim ve,
 — “Cemaat toplanmıştır” dedim. İbn Abbas,
 — “Cemaatin kırk kişi olduğunu tahmin ediyor musun?” diye sordu.
 — “Evet, kırk kişi vardır” dedim. İbn Abbas hazretleri,
 — “Öyle ise cenazeyi çıkarınız, çünkü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem *“Müslüman bir kişi ölüp de onun cenazesinde Allah’a hiçbir şeyi şerik addetmeyen kırk kişi namaz kılmaz, ancak Allah o kırk kişinin bu cenaze hakkındaki hayır dileklerini kabul eder”* buyurduğunu işittim demiştir.”³¹⁵

Buraya kadar naklettiğimiz haberlerde bildirilen adetler 100 ve kırk olmak üzere muhtelifdir. Bu fark ve tefâvütü telif için Kādî İyâz demiştir ki: Bu haberler, Resûl-i Ekrem’in müteaddit zamanlarda kendisinden sual eden muhtelif zevata karşı verdikleri cevapları ihtiva etmektedir. Bu zevattan her birisinin sualine cevap verilmiştir. Nevevî de diyor ki: Câiz ki, Resûl aleyhisselâm bir kere 100 kişinin meyyit hakkındaki şefaatinin bildirmişti. Bunu işitenler, bunu haber vermişlerdir. Başka bir zamanda da kırk kişinin şefaatinin haber vermiştir. Bunu işitenler de bu duyduklarını haber vermişlerdir. Sonra bir defa da üç saf cemaatin meyyit için şefaatinin haber vermiştir. Bu üç saf, isterse adet itibariyle kırktan az bile olsun. Bunu duyanlar da bunu ihbar etmişlerdir.

Şu da vârid-i hâtır ve muhtemeldir ki, bunlar birer mefhûm-ı adettir ki, cumhûr-ı usûliyyûn mefhûm-ı aded ile ihticâc etmemişlerdir. Binaenaleyh 100 kişilik cemaatin şefaatinin kabulünün bildirilmesinden, bunun mâdûnunun kabul edilmesini menetmez. Binaenaleyh kırk adedi de böyledir. Üç saf da yine böyle.

CENAZE NAMAZININ DÖRT TEKBİRLE KILINMASI KEYFİYETİNE GELİNCE

Ebû Hüreyre hadisinin son fıkrası, cenaze namazının dört tekbirle kılınmasına vâzıhan delâlet etmektedir. Cumhûr-ı ulemâ bununla istidlâl etmişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye, Atâ b. Ebû Rebâh, Muhammed b. Sîrîn, Nehaî, Süveyd b. Gafle, Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtı bu cümledendir. Bu ictihad, Ömer b. Hattâb oğlu Abdullah, Zeyd b. Sâbit, Câbir b. Abdullah, İbn Ebû Evfâ, Hasan b. Ali, Berâ b. Âzib, Ebû Hüreyre, Ukbe b. Âmir radiyallahu anhümden de nakledilmiştir.

Bazı âlimler de cenaze tekbirlerinin beş olduğuna zâhib olmuşlardır. Bunlar da Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Huzeyfe hazretlerinin kölesi İsâ, Muâz b. Cebel hazretlerinin ashabı, İmam Ebû Hanîfe’nin ashabından İmam Ebû Yûsuf’tur. Zâhirîler’in, Şîa’nın

(yaklaşık 80 km.) uzaklıkta olan bu yerin isminin okunuşunun ‘Usfân’ şeklinde olduğu belirtilmektedir. Yâkût, *Mu’cem*, IV, 121.}

mezhebi de budur. Hâzîmî de İbn Mes'ûd, Zeyd b. Erkam, Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümün de beş tekbire kâil olduklarını bildiriyor.

Bir kısım âlimler de cenaze tekbirlerinin yedi olduğuna hükmetmişlerdir ki, Zeyd b. Hubeyş onlardandır.

Üç tekbir olduğuna kâil olanlar da Enes b. Mâlik, Câbir b. Zeyd radiyallahu anhümdür. İbn Münzir, İbn Abbas radiyallahu anhümâyı da üç tekbire taraftar olan sahâbî zümresinden sayıyor.

İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud şehidlerine namaz kılarken Hamza radiyallahu anha dokuz tekbir ile, sonra diğer bir şehide gelip yedi, daha sonra bir başkasına beş tekbirle kıldığı ve bu şehidlere namaz kılmaktan fâriğ oluncaya kadar bu veçhile tekbir alıp, bu tekbirlerin hepsi tek olduğu Abdullah el-Hâris'ten rivayet edilmiştir.³¹⁶

İbn Kudâme bir kâide-i umûmiyye halinde şunu bildiriyor: “Mezâhib-i muhtelif arasında cenaze namazının yediden ziyade ve dörtten noksan tekbirle kılınması câiz olmadığında bir ihtilâf kaydedilmemiştir. Fakat evlâ olan dört ile kılınması ve dört üzerine ziyade edilmemesidir. Tekbir adedi hakkındaki ulemânın ihtilâfları hep bu dört adediyle yedi sayısı arasında cereyan etmiştir” diyor.

Harakî de demiştir ki³¹⁷ cenaze namazında imam beş tekbir alırsa me'mûm da imama uyararak beş tekbir alır. Fakat beşten ziyade alırsa, fazlasında mütâbaat etmez. Bu kavil Ahmed b. Hanbel'den de nakledilmiştir. Harb'in Ahmed b. Hanbel'den diğer bir rivayetinde imam beş tekbir alırsa me'mûm beşinci tekbiri almaz, selâm da vermez. İmamı bekler ve imamla birlikte selâm verir.

Dörtten ziyade tekbirde imama mütâbaat edilmemesi Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazerâtının da mezhebidir. İbn Akil de bu mezhebi ihtiyar etmiştir.

Cenaze Namazının Beş Tekbirle Kılınması İctihadında Bulunan Âlimlerin İstinat Ettikleri Haberler Şunlardır:

1. Müslim *Sahîh*'inde Abdurrahman b. Ebû Leylâ'nın şu haberini tahrîc etmiştir. İbn Ebû Leylâ demiştir ki: Zeyd b. Erkam radiyallahu anha cenazelerimize namaz kıldırırken dört tekbir alırdı. Günün birisinde bir cenazede de beş tekbir aldı. Bunun sebebini sordum. Resûlullah beş tekbirle kılardı diye cevap verdi.³¹⁸ Bu haberi, *Sünen*-i erbaa ashabi ile Tahâvî de rivayet etmişlerdir.

2. Tahâvî'nin Yahyâ b. Abdullah et-Teymî'den tahrîcine göre, müşârün ileyh demiştir ki: Huzeyfe b. Yemân hazretlerinin kölesi İsâ ile bir kere cenaze namazı kıldım. İsâ beş tekbir aldı. Namazdan sonra da bize dönerek,

316 {MŞ11458 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 92.}

317 خرقى، بفتحتن وقف منسوب إلى خرق، قرية بمر وبالكسر إلى بيع الخرق والثياب منهم أبو القاسم عمر بن عبد الله بن أحمد الحنبلي صاحب المختصر. وفتح أوله وسكون ثانيه قرية من أعمال نيسابور (لب الباب في الأنساب)

318 {M2216 Müslim, Cenâiz, 72.}

— “Zannetmeyiniz ki ben vehme kapılarak yahut sehvederek cenaze tekbirlerini beş aldım. Hayır, ne vehmettim ne sehvettim. Fakat efendim ve velî-i ni‘metim Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhümün tekbiri gibi tekbir aldım. Huzeyfe hazretleri bir kere cenaze namazı kıldırıp beş tekbir almıştı. Sonradan bize dönerek,

— “Ben ne vehmettim ne sehvettim. Belki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tekbir ettiği gibi tekbir getirdim” buyurdu.

3. İbn Mâce de *Sünen*’inde Kesîr b. Abdullah’ın babasından, onun da ceddi Amr b. Avf’tan *أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كبر خمسا* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beş tekbir aldı”³¹⁹ dediğini rivayet etmiştir.

Cumhûr-ı ulemâ ki, cenaze namazının dört tekbirle kılınacağı ictihadındadır. Bunlar, bu naklettiğimiz dörtten ziyade tekbiri ifade eden hadislerin mensuh olduğunu iddia ederek cevap vermişlerdir.

Tahâvî, cenaze tekbirlerinin sadr-ı İslâm’daki vaz‘iyyet-i şer‘iyyesini İbrâhim en-Nehaî’den gelen bir isnada atfederek en salâhiyettar bir muhaddis, bir müverrih ve bir fakih edasıyla şöyle bildiriyor:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dâr-i bekâya irtihal buyurduklarında ashâb-ı kirâm cenaze tekbirlerinin adedinde ihtilâf etmişlerdir. O devre bir kere ircâ-i nazar edilirse, ashaptan kiminin Resûlullah’ın yedi tekbir aldığını, kiminin beş, daha öbürüsünün dört tekbir aldığını işittim dedikleri duyulur ve görülür. Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhnın hilâfeti zamanında da hal ve vaziyet bu merkezde idi. Ömer radiyallahu anh halife olunca, halkın bu hususta devam edip giden ihtilâfını hoşlanmadı. Ashâb-ı kiramdan bir heyet teşkil etti ve resm-i iftitâhında heyete irat ettiği bir nutkunda,

— “Ey ashâb-ı resûlün güzîdeleri! Siz herhangi bir meselede ihtilâf ederseniz, gerideki halk da ihtilâf eder. Siz ne zaman bir meselede içtimâ ve ittifak ederseniz, halk da sizin içtimâ ettiğiniz mesele etrafında toplanır. İttifak ettiğiniz herhangi bir meseleye dikkatle bakınız, muhakkak onda halkı ikaz ve irşadınızın izlerini görürsünüz” demişti. Buna karşı irat olunan cevâbî nutukta Hazret-i Ömer’in bu fikir ve teşebbüsü takdir ve tasvip edilerek,

— “Ey emîrül-mü’minîn! Bu mesele hakkında bizi biraz tenvir ve irşad buyurunuz” dediler. Hazret-i Ömer,

— “Hayır efendiler! Ben sizi değil, siz beni ictihadınızla, ittihaz edeceğiniz isabetli kararınızla irşad edeceksiniz. Ben de sizin gibi bir insanım” buyurdu.

Bunun üzerine ashâb-ı kirâm aralarında cenaze namazının tekbirlerinin de ramazan ve kurban bayramları namazının tekbirleri gibi dört tekbir olması kararını ittihaz ve bu kararda icmâ ve ittifak ettiler. Hazret-i Ömer de Resûl-i Ekrem’in her fiil ve hareketini pek yakından görüp bilen ashaptan müteşekkil bir heyetin bu kararını hüsnûtelakki edip derhal mevki-i icrâya koydu. Hazret-i Ömer’in meşvereti sahâbe ile bu tekbirlerin dörde

irca edilmesi, dörtten ziyade adetleri bildiren Zeyd b. Erkam ve Huzeyfe radiyallahu anhümâ haberlerinin neshinden başka bir şey değildi.

Şârih Aynî Bu Noktada Şöyle Bir Sual İrat Ediyor: İcmâ ile nasıl nesih sabit olur? Çünkü icmâ, Asr-ı saâdet geçtikten sonra mün'akid olur. Neshin zamân-ı cereyânı ise Resûl-i Ekrem'in hayât-ı seniyyelerinin devamı zamanıdır. İrtihâl-i nebevîden sonra nesih câri olamayacağı hususunda icmâ vardır.

Şârih Bu Sualine Şöyle Cevap Veriyor:

İcmâ, nas gibi ilm-i yakîn icap ettiğine göre bazı meşâyihimiz icmâ tariki ile neshi tecviz etmişlerdir. Haber-i meşhûr ile nesih câiz olduğuna göre, ondan daha kuvvetli bir hüccet olan icmâ ile nesih evlâ olarak câiz olmak icap eder demişlerdir. Hususiyle bu babdaki heyetin icmâ ve bundan sonra bütün ashabın kabulü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem son fi'l-i peygamberîlerinin kesb-i istikrâr ettiği dört adedi üzerine tesis edilen bir binâ-i icmâ'dır. Son fi'l-i Peygamberî kendisine takaddüm eden ef'âli refetmiş olduğundan ashâb-ı kirâmın icmâ son fi'l-i nebevînin lâzımü'l-ittibâ olduğunu izhardan ibaret oluyor.

Bazı ulemâ da "Hadîs-i necâşî nâsihtir" demişler. Gerçi hadîs-i necâşî rivâyet-i sahîhada Ebû Hüreyre'den tahrîc edilmiştir. Fakat Ebû Hüreyre'nin İslâm'ı, necâşînin vefatından mukaddem olduğu da rivâyât-ı sahîhaya müstenittir.

MEDFUN OLAN MEYYİTE NAMAZ KILMAK HUSUSUNDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI

Buhârî'nin gerek bu hususu gerekse cenaze namazında sufûf-ı ricâle çocukların da dahil olabilmelerini iş'âr eden İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Şa'bî (Âmir) vasıtasıyla şu rivayeti vardır:

İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geceleyin içine cenaze defnolunan bir kabre uğramıştı. Orada bulunan cenaze sahiplerine,

— "*Bu cenaze ne zaman defnolundu?*" diye sordu. Onlar da,

— "Geçen gece, yani dünkü günün gecesi" diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem –bu ölüyü hastalığı zamanında iyâde ve ziyaret etmiş bulunduğu– cenaze sahiplerine,

— "*Niçin bana haber vermediniz?*" diye itâb etti. Onlar da,

— "Yâ Resûlellah! Cenazeyi gecenin karanlığında defnettik. Sizi uykunuzdan uyandırmayı iyi bulmadık" diye itizar ettiler.

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durdu. Biz de arkasında saf bağladık. İbn Abbas diyor ki: "Ben de bu safların içinde bulundum. Resûlullah bu medfun olan meyyite namaz kıldı."³²⁰

320 عن عامر (أي الشعبي) عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله عليه وسلم مر بقبر قد دفن ليلا فقال: متى دفن هذا؟ قالوا البارحة * قال: أفلا أذنتموني؟ قالوا دفناه في ظلمة الليل فكرهنا أن نوقظك . فقام فصففنا خلقه . قال ابن عباس: وأنا فيهم فصلى عليه .

{B1321 Buhârî, Cenâiz, 55.}

* « قال الجوهرى : البارحة أقرب ليلة مضت . تقول ما لقيته البارحة ولقيته البارحة الأولى وهو من برح أي زال .

Bu hadisin râvisi olan İbn Abbas hazretleri kendisinin de sufûf-ı ricâl içinde cenaze namazını kıldığını bildirdiğine ve o sırada henüz nâbâliğ olmasına göre, bu hadisten çocukların da cenaze namazını saflar arasına karışarak kılablecekleri müstefâd olur.

Meyyitin kabrine namaz kılınmasının cevazı hakkında şârih Aynî şu izahatı veriyor: Eimme-i Hanefiyye'ye göre, namazı kılınmaksızın defnolunan meyyitin eczâ-i bedeninin dağıldığı tahmin edilmedikçe medfun olduğu halde namaz kılmak câizdir. Bu mesele *Mebsût*'ta bu suretle muharrerdir. Bu hükmü fetvaya göre, meyyitin tefessühünden ve eczâ-i vücûdunun teferrukundan iştibah edilince o meyyite namaz kılmak câiz değildir. *Tecrîd* şerhi *Müfid* ve *Mezîd*'de, şek ve iştibah halinde namaz kılınmaması ahabın bu babdaki fetva ve beyanına müstenittir denilmiştir. İmam Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de budur. Ömer b. Hattâb, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Âişe radiyallahu anhümün, İbn Sîrîn ile Evzâî'nin ictihadları da bu merkezdedir.

Bir de sahih olan kavle göre, meyyitin kabrine namaz kılmanın cevazı için meyyitin gasledilerek defnedilmiş olması şarttır. İbn Semâa da İmam Muhammed'den şart olmadığını nakletmiştir. *Hidâye*'de Mergînânî, "Cenaze tefessüh etmezden evvel namaz kılınır. Bu babda muteber olan galebe-i zandır. Eğer cenazenin tefessühü hakkında galebe-i zan hâsıl olursa namaz kılınmaz. Eğer adem-i tefessühü hakkında zann-ı gâlib hâsıl olursa namaz kılınır. Tefessüh ve adem-i tefessühü şek derecesinden kurtulamazsa yine kılınmaz. Semen, hezal gibi halin, har ve berd gibi zamanın tehavvülü müessir olduğundan zann-ı gâlib muteberdir" diyor.

İmam Ebû Yûsuf, "Üç güne kadar namaz kılınır, üç günden sonra kılınmaz" demiştir ve ahabın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç gün namaz kıldıkları ile istidlâl eylemiştir. Hakikaten Vâkıdî'nin *Megâzî*'de Hazret-i Âişe'den rivayetine göre, irtihalin üçüncü günü seher vakti defni mümkün olabilmıştır. İbn Sa'd'ın rivayetine göre, vücûd-ı Muhammedî Hazret-i Âişe odasında bulunduğu için halk fevç fevç küçük cemaatler halinde girip namaz kıldıkları için cenaze namazı üç gün devam etmişti. Ahmed b. Hanbel'in rivayetinde ise irtihâl-i nebevînin dördüncü gecesi defnedilmiştir.

Eimme-i Şâfiyye'den müteaddit ictihad nakledilmiştir: Üç güne kadar kılınabileceği, bir aya kadar kılınabileceği ki, İmam Ahmed'den de bu suretle nakledilmiştir. Bir de ebedî ve her zaman kılınabileceği ictihadıdır ki, bu kavle göre, Asr-ı saâdet'ten beri güzesteşkân-ı ehl-i îmândan herhangisine arzu edilirse namaz kılmak câizdir demek olur. Fakat bunun bir kavl-i zaîf olduğunda ittifak etmişlerdir. Mâverî, Mehâmilî, Fûrânî, Begavî, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî gibi kibâr-ı Şâfiyye bu kavlin zaafını tasrih etmişlerdir.

İshak da, "Seferden gelen kimse bir aya, hazarî olan kimse üç güne kadar kılabilir" demiştir. Mâlikîler'den Sahnûn da, "Kabir üzerine namaz kılmakta fenâlık görülürse, sedden li'z-zerîa kabir üzerine namaz kılmak câiz değildir" demiştir ki, tevhi'd-i bârî namına son derece ehemmiyetli bir ictihaddır. Cenazeye namaz kılmak demek, hâşâ cenazeye ibadet etmek değildir. İbadet münhasıran ve doğrudan doğruya Cenâb-ı Hakk'a

aitir. Cenazeye karşı namaz kılmak, cenaze için dua etmekten, onun için Cenâb-ı Hak'tan mağfiret ve istirahat dilemekten ibarettir. Kabir üzerine namaz kılmak, bu noktayı idrak edemeyenler için tehlikeli bir vaziyet ihdas edebilir. Biz *Müdevvene* müellifinin “fenâlık” tabirinden bu ehemmiyetli mânâyı istifade ediyoruz.

Buhârî'nin Ukbe b. Âmir'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selamin Uhud Gazâsı şehidlerine sekiz sene sonra namaz kıldığı bir itiraz mahiyetinde dermeyan edilirse, bazı eimme-i Hanefiyye'nin dediği gibi, bu bir duadan ibaretti denilebilir. Şu kadar ki, Tahâvî'nin Ukbe'den rivayetinde, أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج يوماً فصلى على قتلى أحد صلاته على الميت “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün çıkıp Uhud şehidlerine meyyite namaz kılar gibi cenaze namazı kıldı”³²¹ diye namaz tasrih edilmiş bulunduğundan en doğrusu, Uhud'un, bu aziz şehidlerinin cesedleri çürümemişti ve ebedî çürümeyecektir de denilmelidir.

Gece cenaze defninin cevazı da bu İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinden müstefâd olur. Bu ve emsâl-i rivâyetlere mebnî ehl-i ilmin pek çoğu gece cenaze defnine ruhsat vermişlerdir. Hususiyle Resûl-i Ekrem'in ve Hulefâ-yi Erbaa'nın gece defnedilmiş olmaları bu ruhsatın en sağlam bir mesned-i ilmîsidir. Şu kadar ki Müslim'de Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet olduğuna göre, Resûl-i Ekrem efendimiz bir kere irat ettikleri bir hutbesinde, ashaptan vefat eden bir zatın gayri kâfi ve vücudundan noksan bir kefen ile tekfin edilip gece defnedildiğini zikrederek bir zaruret olmadıkça meyyite namaz kılınıncaya kadar böyle gece vakti cenaze defnini nehyederek, “*Sizin biriniz mümin kardeşini kefenleyince onun kefenini müsait bir surette güzel kılsın!*” buyurmuştur.³²² Bu hadisi Ebû Dâvûd ile Nesâî de tahrîc etmiştir. Bu hadisin bundan evvelki hadislere muhalif ve menfî bir hüküm ihtiva etmesine bakarak şârih Aynî diyor ki: “Bu hadisler arasındaki ihtilâf, gece cenaze defninin evvelce menhî olduğunu fakat sonra ruhsat verildiğini ifade eder.” Nevevî de, “Bu hadiste nehyolunan, namazı kılınmadan cenaze defnidir” diyor. Fakat namazı kılınmadan cenazenin defni, mutlak surette menhîdir. İster gece defnedilsin isterse gündüz. Binaenaleyh hadisin zâhirinden müstefâd olan gece cenaze defnidir. Veleve ki o cenazenin namazı kılınmış olsun.

Bu noktınazarı, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde Câbir radiyallahu anhtan tahrîc ettiği, لا تدفنوا موتاكم بالليل إلا أن تضفروا “*Bir güçlük bulunmadıkça ölülerinizi gece defnetmeyiniz*”³²³ hadisi de teyit etmektedir.

Nehiy taraftarlarını müşkül vaziyete sokan ve gece cenaze defnini teyit eden Resûl-i Ekrem ile Hulefâ-yi Erbaa'nın gece defnedilmiş bulunmalarıdır. Bunun için ekser ehl-i ilm gece cenaze defninde bir mahzur görmemiştir (*Aynî*, IV, 135).

321 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, I, 504, no: 2890.}

322 {M2185 Müslim, Cenâiz, 49.}

323 {İM1521 İbn Mâce, Cenâiz, 30.}

Cenaze Namazında İmâmete En Ziyade Lâyık ve Müstehak Olan Kimdir? *Sahîh-i*

Buhârî metninde bu meseleye de temas edilmiştir. İmam Buhârî'nin ta'likan rivayetine göre, Hasan-ı Basrî hazretleri, "Zamanlarına yetiştiğim kibâr-ı ashâb ve tâbiînin cenaze namazında imâmete en ziyade lââyık gördükleri zat, farz namazlarda imâmetine razı oldukları kimse idi" demiştir.

Şârih İbn Battâl diyor ki: Ulemâdan pek çoğuna göre, memleketin valisi, meyyitin velisinden ziyade cenaze namazında imâmet hakkını haizdir. Bu ictihad Alkame, Esved, Hasan-ı Basrî'nin dahil bulunduğu bir cemâat-i ulemâdan nakledilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Evzâî, Ahmed, İshak hazerâtının mezhepleri de budur. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Şâfiî velî-i meyyiti validen ziyade imâmete lââyık görmüşlerdir. İbn Ebû Şeybe de İbrâhim en-Nehaî'den, Ebû Bürde'den, İbn Ebû Leylâ'dan, Talha, Zübeyd ve Süveyd b. Gafle'den cenazenin bulunduğu mahallin imamının hakk-ı takaddümü haiz olduğunu rivayet etmiştir. Ebû Şa'sâ, Sâlim, Kâsım, Tâvûs, Mücâhid, Atâ da cenaze namazında imâmete o mahallin imamını takdim ederlerdi.

Süfyan es-Sevrî'den rivayet olunduğuna göre Ebû Hâzim demiştir ki: Hasan b. Ali radiyallahu anhümânın vefatı günü cenazesinde Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümânın yanında idim. Müşârun ileyh hazretleri o günü Medine valisi bulunan Emevîler'den Saîd b. Âs'ı imâmete geçirdi ve, تقدم فلولا السنة ما قدمتك "Buyurunuz, namaz kıldırınız. Eğer imâmete valiyi takdim, bir âdet-i şer'îye olmasaydı, seni imâmete geçirmezdim" buyurdu.³²⁴ İbn Münzir, "Bu babda bundan âlâ bir delil olamaz. Çünkü Hüseyin b. Ali hazretlerinin bu şehâdetine muhacir ve ensardan müteşekkil bir sahâbe cemaati şâhid olmuştur" diyor. *Hidâye* metninde de sultan, kadı, imâm-ı hay, evliyâ-i meyyit ale'd-derecât imâmet ederler deniliyor.

İmam Buhârî bu babında esnâ-i salâtta gelen bir kimsenin cenaze namazına sûret-i duhûlüne de temas ediyor ve yine Hasan-ı Basrî'nin, إذا انتهى إلى الجنازة وهم يصلون يدخل معهم بتكبيره "Bir kimse cenaze namazına cemaat namaz kılarken ulaşırsa, cemaatle beraber bir tekbir alarak namaza dahil olur"³²⁵ suretinde bir ictihadını ta'likan rivayet ediyor, İbn Ebû Şeybe *Musannef*'inde Hasan-ı Basrî'nin bu ta'likini de Eş'as vasıtasıyla vaslederek rivayet ediyor. Hişâm'dan gelen bir rivayet tarikiinde Hasan hazretleri, يكبر ما أدرك ولا يقضي ما سبق "Esnâ-i salâtta yetişen kimse yetişebildiği tekbirleri alır, geçen tekbirleri kazâ eylemez" demiştir. Muhammed b. Sîrîn'in de, يكبر ما أدرك ويقضي ما سبق "Yetiştigi tekbirleri alır. Geçen tekbirleri de kazâ eder" dediği rivayet edilmiştir.³²⁶

Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre, imam bir veya iki tekbir aldıktan sonra gelen bir kimse, imam tekbir alasıya kadar tekbir almaz, intizar eder. İmam ikinci veya üçüncü tekbiri alınca onunla birlikte tekbir alır. İmam namazdan fâriğ olduktan sonra bu

324 {MA6369 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 471.}

325 {Buhârî, Cenâiz, 56 (bab başlığı.)}

326 {MŞ11483 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 95.}

kimse cenaze musalladan kaldırılmaya kadar fevtettiği bir veya iki tekbiri de alır. İmam Ebû Yûsuf ise bu kimse hemen gelince tekbir alıp namaza dahil olur. İmam Şâfiî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de budur (*Aynî*, s. 139).

Buhârî'nin bu babında Hasan-ı Basrî'den ta'likan rivayet ettiği bir mesele de abdestsiz olarak cenaze namazına rasgelen kimsenin vaz'ıyyet-i şer'ıyyesidir. İbn Ebû Şeybe'nin de rivayetine göre, Hasan-ı Basrî'den bu kimsenin tarz-ı hareketi sorulduğunda, "Bu kimse su arar, teyemmüm etmez, abdestli olarak namaz kılar" diye cevap vermiştir. Saîd b. Mansûr'un bir tahrîcinde Hasan-ı Basrî'den, "Abdestsiz cenazeyi rastlayan bir kimsenin vaziyeti, abdest alasıya kadar namazın fevtedileceği suretinde dar bir halde ise ne yapmalıdır? diye sorulduğunda teyemmüm edip namaz kılar dediği" rivayet edilmiştir. Şu halde İmam Buhârî Hasan-ı Basrî'nin bu iki ictihadından menfî olan ictihadını ihtiyar etmiştir.

İmam Ebû Hanîfe ise, böyle sıkışık bir vaziyette teyemmümü tecviz etmiştir. Yalnız meyyitin velisini bu cevazdan istisna eylemiştir ki, yukarıda izah etmiştik.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فِي مَرْضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ
وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ قَالَتْ وَلَوْلَا ذَلِكَ لَأَبْرَزُوا قَبْرَهُ غَيْرَ أَنِّي أَخَشَى
أَنْ يَتَّخَذَ مَسْجِدًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet eden Âişe radiyallahu anhâdan şöyle nakledilmiştir: Nebî aleyhisselâm âhirete rihlet eylediği hastalığında, "Allah yehûd ve nasârâyı rahmetinden uzak kılsın! Bunlar peygamberlerinin kabirlerini birer mescid edindiler" buyurmuştur (Hazret-i) Âişe, "Böyle bir endişe olmasaydı (ashâb-ı kirâm) Resûlullah'ın kabrini açık bırakırlardı. Lâkin ben mescid ittihaz edilmesinden korkarım" demiştir. {B1330 Buhârî, Cenâiz, 61.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Cenâze" bahsinin bir babında daha ve bir de "Megâzî" bahsinde tahrîc etmiştir. Müslim de "Salât" bahsinde rivayet ediyor. Bu hadisi Buhârî kabirlerin secdegâh ittihaz edilmesinin kerahetine dair bir babında zikretmiştir. Bundan sekiz bab sonra da kabirlerin üzerine mescid inşasının keraheti hakkında açtığı bir babında da tahrîc eylemiştir. Buhârî'nin yine Hazret-i Âişe'den oradaki rivayetine göre, Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem bir hastalığı sırasında kadınlarından bazıları Habeş diyarında gördükleri Mâriye denilen bir kiliseden bahsetmişlerdi. Resûlullah'ın zevcelerinden Ümmü Seleme ve Ümmü Habîbe radiyallahu anhümâ vaktiyle Habeşe'ye hicret ettiklerinde o zaman gördükleri bu kilisenin güzelliğini ve içindeki kıymetli tasvirleri bize anlatıyorlardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hemen başını kaldırdı ve, “*Habeşliler öyle kimselerdir ki, bunlardan aziz bir kişi ölünce hemen onun kabri üzerine bir mescid yaparlar ve o azizin bir resmini o mescide korlar. Bunlar Allah indinde halkın en şerîdirlere*” buyurdu.³²⁷

Buhârî bu unvanında şu vâkıayı da bildiriyor: Hazret-i Ali'nin hafidi Hasan b. Hasan vefat ettiğinde zevcesi ve Hazret-i Ali'nin hafidesi Fâtıma bint Hüseyin zevcinin kabri üzerine bir sene kadar bir kubbe kurmuştu. Sonra bu kubbeyi kaldırmıştı. O sırada Fâtıma hazretleri şöyle bir sayha işitti. Sayha sahibi,

— ألا هل وجدوا ما فقدوا — “Düşün bak! Bu musibetzedeler gaiplerini buldular mı?” diye soruyordu. Diğer bir sâhib-i sayha da buna,

— بل يئسوا فانقلبوا — “Belki ümitlerini kestiler, meyus olup döndüler!” diye cevap vermişti. İbnü't-Tîn “Bu iki sayha sahibinin tâife-i cinnin müminlerinden olmaları yahut melâikeden bulunmaları muhtemeldir” diyor.

Şârih Aynî diyor ki: Herhalde Fâtıma'nın bu kubbesi içinde namaz kılınmaktan hâlî değildi. Bu da kabir yanında mescid ittihazını müstelzim oluyordu. Bu ise mekruh idi. Eğer bu kabir bir de kible cihetine müsâdif olursa, bu defa kerahet bir kat daha tezâyüd etmiş bulunur. Şârih İbn Battâl da, “Hazret-i Hasan üzerine kurulan kubbede hem oturuluyor hem de namaz kılınıyordu. Bunun için Buhârî bu hadiseyi kerahete delil olarak irat etmiştir” diyor. Ahmed b. Hanbel de kabir üzerine “fustat” denilen ve aşâir tarafından yünden imal edilen çadırlarından kurulmasını da kerih gördü. Oğlu İbrâhim'e kendi kabrine böyle “fustat” kurulmamasını vasiyet etmişti. İbn Habîb, “Kadın kabrine kubbe kurmak herhalde erkekten daha muvâfıktır” demiştir. Hazret-i Ömer de ümmü'l-mü'minin Zeyneb bint Caşş³²⁸ radiyallahu anhânın kabrine kubbe kurmuştur. Hazret-i Âişe de kardeşinin kabrine kurmuştur. Sonra İbn Ömer tarafından nez' edilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye tarafından da İbn Abbas'ın kabri üzerine kurulduğu rivayet ediliyor. İbn

327 لما اشتكى النبي صلى الله عليه وسلم ذكرت بعض نسائه كنيسة رأيها بأرض الحبشة يقال لها مارية. وكانت أم سلمة وأم حبيبة رضي الله عنهما أتتا أرض الحبشة فذكرتا من حسنهما وتصاوير فيها رفع رأسه فقال: أولئك إذا مات منهم الرجل الصالح بنوا على قبره مسجداً ثم صوروا فيه تلك الصورة. أولئك شرار الخلق عند الله [رواه البخاري عن عائشة رضي الله عنها] {B1341 Buhârî, Cenâiz, 70.}

328 Zeyneb bint Caşş, Abdullah b. Caşş'ın hemşiresidir. Abdülmuttalib'in kızı Ümeyme'nin kızıdır. İbtidâ Resûl-i Ekrem onu Zeyd b. Hârise ile evlendirmişti. Mûte'de Zeyd'in şehîden irtihali üzerine Zeyneb'i Resûl-i Ekrem ezvâc-i tâhirât idâdına koyarak taltif buyurmuştu. Sahî, hayırperver olduğundan Zeyneb umurun hürmetini celbetmişti. Hele Hazret-i Ömer Zeyneb hazretlerine çok tâzim ederdi. Hilâfetin ilk senesinde beytül mâlden mühimce bir para hediye etmişti. Zeyneb hazretleri bu parayı ağlayarak almış ve o günü tamamıyla fukaraya tasadduk ederek geceleyin bârigâh-ı kibriyâya, “Bir daha böyle bir para almaya muhtaç etmemek için canımı al yâ rabbî!” diye dua etmişti. Ve hakikaten ferdâsı sene-i hicriyye-de irtihâl-i dâr-i bekâ etmiş ve Hazret-i Ömer tarafından kabri üzerine bir kubbe inşa edilmişti (Aynî).

Habîb, “Kabrin eşilip deşilmesinden korkulursa bir, iki, üç gün muhafaza altına alınmasını muvâfık bulurum” demiştir.

İbnü't-Tîn meyyitin kabri üzerine kubbe kurulmasını kerih gören zevat arasında İbn Ömer, Ebû Saîd, İbn Müseyyeb hazerâtının da bulunduğunu bildirmiştir.

İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan kabir üzerine bina ve kubbe inşasının keraheti rivayet edilmiştir. Bu babda medâr-ı ictihâd ve istidlâl olan haberlerin başında Müslim'in Câbir radiyallahu anhtan rivayet ettiği, *نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يجصص القبر وأن يقعد عليه* “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kabrin kireçle yapılmasını, kabir üzerine oturulmasını ve kabir üzerine bina kurulmasını nehyetmiştir”³²⁹ hadîs-i şerifi vardır.

Nevevî bu hadisin şerhinde diyor ki: Bu kurulan bina, bâninin mülkü üzerine kurulmuşsa mekruhtur. Eğer bâninin mülkünde değil de umuma ait kabristan dahilinde ise haramdır. Bunun hürmetini İmam Şâfiî de tasrih etmiştir. *el-Üm*'de İmam Şâfiî, “Mekke'de bazı valilerin bu nevi kabristan dahilinde inşa edilmiş olan kubbelerin yıkıldıklarını gördüm. Halbuki ulemâdan hiçbirisi bunu menetmemiştir” diyor. Zâhirîler'den İbn Hazm hadisteki nehyin zâhirine binaen kabir üzerine binanın sûret-i mutlakada hürmetine kâildir. *Bulûğu'l-emânî*'de bu bina ister doğrudan ölüye ait olsun, kabir üzerine inşa edilen kubbe gibi, ister dirilerin istifadesi için yapılsın, mescid gibi, ziyaretçilerin istirahatine mahsus hücre, oda gibi deniliyor. Yine bu eserde, eğer bina ziynet ve tefâhür için yapılmamışsa kerahet vardır. Ziynet ve tefâhür kastıyla yapıldıysa haramdır deniliyor.

Mesâbih şârihi Torbeştî rahmetullah³³⁰ da, “Kabir üzerine inşası nehyolunan bina, taş ve emsali levâzım-ı inşâiyye ile yapılan binaya şâmil olduğu gibi sahrânîşîn olan göçebe halkın keçeden yaptıkları evlere de şâmil” diyor ki, “kubbe”yi ehl-i lûgatın bu ikinci mânada istimal ettikleri bervechi âti görülecektir.

HULÂSA. Seleften bir kısmı kabre kubbe kurmuşlardır. Bunun için Ali el-Kârî, “Meşhur meşâyih ve ulemâ kabirlerine nâsın ziyaret ve istirahati için kubbe kurulmasını selef tecviz etmiştir” diyor. İbnü'l-Hümâm'ın da “kırâat-i Kur'ân için hâfız iclâsında muhtar olan adem-i harekettir” dediğini naklediyor (*Mirkât*, II, 372).

Kubbeyi İbnü'l-Esîr *Nihâye*'sinde, *القبة من الخيام بيت صغير مستدير وهو من بيوت العرب* “Çadırdan mâmul kubbe, küçük ve yuvarlak bir odacıktan ibarettir. Araplar arasında istimali şâyi olan evlerden ma'dûddur” diye tarif ediyor. **Darb-ı kubbe** de çadırın, yere çakılan birtakım direkler üzerine nasb ü ikâmesinden ibarettir. **Fustatı** da Cevherî “yünden mâmul oda”dır diye tarif ediyor. *Muğrib*'de de “hayme-i azîme”dir deniliyor. Zemahşerî de “hâl-i seferde kullanılan ebniyeden bir nevi”dir diyor. Bu tariflerden anlaşıldığına göre, göçebe

329 {M2245 Müslim, Cenâiz, 94.}

330 {Torbeştî (es-Sübkî, bu ismin okunuşunu “Tûribiştî” olarak zabtetmiştir); Şihâbuddîn Fazlullah b. Hüseyin'dir. “*el-Müeyesser*” ismiyle *Mesâbih* üzerine bir şerhi bulunmaktadır. Hicrî 600 veya 660 tarihinde vefat etmiştir. (es-Sübkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, VIII, 349; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1698.) İsimden sonraki ‘rahmetullah’ ifadesinin ‘rahimehullah’ cümlesinden tashif olması muhtemeldir.}

halinde yaşayan akvâmın çadırı ve evidir ki, medenî akvamın betonarme evlerine muadil demektir.

TERCEME-İ HÂLLER

Fâtıma bint Hüseyin radiyallahu anhümâ, hüsnücemal ve terbiyede ve zühd ü takvâda ceddese, babaannesi Fâtımatüzzehrâ radiyallahu anhâya benzediği mervîdir. Fatıme-i Nebeviyye unvân-ı fâhiri ile yâdolunur. Medâr-ı intibâh böyle bir sayha işitmesi de kemâl-i takvâsının bir eseri olacaktır. 110 tarihinde vefat etmiştir. Mısır'da medfun olup türbesi ziyaretgâhtır. Babası Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümâdan ve kardeşi Ali Zeynelâbidîn hazretlerinden rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Abdullah b. Hasan b. Hasan rivayet etmiştir. Buhârî'nin Fâtıma hazretlerinden yukarıdaki ta'likan rivayeti vardır (*Hulâsa* ve gayrıları).

Hasan b. Hasan b. Ali Hazretleri. Benî Hâşim'in en necîb ve fâzıl simalarındandır. Pederi Hasan b. Ali radiyallahu anhümâdan ve Abdullah b. Ca'fer'den rivayeti vardır. Oğulları Hasan'la Abdullah da kendisinden rivayet etmiştir. Peder-i âlîlerinin vasîsi idi. 97 tarihinde vefat etmiştir. *Hulâsa*'daki terceme-i hâli arasında bu darb-ı kubbe hadisesi de Buhârî'den naklen zikredilmiştir.

Bu Hadisten Müstefâd Olan Gâye-i Muhammedî. Hâtem-i enbiyâ efendimizin fâniler arasından çekilip bekâ âlemine intikal edeceği ve bunu her vesile ile hutbelerinde, vasiyetlerinde izhar eylediği bir sırada Mûsevîler'in ve Îsevîler'in enbiya kabirlerine ibadetlerinden ve bir vaz'-ı taabbüdî ile ihtiramlarından şiddetli bir ilenç ile bahsetmeleri, ümmetini yehûd ve nasârânın bu müşrikâne ve cahilâne hareketlerinden men ü tahzîr içindir. İslâm dini ki, tevhid dinidir, bir Allah'a inan ve kulluk dinidir. Bi'set-i Muhammediyye'den en büyük gaye, beşerin türlü ihtiraslarıyla bozulan bu tevhîd-i bârî akîdesini saffet-i asliyesi ile insanlara tâlim etmekten ibaretti. Âdem zamanından beri gûnâgûn tahavvüle uğrayan ve zaman zaman gönderilen peygamberler vasıtasıyla ıslahına çalışılan "bir Allah" akîdesi, Resûl-i Ekrem'in i'lân-ı nübüvvetine takaddüm eden senelerde "teslîs" denilen bir şekl-i garîbe sokulmuş ve devam edegelmiş idi. O tarihlerde Allah tarafından inkişafa namzet ve müstaid olan zekâ-i beşer, vicdanını tatmin ve bütün anâsır-ı hayâtiyyesi ile kendisine taabbüd edecek bir ilâh-ı zü'l-celâle ihtiyaç hissediyordu. İşte bu sırada hâtem-i enbiyâ efendimiz, insanları bütün eşyayı ilmiyle, irade ve kudretiyle idare ve idame eden bir hâlik-ı kâinata ibadete davet etmiş bulunuyor ve on senelik az bir zaman zarfında Arabistan cezîresinin bütün sunûf-ı ictimâiyyesinin fevç fevç bu davete icabet ettikleri ve bir asra varmadan da bütün gönülleri zulmetten nura, dalâletten hidayete irşad ettiği görüyor.

Görüyoruz ki, İslâm dininin alâmet-i fârikası ve en bâriz firması tevhiddir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz ibtidâ-i İslâm'da kabir ziyaretinden ashabı menetmişti. Gönüllerde tevhid akîdesi gereği gibi teessüs ettikten sonra ziyarete müsaade buyurmuştur. Resûl-i Ekrem efendimizin tevhide karşı bu kıskançlığı, irtihali sırasında bir kere daha

kendisini gösterdi. Kabrine karşı şirki andıran her nevi ubûdiyyetkârane ihtiramlardan ümmetini meneyledi. Resûl-i Ekrem kâh “*Yâ rab! Kabrimi tapılan put haline koyma!*”³³¹ diye Cenâb-ı Hakk’a arz-ı niyâz ederdi. Kâh, “*Ashabım! Sakın kabrimi bayram yeri edinmeyiniz, evlerinizi de kabir haline koymayınız! Nerede bulunursanız orada bana salavat getiriniz! O bana erişir*” buyururdu.³³² Sonra umumi surette, “*Ümmetim! Sizden evvel gelip geçen milletler, kabirleri mescid ittihaz ettiler. Siz, bunlardan mütenebbih olunuz. Kabirlerinizi secde yeri yapmayınız. Sizi bu fena itiyattan şiddetle menederim*” buyurmuşlardır.³³³ Bu tevhid mevzuunu 604 numaralı hadisin izahında pek ziyade tafsil ettiğimizden oraya da müracaat buyurulsun.

Mevzubahsimiz olan Âişe radiyallahu anhâ hadisi de bu mevzuun en kuvvetli hadislerinden birisidir. Hazret-i Âişe’nin buyurduğu gibi böyle kabre taabbüd endişesi olmasaydı, İslâm ümmeti aziz peygamberlerinin kabri saâdeti üzerine duhule mani bir bina kurmazlardı. Belki merkad-i mübâreklerini bilâhicâb halkın ziyaretine küşâde bulundurlardı. Yine Âişe es-Siddîka hazretleri, “Fakat kabri saâdet keşfolunur olunmaz mescid ittihaz edilmesinden endişe ederim” buyurmuştur. Hazret-i Âişe’nin izhar buyurduğu bu endişeye bakarak şârih Aynî “Kabri saâdetin ibraz edilmesini meneden Hazret-i Âişe olmak icap eder” diyor ki çok doğrudur. Bu fikrin sıhhat ve isabetinin en bâriz bir delili, Ebû Dâvûd’un rivayeti veçhile Âişe hazretlerinin biraderzâdesi ve kendi terbiyegerdesi olan Kâsım b. Muhammed’in bile vâki olan rica ve ısrarı üzerine bir defa merkad-i saâdeti göstermiş olmasıdır. Bu sebepledir ki, Resûl-i Ekrem ile Ebû Bekir ve Ömer’in kabirlerinin vaziyeti hakkındaki ashap ve tâbiîn hazerâtından menkul olan rivayetler yekdiğerine muhalif olarak sekize, ona bâliğ oluyor ki, bunlar aşağıda 684 numaralı hadisin izahında görülecektir.

Buhârî şârihleri Hazret-i Âişe’nin bu endişeli sözleri merkad-i mübârekin, mescid-i saâdet tevsî edilmezden evvelki vaziyetine göre söylenmiştir. Mescid-i şerif tevsî edildiği sırada kabri saâdetin bulunduğu Hazret-i Âişe hücresi -odası- öyle bir şekilde tahdit edilmiştir ki, kıbleyi istikbal ederek kabri saâdete karşı namaz kılmak imkânı kalmamıştır.

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ وَرَاءَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى امْرَأَةٍ مَاتَتْ فِي نَفْسِهَا فَقَامَ عَلَيْهَا وَسَطُهَا.

331 {HM7352 İbn Hanbel, II, 247.}

332 {D2042 Ebû Dâvûd, Menâsik, 96, 97.}

333 {M1188 Müslim, Mesâcid, 23.}

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Cündeb demiştir ki: Loğusalığından dolayı vefat eden (ensardan Ümmü Kâ'b adlı) bir kadına Resûlullah'ın arkasında namaz kıldım. Resûl aleyhisselâm cenazenin (tam) ortası hizasına doğru durmuştu. {B1331 Buhârî, Cenâiz, 62.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi doğum sırasında vefat eden kadın üzerine kılınan cenaze namazının keyfiyetine dair akdettiği bir babında tahrîc etmiştir. Aynı zamanda bu hadisi, Buhârî “Gusül” bahsinin sonunda da rivayet etmiştir ki, *Tecrîd*’in 220 numara ile tercüme edilmiş bir hadisidir. Her iki metin yekdiğerinden biraz farklıdır. “Gusül” bahsindeki metin de şöyledir: *فصلی علیہا النبی صلی اللہ علیہ وسلم فقام وسطها* “Bir kadın, karnından rahatsızlanarak vefat etmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu kadına karşı namaz kıldı ve cenazenin ortasına doğru durdu.”³³⁴ Bu metindeki “fî batnîn” tabiri loğusalıktan kinaye olduğu için her iki rivayet meâlen birdir. Bazılarının zannettiği gibi iki rivayette iki hadise ve iki namaz vak‘ası bildirilmiş değildir. Bu hadisin asıl sevk ve istidlâl mahalli burasıdır; çünkü hadis, münhasıran cenaze namazına ait bir hükmü şer‘î ifade etmektedir. Bunun için İbn Battâl, İbn Münîr, İbn Reşîd gibi âlimler bu hadisin “Gusül” bahsinde sevk u îrâd edilmesinin sebebini tayin için birtakım mütehâlif mütalalar dermeyer etmişler ve bunları muhakeme etmek için şârih Aynî’nin lüzumsuz nefes sarfetmesine sebebiyet vermişlerdir. Hulâsa Buhârî’nin bu hadisi “Gusül” bahsinde zikretmesi, loğusanın necis değil, tâhir olduğunu ispat etmek maksadına mebnîdir. Fakat hadisin asıl mahall-i istişhâdı burasıdır. Müslim ile *Sünen*-i erbaa sahiplerinin dördü de “Cenâze” bahsinde zikretmişlerdir.

LUGATLAR, MÂNALAR

Buhârî’nin gerek buradaki gerek “Gusül” bahsindeki rivayetlerinde namazı kılınan bu loğusa kadının ismi tasrih edilmemiştir. Bunun ensardan Ümmü Kâ'b isminde bir kadın olduğunu Müslim’in rivayetinden öğrendik ve tercümemizde bu suretle tasrih ettik.

في نفاسها da ‘fî’ edatı ta‘lîl içindir.

NİFÂS, kitap vezninde “kadının loğusa olması” demektir. **Nüfesâ** da “doğum zamanı yaklaşan loğusa kadın”a denir. Bu kelime gayri kıyasî bir müfred sîgasıdır. Ebû Ali *Kitâb-ı Memdûd ve Maksûr*’unda “nûn”un fethi ile de câizdir, fakat birinci lugât-ı fasîha, ikinci de lugât-ı redîedir demiştir.

Hadisteki nifas kaydı, medâr-ı hüküm olan bir vasf-ı mu‘teber değildir. Bu babda ulemânın ittifakı vardır. Bu kayıt bir emr-i vâkii hikâyeden ibarettir. Binaenaleyh loğusa

kadın da cenazeye karşı ahz-i mevki' keyfiyetinde diğer kadınlar hakkında câri olan hükme tâbidir. Eimme arasında asıl medâr-ı ictihâd ve ihtilâf olan nokta kadınlığın bir vasf-ı mu'teber olup olmadığı keyfiyetidir. Bu da şu suretle bir tafsile tâbidir:

FİKHÎ HÜKÜMLER

Fukahadan bazıları kadınlığı bir vasf-ı mu'teber addetmeyerek umumiyetle erkek ve kadın cenazelerinde cenaze cesedinin ortası hizasına doğru ahz-i mevki' edilerek namaz kılınır demişlerdir. Bazıları da kadın cenazesi cemaatten setredilmeye daha lââyık ve müstehak olduğuna göre, kadınlığı bir vasf-ı mümeyyiz addederek kadın cenazesinde imamın kadının ortası hizasında, erkek cenazesinde de baş ucunda ahz-i mevki' etmesini muvâfık bulmuşlardır. İmam Şâfiî'nin, İmam Ahmed'in, İmam Ebû Yûsuf'un mezhepleri budur. Eimme-i Hanefiyye'den meşhur olarak naklolan rivayette kadın, erkek tefrik edilmeyerek imam cenazenin sadrına mühâzî durur, İmam Muhammed de her iki cenazede imam cenazeyi tam ortalar demiştir.

İmam Mâlik de tefrike kâil olanlardandır. Şu kadar ki, erkekte ortaya, kadında omuzlarına mühâzî durmalıdır demiştir. Şâfiîler'den Taberî Ebû Ali, imam erkek ve kadın cenazesinde göğsüne mühâzî durmalıdır demiş. İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî de bu kavli ihtiyar etmişlerdir. Serahsî de bu kavlin sıhhatine hükmetmiştir. Şemsüleimme *Mebûsût*'ta, "İmamın meyyit tarafından en münasip mevkii, meyyitin göğsüne doğru olan noktadır" diyor. Şemsüleimme sadr-ı meyyiti de vasat-ı meyyit diye tarif ve tefsir ederek meyyitin göğsünden yukarısı, iki elleriyle başıdır. Alt tarafı da karnı ile ayaklarıdır diyor. *Cevâmiu'l-fikh*'ta bu bir kavli muhtardır deniliyor. Tahâvî de bunu ihtiyar etmiştir. İmam Hasan da Ebû Hanîfe'den, "İmam, kadın cenazesinde vasat-ı meyyite mühâzî durmalıdır" dediğini nakletmiştir. İbn Ebû Leylânın, Neha'nin kavilleri de böyledir. *Bedâi'*de de yine İmam Hasan'ın İmam Ebû Hanîfe'den "Namaz" bahsinde, "Erkek cenazesinde imam cenazenin ortasına, kadın cenazesinde de baş tarafına mühâzî durmalıdır" suretindeki ictihadını naklettiği bildiriliyor. Bağdat fukahası, Kâdî Hüseyin el-Mehâmîlî, Sâhib Hâvî de, "İmamın cenazeye karşı mevkîfi nas ile tayin edilmemiştir" kanaatindedirler.

Bir kısmını yazdığımız ve bir kısmını da bıraktığımız şu ucu, bucağı bulunmayan ihtilâfat arasında en ziyade ashâb-ı ictihâdın gönüllerinde hâkim olan ruh, makarr-ı îmân olan kalbin istihdaf edilmesi, bir de kadın cenazesinin setri keyfiyetidir. İkinci cihetten şunu anlıyoruz ki, o zamanki cenaze nakledilen tabutların üstünde kapağı yokmuş. Nasıl ki ekseriyetle hâlâ köylerde böyledir. Şu halde Şemsüleimme ve emsalinin naklettikleri eimme-i Hanefiyye'nin kavli-i muhtâr ve meşhuruna göre imam, meyyitin mahall-i îmân olan göğsüne karşı durmalıdır. Meyyitin başı imamın sağ tarafında, ayakları sol tarafında kalmış olur. *Hidâye* metninde de bu veçhile yani imamın cenaze erkek olsa da, kadın olsa da sadrına karşı durması tasrih edilmiştir. Ma'mûlün bih olan da budur.

Fıkıh imamlarının icmâ ve ittifak ettikleri bir nokta vardır ki, cenaze ile imam arasında bir fûrce ve boşluk bulunmasıdır. İmamın cenazeye mülâsık bir vaziyette bulunmamasıdır.

Bu hadisten istifade edilen bir hüküm de nüfesâ kadın şehide olmakla beraber gasil ve namaz hususlarında şehidlerden farklı bulunmasıdır. Hasan-ı Basrî “Zinadan hâmil olan kadın loğusa olarak ölürse ne kendine, ne de çocuğuna namaz kılınır” demiştir. Katâde, çocuğu hakkında namazı tecviz etmiştir (Aynî, II, 149; IV, 151).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ قَالَ لِيَعْلَمُوا أَنَّهَا سُنَّةٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, cenazeye namaz kıldığı ve (namazda cehren) Kur’ân-ı Kerîm’in Fâtiha (sûre)sini okuyup (sonra da) bilsinler ki, Fâtiha okunması sünnettir dediği rivayet edilmiştir. {B1335 Buhârî, Cenâiz, 65.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de *Sünen*’lerinde “Cenâze” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*’inde bu hadisi iki senedle sevketmiştir. Her ikisi de tâbiîn fukahâsından Talha b. Abdullah’a³³⁵ müntehîdir. Buhârî metninde hadis sevk edilirken Talha b. Abdullah’ın İbn Abbas’ın arkasında cenaze namazı kıldığı ve bu namazda İbn Abbas’ın Fâtiha sûresi okuyup bunun kıraati sünnettir dediğini bizzat işittiğini de bildiriyor ki hadisin sıhhat ve kuvveti noktânazarından şâyân-ı ehemmiyettir.

Buhârî *Sahîh*’in bu babında Hasan-ı Basrî rahmetullahtan³³⁶ da ta’lîkan Fâtiha okunacağını rivayet ediyor. Buhârî’nin bu ta’liki, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Atâ tarafından “Cenâze” bahsinde Saîd b. Arûbe’den rivayet edilerek vasledilmiştir. Bu mevsul olan rivayete göre, İbn Arûbe’den, “Çocuğa cenaze namazı kılınır mı?” diye sorulmuş. O da Katâde’nin, “Evet Hasan-ı Basrî çocuğa cenaze namazı kıları. İbtidâ tekbir alırdı. Sonra Fâtiha sûresini okurdu. Sonra da اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرْطًا وَسَلَفًا وَأَجْرًا” ‘Yâ rab! Bu çocuğu -cennette- bizim için istikbalci, teşrifatçı ve âhiret armağanı kıl!’ diye dua ederdi” dediğini rivayet ederek cevap vermiştir.

335 Talha b. Abdullah b. Avf’tır. Medine kadısı idi. Talhâtü’n-Nedâ denmekle mâruftur. Amcası Abdurrahman b. Avf, Osman, İbn Abbas’tan rivayeti vardır. Zührî, Ebû’z-Zinâd da kendisinden rivayet etmiştir. İbn Sa’d, 97 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*, s. 153).

336 {Bu ifadenin ‘Rahimehullâh’ cümlesinin tashifi olması muhtemeldir.}

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadisi Buhârî cenaze namazında Fâtiha-i şerife kıraatinin meşruiyetini beyan sadedinde açtığı bir babında zikretmiştir. Fâtiha kıraatinin meşruiyeti ihtilâflı bir meseledir. İbn Münzir Hasan b. Ali'den, Abdullah b. Zübeyr'den, Misver b. Mahreme'den meşruiyetini nakletmiştir. İmam Şâfiî, İshak da buna kâillerdur. Öbür tarafta Ebû Hüreyre'nin, Abdullah b. Ömer'in de cenaze namazında kıraati inkâr ettikleri rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'in, Kûfe fukahasının ictehadları da böyle menfidir.

Hanefîler'e göre cenaze namazında kıraat yoktur. Şârih İbn Battâl da sahâbe ve tâbiîn ricalinden âtîdeki zevatın, kıraati inkâr edenler sırasında bulunduklarını bildiriyor: Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, cenaze namazında kıraati inkâr edenlerden sayılmıştır. Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm, tâbiînden Atâ, Tâvûs, Saîd b. Müseyyeb, İbn Sîrîn, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Hakem, İbn Münzir, bunlara Mücâhid, Hammâd, Süfyân es-Sevrî'yi de ilâve etmiştir. İmam Mâlik de cenaze namazında Fâtiha kıraati bizim beldemizde -Medine'de- ma'mûlün bih değildir demiş.

Mekhûl, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, İshak b. Râhûye birinci tekbirden sonra Fâtiha okunur demişler. Hasan-ı Basrî ise her tekbirden sonra Fâtiha okunabileceğine hükmetmiştir. Misver b. Mahreme'den gelen bir rivayette Fâtiha'dan sonra kısa bir sûre okunması bile vardır.

Bu hadîs-i şerifte Fâtiha'nın mahall-i kırâati bildirilmemiştir. Beyhakî'nin İmam Şâfiî tarihiyle rivayet ettiği Câbir radiyallahu anh hadisinde mahall-i kırâat şöyle bildirilmiştir. Câbir demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cenaze namazında dört tekbir aldı. Birinci tekbirden sonra Ümmü'l-Kur'ân -Fâtiha-i şerife-yi okudu."³³⁷ Fakat Şeyh Zeynüddin el-İrâkî bunun isnadını zayıf bulduğunu şârih Aynî bildiriyor.

Bu İbn Abbas hadisi, şüphesiz bir hadîs-i mevkûftur. Fakat kavl-i sahîha göre, kavl-i sahâbî sünnet-i seniyyeden ma'dûddur ve hadîs-i merfû hükmündedir. Bu sebeple müellif Zebîdî merhum *Sahîh-i Buhârî*'yi ihtisar ederken maktû ve muallak hadisleri bıraktığı halde merfû hükmünde olduğu için ehâdîs-i mevkûfeyi *Tecrîd*'e almıştır.

Şârih Aynî, İbn Mes'ûd radiyallahu anhin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne kavlen ne de kıraat cihetiyle yani ne emrederek ne de bizzat kendileri okuyarak cenaze namazında kıraat edilmesini tevkîf ve tayin buyurmuştur."³³⁸ Artık kendisinde rûkû bulunmayan bir namazda kıraat da yoktur. Secde-i tilâvet gibi" dediğini bildiriyor. Tahâvî de teşehhüdün terkedilmesiyle kıraatin terkedilmesine istidlâl etmiş ve, "Cenaze namazı

337 Fâtiha-i şerîfeye Ümmü'l-Kur'ân denilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'in mebd-i olmasından ve bu cihetle Fâtiha-i şerîfe Kur'an'ın aslı ve menşei addolunmasından dolayıdır. Hatta Fâtiha sûresi mebd-i Kur'an olması itibarıyla bu sûreye "Esas" da denilmiştir (*Beyzâvî Tefsîrî*).

338 {Rivayetin buraya kadar olan kısmı Taberânî tarafından nakledilmiştir. (Taberânî, *el-Kebîr*, IX, 321.) Devamı ise Aynî'de yer almaktadır. (Aynî, *Umde*, VIII, 141.)}

meyyite bir duadan ibaret olup ashaptan Fâtiha okuyan zevatın Fâtiha'yı tilâvet kastıyla değil, dua niyetiyle okumuş olmaları çok muhtemeldir” demiştir.

Cenaze namazında Fâtiha kıraatini kabul eden eimme-i Şâfiyye, bunun vücûb tarikiyle kıraat edileceğini iddia etmemişlerdir. Belki müstahaptır demişlerdir. Çünkü sâhib-i mezheb Şâfiî hazretleri Fâtiha kıraatinin ikinci tekbirden sonraya tehirinde bir mahzur görmemiştir. Sâhib-i mezhebin bu cevazından kendilerince Fâtiha kıraati vâcib değil, müstehap olduğu anlaşılmıştır. Bendenî³³⁹ İbn Rifâ Kādî Hüseyin, İmâmü'l-Haremeyn, Gazzâlî de birinci tekbiri müteâkip Fâtiha kıraat edileceğini hikâye etmişlerdir.

Fâtiha'nın sırren mi, yoksa cehren mi okunacağı İbn Abbas hadisinin bu rivayet tarikinde bildirilmiştir. Kıraatin bu keyfiyeti Beyhakî'nin İmam Şâfiî tariki ile Saîd b. Ebû Saîd'den, سمعت ابن عباس تجهر بفاتحة الكتاب في الصلاة على الجنائز “Cenaze namazında İbn Abbas'ın Fâtiha-i şerîfeyi cehren okuduğunu işittim”³⁴⁰ suretindeki rivayetinde tasrih edilmiştir.

Cenaze namazında Fâtiha kıraati hakkında İbn Mâce'nin, Ebû Nuaym'in, Nesâî'nin, İbn Ebû Şeybe'nin de rivayetleri vardır. Şârih Aynî tarafından nakil ve rivayet edilmiştir.

CENAZE NAMAZININ SÛRET-i EDÂSİ VE MEYYİT DUASI

Başta Müslim'in Avf b. Mâlik'ten rivayet ettiği dua olmak üzere diğer *sıhah* ve *sünen* sahipleri müteaddit dua rivayet etmişlerdir. Öyle anlaşıyor ki Resûl-i Kibriyâ efendimiz kıldıkları cenaze namazlarında muayyen bir dua buyurmamışlar, bunlardan her birinde başka başka dua etmişlerdir. Her sahâbî de işittiği duayı nakil ve rivayet etmiştir. Bu cihetle fukaha, musallînin bildiği kısa, uzun herhangi bir duayı okumasını tecviz etmişlerdir. Şu kadar ki, ed'iyye-i me'sûre meyyite ve musallînin zatına ve bundan başka bütün müslümanlara şâmil bir dua olduğu için ed'iyye-i me'sûreden başka dua edildiğinde bunları ihtiva etmesi efdaldır.

Ed'iyye-i me'sûreyi şârih Aynî ve daha evvel İbnü'l-Hümâm senedleriyle beraber cemetmişlerdir. Bunları ayrı ayrı tercüme etmektense bildiğimiz meşhur meyyit duasını –ki bu, ed'iyye-i me'sûreden intihab edilmiştir ve ilk evvel İbrâhim el-Halebî tarafından pek mükemmel ihtiyar ve intihab edildiğine kanaat ettiğimiz bu meşhur duayı– nakil ve tercüme etmeyi ve asıllarını mehazlarıyla beraber göstermeyi muvâfık bulduk:

Bundan evvel cenaze namazının sûret-i edâsını, içinde okunacak (sübhâ-neke'llahümme...) duasıyla salavât-ı şerife suretlerini bildireceğiz.

339 بفتح أوله والمهملة وسكون النون الأولى وكسر الثانية ثم تحتية وجيم إلى بندنيجين يلفظ المثنى بلد قرب بغداد (لب اللباب).
{Önceki baskıda ve kaynakta zabtı bu şekildedir. Sem'ânî ise zabtını şöyle tasrih etmektedir:
بفتح الباء المنقوطة بواحدة وسكون النون وفتح الدال المهملة وكسر النون وسكون الياء المنقوطة باثنتين من تحتها وفي آخرها الجيم، هذه
النسبة إلى بندنيجين وهي بلدة قريبة من بغداد بينهما دون عشرين فرسخًا.
(es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 337.)}

340 {Metinde geçen “تهجر” ifadesi, kaynakta “يهجر” şeklindedir. BS7057 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 62.}

CENAZE NAMAZINDA NİYET

Cenaze namazına hazır olan kimse evvelâ cenazenin erkek veyâhud kadın olduğunu bilmesi, o sûretle niyyet etmesi lâzımdır. Cenaze erkek ise “Niyet ettim Allah rızası için namaz ve şu er kişi için duaya”, kadın ise “... şu kadın için duaya” diye niyet eder. Eğer cenazenin kadın ve erkek olduğunu bilemez ve öğrenmeye de vakit müsait olmazsa “imamın namazını kıldığı şu cenaze için duaya” diye niyet eder ve duada zükûra ait duayı okur, zamirleri meyyit te’vili ile kullanır. Çocuk cenazesinde de erkek çocuk ise “şu oğlancık...”, kız çocuk ise “şu kızcağız...” diye niyet eder. Oğlan ve kız olduğu bilinmezse buna da “imamın namazını kıldığı şu çocuk için duaya” diye niyet eder ve erkek çocuk duası okur.

CENAZE NAMAZINDA TEKBİR VE SÜBHÂNEKE DUASI

Bu suretle niyet ettikten sonra musallî iki elini kaldırarak “Allâhüekber” der ki, bu birinci tekbir iftitah tekbiridir. Cenaze namazının şartıdır. Yalnız bu tekbiri alırken el kaldırılması sünnettir. Bundan sonraki üç tekbirde el kaldırılmaz. Bu üç tekbir cenaze namazının rûknüdür, eczâ-i mütemmimesindendir. Cenaze namazının böyle dört tekbir ile kılınması me’sûrdur ve eimme-i erbaanın mezhebidir. İbn Abdülber icmâ bile vardır diyor.

İftitah tekbirinden sonra musallî şu tesbih ve tahmîd duasını okur: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ 341. وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ (وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ) وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ

Bundan sonra ikinci tekbir alınır ve “Allahüekber” dedikten sonra sair namazlarda teşehhüdden sonra okuduğumuz şu salavât-ı şerife okunur:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ
مَجِيدٌ. اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ
حَمِيدٌ مَجِيدٌ. 342

Bu salavât-ı şerife okunduktan sonra üçüncü tekbir alınır ve “Allahüekber” dedikten sonra eğer namazı kılınan cenaze erkek ise şu dua okunur:

341 **TERCÜMESİ.** “İlâhî! Seni tesbih eder, paklık ile anarım. Sana hamdeder, seni överim. İsmi yücedir, zâtın yüksektir, her şeyden üstündür. (Senin methin de tarife sığmaz derecede uludur.) Senden başka hakiki Tanrı yoktur.”

416 numaralı hadisin izahında daha uzun bir hayli iftitah duaları vardır. Fakat Hanefî mezhebinde muhtar olan yukarıda yazılı olan duadır. Bu duadaki kavis içine aldığımız “ve celle senâüke” fıkrası meşâhir-i rivâyette bulunmadığından sair namazlarda bu fıkra okunmaz.

342 **TERCÜMESİ.** “Allahım! Muhammed’e ve Muhammed’in ümmetine rahmet eyle! Nasıl İbrâhim’e ve İbrâhim’in ümmetine rahmet ettin ise. Rabbim! Sen elbette hamîdsin, elbette mecîdsin! Allahım! Muhammed’e ve Muhammed’in ümmetine hayır ve bereket ihsan et! Nasıl İbrâhim’e ve İbrâhim’in ümmetine ihsan buyurdun ise. Rabbim! Sen hamîdsin, sen mecîdsin.”

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرِنَا وَأُنْثَانَا. اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ. وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ. وَخُصَّ هَذَا الْمَيِّتَ بِالرُّوحِ وَالرَّاحَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ. اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسِنًا فَرِّدْ فِي إِحْسَانِهِ. وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ. وَلَقَّهِ الْأَمْنَ وَالْبُشْرَى. وَالْكَرَامَةَ وَالزُّلْفَى بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.³⁴³

Eğer namazı kılınan cenaze kadın ise, yukarıki duanın ilk kısmı aynen okunup “ve hussa”dan itibaren alt tarafı şöyle okunur:

وُخُصَّ هَذِهِ الْمَيِّتَةُ بِالرُّوحِ وَالرَّاحَةِ وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرِّضْوَانِ. اللَّهُمَّ إِنْ كَانَتْ مُحْسِنَةً فَرِّدْ فِي إِحْسَانِهَا. وَإِنْ كَانَتْ مُسِيئَةً فَتَجَاوَزْ عَنْهَا. وَلَقَّهَا الْأَمْنَ وَالْبُشْرَى. وَالْكَرَامَةَ وَالزُّلْفَى بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.³⁴⁴

Eğer namazı kılınan cenaze oğlan çocuğu ise, duanın ilk kısmı yine aynen okunup “ve hussa”dan alt tarafında şu dua okunur:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرَطًا. اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا أَجْرًا وَزُخْرًا. اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا شَافِعًا وَمُشَفَّعًا.³⁴⁵

Eğer namazı kılınan kız çocuğu ise, duanın birinci kısmı aynen okunup “ve hussa”dan alt tarafının yerinde şu dua okunur:

اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا فَرَطًا. اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا أَجْرًا وَزُخْرًا. اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا لَنَا شَافِعَةً وَمُشَفَّعَةً.³⁴⁶

343 **TERCÜMESİ.** “Yâ rab! Dirimizi ve ölümüzü, burada hazır olanları ve olmayanları, küçüğümüzü ve büyüğümüzü, erkekimizi ve kadınıımızı mağfiret eyle!.. Yâ rabbî! Sulbümüzden hayat bahşederek vücut vereceğin yeni nesilleri İslâm dini üzere yarat! Bizden eceli gelip öldüreceklerini de iman üzere öldür! Rabbim! Bu meyyite hazîne-i kereminden temiz bir hava içinde ebedî rahat, payansız rahmet, günahlardan mağfiret, cennet ve naîm-i cennet içinde bir hayat bahşeyle! Allahım! Bu ölü, yoksullara ihsan ve sana iman etti ise, şimdi de sen ona ziyadesiyle ihsan eyle! Eğer bu ölü günahkâr ise ondan vazgeç, günahlarını affeyle! Yâ erhame'r-râhimîn! Bu ölüyü korktuğundan emin kıl, lutfun ile müjdele! Onu âhiret şerefine ve âlî mertebeye kavuştur!”

344 **TERCÜMESİ.** “Yâ rab! Bu kadına hazîne-i kereminden temiz bir hava içinde ebedî rahat, payansız rahmet, günahlarından mağfiret, cennet ve naîm-i cennet içinde bir hayat bahşeyle! Allahım! Bu kadın yoksullara ihsan ve senin varlığına ve birliğine iman ettiyse, şimdi sen de ona ziyadesiyle ihsan eyle! Eğer bu kadın günahkâr ise, ondan vazgeç de günahlarını affeyle! Yâ erhame'r-râhimîn! Bu kadını korkudan emin kıl ve lutfun ile müjdele! Onu âhiret şerefine ve âlî mertebeye kavuştur!”

345 “Yâ rab! Bu oğlancığı bizden önce cennete ulaştır, Kevser havuzunda bize sâkî kıl! Yâ rab! Bu oğlancığı bizim için ecr ü sevap ve âhiret azığı kıl! Yâ rab! Bu oğlancığı bizim için şefaathçi kıl ve şefaatinin kabul buyur!”

346 “Allahım! Kızcağızı bizden önce cennete ulaştır da bize kevser havuzunda sâkî kıl! Allahım! Bu kızcağızı bizim için ecr ü sevap ve âhiret azığı kıl! Yâ rab! Bu kızcağızı bizim için şefaathçi kıl ve şefaatinin kabul buyur!”

Cenaze erkek, kadın, oğlan, kız çocuğu olduğuna göre yukarıdaki dualardan birisi okunduktan sonra dördüncü tekbir alınır ve, “Allahüekber” dedikten sonra iki tarafa selâm verilir. Zâhir-i rivâyete göre, dördüncü tekbir ile selâm arasında hiçbir şey okunmaz. Bazı Hanefî meşâyihî, رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ duasını okumak müstehaptır demiş. İbnü'l-Hümâm'a göre, musallî bu selâmlarda hem meyyite hem cemaate selâm vermeye niyet eder. Fakat Süreycî'nin Mergînânî'den nakline göre, yalnız cemaate selâm vermek kastedilmelidir. Kādîhan'ın *Fetâvâ*'sında da yalnız cemaate selâm kastedilir deniliyor (Gunye, s. 586).

BİR KOLAYLIK. Cenaze namazı arada sırada kılınan bir namaz olduğu gibi yukarıdaki dualar da herkesin hâfızasında tutabileceği derecede pek de kolay olmadığı için bu duaların yerine hergün vitir namazında okumakta bulunduğumuz kunut dualarını okumak kâfidir. Kunut duaları şunlardır:

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَهِدُكَ. وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتُوبُ إِلَيْكَ. وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنُثْنِي
عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ. وَنُحْلَعُ وَنَتَّزِعُكَ مِنْ يَفْجُرُكَ.
اللَّهُمَّ إِنَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ. وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنُخْفِدُ. نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنُخْشَى عَذَابَكَ.
إِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ.³⁴⁷

Kunut duasını da bu suretle okuyamayanlar, umumiyetle fıkıh kitaplarında Hanefî imamlarından naklolduğu üzere efdal olarak kunut duası yerine,

³⁴⁸ شُبْحَانَ رَبِّكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ. duası okunur; yahut ³⁴⁹ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ. وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ. وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. Bu duaların yalnız

347 **TERCÜMESİ.** “İlâhi! Senden yardımını, günahlarımızı mağfiretini, rızâ-i ilâhîne hidayet ve irşadını dileriz. Sana iman eder, her işimizi sana havale ederiz. Her türlü güzel sıfatlarla seni över, sana tâzim ederiz, sana şükrederiz, sana küfretmeyiz. Sana isyan etmeyiz. Sana isyan edenleri başımızdan atıp terkederiz.” “Ey rabbim! Yalnız sana ibadet ederiz. Yalnız senin için namaz kılar, senin için secde ederiz. Yalnız senin rızâna doğru koşar, çabalarız. Senin rahmetini umarız, senin azabından korkarız. Senin ciddi azabın kâfirlere ulaşır.”

Bu me'sur ve meşhur duanın birinci kısmındaki اِيْلِكْ وَاِنْتُوْبْ cümlesi hakkında hadis ve fıkıh kitaplarında bir rivayete tesadüf edemedik. Halbuki bu mübarek dua cümlece bu tövbe fıkrası ile mahfuz bulunduğu zikrinde bir beis görmedik.

Duanın sonundaki عَذَابِكَ den sonra bazı rivayette “cîm”in kesri ile الْجِدِّ kaydı bulunduğundan tercümede bunu da gösterdik.

348 **TERCÜMESİ.** “Allahım! Bize dünyada ve âhirette hayır ve saadet ihsan eyle ve bizi cehennem azabından esirge!” {el-Bakara, 2/201.}

349 **TERCÜMESİ.** “(Aziz Peygamberim!) Her varlıktan üstün, izzet sahibi olan rabbın teâlâ, müşriklerin isnat ettikleri âdi sıfatlardan ezeli ve ebedî münezzehtir. Bütün peygamberlere bizden selâm olsun. Her hamd ü senâ da âlemleri yaratan ve bunları büyütüp kemale eriştiren Hak Teâlâ'ya mahsustur” (es-Sâffât, 37/180-182).

cenaze namazında değil, vitir namazında da Kunut duasını okuyamayanlar için okunması câizdir. Hatta onu da okuyamayanlar için, Ebü'l-Leys üç kere, “Allâhümmeğfir lî”, bazıları da “Yâ rab, yâ rab, yâ rab” demek kâfidir demişlerdir (*Gunye*, s. 418).

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتَّى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ أَتَاهُ مَلَكَانِ فَأَقْعَدَاهُ فَيَقُولَانِ لَهُ مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ مُحَمَّدٍ ﷺ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ فَيَقَالُ انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ أَبْذَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا وَأَمَّا الْكَافِرُ أَوْ الْمُنَافِقُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ فَيَقَالُ لَا دَرَيْتَ وَلَا تَلَيْتَ ثُمَّ يُضْرَبُ بِمِطْرَقَةٍ مِنْ حَدِيدٍ بَيْنَ أُذُنَيْهِ فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik'ten Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Mümin) kul, kabrine konulup onun ashap ve yâranı geri dönüp gittiklerinde -ki meyyit, bunlar yürürken ayakkabılarının sesini bile muhakkak işitir- ona (Münker ve Nekir adlı) iki melek gelir. Bunlar meyyiti oturturlar ve ona,

— “Hâ! Şu Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem- denilen kimse hakkında (ki kanaatin nedir?), ne dersin?” diye sorarlar. O mümin de,

— “Samimi bildiğim ve size de bildirmek istediğim şudur ki, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah'ın kulu ve Allah'ın resulüdür” diye cevap verir. Bunun üzerine melekler tarafından,

— “Ey mümin! Cehennemdeki yerine bak, Allah Teâlâ bu azap yerini senin için cennetten (yüce) bir makama tebdil eyledi” denilir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “O mümin, cehennem ve cennetteki iki makamını birden görür” buyurmuştur. Fakat kâfir veya münâfık olan meyyit (meleklerin bu sualine karşı),

— “Muhammed hakkında bir şey bilmiyorum. Halkın ona (peygamber) de-

dikleri bir sözü (işitir), ben de halka uyup söyledim” diye cevap verir. Bu iki melek tarafından bu kâfir veya münafığa,

— “Hay sen anlamaz ve uymaz olaydın!” denilir, sonra bu kâfir veya münafığın iki kulağı arasına demirden bir topuzla vurulur. O topuzu yiyince kâfir veya münafık şiddetli sayha ile bir bağırır ki, bu feryadı ins ve cinden başka bu ölüye yakın olan her şey işitir. {B1338 Buhârî, Cenâiz, 67.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim ile *sünen-i erbaa* sahiplerinin dördü de tahrîc eylemişlerdir. Bunlardan başka Hâkim, Taberânî, İbn Hibbân gibi ehl-i rivâyet de eserlerinde rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerdeki metinler mufassal ve muhtasar olmak üzere birbirlerinden farklıdır:

Müslim *Sahîh*’inde Katâde’den şu ziyadeyi rivayet etmiştir: Mümin olan meyyit, Muhammed aleyhisselâm Allah’ın kulu ve resulü dedikten sonra Katâde, “O müminin kabri yetmiş zira genişlenir ve burası yeşilliklerle tarh ve tanzim edilip insanların ba’s oldukları zamana kadar zümrüdîn bir mesîre halinde devam eder” diye bize haber verildi diyor.³⁵⁰ Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin de muhtasar ve mutavvel rivayetleri vardır.

İbn Mâce’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayetinde şu tafsîlât vardır: Mümin kimse kabre konulduğunda orada korkusuz, endişesiz, sessiz, sadasız oturur. Sonra ona, — “Sen ne halde yaşadın?” diye sorulur. O da, — “Müslümanlar içinde İslâm hayatı yaşadım” diye cevap verir. Sonra, — “Şu adam hakkındaki iman ve kanaatin nasıldır?” diye sorulur. O da, — “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah’ın kulu ve resulüdür. O bize Allah Teâlâ cânibinden birtakım burhanlarla peygamber geldi. Biz de onun nübüvvet ve risâletini kabul ve tasdik eyledik” diye cevap verir. Sonra bu mümine,

— “Ya sen Allah’ı gördün mü?” diye sorulur. Buna karşı da, — “Hayır, görmedim ve hiçbir kimse için bu fânî neşe ile görmek de mümkün değildir” diye cevap verir. Bu sual ve cevap üzerine cehennem tarafına bir pencere açılır. Mümin bu pencereden cehennemi ve cehennemin alevinin birbirine şiddet-i harâretten galebeye çalıştığını görür. Bundan sonra,

— “Ey mümin! Şimdi bir de Allah’ın bu ateşten seni koruyarak koyacağı makamına bak” denilir ve cennet tarafına bir pencere açılır. Mümin bu defa cennetin yeşil manzara-sını ve içindeki gûnâgûn nimetlerini görür ve kendisine,

350 وقال قتادة وذكر لنا أنه يفسح له في قبره سبعون ذراعاً ويملاً عليه خضرًا إلى يوم يبعثون [أخرجه مسلم في صفة النار] {M7216 Müslim, Cennet, 70.}

— “İşte bu mübarek yer senin makamındır. Sen dünyada samimi bir iman yaşadın, bu iman ve kanaat üzerine öldün. İnşallahu Teâlâ bu nûr-ı imanla ba’s olunacaksın” denilir.

Kötü kişi de kabre konulduğunda müthiş bir korku içinde feryat ederek oturur. Ona da hayatından sorulur. Bilmiyorum diye cevap verir. Sonra Resûl aleyhisselâm hakkındaki kanaati sorulunca da, “Halk peygamber diyordu, ben de öyle söyledim...” el-hadîs.³⁵¹

Hâkim’in rivayetinde de şu tafsîlât vardır: Mümin kabre konulunca hemen kıldığı namazı başucuna; orucu sağ tarafına; zekâtı sol tarafına; sadaka, sıla ve bütün hayrat ve hasenâtı ayakları altına gelip ahz-ı mevki’ ederler. Herhangi bir cihetten müminin yanına gelmek istenilse menolunuyor, yanına gelmek mümkün olmuyor. Bu sırada da mümine, güneş gurûb halinde temessül ediyor. Sonra öbür hadislerde haber verilen sual ve cevaplar rivayet ediliyor.³⁵²

Tirmizî’nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayetinde şu ziyadeler vardır: Meyyit kabre konulunca yanına iki gök siyah renkli melek gelir. Bunun birine Münker, öbürüne Nekir denilir. Bunlar,

— “Şu adam hakkında ne dersin?” diye sorarlar. Mümin kişi, hayatta iken dediği gibi şöyle cevap verir:

— “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah’ın kulu ve Allah’ın resulüdür. Ben iman ve ilân ederim ki, Allah’tan başka ibadete lâıyık bir tanrı yoktur. Muhammed de Allah’ın kulu ve resulüdür.” Bu sual melekleri de,

— “Biz senin dünyada da dilinle böyle söyleyip kalbinle tasdik ettiğini bilirdik” derler. Sonra bu müminin kabri eni, boyu yetmişer zirâ genişlenir. Sonra bu geniş saha – baştan başa– müminin şerefine tenvir edilir. Sonra bu mümine,

— “Artık uyu, rahat et!” denilir. Bunun üzerine mümin kişi,

— “Ben de gideyim, (şu mesut hayatımı) ehl ü aileme haber vereyim” der.

Melekler de,

351 روى ابن ماجه عن أبي هريرة رضي الله عنه يرفعه: أن الميت يصير إلى القبر فيجلس الرجل الصالح غير فرع ولا مشغوب. ثم يقال له فيم كنت؟ فيقول كنت في الإسلام. فيقال: ما هذا الرجل؟ فيقول: محمد رسول الله جاءنا بالبينات من عند الله فصدقناه. فيقال له: هل رأيت الله؟ فيقول: لا وما ينبغي لأحد أن يراه فيفرج له فرجة قبل النار فينظر إليها يحطم بعضها بعضا. فيقال له انظر إلى ما وراك الله ثم يفرج له فرجة قبل الجنة فينظر إلى زهرتها وما فيها فيقال هذا مقعدك. ويقال له على اليقين كنت وعليه مت وعليه تبع إنشاء الله تعالى. ويجلس الرجل السوء في قبره فرعا... الحديث.

{Metinde geçen “مشغوب” ifadesi kaynakta “مشغوف” şeklindedir. İM4268 İbn Mâce, Zühed, 32.}

352 وفي رواية الحاكم {إن الميت يسمع خفق نعالهم إذا ولوا مدبرين} فإن كان مؤمنا كانت الصلاة عند رأسه وكانت الصوم عن يمينه وكانت الزكاة عن يساره وكان فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والإحسان إلى الناس عند رجله {فيؤتى من قبل رأسه فتقول الصلاة ما قبلي مدخل و يؤتى من عن يمينه يقول الصوم : ما قبلي مدخل و يؤتى عن يساره فتقول الزكاة : ما قبلي مدخل و يؤتى من قبل رجله فيقول فعل الخيرات : ما قبلي مدخل} فأى جهة أتى منها يمنع فيقال له : أقعد فيقعد. فتمثل له الشمس قد دنت للغروب فيقال له ما تقول في هذا الرجل... الحديث مطولا. وقال صحيح.

{Parantez içindeki kısımlar önceki baskıda yer almamaktadır. “فأى جهة أتى منها يمنع” ifadesi ise önceki baskıda bulunduğu halde el-Hâkim’in rivayetinde tespit edilememiştir. NM1403 Hâkim, el-Müstedrek, II, 540.}

— “Allah seni kıyamet gününde şu mübarek merkadinden ba’s edene kadar gelin ve güvey uykusu gibi rahat uyu. O gelin, güvey ki bunları aile halkının kendilerine en sevimli olanı uyandırır.”

Eğer meyyit münafık bir kişi ise meleklerin suallerine,

— “Muhammed hakkında, halk, peygamberdir diyorlardı. Ben de onlar gibi dedim. Yoksa ben ne olduğunu bilmiyorum” diye cevap verir. Melekler de,

— “Senin dünyada böyle dediğini ve şimdi de böyle söyleyeceğini biliyorduk” derler. Bunun üzerine arza, “Sık şu adamı” diye emrolunur. Yer de onu iyice sıkar. Bir halde ki, vücudundaki kemikleri birbirine geçirir ve Allah Teâlâ bu münafığı şu azap ve mihnet çukurundan ba’s edene kadar, bu azap devam eder.³⁵³

İbn Hibbân’ın rivayetinde de, *Kim “وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا طه” âyet-i kerîmesindeki dîk-ı maîşet ile murat, kâfirlerin ve münafıkların çekecekleri kabir azabıdır ki, tazyikin tahammül ve mukavemeti gayri kâbil bir surette artmasından bu bedbahtların kaburga kemikleri birbirine geçeceği haber verilmiştir.*

MÂNALAR

Meyyite gelen bu iki meleğin ismi Buhârî’nin rivayetinde zikredilmediği halde bunlara Münker ve Nekir denildiğini Tirmizî’nin Ebû Hüreyre’den bir rivayetinden öğrendik. Bu iki kelimenin medlûlü aslîsi birdir ve gayri mâruf demek olup bunların hil-kati insanların, meleklerin, hayvanat vesair behâimin hilkatlerine benzemeyip mâruf ve mâlûm olmayan bir şekl-i garîbde yaratılmış olduklarından kendilerine bu iki isim verilmiştir. Böyle gayr-i me’nûs bir şekl-i bed’ide iki melek vasıtasıyla mümin kişiye bu suallerin iradı ve âhiret makarrının irâe edilmesi, müminin kalbinde uhrevî hal ve vaziyetine dair emniyet bahşetmek ve kâfirle münafığın gönlüne de yarının azabına nasıl kesb-i istihkak ettiklerini şu berzâhî hayatta gösterilerek azap ve ıstırap uyandırmak maksadına mebnîdir. Bu iki meleğe “fettânü’l-kabr” de (kabir sorucusu ve imtihancısı) denilir. Bunların hilkatlerinde suûbet ve suallerinde şiddet ve gılgat bulunduğu için kabrin fitneci bir imtihancısı denilmiştir.

المنافق أو kavli, râvinin şekkidir.

لا دريت dirayetten me’hûzdur. لا تليت kelimesi hakkında lûgat sahipleri ve onlardan naklen hadis şârihleri pek çok tasarrufatta bulunmuşlardır. Bunlar arasında makama en

353 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا قبر الميت أو قال أحدكم أتاها ملكان أسودان أزرقان يقال لأحدهما المنكر وللآخر النكير فيقولون ما كنت تقول في هذا الرجل؟ فيقول ما كان يقول هو عبد الله ورسوله أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمداً عبده ورسوله. فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول هذا. ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعاً في سبعين. ثم ينور له فيه ثم يقال له نم: فيقول أرجع إلى أهلي فأخبرهم. فيقولان نم كنومة العروس الذي لا يوقظه إلا أحب أهله إليه حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك. فإن كان منافقاً قال سمعت الناس يقولون فقلت مثلهم لا أدري. فيقولان قد كنا نعلم أنك تقول ذلك. فيقال للأرض التثمي عليه. فتلتثم عليه. فتختلف فيها أضلاعه. فلا يزال فيها معذباً حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك. [رواه الترمذي عن أبي هريرة وقال حديث حسن غريب] {T1071 Tirmizî, Cenâiz, 70.}

354 {Tâhâ, 20/124.}

uygun olan mâna Zemahşerî'nin *ولا اتبعت الناس* "Halka uymaz olaydın" suretinde tasarrufudur. Tercümede biz de bu mânâyı ihtiyar ettik.

Mitraka "hallaç tokmağı"na ve "çekiç"e denir. Cevherî *طرق النجاد الصوف* "Yorgancı yünü çırpı" denir ve demircinin çekicine, "mitrakatü'l-haddâd" denildiğini bildiriyor. Bu mânaların umumuna şâmil ve lisanımızın tarz-ı isti'mâline uygun olarak "topuz" diye tercüme ettik. **Sekaleyn** ins ile cindir. Bu iki sınıfa sekaleyn denilmesi, küre-i arzın başlıca ağırlığını teşkil etmelerinden dolayıdır. Kâfir ve münafık cenazesinin kopardığı bu can-hıraş sayhayı ins ü cinnin işitmekten memnu' olmalarının sebep ve hikmeti, dâr-i ibtilâ olan bu fena âlemindeki ibtilâ ve imtihanın devamıdır. Bu iki sınıfın bu sayhayı işitmeleri mümkün olsa, ibtilâ ve imtihan ortadan kalkar ve iman bir zaruret halini alır. Bu iki sınıfın bekâ-yı nev'ine hâdim olan muâmelât ve münasebat derhal durur. Ziraat, ticaret, sanayi gibi içtimaî hareketler birdenbire ta'tîl-i faâliyet ederler.

Bu hadisin bütün rivayet tariklerinde bu melekler meyyite karşı gayet haşin bir tavırla, "Bu adam hakkında ne dersiniz? Ne biliyorsunuz?" gibi şân-ı Muhammedî'de vücudu muktazî tâzim ve tevkîrden mücerret bir halde sual irat etmeleri bu vaziyetin bir zemîn-i imtihân olmasından dolayıdır. Bu vaziyette sâilin suallerinde âsâr-ı ta'zîm görülmesi, mesul olan şahsa tarîk-ı ta'zîm irâe edilmiş olur ki, imtihan vazı ile kâbil-i telif değildir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER VE AZAB-I KABİR

Bu hadîs-i şeriften müstefâd olan hükümler arasında en mühimi kabir azabının sübûtudur ki Ehl-i sünnet ve cemaat mezhebidir. İslâmî hükümler arasında azâb-ı kabir keyfiyeti, Kitap ve Sünnet'teki delâilinin kesretiyle mümtaz olan mesâil cümlesindendir.

AZAB-I KABRE DELÂLET EDEN ÂYÂT-I KERİME ŞUNLARDIR:

1. Mü'min sûresinde Firavun ve âl-i firavundan bahsolunup ibtidâ, *وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ* "Firavunun kavmini gark gibi en kötü bir azap nâzil olup kapladı" diye bunların dünyadaki fenâ âkibetleri bildirilmiş, sonra âlem-i berzahtaki, kabirdeki halleri tasvir edilip, *النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا* "Âl-i firavun sabah ve akşam cehennemdeki ateşten duraklarına arzolanurlar" buyurulmuştur. Daha sonra da, *وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ* "Kıyamet koptuğu günde ey firavun etbât! -Şimdiye kadar kabirden gördüğünüz- şu şiddetli makarr-ı azaba giriniz" buyurulup kıyametteki feci vaziyetlerine işaret edilmiştir.³⁵⁵

İkinci fıkradaki "âl-i firavuna sabah ve akşam cehennemde karargâhlarının gösterilmesi" keyfiyeti, ehl-i küfür ve mâsiyetin öldükten sonra kıyamet gününe kadar azap olunacakları hususunda gayetle sarihtir. Kurtubî, "Bu azaba arzolanmak keyfiyetinin berzahta vuku bulacağı hususunda cumhûr-ı ulemânın ittifakı vardır diyor. Mücâhid, İkrime, Mukâtil, Muhammed b. Kâ'b gibi kudemâ-i müfessirîn, bu âyet-i kerîme, dünya-daki azâb-ı kabre delâlet eder demişlerdir. İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan, "Âl-i firavuna

ve küffârdan firavunîler ayarında olanlara sabah ve akşam cehennemdeki durakları gösterilerek, 'İşte müstakbel eviniz burasıdır' diye azap olunacakları" rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ FIKRA. Azâb-ı âhireti nâtıktır ve sabah, akşam arz-ı nâr ile ta'zîbe ma'tuftur ve elbette ki bu azâb-ı âhîret, mâtufun aleyhteki arz-ı nâr azabının başkasıdır.

2. Yine Mü'min sûresinde رَبَّنَا أَمَتْنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْنَا اثْنَتَيْنِ *"Rabbimiz! Sen bizi iki kere öldürdün, iki kere de dirilttin!"*³⁵⁶ buyurulmuştur. Bu imâte ve ihyanın tekerrürü, ancak kabirde bir hayat ile bir mevtin tahakkukunu kabul etmek suretiyle mümkün olur. Bu surette iki mevtten birisi dünyadaki hayatı takip eden mevt olur. Diğeri de kabirde sual için gelen diriliği takip eden mevt olur. Bu âyet-i kerîme ile istidlâl birinci derecesinde kuvveti hâiz değildir. Bu tarîk-i istidlâle birkaç noktadan itiraz edilebilir.

KABİR AZABI HAKKINDAKİ EHÂDÎS-İ ŞERİFELER

Kabir azabına delâlet eden sahih hadisler ve mütevâtir haberler ise pek çoktur. Bazıları şunlardır:

1. Mevzubahsimiz olan Enes b. Mâlik hadisidir.

2. Zeyd b. Sâbit radyallahu anhtan Müslim'in rivayet ettiği uzun bir hadîs-i şerifte, *"Kabir azabından Allah'a sığınınız"*³⁵⁷ buyurulmuştur.

3. *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin İbn Abbas radyallahu anhümadan tahrîc ettikleri bir haberde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki kabrin yanından geçerken, o kabir sahipleri hakkında, *"Bu zavallılar azap olunuyorlar"*³⁵⁸ buyurmuştur.

4. Yine *Kütüb-i Sitte* sahiplerinin Berâ b. Âzib radyallahu anhtan tahrîc ettikleri bir hadiste, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Mümin kabrine konulup da sual melekleri tarafından sorulduğunda, mümin, 'Lâ ilâhe illallâh ve enne Muhammeden Resûlullâh' der"* buyurmuştur ki bu şehâdet الْآخِرَةِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ *"Allah Teâlâ kendisine iman eden kullarını dünya hayatında da, âhîret hayatının mebdei olan kabirde de kavl-i sâbit üzere tesbit eder"*³⁵⁹ kavl-i şerifindeki kavl-i sâbitin medlûlüdür ve *Sahîhayn'da* bu âyet-i kerîmenin kabir azabı hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir.³⁶⁰ Yukarıda bu babda daha birçok hadis kütüb-i sıhâh ve sünenden nakil ve tercüme etmiştik.

5. Şeyhayn'ın ve Nesâî'nin Âişe radyallahu anhâdan tahrîc ettikleri bir hadîs-i şerifte, *"Ehl-i mâsiyetin kabirde azap olunmaları da hakır"*³⁶¹ cümlesi de vardır.

6. Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin Ömer b. Hattâb radyallahu anhtan tahrîc ettikleri hadîs-i şerifte, *"Resûlullah sallallahu*

356 {el-Mü'min, 40/11.}

357 {M7213 Müslim, Cennet, 67.}

358 {B218 Buhârî, Vudû', 56.}

359 İbrâhîm, 14/27.

360 {B1369 Buhârî, Cenâiz, 86.}

361 {B1372 Buhârî. Cenâiz. 86.}

aleyhi ve sellem korkaklıktan³⁶², cimrilikten, kabir azabından, gönül dalâletinden Allah'a sığınırđı" diye haber verilmiştir.³⁶³

7. Müslim'in Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan bir rivayetinde İbn Erkam bir kere yanında bulunanlara, "Şimdi size bir istiâze bildireceğim, bunu ben doğrudan doğruya Resûl-i Ekrem'in ağzından işittim" diyerek,³⁶⁴ اللهم إني أعوذ بك من العجز والكسل والجبن والبخل "Ey rabbim! Âcizlikten ve zaaftan, ağırlıktan, korkaklıktan, buhulden, azâb-ı kabirden sana sığınırım!"³⁶⁵ kavlı şerifini rivayet etmiştir.

8. Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünde Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Ömer demiştir ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere kabir halinden ve kabir sualinden bahsetmişti. Ömer b. Hattâb, kabirde hayatın mahiyetini iyice anlamak için,

— أريد عقولنا يا رسول الله "Aklımız başımıza iade olunacak mı?" diye sordu. Resûl aley-hisselâm da,

— نعم كهيتكم اليوم "Evet, bugünkü heyetinizde akıl ve şuurunuz iade olunacaktır" buyurmuşur.³⁶⁶

BİR SUAL. ³⁶⁷ لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا الْمَوْتِ إِلَّا الْمَوْتَةُ الْأُولَى. âyet-i kerîmesinde ehl-i cennetin cennette ölüm acısı tatmayacakları, onların yalnız dünyada bir kere tattıkları bildiriliyor. Binaenaleyh bu kavlı şerif kabirde bir hayatın vücudunu kabule mani değil midir?

CEVAP. Hayır, mani değildir. Çünkü bu âyet-i kerîmedeki mevte-i ûlâ, muhale ta'lik edilerek cennette, ehl-i cennetin ebedî ölmeyeceklerine dair olan hüküm ve haberi tekitten ibarettir. Güya deniliyor ki, cennette ölüm farzolunsa, dünyadaki hâdise-i mevte kıyasen bir kere olmak lâzım gelir. Halbuki cennette dünyadaki gibi o tek ölüm acısını tatmak da yoktur buyurulmuştur.

362 Bu hadîs-i şerifte "korkaklık, azimsizlik ve iradesizlik" demektir. Resûl-i Ekrem'in bu hâlet-i rûhiyyeyi fenalıkta buhul ile, kabir azabı gibi mesâib-i uhreviyye ile, kalbin hasis ve mekruh temayülleriyle müsavî addetmeleri nazarıdikkati câlip bulunduğundan ufak bir tahşiye ile işaret etmeden geçemeyeceğiz: Korkaklık ve iradesizlik insanların iktisadî, içtimaî ve siyâsî hareketlerinde ayak bağı ve her türlü terakkî hamlelerine mani olduğu gibi vâcibât-ı dîniyyesini ifaya ve uhrevî saadetlerine de engel olur. Namaz kılmak avampesendlik, oruç tutmak safdillik addolunur korkusuyla vezâif-i dîniyyesini ihmal eden şuursuzlar cemiyet içinde az mı görülür? Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin en büyük vasf-ı mümeyyizi لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ "Müminler şunun bunun dedikodusundan korkmazlar" (el-Mâide, 5/54.) âyet-i kerimesinde irade ve seciye sahibi olmak üzere tahrif buyurulmuştur. Fakat bu salâbet-i ahlâkiyye herkese müyesser olmuyor ki. ذَلِكُمْ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ "Bu azim ve irade, Allah'ın en büyük nimetidir. Onu Allah, dilediği kullarına verir". (el-Mâide, 5/54.)

363 {İM3844 İbn Mâce, Duâ, 3; D1539 Ebû Dâvûd, Vitir, 32.}

364 {Kaynakta "البخل" kelimesinden sonra, 'yaşlılık, ihtiyarlık' anlamına gelen "وَالهَرَمَ" ifadesi yer almaktadır. M6906 Müslim, Zikir, 73.}

365 {M6906 Müslim, Zikir, 73.}

366 {Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, I, 75.}

367 ed-Duhân, 44/56.

BİR SUAL DAHA. *أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ* âyet-i kerîmesinde, “*Habibim! Şu müşrikler -yok mu, bunlar kabirdeki ölüler gibi duygusuz insanlardır. Bunlar-a inzarını bir türlü duyuramazsın*”³⁶⁸ buyuruluyor. Bu âyet-i kerîme de ölülerin adem-i his ve idrakine delâlet etmez mi?

CEVAP. Hayır, delâlet etmez. Çünkü ehl-i kabre adem-i ismâ, kabirdeki ölülerin idrakten mahrumiyetlerini istilzam etmez. Adem-i ismâ ile adem-i idrak arasında telâzüm yoktur. Hiss-i semi‘ mecârî-i şuurdan birisidir.

ÜÇÜNCÜ BİR SUAL. Sual melekleri meyyite suallerini sorup gittikten sonra meyyitin vaziyeti ne olur?

CEVAP. Eğer saîd bir kişi ise onun ruhu cennete gider, eğer şakî ve günahkâr bir kişi ise onun ruhu da cehennemin kenarında büyük bir taş üzerine gider. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, bir kısım insanlar da berzahta bulunurlar ki burası ne cennettir ne de cehennem. Ashâb-ı a‘râf kıssası da buna delâlet eder.

FAİDE. Bazı ulemânın beyanına göre ervâh-ı suadâ cennette olmakla beraber kabirlerine olan alâka ve ıttılları kesilmez. Bu alâka bilhassa cuma gece ve gündüzü ile cumartesi gecesi güneş doğuncaya kadar pek canlı bir surette vuku bulur. Ervâh-ı suadâ, dünyadaki dirilerin işledikleri işlerden de haberdar olurlar. Saîd olan bir zat vefat ettiğinde ona dünyadaki âşınalarının ahvalinden ve filân ne iştedir, filân ne yapıyor, diye birer birer sorarlar. Eğer yeni ölünün ruhu, sorulan kimse hakkında, hayır haber verirse, sâil olan ruh,

— “Yâ rab! Bu dostumuzu hayrında daim ve sabit kıl” diye dua eder. Eğer hayırdan başka bir cevap verirse, buna da,

— “Yâ rab! Hayra yönelt, hayra çevir” diye dua eder. Eğer yeni ruh,

— “O dostunuz bir zaman evvel ölmüştü. Size gelmedi mi?” diye cevap verirse, bu defa da,

— *إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ*³⁶⁹ derler ve, “Yazık, bizim yolumuzdan başka bir yol tutmuş da cehennemdeki durağına gitmiş” diye acınırlar.

Bazı âlimler de ervâh-ı suadânın kabirlerine olan bu alâkaları sırasında kendilerine selâm veren kimsenin selâmını iştirirler. Kendilerine izin verilirse selâmına mukabele de ederler.³⁷⁰

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُرْسِلَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى مُوسَى فَلَمَّا جَاءَهُ صَكَّهُ فَرَجَعَ إِلَى رَبِّهِ فَقَالَ

368 el-Fâtır, 35/22.

369 {el-Bakara, 2/156.}

370 *Umdetü'l-kârî*, IV, 163, 164.

أَرْسَلْتَنِي إِلَى عَبْدٍ لَا يُرِيدُ الْمَوْتَ فَرَدَّ اللَّهُ لَهُ عَيْنَهُ وَقَالَ ارْجِعْ فَقُلْ لَهُ يَضَعُ يَدَهُ عَلَى مَنْ ثَوْرٍ
فَلَهُ بِكُلِّ مَا غَطَّتْ بِهِ يَدُهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ سَنَةٌ قَالَ أَيُّ رَبِّ تُمْ مَاذَا قَالَ تُمْ الْمَوْتُ قَالَ فَالآنَ
فَسَأَلَ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يُدْنِيَهُ مِنَ الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ رَمِيَّةً بِحَجَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَوْ
كُنْتُ تُمْ لَأَرَيْتُكُمْ قَبْرَهُ إِلَى جَانِبِ الطَّرِيقِ عِنْدَ الْكَنْتِيبِ الْأَحْمَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Buhârî'nin tahrîcine göre Ebû Hüreyre demiştir ki: Melek-i mevt Mûsâ aleyhisselâma gönderildiğinde (şedîdü's-şekîme olan) Mûsâ, Azrâil'in yüzüne kemâl-i tehevvrle baktı. Bir halde ki, nüfusu beşeriye kabza memur olan bu bîaman melek korktu, gözü karardı. Derin bir haşyet içinde Cenâb-ı Hak'a,

— “Yâ rab! Beni bir kuluna gönderdin ki, o ölmek istemiyor” diye arz-ı hâl etti. Cenâb-ı Hak Azrâil'e eski kudret ve metanetini iade buyurarak tekrar Mûsâ'ya gönderdi.

— “Ma'dûd ve bir hududu münteha ile mahdud ve muayyen olmak şartıyla kendisine arzu ettiği kadar yaşaması bahşedildiğini söyle” buyurdu. Mûsâ bu bahşâyış-i ilâhiye muttali olunca,

— “Yâ rabbi! Bundan sonra ne olacak? Ölecek miyim, yoksa daha yaşayacak mıyım” diye sordu. Taraf-ı ilâhîden, “öleceksin” buyuruldu. Mûsâ,

— “Öyle ise ölüm şimdi gelsin” niyazında bulundu ve yine Cenâb-ı Hak'tan bir taş atımı menziline kadar kendisini Beytûlmakdis'e yaklaştırmasını ve orada ölüp oraya defnolunmasını diledi.

Ebû Hüreyre demiştir ki: Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem,

— “Eğer ben Mûsâ'nın medfeninde sizinle beraber bulunsaydım, onun yol kenarında olan ve kıvılcık bir kum tepesinin yanında bulunan kabrini size gösterirdim” buyurdu. {B1339 Buhârî, Cenâiz, 68.}

İZAH

BİR TEMBİH. Kârilerimiz göreceklerdir ki, hadisi tercümemiz aynen bir tercüme değil, meâlen tercümedir. Hadisin son fıkrası ki, asıl merfû olan ve Resûl-i Ekrem'e rivayeti

kesb-i ittisâl etmiş bulunan bu fıkradır. Bundan üst tarafı mevkuftur. Cenâb-ı Peygamber'in kelâmı olduğu isnaden sabit değildir. Ebû Hüreyre'nin kendi sözüdür ve baştan başa bir tahayyül ve temsilden ibarettir. Binaenaleyh tercümemizde vâkıanın temsili cephesini değil, hakiki çehresini göstermeyi muvâfık bulduk.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Şimdi bildirdiğimiz veçhile hadisin “Ebû Hüreyre demiştir ki” diye başlayan son fıkrası hadîs-i merfûdur. Üst tarafını Ebû Hüreyre refetmemiştir. Bunu İsmâîlî hadis için noksan addediyor. Fakat “Ehâdis-i Enbiyâ” bahsinde refedilmiştir. Müslim de “Ehâdis-i Enbiyâ” bahsinde tahrîc etmiştir. Nesâî'nin bu hadisi rivayeti de “Cenâze” bahsinde görülmektedir.

Hadisin ma'nâ-yi sahîhi Cenâb-ı Hakk'ın melek-i mevti Mûsâ aleyhisselâma ruhunu kabz için göndermemiştir. Belki Mûsâ'yı ihtibar ve imtihan için göndermiştir. Nasıl ki böyle bir imtihanla, oğlunu kurban etmesi emredilerek İbrâhim Halîl aleyhisselâmı da imtihan buyurmuştu. Halbuki bu emrin tahakkuku matlup ve mültezem değildi. Mûsâ'nın ruhunun kabzolunması irâde-i ilâhiyye muktezâsı olsaydı derhal ruhu kabzolunurdu ve melek-i mevti bedlemeye muktedir olamazdı.

Şârih Kastallânî Benî İsrâîl'in Hazret-i Mûsâ devrine ait olan târîh-i hayâtını bervech-i âtî hulâsa ederek bu hâdise-i mevtin zamân-ı vukûunu şöyle bildiriyor:

Mûsâ aleyhisselâm bu sırada kavmi ile beraber Tîh sahrasında bulunuyordu. O kavmi ki tarihte Benî İsrâîl diye yâdolunur. Vaktiyle Hazret-i Mûsâ ile Mısır'dan çıkıp bunlar Bahr-i Ahmer (Kızıldeniz) tariki ile Tîh sahrâsına gelmişlerdi. Arz-ı Mukaddes'e girmelerini³⁷¹ Cenâb-ı Hak emrettiği halde onlar imtina etmişlerdir. Daima gönüllerinde Mısır'a dönmek arzusu hâkim bulunuyordu. Bu muhalefetlerinden dolayı Cenâb-ı Hak bunların bu Ken'ân illerine girmelerini ebedî haram kılmıştır. Yarım milyon muharibi tecavüz eden Benî İsrâîl kütlesi 6 fersahlık bir saha dahilinde tam kırk sene keşif ve güzâra mahkûm ve mecbur oldular. Fersah lugaten 3 mil mesafeye ıtlak olduğuna göre, Benî İsrâîl'in kırk sene içinde dönüp dolaştıkları mıntakanın 18 mil vüsatinde olduğu anlaşılır. Yarım milyonu mütecaviz bir kesâfet-i nüfûsa nazaran avuç içi kadar dar addolunabilecek bu arazi dahilinde Benî İsrâîl, her gün ciddi bir meşy-i askerî ile akşama kadar yürürlerdi, akşam üzeri tam nokta-i hareketlerine avdet etmiş bulunurlardı. Bu suretle Hazret-i Mûsâ'nın riyâset ettiği Benî İsrâîl'in bu isyankâr neslinden hiçbirine Arz-ı Mukaddes'e girmek müyesser olmamıştır. Hergün ileri, geri gidip gelmek ve yine yerinde saymak suretiyle azap olunan bu âsi zümre tamamıyla münkariz olmuş ve yalnız bunların evlât ve ahfadından teşekkül eden yeni nesil Yuşâ ile Kâlûb'un riyâsetleri altında girebilmiştir.³⁷²

371 Arz-ı Mukaddes, Kudüs ile Filistin hıttasına verilen kadim bir isimdir. Benî İsrâîl'in vatan-ı aslisidir.

372 (يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ) إِلَى (قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ)
{el-Mâide, 5/21-26.}

Hazret-i Mûsâ'nın Arz-ı Mukaddes'e girmesi müyesser olmayınca hadiste beyan olunduğu üzere bir taş atımı menziline kadar kendisinin Arz-ı Mukaddes'e yakın bir mahalde vefatını ve ileride Arz-ı Mukaddes'e nakil için kabrinin açılmasına lüzum görülmemek üzere o yakın mahalle defnedilmesini Cenâb-ı Hak'tan niyaz etmiştir.

Fakat hadiste Mûsâ'nın nerede vefat ettiği ve kabrinin nerede olduğu tasrih ve tayin edilmemiştir. Yalnız Resûl-i Ekrem kabre, *فلو كنت ثم لأريتكم قبره* “Ben orada sizinle bile bulunsaydım, size bir yol kenarında kırmızı bir kum tepeciğin yanında Mûsâ'nın kabrini gösterirdim” buyurmuştur. Çünkü Resûl-i Ekrem mi'rac seferinde Mûsâ'yı kabrinde namaz kılarken görmüştü ve biliyordu. Resûl-i Ekrem'in bu haberinden Mûsâ'nın Beytülmakdis dahilinde medfun olmadığı, belki kabrinin Beytülmakdis haricinde ve belki de bir derece yakınında olduğu anlaşılabilir. Fakat orası neresidir? Yine meçhuldür. Sonra Mûsâ'nın talep ve temenni ettiği bir taş atımı ile o zamanın örfüne göre ne kadar bir bu'dü mesafe maksuttur. Yoksa Mûsâ bu talebi ile o hıttâ-i mübâreke dahilinde gayri muayyen herhangi bir yer mi kastetmiştir? Buraları tamamıyla meçhuldür. Bu cihetle ulemâ, Hazret-i Mûsâ'nın kabri şerifini tayin hususunda müteaddit mütalaalar dermeyan etmişlerdir. Şârih Aynî *Mir'ât*'tan şu kavilleri naklediyor:

1. Hazret-i Mûsâ'nın kabrinin Arz-ı Tîh'te olduğudur. Gerek Mûsâ gerek Hârûn aleyhisselâmın Arz-ı Mukaddes'e girmeyip yalnız bir taş atımı kadar takarrüb ettikleridir. Bu kavil Dahhâk vasıtasıyla İbn Abbas radiyallahu anhümadan menkuldür. İbn Abbas'a göre kabri Mûsâ mâruf ve mâlûm değildir. Resûl-i Ekrem de bunu müphem bildirmiştir. Tayin buyurmak isteseydiler sarîhan beyan ederlerdi. Eğer Yehûd, Mûsâ ve Hârûn'un kabirlerini bilmiş olsalardı, Allah Teâlâ'dan başka iki ilâh daha ittihaz ederlerdi demiştir. İbn İshak: Mûsâ'nın kabrine yalnız Rahme isminde birisi muttali olmuştur. Bu kimse, Mûsâ'dan evvel vefat eden Hârûn'un kabrine de vâkıftı. Fakat Cenâb-ı Hak bu iki kabre delâlet etmemesi için bunun akıl ve ilhamını almıştır diyor.

2. Beytülmakdis'te Bâb-ı Lüd'de olduğudur.³⁷³ Taberî bunun bir kavli-i sahîh olduğunu iddia etmiştir. Fakat şârih Aynî: “İbn Abbas, Vehb ve ulemânın kâffesi Arz-ı Tîh'te olduğuna hükmederken bu nasıl kavli-i sahîh olur?” diye Taberî'ye itiraz ediyor.

3. Mescid-i Kadem civarında Âliye ve Üveyle denilen iki mahalle arasındadır. Bunu da Hâfız Ebû'l-Kâsım *Târîh-i Dimaşk*'ta rivayet etmiş ve bunun bir rüyaya müstenit olduğunu bildirmiştir ve esah olan Benî İsrâîl'in makarrı olan Tîh sahrasında olduğunu da ayrıca kaydetmiştir.

4. Busrâ ile Belkâ arasında Arz-ı Meâb'da bir vadide olduğudur.³⁷⁴

373 Lüd, Filistin kazasında bir karye adıdır. Hazret-i İlsâ aleyhisselâm deccâl mel'ûnu onun kapısı önünde öldürecek (Kâmus Tercümesi)

374 Meâb, Şam hıttasının cenûbunda vâki Belkâ bukasında eski bir belde olup Busrâ yani eski Şam'dan sonra veya evvel Ebû Ubeyde b. Cerrâh radiyallahu anh cânibinden fetholunmuştu. Elyevm harap olup nişanı kalmamıştır. Meâbiler ayrıca bir kavim addolunup Bahr-i Ahmer sahiline kadar hükümleri vardır (Kâmûsü'l-a'lâm).

5. Dımaşk'ta bulunmasıdır ki bunu da Hâfız Ebü'l-Kâsım Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet etmiştir.

Şârih Aynî bu rivayetleri *Mir'ât*'tan naklettikten sonra İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde Mûsâ'nın kabrinin Medine ile Kudüs arasında Medyen'de bulunduğuna dair de bir rivayet naklediyor.³⁷⁵ Fakat İbn Hibbân'ın bu rivayetine de Ziyâ Muhammed b. Abdülvâhid *İlel-i Ehâdis*'inde itiraz ederek Medyen'in ne Kudüs'e ne de Arz-ı Mukaddes'e yakın olmadığını dermeyan etmiştir.

En ziyade kesb-i iştihâr eden, kabr-i Mûsâ'nın Kudüs'ün 20 km. şimâl-i şarkisinde ve Bahr-i Lût'un şimâl-i garbî cihetinde vâkı Erîha kasabasında olduğudur. Hadiste bildirildiği veçhile burada bir "Kesîb-i Ahmer" (Kırmızı kum tepesi) ile bir yol bulunduğu ve burada dua müstecap olduğu da naklediliyor. Kadim bir kasaba olan Erîha'yı İsâ aleyhisselâmın ziyaret ve bir âmânın gözlerini iyi ettiğine dair bir rivayeti de ilâve ederiz.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَجْمَعُ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ مِنْ قَتَلَى أَحَدٍ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ثُمَّ يَقُولُ أَيُّهُمَا أَكْثَرَ أَخْذًا لِلْقُرْآنِ فَإِذَا أُشِيرَ لَهُ إِلَى أَحَدِهِمَا قَدَّمَهُ فِي اللَّحْدِ وَقَالَ أَنَا شَهِيدٌ عَلَى هَؤُلَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأَمَرَ بِدَفْنِهِمْ فِي دِمَائِهِمْ وَلَمْ يُغَسَّلُوا وَلَمْ يُصَلَّ عَلَيْهِمْ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayette, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud (Gazâsı) şehidlerinden ikişer kişiyi bir kabirde yerleştiriyordu ve bize,

— “Bunların hangisi Kur’an’ı daha çok öğrenmiştir?” diye soruyordu.

Bu çift şehidlerden birisine işaret edilince, onu kabre önce koyuyordu ve sonra,

— “Kıyamet gününde ben bu mücahidlerin hayatlarını feda ettiklerinin şahidiyim” buyurdu. Sonra da aziz şehidlerin gasledilmeden ve üzerlerine namaz kılınmadan kanlar içinde defnolunmalarını emreyledi. {B1343 Buhârî, Cenâiz, 72.}

375 Medyen, Ca'fer vezninde Şuayb aleyhisselâm hazretlerinin sakin oldukları kasabadır ki, Bahr-i Kulzüm civarındadır. Şârih der ki: Medyen, İbn İbrâhim aleyhisselâm ismiyle müsemmâdır (*Kâmus Tercümesi*).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i şerifi buradan başka “Cenâze” bahsinin iki yerinde daha Süleyman b. Saîd ile Abdân’dan rivayet etmiştir. Buradaki rivayeti Abdullah b. Yûsuf’tandır. Dördüncü bir rivayeti de “Megâzî” bahsinde Kuteybe’den vardır. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de “Cenâze” bahsinde Kuteybe’den tahrîc etmişlerdir. İbn Mâce de yine “Cenâze” bahsinde tahrîc etmiştir. Beyhakî’nin de Kâ’b b. Mâlik’ten rivayeti vardır ve bu rivayet daha fazla tafsili muhtevidir. Hazret-i Kâ’b demiştir ki: Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Hamza’nın maktelini gören var mıdır?*” diye sordu. Birisi,

— “Ben gördüm Yâ Resûlellah!” deyip delâlet etti. Resûlullah Hamza’nın baş ucunda tevakkuf edip aziz amcasının pek feci bir surette şehid edildiğini gördü. Mübarek karnı deşilmişti. Burnu, kulağı kesilerek işkenceler içinde şehid edilmişti. Resûlullah çok müte-essir oldu. Amcasına bakmak istemedi. Sonra Resûl aleyhisselâm bu şühedâ mecmainın ortasında durdu ve,

— “*Ben kıyamet gününde bu mübarek şehidlerin Allah yolunda bezl-i hayât ettiklerine şehâdet edeceğim. Bunları kanlarıyla sarıp defnediniz. Gazâ meydanında her yaralanan şehid, Arasat meydanına yarası kanayarak gelecektir. Rengi aynı kan rengidir. Kokusu da misk kokusudur. Bunlardan Kur’an’ı çok bilenleri önce kabre koyunuz*” buyurdu.³⁷⁶

Hadisteki *واحد في ثوب واحد* ibaresinin zâhiri, iki şehidin bir kefene konulmasını ifade ederse de *Mesâbîh* şerhinde Müzhirî burada sevb-i vâhidin kabr-i vâhid mânasına olduğunu bildirmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik.

ولم يغسلوا meçhul sîgası ile dir. Buhârî’nin “Cenâze” bahsindeki diğer rivayet tarikinde ise *لم يصل عليهم ولم يغسلهم* suretindedir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. İki Meyyitin Bir Kabre Defnolunmasının Cevazı ki, birçok ulemânın mezhebi budur. Yalnız Hasan-ı Basrî, bunu kerih görmüştür. Hatta Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak hazerâtı kadın ile erkeğin bir kabre defninde bir beis görmemişlerdir. Şu kadar ki İmam Şâfiî ile İmam Ahmed bu cevazı zaruret hali ile takyîd etmişlerdir. Hüccetleri de bu Câbir hadisidir. Eşheb, “Bazılarının dediği gibi iki cenaze arasına toprak konulmasına lüzum da yoktur, çünkü bu konulan toprak kabri daraltmaktan başka bir mâna ifade etmez” demiştir. Kudûrî ve Serahsî, “Lüzum görüldüğünde bir kabre iki, üç cenazenin defninde beis yoktur” demişlerdir. Mergînânî beşe kadar zikretmiştir. *Bedâi’*de, “Defnedilirken efdali takdim edilmelidir ve her iki cenaze arasına topraktan bir

376 روى البيهقي عن عبد الرحمن بن كعب بن مالك عن أبيه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال يوم أحد: من رأى مقتل حمزة؟ فقال رجل أنا. فخرج حتى وقف على حمزة فرآه وقد شق بطنه ومثل به. ففكر رسول الله صلى الله عليه وسلم أن ينظر إليه ثم وقف بين ظهري القتل أنا شهيد على هؤلاء. لقوهم في دمائهم. فإنه ليس جريح يجرح إلا جاء يوم القيامة يدمى لونه لون الدم وريحه ريح المسك. وقال قدموا أكثر القوم قرأنا فاجعلوه في اللحد [هذا نقله العيني] {Aynî, *Umde*, VIII, 153; BS6898 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 16.}

hâciz ve fâsıl konulmalıdır, defnolunurken erkek, namazı kılınırken kadın takdim edilmelidir” denilmiştir.

2. Şehidin Gaslolunmadan Defni. Süheylî demiştir ki: Şühedânın gaslolunması, bu azizlerin ölü değil, diri olduklarını tahkik ve, *وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا* “Allah yolunda terk-i hayât eden dilâverleri siz ölü zannetmeyiniz. Belki onlar ebedî diridirler”³⁷⁷ âyet-i kerîmesinin ifade ettiği bir hakikati tasdiktir. Şehidin gaslolunmadan defnedilmesinde fukaha arasında hiçbir ihtilâf kaydedilmemiştir.

3. Şehid Üzerine Namaz Kılınmaması. Şehidin namazı hakkında fukaha arasında ihtilâf vardır. Biz Hanefîler’e göre şehid gaslolunmaksızın namazı kılınır. Hanefîler’in bu babda ihticâc ettikleri hadislerden birisi, tercümesi bu hadisi takip edecek olan Ukbe b. Âmir radiyallahu anh hadisidir. Bir diğeri de İbn Mâce’nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetidir. İbn Abbas hazretleri Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şühedâ-yı Uhud’a onar onar namaz kılmıştır. Hazret-i Hamza’ya da namaz kılmıştır demiştir. Tahâvî’nin de bu sûretle İbn Abbas hazretlerinden rivayeti vardır. Bunlardan başka birçok ashâb-ı sünen ve mesanîdin rivayetleri vardır ki, şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de bunları birer birer nakil ve rivayet etmiştir.

4. Kırâat-i Kur’ân’da hâiz-i takaddüm olanların defnini takdim de bu hadisten müstefâd olur. Kiraatte müsavi olanların sinneden büyük olanları takdim olunur. Çünkü sin için fazilet vardır deniliyor.

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَرَجَ يَوْمًا فَصَلَّى عَلَى أَهْلِ أُحُدٍ صَلَاتَهُ عَلَى الْمَيِّتِ ثُمَّ انْصَرَفَ إِلَى الْمِنْبَرِ فَقَالَ إِنِّي فَرَطُكُمْ وَأَنَا شَهِيدٌ عَلَيْكُمْ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الْآنَ وَإِنِّي أُعْطِيتُ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِ الْأَرْضِ أَوْ مَفَاتِيحَ الْأَرْضِ وَإِنِّي وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (irtihaline yakın) bir gün çıkıp Uhud (Gazâsı) şehidlerine meyyite namaz kılar gibi namaz kıldı. Sonra (Medine’ye) gelip minbere çıktı ve (ölülere, dirilere veda eder gibi bir hutbe irat edip) buyurdu ki: “Ben sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz olacağım. Sizin Hak yolundaki hizmetle-

rinize şehâdet edeceğim. Vallahi ben, şu anda (cennetteki) havuzumu görüyorum ve emin olunuz yine şu anda bana hazâin-i arzın yahut arzın anahtarları verildi, (bütün cihana İslâm nurunun intışarı tebşir edildi). Vallahi ben vefatımdan sonra sizin hâl-i şirke döneceğinizi umarak hiç endişe etmem. Yalnız sizin (ihtiras ile) nefsanîyet güdüp didişmenizden korkarım.”{B1344 Buhârî, Cenâiz, 72.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*’inin müteaddit bablarında rivayet etmiştir. “Alâmâtü’n-nübüvvet” babında Saîd b. Şurahbîl’den, “Megâzî” bahsinde Muhammed b. Abdürrahîm ile Kuteybe’den, “Havuz” babında da Amr b. Hâlid’den tahrîci vardır. Müslim de “Fezâilü’n-Nebî aleyhisselâm” babında Kuteybe ile Ebû Mûsâ’dan rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd “Cenâze” babında muhtasaran Kuteybe’den ve Hasan b. Ali’den, Nesâî de yine “Cenâze”de Kuteybe’den tahrîc etmişlerdir.

elimizdeki Buhârî nüshalarında فرط لكم suretinde mazbuttur. Buhârî şârihleri de böyle bir rivayet ihtilâfı bulunduğunu bildirmiyorlar. Yalnız Müslim’in rivayeti فرطكم suretindedir. *Buhârî*’yi ihtisar eden müellif Zebîdî’nin, Müslim’in rivayetini tercih etmiştir demek gülünç bir şey olur. Herhalde müellifin nüshası böyle idi diyeceğiz.

MÂNALAR

Buhârî gerek izah etmekte bulunduğumuz bu hadîs-i şerifi gerekse bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Câbir hadisini şehide namaz kılmanın hükmü hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Bundan evvelki hadisle İmam Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, bir rivayete göre İshak b. Râhûye ihticâc ederek, “Şehid, gasledilmediği gibi şehide namaz da kılınmaz” demişlerdir. Bu Ukbe b. Âmir hadisiyle de İbn Ebû Leylâ, Evzâî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve bir kavle göre Ahmed b. Hanbel ile İshak amel etmişlerdir. Bunlar şehide gasilsiz namaz kılınır demişlerdir. Ehl-i Hicâz’ın mezhebi de budur.

İbn Hibbân, Beyhakî, Nevevî şehid hakkında vârit olan ehâdîs-i şerifedeki namaz lafızlarıyla dua mânası maksuttur demişler. Fakat bu Ukbe hadisinde, “Hazret-i Resûl, Uhud şehidlerine meyyite namaz kılar gibi kıldı” diye vârit olması duaya hamledilmesini tamamıyla meneder. Nevevî, bu hadisteki salât ile de dua maksuttur ve binaenaleyh, “Resûl-i Ekrem başka meyyitlere dua ettiği gibi şühedâ-yı Uhûd’a da dua buyurdu” demek olduğunu iddia ediyorsa da hiç şüphesiz ki bu iddia salât lafzının tazammun ettiği mânadan udûldür.

Tahâvî diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şühedâ-yı Uhûd’a kıldıkları bu namaz, şu üç mânadan birisine delâlet etmekten hâlî değildir: 1. Bu fi’l-i salâtın, bundan evvelki şühedâyı terk-i salâtı nâsîh olması, 2. Yahut şehid namazında âdet-i

Muhammediyye'nin böyle bir müddet geçtikten sonra kılınması, 3. Sair mevtâyâ namaz kılınması vâcib olduğu halde şühedâyâ namazın câiz olması. Bu üç mânadan hangisi iltizam edilirse edilsin şehid üzerine namaz kılınması sabit olur.

Müslim'in bu babdaki rivayeti daha vâzıhtır ve daha ziyade tafsili muhtevidir: Ukbe b. Âmir demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Uhud şehidlerine namaz kıldı. Sonra (Medine'ye gelip) minbere çıkarak dirilere, ölümlere veda eder gibi bir hutbe irat edip buyurdu ki: *"Ben, sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz ve sizi orada karşılayanınız olacağım. Kevser havuzunun arzı, Eyle ile Cuhfe arasındaki mesafeye benzer."*³⁷⁸ Ben sizin (hepinizin) vefatından sonra hâl-i şirke avdet edeceğinizden korkmam. Lâkin sizin dünya hırsıyla nefsanîyet güderek birbirinizi boğazlamanızdan ve sizden evvelki milletlerin helâk oldukları gibi sizin de mahv ve münkariz olmanızdan korkarım." Ukbe b. Âmir radiyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi bu görüşüm, minber üzerinde aleyhi's-salâtü ve's-selâmı son görüşüm oldu" demiştir.³⁷⁹

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Şârih Hattâbî diyor ki: Bu hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir zaman geçtikten sonra Uhud şehidlerine namaz kılması, döşeginde ölen kimse gibi şehide de namaz kılınacağına delâlet eder ki İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Resûl-i Ekrem'in Uhud Harbi sırasında bu şühedâyâ namaz kılınmaması, o sırada mağlûp bir ordunun ifası zaruri ve müsta'cel umuru ile meşgul bulunmasından dolayıdır. İslâm tarihinin Asr-ı saâdet'e ait olmak üzere kaydettiği yegâne mağlûbiyet Uhud idi. Münafıkların el altından bozgunculukları, tecrübesiz genç müslümanların harp sahasında verilen emir ve kumandaları lâyıkıyla ifa edememeleri bu mağlûbiyet ve inhizamı tevliid etmişti.³⁸⁰

378 Eyle, Bahr-i Ahmer'in Akabe körfezi müntehasında bir kasabadır. Devr-i İslâm'da hayli mâmur ve ticaretgâh olup ahalisi ahden müslüman olmuştur. Birçok ehâdîs-i şerifede ismi geçmektedir. Elyevm harap bir haldedir.

Cuhfe de Mekke-i Mükerremla ile Medîne-i Münevverla arasında bir köydür. Mekke'ye 82 mil mesafede vâkidir. Şam hacılarının mikâtıdır. İsm-i kadîmi Mühey'a olup ihve-i Âd olan Benî Adîl kabilesiyle meskûn iken bir sel bunları alıp götürüp telef ettiğinden Cuhfe denilmiştir. Bunun da bazı ehâdîs-i şerifede ismi geçer. Bu da harap bir haldedir (Kâmus ve Mu'cemü'l-büldân).

379 عن عقبه بن عامر قال صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم على قتلى أحد. ثم صعد المنبر كالمودع للأحياء والأموات، فقال: إني فرطكم على الحوض وإن عرضه كما بين أيلة إلى جحفة. إني لست أخشى عليكم أن تشركو بعدي. ولكني أخشى عليكم الدنيا أن تنافسوا فيها وتقتلوا فتهلكوا كما هلك من كان قبلكم. قال عقبه فكانت آخر ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم على المنبر. {M5977 Müslim, Fezâil, 31.}

380 Asr-ı saâdet'e ait vekâyi'-i harbiyyeyi ve bilhassa Uhud Harbi'ndeki sevkulceyş hareketini harita üzerinde tetkik eden asrımızın en kudretli erkânıharpleri Resûl-i Ekrem'in ittihas ettikleri tâbiye-i askerîyi fenn-i harb noktânazarından son derece isabetli buluyorlar. Fakat İslâm süvarileri Resûl-i Ekrem'in tayin ettiği noktayı muhafaza etmemişlerdi. Galibiyetin tahakkukunu görerek emr-i nebevî hilâfına muhafazasına memur oldukları noktayı terketmişlerdi. Düşmanın arkada böyle bir fırsata müterakkıb bulunan süvarileri hücum ederek kazanılan bir harbi kendi ordularının lehine çevirmişlerdi. Bir kumandan için ansızın ve bilâmûcip ortaya çıkan bir mani ile kazanılan harbin kaybedilmesi ne kadar acıklıdır.

Bunun için Resûl-i Ekrem efendimiz ordusunun tanzimi ve şedâid-i mağlûbiyetin tehvîniyle meşgûl idi. Şühedânın namazlarını müsait ve münasip bir zamana tehir buyurmuşlardı.

UKBE HADİSİNDE İKİ BÜYÜK MU‘CİZE-i MUHAMMEDÎ

Bu hadisten havz-ı kevserin elyevm mahlûk ve mevcut olduğu ve bu havuzun mevcudiyeti bir hakikat olduğu da anlaşılır. Sonra Resûl-i Ekrem’in havz-ı kevseri bu dünya hayatında görüp ashabına haber vermesi de bir mu‘cize-i Muhammedî’dir. İkinci mûcizeleri de hazâin-i arzın anahtarları bana verildi. Benden sonra ümmetim âfâk-ı arza nûr-ı İslâm’ı neşr ü îlân edeceklerdir buyurulmasıdır. Birbirinden yüksek ve bâhir olan bu mu‘cizat-ı seniyyeden ikincisi, târih-i siyâsî bakımından daha parlaktır. Hiçbir dinin, hiçbir medeniyetin lemhatü’l-basarda bu kadar süratle intişarı kaydedilmemiştir. Her dinin azizleri ve her medenînin liderleri, ortaya koydukları umdelerinin intişarını az çok tesadüfe medyundurlar. Fakat nûr-ı İslâm’ın zaman ve mekân-ı intişârını kudret-i fâtıra ile müeyyed olan zekâ-yi Muhammedî günü gününe denilecek derecede tam bir isabetle ümmetine haber vermiştir. Bundan büyük mûcize mi olur?

RESÛL-i EKREM’İN ASHABINA YÜKSEK BİR İTİMAĞI VE SEBEBİ

Bu hadîs-i şerifin delâlet ettiği en yüksek bir hakikat de Resûl-i Ekrem efendimiz ashabının dinî vaziyetlerinden ve tevhid akîdesi üzerinde sebat edip katiyen hâl-i şirke avdet etmeyeceklerinden emin olmasıdır. Hâtem-i enbiyâ efendimiz kendi medrese-i irfânında yetiştirdiği güzîdelere tam ve kâmil bir itimat perverde ediyordu. Muhammed’in aşere-i mübeşşeresi İsâ’nın havâriyyûnu değildi. Onlar feyz-i Muhammedî’den kana kana sîrâb olmuşlardı.

Resûl-i Ekrem’in yegâne endişesi, ashabının ve ümmetinin dünyevî ihtirasata kapılarak aralarında tehâsüd ve tenâfür tevîd eden “tenâfûs” idi. Bu kelimenin ahlâkî medlûlü, lugavî mânasından da pek iyi anlaşılır.

Tenâfûs, münâfese mânasınadır. *Kâmus Tercümesi*’nde münâfese, “kıymettar bir şeye en önce nâil olarak kesb-i imtiyaz ve infirâd eylemek için muâraza suretiyle o nefis şeye rağbet edişmek” diye tarif olunuyor ki, hadîs-i şerifteki “tenâfûs” kelimesinin tam bir surette medlûl-i ahlâkîsidir. İbnü’l-Esîr de *Nihâye*’de, “Tenâfûs, münâfeseden alınmıştır” diyerek münâfeseyi bu suretle tarif ettikten sonra Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selimin, *أخشى أن تبسط الدنيا عليكم كما بسطت على من كان قبلكم فتنافسوها كما تنافسوها*, “Ashabım! Hakkınızda en büyük endişem, sizden evvelki milletlerin enzâr-ı ihtirâsı önüne dünya, türlü metânı yaydığı gibi sizin gözleriniz önüne de saçıp dökerek o milel-i kadîme bunlara nâil olmak için nasıl münakaşa ve muaraza ettilerse, sizin de birbirinizle o suretle muhâsede ve muârazada bulunmanızdır”³⁸¹ buyurduğunu rivayet ediyor.

381 {İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 95.}

Resûl-i Ekrem'in bu endişelerinin ne kadar yerinde olduğunu aradan çok bir zaman geçmeden yekdiğerini takip eden müessif hadiseler göstermiştir. Ömer el-Fârûk'un devr-i hilâfeti bu kaviyyüş-şekîme halifenin demir iradesi sayesinde müslümanlar arasında vahdet ve tesanüdü gereği gibi muhafaza etmiş idi. Fakat Hazret-i Osman'ın devr-i hilâfetinde hilm ü hâyânın nuranî bir timsali olan bu halifenin za'f-ı pîrîsinden istifade eden birtakım erbâb-ı ihtirâsın saçtığı tohum-ı şikâk u infirâd günden güne inkişaf ederek halife-i müşârün ileyhın sebep-i şehâdeti olmuştur ve artık bu dökülen halife kanını Cemel, Sıffin, Kerbelâ ve İbn Zübeyr hadiseleri takip ederek Resûl-i Ekrem'in endişeleri birer birer tahakkuk eylemiştir.

Resûl-i Ekrem, bu müessif vekâyiin zuhuruna umumi surette hutbelerinde işaret buyurmakla beraber zaman ve sûret-i cereyânını havass-ı ashâbına mahrem bir surette birer birer hikâye buyurmuştur. Bilhassa kendisinin pek sevgili bir sırdaşı olan Huzeyfe b. Yemân hazretlerinin gönlü bu nevi havadisın mahzen-i esrârı idi. Bunları izhara mezun olmamakla beraber fitratın da son derece ketum olan Hazret-i Huzeyfe zaman zaman remiz ve işaretle ashaba bildirirdi.

Buhârî'nin Huzeyfe hazretlerinden rivayetine göre, müşârün ileyh diyor ki: Bir gün Emîrül-mü'minîn Ömer radiyallahu anhın yanında oturuyorduk. Hazret-i Ömer,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fitne hakkındaki sözlerini hanginiz hıfzetmiştir?” diye sordu.

— “Ben bilirim. Hem de nasıl haber verdiyse öyle bilirim” dedim. Ömer,

— “Bu sırrı ifşa etmeye amma da cesursun” dedi. Ben de,

— “İnsanın ehli, malı, evlâdı, komşusu yüzünden dûçâr olduğu fitneye namaz, oruç, sadaka, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker kefâret olur” dedim. Ömer,

— “Hayır, sormak istediğim fitne bu değildir. Öğrenmek istediğim fitne, deniz dalgalanıp kabardığı gibi kaban ve kuduran fitnedir” dedi. Bunun üzerine Huzeyfe,

— “Yâ Emîre'l-müminîn! Bu fitneden sana bir zarar yoktur. Çünkü seninle onun arasında kilitli bir kapı vardır” dedi. Ömer,

— “Kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?” diye sordu.

— “Kırılacak” dedi. Halife hazretleri,

— “Öyle ise kıyamete kadar ebedî kapanmayacaktır” dedi.

Bu mecliste bulunanlardan birisi tarafından Huzeyfe'ye,

— “Ömer bu kapıyı biliyor muydu?” diye sorulmuş. Huzeyfe de,

— “Evet, biliyordu, hem de yarından önce bu akşamın geleceğini bildiği gibi yakından biliyordu” demiş ve “Benim Ömer'e söylediğim bu sözde yalan, yanlış yoktur” demiş. Sonra Huzeyfe'den,

— “Ya kapı kimdir?” diye sorulmuş. O da,

Hazret-i Ömer radiyallahu anhu bu fitnenin kopacağını biliyordu ve kendisinin tunç bir kapı gibi bu fitnenin zuhurunu karşılamakta olduğuna da pek yakından vâkıf idi. Yine böyleyken bu fitnenin azametini düşünerek ve kendi devr-i hilâfetinde bunun mukaddimatı belki zuhur eder diye endişe ederek arada sırada Huzeyfe hazretlerinden sormakta kusur etmezdi.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ انْطَلَقَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي رَهْطٍ قَبْلَ ابْنِ صَيَّادٍ حَتَّى وَجَدُوهُ يَلْعَبُ مَعَ الصَّبْيَانِ عِنْدَ أُطْمِ بَنِي مَغَالَةَ وَقَدْ قَارَبَ ابْنُ صَيَّادٍ الْحُلُمَ فَلَمْ يَشْعُرْ حَتَّى ضَرَبَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ لِابْنِ صَيَّادٍ تَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ ابْنُ صَيَّادٍ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ الْأُمِّيِّينَ فَقَالَ ابْنُ صَيَّادٍ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَتَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَرَفَضَهُ وَقَالَ آمَنْتُ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ فَقَالَ لَهُ مَاذَا تَرَى قَالَ ابْنُ صَيَّادٍ يَأْتِينِي صَادِقٌ وَكَاذِبٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ خُلِطَ عَلَيْكَ الْأَمْرُ ثُمَّ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي قَدْ خَبَأْتُ لَكَ خَبَأً فَقَالَ لَهُ ابْنُ صَيَّادٍ هُوَ الدُّخُ فَقَالَ احْسَأْ فَلَنْ تَعْدُوَ قَدْرَكَ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَضْرِبُ عُنُقَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنْ يَكُنْهُ فَلَنْ تُسَلِّطَ عَلَيْهِ وَإِنْ لَمْ يَكُنْهُ فَلَا خَيْرَ لَكَ فِي قَتْلِهِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ثُمَّ انْطَلَقَ بَعْدَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ إِلَى النَّخْلِ الَّتِي فِيهَا ابْنُ صَيَّادٍ وَهُوَ يَخْتَلُ أَنْ يَسْمَعَ مِنْ ابْنِ صَيَّادٍ شَيْئًا قَبْلَ أَنْ يَرَاهُ ابْنُ صَيَّادٍ فَرَأَاهُ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ مُضْطَجِعٌ فِي قَطِيفَةٍ لَهُ فِيهَا رَمْزَةٌ فَرَأَتْ أُمُّ ابْنِ صَيَّادٍ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يَتَّقِي بِجُدُوعِ النَّخْلِ فَقَالَتْ لِابْنِ صَيَّادٍ يَا صَافٍ وَهُوَ اسْمُ ابْنِ صَيَّادٍ هَذَا مُحَمَّدٌ فَتَارَ ابْنُ صَيَّادٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ تَرَكَتُهُ بَيْنَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümadan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Ömer radiyallahu anhu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile be-

382 عن حذيفة رضي الله عنه قال: كنا جلوسا عند عمر رضي الله عنه فقال: أياكم يحفظ قول رسول الله صلى الله عليه وسلم في الفتنة؟ قلت: أنا، كما قاله. قال: إنك عليه أو عليها لجريء. قلت: فتنة الرجل في أهله وماله وولده وجاره تكفرها الصلاة والصوم والصدقة والأمر والنهي. قال: ليس هذا أريد ولكن الفتنة التي تموج كما يموج البحر. قال ليس عليك منها بأس يا أمير المؤمنين! أن بينك وبينها بابا مغلقا. قال: أيكسر، أم يفتح؟ قال يكسر. قال إذا لا يغلق ابداً. فقيل لحذيفة: أكان عمر يعلم الباب؟ قال: نعم، كما أن دون الغد الليلة. إني حدثته بحديث ليس بالأغليط. فستل من الباب؟ قال: عمر.

{B525 Buhârî, Mevâkît, 4.}

raber bir cemaat içinde İbn Sayyâd (denilen bir kâhin)in yanına gitmişlerdi. Resûlullah ile maiyetindeki zevât İbn Sayyâd'ı (ensardan) Benî Megâle soyunun kasrı yanında çocuklarla oynarken buldular. İbn Sayyâd o sırada henüz erlik çağına ermeye yaklaşmıştı. Bu genç kâhin Resûl aleyhisselamı bilemedi. Resûl-i Ekrem eli ile buna (hafifçe) vurarak,

— “Benim Resûlullah olduğuma inanır mısınız?” deyince anladı. Resûl-i Ekrem’e bakarak,

— “Senin ümmîlerin peygamberi olduğunu kabul ederim” dedi ve sonra Resûl-i Ekrem’e,

— “Sen de benim Resûlullah olduğuma inanır mısın” dedi. Resûlullah bunun sualine cevap vermeyi bırakıp,

— “Ben Allah’a ve Allah’ın (hak) peygamberlerine inanırım” buyurdu. Sonra da bu küçük kâhine,

— “Düşte, türede ne görüyorsun bakalım?” diye sordu. O da,

— “Bana gerçek haberler de gelir, yalan haberler de. (Rüyamın kimi eğri çıkar, kimi doğru)” diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûl aleyhisselâm,

— “Öyle ise senin işin çok karışıktır” buyurdu. Bundan sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem İbn Sayyâd’a,

— “Haydi gönlümde senin için bir şey sakladım, şunu bil bakayım?” buyurdu. (Ve zihninde sûre-i Duhân’ı hatırlamıştı). İbn Sayyâd,

— “Gönlündeki ‘Duh’tur” diye cevap verdi.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— “Haydi sus, yıkıl git, haddini tecavüz etme” buyurdu. Şimdi Ömer radiyallahu anh,

— “Yâ Resûlellah müsaade buyur da şu yalancı piçin boynunu vurayım” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— Bırak şunu, eğer bu deccâl ise sen onu vurmaya memûr değilsin. Deccâl değil ise onu öldürmekte senin için ne hayır ve menfaat vardır, buyurdu.

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâ demiştir ki:

“Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan başka bir kere de Übey b. Kâ'b radiyallahu anh ile beraber İbn Sayyâd'ın bulunduğu bir hurmalığa gitmişti. Resûlullah onu gafil avlamak ve İbn Sayyâd kendilerini görmeksizin onun hususi hayatını görmek, onun kehanetini ve gayri tabii halini ashaba göstermek istiyordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem onu kadife kisvesi içinde yan yatmış bir halde gördü. Hırka içinde genizden gelen bir hırıltı vardı. Tam bu sırada bir hurma ağacının arkasına gizlenmiş bulunan İbn Sayyâd'ın annesi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi gördü ve hemen,

— “Yâ Sâfi! İşte Muhammed geldi” diye seslendi. Sâfi, İbn Sayyâd'ın adıdır. İbn Sayyâd süratle ayağa kalktı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem maiyetinde bulunan zevata,

— “Şu kadın oğlunu o halde bıraksaydı, o, saçma sapan sözleriyle gayri tabii hali ile size ne mal olduğunu anlatırdı” buyurdu. {B1354; B1355 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî burada Abdân'dan tahrîc eylemiştir. “Hilkat” ve “Ehâdîsü'l-enbiyâ” bahislerinde de yine Abdân'dan rivayet etmiştir. Müslim'in rivayeti de “Fiten” bahsinde Harmele'dendir. Bundan başka Müslim'in *Sahîh*'inde daha bir hayli rivayetler vardır. Ebû Dâvûd'un ve öbür *Sünen* sahiplerinin de pek çok rivayeti görülmektedir. İbn Sayyâd aşağıda göreceğimiz bir rivayete göre, Harre Vak'ası'na kadar yaşamış ve hatta müslüman bile olmuş bulunduğundan onun şahsı Hint fakirlerini gölgede bırakacak bir hayli garibelerin rivayetine vesile olmuştur.

LUGAVÎ TAHLİLLER VE MÂNALAR

رهط **reht**, Ebû Zeyd'e göre, “on”dan az olan cemâat-i ricâle denir.

ابن صياد “İbn Sayyâd”, İbn Sâid de rivayet edilmiştir. Sayyâd, **saîd**in mübalağa sîgasıdır. İsmi de metn-i hadiste görüldüğü üzere Sâfi'dir. Bazıları Abdullah olduğunu rivayet etmiştir. Vâkıdî, İbn Sayyâd'ın Benî Neccâr'dan olduğunu bildiriyor. Bazıları da Benî Neccâr'ın dostu bir yahudi ailesine mensuptur demişlerdir. İbn Sayyâd'ın oğlu Umâre ahyâr-ı müslimîndendir. *Hulâsa*'da Hazret-i Câbir'den rivayeti olduğu ve İmam Mâlik'in

şeyhi olup Dahhâk'ın de kendisinden rivayeti bulunduğu bildiriliyor. İbn Sa'd, Ebû Eyyûb diye anılan Umâre'yi, Mervân b. Muhammed'in hükûmeti zamanında vefat etmiştir diyor. **Utum** "kale" demektir. Bazıları taştan yapılmış bir binâ-yı muhrez bir şatodur demişlerdir.

Benî Megâle "Megâle oğulları" demektir. Benî Megâle ensardan bir soydur. Mescid-i Nebî de Benî Megâle mahallesinde idi.

ümmiyyîn, Ruşâtî bu ismin Arap müşriklerine mahsus olduğunu ve Arap kavminin tevarüs edegeldiği harse nisbet edilip bilhassa bu kavmin okuyup yazmak bilmeyen anadan doğma ümmî bir ümmet olduklarını bildiriyor.

"duh" kelimesi ki, hâtır-ı nebevîde saklanan mânâyı keşif için İbn Sayyâd tarafından söylenmişti. Bu kelimenin hem lafzının sûret-i zabtında, hem de ta'yîn-i ma'nâsında ihtilâf edilmiştir. En meşhuru Cevherî'nin "dâl"ın zammı ile zabtıdır. Sîbeveyhi de *el-Kitâb*'ında "hâ"nın sâkin olduğunu yalnız şiirde teşdîd ile mazbut olup metn-i hadîste de müşedded bulunduğunu bildirmiştir.

Şârih Kirmânî, bu kelime "duhân" mânasınadır diyor. İbn Karkul da şöyle diyor: "Duh" kelimesi, duhan mânasında müsta'mel bir lugattır. İbn Sayyâd, zamîr-i nebevîde bulunan sûre-i Duhân'ın duhan kelimesinden yalnız bu iki harfini söyleyebildiğini, nasıl ki kehanetfüruşların, evliyâ-i cinlerinden böyle bazı kelimeleri iktıfat itiyadında olduklarını haber veriyor ve bunun için Resûl-i Ekrem, *أَخْسَأُ فَلَنْ تَعْدُو قَدْرَكَ* "*Çekil git, haddini tecavüz etme, sen bir kâhinsin, bundan ileri geçme!*" buyurmuştur.

أَخْسَأُ kelimesi, aslında kelbi koğmak için kullanılan bir lafızdır. Sonra bir hitâb-ı zecr ü istihâne olmuştur: Zelil ve matrûd olarak "sus!" demektir.

أَخْسَأُ kelimesini tefsir ederek İbnü'l-Cevzî diyor ki: Gayba ittılâ enbiyaya mahsus vahiy ile, sulehâ-i ümmetin idraki olan ilham ile mümkündür. İbn Sayyâd'ın bu sözü, ilkâ-i şeytânîden başka bir şey değildi. Resûl-i Ekrem, maiyetindeki zevata yolda gelirken sûre-i Duhân'ı hıfzında tutacağını söylemişti. Nasıl ki Ömer radiyallahu anh de Resûlullah'ın kendisine söylediğini haber verdiği rivayet edilmiştir, işte kâhinin söylediği lafız, o sırada çalınan iki harftir. Resûl-i Ekrem'in bu yalancı peygamberi böyle bir imtihana tâbi tutması da ashâb-ı kehanetin kizbini göstermek içindir.

إِنْ يَكُنْ deki zamîr-i muttasıl kâne fiilinin haberidir ve zamîr-i munfasıl makamına ikâme edilmiştir. İsmi de zamîr-i müstetirdir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sûre-i Duhân'ın, *فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُبِينٍ* âyet-i kerîmesini hatırladıkları bildiriliyor ki: "*Habîbim! Bu Kureyş zalimlerinin senin ve ahabının hakkınızda reva gördükleri zulüm ve melânetin cezası olarak bir kahta uğrayıp açlıktan gözleri kararıp gökyüzünü duman bürümüş zannedecekleri bir günün vürûduna muntazır ol!*"³⁸³ meâlindedir.

Kehanet de *Kāmus Tercümesi*’nde, “gaipten haber vermek” mânasınadır. Falcılık ve bakıcılık eylemek tabir olunur diye izah ediliyor ki, ehl-i şerrin, “Müstakbel zamana ait esrâr-ı gaybı bilmek iddiasıdır” suretindeki tariflerinin vâzih bir şeklidir.

Müslim’in *Sahîh*’inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

“*Hemen otuza yakın yalancı birtakım decâller türeyip hepsi nübüvvet iddia etmedikçe kıyamet kopmayacaktır*”³⁸⁴ buyurmasına göre, hiç şüphesiz İbn Sayyâd da bu yalancılardan biri olacaktır. Hatta bu otuz adedi kesretten kinayedir. Çünkü beşer tarihi her devirde böyle nice yalancı mütenebbîler kaydetmiştir. Bunun için Hazret-i Ömer, İbn Sayyâd’ın bu deccâllardan olduğuna kani olarak bu kanaatini yemin ile tevsik etmiştir. Müslim’in Muhammed b. Münkedir rahimehullahtan rivayetine göre, Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ da bu kanaatte idi, *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da Ebû Seleme b. Abdurrahman’dan gelen bir rivayette, Ebû Seleme demiştir ki, Hazret-i Câbir,

- “Deccâl, işte bu İbn Sayyâd’dır” diye yemin etti. Ben,
- “İbn Sayyâd ölmüştür” dedim. Câbir,
- “Ölse de deccâldir” dedi. Ben,
- “İbn Sayyâd İslâm olmuştur” dedim. Câbir,
- “Müslüman olsa da yine deccâldir” dedi. Ben,
- “İbn Sayyâd Medine’de doğmuştur” dedim. Câbir,
- “Medine’de doğsa da, büyüse de deccâldir” dedi.

Hattâbî de demiştir ki: “Gençliği berbat olan İbn Sayyâd’ın büyüdükten sonraki halinde selef ulemâsı ihtilâf etmişlerdir. Büyüdükten sonra İbn Sayyâd’ın müslüman olduğu, eski kehanetlerinden ve peygamberlik iddiasından vazgeçip tövbe ettiği ve Medine’de öldüğü rivayet edilmiştir. Hatta öldüğünde, buna namaz kılındığı sırada yüzündeki örtü kaldırılarak halka gösterilmiş ve bu adamın öldüğüne, siz de şahid olunuz” denilmiştir.

Tîbî, Hazret-i Câbir’den, “Biz İbn Sayyâd’ı yevm-i Harre’de kaybettik” suretinde bir haber naklederek Medine’de öldüğü kati değildir demişse de Yevm-i Harre Yezîd b. Muâviye ordusunun Medine-i Tâhire’yi unveten bastırıp pek çok sahâbe kanı döktüğüne ve günlerce mescid-i saâdette namaz kılmak mümkün olmadığına göre, Hattâbî’nin İbn Sayyâd’ın Medine’de mevti hakkındaki rivayetini kabul etmek icap eder.

İbn Sayyâd’ın müslüman olduğuna dair Müslim’in *Sahîh*’inde Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin şu haberi rivayet ediliyor: “Mekke’ye vuku bulan bir hac veya umre seferinde İbn Saîd (Sayyâd) ile yoldaşlık ettim” Bana dedi ki:

— “Halkın hakkımdaki hissiyatına vâkıf değil misiniz? Halk zannediyor ki ben deccâlim. Sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘*Deccâlin çocuğu yoktur*’ buyurduğunu işitmedin mi?” dedi. Ben de,

— “Evet, işittim” dedim. “İşte benim çocuğum vardır” dedi. Sonra,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ‘*Deccâl Medine’ye ve Mekke’ye girmeyecektir*’ buyurduğunu da işitmedin mi?” diye sordu. Ben de yine,

— “Evet işittim” diye cevap verdim. İbn Sayyâd, “Biliyorsunuz ki, ben Medine’de doğdum. Şimdi de Mekke’ye gidiyorum” dedi ve son söz olarak,

— “Fakat vallahi ben deccâlin ne zaman ve nerede doğduğunu ve şimdi nerede bulunduğunu pek iyi bilirim” dedi. Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, “Doğrusu İbn Sayyâd’ın bu sözleri zihnimi karıştırdı” demiştir.

Nevevî diyor ki, İbn Sayyâd’ın ilk sözleri kendisinin deccâl olmaktan beri olduğuna ve aynı zamanda imanına parlak birer delil olabildiği halde son sözü gayba vukuf iddiasından ibaret olup küfrü hakkında kuvvetli bir hüccet teşkil ettiği için Ebû Saîd hazretleri, “Bu adamın bu karışık sözleri, fikir ve muhakememi karıştırdı” demiştir.

BİR SUAL. Böyle garîbü’l-ahvâl olan ve iddiâ-yı nübüvvet eden bir serseriye karşı Resûl-i Ekrem niçin lâkayıt bulundular. Medine’de ikametini niçin tecviz buyurdular:

CEVAP. Bu bir fitne idi. Cenâb-ı Hak bununla müminleri imtihan ediyordu. Nasıl ki vaktiyle Mûsâ aleyhisselâmın kavmini de bir sığır buzağısı ile imtihan etmişti. Nâil-i hidâyet olanlar, o fitneden mâsum kalmış, necat bulmuştu. O fitneye uyanlar helâk olmuştu.

Bu sualin daha amelî bir cevabı da şudur: Müslümanlığın ilk senelerinde her tarafla hüsnüamîzeş ve münasebet siyaseti takip eden Resûl-i Ekrem hazretleri, en yakın komşu ve muâhidleri bulunan yahudilerin iğbirâr ve inkisarını celbetmek istemiyordu. Bu fikir doğrudan doğruya kendimizin de değildir. *Buhârî*’nin ilk ve kudretli şârihlerinden Hattâbî’nindir. O Hattâbî ki kendisinden sonra yazılan bütün *Buhârî* şerhlerine onun bu güzel kitabı emin bir me haz olmuştur. İşte Ebû Süleyman el-Hattâbî diyor ki: Bana göre bu kıssanın medlûlü olan hadise, Resûl-i Ekrem ile yahudiler arasında bir muahedenin câri olduğu bir zamana musâdiftir. Resûl-i Ekrem efendimiz Medine’ye hicret buyurduklarında yahudilerle bir muâhedenâme imzalamışlardı. Bu muâhedenâmenin mevadd-ı esâsiyyesi: Yahudiler tehcir edilmeyeceklerdi. Kendi hallerinde ve kendi yurtlarında serbest yaşayacaklardı. İbn Sayyâd da bu muahedeye vaz’-ı imzâ eden bir aileye mensup idi. Bir serseri hakkında Kādî İyâz’ın dediği gibi ne bir had icra, ne de Medine haricine nefiy ve tağrîb gibi siyasî bir ceza tatbik edilebilirdi. Vaziyeti, bulunduğu halde idare etmek en doğru bir hareketti. Nasıl ki bu mesele hakkında ilk hükmü zaman vermiştir. Benî Neccâr’ın himayesinde bulunan yahudiler bu serseri gencin sokakta, pazarda yaptıklarından sıkılmaya ve müslümanlardan ve bilhassa kendi hâimleri bulunan Benî Neccâr’ın levminden utanmaya başladılar ve nihayet İbn Sâid’i aile soyundan tardedtiler. Bu tard kararına yalnız elli kişi muhalefet etmişti ki, bu da câlib-i dikkat bir kemiyettir. Demek oluyor ki daha evvel İbn Sâid hakkında bir ceza tertip edilseydi, belki de bütün kabilesi halkı, aradaki muahe-

denin infisahına hükmederek isyankâr bir vaziyet alacaklardı. Dahası var, belki de hâimleri bulunan Benî Neccâr'ın neşesi kırılacaktı.

BİR SUAL DAHA. Bu uzun kissanın “Cenâze” bahsiyle ne münasebeti vardır?

CEVAP. Buhârî, bir sabî müslüman olur da İslâm olarak vefat ederse cenaze namazı kılınır mı? Sonra sabîye Müslümanlık teklif edilir mi? diye açtığı bir babında bu hadisi de zikrediyor. Binaenaleyh sabîye Müslümanlık teklif olunacağını bildirmek için bu uzun hadis, “Cenâze” bahsinde zikredilmiştir. Daha doğrusu bu hadisin yeri burası değildir. Müslim'in yaptığı gibi bunun yeri “*Kitâbü'l-Fiten*” dir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ غُلَامٌ يَهُودِيٌّ يَخْدُمُ النَّبِيَّ ﷺ فَمَرَضَ فَاتَاهُ النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُهُ فَقَعَدَ عِنْدَ رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ أَسْلِمَ فَنَظَرَ إِلَى أَبِيهِ وَهُوَ عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُ أَطْعَ أَبَا الْقَاسِمِ ﷺ فَأَسْلَمَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْقَذَهُ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Abdülkuddûs adlı) bir yahudi çocuğu vardı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hizmet ederdi. (Bir ara) çocuk hastalandı. Nebî aleyhisselâm bunu iyâdeye geldi ve baş ucunda oturdu ve çocuğa, “Müslüman ol!” buyurdu. Çocuk (yanında bulunan) babası(nın yüzü) ne baktı. Babası oğluna,

— “Ebü'l-Kâsım sallallahu aleyhi ve sellem emrini kabul et!” dedi. Abdülkuddûs de hemen,

— “Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh” deyip müslüman oldu. Nebî-i Erham sallallahu aleyhi ve sellem (hastanın yanından) çıkarken, “Şu çocuğu cehennem ateşinden halâs eden Cenâb-ı Hakk’a hamdüsenâlar olsun” diyordu. {B1356 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İZAHİ

Bu hadisi, Nesâî'nin İshak b. Râhûye'den rivayetinde: Çocuk “İslâm oldu” yerinde “eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullâh” vârit olmuştur. Tercümede bu rivayet tarikine işaret ettik. Bu hadis de bundan evvelki uzun hadis gibi çocuğa Müslümanlık teklifinin cevazını ifade eder. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik bu hadislerle amel edip cevazını kabul etmişlerdir, İmam Şâfiî muhalif kalmıştır. Zimmîyi,

hususiyile komşuluk hakkı da bulunursa iade etmek câiz olduğunu da bu hadîs-i şeriften öğreniyoruz. Çünkü bu ziyarette mehâsin-i İslâm'ı izhar ve ehl-i zimmetle ziyade ülfet ederek İslâm'a tergîb vardır. Kâfirin, sagîrin istihdamı câiz olduğunu, hukuka hürmetkârlık faziletini de bu hadîs-i şerif bize tâlim etmektedir.

Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisi müteakip Ubeydullah b. Ebû Yezîd el-Leysî tariki ile İbn Abbas radiyallahu anhümânın şöyle dediğini rivayet ediyor: Gerek ben gerek annem Lübâbe, müstaz'afından yani Medine'ye hicret edemeyip Mekke'de kalan zuâfâ-yı müslimînden idik. Ben müstaz'afîn-i vildândan idim, annem de müstaz'afîn-i nisvândan idi.

Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas, Bedir Gazâsı'ndan sonra müslüman olmuştu. Bedir'de müşrikler arasında esir bile edilmişti. Fakat oğlu Abdullah ile refikası Lübâbe radiyallahu anhümâ ikisi de hicretten evvel müslüman olmuşlardı ve Resûl-i Ekrem'in müsaadesiyle hicret etmeyip Mekke'de kalmışlardı. Harp ve darba, şedâid-i seferiyyeye muktedir olamayıp hicret edemeyen çocuk, kadın, mâlûl müslümanlar lisân-ı Kur'ân'da müstaz'afîn diye anılmışlar ve zuafâ-yı ümmet addedilmişlerdir. Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümânın yukarıdaki beyanatını yani gerek kendisinin gerek vâlidisi Lübâbe'nin hicretten evvel müslüman olduklarını Buhârî burada rivayet etmekle sabîye ta'lim-i dîn edilmesinin cevazını teyit etmek istemiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُوَلَّدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يَهُودَانِهِ أَوْ يَنْصَرَانِهِ أَوْ يُمَجَّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَيْمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحْسِنُونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Her doğan çocuk muhakkak İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra anasıyla babası onu yahudi yahut nasrânî yahut Mecûsî yaparlar. Nasıl ki her hayvanın yavrusu tâmmü'l-a'zâ olarak doğar. Hiç o yavrunun burnunda, kulağında eksik, kesik bir şey görülür mü? Sonra Ebû Hüreyre radiyallahu anh, "Habîbim! Allah'ın insanları hakkı idrak ve kabule müsait yarattığı fitrat-ı asliyyeyi -ki, fitrat-ı İslâmiyye'dir- rehber-i hareket ittihazıyla Allah'ın yarattığı bu İslâm ve tevhid seciyesini şirk ile tebdil etmek

muvâfık değildir. Bu İslâm ve tevhid dini, en doğru bir dindir”³⁸⁵ meâlindeki nazm-ı şerifi okumuştur. {B1358 Buhârî, Cenâiz, 79.}

İ Z A H I

Bu hadis de sabîye dîn-i İslâm teklifinin ve sabâvet halinde vefat eden çocuğa namaz kılınmasının câiz olduğuna dair Buhârî’nin açtığı bir babının hadisleri cümlesindendir. *Buhârî*’de bu hadis daha uzundur ve iki şeyi ihtiva etmektedir: 1. Zührî’nin bir haberini, 2. Ebû Hüreyre’nin bu tercüme ettiğimiz hadisini. Hatta *Buhârî* metninde ikinci kısım birincinin delili olarak sevk edilmiştir. Binaenaleyh *Buhârî*’den bu kısmı da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

İbn Şihâb ez-Zührî demiştir ki: Her ölen çocuğa, zina mahsulü olsa bile namaz kılınır. Şundan dolayı ki: O çocuk, İslâm fitratı ve hilkati üzere yaratılmıştır. Onun anasıyla babası yahut anası gayri müslim olsa bile, bilhassa babası müslüman olduklarını iddia etmişlerse, o çocuk doğum sırasında ağlayarak doğmuşsa ona namaz kılınır. Böyle emâre-i hayat izhar ederek doğmayan çocuğa, eksik ve müddet-i hamil tamam olmadan doğduğu için namaz kılınmaz. Çünkü Ebû Hüreyre radiyallahu anh bize şu hadisi rivayet etmiştir...³⁸⁶

Görülüyor ki hadisin bu kısmının isnadı Ebû Hüreyre’ye vasledilmemiş, Zührî’de mevkuf kalmıştır. Çünkü Zührî Ebû Hüreyre’ye yetişmemiştir. Ondan rivayet yoktur. Buhârî’nin tâbiinden mevkufen rivayet ettiği haberleri terketmek müellif Zebîdî merhumun mukarrer usulü cümlesinden bulunduğundan hadisin bu kısmını *Tecrid*’e almamıştır. Maamafih hadisin bu kısmı birçok tarikle merfû olarak da rivayet edilmiş ve bu tariklerin hepsinin sıhhatine hükmolunmuştur.

Zührî’nin bu kavli, Katâde müstesna olmak üzere, cumhûr-ı fukahânın mezhebidir. Yalnız Katâde cumhurdan infirâd etmiş ve “Sabîye namaz kılınmaz” demiştir. İstihlâl ki, mevlûdun hayatına delâlet eden âsâr ve alâmâtтан ibarettir. Eimme-i Hanefiyye, doğum sırasında eser-i hayat izhar eden çocuğa ad verilir, gaslolunur, namaz kılınır demişlerdir. Doğumuyla ölümü bir olan, fakat kendisinde eser-i hayat görülen çocuk da Hanefîler’e göre böyledir. Görülmezse gaslolunmaz, vâris olamaz, tabii kendisinden tevarüs de mümkün olmaz. Tahâvî, “Ceninin ölüsü gaslolunur. Bu babda muhalefet de hikâye edilmemiştir” demiş. İmam Muhammed’den de, “Hilkati zâhir olan sıkt gaslolunur, tekfin ve tahnit edilir, fakat namaz kılınmaz” kavli rivayet edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe ise daha amelî olarak, “Doğum sırasında çocuğun kısm-ı ekserisi harice çıkar ve hareket ederse, buna namaz kılınır, eğer çocuğun az kısmı çıkar da ölürse, buna namaz kılınmaz” demiştir. İmam Mâlik de, “Çocukta ihtilâç ve hareket görülmedikçe namaz kılınmaz” demiş. İbn

385 er-Rûm, 30/30.

386 قال ابن شهاب يصلى على كل مولود متوفى وإن كان لغية من أجل أنه ولد على فطرة الإسلام، يدعي أبواه الإسلام. أو أبوه خاصة وإن كانت أمه على غير الإسلام. استهل صارخا صلي عليه. ولا يصلى على من لا يستهل من أجل أنه سقط فإن أبا هريرة رضي الله عنه كان يحدث... {B1358 Buhârî, Cenâiz, 79.}

Ömer âsâr-ı hayat görülmese de namaz kılınması reyinde imiş. İbn Sîrîn, Saîd b. Müseyyeb, Ahmed, İshak'ın re'yleri de böyledir. Abderî, "Çocuk dört aylık bir hamlin mahsulü bulunur ve kendisinde hareket de hissedilmezse, bilicmâ namaz kılınmaz" demiştir. Halbuki İmam Ahmed'le Dâvûd ez-Zâhirî kılınmasını re'y etmişlerdir. İbn Kudâme de, "Sıktı, anası ölü veya teşekkülü noksan olarak doğursa, eğer hayat âsârı hiss olunmuş ise bilicmâ namaz kılınır" demiş. Fakat İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Hammâd, Mâlik, Evzâî, ashâb-ı re'y doğumda eser-i hayat görölmedikçe kılınmaz demişler. Bu babda İmam Şâfiî'den müsbet, menfî olarak iki ictihad nakledilmiştir. İmam Mâlik de, "Anadan çocuk ayrıldıktan sonra ağlayarak ızhâr-ı hayat etmedikçe namaz kılınmaz" demiştir.

Çocuğun ağlaması bilicmâ istihlâldir. Yani nişâne-i hayattır. Fakat mevlûdun aksırması, hareket-i kesîresi, biraz meme emmesi de istihlâl midir? Bu babda iki kavil rivayet edilmiştir: Radâ', tûl-i meks ile hareket-i kesîre istihlâl hususunda ağlamak hükmündedir. Leys b. Sa'd'ın, İbn Vehb'in, İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfiî'nin mezhepleri budur. Bazı Mâlikîler de çocuğun işemesini, büyük abdestini yapmasını nişâne-i hayat addetmişlerdir.

DİN DUYGUSU. Bu hadîs-i şerifin tâlim buyurduğu en büyük bir hakikat de insanlarda din duygusunun ve hakikat aşkının fitrî oluşu ve akıllara hayret veren şu hayatın ve hâricî, dâhilî birtakım ihtisasatla mücehhez bulunan şu muazzam binâ-yı beşerin, o necip din duygusu üzerine kuruluşudur. Bu hakikati, gerek mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki Peygamberimiz'in mübarek sözlerinden, gerek istidlâlen zikredilen (fitratullah) âyet-i kerîmesinden öğrenmiş bulunuyoruz.

Ehl-i tefsîr, âyet-i kerîmedeki "fitrat"ı, dîn-i Hakk'ı kabule istidat ve kabiliyet mânasına hamlederler ki nazmın muktezâsı budur, hilkat-i asliyye demektir. İbn Atıyye diyor ki: Fitrat lafzının şâyân-ı i'timâd tefsiri, nevzadın masnûât-ı ilâhiyyeyi temyize, şuûnât-ı kevniyyeyi tefrika müstaid bir heyet ve kabiliyette yaratılışıdır. Bu kabiliyet inkişaf ettikçe, nevzat hâlikını bilir ve bulur, şerâî'deki hüsnü idrak eder. İnsanların ruhunda kudret-i fâtıranın bir vedîası olan bu hakka temayül ve temekkün istidadı, kulaklarımızın mesmûâtı işitmeye, gözlerimizin mübsarâtı görmeye meftûr bir halde yaratılışları gibidir. Âfetten sâlim göz ve kulağın mübsırât ve mesmûâtı görmemesi ve işitmemesi nasıl muhal ise, hâricî müdahaleden âzâde bir fitrat-ı selime sahibinin de hâlikını tanımaması öyle mümkün değildir. Bu sebeple yani nevzat şirkten, küfürden sâlim bir halde iman üzre yaratıldığı için ister mümin, ister kâfir bir ana ve babadan dünyaya gelsin, sinn-i kemâlî idrak etmeden ölen nevzadın cumhura göre cennetlik olduğu kabul edilmiştir. Nevzadın umuru dünyayı, yeri, göğü; ayı, günü; geceyi, gündüzü ve Cenâb-ı Hakk'ın varlığına ve birliğine delil olarak yarattığı mevcûdât-ı kevniyyeyi idrak çağı, fitrat-ı selîmenin inkişaf ve bu âyât-ı mansûbe ile istidlâl devridir. İşte çocuğun ana, baba gibi bütün şeyâtîni bu sırada başına üşüşerek nûr-ı fitratı söndürmeye ve sâlik oldukları din ve mezhebe göre yahudi yahut hristiyan ya da Mecûsî yapmaya çalışırlar. Bu hakikat hadîs-i şerifte belîğ bir teşbihle ne güzel izah edilmiştir: Behiymecik doğdu-

ğunda kusursuz ve her uzvu tamam bir halde doğuyor. Fakat yavrucak biraz körpeleşince sahibi kendi nişâne-i mülkiyyeti ile damgalamak için zavallının burnunu, kulağını delik, deşik ederek berbat bir hale koyuyor.

FİTRÎ DİN İSLÂM DİNİDİR, TEVHİD DİNİDİR VE BİR ALLAH'A İMAN DİNİDİR.

Hazret-i Âdem'den Hazret-i Muhammed'e gelinceye kadar bütün peygamberler İslâm dini esaslarını ve tevhid akîdesini tebliğe memur edilmişlerdir. Bu dîn-i mübîn, müstaid olduğu gâye-i kemâli ancak hâtem-i enbiyâda bulmuştur. Dinleri, ihtiva ettikleri kavâid ve ahkâmı ile, tebliğ ettikleri medeniyet-i fâzıla ile velhasıl beşeriyetin her türlü enin ve ıstırabına devâsâz olabilmeleri cihetiyle tetkik eden her munsıf âlim ve mütefekkir, Hak dinin İslâm dini olduğuna hükmetmekte tereddüt etmez. Sair dinler, zemîn-i tedkik olabilecek bir vuzûh-ı târihiyi haiz olmadıkları halde İslâm dini, tarihi en yakın bir hayata mâlik olması cihetiyle bütün ahkâmı, güneş gibi açık ve âşikâr olarak zamanımıza nakledilmiştir. Onun tarihî seyri, bir tekâmülü ilmî takip etmekte bulunduğu için saffet-i asliyesiyle devam edip gidecektir de.

عَنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ حَزْنٍ رضي الله عنه قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلَ بْنَ هِشَامٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَبِي طَالِبٍ أَيُّ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَلِمَةً أَشْهَدُ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْرِضُهَا عَلَيْهِ وَيَعُودَانِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ هُوَ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا وَاللَّهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أَنُكِرْ عَنْكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ ... الْآيَةِ.

TERCÜMESİ

Müseyyeb b. Hazn radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Tâlib'e ölüm (alâmetleri) geldiği sırada ona, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi ve amcasının yanında Ebû Cehil b. Hişâm ile Abdullah b. Ebû Ümeyye'yi buldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Tâlib'e,

— “Ey ammi! ‘Lâ ilâhe illallâh’ de, nezd-i bâride kendisiyle sana şehâdet ve

şefa'at edebileceğim (bu mübarek) kelimeyi söyle!” buyurdu. Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebû Ümeyye,

— “Ey Ebû Tâlib! Abdülmuttalib milletinden yüz mü çevireceksin?” diye menettiler. Resûl-i Ekrem amcasına bu kelime-i tevhidi arza devam ediyordu. Bu ikisi de mütemâdiyen o sözlerini tekrar eyliyorlardı. Nihayet Ebû Tâlib bunlara söylediği son söz olarak,

— “O, (yani ben) Abdülmuttalib milleti üzeredir” dedi ve “Lâ ilâhe illallâh” demekten çekindi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “İyi bil amcacığım! Yemin ederim ki ben, hakkında mağfiret dilemekten nehiy olunmadıkça herhalde Allah Teâlâ’dan senin için af ve mağfiret dilerim!” dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ... مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ³⁸⁷ (âyet-i kerîmesini) inzâl buyurdu. {B1360 Buhârî, Cenâiz, 80.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî, Tevbe sûresinin tefsirinde de İshak b. İbrâhim’den tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti İshak b. Râhûye’denir. Bu hadisi Buhârî, “lâ ilâhe illallah” diyen bir müşrikin şeriat nazarındaki vaziyetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu vaziyet şu suretle bir tafsile tâbidir.

Ölürken “lâ ilâhe illallâh” diyen bir gayri müslim ya Ehl-i kitap’tır ya da Ehl-i kitap değildir. Her iki surette bu kelime-i şehâdeti o kimse ya ölüm görünmeden irat etmiştir, yahut ölüm gelip çattığı sırada söylemiştir. Bu şekl-i ahîre göre, son dem-i hayatına eren bu kimse Ehl-i kitap olsa da, müşrik olsa da bu şehâdetin hiçbir faydası yoktur. Sûre-i En’âm’da *يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا* “*Rabbinin bazı âyâtı gelip ölüm ayân olduğu zaman hiçbir kişiye iman ve şehâdeti fayda vermez*”³⁸⁸ kavl-i şerifi bu hakikati nâtıktır. Kelime-i şehâdetin fayda ve menfaati yalnız Ehl-i kitap olmayan ve hâl-i hayatta irat etmiş bulunan müşriklere mahsus ve münhasırdır. Böyle olan müşrikin İslâm olması ile hükmolunur. *أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ*³⁸⁹ hadîs-i şerifinde Ehl-i kitap olmayan müşriklerle mukâtelenin müntehâyî müddeti, kelime-i şehâdet iradıyla tahdit ve tayin buyurulmuştur. Ehl-i kitap yalnız kelimeteyn-i şehâdeteyni irat ve “lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh” demekle müstefit olabilir. Bundan başka “İslâm dininden başka bütün dinlerden teberrî ettim” demesi de şart kılınmıştır.

³⁸⁷ et-Tevbe, 9/113.

³⁸⁸ {el-En’âm, 6/158.}

³⁸⁹ {B392 Buhârî, Salât, 28.}

Bu izahatımıza göre, hadisteki الوفاة لما حضرت أبا طالب “Ebû Tâlib’e ölüm (gelip) çatınca” kavlinin mânası, ölüm alâmetleri görülünce demektir. Çünkü nezi’ hali tahakkuk ettiği sıradaki şehâdetin fayda vermeyeceğini görmüştük. Mevti bu suretle alâmât-ı mevt ile tefsire Ebû Tâlib hazretlerinin Resûl-i Ekrem ile ve yanındaki rüesâ-i Kureyş ile muhâvere etmesi de müsaittir. Bunun için tercümemizde alâmât-ı mevt ile tefsire işaret ettik. Maa-mafih bu kelâmı, bu suretle tevcih etmeyip de hakikatine hamletmek ve ölüm yakînen mâlûm olduğu sıradaki şehâdetten müstefit olmak Resûl-i Ekrem’in çok sevgili amcasına has ve müstesna bir hal olmak üzere de kabul edilebilir.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ “Nebî aleyhisselâmin ve iman eden müslümanların müşrikler lehine istiğfar etmeleri muvâfık değildir”³⁹⁰ âyet-i kerîmesindeki “ma” edatı nefye hamledildiği gibi nehye de hamledilebilir. Bazı ulemâ da âyet-i kerîmedeki istiğfarı salât ile te’vil etmişlerdir. “Müşriklerin ölülerine namaz kılmak olmaz” demek olur.

Bu âyet-i kerîmenin Ebû Tâlib hakkında nâzil olduğu bu hadîs-i şerifte tasrih edilmiştir. Bu sebeple Zeccâc’ın *Meâni’l-Kur’ân*’ında bu babda müfessirlerin icmâi bulunduğunu kaydettiği Vâhidî’den nakledilmiştir. Resûl-i Ekrem’in vâlideyni hakkında nâzil olduğunu, binaenaleyh vâlideyni için de istiğfardan nehiy buyurulduğunu iddia edenler de vardır.

Bu iddianın sâiki, *Müslim* ile *Sünen-i erbaa* sahiplerinin tahrîc ettikleri âtideki Ebû Hüreyre hadisidir: Yukarıda kabir ziyaretinin meşruiyetine dair haberler meyanında zikrettiğimiz üzere Ebû Hüreyre radiyallahu anh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, vâlidesinin kabrini ziyaret etti ve ağladı. Yanındakileri de ağlattı. Sonra da buyurdu ki, “Vâlideme istiğfar etmek için rabbimden izin diledim. Müsaade buyurulmadı. Kabrini ziyaret etmek için isti’zan ettim. Buna müsaade edildi. Artık siz de kabirleri ziyaret ediniz. Kabir ziyareti ölümü hatırlatır.”³⁹¹

Fakat Resûl-i Ekrem’e vâlidesine istiğfar için izin verilmemesi, vâlidesinin müşrik olmasını istilzam etmez. Câiz ve yakînen muhtemeldir ki istiğfar, günahkârın zünûb ve mâsiyeti ile muâheze olunmaması için Cenâb-ı Hakk’a müracaattan ibaret olup hayât-ı Câhiliye devrinde geçen ve aziz oğlunun devr-i muallâ-yi risâletini idrak etmek şerefinden mahrum bulunan bir anada ne gibi bir günah ve kusur bulunur ki, bununla muâheze imkân ve ihtimali bulunsun da istiğfarı mûcip olsun? Bunun için taraf-ı ilâhîden istiğfara lüzum görülmemiş ve yalnız ziyarete müsaade buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem’in ağlamaları vâlidesinin kabrinde azap olunduğuna ve bu azapta netîce-i şirk ve mahiyet bulunduğuna zâhib olmak da yanlıştır. Bu hususta da hisli bir insan için en önce hatıra gelen şey Resûl-i Ekrem’in, kendisini (bu dürr-i yektâ-yi risâleti) meşîme-i rahm ü şefkatinde saklayan, sonra âğûşu izzet ve ihtiramın da besleyip büyüten

390 {et-Tevbe, 9/113.}

391 {M2258 Müslim, Cenâiz, 105.}

bir ananın, oğlunun bu feyiz ve saadet günlerini görememesinden mütehassis ve müteessir olmasıdır. Maamâfih Beyhakî'nin Büreyde radiyallahu anhtan: Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den, "Niçin bu kadar çok ağlıyorsunuz" diye sorması üzerine, Resûl-i Ekrem'in, "وأدرکتني رقتها فبكيت" *Anama karşı gönlüme gelen derin bir rikkat ve tahassürle ağladım*"³⁹² buyurduğunu rivayet etmiş olması, yukarıdaki noktainazarımızın isabetini tamamıyla teyit etmektedir.

HULÂSA. Müslim'in rivayetinden Resûl-i Ekrem'in vâlidesine istiğfara mezun olması, küfründen ve kâfire istiğfar câiz olmamasından dolayı değildir ve hadisten böyle bir netice alınması hiç doğru sayılamaz.

Resûl-i Ekrem'in peder-i âlîleri Hazret-i Abdullah hakkında da Müslim'in Enes b. Mâlik'ten şöyle bir rivayeti vardır: Bu rivayete göre, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kimse gelmiş,

— "Yâ Resûlellah! Babam nerededir? Cennette mi, cehennemde mi?" diye sormuş. Resûl-i Ekrem de,

- "*Cehennemdedir*" diye cevap vermiş. Bu adam dönüp gideceği sırada çağırarak,
- "*Benim babam da, senin baban da cehennemdedir!*"³⁹³ buyurmuş.

Bu rivayet hakkında da Celâleddin es-Süyûtî'nin ilm-i rivâyet bakımından şâyân-ı dikkat bir mütalaasını bildireceğiz. Süyûtî bu rivayetteki "Benim ve senin baban cehennemdedir" fıkrası hakkında evvelâ hadis râvilerinin ittifakı bulunmadığını emâre-i za'f olarak şöyle bildiriyor:

Hadisteki bu ziyadeyi Hammâd b. Seleme Sâbit'ten, oda Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir ve bu tarîk-i rivâyeti Müslim *Sahih*'ine almıştır. Halbuki hadisi Ma'mer b. Râşid de Sâbit'ten rivayet etmiştir ve Hammâd b. Seleme'ye muhalefet ederek bu fıkrayı zikretmemiştir. Buna bedel, قال له إذا مررت بقبر كافر فبشره بالنار "O kimseye bir kâfir kabrine uğradığında o kabirdekini cehennemle müjdele!"³⁹⁴ buyurulduğunu rivayet etmiştir. Bu bir lafz-ı âm olmak itibariyle bunun Resûl-i Ekrem'in muhterem pederine şümulü yoktur. Hazret-i Abdullah b. Abdülmuttalib'in bu umumda dahil olması için onun müşrik ve kâfir olması icap eder. Halbuki aslâb-ı tâhireden erhâm-ı tâhireye intikal edip gelen nûr-ı Muhammedî, değil Abdullah ve Âmine hazerâtının, belki silsile-i neseb-i âlîlerindeki ecdat ve ceddât-ı âlîlerinden hiçbirisinin temiz gönlü, şirk ve küfür ile kirlenmemiştir. Lisân-ı Kur'ân'da ehl-i şirk necis olarak tavsif buyurulduğuna göre, mülevves bir vücudun mecra-yı nûr-ı Muhammedî olmasını kabul etmek dinen ve aklen müsteb'addır. Tahâretle necâset arasında tezat vardır. Bu ciheti müstakil bir unvanla vâsi bir sâha-i ilmiyyede izah edeceğiz.

392 {Rivayet, Beyhakî'nin eserlerinde tespit edilememiştir. Rivayeti bu lafızlarla İbn Kesîr nakletmiştir. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 341.}

393 عن أنس أن رجلاً قال: يا رسول الله! أين أبي؟ قال: في النار. فلما قفى دعاه فقال: إن أبي وأباك في النار [رواه مسلم في الإيمان في باب بيان أن من مات على الكفر فهو في النار]

394 {MA19687 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, X, 454.}

Burada yalnız bu iki râvi arasında ilm-i dirâyet-i hadîs noktâ-nazarından görülen bir farka Hâfız Süyûtî lisânıyla işâret edeceğiz.

Bu iki rivayetten Ma'mer'in rivayeti, Hammâd'ın rivayetinden daha kuvvetlidir. Daha ziyade ihticâca sâlihtir. Çünkü Ma'mer nakd-i ricâl bakımından Hammâd'dan çok yüksektir. Hammâd'ın hıfzı hakkında ehl-i ilim dedikodu etmiştir. Merviyâtı arasında münker hadisler bulunmuştur. Hele rebîbesinin kendi fikirlerini Hammâd'ın kitaplarına yazıp gizlemesi hakkındaki ittiham daha ağırdır. Hammâd hadis hıfzetmezdi. Duyduklarını kitabına yazar, ondan rivayet ederdi ve üvey kızının medsûsâtından şüphelenirdi. Bu cihetle Buhârî Hammâd'dan hiçbir hadis tahrîc etmemiştir. Müslim'in de usuldeki tahrîcileri yalnız Sâbit'e münhasırdır. Sâbit'ten başka ricâl-i tâbiînden rivayeti ise hep şevâhide aittir.

Ma'mer'e gelince onun hüsn-i hıfz ve zabt-ı lisânı sitayişle anılır. Rivayet ettiği hadislerden hiçbirisi de ehl-i ilim tarafından red ve inkâr edilmemiştir. Bu rivayetlerin birçoğunun tahrîcinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bu hadisin Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan gelen bir tarîk-i rivâyeti Ma'mer b. Râşid rivayetini teyit etmekte ve aynı lafız ile rivayet edilmektedir. Sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisi Şeyhayn'ın şerâit-i isnâdını tamamen haiz olmakla Ma'mer rivayetine itimat ve Hammâd rivayetine tercih edilmesi taayyün etmektedir. Daha bir mühim cihet vardır ki, bu hadisi Taberânî'nin ve Beyhakî'nin rivayetlerinde bu suali irat eden a'râbînin muahharen müslüman olması ve müslüman olduktan sonra, “كَلَفَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعَبًا، مَا مَرَرْتُ بِقَبْرِ كَافِرٍ إِلَّا بِشَرِّهِ بِالنَّارِ” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana bir meşakkat yükledi ki, ben şimdi herhangi bir kâfir kabrine uğramam, ancak o kabir sahibini cehennemle müjdelerim”³⁹⁵ demiş olmasıdır.

İşte Resûl-i Ekrem'den sâdir olup a'râbînin İslâm olduktan sonra imtisali vâcib bir emir olarak bildirdiği bu lafz-ı âm, imtisali muktazîdir. Cevap, Hammâd rivayeti suretiyle olsaydı, onda emri ifade eden bir şey bulunmazdı. Neticede yakînen şunu öğrenmiş bulunuyoruz, ki Hammâd rivayetinde râvi, kendi fehim ve idrakine göre hadisi mâna cihetiyle naklederken hadiste tasarruf etmiştir. Yukarıdaki izah ettiğimiz delâile göre tasarruf edildiğinde hiç şüphe yoktur.

HULÂSA. *مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ* “Nebî aleyhi's-selâmın ve onunla beraber iman eden müslümanların müşrikler lehine dua etmeleri doğru değildir”³⁹⁶ kavlı-şerifinin Resûl-i Ekrem'in muhterem vâlide ve pederleri Cenâb-ı Âmine ve Hazret-i Abdullah haklarında nâzil olmuştur diyenler şimdi nokta-i istinadlarından tamamıyla ve bihakkın mahrum bir vaziyette bulunuyorlar. Bu âyet-i kerîme de katiyen Resûl-i Ekrem efendimizin vâlideyn-i muhteremeyni haklarında nâzil olmuş değildir. Belki izah etmekte bulunduğumuz Müseyyeb b. Hazn hadisi mûcibince Resûl-i Ekrem'in amucaları Ebû Tâlib hakkında nâzil olmuştur.

395 {MK326 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 145.}

396 {et-Tevbe, 9/113.}

RESÛL-İ EKREM EFENDİMİZİN MUHTEREM EBEVEYNİNİN NECAT VE NECÂBELERİ

Hâtem-i enbiyâ sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin peder-i âlîleri Abdullah b. Abdülmuttalib ile vâlideleri Âmine bint Vehb hazretlerinin ehl-i nâr olmayıp ehl-i necât olduklarına dair birçok zevât-ı âliye tarafından pek çok müstakil eserler yazılmıştır. Bunlar arasında üslûb-ı tahrîri itibarıyla en güzeli Celâleddin Hâfız es-Süyûtî'nin مسالك الحنفاء في سوانح المصطفى صلى الله عليه وسلم namındaki kitabıdır. Süyûtî'nin bu kitabını esas ittihaz, fakat bazı taraflarını ihtisar ve bazı cihetlerini de tafsil ederek bu mevzu hakkındaki tetkikatımızı kâriyelerimizin nazar-ı mütalaalarına arz ediyoruz:

Resûl-i Ekrem efendimizin vâlideyninin ehl-i nâr değil, ehl-i necât olduklarını pek çok âlim tasrih ve meseleyi bervech-i âtî birkaç şekilde takrir ve müdafaa etmişlerdir:

BİRİNCİ ŞEKİL

Resûl-i Ekrem'in vâlideyni zümre-i nâciyedendir. Çünkü bunlar, bi'set-i Muhammediyye'den evvel vefat etmişlerdir. Bi'setten evvel vefat edenlere ise azap yoktur. Bu hususa işaret eden âyât-ı kerîme şunlardır:

1. Cenâb-ı Hak el-İsrâ sûresinde, *“Biz, hiçbir ümmeti kendilerine peygamber göndermedikçe azap etmeyiz”*³⁹⁷ buyurmuştur.

Cessâs Ebû Bekir er-Râzî *Ahkâmü'l-Kur'an*'ında, bu âyet-i kerîmenin mânası, “Cenâb-ı Hak, Peygamber lisaniyla kendi varlığına ve birliğine delil ikame etmedikçe azap etmez” demektir. Peygamber vasıtasıyla delîl-i sem'î vârit olmadan ahkâm-ı akliyye muktezâsına muhalefet, hükmü ilâhîde azap icap etmez diyor. *Beyzâvî Tefsiri*'nde de bu âyet-i kerîmede şeriat vârit olmadan vücûb tahakkuk etmediğine delil vardır deniliyor. Bütün Ehl-i sünnet imamları bir peygamberin daveti kendisine vâsıl olmadan vefat eden kimsenin nâil-i necât ve selâmet olduğunda ittifak etmişlerdir. Birisi Şerefeddin el-Münâvî'den, “Vâlid-i nebevî cehennemde midir?” diye sorduğunda Münâvî şiddetle haykırarak, “Vâlid-i Peygamberî zamân-ı fetrette vefat etmiştir. Peygamber ba's olunmazdan evvel ise azap yoktur” demiştir.

İbn Cerîr, İbn Ebû Hâtim de tefsirlerinde Katâde'den, “Cenâb-ı Hak'tan bir emir ve haber gelmedikçe, Allah Teâlâ kimseye azap etmez” dediğini nakletmişlerdir.

2. Yine el-İsrâ sûresinde yukarıdaki âyet-i kerîmenin alt tarafında, وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَوْمًا أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا *“Ezelî hükmü kazamızı infaz etmek için bir kavmin helâkini istediğimizde o kavmin ashâb-ı yesârına peygamber lisaniyla iman ve itaat etmelerini emrederiz. Onlar ise fisk edip iman etmezler. Bu halde artık onlara azap vâcip olur. Biz de bunların karyelerini, şehirlerini tahrip ve kendilerini helâk ederiz”*³⁹⁸ buyurulmuştur. *Beyzâvî Tefsiri*'nde yukarıdaki âyet-i kerîme gibi bu da helâk ve azap için lisân-ı Resûl ile davetin şart olduğuna delâlet eder deniliyor.

397 {el-İsrâ, 17/15.}

398 {el-İsrâ, 17/16.}

3. el-En‘âm sûresinde, *“Habîbim! Enbiyanın ba’sı ve onlara isyan edenlerin azap olunmasından gaye şudur ki: Rabbin teâlâ, Allah duygusundan mahrum bir ülke halkını, Peygamber gönderip ikaz etmedikçe helâk ve azap etmez”*³⁹⁹ buyurmuştur.

4. el-Kasas sûresinde *“لَوْ لَا أَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”* *“Eğer, müşriklerin vaktiyle iktisap ettikleri şirk ve mâsiyet sebebiyle kendilerine azap isabet ettiğinde, ‘Yâ rabbî! Bize vaktiyle bir peygamber gönderip de âyât ve ahkâmını bildirse idin, biz o âyetlerine ittibâ ederdik de müminlerden olurduk’ demeleri olmasa idi, biz peygamber göndermeye lüzum görmezdik”*⁴⁰⁰ buyurulmuştur.

İbn Ebû Hâtim, bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Hasan-ı Basrî senedi ile Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Fetret zamanında ölen kimse, *“Yâ rabbî! Bana ne kitap geldi, ne de peygamber, der”* sonra da, *“رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”* âyet-i kerîmesini okur.

5. Tâhâ sûresinde, *“لَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنَخْزَى”* *“Eğer biz, bu müşrikleri, peygamber göndermeden bir azap ile helâk etseydik, muhakkak kıyamet günü onlar, ‘Yâ rabbî! Bize peygamber gönderip âyât ve ahkâmını bildirse idin, biz böyle zelil ve rüsvâ olmazdık’ derlerdi”*⁴⁰² buyurulmuştur.

Yine İbn Ebû Hâtim bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Atıyye’den, *“Fetret zamanında ölen kimse, ‘Yâ rabbî! Ne kitap geldi ne de peygamber’ diye intizar eder, sonra da, “لَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ...”* kavli-i şerifini okur”⁴⁰³ buyurulduğunu tahrîc etmiştir.

6. el-Kasas sûresinde, *“وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا”* *“Habîbim! Rabbin teâlâ şirk ile âlûde bir karye halkını, bir milleti, onların ulularına âyâtımızı okuyup anlatan bir peygamber göndermedikçe helâk eder olmadı”*⁴⁰⁴ buyurulmuştur.

Yine İbn Ebû Hâtim İbn Abbas’tan ve Katâde’den bu âyet-i kerîmenin tefsirinde, *“Cenâb-ı Hak Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in bi’set ve şeriatı kendilerine erişmeyen milletleri helâk ve azap etmez. Muhammed’in sıyt-i şerîatı kendilerine vâsıl olup da inkâr ve tekzip eden milletleri azap eder”* dedikleri rivayet edilmiştir.

7. En‘âm sûresinde, *“وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ. أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ”* *“Bu Kur’an, insanların her nevi hayır ve menfaatlerini bildiren bir kitaptır. Biz bu kitâb-ı mübînî, insanların mûcebi ile amel ve hilâfından hazer etmeleri için indirdik. Bu suretle rahmet-i ilâhîye nâil olmaları me’muldür. Yine biz bu Kur’an-ı*

399 {el-En‘âm, 6/131.}

400 {el-Kasas, 28/47.}

401 {Tâhâ, 20/134.}

402 {Tâhâ, 20/134.}

403 {Tâhâ, 20/134.}

404 {el-Kasas, 28/59.}

Mübîn'i, Mekke müşrikleri, bizden evvel yahudi ve nasârâya Tevrat ve İncil inzâl olunmuştu. Fakat biz –kendi dilimizde olmayan– bu iki kitabı okumaktan gafil ve âciz idik derler diye gönderdik”⁴⁰⁵ buyurulmuştur.

8. eş-Şuarâ sûresinde, *وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْنٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ. ذِكْرَىٰ وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ* “Habîbim! Biz, hiçbir cemiyeti, kendilerine şirk ve ma’siyetten tahzir edecek peygamber göndermedikçe helâk ve azap etmedik ve etmeyiz. Çünkü bu inzar, avâkıb-ı umûru kendilerine ihtardır. Biz kable’l-inzâr helâk ve azap eden zalimlerden değiliz”⁴⁰⁶ buyurulmuştur.

9. el-Fâtır sûresinde, *وَهُمْ يَصْطَرِحُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُم مَّا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ* “Ehl-i küfür ve mâsiyet cehennemde, ‘Rabbimiz! Bizi buradan çıkarıp dünyaya iade et de bundan evvel irtikâp ettiğimiz o küfür ve mâsiyete mukabil şimdi güzel ameller işleyelim’ diye çağırışlırlar. Cenâb-ı Hak, ‘Biz, sizi akli başında, reşid bir mütefekkir kimsenin avâkıb-ı umûru düşünüp idrak edebileceği bir çağa kadar yaşatmadık mı? Ve size nezîr bir peygamber de gelmedi mi?’ diye ilzam eder”⁴⁰⁷ buyurulmuştur.

Müfessirler bu âyet-i kerîmedeki nezîr peygamberle murat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir ve onun ba’s buyurulmasıdır demişlerdir.

Bi’set-i Muhammediyye’den Evvel Fetret Zamanında Ölenlerin Cehennemden Masûniyetlerine Delâlet Eden Şu Hadisleri de Mütalaa Edelim:

1. Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye’nin *Müsned*’lerinde, Beyhakî’nin de *Kitâbü’l-i’tikâd*’da Esved b. Serî’ radiyallahu anhtan⁴⁰⁸ rivayetlerine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Dört sınıf insan kıyamet gününde cehennemden affolunmalarını iddia ve istidlâl ederler: a) Hiçbir veçhile işitmeyen sağır, b) Ahmak ve akli kıt, c) Bunak, d) Fetret devrinde ölenler. Sağır, “Yâ rabbi! Gerçi ben devr-i İslâm’ı idrak ettim, fakat Müslümanlık nedir, ne gibi ahkâmı ihtivâ eder? Benim için işitip öğrenmek mümkün olmamıştır” der. Ahmak ve bön kimse de, “Yâ rabbi! Müslümanlık geldiğinde aklım kıt idi. Çocuklar beni deve kığına tutarlardı” der. Bunak ihtiyar da, “Yâ rabbi! Gerçi ben Müslümanlık devrini idrak ettim. Fakat benim için onun ahkâm-ı âliyesini idrak ve ihata etmek mümkün değil idi” der. Fetret zamanında vefat eden kimse de, “Yâ rabbi! Benim yaşadığım sırada Müslümanlığı bana tâlim edecek bir peygamber gelmemiştir ki, onun ahkâmını öğrenip ona mutî ve münkâd olayım” der.

Sonra bu dört sınıf insanlar imtihan için cehenneme sevkolunur ve bunlara, “Cehenneme giriniz!” denilir. Bunlardan itaat edip girenlere cehennem bir berd ü selâm olur. Cehenneme girmeyenler de cehenneme çekilirler.”⁴⁰⁹

405 {el-En’âm, 6/155-156.}

406 {eş-Şuarâ, 26/208-209.}

407 {el-Fâtır, 35/37.}

408 Esved b. Serî’ sahâbîdir. Basra’da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Kendisinden sekiz hadis rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem’in maiyetinde dört muharebede bulunmuştur. Şair, fasih, muhsin ve mükrim bir zattı. Basra’nın ilk kadısıdır. 42 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 31).

409 {HM16410 İbn Hanbel, IV, 24.}

Bu meâlde daha birçok hadis de Süyûtî tarafından zikredilmiştir.

2. Yukarıda etfâl-i müşrikîn hakkında ulemânın ictihad ve efkârını bildirirken ashâb-ı tahkîkin ihtiyar ettikleri mezhep, müşrik çocuklarının cennetlik olduklarını Nevevî lisanından bildirmiştir. Muhakkikînin bu babdaki delilleri de, وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا⁴¹⁰ âyet-i kerîmesidir. Yine Nevevî diyor ki: “Kendisine davet vâsıl olmadığı için bâliğ ve reşid azap olunmazsa öbürlerinin azap olunmayacağı bitarîkî’l-evlâ sabit olur.”

Yukarıdaki âyât-ı kerîme ve ahhâr-ı şerife ile kati surette sabit olan hakikat-i dîniyye şudur ki: Kendisine bir nebînin daveti vâsıl olmayan kimse azap olunmayacaktır. Cehennem bunlar için berd ü selâm olacaktır.

Fakat bir peygamberin davetini işitip de küfür ve şirkte ısrar edenler cehennemde azap olunacaktır. Bunda hiçbir nizâ ve ihtilâf yoktur.

Resûl-i Ekrem efendimizin ebeveyn-i şerîfeynine gelince: Bunlara da enbiyâ-yi sâlifeden hiçbir nebînin daveti vâsıl olmadığı tarihen sabit olan bir hakikattir. Şöyle ki, ahd-i nübüvveti o devre en yakın olan peygamber Îsâ aleyhisselâmdır. Îsâ peygamberle Resûl-i Ekrem’in ahd-i nübüvvetleri arasında 600 küsur sene kadar bir fetret vardır. Mehd-i intişârı arz-ı mukaddes olan İseviyyet Suriye havalisine ve betâetle garba doğru intişar ettiği halde Cezîretü’l-Arab’ın âteşin çöllerine bir türlü girmek cesaretini kendisinde bulamamıştır. Esasen an’anelerine ve asûbet-i kavmiyye ve milliyelerine son derece bağlı bulunan Araplar arasında putperestlikten başka bir dinin kabulü imkân ve ihtimali de yoktu. Bunu bazı hıristiyan papazları tecrübe ederek anlamışlardır. Vaktiyle yehûd dininin de Medine’den Mekke’ye sirayet edememesinin başlıca bir sebebi de budur. Kureyş’in putlarını yalnız Hazret-i Muhammed’in yüksek iradesi sernigûn etmiştir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem efendimizin muazzez vâlîde ve pederlerinin sem’ine hiçbir nidâ-i tevhid ulaşmamıştır. Resûl-i Ekrem’in peder-i âlîleri Hazret-i Abdullah’ın müntehâ-i seferi Medine idi. O da hurma almak üzere birkaç günlük bir seyahatten ibaretti. Ehl-i kitabın makarri olan Şam’a ve mülhakatına hiçbir sefer etmediği muhakkaktır. Esasen Hazret-i Abdullah pek genç vefat etmişti. مولد سيد البرية في السنة في Hâfız Selâhaddin’in bir eserinde Hazret-i Âmine’nin Resûl-i Ekrem’e hamile kaldıkları tarihte Abdullah hazretleri on sekiz yaşında idi. O sene içinde Medine’ye Benî Neccâr’dan dayılarının yanına gitmişti. Orada vefat etmiş ve Resûl-i Ekrem ana karnında dürr-i yetim gibi yetim kalmıştır. Resûl-i Ekrem’in vâlidesi ise, değil Mekke’den belki kendi evinden bile harice çıkmamıştır.

HULÂSA. Mekkeliler’in kadın, erkek edyanla alâkadar oldukları yoktu. Bu sebeplerdir ki, i’lân-ı nübüvvet buyurduklarında Mekkeliler kadın, erkek hayret etmişlerdi. Bu ne haldir? اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا “Allah insanlardan peygamber göndersin? Şaşılacak şeydir,”⁴¹¹ diyorlardı. Yine böyle, وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ “Tanrımız peygamber

410 {el-İsrâ, 17/15.}

411 {el-İsrâ, 17/94.}

*göndermek dileyseydi şüphesiz ki melek bir peygamber gönderirdi. Böyle, insandan peygamber olduğunu eski ve en yaşlı babalarımızdan da işitmedik*⁴¹² diyorlardı. Arap'ın peygamber ba's ü irsâli hakkında biraz mâlûmatı olsaydı, bu kadar cahilâne bir hayret göstermeyecekti ve Resûl-i Ekrem'e o kadar yan bakmayacaktı. Gerçi İbrâhim aleyhisselâmı peygamber olarak işitiyorlardı. Fakat bunun da nübüvveti kendi zamanına maksûr ve münhasır olduğunu zannederlerdi. Sonra İbrâhim'in ahkâm-ı esâsiyyesi neden ibaret idi? Risâlet-i Ahmedîyye ile İbrâhim Peygamber arasında 3000 senelik bir fâsıla-i medîde bulunuyordu, İbrâhim şeriatını ne bilen ne de bulunacak vesâik vardı. Hiç şüphesiz ki Resûl-i Ekrem'in ebeveyni de peygamberler hakkında hiçbir mâlûmata mâlik değillerdi.

ZAMAN-I FETRET NEDİR?

Fukaha fetret deyince, Îsâ aleyhisselâm ile Resûl-i Ekrem arasındaki zamanı kastederler; bu 600 küsur sene zarfında gelip geçenlere ehl-i fetret denilir. Ehl-i fetret üç kısımdır:

1. Cenâb-ı Hakk'ın birliğini zekâsıyla düşünüp bulan ve bilen kimselerdir. Bunlardan bir kısmı hiçbir şeriata dahil olmamıştır. Kus b. Sâide, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi. Bir kısmı bir şeriata dahil olmuştur. Tübbâ' ve kavmi gibi.

2. Tevhidi tebdil ve tağyîr edip şirki kabul eden ve kendisi için bir şariat uydurup tahlil ve tahrim edenlerdi. Amr b. Lühay gibi ki, Araplar arasında putperestliğin vâzıdır. Yukarıda izah olunduğu üzere Bahîra, Sâibe, Vasîle, Hâm gibi ahkâm teşrî' etmiştir. Araplar'dan cinlere, meleklerle ibadet edenler vardı. Kız çocuklarını yüzkarası addedenler, diri diri toprağa gömenler bulunuyordu.

3. Ne müşrik ne de muvahhid olup bir peygamberin şeriatına dahil olmayan ve kendisi için ne bir şariat, ne bir din icat ve ihtirâ' etmeyip bütün ömrünü gafletle geçiren ve zihni böyle metafizik düşüncelerden tamamıyla hâlî bulunan kimselerdi. Câhiliye devrinde böyle üçüncü bir sınıf halk da vardı.

Ehl-i fetretin bu üç sınıf halktan ikinci sınıfın ta'zîb olunacakları küfürleri muktezâsı muhakkaktır. Üçüncü sınıf, hakiki ehl-i fetrettir. Bunların da muazzeb olmadıkları yukarıda asıllarını ve tercümelerini zikrettiğimiz nusûsun şehâdetleriyle sabit bir hakikattir.

Birinci kısımda zikrettiğimiz Kus b. Sâide ile Zeyd ümmet-i vâhide olarak ba's olunacaklardır. Tübbâ' ve emsali hakkında ilmin vereceği hüküm de bunlardan devr-i İslâm'ı idrak edip de müslüman olanlardan başka idrak edememiş bulunanların ehl-i dîn ve sâhib-i îmân olduklarıdır.

İKİNCİ MESLEK

Resûl-i Ekrem'in ebeveyni ehl-i necâtırlar. Çünkü bu muhterem ana ve babanın ehl-i şirk oldukları sabit olmamıştır. Belki bunlar, tâife-i Arab'dan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl

ve Varaka b. Nevfel ve emsalleri gibi büyük babaları İbrâhim aleyhisselâmdan an'anevî vâris olabildikleri bazı âdâb ve itikad üzere olan bir zümre-i nâciyye ve muhteremeden ma'dûddurlar. Bu mesleğin sahipleri ve sâlikleri de Fahreddin er-Râzî gibi bir hayli İslâm mütefekkirleridir. Bunlara göre, ne Hazret-i Muhammed'in, ne de sair enbiyâ-i kirâmın aziz peder ve vâlideleri kâfir değildirler. Bu müddeâlarını vücûh-ı adîdeyle ispat etmişlerdir. Bu delillerden birisi, ⁴¹³ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ. وَتَقْلُبُكَ فِي السَّاجِدِينَ âyet-i kerîmesidir.

Şuarâ sûresinin bu âyet-i kerîmesinde Cenâb-ı Hak, “*Habîbim! Azîz ve rahîm olan o Cenâb-ı Hakk’a tevîk-ı umûr eyle ki, O, -senin gece ashab-ı teheccüd arasında namaz kıldığını ve -kıyam, kuûd, rûkû, secde gibi erkân-ı sâlât arasında- intikal ettiğini görür. Çünkü Allah çok iyi işitir ve duyar ve O’nun ilim ü idrâki çok geniştir*” buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmedeki سَاجِدِينَ “*Namaz kılanlar*” ile birtakım muhakkik müfessirler, tâ Âdem ve Havvâ aleyhisselâmdan Abdullah ve Âmine radiyallahu anhümâya gelinceye kadar nûr-ı Muhammedînin vâsita-i intikali olan erkek, kadın bütün usul ve ecdâd-ı Muhammedî maksuttur demişlerdir. Bu surette âyet-i kerîmenin mânası, “Habîbim! Allah senin namaz kıldığını ve bundan evvel de senin nurunun bir sâcidden öbür sâcide intikal edegeldiğini görür” demek olur. Bu şekl-i tefsîre göre, bu âyet-i kerîme Hazret-i Âdem’e kadar imtidâd eden ecdat ve ceddât-ı Muhammedî’nin kâmilan müslüman olduklarına delâlet eder.

Silsile-i neseb-i Muhammedî arasında İbrâhim aleyhisselâmın pederi Âzer’in Kur’an’da sûre-i En’âm’da esnâma taabbüdüne dair olan kayıt ve işaret de mûcib-i şübhe ve tereddüt olmamalıdır. Silsile-i neseb-i Muhammedî arasında siyah bir halka zannedilen Âzer’in esnâma taabbüdü, tarihî tetkikata istinat ederek diyebiliriz ki, nûr-ı Muhammedî’nin vâlide-i İbrâhim’e intikalinden sonradır. Hatta tarihî tetkikat, bazı ulemânın Âzer, İbrâhim peygamberin babası değildi, amcası idi. Mecazen âyet-i kerîmede baba tabir buyurulmuştur suretinde kavâid-i edebîyyenin pek müsait olduğu bir tevcihe de lüzum yoktur. Âzer’in oğluna karşı muhalif bir cephe alması, İbrâhim’in i’lân-ı nübüvvetinden sonra olduğu muhakkaktır. *Fütûhât-ı İlâhiyye* gibi birçok tefsirî eserlerde bunun bu babdaki şüphelere karşı bir “cevâb-ı hasen” diye tavsif edilerek nakledilmesi bu tarihî hakikate müstenit olmasına mebnîdir. Fahreddin er-Râzî’nin *Esrârü’t-tenzîl*’indeki kıymetli bir mütalaasını nakletmeden geçemeyeceğiz:

Âbâ-i Muhammed aleyhisselâmın müşrik olmadıklarının bir delili de Resûl-i Ekrem’in, ⁴¹⁴ لَمْ أَزَلْ أَتَقُلْ مِنْ أَصْلَابِ الطَّاهِرِينَ إِلَى الْأَرْحَامِ الطَّاهِرِينَ “*Ben mütemâdiyen temiz babaların sulbünden, temiz anaların rahmine nakloluna geldim*”⁴¹⁵ buyurmuş olmasıdır. Kur’ân-ı

413 {eş-Şuarâ, 26/218-219.}

414 {“الأرحام الطاهرين” ifadesi, kaynakta “أرحام الطاهرات” şeklindedir. Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Sîretü’l-Halebiyye*, I, 65.}

415 {Rivayet muhtelif tefsirlerde ve eserlerde yer almasına rağmen, temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Hadis, *es-Sîretü’l-Halebiyye* adlı eserde nakil ve izah edilmiştir. Ali b. İbrahim el-Halebî, *es-Sîretü’l-Halebiyye*, I, 65.}

Kerîm'in, إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ “*Şüphesiz ki müşrikler necistir*”⁴¹⁶ diye tavsifine ve tahâret ile necâset, iman ile şirk, mümin ile müşrik arasında tezat ve tekabül bulunmasına göre, Resûl-i Ekrem'in ecdâd-ı kirâmından hiçbirisinin müşrik olmadıklarını kabul etmek vâcib olur.

ÜÇÜNCÜ MESLEK

Resûl-i Ekrem'in ebeveyni müşrik değillerdir: Çünkü Allah Teâlâ Resûl-i Ekrem'in ana ve babasına hayat bahşetmiş ve bu muhterem ana, baba aziz oğullarının nübüvvet ve risâletini kabul ve iman etmişlerdir. Bu meslek de birçok huffâz-ı muhaddisînin sâlik oldukları bir tarîk-ı istidlâldir. İbn Şâhin, Hâfız Ebû Bekir, Hatîb el-Bağdâdî, Süheylî, Kurtubî, Muhibbüddin et-Taberî, allâme Nasîrüddin b. Münîr ve daha bu tabakada birçok ehl-i hadîs bu yolda istidlâl etmişlerdir.

İbn Şâhin'in *en-Nâsih ve'l-mensûh*'unda, Hatîb el-Bağdâdî'nin *es-Sâbık ve'l-lâhik*'inde, Dârekutnî ve İbn Asâkir'in *Garâib*'de tahrîrlerine göre, Âişe radiyallahu anhâ demiştir ki: Haccetü'l-Vedâ'da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizimle birlikte haccetti. Sonra Hacûn Kabristanı'na uğradı. Hazret hazin ve mağmûm ağlıyordu. Orada uzunca bir zaman kaldıktan sonra benim yanıma geldi. Bu defa ferahnâk ve mütebessimdi. Ben halinde gördüğüm bu bâriz tahavvülün sebebini sorduğumda:

— “*Annemin kabrine gittim. Cenâb-ı Hak'tan annemi ihyâ buyurmasını diledim. Kabul buyurup annemi diriltti ve bana iman ettikten sonra ebedî haline red ve iade buyurdu*” diye cevap verdi.⁴¹⁷

Ehl-i hadîs bu rivayetin zaafına hükmetmişlerdir. Hatta vaz'ına kâil olanlar da bulunmuştur. Fakat bunun kıymeti yoktur. Zaafına hükmedilmesi senedinden neşet etmiştir. Bâb-ı rivâyette ehl-i hadîsçe matlup olan şerâit-i rivâyeti haiz olmamasındandır. Süheylî روضة الأنف *Ravzatü'l-ünfte*⁴¹⁸ bu hadisi Hazret-i Âişe'den rivayet edenler arasında ehl-i hadîsçe ahvali meçhul iki râvi vardır diyor. Bundan sonra da Süheylî, Allah her şeye kâdirdir, O'nun rahmeti hiçbir şeyden âciz ve kâsır değildir. Bu deryâ-yı rahmetin en ziyade döküldüğü bir mansab-ı mübâreki varsa o da kalb-i Muhammedî'dir diyor.

Kurtubî de Diyor ki: Bu hadîs-i ihyâ ile istiğfardan nehiy hadisi arasında teâruz yoktur. Çünkü hadîs-i ihyâ, istiğfardan müteahhirdir. Bunun delili de ihyânın haccetü'l-Vedâ'da vukuunu Hazret-i Âişe'nin rivayet etmesidir. Bunun için ihyâ hakkındaki rivayetlerin istiğfar haberlerini nâsih olduğunu kabul etmiştir.

Nasîrüddin b. Münîr el-Mâlikî de Diyor ki:

Resûl-i Ekrem'i tatyîben ebeveyninin ihyâ buyurulmasının nazîri Îsâ b. Meryem aleyhisselâm için vâki olmuş bulunmasıdır. Resûl-i Ekrem ebeveynine istiğfardan meno-

416 {et-Tevbe, 9/28.}

417 {İbn Şâhin, *Nâsihu'l-hadîs*, 1, 489; no: 656.}

418 {“روضة الأنف *Ravzatü'l-ünf*” şeklinde kaydedilen eser ismi, elimizdeki baskılarda “er-Ravzü'l-ünf” olarak matbudur. Bkz. Süheylî, *er-Ravzü'l-ünf*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1421/2000.}

lunduğuna göre, mahzun olan kalb-i Muhammedî muhterem ebeveyninin ihya ve iman-larıyla tesrîr buyurulmuştur. Mümin olarak da bu ana, baba hâl-i sâbıklarına red ve iade edilmiştir.

Yine Kurtubî Diyor ki: Resûl-i Ekrem'in vefatı anına kadar hakkında Allah'ın lutf u keremi tevâlî ve temâdî etmiştir. Sonra ebeveyninin ihya ve imanı da ne aklen ne de şer'an mümtenîdir. Bundan başka Kur'an'da katîl-i Benî İsrâil'in ihya ve katilini ihbar etmesi vârit olmuştur. İsrâ aleyhisselâm yediyle Cenâb-ı Hakk'ın ihyâ-i emvât buyurduğu da sabit bir hakikattir. Resûl-i Ekrem hakkında ziyade bir kerem ve fazilet olarak ebeveyninin ihya edilip iman etmelerinde hiçbir imtinâ yoktur.

Hâfız Şemseddin b. Nasîrüddin ed-Dımaşkî'nin مولد الهادي في مورد الصادى namındaki bir eserinde bu hadîs-i şerif münasebetiyle şu neşîdesini irat etmiştir:

حبا لله النبي مزيد فضل	على فضل وكان به رؤفا
فأحيا أمه وكذا أباه	لإيمان به فضلا لطيفا
فسلم فالقديم بذا قدير	وإن كان الحديث به ضعيفا

MÂNASI. Cenâb-ı Hak habîb-i edîbine fazilet üzerine faziletler bahş ve ihsan buyurdu. Çünkü Allah, Peygamber'ine karşı son derecede raûf ve rahîm idi. Sonra en latif bir fazl ü inâyeti de kendisine iman edebilmeleri için ebeveynini ihya buyurmasıdır. Ey sâmi'! Bu hakikati ifade eden hadis "zayıf" olsa da buna Allah'ın "Kadîm, Kadîr" olduğunu teslim eyle!

Şimdi Vâlideyn-i Nebevîye Ait Bahsin İbtidâsına Bir Daha Avdet Ederek Diyeceğiz ki:

ما كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ⁴¹⁹ âyet-i kerîmesinin vâlideyn-i nebevî hakkında nâzil olduğunu iddia eden ulemâ nazarında, bu mesâlik-i istidlâliyyeden hiçbiri hâiz-i kuvvet değildir.

Bunlar da Müslim'in yukarıda kendileri için medâr-ı istinâd olduğunu bildirdiğimiz her iki hadisini zâhirleri üzerine ibkâ etmişlerdir. Bazı ulemâya göre bu babda sükût ve tevakkuf ihtiyar edilmelidir. Hiçbir müslüman için Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin küfür ve imanından, muazzeb olup olmadıklarından bahsetmek muvâfık değildir. Tâceddin el-Fâkihânî, *Fecr-i Münîr*'inde, الله أعلم بحال أبيه "Resûl-i Ekrem'in ebeveyninin halini Allah bilir" diyor.

Ebû Nuaym'ın *Delâil-i Nübüvve*'sinden Zührî tarikiyle Ümmü Semâa'nın vâlidesinden şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın vâlidesi Âmine'nin maraz-ı mevti olan hastalığında ziyaretine gitmiştim. O sırada beş yaşına girmiş⁴²⁰ olan Muhammed sal-

419 {et-Tevbe, 9/113.}

420 En sahih olan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sırada altı yaşında idi.

lallahu aleyhi ve sellem annesinin baş ucunda oturuyordu. Âmine, bir müddet kemâl-i şefkat ve dikkatle oğlunun yüzüne baktı, İbrâhim'in nûr-ı tevhîdini, Yûsuf'un güzelliğini taşıyan ve Mûsâ'nın mûcizelerini, İsâ'nın asalet ruhunu haiz olan oğlunun simasından mülhem olarak şu beyitleri inşâd eylemiştir:

يا ابن الذي من حومة الحمام إن صح ما أبصرت في المنام
فأنت مبعوث إلى الأنام تبعث في الحل وفي الحرام
تبعث في التحقيق والإسلام دين أبيك البر إبراهيم
فالله أنهاك عن الأصنام ألا تواليا مع الأقوام

MÂNASI. “Ey büyük bir güvercinin mahsûl-i hayatı olan oğlum! Menâmımda gördüğüm rüya doğru çıkarsa sen ins ve cinne, hill ü hareme ba’s olunup peygamber olacaksın! Aziz oğlum! Sen, İslâm dininin, ceddin Hazret-i İbrâhim dininin hak din olduğunu tasdik ve tâlim için ba’s olunacaksın. Allah seni milletlerle beraber tevâlî edip yaşayagelen şu putlardan ve bunlara ibadetten nehyedip esirgemiştir.”

Hazret-i Âmine bu şiirini inşâd ettikten sonra, “Her yaşayan ölür, her yeni eskir, her çok azalır, her büyük fena bulur. Şüphesiz ben de öleceğim. Fakat ebedî anılacağım. Dünyada oğlumu hayrû'l-halef bırakıyorum” deyip müteakiben vefat etmiştir. Âmine'nin bu şiiri ve bu ifadeleri kâmil bir muvâhhidin lisanına yaraşır bir haldedir. Hazret-i Âmine'nin yüksek bir kudret-i edebiyesi bulunduğu bu şiirlerden ve bu sözlerden açık bir surette anlaşılır. Pederi Benî Zühre reisi Vehb'dir. Vehb, kızının tahsil ve terbiyesine pek ziyade ihtimam ettiğinden Âmine Kureyş kızlarının en yükseği addolunurdu.

Vâlîde-i nebevî gibi Resûl-i Ekrem'in pederi Abdullah'ın tevhîde delâlet eder eş'ârı vardır. Cümleden biri *Sîret-i İbn Hişâm*'da rivayet olunduğu üzere, Abdullah, Âmine'ye hıtbeye edilmekten evvel Benî Esed'den bir kadın ki, Varaka b. Nevfel'in hemşiresi idi. Kâbe derununda açıktan aşk ilân etmişti. Hatta muvâfakati suretinde kendisine mühim bir servet de hediye edeceğini vaz ediyordu. Böyle hayâsızca arz-ı nefis eden bu kadına karşı yüksek bir fazilet dersi veren şu kıtasıdır ki, Abdullah'ın kemâl-i iffetine de delâlet eder:

أما الحرام فالممات دونه والحل لا حل فاستبينه
يحمي الكريم عرضه ودينه فكيف بالأمر الذي تبغينه

MÂNASI. Haram o kadar acıdır ki, ölüm acısı ondan çok hafiftir. Helâl ise çok tatlıdır. Var kadın, sen açıkça helâlini ara! İzzet ve şeref sahibi olan ırzını ve dinini himaye ve muhafaza eder. Rosbuluk demek olan bir işe nasıl cesaret gösterir?

Abdullah hasep ve nesepe Kureyş'in en temiz bir soyuna mensuptur. Buhârî *Sahîh*'inde ve *Târîh*'inde Resûl-i Ekrem efendimizin atalarını sayarken İbrâhim aleyhisselâma kadar çıkarır, İbrâhim Halîl Kâbe'nin ilk bânisi bulunduğundan, Resûl-i Ekrem'e gelene kadar bütün İbrâhim evlâdı Kâbe'ye hizmet edegelmışlerdir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'in ecdâd-ı kirâmının bütün hayatları kemâl-i vuzûh ile mazbuttur. Hepsî de sâhib-i şeref ve fazilet insanlardır. لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ⁴²¹ âyet-i kerîmesindeki أَنفُسِكُمْ kavlı-i şerifi şâz olan bir kıraate göre أَنفُسِكُمْ okunmuştur. Bu şâz kıraate göre mânası: *“Ey insanlar! Sizin en güzel ve temiz bir soyunuzdan, size en necip bir peygamber geldi”* demektir.

Resûl-i Ekrem efendimiz kendileri de Huneyn Gazâsı'nda İslâm ordusunun bozulduğu sırada nübüvvet ve risâlet kuvvetinin kendisine bahşettiği yüksek bir irade ve mehâbetle münhezim bir orduya hitap ederek, *“Ben Allah'ın peygamberiyim, bunda yalan yoktur! Ben, Abdülmuttalib'in torunuyum, soyumda yalancı yoktur”*⁴²² buyurmuşlar ve bozulan ordunun kuvve-i mâneviyyesini iade etmişlerdir.

Bir dereceye kadar hayatları hakkında izahat verdiğimiz vâlideyn-i nebevîden şirk sudûru cidden müsteb'addir.

Hulvânî *Mevâkıb*'da diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ebeveyninin (neûzü billâh) küfürlerine hükmetmek âkıldan sudûr eden ağır bir zelledir. Böyle bir hükmün ağızdan kaçırılması küfre kadar varır. Çünkü böyle bir söz sarfetmek, Resûl-i Ekrem'e ezâ vermektir. Taberânî'nin rivayetine göre, Ebû Cehil'in oğlu, İslâm bahadırlarından İkrime radiyallahu anh: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip babasına sebbedildiğinden bahis ile şikâyet ettiğinde, Resûl aleyhisselâm, لا تَوَدُّوا الْأَحْيَاءَ بِسَبِّ الْأَمْوَاتِ *“Öölere sebb ü şetm ederek dirilere ezâ vermeyiniz”*⁴²³ buyurmuştur. Hiç şüphesiz ki, Resûlullah kabri-i şeriflerinde haydır, ümmetinin âmâli kendilerine arz olunur. İkrime radiyallahu anh, babası hakkında cehennemliktir denilmesinden mütezzî olarak nehy olunursa, Resûl-i Ekrem efendimizin hâtır-ı âlîlerine riayet etmek daha evlâdır ve vâciptir.

Bir kere de Ebû Leheb'in kızı Dürre denilmekle mâruf olan Sebâ radiyallahu anhâ Resûl-i Ekrem'e gelmiş ve, *“Yâ Resûlellah! Halk bana خطب النار “Cehennem odununun kızı” diye çağırıyorlar, suretinde şikâyet etmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şiddetli bir gazapla kalkıp, “Bazı kimselerin benim nesebimle uğraşmaya ne hakkı vardır?”* buyurmuş ve,

421 et-Tevbe, 9/128.

422 قال النبي صلى الله عليه وسلم عند شذائد حنين: أنا النبي لا كذب، أنا ابن عبد المطلب {B2864, Buhârî, Cihâd, 52.}

423 {İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLI, 56, 67.}

“Kim ki benim nesebimle uğraşırsa, emin olunuz ki o kimse bana ezâ verir. Kim ki bana ezâ eder, o kimse Allah Teâlâ’ya ezâ verir” buyurmuştur.⁴²⁴

Bu bahsi hulâsa ederek deriz ki: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem taraf-ı ilâhîden âlemlere rahmet olduğu hitap edilirken, şems-i münîr-i nübüvvet ve risâlet henüz tulû’ etmeden o nûr-ı mübînî sîne-i ihtirâmında taşıyan bir ana, babayı evlâdının feyiz ve nurundan mahrum farzetmek hem edebe hem mantığa muvâfık değildir. Hususiyle Resûl-i Ekrem’in vâlideyn-i muhteremeyninin hayatları Câhiliye devrinde geçmiştir, risâlet-i Ahmediyye zamanını idrak etmemişlerdir. Şairin şu rubâîsi ile bu izahımıza nihayet veriyorum:

İki cihan güneşi burc-i saâdetde iken
Vâlideynine mevlâ nice vermeye şerefi
Çeşm-i insâf ile ey dil nazar et gavvâsa
Alacak dürrünü yabana atar mı sadefi?

TERCEME-İ HÂLLER

Mevzubahsimiz olan Müseyyeb b. Hazn radiyallahu anh hadisinde geçen birkaç ismin müsemmâları ile hadis râvisinin terceme-i hâli ber-vech-i âtîdir:

Ebû Tâlib’in ismi Abdümenâf’tır. Fakat Hâkim, mütevâtiren naklolunan haberlere göre, Ebû Tâlib künyesi aynı zamanda amm-i Nebî aleyhisselâmın ismidir de diyor. Yine Hâkim, Hazret-i Ali’nin hatt-ı destiyle de bu suretle mazbut ve muharrer bulunmuştur demiştir.

Ebû Cehil’in künyesi Ebû’l-Hakem’dir. Ebû Cehil künyesi Resûl-i Ekrem tarafından verilmiştir. İsmi de Amr b. Hişâm’dır. Ebû Cehil şaşı idi, me’bûn idi. İbn Düreyd’in *Vişâha*’da beyanına göre, âlem-i İslâm’da ilk koparılan düşman kafası Ebû Cehil’in başıdır. Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anh yediyle koparılmıştır (Aynî).

Abdullah b. Ebû Ümeyye de ezvâc-ı tâhirattan Ümmü Seleme radiyallahu anhânın kardeşidir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem karşı şiddetli adâvet beslerdi. Feth-i Mekke’den evvel müslüman olmuştur. Hayber Gazâsı’nda bulunmuştur. Tâif’te şehîden vefat etmiştir (*Kastallânî*).

Müseyyeb b. Hazn b. Ebû Vehb radiyallahu anhümâ Kureyşî’dir. Baba, oğul ikisi de sahâbîdir. Vâlideleri Resûl-i Ekrem’in ammesi Âtike’dir. Hazn b. Ebû Vehb eşraftandı. Hicret şerefini de ihrâz etmiştir. 10. hicret senesinde Ebû Bekir radiyallahu anhın devr-i hilâfetine musâdîf Yemâme Harbî’nde şehîden vefatını şârih Aynî, Zehebî’den nakle- diyor. Müseyyeb radiyallahu anh da hicret şerefini ihrâz etmiştir. Şecere-i rıdvân altında biat eden bahtiyarlardandır. Müseyyeb b. Hazn, sahâbî oğlu sahâbî olduklarından terce- mede tesniye sîgasıyla tarziye ettik. Müseyyeb hazretleri ticaretle iştigal ederdi. Kendi- sinden yedi hadis rivayet edilmiştir. Üçü *Buhârî*’de vardır. Tâbiîn hazerâtının yedi benâm

Medine fukahasından birisi Saîd b. Müseyyeb sâhib-i tercemenin oğludur ve babasının râvisidir. Saîd b. Müseyyeb selâmet-i hıfzı ve sıdk-ı beyânı cihetiyle ehl-i hadîsin göz nurudur. Mürselen rivayet ettiği hadislerinin esahh-ı merâsil olduğunda icmâ vardır (*Hulâsa ve Aynî*).

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقِدِ فَأَتَانَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مُخَصَّرَةٌ فَكَسَّ فَجَعَلَ يَنْكُثُ بِمُخَصَّرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ مَا مِنْ نَفْسٍ مَنفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةٌ أَوْ سَعِيدَةٌ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدْعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسِّرُونَ لِعَمَلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسِّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أُعْطِيَ وَاتَّقَى ⁴²⁵ الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Ali radiyallahu anhın şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Biz bir kere) Bakîu'l-garkad (Kabristanı'nda) bir cenazede bulunduk. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de yanımıza gelip oturdu, biz de etrafına oturduk. Resûl-i Ekrem'in elinde bir asâ vardı. O hazret başını eğdi. Asâsıyla yere vurmaya başladı. Sonra buyurdu ki:

— “Sizden hiçbir kimse ve nüfûs-ı mahlûkadan hiçbir nefis yoktur ki, onun (Allah Teâlâ tarafından) cennetteki ve cehennemdeki yeri takdir ve tayin edilmiş olsun! Onun şakî ve saîd olduğu tesbit olunmamış bulunsun!” Bunun üzerine ashâb-ı kirâmdan biri dedi ki:

— “Öyleyse yâ Resûlellah! Ameli ve ibadeti bırakıp Cenâb-ı Hakk'ın takdirine itimat edemez miyiz? Bizden, saadet ehli (olması mukadder) olan her kişiyi kazâ-i ilâhî, ehl-i saâdetin (hayır) ameline sevkeder, (kişi cennete nâil olur). Yine bizden ehl-i şekâvetten (olması mukadder) olan her kişiyi de kazâ-i ilâhî,

ehl-i şekāvetin (şer) ameline sevkeder, (bu da cehenneme girer).” Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cevaben,

— “Saadet ehline, saadet sahiplerinin (hayır) ameli (sevdirilerek) ifası kolaylaştırılır. Ehl-i şekāvete de eşkıya zümresinin (şer) işleri (sevdirilerek) ifası teshil edilir” buyurdu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu:

— “O kimse ki Allah hakkını verir, Allah’tan korkar, güzel kelimeyi, ‘lâ ilâhe illallâh’ kelime-i tevhidini tasdik eder, muhakkak biz o kimseye hayra karşı yüsrü mûcip bir haslet müyesser kılarız. O kimse ki hakkullahı buhl edip inâyet-i ilâhiyyeden istiğnâ ve güzel kelimeyi tekzip eder, ona da hayra karşı usrû şiddet-i mûcip bir haslet müyesser kılarız.”⁴²⁶ {B1362 Buhârî, Cenâiz, 82.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî buradaki rivayetini Osman b. Muhammed’den ahzetmiştir. Bu hadisi “Tefsîr” bahsinde de Âdem b. Ebû İyâs’tan, Bişr b. Hâlid’den, Ebû Nuaym’dan; “Kader” bahsinde de Abdân’dan, “Edeb” bahsinde Büндâr’dan tahrîc eylemiştir. Müslim de “Kader” bahsinde böyle müteaddit senedlerle, Ebû Dâvud “Sünnet”, Tirmizî “Kader”, Nesâî “Tefsîr”, İbn Mâce “Sünnet” bahislerinde rivayet etmişlerdir.

Bu hadisin, metn-i *Buhârî*’de mensup bulunduğu babın unvanı, kabirde mev’izadır. Kabirde cemaat halinde durmak gerek hayattakilerin gerek ölülerinin mesâlihine müteallik olursa mekruh değildir. Meselâ dirilerin kabirde oturup içlerinden birisi mevti, âhireti yâda vesile olacak mev’izada bulunması dirilerin menfaatine müteallik bir içtimâ olur. Yine kabirde Kur’an okumak, zikretmek için toplanmak da ölümlere istifade bahşeden bir içtimâdır. Ebû Dâvûd’un rivayetine göre, Ma’kıl b. Yesâr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, اَقْرَأُوا يَسَّ عَلٰى مَوْتَاكُم “Ölülerinizin ruhuna Yâsîn okuyunuz” buyurdu⁴²⁷ demiştir. Bu hadisi Nesâî ile İbn Mâce de bu suretle rivayet etmişlerdir. Binaenaleyh bu hadisten, ölümlerin kırâat-i Kur’ân ile müstefit oldukları istifade edilmiştir.

Buhârî’nin bu hadise takaddüm eden bir babı ve bir rivayeti daha vardır. Babın unvanı kabre cerid, ki hurma dalı dikmenin hükmüdür. Buhârî bu babında Büreyde el-Eslemî’nin kabrine iki hurma dalı dikilmesini vasiyet ettiğini ta’lîkan rivayet ediyor. Şârihler ekseriyetle bu gars-i eşcârın sebebini, ağacın mahsulü bereketiyle tefe’üldür

426 فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى . وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى . فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى . وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى . وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى . فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى . el-Leyl, 92/5-10.

427 {D3121 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 19-20.}

diyorlar. Sonra Buhârî bu babında İbn Abbas radiyallahu anhümânın şu meâlde bir hadisini tahrîc etmiştir:

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) sahipleri azap olunan iki kabrin yanından geçiyordu. Resûl-i Ekrem,

— “*Bunlar azap çekiyorlar, hem de azap görmeleri büyük bir iş için de değildir. Bunlardan birisi bevbinden sakınmazdı. Öbürüsü de koğuculuk etmeye çalışırdı*” buyurdu. Sonra yaprakları koparılmış taze bir hurma dalı aldı. Bunu ikiye böldü. Her kabre bunlardan birer parça dikti. Ashâb-ı kirâm,

— “Yâ Resûlellah! Bunu niçin diktiniz?” diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— “*Bu ağaçlar kurumayıp taze kaldıkça umarım ki azapları hafifler*” buyurdu.⁴²⁸

Bu hadis, buna yakın bir metin ile yukarıda “Kitâbü'l-Vudû”da geçmiştir ve 163 numara ile tercüme edilmiştir.

İdrar ederken ihtimam edilmeyerek sıçratmak ve koğuculuk yapmak nefsü'l-emirde küçüktür denilmek istenilmiyor. Birkaç damla bevlden ne çıkar diye çekinilmemesi, birkaç dedikodunun ağızdan çıkıvermesi cihetiyle küçük addedilmiştir. Nefsü'l-emir itibariyle birisi sıhî ve medenî, öbürü koğuculuk da ahlâkî ve aynı zamanda her ikisi dinî pek büyük birer kusurdur. Birisi zâhirî, öbürü bâtinî birer pisliktir. Hele koğuculuk en büyük bir musîbet-i ictimâiyedir. Bir milletin fertleri arasında koğuculuğun taammüm ve intişarı ve âdeta, içtinabı lâzım bir kusur addedilmemesi en muzır bir fevzâ-i ictimâî tevîd eder. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de “وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ” “Siz, söz naklini kolay zannedersiniz. Halbuki bunun tevîd ettiği mazarrat ve mâsiyet, Allah Teâlâ indinde çok büyüktür”⁴²⁹ buyurulmuştur.

Kabre ağaç dikilmesinin mânevî faydası, bu hadîs-i şeriften ve Resûl-i Ekrem'in bu kavlından, fiilinden müstefâd olduğu gibi “وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ”⁴³⁰ nazm-ı şerifinde bütün mevcûdât-ı mümkinenin kendilerine has olan birer lisân-ı ibâdet ve ubûdiyyetle hâliklerini zikir, tesbih ve tahmîd eyledikleri haber verildiğinden, kabre dikilen ağaç yaş kaldıkça onun zikrinden sâhib-i kabrin müstefit olması hukuku mücâveret muktezâsıdır. Maddî, medenî, sıhî faydaları ise izahtan müstağnidir.

MÂNALAR

Mevzubahsimiz olan hadîs-i şerifteki الغرقد Medîne-i Münevvere'de meşhur bir kabristanın adıdır. Garkad, burada yetişen bir nevi dikenli ağaçtır. Bu kabre ibtidâ Osman

428 عن ابن عباس رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه مر بقبرين يعذبان فقال: إنهما ليعذبان وما يعذبان في كثير. أما أحدهما فكان لا يستتر من البول. وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة. ثم أخذ جريدة رطبة فشقها بنصفين ثم غرز في كل قبر واحد. فقالوا: يا رسول الله لم صنعت هذا؟ فقال: لعله أن يخفف عنهما ما لم ييبسا.

{Rivayette geçen “وما يعذبان في كثير” ifadesi Buhârî metninde “وما يعذبان في كثير” şeklindedir. B1361 Buhârî, Cenâiz, 81. Buradaki lafız el-Mu'cemü'l-evsat'daki ibareyle örtüşmektedir. Taberânî, el-Evsat, VI, 337, no: 6565.}

429 en-Nûr, 24/15.

430 el-İsrâ, 17/44.

b. Maz'ûn radiyallahu anh defnedilmiştir. Ondan sonra da Resûl-i Ekrem'in necl-i necîbi Hazret-i İbrâhim defnolundu. Bunların defni sırasında bu yabani ağaçlar kesilip Bakî bunlardan temizlenmiştir. Bugün bu ağacın cinsi kesilmiştir, yalnız ismi kalmıştır.

Mıhsar “mîm”in kesri ve “sâd”ın fethi ile dayanmak üzere elde taşınan kadîb, “dal parçası”dır. Asâ, baston makûlesidir. İbn Battâl ile İbnü't-Tîn mıhsarı asâ ile tefsir etmişlerdir. Biz de böyle tercüme ettik. **Menfûse**, masnûa ve mahlûka demektir. Neks de “baş eğmek”tir.

Şârih Kastallânî bu hadisin bazı fıkralarının tarz-ı beyânında garabet görüyor. Haki-katen Medîne-i ilm ü edebîn büyük bir hâris ve nigâhbanı olan Hazret-i Ali kerremallâhu vecheh, bu hadîs-i şerifin tebliğinde hiç görülmedik bir kudret-i edebîyye izhar etmiştir. Meselâ hadisin başında arka arkaya, “nefiy” edatları görülüyor, arka arkaya iki istisna bunları takip ediyor. Bunlar “leff ü neşr” halinde midir, değil midir? diye hadis şârihlerini derin düşüncelere sokuyor. Sonra da o sual ve cevap gayet îcazkâr bir lisan ile tasvir edilmiş bulunuyor. Mevzuun nezâketi de buna inzîmam ettiğinden biz de tercüme ederken güçlük çektik. Birtakım muavin kelimeler, fıkralar kullanmaya mecbur olduk.

Mesele hulâsa olarak şudur. Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Her insanın saadet ve şekaveti, cennetlik ve cehennemlik olduğu ezelde ilm-i ilâhîde takdir edilmiştir*” buyurmuş, ashaptan bir zat, “Öyle ise ya Resûlellah! Dünyada sa'y ve ibadetin, birtakım meşakkatleri iktihâm etmenin ne tesiri vardır? Varsın herkes mukadder âkıbetine doğru sürüklensin!” Resûl-i Ekrem efendimiz cevaben, “*Hayır! Tekâlifte meşakkat yoktur, herkes muktazâ-i fibrata nâil ve müyesser oluyor, Cenâb-ı Hak herkese hayır ve şerden neyi müyesser kıldıysa, o kişi onu kolaylıkla seve seve işliyor*” buyurmuştur.

Bu mühim suali Hazret-i Peygamber'e kimin sorduğu araştırılmış, en kuvvetli olarak bunun Hazret-i Ali olduğu neticesine varılmıştır ve çok doğrudur. Çünkü böyle derin bir suali her sahâbî soramazdı. Yalnız ilmiyle, fıkhiyla iştihâr etmiş yüksek simalar sorabilirdi. Hadisin râvisi olması delâletiyle ilk hatıra gelecek zat, Hazret-i Ali olabilirdi. Bu sebeple Buhârî “Kitâbü't-Tefsîr”de Hazret-i Ali olduğunu zikretmiştir. Yalnız قلنا lafzıyla irat edildiğine göre, bu suale orada bulunan zevatın da iştirak ettikleri anlaşılıyor. Müslim'le Tirmizî, Sürâka b. Mâlik olduğunu bildirmiştir. Daha başkaları hakkında da rivayetler vardır (*Kastallânî*).

Tîbî demiştir ki: Bu cevap üslûbu hakîmaneden ma'dûddur. Resûl-i Ekrem efendimiz bu cevabıyla hem ibadete itimat ve iğtirâr edilmesini, hem de ibadetin terkolunmasını menetmiştir. Bir taraftan abde muktezâ-i ubûdiyyeti ifa etmesini emretmiş, aynı zamanda umûr-ı ilâhiyyede tasarruftan tahzîr eylemiştir. Binnetice: “Ashâbım! İbadeti, terk-i ibâdeti cennete veya cehenneme duhul için sebep-i müstakil kılmayınız, belki ibadeti nişâne-i saâdet, terk-i ibâdeti alâmet-i şekâvet biliniz” buyurulmuş oluyor.

BİR SUAL. Saîdin ibadeti, şakînin şekaveti kazâ-i ilâhî muktezâsı tesir ve teshîl-i bârî ile olduğuna göre, kul ibadet ve şekavetinden dolayı niçin dünyada medih ve zemme, ukbâda sevap ve azaba müstahik olmalıdır?

CEVAP. Bu medih ve zem, kulun fâiliyyeti cihetiyle değil, mahalliyeti itibariyledir. Yani o kullun o fiili işlemesi cihetiyle değil, o fiile mahall-i sudûr olması dolayısıyladır. Meselâ bir çirkin zem ve bir güzel methedilir. Bu güzellik ve çirkinliğin her ikisi de eser-i kudrettir. Ne güzelin kendi güzelliğinde, ne de çirkinin çirkinliğinde sun'u tesirleri vardır. Kudret-i beşerin bu hususta tesiri olsaydı dünya Yûsuf misal güzellerle dolardı. Binaenaleyh güzel, güzelliğin fâili olarak değil, masdarı olarak methedilir. Çirkin de böylece zem-molunuyor. Bunun gibi saîd, hayır ve faziletin fâili değil, masdarı olduğu için methediliyor, sevaba müstahak oluyor. Şakî de böylece zem ve ikâba uğruyor. İşte Eşâire'nin abde izâfe ettikleri "kesb" bu olacaktır.

Şârih İbn Battâl demiştir ki, bu hadîs-i şerif, kavâid-i Ehl-i sünnet'ten en mühim bir kaideyi muhtevidir ki, saadet ve şekavet Hakk'ın eser-i halk ve takdiri olduğu aslîdir. Kaderiyyeciler Ehl-i sünnet'e muhalefet etmişler, şer, Hakk'ın eser-i halkı değildir demişlerdir.

Nevevî de bu hadîs-i şerifte kaderi ispat vardır. Bütün vâkıât, ef'âlinde hiçbir kuvvete karşı mesul olmayan Allah'ın kazâ ve takdiri, veçhile câridir. Bazı ulemâ, "Sırr-ı kader insanlara dünyada münkeşif değildir. İnsanlar bu sırrı cennetle girdiklerinde anlayacaklardır" demişler.

Bu hadîs-i şerifte Cebriyyeciler'i de red vardır.

Hadîs-i şerifte ibâde hayır ve şer teysîr buyurulacağı bildirilmiştir. **Teysîr**, insanın bir işi seve seve yapmasını teshildir. Cebir ise, istemeyerek insanın sürüklenmesidir.

Kişinin saadet ve şekaveti dünyada bilinebilir mi? Tâbir-i âharla saîd ve şakî olanlar bilinebilir mi? Bir kısım ulemâ bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifle ihticâc ederek amel-i sâlih, alâmet-i saâdet, şer de alâmet-i şekâvet olduğundan kişi, me'lûf bulunduğu ameli ile mâlûm olur demişler. Bazıları da inkâr etmişlerdir. Şârih Aynî, hak olan cezmen değil, zannen idrak olunur diyor. İbn Teymiyye meseleyi şu şekilde vazederek, "Muhammed ümmetinin sulehâsından olduğu, halkın lisân-ı sıtkı ile iştihâr eden bir kimse hakkında cennetliktir diye kati olarak hükmedilebilir mi?" diyor. Sonra ulemânın müsbet-menfî ihtilâflarını bildiriyor. Hükmedilebilir diyenler yukarıdaki âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifle istidlâl etmişlerdir.

Bu hadisten kabirde oturmanın, ilim ile mevâiz-i hasene ile görüşmenin cevazı da anlaşılıyor. Esasen Buhârî'nin bu hadise dair unvanı da bundan ibarettir.

عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ حَلَفَ بِمِلَّةٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ كَاذِبًا مُتَعَمِّدًا فَهُوَ كَمَا قَالَ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ عَذَّبَ بِهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Sâbit b. Dahhâk radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl aleyhisselâm buyurdu ki: “Kim ki İslâm’dan başka bir dine kâzip ve müteammid olarak yemin ederse, o kimse dediği gibi (yalancı)dır. Kim ki, keskin bir aletle kendini öldürürse, bu kimse de cehennem ateşinde o aletle azap olunur.” {B1363 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi, yine böyle “Edeb” bahsinde Mûsâ b. İsmâil’den, “Nüzûr”da Ma’lâ b. Esed’den, yine “Edeb” bahsinde Muhammed b. Beşşâr’dan tahrîc etmiştir. Müslim de “İmân”da müteaddit tariklerden, Ebû Dâvûd “İmân” ve “Nüzûr” bahislerinde Ebû Tevbe’den, Tirmizî “İmân”da Ahmed b. Menî’den, Nesâî İshak b. Mansûr gibi müteaddit meşâyihden, İbn Mâce de “Keffârât”ta Muhammed b. Müsennâ’dan rivayet eylemişlerdir.

Bu hadîs-i şerifin râvisi bulunan Sâbit b. Dahhâk radiyallahu anh, Ebû Zeyd, İbn Halîfe el-Eşhelî’dir, Şeceretürriyâdan altındaki biatta bulunmuş muhterem bir sahâbîdir. Kendinden *Kütüb-i Sitte*’de on dört hadis rivayet edilmiştir. Bunun birinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Diğer bir hadisinde Müslim infirâd eylemiştir. Kendinden Ebû Kılâbe ve emsalinin rivayetleri vardır. 64 Hicrî yılında vefat etmiştir, doğru olan da bu tarihte vefat etmiş olmasıdır. 45 tarihinde vefat ettiği de bildirilmiştir (*Hulâsa*, s. 48).

MÂNALAR

Millet “din” mânasındır. Millet-i İslâmiyye, millet-i Yehûdiyye, millet-i Nasrâniyye gibi İslâm’dan başka bir dine edilen yeminin sureti, dîn-i nasârâyâ, dîn-i yehûda yahut milel-i kefereden herhangi bir milletin namına yemin etmektir.

كاذب kaydı, halefe fiilinde müstetir bulunan zamirden haldir ve, “Yemin eden kimse, namına yemin ettiği din ve millete tâzim etmekte yalancı olarak” demektir. Bu hal ahvâl-i lâzimedendir. Çünkü İslâm dininden başka bir dine yemin eden kimse, herhalde ve her zamanda bu yemininde kâziptir. Hâl-i sıdk intikali ihtimali yoktur. Binaenaleyh كاذب kaydıyla hâlifin mahlûf-i aleyhte kizbi veya sıdkı mevzubahis değildir. Millet-i İslâmiyye’nin gayri bir millete yemin, şeriat nazarında mezmum olduğu için gayri İslâmî bir dine tâzim kastederek yemin ederse onun mahlûf-i aleyhte sâdık veya kâzip olması müsavidir ve bu yeminin, o dinin kendi müntesiplerinin yemininden hiç farkı yoktur.

HULÂSA. Bir nama yemin etmek o şeye tâzim ifade ettiğinden tâzimde kâzip olarak yemin ederse demektir. كاذب kaydının müteallakı budur. Mahlûf-i aleyhteki sıdk u kizb değildir.

متعمدا kaydı, “bu yeminin gerçekten kizbine ve bir gûnâ tâzim ifade etmediğine itimat ve itikad ederek” demektir. Bu kayıt da ahvâl-i mütedâhile veya müterâdifedendir. Bununla takyîd buyurulması, hâlif, bu yoldaki yemininin bir kizb olduğuna kanaat beslemeyip de

belki bunun bir tâzim olduğunu itikad ederse, yemininde en ağır bir günah irtikâp etmiş olur ve o din ve millete tâzim eden kendi müntesiplerine tamamıyla benzemiş bulunur. Bu halde hâlif, وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ⁴³¹ âyet-i kerîmesi mûcibince İslâm câmiasından çıkarak namına yemin ettiği milletin dalâlet zümresine iltihak etmiş demektir. Kurtubî de bunun küfrüne hükmediyor.

فهو كما قال, o kimse yemininde hakikaten kâziptir, kâfir değildir demektir. Çünkü bu hâdise-i yemîn ile İslâm dininden çıkıp namına yemin ettiği dine dahil olmuş değildir. Şu kadar ki onun bu yemini, itikadının zıddı ve hilâfı olduğu için kâzip olur.

Nasıl ki şârih İbn Battâl da, كاذباً kaydı delâletiyle hâlifin, namına yemin ettiği dine tâzim, hilâf-i mu'tekadı olduğunu istifade ederek, فهو كما قال nin mânası, “O kimse dediği gibi kâziptir”, kâfir değildir diyerek bu yolda yemin ile dîn-i İslâm’dan çıkıp yemin ettiği dine girmiş olmayacağı neticesine varmıştır. Çünkü hâlif, itikad ettiği bir şeyi söylememiştir, kâziptir, kâfir değildir. Biz de tercümede yalancıdır diye tasrih ettik.

Şârih Kirmânî de فهو كما قال cümlesini İslâm dininin gayri bir din üzerinedir suretinde tefsir etmiştir. Çünkü bir şeye yemin etmek ona tâzimi ifade eder diyor. Sonra da Kirmânî, şu kadar ki, burada zâhir olan tağlîz için bu ağır ceza zikredilmiştir. Yoksa hakikaten kâfir olur demek değildir hükmünü ilâve ediyor.

Buhârî şerhlerinden mülhem olarak verdiğimiz şu izahata göre, hadîs-i şerifin meâli: “Kim ki, İslâm dininden başka yehûd veya nasârâ dini gibi bir din namına o dine tâzim etmekte kâzip olarak ve bu kizbine itimat ve itikad ederek yemin ederse, o kimse hakikaten yemininin ifade ettiği tâzimde ihtiyâr-ı kizbetmiş olur” demektir.

حادِدة “hadîde” ile “kılıç, bıçak” gibi keski aleti maksuttur, hadîd de denilir. Şu kadar ki hadîde, hadîdden ehaştır. Bu kelime menetmek mânasına olan “had”den me’hûzdur. Sahibini tecavüzden menettiği için âlet-i kâtıya bu isim verilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı bu hadis ile ihticâc ederek dîn-i İslâm’ın gayri bir dine kâzip ve müteammid olarak yemin ederse, yemin mün’akid olur ve kefâret lâzım gelir. Çünkü bu yoldaki yeminler, kavli zûrdur, münkerdir demişlerdir. Nevevî de, “Yemin mün’akid olmaz. O işi ister işlesin, ister işlemesin kefâret de lâzım gelmez. Yalnız hâlif istiğfar eder, kelime-i şehâdet getirir” diyor ve bu ictihadın İmam Şâfiî’nin, İmam Mâlik’in, cumhûr-ı ulemânın mezhebi olduğunu bildiriyor. Nevevî bunların da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın, من حلف فقال باللات والعزى فليقل لا إله إلا الله “Kim ki Lât, Uzzâ putları namına yemin ederse müteakiben ‘lâ ilâhe illallâh’ desin”⁴³² kavli şerifi ile ihticâc ettiklerini ilâve ediyor. Hanefîler de bu istidlâle, bu hadiste kefâretin zikredilmemiş olması vücûbu kefâretin nefyedilmiş olmasını istilzâm etmez” diye cevap vermişlerdir.

431 el-Mâide, 5/51.

432 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet Aynî’de yer almaktadır. Aynî, Umde, VIII, 191.}

Şimdi hadisin katl-i nefisten ibaret olan ikinci kısmını izah edeceğiz. Bu hadisin “Cenâze” bahsinde asıl zikredilmesini mûcip olan da bu fıkradır. Şârih İbn Battâl diyor ki: “Fukaha ve Ehl-i sünnet ulemâsı ittifak etmişlerdir ki hayatına kasteden, intihar eden bir kimse, bu çok çirkin hareketi ile İslâm câmiası haricine çıkmış olmaz. Binaenaleyh namazı kılınır. Günahı kendisine aittir. İmam Mâlik’in mezhebi de budur.”

Yine İbn Battâl diyor ki: “Ömer b. Abdülazîz ile Evzâî istisna edilirse, bütün fukaha müntehire cenaze namazı kılmakta kerahet olmadığında ittifak etmişlerdir. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bütün müslümanlara namaz kılmak âdetini vazetmişler ve bundan hiçbir müslümanı istisna etmemişlerdir.”

Şârih Aynî de İmam Ebû Yûsuf’un, “Müntehire namaz kılınmaz. Çünkü müntehir kendi nefisine zulmetmiştir. Bâgî ve kâtı-ı tarîk mesâbesindedir” dediğini ve İmam A’zam ile İmam Muhammed’in de, “Müntehirin, darb ve cerhsiz kendi döşeğinde ölen kimse gibi kanı heder olup katl-i nefiste diyet bulunmadığını ve binaenaleyh namazı kılınır” dediklerini haber veriyor.

عَنْ جُنْدَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ كَانَ بِرَجُلٍ جِرَاحٌ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى بَدَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Cündeb radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Sizden evvel geçen bir ümmet içinde) bir adamın yarası vardı. (Istırabına dayanamayıp) kendisini öldürdü de, Allah Teâlâ, “Kulum kendi kendisine (ölüme teşebbüs ederek) bana takaddüm eyledi. Ben (de) ona cenneti haram kıldım” buyurdu. {B1364 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

İmam Buhârî, bu hadisi burada ta’lîkan rivayet etmiştir. Fakat “Ahbâr-ı Benî İsrâîl”de de şeyhi Muhammed b. Ma’mur’dan mevsûlen bir rivayeti vardır. Müslim de ayrı bir metin ile rivayet etmiştir.

Şârihler intihar eden bu adamın isminin bilinemediğini söylüyorlar. Benî İsrâîl tarihinde geçen âdi bir intihar vak’ası kahramanının ismini bilmeye ne imkân vardır ne de lüzum.

Buhârî’nin senedinde bu hadisi Cündeb radiyallahu anhtan rivayet eden Hasan-ı Basrî hazretleridir ve hadis şu suretle sevk edilmiştir: قال الحسن حدثنا جندب عنه في هذا المسجد

Hasan-ı Basrî demiştir ki: Bize Cündeb radiyallahu anh şu Basra Mescidi'nde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden âtîdeki hadisi rivayet etti. Biz o hadisi unutmadık. Cündeb'in Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden yalan nakletmesinden korkumuz da yoktur. –Çünkü Cündeb çok doğrudur– Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: ...⁴³³

Gerek bu hadisi, gerek bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Sâbit b. Dahhâk hadisini Buhârî “Kâtîl-i Nefs” unvanlı bir babında zikretmiştir.

Bâzı *Buhârî* nüshalarında جراح, kitap vezninde cerâhanın cem'dir, “yara”ya denir. Bazı *Buhârî* nüshalarında “cirah” yerinde “hurac” rivayet edilmiştir. Hurac, tıbbî ıstılahta “verem”e denir ki, âfet-zede bir uzvun lifindeki bir tecvîfe mikrobik maddelerin içtimâından husûle gelen şişliktir. Nevevî de “Hurac, vücudda çıkan habbecik kurhalardan ibarettir” diyor.

Bederenî mübâderet mânasındadır ki, kulun kendi yatağında, ruhu Allah Teâlâ tarafından kabzedilinceye kadar sabretmemesidir. Bu müntehire cennetin haram oluşundan bunun bir ukûbet-i müebbede olduğu anlaşılıyor. Cezanın ebedî olmasının sebebi de bu katilin intiharı helâl addetmiş olmasıdır. Yoksa bundan evvel tercüme ettiğimiz Sâbit b. Dahhâk hadisinin izahında beyan edildiği üzere intihar, küfrü ve binaenaleyh müebbet bir azabı icap etmez. Şu da muhtemeldir ki bu ebedî azap, hadiste beyan buyurulan adamın şahsına ait olsun ve bu adamın intihar cürmünden başka müşrik olması da bulunsun. Şu kadar ki bu tevcih, küffârın fûrû-i a'mâlinden de sorulacağını kabul eden ulemânın mezhebine göre tamam olur. Hilâfına kâil olanlara göre müstahsen bir tevcih değildir. Bundan başka hadiste bu adamın küfür ve imanına delâlet eder bir şey de yoktur.

Bu babda vârit olan bir haber de Câbir b. Semüre hadisidir. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde rivayetine göre, İbn Semüre radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabından bir kimse bir yara alıp âlâm ve ıstırabına dayanamayarak eline geçirdiği bir bıçakla intihar etmiş ve Resûl-i Ekrem de namazını kılmamıştır.⁴³⁴

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الَّذِي يَخْنُقُ نَفْسَهُ يَخْنُقُهَا فِي النَّارِ وَالَّذِي يَطْعُنُ نَفْسَهُ يَطْعُنُهَا فِي النَّارِ.

433 {B1364 Buhârî, Cenâiz, 83.}

434 وقد ورد في مصنف ابن أبي شيبة عن جابر بن سمرة رضي الله عنه: أن رجلا من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أصابته جراحة فآلمته فأخذ مشقفا فقتل به نفسه فلم يصلي النبي صلى الله عليه وسلم عليه. {*el-Musannef*te yer alan rivayette ‘أصابته جراحة فآلمته فأخذ مشقفا’ ibaresi yerine ‘إلى’ ifadesi vardır. MŞ11866 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 152.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “(Dünyada ip ve emsali ile) kendini boğan kimse cehennemde kendini boğar (ok, bıçak gibi şeylerle) kendini vuran da cehennemde kendini vurur(ak azap olunur).” {B1365 Buhârî, Cenâiz, 83.}

İZAHİ

Bu hadiste kâtil-i nefis hakkındaki babın hadisleri cümlesindendir. İmam Buhârî bunu aşağıda “Kitâbü’t-Tıb”da da daha uzun bir metin ile rivayet edip müellif Zebîdî de nakletmiştir. Meâli şöyledir: “Kim ki kendini bir dağın tepesinden atar da öldürürse, o kimse cehennem ateşinde ebedî ve dâimî muhalled bir halde kendini atarak azap olunur. Kim ki zehir içerek kendini öldürürse bu da cehennem ateşinde zehir kadehi elinde ebedî ve dâimî içerek muhalled bir halde azap olunur. Kim ki canını bıçak vesaire ile vurarak katlederse, bu da cehennem ateşinde bıçağı elinde dâimî ve ebedî karnına saplayarak muhalled bir surette azap olunur.”⁴³⁵

Müslim’in de *Sahîh*’inde bu yolda bir rivayeti vardır. Yalnız onda kendini boğarak intihar şekli rivayet edilmemiştir. *Müslim*’de zehir ile intihar sureti vardır. Yine Müslim’in rivayeti ⁴³⁶ فهو في نار جهنم خالدًا، مخلدًا فيها أبدًا ziyadesini de muhtevidir. Ashâb-ı ma’siyetin cehennemde muhalled oldukları esasını kabul eden Mu’tezile ile onlara peyrev olanlar bu ziyâde-i rivâyet ile tezlerini müdafaa etmişlerdir. Fakat Ehl-i sünnet ulemâsı müteaddit suretle cevap vermişlerdir. Cümleden birisi, bu ziyadenin bir vehim olmasıdır. Nasıl ki Tirmizî *Sünen*’inde bu hadisi yine Ebû Hüreyre’den مخلدًا، خالدًا kaydını bulunmaksızın tahrîc etmiş ve bu rivayetin esahh-ı rivâyât olduğunu kaydetmiştir. Çünkü en sahih rivayete göre, ehl-i tevhid cehenneme konulacak, bir müddet azap olunup günahlarından arındıktan sonra cehennemden çıkarılacaktır. Ehl-i sünnet’in bu babdaki öbür delillerini burada irat etmek zâîttir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرُّوا بِجَنَازَةٍ فَأَتَتْهُا عَلَيْهَا خَيْرًا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَجَبَتْ ثُمَّ مَرُّوا بِأُخْرَى فَأَتَتْهُا عَلَيْهَا شَرًّا فَقَالَ وَجَبَتْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ مَا وَجَبَتْ قَالَ هَذَا أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا فَوَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهَذَا أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجَبَتْ لَهُ النَّارُ أَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ.

435 قال النبي صلى الله عليه وسلم: من تردى من جبل فقتل نفسه فهو في نار جهنم يتردى فيها خالدًا مخلدًا فيها أبدًا. و من تحسى سما فقتل نفسه فسمه في يده يتحساه في نار جهنم خالدًا مخلدًا فيها أبدًا. ومن قتل نفسه بحديدة فحديدته في يده يجاء بها في بطنه في نار جهنم خالدًا مخلدًا فيها أبدًا. (رواه البخاري عن أبي هريرة).

436 {M300 Müslim, Îmân, 175.}

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şu hadis rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûl-i Ekrem ile bazı ashabının yanlarından bir cenaze geçti. Ashâb-ı kirâm bu cenazeyi hayır ile andılar. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de “vâcip oldu!” buyurdu. Sonra başka bir cenaze daha geçmişti. Ashâb-ı resûl bunu da şer ile andılar. Resûl-i Ekrem de yine “vâcip oldu” buyurdu. Bunun üzerine Ömer b. Hattâb,

— “Ne vâcip oldu, yâ Resûlellah?” diye sorması üzerine, Resûlullah,

— “Şu önce geçen cenazeyi hayır ile yâdettiniz, ona cennet vâcip oldu. Sonraki cenazeyi şer ile andınız. Buna da cehennem vâcip oldu. Çünkü siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz” buyurdu. {B1367 Buhârî, Cenâiz, 85.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Enes b. Mâlik’ten; Ebû Dâvûd ve Hâkim, Nadr b. Enes’ten; Taberânî, Kâ’b b. Ucre’den mutavvel, muhtasar metinlerle rivayet etmişlerdir. Buhârî dirilerin ölüleri hayır ile, güzel sıfatlarla senâ edip övmelerinin meşruiyeti unvanlı bir babında zikretmiştir. Dirilerin dirileri methüsenâ eylemeleri, eğer senâda mübalağa edilirse, menhîdir. Çünkü mübalağakârane methüsenâ müfsid-i ahlâktır. Hem methedenin, hem de metholunan kimsenin ahlâkları üzerinde sû-i te’sîr icra eder: Memdûhu ucbe, mâdihi de riâyâya, tabasbusa, temellûke sevkedebilir ki, insanın zatî şerefi ve benliği namına büyük bir ziyâ’dır.

Müslim bu hadisi İbn Uleyye vasıtasıyla Hazret-i Enes’ten tahrîc etmiştir ve şu yolda tekitleri ihtiva etmektedir. Bu rivayete göre, Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: Bir cenaze geçmişti ve senâ edilmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Vecebet, vecebet, vecebet*” buyurdu. Sonra bir cenaze daha geçti. Bu da şer ile tavsif edildi. Resûlullah bunun için de, “*Vecebet, vecebet, vecebet*” buyurdu. Sonunda da, “*Siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz, siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz, siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz*” buyurdu.⁴³⁷

Hâkim’in Nadr b. Enes’ten⁴³⁸ rivayeti de şu tafsilleri muhtevîdir: Enes b. Mâlik radiyallahu anh demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanında idim. Bir cenaze geçti. Resûlullah,

— “*Bu kimin cenazesidir?*” diye sual buyurdu. Resûl-i Ekrem’in yanındakiler,

437 {M2200 Müslim, Cenâiz, 60.}

438 Nadr b. Enes, Enes b. Mâlik el-Ensârî radiyallahu anhnın oğludur. Babası Hazret-i Enes’ten, İbn Abbas radiyallahu anhümden rivayet eder. Kendisinden de Bekir el-Müzenî ve Katâde’nin rivayetleri vardır. Nesâî, sâhib-i terceme hakkında sikadır, rivayetleri şâyân-ı i’timaddır diye senâ etmiştir (*Hulâsa*, s. 344).

— “Filân aileye mensup filândır. Allah’ı ve Resûlullah’ı seven ve Allah’a ibadet edip daima hayra, ibadete koşan iyi bir zattır” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem,

— “*Vecebet, vecebet, vecebet*” buyurdu. Sonra da başka bir cenaze geçti. Resûl-i Ekrem,

— “*Bu cenaze de kimdir?*” diye sordu. Oradakiler,

— “Filân soya mensup filândır, bu da Allah’a ve Resûlullah’a buğzeden, günah işleyen ve daima günah ve fesada çalışan kötü bir kimsedir” diye cevap verdiler. Bu defa Resûl-i Ekrem yine,

— “*Vecebet, vecebet, vecebet*” buyurdu. Oradakiler,

— “Yâ Resûlellah! Biz, birinci cenazeyi hayır ile senâ, ikinciye de şer ile tavsif ettiğimiz halde siz ikisi hakkında da bir hüküm verdiniz de üç kere ‘vecebet’ buyurdunuz” dediler. Resûl-i Ekrem,

— “*Evet yâ Ebû Bekir! Öyle söyledim. Çünkü Allah Teâlâ’nın yeryüzünde bir kısım melekleri vardır ki bunlar, kişinin hayır ve şerden me’lûf olduğu şeyi benîâdem lisanıyla söylerler*” buyurdu.⁴³⁹

Bu hadisi bu suretle rivayet eden Hâkim, “Bu hadis, Müslim’in şartına göre de sahih bir hadistir. Fakat her nedense Müslim *Sahîh*’ine bu lafız ile almamıştır” diyor.

Taberânî ile Ebû Dâvûd da aynı suretle rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Dâvûd’un bir rivayetinde hadisin son fıkrası şöyledir: *أن بعضكم على بعض شهداء* “Sizin bazınız bazınızın şahitlerisiniz.”⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd’un Ebû Hüreyre’den gelen diğer rivayetinde, *الملائكة عليهم السلام* “Melâike aleyhimûs-selâm gökyüzünde Allah’ın şahitleridir. Siz de yerde Allah’ın şahitlerisiniz. Sizin bazınız, bazınızın şahidisiniz”⁴⁴¹ ziyadesi vardır.

LUGAVÎ İZAHLAR

Senâ (ثناء), hısâl-i hamîde ve evsâf-ı cemîle ile yâdetmektir. Hayırda istimal olunur. Senânın şerde istimali şâzdır. Burada şerde istimal edilmesi hayra müşâkele için iltizam edilmiştir.

“Cennet vâcip oldu” cümlesindeki vücûb ile sübût ve tahakkuk mânaları kastedilmiştir. Hükmün sıhhat-i vukûu o derece kuvvetlidir ki, vâcip derecesini bulmuştur demek oluyor. Yoksa Allah Teâlâ’ya hiçbir şey vâcip olmadığı, Ehl-i sünnet mezhebinde mukarrer olan usûl-i İslâmiyye’den bir asl-ı mühimdir.

Hatta sevap, fazl-ı bârî, ikâb da adl-i ilâhî muktezâsıdır. Allah Teâlâ hiçbir fiilinden hiçbir varlığa ve hiçbir kuvvete karşı mesul değildir. Bütün mevcudat ile bunların haiz oldukları maddî ve mânevî kuvvetler O’nun eser-i kudretidir. Bu asla göre hadîs-i şerifin mânası: “Dirilerin ölümler hakkındaki hayır ile senâları, o ölünün dünyada hayırperver, iyiliği sever bir kimse olduğuna delâlet eder. Bunun için va’d-i ilâhî muktezâsı cennet vâcip

439 {NM1397 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 538 (1/378).}

440 {D3233 Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 74, 76.}

441 {Bu lafızlarla *Ebû Dâvûd*’da tespit edilemeyen rivayet, *Aynî*’den aktarılmıştır. *Aynî*, *Umde*, VIII, 195.}

olur. Dirilerin ölüleri şer ile tavsifleri de o ölünün dünyada işi, gücü şer olduğuna delâlet eder. Bunun için de adl-i ilâhî muktezâsı cehennem vâcip olur” demektir. Hadîs-i şerifte tasrih buyurulduğu üzere müminlerin bazılarının bazılarına şehâdetlerinin tesiri bu suretledir.

Müslim’in ve daha başkalarının rivayetlerinde gördüğümüz tekrîr, kelâmın tekit ve tahkiki gayesine mâtuftur. Resûl-i Ekrem’in ekser teblîgât-ı seniyyelerinde vesîle-i şikâyet bir cihet bırakmamak için ihtiyar buyurdıkları bir üslûbu edebîdir.

Dâvûdî diyor ki: Bu hadiste duhulü cenneti vâcip kılan senâ ve şehâdet, fukahaya göre ehl-i fazîletin, ashâb-ı sıdk-ı ihlâsın şehâdetidir, fâsıkların senâ ve şehâdetleri değildir. Çünkü fesaka, kendileri gibi ehl-i fisk ve mahiyeti senâ edip överler ve tabiidir ki, mev’ûd olan mükâfatın husûlünde hiçbir veçhile müessir olamaz.

Yine Dâvûdî’ye göre: Şer ile tavsif ve ittiham da bir adâvete müstenit olmamakla meşruttur. Bazı kere sulehâdan bir zat hakkında husumet perverde eden bir kimse bulunabilir. Vefatında bunun tarafından birtakım fuzûlî dedikodular sarfedilebilir. Binaenaleyh böyle husumete müstenit bir tavsif ile o recûl-i sâlih de hadisin şûmulü dahiline girmiş olmaz. Kul kusurdan hâlî olmadığına göre bu adâvet, muktezâ-i adâlet olsa bile dünyada faziletkâr bir hayata mâlik olan kimse hakkında şer ile şehâdet hiç de doğru değildir.

SUAL. Zeyd b. Erkam radiyallahu anhümadan vârit olan bir hadîs-i sahîhte mevtâyâ sebbetmekten nehyedilip ölülerin ancak hayır ile anılması emrolunmuşken ölülerin mesâvîsinden bahsetmek ve “şerîr bir kişi idi” diye şehâdet etmek nasıl câiz olur?

CEVAP. Emvâta sebbetmekten, onları şer ile yâd ve tavsif eylemekten nehiy, kâfir, münafık, fisk ile, bid’at ile me’lûf ve meşhur olanlar hakkında değildir. Bu, ehl-i küfür ve nifakın, sâhib-i fisk ve bid’atın başkası ölüleri hakkındadır. Bunları şer ile zikir ve tavsif eylemek, -bunların yoluna girmek isteyenleri tahzîri mûcip olduğu için- haram değildir. Kurtubî diyor ki: Câiz ki sebb-i emvât hadisi, bu Enes b. Mâlik hadisinden müteahhir ve bunu nâsih olsun.

“Siz, yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz!” hitâb-ı şerifine muhatap olan ashâb-ı kirâm ise de onların sıfat ve sîretindeki müminlerin de bu babda hakk-ı iştirakleri vardır. Hatta Buhârî’nin “Kitâbü’ş-Şehâdât”taki rivayeti, اتم “siz” yerinde المؤمنون “müminler” suretinde âmdır. Binaenaleyh sâhib-i fazîlet her müminin senâ ve şehâdeti, meyyit için vesîle-i duhûl-i cennet olur.

TEMBİH. Müzhirî demiştir ki: “Siz yeryüzünde Allah’ın şahitlerisiniz” kavlı şerifinden, “Ashâb-ı şühûd ve tezkiye bir meyyit hakkında ne derse onların dedikleri gibi olur. Hatta cehennemlik bir kimse hakkında hüsnüşehâdet edilirse, hemen cennetlik oluverir, bunun aksi de böyledir” mânası anlaşılmamalıdır. Belki bunun mânası şudur: Bir cenazenin hayatında kendisinde gördükleri hayır ve salâhı, vefatında erbâb-ı takvânın anarak tezkiye etmeleri, cennetlik olduğunun alâmetidir. Bunun aksi de böyledir.

Müzhirî'yi takiben *Mişkât* şerhinde Tîbî'nin ince bir görüşü vardır. Onu da mütalaa edelim: Tîbî demiştir ki: Bu hadiste haber verildiği üzere, ashâb-ı kirâmın bir meyyiti senâsından sonra Resûl-i Kibriyâ'nın, “*Vâcip oldu*” buyurmaları şüphesiz ki bir hükümdür. Sonra bu hükmü aşağıda bir vasf-ı münâsibin takip etmesi, tezkiye ile hüküm arasında illiyet ifade eder. Yani meyyit hakkında hüsnüşehâdet, duhûl-i cennet hükmünün sebep ve illeti oluyor. Bu sebeptir ki cenazeyi tezkiye, cenaze hakkında mûcib-i hayır ve menfaat, cenaze sahipleri için de medâr-ı tesliyet olmak üzere kabul edilmiştir. Cenaze hakkında hüsnüşehâdetin derece-i te'sîrini bundan sonraki hadîs-i şerifte de göreceğiz.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيُّمَا مُسْلِمٍ شَهِدَ لَهُ أَرْبَعَةٌ بِخَيْرٍ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ فَقُلْنَا وَثَلَاثَةً قَالَ وَثَلَاثَةٌ فَقُلْنَا وَاثْنَانِ قَالَ وَاثْنَانِ ثُمَّ لَمْ نَسْأَلْهُ عَنِ الْوَاحِدِ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Hangi bir müslüman ki, onun hakkında dört (mümin) hayır ile senâ ve şehadet eder, Cenâb-ı Hak o müslümanı cennete idhal eder. Biz dedik ki:

— “Yâ Resûlellah! Üç kişi şehâdet ederse de böyle midir?” Resûl-i Ekrem,

— “Üç kişi şehâdet ederse de böyledir” buyurdu. Sonra,

— “İki kişi şehâdet ederse de böyle midir?” dedik. Resûl-i Ekrem,

— “İki kişi şehâdet ederse de böyledir” buyurdu. Bundan sonra biz, Resûl-i Ekrem'den bir şahitten sormadık. {B1368 Buhârî, Cenâiz, 85.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Şehâdât” bahsinde de zikretmiştir. Tirmizî ile Nesâî de “Cenâze” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu da Buhârî'nin meyyiti senâyâ dair babının ikinci bir hadisidir. Hadisin *Buhârî*'deki sûret-i sevki şöyledir: Ebü'l-Esved⁴⁴² demiştir ki, bir kere

442 Ebü'l-Esved rahimehullâh ed-Düelî'dir. Sâdât-ı tâbiîndendir. İsmi Zâlim b. Amr b. Süfyân'dır. Basra kadısı idi. Ömer, Übey b. Kâ'b, Ali radiyallahu anhumden rivayeti vardır. Oğlu Ebû Harb, Yahyâ b. Ya'mer gibi bir cemâat-i muhaddisîn kendisinden rivayet etmişlerdir. Vâkıdî Ebü'l-Esved'i muhadramûndan

Basra'dan Medine'ye gelmiştim. O sırada Medine'de fena bir hastalık vardı. İnsanlar ansızın ölüyorlardı.⁴⁴³ Ben Ömer b. Hattâb'ın yanında otururken yanımdan bir cenaze geçti. Oradakiler cenazenin mehâsinini, temiz hayatını hayır ile yâdetttiler. Ömer radiyallahu anh da, "Artık vâcip oldu" dedi. Sonra ikinci bir cenaze daha geçirildi. Orada bulunanlar bu cenazenin sahibini de senâ ettiler. Hazret-i Ömer yine, "Vâcip oldu" dedi. Daha sonra üçüncü bir cenaze geçti. Bu ölüyü de şer ve masiyetiyle andılar. Buna da Hazret-i Ömer: "Vâcip oldu" dedi. Ebû'l-Esved diyor ki, ben,

— "Yâ emîre'l-müminin! Ne vâcip oldu?" diye sordum. Hazret-i Ömer cevaben,

— "Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurduğu gibi söyledim. Resûlullah buyurdu ki: "*Hangi bir Müslim...*"⁴⁴⁴ meâlindeki hadisi bildirdi."

SUAL. Cenazenin hüsnühaline veya sû-i hâline şehâdet hususunda şahitlerin dört, üç, iki olarak, ihtilâfındaki sebep ve hikmet nedir?

CEVAP. Bu ihtilâf-ı aded, şehâdetin meânî ve merâtibindeki ihtilâfa tâbi bir ihtilâftır. Çünkü meyyit bazı defa, mehâsin ve fezâil halk dilinde şâyi ve münteşir bir kimse olur da hüsnühulku herkes tarafından duyulur bilinir. Böyle cenazede şühûdun tevâtür ve kesreti müstehap kılınmıştır ki, dördtür ve bu adet, şehâdetin âlâ mertebesidir. Cenâb-ı Hak bunu yalnız şehâdet-i zinâda teklif buyurmuştur. Sonra şehâdet, meşhûdü lehin ahvalini idrake vesile olduğundan dört şahit bulunamazsa üçe, üç şahit de bulunamazsa ikiye kasredilmiştir ki, bu da ednâ mertebesidir. Bu sebeple ashâb-ı kirâm bir şahitten سوال etmemişlerdir. Şehâdetin, âhiret umuru hakkında da dünya umurunda olduğu gibi cereyanına müsaade buyurulması hiç şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın mümin kullarına bahşettiği bir rahmetidir.

SUAL. Meyyite menfaatbahş olan senâ ve şehâdet, dünyada iken kendisiyle düşüp kalkan âşınalarının ve yakın komşularının şehâdeti midir? Yoksa meyyiti bilmeyen kimselerin umumi hüsnüzan ve şehâdeti de müessir midir?

CEVAP. Nusûsun zâhirinden müstefâd olan, görgüye ve duyguya müstenit olan şehâdetdir. Şehâdetin böyle bilgiye müstenit olmasını Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsne'd*'inde isnâd-ı sahîh ile rivayet ettiği Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın hadisinde daha âşikâr olarak görüyoruz. Enes radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem -şöyle buyurdu, demiştir:- *Bir müslüman öldüğünde yakın komşularından dört ev halkı kendisi için, "Bu adam hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz" diye şehâdet ettiler mi, Allah Teâlâ şöyle buyu-*

addetmiştir. Nahv-i Arabî'nin imâmü'l-eimmesidir ve Hazret-i Ali'den sonra ilk vâzıdır. İbn Maîn 69 tarihinde Garif denilen tâunda vefat etmiştir diyor (*Hulâsa ve Aynî*).

443 Bu fıkrayı *Buhârî*'nin "Kitâbü's-Şehâdât"taki ziyâde-i rivâyâtından nakil ve tercüme ettik.

444 قال أبو الأسود: قدمت المدينة وقد وقع بها مرض. فجلست إلى عمر بن الخطاب فمر بهم جنازة. فأثنى على صاحبها خيرًا. فقال عمر رضي الله عنه: وجبت. ثم مر بأخرى فأثنى على صاحبها خيرًا. فقال عمر: وجبت. ثم مر بالثالثة فأثنى على صاحبها شرا. فقال عمر: وجبت. فقال أبو الأسود فقلت: وما وجبت يا أمير المؤمنين؟ قال: قلت كما قال النبي صلى الله عليه وسلم: أيما مسلم... الحديث. {B1368 Buhârî, Cenâiz, 85.}

ruyor: “Ey müminler! Sizin ilminizi, bu ölü hakkındaki şehâdetinizi kabul ettim. Sizin bilmediğiniz kusurlarını da ben affeyledim.”⁴⁴⁵

SUAL. Meyyit hakkında senâ ve tezkiyeden meyyit müstefit olabilmek için bu senâ ve tezkiyenin vâkıa ve nefsü'l-emre mutâbık olması şart mıdır? Yoksa vâkıa muhalif olsa bile müessir midir?

CEVAP. Zeynüddin el-İrâkî, “Bu babda, ulemânın iki kavli vardır” demiş ve en doğru olan kavli, delili ile beraber şöyle izah etmiştir: Evet, senâ ve tezkiye vâkıa mutâbık olmasa bile ölünün bundan müstefit olmasıdır. Şayet istifade, vâkıa mutâbık olan şehâdete hasredilirse, bu tezkiyenin mânası kalmaz. Çünkü ölünün hüsnühaline delâlet eden a'mâl-i sâlihâsı esas itibariyle nezd-i bârîde mazhar-ı mükâfât olacağından tezkiye ile aranılan hayır ve menfaat, tezkiyenin vesîle-i gufrân olmasıdır. Bu kavli-i esahhî teyit eden delil ise İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde İbn Ömer radiyallahu anhümeden müntehâ olan bir senedle rivayet ettiği şu hadîs-i şeriftir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Kişi, halkın tezkiyesinden, günahlarının setredilmesinden, hakkında halkın muhabbet göstermesinden âhirette elbette merzuk olacaktır. Hatta hafaza melekleri,*

— “Ey rabbimiz! Sen bilirsin, biz de biliriz ki, bu ölünün methüsenâ edilen bu iyilikleri haricinde birtakım kusurları da vardır, -ya bunlar ne olacak?-" derler. Cenâb-ı Hak cevaben,

— “Ey melekler! Şahit olunuz ki ben onların bilmedikleri bu kusurları affettim, bildikleri şeyler hakkındaki şehâdetlerini de kabul eyledim” buyurur.”⁴⁴⁶

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا أُقْعِدَ الْمُؤْمِنُ فِي قَبْرِهِ أُتِيَ ثُمَّ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ يُتَبَتُّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ.⁴⁴⁷

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümeden, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemle söyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Münker, Nekir adlı) melekler gelerek mümin kabrinde oturtuldukta (bunların suallerine cevaben), müminin “lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh” diyerek şehâdet getirmesi, “Allah mümin-

445 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم يموت ويشهد له أربعة من أهل أبيات من جيرانه الا قدين أنهم لا يعلمون إلا خيرا. إلا قال الله تعالى: قد قبلت علمكم وغفرت له ما لا تعلمون. [رواه أبو يعلى الموصلي عن أنس].

{Metindeki ‘جيرانه الا قدين’ ifadesi kaynakta ‘جيرانه الأدين’ şeklindedir. Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, VI, 199, no: 3481.}

446 قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن العبد سيزق الثناء والستر والحب من الناس حتى تقول الحفظة ربنا إنك تعلم ونعلم غير ما يقولون. فيقول أشهدكم أنني قد غفرت له ما لا يعلمون وقبلت شهادتهم على ما يقولون [رواه ابن عدي عن ابن عمر] {*el-Kâmil*'de ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*'de yer almaktadır. *Aynî*, *Umde*, VIII, 197.}

447 İbrâhîm, 14/27.

leri, gönüllerinde yerleşen şehâdet kelimesiyle dünyada ve kabirde böyle sabit kılar” meâlindeki kavî-i şerifi(n canlı bir ifadesi)dir. {B1369 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi, yine böyle “Cenâze” bahsinde ve “Tefsîrü’l-Kur’ân”da rivayet etmiştir. Müslim “Sıfatü’n-nâr”da, Ebû Dâvûd “Sünen” babında, Tirmizî “Tefsîr”de, Nesâî “Cenâze”de, İbn Mâce “Zühd” babında tahrîc eylemişlerdir. Bu hadisi Buhârî, âzâb-ı kabrin hak olduğuna dair vârit olan haberleri rivayet etmek üzere açtığı bir babında zikretmiştir. Bu unvanla Buhârî bu babda rivayet edeceği hadislerde yalnız azâb-ı kabrin mevcudiyeti kastedilip bu azabın ruha mı, yoksa ruh ile bedenın mecmûuna mı müteallik bulunduğuna taarruz edilmediğini ve edilmeyeceğini bildirmek istemiştir. Ehl-i sünnet’in bu babdaki mezhebini, 658 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde izah ve Mu’tazile’nin muhalefetine işaret eyledik.

Ebü’l-Velîd, âyet-i kerîmeyi *الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ* kelimât-ı şerifesiyle birlikte rivayet etmiştir. Bu rivayette daha isabet vardır. Çünkü hadîs-i şerifin sebep-i vürûdu dünya merhale-i hayatını katederek ebediyet âleminin kapısına gelen bir müminin, âhiretin kapıcıları demek olan sual meleklerine şu müşkül intikal ânında hiç sarsılmadan cevap vermesini ve bunun hiç şüphesiz Cenâb-ı Hakk’ın o mümini dünya ve âhiret hayatında kelime-i şehâdet üzere tesbit buyurmasının eseri olduğunu bildirmekten ibarettir. Bu ise âyet-i kerîmenin bu kısmı zikredilmekle tam bir surette ifade edilmiş olur. Hatta diyebiliriz ki, âyetin asıl medâr-ı istidlâl olan kısmı *الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ* cümlesidir. Nasıl ki Selef’ten icmâa yakın bir ekseriyet bu âyet-i kerîmedeki “hayât-ı âhiret” ile kabir hayatı murat olduğunu bildirmiştir. Biz de o yolda tercüme ettik. Buhârî’nin Muhammed b. Beşşar’dan gelen ikinci bir tarîk-i rivâyetinde, ... *يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا* “Nazm-ı şerifi azâb-ı kabir hakkında nâzil olmuştur” ziyadesi de vardır. Abdürrezzâk’ın Tâvûs b. Keysân’a müntehî olan bir rivayetinde Tâvûs, “Hayât-ı dünyâdaki kavî-i sâbit ‘lâ ilâhe illallah’tır. Âhiretteki kavî-i sâbit, kabir sualidir” demiş.

Hadisin *Tecrîd*’deki metninde ne suale, ne mes’ûlü anha dair bir kayıt vardır. Mümine sual sorulduğunu verdiği cevaptan anlıyoruz. Ebü’l-Velîd rivayetinde ise sual de tasrih edilmiştir: “*Müslim kabirde sual olunduğunda ‘lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullâh’ diye şehâdet eder*” denilmiştir.⁴⁴⁸

Şârih Aynî, Ebû Hüreyre’ye müntehî bir senedle İbn Kesîr tefsirinden kabirdeki suallerin şunlar olduğunu naklediyor: Mümine kabirde, “Rabbin kimdir? Dinin nedir? Nebin kimdir?” denildiğinde mümin, “Rabbim Allah, dinim, dîn-i İslâm, peygamberim Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir. Zâhir ve bâhir birtakım âyetlerle Allah tarafından gelmiştir, onun nübüvvetine iman, risâletini kabul ve tasdik ettik” der. Sonra

mümine sual melekleri tarafından, “Doğru söylüyorsun! Sen dünyada bu itikadla yaşadın, böylece öldün, böyle de ba’s olunacaksın” denilir.⁴⁴⁹

Buhârî bu babın unvanında azâb-ı kabre dair şu üç âyet-i kerîmeyi arka arkaya zikretmiştir. Anlaşıyor ki büyük imamımız Buhârî hazretleri kabir azabı bahsine çok ehemmiyet vermiş ve azâb-ı kabir Kur’an’da yoktur diyenleri yoluyla reddeylemek ve Kur’an’da zikrolunduğunu ispat etmek istemiştir. Sa’yi meşkûr olsun.

Birinci âyet-i kerîme meâlen şöyledir: “*Habîbim! Ölümün sekerâtında melekler ellerini açarak ruhlarınızı –cesetlerinizden– çıkarınız diye zalimleri –tokatladıklarını ve arka- larından itip kaktıklarını– bir görsen –hayret edersin!– Bunlar bu ölüm gününde ihanet ve şiddeti mutazammın bir azap ile cezalandırılırlar.*”⁴⁵⁰

İşte ölüm sırası başlayan azap, sonra paydos edilecek değil ya? Bundan sonraki âyet-i kerîmede de bunun devamını göreceğiz.

İkinci âyet-i kerîme de meâlen şöyledir: “*Etrafınızda bulunan A’rab’tan bir güruh münafık ve Medine halkından nifaka girmiyet verenler vardır ki, habîbim! Sen bu münafıkları tanımazsın, biz çok iyi biliriz. Bunları biz iki kere azap edeceğiz:* -Biri ölürken meleklerle tokatlatacak, öbürü kabirde.”⁴⁵¹ Bu tercümede, kerre içinde gösterdiğimiz meleklerin tokatlaması ve bir de kabir azabı suretiyle tercümemiz İbn Abbas’ın tefsirine müstenittir.

Mücâhid, “Bu iki azaptan birisi aklıktır, öbürü kabirde ta’zîbdir demiş.”⁴⁵² Taberânî ile İbn Ebû Hâtim de bir silsile-i isnâd ile İbn Abbas’ın şu tefsirini rivayet etmişlerdir. İbn Abbas demiştir ki: Bir cuma günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ederken buyurdular ki: “*Ey filân! Sen –kalk, mescidden– çık, sen münafıksın! Ey filân sen de çık, sen de münafıksın!*” diyerek birtakım kimseleri mescidden çıkardı ve bunların nifaklarını ortaya dökerek rüsvâ eyledi. Bunlar mescidden çıkarken Ömer radiyallahu anh geldi. Halk cuma namazından dağılıyor zannederek utandı ve hayâsından bunlardan saklanmak istedi. Bu münafıklar da hadiseden Hazret-i Ömer’in haberi var zannıyla ondan saklanmak istediler. Ömer mescide girince namaz kılınmadığını anladı. Müslümanlardan birisi, “Yâ Ömer! Müjdelerim, Allah Teâlâ münafıkları rüsvâ eyledi” dedi.

449 إذا قيل له في القبر من ربك؟ وما دينك؟ ومن نبيك؟. فيقول: ربي الله، وديني الإسلام، ونبيي محمد صلى الله عليه وسلم جاء بالبينات من عند الله. فأمنت به وصدقت. فيقال: صدقت. على هذا عشت وعليه مت وعليه تبعث (هكذا نقله العيني من تفسير ابن كثير). {Rivayet temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilememiştir. Aynî, *Umde*, VIII, 200; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 500.}

450 وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ. {el-En’âm, 6/93}. روى الطبراني عن ابن عباس رضي الله عنهما في قوله تعالى (وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ) الآية قال هذا عند الموت والبسط الضرب يضربون وجوههم وأدبارهم. {Taberânî’de ve diğer hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet Aynî’de yer almaktadır. Aynî, *Umde*, VIII, 198.}

451 وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ. {et-Tevbe, 9/101.}

452 وقال مجاهد مرتين القتل والسبي. وعنه العذاب بالجوع وعذاب القبر. وقيل الفضيحة وعذاب القبر. {Aynî, *Umde*, VIII, 199.}

Bu rivayeti müteakip İbn Abbas demiştir ki: İşte bu tard ve teşhir birinci azaptır. İkinci de kabir azabıdır.⁴⁵³

Üçüncü âyet-i kerîmenin meâli de şöyledir: *Firavunun kavmine –gark gibi– en kötü bir azap nâzil oldu. –Sonra– sabah ve akşam da ateşe konulurlar. Kıyamet gününde ise: Ey âl-i firavun! Daha şiddetli olan şu azaba giriniz denilir.*⁴⁵⁴

Küffârın kıyamet gününde uğrayacakları bu azaptan evvel akşam, sabah iki nöbet arzolundukları azap hiç şüphesiz ki kabir azabıdır. Nasıl ki Ebü'l-Leys es-Semerkindî, “Bu âyet-i kerîme azâb-ı kabre pek âşikâr delâlet eder. Çünkü âyet-i kerîmenin fıkra-i ahîresinde yevm-i kıyâmete ait olan azâb-ı şedîd ayrıca zikredilmiştir. Sabah ve akşam arzolunan azap, bu azâb-ı şedîdden başka ve ona tekaddüm eden bir azaptır, kabir azabıdır” diyor. Hakikaten تَقُومُ السَّاعَةُ bu suretle mugayir olur. Bu ictihad, İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan da menkuldür.

Kurtubî de diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ, bu arz-ı azâbın berzahî hayatta vukuuna kâillerdur. Mücâhid, İkrime, Mukâtil, Muhammed b. Kâ'b gibi eimme-i selefin kâffesi, bu âyet-i kerîme dünyada azâb-ı kabrin vukuuna delâlet eder demişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen bir haberde İbn Mes'ûd'un gark olan kavm-i firavunun ve küffârdan emsalinin ruhları, sabah akşam ateşe gösterilir, işte burası sizin karargâhınızdır denildiği bildirilmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ da: Bu iki vakitte, küffârın ruhu cehenneme arzolunur demiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَطَّلَعَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أَهْلِ الْقَلْبِ فَقَالَ هَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا فَقِيلَ لَهُ أَتَدْعُو أَمْوَاتًا فَقَالَ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لَا يُجِيبُونَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i kalîbi (ki Bedir'de maktul olan rüesâ-i Kureyş'in harp meydanında serilen lâşeleridir) müşahade buyurdukta, bunlara,

453 روى الطبراني وابن أبي حاتم من طريق السدي عن أبي مالك عن ابن عباس قال: خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الجمعة فقال: اخرج يا فلان! فإنك منافق. واخرج يا فلان! واخرج يا فلان! فإنك منافق. فأخرج من المسجد ناسًا منهم فأفضحهم. فجاء عمر رضي الله عنه وهم يخرجون من المسجد. فاخترى منهم حياءً أنه لم يشهد الجمعة ووطن أن الناس قد انصرفوا. واخترى هم عن عمر ظنوا أنه قد علم بأمرهم. فجاء عمر فدخل المسجد فإذا الناس لم يصلوا. فقال له رجل من المسلمين: أبشر يا عمر! فقد أفضح الله المنافقين. فقال ابن عباس فهذا العذاب الأول حين أخرجهم من المسجد والعذاب الثاني عذاب القبر وكذا قال الثوري عن السدي عن أبي مالك نحو هذا {Taberânî, el-Evsat, I, 241, no: 792; Aynî, Umde, VIII, 199.} (عيني: 4؛ ص: 221)

454 وَحَاقَ بِأَلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ. النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ. {el-Mü'min, 40/45-46.}

— “Nasıl, rabbinizin vaad ettiği azâb ü cezâyı hak buldunuz mu?” diye hitap etmişti. (Ömer b. Hattâb tarafından),

— “Yâ Resûlellah! Bu (duygusuz) cîfelere mi hitap ediyorsunuz?” denildikte, Resûl-i Ekrem,

— “Siz bunlardan fazla işitir değilsiniz. Fakat bunlar cevap veremezler” buyurdu. {B1370 Buhârî, Cenâiz, 86}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi, burada Hafs b. Ömer'den rivayet ediyor. Yine “Cenâze” bahsinde Büндâr'dan da bir rivayeti vardır. “Kitâbü't-Tefsîr”de de Ebû'l-Velîd'den rivayet etmiştir. Müslim “Sıfatü'n-nâr” bahsinde, Ebû Dâvûd “Kitâbü's-Sünnet”te, Tirmizî “Tefsîr”de, Nesâî “Cenâze” ile “Tefsîr” bahislerinde, İbn Mâce de “Zühd”de ve bunların kâffesi Büндâr'dan tahrîc etmişlerdir. Bu hadis de azâb-ı kabir hakikatine dair açılan baba mensuptur.

Kalîb “taşla örülmemiş ve kırlarda sahipsiz bırakılmış eski kuyular”a ıtlak olunur. Toprağı kalb ve nakledildiği için bu kuyu çukurlarına “kalîb” denilmiştir. Hadiste zikredilen bu kalîbin Bedir'de olduğu ve ehl-i kalîbin isimleri Müslim'in Enes b. Mâlik'ten vâki olan bir rivayetinde tasrih edilmiştir. Bu rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir'deki düşman ölülerini üç gün hali üzere bırakmış, sonra gelip bu ölülerin yanında durarak, “*Ey Ebû Cehil b. Hişâm, Ey Ümeyye b. Halef, Ey Utbe b. Rebîa, Ey Şeybe b. Rebîa! Rabbinizin vaad ettiği azabı hak buldunuz değil mi? Muhakkak ki ben, rabbimin bana vazettiği zafer ve galibiyeti hak buldum*” diye nidâ etmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sözlerini Ömer radiyallahü anh işitince,

— “Yâ Resûlellah! Bunlar sizin sözlerinizi nasıl işitirler? Nasıl cevap verirler? Bunlar birer cîfe haline gelmişlerdir” demişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cevap vererek,

— “*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, siz benim sözlerimi bunlardan fazla işitir değilsiniz. Bunlar da sizin gibi işitirler. Lâkin onlar cevap vermeye kadir olamazlar*” buyurdu.

Sonra Resûl-i Ekrem'in emriyle bu lâşeler sürüklenip Bedr'in kör kuyusuna atıldı.⁴⁵⁵

Bu hadîs-i şerifin medâr-ı ictihad olan noktası, “*Siz bunlardan fazla duymazsınız*” fıkrasıdır. Bu fıkra vâzihan delâlet eder ki öldükten sonra berzah âlemi diye anılan kabirde bir hayat vardır. Azaba müstahak olanların orada azap olunacakları muhakkaktır.

455 روى مسلم عن أنس رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ترك قتلى بدر ثلاثاً. ثم أتاهم، فقام عليهم، فناداهم، فقال: يا أبا جهل بن هشام! يا أمية بن خلف! يا عتبة بن ربيعة! يا شيبه بن ربيعة! أليس قد وجدتم ما وعد ربكم حقاً؟ فإني قد وجدت ما وعدني حقاً. فسمع عمر رضي الله عنه قول النبي صلى الله عليه وسلم. فقال يا رسول الله؟ كيف يسمعون وأنى يجيبوا وقد جيفوا؟ وقال والذي نفسي بيده ما أستم بأسمع لما أقول منهم. ولكنهم لا يقدرُونَ أن يجيبون. ثم أمر بهم فسحبوا فلقوا في قلب بدر. {M7223 Müslim, Cennet, 77.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنَّمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّهُمْ لَيَعْلَمُونَ الْآنَ أَنَّ مَا كُنْتُ أَقُولُ لَهُمْ حَقٌّ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem: (Bedir maktulleri iştir demedi. Belki) bu ölümler kendilerine söylemekte bulunduğum sözümün hak ve doğru olduğunu şimdi bilir buyurdu. Nasıl ki Allah Teâlâ da, “Habîbim, sözünü ölümlere duyuramazsın!”⁴⁵⁶ buyurmuştur. {B1371 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadis de Buhârî’nin kabir azabı hakikatine dair hadisleri ihtiva eden bir babına mensuptur. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da, “Artık bu Bedir maktulleri kendilerine tebliğ edegeldiğim İslâmî hakikatlerin ne kadar doğru olduğunu şimdi bilir ve anlarlar” buyurulmuş olmasıdır. Şu kadar ki, Hazret-i Âişe’nin bu hadisiyle Abdullah b. Ömer’in bundan evvelki rivayeti arasında bir teâruz görülebilir. İbn Ömer, Bedir maktullerinin hitâb-ı nebevîyi işittiklerini rivayet ediyordu. Hazret-i Âişe, “Bilirler” buyurdu diyor ve İbn Ömer’in rivayetini reddetmiş bulunuyor ve müddeâsını, إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى “Habîbim! Sözünü ölümlere duyuramazsın!” kavli-i şerifiyle teyit ediyor. Fakat cumhûr-ı ulemâ Hazret-i Âişe’nin bu rivayet ve istidlâline muhalefet edip İbn Ömer’in rivayetini kabul etmişlerdir. Çünkü İbn Ömer’in rivayeti bu hadisin diğer rivayet tariklerine muvâfıktır. Sonra Süheylî’nin dediği veçhile Hazret-i Âişe, Bedir’de bulunmamış ve bu hitâbet-i seniyyeyi bizzat işitemiştir. İbn Ömer ile öbür râviler ise bizzat hazır bulunup Resûl-i Ekrem’e, “Bu cîfelere mi hitap ediyorsunuz?” denildiğinde, “Benim sözümü siz bunlardan ziyade işitmezsiniz!” buyurulduğunu doğrudan doğruya işitmişlerdir. Yine Süheylî’nin dediği veçhile cumhura göre, Resûl-i Ekrem’in hitabını bildikleri kabul edilince, cesetlerinden cüdâ düşen kopuk başların bile işittiklerini kabul etmek icap eder. Çünkü hiss-i semî’ de mecârî-i şuûrdan birisidir. Âyet-i kerîmeye gelince إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى âyet-i kerîmesi, أَفَأَنْتَ تَسْمِعُ الصَّمَّ أَوْ تَهْدِي الْغُلَمَى⁴⁵⁷ kavli-i şerifi gibidir. “Habîbim! Sen mi sağırlara sözünü işittirir yahut körlere rehberlik edersin?” Hayır, senin tebligatını biz işittirir, senin hidayet ve irşadını biz feyyaz ve müessir kılarız demektir.

456 en-Neml, 27/80.

457 ez-Zuhurf, 43/40.

İbnü't-Tîn diyor ki: İbn Ömer'in rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem'in, “*Bu Bedir maktul-leri şimdi işitiyorlar*” buyurmasıyla âyet-i kerîmedeki, “*Mevtâya sözünü işittiremezsin*” hitabı arasında münâfât yoktur. Çünkü bu âyet-i kerîmede, “küffâr-ı Kureyş'in” söz işitir kimseler olmadığı, bunların hissiz şuursuz ölümlerden farkı bulunmadığı, belki bu kâfirlerin ölümleri gibi Allah'ın duyurmasıyla işitebilmeleri mümkün olduğu bildirilmiştir. Müfessirlerin bu âyet-i kerîmeden istifade ettikleri mâna budur. Cumhûr-ı ulemâ bu babda Hazret-i Âişe'ye muhalefet etmişler, diğer rivayetlere muvâfık olduğu için Abdullah b. Ömer'in hadisini kabul etmişlerdir. Maamafih Resûl-i Ekrem'in her iki sözü de söylemiş olmasında bir mani yoktur. Hazret-i Âişe “*bilirler*” buyurulduğunu hıfz ve rivayet etmiş, İbn Ömer de, “*işitirler*” buyurulduğunu işitmiş ve rivayet eylemiş olabilirler. Bir de mevtâ için “bilgi” vasfı kabul edilince “duygu” vasfını da kabul etmek pekâlâ câizdir. Ama bu işitme ister üznî, ister yalnız ruhî olsun. Elverir ki ölüde bir nevi “duygu” bulunduğu sabit olsun. Şu kadar ki bu tamim, cumhurun mezhebine uymaz. Kabirde sualin bedene hulûl etmeksizin yalnız ruha teveccüh ettiğini kabul edenlerin mezhebine göre tamam olabilir. Halbuki şâyân-ı i'timâd olan cumhurun mezhebidir. Meyyitin kabirde ruh maa'l-cesed mütena'im yahut muazzeb olmasıdır. Sual ve azabın yalnız ruha tahsisi halinde kabrin bu azaba ihtisası mümkün olmaz (*Kastallânî*).

BİR TEMBİH. Kabir suali ve kabir azabı tabirlerinden maksut olan mâna berzahî bir hayattır. Binaenaleyh ölüm hali, ister firâş-ı ihtizârında gelip çatsın da beton ve mermer bir kabir içine defnedilsin, ister firavun ve etbâ gibi denizde gark olarak balıklara lokma olsun, isterse bir yangında yanıp kül olarak eczâ-i vücûdu savrulsun müsavidir ve ölüm her ne sebeple tahakkuk ederse etsin, vücudunun eczâ-i maddiyesi nerede bulunursa bulunsun, berzahî bir hayat başlayacaktır. O hayatta sorulacak, o neşe ile mütena'im yahut muazzeb olacaktır.

Ömer radiyallahu anhin Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, “Bu ölümler sizin hitabınızı işitecekler mi?” diye sorması bir hakikatin tevsik ve tesbiti maksadına mebnî olsa gerektir. Yoksa Hazret-i Ömer'in gönlünde bir şüphe uyanmış da onu izâle etmek için sormuş değildir.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَظِيًّا فَذَكَرَ فِتْنَةَ الْقَبْرِ الَّتِي يَفْتَتِرُ فِيهَا الْمَرْءُ فَلَمَّا ذَكَرَ ذَلِكَ صَجَّ الْمُسْلِمُونَ صَجَّةً.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir (es-Siddîk) radiyallahu anhin kızı (Zâtü'n-nitâkayn) Esmâ radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve

sellem (bir kere) hutbe iradına başlamış ve kişinin kabirde görüp geçireceği sorgu ve sualleri anlatmıştı. Resûl-i Ekrem kabir ahvalini böyle tafsilâtıyla anlatınca müslümanlar dehşetli bir surette feryat edip ağlaştılar. {B1373 Buhârî, Cenâiz, 86.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif de bundan evvelki 672, 673, 674 numaralarla tercüme ve izah ettiğimiz hadisler gibi azâb-ı kabrin dinî bir hakikat olduğuna delâlet eden haberler cümlesindendir ve bu babın bir hadisidir. Hadisin unvanı, mevzua mutabakat ciheti de hadis-teki (fitne) tabirinin kabir suali ile kabir azabına delâlet ve böyle umumi bir mânâyı ihtiva etmesidir. Hatta kabirdeki bu سوال ve cevabın küffâr hakkında azaptan ibaret olmasıdır ki, yukarıda 658 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi ile tavzîhan zikrettiğimiz diğer ehâdîs-i şerifede mütalaa etmiştik. Bu sebeple Nesâî bu hadisi daha uzunca bir metinle azâb-ı kabirden istiâze hakkındaki bir babında zikretmiştir.

Nesâî bu rivayetinde Buhârî'nin tercüme ettiğimiz bu kısmını aynen zikrettikten sonra şu ziyadeyi de nakletmiştir: "... Cemaatin bu feryat ve figanı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu hitabelerini anlamama mani oldu. Bu sayhalar sükûnet bulunca bana yakın olan birisine,

— "Cenâb-ı Hak bereket ve saadetini artırsın! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hitabelerinin sonunda ne buyurdu?" diye sordum. O da,

— "*Bana vahyolundu ki siz, kabirlerinizde deccâlin fitnesine yakın bir fitne ile imtihan olunursunuz*" buyurdu dedi."⁴⁵⁸

Bazı *Buhârî* nüshalarında Esmâ radiyallahu anhânın bu hadisinin sonunda, زاد غدر عذاب القبر "Râvi Gunder *azâb-ı kabir haktır* cümlesini ziyade etmiştir" ibaresi vardır. Gunder'in bu ziyadesinden "hak" kelimesi de mahzuftur. Şârih Kastallânî bu kelimenin yalnız Ebû Zer el-Herevî nüshasında mevcut olduğunu, şu kadar ki, bu kelimenin üzerine alâmet-i sukut konulduğunu bildiriyor.

TERCEME-İ HÂL

Esmâ radiyallahu anhâ, Hazret-i Ebû Bekir'in büyük kızı ve Hazret-i Âişe'nin ablasıdır. Zâtü'n-nitâkayn lakabı ile meşhurdur. Fahr-i âlem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh leyle-i hicrette gâra teşrif edecekleri sırada kendilerine yiyecek ve içecek hazırlamakta olan Esmâ hazretleri yemek çıkını ve taam sofrası yapacak alelacele bir şey bulamadığından belindeki nitâkını⁴⁵⁹ çıkarıp ikiye bölerek

... ضجة حالت بيني وبين أن أفهم رسول الله صلى الله عليه وسلم فلما سكنت ضجتهم قلت لرجل قريب عني أي بارك الله فيك! ماذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في آخر قوله؟ قال: قد أوحى إلي أنكم تفتنون في القبور قريباً من فتنة الدجال.

{N2064 Nesâî, Cenâiz, 115.}

459 Nitâk, kitâb vezninde nisvân-ı Arab libaslarından bir libastır. Hakikati izâr gibi bir parçadır. Vasatını

bunun birisini yemek sofrası, bir parçasını da kırıbağa bağ yapmış olduğundan taraf-ı nebevîden kendisine bu tarihî isim bahşedildiğinden kendisi için ebedî bir unvân-ı mefâharet olmuştur.

Esmâ aşere-i mübeşşereden Hazret-i Zübeyr'in zevcesidir. Yezîd b. Muâviye'den sonra Mekke-i Mükerrreme'de dokuz ay kadar icrâ-yı hilâfet eden Abdullah b. Zübeyr'in vâlidesidir. Abâdile-i erbaadan sayılan ve müstesna bir sîmâ-yı ilmî olan Abdullah b. Zübeyr, Haccâc tarafından muhasara ve tazyik ve Beyt-i Şerîf'e karşı her türlü fezâhatlar irtikâp edildiği günlerde, yüksek bir hakîm, metîn ve iradeli bir kadın olan Esmâ hazretleri, düşmanın bu zalimane hareketlerine karşı tarih sütunlarına geçen hakîmane nasihatleriyle oğlunu teşcî' ile sebat ve metanet tavsiye eylerdi.

Hicret şerefini haiz olan ve hiç şüphesiz fâzîlât-ı İslâmiyye'den bulunan Esmâ hazretlerinden elli altı hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan on dört hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak, dört hadisin rivayetinde Buhârî, diğer bir dördünde de Müslim infirâd etmişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah, Urve, kölesi Abdullah b. Keysân, İbn Abbas ve daha seleften bir cemaatin rivayeti vardır. İbn İshak sâhib-i tercemenin on sekizinci olarak müslüman olduğunu bildiriyor. Fâtıma bint Münzir, Esmâ'nın, hastalığında bütün kölelerini âzat ettiğini haber veriyor. İbn İshak, Esmâ 93 tarihinde vefat etti diyor. Zehebî, muhâcirât içinde en son vefat eden kadın olmak üzere kaydediyor. Hişâm b. Urve de Esmâ'nın 100 yaşına girdiği halde ağzından bir dişinin bile düşmediğini, akıl ve idrakine bir ârıza da gelmediğini babasından rivayet etmiştir (*Hulâsa; Sîret-i İbn Hişâm* vesaire).

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَدْ وَجَبَتِ الشَّمْسُ
فَسَمِعَ صَوْتًا فَقَالَ يَهُودُ تُعَذِّبُ فِي قُبُورِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb (el-Ensârî) radiyallahu anhtan (bir gün) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, güneş battıktan sonra (Medine haricine) çıktığı ve bir ses işiterek, “Yahudiler mezarlarında azap olunuyor” buyurduğu rivayet edilmiştir.

{B1375 Buhârî, Cenâiz, 87.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, ehl-i cehennemın sıfatına dair bir babında Nesâî de “Cenâze” bahsinde rivayet etmiştir. Hadisin *Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı da kabir azabından Allah’a sığınmanın keyfiyetine dairdir. Gerek bu babın, gerek bundan evvelki babın hadisleri mevzuları itibariyle mütedâhil ve müteşâbihtir. Umumiyetle kabir azabı hakkındadır. Bunlardan başka 658 numaralı hadisin izahında da bu mevzua dair diğerk eimme-i hadîsin rivayetlerini de nakil ve tercüme etmiştik. Nakledemeyip bıraktığımız daha bir takım ehâdis-i şerife de vardır. Bu cihetle kabir azabına delâlet eden haberler hakikaten çoktur.

MÂNALAR

Resûl-i Ekrem’in işittiğı ses neydi? Resûl-i Ekrem’in yahudilerin azap olunduklarını haber vermesine göre, bu sesin azap olunan yahudilerin enîn-i ıstıraıları olması ilk önce hatıra gelir. Azap meleklerinin yahudilere karşı haykırdıkları azâb-ı tehdîd ve ta’zîb olması da câizdir. Yahudilerin enîn-i şikâyetleri olduğunu Taberânî’nin aynı senedle Abdülcebbâr tarikinden gelen bir rivayeti de teyit etmektedir. Bu rivayete göre, Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri demiştir ki:

“Bir gün güneş batarken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte Medine haricine çıkmıştık. Elimde su dolu toprak bir ibrik vardı. Resûl-i Ekrem kazâ-i hâcet için ayrıldı. Sonra gelip abdest aldı ve bana,

— “Benim işittiğim sesi sen de işittin mi?” diye sordu. Ben,

— “Hayır, Allah ve Resûlullah bilir” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Ben şu kabristanda kabirlerinde azap olunan yahudilerin seslerini işittim” buyurdu.⁴⁶⁰

SUAL. Yukarıda 652 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Saîd el-Hudrî hadisiyle 658 numaralı Enes b. Mâlik hadisinde ölülerin sadâ-yı şikâyet ve azabını ins ü cinnin işitmekten memnû olduklarını, bunu ins ü cinden başka her mevcudun işittiğini görmüştük. Resûl-i Ekrem nasıl işitmiştir?

CEVAP. Şârih Kirmânî, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın bu işitmeleri, mûcize tarikiyledir” diyor. Bu sebeple Ebû Eyyûb el-Ensârî işitmemiştir.

Buhârî, bu babında Hâlid b. Saîd’in kızı Eme’nin de bir hadisini rivayet etmiştir. Müşârün ileyhâ da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kabir azabından istiâze buyurduğunu işittim” diyor.⁴⁶¹

460 روى الطبراني من طريق عبد الجبار بهذا السند و لفظه خرجت مع النبي صلى الله عليه وسلم حين غربت الشمس ومعني كوز من ماء فانطلق لحاجته حتى جاء فوضأته. فقال ألم تسمع ما أسمع؟. قلت: الله ورسوله أعلم. قال: أسمع أصوات اليهود يعذبون في قبورهم. {Rivayetteki ‘لحاجته حتى جاء’ ifadesi, kaynakta ‘لحاجته و قعدت أنتظره حتى جاء’ şeklindedir. MK3857 Taberânî, el-Kebîr, IV, 120.}

461 روى البخاري عن ابنة خالد بن سعيد بن العاص أنها سمعت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يتعوذ من عذاب القبر. {B1376 Buhârî, Cenâiz, 87.}

Buhârî'nin böyle bir rivayeti “Daavât”ta vardır. Nesâî de “Nuût” babında rivayet etmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْعُو اللَّهَ يُحْيِي إِنْ أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dua buyurmaya devam (ve ümmetine tâlim) ederdi dediği rivayet edilmiştir: “Yâ rab! Kabir azabından, cehennem azabından, hayat ibtilâsından, ölüm şedâidinden, mesîh deccâlin fitnesinden sana sığınırım!”. {B1377 Buhârî, Cenâiz, 87.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim de “Salât” ve “Duâ” bahislerinde tahrîc etmiştir. Müslim’in Âişe radiyallahu anhâdan rivayetinde şu suretle takdim ve tehir vardır:

اللهم إني أعوذ بك من عذاب القبر وأعوذ بك من فتنة المسيح الدجال وأعوذ بك من فتنة المحيا وفتنة الممات...⁴⁶² الحديث.

Küşmîhenî rivayetinde, كان يدعو ويقول اللهم... إلى آخره suretindedir.

Azâb-ı kabirden istiâze edildikten sonra azâb-ı nârdan istiâze edilmesi tahsisten sonra ta'mîmdir. Nasıl ki, kaydıhayat ve şiddet-i memâttan sonra mesîh deccâlin fitnesinden istiâze de ta'mîmden sonra tahsîs bi'z-zikir gibi bir san'at-ı edebiyeyi haizdir.

Resûl-i Ekrem efendimiz bu fitnelerin ve bu ihtibâr ve imtihanların kâffesinden emin ve masûn olduğu halde bunlardan istiâze buyurmaları, bu istiâzenin de اللهم اغفر لي “Rabbim, beni mağfîret buyur” gibi bir dua ve ibadet olması cihetiyledir. Resûl-i Ekrem’in mâ-tekaddem ve mâ-teahhar kâffe-i zünûbu mağfur olduğu halde yine istiğfar buyururlar ve bu suretle dua ve ibadet etmiş olurlardı. Bununla beraber Resûl-i Ekrem’in istiâzeleri ümmete tâlim ve ümmeti irşad gibi faydayı da ihtiva etmektedir.

462 {Metindeki “فتنة المحيا وفتنة الممات” ifadesi kaynakta “فتنة المحيا والممات” şeklindedir. M1325 Müslim, Mesâcid, 129.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ فَيُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-
lemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sizden biriniz vefat ettiğinde sabah
ve akşam ona kendi makamı gösterilir: O kimse ehl-i cennetten ise, ehl-i cen-
net makâmâtından bir makam; ehl-i nârdan ise, cehennemden hücrelerinden
bir karargâh gösterilir ve ona, burası senin (müstakbel ve ebedî) durağıdır.
Kıyamet günü Allah seni buraya gönderecektir denilir. {B1379 Buhârî, Cenâiz, 89.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim “Sıfâtü’n-nâr” hakkındaki bir babında Nesâî de “Cenâze” bah-
sinde zikretmişlerdir. Müslim’in Yahyâ b. Yahyâ’dan, onun da İmam Mâlik’ten bir riva-
yetinde suretinde يُبعثك الله إليه يوم القيامة ziyadesi vardır. Buhârî’nin bu rivayeti de
İsmâil b. Ebû Üveys vasıtasıyla İmam Mâlik’tendir. Fakat bu rivayette o ziyade yoktur.
İbn Abdülber diyor ki: Bu câr maa’l-mecrûrun rivayetinde veya terkinde İmam Mâlik’in
ashabı ihtilâf etmişlerdir. Ekserisi Buhârî’nin rivayeti gibi terkederek rivayet etmiştir.
İbn Kâsım, Müslim gibi يُبعثك الله إليه يوم القيامة ziyadesiyle rivayet etmiştir. “Allah, seni şu mak’adına gön-
derecektir” demektir. Yine Müslim’in Zührî ve Sâlim tarikiyle gelen bir rivayeti de
... *Sonra meyyite: ‘İşte burası, kıyamet günü gönderile-
ceğin karargâhındır’ denilir*⁴⁶³ suretindedir. Nesâî de İbn Kâsım’dan tahrîc etmiştir. Fakat
hadisin metni Buhârî’nin rivayeti gibidir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Meyyite cennet veya cehennemdeki makarrının arzolanması, “Burası senin dura-
ğıdır” diye haber verilmesidir. Meyyitin buna muhatap olabilmesi ve ihbarı idrak etmesi
cidden müsteb’addır. Meyyite kabirde sual edildikten az bir zaman sonra cesedinin tama-
mıyla inhilâl ettiği gözle görülen bir hadisedir. Binaenaleyh kıyamet gününe kadar sabah,
akşam devam edecek olan bu arz ve irâe keyfiyetinin ya meyyitin yalnız ebedî berhayat
olan ruhuna veya ruh ile beraber inhilâl eden eczâ-i bedeninden müntehap bir cüzüne

taalluk ettiğini kabul etmek icap eder. Yahut bu arz keyfiyetinin her gün değil, belki defnolunduğu günün akşam ve sabahında bir defa vukuu kabul edilmelidir. Şârih Kastallânî “Bir defaya münhasır olması, siyâk-ı meseledeki ehâdis-i sabıkaya daha muvâfıktır” diyor.

İbnü't-Tîn de diyor ki: Bu arz ile kıyamet gününe kadar her günün sabah ve akşamında arz olunmayıp belki bir defa, bir sabah ve bir akşam arzedilmek kast olunması muhtemeldir. Her sabah ve her akşam arz olunması ihtimaline göre bu da yalnız meyyitin eczâ-i bedeninden bir cüzünün ihya ve ona makamının arzedilmesi suretiyle mümkün olabilir. Meyyiti sabah akşam meyyit olarak müşahade ettiğimize göre, meyyitin her gün akşam, sabah bütün eczâsının yeni baştan ihya ve ruhunun buna iadesi mümtenîdir. Fakat meyyitin bir cüzüne hayat iade ve buna hitap edildiğini kabul etmek daha mâkuldür.

Kurtubî de bu yolda beyân-ı mütâlâa ediyor ve gerek müminin, gerek kâfirin müstakbel makamlarının yalnız ruhlarına arzedildiğini kabul etmek câizdir. İnhiâl eden bedeninin bir cüzü ihya ve ruh ile bu cüze hitap edilmiş olmak da câizdir diyor.

Herhangi şekilde arzedilirse edilsin mü'min-i kâmile cennetteki makamının, kâfire de cehennemdeki makarrinin gösterilmesi hususunda hadisin delâleti vâzıhtır. Yalnız mâsiyet sahibi olan ve cehennemde muvakkat azap olunması muktazî bulunan bir müminin ilk makarr-i azâbı mı, yoksa cennetteki makamı mı gösterileceği hususunda hadis sâkittir. Bu günahkâr müminin fi'l-cümle cennetlik olması cihetiyle bu da hadisin şümulü dahilinde bulunur deniliyor ki, imanın şerefine hürmeten cennetteki makamı gösterilir demek oluyor.

Şu da mâlûm olsun ki, bu arz-ı makâm keyfiyeti şühedâ ervahından başkalarına mahsustur. Çünkü ervâh-ı şühedâ cesetlerine mukârin olarak cennettedirler. Bazı ulemâ hadîs-i şerifteki arzın, şühedâyâ da şâmil olması muhtemeldir demişlerdir. Şühedâ hakkındaki fâide-i arz, şühedâ ervahına, cesetlerine mukârin olarak cennette devam ve istikrarlarını tebşirden ibaret olur. Bu surete muarız olabilecek bir şey varsa o da İbn Abdülber'ın bazı seleften naklettiği bir habere göre ervahın, efniyye-i kabirde yani kabrin köşesinde, bucağında ârâmgüzîn bulunmalarıdır. İbn Abdülber bu iki haberi telif ederek diyor ki: Bana göre ervah, bazı zamanlar efniyye-i kubûrda bulunur. Yoksa her zaman kabirde ihtiyarî bir hapse mahkûm gibi beklemes, kabirden ayrıldığı zamanlar da vardır. İmam Mâlik'e vâsıl olan bir habere göre ervah, kabirden çıkar, dilediği yere gider, gezer ve bunun çıkıp gezmesi, efniyye-i kubûrda bulunmalarına mani değildir. Kabirden çıkar, bir zaman gezer. Sonra yine kabre gelir girer. Mücâhid'den de meyyit defnolunduğu günden itibaren yedi gün hiç ayrılmayarak kabrinde bekler dediği rivayet edilmiştir (*Umdetü'l-kârî*, IV, 332).

Buraya kadar arz-ı makam hakkında verdiğimiz izahımızdaki ulemânın akvâl ve ictihadlarında katıyet ifade eden hiçbir söz yoktur. Hepsî ihtimale müstenit mütalaalardan ibarettir. Bunun yegâne sebebi, âlem-i âhiretin ve onun mebdei olan berzahî hayatın beşerin vâsıta-i idrâk ve ihâtasından tamâmiyle uzak bulunmasıdır. Bunun için isbat ve evsâf-ı ulûhiyyet ve nübüvvet hakkında birtakım aklî burhanlar sayıp döken ve bu âlî

mebâdîye bir mukaddeme olarak mevcûdât-ı mümkinenin her nevinden bir fizik âlimi ve bir biyoloji mütehasısı gibi bahseden kelâmcılar, ferdâ-yi hayata ait mesâil-i uhreviyyede münhasıran nassın irşad ve ilhamını umumi bir kaide olarak kabul etmişlerdir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ إِبْرَاهِيمُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ لَهُ مَرْضِعًا فِي الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (medede iken oğlu) İbrâhim vefat ettiğinde, “İbrâhim’in cennette sütնinesi vardır, (rızâını tamamlar)” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1382 Buhârî, Cenâiz, 91.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî henüz bâliğ olmadan vefat eden müslüman çocuklarına ait haberler hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadisin bu mevzua mutabakat noktası da mahdumu necâbetpenâhî Hazret-i İbrâhim’in cennette irzâ’ edildiğinin ihbar buyurmasıdır ki, etfâl-i müslimînin cennetlik olduğuna vâzıhan delâlet eder.

Buhârî bu unvanında Ebû Hüreyre’nin de şöyle bir hadisini ta’lîkan rivayet ediyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Her kimin bulûğa ermeden üç çocuğu ölürsa, bu çocuklar o kimse için cehenneme hâil olurlar. Yahut o kimse cennete dahil olur*” buyurmuştur.⁴⁶⁴ Bu çocuklar, anne ve babaları için cehenneme birer hicab olurlarsa kendilerinin cehennemden mahcup ve mahfuz oldukları evleviyetle sabit olur.

Buhârî bu unvanın birinci hadisi olarak da Enes b. Mâlik radiyallahu anhnın şu meâldeki bir hadisini merfûan rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Günah işlemek çağına ermemiş üç çocuğu vefat eden hiçbir müslüman* (anne ve baba) *yoktur, elbette Cenâb-ı Hak fazla rahmetiyle bunları cennete idhal eder.*⁴⁶⁵

Nevevî diyor ki: Bu hadîs-i şeriflere nazaran ilim ve ictihadına itimat edilen zevat, müslüman çocuklarının cennetlik olduklarında ittifak etmişlerdir.

MÜHİM BİR ŞÜPHENİN İZAH VE İZÂLESİ

Enes b. Mâlik radyallahu anhnın izahan nakil ve tercüme ettiğimiz bu hadisi, daha evvel 624 numara ile tercüme ettiğimiz Enes hadisinin aynıdır. Bu zikri geçen hadisin izahına müsâdif olan bir sual ve cevabımızda, “Çocuklarının vefatıyla dilsûz olan anne ve babalar gerçi bu uhrevî mükâfatla mütesellî olurlar ve hadisin oradaki asıl sebep-i sevk

464 قال أبو هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: من مات له ثلاثة من الولد لم يبلغوا الحنث كان له حجابا من النار. أو دخل الجنة. {Buhârî, Cenâiz, 91 (bab başlığı).}

465 {M7212 Müslim, Cennet, 66.}

ve rivayeti de bu idi. Fakat bu nevi rivayetler, bazı cahil ve gafil anne ve babaları çocuklarının hayat ve sıhhati hakkında ihtimamsızlığa sevk etmez mi?” demiştik. Sonra da menfi bir cevap verip izah etmiştik. Bu sual ve cevabımızın mütalaasını tavsiye etmekle beraber oradaki cevabî yazılarımıza şunu da ilâve ederiz.

Resûl-i Ekrem efendimiz pek tabii olarak ümmetinin çokluğu ile iftihar eder ve ümmet ve ashabını tenâküh ve tenâsüle teşvik ederdi. Aile teşkiline en mühim bir mani olan fakr ü ihtiyaçtan ve kaydıhayat ve maişetten bile korkulmamasını ve her aile yuvası kuranı, fazl ü keremiyle iğnâ edeceği Cenâb-ı Hakk'ın vaadü kerîmi muktezâsı olduğunu bildirerek ümmetini teşcî' eylerdi.

Nüfûs-ı İslâmiyye'nin kesreti, İslâm dininin istihdaf ettiği tabii gayelerden birisidir. Bu gayeye vüsûl için Hakîm-i Enbiyâ efendimiz aileler içinde en medenî bir aile nizamı kurmuş ve ailenin her ferdini müteakabil haklarla, müteakabil vazifelerle teşhiz ederek her müslümanın vicdanında hâkim bulunan uhrevî mesuliyetle bu hukuk ve vezâifi teyit eylemiştir.

İmam Buhârî'nin “Kitâbü'l-Cum'a” gibi *Sahîh*'inin müteaddit bablarında tahrîc ettiği bir hadisinde, *كَلَّمَكُمْ رَاعٍ وَكَلَّمَكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ* “*Ey ümmetim! Sizin hepiniz çobansınız, ailenizin her ferdi öbürlerine karşı birtakım vazifelerin ifasıyla mükelleftir ve bu vazifelerden dolayı Allah'a karşı mesuldür*”⁴⁶⁶ buyurmuştur. Bu vazife ve mesuliyetler şeriat-ı İslâmiyye'de müstakil fasıllar halinde bütün teferruatıyla tafsil ve izah edilmiştir.

Teşbihinde hiçbir hata tasavvur etmediğim aile mâbedi, ana ve baba ile kurulduğuna göre, ilk vazife ve mesuliyet, ailenin bu iki rûknünden başlar ve İslâm ailesi hukukunun birinci faslını zevc ve zevce teşkil eder.

Bunların vazife ve mesuliyetlerine, *الرجل راع ومسؤول عن رعيته. والمرأة راعية في بيت زوجها ومسؤول عن رعيته* “*Zevc râîdir, aile halkının nafakasından ve terbiyye-i fikriyyesinden, bedenî neşvünemâsından mesuldür. Zevce de, zevcin yed-i emânetine teslim ettiği aile yuvasının hüsnümuhafazasından mesuldür, kem nazardan sıyânetle mükelleftir*”⁴⁶⁷ vecizesiyle işaret edilip bu umdeler, yüzlerce ahbâr ve ehâdis ile tafsil edilmiştir. Zevcin zevcesi üzerinde en büyük bir hakkı, kadının bir ârıza-i sıhhiyye ve bedeniyyesi olmadıkça çocuk istemesidir.

Aile ocağına bir nevzadın gelmesi, hukûk-ı âilenin yeni bir faslını teşkil eder. Anne ve babanın kendine güzel bir isim vermeleriyle başlayan bu evlât hakkı, irzâ' ile neşvünemâyı bedenîsine, terbiyye-i fikriyyesine ihtimam edilerek sinn-i rüşde kadar varır. Bu atvâr-ı hayâtîyyenin her birine ait terbiye şekilleri birer birer tesbit edilmiştir. Dinî vâcibâtına, dünyevî zarûriyyâtına ait bilgilerle çocuğun teşhizi ve yüzücülük, atıcılık gibi spor hareketlerinin tâlimi de bu cümledendir.⁴⁶⁸

466 {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}

467 {B893 Buhârî, Cum'a, 11.}

468 حق الولد على الوالد أن يحسن اسمه ويعلمه الكتاب ويؤوجه إذا أدرك (أخرجه أبو نعيم في الحلية عن أبي هريرة) {Kaynakta 'ويؤوجه إذا أدرك' ifadesi tespit edilememiştir. Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 184.}

Müslim'in *Sahîh*'inde "Vasiyet" bahsinde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*İnsan ölünce bütün hayır işleri ve ibadetler inkıtâa uğrar. Yalnız üç nevi âmâl-i hayriyyesi devam eder: 1. Hastahane, mektep, mescid, çeşme, köprü gibi devamlı ve ömürlü hayırlar, 2. Kendisiyle ümmet-i İslâmiyye'nin istifade ettiği ilmî eserler, 3. Kendisine dua eden hayırlı evlât*"⁴⁶⁹ buyurmuştur.

Görüyoruz ki, Resûl-i Ekrem efendimiz hayır ile yâdedecek bir çocuğa mâlikiyeti, bir kâşifin, bir müellifin ilmî eseriyle, bir sâhib-i hayrın asırdıde hayrât-ı câriyesi ile kıymette müsavi addetmiş, çocuklarını hem kendilerine, hem cemiyete nâfi bir surette yetiştirmeye teşvik buyurmuştur.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ أَوْلَادِ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُ إِذْ خَلَقَهُمْ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümadan Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (gayri bâliğ) olan evlâd-ı müşrikîn sorulduğunda: "Allah Teâlâ müşrik çocuklarını yaratırken bunların (nasıl yaşayıp), ne işleyeceklerini pek iyi bilir" buyurduğu rivayet edilmişti. {B1383 Buhârî, Cenâiz, 93.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Kader" bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim'in de "Kader" bahsinde rivayeti vardır. Ebû Dâvûd "Sünnet" babında, Nesâî de "Cenâze" babında tahrîc etmişlerdir. *Buhârî*'nin buradaki hadis mensup olduğu babı gayri bâliğ vefat eden evlâd-ı müşrikîn hakkındadır ve cennetlik veya cehennemlik olduklarına dair hiçbir hüküm ifade etmeyip tevakkuf edildiği görülmektedir.

Buhârî'nin gayri bâliğ vefat eden evlâd-ı müşrikîn hakkında dört rivayeti vardır: Bunlardan birisi tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisidir. Bu hadisten müstefâd olan hüküm,

وفي حديث آخر: حق الولد على الوالد أن يعلمه الكتابة والسباحة والرمية وأن لا يرزقه إلا طيباً (أخرجه البيهقي عن أبي رافع) {Metindeki 'وأن لا يرزقه إلا طيباً' ifadesi yerine Beyhakî'de 'وأن يورثه طيباً' ibaresi yer almaktadır. Beyhakî, *el-Kübrâ*, X, 28.}

وفي حديث آخر: أكرموا أولادكم وأحسنوا أدبهم يغفر لكم (رواه ابن ماجه عن أنس) {Kaynakta 'يغفر لكم' ifadesi tespit edilememiştir. İM3671 İbn Mâce, Edeb, 3.} وعن الجعفر الصادق: إن الله ليرحم الرجل لشدة حبه لولده [من مكارم الأخلاق]

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إذا مات الإنسان انقطع عمله إلا من ثلاث صدقة جارية. أو علم ينتفع به. أو ولد صالح يدعو له (رواه مسلم عن أبي هريرة) {M4223 Müslim, Vasiyye, 14.}

tevakkuftur yani müşrik çocuklarının cennetlik veya cehennemlik olmalarına hükmedilmemek, bunların ikisi de Ebû Hüreyre hadisleridir. Bu iki Ebû Hüreyre hadisinin birisi izah etmekte bulunduğumuz metnin aynıdır. Bunun için müellif Zebîdî ihtisâren bırakmıştır. İkincisi daha mufassal bir metin ile ve 664 rakamıyla tercüme ve izah edilerek geçmiştir. Bunda İslâm, kâfir her mevlûdün fitrat-ı İslâm üzere doğduğu ve binaenaleyh cennetlik olduğu bildirilmiştir. Dördüncü Semüre hadisidir ki tercüme ve izahı uzun bir metniyle bunu takip edecektir. Bundan da evlâd-ı müşrikînin cennetlik olduğu sarâhaten anlaşılmaktadır.

Bu İbn Abbas hadisinde evlâd-ı müşrikînden soran sâilin kim olduğu tasrih edilmiştir. Bazı ehl-i hadîs İbn Abdülberr'in Hazret-i Âişe'den bir rivayetine bakarak bu sâilin Sıddîka-i müşârün ileyhâ olduğuna zâhib olmuşlardır. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe demiştir ki: "Hatice radiyallahu anhâ evlâd-ı müşrikînden sormuş da Resûl-i Ekrem, *"Babalariyla beraberdir"* buyurmuş. Sonra bir kere daha sorduğunda, *"Allah Teâlâ, nasıl yaşayıp nasıl öleceklerini bilir"* cevabını vermiştir. Sonra üçüncü bir daha İslâmiyet iktisâb-ı kuvvet etmeye başlarken sormuş. Bu defa da, *وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى* "Yüklü bir kimse, başkasının yükünü yüklenemez, hiçbir günahkâr başkasının günahıyla muâhaze olunmaz" (Fâtır 35/18) nazm-ı şerifi nâzil oldu. Bu defa Resûl-i Ekrem *"evlâd-ı müşrikîn fitrat-ı İslâm üzeredir"* yahut *"cennettedir"* diye cevap vermiştir."⁴⁷⁰

Şârih Aynî diyor ki: Bu hadisin tarîk-i rivâyetindeki Ebû Muâz Süleyman b. Erkam zayıftır. Yoksa bu hadisin sıhhati sabit olsaydı evlâd-ı müşrikîn hakkındaki nizâi esasından keser atardı. *Hulâsa'*da Ebû Muâz'ın Hasan-ı Basrî'den, Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayeti olduğu, kendisinden de Sevrî, Yahyâ b. Hamza rivayet ettiği bildirildikten sonra bu râvileri tarafından Ebû Muâz'ın üç hadisi terkedildiği Tirmizî'den nakledilerek bildiriliyor.

MÂNALAR

İbn Battâl *اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا عَامِلِينَ* "Allah Teâlâ bu evlâd-ı müşrikînin ileride ne yapacaklarını pek iyi bilir" kavl-i şerifi üç türlü te'vil edilebilir diyor:

1. Taraf-ı Peygamberî'den bu evlâd-ı müşrikînin cennetlik oldukları bildirilmezden evvel böyle tevakkuf edilmiş olması,
2. Bu evlâd-ı müşrikîn büyüyüp iradî hareket çağına geldiklerinde nasıl yaşayacaklarını, hangi din üzere öleceklerini Allah bilir demek olması,
3. Bu kavl-i nebevînin mücmel olması ve *وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ*⁴⁷¹ âyet-i kerîmesiyle müfesser bulunmasıdır. Bu âyet-i kerîme ile işaret buyurulan bir ikrâr-ı âmdır ki burada evlâd-ı mü'minîn gibi evlâd-ı müşrikîn de dahil bulunur.

470 روى ابن عبد البر من طريق أبي معاذ عن الزهري عن عروة عن عائشة قالت : سألت خديجة النبي صلى الله عليه وسلم عن أولاد المشركين فقال هم مع آبائهم . ثم سأله عن ذلك فقال : الله أعلم بما كانوا عاملين . ثم سأله بعد ما استحکم الإسلام فنزلت : (وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) . فقال هم على الفطرة أو قال على الجنة . [عيني] {Aynî, *Umde*, VIII, 212; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XVIII, 117.}

471 el-A'râf, 7/172.

“Evlâd-ı müşrikîn babalarına tâbidir” hükmü ise *وَلَا تَرُّ وَارَّةً وَزَرَّ أُخْرَى* mantûku münîfine tevîkan merduddur.

İrtihâl-i nebevîden sonra ma'rûz-u ihtilâf mesâilden birisi de bu evlâd-ı müşrikîn meselesidir. Başlıcalarını mütalaa ettiğiniz bu ahbâr ve âsârdan bu ihtilâfın ne derece bir hararetle devam ve cereyan ettiğini anladık. Bu eserlere istinat eden ulemânın ârâ ve ihtilâfâtı ise daha müteaddit şubelere ayrılmıştır. Şârih Aynî bunları altı nev'e ayırarak altıncısını ulemâ-i muhakkikînin mezheb-i sahîh ve muhtarı olarak cennetlik olduklarını Nevevî'den naklederek bildirmektedir. Ehl-i tahkîk *رَسُولًا حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا* “Biz hiçbir âkıl zümreyi peygamber göndermedikçe azap etmeyiz”⁴⁷² âyet-i kerîmesiyle ihticâc edip âkıl ve reşîd olmayan sıbyanın azap olunmayacağına hükmetmişlerdir.

Bir de yine Nevevî'nin etfâl-i müşrikîn hakkında bildirdiği şu üç noktainazarı arz ederek bahsi hulâsa etmek isteriz: Bu üç mezhepten birisi ki, ekseriyetin noktainazarıdır ve etfâl-i müşrikînin, babalarına tâbi olmasıdır. Bunlardan ikinci bir kısmı tevakkufu iltizam eylemişlerdir. Üçüncü bir kısmı ve Nevevî'ye göre de sahih olan mezheptir. Müşrik çocuklarının cennetlik olmalarıdır.

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ مَنْ رَأَى مِنْكُمْ اللَّيْلَةَ رُؤْيَا فَإِنْ رَأَى أَحَدٌ قَصَّهَا فَيَقُولُ مَا شَاءَ اللَّهُ فَسَأَلْنَا يَوْمًا فَقَالَ هَلْ رَأَى أَحَدٌ مِنْكُمْ رُؤْيَا فَقُلْنَا لَا قَالَ لَكِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ رَجُلَيْنِ⁴⁷³ أَتَيْنِي فَأَخَذَا بِيَدَيَّ فَأَخْرَجَانِي إِلَى الْأَرْضِ الْمُقَدَّسَةِ فَإِذَا رَجُلٌ جَالِسٌ وَرَجُلٌ قَائِمٌ بِيَدِهِ كَلْبٌ مِنْ حَدِيدٍ يُدْخِلُهُ فِي شِدْقِهِ حَتَّى يَبْلُغَ قَفَاهُ ثُمَّ يَفْعَلُ بِشِدْقِهِ الْآخَرَ مِثْلَ ذَلِكَ وَيَلْتَمِسُ شِدْقَهُ هَذَا فَيَعُودُ فَيَضَعُ مِثْلَهُ قُلْتُ مَا هَذَا قَالَا انْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ مُضْطَجِعٍ عَلَى قَفَاهُ وَرَجُلٌ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِهِ بِفِهْرٍ أَوْ صَخْرَةٍ فَيَشْدُخُ بِهِ رَأْسَهُ فَإِذَا صَرَبَهُ تَدَهَّدَ فَانْطَلَقَ إِلَيْهِ لِيَأْخُذَهُ فَلَا يَرْجِعُ إِلَى هَذَا حَتَّى يَلْتَمِسَ رَأْسَهُ وَعَادَ رَأْسَهُ كَمَا هُوَ فَعَادَ إِلَيْهِ فَضَرَبَهُ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَا انْطَلَقْنَا إِلَى ثَقَبٍ مِثْلِ التَّنُّورِ أَعْلَاهُ ضَيْقٌ وَأَسْفَلُهُ وَاسِعٌ يَتَوَقَّدُ تَحْتَهُ نَارًا فَإِذَا اقْتَرَبَ ارْتَفَعُوا حَتَّى كَادَ أَنْ يَخْرُجُوا فَإِذَا نَحَدَثَ رَجَعُوا فِيهَا وَفِيهَا رِجَالٌ وَنِسَاءٌ عُرَاةٌ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالَا انْطَلَقْنَا

472 el-İsrâ, 17/15.

473 Ebû Hâtim'in Hazret-i Ali'den rivayetinde (recüleyni) yerine (melekeyni) suretinde olduğundan bu suretle tercüme ettik.

فَانْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَا عَلَى نَهْرٍ مِنْ دَمٍ فِيهِ رَجُلٌ قَائِمٌ وَعَلَى وَسْطِ النَّهْرِ رَجُلٌ بَيْنَ يَدَيْهِ حِجَارَةٌ
فَأَقْبَلَ الرَّجُلُ الَّذِي فِي النَّهْرِ فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ رَمَى الرَّجُلُ بِحَجَرٍ فِي فِيهِ فَرَدَّهُ حَيْثُ كَانَ
فَجَعَلَ كُلُّمَا جَاءَ لِيَخْرُجَ رَمَى فِي فِيهِ بِحَجَرٍ فَيَرْجِعُ كَمَا كَانَ فَقُلْتُ مَا هَذَا قَالَا انْطَلِقْ فَاَنْطَلَقْنَا
حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى رَوْضَةٍ خَضِرَاءَ فِيهَا شَجَرَةٌ عَظِيمَةٌ وَفِي أَصْلِهَا شَيْخٌ وَصَبِيَانٌ وَإِذَا رَجُلٌ قَرِيبٌ
مِنَ الشَّجَرَةِ بَيْنَ يَدَيْهِ نَارٌ يُوقِدُهَا فَصَعِدَا بِي فِي الشَّجَرَةِ وَأَدْخَلَانِي دَارًا لَمْ أَرَ قَطُّ أَحْسَنَ
مِنْهَا فِيهَا رِجَالٌ شُيُوخٌ وَشَبَابٌ وَنِسَاءٌ وَصَبِيَانٌ ثُمَّ أَخْرَجَانِي مِنْهَا فَصَعِدَا بِي الشَّجَرَةَ فَأَدْخَلَانِي
دَارًا هِيَ أَحْسَنُ وَأَفْضَلُ مِنْهَا فِيهَا شُيُوخٌ وَشَبَابٌ قُلْتُ طَوَّفْتُمَانِي اللَّيْلَةَ فَأَخْبِرَانِي عَمَّا رَأَيْتُ
قَالَا نَعَمْ أَمَّا الَّذِي رَأَيْتَهُ يُشَقُّ شِدْقُهُ فَكَذَّابٌ يُحَدِّثُ بِالْكَذِبَةِ فَتَحْمَلُ عَنْهُ حَتَّى تَبْلُغَ الْآفَاقَ
فَيُصْنَعُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالَّذِي رَأَيْتَهُ يُشْدَخُ رَأْسُهُ فَرَجُلٌ عَلَّمَهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَنَامَ عَنْهُ بِاللَّيْلِ
وَلَمْ يَعْمَلْ فِيهِ بِالنَّهَارِ يُفْعَلُ بِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَالَّذِي رَأَيْتَهُ فِي التَّقْبِ فَهُمْ الزُّنَاةُ وَالَّذِي
رَأَيْتَهُ فِي النَّهْرِ أَكَلُوا الرِّبَا وَالشَّيْخُ فِي أَصْلِ الشَّجَرَةِ إِبْرَاهِيمُ وَالصَّبِيَانُ حَوْلهُ فَأَوْلَادُ النَّاسِ
وَالَّذِي يُوقِدُ النَّارَ مَالِكُ خَازِنُ النَّارِ وَالِدَارُ الْأُولَى الَّتِي دَخَلْتَ دَارُ عَامَّةِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَمَّا
هَذِهِ الدَّارُ فَدَارُ الشُّهَدَاءِ وَأَنَا جِبْرِيلُ وَهَذَا مِيكَائِيلُ فَارْفَعْ رَأْسَكَ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا فَوْقِي
مِثْلُ السَّحَابِ قَالَا ذَاكَ مَنْزِلُكَ قُلْتُ دَعَانِي أَدْخُلْ مَنْزِلِي قَالَا إِنَّكَ بَقِيَ لَكَ عُمُرٌ لَمْ تَسْتَكْمِلْهُ
فَلَوْ اسْتَكْمَلْتَ أَتَيْتَ مَنْزِلَكَ.

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. İbn Cündeb de-
miştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sabah namazını kılınca yüzüyle bize
döner ve, “Bu gece sizden kim rüya gördü?” diye sorardı. Biri rüya görmüşse,
rüyasını Resûl-i Ekrem’e hikâye ederdi. O hazret de o kimsenin rüyasını tabir
ederdi. Yine bir gün bize sordu ve,

— “Sizden rüya gören var mıdır?” buyurdu. Biz,

— “Hayır, yoktur” dedik. Resûl-i Ekrem,

— “Lâkin bu gece ben bir rüya gördüm” buyurdu.

Gördüm ki iki melek bana geldi. Bunlar iki elimi tutup beni düz bir feza

çıkardılar. Orada bir kimse oturuyordu, diğer bir adam da ayakta duruyordu. Elinde demirden çatal bir kanca vardı. Ayaktaki adam bu çatal kancayı oturanın ağzının sağ tarafına, tâ kafasına kadar sokuyor ve ağzın bu kısmını parçalıyordu. Sonra bu adam ağzın diğer tarafını da bu suretle tahrip ediyordu. Bu sırada ağzın sağ kısmı iyi olmuş bulunuyordu. Bu defa da buraya dönüyor, yine kancayı sokup parçalıyordu. Bu meleklerle ben:

— “Bu adam kimdir ve bu hal nedir?” dedim. Melekler,

— “Hiç sorma, ileri yürü!” dediler. Birlikte ileri gittik. Nihayet arka üstü yatmış bir adamın yanına geldik. Bunun baş ucunda da bir adam oturmuş, elinde yumruk cesâmetinde bir taş. Bununla yatan adamın başını kırıyordu. Taşı başına her vurduğunda, taş yuvarlanıp gidiyordu. O adam da arkasından taşı almaya koşuyordu. O dönüp gelmeden bunun başı iyi oluyor, eski haline avdet ediyordu. O adam avdet edince yine başına vurup eziyordu. Bu meleklerle ben,

— “Bu adam kimdir ?” diye sordum. Melekler,

— “Hiç sorma, ileri yürü” dediler. İleri gittik. Fırın gibi altı geniş, üstü dar bir deliğe eriştik. Bu deliğin altında ateş yanıyordu. Ateş, alevlenip yükseldikçe içindeki insanlar da yükseliyor, hatta (delikten) çıkmaya yaklaşıyorlardı. Ateşin alevi sakinleştikçe de aşağı dönüyorlardı. Burada çıplak erkekler, çıplak kadınlar vardı. Bu iki meleğe ben,

— “Bunlar kimdir?” diye sordum. Melekler bana,

— “Hiç sorma, ileri git!” dediler. Yürüdük, tâ ki kandan bir nehrin içinde ayakta bir adam dikiliyordu. Bu nehrin kenarında da bir adam duruyordu, önünde -nar gibi “yuvarlak” taşlar bulunuyordu. Nehirdeki adam yüzerek sahile- doğru gelip çıkmak isteyince sahildeki adam çenesine bir taş atıyor, nehirdekini eski yerine iade ediyordu. Çıkmak için sahile doğru gelmeye her teşebbüs ettikçe, sahildeki, hemen çenesine bir taş fırlatıyor, onu eski yerine reddediyordu. Bu iki meleğe ben,

— “Bu nedir diye sordum”. Melekler:

— “Sorma, ileri yürü!” dediler. Birlikte yürüdük. Yeşil bir bahçeye vardık. Bu bahçede büyük bir ağaç vardı. Bunun dibinde ihtiyar bir adamla birtakım

çocuklar bulunuyordu. Bu ağaca yakın bir tarafta da birisi önünde ateş yakmakla meşguldü. Melekler benimle bu ağaca çıktılar. Beni bir eve koydular ki, ben bundan güzel bir ev görmedim. Burada ihtiyar, genç birtakım erkekler, kadınlarla çocuklar vardı. Sonra melekler beni buradan çıkardılar. Benimle ağaca yukarı çıktılar ve beni eskisinden daha güzel ve daha kıymetli bir eve koydular. Burada da ihtiyarlar, gençler vardı. Meleklerle,

“Beni bu gece -iyi- gezdirdiniz. Şimdi bana gördüğüm şeyleri bildiriniz” dedim. Melekler,

Evet (anlatalım) dediler: Hani şu ağzı parçalandığını gördüğün kimse yok mu? Bu bir yalancı idi, o, dünyada daima yalan söylerdi. Bunun neşrettiği yalan âfâka yayılırdı. İşte bu yalancı kıyamet gününe kadar bu suretle azap oluncaktır.

Hani şu başı ezildiğini gördüğün adam da yok mu: Cenâb-ı Hak bunun Kur’an öğrenmesine hidayet etmiş de (bu nimetin kadrini bilmiyerek) bütün gece (Kur’an okumayıp) uyku uyumuştı, gündüz de Kur’an ile amel etmemişti. Bu da yevm-i kıyâmete kadar bu suretle azap edilecektir.

Hani o delik içinde gördüğün çıplaklar yok mu? Bunlar da bir alay zânîlerdir. Nehirde gördüğün de faiz yiyen haramkârlardır. Ağacın dibindeki ihtiyar, İbrâhim (Halîl aleyhisselâm)dır.

İbrâhim’in etrafındaki çocuklar da insan evlâdıdır.⁴⁷⁴ O ateş yakan da cehennemnin bekçisi olan “Mâlik”tir. Girdiğin birinci ev, bütün müminlerin -müşterek- köşküdür, ikinci gördüğün -muhteşem- saray da şühedâ sarayıdır. Ben Cibrîlim, bu da -kardeşim- Mîkâil’dir. Yâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, başını yukarı kaldır, -dedi-. Başımı kaldırdım, ne göreyim? Yukarıda beyaz bayrak misali bir bulut. Melekler, “İşte burası senin makamındır” dediler. Ben, “Beni bırakınız, şu makamıma gideyim!” dedim. Melekler, “Hayır daha senin tamamlamadığın bâki ömrün vardır. Onu ne vakit tamamlarsan, o zaman menziline gelirsin!” dediler. {B1386 Buhârî, Cenâiz, 93.}

474 Hadisin medâr-ı istişhâd olan ve tercümeyle muvâfakati matlup bulunan noktası burasıdır. İbrâhim aleyhisselâmın etrafındaki bu çocuklardan (evlâd-ı nâs) ile tabir edilmesi, evlâd-ı müslimîn ve evlâd-ı kâfirine şümulünü ifade eder. Bu hadisten zâhir olan şudur ki, âhiret hükmünde Resûl-i Kibriyâ, kâfir çocuklarını etfâl-i müslimîne ilhak etmiştir. Dünya hayatında ise babalarına tâbi olmaları iltizam edilmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ   إِنَّ أُمِّي افْتُلِتَتْ نَفْسَهَا وَأُظْهِمَهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ تَصَدَّقْتُ
فَهَلْ لَهَا أَجْرٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem birisi, (yani, Sa'd b. Ubâde radiyallahu anh gelip) demiştir ki: "Yâ Resûlellah! Annem ansızın vefat etti. Öyle zannediyorum ki anneciğim söylenebilseydi, tasadduk (edilmesini vasiyet) ederdi. Şimdi ben onun namına sadaka versem annem müsâb olur mu?" Resûl-i Ekrem, "Evet, (olur)" buyurdu. {B1388 Buhârî, Cenâiz, 95.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî mevt-i füc'enin yani bağteten ölümün mekruh olmadığı hakkındaki bir babında zikretmiştir. Adem-i kerâhet de, Resûl-i Ekrem'e Sa'd b. Ubâde annesinin böyle bilâvasiyet ansızın vefat ettiğini bildirdiğinde kerahete delâlet eden bir cevapta bulunmayıp belki müteveffanın namına verilecek sadaka ile müsâb ve me'cûr olacağını bildirmiştir.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Âişe ve Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümâdan tahrîc ettiği âtîdeki hadîs-i şerifte, موت الفجأة راحة للمؤمن وأسف على الفاجر, "Ansızın ölüm mümin için rahattır. Fâcir ve fâsık için de eser-i gadabdır"⁴⁷⁵ buyurulmuştur. Kâfire nazaran mevt-i füc'ede ölüm, göz açtırmadan bastırmakla ahz-i intikam mâna ve mahiyetinde bulunduğundan eser-i gadab telakki olunuyor.

Ebû Dâvûd'un Ubeyd b. Hâlid'den bir rivayetinde, موت الفجأة أخذة أسف, "Ansızın ölüm, gazapla ahz-i ruhtur"⁴⁷⁶ buyurulmuştur. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsne'd*'inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayetinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mâil-i inhidâm bir duvar yanından geçerken iltizâm-ı sür'at edip, "Füc'eten ölümü hoşlanmam" buyurmuştur.⁴⁷⁷ Bu haberleri telif için şârih İbn Battâl diyorlar ki: Mevt-i füc'e, vasiyetten mahrumiyeti ve meâd için tövbe ve istiğfar gibi a'mâl-i sâlihayı terki mûcib olduğu için mekruhtur. Yoksa bizâtihi mekruh değildir. Sâhib-i tertîb bir mümin için nefsü'l-emirde mûcib-i istirahat.

475 {Hadis bu lafızlarla *el-Musannef*'te tespit edilememiştir. Rivayetin baş tarafındaki 'موت الفجأة راحة للمؤمن' ifadesi, İbn Ebû Şeybe'nin rivayetinde 'موت الفجأة راحة للمؤمن' şeklindedir. MŞ12006 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 174. Benzer bir başka rivayetin lafzı da şu şekildedir: موت الفجأة راحة على المؤمنين وأسف على الكفار MŞ12004 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Cenâiz, 174.}

476 {D3110 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 10.}

477 {HM8651 İbn Hanbel, II, 356.}

عَنْهَا ﷺ قَالَتْ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيَتَعَذَّرُ فِي مَرَضِهِ أَئِنْ أَنَا الْيَوْمَ أَئِنْ أَنَا غَدًا اسْتَبْطَاءَ
لِيَوْمٍ عَائِشَةَ فَلَمَّا كَانَ يَوْمِي قَبَضَهُ اللَّهُ بَيْنَ سَخْرِي وَخَحْرِي وَدُفِنَ فِي بَيْتِي.

T E R C Ü M E S İ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem maraz-ı mevtinde Âişe, gününün geç kaldığından şikâyet ederek, ben bugün kimin nöbetindeyim? Yarın kimin nöbetinde olacağım? der (ve benim günümü özlediğinden dolayı) diğer ümmühât-ı mü'minîne beyân-ı i'tizâr eylerdi. Benim nöbetim geldiğinde (odama şeref bahşedip) Cenâb-ı Hak hâtem-i enbiyanın mübarek ruhunu benim sinemde kabzeyletti ve benim odama defnolundu. {B1389 Buhârî, Cenâiz, 96.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile sâhibeyni, Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümanın kabirlerinin sıfatı ve bu mekâbir-i şerifenin müsennem yani sath-ı arzdan yüksek olup olmadıkları, bâriz ve gayri bâriz oldukları hakkındaki bir babında zikretmiştir. Şeyhayn'ın kabir-i saâdet kurbünde medfun olmaları Muhammed ümmetinden bir ferde nasip olmayan yüce bir fazilettir. Hâtem-i enbiyâya hayatlarında bütün varlıklarıyla nusret ve seferde, hazarda ve en müşkül demlerde îfâ-yi vezâret eden Ebû Bekir ile Ömer'in, Muhammed'in sakf-ı muallâsı altına defnolunmaları bir keramettir ve en büyük bir taltîf-i ilâhîdir. Demek oluyor ki, zamân-ı hilkatte kudret-i fâtıra Hazret-i Muhammed'le bu iki yâr-i vefâkârının anâsır-ı hayâtîyelerini Hazret-i Âişe odasının hâk-i mübarekenden intihab ve ihtiyar buyurmuştur. Nasıl ki Hâkim'in bir isnâd-ı sahîh ile Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiği üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz Medine'de defnedilmekte bulunan bir cenazenin Habeşî bir sahâbî olduğunu öğrenince, "*Lâ ilâhe illallâh! Semâsı altında doğup büyüdüğü bir yerden kaldırıp yaratıldığı kendi toprağına sevkedilmiştir*" buyurmuşlar.⁴⁷⁸

Bu vesileyle ümmü'l-mü'minîn Âişe radiyallahu anhânın bir ulüvvü cenâbını ve ahlâkî bir enmûzec olan kadirşinaslığını, yüksek bir feragat ve îsârını takdir ve hürmetle karşılamak icap eder. Tercümesi bunu takip edecek olan hadîs-i şerifin sûret-i sevkinde görüleceği üzere Hazret-i Ömer, sebep-i şehâdeti olan suikaste uğrayınca, Resul-i Ekrem ile Hazret-i Ebû Bekir'in yanına defnedilmesini Hazret-i Âişe'den istîzan etmişti. Sıddîka-i müşârûn ileyhâ da hiç tereddüt etmeyerek "Hazret-i Ömer'i kendime tercih ederim" diyerek defnine müsaade buyurmuştur. Yakında görüleceği üzere Âişe radiyallahu anha,

son dem-i hayatında Abdullah b. Zübeyr'e, "Vefatımda beni hücreme defnetmeyiniz; Resûl-i Ekrem'le âlî iki veziri yanında medfun olmaktan sıkılırım." Halbuki Âişe hazretleri bu merâkîd-i nübüvvet ve hilâfeti ihtiva eden kendi hücre-i mübarekelerinin anahtarını muhafaza etmiş bulunuyordu.

Şârih Aynî, Hazret-i Âişe'nin Ömer radiyallahu anhın defnine müsaade buyurmaları, vaktiyle gördüğü şöyle bir rüyaya müstenit olduğunu naklediyor: Resûl-i Ekrem efendimizin irtihal ve defninden bir zaman evvel Âişe radiyallahu anha rüyasında üç kamerin bedr-i tâm halinde sukut edip kendi hücreğine girdiğini görmüş ve bu rüyasını pederi Ebû Bekir radiyallahu anha söylemişti. Muahharan, Resûl-i Ekrem irtihal edip Hazret-i Âişe odasına defnolununca Ebû Bekir hazretleri muhterem kızına,

— هذا أول أقمارك وهو خيرها *"Bu hücrene defnolunan mübarek vücut senin birinci kamerindir ve bu en hayırlısıdır"* diye rüyasını tabir etmiştir.

Buhârî izahı sadedinde bulunduğumuz hadisin mensup olduğu babın unvanında iki âyet-i kerîmeye de şu suretle işaret ediyor:

1. Hak celle ve alânın فَاقْبَرُهُ kavlidir ki, Abese sûre-i şerifinde Allah Teâlâ'nın insanı ana karnında yarattığı ve muayyen atvârı geçirerek dünyaya getirdiği beyan edilip ثُمَّ أَمَاتَهُ *"Sonra insanı öldürüp müteakiben zîr-i zemini ona makber kılmıştır. Sonra dilediği zaman da onu diriltip ba's eyler"*⁴⁷⁹ buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmede imâte ve ikbâr birer nimet olarak zikredilmiştir. Allah Teâlâ'nın insanı öldürmesi şu fânî hayattan çekip ebedî bir hayata mazhar etmesidir. Şüphesiz ki bu bir nimettir. Sonra insan nevine bahşettiği zekâ ile kabirlenmesi, bu da ayrı bir lutf-ı ilâhîdir. İnsan nev'inin ölüsü, hayvanatı sâire lâşeleri gibi sath-ı zeminde sürünmüyor, kurda, kuşa lokma olmuyor.

2. Buhârî, كَفَاتَا يَكُونُونَ فِيهَا أَحْيَاءَ وَيَدْفَنُونَ فِيهَا أَمْوَاتًا⁴⁸⁰ kavli ile de Mürselât sûresindeki أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا. أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا *"Biz yerin üstünü insanların dirilerinin mecmâi, altını da ölülerinin medfeni kıldık"*⁴⁸¹ âyet-i kerîmesine işaret ederek "kifât" lafzını tefsir etmiştir.

MÂNALAR

İn kelimesi, inne-i sakileden muhaffeftir. Cümle-i ismiyyeye dahil olursa i'mali, cümle-i fiiliyyeye dahil olursa ihmali vâciptir. Burada cümle-i fi'liyyeye dahil olmuştur.

Taazzür "özür dilemek"tir. Resûl-i Ekrem efendimiz hastalanınca; "Bugün kimin yanındayım, yarın nerede bulunacağım?" diye sorarak Hazret-i Âişe'nin nöbetine şiddetle arzu izhar ediyordu. Pek tabiidir ki, her hasta, ailesi halkından birisinin nezdinde daha ziyade bir huzur ve sükûn bulur ki, onu başkalarında bulamaz. Hazret-i Âişe'nin derkâr olan zekâ ve irfanı cihetiyle bu ağır hastalığında Âişe es-Siddîka'nın gününü arzu ediyordu ve bundan dolayı öbür ezvâc-ı tâhirattan özür diliyordu. Hazret-i Âişe, "Benim nöbetim gelince Allah, onun mübarek ruhunu benim sinemde kabzeyleti. Benim odamda defnedildi" diyor.

479 {Abese, 80/21-22.}

480 {Buhârî, Cenâiz, 96 (bab başlığı).}

481 {el-Mürselât, 77/25-26.}

بين صحري ونحري sahr “akciğer”e denir, rie de denilir. Burada halin ismi ile mahalle tesmiye suretiyle mecazen canip ve nahiye manasında istimal edilmiştir ki, “taraf” ve “yan” demektir. Nahr da göğsün yukarısına denir. “Sersîne” mânâsınadır. Alâ kavlin kılâde mevziine denir ki, boyuna kılâde geçirildikte sarkıp durduğu yerden ibarettir (*Kâmus Tercümesi*).

Âişe es-Siddîka hazretleri Resûl-i Zîşân’ın teslîm-i ruh ettiği sırada kendisine ebedî fahr ü şeref bahşeden vaziyet-i şerifelerini bu gayet belîğ vecizeleriyle öyle tasvir buyurmuştur ki, gerek mantûkan gerek mefhûmen haiz olduğu müstesna kudret-i edebiyeye hayran olmamak kabil değildir. O kutsî ve melekî hali hâtıra-i ümmette ebedî yaşatan, ümmü’l-mü’minîn hazretlerinin bu edebî vecizesidir.

Şu halde, bu hadîs-i şerifin delâlet ettiği ahkâm-ı âliyeden yalnız Âişe radiyallahu anhanın yüksek menzilet ve faziletine delâletini bildirmekle iktifa edeceğiz.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تُوِّفِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ رَاضٍ عَنْ هَؤُلَاءِ النَّفَرِ
الْبِئْتَةِ فَسَمَى الْبِئْتَةَ عُثْمَانَ وَعَلِيًّا وَطَلْحَةَ وَالزُّبَيْرَ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ وَسَعْدَ بْنَ
أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ .

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu altı zattan hoşnut ve razı olarak vefat etti” dediği ve bu altı zatın adlarını Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhüm diye tesmiye ve tasrih eylediği rivayet edilmiştir. {B1392 Buhârî, Cenâiz, 96.}

İZAHİ

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki metni uzundur. Hadisin sebab-i vürûdu ve sûret-i sevki de bildirilmiştir. Hadisin asıl râvisi Amr b. Meymûn’dur.⁴⁸² Amr diyor ki: Ömer b. Hattâb Ebû Lü’lû’ tarafından hançerle vurulduktan sonra oğlu Abdullah’a,

— “Ümmü’l-mü’minin Âişe radiyallahu anhâya git, benden selâm et, yâranımın yanına defnolunmaklığıma müsaade iste!” dedi. Abdullah b. Ömer’in müracaatı üzerine Hazret-i Âişe “Burayı kendim için ihtiyar etmiştim, fakat bugün elbette Ömer’i nefsime tercih ederim” buyurdu. Abdullah b. Ömer gelince, Hazret-i Ömer, “Ne haber var?” diye sordu. Abdullah da,

482 Amr b. Meymûn Evdî’dir. Câhiliye devrini idrak etmiştir. Fakat Resûl-i Ekrem’in mülâkatına nâil olamamıştır. Ömer, Muâz b. Cebel gibi ashâb-ı kirâmın büyüklerinden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa’bî, Saîd b. Cübeyr, Ebû İshak rivayet etmiştir. Ebû İshak altmış ve bir rivayete göre 100 hac ve umre ettiğini bildirmiştir. İbn Maîn tevsik etmiştir. Ebû Nuaym da 74 tarihinde vefat ettiğini rivayet etmiştir (*Hulâsa*, s. 249; *Aynî*, IV, 253).

— “Yâ emîre'l-müminîn! Hazret-i Âişe yâranınla defnolunmanıza müsaade etti” diye cevap verdi. Hazret-i Fârûk Allah'a hamdederek,

— “Bugün benim için dostlarımın yanına defnolunmaktan başka şâyân-ı ehemmiyet hiçbir iş ve arzu yoktur. Ben ölünce cenazemi götürüp Hazret-i Âişe'ye teslim ediniz. Sonra, Ömer b. Hattâb sizden müsaade diler deyiniz. Eğer müsaade ederse beni oraya, müsaade etmezse mekâbir-i müslimîne defnediniz” diye vasiyet eyledi.

Bu sırada Hazret-i Ömer'in yanına ashaptan bazı kimseler gelmiş ve,

— “Yâ emîre'l-müminin! Yerinize bir halife tavsiye buyursanız! demişlerdi. Hazreti Ömer bunlara,

— “Bu hilâfet makamına Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerinden razı olarak vefat ettiği şu muhterem simalardan daha lâıyk hiçbir kimse bilmiyorum. Bunlar aralarında kimi halife kabul ederlerse benden sonra halife odur. Onun emirlerini dinleyiniz, ona itaat ediniz” dedi ve Resûl-i Ekrem'in kendilerinden razı olduğu zevat olarak Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın isimlerini bildirdi.

Bu sırada ensardan genç bir zat Hazret-i Ömer'in yanına girdi ve, “Yâ emîre'l-müminin! Allah'ın, hakkındaki lutuf ve inâyetiyle memnun ve müsterih ol! İslâm âlemine sebkeden ve mâlûmun olan bu kadar yüksek hizmetlerin vardır. Sonra halife oldun, adalet ettin. Bu fezâil-i beşeriyenin sonunda rütbe-i şehâdeti ihraz eyledin” diye teselli etti. Hazret-i Ömer, “Ey kardeşim oğlu! Bugün ben ondan, o da benden uzaklaşan bu hilâfet yok mu? Keşke bunun bana ne ikâbı, ne de sevabı dokunsaydı. Benden sonraki hali-feyi intihab için ilk muhacirleri tavsiye ederim. Bu ilk muhacirlerin hakkının tanınmasında, kendilerine dergar olan hürmetin muhafaza edilmesinde çok hayır ve büyük bir isabet vardır. Size, ensara da hayırlı olmanızı tavsiye ederim. O ensar ki, hicretten evvel Medine'de ikamet etmişler, dîn-i İslâm'a nusrete hazırlanmışlardı. İşte bu muhacirlerin iyilerinin iyilikleri alınsın, fenalarının kusurları affedilsin. Size Allah'ın ve Resûlullah'ın ahd ü emânında olan bütün müslümanların haklarına hürmetkâr olmanızı da tavsiye ederim. Bütün müslümanların hakları verilmeli, vazifeleri görülmelidir. Mukâtele zaruri olursa arkadan vurulmalıdır. Ağır teklifler tarh edilmemelidir.”⁴⁸³

Bu hadis aşağıda “Menâkıb-ı Osman” babında daha uzun, bir metin ile rivayet edilmiştir. Oradaki rivayette bunlara ilâveten Hazret-i Ömer'in sabah namazında nasıl vurulduğu ve ashâb-ı kirâmın duçar olduğu heyecan ve nihayette Hazret-i Osman'ın ehl-i şûrâ tarafından ittifakla sûret-i intihâbı bildirilmiştir. Bu cihetle yukarıdaki tercümemizin metn-i aslîsini burada nakletmeye lüzum görmedik.

BU ÜÇ MERKAD-İ MÜBÂREKİN VAZİYETLERİ HAKKINDAKİ HABERLER

Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz hadis, *Buhârî*'nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem merkad-i mübârekleriyle Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın kabir-i şeriflerinin sıfatı hakkındaki babının hadisleri cümlesindendir. Bu

babda Buhârî bunlardan başka daha iki hadis zikretmiştir ki, birinin 655 rakamıyla tercümesi geçmiştir. Diğerî Temmâre “Süfyân b. Dînâr”ın kabir-i saâdetin “müsennem =örgüçlü” olduğunu gördüğüne dair hadisidir. Mevzumuzu mutabakatı en ziyade âşikâr olan hadis de budur ve fakat müellif Zebîdî merhum kavlı-i tâbiîni ihtisâren *Tecrîd*’e almamak mesleğini iltizam ettiğinden İbn Dînâr’ın bu haberini terketmiştir. Bizim için böyle bir kayıt ve mecburiyet olmadığından gerek bunu gerek merkad-i nebevî ile Şeyhayn’ın kabir-i şerifleri hakkında şârih Aynî’nin topladığı mâlûmatı kısmen kârielerimize tercüme ve naklediyoruz:

1. Buhârî’nin rivayetine göre Süfyân b. Dînâr⁴⁸⁴, ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kabir-i şerifini müsennem yani sath-ı zeminden mürtefi‘ gördüm diyor. İbn Ebû Şeybe de bu kavli rivayet etmiştir ve buna Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın kabirlerinin de müsennem olduklarını ziyade etmiştir. Ebû Nuaym’ın *Müstahrec*’inde de bu ziyade ile beraber rivayet edilmiştir. İmam Muhammed’in Ebû Hanîfe, Hammâd b. Ebû Süleyman tarikiyle İbrâhim en-Nehaî’den rivayetinde İbrâhim en-Nehaî, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın kabirlerini gören bir zat bana bu kabir-i şerifleri، ناشرة من الأرض وعليها مرمر أبيض ‘Yerden yüksekti ve üzerinde beyaz mermer parçaları vardı’ diye tasvir ve tarif eyledi” demiştir. Bu rivayeti *Aynî*’nin her iki matbû nüshasında bu suretle muharrerdir. Fakat *Fethu’l-kadîr* gibi *Hidâye* şerhlerinde *سورة من مدر أبيض* suretinde mazbut olduğundan mermer parçaları diye tercüme ettik. Uhud şehidlerinin kabirlerini de hep müsennem ve sath-ı arzdan mürtefi‘ gördüm, İbn Ömer ile İbn Abbas radiyallahu anhümün kabirleri de böyle idi diyor.

Leys b. Sa’d, Yezîd b. Ebû Habîb’in tesennüm-i kubûr müstehaptır dediğini haber vermiştir. Mısır’ın en benâm iki âlim ve fakihi kabir ne yükseltilir ne de üzerine fazla miktarda toprak konulur demiştir. Kûfe fukahasının, Sevrî, İmam Mâlik, İmam Ahmed’in mezhepleri de budur. Eimme-i Şâfiyye’den Müzenî gibi bir hayli zevat da tesennümü ihtiyar etmişlerdir. Tesennüm ki kabrin üstünü deve hörgücü şeklinde toprakla örtmektir ve tastîh mukabilidir. Şunun bunun kabir üzerine oturmasına daha ziyade manidir. Mâlikîler’den Eşheb, İbn Habîb de, “Bize göre tesnîm ve terfî-i kabir daha iyidir” demişlerdir.

Yalnız kudemâ-i Şâfiyye tastîhi müstehap olarak kabul etmişler. Sâhib-i mezheb İmam Şâfiî’den mansûs olan da budur. Mâverdî gibi bir kısım fukaha da bunu kabul etmişlerdir. *Tavzîh*’te İmam Şâfiî’nin، تسطح القبور ولا تبني ولا ترفع وتكون على وجه الأرض نحوًا من شبر، *Kabir*

484 “Süfyân b. Dînâr Kûfeli’dir. Temmâr diye yâdolunur. Tebeu’t-tâbiînin büyüklerinden ma’dûddur. Asr-ı sahâbeyi idrak etmişse de kendisinin doğrudan sahâbeden rivayeti bilinmemiştir. İkrime’den Mus’ab b. Sa’d’dan rivayeti vardır. Kendisinden de Abdullah b. Mübârek, Ebû Bekir el-Ayyâş rivayet etmiştir. Bir de Süfyân b. Ziyâd Asfûrî vardır. Bu da Kûfe ulemâsındandır. Bunun da babasından, Kâdî Süreyhî’den rivayeti vardır. Sevrî, Mervân b. Muâviye de kendisinden rivayet etmiştir. *Hulâsa*’da Buhârî’nin bu iki ismi birbiriyle karıştırdığını, halbuki Süfyân b. Dînâr başka, Süfyân b. Ziyâd da başka bir kimse olduğu bildiriliyor.

Şârih Aynî’nin bildirdiğine göre, Buhârî’nin bu tahlîti *Târîh*’indedir. Süfyân b. Ziyâd’a, Süfyân b. Dînâr da denilir demiştir. Buhârî’nin İbn Dînâr’dan bir rivayeti vardır. O da bu kabir-i saâdetin müsennem olduğuna dair rivayettir.

musattah bir şekilde örtülür. Kabir üzerine bina kurulmaz, kabir yükseltilmez. Toprak seviyesinden bir karış kadar yükseltilir” dediği nakledilmiştir. İmam Şâfiî makâm-ı istidlâlde diyor ki: Bana, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in, oğlu İbrâhim aleyhisselâmın kabrini musattah olarak kapattığı ve üzerine çakıl koyup su döktüğü vâsıl oldu demiştir. İmam Mâlik’ten de bu suretle rivayet edilmiştir.

İmam Şâfiî’nin ihticâc ettiği delillerden birisi de Ebû Dâvûd’un Kâsım b. Muhammed’den⁴⁸⁵ rivayet ettiği bir haberde Kâsım demiştir ki: Bir kere Âişe radiyallahu anhâdan, “Anneciğim! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kabir-i şerifini bana açıp gösterseniz” diye rica ettim. Hazret-i Âişe bana üç kabir gösterdi.

Bu kabirler ne yüksekti ne de zeminin kırmızı çakılları seviyesinde yassı ve basıktı ve bunlarla çakılanmıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in merkad-i mübâreklerini önde, Ebû Bekir’in başı, Resûl-i Ekrem aleyhisselâmın kitfeyni arasına müsâdif, Ömer’in başı da Resûl-i Ekrem’in ayakları yanında olarak gördüm.

Fakat İbnü’l-Hümâm’ın *Fethu’l-kadîr*’de beyanı veçhile Kâsım b. Muhammed’in bu beyanatından müstefâd olan, bu üç kabir-i şerifin musattah değil müsennem olduklarıdır. Hatta Ebû Hafs b. Şâhin’in *Kitâbü’l-Cenâiz*’inde bu suretle rivayet edilmiştir. Hazret-i Câbir diyor ki: “Bir kere şu üç zata, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali’ye, Kâsım b. Muhammed’e, Sâlim b. Abdullah’a babalarınızın kabirlerinden bana haber verseniz” dedim. Bunların üçü de bana bu merâkîd-ı mübârekenin üçü de müsennemdir diye cevap verdiler.

Birinci istidlâlde de *Mebûsût*’ta, *Muhîr*’te şöyle cevap veriliyor: İbrâhim aleyhisselâmın kabri ibtidâ tastîh edilmişti. Sonra müsennem bir şekle konulmuştur.

Hidâye metninde, ويسم القبر ولا يسطح أي لا يربع “Kabir müsennem yani deve hörgücü şeklinde toprakla örtülür, murabba ve musattah, düz bir surette örtülmez” deniliyor ve Resûl-i Ekrem’in terbi’-i kubûrdan yani kabir örtülürken düz ve dört köşe örtülmesinden nehyettiği bildiriliyor. Tesnîm-i kubûr da bir karış yahut bir karıştan biraz fazla sath-ı arzdan yükseltmektir. *Muğnî*’de tesnîm, Ebû Ali et-Taberî’nin, Cüveynî’nin, Gazzâlî’nin, Rûyânî’nin, Serahsî’nin muhtarı olduğu bildirilmiştir. Hatta Kādî Hüseyin bu babda fukahânın ittifakını ve İmam Şâfiî’ye muhalefeti zikretmiştir.

2. Şârih Aynî’nin Resûl-i Ekrem’le iki halifesinin kabirleri hakkında naklettiği bir haber de Kâsım b. Muhammed’in haberidir ki, bundan evvel kabrin şekl-i mendûbu hakkında İmam Şâfiî’nin delili olarak zikretmiştik.

485 Kâsım b. Muhammed, Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin hafidi ve Hazret-i Âişe’nin biraderzâdesidir ve Medine’de yetişen yedi benâm fukahâ-i tâbiinden biridir. Hazret-i Âişe’den, Ebû Hüreyre’den, İbn Abbas ve İbn Ömer’den ve daha birçok tâife-i sahâbiden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa’bî, Zührî, İbn Ebû Müleyke, Nâfi’ gibi eimme-i hadis rivayet etmişlerdir. Merviyâtı 200 hadise bâliğ olmuştur. İbn Sa’d *Tabakât*’ında, Kâsım sika, âlim, fakih, imamdı. Ve çok hadis bilir idi diye senâ etmiştir. 106 hicrî tarihinde vefat etmiştir. Pederi Muhammed’in hâdis-i katlinden sonra Kâsım, Hazret-i Âişe’nin terbiyesine girmiş ve halasının huzûr-ı fazl ü irfanında yetişmişti. Bu sebeple Kâsım, meksûbât-ı ilmiyyesinin pek çoğundan halasına karşı medyûn-ı şükrandır. Merkad-i saâdeti bu sıralarda görmüş olacaktır (*Tezkiretül-huffâz*).

3. Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd b. Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fî ahbâri'l-Medîne* adlı kitabında, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile iki halifesi, Hazret-i Âişe odasının sofasına defnedilmişlerdir. Bu üç merkad-i mübârek, zeminden yüksek bir sofada vâkidir” demiştir.

4. Osman b. Nistas'tan da, “Ömer b. Abdülazîz zamanında mescid-i saâdetin tamiri sırasında kabir-i saâdeti gördüm. Zeminden dört parmak yüksekliğinde idi. Ebû Bekir'in kabri, kabir-i saâdetin arkasında idi. Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in alt tarafında idi” dediği rivayet edilmiştir.

5. Amre de Hazret-i Âişe'nin şu tarifini rivayet etmiştir: Resûl-i Ekrem baş tarafı garba doğru defnedilmiştir. Ebû Bekir'in başı kadem-i saadetin yanına müsâdiftir. Ömer'in başı da zahr-ı saâdetin arkasına tesadûf etmiştir.

6. “Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym'in⁴⁸⁶, “Kabr-i nebevî kıbleye müteveccih olarak iki halifesinin kabirleri önündedir. Ebû Bekir'in kabri Resûl-i Ekrem'in iki omuzu hizasına müsâdiftir. Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in iki omuzu hizasından başlar” dediği rivayet edilmiştir. Muharrir-i âciz de bu babdaki merviyâtın en sahihi bu rivayet olduğunu meşâyih-i muhaddisinden bir zatın lisanından işittim. Bu şeyhim bana orta parmağından itibaren nihayete kadar üç parmağını bir araya getirerek bu vaziyete işaret etmiştir.

7. İbn Akîl, “Kabr-i Ebû Bekir, kabir-i saâdetin ayak ucuna, Ömer'in kabri de Ebû Bekir'in ayak ucuna müsâdiftir” demiştir.

Bu üç merkad-i muallâ ve mübârekin vaziyeti hakkındaki rivayetler arasında ehemmiyetli bir fark görmemek kabil değildir. Bunun yegâne sebebi, tercümesi 655 rakkamıyla geçen Âişe radiyallahu anhâ hadisinde görüldüğü üzere ashâb-ı kirâm tarafından kabir-i saâdetin ibraz edilmemesi ve Hazret-i Âişe'nin kabir-i saâdetin mescid ittihaz edilmesinden endişe ederek mahfuz bulundurulması olsa gerektir ki, bu suretle Resûl-i Ekrem efendimizin tevhîd-i bârî namına perverde buyurdıkları âlî gaye ve arzuları tamamıyla tahakkuk etmiş bulunuyor. Bu merâkîd-ı mübârekenin sıfat ve vaziyetleri hakkındaki bu ihtilâf, arzû-yı nebevînin tahakkukunun en bâriz şahididir.

Bu babdaki izahımıza, Tirmizî'nin Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiği bir haberi naklederek nihayet vereceğiz: İbn Sîrîn hazretleri diyor ki: “Allah, sevgili habibi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer'i bir tıynetten, bir cevherden yarattı. Sonra bu üç vücûd-ı mübâreki yine o hâk-i pâke iade buyurdu” diye yemin etsem, şeksiz ve şüphesiz ve hiçbir istisnasız, tam bir vicdan kanaatiyle çok doğru ve gerçek olarak yemin etmiş olurum.⁴⁸⁷

486 Nâfi', ehl-i Medîne'nin imamı, ilm-i kırâatin yüksek bir simasıdır. Fâtıma bint Ali'den, A'rec'den ve daha bir tâife-i muhaddisinden rivayet etmiştir. Kendisinden de Verş lakabıyla mâruf olan Osman b. Saîd ile Kâlûn namıyla şöretşiâr olan Ebû Mûsâ “İsâ b. Mînâ” rivayet etmişlerdir. İbn Adî, Nâfi'in rivayetleri arasında münker bir rivayet bulmak mümkün değildir demiş. 167 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

487 7 عند الترمذي أبي عبد الله قال محمد بن سيرين: لو حلفت حلفت صادقاً، باراً، غير شاك ولا مستثن أن الله ما خلق نبيه صلى الله عليه وسلم ولا أباً بكر ولا عمر إلا من طينة واحدة ثم ردهم إلى تلك الطينة (عمدة القاري: ج 4، ص 251)

Bu babda Buhârî'nin Hişâm b. Urve'den⁴⁸⁸ kabr-i saâdet hakkında tarihî mühim bir hadiseyi bildiren ve Hazret-i Âişe'nin ulûv-i cenâbını ve yüksek feragatini ifade eden bir rivayeti daha vardır ki, *Tecrîd'e* alınmamıştır. Bunu da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Hişâm, pederi Urve'den naklederek diyor ki: Velîd b. Abdûlmelik zamanında Nebî aleyhisselâmın medfun bulunduğu hücre-i saâdetin bir duvarı yıkılıp yapmaya teşebbüs edilmişti. Bu sırada dizine kadar baldırı ile beraber bir ayak görüldü. Bu ayak, kadem-i saâdettir zannedilerek Ömer b. Abdülazîz ve maiyetindekiler ağlaşmaya başlamışlar ve hücrenin vaziyet-i asliyesini bilen bir kimse de bulamamışlardı. Nihayet bu müşkülü Urve halletmiş ve orada bulunan cemaate bunun kadem-i Nebî aleyhisselâm olmayıp Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın ayağı bulunduğunu yemin ederek temin eylemiştir.

Yine Hişâm, babası Urve'den, halası Âişe radiyallahu anhânın, kardeşi Abdullah b. Zübeyr'e şöyle vasiyet ettiğini rivayet ediyor: “Beni, Resûlullah ile halifelerinin yanına defnetmeyiniz! Merkadim, bunların hazerât-ı âliyesinde bulunarak ebedî metholunmak istemem. Beni, Bakî'de medfun bulunan diğer evzâc-ı Resulullah'ın meşhedine defnediniz!”⁴⁸⁹

BU RİVAYETİ İZAH EDEN DİĞER RİVAYETLER

Hamevî, Ebû Bekir el-Âcurrî'nin hücre-i saâdetin inşası hakkında Şuayb b. İshak vasıtasıyla Hişâm b. Urve'den şöyle rivayet ettiğini bildiriyor: Ömer b. Abdülazîz zamanında halk kabr-i saâdete doğru namaz kılmaya başlamıştı. Ömer b. Abdülazîz, buna mani olmak üzere bu üç kabr-i şerifin bulunduğu Hazret-i Âişe hücresinin duvarını yükseltmek istedi. Eski duvarı yıktırdığında diz kapağına kadar bir ayak görüldü. Ömer b. Abdülazîz ağlamaya başladı. Nihayet Urve vaziyeti tenvir etti ve, “Bu gördüğünüz, Ömer radiyallahu

{Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdir*, I, 268; Aynî, *Umde*, VIII, 226.}

488 Urve, aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhın oğludur. Tâbiîn devrinde Medine'de yetişen yedi büyük ulemâ ve fukahadan birisidir. Babası Zübeyr'den, anası Esmâ Zâtü'n-nitâkayn'dan, halası Âişe'den, Ali, Muhammed b. Mesleme, Ebû Hüreyre'den radiyallahu anhüm rivayeti vardır. Kendisinden de oğulları Osman, Abdullah, Hişâm ile Süleyman b. Yesâr, İbn Ebû Müleyke gibi pek çok tâbiîn ricali rivayet eder. İbn Sa'd *Tabakât*'ında sâhib-i terceme hakkında, Urve sikadır, çok hadis bilir, Urve fakihdir, âlimdir, ilimde sabittir, emindir sitayişinde bulunmuştur. Devrinin hilâfet ve saltanat fitne ve ihtilâflarına hiçbir zaman karışmayıp ilme vakf-ı nefsettiğini de îclî bildiriyor. Zührî de asrın ulemâsı Urve'nin merviyâtına alışmış, onun rivayetleri kabul-i âmmeye mazhar olmuştu diyor. Yine Zührî, Urve, kovaların ve kepçelerin girip çıkmasıyla bulanmayan geniş bir denizdir diye ilminin vüsatine işaret ederdi. Hicret-i seniyyenin 29. yılında doğmuştur. Tarih-i vefâtını İbn Medînî 92, Halîfe 93, İbn Sa'd 94, Yahyâ b. Bükeir de 95 olmak üzere kaydetmişlerdir. Urve'nin, babasından mürselen rivayetleri de vardır (*Hulâsa*, s. 124).

489 عن هشام بن عروة عن أبيه لما سقط عليهم الحائط في زمان الوليد بن عبد الملك أخذوا في بنائه فبدت لهم قدم. ففرعوا وظنوا أنها قدم النبي صلى الله عليه وسلم فما وجدوا أحدًا يعلم ذلك. حتى قال لهم عروة: لا والله ما هي قدم النبي صلى الله عليه وسلم. ما هي إلا قدم عمر رضي الله عنه. وعن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة رضي الله تعالى عنها: أنها أوصت عبد الله بن الزبير لا تدفني معهم وأدفني مع صواحيبي بالبقيع لا أركى به أبدًا. {B1390, B1391 Buhârî, Cenâiz, 96.}

anhın ayağıdır” dedi. Ömer b. Abdülaziz, Urve’nin bu sözünden son derece memnun ve mesrur oldu.

Ebû Bekir el-Âcurrî’nin Recâ el-Kindî’den⁴⁹⁰ diğer bir tarîk-i rivâyetinde şöyle bildirilmiştir: Velîd b. Abdülmelik Ömer b. Abdülazîz’e bir mektup gönderip ezvâc-ı Nebî aleyhisselâmın hücrelerini satın alarak yıktırıp mescidin tevsi edilmesini emretmişti. Ömer ezvâc-ı tâhirâtın odalarını satın aldı ve kendisi mescid-i şerifin bir köşesine oturup hücrelerin hedmedilmesini emreyledi.

Ömer b. Abdülazîz’in bugünkü kadar çok ağladığını hiç görmemiştim. Sonra Ömer kabir üzerine istediği gibi bir hücre yaptırıp eski hücreyi yıktırınca üç kabir zâhir oldu. Bu kabirlerin üstündeki kumlar akıp yere inmişti. Ömer, bu vaziyetten müteessir olup ağlayarak kumları toplamaya ve kabirleri bizzat tesviye etmeye başladı. Recâ el-Kindî diyor ki, ben,

— “Yâ emîr! Allah sana iyilik versin. Sen bu işi bizzat görmek istersen, halk da iştirak eder. Siz birisine emrediniz de o düzeltsin!” dedim. İstiyordum ki bana emretsin. Halbuki Ömer, kölesi Müzâhim’e,

— “Yâ Müzâhim! Haydi kalk düzle!” diye emretti.⁴⁹¹ Müzâhim düzeltti.

Recâ diyor ki: Ebû Bekir radiyallahu anhın kabri, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in ortasına müsâdîf idi. Hazret-i Ömer’in kabri de Ebû Bekir’in arkasında, Ömer’in başı da Ebû Bekir’in ortasına muhâzi bulunuyordu.

İklîl’de de İbn Verdân’dan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Verdân, “Ömer b. Abdülazîz’in Medine valiliği zamanında hücre-i saâdetin şark cânibi yıkıldığında iki ayak meydana çıkmıştı ve Ömer b. Abdülazîz dehşet içinde kalmıştı. Çok geçmeden Sâlim b. Abdullah, “Ey emîr! Bu ayaklar senin ve benim ceddimizin, (Hazret-i Ömer’in) ayaklarıdır diye Ömer’in endişesini izâle eyledi” demiştir. Verdân için *Kâmus*’ta Resûl-i Ekrem’in mevâlîlerinden birisidir deniliyor ki, İbn Verdân da onun oğlu olacaktır. Verdân Hazret-i Âişe hücrelerini bina etmişti. Ebü’l-Ferec el-Emevî tarihinde de Verdân, meşhur Eş’ab et-Tammâ’nın karısının babası olarak tarif edilmiştir.⁴⁹²

490 Recâ el-Kindî, Filistin’de ikamet ederdi. Ricâl-i tâbiinden meşhur bir zattır. Muâviye’den, Misver b. Mahreme’den, Ebû Saîd’den, Kubeysa’dan rivayeti vardır. Muâviye’den mürselen de rivayet etmiştir. Kendinden de Zührî, Adî b. Adî gibi zevat rivayet etmişlerdir. İbn Sa’d, *Tabakât*’ında sâhib-i tercemenin ehl-i hadîs arasında mevsuk, ilmi çok, fâzıl bir zat olduğunu bildirmiştir. İclî, Nesâî de kendisini tevsik etmişlerdir. Verrâk da, “Şam ulemâsı arasında Recâ derecesinde yüksek bir âlim görmedim. Fakat her ne zaman tahrik edilse, Şamlı olduğu belli olur” demiştir. 112 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 99).

491 Müzâhim b. Züfer’dir, Ömer b. Abdülazîz’den, Ubeydullah b. Ebû Yezîd’den rivayeti vardır. Kendinden de Şu’be, Süfyân rivayet etmişlerdir. İbn Maîn tevsik etmiştir. Ebû Hâtim de sâlihu’l-hadîstir demiştir (*Hulâsa*, s. 319).

492 Eş’ab, A’ceb vezninde mâruf bir tamahkârın ismidir. Eş’ab ismi Araplar arasında mesel olmuştur. Dâsitanından biri budur ki, merhum tamahına müvâzin zarif ve alaycı olmakla şehrin çocukları kendisiyle mülâtafe ve alay ederlermiş. Bir gün yine alelâde çocuklarla uğraşırken bu defa çocuklar kendisini fazla sıktığından bunları defetmek için filân mahallede filân hânede düğün vardır; me’külât ve meşrubat çoktur, oraya gidip yiyip içseniz olmaz mı? diye çocukları aldatıp başından savdıktan sonra kendine

İmam Mâlik de diyor ki: Hazret-i Âişe'nin evi iki sülûse ayrılıp bir duvarla bölünmüştü. Bu iki kısmın birisinde kabir vardı. Bir kısmında da Hazret-i Âişe bulunurdu ve arada sırada Hazret-i Âişe kabir tarafına geçerdi. Hazret-i Ömer defnolanduktan sonra da geçmiştir. Fakat bu defa üzerine bir örtü alıp ona sarınıp bürünerek girerdi.

Amr b. Dînâr ile Ubeydullah b. Yezîd de⁴⁹³ demişlerdir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında hâne-i saâdetin duvarı yoktu. İlk defa Hazret-i Ömer tarafından duvarla çevrildi. Ubeydullah ilâve-i ma'lûmat olarak, "Bu duvar kısa idi. Sonra Abdullah b. Zübeyr yükseltti" demiştir.

İbnü'n-Neccâr da *ed-Dürretü's-semîne*'de şu mâlûmatı veriyor: Ömer b. Abdülazîz radiyallahu anh zamanında cenazelerin bulunduğu hücrenin yanındaki duvar yıkıldığında merâkîd-ı şerife meydana çıkmıştı. Halk ağlaşıyordu. Bir günden fazla açık kalmayıp hemen Ömer b. Abdülazîz işçi Mısır Kiptîleri'ne kapattırmıştır. İbn Verdân ustalara duvar temelini açılıp sağlam bir surette yapılmasını emretmişti. Duvarın esası açılınca iki ayak görülmüş ve Ömer b. Abdülazîz ağlamaya başlamıştır. Bu sıra orada hazır bulunan Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhüm, "Ey emîr! Sakın ağlama! O ayaklar ceddin Hazret-i Ömer'indir. Ömer defnedilirken hücre dar gelmişti de Ömer'in kabri duvarın esasına doğru kazılmıştı" demiştir. Bunun üzerine Ömer b. Abdülazîz, İbn Verdân'a hemen kapatınız diye emredip, o da derhal kapatmıştır. Bir rivayette de Ömer b. Abdülazîz bu kabrin derhal kapatılmasını ve inşaatın tesrîini Hazret-i Âişe'nin kölelerinden Ebû Hafsa'ya emretmiştir. Ebû Hafsa maiyetine aldığı birtakım işçi ile hemen duvarı inşa etmişler ve duvara bir de pencere koymuşlardır. Bu suretle duvarın inşası yükselip tamam olduktan sonra Ömer b. Abdülazîz'in kölesi Müzâhim, kabirlerin bulunduğu bu hücreye girip dökülen kumları, toprakları süpürüp çıkmıştır. Sonra Hazret-i Ömer, hücre-i saâdetin etrafına mescidin sakfı hizasından zemine kadar dâirenmâdâr bir hâciz ve hâil yaptırmıştır ki, hücre-i saâdet bu hâcizin ortasında kalmıştır.

BİR HULÂSA. Buraya kadar tanzîhan zikrettiğimiz rivayetler, hücre-i muattara-i nebiyyenin tecdîden inşasına dair en mevsuk tarihî vesikalardır. Bu hususta allâme şârihimiz Bedreddin el-Aynî'nin rehberliğine medyûn-ı şükranız. Bu vesikaların aralarında hiçbir tenâkuz bulunmaksızın, birbirlerini teyit ve itmam eder mahiyette bulunmaları, kıymet ve ehemmiyetlerini bir derece daha arttırmaktadır. Şimdi bunlardan her birinin ihtiva ettiği hususi haberleri alarak ilmî bir şekil vermek ciheti kalıyor. Bu hulâsamızda bunu

de şüphe ârız olarak arkalarından hâne-i mezbûra vürûd eyledikte yine üftâde-i eydî-i etfâl olmuştur (*Kâmus Tercümesi*).

493 Amr b. Dînâr, Cumahî'dir. Eimme-i hadîstendir. Abâdile-i erbaadan, Küreyb'den, Mücâhid'den rivayet etmiştir. Kendisinden de Katâde, Eyyûb, Şu'be, iki Süfyân ile iki Hammâd ve daha bu tabakada birçok eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. İbn Medînî, sâhib-i tercemeden 500 hadis rivayet edildiğini bildiriyor. Vâkıdî 115, İbn Uyeyne de 116 tarihinde vefatını bildirmişlerdir (*Hulâsa*, s. 244). Ubeydullah b. Yezîd de Tâî'dir. İbn Abbas'tan rivayeti vardır. Kendinden de Saîd b. Sâib rivayet etmiştir. İbn Hibbân sikadır demiştir (*Hulâsa*, s. 215).

yapacağız. Hazret-i Âişe odası, biri, diğerinin iki büyüklüğünde olmak üzere bir duvarla iki kısma ayrılmıştır. Büyük kısmında mekâbir-i şerife bulunduğu, küçük kısmının Hazret-i Âişe tarafından istimal edildiği anlaşıyor. Âişe radiyallahu anhâ arada sırada mekâbir-i şerife tarafına geçip ziyaret ettiği bildiriliyor. Hatta Hazret-i Ömer defnedilene kadar bu ziyaretlerini serbest ifa ederken, Hazret-i Ömer'in defninden sonra bir örtü ile ihticab ederek ziyaret eder olmuştur.

Asr-ı saâdet'te Hazret-i Âişe hücrelerini ikiye ayıran bir duvar yoktu. Bunu Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bina ettirmiştir. Bu, kısa bir duvardan ibaret iken sonra Abdullah b. Zübeyr ziyade edip yükseltmiştir. Hazret-i Âişe hicret-i seniyyenin 57. tarihinde vefat ettiğine göre, bu tarihte hücre-i şerife Hazret-i Âişe'nin defnedilmesine müsait bir vaziyette olduğu ve kendi odası dahilinde kimsenin defnedilmediği bir mahal bulunduğu anlaşıyor. Esasen Sıddîka-i müşârün ileyhânın Bakî'a ve diğer ezvâc-ı tâhirâtın yanına defnolunmasını Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâya vasiyyet etmeleri ve işbu mekâbir-i mübâreke hazîresine defnolunarak ebedî metholunmak istememek gibi yüksek bir tevazu göstermeleri de bunu teyit eder. Demek oluyor ki, ümmü'l-müminîn hazretleri vaktiyle Hazret-i Ömer'in, oğlu Abdullah vasıtasıyla defnine müsaade istediğinde, "Burasını kendim için intihab etmiştim" buyurmaları, yerin müsaadesizliği için değil, belki Sıddîka-i müşârün ileyhâ ibtidâ defnolunmak isterken bilâhare tebdîl-i ictihâd etmiş olmalarındandır.

86 tarihinde makâm-ı saltanata geçen Velîd b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz'i Medine'ye vali tayin etmişti. Ömer Medine'ye geldiğinde kabir-i saâdeti doğru namaz kıldığını gördü. Buna mani olmak için hücre-i saâdetin duvarını yenilemek istedi. Velîd b. Abdülmelik'ten keyfiyeti istîzan eyledi. Buna müsaade edilmekle beraber ezvâc-ı tâhirâtın odaları satın alınarak yıktırılıp bunların da mescid-i şerife ilhak ve tevsî edilmesi emrediliyordu. 605 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin izahında da görüldüğü üzere, Ömer b. Abdülazîz bu hücreleri mescide ilhak etmekle beraber kabir-i saâdet üzerine yeni bir hücre yaptırıp eski hücreyi yıktırmıştı. Eski hücre yıkıldığında üç kabir görünmüştür. Ebû Bekir'in kabri, kabir-i saâdetin ortasına müsâdif idi. Hazret-i Ömer'in başı da Ebû Bekir hazretlerinin ortasına muhâzî idi ki, yukarıda 6 rakamıyla bildirdiğimiz Nâfi'in rivayetine tevâfuk ediyor. Ömer b. Abdülazîz'in yaptırdığı bu yeni hücre mescidin sakfı hizasına kadar yüksekti ve eski hücreyi dâirenmâdâr kuşatmış ve ortasına almış bulunuyordu. Bu inşaat 91 tarihinde hitama ermişti.

İbnü'n-Neccâr'ın *ed-Dürretü's-semîne*'sinde şu mâlûmat da verilmektedir: Hulefâ-yi Abbâsiyye'nin onuncusu Mütevekkil-Alellah 232 yılında makâm-ı hilâfete geçtiğinde hücre-i saâdetin duvarlarının her tarafına mermer kaplamıştır. 530 tarihinde halife olan Muktefi-Billâh zamanında bu mermer kaplamalar, insan boyunda tecdîd edildiği gibi bu mermer duvar üzerine de tavana kadar sandal ve abanoz ağacından şübbâk denilen bir kafes yaptırıldı.

Sonra Mısır hükümeti vüzerâsından Hasan b. Ebû'l-Heycâ tarafından da hücre-i mübârekeye beyaz dîbâ üzerine sarı ve kırmızı ibrişimle işlenmiş bir settâre ta'lik edil-

miştir. Bundan sonra da Halife Müstazî 566'da benefseci ibrişimden bir settâre yaptırdı. Bunun etrafında Hulefâ-i Erbaa hazerâtının isimleri muharrer idi. Eski settâre soyulup Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhin meşhedine gönderildi. Yeni settâre de hücre-i saâdete ta'lik edildi. Halife Müstazî vesaire taraflarından da nice settâreler tecdîd ve ta'lik edilmiştir (*Umdetü'l-kârî*, IV, 252).

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ   لَا تَسُبُّوا الْأَمْوَاتَ فَإِنَّهُمْ قَدْ أَفْضَوْا إِلَى مَا قَدَّمُوا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Müslüman ölülerinin mesâvîsini zikretmeyiniz. Çünkü onlar âhirete götürdükleri cezâ-i amellerine erişmişlerdir” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1393 Buhârî, Cenâiz, 97.}

İZAHİ

MÂNALAR

Bu hadîs-i şerifteki **sebb** ile maksat, meyyitin mesâvîsini sayıp dökerek hayırsız ve faziletsiz bir kimse olduğunu ortaya koymak demektir. Bu suretle emvât-ı müslimîne sebbetmek ve ölünün zünûb ve uyûbunu zikretmek bu hadîs-i şerifle menhîdir. Çünkü ölenler hayatlarında ne ektilerse, âhirette onun sevap veya cezasını göreceklidir.

Hadiste “emvât”, mutlak olarak vârit olmuşsa da İbn Ömer radiyallahu anhümânın şu hadisine nazaran bu nehyin emvât-ı müslimîne mahsus olduğu anlaşılmıştır. Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin *Sünen*'lerinde Abdullah b. Ömer'den rivayetlerine göre, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, اذكروا محاسن موتاكم وكفوا عن مساوئهم *“Ümmetim! Ölülerinizin iyiliklerini anınız da kötülüklerinden keff-i lisân ediniz!”*⁴⁹⁴ buyurmuştur. Bu cihetle tercümede meyyiti, müslim ile takyîd ettik.

Münafık, fâsik, kâfire gelince, bunların hayatlarındaki seyyiât-ı ahvâlini zikretmek seb addedilmemiştir. Belki nâsı tenfir ve tahzîr için kötülerin kötülüklerini zikre lüzum ve ihtiyaç bile vardır.

Hadis râvilerinden mecrûh olanları cerhetmek, ister hayatta olsunlar isterse ölmüş bulunsunlar, ehl-i hadîsin icmâi ile câizdir.

Cenâze Bahsi'ne burada nihayet veriyoruz. İnşallah “Zekât” bahsiyle devam edeceğiz.

Kitâbü'z-Zekât

كِتَابُ الزَّكَاةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bahis, zekâtın vücûbu hakkında şerefvârid olan hadîs-i şerifleri muhtevidir.

686

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ ادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تَتُخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Muâz (b. Cebel)’i Yemen’e (vali ve kadı) gönderirken şöyle buyurduğu İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet edilmiştir: “Ey Muâz! Yemenliler’i (ibtidâ) Allah’tan başka ibadete lâıyk bir Tanrı olmadığını ve benim de Allah’ın peygamberi olduğumu bilmeye ve tanımaya davet et! Eğer bu iki şehâdeti kabul ederlerse bu defa onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kıldığını öğret. Eğer namazın vücûbunu (namaz kılarak) itiraf ederlerse, bu defa da onlara bildir ki, Allah, kendilerine mallarında zekât farz kılmıştır. Bu zekât, zenginlerinden alınır ve onların fakirlerine verilir.” {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî, Dahhâk b. Mahled’den rivayet ettiği bu hadisi buradan başka *Sahîh*’inin daha yedi yerinde zikretmiştir. “Tevhîd” bahsinde Ebû Âsım’dan, “Cenâze” ile “Tevhîd” bahsinde Muhammed b. Mukâtil’den, “Megâzî”de Hibbân b. Mûsâ’dan, “Tevhîd”de Abdullah b. Esved’den, “Zekât”ta Ümeyye b. Bistâm’dan, “Mezâlim” bahsinde de Yahyâ b. Mûsâ’dan

tahrîc eylemiştir. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir.

Bu babın unvanında *Buhârî* râvileri ihtilâf etmişlerdir. Şârih Kastallânî'nin beyanına göre, müellif Zebîdî merhumun iltizam ettiği باب وجوب الزكاة unvanı ekseriyeti haizdir. Şârih Aynî ise *Buhârî* nüshalarının çoğunda باب وجوب الزكاة، كتاب الزكاة suretinde mazbut olduğunu bildiriyor. Mısır'da Yûnînî rivayeti üzerine basılan *Buhârî* nüshasında da Kastallânî'nin ekseriyetini bildirdiği veçhile mazbuttur.

MÂNALAR

Zekât lugatta “nemâ ve ziyade” mânasınadır. Araplar زكا الزرع derler ki, “ekin arttı” demektir. Bu malî ibadete zekât denilmesi, zekâtı verilen malın halefi ile çoğalıp artmasından ve âhirette sevaba vesile olmasından dolayıdır. Hakikaten malının zekâtını veren ve fukaraya muavenetten geri durmayan ehl-i hayır ve ihlâsın malının günden güne umulmadık sebeplerle arttığı herkesin gördüğü ve bildiği bir hakikattir. Bu yükselişte meserret bahşedilen fakir gönlünün büyük bir rolü olduğunda hiç şüphe edilmemelidir. Bu artış “*Fakir için her ne harcarsanız muhakkak Allah onun ivâzını verir*”¹ va'd-i kerîmi ile müemmendir. Diğer taraftan fukara hakkını esirgeyen ehl-i tamâin malının da umulmadık âfetlerle er, geç mahv ve hebâ olduğu görülmektedir. Bunda da aç gözlerin eritici tesiri bulunduğu şüphe yoktur.

Zekât, tahâretten ibarettir de denilmiştir. Bir servetin içinde fukara hakkı bulundu mu, o hak, bu servet için âdeta bir lekedir. Aynı zamanda servet sahibinin vicdanı da buhul ve tamah gibi hasis huyla kirlidir. Maldaki bu lekeyi, gönüldeki bu kiri yalnız zekât temizleyebilir. Bu hakikati şu meâldeki âyet-i kerîmeden öğreniyoruz: “*Habîbim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât, onların mallarını temizler ve vicdanlarını arıtır.*”²

Şeriat örfünde zekât, havlini tamamlayan nisabdan bir parçasını fakire ve emsaline vermektir. Ve zekât farzdır ve yegâne malî bir vecîbedir. Vâcibât-ı dîniyye arasında İslâm dini, zekâta pek büyük bir kıymet ve ehemmiyet vermiştir. Zengin malından rubu' öşrünü yani kırkta birisini fukara için bir hak olarak kabul etmiştir. “*Zenginlerin mallarında isteyen fakirin de, iffetinden dolayı isteyemeyen fakirin de hakkı vardır*”³ meâlindeki âyet-i kerîmede tasrih buyurulan bu hak, zekât hakkıdır.

Hiçbir din, hiçbir hayırperver teşekkül yoktur ki, kendi müntesiplerine teâvün ve tenâsurla emretmesin! Esasen bu müesseselerin istihdaf ettikleri büyük gayelerden birisi de budur. Fakat bu teâvünü, bu yardımı bir (hak) olarak kabul eden ve ona mütehattim vazife halinde yüksek bir mevki bahşeden yegâne din, İslâm dinidir.

1 {Sebe', 30/39.} وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ

2 {et-Tevbe, 9/103.} خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ

3 {ez-Zâriyât, 50/19.} وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

Kur’ân-ı Kerîm’de zekât hakkı, namaz gibi ve Kur’ân-ı Kerîm’in her yerinde namaza mukârin olarak zikredilmiş ve, أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ “*Namaz kılınız ve zekât veriniz!*”⁴ buyurulmuştur. Mücmel olan bu fermân-ı ilâhînin izah ve beyanı, miktar ve derecâtı, tatbik şekilleri tamamıyla taraf-ı ilâhîden Nebî-i Zîşân’ına havale buyurulmuştur. İşte bu mücmel emr-i ilâhînin, hakîm-i enbiyâ efendimiz tarafından nasıl bir hazâkat ve isabetle tafsil ve tatbik buyurulduğunu zekât bahsinde göreceğiz.

Kitap ve Sünnet ile vaz’ ve tesis buyurulan zekât vecîbesi sadr-ı İslâm’dan beri İslâm ümmetinin temiz vicdanında yaşayagelmiş bir emr-i dînîdir. Bu sebepledir ki İbn Münzir, zekâtın farziyeti hakkında icmâ mün’akid olmuştur diyor. İslâm binâ-yı muallâsının beş rükün üzerine kurulduğunu tebliğ buyuran Resûl-i Ekrem efendimiz zekâtın üçüncü bir rükün olduğunu bildirmiştir.⁵ Şârih İbn Battâl, “İslâm’ın bu erkân-ı hamsesinden birisini inkâr eden bir müslümanın müslümanlığı tamam değildir” demiştir. Ebû Bekir radiyalahu anının ibtidâ-i hilâfetine taraf taraf irtidad edenler arasında “Namazı kabul ediyoruz. Fakat zekâtı istemeyiz” diyenler vardı. Halife hazretleri bunların şer’î vaziyetlerini derhal ve bilâtereddüt tesbit etmiş ve, “Namaz ile zekât arasında bir fark kabul edenlerle mukâtele ederim” buyurmuşlar ve halifenin bu ictihadını bütün sahâbe kabul etmişlerdi. Bunun için İbnü’l-Esîr, “Vücûbunu münkir olarak zekâttan imtina eden kimse kâfir olur. Meğerki yeni müslüman olmak ve zekâtın ferâiz-i dîniyyeden bulunduğunu öğrenmemiş bulunmak gibi bir özre müstenit ola” demiştir. Kuşeyrî de, “Zekâtı inkâr eden tekfir olunur” diyor.

Zekâtın farziyeti hakkındaki bu kitap, sünnet, icmâ delilleri kadar çok delîl-i ma’kûl de vardır:

1. Zekât içtimaî bir yardımdır. Zekâtın taraf-ı ilâhîden tayin buyurulan mahall-i sarfi cemiyetin en zayıf ve en düşkün anâsırını teşkil eden “fert”ler ile dinin ve vatanın müdafası ve istiklâlî selâmeti nam ve hesabına “cemiyet”tir. Bu ferdî ve içtimaî yardımdaki hüsnüzâtîyi her akliselim sahibi idrak eder. Şurada, vesâit-i maîşetten mahrum bir fakir ve bir miskin boynunu büküp yüzünü cemiyete karşı ekşitirken, burada medyûn-ı müstağrak bir din ve vatan kardeşi borcunun bâr-ı musîbeti altında inim inim inlerken, ötede ailecüdâ düşüp servetinden intifâ ve istifadesi kesilmiş bir devlet ve servet düşkünü izhâr-ı telehhûf edip dururken bunların karşısında nân ve naîm içinde yüzen bir kısım insanların bu musibetzedelere lâkayit kalmasını şuurlu ve vicdanlı bir insan doğru bulur mu? Yine böyle din ve vatan, şeref ve namus tehlikeye mâruz iken, milletin refahı ve memleketin selâmeti yüzünden kazanılan bir servetin hodbin bir zihniyetle üzerine kapanıp lâkayit kalmayı akliselim tecviz eder mi? İşte fakirlerin, miskinlerin cemiyet içinde yüzlerini güldürmek ve kaşlarını kaldırmak için, borçlulara ve ebnâ-i sebîle yardım etmek için zekâtın ihtiyara bırakılmayıp farz kılınması ne kadar yerindedir.

4 {Bkz. el-Bakara, 2/43; en-Nisâ, 4/77; el-Hac, 22/78.}

5 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة والحج وصوم رمضان {B8 Buhârî, İmân, 2.}

2. Zekâtın mütehattim vazife halinde teşrîf buyurulmasının ahlâk üzerinde de büyük bir tesiri vardır. Buhul ve imsak ile mâlûl olan insanlar, ihtiyarî vazifeleri hiç aldırılmazlar. Bu nevi insanlara ferdî ve içtimaî yardımların necâbetinden, faziletinden ne kadar bahsedilirse edilsin, bunların ruhunu harekete getirmek mümkün değildir. Yalnız vazifenin terk ve ihmali gayri kabil oluşudur ki, o bâhilde cebrî bir hareket uyandırabilir ve îfâ-yı vazîfe ede ede cemiyetin semâhatli bir uzvu olabilir.

3. Zekât, servet sahiplerinin nâil oldukları niâm-ı ilâhiyyeye karşı edâ-yı şükrü ve mahmedetidir. Benî nev'inin ufak bir lutuf ve keremine mukabele için vesile arayan insanların kendi hâliklarına, mün'imlerine karşı hissiz, kayıtsız bulunmaları muvâfık-ı insaf mıdır?

Zekâtın rüknü, sebebi, şartı vardır ki bunlar ait oldukları hadislerin izahı sırasında görülecektir. Zekât, izah olunduğu üzere bir farz-ı kat'î iken Buhârî'nin "vücûbü'z-zekât" tabiri, mekâdir-i zekâta nazaranıdır. Zekâtın aslı, nass-ı kat'î ile sabit olmakla beraber miktarları hadis ile, ahbâr-i âhâd ile sabittir. Câiz ki, Buhârî bu iki ciheti nazarıdikkate alarak zekâta vücûb unvanını izâfe etmiş olsun.

İklîl'de Muâz b. Cebel'in Yemen'e izâmı, hicretin 9. yılında Tebük Seferi'nden dönüşte vuku bulduğu, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin de Muâz ile birlikte gönderildiği bildirilmiştir.

Askerî, *Kitâbü's-Sahâbe*'de Hazret-i Muâz'ın Yemen'e vali sıfatıyla gönderildiğini haber vermiştir. *İstîâb*'da da kadı olarak gönderildiği ve Yemen'deki beytûlmâl âmillerinin topladıkları emvâl-i zekâtı da kabza memur bulunduğu bildiriliyor. Esasen sadr-ı İslâm'da idarî, diyânî ve kazâî işlerin kâffesi valiler tarafından idare ve ifa edilirdi. Malî işlerin de Muâz'ın cümle-i vezâifinden bulunduğunu hadîs-i şeriften öğreniyoruz. Resûl-i Ekrem efendimiz Yemen'in malî işlerini beş mıntakaya taksim etmiş ve her mıntakaya ashaptan bir zatı memur etmişti: San'a'ya Hâlid b. Saîd, Kinde'ye Muhâcir b. Ebû Ümeyye, Hadramut'a Ziyâd b. Lebîd, Cendel'e Muâz, Zebîd ile Aden ve sahil kısmına Ebû Mûsâ el-Eş'ârî memur edilmişti. Bu zekât âmillerinin topladıkları emvâl-i zekâtı Hazret-i Muâz kabza memur idi.

YEMEN HALKI NE İTİKADDA İDİLER

İbn Abbas hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin Muâz'ı Yemen halkını ibtidâ iki şeye yani bârî teâlâyı tevhide, risâlet-i Muhammedî'yi kabul ve tasdike davete memur buyurduğu bildirildiğine göre, Yemen halkı Ehl-i kitap idi. Bu cihet Müslim'in İbn Abbas'tan gelen bir rivayetinde tasrih edilmiştir de.⁶ Zeynüddin el-İrâkî, "Yemenliler esas itibariyle ulûhiyyet ve nübüvveti mu'terif idiler. Fakat teslîs akîdesinde bulunduklarından evvele-mirde bunların tevhîd-i bârîye, risâlet-i Muhammediyye'yi ikrara davet edilmesi muktezî idi" demiştir. Tîbî de diyor ki: Yemenliler içinde ehl-i zimmet ve ehl-i şîrk olanlar da vardı.

6 عن ابن عباس عن معاذ بن جبل رضي الله عنهم قال: بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال تأتي قوما من أهل الكتاب فادعهم إلى شهادة أن لا إله إلا الله وأني رسول الله

Müslim'in rivayetinde Yemenliler'in Ehl-i kitap olarak takyid ve tavsif edilmeleri, Ehl-i kitabı ehl-i şirk üzerine tafdîl ve tağlîb içindir. Kādî İyâz da diyor ki: Resûl-i Ekrem'in Muâz'a ehl-i Yemen'i şehâdeteyni kabul ve itirafa davet etmesini emir buyurması, bunların ârifbillâh olmadıklarına delâlet eder. Mârifetullah hususunda yehûd ve nasârânın mu'tekadâtını tetkik eden huzzâk-i mütekellimînin mezhebi budur. Bunlara göre yehûd ve nasârâ, Allah'a ibadet iddia etseler de hulûl, intikal ve imtizaca kâil olup Cenâb-ı Hakk'ı şân-ı bârîye lâıyk olmayan vasıflarla tavsif ve halk ve icatta Hak Teâlâ'ya şerik ve muânid izâfe eylediklerinden bunların mâbudları nefislerinde Allah Teâlâ değildi. Binaenaleyh mârifet ve tevhîd-i bârîye ve risâlet-i Ahmedîyye'yi kabul ve tasdike davet edilmeleri muktezî idi.

Metn-i hadîsteki (sadaka) zekât mânasınadır. ⁷ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ nazm-ı şerifinde de sadaka ile zekât murat edilmiştir.

Zekâtın zenginlerin malından alınması ve fakirlere verilmesi, emr-i nebevî cümlesindendir. Yalnız zekât olarak alınacak bu malın, sâhib-i malın en değerli ve kıymetlisi olmaması da yine emr-i nebevî muktezâsından olduğu, tercümesi 721 numara ile geçecek olan İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde görülecektir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Kâfirin Müslümanlığına ancak kelimeteyn-i şehâdeteyni lisânen söylemesiyle hükmolunur ki, bu hüküm, Ehl-i sünnet mezhebidir. Çünkü kelimeteyn-i şehâdeteyn İslâmiyet'in aslî-usûlüdür. Onsuz fûrû-i a'mâlden hiçbir amel ve ibadet sahih ve makbul değildir.

2. Bir kısım ulemâ hadîs-i şerifte şehâdet, salât, zekât aralarındaki tertibe ve şehâdetin takdim buyurulmasına bakarak küffârın fûrû-i a'mâl ile mükellef olmadığına zâhib olduklarını Hattâbî bildiriyor. Bu âlimlere göre küffâr, kelime-i şehâdet ile muhataptır. Bu kelime-i şehâdeti irat ve ikame ettikten sonra fûrû-i a'mâl ve ibâdât ile mükellef olurlar.

Fakat Nevevî bu istidlâlin zayıf olduğunu bildirerek şöyle izah ediyor: Bu hadîs-i şerifte küffâra dünyada namaz ve oruç gibi fûrûât ile mükellef oldukları da bildirilmiştir. Şu kadar ki, fûrûâtın ba'de'l- İslâm ifası matluptur. Fûrûâtın bu tertip ile talep edilmesinden dolayı küffârın fûrûât ile mükellef ve muhatap olmamaları lâzım gelmez. Belki küffâr, fûrûât-ı şer'îyyeyi ifa etmediklerinden dolayı azapları tezâyüd eder. Yine Nevevî, "Muhtar olan, küffârın me'mûrün bih ve menhiyyûn anı olan fûrû-i şer'iatla muhatap olmalarıdır. Muhakkikînin ve ekser ulemânın mezhebi budur" diyor.

Şemsüleimme, bu mevzuu daha geniş bir şümul ile izah etmiştir. Şemsüleimme, kitabının evâmir-i şer'îyyenin küffâr hakkındaki mücebini beyana tahsis ettiği bir faslında diyor ki: Küffârın iman ile mükellef ve muhatap oldukları hususunda ihtilâf edilmemiştir. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'ine vazîfe-i risâletinin dâire-i şümûlünü ve sûret-i tebliğini

tâlim sadedinde, *قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا* “*Ey nâs! Ben, sizin hepinize Allah’ın ahkâmını tebliğ etmek için gönderdiği bir peygamberiyim, de*”⁸ buyurmuştur. Bu sebeple şu üç noktada da ihtilâf edilmemiştir: **1.** Ukûbât-ı şer’iyye ile küffâr da muhataptır. **2.** İbâdete dair hitâbât-ı ilâhiyyenin ukûbât gibi küffâra da şümülü vardır. **3.** Âhirette azap ve ukûbât hususundaki hitaplar küffâra da şâmildir. Şimdi yalnız bir cihet kalıyor ki, o da münâsebât-ı dünyeviyyeye ait hitâbât-ı şer’iyyenin vücûb-ı edâsıdır. Irak fukahâ-i Hanefiyyesi bu nevi hitapların da küffâra şümulünü kabul etmişlerdir. Mâverâünnehir’deki Hanefiler ise küffârın bununla muhatap olmadıkları ictihadında bulunmuşlardır. Irak fukahasının bu babdaki ictihadı, yukarıdaki âyet-i kerîmenin ifade ettiği müekked olan hükmü, şümule daha muvâfık ve binaenaleyh şâyân-ı tercihtir.

3. Bazı ulemâ hadîs-i şerifteki, “*Zekât, aġniyâsından alınır, onların fakirlerine verilir*” fıkrasından, zekât vâcib olan beldeden öbür beldeye zekât nakletmek câiz değildir, hükmünü istifade etmişlerdir. Fakat hadisteki fukara ile müslümanların fakirleri maksut olup zekât alınan belde fakirleri ile diğer belde fukarâ-i müslimîni arasında bir fark yoktur. Tîbî diyor ki: Bir beldeden diğer birisine zekât naklolunarak eda edilirse, farz sâkıt olacağına ittifak edilmiştir. Bu icmâa yalnız Ömer b. Abdülazîz hazretleri muhalefet etmiştir. Zamân-ı hilâfetinde Horasan’dan Şam’a gönderilen emvâl-i zekât-ı Horasan’a iade eylemiştir.

Ali el-Kârî *Mişkât* şerhinde diyor ki: Ömer b. Abdülazîz’in bu fiili, icmâa muhalefetine delâlet etmez. Belki Horasan’a emvâl-i zekâtı iade etmesi kemâl-i adaleti izhar ve ehl-i tamân zekât malındaki ihtirasını kat’ içindir. Yine Ali el-Kârî İbnü’l-Hümâm lisanından bu bahsi izah ederek diyor ki: Zekâtta sahih ve muteber olan “mekân-ı mal”dır. Yani zekât malının bulunduğu mahaldir. Sadaka-i fıtırda muteber olan da “mekân-ı re’s”tir. Yani sadaka-i fıtır verecek kimsenin bulunduğu şehir fukarasıdır. Zekâtta mekân-ı mala ve sadaka-i fıtırda mekân-ı re’s’e itibar edilmesi, zekât hükmünün muktezâsına, sebep-i hükmün bulunduğu mahalde riayet edilmiş olmak içindir. Binaenaleyh zekâtın farz olduğu mahalde müstehik-ı zekât fukara ve emsali bulundukça o şehirden diğer bir şehre zekât nakli mekruhtur. Her beldenin zekâtı o beldenin zekâta müstehik olan halkına dağıtılması muktezâdır. Fakat diğer bir belde kendi memleketi mahall-i sarfından daha müstehik veyahut sâhib-i zekâtın fukara akrabası bulunursa zekât nakli câizdir ve belki zekât sevabından başka sıla-i rahim sevabını da haizdir. Bu babda en ziyâde şâyân-ı istinad olan bir delil, yine Hazret-i Muâz’ın meşhur hadisidir. Müşârün ileyh hazretleri Yemenliler’e, “Haydi arpa ve hububat yerine zekât olarak elbise getiriniz. Bu yolda edâ-yi zekât edilmesi sizin için bir kolaylıktır, Medine’deki ashâb-ı Resûlullah için de daha hayırlıdır” demişti. Hazret-i Muâz, Yemenliler’e karşı bu sözünü Asr-ı saâdet’te söylemiş ise, taraf-ı risâletten takrir buyurulmuş demektir. Hazret-i Sıddîk’ın devr-i hilâfetinde söylemişse, bu surette de

ashabın sükûtî icmâi ile teyit edilmiş demek olur. Binaenaleyh sâhib-i zekât için akraba-sına veyahut daha ziyade müstehikkına verilmek suretiyle zekât naklinde kerahet yoktur.

el-Bahrü'r-râik'te zekât naklindeki adem-i kerâhet bu iki meseleye de münhasır değildir, denilerek dârülharpten dârülişlâmdaki fukarâ-i müslimîne de zekât naklinde kerahet olmadığı Hazret-i Muâz'ın bu fiili ile istidlâl ve *Nevâdir-i Mebsût*'tan nakledilerek bildiriliyor.

Yine Ali el-Kârî sahibi *Hidâye*'den, “Muâz'ın bu hadisi olmasaydı, biz, zimmîye sadaka gibi zekât vermenin cevazı ile hükmederdik” kavlini ve İbn Ebû Şeybe'nin Saîd b. Cübeyr'den “Ehl-i edyânın kâffesine sadaka verebilirsiniz”⁹ suretindeki mürsel rivayeti ile istidlâl ettiğini naklediyor.

4. Tîbî gibi bazı âlimler hadîs-i şerifteki *تؤخذ من أغنيائهم* “*ağniyâsından alınır*” cümlesindeki “ağniyâ” bir lafz-ı âmdır. Bu umumda çocuklar da dahildir. Binaenaleyh çocuğun malından da zekât icap eder demişlerdir. Hâfız İbn Hacer, mecnunun malında da zekât lâzım geldiğini ilâve etmiştir. Fakat şârih Aynî diyor ki: Vücûb-ı zekâtın şartı akıl ile bulûğdur. Sabî ile mecnunun malında zekât vâcip değildir. Çocuğun mahall-i tekâlf olmadığının en vâzih delili ise, Âişe radiyallahu anhânın şu meâldeki hadisidir: Üç sınıftan kalem ref'edilmiş ve bunlar hakkında tekâlif-i şer'îyye sâkıt olmuştur: Uyanana kadar uyuyan kimseden, erlik çağına erişene kadar çocuktan, ifâkat bulana kadar mecnundan.¹⁰ Bu sebeple eimme-i Hanefiyye akıl ile bulûğu vücûb-ı zekât için şart kılmışlardır ve sabî ile mecnunun malından zekât vâcip değildir demişlerdir. Eimme-i Şâfiyye, sabîye zekât vâcip değildir. Fakat malından zekât lâzım gelir demişlerdir ve bu babda Amr b. Şuayb'ın babasından, ceddinden rivayet ederek Resûl-i Ekrem'in bir hutbesinde çocuğun malından velisinin zekât vermesini emir buyurduğuna dair bir haberi ile istidlâl etmişlerdir. Fakat Tirmizî'nin tahrîc ettiği bu hadisin senedinde Müsennâ b. Sabbâh bulunuyor ki, bu zat eimme-i hadîs tarafından cerhedilmiş ve Nesâî “metrûkü'l-hadîstir” demiştir (*Aynî*, IV, 262).

Yetimin malından zekât lüzumu hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ömer, Ali, Âişe, İbn Ömer radiyallahu anhüm lüzum ve vücûbuna kâil olmuşlardır. Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak b. Râhûye'nin mezhepleri de budur. Bir kısım ulemâ da yetim malından zekât lâzım değildir demişlerdir. Bunlar da Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Hanîfe ve ashabıdır. Ebû Vâil, Saîd b. Cübeyr, Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî'nin mezhebi de budur. Hasan-ı Basrî'den adem-i lüzûm hakkında ashabın icmâi bulunduğu da hikâye edilmiştir. Saîd b. Müseyyeb, “Zekât ancak namaz ve oruç vâcip olan kimseye vâcip olur” demiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümânın mezhebi de budur. *el-Mebsût*'ta Hazret-i Ali'nin de buna

9 وقد روى ابن أبي شيبة عن سعيد بن جبيرة مرسلًا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: تصدقوا على أهل الأديان كلها (نقله القاري في المرقاة: ج: 2، ص: 410) {MŞ10398 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 75.}

10 عن عائشة رضي الله عنها عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن الصبي حتى يحتلم، وعن المجنون حتى يفيق (رواه أحمد وأبو داود والنسائي وابن ماجه) {D4398 Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 17.}

kâil olduğu naklediliyor. Ca'fer b. Muhammed de babasından bu suretle rivayet etmiştir. Nesâî, Kâdî Şüreyh'in de böyle hükmettiğini rivayet ediyor.

5. Bu hadis ile vitir namazının adem-i vücûbuna da istidlâl etmişlerdir. Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vefât-ı seniyyelerinden az bir zaman evvel göndermişlerdi. Halbuki evâmîr-i aliyyeleri arasında zekât zikredilmemiştir deniliyor ve hatta sâhib-i *Tavzîh*, bu meselenin münakaşa edilmeyecek derecede zâhir olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu hadîs-i şerifte bütün ferâiz zikredilmiş değildir ki böyle bir vuzuh iddia edilsin. Vitir zikredilmediği gibi savm, hac ve emsali de zikredilmemiştir.¹¹

ZEKÂTIN FARZ KILINDIĞI TARİH HAKKINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR

Ulemâdan çoğu hicretten sonra farz kılındığına kâil olmuşlardır, İbn Huzeyme hicretten evvel farz kılındığını iddia etmiştir. İbnü'l-Esîr de 9. hicret yılında farz kılındığını bildiriyor. Fakat Hâfız İbn Hacer, İbnü'l-Esîr'in bu kavlini şâyân-ı nazardır diyor ve Ebû Süfyân'ın Hirakl ile mükâlemesini delil olarak zikrediyor. Ebû Süfyân bu muhâtabesinde Resûl-i Ekrem'in zekât ile emrettiğini haber vermiştir ki, bu hadise hicretin yedinci yılı ibtidâsında vuku bulmuştur.¹²

Muâz b. Cebel'in Yemen'e gönderildiği tarih hakkında da ihtilâf edilmiştir: Buhârî'nin "Megâzî" bahsinin âhirindeki rivayetine göre, Muâz Yemen'e 10. hicret yılında hacetü'l-Vedâ'dan evvel gönderilmiştir. Vâkıdî'nin Kâ'b b. Mâlik'ten rivayetine göre, 9. sâl-i hicrîde vuku bulmuştur. İbn Sa'd da *et-Tabakât*'ında 10. sene-i hicriyye Rebûlâhir'inde gönderildiğini hikâye etmiştir. Bazılarına göre, Mekke'nin fethi senesi olan 8. hicret yılında gönderilmiştir.

Hazret-i Muâz'ın târîh-i irsâlinde ihtilâf eden bu rivayet ashabının ittifak ettikleri bir cihet varsa o da Muâz b. Cebel'in Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhın hilâfeti zamanına kadar Yemen'de kaldığı ve sonra gelip Şam'a giderek orada vefat ettiğiidir.

Muâz b. Cebel'in Yemen'de vali mi yahut kadı mı bulunduğunda da ihtilâf edilmiştir. İbn Abdülber kadı, Gassânî de vali olduğunu cezmetmiştir. Fakat o zamanın teşkilâtı ikisine de müsaittir.

إِذَا هُمْ أَطَاعُوا لَذَلِكَ ism-i işâreti, farziyyet-i salâta râci olur ihtimali vardır, demiştir:

1. Eğer Yemenliler namazın kendilerine vâcip olduğunu ikrar ederek itaat ederlerse demek,
2. Bilfiil namaz kılarak itaat ederlerse demektir. Hadîs-i şerifin lafzında namazın farz olduğu ihbar buyurulduğuna göre لَذَلِكَ ism-i işâreti, farziyyet-i salâtâ râci olur ve bu suretle birinci mâna tereccüh etmiş bulunur. Kendilerine namazın farz olduğu bildirilince hemen namaz kılmaya teşebbüs etmeleri de itaati müfîd olup telaffuz şart kılınmadığına göre de ikinci mâna tereccüh eder.

11 *Umdetü'l-kârî*, IV, 260-262.

12 *Neylül-evtâr*, IV, 170. {B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.}

Hafız İbn Hacer de, bu iki emrin kadr-i müştereki matluptur. Binaenaleyh ya ikrar ile veya fiilen mübâderetle imtisal kâfidir. İkisini cemetmek ise evlâdır demiştir. Fazl b. Alâ'nın rivayetinde namaz zikrolunduktan sonra فإذا صلوا (namaz kılarlarsa), zekât zikrolunduktan sonra da فإذا أقرأوا بذلك فخذ منهم *"Zekâtın farzietini ikrar ettiklerinde onlardan zekât al!"*¹³ buyurulmuştur.

SUAL. Bu hadîs-i şerifte savm ile hac zikredilmemiştir. Halbuki bu ikisi de dîn-i İslâm'ın beş rûknünden ma'dûddur.

CEVAP. Şârih Kirmânî diyor ki: Namaz ile zekâta Şâri' Teâlâ'nın ihtimam buyurması öbürlerinden daha fazla olup Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki rûkn-i dînî yekdiğerine mukârin olarak mükerreren zikredilmiş bulunduğundan bu hadîs-i şerifte erkân-ı İslâm'dan bunların zikri ile iktifa buyurularak savm ile hac zikredilmemiştir. Bazı hadis şârihleri de şöyle cevap vermişlerdir. Taraf-ı risâletten erkân-ı İslâm'ı beyana tasaddî buyurulduğunda erkân-ı hamseden hiçbirini bırakılmayarak بني الإسلام على خمس *"İslâm binâ-yı muallâsı beş kaide üzerine kurulmuştur"*¹⁴ diye tamamen zikredilmiştir. Dîn-i İslâm'a davet murat olduğunda da şehâdet, salât, zekâtтан ibaret olan erkân-ı selâsenin zikri ile iktifa buyurulmuştur.

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَخْبِرْنِي بِعَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ قَالَ مَا لَهُ مَا لَهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَبَّ مَا لَهُ تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ وَتَصِلُ الرَّحِمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb (Hâlid b. Zeyd el-Ensârî) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kimse Nebî sallallahu aleyhi ve sellem: “Yâ Resûlellah! (Kendisiyle amel edince) beni cennete koyacak muteber bir ibadet haber verseniz” diye bir niyaz ve temennide bulunmuştu. Mecliste bulunanlardan birisi,

— “Buna ne oluyor ki, ne dileği var ki?” diye istifsâr etmesi üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Bu bir gûnâ hâcet sahibidir, nesi olacak?” buyurup sâile karşı,

13 {B7372 Buhârî, Tevhîd, 1.}

14 {B8 Buhârî, İmân, 2.}

— “Allah’ı tevhid edersin ve Allah’a ibadette hiçbir şeyi şerik kılmazsın, namaz kılar, zekât verir, sıla-i rahm edersin” diye cevap verdi. {B1396 Buhârî, Zekât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi “Edeb” bahsinde de Ebû'l-Velîd vasıtasıyla Şu‘be’den tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti ise Hafs b. Ömer vasıtasıyla Şu‘be’den dir. Buhârî’nin burada Behz b. Esed vasıtasıyla yine Şu‘be’den bir isnadı daha vardır. Bu isnadında, Buhârî Şu‘be’nin de Muhammed b. Osman’dan rivayet ettiğini bildirdikten sonra Şu‘be’nin bir vehmine işaret ederek, “Korkarım ki bu hadis Muhammed b. Osman’dan hıfzedilmemiştir. Belki Amr b. Osman’dan hıfz ve zaptedilmiştir” diyor. Dârekutnî de, “Şu‘be, *İbn Osman* isminde vehmedip bunu Muhammed b. Osman zannetmiştir. Halbuki Amr b. Osman’dır ve hadis bundan hıfzedilmiştir” diyor. Bu noktaya diğer eimme-i hadîs de işaret etmişlerdir. Müslim de *Sahîh*’inin “Îmân” bahsinde Muhammed b. Abdullah vasıtasıyla Amr b. Osman’dan tahrîc etmiştir. Nesâî de hem “Salât” hem “İlim” bahislerinde Muhammed b. Osman’dan rivayet etmiştir.

Müslim’in rivayetine göre, Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretleri demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bir seferinde a‘râbînin birisi önüne geçip Resûl-i Ekrem’in râkip olduğu devesinin yularını tutup, sonra, “Yâ Resûlellah! Beni cennete yaklaştıran cehennemden uzaklaştıran bir ibadet haber verseniz” demişti. Resûl-i Ekrem a‘râbîyi bırakıp ashâb-ı kirâmın yüzüne bakarak, “*Şu adam mazhar-ı tevfiğ ve hidayet olmuştur*” buyurdu. Sonra a‘râbîye “*ne söylemiştin?*” deyip onun da sualini tekrar etmesi üzerine Resûl aleyhisselâm, “*Allah’a ibadet eder ve Allah’a ibadetinde hiçbir şerik ittihaz etmezsin, namaz kılar, zekât verir, sıla-i rahm edersin. Artık deveyi bırak!*” buyurdu.¹⁵

MÂNALAR

ماله ماله terkibindeki “mâ” lafzını İbn Battâl istifham içindir, tekit için tekrar edilmiştir diyor.

أرب kelimesinin hey‘et-i telaffuzunda ve mânasında gûnâgûn ihtilâf edilmiştir: Meşhur olan bu kelimenin hemzenin fethi, “râ”nın harekât-ı selâsesi ve “bâ”nın tenvini ile zaptıdır. Bu zapta göre mübtedâ-i mahzûfun haberi olarak, “Bu bir nevi hâcet sahibidir” demektir. Tenvin de tâzim veya tenvi‘ içindir.

“*Allah’a ibadet edersin!*” cümlesindeki ibadet, “tevhid” mânasınadır. “*Allah’a hiçbir şeyi şerik kılmazsın!*” cümlesi de tefsir olarak vârit olmuştur. Bu kayıtların hepsine tercümede işaret ettik.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Biz, cin ve insi yalnız bize ibadet ve bizi tevhid etsinler için yarattık”¹⁶ nazm-ı kerîminde de ibadet, tevhid ile tefsir edilmiştir. İbadet ile böyle Allah’ı

¹⁵ {M104 Müslim, Îmân, 12.}

¹⁶ ez-Zâriyât, 51/56.

bilmek ve birlemek mânası kastedildiği gibi mutlak surette Allah'a itaat mânası da murat olunabilir ve bu suretle ibadet mazmununda vezâif-i İslâmiyye'nin kâffesi dahil bulunur. Binaenaleyh salât, zekât, sıla-i rahm hâssın âmme atfı suretiyle mâtuf ve bu üç nevi ibadetin şeref ve meziyetine işaret edilmiş olur.

Hadîs-i şerifte zikrolunan namaz ile farz namazlar matluptur ve, إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “*Namaz, müminler üzerine muayyen zamanlarda edası farz olan bir ibadet kılındı*”¹⁷ kavl-i şerifinden iktibas edilmiştir. Namazın, salât-ı mektûbe ile tavsifi ehâdîs-i şerifede de vârit olmuştur. Cümleden biri أَفْضَلُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ صَلَاةُ اللَّيْلِ “*Farz namazlardan sonra en faziletli namaz, teheccüd namazıdır*”¹⁸ hadîs-i şerifidir. خمس صلوات “*Beş vakit namazı, Allah farz kılmıştır*”¹⁹ hadisi de bu cümledendir. Tercümesi bundan sonra gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde de salât, mektûbe olarak tasrih buyurulmuştur.

Hadisteki ikâme-i salât, idâme-i salât ve muhâfaza-i salât mânasınadır. Vech-i meşrû üzere namaz kılmaktır da denilmiştir.

Sıla-i rahim umûr-ı hayriyyede yakını olan kimseyi ziyaret demektir. Hadîs-i şerifte sair vâcibât-ı dîniyyeden sıla-i rahim sâilin haline nazaran hassaten zikredilmiştir. Sâil, akraba ve âşina ziyaretini terketmeyi mubah addeden bir kimse farzedilerek sıla-i rahim ile emrolunmuştur.

Kurtubî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in sâile nâfile ibadetlerden haber vermeyip de vâcibât ile iktifa buyurması, bu sual ve cevabın mebâdi-i İslâm'da cereyan etmiş olmasından ve vâcibât-ı dîniyye ile tatavvuun birbirine karıştırılarak nevâfilin de vâcip itikad edilmesi endişesinden dolayıdır. Bu sebeple Resûl-i Ekrem ümmetinin gönülleri İslâm muhabbeti ile münşerih olana kadar ümmetine ibrâz-ı teshîlât buyurmuşlardır.

Bu hadîs-i şerifin medâr-ı ihticâc olan noktası “*zekât verirsin!*” cümlesidir. Bu hadis de zekâtın vücûb ve farziyeti hakkındaki babın hadisleri cümlesindendir. Bu hadisin bundan evvelki hadisten farkı bu rivayette “sıla-i rahim”in ziyade edilmiş olmasıdır. Tercümesi bunu takip edecek olan Ebû Hüreyre hadisinde de sıla-i rahim yerinde ramazan orucu rivayet edilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ إِذَا عَمَلْتُهُ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ قَالَ تَعْبُدُ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا وَتَقِيْمُ الصَّلَاةَ الْمَكْتُوبَةَ وَتُؤَدِّي الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومُ

17 en-Nisâ, 4/103.

18 {M2756 Müslim, Sıyâm, 203.}

19 {D1420 Ebû Dâvûd, Vitir, 2.}

رَمَضَانَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا فَمَا وَلَّى قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى هَذَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir gün) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir a'râbî geldi ve,

— “Yâ Resûlellah! Beni bir ibadete delâlet buyursanız ki, ben onu işleyince cennete girebileyim” demişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Allah’a ibadet edersin ve Allah’a hiçbir şeyi şerik kılmazsın, farz olan namazı kılar, farz olan zekâtı verir ve ramazan orucunu tutarsın!” buyurdu. A'râbî (kemâl-i safvetle),

— “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki ben, sizden işittiğim bu ibadetler üzerine hiçbir ibadet ziyade etmem” deyip de müteâkiben dönüp gidince, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Kim ki, ehl-i cennetten bir nâsiye görüp mesrur olmak isterse, şu temiz simaya baksın!” buyurdu. {B1397 Buhârî, Zekât, 1.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi yine “Zekât” bahsinde bir kere daha zikretmiş Müslim de “Îmân” bahsinde tahrîc eylemiştir. Bu suali Resûl-i Ekrem’e irat eden a'râbînin ismi Ebû'l-Mugîre Sa'd'dır. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde doğrudan bu Sa'd'dan da rivayeti vardır. Bu rivayete göre, Ebû'l-Mugîre Sa'd, “Resûlullah'a geldim, dedim ki:” diye başlıyor ve Resûl-i Ekrem'in yukarıda cevaben tâdât buyurduğu ahkâm ve ferâiz arasında şunu da ziyade olarak rivayet ediyor: “*Kendine teveccühünü arzu ettiğin her hayır ve nimeti, nâs için de temenni edersin. Sana gelmesini istemediğin her şer ve zararı nâs hakkında da reva görmeyip bırakırsın!*”^{m20}

Ebû Hüreyre'den gelen bu rivayette ramazan orucu ziyade kılınmıştır. Erkân-ı İslâmiyye'den zikredilmeyen yalnız hac kalmıştır. Bunun sebebini Dâvûdî, “Bu sırada henüz hac farz kılınmamıştı” diye bildiriyor. Nevevî de diyor ki: Bu hadiste hac zikredilmemiştir. Yine böyle bu mevzuda rivayet edilen diğer ehâdîsin de bazılarında savm, bazılarında zekât, diğer bazılarında da iman zikrolunmamıştır. Bazısında sıla-i rahim bazılarında da beş vakit namaz mezkûrdur. Binaenaleyh hısâl-i îmânın adedinde bu hadisler ziyade,

noksan, ispat, hazif cihetiyle mütefâvittir. Bu tefâvüt hususunda Kādî İyâz'ın ve başka ulemânın verdikleri cevabı Ebû Amr İbnü's-Salâh şu suretle hulâsa etmiştir.

Bu ihtilâf Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sâdır olmuş bir ihtilâf değildir. Belki hadis râvilerinin hıfz ve zabtındaki tefâvütten neşet etmiş bir ihtilâftır. Râvilerden bazıları noksan hıfzetmiş ve hıfzettiği kadar rivayet edip öbür râvilerin ziyade ettikleri kısma ne nefyederek ne de ispat ederek taarruz etmemiştir. Fakat diğer râvilerin ziyade rivayetleri ile hısâl-i îmânın noksan rivayet eden râvinin rivayetinden ibaret olmadığı ve belki o râvinin noksan rivayet etmesi, hıfzındaki kusurdan neşet ettiği zâhir olur.

Fakat şârih Aynî, Nevevî'nin bu tevcihini beğenmiyor. Bu ihtilâf ve bu tefâvüt râvilerin eser-i taksîri değildir. Belki bu hadislerin zaman ve mekân-ı vürûdları muhtelif olup bu sebeple bu rivayetler arasında fark ve tefâvüt hâsıl olmuştur diyor.

Bu hadîs-i şeriften, “Kim ki kelimeteyn-i şehâdeteyni irat eder, namaz kılar, zekât verir, oruç tutar, kudreti olup da haccederse cennete dahil olur” tebşîri müstefâd olur. Umûr-ı dîne ait şüphelerin izâlesi için sual vâcib olduğu da istifade edilir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تُوفِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنَ الْعَرَبِ فَقَالَ عُمَرُ
كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا
اللَّهُ فَمَنْ قَالَهَا فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسُهُ إِلَّا بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ وَاللَّهِ لَا تُقَاتِلَنَّ
مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ وَاللَّهُ لَوْ مَنَعُونِي عَنَّا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَيَّ
رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنَعِهَا قَالَ عُمَرُ فَوَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَدْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ
لِلْقِتَالِ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefatı üzerine Ebû Bekir (es-Sıddîk halife) olup (kabâil-i) Arab'dan irtidad edenler küfr(-i sâbıklarına avdet) ettiklerinde (ordu sevkine teşebbüs etmişti.) Ömer,

— Ey halife-i müslimîn! Bunlara karşı nasıl harp açarsınız? Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Biz müslümanlar, lâ ilâhe illallah diyene kadar ehl-i şirk ile mukâteleye memuruz, kim ki bu şehâdet kelimesini söylerse hakk-ı

şer‘îsine tevfkîan benden malını ve canını muhafaza etmiş olur²¹ (gizli) küfür ve mâsiyetin hesabı Allah’a aittir” demişti. Hazret-i Halife cevaben,

— “Vallahi her kim namazla zekâtı tefrik ederse, bu güruh ile harp ederim. Çünkü zekât malî bir haktır (namaz bedenî bir vazife olduğu gibi). Allah’a yemin ederim ki, bunlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem verdikleri bir dişi oğlağı benden esirgerlerse bundan dolayı muhakkak onların boynunu vururum” buyurdu. Bunun üzerine Ömer,

— “Vallahi bildim ki mürtecilerin katli hakkındaki halifenin bu hükmü, Cenâb-ı Hakk’ın Ebû Bekir’in gönlünde yarattığı genişliğin eseridir. Bu sayede mukâtelenin hak olduğunu öğrendim diye Hazret-i es-Sıddîk’ı tasdik eyledi. {B1399, B1400 Buhârî, Zekât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî buradan başka bu hadisi *Sahîh*’inin daha iki yerinde zikretmiştir: “İstîtâbetü’l-mürteddîn”, “İ’tisâm.” Müslim de “Îmân”da, Ebû Dâvud “Zekât”ta, Tirmizî ile Nesâî de “Îmân”da, yine Nesâî “Muhârebe” ve “Cihâd” bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadis de Buhârî’nin vücûb-ı zekât hakkında tahrîc ettiği ehâdis-i şerife cümlesindendir.

Ebû Dâvûd’un rivayeti: “Resûlullah vefat edip Ebû Bekir halife intihab edildikten sonra” suretinde olduğundan Buhârî’nin rivayetinde mahzuf bulunan “kâne” fiilinin haberini bu suretle tercümede tasrih ettik.

MÂNALAR

عناق “anâk” keçi yavrusunun dişisine denir. Müslim ile Ebû Dâvûd ve bir rivayetinde Buhârî de عناق yerinde عقال “ikâl” rivayet etmişlerdir. Sonra ulemâ bu kelimenin mânasını tayin hususunda ihtilâf ederek bazıları “ikâl” ile maksut olan mâna zekât-ı âmdır demişlerdir. İkâlin lugavî mânası da bu suretle meşhur olup Kisâî, Nadr, Ebû Ubeyd, Müberred gibi eimme-i lugattan bu veçhile menkuldür. Ebû Saîd ed-Darîr, “Deve, koyun, mahsûlât-ı arzıyye gibi her nevi emvâl-i zekât kendi sınıfında ikâldir” demiştir. Fukahadan bir cemaatin kavli de böyledir. Ulemânın muhakkiklerinden ekserisi ise ikâl ile murat, hayvan bağladıkları iptir demişlerdir. İmam Mâlik, İbn Ebû Zî’b ve daha bir kısım ulemâdan hikâye olunan kâvil de budur. Farîza-i zekât olan hayvan bu ip ile alınır. Çünkü sâhib-i zekât mâl-ı zekâtı teslime mecburdur. Tesellüm de ipi ile vâki olur demişlerdir. Binaenaleyh Ebû Bekir hazretlerinin büyük bir devlet reisinin lisanına yakışan bu tarihî sözleri daha ziyade katiyetle, “Bu güruh-ı mürtedler Resûlullah’a verdikleri

21 Hiçbir veçhile demi heder, malı mubah addedilmez. Şu kadar ki, katl-i nefis, terk-i salât, men‘-i zekât gibi hukûk-ı şer‘iyyede lüzûm-ı şer‘î icra olunur demek olur.

zekât hayvanının bir yularını benden esirgerlerse muhakkak surette onların boynunu vururum” demek olur.

Ebû Bekir es-Siddîk hazretlerinin mürtedlerle mukâtelenin vücûbuna dair ictihadı, Hâkim’in *İklîl*’de Abdurrahman ez-Zaferî’den bir rivayetine göre, nassa müstenit olduğunu şârih Aynî şöyle naklediyor: Abdurrahman demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Eşca’ kabilesinden birine zekâtını almak üzere bir memur göndermişti. Eşcaî zekât vermeyip reddetmekle zekât âmili gelip Resûl-i Ekrem’e arz-ı keyfiyyet ettiğinde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Bu adama git, kendinin Resûlullah’ın bir memuru olduğunu haber ver!” buyurdu. Eşcaî bu defa da reddedip zekât memuru Resûl-i Ekrem’e bunu da bildirince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Üçüncü bir defa daha git, bu defa da vermezse boynunu vur! buyurmuştur.”²²

BU İRTİDAD VE İRTİCAIN TARİHİ SAFHASI

Hicret-i Seniyyeleri’nin 11. yılı Rebîülevvel’inin 12. Pazartesi günü Resûl-i Ekrem efendimiz irtihal ederek Hazret-i Ebû Bekir es-Siddîk makamı hilâfete geçmişti. Bu tarihi takip eden günlerde İslâm dininin o güne kadar görüp geçirdiği hayatî devirlerin en çetin bir safhası kaydedilmiştir.

Resûl-i Ekrem’in yirmi üç sene devam eden mücâhede ve inkılâp hayatında te’yîd-i ilâhîye mazhar olan yüksek azim ve iradeleriyle her müşkil iktihâm edilmiş ve tebliğ ettiği dîn-i mübînin intişarına engel olmak isteyen en azgın düşmanları da çiğnenerek bütün Arabistan âfâkında İslâm nuru dalgalanmaya başlamıştı. Bu geniş şibih-cezîrenin 7 milyon müteceviz sekenesi onun nübüvvet ve risâlet sancağı altında toplanarak herkes bütün ilâhî duyguları, bütün insanî faziletleri onun mübarek simasında görüyor ve doğrudan doğruya kendisinden ilham alıyordu. Hâtem-i enbiyânın vefatı üzerine İslâm ümmeti onun hayır-hahane pîşvâlığından, onun nâzım şahsiyetinden mahrum kalmıştı. Bu muazzam kütle içerisinde hiç şüphesiz gönüllerine İslâm muhabbeti sinmeyenler ve kıyıda bucakta müterakkib-i fırsat olanlar da eksik değildi.

İşte bir tarafta bu mahrumiyyetin tesiri diğer tarafta o fırsat bekleyen erbâb-ı fesâdın kıyımlarıyla hilâfet-i es-Siddîk’ın ilk günlerinde cezîrenin her tarafında yer yer irticalar, irtidadlar baş göstermiştir. Yemâme’de Müseyleme, San’a’da Esved el-Ansî iddia-i nübüvvet ederek Yemen vesaire halkını izlâl ve iğfal eylemişlerdi. Bunlar nübüvvet-i Muhammediyye’yi inkâr ve bu yalancı peygamberlerin nübüvvetlerini kabul ederek alenî irtidad etmişlerdi. Bunların sahte nübüvvetlerine kapılmayan bir kısım halk da Câhiliye devrindeki kadim vaziyetlerine rücû eylemişlerdi. Ebû Hüreyre hadisinde bu irtica hadisesine işaret edilerek *كفر من كفر* “Küfredenler, küfrettikleri sırada” denmekle bu mürtedler

22 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet Ebû Nuaym tarafından nakledilmektedir. Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, IV, 1862. Ayrıca bkz. Aynî, *Umde*, VIII, 246.}

kastedilmiştir. Artık bunların demi heder ve katli vâcip olmuştu. Bunda mûcib-i tereddüd bir cihet yoktu. Nasıl ki bunların üzerine sevk edilen iki ordu Müseylime'yi Yemâme'de Esved el-Ansî'yi de San'a'da kuvvetlerinin mühim bir kısmı ile öldürmüştür.

Ehl-i irtidâdın ikinci bir kısmı var idi ki; bunlar risâlet-i Ahmedîyye'yi kabul ediyorlar, namaz kılacağız diyorlardı. Fakat zekâtı ve zekâtın farz olduğunu inkâr etmişlerdi. Zekâtın imama yani devlet reisine vücûb-ı tediyesini kabul etmiyorlardı. Biz bu vergiyi Hazret-i Peygamber'in şahsına hürmet ederek ve mahall-i sarfına emin olarak veriyorduk. Artık şimdi veremeyiz demişlerdi.

Bunlar hakkında ne muamele edileceği ashap arasında tereddüdü mûcib olmuştu. Hatta ilmîne, yüksek mevkiine hürmet edilen Hazret-i Ömer bile bu tereddütten kendisini kurtaramamıştır. Ve Hazret-i Ebû Bekir'e müracaat ederek,

“Ey halîfe-i müslimîn! Cenâb-ı Hakk'ı tevhid, risâlet-i Muhammediyye'yi tasdik ve namazın farzîyetini kabul eden bir kimseye nasıl kılıç çekersin? Resûl-i Ekrem 'lâ ilâhe illallah' diyen kimse benden malını, canını muhafaza etmiş olur, buyurmadı mı?” diyerek bu şüphesini ortaya koymuştu. Hazret-i Ömer bu hususta nassın zâhirine bakıyordu. Nassın taalluk ettiği şerâiti düşünemiyordu. Gerek bu şerâiti gerek erbâb-ı irticâ ve irtidada iştirak eder mahiyette ortaya çıkan bir kıyâmın tevlîd edeceği vahim âkîbetleri etrafıyla derpîş eden Hazret-i es-Sıddîk, bunları da bâgî addederek Hazret-i Ömer el-Fârûk'a cevaben,

— “Vallahi, salât ile zekât arasında bir fark görenlerle mukâtele edeceğim! Namaz nasıl bedenî bir vazife ise zekât da o pâyede malî bir vazifedir. Her ikisi de hukûk-ı İslâmiyye'dendir. Yine Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah'a verdikleri bir dişi oğlağı benden esirgeyenlerin elbette kafalarını koparacağım!” demiştir.

Hazret-i es-Sıddîk, “Zekât malî bir haktır” sözüyle, “Kelime-i tevhidin mal, can masûniyetini istilzam etmesi, ancak şerâit-i tevhid ve İslâm'ı ifaya muallaktır. Namaz, zekât gibi iki şarta muallak olan masûniyet hükmü bunlardan yalnız biriyle hâsıl olmaz” demek istemişti ve aynı zamanda zekâtı, namaza kıyas ediyordu. Çünkü namazdan imtina edenlerin irtidadı, icmâ-ı sahâbe ile müeyyed idi. Muhtelefün fih bir mesele, müttefekun aleyh bir meseleye kıyas ediliyordu. Hazret-i Ömer nassın umumuna nasb-ı nazar ederken halife kıyas ile ihticâc ediyordu. Hatta es-Sıddîk'ın bu ihticâcından âmmin kıyas ile tahsis edilebileceği esasî istifade edilmiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk'ın bu babdaki isabetini vak'ayı ispat etmezden evvel İbn Ömer'in bilâhare şu rivayeti tamamıyla meydana koymuştur. Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: “Nâs, 'lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah' diye şehâdet ederek namaz kılıp zekât verene kadar halk ile mukâteleye memurum.”²³

23 فقد صح عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله وأن يقيموا الصلاة ويؤتوا الزكاة الحديث (عيني : ج: 4 ، ص: 271) {B25 Buhârî, İmân, 17.}

Hazret-i Ömer, oğlu Abdullah'ın bu rivayetine evvelce vâkîf olsaydı Hazret-i es-Sıddîk'a hiç müracaat etmezdi. Hazret-i Ebû Bekir de vâkîf olsaydı Hazret-i Ömer'e kıyas ile değil, hadisin bu şekl-i rivâyeti ile cevap verirdi. İbn Ömer'in bu hadisine Şeyhayn'ın vâkîf olmamış bulunmalarından ehl-i hadîs şunu istifade etmişlerdir ki, Resûl-i Ekrem'in havas ve mukarrebîninin bile vâkîf olmadıkları ahkâm ve ehâdîse ulemâ-i sahâbe vâkîf olurdu ki, İbn Ömer radiyallahu anhumâ da onların güzîdelerindendir.

Hazret-i Ebû Bekir'in nassan, delâleten ve kıyasen isabeti sabit olan ictihadına Hazret-i Ömer de iştirak ederek, Cenâb-ı Hak Ebû Bekir'in gönlüne bir küşâyış bahşederek ona mukâtelenin hak olduğunu göstermiştir demiştir. Hazret-i Ebû Bekir'in bu ictihadi İslâmiyet'i kati bir tehlikeden kurtarmıştı. Medine'ye kadar yaklaşmış olan mürtedlere ve mürtecilere karşı Medine'yi müdafaa ve muhafaza ile meşgul bulunduğu sırada Üsâme ordusu gelmişti. Bu muazzam ordunun ilhakıyla halife on bir kolordu tanzim ederek güzîde kumandanlar idaresinde yer yer ehl-i irtidad üzerine sevketmiş ve bir sene zarfında cezîre dahilinde irtidad ve irticadan eser bırakmamıştır. Asr-ı saâdet'teki eski vahdet ve tesânüt tamamıyla temin edilmiştir.

İnsanların kemali, yüksek azim ve iradesi asıl böyle buhran zamanlarında kendisini gösterir. İslâm dininin, İslâm ümmetinin hayat ve istikbalini kurtaran hiç şüphesiz Ebû Bekir radiyallahu anhın azim ve kiyâseti, metanet ve mukavemetidir. Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bu yâr-ı gârını ferdânın korkunç tehlikelerine karşı fütursuz, tereddütsüz, ani harekete geçecek bir seciyede yetiştirmişti (Radiyallahu anh).

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَأْتِي الْإِبِلُ عَلَى صَاحِبِهَا عَلَى خَيْرٍ مَا كَانَتْ إِذَا هُوَ لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا تَطَّاهُ بِأَخْفَافِهَا وَتَأْتِي الْغَنَمُ عَلَى صَاحِبِهَا عَلَى خَيْرٍ مَا كَانَتْ إِذَا لَمْ يُعْطِ فِيهَا حَقَّهَا تَطَّاهُ بِأَخْلَافِهَا وَتَنْطَحُهُ بِقُرُونِهَا قَالَ وَمَنْ حَقَّهَا أَنْ تُحْلَبَ عَلَى الْمَاءِ قَالَ وَلَا يَأْتِي أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِشَاةٍ يَحْمِلُهَا عَلَى رَقَبَتِهِ لَهَا يُعَارَى فَيَقُولُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ بَلَغْتُ وَلَا يَأْتِي بِبَعِيرٍ يَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِهِ لَهُ رُغَاءٌ فَيَقُولُ يَا مُحَمَّدُ فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا قَدْ بَلَغْتُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Sahibi tarafından zekât hakkı verilmeyen deve, (kıyamet gününde) besili ve en güçlü kuvvetli hali ile gelerek sahibine

musallat olup tabanlarıyla onu çiğner. Zekâtı verilmeyen davar da gayet semiz ve kuvvetli hali ile gelerek sahibine musallat olup tırnaklarıyla onu çiğner, boynuzlarıyla da vurur. Resûl-i Ekrem (devam edip) buyurdu ki: Bu hayvanların haklarından birisi de su başında (sütlerinin) sağılması, (fakir ve ebnâ-i sebîle tasadduk edilmesidir. Resûl-i Ekrem (yine devam edip) buyurdu ki: Sakın sizden hiçbiriniz kıyamet gününde omuzuna zekâtını vermediği koyununu yüklenip avaz avaz bağırtarak ve “Yâ Muhammedî” diye (istimdat ede) rek (bana) gelmesin! Ben ona: Hük-m-i ilâhîden senin için bir zerresini tahfife mâlik ve muktedir değilim. Sana (dünyada) hük-m-i ilâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. Yine sizden hiçbiriniz omuzunda zekâtını vermediği devesi yüklü bağıra, bağıra ve “Yâ Muhammedî” diye (istimdat ede) rek (bana) gelmesin!. Ben buna da: Hük-m-i ilâhîden bir zerresini senin için tahfife mezun değilim. Sana (dünyada) hük-m-i ilâhîyi tebliğ ettim diye cevap veririm. {B1402 Buhârî, Zekât, 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim daha uzun bir metin ile Ebû Hüreyre'den tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin rivayetleri muhtasardır. Müslim'in Ebû Zübeyr tarikiyle münferiden Hazret-i Câbir'den de rivayeti vardır. Abdullah b. Zübeyr'den de Taberânî tahrîc etmiştir. Bu hadisin *Buhârî*'de mensup olduğu babı “Zekât Vermeyenlerin Günah ve Azabı” unvanını haizdir. Bu unvan, sûre-i Tevbe âyetlerinden şu meâldeki âyet-i kerîmeyi de ihtiva etmektedir: “*Sevgili Peygamberim! Altınlarını, gümüşlerini sağlam kasalarda saklayıp da Allah yolunda ferdî ve içtimaî yardımda bulunmayan şu bahilleri pek ziyade elem ve ıstırap veren bir nevi azap ile müjdele. Yarın kıyamet gününde bu kasaların muhteviyatı cehennemde kızdırılıp onunla bu hasislerin alınları, böğürleri ve arkaları dağlanmaya başlayınca onlara; ‘İşte bunlar sizin dinî ve millî yardımlardan esirgeyip de kasalarda canınız için sakladığınız paralarınızdır. Bu çok sevdiğiniz hazinelerinizin meyvesini tadınız!’* (denileceğini hatırlat!).”²⁴

Bu âyet-i kerîme zekât vermeyenlerin, muâvenet-i ictimâiyyeden kaçanların günahını beyan sadedinde nâzil olmuştur. Aman Allahım! Bu ne şiddetli azaptır, ne elim istihzâdır? Bu âyet-i kerîme umumiyetle Ehl-i kitap ile müslümanlar hakkında nâzil olmuştur. Bazı âlimler de yalnız Ehl-i kitap hakkında nâzil olduğunu iddia etmişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâya göre, İslâm ümmetinden zekât vermeyenler hakkında nâzil olmuştur ki, ekser-i müfessirînin mezhebi de budur. Buhârî'nin bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Zeyd b. Vehb'den rivayetine göre, Zeyd diyor ki:

24 وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. يَوْمَ يَحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتَكُونُ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَدُوقُوا مَا كَنْتُمْ تَكْنِزُونَ. {et-Tevbe, 9/34-35.}

Bir ara Rebeze'ye uğramıştım. Orada Ebû Zer el-Gıfârî'ye mülâki oldum. Hükümetin kendisini Rebeze'ye niçin nefyettiğini sordum. Şöyle cevap verdi:

— Şam'da bulunduğum sırada **وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ** âyet-i kerîmesini okur ve bu âyetin Ehl-i kitap ile müslümanlar hakkında nâzil olduğunu halka anlatırdım. Muâviye ise, “Bu âyet bizim hakkımızda değil, Ehl-i kitap hakkında nâzil olmuştur” derdi. Bu sebeple Muâviye ile aramız açıldı. Beni Halife Osman radiyallahu anha şikâyet etti. Medine'ye cel-bedildim. Medine'ye geldiğimde halk, beni hiç görmemiş gibi yanıma toplandı. Hazret-i Osman'a bu hali arzettim. “Yakın bir tarafa çekil ve halk ile görüşme!” dedi. Ben de, “Bunu yapamam. Kanaatimi söylemekten vazgeçmem” dedim.

Ebû Zer el-Gıfârî'nin mezhebine göre, aile nafakasından fazla mal iddiharı haram idi. Bu yolda fetva verirdi. Nâsı bu mezhep ve kanaatini kabule teşvik ederdi. Bunun hilâfı kanaat aleyhinde ağır sözler söylerdi. Muâviye kendini mükerreren bu yolda idâre-i kelâm etmekten nehyettiye de Ebû Zer dinlemedi ve halkı bu kanaati etrafına toplamaya muvaffak olacağından korktu. Hazret-i Osman'a şikâyet edip Medine'ye davet etmesini istedi. Medine'ye geldikten sonra Rebeze'ye yalnız olarak nefyetti ve hilâfet-i Osman'da Rebeze'de vefat eyledi.

Ebû Zer hazretlerinin bu mezhebi hatalı idi. İştirâkıyyûn mezhebi demek idi. Hal-buki vaîdi mûcip olan kenz, zekâtı verilmeyen maldan ibaret bulunuyordu. Zekâtı verilen mal kenz değil idi. Bu sûretle mal cem'i ve tasarrufu müstahsen idi. İbn Ömer'den, İbn Abbas'tan, Câbir ve Ebû Hüreyre ile Hazret-i Ömer'den mervî olan budur.

Ömer b. Abdülazîz'den bu âyetin, **خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً** ²⁵ âyet-i kerîmesiyle mensuh olduğu rivayet edilmiştir. Bu nesih haberini Ömer b. Hattâb'dan da Süfyân es-Sevrî'nin rivayet ettiğini İbn Abdülber *el-İstizkâr*'da bildirmiştir. Evâil-i İslâm'da mal cem'i ve iddiharı haram idi. Zekât farz olduktan sonra bu hürmet nesholunup mal cem'i mubah olmuştur.

MÂNALAR

صاحبها da “alâ” harf-i cerri, isti'lâ ve tasallut ifade ettiğinden tercümede bunu gösterdik **على خير ما كانت** te hayr, kuvvet ve semen cihetiyle olduğundan tercümede buna da işaret ettik. Ahfâf, huffûn cem'idir. Huf, devenin ayağı altına denir. Koyunun tırnağı, insanın ayağı, atın ve merkebin hafri mesabesindedir.

ومن حقه أن تحلب على الماء kavlı-i şerifi ile zekâtta başka ikinci bir hak daha bildiriliyor ki, bu da ashâb-ı mevâşînin hayvanlarını sulak mahalline getirdiklerinde sütlerinden birer miktarını sağıp fukara ve ebnâ-i sebîle tasadduk etmeleridir. Bu hususta şârih İbn Battâl diyor ki: Bu bir hakk-ı keremdir, hakk-ı müvâsattır, farz demek değildir, terkine ikâb terettüp etmez. Su başında süt tasadduk etmek Araplar'ın âdeti idi. Bu sebeple fukara ve zuafâ su başlarında müterakkip bulunurlardı. Bu hadîs-i şerife göre, iki nevi hak oluyor: a) Farz-ı ayın, b) Farzın gayri hak. Süt tasadduku ikinci neviden ve mekârim-i

ahlâk cümlesinden bulunuyor. Hakk-ı mefrûz mahduttur, hakk-ı gayri mefrûz ise gayri mahduttur.

Ulemâ, “İbtidâ-i İslâm’da bu yolda tasaddukun vâcip bir vazife halinde bulunduğunu ve fukara ve zuafânın su başlarında bu nevi tasadduktan müstefit olduklarını fakat muahharen bunun zekât âyetiyle neshedildiğini” bildirmişlerdir.

Buhârî’nin “Bâb-ı Şûrb”deki rivayetinde يَجْلِب “yüclebe”dir. Bu surette mânası, hayvanatın sulak yerine, süt tasadduk etmek için fukara celbolunmak demek oluyor.

يَغَار , *Muhkem*’de davar sesine denildiği bildiriliyor. Daha bir takım mânalara da mevzu ise de burada matlub olan budur. رَغَاء da hassaten deve sesidir.

MÜSTEFAD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadis, deveden, sığırdan, davardan zekât verilmesi vâcip olduğuna delâlet eder. Yalnız keyfiyet ve miktarı bildirilmemiştir. Bu cihet aşağıda gelecek olan ehâdis-i şerifede görülecektir.

Bazı ulemâ da bu hadis ile mevâşînin sütünde, eşcârın meyvesinde zekâtta başka fukara ve ebnâ-i sebîl için bir hak bulunduğuna istidlâl etmişlerdir. Bunlar te’yîd-i müddeâ ederek diyorlar ki: Cenâb-ı Hak, Kalem sûresinde bir kavmi ayıplayarak, لَيُصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ “Onlar bostanlarının gece dökülen meyvelerini fukaraya göstermeden devşirerek sabahlarlar”²⁶ buyurmuştur. En’âm sûresinde de وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ “Onlar, mahsulün hasat zamanı onun hakkını verirler”²⁷ buyurmuştur. Bunlara göre bu hak, zekâtta başkadır ve zekât farz kılındıktan sonra da bâkidir. Vaktiyle ehl-i Medîne, hurmalarını topladıklarında hurma salkımlarından götürüp mescidin bir tarafına asarlarmış. Namaza gelen fukara bu salkımlardan değnekle hurma düşürüp yerlermiş. İbtidâ-i İslâm’da bunun tediyesi vâcip bir hak olduğu bu âyet-i kerîmeden müstefâd oluyor. Zekât farz kılındıktan sonra da bu hakkın devam ve bekası Şa’bî’den, Hasan-ı Basrî’den, Atâ’dan, Tâvûs’tan rivayet edilmiştir. Fakat cumhûr-ı ulemâyâ göre bu vücûb, zekât ile ve öşür vâcip kılınmakla neshedilmiştir. Yalnız müvâsat ve âtîfet kabilinden mendup olarak kalmıştır. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan umumi bir kaide halinde, “Kur’an’da zikrolunan her nafaka, zekât farz kılınarak neshedilmiştir” dediği rivayet edilmiştir.

Bu hadîs-i şerifte yalnız hayvanatın zekâtını vermeyenlerin sûret-i azâbı bildirilmiştir. Emvâl-i sâire zekâtını vermeyenlerin nasıl azap edileceklerini şimdi tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde göreceğiz.

شُجَاعًا أَقْرَعَ لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ يَأْخُذُ بِلَهْزِمَتَيْهِ يَغْنِي بِشِدْقَيْهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا مَالِكُ أَنَا
كَنْزُكَ ثُمَّ تَلَا وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ... الْآيَةَ.

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Kim ki, Allah kendisine mal verir de o malın zekâtını vermezse, kıyamet gününde zekâtı verilmeyen mal, sahibi için gayetle semnâk erkek bir yılan suretine konulur. Bunun iki gözü üstünde (nişâne-i vahşet olarak) iki nokta vardır. Bu azgın yılan kıyamet gününde mal sahibinin boynuna gerdanlık yapılır. Sonra yılan (ağzı ile) sahibinin çenesini iki tarafından yakalar. Sonra, “Ben senin (dünyada çok sevdiğin) malınım, ben senin hazinenim” der. (yine Ebû Hüreyre demiştir ki): Bundan sonra Resûl-i Ekrem, şu meâldeki âyet-i kerîmeyi okudu: “Sevgili habîbim! Allah hazine-i kereminden kendilerine ihsan buyurulan servetle düşkünlere muâvenetten kaçan bahiller zannetmesinler ki, bu hareketleri kendileri için hayırdır. Belki en büyük bir şerdir (bir vebaldır). Yarın mahşerde bunların bu servetleri boyunlarına lâle gibi takılarak teşhir edilirler).”²⁸ {B1403 Buhârî, Zekât, 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî “Tefsîr” bahsinde de tahrîc etmiştir. Nesâî de “Zekât” bahsinde rivayet eder. Nesâî’nin Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayeti, إن الذي لا يؤدي زكاة ماله يخيل إليه... الحديث “Malının zekâtını vermeyen şol bahîlin malı, gayet semnâk erkek bir yılan halinde hayaline konur”²⁹ suretindedir. Tirmizî’nin de İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayeti vardır, İmam Mâlik de *Muvatta*’nda rivayet etmiştir. Müslim’in Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan rivayeti... الحديث suretindedir.

Buhârî bu hadisi de zekât vermeyenlerin günahını beyan sadedindeki babında zikretmiştir. Zekâtın içtimaî bir yardım olduğunu ve bunu İslâm dini derecesinde hiçbir dinin ve hiçbir içtimaî teşekkülün kendi müntesiplerine mütehattim bir vazife halinde teklif etmediği yukarıda izah edilmişti. Şimdi bu arka arkaya tercüme ettiğimiz iki âyet-i kerîme ile iki hadîs-i şerif, bu malî vazifenin birer müeyyideleridir, İslâm dininin içtimaî yardıma verdiği müstesna ehemmiyeti beyan için gerek böyle vazifeden kaçanların azap ve ukûbetlerine, gerekse ifâ-yi vazîfe edenlerin nâil-i mükâfat olacaklarına dair daha pek çok âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerife tebliğ buyurulmuştur.

28 وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ {Âl-i İmrân, 3/180.}

29 {N2483 Nesâî, Zekât, 20.}

MÂNALAR

شجاع **şücâ'** bir nevi yılanı ıtlak olunur. Bir kavle göre erkeğine denir. أقرع **akra'** da fi'l-asıl başı kel adama denir. Zehrinin çokluğundan nâşî kendi vücuduna da tesir ederek başının tüyleri zâil olan yılanı da ıtlak olunmuştur.

زيبتان **zebîbetân** tesniye sîgasıyladır. Şârihler bu kelimenin mânasını tayin için ehl-i lugatın müteaddit noktazarlarını nakletmişlerdir. Hepsinin nokta-i iştiraki bu yılanın azgınlığını beyandan ibarettir. *Kāmus Tercümesi*'nde زيبتان, yılanın ve kelbin iki gözleri üzerinde olan iki siyah noktaya denir deniliyor. Biz de bu suretle tercüme ettik.

بطوقه kavli "vav"ın fethi ile dir. Tavk, huliyyât-i nisvândan boyna taktıkları gerdanlığa ve mutlak çember ve halkaya denir.

لهزمتين, lihzimenin tesniyesidir. Metn-i hadîsteki tefsire göre ağzın iki tarafına denir.

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif de zekâtın bir farz-ı dinî olduğuna delâlet eder. Çünkü bu vaîd-i şedîd, ancak terk-i vâcibe terettüp eder. Zekâtı verilmeyen bir malın kıyamet gününde azgın bir yılan şeklinde temessül edip sahibinin boğazına kılâde gibi sarılarak ve ağzının zehirnâk salyasını iki tarafına saçarak sahibinin çenesini yakalayıp, "Korkma! Ben sana yabancı değilim. Dünyada iken pek sevdiğin malınım. Kasalarda saklayıp yoksullara, yetimlere vermeye kıyamadığın, vatan müdafaasından bile esirgediğin hazineleriminim!" demesi tehekküm ve istihzâ zemîninin en bedîî bir şeklidir.

Hadisteki (mal) tabiri bir lafz-ı âm olmak itibariyle altın, gümüş, urûz-ı ticâret gibi bütün zekât mallarına şâmil dir. Bu münasebetle şârih Aynî, Mihleb tarafından, "Gümüşün zekâtı şâri'den bi-tarîki'l-haber bize naklolunduğu gibi altının zekâtı nassan nakledilip bildirilmemiştir" diye ortaya konulan bir şüpheyi naklederek şöyle cevap veriyor:

Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın³⁰ babasından ve büyük babasından sahih olarak rivayet ettiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Yemen halkına karşı yazdığı bir beyannâmede ferâiz, sünen ve diyâta dair birtakım ahkâm-ı şer'iyyeyi uzun boylu izah buyurdıkları sırada da وفي كل أربعين ديناراً ديناراً *Her 40 dinarda 1 dinar zekât vâciptir*³¹ buyurduğunu İbn Hibbân ile Hâkim *Sahîh*'lerinde rivayet etmişlerdir.

Hâlis 1 miskal altın sadr-ı İslâm'daki piyasada 10 dirhem gümüşe müsavi olduğundan müslümanlar lisân-ı şeriatta (ukıyye) denilen 40 dirhemden ibaret bir vezn-i iktisâdiyye tevfi kan 5 okıyye gümüşü 20 miskal altına muadil addederek 20 miskali altının nisabı olarak kabul etmişlerdir. Kurûn-ı müteâkibede mütevâtiren hep bu yolda amel edilegelmiştir. Cumhûr-ı ulemâ da 20 miskal altının 200 dirhem gümüşe müsâvatı esasına göre 20 miskalde yarım dinar zekât lâzım geleceğini kabul etmişlerdir. Yalnız İmam

30 Muhammed b. Amr b. Hazm, İbn Zeyd el-Ensârî'dir. Kendisi babası Amr'dan ve oğlu Ebû Bekir de kendisinden rivayet eder. Nesâî sikadır demiştir. İbn Sa'd da Harre Vak'ası'nda şehid olduğunu bildirmiştir (*Hulâsa*).

31 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XIV, 501, no: 6559.}

Hasan'dan, "40 dinarın mâdûnunda zekât yoktur" dediği rivayet edilmişse de bu da şâz bir rivayet addedilerek üzerine hüküm bina edilemez denilmiştir.

Bir kısım ulemâ da altının zekâtında onun veznini değil, kıymetini nazariyibara almışlardır. Bu ictihad sahipleri de Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs ve Zührî'dir. Bunlara göre, herhangi bir miktar altının kıymeti 200 dirhem gümüş kıymetine bâliğ ve müsavi olursa o miktar, 20 miskalden az olsa bile onda zekât vâciptir demişlerdir ve bu ictihad sahipleri zekâtta münhasıran gümüşü bir asl-ı şer'î olarak kabul etmişlerdir.³²

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Beş ukıyyeden (yani 200 dirhem) az miktar(daki gümüş)te zekât yoktur. En aşağı üçer yaşında beş deveden aşağısında da zekât yoktur. 5 vesak miktarının mâdûnunda (ki hurma, üzüm ve hububatta) dahi zekât vâcip değildir. {B1405 Buhârî, Zekât, 4.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî burada İshak b. Yezîd'den tahrîc etmiştir. Yine "Zekât" bahsinde Abdullah b. Yûsuf'tan da bir rivayeti vardır. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de zekât bahsinde müteaddit tarikle rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, zekâtı verilen malın kenz olmadığını beyana dairdir. Buhârî bu unvanın ihtiva ettiği "Zekâtı verilen mal kenz değildir" hükmünü *ليس فيما دون خمسة أواق صدقة* "Beş ukıyyeden az miktardaki gümüşte zekât vâcip değildir"³³ fıkrası ile ta'lîl etmiştir. Babın unvanına göre, bir malın kenz olması ve sahibinin azaba müstehik bulunması, iki şey ile meşrût bulunuyor: 1. Malın nisab miktarı olması, 2. Zekâtı verilmemiş bulunması. Şu halde nisaba bâliğ olmayan mal, kenz olmaz ve sahibi de *وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ*³⁴ kavlı-i şerifindeki azaba müstehik olarak tavsif edilen zümrede dahil bulunmaz. Yine böyle bir mal nisab miktarı olup da zekâtı verilirse, buna da kenz denilmez, sahibi de azaba müstehik olmaz. İşte unvanın müeddâsı bundan ibarettir. Buhârî'nin bu hadis ile ta'lîline gelince, bunun

³² Umdetü'l-kâri, IV, 281.

³³ {Buhârî, Zekât, 4 (bab başlığı).}

³⁴ et-Tevbe, 9/34.

unvanına mutabakatı için şârihler birtakım tekellüfe mecbur olmuşlardır. Çünkü hadiste 200 dirhemden az miktarda zekât yoktur deniliyor. Kenz olmadığına taarruz edilmiyor. Unvan ile hadisi telif için zikredilen mütalaalar arasında şârih Aynî takdîmen ve tercihen şu tevcihi bildiriyor:

Müellif Buhârî'nin muradı, "5 ukıyyenin mâdûnu kenz değildir. Çünkü bu miktarda zekât vâcip değildir. 5 ukıyye ve ziyadesinin zekâtı verilirse, bu da kenz değildir. Sahibi âyet-i kerîmedeki vâidde dahil değildir" demektir.

Kenz lügaten "mâl-i medfûn" demektir. Şeriat ıstılahında, zekâtı verilmeyen maldır. Buhârî'nin mevzumuz olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden evvel Hâlid b. Eslem vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'den tahrîc ettiği bir hadiste İbn Eslem diyor ki: Bir kere Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâ ile Medine haricine çıkmıştık. Bir a'râbî gelip İbn Ömer'e, — "يَسْأَلُونَكَ وَالَّذِينَ يَكْتَبُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ" — kavl-i şerifindeki kenzin mahiyetinden haber verir misiniz?" diye sordu. İbn Ömer,

— "Altın, gümüş gibi birtakım mal biriktirip de zekâtını vermezse bu kenzdir. Bunu toplayıp da zekâtını vermeyen kimse için helâk ve azap mukarrerdir. Zekât farz kılınmazdan evvel ihtiyaçtan fazla olup da infak edilmeyen mal, kenz addolunurdu. Zekât teşri buyurulduktan sonra Cenâb-ı Hak zekâtı malın tathîrine vesile kılmıştır."³⁵

Zekât farz kılınmazdan evvelki malî vaziyet çok şiddetli idi. Bu sıkı vaziyeti مَادَا يَسْأَلُونَكَ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يَسْأَلُونَكَ "Aziz Peygamberim! Servet sahipleri mallarının ne miktarını infak ve tasadduk edeceklerini senden sorarlar. İhtiyaçtan fazlasını infak ediniz diye cevap ver!"³⁶ kavl-i şerifinden öğreniyoruz. Zekât âyeti nâzil olana kadar bu âyet-i kerîmede haber verildiği üzere havâic-i zarûriyyeden fazlası tamamen tasadduk edilirdi ki, hakikaten çok güçtü. Zekât teşrî' buyurulduktan sonra bu yoldaki infak neshedildi.

ZEKÂT NE ZAMAN FARZ KILINDI?

Bu, yukarıda da bir nebze bahsedildiği üzere zekâtın ilk farz kılındığı zamanın tayininde ihtilâf edilmiştir. Birçok ulemâyâ göre, hicret senesinden sonra farz kılınmıştır. Bazıları ikinci hicret yılında ramazan teşrî' buyurulmazdan evvel farz kılındığını kabul etmişlerdir. İbnü'l-Esîr de hicretin 9. yılında olduğunu iddia etmiştir. Fakat birçok ehâdis-i şerifede 9. sene-i hicriyyeden evvel zekâtтан bahsedildiğinden, İbnü'l-Esîr'in bu iddiası reddedilmiştir. Ebû Süfyân'ın Hirakl ile muhâtabe ve mükâlemesi bu cümledendir. Bu musâhabe esnasında Ebû Süfyân الصلاة والزكاة "Bize Resûlullah namaz kılmanızı ve zekât vermimizi emreder"³⁷ demişti ve bu muhâtabe hicretin yedinci yılı ihtidâlarında vuku bulmuştu.

35 عن خالد بن أسلم قال خرجنا مع عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فقال أعرابي أخبرني عن قول الله تعالى (وَالَّذِينَ يَكْتَبُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) قال ابن عمر من كنزها فلم يؤد زكاتها فويل له إنما كان هذا قبل أن تنزل الزكاة فلما أنزلت جعلها الله طهرا للأموال. يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ {B1404 Buhârî, Zekât, 4.}

36 el-Bakara, 2/219.

37 {B4553 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 4.}

İbn Huzeyme de *Sahîh*'inde zekâtın farziyetinin hicretten evvel vâki olduğunu iddia etmiş ve bu davasına Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan Habeşe'ye hicretine dair tahrîc ettiği kıssanın bir fıkrasıyla istidlâl etmiştir. Habeşe hicretinde Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anh Necâşiye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle ahlâ-i seniyyelerinden haber verirken, *وكان يأمرنا بالصلاة والزكاة والصيام* "Bize Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namazla, zekât ile, sıyâm ile emreder"³⁸ demiştir. Fakat İbn Huzeyme'nin bu rivayeti şâyân-ı tedkiktir. Habeşe hicreti sırasında ne beş vakit namaz ne de ramazan orucu farz kılınmıştır. Binaenaleyh Ca'fer'in bahsettiği namaz, beş vakit namaz değil, belki bundan evvel ilk müslümanların kıldıkları iki rek'at namazdır. Yine Ca'fer'in bahsettiği zekât, zekât-i mefrûza değil, belki sadakadır. Yine böyle savm da, savm-ı ramazan değil, belki mutlak surette bir oruçtur ki, şerîat-ı İslâmiyye'den evvelki bir şeriata ittibâ ederek tutulmuştur. İşte Ümmü Seleme hadisini bu suretle te'vil etmek mâkul olmakla beraber bu tevcih de ancak Ümmü Seleme hadisinin isnadı hakkındaki kadihten salim olduktan sonra şâyân-ı kabûl olabilir³⁹.

Şu izahatın bahsettiği netîce-i kaviyye şu olur: Zekâtın zamân-ı teşrîi, ikinci sene-i hicriyye ile yedinci sene arasında vâkidir.

MÂNALAR

أواق **evâk** kelimesini, Buhârî ile Ebû Dâvûd "yâ"sız rivayet etmişlerdir. Müslim'in rivayeti yâ ile أواق **evâkî**dir. Nevevî, her iki rivayet de sahihtir ukıyyenin cem'idir diyor. Lugat ulemâsının cumhuruna göre de **evâk**ın (أواق) müfredi **ukıyye**dir (أوقية). Cumhur bu kelimenin müfredinde hemzenin hazfi ile وقية denilmesini red ve inkâr etmiştir.

Ukıyye (أوقية) lisân-i şerîatta 40 dirhemdir. 1 ukıyyenin 40 dirhem olduğunda ehl-i hadîsin, fukahânın, eimme-i lugatın ittifakı vardır ve bu, ehl-i Hicâz'ın ukıyyesidir. Rıtl gibi bazı mikyâlin Şâmîsi, Irâkîsi olduğu ve aralarında vezn itibariyle fark bulunduğu gibi ukıyye de muhtelifdir ve her yerin kendine mahsus bir ukıyyesi vardır. Bazı yerde 7 miskale, bazı yerde de 9 miskale bir ukıyye demişlerdir. Fakat her yerde nisaba mikyas olarak şer'an muteber olan ukıyye 40 dirhemdir. Vaktiyle memleketimizde de 1 ukıyye 400 dirhem itibar edilmiş ve bu isim lisanımızda terhîm edilerek **okka** denilmiştir. Okka ukıyyenin mûrahhamı olduğuna göre ukıyye yerinde umumiyetle okka kelimesini istimal etmek bir lâzime-i edebiyye ise de 40 dirhemden ibaret olan ukıyye-i şer'iyyede zihnin 400 dirhemden ibaret olan okkaya zâhib olması korkusuyla bu lâzime-i edebiyyeyi îcâb-ı şer'iyyeye feda ederek bu kelimeyi aynen istimale devam edeceğiz.

Ebû Saîd hadisinde 5 ukıyye gümüşün mâdûnunda zekât vâcip olmadığı tasrih buyurulduğuna göre, gümüşün nisabı, 400 dirhem oluyor. Fakat dirhem nedir? Zaman ve mekâna nisbetle vezni muhtelif olan dirhem Asr-ı saâdet ve sadr-ı İslâm'daki vaziyeti nasıldır? Şimdi bu cihetleri izah edeceğiz.

38 {İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 13, no: 2260.}

39 *Umdetü'l-kârî*, IV, 283.

Dirhem kelimesi *Kāmus* şârihine göre dirhem-i Fârisî'den muarrebdir. Mütercim Âsım Molla da, “Dirahmî muarrebî olduğu bazı kütüb-i eslâfta resîde-i nazardır” diyor ve sonra altı denkten ibaret olan 1 mikyâs-ı vezninin alemi olduğu gibi piyasada tedavül eden sikkeli paraya da dirhem denildiğini bildiriyor. Mevzumuzla âlâkadar olan dirhem'in yalnız veznî cihetidir. İkinci cihete ait görülecek bazı izahlar istitrâden zikredilmiş mâlûmattan ibarettir.

Kādî İyâz izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd hadisinden istifade ederek diyor ki: Asr-ı saâdet'te gerek ukıyye gerek dirhem mâlûm idi. Bu iki mikyâs-ı vezninin Asr-ı saâdet'te meçhul olduğunu bazılarının zannı veçhile iddia etmek doğru değildir. Çünkü zekât, mehir gibi makâdîr-i şer'îyye hep onunla takdir olunuyordu. Alışveriş gibi muâmelât-ı medeniyye bununla vuku buluyordu. Bu cihet ehâdis-i sahîha ile müeyyed bir hakikattir.

Şu kadar ki, tedavül eden bu paralar İslâm sikkesi değildi. Büyük ve küçük vezinde ve kıtada muhtelif ve madrûb Fâris ve Rum paraları ile gayri madrûb ve gayri menkuş Yemen ve Mağrib gümüş parçalarından ibaret idi. İleride Abdülmelik b. Mervân'ın zamân-ı saltanatında İslâm damgasıyla İslâm sikkesi darbetmek istenildiğinde darbedilecek paralar arasında bir fark ve ihtilâf bulunmaması nazarıdikkate alındı. Piyasadaki paraların büyüğü ve küçüğü cemedilerek bir vezinde müslüman parası darbedildi.

Nevevî de diyor ki: 1 dirhem'in 6 denk, 10 dirhem'in de 7 miskal olduğunda ve makâdîr-i şer'îyyenin bu suretle takdirinde asr-ı evvel ulemâsının icmâi vardır. Miskal ise ne Câhiliye zamanında ne de İslâm devrinde tagayyüre uğramıştır.

İbn Sa'd da *et-Tabakât*'ında, Abdülmelik b. Mervân'ın tercüme-i hâlinde Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî vasıtasıyla Ebû'z-Zinâd'dan Abdülmelik'in hicrî 75 yılında ilk defa olarak altın ve gümüş İslâm parası darbettiğini rivayet etmiştir.

Vâkıdî de Ebû Hilâl'den şöyle rivayet etmiştir: Abdülmelik b. Mervân para darbederken Câhiliye devrinin miskalini mikyâs ittihaz etmiştir ki, 22 kîrat-ı Şâmî'den ibaret idi. Yalnız 1 habbe eksikti. 10 dirhem de 7 miskale müsavi idi.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Selâm ise⁴⁰ bu mevzuun en şümüllü ve kıymetli mâlûmatını veriyor. Tefsir ve hadisin fıkıh ve lugatın büyük bir imam ve müctehidi bulunan Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*'inin sadaka ve ahkâmına dair olan bir bahsinde demiştir ki:

40 Ebû Ubeyd Herat'ta doğmuştur. Babası Rûmî idi. Sonra Irak'a gelmiş ve Ebû Zeyd, Ebû Ubeyde Ömer b. Müsennâ, Asmaî, Kisâî, Ferrâ gibi eimme-i lugattan ulûm-i edebiyye tahsil etmişti. Bağdat'ta neşet ettiğinden Bağdâdî yâd olunur. İsmâîl b. Ca'fer'den, Kādî Şüreyh'ten, Hüseyim'den ve daha bu tabakadaki eimme-i muhaddisinden de hadis ahzetmiştir. Kendisinden de Dârimî, Ebû Bekir İbn Ebû'd-Dünyâ, Ali b. Abdülazîz, Hâris b. Üsâme, Muhammed b. Yahyâ et-Tirmizî gibi zevatın rivayetleri vardır. İshak b. Râhûye, “Allah, hak sözü sever, Ebû Ubeyd benden çok yüksek bir âlimdir, fakihtir. Biz Ebû Ubeyd'in ilmine muhtacız. Fakat o bizim değil” dermiş. İmam Ahmed b. Hanbel de Ebû Ubeyd'i “üstaz” diye anarmış. Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'da bize bu mâlûmatı verdikten sonra diyor ki: Ebû Ubeyd'in hadis hıfzında, ille-i ehâdisi mârifette, fıkha vukufta, lugatta, kıraatte nasıl bir imam olduğunu anlamak için onun telifatına müracaat etmelidir. Telifatından *Kitâbü'l-Emvâl* ile *Kitâbü'n-Nâsih vel-mensûh*'unu mütalaa ettim.

İslâm'dan evvel Cezîretülarap'ta büyük, küçük birtakım paralar tedavül etmişti. Dirhem-i kebîr 8, dirhem-i sagîr 4 denk vezninde idi. Devr-i İslâm hulul ettiğinde müs-lümanlar zekâtlarını bu iki nevi paradan eda ederlerdi. Muahharan sikke darbetmek iste-nildikte bunlardan büyüğün fazlası küçüğe zammedilmek suretiyle 6 denk kabul edildi. Sonra bu 6 denk veznindeki dirhemi miskale de kıyas etmişlerdir. Çünkü miskal cihan tarihinin her devrinde artıp eksilmeyen mahdud ve muayyen bir mîzân-ı iktisâdî idi. Dir-hemi miskale kıyas ettiklerinde her biri 6 denkten ibaret olan 10 dirhemi 7 miskal vez-ninde buldular. Ebû Ubeyd devam ederek diyor ki: 1 dirhem 6 denkten ibaret olması ve 10 dirhem 7 miskale müsâvatı, Câhiliyet devrinden beri câri olagelen büyük, küçük dirhem hesabına muadildir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sadaka ve zekât husu-sundaki sünnetine de muvâfıktır. İşte derâhim hakkındaki sünnet ve âdet bu yolda câri olagelmıştır. İslâm ümmetinin bu babda icmâi vardır. 1 dirhem 6 denkten ibaret oldu-ğunda ihtilâf sebketmiş değildir. Bu ayardan ziyade veya noksan dirhemler için de, “Şu kadar ziyadedir veyahut bu kadar noksandır” denilmiştir. Halk zekât hususunda bu sünnet ve âdet-i câriyyeye tevfi-k-i muâmele etmiş ve bundan hiçbir suretle ayrılmamıştır. Halk arasında mübâyaat da bu veçhile cereyan etmiştir.⁴¹

İbnü'l-Hümâm diyor ki: Ebû Ubeyd'in verdiği şu mâlûmatın zâhirine bakılırsa ahd-i nebevîde ashâb-ı kirâm bu iki nevi paradan yani 8 ve 4 denk veznindeki dirhemlerden hangisini bulursa onunla zekâtlarını verdikleri anlaşılıyor.

Makrîzî de nukûd-ı İslâmiyye'ye dair eserinde Abdülmelik'in zamanından evvel müslümanların zekâtlarını bu iki nevi para ile eda ettiklerini bildiriyor.

Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen*'inde nakline göre, yine Ebû Ubeyd demiştir ki: Bana ehl-i ilimden ve halkın iktisadî muâmelâtına vukufu olan bir zatın haber verdiği-göre, Câhiliyet devrinde iki nevi para tedavül ediyordu: **1.** Derâhim-i bağaliyye ki, 8 denkten ibaret idi. **2.** Derâhim-i taberiyye ki, bu da 4 denk idi. Halk bu iki nevi dirhemi 100 dirhem bağaliyye, 100 dirhem taberiyye olarak hesap ve istimal ederlerdi. Bu 200 dirhem gümüşte 5 dirhem zekât verirlerdi. Benî Ümeyye devri hulûl edip de sikke darbetmek istediklerinde düşündüler: Müslümanların bu ilk akçesini derâhim-i bağaliyye vezninde darbetseler nâsın bununla zekât verileceğini zannetmesi ve binaenaleyh fukaranın mutazarrır olması icap ederdi. Taberiyye vezninde darbetseler bu defa da mal sahipleri zararlı çıkardı. Bu cihetle Benî Ümeyye devrinde bu iki nevi akçeyi cemederek 6'şar denk vezninde müsavi 2 akçe vucuda getirdiler.

Şârih Ebû Süleyman el-Hattâbî *Meâlimü's-sünen*'inde “Kitâbü'l-Bey”in evvelinde مكة المكيال مكيال أهل المدينة والميزان ميزان أهل مكة “*Kîle ehl-i Medîne'nin kilesidir, mizan ve tartı da ehl-i Mekke'nin tartısıdır*”⁴² hadisini bir babına unvan ederek demiştir ki: Bu hadisin mânası

Tarsus'ta hayli zaman kadılıkta bulunmuştur. 224 tarihinde Mekke-i Mükerre-me'de vefat etmiştir.

41 *Umdetü'l-kârî*, IV, 284-285.

42 {N2521 Nesâî, Zekât, 44; Hattâbî, *Meâlim*, III, 63.}

hakk-ı zekât kendisine tealluk eden vezin, Mekke halkının veznidir. Ehl-i Mekke'nin bu mizanı, Asr-ı saâdet'te muteber olan derâhim-i İslâm'dır ki, -10 dirhem 7 miskale müsâvatı- esası bu dirhemlerden muaddeldir. Bu dirhemler bilâd-ı İslâmiyye'de muhtelifü'l-evzân olarak müsta'mel ve muteber idi. Bunlardan Begalî denilenleri, 8 denk vezninde, Taberî denilenleri de 4 denk vezninde idi. Hârizmî ve daha başka unvanlarla müsta'mel olanları da vardı. Fakat derâhim-i İslâm bütün bu beldelerde 6 denkten ibaret idi. İşte ehl-i Mekke arasında câri ve muteber olan vezin budur. Medine halkına gelince, kudûm-i Muhammedî sırasında bunlar dirhem hususunda adet üzerine muamele yaparlardı. Resûl-i Ekrem dirhem ve para hususunda adede değil vezne itibar edilmesini tavsiye eyledi. Bunlar da Mekkeliler'in veznini mi'yar olarak kabul ettiler.⁴³

Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde diyor ki: Dirhem meselesinin İslâm âleminde kesb-i istikrar eden son şekli, 1 dirhem 6 denk vezninde olması ve her 10 dirhem 7 miskale müsavi bulunmasıdır. Bu neticede ihtilâf olunmamakla beraber yalnız dirhem bu vezin üzere sebep-i istikrârında ihtilâf edilmiştir. Bazı ulemâ bu sebebi şöyle bildirmişlerdir: Fâris'te dirhem üç vezinde idi: **1)** 1 dirhem, 1 miskal vezninde 20 kırıttan ibaret, **2)** 1 dirhem 12 kırat, **3)** 1 dirhem 10 kırıttan ibaret. Bu mütehâlif dirhemlerin takdir ve tevhidine lüzum ve ihtiyaç görülünce, bu üç nevi veznin vasatî miktarı alındı. Bu üç nevin mecmûu 42 kırat olduğuna göre 1 dirhem, miskal kıratlarıyla 14 kırıttır denildi. Diğer bazı âlimler de şöyle bildirmişlerdir: Müslümanlar arasında tedavül eden paraların vezni muhtelif idi. Bunlardan bağalî denilen bir kısmı 8 denk idi. Taberî 4, mağribî 3, yemenî 1 denk vezninde idi. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh bunları tevhid etmek istedi. Halk arasında en ziyade müteâmel olan bunlardan yüksek vezinde olanlar bulunduğu için bağalî ve taberî dirhemler cemedilip 12 dengin nısfı alınıp 6 denk İslâm dirhemi olarak kabul edildi.⁴⁴

Kurtubî de sebkeden mâlûmatı teyit ederek, halk arasında iki nevi akçe tedavül ederdi. Bunun birisinin üstünde Fars, diğerinin üstünde Rum alâmeti menkuş idi. Bunun bir nevine "bağalî", diğerine de "taberî" denilirdi. Birinci 8, ikinci 4 denk ağırlığında idi diyor. Şârih Aynî de *Hidâye* şerhinden birinciye "re'sûl-bağal" denilen melike nisbetle derâhim-i bağaliyye denildiğini, ikincinin de Taberistan'a nisbetle derâhim-i Taberiyye diye anıldığını naklediyor.

Demîrî de bağaliye namındaki nukûddan bahsederken bir İran sikkesi idi, diyor.

Şimdi bir de sadr-ı İslâm'da tedâvül eden nukûd hakkında Hanefî fukahasının verdiği mâlûmatı mütalaa edelim: Bütün Hanefî kitaplarında seleften halefe müttehidenden naklölunagelen rivayet şöyledir:⁴⁵ Asr-ı saâdet'te tedavül eden dirhemlerin büyük, küçük üç nevi vardı. **1)** 10 miskal vezninde 10 dirhem. Bu hesapça her dirhem 1 miskale müsavi

43 *el-Fethu'r-rabbânî*, VIII, 244, 245.

44 *el-Fethu'r-rabbânî*.

45 *Fethu'l-kadîr*, II, 522.

oluyordu. 2) 6 miskal vezninde 10 dirhem. Bu hesapça da her dirhem 1 miskalin 3 humusu, 3/5 i oluyordu. 3) 5 miskal vezninde 10 dirhem, bu itibarla da 1 dirhem yarım miskale müsavi bulunuyordu. Asr-ı saâdet'te, devr-i Sıddîk'ta, hatta devr-i Fârûkî ibtidâlarında bu üç nevi dirhem tedavül etmişti. Halk arasında bu suretle teamül câri idi. Fakat piyasada böyle üç nevi nukûdun câri olması halk arasında ifa ve istîfâ hususunda ihtilâfı mûcip oluyordu. Bir aralık Hazret-i Ömer haracı birinci sınıf dirhem hesabıyla almak istemişti de ashâb-ı haraç kendisinden bunun tahfifini rica etmişlerdi. Halife Hazret-i Ömer bir divan teşkil etti. Bu dirhemlerin tevhidini ve beytûlmâlin hukukuyla hukûk-ı nâsın tevfiğini bu heyete havale eyledi. Hey'et-i hesâbiyye, bu üç nevi nukûd mecmûunun sülüsünü alarak, "7 miskal vezninde 10 dirhem" miyâsını ortaya koymuşlardır ki, şudur: $10+6+5=21 \div 3=7$. 10 dirhem kırıtları mecmûu 140 olduğu gibi 7 miskalin eczâsı mecmûu da 140'tır. Fıkıh kitaplarında umumi bir ıstılah olan *عشرة في وزن سبعة* "yedi miskal vezninde on dirhem" düsturunun mahiyeti budur. Bu hesapça 1 miskal, $1 \frac{3}{7}$ dirheme müsavi oluyor ve her dirhem 14 kırat⁴⁶ ediyordu.

Makrîzî 10 dirhem gümüşün 7 miskal altın veznine müsâvatı keyfiyetini şöyle bildiriyor: Altının sikleti gümüş vezninden ağırdır. 1 gümüş habbe ile altın habbe veznedilince altın habbenin, gümüş habbeden 3 süb'u $3/7$ derecesinde fazla sikleti bulunduğu anlaşılır. Binaenaleyh 1 dirheme kendisinin 3 süb'u miktarı zammedilince 1 miskal veznine bâliğ olur. 1 miskalin de 3 öşrü kendisinden tenzil edilince bâki miktarı 1 dirhem vezninde bulunur. Bu hesap ile her 10 dirhem 7 miskal vezninde ve her 10 miskal 14 dirhem ile 1 dirhem 2 süb'u $14 \frac{2}{7}$ ağırlığında bulunur.

Sonra Makrîzî diyor ki: Dirhemden rıtl terekkep etmiştir ki 12 ukıyyedir. 480 dirhem eder. Rıtlıdan müd terekkep etmiştir ki bu da ehl-i Hicaz'a göre $1 \frac{1}{3}$ rıtlıdır. Iraklılar'a göre 2 rıtlıdır. Müdden de sâ' terekkep etmiştir ki bu da 1040 dirhemdir.

Makrîzî bu hesapları bildirdikten sonra, bu babda eşkâl-i hendesiyye ile müberhen turuk-ı hesâbiyye de vardır. Fakat bu mevzu, onun mahall-i îrâdı değildir, diyor.⁴⁷

46 Kırat, her memlekete göre muhtelif idi. Meselâ ehl-i Mekke'ye göre, 1 dinarın rub'u sūdüsüne yani $1/4 \times 1/6 = 1/24$ veznine denildiği halde Irak halkı indinde dinarın nısfı öşrüne yani $1/20$ veznine ıtlak olunurdu. Ehl-i Mekke 1 dinarı 24 kırat itibar ettikleri halde Irak ahâlisi 20 kırat addediyordu. Bu cihetle Hanefî fukahası 1 kıratı 5 arpa vezninde takdir etmişler ki, bu hesapça 1 dirhem-i şer'î 70, 1 miskal de 100 şaîre vezninde demek olur.

Dinar, dirhem ın büyük biraderi olan sikkeli altın parçasına ıtlak olunur, miskal demektir. Şu farkla ki: Miskal, miyâs-ı iktisâdın ismidir. Dinar ise miskal ile takdir olunan sikkeli altın parçasıdır. Her ikisi yalnız vezin cihetiyle müttehiddir.

İbn Âbidîn, II, 39; *Fethu'l-kadîr*, II, 522.

Kâmus Tercümesi'nde Zemahşerî'den naklolunduğuna göre dinar, tibir ve zehebden ehaştır. Habbe hesabıyla 24 habbedir. Denk hesabıyla da 6 denktir, deniliyor.

Bu miskal, kırat, dirhem ve habbe'ye dair Hanefî, Şâfiî, Hanbelî kitaplarındaki şer'î hesaplar ile örfî hesap aşağıda erkam ile izah edilecektir.

47 *en-Nukûdü'l-kadîmetü'l-İslâmiyye*, s. 8.

Devr-i Fârûkî'de kabul edilen bu tevîd-i nukûd neticesindeki (10 dirhem 7 miskale müsâvatı) hesabına hiçbir sahâbenin muhalefeti kaydedilmemiştir. Bu mikyas, bi'l-icmâ kabul ve tatbik edilmiştir. Ba'demâ nisâb-ı zekâtta, nisâb-ı sirkatte, mehirde, diyetlerin takdirinde tamamen bu düstûr-ı hesâbî câri olagelmıştır.⁴⁸

TEMBİH. Muhakkık İbnü'l-Hümâm'ın, 10 dirhem 7 miskale müsâvatı düsturu hakkında mühim bir mütalaasına şahit oluyoruz. İbnü'l-Hümâm diyor ki: Sarih olarak mâlûm olduğuna göre, devr-i Fârûkî'de kabul edilen bu vezindeki dirhem Asr-ı saâdet'te câri değildi. Nusûs-ı ehâdîsten şüphesiz ve kati olarak müstefâd olan şudur ki, Resûl-i Ekrem zekâtı 200 dirhemde 5 dirhem gümüş hesabıyla takdir buyurmuştur. Zekât âmilleri vasıtasıyla da bu hesap üzere tahsil ettirmiştir. Fakat Asr-ı saâdet'te dirhem mütehâlif olduğuna ve bu suretle ukıyye de tehâlüf edeceğine göre, 200 dirhem nisab Asr-ı saâdet piyasasında tedavül eden muhtelif vezindeki paralardan hangisi ile zekât hesap ve eda edilecektir? Bu cihet bildirilmemiştir. Dirhem-i kebîr ile hesap edilmesi şer'an matlub ise, bundan az bir vezin ile ve 10 dirhem 7 miskale müsâvatı hesabı ile zekâtın takdiri câiz olmaz. Asgari dirhemle hesap edilmesi şer'an matlub ise, Hazret-i Fârûk devrinin düsturu hesabî ve dirhem-i sagîr ile mütehakkık olan vücûbun nefyini icap eder.

Binaenaleyh en doğrusu nisâb-ı zekâtın dirhem-i sagîr ile yani 5 miskal vezninde 10 dirhem hesabı ile takdir edilmesidir. Resûl-i Ekrem derâhim-i mütehâlifeden hiçbirini ile takyid etmeyerek, “5 ukıyyenin mâdûnunda zekât vâcip değildir” buyurduğuna göre, dirhem-i sagîr ile hesap edilen ukıyye de nassın dâire-i şümûlünde dahil bulunur. Bu cihetle Kādîhan'ın naklettiği üzere bir kısım fukahânın *إن المعتبر في حق كل بلد دراهمهم* “Her belde halkı için kendi memleketlerinde câri olan dirhemleri muteberdir” suretindeki ictihadları, bence şu suretle takyid edilmelidir: “O beldelerin dirhemleri, Resûl-i Ekrem zamanının asgari dirhemi olan 5 miskal veznindeki 10 dirhemden noksan olmamak şartıyla” (*Fethu'l-kadîr*, II, 522).

İbnü'l-Hümâm'ın bu mühim mütalaasını bu bahsin sonunda tetkik edeceğiz.

48 *el-Bahrûr-râik* (II, 224). *el-Bahrûr-râik*'te bildirilen bu mühimme-i ilmiyyenin yalnız bir cihetini takyid ve tashih etmek isteriz. Divanca kabul edilen bu mikyasın nukûd üzerinde fiilen tatbiki 75 hicrî tarihinde müyesser olmuştur. Bu tarihe kadar divanın bu kararı vezninde bir para darbedilmemiştir. Yine İslâm âleminde İranîler'in kisrevî dirhemleri tedavül etmiştir. Aşağıda izah edeceğimiz veçhile Ömer, Osman, Ali, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhüm zamanlarında bazı valiler tarafından kesilen dirhemler de hep bu tarz-ı kisrevîde ve aynı muhtelif vezin ve vasıfta idi. Bu ciheti Makrîzî'nin *en-Nukûdü'l-kadîmetü'l-İslâmiyye*'sinden ve Topkapı Müzesi katalogundan öğreniyoruz. Bu dirhemlerin nisfiyyeleri ve rub'iyyeleri de kesilerek muâmelât-ı nâs teshîl edilmişti. Halk sayı ile 200 adedinde beş tanesini zekât olarak kolayca hesap edip verebiliyordu. Ehl-i ilmin takdiri ve halkın bilfiil kabulü suretiyle bu dirhemler hakkında tam bir icmâ mün'akid olmuştur. Binaenaleyh devr-i Fârûkî'deki vezn-i seb'a hakkındaki icmâ bu icmâ-ı lâhik olacaktır.

Kitâbü'l-Mekâyil'de (كتاب المكيال) Vâkıdî'den Abdurrahman b. Sâbit'in de⁴⁹ şu mâlûmatı haber verdiği rivayet edilmiştir: Kureyş'in Câhiliyet devrine ait birtakım evzânı vardı. Devr-i İslâm hulûl ettiğinde müslümanlar bunları olduğu gibi kabul etti ki şunlardır:

Ukıyye = 40 dirhem.

Rıtl = 12 ukıyye = 480 dirhem.

Neş = 20 dirhem.

Nevat = 5 dirhem.

Miskal = 22 kırıtdan bir habbe eksik.

10 dirhem = 7 miskal.

1 dirhem = 15 kırıat.

Bu kırıat Şâmî kırıat olacaktır.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dinara, vezzolunduğu için dinar demişlerdir. Yoksa bu bir "tibir"den yani meşkûk olmayan altın parçasından ibarettir. Yine böyle dirheme de vezzolunduğu için dirhem demişlerdir. Yoksa bu da *tibir* yani darbolunmadık gümüş parçası idi.

Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduklarında Medine piyasası içinde bu iktisadî nizamı vaz' ve takrir ederek Câbir'den Dârekutnî'nin tahrîcine göre الميزان ميزان أهل المدينة "Tartı hususunda mikyâs-ı iktisâdî, ehl-i Medîne'nin tartısıdır"⁵⁰ buyurmuştur, Ebû Ömer İbn Abdülber de Câbir'in Resûl-i Ekrem'den 1 dinarın 24 kırata müsavi olduğunu rivayet ettiğini bildirmekle beraber bu rivayetin senedi sahih değilse de ulemânın ve bütün müslümanların bu mânada icmâi bulunduğundan, isnaddan müstağnidir, demiştir.

Kâmus Tercümesi'nde ukıyye hakkında verilen mâlûmat, sair evzân hakkındaki gibi çok karışıktır. Şer'îsi ve örfîsi hiç tefrik edilmemiştir. Ukıyye maddesinde, "Evzandan 7 miskal veznindedir. 40 dirhem vezne dahi denir" deniliyor ki, 7 miskal : 10 ⁵/₇ dirhemdir ve örfî bir ukıyyedir. Arapça'sı da tercümesi gibidir وكذا أربعون درهما وهي سبعة مثاقيل suretindedir. Birinci mâna örfî, ikinci şer'î olarak takyid edilse idi daha vâzıh tarif edilmiş olurdu. *Muhtârü's-Sihâh*'ta her iki istimale ayrı ayrı işaret edilerek, "Ukıyye, hadis-i şerifte 40 dirhem olduğu bildirilmiştir. Halk arasında müteâref olduğuna göre, tabipler arasında ukıyye 10 ⁵/₇ dirhemden ibarettir. 1 istâr ile istârın sülûsânına müsavidir" deniliyor ki daha vâzıhtır.

Yine *Kâmus Tercümesi*'nde miskal maddesinde miskal, "1 dirhem ile 1 dirhemden süb'u 1 ¹/₇ olacaktır" deniliyor ki bu dirhem, 1 dirhem-i örfidir. Sonra mekkûk madde-

49 Abdurrahman b. Sâbit el-Mekkî'dir, Kureyşî'dir. Ömer ve Muâz radiyallahu anhumâdan mürselen rivayeti vardır. Bir vasıta ile Hazret-i Âişe'den ve bilâvasıta Sa'd ve Câbir radiyallahu anhumden rivayet etmiştir. Kendisinden de Alkame, İbn Cüreyc, Leys b. Sa'd rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd *et-Tabakât*'ında 118 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa*).

50 {Dârekutnî'de Câbir'den (radiyallahu anh) nakledilen rivayette bu ifade tespit edilememiştir. DK1899 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 97. Bahsi geçen ifade *Bezzâr*'da mevcut olup İbn Abbâs'tan (radiyallahu anh) rivayet edilmektedir. *Bezzâr, el-Müsned*, XI, 128, no: 4854; Aynî, *Umde*, VIII, 258.}

sinde tafsil olundu, deniliyor. Mekkûk maddesine bakınca aynen, miskal, 1 dirhem ile 1 dirhem sülüs-i esbair (1 $\frac{3}{7}$) denildiğini görüyoruz ki doğrudur, birinci ise örfidir.

Yine mekkûk maddesinde aynen, “1 ukiyye, 1 istâr ile 1 istârın sülüsânı ve istâr, 4 miskal ile nısf miskaldır ve miskal 1 dirhem ile 1 dirhem sülüs-i esbair” deniliyor. Bunu rakamla ifade ettiğimizde 1 ukiyye: $1 \frac{2}{3} \times 4 \frac{1}{2} \times 1 \frac{3}{7} = 10 \frac{5}{7}$ dirhemdir. Bu hesap da *Muhtârü’s-Sihâh*’tan biraz evvel naklettiğimiz üzere etibbâ örfüne ve halkın istimaline müstenittir. Nisâb-ı zekât için mesnet olacak şer’î bir hesap değildir.

Selefim Ahmed Naim merhum müd, sâ, rıtl hakkında izahat verirken *Kâmus* mütercimi ile fukahanın ve bilhassa Nevevî’nin verdiği hesap arasında derin bir fark görerek pek ihtilâflı bulunduğunu bildirdiği bu hesaplar için, “Meğer ki *Kâmus* mütercimi, dirhem namıyla gösterdiği başka ölçü ola!” diyor ki çok doğrudur ve örfe müstenit bir ölçüdür. Şer’î’nin de kendisine mahsus bir örfü ve bir ölçüsü vardır.

BURADA İSTİTRÂDEN BİR ŞÜPHEYİ DE HALLETMEK İSTERİZ

Buraya kadar fıkıh ve hadis imamlarından naklettiğimiz en mevsuk haberlerde ilk İslâm sikkesinin Abdülmelik b. Mervân zamanında 75 tarihinde basıldığını görmüştük. Şârih Aynî buna şeklen muhalif olarak Mergînânî’den şöyle bir haber naklediyor: İslâm parası kadîmen hurma çekirdeği şeklinde idi. Hazret-i Ömer zamanında müdevver bir şekle konuldu. Üzerine de لا إله إلا الله محمد رسول الله yazıldı. Sonra Nâsırüddeve İbn Hamdân tarafından صلى الله عليه وسلم cümlesi ziyade edildi ve Âl-i Hamdân için bu bir menkıbe oldu.

Vâkıa bu haber, yukarıdaki rivayetlere muhalif görülmekte ise de *Hidâye* sahibinin Hazret-i Ömer zamanına ait olmak üzere naklettiği bu para hususi ve mevzii bir mahiyette olup devletçe kabul ve tamim edilmiş değildir. Devlet menşuriyle mevki-i tedâvüle konulan ilk İslâm sikkesi 75 yılında basılan paradır. Sonra Nâsırüddeve Musul civarında hükümran olan Benî Tağlib mülûkünden meşhur Seyfüddevle’nin büyük biraderidir. Bu iki biradere bu unvanlar, Abbâsî halifelerinden Müttakî-Billâh tarafından verildiğine ve Abbâsîler namına hükümran olduklarına göre, bu cihetle de bu paranın hususiyeti vardır. Bir de Nâsırüddeve 358 yılında vefat etmekle bunun birinci karn-ı hicrîdeki nukud ile hiçbir alâka ve münasebeti yoktur.

Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi’nde Cevdet Paşa merhumdan Hulefâ-yi Râşidîn zamanında bazı ümerâ ve valiler tarafından darbolunmuş sikkeler gördüğü nakledilip bunlardan birisi 28 tarihinde basılmış ve üzerinde kûfî yazı ile بسم الله ربي yazılmış olduğu, diğeri de 38 tarihli ve aynı yazı yazılı bulunduğu haber veriliyorsa da bunlar da devletin kendi sikkesi değildirler. Belki İran ve Rum paralarının kenarlarına bazı valilerin İslâmî bir alâmet koymasından ibarettir. Galib Bey’in *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmiyye* namındaki kıymettar eserinde Emevîler’in Irâkayn valisi bulunan Ziyâd tarafından da meşhur Nûşirevân’ın parası kenarına Pehlevî yazı ile besmele-i şerife ve Ziyâd b. Ebû Süfyân ismi yazılı bir paranın

fotoğrafisini görüyoruz ki, yukarıdaki her iki haberin hususi mahiyette olduklarını göstermektedir.

Cevdet Paşa merhum ki, bizde nukûd-ı kadîme-i İslâmiyye'yi en iyi tetkik eden bir zattır. Onun ince ve derin zekâsı Subhi Paşa merhumun vücuda getirdiği zengin bir nukûd-ı İslâmiyye koleksiyonu üzerinde işlemiş ve tarihinin V. cildinde 293. sayfeden itibaren başlayan uzun bir istitradını bunun üzerine yazmıştır. Cevdet Paşa da bu istitradında 75 tarihinden evvelki meskûkât-ı İslâmiyye'nin hususiyetini müdafaa ediyor.

Bu hakikati Mâverdî de *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde şu suretle ifade etmektedir: Bazı müverrihler ilk İslâm sikkesinin Abdullah b. Zübeyr'in emri ile kardeşi Mus'ab b. Zübeyr tarafından 70 tarihinde darbedildiğini iddia ederler ki bu, kistrâların paraları üzerine kendi isimlerinin darbından ibarettir. Bilâhare Haccâc tarafından tağyîr edilmiştir yani Emevîler'in nişâne-i hâkimiyeti konulmuştur.

Yine Mâverdî, ilk İslâm sikkesinin Abdülmelik b. Mervân tarafından basıldığı Saîd b. Müseyyeb'den rivayet edildiğini hikâye edip Ebü'z-Ziyâd'ın Irak'ta 74 tarihinde Abdülmelik'in emriyle basıldı dediğini, Medâinî'nin de 75 tarihinde Şam'da, 76 tarihinde da mülhakatta darbedildi haberini naklediyor.⁵¹

Abdülmelik zamanındaki sikke ise vaktin en benâm ulemâsıyla görüşülerek ve bil-hassa Muhammed b. Bâkır hazretlerinin re'yi alınarak darbedilmiş İslâm devletinin ilk sikkesidir ve bunun darbı üzerine ecnebî meskûkâtı tamamen tedavülden kaldırılarak bunları kullananlara ağır cezalar tayin ve tamim edilmiştir.

Topkapı Müzesi'nde gördüğümüz bu paranın bir tarafında لا إله إلا الله وحده لا شريك له cümle-i şerifesi, öbür tarafında إخلاص شريف sûresi yazılıdır. Bu yüzünün kenarında da Şam'da darbedildiğine ve tarih-i darbı olan 79 senesine işaret edilmiştir. İlk basıma 75 tarihinde başlandığına göre, sikke darbına devam edilmiş ve bu gördüğümüz gümüş paranın darbı 79 tarihine müsâdif bulunmuş demek oluyor.

Asr-ı saadet ile 75 tarihi arasında geçen zaman zarfında üzerinde İslâmî alâmet bulunan nukud hakkında en toplu mâlûmatı müverrih-i şehîr Makrîzî veriyor.⁵²

51 Saîd b. Müseyyeb tâbiinden olup 95 veya 105 tarihinde ve Ebü'z-Zinâd da tâbiinden olarak 130 senesinde vefat etmiştir. Medâinî de Bağdat kadısı olduğu halde 225 tarihinde irtihal etmiştir. Mâverdî ise bu izahımızda *Ahkâmü's-sultâniyye*'sinden kıymetli mâlûmat naklettiğimiz Ebü'l-Hasan Ali el-Mâverdî'dir. Şâfiî fukahâsının büyüklerinden olup 362 tarihinde Basra'da doğmuş ve Bağdat'ta Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den istifade edip orada neşet etmiştir. Pek mebrur ve muhalled eserler bırakmıştır. *Hâvî, Uyûn, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, el-Ahkâmü's-sultâniyye, Kânûnü'l-vizâre* o cümledendir. Telifatını hayatında neşredemeyip bir dolapta sakladığı ve son dem-i hayatında gösterdiği mervîdir.

52 Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülkâdir'dir. Hadis ve tarih ilimlerinin yüksek simalarındandır. Ecdadı Ba'lebek kurbünde Makriz karyesinden olduğu halde kendisi Kahire'de neşet etmiştir. Makrîzî en mevsuk ve muhakkik bir müverrih olup Şark ve Garpça mâruftur. Telifatının en mühimi المواعظ والإعتبار kitabı olup Bulak Matbaası'nda iki muazzam cilt üzerine tabolunmuştur. *معرفة السلوك في معرفة الدول والملوك* gibi birçok âsârı Fransızca'ya, Almanca'ya ve Latince'ye tercüme edilmiştir. Bu eserimizin birçok yerlerinde kendi-

Resûl-i Ekrem ba's buyurulduğunda Mekke'de câri olan evzân ve nukûd-ı Câhiliye'yi takrir buyurduğunu ve Medine'yi teşriflerinde vâki olan emr-i nebevî üzerine Medineliler'ce de bu nizama tevfi-k hareket edildiğini bildirmişti. Ebû Bekir radiyallahu anh halife olduğunda Asr-ı saâdet'te câri olagelen bu nizamlardan hiçbirisini tağyîr etmeyerek Resûl-i Ekrem'in sünneti ile amel etmiştir. Ale'l-husûs meskûkât bir kıymet-i mevzûa üzerine aynen rayîç olmayıp makâdîr-i vezniyye ile Tibir yani külçe halinde alınıp verilmiştir. Kendisini istihlâf eden Emîrül-mü'minîn Ömer radiyallahu anh zamanında Mısır, Şam, Irak fetholunarak bu merâkiz-i medeniyye müslümanların hudûd-ı hükûmrânîsi dahiline alındıkları zaman buralarda tedavül etmekte bulunan paraların vaziyet-i hâzıralarına taarruz edilmemiştir. Mısır ve Şam taraflarında Şarkî Roma İmparatorluğu'nun dinarları, Irak'ta da İranlılar'ın derâhim-i kisreviyyeleri tedavül ediyordu. Hittâ-i Hicâziyye'ye dinarlar ve dirhemler külliyetli bir surette buralardan geliyordu. Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Zaman gelir ki, Irak diyarı dirhemini ve kafzini Şam da müddünü ve dinarını, Mısır dahi irdeb ve dinarını vermez olur*"⁵³ buyurup bu hittaların nukud ve ekyâlinin ismine ve cinsine işaret etmiştir. Hazret-i Ömer bunları hali üzere ibkâ etmişti. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinin sekizinci yılı ki, on sekizinci hicret sene-sine müsâdiftir. Etraftan sefâretle Medine'ye birtakım heyetler gelmişti. Bu ara Basra'dan da içlerinde Ahnef b. Kays'ın bulunduğu bir heyet geldi. Hazret-i Ömer Ahnef ile Basra halkının ihtiyaçlarını görüşüp Ma'kıl b. Yesâr radiyallahu anhu kendilerine vali tayin etmiştir. Müşârün ileyh hazretleri Basra kurbündeki nehr-i Ma'kıl'ı hafretmiş ve Basra şehrinde mahsûlât-ı arziyyeyi ölçmek için cerîb denilen bir ölçek ile iki nevi para ortaya koymuştur.

Makrîzî'nin beyanına göre, bu paralar aynen İran parası nakşında ve şeklinde olup bazısında الحمد لله , bazısında رسول الله محمد bazısında da لا إله إلا الله وحده edilmişti.⁵⁴ Devr-i Farûkî'nin son zamanlarında da (10 dirhem 7 miskal veznine müsâvatı)

sinden bahsettiğimiz *en-Nukûdül-kadîmetül-İslâmiyye* adlı ufak bir kitabı da el-Cevâib Matbaası'nda neşrolunmuştur. 846 tarihinde vefat etmiştir. Makrîzî Mısır'da yetişen veya Mısır'ı ziyaret eden meşâhirin terâcim-i ahvâlini mübeyyin hurûf-ı hicâ tertibi ile mürettep büyük bir kitap telifine de mübâşeret edip ikmaline ömrü müsaade etmediği bu eseri hatt-ı desti ile muharrer olduğu halde Paris Kütüphanesi'nde mahfuzdur (*Kâmûsül-a'lâm*'dan hulâsa).

53 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: منعت العراق درهمها وقفيها ومنعت الشام مديها ودينارها ومنعت مصر إردبها ودينارها (رواه مسلم وأبو داود). {M7277 Müslim, Fiten, 33.}

Şârih Nevevî bu hadîs-i şerif hakkında birkaç türlü mâna zikrediyor. Bunlardan birisi, bu kıtalar sekenesinin tamamen müslüman olup verdikleri altın ve gümüş cizyelerinin kendilerinden sâkıt olmasıdır ki çok geçmeden tahakkuk etmiştir.

54 Makrîzî'nin burada ufak bir zühulünü tashih edeceğiz. Devr-i Farûkî'nin sekizinci senesi, hicretin 18. yılına değil, 20. sene-i hicriye müsâdiftir. Topkapı Müzesi'nde mevcut Sâsânî tarzındaki sikkelerin en kadimi, 20. sene-i hicriyyede Herat'ta darbedilmiş bir sikke olduğunu Galib Bey katalogunda tasrih ediyor. Binaenaleyh ilk İslâm dirhemi 20. hicret yılında darbedilmiştir. Fakat hususidir.

düsturu ortaya konuldu, Hazret-i Osman'ın zamân-ı hilâfetinde de bir para darbedilip üzerine **الله أكبر** cümlesi nakşedilmiştir.

Ali Murtaza hazretlerinin zamân-ı hilâfetinde de muhtelif mahal ve senelerde yukarıdaki tarzda sikkeler darbedilip kenarlarında **بسم الله ربي** yazılı olduğunu Galib Bey bildiriyor.

Bundan sonra Makrîzî, Muâviye ve Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ ile biraderi Mus'ab taraflarından altın ve gümüş birtakım paralar hakkında mâlûmat veriyor. İbn Haldûn da *Mukaddime*'sinde bunların enva' ve evsafını izah ediyor. Fakat yukarıda tafsil ve izah ettiğimiz veçhile bu paralar hususi ve mevziî mahiyeti haiz idi. Memleketin malî ihtiyaçlarını karşılayacak derecede taammüm etmiş değildi. Memlekette yine İran ve Rum paraları tedavül ediyordu. Ecnebi meskûkâtın tamamen ortadan kaldırılarak müslümanların kendi paralarının piyasada vaziyete hâkim olması Abdülmelik b. Mervân zamanında müyesser olmuştur. Bir de bundan evvelkiler İran ve Rum paraları şeklinde iken Abdülmelik meskûkât-ı vezni, tarzı itibariyle İslâmî bir şekilde idi. Bu sebeple ehl-i ilim ilk İslâm sikkesinin darbına mebde olarak 75 tarihini kabul etmişlerdir.

ABDÜLMELİK'İ PARA DARBINA SÂİK NE İDİ?

Gerek Makrîzî gerek başkaları şöyle bir hadiseyi başlıca sebep olarak bildiriyorlar: Abdülmelik Şarkî Roma İmparatorluğu'na gönderilen muharrerâtın baş tarafına unvan olarak **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ**⁵⁵ ve hitamında tarih yerinde de ism-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi yazdırmış. İmparator bir kere bu üslûb-ı tahrîre fena halde sinirlenerek bu âdetin bırakılmasını bildirmiş, yoksa memleketinizde tedavül eden paralarımızın üzerine peygamberinizin ismini gücünüze gidecek bir surette yazarız, diye tehdit etmek istemişti.

Bu küstahane talepten asabîleşen Abdülmelik derhal bir hey'et-i ilmiyye teşkil ederek onlarla görüşüp İslâm sikkesi darbına ve piyasadaki ecnebî paralarının hemen kaldırılarak tebdil edilmesine karar vermiştir.⁵⁶

Abdülmelik bu basılan paraların kalıplarını Haccâc vasıtasıyla memleketin her tarafına dağıttı. Irak, Mısır gibi İslâm merkezlerinde de bu numuneye tevfiқан sikke darbına müsaade edildi. Halk, elindeki ecnebi paralarını, gümüş ve altın parçalarını bu darphânelere götürüp her 100 dirhem için 1 dirhem basım ücreti mukabilinde bastırmıştır. Bugün de darphânemizin basım ücreti böyledir.

BU PARALARIN EVSÂF-I MÜMEYYİZESİ

1. Hâlis altın ve gümüşten darbedilmiş olmaları, **2.** Dirhemlerin Hazret-i Ömer zamanında takarrür eden her 10 dirhem 7 miskal vezni düsturuna göre basılmış

55 {el-İhlâs, 112/1.}

56 Ebû'l-Mehâsin'in ifadesine göre, Abdülmelik'i İslâmî dirhem ve dinar darbına sevkeden sebep, Mısır valisi bulunan biraderi Abdülazîz'in tavsiyesi olmuş ve bu da 76 tarihinde vuku bulmuştur.

(النجوم الزاهرة في أخبار ملوك مصر والقاهرة: [ج: ١، ص: ١٩٥])

bulunmaları, **3.** Asr-ı Peygamberî'den beri devam edip gelen başlıca iki nevi dirhemden büyüğünün ziyadesi küçüğüne zammedilmek suretiyle 6 denk vezninde olmaları, **4.** Farîza-i zekât hususunda ziyadesiz ve noksansız sünnet-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem muvâfık bulunmaları, **5.** Ümmetin kabulüne mazhar olmaları. Bugün Şark ve Garp'ın yüzlerle binlerle nukûd-ı İslâmiyye koleksiyonları sadr-ı İslâm'daki dirhem ve dinarların vezni, safiyeti hakkında menkul olan bu rivayetlerin sıhhatini bilbedâhe göstermektedir. Bu evsâf-ı mümeyyizeyi bildiren Makrîzî 10 dirhem 7 miskale müsâvatı hesabında 1 dirhem 50 ²/₅ habbe-i şaîre itibar edildiğini haber veriyor.

BU MÜCMEL HESAP, BİLHASSA ŞÂFÎÎ VE HANBELÎ KİTAPLARINDA ŞÖYLE İZAH EDİLİYOR:

Dirhem-i şer'î ki dirhem-i zekât da denilir, 6 denktir. Her denk de 8 habbe-i şaîre ile 1 habbenin 2 humusu itibarına müstenittir. Bu hesaba göre, 1 dirhem-i şer'î 50 ²/₅ habbe eder. 1 miskal de 72 arpa tanesi vezninde olur. Bu mâlûmatı erkam ile şöyle ifade ederiz:

$$1 \text{ dirhem} = 6 \text{ denk} \times 8 \frac{2}{5} = 6 \times 4 \frac{2}{5} = 25 \frac{2}{5} = 50 \frac{2}{5} \text{ habbe.}$$

$$1 \text{ miskal} = 1 \frac{3}{7} \text{ dirhem} \times 50 \frac{2}{5} \text{ habbe} = \frac{10}{7} \times \frac{252}{5} = \frac{2520}{35} = 72 \text{ habbe.}$$

Bu hesaba göre, 1 dirhem 12 kırat ve her kırat nısf denk itibar edilmiştir. 1 miskal de 17 kırat ile 1 kıratın 1/7'si ediyor. Bunu da rakamla ifade edelim:

$$1 \text{ dirhem} = 6 \text{ denk}, 1 \text{ denk} = 2 \text{ kırat} = 12 \text{ kırat.}^{57}$$

$$1 \text{ miskal} = 1 \frac{3}{7} \text{ dirhem} \times 12 = \frac{10}{7} \times 12 = \frac{120}{7} = 17 \frac{1}{7} \text{ kırat.}$$

Bu hesap yukarıda bütün ashâb-ı âsârın ne Câhiliyet ne de sadr-ı İslâm'da tagayyür etmeden devam ettiğini bildirdikleri dirhem ve miskal hesabıdır. Bu hesaba göre, 1 miskalin onda üçü tenzil edilirse bâki dirhem-i şer'î olur. 1 dirheme de dirhem 7 cüzünde üç cüzü zam edilirse mecmûu 1 miskal olur.

Medîne-i Münevvere müftüsü Seyyid Muhammed Es'ad'dan da Rahmetî merhum şu mâlûmatı nakletmiştir:

Seyyid Muhammed gerek Abdülmelik devrine gerek onu takip eden Emevî ve Hârûn, Me'mûn gibi Abbâsî halifeleri zamanlarına ait olmak üzere 79, 83, 173, 181 senelerinde basılmış birtakım paralar gördüğünü, bunların hepsi müsavi vezinde olup her dinarın Medîne-i Münevvere dirhemi ile 1 ¹/₄ dirhem vezninde bulunduğunu bildirmiş ve her dirhem 16 kırat vezninde ve her kıratın 4 habbe ağırlığında olduğunu ilâve etmiştir.

Medîne müftüsünün verdiği bu hesap yani 1 dinarın, 1 dirhemle dirhem 7 rub'u vezninde ve her dirhem 16 kırat olması İbn Âbidîn'in tasrihi veçhile örfî bir hesaptır. Dirhem-i şer'î ise 14 kırat veznindedir. Dirhem ve kırat hakkında evvelkinden başka şer'î

57 **Denk**, sahip vezninde **dânik** kelimesinin muharrefidir. *Kâmus* şârihinin beyanına göre dânek muarrebidir ve Fârisî'dir. Kâf-ı tasgîr ile danecik demek olduğunu Âsım Molla bildiriyor. Biz de Türkçe'de zebanized olduğu üzere kullanıyoruz.

Habbe diye mutlak olarak kullanacağımız kelime ile de maksut, kapçığı ve iki tarafında kılçığı temizlenmiş orta sıklıkta arpa tanesidir.

ve örfî olmak üzere işte iki hesap daha. Her iki hesaba göre de 1 dinar 20 kıratdır. Çünkü örfî kırat 4, şer'î kırat ise 5 habbe itibar edilmiştir. Bunu rakamla ifade edersek neticeyi daha vâzîh bir surette görürüz:

1 miskal dirhem-i şer'î hesabı ile:

$$14 \times 1 \frac{3}{7} = 14 \times 10/7 = 140/7 = 20 \text{ kırat. Dirhem-i örfî hesabı ile } 1 \text{ miskal: } 16 \times 1 \frac{1}{4} = 16 \times 5/4 = 80/4 = 20 \text{ kırat.}$$

Her iki hesap netice itibariyle 1 dinarın 20 kırata müsâvatıdır. Şu farkla ki, örfte kırat 4 habbe, miskalde 80 habbe itibar edilmiştir. Şeriat örfünde ve daha doğrusu Hanefî kitaplarındaki hesâbâta göre 1 kırat 5, miskal de 100 habbe olarak muteberdir.

Şu iki hesaptan her ikisinde netîce-i hesâbiye ağırlıkça müsavi olduğu halde dirhemlerin eczâsının ihtilâfı ve şer'îde 14, örfde 16 itibar edilmesi bir kısım fukahayı tağlît etmiş, hatta *Hidâye*'nin iki namdar şârihi Ebü'l-Abbâs es-Serûcî ile Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ı bu dirhemlerden birisinin diğerinden büyük olduğunu iddiaya sevk etmiştir.⁵⁸

Serûcî *Hidâye* şerhi *Gâye*'de: Diyâr-ı Mısır'da müteâref olan dirhem 64 habbedir ve dirhem-i zekâtтан büyüktür. Çünkü dirhem-i örfî hesabı ile nisab, 180 dirhem ve 2 habbedir diyor. İbnü'l-Hümâm ise *Fethu'l-kadîr*'de Serûcî'nin bu hesabına iliştiriyor: "Hayır! Örfî dirhem zekât dirheminden büyük değil, bilakis küçüktür. Çünkü dirhem-i zekât 70 şâire veznindedir. Dirhem-i Mısır ise 64 şâireden fazla değildir. Zira dirhem-i Mısır'ın rub'ı 4 harnube⁵⁹ takdir edilmiştir. 1 harnube vasat derecede 4 arpa ağırlığında olduğuna göre 1 dirhem: 4x4x4=64 arpa ağırlığında olur" diyor.

İbn Âbidîn merhum *Hidâye*'nin bu iki allâme şârihinin sözlerini muhakeme ederek diyor ki: Serûcî'nin 1 Mısır dirhemi 64 habbedir, zekât dirheminden büyüktür sözünden âşikâr olan 1 kıratı 4 habbe takdir etmiş olduğudur ki, elyevm müteâref olan da budur; şer'î dirhem 14 kırat olduğuna göre 56 habbe eder ve tabii örfî dirhem adeden büyük olur. Fakat dirhem-i şer'î kıratında asıl muteber olan mi'yar, örfî dirhem kıratına muhalif olarak 5 habbe olduğudur. İbnü'l-Hümâm da bunu nazarıtibara almış olacaktır. Hulâsa aradaki bu fark dirhemi teşkil eden cüzlerin birbirinden farklı itibar edilmesinden mütevelliddir.

58 Serûcî, İmam Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Serûcî'dir. Serûc "sîn" in fethi ve zammı ile mazbut olup Harran mülhakatından bir kasabanın ismidir. Sâhib-i terceme bu kasabada doğduğundan buraya nisbet olunuyor. Mısır'da neşet eden Hanefî fukahâsından olup hayli zaman Mısır kadılığında bulunmuş ve 710 tarihinde vefat etmiştir. *Hidâye* şerhi *Gâye*'yi ikmal muvaffak olamayıp "Kitâbü'l-İmân"dan itibaren Kadı Sa'deddin Muhammed ed-Dîrî (vefâtı 867) tarafından ikmal edilmiştir. Altı ciltten ibaret olan bu şerhinde Kadı Sa'deddin de Serûcî'nin mesleğini takip ederek Selef'in mesâlik ve müctehedâtını nakle ehemmiyet vermiştir.

Kemâleddin İbnü'l-Hümâm da *Hidâye*'yi "Kitâbü'l-Vekâle"ye kadar şerhetmiştir. İbnü'l-Hümâm *Hidâye*'yi on dokuz sene tahkikât-ı amîka ile okuduktan sonra okutmaya başlamış ve esnâ-yı tedrîste *Fethu'l-kadîr*'ini yazmıştır.

Ali el-Kârî'nin *Fethu'l-kadîr* üzerine iki cilt hâşiyesi vardır. Sonra "Kitâbü'l-Vekâle"den alt tarafı Kadızâde tarafından nihayete kadar ikmal edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 649).

59 Harnub, keçiyoynuzu denilen yemişin çekirdeğidir.

Bugün darphânede de örfî kırat muteber olup 4 buğday itibar edilmekte ve ağırlıkça fukahâ-i Hanefiyye'nin 5 arpa itibar ettikleri kırat-ı şer'îye müsavi bulunmaktadır.

Kıratın ve dirhem'in tahdit ve tayini hususunda yukarıda bildirdiğimiz hesaplardan başka birtakım hesaplar daha vardır. Bunları *Mültekâ* şârihlerinden Şeyh Alâüddin el-Hanefî *Sekbü'l-enhür*'de cemetmiştir. Bu hesapların da hepsi ıstılahat ihtilâfından mütevellit olup hepsinde matlub olan gaye dirhem-i şer'îyi tahditten ibaret olmakla beraber bir kısmı riyâzî ıstıraptan hâlî değildir. En doğru olanları da yukarıda arzettiğimiz hesaplardır. Bunlar arasında Hanefî kitaplarında meşhur olan hesap, kırat 5, dirhem 70, dinar da 100 habbe-i şaîre takdir edilerek dirhem'in 14, dinarın da 20 kırata müsâvatı hesabıdır ki, yukarıda riyâzî şekli ile arzettiştik. Bu hesap Secâvendî'nin kısmet-i terekâta dair kitabında bildirdiği veçhile ehl-i Hicaz'ın tartısına tamamıyla muvâfıktır. İbnü'l-Hümâm da Nesâî'nin rivayeti veçhile مكة المكيال مكيال أهل المدينة والوزن وزن أهل مكة⁶⁰ hadîs-i şerifi ile izahı matlub olan vezin, ehl-i Hicaz'ın veznidir. Bunu da dirhem'in 14, dinarın 20 kırata müsâvatı hesabı kemâl-i vuzûh ile tebârüz ettirmektedir, diyor.⁶¹

İLK İSLÂM PARASININ ÜMMET ÜZERİNDE TESİRİ

Abdülmelik zamanında basılan bu ilk paralar halk tarafından umumi bir halde hüsnükabule mazhar olmuştur. Hatta Saîd b. Müseyyeb gibi kibâr-ı tâbiî bunlarla alışveriş yapmışlardır. Yalnız -Makrîzî'nin tabiri veçhile- bazı kurrâ bunların üstünde ihlâs-ı şerif

60 {N2521 Nesâî, Zekât, 44.}

61 Secâvendî'nin kısmet-i terekâta dair kitabından naklen İbnü'l-Hümâm'ın bildirdiği ve doğrudan *Kâmus Tercümesi*'nde de gördüğümüz bir hesabı da zerrelere kadar uzatılan eczâ-i hafifesiyle beraber not ediyoruz:

Semerkantlılar'a göre, 1 dinar 96 şaîredir. Ehl-i Hicaz'ın tartısından 4 sayı noksandır. Hesabı da şöyle bir silsile-i erkam ile ifade edilmektedir:

1 dinar = [6 denk, 1 denk = 4 tassûc, 1 tassûc = 2 habbe, 1 habbe = 2 şaîre] = 96 şaîre. Bundan alt tarafında da şu rakamlar geliyor:

1 şaîre = 6 hardal, 1 hardal = 12 fels, 1 fels = 6 fetîle, 1 fetîle = 6 nakîre, 1 nakîre = 8 kıtmîre, 1 kıtmîre = 12 zerre.

İbnü'l-Hümâm bu rakamları naklettikten sonra diyor ki: Bu silsile-i erkam ile aklımız dirhem'in, dinarın miktarlarını tam bir isabetle tayin ve tahdit etmiş olmaz. Zerre ki, şu müsemme-yât-ı ıstılâhiyyenin mebd'ei bulunuyor ve gayri mâlûm bir kemiyetten ibarettir. Halbuki matlub olan bir faraziye değil, bir mevcudun kemiyetini tayindir. Bu gayeye vâsıl olmak için bu kadar tekellüfe hiç de lüzum yoktu. Bu sebeple ekser ehl-i ilim erkâm-ı hesâbiyyeyi ehl-i Hicaz'ın takdirine hasretmiştir. Şu kadar ki, arpa taneleri mütefâvit bulunduğundan bir derece daha ilerleyerek âhâdî tefâvüt etmeyen hardal tanesine kadar silsile-i erkam uzatılırdı daha icâbet edilmiş olurdu.

Bizce İbnü'l-Hümâm'ın zât-ı mes'eleye nazaran şu ince mütalaası doğrudur. Fakat öyle zannediyorum ki, Semerkant âlimleri bu vesile ile şu üç âyet-i kerîmede zikredilen üç kemiyet-i hafifenin derece-i hiffetlerini ve bu suretle belâğat-ı Kur'âniye'yi ezhân-ı ümmete takrip etmek istemişlerdir. Râgıb'ın *el-Müfredât*'ında bu kelimelerin medlûlleri şöyle bildiriliyor.

وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا {en-Nisâ, 4/49} âyet-i kerîmesinde **fetîl**, hurma çekirdeğinin yarığında olan ipliklidir.

مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ {Fâtır, 35/13} âyet-i kerîmesinde **kıtmîr** de çekirdeğe yapışık ince kabuktur.

وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا {en-Nisâ, 4/124} daki **nakîr**, hurma çekirdeğinin zahrında olan beyaz çukurdur.

yazılı olduğunu görerek ve bunun Haccâc tarafından yazıldığını zannederek, “Allah, bu Haccâc’ı helâk etsin! Halkın başına bir de para derdi çıkardı. Şimdi bu paraları cünüp, hayız, abdestli, abdestsiz eline alacaktır” diye itiraz etmişler, bazıları abdestsiz bu paralara el sürülmesi câiz değildir, bazıları da kerahettir demişlerdir. Bu dedikodu hayli zaman devam etmiş olmalıdır ki, “Bu altın, gümüş paraların üzerindeki yazıların tağyîri lâzım mıdır?” diye Medine’de İmam Mâlik’ten de sorulmuş, o da cevaben, “Abdûlmelik zamanından beri halk bunları seve seve kullanmış ve kimse bunun aleyhinde bulunmamıştır. Ehl-i ilimden hiçbirisinin inkâr ve reddettiğini de bilmiyorum. Yalnız İbn Sîrîn’in bu paralarla alışverişi kerih gördüğüne dair bir haber vardır. Halbuki Medine-i Münevvere ulemâsından bu paraların kullanılmasını meneden bir kimse bilmiyorum”, demiştir.

Ömer b. Abdülazîz hazretlerinin zamân-ı hilâfetinde para meselesinin bu yazıya ait olan şüpheli ciheti halîfe-i müşârün ileyhe arzolanarak, “Bu gümüş paralar üzerinde Kitâbullah yazılıdır. Halbuki bunları yahudi de nasrânî de, halkın cünübü de, hayız da eline alıyor. Bu yazıların izâlesini emretseniz?” denilmişti. Ömer b. Abdülazîz de, “Bu yazılar tevhid-i bârî ve risâlet-i Muhammedî nişanesidir. Bunları değiştirirsek bu hareketimizi gayri müslim milletler aleyhimizde hüccet olarak kullanacaklardır” diye cevap vermiştir (*Makrîzî*, s. 4-9).

ALTIN NİSABI

İzahı sadedinde bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde altının nisâb-ı şer’îsi bildirilmemiştir. Altın nisabının 20 miskal olduğunu da âtîdeki ehâdis-i şerifeden öğreniyoruz: Aşağıdaki haberlerin bazısında dinar, bazılarında da miskal zikredilmiştir. Miskal ile dinarın veznen müttehid olduğunu yukarıda görmüştük. Her ikisi de $1 \frac{3}{7}$ dirhemden ibarettir.

1. Dârekutnî’nin rivayetine göre, Âişe ile İbn Ömer radiyallahu anhüm Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in her 20 dinarda yarım dinar ve her 40 dinarda 1 dinar zekât almaya devam buyurduğunu rivayet etmişlerdir.⁶² Şu kadar ki, bu hadisin senedindeki râvilerden İbrâhim b. İsmâil taz’îf edilmiştir.

2. Ebû Ahmed b. Zencûye *Kitâbü’l-Emvâl*’inde Amr b. Şuayb senediyle babasından ve ceddinden gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “200 dirhemden az gümüşte zekât yoktur. 20 miskalden az olan altında da zekât yoktur. 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, 20 miskal altında da yarım miskal zekât vâciptir” buyurmuştur.⁶³ Bunun senedindeki Azremî de tenkit edilmiştir.

62 أخرج الدارقطني من حديث عائشة و ابن عمر رضي الله عنهم أنه عليه السلام كان يأخذ من كل عشرين ديناراً نصف دينار ومن الأربعين ديناراً ديناراً (فتح القدير : ج: ٢ ص: ٢٤٥) {DK1873 Dârekutnî, es-Sünen, II, 91.}

63 وأخرج أحمد بن زنجويه في كتاب الأموال بسنده عن عمرو بن شعيب عن أبيه، عن جده قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليس فيما دون المائتين شيء ولا فيما دون عشرين مثقالاً من الذهب شيء. وفي المائتين خمسة دراهم. وفي عشرين مثقالاً نصف مثقال [فتح القدير] {İbn Zencûye, el-Emvâl, III, 987, no: 1804.}

3. Dârekutnî'nin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel radiyallahu anhu Yemen'e vali gönderirken tebliğ buyurduğu evâmîr-i seniyyelerinden birisi de şu idi: “*Altından her 40 dinarda 1 dinar, gümüşten de her 200 dirhemde 5 dirhem zekât vâciptir.*” Bunun senedinde bulunan Abdullah b. Şebîb de ma'lûldür.⁶⁴

Fakat senedlerinden dolayı taz'îf ve tenkid edilen yukarıdaki üç hadisin üçü de zekâtta rub'u öşür esasını vaz' ve tesis eden *هاتوا ربع عشر أموالكم* “*Mallarınızın rub'u öşrünü zekât olarak getiriniz!*”⁶⁵ hadîs-i sahihi ile müeyyed bulunmaktadır. Bir de yakında göreceğimiz veçhile tâbî ricalinin haberleri ve amel-i ümmetin bu yolda câri olması bu hadislerin tashihi için en kuvvetli müeyyidedir.

4. Nesâî'nin “Diyât”ta, Ebû Dâvûd'un da “*Merâsîl*”de Amr b. Hazm radiyallahu anhtan tahrîclerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Yemen ahalisine hitaben ferâiz, sünen, diyetlere dair bir mektup yazdırıp Amr b. Hazm vedâatiyle göndermişti. *بسم الله الرحمن الرحيم من محمد النبي صلى الله عليه وسلم إلى شرحبيل* diye başlayan bu kitâb-ı nebevînin bir fıkrasında *Her 40 dinarda da 1 dinar zekât vâciptir*” buyurulmuştur.⁶⁶

Bu Âmr b. Hazm hadisini Abdürrezzâk *el-Musannef*'inde, İbn Hibbân *es-Sahîh*'inde, Hâkim *el-Müstedrek*'inde tahrîc etmişlerdir. Hâkim, İbn Hazm hadisi sahihtir, kavâid-i İslâm cümlesinden ma'duddur diyor. Ahmed b. Hanbel de sıhhatine hükmetmiştir. Ya'kûb b. Süfyân da, “Kütüb-i menkûle içinde İbn Hazm'ın rivayet ettiği bu kitaptan daha sahih bir kitap bilmiyorum, ashâb-ı Nebî aleyhisselâm ve tâbîîn-i kirâm hep bu kitaba müracaat etmişlerdir ve bu kitabın bahşettiği kanaatle kendi ictihadlarını bırakmışlardır” demiştir.

Yalnız bu risâlenin râvileri arasında bulunan Süleyman b. Dâvûd el-Havlânî'yi bazıları zayıftır demiş. Fakat Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, Dârimî, İbn Adî gibi huffâz-ı kirâm da senâsında bulunmuşlardır. Muhakkik İbnü'l-Hümâm da *Fethu'l-kadîr*'de İbn Hazm hadisi sübûtunda şüphe câiz olmayacak derecede sahihtir diyor.

5. Ebû Dâvûd'un tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*200 dirhem gümüşün olup da üzerinden bir sene geçerse bu 200 dirhem gümüşte 5 dirhem zekât vâcip olur. 20 dinar altına kadar da sana zekât vâcip olmaz. 20 dinarda ise bir sene geçince nısf dinar vâcip olur.*”⁶⁷

64 وفي الدارقطني أنه عليه السلام أمر معاذ بن جبل رضي الله عنه حين بعثه إلى اليمن: أن يأخذ من كل أربعين ديناراً ديناراً ومن كل مائتي درهم خمسة دراهم الحديث [فتح القدير]

65 {D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

66 أخرج النسائي في الدييات وأبو داود في مراسيله عن سليمان بن أرقم عن الزهري عن أبي بكر ابن عمرو بن حزم عن أبيه عن جده أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كتب إلى أهل اليمن بكتاب فيه الفرائض والسنن والديات وبعث به مع عمرو بن حزم وهذه نسختها: بسم الله الرحمن الرحيم من محمد صلى الله عليه وسلم إلى شرحبيل الحديث وفيه: (وفي كل أربعين ديناراً ديناراً) [فتح القدير: ج: ٢ ص: ٤٨ ٤٩٦٠، ٤٩٧٠]

{Nesâî ve Ebû Dâvûd'daki rivayetlerde دينار ديناراً kaydı tespit edilememiştir. N4858 Nesâî, Kasâme, 46-47; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, 211, no: 257. İfade *İbn Hibbân*'da yer almaktadır. İbn Balabân, *el-lhsân*, XIV, 501, no: 6559.}

67 عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا كانت لك مائتا درهم وحال عليها الحول ففيها خمسة دراهم. وليس عليك شيء يعني في الذهب حتى يكون لك عشرون ديناراً. فإذا كانت لك عشرون ديناراً وحال عليها الحول ففيها نصف دينار.

Bu hadisi Ebû İshak el-Hârisî A'ver'den rivayet etmiştir. Hârisî, İbn Maîn sikadîr demiş. Bazıları da taz'îf etmiştir. Fakat Tirmizî bu hadisi Buhârî'den sordum "sahihtir" diye cevap verdi diyor. Hâfız İbn Hacer de tahsin etmiştir (*Neylül'evtâr*, IV, 25).

Bu ehâdis-i şerifeden başka İbn Ebû Şeybe *el-Musannef*inde altın nisabının 20 dinar olduğu hakkında İbn Sîrîn'den, Hasan-ı Basrî'den, Şa'bî'den, İbrâhim en-Nehâî'den, Atâ b. Ebû Rebâh'tan da birtakım eserler rivayet etmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in Eyle valisi bulunan Züreyk'ten gelen bir rivayette Ömer b. Abdülazîz, kendisine gönderdiği bir emirnâmede, "Müslüman tâcirlerden vilâyetine uğrayan herhangi bir tâcirin ticaret malından her 40 dinarda 1 dinar zekât al. 20 dinara kadar tenâkus eden miktar malın zekâtını da bu hesap üzere al. 20'den sülüs dinar miktarı tenâkus edince bundan zekât namıyla bir şey almayıp bırakırsın. Zekâtını aldığın kimselere de gelecek seneye kadar mallarının zekâtını aldığına dair bir makbuz verirsın. Ehl-i zimmetin ticaret malının her 20 dinarından da 1 dinar vergi alırsın. 20 dinara kadar tenâkus eden miktarın zekâtını 20 dinara kadar bu hesap üzere almalıdır. 20'den sülüs dinar miktarı tenezzül edince artık bundan vergi almayıp bırakırsın. Bunlara da müslüman tâcirlere verdiğin gibi bir makbuz verirsın."⁶⁸

Şârih Aynî, "Altının nisabı 20 miskal olduğunda icmâ vardır ve icmâ delili daha ziyade şâyân-ı i'timaddır" diyor. Yalnız bu icmâdan bir kavle göre Hasan-ı Basrî ile Zührî hariç kalmışlardır ve altının nisabını 40 miskal olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan meşhur olarak sabit olan rivayette ise bunlar da cumhur gibi altının nisabı 20 miskaldir demişlerdir.

Kādî İyâz bazı eimme-i seleften daha ziyade şâyân-ı dikkat bir ictihad naklediyor: Bu ictihad sahiplerinin altının aynına değil, o gün câri olan kıymetine itibar ettiklerini, binaenaleyh kıymet-i câriyesi 200 dirhem gümüşe bâliğ olan altında, 20 miskalden az olsa bile zekât lâzım olduğu ictihadında bulunduklarını haber veriyor. Yine böyle 20 miskal vezninde olan bir altının piyasadaki kıymeti 200 dirhem gümüş râyicine bâliğ olmazsa zekât vâcib değildir, diyor.⁶⁹

Kādî İyâz'ın altının nisabında kıymetine nasb-ı nazar edilmesi yolundaki ictihadlarından bahsettiği bu zevatın Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Zührî olduğunu yukarıda 691 numara ile tercümesi geçen hadisnin izahında bildirmiştik. Bu ictihad sahipleri zekât-ı nukudda münhasıran gümüşü bir asl-ı şer'î olarak kabul etmişlerdir.

Öyle zannediyorum ki bu ictihad sahipleri gümüşün nisabını bildiren Ebû Saîd el-Hudrî hadisini, altının nisabını ifade eden Ali ve Amr b. Hazm gibi zevattan rivayet edilen hadislerden daha kuvvetli bularak altının nisabını gümüşün nisabına kıyas ve irca

{D1573 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

68 *el-Fethu'r-rabbânî*, VIII, 241.

69 قال القاضي عياض: وعن بعض السلف وجوب الزكاة من الذهب إذا بلغت قيمته مائتي درهم وإن كان دون عشرين مثقالاً. قال هذا القائل ولا زكاة في عشرين حتى تكون قيمتها مائتي درهم [عيني: ج. ٤، ص. ٢٨١]

etmek ictihadında bulunmuşlardır. Muahharan bu haberlerin bazı gûnâ intikâda uğramaları sebebiyle şârih Aynî'nin ve bazı fukahânın "Altının nisabında icmâ delili daha ziyade şâyân-ı itimattır" demelerini mûcip olmuştur. Fakat doğru bir tarîk-i ilmî değildir. Atâ, Tâvûs, Zührî gibi eimme-i müctehidîn bu haberler hakkında şüphe edebilirler. Fakat Ali el-Kârî ve fukaha için doğru değildir. Çünkü amel-i ümmetin bu haberlerin mazmûnu veçhile câri olagelmesi bunların senedlerindeki zaafı izâleye kâfi kuvvetli bir müeyyide olduğundan altın nisabında bu hadislerle istidlâl edip icmâ delili ile teyit eylemek en doğru bir tarîk-i ilmîdir.

Şevkânî merhum *Neylül'evtâr*'da bu ictihadı, yalnız Tâvûs'a mal ederek ve galiba tâdât ettiğimiz haberlere istinat ederek nassan merdud olduğuna hükmediyor. Fakat Mekke'nin, Yemen'in, Medine'nin bu üç büyük imamı nassa ve icmâa veya cumhura muhalif bir ictihad sistemi ortaya korken bunların da istinat ettikleri bir nas, bir delil olması zaruridir, bu babda bir nakle, bir istidlâle tesadüf etmedikse de Serahsî *el-Mebsût*'unda Amr b. Hazm hadisinin, "و في الذهب ما لم تبلغ قيمته مائتي درهم فلا صدقة فيه" *Altın zekâtında, mevcut altının kıymeti, 200 dirhem gümüş değerine bâliğ olmadıkça o altında zekât yoktur*"⁷⁰ suretinde bir tarîk-i rivayetini naklediyor ki, bu nakil, eimme-i selâse için kuvvetli bir hüccet olabilir. Bu rivayetin mâba'di olarak Kâsânî'nin *Bedâi'*indeki, إذا بلغ قيمته مائتي درهم ففيه ربع العشر *"Altının kıymeti 200 dirhem gümüş miktarına bâliğ olunca rub'u öşür miktarı zekât vâcip olur"*⁷¹ rivayeti ise daha vâzıhtır. İşte Amr b. Hazm hadisinin bu rivayetinde altının kıymeti mikyâs-i nisâb olarak tasrih buyurulmuştur. Amr b. Hazm hadisinin yukarıda zikrettiğimiz vezne delâlet eden rivayeti ile kıymet ifade eden bu tarîk-i rivayeti arasındaki teâruza gelince, müctehid bunlardan kuvvetli gördüğünü tercih eder ve sebep-i tercihinin bazan bildirir. Bazı defa da bildirmeyip tercihinin fiilen ve hükmen izhar eder.

Şunu da bildirmek isteriz ki, Serahsî ile Kâsânî'nin bu rivayetlerini hadis kitaplarında bulmaya muvaffak olmadık.

Bir de altın, taraf-ı nebevîden de takvîm buyurulmuştur. Şu kadar ki, bu tâbiî eimmesi Resûl-i Ekrem'in 1 dinarı 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurmalarını, Asr-ı saâdet'e mahsus bir örfe göre olduğunu kabul edip fakat iktisadî birtakım sebeplerin taht-ı tesirinde gümüş ile altın arasındaki bu nisbetin zaman zaman tebeddül etmesini nazarıtibara alarak her devrin muktezâsına ve örfüne göre takvîm edilmesi esasını kabul etmiş bulunuyorlar ki, iktisadî kavâide muvâfık olan da budur.

İmam Ebû Hanîfe hazretleri de ikmâl-i nisâb için nisablardan birisini öbürüne zam hususunda altının gümüş ile takvîmini kabul etmiştir ki, bu da eimme-i selâsenin ictihadlarının bir nazîridir.

70 {Serahsî, *el-Mebsût*, II, 190.}

71 {Kâsânî, *Bedâi'*, II, 18.}

ZİYÂDE-İ NİSÂBIN HÜKMÜ

Ziyâde-i nisâb yani iki farîza arasındaki küsurat zekâta tâbi midir, değil midir? Bu cihet hadiste bildirilmediğinden beyne'l-eimme ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Sevrî, Şâfiî, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, Muhammed ve umumiyetle ehl-i hadîs, nisabdan fazla miktarda az olsun çok olsun rub'u öşür hesabıyla zekât lâzımdır demişlerdir. Bu ictihad, Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümden de mervîdir. Zekâtın sebep-i vücûbu olan gınâ asl-ı nisâba mâlikiyetle tahakkuk ettikten sonra ziyadesinde velev ki az, meselâ 201 dirhem olsun, 5 dirhem ile beraber 1 dirhemden kırkta biri zekât lâzım olması gayetle mâkuldür, fukara hakkında da nâfi'dir.

İmam Ebû Hanîfe ile bazı eimme-i selef 200 dirhemden fazla olan gümüşte 40 dirheme ve 20 miskale zâit olan altında 4 dinara bâliğ olmadıkça bir şey lâzım gelmez, 240 dirheme bâliğ olan gümüşte 40 dirhem için 1 dirhem, 24 dinara bâliğ olan altında 4 dinarda 1 dirhem zekât vâcip olur demişlerdir ki, bu da amelî bir hesaptır ve sermayeyi himayeye mâtuf bir ictihaddır.

Tâvûs el-Yemânî rahmetullah ise daha ziyade genişlik iltizam ederek her 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, her 20 miskal altında nisf miskal zekât lâzımdır, aralarındaki küsuratta zekât yoktur, demiştir.⁷²

BU MÜTEHÂLİF İCTİHAD ASHABINDAN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETİKLERİ DELİLLER BERVECH-İ ÂTİDİR

Mâ fevka'n-nisâb az olsun, çok olsun zekât lâzımdır diyen fukahânın delillerini beyan ederek Nevevî diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ sallallahu aleyhi ve sellem, في الرقة ربع العشر “Gümüşte rub'ı öşür zekât lâzımdır”⁷³ kavli-i şerifinin umumu ile istidlâl ederek bu umumda nisab ve mâ fevki dahildir demişlerdir. Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis ise zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir.

Allâme Aynî, Nevevî'nin bu, “Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir” sözü ile Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde Minhâl b. Cerrâh ve Ubâde b. Nessî vasıtasıyla Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayetgerdesi olan bir hadisin senedi hakkında yine Dârekutnî'nin tenkidine işaret etmek istediğini bildiriyor. Dârekutnî'nin rivayeti ve intikâdı şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali ve zekât âmili olarak gönderirken umumiyetle zekâtın evsaf ve mekâdiri hakkında verdiği tâlimat meyanında, “*Kesirden zekât alınmaması, 200 dirhem gümüşten 5 dirhem alınması, 200 dirhemden fazlasında 40 dirheme bâliğ olana kadar bir şey alınmaması, 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât alması*” hususuna dair bir emrin bulunduğunu Hazret-i Muâz haber vermiştir.⁷⁴

72 Umdetü'l-kârî, IV, 287; el-Mebsût, II, 189.

73 {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

74 {DK1880 Dârekutnî, es-Sünen, II, 92.}

Dârekutnî bu hadisin senedi hakkında diyor ki: Bu hadisin senedindeki Minhâl b. Cerrâh, Ebû Atuf denilen zattır; metrûkü'l-hadîstir. İbn Hibbân Minhâl'i tekzip ederdi. Abdülhak da, yalancıdır demiştir. İbn Ebû Hâtim de, Minhâl'i nasıl bilirsiniz? diye babamdan sordum. O da, "Metrûkü'l-hadîstir. Kendisinden hadis zabt ve tahrir edilmez" diye cevap verdi, demiştir. Beyhakî de bu hadisin isnadı hakikaten zayıftır, suretinde tenkit etmiştir.

Şârih Aynî Muâz b. Cebel hadisinin senedi hakkındaki bu intikâdâtı bu suretle naklettikten sonra meselenin iç yüzünü ve orada gizli bulunan mezhep taassubunu ortaya koyarak şöyle gösteriyor: Beyhakî bu hadisi, "Gümüş nisabının vaksı yani kesri hakkındaki haberdır" diye açtığı bir babında zikretmiş ve bu hadisi rivayetle iktifa etmiştir. Halbuki bu babda asıl rivayet edilmesi icap eden Amr b. Hazm ile Ali radiyallahu anhümânın hadisleri de vardır. Beyhakî bunlardan Amr b. Hazm hadisini zekâtın farziyeti hakkındaki bir babında, Hazret-i Ali hadisini de "Zekât-ı Hayl" babında zikrettiği halde mâ beyne'l-farîzayn nisabın kesri hakkında rivayet etmekten ihtiraz etmiştir. Sebebi? Bu babın hasmın mezhebini beyana dair bir bahis olmasından başka bir şey değildir.

Beyhakî gümüşün kesri hakkındaki Amr b. Hazm hadisini ki, Resûl-i Ekrem'in müşârûn ileyh hazretlerini Yemen'e memuren izâm ederken yazdırdığı mektubunda, "*Her 5 ukiyye gümüşte 5 dirhem zekât vâciptir. Bunun fazlasında da her 40 dirhemde 1 dirhem zekât vardır*"⁷⁵ buyurduğunu rivayet ettikten sonra, "Amr b. Hazm hadisinin isnadı güzeldir. Huffâz-ı hadîsten bir cemaat isnâd-ı hasenle mevsûlen rivayet etmişlerdir" diyor. Sonra da Ahmed b. Hanbel'in, "Amr b. Hazm hadisinin, bir hadîs-i sahîh olduğunu umarım" dediğini rivayet ediyor.

Yine Beyhakî "Sadaka-i Hayl" babında Hazret-i Ali'den Resûl-i Ekrem'in, "*Artık size atınızın, memlûkünüzün zekâtını bağışlıyorum. Siz gümüş malınızın her 40 dirhemde 1 dirhem hesabıyla zekâtını getiriniz. 190 dirheme kadar gümüşte zekât yoktur. 200'e bâliğ olunca 5 dirhem zekât vermek vâciptir*"⁷⁶ buyurduğunu rivayet ediyor. Bu hadis hakkında da İbn Hazm ez-Zâhirî, "Bu Hazret-i Ali hadisinin senedi sahihtir" demiştir.

Bunlardan başka şârih Aynî, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebini teyit eden âtîdeki haberleri de zikrediyor:

1. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Hasan-ı Basrî'den rivayetine göre, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh Ebû Mûsâ el- Eş'arî'ye sadakat hakkında yazdığı bir mektubunda, "200 dirhemden fazla olan gümüşün, her 40 dirheminde 1 dirhem zekât vâciptir"

75 كتب رسول الله صلى الله عليه وسلم في كتابه الذي بعثه إلى اليمن مع عمرو بن حزم وفيه: وفي كل خمس أواق من الورق خمسة دراهم وما زاد ففي كل أربعين درهما درهم [رواه البيهقي] {BS7357 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 150.}

76 عن علي رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: قد عفوت لكم عن صدقة الخيل والرقيق فهاتوا صدقة الرقة من كل أربعين درهما درهما وليس في تسعين ومائة شيء. فإذا بلغت مائتين ففيها خمسة دراهم [رواه أبو داود والترمذي وأحمد] {D1574 Ebû Dâvûd, *Zekât*, 5.}

demıştır. Bu haberi Tahâvî de *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında tarîk-i âharle ve Enes b. Mâlik vasıtasıyla Hazret-i Ömer'den bu suretle rivayet etmiştir. Sâhib-i *Temhîd* de Saîd b. Müseyyeb'in, Hasan-ı Basrî'nin, Mekhûl'un, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Tâvûs b. Keysân'ın, Amr b. Dînâr'ın, Zührî'nin mezhepleri de bu merkezde olup Ebû Hanîfe ile Evzâî de buna kâil olduklarını bildirmiştir. Şârih Hattâbî, Şa'bî'yi de bu ictihad ashabına ilâve etmiştir.

Şu kadar ki, İbn Ebû Şeybe'nin bu rivayeti mevkuftur. Mâmâfih yine İbn Ebû Şeybe'nin Muhammed Bâkır hazretleri tarikiyle ve sened-i sahîh ile merfûan da bu veçhile bir rivayeti vardır: *إذا بلغت خمس أواق ففيها خمسة دراهم وفي كل أربعين درهما درهم* “Gümüş mal 5 ukıyyeye bâliğ olduğunda bu 5 ukıyyede 5 dirhem ve her 40 dirhemde de 1 dirhem zekât vâciptir”⁷⁷ buyurmuştur.

2. Yukarıda zikir ve tercüme ettiğimiz veçhile Abdülhak *Ahkâm*'ında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderirken yazdırdığı menşurunda, “200 dirhemde 5 dirhem, ziyadenin de her 40 dirheminde 1 dirhem zekât vardır. 40 dirhem mâtûnunda zekât vâcip değildir”⁷⁸ buyurduğunu rivayet etmiştir.

Metne ait bir fark ile bu Amr b. Hazm'ın hadisini Nesâî, İbn Hibbân, Hâkim ve başkaları da rivayet etmişlerdir. Bunların rivayetindeki fark, “40 dirhem mâtûnunda zekât vâcip değildir” yerinde “5 ukıyyenin mâtûnunda zekât vâcip değildir” suretindedir⁷⁹ ve bu fark Ebû Hanîfe'nin mezhebine istidlâl edilecek fıkraya ait değildir. Nokta-i istidlâl, 200 dirhem üzerine ziyade olan gümüşün her 40 dirheminde 1 dirhem zekât olduğudur.

3. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Emvâl*'indeki rivayetine göre Enes b. Mâlik demıştır ki: Ömer b. Hattâb radiyallahu anh beni zekât âmili tayin etmişti. Vazifeme giderken bana, her 20 dinarda nisf dinar bundan ziyadede 4 dinara bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât almamı emreyledi. Gümüşte de 200'de 5 ve ziyadede 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem al demisti.

Şârih Aynî bu ahbâr ve ehâdisi bu suretle nakil ve rivayet ettikten sonra haklı olarak, “Nevevî, şu zikir ve tâdât ettiğimiz ehâdis-i sahîhaya vâkıf olduğu halde Ebû Hanîfe mezhebini hadîs-i zaîfe bina etmiştir” diyerek hakkında ehl-i hadîsin ileri geri kâh tenkidine, kâh takdirine uğrayan bir hadisi zikredip de bunca ehâdis-i sahîhayı bırakması cidden şâyân-ı hayrettir” diyor.

EMVÂL-İ ZEKÂTIN ZAMMI VE KIYMETLE ALÂKASI

Emvâl-i zekât ki, şariat örfünde nukud ile urûza ıtlak olunur. Urûz da ticaret metâıdır. Bunları yani altın, gümüş ticaret metâından birisini nisabı tamamlamak için diğerine ilâve etmeye zam denilir. Cumhûr-ı ulemâ zam meselesinin esasında ittifak edip

77 {MŞ9848 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 3.}

78 {Abdülhak el-İşbilî'nin *Ahkâm*'ında tespit edilemeyen bu rivayet, İbn Hazm tarafından nakledilmiştir. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, IV, 103.}

79 {NM1447 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 560 (I/396).}

yalnız bu zam hususunda vezne mi, yoksa kıymete mi itibar etmelidir? Bu noktada ihtilâf etmişlerdir.

İMAM MÂLİK VEZNE İTİBAR ETMİŞTİR. Birisinin cüzü, öbürüsüne zammolunur ve zam hususunda 1 dinar 10 dirhem itibar edilir demiştir.

EİMME-İ HANEFİYYE KIYMETİ İLTİZAM ETMİŞLERDİR. Nisabı tamamlamak için altın, gümüş, ticaret metânının birbirine zammedilmesine kıymet esasını kabul ederek hükmetmişlerdir. Meselâ 100 dirhem gümüş ile 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye eimme-i selâse-i Hanefiyye zekât vâciptir demişlerdir. Sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam ise, tilmizlerinden daha ziyade kıymetçi olup 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye bunların mecmûu eczâ cihetiyle bir nisaba bâliğ olmadığı halde İmâm-ı Âzam zekât vâcip olduğunu kabul etmiştir. İmâmeyn ise eczâ-i nisâba bakarak zekât vâcip değildir demişlerdir.

İMAM ZÜFER DE KIYMETE EHEMMİYET VEREN BİR HANEFÎ İMAMIDIR. Züfer'in kıymetçiliği zekâtın vücûbunda değil, edası zamanına ait ictihadında kendisini gösterir. Züfer'e göre altın ve gümüşün zekât verildiği zamanki kıymet-i câriyesi muteberdir. İmam Muhammed'in ictihadı da böyledir. Şu kadar ki, İmam Muhammed bunu yalnız fukaranın menfaatine uygun olmak şartıyla kabul etmiştir ki, bu da fukara için mühim bir garantidir ve İmam Muhammed'in kıymetçiliğine münâfî değildir.

İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'e göre eda edilen miktarın kıymeti değil vezni muteberdir. Bu ihtilâfı fukaha şu misallerle tasvir etmişlerdir:

1. Temiz ve hâlis gümüşten 5 dirhem zekâtı tahakkuk eden bir sâhib-i mal, bunu hâlis 4 dirhem kıymetinde züyûf ve mağşûş 5 dirhem eda etse, vezne itibar eden İmâmeyn'e göre câizdir. İmam Züfer'le İmam Muhammed'e göre câiz değildir.

2. Mağşûş 5 dirhem yerine kıymeti bu miktarı tutan hâlis 4 dirhem verse, yalnız İmam Züfer'e göre câizdir.

3. 200 dirhem vezninde, fakat sınaati cihetiyle 300 dirhem değeri olan gümüş bir ibrik sahibi, bu malının zekâtını aynen gümüş olarak eda etmek isterse, rub'u öşür yani kırkta bir olarak 7.5 dirhem kıymetinde 5 dirhem zekât vermek muktezâ iken 5 dirhem kıymetinde 5 dirhem verse, İmâmeyn'e göre câizdir. Züfer ile Muhammed'e göre câiz değildir. Meğer ki sâhib-i mal bu 5 dirhemden başka 2.5 dirhem daha vere. Bu ibriğin zekâtını hilâf-ı cinsi ile takvîm ederek eda ederse bilicmâ kıymet muteberdir.⁸⁰

*Bedâiu's-sanâi'*de eimme-i selâsemizin bu nokta-i ihtilâf ve iştirakleri ve ta'bîr-i âharla semere-i ihtilâfın tezahür edip etmediği mesâil, daha güzel tasnif edilmiş bulunduğundan bu mühim hilâf-ı mesâili Kâsânî'nin lisanından da naklediyoruz:

1. Birisinin 100 dirhem gümüşü ile 5 miskal altını olsa, fakat bu altın ciyâdeti ve siyâgati cihetiyle 100 dirhem gümüş kıymetinde bulunsa İmâm-ı Âzam'a göre bu altın

hilâf-ı cinsi ile takvîm ve dirheme zammedilerek dirhem nisabı ikmal edilir ve zekat vâcib olur. İmâmeyn'e göre eczâ-i nisab tamam olmadığından zekât lâzım gelmez.

2. 100 dirhem gümüş ile 140 dirhem kıymetinde 10 miskal altını olan kimseye Ebû Hanîfe hazretlerine göre altının kıymeti gümüşe zammedilerek 240 dirhem hesabıyla 6 dirhem zekât lâzım gelir. İmâmeyn'e göre altın ile gümüş eczâsı cihetiyle bir nisâb-ı tâm olduğundan rub'u öşür hesabıyla 5 dirhem zekât lâzım gelir.

Bu meselelerde İsbîcâbî, Neseî, Burhânüşşerîa, Sadrüşşerîa hep İmâm-ı Âzam mezhebini tercih etmişlerdir.

Altın ile gümüş, vezni ve kıymeti cihetiyle müsavi miktar ve derecede olursa, semere-i ihtilâf tezahür etmez. Meselâ, 1) 100 dirhem gümüş ile 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altının, 2) 150 dirhem gümüş ile 50 dirhem gümüş kıymetinde 5 miskal altının, 3) 15 miskal altın ile 5 miskal altın kıymetinde 50 dirhem gümüşün,

Zekâtlarında eimme-i Hanefiyye arasında ihtilâf bulunmayıp her iki asıldaki ihtilâfın vücuduyla beraber bu meselelerde altın ve gümüşten birinin diğerine zammı hususunda icmâ vardır. 4) 100 dirhem gümüş ile 50 dirhem gümüş kıymetindeki 5 miskal altında zekât vâcib olmadığına da icmâ vardır. Çünkü bu meseleden ne kıymet itibariyle ne eczâ cihetiyle nisab tekemmül etmiştir.

Eimme-i Hanefiyyemiz ikmâl-i nisâb için altın ile gümüşten birisinde münferiden kıymet muteber olmadığına da ittifak etmişlerdir. Meselâ 100 dirhem vezninde bir ibrik, kıymet-i sinâiyyesi cihetiyle 200 dirhem değerinde olsa kıymeti itibarıyla bilicmâ zekât lâzım gelmez. Yine böyle 10 miskal vezninde bir altın tabak, kıymet-i sinâiyyesi cihetiyle 200 dirhem değerinde olsa bilicmâ kıymet-i cihetiyle zekât lâzım gelmez.

Buraya kadar zamma dair takrir ettiğimiz meseleler, gümüş ile altından her biri nisaba bâliğ olmadığı ve birinin diğerine zammı ile ikmâl-i nisâb edildiği surete aittir. Fakat bunlardan her biri nisabı tam olup nisab üzerine zâit olmazsa zam vâcib olmayıp her birinden ayrı ayrı zekât verilir. Birisini diğerine zam ile hepsini gümüşten veyahut altından vermekte de Hanefî mezhebinde beis yoktur. Yalnız revaç itibariyle fukara hakkında nâfi olan maden ile takvîm olunur.⁸¹

Zam meselesinde mühim bir cihet de urûzun yani ticaret metânının semeneyn yani dirhem ve dinar ile takvîm ve zammedilerek nisabın ikmalidir.

Bu izahatımızla, Hanefîler'in ve bilhassa sâhib-i mezhebimizin kıymet-i câriyeye ne derece ehemmiyet verdikleri tavazzuh etmiştir.

Ebû Hanîfe hazretlerinin yukarıdaki misalde 10 miskal altını 150 dirhem gümüş kıymetinde farzederek vaz-ı mesele edilen ictihadı ile Tâvûs, Zührî, Atâ'nın, "20 miskalden az olan altının kıymeti 200 dirheme bâliğ olursa zekât lâzımdır" hükümleri arasında ne fark vardır? Her ikisi de 1 miskalin 10 dirhemle takdirinin sabit bir düstûr-ı iktisâdî

olmayıp birtakım esbâb ü avâmilin tesiriyle kıymetlerinin zaman zaman tahavvül edebileceğini ifham eder ki, bunun türlü türlü emsalini aşağıda muhtelif tarihlere ait vekâyî ile göreceğiz.

Ezvâî'nin, Sevrî'nin mezhepleri de böyledir. Ahad-i nisâbeyni âhare zam ile zekâtın sebep-i vücûbu olan gınâ tahakkuk ettiği ve zekâtтан matlub olan gaye ile fukara hukukunun masûniyeti temin edildiği için İsbîcâbîler, Nesefîler, Burhânüşşerîalar, Sadrüşşerîalar hep Ebû Hanîfe'nin bu tarîk-i ictihadını tercih etmişlerdir.

Kıymet hususunda ve ahad-i nisâbeynin âhare zammedilmesinde Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Dâvûd hazerâtı muhalefet etmişlerdir. Bunlara göre nisabın bir cinsten olması şarttır. Bunlar, "Altın ile gümüş iki muhtelif cinstir. İkmâl-i nisab için sevâim gibi biri diğerine zammolunmaz" diyorlar. İmam Şâfiî *el-Üm*'de, "Bir kimse 1 kırat eksik olarak 20 miskal altın ile 1 kırat eksik olmak üzere 5 ukıyye gümüşe mâlik olsa bu altın ve gümüşten hiçbirisinden zekât lâzım gelmez. Ne altın gümüşe, ne de gümüş altına zammedilir" diyerek altın ve gümüşten her birinin başlı başına hâiz-i nisab olması esasını kabul etmiştir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre altın, gümüş asl-ı hilkatî ve semeniyeti itibariyle ticaret için i'dâd olunmak hususunda müttehid olan iki maldan ibarettir. Bu cihetle zekât hususunda altın ile gümüş cins-i vâhid gibidir. Yine bu itibarla her ikisi için zekâtта rub'u öşür yani kırkta bir miktarı vâcip olmakta altın ile gümüş birleşmiştir. Bununla beraber zekâtın sebep-i vücûbu olan gınâ tamamıyla mütehakkıktır.

Hanefîler'in bu babda istinat ettikleri delîl-i naklî de vardır: Bükeyr b. Abdullah b. Eşec'den⁸² ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem altını gümüşe, gümüşü de altına zammederek ikmâl-i nisab ile zekât verdikleri rivayet edilmiştir.⁸³

Hattâbî ikmâl-i nisâb için zammın câri olmadığına ulemânın ittifak ettikleri şu iki noktayı bildiriyor: **1)** Koyunun, sığırın, devenin, **2)** Hurma ile üzümün zekâtlarında zammın muteber olmadığına ulemâ ittifak etmekle beraber yalnız buğday ve arpa gibi hububatın yekdiğerine zammedilmesinde ihtilâf edilmiş ve ulemâdan çoğu bu hususta zammın câri olmadığı ictihadında bulunmuştur. Sevrî, Evzâî, ashâb-ı re'y, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hep bu menfi re'y ashabındandırlar. İmam Mâlik rahmetullah buğday arpaya zammolunur. Fakat pamuk gibi mahsulât, hububata zammolunmaz demiştir.

ZİYÂDE-İ NİSÂBA DAİR AHKÂM

Ziyâde-i nisab yani iki farîza arasındaki küsurat zekâta tâbi midir, değil midir? Bu cihet Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde bildirilmemiştir. Bu hususta imamlar arasında ihtilâf

82 Bükeyr b. Abdullah el-Mahzûmî'dir. Ebû Ümâme b. Sehl'den, Saîd b. Müseyyeb'den rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Mahreme ile İbn Aclân, Amr b. Hâris rivayet etmiştir. Nesâî sâhib-i terceme hakkında, "Bükeyr, sikadır hüccettir" demiştir. Vâkıdî de 115 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*, s. 44).

83 *Bedâiu's-sanâi'*, II, 19.

vardır. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Sevrî, Şâfiî, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf ve Muhammed ile umumiyetle ehl-i hadîs nisabdan fazla miktarda az olsun, çok olsun rub'u oşûr hesabıyla yani kırkta bir zekât lâzımdır demişlerdir. Bu ictihad Ali b. Ebû Tâlib' den Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümden de rivayet edilmiştir. Bunlara göre zekâtın sebab-i vücûbu olan gınâ, asl-ı nisaba mâlik olmakla tahakkuk ettikten sonra ziyadesinde velevki az ve meselâ 201 dirhem olsun, 5 dirhem ile beraber 1 dirhem kırkta biri zekât lâzım olması gayetle mâkuldür ve fukara hakkında daha menfaatlidir.

İmam Ebû Hanîfe ile bazı eimme-i selef 200 dirhemden fazla olan gümüşte 40 dirheme ve 20 miskale zâit olan altında 4 dinara bâliğ olmadıkça bir şey lâzım gelmez. 240 dirheme bâliğ olan gümüşte 40 dirhem için 1 dirhem ve 24 dinara bâliğ olan altında 4 dinar için 1 dirhem zekât vâcib olur demişlerdir ki, bu da amelî bir hesap ve ictihaddır.

Tâvûs el-Yemânî rahmetullah ise servet sahiplerine karşı daha ziyade genişlik iltizam ederek her 200 dirhem gümüşte 5 dirhem, her 20 miskal altında nısf miskal zekât lâzımdır. Aralarındaki küsuratta zekât yoktur demiştir.⁸⁴

BU MUHALİF İCTİHAD SAHİPLERİNDEN HER İKİ TARAFIN İSTİNAT ETTİKLERİ DELİLLERİ ŞUNLARDIR:

Mâ fevka'n-nisab az olsun, çok olsun zekât lâzımdır, ictihadında bulunan fukahanın delillerini beyan ederek Nevevî diyor ki: Cumhûr-ı ulemâ sallallahu aleyhi ve sellem, *“Gümüşte rub'u oşûr zekât lâzımdır”*⁸⁵ kavli-i şerifinin umumu ile istidlâl ederek bu umumda nisab ve mâ fevki dahildir, demişlerdir. Ebû Hanîfe'nin istinat ettiği hadis ise zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir.

Şârih Allâme Aynî, Nevevî'nin bu, “Ebû Hanîfe'nin istinad ettiği hadis, zayıftır, şâyân-ı ihticâc değildir” sözünü izah ederek diyor ki: Nevevî bununla Dârekutnî'nin *es-Sünen*'inde Minhâl b. Cerrâh ve Ubâde b. Nessî vasıtasıyla Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadisin senedi hakkında yine Dârekutnî'nin tenkidine işaret etmek istiyor. Dârekutnî'nin rivayeti ve intikâdî şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali ve zekât âmili olarak gönderirken umumiyetle zekâtın evsaf ve makâdiri hakkında verdiği tâlîmatı meyanında, *“Kesirden zekât alınmaması, 200 dirhem gümüşte 5 dirhem alıp 200 dirhemden fazlasında 40 dirheme bâliğ olana kadar bir şey alınmaması ve 40 dirheme bâliğ olduğunda 1 dirhem zekât alması”* hususuna dair bir emrin bulunduğunu Hazret-i Muâz haber vermiştir.⁸⁶

Dârekutnî bu hadisin senedi hakkında diyor ki: Bu hadisin senedindeki Minhâl b. Cerrâh, Ebû Atuf denilen zattır. Metrûkû'l-hadîstir. İbn Hibbân, Minhâl'i tekzip ederdi.

84 Umdetü'l-kârî, IV, 287; el-Mebsût, II, 189.

85 {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

86 {DK1880 Dârekutnî, es-Sünen, II, 92.}

Abdülhak da, yalancıdır, demiştir. İbn Ebû Hâtım de, Minhâl'i bilir misiniz? diye babamdan sordum. O da, "Metrûkü'l-hadîstir. Kendisinden hadis zabt ü tahrir edilmez, diye cevap verdi" demiştir. Beyhakî de bu hadisin isnadı hakikaten zayıftır, suretinde tenkit etmiştir.

Şârih Aynî, Muâz b. Cebel hadisinin senedi hakkındaki bu intikâdâtı bu suretle naklettikten sonra meselenin iç yüzünü ve orada gizlenen mezhep taassubunu açığa vurarak şöyle teşhir ediyor: Beyhakî bu hadisi, "Gümüş nisabının vaksı yani kesri hakkındaki haberdır" diye açtığı bir babında zikretmiş ve yalnız bu hadisi rivayetle iktifa eylemiştir. Halbuki bu babda asıl rivayet edilmesi icap eden Amr b. Hazm ile Ali radi-yallahu anhumânın hadisleri vardır. Beyhakî bunlardan Amr b. Hazm hadisini, "Zekâtın Farziyeti" hakkındaki bir babında, Hazret-i Ali hadisini de "Zekât-ı Hayl" babında zikrettiği halde mâ beyne'l-farîzayn nisabın kesri hakkında rivayet etmekten ihtizar etmiştir. Sebebi? Bu babın, hasmın mezhebini beyana dair bir bab olmasından başka bir şey değildir.

Beyhakî gümüşün kesri hakkındaki Amr b. Hazm hadisini ki, Resûl-i Ekrem'in müşârün ileyh hazretlerini Yemen'e memuren izâm ederken, onun vedâati ile Yemenliler'e gönderdiği bir mektupta, "*Her 5 ukıyye gümüşte 5 dirhem zekât vâciptir. Bunun fazlasında da her 40 dirhemde 1 dirhem zekât vardır*"⁸⁷ buyurduğunu rivayet ettikten sonra: "Amr b. Hazm hadisinin isnadı güzeldir. Huffâz-ı hadîsten bir cemaat isnâd-ı hasenle mevsûlen rivayet etmişlerdir" diye bu hadisin senedi hakkında güzel şehâdetle bulunuyor. Sonra Ahmed b. Hanbel'in, "Amr b. Hazm hadisinin, bir hadîs-i sahîh olduğunu umarım" dediğini rivayet ediyor.

Şârih Aynî'nin Ebû Hanîfe namına irat ettiği diğer delilleri ve cevapları 60, 61. sayfalarında muharrerdir. Mütalaa olunsun.

VEZNİN EHEMMİYETİ, SENCELER VE CAM DİRHEMLER

Sadr-ı İslâm'da veznin kıymet-i hukûkiyye ve şer'îyyesine son derece ihtimam edilerek dirhemlerin ve dinarların vezn-i şer'îlerini tayin ve daima muhafaza ve murakabe etmek için sabit ve tagayyürü gayri kâbil bir mikyasa lüzum görüldü. Abdülmelik zamanında müslüman sikkesi ıslah ve darbedildiği sırada bu ihtiyaç da düşünüldü. Zücâcdan mâmul sencerler ve halk dilinde müsta'mel olduğu tabir ile dirhemler imal edildi.

Bu sencerler, dirhem ve dinara ve bunların nisfiye ve rub'îyyelerine mahsus olarak ibârât-ı muhtelifle ile ve târîh-i darbı, mikdâr-ı vezni ve bazı dâriblerinin isimleri ile meskûk ve nukuda müşâbih idi.

Makrîzî diyor ki: Nukûd-ı İslâmiyye'nin vezinleri bu sencerlerle kontrol edilir, Hârûnürreşîd devrine kadar bu işle bizzat halifeler meşgul olurdu. Hârûnürreşîd zama-

87 وكتب رسول الله صلى الله عليه وسلم في كتابه الذي بعثه إلى اليمن مع عمرو بن حزم وفيه: وفي كل خمس أواق من الورق خمسة دراهم، وما زاد ففي كل أربعين درهما درهم [رواه البيهقي] {BS7357 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 150.}

nında bu âdet kaldırılıp veziri Ca'fer el-Bermekî mârifetiyle muayene ve murakabe olundu. Müşârûn ileyh de yalnız dinarlara ehemmiyet vermekle dirhemler bozulmaya başladı.

Filhakika Hârûnürreşîd devrinde altınların vezni kadar ciyâdet ve hâlisiyetine de ehemmiyet verilmiştir. Emevîler zamanında dinarlar 21 ayarında iken Hârûnürreşîd altınlarının ayarı 23 1/2 ve kadar yükseldiğini İsmâil Galib Bey bildiriyor.

Dirhemlere gelince, Emevîler zamanında gümüş paraların da dinarlar gibi vezinlerine, ayarlarına ihtimam edilmiştir. Bu dirhemlerin üzerine nişâne-i ciyâdet olarak بخ “bah” kelimesi vazolunurdu. Gitgide bu lüzum daha ziyade kesb-i ehemmiyet etmiş olmalıdır ki, bir müddet sonra basılan gümüş paraların üzerine bu kelime çifte olarak “bah bah” yazılmıştır. Bu kelime asvattandır. İsticâde ve istihsâne mevzuudur. İyi ve sâfi emektir.⁸⁸

Makrîzî, “Altınların tamâmiyet-i vezin ve ayarları muhafaza olunduğu halde dirhemlerin vezinleri Seffâh'ın evâhir-i saltanatında 1 habbe, sonra 2 habbe ve Ebû Ca'fer Mansûr'un zamanında 3 habbe eksildi. Daha sonra 178 senesinde bir kırat kadar tenzil edildiğini ve 184 tarihinde ise bu noksanın 4 kırat ve 1.5 habbeye bâliğ olduğunu” bildiriyor ki dirhemlerin vezni üçte bir derecesine yakın eksilmiş oluyor. Galib Bey de meskûkât-ı mevcûdeden bazıları inde'l-vezn Makrîzî'nin bu müddeâsının doğruluğunu göstermekte olduğunu haber verip Mütevekkil-Alellah'tan sonra, gerek ayar gerek vezince, dirhemlerin hayli tenzil ve tağyîr edildiği anlaşılmaktadır, diyor.

İkinci mühim bir mesele dirhem ile dinar arasındaki nisbet-i kadîmenin bozulmaya başlamış olmasıdır. Asr-ı saâdet'ten beri 1 dinar 10 dirhem kıymetinde itibar olunarak rayiç olagelmış ve Abbâsîler tarafından da öylece kabul ve ibkâ edilmiş idi. Sonraları dirhemlerin ayarları tenâkus etmekle beraber dinarlar ile olan nisbetinde de az çok tefâvüt zuhura gelmiştir.⁸⁹ Galib Bey, “Ancak bu farklar bugün vezindeki tefâvüt derecesinde vâzıh bir surette mazbut değildir” diyor da bu nisbeti de yine Makrîzî'nin lisanından Mısır'da cereyan eden bir hadiseyi naklederek öğreneceğiz: Makrîzî diyor ki: Dirhemlerin vezni, ayarı ol kadar bozulmuştu ki, dirhemnin rayici sukut ede ede 339 senesinde Mısır'da 1 dinar 34 dirhem itibar edilecek derecede dirhem rayici düşmüştü. Bu piyasa tahavvülâtı Fâtımîler'den Hâkim-Biemrillâh zamanına tesadüf etmişti. Artık halkın sıkıntısı son haddi bulmuştu, şikâyetler yükselmeye başladı. Hükümet yeni dirhem darbetmeye mecbur oldu, derhal sarraflara yirmi sandık derununda yeni dirhem dağıtıldı ve bir beyannâme neşredilerek eski dirhemlerle muâmele men edildi. Halkın elinde bulunan eski dirhemleri darphâneye götürüp dört eski dirhem mukabilinde bir yeni dirhem almak suretiyle tebdil

88 **Bah** (بخ) kelimesi *Kâmus Tercümesi*'nde şöyle izah ediliyor: Bu kelimenin resmolunduğu akçeye “bahî” itlak olunur. “Bah bah” da pek ziyade kabul ve istihsan makamında istimal edilir yahud da medih ve fâhir makamında söylenir. Pek ziyade sâfi ve ceyyid olan parayı her gören “bahbah” der olacaktır. Lisanımızda “peh peh” denir ki, ondan muharreftir. Fârisî'de “hûşâhuş, nîkânîk, zehî zehî” ile eda ederler.

89 *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye*, Topkapı Müzesi Katalogu, Mukaddime, s. 63.

edilmesi ilân olundu. Yeni dirhem için de rayiç olmak üzere 1 dinar 18 dirhem kıymetinde itibar edildi.⁹⁰

Bu malî tezezbüb diyâr-ı Mısır gibi menâtık-ı İslâmiyye'nin en zengini ve zamanın İngiltere'si mesabesinde altın mahzeni olan medenî bir muhitte bu derece had bir şekilde girerse, diğer diyâr-ı İslâmiyye'deki vaziyet bundan eksik değildi, herhalde fazla olması icap eder.

Pek âşikâr görülüyor ki, Asr-ı saâdet'teki iktisadî vaziyet ve altın ile gümüş arasındaki kıymet nisbet yalnız Emevîler zamanında tam ve kâmil olarak devam edebilmiştir ve Asr-ı saâdet tebâüd ettikçe bazı menâtık-ı İslâmiyye'de az çok bir fark görülmüştü.

Mevzumuzun bu safhasına dair olan izahımızın sıhhat ve isabetini de yine âsâr-ı atîka ilmî bir levha halinde gözlerimizin önünde canlandırıyor. Nukûd-ı kadîme-i İslâmiyye kurûn-ı ahîrede âsâr-ı atîka ilminin en mühim bir şubesi i'dâdına girmiştir. Ehl-i rivayetin bu mevzua dair verdikleri mâlûmatı tamamıyla teyit ve tevsik eylemekte bulunması ciyetiyle de bizim için pek ziyade ehemmiyeti haizdir. Bilhassa bu sencât-ı zücâciyye sadr-ı İslâm'daki dirhem ve dinarların hiç tehâlûf etmeksizin vezinlerini bildirmesi cihetiyle çok mühimdir. Bunlar hakkında İsmâil Galib Bey katalogunun mukaddimesinde gördüğümüz mâlûmatı not olarak bildiriyoruz.⁹¹

NAKDİN LUGAVÎ VE ISTILAHÎ MÂNASI

Bir şey satın alındığında derhal verilen peşin paraya nakit denir. Mâna-yi masdarîden me'huz olup “*nesîe*”nin yani vade ile bey'in mukabilidir, cem'i nukûd gelir. Vezni ve ayarı düzgün ve bütün evsâf-ı ciyâdeti haiz paraya da nakit denir ve bizce matlub olan da budur. Nakit, paranın züyûfunu halisinden seçip ayırmak mânasına da masdar olur.

Fukaha nakdi, altın ile gümüş ve bunların madrub ve meskûküne tahsis etmişlerdir. Ceyyid olsun, olmasın bir fark görmemişlerdir. Yine fukaha altın ile gümüşten başka madenden ittihaz ve kabul edilen fûlûs ve evraka hakiki olarak nakit ismini izâfe etmeyip bunlara ancak teşbih tarikiyle nakit derler. İktisatçılar nakdi daha geniş mânada istimal ederek vâsıta-i mübâdele olan her şeye hakiki mânasıyla nakit ıtlak ederler. Fukaha göre, semenin sıhhatinde, onun şer'an istimali câiz ve helâl olan eşyadan olması şarttır. Bu sebeple mülevves bir yağın, rakı ve şarap gibi müskirâtın, âlât-ı lehv ü tarabin nakit makamında vâsıta-i mübâdele olarak istimleri câiz değildir. Fakat iktisat ilmi bir kayd-ı dinî ile mukayyet olmadığı için iktisatçılarca eşyanın hill ü hürmetine iltifat edil-

90 Makrîzî, *en-Nukûdül-kadîm*, s. 14.

91 Sencât-ı zücâciyye yani cam dirhemler, tarihî meskûkât içinde şâyân-ı dikkat âsârdan olup Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler asrında bazı halife ve ekser valilerin ve âmillerinin isimlerini şâmil olarak darp ve ihraç kılınmıştır. 1878 tarihinde Mösyö Jorj Londra'da bir bend-i mahsûs ile sencattan birtakımını neşr ü tarif etmiş ve Mösyö Lâdva dahi bunlardan bazı mühim kıtalarının Fransa meskûkât kabinesinde mevcut olduğunu söylemiştir. İstanlı Lâk-Pol geçen sene 1891 senesinde İngiltere Müzesi'nin neşreylediği bir katalogunda 400 kadar zücâc irâe eylemiştir.

memiştir. Gerçi fukaha ile iktisatçılar arasındaki bu ihtilâfın mevzubahsimiz olan nakd-i müteârefe bir şümül ve tesiri yoktur. Bunun haricinde gerek fukahanın gerek iktisatçıların ittifak ve iştirak ettikleri bir cihet vardır ki, bu da esman rayice ittihaz edilen ve millet tarafından müttefikan kabul ve itibar olunan her şeyin altın ve gümüş gibi vâsita-i mübâdele olarak nakit vazifesini görebilmesidir. Nakit hakkındaki bu geniş telakkî fıkhen de müsaittir. Çünkü urûz ve eşyadan herhangi bir nevin, semen ittihaz edilmesine bir mâni-i şer'î yoktur.⁹²

NUKUD-I KADÎME VE NUKUD-I AHÎRE

İnsanların târîh-i nukudunu tetkik eden âsâr-ı atîka ilmi kadim zamanlardan beri kavimlerin ve milletlerin nakit olarak muhtelif mübadele vasıtaları istimal ettiklerini kaydetmektedir. Habeşliler uzun zaman tuzdan nakit kullanmışlardır. İngilizler katır boncuğu denilen beyaz bir boncuk kullanmışlardır. Denizden çıkan ve ortası hurma çekirdeğinin yarığı gibi yarık bulunan bu boncuk, *Kâmus* müterciminin bildirdiği veç-hile isâbet-i ayn için çocuklara da takıldığından vaktiyle nazar boncuğu da denilmiştir. Farşlılar harmühre derler. Şimâlî Afrika halkı sincap denilen küçük hayvanın renkli derisinden nakit ittihaz etmişlerdir. Çinliler'in, Ruslar'ın ve bütün milletlerin kendilerine has birer nakdi vardı.

Aristo zamanında Yunanlılar demirden, Çinliler bakırdan, İberîler –ki Fırat nehrinin garbında beriyye-i Arab'a kadar uzanan vâsi arazide sakin kabilelerdir– kalaydan para icat etmişlerdir. Bu madeni nukud arasında bakır para öbürlerinden ziyade revaç bulmuş ve nukudu hadîdiyyenin yerini tutmuştur. Orta devirde Avrupa'da en çok tedavül eden nukud, işte bu madeni paralardı. Altın ve gümüş para pek azdı.

Gümüşün ilk defa para olarak istimali milâddan evvel 269 yılında Roma'da vuku bulmuştur. Altının nakit olarak ilk istimal edildiği yer de Mısır'dır. Altın ile gümüş kudret-i fâtıranın sinâat-i nukud için yarattığı en elverişli ve en değerli iki madendir. Bu cihetle şariatımız, bazı hususi haller istisna olmak üzere bu madenlerin sebeb-i hilkatleri haricinde kullanılmalarını haram kılmıştır. Altın ve gümüşün kesretle tedavülü, ancak Amerika'nın keşfinden ve Meksika, Kaliforniya, Avustralya madenleri işletilerek beşeriyetin aç gözü doyurulmaya çalışıldığı on yedinci asr-ı miladîden itibaren başlamıştır.⁹³

FELSLERİN NİSAB VE ZEKÂTİ

Fels “fâ”nın fethi ve “lâm”ın sükûnu ile ve eski tabirine göre, pula ve mangıra denir. Altın ile gümüşten başka madenî para demektir. Kable'l-İslâm ve ba'de'l-İslâm her ümmet ve millet için tarihin medenî ve en kıymetli nakit olarak kaydettiği maden, altın

92 *et-Tibyân fî zekâti'l-esmân*, s. 43, 44.

93 *et-Tibyân fî zekâti'l-esmân*, s. 45.

ile gümüştür. Fakat altın ile gümüş tedavüle başladığı halde bunların vaktiyle azlığı ve alış-verişte tesadüf edilen küsuratı bunlarla karşılamak mümkün olmaması, mangır istimalini idame etmiştir. Hatta iptidai milletlerde bu küsurat için yumurta, ekmek parçası, boncuk gibi şeyler kullanıldığını Makrîzî bildiriyor.

Dinar ve dirhem in İslâmî bir tarza tahviline teşebbüs edildiği Abdülmelik devrinde bu ihtiyaç da düşünülmüş, küsuratta kullanılmak ve ufak tefek ahz ü îtânın teshiline medâr olmak üzere bakır madenine müracaat edilmiş ve nuhâstan küçük kıtalar kesilerek fels denilmiştir.⁹⁴

Felslerin hakiki bir kıymeti olmayıp bunlar itibarî bir kıymet-i mevzûayı haiz idi. Bazan da iki kimse arasında mukaveleye rabtolunan bir kıymete itibar edilirdi.

Abdülmelik zamanındaki İslâm felslerinin ibtidâ-i darbına dair rivayet sahipleri sarîh mâlûmat vermiyorlar. Yalnız Makrîzî'nin Mısır tarihinde bildirdiğine göre, Velîd b. Abdülmelik fels darb olunmak üzere Mısır'da bulunan bakırdan mâmul cesîm bir heykeli izâbe ettirmiştir. Bir de meskûkât-i İslâmiyye âlimleri tarafından bu felslerin de harnube ağırlığında senceleri ve sırçadan mâmul modelleri bulunmuş ve sadr-ı İslâm'daki felslerin vaziyetlerini tayine medâr olmuştur. Bilâhare bunların da bakırdan başka kalay, demir gibi madenlerden müteaddit nevileri kesilmiştir.

Ehl-i rivayetin felsler hakkında bir haber nakletmemeleri Asr-ı saâdet'te ve Hulefâ-yi Râşidîn devirlerinde fels namıyla bir para tedavül etmediğine delâlet ediyor. Abdülmelik zamanında bakır mangırlar tedavüle başlayınca o zaman bunlardan fukaha bahse başlamış ve zekât lâzım olup olmadığı, aynından mı, yoksa kıymeti üzerinden mi zekât lâzım olduğu fukaha için zemîn-i ictihâd olmuştur. Esmân-ı mutlaka altın ile gümüşten ibaret olup bu iki cins maden hakkında vârit olan nusûsun zâhirine göre, bunlardan başka madenlerde ticaret kastı olmadıkça zekât lâzım olmamak icap eder. Fakat felsin damgalanarak rayiç semen olarak tedavüle başlaması üzerine, âlimlerin enzâr-ı tedkik ve ictihadlarını bu mangırlar kendisi üzerine celbetmiştir.

Piyasada tedavül eden bu paranın madeni hakkında nas olmadığı için kıyas tari-kine gidilmiştir. Makîsün aleyh olan nakdeyne yani altın ile gümüşe ait olan vücûbu zekât hükmü, bu iki madenin semen-i malî olmalarından dolayı mıdır? Yoksa aynından yani altın ve gümüşün zatî kıymetlerinden dolayı mıdır? Diğer bir tabir ile bu iki maden hakkındaki vücûb-ı zekât hükmü, bunların semen-i malî olmaları gibi bir vass-ı ârızî ile muallel bir hüküm-i şer'î midir ki, fülûs ile aralarında kıyâs-ı cârî olabilsin, yoksa ta'lîlî bir hüküm değildir ki kıyas mümkün olmasın? Hilâfiyata ve mezâhib-i fihhiyyeye dair kitaplarda gördüğümüz muhtelif ictihadlar bu iki nokta etrafında toplanıyor.

94 *Kâmus Tercümesi*'nde felsin ikinci şöyle bir mânası da bildiriliyor: Fels, zimmîlerin boğazlarında olan cizye mührüne denir ki, selefte cizyesini eda eden zimmîler, cizyedar mührüyle mahtûm olan kâğıdı boyunlarına ta'lik ederlerdi. İftihar için ve mutâlebeden tahaffuz için. Nitekim hâlâ çoban makûleleri dahî cüzdan gibi bir zarfa vaz edip hamâilvari boyunlarında taşırlar.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin felslerin zekâtı hakkındaki ictihadları müs-bettir ve gayetle sarihdir. İmam Mâlik'in ictihadı ise muhtelifdir ve daha doğrusu menfidir.

İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadını İmam Hasan şu suretle nakletmiştir: Fülûse, bakır veya kalay derâhime veyahut gümüşü tefrik edilemeyecek derecede az ve müstehlek olan mağşûşaya mâlik olan kimse bunları ticarete kullanıp nemâlandırıyorsa, bunların kıymetine itibar edilip kıymetleri gümüşü galip olan bir para ile 200 dirhem kıymetine bâliğ olursa, zekât vâcip olur. Eğer ticarete kullanmayıp intifâ edilmiyorsa, zekât vâcip değildir.

*Bedâiu's-sanâi'*de Ebû Hanîfe hazretlerinin bu ictihadını İmam Hasan lisanından nakleden Kâsânî merhum, devam edip diyor ki: Mâverâünnehir'de yetişen en kadim meşâyih-i Hanefiyye'nin, o diyarın en eski nakdi olan gatârife parası hakkındaki hükümleri de sâhib-i mezhebin yukarıdaki ictihadına muvâfıktır.

Mâverâünnehir meşâyih-i, "Gatârife paraları tedavül eden rayiç bir semen oldukça bu paraların, gümüşü galip bir para ile takvîm edilerek kıymetine itibar edilir. Hâl-i revacda değilse, bakılır: Ticarete kullanılıyorsa yine kıymetine itibar edilir. Ticarete kullanılmıyorsa, bu surette gümüşü muhtevi olup da ihtiva ettiği gümüş 200 dirheme bâliğ oluyorsa veyahut nakdeynden birisine zammedilmek suretiyle mecmuu 200 dirhem tutuyorsa, ihtiva ettiği gümüş miktarı zekât lâzım gelir" demişlerdir ki bu da sâhib-i mezhebin ictihadının şümülünü göstermektedir.

Kibâr-ı eimme-i Hanefiyye'den Ebû Bekir Muhammed b. Fazl-ı Buhârî de, "Gatârife paralarının 200 adedinde rub'u öşür yani kırkta bir hesabıyla ve sayı ile beş adet zekât lâzım geldiğine dair fetva vermiştir. İmâm-ı müşârün ileyh, "Gatârife felsleri bizim en kıymetli paramızdır. Başka yerlerin gümüş paraları derecesindedir. Biz kendi paramızı biliriz ve ona itibar ederiz" der imiş. İmam Halvânî ve Serahsî de üstat Ebû Bekir'in bu fetvasını ihtiyar etmişlerdir ki yakında izah edeceğiz. Bundan sonra Kâsânî, "Selefin bu babdaki kavli fıkıh noktainazarından daha sahihtir" diyor.⁹⁵

Şürünbülâlî'den naklen *İbn Âbidîn Hâşiyesi'*nde fülûsün zekâtı daha basit bir şekilde şöyle bildiriliyor: Fülûs esmân-ı râyice veyahut ticaret metâi olursa, kıymeti üzerinden zekât vermek vâcip olur. Ne semen-i râyic, ne de ticaret metâi olmazsa zekât vâcip değildir.⁹⁶

Hidâye kâriinin *Fetâvâ*'sında da, felslerde zekâtın vücûbu, mevki-i muâmelede bulunması ve kıymetinin 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına müsavi miktara bâliğ olması ile meşruttur, deniliyor ki, bu da felslerin zekâtı hakkında en vâzıh bir fetvadır.

Şu da hassaten şâyân-ı kayıttır ki: Felsler semen olmakta nakdeyne yani altın ile gümüşe benzediklerinden altın ile gümüşün nisabını ikmal için fukahâ-i Hanefiyye felsin bu iki nakde zammolunmasını da iltizam etmişlerdir.

95 *Bedâiu's-sanâi'*, II, 17.

96 *İbn Âbidîn*, II, 43.

HULÂSA. Hanefîler'e göre nakdeyne taalluk eden vücûb-ı zekât, nakdeynin fibrî olan veyahut örfî olarak devam edip gelen semeniyetleriyle muallal bir hükm-i şer'î olduğundan semen olarak tedavülde bulunan ve bu suretle nemâ ve ticareti müfit olan fülûs, nakdeyne kıyas ve ilhak edilerek zekâta tâbi olur. Âhiren fülûsün revacı arttığından, sahibi ister onu ticarete kullansın, isterse kullanmayıp zatî ihtiyacına sarfetsin, isterse iddihar eylesin, hiçbir farka tâbi olmayarak zekât lâzım gelir. Mâlikîler'e göre, fark olduğunu yakında göreceğiz.

Felsin zekâtı hakkında İmam Şâfiî'nin ictihadı da esas itibariyle İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadına muvâfıktır. Sâhib-i *Tırâz* İmam Şâfiî'nin İmam Ebû Hanîfe ile beraber fülûsün zekâtı kıymetine göre aynından lâzımdır dediklerini naklediyor ki, fülûsün zekâtı altın ve gümüşten birisi ile takvîm edilerek kıymeti nisaba bâliğ olmak üzere aynından lâzım gelir demek olur. Fakat Hanefî kitaplarında Ebû Hanîfe'nin, aynından zekât olduğuna dair bir nakle tesadüf etmedik.

Mâlikîler'in felsler hakkındaki ictihadına gelince, Mâlikîler'in kavlı-râcihine göre, damgalı felslerde yani altın ile gümüşten başka rayiç olan herhangi madenî parada zekât vâcip değildir. Fûrû-i Mâlikîyye kitaplarının en meşhuru olan *el-Müdevvene*'de,⁹⁷ "200 dirhem gümüş kıymetinde yıllamış fülûse mâlik olan kimseye zekât yoktur. Meğer ki, o fülûs, tedavülde bulunup da ticaret metâi gibi takvîm edile!" denilmiştir. Bir kısım Mâlikî fukahası *el-Müdevvene*'deki bu takvîm sözünün zâhirine bakarak sâhib-i mezhebin maksadı, "Fülûs gerek ticaret metâi olsun, gerek rayiç semen olarak ticaret hayatında kullanılsın. Her iki halde urûz gibi takvîm edilerek nisab ve zekâtı tayin ve ihraç edilir. Eğer ticarete kullanılmayarak sahibi kendi havâici için istimal veyahut iddihâr ederse, kavlı-râcihine göre, ne aynından ne de kıymeti üzerinden zekât lâzım gelir" demek olduğunu bildirmiştir.

Kâdî İyâz *et-Tenbihât*'ında, fülûs hakkında İmam Mâlik'in re'y ve ictihadı muztaribdir, diyor.

İmam Mâlik'in felsler hakkındaki kavlı ve ictihadını İbn Rüşd *el-Mukaddimât*'ında şöyle izah ediyor: İmam Mâlik'in meşhur olan, "Fülûste zekât yoktur" kavli ile muradı, "Fülûsün zekâtı nukud gibi değildir. Fülûsün sahibi bunun ne zatı ne de kıymeti itibariyle zekât ile mükelleftir" demektir. Bu ise fülûsü ticarete kullanıp tenmiye eden kimşenin urûz-ı ticâretin takvîmi gibi kıymeti üzerinden zekât ile mükellef olmasına münâfi değildir.

97 *el-Müdevvene*, Ebû Abdullah Abdurrahman b. Kâsım el-Mâlikî'nindir. Mâlikî mezâhibine dair yazılan ilk eserlerden birisi olup en meşhur ve muteberidir. *el-Müdevvene*'nin müellif-i muhteremi İbn Kâsım, İmam Mâlik'in ehass-ı ashabından âlim ve zâhid bir zat idi. İmam Mâlik'ten ilim aldıktan sonra Mısır'da Mâlikî mezhebinin neşr-ü tedvine sa'y ederek *el-Müdevvene*'yi yazmıştır. 191 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Bu kıymetli Mâlikî kitabı üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Kâdî Ebû'l-Fadl İyâz'ın da *et-Tenbihât*'ı vardır ki, التنبیهات المستنبطة في شرح مشکلات المدونة namını taşımaktadır. Bu *et-Tenbihât* üzerine de tehzipler, ta'likler yazılmış, ihtisar da edilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 411; *et-Tabakât*).

طراز المذهب de de⁹⁸ deniliyor ki: “Fülûste zekât yoktur” kavlinin zâhirine nazaran bazı Mâlikî fukahası, “Mevki-i tedâvüldeki felslerin vezni ve adedi itibariyle değil, belki kıymeti üzerinden zekât vâciptir” demişlerdir.

HULÂSA. Fukahâ-i Mâlikiyye de ticarete kullanılan felslerde zekâtın lüzum ve vücûbuna kâil olarak sâhib-i mezhebin meşhur olan kavlini ve menfi ihtihadını te’vil ile meşgul olmuşlardır.

EVRAK-I NAKDİYYENİN ZEKÂTI

İcat tariki ve istimali itibariyle nukud arasında en son ve binnisbe en yeni olanı varaka-i nakdiyyedir. Maamafih bunun tarihi de milâdî on üçüncü asr-ı milâdîye kadar yükselir. Bu tarihte Çinliler siyah dut veyahut böğürtlen ağacının yaprağından kâğıt ve para icat ve ittihaz etmişlerdir. Çinliler’den sonra da İranîler arasında şâyî olmuştur. Aradan asırlar geçtikten sonradır ki, Avrupa’da kâğıt para kullanılmaya başlamıştır. Zamanımızda ise dünyanın her tarafında, medenî, bedevî her millette kâğıt paranın altından, gümüşten ziyade tedavülü umumi bir örf olmuştur. Varaka-i nakdiyyenin bu kesret-i teâmülüne ve vâsıta-i mübâdele olmakta altının, gümüşün yerini tutmasına, bunlardan başka mal ve servet ittihaz edilmesine nazaran bu kâğıt paraya da nakit gibi itibar ederek zekâtını vermek ve fukarayı müstehik olduğu eczâ-i hukukundan mahrum etmemek muktezâ-i hikmet ve şîâr-ı ma’dilettir. Bir de varaka-i nakdiyyeden zekât verilmesi esası kabul edilmekle hasis ruhlu ağniyâ için emvalini evrâk-ı nakdiyyeye tahvil ederek zekâttan kaçmak yolu kapatılmış olur. Bunlar varaka-i nakdiyye zekâtının birer delîl-i mâkulüdür. Fikhî tetkikimiz de aşağıda görülecektir.

Varaka-i nakdiyye ve kâime-i nakdiyye dediğimiz bu kâğıt para, lisanımızda İngilizce adı ile “banknot” diye de zebânzeddir. Şemseddin Sâmî Bey *Kâmus-ı Türkî*’sinde banknot, “İngilizce banka kâimesi, her memlekette millî bankanın akçe makamında tedavül etmek üzere çıkardığı muhtelif miktar ve kıymetli kâime-i nakdiyye” diye tarif ediyor. Şimdi varaka-i nakdiyye, kâime-i nakdiyye, banknot dediğimiz bu kâğıt parayı fels hükmünde sayarak zekâta tâbidir, diyecek miyiz? Bunun da vaz’î ve itibarî olan kıymetini, hılkî ve hakikî kıymet yerine kabul edecek miyiz? Altın ile gümüş zekâtının vücûbu, bir hükm-i muallel veyahut gayri muallel olduğuna göre mevki-i tedavüldeki felsler hakkında câri olduğunu yukarıda gördüğümüz ihtilâfın, bu varaka-i nakdiyye hakkında da tamamıyla câri olduğuna hükmedebilecek miyiz? Bunun da bir semen-i râyic olduğuna bakarak, ticaret metânının takvîmi hakkında yakında göreceğimiz kıymet nehcine bunu da ilhak ve sevkdebilecek miyiz?

98 مذهب İmam Ebû İshak İbrâhim eş-Şîrâzî’nin Şâfiî fikhına dair mühim bir eseridir. 455 tarihinde telif etmeye başlamış 469’da bitirmiştir. Şâfiî fukahası tarafından pek çok şerh yazılmıştır. Birisi de budur (*Keşfü’z-zunûn*, II, 57).

Yoksa varaka-i nakdiyye fels hükmünde değildir, diyerek ve bu tevâlî eden istifhamlara toptan menfî bir cevap vererek, “Varaka-i nakdiyyede zekât yoktur” mu diyeceğiz?

İşte kâime-i nakdiyyenin zekâtını tetkik etmeye başlarken bu babdaki tetkikatımızın hutut-ı esâsiyyesini, yukarıdaki suallerde hulâsa etmiş bulunuyoruz. Şimdi bunlara cevap vermeye başlayacağız.

İlk bakışta varaka-i nakdiyyeyi fels hükmünde saymak imkânsız gibi görünüyor. Çünkü felsler, kâğıt gibi değil, belki kâğıda muhaliftir. Bunun kıymet-i mevzûasıyla beraber az çok kıymet-i zâtıyyesi de vardır ve bu itibarla fels, nakdeyne mülhak olup zekâta tâbidir, zannolunarak felsle varaka-i nakdiyye arasında bir fark görülebilir. Fakat bu farkın, nakdin kıymeti üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Çünkü nakdin rayiç kıymetini, milletin irâde-i umûmiyyesi vazeder ve teamül ile muteber olur. Tedavülü de irâde-i umûmiyyenin tecellisidir. Zamanımızda dünyanın her tarafında câri olan iktisadî örf budur. Binaenaleyh bugün nakit olmakta az olsun, çok olsun zatî kıymetin hiç tesiri yoktur. Binaenaleyh Hanefî fukahasının fels hakkındaki noktainazarlarına göre yani felsin semen-i râyic olarak tedavülde bulunması, yahut ticaret metâi olması nasıl kıymeti üzerinden zekâtı icap ediyorsa varaka-i nakdiyye de milletin hey’et-i umûmiyyesinin bahşettiği kıymet üzerinden zekât lâzım gelir. Hanefiler’e göre, nakdeyne taalluk eden vüçûb-ı zekât yukarıda bildirdiğimiz veçhile nakdeynin fitrî olan veya müteâmel bulunan semeniyyeti ile muallel bulunduğundan tedavülde bulunarak nemâ ve ticareti ifade eden fülûs, nakdeyne kıyas ve ilhak edilerek zekâta tâbi olduğu gibi kavâim-i nakdiyyeden de zekât vermek vâcip olur. Hatta bu varaka-i nakdiyye ister ticarete kullanılsın, ister kullanılmayıp sahibi kendi ihtiyacına sarfetsin, isterse iddihâr eylesin, zekâta tâbi olmakta hiçbir fark yoktur.

Usûl-i Şâfiyye’ye göre evrâk-ı nakdiyye düyûn senedâtına kıyas edilerek zekâta tâbidir, denilirse de Hanefiler’ce kıyas tariki ile senebe-sene fevrî olarak zekât ile hükmetmek mümkün değildir.

Şöyle ki: Birisinin diğer bir kimseden alacağı olup da üzerinden bir sene mürûr ettiği ve medyun, borcunu ödeyecek derecede zengin ve muteber olduğu halde borcunu inkâr etmezse bu zimmet, vedâ hükmünde olup bir sene mürûrunda ister tahsil ve kabzetsin, ister etmesin dâiyne, zekâtını tâcil edip vermek Şâfiîler’e göre vâciptir. Evrâk-ı nakdiyyenin de bu suretle her sene zekâtını fevrî olarak vermek vâcip olur.

Halbuki Hanefiler’ce düyûn-ı kaviyyede bile havelân-ı havl yani borcun üzerinden bir sene mürûrunu müteakip zekât farz olmakla beraber derhal tediye icap etmez. Belki bu borçtan en aşağı 40 dirhem kabz-u tahsil edilinceye kadar zekât tehir olunur. 40 dirhem tahsil edilince 1 dirhem, 80’de 2 dirhem ve bu suretle tahsilât nisbetinde zekât verilir. Çünkü Hanefî mezhebinde bu yıllanmış borcun zekâtı farzdır. Fakat bu farz, bir farz-ı fevrî değildir.⁹⁹

99 Umumiyetle fıkıh kitaplarında muharrer olduğu üzere, İmâm-ı Âzam hazretlerine göre deyn üç kısımdır: 1) Deyn-i kavî, 2) Deyn-i vasat, 3) Deyn-i zaîf.

Bu cihetle usûl-i Hanefiyye'ye göre evrâk-ı nakdiyye senedâtı düyûna kıyas edilerek alelfevr zekâta tâbi tutulamaz.

Mâlikîlerin evrâk-ı nakdiye hakkındaki ictihadları ise felsler hakkındaki ictihadları gibidir.

* * *

TEMBİH. Mevzubahsimiz olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin, ليس فيما دون خمس أواق صدقة “Beş ukiyye gümüşün mâdûnunda zekât vâcip değildir” fıkrası hakkındaki izahımız burada nihayet bulmuştur. Şimdi hadisin ikinci ve üçüncü kısımlarını izah edeceğiz.

Hadisin ikinci fıkrası, وليس فيما دون خمس ذود صدقة “Asgari üçer yaşında olan beş deveden aşağısında da zekât yoktur” suretinde idi. Bu fıkradan da devenin nisâb-ı zekâtı müstefâd oluyor ki, üzerinden en aşağı üç sene güzerrân eden beş deveden ibarettir ve böyle beş deveye mâlik olan kimseye bilicmâ bir koyun zekât lâzım gelir. Bu babda fukaha arasında hiçbir ihtilâf sebkememiştir. Tafsili aşağıda tercümesi 715 numara ile gelecek olan hadisin izahında görülecektir.

Zevd, üç ile on beş yaş arasında olan deveye denir. Ezvâd diye cemilenir.

Bazı ehl-i lugat iki yaşı mebdde olarak kabul etmişlerdir. Bazıları da müntehâyı yirmi, otuz yaşa kadar ilerletmişlerdir.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin üçüncü fıkrası olan ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة “Beş vesk miktarı mahsulün mâdûnunda da zekât yoktur” cümlesi ile de hurma, üzüm, hububat gibi mahsûlât-ı arzıyyenin nisâb-ı zekâtı tâlim buyurulmuştur ki, 5 veskten ibarettir.

Evsuk, veskin cem'idir. Aslında vesk, bir şeyi toplayıp yüklenmek mânasınadır.¹⁰⁰

DEYN-İ KAVÎ. Bir kimseye karzen verilen nukuddur. Yahut ticaret için icar edilen han, dükkân gibi akarar icar bedelleriyle ticaret mallarının bedeli olarak başkasının zimmetinde bulunan borçtur. Bu nevi deyn-i kavî nisab miktarı olduğu, yahut nisabdan dîn olup ve fakat sahibinin nisaba iblâğ edecek miktarda parası veya malı bulunduğu takdirde bir sene geçince zekât farz olur. Fakat bu farz, fevrî bir farz değildir, hemen zekât vermek lâzım gelmez. Belki bu matlubun en aşağı 40 dirhemi tahsil edilinceye kadar zekât tehir olunur. 40 dirhemden aşağı tahsilât için İmâm-ı Âzam'a göre zekât lâzım değildir.

DEYN-İ VASAT. Ticaret için olmayan ve sahibinin yedinde bir sene yılladığı halde zekât icap etmeyen emval bedelidir. Nafaka için et'ime bedeli yahut ticaret için olmayan ev, akar vesair emlâk ücreti olarak âharın zimmetinde bulunan deyndir. Bu nevi deyn-i vasat nisaba bâliğ olduğu ve yıllandığı anda zekât farz olur. Lâkin zekâtın edası deyn-i kavîde görüldüğü gibi tehir olunur ve en az 200 dirhem tahsil ve kabzedilmedikçe zekât lâzım gelmez. Deyn-i vasattan her ne zaman dâyin, medyûnundan 200 dirhem alırsa 5 dirhem zekât lâzım olur. 400 dirhem tahsil ederse 10 dirhem zekât verir ve bu kıyas ile deyn-i vasatın zekâtı eda olunur.

DEYN-İ ZAİF. İrs, vasiyet, mehir, diyet gibi bir mal mukabili olmayarak temellük olunan düyûndur. Bu nevi düyûn-ı zaîfe, nisaba bâliğ olup bir sene geçtikten sonra zekât farz olur. Lâkin edası tehir olunur. Deyn-i zaîf sahibi 200 dirhemi kabzettikten sonra bir sene mürûr etmedikçe zekât lâzım gelmez (dürr-i muhtâr). Burada *İbn Âbidîn*'de gördüğümüz bir kaydı bildirmek isteriz: Mesâil-i mezkûre ancak başkasının zimmetinde alacağı olup da ondan başka serveti olmayan kimselere mahsustur. Bu zimemden başka malı olan kimse için zimemden tahsil ettiği miktarı, sene ortasında bir kazanç gibi mevcut servetine zam ederek hepsinden birlikte zekât vermek icap eder.

Bilittifak 5 vesk, sâ'-ı Nebî aleyhisselâm ile 60 sâa ıtlak olunur. Ebû Dâvûd'un, İbn Mâce'nin, Dârekutnî'nin tahrîc ettikleri bu haber; İbn Ömer'den, Hasan-ı Basrî'den, Şa'bî'den, Zührî'den, Saîd b. Müseyyeb'den sahih ve ceyyid senedlerle nakledilmiştir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, bu 60 sâ' ölçeğe "sâ'-ı mahtum" da denildiğini haber veriyor ki, bu nam bu ölçeğe onun ümerâ taraflarından damgalanmış olmasından dolayı verilmiştir.¹⁰¹ Deve, katır, merkep yüküne de vesk denilmiştir.

Bir sâ', 1040 dirhem ayarındaki ölçeğe denildiğine göre, 5 vesk, kesirsiz olarak 1000 kilo ve eski okka ile 780 okka eder. Ancak sâ'-ı nebevî miktarında Irakîler ile Hicazîler arasında ihtilâf bulunup Iraklılar'a göre, 1 sâ' 8 Bağdat rıtlı, Hicazîler'e göre $5 \frac{1}{3}$ Medine rıtlı olduğundan 5 vesaktan ibaret olan 60 sâ'-ı nebevî Irakîler'e göre 480, Hicazîler'e göre de 320 rıtlı eder.¹⁰² Fakat rıtlın kesri Irakîler'e göre 20 istar, Hicazîler'e göre 30 istar olduğundan erkâm ile görüleceği üzere netîce-i hesâbiyye birdir, 1 sâ'n 1040 dirhem olduğudur.

Irakîler'e göre:

1 sâ' = 8 rıtl x 20 istar = 160 istar x 6,5 dirhem = 1040 dirhem.

Hicazîler'e göre:

1 sâ' = $5 \frac{1}{3}$ rıtl x 30 istar = 160 istar x 6,5 dirhem = 1040 dirhem. Sâi, "Sadaka-i Fıtır" bahsinde de izah edeceğiz.

BİR MÜHİMME

ed-Dürri'l-muhtâr gibi bazı mütûn-ı fıkhiyyede sâ', 1040 dirhem mercimek veya fiğ istiâb eden kaba denir, diye mutlak olarak zikredildiği halde *Mültekâ* gibi bazı metinlerde İmâm-ı Âzam ile İmâm Muhammed'e göre 8 rıtl-ı Irâkî'dir. İmâm Ebû Yûsuf'a göre, Medine rıtlı ile 5 rıtl ile sülûs yani $5 \frac{1}{3}$ rıtl olduğu kaydedilmiştir. Şârihler tarafından da bu meselede İmâm Ebû Yûsuf'un Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtı ile bir ictihadda bulunduğu haber veriliyor. Şârih Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de (I, 849; II, 76) Tahâvî'den nakline göre İmâm Ebû Yûsuf, "Medine'ye gittiğimde İmâm Mâlik'i ziyaret etmiş ve esnâ-yı musâhabede sâ'n 8 rıtl olduğunu söylemiştim. İmâm Mâlik, "Hayır 8 değil, $5 \frac{1}{3}$ rıtlıdır" diyerek bir ölçek getirip, "İşte sâ'-ı Nebî aleyhisselâm budur" dedi ve "Hakikaten bu ölçek $5 \frac{1}{3}$ rıtlı idi" demiştir.

İki İmâmın bu mülâkat sırasında aralarında cereyan eden bu hadise Tahâvî gibi bir Hanefî imam ve muhakkiki tarafından nakledilmekle vukuunda şüphe edilmezse de bu hadiseyi bazı eimme-i selâse fukahasının İmâm Ebû Hanîfe'ye muhalefeti şekline sokmaları hiç doğru değildir. Çünkü yukarıda erkâm ile de ifade ettiğimiz veçhile ortada bir madde-i muhâlefet yoktur. Her iki hesap ve ölçüye göre bir sâ', 1040 dirhemden ibarettir. Belki bu vâkıyanın medlûlü, İmâm Ebû Yûsuf bâ'demâ sâ'n takdirinde Medine mikyasını iltizam etmiş demek olur.

ve baştan başa rû-yi zemini ihâta ve istiâb eylemekle bunları sinesinde toplayıp yüklenmiş olmasından dolayı bu kelime istiare buyurulmuştur.

101 *Umdetü'l-kârî*, IV, 286 ve *Neylû'l-evtâr*, IV, 26.

102 *Nihâye li'bni'l-Esr*, IV, 223.

Bu izahatımızı Zeylaî ve *Fethu'l-kadîr*'den *Dürr-i Muhtâr Hâşiyesi*'nde nakleden İbn Âbidîn merhum, "Böyle bir muhalefetin mevcut olmadığının en vâzih delili İmam Muhammed'in âsârında görülmemesidir. Arada bir muhalefet bulunsaydı, Ebû Yûsuf'un mezhebinin herkesten iyi bilen İmam Muhammed, muhakkak bundan kitaplarında bahse-decekti" dediklerini de haber veriyor.¹⁰³

Ebû Hanîfe hazretleri bir sâin 8 rıtl olduğunu İbn Âbidîn'in Câbir radiyallahu anhtan tahrîc ettiği şu meâldeki hadîs-i şeriften istifade etmiştir. Câbir hazretleri, "Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem 2 rıtlıdan ibaret olan 1 müd su ile abdest alırdı. 8 rıtlı istiâb eden 1 sâ' su ile de gusledirdi" demiştir. Bu hadisi Dârekutnî de Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan aynı meâlde tahrîc etmiştir.¹⁰⁴

5 veskin 1000 kilo ve eski okka ile 780 okka olduğunu da erkam ile ayrı ayrı şöyle ifade ederiz:

$$5 \text{ vesk} \times 60 \text{ sâ}' = 300 \text{ sâ}' \times 1040 \text{ dirhem} = 312.000 \div 312 = 1000 \text{ kilo.}$$

$$5 \text{ vesk} \times 60 \text{ sâ}' = 300 \text{ sâ}' \times 1040 \text{ dirhem} = 312.000 \div 400 = 780 \text{ eski okka.}$$

Hadisin bu fıkrasıyla istidlâl edenler: Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed'dir. Bunlara göre meyve ve hububat 5 veske bâliğ olmadıkça zekât yani öşür lâzım gelmez. İmam Ebû Hanîfe ise öşür için böyle bir nisab şartını kabul etmemiştir. Mahsûlât-ı arziyyenin azından da, çoğundan da zekât, öşür lâzım gelir, demiştir ve bu mahsulâtın iskâ ile meydana gelmesi, yahut yağmur veya nehir suyu ile idrak etmiş olması arasında da bir fark görmemiştir. İmâm-ı Âzam'a göre 1 sâ' bazılarında göre yarım sâ' miktarı, mahsulât için mebd-i öşür olmak üzere kabul edilmiştir.

Ebû Hanîfe hazretlerine göre, mahsûlât-ı arziyyenin öşre tâbi olması için o mahsulde bekâ da şart değildir. Yeşil mahsuller de öşre tâbidir. İmâmeyn'e göre mahsulâtın bir zamân-ı havl devam eden nevinden öşür lâzım gelir. *Tuhfe*'de İmâm-ı Âzam'ın ictihadı, sahih olarak tesbit edilmiştir.

Ebû Hanîfe, mahsulâtın öşre tâbi olması için havelân-i havli de şart kılmamıştır. Senede iki mahsul verebilen arazinin her mahsulünden öşrü alınır, demiştir. Sâhib-i mezhebe göre, öşür ibadet değildir. Belki bir maûnettir, öşürde yerin ücreti ve kirası mânası vardır. Bunun için bu vergiyi vermekten imtinâ eden kimseden devletin cebren almak hakkı vardır. Öbürse, devlet müteveffânın terekesinden alır.

Öşür için zekât gibi akıl, bulûğ, hürriyet de şart değildir. Sagîrin, mecnûnun, mükâtebin mahsûlât-ı arziyyesinden, hatta vakıftan öşür alınır.¹⁰⁵

103 حاشية ابن عابدين على الدر المختار: (ج 2، ص 104) ومجمع الأنهر: (ج 1، ص 222)

104 روى ابن عدي عن جابر قال: (كان النبي صلى الله عليه وسلم يتوضأ بالماء رطلين. ويغتسل بالصاع ثمانية أرطال) وأخرجه الدارقطني عن أنس قال: (كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ بماء رطلين ويغتسل بالصاع ثمانية أرطال) [عيني: ج 4، ص 946] {İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 23; DK2114 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 153.}

105 *İbn Âbidîn*, II, 67.

Ebû Hanîfe hazretleri yalnız kasab-ı Fârisî denilen kalem kamışı gibi boğumu ve ünbûbu olan nebatı, odunu, kuru otu, samanı öşürden istisna etmiştir.

Ebû Hanîfe'nin mezhebi İbn Abbas'tan, Zeyd b. Ali'den, Nehaî'den de menkuldür. Züfer'in mezhebi de böyledir. Eimme-i Mâlikiyye'den İbnü'l-Arabî de, "Ebû Hanîfe'nin mezhebi, mezheplerin en kuvvetlisidir, fukara için en muvâfıkıdır" demiştir. Muhammed Bâkır ile Ca'fer es-Sâdık hazerâtı da, Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin haber verdiği nisab hurma, üzüm, buğday, arpaya maksurdur. Mûtat olan da nisabın bunlarda nazariitibara alınmasıdır demişlerdir.¹⁰⁶

Ebû Hanîfe hazretleriyle isimlerini bildirdiğimiz eimme-i selefin bu babda istinat ettikleri İbn Ömer ile Câbir radiyallahu anhüm hadisleridir. İbn Ömer hadisi "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *yağmur ve nehir suyu ile havuz gibi çukurda müterâkim su ile sulanarak idrak eden mahsûlât-ı arziyyede tam öşür, iskâ amelisiyle yetiştirilen mahsulâtta ise nısf öşür vardır*, buyurdu" meâlinde ve Buhârî ile *sünen-i erbaa* sahipleri tarafından rivayet edilmiştir.

Câbir hadisi de aynı meâlde olup Müslim ile Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Ebû Dâvûd rivayet etmişlerdir.¹⁰⁷

Görüyoruz ki, bu hadisler mutlak olarak vârit olmuştur. Mahsûlât-ı arziyyenin öşrü için bir nisab bildirilmemiş ve Ebû Saîd hadisinde olduğu gibi 5 vesk ile takyid buyurulmamıştır. Ebû Hanîfe ile eimme-i selef, İbn Ömer ve Câbir hadislerinin umumu ile amel edip Ebû Saîd hadisinin fıkra-i ahîresiyle takyide lüzum görmeyerek bu mahsullerin azında ve çoğunda öşrün lüzumunu kabul etmişlerdir.

Bazı fukahamız da sâhib-i mezhebin bu babda istinat ettiği deliller arasında, "Ey müminler! *Kazancınızın helâlinden ve yerden sizin menâfiiniz için ihraç ve idrak ettiğimiz mahsullerden infak ediniz*" meâlindeki âyet-i kerîme ile "*Mahsulün hakkını, öşrünü hasat zamanı veriniz*"¹⁰⁸ meâlindeki diğer bir âyet-i kerîmenin umum ve şümülünü de irat etmişlerdir.

Ebû Hanîfe namına irat olunan bu vücûh-i istidlâlâtı gördükten sonra Nevevî'nin İmâm-ı Âzam'la bazı eimme-i selefin ictihadları hakkında pek tecavüzkârane bir mütalaasını arzedeceğiz. Nevevî diyor ki: Bu Ebû Saîd el-Hudrî hadisi bize iki fayda bahşetmiştir: **1)** Vücûb-ı zekât, şu tahdit ve tayin edilen makâdir-i eşyâdadır. **2)** Bunların mâtûnunda zekât vâcip değildir. İşte bu iki noktada beyne'l-müslimîn ihtilâf eden yoktur. Yalnız Ebû

106 Neylû'l-evtâr, IV, 28.

107 عن ابن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فيما سقت السماء والعيون أو كان عثريا العشر وما سقى بالضح نصف العشر (رواه الجماعة إلا مسلما)
وعن جابر رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: فيما سقت الأنهار والغيم العشر وما سقى بالسانية نصف العشر [رواه أحمد ومسلم والنسائي وأبو داود]
{B1483 Buhârî, Zekât, 55.}
{M2272 Müslim, Zekât, 7.}

108 [el-Bakara, 2/267.] (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ) و (أَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ) [el-En'âm, 6/141.]

Hanîfe ile bazı seleftir. Bunlar hububatın azından da, çoğundan da zekât vâciptir, demişlerdir. Bu ise ehâdis-i sahîhaya muhalif, bâtil bir mezheptir.

Nevevî'nin bu tecâvüzât-ı lisâniyyesini şârih Aynî nakletmekle beraber bazı selef ile de Ömer b. Abdülazîz'i, Mücâhid'i, İbrâhim en-Nehaî'yi kastettiğini bildiriyor. Abdullah b. Abbas ile Zeyd b. Ali radiyallahu anhümün de bu ictihadda olduklarını biraz evvel *Neylül'evtâr*'dan nakletmiştik, sonra allâme Aynî, "İlim, fazilet, zühd ü takvâ itibariyle akdem-i eimme olan sahâbeye ve kibâr-ı tâbiîye mülâkat şerefiyle bekâm bulunan âlî bir imam hakkında Nevevî gibi beyne'n-nâs ilmiyle, insafile, zühdüyle iştihâr etmiş bir zatın bu derece izhâr-ı taassub etmesine hayret edilir" diyor. Ebû Hanîfe ile bazı selefin, bir fikrasiyla amel etmekten i'tizâr ettikleri Ebû Saîd el-Hudrî hadisi sahihtir de, ihticâc ettikleri İbn Ömer, Câbir hadisleri sahih değil midir? Hem Ebû Hanîfe hazretleri Ebû Saîd hadisinin yalnız bu fikrasiyla amel etmemiştir. Müctehid için bu bir haktır. Bir hadisin ifade ettiği müteaddit hükümlerden ictihadına muvâfık olanları alır, muvâfık olmayanı bırakabilir.

NİSABLARIN TEVÂZÜNÜ, GİNÂNIN TAHAKKUKU

Gerek mevzubahsimiz olan Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisinden ve gerek izahan zikrettiğimiz nisaba dair diğer ehâdis-i şerifeden öğrendiğimiz nisablar, bize Asr-ı saâdet'te tedavül eden semen ile metân, nukud ile eşyanın müteakabil vaziyetlerini ve zekâtın sebab-i vücûbu olan gınânın hududunu vâzihan irâe etmiştir. Gümüş nisabının 200 dirhem, altın nisabının 20 miskal olması ve bunlardan herhangisine mâlik olan kim senin zengin addedilmesi bu iki madenin Asr-ı saâdet'te kıymetçe müsavi olduklarını ve 1 miskal altının 10 dirhem gümüş değerinde bulunduğunu ifade eder. Yine böyle koyunda kırk, sığırda otuz, devebe beş adedinin gınâ ve zekât için birer nisab, birer esas ve merci' olarak tayin buyurulması, bunların da kıymetçe müsavi olduklarını bildirir. Sonra altın ile gümüşten her birinin nisabı, bu üç sınıf hayvanlarının nisablarına kıyas edilince de meselâ bir koyunun 5 dirhem gümüş veyahut yarım miskal altın pahasını haiz olduğu, bir devenin de 40 dirhem gümüş veyahut 4 miskal altın değerinde bulunduğu vâzihan anlaşılır.¹⁰⁹

Asr-ı saâdet'in en bereketli veçhesini mahsûlât-ı arziyenin nisabı gösterir. Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde 5 vesk olduğu bildirilen bu nisabın kesirsiz 1000 kilo olduğunu yukarıda erkam ile irâe etmiştik. Şu halde Asr-ı saâdet'te hurma, üzüm gibi kuru meyvelerin, arpa, buğday gibi hububatın 50 kilosu 1 miskal altına, 5 kilosu da 2 dirhem gümüşe alınıp satılıyormuş demek olur.

109 وقد جعل في الشرع كل عشرة دراهم قيمة لدينار. ألا ترى أن الزكاة في عشرين مثقالا وفي مائتي درهم. فجعلت مائتا الدرهم نصابا بإزاء العشرين دينارا. كذلك ينبغي أن يجعل بإزاء كل دينار من الفضة عشرة دراهم [أحكام القرآن للجصاص: ج 2، ص 237] الشاة تقوم بخمسة دراهم في ذلك الوقت «يعني في عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم». وبنيت المخاض بأربعين درهما. فإيجاب الزكاة في خمس من الإبل كإيجاب الزكاة في مائتي درهم [مبسوط للسرخسي: ج 2، ص 150]

Muhaddis-i şehîr Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Ebû Saîd el-Hudrî hadisini zikre-
derek bunda tâlim buyurulan mekâdir-i nisâbı şöyle ta'lîl ediyor: Hurma ve hububat gibi
mahsûlât-ı arziyye nisabının 5 vesk olarak takdir buyurulması, hafif bir ailenin bir senelik
masârif-i beytiyelerine kifayet etmesinden dolayıdır. Efradı en az bir ev halkı karı, koca,
bir çocuk veya hizmetçiden teşekkül eder. Bir insanın ise en çok gıdası, 1 rıtl yahut 1 müd
miktarı buğdaydan mâmul taamdan ibarettir. Hafif bir aile halkından her biri bu miktar
yedikleri halde 5 vesk veznindeki zahire, ev halkına bir sene kifayet ettiği gibi bir miktar
artar da katık masrafını bile karşılardı.¹¹⁰

Muhakkik ve müdekkik Ahmed ed-Dihlevî merhum nisab hakkındaki ta'lîline
devam edip diyor ki: Gümüş nisabının 200, altın nisabının 20 miskal takdir buyurulması
da es'ârı mutedil birçok şehirde hafif bir ailenin tam bir sene aile bütçesinin masraf kıs-
mını karşılamasından dolayıdır.

Deve zekâtının, cinsinin gayri koyun ile tediye edilmesi tâlim buyurulmuştur. Bu da
deve gibi iri yapılı bir hayvanın dölünden, döşünden, sütünden, yününden istifade edil-
mekte olduğundan, sekizde bir kıymetini teşkil eden zekât için kesîrül-menfaa koca bir
hayvanın yok edilmesi hayır ve menfaatle kâbil-i telif görülmeyerek bir koyun bir devenin
sekizde birine muadil addolunup zekât olarak bir koyun teşri' buyurulmuştur. Birçok
ehâdis-i sahîhada vârit olduğu üzere Asr-ı saâdet'te bir deve kâh on, kâh sekiz, bazan da
on iki koyuna müsavi kıymette addedilmiştir. Bu itibar ile beş deve nisabı, koyun nisabının
asgari miktarı sayılmıştır.¹¹¹

Buhârî'nin Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadisin "Kitâbü'l-
Büyû"da şirâ-i devâbbe ait olan babındaki tarîk-i rivayeti de¹¹² Asr-ı saâdet'te bir devenin
40 dirhem gümüş kıymetinde olduğunu vâzihan ifade etmekte ve o devirde eşyaya nis-
betle paranın kuvve-i iştirâiyyesinin yüksekliğini göstermektedir. Câbir hazretleri diyor
ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir gazâda bulundum. Avdetimizde devam
yoruldu, ağırlaştı yürüyemez oldu. Bu sırada Resûl-i Ekrem geldi. Bana,

— "*Sen Câbir misin?*" diye seslendi. Ben de,

— "*Evet!*" diye cevap verdim. Resûl-i Ekrem,

— "*Zorun nedir ki, ordudan geri kaldın?*" diye sordu. Ben de,

110 Mahsûlât-ı arziyyenin 1000 kilodan ibaret olan bu nisabı bir senenin 360 gününe taksim edilince üç
nüfustan müteşekkil bir aileye yevmiye 3 kilo isabet eder. Bu miktar hububat, Asr-ı saâdet'te kanaatkâr
bir ailenin hem ekmeğine hem katığına kifayet ederdi.

111 *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, II, 32.

112 Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inin yirmi bu kadar yerinde müteaddit senedlerle ve birbirinden farklı metin-
lerle rivayet etmiştir. Müslim ile *sünen-i erbaa* sahipleri de elfâz-ı muhtelif ve esânîd-i mütegayyire ile
tahrîc etmişlerdir. Bizim için şâyân-ı ihticâc olan rivayet, Buhârî'nin "*Şirâ-i devâbbe*" ait olan babındaki
bu tarîk-i rivayettir. Kâdî İyâz, "Bu hadisin rivayetinde bu derece ihtilâf edilmesinin sebebi, hadisin
meâlen rivayet edilmiş olmasındandır" diyor.

— Devemin durgunluğundan geri kaldığımı bildirdim. Resûl-i Ekrem indi. Devemi bir ucu eğri olan asâsıyla çekti. Sonra bana,

— “*Haydi şimdi bin artık*” buyurdu. Deveme bindim. Bu defa hayvan, Resûl-i Ekrem’in devesini geçmek istiyordu, ben menediyordum. Bundan sonra Resûl-i Ekrem,

— أتبيع جملك “*Deveni satmak ister misin?*” buyurdu. Ben de,

— “Evet, satarım” dedim. فاشتره مني بأوقية “Resûl-i Ekrem deveyi benden 40 dirheme satın aldı.” Medine’ye vardığımızda Bilâl radiyallahu anha 40 dirhem gümüş tartıp vermesini emretti. Bilâl de terazinin gümüş kefesi ağır basarak tartıp verdi, ben de alıp gittim. Sonra dönüp geldiğimde, “*Bana Câbir’i çağırınız*” buyurmuştu. Ben de Resûl-i Ekrem bu defa da deveyi bana red ve iade eder diye korkuyordum. Filhakika öyle oldu. Resûl-i Ekrem,

— “*Haydi Câbir deveni de al!*” buyurdu.¹¹³

Bu hadîs-i şerifin *Buhârî*’deki metni daha uzundur. Biz muhtasaran nakil ve tercüme ettik.

HULÂSA. Nisabı tayinde nusûs ve ehâdis pek çoktur. Bunların kâffesi nukud ve eşya nisablarının kıymetçe yekdiğerine müsavi kıymette, muadili bir derecede olduklarını ve sadr-ı İslâm’daki iktisadî örfe göre tayin buyurulan bu nisablardan herhangi birisine mâlik olan kimsenin zengin addolunduğunu ifade etmektedir.

Zamanımızın iktisadî vaziyeti ise, Asr-ı saâdet’e şöyle dursun harb-i umûmîden evvelki vaziyet-i iktisâdiyyeye nisbetle çok farklıdır. Bu fark altın ile gümüş arasında meşhûd olduğu gibi, bunların eşyaya kıyas ve nisbetlerinde de pek bârizdir. Aşağıda riyâzî hesâbâta müstenit hususi bir unvan ile bildireceğimiz veçhile zamanımızda gayri meskûk altın ile gümüş arasında bire on altı, on sekiz bir fark vardır. Asr-ı saâdet’te 1.5 dirhem veznindeki 1 miskal altın, 10 dirhem gümüş kıymetinde itibar edildiğine göre, bu fark ancak bire yedi derecesinde idi. Bugün gümüş günden güne sukut etmekte, altının pahası ise mütemâdiyen yükselmektedir. Hatta bu yükseliş, dünya piyasalarında pek fenâ buhranlar tevliğ ettiğinden her tarafta altın kıymeti, devletin müdahalesini celbetmiş ve hükümetçe tesbit ve takdirine lüzum görülmüştür.

Sonra bugün piyasada tedavül eden gümüş paramız veznî ve zatî kıymetini değil, devletçe izâfe edilen itibarî bir kıymeti haizdir ve bu, memleketimiz için bir örf olmuştur. Devletin nüfuzu ise, bir kâğıt üzerinde bile tecelli edince, banknot dediğimiz evrâk-ı nakdiyye bile aynı kıymeti haiz bulunuyor ve fülûs gibi mansûs olmadığı halde nakit olduğu için altın ve gümüşten ibaret olan ehâd-i nakdeyne kıyas edilerek evrâk-ı nakdiyyenin mâliki de zekât gibi vecâib-i şer’iyye ile mükellef addolunmak icap ediyor. Binaenaleyh gümüş nisabının hesabında vezin ile beraber hiç şüphesiz bu mâruf olan kıymete de itibar edilmelidir. Bugün külçe 200 dirhem gümüş nisabının kıymeti, kırk koyun nisa-

bına değil ancak zekât olan bir koyuna muadildir. Bu vaziyette nisab için yalnız vezne itibar etmek zekât ve sadaka-i fitır hakkında olmasa bile kurban hususunda haraç ve meşakkati mûciptir.

Zamanımızda nukudun eşyaya nisbeti de farklıdır demiştik. Hepimizce mâlûm olan bir hakikattir ki, altın, gümüş madenleri Asr-ı saâdet'te zamanımıza nisbetle çok azdı. Tabii eşyaya nisbetle kıymetleri daha yüksekti. On üç asır zarfında altın, gümüş miktarı kıyas ve nisbet kabul etmez bir derecede artmış, buna mukabil urûz ve sevâimin sarf ve istihlâki o nisbette yükselmiştir. Bundan dolayı nukud ile eşya arasında bâriz bir fark hâsıl olmuştur. Binaenaleyh Asr-ı saâdet'e nisbetle zamanımızın iktisadî vaziyetini bundan sonra "gınâ-i şer'înin dereceleri"ni izah ederken nazarıdikkate almak mecburiyetinde bulunuyoruz.

ŞER'Î GINÂNIN DERECELERİ

Gınâ ki "zenginlik" demektir. *Muhît*'ten naklederek Ali el-Kârî *Mirkât*'ta şer'î gınânın üç dereceli olduğunu bildiriyor.

Birinci derecesi gınâ-ı mûciptir ki, bu gınâ sebebiyle, sahibine zekât ve sadaka-i fitır vermek, kurban kesmek vâcip olur. Bu gınânın mikyası, nisâb-ı zekât'tır ki, nukud ve emvâl-i zekâta göre her birinin miktarını ayrı ayrı mükerreren zikretmiş bulunuyoruz. Havâic-i asliyyeden fazla bu nisablardan birisi miktarında bir mala mâlik olmak gınânın en yüksek derecesini teşkil eder. Bu zenginin zekât ve sadaka alması haram olduğu gibi başkasının bilerek böyle bir zengine zekât ve sadaka vermesi de haramdır. Bu gınâ-i mûcibi ifade eden ehâdis-i şerife, başta Ebû Saîd el-Hudrî hadisi olmak üzere yukarıda zikredildi.

Gınânın ikinci derecesi gınâ-i muhrimdir ki bu gınâ da, sahibine zekât ve sadaka almayı haram kılar. Fakat bu nevi zengine sadaka-i fitır vermek, kurban kesmek vâcip olur. Bunun derecesi de hâcet-i asliyyeden fazla nisab kıymetinde emvâl-i zekâtın gayri bir mala mâlik olmaktır. Fazla elbise, fazla ev eşyası, akar ve merkep, katır gibi binit hayvanları bu cümledendir. Bu gınâyı tesis eden emvalin zekât malları gibi nemâ ve kazanç verir neviden olması şart değildir. Yine böyle havlî yani yıllanmış ve üzerinden bir sene geçmiş olmasına da lüzum yoktur. Ramazan bayramının arefesinde bu gınânın tahakkuku üzerine sahibine sadakâ-i fitr vâcip olur. Kurban bayramında mâlik olan kimseye de kurban kesmek icap eder.

Bu zenginliğin derecesi şu meâldeki hadîs-i şerif ile tâlim buyurulmuştur: Ahmed b. Hanbel'in Müzeyne kabilesine mensup bir sahâbîden rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki afîf yaşamak ve tese'ül zilletinden sakınmak isterse Allah onu halka muhtaç olmaktan berî kılar. Kim ki halktan müstağni yaşamak isterse, Allah onu da ganî kılar. Kim ki 200 dirhem gümüş değerinde bir servete mâlik iken halktan dilenirse, ilhâh

ve *israr ile ıztırsız tese'ül etmiş olur*"¹¹⁴ buyurmuştur. Böyle iddiayı fakir ve iltizâm-ı kizb ederek tese'ül ise haramdır.¹¹⁵

Gınânın üçüncü derecesi de sahibine sadaka ve zekât almayı değil, tese'ül etmeyi haram kılan gınâdır. Bu da tercümeleri bervech-i âtf üç hadîs-i şeriften müstefâd olduğu üzere 40 veya 50 dirhem gümüşe veya bu kıymette bir mala, yahut da akşamlı, sabahlı bir günlük nafakaya mâlik olmaktır. Bu üçüncü sınıf ağniya, hiçbir veçhile nisab miktarı bir mala mâlik olmadıkları için Hanefîler'e göre bunların zekât ve sadaka almaları helâldir. Yalnız istemeleri haramdır. Mezheb-i Şâfiî'de bu üçüncü sınıf insanlardan kuvveti ve sıhhati yerinde olanların da zekât ve sadaka almaları helâl değildir. Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye de 50 dirhem gümüşe yahut bu kıymette bir mala mâlik olan kimse için hem sadaka almak hem tese'ül etmek haramdır demişlerdir.

1. Sünen-i erbaa sahiplerinin Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Kim ki, kendisini iğnâ edecek miktarda malı varken halktan dilenirse, bu kimse kıyamet gününde yüz­süz dilencililiğinin müstekreh âsârı yara bere halinde yüzünde nümâyan olarak arasât meydanına gelir*” buyurmuş. Ashâb-ı kirâm tarafından,

— “Yâ Resûlellah! Tese'üle mani ne kadar mal insana gınâ bahşeder?” diye sorulmuş da Resûl-i Ekrem,

— “*50 dirhem gümüş, yahut bu değer­de altın*” diye cevap vermiştir.¹¹⁶

2. Atâ b. Yesâr'ın Benî Esed'e mensup bir sahâbîden rivayetine göre, Resûlullah sal­lallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki bir ukıyye (40 dirhem) gümüşü, yahut buna muadil serveti varken tese'ül ederse, ıztırsız ilhâh ve isrâf ile istemiş olur” buyurmuştur.¹¹⁷

114 قال النبي صلى الله عليه وسلم: من استعف أعفه الله. ومن استغنى أغناه الله. ومن سأل الناس وله عدل خمس أواق فقد سأل إلحافاً (رواه أحمد عن رجل من مزيته. وفي رواية عن أبي سعيد: من استغنى أغناه الله. ومن استعف أعفه الله. ومن استكفى كفاه الله. ومن سأل الناس وله قيمة أوقية فقد ألحف [هذان الروايتان أخرجهما السيوطي في الصغير عن أحمد]

{HM17369 İbn Hanbel, IV, 138; HM11075 İbn Hanbel, III, 9.}

115 والغني هو من يملك نصاباً من النقدین أو ما قيمته نصاباً فاضلاً عن حوائجه الأصلية من ثياب ودار سكنائه وأثاثه وخدمته ودواب ركوبه وسلاح استعماله. ثم الغنا على ضربين: غناء يحرم طلب الصدقة وقبولها وغناء يحرم السؤال ولا يحرم الأخذ من غير سؤال. فالأول أن يكون محلاً لوجوب الفطرة والأضحية وكما يحرم عليه القبول كذلك يحرم على المتصدق الإعطاء إذا كان عالماً بحاله يقيناً أو بأكثر رأيه وأما الغناء الذي يحرم السؤال فهو أن يكون له قوت يومه فصاعداً. [قدوري شرحي جوهرة: ج 1، ص 158]

116 عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل الناس وله ما يغنيه جاء يوم القيامة ومسأته في وجهه خموش أو خدوش أو كدوح. قيل يا رسول الله! وما يغنيه قال: خمسون درهماً أو قيمتها من الذهب [رواه أبو داود والترمذي والنسائي وابن ماجه] {T650 Tirmizî, Zekât, 22.}

117 عن عطاء بن يسار عن رجل من بني أسد قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل منكم وله أوقية أو عدلها [*] فقد سأل إلحافاً [رواه مالك وأبو داود والنسائي] {D1627 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

[*] من الذهب أو من مال آخر وذكر الخليل أن أوقية سبعة مثاقيل و قيل سبعة ونصف وليس في هذه الأقوال تضاد لأن ذلك يختلف باختلاف البلدان والأزمان. وقد كانت الأوقية فيما مضى أربعين درهماً على ما في الحديث. وأما اليوم فما بتعارفه الناس [التعليق الصحيح شرح مشكاة المصابيح]

3. Ebû Dâvûd'un Sehl b. Hanzaliyye¹¹⁸ radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Kim ki tese'üle mani miktarda malı olduğu halde dile-nirse, cehennem ateşinden nasibini arttırır*” buyurmuştur. Bu hadisin râvilerinden birisi olan Nufeylî ki muharric Ebû Dâvûd'un şeyhidir. Başka bir tarîk-i rivayette şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Vücut ve tahakkuku ile beraber tese'ül câiz olmayan gınâ nedir?” diye soruldu da Resûl-i Ekrem,

— “*Sabah ve akşam yiyecek nafakaya mâlik olmaktır*” diye cevap verdi.¹¹⁹

Ali el-Kârî *Mirkât*'ta gınânın bu üçüncü mertebesine işaret eden bu hadislerin hiç-birisi mensuh değildir, diyor. Bu hadisler hakikatte muhtelif dereceler ifade ettiğinden Ali el-Kârî'nin bu tembihi çok lüzumludur ve yerindedir.¹²⁰

Muhaddis Dihlevî merhum da, “Bizce bu üç hadisin birisinde üçüncü derecedeki gınânın 50, öbürüsünde 40 dirhem gümüşle, üçüncüsünde de bir günlük maişet ile tahdit buyurulmasında muhalefet yoktur” diyerek zâhırde görülen muhalefetin sebab-i hikmetini şu suretle ta'lîl ediyor: Bu ihtilâf, merâtib-i muhtelifede bulunan insanlardan her biri ayrı ayrı birer geçim yolu tutmuş ve herkesin iltizam ettiği meslek ve sanattan ayrılması imkânsız bulunmuş olmasındandır. Meselâ bir sanat ifasıyla hayatını kazanan bir kimse için sanatının icap ettiği alât ve edevatı bulamazsa, bunları bulana kadar istemeye mecburdur ve ma'zurdur. Çiftçi de böyledir. Ziraat aletini buluncaya kadar bu da mazurdur. Tüccar da sermaye buluncaya kadar böyledir. Cihad ile merzuk olan ashâb-ı Resûlullah da böyle idi. Başka bir sanatla iştilal edemezlerdi. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem bu sunûf-ı muhtelif ashâbının hey'et-i umûmiyesini bir nizam altına alarak ashâb-ı sanâyî, tüccar, mücahidin gibi meslekleri, nakdi iktizâ eden kimseler için tese'üle mani olan gınâyı 40 veya 50 dirhem gümüşe veyahut bu kıymette bir servete mâlik olmakla tahdit buyurmuştur. Hamal ve gündelikçi gibi sermayesiz ve yalnız kuvvet-i bedeniyesiyle maişetini temin edenler için de tese'üle mani olmak üzere akşamlı, sabahlı bir günlük nafakasını alın teriyle kazanabilmeyi şart kılmıştır.

Sonra muhakkik Ahmed ed-Dihlevî diyor ki: Bir meslek sahibinin öteden beri cem'iyet-i beşeriyye içerisinde me'lûf bulunduğu meslekî hayatını bırakıp da diğerine intikal edebilmesindeki iddia ettiğimiz imkânsızlık, siyâset-i müdünden bahis olan ulûmu içtimâiye kavâidi itibariyledir. Yoksa tehzîb-i nefse dair olan kavâid-i ahlâkiyeden mülhem

118 Sehl b. Hanzaliyye'nin babasının ismi Rebî' b. Âmir'dir. Ensârî'dir. Şam'da ikamet etmiştir. Uhud, Hendek gibi meşâhidde bulunmuştur. Buhârî Şeceretürrıdvân'daki biatta da hazır bulunduğunu haber veriyor. Bilâveled vefat etmiştir. Kendisinden bir hayli hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Hazret-i Muâviye'nin hükmeti zamanında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 133).

119 روى أبو داود عن سهل بن الحنظلية قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل وعنده ما يغنيه فإنما يكثر من النار. قال النفيلى وهو أحد رواة فى موضع آخر، وما الغنى الذى لا ينبغي معه المسألة؟ قال: قدر ما يغديه ويعشيه. وقال فى موضع آخر: أن يكون له شبع يوم ليلة [مشكاة المصابيح]

120 *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*, II, 456.

olarak iddia edilmiş değildir. Tehzîb-i nefis mevzuuna göre bu tehavvül mümteni değil, her zaman nüfûs-i zekiyye için mümkündür.¹²¹

Bu münasebetle Ali el-Kârî'nin şöyle bir mütalaasına da şahit oluyoruz: "Akşamlı, sabahlı bir günlük nafaka ister alın teri, el emeği ile kazanılsın, ister ticaret ve sanat tarihiyle iktisap edilsin, tese'üle mani olmakta hiçbir fark yoktur. Şu kadar ki, maişet daha çok ticaret yoluyla iktisap edilip bunun için de re'sû'l-mâl ve sermaye olarak 50 dirhem kâfi olduğundan, birinci numara ile tercümesini yazdığımız Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh hadisinde 50 dirhem gümüş veyahut kıymeti bu miktara bâliğ olan altın ile takdir buyurulmuştur" diyor ki,¹²² Asr-ı saâdet'teki vaziyet-i iktisâdiyyeyi tenvire medar olması cihetiyle çok mühimdir. Zamanımızda seyyar bir limon satıcısına bile sermaye olamayan 50 dirhem gümüşün, sadr-ı İslâm'da orta bir ticarethane sermayesine re'sû'l-mâl olabilecek kıymette bereket-i iştirâiyyeyi haiz olduğu bu hadîs-i şeriften anlaşılmaktadır.

Mişkâtü'l-Mesâbih'te, "Kendileri için istemek helâl olan ve olmayan kimseler" başlığı altında *Müslim*'den nakil ile Kabîsa b. Muhârik el-Âmirî radiyallahu anhtan rivayet edilen şu meâldeki bir hadîs-i şerif de bu mevzûu izah eden hadisler cümlesindendir:

Kabîsa hazretleri diyor ki: Bir kere kefâletten dolayı ağır bir borç altına girmiştım. O sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip bu borç sebebiyle kendilerinden sadaka istemeye mecbur oldum. Resûl-i Ekrem, "*Biraz otur, sabret! Bize zekât malı getiren olur. Sana vermelerini emrederiz*" buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem sözüne şöyle devam buyurdu:

*"Ey Kabîsa! İstemek yalnız şu üç sınıf insanlardan herhangi birisi için helâldir: 1. Bir cemaate veya ferde kefil olarak borçlanan kimseye, kefaleti yerine getirene kadar helâl olur. Fakat aldığı sadaka ile deruhte ettiği borcu eda ettikten sonra artık istemekten hazer eder. 2. Serveti bir âfete uğrayıp helâk olan kimse de hayat ve maişette zaruri olan ihtiyaçlarını temin için isteyebilir. 3. Zengin iken fakrühıhtiyaca duçar olan kimsenin de istemesi mubahtır. Bu devlet düşkününü de, akli başında konu komşuları ve hemşehrileri arasında, 'Yâhu falan kimse fakir düşmüştür!' diye acınacak derecede şedîd bir ihtiyaç içinde bulunmalıdır. Bu da hayat ve maişette zaruri olan ihtiyaçlarını temin edinceye kadar helâl olarak tese'ül eder. Ey Kabîsa! Bu üç sınıf insanlardan başkasının tese'ülü haramdır. O dilenci, dilendiği parayı haram olarak yer."*¹²³

İstemesi helâl olan kimselerin tese'ülü de birtakım içtimaî âdâba tâbi tutulmuştur ki, bunlardan en mühimi ilhâh ve ısrardan ictinap edilmesidir. Müslim'in Muâviye radiyallahu

121 *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, II, 34.

122 *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*, II, 456.

123 روى مسلم عن قبيصة بن المخارق قال: تحملت حمالة فأتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم أسأله فيها. فقال: أقم! حتى تأتينا الصدقة، فنأمر لك بها. ثم قال يا قبيصة: إن المسألة لا تحل إلا لأحد ثلاثة: رجل تحمل حمالة فحلت له المسألة حتى يصيبها ثم يمسه. ورجل أصابته جائحة اجتاحت ماله، فحلت له المسألة حتى يصيب قواما من عيش. أو قال سدادا من عيش. ورجل أصابته فاقة حتى يقول ثلاثة من ذوي الحجا من قومه لقد أصابت فلانا فاقة. فحلت له المسألة حتى يصيب قواما من عيش. أو قال سدادا من عيش. فما سواه من المسألة يا قبيصة! سحت، يأكلها صاحبها سحتا [مرقاة، مشكاة: ج 2، ص 452] {M2404 Müslim, Zekât, 109.}

anhtan tahrîc ettiği şu meâldeki bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sadaka istemekte mübalağa etmeyiniz! Allah’a yemin ederim ki, sizden biriniz benden ısrar ile bir şey istediğinde onu -hoş görmediğim halde- onun bu ısrarı benden bir şey koparabilir. Fakat ısrar üzerine verdiğim şeyin ona asla hayır ve bereketi olmaz ki!*” buyurmuştur.¹²⁴

Bu hadisin şerhinde Nevevî diyor ki: Zaruret yokken edilen tese’ülün hürmetinde ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ashabımız eimme-i Şâfiyye kisb ü kâra kudreti olan fakirin istemesinde iki veçhile ihtilâf etmişlerdir: **1.** Esah olan mezhep, kisb ü kâra kudreti varken tese’ülün haram olduğudur. **2.** Üç şarta riayet edilmek şartıyla helâl olmasıdır. Üç şart da şunlardır : **a)** Nefsi izlâl etmemek, **b)** Sualde ilhâh ve ısrar eylememek, **c)** İstenilen şey, mes’ûlü anı için mûcib-i meşakkat olmamak.

Gazzâlî de diyor ki: İstenilen bir sadakayı mes’ûlü anı olan kimse ya sâilin kendisinden yahut o mecliste hazır bulunanlardan sıkılarak verir, sâil de bunu böyle bilerek alırsa, böyle bir sadakayı almak bilicmâ haramdır. Binaenaleyh sâilin, aldığı şeyin ya aynısını yahut bedelini mes’ûlü anının ya kendisine veyahut veresesine reddetmesi lâzımdır.¹²⁵

BİR İSTİTRAD. İslâm dini kadar insanlara benliğini, izzet-i nefsin, şeref-i zâtisini muhafaza yollarını öğreten hiçbir din, hiçbir ahlâk ve içtimaî teşekkül yoktur. İslâm nazarında milletin istiklâli, cemiyetin şeref ve namusu ne kadar mukaddes ise ferdin izzet-ü itibarı da o nisbette vâcibü’l-ihiramdır. Herkes bu girânbaşa ilâhî vedâyı muhafaza ile mükelleftir. Bu maksatla insanlara bütün fazilet yolları gösterilmiş, fazîhalardan tevakkî ile emredilmiştir.

Her fazîha insanın benliğinden, şerefinden bir parçasını giderir. O, yalnız bu hastalıkla mâlûl bulunur. Fakat diğer faziletleri mahfuz vezinde bulunabilir. Meselâ bir sarhoşun, bekrîliği haricinde yine şerefli ve sevimli bir varlığı vardır. Fakat insanın muharremât arasında bütün şerefini ve izzet-i nefsin tahrip eden yegâne bir haram varsa, o da lüzumsuz ve ihtiyaçsız züll-i suâlî irtikâp etmesidir. El açmak, boyun eğmek bir insan için üstünde taşıdığı şeref ve itibarın zevalini ilân etmekten başka bir şey değildir.

Bunun için fakirlere, âcizlere yardımı şiddetle iltizam eden dinimiz, aynı zamanda fakruihtiyacı olmaksızın arz-ı ihtiyaç edilmesini de aynı şiddetle menetmiştir ve fakruihtiyacın dâire-i hudûdunu yukarıda gördüğümüz veçhile son derece daraltmıştır. Bir günlük yiyeceği, giyeceği olmamak ve bunu iktisaba bedenî kudret ve kabiliyeti bulunmamak suretinde tayin ve tahdit etmiştir.

Dilenmek fazîhasından ümmetini tenfir eden Resûl-i Ekrem, diğer taraftan sa’y-ü amele teşvik buyururdu. 731 numara ile tercümesi gelecek Ebû Hüreyre hadisinde görüleceği üzere Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk’a yemin ederim ki, sizden birinizin organını alıp arkasına dağdan odun yüklenerek getir-*

124 عن معاوية قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تلحفوا في المسألة فوالله لا يسألني أحد منكم شيئا فتخرج له مسألة مني شيئا وأنا له كاره فيبارك له فيما أعطيته. {M2390 Müslim, Zekât, 99.}

125 *Mirkâtü’l-mefâtîh şerhu Mişkâtî’l-mesâbih*, II, 452.

mesi ve satıp geçinmesi, bir zengine gelip de sadaka istemesinden çok hayırlıdır. Kim bilir o da ya verir, minneti altına girersin. Yahut da vermez, zillet ve mahrumiyet içinde kalırsın”¹²⁶ buyurmuştur.

Artık insanlara feragat ve fazilet yolu gösteren bundan belîğ bir vasiyet ve nasihat tasavvur olunamaz.

Tevbe sûresinde, “*Habîbim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât, onların mallarını temizler ve vicdanlarını artırır*”¹²⁷ meâlindeki âyet-i kerîmede zekât malı, servetin kiri addedilerek hem mal sahipleri mallarının kirini temizlemeye teşvik, hem de fukaraya, zuafâyâ ve ebnâ-i sebîl gibi ciddi ihtiyaç sahiplerine ait olan bu malın, heves edilecek bir şey olmadığı beyanıyla geç-nazarları tenfir buyurmuştur.

Bu sebeple Resûl-i Ekrem en yakın akrabası olan Benî Hâşim’e, hatta istihdam ettikleri kölelerine bile zekât malını almayı haram kılmıştı. *Sahîhayn*’da Ebû Hüreyre’den rivayet olunduğuna göre, bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem fukarâ-yı ashaba zekât hurması taksim ederken henüz çocuk bulunan Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ hurma yığınınından bir tane alıp ağzına koymuştu. Resûl-i Ekrem derhal çocuğu zecr ü menetmek için, “*Kaka, kaka, onu çıkar, at! Bize zekât malı helâl olmadığını bilmiyor musun!?*” buyurmuştu.¹²⁸

HULÂSA. Tese’üliden men ü tahzîr eden birçok ehâdis ve âsâr vardır. Bunlardan bazı- larını da 731 numaralı hadisin izahında göreceğiz. Tese’ülün menhî ve helâl olan kısımları olduğu gibi vâcib olan bir nevi de vardır ki, hâl-i ıztırarda telef-i nefisten vikâye için tese’üldür.

ALTIN VE GÜMÜŞ NİSABINDA VEZNİN MEVKİİ VE BUNLARLA EŞYANIN TAKVİMİ

Nisab ve zekât hususunda altın ile gümüşün meskûk ve mâmul olanları ile külçe- leri arasında hiçbir fark yoktur. Bu iki maden fitraten semen yani satın alınan şeye paha ve bedel olmak üzere yaratılmış ve tarihin her devrinde bizâtihî semen olarak kullanıla- gelmiştir. Altın, gümüş İslâm’ın ilk devrinde de sikkeli ve sikkersiz tedavül ederek bunlara devletçe bir kıymet, sanatça bir sıfat-i zâide izâfe edilmemiştir. Abdülmelik zamanında ilk İslâm sikkesi darbolunduğu sırada bunlardan yüzde bir nisbetinde bir darrâb ücreti alın- makla iktifa edilmiştir ki, bu da nisab hususunda madrûb ile gayri madrûbu tefrika medâr olabilecek bir kemiyet ifade etmiyordu. İşte zekât hususunda altın ile gümüş, gerek sikkeli ve damgalı olarak tedavül eden nukud nevinden olsun, gerek şer’an istimali câiz olmayan evânî nevinden veyahut istimali câiz olan kadınların ziynet eşyasından ma’dûd bulunsun,

126 {B1470 Buhârî, Zekât, 50.}

127 {et-Tevbe, 9/103.} خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ

128 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال أخذ الحسن بن علي رضي الله عنهما تمر الصدقة فجعلها في فيه فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كخ كخ إرم بها أما علمت أنا لا نأكل الصدقة [رواه الشيخان]
{M2473 Müslim, Zekât, 161.}
{M2474 Müslim, Zekât, 161.} والمسلم أنا لا تحل لنا الصدقة.

kılıç, kuşak, eğer takımı, esliha, hatta parmaktaki altın, gümüş yüzük olsun bunlarda vezin muteber olmasının sebebi budur.

Tabiidir ki, o devirde ticaret metânının nisabı da piyasada câri olan bu örfе göre bunların madrûb ve gayri madrûbu ile takvîm ediliyordu. Âhiren altın ve gümüşün tedavülü, bunların yalnız madrûb olanlarına inhisar edince fukaha, bu yeni örfün muktezâsı olarak urûz-ı ticâretin meskûk olan altın ve gümüşten birisi ile takvîmi lüzumunu bildirmişti. Hem de bilhassa ticaret malının bulunduğu memleketin örfüyle takvîmi kabul edilmiştir.¹²⁹

Asr-ı saâdet'teki örf, takvîm-i eşyâ hususunda mutlak iken, müteahhir örf, nakd-i madrûb ile mukayyettir. *Bahir*'den nakledilerek *İbn Âbidîn*'de bildirilen bu nakd-i meskûk ile takvîm keyfiyeti, ticaret malının bulunduğu memleketin örfü ile meşrut olmasına göre bu örf, umumi bir örf değil, her diyarın kendisine ait hususi örfleridir. Fukahanın bir düstur halinde kabul ettikleri, "Her belde halkının kendi örfü muteberdir" esası gerek dirhemler, dinarlar hakkında gerek emvâl-i zekâtın bunların madrûbu ile takvîmi keyfiyetinde müessir olan bu hususi örflerin pek âşikâr birer ifadesidir.

Emevîler zamanında sencelerle muvâzene ve murakabe edilerek veznine, sâfiyetine ihtimam edilen dirhemlerin vezinleri, ayarları Abbâsîler'in ilk halifesi olan Seffâh'ın evâhir-i saltanatından itibaren nasıl bozulmaya başladığını, ne derece ilerlediğini bundan evvel izah etmiştik. Fûrû-i Abbâsiyye zamanlarında ise dirhem meselesi daha karışık bir vaziyete girmiştir.¹³⁰

Vezn-i seb'aya nazaran evzân-ı meskûkâtın bu medd ü cezri zekât gibi malî hakların hesabında tereddüdü mücip oluyordu. İbn Abdülber İslâm illerindeki bu dirhem vezinlerinin fark ve tefâvütüne hususi surette ehemmiyet vererek Endülüs vesair İslâm memleketleri dirhemleri ile vezn-i seb'a arasındaki bu farkı cem' ve tesbit etmiştir (*Neylül'evtâr*).

Birgivî Muhammed {/Mehmed} Efendi ki, Kanûnî devrinde yetişen selef ve halefin âsârını kavrayarak bihakkın imam unvanını ihrâz etmiş olan ulemâdan ma'dûddur. *Tarîkat-ı Muhammediyye*'nin sonlarında, "Ukud ve muâmelâtta müsta'mel olan dirhem-

129 *Dürri'l-muhtâr ve Hâşiye-i İbn Âbidîn*, II, 42.

130 Mâlûmdur ki hulefâ-yi Abbâsiyye'nin müddet-i saltanatları evâsıtına doğru memleketin bazı kıtalarındaki ümerâ ve valiler, idarelerinde bulunan mahallerde birer suretle i'lân-i istiklâl ederek oraları hükûmet-i muhtâre şekline ifrâğ etmişlerdi. Mütevekkil-Alellah'ın katli üzerine 232 tarihinde başlayan bu idarî ve siyasî inhilâl gittikçe tevessü' etmiş, Mısır ve Şam'da Benî Tolun ve İhşîd aileleri; Mâverâünnehir'de sırasıyla Âl-i Sâmân, Âl-i Sebük Tegin yani Gaznevîler ve Selçukîler; Irak'ta Benî Hamdân; Irak, Fars, Kirman taraflarında Âl-i Büveyh idareleri teşekkül etmişti.

Bu muhtar idare reislerinin hepsi bulundukları yerlerde müstakil dirhemler, dinarlar, felsler bastırmışlardır. Bu paraların vezinleri, hâlisiyetleri, eşkâli gerek tarihin ve gerek bugün müzelerde mevcut binlerle numunenin şahadetlerine göre, birbirinden çok farklı idi. Dirhemlerin vezinleri, dirhem-i şer'îden eksik olduğu gibi ziyade olanları da vardı. Ayarları ve sâfiyetleri de böyle idi. Meselâ derâhim-i Büveyhiyye'nin vezinleri muttarid değildi. Bazı dirhemlerin vezinleri vezn-i seb'adan ağırdı, bazıları da hafif bulunuyordu. Dinarları da şâyân-ı hayret bir derecede 24 kırat veznine kadar yükselmişti. Bu cihetle bugün nükûd-ı İslâmiyye mütehassısları bu dinarlar hakkında çifte dirhem itibariyle darbedilmiş olmaları muhtemeldir, diyorlar (*Topkapı Müzesi Nukûd-ı İslâmiyye Katalogu*, Mukaddime, s. 69).

leri zamanımız adamları o kadar küçültmüşlerdir ki bunlardan dördü bir araya getirilse bir dirhem-i şer'înin veznine muâdil ve müsavi olamaz" diye şikâyet ediyor. Sonra da, "Asıl şeriatıta muteber olan vezn-i esâsî terkedilip halk, derâhimi ma'dûdâtıtan addetmeye başlamıştır" diye asrının örfüne iliştiriyor. Daha sonra bu örfün nas ile teâruzu halindeki eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin noktainazarlarını bildiriyor ki biz bu ciheti aşağıda hususi bir unvan ile tetkik edeceğiz.¹³¹

İşte dirhem meselesi bu suretle bir ibtilâ-yi umûmî haline gelmeye başlayınca fukaha, her beldenin kendi dirhemi muteberdir, düsturunu ortaya koymuşlar ve her belde halkının kendi dirhemleriyle yaptıkları muameleleri meşrû ve muteber addetmişlerdir. Yalnız zekât hususunda, verilen zekâtın rub'u öşürden yani kırkta birden noksan olmaması kaydedilmiştir. Bunu da aşağıda izah edeceğiz.

DIRHEMLERİN TAĞŞİŞİ

İslâm'ın ilk devrinde, من غشنا فليس منا "Kim ki bize hile ve hıyanet ederse o bizden değildir"¹³² suretindeki, va'id-i şedîde yani ne Asr-ı saâdet'te ne Hulefâ-yi Râşidîn devrinde memleketin kudret-i mâliyesinin yegâne istinatgâhı olan parasına hıyanet edildiği vâki değildir. Makrîzî'nin beyanına göre, derâhimin ilk tağşîşi hicrî 64 yılında vuku bulmuş ve Ubeydullah b. Ziyâd Basra'dan firar ettiği sırada züyûf para darbetmek fazîhasını irtikâp etmiştir. Muâviye zamanında da böyle bir hadise görülmüştü. Zaman zaman da görülmekte iken mağşûşeler üçüncü karn-i hicrî dahilinde taammüm etmiştir.

Mağşûş dirhem olsun, külçe veya emsali olsun zekât ve nisab hesabında bu mağşûşelerin ihtiva ettikleri gümüş miktarı mı, yoksa piyasadaki revacı mı nazarıtibara alınmalıdır? İşte İslâm âlimleri için bunlar en ehemmiyetli birer tetkik zemini olmuştur.

İMAM MÂLİK'İN BU BABDAKİ MEZHEBİ ŞÖYLEDİR:

Bir mağşûşenin gışşı, hâlis ayardaki paranın kıymetinden noksan olmayacak derecede bulunup da kendisine dirhem, dinar ıtlak olunur ve piyasada esmân-ı hâlis gibi

131 1925 senesinde Darphâne Müdüriyeti tarafından tertip edilerek basılan ve büyük bir cildi ihtiva eden raporda Osmanlı akçeleri hakkında gösterilen hesaplar Birgivî merhumu tamamıyla teyit etmektedir ve raporda verilen izahata göre, ilk Osmanlı akçeleri gerek vezinleri ve gerek safiyetleri itibariyle Abdülmelik'in zamanında ilk kesilen İslâm dirhemlerine tamamıyla muvâfık olarak basılmış ve Fâtih zamanına kadar bu nefasetini muhafaza ederek devam etmiştir. Bilâhare bu akçelerin vezinleri ve ayarları azaltılı ve küçültüle alışverişte yaramaz bir hale gelmiş ve tağşîş edilen madde-i ecnebiyyenin çokluğundan dolayı fûlûs derecesine tenezzül etmiştir. Birgivî merhumun şikâyet ettiği paralar, bu akçelerdir.

132 Bu hadisi Müslim *Sahih*'inde "Kitâbü'l-İmân'da Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet eder. Hadîs-i şerif Müslim'in rivayetinde, من حمل علينا السلاح فليس منا "Kim ki bize silâh çekerse o bizden değildir" fıkrasıyla başlar. {M283 Müslim, İmân, 164.} Taberânî ile Ebû Nuaym'ın Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetlerinde ve hadisin nihayetinde, والمكر والخداع في النار "Hile ve hud'a sahipleri cehennemdedir" {MK10234 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 138.} ziyadesi vardır. Binaenaleyh her iki rivayete göre hadisin tamamı, من حمل علينا السلاح فليس منا, من غشنا فليس منا, والمكر والخداع في النار suretindedir.

revaçta bulunursa zekât lâzım gelir. Bu evsafı haiz olmazsa, mağşûş paradaki gümüş ve altın miktarı ba'de't-tasfiye 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına bâliğ olursa yine zekât lâzım gelir. Vezni noksan olan esmân için de İmam Mâlik 1, 2 habbe kadarı ma'füvdür, demiştir.

İMAM EBÛ HANÎFE'NİN MEZHEBİ

İmâm-ı Âzam ile sâhibeynine göre derâhim-i mağşûşede gümüş galip olursa, gümüş ve hâlis dirhem hükmündedir. Eğer madde-i mağşûşe galip ise, bu da ticret metâi hükmünde olup kıymetinin nisaba bâliğ olması muteberdir. Binaenaleyh gıışşı galip olan mağşûşede zekât iki suretle tahakkuk ediyor: 1. Bu mağşûşedeki gümüşün 200 dirheme bâliğ olması, 2. Kasd-ı ticârete makrûn bir metâ-ı ticâret olup madrûb 200 dirhem gümüş kıymetinde bulunması.¹³³

Şârih Aynî'nin verdiği şu mücmel mâlûmat, fıkıh-ı Hanefî kitaplarında şu suretle tafsil ediliyor: Derâhim-i mağşûşede gümüş galip olursa gümüş hükmündedir. Eğer bakır gibi madde-i ecnebiyye galip olursa, o mağşûşe ya semen-i râyiçtir veyahut metâ-ı ticârettir. Her iki surette bu mağşûşenin kıymeti nazariitibara alınır. Eğer mağşûşenin kıymeti gümüşü galip olan derâhim-i müteârefe ile nisaba bâliğ olursa, bu mağşûşeden zekât vermek vâcip olur. Nisaba bâliğ olmazsa zekât da lâzım gelmez. Eğer bu mağşûşe ne semen-i râyiç ve ne de metâ-ı ticâret değilse, 200 dirhem miktarı gümüşü ihtiva etmedikçe zekât lâzım gelmez. Eğer gümüş, mevadd-ı mağşûşeden bittahlîl tefrik olunduğunda 200 dirhem derecesinde çok tahmin edilirse, zekât lâzım gelir ve bu surette o mağşûşede kasd-ı ticâret de aranmaz. Mağşûşedeki gümüş miktarı tahlil ve tefrika değmeyecek derecede az olursa zekât lâzım gelmez, ondaki gümüş müstehlektir.

el-Bahrü'r-râik'te mesele bu suretle izah edildikten sonra *Bedâi'*den naklen selefin bu babdaki ictihadı da şu suretle bildiriliyor: Mağşûşeler esmân-ı râyiçe veyahut metâ-ı ticâret olursa o mağşûş paranın fülûs gibi kıymeti üzerinden zekât lâzım gelir. Ticaret kastı bulunmazsa zekât lâzım gelmez. Çünkü mağşûşenin muhtevî bulunduğu gümüş, galebe-i nuhâs ile müstehlektir. Selefin bu ictihadını naklettikten sonra sâhib-i *Bedâi'* Kâsânî merhum, "Selefin noktainazarı daha doğrudur" diye takdir etmiştir ve hakikaten tatbiki kolay en amelî bir ictihaddır.

Şimdi muhtac-ı izah bir cihet kalmıştır ki, gümüş veya altın ile mevâdd-ı ecnebiyyeden bir madenin müsavi miktarda mağşûş olanları, böyle müsavi miktarda mağşûş olan dirhem ve dinarın ve sûret-i mutlakada mahlût altın ve gümüş külçelerin ta'yîn-i ahkâmında fukaha ihtilâf etmişlerdir. *Hâniyye*'de, *Hulâsa*'da ihtiyaten zekâtın vücûbu ciheti ihtiyar edilmiştir. *el-Müctebâ*'nın "Kitâbü's-Sarf"ından müstefâd olan hüküm de müsavi miktardaki mağşûşenin gümüş veya altın hükmünde olduğudur. Zekât bahsindeki

takririnden anlaşılan da bilakis müsavi mağşûşenin gümüş veya altın hükmünde olmadığıdır (*el-Bahrü'r-râik*).

İbn Âbidîn de şu tafsîlâtı hikâye ediyor: *el-Burhân*'dan naklen *Şürûnbülâlî* de, "Azher olan adem-i vücûbdur. Çünkü mağşûşede vücûbu zekât, altın veya gümüşün madde-i mağşûşeye galebesiyle meşruttur. Müsavi miktarda ise matlup olan galebe yoktur" deniyor.

Bazı fukaha vücûb ile adem-i vücûbun ikisi ortası bir ictihad olarak 2.5 dirhem zekât vâcip olur, demişlerdir.

Dürer'de *Hâniyye* ve *Hulâsa*'nın ihtiyaten vâcip olur, kavli ihtiyar edilmiştir. Nuh Efendi de, "İbadette ihtiyat vâcip olduğu için benim ihtiyar ettiğim ictihad da vücûbdur. Müsavi vaziyetteki meselelerin çoğunda bu ihtiyat tariki iltizam edilmiştir. Nasıl ki, kanla tükürüğün müsavi miktarda olması ihtiyaten nâkız-ı vuzû' addedilmiştir" diyor.¹³⁴

Buraya kadar gümüşün veyahut altının bakır gibi bir ecnebî maden ile mağşûş olanları izah edilmiştir. Gümüş ile altın birbiriyle mağşûş olursa bu da bervech-i âtî tafsile tâbidir: Eğer gümüş mağlûp olursa altın, kıymeti cihetiyle gümüşten aziz ve gâlî bir maden olduğu için bu nevi mağşûşenin hepsi altın addolunur. Eğer gümüş galip olursa bu surette bakılır, eğer mağşûşedeki altın miktarı, kendi nisabı olan 20 miskale bâliğ olursa, bu mağşûşeden altın zekâtı verilir. Eğer gümüş miktarı kendi nisabı olan 200 dirheme bâliğ olursa bundan da gümüş zekâtı verilir.¹³⁵

NISABDA, ZEKÂTTA ADED-İ ESMÂN NEHCİ

Sadr-ı İslâm'da ilk İslâm sikkesi kesildiği zamanlarda dirhemler izah ettiğimiz veçhile tamamıyla vezn-i seb'a esasına muvâfık olduğu için zekâtın hem vücûbu hem edası sayı ile hesap ve ihraç edilebiliyordu. Her servet sahibi meselâ gümüş parasının 200 dirhemde beş adedini ayırıp vermekte güçlük çekmezdi. Nisab ve zekâtın böyle sayı ile hesap ve ihracı yine veznî idi ve nassa muvâfık idi.

Abbâsîler ve fûrû-i Abbâsîler zamanlarında ve diğer menâtık-ı İslâmiyye'de vezin ve nakit işi pek çok tahavvüller geçirdiği halde yine vezn-i seb'a esasını takip ediliyordu. Galib Bey'in nukûd-ı İslâmiyye koleksiyonunda sekizinci ve dokuzuncu karn-ı hicrîye kadar kesilen altın ve gümüş paralarda 1, 2 habbe ve âzami 1 kırat fark ile beraber yine vezn-i seb'a esasını takip edildiği görülüyor. Bu da zekâtın rub'u öşürden noksan olmaması şartıyla nisabın adetle hesabına ve adetle ihracına mâni değildi. Noksân-ı yesîr ma'fûv addediliyordu.

Hatta zamanımıza tarihen en yakın bulunan Osmanlılar devri ibtidasından Fâtih zamanına kadar Osmanlı akçelerinin de vezni ve sâfiyeti vezn-i seb'a mikyasına tamamıyla

134 *İbn Âbidîn*, II, 43.

135 *el-Bahrü'r-râik*, II, 245.

muvâfık idi ve aynı safiyeti haizdi. Hiç şüphesiz bunlarda da adetle nisab ve zekât hesap edilebilirdi.

Fakat her zaman ve mekânın dirhemleri ve esmân-ı câriyesi umumiyetle vezn-i seb'aya uymuyordu. Yukarıda bazı şevâhid-i târîhiye ile bildirdiğimiz veçhile vezn-i seb'anın sülüsü derecesinde noksan dirhemler tedavül ediyordu.

Nasıl ki Fâtih devrinden sonra Osmanlı akçelerinin dördü, 1 dirhem-i şer'îye muadil olabilecek bir dereceye düşmüştü. Tabii bu paralarla aded-i esmân nehci iltizam edilerek sayı ile zekât ve nisab hesap edilemezdi. Bütün mânasıyla vezne itibar edilirdi.

Sultan Mahmud zamanında akçe bırakılıp 6 dirhem vezninde gümüş paralar ve bilâhare mecdiyeler tedavüle başlayınca aded-i esmân nehci tabii olarak bırakılıp vezin esası takip edilmiştir. Ezmine-i ahîrede yazılan fıkıh kitaplarında riyal ve mecdiyelerden kaç adedinin 200 dirhem veznine muadil olduklarının ehemmiyetle hesap edilip bildirilmesi adet nehcinin bırakıldığını ve zaruri olarak münhasıran vezne itibar edildiğini göstermektedir. Elyevm muteber olan da vezindir, aynı zamanda kıymetin de müessir olduğunu aşağıda göreceğiz.

Nisab ve zekâtın bu suretle veznen hesap ve ihracı hiç itiraz edilmeyen bir tarîk-i ilmîdir.

Bir kısım fukaha her memleketin tartısı ve esmân-ı câriyesi vezn-i seb'adan kâh artık, kâh eksik bir vaziyete girdikten ve tağşîş gibi bir beliyeye ortaya çıktıktan sonra herkes için nisab ve zekâtı veznen hesap ve eda etmek mümkün olmayıp belki mümtenî bir hale geldiğini nazarıtibara alarak her memleketin kendi nakdi, her ne vezin ve vasıfta olursa olsun, sayı ile hesap edilmesi ve 200 adette beş tanesinin zekât olarak verilmesi ictihadında bulunmuşlardır.

Mağşûş paralar ve külçeler hakkında sâdât-ı Hanefiyye tarafından vazolunan, “Mağşûşede altın, gümüş madde-i ecnebiye galip olursa, esmân-ı ceyyide hükmündedir. Madde-i mağşûşe galip olursa, kıymetinin nisaba bâliğ olması muteberdir” yolundaki düsturun tatbiki bile hakikaten müşkül bir veçhe arz ediyordu. Bu mağşûş altın ve gümüşü kim tasfiye edecekti? Ve bu galebeyi kim tayin edebilecekti? Gerçi bunu, mağşûş esmânın piyasadaki revacı ve daha açık bir tabirle her memleketin kendi örfü ve teâmülü tayin edecekti. Böyle olunca daha cezrî bir şekilde bu müşkülün halli zaruri idi.

Bu hususta ilk yükselen ses, İmam Ebû Yûsuf'un tilmizlerinden Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin¹³⁶ sadâ-yı ictihadı olmuştur. Merîsî (ö. 228) hastalığın ve zaruretin tam mihrakına parmak basarak, “Artık nisab ve zekâtta vezne değil, adede itibar edilmelidir” diyordu. Bir şehirde tedavül eden dirhemnin vezni, ayarı vesair evsafi nasıl olursa olsun, 200 dirhemde beş adet zekât lâzım geleceği ictihadını ortaya koymuştu. Hiç şüphesiz ki,

136 Merîsî, “mîm”in fethi ve “râ”nın kesri ile Mısır'da bir karyenin adıdır. Bişr el-Merîsî oraya nisbet olunur (*Lübbü'l-lübâb*).

Merîsî'nin bu ictihadı, ilmî tabiri ile “hark-ı icmâ” idi.¹³⁷ Sadr-ı İslâm'dan beri istinat edilen ilmî bir sistemi bozmaktı. İcmâ ile bilinegelen bir hükümde böyle zuhur eden nizâ ve ihtilâfın hükmü ise usûl-i fikh kitaplarında bildirildiği veçhile Ebû İshak eş-Şîrâzî, Taberî, Kâdî Ebû Ya'lâ, İbn Akil gibi fukahaya göre icmân zevalidir. Bu ictihadı ile Merîsî icmâdan örfe intikal demek olan çok mühim bir inkılâb-ı fikhî ortaya koymuştur.

Müthiş bir tarrâka ile duyulan Merîsî'nin bu ictihadı bir kasırğa halinde ilim âlemini karıştırdı ve muhalefetle karşılandı, i'tizâl ile ittiham edildi. Felsefe ile iştigal eden bir mübtedidir denildi, hatta bazı emsâl-i târîhiyesi veçhile tekfir edenler bile bulundu ve en sonra İmam Ebû Yûsuf'un bile müşârün ileyhi zemmedip kendisinden yüz çevirdiği söylendi ki bunların hiçbirisi doğru değildir. Çünkü Merîsî zâhid, müttaki bir zat idi. İmam Ebû Hanîfe'nin bile zamanına yetişmiş ve halka-i irfânından feyzyâb olmuş, gayetle zekî, ilmî cesareti ve ictihadî garabeti ile meşhur bir âlim, bir fakih, bir imam idi. İmam Ebû Yûsuf'tan pek çok rivâyâtı ve tasnîfâtı vardır.¹³⁸ Hiç şüphesiz ki Merîsî bu ictihadını da üstadı Ebû Yûsuf'un emvâl-i ribevîyye hakkındaki nusûsun örf ile muallel ve müevvel olduğuna dair kabul ettiği bir aslına bina etmiş olacaktır.

Aşağıda hususi bir unvan ile izah edeceğimiz üzere İmam Ebû Yûsuf'a göre nas, örfe muâriz görüldüğünde ve nas, örf ve teâmüle göre şerefvârit olduğundan nas, örf ile ta'lîl ve te'vil olunurdu. Altın ile gümüşün veznî olmaları da yukarıda tafsil ve izah ettiğimiz veçhile Câhiliye devrinden intikal edip taraf-ı Peygamberî'den takrir buyurulan ve Asr-ı saâdet'te bu suretle câri olan örf ü âdete müstenit idi. Örf ü âdetin ilmî mevkiini, ne derecede mühim bir müstened-i şer'î olduğunu yakında hususi bir unvan ile izah edeceğiz.

Zâhirî ulemâsından Mağribî de Merîsî'nin bu tarîk-i ictihadını iltizam etmiştir (*Neylû'l-evtâr*).

Şark'ta şer'in malî meseleleri böyle cezrî bir tarîk-i ilmî takip ederken aynı zamanda Garp'ta da Endülüs'ün en benâm âlimi olan İbn Habîb'in de (174-237) yine örfe müstenit bir fetvası duyuldu. İbn Habîb de gümüş nisabının 200 dirhem olması hususunda cumhura muhalefet ederek, “Zekât ve nisab, her belde halkının müteâmil olan kendi dirhemleriyle tayin olunur” diyordu.¹³⁹

Bu da Merîsî'nin müdafaa ettiği tezin daha sistemli bir şeklidir. Her iki tarafın medâr-ı ictihadı netice itibariyle birdir. Örf ü âdetin tahkiminden ibarettir. Hanefî mezhebi örf ü âdeti yüksek gören bir meslek olduğu için İbn Habîb'in bu ictihadı Hanefî fukahası arasında daha fazla intişar etmiş bulunuyordu.

Merîsî'nin ictihadı kendi zamanında muhalefetle karşılandığı halde, hadisatın tevâlîsi ve müşkülâtın tezâyüdü bir asır sonra Mısır'ın bu zeki müctehidine tamamıyla hak verdirmiştir. Bu defa da aynı sadâ-yı ictihad, Mâverâünnehir'de Ebû Bekir Muhammed

137 *Neylû'l-evtâr*, IV, 25.

138 *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 54.

139 *Neylû'l-evtâr*, IV, 25.

b. Fazl el-Buhârî'nin (ö. 381) lisanından yükselmiştir. Bu büyük Türk imamı da teâmüle itibar ederek dirhemlerden ve gatârifenin felslerinden yani rayiç olan kızıl bakır paralarından adet itibariyle zekât lâzım olduğu ictihadını ortaya koymuştur. Bu Hanefî imamı, “Bu gıtrîfî¹⁴⁰ paralar, başka memleketlerin gümüş paraları derecesinde bizim en kıymetli nakdimizdir. Gümüş dirhem gibi bununla eşya ve emval takvîm edilir, mehir tayin olunur, hasîs ve nefis her şey alınır. Biz, kendi paramızı tanırız” diyerek derâhim-i gıtrîfiyyenin sayı itibariyle her iki yüzünde rub'u öşür olarak beş adet zekât vâcip olduğuna dair fetva vermiştir.

Bu fetva berkî bir süratle mezâhib-i erbaa ulemâsı arasında intişar ederek bunların müellefâtında mevki almış ve ehemmiyetle kendisinden bahsedilmiştir.

Hanefî meşâyihinin kudemâsı ise yukarıda da bahsettiğimiz veçhile bu paralar için ister esmân-i râyice olarak tedavül etsin, ister ticaret metâi olarak kullanılsın, bunların kıymetini nazariitibara alarak gümüşü galip olan ve dirhem denilebilen tedavüldeki bir para ile takvîm edilerek nisaba bâliğ olursa zekât vâcip olur. Bâliğ olmazsa zekât lâzım değildir, demişlerdi. Bu kıymet ictihadını İmam Hasan, fülûsün veyahut gümüşü ayrılmaya değmeyecek derecede az olan dirhemlerin takdîr-i nisâbında Ebû Hanîfe hazretlerinden rivayet etmiştir ki, yukarıda fülûsün zekâtı namıyla açtığımız hususi bir unvanda izah etmiştik.

Ebû Bekir el-Buhârî bu ictihadında -fülûsün semeniyyette nakdeyne kıyas ile tayin edilegelen hükmünde kıyastan örfe intikal etmişti ve İslâm piyasalarında tedavül eden esmân-ı mütehâlifeye göre nisab gibi malî meselelerin hesabı tamamıyla had bir devreye girdiği sırada ortaya konulduğu için hüsnükabul gördü. Merîsî gibi muhalefetle karşılanmayıp takdirlere mazhar oldu. Büyük, küçük şemsü'l-eimmeler yani Halvânîler, Serahsîler hep bu yolu ihtiyar ettiler. *Velvâliciyye, Hulâsa, Mecmau'n-nevâzil, Uyûn, Mî'râc, Hâniyye* gibi Hanefî kitaplarında hep bu fikhî asla bina-yi hükmün ederek nice fetvalar neşretmişlerdir.¹⁴¹

Muhammed b. Fazl, Buhara'nın rivayette en şâyân-ı itimat bir imamı idi. Dirayette de onun şahsiyyet-i ilmiyyesi mezheb-i Hanefî'yi temsil ederdi. Asrında Mâverâünnehir'de yetişen yüksek âlimler, hep Ebû Bekir'in medrese-i irfânından feyiz almışlardır. Fetvâ kitaplarının en meşhurları sâhib-i tercemenin fetvaları ve rivayetleri ile doludur. Fıkıhta üstadı, Abdullah es-Sübezmûnî'dir.¹⁴² Üstadın neseb-i ilmîsi de Ebû Hafs es-Sagîr ve Kebîr vasıtasıyla İmam Muhammed'e vâsıl olur.¹⁴³ Binaenaleyh Muhammed b. Fazl ile İmam Muhammed arasında üç vasıta bulunmaktadır.

140 Gıtrîfî, Gıtrîf b. Atâ el-Kindî'dir. Bu zat Hârûnürreşîd zamanında Horasan emîri idi. Buhara'nın en kıymetli parası olan gıtrîfî para bunun namına nisbet olunur. Gatârifeye diye cemi'lenir (*Muhîtü'l-muhît ve el-Bahrü'r-râik*).

141 *el-Bahrü'r-râik*, II, 245.

142 Sübezmûn, “sîn”in zammı ve “bâ”nın fethi, “zâl”in de sükûnu ile Buhara'da bir karyenin adıdır (*Lübbü'l-lübâb*).

143 *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 184.

HER BELDENİN KENDİ DİRHEMİ MUTEBERDİR, DÜSTURU

VE BU DÜSTURUN TAKYİDİ MÜTALAALARI

Yukarıda ilk “Tembih” başlığı ile geçen bir yazımızda muhakkik İbnü’l-Hümâm’ın vezn-i seb’a miyasy hakkında mühim bir mütalaasını bildirmiş ve aşağıda tetkik edeceğimizi vaad etmiştik. Şimdi İbnü’l-Hümâm’ın bu mütalaasını hulâsa ederek tetkik ve bu arada “Her beldenin kendi dirhemi muteberdir” kaidesinin takyidi hakkındaki bir teklifini de muhakeme edeceğiz:

İbnü’l-Hümâm *Fethu’l-kadîr*’de Asr-ı saâdet’te 5, 6, 10 miskal vezinlerinde 10 dirhem olmak üzere üç sınıf dirhem tedavül ettiğini ve muahharen Hazret-i Ömer’in teşkil ettiği hesap divanında bu üç sınıf dirhem tevhid edilip vasatı alınarak, “7 miskal vezninde 10 dirhem” düsturu vazolunduğunu naklettikten sonra diyor ki: Bu rivayete göre pek sarihdir ki, Asr-ı saâdet’te bu hesap divanının koyduğu vezinde bir dirhem yoktu. Şüphesiz ve sarih olarak mâlûm olan şudur ki: Zekâtın miktarı taraf-ı Peygamberî’den 200 dirhemden 5 dirhem olmak üzere tayin buyurulmuştur. Fakat nisâb-ı zekâtın bu üç sınıf dirhemden hangisi ile hesap edileceği bildirilmemiştir. Zamân-ı saâdette vücûbu zekât için tayin buyurulan miktar, bu üç sınıf dirhemden en yükseği olan 10 dirhem=10 miskal ise bundan noksan olan seb’a veznindeki dirhemle zekât câiz olamaz. Eğer tayin buyurulan miktar 6 veya 5 miskal vezninde 10 dirhem ise yine vezn-i seb’a ile nisab hesap edilemez. Çünkü vezn-i seb’a miktarı vâcipten ziyadedir. Binaenaleyh gümüşün nisabı hakkındaki 5 ukıyye vezn-i seb’a ile değil, belki Asr-ı saâdet’teki yarım miskal veznindeki dirhem-i sagîr ile hesap edilmelidir ve bu bir lâzime-i ihtiyattır.

Sonra İbnü’l-Hümâm, “Kādîhan’ın naklettiği üzere bir kısım fukahânın nisab hakkında ve zekât hesabında, ‘Her belde halkının kendi dirhemi muteberdir’ suretindeki ictihadları bence ‘O beldenin dirhemleri Resûl-i Ekrem zamanının asgari dirhemi olan beş miskal veznindeki 10 dirhemden noksan olmamak şartıyla’ suretinde takyid edilmelidir” diyor.¹⁴⁴

CEVAPLAR

EVVELÂ. İbnü’l-Hümâm’ın vezn-i seb’a hakkındaki itirazı doğru değildir. Çünkü Asr-ı saâdet’te dirhemlerin büyüğü ile de, küçüğü ile de nisab hesap edilip zekât verilmiştir. Bunu Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın 692. hadisin izahında tercümesi geçen rivayetinden öğrenmiştik. Hatta bunu bizzat İbnü’l-Hümâm da böyle anlamıştı da aynı hadisin izahında, “Ebû Ubeyd’in bu kelâmının zâhirine nazaran ashâb-ı kirâm bu dirhemlerden hangisini bulursa onunla zekâtlarını verdikleri anlaşılıyor” demişti. Bunların vasatını almak, niçin nassa muhalif ve ihtiyata sâik bir hareket olsun?

SÂNİYÂ. *Buhârî* şârihi Ebû Süleyman el-Hattâbî’nin *Meâlimü’s-sünen*’indeki nakline göre, yine Ebû Ubeyd’den ashâb-ı kirâmın 200 dirhemini 100 dirhemini büyük, 100 dirhe-

mini küçük paradan hesap ve ihraç ettikleri de rivayet edilmiştir ki, bu da cem‘ ve tevhid ile vasatını almak değil midir? Bu da eserimizde 692. hadisin izahındadır.

SÂLİSÂ. Yine Ebû Ubeyd‘den Hattâbî‘nin nakline göre, “Benî Ümeyye zamanında sikke darbolunurken düşünmüşler, Asr-ı saâdet‘teki dirhemlerden 8 denk veznindeki büyük dirhemlerden darbetseler nâsın bununla zekât verileceğini zannetmesi ve fukaranın mutazarrır olması icap ederdi. 4 denk veznindeki küçük dirhemden darbetseler, bu defa da mal sahipleri zararlı çıkardı. Binaenaleyh Benî Ümeyye, bunun ikisi ortası 6 denk vezninde darbettiler.” Bu da vezn-i seb‘adan başka bir şey değildir.

RÂBİÂ. Vezn-i seb‘a hakkında icmâ-ı sahâbe vardır. Hiç şüphesiz ki, o devirde yaşayan ashâb-ı kirâm bu hakikatlerin hepsine vâkıftı ve bizzat faal bir vaziyette idiler. Devr-i Fârûkî‘deki tevhîd-i nukûdu, sünnete muhalif değil, muvâfık bulmuşlardı da bu hususta ittifak etmişlerdi. *el-Bahrûr-râik*‘te rivayet edildiği üzere tevhîd-i nukûd edildikten sonra mehirde, diyetlerin hesabında, zekât gibi bilumum malî meselelerde hep vezn-i seb‘a esası tatbik edilmiştir. Şu halde nisabı, dirhem-i sagîr ile hesap etmek ihtiyatına lüzum var mıdır?

İbnü‘l-Hümâm‘ın takyid etmek istediği “Her beldenin kendi dirhemi muteberdir” düsturuna gelince; bu fikhî düsturu ortaya koyanlar yukarıda zikr ü tâdât ettiğimiz fukahadır, hepsi müctehid fi‘l-mezhebdir. IV. asırda ilimleri Mâverâünnnehir‘i dolduran Haneî meşâyihidir. Ebû Bekir el-Buhârî‘yi yukarıda bildirmiştik. Şemsüleimmelerin ilmî simalarını ise ilim âleminde tanımadık bir fakih yoktur. Bunların bu ictihadını nakleden Kâdîhan ise en yüksek bir ilim ailesine mensuptur; Hasîrî, Gerderî gibi fukahanın üstadıdır. İbn Kemal, Kâdîhan‘ı müctehid fi‘l-mezheb ulemâdan sayar.

Bu büyük müctehidler halkın mâruz bulunduğu müşkülâtı, fikhî bir tabir ile haraç ve meşakkati kaldırmak ve yüsr ü sühûlet iltizam etmek için örfe istinat ederek, bu düstûr-ı ilmîyi vazetmişlerdir. Bu kaideyi İbnü‘l-Hümâm‘ın mütalaası veçhile takyid etmek, müşkülâtı olduğu gibi ibkâ etmektir.

Bu fikhî ictihad ve inkılâbı en iyi kavrayanlar arasında Zahîrüddin Abdürreşîd el-Velvâlicî¹⁴⁵ ile *Hulâsa* sahibi İftihârüddin Ahmed el-Buhârî görünür. Son derece zeki ve bahhâs bir Türk ve Haneî imamı olan Velvâlicî kendi hem namı olan *Fetâvâ*‘sında bu bahsi şöyle izah etmiştir:

Gatârife paralarında 200 adede bâliğ olunca zekât vâcip olur. Bu paralar İslâm‘ın ilk devrinde halk dirhemlerinden ma‘dûd değildi. Fakat bugün halk arasında tedavül etmektedir (Her devirde o zaman halkının âdetine itibar edilir). Görmüyor muyuz? Gümüşün zekâtında 200 dirhem nisab, Hazret-i Ömer‘in son devrinde vezn-i seb‘a hesabına göre

145 Velvâlicî, Afganistan‘a tâbi Bedehşan‘da bir şehrin adıdır. Abdürreşîd 467 tarihinde burada doğmuştur. Burhan el-Belhî gibi eâzımdan okumuştur. 540 tarihinde vefat etmiştir. *Hulâsa* sahibi Tâhir el-Buhârî de bundan iki sene sonra 542 tarihinde irtihal etmiştir. *Hulâsatü‘l-fetâvâ*‘yı, *Hizânetü‘l-vâkıât*‘ından *hulâsa* etmiştir (*el-Fevâidü‘l-behiyye*, s. 84, 94).

takrir edilmişti. Halbuki Hazret-i Fârûk'un ilk hilâfeti sıralarında 6 miskal vezninde 10 dirhem muteberdi. Binaenaleyh her belde halkının dirhemleri, dinarları kendi vezinlerine göredir. Bu vezinler ise tefâvüt etmektedir. Dirhemlerin vezinleri mütefâvit olduğu halde yine her beldenin kendi dirhemleri ve dinarları muteberdir, demiştir.

Hulâsa sahibi de bu bahsi bu suretle izah etmiştir.¹⁴⁶ *Mecmau'n-nevâzil* ve *Uyûn* gibi kütüb-i mu'tebere, dirhem miktarının her beldenin vezni ile tayin edilmesi hak ve sevap olduğu gösterilmiştir. Pek âşikâr olarak görüyoruz ki, bu asl-ı fikhî üzerinde zekâları çalışan eimme-i kirâm hep Türkistan ve Mâverâünnehir ulemâsındandır. Fakat bu asl-ı fikhî yalnız bunların husûsât-ı ictihâdiyyesi de değildir. Mısır'ın, Mağrib'in en benâm ulemâsı tarafından da iltizam edilmiştir. Ezcümle Mısır'ın mâruf Hanefî âlimi Tahtâvî, "Artık nisab hakkındaki nassın örfe müstenit olduğunda hiç şüphe kalmamıştır. Nisabı örfe göre tayin etmek zaruridir. Fıkhın beş mebnâsından biri örfe rücûdur" diyor.

İbnü'l-Hümâm'ın kaydına müşâbih şöyle bir kayıt da *Sirâc*'dan naklen *Nahir*'de bildirilmiştir: "Her beldenin kendi dirhemi muteberdir. Fakat o dirhem 14 kırat olmak şartıyla." Bu kaydın mütekaddimîn ve müteehhirîn kitaplarına mutâbık olduğu ve cemm-i gafîrin, cumhûr-ı kesîrin ictihadına muvâfık bulunduğu da haber veriliyor. İbnü'l-Hümâm ile bunun arasındaki fark İbnü'l-Hümâm Asr-ı saâdet'teki dirhem-i sagîr ile takyid ettiği halde burada 14 kırat ile takyid, vezn-i seb'a hesabına müstenittir. Fakat bu kayıt da mesâlih-i nâsı teshîl için kabul edilen bir kaideyi tamamıyla hükümsüz bırakıyor. Halbuki isimlerini saydığımız eâzımın eserlerinde ve meselâ Serahsî'nin *el-Mebsût*'unda Muhammed b. Fazl'ın mezhebi mutlak olarak zikredildikten sonra, "Büyük üstat Ebû Bekir'in bu fetvasını şeyhim İmam Halvânî ahzetmiştir. Bence de sahih olan budur" diyor.¹⁴⁷

*Bedâi'*de ise nisab adet itibariyle tekemmül eder de vezinde noksan olursa zekât vâcib değildir. *Tatarhâniyye*'de de böyledir, deniliyor.

HULÂSA. Fukaha bu babda iki nehc-i ilmî takip etmişlerdir. Birisi vezin nehci, diğeri örfe itibar tariki. İbnü'l-Hümâm ve diğer fukahanın dirhemde teamüle itibarın takyidi ile istihdaf ettikleri gaye, nisabın sadr-ı İslâm'daki vezn-i aslîsini muhafazadır. Örfe itibar eden fukaha da bundan tebâüd etmek istemiş değillerdir. Adetle verilen zekâtın rub'u öşürden noksan olmaması şartını kâfi görmüşlerdir. Evzân ve meskûkâtın geçirdiği edvâr-i târîhiyye nukûd-ı kadîme koleksiyonları üzerinde tetkik edilirse, bilâd-i İslâmiyye'de riyal ve mecidiye gibi büyük mikyastaki nukudun ezmîne-i ahîrede tedavülüne kadar rayiç olagelen dirhemlerden yine eski mikyasa yani vezn-i seb'aya itibar edilmiştir. Şu kadar ki, ihtilâf-ı zaman ve mekân ile birçoklarının vezinleri, safiyetleri bozulmuştu. Bu cihetle "Her yerin kendi vezni ve kendi dirhemi muteberdir" düstûrunu kabul etmişlerdir ve müteâmel olduğu veçhile nisab ve zekâtın sayı ile hesap ve ihracını tecviz ederek noksân-ı yesîri ma'fûv addetmişlerdir ki bu kavil İmam Mâlik'ten de menkuldür.

146 *el-Bahrü'r-râik*, II, 245.

147 *el-Mebsût*, II, 194.

Evvân da böyle idi. Yukarıda erkam ile de izah ettiğimiz veçhile sadr-i İslâm'dan beri şer'î ve örfî namıyla başlıca iki nevidir. Hem, veznî mikyas olarak devam edegelmiştir. Kûsuratı farklı olmakla beraber her ikisi de aynı vezin ve sikleti haizdi. Bugün ve hatta darphânemizde dirhem-i örfî ile 1 dirhem 16 kırat itibar edilmektedir. Ancak bu da birçok zaman ve mekânda nazarî olarak devam edegelmiş ve her yerde birbirinden farklı mikyâs-ı veznîlere itibar edildiğinden fukaha tarafından bu teamüle göre, "Her yerin müteâmel olan vezni ve dirhemi muteberdir" düsturu kabul edilmiştir.

Böyle olmakla beraber meselâ her biri 6 dirhem vezninde olan gümüş mecdiyelerde de adede itibar edilmesi gayesi kastedilmemiştir.

Pek ziyade uzayan bu bahse İbn Âbidîn'in *Dürrü'l-muhtâr Hâşiyesi*'nde "tenbîh-i hitâbî" ile başlayan bir mutalaasını da naklederek nihayet vereceğiz:

Zamanımızda müteâmel ve mütedâvel olan derâhim ve denânîrin, vezinleri ve kıymetleri muhtelif olarak gûnâgûn nevileri vardır. Vezninden bîhaber olan halkın bu paralarla vuku bulan ukûd ve muâmelâtı da adet üzerine câridir. Vezin ile zabt ü raptı, hesabı ve kitabı güç olduğu için halk zekâtlarını da sayı ile hesap ve eda ederler. Hatta yuvarlak bir hesap ile, "Her 40 kuruşta 1 kuruş, her 200 kuruşta 5 kuruş..." diye zekâtlarını ayırırlar. Halbuki zekâtta vâcib ve mansûs olan vezin idi. Binaenaleyh bu teamül ile vücûb-i vezni tevfiik edebilmek, ve adetle zekât verirken rub'u öşürden yani kırkta birden noksan olmamak için altın ve gümüş paraların vezni hafif ve silik nevinden olmamasına dikkat edilmelidir, vezni ağır olanları verilmelidir ki zekât borcundan tamamen berâet edilmiş olsun. Aded-i nisâbî teşkil eden paralar, yeni darbedilmiş gibi çil ve ağır nevinden iken, vezni hafif ve silik paralarla zekât verilirse bunun rub'u öşürden noksan olmak tehlikesi vardır. Bu tehlikeden gafil olan mal sahipleri zekât verirken mütenebbih olsunlar.¹⁴⁸

NİSAB, ZAMANIN VE BUNUN MÜSTENED-i İLEYHİ OLAN EVZÂN VE NUKÛDUN ÖRF Ü ÂDETLERİ DERECE-i ALÂKASI

Buraya kadar devam eden izahatımız tamamıyla tevazzuh etmiştir ki, zekât işi malî bir vecîbedir. Malî olması cihetiyle doğrudan halkın teamülüne tâbi bir meseledir. Bu müddeâmızı ispat etmek için pek ziyade uzayan izahatımızın bu nokta ile alâkadar olan aksâmını hulâsa ederek bir daha mutalaa edeceğiz:

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz ba's buyurulduğunda Ebû Ubeyd, Vâkıdî, Mâverdî gibi ulemânın rivayetlerine göre Câhiliyet devrinden beri devam edip gelen büyük, küçük evzân ve esmân-ı Câhiliyye'nin vaziyet-i hâzıralarına hiç dokunmamış ve bunları halkın teamülü veçhile takdir buyurmuştur. Hatta bunlardan dirhem denilen gümüş nevelerinin üzerlerinde kisrâların, nûşirevanların ve dinar denilen altınlarda da Herakleios, Kostantin gibi imparatorların resimleri bulunurken bunların teb-

diline lüzum görmemişlerdi. Kâbe harimindeki şirkin birer timsali olan asırdîde putların sernigûn edildiği bu mesut devr-i inkılâbda evzân ve esmân işi halkın teamülüne tâbî bir piyasa meselesi addolunarak bunların tebdili ümmetin iradesine, zamanın müsadeseine bırakılmıştır. Yalnız taraf-ı Peygamberî'den altın ve gümüş ile maişet ve ticaret emvâlinin nisâb-ı gınâ ve zekâtı tâlim buyurulmakla iktifa edilmiştir.

Hazret-i Ömer zamanına kadar devam eden bu vaziyet müşârün ileyh hazretlerinin son devrindeki muhtelif vezindeki dirhemler, görülen lüzum üzerine vezn-i seb'a esasına göre tevhid edildi. Bu da yeni bir örfün vaz'-ı esâsı idi. Abdülmelik zamanında vezn-i seb'a üzere dirhemler kesilip halk arasında tedavüle başlayınca bu teamül ile de yeni örfün gereği gibi teessüs ettiği görüldü. Velvâlicî'nin, *Hulâsa* sahibinin biraz evvel beyan ettikleri veçhile bu teamül, Asr-ı saâdet'tekinden bambaşka yeni bir örf idi ve bu örf hemen iki asır kadar devam etmiştir. Bunun yaşadığı günler, Resûl-i Ekrem'in "hayrû'l-kurûn" diye sitayiş buyurduğu en feyizli bir devre müsâdiftir. İlm-i rivayette kurûn-ı selâse namıyla yâdolunan bu devirde İslâmî umdeler, dinî faziletler hep zinde bir halde yaşamıştır. Bunlar arasında zekât gibi malî vecîbeler ve bunların müstened-i ileyhi olan evzân ve esmân mesâiline sencât-i zücâciyye gibi vasıtalarla nasıl ihtimam ve murakabe edildiğini yukarıda izah etmiştik.

Kurûn-ı selâsenin zevalini takip eden devirlerde ise evzân ve esmân hakkında gösterilen bu takayyüd ve ihtimamın nasıl zevale uğradığını ve Abbâsî ümerâsı taraflarından yer yer teessüs eden muhtar idarelerde vezinleri vesair vasıfları vezn-i seb'aya mugayir dirhemler, dinarlar tedavül ettiğini de görmüştük. Bu teşettütün tevlîd ettiği zaruretleri izâle için nisab gibi malî mesâilde her beldenin kendi veznine ve kendi dirhemine itibar edilmesi suretindeki ictihadlar da bu örflerin birer ifadesinden başka bir şey değildi.

Asr-ı saâdet'ten tebâüd ve memâlik-i İslâmiyye tevassu' ettikçe tedavül eden esmânın veznî, vasfı o nisbette bozuluyordu. İmam Birgivî'nin Kanûnî asrında gerek malî vecâib-i şer'iyenin edasında, gerek ifa ve istîfâ hususlarında hem de sayı ile halkın kullandığı dirhemlerden acı bir lisan ile vâki olan şikâyetlerini okumuş ve tarih ölçüsüyle zamanımıza pek yakın demek olan i'tilâ devrindeki Osmanlı paralarının dirhem-i şer'îye kıyas ile ne kadar bozuk olduklarını kemâl-i vuzûh ile görmüştük. Bu da bize o günlerin örfünü irâe ediyordu.

Harb-i umûmîden doğan ve bütün içtimaî ve hatta ilmî müesseselerin nizamlarını değiştiren malî buhranların tesirinden din müessesesi de uzak kalamamıştır. Cihan tarihinde misli görülmemiş bir şekilde beşeriyeti tazyik eden bu buhranlar, iktisadî yeni usuller tevlîd edip bunlar da yeni bir örf halinde vaziyete hâkim olarak zekât, kurban gibi malî meselelerin gerek vücûbu ve gerek edası keyfiyetleri üzerinde tesirini göstermiştir. Ebû Saîd el-Hudrî hadisi münasebetiyle şu uzun izahattan maksadımız, içinde yaşadığımız yeni vaziyetin bu meseleler hakkında sormakta bulunduğu süallere Asr-ı saâdet'ten

zamanımıza kadar devam edip gelen teheyyücü ilmîyi takip ederek ilmin irşadı dairesinde isabetle cevap verebilmektir. İnâyet ise Cenâb-ı Hak'tandır.

NİSABDA KIYMET NEHCI

Zekât ve nisabın vezin ile değil, tedavüldeki hâl-i hâzır değer pahasıyla hesap edilmesi keyfiyetine **kiymet nehci** denir. Ağniyâyı tese'ül denene dair olup *sünen-i erbaa* sahiplerinin müttefikan rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ne miktar mal insana gınâ bahşeder? diye sorduğunda Resûl-i Ekrem, “50 dirhem gümüş veyahut 50 dirhem gümüş kıymetinde altın” buyurdu, demiştir¹⁴⁹ ki, bunda da gümüşün asalet ve revacına ve kıymet nehcine işaret buyurulmuştur.

Cihan tarihinde nakit olarak devam edip gelen gümüş ve altın madeninden gümüşü altın ile takvîm eden selef devrinde hiçbir mezhep bilmiyoruz. Çünkü İslâm'ın ilk devirlerinde gümüşün revacı altından çok yüksekti. *Kudûrî Şerhi Cevhere*'de bildirildiğine göre, gümüşün tedavülü, madrûbuna ve gayri madrûbuna şâmil idi. Altının tedavülü ise yalnız madrûbuna mahsus idi. Bu cihetle sirkat-i nisâbın ve telef edilen emvalin kıymetleri hep gümüş rayici ile takdir ediliyordu. Gümüş nisabına dair olan ehâdîs-i şerifenin rivayet tariklerinin kuvvetli ve altın nisabını ifade eden hadislerin ise İbn Hazm'a, “Altın nisabı hakkında nas yoktur” demek cesaretini verecek derecede zayıf olmasının başlıca sebebi de ehl-i rivâyetin hâl-i revacda bulunan gümüş hakkındaki nusûsun rivayetine binnisbe daha fazla tehâcüm etmiş olmaları hatıra gelir. Her ne ise, seleften hiçbir âlim, gümüşün altın ile takvîmi ictihadında bulunmamıştır. Bilakis altının gümüş pahasıyla takvîmini iltizam edenler vardır.

Kādî İyâz'ın nakli veçhile eimme-i seleften Tâvûs b. Keysân ile Atâ b. Ebû Rebâh kıymet nehcinin pîşvâlarından. Şârih Aynî, Zührî'yi de ilâve ediyor. Bunlar zekâtta gümüşü yegâne bir asıl olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁰ Binaenaleyh, “Altının kıymeti 200 dirhem gümüş pahasına bâliğ olunca zekât vâcip olur. Velew ki o altın 20 miskal bulunmasın” demişlerdir. Yine bunlara göre, kıymeti 200 dirhem gümüş pahasına bâliğ olmayan 20 miskal altında da zekât yoktur.¹⁵¹ Bu mezhep sahiplerinin namına birtakım suver-i istidlâliyyeyi yukarıda altın nisabını izah ederken bildirmiştik.

Zam hususunda eimme-i selâse-i Hanefiyye'nin ictihadları da bu eimme-i selefle müşterektir.¹⁵² Eimme-i Hanefiyye ikmâl-i nisab için altın, gümüş ticaret metâından

149 {T650 Tirmizî, Zekât, 22.}

150 *Umdetü'l-kârî*, IV, 281.

151 *Umdetü'l-kârî*, IV, 287.

152 Bu hâşiyemizde kıymet nehcinin pîşvâlarını tanıtmak isteriz: Tâvûs b. Keysân, Ebû Abdurrahman el-Yemânî'dir. Zeyd b. Sâbit, Âişe, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Erkam, İbn Abbas radiyallahu anhüm gibi birçok sahâbeden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Abdullah ile Zührî, Müyessere, Süfyân gibi tâbiîn

birisinin diğerine zammını, kıymet-i esâsîsine istinat edip kabul etmişlerdir. Meselâ 100 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye eimme-i selâsemize göre zekât vâcip olur. Hatta sâhib-i mezheb İmam Ebû Hanîfe, tilmizlerinden daha ziyade kıymet-i esâsiyyesini iltizam ederek 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye de zekât vâcip olur, demiştir. Halbuki eczâ-i nisâb noksandı. Altının aynına ve veznine itibar eden İmâmeyn'e göre, zekât vâcip değildi. Bu meselede İsbîcâbîler, Nesevîler, Burhânüşşerîalar, Sadrüşşerîalar hep Ebû Hanîfe'nin mezhebini tercih etmişlerdir. Evzâî, Sevrî mezhebi de böyledir. Aşağıda asrımızın iktisadî zaruretlerine cevap verirken biz de bu kıymet nehcini iltizam edeceğiz.

Züfer de kıymete ehemmiyet veren bir Hanefî imamıdır. Züfer'in kıymetçiliği de zekâtın edası zamanına ait ictihadında kendisini gösterir. Züfer'e göre, altın ve gümüşün zekâtın edası zamanındaki kıymeti muteberdir. İmam Muhammed'in re'yi de böyledir. Şu kadar ki, İmam Muhammed kıymeti, fukaranın menfaatine uygun olmak şartıyla kabul etmiştir. Bu bahse dair zam meselesindeki izahımız daha vâsî'dir.

Gıışşı galip olan mağşûşelerin nisâb-ı şer'îsi de kıymet esası kabul edilerek tayin edilip kıymeti 200 dirhem gümüş veyahut 20 miskal altına bâliğ olursa zekât vâcip olur, denilmiştir.

Asr-ı saâdet'te tedavül etmeyen felsler de ahîren tedavüle başlayınca fukaha felsleri semen-i râyiç olmakta nakdeyne kıyas ederek fakat aynından değil, âhâd-ı nakdeyn ile takvîm edilerek kıymeti üzerinden zekât vâcip olduğuna hükmetmişlerdir.

Hiç şüphesiz ki mezâhib-i İslâmiyye arasında kıymet nehcini en çok iltizam eden mezhep, Hanefî mezhebidir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, altın ile gümüş asıl hilkati ve

rivayeti vardır. Müşârün ileyh Yemen'in en büyük imam ve müctehidi idi. İlmî kemâlâtı derecesinde zühhd ve takvâsı vardı. Bir kere Yemen emîri 500 dinar atıyye göndermişti. Fakat müşârün ileyh almamıştır. Mevsim-i hacda yevm-i terviyeden bir gün evvel Mekke'de 106 hicrî yılında vefat etmiş ve cenaze namazı Halîfe-i Emevî Hişâm b. Abdülmelik tarafından kıldırılmıştır (*Tezkiretü'l-huffâz*, I, 78).

Atâ b. Ebû Rebâh da Mekke'nin müftüsü ve muhaddistir. Hazret-i Ömer'in veyahut Hazret-i Osman'ın devr-i hilâfetinde doğmuştur. Hazret-i Âişe'den, Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas'tan, Ebû Saîd'den, Ümmü Seleme'den ve daha birçok tâife-i sahâbî radiyallahu anhümden rivayeti vardır. Kendisinden Eyyûb es-Sahtiyânî, Hüseyin Muallim, İbn Cüreyc, İbn İshak, Evzâî, Ebû Hanîfe gibi bir cemâat-i tâbiî rivayet etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe, "Ben Atâ'dan yüksek bir âlim görmedim" der idi. Gerek Abdullah b. Ömer, gerek Abdullah b. Abbas Mekke'de istiftâ için kendilerine müracaat edenlere, "Aranızda Atâ gibi yüksek bir âlim varken bize neye geliyorsunuz?" diyerek sâhib-i tercemenin şeref-i ilmişini ilân ve itiraf ederlerdi. Ebû Ca'fer Bâkır hazretleri de, "Yeryüzünde menâsik-i haccı Atâ'dan iyi bilen bir âlim yoktur" diye senâ edermiş. 114 tarihinde vefat etmiştir.

İbn Şihâb ez-Zühri de huffâz-ı muhaddisînin alemıdır idi. Hiçbir muhaddis yoktur ki Zühri'nin menâkıb-ı âliyesi hakkında bir şey söylememiş olsun. Keskin bir zekâyı, gayetle metin bir hâfızaya mâlikti. Kur'ân-ı Kerîm'i seksen günde hıfz etmiştir. Bir kere Hişâm b. Abdülmelik çocuklarının okuması için bir hadis mecmuası yazmasını rica etmişti. Zühri 400 hadisi muhtevî bir mecmua yazıp verdi. Halife Hişâm bir müddet sonra mecmuayı saklayıp ziyanını iddia ederek bir ikincisini yazmasını rica etmekle Zühri derhal ikinci bir nüsha daha yazıp verdiğinde birincisini çıkarıp tatbik etmiş ve bir kelime eksik veya ziyade bulamamıştır. 124 hicrî yılının ramazanında vefat etmiştir.

semeneyni itibariyle ticaret için vâsıta-i mübâdele olarak i'dâd olunmak hususunda müt-tehid olan iki maldan ibarettir. Bu cihetle altın ile gümüş, zekât hususunda bir cins gibidir. Yine bu itibar ile her ikisi için zekâtta rub'u öşür vâcip olmakta birleşmişlerdir.

ÖRF Ü ÂDETİN MEVKİ-i ŞER'İSİ

Zamanımızdaki iktisadî zaruretlerin nisab gibi malî meseleler üzerinde îkâ ettiği tesirlere aşağıda bir çare ve bir mahlas-ı şer'î ararken örf ü âdet bizim için en emin bir istinatgâh olacağından burada onun şer'î mevkiini izah etmeyi faydalı buluyoruz.

Örf ü âdet Kitap ve Sünen'le tahkim ve tesis buyurulan bir delîl-i şer'îdir ve fıkhnın istinat ettiği usûl-i hamseden en mühim bir mesned-i ilmîdir. Örfün tahkimini ifade eden âyetler şunlardır:

حُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ¹⁵³ âyet-i kerîmesi ki, bunda Resûl-i Ekrem efendimiz affı iltizam edip ahz-i sâr dâiyesinden içtinap etmeleri, aklın ve şer'in takdir ve tahsin ettiği mâruf ile emredip, münkerâtтан sakınmaları ve bir de cühelâ-yı nâstan yüz çevirmeleri emr-ü tâlim buyurulmuştur.

وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ¹⁵⁴ âyet-i kerîmesinde de umûr-ı yetîmi ikameye ve emvâl-i yetîmi ıslah ve idareye memur olan evliyâ-i yetîmin fakir oldukları surette yetim malından kader-i ma'rûf istifade edebilmelerine müsaade buyurulup bunun ta'yîn-i miktarı örf ü âdete havale buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmenin yetim velisi hakkında nâzil olduğunu Buhârî Hazret-i Âişe'den rivayet etmiştir.

Örf ü âdetin şer'î ehemmiyetini ifade eden ahhâr ve ehâdîs ise pek çoktur. İmam Buhârî *Sahîh*'inde bunlar için hususi bir bab açıp buna, "Büyü", icâre, keyl, vezin gibi hususlarda her memleketin kendi halkı arasında bi'l-irâde sünnet-i sâbite ve tarîkat-i müstemirre halinde müteâmel olan örf ve âdetin icra edilmesi" adını vermiştir ki, bizim için çok mühim olan bu unvanın kıymetinden ve ehemmiyet-i ilmiyyesinden aşağıda bahsedeceğiz.

İmam Buhârî bu babın unvanına tezyîlen iki kibâr-ı tâbiînin örfe istinaden verdikleri birer fetvasını ta'lîkan zikretmiştir.

1) Tâbiî kadılarının en meşhuru olan Şüreyh b. Hâris el-Kindî, Hazret-i Ömer zamanında aralarında tehaddüs eden bir meseleden dolayı iplikçi esnafı müracaat edip, ستننا كذا و كذا "Biz iplikçiler arasındaki âdet-i câriye şudur, şudur" diyerek sanatlarının örfünden bahsetmişlerdi. Kâdî Şüreyh, ستنكم بينكم "Aranızda câri olan âdet-i müstemirre muteberdir" diye hükmederek örf ü âdetin şeriat nazarında muteber olduğunu bildirmiştir.

Bu fetvayı Saîd b. Mansûr da Muhammed b. Sîrîn tarikiyle mevsûlen rivayet etmiştir.

2) Muhammed b. Sîrîn de herhangi bir belde 10 dirheme alınan bir metân 11 dirheme satılması mâruf ise oralarda muktezâ-yı örf 1 dirhem kâr almakta beis yoktur,

153 el-A'râf, 7/199.

154 en-Nisâ, 4/6.

diye fetva vermiştir ve Muhammed b. Sîrîn'in bu fetvası Saîd b. Müseyyeb, Nehaî, Sevrî, Evzâî taraflarından kabul edilmiştir.

Buhârî'nin mevsûlen rivayet ettiği hadislerden birincisi şöyledir: Âişe radiyallahu anhânın beyanına göre, Muâviye'nin vâlidesi Hind, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip, "Yâ Resûlellah! Zevcim Ebû Süfyân bahîl ve haris bir kimsedir. Bunun malından kendisinin haberi olmaksızın alıp sarfetmek günah mıdır?" diye sormuştu. Resûl-i Ekrem cevaben, *خذي أنت وبنوك ما يكفيك بالمعروف* "*Senin ve çocuklarının ihtiyacına kifayet edecek kadarı, ma'ruf alırsın!*"¹⁵⁵ diyerek örf ü âdeti tahkim buyurmuşlardır.

Eşbah'ta "Âdet muhakkemdir" kâide-i fıkhiyyesinin aslı, Resûl-i Ekrem'in, *ما رآه المؤمنون حسنا فهو عند الله حسن* "*Müslümanların tahsin ettiği her şey Allah Teâlâ indinde de hasendir*"¹⁵⁶ kavî-i şerifidir, deniliyor. Fakat Alâî, bu rivayeti hadis kitaplarında çok aradım. Hadis âlimlerinden de sordum. Fakat zayıf bir sened ile dahi bulmaya muvaffak olamadım. Muhakkak olan şudur ki bu haber, Abdullah b. Mes'ûd'undur. Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde İbn Mes'ûd'dan rivayet etmiştir. {diyor}.¹⁵⁷

Fakat bu haberin İbn Mes'ûd'a mevkuf olması onunla ihticâc edilmesine mani değildir. İbn Mes'ûd gibi ilmin şâhikalarına yükselen ve bütün hayatı maiyyet-i Peygamberî'de geçen bir zatın bunu Resûl-i Ekrem'den telakki etmiş olması kuvvetle hatıra gelen bir ihtimaldir. Bunun için akvâl-i sahâbe daha kuvvetli bir haberle teâruz etmedikçe ihticâc edilegelmiştir.

* * *

Yukarıdaki nusûs ve delâilin örf ü âdete bahşettiği bu kudret ve kuvvetten bütün İslâmî devirlerde istifade edilegelmiştir, İslâmî umdelerin safvet ü samimiyetle hükümrân olduğu kurûn-ı selâse de örf ü âdet, bir me'haz-i şeriat olmuştur. Kurûn-ı müteâkibede zaman zaman değişen örfler de fukaha için en kuvvetli birer merci olmakta devam etmiştir. Bu hakikati vaktiyle mülga Dârülfünun İllâhiyât Fakültesi'yle, Medresetü'l-mütehasssîn'de takrir ederek bastırılan notlarımda izah etmiş bulunduğumdan buraya aynen nakletmeyi muvâfık buldum.

ÖRF Ü ÂDET

Örf, ukulün tahsini ile vicdân-ı âmmede istikrar eden ve tab'-ı selîmin kabulüne mazhar olan bir emr-i içtimaîdir.

Âdet, beyne'n-nâs müstemirren devam edegelen ve defaatle kendisine müracaat edilen bir emr-i mütekerrirdir.

155 {B2211 Buhârî, Büyû', 95.}

156 {Mâlik, Muvatta (Şeybânî rivayeti), s. 91, no: 241. Süyûtî, *el-Eşbah*, I, 89.}

157 {نشر العرق لابن العابدین {Kaynak gösterilen risalede, söz konusu rivayet merfû olarak kaydedilmiş olmakla birlikte, Alâî'den yapılan nakille ilgili bir kayıt tespit edilememiştir. İbn Âbidîn, *Resâil*, II, 120.}

Teâmül, nâsın ahz ü îtâda vesair muâmelâtta aralarında istimaline denir. Bu tarifler Seyyid-i Şerîf’indir.

Şu halde örf ile âdet mefhum cihetiyle ayrı şeylerdir. Örf, şehâdât-i ukûle istinat eder. Âdet ise “muâvede”den me’huz olmasına nazaran tekerrür ile hâsıl olur. Âdetde ibtidâ şekl-i ma’rûfiyet yoktur. Fakat itiyat edilen şey tekerrür ede ede ve mükerreren kendine müracaat oluna oluna mârufiyet kesb eder. Nüfus ve ukulde müstekar olur. Bu sebeple medlûlû lugavî itibariyle muhtelif olan örf ü âdet fukahaya göre bir şeyden ibarettir ve yine bu sebebe mebnî fukaha örf ü âdeti taksim ederken kâh örfü âm, örfü hâs ve örfü şer’îye, kâh da örfü amelî ve örfü kavliye taksim ederler (*Tahrîr*).¹⁵⁸

Örf ü âdete en çok karn-ı sâliste müracaat edilmiştir. Mâlûmdur ki, etbâu’t-tâbiîn karnı, saltanat-ı Abbâsiyye’nin izzet ve şevketini bulduğu muhteşem bir devre tesadüf etmişti. Bilhassa Hârûnürreşîd’in zamân-ı saltanatında İslâm hududunun bir ucu Türkistan’ın kısm-ı ulyâsına, Hindistan’ın Sind ve Pencap ovalarına ve Bahr-i Muhît-i Hindî sahillerine dayanıyordu. Diğer ucu da Afrika-yı vustâyı, Bahr-i Muhît-i Atlas’ı aşırıyordu. Şu memâlik-i vâsiada meskûn akvâm-ı İslâmiyye arasında umumi veya hususi birtakım örf ü âdetlere tesadüf ediliyordu. Bunlardan nassa muvâfık olanlar varsa da içlerinde sarâhat-i nassa muhalif olanlar da vardı. Bunların şer’î vaziyetleri tayin edilmek icap ediyordu.

Ebû Hanîfe hazretleri örf ü âdet nassa muhalif olmazsa muteberdir. Eğer nassa muhalif olursa örf terkedilip nas ile amel olunur, re’yinde bulunmuştur. Bu babda İmam Muhammed de kendisine muvafakat etmişti. İmam Ebû Yûsuf’un ilk ictihadı da bu merkezde idi.

Meselâ altı kalem eşyâ-i ribeviyyeden¹⁵⁹ altın ile gümüşün ahz ü îtâları vezin ile; buğday, arpa, hurma, tuzun ahz ü îtâları keyl ile olması mansûs idi. Ahîren hurma ile tuz kâmilan ve buğday ile arpa kısmen vezin ile alınıp satılmaya başladığı görüldü. İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed indinde nassa muhalif olan örf muteber olmadığından müşârûn ileyhimâ bu dört kalem eşyanın vezin ile ahz ü îtâlarını şer’a muhalif addedi-

158 Âdet, bir emr-i müstahsen hakkında teessüs edeceği gibi bâtil ve münker hakkında da teessüs edebilir. Bu sebeple iyi âdet, fenâ âdet denir. Örf de böyledir. Fakat iyi örf, fenâ örf denilmez. Örfün hepsi müstahsendir ve örf mutlak surette münker mukabili istimal edilir. Örf ile âdet ve teamül arasında umum ve hususu mutlak vardır. Örf, eamm-i mutlak, öbürleri ehasır. Binaenaleyh örf, âdet, teamül yekdiğeri makamında kullanıldığından, âdet ve teamül ile ma’nâ-i müstahsen kast olunur.

159 Eşyâ-i sitte, Tahâvî’nin *Şerh-i Meâni’l-âsâr*’ında, Ubâde b. Sâmit rivayetiyle tahrîc ettiği şu hadisinde zikredilmiştir:

لا تتبعوا الذهب بالذهب ولا الورق بالورق إلا وزنا بوزن. ولا البر بالبر ولا الشعير بالشعير ولا التمر بالتمر ولا الملح بالملح إلا سواء بسواء عينا بعين فمن زاد و ازداد فقد أربى ولكن بيعوا الذهب بالورق والحنطة بالشعير والتمر بالملح يدا بيد كيف شئتم. {Rivayetin metni kaynakta şu şekildedir: التمر والشعير بالشعير والبر بالتمر والملح بالملح والشعير بالشعير ولا التمر بالتمر ولا الملح بالملح إلا سواء بسواء عينا بعين ولكن بيعوا الذهب بالورق والورق بالذهب والبر بالشعير والشعير بالتمر والتمر بالملح والشعير بالشعير. قال: ونقص أحدهما التمر بالملح. وزاد الآخر من زاد أو ازداد فقد أربى. (Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 4, no: 5482.)}

yorlardı. Amma mansûs olmayan yağ, zeytin gibi şeylere ait ukudda her zaman örfe itibar edilmiştir. Bu babda eimme-i selâsenin ittifakı vardır.

İmam Ebû Yûsuf'tan menkul olan ikinci bir kavle göre, imam müşârün ileyh örf ile nas muâriz görüldüğünde eğer nas, âdete göre şerefvârit olmuş ise yani Asr-ı saâdet'te mer'î olan bir şeyin şer'î vaziyeti tayin buyurulmuş ise örf ile amel edilip nassın ifade ettiği hükm-i âm tahsis edilir. Eğer nas, âdete mübtenî değil ise yani nas ile yeni bir emr-i şer'î ibtidâ teşrîf buyurulmuş ise nas ile amel edilip örfün terkedilmesi re'inde idi.

Filhakika bir kısım nusûs-ı şer'iyye doğrudan doğruya re'sen bir hükmü şer'îyi ispat için şerefvârit olmuşlardır. Meselâ şarap içmek öteden beri Arap'ın âdeti iken nass-ı Kur'ânî ile bu âdet menedilmiş ve hamrın hürmeti tesis buyurulmuştur. Şimdi müskirat istimali taammüm etmiştir, diye şarap içmek mubahtır, denilemez. Münâkehat, mufârekat, vesâyet, verâset mesâili gibi birçok ahkâm-ı şer'iyye hakkında vârit olan nusûs şer'iyye de böyledir. Bunlar gibi ruûs-i mesâilde nassa itibar olunur.

Amma bir nass-ı şer'î hîn-i vürûdunda mevcut olan örf ve âdetin hükmünü tesbit ve takrir için vârit olmuşa örfe itibar edilir. Keyl ve vezin nasları gibi.

Ebû Yûsuf'a göre, eşyâ-i sitte hakkındaki nas Asr-ı saâdet'te câri olan nâsın örf ü âdeti üzerine şerefvârit olduğundan örf ü âdet muteberdir. Nassın hükmü ta'lîl ve tahsis edilmiştir. Buğday, arpa, hurma, tuzun vezin ile ahz ü îtâları meşrûdur. Şayet Asr-ı saâdet'te altın ile gümüşün keyl ile, diğerlerinin vezin ile ahz ü îtâları âdet olsaydı nassın da bu suretle vârit olması şüphesiz idi. Şu halde madem ki bu babda vârit olan nassın illeti âdettir. Herhalde âdeti nazarıdikkate almak ve âdetin tağayyürüyle hükmün de tağayyür etmesi icap eder. Hulâsa, mütegayyir olan âdeti hadiseye itibar edilmekle nassa muhalefet edilmiş olmaz. Belki örf ü âdetle ta'lîl edilerek yine nassa itibar edilmiş olur.¹⁶⁰

Birtakım muhakkıkîn-i fukahâ Ebû Yûsuf'un bu ictihadını tarafeynin kavline tercih etmişlerdir. Ezcümle *Eşbâh* sahibi القدير في فتوح diyerek İmam Ebû Yûsuf'un bu kavli-âhîrine İbnü'l-Hümâm'ın kuvvet ve ehemmiyet verdiğini beyan etmiştir. Allâme Birgîvî gibi nasçı bir imam, *Tarîkat-ı Muhammediyye*'nin âhîrinde عن الرواية الضعيفة قاله يجزي الإمام أبا يوسف "Artık ribâdan kurtulmanın, Ebû Yûsuf'tan naklolunan zayıf bir rivayete tebâiyet etmekten başka yolu yoktur" diyerek Ebû Yûsuf'un kavli-âhîrini kabule mecbur oluyor. Hâtimetü'l-Muhakkıkîn İbn Âbidîn merhum, *Neşrü'l-örf*'te Ebû Yûsuf'un kavli-âhîrini kabul ve takdir ederek, بابا عظيما هذا الزمان خير الجزاء فلقد سد عنهم بابا عظيما "Cenâb-ı Hak zamanımız halkı namına İmam Ebû Yûsuf'u hayırlı mükâfat ile cezalandırsın. O büyük imam halkımıza büyük bir ribâ kapısını kapamıştır ve bu muhakkaktır" diye dua ve senâda bulunuyor.

160 وعن الثاني أن يعتبر العرف على خلاف المنصوص عليه أيضا لأن النص على ذلك بمكان العرف وقد يتبدل فيتبدل حكمه (مجمع الأنهر) وعن الثاني اعتبار العرف مطلقا ولو ورد الشرع بخلافه لأن النص من الشارع إنما ورد بالكيل أو الوزن كجريان العادة به في زمانه. فإذا تبدلت العادة يؤخذ بها (در المختار وطحطاوي)

İmam Ebû Hanîfe ile Muhammed'in kavline göre bu babda örfe itimat edilmeyecek olsa muâmelât-i nâsın fesadına kâil olmak icab eder. Halbuki muâmelât-ı nâsı fesada hamletmekten ise, mümkün olduğu kadar sıhhate hamletmek beyne'l-fukahâ takarrür etmiş mühim bir asl-ı fikhîdir. Elyevm nâsın tuz ve hurmayı, hatta arpa ile buğdayı ölçek değil vezin ile, altın ile gümüşü adet ile alıp vermeleri ancak İmam Ebû Yûsuf'un ikinci kavli ile meşrû olabilir.

Ebû Yûsuf'un tebdîl-i ictihâd etmesinin sebebi, Hârûnürreşîd devrinde kâdilkudâtlık mevkiine geçip de yukarıda vüs'atine işaret ettiğimiz memâlik-i İslâmiyye'deki halkın muâmelât-ı medeniyyesine yakından vâkıf olarak bunları me'lûf oldukları müstahsen âdât ve itiyadından ayırmak ne derecelerde bir harec ve meşakkatî mûcip olacağını anlamasıdır. Bunda şüphe yoktur. Örf ü âdet öyle metin bir kudret-i siyâsiyyedir ki, Kitap ve Sünnet'in teyidi ile nassı ta'lîl ve tahsis eden bu kudret-i âmmeyi ne şer'in kıyas ve icmâi ne de asr-ı hâzır içtimâiyyâtının efkâr-ı âmmesi takyid edebilir. O, zaman zaman değişerek her asırda ve her yerde nassın ve daha doğrusu irâde-i ezeliyyenin bir gûnâ tecellisine mâkes olur ve âmmenin kabulü suretinde tecelli eder.

Ne gariptir ki, İmâm-ı Âzam ile Ebû Yûsuf arasında pek az bir zaman geçtiği halde hâdisât-ı mütevâliye-i medeniyyenin gösterdiği lüzum ve ihtiyaç üzerine Ebû Yûsuf hazretleri bir kısım nassa muhalif olan örfe itibar etmiş iken zamanımızda o hâdisât-ı medeniyye her gün türlü eşkâl ile görüldüğü halde değil, örf ile nas belki örf ile mesâil-i zâhirü'r-rivâye yani sâhib-i mezhepten menkul olan bir mes'ele-i ictihâdiyye arasında teâruz görüldüğünden örf terkedilerek mesele menkule ile ta'yîn-i hüküm edilmek isteniliyor. Hâdisât-ı cedîde hakkında sâhib-i mezhepten bir nakil aranıyor da örf ü âdeti taharrîye lüzum görülüyor. Bakmalı, zamanımızda kudret-i fıkhiyye ne kadar tenâkus etmiştir. Acaba örf ü âdete rücû fukahâ-i sâlifinin hususatından mı zannolunuyor? Halbuki *Bahir*'de, *الأحكام تبني* "Ahkâm-ı fıkhiyye örf üzerine bina kılınır. Her yerde ve her asırda o yer o zaman halkının örf ü âdetine itibar olunur" denilerek sâhib-i *Bahir* tarafından örf ü âdete müracaat olunması tavsiye ediliyor. *Kinye*'den naklen *Eşbah Şerhi*'nde de, *ليس للمفتي ولا للحاكم أن يحكما على ظاهر المذهب ويتركا العرف* "Müftü için mensup olduğu mezhebin zâhirü'r-rivâye kavlini alıp da örfün muktezâsını terketmek muvâfık değildir" denilerek taklit ile örf ü âdetin terkedilmemesi öğretiliyor. Bu sebeple âdât-ı nâsı bilmek ictihadın şartları cümlesinden kılınmıştır. Ezmânın tağayyürüyle ahkâmın tahallûf etmesi, zaman zaman örfün tağayyüründen veyahut tahaddüs eden zarurettten dolayı değil midir? İcmâ-ı ümmetin delîl-i şer'î olmasının sebebi, nasıl ehl-i icmân kizbden ismeti ise örf ü âdetin hüccet olmasının medarı da ehl-i örfün ismetidir.

Maamafih fukahâ-i mezhep, müctehidin tansîs ettiği birçok mesâilde ona muhalefet etmişlerdir. Sebebi ise sâhib-i mezhepten re'y ü ictihad ile sabit olarak menkul olan hükümlerden pek çoğu o zamanlarda câri olan örf ü âdete müstenit olmasıdır. Şayet sâhib-i mezhep, o fukahânın kendi zamanında olsaydı o da fukahânın ictihadına muvâfık

mütalaada bulunacaktı. İşte mesâil-i ictihâdiyyede bu serbestî müctehid fi'l-mezheb olan eimme-i kirâm zamanlarından itibaren taklidin şüyû bulduğu anlara kadar devam edegelmiş ve birçok mesâilde örf ü âdet ile veyahut herhangi bir fer'î delil ile sâhib-i mezhebin kavli terkedilmiştir. Bu muhalefeti birkaç misal ile bervech-i âtî izah ediyoruz.

1. Eimme-i Hanefiyye *Kur'ân-ı Kerîm* vesair ulûm-i dîniyye tâlimi, ezan ve imâmet için isticârı ve ahz-i ücreti tecviz etmedikleri ve bunların adem-i cevâzında ittifak ettikleri halde müteahhirîn-i fukahâ tecviz etmişlerdir. Çünkü sadr-ı İslâm'da halk muallimîne muavenet ettikleri halde kurûn-ı ahîrede bu muavenet kesildiğinden bu din mürşidleri nefislerini ve efrâd-ı âilelerini iâşe için bir tarîk-i maîşete sülûk etmeye başlamışlar ve bu suretle ulûm-i dîniyyenin ziyâa uğramasından meşâyih-i Hanefiyye haklı olarak endişe etmeye başlamışlardır.

2. İmam Ebû Hanîfe zamanında halk arasında adalet galip olduğundan müddeâ aleyh, şahit hakkında ta'n etmedikçe imam müşârün ileyh şehâdetle adâlet-i zâhire ile iktifa edip şühûdu tezkiyeye lüzum görmemişti. İmâmeyn zamanında ise salâbet-i ahlâkiyye zaafa uğramaya başladığından bunlar tezkiyeye lüzum görmüşlerdir.

3. Bir fiilin hükmü, fâiline muzaf kılınır, mübâşir ile mütesebbip içtimâ ettikte hüküm fâiline muzaf kılınır gibi beyne'l-eimme mukarrer birtakım kavâid-i umûmiyye mevcut iken erbâb-ı fesâdın çoğaldığı zamanlarda iş bu kavâid-i mezhebiyye hilâfına zecren mütesebbib-i sâiye tazmin ile fetva verilmiş, hatta fetret zamanlarında sâi bi'l-fesâd olanların katlini tecvize lüzum görülmüştür.

4. Ecîrin nezdinde bulunan bir mal, onun sun'-i taksîri olmayarak telef olduğunda ecîr ister müşterek ister ecîr-i vâhid olsun ister kendisinden ihtiraz mümkün olan bir sebeple, ister ihtiraz mümkün olmayan bir sebeple telef olsun, İbrâhim en-Neha'î'ye tebâiyetle İmâm-ı Âzam adem-i zaman ile hükmetmişti. İmâmeyn ise üstatlarının re'y ve ictihadını ecîr-i vâhid hakkında kabul ile beraber ecîr-i müşterek hususunda muhalefet edip bu babda Kâdî Şüreyh'e tebâiyetle mümkünü't-taharrüz eşyanın zamân-ı taharrüzü mümkün olmayanların da adem-i zamanı re'yinde bulunmuşlardır. Mesele esasen ashâb-ı kirâm arasında da ma'rûz-ı ihtilâf olup Ömer, Ali radiyallahu anhümâ ecîr-i müşteriye yedinde zayi ettiği malı tazmin ile hükmetmişlerdi. Müteahhirîn-i fukahâ devr-i ashaptan beri cereyan edegelen şu ihtilâfa bakarak zayi olan aynın nisfi üzerine sulh ile fetva vermişlerdir.¹⁶¹

5. Müzâraa ki, hâsılât-ı arzıyyenin sülûs veya rub'u gibi bir miktar-ı muayyeni üzerine akd-i zirâattan ibarettir. İmâm-ı Âzam müzâraayı ol babda mervî olan haber-i âhâde binaen tecviz etmediği halde İmâmeyn akd-i zer üzerine amel-i sahâbe ve tâbiînün câri olduğuna bakarak akd-i mezkûrun sıhhatiyle hükmetmişlerdir. Zamanımıza kadar da İmâmeyn kavli ile fetva verilegelmiştir (*Dürer*, II, 686).

6. İmâm-ı Âzam'a göre vakıf, vâkıfın mülkü olmak ve menâfii tasadduk edilmek üzere bir ayn-ı habisten ibarettir. İmâmeyn ise mâl-i vakıftan vâkıfın mülkiyeti zâil olup mülküllah hükmüne intikaline kâil olmuşlardır, zamanımıza kadar fukahâ-i Hanefiyye İmâmeyn'in re'yini ihtiyar etmişlerdir (*Dürer*, "Kitâbü'l-Vakf").

7. Hürre-i bâliğa-i âkile nefsinı küfvünün gayriye tezviç ettiğinde zamanın fesadından dolayı İmam Hasan sâhib-i mezhebe muhalefetle nikâhın adem-i sıhhatine kâil olmuştu. Bu meselede fukahâ-i müteahhirîn tarafından Hasan b. Ziyâd'ın mezhebi iltizam edilmiştir.

Bey'-i bi'l-vefâlar, istisnalar da izah ettiğimiz muhalefet cümlesindendir.

* * *

Aşağı yukarı bazı mertebe ihtilâflarla beraber mezâhib-i muhtelifenin kâffesinde örf ü âdetin ehemmiyet-i mahsûsası vardır. Eimme-i Şâfiyye'den meşhur Kâdî Hüseyin'den naklen *Cem'ü'l-cevâmi'*in hâtimesinde ilm-i fikhın bervech-i âtî kavâid-i erbaa üzerine mübtenî bulunduğu bildiriliyor: **1.** Yakîn şek ile zâil olmaz, **2.** Zarar izâle olunur, **3.** Meşakkat teysîri celbeder, **4.** Âdet muhakkemdir. Bazı ulemâ beşinci olarak: "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" kaidesini ilâve etmişlerdir. Umumiyetle ahkâm-ı fıkhiyye bu beş kaide-i esâsiyyeye mübtenîdir. Gerçi bir hayli ahkâm-ı fıkhiyyenin bunlardan başka istinat ettikleri esâsât-ı külliyye varsa da nâsın muâmelât ve münâsebât-ı medeniyesine müteallik ahkâmı kesretle ihtiva etmekte bunlar derecesinde değildirlir.

HULÂSA. İlm-i fıkihta en ziyade nazarıtibara alınan esâsât-ı hukûkiyye adl ü hak, ihtiyâc-ı nâs, örf ü âdet, maslahat-ı âmme, istishâb esaslarıdır. Fukahâ-i Hanefiyye bu esaslara müstenit olan mesâil ve kavâid-i fıkhiyyeye (istihsan) ıtlak ederler. Mâlikî fukahası istislâh yani "maslahat-ı mürsele" derler. Fakat Mâlikîler'in müteahhirleri ile Hanbelîler de Hanefîler gibi istihsan tabirini kullanırlar.

Yalnız Şâfiîler istihsan ve istislâh tabirlerini istimale şiddetle itiraz etmişlerdir.¹⁶² Fakat Şâfiîler'in bu itirazları sırf nazarîdir ve lafzî bir nizâ ve muhalefetten başka bir şey değildir. Tatbikatta Şâfiî fukahası da diğer mezâhib eimmesi gibi bu esasları tamamıyla nazarıtibara almışlardır.

Eimme-i Hanbeliyye'den İbn Kayyim'in örf ü âdetin tagayyürü ile fetvanın tagayyür edeceğini ve iman, ikrar, nüzur vesairenin mûcibâtı bu kabilden olduğunu müellefâtında zikretmiştir. Bu çok zeki olan İmâm-ı Hanbelî'nin *İ'lâmü'l-muvakkîn*'deki şu beyanatı hassaten zikre şayandır:

Karâin üzerine mürettep olan fikhî hükümler, karâini nasıl deveran ederse, onunla beraber deveran eder. Karâin bâtıl olunca ahkâm da onunla beraber bâtıl olur. Meselâ

162 Hatta İmam Şâfiî hazretleri, من استحسنت فقد شرع "Kim ki istihsan ile amel ederse, şeriat vaz etmiş ve şârilik etmiş olur" diye İmam Ebû Hanîfe'ye ağır bir ta'rizde bulunmuştur. İmam Şâfiî'nin bu şiddetli itirazı hiç şüphesiz Ebû Hanîfe hazretlerinin maksadını anlamamaktan ileri gelmiştir. Çünkü İmam Şâfiî de istihsan ile amel etmiştir. Fakat adına istihsan dememiştir, istihsan tabiri ta'bîrât-ı Hanefiyye'dendir.

mutlak surette nakit zikredilerek bir şey satılsa da hîn-i akidde tedavül eden nakit, başka bir sikke ile tebdil edilmiş olsa, bu halde mutlak olarak zikredilen semen, eskisine değil, yeni tedavül etmekte bulunan nakde hamlolunur.

Yine böyle bey' edilen bir metâın o günü örfe ayıp addedilen bir kusuru görülse, müşteri mebbî bu kusurundan dolayı bâ'ie reddedebilir. Fakat eski örf tagayyür edip de yeni örfte mebbîin kusuru ayıp addedilmezse, müşterinin hîn-i akiddeki hakk-ı reddi bâtıl olur. Müşteri örfü sabika istinat ederek hakk-ı red iddia edemez.

Bu meselelerden sonra İbn Kayyim örf ü âdet hakkında şu vesâyâ ve beyanatta bulunuyor: Ey müftü! Örf teceddüt ederse, bu yeni örfü nazarıtibara al! Bir örf de sukut edince, onu bırak! Kitaplarda naklolan mesâil-i fıkhiyyeye ömrün oldukça bağlı kalma! Başka bir diyardan birisi gelip de senden istiftâ ederse, müsteftâyı senin memleketinin örfüne sürükleme, belki müsteftâden kendi memleketinin örfünü sorup öğren de o örfün muktezâsına göre fetva ver! Ehl-i ilmin beyanına göre en doğru yol budur. Menkulâta saplanıp kalmak dinde ebedî bir dalâlet olup ulemâ-i müslimîn ve selef-i sâlihînin maksadını bilmemekten ibarettir.

Herhangi bir müftü ki, yalnız fıkıh kitaplarından naklolan mesâile bakıp da bunların asıl müstenedi ileyhi olan örflerin, âdetlerin, zamanların, mekânların ihtilâflarına ve muktezâ-i hallerine bakmayarak halka fetva vermeye cüret ederse, hem dâl hem mudil olur. Onun dine karşı işlediği bu cinayet, cahil bir tabibin tabâbete dair kitaplardan birisine bakarak memleketleri, âdetleri, mizaç ve tabiatları muhtelif olan hastalarının hepsini bir şekilde tedavi etmek suretiyle bu zavallıların hayatlarına karşı irtikâp ettiği cinayetten herhalde daha büyüktür. Bu cahil tabip ile cahil müftü, halkın ebdânına ve edyânına zarar veren mahlûkatın en muzırrıdır.¹⁶³

Yine İbn Kayyim *İ'lâm*'ında 100 kadar mesâilde örf, nutuk makamına ikâme ve şart-ı örfiye şart-ı lafzî gibi itibar edilmiştir, diyor ve bunlardan birinci, hîn-i akidde nakit mutlak olarak zikredildikte akdin icra edildiği beldenin nakdi vâcip olduğunu zikrediyor.¹⁶⁴

Sâdât-ı Hanefiyye örf ü âdâta sair eimme-i kirâmdan ziyade ehemmiyet vermişlerdir. Kütüb-i Hanefiyye'deki mesâil-i fıkhiyyenin pek çoğu örf ü âdâtı itibara râcidir ve şu kavâid-i külliyyede toplanmıştır:

Âdet muhakkemdir, nâsın istimali bir hüccettir ki onunla amel vâcip olur, âdeten mümteni olan şey hakikaten mümtenî gibidir, âdetin dalâleti ile ma'nâ-i hakîkî terk olunur, âdet ancak muttarid yahut galip olduktan muteber olur, itibar galip ve şayiadır, nâdire değildir, örfe mâruf olan şey şart kılınmış gibidir, beyne't-tüccar mâruf olan şey aralarında meşrut gibidir, örf ile tayin, nas ile tayin gibidir.

163 *İ'lâmü'l-muvakkûn*, III, 78.

164 *İ'lâmü'l-muvakkûn*, III, 17.

Fakat bütün bu kavâid-i umûmiyye “Âdet muhakkemdir” kaidesinin birer fer’îleri mesabesindedir. Bunlardan her biri ya örfün derece-i şümulünü veyahut şerâit-i itibarını bildirmektedir. “Âdet muhakkemdir” düsturu bir vecîze-i fıkhiyyedir ki hiçbir milletin hukuk tarihi bunun kadar metin ve şâmil bir asl-ı hukûkî kaydetmemiştir. Bu iki kelimenin ifade ettiği vecize ile binlerle mesâil-i fer’iyye vazedilebilir. “Âdet muhakkemdir” cümlesinin mânası: Hükmü şer’îyi ispat ve istihrâc için örf ü âdet hakem kılınır, demektir. Yani örf ü âdet, kendisine hüküm bina edilen bir delil olduğundan nizâ vukuunda merci ittihaz edilecek bir kuvveti haizdir.

ZAMANIMIZDAKİ İKTİSADÎ VAZİYETİN, GİNÂ-I ŞER’Î NİSABI ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Umumi harpten sonra dünyanın içtimaî nizamı kadar ve belki daha fazla iktisadî vaziyeti de değişmiştir. Hatta diyebiliriz ki, harb-i umûmîden sonra tezahür eden birtakım içtimaî meslekler, hep bu iktisadî zaruretlerin birer mevlûdudur. Bütün beşeriyetin yaşamaya mecbur olduğu bu yeni hayat, o kadar sert ve girift bir şekle girmiştir ki, cihan tarihinde bunun bir misline yalnız Amerika’nın ve altın, gümüş madenlerinin keşfi sırasında tesadüf edilebilir. O tarihe kadar kudret-i fâtıranın tabiata pek az ihsan ettiği zannolunan altın ve gümüşün, bu yeni maden ocaklarında birer vedâ halinde bulunduğunu görüp dünya piyasalarına mebzûlen dökülmeye başlaması üzerine bütün eşya fiyatları yükselmiş ve beşeriyetin ekonomik hayatı karmakarışık bir hale girmişti. İflâslar birbirini takip ediyor, zenginler fakir ve fakirler zengin oluyordu.

Harb-i umûmîyi takip eden senelerde de tezahüre başlayan malî-iktisadî buhranlar, 1929 senesinde yine böyle Amerika’da olanca şiddetiyle feveran ederek Avrupa’ya sirayet etmiş sonra da dünyanın her köşesini bucağını sararak harbe giren ve girmeyen bütün milletlerin hayat şartlarını altüst etmiştir. Bugün eski iktisadî umdelerin çoğu değişmiş, bunların yerlerini yeni yeni birtakım içtimaî nazariyeler almıştır.

Şimdiye kadar tarihte görülen buhranlar para darlığından, eşya yokluğundan neşet ettiği halde bu buhranların sâiki bilakis istihsalin çokluğu ve refah ü saadetin timsali addolunagelen altının bolluğu ile beraber eşyaya nisbetle nakdin kararsız vaziyeti ve mütemâdiyen temevvüc etmesi idi. Bu sebeple her devlet kendi parasını sabit bir kıymette bulundurmak için müdahaleye mecbur olmuştu.

Bu müthiş buhranlardan her içtimaî müessese gibi din müessesesi de hariç kalamamıştır. Tabii onun da malî hükümleri, az çok bunlardan müteessir olmuştur. Kurban, sadaka-i fitır, zekât meseleleri bunların başlıcalarıdır. Bu malî vecibelerle zenginler mükellef olup zenginliğin hududu da yukarıda izah ettiğimiz veçhile şâri‘ tarafından nukûd u eşyadan her birine ait birer nisab ile tahdit ve tayin buyurulmuştur. Binaenaleyh nisab, bu malî meselelerin medâr-ı teklif olan şer’î ölçüsüdür. Meselâ havâic-i asliyyesinden fazla 200 dirhem gümüşe veyahut 20 miskal altına veyahut kırk koyuna mâlik olan her müs-lüman zengin sayılmış ve bir kısım malî vazifelerle mükellef tutulmuştur.

Bu gınâ nisabları, yukarıda gördüğümüz veçhile, iktisadî vaziyete göre, Resûl-i Ekrem tarafından takdir buyurulmuştur. O devirde 200 dirhem gümüş ile 20 miskal altın kıymet-i iştirâiyece müsavi bir derecede idi. Birçok malî meselelerde Resûl-i Ekrem 1 miskal altını, 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurmuşlardı. Kırk koyun da 200 dirhem gümüş veyahut 20 miskal altın değerinde idi. Bunların nisabları arasında müsavat bulunduğu gibi tabii zekâtları arasında da müsavat var idi. Yarım miskal altına veyahut 5 dirhem gümüşe orta derecede bir koyun alınabilirdi. Buna dair bazı haberler de yukarıda bildirilmişti.

Asr-ı saâdet'i takip eden kurûn-ı selâsede, altın ile gümüş eski revacını muhafaza etmiş bulunduğundan bunların mansûs nisabında münhasıran veznin muteber olmasında icmâda mün'akid olmuştur. Kurûn-ı selâseyi takip eden muhtelif zamanlarda ve mekânlarda altın ve gümüş nukud, vezinleri ve ayarları itibariyle bir hayli tahavvüle uğramalarına ve bu tahavvüller fukaha için birer zemîn-i ictihâd olmasına rağmen bu iki madenin eşya takvîmine medar olan zatî kıymetleri ve eşyaya nisbetle eski kuvve-i iştirâiyeleri bir dereceye kadar ârızasız devam edegelmiştir.

Zamanımıza en yakın olmak itibariyle Osmanlı Devleti'nin akçe tedavül ettiği devirlerini tetkik edersek, daha ziyade tenevvür etmiş oluruz. Orhan Gazi zamanında darbedilmeye başlanan Osmanlı akçelerinin vezinleri ve ayarları vezn-i seb'aya tamamıyla muvâfıktı. Bu akçeler, Abdülmelik b. Mervân zamanında basılan ilk İslâm dirhemlerinin rub'ıyyelerine müsavi bir vezinde ve bir ayarda idi. Bu akçelerde 90 dirhem ayarında 100 dirhem halis gümüşten 400 akçe hesabıyla kesilmişti. O devirlerde ashâb-ı cihâda verilen vazife beratları gibi birtakım vesâikin tetkikinden müstebân olduğu üzere bu akçelerde emvâl-i zekâta karşı Asr-ı saâdet'teki aynı kıymeti muhafaza etmiş sayılabilirdi ve meselâ 10 akçeye orta yapılı bir koyun alınırdı. Osmanlı akçelerinin vezni ve ayarı itibariyle bu temizliği ancak Fâtih devrine kadar devam edebilmiştir. Fâtih devrinden sonra ise akçelerin hem vezinleri, hem safiyetleri bozulup günden güne sukut etmeye başlamış ve Kanûnî devrinde büsbütün bozulmuştur. Bu mâlûmatı, Darphâne-i Millî tarafından nukûd-ı kadîme ile tevsik edilerek 1925 tarihinde neşredilen mufassal bir rapordan almış bulunuyoruz. Kanûnî devrinde yetişen ve imam unvanını bihakkın iktisap etmiş bulunan Birgivî Muhammed Efendi'nin bu bozuk akçelerden yukarıda şikâyet ettiğini bildirmiştik. Müşârûn ileyh *Tarikat-ı Muhammediyye*'sinde, "Zamanımızın tedavül eden dirhemlerinden 4 dirhem bir araya getirilse de tartılsa, dördünün vezni, 1 dirhem-i şer'îye muadil olamaz" diyor. Ahmed-i sâlis ve Mahmûd-ı evvel devirlerinde ise bu Osmanlı akçeleri daha ziyade bozulmuş ve fülûs derecesine inmiştir.

Bu cihetle Mahmûd-ı sâni zamanında, 1234 tarihinden itibaren akçe darbı bırakılıp bunun yerine altı dirhem ağırlığında gümüş sikke darbına başlanmış ve dirhem ile akçe yerine kuruş, vâhid-i kıyâsî itibar edilmiştir. Daha sonra da 120 kırat vezninde bildiğimiz gümüş mecdiyeler kesilmiştir.

Gerek sadr-ı İslâm'da basılan ilk İslâm dirhemleriyle gerek ilk Osmanlı akçeleri gibi vezn-i seb'aya muvâfık tartıda basılan sair mülûk-i İslâmiyye paralarıyla nisab ve zekâtın adetle ve pek kolay bir surette hesap ve edası mümkün olabiliyordu. Bu da veznî idi, nassa muvâfık idi. Fakat İslâm memleketlerinde altın liralarla mecidiye ve riyal gibi büyük kırat ve vezinde gümüş paralar tedavüle başlayınca altın ve gümüş nisabının bunlardan muadilini bilmek zarureti hâsıl olmuştur. İbn Âbidîn gibi müteahhirîn-i fukahânın sikkeli altın liralardan karşılığı 13.5 lira ile bir yeden miktarı muadili tayin edilmeye başlanmıştır.

1315 ve 1320 tarihlerinde gerek bu mecidiyelerden gerek Osmanlı liralardan gümüş ve altın nisabının mukabil miktarları hakkında Fetvâhâne'nin Darphâne Müdüriyeti'nden vuku bulan sualine cevaben: 20 miskal altının sikkeli altın liralardan karşılığı 13.5 lira ile 1 lira çeyreği, 200 dirhem gümüşün de mukabili, rayiç olan gümüş paralardan 26.5 gümüş mecidiye olduğu bildirilmiştir.

Şu halde 533 kuruşa rayiç olan 200 dirhem veznindeki 26.5 mecidiyenin rub'u öşrü yani kırkta biri hesabıyla zekâtı 13 küsur kuruş tutar. Beher 108 kuruşa rayiç olan 13.5 lira ile 1 lira çeyreğinin zekâtı da 37 kuruş olur. Bu hesaba göre gümüşün altına nisbetle Asr-ı saâdet'teki kıymetini bire üç nisbetinde kaybettiğini görüyoruz. Asr-ı saâdet'te 1.5 dirhem vezninde olan 1 miskal altın, 10 dirhem gümüş muadili itibar edilmiş iken arada bire yedi nisbetinde bir fark vardı. Şimdi kuruş vâhid-i kıyâsî itibar edilerek tutulan hesapta, bire ancak üç nisbetinde bir fark bulunduğu görülüyor. Aradaki bu fark yani gümüşün eski kıymetinden üç, dört derece tenezzülü son zamanlarda gümüş madeninin altına nisbetle daha çok istihsal edilmiş olmasındandır. Harb-i umûmîden evvel beheri 108 kuruşa rayiç olan altın liralardan üzerindeki yüzde sekiz kuruş, bir kesir munzamdır. Gümüş ile altın arasında müşahede olunan son bir fark üzerine konulmuştur. Halk arasında gümüş mecidiyeler de 20 kuruşa rayiç iken devlet ve hazine muâmelâtında mecidiye 19, lira 102,5 kuruş olarak muteberdi. Mecidiyeden bir kuruş tenzil, liraya 2.5 kuruş zammedilerek iki madenin kıymetleri arasında tevâzün temin edilmişti. Bu tenzil ve tezyid ameliyesi, o tarihlerde gümüşün çok istihsal edilmiş olmasından ileri gelmişti.

Bu iki madenin yekdiğerine kıyâsen Asr-ı saâdet'teki kıymetleri bire üç nisbetinde bir fark irâe ettiği gibi her iki cevherin eşyaya nisbetle eski vaziyetleri de değişmiştir. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Amerika'nın ve altın gümüş madenlerinin keşfi üzerine mütemâdiyen altın, gümüş istihsal ediliyordu. Yanıp çürümek bilmeyen ve havanın, suyun tesiri ile maddî varlığından zerresini kaybetmeyen bu madenlerin eskilerine daima yenileri inzimâm ediyordu. Bilhassa XIX ve XX. asırlar altın, gümüş asrı olmuştur. Amerika'daki ocaklar, yeni usullerle verimlerini arttırmış ve bunu Avusturalya'daki madenlerin keşfi takip etmiştir. Sonra nisbeten fakir olmasına rağmen geniş sahalar işgal eden Cenûbî Afrika madenlerinin büyük sınaî teşebbüsler halinde işletilmesine başlanmıştır. Nukudun bu çokluğu, tabiidir ki eşya kıymetinin yükselmesini mûcip olmuştur.

Bununla beraber memleketimizin küçük piyasalarında fazla bir tesiri görülmüyordu. Gümüşün altına nisbetle kaybettiği bire üç, dört derece kıymetini, veznen zekâtı olan 13 kuruşa zammedilince 40 kûsur kuruşa memleketimizin pek çok piyasasında bir koyun alınabiliyordu. Altın zekâtı olan yarım miskale ise, böyle bir tekellüfe lüzum olmaksızın alınırdı.

Harb-i umûmîden sonra altın, eşyaya nisbetle kıymetini muhafaza ettiği halde gümüşün kıymeti günden güne sukuta başlamış ve bu satırları yazdığımız günlere kadar devam edegelmiştir. Bu hakikati, en ziyade salâhiyetkar makam olan darphânenin muhtelif tarihlerde verdiği hesaplarla tevsik edersek daha ziyade tenevvür ederek gümüşün zatî kıymeti itibariyle mikyâs-ı gınâ olmak kabiliyetini kaybettiğini görürüz:

1926 Kânunusânisinde İstanbul Müftülüğü'nün bir sualine cevaben Darphâne-i Millî Müdüriyeti'nin tezkiresinde, "20 kırat altının 1 miskal ve 14 kırat gümüşün 1 dirhem tesmiye edilmesine nazaran nisab ittihaz edildikte 20 miskal altının tutarı 1400 ve 200 dirhem gümüşün de 547 kuruş olduğu ve evrâk-ı nakdiye ile kıymet-i hâzırası ise piyasa temevvücâtına tâbi bulunduğundan 2 Kânunusânî 1926 tarihindeki piyasaya göre 20 miskal zer-i hâlisin 96 lira 84 kuruştan ve 200 dirhem tammü'l-ayar gümüşün dahi 19 lira 69 kuruştan ibaret bulunduğu" bildirilmiştir.

Bu hesapça altın nisabının zekâtı olan yarım miskalin kıymeti, 211 kuruş 30 para ve 5 dirhem gümüşün de 49 kuruş 10 para tutuyor ve eşyaya nisbetle gümüşün kıymeti daha ziyade sukut etmiş bulunuyor ve gümüşün zekâtı ile bir koyun alınabilmek mümkün olmuyor.

1937 Ağustosunda Maliye Vekâleti Nakit İşleri Umum Müdürlüğü'nün Diyanet İşleri Riyâseti'ne yazdığı cevabî bir tezkiresinde de aynen şöyle yazılmıştır:

1. 1 kilo halis gümüşün hâlihazır piyasa fiyatı 19.5 liradır.

2. 20 miskal halis altın 14,546 adet Osmanlı altınına tekabül etmektedir.

3. Eski gümüş mecdiyelerde 19 gram 966 santigram (ki 6 dirhem 226 kesir) ve gümüş Cumhuriyet liralarında 9 gram 960 (ki 3 dirhem 105 kesir) halis gümüş bulunduğu Darphâne ve Damga Matbaası Müdürlüğü'nün işârından anlaşılmıştır, deniliyor.

Bu tezkirede 1 kilo gümüşün fiyatı 1950 kuruş olduğu bildirildiğine göre, 641,5 gramdan ibaret olan 200 dirhem gümüş nisabının fiyatı da 1250 kuruş tutar.

1250 kuruşa rayiç olan 200 dirhem gümüşün zekâtı ise 31 kuruş 10 para eder ki, bu hesapça gümüş daha ziyade sukut etmiş bulunuyor.

Bu satırları yazdığımız 1939 Nisanı ibtidalarında Darphâne'ye bizzat müracaat ederek, 1 kilo halis gümüşün fiyatı 19 lira ve 1 Osmanlı altınının da 13 lira 30 kuruş olduğunu öğrendik. Bu son piyasa hesabına göre, gümüşte esaslı bir tahavvül bulunmama- makla beraber altın kıymetinin çok yükseldiği görülüyor ki, altın nisabının bedeli 177 lira 33 kuruş tutuyor. Rub'u öşürden ibaret olan zekâtı da 443 kuruş eder ve bununla ancak ufak bir koyun alınabilir. Gümüş zekâtı ile ise bir tavuk bile alınamaz.

HULÂSA. Memleketimizin resmî makamlarından alınan yukarıdaki hesaplara göre külçe gümüş, eski kıymetinden düşmüştür. Eski gümüş mecdiyeler de tedavülden kaldırılmış bulunduğu için bunlar da külçe gümüşten ma'düddür. Bugün memleketimizin yegâne geçer akçesi gümüş Cumhuriyet liralardır. Bunlara devletçe izâfe edilen kıymet sayesinde külçe gümüşün bugünkü kıymetine nisbetle takribî bire beş derecesinde yüksektir. Harb-i umûmîden evvelki asıl kıymetine göre de bire ondan fazla bir kıymeti haizdir. Şimdi gümüşün veznine itibar ederek 200 dirhem külçe gümüşe veyahut buna muadil gümüş mecdiyeye mâlik olan kimseyi ganî addederek kurban ile mükelleftir diyebilecek miyiz? Buna müsbet bir cevap vermek hakikaten çok güçtür ve fikhî tabir ile harac ü meşakkatî mûciptir. Asr-ı saâdet'te gümüş nisabının rub'u öşürü olan 5 dirhemle bir koyun alınıp satıldığı halde şimdi nisabın nısfını ve tamamını istiâb ediyor. Bu cihetle ve hiç şüphesiz külçe gümüş veznen kurban hususunda mi'yâr-i gınâ sayılamaz ve sahibi kurban ile mükelleftir, denilemez. Belki vezin ile beraber bugünkü rayiç kıymetini de nazarıtibara almak zaruridir.

Sadaka-i fıtrda da gümüşün bu düşkün vaziyetine göre bir dereceye kadar güçlük vardır. Beş, sekiz neferden müteşekkil bir aile reisinin sadaka-i fıtr ile mükellefiyeti, nisabın mühim bir kısmını istiâb eder. Şu kadar ki bundaki meşakkat kurban derecesinde değildir. Hele küçük aileler için hiç yoktur denilecek derecede hafiftir. Bir de İslâm ümmetinin vicdân-ı dinîsi, baş sadakası olan bu fitreyi vermezse mustarip olur. Binaenaleyh sadaka-i fıtrda yalnız vezne itibar etmekte meşakkat yoktur. 200 dirhem külçe gümüşe veyahut bunun kıymetinde bir mala sahip olan kimseye sadaka-i fıtr vâciptir, denilebilir.

Malî mükellefiyetler arasında en hafifi zekâtıdır. Külçe gümüş nisabının kıymet-i hâzırası 1218 kuruş olduğuna göre, zekâtı takribî olarak 30 kuruştur ve tabii sadaka-i fıtrdan da hafiftir. Sonra zekâtın nisabında, zekât malının namî olması ve üzerinden bir sene geçmiş ve yıllamış bulunması şartları da vardır ki, bunlar da zekât için ayrıca mûcib-i sühûlet şartlarıdır. Bununla beraber yine bugünün iktisadî vaziyeti ile Asr-ı saâdet'in vaziyeti mukayese edilince gümüşün veznî hesabında bire on, hatta on beş nisbetinde bir fark görülebilirse de iktisadî bir güçlük bulunmadığından nassa ve menâfi-i fukarâyâ muvâfık olarak gümüşün zekâtında yalnız vezne itibar ve rayiç semen ile takvîm edilerek zekât verilmesi bir lâzime-i ihtiyattır. Binaenaleyh, "Âkıl, bâliğ bir müslüman havâic-i asliyesinden fazla 200 dirhem külçe gümüşe veyahut bu vezinde 26.5 eski mecdiyeye mâlik olsa bu miktar gümüşün hâlihazırda ve Türkiye Cumhuriyeti dahilinde rayiç semen hesabıyla tutarı 1218 kuruş olduğuna göre, bunun zekâtı 30 kuruş 18 para eder."

Cumhuriyet gümüş liralарına gelince, bunda vezin ile beraber bugün piyasada rayiç olunan kıymetini de nazarıtibara almak zaruridir. Memleketin iktisadî örfüne müstenittir. 200 dirhem gümüş nisabının veznen muadili 53 lira 45 kuruşa rayiç olup bunun zekâtı 133 kuruş tutarken bunda da yalnız vezne itibar ederek 30 kuruş zekât ile hükmetmek

gāye-i şerîatla ve hiçbir iktisadî düstur ile kâbil-i te'lif değildir. Binaenaleyh Cumhuriyet liralарının nisabını ve zekâtını kıymet nehcine göre hesap etmek zaruridir. Hulâsa: Kül-çenin nâfile zekâtında vezin, Cumhuriyet liralарının zekâtında vezin ile beraber kıymetine itibar edilir.

Darphâne'den aldığımız hesaba göre, 1 gümüş lira 3 dirhem, 11 kîrat, 3 habbe veznindedir. A'sârî şekli de 3,742 rakamıyla ifade edilir ve tam 12 gramdır. Bu hesapça 200 dirhem yani 641,46 gram nisâb-ı zekât, 53 gümüş lira, 45 kuruşa tekabül eder. Ufak kesirler tayyedilmiştir. Binaenaleyh, havâic-i asliyyesinden fazla her biri 12 gram vezninde olup 100 kuruşa rayîç olan Cumhuriyet gümüş liralарından 53 lira 45 kuruşa mâlik olan âkıl, bâliğ her müslümana meblâğ-ı mezbûrun kırkta biri olan 133 kuruş zekât vermesi vâciptir.

BİR SUAL. Gümüş nisabının veznî olması mansûs iken Cumhuriyet liralарının itibarî kıymetini nisaba mikyas ittihaz etmek câiz midir?

CEVAP. Bunun cevaz ve cevabını “fûlûs ve evrâk-ı nakdiyyenin zekâtı”, “zekâtta kıymet nehci”, “örf ü âdetle alâkası” unvanlarımızda izah ettik.

ALTIN NISABI OLAN YİRMİ MİSKAL ALTININ TÜRK LİRASI İLE MUKABİLİ ŞÖYLE DİR:

1 miskal 1,5 dirhem, 1 dirhem de 16 kîrat olduğuna göre, 1 miskal 24 kîrattan ibarettir ve 4,8105 grama müsavidir. Darphâne'den aldığımız hesaba göre, 1 altın lira da 2,25 dirhem veznindedir ki, 36 kîrat eder. Bu da 7,216 grama müsavidir ve 22 ayardır.¹⁶⁵ Şu halde 20 miskal altın $13\frac{1}{3}$ Türk lirasına yani 13 lira ile bir liranın sülüsüne muadildir. 1 liranın sülüsü de 1 lira çeyreği ile 3 kîrattan ibarettir.

Yukarıda 1315 ve 1320 tarihlerinde Darphâne'den Fetvâhâne'ye verilen bir hesaba göre, 20 miskal altının sikkeli liradan karşılığı 13.5 altın lira ile 1 lira çeyreği olduğunu bildirmiştik. Halbuki 1937 tarihinde Nakit İşleri Müdürlüğü'nün Darphâne'nin iş'ârına atfen Diyanet İşleri Riyâseti'ne verdiği cevapta, “20 miskal halis altın, 14,546 adet Osmanlı altınına tekabül etmektedir” deniliyor ki bu iki hesap arasında 1 miskalden fazla bir fark vardı. Bu hesapların her ikisi de yukarıda tarafımızdan bildirilen hesaba da uymuyordu. Darphâne'ye müracaat ederek bu mühim farkın sebebini sorduk. Cevaben:

“Bir kere Darphâne-i Âmire'nin vaktiyle, 20 miskal altının 13.5 lira ile 1 lira çeyreğine muadil olduğu yolundaki cevabı yanlıştır. İkinci, bizim verdiğimiz hesaba gelince, bu da 24 ayar halis altının 14,546 Osmanlı altınına tekabül ettiğidir ve tamamıyla doğrudur. Çünkü Osmanlı altını 22 ayardır, içinde 1/10 derecesinde madde-i ecne-

165 Burada zikrettiğimiz kîratlar hep örfî kîrattır, 4 habbe yani arpa ağırlığı itibar edilmiştir. Darphâne'den alınan hesaplarda nukudun evzânı hep örfî itibara müstenittir. Fukahanın 5 habbe itibar ettikleri şer'î kîrat, veznen bu örfî kîrata müsavi bulunduğundan bu hesapların rakamlarını baştan başa değiştirmeye lüzum görmedik. Dirhem de böyledir: Örfî ve şer'î diye ikiye ayrılan bu ıstılahların binnetice bir vezinde olduklarını yukarıda bildirmiştik.

biyye vardır. Bu cihetle 20 miskal altında 48 kırat, yani 1 lira 1 çeyrek 3 kırat ziyadelik görünür” denildi.¹⁶⁶

Altın madeninin kıvamını temin için darbedilirken konulan onda bir derecesindeki madde-i ecnebiyye fıkhan müstehlek addolunduğundan bizce nisab hususunda muteber olan 22 ayar 20 miskal altının muadili olan 13,333 altın liradır.

Bir de altın para halk arasında mevki-i tedâvülde bulunmadığı için bunun zekâtı aynen verildiği gibi tedavülde bulunan gümüş lira ile takvîm edilerek de verilebilir. Altın hakkındaki bu izahatımızın hulâsa-i ahkâmı da şöyledir:

20 miskal altının muadili 13 altın lira ile 1 lira çeyreği ve 3 kıratdır. Hâlihazır piyasasına göre, kıymeti de 177 lira 33 kuruş 13 paradan ibarettir. Bunun zekâtını altın olarak aynen vermek isteyenler, 1 lira çeyreği ile 3 kırat verir. Kıymeti üzerinden bedelen vermek isteyenler de 443 kuruş 13 para vermelidir.

BİR İHTAR. Biz bu hesabı, 20 miskal altını bugünün iktisadî vaziyetine göre altın nisabının mebdei olmak üzere bildirmiyoruz. Bu eserimizdeki bütün izahlarımız ilmî tetkikten ibaret bulunduğundan altın nisabının mansûs olan miktarına ve bugünkü rayicine göre de bir hesap arzetmiş bulunuyoruz. İlmî tetkiklerimizin bugünün iktisadî vaziyetine göre bizi îsâl ettiği netice, şer’î mikyâs-ı gınâ ve nisab yalnız ve münhasıran Cumhuriyet gümüş lirasının kabulü ve bunun 200 dirhem gümüş vezninde muadili bulunan 53,5 adedini kabul etmek ve bütün nukûdü eşyayı bununla takvîm eylemektir. Bu cihetle 200 dirhem külçe gümüşten zekât lâzım gelmemekle beraber mücerret ilmî bir tetkikte bulunmak ve külçe gümüşten de yalnız veznî olarak zekât vermek isteyenler için mûcib-i suhûlet olmak üzere bildirmiştik. Yoksa gümüş nisabının veznî bir mebdei olmak maksadıyla değil. İlmî tetkiklerimizin hulâsa ve neticesi aşağıda kapital kalın haruf ile arzettiğimiz fetva suretindeki yazımızdır. O yazımızda yegâne mikyâs-ı gınâ ve zekât olarak Cumhuriyet lirasını kabul ve diğer bütün nukud ve eşyayı onunla takvîm ettiğimiz vâzihan görülecektir.

BUGÜN ALTIN NISABI GÜMÜŞ LİRA İLE TAKVİM EDİLMELİDİR

Yukarıda eimme-i seleften Atâ b. Ebû Rebâh ile Tâvûs ve Zührî hazerâtının altının aynına değil, vücûbu zamanındaki kıymetine itibar ettiklerini ve binaenaleyh o zamanki kıymeti 200 dirhem gümüş rayicine bâliğ olan altında rub’-ı öşür hesabıyla zekât vâcib olduğunu Kâdî İyâz’dan naklen bildirmiştik. Hatta bu eimme-i selefe göre, kıymeti 200 dirhem gümüş rayicine bâliğ olan altın, 20 miskalden az olsa bile yine zekât lâzım olduğu gibi 20 miskal altının tutarı 200 dirhem gümüş rayicine muadil olmazsa zekât lâzım olmadığını şârih Aynî’den nakletmiştik.

166 20 miskal altında 24 ve 22 ayarlar arasındaki fark rakamla şöyle ifade edilir:
20 miskal x 24 kırat = 480 / 36 kırat = 13,333 Osmanlı lirası.
480 x 1,099 = 527,520 / 36 = 14,653 Osmanlı lirası.

İbn Hazm hadisinin *el-Mebsût*'ta ve *Bedâi'*de nakledilen: "Altın zekâtında, kıymeti 200 dirheme bâliğ olmadıkça o altında zekât yoktur. Kıymeti 200 dirheme bâliğ olan altında rub'-ı öşür hesabıyla zekât vâciptir" suretindeki tarîk-i rivayeti bu eimme-i selâse için bir müstened-i ilmî olabilir. Esas itibariyle taraf-ı risâletten de 1 dinar, 10 dirhem gümüş ile takvîm buyurulmuş değil midir? Şu kadar ki Mekke'nin, Yemen'in, Medine'nin bu üç büyük imamı birtakım iktisadî sebeplerin taht-ı tesirinde olarak gümüş ile altın arasındaki nisbetin zaman zaman tebeddül edebileceğini nazarıtibara alarak Asr-ı saâdet'teki 1 dinarın 10 dirhem gümüş ile takvîmi keyfiyetinin bir düstur halinde mevzu ve matlup olmadığına kanaat ederek her devrin muktezâsına ve örfüne göre takvîm edilmesini kabul etmiş olmaları vârid-i hâtırdır ve iktisadî kavaide muvâfık bir düsturdur. Bu ta'lîli bize bugünün iktisadî vaziyeti hatırlatmıştır.

Bugün gümüş lira ile altın lira arasında takribî bire dört nisbetinde kıymetçe bir fark vardır. 53 gümüş liraya mâlik olan kimse zekât ile mükellef olsun da kıymetçe bunun muadili bulunan ve takribî 4 altın liraya sahip olan niçin mükellef olmasın? Daha garibi 13 altın lira, nisab olan 20 miskalden 12 kırat noksandır. Bu noksan sebebiyle de zekâtı mûcip değildir. Bu esasa göre takribî olarak 173 gümüş lira bedelinde olan 13 altın liraya mâlik olan müslümana zekât lâzım olmuyor da 53 gümüş liraya mâlik olana zekât vâcip oluyor? Böyle bir hüküm, her hükmü insanların hayır ve menfaatine ait birtakım hikem ve mesâlih ihtiva eden şeriatımızın vazettiği ne adl ü hak kavâidiyle, ne de maksut olan teâvün gayesi ve fukaranın menâfii ile asla kâbil-i te'lif değildir.

Yukarıda, "Emvâl-i Zekâtın Zammı ve Kıymetle Alâkaları" unvanlı izahımızda sâhib-i mezhebimiz İmâm-ı Âzam hazretleri, 50 dirhem gümüş ile 150 dirhem gümüş kıymetinde 10 miskal altına mâlik olan kimseye bunların mecmuu eczâ cihetiyle bir nisaba bâliğ olmadığı halde kıymet esasına göre zekât vâcip olduğunu kabul etmiş ve örfün 10 miskal altını 150 dirhem gümüş ile takvîmine itibar etmiştik. Bu ictihad ile yukarıda takrir ettiğimiz üç selef imamının ictihadları arasında ne fark vardır? Bundan başka yukarıda yüzlerle meselede mezâhib-i muhtelif imamlarının ve bilhassa Hanefî eimmesinin kıymete itibar ettiklerini izah etmiştik.

Zamma dair İmâm-ı Âzam'ın mezhebi ile aralarında hiç fark görmediğimiz eimme-i selevin ictihadlarına istinat ederek bugünün iktisadî vaziyetine, örfüne göre altının nisabını gümüş ile takvîm etmek câiz değil ve hatta vâciptir, zaruridir.

HULÂSA VE NETİCE. Külçe gümüşte vezin muteber olmak şartıyla devletin malî itibarını haiz olan sikkeli gümüş liralara yegâne mikyâs-ı nisab ve gınâdır. Altın ve eşya onunla takvîm olunur. Şu halde,

GÜMÜŞ 53 LİRA 45 KURUŞ KIYMETİNDE 4 ADET ALTIN LİRA İLE 260 KURUŞA MÂLİK OLAN ÂKIL, BÂLİĞ HER MÜSLÜMANA RUB'-İ ÖŞÜR YANI KIRKTA BİR HESABIYLA 133 KURUŞ ZEKÂT VERMESİ LÂZIMDIR.

GÜMÜŞ NISABINI ALTIN İLE TAKVÎM CÂİZ MİDİR?

Bugün dünyanın her tarafında malî mikyas olarak yalnız altın madeni kabul edilmiştir. Gümüş de dahil olduğu halde bütün eşya altın ile takdir ve takvîm ediliyor. Beynel-milel münâsebât-ı iktisâdiyyede miyar olarak altın muteberdir. Bu itibarla cihan iktisadiyatında altının hâkimiyeti umumi bir örf olmuştur. Bu örfü âimme göre, altını şer'î mesâilde yegâne mikyâs-ı ginâ ve nisab olarak kabul etmek, gümüşü de eşya gibi yalnız altın ile takvîm eylemek icap ederse de aşağıdaki sebeplerden dolayı bu ilmen mümkün değildir:

1. Bundan evvelki unvanda izah ettiğimiz veçhile altının gümüş ile takvîmini seleften kabul edenler bulunduğu halde bilakis gümüşün altına ircâna kâil olan hiçbir mezhep yoktur. Yalnız Bükeyr b. Abdullah'tan naklen ashâb-ı kirâmın altını gümüşe, gümüşü de altına zam ederek ikmalî nisab ile zekât verdikleri *Bedâi'*de rivayet ediliyor ise de, bu da yalnız zamana ve istikmâl-i nisâba münhasırdır, umumi bir hükmü müfîd değildir. Hatta İmam Şâfiî *el-Üm'*de altın ile gümüşün nisab hususunda yekdiğerine irca edilemeyecekleri hakkında icmâ vardır, diyor ki, bu icmâ, mevzubahis olan gümüşün altın ile takvîm edilemeyeceği hususuna ait olmak üzere şâyân-ı kabûldür. Bilakis altının gümüş ile takvîmini kabul eden seleften üç büyük zat varken icmâ iddiası doğru değildir. Herhalde İmam Şâfiî'nin bu muhalefete ilmi lâhik olmasa gerek.

Altın gümüş ile takvîm edildiği halde gümüşün altın ile takvîminin hiçbir mezhep tarafından iltizam edilmemesi, *Cevher'*de beyan edildiği veçhile Asr-ı saâdet'te gümüş meskûkâtın piyasada altından ziyade tedavül etmesi ve yine o devirde altının tedavülü meskûküne münhasır olduğu halde gümüşün hem meskûk hem de gayri meskûkün rayiç olması sebebiyledir. Hatta dirhem hakkındaki nusûsun, dinar hakkında şerefvârit olan naslardan turuk-ı rivâyâtı itibariyle çok olmasının sebep ve hikmeti de hiç şüphesiz dirhemdin dinardan fazla revaç ve tedavülde bulunmasıdır.

2. Bugün memleketimizde halk arasında tedavül eden para, gümüş liradır. Altının yalnız malî müesseselerimizde ifa ve istîfâ edilmesi tam ve umumi bir tedavül değildir.

3. Gümüş nisabının altın ile takvîmi, fukaranın menâfiine mugayirdir. Memlekette havâic-i asliyyesinden fazla 53 gümüş liraya sahip olan zenginlerimiz, 177 lira kıymetinde servete mâlik olanlardan tabii daha çoktur. Fukaranın daha ziyade istifadesini mûciptir.

Bu ve emsali sebeplerden dolayı gümüş nisabını altına irca ederek takvîm etmek mümkün değildir.

Fülûs ve evrâk-ı nakdiyyenin nisab ve zekâtlarını yukarıda izah etmiştik. Mutalaa buyurulsun.

RIYÂSET-i CELÎLEDEN BİR TEMENNI

20 miskal altının 22 ayar Osmanlı liralardan mukabil miktarını tayin ederken resmî hesaplarda bile hata ve ihtilâf vâki olduğunu yukarıda arz ve tafsîl etmiştik. Zekât verecek fertlerin ise bunu hesap ve tayin edebilmeleri ciddi surette müsteb'addir. Hâlihazır

piyasaının sık sık tahavvül etmesi, halk için nisab ve zekât meselesini fıkhen matlup olan bir şekilde hesap ve eda edebilmeyi bütün bütün işkâl etmiştir. Halk şöyle dursun, halka dinî farızalarını tâlime memur olan zevatın bile bugünün iktisadî vaziyetini anlamaları ve ona göre nisab ve zekât miktarını halka tâlim ve takrir edebilmeleri müşkül bir hal kesbetmiştir.

“Gümüş nisabında ve zekât, kurban, sadaka-i fıtır hususlarında külçe gümüşün veznine mi, yoksa gümüş Cumhuriyet liralарının kıymetine mi itibar edileceği” sualine sık sık mâruz bulunduklarını ve cevap vermek müşkülâtı karşısında kaldıklarını bazı meslektaşlarımız muharrir-i âcize esefle hikâye etmişlerdir. Gümüşün meskûkü ile külçesi arasında bire beş nisbetinde bir fark husûlü, Cumhuriyet liralарının tedavülü üzerine tehattüs etmiştir. Bu da vezin, kıymet esaslarını tetkike yol açmıştır. İlmen tetkiki icap eden bir meseleye defaten cevap vermek müşküldü. Binaenaleyh Diyanet İşleri Âlî Riyâseti tarafından Maliye Vekâleti'nden altın piyasasına dair alacağı mâlûmat üzerine her sene ramazân-ı şerifte sadaka-i fıtır hesabıyla birlikte şöyle bir ilânın neşrine lüzûm-ı kat'î vardır:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DAHİLİNDE MUKİM OLAN ÂKIL, BÂLİĞ BİR MÜSLÜMAN HAVÂİC-i ASLIYYESİNDEN FAZLA¹⁶⁷, 200 DİRHEM GÜMÜŞ VEZNİNDE VE HER BİRİ 100 KURUŞ RAYICİNDE ELLİ ÜÇ BUÇUK ADET GÜMÜŞ CUMHURİYET LİRASINA VEYAHUT AŞAĞIDA TÂDÂT EDİLEN NUKUD VE EŞYADAN BU MİKTAR DEĞERİNDE BİR MALA, YAHUT MECMÛUNUN KIYMETİ ELLİ ÜÇ BUÇUK GÜMÜŞ CUMHURİYET LİRASINA BÂLİĞ OLMAK ÜZERE BU NUKUD VE EŞYADAN BİRER MİKTARINA MÂLİK OLSA O MÜSLÜMANA 134 KURUŞ ZEKÂT VERMESİ VÂCİP OLUR:

1. 53,5 gümüş lira rayicinde varaka-i nakdiyye.
2. 53,5 gümüş lira râyicinde fülûs.
3. 53,5 gümüş lira kıymetinde dört adet altın lira.
4. 53,5 gümüş lira kıymetinde külçe gümüş.
5. 53,5 gümüş lira kıymetinde ticaret malı.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ تَصَدَّقَ بِعَدْلِ تَمْرَةٍ مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ وَلَا يَقْبَلُ اللَّهُ إِلَّا الطَّيِّبَ وَإِنَّ اللَّهَ يَتَقَبَّلُهَا بِيَمِينِهِ ثُمَّ يُرِيهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرِيّ أَحَدُكُمْ فَلَوْهُ حَتَّى تَكُونَ مِثْلَ الْجَبَلِ.

167 Havâic-i asliyye: Kişinin hayatta muhtaç olduğu şeylerdir: 1. Kendisinin ve şer'an beslemeye mecbur olduğu efrâd-ı ailesinin ve müstahdeminin nafakası, 2. Yazlık ve kışlık elbiseleri, 3. Mesken, 4. Ev eşyası, 5. Binit hayvanı, 6. Hizmetçi, 7. Sanat aletleri. Kitaplar, silâhlar hep hayatî eşya cümlesindedir.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: Kim ki helâl kazancından bir hurma değerinde bir şey tasadduk ederse -ki, Allah helâl maldan verilen sadakadan başka hiçbir sadakayı kabul etmez- işte bu helâl sadakayı sağ eliyle kabul eder. Sonra o tek hurma kadar sadakayı, dağ gibi oluncaya kadar, sizin biriniz erkek küheylân tayını büyüttüğü gibi sâhib-i sadaka için (ihtimam ile) büyütür. {B1410 Buhârî, Zekât, 8.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Müslim de “Zekât” bahsinde zikretmiştir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı: “Helâl kazançtan verilen malın nezd-i bârîde şâyân-ı kabul olduğu”dur. Buhârî bu babın unvanında ve ta’lîl makamında şu meâldeki âyet-i kerîmeyi de zikretmiştir: “Allah, faiz kazancını imha, sadakaları tezyîd ve i’lâ eder. Allah, kalben nankör, kavlen ve fiilen günahkâr olanları sevmez. Hani o iman eden ve hayır işler işleyen, namaz kılıp zekât veren kullar yok mu? İşte bunlar için rableri hazinesinde ecr ü mükâfat vardır. Bunlar için (halde ve istikbalde) korku, hüzn ü endişe de yoktur.”¹⁶⁸

Âyet-i kerimenin metn-i şerifi ile tercümesi karşılaştırılınca görülecektir ki, tercümemizde اللَّهُ الرَّبَّ يَمْحُقُ kavlı-i şerifinin tercümesi de ziyade edilmiştir. *Buhârî* metninde her nasılsa bu cümle zikredilmemiştir.

Halbuki şârih Aynî’nin ihtarı veçhile bu cümle-i şerifenin zikredilmemesi bir eksikti. Çünkü وَرَبِّي الصَّدَقَاتِ kavlı-i şerifi bir lafz-ı âm olup kişinin helâl, haram her türlü kazancından verdiği sadakalara şümülü vardır ve babın unvanında mezkûr ve matlup olan ise kesb-i helâldan tasadduktur. Bu tahsis ise اللَّهُ الرَّبَّ يَمْحُقُ “Allah, faiz kazancını izâle eder” kavlı-i şerifi delâleti ile hâsıldır. Bu cihetle tercümede bu cümleyi de gösterdik.

Fakat bundan daha büyük ve telâfisi lâzım bir noksan vardır ki, bu da müellif Zebîdî merhumun *Buhârî*’yi ihtisar için iltizam ettiği usule bağlı kalmak düşüncesiyle Ebû Hüreyre hadisinin bu babından evvel metn-i *Buhârî*’de mevcut iki bab ile bu babların unvanlarını teşkil eden yine Bakara sûresinin 263 ve 264. âyetlerini *Tecrîd*’e almamış olmasıdır. Âdâb-ı sadaka hakkındaki bu âyetleri de nakil ve tercüme etmeden geçemeyeceğiz:

Bu bablardan birincisi “Sadakada Ribâ” hakkındaki babdır. Bu bab için unvan olarak Buhârî şu meâldeki âyet-i kerîmeyi zikretmiştir: “Ey iman eden kullarım! Sadakalarınızın ecrini fukaranın başına kakarak ezâ ederek kaçırmayınız! Nasıl ki, Allah’a ve âhiret gününe iman etmeyip de yalnız sahî denilmek için malını infak eden riyakâr, sadakasının ecr ü sevabını

168 {يَمْحُقُ اللَّهُ الرَّبَّوَا} وَرَبِّي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ. إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ. {el-Bakara, 2/276-277.}

kaçırır. İmdi bu mürâînin hali, üzeri biraz toprakla örtülmüş düz ve yalçın taşın hal ve şanı gibidir ki, o taşla zorluca bir yağmur dokununca toprağını yıkayıp onu kupkuru ve bir şeyi bitirmez hacet-i emles halinde bırakır. Bunun gibi riyâ ile infak edenler, başa kakmak ve ezâ etmek suretiyle sadaka verenler, dünyada kesbettikleri bu amelleriyle âhirette hiçbir sevaba nâil olamazlar. Allah kâfirleri hayr ü sevaba hidayet etmez.”¹⁶⁹

Sonra bu âyet-i kerîme ile bundan sonraki 265. âyetteki üç kelimenin, صل، وابل، طل kelimelerinin mânalarını da İbn Abbas ile İkrime’den şu suretle ta’likan rivayet ediyor:

1. İbn Abbas radiyallahu anhümâ صل kelimesini، ليس عليه شيء “üstünde toz, toprak bulunmayan düz taş” diye tefsir etmiştir.

2. İkrime de وابل kelimesini، مatar-ı şedîd suretinde tefsir etmiştir ki tercümümüzde “zorlu yağmur” diye ifade ettik.

3. Yine İkrime rahimehullah طل kelimesini de ندى ile tefsir etmiştir ki çiy dediğimiz rutubettir. Yaz günlerinde sabahları ağaç yapraklarında ve nebatat üzerinde görülür ve nebatı besler.¹⁷⁰

Zebîdî’nin *Tecrîd’e* almadığı ikinci babda, “Kable’t-taksîm çalınan ganimet malından edilen sadakayı Allah kabul etmez. Allah, yalnız helâl kazançtan edilen sadakayı kabul eder” unvanlı babıdır. Buhârî’nin bu unvan halindeki bu rivayetini Müslim *Sahîh*’inde Mus’ab b. Saîd’den mevsiilen şu suretle rivayet ediyor:

İbn Âmir’in bir hastalığında Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ iyâdeye gelmişti. İbn Âmir,

— “Ey İbn Ömer bana dua ediniz!” demişti. İbn Ömer abdestli olmadığını itizaren bildirerek Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Abdestsiz namaz ve dua, mâl-i mesrûktan verilen sadaka kabul olunmaz*”¹⁷¹, buyurduğunu işittim. “Sen de bir ara Basra’da vali bulunmuştun” diyerek İbn Âmir’e üzerinde halk hukuku bulunması ihtimali ile tövbekâr olmasını hatırlatmıştır.

Buhârî bu babın unvanında da Bakara sûresinin 263. âyeti olan şu meâldeki, “*Sâili, tatlı dil ve güler yüzle red ve sâilin taciz ve tecavüzünden mütevellit kusurunu affetmek, ezâ ve minnete tâbi kılarak sadaka vermekten elbette hayırlıdır. Allah ganîdir, kulların sadakasına*

169 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُبْذَرُ مَالُهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ. {el-Bakara, 2/264.}

170 Tefsiri bildirilen ve “tal” kelimesini ihtiva eden 265. âyet-i kerîme *Buhârî* metninde zikredilmiştir. Bu âyetin de nazmı ve ma’nâ-i şerifi şöyledir: وَمَثَلُ الَّذِينَ يُبْذَرُونَ أَمْوَالَهُمْ إِيْتَاءَ مَرْضَاءِ اللَّهِ وَتَثْبِيْتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أَكْثُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Allah rızasını dileyerek gönül hoşluğu ile mallarını infak eden müminlerin hali, şu bostana benzer ki, o bostanın zemini yüksektir. Ona bol yağmur eriştiğinde mahsulünü iki kat verir. Yağmur olmadığı zamanda da çiy erişir ve onunla beslenir. Ey müminler! Cenâb-ı Hak sizin ihlâs ile veyahut riyâ ile veya men ve ezâ ile infak ettiğinizi yakından bilir ve görür.”

171 {M535 Müslim, Tahâret, 1.}. لا تقبل صلاة بغير طهور ولا صدقة من غلول. وفي رواية أبي داود في سننه: لا يقبل الله تعالى صدقة من غلول ولا صلاة بغير طهور. {D59 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.}

*muhtaç değildir. Allah halîmdir, fukaraya ezâ ve minnet edenlerin cezasını vermeyi tâcil etmez” âyeti zikretmiştir.*¹⁷²

Şimdi Buhârî’den *Tecrîd*’e alınmayan iki babı da tercümemizde bir dereceye kadar izah etmiş bulunuyoruz. Bir dereceye kadar diye takyidimizin sebebi, bu iki babın unvanını teşkil eden ve tercüme nazm-ı şerifleriyle bildirilen âyetler, o kadar yüksek belâgatı haizdir ki, her âyeti haddizâtında i’caz-kâr olan belâgat-ı Kur’âniyye’nin bu âyetler şaheser birer numuneleridir. Kısa bir tercüme ile ifade edilebilmekten çok yüksektir.

MÂNALAR

Şimdi asıl mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin izahına gelmiş bulunuyoruz:

Hadîs-i şerifteki *فإن الله يتقبلها بيمينه* nazmının lugavî mânası: “Allah, *helâl maldan verilen sadakayı sağ eliyle kabul eder*” suretindedir. Şârih Hattâbî, “Sağ el tabir buyurulması, kıymettar eşyanın sağ el ile alınması örfünden istiare edilmiştir” diyor. Binaenaleyh hakikate mahmul değildir. Cenâb-ı Hak cevârihten münezzehtir.

Eimme-i selevin mezhebine göre Kur’ân-ı Kerîm’de ve sünnet-i seniyyede vârit olan yemin, yed, kadem ve emsali Hak sübhânehû ve teâlâ hazretlerinin sıfatıdır. Bunları te’vil, tekyif, tatil ve tahrif etmeyerek zevâhiri üzere icra vâciptir. Selevî bir muhaddis olan Sıddîk Hasan Han, eimme-i selevin mezhebini bu suretle takrir ettikten sonra, “Selev mezhebi haktır. İttibâ olunmaya ehaktır. Halefin mezhebi ise bu sıfatı te’vilden ibarettir. Zayıftır ve mecruh bir mezheptir. Bu mezhebe, Kitap ve Sünnet’ten gaye-i şerîattan gafil olanlar ittibâ ederler” diyor.

Tirmizi *Câmi*’inde, “Ehl-i sünnet ve cemaat ulemâsının, bu hadîs-i şerife iman ederiz, bunda teşbih tevehhüm etmeyiz, şân-ı bârîde cevârih nasıl olur da demeyiz” dediklerini nakletmiştir. İmam Mâlik’ten, İbn Uyyeyne’den, Abdullah b. Mübârek’ten vesair eimme-i selevten de bu suretle rivayet edilmiştir.¹⁷³

590 numara ile tercümesi geçen yine Ebû Hüreyre radiyallahu anının bir hadisinin izahında da Ebû Hanîfe ve Şâfiî hazerâtının bu müteşâbihât hakkındaki mezhepleri bildirilmiştir.

فلو = felüv kelimesi, adüv vezninde memeden kesilmiş bir yaşındaki at kulununa denir ki, biz ona tay deriz. Dışisine de *فلوة* = felüvve derler. İbnü’l-Esîr bu kelimenin “mühr-i sagîr” demek olan bu ma’nâ-i hassa mevzu olduğunu bildirdikten sonra bazı ehl-i lugatın umumiyetle tırnaklı hayvanların memeden kesilmiş yavrularına da “felüv” dediklerini de haber veriyor.¹⁷⁴ Tercümede bütün şârihlerin de takdim ettikleri birinci mânayı iltizam ettik.

“Sizin biriniz tayını büyüttüğü gibi” fıkrası bir meseldir. Memeden ayrılan bir küheylân tayın hayatına, inkişaf ve nemâsına sahibi tarafından ihtimam edilerek büyütüğü nasıl ayan, beyan görülürse, helâl olmak şartıyla bir hurmadan ibaret olan küçük

172 {el-Bakara, 2/263}. قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ.

173 عون الباري شرح تجريد البخاري في هامش نيل الأوطار الشوكاني [ج: 4, ص: IV]

174 en-Nihâye, III, 242.

bir sadaka da Allah Teâlâ'nın nazar-ı lutf-ı inâyeti karşısında dağ misali öylece büyür, ecir muzaaf olur demek oluyor.

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ تَصَدَّقُوا فَإِنَّهُ يَأْتِي عَلَيْكُمْ زَمَانٌ يَمْشِي الرَّجُلُ بِصَدَقَتِهِ فَلَا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا يَقُولُ الرَّجُلُ لَوْ جِئْتُ بِهَا بِالْأَمْسِ لَقَبِلْتُهَا فَأَمَّا الْيَوْمَ فَلَا حَاجَةَ لِي بِهَا.

T E R C Ü M E S İ

Hârise b. Vehb radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim, dediği rivayet edilmiştir.¹⁷⁵ Ümmetim sadaka ver(meye müsâraat ed)iniz! Zira size bir zaman gelir ki, kişi o sırada sadakasıyla (sokak sokak) dolaşır da onu kabul edecek bir kimse bulamaz. (Sadaka verilmek istenilen) herkes, “Dün bu sadaka ile gelseydin (ihtiyacım vardı) muhakkak ben onu kabul ederdim. Fakat bugün benim için bu sadakaya ihtiyaç yoktur” der. {B1411 Buhârî, Zekât, 9.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi yine “Zekât” bahsinde Ali b. Ca’d’dan, “Kitâbü'l-Fiten”de de Müsedded'den rivayet etmiştir. Müslim de “Zekât” bahsinde Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'den tahrîc eylemiştir.

Bu hadis, Buhârî'nin zekât vermeye teşvike dair açtığı bir babında rivayet ettiği dört hadisten birisidir. Diğer üçü de 695, 696, 697 numaralarla bunu takip edecektir.

Bu hadis Buhârî'nin “rubâiyyât”ındandır. Yani hadis dört râvi ile Resûl-i Ekrem'e kesb-i ittisâl eder. Buhârî'nin bundan bir derece daha âlî olan “sülâsiyyât”ı vardır ki, bunda da üç vasıta ile Resûl-i Ekrem'e vâsıl olur.¹⁷⁶

175 Hârise radiyallahu anh, Huzâidir. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümanın li-üm kardeşidir. Sohbet-i seniyyeye nâil olmuş bir sahâbîdir.

176 Muharrir-i âcizin meşâyihî cümlesinden olan Alay Müftüsü Ankaralı Mehmed Şükrü Efendi rahmetulahi aleyhin *Sahîh-i Buhârî* rivayetine dair âcizlerine verdiği icâzetnâmede, “Bana şeyhim Trablusgarp müderrisi Mehmed Kâmil merhumun verdiği icâzetnâmede kendisiyle İmam Buhârî arasında on iki vasıta bulunduğunu bildirmiştir. Binaenaleyh benimle de Buhârî arasında on üç vasıta bulunuyor. Sonra Buhârî'nin “sülâsiyyât”ı vardır. Bu itibar ile de benimle Resûl-i Ekrem arasında on altı vasıta bulunmuş olur” demiştir.

1325 hicrî tarihinde mücâz olduğuma göre, bu on üç küsur asırlık bir zaman zarfında âcizleri ile Resûl-i

HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif sadaka vermeye müsâraatı âmirdir ve aynı zamanda tehirden men ü tahzîri mütezammındır. Çünkü sadakanın tehiri, âtiyen sadakayı kabul edecek fakir bulamamak gibi bir mahzura vesile olacağı bildirilmiştir.

Şârih İbn Battâl, “Hadisin zâhirine göre sadaka verecek fakir bulamamak vaziyeti, mal çoğaldığı bolluk zamanında hâsıl olur ki, bu da kıyametin takarrübü zamanıdır” diyor. İbn Battâl’ın bu mütalaasını Sıddîk Hasan Han *Avnü’l-bârî*’de yalnız naklediyor. Şârih Aynî ise *Umdetü’l-kârî*’de hem naklediyor, hem de şâyân-ı ittibâ bir mütalaa olmadığını bildiriyor. Sonra da hadisten zâhir olan bu vaziyetin, وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا¹⁷⁷ “Habîbim! Küre-i arz, sinesinde sakladığı hazinelerini ortaya döktüğü an... Üstünde hayır, şer ne işlendi ise birer birer haber verir” kavî-i şerifi mûcibince yerin hazineleri zâhir olduğu zamanda vâki olmasıdır ki bu da eşrât-ı sâat cümlesindendir diyor.

695

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمْ الْمَالُ فَيَفِضَ حَتَّى يَهْمَ رَبَّ الْمَالِ مَنْ يَقْبَلُ صَدَقَتَهُ وَحَتَّى يَعْزِضَهُ فَيَقُولَ الَّذِي يَعْزِضُهُ عَلَيْهِ لَا أَرَبَ لِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: “İçinizde mal çoğalarak (köşe bucak) dolup taşmadıkça kıyamet kopmaz. Hatta o sırada mal sahibi, sadakasını kim kabul eder ki, diye tasalanır. Hatta arzettiği kimse, mala benim ihtiyacım yoktur, der.” {B1412 Buhârî, Zekât, 9.}

İZAHİ

Şârih Aynî diyor ki, Kirmânî, “Hadisin sonunda فيه lafzı sukut etmiştir, لا أرب لي فيه olacaktır” diyorsa da burada sukut eden bir kelime yoktur. Belki Kirmânî’nin nüshası

Ekrem ve şefî-i ümem efendimiz arasında on yedi râvi tavassut etmiş bulunuyor demektir ki, rivayet hususunda bu isnat, en kısa bir tarihtir. Usûl-i hadîs ıstılahında buna “isnâd-ı âlî” denilir. Halbuki diğer icâzetnâmelerimden birisinde silsile-i isnâd, on bir vasıta ile Hâfız İbn Hacer’e, yirmi bir vasıta ile de İmam Buhârî’ye vâsıl olmaktadır. Bu farka bakarak yukarıdaki “isnâd-ı âlî”nin bu derece kısalığı istibâd edilmemelidir. Celâleddin es-Süyûtî ki 911 yılında vefat etmiştir. Müşârün ileyh “Zamanımızda bize ve emsalimize bilicâze muttasıl olan ehâdîs-i sahihanın âlî isnadlıları, Resûl-i Ekrem ile aramızda on bir râvi tavassut eden isnadlardır” diyor ki, bu da yukarıda bildirdiğimiz âlî isnadımızın imkânına delâlet etmektedir. İnşallah bu eserimizin hitamında bu âlî silsileyi teşkil eden zevatın terceme-i hallerini bulup yazacağız. Her birisinin doğum ve ölüm tarihlerine göre bu silsilenin sıhhatini kemâl-i vuzuh ile göstereceğiz. نفعنا الله بجمعهم وحشرنا في زمريهم .

yanlıştır. *Buhârî* nüshalarında vardır. Şârih Kastallânî de, “Yanlıklık Aynî’nin gördüğü nüshalardadır. Yoksa sahih olan *Buhârî* nüshalarında فيه lafzı yoktur” diyor ki, doğrudur. Elimizdeki yazma ve basma *Buhârî* metinlerinde bunu göremediğimiz gibi Yûnîniyye nüshası üzere bir hey’et-i ilmiyye tarafından tashihine ihtimam edilerek basılan *Buhârî* nüshasında da yoktur ve üzerine de sahih işareti konulmuştur.

Şârih Kirmânî ve başkaları hadiste bildirilen zekât kabulünden imtina, sahâbe zamanında vâki olmuştur. Ashâb-ı kirâma zekât verilirdi de almazlardı, demişlerdir. Şârih Sıddîk Han, Kirmânî ve emsalinin bu mütalaalarını naklettikten sonra diyor ki, bunlar bununla Hakîm b. Hizâm gibi zevata işaret etmişlerdir. Buhârî ile Müslim’in rivayetlerine göre, müşârün ileyh hazretlerine Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh zamân-ı hilâfetine atâ ve ihsan etmek istemiş fakat Hakîm b. Hizâm radiyallahu anh¹⁷⁸ almaktan imtina etmiştir. Sonra Hazret-i Fârûk haraç ve ganimet malından bir hisse vermek istemiş, onu da almamıştır.

Fakat bu istiğna, malın çokluğundan dolayı değildir. Belki ashâb-ı kirâm, malları az ve ihtiyaçları çok fazla olduğu halde zühdî bir hayat sahibi oldukları ve dünyadan i’râz etmiş bulundukları içindir. Binaenaleyh bu makamda bununla istişhâd etmek doğru değildir.¹⁷⁹

İbn Hacer de *Fethu’l-bârî*’de sadakayı kabulden imtina keyfiyeti, âhir zamanda vâki olur, diyor.

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَاءَهُ رَجُلَانِ أَحَدُهُمَا يَشْكُو الْعِيْلَةَ وَالْآخَرُ يَشْكُو قَطْعَ السَّبِيلِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا قَطْعُ السَّبِيلِ فَإِنَّهُ لَا يَأْتِي عَلَيْكَ إِلَّا قَلِيلٌ حَتَّى تَخْرُجَ الْعِيرُ إِلَى مَكَّةَ بِغَيْرِ خَفِيرٍ وَأَمَّا الْعِيْلَةُ فَإِنَّ السَّاعَةَ لَا تَقُومُ حَتَّى يَطُوفَ

178 Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid hazretleri, ümmü’l-mü’minîn Hatice-tülkübrâ radiyallahu anhânın biraderzâdesi ve Zübeyr’in amcazadesidir. Eşrâf-ı Kureyş’tendir. Feth-i Mekke günü müslüman olmuş ve o sırada yaşı hayli ilerlemişti. Fil Vak’ası’ndan on üç sene evvel Kâbe derununda dünyaya gelmişti. Kureyş’in en cömert bir siması idi. Müslüman olmazdan evvel 100 köle âzat etmiş, müslüman olduktan sonra da bir o kadar bağışlamıştır.

İbn İshak, “Resûl-i Ekrem, Hakîm’e Huneyn ganâiminden 100 deve vermiştir” diyor ki, hakikaten bu Kureyş kibârına lâyık olan bu idi. Kendisinden kırk hadis rivayet edilmiştir. Dördünün rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb gibi kibâr-ı tâbiînin kendisinden rivayeti vardır. Hazret-i Muâviye’nin zamân-ı hükûmetinde 100 yaşını mütecaviz olarak vefat etmiştir. Buhârî ise altmış sene Câhiliyet devrinde, altmış sene de devr-i İslâm’da yaşadığını haber vermiştir (*Hulâsa*, s. 77).

179 *Umdetü’l-kârî* ve *Avnü’l-bârî*.

TEMBİH. Cûd ve sehâda mesel olan Hâtem ismi tâ harfinin kesri ile mazbut olduğu halde lisanımızda umumiyetle “tâ”nın fethiyle meşhurdur. Biz de tercümede bu galat-ı meşhûra ittiba ettik.

Kâmus Tercümesi’nde bu kelimenin Hâkim vezninde ve mürâdifi olduğu bildiriliyor ve lisân-ı âmmde tâ-yı meftûha ile mütedâveldir ki, muharreftir, deniliyor.

أَحَدُكُمْ بِصَدَقَتِهِ لَا يَجِدُ مَنْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ ثُمَّ لَيَقْفَنَّ أَحَدُكُمْ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ حِجَابٌ وَلَا تَرْجُمَانٌ يَتَرَجَّمُ لَهُ ثُمَّ لَيَقُولَنَّ لَهُ أَلَمْ أُوتِكَ مَا لَا فَلَيَقُولَنَّ بَلَى ثُمَّ لَيَقُولَنَّ أَلَمْ أُرْسِلْ إِلَيْكَ رَسُولًا فَلَيَقُولَنَّ بَلَى فَيَنْظُرُ عَنْ يَمِينِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ ثُمَّ يَنْظُرُ عَنْ شِمَالِهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ فَلَيَتَيَقَّنَنَّ أَحَدُكُمْ النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.

TERCÜMESİ

Adî b. Hâtem (et-Tâî) radiyallahu anhtan şu haber rivayet edilmiştir: (Bir kere) ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iken huzûr-ı saâdete iki kişi geldi. Bunun birisi (ortalığın) fakruihtiyacından yana yakıla bahsediyordu. Öbürüsü de yol kesildiğinden (emniyet ve asayiş bulunmadığından) şikâyet etmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bunlara cevap verip) buyurdu ki:

Emmâ kat'-ı tarîk meselesi: (Çok sürmez), az sonra sana bir zaman gelir ki, o vakit ticaret kervanı kimsenin himaye ve kefaletine muhtaç olmayarak tâ Mekke'ye kadar çıkar (gider). Ortalığın müzâyakasına gelince: Sizin biriniz (elinde) sadakasıyla (kapı kapı) dolaşıp da kendisinden bu sadakayı kabul edecek bir kimse bulamayacak bir halde müreffeh günler gelmedikçe kıyamet kopmaz. Sonra sizden biriniz (âhirette) Allah Teâlâ'nın dîvân-ı sübhânîsinde muhakkak durur. Hem de Allah ile kendi arasında ne bir hicab, ne de Allah kelâmını tercüme edecek bir tercüman bulunmayarak duracaktır. Sonra Cenâb-ı Mevlâ o kula,

— “Sana ben mal vermedim mi?” diye herhalde sorar. O kul da,

— “Evet, (verirdin Allahım)” diye muhakkak cevap verir. Sonra Hak Teâlâ,

— “Sana ben peygamber göndermedim mi?” diye elbette sorar. O kul da,

— “Evet, (gönderdin rabbim)” diye şüphesiz cevap verir. Bu halde o kimse sağına bakar, cehennem ateşinden başka bir şey göremez. Sonra soluna bakar, cehennem ateşinden başka bir şey göremez.

Ashâbım! Şimdi sizin her biriniz tek bir hurmanın yarısı ile, bunu da bulamazsa güzel sözle olsun kendisini cehennem ateşinden korusun! {B1413 Buhârî, Zekât, 9.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî buradaki rivayeti gibi “Alâmâtü’n-Nübüvvet” babında da zikretmiştir. Nesâî’nin de “Zekât” bahsinde muhtasar bir rivayeti vardır.

MÂNALAR

(عيلة) **Ayle** “fakir” demektir.

Kat’-ı sebîl, hırsız ve uğursuz makûlesinin cebren ve alenen icrâ-yı fesad etmesinden ibarettir. Sirkat, gizlice gayrin malını aşırmasıdır.

(عين) **Îr Metâlî**’de yenilecek eşya veyahut herhangi bir ticaret metâi yüklü deve vesair hayvanattan müteşekkil kafiledir, deniliyor. İbnü’l-Esîr de eşya yüklü deveye denildiğini bildiriyor. Bazıları da merkep kervanına denildiğini iddia etmişlerdir. Birinci mâna daha âm olduğu için tercümede onu ihtiyar ettik.

(حفير) **Hafîr** kafiye halkını ücretle zaman ve emanına alan kimseye denir. Bu itibar ile şârih Kirmânî diyor ki: Hadisin bu fıkrası ile Hazret-i Resûl’ün muradı, “Yakında bir zaman görürsün ki, o devirde Şam’dan, Irak’tan, vesair aktâr-ı âlemden Mekke’ye yollarında yol muhafızı bulunmayarak fevc fevc ticaret kafileleri gelir” demektir.

بين يدي الله müteşâbihattandır. Yemin, kadem gibi Kitap ve Sünnet’te vârit olan bu ve emsali müteşâbihat hakkında selefin tefvîz, müteahhirînin te’vil tarikini iltizam ettiklerini yukarıda mükerreren bildirmiştik.

ليس بينه وبينه حجاب “Allah ile kul arasında perde bulunmaz” kavli-i şerifi temsil tarihiyle vârit olmuştur. Cenâb-ı Hakk’ı hiçbir şeyin ihâta, hiçbir şeyin setretmesi mümkün değildir. Belki Cenâb-ı Hakk’ı dünyada rû’yet mukadder olmadığı için, bu fânî gözler, taraf-ı ilâhîden bir hicâb-ı âmâ ile setredilmiştir. Kıyamet gününde ise bu perde kaldırılarak -ehâdîs-i sahîhada vârit olduğu veçhile— rabbimizi, leyle-i Bedir’de ay görür gibi bilmuayene göreceğiz.

ولا ترجمان bu kelime *Kāmus*’ta, iyhikan, za’feran, unfüvân vezinlerinde üç suretle mazbuttur. Bir lugatı başka bir lugatla beyan ve tefsir eden kimseye denildiği bildiriliyor. *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinde “tâ”nın fethi ve “cîm”in zammı takdimen zikredildiği için metn-i hadîsin zabtında bunu tercih ettik. Cevherî za’feran veznini ihtiyar etmiştir ve tâ zâidedir demiştir. *Kāmus* sahibine göre asliyedir. ترجمه = terceme kelimesi ise دحرج = dahrece veznindedir. Matbuatımız lisanında “cîm”in zammı ile istimali meşhur olmakla beraber galattır. Biz, hadislerin tercemesi unvanlarımızda ilmî bir eser olduğu için az olsa bile fasîhan istimalini tercih ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAKİKATLER

Fethu’l-bârî’de Hâfız İbn Hacer’in beyanına göre, bu Adî b. Hâtem hadisi, bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisine muvâfıktır. Her iki hadis de bu mal bolluğunun âhir zamanda vâki olacağını müş’irdir. Bundan sonraki Ebû Mûsâ el-Eş’arî hadisi de aynı hakikat ifade etmektedir. Alâmât-i nübüvvetteki rivayete göre, hatta Adî b. Hâtem radiyal-

lahu anhin kendisi de mal bolluğunun ve bu sebeple zekât kabulünden imtinâ keyfiyetinin kendi zamanında vâki olmadığına işaret etmiştir. Halbuki müşârün ileyh hazretleri Hazret-i Muâviye zamanında vefat etmişti. O zaman fütûhât-ı İslâmiyye kesb-i istikrar eylemişti. Binaenaleyh bu servet bolluğunun râvi Adî b. Hâtem'in yaşadığı zamanlarda vâki olduğunu iddia edenlerin zannı doğru değildir. Âhir zamanda vâki olacaktır.

CEVAP. İbn Hacer'in, iddialarını doğru bulmadığı zevat, bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisinin izahında geçtiği üzere şârih Kirmânî ve emsalidir. Halbuki *Sahîh-i Buhârî*'nin bu zeki şârihi Şemseddin el-Kirmânî ile diğer şârihlerin bu davalarını yani mal bolluğunun ve zekât kabulünden imtinâ keyfiyetinin devr-i ashabda ve Hazret-i Fârûk'un hilâfeti zamanında Suriye, Mısır, Irak, İran fütuhâtından itibaren başladığı İslâm tarihinin şehâdetiyle sabittir. Kısraların asırdîde hazineleri, Mısır'ın, Suriye'nin altın depoları tamamen Medine'ye nakledilmişti. Bilâistisna ashâb-ı kirâm zenginleşmişti. Yukarıda tarif olunduğu üzere şer'in tarifi dairesinde sadaka alması mücâz olan bir fakir bulmak haki-katen güçleşmişti. Eserimizin 631 numara ile tercüme ettiğimiz Habbâb radiyallahu anh hadisinde müşârün ileyh hazretleri İslâm'ın ilk hicret senelerinde ashâb-ı kirâmın fakru-ihhtiyacını, feragatkâr ve zühdî hayatlarını, sonra İslâm'ın devr-i ikbâlî idrak edildiğinde bu saadet günlerinin semere-i mükâfatından da kana kana müstefit olduklarını gayetle belîğ bir surette tasvir etmiştir.

Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'in bir mûcize halinde istikbale ait ihbarı çok geçmeden tahakkuk etmiş bulunuyor. Nasıl ki bu hadisin bir fıkrasındaki kat'-ı tarîke ait ihbâr-ı seniyyelerinin çok geçmeden tahakkuk ve emn ü asayişin Mekke yollarında teessüs edeceğini bildirmişlerdi. Bunu da âhir zamanlara kadar niçin tehir etmelidir. Hele İbnü't-Tîn'in Hazret-i İsa'nın nüzûlü ve hazâin-i arzın zuhuru zamanına bırakmalarına ne lüzum vardır. Varsın bu ihbâr-ı nebevî hem devr-i ashabda tahakkuk etmiş olsun, hem de âhir zamanda tekrar vücut bulsun, cem'inde ne mahzur vardır?

Sıddîk Han'ın yukarıda, zekât almamaları servetin çokluğundan değil, belki malları az ve ihtiyaçları çok olduğu halde zühdî bir hayat sahibi olduklarından, demesi ve Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhu misal göstermesi de doğru değildir. Müşârün ileyh hazretleri eşrâf-ı Kureyş'ten nâz-ü naîm içinde büyümüş bir zat olduğundan sadaka almaya elbette tenezzül edemezdi. Diğer fukarâ-yı ashab pekâlâ zekât alırdı. Onlar almazdı da ya kime zekât verilirdi?

HULÂSA. Ashabın devr-i âhiri, bir devr-i refah ve saadet idi. Resûl-i Ekrem'in ihbarı devr-i sahâbede tahakkuk etmişti.

Allâme Aynî *Umdetü'l-kârî*'de Kirmânî'den çok istifade ettiği halde her nedense Hâfız İbn Hacer hoşlanmıyor. Kirmânî'nin *el-Kevâkib*'i hakkında *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinde: *el-Kevâkib*, evhamı müfid diye umumi surette bir tenkit ortaya koyuyor.

Emniyet ve asayişin teessüsü de çok mühimdir: Araplar'ın kable'l- İslâm siyasî ve içtimaî hayatı **gazve** denilen ve baskın ile tercüme edilebilen harb-ü cidalden, nehb-ü

gâretten ibaret idi. Çapulculuk diye hulâsa edilen bu vaziyeti Resûl-i Ekrem'e arzeden kimsenin şikâyetinde çok samimi olduğu anlaşılıyor. Resûl-i Ekrem'in bir mucize olarak, çok sürmez az bir zamanda yollarda emniyetin tahakkuk edeceğini tebşir buyurmaları da sâilin bu samimiyetini teyit eder mahiyettedir ve hakikaten bu va'd-i nebevî hayât-ı seniyyelerinde tahakkuk etmeye başlamıştı. Ebû Bekir radiyallahu anhin zamanında irtidad beliiyesi bertaraf edilmiş bulunduğundan devr-i Fârûkî'de aktâr-ı âlemden fevc fevc ticaret kervanları, hüccâc kafileleri serbest gelip gittiği halde İslâmiyet'in tesis ettiği faziletkâr hayât-ı ictimâiyye sayesinde tarihen hiçbir kat'-ı tarîk ve tecavüz vak'ası kaydedilmemiştir.

TERCEME-i HÂL

İzah etmekte bulunduğumuz hadîs-i şerifin râvisi Adî b. Hâtem radiyallahu anh kadim ve asil bir ailenin necip bir siması bulunduğundan burada onun terceme-i hâlini bildireceğiz.

Adî b. Hâtem hazretlerinin soyu ve silsile-i nesebi, cûd-ü sehâ ile şöhretgîr ve elsine-i en'âmda mesel-i sâir olan Hâtem et-Tâî'ye müntehî olur. Bu silsilenin beşinci ve kıymetli bir halkasını da fesahat ve belâgatı ile meşhur İmruülkays teşkil eder. Adî b. Hâtem, hicretin yedinci yılında kabilesi namına sefâretle Medine'ye gelmiş ve kabîlesi halkının an-cemâatin topluca müslüman olduklarını Resûl-i Ekrem'e arzemişti. Huzûr-ı saâdete girdiğinde fahr-i kâinât efendimiz üstünde oturmakta bulundukları bir minderi asalet ve necâbetine hürmet ederek Adî b. Hâtem hazretlerine sunmuş ve onun üstüne oturtmuştur. Ceddi-i âlâsı gibi kendisinin de cömertliği hakkında pek çok nevâdir menkıbeler menkuldür. Bu cihetle terâcim-i ahvâl müellifleri Adî b. Hâtem'i yazarken جواد بن الجواد "cömert oğlu cömert" diye tavsif ederler. Kabilesi halkıyla beraber Adî b. Hâtem'in İslâmiyet'i çok kuvvetli ve pek ziyade samimi idi. İrtihâl-i Nebevîyi müteâkip kabâil-i Arap irtidad ettikleri halde Adî b. Hâtem'in kabilesinden hiçbir ferдин böyle çirkin bir hareketi görülmemiştir. Herkes Hazret-i Peygamber'e verdikleri vergiyi Halife Ebû Bekir radiyallahu anhtan esirgerken zekâtını hesap edip Hazret-i Ebû Bekir'in huzuruna takdim eden zat, Adî b. Hâtem olmuştu. Kavmi de kendisini takip etmişti. Medâin'in fet-hinde bulunmuştur. Hazret-i Ali - Muâviye hadisesinde de seyyidinâ Ali Murtezâ hazretlerinin maiyetinde ahz-ı mevkî etmiştir. Cemel Vak'asında da muhalifler sâhib-i tercemenin gözünü oymuştu. Resûl-i zîşân efendimizden altmış altı hadîs-i şerif rivayet etmiştir. Buhârî ile Müslim bunun altısında ittifak etmişlerdir. Üç hadisini münferiden Buhârî, iki hadisini de münferiden Müslim rivayet etmiştir. Kendisinden Hişâm b. Hâris, Hayseme b. Abdurrahman, Şa'bî, İbn Sîrîn rivayet etmişlerdir. Muammerûn-i ashabdan olup 120 sene yaşadığı *Hulâsa*'da mazbuttur. Şârih Kastallânî 180 yaşında vefatına dair bir rivayet de bildiriyor. İbn Sa'd *et-Tabakât*'ında hicretin altmış sekizinci yılında vefat etmiştir, diyor.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَطُوفُ الرَّجُلُ فِيهِ بِالصَّدَقَةِ مِنَ الذَّهَبِ ثُمَّ لَا يَجِدُ أَحَدًا يَأْخُذُهَا مِنْهُ وَيُرَى الرَّجُلُ الْوَاحِدُ يَتَّبِعُهُ أَرْبَعُونَ امْرَأَةً يَلْذَنَ بِهِ مِنْ قَلَّةِ الرِّجَالِ وَكَثْرَةِ النِّسَاءِ.

T E R C Ü M E S İ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklederek Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: Halk için elbette bir zaman gelecektir ki, o sırada bir adam altın sadakasıyla (taraf taraf) dolaşacak da sonra elinden sadakasını alacak bir fakir bulamayacak. Yine o sırada (mesâib-i harbiyye ile) erkeklerin azlığından ve kadınların çokluğundan nâşî (hâmisiz) kırk kadının (düşmandan korkarak) bir erkeğin himayesine sığındıkları görülecektir. {B1414 Buhârî, Zekât, 9.}

İ Z A H I

Bu Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisini Müslim de Buhârî'nin senedi ile *Sahîh*'inde tahrîc eylemiştir. Hadiste ma'deniyattan yalnız altının zikredilmesi ma'deniyat arasında altının en kıymetli bir cevher en şerefli bir mal olmasındandır. O sırada insanların en aziz nakdine iltifat edilmezse öbür nukud ve emvalin yüzüne bakan bulunmayacağı tabiidir.

Şârih Aynî hadis hakkında "Allahu a'lem" diye mütalaa beyan edip diyor ki: Taraf-ı risâletten bildirilen bu içtimaî hal ve vaziyet, yeryüzünde birtakım fitneler zuhur edip insanlar birbirine girip şiddetle mukâteleye başladıkları sırada zuhur ve tehaddüs edecektir. Herkes mehârimini, akraba kadınlarını, hâmisiz birtakım muhadderât-i İslâmiyye'yi muhafazaya mecbur olacak ve her erkeğin hisse-i musîbesini kemiyeti dolgun bir kadın grubu teşkil edecektir ki, bu hal, eşrât-ı sâat ve mukaddimât-i kıyâmet cümlesindendir. Sonra Îsâ aleyhisselâm, deccâl ve küffârı katledecek, İslâm diyarında kâfir kalmayacak. Bunu müteâkip de gökyüzünün bereketleri yeryüzüne inecek, küre-i arz kısırâların, kayserlerin ve bunlar gibi zî-haşmet mülûkûn vaktiyle sinesine sakladıkları hazâin-i kadîmeyi kusmaya başlayacak, herkes dünyanın son dem-i hayâtını anlayarak mal iddihârından sarfinazar edecektir.

Sahîhayn'da Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan müteaddit tariklerle rivayet olunan bir hadîs-i şerifte ilmin ref'i, cehlin sübût ve şüyûu, şîrb-i hamrin, zinanın aleniyeti, erkeklerin azalması, kadın nüfusunun çoğalması kıyamet alâmetlerinden olmak üzere tâdât

buyurulmuş, hatta elli kadına, mesâlihini rü'yet etmek için bir erkek isabet edeceği bildirilmiştir.¹⁸⁰ Kırk elli adetleri kesretten kinayedir.

İlmin sûret-i ref'i de yine *Sahîhayn*'da rivayet olunan Abdullah b. Amr b. Âs radi-yallahu anhumânın bir hadisi ile şöyle izah edilmiştir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: Cenâb-ı Hak ilmi, ulemânın kalbinden mahvetmek ve hâfızalarından silip unutturmak suretiyle çekip almaz. Belki ulemâyı kabzederek ilmi ortadan kaldırır, hiçbir âlim bırakmaz. Bu halde nâs, cühelâyı rüesâ ittihaz ederek dinî zaruretlerini bunlardan sorup telâfi etmek isterler. Bunlar ise ilimsiz, vukufsuz fetva verirler. Hem dâl hem mudil olurlar.¹⁸¹

Bu hadîs-i şerifin şerhinde Kādî İyâz, "Bu hal ve vaziyet, zamanımızda muhbir-i sâdık olan Resûl-i Ekrem'in haber verdiği gibi tehaddüs etmiştir" diyor. Kutbüddin de Kādî İyâz'ın bu mütalaa ve ictihadını naklederek, "Kādî İyâz'ın zamanında ehl-i ilim kesretle mevcut iken böyle derse, ya zamanımızda biz ne demeliyiz?" diye izhâr-ı teessür etmiştir. Şârih Aynî de bunları bildirdikten sonra, "Bu abd-i zaîf de der ki: 'Kādî İyâz'ın, Kutb'un zamanlarında mezâhib-i erbaadan o kadar ulemâ ve fukaha ve kibâr-i muhaddisîn varken böyle söylerlerse, bilâd-i İslâmiyye, böyle fukaha ve muhaddislerden cüdâ ve birtakım cühelâ sadr-ı neşîn-i iftâ oldukları şu zamanlarda biz ne demeliyiz?" diyor.¹⁸²

Ulûm-i İslâmiyye'de birer allâme olan bu zevatın şu sözlerine tercümanlık ve muhalledât-ı mebrûrelerini tercüme etmekten başka hiç meziyeti olmayan bu râkımü'l-hurûf İslâm âleminin bugünkü ilmî vaziyeti hakkında şimdi ne diyebilir? Hiçbir şey, belîğ bir sükût.

Yalnız bu yüksek ilim adamlarının bu kanaatleri samimi ve ciddi midir, hakikaten hadîs-i şerifte bildirildiği veçhile ilmin ref'i ve cehlin şüyûu hali, Kādî İyâz'ın yaşadığı altıncı karn-i hicrîde taayyün etmeye başlamış mıdır? suali hatıra geliyor ve henüz o devirlerde bunlar gibi meşâhirin kesretle yetiştiğine bakarak hatıra gelen böyle bir istifhama karşı bunun bir dereceye kadar mübalağa olduğu cevabını vermek icap ederse de hakikatte mesele ciddidir ve hakikaten eslâfa kıyas edilince o tarihlerden itibaren kudret-i ilmiyenin tenâkusa ve taklit beliiyesi şâyi olmaya başladığı görülür. Artık hâdisât-ı cedîde ilmin vâsi' sahası dahilinde tetkik edilemiyor; yalnız vaktiyle hal edilmiş muadelelerden birisine kıyas ve tatbik edilmek isteniliyordu. Bu da kâh benziyor, kâh benzemiyordu. İşte bu hal, bu kanaati ilham etmiştir.

180 عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال ألا أحدثكم حديثاً سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يحدثكم أحد بعدي سمعه منه: إن من أشرط الساعة أن يرفع العلم ويظهر الجهل ويفشو الزنا ويشرب الخمر ويذهب الرجال وتبقى النساء حتى يكون لخمسين امرأة قيم واحد (رواه الشيخان واللفظ لمسلم)

181 عن عبد الله بن عمرو بن العاص يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله لا يقبض العلم انتزاعاً ينتزعه من الناس. ولكن يقبض العلم بقبض العلماء. حتى إذا لم يترك عالماً اتخذ الناس رؤسا جهالاً. فستلوا فافتوا بغير علم فضلوا وأضلوا (رواه الشيخان واللفظ لمسلم)

182 *Umdetü'l-kâri*, 1, 474.

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَمَرَنَا بِالصَّدَقَةِ انْطَلَقَ أَحَدُنَا إِلَى السُّوقِ فَيَحَامِلُ فَيَصِيبُ الْمُدَّ وَإِنَّ لِبَعْضِهِمُ الْيَوْمَ لِمِائَةَ أَلْفٍ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Mes'ûd el-Ensârî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Mes'ûd demiştir ki: (Sadaka âyeti nâzil olup da) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka ile emrettiği sıralarda (sadaka vermeye kudreti olmayan) herhangi birimiz, çarşıya gider ve arkasında (ücretle) yük çekerek iki avuç (hurma) kazanırdı (ve bu kazancından sadaka verirdi). Bugün ise bunlardan bazılarının yüz binler(le servet)i vardır. {B1416 Buhârî, Zekât, 10.}

İ Z A H I

Müd bir rıtl ile sülis rıtlıdır. *Kāmus* şârihi rıtlın iki nevini bildiriyor: 1. Rıtl-ı Şâmî'dir ki 480 dirhemdir. 2. Rıtl-ı Irâkî'dir ki bu da 140 dirhemdir. Buna bir rıtlın sülüsü de zamedilince “*müdd-i Irâkî*” tartı ile 200 dirheme yakın bir tartı oluyor. Şârih Aynî “*müdd*”ün vech-i tesmiyesini anlatırken şunu öğreniyoruz ki: “Müd”, yuvarlak hesap iki avuç açılarak aldığı miktar kaba deniliyor. Biz de tercüme için bu basit ölçüyü ihtiyar ettik. Tafsili “Sadaka-i Fıtır” bahsinde gelecektir.

Ebû Mes'ûd radiyallahu anh bu hadisinde Asr-ı saâdet'teki maişet darlığı ile fütûhât-ı İslâmiyye'nin tevâlîsinden sonraki bolluk, refah ve saadet devrini ifade etmiştir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî'nin bu hadisten evvel yine Ebû Mes'ûd radiyallahu anhtan bir rivayeti daha vardır. Bu rivayete göre, Ebû Mes'ûd hazretleri demiştir ki: *“Zenginlerin mallarından sadaka al!”*¹⁸³ âyeti nâzil olduğunda biz de arkamızda yük taşıyarak kazancımızdan zekât verip bu sevaba iştirak ederdik. Ashaptan birisi çokça bir para getirip sadaka olarak verdi. Bunu gören münafıklar: “Bu sadaka, riyâdır” dediler. Sonra Ashaptan diğer bir zat geldi. 1 sâ' hurma sadaka getirdi. Bu defa da münafıklar: “Allah ganîdir, şu adamın 1 sâ' hurmasına muhtaç değildir” dediler. Bunun üzerine Tevbe sûresi âyetlerinden şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: “Müminlerden nâfile zekât verip ihtiyâr-ı külfet edenleri ve az bir maldan başka bir şey bulamayıp da onu getirmeye çalışanları, münafıklar zem ve zekât veren bu müminlerle alay ederler. Allah bunların bu istihzalarının cezasını verir. Münafıklar için son derece elemli büyük bir azap mukarrerdir.”¹⁸⁴

183 et-Tevbe, 9/103.

184 {et-Tevbe, 9/79.} الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فِي السَّعْيِ

Buhârî'nin bu hadise ait turuku rivâyâtı metnen tercüme ettiğimizden daha ziyadedir. Bundan başka yine “Zekât” bahsinde bir tarîk-i rivâyeti daha vardır. “Tefsîr” bahsinin de iki yerinde zikretmiştir. Müslim “Zekât”ta, Nesâî hem “Zekât” hem “Tefsîr” bahislerinde, İbn Mâce “Zühhd”de rivayet etmişlerdir.

Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'de beyanına göre çok para tasadduk eden zat Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhtır. Zekât âyeti nâzil olup da Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâmı sadaka ve zekât vermeye teşvik buyurduklarında Abdurrahman b. Avf hazretleri o günü mâlik bulunduğu 8000 dirhemini 4000 dirhemini tasadduk etmiş ve,

— “Yâ Resûlellah! Servetimin nısfını işte getirip Cenâb-ı Hak'a ikraz ediyorum. Öbür nısfını da aileme alıkoydum” demişti. Resûl-i Ekrem efendimiz de dua edip,

— “*Verdiğinle ve alıkoyduğun malına Allah Teâlâ bereket versin!*” buyurmuşlardır. Resûl-i Ekrem'in bu duası hürmetine Abdurrahman b. Avf'ın malında geniş bir bereket, bir feyiz ve nemâ hâsıl olmuştur. Vefatında iki hareminden birisinin nısf sümün hissesi için 80.000 dirheme sulh olunmuştur ki, umumu 1 milyonu mütecaviz bir servet demektir.

O günü Âsım b. Adî radiyallahu anh da sadaka olarak 100 vesk hurma getirmiştir. Ebû Akîl el-Ensârî radiyallahu anh ise “1 sâ' hurma götürüp 1 sâ' da aileme alıkoydum” demişti. İşte zekât âyeti nâzil olup ashâb-ı kirâmın müsabaka edercesine fevc fevc gelip çok veya az bu vazîfe-i mâliyyeyi ifaya iştirak ettiklerini gören münafıklar bunları zem ve bunlarla istihza etmişlerdi. Bunun üzerine de meâlen tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olmuştur.¹⁸⁵

Bu hadisin *Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, “*Velev ki yarım hurma ve az sadaka vererek kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz!*” suretindedir. Sonra da Buhârî bu unvana meâl-i şerifi bervech-i âtî âyet-i kerîmeyi ilâve etmiştir:

“Allah'ın rızasını talep ederek ve içten gelen bir arzunun sevk ve iştiağıyla mallarını infak eden müminlerin hariçteki örneği, yüksek ve düz bir mahaldeki bir bahçenin benzeri gibidir ki, ona iri taneli, sulu ve bol bir yağmur isabet ederse, o bahçe iki kat meyve verir. Fakat böyle bol ve mebzul bir yağmur görmeyip de kısır bir sepkinti ile gecenin döktüğü rutubet ile kalırsa, öyle bol mahsul veremez. Kullarım! Cenâb-ı Hak her işlediğiniz ibadetinizin (usâre-i hayâtîyesi olan) ihlâsınızı ve rızâ-yi ilâhîye mukârin olup olmadığını pek yakından görür ve bilir. Sizden biriniz gûnâgûn hurma ve üzüm ağaçlarından tesis edilmiş bir bahçeye mâlik olmayı, onun içinden nehirler akmasını, içinde her nevi nefis meyveler bulunmasını ister mi? -Elbette ki ister.- Halbuki bahçe sahibine ihtiyarlık çatması ve kendisinin kesb-ü kârdan âciz, küçük çocukları bulunması ve bu halde iken bahçeye cehennemî bir rüzgâr çarparak onun yanıp kavrulması da vardır. İşte böylece her ciheti iyi düşünmeniz için Cenâb-ı Hak size vâzih deliller beyan buyurmuştur.”¹⁸⁶

185 {Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, I, 260, no: 519.}

186 (وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ اتِّغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَشْيِئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْ أَكْثُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُغْرِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ)

Yukarıda tercüme ettiğimiz iki âyet-i kerîmedir. Buhârî’de bu âyetlerin ikişer, üçer kelimeleri zikredilerek işaretle iktifa edildiğinden istikmâl-i fâide için tamamını tercüme ettik. Her iki âyet-i kerîme ile istihdaf edilen gaye, ibadetlerimizde, hatta her nevi fi’l-ü hareketimizde doğrudan doğruya rızâ-yi bârî kastedilmesi ve riyâ gibi, ibadetlerimizin usâre-i hayâtîyesini emip kurutan hasis düşüncelerden uzak bulunulması ve ibadetlerimizin zoraki değil, yüksek bir iman ile içten coşan bir vecd ile ifa olunması gayetle belîğ bir mesel halinde tâlim buyurulmuştur. İbadetlerimiz, yüksek bir sahada tarh ve tanzim edilmiş bir bağa, bir yemiş bahçesine teşbih buyurulmuş, bu bahçe bol yağmurlarla nasıl iki misli mahsul verirse, ibadetlerimizin de en çok feyiz verebilmesi için onların da hulûs ile derin bir iman ile Hak rızası için ifa edilmesi muktazî bulunduğu bildirilmiştir. Bu, birinci âyetin meselidir. İkinci âyet-i kerîme ise daha i’câzkârane tebliği hâvidir. Bunu da şöyle hulâsa edelim: Gûnâgûn meyve ağaçlarıyla bezenmiş, içinde ırmakları hâvi güzel bir bahçeye mâlik olmayı herkes sever, herkes ister. İşte ibadetlerimizin de bu kadar sevimli olması için, böyle feyyaz bir ibadetin sahibi olabilmek için ihlâs ile ifa edilmesi lüzumu bildiriliyor. Riyâ karışan ibadetlerin kuraklıkla, âteşîn esen sam rüzgârıyla yanıp kavrulan bir bahçe gibi feyizden mahrum olduğu, ihtiyar halinde bahçe sahibinin kesb ü ticaretten mahrum ufak tefek çocuğuyla, ailesiyle bu yanık bahçelerine melûl, mahzun bakmaları halinde tasvir buyuruluyor. İnce hisli şairleri, derin duygulu edipleri i’câzkâr tebligatı karşısında dilbeste ve hayran bırakan belâgat-ı Kur’âniyye’nin işte bir numunesi daha.

İmam Buhârî bu babında *اتقوا النار ولو بشق تمره* “*Ashabım! Yarım hurma olsun sadaka vererek cehennem ateşinden korununuz*”¹⁸⁷ hadisini Adî b. Hâtim radiyallahu anhtan mürsel¹⁸⁸ rivayet ediyor ki bu hadîs-i şerifi babın unvanında ta’lîkan rivayet etmişti.

Bu hadîs-i şerif, sıhah ve sünen kitaplarında turuk-ı rivâyâtının kesretiyle meşhurdur. Buhârî gibi Müslim de “Zekât” bahsinde Fedâle b. Ubeyd radiyallahu anhtan¹⁸⁹ rivayet etmiştir. Bundan başka Ahmed b. Hanbel Âişe’den, Ebû Ya’lâ el-Mevsilî Ebû Bekir es-Sıddîk’tan, İbn Huzeyme Enes b. Mâlik’ten ve İbn Abbas’tan, İbn Ebü’l-Dünyâ da Ebû Hüreyre’den (radiyallahu anhüm) merfûan rivayet etmişlerdir. Bu rivayetlerdeki metinler başka başka olmakla beraber hepsi aynı mânâyı ifade etmekte müttehiddir.

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. أُبَيُّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضِعْفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ {el-Bakara, 2/265-266.}

187 {B1417 Buhârî, Zekât, 10.}

188 {Metinde “mürsel” olduğu ifade edilen rivayet, *Buhârî*’de “merfûan” nakledilmektedir. B1417 Buhârî, Zekât, 10.}

189 Fedâle hazretleri ensardandır. Evsî’dir. Uhud harbinde ve Bey’atürrıdvân’da hazır bulunmuştur. Şam’da valilik etmiştir. Kendisinden elli hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisi Müslim münferiden rivayet eder. Medâinî, 53 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor (*Hulâsa*, s. 262).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَتْ امْرَأَةً مَعَهَا ابْنَتَانِ لَهَا تَسْأَلُ فَلَمْ تَجِدْ عِنْدِي شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ فَأَعْطَيْتُهَا إِيَّاهَا فَقَسَمَتْهَا بَيْنَ ابْنَتَيْهَا وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ فَدَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْنَا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ ابْتُلِيَ مِنْ هَذِهِ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) kendisinin iki kız çocuğu ile yanıma tese'ül ederek bir kadın girmişti. O sırada yanımda bir hurmadan başka bir şey bulunmuyordu. O bir hurmayı ona verdim. Kadın hurmayı iki çocuğu arasında taksim etti ve kendisi ondan bir şey yemedi. Sonra kalkıp çıktı (gitti). Müteakiben yanıma Nebî sallallahu aleyhi ve sellem girdi. Bu vâkıyı kendilerine bildirdim. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki:

“Kadın, erkek herhangi bir mümin şu kız çocukları yüzünden bir suretle sıkıntı çekerse (hayır bilsin! Çünkü) kız çocukları, kendisi için cehennem ateşinden koruyan birer perde olurlar.” {B1418 Buhârî, Zekât, 10.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi Buhârî buradaki gibi “Edeb” bahsinde de zikretmiştir. Müslim’in de “Edeb” bahsinde rivayeti vardır. Tirmizî de “Birr”e ait bir babında tahrîc etmiştir.

Hazret-i Âişe’nin bu hadisi az miktarda olsa bile sadakaya teşvik ve tergîbi ve sâili eli boş çevirmemek için yanında bulunabilen bir hurmayı sadaka olarak veren Hazret-i Âişe’nin bu hareketi takdir buyurulduğunu muhtevîdir. Bu sebeple Hazret-i Âişe’nin fakir için mûcib-i taaccüb olan bir üzüm tanesini de sadaka olarak verdiği rivayet edilmiştir. Bunun gibi Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Temîme¹⁹⁰ el-Hüceymî¹⁹¹ radiyallahu anha, “*Mâruf olan şeylerden hiçbir emri hakir görme. Velev ki su arayan bir kişinin kabına kendi kovandan su koymak olsa bile. Onu da işle!*”¹⁹² buyurmuşlar.

Bu hadîs-i şerifte anaların gönlünde Allah Teâlâ’nın yarattığı müstesna bir merhametin sevkiyle kadının bir hurmayı iki yavrusuna taksim ettiği bildirilmiştir. Yine bu

190 {Metinde “Ebû Temîme” şeklinde geçen râvi künyesi kaynakta “Ebû Cüreyy” olarak kayıtlıdır. HM20909 İbn Hanbel, V, 63.}

191 Tasgîr sîgasıyla Benî Hüceym’e mensup demektir. Benî Hüceym de, Benî Temîm’den bir soydur. Basra da bunlara ait bir mahalledir.

192 {HM20909 İbn Hanbel, V, 63.}

hadîs-i şerifte kız çocukların nafakası için sa'yetmek, cehennemden necât veren hayır işlerin efdali olduğuna işaret buyurulmuştur.

Şu da mâlûm olmuştur ki, Hazret-i Âişe'nin o sırada yanında bir hurma bulunuyordu ve bunu vermişti. Nefsü'l-emirde ise, ümmü'l-mü'minîn hazretleri insanların en müstesna cömertlerinden ma'dûddur. Bir yemin kefâreti için kırk köle âzat etmişti. Bir gün Hazret-i Muâviye tarafından hediye edilen iki kese altını o günün akşamına kadar tamamen tasadduk edip akşam üzeri zeytin, ekmek ile iftar ettiğini yukarıda zikretmiştik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الصَّدَقَةِ أَعْظَمُ أَجْرًا قَالَ أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَخْشَى الْفَقْرَ وَتَأْمُلُ الْغِنَى وَلَا تُمَهِّلُ حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ الْحُلُقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna bir kimse, (Ebû Zer radiyallahu anh) geldi. Ve:

— “Yâ Resûlellah! Ecir ve sevap cihetiyle hangi sadaka daha büyüktür? (ki, ben onu vereyim)” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem,

— “(Sevabı büyük sadaka,) senin sahih, son derece bahîl olduğun, fukaralıktan korkar, zenginlikten hoşlanır bulunduğu halde verdiği sadakadır. Can boğaza gelip, bu malım filân içindir, şu malım da falan içindir, diyene ve bu (sülûsten fazlası) da veresenin olana kadar (sadakanı) tehir etme!” {B1419 Buhârî, Zekât, 11.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Ebû Hüreyre hadisini Buhârî bu suretle “Vesâyâ” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Nesâî de yine “Zekât” bahsinde tahrîc eylemişlerdir. Bu hadisin *Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, “Hangi sadaka efdaldır, sahih ve bahîlin sadakasının fazileti” suretindedir. *Sahîh-i Buhârî* râvilerinin ekserisi bu unvanı bu meâlde rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Zer rivayetinde, “Hangi sadaka efdaldır?” fıkrası bulunmayıp ikinci fıkra vardır.

Bahîlin sadakasının, sairlerinin sadakasına hâiz-i fazîlet olduğunda tereddüt edilmemiştir. Çünkü bahîl, nefsinde buhul gibi fazilete mani bir müzâhimin mevcudiyetinden dolayı şâkik-ı ruh olan malını ayırıp da bir fakire verebilmek için müthiş surette nefsi ile mücadele etmiştir. Bu mücâhede-i nefis ise Cenâb-ı Hakk'ın emrine ziyade inkıyaddan neşet etmiştir. Bu sebeple bahîlin sadakası, başkalarının sadakasından efdaldır.

Bu hadîs-i şerifin unvanında meâli bervech-i âtî iki âyet-i kerîmede zikredilmiştir:

*“Ey müminler! Size ölüm alâmetleri gelip çatmadan ve ‘Yâ rab! Ne olur, benim ölü-mümü yakın bir zamana kadar tehir buyursan da senin emirlerini tasdik, zekâtımı edâ etsem de sâlihler zümresinden olsam!’ demeye mecbur olmadan, size ihsan ettiğimiz nimetlerden bir parçasını, siz de fukaraya bahşediniz.”*¹⁹³

*“Ey iman eden kullar! Size ihsan ettiğimiz nimetlerden bir parçası ile fukarayı infak ediniz! Öyle bir gün gelmezden evvel ki; o günde ne alışveriş vardır, -kazanıp sadaka ver-siniz-. Ne dost vardır -ki sığınasız-. Ne de Hakk'ın izni olmaksızın şefaât vardır. -Ki sizin affınızı dileye-. İşte vaktiyle küfrân-ı ni'met ederek fukara hakkını esirgeyenler, nefislerine zulmetmişlerdir.”*¹⁹⁴

Buhârî'nin bu rivayet tarikinde huzûr-ı saâdete gelen ve, “Hangi sadakanın eciri ve sevabı büyüktür” diye soran zatın ismi bildirilmemiştir. Hâfız İbn Hacer, “Ben de bu sâilin ismine vâkıf olmadım” diyor. Bu zatın Ebû Zer radiyallahu anh olduğu, gerek İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki tarîk-i rivayetinde, gerek Taberânî'nin rivayet ettiği Ebû Umâme radiyallahu anh hadisinde, *إن أبا ذر سأل* “Ebû Zer sordu” diye tasrih edilmiştir. Buna tercümede kavis içinde işaret ettik.

MÂNALAR

Resûl-i Ekrem'in cevabındaki تصدق kelimesi tefa'ul babındadır, aslı تصدق dır. “Tâ”nın birisi “sâd”a kalb ile idgam edilmiştir. “Sâd”ın tahfifi ile de câizdir. Tef'îl babından olur.

Şahîh (شحيح) “şuh”tan sıfat-ı müşebbehedir. İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de şuhh-ı eşeddi “buhl” ile tarif edip men-ü red ifade etmekte buhulden daha belîğdir, diyor.

Ebü'l-Meânî de *Müntehâ*'da, hırsa makrun olan buhuldür, diye tarif etmiştir. Biz tercümede birinci mânayı ihtiyar ettik.

Halkûm (خلقوم) lugaten zembûr vezninde, “boğaz”a denir. Halk mânasıdır. Burada şârihler, “Gargara halinde nefsin mecrasıdır” diye tarif ediyorlar.

وَأَنفَقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاهُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ .
{el-Münâfikûn, 63/10.}

Şu halde hadîs-i şerifin hulâsa-i meâli şöyledir: Sadakanın efdali senin hâl-i hayat ve hâl-i sıhhatinde kendisine ihtiyaç ve ihtisasın olan malını tasadduk etmendir. Yoksa maraz-ı mevtinde vasiyet ettiğin sadaka o kadar kıymet ve fazileti haiz değildir. Çünkü son

193 وَأَنفَقُوا مِنْ مَّا رَزَقْنَاهُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ .
{el-Münâfikûn, 63/10.}

194 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا يَبْعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ {el-Bakara, 2/254.}

dem-i hayatında bu mal, senin uhdenden çıkmış ve başkalarının hakkı taalluk etmiştir. Ebû Hüreyre hadisinin bu suretle te'viline Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden rivayet edilen şu hadis de şehâdet eder. Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Kişinin hâl-i hayatında 1 dirhem sadaka vermesi, ölürken 100 dirhem tasadduk etmesinden hayırlıdır*”¹⁹⁵ buyurmuştur.

Meşâhir-i tâbiinden Meymûn b. Mihrân rahimehullah,¹⁹⁶

— “Hişâm b. Abdûlmelik’in refikası Rukıyye ölmüştür, ölürken de bütün kölelerini âzat etmiştir” denildiğinde müşârûn ileyh hazretleri bu haberi şu sözleriyle karşılamıştır:

— “Bu misillû kimseler mallarında iki kere Allah’a isyan ederler: **1)** Mallarında hakk-ı tasarrufları varken buhl ederek, **2)** O malların gayre, vereseye intikali sırasında da israf eyleyerek.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ بَعْضَ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ قُلْنَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَيُّنَا أَسْرَعُ بِكَ حُقُوقًا قَالَ أَطْوَلُكُنَّ يَدًا فَأَخَذُوا قَصَبَةً يَذْرَعُونَهَا فَكَانَتْ سَوْدَةً أَطْوَلَهُنَّ يَدًا فَعَلِمْنَا بَعْدَ أَنَّمَا كَانَتْ طَوَّلَ يَدِهَا الصَّدَقَةُ وَكَانَتْ أَسْرَعَنَا حُقُوقًا بِهِ وَكَانَتْ تُحِبُّ الصَّدَقَةَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî aleyhis-selâmın bazı kadınları,

— “Hangimiz (evvel ölüp de) en çabuk sana kavuşacaktır?” diye Resûl-i Ekrem’e sormuşlardı. O da cevaben,

— “Eli uzun olanınız” buyurmuştu. Bu defa Peygamber’in kadınları bir kamış endâze alıp kollarını ölçmeye başladılar. İçlerinden en uzun kollu kadın Sevde (bint Zem’a) idi. Fakat Resûlullah’ın vefatından sonra öğrendik ki, kolu uzun

195 {D2866 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 3.}

196 Ebû Eyyûb, Meymûn b. Mihrân hazretleri Kûfe’de neşet etmiş ve el-Cezîre’de yerleşmiştir. Âişe, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer ve daha bir hayli sahâbî radiyallahu anhümden rivayet etmiştir. Kendisinden de Evzâî gibi pek çok tâbiînin rivayeti vardır. Ahmed b. Hanbel; Meymûn, İkrime’den daha mev-suktur, der idi. Bir kere Ebû Eyyûb, Ömer b. Abdülazîz’in yanından çıkıp giderken halife hazretleri: Bu Ebû Eyyûb ile emsali tâbiî ulemâsı aradan giderse halk kumandandan mahrum askere döner, demiştir. Ömer b. Abdülazîz hazretleri el-Cezîre’nin malî ve kazâî işlerini Ebû Eyyûb’e tevdi etmişti. Kendisinin bir hayli emsal ve hikemiyatı vardır. Cümleden birisi şudur:

Gizli günah işleyenler, gizlice tövbe olmalıdırlar, âşikâr günah işleyenler de âşikâr tövbe etmelidirler. Çünkü insanlar, günahkâr olanları ayıplar da affetmez. Allah Teâlâ ise afv ü mağfiret eder de ayıplamaz. Seksen yaşında olarak 117 tarihinde vefat etmiştir (Tezkiretü’l-huffâz, 1, 86; Hulâsa, 338).

olan kadın, sadakası bol, (eli açık) kadın demek imiş ve hakikaten içimizde Sevede, aleyhi's-salâtü ve's-selama ilk iltihak eden kadın oldu ve Sevede sadaka vermeyi çok severdi. {B1420 Buhârî, Zekât, 11.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Hazret-i Âişe hadisinden evvel Buhârî râvilerinin ekserisi tercemesiz ve unvansız yalnız bir “bab” kelimesi rivayet etmişlerdir. Ebû Zer rivayetinde ise böyle bir “bab” yoktur. Binaenaleyh Ebû Zer rivayetine göre, Hazret-i Âişe hadisi, bundan evvelki babın, yani “Hangi sadaka efdaldır” unvanındaki babın hadisleri cümlesindendir. Diğer râvilere göre, bu “bab” lafzı, Hazret-i Âişe hadisini, bundan evvelki babdan ayıran bir kelime-i fasıldır. Musannifler arasında: Mevzuun bütün bahislerini “kitap” unvân-ı umûmîsi altında toplamak sonra bu bahislerin meselelerini “bab”lara ayırmak, bu bablarda da birtakım “fasıllar” iltizam etmek, bir âdet-i câriyedir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde unvansız olarak görülen “bablar” birer “fasıl”dan ibarettir.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında, Vâkıdî'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz Sevede'yi dul olarak Mekke'de tezevvüc buyurmuştu. Hatice radiyallahu anhâdan sonra ve Hazret-i Âişe'yi tezevvüc etmezden evvel ilk defa zevceliğe intihab ettiği kadın Sevede'dir. Sevede'nin ilk zevci ashâb-ı kirâmdan Sekrân b. Amr idi. İkinci Habeşe hicretinde Sevede ile Sekrân Habeş'e hicret etmişlerdi. Habeş'ten Mekke'ye avdetlerinde zevci Sekrân'ın vefatı üzerine Sevede hazretleri dul kalmıştı. O sırada Hazret-i Hatice vefat etmekle Resûl-i Ekrem nübüvvetlerinin onuncu senesi ramazanında Sevede'yi tezevvüc buyurmuş ve onunla Mekke'ye hicret etmiştir.

Yine İbn Sa'd'ın Hazret-i Âişe'ye müntehî bir senedle Vâkıdî'den rivayetine göre, Âişe hazretleri, “Sevede bint Zem'a çok yaşlı idi. Nöbetini bana hibe etmişti. Resûl-i Ekrem'i memnun etmek istiyordu. Bunun üzerine, ¹⁹⁷ وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا الْآيَةِ “*Ve eğer bir kadın, kocasının yanına yaklaşmamasından, yahut yüz çevirmesinden korkarsa, bu kadının, kocasıyla aralarında bir barış yolu bulup geçinmelerini düzeltmelerinde bir beis yoktur ve bu sulh yolu, (iftiraktan) hayırlıdır*” âyet-i kerîmesi nâzil oldu, demiştir.¹⁹⁸

Hazret-i Sevede uzun boylu, elli kollu, iri gövdeli bir kadındı. Bundan dolayı seyrühareketi ağırdı. Hatta Vedâ haccında, Müzdelife dönüşünde bedenî bu özründen dolayı herkesten evvel Mekke'ye dönmek için Resûl-i Ekrem'den izin almıştı. Hazret-i Sevede'nin tarih-i vefatı hakkında birisi Hazret-i Ömer, öbürüsü Muâviye zamanlarına ait olmak üzere, iki rivayet vardır. Birincisi Buhârî'nin, Zehebî'nin muhtarı olduğunu aşağıda göreceğiz.

¹⁹⁷ en-Nisâ, 4/128.

¹⁹⁸ Bu rivayetler, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında Sevede'nin terceme-i hâline dair rivayetler cümlesindendir (VIII, 37).

İrtihâl-i nebevîden sonra ezvâc-ı tâhirâtın ilk önce vefat eden kadın Sevde bint Zem'a mıdır, yoksa Zeyneb bint Cahş mıdır?

Bu babda ehl-i siyer ve ehl-i hadîs ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfı yukarıda Zeyneb bint Cahş'ın terceme-i hâlini yazarken bildirmiştik. Buhârî'nin buradaki rivayetinin zâhirine nazaran ilk vefat eden kadın Sevde'dir. Çünkü bu rivayetin metninde كانت lafzındaki zamir, zâhiren Sevde'ye râcidir. Hatta Buhârî *et-Târîhu's-sagîr*'inde Sevde olarak tasrih de etmiştir. Beyhakî *Delâil*'inde, Ahmed b. Hanbel *Sünen*'inde, İbn Sa'd da *et-Tabakât*'ındaki Affân'dan vâki olan rivayetinde hep Sevde olarak tasrih etmişlerdir.

İbn Sa'd'ın Vâkıdî'den rivayetinde ise bu kadının Sevde değil Zeyneb olduğu bildiriliyor. Vâkıdî demiştir ki: Müstesna kerem ü sehâsından uzun kollu olarak tabir ve tavsif edilen ve Resûl-i Ekrem'den sonra ilk vefat eden kadının Sevde olması galattan başka bir şey değildir. Bu hadiste kastedilen kadın, Zeyneb bint Cahş'tır. Resûl-i Ekrem'in irtihâlinde sonra ilk önce Zeyneb vefat etmiştir. Vefatı da Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetinde vuku bulmuştur. Sevde bint Zem'a ise Muâviye zamanında 54 tarihinde vefat etmiştir. Sonra Vâkıdî, "Bu rivayet bize göre bu babda naklolan rivayetlerin hepsinden daha doğrudur" diyor.

Buhârî Şerhi Telvîh'te de bu hadis, bazı râvilerin galatından başka bir şey değildir, denilerek şöyle izah ediliyor: Şâyân-ı hayrettir ki, bu galata ne Buhârî, ne de hadis şârihleri tembih ve işaret etmişlerdir. Daha garibi Hattâbî'nin bunu yani Peygamber'in vefatından sonra Sevde'nin kendilerine lühûkunu i'lâm-ı nübüvvetten, diye tefsir etmesidir. Bunların hepsi galattır. İlk vefat eden Zeyneb bint Cahş'tır. Zeyneb hakikaten eli açık, hayır sever bir kadındı. Hicretin yirminci yılında vefat etmiştir. Sevde ise elli dört tarihinde irtihâl eylemiştir. Müslim'in sahihan bir rivayetinde Hazret-i Âişe, "İçimizde Zeyneb en hayırhah bir kadındı. Eli emeği ile kazandığını tasadduk ederdi" demiştir.

Buhârî şârihlerinden Tîbî, Resûl-i Ekrem'den sonra ilk vefat eden kadının Zeyneb olduğu hakkındaki rivayetin kuvvetine bakarak Buhârî'nin bu babda Sevde rivayetini şöyle tevcih etmiştir: Resûl-i Ekrem "*Vefatımdan sonra bana ilk iltihak edeniniz, kolu uzun olanınızdır*" buyurduğunda huzûr-ı saâdetlerinde kadınlarının hepsi değil, bir kısmı bulunuyordu. Hazret-i Âişe ve Sevde de hazırılar arasında idi. Zeyneb bu içtimâda yoktu. Bu içtimâda hazır bulunanlardan ilk vefat eden hakikaten Sevde olmuştur. Tîbî'nin bu tevcihini sâhib-i *Telvîh* de çok beğenmiş olacaktır ki, Buhârî'nin bu rivayetini râvilerin galatıdır deyip izah ettikten sonra mehzaz tayin etmeksizin Tîbî'nin bu mütalaasını zikreliyor.

Şu kadar ki, bu tevcihe karşı İbn Hibbân'ın bir rivayeti itiraz olarak irat edilebilir. İbn Hibbân, Yahyâ b. Hammâd'dan, "Resûl-i Ekrem'in kadınları, hiçbirisi tahallûf etmeksizin huzurunda toplanmışlardı" suretinde rivayet etmiştir. Bu rivayet, yukarıdaki ta'lîli tamamıyla hükümsüz bırakmıştır.

Şârih İbn Battâl da, “*Buhârî*”nin bu rivayetinde Zeyneb ismi sukut etmiş olmasıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem’den sonra vefat eden kadının Zeyneb olduğunda ehl-i siyerin ittifakı vardır. Binaenaleyh bu rivayet aslında به زینب أسرعنا لحوقا “Zeyneb aramızda Resûl-i Ekrem’e en tez lâhik olan kadın oldu” suretinde iken Zeyneb lafzı sukut etmiştir, diyor.

Şârih Aynî de diyor ki: Sevde’nin târîh-i vefâtı hakkında iki rivayet vardır: 1) Muâviye’nin zamân-ı hükümetinde, 2) Hazret-i Ömer’in zamân-ı hilâfetinde. Bu ikinci kavli, Buhârî *et-Târîh*’inde isnâd-ı sahîh ile rivayet etmiştir. Zehebî de *et-Târîhu’l-kebîr*’inde Sevde’nin Hazret-i Ömer’in evâhir-i hilâfetinde vefat ettiğini katiyetle ifade etmiştir. İbn Seyyid de, meşhur olan rivayete göre, Sevde, Hazret-i Fârûk zamanında öldü, demiştir. *Siyer-i Hamîs* sahibi Kâdî Hüseyin de, “yirmi iki tarihi en sahîh rivayettir” diyor.

Buraya kadar bildirdiğimiz vücûh-i rivâyât ve ta’lîlâtan başka şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de Beyhakî’nin *Delâil*’inden, Hâkim’in *el-Müstedrek*’inden naklen daha birtakım rivayetler, Kirmânî ve Tîbî gibi *Buhârî* şârihlerinden de bir hayli te’viller nakletmektedir.

Hadîs-i şerifte ve Resûl-i Ekrem’in cevabında, “*Kolu uzununuz*” tabirindeki “yed” lafzı, “sadaka” için istiare edilmiştir. Tûl de müsteârü minhin mülâyimi olduğu için istiareye teşrih olarak irat buyurulmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ سَارِقٍ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصَدِّقَ عَلَى سَارِقٍ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ زَانِيَةٍ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصَدِّقَ اللَّيْلَةَ عَلَى زَانِيَةٍ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى زَانِيَةٍ لَأَتَصَدَّقَنَّ بِصَدَقَةٍ فَخَرَجَ بِصَدَقَتِهِ فَوَضَعَهَا فِي يَدِ غَنِيِّ فَأَصْبَحُوا يَتَحَدَّثُونَ تُصَدِّقَ عَلَى غَنِيٍّ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ عَلَى سَارِقٍ وَعَلَى زَانِيَةٍ وَعَلَى غَنِيٍّ فَأَتَى فَقِيلَ لَهُ أَمَّا صَدَقَتُكَ عَلَى سَارِقٍ فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعِفَّ عَنْ سَرِقَتِهِ وَأَمَّا الزَّانِيَةُ فَلَعَلَّهَا أَنْ تَسْتَعِفَّ عَنْ زَنَاهَا وَأَمَّا الْغَنِيُّ فَلَعَلَّهُ يَغْتَبِرُ فَيُنْفِقُ مِمَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir. (Benî İsrâîl’den) bir kimse herhalde (bu gece) bir sadaka vereceğim, diye nezrederek sadakasıyla (evinden) çıkmış ve sadakasını (tesadüfî) bir hırsızın eline sunmuştu. Sabah olunca halk,

— “(Tuhaf şey?) Hırsıza sadaka veriliyor. (Bu câiz mi?)” diye söylenirler. Sadakayı veren (bu yanlış işten müteessir olmayarak),

— “Yâ rab! Yalnız sana hamdedilir. (Sadaka verdiğim için hamdederim)” dedi ve “elbette sadaka veririm” diye yemin etti, ve (gece evinden) sadakasıyla çıktığında (bu defa da) bilmeyerek sadakayı bir zâniyenin eline sıkıştırdı. Sabahleyin halk,

— “(Bu ne hal?) Bu gece de rosbuya sadaka verilmiş” diye söylenirler. Sadaka veren kimse hiç aldırmayarak,

— “Yâ rab! Fâhişeye (senin iradenle) sadaka verdiğim için sana hamdederim” dedi ve “Herhalde sadaka vereceğim” diye azmetti ve sadakasıyla çıktığında bu defa da bir zenginin eline koymuştu. Sabahleyin halk,

— “Zengine sadaka verilmiş, (olur şey değil?)” diye dedikodu ederler. Sadaka veren zat,

— “Allahım! Hırsıza, rosbuya, zengine sadaka verdiğim için sana hamdederim. (Bunlara sadakamı senin iradenle verdim)” diyordu. Sonra bu kimse rüyasında şöyle müjdelendi:

— “Hani o hırsıza verdiğin sadaka yok mu? (Kabul olunmuştur) umulur ki o sadaka sebebiyle hırsız sirkatten vazgeçerek temiz bir hayata kavuşur. Fâhişeye verdiğin sadakaya gelince, (bu da kabul edilmiştir). Me’mûldür ki bu kadın da çirkef hayattan kurtulup da kesb-i iffet eder. Hani o zengin! (Buna verilen sadaka da kabul edilmiştir). Umulur ki bu zengin de aldığı sadakadan mütenebbih olarak Allah’ın kendisine verdiği servetten fukaraya vermeye başlar.” {B1421 Buhârî, Zekât, 14.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de tahrîc etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Bir zengine, zengin olduğu bilinmeyerek verilen sadakanın makbul olduğu”dur. Çünkü Cenâb-ı Hak kulunu hayır niyetle mükâfatlandırır. Şâfiî’ye, Hasan b. Sâlih’e göre, sehven vermek kâfi değildir. İade etmek vâciptir. Bu ictihad Sevrî’den de hikâye edilmiştir.

Hadiste sadaka veren kimsenin ismi zikredilmediğinden bilinmemiştir. Yalnız İmam Ahmed'in bu hadisi İbn Lehîa tarikiyle A'rec'den gelen bir rivayetinde bu adamın Benî İsrâil'den olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

لَأَتَصَدَّقَ cümlesi lââm-ı ibtidâiyye ve nûn-ı müşeddede ile müekked bulunduğundan kasem mânası istifade edilmiş ve tercümede "yemin etti, nezretti" diye işaret edilmiştir. Bu üç kimseye müstehak olmayarak verilen sadakanın kabulü hakkında Ebû Ümeyye'nin rivayetinde bir ziyade bulunduğundan bu da tercümede tasrih edilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hadîs-i şeriften anlaşılıyor ki Benî İsrâil zamanında sadaka, ehl-i takvâdan muhtaç olanlara verilirmiş. Bunun için bu üç sınıfa sadaka verildiğine hayret etmişlerdi. Halbuki hadisten öğreniyoruz ki, Cenâb-ı Hak kuluna hayır niyetle sevap bahşeder.

Hadîs-i şeriften zekât ve sadakanın tehzîb-i ahlâk üzerinde sahhâr bir tesiri olduğunu da öğreniyoruz. Şuurlu bir insan ne kadar fenâ olursa, gördüğü ihsanın bâr-i minneti altında kalarak düştüğü girdâb-ı felâketten kendisini kurtarmaya çalışır. Hele o mülevves tarîk-i fuhşa sâika-i zarûretle sülûk etmişse, böyleleri için zekât ve sadakanın vesîle-i intibah olduğu pek çok görülmüştür.

Yine bu hadisten sadakanın sırran ve ihlâs ile verilmesinin faziletli olduğunu da öğreniyoruz. Bu hadis İmâm-ı Âzam'la İmam Muhammed'e delil olabilir. Bunlara göre, fakir sanılarak zengine zekât verilir de sonra zengin olduğu anlaşılırsa, zekât borcu sâkıt olur. İade lâzım gelmez. Bu ictihad Hasan-ı Basrî'den, İbrâhim en-Nehaî'den de menkuldür. İmam Ebû Yûsuf'a, Şâfiî'ye, Hasan b. Sâlih'e göre sehven vermek kâfi değildir. İade etmek vâciptir. Sevrî'nin de bu ictihadda olduğu nakledilmiştir.

عَنْ مَعْنٍ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَأَبِي وَجَدِّي وَخَطَبَ عَلَيَّ فَأَنْكَحَنِي وَخَاصَمْتُ إِلَيْهِ وَكَانَ أَبِي يَزِيدُ أَخْرَجَ دَنَانِيرَ يَتَصَدَّقُ بِهَا فَوَضَعَهَا عِنْدَ رَجُلٍ فِي الْمَسْجِدِ فَجِئْتُ فَأَخَذْتُهَا فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ وَاللَّهِ مَا إِلَيْكَ أَرَدْتُ فَخَاصَمْتُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لَكَ مَا نَوَيْتَ يَا يَزِيدُ وَلَكَ مَا أَخَذْتَ يَا مَعْنُ.

TERCÜMESİ

Ma'n b. Yezîd radiyallahu anhümâdan (Resûl-i Ekrem'e hususiyetini ifade ederek) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, babam, büyük babam Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme biat ettik. Resûl-i Ekrem beni nişanladı ve evlendirdi ve Resûl-i Ekrem'e dava arzettim. (Bana hak verdi. Bir kere) babam Yezîd,

tasadduk etmek için bir miktar altın ayırıp mescidde kendi namına tasadduk edivermesi için birisine bırakmıştı. Sonra ben geldim, o adamdan bu altınları alıp babamın yanına altınlarla geldim. Babam,

— “Vallahi bu parayı sana verilsin diye bırakmadım” diye altınları almak istedi. Ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme keyfiyeti arzettim. Resûl-i Ekrem (babama hitap ederek),

— “Ey Yezîd! Niyet ettiğin sadaka sevabı sana aittir. (Bana karşı da:) “Ey Ma’n! Aldığın sadaka parası da senindir” buyurdu. {B1422 Buhârî, Zekât, 15.}

İ Z A H I

Râvi Ma’n b. Yezîd, Sülemî’dir.¹⁹⁹ “Ma’n’ın büyük babasının adı da *Ahnes b. Habîb*’dir. Baba, oğul, büyük baba üçü de Bedir gazilerindendir. Bu müstesna şeref, İslâm tarihinde hiçbir sahâbî ailesine nasip olmamıştır. Yalnız üçünün de Bedrî olduklarını zaafa uğratan, İmam Ahmed b. Hanbel ile Taberânî’nin Yezîd b. Ahnes’e müntehî olan şöyle bir rivayetleri vardır: Yezîd b. Ahnes, kendi ailesi halkı ile müslüman olmuş, yalnız aile halkından bir kadın, şeref-i İslâm ile müşerref olmaktan imtina eylemiş olduğundan, “*Kâfir kadınları nikâh-ı sâbıklarıyla tutmayınız!*” meâlindeki âyet-i kerîme²⁰⁰ nâzil olmuştur. Bu âyet-i kerîme ise Bedir’den sonra nâzil olmuştur. Fakat kadının küfürde devamı bunların Bedir gaziliğine mani olamaz.

Bu hadîs-i şeriften, babanın malından sadaka, sıla, hibe, tarikiyle evlâdın zimmetine geçen mala babanın rücûu sahih olmadığı hükmü müstefâd olur. İmam Ebû Hanîfe’nin kavli böyledir. Ulemânın ittifakına göre, babanın borcu olan sadaka-i vâcibeyi oğlunun alması, babanın borcunu ıskat edemez. Bu menfî hükümden sadaka-i tatavvu’ ve nâfile müstesnadır. Şârih İbn Battâl, “Bu hadiste Resûl-i Kibriyâ efendimizin, Yezîd b. Ahnes’e ‘*Sadakanın sevabı senindir, sadakanla me’cûr olursun*’ buyurmalarına göre, bu sadakanın vâcib olan sadaka ve zekât nevinden olmayıp sadaka-i tatavvu’ olduğu anlaşılır ve nâfile sadakaya hamledilmelidir” diyor. İmam Şâfiî’ye göre, bir babanın oğlu borçlu veyahut asker ve gazi olursa, babasının sadakasını alabilir. Ma’n b. Yezîd hadisi de İmam Şâfiî’ye göre bu iki neviden birisine mahmuldür.

Gerek İmam Şâfiî ve gerek diğer eimmeye göre, bilâhilâf sabit olan bir hakikat-i şer’iyye varsa o da, nafakası vâcib olmayan ahvalde baba ve oğuldan zengin olan tarafın,

199 سلمى بالفتح والسكون إلى سلم جد وبالضم والفتح إلى سليم قبيلة مشهورة منها لعباس بن مرداس ولعرباض بن سارية وبفتحتين إلى سلمة بكسر اللام بطن من الأنصار وكسرهما المحدثون أيضا في النسبة وإلى سلمية مدينة بالشام وإلى سلمة بن مالك بالفتح بطن من كندة. وسلمة بن عمر وبطن من جعفي (لب اللباب)

200 {el-Mümtehine, 60/10.} ‘İsam, ismetin cem’idir, Burada akd-i nikâh mânasıdır. Kevâfir de kâfirenin cem’idir. Dârib, dâribe gibi.

fakir olan tarafa fukara ve mesâkîn sehminden zekât ayırıp vermesi câizdir. Bu halde tarafeynden biri öbürüsüne ecnebî vaziyetinde bulunuyor. Başka suretle câiz değildir. Usulün fūrûa, fūrûun da usule zekât vermelerinin câiz olmadığı meselesi Hanefî kitaplarında mesâil-i mütûn sırasında muharrerdir.

Nafakası vâcip olmayan sair akrabadan muhtaç olanlara zekât verilmesi hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ tecviz etmiştir. Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Kâsım'ın, Ahmed b. Hanbel'in icthadları da böyledir. Bunlara göre, bu nevi akrabaya edilen yardım, verilen sadaka, hem de sıla-i rahmdır, demişlerdir. Hasan-ı Basrî, Tâvûs ise akrabaya zekât verilmesini tecviz etmemişlerdir. Eşheb de bu icthadda bulunmuştur. İmam Mâlik de bütün zekâtın akrabaya tahsisini çirkin görmüş. "O akraba velev ki nafakası üzerine lâzım olmayan uzak sınıftan olsa bile" dermiş.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde bildirdiğine göre, ailesi arasında birlikte oturmeyen akrabaya tasadduku tecviz eden selef ulemâsı arasında İbn Abbas, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Dahhâk, Tâvûs, Mücâhid gibi eâzım da vardır.

Müsned-i Dârimî'de merfûan, "*Sadakanın faziletlisi dargın akrabaya verilenidir*"²⁰¹ buyurulduğu rivayet edilmiştir. Bu hadisi İbn Mâce de Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş ve Münâvî'nin beyanına göre, Münzirî de hüsnüne şehâdet etmiştir. Sadakanın böyle dargın ve gönlü zengin akrabasına küskün fakir akrabaya verilmesinin efdal olması, adâvetin zevaline ve muhabbete inkılâbına vesile olmasından dolayıdır. Münâvî bir sebep olarak da, "Dargın akrabaya böyle muavenet etmekte nefse muhalefet ederek terbiye-i nefis gibi bir mühimme-i ahlâkiyye de vardır" diyor. Sonra Münâvî, barışık akrabaya vermek de ecr ü sevap cihetiyle ecnebiye vermekten daha faziletli olduğunu bildiriyor.

Yine bu hadîs-i şeriften mesâil-i hukûkiyyede baba ile oğul arasında husumet ve ihtilâf tahaddüs ederek oğlun mahkemeye müracaatı, oğlun babasına âsi addedilmeyeceği hükmü müstefâd olur. İmam Mâlik bunu da çirkin görmüş, birr ü ihsana münâfî addetmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَنْفَقَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ طَعَامِ بَيْتِهَا غَيْرَ مُفْسِدَةٍ كَانَتْ لَهَا أَجْرُهَا بِمَا أَنْفَقَتْ وَلَزَوْجُهَا أَجْرُهُ بِمَا كَسَبَ وَلِلْحَازِنِ مِثْلُ ذَلِكَ لَا يَنْقُصُ بَعْضُهُمْ أَجَرَ بَعْضٍ شَيْئًا.

201 أفضل الصدقة على ذي الرحم الكاشح (رواه ابن ماجة عن أبي هريرة رضي الله عنه)
{İbn Mâce'de tespit edilemeyen bu rivayet *Dârimî*'de yer almaktadır. DM1712 Dârimî, Zekât, 38.}
والكاشح بالشين المعجمة والحاء المهملة الذي يضمن العداوة ويطوي عليها كشحه أي باطنه (عزيري)

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: “Ev kadını, evinin taamından israf etmeyerek (örf ü âdete göre ailesine, misafirlerine) infak ve ikram ettiğinde, bu infak ile me’cûr ve müsâb olur. Bu malı kazandığı cihetle de zevci, muhafaza ettiği için hizmetçisi bir o kadar sevap kazanır. Bunlardan bazısının ecr ü sevabı öbürlerinin sevabından hiçbir şey eksiltmez.” {B1425 Buhârî, Zekât, 17.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka “Zekât” bahsinin birkaç yerinde beş senedle de rivayet etmiştir. “Büyû” bahsinde de rivayeti vardır. *Müslim* ile *sünen-i erbaa* sahipleri de müteaddit tariklerle ve meâlen müttehid metinlerle rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Sadakasını bizâtihi vermeyip de hâdimine vermesini emreden kimsenin, böyle bilvasıta verdiği sadakadan müsâb olacağı” suretindedir.

Buhârî’nin böyle bir bab küşâdına ve bilvasıta verilen sadakanın sevabını beyana lüzum görmesi, bundan evvel *Sahîh*’inde, الصدقة باليمين “Mergub olan sadaka binnefis verilen sadakadır” başlığı ile açtığı bir bab ile tenâzür husulüne ve bilvasıta verilen sadakadan da sâhib-i malın me’cûr olduğunu bildirmek gayesine mâtuftur. Bu babın, şimdiye kadar tercümesi hiç geçmeyen ve burada *Tecrîd*’e alınmamış bulunan Ebû Hüreyre’nin bir hadisini bildirmek isteriz: Ebû Hüreyre’nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz şöyle buyurmuştur: “*Yedi sınıf insan vardır ki Cenâb-ı Hak, arş-ı ilâhîden başka hiçbir tarafta gölge bulunmadığı kıyamet gününde arşının gölgesinde sâyebahş edip bunları gölgelendirir:*

1. Âdil imam, devlet reisi, 2. Hâlikına ibadet ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, 3. Kalbi mescidlere muhabbetle alâkadar olan musallî, 4. Allah için sevişen ve bu muhabbetle birleşip bu sevgi ile ayrılan iki kişi, 5. Güzel ve içtimaî mevkii yüksek bir kadın tarafından davet ve kendisine arz-ı nefis edilip de, ‘Ben Allah’tan korkarım!’ cevabıyla mukabele eden er kişi, 6. Sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren sâhib-i gınâ, 7. Halktan hâlî olarak Allah’ı zikredip gözleri yaş döken sâhib-i takvâ.”²⁰²

Dinî, içtimaî, ahlâkî çok mühim esasları bize tâlim eden bu hadîs-i şerifi Buhârî “Zekât” bahsinden başka *Sahîh*’inin “Cum’a”, “Rikâk”, “Muhâribîn” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim “Zekât”, Tirmizî “Zühd”, Nesâî de “Rikâk” bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

202 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال سبعة يظلهم الله تعالى في ظله يوم لا ظل إلا ظله إمام عدل وشاب نشأ في عبادة الله ورجل قلبه معلق في المساجد ورجلان تحبا في الله اجتماعا عليه وتفرقا عليه ورجل دعته امرأة ذات منصب وجمال فقال إني أخاف الله ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه ورجل ذكر الله خاليا ففاضت عيناه .

{B1423 Buhârî, Zekât, 16.}

Asıl mevzubahsimiz olan Hazret-i Âiše hadisine gelince, *Buhârî*'nin rivayetinde, “*Kadın zevcinin malından infak ederse!*” deniliyor. Tirmizî'nin rivayetinde “*tasadduk ederse*” suretindedir. Gerek bu tarîk-i rivâyetin delâletiyle gerek Buhârî'nin zekât ve sadaka mevzuunda rivayeti cihetiyle bu infak, tasadduk demek olacak.

HAZRET-i ÂİŞE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ VE İÇTİMAÎ HAKİKATLER

Erkeğin kazancında kadının tasarrufu, en nâzik içtimaî mesâil cümlesindendir. Bu sebeple hadîs-i şerifte ve bu hadisin diğer rivayet tariklerinde bu tasarruf, bazı kayıtlara ve şartlara tâbi tutulmuştur. Bunlardan en mühimi, Buhârî'nin buradaki rivayetinde bulunan *غير مفسدة* “Hadd-i ma'rûfu tecavüzle aile maişetinin, aile dirliğinin bozulmaması” şartıdır. Bu bir menfî şarttır. Fakat sâha-i şümûlü gayetle vâsidir. Kadının tasarrufu ile aile maişetinin, aile dirliğinin bozulmaması birtakım şartların vücut ve tahakkuku ile temin edilebilir. Bunlardan birisi, bu infakın ev azığına münhasır olmasıdır. Bu tahsis, hadisin sarâhati ile sabittir. İkincisi, kadının infâkı zevcin mantıkan veyahut örf ü âdetle tâbiyetle mefhumen izn-ü rızasına iktiran etmiş bulunmasıdır. Binaenaleyh zevcin parasıyla kadının ikram ve tasadduku bu bahisten hariçtir. Para hususu, kadının zevcin servetinden tasarrufu demektir ki, bu babda muhakkak ve vâcip olan zevcin sarâhaten izin ve rızasının bulunmasıdır. Yine yukarıdaki şartlara mebnî **1)** Hududu örf ve âdetle tayin edilmeyen, **2)** Zevcin rızası olup olmadığı şüpheli bulunan, **3)** Zevcin buhli sebebiyle örnek ziyafetlere taraftar olmadığı kavlen tasrih edilen, **4)** Yahud zevcin bu muhalefeti ahval ve etvârıyla izhar edilmiş bulunan hususlarda kadının infakı haramdır. Mevzumuz olan hadîs-i şerifte zevcin izin ve rızası olmayarak kadının tasadduk edebileceği zikredilmemiştir.

Şârih Hattâbî bu hadîs-i şerif hakkında şu mütalaayı dermeyer ediyor: Bu hadîs-i şerif örf ü âdet üzerine şerefvârit olmuştur. Bu babdaki örf ise, zevcin hayat arkadaşını misafire ikram, fukaraya tasadduk hususunda serbest bırakmak esası üzerine müessesdir. Gerek Hicaz'da gerek sair bilâd ve memâlikte âdât-ı nâs bu suretle muteber olduğu için Resûl-i Ekrem ev kadını, salâha bâdî olur bir surette infak ve tasadduka teşvik, fesad ve israftan men'-ü tahzîr buyurmuştur.

Bu babda menfî rivayet de vardır ki bu da zevcin rızası olmaksızın ev azığından bile kadının infak ve tasaddukunu mene delâlet eden Ebû Ümâme el-Bâhilî hadisidir. Tirmizî'nin *Sünen*'inde rivayetine göre, Ebû Ümâme hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem hacetü'l-Vedâ yılında irat ettikleri hutbelerinde,

— “*Hiçbir kadın zevcinin izni olmaksızın zevcinin evinden, kazancından bir şey infak ve tasadduk eylemesin!*” buyurduğunu işittim. Cemaat tarafından,

— “*Yâ Resûlellah! Taam da mı infak etmesin?*” diye sorulduğunda Resûl-i Ekrem,

— “*Ev azığı en aziz malımızdır*” diye cevap verdi.²⁰³

203 عن أبي أمامة الباهلي قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في خطبة عام حجة الوداع: لا تنفق امرأة شيئا من بيت زوجها إلا بإذن زوجها. قيل يا رسول الله! ولا الطعام. قال ذاك أفضل أموالنا [رواه الترمذي وقال حديث حسن وأخرجه ابن ماجة أيضا]

Mevzubahsimiz olan Hazret-i Âişe hadisinde zevcin rızası zikredilmediği halde Ebû Ümâme hadisinde tasrih buyurulmuştur.

Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisinde de kadının tasarrufu ekmeğe, sebze, meyveye hasr ü tahsis edilmiştir. Hazret-i Sa'd diyor ki: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem huzuruna bir kısım kadınlar gelmişti, içlerinde Mudar kabilesi kadınlarından olduğu zannolunan yaşını, başını almış bir kadın ayağa kalktı ve,

— “Yâ Nebiyyallah! Biz kadınlar, babalarımızın, oğullarımızın, kocalarımızın kazancından yiyebilir miyiz ve bunların mallarından bize hangileri helâl olur?” diye sordu. Resûl-i Ekrem de,

— “Size helâl olan ratabdır (ekmek, sebze, üzüm ve hurma gibi yaş meyvelerdir). Bunları hem yersiniz hem de hediye edebilirsiniz” buyurdu.²⁰⁴

HULÂSA. Bu hadîs-i şeriflerin bize ilham ve tâlim buyurduğu içtimaî hakikatler şunlardır:

1. Zevcin kazancından kadının fukaraya tasadduk ve misafirlerine ikram edileceği miktarın hududu mekâdirini tayin etmek, o malı alın teriyle kazanan zevcin hakkıdır.

2. Zevcin kavlen veya halen sükût ettiği ahvalde örf hâkimidir. Şu kadar ki, zevcin fakr ü gınâsıyla, buhl ü sehâsıyla, her belde âdetinin ihtilâfı ve zamanın tebeddülü ile, infak ve tasadduk edilen şeyin yaş meyve gibi fesada mâruz mevaddan olup olmamasıyla kadının bu babdaki hudûd-ı tasarrufu daima değişebilir ve daima nazarıdikkate alınacak en mühim nokta da bu mütehavvil ahval ve hadisattır. Bu sebeple şâri‘ tarafından zevcin rızası ve örfün hâkimiyeti fevkinde şu düstûr-ı iktisâdî konulmuştur:

3. Kadının bu nevi tasarrufunun fesada, israfa müeddî olmaması düsturu ki, غير مفسدة kaydından öğreniyoruz. Hakikaten zevc, hanımına infak ve ikram hususunda mutlak ve bîhudut bir serbesti bahşetmiş olabilir. Ya, da örf, misafire mükellef ziyafet vermek üzere câri olmuş bulunabilir. Fakat ev kadınının zevcin mutlak izni vardır, yahut örf-i belde böyledir, diye hadd-i ma’kûlû tecavüz ederek har vurup harman savurması israftır, kati surette haramdır. “İsraftan içtinap, tasarruf iltizam edilmesi” hususlarındaki vesâyâ-yi nebevîye münâfidir. Aile münasebetlerinin en nazik noktaları olan bu hayatî şartlara dikkatsizlik yüzünden pek çok aile dirliksizlikleri vücut bulmaktadır.

{T670 Tirmizî, Zekât, 34.}

204 عن سعد بن أبي وقاص قال لما بلغ رسول الله صلى الله عليه وسلم النساء قالت امرأة جلييلة كأنها من نساء مضر فقالت يا نبي الله أنأكل من عمل آبائنا وأبنائنا وأزواجنا، فما يحل لنا من أموالهم؟ قال: الرطب، تأكلينه وتهديه. قال أبو داود الرطب الخبز والبقل الرطب {Bu rivayetin lafzı, kaynakta şu şekildedir: عن سعد قال لما بايع رسول الله صلى الله عليه وسلم النساء قامت امرأة جلييلة كأنها من نساء مضر فقالت يا نبي الله إنا كلُّ على آبائنا وأبنائنا - قال أبو داود وأرى فيه وأزواجنا - فما يحل لنا من أموالهم فقال الرطب تأكلنه وتهديه قال أبو داود الرطب الخبز والبقل والرطب. (D1686 Ebû Dâvûd, Zekât, 44.)} وكذا العنب وسائر الفواكه الرطبة دون اليابسة (عمدة القاري: ج 4، ص: 223)

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَيْدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنْ أَيْدِ السُّفْلَى وَابْدَأْ بِمَنْ تَعُولُ وَخَيْرُ الصَّدَقَةِ عَنْ ظَهْرِ غَنَى وَمَنْ يَسْتَعِفَّ يُعَفَّهُ اللَّهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ.

T E R C Ü M E S İ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: (Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Tasadduka, nafakası üzerine vâcip olanlara ihsan ile başla! Sadaka-i kâmile bol maldan verilendir. Tese'ül den sakınmak isteyenleri Allah afîf kılar. (Halktan) müstağni olmak isteyenleri de Allah ganî kılar. {B1427 Buhârî, Zekât, 18.}

İ Z A H I

T E R C E M E - İ H Â L

Bu izahımıza Hakîm b. Hizâm b. Hüveylid el-Esedî hazretlerinin, her fıkrası yüksek bir asalet ve necâbet ifade eden müstesna terceme-i hâllerini yazmakla başlıyoruz: Hakîm hazretleri ezvâc-ı tâhirâtтан Hatice radiyallahu anhânın kardeşinin oğludur.

Vak'a-i Fil'den on üç sene evvel Kâbe'nin içinde doğmuştu. Hicretin elli dördüncü yılında Medine'de vefat etmiştir. Buhârî İbn Hizâm'ın altmış sene Câhiliyet devrinde, altmış sene de devr-i İslâm'da yaşadığını haber verdiğine göre, en çok yaşayan ashaptan ma'dûddur. İbn Hizâm ahiyâ ve ağniyâ-i Arab'dan idi. Câhiliyet devrinde 100 köle âzat, 100 deve sadaka etmişti. Feth-i Mekke günü müslüman olan İbn Hizâm bir haccında maiyetinde 100 köle ve 100 kurbanlık deve ile Arafat'ta vakfe etmiştir. Kölelerin boğazlarında birer gümüş gerdanlık asılmış ve üzerlerinde, عتقاء الله عن حزام عن حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ "Bu köleler, Hakîm b. Hizâm tarafından Allah için âzatlılardır" cümlesi yazılı idi. Bunlara 100 koyun hediye etmişti. Hakîm b. Hizâm'ın meâsir-i hayriyyesi böyle 100'er 100'er devam ettiği için Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Huneyn ganâiminden Hakîm'e 100 deve hisse vermişlerdi. Kırk hadis rivayet etmiştir. Bunlardan dördünde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb, Abdullah b. Hâris, Urve, Mûsâ b. Talha'nın Hakîm'den rivayetleri vardır (Hulâsa; Aynî).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Sadaka-i kâmile, ancak zahr-ı gınâdan yani kuvvetli bir servete istinat eden gınâdan verilen sadakadır" unvanlı bir babında zikretmiştir. Bu unvan, Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*'inde Ebû Hüreyre'den tahrîc ettiği, ²⁰⁵ لا صدقة إلا عن ظهر غنى hadisinden

alınmıştır. Mevzubahsimiz olan hadisin bir parçası olan bu fıkrayı Buhârî “Vesâyâ” bahsinde ta’lîkan zikretmiştir.

ظهر غنى “zahr-ı gınâ” tabirini izah ederek şârih Hattâbî, zahr kelimesi, bu ve emsali ibarelerde kelâmı işbâ ve sözü kuvvetlendirmek için ziyade kılınır, diyor. Burada, “kuvvetli bir mala istinat eden sadaka hayırlıdır” demektir. İşte böyle varlıkla verilen sadaka, sadaka-i kâmilelerdir. Yoklukla ve ihtiyaç içinde verilen sadaka değil, mânasını ifade eder. Binaenaleyh ... لا صدقة إلا cümlesindeki nefiy, kemâl-i nefiydir. Bu cihetle şârih Hattâbî bunun mânası, “Kişinin malından ehline, iyâline kifayet edecek miktarını ayırdıktan sonra çıkarıp verdiği sadaka, hayırlı sadakadır” demektir, diyor.

Buhârî *Sahîh*’inde kendisi de لا صدقة إلا عن ظهر غنى “Sadaka ancak kuvvetli bir servetten ayrılıp verilir ve bu sadaka, hayırlı sadakadır” hükmünü, ta’lîkan rivayet ettiği beş hadis ile tefsir ve izah ediyor ve bunları tasaddukun şerâit-i esâsiyesinden addediyor:

1. Sadaka veren kimsenin ne kendisi, ne de ailesi muhtaç olmamak, borçlu da bulunmamak. Üzerinde kul borcu olan kimse için vâcib olan, evvelâ borcunu vermektir. Bu farzdır. Sadaka vermek nâfiledir. Borçlunun kazancı kendisinin değil, bilkuvve alacaklının malıdır. Binaenaleyh borçlunun kazancında sadaka vermek suretiyle tasarrufu bir nevi sefâhattir. Hâkim tarafından hacrolunur. Bu babda Buhârî borçlunun sadaka vermesi, hibesi, köle âzat etmesi merduddur, dedikten sonra ta’lîkan ve birinci olarak, من أخذ أموال الناس يريد إتلافها أتلفه الله “Bir kimse halkın malını israf için borçlanırsa, Allah o malı itlâf eder”²⁰⁶ hadisini rivayet ediyor. Buhârî burada ta’lîkan zikrettiği bu hadisi aşağıda “İstikrâz” bahsinde de Ebû Hüreyre’ye vaslederek şöyle rivayet ediliyor: “Kim ki halkın malını eda etmek niyetiyle borçlanırsa, o kimseye Allah borcunu ödemeyi teshîl eder. Kim ki itlâf ve israf etmek üzere borç alırsa, Allah itlâf eder, borç aldığı malın hayr ü bereketini görmez.”²⁰⁷

Bundan sonra Buhârî, kendisi ve ailesi muhtaç iken sadaka verebilecek yalnız Ebû Bekir es-Sıddîk, ensâr-ı kirâm gibi nüfûs-i zekiyye sahipleridir, diyerek bunları istisna ediyor. Bu iki istisna ile de ta’lîkan rivayet ettiği hadislerin ikinci ve üçüncüsüne işaret etmiş oluyor.

2. Kütüb-i siyerde meşhur olarak bildirildiği üzere Hazret-i Ebû Bekir, malının hepsini tasadduk etmişti. Ebû Dâvûd’un, Tirmizî’nin, Hâkim’in Zeyd b. Eslem tarihiyle sahihan rivayetlerine göre, Hazret-i Ömer şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem sadaka emrettikleri sırada tesadüfî yanımda bol bir mal bulunuyordu. İçimden,

— “Günün birisinde Ebû Bekir’i geçmek mukadderse tam sırasıdır. Bugün Ebû Bekir’e tekaddüm ederim” dedim. Peygamber’in huzuruna gelip malımın yarısının sadaka

206 {Buhârî, Zekât, 18 (bab başlığı).}

207 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أخذ أموال الناس يريد أداؤها أدى الله عنه. و من أخذ يريد إتلافها أتلفه الله. {B2387 Buhârî, İstikrâz, 2.}

olduğunu arzettim. Halbuki Ebû Bekir mâlik olduğu malın hepsini sadaka olmak üzere takdim etmişti. Resûl-i Ekrem Ebû Bekir'e,

— “*Ya ailene ne ahı koydun?*” diye sorduğunda, Ebû Bekir,

— “Allah’ın rızasını, Peygamber’in sevgisini yâ Resûlellah!” diye cevap verdi.²⁰⁸

Taberî’nin ve başkalarının beyanına göre ulemânın cumhuru indinde sıhhati, akl ü şuuru yerinde olan bir kimse üzerinde kul borcu olmayarak, fakr ü ihtiyacın tazyikine sabrederek mecmû-ı malını tasadduk ederse ve kendisinin ailesi de bulunmazsa veyahut bulunur da kendisi gibi sabr ü tahammül sahibi olurlarsa, bu şerâit dairesinde sadaka câizdir. Bu şartlardan birisi eksik olursa, mecmû-ı malı tasadduk mekruhtur. Bazı ulemâ da merduddur, demişlerdir. Nasıl ki Hazret-i Ömer, Gaylân es-Sekafi’nin mecmû-ı malını taksim etmesini reddetmişti. Ulemâdan bazıları da sülüs malı hakkındaki tasarruf ve tasadduku kabul edilip iki sülüsü kendisine reddolunur demişlerdir. Evzâî’nin, Mekhûl’ün kavlı ü ictihadları da böyledir. Mekhûl’dan gelen bir rivayette ise nısfı reddolunur.

3. Ensâr-ı kirâmın muhacirleri nefislerine tercih ve ihtiyar etmelerine gelince, bunun tarihî misalleri saymakla tükenmez. Resûl-i Ekrem tarafından ensar ile muhacirler arasında bir kardeşlik tesis buyurulmuştu. Hiçbir tarihte misline tesadûf edilmeyen bu hadise üzerine ensar bütün mallarını, mülklerini muhacir kardeşleriyle aralarında taksim etmişlerdi. Ebû Hüreyre’nin rivayetine göre bir kere de Resûl-i Ekrem’e aç birisi gelip yiyecek istemişti. Resûl-i Ekrem hâne-i saâdete birisini gönderip yiyecek istemişti. Fakat evde sudan başka bir şey bulunmadığı haberini alınca, mecliste bulunanlara, *içinizde şu fakirin karnını doyuracak kimse var mıdır?* buyurmaları üzerine Ebû Talha kalkıp fakiri evine götürerek karısından yiyecek istemiş. O da yalnız çocuklara yetiyecek kadar gıda bulunduğunu söylediye de Ebû Talha bu ciheti hesap etmeyerek yemeği misafirine ikram etmiştir. Hatta misafire hürmeten onunla birlikte sofraya oturduğu halde kendisi yemek yiyormuş gibi göstererek misafirinin karnını doyurmaya çalışmıştır.²⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’in Haşr sûresindeki, *وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ* “*Ensar, kendileri muhtaç olsalar bile yine muhacirleri nefislerine tercih ederler*”²¹⁰ âyet-i kerîmesi ile bu ulvî hadiseye işaret buyurulmuştur. Bu da sadaka hususunda ulvî ve müstesna hallerdendir.

4. Buhârî *Sahîh*’inde diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kişinin kendi malını mahvetmesini nehyetmişti. Böyle bir adamın sadaka için başkasının malını imhaya ne hakkı olabilir? Kâ’b b. Mâlik’in tövbesine dair uzun bir hadis ki aşağıda Sûre-i Tevbe’nin tefsirinde gelecektir. Bunda şâir-i nebevî Hazret-i Kâ’b’ın huzûr-ı Peygamberî’ye gelip,

— “Yâ Resûlellah! Günahlarımdan tövbe ettim. Bütün malımı Allah’ın rızası, Peygamber’in sevgi ve muhabbeti için tasadduk ederek bu malımdan tecerrüd etmek de tövbemin mütemmimidir” demişti. Resûl-i Ekrem,

208 {D1678 Ebû Dâvûd, Zekât, 40.}

209 {B3798 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 10.}

210 {el-Haşr, 59/9.}

— أمسك عليك بعض مالك فهو خير لك “Ey Kâ'b ! Malının bir kısmını kendin için alıkoy. Bu senin için hayırlı bir harekettir” buyurup mecmû-ı malını tasadduktan bu büyük şairi menetmiştir.²¹¹

Hazret-i Ebû Bekir'i mecmû-ı malını tasadduktan menetmeyip de İkinci Akabe Biatı'nda bulunmak şerefini haiz olan Kâ'b gibi kadîmü'l-İslâm bir sahâbîyi bu hareketinden menetmesi Ebû Bekir radiyallahu anhin sabrı şedit, tevekkülü kavi müstesna bir şahsiyet olmasından dolayıdır. Hazret-i Sıddîk'ın bu âlî seciyesi hiçbir kimse için numûne-i imtisâl olamazdı.

5. Sonra Buhârî Ebû Hüreyre'den mevzumuz olan hadîs-i şerifin son fıkrası olan خير الصدقة ما كان عن ظهر غني وابدأ بمن تعول “Sadakanın hayırlısı, bol bir servetten ayrılıp verilir. İnfak ve tasadduka da nafakası üzerine vâcip olan kimse ile başla!” emr-i şerifini rivayet ediyor.

YED-i ULYÂ ve YED-i SÜFLÂ

Buhârî'nin İbn Hizâm'dan gelen bu rivayetinde taraf-ı Peygamberî'den yed-i ulyâ ve yed-i süflânın tefsirlerine dair bir şey bildirilmemiştir. Bu iki lafzın tercümesi bundan sonra gelecek olan Abdullah b. Ömer'in rivayetinde “yed-i ulyâ infak eden, yed-i süflâ da isteyen eldir” diye tefsir buyurulduğunu görüyoruz. Bu babda Taberânî'nin, Bezzâr'ın ve diğer ashâb-ı mesânidin birçok rivayeti varsa da Zeynüddin el-İrâkî rahmetullahi aleyh bunları İbn Ömer'in rivayeti derecesinde sahih bulmuyor ve “yed-i ulyâ infak edip veren eldir, yed-i süflâ da alan el” diyor. Biz de tercümede bunu tercih ederek kavs içinde gösterdik.

Nesâî'nin Ebû Hüreyre'den bir rivayetinde yed-i ulyânın “veren el” olduğu tasrih edildikten sonra îtâ ve infakın ale'd-derecât sûret-i ta'lîm buyurulduğundan bunu da meâlen bildirmeyi lüzumlu gördük.

Ebû Hüreyre²¹² radiyallahu anh diyor ki: Biz Medine'ye geldiğimizde Resûl-i Ekrem'i minber üzerinde hutbe irat eder bulduk. Hutbesinde şöyle,

- “Veren el yüksektir. Ashabım! Sadaka veriniz” buyurmuştu. Ashaptan birisi,
- “Yâ Resûlellah! Yanımda 1 dinarım var. (Kime vereyim?)” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem,
- “Bunu nefesine harca” buyurdu. O sahâbî,
- “Yâ Resûlellah! Yanımda başka bir dinar daha var” dedi. Resûl-i Ekrem,
- “Bunu da zevcene, hayat yoldaşına sarf et!” buyurdu. Sahâbî,
- “Bir üçüncü dinar daha var” demişti. Resûl-i Ekrem de,

211 {B2757 Buhârî, Vesâyâ, 16.}

212 {Metinde “Ebû Hüreyre” şeklinde verilen sahâbî ismi, kaynakta “Tânk el-Muhâribî” olarak geçmektedir. (N2533 Nesâî, Zekât, 51.) Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Ebû Hüreyre radiyallahu anh tarikiyle, buradaki tercümeyle en yakın lafızlar, İbn Abdülber tarafından nakledilmiştir. (İbn Abdülber, el-İstizkâr, VIII, 604.)}

- “*Bunu da çocuğuna tasadduk eyle!*” buyurdu. Sahâbî,
- “Başka bir dinar daha vardır” demekle Resûl-i Ekrem,
- “*Bunu da hâdimine tasadduk eyle!*” buyurdu. Sahâbî beşinci olarak,
- “Bir dinarım daha var” demişti. Resûl-i Ekrem,
- “*Artık sen basîretkâr bir adamsın*” buyurdu.²¹³

Bu hadisi İbn Hibbân da *Sahîh*’inde bu suretle rivayet etmiştir. Yalnız Ebû Dâvûd ile Hâkim’in rivayetlerinde veled, zevce üzerine takdim edilmiştir.

Hattâbî bu hadisin şerhinde diyor ki: Bu hadîs-i şerifteki tertip teemmül edilirse, Resûl-i Ekrem’in tasadduk hususunda evleviyet ve akrebiyete göre bir silsile tertip ve takip buyurdıkları derhal anlaşılır. Ebû Dâvûd ile Hâkim’in rivayetlerinde çocuğun ikinci, zevcenin üçüncü olarak zikrolunmuş bulunmasına göre, çocuğun hayatı bakıma muhtaç olduğundan dolayıdır, denilebilir. Zeynüddin el-İrâkî de, Ebû Dâvûd rivayetine göre tertipte ikinci gelen çocuk, tufûliyyet çağındaki çocuk olacaktır, diye tevcih edilir, diyor.

Yine Nesâî’nin Ebû Humeyd es-Sâidî’den gelen bir rivayetinde daha şümullü ve umumi bir tertibe şahit oluyoruz. Bu tertibi de Resûl-i Ekrem şöyle tâlim buyurmuşlardır.

*Evvelâ zatî ve nefsî vazifeni ifa et! Nefsinden ne artarsa bunu da ehline, ailene sarfeyle. Ailenden bir şey artarsa, bunu da akraba ve taallukatına tasadduk eyle. Bunlardan arta kalanı da sağındaki, solundaki konuya, komşuya tasadduk et!*²¹⁴

Gerek bu hadiste gerek bundan evvelki Ebû Hüreyre hadisinde birinci derecede vezâif-i nefsiyye zikredilip diğerlerine takdim edilmiştir. Bunda bir hodkâmlık vardır, zan-nedilmemelidir. Bilâkis aile ve diğer vazâif-i sıhriyye ve medeniyyenin ifası, bir aile reisinin tamamen zinde ve sıhhatte olmasına mütevakkıftır. Bunun için insanın yemek, giymek gibi idâme-i hayat için muhtaç olduğu kendi vezâif-i zâtîyesini en önce ifa ve bunu her vazifeye takdim etmesi zaruridir.

Yalnız aklî ve felsefî esaslardan mülhem olarak yazılan ahlâkî eserlerde de vezâif-i ahlâkiyye bu suretle beş neve ayrılmıştır: Nefsî, ailevî, hemşehrî, insanî, medenî.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ وَذَكَرَ الصَّدَقَةَ وَالتَّعَفُّفَ وَالْمَسْأَلَةَ أَيْدِ الْعُلِيَّا خَيْرٌ مِنْ أَيْدِ السُّفْلَى فَأَيْدِ الْعُلِيَّا هِيَ الْمُنْفِقَةُ وَأَيْدِ السُّفْلَى هِيَ السَّائِلَةُ.

213 {İbn Balabân, *el-İhsân*, VIII, 130, no: 3341; N2536 Nesâî, Zekât, 52.}

214 عن أبي حميد الساعدي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ابدأ بنفسك فتصدق عليها، فإن فضل شيء فأهلكه فإن فضل شيء عن أهلِكَ فلذي قرابتك فإن فضل عن ذي قرابتك شيء فهكذا وهكذا [رواه الطبراني] {*Taberânî*’de tespit edilemeyen rivayet, Nesâî tarafından Câbir radiyallahu anh tarikiyle nakledilmiştir. N2547 Nesâî, Zekât, 60.}

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde sadakadan, taaffüften, tese'ül den bahsetmişti. (Zenginleri sadakaya, fakirleri de tese'ül den tahzîr ile afîf olmaya teşvik ederek) demişti ki:

“Yed-i ulyâ, yed-i süflâdan hayırlıdır. Çünkü yed-i ulyâ münfikadır (verir, yükselir). Yed-i süflâ ise sâiledir (alır, alçalır).” {B1429 Buhârî, Zekât, 18.}

707

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا جَاءَهُ السَّائِلُ أَوْ طَلِبَتْ إِلَيْهِ حَاجَةٌ قَالَ اشْفَعُوا تُؤْجَرُوا وَيَقْضِيَ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ ﷺ مَا شَاءَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir sâil geldiğinde, yahut kendilerinden bir hâcet istenildiğinde o hazret bize, “Siz de (bu işin husûlî için bana) delâlet ediniz, me'cûr olursunuz. Gerçi Cenâb-ı Hak peygamberinin niyaz ve şefaati üzerine ne dilerse onu infaz edecektir” buyururdu. {B1432 Buhârî, Zekât, 21.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi buradan başka “Edeb” ve “Tevhîd” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim ile Ebû Dâvud da “Edeb”de, Tirmizî “İlim”, Nesâî de “Zekât” bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem'in ahabına tâlim buyurdıkları şefaât, bir fakir için yahut bir sâhib-i hâcet için âher nezdinde istenilen şeyin kabulüne delâlet etmektedir. Şefaât ve delâlet menduptur. Resûl-i Ekrem efendimizin mekârim-i ahlâkı cümlesindendir. Sûre-i Nisâ'da, “Kim ki bir muhtacın def-i zarûreti veyahut bir mazlûmun def-i mazarratı için şahs-ı sâlis nezdinde şefaât ve delâlet ederse, bu hayra delâlet eden, o hayrı işleyen gibi ecr ü sevaptan nasipdar olur” buyurulmuştur.²¹⁵

Resûl-i Ekrem efendimiz de, “Bir kul, mümin kardeşine yardımda bulunduğça, Allah da kula yardımda bulunur” buyurmuştur.²¹⁶

215 {en-Nisâ, 4/85.} مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا.

216 {Aynî, Umde, VIII, 299.} قال النبي صلى الله عليه وسلم: والله في عون العبد ما كان العبد في عون أخيه (عمدة القاري)

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ لَا تُوَكِّي فَيُوكَى عَلَيْكَ.
وَفِي رِوَايَةٍ لَا تُحْصِي فَيُحْصَى اللَّهُ عَلَيْكَ.
وَفِي رِوَايَةٍ لَا تُوعِي فَيُوعَى اللَّهُ عَلَيْكَ أَرْضَنِي مَا اسْتَطَعْتُ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan bana Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: “(Ey Esmâ!) Kesenin ağzını boğma! Allah da sana nasibini imsak eder.” Bir rivayette, “Malını sayıp zaptetme! Allah da sana nimetlerini sayıp esirger.” Bir rivayette de, “Sakın çömlekte para saklama! Sonra Allah da senden imsak eder. (Ey Esmâ!) Gücün yettiği kadar az olsa da sadaka ver!” {B1433, B1434 Buhârî, Zekât, 21, 22.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Hibe” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Nesâî de “Zekât”ta rivayet eylemişlerdir. Yalnız Müslim لا توكي فيوكى عليك cümlesini *Sahih*’inde لا توكي فيوكى الله suretinde rivayet etmiştir. Bu rivayet metn-i hadîsin öbür fıkralarına muvâfık olduğu için bu suretle tercüme ettik. Yoksa, “Keseyi boğma, sana da boğulur” diye tercüme etmek icap ederdi. Gerçi Buhârî’nin rivayeti mesel olmuş bir vecîze-i edîbedir.

إيكاء = **ikâ**’ “kırba ağzını iple boğmak”tır.

إحصاء = **ihşâ**’ “bir şeyin veznini, sayısını bilmek”tir.

إيعاء = **îâ**’ “kab içinde biriktirmek ve saklamak”tır.

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ أَشْيَاءَ كُنْتُ أَتَحَنَّنُ بِهَا
فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنْ صَدَقَةٍ أَوْ عَتَاقَةٍ وَصَلَةٍ رَحِمَ فَهَلْ فِيهَا مِنْ أَجْرٍ
فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَسَأَمْتَ عَلَى مَا سَلَفَ مِنْ خَيْرٍ.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben bir

kere, “Yâ Resûlellah! Bana bazı şeylerin hükmünden haber verir misin? Ben Câhiliyet devrinde sadaka, itk-ı rakabe, sıla-i rahim nevinden birtakım ibadetler işlerdim. Bu ibadetlerde benim için ecir ve sevap var mıdır?” demiştim. Resûl-i Ekrem, “Ey Hakîm! Sen, mâzideki hayratının hasenatını iktisap ederek müslüman oldun” buyurdu. {B1436 Buhârî, Zekât, 24.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi böylece “Büyû” ve “Edeb” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim’in de “Îmân” bahsinde rivâyâtı vardır. *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Kim ki hâl-i şirkte tasadduk eder, sonra da müslüman olursa, bu kimsenin sadakasına itibar olunur” suretindedir. **Tahannüs** “takarrüb” ve “taabbüd” mânasınadır. Bazıları tâ ile “tahannüt” rivayet etmişlerdir. *Umdetü’l-kârî*’de bu rivayetin sahih olmadığı bildiriliyor. Ammenin rivayeti sâ-i müsellese iledir, deniliyor.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hakîm b. Hizâm hadisinin başlıca ifade ettiği hüküm, kâfirin İslâm olması ve İslâm üzere hatm-i enfâs etmesi üzerine küfür halinde işlediği hayır işlerden müsâb ve müstefit olmasıdır. Küfür üzerine olursa *كَيْفَرٌ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْأَخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ* “*Kim ki İslâm dinini inkâr ve kabulden imtina ederse, herhalde onun her hayır işi heder olur. Âhirette de bu kimse ehl-i hüsrândandır*”²¹⁷ (Mâide Sûresi) âyet-i kerîmesi hükmünce hâl-i küfürde işlediği hayrat ve hasenatı bâtil olur.

Mâzerî hadîs-i şerifteki, “*Ey Hakîm! Sen mâzideki hayratının hasenatı ile müslüman oldun!*” kavli-i şerifinin medlûlünde ulemânın ihtilâfı vardır ve bunun zâhiri, İslâmî usulün muktezâsına mugayirdir diyerek şöyle izah ediyor: İbadetlerin ve hayır işlerin kıymeti, ancak bunların kurbet niyetiyle, Allah için işlenmiş olmalarına bağlıdır. Hayır, ancak bu niyetle işlenirse sahih ve makbul olur, bir değeri bulunur. Sahibi taatle müsâb olur. Kâfirden ise kurbet niyeti ve münhasıran Allah için ibadet ve ubûdiyyet keyfiyeti me’mûl ve muntazar değildir. Çünkü kurbet, Allah’ı bilmeye, kabul etmeye mütevakkıftır. Küfür ile iman arasında ise medlûlen tezat vardır. Şu kadar ki, hayırkâr bir kâfir, İslâm olur ve müslüman olarak vefat ederse, buna, “mutî’dir, gayri mütekarribdir” denilmek en doğru bir tevcihtir. Bunun fiili emr-i ilâhîye tevâfuk ettiği için hiç şüphesiz ki mutî’dir. Ehl-i sünnet’e göre taat emre müvâfakattir. Fakat bu fiilinde maksad-ı takarrüb yoktur. Dediğimiz gibi maksad-ı takarrüb, ilme mütevakkıftır. Takarrüb etmek istediği Allah’ı bilmekle olur. Hâl-i küfürde ise ma’rifet-i ilâhiyye tahakkuk etmemiştir.

İşte bu ilmî esas dairesinde ulemâ, hadisi birkaç veçhile te’vil etmişlerdir.

1. Hadisin mânası, “Ey Hakîm! Mâzide iktisap ettiğin tıbâ-i cemîle ile İslâm oldun. Müslümanlık’ta bu tab’-ı selîminden müstefit olursun” buyurulmuş olması.

2. Yahut “devri Câhiliyet’te işlediğin hayırlarla iyi bir nam aldın ve bu içtimâî şerefinle müslüman oldun” denilmiş bulunması ki, bizce bu tevcih diğerlerinden daha caziptir.

3. İslâm’daki hayratının hasenat itibariyle ziyade olması, ecri çoğalması gibi bir mânaya hamledilmek de baîd değildir, denilmiştir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْخَزَانُ الْمُسْلِمُ الَّذِي يُنْفِذُ وَرَبَّمَا قَالَ يُعْطِي مَا أُمِرَ بِهِ كَامِلًا مُوفِّرًا طَيِّبًا بِهِ نَفْسُهُ فَيَدْفَعُهُ إِلَى الَّذِي أُمِرَ لَهُ بِهِ أَحَدُ الْمُتَصَدِّقِينَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş’arî) radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Efendisinin emrini tamamen, derhal gönül hoşluğu ile infaz eden ve me’mûrün bih sadakayı, emrolunan kimseye veren müslim, hür bir kesedar, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir.” {B1438 Buhârî, Zekât, 25.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Vekâle” ve “İcâre” bahislerinde de buradaki rivayeti gibi zikretmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Zekât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup bulunduğu babın unvanı, “Efendisinin emriyle efendisinin servetini israf etmeyerek tasadduk eden vekîl-i umûr için de ecr ü sevap vardır” suretindedir.

Buhârî *Sahîh*’inde, bu babda tercümesi 704 numarada geçen Hazret-i Âişe’nin bir hadisini de rivayet etmiş ise de müellif Zebîdî merhum mükerrer olduğu için burada *Tecrîd*’e almamıştır. Oraya müracaat buyurulsun.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Vekîl-i umûr olan hâdimin sadakadan me’cûr ve müsâb olması hadîs-i şerifte bervech-i âtî bazı kayıtlara tâbi tutulmuştur:

1. Hâdimin efendisinin malını ahz ü sarfa me’zûn bir vekîl-i umûru olması. Böyle bir mezuniyeti olmazsa fuzûlî bir tasarruf olur ki katiyen câiz değildir. 2. Hâdimin müslim olması. Bu kayıt ile kâfir olan hâdim hariç bırakılmıştır. Çünkü sadakada niyet şart olup kâfir ise bu ehliyeti haiz değildir. 3. Hâdimin emin olması. Bununla da hıyâneti sabit olan hâdim ihraç ediliyor. Bu da tasarruftan memnûdur. 4. Sadaka hususunda efendisinin emrini infaz etmesi. 5. Hâdimin vermeye memur olduğu sadakayı gönül hoşluğu

ile vermesi. Bu şart da niyetin vücudu için lâzımdır. Niyet ecrin mevkûfün aleyhidir. 6. Emrolunan sadakayı, efendisinin emrettiği kimseye vermesi. Şayet başkasına verirse emre muhalefet, emanetten tebâüd etmiş olur.

İşte bu evsafı haiz olan bir vekîl-i umûr, efendisine vekâleten verdiği sadakadan dolayı iki sadaka verenin birisi bulunuyor ve efendisiyle baş başa ecr ü sevaba nâil oluyor. Çünkü paraya bizzat vâzıu'l-yed olan bir vekilin o parayı eksik vermesi, verirken zahmet ve müşkülât göstermesi, yüzünü ekşitmesi ve hiç olmazsa kalben istikrah etmesi ekseriyetle görülen şeylerdendir. Sâhib-i mal kadar vekilin de ecr ü sevaba nâil olabilmesi için nefsin bu şeytanî temayüllerine mukavemet etmesi şart kılınmış ve bu mücâhede-i nefse mükâfat olarak hâdime de sâhib-i mal derecesinde ecr ü sevap tayin buyurulmuştur.

Burada şâyân-ı kayd olan bir cihet de dinimizin her hakkın müstehikkına erişebilmesi için muhtemel olan mehâzire karşı tedâbir-i mania ittihaz etmesidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يُنْزَلَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْفِقًا خَلْفًا وَيَقُولُ الْآخَرُ اللَّهُمَّ أَعْطِ مُنْسِكًا تَلَفًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: İbâd(ullah)ın, kendisinde sabaha erdiği hiçbir gün yoktur ki, o günde iki melek nâzil olmasın. Bunların birisi, “Yâ rab! Malını infak edene bedelini ver!” diye dua eder. Öbürüsü de, “Yâ rab! İmsak edene (malının) telefini ver” diye beddua eyler. {B1442 Buhârî, Zekât, 27.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Nesâî “Zekât” bahsinde rivayet etmişlerdir. Ahmet b. Hanbel’in de Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan şu meâlde bir rivayeti vardır: *Kendisinde güneş doğan bir gün yoktur, ancak o günde güneşin iki tarafında iki melek şöyle nidâ ederler: “Ey insanlar! Rabbinizin rahmetine geliniz! Az, fakat kâfi miktar mal, çok, fakat gafil kılan maldan hayırlıdır.” Bunların bu sesini Allah'ın yarattığı bütün mahlûkat işitir, yalnız ins ü cin işitmez. O günün güneşi de gurûb etmez, ancak yine iki melek güneşin iki tarafında ahz-ı mevki ederek şöyle nidâ ederler: “Yâ rab! Münfika halefini, mümsike de malının telefini ver!” Bunların sesini de yeryüzündeki bütün mahlûkat işitir. Yalnız ins ü cin işitmez.*²¹⁸

218 فقد روى أحمد في حديث أبي الدرداء رضي الله عنه: ما من يوم طلعت فيه الشمس إلا وبجنتها ملكان يناديان يسمعه خلق الله كلهم إلا الثقلين: يا أيها الناس! هلموا إلى ربكم. إن ما كل وكفى خير مما كثر وألهى ولا غربت شمسها إلا بجنتيها ملكان يناديان يسمعان أهل

Buhârî bu Ebû Hüreyre hadisinin babında unvan olarak, “Her kim malındaki Allah hakkını verir, buhletmekten sakınır ve infak ettiği malını en güzel bir bedelin istihlâf edeceğine inanırsa, artık biz bu kimseye muhakkak vicdan rahatı ve âhiret saadeti müyesser kılarız” meâlindeki âyât-ı kerîmeyi zikretmiştir.²¹⁹

Bundan sonraki âyât-ı kerîmede de, “Buhleden ve infakın ecr ü sevabından müstağni bulunan ve infak u ihsanın güzel mükâfatını tekzip eyleyen kimselere de biz, vicdan ıstırabına, âhiret azabına müeddî olur bir hasleti teshîl ederiz”²²⁰ buyurulup sadakadan imtina edenlerin cezası tayin edilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif, وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ ²²¹ “Bir mal ki siz onu infak ve tasadduk edersiniz, Allah onun halefini ve ivazını ihsan eder” meâlindeki âyet-i kerîmeye tamamıyla muvâfıktır. Bir hadîs-i kudside Cenâb-ı Hak, أَنْفَقْ أَنْفَقْ عَلَيْكَ “Allah için infak et ki, Allah da sana infak ve ihsan ede!”²²² buyurmuştur. Hadisteki bu infak ve tasadduk hem vâcibe hem de menduba şâmilidir. Bahîl malının telefle cezalandırılması imsâk-i vâcibe hastır, sadaka-i mendûbadan imsaka ait değildir.

Bu hadîs-i şerifte meleklerin duası da zikredilmiştir ki, müstecâb olduğu, مَنْ وَافَقَ تَأْمِينَهُ “Kim ki âmin der de bu temini, meleklerin âminine muvafakat ederse, geçmiş günahları mağfiret olunur”²²³ hadîs-i şerifi delâleti ile sabittir.

İmsak “tutmak ve menetmek” demektir. Fukara hakkı olan zekât ve sadaka vermekten imtina edenler için melek tarafından “telefini ver!” diye dua ediliyor. “Telef” mefhumunun “îtâ”ya müteallak olamayacağı pek tabii bulunduğu halde burada ikinci melek tarafından bu suretle zikredilmesi, birinci meleğin duasındaki ivaz mânasına olan “halef” kelimesine müşâkele içindir.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَثَلُ الْبَخِيلِ وَالْمُنْفِقِ كَمَثَلِ رَجُلَيْنِ عَلَيْهِمَا جُبَّتَانِ مِنْ حَدِيدٍ مَنْ تَدَيَّرَ إِلَى تَرَاقِيهِمَا فَأَمَّا الْمُنْفِقُ فَلَا يُنْفِقُ إِلَّا سَبَغَتْ أَوْ وَفَرَتْ عَلَى جِلْدِهِ حَتَّى

الأرض إلا الفقلين: اللهم! أعط منفقاً خلفاً وممسكاً ما لا تلفاً [عمدة القاري]

{Metinde كل şeklinde geçen kelime, kaynakta قل olarak geçmektedir. HM22064 İbn Hanbel, V, 197.}

219 فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى. وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى. {el-Leyl, 92/5-7.} “Bu âyât-ı kerîmeyi, *Taberî Tefsiri*’nde İbn Abbas’tan rivayet edilen bir haberden mülhem olarak tercüme ettik.”

220 وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى. وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى. فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى. {el-Leyl, 92/8-10.}

221 Sebe’, 34/39.

222 {B4684 Buhârî, Tefsîr (Hûd), 2.}

223 {B780 Buhârî, Ezân, 111.}

تُخْفِي بَنَانَهُ وَتَغْفُو أَثَرَهُ وَأَمَّا الْبَحِيلُ فَلَا يُرِيدُ أَنْ يُنْفِقَ شَيْئًا إِلَّا لَزِقَتْ كُلُّ حَلَقَةٍ مَكَانَهَا فَهُوَ
يُوسِّعُهَا وَلَا تَتَّسِعُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir: Bahîl ile infak eden cömertin örneği, (şu) iki kimsenin meseli gibidir ki, bunların eynlerinde, iki göğüslerinden köprücük kemiklerine kadar (vücutlarını kaplayan) demirden cübbeleri vardır. (Bunlardan) münfik ve cömert olan sadaka verir vermez o demir zırh, onun bedeni üzerinde genişler, aşağı doğru uzar veya vücudunu tamamıyla kaplar. Hatta (ayağının) parmaklarını örter. Zırh(ın zeyli) de (yerde sürünüp) sadaka veren kimsenin ayak izlerini siler, giderir. Bahîle gelince, o, hiç sadaka vermek istemez, derhal o zırhın bütün halkaları, vücudun kendilerine muhâzî olan noktalarını (şiddetle) sıkar. Bahîl de bu sıkın zırhı genişletmeye çalışır. Fakat muktedir olamaz. {B1443 Buhârî, Zekât, 28.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi böyle “Cihad” bahsinde de zikretmiştir. Müslim ile Nesâî de “Zekât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*’inde bu hadisin babına “mütesaddık ile bahîlin cemiyet içindeki örneği” unvanını vermiştir. Şârihler hadisin metninde bazı rivayetlerde kelime farkları bulunduğunu bildirmektedirler de bunlar, arza değer mahiyette değildir.

تراقيهما terâkî, **terkut**un cem’idir. Terkut’a, Âsım Molla, “tâ”nın fethi ve “kâf”ın zammı ile göğsün yukarısında boğazın önünde olan kemiğe denir ki boyun çenberi ve köprücük kemiği tabir olunur. Cem’i terâkî ve *terâyık* gelir, diyor.

HADİSİN ARZETTİĞİ EDEBÎ ÜSLÛP

Bu hadiste cömert ile bahîlin ruhî halleri en beliğ bir lisân-ı şiiir ve edeple tasvir buyurulmuştur. Cömert, fakr ü ihtiyâc içinde sıkılıp bunalan bir bîçarenin yardımına koşmakla gönlünde bir inşirah, vicdanında bir inbisat hâsıl olur ki fukarâperver her sâhib-i fazîlet, bu inşirah ve meserretin gönlünü kapladığını, parmaklarına kadar bütün aksâm-ı vücûdunu istilâ ettiğini nefsinde hisseder. Bir de sehâ, sahibinin ruhî ve haricî bütün ayıplarını tamamıyla setreder.

Bahîl de hem dininin hem cinsinin düşkünlerine karşı katı kalpli, taş yürekli bulunmaktan çekinmemekle beraber ne de olsa yine bir insandır. Gönlünde fitrî bir merhamet duygusu vardır. Fakat buhlü, bu necip duyguya galebe etmektedir. Hiç şüphesiz bahîl, gönlünde bu medd ü cezirin yani fakirlere yardımın faziletini duymaktan fakat buhl ile bu

yardımlı yapamamaktan mütevellit dâimî bir ıstırap içindedir. Bu ıstırap, Cenâb-ı Hakk'ın muktezâ-i fitrat bahillerde yarattığı bir iç üzüntüsü, bir gönül darlığıdır ki, hadîs-i şerifte bildirildiği üzere bu ruhî hal, bahîli baştan ayağa kadar cendere içinde gibi sıkıştırır ve bir fakire muavenet edip de bu gönül azap ve ıstırabından kurtulmaya muvaffak olamaz. İşte hadîs-i şerifte edebî bir üslûp ile tebliğ buyurulan sahî ile bahîlin yaşadığı iki ruhî hal budur.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يَعْمَلْ بِيَدِهِ فَيَنْفَعْ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوفِ وَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهَا لَهُ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem (bir kere),

— “Her müslüman üzerine sadaka vermek vâciptir” buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm,

— “Yâ Resûlellah! Ya sadaka edecek bir şey bulamayan (ne yapsın?)” diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— “Eliyle kazanır. Hem kendi nefsine faydalı olur hem de tasadduk eder” buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— “Ya bir kazanç yolu bulamazsa?” diye sordular. Resûl-i Ekrem,

— “İhtiyaç sahibine, mazlûma yardım eder” buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— “Böyle bir yardım yolu da bulamazsa, (gücü yetmezse)” dediler. Resûl-i Ekrem,

— “Hayır işlesin, şerden de nefsini esirgesin. Bu da o kimse için sadakadır” buyurdu. {B1445 Buhârî, Zekât, 30.}

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de “Zekât” bahsinde rivayet etmişlerdir. *Buhârî*’de hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Her müslümana sadaka vermek vâciptir. Sadaka edecek malı olmayanlar da şer‘an işlenmesi mendup olan hayır işlesin” suretindedir. Şu kadar ki, *Sahîh-i Buhârî*’de bu babdan evvel bir bab daha küşat edilmiştir. Bu babın unvanı da “Şer‘an muteber olan sadaka, helâl kazançtan, helâl ticaretten verilen sadakadır” suretindedir ve bu babda hiçbir hadis sevkedilmemiştir. Binaenaleyh Ebû Mûsâ el-Eş‘arî hadisi iki babın yegâne hadisidir. Birinci babın unvanı olan “Şer‘î sadaka, helâl kazançtan verilendir” suretindedir. Bu hükmü Buhârî, hadis ile değil, sûre-i Bakara’nın meâl-i şerifi bervech-i âti 267. âyetini zikir ile teyit eylemiştir.

*“Ey iman eden kullar! Gerek kazancınızın gerek sizin intifainiz için yerden ihraç ve idrak ettiğimiz mahsullerin temizinden, helâlinden infak ediniz! Sakın kazancınızın, mahsullerinizin fenâsından, haramından sadaka vermeye kalkışmayınız! Halbuki size böyle fenâ bir şey verseler onu almak istemezsiniz. (Alsanız bile) ancak yüzünüzü ekşiterek alırsınız. Biliniz ki Allah ganîdir (haram sadakanıza muhtaç değildir). Allah hamîddir, (gınâsıyla senâ edilir).”*²²⁴

İbn Abbas radiyallahu anhumâ bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederek demiştir ki: Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede fukaraya sadaka olarak malınızın en temizinden, en iyisinden, en nefisinden vermenizi emrediyor. Malınızın âdisinden, çürük çarığından infak etmenizi de nehyetmiştir. Allah tayyibdir, temiz ve helâl maldan verilen sadakayı kabul eder. *إن الله طيب* ²²⁵ *يحب الطيب رواه الترمذي عن سعد رضي الله عنه*

Bu babda Ahmed b. Hanbel’in Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhtan rivayet ettiği uzun bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *“Allah sizin rızkınızı nasıl taksim ettiyse, ahlâk ve seciyenizi de öyle mütefâvit surette taksim etmiştir. Allah dünya malını sevdiğine de verir sevmediğine de. Fakat dini münhasıran sevdiği kullarına verir; kim ki Allah kendisine din bahşetmiştir, muhakkak o, Allah’ın mahbubudur. Hayatım yed-i kudretinde bulunan Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki: Bir müslüman kulun gönlü fenâ temayüllerden, dili de kötü sözlerden sâlim olmadıkça Müslümanlığı selâmette olmaz. Bir müminin de komşusu, onun zulmünden, fenâlığından emin olmadıkça o müminin imanı tamam değildir. Bir kimse tasadduk için, teberrük için haram bir mal kazansa ve bu haram kazancı kabul olunur diye tasadduk edip arkaya bırakmasa, muhakkak ki, bu haram mal, onu cehenneme sürükler. Cenâb-ı Hak günahı günahla izâle etmez. Belki seyyiatı hasenat ile giderir. Çünkü necâset, necâseti izâle etmez.”*²²⁶

224 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخِيذِهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفِيرٌ حَكِيمٌ . {el-Bakara, 2/267.}

225 {T2799 Tirmizî, Edeb, 41.}

226 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن الله قسم بينكم أخلاقكم كما قسم بينكم أرزاقكم وإن الله يعطي الدنيا من يحب ومن لا يحب.

Taberî, Ahmed b. Cerîr de bu âyetin tefsirinde Berâ b. Âzib radiyallahu anha müntehâ olan bir senedle rivayetinde Berâ hazretleri bu âyet-i kerîmenin ensar hakkında nâzil olduğunu şu suretle haber vermiştir, diyor. Ensâr-i kirâm hurma idrak edip de devşirme zamanı geldiğinde hurma salkımlarını dalıyla ayırarak Mescid-i Nebvî'ye götürüp mescidin iki direği arasına gerilmiş bir ip üzerine asarlardı. Bundan fakir muhacirler yedi. Bir kere birisi de yabani hurma salkımlarını iyilerinin arasına karıştırıp böyle sadaka verilir zannıyla mescide getirmiş, asmıştı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Bu âyetteki, *“وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ”* *“Ey müminler! Malınızdan hasis olanı sadaka olarak vermeye tasaddî etmeyiniz”* kavl-i şerifi, yabani hurma sahibinin bu işi gibi hasis hareketlerden nehyi mutazammındır. Bu hadisi İbn Mâce ile Hâkim de rivayet ve sihhatine hükmetmişlerdir.

İbn Ebû Hâtîm'in rivayetine göre, Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anh²²⁷ bu âyet-i kerîme cümlesinden olan, *“وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ”* *“Malınızdan hasis olanı tasadduk etmeye kalkmayınız!”* kavl-i şerifini tefsir sadedinde, “Şüphesiz ki müslümanın kazancı kirli olamaz, müslüman olmak itibarıyla helâl kazanç sahibi olmak lâzım gelir. Fakat o, kötü hurma, mağşûş para, kalp akçe tasadduk etmeye kalkışmamalıdır. Onun bu sadakasından hiçbir hayır ve sevap me'mûl değildir” demiştir.

ولا يعطي الدين إلا لمن أحب. فمن أعطاه الله الدين فقد أحبه. والذي نفسي بيده لا يسلم عبد حتى يسلم قلبه ولسانه. ولا يؤمن حتى يأمن جاره بوائقه قالوا وما بوائقه يا نبي الله؟ قال عشمته وظلمته. ولا يكسب عبد مالا من حرام، فينفق منه فيبارك له فيه ولا يتصدق به فيقبل منه ولا يترك خلف ظهره إلا كان زاده إلى النار. إن الله عز وجل لا يمحوا السيئ بالسيئ ولكن يمحوا السيئ بالحسن. إن الخبيث لا يمحوا الخبيث [أخرجه أحمد في مسنده في أحاديث ابن مسعود]

{HM3672 İbn Hanbel, I, 388. Hadis metninde geçen “ قالوا وما بوائقه يا نبي الله؟ قال عشمته وظلمته” ifadesinin karşılığı tercümede lafzî olarak değil, mefhum olarak yer almaktadır.}

227 Abdullah b. Mugaffel hazretleri Müzenî'dir. Sahâbenin en meşhurlarındandır. Bey'atürrıdvân'da hazır bulunmuştur. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfetine Basra halkına ta'lîm-i dîn için gönderilen on kişilik bir hey'et-i ilmiye arasında bulundu ve Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet eyledi. Kendisinden kırk üç hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan dört hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisin rivayetinde Buhârî, diğer bir hadisin rivayetinde de Müslim infirâd etmiştir. Hasan-ı Basrî, Abdullah el-Müzenî nukabâ-i sahâbedendir, derdi.

İslâm tarihinde بكاين “ağlayanlar” denilen bir sınıf-ı sahâbî vardır, İbn Mugaffel de bu ebrâr zümresinden ma'dûddur. Usret Gazâsı diye yâdolunan Tebük'e, bu meşakkatli sefere bir kısım ashâb-ı kirâm fakr ü ihtiyâclarından, binitsizliklerinden dolayı iştirak edememek tehlikesi karşısında kalarak Resûl-i Ekrem'den birer hayvan istemişler, o hazret de hayvan bulmak mümkün olmadığını söylemişti. Bu menfî cevaptan meyus olan bu gaziler, mahzun olup ağlaşıp dönmüşlerdi. Bunun üzerine بكاين “ağlaşanlar” namını alan bu mücâhidînin hali ve bu tarihî hadise Tevbe sûresinin *وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَحِمْكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ* *“Hani o, kendilerini bindiresin diye 'hayvan istemeye' sana geldiklerinde, 'Sizi üstüne bindirecek hayvan bulamıyorum!' dediğin cihetle bu cihad uğrunda sarfedecek bir şey bulamadıklarından dolayı hüznlerinden gözleri yaş dökerek dönen kimseler yok mu? Bunlar için cihaddan geri kalmakta bir beis yoktur.”* âyetinde tasvir buyurulmuştur. {et-Tevbe, 9/92.}

Bekkâî olmak üzere siyer kitaplarında şu aziz isimleri görürüz: Ma'kûl b. Yesâr, Sahre b. Hansâ, Abdullah b. Kâ'b, Uleyye b. Zeyd, Sâlim b. Umeyr, Sa'lebe b. Usme. Bir de sâhib-i terceme Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhüm. Abdullah 57 ve bir rivayete göre 60 tarihinde vefat etmiştir (Hulâsa, s. 182).

Ahmed b. Hanbel'in Âişe radiyallahu anhadan rivayetine göre, Sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: "Bir defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir keler (yemeği) getirmişlerdi. Resûl-i Ekrem'in âlî tab'ı bu müstekreh yemeği yemek istemedi. Kimseye de bunu yemeyiniz, demedi. Ben,

— "Yâ Resûlellah! Bunu miskinlere yediriniz" dedim. Resûl-i Ekrem,

— "*Sakin kendinizin yemediği yemekle fukarayı it'âm etmeyiniz*" buyurdu.²²⁸

İlk İslâm kadılarından olan Ubeyde hazretleri de²²⁹ diyor ki: Hazret-i Ali'ye كَسَبْتُمْ أَنْفُقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ "*Kazancınızın temizinden sadaka veriniz!*"²³⁰ kavl-i şerifiyle maksut ne olduğunu sordum Hazret-i Ali,

— "Altın ve gümüşten verilecek sadaka ve zekâtıdır" diye cevap verdi. Sonra,

— وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ "*Yerden sizin intifanız için çıkardığımızdan da zekât veriniz*"²³¹ kavl-i şerifi ile maksudu ilâhî nedir?" diye sordum. Ali Murtaza,

— "Hububat ve hurma gibi kendisinden zekât verilmesi matlup olan mahsûlât-ı arzıyyedir" diye cevap verdi.

Ebû Bekir el-Hüzelî'nin, İbn Sîrîn tarikiyle yine Ubeyde hazretlerinden rivayetine göre Ali radiyallahu anh, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا الْآيَةَ kavlı şerifi, farz olan zekât hakkında nâzil oldu. O sırada hasis ruhlu bazı kimseler hurma devşirildiği sırada hurmanın iyilerini bir tarafa ayırırlar, zekât âmili gelince ona engin kısmından verirlerdi. Bu fenâ itiyat, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ "*Zekâtınızı malınızın aşağı nevinden vermeye kalkışmayınız!*" buyurularak nehyedildi, demiştir.

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بُعِثَ إِلَى نُسَيْبَةَ الْأَنْصَارِيَّةِ بِشَاةٍ فَأَرْسَلَتْ إِلَى عَائِشَةَ مِنْهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ فَقُلْتُ لَا إِلَّا مَا أَرْسَلَتْ بِهِ نُسَيْبَةُ مِنْ تِلْكَ الشَّاةِ فَقَالَ هَاتِ فَقَدْ بَلَغَتْ مَحَلَّهَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye, (Ensârî Nüseybe) radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet

228 {HM25243 İbn Hanbel, VI, 104.}

229 Ubeyde hazretleri İbn Amr el-Selmânî'dir. Hazret-i Ali, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümâdan rivayet eder; kendisinden de Şa'bî, İbn Sîrîn rivayet etmiştir. İbn Uyeyne, "İlimde, kazâda Ubeyde meşhur Kâdî Süreyh'e müvazî bir pâyede idi" demiştir. Ebû Müshir sâhib-i tercemenin 72, Tirmizî 73 tarihinde vefat ettiğini rivayet etmişlerdir (*Hulâsa*, s. 117).

230 el-Bakara, 2/267.

231 el-Bakara, 2/267.

edilmiştir: Ensârî Nüseybe’ye (yani bana sadaka malından) bir koyun gönderilmişti. Nüseybe de bu koyunun etinden (bir parça) Âişe’ye göndermişti. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gelip),

— “Yanınızda (yiyecek) bir şey var mı?” diye sordu. (Hazret-i Âişe diyor ki): “Bende bir şey yoktur. Yalnız Nüseybe’nin şu sadaka koyunundan (bana) gönderdiği bir parça et vardır” dedim. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm da,

— “Haydi getir! Zekât yerine ulaşmıştır.” buyurdu. {B1446 Buhârî, Zekât, 31.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî buradan başka *Sahîh*’inin yine “Zekât” ve “Hibe” bahislerinde zikretmiştir. Müslim de “Zekât” bahsinde rivayet eder. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki unvân-ı bâbı “Zekât ve sadakadan ne miktar verilir? Bir zekâtlık koyun tamamen bir fakire verilirse hükmü nedir?” suretindedir. Sualin birinci kısmının cevabı esnâf-ı zekâttan müstefâd olup bunlardan her biri “Kitâbü’z-Zekât”ın müteaddit bablarında bildirilmiştir. Buhârî bu mâlûmatın hâfızalarda mevcudiyetine itimat ederek buna dair bu babda hiçbir hadis sevketmemiştir. Bu tarz-ı hareket Buhârî tarafından *Sahîh*’inin birçok yerinde ihtiyar edilmiştir. Bu unvan ile Buhârî burada şâri’ tarafından tansîs edilen zekât miktarından tenzil ve tenkis câiz olmadığına işaret etmek istemiştir ki, bu da o bablarda bilinmişti. Sadaka-i mendûbenin miktarına gelince, bu, bir miktar ile takdir ve tahdit edilmemiştir. Çünkü sadaka, ihsandır; onu veren de muhsindir. وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ²³²

Buhârî bu unvanın ikinci kısmı ile, bir zekât koyununun kâmil ve tamamen bir fakire verilmesinin cevazına işaret etmiştir. Çünkü şâri’ tarafından koyun zekâtının parçalanmadan bir fakire tam ve kâmil olarak verilmesi tansîs ve tesbit edilmiştir. Binaenaleyh bir zekâtlık koyunun kesilip etinin parçalanarak birkaç fakire verilmesi câiz değildir. Sadaka olan koyun ise tamamen bir fakire verilebileceği gibi parçalanıp fukaraya tevzi edilmesi de câizdir.

Râvi Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın terceme-i hâlini 625 numara ile tercümesi geçen hadîs-i şerifin izahında bildirmiştik. Mevzubahsimiz olan hadisin râvisi Ümmü Atıyye olduğuna göre, hadisin sevki gaib sîgasıyla değil, mütekellim sîgasıyla olmalı idi. Gönderen de Resûl-i Ekrem olmakla bu da tasrih edilerek ve böyle mütekellim sîgasıyla sevke devam edilmeli idi. Müslim’in *Sahîh*’indeki Hâlid’den gelen bervech-i âtî rivayeti böyle mütekellim sîgasıyladır ve daha vâzıhtır.

Ümmü Atıyye demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana zekâtlık bir koyun göndermişti. Ben de bunun etinden bir parça Âişe'ye gönderdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Âişe'nin yanına geldiğinde, “Yanında yiyecek bir şey var mıdır?” diye sormuş. O da, “Hayır, bir şey yoktur. Yalnız sizin Nüseybe'ye gönderdiğiniz koyunun etinden bize gönderdiği bir parça et vardır” demiş. Resûl-i Ekrem, “Getiriniz! O zekât yerine ulaşmıştır” buyurmuştur.²³³

Resûl-i Ekrem efendimiz ne kendileri zekât malından yerlerdi, ne de ailesine yedirirlerdi. Haramdı. Fakat zekât Ümmü Atıyye'nin mülkiyetine geçtikten sonra Hazret-i Âişe'ye gönderildiğinden bahsolunan etin mahiyeti değişiyordu, hediye oluyordu. Hediyeyi ise yiyebilirlerdi. “Zekât yerine ulaşmıştır” edebî vecizesiyle bu hakikat-i şer'iyeye ifade buyurulmuş oluyor.

Ümmü Atıyye radiyallahu anhânın uzun bir terceme-i hâli için 625 numaralı hadisin haşiyesine bakınız.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتُ مَخَاضٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ بِنْتُ لُبُونٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عِشْرِينَ ذَرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ بِنْتُ مَخَاضٍ عَلَى وَجْهِهَا وَعِنْدَهُ ابْنُ لُبُونٍ فَإِنَّهُ يُقْبَلُ مِنْهُ وَلَيْسَ مَعَهُ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh: Enes b. Mâlik'e (zekât âmili tayin ettiğinde) Allah'ın, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (alınmasını) emrettiği (miktarı mübeyyin) bir mektup vermişti (ki ahkâm-ı âtiye bu muharrerat cümlesindendir):

Kimin zekâtı ki, bir yaşını doldurmuş bir dişi deveye bâliğ olursa ve mal sahibinin yanında bu sıfatta deve bulunmaz da yanında iki yaşında bir dişi deve bulunursa, mal sahibinden zekât olarak bu hayvan kabul edilir de sâî, (yaş farkını telâfi için) mal sahibine ya 20 dirhem, yahut iki koyun verir. Sâhib-i mal indinde bir yaşında bir dişi deve bulunmaz da iki yaşında erkek deve bulunursa, bu da o kimseden zekât olarak kabul edilir. Fakat fark olarak bir şey verilmez. {B1448 Buhârî, Zekât, 33}

23 3 عن أم عطية قالت بعث إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بشاة من الصدقة فبعثت إلى عائشة منها شيء فلما جاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى عائشة فقال هل عندكم شيء؟ فقالت لا إلا أن نسبية بعثت إلينا من الشاة التي بعثتهم بها إليها قال إنها قد بلغت محلها. {M2490 Muslim, Zekât, 174.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Sâhib-i *Telvîh* bu hadisi Buhârî'nin bir isnad ile *Sahîh*'inin on yerinde zikrettiğini bildiriyor. Hâfız Mizzî²³⁴ de "Zekât" bahsinin altı yerinde, bundan başka "Humus", "Şirket", "Libâs", "Terk-i Hiyele" bahislerinde rivayet ettiğini haber veriyor ki bu da on eder. Ebû Dâvûd da "Kitâbü'z-Zekât"ta tahrîc etmiştir ve şöyledir: Hammâd b. Seleme demiştir ki: Enes b. Mâlik'in hafîdi ve Abdullah b. Enes'in oğlu Sümâme'den bir kitap aldım. Bu kitabı Ebû Bekir'in Enes b. Mâlik'e yazdığını iddia ediyordu. Bu mektubu Ebû Bekir, Enes'i Yemen'e gönderirken yazmış ve Resûlullah'ın hâtemi ile mühürleyip tasdik etmişti. هذه فريضة الصدقة "Bu kitap zekât farîzasına dairedir" cümlesiyle başlıyordu diye baştanbaşa bu uzun mektûbu rivayet etti.

Bu zekât hadisini Nesâî ile İbn Mâce de "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Fakat bunların rivayetinde Ebû Dâvûd'un rivayetindeki hâtem kıssası yoktur. Bu hadisi Buhârî "Zekât"ta arzın yani mansûsun-aleyh kıymetinde bir metân verilmesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikreder.

MÂNALAR

Arz "ayn"ın fethi "râ"nın sükûnu ile eşyanın kıymetini tayin eden dinardan, dirhemden başka metâa denilir. "Ayn"ın fethi ile "araz" da az olsun, çok olsun insana ârız olan hutâm-ı dünyâya denir ve mutlak mal demektir. Nasıl ki, الدنيا عرض حاضر يأكل منها البر والفاجر "Dünya hazır bir lokmadır, ondan insanların iyisi de yer, kötüsü de"²³⁵ denilmiştir. Binaenaleyh arz ile araz arasında umum ve husûs-ı mutlak vardır. Arz hâstır, araz âmdır. Her arz, arazdır. Fakat aksi sahîh değildir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz ليس الغنى عن كثرة العرض "Zenginlik, mal ve metân çokluğundan vücut bulur değildir. Belki gınâ insanın nefsinde müesses bir hazinedir, bir hâlet-i rûhiyedir" buyurmuştur.²³⁶ Mala araz denilmesi, sahibine sonradan geldiğinden dolayıdır. Bir an ârız, sonra da zâil olur. Ebû Zeyd, Esmâî, Ebû Ubeyd gibi eimme-i lugat bu iki kelime arasında daha birtakım farklar da bildirmişlerdir.

"mîm"ın fethi ile bir yaşını doldurup ikisine dahil olan ve anası hâmil olmak istidadında bulunan deve nevine denir. Erkeğine de ابن مخاض derler. Mâhiz "hâmil" demektir. Anası hâmil olup da doğurunca evvelki yavruya, dişi olursa Araplar "bint lebûn", erkek olursa "ibn lebûn" derler. Lisanımızda koyunun her yaşta kuzu, toklu, şişek, öveç gibi adlarla anıldığı gibi Araplar arasında da, deve her yaşta, hatta dişisine, erkeğine ayrı ayrı birer nam verilmiştir. Deve Arap'ın en kıymetli malı olduğu için her yaşa ait ada ehemmiyet verilirdi. Bu bahse ait hususi kitaplar yazılmıştır.

234 بالكسر والتشديد إلى مرة قرية بدمشق [لب الباب]

235 {MK7158 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 288.}

236 {B6446 Buhârî, Rikâk, 15; HM9716 İbn Hanbel, II, 444.}

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hükümlerden en mühimi zekâtın aynen verildiği gibi takvim edilerek bedelen de verilmesinin cevazıdır ve bu, eimme-i Hanefiyye'nin mezhebidir. Bu sebeple İbn Reşîd: Buhârî, Hanefîler'e kesretle muhalefet ettiği halde burada, zekâtın kıymeti meselesinde muvafakat etmiştir. Maamafih Buhârî'nin bu muvafakati delilin sevkiyledir, diyor.

Bu hususta Hanefîler'in istinat ve İmam Buhârî'nin iltizam ederek *Sahîh*'inde ve bu babın unvanında ta'likan rivayet ettiği deliller şunlardır:

I) Yemen imamı Tâvûs'un Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayetine göre, Hazret-i Muâz Yemen'e vardığında Yemen halkına karşı, "Yemenliler! Elbise, hamîs, lebîs denilen metâi, arpa ve züre yerine zekât olarak getiriniz! Bu mübadele, size suhûlet bahşeder. Medine'deki ashâb-ı Nebî aleyhisselâma da hayırlıdır, menfaatlidir"²³⁷ suretinde bir tamim neşretmiştir. Bu rivayet zekâtın kıymetle verilebilmesinde nasdır.

İTİRAZLAR VE CEVAPLAR. Hanefîler'e muhalif olan diğer fukaha bu haber mürseldir, diye itiraz etmişlerdir. Fakat haber-i mürsel, Hanefîler'e göre hüccettir. Mürsil-i sika olmak şartıyla şâyân-ı ihticâcdır, diye cevap verilir. Hususiyle Buhârî gibi ehl-i rivâyetin alemdarı olan yüksek bir imamın bu haberi ihticâc için rivayet etmesi bu haberin müstesna kuvvet ve sıhhatini ifade eder.

Bazı müterizler de bu haberdeki sadaka ile, farz olan zekât değil cizye maksuttur. Cizye, ar ü hayâyı mûcip bir vergi olduğundan zekât ile tabir edilmiştir, demişler ve hadisten cizye olduğuna delâlet edebilecek kelime aramaya çalışmışlardır. Halbuki bu haberdeki sadakanın zekât olduğuna delâlet eder birçok delil, şâhid vardır:

1. Muâz hazretleri bu libas ve metâların arpa ve züre ile tebdilini teklif ediyordu. Böyle bir mübadele ise bi'l-icmâ' cizyede vâcip değildir. **2.** Mansûsun aleyh olan sadaka lafzıdır. Cizye lafzı tezlîle delâlet ettiğinden cizyeye sadaka demek katiyen câiz değildir. **3.** Bu haberin baş tarafında Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'i zekât âmili ve âmiri olarak Yemen'e gönderdiği musarrahtır. Hazret-i Muâz'ın bu takas muamelesi, şüphesiz ki zekâta ait bir muameledir ve taraf-ı Peygamberî'den meb'us ve memur olduğu vazifeyi ifadan ibarettir ki, zekâttır. Şu halde zekât, cizye mânasına nasıl hamlolunur? **4.** Hazret-i Muâz bu tamimi ile Yemen müslümanlarına hitap ediyor, bu mahsup muamelesinin kendileri için kolaylık, Medine'deki ashâb-ı kirâm için de hayırlı ve menfaatli bir iş olacağını bildiriyordu. Muhatap olan Yemenliler müslüman olmasalardı, kendilerine böyle hitap

237 قال طاووس قال معاذ رضي الله عنه لأهل اليمن اتوني بعرض ثياب خميس أو لبيس في الصدقة مكان الشعير والذرة. أهون عليكم وخير لأصحاب النبي صلى الله عليه وسلم بالمدينة. {B1448 Buhârî, Zekât, 33.}

Hamîs. Şârih Kirmânî ile *Kâmus* sâhibinin beyanlarına göre hamîs, dört köşeli ve iki tarafı damgalı siyah abâdır. Vaktiyle Yemen'in mâruf elbiselerindenmiş. Eimme-i lugattan Ebû Amr bu kelimeyi sîn ile zabtetmiş ve Yemen'de bunun mûcidi olan melikin ismidir, demiştir. *Mecmau'l-garâib*'de de bu suretle bildiriliyor. Tûli de 5 zirâ imiş.

Lebîs de giyilmiş ve kullanılmış elbisedir. Siyâb da bu ikisinden eam bir lafızdır. **Züre** "zâl"ın zammı ile hububattandır.

edilmezdi. Çünkü müşrik oldukları farzedildiğine göre bunlar, Medine müslümanlarının muhacirîn ve ensarın hayr ü menfaatlerini istemezlerdi ve böyle bir hitabın kendileri üzerinde müessir olmayacağı tabii idi.

Hanefîler'e karşı en çok dermeyan edilen bir itiraz da kıymetle zekât almak Muâz'ın hususi bir ictihadıdır, nasıl ihticâc edilebilir, sözüdür. Buna da şöyle cevap verilmiştir:

Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayatında ashaptan herhangi birine mezhep nisbet edilmesi doğru değildir. Sonra Yemen gibi geniş bir kıtaya Muâz gibi en yüksek bir ilmî ve içtimâî seviyede olan bir zatı göndermişti. Giderken Resûl-i Ekrem tarafından kendisine malî ve adlî mesâilin ahkâm-ı esâsiyyesi şöyle dursun, teferruatına kadar her ciheti tâlim ve beyan edilmiş olması kabul edilmelidir. Ufak bir kabile teşekkülünün bile vergi işlerini kendilerine göre kabile reisinin kurduğu bir cibâyet sistemi vardır. Her emri vahy-i ilâhîye müstenit olan Resûl-i Ekrem'in zekât işinin böyle ümmühât-ı ahkâmını Muâz b. Cebel'in zatî ictihadına bırakmış olmasını kabul etmek büyük bir hatadır. Bir de Muâz gibi helâl ve haramı ashop arasında en ziyade müdrik bir seviyede bulunan bir zatın bu babda kendi ictihadiyla hareket ettiğini kabul etmek de ayrı bir hatadır.

II) Tercümesi 729 numara ile gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde şöyle rivayet edilmiştir: Resûl-i Ekrem müslümanlara zekât vermelerini emredip cibâyet için memurlar tayin etmişti. Bunlardan birisi gelip,

— “Yâ Resûlellah! İbn Cemîl, Hâlid b. Velîd, Abbas b. Abdülmuttalib zekât vermedi {diye} şikâyet etmekleri üzerine Resûl-i Ekrem cevaben,

— “İbn Cemîl'in zekâtтан imtina etmesi hiç doğru değildir. Bu adam fakirdi. Cenâb-ı Hak ve resulü ganimet malından kendisini iğnâ etti. Hâlid'e gelince, Hâlid, zırhlarını cihad yolunda kullanmaya vakf ü tahsis ve bu harp levâzımını fîsebilillâh ihzâr etmiştir. Zekât istemekle Hâlid'e zulmetmiş oluyorsunuz. Abbas b. Abdülmuttalib ise Resûlullah'ın amcasıdır. Semâhatte babasının bir nazîridir. Abbas zekâtı vermiştir. Mürüvvet olarak bir misli de fazla vermiştir, buyurmuş.²³⁸ İbn Uteybe'den gelen bir rivayete göre Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer'i sadakasını tahsil için amcasına göndermiş. Mesele tahkik edilmiş. Halbuki beytûlmâlîn müzâyekasına mebnî Hazret-i Abbas'ın bu seneye ait zekâtı bir sene evvel alınmış olduğu anlaşılmıştır.²³⁹

İşte bu hadis de zekâtta kıymetin ihracı ve edası câiz olduğuna dair Hanefîler'in ikinci bir delilidir. İmam Buhârî de bununla istidlâl ederek burada rivayet etmiştir. Sûret-i istidlâlî de şöyledir: Zekât âmilleri Hâlid b. Velîd'in zırhlarını vesair levâzım-ı harbiyyesini ticaret malı gibi zekâta tâbidir zannederek bunların kıymetinin zekâtını talep etmişlerdi. Demek ki kıymeti üzerinden zekât alınması, zekât verilmesi câizdir. Fakat taraf-ı risâletten levâzım-ı harbiyyenin zekâta tâbi olmadığı, vakıf olduğu bildirilmiştir.

238 {B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

239 {T679 Tirmizî, Zekât, 37.}

III) Bir bayram günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescid-i saâdette erkeklerden sonra kadınlar tarafına geçmiş, kadınlara da vaaz ederek, “*Kadınlr! Siz de sadaka veriniz*” buyurmuştu (ve farz olan zekâtı, müstehap olan sadakadan ayırmamıştı). Bu emr-i nebevî üzerine kadınlar, küpelerini, sihâb denilen kılâdelerini vermeye başlamışlardı. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm mahall-i sarf itibariyle altını, gümüşü urûz ve emtiadan ayırmamışlardı.”²⁴⁰ Buhârî bu hadisi “İdeyn” bahsinde İbn Abbas ile Câbir b. Abdullah radıyallahu anhtan mevsûlen ve daha uzunca bir metin ile rivayet etmiştir. “Kitâbü’l-İlim”deki İbn Abbas’tan mevsûlen üçüncü bir rivayeti daha vardır ki bunun tercümesi 84. numara ile geçmiştir. Tercümede büyük geyme içindeki yazılar Buhârî’nin sözüdür. Kıymet üzerinden urûz ve emtia ile zekât verilmesine bu hadis ile sûret-i istidlâli göstermek üzere dercedilmiştir: Şöyle ki Resûl-i Ekrem farz olan zekât ile sadakayı ayırmaksızın mutlak olarak kadınlara, “*Sadaka veriniz!*” buyurmuşlardı. Kadınlar da küpeleri, yüzükleri ile imalinde altın, gümüş gibi madeniyat karışmamış olan ve sihâb denilen gerdanlıklarını Resûlullah’a vermişlerdi. Resûl-i Ekrem de altını, gümüşü urûz ve emtiadan ayırt etmeyerek kabul buyurmuşlardı ki işte bu fi’l-i nebevî kıymeten zekât vermenin cevazını ve aynen vermekten hiç farkı olmadığını gösterir.

Gördük ki hadisin asıl medâr-ı istidlâl olan noktası sihâb kelimesidir. Bu kelimenin mânasını *Kâmus* mütercimi Âsım Molla hadis şârihlerinden daha vâzih olarak şöyle bildirmiştir: Kitap vezninde olan bu sihâb kelimesi Arap kadınlarına mahsus bir nevi kılâdedir ki (gerdanlık), “sük” tâbir olunan güzel bir koku mürekkebatı ile karanfilden düzerler. Onda cevâhir (ve madeniyata) müteallik nesne yoktur. Cem’i kütüb vezninde sühüb gelir.

Bu hadîs-i şeriften şunu da anlıyoruz ki Resûl-i Ekrem efendimiz farz olan zekâtın mahall-i sarfı ile müstehap olan sadakanın mahall-i sarfını ayırmamışlardır. Çünkü her iki ibadetle maksut olan, rıza ve takarrüptür. Masrûfun ileyh ise fakirdir, muhtaçtır.

IV) Şimdi Hanefîler’le İmam Buhârî’nin dördüncü bir delili olarak tercüme ve izahı sadedinde bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisi geliyor. Yukarıda sâhib-i *Telvîh*’ten naklen bildirdiğimiz veçhile Buhârî bu Enes hadisini bir isnad ile ve parça parça olarak *Sahîh*’inin on yerinde zikretmiş ve pek yüksek bir ehemmiyet atfetmiştir.

Bu hadîs-i şerif ile sûret-i istidlâl de şöyledir: Hadiste denilmiştir ki, develerinin zekâtını verecek olan bir sâhib-i malın bir yaşında bir dişi deve vermesi icap edip de kendisinin bu vasıfta dişi devesi bulunmayıp iki yaşında dişi devesi olur ve sâhib-i mal bunu vermek isterse, zekât memuru onu kabul eder. Fakat memur aradaki bu yaş farkını telâfi etmek için sâhib-i mala ya 20 dirhem yahut iki koyun iade eder.²⁴¹ Örf-i muhaddisîn ve fukahada buna جبران “iki telâfi yolu” denilmiştir.

240 {B964 Buhârî, İdeyn, 8.}

241 {B1453 Buhârî, Zekât, 37.}

Bu iki telâfi yolundan birisini ihtiyar etmek sâhib-i malın mı, yoksa zekât memurunun mu hakkıdır? *Tavzîh*'te, "Bu hak bize göre 'dâfi'e yani hangi taraf telâfi için kıymet farkı verecekse ona aittir" denilmiş. Bazıları da sûret-i mutlakada zekât memuruna aittir, hukûk-ı fukarâyı o daha iyi gözetir demişlerdir.

Sâhib-i *Hidâye*, "İmam Ebû Yûsuf'a göre, bir yaşında bir deve zekât verecek olan sâhib-i malın bu vasıfta devesi bulunmazsa iki yaşında bir erkek deve verir" dediğini, İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel'in de mezhepleri böyle olduğunu, İmam Ebû Hanîfe'ye göre, yalnız kıymet takdiriyle zekât câiz olduğunu haber veriyor. *el-Mebsût*'ta da Ebû Yûsuf mezhebi ihtiyar edilmiştir. Şemsüleimme iki telâfi yolundan birisini ihtiyarın mükellefe ait olduğu da müdafaa edilmektedir. *Bedâi'*de İmam Muhammed'in asıldaki, hakk-ı tercih saîye aittir, dilerse vâcibin kıymetini, dilerse aşağı sinde bir hayvan alır üst tarafını tamamlar. Sâhib-i *Bedâi'* bazı fukahanın da bu hıyârın sâhib-i mala ait olduğunu beyan ve tafsil ediyor.

HULÂSA. Zekâtta def-i kıymet biz Hanevîler'e göre câizdir. Bundan başka def-i kıymet sadaka-i fıtrda, öşürde, haraçta, nezirde de câridir. Ömer, Abdullah b. Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Muâz b. Cebel radiyallahu anhumün mezhepleri de böyledir. Tâvûs'un mezhebi de bundan ibaret olduğunu Buhârî'den öğrendik. Sevrî'nin ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir. Altın ve gümüş yerine mal, metâ vermek câiz olduğunu Eşheb tasrih etmiştir. Turtûşî de, "Zekâtta kıymetin ihracı câiz olduğu kavli, akvâl-i Mâlikiyye'nin en açık olanıdır" demiş ve "Gümüş yerine altın, altın yerine gümüş zekât vermek câiz olduğunda fukahamızın icmâi vardır" sözlerini ilâve etmiştir. İbn Habîb de fukara için faydayı mûcip olursa câizdir, hükmünde bulunmuştur.

İmam Şâfiî ile İmam Mâlik ve Dâvûd ez-Zâhirî kıymet tarikiyle zekât verilmesini tecviz etmemişlerdir. Şâfiî kitaplarında delil olarak en ziyade *شاة شاة* "Kırk koyunda bir koyun zekât vâcibtir"²⁴² hadisiyle ihticâc ediliyor. Bu hadîs-i şerif, Kitâbullah'ta vârit olan, *أَتُوا الزَّكَاةَ* "Zekât veriniz!"²⁴³ emr-i mücmelini beyan ve izahtan ibarettir. Binaenaleyh bu emr-i mücmel ile beyanı birlikte, *أَتُوا الزَّكَاةَ مِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ شاة شاة* "Kırk koyundan bir koyunu zekât veriniz" demek olur. Binaenaleyh bu nas ile bir koyun fakir için bir haktır.

Buna cevaben *el-Mebsût*'ta deniliyor ki: *خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً* "Zenginlerin mallarından zekât al!"²⁴⁴ kavli-i şerifi ile zekât olarak mal alınması tansîs buyurulmuştur. Resûlullah'ın beyanına gelince bu, mevâşî sahiplerine sühûlet olmak üzere vârit olmuştur. Yoksa "Kırk koyunda bir koyun" vâcibi takyid için zikredilmemiştir. Sürü sahipleri mandıralarda imrâr-ı hayat ettiklerinden yanlarında her zaman nakit bulunamaz. Elleriindeki koyunla zekât vermeleri ashâb-ı mevâşî için çok kolaydır. Binaenaleyh "Kırk koyunda bir koyun" kavli teshîlen vârit olmuştur.

242 {D1572 Ebû Dâvûd, Zekât, 5.}

243 {el-Bakara, 2/110.}

244 {et-Tevbe, 9/103.}

BİR MÜHİMME. İzahı hayli uzamış olan Enes b. Mâlik hadisi ilm-i rivâyet müntesipleri için medâr-ı sühûlet bir hükmü de muhtevîdir. Şöyle ki: Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhnın Enes b. Mâlik hazretlerine, Allah'ın resulüne emrettiği ahkâm-ı zekâtı muhtevî bir kitap vermesi, hadiste kitâbetle rivayetin cevazını ifade eder. İmam Mâlik'ten bu babda müsbet, menfî iki re'y nakledilmiştir. Birincisi şöyledir: İmam Mâlik'e, "Bir kimseye, bir hadis âlimi, 'Şu benim kitabımdır, bunu al, bundaki hadisleri rivayet et!' diye icâzet verse, sahih ve câiz midir?" diye sorulmuş. O da cevaben, "Câiz olur zannetmem ve ben kitâbetle icâzeti hoşlanmam" demiş.

Müsbet rivayet de şöyledir: İmam Mâlik hazretleri İbn Şihâb ez-Zührî'nin hadislerinden, Yahyâ b. Saîd'e 100 hadis yazdım. İbn Saîd bu kitabı benden ahz ü tahammül eyledi ve bunları bana okumadı, demiştir. Bu sözü de tecviz ettiğine delâlet ediyor. Kitâbeti İbn Vehb ve başkaları da câizdir, demişlerdir.

Esas itibariyle kitâbet, ehâdîs-i şerifeyi ahz ü tahammül tariklerinden biridir. Bunda şeyh, mesmûat ve mâlûmatından bir ve daha ziyade hadisi huzurundaki bir tâlibe yazıp veya yazdırıp vermesidir. Yanında değil, diyâr-ı âherde ise oraya göndermesidir. *Buhârî*'de ve diğer hadis kitaplarında tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden kitâbete müstenit olarak nakil ve rivayet edilen birçok âsâr vardır. Bu rivayetlerin hepsi de eimme-i hadîşçe "*müsned-i mevsûl*" addedilmiştir. Cumhura göre, kitâbetle rivayet sahihtir. Resûl-i Ekrem'in ahkâmı mutazammın valilere, kumandanlara, bâhusus zekât âmillerine yazdıkları emirnâmeler, bu kavlin sıhhatine şahittir. Enes b. Mâlik hadisi de cevaza delâlet eden bir hüccettir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ الْتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَلَا يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ وَلَا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْمَعٍ خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir radiyallahu anhn Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in takdir buyurduğu zekât miktarına dair Enes b. Mâlik'e yazdığı bir mektubunda, zekât (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik (zekât malı) bir araya toplanmaz, müctemi' bulunanların arası da tefrik edilmez. {B1450 Buhârî, Zekât, 34.}

İZAHİ

Şârih-i *Buhârî* Hattâbî metn-i hadisteki "farz"dan vücûb-i şer'î mânası değil, takdir mânası maksuttur, diyor. Zekâtın vücûbu, nass-ı Kur'ân ile bildirilip miktarının tayini Resûl-i Ekrem'e bırakılmıştı. Bu sebeple biz de farzı takdir ile tercüme ettik.

Bu hadîs-i şerifte zekâtın lüzumundan veya sukutundan, aynı zamanda artmasından veya eksilmesinden korktuğu bildirilen kimdir? Zekât memuru mu, yoksa mal sahibi mi, yoksa her ikisi de mi? Bu cihet hadiste bildirilmemiştir. Fakat her iki taraf için de böyle bir endişe vardır. Zekât âmili, zekâtın sukutundan veya eksilmesinden çekinir. Mal sahibi de zekâtın lüzumundan veya artmasından korkar. Bu korkuyu hak düşüncesi değil, kayd-i menfaat tevli'd eder. Binaenaleyh hadîs-i şerifte iki vecîze-i edebîyye ve ilmiyye halinde zikredilen cem'-i müteferrik ile tefrîk-i müctemi', hem zekât âmiline hem de mal sahibine müteveccih olmak üzere nehyedilmiş olabilir. Bu cihetle ulemâ bu hadisin tevcihinde ihtilâf etmiştir.

Ali el-Kârî *Mışkât Şerhi Mirkât*'ta, bu iki vecizenin ifade ettiği nehiy hükmünü misallerle şöyle izah ediyor: Bazı ulemâmız demiştir ki: Müteferrik emvâl-i zekâtı cemetmekten zekât âmiline teveccüh eden nehiy: İki kimseye ait olan kırk koyunu zekât almak maksadıyla cemetmesi gibidir. Âmilin toplu bir zekât malını tefrik etmesi de: Bir kimsenin malı olan 120 koyunu kırkar kırkar ayırıp üç zekât istemesi gibidir. Halbuki bu yolda zekât şer'an matlup değildir. Bu sebeple zekât memuru birinci misaldeki cem' ile ikinci misaldeki tefrikten nehyedilmiştir. Zekât memuruna nazaran müteferrikin cem'i ile müctemi'in tefriki hakkındaki nehiy, İmam Ebû Hanîfe hazretleri tarafından böyle iki şekilde tasvir edilmiştir.

Bu nehyin mal sahibine teveccüh eden kısmının tasviri de şöyledir: Müteferrikin cem'i: Kırk koyun sahibi bir kimsenin, yine kırk koyuna mâlik diğer birisiyle bu müteferrik iki sürüyü sayım zamanı birleştirerek iki koyun yerine bir koyun zekât vermek istemeleri gibidir. Müctemi'in tefriki de: Mahlût ve müşterek yirmişer koyun sahibi olan iki kişinin zekât âmiline karşı bu müctemi' bir sürüyü sayım zamanı ikiye ayırmaları ve zekâtın sukutuna bâis olmaları gibidir. Bu hareket de beytûlmâli ızrârdan başka bir şey değildir, menhîdir. Bu tasvir de İmam Şâfiî'nindir. İmâm-ı müşârûn ileyh hadisteki hitabı, sâîye sarfetmiştir.

İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'nda gerek cem'-i müteferrikin gerek tefrîk-i müctemi'in tasvirine dair irat ettiği misallerde ise hem mal sahipleri hem de zekât âmilleri istihdaf edilmiştir. Bunlarda aynı misaller olduğu için tekrarından sarfınazar ettik.

Begavî, *Şerhu's-sünne*'sinde²⁴⁵ hadîs-i şerifteki nehiy hem mal sahibine hem de zekât âmiline müteveccihdir. Bunların her ikisi de hem cem'dir hem de tefriktir, menhîdir, demiştir.

245 *Şerhu's-sünne*, hadis ilimlerine dair yazılan en kadim ve en mühim eserlerden birisidir. Ehâdis-i şerifenin rivayetinde, müşkülâtını halletmek hususunda, garîbini tefsir ve ahkâmını beyanda, fıkha ait hususatta, ulemânın, ihtilâfını beyanda emsalsiz bir eserdir. Müellifi İmam Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî merhum, *Şerhu's-sünne*'nin telif ve tahririnde eimme-i Selef'in akvâl ve ictihadlarını iltizam etmiş ve mablûb, mevzû, meçhul olan haberleri almaktan içtinap eylemiştir.

Birçok meşhur âlim tarafından bu muazzam eser ihtisar edilmiştir. Urmevî'nin Karâfî'nin, İskâfî'nin, Vâsıtî'nin muhtasarlari bu cümledendir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 493). {*Keşfü'z-zunûn*'un elimizdeki baskısında

Tîbî de Kādî İyâz tarafından dört surette tasvir edildiğini bildiriyor ki, yukarıdaki misallerin daha vâzih birer sureti olduğundan bunları da zikrediyoruz:

1. SURET. Birisinin kırk koyunu bulunur. Bu sürüyü diğer kırk koyundan ibaret olan bir başkasının sürüsüyle karıştırarak iki sürü bir sürü haline konulur. İki koyun zekât verilecek iken bir koyun verilir. İşte bu müteferriki cemetmektir. Sâhib-i mal bundan nehyedilmiştir.

2. SURET. Birisinin yirmi koyunu bulunur. Bu koyunlar diğer birisinin yirmi koyunu ile karıştırılarak bütün sene boyu muhtelit bir sürü halinde idare edilmişken zekât memuruna karşı zekât vermemek maksadıyla bunları ayırmak müctemi-i tefriktir. Sâhib-i mal bundan da nehyedilmiştir.

3. SURET. Birisinin 120 mevcutlu bir koyun sürüsü bulunuyor. Zekât memuru geldiğinde bunları kırkar kırkar ayırır, üç zekât almak ister. Halbuki bir zekât icap ederdi. İşte bu da müctemi-i tefriktir. Zekât memuru bundan nehyedilmiştir.

4. SURET. Birisinin yirmi koyunu, diğer birisinin de ayrı yirmi koyunu bulunuyor. Bir arada yayılmadıkları ve hiçbirinden zekât lâzım olmadığı halde zekât memurunun bunları birleştirmesi ve bir koyun zekât istemesi gibidir. Bu da müteferrik-i cem'idir. Zekât memuru bundan da nehyedilmiştir.

1 ve 2. suret, sâhib-i malın harekâtını nazarıdikkate alan fukahânın kavlidir. 3 ve 4. suretler de zekât memurunun sâhib-i mala karşı tecavüzünü nehye nasbınazar eden fukahânın ve Süfyân es-Sevrî ile İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadlarıdır. Süfyân es-Sevrî de, Ebû Hanîfe de zekât hesabında halâtaya yani müteferrik-i cem'e taraftar olmamışlardır.

HULÂSA. Hadisteki nehiy, üzerine vâcip olan zekât hakkını ıskat için hile irtikâbından nehiydir. Nehiy ile istihdaf edilen gaye bu olduğu için fıkıh kitaplarının birçok babında bu hadisin bahsi geçer ve böyle hilenin hürmet veya kerahetinden bahsedilir. Esas itibariyle hukûk-ı fukarâyı ıskata mâtuf olan her şey o babdaki fukahânın ihtilâfına göre ya haramdır yahut mekruhtur. Havl tamam olmazdan evvel malını oğluna hibe ve temlik eden kimse- nin hilesi de bu fena hareketlerden birisidir.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَا كَانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ
فَأَمَّهُمَا يَتَرَا جَعَانِ بَيْنَهُمَا بِالسَّوِيَّةِ.

“Karâfi” kaydının, hayatının ileriki dönemlerinde Mısır’a yerleşen Sirâcuddîn Mahmud b. Ebî Bekr el-Urmevî’nin sonraki nisbesi olarak söylendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca “İskâfî” isimli bir muhtasar müellifinin kaydedilmediği görülmektedir. (Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 1040.) Bu ismin, eserde zikredilen el-Lâlekâî kaydının tashifi olması muhtemeldir.}

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ebû Bekir radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in takdir buyurduğu zekât miktarına dair Enes'e (şunu da) yazmıştır: Herhangi iki halîtadan müteşekkil müşterek bir sürünün zekâtı hususunda bu halîta, (şirket) sahipleri aralarında ber-mûcib-i adâlet yekdiğerine müracaat ederler. {B1451 Buhârî, Zekât, 35.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Enes hadisinin Buhârî tarafından tefrik edilerek ayrı ayrı “Zekât” bahsinin altı yerinde zikredildiğini yukarıda bildirmiştik. Şimdi tercüme ettiğimiz de ayrılan parçaların üçüncü bir parçasıdır. Birincisi, zekâtta “arz” a yani zekât olarak mansûsun aleyhin kıymetinde bir malın verilmesi câiz olduğuna dairdi. İkincisi, bundan evvelki hadiste müteferrikin cem'ini, mecmûun tefrikini nehye dairdi. Üçüncü parça da budur. Dördüncüsü de bir hadis sonra 719 numara ile tercüme ettiğimiz kısımdır. Beşincisi, zekât-i ganem, altıncısı da zekât olarak zayıf alınmayacağına dair tembihi muhtevî olan fıkradır. Bu hadisi “Humus”, “Şirket”, “Libâs”, “Terk-i Hiyel” bahislerinde de zikretmiş olduğundan Enes hadisini Buhârî, *Sahîh*'inin on yerinde parça parça rivayet etmiş bulunuyor.

MÂNALAR VE HÜKÜMLER

(خليفة) **halîtayn halîtin** tesniyesidir. Bu kelimenin şer'î medlûlünü tayinde fukaha ihtilâf etmiştir. İmam Ebû Hanîfe halît “şerik” demektir, demiş. İbnü'l-Esîr de bunu teyit ediyor ve Resûl-i Ekrem'in bize hitap ettiği şeriat dilinde halîtayn; birbirinden ayırt edilemeyecek bir halde malları birbirine karışan iki şerikten ibarettir, diyor. Binaenaleyh tefriki gayri kabil şekilde birbirine karışmayan mala “halîtayn” denilemez ve bu muhakkaktır. Şerîkeynden her birinin malı yekdiğerinden ayrılabilirdiği surette bu birlikte “hulta” yoktur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, iki şerikten veya fazla şeriklerden hiçbirine hisseleri nisaba bâliğ olmadıkça zekat vâcip değildir. Bunlar müşterek olmadıkları halde ne hükme tâbi iseler, yine haklarında o hal câridir. *el-Mebsût*'taki ve bütün Hanefî kitaplarındaki hüküm de böyledir. Sâdât-ı Hanefiyye, halîtaynda her şerik için hâl-i infirâddaki nisâb-ı kâmil muteberdir. Hultanın zekât hususunda hiç tesiri yoktur. Şirket, ister irs ile, hibe ile, şirâ ve emsali ile teşekkül etmiş şirket-i mülk olsun, ister inân ve mufâvada²⁴⁶ suretiyle tesis edilmiş bir şirket-i akid olsun, müsavidir, demişlerdir.

İbn Münzir bu babda câri olan fukahanın ihtilâflarını âtîdeki misallerle şöyle izah ediyor: İki kimse arasında koyun nisabı olan kırk koyun müşterek olsa bazı fukaha her iki şerike de zekât lâzım gelmez, demişlerdir. İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Ebû Sevr, fukahâ-i Irak, Şerîk b. Abdullah, Hasan b. Hay bu ictihadı iltizam etmişlerdir. İmam Şâfiî, Leys b.

246 Şirket-i inân, ale's-seviye yalnız bir maddeye ait olmak üzere akdedilen şirkettir. Şirket-i mufâvada da, şeriklerin malen, tasarrufan, deynen umumi ve bittesâvî iştiraklerini ifade eden şirkettir.

Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İshak ise ikisine de zekât vâciptir, demişlerdir. Hatta bu şerikler kırk kişi olsalar da birer koyunla iştirak etseler bu kırk kişiye bir koyunun kıymeti nisbetinde zekât lâzım gelir. Yine İbn Münzir ilâveten, birinci yani zekâtın adem-i lüzûmu en sahih ictihaddır, demiştir. Endülüs'ün en meşhur âlimlerinden Turtûşî (Türtüze) de hulta sahih değildir. Yalnız tarafeynden her birinin nisâb-ı kâmile sahip olmaları halinde sahih ve muteber olur, demiştir.

Hulta ve şirkette şu hallere itibar edilir: Çoban, koç, mera, sulak, ağıl, sağan. Binaenaleyh hulta muteber olmak için sevâim-i müştereke bir çobanın idaresinde bulunmalı, koçları bir olmalı, bir meradan otlamalı, bir nehirin bir maslağın, bir kovanın suyunu içmeli, bir ağılda yatmalı, sütleri de bir elden sağılmalıdır. Hatta muhafaza kelpeleri de bir olmalıdır. *el-Müdevvene*'de İmam Mâlik'in ictihadı bu yolda bildirilmiştir. Mâcişûn da, halt sahih olmak için bu şartların eyyâm-ı havlin kâffesinde tahakkuk etmiş olması lâzım değildir, demiş, İbn Kâsım da hultanın sıhhati için kable'l-havl iki ay ihtilâtı kâfi görmüştür. İbn Habîb ise bunu bir aya kadar indirmiştir.

İmam Mâlik, Evzâî, zâhirî fukahâsından Ebü'l-Hasan hulta ve iştirak yalnız mevâşîde muteberdir, demiştir. İmam Şâfiî, kendisince kabul edilen hulta ve şirketin mevâşîde, hububatta, meyvelerde, dirhemlerde ve dinarlarda câri olduğuna hükmetmiştir. İbn Hazm, 200 kişi 200 dirheme müştereken mâlik olsalar, bunlara müştereken beş dirhem zekât vâciptir, demiş. Nevevî de hulta ve şirket muteber olmak için dokuz şart koymuştur ki bunlardan bir kısmını bundan evvel Turtûşî'ye izâfeten bildirmiştik, bunlardan başka şürekânın vücûb-ı zekâta ehil olmalarını, mâl-i müşterekin ba'de'l-halt nisaba bâliğ olmasını da birer şart olarak zikretmiştir. Fakat halt ve iştirakin tahakkuku için bu dermeyan edilen şerâit, ne Kitap ve Sünnet'e, ne de bir sâhib-i kıyâsın re'iyine müstenit olduğunu şârih Aynî'nin tahkikinden öğreniyoruz. Dârekutnî'nin, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayet ettiği, *والخليفة ما اجتماعا على الحوض والرعي والفحل* "*İki halîta, muayyen havuz başında, muayyen çoban idaresinde, muayyen koçun kösemenliğinde toplanan bir sürünün iki sahibidir*"²⁴⁷ diye bir haber varsa da bunun da senedinde İbn Luhayye vardır, diye zayıf addediliyor.

Zekât ve nisab mevzuunda İmam Ebû Hanîfe'nin yegâne şart olarak itibar ettiği, "şeriklerin müşterek maldaki hisselerinin ayırt edilmemesi" şartı, yüksek bir dehâyı iktisâdî ile vazedilmiş bir şarttır. Tâvûs ile Atâ da bu şartı iltizam etmişlerdir. İmam Buhârî dahi bu şartı ihtiyar ederek mevzumuz olan hadisin babında Tâvûs ile Atâ'nın iki şerikten her biri müşterek maldaki hisselerini bilebilirler ve ayırt edebilirlerse zekât hususunda bu şeriklerin malları cemolunmaz, dediklerini istidlâl maksadıyla zikretmiştir. Demek oluyor ki, Tâvûs ile Atâ'nın cem'i câiz değildir, dedikleri bu şirket, müşâan tasarruf ifade eden bir şirket değildir. "Şirket-i civâr" denilen ve komşuluk ifade eden bir birliktir. Tâvûs ile

Atâ'nın mezhepleri ise, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhepleri gibi müşâan tasarruf ifade eden bir "şirket-i şüyû"dur.

İmam Buhârî, iştirak ettiği bu Ebû Hanîfe mezhebini teyiden Süfyân es-Sevrî'nin de, "İki şerikten birisinin kırk, öbürünün de kırk koyunu tamam olmadıkça zekât vâcib olmaz" dediğini rivayet ediyor. Bu sebeple Teymî, "Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe gibi zekâtta haltı yani şirketi müessir bulmuyor" demiştir. *Tavzîh*'te de, İmam Mâlik'in kavli Atâ b. Ebû Rebâh'ın kavli gibidir, denilmiştir.

İzahı lüzumlu olan bir cihet de hadisin son kelimesi olan بالسوية nin medlûlüdür. İbn Hacer "seviye" kelimesini "*müsavat*" ile tefsir etmiştir. Fakat müsavat üzere hakk-ı mürâcaat yalnız şirket-i münâsafede câri bulunduğundan hadisin hükmü, kasır olacaktı. Bu mahzurdan kurtarmak için, "şirketler arasında, şirket-i münâsafe şâyi bulunduğundan hadiste şirketin bu nevi zikredilmiştir" diye bir tevcîh-i bâide muhtaç olmuştur.

Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mesâbih*'te بالسوية kaydını "adalet" mânasına hamledilmedir, diyerek şu izahatı veriyor. Şu halde hadisin mânası, "Müşterek bir sürünün zekâtı şerikeynenden birinden alındığında onun ber mûcib-i adâlet âhar şerike müracaat hakkı vardır" demek olur ve bu mânaca hadisin hükmü bütün hulta ve şirketlere şâmil bulunur. Biz de hadisi ibtidâ seviyyeye müsavat mânası vererek tercüme etmiştik. Ali el-Kârî'nin bu ince mutalaasına vâkif olduktan sonra bu kelimeyi adalet mânasına hamlederek tercüme ettik.

Hadisin bütün bu kayıtlarını nazarıtibara alarak bu meseleyi şârih Kastallânî şöyle tasvir ediyor:

Sâi yani zekât memuru müşterek bir sürünün zekât hakkını alırken bu iki şerikin birisinden zekâtın tamamını alırsa, veren taraf diğerine ale's-seviyye müracaat edebilir. Meselâ yirmişer koyunu olan iki kimsenin müşterek bir sürüsünden zekât memuru birisinin malından zekât alırsa, veren kimse nisf koyunun bedelini diğerinden talep edebilir. Çünkü devenin, sığırın, koyunun zekâtı kıymeti ile takdir olunur. Hububat ve meyve gibi mislî değildir. Yine böyle birinin 100, öbürünün elli koyunu olan bir sürüden, 100 koyun sahibinin malından zekât memru iki koyun zekât aldığında, 100 koyun sahibi, iki koyunun sülüs kıymeti ile elli koyun sahibine müracaat eder. Bunun aksi halinde yani elli koyun sahibi zekâtın tamamını tediye ettiği surette diğerine sülüsân kıymetle müracaat eder.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَعْرَابِيًّا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْهَجْرَةِ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنَّ شَأْنَهَا شَدِيدٌ فَهَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ تُؤَدِّي صَدَقَتَهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَاْعْمَلْ مِنْ وَرَاءِ الْبَحَارِ فَإِنَّ اللَّهَ لَنْ يَتْرَكَ مِنْ عَمَلِكَ شَيْئًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Sâid el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bedevî) bir a'râbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hicretten sordu ("Medine'ye hicret edeyim mi?" dedi.). Resûl-i Ekrem cevaben, "Sakın hâ! Hicrete kalkışma! Hicret çok çetin iştir" buyurdu ve "Senin deve nevinden zekâtı verilmiş malın var mıdır?" diye sordu. Bedevî, "Evet vardır" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem, "Öyle ise (beis yok) sen, Medine'ye uzak olan köyünde çalış! Allah senin (hayırlı) işi(nin sevabı)ndan bir şey eksik bırakmaz, (köyünde de sana verir)" buyurdu. {B1452 Buhârî, Zekât, 36.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi bu suretle "Hicret", "Edeb", "Hibe" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "Megâzî", Ebû Dâvud "Cihâd", Nesâî de "Bîat" ve "Siyer" bablarında tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de mensup olduğu babın unvanı, "Deve Zekâtını Beyan" hakkındadır. Buhârî bu unvanında, deve zekâtının Ebû Bekir, Ebû Zer, Ebû Hüreyre radiyallahu anhüm tarafından rivayet edildiğini haber veriyor. Hakikaten Hazret-i Ebû Bekir'in deve zekâtına dair iki uzun hadisi, bu Ebû Saîd hadisinden sonra 719 ve 720 numaralarda görülecektir. Ebû Zer ve Ebû Hüreyre hadisleri de *Sahîh-i Buhârî*'de bundan altı bab sonra "Deve Zekâtı Vermeyenlerin Vaîdi" unvanlı bir babında rivayet edilmiştir.

MÂNALAR

Arab, a'râb. *Kâmus* ve *Sihah* sahiplerinin beyanlarına göre, Arap, ism-i cinstir. İnsanlardan bir sınıfa, bir kavme ıtlak olunur. Nisbetinde "Arabî" denir. "*A'râb*", Arap kavminden bâdiyenişin olanlara has bir isimdir. Bunun nisbetinde "*a'râbî*" denir ve bedevî tabir olunur. Bu cihetle şehirli için "*Arabî*" denilmesi kesb-i ihtisâs etmiştir.

"A'râb" Arab'ın cem'i zanedilmemelidir. *Mısbâh*'ın beyanına göre Arab, Arüb üzere cemi'lenir, **zemen, ezmün** gibi. Urub üzere de cemi'lenir bu da **esed, üsüd** gibi.

Şârih Aynî "*a'râbî*"yi bedevî ile tefsir ediyor. Sonra, "Her bedevî a'râbîdir" diyerek bu iki kelime arasında umum ve husûs-ı mutlak bulunduğuna işaret ediyor. Binaenaleyh "*a'râbî*", Arap ırkından olmayan, fakat Arapça tekellüm eden sair bâdiyenişin anâsıra da ıtlak olunur. Arap ırkından olan bâdiyenişinlere "*bedevî*" denilmesi kesb-i ihtisâs ediyor.

Bu hadiste zikredilen bedevî Medine'de ikamet etmek üzere hicret için Resûl-i Ekrem'den müsaade istiyor ve talebinde ısrar ediyordu. Halbuki bu bedevî Mekke'ye değildi. Hicret ise Mekke'nin fethinden evvel, Mekkeliler'in Medîne-i Tâhire'ye gelmeleri ve irtihâl-i nebevîye kadar Medine'de ikamet etmeleri için farz kılınmıştı. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, "*Vay sana, yazıklar olsun! Hicret çok çetin bir iştir*" diye onu hicret etmekten meneylemişti. Hadisin tarz-ı beyanına göre, bedevînin bu hicret talebi Mekke'nin fethinden evvel vuku bulmuştur. Çünkü feth-i Mekke'den sonra hicret yoktu.

Resûl-i Ekrem'in, "Zekâtı verilmiş deven var mıdır?" diye sualini, vâcibât-i zekât arasından yalnız devenin zekâtına hasretmeleri, sâilin bâdiye halkından olması ve bedevîlerin sermâye-i hayâtı deveden ibaret bulunmasına mebnîdir.

Sonra Resûl-i Ekrem, "Madem ki deven var, medenî şehirlere uzak olan bedevî diyarında nefsin ve malın hakkında Allah'ın farz kıldığı ibadetleri ifa et, evceğizinde oturmaktan müteessir olma! Evin Medine'ye ne kadar uzak olursa olsun, Cenâb-ı Hak senin hayr ü ibadetlerinin sevabından bir zerresini eksik bırakmayarak verir" buyurmuş oluyor.

وراء بحر "deniz arkası" demek ise de burada "şehir" maksuttur, bedevînin diyarı, Medine'ye uzak olmasından kinayeten istiare edilmiştir. Nasıl ki sûre-i Rûm'un 41. âyet-i kerîmesi olan, ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ "Gerek kurak ve çorak bâdiyelerdeki, gerek sulak şehirlerdeki, kaht u galâ, hep halkın iktisap ettiği kusur ve mâsiyetle belirmiştir" kavlı-i şerifindeki "bahr"ı nehri bol, suyu mebzul şehir demektir. "Ber" de yağmursuz, susuz çöl mânasıdır.

ويح "Veyh" medlûlü hakkında Dâvûdî, "Bu kelime söylenen bir sözün işlenmesi kerih görüldüğünde zecr ü men için söylenir" diyor. Bunun için biz de bu kelimeyi "Sakın hâ hicrete kalkışma!" diye tercüme ettik. Kāmus Tercümes'i'nde de, "Veyh, kelime-i rahm ü şefkattir. Vay, yazık, hayf demektir ki, bir adamın haline acıyıp rahm ü rikkat ettikte söylenir" deniliyor.

Bedevînin hicrete bu kadar şedîd arzu izhar etmesine karşı Resûl-i Ekrem'in müsaade buyurmamaları, bir bedevî için bunda iftiham edilecek müşkülâta mebnîdir. Bedevî hayata alışanların medenî muhitten sıkıldıkları ve bir türlü alışmadıkları mücerrep bir hakikattir. Bu sebep, hadisin sarahatinden müstefâd olmaktadır. Bedevî fiilen hicret edememiş olmakla beraber, bu bir özre müstenit bulunduğundan izhar ettiği samimi arzusunun dolayısı hicret sevabına nâil olacağı şüphesizdir. Esas itibariyle her taat böyledir. Hasta bir kimsenin oturduğu yerde namaz kılması gibi. Bu hasta, sıhhatte olsaydı namazını kâimen kılacaktı. Bu sebeple salât-ı kâimin sevabına nâil olur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ فَرِيضَةَ الصَّدَقَةِ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ مَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةُ الْجَذَعَةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ جَذَعَةٌ وَعِنْدَهُ حِقَّةٌ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْحِقَّةُ وَيَجْعَلُ مَعَهَا شَاتَيْنِ إِنْ اسْتَيْسَرَتَا لَهُ أَوْ عَشْرِينَ دِرْهَمًا وَمَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ الْحِقَّةُ وَالْجَذَعَةُ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْجَذَعَةُ وَيُعْطِيهِ الْمُصَدِّقُ عَشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ وَمَنْ بَلَغَتْ عِنْدَهُ صَدَقَةُ الْحِقَّةِ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ إِلَّا بِنْتُ لَبُونٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ لَبُونٍ وَيُعْطِي شَاتَيْنِ أَوْ عَشْرِينَ دِرْهَمًا وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَتُهُ بِنْتُ لَبُونٍ وَعِنْدَهُ حِقَّةٌ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ الْحِقَّةُ

وَيُعْطِيهِ الْمَصَدِّقُ عَشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ وَمَنْ بَلَغَتْ صَدَقَّتُهُ بِنْتُ لَبُونٍ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُ وَعِنْدَهُ
بِنْتُ مَخَاضٍ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ مِنْهُ بِنْتُ مَخَاضٍ وَيُعْطِي مَعَهَا عَشْرِينَ دِرْهَمًا أَوْ شَاتَيْنِ.

TEMBİH. Lisanımızda koyun yavrusuna bir yaşına kadar “kuzu”, iki yaşına kadar “toklu” denildiği gibi, iki yaşından sonrakiler de yaşlarına göre “şişek”, “öveç”, “balta” diye anılır. Bunun gibi Araplar da bir yaşından itibaren muhtelif çağdaki develere ayrı ayrı ad vermişlerdir. Deve başlıca Arabistan’a mahsus bir hayvan olduğu için lisanımızda bu isimlerin mukabilleri de yoktur. Yalnız deve yavrusuna “potuk, köşek”, telkîh için muhafaza edilen erkek deveye “boğur” deriz. Öbürlerini herhangi yaşta olursa olsun umumiyetle “deve” diye anarız.

Gerek bu tercüme edeceğimiz, gerek tercümesi bunu takip edecek olan iki uzun hadiste deve isimleri yaşlarına göre mükerreren devam ettiği ve mukabilleri lisanımızda bulunmadığı için yaşlarına göre ifade etmek mecburiyeti hâsıl olmaktadır. Bu da her ismi yarım satırlık bir ibare ile ifade olunabildiğinden tercümeyi işkâl ettiği gibi, kâriyerimizi de pek ziyade sıkacağından bu birkaç lugatın mânalarını tercümeye takdîmen bildirerek bu kelimeleri tercümede aynen istimal etmeyi daha muvâfık bulduk.

İSİMLER MÂNALARI

Bint mahad	: Bir yaşını doldurmuş ikisine basmış dişi devedir. ²⁴⁸
İbn mahad	: Bir yaşını doldurmuş ikisine basmış erkek deve.
Bint lebûn	: İki yaşını doldurmuş üçüne basmış dişi deve. ²⁴⁹
İbn lebûn	: İki yaşını doldurmuş üçüne basmış erkek deve.
Hikka	: Üç yaşını doldurmuş dördüne basmış dişi deve.
Hik	: Üç yaşını doldurmuş dördüne basmış erkek deve. ²⁵⁰
Cezea	: Dört yaşını doldurmuş beşine basmış dişi deve.
Cez'	: Dört yaşını doldurmuş beşine basmış erkek deve. ²⁵¹

248 Mahad “gebe deve”ye denir. Bir yaşındaki dişi deve yavrusuna (bint mahad) denilir. Bu tesmiyenin sebebi, ekseriyetle bu sırada başka bir yavruya gebe bulunan anası gibi bu dişi köşegin de anasıyla beraber analığa yaklaşmış bulunmasından dolayıdır. Bu tevcih Tîbî'nindir. Ali el-Kârî bunu beğeniyor. İbn Melek de anasının hâmil bulunmasını vech-i tesmiye olarak iltizam etmiştir. Bu halde “bint mahad” gebe devenin kızı diye tercüme edilir. Ali el-Kârî bunu doğru bulmuyor. Meğer ki mahad, doğum ağrısı mânasına hamledilsin. Bu halde de bint mahad değil, zât-ı mahad denilmeli idi, diyor. Erkeğe “ibn mahad” denilmesi de yavrusu bir yaşına geldiğinde, anası boğura geçtiği içindir.

249 Deve köşegi iki yaşını tamamladığı sırada anası da yeni yavrusunu doğurmuş ve sütlenmiş bulunduğundan eski yavru “süt-kızı” ve “sütoğlu” mânasına olan “bint lebûn” ve “ibn lebûn” diye anılıyor. Bu hengâmda artık deve, eski yavrusunu tamamen yanından ayırıyor.

250 Bu yaştaki devenin, erkeğine yük yüklemek, dışısını boğura çekmek zamanı geldiği ve vazifeye başlama ya müstehak olduğu için bu namla anılmıştır. Bu sebeple boğura çekilmek çağındaki dışısına طروقة الفحل deniliyor. Çünkü boğur deveye dördüncü senenin hitamında geliyor ve çekilip basıyor.

251 Şârih Aynî, Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'inden on yaşına kadar deve isimlerini vech-i tesmiyeleriyle beraber zikretmekte ve on yaşından yukarısının da unvân-ı umûmîlerini bildirmekte ise de mevzumuzla alâkadar olmadığından tercümesinden sarfınazar ettik.

HADÎS-İ ŞERİFİN TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Allah Teâlâ'nın resulüne sallallahu aleyhi ve sellem, emrettiği farîza-i sadaka (miktarı) hakkında Ebû Bekir radiyallahu anhın Enes b. Mâlik'e yazdığı mektubu (muhteviyatından âtîdeki hükümler) şöyle rivayet edilmiştir:

Kim ki, mâlik olduğu deve adedi, bir “cezea” zekât (nisabına) bâliğ olur da develeri arasında “cezea” bulunmayıp “hikka” bulunuyorsa (zekât âmili tarafından) o kimseden “hikka” kabul edilir.²⁵² Sâhib-i mal bu hikka ile birlikte (zekât memuruna noksanı telâfi için) ya iki koyun verir. Eğer iki koyun vermek mal sahibi için kolay olursa. Ya da 20 dirhem (gümüş) verir. Bir kimse-nin mâlik olduğu devesi bir “hikka” zekât (nisabına) bâliğ olur da, develeri arasında “hikka” bulunmaz da “cezea” bulunursa (zekât memuru tarafından) o kimseden “cezea” kabul edilir ve zekât memuru bu cezea ile birlikte (mal sahibine) 20 dirhem, yahut iki koyun verir. Kim ki mâlik olduğu devesi bir “hikka” zekât (nisabına) bâliğ olur da onun yanında yalnız “bint lebûn” bulunursa, (zekât âmili tarafından) o kimseden “bint-i lebûn” kabul edilir ve sâhib-i mal ya iki koyun, yahut 20 dirhem verir. Yine bir kimsenin devesi, bir “bint lebûn” zekât (nisabına) bâliğ olur da, develeri içinde “hikka” bulunursa, zekât memuru tarafından sâhib-i mal hesabına bu hikka kabul edilir ve memur tarafından ya 20 dirhem ya da iki koyun verilir. Bir kimsenin de devesi, bir “bint lebûn” zekât (nisabına) bâliğ olur da develeri arasında “bint lebûn” bulunmayıp “bint mahad” bulunursa, o kimseden zekât olarak “bint mahad” kabul edilir ve sâhib-i mal bint mahad ile beraber ya 20 dirhem yahut iki koyun verir. {B1453 Buhârî, Zekât, 37.}

وَعَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ لَمَّا وَجَّهَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَالَّتِي أَمَرَ اللَّهُ بِهَا

252 Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında صدقة الجذعة من الإبل بلغت عنده من الإبل صدقة الجذعة ref ile zabtedilmiştir. Şârih Aynî de, بلغت fiilinin fâili olduğunu haber veriyor. Bu zabta göre tercüme bir türlü uymuyordu. Çünkü bulûğu, zekât malının hadd-i nisâba vüsûlü olarak düşünüyor ve الإبل fâil olmalıdır, diyorduk. صدقة الجذعة de mef'ûl oluyordu. Fakat “min” harf-i cerri bu kanaatime engel oluyordu. Sonra Ali el-Kârî'nin *Mirkât*'ta, buradaki harf-i cer, fâil üzerine dahil olmuştur. Ahfeş'e göre zâittir. الإبل fâildir. İbare صدقة الجذعة إبلة بلغت ومن بلغت إبلة صدقة الجذعة “Kim ki mâlik olduğu devesi adedi bir cezea zekât nisabına bâliğ olursa” demektir, suretindeki tasarrufunu gördük. O suretle tercüme ettik.

رَسُولُهُ فَمَنْ سُوِّلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِ فِي أَرْبَعٍ وَعَشْرِينَ مِنَ الْإِبِلِ فَمَا دُونَهَا مِنَ الْغَنَمِ مِنْ كُلِّ خُمْسٍ شَاةٌ فَإِذَا بَلَغَتْ خُمْسًا وَعَشْرِينَ إِلَى خُمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ مُحَاضٌ أَنْثَى فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلَاثِينَ إِلَى خُمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ لَبُونٌ أَنْثَى فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَأَرْبَعِينَ إِلَى سِتِّينَ فَفِيهَا حِقَّةٌ طَرُوقَةٌ الْجَمَلِ فَإِذَا بَلَغَتْ وَاحِدَةً وَسِتِّينَ إِلَى خُمْسٍ وَسَبْعِينَ فَفِيهَا جَذَعَةٌ فَإِذَا بَلَغَتْ يَغْنَى سِتًّا وَسَبْعِينَ إِلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا بَنْتٌ لَبُونٌ فَإِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْجَمَلِ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بَنْتٌ لَبُونٌ وَفِي كُلِّ خُمْسِينَ حِقَّةٌ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ إِلَّا أَرْبَعٌ مِنَ الْإِبِلِ فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا فَإِذَا بَلَغَتْ خُمْسًا مِنَ الْإِبِلِ فَفِيهَا شَاةٌ وَفِي صَدَقَةِ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ شَاةٌ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عَشْرِينَ وَمِائَةٍ إِلَى مِائَتَيْنِ شَاتَانِ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى مِائَتَيْنِ إِلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فَفِيهَا ثَلَاثٌ فَإِذَا زَادَتْ عَلَى ثَلَاثِمِائَةٍ فِي كُلِّ مِائَةٍ شَاةٌ فَإِذَا كَانَتْ سَائِمَةُ الرَّجُلِ نَاقِصَةً مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً وَاحِدَةً فَلَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا وَفِي الرِّقَّةِ رُبْعُ الْعُشْرِ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ إِلَّا تِسْعِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبُّهَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Ebû Bekir radiyallahu anhın, kendisini Bahreyn'e (zekât âmili olarak) gönderirken şu mektubu verdiği rivayet edilmiştir: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ : Sana verilen şu mektup, Allah'ın, resulüne emrettiği ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın müslümanlar üzerine takdir ve tayin buyurduğu farîza-i zekât (ahkâmını muhtevî bir nüsha)dır. Herhangi bir müslümandan bu kitapta bildirilen miktarı veçhile zekât talep edilirse, o müslüman bu zekâtını versin! Bundan fazla istenilirse (ziyadeyi) vermesin!

Deveden yirmi dört (tanesi)nde ve bundan aşağısında koyun olarak (vâcip olan zekât), her beş devede bir koyundur. Deve sayısı:

25'e	erişince,	35'e	kadar dışı bir bint mahad,
36'ya	"	45'e	" " bir bint lebûn,
46'ya	"	60'a	" " boğur basacak bir hikka,
61'e	"	75'e	" " bir cezea,
76'ya	"	90'a	" " iki bint lebûn,

91'e erişince, 120'ye kadar dişi boğur basacak iki hikka, zekât vermek vâcib olur.

Deve sayısı 120'den fazla olunca, her kırk devede bir "bint lebûn" ve her elli devede bir hikka zekât vardır. Kim ki dört deveden fazla hayvana mâlik değildir, bu miktarda sadaka yoktur. Meğer ki deve sahibi (tatavvuan) vere. Deve sayısı beşe bâliğ olunca da bir koyun zekât vâcib olur.

Senenin birçok günleri yaylakta güdülen koyunun zekâtı, kırk olunca, 120'ye kadar bir koyundur. 120'den ziyadede de 200'e kadar iki koyundur. Koyun 200'ü geçerse 300'e kadar, üç koyundur; 300'ü geçince her 100 koyunda bir koyun vâcib olur. Bir kimsenin de yayılır koyunu, kırktan bir koyun noksan olursa, bu noksan koyunda zekât yoktur. Meğer ki koyun sahibi (nâfile olarak) vermek dileye.

(200 dirhem) gümüşte de rub'u öşür (miktarı) zekât vâciptir. Gümüş miktarı 190 dirhem olursa bundan da zekât yoktur. Meğer ki gümüş sahibi (tatavvuan) vermek isteye! {B1454 Buhârî, Zekât, 38.}

İ Z A H I

Bahreyn, "bahr"ın tesniyesidir. Hint denizi ile Fars denizi arasında vâki bir hıttâ-i arâziye denir. Bahreyn hakkında eserimizin 1036 numaralı hadisinin devamında îzâhât-ı lâzime verilmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz, "*Bismillâh ile başlanmayan her emr-i mühim muhakkak sonsuzdur*"²⁵³ kavlı şeriflerine mebnî Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anh bu mektubuna besmele-i şerife ile başlamıştır. Mâverdî, Ebû Bekir'in bu mektubuyla, kitâbete besmele ile başlamanın lüzumuna ve hamdele ile başlamak şart olmadığına istidlâl olunur, demişse de şârih Aynî, Mâverdî'nin bu mütalaasını beğenmiyor. Besmele ile ibtidâ hakkında nasıl âsâr-ı şerife vârit olmuşsa, hamdele ile ibtidâ hakkında da öyle vârit olmuştur, diyor. Sonra ibtidâda evveliyete gelince, bu bir emr-i nisbîdir. Besmele hamdeleye nisbetle evveldir. Hamdele de üçüncü derecedeki muharrerâta nisbetle birinci gelir.

Ebû Bekir radiyallahu anhın bu mektubunun ilk hükmü bir kâide-i umûmiyye halindedir. Herhangi bir müslümandan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu kitapta bildirilen sünnetini tecavüz etmeyerek zekât talep edilirse, o kimse zekâtını versin. Fakat haktan fazla istenirse vermesin! Bu maddenin birinci fıkrasından hükûk-ı beytûlmâlin devlet reisine veya onun tarafından mensup bir memuruna verilmesi lüzumu müstefâd

oluyor. İkinci fıkrasından da memur tarafından zekât hakkı sünnet-i câriyeden fazla talep edilirse verilmesin, deniliyor. Çünkü ziyadeyi talep hıyanettir. Hıyaneti zâhir olan memura itaat ise vâcip değildir. Yalnız “vermeyiniz!” emri mübhemdir. Ne miktar verilmeyecektir. Zekâtın sünnet-i câriye veçhile aslı verilip de ziyadesi mi verilmeyecek. Yoksa ne aslı, ne de ziyadesi mi verilmeyecek? Bazı ehl-i ilim aslını verir, ziyadeyi vermez, demişler. Diğer bir kısmı da aslını da vermez, ziyadesini de; yalnız adaleti zâhir olan diğer bir zekât âmiline tediye eder, demişlerdir. Ali el-Kârî, ziyadeyi vermemek, fakat aslını vermek müstehaptır, hiç vermemek ve başka âmile vermek de ruhsattır. Yahud birinci kavil töhmet ve fitne endişesi haline, ikinci kavil de fitne ve fesattan korkulmadığı zamana göre hareketi âmirdir, diyor.

Hadîs-i şerifte bildirilen koyun zekâtı hakkında ulemânın ittifakı vardır. Kırk koyundan aşağısında zekât olmadığı, kırkta bir, 121’de iki, 201’de üç koyun zekât vâcip olduğunda hiçbir muhalefet sebketmemiştir. 201’den 400’e kadar yine üç zekât lâzım olup koyun 400 olunca, zekât da dört olur. Sonra her 100’de muttariden bir koyun zekât olarak hesap edilir. İmam Ebû Hanîfe’nin, Mâlik’in, Şâfiî’nin, kavli-i sahîhine göre Ahmed b. Hanbel’in, Sevrî, İshak, Evzâ’nin, umumiyetle ashâb-ı âsârın mezhebi budur. Ali ve İbn Mes’ûd radiyallahu anhümâdan da böyle rivayet edilmiştir. Yalnız bu hesabın kısm-ı ahîrinde Şa’bî, Nehaî, Hasan b. Hay muhalefet etmişlerdir. Bunlar, koyun zekâtının 300’e kadar olan hesabında icmâda dahil oldukları halde, 301’den 400’e kadar olan mikdâr-ı zekâtтан itibaren icmâdan ayrılmışlardır. Bunlar 301’den 400’e kadar dört koyun verilir, demişlerdir. Ahmed b. Hanbel’den de böyle bir rivayet vardır. Fakat bu ictihad cumhur tarafından âsâr-ı vârideye muhalif addedilmiştir.

Hadîs-i şerifte *وفي صائمتها* “Koyunun kırdaki mubah otlarda yayılanında” zekât miktarı hesap edildiğine göre, besi koyunlarının bu hesap haricinde bırakıldığı müstefâd olmuştur. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî’ye göre senenin ekser evkâtını kırdaki yaylakta geçiren sâimedeki zekât vâciptir. Besi hayvanlarında zekât yoktur. Alûfe denilen besi hayvanları zekâta tâbi olmadıkları gibi avâmil denilen, yük ve hirâsette kullanılan hayvanlarda da zekât vâcip olmadığı umumiyetle fıkıh kitaplarında musarrahtır. Yalnız alûfeler ticaret maksadıyla besiye çekilmişlerse, bu surette zekât lâzım olduğu da tasrih ediliyor. İbn Hazm: İmâm Mâlik’e, Leys b. Sa’d’a ve bazı eimme-i Hanefiyye’ye göre sevâim olsun, besi, binit, ziraat hayvanlarında olsun, umumiyetle zekât vâciptir, demiş. Bazı Hanefiler ise bu tamimi deve hakkında kabul etmişler fakat sığırın, koyunun yalnız sâimesinde zekât vardır, demişlerdi. Mütûn-i Hanefiyye’de mazbut olan mezheb-i muhtâra göre, avâmil (koşum), havâmil (yük), alûfe (besi) hayvanlarında zekât yoktur.²⁵⁴

254 عن علي رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم: (ليس في العوامل صدقة) رواه الدارقطني وصححه ابن القطان {Rivayet *Dârekutnî*’de ‘ليس في البقر العوامل صدقة’ şeklinde yer almaktadır. DK1918 *Dârekutnî, es-Sünen*, II, 102.}

Ebû Bekir radiyallahu anhnın bu mektubunun sonunda ربع العشر “Gümüšte zekât-ı mefrûz rub’u öşürdür” diye sikkeli, sikkersiz gümüşün zekâtı da bildirilmiştir. رقة “râ”nın kesri ve “kaf”ın tahfifi ile dir. Sonundaki ة de “vav”dan ivazdır. وعد gibi. Madrub ve gayri madrub gümüşe denir. Gümüşün zekâtı rub’u öşür yani onda birin dörtte biri olduğu mükerreren bildirildi.

Ebû Hanîfe hazretleri gümüşün zekâtında vaksı yani mâbeyne’l-farîzateyn affı kabul etmiş ve 200 dirhemden fazlasında her 40 dirhemde 1 dirhem zekât alınır, demiştir ve ba’de’n-nisâb zekâtı, her 40 dirhemde 1 dirhem olarak hesap etmiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَتَبَ لَهُ النَّبِيُّ أَمَرَ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ وَلَا يُخْرِجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرَمَةً وَلَا ذَاتُ عَوَارٍ وَلَا تَيْسٍ إِلَّا مَا شَاءَ الْمُصَدِّقُ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, Ebû Bekir radiyallahu anhnın, Allah’ın, peygamberi sallallahu aleyhi ve sellem (takdirini) emrettiği zekât miktarına dair mektup yazdığı (ve şu hükümleri ihtiva ettiği) rivayet edilmiştir: Zekâtta (ne) malın yaşlısı ve ayıplısı, (ne de koç veya teke gibi) döl hayvanı alınır. Meğer ki zekât memuru bunlardan almak dileye. {B1455 Buhârî, Zekât, 39.}

İ Z A H I

Yukarıda mükerrer surette izah ettiğimiz veçhile Buhârî’nin altı kısma ayırıp “Zekât” bahsinin altı yerinde bir isnad ile rivayet ettiği Enes b. Mâlik hadisinin bu da bir parçasıdır. Bu kısımların hepsinde Buhârî’nin senedi: Muhammed b. Abdullah’ın, babası Abdullah’tan onun da Sümâme’den, Sümâme’nin de Enes b. Mâlik’ten rivayeti suretinde müselseldir ve bu kısım hadisin altıncı parçasıdır.

Ebû Bekir hazretlerinin mektubunun bu fıkrasında, **1)** Dişleri dökülen yaşlı, **2)** Kıymeti düşük ayıplı koyun ile **3)** Koç veya tekenin zekât olarak alınması nehyedilmiştir ve bu nehiy, farz olan zekâta aittir. Sadaka-i nâfileye bu nehyin şümulü yoktur. İbn Melek, “Ayıplı koyunun zekât olarak alınmaması sürünün tamamen veya kısmen ayıptan sâlim olması halindedir. Sürüyü teşkil eden hayvanlar, tamamen ayıplı ve hastalıklı olduğu takdirde, orta hallisi zekât olarak verilir” demiştir.

ورواه الدارقطني أيضا من حديث ابن عباس وعمرو بن شعيب عن أبيه عن جده وعن جابر رضي الله عنه قال: (لا يؤخذ من البقرة التي يحتر عليها من الزكاة شيء) وكذا قاله سعيد بن جبیر والشعبي والضحاك وعمرو بن دينار وعطاء وفي الأسرار للدبوسي وعلي جابر وابن عباس رضي الله عنهم

{DK1919 Dârekutnî, es-Sünen, II, 103.}

Teysi şârihler evvelâ “fuhl-i ganem” (koyun koçu) diye tefsir ediyorlar. Sonra da ehl-i lugat “teys” kelimesini keçinin erkeğine tahsis ettiklerinden, ikinci derecede teke mânasına da teşmil edilmelidir diyorlar. Esasen koyun ve keçi zekât hususunda müşterek olduklarından tercümede terdîd ile her ikisine de işaret ettik.

Erkek koçun zekât alınmaması, sürünün hepsi veya bir kısmı dişi koyun olduğu surettedir. Pek çok koyun sürüleri bu surette teşkil edilir. Sürü tamamen erkek koyun olursa bu sürüden erkek hayvan zekât alınması tabiidir.

Hadisin son kelimesi olan المصدق lafzını Ebû Ubeyd, “dâl”in fethi ve teşdîdi ile rivayet etmiştir; sâhib-i mal demektir. Bu halde لا تيس ile istisna yalnız نيفينه münhasırdır. Binaenaleyh “Sâhib-i mal koçunu zekât olarak vermeye mecbur değildir ama dilerse verebilir” demek olur. Artık istisna üst tarafına sirayet etmez ve “Sâhib-i mal, dilerse yaşlı ve ayıplı koyunu zekât verebilir” denilemez. Çünkü mal sahibi ayıplı malını zekât vermek hakkına mâlik değildir ki bilistisna ihtiyarına bırakılsın.

Cumhûr-ı muhaddisîn المصدق kelimesinin müşedded “dâl”ini kesr ile rivayet etmişlerdir ve zekât memuru demektir. Ve hadisteki istisna bu üç sınıf hayvanın üçüne de teveccüh eder. Bu surette hadisin mânası: “Zekât âmili, vekili bulunduğu ashâb-ı istihkak ve fukarâ-i müslimîn hakkında bu hayvanlardan zekât almayı haklı ve menfaatli bulursa, alır” demek olur. Fukaranın hukukunu muhafazaya memur olan zekât âmilinin dişi dökülmüş, ihtiyar ve hastalıklı hayvanı zekât olarak almakta bir hak, bir menfaat görebilmesi, ancak İbn Melek’in dediği gibi hastalıklı veya yaşlı hayvanlardan müteşekkil bir sürünün bütün hayvanları ayıplı olduğu surettedir. Yoksa mutlak surette değildir. Mal sahibinin ise böyle bir ihtiyara esasen mâlik olmadığına yukarıda işaret ettik. Yoksa onlardan çoğu dişi dökülmüş ihtiyar, gözü çıkmış ayıplı hayvanlarını sürmek ister. Bir sürüden zekât çıkarılırken sürüyü teşkil eden hayvanların ne âdisi ne de âlîsi seçilip orta hallisinin alınması muktezâ-i adâlettir ve bunun takdiri zekât âmiline aittir. İhtilâfsız bütün fukahânın mezhebi budur. Bunun için hadisteki ولا يخرج kelimesini Buhârî babın unvanında ولا يؤخذ “alınmaz” suretinde zikrederek bu intihabın zekât memuruna ait olduğuna işaret etmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik.

DEVE KÖŞEKLERİ, BUZAĞILAR, KUZULAR ZEKÂTA TÂBİ MİDİR?

Umdetü'l-kârî'de bu münasebetle bu hayvan yavruları da mevzubahis ediliyor. Mezheb-i Hanefî'nin bu babdaki noktainazarı, sâhib-i *Hidâye*'nin beyanına göre bu üç nevi hayvan yavrusunda zekât olmadığı merkezindedir.²⁵⁵ Bu menfî hüküm Ebû Hanîfe

255 Şu kadar ki İbnü'l-Hümâm sâhib-i *Hidâye*'nin bu naklini, “meğer ki bu yavrular, anaçlarıyla karışık buluna” diye takyid ediyor. *ed-Dürri'l-muhtâr* gibi fıkıh kitaplarında da, “Vele ki bu yavruların, bu kuzuların sürüsü içinde tek bir koyun bulunsun. Bu halde bu kuzular ve yavrular zekâta tâbi olur” diye tasrih edilmiştir. *Nehir*'de de, “Eimme-i Hanefiyye arasında ‘deve köşegi, buzağı, kuzu’nun zekâtı hakkındaki ihtilâf, bu yavruların arasında büyükleri bulunmamakla meşruttur. Eğer bulunursa, meselâ otuz dokuz kuzunun arasında bir tane koyun bulunursa, mecmûundan zekât vâcip olur. Bu bir

hazretlerinin son kavlidir. Muhammed b. Hasan'ın, Sevrî'nin, Şa'bî'nin, Dâvûd'un, Ebû Süleyman'ın mezhebi de böyledir. Ebû Hanîfe hazretlerinin ilk ictihadı, فصلان “*deve yavruları*”, عجاجيل “*buzagılar*”, حملان “*kuzular*” da bunların yaşlılarında zekât vâcip olduğu gibi bir koyun vâcip olduğu merkezinde idi ki, İmam Züfer'in, İmam Mâlik'in, Ebû Ubeyd'in, Ebû Sevr'in, Hanbelîler'den Ebû Bekir'in mezhebi de böyledir. Sonra İmam Ebû Hanîfe bu ictihadından dönmüş ve bu yavrulardan bir tanesini zekât olmak üzere vermek vâciptir, demiş. Hazreti imamın bu ictihadı da Ebû Yûsuf'un, Evzâî'nin, İshak'ın, Ya'kûb'un, kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin mezhebidir. Daha sonra İmâm-ı Âzam bu ictihadından da dönüp bu yavrularda da zekât vâcip değildir, demiştir ve bu son hükmüdür.

Tahâvî Ebû Ca'fer, Hazreti imamın bu ictihadî tahavvülâtını İmam Ebû Yûsuf lisanından şöyle hikâye etmiştir. Ebû Yûsuf demiştir ki: Bir kere üstadın huzuruna girdiğimde,

— “Kırk kuzu sahibinin zekâtı hakkında ne buyrulur?” diye sordum. Cevaben üstat,

— “Yaşını doldurmuş bir koyun zekât vermek vâciptir” dedi. Ben,

— “Yaşlı bir koyun ekseriyetle bu kuzulardan ya bir kısmının veya mecmûunun kıymetine muadil bir pahada bulunur” diye bir sual daha irat ettim. Üstat, bir müddet düşündükten sonra,

— “Hayır. Bir koyun değil, belki bu kuzulardan bir tanesi verilir” dedi. Ben,

— “Kuzu zekât olarak verilir mi?” diye sordum. Bu defa da bir müddet düşündükten sonra üstat,

— “Hayır, kuzu da zekât edilmez ve bu kuzulardan zekât vermek icap etmez” diye son ve kati ictihadını bildirdi.

İmâm-ı Âzam hazretlerinin izhar ettiği bu üç kavilden birinci kavli İmam Züfer, ikincisini İmam Ebû Yûsuf, üçüncüsünü İmam Muhammed almıştır. Fıkıh-ı Hanefî'de muteber olan kavil, bu üçüncü İmam Muhammed'in iştirak ettiği kavildir.

Ebû Hanîfe hazretlerinin bir mecliste, bir mesele hakkında üç kere izhâr-ı ictihâd etmelerini fukaha, hazreti imamın menâkıb-i âliyesi cümlesinden addetmişlerdir.²⁵⁶

HİDÂYE'DE BU ÜÇ NEVİ İCTİHADIN İLMÎ ESBÂB VE VÜCUHUNA DA İŞARET EDİLEREK DENİLİYOR Kİ:

BİRİNCİ İCTİHADIN VEÇHİ. Sevâimin zekâtı hakkında şerefvârit olan hadislerde ism-i cins olan “şât” (koyun) zikredilmiş olmasıdır. İnsan gibi ism-i cins olan bu şât kelimesi,

koyuna tebâiyetle otuz dokuzu zekâta tâbi olur. Zekât olarak o tek koyun verilir” denilmiştir. *Dirâye*'de de meselenin bu suretle muharrer olduğunu ve bu babda icmâ bulunduğunu İbn Âbidîn hikâye ediyor. Kuzu sürüsü içindeki bu bir koyun ayıplı ve kıymeti düşkün olsa bile yine zekât olarak bunun verileceği de bildiriliyor. Şayet bu tek koyun kıymettar bir hayvan ise onun yerine orta yapılı bir koyun verilir, deniliyor. Şu da ilâveten bildiriliyor ki: Kuzu sürüsü içindeki bu bir koyun helâk olursa zekât sâkıt olur (*İbn Âbidîn*, II, 26).

büyük, küçük, kuzu, koyun her yaştakine şâmil olur. Bu sebeple, “Koyun eti yemem” diye yemin eden kimse kuzu eti yerse, yemininde hânis olur.

Fakat zekât, mefhum ve medlûlü itibariyle çoktan az alınmasıdır. Halbuki imamın kavli-evveline göre, bir kuzu yerine bir koyun alınıyordu ki bu, azdan çok ve daha doğrusu azın yerine çok almaktı. Bu cihetle Ebû Hanîfe bu ilk ictihadından rücû etmiştir.

İKİNCİ İCTİHADIN VEÇHİ. Her iki tarafın yani sâhib-i mal ile fakirin hal ve menfaatini mülâhazadır. Bu ictihadda sâhib-i malın menfaati namına, yaşlı koyun vermekle mükellef olmaması vardır. Fukaranın hak ve menfaati de zekâtın hiç verilmemesi mahzurundan sâlim olmasındandır.

Fakat kuzunun zekât olarak verilmesi nassa karşı re’y ile amel olduğu için hazreti imam bu re’yinden rücû ederek kavli-i ahîrini iltizam etmiştir.

ÜÇÜNCÜ İCTİHADIN VEÇHİ. Mekâdir-i şer’iyyede kıyas câri olmamasıdır. Bu üç sınıf hayvanın zekâtı hakkında nusûs (şât, bakara, nâka) olarak vârit olmuştur. Bunlar da mutlak değil, her birinin meselâ “seniye, tebî, bint mahad” diye yaşları tayin olunmuştur. Nassın tayin ettiği çağlara henüz erişmeyen yavrular, nassın hükmünden hariçtir. Bunlarda icâb-ı zekât müteazzirdir.

Hidâye şârihleri tarafından bu mesele üzerindeki ihtilâf, bervech-i âtî iki misal tasvir ediliyor:

1. Bir kimse yirmi beş deve köşeğine, yahut otuz sığır buzağısına, yahut kırk kuzuya, ya satın alarak, ya da kendine bir taraftan hibe ve hediye edilerek mâlik olsa, bunların havli, mâlik olduğu günden itibaren mi başlar, yoksa kendilerinden zekât verilmek şer’an matlup olduğu bir çağa eriştikten sonra mı, meselâ kuzu toklu olduğu günden mi itibar edilir?

İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed’e göre bu yavrulara mâlik olur olmaz hemen havl mün’akid olmaz ve sâhib-i mal, vakt-i mülkten bir sene geçtiği halde zekât ile mükellef bulunmaz.

Belki büyür, yavruluk çağını geçirir. Bu zamandan başlayarak havle itibar edilir. Başkalarına göre, mâlik olduğu andan itibaren havl başlar, tamam olunca da zekât lâzım gelir.

2. Bir kimse bir sâime nisabına mâlik olsa, meselâ kırk koyunu bulunsa, aradan altı ay geçince bunlar birer yavru doğurarak kırk kuzu meydana gelse, sonra da bu ana koyunlar tamamen ölüp sürüde kırk kuzu kalsa, bu kuzular analarının havline tâbi olarak doğduklarının altıncı ayında zekâta tâbi olacaklar mı? Yoksa usulün havli bâki kalmayarak kendi havillerini mi tamamlayacaklar? İmâm-ı Âzam ile Muhammed’e göre usulün havli müntefidir, fûrû olan kuzular hakkında kendi havilleri muteberdir. Diğer eimmeye göre, analarının havlini tamamlayarak zekâta tâbi olurlar.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ بَعَثَ مُعَاذٍ إِلَى الْيَمَنِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ إِنَّكَ تَقْدُمُ عَلَى قَوْمٍ أَهْلُ كِتَابٍ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ ثُمَّ قَالَ فِي آخِرِهِ وَتَوَقَّ كَرَائِمَ أَمْوَالِ النَّاسِ.

TERCÜMESİ

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Muâz (b. Cebel)'i Yemen'e vali gönderdiğine dair hadis, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet edilmişti. Buradaki rivayette de İbn Abbas, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Ey Muâz! Sen Ehl-i kitap olan bir kavmin üzerine vali gidiyorsun" buyurduğunu rivayet ve hadisin mâba'dını zikrettikten sonra âhîrinde Resûl-i Ekrem'in, "Ey Muâz! Halkın, sahibi nazarında en kıymetli mallarını almaktan da hazer et!" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1458 Buhârî, Zekât, 41.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî merhumun yukarıda geçtiğini bildirdiği ve burada ihtisar için *Tecrîd*'e almadığı hadis, bu ciltte 686 numara ile tercümesi geçen İbn Abbas hadisidir. Yalnız o rivayette, Muâz hazretlerinin vali olarak gittiği Yemen halkının Ehl-i kitap olduklarına dair bir fıkra ile, bir de zekât olarak halkın en göz bebeği olan mallarını almaktan hazer etmesine dair ikinci bir fıkra yukarıdaki rivayette bulunmadığından müellif burada onları nakletmekle iktifa eylemiştir.

fıkrasındaki **ba's** kelimesi, ilâ edatıyla teaddî ettiği halde alâ ile vârit olması ma'nâ-yı vilâyeti haiz olması itibariyledir. Binaenaleyh bu fıkranın mânası, Resûl-i Ekrem Muâz'ı Yemen halkına vali gönderirken demek olur.

Kerâim, **kerîmen**in cem'idir. Kerîme, hayvana izâfetle sütü bol, yıldamcı, gösterişli, etli, canlı ve boylu boslu hayvan demektir. Resûl-i Ekrem efendimiz zekât âmillerini, ashâb-ı emvâlin göz bebeği olan böyle birinci sınıf mallarını almaktan menederdi. Resûl-i Ekrem efendimiz, Muâz hazretlerine "*Ehl-i kitap üzerine vali gidiyorsun!*" demekle Muâz radiyallahu anha basîretkâr olmasını tembih etmiş bulunuyorlar. Ehl-i kitap münevverdir, cehele-i müşrikîn gibi gafil değildirler, buyurmuş oluyorlar.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ الْأَنْصَارِ بِالْمَدِينَةِ مَالًا مِنْ نَحْلِ وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ وَكَانَتْ مُسْتَقْبَلَةَ الْمَسْجِدِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ

فِيهَا طَيِّبٌ قَالَ أَنَسٌ فَلَمَّا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ لَنْ تَتَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ قَامَ أَبُو طَلْحَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ لَنْ تَتَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ يَبْرُحَاءُ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى فَضَعَهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ قَالَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَخْ ذَلِكَ مَالٌ رَابِجٌ ذَلِكَ مَالٌ رَابِجٌ وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Talha, Medine’de hurmalık mal cihetiyle ensarın en zengini idi. Kendisince emvalinin en sevimlisi de Beyruhâ (denilen bostanı) idi. Beyruhâ, Mescid-i Nebevî karşısında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Beyruhâ’ya girer ve onun içindeki güzel sudan içerdi. Enes radiyallahu anh demiştir ki: “Ey müminler! Malınızın sevdiğiniz kısmından tasadduk etmedikçe hayr-ı mahza, rızâ-i bâriye nâil olamazsınız!”²⁵⁷ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olunca, Ebû Talha doğrudan Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip demiştir ki:

— “Yâ Resûlellah! Allah tebâreke ve teâlâ: ‘Ey müminler! Malınızın size sevimli kısmından tasadduk etmedikçe rızâ-i bâriye nâil olamazsınız!’ buyuruyor. Malımın bana en sevimli olanı Beyruhâ’dır. Beyruhâ’ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayrını ve Allah Teâlâ indinde onun zuhr-i âhiret olmasını umarım. Yâ Resûlellah! Bu bostanımı Allah Teâlâ’nın sana gösterdiği münasip cihete (lutfen) sarfeyle!” (Enes b. Mâlik demiştir ki:) Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

- “Tuhaf şey Beyruhâ (âhirette) sahibine kazanç veren bir maldır. Beyruhâ (dünyada) verimli bir irattır. Senin ne demek istediğini de işittim (biliyorum). Ben, bu bostanı akrabana tasadduk ve tahsis etmeni muvâfık buluyorum” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Talha,

- “Yâ Resûlellah! Ben de arzunuz veçhile yaparım” dedi ve Ebû Talha Beyruhâ’yı akâribi ve am-zâdeleri arasında taksim eyledi. {B1461 Buhârî, Zekât, 44.}

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Vasâyâ”, “Vekâlet”, “Tefsîr” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim “Zekât”ta, Nesâî “Tefsîr”de tahrîc etmişlerdir. Râvi Ebû Talha hazretlerinin terceme-i hâlini eserimizde 637 numaralı hadisin izahında bildirmiştik.

MÂNALAR

(بیرحاء) **Beyruhâ** kelimesinin gerek zabtında gerek mâna ve medlûlünde mu‘reb veya mebnî, münсарıf veya gayri münсарıf olduğunda ehl-i lugat ihtilâf etmiştir. İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’inde “Bu kelime de elfâz-ı muhaddisînin ihtilâfı vardır. Beyruhâ lafzını ‘bâ’nın fethi ve kesri, ‘râ’nın da fethi ve zammı ile memdûd ve maksûr olarak okurlar. Medine’de bir malın ve mevziin ismidir” diyor. Zemahşerî de *el-Fâik*’inde, fey‘alâ veznindedir, “açık yer” demektir, demiş.²⁵⁸

Bah lafzı hakkında da İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de diyor ki: “Bu kelime, methetmek ve bir şeye rıza ve muvâfakati bildirmek üzere kullanılır ve mübalağa için tekrar edilir. وَسَارِعُوا²⁵⁹ âyet-i kerîmesi şeref nâzil olduğunda bir kimse, بخ بخ demiştir ki: Ne hoş ve ne büyük emir, demek oluyor. Bir emr-i ta‘zîm ve tefhim mânasına delâlet eder” diyor ve *Kâmus* mütercimi Âsım Molla da şu mâlûmatı veriyor: “Bâ’nın fethi ve ‘tâ’nın cerriyle asvatandır. Bir şeyi istizam mahallinde kullanılır. Meselâ bir iş pek azîm oldu ve pek azîmdir, diyecek yerde ‘bah’ derler. Kâh olur ki, mübalağa için بخ بخ derler. Evvel kesr ü tenvin ile, sâni sükûn iledir. Kabul ve istihsan makamında kullanılır. Medih ve fahr mahallinde söylenilir. Lisanımızda, ‘beh beh’ denir.” *Kâmus*’ta da, الفخر والمدح أو الفخر والإعجاب بالشيء أو الثناء يقال عند الرضا والإعجاب بالشيء أو الفخر والمدح diye muharrerdir. Bu müteaddit mâna ve istimallerden mevzumıza en münasibi ma’nâ-yı taaccübdür. Bu cihetle bu kelimeyi, “tuhaf şey” diye tercüme ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

İyi ve fazilet sahibi bir kimsenin gönlünde de bazı mala karşı alâka ve muhabbet bulunabilir. Böyle bir mal kayd ü alâkası, sâhib-i fazîlet kimse için nakîsa teşkil etmeyeceğini bu hadisten öğreniyoruz. Bu hadis bağ, bahçe, akar, irat ittihazının mubah olduğuna da delâlet eder. Binaenaleyh İbn Mes‘ûd hazretlerine izâfetle rivayet olunan, “*İrat ve akar ittihaz etmeyiniz, dünyaya râğbet etmiş olursunuz*”²⁶⁰ suretindeki haberin merdud olduğu müstefâd olur. Şu kadar ki, bu irat ve akar helâl kazançtan vücut bulmuş olsun, züll ü sagar ile iktisap edilmiş olmasın. Nasıl ki İbn Ömer radiyallahu anh arz-ı haracdan kazancı kerih görürdü. Haraç malının satın alınmasını hoş görmezdi.

İbn Abdülber de bu hadisten istifade ederek, “Dostunun gönlü hoşlanacağını bilmek şartıyla bir dostun, sadîkının bahçesinin meyvesinden yemek, suyundan içmek mubahtır” demiştir.

258 *en-Nihâye*, I, 85.

259 Âl-i İmrân, 3/133.

260 {HM4048 İbn Hanbel, I, 426.}

Yine bu hadîs-i şeriften ilm ü fazilet sahibi kimse ile hayır işler hakkında müşave-
renin müstehap olduğu da öğreniliyor. Yine bu hadîs-i şeriften vekâletin ancak kabul ile
tamam olacağı istifade ediliyor. Bu sebeple Ebû Talha hazretleri akâribine ve am-zâdelerine
kendisi taksim etmiştir. Hayır ve sadaka büyük bir mahiyette olursa, sahibini methetmek
mesnûn olduğunu Resûl-i Ekrem'in Ebû Talha'yı, “*Beh, ne iyi bu mal, senin için âhiret
kazandır*” diye methetmesinden öğreniyoruz.

En sevimli malın, en yakın akrabaya verilmesini, aile ve yakınından fakir olanlara
tasadduk ve teâvünün, başkalarına yapılacak muavenetten hayırlı olduğu müstefâd oluyor.
Şu kadar ki bu takdim ve tercih sadaka-i tatavvu hakkındadır. Bu nevi aile muaveneti
hakkında Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Bunda iki ecir vardır: Sıla ve karâbet ecri, sadaka ecri*”²⁶¹
buyurmuştur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُهُ فِي خُرُوجِ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى الْمُصَلَّى تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ
قَالَ فَلَمَّا صَارَ إِلَى مَنْزِلِهِ جَاءَتْ زَيْنَبُ امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ تَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ
هَذِهِ زَيْنَبُ فَقَالَ أَيْ الزَّيْنَبِ فَقِيلَ امْرَأَةُ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ نَعَمْ ائْذِنُوا لَهَا فَأَذِنَ لَهَا قَالَتْ
يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّكَ أَمَرْتَ الْيَوْمَ بِالصَّدَقَةِ وَكَانَ عِنْدِي حُلِيٌّ لِي فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ فَرَعَمَ ابْنُ
مَسْعُودٍ أَنَّهُ وَوَلَدُهُ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صَدَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ زَوْجُكَ
وَوَلَدُكَ أَحَقُّ مَنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir bayram günü) musallâya çıktığı
hakkındaki Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh hadisinin rivayeti yukarıda
geçmişti. Bu rivayette de Ebû Saîd el-Hudrî demiştir ki: Resûlullah mescidden
dönüp menziline geldiğinde, İbn Mes'ûd'un zevcesi Zeyneb gelmiş, huzûr-ı
saâdete girmek için izin istemişti. (Bilâl tarafından), “Yâ Resûlellah! Şu izin
isteyen kadın Zeyneb'dir” diye arzedildi. Resûl-i Ekrem, “Zeyneb'lerin hangisi-
dir?” diye sordu. “İbn Mes'ûd'un kadınıdır” diye cevap verildi. Resûl-i Ekrem,
“Evet, ona izin veriniz!” buyurdu ve Zeyneb'e izin verildi. Zeyneb, “Yâ Nebiy-
yallah! Siz bugün (mescidde) sadaka ile emrettiniz. Benim yanımda kendi-
me ait ziynetlerim vardı. Bunları tasadduk etmek istedim. Fakat İbn Mes'ûd,

kendisinin ve oğlunun, sadaka vereceğim kimselerden daha ziyade sadakaya müstehak olduklarını iddia etti. (Ne buyurursunuz?)” dedi. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem cevaben, “İbn Mes’ûd doğru söylemiştir. Zevcin ve oğlun tasadduk edeceğin kimselerden daha ziyade sadakaya lâyıktır” buyurdu. {B1462 Buhârî, Zekât, 44.}

İ Z A H I

Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi, Buhârî’nin “Ekâribe Verilen Zekâtın Beyanına Dair” açtığı bir babın iki hadisidir. Bu unvandan yani yakın akrabaya muavenet medlûlünden müstefâd olan mâna, şer’î mânaca havlini tamamlayan ve yıllamış bulunan nisâb-ı şer’îden bir cüzünü müslüman fakire temlikten ibaret zekât değildir. Belki muhtaç bir dostunun ve yakın taallukatının ihtiyacını izâleden ve bununla ind-i ilâhîde ecr ü sevâb iktisap etmekten ibarettir. Esas itibariyle zekât lafzının lugaten delâlet ettiği birtakım mânalar vardır. Yakın dostlarına, akraba ve taallukatına teâvün de bu mânalardan biridir.

Bu hadisteki sadakayı, zekât-ı mefrûz mânasına hamlederek İmam Şâfiî, bir rivayete göre, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Mâlikîler’den Eşheb, Ebû Yûsuf, Muhammed, Ehl-i Zâhir bu hadis ile ihticâc edip kadının, fakir olan zevcine zekâtını vermesini câiz görmüşlerdir. Karâfî, “İmam Şâfiî, Eşheb zevcenin zevcine zekât vermesini kerih görürlerdi” demiştir.

Diğer taraftan Hasan-ı Basrî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Mâlik, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, Hanbelî fukahâsından Ebû Bekir zevcenin, zevcine malının zekâtını vermesi câiz değildir, demişlerdir. Bu mezheb Ömer radiyallahu anhtan da rivayet edilmiştir. Bunlar mevzubahsimiz olan Zeyneb hadisindeki sadakayı, zekât-i mefrûz mânasına değil, teâvün ve sadaka-i tatavvu mânasına hamletmişlerdir.

Bu sadakanın medlûlü sadaka-i tatavvu olduğunu Tahâvî’nin Râita tariki ile meâlî berveci-i âtî rivayeti de teyit etmektir: Râita bint Abdullah demiştir ki: Abdullah b. Mes’ûd’un eşi Zeyneb, sanatkâr bir kadındı. Abdullah b. Mes’ûd ise fakirdi. İbn Mes’ûd’u ve oğlunu Zeyneb infak ederdi ve “Seninle oğluna bakmak, beni sadaka vermekten menediyor, sizinle beraber harice sadaka vermeye gücüm yetişmiyor” diye şikâyet ederdi. Abdullah b. Mes’ûd da cevaben, “Bize yaptığın infak ve muavenetten dolayı me’cûr ve müsâb olmazsan, ben de senin bu ihsanını istemem” demişti. Bunun üzerine Zeyneb ve İbn Mes’ûd Resûl-i Ekrem’e giderek Zeyneb, Resûl-i Ekrem’den, “Yâ Resûlellah! Ben sanat sahibi bir kadını. El emeğimi satar, kazanırım. Oğlumun ve zevcim bir şeyleri yok. Bunları ben infak ediyorum. Bunların maişetinden artırıp harice sadaka veremiyorum. Bunları infak ve iâşeden dolayı bana bir ecr ü sevâb var mıdır?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “*Evet, bunları infaktan me’cûr olursun, sen zevcini ve oğlunu infak et!*” buyurdu.²⁶²

Bu tarîk-i rivayette pek âşikâr olarak görülüyor ki bu sadaka ve infak, farz olan zekât mânasına değildir. Aynî *Umdetü'l-kârî*'de Tahâvî'den bu rivayeti naklettikten sonra bunun sadaka-i tatavvua delâlet eden fıkralarını birer birer tahlil ediyorsa da bu, pek âşikâr mesele için bunları nakle lüzum görmedik.

Zevcenin, zevcine farz olan zekâtını vermesinin cevaz ve adem-i cevâzı hususunda Hanefî kitaplarında İmâm-ı Âzam'ın adem-i cevâzına dair fetvası tercihen mesâil-i mütûn arasında zikredilip İmâmeyn'in cevaza dair icthadları muhalefet halinde şârihler tarafından gösterilmiştir. Binaenaleyh fıkhan bir müzekkî zekâtını usulüne yani babasına, büyük babasına, ne kadar yükselirse yükselsin veremez. Fürûuna yani oğluna, oğlunun oğluna, ne kadar inilirse inilsin yine veremez. Karısına da veremez. Buraya kadar sâdât-ı Hanefiyye arasında ihtilâf yoktur, ittifak vardır. İhtilâf ancak kadının zevcine zekâtını verebilmesindedir ve sâhib-i mezhebin menfî icthadı tercih edilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ فِي فَرْسِهِ وَغُلَامِهِ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Müslüman üzerine atı için ve kölesi için zekât vermek vâcib değildir” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1463 Buhârî, Zekât, 45.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi burada Âdem'den rivayet eder. Yine burada Müsedded'den, Süleyman b. Harb'den de birer rivayeti vardır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, “Zekât” bahsinde müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir. Müslim ile Nesâî'nin bu hadis hakkındaki rivayet tarikleri hepsinden çoktur, yedi tariki bulunmaktadır. Yalnız metinlerde meâlen bir fark olmamakla beraber takdim, tehir ve aynı mânayı ifade eden kelime farkları vardır. Bu babda âtideki ehâdis-i şerife de rivayet edilmiştir.

1. *Sünen-i erbaa* sahipleri tarafından tahrîc edilen ve Ali Murtaza radiyallahu anhnın rivayetgerdesi olan *الحدیث القدوسی* *قد عفوت لكم عن صدقة الخيل والرقيق فهاتوا صدقة الرقة الحديث* “*Haydi sizin menfaatinize ait olmak üzere atınızın, memlûkünüzdün zekâtını bağışlıyorum. Siz gümüş malınızın zekâtını getiriniz*”²⁶³ kavl-i şerifi.

2. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde, Nesâî'nin “Diyât”ta, Ebû Dâvûd'un *Merâsîl*'de tahrîc ettikleri İbn Hazm hadisidir: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Yemen hal-

kına hitaben ferâiz, sünen, diyetlere dair Amr b. Hazm vedâatiyle gönderdiği bir mektubunda ezcümle, ليس في عبده فرسه شيء “Kişinin kölesi için, atı için zekât namına bir şey yoktur” buyurmuştur.²⁶⁴

3. Ahmed b. Hanbel’in, Ömer b. Hattâb ile Huzeyfe radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sadaka olarak attan, köleden bir şey almadığına dair rivayeti.

4. Taberânî’nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği veçhile Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, قد عفوت لكم صدقة الخيل والرقيق وليس فيما دون المائتين صدقة buyurmuştur.²⁶⁵

5. Taberânî’nin ve Beyhakî’nin, Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhtan rivayetleri veçhile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا صدقة في الكسعة والجبهة والنخة “Eşekte, atta, kölede zekât yoktur”²⁶⁶ buyurmuştur.²⁶⁷

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadis ile Saîd b. Müseyyeb, Ömer b. Abdülazîz, Mekhûl, Atâ, Şa’bî, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Sevrî, Zührî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ehl-i Zâhir istidlâl ederek sûret-i mutlakada atta zekât yoktur demişlerdir. Hanefîler’den Ebû Yûsuf ile Muhammed’in ictihadları da böyledir. Tirmizî, “Amel-i ümmet bu Ebû Hüreyre hadisi üzerine câri olmuştur, ehl-i ilme göre sâime olan atta ve hizmet için ihtiyar edilen kölede zekât yoktur. Ticaret için tutulanlarda bir sene geçince kıymeti üzerinden zekât vâcip olur” diyor.

İbrâhim en-Nehaî’ye, Hammâd b. Ebû Süleyman’a, Ebû Hanîfe’ye, Züfer’e göre, tenâsül için hıfzedilen atlarda zekât vâciptir, demişlerdir ki, ılgı halinde sâime olarak yetişen atlar olacaktır. Şemsüleimme es-Serahsî, Zeyd b. Sâbit hazretlerinin mezhebi de bu olduğunu zikretmiştir.

Bu zümre-i ilmiyenin istinat ettikleri delillerden birisi Müslim’in *Sahîh*’inde Süheyl b. Ebû Sâlih tarihiyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîc ettiği uzun bir hadistir. Bunda, “Zekâtını vermeyen hiçbir sâhib-i kenz yoktur ki, onun mâl-i medfûnu cehennemde kızdırılıp da sahibi onunla azap edilmesin”²⁶⁸ suretinde başlayan bu hadis, hayle dair de şu tebligatı muhtevîdir:

At üç sınıftır: Birisi, sahibi için ecr ü sevâbı müciptir, öbürü setr-i uyûbu müstelzimdir, üçüncüsü de vizr ü vebali muktazîdir, buyurmuştur. Bundan sonra hadisin alt tarafında sahibi için setr-i uyûb ve zünûb olan at: Kişinin izzet, şeref, ziynet ittihaz edip de üzerindeki hakkullahı unutmayarak bağlayıp beslediği attır. İşte bu at, sahibi için setr-i

264 {Zikredilen kaynaklarda tespit edilemeyen bu rivayet *Aynî*’de yer almaktadır. *Aynî, Umde*, IX, 36.}

265 {Taberânî, *el-Evsat*, IX, 177, no: 9464.}

266 الكسعة: بضم الكاف وسكون السين المهملة. بعدها عين مهملة. قال أبو عبيد وأبو عمرو والكسائي هي الحمير. وقيل هي الرقيق. والجبهة: بفتح الجيم وسكون الباء هي الخيل. والنخة: بضم النون وتشديد الخاء هي الرقيق. قاله أبو عبيد وأبو عمرو. وفي روايته سليمان ابن أرقم. وهو متروك الحديث [عمدة القارى]

267 {BS7504 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 200.}

268 {M2292 Müslim, *Zekât*, 26.}

zünûb ve uyûbdur, buyurmuştur. Tahâvî'nin, Bezzâr'ın da rivayet ettikleri bu hadis ile Ebû Hanîfe'nin bulunduğu zümre-i ilmiyye, attâ zekâtın lüzum ve vücûbuna ihticâc ederek: Zekât vâcip olan sair emvâl-i zekâtta Allah Teâlâ'nın hakkı olduğu gibi attâ hakkullah bulunduğu ve zekât vermek vâcip olduğuna bu hadis delâlet etmektedir, demişlerdir.

Bunların ihticâc ettikleri delillerden birisi de Tahâvî'nin tahrîc ettiği Sâib b. Yezîd hadisidir. Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ, رأيت أبي يقوم الخيل ويدفع صدقتها إلى عمر "Ben babamın ata bahâ biçtiğini, sadaka ve zekâtını Ömer b. Hattâb'a götürdüğünü gördüm" demiştir. Bu Sâib hadisini Tahâvî gibi, Dârekutnî de rivayet etmiştir. İbn Abdülber de *et-Temhîd*'inde rivayet eder. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'indeki rivayetinde, Yezîd'in at zekâtlarını toplayıp Hazret-i Ömer'e getirdiği daha vâzıh bir surette Sâib tarafından bildirilmiştir. Hadisin bu vuzuhu ve rivayet tariklerinin kesreti cihetiyle İbn Abdülber bu hadisin sıhhatine hükmetmiştir. Hakîm, İbn Rüşd el-Mâlikî de *Kavâid*'inde, "Artık Hazret-i Ömer'in attan zekât kabul ettiğinde hiç şüphe yoktur, sahihtir" demiştir.

Bu, zekât-ı hayl, pek çok tafsile değer mesâildendir. Çünkü at, gerek yetiştirilmesi gerek istimali itibariyle binit, yük, alûfe, sâime olmak gibi muhtelif sınıflara ayrılır. Bu cihetle fıkıh kitaplarındaki nukûl-i fıkhiyyeyi de mütalaa etmek icap eder. Eimme-i Hanefiyye'den bazıları sâhib-i mezhebin bazıları da İmâmeyn'in kavlini tercih etmişlerdir. Kâdî Han *Fetâvâ*'sında, fukahâ-i Hanefiyye'nin: İmâmeyn'in kavliyle fetva verilmelidir, dediklerini naklediyor. Şemsüleimme ile Sâhib-i *Tuhfe* ise, Ebû Hanîfe hazretlerinin kavlini tercih etmişlerdir. *el-Hidâye*'de ise mesele şu yolda izah edilerek sâhib-i mezhebin noktainazarı teyit ediliyor:

Hayl, kırdâ otlayan ve dölü alınmak için erkeği, dişisi ve aygırı, kısrağı karışık yaşayan sâime nevinden olursa, Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre zekâta tâbidir. Fakat sahibi muhayyerdir, dilerse hayvan başına yuvarlak hesap 1 dinar verir. Dilerse hâl-i hazır bahasıyla takvim edilerek tutarının her 200 dirhemi için 5 dirhem zekât verir. *el-Hidâye*'de delil olarak da, في كل فرس سائمة دينار أو عشرة دراهم "Sâime olan atın zekâtında hayvan başına 1 dinar yahut 10 dirhem zekât vâciptir"²⁶⁹ hadisi zikrediliyor. İmâmeyn'e göre zekât yoktur, deniliyor. İmâmeyn için delili olarak da mevzubahsimiz olan, ليس على المسلم في عبده و فرسه صدقة hadisi²⁷⁰ serdediliyor. Sonra da İmâmeyn'in delili olan bu hadîs-i şerifteki feresin, gazi ve mücahid atı olduğu ve Ebû Hanîfe mezhebinde dinar ile takvim arasındaki tahyîrin Hazret-i Ömer'den me'sûr olduğu bildiriliyor.

el-Hidâye'de, sâdât-ı Hanefiyyemizin noktainazarlarıyla delilleri bu suretle vazedildikten sonra burada İmâmeyn'in delilini gazi atına tahsisin ve dinar ile takvimin Hazret-i Ömer'den me'sûr olduğunun izahı kalıyor. Bu vazifeyi de *el-Hidâye* şârihleri ifa ediyor: birinci ciheti izah ederek sâhib-i *İnâye* diyor ki: Ebû Hüreyre hadisindeki feresin, gazi atı olarak te'vili, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan nakledilmiştir. Şöyle ki:

269 {Rivayet temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 99.}

270 {Bezzâr, *el-Müsne'd*, XIV, 394, no: 8135.}

Emevî halifelerinden Mervân, hilâfeti zamanında bu zekât-ı hayl meselesi hakkında ashap ile müşavere etmiş ve Ebû Hüreyre radiyallahu anh, adem-i lüzûmunu iddia ederek, ليس على المسلم في فرسه وغلامه صدقة²⁷¹ hadisini sevk etmiş. Bunun üzerine Mervân Zeyd b. Sâbit hazretlerine teveccüh ederek, “Siz ne dersiniz yâ Ebû Saîd!” diye bu babdaki noktainazarını sormuş. Fakat Ebû Hüreyre hazretleri, rivayet ettiği hadise kanaat etmeyerek Mervân’ın Zeyd b. Sâbit’ten istiknâh-i mesele etmesine hayret ederek, “Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in hadisini rivayet ediyorum. Bu adam da kanaat etmeyerek, ‘Sen ne dersin yâ Ebû Saîd’ diyor” sözleriyle hayretini ortaya koymuştur. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit hazretleri, “Hakikaten Resûlullah *müslimin atında zekât yoktur* buyurmuştur, bu doğrudur. Fakat bununla Resûlullah gazinin atını murat etmiş ve guzât-ı müslimîn atlarını zekâtтан istisna eylemiştir. Yoksa dölü alınmak için kırdı otlatılan sâime nevinde zekât vardır”, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Mervân, “Ne miktar zekât vâciptir?” diye sormuş. Buna da Zeyd b. Sâbit, “Hayvan başına 1 dinar, yahut 10 dirhem zekât vâciptir” diye cevap vermiş.²⁷²

Mâlûmdur ki Ebû Hüreyre hazretleri ashâb-ı kirâmın râvilerinden idi ve en çok hadis rivayet eden bir sahâbîdir. Fakat Zeyd b. Sâbit hazretleri ashâb-ı kirâmın hem râvilerinden hem de en benâm âlimlerinden idi. Mişkât-i nebevîden şerefvârit olan ehâdîs-i şerifenin sebeb-i vürûdunu, ilel ü esbâbını pek iyi bilirdi.

Dinar ile takvim arasındaki tahyîrin Hazret-i Ömer’den me’sûr olduğu da yine *Înâye*’de şöyle izah ediliyor: Ömer radiyallahu anh, Ebû Ubeyde b. Cerrâh hazretlerine yazdığı bir emirnâmesinde huyûl-i sâimenin her feresinden 1 dinar, yahut 10 dirhem zekât alınmasını bildirmiştir. Bu emirnâme hakkında beyân-ı ictihad eden fukaha, “1 dinarın mikdâr-ı zekât olması Arap atlarına mahsustur. Arap atları kıymetçe yekdiğerine müsavidir. Diğer atlar, kıymetçe farklı olduklarından bunlardan da takvim ile zekât verilir” demişlerdir.

Muhakkık İbnü’l-Hümâm, Ebû Hüreyre hadisindeki feresi, feres-i müfred, diye sahibinin binmek ve yük yüklemek üzere ayırdığı hayvana tahsis ediyor ki gazi atı da burada dahil bulunuyor. Bu tahsisi, bu çok zeki Hanefî imamı فرسه lafzında feresin sahibine izâfetle irat buyurmuş olmasından istifade etmiştir. Hakikatte “**Zeyd’in atı**” denilince onun binit hayvanı tebâdür eder. Lugaten feres bir lafz-ı âm olduğu halde mâlikine izâfetle istihdamı halinde örf tahsis ediyor. İbnü’l-Hümâm hadiste abd de böyledir, diyor. Binaenaleyh hususi surette istihdam ettiği köle zekâta tâbi değildir. Fakat ticaret için tuttuğu kölede zekât vermesi vâciptir.

İbnü’l-Hümâm sâhib-i mezhebin bu babdaki ictihadını teyiden bu lugavî ve örfî delilleri irat ettikten sonra naklî delillere nakl-i kelâm ederek yukarıda Müslim’den

271 {B1463 Buhârî, Zekât, 45. Bu rivayet *el-Înâye*’de “ليس على الرجل في عبده ولا في فرسه صدقة” lafızlarıyla yer almaktadır. Bâbertî, *el-Înâye*, II, 183.}

272 {Bâbertî, *el-Înâye*, II, 183, 184.}

naklettığımız Ebû Hüreyre hadisinde haylin sunûf-ı selâsesine ait olan fıkrasını zikrediyor. Daha sonra tarafeynin naklî delillerini uzun boylu muhakeme ediyor.

Buraya kadar devam eden izahımız erkek, dişi ve aygır, kısarak tenâsül için karışık olarak otlayan atlar hakkında idi. Aygır, kısrağı ayrı ayrı otlayanlar hakkındaki ahkâm da *el-Hidâye*'de şöyle bildiriliyor: Münferit tutulan erkek atlarda zekât yoktur. Çünkü tenâsül müntefidir. Bir rivayete göre, inâs-i münferide dahi böyledir. Diğer rivayette inâs-i münferidenin fahl-i müsteâr ile telkîh ve tenâsülü mümkün olduğundan zekât lâzımdır. *Muhît*'te, zükûr-i münferid, inâs-i münferide hakkında iki rivayet vardır. Bunlardan en meşhuru adem-i vücûbdur, deniliyor. *Fethu'l-kadîr*'de de zükûrda râcih olan adem-i vücûbdur, inâsta da vücûbdur, deniliyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم جَلَسَ ذَاتَ يَوْمٍ عَلَى الْمِنْبَرِ وَجَلَسْنَا حَوْلَهُ فَقَالَ إِنَّ مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِي مَا يَفْتَحُ عَلَيْكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ فَسَكَتَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فَقِيلَ لَهُ مَا شَأْنُكَ تُكَلِّمُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم وَلَا يُكَلِّمُكَ فَرَأَيْنَا أَنَّهُ يُنْزَلُ عَلَيْهِ قَالَ فَمَسَحَ عَنْهُ الرُّحْضَاءُ فَقَالَ أَيْنَ السَّائِلُ وَكَأَنَّهُ حَمْدُهُ فَقَالَ إِنَّهُ لَا يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ وَإِنْ مِمَّا يُنْبِئُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ أَوْ يُلِمُّ إِلَّا أَكَلَةَ الْخُضْرَاءِ أَكَلْتُ حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلْتُ عَيْنَ الشَّمْسِ فَتَلَطَّتُ وَبَالَثُ وَرَتَعْتُ وَإِنَّ هَذَا الْمَالَ خَصْرَةٌ حُلُوةٌ فَنَعَمُ صَاحِبُ الْمُسْلِمِ مَا أُعْطِيَ مِنْهُ الْمُسْكِينُ وَالْيَتِيمُ وَابْنُ السَّبِيلِ أَوْ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَإِنَّهُ مَنْ يَأْخُذْهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ وَيَكُونُ شَهِيدًا عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Günün birinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde oturmuştu. Biz de kendisinin etrafında oturmuştuk. Bu halde aleyhi's-salâtü ve's-selâm buyurdu ki:

“Ben (ebediyete gittik)ten sonra dünya çiçeğinden, dünya hüsn ü behcetinden önünüze nice açılacak nimet sofraları, hayat sahneleri (yok mu? Bu), sizin için korktuğum muhakkak olan şeylerdendir. Bunun üzerine (ashaptan) bir zat, “Yâ Resûlellah! Hiç hayr ü nimet, şerr ü mefsedet celbeder mi? (ki, korkuyorsunuz!)” diye sordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (vahye intizar ederek

bir müddet) sükût etti. O sâile ashap tarafından, “Sen kim oluyorsun ki Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sual soruyorsun? (Bak) sana cevap bile vermiyor” denildi. O sırada biz Resûl-i Ekrem’e vahiy geliyor olduğunu anladık. Râvi Ebû Saîd diyor ki: Resûl-i Ekrem dökmekte bulunduğu bol bir teri nâsiyesinden sildi ve sual soran kimseyi över bir eda ile, “Sâil nerededir?” diye sordu ve sonra buyurdu ki: “Hakikaten hayr ü nimet, şerr ü mefsedet getirmez, (fakat sebep olur. Bakınız!) Baharın bitirdiği otlardan (zehirli) bir kısmı vardır ki, o, (yiye) öldürür, yahut ölüme yaklaştırır. Lâkin yeşil ot böyle değildir. Onu otlayan hayvan, ölüm tehlikesinden masundur. Bu hayvan, o yeşil otu yer, iki böğrünü şişirince bahar güneşini karşılar. Kolayca tersler, işer, genişler. (Yine) bol bol yer. İşte bu dünya malı da yeşil ot gibi caziptir, tatlıdır. Bu nimetten miskine, yetime, vatancüdâ yolculara tasadduk eden zengin müslüman, ne hayırlı kişidir.” (Râvi şek ederek diyor ki:) “Yahut Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, haksız haram mal toplayan, harîs de daima yiye, bir türlü doymayan obur gibidir. Kıyamet gününde bu mal, kendi sahibinin buhlüne şehâdet edecektir” buyurduğu gibi. {B1465 Buhârî, Zekât, 47.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif, lisân-i belâgatın hiç şüphesiz îcâzkâr bir üslûbu ile ifade edilmiştir. Şu kadar ki, Kazzâr’ın dediği veçhile Buhârî’nin hazf ve ihtisar hususundaki âdeti bu hadis hakkında daha fazla müessir olmuştur. Bu cihetle hadis şârihlerini bir hayli edebî tahlillerle, takdirlerle uğraştırmıştır. Hadîs-i şerif müteaddit emsali muhtevîdir. Bunlar arasında en belîği ve şahaseri من زهرة الدنيا ما يفتح عليكم cümle-i edîbiyesidir. Resûl-i Ekrem efendimiz bununla, “Ben aranızdan ayrılıp ebediyet âlemine gittikten sonra sizin bugünkü feragatkâr, zühdî hayatınızı bırakarak kayserlerin, kiserâların fethedilen vâsi ve zengin ülkelerinden iğtinâm edeceğiniz rengârenk ezhâr-i hazâin, demet demet önünüze serildiği zaman, bu çiçek renklerinin gözlerinizi kamaştırmasından, kokularının da meşâmınızı ve bütün his ve idrakinizi alt üst etmesinden endişe ediyorum. Bugün mütesânit ve fukaranıza, yetimlerinize muhib olan sizlerin, yarın ihtirasa kapılmanızdan ve bu ganimet nimetini hayır yollara sarfedemeyerek israf ü sefahate dalmanızdan çok korkarım” buyurmuş oluyordu.

Bu çok yüksek temsilin derece-i şümûlünü kavrayamayan bir sahâbî kalkmış, Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Hiç hayr ü ganimet, şerr ü mefsedet olabilir mi?” diye bir sual sormuştu. Efsah-i enbiyâ olan Peygamberimiz, bu yüksek mevzuun daha iyi anlaşılması ve anlatılması için bir müddet vahye intizar edip sükût etmişti. Bu kısa sükût ve intizar devresinde ashâb-ı kirâm, Resûl-i Ekrem’in bu sualden münfail ve müteessir olduklarını zan ve tahmin ederek sâili müâhazeye başlamışlardı: “Sen kim oluyorsun ki, Resûlullah’tan sual sormaya cüret ediyorsun! Bak, gör, işte sana cevap bile vermiyor” diyorlardı. Bu esnada hâtemü’l-enbiyânın nişâne-i vahy olarak vücûd-ı saâdetlerini yıkarcasına bol bir

ter döktüğünü ve mübarek nâsiyesini eliyle silmeye başladığını gören ashâb-ı kirâm, vahiy geldiğini anlamakta gecikmediler. Ve hakikaten Resûl-i Ekrem, beşûş bir çehre ile ve sual soran kimseyi senâkâr bir lisan ile, “*Hani o sâil nerededir?*” diye taltif ederek daha geniş bir teşbih ü temsil ile buyurmuşlar ki:

Evet, mal, servet, Allah’ın insanlara bahşettiği hayr ü saadettir. Bu cihetle mal, şerr ü fesat olmaktan uzaktır. Lâkin bu servetin gerek iktisabında, gerek sûret-i sarfında, onun rengi, onun mahiyeti değişir. Bu ne gibidir, bilir misiniz? Cenâb-ı Hakk’ın hazîne-i kere-minden dökülen bahar yağmuruyla yetişen otlar, bir yağmurun eser-i feyzi oldukları halde, bunların bir kısmı zehirlidir, mühliktir. Bir kısmı da temizdir, zümrüt gibi yeşildir, nâfidir.²⁷³ Zehirli otu her yiyen hayvanın karnı şişer, müthiş ağırlar içinde ya derhal ölür. Ya da hayvanın bünye-i hilkatı mukavemet ederek ölmese bile bakiye-i hayatını hastalıkla geçirerek tedricen ölüme sürüklenir.

Fakat yeşil çayır otu yiyen behâim böyle değildir. Meselâ bir kuzu yeşil otu bol bol yer, böğürlerini, midesini şişirir. Bahar güneşinin hayat bahşeden sıcaklığı karşısında sağa sola koşar, oynar, sıçrar, kolaylıkla tersler, işer, genişler. Tekrar yemeye başlar.

İşte Resûl-i Ekrem’in şu âlî tebliğleri iki meseli ihtiva etmektedir. Bunun birisi ile dünya malını cemetmekte, hukûk-ı fukarâyı meneylemekte ifrat edenlerin hali; öbürüyle de kazancında, sarfında tarîk-i itidâli iltizam edenlerin müstesna vaziyeti tasvir buyurulmuştur. Birincisi, *وإن مما ينبت الربيع يقتل أو يلم* “Baharın yetiştirdiği otlardan zehirli kısmı vardır ki, her yiyen hayvanı ya defaten veya tedricen öldürür” kavî-i şerifi ile haksız kazanılan ve fakirlere, yetimlere, vatanından, ailesinden uzak düşmüş perişan din kardeşlerine yardım etmekten çekinen harîslerin, hodgamların malları ve halleri tasvir buyurulup bu haksız kazançların zehirli otlar gibi semm-i katil olduğu, fukaradan imsak ile sefahatte israf edilen bu servetin, âhirette sahibinin sebep-i helâki olacağı bildirilmiştir. İkincisi *إلا آكلة الخضراء* “Lâkin yeşil çayır otlayan hayvan ölüm tehlikesinden masundur...” kavî-i şerifi ile de helâl yollarda kazanılan ve bir kısmı sadaka ve zekât olarak hayır yollara sarfedilen servet de yeşil otlara teşbih buyurulup sahibinin dünyevî ve uhrevî vesîle-i saâdeti olacağına işaret buyurulmuştur.

Hadîs-i şerifin son fıkrası olan, *وإنه من يأخذه بغير حقه كالذي...* “Haksız mal toplayan haris de daima yiyen, bir türlü doymak bilmeyen obur gibidir. Bu mal da kıyamet gününde

273 Şarkın en büyük hakîm ve edibi olan Sa’dî bu hakikati şu belîğ beytiyle terennüm etmiştir:

بارانکه در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره یوم خس

Mânası. “Bahar yağmurunun tab’an ve fitraten latif ve hayatbahş olduğunda şüphe yoktur. Fakat yerin kabiliyetine göre, bu yağmurdan bağda, bahçede lâle, sümbül gibi latif çiçekler biter. Çoraklıkta da çer çöp.” Yine Sa’dî merhumun bu mevzuda söylediği şu iki beytini de bildirmeden geçmeyelim: Birisi:

دروغتم و عمل ضایع مکردان زمین شوره سنبل بر نیارد

Mânası. “Çoraklık yerde sümbül, lâle bitmez. Nâfile bu çoraklığa tohum saçıp emek telef etme!”

Öbürü: ایر اگر آب زنده کی بارد هرگز از شاخ بید بر نخوری

Mânası. “Gökteki bulut söz temsili âb-ı hayât yağdırsa, sen söğüt ağacından asla meyve yiyemezsin!”

sahibi aleyhinde şehâdet edecektir” kavli ile bildirilen şehâdet, bu servetin sûret-i iktisabına, keyfiyet-i sarfına ait olacağı diğer haberlerde vârit olmuştur.

HULÂSA. Hadîs-i şerifte servet, haddizâtında hayır olduğu, fakat sûret-i iktisâbı, keyfiyet-i sarfı itibariyle vesîle-i saâdet veya müstelzim-i felâket olacağı bildirilmiştir. Büyük İslâm mütefekkirlerinden Gazzâlî diyor ki: Servet, vücûd-ı semmin, tiryakın mecmaı olan bir yılan gibidir ki bu hayvan, tiryakın sûret-i istihrâcını müdrik ve şerrinden ihtiraz edebilen bir sanatkârın eline düşerse nimet olur. Eğer ahmak bir aceminin eline düşerse bu defa da belâ ve felâket olur.

عَنْ زَيْنَبَ امْرَأَةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه حَدِيثُهَا الْمُتَقَدِّمُ قَرِيبًا وَقَالَتْ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ انْطَلَقْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَجَدْتُ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى الْبَابِ حَاجَتُهَا مِثْلُ حَاجَتِي فَمَرَّ عَلَيْنَا بِلَالٌ فَقُلْنَا سَلِ النَّبِيَّ صلی اللہ علیہ وسلم أَيَجْزِي عَنِّي أَنْ أَنْفِقَ عَلَى زَوْجِي وَأَيْتَامٍ لِي فِي حَجْرِي فَسَأَلَهُ فَقَالَ نَعَمْ لَهَا أَجْرَانِ أَجْرُ الْقَرَابَةِ وَأَجْرُ الصَّدَقَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhin zevcesi Zeyneb radiyallahu anhâdan –yakında bir hadisi rivayet edilip geçmişti.– Bu rivayette ise, Zeyneb demiştir ki: “(Bayram günü) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gittim. Kapıda ensardan bir kadını (bekler) buldum. Onun hâceti de, benim hâcetim gibi idi. Bilâl yanımıza geldi. Biz Bilâl’e, ‘Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sor! Bizim, zevcimiz ve himayemizde bulunan yetimlerimize sadaka vermemiz kifâyet eder mi? (Sadaka vermiş olur muyuz?)’ dedik. Bilâl Resûlullah’a arzetti. Resûlullah da, “Evet bunlardan her birinin sadakası için iki ecir vardır: Biri karâbet ve sıla-i rahm ecri, öbürü de sadaka ecr ü sevabı” buyurmuş. {B1466 Buhârî, Zekât, 48.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de hep “Zekât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadis, müellif Zebîdî merhumun işaret ettiği veçhile yukarıda geçmişti ve eserimizin 724 numarasında tercüme edilmişti. Bu sebeple Zebîdî burada hadisi son derece ihtisar etmiştir. Hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Zevcenin Zevcine ve Taht-ı Himâye ve Terbiyesinde Bulunan Yetimlerine Zekât Vermesi” suretindedir. Zevcenin zevce zekât vermesi hakkındaki fukahânın ihtilâfı, 724 numaralı hadisin izahında geçmiştir.

Metn-i aslıdeki حجري وأيتام لي في زوجي ibaresi hep mütekellim zamiri ile rivayet edilmiştir. Halbuki, sâil iki kadın olduğundan, tesniye zamiriyle irat edilmek icap ederdi. Nasıl ki Nesâî'nin rivayetinde bu veçhile أزواجنا في حجورنا suretinde mazbut bulunduğundan bunları mütekellim maa'l-gayr olarak tercüme ettik.

Râvi Zeyneb'in hâne-i saâdetin kapısı önünde bulunduğu kadının ismi Buhârî'nin tarîk-i rivâyetinde zikredilmemiştir. Bunun da ismi Zeyneb olduğunu ve Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr'ın zevcesi bulunduğunu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Nesâî'nin rivayetlerinden öğreniyoruz.²⁷⁴

Bu iki Zeyneb'in ikisinin zevclerinin de fakir olduğu ve himayelerinde yetimleri bulunduğunu Buhârî'nin rivayetinden öğreniyoruz. Fakat bu yetimlerin kız ve oğlan kardeşlerinin yetim çocukları olduğu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde tasrih edilmiştir. Nesâî'nin rivayetinde ise bu iki Zeyneb'den birisinin fazla malı vardı. Fakat himayesinde oğlan kardeşinin yetimleri bulunuyordu. Öbürünün de fazla malı vardı. Onun zevcinin de eli yufka idi, deniliyor ki örfümüzde fakr ü ihtiyâcdan kinayedir.²⁷⁵

Bu hadisteki infaktan maksat İmam Ebû Hanîfe'ye göre sadaka-i vâcibe olan zekât olmadığını İmâmeyn ile İmam Şâfiî ve emsaline göre, zekât mefrûz olduğunu 724 numara ile tercüme ettiğimiz yine bu hadisin izahında bildirmiştik. Bu iki noktainazar ihtilâfına göre, bu rivayetteki أيجزني cümle-i istifhâmiyesinin mânası İmâm-ı Âzam ile emsaline göre, “Zevcimizi ve yetimlerimizi infak etmemiz nâfile sadaka yerine geçer mi?” demek olur. Öbürlerine göre de “Zekât-ı mefrûz olarak kabul olunur mu?” şeklinde bir soru olur.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَيْ أَجْزُ أَنْ أَنْفِقَ عَلَى بَنِي أَبِي سَلَمَةَ إِنَّمَا هُمْ بَنِي فَقَالَ أَنْفِقِي عَلَيْهِمْ فَلِكِ أَجْرٌ مَا أَنْفَقْتِ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) ben, “Yâ Resûlellah! (Ölen zevcim) Ebû Seleme'nin çocuklarını infak ettiğimden dolayı bana ecr ü sevâb var mıdır? Onlar benim de çocuklarımdır” diye sordum. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm cevaben, “Bu çocukları infak et! Bunlara verdiğin sadakanın ecr ü sevâbı vardır” buyurdu. {B1467 Buhârî, Zekât, 48.}

274 وفي رواية الطيالسي: (فإذا امرأة من الأنصار يقال لها زينب). وكذا النسائي عن علقمة عن عبد الله قال: (انطلقت امرأة عبد الله بن مسعود وامرأة أبي مسعود يعني عقبة بن عمرو الأنصاري).

275 وفي رواية الطيالسي: (هم بنو أخيها وبنو أختها). وفي رواية النسائي من طريق علقمة: لإحداهما فضل مال وفي حجرها بنو أخ لها أيتام وللأخرى فضل مال وزوج خفيف اليد [عيني ج 4, ص 193]

Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında bu hadisin sûret-i sevki şöyledir: عن زينب بنت أم سلمة رضي الله عنها قالت . Bu halde hadisin râvisi Ümmü Seleme değil kızı Zeyneb oluyor. Bu ise hadisin medlûlüne mugayirdir. Çünkü metn-i hadîste, Ebû Seleme'nin çocuklarını infak ettiğini bildiren ve “Bunlar benim de çocuklarımdır” diyen Ümmü Seleme olduğu pek âşikârdır. Şârih Kastallânî tarafından Ebû Zer rivayetinde hadisin, عن زينب بنت أم سلمة suretinde sevk edildiği ve bu rivayetin sahih olduğu bildiriliyor. Garibi şudur ki, Kastallânî, sahih olarak bildirdiği Ebû Zer rivayetini kendisi de iltizam etmemiştir. Müellif Zebîdî merhum, Ümmü Seleme'yi râvi göstermesine nazaran Ebû Zer rivayetini ihtiyar ve hakikaten isabet etmiştir. Şârih Aynî'nin nüshası da böyledir. Sıddîk Han *Tecrîd*'in şârihi olduğu halde her nasılsa Ebû Zer rivayetini iltizam etmemiştir.

Ümmü Seleme radiyallahu anhânın ismi Hind'dir, bint Ebû Ümeyye'dir. İlk zevci Ebû Seleme b. Abdülesed'dir. Ümmü Seleme hazretleri erbâb-ı fesâhatten idi. Kendisinden 378 hadis nakledilmiştir. Bunlardan on üç hadisin naklinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir.

Üç hadisi Buhârî, üç hadisi de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Nâfi', Saîd b. Müseyyeb, Ebû Osman en-Nehdî'nin rivayetleri vardır. Vâkıdî 59 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor. Zehebî de, “Ümmehâtü'l-mü'minîn arasında en son vefat eden kadın, Ümmü Seleme'dir” diyor (*Hulâsa*, s. 437).

Ümmü Seleme, ilk zevci Ebû Seleme Abdullah b. Esed ile birlikte Habeşe'ye hicret etmişlerdi. Zeyneb orada doğmuştu. Sonra annesiyle beraber gelmişti. Ümmü Seleme ezvâc-i tâhirât idâdına girdikten sonra Zeyneb Resûl-i Ekrem'in rebîbesi oldu. İlk adı “Berre” iken Resûl-i Ekrem tarafından tağyîr edilip Zeyneb tesmiye edildi. Zeyneb zamanının en yüksek bir âlimi ve en zeki bir fakihi idi. Buhârî, Zeyneb'in doğrudan Resûl-i Ekrem'den semânını kabul eder. Kendisinden iki hadis rivayet etmiştir. Bir hadis de Müslim'in rivayeti vardır. İbn Sa'd ise *et-Tabakât*'ında Zeyneb'i doğrudan Resûl-i Ekrem'den bir şey rivayet etmeyen sahâbîler sırasında zikretmiştir. Zeyneb'in birçok rivayeti vâlidesinden olduğu için hem vâlidesine olan bu ilmî nisbetini ifade etmek hem de Resûl-i Ekrem'in rebîbeliği şerefini izhar eylemek için vâlidesine nisbet edilerek Zeyneb bint Ümmü Seleme denilirdi. *Tehzîb*'de 73 tarihinde vefat ettiği bildiriliyor (*Hulâsa*, s. 423; *Umdetü'l-kârî*, I, 624).

Şârih Aynî'nin beyanına göre, Ümmü Seleme'nin, Ebû Seleme'den dört çocuğu olmuştu: Ömer, Muhammed, Zeyneb, Dürre'dir. Hadiste infakı bildirilen çocuklar bunlardır.

وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا يَنْقِمُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا فَأَغْنَاهُ اللَّهُ
وَرَسُولُهُ وَأَمَّا خَالِدٌ فَإِنَّكُمْ تَظْلِمُونَ خَالِدًا قَدْ احْتَبَسَ أَذْرَاعَهُ وَأَعْتَدَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَمَّا
الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَعَمَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِيهِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ وَمِثْلُهَا مَعَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zekât ile emrettiğinde İbn Cemîl'in, Hâlid b. Velîd'in, Abbas b. Abdülmuttalib'in zekât vermedikleri (Hazret-i Ömer tarafından) Resûl-i Ekrem'e haber verilmişti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: "İbn Cemîl zekâtta nasıl imtina edebilir ki, o fakir iken Allah ile Peygamber'i onu iğnâ etmiştir. Hâlid'e gelince, siz Hâlid'den (zekât istemekle) ona zulmediyorsunuz. Hâlid zırhlarını vakfetmiştir. Ve bu harp lezazımını Allah yolunda (cihad için) hazırlamıştır. Abbas b. Abdülmuttalib ise Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in amcasıdır (babasının soyundandır). Zekât, ona vâciptir. Abbas'ın zekâtı (mîâdından evvel keremen) bir misli ile beraber (verilmiş)tir. {B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem'in emir buyurduğu bildirilen sadaka ile murat, farz olan zekâttır. Elimizdeki bütün *Buhârî* nüshalarında (sadaka)nın lââm-ı ahd ile muarref bulunması bunun en vâzih delilidir. *Tecrîd* şârihi Sıddîk Han'ın nüshası da *أمر رسول الله* suretindedir. *Tecrîd*'in münferit basılan nüshalarında ise *بصدقة* mazbuttur. Bir de Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Buhârî*'nin kenarında nüsha olarak ve üzerinde *صح* işaretiyle görülmüştür. Kastallânî de bunun Ebû Zer rivayeti olduğunu bildiriyor.

Nevevî: Sahih ve meşhur olan bu sadakanın, zekât-ı mefrûz olmasıdır diyor. Nevevî'nin bu rivayetini Müslim'in rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ömer'i zekât memuru tayin etmiş olması da teyit ediyor. Zekât âmili, sadaka-i mendûbeye değil, sadaka-i mefrûzanın tahsili için tayin edilegelmiştir. Sadaka-i mendûbe fertlerin kendi ihtiyarına bırakılmıştır.

Müslim'in Ebû'z-Zinâd'dan gelen bir rivayetinde, *بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم عمر*, ²⁷⁶ *ساعيًا على الصدقة* denildiğine göre huzûr-ı risâlete bu üç zat hakkında arz-ı şikâyet eden zatın da Hazret-i Ömer olması icap eder. Başka rivayetlerin şehâdetine göre böyledir de.

Kurtûbî de, cumhurun re'y ve ictihadı, hadisteki sadaka ile zekât kastedilmiş olması merkezindedir, diyor. Yalnız hadiste isimleri zikredilen üç sahâbînin imtinasını istib'âd ederek ashaba hüsnüzan için bazı ulemâ bu sadaka, sadaka-i mendûbedir,

demişler. Fakat *Buhârî* şârihlerinden istifade ederek deriz ki bunda istib'âd edilecek bir cihet yoktur.

EVVELÂ. İbn Cemîl, İbn Mühelleb'in dediği veçhile o, bir münafık idi, tabii zekât vermek istemezdi. Bu cihetle İbn Cemîl ve emsali münafıklar hakkında, وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ “Münafıklar malî vecîbeleri inkâr etmediler, ancak Allah'ın ve peygamberinin hazîne-i kereminden bunları iğnâ etmesinden dolayı inkâr etmişlerdir. Bunlar, bu inkârlarından tövbe ve rücû ederlerse kendileri için hayırlı olur”²⁷⁷ (sûre-i Tevbe) âyet-i kerîmesiyle kendilerinden istitâbe edilmişti. İbn Cemîl, “Rabbim benden tövbe etmemi istedi. Ben de tövbe ettim” dermiş ve hakikaten ıslah-ı hâl etmişti ve nâsiyesindeki nifak lekesini tamamıyla silmişti.

SÂNİYEN. Hâlid b. Velîd, mâlik olduğu atını, zırhını vesair levâzım-ı harbiyyesini Allah uğrunda cihada vakf ü tahsis etmişti. Zekâtın sekiz kalem masraf kısmından سبيل الله mücahidin sınıfına dahildi. Levâzım-ı cihâd zekâtıtan muaf idi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem Hâlid'den zekât istenilmesini zulüm addetmişlerdi. Bunda da istib'âd edilecek bir cihet yoktu.

SÂLİSEN. Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anha gelince; hadisin buradaki rivayete göre mânası: Zekât vermek Abbas üzerine vâcip bir haktır. O, bu borcunu hulûlünden bir sene evvel eda etmiştir. Keremen bir misli de fazlasıyla vermiştir, demektir. Nasıl ki Hakem b. Uyeyne'den rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer'i zekât memuru tayin etmişti. Abbas huzûr-ı saâdete gelip Ömer'in haşın muamele etmesinden şikâyet etmekle Resûl-i Ekrem: “Ey Ömer! Sen kişinin amcasını, babası soyundan olduğunu bilmiyor musun? Biz Abbas'ın zekâtını bir sene evvel istîfâ ettik” buyurmuştur.²⁷⁸

Bu hadisin buradaki rivayetinden başka bir de İbn İshak'ın Ebû Ubeyd'den rivayeti vardır: Buna göre (sadaka) lafzı terkedilerek, فِيهِ عَلَيْهِ وَمِثْلُهَا مَعَهَا “Zekât Abbas'ın borcudur. Bununla beraber bir misli de geçmiş senenin borcu vardır” rivayet edilmiştir.²⁷⁹ Bunun meâlîni de göstermiş bulunuyoruz. Ebû Ubeyd'in rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Abbas'ın o sıralarda malî vaziyetinin çok bozuk olmasına mebnî iki sene zekâtını tecil etmişti, deniliyor.²⁸⁰

277 {et-Tevbe, 9/74.}

278 {Metinde Hakem b. Uyeyne şeklinde yer alan isim kaynakta Hakem b. Uteybe olarak kayıtlıdır. İbn Hanbel, *Fezâil*, II, 919 ve 948, no: 1759 ve 1833; Aynî, *Umde*, IX, 47.}

279 {Metinde Ebû Ubeyd şeklinde yer alan isim kaynakta Ebû'z-Zinâd olarak kayıtlıdır. B1468 Buhârî, Zekât, 49.}

280 [وفي رواية ابن إسحاق قال أبو عبيد نراه والله اعلم أنه كان آخر الصدقة عنه عامين من أجل حاجة العباس [عمد القاري ج 4 ص 395] {Metinde yer alan “وفي رواية ابن إسحاق” ifadesi kaynakta “و هي في رواية ابن إسحاق” şeklinde ve öncesindeki cümlelerin devamı halindedir. (Aynî, *Umde*, IX, 47.) Burada, Ebû Ubeyd'in kavlinin öncesine ilave edilmesinin bir zuhul eseri olduğu anlaşılmaktadır.}

Bu rivayete göre, bu da bir devlet reisinin en sarîh bir hakkıdır. Nasıl ki Hazret-i Ömer de “âmmü'r-remâd” denilen bir darlık yılında tecil etmiş ve ertesi sene çifte zekât almıştı. İbn Abbas da bu suretle tecil edilmişti. Hazret-i Ömer, böyle bir tecilden haberi olmayarak Hazret-i Abbas’a müracaat etmiş ve o da tecil edildiği için vermemiş olabilir. Dârekutnî’nin velev ki zayıf olarak İbn Abbas’tan gelen bir rivayeti bu hadisedeki vaziyeti daha ziyade tenvir etmektedir. Abdullah b. Abbas demiştir ki: Resûl-i Ekrem Hazret-i Ömer’i sâî tayin ettiğinde babam Abbas’a gelmişti ve babama karşı huşûnet göstermişti. Resûl-i Ekrem hadiseden haberdar olunca, Abbas’ın o sene ve gelecek sene zekâtının tecil edildiğini bildirmişti.²⁸¹

Dârekutnî’nin bu rivayetini ve Hazret-i Ömer’in Abbas hazretlerine haşin muamelesini Müslim’in Verka’ tarikiyle gelen şu rivayeti de teyit ediyor: Hazret-i Ömer huzûr-ı saâdete Abbas’ı şikâyet edince, Resûl-i Ekrem, *Abbas’ın zekâtını bir misli fazlasıyla ben deruhte ediyorum*, buyurmuş ve sonra, *bir adamın amcası, babasının soyu olduğunu bilmiyor musun!* itâbını ilâve etmişti.²⁸²

Vaziyeti tamamıyla tenvir eden Müslim’in bu rivayeti, Dârekutnî’nin senedine izâfe edilen zaafı izâleye kâfidir. Bu rivayete göre de Hazret-i Ömer’in dürüş muamele ettiği hakikati sabit oluyor. Öteden beri saadetle, semâhatle, şerâfetle yaşamış bir Abdülmuttalib oğluna böyle dürüş bir muamelenin girân gelmiş olması ve taraf-ı nebevîden, “*Kişinin amcası, babasının soyu olduğunu bilmez misin?*” suretinde muâhaze edilmiş bulunması kabul edilmelidir.

Yukarıda 715 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisinin izahı sırasında kıymet üzerinden zekât verilmesinin cevazını teyiden İmam Buhârî’nin izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisini ta’lîkan zikrettiğini göstermiştik. Kıymet üzerinden zekâtın cevazına nasıl istidlâl edildiği orada mütalaa buyurulsun.

Buhârî’nin buradaki rivayetine göre bu hadis, zekâtın mîâdından evvel tâcili câiz olduğuna delil olur. Bu babda yani vaktinden evvel zekât vermek câiz midir, değil midir? Ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım ehl-i ilim, tâcili câiz değildir, demişlerdir. Süfyân es-Sevrî bu menfi ictihada kâil olanlardandır. Ekser-i ulemâ ise vaktinden evvel zekât verilirse zekât yerine geçer, demişlerdir. Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Hanîfe bu ictihad ashâbındandır. İbn Münzir, İmam Mâlik ile Leys b. Sa’d’ın vaktinden evvel zekâtı tâcili kerih gördüklerini bildiriyor. İmam Hasan, vaktinden evvel zekât verilirse iade edilir, demiştir. *Tavzîh*’te, İmam Mâlik’in, havlinden az bir zaman evvel verilen zekât hakkında müsbet ve

281 وفي حديث ابن عباس عند الدارقطني بإسناد فيه ضعف: بعث النبي صلى الله عليه وسلم عمر ساعيا. فأثنى العباس فأغلط له. فأخبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن العباس قد أسلفنا زكاة ماله العام والعام المقبل [قسطلاني: ج 3 ص 67] {Kaynakta rivayetin ikinci cümlesi şöyledir: “فأثنى العباس يطلب صدقة ماله. قال: فأغلط له العباس فخرج إلى النبي صلى الله عليه وسلم فأخبره ...” (DK1987 Dârekutnî, es-Sünen, II, 123.)}

282 وفي رواية مسلم من طريق ورقاء: وأما العباس فهي علي ومثلها. ثم قال يا عمر أما شعرت أن عم الرجل صنو أبيه [منه] {M2277 Müslim, Zekât, 11.}

menfi iki kavli vardır. Bu zamân-ı yesîrin haddi bir ay, nısf ay, beş gün, üç gün olarak tayin edilmiştir, deniliyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ ثُمَّ سَأَلُوهُ فَأَعْطَاهُمْ حَتَّى نَفِدَ مَا عِنْدَهُ فَقَالَ مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ وَمَنْ يَسْتَغْفِرْ يُعَفِّهِ اللَّهُ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْرًا وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْرِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ensardan bazı kimseler, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (sadaka) istemişlerdi. Resûlullah da bunlara vermişti. Sonra bunlar yine istediler. Resûlullah yine verdi. Sonra (üçüncü) bir daha istediler. Resûlullah (bu defa) da verdi. Hatta yanındaki mal tükendi. Sonra Resûlullah buyurdu ki:

“Sadaka malından yanımda bulunanı (verdim. Başkalarına vermek için) sizden katiyen bir şey saklamadım. Kim ki tese’ül den sakınmak isterse, Allah, o kimseyi afif kılar. Kim ki halktan istiğnâ ederse, onu da Allah ganî kılar. Kim ki sabretmek isterse, Cenâb-ı Hak ona da sabır ihsan eder. Sabırdan daha hayırlı, sabırdan daha vâsi bir nimet kimseye verilmemiştir.” {B1469 Buhârî, Zekât, 50.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi bir de “Rikâk” bahsinde tahrîc etmiştir. Buradaki rivayeti Şeyhi Abdullah b. Yûsuf’tandır. “Rikâk” bahsindeki de Ebû’l-Yemân’dandır. Müslim de “Zekât” bahsinde Kuteybe’den, Abdullah b. Humeyd’den, Ma’mur’den rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî de “Zekât”ta zikretmişlerdir. Nesâî’nin “Rikâk” bahsinde de Kuteybe’den ayrıca bir rivayeti vardır.

Sahîh-i Buhârî’de hadisin mensup olduğu babın unvanı “İsti’fâf fi’l-Mesele”dir ki, istemekte salâh iltizam etmek, harama müeddî olan sualden içtinap eylemek demektir. Bazı ulemâ isti’fâf sabırdır, nezâhettir, demişlerdir. Bazı ulemâ da dilenmekten tenez-zühtür, uzaklaşmaktır, diye tarif etmişlerdir. Yukarıda şer’î gınâ ve zenginliğin kısımlarını ve derecelerini tarif ederken mezheb-i Hanefî’de en az akşamı ve sabahlı bir günlük

geçinecek nafakaya mâlik olan kimsenin İmam Şâfiî'ye göre de vücudu zinde ve kuvâ-yi bedeniyyesi yerinde olanların tese'ülü haram olduğunu bildirmiştik. İsti'fâf fi'l-mes'elenin her üç tarifinde de bu haramdan içtinap etmek gayesi istihdaf edilmiştir ve bir hadîs-i şerifte bu haram olan tese'ül (ilhâh) ile yani lüzum ve ihtiyacı olmaksızın ısrarla istemektir, diye tarif edilmiştir.

Hadîs-i şerifte bu sadaka isteyenlerin ensardan oldukları bildiriliyorsa da isimleri hakkında mâlûmat verilmiyor. Yalnız şârih İbn Hacer Nesâî'nin buna benzer âtîdeki bir rivayetine bakarak bu sadaka isteyenler arasında râvi Ebû Saîd el-Hudrî'nin de dahil bulunduğunu bildiriyor: Ebû Saîd demiştir ki: Bir kere şedîd bir lüzum ve ihtiyaç üzerine anam beni sadaka istemek için Nebî sallallahu aleyhi ve selleme göndermişti. Ben, Resûlullah'ın yanına geldim, oturdum. Bana hüsnûkabul gösterdi ve أغناه الله "Kim ki, halktan müstağni olmak isterse Allah o kimseyi iğnâ eder... Ve 40 dirhem serveti varken tese'ül ederse zaruretsiz ve ihtiyaçsız dilenmiş olur" buyurdu. Ben de, "Şu mâlik olduğum devem 40 dirhem gümüşten hayırlıdır" deyip döndüm ve sadaka istemedim.²⁸³

Şârih Aynî Nesâî'nin bu rivayetinde Ebû Saîd'in, mevzubahsimiz hadiste haber verilen ensar ile beraber bulunduğu ve onlarla sadaka istediğine delâlet eder hiçbir şey yoktur, diyor ki çok doğrudur. Hatta birinci hadiste Resûl-i Ekrem'in ensar sâillerine üç defa verdiği bildirildiği halde Nesâî'nin rivayetinde Ebû Saîd'in, "Benim devem 40 dirhemden hayırlıdır" diyerek sadaka istemeden döndüğü tasrih edilmiş bulunuyor.

Elimizdeki Buhârî nüshalarında bu ensardan olan sâillerin Resûl-i Ekrem'den üçüncü defa istediklerine Resûl-i Ekrem'in de verdiği dair olan fıkra yoktur. Sıddîk Han'ın *Tecrid* nüshasında da yoktur. *Buhârî* şerhlerinde bunun Ebû Zer rivayeti olduğu haber veriliyor. Yunûniyye nüshası üzerine tabolunan *Buhârî*'nin hâşiyesinde bu üçüncü fıkra nüsha olarak gösterilmiş ve üzerine صح işareti konulmuştur.

Şârih Aynî meşhur olan nüshaya göre, bu hadîs-i şeriften bir sâile iki defa sadaka verilmesi, üçüncüsünde it'izâr edilip sâilin taaffüfe teşvik ve züll-i suâli irtikâptan tenfir edilmesi müstefâd olur, diyor. Hadisten müstefâd olan bir cihet de ihtiyaç halinde istemenin cevazı, fakat istemeyip de cenâb-ı rezzâk-ı âlemin bir taraftan bir maişet kapısı açana kadar sabretmek evlâ olduğudur. Bu hadisten müstefâd olan en mühim ahlâkî bir umde de maişet darlığına sabr ü mukavemetin mekârim-i ahlâktan ma'dûd olmasıdır.

Resûl-i Ekrem efendimiz keremde, sehâ ve semâhatte, fukarayı, her türlü ihtiyaç sahiplerini kendi nefsine tercih etmek hususunda beşeriyete en yüksek bir fazilet numunesi olduğunu ayrıca bu hadisten de öğreniyoruz.

283 وفي رواية النسائي عن أبي سعيد قال: سرحتني أمي إلى النبي صلى الله عليه وسلم [يعني لأسأله من حاجة شديدة] فأتيته وقعدت فاستقبلني فقال من استغني أغناه الله الحديث. وزاد فيه ومن سأل وله أوقية فقد ألحف. فقلت ناقتي خير من أوقية. فرجعت ولم أسأله. {Metindeki "ناقتي اليافوثة خير من أوقية" ifadesi kaynakta "ناقتي خير من أوقية" şeklindedir. N2596 Nesâî, Zekât, 89.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَخْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا فَيَسْأَلَهُ أُعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki sizden birinizin organını alarak arkasına (dağdan) odun topla(yıp yükleyerek satıp geçin)mesi, bir kimseye gelip de ondan sadaka istemesinden elbette daha hayırlıdır. (Kim bilir) o da ya verir (minneti altına girersin!), ya da vermez (zilletini çekersin). {B1470 Buhârî, Zekât, 50.}

İ Z A H I

Bu da tese'ülden içtinaba dair olan babın ikinci bir hadisidir. Bunda da alın teriyle kazanmaya, kimsenin bâr-ı minneti altına girmemeye teşvik vardır. Eslâfımız, at üstünde giderken elinden kamçısı yere düşse, kimsenin onu alıp sunmasını ve bu suretle minneti altına girmesini istemezdi. Tese'ülden men' ü tahzîre dair vârit olan âsâr ve ahbâr-ı şerifeyi şârih Aynî bu Ebû Hüreyre hadisinin izahı münasebetiyle *Umdetü'l-kârî*'de toplamıştır. Biz bunları 692 numaralı hadisin devamındaki uzun izahta açtığımız “Şer’î Gınânın Derece-leri” unvanlı bahsimizde kısmen nakletmiştik. Bunların arasında *sünen-i erbaa* sahiplerinin ve İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Kitâbü'l-Kanâa*'sında tahrîc ettikleri İbn Mes'ûd hadisi, turuk-ı rivâyâtının kesreti ve sıhhati itibariyle çok mühimdir. Onu burada da zikretmeden geçmeyeceğiz. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— “Kim ki kendisini *ignâ edip geçindirecek miktarda malı varken halktan isterse, bu kimse kıyamet gününde bu yüzüzlükle isteyip aldığı şey, yüzünde yara bere halinde teşhir edilerek arasat meydanına gelir*” buyurmuştur. Ashâb-ı kirâm tarafından,

— “Yâ Resûlellah! Tese'üle mani ne kadar mal insana gınâ verir?” diye sorulmuş da, Resûl-i Ekrem de,

— “50 dirhem gümüş, yahut bu değerde altın” diye cevap vermiştir.²⁸⁴

Şer’î gınâ unvanımızda Sehl b. Hanzaliyye'nin, Atâ b. Yesâr'ın, Müzeyne kabilesine mensup bir sahâbînin hadislerini de zikretmiştik. Mütalaa buyurulsun. Burada bir de Ebû Ümâme hazretlerinin âtîdeki hadisini mütalaa edeceğiz:

284 عن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من سأل وله ما يغنيه جاءت يوم القيامة ومسلته في وجهه خموش أو خدوش أو كدوح. قيل يا رسول الله: وما يغنيه قال خمسون درهما أو قيمتها من الذهب [رواه الترمذي وقال حديث حسن. ورواه بقية الأربعة] {İM1840 İbn Mâce, Zekât, 26.}

Taberânî'nin rivayetine göre Ebû Ümâme radiyallahu anh demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

- “Göreyim sizi, hanginiz biat eder de bize söz verir” buyurdu. Sevbân radiyallahu anh,
- “Yâ Resûlellah! Biz evvelce biat ettik. Bu ne biatıdır?” demişti. Resûl-i Ekrem,
- “Kimseden hiçbir şey istememek üzere bir biat, bir söz verme” buyurdu. Sevbân,
- “Bunun için mükâfat nedir yâ Resûlellah?” diye sordu. Resûlullah,
- “Cennettir” buyurdu. Sevbân da derhal Resûl-i Ekrem’e biat etti.²⁸⁵

Bu babda şöhretle rivayet edilen ve Tirmizî tarafından hüsnüne şehâdet edilen bir hadis de İbn Ömer hadisidir. Müşârün ileyh hazretleri de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *Zengin için ve hilkati yerinde, kuvâ-yi bedeniyesi zinde olanlar için sadaka helâl değildir.*²⁸⁶

وَفِي رَوَايَةٍ عَنِ الزُّبَيْرِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فَيَأْتِي بِحُرْمَةِ حَظِّ عَلَى ظَهْرِهِ فَيَبْعُهَا فَيَكْفِ اللَّهُ بِهَا وَجْهَهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ أَعْطَوْهُ أَوْ مَنَعُوهُ.

TERCÜMESİ

Zübeyr (b. Avvâm)’dan gelen bir rivayette, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “(Sizden birinizin organını alıp) arkasına odun demeti yükleyip getirerek odunu satması, ve (alın teriyle) bu kazancından dolayı Allah’ın, onun yüzü (suyu)nu (nâmert önüne dökülmekten) esirgemesi, elbette bu (afîf) kimse için halktan istemekten çok şerefliidir. (Kim bilir?) Onlar (da) ya verirler (minnet altına girer), yahut vermezler (zilletini çeker).” {B1471 Buhârî, Zekât, 50.}

İZAHİ

İbn Abdülberr’in beyanına göre Hazret-i Ömer, “Bir dereceye kadar hisset ve denâetle şâibedar olan hakir hizmetleri ihtiyar etmek, halka arz-ı ihtiyaç etmekten çok şerefliidir” dermiş.

285 عن أبي أمامة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من يبايع؟ فقال ثوبان: بايعنا يا رسول الله! قال: على أن لا تسألوا أحداً شيئاً. قال ثوبان: فما له به يا رسول الله؟ قال الجنة فبايعه ثوبان.

{Metindeki “بايعنا” ifadesi yerinde kaynakta “أليس قد بايعناك مرة” ifadesi vardır. MK7832 Taberânî, el-Kebîr, VIII, 206.}

286 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوي (رواه الترمذی وأبو داود. وقال الترمذی حديث حسن)

{Metinde ve dipnotta kaynak olarak verilen Arapça metinde Abdullah b. Ömer şeklinde geçen isim kaynakta Abdullah b. Amr şeklindedir. D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

Şu beyit de Hazret-i Ali'ye nisbet olunur:

يقول الناس في الكسب عار فقلت العار في ذل السؤال

MÂNASI. Halk, bir kısım kazancı ar telakki eder. Ben de ar ü ayıp, züll-i suâli irtikâp etmektir, derim.

Bir Türk edibi de hadîs-i şerifte men' ü tahzîr buyurulan, halka yüz suyu dökmek fazîhasından, şu iki beyti ile sıyânet-i ilâhiyyeye iltica etmiştir:

Âb-ı rû dökmek gibi bir zül tasavvur eylemem

Hâlikım! Bir ferdini bir ferde muhtaç eyleme

Âb-ı rûyi ihtiyaç dökmekle kâimse eğer

Öldür Allahım beni! Nâmerde muhtaç eyleme!

Bir hadîs-i şerifte, “Kazancın hayırlısı ve şereflişi, el emeği ve alın teriyle iktisaptır”²⁸⁷ buyurulmuş. Bazı ulemâ bunu, efdal-i mekâsib addetmişlerdir. Mâverdî, “Usûl-i mekâsib üçtür: Ziraat, ticaret, sınaattır; Şâfiî mezhebinde ticaret, en tîb, en helâl bir kazanç yolu olarak kabul edilmişse de bence en temiz kazanç, meslek-i ziraattır” diyor ve ziraatın, tevekküle en yakın bir iktisap yolu olduğunu bildiriyor. Nevevî de *Mühezzeb Şerhi*’nde şu izahatı veriyor: *Sahîh-i Buhârî*’de Mikdâm b. Ma’dîkerib radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Muhakkak ki insan, eliyle kazancını yemekten hayırlı hiçbir taam yiyemez” buyurduğu rivayet edilmiştir.²⁸⁸ Efdal-i mekâsibe dair naklolunan ictehadlar arasında en doğru olanı, el emeği ve alın teriyle iktisâb-ı maîşettir ve bu ictehad mansûs ve me’sûrdur. Kuvâ-yi bedeniye ile iktisap arasında da en tîb ve en helâl olanı ziraattır. Ziraat, en ağır bedenî mesaî ile meydana geldiği gibi Mâverdî’nin beyanı veçhile bunda derin bir tevekkül de vardır. Elindeki, avucundaki servetini toprağa saçmak, Cenâb-ı Hakk’ın hazîne-i kerem ü inâyetine havale etmek, kuvvetli bir iman, derin bir tevekkül ile mümkün olabilir. Sonra ziraatın nef’i umumidir. Bütün insanlar, hayvanlar ondan müstefit olur. Binnefs ziraatla, bilvasıta çocukları, aylıkçıları ve gündelikçileri mârifetiyle ziraat arasında faziletçe bir fark yoktur.

Yine Nevevî diyor ki: Hadisteki ihtitâbın, oduncululuğun tese’ülde efdal olduğu bildirilmesinden, bunun efdal-i mekâsib olduğu zannedilmemelidir. Belki Resûl-i Ekrem bunu sermayesiz, aletsiz, vasıtasız bir tarîk-i maîşet olduğu için zikretmiştir. Hususiyle Hicaz gibi iptidâî bir muhitte odunculuk fukara halkın en çok ülfet ettiği sanatı ve vasıta-i iktisâbı idi.²⁸⁹

Ziraat tam bir tevekkül örneğidir. Fakat tevekkül, sırada, irade ve kudretten sonra gelir. Usûl-i İslâmiyye’ye göre, bir müslüman bir emrin husûli için her türlü vesâil ve

287 {HM8676 İbn Hanbel, II, 357.}

288 في صحيح البخاري عن المقدم بن معدي كرب عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: ما أكل أحد طعاماً قط خيراً من أن يأكل من عمل {B2072 Buhârî, Büyû’, 15.} يده الحديث.

289 عون الباري شرح تجريد البخاري في هامش نيل الأوطار (ج 4 ص 68)

vesaiti ihzar eder. Sonra huzûr-ı kalb ve selâmet-i vicdân ile tevekküle bağlanır. Çiftçi de böyledir. İyi ıslah edilmiş emekli bir toprağa tohumunu attıktan ve kulun uhdesine düşen ilk tedbirleri aldıktan sonra Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve inâyetine muntazır olur. Mevlânâ *Mesnevî*'sinde kesibde esbâb-ı istihsâlin istikmalî, tevekküle münâfî olmayıp belki mukaddem olduğunu şu beyitlerinde pek güzel tarif eder:

کفت آری کر توکل رهبر ست این سبب هم سنت پیغمبر ست

کفت پیغمبر باواز بلند با توکل زانوی اشتر ببند

رمز الکاسب حبیب الله شنو در توکل راز سبب جاهل مشو

Mânası. Mürşid ve nâsih dedi ki: Evet, tevekkül bir emr-i müstehab ise de bu tevekkülde sebebe teşebbüs de Peygamber'in sünnetidir. Hazret-i Peygamber, bedevî bir Arap'a bülent bir sadâ ile "Hakk'a tevekkül ile beraber devenin dizine kösteği bağla!" buyurdu.²⁹⁰ Sen de "Kâsib, Allah'ın mahbubu ve dostudur" remz ü işaretini anla! Hâl-i tevekkülde sebebe tevessül hususunda sakın tembel olma!"

İsti'fâf mevzuna dair Buhârî'nin tahrîc ettiği bir hadîs-i şerif de şimdi tercüme edeceğimiz Hazret-i Ömer hadisidir.

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَانِي ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي ثُمَّ قَالَ يَا حَكِيمُ إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَصْرَةٌ حُلُوءَةٌ فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى فَقَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أَفَارِقَ الدُّنْيَا فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَدْعُو حَكِيمًا إِلَى الْعَطَاءِ فَيَأْتِي أَنْ يَقْبَلَهُ مِنْهُ ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا فَقَالَ عُمَرُ إِنِّي أَشْهَدُكُمْ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى حَكِيمٍ أَنِّي أَعْرِضُ عَلَيْهِ حَقَّهُ مِنْ هَذَا الْفَيْءِ فَيَأْتِي أَنْ يَأْخُذَهُ فَلَمْ يَرْزَأُ حَكِيمٌ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَتَّى تُؤْفَى.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (bir kere dünyalık) istedim. Bana verdi. Sonra kendisinden (bir daha) istedim. (Yine) bana verdi. Sonra (üçüncü bir daha) istedim. (Bu defa da) bana verdi. Bundan sonra buyurdu ki:

— “Ey Hakîm! Şu mal (yok mu? Sanki o, manzarası) yeşil, (zevki) tatlı gûnâgûn meyvedir. Her kim bu malı, ferâgat-i nefis ile (hırssız) alırsa, o mal, kendisi için bereketli ve meymenetli olur. Bir kimse de bunu hırs ile alırsa, bu mal, alan için şerefli ve bereketli olmaz. O muhteris kimse (dâû'l-kelebe tutulmuş) bir obur gibidir. Daima yer, bir türlü doymaz. (Veren) yed-i ulyâ, (alan) yed-i süflâdan hayırlıdır. Hakîm (İbn Hizâm) demiştir ki ben,

— “Yâ Resûlellah! Seni Hak peygamber gönderen Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki: Ben şu dünyadan ayrılana kadar senden başka hiçbir kimseye, hiçbir şey için elimi uzatmam ‘Benim elim, senden sonra Arap neslinin elleri altında bulunamaz’ dedim.”

(Hakikaten) Ebû Bekir radiyallahu anh (hilâfet-i zamânında), beytûlmâldeki hakkını vermek için Hakîm'i davet etmiş, fakat Ebû Bekir'in bu ihsanını kabul etmekten imtina eylemiştir. Sonra Ömer radiyallahu anh da hakkını vermek için davet etmiş, ondan da almaktan imtina eylemiştir. Bundan sonra Hazret-i Ömer (mahzar-ı sahâbede),

— “Ey cemâat-i müslimîn! Hakîm hakkında sizi işhâd ederim ki: Ben, haraç ve ganimet malından muayyen olan hakkını kendisine arz ediyorum. O, almaktan imtina ediyor, dedi ve (hakikaten) Hakîm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sonra tâ vefat edene kadar kimseden bir şey almamıştır.” {B1472 Buhârî, Zekât, 50.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Hakîm b. Hizâm hadisini bu suretle “Vesâyâ”, “Humus”, “Rikâk” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Zekât”ta, Tirmizî “Zühd”de, Nesâî hem “Zekât”ta hem de “Rikâk” bahislerinde rivayet etmişlerdir.

فوالله لا تكون يدي بعدك تحت أيدي العرب لا cümlesi, İshak'ın rivayetinde, “Yemin ederim ki senden sonra benim elim Arap milletininki elleri altında bulunmaz” suretinde bulunduğundan tercümede bu tarîk-i rivâyete işaret ettik.

لا أرزأ، لا أنقص demektir. Binaenaleyh “Kimsenin malını alıp eksiltmek istemem” mânasına ise de burada “Kimseden bir şey almam” demektir. *Buhârî* nüshalarında, bu hadisin on ikinci satırındaki فلم يرزأ hattatın sehvi olarak فلم يرزأ yazılmıştır. Doğrusu فلم يرزأ dir.

واليد العليا da vâv-1 âtîfa yoktur. Şârihler de böyle bir nüsha bildirmiyorlar. Herhalde bu “vav”ın, tabedilirken ziyade edildiğini kabul edeceğiz.

LUGAVÎ TAHLİLLER

إن هذا المال خضرة حلوة “*Bu dünya malı (sanki) yeşil renkli, ta’mı tatlı gûnâgûn görünüşte meyvelerdir*” cümlesindeki خضرة “hadıra” kelimesinin te’nisi, meyvenin envâi ve sureti itibariyledir. Tercümümüzde buna işaret ettik. Sonra yeşil renk, nazarı câlip olduğu için o renk ihtiyar buyurulmuştur. Zevk itibariyle de tatlı taamı böyledir. Renk ve ta’mın bu içtimâi halinde ise nefsin o meyveye râğbeti artar. Binaenaleyh dünya malı, nefsin ona dergâr olan râğbet ü iştîyakı, meyl ü hırsı itibariyle yeşil ve tatlı meyveye teşbih buyurulmuştur. Hatta edât-i teşbih de terkedilerek müşebbehin, müşebbehün bih cinsinden bulunduğu iddia edilerek en belîğ bir teşbih üslûbu ile ifade buyurulmuştur.

فمن أخذه بسخاوة نفس “*Kim ki bu dünya malını gönül sehâsiyla alırsa*” cümlesindeki sehâ, örfe vermekte müsta’meldir, almakta değil. Fakat sehâ filasıl vüs’at ve sühûlet mânasına mevzû bulunduğundan Kâdî İyâz sehânın bu aslî medlûlünü nazarıtibara alarak, en zâhir olan ihtimale göre, burada sehânın âhize ait olduğudur, diyor ve hırssız, tamahsız alınan maldan ibaret bulunduğunu bildiriyor ki bu ince noktaya tercümümüzde (hırssız) kelimesiyle işaret ettik.

Hazret-i Ömer’in Hakîm’e hissesini verip de onun almadığına ashâb-ı kirâmı işhâd sû-i te’vîl ve sû-i tefehhümü izâle içindir. Hakîm hazretleri ashap arasında en yüksek içtimaî bir mevkie haiz bulunduğundan Hazret-i Ömer, ashâb-ı kirâmı şahit tutarak: Görüyorsunuz ya? Hakîm’in beytûlmâldeki hakkını ben veriyorum. Fakat kendisi almıyor, diyerek nefsinı tebrîe etmek istiyordu. Ümmü’l-mü’minîn Haticetülkübrâ radiyallahu anhânın biraderzâdesi olan Hakîm hazretleri gınâ, sehâ, asalet itibariyle Araplar arasında bir eşi ve örneği gösterilemeyen bir seviyede bulunduğunu yukarıda tercümesi 705 numara ile geçen ve kendi lisaniyle rivayet edilen hadisin izahında kâriлерimize tanıtmıştık.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُعْطِينِي الْعَطَاءَ فَأَقُولُ أَعْطِهِ مَنْ هُوَ أَفْقَرُ إِلَيْهِ مِنِّي فَقَالَ خُذْهُ إِذَا جَاءَكَ مِنْ هَذَا الْمَالِ شَيْءٌ وَأَنْتَ غَيْرُ مُشْرِفٍ وَلَا سَائِلٍ فَخُذْهُ وَمَا لَا فَلَا تُتْبِعْهُ نَفْسَكَ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana arada sırada beytûlmâlden gazilik bahşışı verirdi. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bunu benden daha ziyade muhtaç olan bir fakire veriniz!” derdim. Resûlullah da cevaben, “Sen bunu al! Sana bu suretle bir mal geldiğinde -sen haris bir kimse olmadığın, tâlip de bulunmadığın için- sen o malı al! Böyle kendi gelmeyen ve nefsin kendisine temayül eden bir malın peşinde de nefsinı koşturma!” buyurdu. {B1473 Buhârî, Zekât, 51.}

İZAHİ

Bu hadisin *Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Kim ki Allah Teâlâ kendisine sual ve ihtirası olmayarak bir mal ihsan ederse kabul edilir” suretindedir.

Hadisteki, Resûl-i Ekrem’in Hazret-i Ömer’e verdiği (atâ) mahiyetini hadis şârihleri bildirmiyor. *Kâmus Tercümesi*’nde, atâ, asâ vezninde bahşış tarikiyle verilen vergiye denir, deniliyor. Hemşerim Karahisarlı Mustafa merhum *Ahterî-i Kebîr*’inde ziyade olarak şu mâlûmatı veriyor: Bazı ehl-i lisân, atâ, beytûlmâlden senede, yahut şehri verilen bahşıştır. Rızık da her gün verilen gündeliktir, demişlerdir. Bazıları da atâ, ekseriyetle mücâhidîne, rızık da fukarâ-i müslimîne verilen maldır, diye tarif etmişlerdir. Hakikaten guzât-ı müslimînin masârif-i zekâtı muayyen hissesi bulunduğu için hadisteki atâyı gazilik bahşışı diye tercüme ettik. Kâne fiilinin delâletiyle bunun bir itiyat halinde teker-rürü de müstefâd olduğundan buna da tercümede işaret ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisin, ulemânın enzâr-ı icthâdını kendi üzerine celb ü cemedan noktası فخذة *“Haris ve tâlip olmayarak gelen atâ ve ihsanı al”* emridir. Taberî’nin beyanına göre bu emrin, bir emr-i nedb ü irşad olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ihtilâf, bilâkaydüşart her verenin, her verdiği alınır mı, yoksa bunun da bir haddi var mıdır? Bu hususta ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler, verilen her atıyye kabul edilir, alınır. Veren kimse sultan olsun, başkası olsun, sâlih olsun, fâsık olsun müsavidir, elverir ki atıyye vermesi câiz olan bir sâhib-i gınâdan gelsin. Bu babda Ebû Hüreyre radiyallahu anhın, “Bana her hediye veren kimsenin hediyesini muhakkak kabul ederim. Hediye istemeye gelince, zinhar” dediği rivayet edilmiştir. Ebû’d-Derdâ radiyallahu anhtan da bu suretle rivayet edilmiştir.

Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ da Muâviye’nin hediyesini kabul etmiştir. Yukarıda bir hadîs-i şerifin izahı sırasında bildirmiştik ki Muâviye zamân-ı hükûmetinde siddîka-i müşârûn ileyhâya iki kese derununda mühim miktarda dinar hediye etmişti. Fakat Âişe es-Siddîka hazretleri bir kuşluk vakti kendilerine hediye edilen bu dinarları akşama kadar fukaraya tevzi etmiş ve akşam vakti sâbıkı veçhile zeytin, ekmek, su ile iftar etmişti.

Muhtâr es-Sekafî²⁹¹ Kûfe’de icrâ-yı hükûmet ederken İbn Ömer ve İbn Abbas radiyallahu anhümâya hediyeler gönderdiğini, bu zevatın da Muhtâr’ın hediyesini kabul ettiklerini Habîb b. Sâbit gözümle gördüm, demiştir.

Osman b. Affân radiyallahu anh, “cevâiz-i sultan temiz geyik eti gibidir” demiş.²⁹² Saîd b. Âs radiyallahu anh da Ali kerremallahu veche hazretlerine birtakım hediyeler göndermişti. Hazret-i Ali bu hediyeleri kabul ettiği gibi hediye kabulünün cevazını kavlen de izhar ü beyan ederek, “Hediye verenlerin hediyesini kabul et!” demiştir. Muâviye de Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümâya 400.000 dirhem câize göndermişti.

Ebû Ca’fer Muhammed b. Hüseyin b. Ali radiyallahu anhüm hazretlerinden, sultan hediyelerinin hükmünden sorulmuş, müşârün ileyh cevaben, “Bilirsın ki bu câize, mâl-i mağsubdan, haram bir paradan ayrılıp verilmiştir. Bunu kabul etme! Öyle bir şeye ilmin lâhik olmuyorsa, o hediyeyi kabul et!” buyurmuş. Sonra Berîre kıssasını zikrederek şâriin, *هو لنا هدية* “O bize hediyedir”²⁹³ buyurduğunu delil olarak irat etmiştir. Alkame, Esved, Nehaî, Hasan-ı Basrî, Şa’bî de hep hediye kabul etmişlerdir.

Bir kısım ulemâ da hediye kabulü, Resûl-i Ekrem’den ümmete mendup ve me’sûrdur, demişlerdir. Yalnız bunlar saltanat sahiplerinin atıyyesini istisna etmişlerdir. Bu ulemâdan bazıları sultan atıyyelerinin kabulü haramdır. Bazıları da mekruhtur, demişlerdir. Hâlid b. Üseyd’in Mesrûk’a 30.000 dinar veya dirhem hediye ettiği, fakat bu büyük tâbiî imamının bu câizeyi kabulden imtina eylediği rivayet edilmiştir. Müşârün ileyh hazretlerine,

— “Bu câizeyi alsaydın da muhtaç olan akraba ve taallukatına verseydin sıla-i rahim etmiş olurdu” denilmiş de Mesrûk b. Ecda’ cevaben,

— “Hırsız, bir evin duvarını delse, o delikten ha o girmiş almış, ha ben girip almışım, müsavidir, ikisi de sirkattir” demiştir.

Eimme-i tâbiînden İbn Sîrîn ile İbn Muhayriz de sultan tarafından verilen câizeyi kabul etmemişlerdir. Hişâm b. Urve diyor ki: Abdullah b. Zübeyr’in hilâfeti zamanında benimle kardeşime 500 dinar hediye göndermişti. Kardeşim bana, “Bu parayı kabul etme,

291 Muhtâr: Ebû İshak b. Ebû Ubeyd es-Sekafî’dir. En meşhur İslâm gazi ve bahadırlarındandır. Hicret-i nebevî sırasında dünyaya gelmiş, fakat sohbet ve rivayete nâil olamamıştır. Pederi sahâbîdir. Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümânın dilsûz olan vak’a-i şehâdeti üzerine muhaliflerinden ahz-ı intikam dâyesiyle 65 tarihinde huruç edip Kûfe’yi zaptetmiş ve Şîa’dan birçok kimse kendisine tâbi olmakla Şimr-i Zül-Cevşenî ve Hazret-i Hüseyin’in mübarek başını kesen Havlî b. Zeyd’i ve Hazret-i Hüseyin’e karşı çıkan askerın kumandanı Ömer b. Sa’d b. Ebû Vakkâs ve oğlu Hafs’ı, asıl büyük kumandan Ubeydullah b. Ziyâd’ı vesair Yezîdîler’i birer birer katletmiş, Ehl-i beyt’in ve Hicaz halkının muhabbetini kazanmıştı. Muhtâr Kûfe’de bir buçuk sene hükümet sürdükten sonra 67 tarihinde Mus’ab b. Zübeyr’in sevkettiği asker tarafından şehid edilmiştir.

Muhtâr, işte bu kısa hükümeti sırasında Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Hanefiyye radiyallahu anhüme ayrı ayrı hediyeler gönderdi. Müşârün ileyhim hazerâtı kabul ederlerdi. Abdullah b. Ömer’in sâhib-i terceme kaynı idi. Hemşiresi Safiyye bint Ebû Ubeyd’i tezevvüc etmişti.

292 قال عثمان بن عفان: جوائر السلطان لحم ظبي زكي (عيني)

293 {B1495 Buhârî, Zekât, 62.}

reddet! İhtiyacı yokken her kim sâhib-i saltanat kimsenin câizesini kabul ederse, Cenâb-ı Hak muhakkak o kimseyi bu aldığı paraya en şiddetli bir surette muhtaç eder” dedi. İbn Münzir de, Muhammed b. Vâsi’in, Süfyân es-Sevrî’nin, Abdullah b. Mübârek’in, Ahmed b. Hanbel’in cevâiz-i sultanı kerih gördüklerini bildirmiştir.

Üçüncü bir kısım ulemâ da, “Bunun tamamen mâkûsu bir ictihad ile yalnız sultan hediyesinin kabulü menduptur, başkalarının değildir” diyor. İkrime’nin, “Biz, hediye ve câizeyi yalnız ümerâdan gelirse kabul ederiz” dediği rivayet edilmiştir.

Taberî de, “Bana göre atıyye meselesinde doğru olan ictihad, ister sultan câizesi olsun, isterse sultandan başka herhangi bir kimsenin hediyesi olsun kabul edilmelidir ve kabul edilmesi menduptur” demiştir. Taberî’nin bu babda istinat ettiği delil, Ömer radiyallahu anhın, izahı ile meşgul olduğumuz hadisidir. Bu hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, bilâtahsis herhangi bir cihetten Cenâb-ı Hak bir mal ihsan ederse, onun kabulünü فخذہ *“O malı al!”* emriyle mendup kılmıştır. Bunun bir müstesnası varsa, o da Resûl-i Ekrem’in istisna buyurduğu haram maldan gelen ve onun haram olduğu bilinen hediyedir.

Hediye hakkında menfî bir tarik iltizam edenlerin sebab-i reddi, hediye eden kimsenin malını zann-ı gâlib ile şüpheli görmeleridir. Binaenaleyh dinini sıyânet, iffetini ibrâ için hediye reddi iltizam etmişlerdir. Kabulü ihtiyar edenler de nereden kazanıp nereye sarfettiği mâlûm olmayan kimsenin hediyesini istihdaf ederek bu müsbet ictihadda bulunmuşlardır.

Şu halde hediye gelen kimsenin malı üç kısma ayrılıyor: 1. Helâl kazanç sahibi olduğu yakînen mâlûm olan kimsenin malı. Bunun hediyesini reddetmek müstehap değildir. 2. Helâl kazanç sahibi olmadığı yakînen bilinen kimsenin malı. Bunun da kabulü haramdır. 3. Malının helâl veya haram olduğu yakînen bilinmeyen kimsenin hediyesi ki, menfi ve müsbet iki ictihadın mahall-i zuhûru budur.

Malında haram karışık olan kimsenin hediyesinin kabulü ve kendisiyle mübâyaa vukuu hakkında da ihtilâf vardır. Bazı âlimler kerih görmüşler, bazıları da tecviz etmişlerdir. Abdullah b. Yezîd, Ebû Vâil, Kâsım, Sâlim kerih görenlerdendir. Rivayet edildiğine göre, Sâlim b. Abdullah’ın bir kölesi ölmüş. Bu köle, Mısır’la şarap mübâyaa edermiş. Vefatında hayli servet bırakmış. Sâlim, yegâne vârisi olduğu halde bu şarapçı kölenin mirasını almayıp bırakmıştır. İmam Mâlik’in beyanına göre Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz, “Helâl kazanç sahibi bir adamın bu temiz kazancı içine, az miktar olsa bile haram karıştırıp da bütün malını telvîs etmesine hayret ederim” dermiş. Süfyân es-Sevrî de haram karışık olan maldan verilen hediyein kabulünü kerih görmüş.

Tecviz eden ulemâya gelince, Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan tecviz edenlerdendir. Birisi İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan şöyle bir sual sormuş:

— “Benim bir komşum var. Bu adam faiz yemekten, mülevves kazanç yollarından istifade etmekten çekinmez. Şimdi beni yemeğe davet ediyor. Bu adamdan istikraz etmek

gibi bitecek bazı hâcetlerim de vardır. Şu vaziyet karşısında şimdi ben ne yapayım?” Abdullah b. Mes’ûd,

— “Bunun davetine git, istikraz et! Davete gitmek senin için bir vazifedir. Haram kazancının günahı o adama aittir” diye cevap vermiş.

İbn Ömer radiyallahu anhtan da, “Faizci bir adamın yemeğini yemek câiz midir?” diye sorulmuş. O da haram değildir, diye cevap vermiştir. Nehaî’den de, “Helâlden, haramdan karışık bir servet sahibinin hediyesi ve yemeği haram mıdır?” diye sorulmuş. O da, haram değildir, haram olan yalnız aynı haram olan mallarıdır, diye cevap vermiş.

Saîd b. Cübeyr de, “Bir kere ellerinde hurma salkımı ile gelen birkaç öşürcü ile karşılaşmış ve şu haram malınızı bana versenize! Bu mal size haram, bana helâldir” demiş. Hasan-ı Basrî de, “Öşürcünün, para kesen darrâbın, zekât âmilinin taamını yemek câizdir” buyurmuş. Mâlûmdur ki bu sınıf insanların ekseriyetle kazançları haramla şâibedardır. Mekhûl, Zührî hazerâtı da haram, helâl karışık olursa böyle mahlût mal sahibinin yemeğini yemekte beis yoktur. Yalnız bu adamın malından haram olanlar bi-aynihi mâlûm olursa, bunları yemek haramdır, demişlerdir. İbn Ebû Zi’b de bu suretle cevazına kâil olmuştur.

İbn Münzir, bu babda cevaz ve ruhsat tarikini iltizam edenlerin sûre-i Mâide’nin 42. âyeti olan, سَمَاعُونَ لِّلْكَذِبِ أَكَاثُونَ لِّلْشُّحِّ *“Yehûd hâkimleri yalan dinlerler, haram yerlerdi”* kavlı-ı şerifiyle ihticâc ettiklerini bildiriyor ki bu istidlâl çok yanlıştır. Bu âyet-i kerîmede yahudi hâkimlerinin rüşvet yedikleri hikâye buyurulduğuna ve لعنة الله على الراشي والمرتشى *“Allah’ın gazabı hem rüşvet verene hem de alana aittir”*²⁹⁴ hadîs-i şerifiyle bu hadis itiyattan men’ ü tahzîr buyurulduğuna göre yukarıdaki âyet-i kerîme olsa olsa cevaza değil, bilakis men’e kâil olanlar için bir delil olabilir. Beyzâvî *Tefsiri*’nde haram ile tefsir ve rüşvetle temsil ediliyor.

Taberî, ibâhaya kâil olanlar namına en iyi delil olarak Ehl-i kitap’tan cizye alınmasını serdediyor, diyor ki: Cenâb-ı Hak Ehl-i kitap’tan cizye alınmasını mubah kılmıştır. Halbuki bu kitâbîlerin kazançlarının en çoğunu şarap ve hıncır ticareti teşkil ediyor. Faizcilik de en ağır şerâitle bunların ihtiyar ettikleri üçüncü bir kazanç yoludur. Bütün bunlar nezd-i bârîde mâlûm iken kitâbîlerden cizye alınmasının mubah kılınması, elindeki malını helâlden mi, yoksa haram yollardan mı iktisap ettiği mâlûm olmayan bir müslümanın verdiği hediye kabul etmek câiz ve mubah olduğuna en vâzıh bir surette delâlet etmektedir. Kazancının hill ü hürmetine pek o kadar mübâlâtı olmayan kimselerin hediyesini almak, bu delile istinaden katiyen haram değildir. Yalnız haram kazanç aynen mâlûm olursa, bundan ayrılan hediye kabulü haramdır. Bu babda ashap ve tâbiînden menkul pek çok eser vardır. Taberî’nin istidlâl ve mütalaası burada bitiyor. Bu babda kerahete kâil olanlar, verâ ü takvâ tarikini iltizam etmişlerdir ve şübühattan içtinap ederek dininin sıyânetine fazla ihtimam göstermişlerdir.

Hediye ve câize hakkında devam eden bu uzun izahımızı *Umdetü'l-kârî*'den naklettik (IV, 404, 405).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا يَرَاؤُ الرَّجُلُ يَسْأَلُ النَّاسَ حَتَّى يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَيْسَ فِي وَجْهِهِ مِزْعَةٌ لَحْمٍ وَقَالَ إِنَّ الشَّمْسَ تَذْنُو يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَبْلُغَ الْعَرَقُ نِصْفَ الْأُذُنِ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ اسْتَغَاثُوا بِآدَمَ ثُمَّ بِمُوسَى ثُمَّ بِمُحَمَّدٍ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Bazı haris, yüz­süz kimse, hiç durup dinlenmeden daima halktan ister. En sonu kıyamet gününde bu yüz­süz adam, yüzünde bir et parçası olmaksızın (arasat meydanına) gelir. Yine Resûlullah buyurmuştur ki: Kıyamet gününde güneş (insanlara) o kadar yaklaşır ki, hatta (hararetin tesiriyle) dökülen ter, insanın (boyunca) kulak ortasına erişir. İşte insanlar bu elim vaziyette bulundukları sırada (evvelâ) Âdem, sonra Mûsâ, sonra Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden şefa­at dilerler. {B1474, B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

İZAHİ

RİVAYETLER, MÂNALAR

Bu hadisi Müslim ile Nesâî “Zekât” bahsinde zikretmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “İhtiyacı Olmayarak Mal Biriktirmek İçin Tese’ül Edenlerin Zeminine Dair”dir. Babın bu unvanı, hadisteki zem ve cezanın bir lüzum ve zaruret üzerine bir fakirin tese’ülüne müteveccih olmayıp mal çoğaltmak için her zaman tese’ülü sanat edinen hayâsız haris dilenci makûlesine ait olduğunu anlatmıştır. Buhârî *Sahîh*'inde tercüme ettiğimiz bu hadisi rivayet ettikten sonra Leys b. Sa’d’ın kâtibi Abdullah b. Sâlih’in İbn Ebû Ca’fer tarikiyle gelen şu meâldeki ziyâde-i rivâyetini de zikrediyor: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem halk arasında hükmü kazâ(ya başlanması) için (bârgâh-ı ilâhîye delâlet etmek üzere) ilerler. Hatta (hâcet) kapısının halkasını tutar. İşte o günü Allah Teâlâ resulüne makâm-ı mahmûdu ihsan eder. Bu lutf-ı delâletten dolayı mahşer halkının hepsi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme hamdederler.”²⁹⁵

295 وزاد عبد الله بن صالح حدثني الليث حدثني ابن أبي جعفر فيشفع ليقضى بين الخلق فيمشي حتى يأخذ بحلقة الباب فيومئذ يبعثه الله مقامًا محمودًا يحمده أهل الجمع كلهم. {B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

Makâm-ı mahmûd hakkında tercümesi 575 numara ile “Teheccüd” bahsinin ibtidâsında geçen hadisin izahında icap eden tafsîlat vardır. Oraya müracaat edilsin.

Abdullah b. Sâlih’in rivayet ettiği bu ziyade, yalnız Ebû Zer rivayetinde vardır. Diğer *Buhârî* râvileri rivayet etmemişlerdir. Ebû Zerr’in bu rivayeti bütün *Buhârî* nüshalarında mevcuttur.

مرعة **müz’a** “kıta ve parça” demektir. Hattâbî, “Bu haris adamın yüzünde bir et parçası bulunmayarak haşrolunmasının mânası, mevzî-i cinâyet olan yüzde, bilmüşâkele ceza ve ukûbetin belirmesidir. Bu haris, dünyada yüzünü tezlîl eylemişti” diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَيْسَ الْمُسْكِينُ الَّذِي يَطُوفُ عَلَى النَّاسِ تَرُدُّهُ
اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلَكِنَّ الْمُسْكِينُ الَّذِي لَا يَجِدُ غِنًى يُغْنِيهِ وَلَا يُفْطِنُ بِهِ
فَيُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَا يَقُومُ فَيَسْأَلُ النَّاسَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Hani o (sadaka için) halkı, (kapı kapı) dolaşıp halkın kendisine bir iki lokma, bir iki hurma verdiği dilenci makûlesi (yok mu? Bunlar) miskin değildir. Belki (hakiki) miskin, kendini geçindirecek gınâya mâlik olmayan ve kendisine sadaka vermek için (halkça) zarureti bilinemeyen, kendisi de kalkıp halktan (sadaka) isteyemeyen afif, nezih kimse-
dir.” {B1479 Buhârî, Zekât, 53.}

İZAHİ

Buhârî metninde bu hadîs-i şerifin mensup olduğu baba, meâl-i şerifi bervech-i âtî âyet-i kerîme unvan ittihaz edilmiştir: “Ey müminler! Sadakalarınızı şol fakirlere tahsis ediniz ki, onlar nefislerini Allah yolunda cihada vakfetmişlerdir, (bu cihetle) onlar, yer-yüzünde şuraya, buraya kesb ü ticarete gitmeye muktedir olamazlar. Bunların halini bilmeyen, tese’ül den tehâşî ettikleri için bunları zengin zanneder. Sen bu fakirleri habîbim! Simaları(ndaki za’f-ı halleri) ile bilirsin! Bunlar, halktan (istemeye mecbur olurlarsa ilhâh ve ısrar ederek) istemezler. Ey müminler! Bu fakirlere hayr ü sadakadan her ne ki verirsiniz, muhakkak Cenâb-ı Hak o verdiğiniz sadakayı bilir.”²⁹⁶

296 لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ
الْحَافًا وَمَا تَنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ.
{el-Bakara, 2/273.}

Bu âyet-i kerîme “ashâb-ı suffice” hakkında nâzil olmuştur. *Suffe* (sofa) mescid-i saâdetin önünde bir sundurma idi. Burada vatancüdâ, aileden mahrum muhacir fukarası ikâmet ederdi. Bu sebeple bunlara *ashâb-ı suffice* denilmiştir. Bu muhacir fukarasının sayısı 400’e bâliğ olmuştur. Kur’ân öğrenmekle ve Resûl-i Ekrem’in mev’izalarını dinlemekle vakit geçirirlerdi. Bir gazâ açıldığında cihada iştirak ederlerdi. İlaşeleri, sadaka-i vârideden temîn edilirdi. İşte âyet-i kerîmede evsâf-ı âliyeleri tâdât ve beyan buyurulan zevât-ı âliye, bu afif ve feragatkâr simalardır.

İmam Buhârî bu âyet-i kerîme ile tesis ettiği babda izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden evvel daha iki hadîs-i şerif rivayet etmiştir ki bunları bildirmeden geçemeyeceğiz.

1. Şa’bî diyor ki: Mugîre b. Şu’be’nin kâtibinin (Verrâd) bana bildirdiğine göre, Muâviye b. Ebû Süfyân, Mugîre’ye bir mektup göndererek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiği hadislerden bir hadis yazıp göndermesini rica etmiş, Mugîre de, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *إن الله كره لكم ثلاثا: قيل وقال وإضاعة المال وكثرة السؤال* “Allah Teâlâ üç şeyi sizin hakkınızda kerih gördü: Dedikodu, izâa-i mal, kesret-i suâl” buyurduğunu işittim, diye bu hadîs-i şerifi yazıp göndermiştir.²⁹⁷

قيل وقال kelimeleri meçhul ve mâlûm iki fiilden ibaret olup lisanımızda tam mukabilleri dedikodudan ibarettir. Hattâbî’nin, “Bu kelimelerin medlûlü elsine-i nâsta deveran eden sözleri naklederek, filân şöyle dedi, falan için böyle deniliyor” demektir, mâlâyânî ki, dünyevî ve uhrevî hiçbir ciddi fayda ifade etmeyen sözlerden ibarettir, demesi de “dedikodu” ile tercümemizi teyit etmektedir. Dedikodu ibtilâsı emrâz-ı ictimâiyyenin en mühliklerindendir. Milleti atâlete sevkeder; fitne, fesat uyandırır; millî birliği, dirliği bozar. Cemiyet içinde daha bunlar gibi pek çok mazarrat tevlîd eder.

İZÂA-I MAL da lüzumsuz yere mal sarfetmektir. Bu da emrâz-ı ictimâiyyenin en fenâlarından biridir. Hele bu israf, sefâhet yolunda ihtiyar edilirse fenâlığı iki kat artar.

KESRET-İ SUÂL. Şârihler çok suali: 1) Çok dilenmek, 2) Lüzumsuz her şeyi sormak, diye iki türlü tarif ediyorlar ki, ikisi de muzırdır, ikisi de menhîdir. Burada hadisın sevkî delâletiyle çok dilenmek ve zaruretsiz, ihtiyaçsız her zaman dilenmeyi sanat edinmek mânası kastedildiği anlaşılır. İkinci mânaya da hamledilebilir. Hatta bu ikinci mânâ, sualin kerahetine daha yüksek derecede delâlet eder. Bu lüzumsuz sorguyu şârih Hattâbî, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden lüzum ve ihtiyaç görülmeyen şeylerin sorulmasıdır, diye tarif ettikten sonra Kur’ân-ı Kerîm’de zikrolunan sualler iki kısımdır: Memduh, mezmum, diyor. Sonra bu iki kısım sualleri şöyle izah ediyor:

Memduh olan sualler: *يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ* “Peygamberim! Sana ashâbın ne infak edelim? diye sadakanın miktarından sorarlar”²⁹⁸ kavl-i şerifinde zikrolunan bu ve buna benzer emr-i

297 {B1477 Buhârî, Zekât, 53.}

298 el-Bakara, 2/215.

dinde bilinmesi lüzumlu ve zaruri bulunan şeylerin sorulmasıdır. Hatta bu yoldaki sualler, *“Bilmediğiniz zarûrât-ı dîniyenizi ehl-i ilimden sorunuz”*²⁹⁹ emr-i şerifi ile talep ediliyor bile.

Mezmûm olan sualler de, *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ*³⁰⁰ âyet-i kerîmesinde bildirildiği veçhile ruhun mahiyetinde vuku bulan sualler gibidir. Bu nevi sualler de *لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ*³⁰¹ kavlı ile nehyedilmiştir. *Her akla esiveren şeylerden suale kalkışmayınız. Eğer o suallerin cevabı verilip mahiyetleri izhar edilirse sonra sizin fenanıza gider,* buyuruyor.

2. Bu babda Buhârî’nin rivayet ettiği ikinci bir hadis Sa’d b. Ebû Vakkâs hadisidir. Sa’d radiyallahu anh diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “müellefe-i kulûb”dan bir takım kimselere (dünyalık) veriyordu. Bu Sa’d da (râvi kendisi) orada oturuyordu. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içlerinden en ziyade beğendiğim birini bıraktı (bir şey vermedi). Bunun üzerine ben,

— “Yâ Resûlellah! Filânı bıraktın? Vallahi onu ben mümin biliyorum” dedim. Resûlullah bana,

— “*Öyle deme! Müslim de*” buyurdu. Az bir müddet sustum. Sonra o adam hakkındaki bildiğim bana galebe etti de (dayanamadım) yine sözümü tekrar ederek,

— “Filânı niçin bıraktın yâ Resûlellah! Vallahi onu ben mümin biliyorum” dedim. Resûl-i Ekrem yine,

— “*Öyle deme! Müslim de*” buyurdu. Yine az bir zaman sustum. Sonra o zat hakkındaki duyugum bana galebe etti. Sözümü tekrar ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine o sözü tekrar ettikten sonra,

— “*Ey Sa’d! (Bazı defa) daha çok sevdiğim kimse varken (onu bırakırım da) başka birisine (dünyalık) veririm. (Bu tercihimin sebebi) Allah’ın bu adamı (mal hırsı ile) yüzü koyu cehenneme atması endişesidir*”³⁰² buyurdu.

Vâkıdî’nin *el-Megâzî*’de tasrih ettiğine göre bu mahrum edilen zat, muhaciîrinden Cuâl b. Sürâka radiyallahu anhtır. Sa’d hazretlerinin “mümin” demesini Resûl-i Ekrem’in mükerreren “*müslim de*” diyerek tashih ve ihtar buyurması imanın vicdanî bir emr-i bâtinî olup ilmi, Cenâb-ı Hakk’a ait ahvâl-i gaybiyyeden bulunmasına mebnî zâhir-i hâle göre müslim demek daha doğru olduğunu tâlim içindir.

299 en-Nahl, 16/43.

300 el-İsrâ, 17/85.

301 el-Mâide, 5/101.

302 عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال أعطني رسول الله صلى الله عليه وسلم رهطا و سعد جالس فيهم. قال فترك رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا هو أعجبهم إلي فساررتة فقلت: ما لك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. قال: فسكت قليلا. ثم غلبني ما أعلم فيه. فقلت: ما لك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما قال: فسكت قليلا. ثم غلبني ما أعلم فيه. فقلت يا رسول الله! ما لك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. فقال والله إني لأعطي الرجل وغيره أحب إلي من خشية أن يكذب في النار على وجهه. أحب إلي منه “أحب إلي من خشية...” ; “وأنا جالس...” ifadesi kaynakte “و سعد جالس...” {Metindeki “أحب إلي من خشية...” ifadesi ise “أحب إلي من خشية...” şeklinde. B1478 Buhârî, Zekât, 53.}

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ غَزْوَةَ تَبُوكَ فَلَمَّا جَاءَ وَادِي الْقُرَى إِذَا امْرَأَةً فِي حَدِيقَةٍ لَهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأَصْحَابِهِ اخْرُصُوا وَخَرَصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَشْرَةَ أُوسُقٍ فَقَالَ لَهَا أَحْصِي مَا يَخْرُجُ مِنْهَا فَلَمَّا أَتَيْنَا تَبُوكَ قَالَ أَمَا إِنَّهَا سَتَهَبُ اللَّيْلَةَ رِيحٌ شَدِيدَةٌ فَلَا يَقُومَنَّ أَحَدٌ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ بَعِيرٌ فَلْيُعْقِلْهُ فَعَقَلْنَاهَا وَهَبَّتْ رِيحٌ شَدِيدَةٌ فَقَامَ رَجُلٌ فَأَلْقَتْهُ بِجَبَلٍ طَيِّءٍ وَأَهْدَى مَلِكٌ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ ﷺ بَغْلَةً بَيْضَاءَ وَكَسَاهُ بُرْدًا وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ فَلَمَّا أَتَى وَادِي الْقُرَى قَالَ لِلْمَرْأَةِ كَمْ جَاءَتْ حَدِيقَتُكَ قَالَتْ عَشْرَةَ أُوسُقٍ خَرَصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي مُتَعَجِّلٌ إِلَى الْمَدِينَةِ فَمَنْ أَرَادَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَعَجَّلَ مَعِيَ فَلْيَتَعَجَّلْ فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ هَذِهِ طَابَةٌ فَلَمَّا رَأَى أَحَدًا قَالَ هَذَا جُبَيْلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ دُورٍ الْأَنْصَارِ قَالُوا بَلَى قَالَ دُورُ بَنِي النَّجَّارِ ثُمَّ دُورُ بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ ثُمَّ دُورُ بَنِي سَاعِدَةَ أَوْ دُورُ بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْحَزْرَجِ وَفِي كُلِّ دُورٍ الْأَنْصَارِ - يَعْنِي - خَيْرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Tebük Gazvesi'nde biz de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte gazâ etmiştik. Resûl-i Ekrem Vâdilkurâ'ya vardığında kendi bahçesinde çalışan bir kadına tesadüf edildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabına,

— “Şu (bahçedeki) hurmayı tahmin ediniz” buyurdu. (Biz tahmin ettik), Resûlullah da on vesk tahmin buyurdu ve bahçe sahibi kadına,

— “(Hurma toplarken) buradan ne kadar (kile) çıktığını say!” buyurdu. Tebük'e geldiğimizde Resûlullah (bize),

— “Bu gece muhakkak şiddetli bir rüzgâr esecektir. Sakın kimse bulunduğu yerden ayağa kalkmasın! Devesi olanlar da devesini (sıkı) bağlasın!” buyurdu. Biz de develerimizi (sıkıca) bağladık ve (hakikaten o gece) şiddetli bir rüzgâr esti. O sırada birisi ayağa kalkmıştı. Rüzgâr onu Tay dağına sürükleyip attı. (Bu sefer de) Eyle meliki Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (düldül adlı) beyaz

bir katır hediye etmiş ve bir bürd(-i yemânî) giydirmişti. Resûlullah da meli-ke sâhil-i bahirdeki beldeleri halkı için bir emannâme yazdırmıştı. (Avdette) Resûlullah Vâdilkurâ'ya gelince hurmalık sahibi kadına,

— “Bahçenden ne kadar hurma geldi?” diye sordu. O da,

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tahmini veçhile on vesk geldi” diye cevap verdi. (Hey’et-i seferiyye Medine’ye yaklaşınca) Resûlullah,

— “Ben Medine’ye (yetişmek için) acele ediyorum. Sizden kim bir an evvel benimle Medine’ye varmak isterse, acele etsin!” buyurdu. Medine’ye yaklaşır uzaktan görününce de (eliyle işaret ederek),

— “İşte Tâbe (Medine)” buyurdu. Uhud’u görünce,

— “İşte dağcağız! Uhud bizi sever, biz de onu” buyurdu. (Sonra maiyetindeki-
lere),

— “Dikkat eder misiniz? Size ensar mahallelerinin en hayırlısını haber vere-
yim!” buyurdu. Ashâb-ı kirâm,

— “Evet, haber ver!” dediler. Resûlullah,

— “(Evvelâ) Benî Neccâr mahallesi, sonra Benî Abdüleşhel mahallesi, sonra Benî Sâide mahallesi yahut Benî Hâris b. Hazrec mahallesi, buyurdu. Hulâsa, bütün ensar mahaller(i halkı)nda hayır, necâbet vardır, demek istemişti. {B1481 Buhârî, Zekât, 54.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî yine böyle “Hac” ve “Megâzî” bahislerinde tamamen ve “Fezâilü’l-Ensâr” bahsinde de kısmen rivayet etmiştir. Müslim de “Fazlû’n-Nebî aleyhi ’s-selâm”da ve “Hac” bahsinde Ebû Dâvûd da “Harâc” bahsinde zikretmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı “Hurmanın Yaşken Ağacı Üzerinde Takdir ve Tahmininin Meşruiyeti” suretindedir.

LUGAVÎ MÂNALAR VE TARİHÎ VÂKIALAR

(خرص) **Hars Sıhah**’ta, “Yaşken ağaç üzerinde ne kadar meyve bulunduğunu tahmindir” deniliyor. Tirmizî de, “Bazı ehl-i ilimden ‘hars’ın kendisinde zekât vâcip olan

hurma, üzüm gibi yaş meyvenin, idrakinden sonra mahsulün ne miktar tutacağını takdir ve tahminden ibaret olduğu” rivayet edilmiştir, diyor. Vaktiyle sultan tarafından Mansub Hâris unvanını taşıyan memurlar bu vazifeyi ifa edermiş. Hâris ki, muhammin demektir. Bir bağın kütüklerini, bir bahçenin meyve ağaçlarını gözden geçirir, bu bağdan şu kadar üzüm alınır, bu bahçeden bu kadar hurma çıkar, diye bir tahmin koyarak bunun üzerinden öşrünün tutarını tayin ve tesbit eder ve bağın üzümünü, bahçenin meyvesini mal sahibine bırakıp gidermiş. Mahsul idrak edip toplandıktan sonra da öşrü alınmış.³⁰³ Şimdi de aşağı yukarı bu hars usulü mer’idir.

(تبوك) **Tebük** Şam tarafından Medîne-i Münevvere’ye on dört konak mesafede bir yerin adıdır. Şam ile Tebük arasında da on bir konaklık yer vardır. *Muhkem*’de de bir arzin ismidir. Tebük Gazâsı burada vâkidir, deniliyor. İbn Kuteybe’nin beyanına göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashaptan bir cemaatin bir nemnâk mahalli suyu çıksın diye ok sokup karıştırdıklarını görünce, زلتم تبوكونها “Hiç durmayıp orayı ne karıştırırsınız?” buyurmalarıyla burası Tebük diye anılmıştır.³⁰⁴ Sonra mu’cize-i nebeviyye ile su nebeân ve cereyan etmeye başlamıştır. Fakat *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, “Coğrâfiyyûna göre Tebük nâm-ı aslîdir, Halebî merhum ucmeden addederek adem-i insirâfını tercih eylemiştir. Hâlâ menzil-i mezbûr Şam hüccâcının konağıdır” diyor.

Tebük Seferi hicret senesinin dokuzuncu yılının Recebinin bir perşembe günü vukû’ bulmuştur. İbnü’t-Tîn, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bu sefere recebin ilk günü çıktığını, ya şevvalin son gününde, yahut ramazan ibtidâsında avdet buyurduğunu bildiriyor. Dâvûdî de, Tebük Seferi Resûl-i Ekrem’in son gazâsı olduğunu ve bunun umumi bir hareket-i askeriyye mahiyetinde bulunduğunu haber veriyor. Tebük Seferi, meyvelerin idrak ettiği en sıcak bir mevsime tesadûf ettiğinden çok güçlük çekilmişti. Bu sebeple “Gazvetü’l-usre” ve “Fâdiha” namlarıyla da anılır. Kur’ân-ı Kerîm’de de “sâat-i usre” tabir buyurulmuştur.

Tebük Seferi’nde harb ü kıtal olmadı. *Sîret-i İbn Hişâm*’da bildirildiğine göre, Resûl-i Ekrem on gün kadar Tebük’te tevakkuf buyurup Medine’ye avdet etti. Bu sefer, Şarkî Roma İmparatorluğu’na karşı açılmıştı. Rumlar tarafından Şam’da Medine üzerine hareket etmek üzere müthiş bir ordu hazırlanmakta olduğu Medine’de şâyi olduğundan Resûl-i Ekrem vakit zayi etmeyerek hemen düşmanı karşılamak üzere acele hareket etmişti. Tebük’e geldiklerinde bu şâyianın aslı olmadığı anlaşıncı, orada az bir zaman tevakkuf edilerek avdet edildi. Bu seferde harp edilmemekle beraber siyasî bakımdan pek büyük bir kıymeti haizdir. Şarkî Roma İmparatorluğu ki, o devirde Hıristiyanlık âleminin şevket ve azametini temsil ediyordu. İslâmiyet’in bânisi tarafından dokuz hicret yılında -ki, tarih nazarında “lemhatü’l-basar” denilecek kadar kısadır.- böyle kaviyyü’ş-şekîme bir

303 *Umdetü’l-kârî*, IV, 414.

304 {Bu rivayet temel hadis kaynaklarında ve İbn Kuteybe’nin elimizdeki eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî tarafından nakledilen rivayetin lafzı “ما زلتم تبوكونها” şeklindedir. (Aynî, *Umdet*, IX, 65.)}

devlete karşı meydan okuyacak derecede bir varlık gösterilmesi, hiçbir milletin tarihinde kaydedilmiş değildir.

MESCİD-i DIRÂR'IN İHRÂK VE TAHRİBİ

Bu da Tebük Seferi'nin mütemmimatından tarihî bir vâkıdır. Mescid-i Dırâr, Kubâ münafıkları tarafından Kubâ Mescid-i mübârekinin yanında bir maksad-ı küfr ü nifak ile tesis edilmiş bir bina idi. Bu münafıklar öteden beri Kubâ Mescidi'nde namaz kılageldikleri halde müslümanlar arasına nifak sokmak için ve sırf müslümanları ızrâr etmek maksadıyla bu binayı tesis etmişlerdi. *Sîret-i İbn Hişâm*'da İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Tebük Seferi'ne hareket edip Medine'ye bir saat mesafede Zîevân köyüne geldiğinde bu münafıklardan bir heyet huzûr-ı sâadete gelerek, “Yâ Resûlellah! Hastalar için ve Kubâ Mescidi'ne gelemeyen ashâb-ı hâcet için hususiyle yağmurlu gecelerde namaz kılmak için bir mescid bina ettik, teşrif buyursanız da namaz kıldırsanız, hayr ü bereketle dua buyursanız” diye rica etmişlerdi. Resûl-i Ekrem de seferden avdet buyurduğunda arzularını is'âf edeceğini vaad etmişti.³⁰⁵

Yine *Sîret-i İbn Hişâm*'da İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Tebük Seferi'nden dönüşünde bu Zîevân köyüne geldiğinde bu münafıklar yine geldiler, Resûl-i Ekrem'i kurdukları Dırâr Mescidi'ne tekrar davet edip vaadini hatırlattılar. Resûl-i Ekrem gitmeye hazırlanırken sûre-i Tevbe'nin şu meâldeki âyeti nâzil oldu: “Şu münafıklar ki, müminlere zarar ve küfre kuvvet vermek için, müminlerin arasını açmak için mescid edinirler. Bundan evvel de Allah ve Resûlullah'a muharebe eden (Ebû Âmir) rahibi bunlar hazırlamışlardı. Bunlar bir de bu mescidi yapmakla hayr ü ibadetten başka bir maksatları olmadığına kati yemin ederler. Allah da şehâdet eder ki bunlar, bu yeminlerinde katiyen yalancılardır. Sakın Habîbim! Bunların mescidine gidip de namaz kılma!”³⁰⁶

Bu âyet-i kerîmenin şeref-i nüzûlü üzerine Resûl-i Ekrem Mâlik b. Duhşüm ile Ma'n b. Adî'yi çağırdı. Bunlara, “*Haydi hiç durmadan gidiniz! Şu zalim cemaatin mescidlerini yıkınız, yakınız!*” diye emir verdi.³⁰⁷ Bu iki İslâm bahadırı müsâraatle mescidin bulunduğu Benî Sâlim b. Avf yurduna vardılar ve bu mahabetli emri hiç tereddüt etmeden ifa edip yaktılar, yıktılar.

TEBÜK SEFERİ'NDEN TAHALLÜF EDEN ÜÇ SAHÂBÎ

Bu seferde münafıklar tahallüf etmişlerdi. Fakat ashâb-ı kirâm Tebük Seferi'nin en şiddetli müşkülâtına rağmen umumiyetle iştirak etmişti. Yalnız şâir-i meşhûr Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye. Bunların adem-i iştirakleri de hiç şüphesiz bir

305 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 529.}

306 وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ. لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا. {et-Tevbe, 9/107-108.}

307 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 530.}

maksad-ı şekk ü nifak ile şâibedar değildi. Medine'ye avdet buyurulduktan sonra bu üç zata selâm verilmiyordu. Aşağıda Buhârî'nin uzun bir metin ile rivayeti veçhile Hazret-i Kâ'b "Resûl-i Ekrem'in avdetinde kendilerine selâm verdim. İltifat buyurmadılar. Bu vaziyet bize çok girân geliyordu" diyor. Sûre-i Tevbe'de bunların bu sıkıcı vaziyetleri şöyle tasvir buyuruluyor: "*Gazâdan geri bırakılan o üç kişi yok mu? Nihayet bunlar o derece bunaldılar ki, yeryüzü şu genişliği ile beraber bunların başlarına dar gelmişti, vicdanları da kendilerini taziyk ediyordu. Artık Allah'tan, Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar. İşte bu anda Cenâb-ı Hak tövbelerini kabul buyurdu. Tâ ki, bunlar tevbekârlar sırasına rücû etsinler. Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul eder, niâm-ı sübhâniyesini ihsan eyler.*"³⁰⁸

Hazret-i Kâ'b ile refikleri ki üçü de ensardandı. Bunların bu elim vaziyetleri tam elli gün devam etmişti. Kimse bunlara ne selâm veriyordu ne de selâmlarını alıyordu. Elli günden sonra bir sabah namazını müteakip Resûl-i Ekrem, o gece nâzil olan yukarıdaki âyet-i kerîmeyi tebliğ ve tövbelerinin nezd-i ilâhîde kabul buyurulduğunu tebşir etti.

(وادي القرى) **VÂDİLKURÂ**. Vâdilkurâ'yı Sem'ânî *el-Ensâb*'ında "Hicaz'da kadim bir şehirdir. Hicaz'ın Şam tarafındadır" diye tarif ediyor. İbn Kurkûl de Medine mülhakatından ma'dûd, köyleri çok ve mâmur bir vadidir, diyor. Vakt-i saâdetde yahudilerle meskûn iken yedinci sâl-i hicrîde Hayber'in fethinden avdet buyurulurken sulhan fethedilmiştir. Sonra Hazret-i Ömer zamanında Hittâ-i Hicâziyye gayri müslim ahaliden tahliye edildiği sırada Vâdilkurâ da tahliye olunmuştur. Bir rivayete göre Hicaz'dan addolunmayarak tahliye edilmemiştir.

(جبل طي) **TAY DAĞI**. Kelbî³⁰⁹ *Esmâ-i büldân*'ında Tay dağı ikidir: Ece Selmâ'dır, diyor. Vaktiyle Amâlika'ya ait olan bu iki dağın bu iki ismi ne suretle aldıklarına dair şu garip hadiseyi anlatıyor: Amâlika evlâdından Selmâ bint Hâm isminde bir kadının Avcâ namında bir mürebbiyesi bulunuyor. Selmâ bu dadısını, kendisiyle yine Amâlika oğullarından Ece b. Abdülhay arasında posta olarak kullanıyor. Tarafeyn arasında teessüs eden bu râbita, gizli bir muhabbet halinde devam ederken gitgide bir aşk haline kadar yükseliyor ve en sonu; Ece Selmâ ve mürebbiyesi birlikte Tay dağına kaçıyorlar. Fakat Selmâ'nın kardeşleri gayrete gelip bunların peşlerini takip ediyorlar. Bu üç firariyi iki dağ arasında yakalıyorlar. Selmâ'nın gözlerini oyup dağın birisine bırakıyorlar, Ece'yi de meşin bir dağarcık içine koyup öbür dağa bırakıyorlar. İlk önce Ece dağarcık içinde boğulup ölmüştür. İşte bu suretle bu iki dağ bu isimleri almışlardır.

(برد) **Bürdü Kâmus** mütercimi Âsım Molla şöyle tarif ediyor: Bürd, "bâ"nın zammı ile bir nevi muhattat yani yollu kumaş adıdır ki, bürd-i yemânî zebanzettir. Cem'i ebrad, ebrüd gelir, bir nevi abaya denir ki ihram gibi bedene bürünürler ve bu cemi'dir; müfredi, bürdedir ve hâlâ bu diyarlarda hırka tabir ettiğimiz libasa da bürde itlak olunur.

308 وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّى إِذَا صَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَصَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. {et-Tevbe, 9/118.}

309 كلبى، منسوب إلى كلب بسكون اللام بطن من قضاة ومن بني ليث ومن بجيلة [لب اللباب]

(طابة) **Tâbe** Resûl-i Ekrem tarafından Medine'ye verilmiş bir isimdir. Tâbe, asl-ı vaz'ı itibariyle bâdiyeye denir. Medîne-i Tâhire'nin nâm-ı aslîsi **Yesrib** olup me'hazi olan sereb, fesat mânasına olduğundan taraf-ı Peygamberî'den müstehcen görülerek Tâbe ve "tâ"nın fethi ile Taybe denilmiştir. Bütün bunlar Medîne-i Münevvere'nin isimleridir (*Kâmus*).

(أيلة) **Eyle** Hıttâ-i Hicâziyye'nin müntehasında, Şam kıtasının mebdeinde ve sâhil-i bahirde, diğer cihetten Mısır ile Mekke-i Mükerreminin vasatında bir şehir idi. Dört mühim şehrin ortasında ve bilhassa sâhil-i bahirde olması cihetiyle o sırada Eyle, yüksek ticaretiyle ve mâmuriyetiyle kesb-i iştihâr etmişti. Asıl Eyle kasabası Akabe körfezinin müntehasındadır ve elyevm harap bir haldedir.

Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem tarafından Eyle yahudileri hakkında Eyle melikine verildiği bildirilen emannâme mazmununa uzun zaman mülûk-i İslâmiyye taraflarından riayet edilmiştir. *Telvîh*'te bu Eyle melikinin ismi Yuhannâ b. Rûbe olarak bildirilmiştir. Müslim'in rivayetinde, "Eyle Meliki İbn Ulemâ'nın elçisi Resûl-i Ekrem'e bir mektup ile geldi ve bir beyaz katır hediye eyledi"³¹⁰ deniliyor ki anlaşılan bu Ulemâ diye rivayet edilen Rûbe olacaktır. Yuhannâ da onun oğludur, İbnü'l-Ulemâ'dır.

Resûl-i Ekrem ve siyâsî-i müfahham efendimiz Eyle diyarını idarî istiklâlî haiz bir takım ufak mıntakalara ayırmıştı. Bunların hey'et-i mecmûasını Eyle melikinin hâkimiyeti altına vermişti ki, bir nevi adem-i merkezî bir idare sistemi olacaktır.

İbn İshak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emannâme olarak Eyle melikine verdiği mektubu şöyle rivayet etmiştir: Besmeleden sonra *bu mektup Allah tarafından ve Allah'ın Resulü Muhammed Nebî tarafından Yuhannâ b. Rûbe'ye ve Eyle halkına denizde sefinelerinin, karada vesâit-i nakliyelerinin seyr ü seferine dair verilmiş emnliklerdir.*³¹¹

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR MU'CİZE-İ NEBEVİYYE

Bu hadîs-i şerifte mu'cizat-ı nebevîyenin bir mühimmine daha şahit oluyoruz: Tebük Seferi'nde bir gece şiddetli bir fırtınanın kopacağını Resûl-i Ekrem'in vukuundan evvel bütün orduya haber vermesi ve ona göre ashabına icap eden ihtiyat tedbirlerini aldırmasıdır. Bu tedbirler cümlesinden birisi, herkesin fırtına sırasında bulunduğu yerde sinmesi, ayağa kalkıp gezinmemesidir. Bir diğeri de süvarilerin develerini sıkı bağlamaları keyfiyetidir. Nasıl ki, bu dehşetli fırtına haber verildiği gibi kopmuş ve nasıl ki fırtına gafil avladığı bir kimseyi Tay dağına kadar önüne katıp sürüklemiştir.

Bu mu'cize-i nebevîyye hakkında İbn İshak'ın rivayetinde daha fazla tafsîlat vardır ve şöyle: Ordu, baştaki kumandanlarından neferlerine kadar umumiyetle emr-i nebevîye tevfiğ-i hareket etmişti. Yalnız Benî Sâide'den iki kişi gaflet etmişti. Bunlardan birisi def-i

310 وفي رواية سليمان عند مسلم: (وجاء رسول ابن العلماء صاحب أيلة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم بكتاب وأهدى إليه بغلة بيضاء) عمدة القاري. {Metindeki "العلماء" lafzı kaynakta "العلماء" şeklindedir. MS948 Müslim, Fezâil, 11.}

311 وذكر ابن إسحاق الكتاب يعني كتاب النبي صلى الله عليه وسلم وهو بعد بالبسملة هذه أمانة من الله ومن محمد النبي رسول الله ليحنة بن رؤبة وأهل أيلة سفنهم وسيارتهم في البر والبحر [عمدة] {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 525-526.}

hâcet için kalkmıştı. O sırada bora bu zavallıyı yakalayıp boğmuştur. Öbürü de ipini koparıp giden devesinin arkasını takibe başlamıştı. Bunu da bora yakalayıp iki parçadan ibaret olan Tay dağına atmıştır. Bu iki vak'a Resûl-i Ekrem'e haber verildi. *Gördünüz mü, sizi ben evvelce nehyetmedim mi? Pek muztar olanınız, yanına arkadaş almadıkça yerinden kalkmasın, demedim mi?* buyurdu.³¹²

Resûl-i Ekrem, fırtınada boğulan ve bîtâb bir halde yatan hastaya duâ buyurdu, hasta iyileşti. Tay dağına boylayan kimse de Resûl-i Ekrem Tebük'ten avdet ederken yolda orduya mülâki oldu.³¹³

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-Ü FİKHÎ

Hars ki, burada medlûl-i hâssı olan meyvenin, ağacı üzerinde miktar kesiminden, takdir ve tahmininden ibarettir. Ulemâ bu harsın meşruiyetinde ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı hurmanın, üzümün ermeye ve olgunlaşmaya başladığı zaman hars ve tahminini tecviz etmişlerdir. Zührî, Atâ, Hasan-ı Basrî, Amr b. Dînâr, Ebû'l-Muhârik Abdülkerîm, Mervân, Kâsım b. Muhammed, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd harsı tecviz eden ulemâdandır.

İbn Rüşd, "Ulemânın cumhuru harsı tecviz etmişlerdir. Memurun tahmininden sonra sahibinin yaşken meyvesini yemesi câizdir" dediklerini bildiriyor. Dâvûd ez-Zâhirî de, "Hars, yalnız hurmada câizdir" demiş. İmam Şâfiî de, "Üzüm, çotuğunda ve çubuğunda; hurma da ağacında salâha erdiğinde bu iki nevi meyveye vücûb-ı zekât taalluk eder ve zekât miktarını anlamak için bu sırada hars ve tahmini vâcip olur. Hâris ve muhammin bakarak ne miktar hurma bulunduğunu tahmin ve tesbit eder ve mal sahibine kesilen miktarı ve zekâtını bildirir. Bundan sonra sâhib-i mal, meyvede tasarruf hakkına mâlik olur" demiştir. Mâverî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın da mezhepleri böyle olduğunu bildiriyor. Hatta İmâm Şâfiî hurma ile üzüme ait olmak üzere hars ü tahminin sünnet olduğunu müdafaa etmiş, fakat mezruatta tahmini tecviz etmemiştir. İmam Ahmed b. Hanbel'in ictihadı da böyledir. İbn Bezîze de, "Hars, cumhura göre üzümle hurmaya mahsustur" demiştir.

HARSIN İCRÂSİ VÂCİP MİDİR YOKSA MÜSTEHAŞ MİDİR?

Bu babda da ihtilâf edilmiştir: Demîrî, bu babda Şâfiî imamlarından vücûbı cihetini hikâye etmiştir. Cumhûr-ı ulemâ ise müstehap olduğunu kabul etmişlerdir. Şu kadar ki mal, müşterek olur, şerikler de zilyed olan şerikten emin olmazlarsa şürekânın hissesini aynen muhafaza vâcip olur.

Hars ü tahmin yalnız hurmaya mı hastır, yoksa üzüm de hurmaya kıyas ve ilhak edilebilir mi? Hatta yaş, kuru kendisiyle intifâ edilen her nevi meyveye tahmin hükmü

312 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 521-522.}

313 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 521-522.}

şâmil olur mu? Bu suretle de âlimler arasında ikinci bir ihtilâf vardır: Meşhur Kâdî Şüreyh ile Zâhirî ulemâsı birinci ictihad sahiplerindendir. İkinci ictihad da cumhurun kavlidir. Üçüncü ictihada da Buhârî meyletmiştir.

Hârisin tahmininde hata vukuunda mikdâr-ı muhammene mi, yoksa meyvenin kuruduktan sonraki miktarına mı itibar edileceği de üçüncü bir zemîn-i ihtilâf olmuştur. Birinci kavi İmam Mâlik ve ashabının, ikinci de İmam Şâfiî ile fukahâ-i Şâfiyye'nindir.

Tahmine vâkıf, emin bir muhamminin tahmini kâfi midir yoksa iki mi olmalıdır? Bu da dördüncü bir ihtilâf mevzuu olmuştur. Birinci cumhurun, ikinci İmam Şâfiî'nin muhtarıdır.

Hars bir şehâdet midir yoksa hüküm müdür? Bu da bundan evvelki ihtilâfın tevli'd ettiği bir ihtilâftır. Hars, şehâdet ise bir hârisin vücudu kâfi ve bir hâris ile iktifa doğru değildir. Hüküm ise iktifa sahihtir.

Muhamminin tahmininden evvel sâhib-i malın yediği miktar tahmin sırasında dâhil-i hisâb edilir mi, yoksa ma'fûv mü addolunur? Bu cihet de ihtilâflara sebep olmuştur. Gerek bu gerek muhamminin hatası halindeki vaziyetin ta'yîn-i ahkâmı o kadar vesîle-i ihtilâf olmuştur ki, bunların tasviri, kâri'lerimize usanç verecek derecede uzundur. Yalnız burada hars ve tahminin cevazına kâil olanların delillerini bildireceğiz.

Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde harsın cevazına kavlen, fiilen, imtisâlen sünnet vârit olmasıdır, diyor ve bu delilleri şöyle bildiriyor: **1.** Attâb b. Esîd hadisidir ki: Müşârûn ileyh hazretleri, "Resulûllah sallallahu aleyhi ve sellem, hurma gibi üzümün de tahmin edilmesini ve hurma zekâtının kuru hurmanın ayından alındığı gibi üzümün de kuru üzüm olarak alınmasını emretti" demiştir. Bu İbn Üseyd hadisini Tirmizî *Sünen*'inde rivayet ve hüsnüne şehâdet etmiştir. İşte bu, kavli sünnettir. **2.** Sünnet-i fi'liyye ise Buhârî'nin rivayet, bizim de tercüme etmekte bulunduğumuz Ebû Humeyd es-Sâidî hadisidir. **3.** Resûl-i Ekrem'in bizzat harrâslar tayin buyurmuş olmalarıdır. Ebû Dâvûd'un Âişe radiyalahu anhâdan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Abdullah b. Revâha'yı yahudiler üzerine, mahsûlât idrak etmeye başlayıp da yenmezden evvel hars ü tahmin için gönderirmiş.³¹⁴ İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde de Abdullah b. Ömer'den Resûlullah'ın İbn Revâha'yı harrâs olarak gönderdiği rivayet edilmiştir.³¹⁵ İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde de Hayber yahudileri üzerine Abdullah b. Revâha'nın hurma mahsulünü 40.000 vesk miktarı tahmin ettiği Hazret-i Câbir'den rivayet edilmiştir. Beyhakî'nin ve diğer ehl-i hadîsin de bu yolda meâlen müttehid rivayetleri vardır.

Şimdi de Menfi İctihad Ashabını Mütalaa Edeceğiz. Şa'bî, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed hars ü tahmini mekruh addetmişlerdir. Şa'bî hars bid'attır, demiş, Sevrî de meyve harsı câiz değildir, ictihadında bulunmuştur. Mağribin Mâlikî

314 {D1606 Ebû Dâvûd, Zekât, 16.}

315 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XI, 607, no: 5199.}

imamı İbn Bezîze *İhkâm*'ında, Ebû Hanîfe ile ashabından Ebû Yûsuf ve Muhammed'in harsın bâtil olduğuna hükmettiklerini zikretmiştir.

Mâverdî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu babdaki delilini bildirerek diyor ki: Hazret-i Câbir'den merfûan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah harsı nehyetmiştir. Câbir b. Semûre'den de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hars ile tahmini ve takribî olarak meyve alım satımını nehyettiği rivayet edilmiştir. Şunlar da Ebû Hanîfe mezhebini teyit eden delillerdir: **1.** Tahmin hatalı da olabilir. **2.** Tahmin ü takdir hurmada, meyvede tecviz edilince, mezruatta da kıyasen tecviz edilmek icap eder. Hem de mezruatın takdirinde hata ihtimali daha azdır. Çünkü mezruat enzâr-ı tedkîke daha yakındır. Binaenaleyh daha az hatalı olan mezruatın takdiri câiz olmayınca, hurma ve meyvenin de câiz olmaması lâzım gelir. **3.** Tahmin ve takdir ile zekât bir "müzâbene"dir ki, menhîdir. Müzâbene, yaş hurmayı ağacında, kurduğunda keylen teslim etmek üzere satmaktır. İkisi arasında hiçbir fark yoktur. **4.** Ribâ nesholunmakla hars da nesholunmuştur.

Ebû Hanîfe mezhebini teyit eden bir delil de Câbir radiyallahu anh hakkındaki Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin tarîk-i rivâyetidir. Bu rivayet tarikine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem harstan nehiy buyurup, "*Ya hurma bir âfetle helâk olursa? Mal sahibinin harstan sonraki intifai ne olacak? Mümin kardeşinin hakkını bâtil bir surette yemeyi sizin hangi biriniz arzu eder?*"³¹⁶ demişlerdir. Ba'de'l-hazar ibâha ise nesihten başka bir şey değildir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا
الْعُشْرُ وَمَا سَقَى بِالنَّضْحِ نِصْفُ الْعُشْرِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurulduğunu rivayet eden Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan nakledilmiştir: Yağmurun ve pınar (ırmak gibi akar sular)ın ya kökünü yahut urûkunu suladığı eşcâr ve mezruatta (vâcip olan) öşürdür. Dolapla sulananlarda da nısf öşürdür. {B1483 Buhârî, Zekât, 55.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi *sünen-i erbaa* sahipleri de müttefikan "Zekât" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin *Buhârî*'deki babı "Yağmurla, Mâ-i Cârî ile Sulanan Yerin Mahsulünden Öşür

Alınmasına Dair Hükümü Muhtevîdir” suretindedir. Buhârî bu unvanı ile hadîs-i bâbın bir kelimesini de tefsir etmiş bulunuyor ki: عيون kelimesidir. Buhârî bu kelimeyi “mâ-i cârî” ile tefsir etmiş ve bu tefsiri ile umumi bir mâna iltizam etmiştir. Mâ-i cârî tabiri pınar, ırmak gibi akar sulara şâmilidir. Hadisin *Sünen-i Ebû Dâvûd*’daki rivayet tariki de, فيما سقت السماء والأَنْهَارِ والعُيُونِ “Yağmurun, ırmağın, pınarın suladığı ekin” suretinde olup bu rivayette زِيَادَةُ-i rivâyeti bulunduğundan İmam Buhârî bu tefsirinde bu rivayete de işaret etmiş bulunuyor. Biz de bu rivayetle Buhârî’nin babın unvanındaki tamimine tercümemizde kavis içinde işaret ettik.

(عشري) **Aserî** Arabî vezninde olan bu lafzın ıstilahî medlûlü, dibi ve kökü ile değil, belki kökündeki etrafa yayılan urûkıyla, ince damarlarıyla sudan müstefit olan eşcâr ve mezruattır. Ağaçlar, ekinler doğrudan dibine ve köküne su vararak sulandığı gibi yakınında bulunan suyu ince urûkunun emmesi suretiyle de istifade eder. İşte hadîs-i şerifteki ağaçların, ekinlerin bu ikinci suretle sel suyundan, akar sudan istifadesine أَوْ كَانَ عَشْرًا cümlesiyle işaret buyurulmuştur.³¹⁷

Ağaçlar, ekinler gerek usulüyle, gerek urûkıyla yağmur, ırmak sularından müstefit olsunlar, bunda sahibinin sınaî ve amelî hiçbir tesiri bulunmadığı için tam öşüre tâbi tutulmuşlardır. Fakat (نضح) **nadh** ile yani dolap gibi motor gibi ziraî vesait ile sulanan mezruatta nısf öşür vâcip olduğu tâlim buyuruluyor.

Bu hadisi Müslim *Sahîh*’inde Câbir radiyallahu anhtan da şöyle rivayet etmiştir: فيما سقت الأنهار والغيم العشور وما سقي بالسانية نصف العشر.³¹⁸ Bu rivayetteki سانية lafzı Ebû Dâvûd’un rivayetinde cemi sîgasıyla سواني dir. Sâniye dolap çeviren deveye denildiği gibi kendisiyle bahçe sulanan büyük kovaya da ıtlak olunur. Bu rivayetlerin hepsinin ifade ettiği mâna, el emeği ile, vesâit-i zirâiyye ile istihsal edilen mahsulün nısf öşüre tâbi olduğudur.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisin zâhiriyle Ebû Hanîfe radiyallahu anh amel ederek az olsun, çok olsun mahsûlât-ı zirâiyye öşüre tâbidir, demiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem bu emrinde bir miktar beyan buyurmamıştır. 692 numara ile tercümesi geçen Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة “Beş vesk (1000 kilo)dan az olan mahsûlât-ı arziyyede zekât yoktur”³¹⁹ fıkrasının izahında Ebû Hanîfe hazretleri ile diğer eimme-i kirâmın ihtilâflarını ve sûret-i istidlâllerini izah etmiştik, mütalaa buyurulsun. Yalnız burada bildirmek istediğimiz bir cihet varsa, o da İmam Ebû Hanîfe’nin bu hadis ile istidlâline, “Bu Abdullah b. Ömer hadisi mücmeldir. Bunu “Beş veskten az miktarda zekât yoktur” kavli tefsir ediyor” suretinde dermeyan edilen bir itiraza cevap vereceğiz.

Biz, Abdullah b. Ömer hadisinin mücmel olduğunu teslim etmiyoruz. Çünkü mücmel, ma’nâ-yı maksûd kendisinden ne teemmül ile ne de başka bir suretle

317 İbnü’l-Esîr, Hattâbî, Dâvûdî “aserî”yi bu suretle tarif etmişlerdir.

318 {M2272 Müslim, Zekât, 7.}

319 {B1447 Buhârî, Zekât, 32.}

anlaşılmayan söze denir. İbn Ömer hadisindeki ما lafzı elfâz-ı umûmdandır. Mahsûlât-ı arziyyenin azına da, çoğuna da şâmilidir. Şârih Aynî Ebû Hanîfe'nin bu babdaki mezhebini, bütün hubûbât-ı arziyyeyi sayıp dökmek suretiyle *Umdetü'l-kârî*'de (IV, 424, 425, 426) izah etmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُؤْتِي بِالتَّمْرِ عِنْدَ صِرَامِ النَّخْلِ فَيَجِيءُ هَذَا بِتَمْرِهِ وَهَذَا مِنْ تَمْرِهِ حَتَّى يَصِيرَ عِنْدَهُ كَوْمًا مِنْ تَمْرٍ فَيَجْعَلُ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَلْعَبَانِ بِذَلِكَ التَّمْرِ فَأَخَذَ أَحَدُهُمَا تَمْرَةً فَجَعَلَهَا فِي فِيهِ فَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَخْرَجَهَا مِنْ فِيهِ فَقَالَ أَمَا عِلِمْتُ أَنَّ آلَ مُحَمَّدٍ لَا يَأْكُلُونَ صَدَقَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hurma devşirildiği sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (sadaka) hurma getirilirdi: Şu (biri bizzat) hurmasıyla gelirdi. O (biri) de hurmasından (gönderirdi). Bu hurmalar Resûlullah'ın yanında bir harman, bir tınaz olurdu. (Bir kere) Hasan, Hüseyin radiyallahu anhümâ bu hurmalarla oynarken çocuklardan biri, (Hasan b. Ali) ansızın (bu sadaka hurmasından) bir hurma alıp ağzına koydu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çocuğa (şöyle bir) baktı. (Zeki) çocuk hemen hurmayı ağzından çıkardı. Sonra Resûlullah, “Sen Muhammed'in Ehl-i beyt'inin sadaka malı yemediğini bilmez misin?” buyurdu. {B1485 Buhârî, Zekât, 57.}

İZAHİ

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif turuk-ı rivâyâtının kesreti ile temeyyüz eden ehâdîs-i şerife cümlesindendir. Bu metin cüzi farklarla her hadis kitabında rivayet edildiği gibi sadaka ve zekât malının hâtemül'enbiyânın kendisine ve Ehl-i beyt'ine hürmeti keyfiyeti de şu zevât-i sahâbî tarafından müteaddit vâkıalar ve hadiseler halinde rivayet edilmiştir: Ebû Râfi', Enes b. Mâlik, Ebû Hüreyre, Hasan b. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Amr, Abdurrahman b. Alkame, Muâviye, Abdülmuttalib b. Rebîa, Ebû Leylâ, Büreyde, Selmân-ı Fârisî, Resûl-i Ekrem'in kölesi Hürmüz veya Keysân, Reşîd b. Mâlik, Meymûn, Hüseyin b. Ali radiyallahu anhüm.

Bunlardan bir kısmı *Sahîhayn*'da, bir kısmı *sünen-i erbaada* ve diğer müellefât-ı hadîsiyyede rivayet edilmişlerdir. Şârih Bedreddin el-Aynî bu ehâdis-i şerifeyi bu zevât-i sahâbiye müntehâ olan senedleriyle birlikte birer birer *Umdetü'l-kârî*'de tahrîc eylemiştir ki, şâyân-ı takdir ve hayrettir. Hepsinin müstereken ifade ettikleri hüküm, Resûl-i Ekrem'in ve Ehl-i beyt'inin sadakadan memnuiyetidir. En çok rivayet edilen cihet, "Resûl-i Ekrem'e takdim edilen her şey sadaka mıdır yoksa hediye midir? diye istiknah buyurmaları ve sadakadır denilirse yemeyip, hediyedir denilen şeyleri tenâvül buyurmaları" zeminindedir. Bu husustaki perhîzkârlığını ifade eden bir hadisi Müslim rivayet ediyor ki meâli şöyledir: "*Vallahi, çok olur ki, Ehl-i beyt'imın yanına dönüp geldiğimde evimin şurasına, burasına veya yatağıma düşmüş bir hurma bulurum. Alır, yemek için ağzıma götürürüm. Sonra sadaka malından olmasından korkarak bırakırım.*"³²⁰

Ebû Leylâ'nın rivayeti de şöyledir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere sadaka evine girmişti. Yanında Hasan radyallahu anh vardı. Çocuk hurma yığınının bir tane alıp ağzına koydu. Hemen Resûlullah mübarek parmağını çocuğun ağzına sokarak hurmayı ağzından çıkardı. Sonra da, "*Biz Ehl-i beytiz, bize sadaka helâl değildir*" buyurdu.³²¹

İzâhı ile meşgul bulunduğumuz bu Ebû Hüreyre hadisini Buhârî "Cihâd" bahsinde de tahrîc etmiştir. Gerek Buhârî'nin Şu'be tarikiyle rivayetinde, gerek Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayetinde أخذ الحسن بن علي رضي الله عنهما diye hurmayı alan hafîd-i nebevînin ismi tasrih edilmiş olduğundan, tercümede kavis içinde bunu gösterdik. Yine Müslim'in rivayetinde çocuğun aldığı hurma, sadaka hurması olduğu da musarrah olduğundan tercümede kavis içinde bunu da tasrih ettik.

Yine Buhârî'nin Şu'be tarikiyle gelen rivayetinde Hazret-i Hasan'ın hurmayı ağzına koyduğunu Resûl-i Ekrem görünce, كخ كخ "*Kaka kaka*" diyerek yemekten menettiğine dair bir ziyade de vardır. *Kâmus Tercümesi*'nde كخ كخ esvattandır. "Çocuk kısmı bir nesne yemekten ve bir nesne almaktan ve murdar bir şeye bulaşmaktan men' ü tahzîr için telaffuz olunur" deniliyor. Bu cihetle lisanımızda çocukları bu yolda men' ü tahzîr için kullandığımız "kaka" lafzı tam mukabili oluyor.

Hadisin sonunda, "*Sen Âl-i Muhammed'in sadaka yemediklerini bilmiyor musun?*" cümlesindeki Âl-i Muhammed İmam Ebû Hanîfe'ye ve İmam Mâlik'e göre "hâssaten Benî Hâşim"dir (Hâşimoğulları). Hâşim, Hazret-i Resûl'ün ecdâd-ı kirâmından ikinci ceddidir. Birinci cedd olan Abdülmuttalib'in babasıdır. Üçüncü büyük babası olan Abdümenâf'ın da oğludur. Abdümenâf b. Kus, İbn Kılâb, İbn Mürre'dir. İmam Şâfi'ye

320 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: والله إني لأنقلب إلى أهلي فأجد التمرة ساقطة على فراشي، أو في بيتي فأرفعها لأكلها ثم أخشى أن تكون صدقة فألقها. {M2476 Müslim, Zekât, 162.}

321 عن أبي ليلى قال: دخل النبي صلى الله عليه وسلم بيت الصدقة ومعه الحسين رضي الله عنه فأخذ تمره فوضعها في فيه فأدخل النبي صلى الله عليه وسلم إصبعه فأخرجها من فيه ثم قال: إنا أهل بيت لا تحل لنا الصدقة. {Metinde "الحسين" şeklinde yer alan isim kaynakta "الحسن" olarak kayıtlıdır. MK6418 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 76.}

göre Âl-i Muhammed, Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib'dir. Bazı ulemâ da Kureyş'in hepsidir, diyor.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'in "hâssaten Âl-i Muhammed'dir" dedikleri Benî Hâşim (Hâşimoğulları): Ali, Abbas, Ca'fer, Akîl, Hâris b. Abdülmuttalib evlâtlarıdır.

İmam Mâlik'in ashabının en büyüklerinden olan Mısırlı Asbağ b. Ferec rahmetullah, dâire-i karâbeti sâhib-i mezhebinden daha ziyade genişleterek, وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "En yakın kavim ve kabileni azap ile korkut!"³²² âyet-i kerîmesi nâzil olup da Resûl-i Ekrem'in ilk İslâm'a davet ettiği kimseler, Âl-i Muhammed'dir, demiştir ki, sırasıyla ecdâd-ı nebevîden olan Abdülmuttalib, Hâşim, Abdümenâf, Kusay, Gâliboğulları'nın hepsi Âl-i Muhammed câmiyası dahiline girmiş olurlar. Bu itibarla bazı ulemâ, Kureyş'in hepsi Âl-i Muhammed'dir, demişlerdir. Ali b. Ebû Tâlib'den başka aşere-i mübeşşereden hiçbirini idhal etmemişlerdir.

Yine Mâlikî imamlarının en büyüklerinden ve Mâlikî mezhebinde, Kurtubîler meslek-i fikhîsinin reisi bulunan Abdülmelik b. Habîb ile üstatları İbn Mâcişûn ile Mutarrif, İmam Mâlik kavlini ihtiyar ederek: Âl-i Muhammed, Hâşimoğulları'na mahsus bir fazîlet-i nesebiyyedir, demişlerdir. Tahâvî'nin İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi olarak naklettiği de budur, Hâşimîler'e tahsisidir.³²³

Tavzîh'te, "Sadakanın Âl-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem haram olduğuna bu hadis vâzihan delâlet eder. İmam Ebû Hanîfe'nin, İmam Şâfiî'nin mezhepleri böyledir. Mâlikîler'in bu babda dört kavli vardır" deniliyor ki şunlardır: **1)** Cevaz, **2)** men', **3)** sadaka-i tatavvuun cevazı, zekâtın adem-i cevazı, **4)** bunun aksî.

322 eş-Şuarâ, 26/214.

323 Namazda ve haricinde okumakta olduğumuz salavât-ı şerifelerde "Âl-i Muhammed" vird-i zebânımız bulunduğundan ikmâl-i mâlûmat için yukarıdaki *Umdetü'l-kârî*'den ve İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinden naklettiğimiz izahata zamîme olarak "âl" ve "ehl" lafızlarına dair *Kâmus Tercümesi*'nden de şu mâlûmatı hulâsaten not ediyoruz:

Âl-i Muhammed'deki "âl" lafzı, "ehil"den maktûbdur ki bir adamın aşiret ve akrabasına denir. Evlât, iyâl, ihvan vesair kavim ü tebârî gibi zevi'l-kurbâ âl bundan maktûbdur. Ehlin cem'i ahali gelir. Ehl-i beyt, bir adamın hânesi sükkânına, ehl-i mezheb, bir mezhebin sâlik ve mu'tekidine, ehl-i recül, kişinin zevcesine ıtlak olunur ve ehlü'n-Nebî aleyhisselâm da ezvâc-i mutahhare ve benât-ı müzehhere ve dâmâd-ı mükerrerleri olan Ali el-Murtazâ'dır. Yahut ezvâc-ı mutahhare ile âl ıtlak olunan ricâlden ibarettir ki, ahfad ve zürriyât anda dahildir ve ehlü'l-enbiyâ, her peygamberin ümmetine ıtlak olunur.

Müellifin *Besâir*'de beyanına göre ehil, esmâ-i umûmdandır. Ezan cümle ehl-i recül, şol kimselerdir ki, onları ve o adamı bir neseb yahut bir din, ya bir sanat, ya beyt ve belde cemeylemiş ola. Filasıl Ehl-i beyt-i recül, bir meskenin cemeylediği kimseler olup, ba'dehû alehittlak hânedân-i nebevîde müteâref oldu. Bu münasebetle ehlü'r-recül sâhibetü'l-beyti yani zevcesinde ve ehl-i İslâm, dîn-i İslâm câmiyasında toplanan zevatta istimal olundu.

Araplar'ın kadim olan adama "merhaben" ve "ehlen" demeleri, "Sen müzâyakasız, vüsatli, şen, abadan ve yerli âşına ve hânedan olan mahalle geldin, ecânib ve gureba olan diyara gelmedin" demektir ki murat, "Zatını ve kadr ü şanını ârif, âşına ve ahaba geldin, herhalde aziz ve mükerrer olacaksınız" demektir.

Hâşimîler ki Ali, Abbas, Ca'fer, Akîl, Hâris b. Abdülmuttalib ailelerine zekât olsun, sadaka olsun vermek câiz olmadığı bütün Hanefî kitaplarında mesâil-i mütûn sırasında zikredilir. Yalnız sadaka-i tatavvû hakkında bazı Hanefî fukahasının da muhalefeti kaydedilmektedir. Hatta موالى القوم منهم “Her kavmin köleleri o kavmin şerefini taşır”³²⁴ hadisi hükmünce Hâşimîler’in mu’taklarına bile sadaka vermek câiz olmadığı bilâhîlâf fikh-i Hanefî kitaplarına geçmiştir.

Resûl-i Ekrem sadakayı evsâh-ı nâs addetmişti. Bu kirden kendi hânedanının münezzeh yaşamalarını istiyordu. Her kavlinde büyük bir hikmet, her re’inde yüksek bir kiyâset ve isabet, her fi’l ü hareketinde derin bir siyaset ve maslahat mündemiç bulunan hakîm-i enbiyâmız zekât malını kir addederek kendi hânedanının halk kazancından tufeylî yaşamalarını istemiyordu. O biliyordu ki, yaktığı meş’al-i hidâyet beşeriyeti tenvîr ettikçe bunun pek tabii ve pek büyük olan minnettarlığından evlât ve ahfadı istifade kaydına düşeceklerdi. Koyduğu malî vecîbelerden en evvel kendileri nevâleçîn olmak isteyeceklerdi; halbuki yegâne bir fazilet ve feragat numunesi olan Peygamberimiz bu irşad ve hidayetne karşı insanlardan ne kendisinin, ne Ehl-i beyt ve ahfadının hiçbir maddî mükâfat görmelerini istemiyordu. O yalnız Cenâb-ı Hakk’ın، إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ 325 emr ü tâlimi veçhile bu irşad ve hidayetinin mükâfatı olarak yalnız Allah ve resulüne karşı samimi bir sevgi ve saygı istiyordu.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَضَاعَهُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ فَأَرَدْتُ أَنْ أَشْتَرِيَهُ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ يَبِيعُهُ بِرُخْصٍ فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ لَا تَشْتَرِهِ وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ وَإِنْ أَعْطَاكَ بِدَرَاهِمٍ فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْعَائِدِ فِي قَيْئِهِ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere yaya bir mücâhide) Allah rızası için bir at vermiştim. At tasarrufunda bulunan bu adam, (bakmayarak) hayva(nın değeri)ni kaybetti. Bu cihetle hayvanı bundan almak istedim. Ucuzca da satar sanıyordum. Bu düşüncemi Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sordum. Resûlullah, “(Sakın) bu atı satın alma, sana 1 dirheme verse de sadakana rücû etme! Çünkü sadakasına rücû eden kişi, kustuğu nesneyi yemeye dönen kimseye benzer” buyurdu. {B1490 Buhârî, Zekât, 59.}

324 {Nesâî, el-Kübrâ, III, 85, no: 2404.}

325 {eş-Şûra, 42/23.}

İ Z A H I

RİVAYETLER, MÂNALAR

Buhârî bu hadisi “Hibe” ve “Cihâd” bahislerinde de zikretmiştir. Müslim “Ferâiz”de, Nesâî “Zekât”ta, İbn Mâce de “Ahkâm”da tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisin babında, “Sadaka olunan kimsenin, kendisine sadaka edilen malı satmasında bir mahzûr-ı şer’î olmadığını, çünkü bu hadisteki nehiy yalnız sadaka eden kimsenin şirâsına münhasır olup bundan başkasına nehyin şümulü bulunmadığını” bildiriyor.

Resûl-i Ekrem’in Hazret-i Ömer’e, “*1 dirheme verse de sadakana rücû edip alma!*” buyurmaları ucuzlukta mübalağa edilerek irat buyurulmuştur. كالعائد في قيته “*Kusmuğunu yemeye dönen kimse gibidir*” cümlesi, hibeden rücûun fenâlığını bildiren belîğ bir teşbihe mütezammandır.

İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ından naklen şârih Kastallânî’nin beyanına göre, hadîs-i şerifte mevzubahis olan atın adı “Verd” imiş. Bu atı Temîm ed-Dârî radiyallahu anh Resûl-i Ekrem’e hediye etmiş. Resûlullah da Hazret-i Ömer’e hediye buyurmuştu. O da bu gaziye hediye eylemiştir. Yalnız bu hediye edilen zatın ismi bilinemediğini şârih İbn Hacer kaydediyor.

741

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَجَدَ النَّبِيُّ ﷺ شَاةً مَيْتَةً أُعْطِيَتْهَا مَوْلَاةٌ لِمَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مِنْ الصَّدَقَةِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَلَّا انْتَفَعْتُمْ بِجِلْدِهَا قَالُوا إِنَّهَا مَيْتَةٌ قَالَ إِنَّمَا حَرَّمَ أَكْلَهَا.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Ümmü’l-mü’minîn) Meymûne radiyallahu anhanın mu’takası, kendisine sadaka malından verilen bir koyunu ölmüş buldu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bunun derisinden istifade eder misiniz?” diye sordu. Orada bulunanlar, “Yâ Resûlellah! Bu koyun ölüdür” diye cevap vermişlerdi. Resûlullah, “Ölü hayvanın ancak etini yemek haram oldu” buyurdu. {B1492 Buhârî, Zekât, 60.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Büyû”, “Zebâih” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim “Tahâret”, Ebû Dâvûd “Libâs”, Nesâî “Zebâih”te tahrîc etmişlerdir. Müslim’in Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle İbn Abbas’tan rivayetine göre, Meymûne radiyallahu anhâ şöyle demiştir: Ezvâc-i tâhirattan bazılarının “dâcin”i yani me’nus davarı vardı. Hayvancağız öldü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bu davarın derisini alıp da niçin kullan-*

mazsınız?” buyurdu.³²⁶ Ebû Dâvûd’un da şöyle bir rivayeti vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş’ten birtakım adamların yanından geçiyordu. Bunların bir koyun ölüsünü sürüklediklerini gördü. Bunlara, *“Bu hayvanın derisini alsaydınız isabet eder-diniz”* buyurdu. Bunlar, *“Bu meytedir”* dediler. Resûlullah da, *“Varsın meyte olsun, onu su temizler”* buyurdu.³²⁷ Ahmed b. Hanbel’in İbn Abbas’tan şu rivayeti daha vâzıhtır. İbn Abbas radiyallahu anhumâ demiştir ki: Sevde bint Zem’a radiyallahu anhânın bir koyunu vardı. Bu koyun öldü. Sevde koyunun öldüğünü Resûlullah’a bildirdi. Resûlullah da, *“Derisini alsanız!”* buyurdu. Sevde, *“Yâ Resûlellah! Ölmüş koyunun derisini mi?”* demesi üzerine Resûl-i Ekrem, *“Siz onu yiyecek değilsiniz ya, onu kullanacaksınız”* buyurdu. Bunun üzerine Sevde birisini gönderip derisini yüzdürdü, debâgat ettirdi. Bundan bir kırba edinip yırtılasıya kadar onu kullandı.³²⁸ Dârekutnî’nin Ümmü Seleme’den gelen bir rivayeti de şöyledir: Ümmü Seleme radiyallahu anhânın bir davarı ölmüştü. Resûlullah, *“Bunun derisiyle menfaatlenmez misiniz?”* buyurdu. Yâ Resûlellah! Bu meytedir?” dediler. Resûl-i Ekrem de, *“Bunun debâgati, istimalini helâl kılar. Nasıl ki tuz da şarabın istimalini helâl kılıyor”* buyurdu.³²⁹

Bunlarla emsali birtakım haberler ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir ve istimali câiz olduğuna delâlet eden naslardır. Fakat bunlara hükmen muhalif birtakım haberler de rivayet edilmiştir ki bazıları şunlardır: İmam Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde rivayetine göre el-Eşcaî Ümm-i Selmân radiyallahu anhâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ikamet etmekte bulunduğu meşin bir çadırıma teşrif etmişti. Resûlullah, *“Bu ne güzel çadırıdır. Hele bir de içinde meyte bulunmasaydı”* buyurdu. Ben (zühul edip) çadırın şurasını, burasını araştırıyordum, demiştir.³³⁰

İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde rivayetine göre Abdullah b. Ukeym³³¹ demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Cüheyne halkına karşı bir mektup gönderdi. Bu mektup Resûlullah’ın vefatından bir ay evvel yazılıp gönderilmişti. Mektup okunurken ben de orada hazır bulundum. Onun münderecatından birisi de, *“Ölü hayvanın derisinden,*

326 {M810 Müslim, Hayız, 103.}

327 {Ebû Dâvûd’daki rivayetinde metnin sonunda yer alan “القرط” kelimesinin karşılığı tercümede yer almamaktadır. ‘Mazi’ anlamına gelen bu kelime ile tercüme edilmesi halinde son cümle “onu su ve mazi temizler” şeklinde çevrilebilir. (D4126 Ebû Dâvûd, Libâs, 38.)}

328 {İbn Hanbel’deki rivayette Hazret-i Peygamber aleyhissalâtü vesselâmın, Hazret-i Sevde radiyallahu anhânın sorusu üzerine “قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ” (el-En’âm, 6/145.) âyetini okuduktan sonra bu cevabı verdiği görülmektedir. (HM3027 İbn Hanbel, I, 327.)}

329 {DK121 Dârekutnî, es-Sünen, I, 48.}

330 {Metinde “el-Eşcaî Ümm-i Selmân” şeklinde yer alan isim kaynağında “Ümmü Müslim el-Eşcaîye” şeklinde kayıtlıdır. HM28012 İbn Hanbel, VI, 438.}

331 بضم أوله وفتح الكاف أبو معبد الكوفي مخضرم عن أبي بكر وعمر وعنه ابن أبي ليلى والقاسم بن مخيمرة مات في إمارة الحجاج. قال الخطيب ثقة [تهذيب و خلاصة 175]

sinirinden ve kemiğinden istifade etmeyiniz” buyurmuştu.³³² Yalnız Ahmed b. Hanbel bunun isnadını doğru bulmamıştır. Fakat İbn Ömer’den de aynı mahiyette bir rivayet vardır. Ebû Zübeyr’den gelen bir rivayette de Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Ölü hayvanın ne derisinden, ne de mevâdd-ı sâiresinden intifa helâl olur*” buyurmuştur.³³³

İşte bu müsbet menfi hükmü ifade eden iki nevi haber arasındaki teâruzu def için menfi rivayetlerin isnadında birtakım kusurlar söylenmekteyse de şâyân-ı iltifat şeyler değildir. Doğrusu bu iki nevi haberin hepsinin de sıhhati kabul edilmelidir. Müsbet haberler debâgatten sonra istimalin hilline, menfi haberler de debâgatten evvel istimalin menine delâlet ettiklerini kabul etmek en doğru bir tevcihtir.

BİR TERCEME-İ HÂL

Meymûne radiyallahu anhâ, Resûl-i Ekrem’in zevcât-ı tâhirâtındandır. Hâris el-Hilâlî’nin kızıdır. Bu cihetle Hilâliyye nesebi ile yâdolunur. Kendisinden kırk altı hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan yedi hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Buhârî bir, Müslim de beş hadis ile infirâd etmiştir. Abdullah b. Abbas’ın, Yezîd b. Esamm’ın ve daha bir cemaatin kendisinden rivayetleri vardır. Zührî, yedinci hicret senesinde Umretül-kazâ hilâlinde nefsinin Resûl-i Ekrem’e hibe ederek evzâc-i tâhirât idâdına dahil olduğunu rivayet etmiştir. Mizzî de 51 hicret senesinde Seref’te vefat ettiğini kaydetmiştir (*Hulâsa*, s. 437).

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu İbn Abbas hadisi ile sahâbe ve tâbiîden pek çok âlim istidlâl ederek ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir olduğuna hükmetmişlerdir: İbn Mes’ûd, Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan-ı Basrî, Şa’bî, Nehaî, Sâlim, İbn Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Yahyâ el-Ensârî, Leys b. Sa’d, Evzâî, Sevrî, Abdullah b. Mübârek, üstadı Ebû Hanîfe ile ashâbı, Şâfiî ile ashâbı, İshak b. Râhûye.

Tavzîh’te, meyte derisinin debâgat ve tahâreti kâbil ve istimali câiz olduğu hususunda yedi türlü kavl ü ictihad vardır, denilerek şöyle tâdât ediliyor.

1. Bütün ölü hayvan derilerinin içi, dışı kâbil-i tahârettir, istimali câizdir. Yalnız kelp, hınzır ile bunların yavruları müstesnadır. Bütün bu ölü hayvanların derileri debâgat edildikten sonra bu deriler yâbis işlerde de, su kırbası yapmak gibi sulu işlerde de kullanılır. Bu hayvanların eti yenilenleriyle yenmeyenleri arasında hiç fark da yoktur. Ba’d-e-debâga istimali câiz olmakta müsavidir. Ali ve İbn Mes’ûd radiyallahu anhümânın re’y ü mezhebi budur. İmam Şâfiî’nin mezhebi de böyledir.

2. Hiçbir ölü hayvan derisinin hiçbir suretle kâbil-i debâgat ve tahâret olmadığıdır. Bu ictihad da Selef’ten bir cemaatten rivayet edilmiştir. Bunun da Ömer b. Hattâb’ın, oğlu Abdullah’ın, Âişe radiyallahu anhümün mezhepleri olduğunu bazı ulemâ iddia etmişlerdir.

332 {İbn Balabân, *el-İhsân*, IV, 93, no: 1277.}

333 {İbn Vehb, *el-Muvatta’*, 28, no: 4.}

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki kavilden en meşhur olanı da böyledir. İmam Mâlik'ten de bu suretle rivayet edilmiştir.

3. Eti yenilen hayvanların kâbil-i tahâret olduğu, başkalarının olmadığıdır. Bu da Evzâî'nin, Abdullah b. Mübârek'in, Ebû Sevr'in mezhebidir.

4. Hinzır müstesna olmak üzere umum meyte hayvan derilerinin debâgatle tâhir olduğudur. Bu da İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir.

5. Her ölü hayvan derisinin debâgatle tâhir olduğudur. Fakat zâhiri tâhir olup içi tâhir olmadığı ve yâbisatta istimal edilip, su kırbası gibi mâyiatta istimali câiz olmadığı merkezindedir. Binaenaleyh böyle tathîr edilmiş bir derinin zâhiri üzerinde namaz kılınır, fakat iç yüzüne namaz kılınmaz, demişlerdir. Ashâb-ı Mâlik'in rivayetlerine göre İmam Mâlik'in re'yi böyledir.

6. Kelp, hinzır da dahil oldukları halde umum hayvan ölülerinin derileri zâhiren ve bâtınen temiz olduğudur. Bu da Dâvûd ez-Zâhirî ile Ehl-i Zâhir'in mezhebidir. İmam Ebû Yûsuf'tan da bu mezhep nakledilmiştir.

7. Debâgatlenmese bile, ölü hayvan derisinin intifâi câizdir. Mâyiatta da, yâbisatta da kullanılır. Bu da bazı Şâfiî fukahasının şâz olan bir mezhebidir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَتَى بِلَحْمٍ تُصَدَّقُ بِهِ عَلَى بَرِيرَةَ فَقَالَ هُوَ عَلَيْهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna Berîre'ye sadaka edilmiş bir (parça) et getirildi. (Ve Hazret-i Âişe tarafından), “Bu et, (âzatlım) Berîre'ye sadaka verilmiştir, (yer misiniz?)” denilmesi üzerine aleyhi's-salâtü ve's-selâm, “Bu, Berîre'ye sadakadır, bize de hediye” diye cevap verdi. {B1495 Buhârî, Zekât, 62.}

İZAH

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inde Katâde tarikiyle Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Bundan bir hadis evvelde Buhârî'nin Esved tarikiyle ve daha mufassal bir metin ile Hazret-i Âişe'den de bir rivayeti vardır. Tercümede kavis içinde görülen ziyadeler, bu Hazret-i Âişe hadisinden alınmıştır. Binaenaleyh asıl hadîsin kuvvet ve mahiyetindedir. Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den rivayetine dair olan metin şu meâldedir: Âişe radiyallahu anhâ Berîre'yi -efendileri olan Benî Hilâl'den- satın alıp âzat etmek ister. Efendileri de Berîre'nin velâsı yani karâbet-i hükmiyye ve mirasıdır. Kendilerine ait olmak şartıyla

muvâfakat ederler. Hazret-i Âişe bu meseleyi Resûl-i Ekrem'e arzeder. Resûlullah da, *اشترىها! فإن الولاء لمن أعتق* "Berîre'yi satın al! -velâ ve veraset keyfiyetine gelince- *velâ mu'tika aittir*" buyurdu.³³⁴

Bundan sonra Hazret-i Âişe, hadisin Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen kısmını bildirerek, "Huzûr-ı saâdete, Berîre'ye sadaka edilen bir parça et getirilmişti..." diye sonuna kadar rivayet ediliyor.³³⁵

Buhârî hadisinin bu birinci kısmını da Hazret-i Âişe'ye muttasıl bir isnad ile rivayet ettiği için müellif Zebîdî tarafından bu mufasssal metin *Tecrîd*'e alınmak icap ederse de bu kısmı aşağıda zikredeceğinden burada yalnız mevzu ile alâkadar olan Enes b. Mâlik rivayetini almakla iktifa eylemiştir.

Her iki hadisten de, **1)** Hazret-i Peygamber'in zevceleri tarafından âzat edilen kölelere zekât verilmek câiz olduğu, **2)** Sadaka, sadaka verilenin kabul etmesiyle mülkiyetine geçtikten sonra mahiyeti tebeddül edeceğinden, Hâşimîler için bunu yemek câiz olduğu hükümleri müstefâd olur. Sadaka etinin, lahm-i meyte gibi zatında hürmet yoktur. O, bizâtihi helâldir. Buna hürmet, sadaka vasfının muzaf olmasından ileri gelmiştir. Fakat sadaka, sadaka edilen kimsenin mülkiyetine geçmekle bu vasıf zâil olmuş bulunuyor. Hediye edilince de, hediye verilen kimse için hediye olarak helâl oluyor. İşte bu yolda sadaka mahiyetinin hediye haline tahavvülü, bundan evvel 714 numara ile tercümesi geçen Ümmü Atıyye hadisinde de görülmüştü. Müracaat oluna.

حَدِيثٌ مُعَاذٍ وَبَعَثُهُ إِلَى الْيَمَنِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ
فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ.

TERCÜMESİ

Muâz hadisi ve Resûlullah'ın Muâz'ı Yemen'e vali göndermesi keyfiyeti yukarıda (İbn Abbas rivayetiyle) geçmişti. Buradaki rivayette de (Resûlullah'ın), "Ey Muâz! Mazlumun (fenâ) duasından hazer et! Zira mazlum ile Allah arasında (duanın kabulüne) hiçbir hâil yoktur" (buyurduğu bildirilmiştir). {B1496 Buhârî, Zekât, 63.}

334 عن عائشة رضي الله عنها أنها أرادت أن تشتري بريرة للعتق وأراد موالها أن يشتروا ولاءها. فذكرت عائشة للنبي صلى الله عليه وسلم فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم اشترىها فإن الولاء لمن أعتق. قالت: وأتى النبي صلى الله عليه وسلم بلحم الحديث [بخاري] {Metindeki "يشتروا" ifadesi, kaynakta "تشتروا"; "أعطى" ifadesi de "أعتق" şeklinde kayıtlıdır. B1493 Buhârî, Zekât, 61.}

335 {B1493 Buhârî, Zekât, 63.}

Muâz b. Cebel hadisi yukarıda “Kitâbü’z-Zekât”ın ibtidâsında vücûb-ı zekât hakkında 686 numara ile tercümesi geçmişti. İmam Buhârî orada Muâz hadisinin bu fıkrasını rivayet etmemişti. Burada Buhârî, hadisi tamamen rivayet etmekle beraber mâba’di olarak, ³³⁶ فَيَاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ cümlelerini de rivayet ediyor. Bu iki fıkradan birincisi de 722 numara ile tercüme edilmişti. Yalnız birinci fıkraya zeyil olarak vârit olan ikinci fıkra kalmıştı. Bunun için müellif Zebîdî merhum burada yalnız bu fıkra-i âhireyi *Tecrîd’e* almıştır.

Zulümden tevakki ile emir buyurulması, envâ-i zulme nazaran hadisin her mazlûmun duasından tahzîri tazammun edebileceği gibi halkın en değerli malı alınmak suretiyle zulm ü hâssı müştemil olmak üzere tezyîl buyurulmuş olması da câizdir. Birinci mânâyı âmme hamletmek elbette daha kuvvetlidir. Zulüm bizâtihi çirkindir. Her dinde, her şeriatta haram kılınmıştır. Fakat İslâm dininin tahzîratı daha şiddetlidir. ³³⁷ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ *İyi biliniz ve mütenebbih olunuz ki Allah’ın gazabı ve bâb-ı rahmetinden tardı, ancak zalimlere müteveccih bir cezadır* kavl-i mühîbi, insanlara karşı irat edilen şiddetli bir hitâb-ı âmdir. “Kul kusursuz olmaz” vecizemiz mûcibince herkesin hâlikına karşı irtikâp ettiği büyük küçük bunca kusuru vardır. Herkes kusurlarından dolayı kemâl-i samîmiyetle ellerini kaldırıp rahmân, rahîm olan Allah’ın bârigâh-i afv ü keremine uzatınca diriğ edilmeyip mazhar-ı icâbet olmaktadır. Yalnız o dergâh-ı âtîfetten kovulan zalimlerdir. Bu şiddetli ceza yalnız müminleri himayeye mâtuf bir ceza da değildir. Mazlûm kâfir olsa bile onun âhı da dîvân-ı kibriyâya kadar yükselecek ve asla reddedilmeyecektir. ³³⁸

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُوفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَتِهِمْ قَالَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ فُلَانٍ فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أُوفَى.

336 {B1493 Buhârî, Zekât, 61.}

337 Hûd, 11/18.

338 قال النبي صلى الله عليه وسلم: دعوة المظلوم مستجابة ولو كان كافرا [رواه أحمد في مسنده عن أبي هريرة رضي الله عنه] {Metinde “كافرا” şeklinde geçen kelime, rivayet kitaplarında ve kaynakta “فاجرا” şeklindedir. (HM8781 İbn Hanbel, II, 367.) Bu tashihten de anlaşılacağı üzere, burada geçen ifâdelerin ‘Bu şiddetli ceza yalnız (müttakî/berr/iyi) müminleri himayeye mâtuf bir ceza da değildir. Mazlûm fâcir olsa bile...’ şeklinde olması, lafza daha uygundur. Tam olarak örtüşmemekle birlikte, burada yapılan izah için istidlal edilebilecek en yakın rivayet “اتَّقُوا دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ وَإِنْ كَانَ كَافِرًا فَإِنَّهُ لَيْسَ دُونَهَا حِجَابٌ” şeklindeki rivayettir. (HM12577 İbn Hanbel, III, 154.) Ancak bu rivayette de, mazlûm kafirin duasının ‘asla reddedilmeyeceğine’ dair sarih bir teminat yoktur.}

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem in âdet-i seniyyeleri, huzuruna bir cemaat zekâtlarıyla geldiğinde, Resûlullah (her zekâtını aldığı kimse hakkında), “Yâ rab! Filân ailesine rahmet ve mağfiret ihsan eyle!” diye dua ederdi. Babam Ebû Evfâ da sadakasıyla geldiğinde onun için de, “Yâ rab! Ebû Evfâ ailesine rahmet eyle!” diye dua buyurdu. {B1497 Buhârî, Zekât, 64.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “Megâzî”de, “Daavât”ta da bu suretle rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce de “Zekât”ta tahrîc etmişlerdir.

Ebû Zer rivayeti “alâ-fülân” suretindedir. Bu halde tabii dua, zekât getirenin şahsına has olur ki, kasırdır. “Âl-i fülân” ise ailenin umumuna duadır, aile reisi olan fülân da dahildir.

Bu hadis ile bazı âlimler ihticâc ederek, enbiya aleyhimü’s-selâmdan başkasına bilistiklâl salâtı tecviz etmişlerdir ki, İmam Ahmed b. Hanbel’in kavli de böyledir. İmam Ebû Hanîfe ile ashâbı, İmam Mâlik, Şâfiî hazerâtı gibi ekseriyetle ehl-i ilim, enbiya aleyhimü’s-selâmdan başka kimseye müstakillen salât edilmez, demişlerdir. Meselâ “Allâhümme salli alâ âl-i Ebû Bekir, Allâhümme salli alâ âl-i Ömer” denilmez. Yalnız Resûl-i Ekrem’e tebaan denilebilir. Resûl-i Ekrem’in salât etmelerine gelince, bu salât, Resûl-i Ekrem için bir haktır, bir vazifedir. *وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ* “Habîbim! Ashâb-ı zekâta dua eyle! Senin duan onların gönlüne sükûnet bahşeder”³³⁹ kavli-i şerifi ile Resûl-i Ekrem efendimizin -ashâb-ı gınânın malları temizlenmek, vicdanları arınmak için- ağıniyâdan zekât alması emrolunduğunu müteakip zekât sahiplerine salât etmeye de memur oldular. Bu emre imtisâlen Resûl-i Ekrem hadiste İbn Ebû Evfâ’nın bildirdiği veçhile -ashâb-ı zekât ile aileleri hakkında- dua ve istiğfar buyurdu.

Hattâbî diyor ki: Salât, esas itibariyle duadır. Fakat dua olunan kimseye göre mânası değişir. Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimizin ümmetine salâtı, ümmetine dua ve istiğfar buyurmasıdır. Ümmetin Resûl-i Ekrem’e salâtı, ziyâde-i kurbet ve menzilet temennisinden daha açık bir tabir ile Resûl-i Ekrem’in yanında şeref ve itibar sahibi olmak arzusundan ibarettir.

Ehl-i Zâhir bu âyet-i kerîme ile istidlâl ederek zekât alanın, zekât verene dua etmesi vâciptir, demişlerdir. Fakat cumhûr-ı ulemâyâ göre, böyle dua edilmesi müstehaptır. Böyle bir dua vâcip olsaydı, Resûl-i Ekrem sâîlerine yani zekât memurlarına, ashâb-ı zekâta dua etmelerini emrederdi, demişlerdir. Hatta salât lafzıyla bizim dua etmemiz ekser ulemâyâ göre tenzîhen mekruhtur. Nevevî diyor ki salât lafzıyla dua, enbiya için şiâr olmuştur.

Meselâ Ebû Bekir sallallahu aleyhi ve sellem denilmez. Her ne kadar mâna itibariyle sahih olsa bile. Nasıl ki Muhammed azze ve celle denilmesi de câiz değildir. Nefsü'l-emirde ise Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem azizdir, celîlü'l-kadirdir. Çünkü azze ve celle Allah Teâlâ'yı zikir ve yâdetmenin şîârıdır.

Resûl-i Ekrem'in salât lafzı bulunmayarak da ashâb-ı zekâta dua buyurduğu vâkidir. Nesâî'nin Vâil b. Hucr'dan rivayetine göre, ashaptan bir zat zekât olarak yakışıklı bir deve göndermişti. Resûl-i Ekrem de, اللهم بارك فيه وفي إبله, "Yâ rab! Bu zekâtı, sâhib-i zekât ve develeri hakkında mübarek eyle!" diye dua etmiştir.³⁴⁰

BİR TERCEME-İ HÂL

Râvi Abdullah b. Ebû Evfâ'nın ismi Alkame b. Hâlid'dir. Sahâbî oğlu sahâbîdir. Bey'atürrihvân'da bulunmuştur. Doksan beş hadis rivayet etmiştir. Bunlardan on hadiste Buhârî ile Müslim müttetiklerdir. Beş hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden Amr b. Mürre, Talha b. Musarraf, Adî b. Sâbit, A'meş rivayet etmiştir. A'meş'in Abdullah b. Ebû Evfâ'dan rivayeti mürseldir, diyenler var. Fakat Zehebî, A'meş'in İbn Ebû Evfâ'dan daha evvel vefat edenlerden de rivayeti vardır, binaenaleyh İbn Ebû Evfâ'dan işitip rivayet etmesine bir mani yoktur; niçin mürsel olsun, diye reddediyor. Vâkîdî seksen altı yılında, Ebû Nuaym da seksen yedi yılında vefat ettiğini kaydetmişlerdir. Amr b. Ali de sahâbeden Kûfe'de en son vefat eden zatın İbn Ebû Evfâ olduğunu söylemiştir. Sâhib-i terceme hakkındaki bu izahatımızı *Hulâsa*'dan tercüme ettik. Şârih Aynî şunu da bildiriyor: İmam Ebû Hanîfe'nin idrak ettiği yedi sahâbeden birisi de Abdullah b. Ebû Evfâ'dır. Abdullah'ın vefatında Ebû Hanîfe yedi yaşında idi ki, sinn-i temyizdir, hayatı anlamaya başladığı bir yaş çağıdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ سَأَلَ بَعْضَ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِأَن يُسَلِّفَهُ أَلْفَ دِينَارٍ فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ فَخَرَجَ فِي الْبَحْرِ فَلَمْ يَجِدْ مَرْكَبًا فَأَخَذَ خَشَبَةً فَتَقَرَّهَا فَأَدْخَلَ فِيهَا أَلْفَ دِينَارٍ فَرَمَى بِهَا فِي الْبَحْرِ فَخَرَجَ الرَّجُلُ الَّذِي كَانَ أَسْلَفَهُ فَإِذَا بِالْخَشَبَةِ فَأَخَذَهَا لِأَهْلِهِ حَطَبًا فَذَكَرَ الْحَدِيثَ فَلَمَّا نَشَرَهَا وَجَدَ الْمَالَ .

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakleden Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Benî İsrâîl'den birisi bazı vatandaşlarından karz-ı

hasen olarak 1000 dinar ister. Bu parayı (muayyen vade ile) bir dostu verir. Parayı alınca deniz (seferin)e çıkar. (Parayı mîâdında göndermek ister), vapur bulamaz. Bunun üzerine bir odun parçası alır. Odun kütüğünü oyarak içine 1000 dinar (ile bir mektup) koyup, (“Allahım! Sahibine ulaştır!” diye) denize atar. Ödünç veren kimse de (medyun mîâdında gelir ümidiyle deniz kenarına) çıkmış bulunur. Sahilde bir odun parçasıyla karşılaşır. Odunu, ailesinin evde yakması için alır. -Râvi hadisin bakiyesini zikrettikten sonra- müstakriz evinde odun parçasını kesip kırıncı 1000 dinarı bulur, (fıkrasını da rivayet eder). {B1498 Buhârî, Zekât, 65.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadîsi *Sahîh*’inin müteaddit bablarında zikretmiştir. Bunlar içinde en mufassal rivayeti “Karz”da, “Düyûn”da, “Kefâlet”e dair olan babındadır. Buradaki rivayetin sonunda ذكر الحديث “Râvi, hadisin alt tarafını zikretti” diye işaret ettiği kısmı da bu “Kefâlet” bahsindeki ziyâde-i rivâyettir. Buhârî’nin “Kefâlet”teki bu mufassal rivayetini bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Benî İsrâîl’den birisi kendi milletine mensup bazı kimselerden bilâivaz karzan 1000 dinar ister. Para vermek isteyen bir dostu,

— “Haydi şahitlerini getir! vereyim” der. Müstakriz olan İsrâîlî,

— كفى بالله شهيداً “En iyi şahit olmak üzere Allah kâfidir” der.

“Pekâlâ, haydi kefil getir! der.” İsrâîlî,

— كفى بالله كفيلًا “Kefil olmak için de Allah kâfi değil midir?” der. Para sahibi,

— “Hakikaten doğru söylüyorsun!” der ve muayyen bir vade ile 1000 dinarı verir.

Şimdi parayı alan deniz seferine çıkıyor, işlerini görüyor, dönmek istiyor. Borcunun vadesi bitiyordu. Mîâdında vermek istiyordu. Fakat vapur bulamıyordu. Bir odun parçası alıp içini oyuyor. 1000 dinarı bunun içine istif edip bir de mektup koyarak ağzını sıkıca kapatarak deniz kenarına geliyor. Şöyle bir dua ediyor:

— “Allahım! Sen çok iyi bilirsin ki ben, filân kimseden 1000 dinar ödünç aldım. Benden kefil istedi. ‘Kefil olmak için Allah kâfidir’ dedim. Senin kefâletine razı oldu. Şahit istedi. ‘Şahit olmak üzere Allah kâfidir’ dedim. Senin şehâdetine de razı oldu. Mîâdında borcumu ödemek kaygısına düştüm. Bir vapur aradım. Bulmaya muvaffak olamadım. Artık şu borcumu senin hıfz ü sıyânetine tevdi ediyorum” diyerek odun kütüğünü denize atar. Odun denize dalınca, o da geri döner gider. Borçlu böyle vapur bulmaya çalışırken alacaklı da onun avdetini umarak deniz kenarına çıkar. Bu altın dolu ağaç parçasını deniz sahilinde görür. Evde yakılır düşüncesiyle alır. Evde odunu parçalayınca içindeki paralarla mektup çıkar.

Sonra borçlu avdet ediyor. Alacaklıya gelerek,

- “Borcumun vadesi gecikti ama ne yapayım ki vapur bulamadım” diye yemin ediyor ve çıkarıp 1000 dinar uzatıyor. Alacaklı,
- “Yâhu! Sen borcunu göndermedin mi?” diye sorar. Borçlu,
- “Gelmek ve göndermek için vapur bulamadığımı söyledim ya!” diye cevap verir. Alacaklı,
- “Allah Teâlâ, odun içinde gönderdiğin para ile borcunu ödedi” der. Borçlu da meserret içinde tekrar vermek üzere hazırladığı 1000 dinarı alır gider.³⁴¹

BU HADİSİN ZEKÂT BAHSİYLE VECH-i MÜNÂSEBETİ

Bu münasebeti bulmak için Buhârî’nin bu hadisin babına verdiği unvan rehberlik etmiştir. Bu unvan olmasaydı belki de münasebet bulmak mümkün olmayacaktı. Buhârî’nin bu baba verdiği unvan البحر من يستخرج “Bu Bab, Denizden Çıkarılan Malın Zekâta, Vergiye Tâbi Olup Olmayacağı” suretindedir. Bununla beraber İsmâîlî olsun, Dâvûdî olsun, bu hadisi İmam Buhârî’nin bu babda iradı hiç de münasip değildi. Buhârî bu unvanından sonra ta’lîkan İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “amber, maden ve kenz değildir. Belki o, denizin sahile attığı bir şeydir” dediğini rivayet ediyor ki İbn Abbas’a göre vergiye tâbi değildir, demek oluyor.³⁴²

Buhârî Hasan-ı Basrî’nin de bilakis، في العنبر واللؤلؤ الخمس “Amberde, incide humus nisbetinde vergi vardır” dediğini de ta’lîkan zikrediyor.

Buhârî’nin ta’lîkan zikrettiği rivayetlerden birincisi olan İbn Abbas radiyallahu anhümânın kavlini Beyhakî İbn Abbas’a vaslederek ليس العنبر بركاز “Amber, maden ve kenz değildir” suretinde rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe de *el-Musannef*’inde mevsûlen، ليس في العنبر زكاة إنما هو شيء دسره البحر “Amberde zekât yoktur. Amber, denizin sahile attığı bir nesnedir” suretinde rivayet etmiştir.

341 {B2291 Buhârî, Kefâlet, 1.}

342 Amber (anber), kanber vezninde mâruf olan güzel kokulu bir maddenin ismidir ki, şârih Kirmânî البحر “deniz kaymağı” diyor. Bunun za’feran ile mahlût bir nevi daha vardır ki buna da şârih Aynî “abîr” denilir, diyor. İbn Abbas’ın harca tâbi değildir, dediği ve burada mevzubahis olan birinci nevi asıl amberdir. Bu kıymetkar madde-i bahriyyenin denizde keyfiyyet-i tahassulü hakkında pek çok rivayet vardır. Bazıları bir deniz hayvanının revsi, kazuratıdır, demiştir. Bazıları deniz nebatıdır, ka’r-i deryâda biter ve onu bazı deniz hayvanları yer, midesi dolunca kusar, demişler. İbn Sînâ da bu iki noktainazarı da baîd addetmiş ve denizde bir kaynaktan çıkan dühnî bir maddedir, dühniyeti hasebiyle denizin yüzüne çıkar, incimâd eder, demiş. İmam Şâfiî de *el-Ümm*’de, “*Kitâbü’s-Selem*”de “Sözlerine itimat ettiğim müteaddit kimselelerin bana haber verdiğine göre amber, denizin iki tarafında Allah’ın yarattığı bir nevi nebattan hâsıl olan bir maddedir” demiş.

Kâmus mütercimi Âsım Molla da diyor ki: Amber maddesinde mütekaddimîn ve müteahhirîn ihtilâf etmişlerdir ve bu babda tab’a mülâyim olan müteahhirîn’in şu kavidir: Bazı Cezâir-i Hind cibalinde olan bal arıları hoşbû nebattan ra’y ile hâsıl eylediği aseldir ki, kesret-i bârân sebebiyle arıların kovanlarını sel suyu deryaya getirdikte eczâ-i aseliyesi mahvolup eczâ-i şem’iyyesi bâki kaldıkta mevc sahile atıp anda bulunur ve bu kavil tab’a mülâyimdir. Zira bazı amberlerde arı kanadı ve ayağı ve kuyruğu müşahede olunur ve amberin ecvedî, eşhebî nevidir ki, aklığı karalığına galip olandır.

Yine Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği Hasan-ı Basrî'nin kavlini İbn Ebû Şeybe "Amberde humus miktarında zekât vardır" suretinde mevsûlen rivayet etmiştir. Hasan-ı Basrî'nin inci hakkındaki ictihadının da böyle humus olduğu rivayet edilmiştir.

İmam Buhârî Hasan-ı Basrî'nin bu müsbet ictihadını naklettikten sonra bunu reddetmek maksadıyla, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem humus harç ancak maâinde vâcip kılınmıştır, yoksa balık gibi suda bulunan amber ve inci gibi şeylerde humus yoktur"³⁴³ sözlerini *Sahîh*'inde kaydediyor. Sonra mevzubahis olan Ebû Hüreyre hadisini sevk ediyor.

Ehl-i hadîs arasında hadîs-i haşebe diye anılan bu hadisi, burada Buhârî'nin sevk u iradı, sonra da İbn Abbas'tan müşârün ileyh hazretlerinin ictihadını ta'lîkan rivayet etmesi, Hasan-ı Basrî hazretlerinin mezhebinin zikredip reddetmesi pek açık ve âşikâr olarak gösteriyor ki İmam Buhârî'ce de denizden çıkan amber ve inci gibi emvalde zekât yoktur.

وَعَنْهُ أَيْضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْعَجْمَاءُ جُبَارٌ وَالْبُئْرُ جُبَارٌ
وَالْمَعْدِنُ جُبَارٌ وَفِي الرَّكَازِ الْخُمُسُ.

TERCÜMESİ

Bundan evvelki hadis gibi yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "(Bağlanmış) behîme(nin cinayet ve zararı) hederdir. Kuyu (zararı) da hederdir. Maden (zararı) da hederdir. (Tazminleri lâzım gelmez). Mâl-i medfunda da humus (nisbetinde harç) vâciptir. {B1499 Buhârî, Zekât, 66.}

İ Z A H I

RİVAYETLER, HÜKÜMLER, BEYNE'L-EİMME İHTİLÂFLAR

Bu hadisi Buhârî "Ahkâm" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim "Hudûd"da, Nesâî "Zekât"ta, "Rikâz"da, diğer *sünen-i erbaa* sahipleri müteaddit bablarda rivayet etmişlerdir. Müslim'in rivayeti daha vâzıhtır, البئر جرحها جبار والمعدن جرحه جبار *"Kuyu hafrinden mütevellid cinayet hederdir, ma'füvdür. Maden hafrinden mütevellid cinayet de hederdir"*³⁴⁴ suretindedir. Sonra Şeyhayn'ın müşterek ve müttefik bir rivayetlerinde العجماء عقلها جبار *"Sahibi*

343 {Buhârî, Zekât, 65 (bab başlığı).}

344 {M4468 Müslim, Hudûd, 46.}

*tarafından bağlanmış olan behîmenin, bağını kopararak îkâ ettiği cinayet hederdir*³⁴⁵ vârit olmuştur. Bu iki rivayet mevzubahsimiz olan hadisin medlûlünü daha ziyade tenvir ettiğinden bu rivayetleri tercümede kavis içinde gösterdik. Yalnız şârihler cinayeti zararla tefsir ve ta'mîm ettiklerinden, tercümede cinayet kelimesinin yanında zarar tabirini de atf-ı tefsîr olarak ihtiyar ettik. Şu halde hadîs-i şerifin şâmil mânası, sahibi tarafından bağlanan veya bir tarafa kapatılan dört ayaklı behâimin bağını kopararak, yahut kapıyı kırarak kurtulup îkâ ettiği cinayet veya zarar hederdir, sahibine tazmini lâzım gelmez, demek olur. Hayvanın sahibi esnâ-i cinâyette veya zararda yanında bulunur da menetmezse tazmini icap eder. Fıkıh kitaplarında bu zararların müteaddit eşkâli mevzubahis edilerek tetkik edilmiştir. Tazmin için sâhib-i malın huzuru, mene kudreti nazarıdikkate alınmıştır.

Kuyu da böyledir. Bir adamın kendi mülküne, yahut hükümetin izniyle hâlî bir mahalde kazdırdığı kuyunun içine bir insan, yahut bir hayvan düşse, kuyu sahibine tazmini lâzım gelmez. Maden kuyuları da böyledir. Devletin izni ile işletilen maden kuyularına düşen bir insan ve hayvanın zararı, maden sahibine tazmin ettirilmez.

Hadisin son fıkrası ki rikâzın yani mestur ve medfun olan maâdin ve hazâinin humus nisbetinde harca tâbi olması keyfiyeti muhtâc-ı tafsildir. Bu tafsile girmezden evvel rikâz, maden, hazine ne demektir, medlûlleri nedir? Bunu bildirelim:

MADEN. Yer altında mahlûk ve medfun olan ve altın, gümüş gibi kıymetli bir cevheri muhtevî bulunan topraklardır. Bunlar keşif edilerek ocaklar açılır, işletilirse istihsal edilen cevahir feye yani haraca tâbi olur.

HAZİNE. Akvâm-ı kadîme tarafından vaktiyle yer altına saklanan altın, gümüş gibi kıymeti hâiz paralara, levhalara madenî eşyaya denir. Bunlara kenz de itlak olunur. Lisânımızda define denilmesi şâyidir. Bunları bulanlar da vergiye, harca tâbidir.

RIKÂZ. Madene, define ve hazineye şâmil bir lafz-ı âmdır.³⁴⁶ Rikâz, yer altında kudret-i fâtîrenin yarattığı maâdine denildiği gibi akvâm-ı kadîmenin yer altına koyup gizlediği hazâine de itlak olunur. Bu ma'nâ-yi âm İmam Ebû Hanîfe ile hem-ictihad olan eimmenindir. İmam Mâlik ve Şâfiî ise rikâzı yalnız hazâin-i mekşûfede istimal etmişlerdir. Bu cihetle maâdinin rikâzdan ma'dûd olup olmadığı beyne'l-eimme ihtilâfı mûcip olmuştur. Bu da alınacak harcın sûret-i istîfâsındaki ihtilâfı tevli'd etmiştir. Şimdi bu ihtilâfatı tetkik edeceğiz:

Rikâz, ezmine-i kadîmede tahte'l-arz defnedilen hazineden ibaret olduğuna göre, bu hadîs-i şerif mûcibince bedelin beşte birisi beytûlmâle aittir. Bu babda mezâhib-i erbaa eimmesinin ve cumhûr-ı ulemânın ittifakı vardır. Yalnız bulunan define nisab derecesinde olup olmaması, havelân-i havle tâbi bulunup bulunmaması gibi fer'î meselelerde ihtilâf

345 {B6913 Buhârî, Diyât, 29.}

346 الرکاز: هو المال المركوز في الأرض مخلوقا كان أو موضوعا [تعريفات سيد]

edilmiştir. Fıkıh kitaplarında bunun da muhtelif şekilleri ve hükümleri tasvir ve tayin edilmiştir.

Burada asıl eimme-i mezâhib ve ulemâ arasında mûcib-i ihtilâf olan mesele maâdinin rikâzdan ma'dûd olarak rikâz gibi humus resme tâbi olup olmadığı keyfiyetidir. İmam Ebû Hanîfe ile Süfyân es-Sevrî ve Evzâî, maâdin-i mekşûfeden de Câhiliye defineleri demek olan rikâz gibi humus nisbetinde vergi alınır, demişlerdir.

İmam Mâlik ile İmam Şâfiî maden rikâz değildir. Belki zekâtta olduğu gibi maâdinde istihsal olunan cevahirin rub'u öşür hesabıyla harcı ve vergisi alınacağı ictihadında bulunmuşlardır.

Müellif İmam Buhârî *Sahîh*'inde İmam Mâlik ve Şâfiî'nin mezhebini hulâsa ederek, "Mâlik b. Enes ile Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî rikâz, Câhiliye devrinde yere defnedilen hazinelerdir. Bunlardan keşfolunanlarda az olsun çok olsun humus nisbetinde harç vardır. Maden de rikâzdan ma'dûd değildir" diye bildiriyor. Şu halde bu iki sâhib-i mezheb imama göre rikâz, yalnız keşfolunan definelere deniliyor ve bunlar humus derecesinde harca tâbi oluyor. Maden rikâzdan addedilmiyor. Binaenaleyh rub'u öşür nisbetinde zekât gibi resim alınıyor. İmam Ebû Hanîfe ile rufekasına göre rikâzdan ma'dûd olup maâdinde humus vergiye tâbi olduğunu göstermiştik.

İmam Buhârî, Mâlik, Şâfiî hazerâtının mezheplerini ve bunlara göre rikâz, yalnız definelere denilip maâdin-i mekşûfeye şümulü bulunmadığını bu suretle kaydettikten sonra kendisinin de bu kanaatte bulunduğunu ihsas ederek şu delilleri arka arkaya serdediyor:

1. İzah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ki bu hadiste Resûl-i Ekrem'in, "والمعدن جبار وفي الركاز الخمس" *"Maden zararlı hederdir, rikâzda da humus harç vardır"* buyurduğu rivayet olduğuna göre, maden ile rikâz arasında fark vardır. İkisi bir harca tâbi değildir. İmam Buhârî eğer madenden de humus alınsaydı böyle bir farka işaret edilmezdi, demek istiyor.

2. Buhârî, Ömer b. Abdülazîz maâdinden istihsal edilen cevherin her 200 dirheminden 5 dirhem harç almıştır³⁴⁷ diyor ve maâdinin rikâzdan ma'dûd olmadığının açık bir delilidir, demek istiyor.

3. Hasan-ı Basrî'nin dârülharpteki arazide bulunan rikâzda humus harç vâciptir, sulh ü müsâlemet câri olan Arap toprağındaki rikâzda da zekât vardır, dediğini bildiriyor.³⁴⁸ Buhârî, Hasan-ı Basrî'nin bu ictihadı da aradaki farkı ilân etmektedir, demiş bulunuyor.

347 وأخذ عمر بن عبد العزيز من المعادن من كل مائتين خمسة [بخاري]

348 وقال الحسن: ما كان من ركاز في أرض الحرب ففيه الخمس وما كان من أرض المسلم ففيه الزكاة [بخاري]

4. Buhârî yine Hasan-ı Basrî'nin, "Düşman diyarında bulunan yitik mal müslümana mı düşmana mı ait olduğu tahkik edilmelidir. Düşmana ait olduğu mâlûm olursa bunda da humus nisbetinde harç vâciptir" dediğini de istidlâlen rivayet ediyor.³⁴⁹

İmam Buhârî, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'ye bu suretle ibrâz-ı müzâharet ettikten sonra İmam Ebû Hanîfe ile rüfekâ-yi ictihâdına karşı kapalı ve tezyifkâr bir lisan ile tecavûze başlıyor ve *Sahîh*'inde ilk defa olarak Ebû Hanîfe hazretlerine karşı cephe alarak قال بعض الناس المعدن ركاز مثل دفن الجاهلية "Bazı âdemoğulları³⁵⁰ maden, tâbi olduğu malî vecîbe hususunda Câhiliye defineleri gibi rikâzdır, demiştir" diyerek tecavüz ediyor.

Sonra İmam Buhârî, Ebû Hanîfe hazretleri hesabına madenin Câhiliye defineleri gibi rikâzdan ma'dûd olduğuna istidlâl ederek, إذا خرج منه شيء "Çünkü maden rikâza yani cevher vermeye başladı" denir diyor.

İmam Buhârî sonra da Ebû Hanîfe hazretleri hesabına ortaya koyduğu bu lugavî delili yine kendisi şöyle çürütüyor: أو ربح ربحاً كثيراً أو كثير ثمره أكرت "Bir kimseye bir mal hibe edildiğinde yahut birisi bolca bir para kazandığında yahut meyva ağacının mahsulü bol olduğunda أكرت maden bulundu" denilir diyor ve bunlardan da humus derecesinde vergi mi alınır? demek istiyor. Şu halde أكرت المعدن zebanzed olmasıyla madenin humus vergiye tâbi olmasına istidlâl de doğru değildir, neticesine varıyor.

Sonra İmam Buhârî, Ebû Hanîfe hazretlerinin ictihadında tenâkuz da buluyor ve ثم ناقض وقال لا بأس أن يكتمه فلا يؤدي الخمس "Sonra bu âdemoğulları tenâkuzda bulunup, madeni ketmederek humus vermemekte beis görmemişlerdir" diyor. Buhârî'nin bu tenâkuz iddiası muhtâc-ı îzahtır ve şöyledir. Güya Ebû Hanîfe hazretleri, "Bulunan defineyi humus vermemek için ketmetmekte beis yoktur" demiş; maden de Ebû Hanîfe'ye göre rikâz cümlesinden olduğundan, bunu saklayıp da humus vermemekte beis yoktur, demek oluyor. Bu ise madenden humus harç alınır davasına mugayir ve münâkiz imiş. İşte İmam Buhârî'nin tehâcümü burada nihayet buluyor.

BİR FIKRA-İ MU'TARIZA

İmam Buhârî'nin İmam Ebû Hanîfe ile rüfekâ-yi ictihâdı olan Sevrî ve Evzâî hazerâtına قال بعض الناس diye başlayan itiraz ve tecavüzünü takrir ederken Sevrî ve Evzâî'yi bırakıp da bu hücum karşısında yalnız İmam Ebû Hanîfe'nin bülend sîmâ-yi ilmîsini bulundurduk. Bunun bir tek sebebi vardır, o da İbnü't-Tîn gibi bazılarının bu hücumu daha müessir kılmak için Buhârî'nin bazı nâs ile maksadı yalnız Ebu Hanîfe'dir, demiş olmalarına mebnîdir. Bunların bu iddiaları sebepsiz de değildir, sâiki ise Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bu ta'rizleri, bu kapalı hücumları *Târîh*'inde tamamen açığa vurmuş

349 وإن وجدت اللقطة في أرض العدو فعرفها وإن كانت من العدو ففيها الخمس [بخارى]

350 Nâs lafzı *Kâmus Tercümesi* ve *Ahterî*'de "adam oğlu" diye tercüme edilmiştir.

olmasıdır. Bunun için biz de ilm-i fıkhn ve ilm-i rivâyetin bu iki büyük imamını karşılaştırarak hürmetle dinleyeceğiz. Nasıl ki, İmam Buhârî'nin İmam Mâlik'le İmam Şâfiî'nin ictihadlarını, istidlâllerini hürmetle takrir ettik. Evet, İmam Buhârî'nin bu iki sâhib-i mezheb büyük imamın ictihadlarına iştirakini hürmetle karşılarız. Yalnız hürmet değil, nefret hissettiğimiz bir cihet varsa, o da eimme-i mezâhibin a'lem ve akdemi olan bir imamın, ilmî şahsiyetini hiçe sayarak "bazı benî âdem demiştir ki" diye ism-i cins ile anılması sonra muhalifinin hatır ve hayalinden geçmeyen bir vech-i istidlâl ortaya koyup sonra da dönüp çürütmesi, en sonu bir de tenâkuz dolapları çevirmesidir. İmam Buhârî'nin, iki sâhib-i mezhebin ictihadlarına iştirak ve müzâhereti ne kadar şâyân-ı ihtirâm ise bu da o nisbette çirkindir. Erkân-ı dînin bir rûkn-i mühimmi olan Ebû Hanîfe hazretlerini "eyyühe'n-nâs" sırasına tenzil etmek çok büyük bir cürettir.

Bu ihtilâfı böyle uzun boylu teşrih ve izah edişimiz, zât-ı meseleyi yani madenin define mahiyetinde olup olmadığı meselesini tetkike mâtuf değildir. Çünkü bu, hayatî mevkiinden bugün ilmî ve tarihî tetkik zeminine geçmiş bir meseledir. Bizim burada uzun süren izahımızın asıl hedefi, Buhârî'nin İmam Ebû Hanîfe'ye karşı ta'rifindeki isabetsizliği, haksızlığı ortaya koymaktır. İmam Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh*'inin birkaç yerinde -ki, bu birincisidir- İmâm-ı Âzam'ın nâm-ı bülendini *وقال بعض الناس* diye andığı ehl-i ilim arasında mâlûm olan bir meseledir. Fakat her işitenin tetkike vaziyeti müsait olmayabilir. Bu cihetle fazla izahımızda mâzur görüleceğimizi ümit ederiz.

ŞİMDİ EBÛ HANİFE HAZRETLERİ LİSANINDAN CEVAP VERECEĞİZ

EVVELÂ. İmam Buhârî'nin İmam Şâfiî namına Câhiliye definesi demek olan rikâzın azından da çoğundan da humus harç lâzımdır, demesi muhtâc-ı tashihtir. İbn Münzir'in nakline göre bu kavil, İmam Şâfiî'nin kavli kadîmidir. İmam Şâfiî'nin kavli cedîdi ise rikâz, nisâb-ı zekâta bâliğ olmadıkça harca tâbi değildir, suretindedir. İmam Buhârî'nin İmam Mâlik'ten ta'liki de muhtâc-ı tashihtir. Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Emvâl*'indeki rivayetine göre İmam Mâlik, maden, mevrûât mesabesinde. Hasat zamanı mevrûâtta nasıl zekât alınırsa, maâdinden de o suretle zekât alınır, demiştir. Hububatın İmam Mâlik'e göre nasıl nisâb-ı zekâtı varsa maâdinin de nisab ile harca tâbi olması icap eder. Binaenaleyh İmâmeyn namına söylenen, "Rikâzın azında da, çoğunda da zekât vâciptir" sözü bu suretle tashih edilmelidir.

SÂNİYÂ. Ömer b. Abdülazîz'in maâdinin her 200 dirhemden 5 dirhem harç aldığına dair İmam Buhârî'nin ta'liki, Ebû Ubeyd'in *Kitâb-ı Emvâl*'indeki Sevrî'nin Abdullah b. Ebû Bekir b. Amr b. Hazm tarîk-i rivâyetine göredir. Halbuki Beyhakî'nin Saîd b. Ebû Arûbe ve Katâde tarikiyle Ömer b. Abdülazîz'e vâsıl olan rivayet tarikinde halîfe-i müşârûn ileyhin madeni rikâz menzilesinde addederek humus harç aldığı rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî'nin ictihadı da yalnız zatına münhasır bir ictihaddır. Selef'ten hiçbir kimseden nakledilmemiştir.

SÂLİSÂ. Buhârî'nin hadisi babı ki, en kuvvetli delil budur ve bunun, والمعدن جبار وفي fıkrasıdır. Şârih Kirmânî, “Bu fıkrada rikâz, maden üzerine atfedilmiştir ve ikisinin arası vâv-ı fâsıla ile tefrik kılınmıştır. Binaenaleyh maden ile rikâz başka başka şeylerdir. Bu cihetle Buhârî'nin bu hadisi, rikâzda humus harç vâcib olduğuna delâlet eder, madende değil” demiştir. Kirmânî'nin bu sûret-i istidlâli çok doğru olabilirdi. Fakat Kirmânî bir hadis hıfzetmiş, birçoğunu unutmuştur. Şimdi biz de Kirmânî'ye hatırlatarak âtîdeki ehâdîs ve ahbâr-ı şerîfeyi daha vâzih ve sarîh birer delil olarak İmam Ebû Hanîfe namına irat edeceğiz: Biz de maâdinin rikâz olduğunu ispata çalışacağız:

1. Beyhakî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anha muttasıl olan bir senedle rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, الرِّكَازُ الذِّهْبُ الَّذِي يَنْبَغُ بِالْأَرْضِ “*Rikâz, kürre-i arz ile birlikte yaratılan altın madenidir*”³⁵¹ buyurmuştur.

2. Yine Beyhakî'nin, silsile-i isnâdının başında İmam Ebû Yûsuf bulunan ve Ebû Hüreyre'ye muttasıl olan bir senedle rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem,

— في الرِّكَازِ الخمس — “*Rikâzda humus nisbetinde harç vâciptir*” buyurmuş. Hazır bulunan ashâb-ı kirâm tarafından,

— “Rikâz nedir? Yâ Resûlellah!” diye sorulduğunda Resûl-i Ekrem,

— “*Rikâz, ol altındır ki, Cenâb-ı Hak kürre-i arzı yarattığı zaman bu madeni de beraber yaratmıştır*” diye cevap vermiştir.³⁵² Şârih Aynî'nin dediği gibi bu iki nas, gayet sarîh olarak rikâz, maden demek olduğunu ilân ve ilâm eylemektedir.

3. Dârekutnî'nin Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rikâzı, الرِّكَازُ الذِّهْبُ الَّذِي يَنْبَغُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ “*Rikâz, yeryüzünde yaratılan madendir*”³⁵³ diye tarif buyurmuştur ki bu da iki evvelkiler derecesinde vâzıhtır.

4. Humeyd b. Zencûye *Kitâbü'l-Emvâl*'inde Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhanın madeni rikâz addettiğini ve madende humus harç vâciptir, dediğini rivayet etmiştir.

5. Zührî'nin mezhebi de Hazret-i Ali'ye muvâfık olduğu *Kitâbü'l-Emvâl*'deki rivayetler cümlesindendir.

6. Beyhakî'nin Mekhûl'den rivayetine göre Ömer b. Hattâb radiyallahu anha da madeni rikâz mesabesinde addederek humus derecesinde vergi almış.

RÂBİÂ. İmam Buhârî madenden mahsul alınmaya başlayınca المعدن أُرْكَرُ denildiği için Ebû Hanîfe maden rikâzdır demiş, diyordu. Şârih Aynî'nin beyanı veçhile ne İmam Ebû Hanîfe, ne de Süfyân es-Sevrî ile Evzâî, hatta ne de evlâd-i Arab'dan bir ehl-i lisân böyle المعدن أُرْكَرُ dememiştir, الرِّكَازُ demek müteâreftir. Şârih İbn Battâl, “Ebû Hanîfe, Sevrî ve başkaları, ‘Maden rikâz gibidir’ demişlerdir. Araplar arasında maden ocağından

351 {BS7732 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 258.}

352 {BM2379 Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen*, III, 308.}

353 {Dârekutnî, *el-İlel*, X, 123, no: 1911.}

altın parçaları çıkmaya başlayınca, أركز الرجل denilmesiyle ihticâc etmişlerdir” demiştir. İbn Battâl’ın bu ihbarı, sâhib-i Ayn’ın, Ebû Ubeyd’in bu cümleinin mahall-i isti’ mâli hakkındaki mâlûmatına istinat ediyor. İbnü’l-Esîr de *en-Nihâye*’sinde, “Maden ile rikâz bir şeydir. İkisinin de medlûlû bir olduğu bilinince Ebû Hanîfe hakkındaki teşnîin butlânı sabit olur” demiştir.

HÂMİSÂ. İmam Buhârî’nin İmam Ebû Hanîfe’ye tenâkuz isnadı da yanlıştır. Buhârî’nin isnat ettiği tenâkuzu, bir daha tasvir edelim: İmam Ebû Hanîfe evvelâ, “Madende humus nisbetinde harç vâciptir. Zira maden rikâzdır” demiş. Sonra da “Rikâzı saklayıp humus harç vermemekte beis yoktur” demiş, rikâz ise madene de şâmil olduğundan madende harç vermemek câizdir, demiş oluyormuş. Evvelâ vüçûb sâniyen cevaz iddiası tenâkuz imiş.

Bu tenâkuz iddiası da bilâ-reviyyetin ortaya konmuştur. Meselenin esası şudur: Tahâvî, Ebû Hanîfe’den hikâye ederek, “Bir kimse bir rikâz, bir define bulsa bunun humusunu fukara ve muhtâcîne kendi eliyle dağıtsa yahut kendisinin fakr ü ihtiyâcı olsa da humusu da kendisi için hıfzetse câizdir” demiştir. Sonra da Tahâvî, sâhib-i mezhebin bu kavl ü ictihadının sebebini beyan ederek, “İmam Ebû Hanîfe, fakir olan kimse, kendisinin bu fey’ ü harcın masârifi cümlesinden olduğunu hesap ederek humus harcın da nefesine hasr ü tahsisinde beis görmemiştir” demiştir.

Demek ki, Ebû Hanîfe’nin ictihadı doğrudur. Yanlış anlaşılmıştır.

وكم من غائب قولاً صحيحاً

وآفته من الفهم السقيم

Sahîh-i Buhârî’nin en benâm ve güzîde şârihleri İbn Battâl ve ondan naklen Kirmânî, bu tenâkuz isnadına kadar, Buhârî’nin peşinde yürüyerek yukarıdaki bütün istidlâllerini ve itirazlarını müellifin arzusu dairesinde şerh ve izah ettikleri halde bu tenâkuz isnadını hiç doğru bulmamışlar ve “Bu da çok fazladır, teassüftür, hak yoldan çıkmaktır” demişlerdir.

Bir de beyne’l-eimme haracın filhâl verilip verilmemesi ihtilâflı bir meseledir. İmam Ebû Hanîfe’nin bu kavlindeki maksadı, derhal vermek vâcib değildir, bir havl geçinceye kadar hıfzetmekte beis yoktur, demek olabilir. Nasıl ki İmam Ahmed b. Hanbel’in mezhebi de böyledir. Madenin istihsalinden sonra vergi için bir sene geçmesi lüzumuna kâildir. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed havle lüzum yoktur, hemen humus derecesinde resmini vermek icap eder, demişler. İmam Mâlik’le İmam Şâfiî de fevri iltizam etmişler. Fakat humusu değil, zekât gibi rub’u öşür vâcib olduğunu müdafaa etmişlerdir. Hiç şüphesiz ki bu fevrîlik dava ve ictihadı, لا زكاة في مال حتى يحول عليه الحول “Hiçbir malda

*o mala mâlik olduktan sonra kamerî bir sene geçmedikçe zekât vâcip değildir*³⁵⁴ hadîs-i şerîfine muhaliftir.³⁵⁵

Bu hadisten müstefâd olan ahkâmı yukarıda icmâlen bildirmiştik. Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de sekiz vecih ile izah etmiştir. **1.** Behâimin cinayet ve zararları, **2.** Kuyu hafrinden mütevellit zararlar, cinayetler, **3.** Rikâzın humus resme tâbi olduğu, **4.** Maâdinin envâı, **5.** İstihsal olunan cevâhirin azından, çoğundan resim lâzım olup bir nisab ile mukayyet olup olmadığı, **6.** Rikâzın mekânına taalluk eden ahkâm, **7.** Rikâzı keşfedip bulanın müslim, gayri müslim harbî olmasına taalluk eden ahkâm, **8.** Masrîfı hakkındaki ictehadlar. Bunlar fıkıh kitaplarında mazbut ve mufassal bulunduğu sarfinazar ediyoruz.

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اسْتَعْمَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَجُلًا مِنَ الْأَسَدِ عَلَى صَدَقَاتِ بَنِي سُلَيْمٍ يُدْعَى ابْنُ اللَّثِيَّةِ فَلَمَّا جَاءَ حَاسِبُهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Esed kabilesinden İbn Lütbiyye denilen birisini Benî Süleym'in sadakaları(nın tahsili)ne âmil tayin buyurmuştu, İbn Lütbiyye (vazifeden) geldiğinde Resûlullah'a hesap verdi. {B1500 Buhârî, Zekât, 67.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî "Cum'a" bahsinin mufasssal ve muhtasar iki yerinde zikretmiştir. Bu eserin 502 numara ile tercümesi geçen rivayet bunun gibi en kısasıdır. Orada yalnız Resûl-i Ekrem'in bu hitabelerine Allah'a hamd ve senâdan sonra, أما بعد *"emmâ ba'dü"* ile başladığı bildirilmişti. Resûl-i Ekrem bu adamla nasıl hesap görmüş, hutbesinde ne buyurmuş, bunları ancak "Hibe", "Ahkâm", "Terk-i Hiye", "Eymân", "Nüzûr" bahislerindeki rivayetlerden öğreniyoruz. Bu rivayetler arasında bazı farklarla beraber meâlen yekdiğerinin aynı ve mufasssaldır. Biz burada izah maksadıyla "Hiye" bahsinde (âmilin hiyesi) babındaki metni nakil ve tercüme ediyoruz:

Ebû Hümejd es-Sâidî hazretleri diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Esed kabilesinden İbn Lütbiyye denilen birisini Benî Süleym'in sadakasını tahsile memur

354 {İM1792 İbn Mâce, Zekât, 5.}

355 Ebû Hüreyre hadisinin devam eden bu uzun izahımızda başlıca mehazımız *Umdetü'l-kârî*'dir (IV, 453-456).

etmişti. Bu adam îfâ-yi vazîfe edip avdet ettiğinde Resûl-i Ekrem bunu muhasebe ederken İbn Lütbiyye,

— “Yâ Resûlellah! Şu sizin zekât malınızdır. Bu da benimdir, bana hediye verilmiştir” der. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cevaben,

— “(Acayip!) *Sen doğru bir adam isen? Babanın, ananın evinde otursaydın da sana hediye getirilir miydi? görseydin*” buyurur. Sonra Resûlullah mescid-i saâdete gelir. Öğle namazından sonra irat ettiği bir hutbesinde Cenâb-ı Hakk’ın varlığına ve birliğine şehâdet ve kendisini güzel sıfatlarla senâ ettikten sonra “*emmâ ba’dü*” diyerek buyurur ki: “*Vaktiyle ben içinizden birini, Allah’ın bana havale buyurduğu bir işe tayin etmiştim. Şimdi gelmiş bana hesap verirken (sıkılmadan): ‘Şu sizin zekât malınızdır, bu da benimdir, bana hediye verilmiştir’ diyor. (Bu ne hal?). Bu adam babasının, anasının evinde otursaydı, kendisine bir hediye verilir miydi, yoksa verilmez miydi, bir kere görseydi. Hayatım kudretli elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki bir kimse hıyanet edip de beytûlmâlden hakkından başka bir şey alırsa, muhakkak kıyamet gününde o adam çaldığı malı boynuna yüklenerek haşrolunur. Hem bir halde haşrolunur ki çaldığı hayvan deve ise musibetzedede develer gibi inleyerek, eğer sığır ise avaz avaz bağırarak; koyun ise şiddetle feryat ederek arasat meydana gelir.*”

Bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek elini koltuk altı görülene kadar kaldırarak üç defa, “*Yâ rab! Emirlerini tebliğ ettim mi? Emirlerini tebliğ ettim mi*” buyurdu.³⁵⁶

Ben bunu gözümle gördüm. Bu hutbeyi de kulağımla işittim. Zeyd b. Sâbit radiyalahu anh da benimle beraber işitti. Ona da sorunuz!

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de bu babdaki unvanı, “Allah Teâlâ’nın عَلَيْهَا وَالْعَامِلِينَ ‘Sadakat, zekât âmilleri için de bir haktır’ kavl-i şerifi ile zekât âmillerinin devlet reisi olan imam ile muhasebeleri hakkındaki ahkâma dair hadisleri muhtevîdir” sûretindedir. Bu kavl-i şerifin mensup olduğu âyet-i kerîme, “*Zekâtlar ancak yoksullar, geçimsizler, zekât memurları, müellefe-i kulûb, mükâtebler, borçlular, Allah yolundaki gaziler, yolda kalmışlar içindir. Bu suret, Allah tarafından farz-ı kat’î kılınmıştır. Allah herkesin derece-i istihkakını bilir, her hakkı lâıyk olana verir*” meâlindeki Tevbe sûresi âyetlerindendir.³⁵⁷

356 روى البخاري عن أبي حميد الساعدي رضي الله عنه قال: استعمل رسول الله صلى الله عليه وسلم رجلا على صدقات بني سليم يدعى ابن اللثبية فلما جاء حاسبه. قال: هذا مالكم وهذا هدية. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فهلا جلست في بيت أبيك وأملك حتى تأتلك هديتك إن كنت صادقا. ثم خطبنا فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد فإني أستمع الرجل منكم على العمل مما ولاني الله. فيأتي فيقول: هذا مالكم وهذا هدية أهديت لي. أفلا جلس في بيت أبيه وأمه حتى تأتبه هديته. والله لا يأخذ أحد منكم شيئا بغير حقه إلا لقي الله يحمله يوم القيامة. فلا أعرفن أحدا منكم لقي الله يحمل بعيرا له رغاء أو بقرة لها خوار أو شاة تيعر. ثم رفع يديه حتى روي بياض إبطيه يقول: اللهم هل بلغت. بصر عيني وسمع أذني. {B6979 Buhârî, Hiyel, 15.}

وفي رواية: اللهم هل بلغت، اللهم هل بلغت ثلاثا. {B2597 Buhârî, Hibe, 17.}

وفي رواية أبو حميد: وقد سمع ذلك معي زيد بن ثابت رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم {قال} فسלוه.

{B6636 Buhârî, Eymân, 3.}

357 إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةُ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ حَكِيمٌ غَلِيمٌ {et-Tevbe, 9/60.}

TEMBİH. Buraya kadar “Kitâbü’z-Zekât”ın her mevzuuna dair izah ettiğimiz hadîs-i şerifler delâletiyle temas etmiş bulunuyoruz. “Zekât” bahsinin yalnız masraf kısmı kalmıştı. İmam Buhârî’nin, masârif-i zekâtın üçüncü maddesini teşkil eden zekât memurları münasebetiyle âyet-i kerîmede tâdât buyurulan sekiz masraf maddelerini birer birer mütalaa edeceğiz:

Bunlara takdîmen şunu da bildirmek isteriz ki âyet-i kerîmede sadakat ile murat, zekât-ı mefrûzdur. Sadaka-i tatavvu yani nâfile sadaka değildir.

Sadakat, sadakanın cem’idir. Sadaka, ağniyânın malından bir miktarını ayırıp Allah rızası için muhtaçlara vermektir ve bu vergi temlik suretiyledir. Cenâb-ı Hakk’a sadakat mânasından me’hûzdur. Bu cihetle sadaka vermekten ibaret olan tasadduk kelimesinin medlûlü taharrî-i sıdk ü ihlâs demek olur.

Bu âyet-i kerîmede sadaka, zekât-ı mefrûzdan ibaret olup bunun da yukarıda her birini bahs-i mahsûsunda izah ve tafsil ettiğimiz veçhile zekât-i nukûd, zekât-ı sevâim ve ganâim, zekât-ı hubûbat ki öşür, zekât-ı maâdin gibi muhtelif ve müteaddit neveleri bulunduğu için cemi sîgasıyla vârit olmuştur.

GANÎ, FAKİR, MİSKİN

Fakr ü gınâ mütekabil mütalaa edilen mefhumlar olduğu için âyet-i kerîmedeki **لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ** kavli-i şerifiyle maksut olan fakirleri, miskinleri izah edebilmek için ibtidâ gınâyı ve ganîyi mütalaa etmek zaruridir. Yukarıda hususi bir unvan ile gınânın şeriat nazarında üç nevi bulunduğunu ve her nevi müstenedün ileyhi olan ehâdîs-i şerife ile izah etmiştik. Burada onları tekrar etmeyerek fikhî ahkâm ile izah edeceğiz.

(غنا) **Gınâ** meksur ve maksur olarak lugaten “baylık” ve “zenginlik” demektir. Şeriat zenginliğin üç nevi bulunduğundan her nevin kendisine ait hususi tarifleri vardır. Bu neveler şunlardır: **1.** Sahibine zekât vâcip olan gınâ, **2.** Sahibine zekât haram olan gınâ, **3.** Sahibine sadaka istemek haram olan gınâdır.

ZEKÂTİ İCAP EDEN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla nemâlî ve kârlı maldan nisaba mâlik olmaktır. Bunun sahibi birinci sınıf ganî sayılır. Bu servetten zekât vermekle mükellef olur.

ZEKÂTİ HARAM KILAN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla nemâ ve kâr getirmeyen maldan 200 dirhem gümüş değerinde eşyaya mâlik olmaktır. Bunun sahibi de ikinci sınıf ganî addolunur. Bu nevi zenginler zekât ile mükellef değildir. Yalnız sadaka-i fitır vermekle, kurban kesmekle mükelleftir. Bu gınânın en mühim bir hikmeti de sahibinin zekât almasının haram olmasıdır.

SADAKA İSTEMEYİ HARAM KILAN GINÂ. Hâcet-i asliyyeden fazla akşamli, sabahlı bir günlük kendisinin ve ailesinin nafakasına kâfi miktar rızka mâlik olmaktır.

Hâcet-i asliyyeyi Kerhî *Muhtasar*’ında, “ev, ev eşyası, at, hizmetçi, silâh, kitap gibi vücûd-ı zarûrî olan levâzım-ı medeniyye olarak tâdât edip bu eşyaya mâlik olan kimseye

zekât vermekte beis yoktur. Bu nemâsız maldan böyle zaruri lâzım olanlardan fazla 200 dirhem kıymetinde yine nemâsız eşyaya mâlik olan kimseye sadaka alması haram olur” demiştir. Hasan-ı Basrî’den rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh hazretleri yukarıda saymış olduğumuz eşyadan 11 dirheme mâlik olanlara ashâb-ı kirâm zekât verirlerdi, demiştir.

Fetvâ kitaplarında, “Dükkânları, akarları olup da bunların geliri kendisine ve ailesinin geçimine yetismeyen kimse fakir addolunarak bu kimsenin İmam Muhammed ile Züfer’e göre sadaka ve zekât alması helâldir. İmam Ebû Yûsuf’a göre haramdır” deniliyor. Buna kıyâsen de tarlası, bağı olup da bunların geliri kendisini ve ailesini geçindirecek miktarda olmazsa bu kimsenin de İmam Muhammed ve Züfer’e göre zekât almasında bir beis yoktur.

Yine böyle evinde bir ay yetiyecek miktarda ve 200 dirhem kıymetinde erzakı olsa bunun da zekât alması câizdir. Bu erzakı bir sene yetiyecek miktarda olursa, bazı ulemâ bunun alması haramdır, demişlerse de bazıları hilline kâil olarak şöyle istidlâl etmişlerdir: Bu bir senelik erzak, nemâ ve ziyadeyi kabil olmadığından sarfa mahkûm ve ademe mülhaktır. Sonra Resûl-i Ekrem’in ezvâc-ı tâhirâtın bir senelik erzakını iddihâr ettiği rivayet edilmiştir. Hanefî imamlarının Hanefî kitaplarında naklolunan akvâl ve itihadları bunlardır.

İmam Mâlik hazretleri de 50 dirhem gümüş kıymetinde bir mala mâlik olan kimse için zekât almak helâl olmadığı gibi başkasının vermesi de mubah değildir, demiş ve Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ebû Vakkâs radiyallahu anhümden naklolunan şu kavilleriyle ihticâc etmiştir: 50 dirhem gümüşü yahut bu kıymette başka bir malı olursa o kimseye sadaka haramdır, müşârün ileyhim hazerâtının bu kavilleri bu babda nastır, demiş. Fakat İmam Mâlik’in bu rivayeti sadaka almanın hürmeti hakkında değildir. Tese’ülün hürmetine dairdir.³⁵⁸

Ganî ve gınâ hakkındaki şu izahatımızdan zekât verilmesi câiz olmayan fakirin de ma’nâ-yı şer’îsi layıkıyla anlaşılmış bulunuyor. Hulâsa olarak âyet-i kerîmedeki, (فقرَاء) **fukarâ** fakirin cem’idir. Fakir “yoksulluk” mânasına olan (فقر) **fakr**dan me’hûzdur. Fakir de lugaten, “yoksulluk çeken muhtaç ve gedâ” demek olur. Zekât verilmesi ve onun da alması câiz olan fakir, havâic-i asliyesinden fazla ve fakat kendisinin ve ailesinin geçinmesine gayri kâfi dünyalığı olan kimsedir.

(مسكين) **Miskîn** ise “hiçbir mala mâlik olmayan” muhtaçtır. Bu derecedeki fakr ü ihtiyâc, sahibini çökertip şuursuz, hareketsiz bîmecal bir hale koyduğu için bu derece düşkün insanlara miskin denilmiştir. Binaenaleyh miskin vaziyeti fakirden daha düşkündür. O bîçare مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ **“toprak döşenmiş bir gedâ”**³⁵⁹ dır. Fakirde az, fakat gayri kâfi

358 Bedâi’, II, 48.

359 {el-Beled, 90/16.}

bir mala mâlikiyet vardır. Hatta *يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ* “Afîf olduklarından kimseye arz-ı ihtiyâç etmediklerinden dolayı bir kısım fukarayı, bunların iç yüzünü bilmeyenler zengin sanırlar”³⁶⁰ buyurulmuştur. Miskinde bu da yoktur. Bu sebeple *el-Hidâye*’de fakir, az bir şeye mâlik olan kimsedir; miskin de hiçbir şeye sahip olmayandır diye tefrik edilmiştir. İbnü’l-Esîr’in *en-Nihâye*’de beyanına göre fakir ile miskin arasındaki fark budur ve bu fark İmam Ebû Hanîfe mezhebidir. İmam Şâfiî’ye göre bunun ma’kûsüdür³⁶¹ yani miskin az, gayri miktarda bir mala mâlik olandır. Fakir hiçbir mala mâlik olmayandır. Kavl-i evvel, Selef’in umumundan menkuldür ve daha doğrudur (*İbn Âbidîn*).

Binaenaleyh beytûlmâl bütçesinin vâridat kısmında mevzu bulunan nukud, ticaret, arazi, ganâim, sevâim, maâdin, defâin “sadakaları = vergileri”nin masraf kısmındaki ilk müstahikleri, bu fakirler ve bu miskinlerdir. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile *وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ* “Bu fakirlerden ve bu miskinlerden gerek isteyebilenlerin gerek iffeti mani olup da istemeyenlerin, zenginlerin mallarında muayyen hakları vardır.”³⁶² Hem bu hak, Allah Teâlâ’nın bahşettiği bir haktır, bir hakk-ı mevhûbdur. Fakir ve miskinın bizâtîhi kazandığı bir hakk-ı mükteseb değildir. Bunun için ilhah ve ısrar ile zenginden istemeleri haram kılınmıştır. Sonra zekât, âmir-i i’tâ olan Cenâb-ı Hak tarafından verilen bir hakk-ı mevhûb olduğu için zenginin fakire, miskine menn ü ezâsı da haram kılınmıştır. Yukarıda “Kitâbü’z-Zekât”ın baş tarafında tafsil ettiğimiz veçhile hiçbir din, hiçbir medeniyet-i fâzıla İslâm dini kadar içtimaî yardımı böyle bir hak olarak kabul etmemiş ve fakirin, zenginin mukabil vaziyetlerinde bu derece faziletli bir münasebet tesisine muvaffak olmamıştır.

Fakir ile miskin masârif-i zekâtın iki sınıfı olduğunda beyne’l-eimme hiçbir muhalefet kaydedilmemiştir. Âyet-i kerîmede vâv-ı atıf ile vârit olması, ma’tuf ile ma’tûfün aleyh arasında mugâyeret iktizâ eder. Fakat zekâtta muteber olan bu mugâyeret vasiyet, vakıf, nezir gibi hususlarda da câri midir? Bu cihet ihtilâf-ı nazarı mûcip olmuştur: Ebû Hanîfe hazretleri bunlarda da fakir ile miskin iki müstakil sınıftır, demiş. İmam Ebû Yûsuf bunun ikisini zekâtta başka hususlarda bir sınıf addetmiştir. *Gâyetü’l-beyân*’da Ebû Hanîfe hazretlerinin ictihadı kavl-i sahihtir, denilmiştir. Semere-i hilâf şu meselede tezahür eder: Birisi sülûs malını Zeyd’e, fukaraya, mesâkîne vasiyet veya vakfetse, İmâm-ı Âzam’a göre, bu sülûs mal üç pay edilerek her birine birer hisse verilir. Ebû Yûsuf’a göre ikiye ayrılır, yarısı Zeyd’e, yarısı da fakirlere, miskinlere dağıtılır (*İbn Âbidîn*).

Zekâtın teşrîinden gaye, münhasıran fukara ve mesâkînin ferdî ve ailevî ihtiyaclarının tehvînidir. Sekiz sınıfın diğerlerinde de bu gaye bilvasıta ve bilâvasıta istihdaf edilmiştir. İslâm dini kendi câmiası içinde, aç bir din kardeşinin bulunmasını istemiyor. Malî

360 el-Bakara, 2/273.

361 *en-Nihâye*, III, 335.

362 {ez-Zâriyât, 51/19.}

vecibeler içinde, vâridat bütçesinin en sağlam ve mükellefin ihtiyarına bırakılmayarak tahsili zaruri olan bir maddesi zekâtıdır. Bunu da dinimiz fukarâ-i müslimîne tahsis etmiştir. 686 numara ile tercüme ettiğimiz Muâz b. Cebel hadisinde zekâtın yalnız müslümanların ağniyâsından alınıp yine yalnız müslümanların fakirlerine verilen bir farîza-i muhkeme olduğunu görmüştük. Nezir, kefâret gibi zekâtın gayri vecâib-i mâliyye ile ihtiyara tâbi olan nâfile sadakalarda böyle bir hususiyet yoktur. Bunlar zimmî vatandaşların fakirlerine de verilebilir. Mümtetine sûresinde, وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ فِي الدِّينِ لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَلَا تُبَادِلُوا عَنْهُمْ الذِّمَّةَ سَإِلُكُمُ اللَّهُ أَن يَرْحَمَكُمُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Allah sizi, -dinde sizinle mukâtele ve muharebe etmeyen ve sizi vatanınızdan çıkarmayan müşriklere birr ü ihsandan ve onlara adl ile muâmeleden- menetmez. Allah her hususta icrâ-yı adâlet edenleri sever”³⁶³ buyurulup gayri muhârip zimmîlere karâbet-i vataniyyeye riayet edilerek birr ve ihsan edilmesi mubah kılınmıştır. Bu da son derecede insanî ve ahlâkî bir medeniyet örneğidir.

Fakat gayri müslim fukaranın nezir, kefâret gibi zekâtın gayri vecibelerle, yahut mendup birr ü ihsanlarla terfi edilmelerinin cevazı yalnız zimmîlere, gayri muhârip küffâra mahsus ve munhasırdır. Harbîlere gelince, bunlar hakkında da إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُواكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَلَا تُبَادِلُوا عَنْهُمْ الذِّمَّةَ سَإِلُكُمُ اللَّهُ أَن يَرْحَمَكُمُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Dinde sizinle mukâtele eden ve sizi vatanınızdan çıkaran muhariplere karşı da birr ü ihsandan, müsamahadan Allah sizi kati surette nehyeder”³⁶⁴ buyurulmuştur. Gâyetü’l-beyân’da sadaka vâcip olsun, mendup olsun muharibe sadaka vermek câiz olmadığında ulemânın ittifakı bulunduğu bildirilmiştir. en-Nihâye’de bu âyet-i kerîmedeki nehiy mutlak olduğu için müste’mene de şâmilidir denilmiştir.³⁶⁵

وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهِا “Zekât işinde çalışanlar da” zekât gelirinin üçüncü bir masrıfıdır. Lisân-ı fıkıhta sâî denilen bu âmiller, zekât ahzına memur tahsildarlar ve lüzumu olan sair memurlardır. Bunlar da fukara hukukunun cem’ ü tahsiline hizmet ettikleri için yalnız amellerinin mükâfatını alırlar. Beytûlmâl ve fukara hukukuyla ilk temasa gelen, halkın zengin sınıfıyla daima münasebette bulunan bu memurlar olduğu için bunların dürüst vazife görebilmelerini temin maksadıyla Resûl-i Ekrem tarafından ellerine emvâl-i zekâtın mekâdir-i şer’iyyelerini mübeyyin tâlimatnâmeler verilirdi. Alınacak malların ne âlîsi, ne de adisi alınması, alınacak ganâim ve sevâimde yaş farkı bulunursa tarz-ı telâfisi gibi hususlar bu tâlimatnâmelerde birer birer tâdât ve teşrih edilirdi ki bilâhare bunlar fukaha için birer merci-i fikhî olmuşlardır.

Zekât memurları vazifeden dönüp geldiklerinde bizzat Resûl-i Ekrem tarafından hesapları rü’yet edilirdi. Bunların hesaplarında, tarz-ı hareketlerinde ufak bir aksaklık hissedilirse derhal mahzar-ı ashâbda teşhir edilirdi. Resûl-i Ekrem hukûk-ı fukarâyı sıyânette pek ziyade kıskanç bulunurdu. Bu ciheti mevzubahis olan Ebû Humeyd es-Sâidî’nin görüp, işitip rivayet ettiği İbn Lütbiyye hadisinde pek âşikâr olarak görüyoruz. Hukûk-ı nâsi ve

363 {el-Mümtetine, 60/8.}

364 el-Mümtetine, 60/9.

365 el-Bahrü’r-râik, II, 259.

hukûk-ı hazîne ve fukarayı sıyânet için ihtiyar edilen himmetler, bazı nûmunelerini yukarıda gördüğümüz veçhile en medenî ve hukukî usullerdir. Bir milletin beka ve inkişafı malî ve adlî tekâmülüne bağlı olduğu düsturunu, tatbikat sahasında görmek isteyen erbâb-ı ilim ve tedkîk, Asr-ı saadet vekâyiini mütalaa etmelidir.

*Bedâiu's-sanâi'*den naklen yukarıda bildirmiştik ki, emvâl-i zekât iki nevidir: emvâl-i zâhire, emvâl-i bâtinedir. Emvâl-i zâhire herkesin görüp, kime ait olduğunu bildiği koyun, sığır, deve, hububat gibi şeylerdir. Emvâl-i bâtine kemiyet ve keyfiyeti yalnız sahibince mâlûm olan nukud ile ticaret metâıdır. Asr-ı saâdet'te gerek emvâl-i zâhire gerek emvâl-i bâtine, bu zekât memurları mârifetiyle cibâyet edilirdi. Ebû Bekir ve Ömer hazerâtının zamân-ı hilâfetlerinde de bu suretle devam etmiştir. Hazret-i Osman zamanında fütûhât-i İslâmiyye ilerlemiş ve Medine bir mahzen-i servet ve ticaret haline gelmişti. Hariçle münâsebât-ı ticâriyye çok ilerlemişti. Halkın nukud ve emvâl-i ticâriyyesini murakabe ederek mikdâr-ı zekâtını sıhhat ve isabetle tayin etmek hakikaten güçleşmişti. Bu sebeple halîfe-i müşârün ileyh tarafından emvâl-i bâtinenin zekâtını tayin ve ihraç etmek keyfiyeti mal sahiplerinin ihtiyarına bırakıldı. Herkes emvâl-i bâtineden mâlik olduğu malını kendi hesap ve zekâtını kendi eda etmeye başladı. O zamandan beri de her müslüman emvâl-i bâtine zekâtını kendisi hesap ve eda edegelmıştır. Emvâl-i bâtinenin zekâtı hususunda mal sahipleri, hükûmetin zımnî birer vekili demek oluyordu.

(مؤلفه قلوب) **MÜELLEFE-İ KULÛB**, gönülleri İslâm'a ısındırılan ve pekleştirilen kimseler, demektir. Beytûlmâl bütçesinin masraf kısmına ait sekiz maddesinden birisini de bu müellefe-i kulûb teşkil ediyordu. *Târîh-i Fıkıh* nam eserimizde müellefe-i kulûb hakkında *Bedâi'*den naklen şu izahatı yazmış bulunduğumuzdan, oradan naklediyoruz:

Müellefe-i kulûb, rüesâ-yi Kureyş ve sanâdîd-i Arab'dan bazı kimselerdir ki, Ebû Süfyân b. Harb, Safvân b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn el-Fezârî, Akra' b. Hâbis, Abbas b. Mirdâs, Mâlik b. Avf onlardandır. Bunlar, kendi kavimleri arasında nüfuz, kuvvet, şevket ve etbâ-ı kesîre sahibi idiler. Bazıları hakikaten müslüman olmuştu. Bazıları zâhiren müslüman olup hakikatte münafıklar zümresinde dahil bulunuyordu. Üçüncü bir kısmı da küffâr-ı müsâlimîn idiler. Resûlullah bunlara sadakatten hisse verirdi. Bu suretle müslümanların gönlü bu sâhib-i şevket kimselerden rencide olmayıp mutayyeb olduğu gibi bunların gönlünde de İslâm muhabbeti takrir ve tesbit ediliyordu. Sonra henüz İslâm olmayan sair Arap rüesâsı da dîn-i İslâm'ı kabule teşvik olunuyordu. Henüz dîn-i İslâm'a ısınmamış bir kısmının da te'lîf-i kulûbüne çalışılıyordu. Resûl-i Ekrem'in bu hüsnümuamelesinin pek büyük tesiri görülmüştür ve hakikaten bunların pek çoğu bilâhare dini bütün müslüman olmuşlardı. Nitekim Safvân b. Ümeyye, Resûl-i Ekrem'in bu ihsan ve atıyyelerinin gönlünde oynadığı rolü şu sözleriyle bildirmiştir: Bir kere Resulullah bana sadakatten bir pay vermişti. O zaman zât-ı Peygamberîleri, nazarımda en mebguz bir kimse idi. Vaktaki bu yolda semâhat-i seniyyelerine devam buyurdular. Bu defa da zât-ı

Muhammedî bana en mahbub ve en mergub bir sima olarak görünmeye başladı.³⁶⁶ Bazı küffâr-ı müsâlimîne de zekât-ı müslimînden bir hisse verilmesi, müslümanlara isâbet-i muhtemel olan mazarratlarını def ü tahfif için idi.

İrtihâl-i Peygamberî'den sonra bunların zekâtтан hisselerinin verilip verilmemesi hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ta'bîr-i âharle İslâmîyet'in kendi nüfuzlarından istifadesi matlup bulunan veya mazarrat kelimesi melhuz olan kimselerin te'lîf-i kulûbü için beytûlmâlden hisse verilebilir mi, verilemez mi? Bu cihet ulemâ arasında mühim tetkik zemini olmuştur. Umumiyetle İslâm âlimleri irtihâl-i Peygamberî'den sonra zekât malından bu namla müellefe-i kulûbe hisse ayrılması infisah etmiştir. Ne sadr-ı İslâm'da verilmiştir ve ne de kurûn-ı müteâkıbede verilmesi câizdir, demişlerdir. İmam Şâfiî'nin iki re'yinden birisi budur. Bir kısım ulemâ da müellefe-i kulûb hissesi nassın muktezâsı veç-hile bâkidir. Böyle bir lüzum halinde verilebilir, demişlerdir. İmam Şâfiî'den mervî olan ikinci bir kavil de böyledir. Sahih olan ictihad, cumhûr-ı ulemânın ictihadıdır. Çünkü bu babda ashâbın icmâi vardır. İrtihâl-i nebevîden sonra Ebû Bekir ile Ömer radiyallahu anhümâ bunlara hisselerini vermediler. Ashaptan hiçbirisi de Şeyhayn'a karşı hayır veril-melidir, demedi. Şöyle ki:

İrtihâl-i nebevîden sonra müellefe-i kulûbdan bazıları Hazret-i Ebû Bekir'e müracaat edip sehimlerine dair ellerindeki hatların, fermanların tebdilini istediler. Halîfe-i müşârûn ileyh tebdîlen yeni fermanlar verdi, sonra bunlar halifeden aldıkları fermanların tenfîz-i ahkâmı için Hazret-i Ömer'e müracaat edip arz-ı keyfiyet eylediler.³⁶⁷ Hazret-i Ömer bu fermanları ellerinden alıp yırttı, parçaladı ve dedi ki: Resûlullah'ın zekât-ı müslimînden size bir sehim vermesi, sizi İslâm'a ısındırmak ve bu suretle dîn-i İslâm-ı i'zâz eylemek maksadına mebnî idi. Bugün ise Cenâb-ı Hak dinini i'zâz ve i'lâ buyurdu. Eğer İslâm üzere sabit olursanız ne alâ, şayet sebat etmezseniz aramızı kılınç fasleder.

Bunun üzerine bunlar Ebû Bekir radiyallahu anha vardılar. Hazret-i Ömer'in bu muamelesini arzetteler. Ve "Siz mi halifesiniz yoksa Ömer mi?" dediler. Hazret-i Sıddîk da cevaben, "Allah dilerse Ömer de olur" buyurdu. Hazret-i Fârûk'un bu hareketi, iş bu kavli ve fiilini inkâr etmedi. Sonra bu vâkıa ashâb-ı kirâm arasında da şâyi olduğu halde bunlardan hiçbirisi tarafından da red ve inkâr olunmamakla müellefe-i kulûbün zekât hissesinden mahrumiyeti hakkında icmâ mün'akid oldu.

Ümmetin bu icmâi ile şu ilmî hakikat sabit oluyordu. Aleyhi's-salâtü ve's-selâmın bunlara sadakadan hisse vermesi, bunları İslâm'a ısındırmak ve müslümanları bunların sul-tasından korumak içindi. Bu sebeple bunlara lisân-ı Kur'ân'da müellefe-i kulûb denilmişti. O günü müslümanlar zayıftı, kemiyeti azdı. Bunlar ise kavî idi. Mühim bir çokluk arz ediyorlardı. Bugün ise hamdolsun dîn-i İslâm izzet ve şevket iktisap etmişti. Müslümanların

366 {M6022 Müslim, Fezâil, 59.}

367 Hazret-i Ömer radiyallahu anh, Seyyidinâ Ebû Bekir'in kadısı idi.

sayısı çoğalmıştı. Müslümanlığın temeli rasânet ve metânet kesbetmişti. Buna karşı ehl-i şirk zelil ve hakir bir vaziyete düşmüştü.

Bir hükmü şer'î, bir ma'nâ-yı hâssa, bir sebep-i mahsûsa istinaden sabit olursa, o ma'nâ-yı hâssın, o husûsî sebep-ü illetin zehâbı ile, o sebep ve illetin ortadan kalkmasıyla hüküm de nihayete ermiş oluyor. Her hüküm sebebi ile deveran ediyor. Sebebin zeval ve intihâsıyla hüküm de zâil ve müntehî oluyor.

Bunun bir benzeri Resûl-i Ekrem efendimizin birer lüzum üzerine müşriklerle akdettiği muahedelerdir. Hakikaten Resûl-i Ekrem ehl-i İslâm'ın azlığı, Müslümanlığın zaafî zamanlarında müşriklerin mazarratını def ü tahfif için bunlara müdârâda bulunarak bazı muahedeler akdetmişti. Cenâb-ı Hak İslâm dinini i'zâz ve i'lâ buyurduktan, müslümanların kemiyet ve keyfiyetleri artıp şükûh ve şevketleri yükseldikten sonra bu halin devamına hiçbir sebep kalmamıştı. Hikmet-i vücûdu kalmayan bu muahede sahiplerinden ahidlerine riayet edenleri müstesna olmak üzere hıyanet edenlerle ani bir baskına uğratmak isteyenlerle kat'-ı münâsebet edildiği açık ve âşikâr olarak taraf-ı risâletten bildirilmişti. Artık bilâkaydüşart şirk ile tevhidin, müşriklerle muvahhidlerin umumi mücadelesi zamanı gelmişti. Berâe sûre-i şerîfesinin başından itibaren فَإِذَا أَنْسَلَخَ الْأَشْهُرَ الْحُرُمَ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ³⁶⁸ kavl-i şerifine kadar devam eden beş âyet-i kerîmesinde bu kat'-ı münâsebet keyfiyeti bildirilmişti.³⁶⁹ Bu âyât-ı kerîme meâlen şöyledir: *"Bu âyetler, Allah ve resulünden sâdır olup ey müminler! Sizin (vaktiyle o) muahede yaptığınız müşriklere vâsıl olan mutlak bir berâet, bir tebâüd, bir kat'-ı münâsebettir. Ey müşrikler! Şimdi siz yer yüzünde dört ay serbest gezebilirsiniz! Şunu da iyi biliniz ki, (bu serbest zamanınızda) siz, Allah'ı âciz bırakacak (bir kuvvet iktisap edecek) değilsiniz? Allah herhalde bütün kâfirleri rezîl ü rûsvâ edecektir. Şu karar da Allah ve resulünden sâdır olup hacc-ı ekber günü bütün insanlara vâsıl olan bir ilâm ve ilândır ki: Artık Allah ve resulü müşriklerden uzaktır. Ey müşrikler! Eğer şirkten tevhide rücû ederseniz, bu intikal sizin için hayırlıdır. Yok aldırmazsanız, biliniz ki siz, (küfürde sebat etmekle) Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. Habîbim! Allah'ı ve peygamberi tanımayanlara elim bir azabın erişeceğini müjdele! Ancak muahede yapmış olduğunuz müşriklerden bilâhare size ahidlerinden hiçbir noktasını bozmamış ve sizin aleyhinizde hiçbir düşmanınıza müzâheret etmemiş olanlar müstesnadır. Bunların ahidlerini, müddetleri hitamına kadar tamamıyla ifa ediniz! Herhalde Allah ahde vefâ eden müttakileri sever. Bu haram olan aylar çıkınca, artık bu müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz! Yakalayıp hapsediniz ve geçitlerdeki bütün pusuları tutu(p bunları gezdirmeyi)niz. Bunlar, tövbe ederler ve namaz kılıp zekât verirlerse yollarını açınız. Çünkü Allah tövbe-kâr olanları mağfîret eder, tövbelerine sevap bahşeder".*³⁷⁰

368 {et-Tevbe, 9/5.}

369 Bedâiu's-sanâi', II, 45.

370 بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ. وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ

BERÂET VE KAT-ı MÜNÂSEBET İLÂNININ EHEMMİYETİ

Tevbe sûresinin nüzlü ve hac mevsiminde umumun müvâce-hesinde ilânı, İslâm tarihinin siyasî vekâyîi arasında en mühimdir. Hudeybiye Antlaşması'ndan, Mekke'nin fet-hinden de mühimdir. Bu sûrenin bütün âyetleri, İslâm'ın bir devr-i i'tilâya girdiğinin birer neşîdesidir. Tercüme ettiğimiz beş âyette tevhidin şirke en kati ve son darbesi indiriliyor. Bir berâet, bir kat'-ı münâsebet ve diplomatik bir tabir ile beş maddelik bir ulti-matomdan ibaret olan bu âyetlerden birincisi: Bu ulti-matomun Allah ve resulü tarafından müşrik-lere verildiğini bildiren bir unvan mahiyetindedir. İkinci âyette, vadesi ve tarihi tebliğ ve ilânından itibaren dört ay devamı ve bu müddet zarfında tam bir serbestî bahşedildiği bil-diriliyordu. Üçüncü âyette Allah ve Resûlullah'ın müşriklerden tebâüd ve kat'-ı münâsebet ettiklerinin büyük bir hac gününde nâsa ilân edildiği muharrerdi. Artık müşrikler için bu dört ay zarfında düşünüp taşınarak ya tövbekâr olup İslâmiyet'i kabul etmeleri yahut da ölümü göze almaları bildiriliyordu. Dördüncü âyette ahde vefakâr olan ve müslüman düşmanlarına müzâheret etmemiş bulunan müşriklerin bu berâetnâme ahkâmından müs-tesna oldukları ve bunların muahede müddeti hitamına kadar ahidlerine riayet edileceği haber veriliyordu. Beşinci âyette de bu müddetin hitamında bu müşrikler nerede bulu-nurlarsa hemen yakalanıp öldürülecekleri yahut hapsedilecekleri, müslümanlar tarafından yollardaki bütün mevâkı-i mühimme tutularak kendilerinin serbest seyr ü seyahatlerine müsaade edilmeyeceği, ele geçirilenlerden tövbe edip namaz kılan, zekât verenlerin salı-verileceği ilân ediliyordu ki, o günün siyasî vaziyetine göre tam bir isabetle yazılmış en yüksek bir berâetnâmedir. Değerli bir diplomatın kalemi bile bu derece yüksek bir ulti-matom yazamazdı.

Bu bir zalimane nakz-ı ahd değildi. Vukuatın tarihî seyri takip ve tetkik edilirse bu hakikat, gereği gibi tezahür eder. Bu kat'-ı münâsebate tekaddüm eden vekâyîi İbn İshak, Mücâhid ve daha başka ashâb-ı siyerin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem Mekke müşrikle-riyle Hudeybiye Müsâlahası'nı akdettiklerinde bu muahedenâme mücibince on sene harb ü cidâle nihayet verilecek, halk emniyet içinde yaşayacaktı. Huzâa kabilesi Resûlullah'ın ahd ü emanına dahil olmuştu. Benî Bekir de Kureyş tarafını iltizam etmişti. Bilâhare Benî Bekir, Huzâîler'e tecavüzde bulundular. Yağmagerlik ettiler. Kureyş de kendilerine silâhla yardım etti. Benî Bekir'in ve Kureyş'in bu tecavüzü ve Hudeybiye Müsâlahanâmesi hükümlerini nakzetsmeleri üzerine Huzâîler'in reisi Amr b. Sâlim Medine'ye geldi. Resûl-i Ekrem'e vak'ayı olduğu gibi anlattı. Resûl-i Ekrem derhal techiz ettiği bir ordu ile Mekke üzerine hareket etti ve hicretin 8. yılında Mekke fethedildi. Hicretin 9. senesinde Resûl-i Ekrem hacetmek istemişti. Fakat müşriklerin Beyt-i Şerîf'i çıplak olarak tavaf ettikleri Resûl-i Ekrem'e arz olunmakla Resûlullah, *bu vahşî âdeti ortadan kaldırmadıkça hacetmem,*

مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابِ أَلِيمٍ. إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُوا الْبَيْتَ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مَدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ. فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَخْضُرُوهُمْ وَأَقْبِدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ. {et-Tevbe, 9/1-5.}

buyurdu ve Hazret-i Ebû Bekir'i halka emîr-i hac tayin edip gönderdi. Ve mevsim-i hacda halka alenen okunmak üzere Tevbe sûresinin baş tarafından kırk âyet de tevdi buyurdu. Bilâhare Hazret-i Ali'yi de Adbâ namındaki devesine bindirip sûre-i Berâe âyetleri kendi tarafından okunmasını ve Mekke'de, Mina'da, Arafat'ta Allah'ın ve Resûlullah'ın müşriklerden kat'-ı münâsebet ettiğinin, bâdemâ Beyt'in üryan olarak tavaf edilemeyeceğinin ilân edilmesini emreyledi.

Hazret-i Ebû Bekir, Ali hazretlerinin Peygamber'in devesine râkiben arkadan geldiğini görünce, "emîr-i hac olarak mı, yoksa başka bir vazifeye memur olarak mı" geldiğini sordu. Hazret-i Ali memur edildiği vazifesini bildirdi. Ebû Bekir hazretleri arefe günü Arafat'ta mûtat olan hutbeyi okudu, halka menâsik-i haccı bildirdi. Kurban bayramı günü de Hazret-i Ali tarafından sûre-i Tevbe âyetleri mevâkı'-i hacda ilân edildi. Zeyd b. Yüsey' Ali radiyallahu anhtan, mevsim-i hacda ne vazife ile gönderilmiştin, diye sordu. Müşârûn ileyh hazretleri, "Dört şeyin halka tebliğ ve ilânına memur edilmiştim: **1)** Beyt-i Şerîf'in üryan olarak tavaf edilmemesi, **2)** Resûlullah ile muahedesi olanların muahede müddetinin inkızâsına kadar muahede ahkâmına riayet edileceği, nakz-ı ahd ederek muahedesiz bulunanların dört ay müsaade ve serbestiye tâbi oldukları, **3)** Bu seneden sonra müşriklerin müminlerle müctemian haccedemeyecekleri, **4)** Cennete yalnız müminlerin dahil olacakları."³⁷¹

İşte tarihin bu seyr ü şehâdetine göre, Kureyş müşrikleri Hudeybiye Muâhedenâmesi ahkâmına riayet etmemişlerdi. Bunun üzerine Mekke'nin fethi müyesser olmuştu. Bundan sonra da, *وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ* "Müşriklerin herhangi kısmından her ne suretle bir hıyanet vukuundan endişe edersen bunların ahidlerini reddettiğini doğrudan doğruya kendilerine bildir. Allah ahde hıyanet edenleri hiç sevmez"³⁷² âyet-i kerîmesi mûcibince bir daha müşriklerden herhangisinin bir hıyanet ve baskınına uğramamak için ahkâmına kendilerinin riayet etmedikleri ahidlerinin reddedildiğini ilân etmek ve bundan böyle müslümanların bunlarla münasebette bulunmayacaklarını bildirmek zamanı gelmişti. İşte Hicretin 9. yılında mevsim-i hacda bu ilân edildi. 10. yılında da haccetü'l-Vedâ ifa edildi. Vedâ haccından avdet buyurulduktan seksen küsur gün sonra da irtihâl-i nebevî vuku buldu.

İşte hâricî düşmanlara karşı Allah'ın ve Resûlullah'ın takip ve tatbik ettiği bu açık siyaseti çok iyi kavrayan Hazret-i Fârûk dahilde hâlâ Müslümanlığa ısınmamış olanlara te'lîf-i kulûb için beytül-mâlden hisse verilmesini doğru bulmuyordu. Dahildeki yoz müslümanların iddia ettikleri hukuku kadîmenin, hariçteki müşriklerin bozuk uhûdu gibi bugün için hiçbir mâna ifade etmediğine kanaat etmişti. Bu cihetle ellerindeki fermanlarını hiç tereddüt etmeden yırtıp atmıştı. Hazret-i Ömer'in bu re'y ve ichtihadına halife

371 Fütûhât-ı İllâhiyye, II, 364.

372 el-Enfâl, 8/58.

hazretleri de iştirak edip diğer ashabın icmâi da lâhik olarak beytül mâl bütçesinin masraf kısmından müellefe-i kulûb maddesi tatbik sahasından çekilmişti.

(وَفِي الرِّقَابِ) **VE Fİ'R-RİKÂB.** Rikâb “rakabe”nin cem'idir. Rakabe “memlûk” demektir. Umumiyetle ehl-i tefsir âyet-i kerîmedeki rakabeyi mükâteb ile tefsir ve bir muzaf takdir etmişlerdir ki mânası, “Zekât malları bir de fekk-i rikâba sarf için tesis buyurulmuştur” demek oluyor. İmam Ebû Hanîfe ile ashabına göre, âyet-i kerîmedeki fekk-i rikâb ile maksut olan mâna: Mükâtebin, bedel-i kitâbetini ödemesine muâvenet etmektir. Yoksa zekât niyetiyle rakabe-i kâmilenin itlakı matlup değildir. Binaenaleyh ibtidâen zekât niyetiyle tamamen bir köle âzat edilmesi, Hanefîler'ce şu iki cihetle câiz değildir: **1)** Zekâtta vâcib olan îtâ ve temliktir. Mükâtebe, fekk-i rikâbı için teâvünde temlikten ibaret olan ma'nâ-yı zekât tamamen mevcuttur. Fakat i'tak temlik değildir. **2)** Saîd b. Cübeyr hazretlerinin işaret ettiği, لا يعتق من الزكاة مخافة جر الولاء dakîka-i ilmiyyesidir. Bunun mânası: İ'tak, mu'tak için velâ icap eder ki, mu'tak olan bu köle öldüğünde kadim efendisinin vâris olmasıdır. Binaenaleyh efendisinin, âzatlısı üzerinde hakkı bulunuyor, tamamen münasebet kesilmiyor. Bu cihetle ibadette matlup olan ihlâs tahakkuk etmiyor. Fakat bizzat mükâtebe, bedel-i kitâbetine sarfetmek için verilen zekâtta temlik vardır ve bu para ile köle tamamen tahlîs-ı nefis edecek, yakasını kurtaracaktır. Binaenaleyh mükâtebe teâvünde ihlâs tamamıyla mevcuttur.³⁷³

Fukahadan çoğunun ictehadları da böyledir. Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, Zührî, Leys b. Sa'd, Şâfiî bu cümledendir. İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak zekât malıyla köle alıp âzat etmeyi tecviz etmişlerdir. Bunlara göre sehm-i rikâb, itk-ı rikâb için vazedilmiştir. Binaenaleyh zekât malıyla köle alıp âzat etmek câizdir. İbn Abbas hazretleri de, “Zekâtta köle alınıp âzatlanmasında beis yoktur” demiş. Cumhurun delilleri daha kuvvetlidir.

(وَالْغَارِمِينَ) **GÂRİMÎN.** Gârim “borçlu” demektir. Burada masârif-i zekâtta ma'dûd olan borçlu mutlak değildir. Borcundan fazla nisab derecesinde bir mala mâlik olmamakla mukayyettir. Binaenaleyh borcu malından fazla olan yahut borcu ile malı müsavi derecede bulunan yahut malı borcundan fazla olur da borçtan fazlası nisab derecesinde olmayan bu borçlular, masârif-i zekâtta ma'duddur (*Bedâi'*).

Fetâvâ-yi Zâhiriyye'de medyuna, edâ-i deyni için zekât vermek, fakire vermekten daha evlâdır, denildiği *Dürrü'l-muhtâr*'da naklediliyor ki çok mühimdir. Borç, insan için en büyük bir bâr-ı musîbettir, insanı hayatından usandırır. “Gurm”ün ma'nâ-yı aslîsi de bu meşakkatî ifade eder. Bu sebeple للعشق غرام “Aşk denilen keyfiyyet-i muhrika için ağır bir meşakkat mukarrerdir” denilmiştir. Hatta sûre-i Furkân'da helâkten garâm ile tabir edilerek, إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا “*Cehennem azabı, cehennemîler için helâk ve hüsrân olmuştur*”³⁷⁴ buyurulmuştur. Demek oluyor ki garâmet-i mal, kul borcudur, insanı helâke sürükleyen

373 *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 45.

374 {el-Furkân, 25/65.}

en ağır bir bâr ü meşakkattir (Allah, borçlulara eda müyesser etsin! Olmayanları da Allah esirgesin!).

İbn Abbas Tefsîri'nde masârif-i zekâtтан ma'dûd olan borçluların borçlarını mâsiyet için borçlanmamış olmaları yahut masiyet için istidâne etmiş olup da bilâhare tövbe-kâr olmuş bulunmaları suretinde bir kayıt vardır. Şu halde meselâ bir ayyaşın, bir zinakârın tarîk-i fuhşu sefahet için ihtiyar ettiği borcunun zekât malıyla ödenmesi câiz değildir. Bunun bir yolu varsa, o da tövbe-kâr olması ve dalâletten tarik-i hidâyete rücû etmiş bulunmasıdır.

(وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ) **VE FÎ SEBÎLILLÂH.** "Allah için gazâyâ iştirak etmek isteyen fukara" demektir. Gazâ masârif ve levâzımını tedarikten âciz olan bu mücahidler de masârif-i zekâtın yedinci bir kısmını teşkil ediyorlar. İmam Ebû Yûsuf'a ve İmam Muhammed'den menkul olan kavl-i sahîha göre سَبِيلِ اللَّهِ kavl-i şerifinin fikhî medlûlü guzât-ı müslimîndir. Çünkü şeriat örfünde sebîlullah lafzı mutlak zikrolununca bununla fukarâ-i guzât murat olunur, İmam Muhammed'den menkul olan diğer rivayette de hüccâc-ı müslimîndir, denilmiştir. Bunun için de delil olarak *Bedâi'*de şöyle bir rivayet bildiriliyor: Bir deve sahibi devesiyle Resûl-i Ekrem'e geliyor. Devesini fî sebîlillâh sadaka ettiğini bildiriyor. Resûl-i Ekrem de bu deveye hüccâc-ı müslimînin binmesini emrediyor. Bazı âlimler de talebe-i ilimdir, demişlerse de Serûcî³⁷⁵ istib'âd ediyor ve "Asr-ı saâdet'te bu âyet nâzil olduğu sırada da talebe-i ilim denilen zümre yoktu ki bu lafız ile onlar kastedilmiş olsun" diyor. *Şürûnbülâli*'de de Serûcî'nin bu istib'âdı baîddir, denilerek talebe-i ilmin istifâde-i ahkâm demek olduğunu bildiriyor. "Ve ashâb-ı Suffe gibi sohbet-i nebeviyyeye vakf-ı nefis eden zevât-ı fâzıla derecesinde bir tâlib-i ilim gösterilebilir mi?" diye Serûcî'nin istib'âdı reddediliyor.

*Bedâi'*de Kâsânî merhum, daha geniş bir mâna kastedilmiş olsa gerektir, diyerek sebîlullahın her nevi kurbü ibadet maksut olduğunu ve binaenaleyh her nevi hayr ü taat yolunda sa'yedenlerin fakirleri, sebîlullahta dahil olabileceğini iddia ediyor.

İmam Şâfiî, "Gazi ganî olsa bile, zekât vermek câizdir" demiş. Eimme-i Hanefiyye ise, "Bir ihtiyaç tehaddüs etmedikçe câiz değildir" demişlerdir. İmam Şâfiî delil olarak Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin şu hadisini sevk etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem *"Ganîye sadaka helâl değildir, meğer ki o ganî fî sebîlillâh mücahid yahut ailesinden ve malından mahrum yolcu ola, ya da fakir ve miskin komşusu olan ganî bir kimseye tasadduk edile de o da götürüp o miskine vere!"*³⁷⁶ buyurmuştur. Bu hadiste ağniyâyâ sadakanın hilli nefyedilmiş, fakat

375 بالفتح والضم آخره جيم إلى سروج بلد بنواحي حران [لب الباب]

376 {Kaynakta rivayetin lafzı şöyledir: "لا تحل الصدقة لغني إلا لثلاثة في سبيل الله وبين السبيل ورجل كان له جار فتصدق عليه" (HM11288 İbn Hanbel, III, 32.) Bu ve benzeri rivayetlerden (D1635 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.) tercümenin son kısmının "...ya da fakir ve miskin bir adama tasadduk edile de o da götürüp komşusu olan ganî kimseye vere! (hedîye veya ikram ede!)" şeklinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.}

gazi bu nefy-i hilden istisna edilmiştir. Nefiyden istisna ise ispattır. Bu da gaziye, ganî olsa dahi zekât vermenin helâl olduğunu iktizâ eder.

Sâdât-ı Hanefiyye'nin bu babda istinat ettikleri deliller şunlardır:

1. *Sünen-i erbaa* sahipleri ile Ahmed b. Hanbel'in, Dârimî'nin Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetlerine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, لا تحل الصدقة لغني ولا ذي مرة سوي *"Sadaka, ne ganîye ne de gücü, kuvveti yerinde selîmü'l-a'zâ olan kimseye helâldir"*³⁷⁷ buyurmuştur. Zât-ı meseleye delâlette sarihtir, zâhirdir.

2. 686 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinde, تؤخذ من أغنيائهم وترد على فقرائهم *"Sadaka ve zekât, müslümanların zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir"*³⁷⁸ buyurulmuştur. Bu hadiste müslümanlar iki kısma ayrılmıştır: Verenler, alanlar. Şu halde sadakanın gazi olsa bile ganîye verilmesini tecviz etmek, Resûl-i Ekrem'in bu taksimini tamamıyla iptal eder. Bu ise katiyen câiz değildir.

Eimme-i Şâfiyye'nin istidlâl ettikleri Ebû Saîd hadisindeki bu zatın istisnasına gelince, bunu da Hanefîler, hâl-i ihtiyâca hasrediyorlar. Filhakika hâl-i sulhta ganî olan bir kimse, seferberlik ilân edilip de hâl-i harp tahaddüs edince sefere iştirak edebilmek için gerek kendisi için gerek aile yuvasında bırakacağı çocuk için fazla ve yeni birtakım masraflar ihtiyarına mecbur olur ki, bu masraflar şöyle göz önüne getirilince, dünün zengini sayılan gazi, bugün bu yeni ve fazla masraflar yüzünden fakir derecesine tenezzül eder, ağniyânın yardımına muhtaç olur. İşte hadiste istisna edilen ganî gazi, hâl-i sulhta ganî olup da hâl-i harpte muhtaç olan gazidir.

(وَابْنُ السَّيْلِ) İBNÜSSEBÎL. Memleketinden ve oradaki servetinden uzak bulunan fakir yolculardır. Bunlar da masârif-i zekâtın sekizinci kısmını teşkil etmektedirler. لا تحل الصدقة لغني إلا في سبيل الله أو ابن السبيل الحديث ³⁷⁹ kavî-i şerifi mûcibince ibnüssebîl olan yolcular memleketlerinde sâhib-i servet olsalar bile, servetlerinden müstefit olmadıklarından, zekât için müstakil masraf olmuşlardır.

BAZI MESÂİL-i MÜHİMME³⁸⁰

Âyet-i kerîme bu sekiz sınıfın zekâta masraf olduğunda ve yalnız bu sınıflara mensup olanların zekâta müstehak bulunduğu nastır. Bunların haricinde hiçbir sınıf insana zekât vermek câiz olmadığı müstefâd olur. Bu babda beyne'l-eimme bir ihtilâf sebketmemiştir. Yalnız zekât malının bu sınıfların aralarında ale's-seviyye taksim edilmesi de âyetin muktezâsı mıdır? Yoksa bu sınıflardan herhangi bir sınıfa ve o sınıfın bir ferdine tamamen verilebilir mi? Bu babda ulemâ ihtilâf etmiştir.

377 {Kaynakta râvî ismi Abdullah b. Amr radiyallahu anh olarak kayıtlıdır. D1634 Ebû Dâvûd, Zekât, 24.}

378 {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

379 {D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.}

380 Bu unvan altında devam eden izahımızın başlıca me'hazı *Bedâi'*dir (II, 46-50).

Eimme-i Hanefiyye'ye göre zekât verecek kimsenin, bu müellefe-i kulûb hariç olmak üzere, bu sekiz sınıftan yedisine sarfetmesi câiz olduğu gibi bunlardan bazılarına, hatta bir sınıfın bir şahsına vermesi de câizdir. Çünkü âyet-i kerîme ile zekât verilecek esnâf-ı semâniye beyan buyurulmuştur. Âyetin ifade ettiği hüküm, zekâtın bu sekiz sınıfa verilmesinin cevazıdır, yoksa zekâtın muhakkak bu sekiz sınıfa taksim edilmesinin vücûbu değildir. İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir. Hatta Beyzâvî bazı Şâfiîler'in de bu mezhebi ihtiyar ettiklerini kendi babasının ve şeyhinin de bu suretle fetva verdiklerini *Tefsîr*'inde bildiriyor ve Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas gibi birçok sahâbî ve tâbiî ulemâsından da bu suretle nakledildiğini haber veriyor. *Bedâi'*de de bu babda ashâbın icmâi bulunduğu bildiriliyor.

Yalnız İmam Şâfiî, cumhura muhalefet etmiş ve "Zekât, Kur'an'da zikir ve tâdât edilen sınıflardan en aşağı üçer kişiye taksim edilmelidir" diyerek şu suretle istidlâl etmiştir: Cenâb-ı Hak âyet-i kerîmede zekâta istihkakı, müştereken bu sekiz sınıfa tahsis etmiştir. Binaenaleyh zekât müsâvat üzere bu sınıflara taksim edilmek icap eder. Fakat her sınıfın efradını istîâb mümkün olmadığı için her sınıftan en aşağı üçer kişiye verilmelidir. Çünkü âyette masârif-i zekât olan sınıflar (fukara, mesâkin, âmilîn ...) diye cemî sîgasıyla vârit olmuştur. Cem'-i sahîhin en aşağı mertebesi ise üçtür.

Fakat bu cemilere dahil olan lâm-i ta'rifler hakikat ifade eden cinse delâlet ettiklerinden cemiyet tamamen bâtıl olmuştur. Adede delâletleri kasırdır.

Hanefiler ise bu babda üç nevi delil sevk ediyorlar: Sünnet-i meşhûre, icmâ-i sahâbe, amel-i ümmet. Sünnet-i meşhûre şunlardır: **1)** Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken Muâz'a, "*Yemenliler'e öğret ki: Allah, onlara zekât farz kılmuştur. Zekât bunların zenginlerinden alınır fakirlerine verilir*" buyurmuştu.³⁸¹ Masârif-i zekâttan yalnız fukarayı bildirmiş, öbür sınıfları zikretmemiştir.

2) Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, Ali radiyallahu anh Yemen'de iken oradan bir miktar zekât malı göndermişti. Resûl-i Ekrem gelen bu malı müellefe-i kulûbdan علقمة، عيينة، زيد الخيل، بن حابس، أفرع arasında tamamen taksim etmişti. Kureyş ile ensar bu taksimden müteessir olarak,

— "Yâ Resûlellah! Siz, hemen ehl-i Necid'in azgınlarına ihsan ediyorsunuz!" demişlerdi. Resûl-i Ekrem de bunlara,

— "*Ben de bu sanâdîdin te'lîf-i kulûbüne çalışıyorum!*" diye cevap vermişti.³⁸²

Bu âyet-i kerîme ile her sadakanın sekiz sınıfa bi-tarîkî'l-istihkak sarfedilmesi matlup olsaydı, Resûl-i Ekrem yalnız müellefe-i kulûba verip öbürlerini mahrum etmezdi.

Ashâb-ı kirâmın icmâına gelince: Rivayete göre Ömer radiyallahu anh koyun, sığır gibi mevâşî sadakaları toplanınca bunları tetkik ederek içlerinden en sütlü bir tane-

381 {B1395 Buhârî, Zekât, 1.}

382 {D4764 Ebû Dâvûd, Sünne, 27, 28.}

sini, bir ev sahibine vermiş, buna mukabil öbür aile sahibine de on tane verirmiş ve “Kifâyet miktarı atıyye, gayr-i kâfî atıyyeden hayırlıdır” dermiş.

Ali radiyallahu anha getirilen bir sadakayı da müşârün ileyh hazretlerinin tamamen bir aileye verdiği rivayet edilmiştir. Huzeyfe hazretleri de, “Masârif-i zekât olan sınıflardan herhangi olursa olsun, zekât almaya müstehaktır. Binaenaleyh hangi sınıfa mensup bir insana verilirse câizdir” dermiş. İbn Abbas’tan da bu yolda haberler nakledilmiştir.

Amel-i ümmet de bu suretle cereyan etmiştir. Eimme ve hulefâdan hiçbirisi, zekât malı taksim etmek için bu sınıf insanları aramak külfetini ihtiyar etmemiştir. Bu külfete katlanılsa bile bunları arayıp bulmak, aralarında ale’s-seviyye taksim etmek mümkün değildir, mümtenîdir. Bunun gibi selefte ashâb-ı emvâlden hiçbir zenginin sadaka vermek için böyle çeşit çeşit insanlar aradığı da bildirilmemiştir (bu izahımızın me’hazi: *Bedâiu’s-sanâi*, II, 46, 47).

Bu esaslara istinaden Abdürrahim bir fetvasında, “Fakiri tese’ülden kurtarmak için kişinin zekâtını bir fakire vermesi, fukaraya dağıtmasından efdaldır” demiştir.

ZEKÂTTA TEMLİK ŞARTI. Zekât temlik suretiyle sarfedilir ve bu zekâtın sarf u ihra-cında en mühim bir şarttır. Binaenaleyh zekât niyetiyle zekât malından fukaraya ziyafet verilip it’âm edilse, zekât yerine geçmez. Meğer ki temlik suretiyle it’âm edilmiş ola. Yine böyle temlik şart olduğu için deliye, sinn-i bulûğa ermemiş olan çocuğa da zekât verilmez. Meğer ki delinin, sabînin velisi veya vasîsi tarafından alınarak bunlara sarfedilsin.

Temlik şartına terettüp eden mesâilden bazıları da şunlardır: Mescid, köprü, mektep, çeşme, yol gibi menâfi’-i âmmeye ait olan mebânî inşasına ve hayır işlerine de zekât malı sarfedilmez. Ölü kefinlenmez, borç takas edilmez. Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile İslâm dini kendi câmiası içinde aç bir müslüman bulunmasını istemediği için zekâtı munhasıran fukaranın tehvîn-i maîşetine, geçinmesine tahsis etmiştir. Bilâhare fukaha, zekâtın bu hayır işlere ve menâfi’-i umûmiyyeye sarfedilebilmesi için şöyle bir çare bulmuşlardır: Zekât malı bir fakire temlik edilip verilir. O da kabul edip aldıktan sonra o hayır işe sarfedilmesini emir ve ait olduğu hayır müessesesine hibe eder. Sâhib-i zekât zekât sevabına, fakir de kurb ve ibadet sevabına nâil olur (*Dürrü’l-muhtâr*, II, 85, 86).

Yine bu temlik şartıyla alâkadar olan bir meselede zekât niyetiyle köle âzat edilemeyecektir ki yakında bunu izah etmiştik. Sonra usulün fûrûa, fûrûun da usule, yine böyle zevcenin zevcine, zevcin zevcesine zekâtları câiz olmadığını da yukarıda tafsil etmiştik.

ZEKÂTTA ADEM-i GINÂ ŞARTI. Zekâtın ganîye verilmemesi de en mühim bir şarttır. Maksud-ı teessüsü, fukarâ-i müslimîni terfihten ibaret olduğu için, zengine zekât verilmesi bu terfih ve teâvün gayesine tamamen muhaliftir. Hatta bu şart, sadaka-i mefrûza olan zekâta da münhasır değildir. Belki bu menfi şart umumiyetle öşürler, kefâretler, nezirler ve sadaka-i fitır gibi öbür farz, vâcib bütün sadakalara da şâmilidir. Çünkü الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ

“Sadakalar, fukarâ-i müslimîne mahsus ve münhasırdır”³⁸³ kavlı-i şerifindeki sadakalarla murat, nâfile sadakadan mâada bütün sadakalardır. Resûl-i Ekrem’in, لا تحل الصدقة لغني “Zengine sadaka helâl değildir”³⁸⁴ kavlinde nehyolunan sadaka da nâfileden mâadası bütün vâcip sadakalardır.

Bir de zekât, maldaki mânevî kiri izâle için teşrîf buyurulmuştur. Bunun için zekât, lede’l-hâce zâhirî kiri gideren su ve sabun mesabesinde. Bu ihtiyaç ise fakir için müte-hakkıktır, ganî için değil.

SADAKA-İ TATAVVUA GELİNCE: Mükellefin arzu ve ihtiyarına tâbi olan nâfile sadakanın ganîye verilmesi de câizdir. Çünkü bu ihtiyarî sadaka hibe makamına kâimdir. Zengine hibe sahih olduğu gibi nâfile sadaka verilmesi de sahih addedilmiştir.

Zengin bir babanın küçük sindeki çocuğuna da farz olan sadaka câiz değildir. Çünkü veled-i sagîrin malı olmasa bile nafakası üzerine vâcip olan babasının zengin olması cihetiyle o da zengin addolunur. Fakat zengin bir babanın sinn-i rüşde ermiş, babası üzerinden infak hakkı sâkıt olmuş yetişkin çocuğuna, fakir olursa sadaka câizdir. Çünkü bu vasıftaki veled-i kebîrin babasına karşı vaziyeti, bir şahs-ı ecnebînin vaziyetinden başka bir şey değildir.

Zengin bir kimsenin fakir olan karısına sadaka verilmesi hususunda ihtilâf edilmiştir. İmâm-ı Âzam ile İmâm Muhammed ve bir rivayete göre İmâm Ebû Yûsuf zevci ganî olan fakir kadına sadakayı tecviz etmişlerdir. İmâm Ebû Yûsuf’tan gelen diğer bir rivayete göre kadın, zevci tarafından nafaka verilmesi mahkûm ve nafakası hükmen müemmen bir vaziyette ise bu kadına da sadaka câiz değildir. Çünkü nafakası zevci üzere hükmen sabit bir borç olmuştur. Veled-i sagîr, babasının serveti ile ganî addolunduğu gibi bu da zevcinin gınâsı sebebiyle ganî sayılır. İmâm Ebû Yûsuf’un kadının nafaka ile hükmedilmiş olmasını şart kılması, nafakanın, hâkimin hükmü lâhik olmaksızın borç olmamasından dolayıdır. Zâhirü’r-rivâye olan birinci kavle gelince, bunun vechi de fakir bir kadının zevci üzerindeki hakkı, ancak nafaka miktarıdır. Bu ise kendisini iğnâ edecek kemiyette değildir.

Oğlu zengin olan fakir bir babaya sadaka câizdir. Hatta nafakası oğlu üzerine vâcip olsa bile. Çünkü fakir babaya mukadder olan nafaka kendisini iğnâ edecek kemiyette değildir, bununla ganî addolunmaz.

Sadaka-i vakıf da bu arada şâyân-ı tedkiktir. Bir zengin vakıf paradan alabilmesi, vâkıfın esnâ-i vakıfta tesmiye ve tahsis etmiş bulunmasına mütevakkıftır. Kerhî, *Muhtasar*’ında bu suretle zikretmiştir. Vâkıf tarafından kendisi için vakıf ve tahsis edilmeyen bir sadakayı her ne suretle olursa olsun alması câiz değildir. Esasen verilmesi de gayri câizdir. Çünkü mâl-i vakıf da bir sadaka-i vâcibedir.

383 et-Tevbe, 9/60.

384 {D1637 Ebû Dâvûd, Zekât, 25.}

TEMBİH. Buraya kadar bildirdiğimiz fikhî meselelerde hükümleri: “Sadaka câiz değildir” diye mutlak olarak zikrettik. Vâcip bir sadakayı ganînin alması mı câiz değildir, haramdır yoksa hurmet, verene de şâmil midir? Bu hurmet alan ganî gibi verene de şâmidir. Yalnız ganîye sadaka veren kimsenin sadakasının hılli bilmeyerek ve ganî, fakir zannedilerek verilmiş olması haline münhasırdır. Bu halde vâcip eda edilmiş, zekât kabul olunmuş addedilir. Yukarıda tercüme ettiğimiz hadisin izahı da mütalaa olunsun.

Zevcin fakir olan zevcesine zekâtını vermesi bi'l-icmâ câiz değildir. Bunun aksi ki zengin zevcenin fakir zevcine zekâtını vermesinde eimme-i Hanefiyye'nin ihtilâfı vardır, bu ihtilâfı biraz evvel bildirmiştik. Sadaka-i tatavvuun cevazını ve bunda iki türlü ecr ü sevâb olduğunu mükerreren bildirmiştik: Ecr-i sadaka, ecr-i sıla.

Hatta kişinin nefsinin sarfı da bir cihetle sadakadır. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, نفقة الرجل إلى نفسه صدقة وعلى عياله صدقة وكل معروف صدقة “*Kişinin kazancıyla kendisini iâşesi sadakadır, iyâlini infakı sadakadır, her emr-i hayra muâveneti de sadakadır*”³⁸⁵ buyurmuştur. Hatta bir aile reisinin nefsî vazifesi, aile vazifesine, haremının ve çocuklarının vazifesine mütekaddim bulunduğunu, o babda şerefvârit olan ehâdîs-i şerife ile izah etmiştik. Vezâif-i sâirenin nefsî vazifenin ifasına mütevakkıf olduğu için bu takdimde hodgamlık şaibesi de yoktur.

Kişinin anası, babası, evlâtları haricinde kız ve oğlan kardeşlerine, uzak ve yakın akrabasına zekât vermesi câizdir. Çünkü bu akraba arasında menâfi'-i emlâk münkatı'dır. Bu sebeple bu akrabadan bazısının öbürleri hakkında şehâdeti kabul edilmiştir.

Ne fakrı ne de gınâsı mâlûm olan bir kimseye sadaka verilirse hükmü nedir?

Bu sualin cevabı üç cihete ayrılır: **1)** Böyle fakr u gınâsı mâlûm olmayan kimseye verilen sadakanın, hatası anlaşılincaya kadar cevazı, **2)** Sevabı anlaşılincaya kadar fesadı, **3)** Beyne'l-eimme vifak ve hilâfı câri olan mesâildir.

Birinci cihet ki, hata zâil oluncaya kadar sadakanın cevazı keyfiyetini şöyle temsil ederiz: Bir kimse malının zekâtını bir adama verse ve zekât verirken hatırına o kimsenin fakr u gınâsına dair bir şüphe ve tereddüt gelmese bu zekât câizdir, mahalline sarfolunmadığı tebeyyün edene kadar sahihtir. Böyle bir hata edildiği ve zekâtın zengin bir kimseye verildiği anlaşılırsa, zekât câiz ve sahih olmaz, iadesi vâcip olur. İbtidâ zengine verdiği malı da istirdâd etmeye kalkışmaz, o da nâfile bir sadaka olur.

Bu meselenin usulen ta'îlî şöyledir: Zekât veren bu kimse bir niyet-i sahîha ile zâhir-i hâle göre zekâtını mahalline sarfetmişti. Bu zâhir-i hâl ancak yakîn ile zâil ve bâtil olabilir. Hata, yakînen taayyün etmedikçe zâhir-i hâle göre cevaz hükmü devam eder. Hata zâhir olunca cevaz, butlâna inkılâp eder. Bu sebeple zekâtı, selâmet-i fikir ve niyetle verdikten sonra, “Ya bu zekât verdiğim kimse zengin ise?” diye gönlünde yeni şüpheler, vesveseler belirmeye başlarsa, ve fakat zekât alan kimsenin gınâsı hakkında bir şey zâhir

olmazsa, zekât verdiği sıradaki zâhir-i hâl, böyle şüphe ve tereddütle zâil olamayacağından zekâtı iade lâzım gelmez.

İkinci cihet ki, verilen zekâtın sıhhat ve isabeti anlaşılincaya kadar fesadını şöyle temsil ederiz: Birisi zekât verirken verdiği kimsenin fakrından şüphe eder ve tahkik etmeden gönlündeki bu çürüklükle beraber zekât verirse, bu zekât fesat üzere verilmiştir. Bu hâl-i fesad, zekât alan kimsenin fakrı veya gınâsı yakinen veya zann-ı gâlib ile tebeyyün edinceye kadar devam eder. Fakr ü ihtiyâcı anlaşılırsa, zekât câiz ve sahih olur. Aksi anlaşılırsa, zekâtın iadesi vâcib olur.

Üçüncü cihet ki, beyne'l-eimme ya vifak veya hilâf vâki olan mesâildir ve şunlardır:

- 1) Bir kimse zekât verirken vereceği kimsenin hususi hal ü maişeti hakkında şüphelenerek malî vaziyetini tetkik ve taharrî edip sadaka ve zekâta masraf ve mahal olduğu mâlûm olarak verirse, bu zekât bi'l-icmâ câiz ve sahihtir ve zekât vermenin en güzel şekli budur. Zekât verdiği kimsenin fakr ü ihtiyâcı hakkında kanâat-i kâmile edinerek verilmesidir.
- 2) Zekât vereceği kimsenin malî vaziyetini taharrî ve tetkik etmeyip de yalnız zekât vereceği kimseden hayat ve maişetini sorarak edindiği bir kanaat üzerine yahut fukara arasında yaşamasına, fakirane giyinip fakirane bir maişet yolu takip etmesine bakarak verir ve hakikaten zekâta ehil olduğu bilâhare zâhir olursa, bu zekât da yerini bulmuştur, câizdir ve bi'l-icmâ sahihtir. Bu da şuur ile zekât vermenin ikinci bir şeklidir.

Beyne'l-eimme ihtilâf edilen cihet de şudur: Zekâta ehil olmayan birisine meselâ zengine ya Hâşimî'ye yahut kâfire veya usul ü furûdan birisine zekât verilir sanarak verirse, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre zekât sâkıt olur, iade lâzım gelmez. İmam Ebû Yûsuf'a göre câiz değildir, iade lâzımdır. İmam Şâfiî de bu ictihadı iltizam etmiştir. Muhammed b. Şücâ'ın³⁸⁶ İmam Ebû Hanîfe'den bir rivayetine göre vâlide, veled, zevceye

386 Muhammed b. Şücâ', Ebû Abdullah es-Selcî'dir. Zamanında Irak'ta mezheb-i Hanefî'yi temsil eden fukahadandır. Bedreddin el-Aynî İbn Şücâ'a Selcî denilmesi kar sattığından dolayı değildir. Belki Selc İbn Amr b. Mâlik evlâdından olmasından dolayıdır, diyor. İbn Şücâ', İmam Hasan b. Ziyâd ve Hasan b. Ebû Mâlik'ten fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Yahyâ b. Âdem'den, İsmâil b. Uleyye'den, Vekî'den, Ebû Üsâme'den, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den rivayeti vardır. Kendisinden de Ya'kûb b. Şeybe ve bunun hafîdi Muhammed b. Ahmed b. Ya'kûb rivayet etmişlerdir. Fıkıhta, hadiste en büyük bir ilmî pâyeyi haiz bulunan sâhib-i terceme, son derecede âbid ve müttaki idi. *Siyerü'n-nübelâ*'da, "İbn Şücâ' buhûr-ı ilim-dendir, taabbüd, teheccüd, tilâvet sahibi idi" deniliyor. Ali el-Kârî de *et-Tabakât*'ında, "İbn Şücâ' fıkıhta, hadiste, kırâat-i Kur'ân'da, vera' ü ibâdetle Irak'ın en büyük bir fakihi idi" diyor. Fıkıh ve hadise dair pek çok âsâr yazmıştır: كتاب المناسك، كتاب الرد على المشبهة، كتاب المضاربة، كتاب النوادر، كتاب تصحيح الآثار، cümle-i müellefâtındandır.

Hâkim'in beyanına göre, Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ el-Kummî (قمي بالضم والتشديد إلى قم بلد بين ساوة) altmış küsur cüzden ibaret olan *Kitâbü'l-Menâsik*'i babasından, o da sâhib-i eserden rivayet etmiştir. *Tashîhu'l-âsâr* da muazzam bir esermiş.

Ebû Abdullah Hâfiz el-Herevî ki sâhib-i tercemenin dostu idi. "Selcî'den hicretin 181. senesi Ramazânında doğduğunu kendi lisanından işittim" demiştir. Selcî'nin târîh-i tevellüdünü bu kadar katiyyetle bildiren Herevî, târîh-i vefâtını da kemâl-i vuzûh ile şöyle bildirmiştir: Selcî, 266 senesi Zilhiccesinin yirmi altıncı günü ikindi namazı kılarken secde de rahmet-i rahmâna kavuşmuştur. İbnü'l-Esîr de *el-Kâmil*'inde bu tarihi bildiriyor.

zekât verilir zannederek hatâen verilen zekâtın İmam Ebû Yûsuf gibi sâhib-i mezheb de iâdesi ile hükmetmiştir.

Mühim bir mesele de bir fakire nisab miktarı sadaka verilmesidir. Sâdât-ı Hanefiyyemiz bu derece çok miktarda bir kimseye sadaka verilmesini mekruh addetmişlerdir. Yalnız Ebû Yûsuf hazretleri muhalefet edip nisab miktarında beis yoktur. Fakat nisabdan fazla miktarda olursa bunda kerahet vardır, demiştir. *Zahîriyye* gibi bazı kitaplarda naklo-lunduğuna göre Hişâm, Ebû Yûsuf'a,

— “199 dirhem gümüşü olan kimseye 2 dirhem sadaka verilse, bu sadakayı alması câiz midir?” diye sormuş. İmam hazretleri de,

— “1 dirhemini alır, 1 dirhemini reddeder” diye cevap vermiştir. İbn Âbidîn merhum zâhir-i hâle nazaran bu nisabın nâmî veya gayri nâmî olması arasında bir fark görmüyor. Binaenaleyh nisab derecesinde gayri nâmî bir malın zekât olarak verilmesinde de kerahet vardır demek oluyor. Nukud ve hayvanat arasında bir fark bulmuyor. Hatta 200 dirhem kıymetine bâliğ olmayan beş deve, zekât olarak bir fakire verilse, bunda da kerahet vardır, diyor.

Yalnız bu kâide-i fıkhîyenin iki müstesnası vardır: Verilen fakirin borçlu olması, kesret-i iyâl sahibi bulunması, binaenaleyh borçlu olan bir fakire borcunu ödedikten sonra geri kalan mal nisab derecesinde olmadıkça da kerahet bulunmuyor. Kesîrû'l-âile bir kimse de aldığı sadakayı ailesi efradı arasında taksim ettiğinde her biri nisabtan dîn miktarda olmak üzere aile reisine çok miktarda zekât vermek mubahtır (*Dürri'l-muhtâr*, II, 93).

Müzekkînin bulunduğu beldeden diğer bir beldeye zekât naklinde de kerahet vardır. Sebebi de hakk-ı civâra riayet gibi ulvî bir gayeyi de ihtiva eden zekâta, müzekkînin kendi beldesi halkı öbürlerinden daha ziyade lâıyk iken buna riayet edilmemesi terk-i evlâ olduğundan zekât naklinde kerahet vardır, denilmiştir. Şu kadar ki bu kerahet kerâhat-i tenzîhiyyedir ve masrîf-i zekât, mutlak fukara olduğu için nakli câizdir de. Zekâtın malın

Ebü'l-Hısn Ali b. Sâlih de ceddinden sâhib-i tercemenin şu vasiyetini işittiğini rivayet etmiştir: Selcî, “Ben öldüğümde beni bu evime defnediniz. Çünkü bu evimde benim pek çok ibadet hatıralarım vardır. Evimde hiçbir kiremit ve taş parçası yoktur ki ben onun üstünde Kur'an hatim etmemiş olayım” demiştir (*Kavâidü'l-behiyye*, s. 171).

Buraya kadar ilmî, zühdi hayatını kemâl-i vuzûhla bildirdiğimiz bu büyük Hanevî imamı hakkında bazı tabakat kitaplarında, “Mezheb-i i'tizâle meyyâl idi” diye fikirlerde bir şüphe uyandırmak istemişlerdir. Bu kadarla kalsalardı yine hafiftir, diyebilirdik. Fakat İbnü'l-Cevzî, İbn Adî'den, “Selcî, teşbih hakkında hadis vazeder ve bunu ehl-i hadîse nisbet ederdi” suretinde bir isnad ve iftira da nakletmiştir. Görülüyor ya? Muzaaf bir isnad: Hadis vâzı'lığı, müşebbihe gayreti. Mezhep taassubu ile ortaya atılan ne ağır isnad! Çoktan beri bir vesile ile nâm-ı bülendini yazmak istediğimiz bu Hanevî imamını burada kâriлерimize bildirmiş oluyoruz. Bu ağır isnadın reddine gelince, onu Allâme Aynî *Hidâye* şerhi *Nihâye*'de şu müskit cevap ile reddetmiştir: Teşbihe dair hadis vazetti dediğimiz bu büyük imamin Müşebbihe'yi redde dair muazzam bir eseri vardır. İnsaf!

bulunduğu, sadaka-i fıtrda da kişinin ikamet ettiği beldeye itibar edilir ve buradan nakletmek mekruhtur.

Zekâtın kerahetsiz nakledilen şekli de vardır. Müzekkînin muhtaç akrabasına nakletmesidir ve bu nakil efdaldır. Hatta Ebû Hafs el-Kebîr³⁸⁷ Ebû Hüreyre'den merfûan rivayet edilen bir hadîs-i şerife istinat ederek muhtaç akrabası varken, başkasına zekât veren kimsenin zekâtı kabul olunmaz demiştir. İbn Âbidîn'in *Dürri'l-muhtâr* hâşiyesinde naklettiği bu Ebû Hüreyre hadisi meâlen şöyledir: *“Ey Muhammed ümmeti! Beni hak peygamber olarak ba's eden Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki kendisinin muhtâc-ı muâvenet akrabası varken onu bırakıp da başkasına zekât veren kimsenin Allah sadaka zekâtını kabul etmez. Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yine yemin ederim ki Cenâb-ı Hak onun sadaka ve zekâtına sevap ve mükâfat ihsan buyurmaz.”*³⁸⁸ Bu hadîs-i şerifteki “kabul etmez” kavli ile maksut, “Sevap ve fazileti olmaz” demektir. Yoksa akrabaya tercihen ecnebî bir fakire verilen zekât ile şüphesiz farz sâkıt olur. Çünkü zekâttan matlup olan gaye fakir bir müs-

387 Ebû Hafs el-Kebîr, Ahmed b. Hafs el-Buhârî'dir. İlm-i fikhî doğrudan İmam Muhammed b. Hasan'dan öğrenmiştir. Kebir ve büyük unvanıyla tavsif olunması oğluna nisbetledir. Ali el-Kârî'nin beyanına göre, sâhib-i tercemenin oğlu Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed'in de Ebû Hafs es-Sagîr namıyla iştihar etmiş olmasındandır. Ebû Hafs es-Sagîr da babasından ahz-i ilim etmiştir. Zamanlarında Buhara'da riyâset-i Hanefiyye bu baba, oğulda karar kılmıştır. Ebû Hafs el-Kebîr'in bir kısım fikhî ihtiyaratı vardır ki bu meselelerde müşârûn ileyh hazretleri ashâb-ı Ebû Hanîfe'nin cumhuru muhalefet etmiştir. Bu meselelerden birisi, imama iktidâ için imamın imâmete niyet etmesi şartıdır ki Serûcî'nin *Gâye'de "Mühâzat"* bahsinde nakline göre büyük Ebû Hafs'ın bu ictihadı Kerhî'nin, Sevrî'nin, İshak'ın, bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in de ihtiyar ettikleri bir meseledir.

Bu baba oğul, müellifimiz Muhammed b. İsmâil el-Buhârî hazretleriyle muasırdır. Hatta bazı tabakat kitaplarında bazı fikhî ihtilâflar da kaydedilmektedir. Her iki müctehid için ihtilâf-ı nazar, ilmin zaruri icaplarından olmak üzere şâyân-ı ihtirâm olmakla beraber bunlar arasında bir ridâ meselesi nakledilmektedir ve cidden müsteb'addır. Güya İmam Buhârî, Ebû Hafs el-Kebîr zamanında Buhara'ya avdet etmiş, ilim ile iftâ ile meşgul olmağa başlamış. Ebû Hafs, İmam Buhârî'yi, “Sen fikhî bilmezsin” diye iftâdan menetmiş. Fakat İmam Buhârî bu mene aldırılmamakla bu defa Ebû Hafs bir mahfil-i ilmîde Buhârî'den, “Bir koyunun yahut bir ineğin sütünü emen iki çocuk arasında hurmet-i ridâ sabit olur mu?” diye bir mesele sormuş. Buhârî, “Evet, hurmet sabit olur” diye cevap vermekle Buhara ulemâsının ta'nına uğrayarak memleketini terke icbar edilmiş. Her nasılsa *İnâye* gibi bazı Hanefî kitaplarında mevki alan bu hikâyeyi Ali el-Kârî naklettikten sonra, İmam Buhârî gibi dikkat-i fehme, vüs'at-i nazara mâlik olan bir imamdan böyle bir cevabın sudûru müsteb'ad olmakla beraber vukuu sahîh olsa bile muktezâ-i beşeriyet insan bazı kere en basit bir meselede bile hata edebilir, diyor. Sonra Ebû Hafs'ın bililtizam sormuş olduğunu ve lüzumsuz iftâdan menettiğini kabul etmek de güçtür. İlk hatıra gelen şey İmam Buhârî'nin, yakında bir numunesi geçtiği üzere, *Sahîh*'inin birkaç yerinde İmam Ebû Hanîfe ile ashabına “bazı nâs der ki” diye ta'rîzde bulunması, bir kısım Hanefî fukahasını kızdırmış ve bunların teşebbüsleriyle İmam Buhârî memleketini terke icbar edilmiş olmalarıdır. Bunu Ebû Abdullah ez-Zehabî'nin *أعلام النبلاء* sında Zührlî'nin Buhara Emîri Hâlid'e müracaatı üzerine İmam Buhârî'nin Buhara civarında bazı tekkelere çıkarıldığı ve bunun tebliğine de Ebû Hafs es-Sagîr memur edildiğini hikâye etmesi de yukarıdaki fikrimizi teyit eder mahiyettir. Büyük, küçük bu, Hafslar'dan bütün Mâverâünnehir eimmesi ahz-ı ilim etmişlerdir. Küçük Ebû Hafs, Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'den, Humeydî'den, Yahyâ b. Maîn'den hadis ahzetmiştir. Bir müddet de İmam Buhârî'ye hadis talebinde refakat etmiştir. *كتاب الأهواء والإختلاف* namındaki eserleri yazmıştır ve 264 tarihinde vefat etmiştir (*Fevâidü'l-behiyye*, s. 18, 19).

388 {İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, II, 353; Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 346, no: 8828.}

lûmanın ihtiyacını izâledir ve bu muhakkaktır. Fakat karîbe verilen sadaka, sıla ve sadakayı cami bulunduğundan ecnebiye verilen sadaka bunun kadar fazileti haiz olamaz.

Kuhistânî de akraba arasında şöyle bir tertip bildirmiştir: Zekât verilmesi efdal olan birinci derecede müzekkînin kardeşleri, sonra kardeşinin çocukları, sonra amcaları ve halaları ki babasının erkek ve kız kardeşleridir, sonra dayıları ve teyzeleri ki anasının erkek ve kız kardeşleridir. Sonra da asabeden olmayan ve mirasta hiçbir sehmi haiz bulunmayan zevi'l-erhâm gelir ki bunlar da müzekkînin uzak muhitidir. Bunlardan sonra da komşular ve daha sonra memleketi sekenesi hemşehriler gelir (*İbn Âbidîn*). Zamanımızın felsefî ahlâkiyyûnu da içtimaî teâvünün bu tertip dairesinde ifa edilmesini müdafaa ediyorlar.

Zekât naklinde kerahet olmayan bir cihet de müzekkînin kendi bulunduğu beldenin fukarasından daha ziyade muhtaç yahut daha ziyade sâhib-i takvâ kimse bulunması ya da naklin menâfî-i müslimîne daha uygun olması halleridir. Bu suretle zekât naklinde de kerahet görülmemiştir.

Kerahet olmayan bir cihet de dârülharpten dârüislâma nakledilmesidir. *el-Bahrü'r-râik*'te, "Dârüislâmda ikamet eden fukarâ-i müslimîn zekâta, dârülharpte bulunanlardan daha ziyade lâyıktır ve dârüislâm fukarasına nakledip vermek efdaldır" denilmiştir. *Mecmau'l-enhür*'de de dârülharpte masârif-i zekâtta kimse bulunsa bile ona verilmeyip dârüislâmdaki fukaraya verilmek üzere nakledilmesi efdaldır deniliyor ki bu da İslâm câmiasının iktisadî hayatının yükselmesine de hizmet edeceğinden çok mühimdir. İbn Âbidîn sâhib-i *Bahr*'in yukarıdaki fetvasına, "Yalnız müslüman esirler bulunursa zillet-i esâretten yakalarının kurtarılmasına yardım olduğu takdirde bunlar zekâta dârüislâmdaki fakirlerden daha ziyade lâyıktırlar" suretinde bir kayıt ilâve ediyor ki hakikaten dikkate şayandır.

Tâlib-i ilme nakletmekte de kerahet yoktur. Esas itibariyle mi'racda, âlim bir fakire sadaka ve zekât vermek, cahil fakire vermekten efdaldır, deniliyor. Kuhistânî³⁸⁹ de bu fetvayı iltizam ettiğine göre, tâlib-i ilme ve yarının ilmî ihtiyacını karşılamak üzere yetiyecek bir gence zekât parası göndererek yardım etmekte elbetteki daha yüksek bir isabet vardır.

Edâ-i deyn için nakilde de kerahet yoktur. Borcun ne elim bir musibet olduğu herkesin bildiği bir hakikattir. Bir müminin bu musibetten halâsı için zekât naklinde fukaha kerahet görmemiştir (*el-Bahrü'r-râik*).

Zekât-ı muaccelin naklinde de kerahet yoktur. *Hulâsa*'da, havli tamam olmayan mâl-i muaccelin naklinde kerahet olmadığı, hatta bulunduğu belde fukarasından daha muhtaç bir fakir için veya edâ-i deyn için nakletmek gibi bir kayda, bir sebep-i müreccihe de lüzum olmadığı tasrih edilmiştir (*İbn Âbidîn*). Yalnız ta'cîl-i zekât, İmam Mâlik'e göre

389 قوهستانی: يضم أوله والهاء وسكون المهملة وفتح الفوقية إلى قوهستان. ولاية كبيرة متصلة بهرة والعراق وهمذان ونهاوند (لب الباب)

câiz olmadığı için mâl-i muaccelin zekâtının nakli de câiz değildir. İmam Mâlik'e göre havelân-ı havl, zekâtın şerâit-i cevazındandır.

Hanefîler'e ve cumhûr-ı ulemâyâ göre, havelân-ı havl yani malın kamerî sene ile bir sene yıllanmış olması, edâ-i zekâtın şerâit-i cevazından değildir. *Bedâi'*de Hanefîler'in cevaz delili olarak Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas'tan beytûlmâlin malî müzâyakasına mebnî tâcil buyurup iki senelik zekâtını birden istislâf buyurdıkları sevkediliyor.

Ehl-i bid'ata zekât vermek câiz değildir. Fıkıh kitaplarında ehl-i bid'ata misal olarak Kerrâmîler zikrediliyor ki Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm'a nisbet olunan mezhebin müntesipleridir. İbn Kerrâm, -hâşâ- Cenâb-ı Hakk'ın arşta istikrarını kabul ve Cenâb-ı Hakk'a cevher itlak ederdi. Kerrâmiyye, Cenâb-ı Hakk'ı maddiyat derekesine tenzil eden en menfur bir mezheptir. Müşebbihe'nin en çirkini olduğu için ehl-i bid'ata misal irat edilmesi, dalâletleri pek vâzıh olmasından dolayıdır. Kerrâmîler, müşebbihe-i zâttırlar.

Mezheb-i muhtâra göre, müşebbihe-i sıfat da ehl-i bid'attan ma'dûddur. Bunlar da sıfât-ı ilâhiyyeden bazılarının, sıfât-ı beşeriye gibi hâdis olduğunu, Cenâb-ı Hak ile havadisin kıyamını tecviz ederler ki bu da bid'at ve dalâletin ikinci tabakasıdır. *Bezzâziyye* vesair fetvâ kitaplarında müşebbihe-i sıfâtın hali dalâlet cihetiyle Kerrâmiyye'nin halinden daha az fenâdır. Fakat ne olursa olsun Müşebbihe de Kerrâmiyye'ye mülhaktır. Bunlar da Kitap ve Sünnet'le müesses olan usûl-i İslâmiyye'ye ve usûl-i Ehl-i sünnet ü cemaate muhaliftir. Mezheb-i muhtâra göre ne Kerrâmiyye'ye, ne de Müşebbiheciler'e zekât vermek câizdir. Hatta Ebüssuûd Efendi *Eşbah Hâşiyesi*'nde, "Yalnız zekât değil, sadaka-i vâcibenin her nevini de vermek câiz değildir. Rikâzın humusundan verilebilir" demiştir. Zâninin zinadan olan çocuğuna da zekât vermesi câiz değildir (*el-Bahrü'r-râik*).

Zekât verilirken bir de mendup olan cihet vardır. Bu da verilen zekâtın fakiri bir gün iğnâ edecek, bir gün sualden kurtaracak miktarda olmasıdır. İbn Âbidîn'in *Şürûnbülâlî*'den nakline göre, bir gün iğnâ demek, zekât verilen kimsenin zekât verilirken ailesi ve ihtiyacı nazariitibara alınarak verilmesi demektir. Yoksa yalnız bir günlük aile azığını istemekten iğnâ demek değildir. Belki kendisinin ve ailesinin erzak ile beraber bir günlük yağ, tuz gibi, elbise gibi, ev kirası gibi en mübrem medenî ihtiyaçlarını karşılamak matluptur. *Fethu'l-kadîr*'de de bu cihet bu suretle izah edilmiştir.

Zekâtta muteber olan, malın bulunduğu belde fukarasıdır. Yoksa zekât veren kimsenin ikamet ettiği memleket fakirleri değildir. Bu mesele zekât verilirken nazarıdik-kate alınacak mühim mesâilden birisidir. İbn Âbidîn'in İbn Kemal'den nakline göre, kendisi bir beldede, malı diğer bir beldede bulunan kimse zekât verirken malının bulunduğu belde fukarasına verilmesi lâzımdır. *el-Bahrü'r-râik*'te bu babdaki rivayetlerin hepsi bu mahiyette olduğu bildirilmiştir. Meselâ İstanbul'da ikamet eden bir tüccarın birkaç vilâyette ticaret şubeleri olsa, her vilâyetteki malın zekâtı o vilâyet fukarasına verilmesi lâzımdır. Bunların zekâtını sâhib-i malın, ikamet ettiği şehir fukarasına dağıtmasını İbn Âbidîn mekruhtur, diyor. Nakl-i zekât meselesindeki nukûle kıyas ediyor.

Vasiyette de vasiyet eden kimsenin bulunduğu şehir muteberdir. İmam Muhammed'in mezhebi budur. İmam Ebû Yûsuf'a göre vasiyet edilen şehir muteberdir. Meselâ bir müslüman sülûs malını Belh fukarasına vasiyet etse, İmam Ebû Yûsuf'a göre bu belde fukarasına sarfedilmesi efdaldır. Başka memleket fukarasına dağıtılırsa bu da câizdir. İmam Muhammed'e göre câiz değildir. Mûsînin bulunduğu şehir fakirlerine dağıtılması lâzımdır.

Fitrede, eda eden kimsenin bulunduğu mahal muteberdir. *en-Nihâye*'de, *el-İnâye*'de bunun zâhirü'r-rivâye olduğu tasrih edilmiştir. *Minah*'ta bir kimsenin evlâdı, hadem u haşemi ayrı ayrı şehirlerde bulunursa, İmam Ebû Yûsuf'a göre bunlardan her birinin sadaka-i fitırî, bulunduğu belde fukarasına verilir. İmam Muhammed'e göre aile reisinin bulunduğu şehir fukarasına sarfolunur. Fakat fukaha İmam Ebû Yûsuf'un mezhebinde daha ziyade isabet görerek onunla fetva vermişlerdir. *Tatarhâniyye*'de de İmam Muhammed'in kavli kuvvetli olduğu ve onunla fetva verildiği, İmam Ebû Hanîfe'den de sahih olarak bu suretle naklolunduğu bildirilmiştir (*İbn Âbidîn*).

Akraba çocuklarına bayram bahşışı yerine, bir müjdeciye, turfanda bir meyve hediye edene zekât vermek câizdir. Yalnız *Tatarhâniyye*'de turfanda hediye edilen meyve, bir kıymeti haiz olmamakla takyîd edilmiştir. Bir, iki hurma, kiraz tanesi gibi. Bu hediye bir kıymet ifade edecek kemiyette olursa, bedeli kesilmeden kabul edilmek câiz değildir. Kesilen kıymetten fazla olarak verilirse, ziyadeyi zekâtтан saymak câizdir, denilmiştir (*İbn Âbidîn*).

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ لِيُخَنِكَ فَوَافَيْتُهُ فِي يَدِهِ الْمَيْسَمُ يَسْمُ إِبِلَ الصَّدَقَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kuşluk vakti (kardeşim) Abdullah b. Ebû Talha'ya (teberrüken) bir çiğnem istemek için onunla Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelmiştim. Resûlullah'a (bir davar ağılında) mülâki oldum. Elinde hayvan dağladıkları demir vardı. Sadaka develerini damgalıyordu. {B1502 Buhârî, Zekât, 69.}

İ Z A H I

Abdullah b. Ebû Talha, Enes b. Mâlik'in kardeşidir ve sahâbîdir. Nevevî tâbiîdir demişse de fakat şârih Kirmânî ve Birmâvî bunun bir sehiv olduğunu bildiriyorlar.

(تحنيك) **Tahnîk** hurma gibi bir şeyi ağzında çiğneyip çocuğun damağına şehâdet parmağı ile çalmaya denir. Hayra, duaya vesile olmak için küçük çocuklar, tegaddîye başlamak çağında Resûl-i Ekrem'e getirilir, teberrûken hurma çiğnemi yalattırılırdı. Ashâb-ı kirâm aileleri arasında tahnîk, dikkat ve ihtimam ile riayet edilen bir âdet idi.

(ميسم) **Mîsem** hayvan dağladıkları demir alettir. Sadaka hayvanlarının emvâl-i memlûkeden temyizi için Resûl-i Ekrem sadaka develerini key aletiyle damgalardı. Buhârî'nin bu rivayetinde Resûl-i Ekrem'in bu key ameliyesini nerede yaptıkları bildirilmemiştir. Bunun bir koyun ağılında icra edildiğini Buhârî'nin diğer bir rivayetinden öğrenerek bunu tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Bu hadis hayvan üzerinde alâmet-i fârîka olarak key ve dağ tatbikinin mubah olduğuna delâlet eder. Bazı Şâfiî ulemâsı zekât hayvanlarında key müstehaptır, başka hayvanlarda câizdir, demişlerdir. Koyun için müstehap olan, alâmet-i fârîka kulağına vurulmasıdır. Ahmed b. Hanbel ile İbn Mâce'nin rivayetlerinde de böyledir. Davar kulağına vurulan alâmet ki hususi şekilde kesmektir veya dilmektir, lisanımızda "en" tabir olunur.

Şârih Kirmânî ki Buhârî'nin en kadim şârihlerinden Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed el-Bestî'dir. Kâbil'de yaşayan bir Türk âlimidir key ile kat'-ı üzün arasında bir fark görmüyor. Her ikisini alâmet-i fârîka addediyor. Şârih Aynî ise kat'-ı üzünü, müsle nevinden ma'dûddur, diyor. Fakat müsleden ma'dûd olan kat'-ı üzün kulağın tamamını kesmektir veya hayvanı süslemek maksadıyla bir kısmını kesmektir. Hayvanın kuyruğunu kesmek de böyledir. Fıtratın bahşettiği güzelliği beğenmemek demektir, menhîdir. Ahmed b. Hanbel'in, Beyhakî'nin, Nesâî'nin İbn Ömer radiyallahu anhümâdan tahrîc ettikleri bir hadiste, *"لعن الله من مثل بالحيوان"* *Hayvanın diri iken kuyruğunu, kulağını kesen kimseye Allah gazap etsin!*"³⁹⁰ buyurulmuştur.

Fakat hayvan kulağına "en" vurmak böyle değildir. Ya delmek veya biraz dilmekten ibarettir. Kirmânî'nin dediği gibi müsle değildir. Nefsü'l-emirde hayvanın şekil ve uzvundan hiçbir ciheti eksilmiyor. Hayvan üzerinde daha kolay tatbik edilen bir alâmet-i fârîkadır. Öteden beri memleketimiz köylerinde câri olan alâmet-i fârîka budur. Selçûkîler'in Kirman'da hükümran oldukları bir devirde orada yaşayan *Buhârî* şârihi Şemseddin el-Kirmânî tarafından da bu âdetin müdafaa edilmesine göre, Türkler arasında mine'l-kadîm koyun sürülerinin bu suretle damgalandığı anlaşıyor. Şârih Aynî bu damga şeklini bilmiyor, demek oluyor.

Deve ile sığırda müstehap olan key, oyluğunun baş tarafına vurulmasıdır.

VEŞM-İ ÂDEMÎ HARAMDIR. Yani insan vücudunu da alâmet-i fârîka olarak dağlamak haramdır. Bilhassa mecma-i mehâsin olan yüzün dağlanması gerek hayvan gerek insan olsun şiddetle nehyedilmiştir. Taberânî'nin isnâd-ı sahîh ile İbn Abbas radiyallahu

anhümâdan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte ³⁹¹ لعن الله من يشم في الوجه buyurulmuştur. Çünkü bununla, Allah'ın yarattığı şekl-i tabîî tağyir ediliyor. Şîn-i mu'ceme ile “veşm” mahiyetinde addedilmiştir. Veşm “el arkasına, koluna, vücudunun görülen veya görül-meyen bir noktasını iğneleyip müteessir ettikten sonra üzerine çivit dökerek gömgök bir şekil vermek”tir. Lisanımızda döğün ve nal tabir olunur. Araplar arasında şâyi bir âdettir. İsevîler'in Kudüs hacıları da kollarını, ellerini dövdürürler. Âsım Molla, “Dövün, hâlâ yeniçerilerin cümlesinde lâzıme-i mâhiyet olmuştur” diyor ki bilâistisna yeniçerilerin de dövünlendikleri anlaşılıyor.

Ahmed b. Hanbel ile Beyhakî'nin Abdullah . Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûlullah, لعن الله الواشمات والمتوشمات للحسن المغيرات خلق الله *“Güzellik için dövün vuran ve vurduran ve bu suretle Allah'ın yarattığı hüsnü zâtîyi tağyir eden kadın-ları Allah rahmetinden uzaklaştırsın!”*³⁹² buyurup bu müstekreh âdeti şiddetle menetmiştir. Bu hadisin şerhinde Münâvî, “Bu hadîs-i şerif veşmin hurmetine delâlet eder.” Bazı ulemâ veşmi, günâh-ı kebâirden addetmişlerdir. Lâ'n ile vaîd-i şedîd, dövünün büyük günah olduğuna delâlet eder, demişlerdir. Hadiste yalnız kadınların zikredilmesi bu menfur âdetin Arabistan'da bilhassa kadınlar arasında şâyi olmasından dolayıdır. Kadınlar hakkında memnu olunca erkekler arasında memnu olacağını hadis şârihleri muhakkak addetmektedirler.

Bu şiddetli men' ü tahzîrin sebep ve hikmetine لعن الله المغيرات cümlesiyle işaret olunup Allah'ın yarattığı fitrî güzelliği tağyir etmekten ibaret olduğu bildirilmiştir. Dîn-i İslâm, fitrî bir din olmak itibarıyla insanların bütün ahval ve harekâtında tabii olmalarını, ca'îl ve sahte her fiil ve hareketten içtinap etmelerini istiyor; güzellik de bunlardan birisidir. Tab'-ı selim sahibi için kudret-i fâtıranın bahşettiği güzelliğin fevkinde bir güzellik bulmak imkânı var mıdır? Şayet olsaydı, insanları ahsen-i takvîm üzere yarattığını bildiren hâlikımız bizi o şekil ve surette, meselâ dudaklarımızı daha kırmızı yaratırdı. Tabii olmayan güzelliklerin fenâlığına işaret ederek söylenen, المتشمة من العظم *“Bu süs, kıcına dövün vuran kadının gayri tabîî güzelliğinden daha müstekrehtir”* sözü Araplar'dan tab'-ı selim sahibi erbâb-ı zarâfet arasında mesel olmuştur.

Buhârî'nin bu izah etmekte bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinden evvel yine Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadisi daha vardır ki meâli şöyledir: Ureyne kabile-sinden bazı bedevî kimseler Medine'ye gelmişlerdi. Bir müddet sonra medenî hayattan hastalandıklarını, karın ağrısına tutulduklarını söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem bunların sadaka develerinin yanına gitmelerine, sütlerinden, bevillerinden içmelerine müsaade buyurdu. Herifler oraya gittiler. İyileşince de Resûl-i Ekrem'in çobanını öldürüp

391 {Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: “لَعَنَ مَنْ يَشِمُّ فِي الْوَجْهِ:” (MK11926 Taberânî, el-Kebîr, XI, 265.)}

392 {Metindeki “والمتشمة والمتفلاجات” ifadesinden sonra kaynakta “(ve yüzündeki tüyleri yolan ve seyrek görünsün diye dişlerini yontan)” ifadeleri mevcuttur. HM4129 İbn Hanbel, I, 433.}

develeri sürüp götürdüler. Bu fenâ haber Medine'ye erişince Resûlullah bunların arkalarından adam gönderdi. Herifleri yakalayıp Medine'ye getirdiler. Resûl-i Ekrem bunların, "sû-i amellerine göre ceza olarak" ellerinin, ayaklarının kesilmesini emretti. Gözleri de oyulup Harre taşlığına atıldılar, orada ölünceye kadar taş kemirdiler.³⁹³

Bu hadisi Buhârî, *Sahîh*'inin yedi yerinde tahrîc etmiştir. Birisi de budur. Burada zekâtın, sekiz sınıf masârifinden yalnız bu sınıfa verilmesinin cevazını ispat için sevk etmiştir. Resûl-i Ekrem zekât develerinin sütlerinden intifâ bir sınıfa, ebnâ-i sebîl sınıfına münferiden tahsis etmiştir. Bu hadisi Zebîdî merhum "Kitâbü't-Tahâre"de *Tecrîd*'e aldığından burada terketmiştir. Tercümesi de 172 numara ile geçmiştir.

Buhârî bu hadisin sonunda râvilerden Ebû Kılâbe'nin, "Bu nankör urenîler sirkat ettiler, adam öldürdüler, imandan sonra küfre rücû edip irtidad eylediler ve bu suretle Allah ve resulüne harp açtılar"³⁹⁴ dediğini de bir tarîk-i rivâyetinde naklediyor ki bu şedit cezanın, Allah ve resulüne fiilen harbe tasaddî gibi en şenî bir cinayete karşı tayin edildiğine işaret olunuyor.

Filhakika Mâide sûre-i şerîfesinin 33. âyet-i kerîmesinde meâlen, "*Allah ve resulüne karşı muharebe edip ortalıkta fesat ve sûriş çıkarmaya çalışanların cezası ancak birer birer katlolunmak yahut salben idam edilmek yahut elleri ve ayakları çaprazvari kesilmek yahut memleketinden nefyolunmaktır. Bu ceza, bunlar için dünyada tayin edilen bir rüsvâlıktır. Âhirette ise bunlar için daha büyük azap mukadderdir*"³⁹⁵ buyurulmuştur ki taraf-ı Peygamberî'den tatbik buyurulan ceza, bu âyet-i kerîmenin ifade ettiği bu mehâbetli hükümdür.

Bu urenîler hakkında tatbik edilen cezayı işkence mahiyetinde addederek son zamanlarda bazı kimseler sermâye-i intikâd edinmişlerdi. Selefim Ahmed Naim merhum tarafından en muknî ve ilmî cevaplar verilmiştir ki bu eserde 172 numara ile tercüme edilen Enes b. Mâlik hadisinin izahında muharrer olup birkaç sayfa işgal etmektedir. Mütalaasını tavsiye ederiz.

Biz burada yalnız taraf-ı Peygamberî'den tatbik buyurulan bu şiddetli siyasetin zaman ve mekân-ı vukûunu, mücrimlerin vahşi seviyelerini, derece-i cürümlerini, Resûl-i Ekrem'in müstesna rahm ü şefkatini göz önüne alarak muhakeme etmelerini tavsiye ile iktifa edeceğiz.

EVVELÂ. BU siyasetin tatbik-i zamânı İslâmiyet'in zayıf bulunduğu bir devre müsâdiftir. Henüz teşekkül etmiş bulunan İslâm rejiminin dâire-i nüfûzu Medine'ye ve Avâlî denilen Medine mülhakatı köylere münhasır idi. Bu mıntaka-i nüfûz dahilinde de

393 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن ناسا من عرينة اجتووا المدينة فرخص لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم أن يأتوا إبل الصدقة فيشربوا من ألبانها وأبوالها فقتلوا الراعي واستاقوا الذود. فأرسل إليهم رسول الله صلى الله عليه وسلم. فأتي بهم، فقطع أيديهم وأرجلهم، وسمر أعينهم وتركهم بالحرّة يعضون الحجارة. {B1501 Buhârî, Zekât, 68.}

394 فهؤلاء سرقوا وقتلوا وكفروا بعد إيمانهم وحاربوا الله ورسوله (بخاري)

395 إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ . {el-Mâide, 5/33.}

yahudiler, münafıklar fesat çıkarmak, İslâm dinini harâbîye sürüklemek için hassas bir vaziyette vesile arıyorlardı. Ufak bir zaaf hisseder etmez, iktihâmı güç müşkülât çıkardıkları her gün görülüyordu. Resûl-i Ekrem için azîm ve basiretle hareket etmek, her hadiseyi hiç tereddüt göstermeden icap eden unf ü şiddetle bastırmak muktezâ idi.

SÂNIYÂ. Gazve, ahz-ı sâr mubah addediliyordu. Ba'demâ nehb ü garâte, gazve denilen çapulculuğa, her ne şekil ve surette olursa olsun memleketin sükûn ve istirahatini selbetmek isteyenlere karşı şiddetli bir siyaset yolu takip edilmesi zaruri idi.

SÂLİSÂ. Bu nankör Huzâîler'in irtikâp ettikleri fezâhatler hadîs-i şerifte pek ihtisar edilmiştir. Siyer kitaplarında tafsil edilen şekli bir fecaat destanıdır. Son derece ihtisar ederek deriz ki: Hicretin 6. yılında aç, çıplak, hastalıklı ve yedi, sekiz kişilik bir kafilâ halinde Medine'ye gelen bu sefiller, Resûl-i Ekrem tarafından biraz havalansınlar, bol süt içerek kanlanıp canlansınlar diye ve kendilerinin gösterdikleri arzû-yı şedîd üzerine zekât develerinin bulunduğu çöle gönderilmişlerdi. Herifler orada kesb-i sıhhat ve kuvvet edince, Resûl-i Ekrem'in âzatlısı ve develerin çobanı olan Yesâr radiyallahu anhu ellerini ayaklarını kesmek, gözlerine ve dilinin altına dikenler batırmak suretiyle türlü işkenceler içinde öldürdüler. Develeri de önlerine katıp götürdüler. Medine'ye bu haber gelince, Resûl-i Ekrem bunların arkalarından yirmi kişilik bir süvari müfrezesi gönderdi. Bu hainler yakalanıp huzûr-ı risâletpenâhiye getirildi. Resûl-i Ekrem tarafından da irtidad, küfrân-ı ni'met, sirkat, katil, işkence cürümlerinin bu küstah ve hain mürtekiplerinin elleri, ayakları kesilerek Medine haricinde "Harre" denilen taşlık bir mahalle atılmaları emrolundu. İşte Mâide sûresinden naklettiğimiz âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü bu vak'a olmuştur.

Görüyoruz ki taraf-ı Peygamberî'den bu canavarlar hakkında revâ görülen muamele bunların irtikâp ettikleri cürmün nevine göre icrâ-i kısastan ibarettir.

RÂBİÂ. Tarihin şehâdetiyle sabit bir hakikattir ki Resûl-i Ekrem beşeriyetin en şefkatli, en merhametli bir siması idi. Daima ashabına merhamet tâlim ederdi. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde İbn Mes'ûd'dan sahîhan rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem, *رحم* *Yeryüzündekilere sen merhamet et ki göktekiler de sana merhamet etsin*³⁹⁶ buyurmuştur. Buhârî'nin "*Edeb*"inde, Beyhakî'nin *Sünen*'inde İbn Ömer'den *رحموا ترحموا* "*Müminler! Merhamet ediniz ki merhamet olunasınız*"³⁹⁷ buyurduğu rivayet edilmiştir. Hulâsa, gâye-i bi'seti, mekârim-i ahlâkı ikmal ve tâlimden ibaret olduğunu bildiren Resûl-i Ekrem efendimizin bu cânilere karşı şiddetli ceza tayin buyurmasında her şuurlu insan bir sebep, bir hikmet aramak zaruretiyle karşılaşır. Bu da zemin ve zamanın muktezâ-i siyâseti olduğunu bildirmiştik. *كَيْفَ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْقَلَبٌ إِلَى مَنَاسِكٍ فَسَاكِتٍ لِصُدْقِ لِقَائِهِ فَاسْتَسْقَىٰ مِمَّا يُصَدَّقُ بِهِ ۖ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ* "Kim

396 {MK10277 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 149.}

397 {Beyhakî'nin *Sünen*'inde tespit edilemeyen rivayet, *Şuabü'l-îmân* adlı eserinde ve *el-Edebü'l-müfred*'de, "Abdullah b. Amr" tarafından nakledilerek yer almıştır. Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, IX, 389, no: 6844; EM380 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, 138; 16.}

*ki size zulm ü tecavüzde bulunursa, siz de onun size yaptığıının misli ile mukabele ediniz*³⁹⁸
düstûr-ı Kur'ânî'sine tevfi-k-i hareket edilmiştir.

İslâm'ın bu zaaf devri geçip de kuvvet ve şevketini iktisap ettikten sonra müsle denilen bu ağır ceza, cürmü her ne kadar ağır olursa olsun hiçbir mücrime karşı tatbik edilmemiştir, nehyedilmiştir. Bu babda birçok âsâr vardır. Hatta değil insanlara, hayvanlara bile tatbiki nehyedilmiştir. Yüzünü boyamak; saçını, sakalını tıraş etmek suretiyle müsle dahi menhîdir. Bu yasak devri ashap ve edvâr-ı müteâkibede de devam etmiştir.

Hazret-i Sıddîk'ın zamân-ı hilâfetinde böyle bir müsle ve ta'zîb hadisesi duyulmuştu. Ebû Bekir radiyallahu anh derhal menetmiştir. *Târîh-i Fıkıh* namındaki eserimizde bu hadiseyi şöyle yazmış bulunuyoruz: Ebû Bekir hazretlerinin ahd-i hilâfetinde muhacir İbn Ebû Ümeyye Yemâme'de vali bulunuyordu. İki muganniye kadın getirdiler. Bunlardan birisi Hazret-i Peygamber'e şetmetmek suretiyle, öbürü de müslümanları hicvederek teganni cürmüyle müttehem idiler. İbn Ebû Ümeyye bu çengilerin ikisinin de ellerini kestirdi, dişlerini söktürdü. Halife hazretleri bundan haberdar olunca Yemâme valisine şöyle bir mektup yazdı:

“Senin Resûlullah'a sebb ü şetmederek teganni eden bir kadın hakkında tayin ettiğin cezayı işittim, eğer sen böyle çirkin bir muamelede bulunmasaydın o kadını katletmeni emrederdim. Çünkü bu muganniye kadın müslümansa, bu cürmü irtikâp etmekle mürted olmuştur. Yok gayri müslim bir müâhid ise, ahdine gadr ü hıyanet etmiştir. Her iki surette cezası katildir. Sonra müslümanları hicvederek teganni eden bir kadın hakkındaki cezayı da işittim. Bu muganniye de müslüman bir kadınsa, cezası ta'zîrdir. Müsle ve işkence değildir. Eğer zimmiye ise, bundan i'râz etmek için şirkten büyük ne sebep bulunabilir? Binaenaleyh şu mektubum sana vâsıl olduğunda hiçbir mücrim hakkında müsle ve işkence cezası tatbik etme! Zira işkence, mûcib-i nefret ahvaldendir ama kısas böyle değildir.”

TEMBİH. İmam Buhârî'nin “Kitâbü'z-Zekât”ta tahrîc ettiği ehâdîs-i şerifeden müellif Zebîdî'nin *Tecrîd*'e aldığı hadisler 748 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisi ile nihayet buluyor. *Sahîh-i Buhârî*'den *Tecrîd*'e “Zekât” bahsinde altmış iki hadis alınmıştır. Bunlardan yarısı da ya sadaka ve zekâta teşvik ve tergîbe yahut zekâta terettüp eden ecr ü sevaba dairdir. Bu arada sadaka-i tatavvua dair hadîs-i şerifler de rivayet edilmiştir ki bunlara her birinin izahında işaret ettik. Bu cihetle yirmi beş, otuz hadisin izahında “Kitâbü'z-Zekât”ın bütün fikhî hükümlerini toplamaya mecbur olduk. Müellif Zebîdî merhum “Kitâbü'z-Zekât”ın, ahkâm-ı zekâta mehz olan bir hayli hadisini ihtisar maksadıyla ya “Kitâbü'z-Zekât”tan evvel geçmiştir diye, yahut sonra *Tecrîd*'e almış olmak itibarıyla “Kitâbü'z-Zekât”ın bu bir kısım ahkâm hadislerini bırakmış bulunuyordu. Biz bunları izahlarımızda *Sahîh-i Buhârî*'den naklederek fikhî medlûllerini göstermeye ihtimam ettik. Bu cihetle “Kitâbü'z-Zekât” ile bunun kısa bir zeyli olan sadaka-i fitır bu cildi istiâb etmiştir.

Bir de gerek hadiste gerek âsârı Selef'te zekât-ı mefrûzdan da ekseriyetle sadaka ile tabir buyurulmuştur. Bu cihetle sadaka, bir lafz-ı âm oluyor. Hem zekât-ı mefrûza hem de nâfile sadakaya şâmil bulunuyor. Bundan başka Buhârî'nin Hazret-i Câbir'den, Müslim'in de Huzeyfe hazretlerinden rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte *كل معروف صدقة "Hayırdan ma'dûd olan her hasene sadakadır"*³⁹⁹ vârit olduğundan sadaka namının medlûl-i şer'îsi daha ziyade tevessü etmiştir. Gerek mal atıyye ve ihsanından gerek ahlâk-ı haseneden gerekse akvâl ve ef'alden Allah rızası için işlenen her iş, yine böyle söylenen her söz, her ahlâkî hareket mâruftur, birer sadakadır.

Sadaka lafzının -işlenen işte sıdk u samimiyetten ibaret olan- ma'nâ-yı lugavîsi de bu geniş medlûl-i şer'îye tamamıyla müsait bulunduğundan rızâ-i bârî için verilen zekâta, sadaka-i tatavvua sadaka denildiği gibi birçok ehâdîs-i şerifede rıyasız, süm'asız, sıdk u ihlâs ile ifa edilen her hayr ü ibadete de "sadaka" ıtlak edilmiştir. Bu hadislerden *Sahîhayn*'da münferiden veya müctemian rivayet edilen en cemiyetli birkaç hadisi de numune olarak nakl ü tercüme edeceğiz.

1. Buhârî ile Müslim'in Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan müştereken rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem efendimiz, *"Her insanın a'zâ-i bedenindeki mafsalların bahşettiği menâfia karşı şükür mühim bir sadakadır, her günün gündüzünde iki hasım arasında adalet etmek yüksek bir sadakadır. Hayvanına binmek veya metânı yüklemek isteyen kimseye yardım edip hayvanına bindirmek yahut metânı yüklemek de pekâlâ bir sadakadır. Güzel söz de, güzel bir sadakadır. Namaza gitmek (tavaf, ibadet, cenazeyi teşyî', taleb-i ilim gibi her hayır) için sahibinin attığı her adım da büyük bir sadakadır. Yolda gelip geçene ezâ vere(n bir taş parçası)nı izâle dahi mergub bir sadakadır."*⁴⁰⁰

Bu tercümenin not olarak görülen metn-i aslîsindeki (سلامى) **sülâmâ** lugaten "parmak kemiği"ne denir. Lügat ve teşrih kitaplarında gerek elin gerek ayağın her parmağında üçer sülâmâ kemiği vardır. İnce ve uzunca kemiklerdir. Tîbî, "Sülâmâ, parmaklardaki mefâsıla denirse de burada maksut olan mâna, vücûd-ı beşerdeki her âzanın mefâsılıdır. İnsan, bu mafsallar vasıtasıyla kabz ü bast ettikleri için bunların bahşettiği menâfi' ve fevâidden dolayı hâlikına karşı eda ettiği şükür ü mahmedet sadaka addedilmiştir. Hadiste sülâmâ lafzı vârit olup mefâsıl-ı esâbia tahsis edilmesi, parmaklar, kabz ü bast itibariyle vücudun en umde bir uzvu olmasından dolayıdır" diyor. Biz de hadîs-i şerifin bu fıkrasını ve zikr-i cüz, irâde-i kül suretiyle bu şâmil telakkiye göre tercüme ettik. Bir de *تطلع فيه الشمس "kendisinde güneş doğan gün"* tabiri ile mutlak surette "gündüz" matlup olduğundan, bunu da bu suretle tercüme ettik.

399 {B6021 Buhârî, Edeb, 33.}

400 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كل سلامى من الناس عليه صدقة كل يوم تطلع فيه الشمس يعدل بين الإثنين صدقة. ويعين الرجل على دابته فيحمل عليها أو يرفع عليها متاعه صدقة. والكلمة الطيبة صدقة. وكل خطوة يخطوها إلى الصلاة صدقة. ويحيط الأذى عن الطريق صدقة [رواه البخاري و مسلم]

{Metinde "ويحيط الأذى" şeklinde yer alan kelime kaynakta "ويميط الأذى" olarak kayıtlıdır. B2989 Buhârî, Cihâd, 128.}

İnsan ne gafildir? Vücudunun her an mefâsıl ile vuku bulan bütün bu iradî hareketlerinin en büyük mevâhib-i ilâhiyyeden olduğunu hiç farketmez. Belki bunu pek tabii bularak vesîle-i şükrü mahmedet bir nimet-i ilâhiyye olduğundan daima gaflet eder. Yalnız bu mevhibe-i sübhâniyyenin kadr ü kıymeti, küçük bir parmağın ufak bir mafsalı bir ârızaya ve meselâ günlerce bîhuzur eden bir romatizmaya tutulmasıyla anlar.

وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا⁴⁰¹

Ger benim üzere kılım cümle zebân olsa dahi

Edemem şükrün edâ nimetinin binde birin

2. Müslim'in Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem, "*Her tesbih* (ki, 'sübhânellah' diyerek Allah Teâlâ'yı kesretle tenzih ve takdis etmektir), *şüphesiz büyük bir sadakadır. Her tekbir* (ki, 'Allahüekber' diyerek zât-ı bârîyi her zaman azamet ve kibriyâ ile yâdetmektir) *elbette bu da büyük bir sadakadır. Her tahmîd* (ki, 'elhamdülillâh' diyerek mükerreren Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ eylemek) *de muhakkak bir sadakadır. Her tehlîl* (ki, 'lâ ilâhe illallah' diyerek Cenâb-ı Hakk'ı birlemek) *de herhalde yüksek bir sadakadır. Her mâruf ile emir de kıymetli bir sadakadır. Her münkerden nehiy de değerli bir sadakadır. Halîlenizle cinsî mukarenetinizde dahi sevimli bir sadaka vardır*" buyurmuştur. Bazı sahâbe (son sadakadan istiğrâb ederek),

— "Yâ Resûlellah! Hem kazâ-ı şehvet etmek hem de bu fi'l-i mubâha ecr ü sevâb terettüp eylemek nasıl olur?" diye sordular. Resûlullah cevaben,

— "*Bana söyleyiniz bakayım! Birisi haram münasebette bulunsa, ona günah var mıdır? İşte haramda günah olduğu gibi helâlde de sahibi için ecr ü sevâb vardır*"⁴⁰² buyurdu.

3. Yine Müslim'in Âişe radiyallahu anhadan bir rivayetinde, Sıddîka-i müşârün-ileyhâ Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu haber vermiştir: "*Âdemoğullarından her insan, üç yüz altmış mafsıl*"⁴⁰³ üzerine yaratılmıştır. *Her kim bu üç yüz altmış sayısınca Allah'ı tekbir, Allah'a hamdederse, Allah'ı tehlîl, Allah'ı tesbih, Allah'a istiğfar eylerse ve halkın yolundan taş, diken, kemik* (gibi ezâ veren şeyleri) *izâle ederse yahut mâruf ile emredip münkerden nehyeylerse, bu hayr ü ibadeti eda ettiği an, nefsinin cehennemden uzaklaştırmış olarak* (emniyetle) *gezebilir.*"⁴⁰⁴

401 en-Nahl, 16/18.

402 عن أبي ذر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن بكل تسبيحة صدقة. وكل تكبيرة صدقة. وكل تحميدة صدقة. وكل تهليل صدقة. وأمر بالمعروف صدقة. ونهي عن المنكر صدقة. وفي بضع أحدكم صدقة. قالوا يا رسول الله أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجر؟ قال: أرأيتم لو وضعها في حرام، أكان عليه فيه وزر؟ فكذلك إذا وضعها في الحلال كان له أجر. {M2329 Müslim, Zekât, 53.}

403 İnsan bedenindeki ek ve oynak yerlerine mafsâl denir, cem'i mefâsıldır [Kâmus].

404 عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: خلق كل إنسان من بني آدم على ستين وثلاثمائة مفصل، فمن كبر الله وحمد الله وهلل الله وسبح الله واستغفر الله وعزل حجرا عن طريق الناس أو شوكة، أو عظما أو أمر بمعروف، أو نهي عن منكر عدد تلك الستين وثلاثمائة فإنه يمشي يومئذ وقد زحزح نفسه عن النار. {Metindeki "عظما" ifadesi kaynakta "عظما عن طريق الناس", "عدد تلك الستين وثلاثمائة", ifadesi ise "عدد تلك الستين" şeklinde kayıtlıdır. M2330 Müslim, Zekât, 54.}

4. Yine Müslim'in Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu, dediği rivayet edilmiştir: “*Sakın hayrat ve hasenattan hiçbir şeyi küçük görme, işle! Vele ki mümin kardeşine beşûş bir çehre ile mülâki olmak derecesinde hafif olsa bile.*”⁴⁰⁵

5. Buhârî ile Müslim'in Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayetlerine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Hiçbir müslüman yoktur ki bu müslüman, ağaç diker yahut ekin eker de bundan ya bir insan yahut bir kuş ya da bir hayvan yerse, muhakkak bu yenilen şey onun için sadaka olur*”⁴⁰⁶ buyurmuştur.

6. 713 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi de yukarıdaki hadisler mahiyetindedir. O da mütalaa olunsun.

BİR MÜHİMME. Tîbî diyor ki: “Bu sadaka olarak tâdât olunan ibadetlerin ve hayır işlerin sadaka olmaları, malî sadakaya teşbih suretiyledir.” Bazı ulemâ da, “Bunlardan her biri bizâtihî sadakadır” demişlerdir.

* * *

Taberânî'nin Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan isnâd-ı hasenle tahrîc ettiği الزكاة قنطرة, ⁴⁰⁷ hadîs-i şerifini irat ederek “Kitâbü'z-Zekât”a nihayet veriyoruz.

Sa'dî'nin şu beyti de zekât mevzuunda mesel halinde kesb-i iştihâr etmiştir:

زکات مال بذرکن که فضله زررا

چو باغبان ببرد پیشتر دهدانکور

Ey mümin!

Zimmetinde koma bir habbe zekât

Ki odur mâye-i feyz ü berekât

* * *

405 عن أبي ذر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تحقرن من المعروف شيئا ولو أن تلقى أخاك بوجه طليق. {Metindeki “طليق” ifadesi kaynakta “طلق” şeklinde kayıtlıdır. M6690 Müslim, Birr, 144.}

406 عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم يغرس غرسًا أو يزرع زرعًا فيأكل منه إنسان، أو طير أو بهيمة إلا كانت له صدقة [رواه البخاري ومسلم] {B2320 Buhârî, Mûzâraât, 1.}

407 Zekât, İslâm câmiasına girilmek için kurulmuş taş köprüdür. {Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 380, no: 8937.}

Sadaka-i Fıtır Bahsi

زكاة الفطر طهرة للصائم من اللغو والرفث

Devlet ol mâle ki Allah vere
Hayr ile sarf oluna böyle yere

Bu bablar sadaka-i fıtra dair hadîs-i şerifleri muhtevîdir.

749

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى الْعَبْدِ وَالْحُرِّ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثَى وَالصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَأَمَرَ بِهَا أَنْ تُؤَدَّى قَبْلَ خُرُوجِ النَّاسِ إِلَى الصَّلَاةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zekât-ı fıtrı müslümanlardan köleye, hürre, erkeğe, kadına, küçüğe, büyüğe hurmadan 1 sâ‘, yahut arpadan 1 sâ‘ olarak vâcip kıldı ve bu sadakanın, halk bayram namazına çıkmazdan evvel verilmesini emreyledi.” {B1503 Buhârî, Zekât, 70.}

İ Z A H I

SADAKA-i FITRİN MAHİYETİ

Hadis ve fıkıh kitaplarında müelliflerin صدقة فطر = **sadaka-i fıtır** terkiibinin başında bir hayli edebî tahliller, tetkikler serdetmişlerdir. Deniliyor ki: Sadaka-i fıtır terkiibinde

sadakanın fitra izâfeti, “haccetü'l-İslâm” terkibi gibi hükmün şartına izâfeti kabilindendir, mecazdır. Hakikat ise “haccü'l-Beyt” terkindeki gibi hükmün sebebine muzaf olmasıdır.

Hüküm ile murat vücûb-ı sadakadır. Vücûb ile murat da vücûb-ı edâdır. Nefs-i vücûb değildir. Çünkü (fıtr) vücûb-ı edânın şartıdır. Nefs-i vücûbun menâtı ise sebep-i vücûbun vücûdudur ki, “re’s”ten (baş) ibarettir. *el-Bahrü'r-râik*'te de aynen sadakanın fitra izâfeti, “şey”in şartına izâfeti kabilinden mecazdır. Hakikat ise hükmün sebebine izâfetidir. Sebep de “re’s”ten ibarettir, denilmiştir.

Bundan sonra fukaha ve hadis şârihleri tarafından فطر (fıtr) ve tâ ile فطرة (fitra) lafızlarının lugavî ve şer'î medlûlleri izah edilerek, “Fıtr lafzı İslâmî bir kelimedir. Fukaha arasında istimal ve intişar etmiştir. “Sadaka-i fıtr” tabiri de müteaddit hadîs-i şerifte rivayet edilmiştir” deniliyor ki, bunları İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-kadîr*'de birer birer sevketmiştir. Bir kısmını da yakında biz zikredeceğiz.

Şu halde kendisine “sadaka” muzaf olan “fıtr” kelimesini Araplar kable'l-İslâm yevm-i mahsûsun ismi olarak kullanmamışlardır. Çünkü kable'l-İslâm böyle bir yevm-i fıtr mâruf değildi. Fıtrın hassaten yevm-i mahsûsa, ramazan ayını takip eden ilk güne ıtlak edilmesi şer'î bir ıstılahtır. Pek tabiidir ki bu kelimeyi kable'l-İslâm ehl-i lisandan hiçbirisi hiçbir suretle kullanmamıştır, denilmek istenilmiyor. Araplar'ın “fıtr”ı, “savm”ın mukabili olarak zuhûr-ı İslâm'dan evvel kullandıkları muhakkaktır. Bu itibarla da “fıtr” lafzı lugavîdir. Zeylaî'ye tâbi olarak *el-Bahrü'r-râik*'te de bu suretle izah edilmiştir. Şu halde yevm-i mahsûsun ismi olan “fıtr” lafzı, bir lafz-ı şer'îdir. Ramazân-ı şerifi takip eden güne “yevm-i fıtr” ve o güne izâfetle verilen sadakaya da “sadaka-i fıtr” denilmesi İslâm dininin hususi bir ıstılahıdır. Devr-i İslâm'dan evvel savmın mukabili olarak kullanılması cihetiyle de fıtr lafzı lugavîdir.

İbn Âbidîn merhum *Dürrü'l-muhtâr* ve *Kenz* hâşiyelerinde bu kıymetli mâlûmatı verdikten sonra bazı ulemânın *Kâmus* ile ihticâc ederek “fıtr”ın İslâmî bir lafız olduğu iddiasına itiraz ettiklerini haber verip yukarıdaki izahat üzerine böyle bir itirazın vârit olamayacağını bildiriyor. İtiraz şöyle edilmiştir:

Fıtr lafzı lugatta savmın zıddı olarak kullanılmıştır. *Kâmus*'ta sâim, yiyip içtiğinde فطر الصائم denildiği ve mim harfinde de savmın yemekten, içmekten, söylemekten imsak olduğu bildiriliyor. Şu halde sâhib-i *Kâmus* gibi lisan âlimi bir zatın kendi eserinde bu suretle sabit olan bir lafz-ı İslâmî'dir, demek nasıl doğru olabilir? Cevabı da şöyledir: Fıtr kelimesi İslâmî'dir, demekle İslâm'dan evvel bu lafzı Araplar hiç kullanmamıştır, denilmiyor. Araplar'ın savmın mukabili olarak kullandıklarını, bu cihetle lugavî bulunduğunu, İslâmî olması da yevm-i mahsûsun ismi olması itibariyle olduğunu izah ettik.

İbn Âbidîn merhum tâ ile فطرة lafzını da izah ederek diyor ki: Sadaka-i mahsûsa mânasına olan فطرة lafzı lugavî değildir. Bir ıstılah-ı şer'îdir. “Hilkat” mânasına olan فطرة lafzı ise hiç şüphesiz lugavîdir ve Arabiyy-i fasihtir. Kur'ân-ı Kerîm'de,

فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا¹ buyurulmuştur. *Vikāye Şerhi*’nden naklen *Nahr*’da, “Fukahanın vesair ehl-i ilmin kullandıkları fitra lafzı, bir lafz-ı müvelledir. Hatta bazı ehl-i ilim bunu, avamın lahn-ı galatı addetmişlerdir” deniliyor ki bununla *Vikāye* şârihinin maksadı; kendisiyle sadaka mânası kastolunan fitra lafzı gayri lugavîdir, demektir. Çünkü bu mânâ kable’l-İslâm kullanılmamıştır.

Bu münasebetle de İbn Âbidîn, sâhib-i *Kāmus* hakkında Nuh Efendi’nin naklettiği şöyle bir muâhezeyi bildiriyor: *Kāmus*’ta fitra lafzının üç mânaya ıtlak olunduğu bildiriliyor: **1.** Sadaka-i fitırdır ki ramazan orucunun şükrâne-i edâsı olarak fukaraya verilen sadaka-i mahsûsadan ibarettir, **2.** Hilkat ve yaratılış mânasıdır ki ana karnındaki çocuğun tab‘an mecbûl olduğu hilkat-i asliyyedir, **3.** Din ve millet mânasıdır.²

Nuh Efendi’nin itirazı, “Bayram günü verilmesi teşrîf buyurulan sadaka-i fitır, sâhib-i şerîatın lisanından öğrenildiği halde ehl-i lugatın meçhulü bulunan bu sadakayı *Kāmus* sahibi ne hakla ehl-i lugata nisbet ediyor?” suretindedir.

Bundan sonra İbn Âbidîn, Nuh Efendi lisanından şöyle bir tembihte bulunarak, “*Kāmus* sahibi lugatının çok yerinde hakâik-ı şer’iyye ile hakâik-ı lugaviyyeyi birbirine karıştırıyor. Bunların hepsi galattır. Hepsine karşı uyanık bulunmak icap eder” diyor.³ *Kāmus* sahibinin müd, sâ‘, ukıyye ölçülerinde şer‘î ve örfî hesapları yekdiğerine nasıl karıştırdığına 692 numaralı hadisin açıklamasında verdiğimiz ilk “Tembih” başlığı altındaki izahımızda biz de göstermiştik.

Umdetü’l-kârî’de Aynî, sadaka-i fitır lafzına müvelledir, denilmesini beğenmiyor. Nevevî’nin, “Sadaka-i fitır, ne Arabî’dir ne de muarreb bir lafızdır. Belki fukahanın vazettiği ıstılahat cümlesinden müvelled bir lafızdır” dediğine itiraz ederek, “İslâmî bir lafızdır, demek daha doğrudur. Çünkü bu lafız İslâm câmiasında doğmuş ve bu câmia içinde yaşayıp teârûf etmiştir. İbnü’l-Arabî’nin beyanı veçhile bu sadakaya bu isim, sâhib-i şerîat efendimizin lisân-ı mübâreki ile bahşedilmiştir ve hakikaten bazı turuk-ı ehâdiste زكاة الفطر من رمضان suretinde vârit olmuştur” diyor.

Bu mübarek sadaka, sadaka-i fitır, zekât-ı fitr isimlerinden başka zekât-ı ramazan, zekât-ı savm namlarıyla da anılmıştır. İbn Abbas’ın bir hadisinde “sadaka-i savm”, Ebû Hüreyre hadisinde de “sadaka-i ramazan” denilmiştir. İmam Mâlik de “zekât-ı ebdân” dermiş. Bunlar arasında en meşhuru sadaka-i fitırdır.

1 er-Rûm, 30/30.

2 *en-Nihâye*’de كل مولود يولد على فطرة الإسلام “Her doğan çocuk, İslâm seciyesinde doğar” {İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 457.} hadisindeki fitratla ikinci mânâ maksut olduğu bildiriliyor. Yani her mevlûd, kabûl-i dîne öyle müstaid bir tabiatta doğar ki çocuk, bu fitrat-ı asliyyesiyle baş başa bırakılıp müdahale edilmese bu seciyede yaşar, her zaman din kabulüne müsait bulunur demektir, deniliyor. Yine *en-Nihâye*’de عشر من الفطرة “On şey enbiyâ sünenlerinden ma’dûddur” {İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 457.} hadisindeki fitrat da üçüncü mânaya hamledilmiştir.

3 İbn Âbidîn, *Dürri’l-muhtâr Hâşiyesi*, II, 97; *Kenz Hâşiyesi*, II, 270.

Şeriat örfünde sadaka-i fitır, emvâl-i nisabdan sıla ve ihsan olarak Allah rızası için verilen muayyen miktarın ismidir, diye tarif olunur. *Muhîr*'te hibe ile sadaka-i fitır arasındaki farka işaret edilerek hibe tekerrümen sadaka-i fitır ise terahhümen verilir, demişlerdir.

Ramazân orucu ile sadaka-i fitır hicret-i Ahmediyye'nin ikinci yılında vâcib olmuştur. Ramazân-ı şerif şâban ayında, sadaka-i fitır da bazı huffâz-ı hadîsin rivayetlerine göre bayramdan iki gün evvel teşrî' buyurulmuştur.

Şart-ı vücûbu İslâm, hürriyet, gınâdır. Bu üçüncü şart zekât mevzuunun en ehemmiyetli bir şartıdır.

Hikmet-i meşrûiyyeti de muktezâ-i beşerîyyet ramazân orucunda bulunması muhtemel olan günahlardan orucun temizlenmesidir.

SADAKA-İ FITRIN HÜKMÜ

Sadaka-i fitrın hükmünde ulemâ farz, vâcib, sünnet, mendup olmak üzere ihtilâf etmişlerdir. İmam Buhârî *Sahîh*'inde ve bu babında Ebû'l-Âliye'nin, Atâ b. Ebû Rebâh'ın, Muhammed b. Sîrîn'in "Sadaka-i fitır farzdır" dediklerini rivayet ediyor. Buhârî kendisi de sadaka-i fitır babının unvanındaki, باب فرض صدقة الفطر kavli ile sadaka-i fitrın farz olduğu kanaatini izhar ediyor. Şâfiî, Mâlik, Ahmed hazerâtının mezhepleri de böyledir.

Eimme-i Hanefiyye'ye göre sadaka-i fitır vâciptir. Bir kısım fukaha da sünnet olduğunu kabul etmişlerdir. *Zahîre* sahibinin beyanına ve bir rivayete göre, İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir. Bazı ulemâ da sadaka-i fitır, bir fi'l-i hayırdır. Zekâtтан evvel vâcib idi. Sonra bu vücûb nesholundu, demişlerdir. Bunların delil olarak istinat ettikleri haber, Kays b. Sa'd b. Ubâde hadisidir. Nesâî'nin, İbn Mâce'nin rivayetlerine göre, müşârün ileyh Kays hazretleri, "Zekât farz kılınmazdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sadaka-i fitır vermemizi emrederdi. Zekât âyeti nâzil olduktan sonra bize sadaka-i fitır ile ne emretti ne de bizi bu sadakadan nehyetti. Biz ise yine bu sadakayı verirdik" demiştir.⁴

Hâkim'in *Müstedrek*'indeki rivayetine göre, Kays b. Sa'd hazretleri,⁵ "Biz ramazân teşrî' buyurulmazdan evvel âşûrâda oruç tutardık, sadaka-i fitır verirdik. Ramazân teşrî'

4 {N2509 Nesai, Zekât, 35.}

5 Kays b. Sa'd b. Ubâde hazretleri sahâbîdir. Kendisinden on altı hadis rivayet edilip birisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadis ile de Buhârî infirâd etmiştir. İbn Ebû Leylâ'nın, İbn Temîm el-Ceyşânî'nin kendisinden rivayetleri vardır. Enes b. Mâlik hazretleri, "Kays b. Sa'd'ın nezd-i Peygamberî'deki bülend mevkii, sâhibü's-şurtanın (çarhacı), emîrül-ceyşin (ordu başkumandanı) nezdindeki mevkiini andırırdı" diye rivayet etmiştir. Amr b. Dînâr da, "Kays atına bindiğinde ayakları yerde sürünürdü" diye bu İslâm bahadırının heybetli bir vücûda mâlik olduğunu bildirmiştir. Muâviye'nin devr-i hükûmetinde Medine'de vefat etmiştir. Kerem ü sehâsı hakkında pek çok haber nakledilmiştir. Kays'ın babası Sa'd, büyük babası Ubâde, daha büyük babası da sâhib-i terceme gibi hep cûd ü sehâ ile mâruftur. İbn Abdülber, "Araplar arasında Sa'd b. Ubâde derecesinde kendisi ile beraber dört batın ecdadının mütevâliyen it'âm ve in'âm ile iştihar etmiş hiçbir aile görülmemiştir" demiştir. Bu kahraman aile, Hazrec kabilesinin ri'yâsetini taşımış ve bu ri'yâset, atadan oğula intikal edegelmiştir. Kays'ın babası Sa'd bütün gazâlarda ensâr-ı kirâmın alemîdârı idi. Bu âlî vazife Müslim'in rivayetine göre,

buyurulup zekât âyeti nâzil olunca bu sadaka ile ne emir ne de nehyolunduk. Fakat biz yine bu sadakayı verirdik” demiştir.⁶ Hâkim bu hadisi rivayet ettikten sonra, “Bu hadis, Buhârî ile Müslim’in şartlarına göre sahihtir. Fakat Şeyhayn her nasılsa tahrîc etmemiştir” diyor.

Beyhakî, vücûb-ı fitrın neshini iddia edenlerin bu tarîk-i istidlâllerine cevap vererek diyor ki: “Zekât âyetinin şeref-i nüzûlü, sadaka-i fitrın farz olmasının sukutuna delâlet etmez. Çünkü bir farzın nüzûlü, öbür farzın sukutunu mûcip değildir. Bununla beraber sadakâ-i fitrın vücûbunda ehl-i ilmin ittifakı vardır. Yalnız ihtilâf, farz ismini vermektedir.” İbn Münzir daha ileri giderek zekât-ı fitrın farziyetinde de icmâ bulunduğunu nakletmişse de bu da şâyân-ı kabul değildir. Çünkü bu babda eslâf arasında ihtilâf vardır. Mısır’ın en büyük Şâfiî imamı ve hadiste, fıkhıta yüksek bir mevki sahibi olan ابن اللبان (ö. 749) sadaka-i fitrın farziyetine dair cereyan eden bu ihtilâfı izah ederek icmâ iddiasını reddetmiştir. Hatta Ali el-Kârî’nin *Mirkât*’ta nakline göre, daha evvel اصم icmâ iddiasına itibar etmemiştir.

Hanefîler’in istidlâllerine gelince, Bağdat Medresesi’nde yetişen Hanefî fukahası zekât-ı fitr, zekât-ı mal hakkındaki nusûsun mûcibiyle yani mal zekâtı hakkında şerefvârit olan Kitap ve Sünnet’in umumuyla vâcip olmuştur, demişlerdir. Fakat Basra’daki Hanefî ulemâsı bu tarîk-i istidlâlî doğru bulmamışlardır ve “Zekât-ı fitrın vücûbu, zekât-ı emvâlin vücûbundan mukaddemdir” diyerek bu iddialarını Kays b. Sa’d b. Ubâde’nin yukarıda zikr ü izah ettiğimiz hadisi ile ispat ederek vücûb-ı fitra delil olmak üzere izah etmekte bulunduğumuz İbn Ömer hadisi ile Sa’lebe hadisini sevk etmişlerdir.

Fıkh-ı Hanefî’ye dair yazılan kitapların hepsinde vücûb-ı fitra bu iki hadis ile istidlâl edilmiştir. İkinci Sa’lebe hadisi şöyledir: Abdürrezzâk’ın sened-i sahîh ile Sa’lebe b. Suayr radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yevm-i fitrdan (şeker bayramının ilk günü) bir veya iki gün evvel irat ettiği bir hutbesinde, “*Her hür ve*

Bedir’de başlayarak devam etmiştir. Sa’d Akabe Biatı’na da iştirak eden kadîmü’l-İslâm nükabâdandır. Kerem ü sehâsiyla, sadaka ve ihsanıyla beraber kitâbet-i Arabiyye’ye de sibâhatte, atıcılıkta oğlu Kays hazretleri gibi emsalsiz ve münevver bir bahadır idi. Bu kemâlât-ı beşeriyyeyi bir eşi ve örneği gösterilemeyecek derecede haiz olduğundan ashap arasında Sa’d “Kâmil” unvanıyla yâdedilmiştir. Kendisinden birçok hadis rivayet edilmiştir. Râvileri arasında oğulları Kays, Sa’d vardır. Fakat ne yazık ki, Ubâde, Ebû Bekir radiyallahu anha biat etmekten tehallûf ederek Medine’den çıkıp gitmiş ve Şam mülhakatından Havran’da ihtiyâr-ı ikâmet ederek bir daha Medine’ye avdet etmemiştir. Hicretin 16. ve Ebû Ubeyd’e göre 15. yılında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 270, 114).

6 فقد روى النسائي وابن ماجه عن قيس بن سعد رضي الله عنه قال: أمرنا النبي صلى الله عليه وسلم بصدقة الفطر قبل أن تنزل الزكاة. فلما نزلت لم يأمرنا ولم ينهنا ونحن نفعله.

{N2509 Nesâî, Zekât, 35.}

وأخرج الحاكم عن قيس بن سعد أيضا من وجه آخر. قال قيس رضي الله عنه: كنا نصوم عاشوراء ونؤدي صدقة الفطر. فلما نزلت رمضان ونزلت الزكاة لم نؤمر به ولم ننه عنه نحن نفعله. وقال صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه [عمدة القارى: ج 4 ، ص 462]

{NM1491 Hakim, *el-Müstedrek*, II, 578 (1/410). Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde yer alan rivayette oruçla ilgili kısım tespit edilememiştir. Rivayet bu şekliyle Nesâî tarafından nakledilmektedir. N2508 Nesâî, Zekât, 35. Ayrıca bkz: Tahâvî, *Müşkilü’l-âsâr*, VI, 36, no: 2258.}

köleden, her küçük ve büyükten sadaka-i fitır olarak nısf sâ' (520 dirhem) buğday, yahut bir sâ' (1040 dirhem) hurma, yahut 1 sâ' arpa veriniz!" buyurmuştur.⁷

Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in sadaka-i fitrı eda ile emrettiği rivayet ediliyor. Mutlak emir ise vücûb içindir. Hanefîler'in bu nevi emre farz demeyip de vâcib demeleri, farz, lüzumu delîl-i kat'î ile sabit olan emrin ismi olmasından dolayıdır. Halbuki sadaka-i fitrın lüzumu haber-i vâhid ile sabit olmuştur.

Bu hadis ile Abdullah b. Ömer hadisi mezheb-i Hanefî'nin sadaka-i fitır hakkında iki mesnedidir. Yekdiğerinin mütemmimidir. Her ikisi de birer ziyâde-i hükmü ifade etmektedir. Sa'lebe hadisindeki ziyade, buğday sadaka-i fitrının nısf sâ' yani 520 dirhem olmasıdır. Bu fıkra İbn Ömer hadisinde rivayet edilmemiştir. Rivayet tariklerinin kesreti itibariyle İbn Ömer hadisi öbürüsünden daha kuvvetlidir, daha ziyade ehemmiyeti haizdir. *Kütüb-i Sitte* sahipleriyle beraber diğer bütün sıhah u sünen ashabı müteaddit senedlerle rivayet etmişlerdir. İfade ettiği fikhî hükümler, Sa'lebe hadisi ile bir kat daha teeyyüd etmiştir. Sadaka-i fitrın vücûb hükmü, envâi ve mekâdiri tamamıyla tavazzuh eylemiştir. Sa'lebe hadisine münferiden istinat eden hüküm yalnız buğday nisabının nısf sâ' olduğudur. İşte bir de Ali el-Kârî'nin *Mirkât*'ta beyanı veçhile Sa'lebe hadisinin vücûbî ifadesi İbn Ömer hadisinden daha vâzıhtır. Resûl-i Ekrem'in hutbesinde أدوا "veriniz" emrinin vücûba delâletinde hiçbir veçhile şüphe ve tereddüt yoktur. İbn Ömer hadisinde, zayıf olsa bile "farz" kelimesinin medlûl-i lugavîsi ile "takdir" mânasına hamledilerek bir şüphe dermeyan edilmiştir. Gerçi medlûl-i ıstılâhî olan vücûb mânasının yanında bunun hiç hükmü yoktur.

İbn Ömer hadisinin işaret ettiğimiz ilmî ve fikhî ehemmiyetine binaen ihtiva ettiği ahkâmı birer birer bildireceğiz.

FIKHÎ HÜKÜMLER

EVVELÂ. Gerek İbn Ömer hadisinden gerek Sa'lebe hadisinden istifade edilen hüküm, sadaka-i fitrın vücûbu hükmüdür. İbn Abdülber diyor ki: İbn Ömer hadisindeki "farz"ın iki cihete ihtimali vardır: **1)** Farzın icap mânasına olmasıdır ki en ziyade zâhir olan bu mânadır ve farzın medlûl-i ıstılâhîsidir. Binaenaleyh İbn Ömer hadisindeki "faraza Resûlullah" cümlesinin mânası, "Resûlullah sadaka-i fitrı vâcib kıldı" demek olur. **2)** Farzın takdir mânasına hamledilmesidir. Bu surette hadisteki cümlenin mânası, "Resûlullah mikdâr-ı vâcibi takdir ve tayin buyurdu" demek olur. Farzın takdir mânasına

7 عن ثعلبة بن صعيبر العذري رضي الله عنه أنه قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقال في خطبته: أدوا من كل حر وعبد، صغير وكبير نصف صاع من بر أو صاعا من تمر أو صاعا من شعير. هكذا رواه الكاساني في البدائع.

{Kâsânî, *Bedâi'*, II, 18. Kaynakta ravi ismi Abdullah b. Sa'lebe olarak kayıtlıdır ve şu lafızla nakledilmektedir: "أدوا صاعا من بر أو قمح بين اثنين، أو صاعا من تمر، أو صاعا من شعير، على كل أحد صغير أو كبير" MA5785 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, III, 318.}

وفي رواية ابن الأثير في النهاية هكذا: فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم. سلم زكاة الفطر صاعا من بر، أو صاعا من قمح {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet İbnü'l-Esîr tarafından nakledilmektedir: İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 106, 95.}

delâleti lugavîdir. Hâkim tarafından yetimin nafakası takdir ve tayin edildiğinde, فرض القاضي denildiği şâyidir. Bundan sonra yine İbn Abdülber diyor ki: Benim kanaat ve ictihadıma göre farzın vücûb mânasına hamledilmesidir. Çünkü farz lafzının vücûb, medlûl-i şer'îsidir. Farzın bu medlûl-i ıstilahîsinden ayrılması mümkün ve câiz değildir. Bunun bir yolu varsa o da icmâ delilidir. Halbuki hadisteki farzı vâcip mânasından ayıran ve daha açık bir tabirle sadaka-i fitır vâcip değildir suretinde bir icmâ yoktur. Böyle menfi bir ictihad varsa bile bu da şâzdır ya da şâz addedilecek mahiyette zayıftır.

Eimme-i Hanefiyyemiz İbn Ömer hadisindeki farzı, fıkıh-ı Hanefî'de müteâref olan hakikat-i ıstilahîyyeye hamletmişlerdir ki farz ile sünnet arasındaki vücûbdur, farz-ı amelîdir.

İbnü'l-Hümâm, "Hanefîler'in sadaka-i fitrın vücûbuna istidlâl ettikleri bu İbn Ömer hadisi ile eimme-i Şâfiyye de farz olduğuna istidlâl ederler" diyor. İmam Şâfiî'nin sadaka-i fitır farzdır demesi, Hanefîler gibi vâcip ile farz arasında bir fark görmeyip farzı, vâcipten eam bir ıstilah olarak kabul etmesindendir. Binaenaleyh mâna itibariyle Hanefîler'le Şâfiîler arasında sadaka-i fitrın hükmünde ihtilâf yoktur denilebilir. Bu babda Şâfiîler'in iddia ettikleri farz da münkiri ikfâr olunur mahiyette değildir. Eimme-i Hanefiyye'den Tâcüşşerîa'nın⁸ farz ile vâcip arasında bildirdiği fark da vâcibin münkiri küfre nisbet

8 Tâcüşşerîa, Mahmûd b. Ahmed'dir. Babası Ahmed de büyük Sadrüşşerîa unvân-ı fâhîrini haizdir. Küçük Sadrüşşerîa yâdolunan Abdullah b. Mes'ûd da Tâcüşşerîa'nın hafididir. Sâhib-i tercemenin büyük babası da meşhur Cemâleddin Ubeydullah el-Mahbûbî'dir. Tâcüşşerîa, babası büyük Sadrüşşerîa'dan ahz-i ilim etmiştir. Fıkıhtan meşhur *Vikâye* namındaki kitabını yazmıştır. *Vikâye*'yi, *Hidâye*'den intihab ederek hafidi küçük Sadrüşşerîa'nın hıfzetmesi için yazmıştır. *Hidâye*'yi ayrıca şerh de etmiştir. Binaenaleyh Tâcüşşerîa hem *Vikâye*'nin müellifidir hem de *Hidâye*'nin şârihidir. *Fetâvâ* ve *Vâkıât*'i da vardır. Küçük Sadrüşşerîa da büyük babası Tâcüşşerîa'dan ahz-ı feyz etmiş ve ecdadının ilmine hakikaten vâris olarak Tâcüşşerîa'nın kendi namına yazdığı *Vikâye*'yi şerh eylemiştir. Sonra *Vikâye*'yi bir de ihtisar ederek *Nikâye* isminde güzel bir metin ortaya koymuştur ki, bu vecîze-i fıkhiyye *Hidâye*'nin *Lübbü'l-lübâbı*dır. Hanefî fıkhnın özüdür. Bu sebeple *Nikâye*'yi, Kuhistânî, Bercendî, Ebü'l-Mekârim, Ali el-Kârî, Şümunnî gibi birçok Hanefî âlimi şerhetmiştir. Sonra küçük Sadrüşşerîa, usulden de *Tenkih*'i yazmıştır. Sonra da şerhedip *Tavzîh* namı vermiştir. *Tenkih*, Fahrülsîlâm el-Pezdevî'nin kitabının cidden münakkah bir şeklidir. Bazı ulemâ *Usûl-i Pezdevî*'nin zevâhir-i elfâzına ta'nettiklerinden bu noksan *Tenkih*'te telâfi edilmiştir. Sadrüşşerîa bu eserine *Mahsûl*'ün *Usûlü İbn Hâcib*'in bütün usâre-i ilmiyyesini de alıp mezcettiği için usûl-i Hanefiyye'de o güne kadar misli görülmedik bir eser ortaya koymuştur ve derhal nüshaları bütün ilim merkezlerine intişar etmiştir. Bilâhare müellif bu güzel eserinde bazı mahv ü isbâta muttali olduğundan bu gavâmızı izah için *Tavzîh*'i yazmıştır. *Tavzîh* de *Tenkih* gibi ulemâ arasında büyük rağbet kazandığından birçok zevat tarafından tahşiye edilmiştir. Bunlardan en meşhuru Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *Telvîh*'idir. Bu da pek ziyade rağbet görmüştür. Hulâsa bunlar üzerine Fenâriîler, Hasan Çelebîler ta'likat yazmışlardır. *Mukaddemâtü'l-erbaa*, *Ta'dilü'l-ulûm*, *Şürût*, *Muhâdarât* da Sadrüşşerîa'nın cümle-i âsârındandır.

Dimyâtî, bu âile-i ilmiyyenin nesebini Ubâde b. Sâmî radiyallahu anha îsâl etmiş; Leknevî de bu şecere-i ilmi *el-Fevâidü'l-behiyye*'sinde nakletmiştir. Küçük Sadrüşşerîa'nın târîh-i vefatı mazbuttur. Öbürlerini bilmiyoruz. Bu da *Keşfü'z-zunûn*'un iki yerinde iki muhtelif surette kaydedilmiştir: *Ta'dilü'l-ulûm* ile *Tenkihü'l-usûl* hakkındaki izahında 747 ve *Nikâye* münasebetiyle de 745 olduğu bildiriliyor. Bu tarihe kadar iki üç asır bu Türk hânedan ilminin feyz-i ilmi Buhara'yi ve bütün Mâverâünnehir'i

olunmamaktan ibarettir. Hanefîler vâcibi Şâfiîler'in kastettikleri iki mânadan birisine tahsis etmiş bulunuyorlar.⁹

İbn Dakikül'îd diyor ki: İbn Ömer hadisindeki "farz"ın mânası lugaten takdirdir. Bilâhare şeriat örfünde vücûb mânasına nakledilmiştir. Binaenaleyh farzı vücûb mânasına hamletmek ma'nâ-yı aslîye hamletmekten elbette ki daha doğrudur. Farzı, takdir mânasına hamlederek sadaka-i fitrın sünnet olduğuna kâil olmak yanlıştır.

Şârih Kirmânî de, "Farz lafzından müstefâd olan mâna şeriat örfüne göre vücûbdur, mendup değildir. Farz ile mendup arasındaki lugavî farkı anlayan herhangi bir râvi için farzı, mendup ile tabir etmek doğru değildir" diyor. Şârih Aynî de bu fırsatı kaçırmayarak, "Farz ile mendup arasında lugaten bir fark olduğuna istinat ederek başkalarına ders veren Kirmânîler farz ile vâcip arasında lugaten fark olduğunu bildikleri halde vâcip ıstılahını niçin kabul etmezler?" diyerek ta'rizde bulunuyor. Anlaşıyor ki farz, vâcip ıstılahları yalnız fukahâ-i müteahhirîn arasında vesîle-i nizâ olmuştur.

SANİYÂ. İbn Ömer hadisinde kuru hurmadan ve arpadan verilecek sadaka-i fitrın miktarı 1 sâ' olduğunu öğreniyoruz. Sa'lebe hadisinde de bu suretle müsarrahtır. Dâvûd ez-Zâhirî ile ashabı sadaka-i fitrın yalnız arpa ve hurma ile verileceğini kabul edip buğday ile ve buğday, arpa unlarıyla, sevîk ile ve ekmek gibi mâmul mevadd-ı gıdâiye ile sadaka-i fitrı tecviz etmemişlerdir ve bu İbn Ömer hadisinde hurma ve arpadan başka bir şey zikredilmemiş olmasıyla ihticâc etmişlerdir. İbn Abdülber, kuru hurma ile arpa ile verilecek sadaka-i fitrın 4 müd miktarı tam 1 sâ' olduğunda ümmetin icmâı vardır demiştir. Bu cihetle *Kâmus Tercümesi*'nde sâ' 4 müd galle alan kilenin ismidir ki ahkâm-ı İslâmiyye bunun üzerine cereyan etmiş ve müslümanların dinî muameleleri bunun üzerine tedavül edegelmiştir, deniliyor.

Şu kadar ki, sâın kesri olan müddün vezninde Irâkîler'le Hicâzîler arasında ve ta'bîr-i diğerle İmâm-ı Âzam ile İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel arasında ihtilâf vardır. İmâm-ı Âzam ile Irak Medresesi fukahasına göre 1 müd, 2 rıtl-ı Bağdâdî veznindedir ve 1 rıtl, 130 dirhemdir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre 1 sâ' hacmindeki ölçü, 1040 dirhem vezninde galle alması lâzımdır ve hesabı şöyledir:

$$1 \text{ sâ'} = 4 \text{ müd} \times 2 \text{ rıtl} = 8 \text{ rıtl} \times 130 \text{ dirhem} = 1040 \text{ dirhem.}$$

Eimme-i selâse ile Hicaz fukahasına göre 1 müd, 1 rıtl ile sülüs rıtl miktarıdır. Bunlara göre de 1 sâ', 693 dirhem vezninde galle alan ölçektir. Bunun hesabı da şöyledir:

$$1 \text{ sâ'} = 4 \text{ müd} \times 1 \frac{1}{3} \text{ rıtl} = 16/3 \text{ rıtl} \times 130 \text{ dirhem} = 693 \frac{1}{3} \text{ dirhem.}$$

doldurmuş ve oradan İslâm âleminin her tarafına yayılmıştır. Hepsinin de merâkîd-i mübârekeleri Buhara'da Şerâbâd şehrinde dir.

Yalnız asıl sâhib-i terceme olan Tâcüşşerîa Kirman kasabasında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir (rahmetullahi aleyhim. *Keşfü'z-zunûn; el-Fevâidü'l-behiyye*).

Şârih Kastallânî bu sadaka-i fitır hesabının Râfiî'ye¹⁰ göre Hicâzîler'in en sahih bir hesabı olduğunu haber veriyor. Bunun bir de Nevevî'ye göre sıhhati iddia olunan şekli vardır. Nevevî'nin bildirdiği hesaba göre, Hicâzîler'in 1 rıtlı 128 dirhem ve 1 dirhem yedide dördüdür. Bunu da erkam ile şöyle ifade ederiz:

$$1 \text{ sâ}' = 4 \text{ müd} \times 1 \frac{1}{3} \text{ rıtl} = 16/3 \times 128 \frac{4}{7} = 16/3 \times 900/7 = 14400/21 = 685 \frac{5}{7}.^{11}$$

Görülüyor ki Ebû Hanîfe ve ashabının sâ' hesabıyla eimme-i selâsenin sâ' hesabı arasında yarıya yakın bir fark vardır. Mezheb-i Şâfiî'nin iki mühim siması olan Râfiî ile Nevevî'nin iki hesabı arasında bile yine Şâfiî bir *Buhârî* şârihi olan Kastallânî'nin bildir-diği veçhile az bir fark mevcuttur.

İmam Ebû Yûsuf'un da eimme-i selâse mezhebine rücû ettiğini sâhib-i *Bedâi'* gibi bir kısım fukaha nakletmişlerdir. 692 numaralı hadisin başlığı altında yaptığımız uzun izahatın 'Bir Mühimme' başlıklı kısmında tetkik ettiğimiz veçhile Ebû Yûsuf'un tebdîl-i ictihad haberi Tahâvî'den nakledilmiştir. Fakat Ali el-Kârî *Mirkât*'ta da bu haberin sıh-hatini inkâr ediyor ve hakikaten arada böyle bir muhalefet olsaydı, Ebû Yûsuf'un her türlü akvâl ve ictihadını pek yakından bilen İmam Muhammed, Ebû Yûsuf'un böyle bir muhalefeti bulunduğunu müellefatında kaydederd.

Bazı fukaha da İmâm-ı Âzam ve Muhammed ile İmam Ebû Yûsuf arasındaki bu ihtilâfı refetmek için şöyle bir çâre-i hal buldukları *el-Bahrü'r-râik*'te bildiriliyor ki bunu yukarıda işaret ettiğimiz sayfalarda bildirmiştik. Deniliyor ki: "İmam Ebû Yûsuf, Irâkîler'in rıtlının 20, Hicâzîler'in rıtlının 30 istar, (bir istar 6,5 dirhem) olmasına göre eimme-i selâse ile Hicaz fukahasının 1 sâ'nın 5 rıtl ile sülüsü rıtlâ müsavi olduğu hak-kındaki ictihadlarını, rıtl-ı Medîne olan 30 istar ile hesap etmiş ve binnetice 1 sâ'n 1040 dirheme müsavi olduğunu bulmuş olmasıdır" ve hakikaten erkam ile hesap edersek bu neticeyi vâzıh bir surette görürüz:

$$1 \text{ sâ}' = 5 \frac{1}{3} \text{ rıtl} \times 30 \text{ istar} = 16/3 \times 30 \text{ istar} = 480/3 \times 6,5 \text{ dirhem} = 3120/3 = 1040 \text{ dirhem.}$$

Bunu bir de Irâkîler'in 20 istardan ibaret olan rıtlıyla hesap edersek aynı neticeyi buluruz:

$$1 \text{ sâ}' = 8 \text{ rıtl} \times 20 \text{ istar} = 160 \text{ istar} \times 6,5 \text{ dirhem} = 1040 \text{ dirhem.}$$

Bu nizâ-ı ilmîyi kaldırmak isteyen fukaha bu müsavi hesabı bize irâe ettikten sonra "Hakka en şebih olan budur. Çünkü İmam Ebû Yûsuf'un mezhebini çok iyi bilen ve Ebû Hanîfe mektebinde kendisine şerîk-i ictihad bulunan İmam Muhammed, müellefatında Ebû Yûsuf'un böyle bir muhalefetini kaydetmemiştir" diyorlar.

10 الرافعي: إلى أبي رافع قلت: الرافعي إمام الشافعية إلى رافع بن خديج. وقال النووي إلى رافعان قرية بقزوين وأنكروه انتهى. (لب الباب)

11 والصاع خمسة أرتال وثلاث رطل بالبغداد وهو مذهب مالك والشافعي وأحمد وعلماء الحجاز. وهو مائة وثلاثون درهما على الأصح عند الرافعي. ومائة ثمانية وعشرون درهما وأربعة أسباع درهم عند النووي. فالصاع على الأول ستمائة درهم وثلاثة وتسعون درهما وثلاث درهم. وعلى الثاني ستمائة درهم وخمسة وثمانون درهما وخمسة أسباع درهم (قسطلاني: ج 3، ص 96)

Fakat yine *el-Bahrü'r-râik*'te sâhib-i *Yenâbi*'in böyle bir telifi kabul etmeyip reddettiği de bildiriliyor. Sâhib-i *Yenâbi*' demiştir ki: Sahih olan bu üç Hanefî eimmesi arasında sâin miktarı hakkında ihtilâf sebkemiş olmasıdır. Her iki taraf da sâ' hesabında Irâkî rıtlı itibar etmişlerdir. Çünkü *Mebsût*'ta, Ebû Yûsuf كتاب العشر والحراج ında sâi 5 rıtlı ve sülüsü rıtlı-ı Irâkî olarak tasrih etmiştir.

Hakikaten Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ındaki bu sarâhat karşısında yukarıdaki te'vil ü telifin tamamen hükümsüz kalması icap ederse de Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin¹² *Kitâbü'l-Esrâr*'ındaki bir kavli, te'vil-i mezkûru teyit eder mahiyettedir. Ebû Zeyd *Esrâr*'da diyor ki: Her sâ'-ı Irâkî ya 5 rıtlı ile sülüs rıtlı ayarındadır ve her rıtlı 30 istardır ya da 8 rıtlıdır ve her rıtlı 20 istardır. Bunun her ikisi sâ' hesabında netice itibariyle müsavidir. Eimme-i selâsemizin efkâr ve müctehidâtını pek iyi anlamış bulunan ilm-i hilâfın bu büyük vâzın, arada bir fark bulunmadığını bildirmesine göre Ebû Yûsuf'un *Kitâbü'l-Harâc*'ındaki 1 sâi 5 1/3 rıtlıdır kavlindeki rıtlı 30 istar veznindeki rıtlı olacaktır. Şu halde 1 sâ' bilâhilâf 1040 dirhem olmuş bulunur.

Sâ' hesabında Hanefîler'in de eimme-i selâsenin de isnat ettikleri deliller vardır ve şöyledir: Eimme-i selâse, Medine sâını, Medine halkı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden telakki ederek seleften halefe nakledegelmışlerdir diyerek ehl-i Medîne'nin âdet-i cârîsi ile istidlâl etmişlerdir.

Eimme-i Hanefiyye de Enes radiyallahu anhtan rivayet olunan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem 1 müd su ile abdest alırdı. Müd de 2 rıtlı idi. 1 sâ' su ile de guslederdi. Sâ' da 8 rıtlı idi"¹³ meâlindeki hadis ile ihticâc etmişlerdir. Bu babda bu hadis bir nastır. Ali el-Kârî'nin *Mirkât*'ta nakline göre, Ömer radiyallahu anhtan kullandığı sâ' da budur. Medine sâi denilen ölçeğin Asr-ı saâdet'ten beri naklolunup geldiği iddiası doğru değildir. Çünkü bizzat İmam Mâlik Medine sâını "Abdûlmelik b. Mervân'ın arayıp bulduğu bir ölçektir" diye bildirmiştir. Binaenaleyh Ali el-Kârî, "Asr-ı saâdet'ten intikali nasıl kabul edebilir.

12 Ebû Zeyd ed-Debûsî, Kâdî Abdullah b. Ömer el-Hanefî'dir. Debûs, Semerkant köylerinden bir köyün adıdır. İlm-i fıkıh Ebû Bekir Muhammed b. Fazl el-Buhârî'nin şâkirdi Ebû Ca'fer el-Üsrûşenî'den okumuştur. İlm-i hilâfın ilk vâzıdır. Telifatı arasında en meşhuru *Kitâbü'l-Esrâr*'ı ile *Takvîmü'l-edille*'sidir. Sem'ânî'nin el-*Ensâb*'ında, İbn Hallikân'ın *Târîh*'inde, "Semerkant ve Buhara'da Hanefî mezhebinin temsil ettiği bildirilerek, bahsünazarda, îrâd-ı delâilde Debûsî namı zamanında darbimesel olmuştu" deniliyor. Müşârûn ileyh bir kere kendisiyle ilmî musâhabede bulunan bir zatı pek ziyade sıkıştırıp musâhibini her ilzam ettikçe bu adam daima gülermiş. Buna canı sıkılan Ebû Zeyd irticâlen şu kıtayı inşâd etmiştir:

مالي إذا ألزمته حجة قابلني بالضحك والقهقهة
إن كان ضحك المرء من فقهاء فالذب في الصحراء ما أفقهه

MÂNASI. Neden ki? Bu mubâhisimi delil irat ederek ilzam ettikçe o, beni gülmekle, kahkahayla karşılıyor. Eğer kişinin gülmesi fıkha vukufundan ileri geliyorsa sahrâdaki ayı daha fakihdir, kabul edilmelidir. Debûsî, 430 tarihinde Buhara'da vefat etmiştir.

13 قال أنس رضي الله عنه: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ بالمد والمد رطلان ويغتسل بالصاع. والصاع ثمانية أطلال. {Kâsânî, *Bedâi*', II, 73; T609 Tirmizî, Cum'a, 76.}

Hazret-i Ömer'in sâi 8 rıtl olduğu sabit bir hakikat iken Abdülmelik'in bulduğu 1 sâ' ile amel edilebilir mi?" diyor.

Sâ' hesabında muteber olan vezin midir yoksa keyl midir? Yoksa her ikisi de muteber midir? Bu babda Ebû Hanîfe hazretleri yalnız vezne itibar etmiştir. Çünkü Enes hadisinde sâin 8 rıtlıdan ibaret olarak rıtl ile takdir buyurulması, vezni matlup ve muteber olduğunun delilidir. İmam Muhammed de İbn Rüstem'in rivayetine göre keyle itibar etmiştir. Çünkü nas sâ' lafzı ile vârit olmuştur. Sâ' da mikyâl-i ma'rûfun ismidir denilmiştir. Binaenaleyh 520 dirhemden ibaret olan 4 rıtl buğday tartılıp bir fakire verilse, İmam Muhammed'e göre câiz değildir. Buğdayın veznen ağır olması, 4 rıtl ayarındaki bir ölçeği doldurmaması ihtimali vardır, denilmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre tabii câizdir. Sâhib-i mezhebin bu ictihadını İmam Ebû Yûsuf rivayet etmiştir.¹⁴

Ebû Ca'fer et-Tahâvî¹⁵ her iki noktainazarı yüksek bir zekâ ile telif ederek sâi şöyle tarif etmiştir: Sâ', keyli ve vezni müsavi galleden 8 rıtl istiab eden ölçektir. Bu

14 *el-Bahrü'r-râik*, II, 274.

15 Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme'dir. *Lübbü'l-lübâb*'da, "Tahâ, Mısır toprağında bir köyün adıdır" deniliyor ki kendisi oraya nisbet olunmuştur. Rivayet ve dirayet cihetiyle bütün İslâm âleminde en yüksek pâye-i fazileti ihraz etmiş bir Hanefî imamıdır. Tabakat kitaplarından herhangi birine bakılsa, müşârûn ileyhin menâkıb-ı âliyesine sahifeler tahsis edildiği görülür. Müşârûn ileyh hazretleri eimme-i Şâfiyye'den Müzenî'nin hemşirezâdesidir ve ilk dersini Müzenî'den almıştır. İbtidâ Şâfi' idi. Sonra Hanefî mezhebine intikal etmiştir. Bu intikal keyfiyeti Ebû Ca'fer kendisi *Meâni'l-âsâr*'ın mukaddimesinde şöyle hikâye eder: Esnâ-i tahsilimde Hanefî kitaplarını çok mütalaa ederdim. Dayım da her gördüğünde beni menederdi. Bir kere yine böyle danılıp, "Vallahi senden hayır gelmez" diye yemin etmişti. Ben de fütur ve inkisar üzerine tebdîl-i ictihâd ettim. Dayım Müzenî rahmetli sağ olup da şu yazdığım eseri okusaydı muhakkak yemininden kefâret verirdi. Bu hadise, bütün tabakat kitaplarında da bu suretle nakledilmiştir.

Bundan sonra Tahâvî ilm-i fikhî, Ebû Ca'fer b. Ahmed'den, sonra 268'de Şam'a gelerek Şam Kâdilkudâtı Ebû Hâzim'den öğrenmiştir. Ebû Hâzim'in üstadı, İmam Muhammed'in tilmizlerinden İsâ b. Ebân olmakla Tahâvî, mezheb-i Hanefî'nin edvâr-ı evveliyesinde yetişmiş eimme-i kirâmdan sayılır. Ebû İshak eş-Şirâzî *et-Tabakât*'ında, Hanefî mezhebinin riyâseti, o devirde Tahâvî'ye müntehî olduğunu bildiriyor. Hârûn b. Saîd'den, İbn Rifâa'dan ve bu tabakada daha birçok Mısır meşâyihinden ve Mısır'a gelip giden muhaddisinden hadis ahzetmiştir. Kendisinden de Ebû Bekir el-Mukrî ve Taberânî gibi eimme-i hadîsin rivayetleri vardır. Bütün tasnifatı büyük bir itibara mazhar olmuştur. Çünkü bu eserlerin hepsi Zehebî'nin *Tezkiretül'l-huffâz*'da tavsifi veçhile tesânîf-i bedîadandır: *Ahkâmü'l-Kur'ân*, *Meâni'l-âsâr*, *Müşkilü'l-âsâr*, *Muhtasar*, *Câmiu'l-kebîr* ve *Câmiu's-sagîr* şerhleri, *eş-Şürûtü'l-kebîr* ve *eş-Şürûtü's-sagîr* ve *Evsât*'ı, *Sicillât*, *Vesâyâ* ve *Ferâiz*'i, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* ve *et-Târîhu'l-kebîr*'i, *en-Nevâdirü'l-fikhiyye*'si, arâzî-i Mekke hakkında, haraç ve ganâimin taksimi hakkında birer kitabı, Ebû Ubeyd'in ihtilâf-ı neseb hakkındaki hatalarına, İsâ b. Ebân'ın bazı ictihadlarına dair iki reddiyesi cümle-i âsârındandır.

Süyûtî *Hüsnü'l-muhâdara*'sında, Sem'ânî *el-Ensâb*'ında, Yâfiî *Mir'ât*'ında, Ebû Ya'lâ el-Halîlî *İrşâd*'ında, İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*'da, Ali el-Kârî *et-Tabakât*'ında, İtkânî *Gâyetü'l-beyân*'da Tahâvî'nin bu eserlerinden birer gûnâ lisân-ı takdir ile bahsederler. Ali el-Kârî, *Meâni'l-âsâr* müellifin ilk telifatından, *Müşkilü'l-âsâr* da sonrakilerden bulunduğunu bildiriyor. İbn Abdülberr'in de Tahâvî, mezhep cihetiyle Kûfî ve Irâkî idi. Fakat bütün mezâhib-i İslâmiyye ulemâsının ârâ ve ictihadlarını pek yakından tanıyıp bildirdi dediğini naklediyor.

Bütün bu müttehidü'l-lisân takdirler arasında tek bir sadâ-yı intikâd duyuluyorsa, o da İbn Teymiyye'nin müşkilpesent sesidir. Şeyh Abdülhalîm b. Teymiyye *Minhâcü's-sünne*'sinde Redd-i Şems hadisi bahsinde

tarif, umumiyetle mütûn-ı Hanefiyye'ye alınmıştır. Herhangi Hanefî kitabına bakılsa, sâin bu suretle tarif ve vezni, keyli müsavi hububattan olmak üzere mercimek ile mâş denilen bürölce zikredildiği görülür. Lisanımızda bu nevi bürölce fiğ diye meşhurdur. Bu iki nevi mahsulün 8 rıtlı veznedilip sâ' denilen ölçğe konularak tecrübe edilmiş 1 sâa müsavi bulunup ne artık ne eksik olduğu görülmüştür. Halbuki bürölce ve mercimekten başka hububat ve eşyanın mikdâr-ı sâi bu suretle tecrübe edildiğinde kimi eksik, kimi artık bulunmuştur. Meselâ arpanın 1040 dirhem miktarındaki 8 rıtlı tartılıp sâ' denilen ölçğe konulduğunda istiab edemeyip bir miktarı artakalmıştır. Tuz da bilakis sâ' ölçğini dolduramamıştır. Şu halde sadaka-i fıtır ihracında hem keyli hem vezni câmi' olan ölçek, mercimek ve fiğ habbelerinden 8 rıtlı ile ayar edilmiş sâ' ölçğidir. Arpa, buğday, hurmadan verilecek fitrenin bununla ölçülerek verilirse verilen fitrenin keyli, veznine muvâfık olarak verilmiş olur.

Sâ' hesabında mercimek ve bürölcenin keyl ü vezni müsavi olmak hassası şu suretle de izah ediliyor: Bu iki nevi habbeciklerin efradı arasında ağırlık, hafiflik ve büyüklük,

diyor ki: Tahâvî, şüphesiz çok hadis bilen bir âlim, yüksek bir fakih idi. Fakat ehl-i ilmin nakd-i ricâle verdiği kıymet ve ehemmiyeti vermezdi. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'a baktığımızda orada da muhtelif hadislerin rivayet edildiğini ve bunlardan kıyas cihetiyle galip olan haberin tercih edildiğini görüyoruz. Halbuki bu tercih edilen haberlerden çoğu isnad cihetiyle mecruhtur. Bu cihetle Tahâvî'nin, ehl-i ilmin bildiği derecede, isnada vukufu yoktu.

Fakat koca Şeyh Harrânî selevin ârâ ve mezâhibini herkesten ziyade pek iyi bildiği halde her nasılsa Hanefî mezhebinin usûl-i ictihaddaki bir hususiyetini hiç anlamamış bulunuyor. Başta sâhib-i mezheb Ebû Hanîfe hazretleri olmak üzere bütün sâdât-ı Hanefiyye, hadisın senedinden başka bir de onun devr-i ashâb ve tâbiîn o haber üzerine amel-i ümmetin câri olup olmadığını tetkik ederlerdi. Karn-i evvelde mazhar-ı iltifat olmayan bir haber, isnad cihetiyle ne derece kuvvetli olursa olsun, bu habere, mûcibince amel edilen fakat zaîfûl-isnâd bulunan haberi tercih etmişlerdir. İşte Şeyh Harrânî'nin aldandığı nokta burasıdır. Tahâvî çok hadis bilirdi, isnada vukufu yoktu demek, Tahâvî hakkında açık bir tenâkuzdur. İlmen hadis bilmek isnada, intikâda vukufu iltizam eder.

İbn Kemal'in tertip ettiği meşhur fukahâ-i Hanefiyye tabakatında Tahâvî müctehid fi'l-mes'ele fukahadan addedilmiştir. Bu da hiç şüphesiz büyük Hanefî imamının kadrini tenzilden başka bir şey değildir ve herhalde İmam Ebû Ca'fer'in hiçbir eserini okumadan verilmiş bir numaradır. Bu koca şeyhülislâmın müctehid fi'l-mes'eleyi tarifine göre, ne usûl-i mesâilde ne de fûrûda sâhib-i mezhebe muhalefete kudret-i ilmiyyesi kâfi olmayan fakih demektir ve Tahâvî bu zümre-i fukahâda dahildir demek isteniliyor. Bizce Tahâvî İmâmeyn derecesinde bir müctehid-i müntesiptir, Hanefî mezhebine intisap etmiştir. İşte bu kadar... İmâmeyn gibi hem usulde, hem de fûrûda kuvvetli bir delil gördüğünde sâhib-i mezhebe muhalefet etmiştir. *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ı ile *Şerhu Müskilî'l-âsâr*'ı mükerreren mütalaa-güzâr-ı âciz olmuştur. Selefte ve halefte bir misli yazılmayan bu iki müstesna eserin birçok yerinde, sâhib-i mezhebin muhtarı olan ictihadın muhalifi bir tarîk-i ictihad iltizam etmiştir. Bu müsaadeyi ehl-i ilim, İslâm şeriatının ruhundan ve sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam'ın sarîh beyanından almışlardır. Ebû Hanîfe hazretleri, "Benim delilimden daha kuvvetli bir delile zaferyâb olan kimse için benim kavî ü ictihadımla fetva vermek helâl değildir" diyordu. İlmin vâsi sahası için vaz edilen ve Zehebî'ye göre aşağı yukarı Tahâvî devrine kadar devam eden bu tam ve kâmil serbestî-i ârâ ve ictihad sayesinde ulûm-i İslâmiyye her şubesinde müstaid olduğu derece-i kemâle vâsıl olmuştur. Taklidin şüyu tarihinden itibaren de inhitâta başlamış ve son zamanlarda ilmî intikad, sâhib-i mezhebe karşı hürmetsizlik addolunmuştur.

Tahâvî'nin târîh-i hayatı da çok mazbuttur. Gerek Sem'ânî gerek başkaları 230 tarihinde doğduğunu, 321 senesi Zilkadesi hilâlinde vefat ettiğini bildiriyorlar (Rahmetullahi aleyh).

küçüklük itibariyle hiçbir fark yoktur. Meselâ bir mercimek harmanından 1040 dirhem vezninde bir miktarı alınıp bir kaba konulsa, sonra herhangi bir mercimek harmanının 1040 dirhem miktarı ile muayene edilse, aralarında keylen ve veznen hiçbir fark ve tefâvüt olmadığı anlaşılır. Halbuki arpa, buğday gibi hububat böyle değildir. Bunların taneleri ve sıkletleri arasında daima bir fark olduğu, bazıları, öbürlerinden veznen ve keylen bâriz bir fark kaydettiği görülür. Binaenaleyh mercimek ve fiğ ile ayarlanan sâ' ölçeği, sadaka-i fıtır verilmesi matlûb-ı şâri' olan eşyâ-i mansûsanın mikyâl-i şer'îsi olur. Buğday, arpa, hurmadan sadaka-i fıtır verileceği zaman veznine hiç itibar etmeyerek bu yolda ayarlanmış 1 sâ' ölçeği veznen her zaman bir tefâvüt kaydeder. İşte 1 sâin veznen ve keylen müsavi miktarı hakkında *Hâniyye*'de, *Fethu'l-kadîr*'de vesair mu'teberât-i fıkhiyyede verilen hesapların hulâsası budur.

Fakat mesele bu suretle vezin ve keylin tevhiidiyle bitmiş ve İmâm-ı Âzam ile Muhammed arasındaki vezn ü keyl ihtilâfı kaldırılmış olmuyor. *Vikâye Şerhi*'nde Sadrüşşerîa diyor ki: "İmam Ebû Hanîfe'ye göre buğdaydan nısf sâ' fitrede vezin muteber olmasından tebâdür eden mâna, buğday, arpa, hurma vesair kendisiyle fitre verilecek herhangi bir şeyin kendi veznidir. Yoksa İmâm-ı Âzam, mercimeğin, bezelyenin veznini, kendisiyle fitre ihracı matlup olan eşya için mikyas olarak kabul etmiş değildir. Nasıl kabul eder ki, mercimek vezniyle ayarlanan 1 sâ' ölçeği, buğdaydan 8 rıtl veznindeki 1 galleyi istiab edemez. Çünkü mercimek buğdaydan ağırdır. Buğday da arpadan ağırdır." Yine Sadrüşşerîa diyor ki: "Şu bildirdiğim mahzura mebnî bence ahvat olan sâin, yeni mahsul buğdaydan 8 rıtl ile takdîr edilmesidir. Sâ mikyâli böyle buğdayla ayarlanırsa daha ziyade ihtiyat ile hareket edilmiş olur.

Bu kıymetli mâlûmatı Sadrüşşerîa'nın *Vikâye Şerhi*'nden naklen İbn Âbidîn de diyor ki: Keylen ve veznen sâin takdiri hususundaki iki rivayetin bu suretle cem' ü telifi daha ihtiyatkârlık olduğunda şüphe yoktur. Fakat bunun ahvat, daha ihtiyatlı bir yolu vardır. Bu da bu sâ' miktarının buğdaydan daha hafif bir sıkleti haiz olan arpa rıtlı ile takdir edilmesidir. Bu noktainazarı bazı muhaşşiler Seyyid Muhammed Emîn el-Mîrganî'nin *Zeylâi Hâşiyesi*'nden de nakletmişlerdir: Seyyid Muhammed Emîn'in nakline göre gerek Mekke'nin, zamanındaki Harem-i şerif meşâyih-i gerek bunlardan evvelki meşâyih-i kirâm hep sâin arpadan 8 rıtl vezninde takdiri suretinde fetva vermişlerdir. Herhalde bu zevât-ı âliyyeyi bu yolda fetva vermeye sâik olan ictihad, sadaka-i fıtır vecîbe-i şer'iyyesini yakînen verebilmek ve bu deyn-i şer'îden noksansız kurtulmak için iltizâm-ı ihtiyattan başka bir şey değildir. İbadet hususunda ihtiyatın vâcip olduğunu ise Serahsî *Mebsût*'unda iltizam etmiştir. Binaenaleyh arpa rıtlı ile takdir ve tayin edilen 1 sâ' mikyâli mercimek, buğday sıkletindeki 8 rıtl hububatı istiab ettiği gibi bir miktar da artar.

Şâfiîler de sadaka-i fıtır hesabında İmam Muhammed gibi keylin asıl olduğunu müdafaa etmişlerdir. Bunlara göre vezin ile takdir edilmesi yalnız istizhar içindir. Bu sebeple Nevevî *Ravza*'sında diyor ki: Sâi, ertal ile hesap ederek sadaka-i fıtır mazbut

bir kaideye rabt etmek çok müşküldür. Çünkü Asr-ı saâdet'te sadaka-i fitır ölçüğü olan sâ', 1 mikyâl-i ma'rûf idi. Fakat bunun istiaab ettiği miktarın vezni ise ölçülen şeyin cinsine, derece-i sikletine göre değişir. Bu cihetle Dârimî¹⁶ demiştir ki: Fitre için sâ' ile keyle itimat edilmelidir. Hem bu sâ' ölçüğü, her yerin örfüne göre tahavvül ettiğinden Asr-ı saâdet'te kendisiyle sadaka-i fitır ölçülen sâ' ile ayar edilmiş olmalıdır. Nebî aleyhisselâm zamanında muteber olan bu sâ' ölçüğünü bulmak müyesser olmayınca, hiç olmazsa o miktardan noksan olmadığı yakinen mâlûm olan bir ölçek ile verilmelidir. Dârimî'den bu mütalaayı bize nakleden şârih Kastallânî de, "5 rıtl ve sülüs rıtl ile takdir de takribîdir" diyor ki çok doğrudur.

Buraya kadar devam eden uzun izahımızla vâzihan anlatılmıştır ki sadaka-i fitır hesabında fukaha arasında devam edip gelen türlü eşkâl ve ihtilâf, bu vecîbe-i mâliyenin nassa muvâfık ve şâriin matlubuna uygun bir surette verilebilmesini temin gayesine mâtuftur. Bu babda en ziyade sühûleti ve matlûb-ı şâria muvafakati görülen ictehad, Ebû Hanîfe hazretlerinin ictehadıdır. Sadaka-i fitırın beheri 130 dirhemden ibaret olan 8 rıtlı hesabıyla 1040 dirhem 1 sâ' itibar edilerek verilmesidir.

SADAKA-İ FITIR İÇİN BİR KOLAYLIK

Nevevî'nin *Ravza*'da ve birçok Hanefî ve Şâfiî kitabında bu sâ' hesabını bazı ulemânın daha sade ve basit bir şekle koyarak, "Orta elli bir kimsenin iki elini birleştirerek avuçladığı dört avuç galle 1 sâ'dır" dedikleri naklediliyor. Tahtâvî de, her yerde rıtl-ı Nebî aleyhisselâmı bulmak mümkün olmadığından bu çarenin, Buhârî râvilerinden ve Firebrî'nin tilmizlerinden Dâvûdî tarafından bulunduğunu, *Kâmus* sahibi tarafından da mükerreren tecrübe edilip dört avuç nesnenin 8 rıtlı, 1040 dirheme müsavi vezinde olduğunu haber veriyor.¹⁷

Bu dört avuç gallenin 1 sâ'-ı nebevî'ye müsavâtı da takribîdir. Çünkü Asr-ı saâdet'teki sâ'-ı nebevî zâyi olmuştu. Abdülmelik veya Haccâc tarafından bulunmuştu. Bu sebeple İmam Ebû Hanîfe'nin ictehadı veçhile sâın 1040 dirhem vezninde olduğunu kabul etmek zaruridir ve medenîdir. Avuç hesabı pek iptidai ve bedevîdir. İbn Âbidîn sâi rıtl-ı Şâmî ile hesap etmekte isabet olduğunu bildiriyor. Fakat İbn Âbidîn kendisi itiraf ediyor ki kadim rıtl-ı Şâmî ile zamanındaki rıtl-ı Şâmî arasında büyük bir fark vardır. Yenisi eskisinden veznen büyüktür. Binaenaleyh İbn Âbidîn'in bu teklifi bir lâzime-i ihtiyat olacaktır.

16 دارمي، بكسر الراء إلى دارم بطن من تميم [لب الباب]

17 *Kâmus Tercümesi*'nde aynen şöyledir: Dâvûdî dedi ki: Sâın muhtelif olmayan yani mi'yâr-ı muvâfıkı, azîm ve sagîr olmayan yani orta iki pençe ile dört kere avuçların müstevib olduğu galledir. Zira her mahalde sâ'-ı nebevî aleyhisselâm bulunmaz. Pes ortaca adam iki pençesini birden doldurup dört defa böylece avuçlayıp bir yere vazeylese işte anın miktarı nesne istiaab eden kîle sâ'-ı nebevî miktarı olur. Müellif der ki: Bunu kendim tecrübe eyledim, sahih ve muvâfık buldum.

Dört avuç hesabının 1 sâ'-ı nebevî'ye müsavi olduğunu kabul etmek fitreyi hubu-battan aynen ve keylen veren köylüler için son derece sühûletlidir. Şehirlerde müftüler mârifetiyle sadaka-i fitrın miktarı veznen ve o günün râyicine göre takvim edilerek bedelen ilân edildiği halde aynen vermek mecburiyetinde bulunan köylerde avuçla vermek en basit ve muvâfık bir çaredir. Hatta böyle mutedil dört avuçla ayarlanmış fitre namında bir ölçeğin köylüler arasında kullanıldığını iyice hatırlıyorum.

SÂLİSÂ. İbn Ömer hadisinden müstefâd olan üçüncü bir fikhî hüküm de sadaka-i fitrın arpadan veya hurmadan veya bu mahiyette olan sair erzaktan verilmesidir. Hadîs-i şerifteki “ev” edatı terdîd ve tahyîr ifade eder. Sadaka-i fitrın yalnız hurma ile arpayaya hasr ü tahsisine manidir. Buğdaydan, buğday unundan, vesair bunlara mümâsil erzaktan da fitre verilebileceği hakkındaki nusûsu yakında göreceğiz. Dâvûd ez-Zâhirî ile ashabı, sadaka-i fitrın yalnız arpa ve hurma ile verileceğini kabul edip buğday ile vesair mevadd-ı gıdâiye ile verilmesini tecviz etmemişlerdir. Sebebi de İbn Ömer hadisinde zikredilmemiş olmasıdır.

RÂBİÂ. Köleye, hizmetçiye zekât-i fitrın vücûbu da bu İbn Ömer hadisinden müstefâd olur. Hizmetçiye fitre vâcip olduğu عبد lafzından istifade edilir. Yalnız bizzat hizmetçi kendisi mi verecektir, yoksa efendisi tarafından mı verilecektir? Bu noktada ihtilâf edilmiştir. Zâhirîler hadisin zâhirine bakarak hizmetçinin kendi kazancından kendisinin vermesi vâciptir, efendisi hizmetçisine sadaka-i fitrını kazanabilmek için izin verir. Nasıl namaz kılmak için izin vermek vâcip ise bu da vâciptir demişlerdir. Bunun aksine, hizmetçinin sadaka-i fitrını efendisi verir diyenler de iki zümreye ayrılmışlardır. Bunlardan Mâlik, Evzâî, Leys b. Sa'd, Şâfiî, İshak, İbn Münzir hizmetçinin velevki kazancından istifade için olsa bile, köle ve hizmetçinin sadaka-i fitrı efendisine vâciptir demişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Nehaî, Sevrî, eimme-i Hanefiyye ticaret kastıyla hıfzedilen kölenin fitresini vermek ne efendisine, ne de kendisine vâcip değildir. Efendi kendi hizmetinde kullandığı hizmetçinin sadaka-i fitrını verir demişler ve bu hâdimin müslim veya kâfir olmasında bir fark görmemişlerdir. Gerçi hadisin alt tarafında من المسلمین kaydı varsa da “abd” mutlak zikredilmiş olup usulen mutlak mukayyede hamledilmeyeceğinden, kâfir olsa bile, hizmetçinin sadaka-i fitrı efendisine vâcip olur.

HÂMİSÂ. Evli olsun, bekâr bulunsun, erkek gibi kadına da sadaka-i fitır vâciptir. İmam Ebû Hanîfe'ye, Sevrî'ye, İbn Münzir'e, İmam Mâlik'e göre evli kadının fitresi zevcine vâcip değildir. Çünkü zevcin zevce üzerindeki velâyeti kasırdır. Hukûk-ı zevciyyeye munhasırdır. İmam Şâfiî, kavîl-i sahîha göre İmam Mâlik, İshak, “Evli kadının fitresini vermek zevcinin borcudur” demişlerdir.

SÂDİSÂ. Yetim olsa bile ganî olan küçük çocuğa da sadaka-i fitır vâciptir. Şeyhayn'a göre zengin yetimin malından vasîsi, zengin çocuğunun malından da velîsi sadaka-i fitrını eda eder. Hatta velî veya vasî zengin çocuğun sadaka-i fitrını vermezlerse, bâliğ olduktan sonra kendisinin vermesi vâciptir. İmam Muhammed ile Züfer muhalefet etmiş-

lerdir. Bunlara göre zengin olsun, fakir olsun yetime sadaka-i fitır vâcip değildir. Hatta yetimin malından vasîsi fitresini verirse tazmin eder demişlerdir. İmam Mâlik de yetim hakkında sadaka-i fitrın vücûbunu kabul etmiştir.

Hidâye'de, "Tıfl-ı fakîrin sadaka-i fitrı velisine vâciptir. Tıfl-ı ganînin fitrı kendi malından verilir. İmâm-ı Âzam ile İmam Ebû Yûsuf'un mezhebi budur. İmam Muhammed muhalefet edip tıfl-ı ganînin fitresi de babasına vâciptir. Eğer babası oğlunun malından sadaka-i fitrını verirse tazmin eder. Evlâd-ı kibârın sadaka-i fitrı, yanında bulunsa bile babasına ait değildir. Meğer ki, kendisi rızasıyla vermiş ola" deniliyor ki, diğer Hanefî kitaplarında çocuk hakkında mazbut olan şer'î vaziyet de budur.

Bu münasebetle halkın en çok sorduğu bir meseleyi de izah etmek isteriz: Henüz doğmamış ana karnındaki cenine de sadaka-i fitır vâcip midir? Cumhûr-ı ulemânın ictihadı, cenine vâcip olmadığı merkezindedir. Hazret-i Osman radiyallahu anh ile Süleyman b. Yesâr'dan cenine sadaka-i fitır vâcip olduğu zemininde menkul bir rivayet varsa da bunun şâz bir kavil olduğunu şârih Aynî, Mâlikî fukahasının en meşhurlarından Mağribî b. Bezîze'den naklederek bildiriyor. Yalnız İbn Hazm ez-Zâhirî, Hazret-i Osman'dan gelen bu şâz rivayete istinat ve hadisteki (sagîr) lafzını ana karnındaki cenine de teşmil ederek cenin için sadaka-i fitır verilmesi vâciptir demiştir.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde tâbiî ricâlinden Ebû Kılâbe Abdullah b. Zeyd'den, كانوا يعطون حتى عن الحمل "Ashâb-ı Nebî aleyhisselâm hamilden bile sadaka-i fitır verirlerdi"¹⁸ dediğini rivayet etmiştir. İbn Bezîze, Selef ulemâsından bir kısmı, "Ana karnındaki cenin, leyle-i fitrda tulû'-ı fecirden evvel 120 gününü tamamlarsa, bundan da zekât-ı fitr vermek vâciptir" dediklerini hikâye etmiştir.¹⁹

Bütün mütûn-ı mu'teberede sadaka-i fitır verilecek sagîr, tıfl-ı fakîr diye muharrer olup tufûliyet de ana karnından ayrıldığı andan itibaren sinn-i ihtilâma kadar devam eden bir çağdan ibaret bulunduğundan bundan evvel ana karnındaki devre şümülü olmadığının Bercendî'den naklen İbn Âbidîn bildirerek cumhûr-ı ulemânın noktainazarını teyit ediyor.

SÂBİÂ. Hadîs-i şerifteki من المسلمين kaydı kâfirden ihtirazı âmirdir. Fakat birtakım hadis âlimlerinin bu kayıt hakkında intikadı vardır: "Bu lafzı İbn Ömer hadisinde yalnız İmam Mâlik rivayet etmiştir, bu rivayetle imam müşârün ileyh teferrüd etmiştir, İmam Mâlik'ten başka bu kayıt rivayet eden bir kimse bilmiyoruz" suretindeki mütalaalar bu cümledendir. Tirmizî de bu İbn Ömer hadisini rivayet ettikten sonra, İmam Mâlik "mine'l-müslimîn" lafzını ziyade etmiştir. Birçok ehl-i hadîs bunu Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'den tahrîc ettikleri halde hiçbirisi bu kayıt rivayet etmemiştir, diyor. Birçok ehl-i

18 {MŞ10738 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Zekât, 135. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: "كانوا يعطون صدقة" {الفطر حتى يعطون عن الحمل}}

19 *Umdetü'l-kârî*, IV, 464.

ilim de Tirmizî'nin bu noktainazarına tebâiyyet etmiş, adem-i sıhhatini iddia edenler de bulunmuştur.

Fakat şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de, "İmam Mâlik'e bu kayd-ı rivâyet hususunda en mevsuk râvilerden yedi zat tâbi olup onlar da bu kaydı rivayet etmişlerdir" diyerek bu senedleri birer birer haber veriyor. Şu da hassaten şâyân-ı kayıttır ki İmam Buhârî bu hadisi İmam Mâlik tarikiyle değil, Ömer b. Nâfi' tarikiyle rivayet etmiştir. Buhârî'nin bu senedi de Tirmizî ve emsalinin İmam Mâlik'e hususiyet isnat etmelerinde ne kadar zühul ettiklerini izhara kâfidir. Yalnız İbn Ömer hadisinin bu noktasını taz'îf eden bir cihet varsa, İbn Ömer'in mezhebinde abd-i kâfirin sadaka-i fitrının efendisine vâcip olduğuna kâil olmasıdır. Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr hadisin bu kaydı ile ihticâc ederek hiçbir abd-i kâfire sadaka-i fitır vâcip değildir, demişlerdir. Saîd b. Müseyyeb ile Hasan-ı Basrî'nin ictihadları da bu merkezdedir. Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe ve ashabı ise, abd-i kâfirden sadaka-i fitır vermek efendisine vâciptir, dediklerini yukarıda bildirmiştik. Orada Hanefîler'in "abd" in mutlak vârit olmasıyla ihticâc ettiklerini izah etmiştik. Burada da Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr*'da tahrîc ettiği Ebû Hüreyre hadisi ile istidlâl ettiklerini bildireceğiz:

Ebû Hüreyre radiyallahu anh demiştir ki: "Resûlullah'ın sağlığında sadaka-i fitır küçük, büyük, hür, köle -velev ki nasrânî olsun- her insan için buğdaydan 2 müd, hurmadan 1 sâ' verilirdi" demiştir.²⁰ Bundan başka Dârimî'nin İbn Ömer'den, Dârekutnî'nin İbn Abbas'tan, İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'inde İbn Abbas'tan rivayetlerinde de abdin müslim ve kâfir olmasına teşmil edilmiştir.

SÂMINÂ. Resûl-i Ekrem efendimizin sadaka-i fitrın bayram namazına çıkmazdan evvel verilmesini emir buyurmaları, bu vecîbe-i mâliyenin müstehap olan zamân-ı edâsını beyandır yani bu emir, bir emr-i istihbâbdır. İbn Ömer'in, İbn Abbas'ın, İbn Ebû Rebâh'ın, İbrâhim en-Nehaî'nin, Kâsım'ın, Ebû Nazre'nin, İkrime'nin, Dahhâk'ın, İbn Uyeyne'nin, Mâlik, Şâfiî, İshak ve ehl-i Kûfe'nin ictihadları, bu emrin müstehap olduğu noktasında toplanır. Şârih Aynî bu babda hiçbir muhalefet hikâye edilmediğini bildiriyor. Şârih Hattâbî de icmâ bulunduğunu hikâye etmiştir. Binaenaleyh yevm-i fitrın sabahına takdim ve tâcil edilerek verilmesi de câizdir. Çünkü sebep-i vücûb olan re's-i insânî yevm-i fitrdan evvel de mevcuttur. Evvel verilmekle ihtiyat edilmiş olur. Hatta Buhârî'nin İbn Ömer'den, ashâb-ı kirâm fitrelerini bayramdan bir, iki gün evvel verirdi, suretinde bir rivayeti de vardır.²¹

20 وقد أخرج الطحاوي في مشكله عن أبي هريرة قال: كان يخرج صدقة الفطر عن كل إنسان يعول من كل صغير و كبير، حر و عبد ولو كان نصرانيا مدين من قمح أو صاعا من تمر.

{Kaynakta "صدقة الفطر" kaydı yerine "زكاة الفطر" ifadesi yer almaktadır. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VI, 31, no: 2255.}

21 وكانوا يعطون قبل الفطر بيوم أو يومين [رواه البخاري عن ابن عمر]
{B1511 Buhârî, Zekât, 77.}

Hidâye ve şerhlerinde fitrenin bayrama takdimi ıtlak edilerek ramazan girince verilebileceği, hatta ramazana bile takdimi câiz olduğu sarâhaten zikredilmiştir. Kâdî Han'ın fetvasında tebeu't-tâbiîn ulemâsının büyüklerinden Halef b. Eyyûb'un²² ramazan girince sadaka-i fitrı tâcil etmek câizdir, dediği nakledilmiştir. Hanefî fukahasının büyüklerinden Buhârî Muhammed b. Fazl da ramazan girince tâcil sahihtir, demiştir. *Fetâvâ-yi Zâhiriyye*'de Muhammed b. Fazl'ın bu ihtiyarı veçhile fetva verilir, denilmiştir. İbn Hazm ez-Zâhirî hadisteki emir vüçûb içindir. Sadaka-i fitrın bayram namazı vaktinden tehiri haramdır, demiştir.

TÂSİÂ. İzahı ile meşgul bulunduğumuz bu İbn Ömer hadisinde sadaka-i fitrın vüçûbu mutlak olarak tebliğ buyurulmuştur. Gınâ ile meşrut değildir. Tîbî, hadisin bu ıtlakına bakarak sadaka-i fitrın bilâkaydüşart vâcip olduğuna istidlâl etmiştir. İmam Şâfiî, “Bayramın birinci günü ve gecesi kendisinin ve ailesinin yiyeceklerinden fazla sadaka-i fitır verecek miktarda bir şeye mâlik olan kimseye vâcip olur” diyor ki, Ali el-Kârî'nin dediği veçhile bu da bir nevi takdîr-i nisabdır ve tese'ülü haram kılan gınânın nihayet derecesidir. Tîbî'nin gınâ şart değildir iddiasına münâfîdir.

Eimme-i Hanefiyyemiz bu hadisteki ıtlakı, gınâ kaydıyla takyîde delâlet eden diğer nusûs ile takyîd etmişler ve bu babdaki gınâyı, gınânın tese'ülü haram kılan en âdi derecesine değil, belki borcundan ve kendisiyle ailesinin havâic-i asliyyesinden fazla nisab miktarı gayri nâmî bir mala mâlik olmak mânasına hamletmişlerdir.

Havâic-i asliyye yukarıda “Zekât” bahsinde de bildirdiğimiz veçhile ev, ev eşyası, hizmetçi, binit hayvanı, kışlık ve yazlık elbise gibi medenî; kitap, silâh, âlât-ı sînâiyye gibi meslekî ihtiyaçlardır. Bu levâzım-ı medeniyye ve meslekiyyeden başka 200 dirhem külçe gümüşe veya bu kıymette nemâ ve kazanç temin etmeyen bir mala mâlik olan kimse ganî addolunur. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, bu kabil ağniyâya sadaka-i fitır vâcip olur. Gınânın bu nevinde gümüşe devletçe izâfe edilen râyiç kıymeti nazarıtibara almaya lüzum ve ihtiyaç yoktur. Bu babdaki nusûstan bir kısmının mutlak olarak vârit olmasına nazaran zekât derecesinde bir gınânın şart olmadığı muhakkaktır. Yine böyle zekâtta kudret-i müyessire şart olduğu halde sadaka-i fitrın edasında o derece güçlük olmadığı için kudret-i mümekkine kâfi addedilmiştir.

KUDRET-İ MÜMEKKİNE VE KUDRET-İ MÜYESSİRE

el-Bahrü'r-râik gibi birçok fıkıh kitaplarında kudret-i mümekkine, “Me'mûrûn bihin edasına mücerret muktedir olmakla vâcip olan şeydir” diye tarif edilmiştir. Fakat bu tarif noksan olmakla beraber kudret-i mümekkineyi tarif değil belki bu kudretle meşrut olan vâcibi tariftir, diye fukahanın itirazını celbetmiş ve en ziyade *Tavzîh* sahibinin şu tarifi kabule mazhar olmuştur:

22 Halef b. Eyyûb, Âmirî Ebû Saîd el-Belhî'dir. Ma'mer'den, İsrâil'den rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Küreyb'in rivayeti vardır. 215 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

KUDRET-İ MÜMEKKİNE. Mükellefin meşakkatsiz me'mûrû bihi kendisiyle edaya muktedir olduğu kudretin ednâsıdır. Sâhib-i *Tavzîh* kudret-i mümekkinneyi bu suretle tarif ettikten sonra bu kuvveti, me'mûrûn bihin husûlünün mevkûfû aleyhi olan esbâb ve vesaitin avâızdan selâmet ve masûniyeti suretiyle de tefsir ediyor. Esbâb ve vesaitte hacda zâd ü râhile, sadaka-i fitırda nisab ile temsil ediyor.

Bu tarifte en mühim bir kayıt olarak, “mükellefin me'mûrûn bihi külfetsiz ve meşakkatsiz ifa etmesi” kaydını görüyoruz. Meselâ hacda kudret-i mümekkinne demek olan vâsıta-i hac ki zâd ü râhiledir, bunsuz da yaya olarak yarı aç, yarı tok hac edebilir. Fakat külfet ve meşakkati mûcip olduğundan böyle derbeder bir hayat ile haccedilmesi yukarıdaki târife nazaran matlûb-ı şâri' değildir. Yine böyle şeriatımız bir fitre parasına mâlik olan bir müslümanın bunu da sadaka-i fitır olarak verip de aç kalmasını istemiyor. Belki yukarıda izah ettiğimiz veçhile orta halli bir gınâya yani mesken, yemek, giymek gibi en mübrem ve zaruri olan hayatî ve meslekî ihtiyaçlarından fazla, 200 dirhem vezninde velev ki gayri madrub bir gümüşe veya bu kıymette gayri nâmî olsa bile, bir mala mâlik olmayı kudreti mümekkinne olarak kabul ediyor. İşte mezheb-i Hanefî'nin kabul ettiği meşakkatsiz sadaka-i fitır budur. Bunun dûnunda bir mal sahibi de ihtiyâr-ı külfet ederek sadaka-i fitır verebilir. Fakat şer'an matlup olmadığı için o, bir deyn-i vâcibi eda etmek üzere değil, belki nâfile bir sadaka olarak verilmiş olur. Bunun bir haddi, ailesinin nafakasını vererek tesse'ülû mûcip olmamaktır. Sadaka-i fitır vücûbunun kable'l-fiil böyle bir kudreti mümekkinneye ve vesâit-i mâliyyeye ta'lik buyurulmasını fukahâ-yi Hanefiyyemiz fazl-ı ilâhî telakki eder.

Yalnız bu kudret-i mümekkinneye terettüp eden bir hüküm-i şer'î vardır ki bu da bu kudret-i mümekkinne bir illeti müessire olmayıp şart-ı mahz olduğunda vücûb-ı fitrın bekâsı için bu kudret-i mâliyenin ve bu nisabın bekâsı şart değildir. Meselâ yevm-i fitrın fecrinden sonra, mâlik olduğu serveti telef olan kimse için sadaka-i fitır borcu sâkıt olmaz, mütihakik bir borç olarak kalır. Hac da aynen böyledir. İnşallah “Kitâbü'l-Hac”da da bunu izah edeceğiz. Kudret-i mümekkinne ibtidânın şartıdır, bekânın şartı değildir. Bunun bir naziri nikâhta şühûd şartıdır. Şühûdun vefatıyla nikâh bâtil olmadığı gibi ba'de'l-vücûb malın helâkiyle sadaka-i fitır da sâkıt olmuyor.²³

KUDRET-İ MÜYESSİRE. *Telvîh*'te şöyle tarif ediliyor: Kudret-i müyessire, kudret-i mümekkinne ile me'mûrûn bihi edanın imkânı sabit olduktan sonra mükellefin me'mûrûn bihi sühûletle eda edilebilmesini icap eden kudrettir. Bu da abdin vâcibât-ı dîniyyesini eda hususunda kudret-i mümekkinneye zamîme olarak ikinci derecede bahşedilen bir fazl-ı ilâhîdir. Umumiyetle insanların edası nefesine güç gelen vâcibât-ı mâliyyenin çoğunda bu kudret-i müyessire şart kılınmıştır. Zekâtta nemâ şartı gibi. Zekâtta kudret-i mümekkinneyi temin eden nisab şartından fazla olarak kudret-i müyessireyi temin için nemâ da ikinci bir şart kılınmıştır. Zekât harac ü meşakkatsiz kudret-i mümekkinne ile gayri nâmî bir

maldan da verilebilirdi, fakat edası sadaka-i fitır derecesinde kolay olmazdı. Bugün gayri nâmî, kazançsız 400 liraya mâlik olan bir kimsenin -ki halkın ekseriyet-i azîmesini teşkil eder- 10 lira zekât ile mükellef olduğunu kabul etmek, 15 kuruş sadaka-i fitır vermek gibi değildir. Bunun için taraf-ı şâri'den bir inâyet-i mahsûsa olarak zekât malının nâmî ve kâr getiren nevinden olması şartı da ikinci derecede vazedilmiştir.

Zamanımızda nisâb-ı zekâtta vezin ile beraber kıymetin de nazarıtibara alınması lüzumunu “Zekât” bahsindeki müdafaamızda bizi teyit eden bir cihet de zekâtta kudret-i müeyyisenin şart olmasıdır.

750

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُخْرَجُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ وَكَانَ طَعَامُنَا الشَّعِيرَ وَالزَّبِيبَ وَالْأَقِطَ وَالتَّمْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz (sadaka-i fitrı) yevm-i fitrda her nevi taamdan 1 sâ' olarak verirdik. Bizim (mûtat olan) yemeği-miz ise arpa, kuru üzüm (yağı alınmadık) keş ve kuru hurma idi. {B1510 Buhârî, Zekât, 76.}

İ Z A H I

RİVAYETLER

Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden “Sadaka-i Fıtır” bahsinde dört hadis rivayet etmiştir ki buradaki rivayet dördüncüsüdür ve Abdullah b. Sa'd tarikiyle gelmiştir. Bu rivayette “sadaka-i fitır” lafzı sarâhaten zikredilmemiştir. Fakat İbn Ebû Serc el-Âmirî tarikiyle gelen rivayette “zekât-i fitr” diye tasrih edildiğinden ve zekât ile sadaka lafızları yekdiğeri makamında kullanıldığından tercümemizde kavis içinde “sadaka-i fitır” diye bu rivayete işaret ettik. Buhârî'nin yine Âmirî'den gelen diğer bir rivayet tariki *Tecrîd*'de bulunmayan bir ziyadeyi de muhtevidir ve bu rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri şöyle demiştir:

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında sadaka-i fitrı biz, taamdan yani her nevi erzaktan 1 sâ' verirdik. “Husûsiyle daima yediğimiz” hurmadan, arpadan, kuru üzümünden de 1 sâ' verirdik. Muâviye halife olup onun zamanında Şam'da buğday bollaşınca Muâviye, “Öyle zann ediyorum ki buğdaydan 1 müd, (sair hububattan) 2 müdde muadildir” demiştir.²⁴

24 عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنَّا نَعْطِيهَا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ، فَلَمَّا جَاءَ مَعَاوِيَةَ وَجَاءَتْ السَّمَرَاءُ قَالَ: أَرَى مَدًا مِنْ هَذَا يَعْدِلُ مَدِينَ. {B1508 Buhârî, Zekât, 75.}

MÂNALAR

Bu hadîs-i şerifte **taam** lugaten “her yenilen ve azık ittihaz edilen şey”e denir. Taamın bu umumi ve lugavî mânası eimme-i Hanefiyye’nin muhtarıdır. Tîbî, burada taam ile murat buğdaydır diye, İmam Şâfiî ile bu ictihadda bulunan zevât-ı kirâmın noktainazarlarını müdafaa etmek istemişse de taamı buğdaya tahsis etmek, onun umumi vaz’ından udûl etmektir.

(أُفْتُ) **Ekıt**, Süfyân es-Sevrî gibi bazı eimme-i selef tarafından, “Kaymağı alınmaksızın süzülüp kurutulan yoğurttur” diye tefsir edilmiştir. Şârih Aynî, “Ekıt, süzülüp taş gibi katılaştırılan yoğurttur. Bununla yemek pişirilir” dedikten sonra, “Türkçe’si ‘kara kurut’tur, Türkmenler arasında da mücerret olarak ‘kurut’ diye meşhurdur. Fârisî’de ‘mâş’ denilir” diyor. Âsım Molla da, “Hemzenin harekât-ı selâsesiyle bir nesnedir ki yağı alınmış koyun ve keçi sütünden yapılır. Türkî’de ‘keş’ tabir olunan yoğurt kurusu olacaktır. Ayran tabh ile incimâd ettikten sonra süzüp kuruturlar” diyor ki, bununla Süfyân es-Sevrî gibi bazı eimme-i selefle hadis şârihlerinin tarifine bir noktada muhalefet bulunuyor: Yağı alınmamış olmak hususunda bu cihete tercümede işaret ettik. Şârih Kastallânî’nin, “tuzlanıp cevheri giderilmemiş yoğurt” diye tarifi de selefin tarifine muvâfıktır.

İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

İmam Şâfiî bu hadisteki taamı, buğday mânasına hamlederek buğdaydan sadaka-i fitrın da 1 sâ’ olduğunu kabul etmiştir. İmam Mâlik’in, İmam Ahmed b. Hanbel’in, İshak’ın mezhepleri de böyledir. Evzâî ise her insan buğdaydan sadaka-i fitrı kendi bel-desi müddiyle 2 müd verir, demiştir. İbn Sa’d da Hişâm’ın vazettiği müd ile 2 müd verileceğini söylemiştir.

Sadaka-i fitrın miktarı hakkındaki eimme-i Hanefiyye’nin noktainazarlarını Sâhib-i *Hidâye*’nin lisanından dinleyeceğiz. *Hidâye* sahibi, “Fıtır, buğdaydan, buğday unundan, kavrulmuş buğday kavudundan, kuru üzümünden yarım sâ’dır (520 dirhem). Arpadan, hurmadan 1 sâ’dır (1040 dirhem). İmâmeyn ise kuru üzümü, arpa gibi 1 sâ’ addetmişlerdir. Bu ictihadı İmam Hasan, İmam Ebû Hanîfe’den de rivayet etmiştir” diyor. İmam Ebû Hanîfe’nin üzüm hakkındaki ictihadını ve İmâmeyn ile ihtilâf ve ittifakını şöyle izah ediyor. Bu eşyadan verilecek sadaka-i fitrın mekâdiri arasında yalnız kuru üzüm hakkında İmam Ebû Hanîfe’den gelen rivayet iki veçhile ihtilâf arzetmektedir. Bunlardan birisi yukarıdaki yarım sâ’ rivayetidir. Bunu İmam Muhammed *Câmiu’s-sagîr*’de İmam Ebû Yûsuf’tan, Ebû Yûsuf da sâhib-i mezheb İmâm-ı Âzam’dan rivayet etmiştir. Öbürü de İmam Hasan’ın, Esed b. Amr’ın İmâm-ı Âzam’dan kuru üzümünden verilecek sadaka-i fitrın 1 sâ’ olduğunu rivayetleridir. Ebû Yûsuf’la Muhammed’in mezhepleri de tam 1 sâ’ olduğu zeminindedir. *Câmiu’s-sagîr*’deki birinci kavl ü ictihadın müstenedün ileyhi kuru üzümün buğdaydan kıymetli olmasıdır. Buğdaydan sadaka-i fitır yarım sâ’ olursa, üzümünden de yarım sâ’ olması evleviyetle sabit olur. İkinci kavlin müstened-i şer’îsi daha kuvvetlidir; izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisidir. Bu hadiste kuru

üzümünden verilecek sadaka-i fitrın 1 sâ' olduğu sarâhaten zikredilmiştir. Sonra kuru üzüm buğdaydan ziyade hurmaya benzer, buğdaydan ziyade hurmaya kıyas edilebilir. Bu cihetle İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed 1 sâ' olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Hasan'la Esed b. Amr da sâhib-i mezhebden bu suretle rivayet ettikleri için kuru üzüm fitresinin 1 sâ' olması daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiştir. Bu cihetle *Mültekâ* şârihi Behnesî, bu ictihadda ashâb-ı tashîh olan fukahânın daha ziyade isabet bulunduğuna hükmettiklerini hikâye etmiştir. *el-Bahrü'r-râik*'te, "bu kavlin Ebû'l-Yûsuf tarafından tashih edildiği, muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın da *Felhü'l-kadîr*'de delili cihetiyle İmâmeyn'in bu ictihadını tercih ettiği" bildiriliyor.

Kuru üzüm hakkındaki İmâm-ı Âzam'ın bu iki ictihadı ve İmâmeyn ile görülen ihtilâfı *Bedâi'*de şu veçhile tevfiik ediliyor: Kuru üzümünden sadaka-i fitır, kıymeti cihetiyle vâcib olup İmâm-ı Âzam zamanında kuru üzümün kıymeti buğdayın kıymetine müsavi idi. Bunun için buğday gibi nısf sâ' kabul etti. İmâmeyn zamanında ise kuru üzümün kıymeti arpa, hurma kıymetine tenezzül ettiğinden, İmâmeyn üzümünden fitreyi tam sâ' kabul etti. İmâm-ı Âzam'ın iki kavlinin sebebi de budur. Ebû Hanîfe hazretlerinin hayatının ilk devrinde üzümle buğday kıymeti yekdiğerine müsavi idi. Sonra üzüm fiyatı arpa, hurma derecesine tenezzül etti. Bu halde 1 sâ' olmakta eimme-i selâsemizin ittifak ettikleri görüldü.

Kuru üzüm fitresinin 1 sâ' olduğu cihetini tercih için bunlar birer sebab-i ma'kul olmakla beraber asıl medâr-ı tercih olan en büyük delil, üzümün Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde sarâhaten zikredilmiş bulunmasıdır. Bundan başka Zeylâî'nin *Nasbû'r-râye*'de Beyhakî'den naklettiği bir hadiste de fitrenin arpa, hurma, üzümünden 1 sâ', buğdaydan nısf sâ' olduğu Hazret-i Ali tarafından rivayet edilmiştir.²⁵

Buğdaydan Sadaka-i Fitrın Nısf Sâ' Olduğu Hususunda Eimme-i Hanefiyyemizin İstinat Ettikleri Deliller Şunlardır:

1. Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği Sa'lebe b. Ebû Suayr hadisidir. Sa'lebe'nin, babası Ebû Suayr'dan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Büyük veya küçük, hür veya köle, erkek veya kadın her iki kişiye buğdaydan sadaka-i fitır 1 sâ'dır. Sadaka-i fitır veren zenginlerinizin, Allah, malını ve kalbini arıtır. Fakirlerinizin verdiği sadaka-i fitrın da*

25 Beyhakî'nin bu hadisteki senedi şöyledir: [نصب عن حاتم بن إسماعيل عن جعفر بن محمد عن أبيه، عن علي رضي الله عنه [نصب] الراية لأحاديث الهداية: ج ٢، ص 413]

{Müellifin verdiği bu senetle gelen rivayet "*buğdaydan nısf sâ'*" ifadesini içermemektedir. Zeylâî, *Nasbû'r-râye*, II, 413; BS7776 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 272. Bu ifadeyle Hazret-i Ali'den gelen rivayet *Nasbû'r-râye*'de başka bir isnadla Dârekutnî'den nakledilmektedir. Zeylâî, *Nasbû'r-râye*, II, 413; DK2088 Dârekutnî, *es-Sünen*, II, 148.}

Mâlûmdur ki Ca'fer es-Sâdik'ın, babası Muhammed el-Bâkır'dan, onun da babası Ali Zeynelâbidîn'den, onun da babası Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhümden rivayetleri suretiyle teşekkül eden silsile-i isnâd usûl-i hadîs ıstılahında "silsiletü'z-zehab" (altın kordon) namıyla yâdolunur ki en kuvvetli isnadlardandır. Binaenaleyh Hazret-i Ali'den gelen bu rivayet kuru üzümünden sadaka-i fitrın 1 sâ' olduğunun en kuvvetli delillerinden birisidir.

daha çoğunu ihsan eder” buyurmuştur.²⁶ Râvinin ismini bazıları Sa’lebe b. Suayr, bazıları da Sa’lebe b. Abdullah b. Sugayr olarak zaptettikleri *Hulâsa*’da bildiriliyor. Bu hadisi yüksek bir cemâat-i muhaddisîn rivayet etmiştir. Bazıları mürseldir demişlerse de bizim için hüccettir.

2. Yine Ebû Dâvûd’un Hasan-ı Basrî’den rivayet ettiği İbn Abbas hadisidir. Hasan-ı Basrî’nin rivayetine göre, İbn Abbas hazretleri Basra Camii minberinde ramazanın son gününde irat ettiği bir hutbesinde, “Ey cemâat-i müslimîn! Oruç sadakanızı veriniz” demiştir. Halbuki halk sadaka-i fitır nedir, nasıl verilir bilmiyorlardı. İbn Abbas hazretleri, “Burada Medineli var mıdır? Medineli olanlar kalkınız! Basralı kardeşlerinize sadaka-i fitrı öğretiniz. Onlar sadaka-i fitrı bilmiyorlar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sadakayı hurmadan ve arpadan 1 sâ’, buğdaydan da yarım sâ’ takdir buyurdu” demiştir.²⁷

3. Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine göre müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Mekke dahilinde bir münâdiye, “*Küçük, büyük; erkek, kadın; hür, köle; şehri, bedevi her müslüman üzerine buğdaydan 2 müd, arpa veya hurmadan 1 sâ’ sadaka-i fitır vermesi vâcib bir haktır*” diye ilân etmesini emrettiğini bildirmiştir.²⁸

İbn Abbas hadisinin bunlardan başka hadis kitaplarında daha birtakım rivayet tarikeleri vardır ki bunların hepsinde buğdaydan nısf sâ’ fitre tayin buyurulduğu bildirilmektedir.

4. Bunlardan başka İmam Ahmed’in Esmâ bint Ebû Bekir’den, Dârekutnî’nin Hazret-i Ali’den, yine Dârekutnî’nin Zeyd b. Sâbit’ten, Câbir radiyallah anhümden rivayetleri vardır ki bunların hepsinde buğdaydan sadaka-i fitrın yarım sâ’ olduğu bildirilmiştir. Bütün bu rivayetleri Bedreddin el-Aynî *Umdetü’l-kârî*’de cemetmiştir.

5. Buğdaydan nısf sâ’ sadaka-i fitır verilmesi ashaptan Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Câbir b. Abdullah, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas, Muâviye, Esmâ bint Ebû Bekir ile tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Mücâhid, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Evzâî, Sevrî gibi birçok zevatın mezhebidir. Abdullah b. Mübârek, Abdullah b. Şeddâd gibi birçok ehl-i rivayetin mezhebi de budur (*Aynî*).

İmâm’ül- Hüda Şeyh Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hazretleri, yukarıda esâmî-i âlîlerini zikrettiğimiz zevât-ı sahâbîye işaret ederek, “İçlerinde Hulefâ-yi Erbea’nın da bulunduğu

26 عن ثعلبة بن أبي صعير رضي الله عنهما عن أبيه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: صاع من بر أو قمح على كل اثنين صغير أو كبير حر أو عبد، ذكر أو أنثى، أما غنيكم فيزكيه الله وأما فقيركم فيرد الله عليه أكثر مما أعطاء. {D1619 Ebû Dâvûd, Zekât, 21.}

27 عن الحسن رحمه الله قال: خطب ابن عباس في آخر رمضان على منبر البصرة فقال أخرجوا صدقة صومكم! فكان الناس لم يعلموا. قال من ههنا من أهل المدينة قوموا إلى إخوانكم، تعلموهم فانهم لا يعلمون. فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم هذه الصدقة صاعا من تمر أو شعير أو نصف صاع من قمح. {D1622 Ebû Dâvûd, Zekât, 21.}

28 أخرج الحاكم في المستدرک عن ابن عباس أنّ رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر صارخا ببطن مكة ينادي، إن صدقة الفطر حق واجب على كل مسلم، صغير أو كبير، ذكر أو أنثى حر أو مملوك، حاضر أو باد، مدان من قمح، أو صاع من شعير أو تمر. وقال صحيح الإسناد ولم يخرجاه بهذه الألفاظ (نصب الراية : ج 2، ص 411)

{Metindeki “أو باد، مدان من قمح، أو صاع من شعير” ifadesi kaynakta “أو باد، مدان من قمح، أو صاع من شعير” şeklinde kayıtlıdır. NM1492 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 578.}

on sahâbî tarafından buğdaydan sadaka-i fitrın yarım sâ' (520 dirhem) olduğu rivayet edilmiş ve bu rivayetlerle ihticâc edilmiştir" demiştir (*Bedâi'*).

İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî de gerek Resûl-i Ekrem'den gerek ashap ve tâbiünden sadaka-i fitrın buğdaydan nısf sâ', başka mekûlâtta 1 sâ' verileceğine dair birçok ehâdis ve ahbâr-ı şerife naklettikten sonra diyor ki: "Ashap ve tâbiünden hilâfı kendisinden nakledilen kimse bilmiyoruz. Bu bir icmâdır ki, Hazret-i Peygamber'in dört halifesi zamanlarından Nehaî'nin, Mücâhid'in, Saîd b. Müseyyeb'in, Hakem b. Uyeyne'nin, Hammâd b. Ebû Süleyman'ın, Abdurrahman b. Kâsım'ın yaşadığı devre kadar bilâhilâf devam etmiştir.

Kadim *Buhârî* şârihlerinden Hattâbî Ebû Süleyman el-Büstî, Tahâvî'ye muhalefet ederek bu icmâi inkâr etmiş, delil olarak da, "Ebû Saîd el-Hudrî ile İbn Ömer buğdaydan fitrenin nısf sâ' olduğuna muvafakat etmemiştir" demiştir. Şârih Aynî, Hattâbî'nin bu inkârını şöyle reddediyor: Ebû Saîd el-Hudrî Asr-ı saâdet'te Medine'de buğdayın azlığından dolayı buğday hakkındaki habere vâkıf değildi. Onun için Muâviye'nin ihbar veya ictihadına muhalefet etmiştir ki bunun icmâa bir tesiri yoktur. İbn Ömer ise tercümesi bunu takip edecek olan hadisinde arpa ile hurmanın sadaka-i fitrını bildirmekten başka bir şey rivayet etmemiştir. Tahâvî'nin ve Ebû Dâvûd'un bir rivayetine göre, İbn Ömer, arpa ile hurmanın sadaka-i fitrını Resûl-i Ekrem'den rivayet ettikten sonra, "Hazret-i Ömer zamanında Medine'de buğday çoğalıp da buğdaydan da fitre verilmeye lüzum görülünce nâs, (yani ashâb-ı kirâm) buğdayın 2 müddünü, (nısf sâını) diğer erzâkın 1 sâına muadil addettiler" demiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den bu babda İmam Buhârî'nin bir rivayetinde ki yukarıda zikretmiştik, Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, "Bir hac veya umre için Muâviye Hicaz'a geldiğinde bir hutbe irat ederek, 'Öyle zannediyorum ki 2 müd buğday, 1 sa' hurmaya muadildir' demişti. Halk da bununla amel etmeye ve nısf sâ' buğdaydan sadaka-i fitr vermeye başladı. Ben hurma ile arpadan 1 sâ' veririm" demiştir.

Nevevî de Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisini zikrettikten sonra, "Bu hadis Ebû Hanîfe'nin mu'temedidir. Şu kadar ki bir fi'l-i sahâbîdir. Muâviye kendi re'y ve ictihadını bildirmiştir. Resûl-i Ekrem'den işittiği bir haberi nakil ve hikâye etmemiştir" diyerek Hanefîler için delil olamayacağına işaret etmişse de doğru değildir. Hadiste Muâviye'nin bu tebliği halkça kabul edilip mûcibiyle amel edildiği bildiriliyor ki bu bir icmâdır. Hem de Hulefâ-yi Erbaa'nın da dahil bulunduğu icmâ-ı ümmet.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sadaka-i fitrı küçüğe, büyüğe, hürre, memlûke arpadan 1 sâ', hurmadan da 1 sâ' vacip kıldı. {B1512 Buhârî, Zekât, 78.}

İZAHİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bundan evvel Nâfi' tarikiyle yine İbn Ömer'den bir rivayeti daha vardır ve daha uzundur. İbn Ömer radiyallahu anhümâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sadaka-i fitrı yahut sadaka-i ramazanı erkek, kadın, hür, memlûk üzerlerine hurmadan 1 sâ', arpadan da 1 sâ' vâcip kılmıştır. Fakat nâs (Muâviye'nin bir hitâbesi üzerine) yarım sâ' buğdayı 1 sâ' hurmaya muadil kıldı. Râvi Nâfi' demiştir ki: İbn Ömer sadaka-i fitrı hurma ile vermeye devam ederdi. (Yalnız bir kere) Medine halkı hurmaya muhtaç olmuştu. Hurma kahtı vardı. O sene hurma bulmak mümkün olmadığından, İbn Ömer fitresini arpa ile verdi. İbn Ömer büyük, küçük infak ettiği kimselerin fitrelerini de verirdi. Hatta (mevâlîsi bulunduğumuzdan) bizim çocuklarımızın fitrelerini de verirdi. Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâ, sadaka-i fitrı (hükümetin bayram sabahı) faaliyete geçen zekât âmillerine verirdi. Halbuki halk bayramdan bir veya iki gün evvel verirdi.²⁹

29 عن نافع، عن ابن عمر رضي الله عنهما قال: فرض النبي صلى الله عليه وسلم صدقة الفطر أو قال (صدقة) رمضان (شك الراوي في المقول منها) على الذكر والأنثى والحر والمملوك صاعا من تمر، أو صاعا من شعير، فعدل الناس به نصف صاع من بر فكان ابن عمر يعطي التمر. فأعوز (أي إحتياج) أهل المدينة إلى التمر (فلم يجدوه) فأعطى شعيرا. فكان ابن عمر يعطي عن الصغير والكبير. حتى إن كان يعطي عن بني. وكان ابن عمر رضي الله عنهما يعطيها الذين يقبلونها وكانوا (الناس) يعطونه قبل الفطر بيوم أو يومين. {B1511 Buhârî, Zekât, 77. Müellifin parantez içinde gösterdiği ifadeler kaynakta yer almamaktadır.}

Kitâbü'l-Hac

كِتَابُ الْحَجِّ

Bu bahis, haccın vücûbu ve haccın fazileti hakkındaki hadîs-i şerifleri muhtevidir.

İ Z A H I

Bu “Kitâbü’l-Hac” unvanı, Asîlî rivayetinde “Kitâbü’l-Menâsik” suretindedir. Müslim de *Sahîh*’inde Asîlî’nin rivayet ettiği bu unvanı tercih etmiştir. Tahâvî ise her ikisini ceme-derek bu bahse “Kitâbü Menâsiki’l-hac” unvanını vermiştir. Menâsik ile haccın lugavî ve şer’î medlûlleri şöyledir: **Menâsik** (مناسك) “sin”in fethi ve kesri ile **mensekin** cem’idir. Mensek, ibadetin mer’î olan sûret-i icrâsından ibarettir. İbadetgâha da mensek denir. Esas itibariyle mensek masdara, zamana, mekâna ıtlak edilip sonra umûr-ı haccın kâffesine menâsik tesmiye edilmiştir. Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime’s-selâmın *وَأَرْأَا مَنَاسِكَنَا* diye dualarında, “*Ey rabbimiz! Bize, ibadet edeceğimiz mübarek makamları göster, umûr-ı haccı tâlim buyur!*”¹ demiş oluyorlar. Mensek “kurban kesilen mahal”le de denir. **Nesîke** de kurbanlık hayvandır. **Nüsük** de filasl ibadet demektir. Sonra hacda şâyi olmuştur. Sebebi de umûr-ı haccın külfeti ve me’lûf olan âdetten tebâudü mûcip olmasıdır. Eimme-i lugattan Ebû’l-Abbâs Sa’leb’e² “Menâsik nedir?” diye sorulmuş, o da, “Menâsik, nesîkeden me’huzdur. Nesîke, izâbe edilmiş hâlis gümüş külçesidir. Güya ki nâsik ve âbid, ubûdiyyette ve edâ-yı ibâdette nefsinı eritilmiş gümüş külçesi gibi Allah için sâfi ve hâlis kılıyor” diye cevap vermiştir.

Hac (حج) lugaten “**kast**” mânâsınadır. Her sene İslâm âfâkından binlerce insan, Beytullah’a teveccüh edip geldikleri için bu hususi ziyarete hac denilmiştir. İslâm dininin mebnâsından olan erkân-ı hamseden bu rûkn-i dînîyi ifa ve zamân-ı mahsûsunda Kâbe-yi Muazzama’yı keyfiyyet-i mahsûsa ile ziyaret eden kimseye hâc denilir. Cem’i hüccâcdır. Lisanımızda Beytullah’ı ziyaret eden kimseye “hacı” demek müteâref olup bu da Arabî-i fasîh ve isti’mâl-i sahihtir. Çünkü yâ ile hacnın aslı “hacîc” olup cim, “yâ”ya tebdil edilmiştir. Muzaaf harfin “yâ”ya tebdili, beyne’l-Arab şâyidir. “Hâ”nın kesriyle hıc da hac mânâsından isimdir. *وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* “*Hac yoluna gücü yeten kim-*

1 el-Bakara, 2/128.

2 Sa’leb, Ebû’l-Abbâs, Ahmed b. Yahyâ’dır. Kûfe’de neşet eden meşâhir-i nahviyyûndandır. Ahbâr ve eş’âr-ı Arab’a vukufta, edebiyatta yed-i tûlâ sahibidir. Sözü senettir. 291 (904) tarihinde vefat etmiştir.

selerin Beytullah'ı ziyaret etmesi insanlar üzerinde Allah'ın elbette vâcip bir hakkıdır"³ kavl-i şerifindeki hıccı, Hamza, Kisâi ve Hafs rivayetine göre Âsım (rahimehümullah) kesr ile kıraat etmişlerdir. Diğer kırâat-i seb'a sahipleri feth ile okumuşlardır. Beyzâvî, *Tefsîr*'inde kesr ile hıc, Necid lugati olduğunu bildiriyor.

Lugat kitaplarının çoğunda hac, mutlak olarak **kast** mânasınadır deniliyor. Haccın bu mutlak istimaline bakarak Fâzıl Cemâleddin ez-Zeylaî de hac, mutlak **kasıttır** demiştir. Fakat muhakkık İbnü'l-Hümâm, eimme-i luagattan ابن سكيت يعقوب بن إسحاق⁴ tan nakle-derek haccın mutlak **kast** mânasına olmayıp belki büyük ve şâyân-ı tâzim ve ihtiram, bir şeye kasd ü teveccüh olduğunu bildiriyor. Seyyid Şerîf de *Ta'rifât*'ında bu suretle tarif etmiştir. *İhtiyâr*'da da **kast** mânası takyîd edilmiştir.

ŞERİAT ÖRFÜNDE HAC

Mekân-ı mahsus, zamân-ı mahsusta fiil-i mahsûs ile ziyaretir. Mekân-ı mahsustan murat Kâbe'dir, Arafat'tır. Zamân-ı mahsus da Arafat'a nazaran kurban bayramının arefe günü zevalinden yevm-i nahrin fecrine, tavafa nisbetle de yevm-i nahrin fecrinden âhir-i umre kadar devam eden zamandır. Fiil-i mahsus da hac niyetiyle ihrama girmektir. Şu kayıtları nazarıtibara alarak haccı bir daha tarif edersek şöyle deriz: "Hac, ihrama girerek muayyen günlerde Beytullah'ı ziyaret ve Arafat'ta vakfe etmektir."

İHRAM, VAKFE, TAVÂF-I ZİYARET HACCIN FARZLARIDIR. İhram şarttır. Vakfe ile tavaf da haccın rûknüdür. İhramdan başka haccın gerek sıhhati ve gerek vücûbu itibariyle daha birtakım şartları vardır. Sıhhatinin şartları: İslâm, ihram, zaman ve mekân-ı mahsustur. Vücûbunun şartları da nefs-i vücûba ve vücûb-ı edâya ait olmak üzere iki kısımdır. Nefs-i vücûbun şartları: İslâm, hürriyet, akıl, bulûğ, istitâat, vakit, dârüliislâmda bulunmaktır. Vücûb-ı edâya ait olan şartlar da: Sihat-i beden, mevâni-i hissiye bulunmamaktır, emniyet-i tariktir. Kadın hakkında fazla olarak iki şart daha vardır: İddet içinde bulunmamak, zevci veya bir mahremi yanında bulunmaktır.

HACCIN YİRMİ KADAR DA VÂCİBİ VARDIR: Mîkâtta ihramlanmak, ve vakfeyi gurûba kadar idame etmek, Müzdelife'de vakfe, sa'y, cemre, tıraş, tavâf-ı vedâ, tavafa Hacerülesved'den başlamak, tavafı sağdan yapmak, mâşiyen tavaf, abdestle tavaf, setr-i avretle tavaf, yedi şavt ile tavaf, her yedi tavafta iki rek'at namaz, kurban, tavafı ziyaretin

3 {Âl-i İmrân, 3/97.}

4 ابن سكيت eâzım-ı üdebâdandır. Hulefâ-yi Abbâsiyye'den Mütevekkil'in nedimi ve oğulları Mu'tez ile Müeyyed'in muallimi ve mürebbsi idi. Kendisi Mufaddile olup Hazret-i Ali ve Ehl-i beyt'e fevkalâde izhâr-ı hürmet ederdi. Bir gün oğullarına ders verdiği sırada Mütevekkil, "Şu iki oğlumu mu çok seversin, Hasan ile Hüseyin'i mi?" demesi üzerine sâhib-i terceme, "Seni ve senin iki oğlunu, Hazret-i Ali'nin kölesine bile muadil addetmem" diye cevap vermiş ve bu cevaptan gazaba gelen Mütevekkil ilm-i edebin lisân-ı belâgatı olan bu büyük imamın dilini kopartmış; 244 tarihinde (858) vefat edip pek çok eser bırakmıştır.

eyyâm-ı nahirde icrası, cemre ile tıraş arasında tertip gibi... Bu vâcibât-ı hacdan her birisi müstened-i şer'îleri olan hadîs-i şerifler geldikçe izah edilecektir.

Bu ferâiz ve vâcibattan başka hacın birtakım da sünen ve âdâbı da vardır ki, bunları da ait oldukları hadîs-i şeriflerin izahında bildireceğiz. Eşhürü hac da şevval, zilkade, aşr-ı zilhiccedir.

Buhârî'de bu babın unvanı, hacın vücûbu ve hacın fazileti idi. Buhârî bu babdaki hadisi sevkmezden evvel vücûb-ı hacca delil olarak sûre-i Âl-i İmrân'daki **وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ** "*Hac yoluna gücü yeten herkesin Beyt-i şerif'i ziyaret etmesi, Allah'ın nâs üzerinde elbette vâcip bir hakkıdır. Her kim bu hakkı tanımazsa, Allah'ın onlara ihtiyacı yoktur. O) her halde âlemlerden çok ganîdir*"⁵ âyet-i kerîmesini zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmede emr-i hacı, vücûb-ı hacca delâlet eden müteaddit vücûh ile tekit buyurmuştur: **1.** Hac emrinin, haber sîgasıyla, **2.** Cümle-i ismiyye olarak iradı, **3.** Hac meselesinin halkın boynunda Allah'ın vâcip ve müstekar bir hakkı olduğunu ifade eder bir surette tebliği, **4.** Hükmün evvelâ tâmim, sonra tahsisi, **5.** Hacı terke, küfür tesmiye edilmesi, **6.** İstiğnâ zikredilmesi ki burada tarîk-ı hacın hızlânına ve en aşağı bir mahlûk olduğuna delâlet eder (*Beyzâvî Tefsiri*).

Cumhûr-ı ulemâya göre hacın vücûbu, vücûh-ı müteaddide ile tekit buyurulmuş olan bu âyet-i kerîme ile sabit olmuştur. Bazı âlimler de **وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ** "*Allah için hac ve umreyi tamamlayınız!*"⁶ kavlı şerifi ile hacın vücûbu sabit oldu demişlerdir. Tabii ki cumhurun delili daha zâhirdir.

*Bedâi'*de Kâsânî merhum, Hac sûresindeki **وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ** "*Nâsı edâ-yı hacca çağır!*"⁷ kavlı şerifinin mânası bazı ulemâya göre "Allah'ın hacı insanlara farz kıldığını ilân et!" demek olduğunu bildiriyor. Bu kavlı şerif ile hac farz olduğunun ilânı matlup olduğuna delil de **كُلُّ ضَامِرٍ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ**⁸ kavlı şerifinin takip etmesi ve Hazret-i İbrâhim'in bu davet ve ilânına farziyyet-i hacca mu'tekid olan ehl-i imanın icâbet edip geleceklerinin bildirilmesidir.

Hacın vücûbu, Kitâbullah ile bu suretle sabit olduğu gibi sünnetle, icmâ-ı ümmetle, delîl-i mâkul ile de sabittir.

SÜNNET DELİLİ

Hacın erkân ve kavâid-i İslâm'ın bir rüknü ve kaidesi olduğuna dair bir çok ahâdîs-i şerîfe vârid olmuştur. Aşağıdaki ahâdîs-i şerîfe bu cümledendir:

5 {Âl-i İmrân, 3/97.}

6 el-Bakara, 2/196.

7 {el-Hac, 22/27.}

8 {el-Hac, 22/27.}

1. Buhârî'nin Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İslâm beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın resulü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, ramazan orucunu tutmak.”⁹ Bu hadisin tercümesi “Kitâbü’l-Îmân”da 8 numara ile geçmiştir.

2. Müslim’in *Sahîh*’inde rivayetine göre Ebû Hüreyre radiyallahu anh şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize bir kere belîğ bir mev’izada bulunup, “Ey nâs! Allah Teâlâ üzerinize hacca farz kıldı. Haccediniz buyurdu.” Bir sahâbî, “Yâ Resûlellah! Her sene haccetmek mi farz kılındı?” diye sordu. Resûlullah (bu sâili sualden men için) sükût buyurdu. Sâil ise bu suali üç defa tekrar etti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Eğer ben (bu suale cevaben), evet deseydim, her sene haccetmek muhakkak vâcib olurdu ve hiç şüphesiz buna gücünüz yetmezdi. Ben bir şey teklif etmeyerek sizi kendi halinize bıraktıkça siz de bana sual ve müracaat etmeyip beni kendi halime bırakınız. Muhakkak ki sizden evvelki milletler, bilâ-mûcip peygamberlerine çok sorguda bulunmaları ve ihtilâfa düşmeleri yüzünden mahv ü helâk olmuşlardır. Binaenaleyh ben size bir şey emrettiğimde siz bundan gücünüz yettiği kadar ifa, bir şeyden de sizi nehyettiğimde onu da terkediniz!” buyurdu.¹⁰

Müslim’in bu rivayetinde sual soran sahâbînin ismi bildirilmemiştir. Fakat diğer bir tarîk-i rivayetten bu sâilin Akra’ b. Hâbis olduğunu öğreniyoruz.

Tirmizî ile İbn Mâce’nin Hazret-i Ali’den rivayetleri şöyledir: Ali radiyallahu anh diyor ki: اللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا âyet-i kerîmesi nâzil olup (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından tebliğ buyurulduğunda) ashâb-ı kirâm,

— “Yâ Resûlellah! Haccın her sene ifası mı farz oldu?” diye sordular. Resûlullah sükût etti. Sonra tekrar, “Her sene ifası mı farz oldu?” diye sordular. Resûlullah,

— “Hayır, her sene değil. Fakat ben evet diye cevap verseydim muhakkak her sene haccetmek vâcib olurdu” buyurdu. Bunun üzerine {إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ} “Ey iman eden kullar! Hatırınıza gelen her şeyi (Resûlullah’tan) sormayınız ki onların hakikati size izhar edilirse fenanıza gider”¹¹ âyet-i kerîmesi nâzil oldu.¹²

9 عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: بني الإسلام على خمس: شهادة أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة والحج وصوم رمضان. {B8 Buhârî, Îmân, 2.}

10 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: أيها الناس! قد فرض الله عليكم الحج. فحجوا! فقال رجل: أكل عام يا رسول الله؟ فسكت حتى قالها ثلاثا. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو قلت نعم لوجبت ولما استطعتم. قال: ذروني ما تركتكم. فإنما هلك من كان قبلكم بكثرة سؤلهم واختلافهم على أنبيائهم فإذا أمرتكم بشي فأتوا منه ما استطعتم وإذا نهيتكم عن شيء فدعوه (رواه مسلم في باب فرض الحج مرة). وأخرج البخاري في الإعتصام من هذا الحديث دعوني ما تركتكم فإنما هلك إلى آخره.

11 {el-Mâide, 5/101.}

12 عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال لما نزلت وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قالوا يا رسول الله أفي كل عام فسكت. فقالوا يا رسول الله أفي كل عام قال لا ولو قلت نعم لوجبت. فأنزل الله يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ الْآيَةَ. {T814 Tirmizî, Hac, 5.} [أخرجه الترمذي في باب كم فرض الحج؛ وابن ماجه في باب فرض الحج].

İCMÂ DELİLİ

Bu âyât-i kerîme ve ehâdîs-i nebeviyyenin sarahatine mebnî bütün İslâm ümmetinin haccın farz-ı dînî olduğunda ittifak etmeleridir.

Bu babdaki delîl-i mâkul de şu suretle takrir olunur: Bütün ibadetlerimiz hakk-ı ubûdiyyet-i îfâ veya şükr-i nimeti eda maksadıyla vâcib olmuştur. Hacda bunun ikisi de mevcuttur.

Evvelâ. Deyn-i ubûdiyyeti eda, mâbudumuza karşı izhâr-ı tezellül den ibarettir ki bu gaye ihram halinde pek âşikâr olarak izhar olunur. İhrama giren bir mümin, bütün esbâb-ı tezeyyünden tecerrüdle bir iftikâr-ı mutlak arz ederek libâs-i tezellül içinde efâl-i haccı icraya başlar. Her an sevâbik-ı seyyiâtını derpîş ederek Cenâb-ı Hakk'ın afv ü gufranını temenni eder.

Arafat'ta vukuf da hususi bir tezlîl arzeder. Vâkıf bir mümin kendisini efendisinin divanına durmuş âsi bir kul, efendisinin gazabına uğramış bir günahkâr addederek ve zaman zaman, ليك اللهم ليك *“Yâ rab! Fermanına uydum, divanına geldim”* diyerek Cenâb-ı Hakk'a hamdüsena ile kusurunun affını diler.

Tavafta da ayrı bir tezellül vardır: Tavaf eden bir müminin, ziyâ etrafında dönen pervaneden ne farkı vardır? Bu da Allah Zûlcelal'in dergâh-ı gufrânına gelmiş, cezbe-i nûru feyzine tutulmuştur. Bu haremgâh-ı hudâya sığınmak, bu melce-i fukarada bir an itikâf etmek istiyor.

Sâniyâ. Şükr-ü nimeti eda, o nimeti, bahş ü ihsan eden mün'im-i hakikimizin rızası uğrunda sarfetmektir. Hacda ise iki nimete birlikte şükür vardır. Mâlûmdur ki ibadetlerimizin bir kısmı bedenîdir, bir kısmı malîdir. Hac hem malen hem bedenen ifa edilen bir ibadettir. Bu cihetle malî istitâat, bedenî sıhhat haccın edasının mühim birer şartlarıdır. Edâ-yı hac ile vücut sağlığı, mal bolluğu gibi iki nimetin şükrü ifa edilmiş oluyor.¹³

HAC NE ZAMAN FARZ KILINDI?

Haccın ibtidâ-i teşrîini tayinde ulemâ hicretin 5, 6, 7, 8, 9, 10. yılı olmak üzere ihtilâf etmişlerdir: Kurtubî hicretin 5. senesinde farz kılındığını zikredip bazı ulemânın hicretin 9. yılında farz kılındı, dediklerini nakil ile bunun kavîl-i sahih olduğunu bildirmiştir. Beyhakî de 6, Muhammed b. Habîb 5, Turtuşî 9. sene farz kılındığına kâil olup bunların üçü de ابن ثعلبة ضمام hadisinde haccın zikrolunmasıyla ihticâc etmişler. Fakat bu zatın Medine'ye târîh-i vürûdunda ihtilâf edildiğinden bu ihtilâf, haccın teşrîi tarihinde de ihtilâfî mûcib olmuştur. Mâverdî 8, İmâmü'l-Haremeyn 9 veya 10, bazıları da 7. sene olduğunu kabul etmişlerdir. Şâz bir kavil olarak hicretten evvel teşrî' buyurulduğu da iddia edilmiştir.¹⁴

¹³ Bedâi', II, 118.

¹⁴ Umdetü'l-kârî, IV, 477.

Bunlar arasında en kuvvetli kavil hicrî 9 sene-i hicriyeye dair olan kavildir. Müellif İmam Buhârî'nin ictihadı da böyledir. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Buhârî, haccın farziyetine **وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ** kavli-i şerifi ile istidlâl etmiştir. Bu âyet-i kerîme ise Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetleriyle beraber hicretin 9. yılında nâzil olmuştur. Bu cihetle İbn Kayyim el-Cevziyye *Zâdü'l-meâd*'da şöyle ispat ediyor: Sûre-i Âl-i İmrân'ın baş tarafındaki âyetleri “elçiler yılı”nda (عام الوفود) nâzil olmuştur. Bu sene içinde Necran'dan da bir hey'et-i sefâret gelip Resûl-i Ekrem ile cizye vermek üzere bir sulh akdetmişlerdi. Cizye ise Tebük Seferi'nin vuku bulduğu 9. sene-i hicriyede nâzil oldu. Bu Âl-i İmrân sûresinin ilk kısım âyetleri de bu sene nâzil olmuştur.¹⁵ *Müslim Şerhi*'nde Nevevî de farîza-i hac 9. sene-i hicriyede nâzil oldu diyor. İbn Teymiyye de *Minhâcü's-sünne*'sinde, “Dokuzuncu sene Âl-i İmrân sûresinin baş tarafındaki âyetleri nâzil oldu. Bu sene dahilinde hac farz kılındı. Bu sene senetü'l-vüfûddur” diyor.¹⁶

HAC FEVRÎ MİDİR, ÖMRÎ MİDİR?

Bu cihet eimme-i mezâhib arasında ihtilâfı mûcip olmuştur. Bu ihtilâfı Nevevî şöyle izah ediyor: İmam Şâfiî haccın müterâhî yani mükellefin ömrü müsait olduğu zaman zarfında edası vâcip bir ibadet olduğunu kabul etmiştir. Evzâî'nin, Sevrî'nin, Muhammed b. Hasan'ın mezhepleri de budur. İbn Abbas'tan, Câbir'den, Enes b. Mâlik'ten, Atâ b. Ebû Rebâh'tan, Tâvûs'tan mervî olan da haccın müterâhî bir farz olduğu merkezindedir.

İmam Mâlik ile İmam Ebû Yûsuf haccın fevrî olduğunu iltizam etmişlerdir. Evkât-ı imkânın ibtidâsında vücûb-ı edâ tahakkuk eder, bundan tehiri, zemmi mûciptir demişlerdir. Müzenî'nin ve İmam Ebû Hanîfe'nin ahabından cumhurunun mezhepleri de böyledir. İmâm-ı Âzam'ın bu babda kati bir ictihadı nakledilmemiştir. Turtûşî İmam Ebû Yûsuf'un, “İmâm-ı Âzam'ın mezhebi fevrî olduğunu iktiza eder sahih olan budur” dediğini zikretmiştir.¹⁷

Bu babda bir de *Bedâi'* sahibinin usûl-i Hanefiyye'ye göre verdiği izahatı mütalaa edelim. Kâsânî diyor ki: Kerhî'ye göre farîza-i hac fevrîdir. Zamân-ı imkânın evvel-i evkâtı ki, şerâit-i vücûbun içtimâ ettiği ilk senedir. Bu birinci seneden tehiri, günahı ve vebali mûciptir. Ebû Sehl ez-Zeccâcî, Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed arasında bu meselede cereyan eden ihtilâfı izah ederek demiştir ki: Ebû Yûsuf fevre, İmam Muhammed terâhîye kâil olmuştur ki İmam Şâfiî'nin mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe'den en sahih olarak rivayet edilen kavil de Ebû Yûsuf ile hem-ictihad olduğudur. İmam Muhammed'le müşterek ictihadda olduklarına dair bir rivayet varsa da birinci rivayet derecesinde kuvveti haiz değildir.

15 *Zâdü'l-meâd*, I, 180.

16 *Minhâc*, II, 118.

17 *Umdetü'l-kârî*, IV, 484.

İmam Muhammed'in haccın ömrü olduğu hakkındaki ictihadının vechi şöyle bildiriyor: Cenâb-ı Hak, haccın vücûbunu tebliğ eden ¹⁸ *وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ* âyet-i kerîmesinde haccı, bir zaman ile takyîd etmeyerek mutlak surette farz kılmıştır. Mevsim-i haccı da ¹⁹ *الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ* kavlı-i şerifi ile şevval, zilkade, aşr-ı zilhicce olarak tâlim buyurmuştur. Şu halde farz olan hac, müddet-i ömr içinde müvessaan ve bir zaman ile mukayyet olmayarak hac aylarında eda edilen mutlak bir hacdır. Mutlak olan bu teklifi fevr ile takyîd etmek ancak bir delil ile câiz olabilir. Sonra Mekke-i Mükerrerme hicret-i seniyyenin 8. yılında fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren Resûlullah'ın edâ-yı hac etmesine hiç mani kalmamıştır. Hac ale'l-fevr vâcib olsaydı, Resûl-i Ekrem onuncu seneye tehir buyurmazdı.

İmâm-ı Âzam ile İmam Ebû Yûsuf'un fevrî ictihadları da şöyle tevcih edilmiştir: Evet, vakit hacca kıyas ile mutlaklıktır. Fevre de, terâhîye de ihtimali vardır. Fakat fevri iltizam etmekte daha ziyade ihtiyatla hareket etmek vardır. Şu fânî hayatta yarına sağ çıkacağına kimin elinde senedi vardır. Her türlü şerâit ve vesâit-i haccı nefsinde cemedan müslümanın ale'l-fevr hac etmeyip de gelecek sene, öbür sene derken günün birisinde göçüp dîvân-ı ilâhîye borçlu gitmesi her zaman vârid-i hâtır ve çok defa vâki olan bir haldir.

Sonra Resûl-i Ekrem'in Vedâ haccını 10. seneye tehir buyurmuş olmaları başkaları için mikyas olamaz. Çünkü Resûl-i Ekrem'e vefat etmezden evvel haccedeceği rüyasında bildirilmişti. Bu rü'yâ-yı nebevînin sıdk-ı vukuu da bir nas ile teyit buyurulmuştu.²⁰ Bu kuvvetli delillere istinaden İmâmülhüdâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Hazretleri de İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf'un ictihadını iltizam etmiş ve “Vakit kaydından mücerret her emr-i mutlak, amel cihetiyle fevre hamlolunur” düsturunu ortaya koymuştur. Bu düsturdaki “amel” kaydı, itikada hamledilmesini ihtardır. Mâtürîdî Hazretleri²¹, “İtikad husu-

18 {Âl-i İmrân, 3/97.}

19 {el-Bakara, 2/197.}

20 Resûl-i Ekrem efendimiz Hudeybiye Seferi'ne çıkmazdan evvel bir rüya görmüştü. Rüyasında ashabıyla beraber bir kısmının başları tıraş olmuş, bir kısmının saçları kesilmiş olarak emniyet içinde Mekke'ye, Mescid-i Harâm'a girmişlerdi. Resûl-i Ekrem bu rüyasını ashabına haber verdiğinde rüyanın mazmunu o sene tahakkuk edecek ümidiyle ashâb-ı kirâm tabii sevinmişlerdi. Fakat Hudeybiye'den bir musâlahanâme imzalayarak döndüğü ve Mekke'ye girmek müyesser olmadığı görülünce münâfıklar, — “Haniya! Ne tıraş olduk, ne saçımızı kestirdik, ne de Kâbe'yi gördük?” demeye başlamışlardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in rü'yâ-yı sâliha ve sâdika olduğu inzâl buyurulan şu meâldeki âyet-i kerîme ile teyit buyuruldu:

— “Allah, resulünü gördüğü rüya hususunda tasdik eder ki, bu rüya hakıdır, vukuu muhakkaktır. Elbette müminlerin kimi başları tıraşlı, kimi saçları kesilmiş ve tamamıyla emin, korkusuz bir halde inşallah Mescid-i Harâm'a gireceklerdir. Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin ihtiva ettiği menâfi-i siyâsiyyeyi siz bilemezsiniz? Onda menâfi ve masâlihi Allah bilir ki, onu feth-i Mekke'den evvel size en yakın bir fetih kılmıştır.”*

* *لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا.*
{el-Feth, 48/27.}

21 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd'dur. Mütetekellimînin imamı, ehl-i hak-kın da mürşid-i enâmıdır. Sem'ânî, Mâtürîdî'nin Semerkant'ta bir mahallenin adı olduğunu haber vermiştir. Müşârûn ileyh hazretleri ilm-i fikhî İmam Muhammed'in ashabından Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin

sunda emr-i mutlak fevre hamledilemez. Belki emr-i mutlaklarda fevr ve terâhî hususunda murâd-ı ilâhî ne ise hak odur diye itikad olunur” demiştir.²²

KÂBE-i MUAZZAMA

Farîza-i haccın sebab-i sıhhati olan ve her nevi namazda kıblegâhımız bulunan Kâbe-i Muazzama, Mekke-i Mükerreme şehrinde ve bu şehrin tesisinden çok zaman evvel bina olunmuştur. Hatta ehâdîs-i sahîhada vârit olduğu üzere yeryüzünde ilk inşa edilen mâbed, bu Beytülharam’dır. Beytülmakdis bundan sonra bina edilmiştir. Kâbe-i Muazzama’nın ilk defa Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime’s-selâm tarafından inşa edildiği, nass-ı Kur’ânî ile sabit olup bundan evvelki bânilerine dair rivayetler, rivâyât-i zaîfeden ibarettir, şâyân-ı itibar değildir. İlk defa melekler tarafından, sonra Âdem aleyhi’s-selâm cânibinden bina edildiğine dair rivayetler de dâhil-i hesap edilerek beyt-i şerifin on defa inşa edildiği nakledilmekte bu ikisini Beyhakî *Delâilü’n-nübüvve*’sinde İbn Lehîa tarikiyle Abdullah b. Amr b. Âs’tan rivayet etmekte ise de İbn Lehîa zayıftır. Hâfız İbn Kesîr, “Kâbe’nin ilk bânisi nass-ı Kur’ânî ile sabit olduğu veçhile İbrâhim aleyhi’s-selâmdır.

tilmizi Ebû Bekir Ahmed el-Cûzcânî’den ahzetmiştir. Kendisinden de Semerkant Kadısı Hakîm İshak b. Muhammed, Ali Rüstüfâğnî (Semerkant’ta bir köydür), Ebû Muhammed Abdülkerîm el-Pezdevî fıkıh öğrenmişlerdir. Kaderiyye, Cebriyye, Râfiziyye, Hâriciyye, Müşebbihe, Mürcie, Mu’tezile gibi birtakım ileri, geri mezhepler türeyip gûnâgûn akâid-i bâtıla neşrettikleri ve Sûfiyye, Meşşâiyye, İşrâkiyye gibi felsefî birtakım mesâlik-i muhtelif ashâbı da akâid-i İslâmiyye’yi kendi meslek-i felsefilerine göre te’vil eyledikleri sırada ikinci karn-i hicrî sonlarında Türkistan’da Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Bağdat’ta Ebû’l-Hasan Ali el-Eş’arî yetişip Ehl-i sünnet ve cemaat akaidini müdafaa etmişler ve firak-ı dâlleyi red için bir hayli eser yazmıştır. İmam Mâtürîdî’nin *Kitâbü’t-Tevhîd*’i, *Kitâbü’l-Makâlât*’i, *Kütüb-i Evhâmî’l-Mu’tezile’si*, Revâfız, Karâmita gibi birtakım erbâb-ı dalâlet aleyhindeki reddiyeleriyle fıkıhtan *Meâhizü’ş-şerâi’i*, usûl-i fıkha dair cedeli cümle-i müellefâtındandır.

Eş’arî hazretleri de *el-Lûmâ’*, *İzâhü’l-burhân*, *et-Tebyîn alâ usûli’d-dîn*, *İbâne* namındaki eserleriyle Râfizîler’i, Hâricîler’i, Mu’tezile ve Melâhide’yi redde dair birçok eser yazmıştır. Muazzam bir de *Tefsîr*’i vardır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin de *Te’vîlât*’ı vardır. Fakat kendisinin değildir. Belki şeyhin usûl-i Ehl-i sünnet ve usûl-i tevhid hakkındaki beyanatı ashâbı tarafından zaptedilmiş ve sâhib-i *Tuhfe* İmam Alâeddin es-Semerkandî tarafından cemedilmiştir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi’deki bir nüshası mütalaagüzârımız olmuştur.

Bu iki imâm-ı hümmâm Ehl-i sünnet’in iki göz bebeğidir. İrâde-i cüz’iyye gibi fer’î bazı meseleler istisna edilirse, ikisi arasında usûl-i mesâilde hiçbir ihtilâf sebketmemiştir. İmam Mâtürîdî’nin usûl-i i’tikâdiyyâtı, İmâm-ı Âzam ile ashâbının ichadlarına, İmam Eş’arî’nin usûl-i i’tikâdî da İmam Şâfiî ve ashâbının re’yelerine muvâfık bulunduğundan, itikadda Mâtürîdî olanlar amelde Hanefî, Eş’arî olanlar da Şâfiî’dir. Eimme-i erbaa arasındaki ihtilâf fûrûât-ı a’mâle müteallak olup bu ihtilâfın mesâil-i i’tikâdiyyeye şûmulü yoktur. Hatta Mu’tezile de birçok ahkâm-ı fıkhiyyede Hanefî mezhebini kabul etmiştir. Mâlikî ve Hanbelîler’den pek çoğu da Eş’arî’dir.

Eş’arî hazretleri 266 tarihinde Basra’da doğmuş, 330’da Bağdat’ta vefat etmiştir. Üç sene sonra da 333 tarihinde Mâtürîdî hazretleri Semerkant’ta vefat etmiştir (Rahmetullahi aleyhimâ) (*İbn Haldûn*; *Keşfü’z-zunûn*; *el-Fevâidü’l-behiyye*).

Bundan evvel bina kılındığına dair haber-i ma'sûm yoktur" diyor. Âdem zamanında insanların taştan, çamurdan bina yapacak derecede ilerlemedikleri, dağlarda ve mağaralarda barındıkları mervî bulunması da İbn Kesîr'in bu iddiasını teyit etmektedir. Binaenaleyh İbn Kesîr'in dediği veçhile Beytülmuazzam'ın âmir-i inşâsı Allahu Zü'l-Celâl, mübelliği ve mühendisi Cibrîl, ilk bânisi İbrâhim Halîl, muavini de İsmâil olduğu en sahih rivayet olarak kabul edilmek icap eder (*Kastallânî*). Maamafih Beyt'in mahall-i mübâreki esasen metâf-i melâike ve enbiyâ idi. Âdem peygamberin binası kuru örölmüş taş yığınının ibaret olabilirdi.

KÂBE'NİN İLK BÂNİSİ

Buhârî *Sahîh*'inde enbiyâ aleyhimü's-selâmın zikrine dair açtığı bir babında beyt-i şerifin inşasına takaddüm eden vekâyii ki Hazret-i İbrâhim'in, bâ-emr-i ilâhî Hazret-i Hâcer ile oğlu İsmâil'i Beytülharâm'ın bulunduğu mahalle götürüp bıraktığını ve bunların oradaki târîh-i hayatını, sonra Beytülmuazzam'ın sûret-i inşâsını uzun bir metin ile İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayet ediyor. Aşağıdaki mâlûmâtı oradan hulâsa ediyoruz:

İbrâhim aleyhi's-selâm, zevcesi Sâre'nin hiss-i rekâbeti neticesinde Hazret-i Hâcer ile henüz meme emmekte olan oğlu İsmâil'i Filistin'den alıp Mekke'nin bulunduğu mahall-i mübâreke geldi. Bu ana ile oğlu, beyt-i şerifin bulunduğu mahalde, zemzemin üstünde büyük bir ağacın yanına bıraktı. O günü henüz Mekke şehri kurulmamıştı. Umrandan hâlî idi. Ne bir insan ne de içecek su vardı. Hazret-i İbrâhim bu ana oğula bir dağarcık hurma ile bir kırba su bırakmıştı. Hazret-i İbrâhim ayrılırken Hâcer'e, "Kendilerinin böyle bırakılıp gitmesi bir emr-i ilâhî neticesi midir?" diye vuku bulan suale cevaben, "Evet, emr-i ilâhî ile kendilerini bıraktığını" söyledi. Hâcer, "Öyleyse Allah Teâlâ bizi zayi etmez" diye yüksek bir tevekkül izhar etti. Hazret-i İbrâhim, Hâcer'le İsmâil'den ayrıldıktan ve bunlar tarafından görülmeyecek derecede uzaklaştıktan sonra Seniyye mevkiine gelmişti. Burada beyt-i şerifin mahalline teveccüh edip ellerini kaldırarak sûre-i İbrâhîm'de hikâye buyurulduğu üzere, "*Rabbimiz! Zürriyetimden bir kısmını ben, senin Beyt-i Muharrem'inin yanında ekin bitmez bir vadi içinde iskân ettim. Rabbimiz! Beyt'inde namaz kılmak için insanlardan birtakım kimselerin gönüllerini bunlara doğru meylettir de bu ziyaretçilerin armağanlarından zürriyetimi rızıklandır! Umulur ki nimetine bunlar şükrederler*"²³ diye dua etti ve çekilip gitti.

Bir müddet sonra bu mahdut su ve erzak tükenmişti. Bu sıcak muhitte su ihtiyacı daha ziyade hissedilmişti. Hazret-i Hâcer kendisinden çocuğun su talebi ile yerde yuvarlandığını görüp dayanamıyordu. Biraz su ve bir insan bulmak için çocuktan ayrıldı. Biraz ilerdeki Safâ tepesine çıktı etrafa bakındı. Kimseyi görmek mümkün değildi. Oradan indi. Çarşafını toplayıp çevik bir insan tavrıyla sa'y ederek vadiyi geçti. Merve'ye geldi. Burada da durup bir insan görebilmek ümidiyle etrafa bakındı. Burada da bir kimse görmek müyesser

23 رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ نَبِيِّكَ الْمَحْرَمِ رَبَّنَا لِتُيَمِّمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ
{İbrâhîm, 14/37.}

olmadı. Bir yudum su, bir can yoldaşı aramak üzere Safâ ile Merve arasında tehâlükle bu gidip gelme yedi defa tekerrür etti. İbn Abbas'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Efendimiz, “İşte hüccâcın Safâ ile Merve arasında sa'y etmelerinin müstenedün ileyhi Hazret-i Hâcer'in bu sa'yidir” buyurmuştur.

Hazret-i Hâcer, yedinci defa Merve'ye çıktığında bir ses işitti. Baktı ki şimdiki Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yeri bir melek ayağının ökçesiyle eşiyordu ve toprağını atarak zemzem suyunu meydana çıkarmıştı. Hâcer bu sudan kana kana içti. Çocuğunu emzirdi. Artık Hâcer için su mahzuru kalmamıştı. Bu melek Hâcer'e,

— “Sakin telef oluruz diye korkmayınız! Burada Beytullah vardır. O Beyt'i, bu oğlanla babası bina edecektir. Cenâb-ı Hak bu oğlanın ehlini ve neslini hiçbir zaman kesmeyecektir” diyerek Âl-i İbrâhim ve İsmâil'in şerefli bir istikbale namzet olduklarına işaret eyledi. O tarihlerde beyt-i şerifin bulunduğu mahal yüksekçe idi. Asırlarca gelen sel suları sağındaki, solundaki araziye yalayıp burasını tepecik bir vaziyete koymuştu.

Bu sırada Cürhümîler'den bir cemaat Kedâ dağı yoluyla gelip Mekke'nin alt tarafına kondular. Sudan mahrum böyle âteşin bir mahalde zemzem suyunun bulunması bunların yerleşmesini mûcip oldu. Suyun sâhib-i aslîsi olan Cenâb-ı Hâcer'den burada mekân tutmalarına müsaade istediler. Onun tarafından da suda hakk-ı şüfaları olmak ve bir gûnâ hakk-ı temellük iddia edilmemek üzere müsaade edildi. Resûl-i Ekrem, “Şimdi ümm-i İsmâil pek ziyade muhtaç bulunduğu mûnisleri, Cürhümî kadınları bulmuş oluyordu” buyurmuştur. Bu Cürhümî kabile zemzem etrafına yerleştikleri gibi başka taraflarda bulunan Cürhümîler'i de davet ettiler, onlar da gelip yerleştiler. Metn-i hadiste *حتى إذا كان بها أهل* rivayet olunduğuna göre bunlardan bir kısmı ev bark yaparak artık Mekke civarı mâmu'ure haline girmeye başlamıştı.²⁴

24 Cürhüm, Sâm b. Nûh *aleyhi's-selâm*ın evlâdından ve Kahtân'ın beş oğlundan biridir. Öbürleri Ya'rûb, Hazremut (Hadramut), Âd, Umân'dır. Silsile-i nesebi, *جرهم بن قحطان بن عابر بن صالح بن أرفخشذ بن سام بن نوح* dır. Cezîretülarap'ın sekene-i kadîmesi tarihte “Arab-ı âribe-i bâide” diye anılır. Bunları istihlâf eden Kahtânîler kadar tarihleri mâlûm değildir. Kahtân, vaktiyle Yemen'e gelip bir hükûmet kurmuştur ki adına *Devlet-i Kahtâniyye* denir. Kahtân'ın lisanı Süryânî idi. Arapça'yı Arab-ı bâide'den öğrenmiş, evlât ve ahfadına nakletmiştir. Kahtân'ın vefatında Ya'rûb yerine geçmiş ve bilâd-i mütecâvireyi zaptederek kardeşlerinden Cürhüm'ü Hicaz'a, Âd'ı Şemmer'e, Umân'ı Uman havalisine vali tayin etmiştir. İleride bunlar kesb-i istiklâl ederek her biri nice kabâilin babası olmuş ve Cürhüm'den doğan kabileye “*Cürhüm-i Sâni*” denilmiştir. Kahtânîler tarihte “*Arab-ı âribe-i bâkiye*” diye anılırlar. Hazret-i İsmâil'in Cürhümîler'den bir kız olarak evlâdının Cürhümîler'le ihtilâtından da “*Arab-ı müsta'ribe*” meydana gelmiştir. Bu keyfiyet hicret-i nebeviyeden 3793 sene evvel vukua geldiği *Ebü'l-Fidâ* tarihinde mazbuttur.

Arab-ı âribe ile Arab-ı müsta'ribe arasına mürûr-ı eyyâm ile rekabet düştü. Bu rekabetin esası hariçten hücum zamanında zimâm-ı riyâsetin kimin elinde bulunacağını tayin ve kavm-i Arab'ın merkez-i ittihâdını teşkil etmekten ibaret idi. Bu iki fırkadan her birinin birer merkezi vardı. Benî Ya'rûb, Yemen'in servetini ve ahalisinin kîdemini ileri sürerek San'a'nın merkez olmasını isterdi. Ya'rûb b. Kahtân, lugat-ı Arabiyye'yi ilk tekellüm eden bir zat olmakla Arap isminin kendisine nisbet olunduğunu iddia eylerdi. Benî İsmâil ise Mekke'nin şeref ü rûchânını ispat için Mekke'deki müessesâtın kutsiyeti ile istidlâl ederdi. Bu iki fırka arasındaki mücadele altıncı karn-ı milâdî nihayetine kadar devam etmiştir. Karn-i sâbi'de Hazret-i Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz gelip dîn-i tevhidî tebliğ etmekle Mekke-i Mükerreminin

Hazret-i İsmâil de büyü müştü. Lisanı İbrânî olan İsmâil, Cürhümîler'den fasih Arapça öğrenmişti. Hâkim'in İbn Abbas'tan bir rivayetinde de evlâd-ı İbrâhim'de ilk defa Arapça tekellüm eden İsmâil'dir deniliyor. Bu itibarla evlâdına "Arab-ı müsta'ribe" denilmiştir. Artık bu asil ve necip genç Cürhümîler arasında yüksek bir şeref ve itibar kazanmıştı. Zemzemin yegâne sahibi olan İsmâil'e herkes hürmet ediyordu. Evlenmek çağına gelince Cürhümîler İsmâil'i kendilerinden asil bir ailenin kızı ile evlendirdiler.²⁵ Bundan sonra Hâcer hazretleri vefat etti ve Hicr'e defnedildi. Vefatında doksan yaşında idi.

İbrâhim aleyhi's-selâm Hâcer'le İsmâil'in hayat ve maiyetleriyle alâkadar olarak sık sık Şam'dan gelerek bunları yoklamak itiyadında idi. İsmâil'in tehhülünden ve Hazret-i Hâcer'in vefatından sonra da bu ziyaretler tevâlî etmiştir. Hazret-i İbrâhim bir kere daha geldiğinde, "Ey İsmâil! Cenâb-ı Hak bana burada bir beyt inşasını emretti" diye eliyle yüksekçe bir mahalle işaret eyledi. Râvi İbn Abbas rivayetine devam ederek demiştir ki:

İşte İbrâhim ile İsmâil aleyhi's-selâm bu yüksek mahalle Kâbe-i Muazzama'nın esasını vazedip duvarlarını yükselttiler. İsmâil taş getirirdi. İbrâhim de bina yapardı. Bina yükselince şimdi Makâm-ı İbrâhim namıyla ziyaretgâh olan şu taşı getirdi. Hazret-i İbrâhim'in kadem-i saâdetleri altına koydu. İbrâhim (iskele makamında) bunun üstüne çıkarak inşaata devam eyledi. Hazret-i İbrâhim beyt-i şerifin temellerini yükseltince oğlu İsmâil ile beraber daima *اَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* "Ey rabbimiz! İnâyetinle yükselttiğimiz şu hayırlı işimizi bizden kabul buyur! Şüphesiz ki sen duamızı daima işitir ve niyetimizi pek iyi bilirsin!"²⁶ diye dua ederlerdi.²⁷

Ahmed b. Hanbel'in Abbas'tan rivayetine göre, İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm Beytülâtık'ı 9 zirâ irtifânda ve kapısını zemin seviyesinde inşa ettiler ve binanın üstünü açık bıraktılar. Ebû Cehm'in hadisinde de Hazret-i İsmâil'in koyun ağılı olan ve müahharen Hicr-i İsmâil denilen mahalli Beyt'e idhal ettiler²⁸ ki, Hatîm dahilindeki mevziden

tefevvukıyla mesele nihayete ermiştir.

Zuhûr-ı İslâm'dan sonra Arab-ı müsta'ribe'nin i'lâ-yı kelimetullah için etrâf-ı âleme intişar ederek muâsır-ı milîl ü akvâm ile ihtilâtından hâsıl olan kısım da vardır ki bunlara da "Arab-ı müsta'ceme" denir. Mısır, Bilâd-i Mağrib, Suriye, Irak ahalisi bu kısımdandır.

Umdetü'l-kârî'de Atâ b. Sâib'den, *وكانت جرهم يومئذ يواد قريب من مكة* "Hazret-i İbrâhim Hâcer'le İsmâil'i getirdiğinde Cürhümîler'in Mekke'ye yakın bir vadide bulundukları" rivayeti naklediliyor ki bu rivayet Hazret-i İbrâhim'in kadını ve çocuğunu bütün bütün insandan ârî bir çölde bırakmadığını ifade etmekle daha mâkuldür.

25 Süheylî, Hazret-i İsmâil'in hareminin adı "*Ceddâ bint Sa'd*"dır demiş, İbn İshak'tan da *Umâre bint Sa'd İbn Üsâme* olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Cehm'in hadisinde de ismi zikredilmeyerek *بنت صدي* dir denilmiştir (*Umdetü'l-kârî*).

26 el-Bakara, 2/127.

27 {B3364 Buhârî, Enbiyâ, 9.} Kâbe-i Muazzama'nın İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm tarafından ilk inşasına dair Buhârî'nin rivayeti burada bitiyor. Metn-i hadîs çok uzundur. Biz, hulâsa olarak naklettik. Aslı, Yûnînîye nüshasına tevfikân Mısır'da basılan *Buhârî*'nin dördüncü cüzünün 142, 143, 144. sayfalarında muharrerdir.

28 *Umdetü'l-kârî*, VII, 364.

ibarettir. Cenâb-ı Hâcer'le Hazret-i İsmâil burada medfundur. Etraftan gelecek olan hediyeleri muhafaza etmek üzere de Beyt'in kapısı önünde ve 3 arşın umkunda bir hufre inşa edilip buna da Ahsef namı verildi.²⁹

Hazret-i İbrâhim beyt-i şerifi binaya mübâşeret ettikten sonra bir rivayete göre, Cebel-i Ebûkubey's'ten getirdiği Hacerülesved'i mehde-i tavaf nişanesi olmak üzere elan bulunduğu mahalle koyup üzerini örmeye başlamıştır.

Sonra baba oğul şu suretle dua ettiler: *“Ey rabbimiz! Bu emr-i hayrı bizden kabul et! Hiç şüphesiz sen, duamızı iştir, niyetimizi pek iyi bilirsin. Ey rabbimiz! Bizi yalnız senin rızana bağlı iki müslim kıl! Bizim zürriyetimizden de yalnız sana inkıyâd eden bir ümmet vücuda getir! Bize de ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahalleri göster! Bizim hepimize tövbe nasip edip tövbelerimizi kabul buyur. Rabbimiz! Sen, tövbe edenlerin tövbesini reddetmeyip kabul edersin, günahkâr olanlara da merhamet eylesin. Ey rabbimiz! Zürriyetimizden vücuda getireceğin ümmet-i müslimeye kendi içlerinden bir peygamber gönder ki, onlara senin âyetlerini okuya; kitabını, hikmetini öğret; günahlardan temizleye! Ey rabbimiz! Çünkü sen, yüksek iradeli izzet ve her fiili muhkem, hikmet sahibisin.”*³⁰

İşte Cenâb-ı Hak, Halîl-i Ekrem'inin bu duasını kabul edip onun nesl-i necîbinden hâtemü'l-enbiyâ efendimizi göndererek onun vasıtasıyla kitap ve hikmet-i ilâhiyyesini tebliğ ve tâlim buyurmuştur. Âyet-i kerîmede Hazret-i İbrâhim tarafından ba'sı temenni ve niyaz edildiği bildirilen resul ile murat hâtemü'l-enbiyâ efendimiz olduğunda şüphe yoktur. Çünkü evlâd-i İsmâil aleyhi's-selâm içinde Resûl-i Ekrem'den başka bir resul gelmediğinde ehl-i ilmin ittifakı vardır. Resûl-i Ekrem efendimiz de buna tamâmü'l-kâni' idi ve رؤيا أمي “Ben babam İbrâhim'in duasına ve kardeşim Îsâ'nın müjdesine, vâlidemin de rüyasına mazhar olmuşumdur”³¹ buyurdu. Buhârî'nin Sahîh'inde Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz ümmetine namazda اللهم صلى على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. *Yâ rab! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine rahmet ihsan et, nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine rahmet ettiysen. Allahım! Sen elbette hamîdsin, mecîdsin. Yâ rab! Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine hayır ve bereket ihsan et! Nasıl İbrâhim'e ve İbrâhim'in ümmetine ihsan buyurduysan. Allahım! Muhakkak sen hamîdsin, mecîdsin*³² diye dua etmelerini tâlim

29 Umdetü'l-kârî, VII, 364.

30 وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. {el-Bakara, 2/127-129}

31 {Kaynakta rivayetin metni “... دعوة أبي إبراهيم وبشارة عيسى بي ورؤيا أمي...” şeklindedir. HM17280 İbn Hanbel IV, 127; NM3566 Hâkim, el-Müstedrek, IV, 1339 (2/419).}

32 {B3370 Buhârî, Enbiyâ, 10.}

buyurması, ümmetin de bu suretle her namazda, her tahiyyatta bu suretle salât etmeleri, Hazret-i İbrâhim'in sâbık duasına bir lâhika-i şükr ü mahmedettir.

KÂBE-i MUAZZAMA'NIN VAZİYETİ

Kāmus Tercümesi'nde Beytullah'ın Kâbe ismiyle tesmiye edilmesi mürabbâü'ş-şekil olduğu içindir yahut mecd ü rif'at ve şerefine mebnîdir deniliyor. Fakat tam murabbâ olmayıp dılı'ları birbirinden farklıdır. Ebû Cehm'in hadisinde Hazret-i İbrâhim'in bina-gerdesi olan beyt-i şerifin irtifâ 9, arzı da 30 zirâ olduğu ve bu zirâin o zamana ait ölçü bulunduğunu bildirilmiştir (*Umdetü'l-kârî*).

Ezrakî'nin kitabında da böyledir. Buna ilâve olarak Ezrakî arzının da 22 zirâ olduğunu bildiriyor. Bu ölçünün ifade ettiği vaziyete göre, Kâbe muhtelifü'l-edlâ' bir şekilde yapılmıştır. Muahharen bir köşesine Rüknuşşarkî yani Hacerülesved, bir köşesine Rüknu'lirâkî, bir köşesine Rüknuşşâmî bir köşesine de Rüknu'lyemânî namı verildi. Taraf-ı şarkisi yani Rüknu'lhacerülesved ile Rüknu'lirâkî'nin arası biraz şimale müteveccih olup Makâm-ı İbrâhim, Bi'rizemzem, Bâb-ı Benî Şeybe Beytülizzet'in bu tarafındadır. Şimal ciheti yani Rüknu'lirâkî ile Rüknuşşâmî arası bir miktar garba mâildir. Hıcr-i İsmâil ile altın oluk, makâm-ı Hanefî, Beytüla'zam'ın bu cihetine düşer. Taraf-ı garbîsi yani Rüknuşşâmî ile Rüknu'lyemânî arası bir parça cenûba mâildir. Bâb-ı mesdûd-i garbî ile Bâb-ı Umre, Bâb-ı Vedâ, Bâb-ı İbrâhim Beytullah'ın bu tarafında vâkidir. Cenup ciheti yani Rüknu'lyemânî ile Rüknu'lhacerülesved arası şark tarafına mâilce olup Bâb-ı Safâ ile ebvâb-ı sâire-i cenûbiyye Kâbe-i Muazzama'nın bu cihetindedir.

Kâbe-i Muazzama'nın zamanımızın zirâyıyla dört dıl'ının zemini Rüknuşşarkî'den yani Hacerülesved rüknünden Rüknu'lirâkî'ye kadar 31, Rüknu'lirâkî'den Rüknuşşâmî'ye kadar 22, Rüknuşşâmî'den Rüknu'lyemânî'ye kadar 32, Rüknu'lyemânî'den Rüknu'lhacerülesved'e kadar 20 zirâdır (*Târîh-i Dîn-i İslâm*).

HAZRET-i İBRÂHİM'İN DAVETİ

Hazret-i İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm beyt-i şerifin binasını ikmal ve menâsik-i haccın kendilerine irâe buyurulmasını temenni ettikten sonra meâl-i şerifi, bervec-i âtî âyât-ı kerîmede, “*Ey İbrâhim! Halk arasında haccı ilân eyle! Yaya olarak, arık develer üzerine binerek derin vadilerden sana gelsinler. Tâ ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve Allah'ın kendilerine ihsan buyurduğu koyun, sığır gibi behîme üzerine Allah'ın ismini zikreleyerek kurban kessinler; bu kurbanlardan kendiniz yiyiniz ve yoksulu, fakiri doyurunuz! Sonra bu hacılar, vücutlarındaki kirlerini temizlesinler, nezirlerini ifa etsinler ve Beytülâtîk'i tavaf eylesinler*”³³ buyurulup İbrâhim aleyhi's-selâm halkı Kâbe-i Muazzama ziyaretine davete memur oldu.

33 وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ. لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَى مَا رَزَقْنَاهُمْ مِنَ الْبَهِيمَةِ الْأَنْعَامَ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْفَقِيرِ. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ. {el-Hac, 22/27-29.}

Celâleyn Tefsiri'nde beyan olunduğuna göre, Hazret-i İbrâhim memur olduğu vazîfe-i te'zîn ve ilânı ifa için Cebel-i Ebûkubey'se çıkıp, "Ey nâs! Rabbiniz bir beyt bina buyurup üzerinize hacı ve o beyti ziyareti farz kılmıştır. Rabbinizin bu davetine icâbet ediniz!" diye nidâ etmiştir ve esnâ-yı nidâda şarka, garba, şimale ve cenuba yüzünü çevirmiştir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ, "Bu davet üzerine haccetmesi mukadder olan her fert ana karnından, baba sulbünden "lebbeyk Allahümme lebbeyk" diye cevap verdi" demiştir (*Kastallânî*).

Siyer kitaplarında tafsil olunduğuna göre Hazret-i İbrâhim bu vazîfe-i îzân ve ilânı da ifa ettikten sonra Cebrâil aleyhi's-selâm gelip kendisine Safâ ile Merve'yi ve Harem-i şerif'in hududunu göstermiş ve alâmet-i fârika olarak birer taş dikmesini tavsiye etmiştir. Daha sonra menâsik-i hacı tâlim ederek ihram içinde Mina'ya azîmet ve yollarda tehlîl ve telbiye edilerek Arafat'a varıldı. Vakfeden sonra Müzdelife'ye, oradan da Mina'ya getirdi, kurban kestirdi, remy-i cimâr ettirdi. Hulâsa menâsik-i hacı tamamıyla öğretti ve tatbikine delâlet eyledi. Haccın bu usul ve erkânı, Hicaz halkına peygamber ba's olunan İsmâil aleyhi's-selâm tarafından da ümmetine tâlim edildi. Bilâhare İshak aleyhi's-selâm da Mekke'ye gelerek büyük biraderi İsmâil ile hacceyletti.

Bundan sonra bilâd-i karîbe ve bâideden züvvâr gelip Beytullah'ı ziyarete başladılar. Tebâbia-i Yemen Beyt-i Mükerrrem'i ziyaret ve tâzim ederlerdi. Acem hükümdarlarının da vaktiyle beyt-i şerifi ziyaret ettikleri hatta cedd-i Nebî Abdülmuttalib'in Zemzem Kuyusu'nu hafr ederken bulduğu iki altın geyik heykelinin Fürs kurbanlarından olduğu mervîdir.

KÂBE-i MUZZAMA BEŞERİYETİN İLK MÂBEDİDİR

Müslümanların mukaddes kiblesi olan Kâbe-i Muazzama, küre-i zemin üzerinde ilk tesis olunan musallâdır. Buhârî ile Müslim'in müttefikan Ebû Zer radiyallahu anhtan rivayetlerine göre müşârün ileyh hazretleri diyor ki, Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Yer-yüzünde ilk defa hangi mescid tesis olundu?" diye sordum. Cevaben, "*Mescid-i Harâm*" buyurdu. "Bundan sonra hangisi inşa olundu?" dedim. "*Mescid-i Aksâ*" buyurdu. "İkisinin

عتيق بيت terkinde "atîk" lafzı "kadîm, muteber, âzâde" mânalarında müstâmeldir. Bunlardan ma'nâ-yi âhir Resûl-i Ekrem efendimizden me'surdur. Buhârî'nin, İbn Cerîr'in, Taberânî'nin Abdullah b. Zübeyr'den rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz, إنما سمى الله البيت العتيق لأنه أعتقه من الجابرة "*Allah Teâlâ'nın beyte, 'atîk' diye isim vermesi, cebâbirenin tecavüzünden masun kılmasından dolayıdır*" {Buhârî, *Târih-i kebîr*, I, 201, no: 619; Taberânî rivayeti mevkûf olarak nakledilmiştir. MK13915 Taberânî, *el-Kebîr*, XIII-XIV, 76. Beyhakî, *Şuabül-îmân*, V, 463, no: 3721.} buyurmuştur ki tarihen müsbet bir hakikattir. Tebâbia-i Yemen'den "*Es'ad Kerib*" nam Tübbâ', halkın Beyt'e tevechününü, fevç fevç ziyaret ettiklerini çekemeyecek yıkmak istemişse de felce uğramıştır. Bundan mütenebbih olarak beyt-i şerife Yemen kumaşlarından kıymetli bir kisve geçirmek tathîr ve tenzîfini emredip kapısına kilit koymak suretiyle hürmet göstermiş, iyi olmuş. Bir rivayette ilk örtülen kisve budur. Meşhur Fil Vak'ası'nın kahramanı Ebrehe de kahra uğramıştır. Haccâc'ın tecavüzü, beyte değil, Abdullah b. Zübeyr'e müteveccihdir. Karâmita'nın tecavüzü kışkıranlıktır.

zamân-ı inşası arasında ne kadar müddet bulunduğunu sordum. “*Kırk sene*” diye cevap verdi. Bundan sonra da Resûlullah, “*Ey Ebû Zer! Her nerede namaz vakti irişirse namazını orada kıl! Namazın fazileti, vaktinde kılınmasındadır*” buyurdu.³⁴

Bu hadîs-i şerif yeryüzünde ilk defa bina kılınan mescid-i şerifin Beytullâhi'l- Haram olduğunda nastır. Yalnız İbnü'l-Cevzî bu hadisin bir noktasına ilişiyor: “Mescid-i Harâm'ın zamân-ı inşasıyla Mescid-i Aksâ'nın zamân-ı tesisi arasında 1000 seneden fazla bir fâsıla olduğu tarihen mâlûmdur. Kırk sene rivayeti şâyân-ı nazardır” diyor.

Kurtubî cevaben diyor ki: Bu babda vârit olan âyet-i kerîme ve ehâdis-i şerife Hazret-i İbrâhim Kâbe'nin, Hazret-i Süleyman da Mescid-i Aksâ'nın ilk bânileri olduklarına delâlet etmez. Bu iki ma'bed-i muallâyı başkalarının tesis edip de bunlar tarafından tecdit edilmiş olmaları câizdir. Nasıl ki ilk beyti Âdem'in bina ettiğine dair bir rivayet de vardır. Âdem'den kırk sene sonra da evlâd-ı Âdem'den birisi Mescid-i Aksâ'yı bina etmiş olabilir. Sâhib-i Sîyer İbn Hişâm'ın *Ticân*'ındaki bir rivayeti bu telifi teyit etmektedir. İbn Hişâm'ın rivayetine göre, Âdem aleyhi's-selâm beyt-i şerifi bina ettikten sonra Hazret-i Cibrîl'in bir tebliği üzerine de Beytülmakdis'i tesis ve burada da ibadet etmiştir. İbn Kesîr de, “Süleyman aleyhi's-selâm Mescid-i Aksâ'nın ilk bânisi değildir, tecdit etmiştir” diyor. Sa'lebî, Vâsitî gibi ehl-i tarihin de bunu teyit eder rivayetleri vardır. Buhârî şârihlerinden Hattâbî de, “Mescid-i Aksâ'yı Dâvûd ile Süleyman aleyhime's-selâmdan evvel bazı evliyâullahın inşa ve tesis ettiklerini, sonra da Dâvûd ile Süleyman'ın tecdit ve tevsî etmiş olmalarını kabul etmek en doğru bir harekettir” diyor (*Umdetü'l-kârî*, VII, 367).

KÂBE-İ MUAZZAMA – CÜRHÜMLÜLER VE AMÂLİKA

Hazret-i İsmâil'in sağlığında beyt-i şerifin hizmet ve nezâreti bittabi İsmâil aleyhi's-selâmın uhdesinde idi. İrtihalinden sonra³⁵ beytin nezaretini İsmâil'in oğlu Sâbit deruhte etti ve ilâ mâşâallah evlâd-ı İsmâil'de kaldı. Sonra Cürhümîler'den: Mudâd b. Amr tevellî etti. Benî İsmâil ile Benî Cürhüm arasında karâbet bulunmakla vesîle-i nizâ olmuyordu. Bu suretle beyt hayli zamanda Cürhümîler'in idaresinde kaldı. İbrâhim Halîl aleyhi's-selâmın zamanı tebâüd ettikçe eser-i hayrı olan bu buk'a-i mukaddese haraba yüz tutmuştu. “Seylül-fârre” denilen meşhur bir sel ile duvarları bütün bütün harap oldu. Hatta bir zamanlar halk beytin arsasını tavaf ederlerdi.

Bu sırada beyt-i şerif Arap akvâm-ı kadîmesinden Amâlika³⁶ tarafından müceddeden bina edildi. Bu, Kâbe'nin ikinci binası oluyor. Ezrakî'nin beyanına göre, Amâlika, o vaktin

34 عن أبي ذر رضي الله عنه قال: قلت يا رسول الله أي مسجد وضع في الأرض أول؟ قال المسجد الحرام. قال قلت: ثم أي؟ قال: المسجد الأقصى. قلت: كم بينهما؟ قال: أربعون سنة. ثم قال أينما أدركت الصلاة بعد فصله فإن الفضل فيه.

{B3366 Buhârî, Enbiyâ 10; M1161 Müslim, Mesâcid 1.}

35 *Sîret-i İbn Hişâm*'da İsmâil aleyhi's-selâmın 130 yaşında vefat ettiği ve Hicr'e, vâlidesi Hâcer'in yanına defnolunduğu İbn İshak'tan rivayet ediliyor.

36 İbn Hişâm'ın es-*Sîre*'sinde beyanına göre Amâlik, imlâkın, bazılarına göre imlîk cem'idir ve İmlîk b. Lâviz, İbn Sâm b. Nûh'tur. Mine'l-kadîm Amâlika Belkâ hıttasında Maâb'da sakin idiler. Bu mıntaka-i

servet ve şevket sahibi kabâilinden bulunmakla bunlar tarafından beyt-i şerifin duvarları yüksek yapılmış, dahil ve harici gûnâgûn nukûş ile tezyin edilmiştir. Fakat bilâhare Amâlika Kâbetullah'ı vesîle-i intifâ edinmeye başladılar. Parasız ziyaretçilere Zemzem Kuyusu'ndan bir yudum su bile içirmez oldular. Bu azgınlık devrinde Kâbetullah'a da bakılmadığından, o yüksek duvarları, mâil-i inhidam bir hale gelmişti. Nihayet "Seylül-fârre" denilen bir sel ile tamamıyla yıkılmış, bunlar da savuşup gitmişlerdir.

Bu defa da beyt-i şerifi Cürhümîler'den Hâris b. Mudâd el-Asgar tecdit etti ki, bu da Kâbe'nin üçüncü binası oluyor. Kapısına iki kanat taktığı gibi bir de kilit koydu. Bir ara Cürhümîler de Kâbetullah'a riayetsizlik etmeye başladılar. Mülûk ve ağıniyâdan gelen hediyeleri gasbedip hüccâcı ziyaretten meneder oldular.

Zemzem Kuyusu'nun suyu da bu sırada çekilmiş bulunuyordu. Benî Bekir ile Huzâîler'den Gubşân, bu Cürhümî azgınlıklarına karşı harp açtılar ve Cürhümîler'i Mekke'den sürüp çıkardılar.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Cürhümîler'in reisi Amr b. Hâris b. Mudâd, Mekke'yi terkedeceği gece beyt-i şerifte mahfuz bulunan iki altın geyik heykelini vesair kıymetli hediyeleri alıp suyu çekilmiş Zemzem Kuyusu'na ilkâ edip ve üzerini toprakla imlâ etmiştir ki bu eşyayı ileride Resûl-i Ekrem'in ceddi Abdülmuttalib meydana çıkarmıştır. Bundan başka Cürhümîler kaçmazdan önce Hacerülesved'i de yerinden çıkarıp bir tarafa saklamışlardı. Bunlar Mekke'den ayrıldıktan sonra Yemen'e gitmişlerdir. Fakat vatancüdâ muhâciret bunlar üzerinde derin bir tesir bırakmıştı. Reisleri Amr b. Hâris, vatana karşı tehassürünü, inşâd ettiği birçok şiirinde izhar ve Benî Bekir ile Gubşân-ı Huzâî'yi tezyîf etmiştir. *Sîret-i İbn Hişâm*'da muharrer olan bu şiirleri bazı ehl-i ilim, Araplar arasında ilk söylenen şiirler olduklarını iddia etmişlerdir.

Bundan sonra beyt-i şerifin umur ve vazâifini Huzâî Gubşân eline almıştır.

KÂBE-İ MUAZZAMA VE BENÎ HUZÂÂ

Sîret-i İbn Hişâm'da bildirdiğine göre, "seylül-arim"ın zuhuruyla Sedd-i Me'rib'in³⁷ yıkılması üzerine etrafa dağılan Yemenliler'den Benî Huzâa da Mekke cânibine gel-

arâzî Hicaz kıtasının şimalinde ve Filistin'in cenubunda vâkidir. Zannolunduğuna göre, Benî İsrâîl'in Bâbilistan'dan Arz-ı Mukaddes'e vüsullerinden evvel Filistin'in dahi sahipleri ve ahalisi bunlar idi. Müşrik ve putperest bulunduklarından Benî İsrâîl ile bunlar arasında mine'l-kadîm münâferet ve husumet eksik olmazdı. Bazı ehl-i ilmin beyanına göre, Mekke'ye putperestlik Huzâîler'den Amr b. Lühay vasıtasıyla bunlardan geldi. İri yarı, cesaret ve servet sahibi olmakla meşhur idiler. Firavunlar zamanında bir aralık Mısır'da zaaptetmişlerdi. Şemseddin Sâmî *Mısır-ı Kadîm Târihi*'nde *Hiksüs* ism-i garîbi ile yâdolunan Araplar'ın dahi Amâlika'dan olmaları muhtemeldir diyor. Muhterem müderris Şemseddin Günlaltay'ın *İslâm Târihi*'nde Amâlika hakkında vesâika müstenit en derin tedkikâtı vardır.

37 Bu tarihî vâkıya Sebe' sûresinin 15-17. âyetlerinde şu suretle işaret buyurulmuştur: لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكِنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ كُلُوا مِنْ رِزْقِ رَبِّكُمْ وَاشْكُرُوا لَهُ بَلْدَةٌ طَيِّبَةٌ وَرَبٌّ غَفُورٌ . فَأَعْرَضُوا فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ أَيْةً جَنتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثَلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ . ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ Bu âyetlerin meâlî şöyledir: "Yemin ederim ki: Sebe kavminin meskenlerinde bir ibret vardır. Her meskenin sağında, solunda iki güzel

mişti. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Cürhümîler'i terk-i diyâra mecbur edip Beyt-i Mükerrrem'in idaresini elde ettiler. Cürhümîler'in kaçarken yerinden çıkarp bir tarafa sakladıkları Hacerülesved'i bulup mahall-i mübârekine vazettiler. Bu suretle beyt-i şerifin hâcibliği Benî Huzâa'dan Gubşân'ın, sonra büyükten büyüğe intikal etmek suretiyle Gubşânoğulları'nın elinde kaldı. Bunların en sonu "Huleyl b. Habeşîyye"dir. Kâbe'nin ve Mekke'nin umuru bu Huleyl'in elinde iken Hazret-i Peygamber'in beşinci batında ceddi olan "Kusay b. Kilâb", Huleyl'in kızı (Hıba) ile evlendi.

Kusay b. Kilâb'ın bu izdivaçtan Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüluzzâ, Abd namında dört oğlu oldu. Ahfadı, emvali çoğaldı. Şeref ve itibarı yükseldi. Bir müddet sonra Huleyl vefat etmekle Kusay, Mekke ve Kâbe umurunu bi'l-irs ve bi'l-istihkak eline aldı. Çünkü Kusay Kureyş'ten idi. Kureyş ise İsmâil b. İbrâhim evlâdındandı. Elbette Benî Huzâa'dan ve Benî Bekir'den daha ziyade riyasete lâyıktı.

KUSAY ZAMANINDA MEKKE ŞEHRİNİN TESİS EDİLMESİ VE KÂBE'NİN DÖRDÜNCÜ BİNASI

Kusay beyt-i şerifin hicâbe, sikâye, livâ, sefâret, nezâret, ezlâm, kıyâde, rifâde, nedve gibi³⁸ bütün vezâifini nefsinde cemetmişti. Mekke'nin riyâseti de kendisine aitti. Kusay, bu

bahçe (görenlere lisân-ı hâl ile) rabbinizin rızından yiyiniz de O'na şükrediniz! (diyor). Sebe şehri, ne hoş bir belde, bu nimetleri ihsan eden Rab Teâlâ'nın ne kadar mağfireti bol! Lâkin o Sebeliler, haktan i'râz ettiler. Biz de üzerlerine 'Arim seli'ni saldırdık ve bunların o güzel iki bahçelerini, ekşi yemşili, ilgın ağaçlı, biraz da sidirden ağacı bulunan iki köhne bahçeye çevirdik. Bu tebdil, onları nankörlükleriyle cezalandırmaklığımızdır ve âdet-i ilâhiyemiz, çok nankör olanları, elbette böyle cezalandırmaktır".

Sebe, Kahtân ahfadından, Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rüb b. Kahtân'dır. Bu Sebe kavmi güneşe taparken Belkıs'ın hükümeti zamanında Süleyman aleyhi's-selâma iman etmişlerdi ve memleketlerinin merkez-i idareleri olan Me'rib şehri ki Sebe diye yâdolunur. Cennet-âsâ bir mâmûre halini almıştı. Fakat bilâhare gelen birtakım peygamberlerin davetinden i'râz ettiler. Seylül'-arim ile Sedd-i Me'rib yıkılmak suretiyle cezalandırıldılar.

Tefsir ve tarih kitaplarında tafsil edildiğine göre, Me'rib şehrindeki bu seddi, Melik Sebe veya Belkıs yaptırmıştı. Halkı susuzluktan kurtarmak maksadıyla iki dağ arasında taş, zift, kum gibi levâzımla ve pek ciddi bir ihtimam ile yapılmıştı. Etrafındaki akan sular, yağmur, sel suları bu seddi doldururdu. Halkın buradan su ihtiyacı temin edilirdi. Bu sed sayesinde Me'rib, zamanın dünya cenneti olmuştu. Seddin yıkılması üzerine halk açlıktan ve susuzluktan korkarak yurtlarını terketmiş her kabile bir tarafa dağılmıştır. *Sîret-i İbn Hişâm*'da bunlardan Âl-i Cefne'nin Şam'a, Benî Lahm'in Irak'a, Benî Evs ile Benî Hazrec'in Yesrib'e, Benî Huzâa'nın da Mekke'ye çekildikleri bildiriliyor.

38 **Hicâbe.** Kâbe-i Muazzama'nın perdedarlığı vazifesi idi. Resûl-i Ekrem ba's buyurulduğunda bu memuriyet *Abdüddâr b. Kusay* evlâdından Osman b. Talha yedinde idi. Feth-i Mekke zamanında yine kendisine ihsan buyurulmuşsa da Medine'ye avdet buyurulduğunda amcazadesi Şeybe'nin eline geçmiş ve zamanımıza kadar onun ahfadı elinde kalmıştır.

Sikâye. Hüccâca tatlı su iskâ etmek vazifesidir. Bu memuriyet Abdülmuttalib b. Hâşim'e ve onun vefatında oğlu Abbas'a ve ba'dehû evlâd ve ahfadına intikal etmiştir. Sonra Abbâsîler devrinde Zübeyr b. Avvâm evlâdına geçmiştir.

Livâ. Bir mahalle asker sevk olunacağı zaman, bu memuriyette bulunan kimse bayrağını bir tarafa dikerdi. Muharipler etrafına toplanırdı. Bu memuriyet Abdüddâr evlâdından intikal ile gelmişse de Uhud Gazası'nda cümlesi telef olmuştur.

riyâseti ve bu vezâif-i beyti hakkıyla ifa etti. Mekke'yi, medenî bir şehir haline koydu. Kusay zamanına kadar Mekke, bir kasaba halinde değildi. Beyt-i şerifin etrafı hâlî idi. Kâbe'nin yakınında ev edinme beyte karşı hürmetsizlik addedilirdi. Beytin uzaklarında mesken edinmişlerdi. Kâbe'nin mücâvirleri, gündüzleri beytin etrafında dolaşırlardı. Akşam olunca pek uzak olmayan evlerine çekilip giderlerdi. Harem-i şerif civarından ağaç kesmekten teşe'üm ederlerdi.

İbn İshak'ın rivayetine göre Kusay, Kureyş ailelerine beyt-i şerifin civarından kısım kısım yerler ayırdı ve buralarda mekân tutarak beytin şenlendirilmesini ve şerefine arttırılmasını emretti. İbtidâ kendisi Harem civarının ağaçlarını keserek bir ev yaptığı gibi diğerlerini de teşvik eyledi. Beyt-i şerif tesis edilecek Mekke şehrine merkez ittihaz edildi ve tavaf edilecek kadar açıklık bırakılıp etrafına evler yapıldı. Kusay'ın evine Dârünnedve denildi. Kapısı beyte karşı olan bu ev, Mekkeliler için "dârü's-şûrâ" ittihaz edildi. Umûr-ı memleketi, Kureyş burada müzakere ve idare ederdi. Hicretin 44. yılında Muâviye tarafından Dârünnedve satın alınıp Harem-i şerif'e ilhak edildi. Şimdi Kâbe'nin şimal cihe-

Sefâret. Kabileler arasında veya efrad beyninde tehdüd eden münâzaaları hakem sıfatıyla halletmek vazifesidir. Bu mansıb Adî b. Kâ'b evlâdında idi. Zamân-ı bi'sette Hazret-i Ömer b. Hattâb yedinde bulunuyordu.

Nezâret. Âdeta rusûmat memuriyeti gibi bir şey olup bir mahalden diğer bir mahalle nakledilen eşyayı muayene ile ruhsatiye vermekten ibaret idi. Zamân-ı risâlette bu memuriyet Benî Temîm evlâdından Hazret-i Ebû Bekir es-Siddîk uhdesinde idi.

Sâhibü'l-kubbe. Ekâbir-i Kureyş'in çadırını kurmak vazifesi idi. Bu da Benî Mahzûm'dan Hâlid b. Velîd yedinde idi.

Ezlâm. Kumar oklarıyla tefe'ül etmek vazifesidir. Câhiliye zamanında bir işte şüphe eden kimse bu oklarla tefe'ül ederdi. Bunlar Hübel namındaki putun yanında dururdu ve buna memur olan falcı vasıtasıyla icra olunurdu. Bu oklar üç tane idi. Birisinde "Emeranî rabbî" (Bana rabbim emretti) yazılı idi. Diğerinde "Nehânî rabbî" yazılı idi. Üçüncüsü de boştu. Bir kimse bir iş işlemek veya işlememek arasında tereddüt ederse, bu oklardan birisini çekerek, "Emeranî rabbî" çıkarsa onunla amel ederdi. "Nehânî rabbî" çıkarsa bırakırdı. Boş çıkarsa, o işi bir sene bırakırdı. Ferdâsı sene falını tecdit ederdi. Tefe'ül eden kimse, falcıya muayyen bir şey hediye ederdi. Bi'set-i nebeviyyede bu vazife Safvân b. Ümeyye yedinde bulunuyordu. Bilâhare dîn-i İslâm bunun gibi hurafeleri menettiği sırada bu fal âdeti de nehyedildi. Buna bedel istihâre teşri' buyruldu.

Kıyâde. Askere kumanda etmek vazifesi idi.

Hâzin-i emvâl. Harp için tedarik olunan emvâl ve âlâtı muhafaza idi. Zamân-ı saâdetde bu da Hâris b. Kays uhdesinde bulunuyordu.

Rifâde. Kusay b. Kilâb'ın hassatan ihtirâ ettiği bir teâvün-i içtimâidir ve fukarâ-i hüccâca muavenetten ibaretti. Bunun için birçok para toplanırdı. Hurma, kuru üzüm vesair hububat iştirâ olunup fukarâ-i hüccâca tevzî edilirdi. Zamân-ı bi'sette Hâris b. Âmir yedinde iken 9. sene-i hicriyede Ebû Bekir es-Siddîk vasıtasıyla ve haccetü'l-Vedâ'da bilâ-vasita it'âm buyurulmuştur. Hulefâ-yi Râşidîn devrinde dahi bu vazife ifa ve muahharan ilgâ edilmiştir.

Nedve. Dârünnedve'de meclis-i meşveret akdinden ibaret idi. Bu da Kusay'ın tesis ettiği âdetlerden birisi idi. Kureyşe ait her iş burada müzakere edilip karar verilirdi. Harp, sulh kararları bu meclisin vezâif-i mühimmesinden idi. Kureyş ailelerinin nikâhları burada kıyılırdı (*Sîret-i İbn Hişâm*).

İbn İshak'ın sâhib-i *Maksûre* Sâib radiyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh, "Birisinin Hazret-i Ömer'den zamân-ı hilâfetinde Kusay b. Kilâb'ın bu vazifeleri hakikaten zamanında ifa ettiği doğru mudur?" diye birer birer izah edip Hazret-i Fârûk'un da tasdik ettiğini bildirmiştir.

tinde ve altın oluğun karşısında kâin Hanefî Makamı'nın zemini Dârünnedve'nin arsası olduğu mervîdir.

İbn İshak'ın rivayetine göre, Kusay ihtiyarlayınca idâre-i umûru büyük oğlu Abdüddâr'a tefvîz eyledi ve "Oğlum! Seni kavmimize reis tayin ediyorum. Binaenaleyh sen olmadıkça Kureyş'ten kimse Kâbe'ye giremez. Buraya ancak senin huzurunla girilebilir. Harp zamanında millî bayrağı sen elinle dikmedikçe kimse dikmek hakkını hâiz değildir. Hüccacdan hiçbirisi, kimsenin elinden su içemez, yalnız senin elinden içer. Hac mevsimi hiçbir hacı kimsenin ekmeğini yemez, ancak senin ekmeğini yer. Memleket işlerine hiçbir yerde karar verilemez, ancak senin evinde, Dârünnedve'de karar verilebilir" dedikten sonra Abdüddâr'a hicâbe, sikâye, livâ, rifâde gibi bütün vezâifi verdiğini bildirdi. Abdüddâr zamanında vahdet muhafaza edildiyse de bilâhare Kureyş, Kâbe'nin vezâif ve imtiyâzâtı sebebiyle nizâ ve ihtilâfa başladılar. Gitgide bu ihtilâf Hilfû'l-mutayyibîn ve Hilfû'l-fudûl gibi tarihî vâkıaların vukuuna vesile oldu ki Abdullah b. Cüd'ân'ın hânesinde vuku bulan bu hilfe Resûl-i Ekrem de şahit olmuştu. Zuhûr-ı İslâm ile de bu nâire-i ihtilâf sönmeyip devam etmiştir.

İbn İshak'ın Muhammed b. İbrâhim et-Teymî'den rivayetine göre, Süfyânîler'den Medine valisi bulunan Velîd b. Utbe, amcası Muâviye b. Ebû Süfyan'dır. Hiç şüphesiz ki Kusay, Mekke'yi kuran ve Araplar'ı medenî bir idareye mazhar eden büyük bir zattır. Abdüddâr'ın vefatından sonra cemettiği vezâif ve imtiyâzât aralarında taksim edildi. Hazret-i Peygamber'in büyük pederi Hâşim dahi babası Abdümenâf b. Kusay'dan mütevâris rifâde ve sikâye vazifelerini semâhat ve asaletle ifa etmişti. Uluvv-i cenâbı beyne'l-Arap mesel olmuştur. Hâşim senevî iki kervan tayin etmişti. Birisi kışın Yemen'e, diğeri yazın Suriye'ye giderdi. Sâhib-i servet idi. İlk Mekke'de hüccâca tirit yedirdiği meşhurdur. Asıl ismi Amr iken bunun için Hâşim unvanını almıştır. Bir Kureyş şairi Hâşim'in bütün menkıbesini şu kıtasında toplamıştır:

رجال مكة مسنتون عجاف

عمرو الذي هشم الثريد لقوله

سفر الشتاء ورحلة الأصياف

سنت إليه الرحلتان كلاهما

Hâşim, Şam'a ticaret için vuku bulan bir seferinde Gazze'de vefat etti. Bunun üzerine rifâde ve sikâye vazifelerini küçük kardeşi ve Mekke'nin semâhatle iştihar etmiş bir siması olan Muttalib b. Abdümenâf deruhte etti. Bu sırada Hâşim'in oğlu Şeybe (Abdülmuttalib) küçük bir yaşta Medine'de Benî Neccâr'dan dayıları yanında bulunuyordu. Şeybe'yi amcası Muttalib Medine'de bırakmayıp bizzat kendisi getirmişti. Şeybe'yi görenler Muttalib'in kölesi zannettiklerinden Şeybe bu namla iştihar etmiştir ve amcasının vefatı üzerine Kâbe'nin bu vazifelerini deruhte ederek ecdadının şerefiyle mütenasip ve hatta onlara fâik bir surette idare etmiştir. İbn İshak'ın Abdullah b. Gâfikî tarihiyle Hazret-i Ali'den rivayetine göre, Abdülmuttalib ri-yâseti zamanında Zemzem Kuyusu'nun İsâf ile

Nâile adlı putların arasındaki vâki mezbahta olduğunu mükerreren rüyasında görerek orasını kazdırdı ve Cürhümîler'in Mekke'yi terkederken defnettikleri zırh, kılıç gibi birtakım esleha-i nefise ile geyikler meydana çıkarıldı. Hübel putunun karşısında çekilen kurada geyikler Kâbe'nin, eşya Abdülmuttalib'in hissesine isabet eyledi. Tabii Zemzem Kuyusu Abdülmuttalib tarafından idare edilmekle beraber Abdümenâfoğulları için de bu hadise medâr-ı fahr ü ibtihâc oldu. Cedd-i a'lâları İsmâil b. İbrâhim aleyhime's-selâmın kuyusu bulunmuştu. Birçok kaside söylenerek bu zemzem vâkiası tesbit edildi.

Mekke şehrinde Kureyşîler'den her kabilenin kendilerine mahsus birer kuyuları vardı. Fakat hiçbirinin suyu zemzem suyunun nefâsetini ve hassa-i şifâiyyesini haiz değildi. Bu cihetle diğer kuyuların suyu umûr-ı beytiyede kullanılıp zemzem suyu yalnız içilmeye tahsis edildi.

Hazret-i Resûlullah'ın peder-i âlîleri Abdullah, Abdülmuttalib'in en sevgili bir oğlu olduğu halde pek genç iken vefat ettiğinden Kusay zamanından beri dört batın ailesine tevarüs eden Kâbe'nin ve Mekke'nin bu vezâif ve imtiyâzâtının hiçbirinden istifade edemedi. Resûl-i Ekrem efendimizin ecdadı böyle mevki ve kudret sahibi oldukları halde kendisine büyük bir miras kalmamasının sebebi budur. Onun için cedd-i Abdülmuttalib'in, onun vefatında amcalarının zîr-i himayelerinde kalmıştır.

KUSAY ZAMANINDA KÂBE'NİN BİNASI

Buraya kadar devam eden izahımızın yegâne mehazî *Sîret-i İbn Hişâm* olduğu halde orada Kusay tarafından Kâbe'nin inşasına dair bir kayda tesadûf edemedik. İslâm müverrihlerinin çoğu Kusay tarafından Kâbe şehrinin tesisini bildirmekle beraber Kâbe'yi müceddeden inşa ettiğini de haber vermişlerdir. Hatta Mâverdî *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'sinde Amâlika, Cerâhime, Benî Huzâa taraflarından Kâbe'nin inşa ve tecdidine hiç temas etmeyerek İbrâhim aleyhi's-selâmdan sonra ikinci bâni olarak Kusay b. Kilâb'ı göstererek şöyle diyor: Hazret-i İbrâhim'den sonra beyt-i şerifi Kusay b. Kilâb yıkıp yeniden yapmış ve üzerine hurma ağacından bir sakıp inşa etmiştir. Duvarlarının irtifâını da binâ-i Halîl'den 9 arşın yükseltip sair cihetlerini Hazret-i İbrâhim'in kadim üslûbu üzerine yapmıştır. Şârih Kastallânî de Hazret-i İbrâhim'den sonra Amâlika, Cerâhime, Benî Huzâa ve Kusay taraflarından inşa edildiğini, beşinci defa da Kureyş'in binasını bildiriyor.

KUREYŞ TARAFINDAN KÂBE'NİN BEŞİNCİ BİNASI

İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem efendimiz otuz beş yaşında iken Kureyş, Kâbe'yi yeniden inşa etmeye karar verdiler. Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile İbn İshak'a göre, bu tarihte Kâbe'nin duvarları insan boyundan yüksekti. Taşla örülmüştü, üzerinde sakfı da yoktu. Bu cihetle beyt-i şerife ziyaretçiler tarafından hediye edilip de Kâbe dahilindeki Kâbe hazinesinde mahfuz bulunan eşya çalınmaya başlamıştı. Hatta Huzâiler'den Benî Müleyh'in kölesi Düveyk isminde birinin hırsızlara yataklık ettiği anlaşılmış ve eşyâ-yı

mesrûka onun nezdinde bulunarak eli kesilmişti. Artık Kâbe duvarlarını tahkime ve üstünü teskife lüzum görüldü. Bu sırada Kâbe'yi tebhîr eden bir kadının ateşinden sıçrayan bir kıvılcım, sitâre-i Kâbe'yi tutuşturmuş ve kisve ile beraber duvardaki hatılları da yakıp taşları kağşatmıştı. Muahharan zuhur eden bir sel de duvarları esasından tahrip etmişti. Beytin inşasına lüzûm-ı kat'î hâsıl olmuştu. İâne cem'ine başlandı. Resûl-i Ekrem'in pederi Abdullah'ın dayısı Ebû Vehb b. Amr verilecek iânenin helâl maldan verilmesini teklif etti.

Bu sırada Rum bir tâcire ait büyük bir kereste gemisi Cidde sahilinde karaya oturmuştu. Bunun kerestesini iştirâ için Velîd b. Mugîre Cidde'ye gönderildi. Velîd geminin hamûlesini aldı. Mekke'de ikâmet eden tüccar bir Kıptî vasıtasıyla da sair levâzım-ı inşâiyye ihzâr edildi. Geminin mâhir bir mimar olan Bakum namındaki Kıptî kaptanı Mekke'ye celbedildi ve buna, Mekke'de ikâmet eden Kıptî bir neccâr da terfik edildi.

Ebû Vehb b. Amr erkân-ı Kâbe'nin inşasını beyne'l-kabâil taksim etti: Kâbe'nin kapı kısmını İbn Abdümenâf ile Benî Zühre'ye, Rüknuhacerilesved ile Rüknuilyemânî Benî Mahzûm ve Benî Teym'e, Mizâb ciheti Benî Abdüddâr ile Benî Esed, zahr-ı Kâbe de Benî Cemh'e isabet eyledi. Birtakımı da Mekke dağlarından taş getirmeye memur edildi.

Bu istihzârattan sonra Kâbe duvarlarının yıkılmasına sıra gelmişti. Fakat bu harap duvarlardan bir taş koparmaya kimse cesaret edemiyordu. Hatta İbn Hişâm'ın beyanına göre, herkes dağılmaya başlamıştı. Hemen Velîd b. Mugîre atılıp; "Dağılmayınız! Kâbe'yi yıkmaya ben başlıyorum" diye haykırdı ve Kâbe'nin üstüne çıkıp لا نريد إلا الخير "Yâ rab! Hedm-i Kâbe'de hayırdan başka bir maksadımız yoktur" deyip sonra rükneyn tarafını yıkmaya başladı. Kureyş o gece intizar edip ferdâsı günü Velîd'in sapasağlam olduğunu ve çalışmaya başladığını görünce herkes duvarları yıkmaya başladı. Hazret-i İbrâhim'in attığı temel taşlarına kadar indiler.

HACERÜLESVED'İN VAZ'INDA İHTİLÂF

İnşaata başlandı. Her kabile kendisine isabet eden kısmı yapıyordu. Bu suretle duvarlar yükselip Hacerülesved'in mahall-i mahsusuna konulmasına sıra gelmişti. Kureyş'ten her kabile Hacerülesved'in vaz'ı şerefini kazanmak için o hizmette kendi bulunmak istiyordu. Bu cihetle kabileler arasında münakaşa zuhur etti. Her biri bu şerefine kendine ait olduğunu iddia ediyordu. Hele Abdüddâr oğulları çok ileri gidip bir çanak dolusu kan getirdiler. Ellerini bu kana bulaştırıp kanımız dökülmedikçe kimse bize takaddüm edemez diye yemin ettiler. Bu cihetle buna لعنة الدم denildi. Bu muhâsama dört-beş gün devam etti. Nihayet Kureyş'in en yaşlısı olan Ebû Ümeyye Benî Muğîre ileri gelenleri mescidde topladı. Vuku bulan teklif üzerine vakt-i muayyende mescidin Safâ tarafındaki kapısından her kim evvel girerse onun hakem tayin edilmesine karar verdiler. Muayyen zaman hulûl edince bir hüsnü tesadüf olarak ibtidâ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kapıdan içeriye girmiş bulundu. Bunun üzerine Kureyş rüesâsı bir ağızdan, هذا الأمين رضينا هذا محمد "İşte bu giren zat emindir, bunun hakemliğine razıyız, bu emin

zat Muhammed'dir" dediler.³⁹ Resûl-i Ekrem bunların yanına gelince hakemliğini arz ve kabulünü rica ettiler. Resûl-i Ekrem, "*Bana bir sevb (kaftan) getiriniz*" buyurdu. Getirilen bu ridânın içine eliyle Hacerülesved'i alıp koydu. Sonra kabile reislerinin bu ridânın birer tarafını tutup birlikte kaldırılarak mahall-i mahsusuna götürmelerini emretti. Hacerülesved mevziine gelince, Resûl-i Ekrem bizzat eline alıp yerine koydu, sonra üstü örölüp inşa edildi.

Sîret-i İbn Hişâm'da zikrolunduğu üzere, Kureyşîler'den Hübeyre b. Vehb el-Mahzûmî bu hâdise-i tahkimi, âtîdeki bir kasidesinde şöyle tesbit etmiştir:

تشاجرت الأحياء في فصل حطة	جرت بينهم بالنحس من بعد أسعد
تلاقوا بها بالبغض بعد مودة	وأوقد نارا بينهم شر موقد
فلما رأينا الأمر قد جد جده	ولم يبق شيء غير سل المهند
رضينا وقلنا العدل أول طالع	يحيى من البطحاء من غير موعد
ففاجأنا هذا الأمين محمد	فقلنا رضينا بالأمين محمد
فجاء بأمر لم ير الإنسان مثله	أعم وأرضى في العواقب والبدأ
أخذنا بأطراف الرداء وقلنا	له حصة من رفعها قبضة اليد
وكل رضينا فعله وصنيعه	فأعظم به من رأى هاد ومهتدى
وتلك يد منه علينا عظيمة	يروح لها هذا الزمان ويغتدى ⁴⁰

Kureyşîler Kâbe duvarlarını 18 zirâ irtifâında inşa ettiler. Üstünü bir çatı ile örttüler. Kapısını da bir adam boyu yerden yükselttiler. Lâkin kuvve-i maliyeleri kifayet etmediğinden beyt-i şerif arsasının sahası daraltılıp 6 zirâ miktarını dışarıda bıraktılar. Buranın da Kâbe'den olduğu anlaşılmak için etrafına kısaca bir duvar çektiler. Bunun da iki tarafına birer medhal bıraktılar. Buraya *Hicr-i İsmâil* namı verdiler ki elan *Hatîm* denilen mahall-i mübârektir. Kâbe'den ma'dûd olduğu için bunun haricinden tavaf edilir. Hicr-i İsmâil'e ve

39 Emin lugatta "gadr ve hıyanetten, yalandan dolandan sâlim olan mevsuk ve mutemet kimse"ye denir. Resûl-i Ekrem efendimiz küçük yaşından beri kimseyi rencide etmeyip bütün hayatı müddetince fazilete münâfî hiçbir hal ve hareketi görülmediği için ba'solunmazdan evvel de Kureyş arasında *emin* unvanıyla yâdolunurdu.

40 Yukarıda izah ettiğimiz kâfiyet-i tahkîm, bu kasîdenin geniş bir tercümesi olduğundan ikinci bir tercüme lüzum görmedik.

bunun beyt-i şeriften ma'dûd olduğuna dâir Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayeti vardır ki tercümesi 783 numara ile aşağıda gelecektir.

HAMÂSET ve ASÂLET-i DÎNİYYE BİD'ATI

İbn İshak diyor ki: Kureyş, ya Fil Vak'ası'ndan evvel veya sonra vukuunu zann ü tahmin ettiğim bir bid'at ortaya koydular ki tarihte *hums* diye yâdolunup asâlet-i dîniyye iddiasından ibarettir. Bunlar: biz, İbrâhim evlâdımız, Ehl-i Harem'iz, beytin sahibiyiz, Mekke'nin de sakini bulunuyoruz. Kabâil-i Arap'tan hiçbir kabile efradı, bizim haiz olduğumuz bu şeref ve itibarı haiz değildir. Binaenaleyh biz, bu müstesna mevkiimizin şeref ve itibarını muhafaza etmeliyiz. Bundan böyle Harem haricinde hiçbir şeye tâzim etmeyip bütün ihtirâmâtımızı Harem dahiline hasretmeliyiz. Meselâ Arafat'ta halk ile bir sırada yanyana, omuz omuza durup vakfe etmek, sonra halk ile geri dönüp gelmek bizim kadrimizi tenzil eder diyorlardı.

Yine İbn İshak, Kureyşîler, bu asalet fikrini ortaya koydu ve tatbik etmeye başlayıp Arafat'a çıkmayı, Arafat'ta vakfe etmeyi ve Arafat'tan ifâzayı bilâ-tereddüt terkettiler. Herkes Arafat'ta vakfe ederken bunlar cemaatleriyle Müzdelife'ye giderler, orada dururlardı ve "Biz, ehlullahız, Harem-i şerif'in hâdimleriyiz" diyerek müsâvatı kabul etmezler, herkese tekaddüm ve tefevvuk iddiasında bulunurlardı. Fakat bunların hepsi pekâlâ bilirlerdi ki Arafat'ta vakfe etmek İbrâhim aleyhi's-selâmın dini muktezâsıdır. Benî Kinâne ile Benî Huzâa da bu hususta Kureyş'e iltihak etmişlerdi.

Yine İbn İshak'ın beyanına göre, bunlar hac için, umre için gelen urbana müdahaleye kadar ileri gitmişlerdir. Hil'den yani Harem haricinden gelen herkesin beyti ilk tavafı siyâb-i hums ile yani bu asilzadelere mahsus kisve ile tavaf etmelerini karar altına alıp tatbik ettiler. Bu kararın neticelerinden biri: Kim ki âdi libası ile gelip tavaf ederse, tavaftan sonra o elbiseyi çıkarıp atması zaruri idi. Bu atılan elbiseye siyâb-i lekâ derlerdi ki turfa olmuş elbise demekti. Artık ondan ne sahibinin, ne de başkasının intifâi helâldi. Kimse ona el süremezdi. Fenâ vezninde lekâ lugaten hakaret ve zilletten dolayı itibar edilmeyip atılan şeye denir. Bu taifin libası da içinde günah işlenmiş bir nesne olarak itibardan sâkıt addolunuyordu. O kararın ikinci bir neticesi de, asilzadelere mahsus bir libası bulamayan urbanın erkekleri çıplak, kadınları da yalnız önü yırtmaçlı kısa iç gömleği ile tavaf etmeye mecbur edilmesidir. *Sîret-i İbn Hişâm*'da bütün elbisesinden tecrid edip bir iç gömleği ile tavaf etmeye mecbur olan bir Arap karısının hem tavaf edip hem de şu beyti inşâd ettiği bildiriliyor:

وما بدا منه فلا أحله

اليوم يبدو بعضه أو كله

Zavallı kadın bu beytinde: Şimdi bunun bir kısmı veya hepsi açıktır. Fakat ben bunun açılanını da helâl etmem hâ!" diyordu.

Arap erkeği de lâbis bulunduğı ve pek sevdiği elbisesiyle tavaf edip de cezâen bunu çıkarıp atmaya mecbur olduğunda gözü gönlü elbisesi üstünde kalarak,

كفى حزنا كري عليها كأنها لقي بين أيدي الطائفين حريم

Demıştir ki: “Bana hüzn ü keder olmak üzere meyl ü muhabbetimin elbisem üstünde temâdî etmesi kâfidir. Bu elbisem, tavaf eden cemaat arasına atılmış bir turfadır. Artık benim için ona el sürmek haramdır” mânasınadır.

Bunlardan başka Kureyşîler, sevâimle iştigali ve sütünden yağ, yoğurt istihsal ve intifâın da şeref-i asaletleriyle kâbil-i telif görmeyerek hums için bunları da haram kılmışlardı. Daha ileri giderek hac veya umre için Mekke’ye gelen ehl-i Hill’in, hâric-i Harem’den getirdikleri her şeyi yemek de hums sahibi Kureyş için haramdır demişlerdir.

İSLÂM DİNİNİN BU CÂHİLİYE ÂDETLERİNİ LAĞVI

Bu Câhiliye âdetleri, Resûl-i Ekrem ba’s buyuruluncaya kadar bu suretle devam etmiştir. Bi’set-i Ahmediyye’den sonra emsâl-i Câhiliyye âdetleri veçhile bunlar da tamamen nehyedilmiştir. Evvelâ Bakara sûresinin 199. âyet-i kerîmesinde, “*Ey Kureyşîler! Bundan sonra nâsın vakfe edip döndüğü Arafat’tan siz de vakfe edip dönünüz!*”⁴¹ buyurulup Arafat’ta devr-i İbrâhim’den beri nâs ile beraber vakfe edilegeldiği gibi müsavi bir surette vakfe edilerek yine halk ile birlikte Arafat’tan Müzdelife’ye gelmek farz olduğu emr ve tâlim buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem efendimizin de haccetü’l-Vedâ’da ümmetiyle birlikte Arafat’a çıkıp vakfe edildiğini ve oradan Müzdelife’ye cemâat-i kübrâ ile ifâza edilip dönüldüğünü aşağıda izah edeceğiz.

Sonra da: A’râf sûresinin 26-28. âyetlerinde çıplak tavaf gibi diğer bid’atlar da nehyedilerek şöyle buyurulmuştur: “*Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek bir libas, bir refah verdik. Fakat takvâ libası her libastan hayırlıdır. Bu bahşâyış-i ilâhî, Cenâb-ı Hakk’ın kerem ü inâyetine delâlet eden âyetlerdendir. Umulur ki insanlar, setr-i avret edecek libas ihsan buyurulmasındaki hikmet-i ilâhiyyeyi düşünürler. Ey Âdemoğulları! Sakınınız şeytan sizi dalâlete sevketmesin. Nasıl ki o şeytan vaktiyle ananız, babanız cennetten çıkarken çirkin yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıplak çıkmalarına sebep olmuştur. Çünkü o şeytan ve şeytan kabilinden olan insanlar, sizin onları göremeyeceğiniz cihetten sizi görür. Muhakkak ki biz şeytanları, şeytan ruhlu imansız insanlara ele başları kıldık. Bu imansızlar bir fuhuş irtikâp ettiklerinde, ‘Biz ulularımızı böyle yapar bulduk. Allah da bize böyle emretti’ derler.* (Keşf-i avretle tavafı, kadim bir âdet ve muktezâ-yı emr-i ilâhî bir ibadet iddia ederler).

Habîbim! Sen bunlara de ki: Allah, asla fuhşîyyâtı emretmez. Bilmediğiniz bir şeyi Allah’a karşı ne cesaretle söylersiniz?”

41 {el-Bakara, 2/199.} تُمْ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

31-32. âyet-i kerîmelerde de, “Ey Âdemoğulları! Mescidde her bulunmak istediğinizde ziynetinizi takınınız ve yeyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Allah israf edenleri sevmez. Habîbim! Bu Kureyşîler’e de ki: Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti ve rızık kabilinden bütün tayyibâtı kim haram edebilir? Bu ziynetler, bu temiz rızıklar dünya hayatında iman edenler içindir. Kıyamet gününde de hâlis olarak vardır. İşte biz, bilmek kabiliyeti olan bir kavme âyetlerimizi böyle tafsil ederiz” buyurmuştur.⁴²

RESÛL-İ EKREM ÜZERİNDE NÜBÜVVETİN İLK TECELLİSİ

Sahîh-i Buhârî’de ve diğer sıhah ve sünende Hazret-i Câbir’den rivayet olunduğuna göre, Kureyş tarafından Kâbe’nin bu binası sırasında Resûl-i Ekrem de amcası Abbas ile birlikte omuzunda taş taşımıştır. Herkes çalışırken izârını çıkarıp omuzuna taş altına koymakta idi. Abbas, “Yâ Muhammed! sen de izârını çıkarıp omuzuna koysana!” ihtârında bulundu. Resûl-i Ekrem ihramını çıkarıp koyacağı sırada hemen yere düştü ve iki gözünü semaya dikerek Hazret-i Abbas’a, “*İzârımı bana veriniz!*” buyurdu ve ihramını alıp beline bağladı.⁴³ O zamana kadar uryan olarak görülmeyen Resûl-i Ekrem Zekerîyyâ b. İshak’ın tarîk-i rivâyetine göre, bundan sonra da bir daha uryan görülmedi. Beyhakî’nin *Delâil*’indeki rivayetinde şu ziyade de vardır: Resûl-i Ekrem düşünce, Abbas b. Abdûlmuttalib hemen kucaklamış ne olduğunu sormuş? Resûl-i Ekrem, “*Setr ile emr, uryan olarak gzmekten nehyolundum*” buyurmuş.⁴⁴ İbn Abbas, “Ben bunu, Allah Teâlâ’nın resulünün nübüvvetini izhar ettiği zamana kadar bir sır halinde muhafaza ettim, Resûl-i Ekrem üzerinde nübüvvetin ilk tecellisi budur, keşf-i avretten nehyolunmasıdır” demiştir (*Umdetü’l-kârî*).

ABDULLAH B. ZÜBEYR ZAMANINDA KÂBE’NİN ALTINCI BİNASI

Abdullah b. Zübeyr asil bir ailenin zâde-i necâbeti bulunduğundan⁴⁵ Abdullah b. Ömer gibi Yezîd’e biat etmekten imtina edip Mekke’ye firar etmişti. Fakat iddiâ-yı hilâfet

42 يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أُنْزِلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِيَكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسًا التَّقْوَى ذَلِك خَيْرٌ ذَلِك مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ. يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِيَهُمَا إِنَّهُ يَرََاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ. وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ. {el-A'râf, 7/26-28.}

[إلى] يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. {el-A'râf, 7/31-32.}

43 {B1582 Buhârî, Hac, 42.}

44 {Buradaki tercümeyle tamamıyla mutabık olabilecek bir metin tespit edilememiştir. Tespit edilen kaynakta rivayetin metni şu şekildedir: “نهيت أن أمشي عريانا”. Bezzâr, *el-Müsne'd*, VI, 124, no: 1295; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 32.}

45 Abdullah b. Zübeyr, sahâbî oğlu sahâbîdir. Pederi Zübeyr b. Avvâm aşere-i mübeşşeredendir. Vâlidisi Zâtü'n-Nitâkayn Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhumâdır ki terceme-i hâlini bu eserimizin 675. hadisin izahında yazmıştık. Babasının anası *Safiyye* de Resûl-i Ekrem’in halasıdır. Hicret-i seniyyeden sonra Medine’de muhacir aileleri içinde ilk doğan çocuk Abdullah b. Zübeyr’dir. Yahudiler: “Biz muhacirlere

etmemiştir. Kerbelâ fâciası üzerine Yezîd'e karşı umumi bir hoşnutsuzluk uyandı. 63 sene-i hicriyesinde Medineliler Abdullah b. Hanzale'ye, Mekkeliler de Abdullah b. Zübeyr'e biat ettiler. Yezîd'in Müslim b. Ukbe kumandasında gönderdiği bir ordu ibtidâ Medine'ye hücum edip tarihin kaydettiği Harre fâciasını irtikâp, muhâcirîn ve ensardan birçok zevatın kanını döktükten sonra Mekke'ye doğruldu. Yolda Müslim hastalandığından Husayn b. Nümeyr kumandasına giren bu ordu Mekke'yi muhasara etti. Harem-i şerif'te mukâtele menhî iken hurmet-i Harem'i hetk ile Kâbetullah mancınıklarla taşla tutuldu. Yağlı fitiller atıldı. Beyt-i şerifin üstündeki kisve tutuşup yandığı gibi beytin sakfına sirayet edip yakmıştı. Duvar taşlarından bir kısmı çatlamış ve yerinden oynamıştı.

Şamlılar Beytullah'a karşı bu hürmetsizliği irtikâp ederken bir taraftan da,

خطارة مثل الفنيق المزيـد نرمي بها أعواد هذا المسجد⁴⁶

diye istihfakârâne recez söylemek fazîhasında da bulunmuşlardır.

Bu Şam ordusu kumandanı Husayn'ın bu feci hareketi tesbit ve takbih edilerek,

ابن نمير بئس ما تولى قد أحرق المقام والمصلی

denilmiştir.

Sahîh-i Müslim'de "Kâbe'nin Yıkılıp Bina Edilmesi" unvanlı bir babında Mekke'nin büyük imamı Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayet olunduğuna göre, Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ bu muhterik Kâbe'yi mevsim-i hacda hacılar gelinceye kadar o hâl-i harâbîde bıraktı. Maksudı, hüccâcî ehl-i Şam aleyhinde tehyîc etmektir. Hacılar gelince bunlara, "Ey nâs! Bana Kâbe hakkındaki fikrinizi söyleyin. Bu Kâbe'yi yıkıp yeniden mi yapayım, yoksa kağşamış yerlerini ıslah mı edeyim?" diye sordu. Abdullah b. Abbas, "Benim kanaatime göre, kağşamış yerleri ıslah edilmeli ve üstünde bi'set-i Muhammediyye'nin mukaddes hâtıraları bulunan ve bütün müslümanların hâtıra-i ihtirâmını taşıyan Beyt-i Muazzam'ı ve bu beytin her taşını, o ebedî hâtıralarla başbaşa bırakılmalıdır" dedi. İbn Zübeyr bunun üzerine, "Fakat sizin birinizin evi yansa, o harîkzede evini tecdid etmeden rahat edemez.

sihir ettik, bunlar arasında tevâlüd ve tenâsül munkatı'dır" diyorlardı. Abdullah'ın tevellüdü yehûdun bu iddiasını fiilen tekzip ettiğinden tevellüdü müslümanlar için pek ziyade meserreti mûcib olmuştur. Resûl-i Ekrem nevzadı tahnik buyurup ağzına hurma çiğnemi çalmış ve cedit Ebû Bekir ile künyelemiştir. Abdullah b. Zübeyr böyle asil bir zat olmakla beraber son derece müttaki ve sâhib-i şecâat idi. Bu hususta me'hazımız olan Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ*'sında pek çok menâkıbı muharrerdir.

Abdullah b. Zübeyr'in böyle zâtî ve ailevî fazilet ve meziyetinden dolayı Hicaz, Yemen, Irak, Horasan halkı tamamen kendisine tâbi oldu. Öbür tarafta Yezîd'in oğlu küçük Muâviye'ye de Şam ve Mısır halkı biat etmişti. Az bir müddet sonra bu Muâviye b. Yezîd'in vefatı üzerine Şam ve Mısır halkı da İbn Zübeyr'e biat ettiler. Fakat Mervân b. Hakem türeyip Şam'ı, Mısır'ı zabtetmiştir. Bu cihetle Zehebî gibi birçok ehl-i ilme göre Mervân ümerâ-i mü'minînden ma'dûd değildir. Abdülmelik'in hilâfeti de ancak Abdullah b. Zübeyr'in katlinden sonra muteberdir ki hicrî 73 hicrî tarihine müsâdiftir.

46 Bizim vâsita-i mel'ânetimiz, ağzı köpük saçan buhûr deve misâli menciniktir. Bununla biz, şu Mescid'i tebhîr edecek öd ağaçları atarız, demektir.

Rabbimizin beyti bu halde kalmasına nasıl razı olursunuz? Binaenaleyh ben rabbimden üç defa istihâre edeceğim. Ondan sonra işime bakacağım” diye cevap verdi. Üç gün sonra da Kâbe’yi yıkıp yeniden yapmaya azmetti. Fakat halk ilk önce Kâbe’nin üstüne çıkıp da yıkmaya başlayana semavî bir belâ nâzil olmasından korkuyordu. Nihayet bir adam çıkıp bir taş kopararak aşağı yuvarladı. Halk buna bir şey isabet etmediğini görünce mütevâliyen bunlar da yıkmaya başladılar ve duvarları yere kadar indirdiler. Kiblenin zâhirî şeklini muhafaza maksadıyla İbn Zübeyr Kâbe’nin etrafına direkler diktirip bunları örtülerle kaplattı ve bunlar bina yükselinceye kadar durdu. İbn Zübeyr bu muazzam işe teşebbüs etmek için Hazret-i Âişe hadisine istinad ettiğini bildirerek dedi ki:

— “Ben Âişe radiyallahu anhâdan işittim, demişti ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘*Nâs yeni müslüman olup da zamân-ı küfre yakın olmasalardı, bir de bina masrafına yetişecek para bulunsaydı (Hicr)den 5 zirâ miktarı bir yeri Kâbe’ye ilâve ederdim ve nâsın, birinden girip diğerinden çıkacağı iki kapı yapardım*’ buyurdu. Ben bu gün sarfedecek parayı buluyorum. Nâsın irtidad ve itirazından da korkmuyorum.”⁴⁷ Râvi Atâ b. Ebû Rebâh der ki: İbn Zübeyr, Hicr sâhasından 5 zirâlık⁴⁸ bir yeri Kâbe’ye ilâve etti. Temelleri de İbrâhim aleyhi’s-selâmın esasına kadar açtırıp herkes tarafından esâs-ı İbrâhim görüldükten sonra bunun üzerine binayı kurdurdu. Evvelce Kâbe’nin irtifâı 18 zirâ idi. Kâbe’nin arzı genişleyince irtifâı kısa göründü. Tûlüne 10 zirâ daha ilâve etti. Biri girilmek, öbürü çıkılmak üzere iki kapı yaptırdı.⁴⁹

Bu kapıları da binâ-yı İbrâhim aleyhi’s-selâmda olduğu üzere zemin seviyesine indirdi. Halbuki Kureyş herkesin girmesine mani olmak için atebe-i beyti yükseltmişlerdi.

İbn Sa’d’ın beyanına göre, İbn Zübeyr hazretleri, 64 sâl-i hicrîsi ki, Şam ordusunun îkâ’ ettiği hâdise-i müessecfenin târîh-i vukûuna müsâdiftir, bu sene Kâbe’yi bina etmeyip o sene hüccâc ile birlikte hacetmiş ve ferdâsı sene 65 tarihinde inşa etmiştir. Vâkıdî ise İbn Sa’d’ı reddederek: Şam ordusu çekildikten yetmiş gün sonra binaya başladığını bildiriyor. Ezrakî de, 64. hicret yılının Cemâziyelevvelinin nısfını haber veriyor. Bu iki haber muhalif görülebilirse de 64 tarihinde başladığını ve 65 senesinde de hitam bulduğunu kabul ederek her iki haber arası telif edilebilir.

Hiç şüphesiz ki Abdullah b. Zübeyr hazretleri bu hareketinde en kuvvetli bir delile istinat ederek Hazret-i Âişe’den vücûh-ı muhtelif ile bizlere naklölunagelen bir arzû-yı nebevîyi tahakkuk ettirmek istiyordu ki Kâbetullah’ın esâs-ı İbrâhim’e ircâından ibaret idi. Bu arzû-yı nebevîyi Buhârî’nin *فضل مكة وبنائها* babındaki şu rivayetlerinde vâzihan görüyoruz:

47 {M3245 Müslim, Hac, 402.}

48 Aşağıda Urve tarikiyle Buhârî’nin rivayetinde râvi Cerîr b. Hazm tarafından Hicr’den beyte idhal edilen kısmın 6 zirâ miktarı olduğu bildirilmiştir.

49 Harekeli *Sahih-i Müslim*, Matbaa-i Âmire, IV, 98.

1. Abdullah b. Ömer'in Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre, Sıddîka-ı müşârün ileyhâ şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “*Yâ Âişe! Bilir misin, kavmin Kureyş Kâbe'yi bina ederken İbrâhim aleyhi's-selâm tarafından vaz' u tesis olunan kavâid ve esâsâtından bir kısmını terkederek kısalttılar ve beyti daralttılar*” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Kâbe'yi siz, kavâid-i İbrâhim'e ircâ buyurmaz mısınız?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “*Kavmin zamân-ı küfre karîbü'l-ahd olmasaydı, muhakkak ben Kâbe'yi esâs-ı İbrâhim'e ircâ ederdim*” buyurdu. Abdullah İbn Ömer, Hazret-i Âişe'den bu suretle rivayet etmekle beraber kendisi de, “Herhalde beyt, kavâid-i İbrâhim üzere tamam olmamıştır” diye Hazret-i Âişe'yi teyit ediyor.⁵⁰

2. Esved b. Yezîd tarikiyle gelen bir rivayette Âişe es-Sıddîka hazretleri demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme Hicr-i İsmâil'in cidarından sordum: “Yâ Resûlellah! Burası beytten midir?” dedim. Resûlullah, “*Evet, cidar, beyttendir*” buyurdu. Ben yine sordum. “Kureyş için ne mani vardı ki cidarı yani Hicr'i, asl-ı beyte idhal etmediler?” Resûl-i Ekrem, “*Kureyş'in bu Hicr'i Kâbe'ye idhal ve ilhaka bütçeleri kifayet etmedi. Bunun için beyti daralttılar*” diye cevap verdi. Ben, “Kâbe'nin kapısı niçin bu kadar yüksektir?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “*Senin kavmin dilediklerini Kâbe'ye koymak, dilediklerini de koymamak için*” cevabında bulundu. Sonra Resûl-i Ekrem, “*Yâ Âişe! Eğer kavmin Câhiliye devrine yakın olmasaydı, ben cidâr-ı Hicr'i beyte ilhak etmek ve beytin kapısını zemin seviyesine indirmek isterdim. Fakat yapıldığında kavminin gönlünün kırılmasından endişe ederim*” buyurdu.⁵¹

3. Cerîr b. Hâzim ve Yezîd b. Rûmân vasıtasıyla Urve'den gelen bir rivayet tarikinde de Resûl-i Ekrem'in, “*Yâ Âişe! Senin kavmin Câhiliye devrine kârîbü'l-ahd olmasaydı, beytin hedmedilmesini emreder, yıktırırdım. Sonra beytten hariç bırakılan Hicr'i beyte idhal ve kapısını zemine mülâsık olarak yaptıırırdım. Bir de beyt-i şerife biri şarkî öbürü garbî olmak üzere iki kapı koydururdum. Bu suretle beyt, İbrâhim aleyhi's-salâtü ve's-selâmın esasına ermiş olurdu*” buyurduğu Hazret-i Âişe'den rivayet edilmiştir. Urve hazretleri, “İşte Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâyı beyti hedm ile yeniden inşaya sevkeden sebep, Hazret-i Âişe'nin haber verdiği bu arzû-yı nebevîdir” diyor. Cerîr b. Hâzim de diyor ki: Bana Yezîd b. Rûmân, “İbn-i Zübeyr beyti hedmedip inşa ederken ben de hazır bulundum. Hicr'den bir miktarını beyte idhal etmişti. Bu sırada esâs-ı İbrâhim'in deve hörgücü gibi taşları bulunduğunu gördüm” dedi. Ben de Yezîd'e, “Bu esâs-ı İbrâhim'in mevzii neresidir?” diye sordum. Yezîd, “Gel! Şimdi sana göstereyim” dedi. Kendisiyle Hicr'e dahil oldum. Bana, “İşte burasıdır” diye Hicr'in hududu aslîsini gösterdi. 6 zirâ olduğunu takdir ettim.⁵²

50 {B1583 Buhârî, Hac, 42.}

51 {B1584 Buhârî, Hac, 42.}

52 {B1586 Buhârî, Hac, 42.} Bu üç hadis *Yûnîniyye* nüshasına göre Mısır'da basılan hareketli *Sahîh-i Buhârî* nüshasının ikinci cüzünün 146 ve 147. sayfalarında muharrerdir.

Umdetü'l-kârî'de bu hadislerin şerhinde şu mâlûmat veriliyor: **1.** "Hicr", nısıf daire şeklinde mâruftur. Miktarı 39 zirâdır. Bunun 6 zirâi bilâhilâf beytten ma'duddur. 6 zirâdan ziyadesinin beytten ma'dûd olup olmadığına ihtilâf vardır. **2.** Binâ-i İbrâhim'in sakfı yoktu. Kureyş ise irtifânı 18 zirâa çıkarıp tûlünden 6 zirâ ve 1 karış kısaltarak bunu Hicr-i İsmâîl'e terketmişlerdir. Abdullah b. Zübeyr bina ederken beytin irtifânı 28 zirâa iblâğ etmiştir. Haccâc tarafından da bu irtifa tağyir edilmemiştir. **3.** Müslim'in Yezîd b. Rûmân'dan rivayetinde, müşârün ileyhın, esâs-ı İbrâhim'i gördüğünü, deve hörgücü gibi büyük taşlar vardı dediğini bildirmişti. Fâkihî *Kitâb-ı Mekke*'sinde, bu temel taşlarının biri-birine son derece imtizaçlı ve bağlı olduklarını da İbn Rûmân'dan rivayet etmiştir.

Fâkihî'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayeti ise daha vâzihtır, daha ziyade tafsilâtı muhtevîdir. Mekke'nin bu büyük tâbiî imamı diyor ki: Kâbe'nin temellerini kazmak üzere toplanan cemaat arasında ben de bulundum. Temel, bir buçuk adam boyu kazıldıktan sonra bir sıra dizilmiş ve birbirine halkalarla rabtedilmiş bir baro, bir sur zuhur etti. Halk bu esas baroyu görmeye müsâraat ettiler. İşçilerden birisi bir kazma ile rûknün bir tarafına dönmesiyle diğer rûkûnler sarsılmıştı ve hemen halk tekbir getirmişlerdi. Artık bu kadar kazılmak kâfi demekti. Bu suru ve bu sıra temel taşlarını herkesin iyice görebilmesi için sekiz gün herkese açık bırakıldı. Sonra beyt, bu baro üzerine bina edildi (*Umdetü'l-kârî*, IV, 586).

Kâbe'nin hitâm-ı inşaatında İbn Zübeyr beyt-i şerife atlas dediğimiz ipek kumaştan bir kisve geçirdi. İbn Asâkir'in Hîşâm b. Urve'den tahrîcine göre, beyt-i şerife dîbâcdan ilk kisve geçiren zat Abdullah b. Zübeyr'dir. Bundan evvel beytin kisvesi yün kumaştan mâmul idi.⁵³ Bu bahsi yakında hususi bir unvan ile izah edeceğiz.

KÂBE'NİN YEDİNCİ TÂDİLİ

Emeviyye-i Mervâniye'den Abdülmelik, makâm-ı hilâfete geçtikten sonra 73 tarihinde Haccâc'ın kıyâdetiyle Mekke'ye bir ordu gönderdi. Haccâc Mekke'yi muhasaraya aldı ve Cebel-i Ebî Kubeys dağı üzerine kurduğu mancınık ile şehir dahiline ve Harem-i şerif'e taş yağdırmağa başladı. Bu müessif hadise mevsim-i hacca müsâdif bulunuyordu. Bu sırada Mekke'de bulunan Abdullah b. Ömer hazretleri, bâri hac ifa edilinceye kadar taş atılmaması için Haccâc'a haber gönderdi. Haccâc bunu kabul etti ve tavâf-ı ziyâret ifa edilince âfâkî olanların Mekke'den çıkmaları ve taş atılmaya başlanacağı ilân edildi.

İbn Asâkir'in Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer'den tahrîcine göre, İbn Zeyd demiştir ki: Mancınık işlemeye başladığında ben Cebel-i Ebî Kubeys'in zirvesinde bakıyordum. Bir fırtına koptu. Bu sırada mancınığı idare edenlerin ortasına bir sâika düştü. Bunlardan elli kişiyi yere serdi. Şam ordusunda bulunanların çoğu bundan teşe'üm ederek bir panik baş gösterirken Haccâc bunun önünü almış ve anveten Mekke'ye girilip Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ şehid edilmiştir.

Abdullah b. Zübeyr muhasara esnasında Kâbe'ye iltica etmişti. Süyûtî'nin *Târîhu'l-hulefâ*'sında nakline göre, Amr b. Dînâr: İbn Zübeyr'in sağına, soluna taşlar yağarken o bilâfütur namaz kılardı demiştir. Osman b. Talha da: İbn Zübeyr'in şecaatinde, ibadetinde, belâgatında ihtilâf edilmemiştir demiştir. Hadisenin bundan sonraki safhası *Müslim*'de Atâ b. Ebû Rebah'tan şöyle rivayet ediliyor:

İbn Zübeyr katledilince Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'a bir mektup yazdı. İbn Zübeyr'in esâs-ı İbrâhim üzerine Kâbe'yi bina ettiğini, bu esâsı ehl-i Mekke'den sıdk u adl ile mâruf birçok zevatın gördüğünü bildirdi. Abdülmelik cevabında,

“Biz, İbn Zübeyr'in Kâbe'yi yıkması gibi bir kabahat irtikâp etmeyeceğiz, beytin irtifâına ilâve ettiklerini bırak! Hicr'den beyte ilâve ettiği kısmı çıkarıp eski haline iade et, açtığı kapıyı da kapat!” emrini verdi. Haccâc da bu suretle Hicr-i İsmâil tarafını hedmedip Kureyş zamanındaki vaz'-ı kadîmine ifrağ ve İbn Zübeyr'in açtığı bâb-ı garbîyi seddedip bâb-ı şarkîdeki atebeyi yükseltti ve binanın cihât-ı sâiresini alâ hâlihî bıraktı. Elyevm beyt-i şerifin şekl-i hâzırı da budur.

ABDÜLMELİK'İN BİR KÜSTAHLIĞI

Abdülmelik, İbn Zübeyr hakkında reva gördüğü bu mezalimle kanaat etmeyerek bir de rahmet-i Hakk'a karışmış bir sahâbîzâde sahâbîye kizb isnadına cüret edip İbn Zübeyr'in rivayet ettiği Hazret-i Âişe hadisinin vâzı olmakla da ittiham etmek istemiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Ubeyd'den rivayetine göre, Hâris b. Abdullah Abdülmelik'i zamân-ı hilâfetinde ziyarete gitmiş. Abdülmelik, “İbn Zübeyr'in Kâbe'nin tecdidi hakkında Hazret-i Âişe'den işittiğini iddia ettiği sözleri müşârün ileyhâdan işitmiş olmasına hiç ihtimal vermem” demiş. Hâris b. Abdullah, “Evet, bu hadisi Hazret-i Âişe'den ben de duydum” diye İbn Zübeyr'i tasdik etmiştir. Abdülmelik, “Sen Âişe'nin ne söylediğini işittin mi?” diye sormuş. O da, “Evet işittim” diyerek Hazret-i Âişe hadisini rivayet etmiş. Abdülmelik istiğrab edip, “Bunu böyle söylediğini hakikaten Âişe'den işittin mi?” diye tekrar sormuş. Hâris de, “Evet, böyle söylediğini işittim” deyince Abdülmelik bir müddet düşündükten sonra, “Keşke Kâbe'yi hali üzere bırakaydım” demiştir.

Muvatta' Şerhi'nde bildirildiğine göre, Hârûnürreşîd yahut babası Mehdî veya büyük babası Mansûr, Kâbe'yi, İbn Zübeyr'in esâsı üzerine bina etmek istemiş ve İmam Mâlik'le müşavere etmiş. İmam Mâlik hazretleri de, “Yâ emîre'l-mü'minîn! Kâbe'yi hali üzerine bırakınız! Beytullah'ın bu suretle mel'abe-i mülûk olmasından korkarım” demiş. Hârûnürreşîd de bu re'yi musîb görmüştür.

KÂBE'NİN SULTAN AHMED-İ EVVEL DEVRİNDE TAMİRİ

Haccâc'ın Kâbe'yi tecdidinden sonra 1020 tarihinde kadar beytin tecdidine müsaade edilmedi. Fakat erkânı harabe yüz tuttu. Köşelerde yarıklar peyda olarak duvarları yıkılacak bir dereceye gelmişti. Bir müddet daha çare bulunmazsa bütün bütün sukut edeceği anla-

şılmıştı. Emîr-i Mekke Şerif İdrîs bilcümle sâdâtın re'yini alarak İstanbul'a arz-ı keyfiyet etti. İstanbul'da ulemâdan bir komisyon teşkil edildi. Netîce-i müzâkerede beyt-i şerifin iki yerinden demir kuşaklarla rabtedilmesi münasip olacağına karar verildi. Demir kuşaklar ve köşebentler imal ve irsâl kılındı. Bunların rabtiyle cüdrân-i beytin mehmâ-emken takviyesine çalışıldı ve bir rüknü tamir olundu. Sathındaki yirmi yedi ağacın tebdiline lüzum görülüp bunlardan üçü ba'de't-ta'mîr eski yerlerine vazolundu. Satıh mermerleri birer birer yerlerinden kaldırılarak mümkün mertebe tesviye edilip her biri şekl-i kadîmi veçhile eski mahalline vazedildi. Kanûnî zamanında konulan gümüş oluk yerine altın oluk vazolundu. *Naîmâ Târihi*'nde daha fazla izahat vardır.

KÂBE'NİN MURÂD-I RÂBİ' DEVRİNDE TECDİDİ

Bu tamir üzerine binâ-yı beyt on sekiz sene daha dayanabildi. 1039 Şâban'ının 19'u Çarşamba günü şiddetli yağmurlar yağıp Harem-i şerif'in içi sel suları ile doldu. Su, beytin kapısındaki kilidin hizasından 2 arşın yukarı çıktı. Dükkânlar, evler, mektepler yıkıldı. Birçok telefât vukua geldi. Beytin duvarları zaten mâil-i inhidâm olduğundan şâbanın 21'i Cuma günü ikindi namazından sonra Rüknuşşâmî ve Rüknuîrâkî denilen köşelerin duvarları yıkıldı. Ahali büyük heyecana düştü. Mekke-i Mükerreme bir mahşer yeri gibi oldu. Harem-i şerif bir adam boyu taşla, kumla dolmuştu. Keyfiyet Emîr-i Mekke Şerif Mes'ûd tarafından İstanbul'a bildirildi. Evvelâ Mısır'dan me'mûren gönderilen Rıdvan Ağa mârifetiyle sakfın muhafazası için dört taraftan büyük direkler dikildi. Tahta perdelerle muhafaza edilip âdi bezden yeşil bir kisve geçirildi. Bir taraftan Harem-i şerif'in tathîrine ihtimam edildi.

İstanbul'dan memur edilen Nakîbüleşraf Ankaralı Mehmed Efendi mârifetiyle de beyt-i şerifin müceddeden inşasına başlandı. Evvelâ dâiren-mâdâr etrafına tahta perde çekildi. Beytin cidâr-ı erbaası, esasına varıncaya kadar hedmolunup kaldırılan taşları bir tarafa vazedildi. Temeller kazılarak (senk-i sulb-i ahzar nümâyân oldukta)⁵⁴ kemâ fi's-sâbık binaya mübâşeret ve cüdrân-i erbaası vaz'-ı kadîmi üzere tecdid olundu. Ulemâ ve sulehâ dua ve senâ ederek taşları kendi elleriyle nakletmişlerdir. Hacerülesved'in üst tarafından bir parça yeri kırılmıştı. Tamir edildi, muhafaza için imal edilen bakır zarfa gümüş kaplanıp altın ile yaldızlandı. Nihayet duvarlar örüldü. Sakfı inşa olundu. Kapı geçirildi. Ridâsı örtüldü.

رفع الله قواعد البيت = Rafeallâhü Kavâide'l-Beyt (1040).

54 Kavis içinde gösterdiğimiz bu ifade müverrih Naîmâ'nındır. Temelde görüldüğü bildirilen senk-i sulb-i ahzar da, yeşil katı taş demektir. Abdullah b. Zübeyr zamanından beri beyt-i şerifin vaz'-ı esâsîsi hiç tecdid ve temelleri hiç açılmadığı muhakkak olduğuna göre, Naîmâ'nın, temelde bulunduğunu ve üzerine binâ-yı inşaat edildiğini bildirdiği yeşil katı taş silsilesinin, Abdullah b. Zübeyr zamanındaki tecdîd-i Kâbe sırasında bulunan ve biraz evvel Atâ b. Ebû Rebâh rivayetiyle Fâkihî'nin *Kitâb-ı Mekke*'sinden nakledilen sur halindeki silsile-i ahcâr olsa gerektir.

Cümlesi de tecdîd-i Kâbe'ye tarih vâki olmuştur. İmam Mâlik hazretlerinin fetvasında bildirdiği veçhile beyt-i şerifin mel'abe-i ümerâ olması endişesi olmasaydı, bu tecdidin Hicr-i İsmâil Kâbe dahiline alınmak suretiyle kavâid-i İbrâhim aleyhi's-selâm üzere icrası temenni edilirdi. Arzû-yı nebevî de yerine getirilmiş olurdu.

Kâbe-i Muazzama'nın geçirdiği edvâr-ı tarihiye hakkında oldukça mufassal mâlûmat vermiş bulunuyoruz. Dünyanın âhir-i eyyâmındaki harâbîsine de 787 ve 790 numara ile tercümeleri gelecek olan iki hadîs-i şerifte işaret buyurulmuştur.

SİTÂRE-i ŞERİFE (KÂBE ÖRTÜSÜ)

Bu vesile ile Kâbe-i Muazzama'nın kisvesi hakkında bazı tarihî mâlûmat vermek isteriz: Şârih İbn Battal'ın İbn Cüreyc'den nakline göre bazı ulemâ, beyt-i şerife ilk kisve giydiren zatın İsmâil aleyhi's-selâm olduğuna zâhib olmuşlardır. Muhammed b. İshak ise, *Siyer*'de tebâbia-i Yemen'den Es'ad Ebû Kerib nam Tübba' olduğunu haber verip şu suretle izah ediyor: Es'ad Ebû Kerib bir kere Mekke cânibine seyahat etmiş, Mekke'de altı gün ikameti esnasında kurbanlar kesmiş, Mekke halkına dağıtmış, fukaraya tasadduk etmiş. Bu ikameti sırasında bir gece rüyasında beyt-i şerife kisve giydirmiş. Ferdâsı gün bu rüyasını tahakkuk ettirerek rüyasında gördüğü kumaştan beyte bir kisve geçirmiş. İkinci gece muâfirî denilen kumaştan bir ridâ giydirdiğini rüyasında görmüş gündüz olunca bunu da fiilen yapmış. Üçüncü gece de rüyasında câr dediğimiz yollu bir bürde-i Yemâniyye geçirmiş. Gündüzün bunu da tatbik etmiştir. Bunun için Ebû Kerib beyte ilk kisve giydiren kimse olmak üzere tanınmıştır. İbn Kuteybe de bu kıssanın kable'l-İslâm 900 tarihinde vâki olduğunu zikr ve teyit etmiştir. Taberânî'nin *Mu'cem*'inde Sehl b. Sa'd'dan merfûan rivayetine göre, لا تَسْبُوا تَبَاً فَإِنَّهُ قَدْ أَسْلَمَ “Tübba'a sebbetmeyiniz! Çünkü Tübba' ehl-i tevhiiddir” buyurulmuştur.⁵⁵ “Ensâb-ı Himyer”de de Zebûr ile âmil ve mu'tekid oldukları bildirilmiştir. İbn İshak'ın kitabında cedd-i Nebî aleyhi's-selâm Abdülmuttalib, Zemzem Kuyusu'nu hafredip de altın iki geyik heykeli bulunduğu zaman beyt-i şerife bir kisve geçirerek izhâr-ı tâzim ettiği bildiriliyor.

Resûl-i Ekrem tarafından da beyte kisve giydirildiğine dair haberler şunlardır: Vâkıdî'nin İbrâhim b. Rebîa'dan rivayetine göre, Câhiliye devrinde beyte yünden nescedilmiş kumaş ridâ geçirildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Yemen kumaşından, Ömer ile Osman radiyallahu anhümâ da Mısır'ın ince mensucatından kisve geçirmişlerdir. Leys b. Ebû Süleym'den de Resûl-i Ekrem zamanında beytin kisvesi yün mensucattan olduğu rivayet edilmiştir. Abdürrezzâk'ın İbn Cüreyc'den rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri, “Bana bir hayli zevatın haber verdiği göre, Resûlullah ile Ebû Bekir, Ömer, Osman taraflarından beyt için Mısır'ın “kabâtî” denilen beyaz ince keten kumaşlarından ve bürd-i Yemânî denilen “hibere” kumaşından kisve ittihaz buyurulmuştur” demiştir. Buna

ilâve ederek, “Abdûlmelik zamanında da ilk defa olarak dîbâcdan kisve giydirilmiş ve o devri idrak eden fukaha tarafından, beyt için bundan güzel kisve olmaz diye tasvip edilmiştir” demiştir.⁵⁶ İbn Urebe de *Delâil*’inde Hasan-ı Basrî’den “Beyt-i şerife ibtidâ kabâtî denilen Mısır kumaşından ridâ, taraf-ı Peygamberî’den giydirilmiştir” dediğini rivayet etmiştir.

Bu vücûh-ı rivâyâtan anlaşıldığına göre, Resûl-i Ekrem’in beyt-i şerif için ridâ ittihaz buyurduğu muhakkaktır. Yalnız kisve ittihaz buyurulan kumaşın nevindeki rivayetler muhtelifdir. Câiz ki Resûl-i Ekrem ba’d-e’l-feth muhtelif zamanlarda bunlarla beyti kisvelendirmiş olsun.

Ebû Bekir, Ömer, Osman radiyallahu anhüm zamanlarındaki kisve hakkında yalnız İbn İshak’ın menfî rivayeti vardır. Bana irişen habere göre, beytin kisvesi hulefâ-yi selâse taraflarından tecdid edilmemiştir diyor.

Dârekutnî *Mü’telif*’te Kâbe’ye ilk dîbâc kumaştan sitâre-i şerife Abbas b. Abdûlmuttalib’in vâlidesi Tenîle tarafından verilmiştir. Müşârûn ileyhâ bir kere oğlu Abbas’ı çocukluğunda kaybetmişti de oğlunu bulursa Kâbe’ye bir kisve giydirmeyi nezretmişti. Bu nezrini yerine getirmiştir. Zübeyr b. Bekkâr da bu gâib çocuğun Abbas değil, Darrâr olduğunu ve nezredilen örtünün de siyâb-ı beyzâ olduğunu rivayet etmiştir ki bu da kıssanın taaddüdüne mahmûldür.

Zübeyr b. Bekkâr dîbâc kumaştan ilk sitâre, Abdullah b. Zübeyr tarafından yaptırıldığını iddia etmiştir. Hâfız İbn Hacer de bu rivayeti kabul etmiştir.

Hazret-i Âişe’den Buhârî’nin *Sahîh*’inde tahrîc ettiği bir hadiste, -ki 788 numara ile tercümesi gelecektir- Siddîka-i müşârûn ileyhâ: “Müslümanlar ramazân-ı şerif farz kılınmazdan evvel muharremin onuncu âşûrâ günü oruç tutarlardı. O günü Kâbe’ye yeni örtü örtülürdü” demiştir.⁵⁷

Asr-ı saâdet’le Hulefâ-yi Râşidîn zamanlarında senede bir defa Kâbe’nin örtüsü değiştirilirdi. Muâviye, zamanında senede iki defa tecdid etmiştir. Me’mûn ise bunu üçe çıkarmıştır. Yevm-i terviyede dîbâc-i ahmer, recebin ilk günü kabâtî, ramazân-ı şerifin yirmi yedinci günü de dîbâc-ı ebyaz ile beytin örtüsünü tecdid ederdi. İbn Dihye, Mehdî’nin de müteaddit mensucattan beyte kisve örttüğünü ve aşağıdan yukarıya kadar Kâbe duvarlarını misk ve amber ile tilâ ettirdiğini haber veriyor. Zübeyr b. Bekkâr Fâtımîler zamanında beyaz dîbâcdan kisve ittihaz mûtat olduğunu, Sultan Mahmûd Sebük Tegin dîbâc-ı asferi iltizam ettiğini bildiriyor. Nâsır-ı Abbâsî tarafından ibtidâ yeşil dîbâcdan yapılmış, sonra siyah renge tebdil edilmiştir ki bu siyah renk sitâre-i şerife, zamanımıza kadar devam edegelmiştir. Mülûk-i İslâmiyye’den hiçbirisi Kâbe-i Muazzama’ya kisve örtmeyi terketmemiştir. Nihayet 750 küsur tarihinde Sâlih İsmâil b. Nâsır Kahire nevâhisinden bir köyü Kâbe örtüsü için vakfetmiş bu vakıftan örtü tecdid ve temin edilmiştir (*Umdetü’l-kârî*, IV, 600-601).

56 {MA9085 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, V, 89.}

57 {B1592 Buhârî, Hac, 47.}

KÂBE’NİN ÖRTÜSÜ DEĞİŞTİRİLİNCE ESKİSİNDE NASIL TASARRUF OLUNUR?

Bu hususa dair Buhârî *Sahîh*’inde “Kisvetü’l-Kâ’be” unvanlı açtığı bir babında Ebû Vâil’den⁵⁸ şu haberi rivayet ediyor: Bu tâbiî imamı diyor ki: Bir kere Şeybe⁵⁹ ile Kâbe derununda bir serîr üzerinde oturmuştum. Şeybe bana dedi ki: Şu kürsüye Ömer radiyallahu anh da oturmuştu. Esnâ-yı musâhabede bana, “İsterim ki Kâbe derununda altın, gümüş ne kadar kıymettar eşya varsa bunların hiçbirini bırakmayıp hepsini fukarâ-yı müslimîn arasında taksim edeyim” demişti. Ben de, “Yâ emîre’l-mü’minîn! Senin iki sahibin Resûlullah ile Ebû Bekir bu işte bulunmadılar” dedim. Hazret-i Fârûk, “Onlar mürüvvet sahibi iki kâmil insan idi. Ben de onların isrine iktidâ ve ittibâ ederim. Onların işlemedikleri bir şeyi ben de işlemem” buyurdu⁶⁰

Yukarıda görmüştük ki Câhiliye zamanından beri her devirde birçok mülûk ve ümerâ beyt-i şerife teberruatta bulunagelmıştır. Bunların pek mühimleri Kâbe hazinesinde muhafaza edilmiştir. Kâbe’ye müteallik eşyâ-yı nefîseden birisi de Kâbe’nin pûşîdesidir. Bu cihetle Buhârî bu hadisi “Kisvetü’l-Kâ’be” babında zikretmiştir. İbn Battal diyor ki: Hazret-i Ömer’in ictihadına göre, fukarâ-yı müslimînin tehvîn-i ihtiyâcı Kâbe’ye kisve ittihazından daha efdaldır. Hazret-i Ömer ibtidâ menâfi-i müslimîni tercih etmiştir. Fakat ne Resûl-i Ekrem ne de Halife Ebû Bekir’in böyle bir işe taarruz etmedikleri kendisine ifade edilince, böyle bir hareketten ictinap etmiştir. Hazret-i Ömer’in Übey b. Kâ’b ile de böyle bir muhavverelerini Hasan-ı Basrî tariki ile Abdürrezzâk rivayet etmiştir. Bu defa da Übey b. Kâ’b, “Ey emîre’l-mü’minîn! Sizden evvel iki dostunuz böyle bir iş işlemediler. Bunda bir hayır ve menfaat olsaydı onlar yaparlardı” demiş. Hazret-i Ömer de İbn Kâ’b’ı tasvip etmiştir.

Resûl-i Ekrem’le ilk halifesinin taaddî etmeleri, Kâbe kisvesinin ehemmiyetini ifade eder. Hâfız Bedreddin el-Aynî’nin beyanı veçhile Kâbetullah’ı pûşîdesinden tecrit etmek İslâm’ı rencide eder, kulûb-ı müslimîni zaafa uğratar. Şârih İbn Battal da, “Kâbe’ye hediye edilen eşya ve bu meyanda sitâre-i şerife vakıf demektir. Evkaf hakkında câri olan ahkâma tâbidir, tağyîri câiz değildir. Bunda İslâm’ı tâzim a’dâ-yı filcümle tevbîh vardır” diyor. Sâhib-i *Telhîs*, “Kâbe-i müşerreffe’nin estârını satmak câiz değildir” demiştir. Yine böyle Ebû’l-Fazl da, “Kâbe’nin estârını kesmek ve bundan bir parça ayırmak câiz değildir. Nakli, bey’i, şîrâsı da câiz değildir. Herkes tarafından yapılan ve Benî Şeybe’den iştirâ edilen bu

58 Ebû Vâil hazretleri Şakîk b. Seleme’dir. Sâdât-ı tâbiînden yüksek bir zattır. Muhadramûndandır. Hulefâ-yı Erbaa ile Muâz b. Cebel gibi ashâb-ı kirâmın büyüklerinden rivayeti vardır. Kendisinden de Şa’bî, Amr b. Mürre, Mugîre, Mansûr gibi tâbiî rivayet etmişlerdir. Vâkîdî, Ebû Vâil’in Ömer b. Abdülazîz’in devr-i hilâfetinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa*, s. 143).

59 Şeybe, İbn Osman el-Hucbî’dir. Feth-i Mekke günü müslüman olmuştur. O günü beyt-i şerifin miftahı Resûl-i Ekrem tarafından Şeybe ile amcazâdesi Osman b. Talha’ya ihsan buyurulmuştur. Verirken “Ey Ebû Talha oğulları! Kâbe’nin miftahtarlığını size ebedî bir vazife olarak tevcih ediyorum. Sizden bu vazifeyi almaya kimsenin hakkı yoktur. Alan olursa zalimdir” buyurmuştur. Zamanımıza kadar bu mukaddes vazife Benî Şeybe uhdesinde devam etmiştir. Şeybe 59 tarihinde vefat etmiştir (*Umdetü’l-kârî*).

60 {B1594 Buhârî, Hac, 48.}

parçaların reddi lâzımdır” demiştir. Râfî de bu babda Ebü'l-Fazl'a muvafakat etmiştir. İbn Salâh da, “Kâbe ve estârı hakkında emr ü tasarruf imama aittir. Beytûlmâl için sitâre satılabilir, icabında atâ ve ihsan olarak verilebilir” demiştir. Ezrakî de, Ömer radiyallahu anhın Kâbe'nin kisvesini her sene tecdid ettiğini ve nez' edilen estârı hüccâc arasında taksim ettiğini nakletmiştir. Yine Ezrakî, İbn Abbas, Âişe, Ümmü Seleme radiyallahu anhumden kisve-i beyti giymek câiz olduğunu rivayet etmiştir. İbn Ebû Leylâ'dan estâr-ı Kâbe'den bir parça sirkatin kat'-ı yedi mûcip olmadığı ictihadı rivayet edilmiştir ki hep bunlar teberrük kastına mahmûl olacaktır (*Umdetü'l-kârî*, IV, 603).

Bütün bu ârâ ve ictihad hulâsa edilerek, zâhir olan mezhebe göre kisve-i atîka gün geçtikçe mâruzu fesad ve helâk olacağından taksim ve beytûlmâlce lüzumuna göre istimal edilmelidir denilmiştir.

MESCİD-i HARÂM

Kâbe-i Muazzama'nın etrafı Mescid-i Harâm'dır. Bu mübarek mescide Mescid-i Harâm denildiği gibi Harem-i şerif de tabir olunur. “Harâm” ıtlakı ihtiram olunduğundandır. Hetk-i hürmeti câiz olmadığından dolayı Mekke-i Mükەرreme'ye de Belde-i Harâm tabir olunur ve Asr-ı saâdet'te ve Hazret-i Ebû Bekir zamanında Mescid-i Harâm'ın zemini tavâf-ı beyte mahsus ufak bir sahaya münhasır iken Hazret-i Fârûk'un zamân-ı hilâfetinde memâlik-i İslâmiyye'nin tevessüü ve hüccâcın tekessürü üzerine pek ziyade izdiham vâki olmakla mescidin civarındaki bazı evler sahiplerinden satın alındı ve hedmedilerek mescide ilâve ve etrafına duvar inşa edildi. Hazret-i Osman'ın ve Abdullah b. Zübeyr'in zamân-ı hilâfetlerinde de birtakım büyütlük ü menâzil daha iştirâ olunarak Harem-i şerif biraz daha tevsî edildi. Hicretin 44. senesinde Muâviye tarafından Dârünnedve satın alınıp Harem-i şerif'e ilhak edildi. 75 senesinde Abdülmelik b. Mervân, 91 senesinde de Velîd taraflarından Mescid-i Harâm birer parça daha tamir ve tevsî edilmiştir. Velîd tarafından birçok mermer direk gönderildi ve etrafına kesme taştan cesîm bir duvar inşa edildi.

Harem-i şerif sâha-i vesîasının ve etrâf-ı erbaasındaki sakıfların ve revakların güzel şekil alması, Abbâsîler zamanında müyesser olmuştur. Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında mescid-i şerifin duvâr-ı Şâmîsi ciheti Dârünnedve'ye, diğer ciheti bâb-ı umreye kadar tevsî edilmiştir. Cihât-ı erbaası da altın, gümüş, rengârenk camlarla tezyin ve Hatîm'in dahiline mücellâ mermerler tefriş olunmuştur. Mehdî zamanında ise beyt-i şerif ile Mes'â arasındaki büyütlük ü emâkin kâmil mescide ilhak edilmiştir. Mehdî'nin bina emîri, Kahire'den celbettiği 480 kadar taş direği icap eden yerlere koyarak bunların üzerlerine kubbeler inşa ettirmiştir.

Osmanlı Türkleri zamanında ise Harem-i şerif, en bedîî şeklini iktisap etmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanına kadar Harem-i şerif'in sakıfları ve revakları ahşap idi. 979

tarihinde Hâkân-ı müşârün ileyh tarafından tayin buyurulan Mısırlı Ahmed Bey mârifetiyle bu ahşap revaklar ve sakıflar yıkılıp yerlerine müzehhep alemlî kubbeler inşa edilmiştir. Sonra sıra ile Sultan Ahmed, Hamîd-i Evvel, Sultan Mahmud, Abdülmecid zamanlarında beyt-i şerifin ve Mescid-i Harâm'ın cihât-i muhtelifesi tamir ve tezyin edilmiş ve etrafında nice mâmûreler meydana getirilmiştir (*Târîh-i Dîn-i İslâm*).

Bu izahımızdan anlaşıldığı veçhile Mescid-i Harâm, Hacı Zihni Efendi merhumun tembihi veçhile ufak bir mescid değil, en büyük camilerden daha vâsi' bir ma'bed-i mübârektir ve Kâbe-i Muazzama bu Mescid-i Harâm'ın ortasındadır. Minberi, Makâm-ı İbrâhim aleyhi's-selâmı, Zemzem Kuyusu'nu, mezâhib-i erbaa ashâbı için başka başka dört makamı vardır. Bunlardan başka metâf denilen ve beyt-i şerifin etrafında tavaf için ifraz edilmiş bulunan geniş bir daireyi de muhtevîdir ve mermerle tefriş olunmuştur.

HAREM-İ MEKKE

Mescid-i Harâm'ı dâiren-mâdâr ihâta eden bir sâha-i arâzî vardır ki bunun dahiline Harem ve Harem havzası haricine Hil ıtlak olunur. Mekke-i Mükerrerme ve civarının nebâtı kat' olunmamak ve hayvanatı avlanmamak gibi birtakım ahkâm-ı şer'îye taalluk ettiğinden, Harem-i Mekke'nin hududu tayin buyurulmuş ve nişan vazedilmiştir.

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre, İbrâhim aleyhi's-selâm beytin inşasını tamamladıktan sonra Cebrâil aleyhi's-selâm gelip kendisine hudûd-ı Harem'i irâe etmiş ve Hazret-i İbrâhim tarafından buralara birer alâmet vazedilmiştir. Sonra İsmâil aleyhi's-selâm, daha sonra Kusay b. Kilâb taraflarından bu alâmetler tecdid edilmiştir. En sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tecdid buyurmuştur. Hazret-i Ömer de zamân-ı hilâfetine Kureyş'ten dört zatı gönderip bunlar mârifetiyle hudûd-ı Harem'i irâe eden alâmetler nasbedilmiştir.⁶¹

İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*'da beyanına göre, Kusay tarafından vazolunan alâmât-ı Harem, Asr-ı saâdet'te Kureyş tarafından sökölüp atılmıştı. Fakat Resûl-i Ekrem'e Kureyş'in bu alâmetleri kendi elleriyle yakında iade edecekleri Cibrîl mârifetiyle bildirildi. Kureyş'ten bazı kimseler rüyalarında birisinin: "Harem, size Allah'ın bir lutfu idi, kadrini bilmediniz. Artık şimdi Arap sizi çiğnerse çok görmeyiniz!" dediğini işitmişlerdi. Sonra elleriyle yerli yerince bu alâmetleri iade etmişlerdir. Feth-i Mekke günü de Resûl-i Ekrem, Temîm İbn Esed'i gönderip tecdîd ettirmiştir. Bilâhare sırasıyla Hazret-i Ömer, Muâviye, Abdülmelik zamanlarında yeni alâmetler konulmuştur.⁶²

Haram unvân-ı mübâreki, beytten ve mescidden başka Mekke şehrine de lisân-ı Kur'ân ile verilmiş ve bu belde-i tâhireye şeref bahşetmek için Harem dahilinde kan dökmek, ağaç kesmek, av avlamak haram kılınmıştır. Sûre-i Neml'in 91. âyetinde meâlen

61 {Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 63.}

62 {İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 270.}

şöyle buyurulmuştur: “Ben, ancak şu beldenin sahibine ibadetle emrolundum ki Allah, o beldeyi haram kılmıştır. Her şey Allah Teâlâ içindir. Ben de millet-i İslâm üzere sabit Hunefâ’dan olmakla emrolundum.”⁶³

Kasas sûresinin 57. âyetinde de makâm-ı imtinânda, “Biz, Mekkeliler için her tehlikeden emin bir haremi, mekân kılmadık mı? Ki, o hareme inayetimizden rızık olarak her şeyin semerâtı toplanır”⁶⁴ buyurulmuştur.

Sahîh-i Buhârî’de İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke günü irat ettiği bir hutbesinde, “Cenâb-ı Hak şu Mekke şehrini vâcibü’l-ihtirâm bir belde kılmıştır. Hürmeten onun ağacı kesilmez, hayvanları taciz edilip avlanmaz” buyurmuştur.⁶⁵

HAREM’İN HUDUDU

Evvelâ Medine cihetinden 3 mil mesafede vâki Ten’îm’dir. Sâniyâ, Irak yolu üzerinde 7 mil mesafede vâki Seniyye-i Cebel’dir. Sâlisâ, Ci’râne yolu üzerinde 9 mil mesafede vâki Şa’b’dır. Râbiâ, Tâif yolu üzerinde 7 mil mesafede Batn-ı Nemîre’dir. Hâmisâ, Cidde yolu üzerinde 9 mil mesafede Aşâir ile mahduttur. Bunlar arasında Mekke’ye en yakın olanı Ten’îm’dir. Mekke-i Mükerreme’den umre çıkaranlar ihram için Ten’îm’e çıktıklarından umre tesmiye olunur.

Bu hudûd-ı Harem, mevâkîttan başkadır. Mevâkît, ihram hudududur ve Mekke’ye daha uzaktır. Bunlar da beş mevzidir: Zülhuleyfe, Zâtürk, Cuhfe, Karn, Yelemlem’dir. Medineliler Zülhuleyfe’den, Irak ahali Zâtürk’tan Şam tarafının hacıları Cuhfe’den, Necidliler Karn’den, Yemenliler de Yelemlem mevkiinden ihram ederler. Bahr-i Ahmer’e bizim gibi Süveyş’ten giren hüccâc Râbiğ hizasında ihram bend olurlar ki, ehl-i Şâm’ın mîkâtı olan Cuhfe karîbindedir.

Mevâzi-i mezkûre, Beyt-i Muazzam’ın hududu haremi olduğundan, Mekke-i Mükerreme’ye gidenler için bu mevzileri ihramsız geçmek cinayet addolunur. Aşağıda izah edilecektir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ الْفَضْلُ ابْنُ الْعَبَّاسِ رَدِيفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنْ خَتَمِ الْفَضْلِ يَنْظُرُ إِلَيْهَا وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ وَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشَّقِّ

63 {en-Neml, 27/91.} اِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدَةِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

64 {el-Kasas, 28/57.} أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا أَمِنًا يُجَنَّى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا

65 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم فتح مكة: إن هذا البلد حرمه الله لا يُغضد شوكة ولا ينفر صيده {Kaynakta sahabî râvisi ‘İbn Abbâs’ radiyallahu anh olarak kayıtlıdır. B1587 Buhârî, Hac, 43.}

الْآخِرِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَذْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا لَا يَثْبُتُ عَلَى الرَّاحِلَةِ أَفَأَجُجُّ عَنْهُ قَالَ نَعَمْ وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Vedâ haccında) Fazl b. Abbas, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in redifi idi. Has'am (kabilesin)den genç bir kadın (istiftâ için) Resûlullah'a geldi. Bu sırada Fazl kadına, kadın da Fazl'a bakmaya başladı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hemen Fazl'ın yüzünü (eliyle kadından) başka tarafa çevirdi. Kadın, "Yâ Resûlellah! Allah'ın kulları üzerinde hac hususundaki farîzası babama çok yaşlı ihtiyarlığında erişti. Deve üzerinde duramayacak bir haldedir. Kendisinden (vekâleten) ben hac edebilir miyim?" diye sordu. Resûlullah, "Evet, vekâleten hac edebilirsin!" diye cevap verdi. Bu soru, cevap haccetü'l-Vedâ sırasında vâki oldu. {B1855 Buhârî, Cezâü's-sayd, 24.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisin buradaki senedi İbn Abbas'a müntehîdir. Bunun diğer bir rivayet tarihinde ise, İbn Abbas da büyük biraderi Fazl b. Abbas'tan rivayet etmiştir. Ehl-i hadîs nazarında en sahih olan rivayet de budur. Çünkü bu hadisede Hazret-i Peygamber'in râkip oldukları Kasvâ namındaki deve üzerinde redif olan Fazl idi. Abdullah b. Abbas ise o sırada Mina'da bulunuyordu. Resûl-i Ekrem o gece Abdullah'ı Müzdelife'den Mina'ya ailesi nezdine göndermişti. Bu hadise de sabah namazını kıldıktan sonra Mina'ya hareket edildiği sırada cereyan etmişti. Abdullah'ın bu esnada Mina'da bulunduğu muhakkaktır. Hatta Abdullah b. Abbas, bu Mina seyahatini anlatırken geceleyin yaya olarak Mina'ya gittiğini bildiriyor ki, bu da Abdullah'ın hadisenin cereyanı sırasında vak'a mahallinde bulunmadığına delâlet eder. Bu sebeple Abdullah b. Abbas'ın Fazl b. Abbas'tan rivayeti esahh-ı rivayet addedilmiştir. Tirmizî de diyor ki: Şeyhim Muhammed b. Küreyb'den bu rivayetleri sordum. Cevaben, "En sahih olan rivayet Abdullah'ın Fazl'dan rivayetidir. Abdullah b. Abbas'ın doğrudan Resûlullah'tan rivayetine gelince, Abdullah'ın bu vak'ayı kardeşi Fazl'dan işitmiş ve böylece rivayet etmiş olması fakat ikinci ve üçüncü derecedeki râvilerden birisi rivayet ederken Fazl'ı bırakmış olması en yakın bir ihtimaldir" dedi.

Fazl, Hazret-i Peygamber'in amcazadesidir. Vâlidesi Ümmü'l-Fazl Lübâbe'dir. Kendisinden kardeşi Abdullah'ın rivayeti vardır. Vâkîdî ve başkaları Fazl'ın tarih-i vefatını muhtelif surette zabtetmişlerdir. İbn Sa'd, "Fazl, Hazret-i Abbas'ın en büyük oğlu idi. Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde cihad için Şam'a gitmişti. Ürdün nahiyesinde hicretin 18.yılında yirmi iki yaşında vefat etti" diyor.

Redîf (ردیف) hayvan üstünde râkibin arka tarafına binen kimseye denir. Resûl-i Ekrem efendimiz esnâ-yı seferde râhilesine redif almak itiyadında idi. Arafat'tan Müzdelife'ye kadar da Abdullah b. Abbas'ı redif edinmişlerdi. Sabahleyin Mina'ya avdet buyurdukları sırada Fazl'ı almıştı. Ebû Zekerıyyâ İbn Mende el-İsfahânî, Resûl-i Ekrem'in müddet-i hayatınca kendilerine redif olmak şerefini ihraz edenlerin isimlerini toplamış, otuz bu kadar zevata bâliğ olmuştur.

Hadisin bu tarîk-i rivayetinde Resûl-i Ekrem'den sual eden sahâbînin kadın olduğu bildirilmiştir. Hazret-i Ali'den gelen rivayet tarikinde “câriye-i şâbbe” tabir edilmiştir. Sünen kitaplarında bu sâilin erkek olduğuna dair rivayetler de vardır. Şu halde bu sual vâkıası taaddüt etmiş demek oluyor.

Kadının mensup olduğu Has'am kabilesi ki, metn-i hadîste tasrih edilmiştir. Yemen'de bir kabiledir. Bu vâkıanın haccetü'l-Vedâ'da cereyan ettiği, hadisin sûret-i sevkinden müstefâd oluyor. Bu hacca, Vedâ haccı denilmesi, esnâ-yı hacda Resûl-i Ekrem'in ümmetine Vedâ etmesinden dolayıdır. Resûl-i Ekrem bu hacdan avdet buyurduktan seksen küsur gün sonra fenâ âlemden bekâ hayatına intikal etmiştir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

1. İrdâfın cevazı. Şu kadar ki bu cevaz, hayvanın güçlü, kuvvetli ve irdâfe mütehammil olmasıyla meşruttur. Hazret-i Peygamber'in râkip oldukları Kasvâ hiç şüphesiz Cezîretülarab'ın en güzîde develerinden ma'dûd olması lâzımdır. Hârice b. Zeyd radiyallahu anh aşağıda görüleceği veçhile Haccetü'l-Vedâ hutbesine dair rivayetinde, “Resûl-i Ekrem Arafat hutbesini irat ederken ben Kasvâ'nın başı altında bulunuyordum. Her tarafa ihtişam arzeden devenin ağzından saçtığı köpükler benim başıma doluyordu” demesi de Kasvâ'nın en benâm develerden ma'dûd olduğunu anlatır. Arabistan'da irdâf âdeti, sâdât ve rüesâ arasında câri idi.

2. Kadınların ihram esnasında yüzlerini açmalarının cevazı. Hatta Ebû Ömer, bu babda icmâ bulunduğunu hikâye etmiştir.

3. Bir âlim, münker ve şer'an memnû bir şey gördüğünde onu, mümkün olduğu derecede menetmesinin lüzumu. Bu men ü tahzîr, fesada müeddî olmamakla meşruttur.

4. Fazl b. Abbas'ın genç câriyeye bakması, beşer tabiatının insan üzerindeki derece-i gâlibiyet ve hâkimiyeti karşısında insanın zaafını gösterir.

5. İbn Münzir, “Bu İbn Abbas hadisinde erkeğin kadına bakmasının menhî olduğu müstefâd olmakta ise de kadının erkeğe fazla bakmaktan nehyedildiğine delâlet eden bir cihet yoktur. Fazl çok yakışıklı bir genç olduğu halde kadın da ona dikkatle bakmıştı ve menedilmemişti” diye bir şüpheyi ortaya koyuyor ve sonra şöyle tevcih ediyor: Nazar ve gadd-ı basar hususundaki hükmü şer'î müsavidir. Erkeğin kadına, kadının da erkeğe dikkat ve şehvetle bakmaları menhîdir.

Bu vâkıada Resûl-i Ekrem Fazl'ı menetmekle, kadının bundan elbette mütenebbih olması ve onun da Fazl'a bakmasının menhî olduğunu anlamış bulunmasına mebnî Fazl'ı menetmekle iktifa buyurmuştur.

Esas itibariyle gadd-ı basar meselesi Sûre-i Nûr'daki meâl-i şerifi bervech-i âtî iki âyet-i kerîmede tebliğ buyurulmuştur: “*Habîbim! Mümin erkeklere söyle! Harama bakmaktan gözlerini esirgesinler ve ırzlarını muhafaza etsinler. Bu tahaffuz kendileri için temiz bir harekettir. Şüphesiz ki Cenâb-ı Hak her işinizi, erkeklerin nasıl bir hisle baktıklarını pek iyi sezer. Mümin kadınlara da söyle! Onlar da helâl olmayan erkeklere bakmaktan gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını muhafaza etsinler. (Hafî olan) ziynetlerini açmasınlar. Ancak (el, yüz gibi) zâhir olanı müstesnadır.*”⁶⁶

Bu âyet-i kerîmede erkeklerin kadınlara, kadınların da erkeklere, görmeleri câiz olmayan, haram olan yerlerine bakmaktan içtinap etmeleri mütekâbilen emredilmiştir. Ecnebi kadınlar için erkeklere, iç ziynetlerini izhar etmeleri menedilip ziynet-i zâhirelerine müsaade buyurulmuştur. Ulemâ-i selef, ziynet-i zâhireyi el, yüz olmak üzere tefsir ve ziynet ile beraber mahall-i ziyneti de kastetmişlerdir. Bu tefsir İbn Abbas'tan, İbn Ömer'den, Enes b. Mâlik'ten, Mücâhid'den, Atâ'dan menkuldür. Bunlara göre kadının elini, yüzünü ve elindeki kınasını, yüzüğünü, yüzündeki sürmesini izhar etmekte hurmet yoktur. Hazret-i Âişe'den, Saîd b. Müseyyeb'den Hasan-ı Basrî'den menkul olan mezhep de budur (Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*).

Eimme-i Hanefiyye'nin sûret-i istidlâli şöyledir: Âyet-i kerîmedeki *مَا ظَهَرَ مِنْهَا* kavli-i şerifi ile istisna edilen ziynet-i zâhire, yüzün ziyneti olan sürme ile elin ziyneti olan kına ve yüzüktür, ziynetlere nazar mubahtır. Bu ziynetlere bakmak mubah olunca, bu ibâhe, bunların mahalli olan iki el ile yüze bakmanın da mubah olduğunu iktiza eder. Binaenaleyh kadının iki el ile yüzü avret değildir. Kadın, elleri ile yüzü açık olarak namaz kılar. Ebû Dâvûd'un *Müsned*'inde rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Efendimizin Esmâ radiyallahu anhâya, “*Ey Esmâ! Kadın bulûğa erince ondan görülmesi câiz olan âza ancak şudur*” buyurup mübarek yüzüyle iki elini işaret etmiştir.⁶⁷ Kadının eli, mesâlih-i zâtiye ve bünyesi için en lüzumlu bir uzvudur. Açılması zaruridir. Yüzün de setrinde haraç vardır. Şehâdetle, muhakemede, nikâhta yüzün açılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için yüzle eller setirden istisna edilmiştir.

6. Bu hadisten rükûb ve nüzûle muktedir olamayacak derecede zayıf olan kimseye niyâbeten başkasının haccetmesinin cevazı da müstefâd olur. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının; Sevrî, Şâfiî, Ahmed, İshak'ın mezhepleri de böyledir. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd, Hasan b. Sâlih, “Hayattaki kimseden niyâbeten haccedilmez. Eğer haccetmeden vefat etmiş olursa, müteveffâya vekâleten haccetmek sahihtir” demişlerdir. Nehaî gibi

66 قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ بَعْضُهُمْ مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَبَعْضُهُمْ أَوْجُهُهُمْ ذَلِكَ آزَكَىٰ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ بَخِيلٌ بِمَا يَصْنَعُونَ. وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُهُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَبَعْضُهُنَّ أَوْجُهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا {en-Nûr, 24/30-31.}

67 {D4104 Ebû Dâvûd, Libâs, 31.}

bazı eimme-i selef de, “Ne meyyit hesabına ne de herhangi bir sebeple başkası namına vekâleten haccetmek câizdir. İsterse hac ile vasiyet etmiş bulunsun” demişlerdir. İmam Mâlik’ten de böyle bir kavil nakledilmiştir. İbn Ebû Şeybe’nin *Musannef*’inde İbn Ömer’den gelen bir rivayete göre, İbn Ömer, hiçbir kimse başkasının hesabına ne haccdebilir ne de oruç tutabilir demiştir, İbrâhim en-Nehaî de bu ictihadda bulunmuştur. İmam Şâfiî ile cumhûr-ı fukahâ, farz olsun, nezr olsun, meyyit vasiyet etmiş veya etmemiş bulunsun, meyyit namına haccedilmek câizdir; meyyitin, terekisinde bir hakkıdır demişlerdir. Sâhib-i *Tavzîh* de, mezhebimizde rivayet olunan iki kavilden kavil-i esahha göre, tetavvuan haccedilmekte istinâbe câizdir demiştir.

Sâhib-i *Hidâye* bu babda bize şu izahatı veriyor: Ehl-i sünnet ve cemaat indinde aslolan, insanın namaz, sadaka, savm gibi ifa ettiği ibadetlerin sevabını başka birisi için kılabilmesidir. Çünkü Resûl-i Ekrem’in iki koç kurban edip birisini kendisine tahsis, öbürünü ümmete ihdâ buyurduğu mervîdir. İbadetler üç nevidir: **a)** Sırf malî olan ibadettir, zekât gibi. **b)** Sırf bedenî olan ibadettir, namaz gibi, **c)** Malî ve bedenîden mürekkeptir, hac gibi. Birinci nevide niyâbet câizdir. İkinci nevide câiz değildir. Üçüncüde acz halinde câizdir, kudret halinde câiz değildir. Niyâbet için ölünceye kadar bir aczin devamı şarttır. Zâhir-i mezheb niyâbetle haccın haccolunan kimse hesabına vukuudur. Has’amiyye hadisi bunun delilidir. İmam Muhammed’e göre hac, niyâbet eden kimseden vâki olur. Öbürü de nafaka sevabına nâil olur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَرْكَبُ رَاحِلَتَهُ بِذِي الْحُلَيْفَةِ
ثُمَّ يَهْلُ حَتَّى تَسْتَوِيَ بِهِ قَائِمَةً.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zülhuleyfe’de devesine bindiğini, sonra devesi kalkıp doğrulasıya değin (yüksek sesle) telbiye (lebbeyk, Allâhümme lebbeyk...) buyurduğunu gördüm dediği rivayet edilmiştir. {B1514 Buhârî, Hac, 2.}

İZAHİ

Râhile “bünyesi kavi, yüke ve her nevi seferî meşakkatlere mütehammil deve”ye denir. Bu itlakta devenin erkeği, dişisi müsavidir. Sonundaki tâ mübalağa içindir. Binit için, sefer için ricali Arap güzel bakımlı, boylu boslu, necib develer intihab ederlerdi. Böyle asil bir deve, kafiye arasında tanınır ve bilinirdi.

Zü'l-Huleyfe. Huleyfe, bir ağaç adıdır ki Medine ahalisi hacca giderken burada ihrama girerler; bu ağaç nevi burada mebzûlen yetiştigi için bu mevkie Zülhuleyfe denilmiştir. Burası Medine'ye 4 mil mesafede vâkidir. Mekke'ye uzaklığı ise 200 mildir. Mil, fersahın üçte biridir. Fersah da 4000 zirâ itibar edilmiştir. Zülhuleyfe, müteaddit kuyularıyla ve taraf-ı risâletten tesis buyurulan iki mescidi ile meşhurdu. Bunlardan birisi Mescid-i Kebîr idi ki Medineliler burada ihramlanırlar. Diğeri de Mescid-i Muarres'tir. İbn Tîn diyor ki: Hac mîkâtları içinde Mekke'ye en uzak olanı Zülhuleyfe mîkâtıdır. Resûl-i Ekrem'in, ihramına tâzim için uzak intihab edilmiştir.

İhlâl, yüksek sesle "lebbeyk, Allâhümme lebbeyk..." diye telbiye etmeye denir.

754

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَجَّ عَلَى رَحْلِ وَكَانَتْ زَامِلَتُهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem râhile üzerinde haccetti. Resûl-i Ekrem'in biniti, azığını ve yol metânını da taşırdı. {B1517 Buhârî, Hac, 3.}

755

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَرَى الْجِهَادَ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ أَمْ لَا نُبَاهِدُ قَالَ لَا لَكُنَّ أَفْضَلَ الْجِهَادِ حَجٌّ مَبْرُورٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, siddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: Bir kere ben, "Yâ Resûlellah! Biz cihadı, ibadetlerin efdali biliyoruz. Biz, cihada iştirak edemez miyiz?" diye sordum. Resûlullah, "Hayır, siz cihad edemezsiniz. Siz kadınlar için efdal-i cihâd, herhalde hacc-ı mebrûr olur" buyurdu. {B1520 Buhârî, Hac, 4.}

İZAHİ

Ekser *Buhârî* râvîleri hadîs-i şerifteki (lâkin) kelimesini "lâm"ın fethi ve "kâf"ın zammı ile ve kadın cemaatine hitap olarak "lekünne" rivayet etmişlerdir. Hatta Kabîsî⁶⁸

“Bu kelimenin bu suretle zabtı, gönlümün kendisine teveccüh ettiği bir kıraattir” demiştir. Yalnız Hamevî’nin rivayeti “kâf”ın kesriyle ve istidrakledir. Biz bu fıkrayı ekseriyetin rivayetine göre tercüme ettik. İstidrake hamledildiğine göre, “Lâkin kadınlar hakkında en makbul olan cihad, hacc-i mebrûrdur” demek olur.

Bu hadis Nesâî’nin metninde, “Biz de çıkıp sizinle beraber mücahede edemez miyiz. Zira ben Kur’an’da tebliğ buyurulan ibadetler içinde cihaddan efdalini bilmiyorum” dedim. Resûlullah cevaben, “*Kadınlar için cihadın ahsen ve ecmeli, beyt-i şerifi ziyarettir, hacc-ı mebrûrdur*” buyurdu.⁶⁹ İbn Mâce’nin rivayetinde, “Yâ Resûlellah! Kadınlara da cihad farz mıdır?” diye sordum. Resûlullah, “*Kadınlar üzerine vâcib olan cihad, kendisinde kıtal olmayan hac ile umredir*” buyurdu.⁷⁰

Bir Sual. Bu hadîs-i şerife nazaran, kadınlar için cihada iştirak helâl değildir demek olmaz mı?

Cevap. Hayır, bilakis hadisten kadınlar için cihadın bir vazife ve bir ibadet olduğu müstefâd olur. Hadiste “*Kadınlar için en faziletli cihad, hacc-ı mebrûrdur*” buyurulmakla kadınlar için hacdan başka cihad ibadeti de vardır. Şu kadar ki kadınlar için hac, cihaddan efdaldır demek oluyor. Hususiyle İslâm kadınlarının gazâlara iştiraki hakkında pek çok âsâr-ı sahîha vardır. Bu suali irat eden ve bu suretle cevap veren Bedreddin el-Aynî, bize bu eserlerden birkaç tanesini naklediyor:

1. Ümmü’l-mü’minîn Hafsa radiyallahu anhâ demiştir ki: Resûlullah ile altı defa gazâyâ iştirak eden bir kadın yanımıza gelmişti. Bu kadın harp hâtıralarını anlatarak, “Biz kadınlar gazâlarda yaralıları tedavi eder, hastalara bakardık” dedi.

2. Ehâdis-i sahîhada vârit olduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gazâyâ giderken ezvâc-i tâhirât arasında kura çekerti. Hangisine kura isabet ederse, maiyeti seniyelerinde o kadını götürürdü.⁷¹

3. Ebû Hüreyre hadisinde de cihadın hacdan efdal olduğu bildirilmiştir.

Şârih İbn Battal diyor ki: Cihadın hacdan efdal olduğu hakkındaki rivayet hüzü’l-i İslâm’ın ilk devirlerine aittir. İslâm’ın hayatı mevzubahis olduğu o devirde her müslümana cihada iştirak etmek bir farz-ı mütehattim idi. Dîn-i İslâm zâhir olup inkişafa başlayınca cihad, farz-ı kifâye oldu. Cihada memur olanlar tarafından ifa edildi. Bu devirde hac efdal oldu. Hazret-i Âişe’ye, “*Sizin efdal-i cihadınız hacdır*” buyurmaları da bu devre aittir. Fakat düşman, hudûd-ı müslimîne gelip dayandığı ve düşmanı defetmek zarureti görüldüğünde memleketin bütün a’yânına ve bütün içtimâî sınıflarına cihad farz ve tabii hacdan efdal olur (*Umdetü’l-kârî*, IV, 492).

69 {N2629 Nesâî, Hac, 4.}

70 {İM2901 İbn Mâce, Menâsik, 8.}

71 {B2661 Buhârî, Şehâdât, 15.}

bu mîkâtlarla Mekke arasındaki memleketler halkı da (âfâkîler) bulundukları mahallerden ihrama girerler. Hatta Mekkeliler de Mekke'den ihramlanırlar. {B1524 Buhârî, Hac, 7.}

İ Z A H I

Zülhuleyfe'yi yakında izah etmiştik. Cuhfe hakkında Ebû Ubeyd şu mâlûmatı vermiştir: Cuhfe, camisi ve minberi bulunan bir köydür. Sâhil-i bahre 8 mil mesafede vâkidir. Şam, Mısır, bilâd-ı Mağrib'den gelen hacıların mîkâtıdır. Mekke'den üç konak mesafede vâkidir. Medine'ye sekiz konaktır. Amâlika, Yesrib'den sonra burada mekân tutmuştur. Resûl-i Ekrem tarafından Mehya tesmiye edilmiştir. İbn Hazm da Mekke'ye 82 mil mesafede bulunduğunu bildiriyor. Yâkût el-Hamevî de kendi zamanında Cuhfe'nin harap olduğunu bildiriyor.

Karnülmenâzil terkinde Karn bir kabilenin adıdır. Ensab ulemâsının beyanına göre, Üveys el-Karanî buraya mensuptur. Cevherî, "râ"nın fethi ile Karen de denilmiştir; Mekke'ye bir gün ve bir gecelik bu'd-ı mesâfede vâkidir diyor. Menâzil, menzilin cem'idir. Birkaç yolun telâkî noktası olduğundan bu nam ile yâdedilmiştir.

Yelemlem, Yemen'in Mekke yolu üzerindedir. Tihâme cibalinin en büyüklerinden olup İbn Hazm'ın beyanına göre, Mekke'ye 30 mil mesafede vâkidir.

Nesâî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde, Cuhfe Şamlılar'dan başka Mısırlılar'ın ve İmam Şâfiî'nin rivayetinde Mağribîler'in de mîkâtı olduğu ziyade kılınmış olduğundan tercümede bunlar da mu'tarıza içinde gösterildi.

Mevâkît beştir. Bu hadîs-i şerifte dördü zikredilmiştir. Beşinci bir mîkât da Irak ahalisindedir ve Zâtüürk'tır. Tahâvî'nin Hazret-i Âişe'den tahrîc ettiği bir hadîs-i şerifte yukarıdaki dört mîkât ile beraber Zâtüürk'ın da Irakîler'in mîkâtı olduğu zikredilmiştir. Buhârî'nin bu babda Abdullah b. Ömer'den bir rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Hazret-i Ömer zamanında Basra ve Kûfe şehirleri kurulup müslümanlar çoğalınca Ömer radiyallahu anha gelip, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ehl-i Necd'e, Karn'ı, mîkât tayin buyurmuştur. Burası bizim yolumuzdan sapadır. Bizim Karn'dan ihrama girmemiz, bize çok güçlük veriyor" diye şikâyet etmişlerdi. Hazret-i Ömer bunlara, "Öyle ise siz Karnülmenâzil'e mukabil olan ve size sapa olmayan bir yeri mîkât ittihaz ediniz" buyurup bunlara Zâtüürk'ı mîkât tayin etti.⁷³

Abdullah b. Ömer'in bu rivayetine göre, Iraklılar'ın mîkâtı taraf-ı Peygamberî'den tayin ve tansîs buyurulmuş değildir. Bu sebeple Iraklılar'ın mîkâtı bazı ulemânın intikâdına uğramışsa da biraz evvel Tahâvî'nin Hazret-i Âişe'den gelen rivayetinde Zâtüürk'ın Iraklılar'a taraf-ı Peygamberî'den mîkât tayin buyurulduğu müsarrah olduğundan bu intikâdları hiç de yerinde değildir. Bu beş mîkâtı şuarâdan birisi şu kıtada toplamıştır:

قرن يلم ذو الحليفة بحفة قل ذات عرق كلها ميقات
نجد تهامة والمدينة مغرب شرق وهن إلى الهدى مركات

758

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنَاخَ بِالْبُطْحَاءِ الَّتِي بِذِي الْحُلَيْفَةِ فَصَلَّى بِهَا
وَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'den dönüşünde) Zülhuleyfe'deki vadide devesini çökertti. Sonra inip orada (iki rek'at) namaz kıldı. (İbn Ömer'in râvisi ve kölesi Nâfi' demiştir ki:) Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da burada böyle namaz kılardı. {B1532 Buhârî, Hac, 14.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem efendimiz bu iki rek'at namazı burada Mekke'ye giderken mi, yoksa dönüşte mi kıldıkları bu rivayette bildirilmemiştir. Bu namazı Mekke'den avdetinde kıldığı, tercümesi bundan sonra gelecek olan yine İbn Ömer hadisinde tasrih edildiğinden tercümemizde bunu gösterdik. Bu namazın esnâ-yı azîmette kılınmış olması da muhtemeldir. Hatta musannif İmam Buhârî'nin tertibine göre, bu cihet daha zâhirdir. Fakat bu hadisin râvisi İbn Ömer bulunduğu için bunun diğer rivayetindeki tasrihi, avdette kılınan namaz olması için medâr-ı tercih oluyor. Binaenaleyh Şârih Kastallânî'nin bu iki rek'at namazı Mekke'ye giderken kıldıkları ihram namazı yahut iki rek'at seferî ikindi namazı olmak üzere tefsir edip de avdette kılınan namaz olmasını terdîd ile ifade etmesini doğru bulmadık.

759

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَخْرُجُ مِنْ طَرِيقِ الشَّجَرَةِ وَيَدْخُلُ مِنْ طَرِيقِ الْمُعَرَّسِ
وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ يُصَلِّي فِي مَسْجِدِ الشَّجَرَةِ وَإِذَا رَجَعَ صَلَّى بِذِي
الْحُلَيْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِي وَبَاتَ حَتَّى يُصْبِحَ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'den çıkarken Zülhuleyfe

Mescidi yanındaki) Şecere yolunu takip ederek çıkmak mûtadı idi. Medine'ye de (Zülhuleyfe Mescidi'nden daha aşağıda ve Medine'ye daha yakın bulunan) Muarres tarikiyle girerdi. Yine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye giderken Şecere Mescidi'nde namaz kılmak, Mekke'den avdetinde de vadinin ortasındaki Zülhuleyfe'de namaz kılmak ve sabaha kadar burada gecele(yerek sabahleyin Medine'ye teveccüh et)mek âdeti idi. {B1533 Buhârî, Hac, 15.}

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِوَادِي الْعَقِيقِ يَقُولُ أَتَانِي اللَّيْلَةُ آتٍ مِنْ رَبِّي فَقَالَ صَلِّ فِي هَذَا الْوَادِي الْمُبَارَكِ وَقُلْ عُمْرَةً فِي حَجَّةٍ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Vâdilakîk'te şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir:Bana rabbim tarafından (sefâretle) gelen Cibrîl bu gece de geldi ve “Bu mübarek vadide namaz kıl ve hac içinde umreye niyet ettim, de” dedi. {B1534 Buhârî, Hac, 16.}

İZAHİ

Vâdilakîk, Bakî'a yakın bir vadi olduğunu ve Medine ile bu vadi arasında 4 mil kadar bir mesafe bulunduğunu Şârih Kastallânî haber veriyor. Beyhaki'nin rivayetinde Resûl-i Ekrem'e o gece gelen meleğin Cibrîl aleyhi's-selâm olduğu tasrih edildiğinden tercümede buna işaret ettik. Şârih Kirmânî, “Cibrîl'in eda edilmesini tavsiye ettiği namazın, ihram namazı olduğu zâhirdir” diyor.

Bu hadîs-i şerifin حَجَّةٍ فِي عُمْرَةٍ fıkrasından hacc-ı kırânın efdaliyeti ve Resûl-i Ekrem'in haccetü'l-Vedâ'da karin bilhac yani hac ile umreyi cemetmiş olduğu müstefâd olur.

Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde vâv-ı atf ile عُمْرة وحجة suretinde rivayet edilmiştir. Bu cihetle bazıları Resûl-i Ekrem haccetü'l-Vedâ'da karin bilhac değildi. Belki mütemetti' idi, suretinde bir şüphe ortaya koymuşlardır. Fakat Buhârî'nin ve daha başka ehl-i rivayetin حَجَّةٍ فِي عُمْرَةٍ “hac içinde umre” rivayeti daha sahihtir. Öbür rivayetten ziyade hâiz-i vüsûk ve itimattır. Bununla beraber vâv-ı atf, mutlak surette ceme mahmûl olduğundan hac ile umre arasını bir ihramda cemetmek hacc-ı kırandan başka bir şey değildir. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem efendimiz Vedâ haccında karin idi ve bu, muktezâ-yi vahy idi. Bu cihetle hacc-ı kırân, hacc-ı ifrâd, hacc-ı temettu'dan efdal oluyor. Haccın bu üç nevine “Kitâbü'l-Hac”da pek çok tesadûf edileceğinden burada bunları izah etmeyi faydalı buluyoruz.

HACC-İ İFRAD. Umresiz yalnız haccdır. Yalnız hac edene “müfrit” denir. Haccın diğer iki nevinde hac ile umre cemedilir.

HACC-İ TEMETTU’. Hac ile umreyi ayrı ayrı ihramlarda eda etmektir. Şöyle ki hacî mîkâtta ihrama girdiği sırada ihram namazından sonra: “Ey rabbim! Ben umre edeceğim. Bunu müyesser kıl ve kabul buyur!” der ki bu yalnız umreye niyettir. Niyetten sonra telbiye eder. Mekke’ye girdiğinde umre için Beytullah’ı tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa’y edip tıraş olur. Umresi bu suretle eda edilmiş olur. Artık hacî ihramdan çıkar. Mûtat olan elbisesini giyer. Mekke-i Mükەرreme’de kalır ve ihram halinde koku sürünmek, haremi yanında ise onunla münâsebât-ı cinsiyede bulunmak gibi haram olan şeyler helâl olur. Zilhiccenin sekizinci günü –ki, bu güne “yevm-i terviye” denir– Mina’ya çıkılır. Bugünde hacî hac için Mekke’de yeniden ihrama girer. Bu ikinci ihram için Mekkeliler’in ihrama girdikleri gibi umre denilen mahalle gitmeye de lüzum yoktur. Bu ikinci ihram namazını kıldıktan sonra: Yâ rabbi! “Ben haccetmek istiyorum. Bunu bana müyesser kıl ve kabul buyur!” diye niyet eder, telbiyeye başlar. O günü herkesle beraber Mina’ya gider, ertesi gün de Arafat’a çıkar, vakfe eder. Bayram gecesi Müzdelife’ye gelip gece orada geçirilir. Bayram sabahı bu Müzdelife vakfesinden sonra Mina’ya dönülür. Orada Cemretülakabe’yi remyet-tikten sonra kurban kesilir ve tıraş olup ihramdan çıkılır. Ba’dehû Mekke’de tavâf-ı ziyâret ve sa’yî ifa ederek ve Mina’ya avdetle remy-i cimâr hep mûtat olan elbise ile icra olunur. En sonra Mina’dan Mekke’ye avdetle Vedâ tavafı edilir. Bu suretle hac da tamam olur. Buna da “hacc-ı temettu’”, bu suretle hac eden kimseye de “mütemetti” denilir. Haccının ifa ettiği bu menâsikte intifâ ve istifade nedir ki mütemetti’ oluyor? Gerek umreyi, gerek haccı ayrı ayrı ihramlarda yaparak aradaki fâsıla zamanından müstefid olmasıdır.

HACC-İ KİRÂN. Umre ile haccı bir ihramda cemetmektir. Mîkâtta ihrama girerken: “Rabbim! Ben umre ve hac etmek istiyorum. Bunun ikisini de bana müyesser kıl, ikisini de kabul buyur!” diye niyet eder. Umre ile haccın ikisine birden niyet ettiği için Mekke’ye gelip tavaf ve sa’y ettikten sonra mütemetti’ gibi ihramdan çıkamaz. Bütün menâsik-i haccı eda edinceye kadar ihram hali devam eder. Bu suretle hac, umreye mukârîn olduğu için buna “hacc-ı kırân” denilmiştir.

Efdaliyet cihetine gelince: Hacc-ı temettu’, hacc-ı ifraddan efdaldır. Çünkü umre sevabı da vardır. Hacc-ı kırân da hacc-ı temettu’dan efdaldır. Çünkü hacc-ı kırân meşakkatlidir. Bu sebeple umumiyetle hacılar, mütemetti’ olarak haccederler. Karin olan pek azdır.

Bir de tercümesi 767 numara ile gelecek olan İbn Abbas hadisinde görüleceği üzere “hedy” kurbanlık sevki vardır ki, bu da pek nâdir yapılır. Böyle boynuna kılâde ve nişâne takılarak kurban sevkeden hacî da mîkâttan hitâm-ı hacca kadar mütemetti’ olsa bile ihramdan çıkamaz. Haccın üç nev’ini izah ederken umreyi de bildirmiş oluyoruz. Efâl-i hac ile efâl-i umre: İhram, tavaf, sa’y, tıraş ki halk veya taksir denir.

Buraya kadar efâl-i hac ile efâl-i umre birdir. Tıraş ile umre tamam olur. İhramdan çıkılır. Hacda bundan sonraki menâsiktir ve rükün olarak başta vakfe gelir. Umrede

vakfe yoktur. Hüküm itibariyle de umre ile hac arasında fark vardır. Hac farzdır. Umre tetavvu'dur.

761

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ رُؤِيَ وَهُوَ مُعَرِّسٌ بِذِي الْحُلَيْفَةِ بِبَطْنِ الْوَادِي قِيلَ لَهُ إِنَّكَ بِبَطْحَاءَ مُبَارَكَةٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccında) Vâdilakîk'in ortasındaki Zülhuleyfe'de geceleme üzere devesinden indiği görüldü. (Ashâb-ı kirâm tarafından) kendilerine: (Ey risâlet nuru!) Sen, mübarek bir vadide bulunuyorsun, (hürmetlere lâıyksın!) denildi. {B1535 Buhârî, Hac, 16.}

İZAHİ

Yâkût el-Hamevî, "Akîk namıyla yâdolunan on mevzi vardır. Bunlar içinde meşhur olan ve eş'âr-i Arab'da kesretle kendisinden bahsedilen Akîk, Akîk-ı Medîne'dir ve Medine'ye 4 mil mesafede vâkidir" diyor.

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadise tezyîlen râvinin bazı ziyâde-i rivâyâtı vardır ki ihtisar için bunlar *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bu ziyade anlaşılmak için senedin bir kısmını görmek icap eder ki şöyledir: حدثني سالم بن عبد الله عن أبيه: hadisin bu senedinde üçüncü râvi olarak görülen Mûsâ b. Ukbe diyor ki: "Bir hac seferinde Sâlim b. Abdullah, babası Abdullah b. Ömer'in vaktiyle Zülhuleyfe'de râhilesinden inip geceleme üzere devesini çöktürdüğü mahalle bizi indirdi ki Abdullah b. Ömer'in, Resûl-i Ekrem Vedâ haccına giderken bu vadide devesinden inip gecelediği yerdir" diye buraya gelip indiğini Sâlim görmüştü. Burası Batnıvâdi'deki mescidin alt tarafında idi. Vadi ile yol arasında tam ortalama bir mevki idi.⁷⁴

762

عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَرِنِي النَّبِيَّ ﷺ حِينَ يُوحَى إِلَيْهِ قَالَ فَبَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ بِالْجُعْرَانَةِ وَمَعَهُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِهِ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ تَرَى فِي

رَجُلٍ أَحْرَمَ بِعُمْرَةٍ وَهُوَ مُتَضَمِّحٌ بِطَيْبٍ فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ سَاعَةً فَجَاءَهُ الْوَحْيُ فَأَشَارَ
عُمَرُ ﷺ إِلَيَّ فَجِئْتُ وَعَلَى رَأْسِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثَوْبٌ قَدْ أُظْلِلَ بِهِ فَأَدْخَلْتُ رَأْسِي فَإِذَا
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُحَمَّرُ الْوَجْهِ وَهُوَ يَغْطُ ثُمَّ سَرِي عَنْهُ فَقَالَ أَيْنَ الَّذِي سَأَلَ عَنِ الْعُمْرَةِ فَأْتِي
بِرَجُلٍ فَقَالَ اغْسِلِ الطَّيْبَ الَّذِي بِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَانْزِعْ عَنْكَ الْحَبَّةَ وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ كَمَا
تَصْنَعُ فِي حَجَّتِكَ.

TERCÜMESİ

Ya'lâ b. Ümeyye radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Ya'lâ, Ömer b. Hattâb radiyallahu anha, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme vahiy geldiği sırada Resûl-i Ekrem'i bana gösteriniz! de (ye rica etmiş)di. Ya'lâ b. Ümeyye diyor ki: Bir kere Resûl-i Ekrem, ashabından bir cemaat yanında bulunarak (Mekke'ye yakın) Ci'râne mevkiinde iken huzuruna birisi çıkageldi ve, "Yâ Resûlellah! Güzel koku sürünmüş olarak umre için ihrama giren bir kimse hakkında ne buyurursunuz?" diye sordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir müddet sükût etti. Sonra kendisine vahiy gelmişti. Ömer radiyallahu anha Ya'lâ'ya işaret etti. Ya'lâ da geldi. (O sırada) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in üzerinde bir örtü, kendisini bürümüştü. Ya'lâ başını bu örtünün içine soktu ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi (vahyin şiddetli ağırlığından) yüzü kızarmış bir halde gördü. Resûl-i Ekrem, nâimin mütereddit nefesi gibi teneffüs ediyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'den (tedricen) bu hal sıyrıldı ve, "Hani umreden sual eden kimse nerede?" buyurdu. Bunun üzerine (huzûr-ı saâdete) birisi getirildi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, "Bedenine ve sevbine bulaşan kokuyu üç kere yıka, üzerindeki cübbeyi çıkar, (bu ihramı giy), haccında ifa ettiğin ef'âl-i hac gibi umrende de işle!" buyurdu. {B1536 Buhârî, Hac, 17.}

İ Z A H I

Bu hadisi Ya'lâ b. Ümeyye'den oğlu Safvân, ondan da Atâ b. Ebû Rebâh, Atâ'dan da İbn Cüreyc rivayet etmiştir. *Buhârî* metninde, "İbn Cüreyc, Atâ b. Ebû Rebâh'a: Resûl-i Ekrem bu adama üç defa yıkamayı emretmekle tathîri kastetmiş olmalıdır? diye sordum. Atâ da bana, 'evet' diye cevap verdi" ziyadesi de vardır. İhtisar kastıyla müellif *Tecrîd*'e almamıştır.

Bu sâil, ihrama nasıl gireceğini bilmiyordu. İhram ile beraber eski ve kirli elbiselerini de giymişti. Resûl-i Ekrem taharetle ihrama girmesini tâlim buyurmuştu.

İbn Hazm'ın ve başkalarının beyanına göre, Ci'râne'de cereyan eden bu hadise, Huneyn Gazâsı'ndan avdet buyurulup ganimet malları taksim edildiği zamana müsâdiftir ki sekizinci sene-i hicriyedir ve Huneyn ile Ci'râne birbirine yakın bir mesafededir.

Bu koku ve umre سوالini soran zatın kim olduğu burada bildirilmemiştir. Tayini hakkındaki rivayetler de muhtelifdir. En kuvvetli bir rivayet olmak üzere bazıları Turtûşî'den naklen bunun isminin Atâ b. Ümeyye olduğunu bildirmişler ve bu rivayetin sıhhati halinde Ya'lâ b. Ümeyye'nin kardeşi bulunduğunu haber vermişlerdir.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِإِحْرَامِهِ حِينَ يُحْرِمُ وَلِحِلِّهِ قَبْلَ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevci Âişe radiyallahu anhâdan “Ben Resûlullah'ı ihrama girmek istediğinde ihram için, (bir de) ihramı çıkardığı(nda mehâzîr-i ihramdan tecerrüt) için {Kâbe'yi tavaf etmesinden önce} kokuladım” dediği rivayet edilmiştir. {B1539 Buhârî, Hac, 18.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerif ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Züfer hazerâtı ihticâc ve ihrama girmezden evvel misk, gül yağı gibi koku sürünmekte bir beis olmadığını kabul etmişlerdir. İhrama girdikten sonra da bu kokunun muhrim üzerinde devamında da bir mahzur olmadığını bildirmişlerdir. İmam Şâfiî ile ashabının, Ahmed b. Hanbel'in, Sevrî, Evzâî hazerâtının ictihadları da böyledir. Bu mezhep Âişe, Sa'd b. Ebû Vakkâs, İbn Abbas, İbn Zübeyr, İbn Ca'fer, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhüm ile Irak ve Hicaz'daki bir cemâat-i tâbiîden rivayet edilmiştir. Mühezzeb şerhinde ihramlanmak isteyen hacının güzel koku sürünmesinin Muâviye, Ümmü Habîbe, İbn Münzir, İshak, Ebû Sevr müstehap olduğuna kâil olmuşlardır. Bu istihbabı, İbn Ebû Şeybe Urve'den, Ömer b. Abdülazîz'den, İbrâhim en-Nehaî'den nakletmiştir. İbn Hazm ise Berâ b. Âzib, Enes b. Mâlik, Ebû Zer el-Gıfârî, Hüseyin b. Ali, Muhammed b. Hanefiyye, Esved, Sâlim, Hişâm b. Urve, Hârice b. Zeyd, İbn Cüreyc hazerâtının da müstehap olduğuna kâil olduklarını bildirmiştir. Yalnız Atâ, Zührî, Saîd b. Cübeyr, İbn Sîrîn, Hasan b. Ali rahimehü-mullah kable'l-ihrâm koku sürünmek câiz değildir, bu koku ihram halinde devam eder demişlerdir. İhrama girdikten sonra ise beyt-i şerifi ziyaret zamanına kadar kokulanmak haramdır. Muhammed b. Hasan'ın ictihadı bu merkezdedir. Tahâvî de bunu ihtiyar etmiştir. Ömer, Osman, İbn Ömer, Osman b. Âs'ın mezhebi de böyledir. İhramdan çıkınca kokulanmakta hiçbir mahzur olmadığına ise asla ihtilâf yoktur (*Umdetü'l-kârî*, IV, 515).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُهْلُ مُلَبِّدًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (zamlı bir madde ile) başının saçlarını toplamış olduğu halde yüksek sesle telbiye ettiğini işittim, dediği rivayet edilmiştir. {B1540 Buhârî, Hac, 19.}

İZAHİ

Telbîd (تلبيد), başın saçlarını lüzûcetli bir madde ile birbirine tutturmaaktır. Ebû Dâvûd *Sünen*'inde İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ihrama girerken saçlarını bal ile telbîd ettiğini rivayet etmiştir.⁷⁵ Fakat İbn Salâh bal mânasını ifade eden feth ile “asel” kelimesini “gısl” olmalıdır demiştir ki vaktiyle sabun yerine kullanılan hatmî gibi şeyler demek olur. Şârih Aynî de “İbnü's-Salâh, bu kelime ayn-ı mühmele ile zabtedilmemiştir” diyor ve “Akıl da buna böyle şehâdet eder” diyor. Şârih Kastallânî de bu kelimeyi zamlı bir madde diye tefsir ediyor ki en cemiyetli bir tefsir olduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

Telbîdin faydası hâl-i ihramda saçların dağılmaması ve mûziyattan tahaffuz içindir. Buhârî'nin Hazret-i Hafsa'dan bir rivayetinde de Hafsa radiyallahu anhâ, “Yâ Resûlellah! Herkes umre ile ihramdan çıktıkları halde siz çıkmadınız?” diye sormuş da, Resûl-i Ekrem, “Ey Hafsa! Ben başımı telbîd ettim. Kurbanımı kılâdeledim. Artık ben kurbanımı kesmedikçe ihramdan çıkamam” diye cevap vermiştir.⁷⁶

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَا أَهَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَّا مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ يَغْنِي مَسْجِدَ ذِي الْحُلَيْفَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescidden başka bir yerde telbiye etmemiştir, ancak Zülhuleyfe Mescidi'nde telbiye buyurmuştur dediği rivayet edilmiştir. {B1542 Buhârî, Hac, 21.}

75 أن النبي صلى الله عليه وسلم لبد رأسه بالعسل [رواه أبو داود عن ابن عمر رضي الله عنهما] {D1748 Ebû Dâvûd, Menâsik, 11.}

76 {B1566 Buhârî, Hac, 34.}

İ Z A H I

İbn Ömer'in bu rivayeti, tercümesi bunu takip edecek olan İbn Abbas hadisine mugayir olduğu gibi İbn Ömer'in 753 numara ile tercümesi geçen hadisine de bir derece mugayirdir. Bu tezağ Ebû Dâvûd'un, Hâkim'in, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan gelen bir rivayeti kaldırıyor. Tahâvî'nin beyanına göre İbn Cübeyr, İbn Abbas'a, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in ihlâl ve telbiyesi hakkında ashâb-ı Nebî'nin ihtilâflarına hayret ediyorum" demiş. İbn Abbas da şöyle cevap vermiştir: "Resûl-i Ekrem Zülhuleyfe Mescidi'nde iki rek'at namaz kılmış ve namazdan fâriğ olunca tehlil buyurmuştur. Bunu bir kısım sahâbî işitmiş ve hıfzetmiştir. Sonra devesine binmiş, deve doğruluncaya kadar tehlil buyurmuş. Bunu da evvelki tehlîli duymayan birtakım zevat işitip hıfzetmiştir. Sonra Beydâ'nın yüksek mevkiine geldiğinde yine ihlâl buyurmuş bunu da iki evvelkileri duymayanlar işitip hıfzetmiştir. Sonra herkes kendi işitip hıfzettiğini rivayet etmiştir."⁷⁷ Cenâb-ı Hak İbn Ömer'e hayırlar versin! Onun rivayet ettiği tehlîl ihram namazını takip eden telbiyedir. Halbuki Resûl-i Ekrem'in bundan sonra ikinci ve üçüncü tehlîl ve telbiyeleri de vardır. Bunun için fukaha bu tehlîllerin ve telbiyelerin hepsinin cevazında ittifak etmişlerdir. Yalnız ihtilâfları efdaliyet hususundadır.

766

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أُسَامَةَ كَانَ رَدَفَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى الْمُزْدَلِفَةِ ثُمَّ أَرَدَفَ الْفَضْلَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ إِلَى مِنَى فَكَلَاهُمَا قَالَ لَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ ﷺ يُلَيِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet edilmiştir: Üsâme b. Zeyd Arafat'tan Müzdelife'ye kadar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in redifi idi. Sonra Aleyhi's-salâtü ve's-selâm Müzdelife'den Mina'ya gelinceye kadar da Fazl b. Abbas'ı irdâf etmişti. Bunların her ikisi de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem in Cemretülakabe'yi remyedene kadar telbiyeye devam buyurduğunu haber vermişlerdir. {B1544 Buhârî, Hac, 22.}

İ Z A H I

Arefe "Arafat" demektir. Arafat vakfe edilen mübarek mahallin ismidir. Müzdelife de Harem-i Mekke dahilinde bir mahallin ismidir. Müzdelife, ism-i fâil sîgasıyla izdilâftan me'huzdur. Takarrüb ve takaddüm mânasındadır. Hüccac gecenin bir kısmında Arafat'tan dönüp buraya geldikleri için Müzdelife denilmiştir.

Mina da hüccâcın kurban kestikleri mahallin ismidir. Cemretülakabe Mekke'nin garp tarafında Mina'nın son haddidir. Buna Cemretülkübrâ da denir.

Bu hadîs-i şeriften, râkiben haccın efdal olduğu anlaşılır. Cemretülakabe'ye kadar telbiyeye devamın meşruiyeti de müstefâd olur ki İmam Ebû Hanîfe ile İmâameyn'in, İmam Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Taberî'nin mezhepleri de budur. Atâ'dan, Tâvûs'tan, Saîd b. Cübeyr'den, İbrâhim en-Nahaî'den, Süfyân es-Sevrî'den, İbn Ebû Leylâ'dan, Hasan b. Hay'dan da böyle rivayet edilmiştir. Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Meymûne radiyallahu anhumden böyle nakledilmiştir. Yalnız bu zevât-i âliye bir noktada ihtilâf etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî'ye, Ebû Hanîfe'ye, Şâfiî'ye, Ebû Sevr'e, göre Cemretülakabe'de birinci taş atılınca telbiyeye nihayet verilir. İmam Ahmed, İshak ve bazı ehl-i âsâra göre telbiye, Cemretülakabe tamam edildikten sonra hitam bulur, kesilir.

Resûl-i Kibriya efendimiz çok mühim buldukları seferlerde ashabın zeki, hâfızası kuvvetli olanlarından bir genci devesinin arkasına bindirirdi. Tâ ki o genç, cereyan edecek vekâyî ve o hadiseler hakkında şerefvârit olacak beyânât-ı seniyelerini lâyıkiyla muhafaza etsin ve sonra ümmete nakledilsin. Haccetü'l-Vedâ da Resûl-i Zîşan efendimizin yegâne bir hacı idi. Şu fani âlemdeki hayât-ı seniyyelerinin son demlerinde idi. Ümmetiyle vedâ edecekti. Bütün menâsik-i haccın tâlim buyurulması matlup idi. Bu sebeple yanlarından redif eksik etmiyorlardı. Bu sebeple ve hakikaten menâsik-i hacca dair ehâdis-i şerife pek çoktur ve turuk-ı rivâyâtı boldur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ بَعْدَ مَا تَرَجَّلَ وَادَّهَنَ وَلَبَسَ إِزَارَهُ وَرِدَاءَهُ هُوَ وَأَصْحَابُهُ فَلَمْ يَنْهَ عَنْ شَيْءٍ مِنَ الْأُرْدِيَةِ وَالْأَزْرِ تُلْبَسُ إِلَّا الْمُرْغَفَرَةُ الَّتِي تَرَدُّعُ عَلَى الْجِلْدِ فَأَصْبَحَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ حَتَّى اسْتَوَى عَلَى الْبَيْدَاءِ أَهْلًا هُوَ وَأَصْحَابُهُ وَقَلَّدَ بَدَنَتَهُ وَذَلِكَ لِخَمْسٍ بَقِيْنَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ فَقَدِمَ مَكَّةَ لِأَرْبَعِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلَمْ يَحِلَّ مِنْ أَجْلِ بُدْنِهِ لِأَنَّهُ قَلَّدَهَا ثُمَّ نَزَلَ بِأَعْلَى مَكَّةَ عِنْدَ الْحُجُونِ وَهُوَ مُهْلٌ بِالْحَجِّ وَلَمْ يَقْرَبِ الْكَعْبَةَ بَعْدَ طَوَافِهِ بِهَا حَتَّى رَجَعَ مِنْ عَرَفَةَ وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ أَنْ يَطُوفُوا بِالْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ يَقْصِرُوا مِنْ رُءُوسِهِمْ ثُمَّ يَحْلُوا وَذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ بَدَنَةٌ قَلَّدَهَا وَمَنْ كَانَتْ مَعَهُ أَمْرَأَتُهُ فَمِى لَهُ حَلَالٌ وَالطَّيْبُ وَالثِّيَابُ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ için) gerek zât-ı şerifleri, gerek ashabı saçlarını taradıkları, güzel kokular süründükleri, (en güzel) izâr ve ridâlarını geydikleri halde Medine'den (öğle ile ikindi arasında) çıkmışlardı. Resûl-i Ekrem giyilmesi mûtat olan izâr ve ridâ nevinden hiçbir şeyi giymekten kimseyi menetmedi. Yalnız (kokusu ve rengi) vücuda bulaşacak derece za'feranlı libasın giyilmesini istemiyordu. (Bu muhteşem hac mevkibi) gündüzün Zülhuleyfe'ye vardı. (Öğle namazını orada kıldı. Ve Zülhuleyfe'de geceledi. Sabahleyin) râhilesine bindi. Beydâ dağına yükselince Resûl-i Ekrem ve ashabı ihlâl ve telbiye eylediler. Resûl-i Ekrem kurbanlık devesini (boynuna iki nal parçası takarak) kılâdeledi. (Hörgücünün sağ safhasını kanatarak nişanladı). Bu ihlâl ve taklid keyfiyetleri zilkadeden beş gün kala (ayın yirmi beşinde) olmuştur. Nihayet zilhiccenin dördüncü günü Resûl-i Ekrem Mekke'ye vardı. Beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yetti. Kurbanlık develerine nişan taktığı için de artık o kurbanlar bedene olmuş ve bu sebeple Resûl-i Ekrem ihramdan çıkmamıştı. Tavaf ve sa'yden sonra Resûl-i Ekrem Mekke'nin üstündeki Hacûn mevkiine nâzil oldu. Resûl-i Ekrem hacca niyet ederek ihramlanmıştı. Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Arafat'tan ininceye kadar Kâbe'ye bir daha yaklaşmamıştır. Resûl-i Ekrem ashabına da beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yetmelerini, sonra saçlarını kestirip ihramdan çıkmalarını emreyledi. Bu emr-i nebevî kendisiyle beraber kılâdelenmiş kurbanı bulunmayan hacılar hakkında idi. Böyle bir kimse ihramdan çıkmakla beraber yanında zevcesi varsa onunla cinsî münasebeti, güzel koku sürünmesi, (mûtat olan) elbisesini giymesi helâl olur. {B1545 Buhârî, Hac, 22.}

İZAHİ

Tercümemizde kavis içinde işaret ettiğimiz ziyadeler, Buhârî'nin diğer rivayetleriyle Müslim'in *Sahih*'indeki rivayetlerinden alınmıştır. Metn-i aslî derecesinde sıhhati hâizdir.

Hacûn, Muhassab yanında Mescid-i Akabe hizasındaki Cebelülmüşerref'tir. Beyt-i şeriften 1.5 mil bu'd mesafededir (*Umdetü'l-kârî*).

Kılâde, kurbanlık hayvanın boynuna takılan nal veya mezâde gibi nişanedir. Böyle alâmetli kurbanı da lisân-i Kur'ân'da (hedy) denilmiştir. Bu kurban deveden, sığırdan, davardan olur. *حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ* “Hedy varacağı yere varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyiniz”⁷⁸ kavl-i şerifi mûcibince hacının Kâbe-i Muazzama'ya bir tuhfe-i ihtiram olarak sevkettiği bu kurban, yevm-i nahirde Mina'da kesilmedikçe kurban sahibi olan hacı tıraş

olup ihramdan çıkamaz. İsterse o hacı, hacc-ı temettua niyet etmiş olsun. Hedy sevkini bu müşkülâtından dolayı son zamanlarda terkolunmuştur.

Resûl-i Ekrem efendimiz de İbn Abbas'ın bu hadisinden öğrendiğimiz üzere Kâbe'ye boynu kılâdeli, hörgücü nişâneli kurban götürdüğü için Mekke'ye gelince tavaf ve sa'y ederek, tıraş olarak ihramdan çıkmamıştı ve kendisi kurbanını yanında Mekke'ye getiren ashâb-ı kirâm da çıkmamışlardır. Yalnız mütemetti' olanların tavaf, sa'y, tıraş menâsikinden sonra ihramdan çıkmaları emredilmiştir.

Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye vâsıl olunca tavaf, sa'y ettikten sonra Hacûn mevkiine nâzil olup Arafat'tan dönüp gelene kadar bir daha Kâbe'ye yaklaşmadıkları da İbn Abbas hadisinde rivayet ediliyor. Şârih Aynî bu adem-i takarrübün sebebi, Resûl-i Ekrem'in meşgul bulunmasıdır. Yoksa tetavvuan tavaf etmelerine hiçbir mani yoktu diyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ
لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالْتَّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûl-i Ekrem'in telbiyesi şöyle olduğu rivayet edilmiştir: “Lebbeyke Allahümme lebbeyk, lebbeyke, lâ şerîke lek, lebbeyke inne'l-hamde ve'n-ni'mete lek, ve'l-mülke lâ şerîke lek” (Yâ rab! Davetine kirâren icâbet ettim, her emrini ifa için divanına geldim. Rabbim! Senin her davetine icâbet borcumdur. Senin saltanatında eşin ve ortağın yoktur. Allahım! Bütün varlığımla sana yöneldim, hamd senindir, nimet senindir, mülk de senindir, bütün bunlarda eşin ve ortağın yoktur). {B1549 Buhârî, Hac, 26.}

İZAHİ

(لَبَّيْكَ) Lebbeyk kelimesinin gerek tahlîlinde gerek medlûlünde başta Sîbeveyhi, Ferrâ, Yûnus gibi eimme-i lugat olmak üzere birçok lisan âlimi vücûh-ı müteaddide dermeyan etmişlerdir. Bunların bir hadd-i müştereki vardır ki: Tekrar ve icâbet mânası. Bu telbiye-i şerifede “lebbeyk” kelimesi dört yerde tekerrür ettiği için bu mükerrer kelimenin her birinde o vücûh-ı meânîden birini kullanarak tercüme ettik. Bunun, tercümede asla sadakatten inhiraf olamayacağına kâniyiz.

Hacca da'vet-i ilâhiyye İbrâhim aleyhi's-selâmın lisanıyla ve bu kelimât-i şerife ile vuku buldu. İbn Ebû Hâtim'in, İbn Abbas'tan rivayetine göre, müşârûn ileyh hazretleri demiştir ki: İbrâhim aleyhi's-selâm beyt-i şerifi inşa ettikten sonra, taraf-ı ilâhîden kendi-

sine وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ”⁷⁹ “Yâ İbrâhim! Nâsı edâ-yı hacca davet et!” diye emr olundu. İbrâhim aleyhi’s-selâm, “Yâ rab! Benim sesim erişmez ki” diye i’tizâr etti. “Sen davet et! Eriştirmek benden” buyuruldu. Hazret-i İbrâhim de Cebel-i Ebûkubey’s’e çıkıp, “Ey nâs! Bu kadim beyti hac ve ziyaret etmek size vâcip kılındı” diye seslendi. Bu sesi, yerle gök arasında bulunan insanlar işitti. Yine İbn Abbas demiştir ki: “Görmüyor musunuz? Kürre-i arzın en uzak yerlerinden halk fevç fevç bu muazzam Kâbe’yi telbiye ederek ziyarete geliyorlar.”

Bu İbn Abbas hadisinin İbn Cüreyc tarikiyle Atâ b. Ebû Rebâh’tan gelen bir tarîk-i rivayetinde de şu ziyade vardır: İbrâhim aleyhi’s-selâmın bu davetine aslâb-ı ricâl ve erhâm-i nisâda bulunanlar da lebbeykhan olarak cevap vermişlerdir ve ilk cevap verenler de Yemenliler’dir. İşte İbrâhim aleyhi’s-selâmın daveti zamanından kıyamet kopuncaya kadar Kâbe’yi ziyaret eden her hacı İbrâhim aleyhi’s-selâmın o günkü davetine “lebbeyke, Allahümme lebbeyk...” diye cevap verenlerdir (*Umdetü’l-kârî*, IV, 533).

Putperestliği Amâlîka’dan alıp Mekke’ye sokan Amr b. Lühey, Kâbe derûnuna Hübel namında bir put dikmekle kalmayıp telbiye kelimât-i şerifesinin sonuna birtakım kelimât-i fâside de ilâve etmiştir ki: تَمْلِكُهُ وَمَا مَلِكٌ إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ، hezeyanıdır. Bununla büyük putları Hübel’i Allah’a şerik addediyordu. Mekke’de ve Cezîre’de putperestlik devam ettiği müddetçe bu müstekreh cümle de telbiyeye ilâveten müşriklerin dillerinde dolaştı. *Sahîh-i Müslim*’de Abdullah b. Abbas’tan rivayet olunduğuna göre, bi’set-i Muhammediyye sırasında Kureyş müşrikleri de bu suretle telbiye ederlerdi. Harem-i şerif’te bunlar “lebbeyke lâ şerîke lek” cümlesini söyledikten sonra Resûl-i Ekrem, “Allah müstehakınızı versin! Bu kadarı yetişir, alt tarafını söylemeyiniz!” buyururdu. Onlar ise تَمْلِكُهُ وَمَا مَلِكٌ إِلَّا شَرِيكًا هُوَ لَكَ، derler ve beyt-i şerifi tavaf ederlerdi.⁸⁰ Nihayet şirkin bütün eserlerini ve izlerini kaldıran tevhid ve İslâm kudreti, telbiyeden bu zâide-i fâsideyi de kaldırmıştır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ مَعَهُ بِالْمَدِينَةِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَالْعَصَرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ بَاتَ بِهَا حَتَّى أَصْبَحَ ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ حَمْدَ اللَّهِ وَسَبْحَ وَكَبَّرَ ثُمَّ أَهْلَ بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ وَأَهْلَ النَّاسَ بِهِمَا فَلَمَّا قَدِمْنَا أَمَرَ النَّاسَ فَحَلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ أَهْلُوا بِالْحَجِّ قَالَ وَنَحَرَ النَّبِيُّ ﷺ بَدَنَاتٍ بِيَدِهِ قِيَامًا وَذَبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ كَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ.

79 {el-Hac, 22/26.}

80 {M2815 Müslim, Hac, 22.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccına çıkmazdan evvel) öğle namazını Medine’de biz de kendisiyle beraber olduğumuz halde dört rek’at kıldı. İkindiyi de Zülhuleyfe’de (kasrederek) iki rek’at kıldı. Sonra sabaha kadar orada geceledi. Sonra (sabahleyin devesine) bindi. Resûlullah üstünde olduğu halde Beydâ’ya doğruldu. Resûlullah Allah’a hamdetti. Tesbih ve tekbir eyledi. Sonra hac ile umreye (niyet ederek) tehlil buyurdu. Maiyetindeki hüccâc da hac ile umreye niyet ederek ihlâl eylediler (ve böylece ihrama girdiler). Mekke’ye geldiğimizde Resûlullah nâsa emretti, ihramdan çıktılar,⁸¹ nihayet yevm-i terviye (ki, zilhiccenin sekizinci günüdür) olunca hac için ihrama girdiler. Râvi Enes b. Mâlik diyor ki: Resûlullah kendi eliyle ayakta müteaddit deve kurban eyledi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’ye geldiğinde de (kurban bayramında) yakışıklı iki koç kurban etti. {B1551 Buhârî, Hac, 27.}

770

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُلَبِّي مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ فَإِذَا بَلَغَ الْحَرَمَ أَمْسَكَ حَتَّى إِذَا جَاءَ ذَا طُوًى بَاتَ فِيهِ فَإِذَا صَلَّى الْغَدَاةَ اغْتَسَلَ وَزَعَمَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَعَلَ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâ(nın ef’âl-i haccı, Nâfi’den şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer Zülhuleyfe’de (râhilesine bindikten sonra) telbiye(ye başlar ve bilâ-inkitâ devam) ederdi. (hudûd-ı) Harem’e dahil olunca da telbiyeyi keserdi. Nihayet Zîtuvâ’ya geldiğinde burada gecelerdi. Sabah namazını kılınca da (Mekke’ye duhul için) iğtisâl ederdi. İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in de böyle işlediğine şahîhan kanaat ederdi. {B1553 Buhârî, Hac, 29.}

İZAHİ

Tuvâ kelimesinde “tâ” harfi üç vechile okunmuştur. Asîlî, “Zîtuvâ Mekke yakınında mâruf bir vadidir” demiştir. Nevevî de, “Mekke’nin alt tarafında, Bâb-ı Mekke yanında, umre yolu tarafında, Mescid-i Âişe’ye yakın bir mahallin ismidir. Elyevm Âbâr-ı Zâhire denilmekle mâruftur” diyor. Şârih Kirmânî, “Bu kelime ‘zî’ edatına muzaf olmayarak da rivayet edilmiştir. Fakat “Zîtuvâ” rivayeti sahihtir” demiştir. Bu mâlûmatı bahşeden Şârih Allâme Aynî “Kitâbü’l-Ezvâ”dan da şu mâlûmatı naklediyor: Zîtuvâ Mekke haricinde kuyu-

larıyla meşhur bir yerin adıdır. Mekke'ye gelen hüccâcın bu kuyuların suyu ile gusül etmeleri müstehaptır.

Zu'm, burada kavî-i sahîh ve kanaat mânasınadır. Çünkü Buhârî'nin "Bâb-i İğtisâl"deki rivayeti, Zîtuvâ da sabah olunca İbn Ömer guslederdî ve der idi ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de böyle işlerdi.⁸²

771

عن ابن عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا مُوسَى فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ إِذَا انْحَدَرَ فِي الْوَادِي يُلَبِّي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Ben Mûsâ'yı Ezrak vadisine inerken telbiye eder bir halde gördüm" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1555 Buhârî, Hac, 30.}

İZAHİ

Şârih Kastallânî diyor ki: bu hadîs-i şerifteki "nazar" hakiki rüyet mânasınadır. Cenâb-ı Hak Resûl-i Ekrem'in ruhunda müstesna bir kudret yaratmıştır ki, o sayede nazarlardan uzak olan eşyayı rüyada nasıl görürse, onu uyanık iken de aynı halde görürdü. İsrâ hadisesi bunun en yakın bir şahididir. Şüphesiz ki enbiyâ-i kirâm Hak Teâlâ nezdinde ebedî haydirler, merzukturlar. Müslim'in *Sahîh*'inde Hazret-i Enes'ten rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem Mûsâ aleyhi's-selâmı mi'rac sırasında kabrinde kâimen namaz kılarken de görmüştü. Şu da câizdir ki, Resûl-i Ekrem efendimiz Hazret-i Mûsâ'yı rüyada telbiye ederken görmüştü.⁸³ Fakat Mûsâ b. Ukbe bu hadisi Nâfi'den rivayet ederken bu suretle tasrih etmiştir. Enbiyâ-i kirâmın rüyaları ise haktır, vahiydir. Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de, "Bence mûtemet olan rüya olmasıdır" diyor.

772

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَعَثَنِي النَّبِيُّ ﷺ إِلَى قَوْمِي بِالْيَمَنِ فَجِئْتُ وَهُوَ بِالْبَطْحَاءِ فَقَالَ بِمَا أَهَلَّتْ قُلْتُ أَهَلَّتْ كِاهَلَالِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ هَلْ مَعَكَ مِنْ هَدْيٍ قُلْتُ لَا فَأَمَرَنِي فَطُفْتُ

82 ثم بييت بذي طوى، ثم يصلي به الصبح، ويغتسل، ويحدث أن نبي الله صلى الله عليه وسلم كان يفعل ذلك. {B1573 Buhârî, Hac, 38.}

83 {M6157 Müslim, Fezâil, 164.}

بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ أَمَرَنِي فَأَخْلَلْتُ فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَوْمِي فَمَشَطَتْنِي أَوْ غَسَلَتْ
رَأْسِي فَقَدِمَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ إِنْ نَأْخُذَ بِكِتَابِ اللَّهِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُنَا بِالتَّمَامِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَأَتِمُّوا
الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ وَإِنْ نَأْخُذَ بِسُنَّةِ النَّبِيِّ ﷺ فَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى نَحْرَ الْهَدْيِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'dan evvel) beni Yemen'e kendi kavmime (bir vazife ile) göndermişti. Yemen'den avdetimde Resûl-i Ekrem'e Bathâ'da (ihramlı olarak) mülâki oldum. Resûl-i Ekrem bana, "Ne yolda ihramlandın" diye sordu. Ben de, "Resûlullah'ın ihramlandığı gibi" (lebbeykhan olarak) dedim. Resûl-i Ekrem yine sordu, "Yanında hedyin (kurbanın) var mı?" Ben, "Hayır, yoktur" dedim. Bunun üzerine Resûlullah bana (tavaf ve sa'y etmemi) emreyledi. Ben de beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y ettim. Sonra Resûl-i Ekrem ihramdan çıkmamı emreyledi. Ben de ihramımdan çıktım ve kavmimden (mehârimimden) bir kadının nezdine geldim. Başımı taradı yahut başımı yıkadı.

Ömer radiyallahu anh (hilâfeti zamanında ve hac mevsiminde Mekke'ye) geldi ve dedi ki: Kitâbullah'a müracaat edersek, o bize (ba'de's-şürû' umre ile haccı) tamamlamamızı emrediyor. Cenâb-ı Hak وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ "Allah için hac ve umreyi, kurban keserek tamamlayınız"⁸⁴ buyurmuştur. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in sünnetine müracaat edersek, o da bize kurban kesene kadar ihramdan çıkmaya müsaade etmemiştir. {B1559 Buhârî, Hac, 32.}

İZAHİ

Buhârî'nin bu hadisinin kısım-ı âhiri hakkındaki rivayeti çok muhtasardır. Hadisin kısım-ı âhiri ki, Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfesindeki ihtilâfıdır. Bu babdaki Müslim'in rivayeti daha vâzıhtır. Şimdi onu nakil ve tercüme edeceğiz. Müslim'in rivayetinde "Başımı yıkadı" dedikten sonra râvi Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle devam ediyor: "Sonra ben (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için ihramlandım. Bu ef'âl-i haccı soranlara ben Ebû Bekir'in, Ömer'in emâreti zamanlarında bu yolda fetva verirdim. Bir hac mevsiminde yanıma birisi geldi" ve "Ey Ebû Mûsâ! Senin haberin yok, bak emîrû'l-mü'minîn ef'âl-i hac hakkında (senin bize bildirdiğine muhalif) nasıl bir mesele ortaya koymuştur" dedi. Ben de umuma karşı, "Ey nâs! Biz kime hac hakkında fetva verdikse acele etmesin. İşte emîrû'l-mü'minîn yanınıza geliyor. Onun kavlini alsın (benimkini bıraksın). Ey cemaat! Haccınızı emîrû'l-mü'minîn'in emri

veçhile tamamlayınız!” dedim. Hazret-i Ömer Mekke’ye gelince, “Ey emîrû’l-mü’minîn! Efâl-i hac hakkındaki ictihadınız nedir?” diye sordum. Hazret-i Ömer, “Kitâbullah’ı ele alırsak Allah zül-celâl bize، وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ diye emrediyor. Sünnet-i Nebî aleyhi’s-selâmı alırsak, o da kurban kesmeden ihramdan çıkmayı helâl kılmamıştır” dedi.⁸⁵

Hulâsa. Hazret-i Ömer haccı fesh ile umreye rücû ve temettuu inkâr edip ihramın devamını iddia ediyordu. Ebû Mûsâ ise “Tavaf ve sa’y ile ihramdan çıkılır” diyordu.

Yukarıda haccın kırân, temettu‘, ifrad kısımlarını izah ederken demiştik ki efâl-i haccı ikmal edinceye kadar ihramın devamı iki suretle olur: Biri, hacı ihrama girerken hac ile umreyi bir ihramda ifa etmeye niyet etmekle. Bu karin bi’l-hac, Mina’da kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamaz. Öbürü de, lisân-ı Kur’ân’da hedy denilen ve kurban edilmek üzere Hil’den dâhil-i Harem’e naklolunan kurbanlıktır. Haccın bu kurbanlığını yanında getirmesiyle olur. Bu halde de hacı getirdiği bu kurbanlığını Mina’da kesmedikçe ihramdan çıkamaz. Nasılki 767 numara ile tercümesi geçen İbn Abbas hadisinde mutalaa ettiğimiz veçhile Resûl-i Ekrem efendimizle bazı ashâb-ı kirâm da kurbanlıklarını yanlarında kılâdeli olarak getirdikleri için mütemetti‘ olan hüccac ihramdan çıktıkları halde bunlar ihramlarından çıkamamışlardı. Yine böyle *Sahîh-i Buhârî*’nin bu babında Enes b. Mâlik’ten rivayet olunduğu üzere, Hazret-i Ali de Yemen’den gelmiş ve mîkâtta ihramlanarak Harem’de Resûl-i Ekrem’e mülâki olmuştu. Resûl-i Ekrem Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye sorduğu gibi Hazret-i Ali’ye de nasıl ihrama girdiğini sormuş, o da Resûl-i Ekrem’in girdiği gibi telbiye ile ihramlandığını söylemişti. Resûl-i Ekrem لَوْلَا أَنَّنِي مَعِيَ الْهَدْيُ لَأَخَلَلْتُ “Benim yanımda da kurbanım olmasaydı, Mekke’ye varınca ziyaret, sa’y ile tıraş olarak ihramdan çıkardım” buyurmuştur.⁸⁶ Yine Buhârî’nin Enes b. Mâlik’ten gelen bir tarîk-i rivayetinde Hazret-i Ali’ye، فَأَهْدِ وَأَنْكُتْ حَرَامًا كَمَا أَنْتَ “Yâ Ali! Sen de beyte kurbanlık ihdâ eyle, şu halinde ihramlı olarak kal!”⁸⁷ buyurmuştur.

Ebû Mûsâ el-Eş’arî izah ettiğimiz bu iki hal yani hacc-ı kırâna niyet etmek veya hedy sevketmiş olmak halleri haricinde ihramın devamı lüzumuna kani değildi. Belki mütemetti‘ olarak ve Mekke’ye gelince tavaf ve sa’y ile sonra tıraş olarak ihramdan çıkılabilir diyordu. Hazret-i Ömer ise müt’adan nehyediyordu. Nevevî Hazret-i Ömer’in bu nehyi, ifrad bi’l-hacca terğib için vuku bulan bir nehy-i tenzîhîdir diyor. Mâzerî de, Hazret-i Ömer, temettuun butlânına değil, belki ifradın efdal olduğuna kanaat ederek menetmiştir diyor. Sonra temettuun kerahatsiz cevazı hakkında icmâ mün’akid olmuştur.

85 اخْتَصَرَهُ الْبُخَارِيُّ بَعْدَ قَوْلِهِ أَوْ غَسَلَتْ رَأْسِي وَفِي مُسْلِمٍ هَكَذَا: ثُمَّ أَهْلَلْتُ بِالْحَجِّ فَكُنْتُ أَفْتِي النَّاسَ بِذَلِكَ فِي إِمَارَةِ أَبِي بَكْرٍ فِي إِمَارَةِ عُمَرَ، فَأَنِّي لَقَائِمٌ بِالْمُوسِمِ، إِذْ جَاءَنِي رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَخَذْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فِي شَأْنِ النَّسِكِ، فَقُلْتُ: أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ بِشَيْءٍ فَلْيَتَيْدْ فَهَذَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ عَلَيْكُمْ فِيهِ فَاتَّمُوا، فَلَمَّا قَدِمَ، قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ: مَا هَذَا الَّذِي أَخَذْتُ فِي شَأْنِ النَّسِكِ قَالَ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ نَبِيِّنَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَجَلْ حَتَّى نَحَرَ الْهَدْيَ [مسلم: ج 4، ص 45]

86 {B1558 Buhârî, Hac, 32.}

87 {B1558 Buhârî, Hac, 32.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حَدِيثُهَا فِي الْحَجِّ قَدْ تَقَدَّمَ قَالَتْ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ وَلَيَالِي الْحَجِّ وَحُرْمِ الْحَجِّ فَفَزَنَّا بِسِرْفٍ قَالَتْ فَخَرَجَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ مَعَهُ هَدْيٍ فَأَحَبُّ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَلَا قَالَتْ فَلَاخِذُ بِهَا وَالتَّارِكُ لَهَا مِنْ أَصْحَابِهِ قَالَتْ فَأَمَّا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَرِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَكَانُوا أَهْلَ قُوَّةٍ وَكَانَ مَعَهُمُ الْهَدْيُ فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الْعُمْرَةِ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan hac hakkında rivayet edilen bir hadisi (yakında) geçmişti. Bu rivayette Hazret-i Âişe demiştir ki: “Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber hac aylarında, hac gecelerinde, hac zamanlarında (Medine’den) çıktık ve (Mekke’nin hududu olan) Serif mevkiine indik. Resul aleyhi’s-selâm (çadırından) ashabına karşı çıktı: “Sizden her kimin beraberinde hedyi (kurbanı) yoksa ve haccını umreye tahvil etmek isterse, o, (müfriddir, haccını feshedip) umre yapsın! Bir kimsenin de beraberinde hedyi varsa o da haccını umreye tahvil etmesin!” buyurdu. Hazret-i Âişe demiştir ki: “Bu ta’lîm-i nebevî üzerine ashaptan umreyi iltizam edenler de oldu, terkedenler de bulundu.” Yine Âişe es-Siddîka demiştir ki: “Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabından bir kısmı, bunlar zî-kudret kimselerdi, hedyları de kendi yanlarında idi. Bunlar (karin olduklarından haccı feshe), umreyi iltizama muktedir değillerdi.” (Bundan sonra Hazret-i) Âişe, hadisin geri kalan kısmını da zikretti. {B1560 Buhârî, Hac, 33.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî merhumun yukarıda geçtiğini bildirdiği Hazret-i Âişe hadisi 763, 765 numaralarla tercüme edildi. Yine müellifin bu hadisin mâba’di de bulunduğuna işaret ederek: (Hazret-i Âişe hadisinin geri kalan kısmını da zikretti) dediği kısım da Buhârî’de meâlen şöyledir: Âişe demiştir ki: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına bu emri verdikten sonra (çadıra) benim yanıma geldi. Halbuki ben ağlıyordum.” Resûl-i Ekrem, “*Vay ahmak!*”⁸⁸ *Ne ağlıyorsun?*” buyurdu. Ben de, “Ashabına söylediğin sözünü işittim. (Demek ki) ben umreden (tavaf ve sa’y edemeyerek) menolundum” dedim. Resûl-i Ekrem, “*Ne halin var?*” diye sordu. Ben, “Namaz kılamam” dedim. Resûlullah, “*Zararı yok, sen de*

88 {Bu şekilde tercüme edilmiş olan “يَا هَمَّاتُ” ifadesi ‘ismi akla gelmeyen şeyden kinaye’ olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla herhangi bir tahkir anlamı içermemektedir.}

Âdem kızlarından bir kadınsın! Allah onlar için ne takdir ettiyse sen de onu görüyorsun! Sen hacca niyetinde sabit ol. Allah sana umreyi de nasip eder” buyurdu. Hazret-i Âişe (rivayetine devam edip) demiştir ki: “Resûl-i Ekrem’in bu Vedâ’ haccında Arafat’a çıktık. Nihayet Mina’ya geldik. Artık tuhûr haline girmiştim. Sonra Mina’dan çıktım (Mekke’ye gelip) tavâf-ı ifâzayı yaptım.” Yine Âişe (devam edip) demiştir ki: “Sonra Mina’dan ikinci dönüşte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yola çıktım. Resûl-i Ekrem Muhassab mevkiine gelip nâzil oldu. Biz de birlikte oraya indik. Resûl-i Ekrem (kardeşim) Abdurrahman b. Ebû Bekir’i çağırdı ve “Haydi kardeşinle Harem’den çık (ve Hil ile Harem arasında) umre niyetiyle ihramla! (Tavaf ve sa’y ettikten) sonra ihramdan çıkınız ve hemen buraya geliniz. Ben sizi burada siz yanıma gelene kadar gözlüyorum” buyurdu. Hazret-i Âişe yine diyor ki: “Kardeşimle beraber (huzurdan) çıktık. İhramlanıp tavaf ve sa’y ettikten sonra seher vakti huzûr-ı Nebvî’ye girdim.” Bana, “Nasıl umreyi bitirdiniz mi?” buyurdu. Ben de, “Evet bitirdik” dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ashabına Medine’ye doğru yollanmalarını ilân etti. Halk fevç fevç yola düzüldü. Resûl-i Ekrem de Medine’ye müteveccihen yürüdü.⁸⁹

Burada şunu ilâveten kaydedelim ki Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ da hacc-ı kırâna niyet etmişti. Umre edemeyeceğinden, hac ile umreyi cemedemeyeceğinden endişe ediyordu.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَلَا نُرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحُجُّ فَلَمَّا قَدِمْنَا تَطَوَّفْنَا بِالْبَيْتِ فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقِ الْهُدْيِ أَنْ يَحِلَّ فَحَلَّ مَنْ لَمْ يَكُنْ سَاقِ الْهُدْيِ وَنِسَاؤُهُ لَمْ يَسْقَنْ فَأَخْلَلْنَ قَالَتْ صَفِيَّةُ مَا أَرَانِي إِلَّا حَابِسَتَهُمْ فَقَالَ عَقْرَى حَلَقِي أَوْ مَا طُفْتُ يَوْمَ النَّحْرِ قَالَتْ قُلْتُ بَلَى قَالَ لَا بَأْسَ أَنْفِرِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette Hazret-i Âişe şöyle demiştir:

89 Tecdîd’e alınmayıp da meâlen yukarıya Sahîh-i Buhârî’den naklettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin metninden son kısmı şöyledir:

فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي فَقَالَ: مَا بَيْكِي يَا هُنْتَاهُ؟ قُلْتُ: سَمِعْتُ قَوْلَكَ لِأَصْحَابِكَ فَمِعْتُ الْعُمْرَةَ. قَالَ: وَمَا شَأْنُكَ؟ قُلْتُ: لَا أَصَلِّي، قَالَ: «فَلَا يَضِيرُكَ إِنَّمَا أَنْتِ امْرَأَةٌ مِنْ بَنَاتِ آدَمَ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْكَ مَا كَتَبَ عَلَيْهِمْ فَكُونِي فِي حَجَّتِكَ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَزُوقَكِيهَا. قَالَتْ: فَخَرَجْنَا فِي حَجَّتِهِ حَتَّى قَدِمْنَا مَبْئِي فَطَهَّرْتُ ثُمَّ خَرَجْتُ مِنْ مَبْئِي فَأَفْضْتُ بِالْبَيْتِ قَالَتْ: ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَهُ فِي النَّفْرِ الْآخِرِ حَتَّى نَزَلَ الْمُحَصَّبُ وَنَزَلْنَا مَعَهُ فَدَعَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ: اخْرُجِي بِأَخِيكَ مِنَ الْحَرَمِ، فَلْتَهْلِي بِعُمْرَةٍ ثُمَّ افْرُغَا ثُمَّ اثْنِيَا هَاهُنَا فَإِنِّي أَنْظَرُكُمَا حَتَّى تَأْتِيَانِي قَالَتْ: فَخَرَجْنَا حَتَّى إِذَا فَرَعْتُ، وَفَرَعْتُ مِنَ الطَّوَافِ، ثُمَّ جِئْتُهُ بِسَحَرٍ فَقَالَ: هَلْ فَرَعْتُم؟ قُلْتُ: نَعَمْ، فَأَذَنَ بِالرَّحِيلِ فِي أَصْحَابِهِ فَأَرْتَحَلَ النَّاسُ، فَمَرَّ مُتَوَجِّهًا إِلَى الْمَدِينَةِ.

{B1560 Buhârî, Hac, 33.}

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (eşhür-i hurumda hac seferine) çıktık. (Bu aylarda umre değil), yalnız hacc edilir zannolunurdu. (Mekke'ye) varıp (umre için) beyt-i şerif tavaf (ve sa'y) edildikte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Hedy sevketmeyenlerin ihramlarından çıkmalarını emreyledi. Hedy sevketmeyenler ihramlarından çıktılar. Resûlullah'ın kadınları da hedy sevketmemişlerdi. Onlar da ihramlarından çıkmışlardı. [Âişe radiyallahu anhâ diyor ki: "Yalnız ben Serif'te hayız olmuştum, beyti tavaf edememiş-tim. Teşrik geceleri Muhassab da ben, "Yâ Resûlellah! Herkes bir hac, bir umre ile (Medine'ye) dönüyor da ben bir hac ile dönüyorum" diye şikâyet ettim. Resûlullah, "Mekke'ye geldiğimiz gecelerde sen tavaf etmedin mi?" diye sordu. Ben, "Hayır, diye cevap verdim." Resûl-i Ekrem, "Öyle ise kardeşinle Ten'im'e git, orada umre ihramına gir. Sonra tavaf ve sa'y edip buraya geliniz" buyurdu].⁹⁰

(Ümmü'l-mü'minîn) Safiyye radiyallahu anhâ demiştir ki: Ben de âdetimi görmüştüm. Halkı yolumdan alıkoyacağımı zannediyordum. Resûl-i Ekrem, "Ey şeâmeti halkın hareketini durduran kadın!⁹¹ Sen yevm-i nahirde tavâf(-ı ifâzayı) etmedin mi?" buyurdu. Safiyye diyor ki ben de, "Hayır, yapmadım" diye cevap verdim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Beis yoktur (tavâf-ı vedâ hayızdan sâkıttır) haydi yollanınız" buyurdu. {B1561 Buhârî, Hac, 34.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inde haccın temettu', kırân, ifrad nevileriyle yanında hedyi yani Mekke'ye sevkettiği kurbanı bulunmayan kimse için fesh-i haccın cevazı hakkında açtığı bir babında zikretmiştir.

Yukarıda tercüme ettiğimiz ehâdis-i şerifeden ve daha evvel ayrıca verdiğimiz iza-hattan anlaşıldığı üzere haccı temettu' eşhür-i hacda yalnız umreye niyet etmek, tavaf

90 Tercümenin büyük mu'tariza içine aldığımız kısmı *Sahîh-i Buhârî* metninden alınmıştır. Bundan evvel tercüme ettiğimiz hadiste bu kısım zikredildiğinden *Tecrid*'e alınmamıştır. Hadisenin sûret-i cereyanını eksik bırakmamak için tercümede göstermeye mecbur olduk. *Buhârî*'de hadisin bu kısmına ait olan metin şöyledir:

فَحَضَّتْ فَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةَ الْحَضْبَةِ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! يَرْجِعُ النَّاسُ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ وَأَرْجِعُ أَنَا بِحَجَّةٍ، قَالَ: وَمَا طُفْتُ لَيْلِي قَدِمْنَا مَكَّةَ؟ قُلْتُ: لَا، قَالَ: فَادْهَبِي مَعَ أُخِيكَ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأَهْلِي بِعُمْرَةٍ ثُمَّ مَوْعِدُكَ كَذَا وَكَذَا. {B1561 Buhârî, Hac, 34.}

91 Ma'nâ-yı lâzımı ile yaptığımız bu tercüme iki kelime-i duaiye olan عَقْرَى حَلْقَى ya aittir. Beyne'l-Arab beddua olarak kullanılıp medlûl-i lafzîleri maksut olmayan iki kelimedir. تربت يداه de böyledir. Maamafih eimme-i lisan, bunların medlûl-i lafzîlerini de tetkik edip vücûh-i müteaddide dermeyan etmiştir. Nevevî de, eimme-i lisânın bu akvâlinin hepsine göre de yine bu عَقْرَى حَلْقَى kelimesi Araplar arasında tevessü' ve intişar etmiş ve lisân-ı nâsta kullanılmış fakat hiçbir zaman vazolunduğu hakikat mânası kastedilmemiştir. قاتله الله gibi demiştir. Bu sebeple eimme-i lisânın bildirdikleri medlûl-i lafzîleri yazmayı faydasız bulduk. Bu kelimenin taraf-ı risâletten irat edilmesinin ehl-i hadîs bir sebebini bildiriyor ki Hazret-i Safiyye o sırada boğazından rahatsızdı. Resûl-i Ekrem, "Sen tavîletü'l-lisânsın, söylediğin elfâz-ı mekrûhenin cezasıdır" demek istemiş olduğunu da Dâvûdî kaydetmiştir.

ve sa'y edip tıraş olarak umreden fâriğ olduktan ve ihramdan çıktıktan sonra yine o sene içinde hac için de ihramlanarak menâsik-i haccı ifa etmektir. İfrad bi'l-hac da mevkîta yalnız hac için ihramlanmaktır. Hacc-ı kırân da bir ihramda hac ile umreyi cemetmektir. Fesh-i hac da hac için ihramlanıp Mekke'ye geldikten sonra umre niyetiyle tavaf ve sa'y ederek ihramdan çıkmak ve bu suretle mütemetti' olmaktır.

Hacc-ı kırân ile hacc-ı ifradda beyne'l-eimme hilâf sebketmemiştir. Yalnız fesh-i haccın cevazı hakkında ihtilâf edilmiştir. Şârih Aynî muhrimin nevini ona kadar çıkarıyor: Müfrid bi'l-hac, müfrid bi'l-umre, karîn-i mütemetti', mutlak, mütetavvî' bi'l-hac, mütetavvî' bi'l-umre, mütetavvî' bi'l-kırân, mütemetti', mutlak, muallak. Bu muallak ihram, filân zatın ihramlandığı gibi ihramlanıyorum diyerek ihramlanmaktır. Bunların kâffesi ehl-i ilim nazarında câizdir.

وَعَنْهَا فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِحَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ وَمِنَّا مَنْ أَهَلَ بِالْحُجِّ وَأَهَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْحُجِّ فَأَمَّا مَنْ أَهَلَ بِالْحُجِّ أَوْ جَمَعَ الْحُجَّ وَالْعُمْرَةَ فَلَمْ يَحِلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayette Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Haccetü'l-Vedâ senesi biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber hacca çıktık. Bizden kimimiz umre niyetiyle ihramlandı. Kimimiz hacca ve umreye niyet ederek ihramlandı. Kimimiz de hac niyetiyle ihrama girdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de hacca niyet ederek ihramlanmıştı. Fakat yalnız hac için ihrama giren yahut hac ile umreyi niyette cemedan hacılar kurban bayramının ilk gününe kadar ihramdan çıkamazlar. {B1562 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHİ

Şârih Kirmânî diyor ki: Bundan evvel geçen Âişe es-Sıddîka hadisindeki, “Hac seferine çıktığımızda biz, yalnız haccedileceğini zannediyorduk” sözüyle buradaki, “Kimimiz umre niyetiyle ihrama girmişti” sözü arasında münâfât görülmemelidir. Hazret-i Âişe'nin bu zannı, Medine'den çıkarken ve taraf-ı risâletten haccın bu üç nevi tebliğ buyurulmazdan evvel vâki olan bir kanaat idi. Âişe hazretlerinin bu hadisinde ise ihram sırasında taraf-ı nebevîden bildirilerek bu üç nevi niyetle ihrama girildiği haber verilmiştir. Bu nevi

tevcihata dikkat edilmezse, Hazret-i Âişe'nin rivayetlerinde tezat görülür. Nasıl ki Ebû Ömer gibi bazı ehl-i hadîs, hac hakkındaki Hazret-i Âişe hadisleri muztarıbdır demişlerdir.

776

عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ نَهَى عَنِ الْمُتَعَةِ وَأَنْ يُجْمَعَ بَيْنَهُمَا فَلَمَّا رَأَى عَلِيٌّ ذَلِكَ أَهَلَ بِهِمَا لَبْيَاكَ بِعُمْرَةٍ وَحَجَّةٍ قَالَ مَا كُنْتُ لِأَدْعَ سُنَّةَ النَّبِيِّ ﷺ لِقَوْلِ أَحَدٍ.

TERCÜMESİ

Osman ve Ali radiyallahu anhümâdan Mervân b. Hakem rivayet ederek demiştir ki: Osman ve Ali radiyallahu anhümâya (esnâ-yı hacda) şahit oldum. Osman (halkı hacc-ı temettu'dan) ve hac ile umreyi cemetmekten (tenzîhen) nehyediyor, (ifrada terğîb ediyor)du. Ali, bu nehyi görünce umre ile hacca niyet ederek ve “lebbeyk” diyerek ihramlandı. Sonra Ali, “Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sünnetini kimsenin sözüyle terkedemem” dedi. {B1563 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHİ

Kârilerimiz tercümede metinde bulunmayan birtakım ziyadeler görecektir. Bu ziyadeler, hadisi, *Sahîh-i Buhârî*'nin metn-i aslîsine göre tercüme ettiğimizdendir. Bu hadis *Buhârî*'de şöyle sevk edilmiştir: عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ قَالَ: شَهِدْتُ عُثْمَانَ، وَعَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَعُثْمَانَ يَنْهَى عَنِ الْمُتَعَةِ Binaenaleyh Mervân bu iki halife arasında gördüğü ictihadî ihtilâfı rivayet etmiştir. Bu cihetle hadisin ilk râvisi Mervan bulunuyor. Mervan b. Hakem'in ise sohbet-i nebevîye nâil olduğu sabit değildir. Bu cihetle Mervân tâbiîdir. Müellif Zebîdî iltizam ettiği usûl-i ihtisâra tevfiқан tâbiîyi *Tecrid*'de râvi olarak gösteremezdi. Hazret-i Osman'ı râvi göstermiştir. Bu cihetle de hadisin metninde tasarruf etmiştir. Bizi *Buhârî* metninden hadisi tercüme sevkeden sebep budur.

777

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحُجِّ مِنْ أَجْرِ الْفُجُورِ فِي الْأَرْضِ وَيَجْعَلُونَ الْمُحَرَّمَ صَفْرًا وَيَقُولُونَ إِذَا بَرَأَ الدَّبْرَ وَعَفَا الْأَثْرُ وَأَنْسَلَخَ صَفْرَ حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنْ اعْتَمَرَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةِ مُهَلِّينَ بِالْحُجِّ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً فَتَعَاظَمَ ذَلِكَ عِنْدَهُمْ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْحِلِّ قَالَ حِلُّ كُلِّهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye devrinde müşrikler hac aylarında umre etmeyi, yeryüzünde işlenen günahların en ağır zannederlerdi. Bunlar muharrem ayındaki hurmeti de safer ayına naklederek derlerdi ki: Devenin arkasındaki yara iyi olur, hüccâcın ayak izleri gider, safer ayı da çıkarsa, artık umre etmek işte o zaman umreciye helâl olur.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber (zilhiccenin) dördüncü gecesini sabahında hac niyetiyle telbiye ederek (Mekke'ye) gelmişlerdi. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, ashabına haclarını umreye çevirmelerini ve (tavaf, sa'y, tıraşla) ihramdan çıkmalarını emreyledi. (Kendisinde umre edilmesini ekber-i kebâirden ad ve itikad ettikleri için) hac aylarında umre ile emredilmesi hüccâca ağır geldi ve Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Bu nasıl hildir, nasıl umredir? (İhramın haram kıldığı şeyleri bu da helâl kılar mı?)" diye sordular. Resûl-i Ekrem, "(Eşhür-i hurumdaki) bu umrenin edası da bunların hepsini helâl kılar" buyurdu. {B1564 Buhârî, Hac, 34.}

778

عَنْ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ وَلَمْ تَحِلُّ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ قَالَ إِنِّي لَبَدْتُ رَأْسِي وَقَلَدْتُ هَدْيِي فَلَا أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in zevci Hafsa radiyallahu anhadan gelen bir rivayette Hafsa, "Yâ Resûlellah! Nâsa ne oluyor ki umre ile ihramdan çıkıyorlar da sen umreden dolayı ihramından çıkmıyorsun?" diye sormuş, Resûl-i Ekrem, "Ben başımı telbîd, kurbanımı da (Kâbe nâmına) taklîd ettim. Artık kurban kesmedikçe ihramdan çıkamam" buyurmuştur. {B1566 Buhârî, Hac, 34.}

779

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ التَّمَتُّعِ وَقَالَ نَهَانِي نَاسٌ عَنْهُ فَأَمَرَهُ بِهِ قَالَ الرَّجُلُ فَرَأَيْتُ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ رَجُلًا يَقُولُ لِي حَجٌّ مَبْرُورٌ وَعُمْرَةٌ مُتَقَبَّلَةٌ قَالَ فَأَخْبَرْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ ﷺ فَقَالَ سُنَّةُ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) İbn Abbas'tan birisi (Ebû Cemre) temettuun hükmünden sormuş ve “(Ben mütemmetti’ olarak haccetmek istiyorum), halk beni temettu’dan nehyediyor” demiş. İbn Abbas da bu adama temettu’ ile emretmiş. Ebû Cemre diyor ki: “Ben rüyamda bana birisinin, ‘Temettu’, mebrûr bir hacdır, makbul bir umredir’ dediğini görmüştüm. Bu rüyâmı İbn Abbas radiyallahu anhumâyâ haber verdim. İbn Abbas bana, ‘Temettu’ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in sünnetidir’ dedi (ve ‘Hele yanımda otur da sana biraz dünyalık vereyim’ buyurdu”. {B1567 Buhârî, Hac, 34.}

İZAHİ

Hacc-ı temettua dair bu suali İbn Abbas’a irat eden zatın Ebû Cemre Nadr ed-Dubî⁹² olduğunu, İmam Buhârî’nin *Sahîh*’indeki senedinden öğrenerek tercümede bu sâilin ismini tasrih ettik. Kavis içinde diğer ziyade de *Buhârî* metninde نَاسٌ تَمَتَّعْتُ فَتَهَانِي diye musarrah bulunduğundan, tercümede buna da işaret ettik.

İbn Hacer, Ebû Cemre’yi nehyedenlerin kimler olduğu hadisin hiçbir tarîk-i rivayetinde haber verilmediğini bildiriyor. Bu nehiy ve sual vâkıası Abdullah b. Zübeyr’in hilâfeti zamanında cereyan etmiştir. *Sahîh-i Müslim*’de rivayet olunduğu veçhile İbn Zübeyr temettu’dan nehyeder, ifrad bi’l-hacca teşvik eylerdi.

780

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَجَّ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ سَاقِ الْبُذْنِ مَعَهُ وَقَدْ أَهْلُوا بِالْحَجِّ مُفْرَدًا فَقَالَ لَهُمْ أَحِلُّوا مِنْ إِحْرَامِكُمْ بِطَوَافِ الْبَيْتِ وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَقَصِّرُوا ثُمَّ أَقِيمُوا حَلَالًا حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ فَأَهْلُوا بِالْحَجِّ وَاجْعَلُوا الَّتِي قَدِمْتُمْ بِهَا مُتْعَةً فَقَالُوا كَيْفَ نَجْعَلُهَا مُتْعَةً وَقَدْ سَمَّيْنَا الْحَجَّ فَقَالَ افْعَلُوا مَا أَمَرْتُكُمْ فَلَوْلَا أَنِّي سَقْتُ الْهَدْيَ لَفَعَلْتُ مِثْلَ الَّذِي أَمَرْتُكُمْ وَلَكِنْ لَا يَحِلُّ مِنِّي حَرَامٌ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَفَعَلُوا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke’ye) kurbanlıklar gönderdiği (hac) günü Câbir Resûlullah ile haccetti. Kendisiyle kurbanlıklarını (Mekke’ye) sevkeden ashap,

92 {Metinde Nadr ed-Dubî şeklinde geçen isim *Buhârî*’de Nasr b. İmrân ed-Dubî olarak kaydedilmiştir.}

oo günü müfrid bi'l-hac olarak (telbiye edip) ihrama girmişlerdi. Resûlullah ahabına, “Haccınızı umreye tahvil ediniz, sonra beyti tavaf ve Safâ ile Mer-ve arasında sa'yederek, saçınızı kestirerek ihramdan çıkınız. Sonra ihramsız olarak (Mekke'de) oturunuz. Terviye, (zilhiccenin sekizinci) günü geldiğinde hac (niyeti) ile (Mekke'de) ihrama giriniz ve evvelki (ihramlandığınız) müfred haccınızı, hacc-ı temettu' yapınız!” buyurdu. Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! Biz, (ilk ihramda) hac (diye) tesmiye (ve tasrih) ettiğimiz halde o haccımızı nasıl müt'a yaparız” demişlerdi. Resûl-i Ekrem, “Siz, benim emrettiğimi işleyiniz! Eğer kurban sevketmemiş olsaydım, ben de size emrettiğim gibi işlerdim. Lâkin şimdi kurbanın Mina'da kesilene kadar ihramlıya haram olan şeylerden hiçbirini bana helâl değildir” buyurdu. Ashâb-ı kirâm da Resûlullah'ın emrettiği gibi işlediler. {B1568 Buhârî, Hac, 34.}

İ Z A H I

Sahîh-i Buhârî metninde bu Câbir hadisinin sûret-i sevkinde hadîs-i şerifi tenvîre medâr olan şöyle bir hadise de zikredilmiştir: Tâbiî ricalinden Ebû Şihâb (el-Ekber) demiştir ki: (Bir haccımda) Mekke'ye mütemetti' olarak umre niyetiyle gitmiştim. Terviyeden üç gün evvel Mekke'ye girdik. Mekkeliler'den (isimlerini bilmediğim) birtakım kimseler bana, “Şimdi senin haccın, Mekkeliler'in (az meşakkatli ve az sevaplı) haccına dönmüştür” dediler. Ben de hemen Atâ b. Ebû Rebâh'ın yanına gittim. Kendisinden istiftâ ettim. Atâ, “Bana Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ şöyle hikâye etmiştir” diyerek Câbir hadisini sevkedip anlattı demiştir.

عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ تَمَتَّنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
وَنَزَلَ الْقُرْآنُ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

T E R C Ü M E S İ

İmrân (İbn Husayn) radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında biz, mütemetti' olarak haccederdik. Kur'an da (temettuun cevazı veçhile) nâzil oldu. Bir adam da (Hazret-i Ömer) hâlâ gönlü ne dilerse onu söylüyor” dediği rivayet edilmiştir. {B1571 Buhârî, Hac, 36.}

İ Z A H I

İmrân b. Husayn hazretlerinin temettuun cevazına dair Kur'an'da nâzil olduğunu bildirdiği âyet-i kerîme الْحَجَّ إِلَى الْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ⁹³ kavl-i şerifidir. Müslim'in rivayeti şu: وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ *"Kur'an-ı Mübîn de temettuu tahrîm eder, umreden nehyeder bir surette inzâl buyurulmadı, irtihâl-i peygamberîye kadar nehyolunmadı"*⁹⁴ suretindedir ve nesholunmak ihtimali de yoktur demektir.

İmrân b. Husayn'ın re'yi ile söz söylediğini iddia ettiği zatın, şârihler, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh olduğunu bildiriyorlar. Hazret-i Osman'ın da temettu'dan nehyettiğini 776 numara ile tercüme ettiğimiz hadiste görmüştük. Fakat ilk nehyeden Hazret-i Ömer'dir. Abdullah b. Zübeyr'in de nehyettiğini *Sahîh-i Müslim*'den naklederek bildirmiştik. İbn Abbas'ın da bilakis temettuu emrettiği zikredilmiştir. Hazret-i Câbir'e temettu'dan sorulmuş da cevaben, "İlk nehyeden Hazret-i Ömer'dir" demiş.

782

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ مِنَ الثَّنِيَّةِ الْعُلْيَا الَّتِي بِالْبُطْحَاءِ وَخَرَجَ مِنَ الثَّنِيَّةِ السُّفْلَى.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mekke'ye Bathâ-i Mekke'nin Kedâ' denilen Seniyyetülulûyâ yolundan girdiği, (Küdâ denilen) Seniyyetüssüflâ'dan da avdet buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1576 Buhârî, Hac, 41.}

İ Z A H I

Cevherî "Ebtah, çakıllı mesîl-i vâsi'den ibarettir" diyor. Ulyâ da a'lânın müennesidir. Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de diyor ki: Bu Seniyyetülulûyâ'dan Mekkeliler'in makberesi olan Muallâ'ya inilir ve bu yola feth ile, med ile Kedâ' denilir. Senniyyetüssüflâ da Mekke'nin alt tarafındadır. Buna da zam ile, kasr ile Kûda denilir. Kuaykiân⁹⁵ yanında Şi'b-i Şâmiyyîn ve Şi'b-i İbn Zübeyr karîbindedir.

Buhârî'nin diğer şârihi İbn Hacer de Ezrakî'den naklen *Fethü'l-bârî*'de, "Bu Seniyyetülulûyâ'dan Mekke'nin makberi olan Hacûn'a inilir. Sa'bû'l-murtekâ bir yoldu. Sonra sırasıyla Muâviye, Abdûlmelik, Mehdî taraflarından tesviye ve teshîl edilmiştir"

93 {el-Bakara, 2/196.}

94 {B4518 Buhârî, Tefsîr (Bakara), 33; M2974 Müslim, Hac, 167.}

95 Kuaykiân, Mekke'de bir dağın ismidir ki Ebûkubey's nam dağın yamacındadır. Selefte Cürhüm kabilesi eslehealarını oraya vazetmeleriyle bâis-i tesmiye olmuştur (*Kâmus*).

diyor. Sonra İbn Hacer, zamanımızda ibtidâ 811’de, sonra da 820 tarihinde Melik Müeyyed zamanında bu yolun inşa edildiğini haber veriyor.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde yine bu babda Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde Sıddîka hazretleri, كَدَاً وَخَرَجَ مِنْ كَدَاً “Resûlullah feth-i Mekke günü Mekke’ye Kedâ’ yoluyla girdi, Küdâ yoluyla da avdet buyurdu”⁹⁶ dediğine göre, Resûl-i Ekrem’in Mekke’ye duhul ve huruç için bu iki yolu ayrı ayrı iltizam buyurmaları, yalnız bu hacc-ı Vedâ seferine mahsus olmayıp itiyat halinde olduğunu iş’âr eder. Yine *Sahîh-i Buhârî*’de de bu İbn Ömer hadisinin diğer bir tarîk-i rivayetinde كَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَدْخُلُ suretinde zikredilmiş olması da itiyat hususunu teyit eder. Hadis şârihleri bu i’tiyâd-ı nebevînin sebep ve hikmeti hakkında birçok mütalaa zikretmişlerse de bunun en iyisi İbrâhim aleyhi’s-selâmın insanları hacca daveti, cihet-i ulûvden vâki olmasından dolayıdır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ الْجُدْرِ أَمِنَ الْبَيْتِ هُوَ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَمَا لَهُمْ لَمْ يَدْخُلُوهُ فِي الْبَيْتِ قَالَ إِنَّ قَوْمَكَ قَصَرَتْ بِهِمُ التَّقَةُ قُلْتُ فَمَا شَأُنُ بَابِهِ مُزْتَفِعًا قَالَ فَعَلَ ذَلِكَ قَوْمُكَ لِيَدْخُلُوا مِنْ شَاءُوا وَيَمْنَعُوا مَنْ شَاءُوا وَلَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثٌ عَنْهُمْ بِالْجَاهِلِيَّةِ فَأَخَافُ أَنْ تُنْكَرَ قُلُوبُهُمْ أَنْ أُدْخَلَ الْجُدْرَ فِي الْبَيْتِ وَأَنْ أُلْصَقَ بَابُهُ بِالْأَرْضِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve selleme Hicr-i İsmâil’in cidarından sordum, “Yâ Resûlellah! Bu duvar beytten midir?” dedim. Resûlullah cevaben, “Evet (cidar, beyttendir)” buyurdu. Ben yine sordum, “Kureyş için ne mani vardı ki, cidarı (Hicr’i) beyte idhal etmediler?” Resûl-i Ekrem, “Kureyş’in bu Hicr’i Kâbe’ye idhal ve ilhaka bütçeleri kifayet etmedi. (Beyti daralttılar) diye cevap verdi. Ben, Kâbe’nin kapısı niçin bu derece yüksektir?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “Senin kavmin dilediklerini beyte koymak, dilediklerini de koymamak için” cevabında bulundu.

Sonra Resûl-i Ekrem, “Yâ Âişe! Eğer kavmin Kureyş, Câhiliye devrine yakın olmasaydı ben, cidarı (Hicr’i) beyte ilhak etmek, beytin kapısını da zemin

(seviyesi)ne indirmek isterdim. Fakat böyle yapıldığında kavminin kalbinin kırılmasından endişe ederim” buyurdu. {B1584 Buhârî, Hac, 42.}

784

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكَ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَأَمَرْتُ بِالْبَيْتِ فَهَدِمَ فَأَدْخَلْتُ فِيهِ مَا أُخْرِجَ مِنْهُ وَالزَّقْتُهُ بِالْأَرْضِ وَجَعَلْتُ لَهُ بَابَيْنِ بَابًا شَرْقِيًّا وَبَابًا غَرْبِيًّا فَبَلَغْتُ بِهِ أَسَاسَ إِبْرَاهِيمَ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hazret-i Âişe’ye cevaben) buyurmuştur ki: “Kavmin, Câhiliye devrine yakın olmasaydı beyti emreder yıktırırdım. Kâbe’ye, kendisinden hariç bırakılan Hicr’i ilhak ederdim. Beyti zemin seviyesine indirirdim. Bâbüşşarkî ve Bâbülgarbî olmak üzere iki kapı yapardım ve böylece İbrâhim’in (inşa ettiği beytin) vaz’-ı aslisine bâliğ ve vâsıl olurdum.” {B1586 Buhârî, Hac, 42.}

İZAHİ

Gerek bu gerek bundan evvelki hadisler hakkında en şümüllü izahatımızı Kâbe-i Muazzama’nın Abdullah b. Zübeyr zamanındaki sûret-i inşası ve bu babdaki sûret-i istidlâli münasebetiyle yazmıştık.

785

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْنَ تَنْزِلُ فِي دَارِكَ بِمَكَّةَ فَقَالَ وَهَلْ تَرَكَ عَقِيلٌ مِنْ رِبَاعٍ أَوْ دُورٍ وَكَانَ عَقِيلٌ وَرِثَ أَبَا طَالِبٍ هُوَ وَطَالِبٌ وَلَمْ يَرِثْهُ جَعْفَرٌ وَلَا عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شَيْئًا لِأَنَّهُمَا كَانَا مُسْلِمَيْنِ وَكَانَ عَقِيلٌ وَطَالِبٌ كَافِرَيْنِ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Üsâme Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! (Yarın) Mekke’de nereye ineceksiniz, evinize mi?” diye sormuş. Resûlullah şöyle cevap vermiş: “Akîl (burada) evden, menzilden bir şey bıraktı mı ya? Akîl ve kardeşi Tâlib, Ebû Tâlib’e vâris oldular.

Halbuki Ca'fer ile Ali radiyallahu anhumâ Ebû Tâlib'e vâris olmadılar. Çünkü bunlar müslim idiler. Akîl ile Tâlib ise kâfir idiler.” {B1588 Buhârî, Hac, 44.}

İ Z A H I

Tahâvî'nin ve İbn Huzeyme'nin rivayetlerinde أَفِي دَارِكَ “Evinizde mi?” vârit olduğundan Buhârî'nin bu rivayetinde mahzûf bulunan edât-ı istifhamı tercümede gösterdik. *Müslim*'de ve Buhârî'nin “Megâzî”deki rivayetinde هَلْ تَرَكَ عَقِيلٌ den sonra هُنَا ziyadesi bulunduğundan, buna da işaret ettik. Ribâ birkaç odayı, veya dârı (evi) muhtevî olan menzildir.

Kirmânî demiştir ki: Bazı ulemâ ki Fâkihî olacaktır: “Resûl-i Ekrem'in bu hadiste bahis buyurduğu ev, Hâşim b. Abdümenâf'ın evi idi. Hâşim öldükten sonra oğlu Abdülmuttalib'e kaldı. Abdülmuttalib de çocukları arasında taksim etti. Resûl-i Ekrem de babası Abdullah'ın mirasını aldı ve burada dünyaya geldi” demiştir.

Resûl-i Ekrem'in, “Akîl bize evden barktan bir şey mi bıraktı?” buyurmalarına göre, bu ev Resûl-i Ekrem'in mülkü idi. Bu sebeple nefsine izâfe buyurdu. Şu da muhtemeldir ki, Ebû Süfyân'ın muhacir evlerinde tasarruf ettiği gibi Akîl b. Ebû Tâlib de Resûl-i Ekrem'in hânesinde tasarruf eyledi.

Ebû Tâlib'in dört oğlundan Akîl ile Tâlib, Ebû Tâlib dârine tasarruf ederken Bedir Harbi'nde Tâlib ölmüş, Akîl onun hissesini de alarak münferiden Ebû Tâlib'in mirasına tasarruf etmiştir. Feth-i Mekke'den sonra taraf-ı risâletten de küffâr-ı Kureyş'ten müslüman olanların kulûbünü telif için tasarrufât-ı Câhiliyye'yi ibkâ buyurmuştu. Bu suretle bu emlâk yine Akîl'in uhdesinde kaldı. Akîl'in vefatında Haccâc-ı Zâlim'in kardeşi Muhammed b. Yûsuf tarafından 1100 dinara mübâyaa edilene kadar çocuklarının tasarrufunda kalmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَرَادَ قُدُومَ مَكَّةَ مَنْزِلُنَا غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى بِخَيْفِ بَنِي كِنَانَةَ حَيْثُ تَقَاسَمُوا عَلَى الْكُفْرِ يَغْنِي ذَلِكَ الْمُحَصَّبَ وَذَلِكَ أَنَّ قُرَيْشًا وَكِنَانَةَ تَخَالَفَتْ عَلَى بَنِي هَاشِمٍ وَبَنِي الْمُطَّلِبِ أَنْ لَا يُنَاكِحُوهُمْ وَلَا يُبَايِعُوهُمْ حَتَّى يُسَلِّمُوا إِلَيْهِمُ النَّبِيَّ ﷺ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Mina'dan) Mekke'ye inmek istediğinde: Yarın (öbür gün) inşallah menzilizimiz, Benî Kinâne yurdu olacaktır ki burada Kureyş ile Kinâne oğul-

ları küfür üzerine ahdetmişlerdi buyurmuştur. Resûl-i Ekrem Benî Kinâne Hayfi demekle, Muhassab mevkiini kastetmişti. Bu ahd ü peyman, Kureyş ile Benî Kinâne arasında Hâşimîler ve Abdülmuttaliboğulları aleyhine, “Bunlarla kız alıp vermemek, alışveriş etmemek üzere” akdedilmişti. Hâşimîler’le Muttalibîler Resûl-i Ekrem’i Kureyş ile Kinâne’ye inkıyâda ikna edinceye kadar devam edecekti. {B1589, B1590 Buhârî, Hac, 45.}

İ Z A H I

Gad (غَدٌ) kelimesiyle burada “ferdâ” mânası değil, mecazen öbür gün kastedilmiştir. Çünkü Mina’dan Muhassab mevkiine zilhiccenin on üçüncü günü inildiği mâlûmdur. Tercümede mu’tarıza içindeki işaretimiz bunu hatırlatmak içindir.

Kinâneoğulları ile Kureyşîler’in Hâşimîler ve Muttaliboğulları aleyhine vuku bulan bu ittifakları, başta Ebû Tâlib olmak üzere Hâşimîler’in ve Muttalib oğullarının Şi’b-i Benî Hâşim’de Resûl-i Kibriyâ’nın hatırı için müctemian mahsur kaldıkları zamana müsâdiftir. Şi’b-i Benî Hâşim’deki bu muhasara meselesi İslâm tarihinin en acıklı bir faslını teşkil eder. Yapılan bu kâfirane ve zalimane muahede mûcibince hiçbir satıcı Benî Hâşim mahallesine bırakılmıyordu. Mahsurlar yiyecek, içecekten ve her nevi hayatî ihtiyaçlardan mahrum bir halde bırakılmıştı. Aradan aylar, seneler geçtiği halde mahsurlara sâhib-i merhamet bir fert uğramamıştı. Çocukların, kadınların açlıktan feryat ve figanı Mekke şehrini sarsıyordu. Fakat bu merhametsiz Kureyşîler, bir türlü insafa gelmiyorlardı. İslâm tarihi bu acıklı günlerin pek çok faciasını kaydederek.

İşte Resûl-i Zîşân efendimizin Mina’dan hareket etmezden evvel, “*İnşallah yarın yani öbür gün Benî Kinâne yurdu olan Muhassab’a ineceğiz*” buyurmaları ve muhteşem bir mevkib-i hac ile oraya varmaları, aziz ve müntekım olan kudretullahın Habîb-i Ekrem’i hakkındaki yeni bir tecellisi idi. وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ “*Nihaî zafer Cenâb-ı Hak’a teveccüh eden müttakiler içindir*”⁹⁷ va’d-i sübhânîsinin şa’şaa-i infâzı idi.

Buhârî şerhlerinde ve bilhassa Şârih Aynî tarafından Kureyş ile Benî Kinâne arasında yazılan bu vesîka-i zâlîme hakkında şu tafsîlât veriliyor: Bu sahîfe-i şenâyı yazan Mansûr b. İkrime idi, en sonu eli çolak olmuştur. Zübeyr b. Ebû Bekir’in *Ensâb*’ında Bagîz b. Âmir olmak üzere kaydedilmiştir; Kelbî de Mansûr b. Âmir’dir demiş. Siyer kitaplarında bu sayfayı Kâbe’nin içine astıkları ve i’lân-ı nübüvvetin yedinci senesi muharremi ibtidâsında Şi’b-i Ebû Tâlib’de Hâşimîler’in ve Muttalibîler’in muhasara edildiği, bu dilsûz muhasaranın üç sene devam ettiği bildiriliyor. Sonra Cenâb-ı Hak habîb-i edîbini o sayfanın son haline muttali kılmıştır. Şöyle ki Kâbe duvarında asılı bulunan bu sayfaya Cenâb-ı Hak bir kurt musallat kılmış, onda yazılı ne kadar mekruh fıkralar ve kelimeler varsa onları silmiştir. Yalnız onda lafzatullah gibi mukaddes kelimeler kalmıştır.

Bu vâkıyayı Resûl-i Ekrem amcaları Ebû Tâlib'e söylemiş ve Ebû Tâlib de Kureyş'e tevcîh-i hitâb ederek demiştir ki: Benim kardeşimin oğlu, bana karşı iltizam ettiği doğru bir lisan ile demiştir ki: Allah, sizin Kâbe'deki sayfanıza bir kurt musallat etmiştir. Ondaki zalim kelimeleri o kurt silmiştir. Yalnız ismullah kalmıştır. Kâbe'ye gidiniz bakınız. Eğer kardeşimin oğlu doğru ise bu zulmünüzü, kötü düşüncelerinizi bırakınız, eğer kardeşimin oğlu yalan çıkarsa, ben onu size takdim edeyim, ister öldürünüz, ister diri bırakınız. Gittiler, baktılar. Resûl-i Ekrem'in ihbarı bir hakikat olarak tecelli etti. Ellerindeki o sahife yere düştü, kendileri de başlarını yere eğdiler.

Hadise berkî bir sûratle Mekke içine yayılmıştı. Bu defa da Kureyş rüesâsı Benî Hâşim hakkında yaptıkları bu cevr ü zulümden dolayı birbirlerini muahazeye başlamışlardı. Bunlardan Mut'im b. Adî, Adî b. Kays, Zem'a b. Esved, Ebû'l-Buhturî b. Hâşim, Züheyr b. Ebû Ümeyye silâhlanıp Benî Hâşim ve Benî Abdülmuttalib'e vardılar. Herkesin serbest evlerine dağılmalarını emrettiler. Şi'b-i Ebû Tâlib'den mahsurların halâs ve hurucu nübüvvet-i Ahmediyye'nin onuncu yılına tesadüf etmişti ve muhasara üç sene devam etmişti.

İşte bir tarafta fahr-i kâinât efendimize nübüvvetlerinin ilk senelerinde maaile uğradıkları mezalim, öbür tarafta haccetü'l-Vedâ'da ve hayât-ı seniyyelerinin son senesinde şahit oldukları mesut ve ulvî netâyîç.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يُحَرِّبُ الْكَعْبَةَ ذُو السُّوَيْقَتَيْنِ مِنَ الْحَبَشَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kâbe'yi (âhir-i zamanda) Habeş(liler')den iki cılız bacaklı birisi tahrip edecektir.” buyurduğu rivayet edilmiştir.{B1591 Buhârî, Hac, 47.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانُوا يَصُومُونَ عَاشُورَاءَ قَبْلَ أَنْ يُفْرَضَ رَمَضَانُ وَكَانَ يَوْمًا تُسْتَرُ فِيهِ الْكَعْبَةُ فَلَمَّا فَرَضَ اللَّهُ رَمَضَانَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ شَاءَ أَنْ يَصُومَهُ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ شَاءَ أَنْ يَتْرُكَهُ فَلْيَتْرُكْهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre, Âişe es-Sıddîka demiştir ki: Müslümanlar ramazan farz kılınmazdan evvel âşûrâ (muharrem'in onuncu) günü oruç tutarlardı ve o günü Kâbe'ye (yeni) örtü örterlerdi. Cenâb-ı Hak ramazan orucunu farz kılınca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Âşûrâ orucunu tutmak isteyen onu yine tutsun, tutmak istemeyen de tutmasın" buyurdu. {B1592 Buhârî, Hac, 47.}

789

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لِيَحْجَنَّ الْبَيْتُ
وَلِيُعْتَمَرَ بَعْدَ خُرُوجِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Ye'cûc ve Me'cûc'un hurûcundan sonra da Beyt(ullah) haccedilir ve umre eda olunur" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1593 Buhârî, Hac, 47.}

790

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَأَنِّي بِهِ أَسْوَدُ أُفْجُ يَقْلَعُهَا حَجْرًا حَجْرًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Kâbe'yi yıkacak olan o apışak, iri ayaklı koyu siyah Habeşî'yi Kâbe'nin (duvar) taşlarını birer birer kopardığını görür gibi biliyorum" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1595 Buhârî, Hac, 49.}

791

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى الْحَجْرِ الْأَسْوَدِ فَقَبَّلَهُ فَقَالَ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ
وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْبَلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ.

TERCÜMESİ

Ömer (İbn Hattâb) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Müşârun ileyh Hazretleri bir haccında Hacerülesved'e yaklaşıp (dudaklarını koyarak)

takbil etmiş ve “Çok iyi bilirim ki sen zararı ve menfaati olmayan bir taş parçasısın! Eğer Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seni takbil ettiğini görmeseydim asla seni takbil etmezdim” demiştir. {B1597 Buhârî, Hac, 50.}

İ Z A H I

Hazret-i Ömer’in Hacerülesved’e karşı söylediği bu sözle ne kastettiğini tayin için hadis şârihleri birtakım mütalaalar dermeyan etmişlerdir. Bu mütalaalar arasında en yükseği Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin noktainazarıdır. Taberî diyor ki: Cezîretülarab halkı öteden beri putperest olup bunların Müslümanlığı Câhiliye ve putperestlik devrine pek yakın bulunduğundan pek ziyade dûrendiş olan Hazret-i Ömer, Hacerülesved istilâmını, cahil bir sınıf halkın mine’l-kadîm Arap’ın asnâma hurmet ve ibadeti kabilinden bir lâzime-i ihtirâmı ifa zannetmelerinden endişe etmişti ve bu söz ile; Hacerülesved istilâmından gaye, bu taş parçasına taabbüd değil, belki doğrudan ve münhasıran Allah Teâlâ’ya tâzim ve Peygamber-i zîşânın ferman ve tebliği karşısında bilâ-kaydû şart tevakkuftan ibarettir. Allah celle ve alâ bu taşâ tâzimi emretmiş ve tâzimi haccın menâsikinden addeylemiştir, binaenaleyh müşriklerin asnâma ibadetleriyle müslümanların, bir emr-i ilâhînin tecellisine mazhar olan bir taşâ hürmet etmeleri arasında kâbil-i kıyâs olmayacak derecede bir fark bulunduğunu bildirmek istemiştir. İbadet ancak âsilere zarar ve ceza, mutlilere de menfaat ve mükâfat verecek derecede bir kudret-i mutlaka sahibine mahsus olduğuna, bunun da ancak zü’l-celâl olan Allah Teâlâ bulunduğu tembih etmiştir.

Zamanımızda İslâm kisvesine bürünüp Haremeyn’e girebilmiş olan bazı Avrupalı seyyahların, “Müslümanlar, Arap putperestliği bakıyesi olmak üzere Hacerülesved’e tapıyorlar” demeleri, Hazret-i Ömer’in vaktiyle Hacerülesved’e tâzimin ne demek olduğunu bildirmeye müsâraatindeki derece-i isâbetini vâzıhan gösterir.

Edip ve fâzıl arkadaşımız Mevlevî Bay Tâhir Olgun *İbâdât-ı İslâmiyye Tarihi* namındaki kıymetli bir eserinde Avrupalı seyyahların bu hezeyanını ortaya koymuş ve aynen şöyle reddetmişti: Müslümanlar Hacerülesved’e tapmadıkları gibi Câhiliye Arapları da ona perestij etmemişlerdir. Hakâyık-ı nâşinâs olan zevâhir-i perestâne denebilir ki: Ehl-i İslâm’ın Hacerülesved’i istilâmı, bir milletin kendi bayrağını selâmlaması gibidir. Herkes bilir ki sancağı selâmlamak, bir sıırğa takılmış bir kumaş parçasına değil onun temsil ettiği millet ve devlete ihtiram göstermektir. İşte Hacerülesved de cenâb-ı rubûbiyyetin şîârı ve saltanât-ı ilâhiyyenin tırâz-ı kurbiyyet-medârı olduğu için onun istilâmı, selâmlayanların atebe-i ulûhiyyete tâzim ve ihtiramıdır. Şu suretle de temsil edilebilir ki: Bir hadîs-i şerifte, “Allah ile müsâfaha etmek isteyen, Hacerülesved’i istilâm eylesin”⁹⁸ teşbihi irat buyurulduğu mervîdir. Bir eve gelen misafirin hâne sahibine selâm vermek, müsâfaha etmek kabilinden

98 {Temel hadis eserlerinde burada yapılan tercüme mutabık olan bir rivayet tespit edilememiştir. Bu tercüme en yakın rivayet İbn Mâce tarafından, Ebû Hüreyre’den radiyallahu anh, şu lafızlarla nakledilmektedir: “مَنْ فَأَوْضَهُ فَإِنَّمَا يُفَاوِضُ يَدَ الرَّحْمَنِ” (İM2957 İbn Mâce, Menâsik, 32).}

merâsim-i tâzimde bulunması gibi Beytullah'a dehâlet eyleyenler de Hacerülesved'in istilâmıyla sâhibül-beyte tâzim ve ubûdiyyet resmini ifa eylemiş, tabir câiz ise erîke-i ulûhiyyetin saçağını öpmüş olurlar.⁹⁹

Edip arkadaşımızın bu belîğ teşbihlerini, Hacerülesved'in mebde-i tavaf nişanesi olması da teyit eder. Harem-i şerif'e giren bir zâir doğru Beyt-i Muazzam'ın kapısı önüne varır. Atabe-i beyte teveccüh edilince mahall-i mahsus sol tarafta bulunan Hacerülesved'i selâmlayarak tavafa başlar. Esasen şiddet-i izdiham ile ziyaretçilerden takarrüb edebilenler, onu lems ü takbîl ile tebcil edebilir. Sokulamayanlar uzaktan selâmlamak suretiyle ona izhâr-ı hürmet eder. Bu suretle de sünnet eda edilmiş olur. Vedâ haccında da Resûl-i Ekrem efendimiz *Sahîhayn*'da Hazret-i Câbir'den rivayet olunduğu veçhile râhilesi üzerinde tavaf edip "mihcen" denilen ucu eğri bir değnekle istilâm buyurmuştu. Bu suretle herkes yüksekte bulunan Resûl-i Ekrem'i görüyor, müşkülü olan sorabiliyordu.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَصَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ وَمَعَهُ مَنْ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ أَدْخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْكَعْبَةَ قَالَ لَا.

99 Siyer ve tarihe dair derin tetkikatı bulunan bu muhterem arkadaşımız bu makalelerinde Hacerülesved hakkında bize şu tarihî mâlûmatı veriyor: Yezîd b. Muâviye'nin emriyle Mekke'yi muhasara eden Husayn b. Nümejr'in mancınıkla attığı yanmış paçavralardan Kâbe-i Muazzama'nın sütresi ve sakfi tutuştuğu sırada Hacerülesved de yerinden oynamış ve üç parçaya ayrılmıştı. Abdullah b. Zübeyr erimiş gümüş döktürmek suretiyle hâcer-i mübâreki teşyîd etmek istediye de etrafındaki taşlar yanıp kireç kesilmiş olduğundan Hacerülesved'in takviyesi mümkün olamamıştı. Bunun üzerine parçaları lökün ile yapıştırtıp yerine koydurdu.

Hicretin 317 senesi hac mevsiminde Ebû Tâhir Kırmıtî denilen herif, maiyetindeki haşarat ile Mekke'ye hücum edip Harem-i şerif dahilindeki ihrampûş hüccacdan birçoğunu öldürdükten ve cesetlerini Zemzem Kuyusu'na atırıp elindeki topuzla Hacerülesved'in bir parçasını kırdıktan sonra bu mübarek taş yerinden çıkartıp karargâhı bulunan Hecer beldesine götürdü. Hacerülesved 22 sene orada kaldı. Bu müddet zarfında hacılar, Hacerülesved'in yerini istilâm ederlerdi. İadesi için Ebû Tâhir'e 50.000 altın teklif edildiği halde razı olmamıştı. Bilahare Abbâsî halifelerinden Mutî'-Lillâh zamanında ve 339 sene-i hicriyesinde Şerif Ebû Ali Ömer b. Yahyâ vasıtasıyla Kırmıtîler Hacerülesved'i Kûfe şehrine yolladılar. Oradan Mekke'ye gönderilip mahall-i mübâreke konuldu ve (3790) dirhem gümüşten masnû' bir çerçeve ile muhafaza olundu.

413 tarihinde melâhideden biri topuzla bu mübarek taş üç defa vurduğu cihetle yüzü çatlamış bir takım ufak parçalar dökülmüş. Şeybîzâdelar bu parçaları toplayıp misk ve lük denilen zamk ile kopan yerlere yapıştırmışlardır. Bu küstahlıkta bulunan derviş kıyafetindeki habîs, yaptığı edepsizliğin cezâ-i âcilini görmüş yani ahalinin hücumuna uğrayıp orada öldürülmüştür. Bazıları bu herifin Mısır'daki Fâtımîler'den Hâkim-Biemrillâh'ın emriyle geldiğini, çünkü mâhut Hâkim'in halkı Kâbe ziyaretinden vazgeçirip Kahire'de Bâbülfütûh civarında yaptırdığı camiye tevcih eylemek istediğini naklederler.

1039 tarihinde ve Sultan Murâd-ı Râbî' devrinde vuku bulan binâ-yı Kâbe esnasında gümüşten bir kılıf yaptırılıp Hacerülesved onunla tezyin ve tahkim kılınmıştır.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ) umre(sini ifa) ederek beyt(-i şerif)i tavaf edip Makâm(-ı İbrâhim')in arkasında namaz kılmıştı. Yanında kendisini halktan setreden birisi de bulunuyordu. O gözcüye birisi gelip “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu umresinde) Kâbe'ye girdi mi?” diye sordu. O da, “Hayır, (girmedi)” diye cevap verdi. {B1600 Buhârî, Hac, 53.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem'in bu umresi, Mekke'nin fethinden evvel 7.hicret yılında ifa buyurdıkları kazâ umresi olduğunu *Buhârî* şârihleri bildiriyor. Resûl-i Ekrem'i gözleyen ve sâile, Resûlullah'ın Kâbe'ye girmediğini bildiren sahâbînin ismini *Buhârî* şerhlerinde görmedik. Resûl-i Ekrem'in bu umrede Kâbe dahiline girmedişinin sebebini Nevevî şöyle bildiriyor: Kâbe'nin içerisi putlarla, duvarları suretlerle dolu idi. Tabii Resûl-i Ekrem bu halde Kâbe'ye giremezdi. Müşrikler de başka ziyaretçileri içeriye bırakmıyorlardı. Feth-i Mekke günü ise bu putların hepsi sernigûn edilmiş ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Hazret-i Câbir'den rivayet ettiği veçhile emr-i Peygamberî üzerine Hazret-i Ömer tarafından da Kâbe duvarlarındaki bütün resimler silinmiştir. Kurtubî, Kâbe derûnunda 360 put bulunduğu ve müşrikler tarafından her gün bir puta tâzim edildiğini, en büyük tâzimin de iki büyük puta tahsis olunduğunu bildiriyor. Şârih Kastallânî umretü'l-kazâda Resûl-i Ekrem'in Kâbe'ye girmediklerinin bir sebebi de Hudeybiye Musâlâhanâmesi'nde buna dair bir madde bulunmamasından dolayıdır diyor. Binaenaleyh Kâbe derununa girmek istenilseydi, Kureyş muhakkak menederdi. Nasıl ki Mekke dahilinde üç günden fazla ikamet edilmemesi muahede ahkâmı cümlesinden bulunduğundan, fazla ikamete müsaade etmemişlerdi. Resûl-i Ekrem böyle bir mümâneate mâruz olmamak için dâhil-i Kâbe'ye girmek istememiştir. Fakat birinci tevcihteki isabeti bundan sonra tercüme edeceğimiz hadîs-i şerif teyit etmektedir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَدِمَ أَبِي أَنْ يَدْخُلَ الْبَيْتَ وَفِيهِ الْآلِهَةُ فَأَمَرَ بِهَا فَأُخْرِجَتْ فَأُخْرِجُوا صُورَةَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ فِي أَيْدِيهِمَا الْأَزْلَامُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَمَا وَاللَّهِ قَدْ عَامُوا أَتَهُمَا لَمْ يَسْتَقْسِمَا بِهَا قَطُّ فَدَخَلَ الْبَيْتَ فَكَبَّرَ فِي نَوَاحِيهِ وَلَمْ يُصَلِّ فِيهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (fetih günü Mekke'ye) geldiğinde Kâbe'ye girmekten çekindi. Çünkü Kâbe'de (Câhiliye'nin) âlihe (edindiği putlar) vardı. Resul aleyhi's-selâm bunların çıkarılmasını emretti. (Ashap tarafından) bu putlar çıkarıldı. (Bilhassa) İbrâhim ve İsmâil (aleyhime's-selâm)ın suretlerini de ellerinde ezlâm (denilen fal kalemleri) olduğu halde çıkardılar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu iki surete bakarak), "Allah bunları yapanları helâk etsin! Allah'a yemin ederim ki bu putperestler pekiyi bilirlerdi ki, bu iki peygamber hiçbir zaman erzâk-ı maksûmelerini böyle münker şeylerle aramış ve dilemiş değillerdir" buyurdu. Sonra beyte dahil oldu ve beytin her tarafında tekbir getirdi. Fakat beytte namaz kılmadı. {B1601 Buhârî, Hac, 54.}

İZAHİ

Ezlâm zelman cem'idir. Zelm fal kalemine ve okuna denir. Yukarıda Kâbe'nin vezâifi hakkında verdiğimiz izahat arasında bildirdiğimiz veçhile bu oklar üç parçadan ibaret idi. Bunlardan birinde "yap!", öbüründe "yapma!" yazılı idi. Üçüncüsü de boştu. Bir iş tutmak isteyen, bir yola çıkacak olan kimse bu işin ve bu yolculuğun kârlı ve kazançlı olup olmadığını bu fallarla anlamak isterdi. Bu eserimizin 598 numaralı istihâre hadisini izah ederken bildirdiğimiz veçhile bütün hurâfat ve câhilane zihniyetlerle mücadele ve galebe eden İslâm dini bu ezlâm ve falcılığı da menetmiş ve Mâide sûresinin 90. âyetinde şeytan amelinden bir fiil-i müstekreh addedilmiştir. Bu hadîs-i şerifte de Hazret-i Peygamber efendimiz, Hazret-i İbrâhim ve İsmâil'i böyle münker şeylerle celb-i maîşet endişesinde olmaktan tenzih etmiştir.

Bu 792 ve 793 numaralarla tercüme ettiğimiz hadislerden evvel Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu mevzua dair iki hadisi daha vardır. Bunları da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

1. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ demiştir ki: Mekke'nin fethi günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beyt-i şerife dahil oldu. Resûlullah ile beraber Üsâme b. Zeyd, Bilâl, Osman b. Talha da girdi ve üzerlerine beytin kapısını kapadılar. (Bir müddet sonra) kapıyı açtıklarında içeri ilk giren ben oldum ve Bilâl radiyallahu anha mülâki olup, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beytte namaz kıldı mı?" diye sordum. Bilâl, "evet, ilk iki direğin arasında kıldı" diye cevap verdi.¹⁰⁰

100 {B1598 Buhârî, Hac, 51.} Şârih Aynî'nin beyanına göre, "Megâzî"de gelecek olan Fülejh rivayetinde beytin iki sıra olarak altı direk üzerinde mevzû bulunduğu ve Resûl-i Ekrem'in bunlardan birinci sıradaki iki direk arasında durup beytin kapısını arkasına alarak namaz kıldığı ve namaz kıldığı mahall-i mübarekte yeşil mermer bulunduğu bildirilmiştir ki bunların hepsi Abdullah b. Zübeyr'in hedm ü inşasından evvelki beytin vaziyetine ait olduğu da tembih ediliyor (*Umdetü'l-kârî*, IV, 611).

2. Abdullah b. Ömer'in kölesi Nâfi'den rivayet olunduğuna göre, Nâfi' şöyle demiştir: İbn Ömer Kâbe'ye girmek isteyip girdiğinde mukabil tarafa doğru giderdi. Kapıyı arka tarafına alarak ilerlerdi. Müvâcehesindeki duvara 3 zirâ kalıncaya kadar varırdı. Bilâl'in, "Resûl-i Ekrem burada kıldı" diye gösterdiği yeri kastederek orada namaz kılardı. Maa-fih hiçbir kimse için beytin herhangi bir cânibinde namaz kılmakta beis yoktur.¹⁰¹

Bundan sonra Buhârî, İbn Ömer'in çok haccettiğini, fakat her zaman beyte dahil olmadığını da ta'likan rivayet ediyor.

Bu dört hadîs-i şeriften birincisi İbn Ebû Evfâ hadisinde Kâbe derunu putlarla dolu olduğu için Resûl-i Ekrem'in beyte girmediği bildirildiğinden diğer rivayetlerle bu rivayet arasında bir teâruz görülmemiştir. Fakat İbn Abbas ile İbn Ömer'in rivayetlerinde Resûl-i Ekrem'in feth-i Mekke günü Kâbe'ye dahil olduğu bilittifak haber verildiği halde İbn Abbas dâhil-i beytte Resûl-i Ekrem'in tekbir getirdiğini fakat namaz kılmadığını, İbn Ömer ise Hazret-i Bilâl'den naklen namaz kıldığını bildirdiğinden, bu ikisi arasında zâhiren teâruz görülmektedir.

İbn Hibbân diyor ki: Bu teâruzu kaldırmak için bence bu iki haberin başka başka iki duhûle ait olmasıdır. Birisi feth-i Mekke günü Kâbe'ye duhulü, öbürü de haccetü'l-Vedâ'da duhulüdür. Birincide beytte namaz kılınmış, Hazret-i Bilâl tarafından bu rivayet edilmiştir. Haccetü'l-Vedâ'da kılmağı da İbn Abbas tarafından rivayet edilmiştir. Fakat dâhil-i beytte namaz kıldığını hakkındaki rivayetler ve rivayet tarikleri daha çoktur. Sonra İbn Ömer'in de dâhil-i beytte namaz kıldığını Nâfi' rivayet etmiştir. Bu cihetle beyt-i şerif dahilinde gerek farz gerek nâfile kılmak câizdir ve bu cevaz âmme-i ehli ilmin mezhebidir. İmam Şâfiî'nin mezhebi de böyledir. Yalnız İmam Mâlik nâfile namazdan başka farz, sünnet namaz kılmak ne beytte ne de Hicr'de câizdir demiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî ise farz olsun, nefl olsun hiçbir namaz kılınmaz demiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ إِنَّهُ يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ وَقَدْ وَهَنَهُمْ حُمَى يَثْرِبَ فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَزْمُلُوا الْأَشْوَاطَ الثَّلَاثَةَ وَأَنْ يَمْشُوا مَا بَيْنَ الرُّكْنَيْنِ وَلَمْ يَمْنَعُهُ أَنْ يَأْمُرَهُمْ أَنْ يَزْمُلُوا الْأَشْوَاطَ كُلَّهَا إِلَّا الْإِبْقَاءَ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre, Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber (kazâ umresi için Mekke'ye) geldiklerinde, (tavaf edilirken) müşrikler, "Ey Muhammed ümmeti! (Bakınız) pey-

gamberiniz size takaddüm ediyor, sizi Medine'nin hummâsı zayıf düşürmüş” di(ye istihzâ eyle)mişlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (buna vâkîf olunca) ashabına, “Tavafin üç şavtında koşmalarını, Rükneyn(-i Yemâneyn) arasında da (mûtat üzere) yürümelerini emreyledi. Resûl-i Ekrem'i, tavafin bütün şavtlarında (ki, yedidir) koşmalarını emretmeye mani bir şey varsa, o da ancak ashabına acımasından ibarettir.” {B1602 Buhârî, Hac, 55.}

İ Z A H I

Eşvât şavtın cem'idir. Şavt bir mebdeden müntehâya gidip oradan dönerek hareket noktasına avdet etmeye denir ki “defa ve kere” demektir. Beyt-i şerifin etrafını bir kere dolaşmaya şavt denir. **Remel** de yelmek ve koşmak mânasınadır.

Tavafta remlin hükmünde ulemâ ihtilâf etmiştir: Remel-i tavâf, haccın sünnetlerinden terki câiz olmayan bir sünnet midir, yoksa böyle bir sünnet değil midir? Reml, bir illetle bir sebeple işlenmişti. Bilâhare bu illet ise zâil olmuştur, bunun fiili ihtiyarî olmuş demek midir?

Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Ömer radiyallahu anhümden remlin sünnet olduğu rivayet edilmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtının mezhepleri de budur. Diğerleri de sünnet değildir: Dileyen işler, dileyen terkeder. Bu ictihad da tâbiîden bir cemaatten menkuldür ki Tâvûs, Atâ, Hasan-ı Basrî, Kâsım, Sâlim bu cümledendir. İbn Abbas'tan rivayet olunan kavil de böyledir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حِينَ يَقْدُمُ مَكَّةَ إِذَا اسْتَلَمَ الرُّكْنَ الْأَسْوَدَ أَوَّلَ مَا يَطُوفُ يَحُبُّ ثَلَاثَةَ أَطْوَافٍ مِنَ السَّبْعِ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'da) Mekke'ye geldiği zaman ilk tavaf ettiğinde Hacerülesved'i istilâm ettiğini, yedi tavaftan (ilk) üçünde yürürken müsâraat buyurduğunu gördüm demiştir. {B1603 Buhârî, Hac, 56.}

İ Z A H I

İbn Ömer radiyallahu anhümâ bu haberinde menâsik-i hacdan ikisini ve bu hususta ef'âl-i nebeviyyeyi bildirmişti: **1.** Mescid-i Harâm'a girildiğinde, mesnûn olan, evvelâ rûkn-i esvedin istilâm edilip selâmlanması, **2.** Sonra tavafin yedi şavtından ilk üçünde link ile yürünmesi. Bunları da Safâ ile Merve arasında sa'y takip eder. İstilâm ile remelin

menâsikten olduğu metn-i hadîsten ziyade Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu babdaki unvanının بَابُ اسْتِلاَمِ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ حِينَ يَقْدُمُ مَكَّةَ أَوَّلَ مَا يَطُوفُ وَيَرْمُلُ ثَلَاثًا atf ile zikredilmiş bulunmasından vâzihan müstefâd olur. Hadisin metninde bu zuhur yoktur. Âdeta hadisin unvanı ile İmam Buhârî metn-i hadisi şerhetmiştir. Tercümemizi de Buhârî'nin bu unvanından mülhem olarak bazı gûnâ tasarrufât ile yaptık.

Hadîs-i şerifteki **habb**ın “remel” demek olduğu da Buhârî'nin bu unvanından müstefâd olur. *Kāmus Tercümesi*'nde “remel”, link yürümek ve “hervele” demek olduğu bildirildikten sonra hervele de aynen şöyle tarif ediliyor: Hervele, dahrece vezninde seğırtme ile yürüme beyninde olan yürümektir ki yelmek tabir olunur. Yahut süratle yürümektir. Hulâsası, link ile yürümektir. *Buhârî* şerhlerindeki izahat da böyledir.

796

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فَمَا لَنَا وَالرَّمَلِ إِنَّمَا كُنَّا رَاءَيْنَا بِهِ الْمُشْرِكِينَ وَقَدْ أَهْلَكَهُمُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ شَيْءٌ صَنَعَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَلَا نُحِبُّ أَنْ تَتْرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz niçin bu remele devam ediyoruz? (Vaktiyle) biz, müşriklere reml ile (kuvvetli) görünmek isterdik. Halbuki Cenâb-ı Hak, onları mahv ü helâk etmiştir. Bundan sonra Hazret-i Ömer, “Remel, bir şeydir ki onu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem işlemiştir. Biz, Peygamber’in bu sünnetini terketmeyi sevmeyiz” demiştir. {B1605 Buhârî, Hac, 57.}

797

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا تَرَكْتُ اسْتِلاَمَ هَذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ فِي شِدَّةٍ وَلَا رَخَاءٍ مُنْذُ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَسْتَأْمُهُمَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şu iki Rüknülyemânî’yi istilâm ettiğini gördüğüm zamandan beri (Harem-i şerif) kalabalık olsun تنها bulunsun, bu iki rüknu istilâm etmeyi hiçbir zaman bırakmadım” demiştir. {B1606 Buhârî, Hac, 57.}

İ Z A H I

İki Rüknülyemânî, Hacerülesved rüknü ile onu velyeden asıl rüknü Yemânî'dir. Tağlib tarikiyle her ikisine Yemâniyân denilmiştir. Ebevân gibi, Rükneyn kavâid-i İbrâhim üzere olduklarından Kâbe'nin bu iki rüknü hassaten tâzim edilmiştir. Rüknü Esved'de iki fazilet vardır: Bunda mübarek taş bulunması, kavâid-i İbrâhim üzere müesses olması. İkinci rükünde ise yalnız kavâid-i İbrâhim'den bulunmak fazileti. Rüknü Esved, iki fazileti hâiz olduğu için rüknü sâni'dir. Ziyade istilâm ve tâzime tahsis edilmiştir. Kâbe'nin diğer iki rüknü ki, rüknü Şâmî'dir. Bunlar Hicr'i velyeden rükünlerdir. Bunlar kavâid-i İbrâhim üzere ikmal edilmemişlerdir. Bunlar rük-n-i aslî degillerdir.

798

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ طَافَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ عَلَى بَعِيرٍ يَسْتَلِمُ الرُّكْنَ بِمِخْنٍ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacetü'l-Veda'da mihcen (denilen değnek) ile (Hacerülesved'i) istilâm ederek deve üzerinde tavaf etti” dediği rivayet edilmiştir. {B1607 Buhârî, Hac, 58.}

İ Z A H I

Mihcen “ucu eğri olan değnek”tir ki deve sevk edilir, yere düşen bir şey de takılarak alınır. Resûl-i Ekrem'in deve üzerinde tavaf buyurdıkları herkes tarafından görülmek ve herkes şüphesini sorabilmek maksadına mebnî olduğu yukarıda geçmişti. Şârih İbn Battâl'da, “Resûl-i Ekrem rahatsız bulunduklarından asâ ile istilâm etmiştir” diyor. Ebû Dâvûd da *Sünen*'inde, “Resûlullah Mekke'ye geldiği sırada hasta idi. Beyti râhile üstünde tavaf etti. Rüknü Esved'e geldiğinde asâ ile istilâm buyurdu. Tavafı tamamlayınca da deve-sinden indi. Makâm-ı İbrâhim'de iki rek'at namaz kıldı”¹⁰² diye rivayet etmiştir.

799

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَأَلَ رَجُلٌ عَنِ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ فَقَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُ وَيَقْبَلُهُ فَقَالَ الرَّجُلُ أَرَأَيْتَ إِنْ زُجِمْتُ أَرَأَيْتَ إِنْ غُلِبْتُ قَالَ اجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِأَلَيْمَنِ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُ وَيَقْبَلُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir habere göre, birisi İbn Ömer'den Hacerülesved'i istilâmın hükmünü sormuş. İbn Ömer de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hacerülesved'i istilâm (yani eliyle mess)ettiğini ve takbîl buyurduğunu gördüm" diye cevap vermiş. Sâil, "Ya müzâhameye uğrarsam? Ne dersin! Ya kalabalığa tesadüf edersem? Ne hükmedersin!" diye tekrar sormuş, İbn Ömer (bu mütevâlî suallerden ictihad ile hadise muâraza edildiğini anlayıp müteessir olarak), "Ey sâil! Sen bu 'ne dersin!' suallerini Yemen'e (uzak) kıl! (Ben sana) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu (mübarek) taşı messetti, takbîl buyurdu (diyorum)" demiştir. {B1611 Buhârî, Hac, 60.}

İZAHİ

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin rivayetinde bu meçhul sâilin bu hadisin tâbiî râvisi bulunan Zübeyr b. Arabî olduğu tasrih edilmiştir. Buhârî'nin en meşhur râvilerinden bulunan Muhammed b. Yûsuf Firebrî de Zübeyr b. Arabî'nin Basralı olduğunu Buhârî'den naklen *Sahîh-i Buhârî*'de haber vermiştir. Şârih Aynî bunları *Umdetül-kârî*'de şerh ve izah etmekle beraber *إِجْعَلْ أَرَأَيْتَ بِالْيَمَنِ* cümlesini tefsir sadedinde *وَكَانَ السَّائِلُ يَمَنِيًّا* "Sâil Yemenli olmalıdır" diyor ki muhakkak bir eser-i zühûldür.

800

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ حِينَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ أَنَّهُ تَوَضَّأَ ثُمَّ طَافَ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ عُمَرَةَ ثُمَّ حَجَّ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا مِثْلَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'ye) geldiğinde ifaya başladığı ilk ibadet olmak üzere abdest aldı. Sonra tavaf etti. Sonra Resûl-i Ekrem bu tavaf ve sa'yi umre addetmedi, Resûl-i Ekrem'den sonra Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ da Resûl-i Ekrem gibi haccettiler (tavaf ve sa'yi umre saymadılar). {B1614 Buhârî, Hac, 63.}

İZAHİ

Bu hadisin Müslim'deki sûret-i şevki çok mufassal ve pek mükemmeldir. Hadisin üçüncü derecede râvisi olan Muhammed b. Abdurrahman diyor ki: Bana Iraklı bir zat, bu hadisin ikinci râvisi bulunan Urve b. Zübeyr'e şöyle bir soru sormaklığımı havale etti: "Bir kimse hac niyetiyle ihrama girse, tavaf ve sa'y ile ihramdan çıkabilir mi, çıkamaz mı? Eğer Urve çıkamaz derse, sen de: Bir zat bilakis çıkar diyor dersin." Yine İbn Abdur-

rahman diyor ki: Bu havale edilen suali Urve'ye sordum. Cevaben, "Hac niyetiyle ihrama giren kimse yalnız edâ-yı hac ile ihramdan çıkabilir" dedi. Fesh-i hacı tecviz etmedi, dedim ki: "Birisi, hacı feshederek umreye tahvil ile ihramdan çıkabilir" diyor. Siz ne dersiniz? Cevaben, "Bu adam çok fena söylemiş" dedi. Iraklı zat bana rastgeldiğinde, Urve'nin bu cevabını anlattım. Bu defa Urve'ye, "Birisi Resûl-i Ekrem'in böyle yaptığını haber veriyor. (Urve'nin ebeveynine de işaret ederek) Esmâ bint Ebû Bekir ile Zübeyr de hacı umreye tahvil etmişlerdir" diyor. "Siz ne dersiniz?" diye sormaklığımı rica etti. İkinci defa Urve'ye gelip böylece anlattım. Urve bana, "Bu adam da kimdir?" diye sordu. Ben de, "Bilmiyorum" dedim. Bunun üzerine Urve b. Zübeyr, "Bu adam niçin kendi gelip sormuyor? Zannedersem bu Iraklıdır" dedi. Ben de "Bilmiyorum" dedim. Bu defa Urve, "Bu adam yalan söylemiştir. Resûlullah haccetmiştir. Fakat haccını umreye tahvil etmemiştir" diye cevap verdi ve "Bana Hazret-i Âişe haber verdi ki" diyerek bu hadisi sevkeyledi.¹⁰³

Metn-i *Buhârî*'de bu hadisin mâba'dinde Urve'nin, "Ebû Bekir ile Ömer de Resûlullah gibi haccetmişlerdir" dedikten sonra cevabına şöyle devam ettiği rivayet ediliyor: Sonra ben, babam Zübeyr radiyallahu anh ile de haccettim. Onun da ilk başladığı fiil-i hac tavaf idi. Sonra muhâcirîn ile ensar da bu suretle tavafa başladılar. Anam Esmâ bint Ebû Bekir de bana, "Kendisinin ve hemşiresi Hazret-i Âişe'nin, Zübeyr'in, fülân ve fülân zatın da umre ile ihramdan çıktıklarını, bunlar Hacerülesved'i istilâm ile ikmâl-i tavâf ve sa'y edince ihramdan çıktıklarını, haber verdi demiştir."¹⁰⁴

Hazret-i Âişe'nin Vedâ haccında hâiz bulunduğu, umreyi sonra yaptığı, yukarıda tercümesi 773 numara ile geçen hadiste görülmüştü. Burada Esmâ radiyallahu anhânın Urve'ye haber verdiği rivayet edilen hac, Hazret-i Âişe'nin Vedâ haccından başka irtihâl-i nebevîden sonra ifa ettiği bir hacı olacaktır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدِيثُ طَوَافِ النَّبِيِّ ﷺ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَزَادَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ أَنَّهُ كَانَ يَسْجُدُ
سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ الطَّوَافِ ثُمَّ يَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

103 عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ قَالَ لَهُ: سَلْ لِي عُزْوَةَ بِنَ الرَّبِيعِ عَنْ رَجُلٍ يَهْلُ بِالْحَجِّ، فَإِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ أُيْجَلُّ أَوْ لَا؟ فَإِنْ قَالَ لَكَ: لَا يَجَلُّ، فَقُلْ لَهُ: إِنَّ رَجُلًا يَقُولُ ذَلِكَ، فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: لَا يَجَلُّ مِنْ أَهْلِ بِالْحَجِّ إِلَّا بِالْحَجِّ، قُلْتُ: فَإِنَّ رَجُلًا كَانَ يَقُولُ ذَلِكَ، قَالَ: بَلَى مَا قَالَ، فَصَدَّقَنِي الرَّجُلُ فَسَأَلَنِي فَحَدَّثَنِي، فَقَالَ: قُلْ لَهُ: قَالَ رَجُلًا كَانَ يُخْبِرُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ، وَمَا شَأْنُ أَشْمَاءَ وَالرَّبِيعِ فَعَلَا ذَلِكَ، قَالَ: فَجِئْتُهُ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: مَنْ هَذَا؟ فَقُلْتُ: لَا أَدْرِي، قَالَ: فَمَا بَالُهُ لَا يَأْتِينِي بِنَفْسِهِ يَسْأَلُنِي؟ أَظَنُّهُ عِرَاقِيًّا، قُلْتُ: لَا أَدْرِي، قَالَ: فَإِنَّهُ قَدْ كَذَبَ، قَدْ حَجَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتَنِي عَائِشَةُ الْحَدِيثَ.

{M3001 Müslim, Hac, 190.}

104 ثُمَّ حَجَجْتُ مَعَ أَبِي الرَّبِيعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَوَّلُ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ الطَّوَافُ، ثُمَّ رَأَيْتُ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ يَفْعَلُونَهُ، وَقَدْ أَخْبَرْتَنِي أُمِّي: أَنَّهَا أَهَلَّتْ هِيَ، وَأَخْتُهَا، وَالرَّبِيعُ، وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ، بِعُمْرَةٍ، فَلَمَّا مَسَحُوا الرُّكْنَ خَلُّوا [رواه البخاري]

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem tava-
fı hakkında rivayet olunan bir hadisi yakında geçmişti. Bu rivayette de İbn
Ömer, “Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın tavaftan sonra iki rek’at (tavaf) namazı
kılıp sonra Safâ ile Merve arasında sa’y etti” hadisini ziyade etmiştir. {B1616
Buhârî, Hac, 63.}

802

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ بِإِنْسَانٍ رَبَطَ يَدَهُ إِلَى إِنْسَانٍ
بِسَيْرٍ أَوْ بِخَيْطٍ أَوْ بِشَيْءٍ غَيْرِ ذَلِكَ فَقَطَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ ثُمَّ قَالَ قَدْ بِيَدِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu
aleyhi ve sellem Kâbe’yi tavaf ederken bir insan geçti. Bu zavallının eli, başka
bir insana bir kayışla yahut bir iple yahut bunlardan başka (mendil gibi) bir
şey ile bağlanmıştı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (şafkatli) eliyle bu bağı
kopardı. Bundan sonra yanındaki adama: “Bu zavallıyı eliyle yed!” buyurdu.
{B1620 Buhârî, Hac, 65.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem efendimiz bu ipi çözüp, “Bîçâreyi elinle yed!” buyurmakla şeref-i
insânîye hürmetin en yüksek bir lâzıme-i dîniyye ve medeniyye olduğunu göstermiştir.
Allah Teâlâ’nın bile mazhar-ı tekrimi olan Benî Âdem’in hayvanlar gibi iple yedilmesinin
eser-i vahşet olduğuna işaret buyurmuştur.

803

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَعَثَهُ فِي الْحُجَّةِ الَّتِي أَمَرَهُ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ يَوْمَ التَّحْرِيمِ فِي رَهْطٍ يُؤَدِّنُ فِي النَّاسِ أَلَّا لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ
وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ غُرْيَانٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, Ebû Bekir es-Siddîk
radiyallahu anh Vedâ haccından (bir sene) evvel taraf-ı Peygamberî’den

emîr-i hac olarak (Mekke'ye) gönderildiğinde Ebû Bekir de Ebû Hüreyre'yi kurban bayramının ilk günü Mina'da büyük bir cemaat içinde halka (şu iki maddeyi) ilâna memur etmiştir. (Ebû Hüreyre), "Ey nâs iyi biliniz! Bu yıldan sonra müşriklerin haccetmeleri, çıplakların da Kâbe'yi tavaf eylemeleri yasaktır!" (demiştir). {B1622 Buhârî, Hac, 67.}

İ Z A H I

Yukarıda bazı Câhiliye âdetlerini bildirirken bunlardan çirkin bir âdetin de beyti erkek, kadın çıplak tavaf etmeleri olduğu ve her Câhiliye âdeti gibi bunu da İslâmiyet'in kaldırdığını izah etmiştik. Burada o izahımıza ilâve olmak üzere Müslim'in İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şu rivayetini bildireceğiz. İbn Abbas diyor ki: Câhiliye zamanında kadın da beyti çıplak tavaf eder ve tavaf ederken şöyle derdi:

اليوم يبدو بعضه أو كله فما بدا منه فلا أحله

"Şimdi onun ya bir kısmı yahut hepsi zâhirdir. Fakat ben ondan görüleni de helâl etmem" demektir. Riyâşî de mezkûr beyte şunları ziyade etmiştir:

كم من لبيب له يضلّه وناظر ينظر ما يمله

جهنم من الجثم عظيم ظله

"Âkıl zannolunan kimselerden öyleleri vardır ki onu aklı şaşırtmıştır. Nazarlardan da öyle mütecessisleri vardır ki onlar da insanın mûcib-i âr ü hicâb yerine bakar. Bu halde en büyük tesettür, diz çöküp göğsü üstü kapanıp topaçlanmaktır."

Bunu söyleyen kadın, Abdullah b. Cüd'ân'ın karısı Dabbaa bint Âmir'dir. Kadın-cağız beyti çıplak tavaf ederken Kureyş azgınlarının mütemâdiyen kendisine baktıklarını görünce iki elini iki uyluğuna kapayarak tavafa devam eder ve bu beyitleri söylermiş.

İslâmiyet'in zuhuru üzerine ¹⁰⁵ اٰيَةُ الْكَعْبَةِ يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ 105 ayet-i kerîmesi inzâl buyurulup hicretin 9. yılında ve hac mevsiminde bundan böyle beyt-i şerifin çıplak tavaf edilmeyeceği halka ilân edildi.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ فَطَافَ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ وَلَمْ يَفْرُبِ الْكَعْبَةَ بَعْدَ طَوَافِهِ بِهَا حَتَّى رَجَعَ مِنْ عَرَفَةَ

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ hac-cında) Mekke'ye geldi. (Beyti) tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y etti ve bu tavaftan sonra tâ Arafat'tan dönünceye kadar Kâbe'ye yaklaşmadı. {B1625 Buhârî, Hac, 70.}

İZAHİ

Şârih Kirmânî'nin zannettiği gibi bu hadisin zâhirine bakarak “*Kudüm tavafı*”ndan sonra Arafat'tan inilene kadar hiçbir suretle tavaf edilmez zannedilmemelidir. Resûl-i Ekrem'in tavâf-ı kudümden sonra beyt-i şerife yaklaşmamaları böyle bir memnûiyet ifade etmez. Belki Resûl-i Ekrem tavâf-ı kudümden sonra tekrar tavaf etmiş olsalardı, ashaptan bu ikinci tavafin vâcip olduğunu zannedenler bulunabilirdi. Halbuki Resûl-i Ekrem için bu matlup değildi. Belki o müşfik peygamberimiz, ümmeti hakkında daima yüsür ü sühûleti iltizam ederlerdi. Şârih Kirmânî'nin zannını bu suretle izâle eden şârih Aynî, İmam Mâlik de bu hadisin zâhiri ile ihticâc ederek tavâf-ı kudümden sonra haccı tamamlayana kadar tavaf etmek câiz olmadığına kâil olduğunu bildirmiştir. Bu ictihadın mazarratı, hüccâcî nâfile tavaftan uzaklaştırmasındadır. Halbuki dünyanın aktâr-ı baîdesinden Kâbe iştiyakıyla gelen yüz binlerce ehl-i tevhid bu harâret-i aşkını Kâbetullah'ı, bol bol tavaf etmekle ancak tatmin edebilir. Bu şevk u iştiyakın önüne böyle bir ictihad ile set çekmeyi diğer eimme muvafık bulmamışlardır. Halbuki İmam Mâlik hazretlerinin bilâd-ı baîdeden gelen hacılar için tavafin nâfile namazdan efdal olduğuna dair diğer bir ictihadı da nakledilmiştir. Atâ, Hasan-ı Basrî efdaliyyet-i tavafı kırk gün ile tahdit etmişlerdir. Diyâr-ı baîdeden gelen hacılar için kırk günden sonra nâfile namaz kılmaları, nâfile tavaf etmelerinden efdaldır demişlerdir. Hazret-i Enes de “Gureba için de nâfile namaz, nâfile tavaftan mutlak surette efdaldır” demiştir. Mâverdî, “Tavaf efdaldır” demiş. İbn Abbas ve diğer ashap, Mekkeliler için namazın, gureba için de tavafin efdal olduğunu kabul etmişlerdir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اسْتَأْذَنَ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَبِيتَ بِمَكَّةَ لَيْلًا مِّنْ أَجْلِ سِقَايَتِهِ فَأُذِنَ لَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, İbn Ömer, “Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anh hüccâca şerbet dağıtmak için Mina gecele-rinde Mekke'de ikamet etmek üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden izin istedi. Resûl-i Ekrem de müsaade buyurdu” demiştir. {B1634 Buhârî, Hac, 75.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَاءَ إِلَى السَّقَايَةِ فَاسْتَسْقَى فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا فَضْلُ اذْهَبْ إِلَى أُمِّكَ فَأْتِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِشَرَابٍ مِنْ عِنْدِهَا فَقَالَ اسْقِنِي قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُمْ يَجْعَلُونَ أَيْدِيَهُمْ فِيهِ قَالَ اسْقِنِي فَشَرِبَ مِنْهُ ثُمَّ أَتَى زَمْزَمَ وَهُمْ يَسْقُونَ وَيَعْمَلُونَ فِيهَا فَقَالَ اعْمَلُوا فَإِنَّكُمْ عَلَى عَمَلٍ صَالِحٍ ثُمَّ قَالَ لَوْلَا أَنْ تُغْلَبُوا لَنَزَلْتُ حَتَّى أَضَعَ الْحَبْلَ عَلَى هَذِهِ يَغْنِي عَاتِقَهُ وَأَشَارَ إِلَى عَاتِقِهِ وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَقَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْ زَمْزَمَ فَشَرِبَ وَهُوَ قَائِمٌ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ كَانَ يَوْمَئِذٍ عَلَى بَعِيرٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Harem-i şerif'teki) şerbet dağıtılan sebil mahal-line geldi ve şerbet istedi. Abbas (radiyallahu anh) oğluna, “Ey Fazl! Anana git, yanındaki (hususî) şerbetten Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme getir!” dedi. Resûlullah, “(Hayır) bana bu şerbetten ver buyurdu” Abbas, “Yâ Resûlellah! Halk, buradaki şerbete ellerini sokuyorlar” demişti. Resûl-i Ekrem, “İşte halkın içtiği bu şerbetten ver!” buyurdu ve Abbas’ın sunduğu umumi şerbetten içti.

Sonra Resûlullah Zemzem Kuyusu’na geldi. Benî Abbas (burada hüccâc) suluyorlardı ve kuyudan su çekiyorlardı. Resûlullah, “(Ey Abdülmuttalibogulları) çekiniz! Siz, hayırlı bir iş işliyorsunuz” di(ye taltif buyur)du. Sonra Resûlullah, “Halkın (su çektiğime imtisal etmek için) tehâcüm etmesi endişesi olmasaydı, ben de devemden iner, hatta kuyunun ipini (eliyle mübarek omuzuna işaret ederek) şuraya kor, (sizin gibi çeker)dim” buyurdu. {B1635 Buhârî, Hac, 75.}

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayette İbn Abbas, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme zemzem suyundan sundum. Risâletmeab ayakta olduğu halde içti” demiştir. Yine İbn Abbas’tan gelen bir rivayette, “Resûlullah, o günü deve üzerinde idi” demiştir. {B1637 Buhârî, Hac, 76.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَهَا ابْنُ أُخْتِهَا عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا قَالَ فَوَاللَّهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ قَالَتْ بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أُخْتِي إِنَّ هَذِهِ لَوْ كَانَتْ كَمَا أَوْلَتْهَا عَلَيْهِ كَانَتْ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَتَطَوَّفَ بِهِمَا وَلَكِنَّهَا أُتْرِلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمُوا يُهْلُونَ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَهَا عِنْدَ الْمُشَلِّ فَكَانَ مَنْ أَهْلًا يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا أَسْأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ الْآيَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَقَدْ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّوْفَ بَيْنَهُمَا فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوْفَ بَيْنَهُمَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Âişe es-Sıddîka'dan kız kardeşinin oğlu Urve b. Zübeyr, Allah Teâlâ'nın, "Safâ ile Merve Allah'ın şîâr ve alâmetlerinden (iki tepe)dir. Kim ki Beytullah'ı ziyaret veya umre ederse, bu iki tepe arasında sa'y etmesinde günah yoktur" meâlindeki kavî-i şerifinin hükmünden sorup. Şu halde,

— "Yemin ederim ki hiçbir kimse Safâ ile Merve arasında sa'y etmemekten dolayı günahkâr olmaz (sa'y mubah olur)" demiştir. Hazret-i Âişe şöyle cevap vermiştir: "Ey kardeşim oğlu! Ne fena söz söyledin. Eğer bu âyet-i kerîmenin hükmü senin te'vil ettiğin gibi (sa'y mubah) olsaydı, âyet-i kerîme 'Safâ ile Merve arasında sa'y etmemekte günah yoktur' suretinde olurdu. Şu kadar ki bu âyet-i kerîme ensar hakkında inzâl buyurulmuştur: Ensar, müslüman olmazdan evvel Menât-ı Tâğiye¹⁰⁶ putuna taabbüd için ihrama girerlerdi. Bu puta (dikili bulunduğu) Müşellel mevkiinde ibadet ederlerdi. Ensardan ihramlanan kimseler, (kendi putları karşısında merkûz olan) Safâ ile Merve putları arasında sa'y etmeyi günah addederlerdi. Ensar müslüman olunca müşkül addettikleri bu vaziyeti Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sordular ve 'Yâ

106 Buhârî şerhlerinde Menât asıl putun adıdır. Tâğiye, İslâmî vasıftır deniliyor. Necm sûresinde de mücerret vârit olmuştur.

Resûlellah! Safâ ile Merve arasında sa'y etmek bize girân geliyor' dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, 'Safâ ile Merve şeaîr-i ilâhiyyedendir...' meâlindeki âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu." Âişe radiyallahu anhâ, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Safâ ile Merve arasında sa'yi (lisân-ı Kur'an'la) teşrî' buyurdu. Bunlar arasında sa'yi terketmek kimse için câiz değildir" demiştir. {B1643 Buhârî, Hac, 79.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki senedinde Urve'nin râvisi Zührî'dir. *Buhârî* metninde bu haberin mâba'di Zührî'den şöyle rivayet ediliyor: Zührî diyor ki: Ben Hazret-i Âişe'nin bu hadisini Ebû Bekir b. Abdurrahman'a haber verdim ve bu babdaki mâlûmatını sordum. Bana cevaben, "Hazret-i Âişe'nin Câhiliye devrinde Safâ ile Merve arasında sa'yi günah addeden bir zümreden haber vermesi, şüphesiz ki bir vukufa müstenittir. Fakat ben işitmiş değilim. Benim ehl-i ilimden bir hayli zevattan işittiğim şudur ki: Hazret-i Âişe'nin haber verdiği bu zümreden başka ensardan bir zümre daha vardı ki bunlar da bilakis Câhiliye devrinde Safâ ile Merve arasında tavaf ederlerdi. Devr-i İslâm hulûl edip de ¹⁰⁷ وَلَيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ âyet-i kerîmesi nâzil olduğunda taraf-ı ilâhîden beytin tavafı zikredilip Safâ ile Merve tavafı Kur'an'da zikredilmeyince bunlar, Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Biz, öteden beri Safâ ile Merve arasında sa'y ederdik. Cenâb-ı Hak beyti tavaf ile emrettiği halde Safâ ile Merve arasındaki tavafı bildirmemiştir. Biz Safâ ile Merve arasında sa'y edersek bize günah var mıdır?" diye sordular. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "*Safâ ile Merve arasında sa'y, Allah Teâlâ'nın şeaîrindendir*" âyet-i kerîmesini inzâl buyurdu. Ebû Bekir b. Abdurrahman devam edip diyor ki:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ ¹⁰⁸ bu iki zümrenin ikisi hakkında nâzil olmuştur denilebilir. ¹⁰⁹

Bu hadîs-i şerifte Urve'nin ¹¹⁰ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا kavlı-i şerifinden Safâ ile Merve arasında sa'yın mubah olduğuna istidlâlini Hazret-i Âişe'nin fena bir ictihad demesi ve Resûl-i Ekrem tarafından lisân-ı Kur'an ile teşrî' buyurulduğunu bildirmesi ve en sonra, kimse için Safâ ile Merve arasında sa'yi terketmek câiz değildir ictihadında bulunması, âyet-i kerîmenin zâhirinden sa'yın ibâhasını istifadeye mani olduğundan ve sa'yın farz olduğuna hükmedecek derecede katiyet de bulunmadığından eimme-i Hanefiyye sa'yın vücûbuna kâil olmuşlardır. Erkân-ı hacdan addetmemişlerdir. Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî eimmesi sa'yi erkân-ı hacdan addetmişlerdir.

Vâhidî'nin *Esbâbü'n-nüzûl*'de Câhiliye'deki Safâ ile Merve putları hakkında İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle bir rivayeti vardır: Safâ'daki put, erkek insan suretinde idi.

107 el-Hac, 22/29.

108 el-Bakara, 2/158.

109 {B1643 Buhârî, Hac, 79.}

110 {el-Bakara, 2/158.}

Buna *İsâf* denilirdi. Merve'deki put da kadın suretinde idi. Buna da *Nâile* denilirdi. Ehl-i kitap, bunların Kâbe derununda zina ettiklerini ve taraf-ı ilâhîden meshedilerek taş haline geldiklerini itikad ederlerdi. Safâ ile Merve'ye bu iki tahaccür eden insan heykelinin dikilmesi de emsaline ibret-i müessire olmak gayesine mâtuf olduğunu söylerlerdi. Aradan zaman geçince, ashâbı günahkâr addolunan bu iki heykele ibadet etmeye başlamışlardır.

Câhiliye devrinde bu iki put arasında tavaf edildikte bunları meshederlerdi. Dîn-i İslâm zuhur edip şirke galebe ederek asnâmın parçalandığı sırada bu iki put da imha edilmişse de bu putların zihinlerde bıraktığı mekruh hâtıradan dolayı müslümanlar, Safâ ile Merve arasında sa'y etmekte tereddüt etmişlerdi. Bunun üzerine **إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ** âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.

808

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا طَافَ الطَّوَّافَ الْأَوَّلَ حَبًّا ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا وَكَانَ يَسْعَى بَطْنَ الْمَسِيلِ إِذَا طَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tavâf-ı kudümü (kezâ tavâf-ı rûknü) eda ederken, (ilk) üç (şavtı)nda remel (ki, meşy-i serî) ile, dördünde de (mûtat üzere) yürürdü. Safâ ile Merve arasında tavaf ederken de Batn-ı Mesîl'de (mîl-i ahdâr hizasında remelin fevkinde) sa'y ederdi. {B1644 Buhârî, Hac, 80.}

İZAHİ

Batn-ı Mesîl sel suyunun biriktiği mahal demektir. Fakat bu gün böyle sel suyu birikecek çukur bir yer yoktur. Mürûr-ı zamân ile devam eden seller, bu çukurluğu doldurmuştur. Bu mahall-i sa'yi irâe eden "mîleyn-i ahdareyn" vardır ki 6 zirâ miktarı olan bu 2 mîlin birisi mescid-i şerifin duvarında, öbürü de dâr-ı Abbas'ta mevzudur. (Kastallânî).

İbn Ömer radiyallahu anhümânın bu meâlde bir hadisi de 795 numara ile tercüme edilmiştir.

809

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَهْلَ النَّبِيِّ ﷺ هُوَ وَأَصْحَابُهُ بِالْحَجِّ وَلَيْسَ مَعَ أَحَدٍ مِنْهُمْ هَدْيٌ غَيْرَ النَّبِيِّ ﷺ وَطَلْحَةَ وَقَدِمَ عَلَيَّ مِنَ الْيَمَنِ وَمَعَهُ هَدْيٌ فَقَالَ أَهَلْتُ بِمَا أَهَلَ بِهِ النَّبِيُّ

فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ أَصْحَابَهُ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً وَيَطُوفُوا ثُمَّ يَقْصِرُوا وَيَحْلُوا إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ فَقَالُوا نَنْطَلِقُ إِلَى مَنَى وَذَكَرُ أَحَدِنَا يَقْطُرُ فَبَغَعَ ذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ لَوْ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا أَهْدَيْتُ وَلَوْلَا أَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ لَأَخْلَلْتُ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabıyla beraber hacca ihramlandıklarında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile Talha'dan bir de Yemen'den gelen Ali radiyallahu anhtan başkasının hedyi yoktu. Ali kurbanını yanında getirmişti ve "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ihrama girdiği gibi ihramlandım" demişti. (Mekke'ye geldiğimizde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, "(İhramlanırken niyet ettikleri) haccı, umreye tahvil etmelerini, tavaf (ve sa'y) eylemelerini, sonra saçlarını kestirip ihramdan çıkmalarını, yalnız yanında hedyi (kurbanı) bulunanların ihramlarını muhafaza etmelerini emreyledi. (Fesh-i hacca memur olan ashap, bu hale taaccüp ederek), "(Bu ne haldir?) Biz, kadınlarımızdan bile müstefid olarak Mina'ya gideceğiz (de Resûlullah ihramlı ve mahrum kalacaktır)" demişlerdi. Ashap arasında söylenen bu söz Resûl-i Ekrem'e erişince, cevaben, "Hac aylarında umrenin cevazını şimdi hatırladığım (gibi) ihrama girerken de derpiş eylemiş olsaydım, hedy sevketmezdim ve yanımda kurbanım olmasaydı, şimdi (ben de sizin gibi) ihramdan çıkardım", buyurdu.

{B1651 Buhârî, Hac, 81.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ أَخْبِرْنِي بِشَيْءٍ عَقَلْتُهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَيْنَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ يَوْمَ التَّزْوِيَةِ قَالَ بِمَنَى قَالَ فَأَيْنَ صَلَّى الْعَصْرَ يَوْمَ النَّفَرِ قَالَ بِالْأَبْطَحِ ثُمَّ قَالَ أَنَسٌ أَفْعَلُ كَمَا يَفْعَلُ أَمْرًاؤُكَ.

TERCÜMESİ

Enes İbn Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Enes b. Mâlik'ten birisi (hadisin râvisi Abdülazîz b. Refî'), "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden hatırladığın bir şeyi (yani) terviye (zilhiccenin sekizinci) günü öğle ile ikindi namazlarını nerede kıldığını bana haber verir misin?" diye sormuş. Enes b. Mâlik, "Mina'da kıldı" diye cevap vermiş. (Abdülazîz), "Mina'dan dönüş günü ikindi namazını nerede kıldı?" diye sormuş. Enes b. Mâlik, "Ebtah'ta

(yani Muhassab) kıldı” diye cevap vermiş. Bundan sonra Enes, “Ey sâil! Sen de ümerânın işlediği gibi işle!” demiştir. {B1653 Buhârî, Hac, 83.}

İ Z A H I

Müslim’in bu hususa dair Câbir et-Tavîl’den rivayetinde Resûl-i Ekrem’in, ihrampûş olan ashabıyla beraber terviye günü Mina’ya teveccüh edip öğle, ikindi, akşam, yatsı, sabah namazlarını orada kıldığı haber verilmiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed, Hâkim de İbn Abbas’tan Resûlullah’ın terviye günü öğle, arefe günü de sabah namazını Mina’ da kıldığını rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel’in yine İbn Abbas’tan Resûl-i Ekrem’in Mina’da beş vakit namaz kıldığına dair de bir rivayeti vardır. Ahmed b. Hanbel’in İbn Ömer’den bir rivayetinde müşârün ileyh hazretleri muktedir olursa, terviye günü öğle namazını Mina’da kılmayı çok severmiş ve “Resûlullah yevm-i terviyede öğle namazını Minada kıldı” dermiş. Enes b. Mâlik de, “Ümerân nerede ve ne zaman namaz kılsa sen de öyle kıl!” dermiş. Bu babda müstehap olan şâriin fiilidir ki terviye günü öğle ve ikindi namazlarını Resûl-i Ekrem’in Mina’da kıldığıdır. Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr’in mezhebi de böyledir (*Umdetül-kârî*, IV, 667).

عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ شَكَ النَّاسُ يَوْمَ عَرَفَةَ فِي صَوْمِ النَّبِيِّ ﷺ
فَبَعَثْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِشَرَابٍ فَشَرِبَهُ.

T E R C Ü M E S İ

Ümmü Fazl radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre Ümmü Fazl (Arafat’ta) arefe günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in oruçlu bulunmasından halk şek etmişti. Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir (bardak) şerbet (yahut süt) gönderdim. Resûlullah da içti demiştir. {B1658 Buhârî, Hac, 85.}

İ Z A H I

Ümmü Fazl’ın ismi Lübâbe’dir. İbn Abbas’ın anasıdır. Fazl, büyük oğlu olduğu için Ümmü Fazl yâdedilmiştir. Resûl-i Ekrem’in Arafat’ta hutbe irat ederken oruçlu olup olmadıkları ashap arasında mevzubahis olmuştu. Bunu işiten Ümmü Fazl bir bardak şerbet ve “Kitâbü’s-Savm”daki rivayete göre bir bardak süt göndermişti. Hutbeden sonra Resûl-i Ekrem bunu içmekle oruçlu olmadıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple hüccâc için Arafat’ta oruçlu bulunmamak müstehap addedilmiştir (*Kastallânî*, III, 223).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ أَتَى يَوْمَ عَرَفَةَ حِينَ زَالَتْ الشَّمْسُ فَصَاحَ عِنْدَ سُرَادِقِ الْحُجَّاجِ فَخَرَجَ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُعْصَفَرَةٌ فَقَالَ مَا لَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ الرَّوَّاحُ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ قَالَ هَذِهِ السَّاعَةُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَنْظِرْنِي حَتَّى أُفِضَ عَلَى رَأْسِي ثُمَّ أَخْرَجُ فَتَزَلَّ حَتَّى خَرَجَ الْحُجَّاجُ فَسَارَ فَقَالَ لَهُ سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَكَانَ مَعَ أَبِيهِ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ فَاقْصِرِ الْخُطْبَةَ وَعَجِّلِ الْوُقُوفَ فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ عَبْدُ اللَّهِ قَالَ صَدَقَ وَكَانَ عَبْدُ الْمَلِكِ قَدْ كَتَبَ إِلَى الْحُجَّاجِ أَنْ لَا يُخَالِفَ ابْنَ عُمَرَ فِي الْحُجِّ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh hazretleri (oğlu Sâlim ile beraber) arefe günü zevâl-i şems sırasında (Arafat'a) gelmiş ve (Emîr) Haccâc'ın (ekâbire has) çadırı önünde yüksek sesle, ("Haccâc nerededir?" diye) seslenmişti. Haccâc, üzerinde sarı bir maşlah-la çadırdan çıkıp, "Ne var? Ey Ebû Abdurrahman!" (İbn Ömer'in künyesidir) dedi. İbn Ömer de, "Eğer sünnete ittibâ etmek istersen zevâl-i şems, (tam hutbe zamanı)dır (yürüyünüz!)" demiş. Haccâc, "Şu saat mi?" diye sormuş. İbn Ömer de, "Evet, bu saat demiş", Haccâc, "Biraz beni bekleyiniz; başımı yıka-yayım; sonra çıkarım" demiş. İbn Ömer (devesinden) inip Haccâc çıkıncaya kadar intizar etmiş. Nihayet Haccâc çıkmış, (birlik) yürümüş(ler. Giderken) babasıyla beraber bulunan Sâlim b. Abdullah Haccâc'a, "Sünnet-i nebeviyyeye uymak istersen hutbeyi kısalt, vakfeyi tâcil et!" demiştir. Bunun üzerine Haccâc Abdullah b. Ömer'e (istifhamkârane) bakmaya başlamıştır. Abdullah b. Ömer Haccâc'ın bu tereddüdünü görünce, "Sâlim doğru söylüyor" demiştir. {Abdûlmelik b. Mervan, el-Haccac'a, hac masâilinde İbn Ömer'e muhalefet etmemesine dair bir yazı göndermişti.}¹¹¹ {B1660 Buhârî, Hac, 67.}

İZAHİ

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin baş tarafında ihtisaren *Tecrîd*'e alınmamış bir fıkra vardır ki Abdûlmelik b. Mervân'ın Haccâc'a gönderdiği bir mektubudur. Abdûlmelik, Haccâc'ı Abdullah b. Zübeyr ile kıtale memur ve Mekke'ye vali ve emîr-i hac tayin ettiği bu mektup ve menşurunda, ahkâm-ı hac hususunda zinhar İbn Ömer'in re'yine muhalefet

111 {Metinde karşılığı olup tercümede bulunmayan bu ifâde tarafımızdan eklenmiştir.}

etmemesini emretmiş bulunuyordu. Abdullah b. Ömer ile oğlu Sâlim hazerâtının Haccâc'a karşı bu irşadkâr sözleri, halifenin bu emr ü işareti üzerine sünneti nebeviyyeyi sıyâneten söylenmiş olsa gerektir. Fakat ne yazıktır, Abdülmelik b. Mervân'ın Haccâc'a gönderdiği menşurunda İbn Ömer hazretleri hakkında böyle bir cümlemin bulunması o zalim emirin hiss-i ihtirasını tahrik etmiş ve aşağıda izah edileceği üzere İbn Ömer Haccâc'ın suikasına uğramıştır.

Bu hadisten ehl-i ilim pek çok ahkâm istifade etmiştir. Bazıları şunlardır: **1.** Fâcir valinin arkasında namaz kılmanın cevazı. Yalnız fık u bid'atı, o fâciri İslâm câmiasından çıkarmamak şartıyladır. **2.** Ednânın, efdal ve a'lem üzerinde emâretinin cevazı. **3.** Arafat'ta hutbenin lüzumu. İmam Ebû Hanîfe'ye göre Arafat hutbesi, cuma hutbesi gibi ba'de'z-zevâl ve ba'de'l-ezân, kable's-salât irat olunan iki hutbeden ibarettir. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, esnâ-i hacda üç hutbe okunur: **a)** Zilhiccenin yedinci günü Mekke'de irat olunur ki bunda nâsa, Mina'ya hurucun âdâb ve ahkâmı tâlim olunur. **b)** Arefe günü Arafat'ta irat olunan hutbedir. Bunda da Müzdelife'de vukufun, remy-i cimârın, nahrin, tavafın ahkâmından bahsedilir. **c)** Mina'da zilhiccenin on birinci günü irat olunur. Bunda Allah'a hamd ü şükür edilerek menâsik-i haccın fezâilinden bahis ile ibâdâta tergîb, meâsîden tahzir edilir. İmam Züfer bu üç hutbenin mütevâil olması ictihadında bulunmuştur ki; terviye, arefe, nahr günleridir. İmam Şâfiî esnâ-i hacda mesnûn olan dört hutbe irat edilmesi lüzumuna kâil olmuştur. Zilhiccenin birinci günü Mekke'de, Arafat'ta, nahr günü Mina'da, dördüncüsü de nefr-i evvel günü yine Mina'da. İmam Mâlik ve İmam Ahmed de üç hutbe kabul etmiştir. İbn Hazm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yevm-i nahrin ikinci günü de hutbe irat buyurduklarını rivayet eder ki İmam Ebû Hanîfe'nin de mezhebi böyledir. *Sünenü Ebî Dâvûd*'da, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, *Dârekutnî*'de bu babda rivayet edilen hadis de vardır. Bunları inşallah aşağıda Resûl-i Ekrem efendimizin haccetü'l-Vedâda irat buyurdıkları hutbelerini izah ederken göreceğiz.

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَضَلَلْتُ بَعِيرًا لِي فَذَهَبْتُ أَطْبُهُ يَوْمَ عَرَفَةَ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَافًا بِعَرَفَةَ فَقُلْتُ هَذَا وَاللَّهِ مِنَ الْخُمْسِ فَمَا شَأْنُهُ هَاهُنَا.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arefe günü devemi kaybetmiş ve onu aramaya çıkmıştım. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi Arafat'ta vakfe ederken gördüm ve "Vallahi, burada vakfe eden Resûlullah, (ashâb-ı) humustandır. Bilmem ki Arafat'ta niçin vakfe ediyor?" dedim. {B1664 Buhârî, Hac, 91.}

İ Z A H I

Hums bid'atı, Kureyş'in icatkerdesi asâlet-i dîniyye hurafesi olduğunu yukarıda tafsil ve izah etmiştik. İbn İshak'ın rivayetine göre, Fil Vak'ası'ndan ya bir zaman evvel veya sonra Kureyş sergerdeleri dâhil-i Harem'de yaşayan Kureyş, Huzâa, Kinâne gibi kabâilin, Harem havzası haricindeki ehl-i Hil ile müsavi olmadıklarını, Harem halkının Kâbe'ye izâfetle asalet ve şerafeti haiz bulunduklarını iddia ederek bu esasa göre Câhiliye'nin birtakım müstekreh ve münker âdetlerini vaz' ve tesis etmişlerdi. Bu cümleden birisi de ashâb-ı Humus'un Arafat'ta Urban ile bir arada vakfe ve ifâzanın muvafık olmadığına karar verilerek herkes Arafat'ta vakfe ederken bu asilzadeler de Müzdelife'de toplanırdı, hususi vakfe ederlerdi. ¹¹² ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ fermân-ı sübhânîsiyle bu Câhiliye âdetine nihayet verilmiş ve Resûl-i Ekrem de Vedâ haccında bizzat ashabıyla vakfe etmiş ve ashabıyla beraber halkın izâfe ettiği veçhile ifâza buyurmuştu.

Cübeyr b. Mut'im haccetü'l-Vedâ'dan evvel Mekke'nin fethi sırasında müslüman olmuşsa da bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden ve humusun lağvedildiğinden haberi yoktu ve Humeydî'nin *Müsned*'indeki rivayeti veçhile Vedâ haccına da iştirak etmemişti. Devesini arayarak Arafat'a gelip Resûl-i Ekrem'i halk ile birlikte vakfede görünce Benî Hâşim'in öz evlâdının böyle halk içine karışarak vakfe etmesi hayretini celbedip yemin ederek, "Resûlullah humustandır, bilmem ki bu Arafat'ta niçin vakfe ediyor?" demişti.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ سَيْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ حِينَ دَفَعَ قَالَ
كَانَ يَسِيرُ الْعَنْقَ فَإِذَا وَجَدَ فُجْوَةً نَصَّ.

T E R C Ü M E S İ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Üsâme'ye, "Haccetü'l-Vedâ'da Arafat'tan (Müzdelife'ye) dönlüdüğünde Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem nasıl hareket buyurdu?" diye sorulmuş. Üsâme, "Resûlullah, süratle betâet arasında mutavassıt bir halde seyretti. Fakat hâlî bir saha bulunca süratle hareket ederdi" demiştir. {B1666 Buhârî, Hac, 92.}

İ Z A H I

Bu hadisten sonra *Sahîh-i Buhârî*'de Üsâme b. Zeyd'in Arafat dönüşüne dair şöyle bir hadisi daha vardır. Bu hadisinde Üsâme hazretleri: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Arafat'tan dönüşünde Şi'be doğru sapmış ve kazâ-i hâcet edip abdest almıştı. Ben,

“Yâ Resûlellah! Namaz mı kılacaksınız?” diye sordum. Resûlullah, “*Namaz önünde* (ki Müzdelife’de kılınacaktır)” buyurdu.¹¹³ Bu hadisin yine *Sahîh-i Buhârî*’de ikinci bir târik-i rivayeti vardır ve şöyledir. Üsâme hazretleri diyor ki: Arafat dönüşünde ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in redifi idim. Resûlullah Müzdelife’nin yakınında bulunan Şi’b-i Eyser’e erişince devesini çökdürdü. (İnip) abdest bozdu. Sonra geldi. Ben abdest suyu döktüm, Resûlullah hafif bir surette abdest aldı. Ben, “Yâ Resûlellah! Namaz mı kılacaksınız?” dedim. Resûlullah, “*Namaz, önündeki Müzdelife’de hazır*” buyurdu ve devesine binip Müzdelife’ye geldi ve başka şey ile meşgul olmayıp hemen akşamla yatsı namazlarını kıldı. Sonra yevm-i nahrin sabahında Fazl b. Abbas Resûlullah’a redif oldu.¹¹⁴ Abdullah b. Abbas da Fazl b. Abbas’tan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Cemretülakabe’ye varıncaya kadar telbiye buyurduğunu rivayet etmiştir.¹¹⁵

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ دَفَعَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ عَرَفَةَ فَسَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ وَرَاءَهُ زَجْرًا شَدِيدًا وَضَرْبًا لِلْإِبِلِ فَأَشَارَ بِسَوْطِهِ إِلَيْهِمْ وَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ فَإِنَّ الْبِرَّ لَيْسَ بِالْإِيضَاعِ

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Abdullah, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemle beraber arefe günü (Arafat’tan Müzdelife’ye) dönmüştü. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem arkasında (bazı kimselerin) bağırıp çağırdığını, devesini döğdüğüünü işitince, Resûlullah bunlara kamçısıyla işaret ederek, “Ey nâs! Ağır olunuz! Hayır, acele yürümekle temin edilmez” buyurdu demiştir. {B1671 Buhârî, Hac, 94.}

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا نَزَلَتْ لَيْلَةَ جَمْعٍ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ فَقَامَتْ تُصَلِّي فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ يَا بُنَيَّ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قَالَ لَا فَصَلَّتْ سَاعَةً ثُمَّ قَالَتْ هَلْ غَابَ الْقَمَرُ قُلْتُ نَعَمْ قَالَتْ فَارْتَحِلُوا قَالَ فَارْتَحَلْنَا وَمَضَيْنَا حَتَّى رَمَتِ الْجُمُرَةَ ثُمَّ رَجَعْتُ فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا قَالَ فَقُلْتُ لَهَا يَا هَنْتَاهُ مَا أَرَانَا إِلَّا قَدْ غَلَسْنَا قَالَتْ يَا بُنَيَّ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَذِنَ لِلظُّعْنِ.

113 {B1667 Buhârî, Hac, 93.}

114 {B1669 Buhârî, Hac, 93.}

115 {B1670 Buhârî, Hac, 93.}

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ (Zâtü'n-Nitâkayn) radiyallahu anhümâdan (kölesi Abdullah b. Keysân'ın) rivayetine göre Esmâ (hazretleri) akşamla yatsı namazlarının cemedildiği gece Müzdelife'ye nâzil olmuş ve orada geceleyip namaz kılmıştı. (Abdullah diyor ki:) Bir saat namaz kıldıktan sonra, "Oğlum, ay battı mı?" diye sordu. Ben, "Hayır, (batmadı)" diye cevap verdim. Bir saat daha namaz kıldıktan sonra, "Oğlum, ay battı mı?" diye (tekrar) sordu. Ben de, "Evet battı" diye cevap verdim. Esmâ (hazretleri), "Öyle ise Mina'ya doğru yollanınız" diye emretti. Biz de yollandık, yürüdük. Nihayet (Cemre mevkiine geldik) Cemre(-i Kübrâ'yı attıktan sonra Esmâ radiyallahu anhâ (Mina'daki menziline) döndü ve bu menzilinde sabah namazını kıldı. Abdullah diyor ki, ben Esmâ'ya, "Anneciğim! Öyle zannediyorum ki biz, vakt-i meşrûa takaddüm ettik" dedim. Bana cevaben, "Oğlum! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mahfeli kadınlar için erken Cemre etmelerine izin vermiştir" dedi. {B1679 Buhârî, Hac, 98.}

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ نَزَلْنَا الْمُزْدَلِفَةَ فَاسْتَأْذَنْتِ النَّبِيَّ   سَوْدَةُ أَنْ تَدْفَعَ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَكَانَتْ امْرَأَةً بَطِيئَةً فَأَذِنَ لَهَا فَدَفَعَتْ قَبْلَ حَطْمَةِ النَّاسِ وَأَقَمْنَا حَتَّى أَصْبَحْنَا نَحْنُ ثُمَّ دَفَعْنَا بِدَفْعِهِ فَلَأَنَّ أَكُونَ اسْتَأْذَنْتُ رَسُولَ اللَّهِ   كَمَا اسْتَأْذَنْتُ سَوْدَةُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ مَفْرُوحٍ بِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Vedâ haccında biz, Müzdelife'ye gelmiştik. Sevde (bint Zem'a) halkın izdihamından evvel kendisinin Mina'ya gönderilmesi hususunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden izin istemişti. Sevde (iri yapılı), ağır canlı bir kadındı. Resûlullah Sevde'ye izin verdi ve halkın izdihamından evvel onu Mina'ya gönderdi. Biz de sabaha kadar Resûlullah'ın nezdinde kaldık. Sonra Resûlullah bizi de, Sevde'yi gönderdiği gibi Mina'ya gönderdi. (Keşke) Sevde'nin isti'zân ettiği gibi ben de Resûlullah'tan izin dileyeydim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden isti'zân etmekliğim, bana, dünyaya mâlik olmaktan daha sevimlidir. {B1681 Buhârî, Hac, 98.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَدِمَ جَمْعًا فَصَلَّى الصَّلَاتَيْنِ كُلَّ صَلَاةٍ وَخَدَهَا بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ وَالْعِشَاءُ بَيْنَهُمَا ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ قَائِلٌ يَقُولُ طَلَعَ الْفَجْرُ وَقَائِلٌ يَقُولُ لَمْ يَطْلُعِ الْفَجْرُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ حَوْلَتَا عَنْ وَقْتِهِمَا فِي هَذَا الْمَكَانِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَلَا يَقْدُمُ النَّاسُ جَمْعًا حَتَّى يُعْتَمُوا وَصَلَاةَ الْفَجْرِ هَذِهِ السَّاعَةَ ثُمَّ وَقَفَ حَتَّى أَسْفَرَ ثُمَّ قَالَ لَوْ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَاضَ الْآنَ أَصَابَ السُّنَّةَ فَمَا أَذْرِي أَقُولُهُ كَانَ أَسْرَعَ أَمْ دَفَعَ عُثْمَانَ ﷺ فَلَمْ يَزَلْ يُلَيِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan (Yezîd b. Nehaî) şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Mes'ûd (Arafat'tan) Müzdelife'ye geldi. Akşamları yatması namazlarından her birini başlı başına birer ezan ve ikametle kıldı ve bu iki namazın arasını akşam taamı ile ayırdı. Bundan sonra İbn Mes'ûd şafak söktüğü sırada (çok erken) sabah namazını kıldı. (Hatta) kimi fecr tulû' etti, kimi de fecr tulû' etmedi diyordu. Sonra Abdullah b. Mes'ûd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, akşamları yatısından ibaret olan bu iki namaz, şu Müzdelife mevkiinde (mûtat olan) vakitlerinden tahvil edilmiştir. Sakın nâs, yatısı vakti girmedikçe Müzdelife'ye gelmeye çalışmasın. Sabah namazı(nın vakti) de (tulû'-i fecre işaret buyurularak), “Şu saattir” buyurduğunu haber verdi.

Sonra İbn Mes'ûd tan yeri ağırincaya kadar Müzdelife'de tevakkuf etti. Sonra, “Emîrül-mü'minîn (Osman radiyallahu anh) bu saatte Müzdelife'den hareket etse, sünnet-i seniyyeye muvâfakat etmiş olur” dedi. (Râvi Yezîd en-Nehaî), “İbn Mes'ûd, bu sözü mü evvel söyledi. Yahut Hazret-i Osman'ın Müzdelife'den Mina'ya hareketi mi evvel vâki oldu? Bilmiyorum. İbn Mes'ûd, kurban bayramının ilk günü Cemretülakabe'yi remyedinceye kadar telbiyeye devam eyledi” demiştir. {B1683 Buhârî, Hac, 99.}

İ Z A H I

Hacının telbiyeye ne zamana kadar devam edip ne vakit keseceğinde ulemâ ihtilâf etmiştir. Bir kısmı Cemretülakabe'yi remyedene kadar devam eder demişlerdir ki bu mezhep İbn Mes'ûd, İbn Abbas radiyallahu anhümden mervîdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed, İshak hazerâtının mezhepleri de

böyledir. Ali radiyallahu anhtan arefe günü güneş gurup edince telbiye kesilir, dediği rivayet edilmiştir. İmam Mâlik de, “Medine ulemâsı daima bu veçhile amel etmişlerdir” demiş. İbn Şihâb, “Hazret-i Ali’nin bu ictihadı Ebû Bekir, Ömer, Osman, Âişe, Saîd b. Müseyyeb radiyallahu anhumden mervî olduğunu söylemiştir.

Birinci ictihad sahipleri yani Cemretülakabe ile telbiyenin kat’ edileceğine kâil olanlar da bir noktada ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ebû Sevr Cemretülakabe’nin ilk taşı atılınca telbiyeye nihayet verilir demişlerdir. Ahmed b. Hanbel, İshak, ehl-i nazar ve ehl-i eserden bir kısım zevat da Cemretülakabe tamam edilmedikçe telbiye kat’ edilmez demişlerdir. Beyhakî’nin Ebû Vâil vasıtasıyla Abdullah’tan bir rivayetinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Cemretülakabe’nin ilk taşını atıncaya kadar telbiyeye devam buyurduğu bildirilmiştir.

Bu ihtilâf, hacının telbiyeyi zamân-ı kat’ına aittir. Bunun gibi umre eden mu’temirin zamân-ı kat’i hakkında ihtilâf vardır: Bazıları mîkâtta ihrama giren mu’temir, Harem havzasına girince telbiyeyi kat’ eder demişlerdir. Bazıları da Mekke’nin evlerini görünceye kadar devam edeceğine hükmetmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe Hacerülesved’i selâmlayınca değin telbiye edilip, istilâm edilince kat’ edilir demiştir. İmam Şâfiî umrecinin telbiye zamanının muntehası, tavafa başlaması zamanıdır demiştir. İmam Mâlik de mîkâttan ihrama giren kimse Harem’e dahil olunca keser, Ci’râne’den, Ten’îm’den ihrama giren de Mekke’nin evlerini görünce telbiyeye nihayet verir demiştir. Mücâhid’in İbn Abbas’tan bir rivayetinde İbn Abbas: umreci, Hacerülesved rûknünü istilâm edinceye değin telbiye kat’ etmez demiştir ki Ebû Hanîfe mezhebinin delilidir. İbn Mes’ûd da, “Mu’temir bütün ef’âl-i umreyi tamamlamadıkça telbiyeyi kat’ etmez” demiştir (*Umdetü’l-kârî*, IV, 696-697).

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى بِجَمْعِ الصُّبْحِ ثُمَّ وَقَفَ فَقَالَ إِنَّ الْمُشْرِكِينَ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَيَقُولُوا أَشْرِقَ نَبِيُّ وَإِنَّ النَّبِيَّ ﷺ خَالَفَهُمْ ثُمَّ أَفَاضَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhtan rivayet eden (Amr b. Meymûn) der ki: Hazret-i Ömer sabah namazını Müzdelife’de kıldı. Sonra (Meş’arü’l-Haram’da) vakfe etti de dedi ki: Müşrikler, güneş doğmadıkça Müzdelife’den Mina’ya dönmezlerdi ve “Ey Sebîr (dağı, güneşin ziyasıyla) yıldıra (da biz, Mina’ya gidelim)” derlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş müşriklerine muhalefet edip güneş doğmazdan evvel (alaca karanlıkta) Müzdelife’den (Mina’ya) döndü. {B1684 Buhârî, Hac, 100.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ ارْكَبْهَا فَقَالَ إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ ارْكَبْهَا وَيْلَكَ فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الثَّانِيَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birinin kurbanlık devesini sevkettiğini, (kendisi yaya olarak gittiğini) görmüş de ona, “Deveye bin!” buyurmuş. O kimse, “(Yâ Resûlellah!) Bu deve kurbanlıktır, (nasıl binerim)” demesi üzerine Resûlullah, “Bu kurbanlık deveye bin!” buyurmuş. O kimse yine, “Bu kurbanlıktır” deyince, Resûlullah üçüncü veya ikinci defasında, “Yazıklar olsun sana! Bin şu deveye!” buyurmuştur. {B1689 Buhârî, Hac, 103.}

İZAHİ

Buhârî'nin yine Ebû Hüreyre'ye müntehî olan bir rivayet tarikinde Ebû Hüreyre'nin, “Bu adamın devesine bindiğini gördüm” suretinde bir ziyade de vardır. Hadiste zikrolunan deve sahibinin ismi bildirilmemiştir.

Bu hadisten kurbanlık deveye zaruret halinde binmek câiz olduğu istifade edilmiştir. Bu cevaz hükmü Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh'tan ve daha birçok tâbiî ricalinden menkuldür. İmam Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebi de böyledir. Bu cihetle sâhib-i *Hidâye* bu cevazı ıztırâr ile takyîd etmiştir.

Urve, Ahmed b. Hanbel, İshak, ehl-i zâhir bir zarurete mebnî olsun, zaruret bulunmasın, mutlak surette binilir demişlerdir. Bu ictihad, Kaffâl, Mâverdî'den de nakledilmiştir. Nevevî de *Ravza*'da bunu iltizam etmiştir. İbn Abdülber de İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'ten bir lüzum ve ihtiyaç bulunmadıkça rükûbun mekruh olduğunu nakletmiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَمَتَّعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ وَأَهْدَى فَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ مِنْ ذِي الْخَلِيفَةِ وَبَدَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَهْلَ بِالْعُمْرَةِ ثُمَّ أَهْلَ بِالْحَجِّ فَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَكَانَ مِنَ النَّاسِ مَنْ أَهْدَى فَسَاقَ الْهَدْيَ وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ يَهْدِ فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ قَالَ لِلنَّاسِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ أَهْدَى فَإِنَّهُ لَا

يَحِلُّ لَشَيْءٍ حَرَمَ مِنْهُ حَتَّى يَقْضِيَ حَجَّهُ وَمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَهْدَى فَلْيَطُفْ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا
وَالْمَرْوَةِ وَلْيَقْصِرْ وَلْيَحْلِلْ ثُمَّ لِيَهْلَ بِالْحَجِّ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا فَلْيَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً
إِذَا رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Vedâ'da umreyi hacca terdîf ile temettu' buyurdu ve Zülhuleyfe'den beraberinde kurbanlık sevkedip bunları (Kâbe'ye) hediye eyledi. Ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ihrama girerken) umre (niyeti) ile telbiyeye başlayıp, sonra hac (niyeti) ile telbiye buyurdu. Ashap, (Zülhuleyfe'de yalnız) hacca niyetle (ihramlanıp Mekke'ye geldiklerinde hacı fesh ile nihayet) umreyi iltizam ederek Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber mütemetti' oldular.

Ashaptan kurbanlık sevkedenler bulunduğu gibi sevketmeyenler de vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye gelince, hüccâca şöyle ilân buyurdu: Hüccacdan kurbanlık sevkedenler (ihramlarını muhafaza etsinler) edâ-yı hac edinceye kadar ihramlıya işlemesi haram olan şeylerden hiçbir şey işlemek bunlara helâl değildir. Kurbanlık sevketmeyenler ise beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y etsin, saçından bir parça kestirip ihramından çıksın! Sonra (Arafat'a çıkılacağı sırada) hac için ihramlansın! (Mina'da) kesecek kurban bulamayan her fert (ihramlandıktan sonra) hac sırasında üç gün oruç tutsun. Yedi gün de ehline (memleketine) döndükten sonra tutsun (on günü doldursun!). {B1691 Buhârî, Hac, 104.}

İZAHİ

Metn-i Buhârî'de bu hadisin mâba'dı vardır. Fakat hadisin bu bâki kısmı yukarıdaki hadislerde mükerreren zikredildiği için müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'e almamıştır.

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْمَدِينَةِ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَّةِ فِي
بَضْعِ عَشْرَةِ مِائَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِذِي الْحُلَيْفَةِ قَلَدَ النَّبِيُّ ﷺ الْهَدْيَ وَأَشْعَرَهُ
وَأَحْرَمَ بِالْعُمْرَةِ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahrem'e ile Mervân radiyallahu anhümâdan şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye sırasında Medine'den yüz on bu kadar ashabıyla çıktı. Nihayet Zülhuleyfe'de bulundukları sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kurbanlık hedyi kılâdeledi ve nişanladı. Umre niyetiyle de ihrama girdi. {B1964 Buhârî, Hac, 106.}

İZAHİ

Bu izahımızda hadisin iki râvisinin terceme-i hallerini bildireceğiz:

Misver b. Mahreme. Abdümenâfoğulları'ndandır. Vâlidisi Abdurrahman b. Avf'ın hemşiresi Âtike'dir. Hicretin 2. yılında dünyaya gelmiştir. Mekke'nin fethinden sonra altı yaşında Medine'ye gitmiştir. İrtihâl-i nebevî sırasında sekiz yaşında idi. Resûl-i Ekrem'den hadis hıfzetmiş ve *Sahîhayn*'da rivayet edilmiştir. Müslim'in bazı rivayet tariklerinde müşârün ileyh Misver, سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مُحْتَلِمٌ "Ben, doğrudan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden hadis işittim. O sırada hadis tahammül edecek derece âkıl, zâbıt bir çağda idim" demiştir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de Yezîd zamanında ilk muhasara edildiği sırada mancınkla atılan taşlardan birisi sâhib-i tercemeye isabet etmekle şehîden irtihal etmiştir. Taşın isabeti sırasında Hicr'de namaz kılıyormuş. Vefatı 64 tarihine müsâdiftir. Cenaze namazı, İbn Zübeyr radiyallahu anhümâ tarafından kıldırılmıştır. İbn Zübeyr'den dört aylık küçük idi.

Mervân b. Hakem. Emevî'dir. Hazret-i Osman'ın amuca-zâdesidir. Hilâfeti zamanında da kâtibi idi. Bu da hicretin 2. yılında dünyaya gelmiştir. Vâkıdî, "Mervan, Resûl-i Ekrem'i gördü, fakat hiçbir şey hıfzetmedi" diyor. *İsâbe*'de de sohbet-i nebevîye nâil olduğunu ehl-i ilimden cezmeden bir kimse bilmiyoruz deniliyor. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem'den mürselen rivayet etmiştir. Hudeybiye Seferi hakkında da Buhârî, Mervân'dan, Misver b. Mahreme'ye mukârin olarak rivayet etmiştir. *Takrib*'de de Mervân'ın şeref-i sohbe nâil olduğu sabit değildir deniliyor. Mervân, Muâviye b. Yezîd'i istihlâf ederek 64 tarihinde Şam'da riyâsete geçmişse de İbn Zübeyr hayatta bulunduğu için ehl-i ilim nazarında emâreti sahih değildir. 65 senesinde de vefat etmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ مَنْ أَهْدَى هَدِيًّا حَرَمَ عَلَيْهِ مَا يَحْرُمُ عَلَى الْحَاجِّ حَتَّى يُنَحَرَ هَدْيُهُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لَيْسَ كَمَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَا قَتَلْتُ فَلَانِدَ هَدْيِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِيَدَيَّ ثُمَّ قَلَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِيَدَيْهِ ثُمَّ بَعَثَ بِهَا مَعَ أَبِي فَلَمْ يَحْرُمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ شَيْءٌ أَحَلَّهُ اللَّهُ لَهُ حَتَّى نُحِرَ الْهَدْيُ.

TERCÜMESİ

Amre bint Abdurrahman'ın, vâlidesinden rivayetine göre, Ziyâd b. Ebû Süfyân Âişe radiyallahu anhâya bir mektup gönderip mektubunda, “Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâ “Kim ki (Mekke’ye) kurban gönderip (Kâbe’ye) hediye ederse, kurbanı kesilinceye kadar hacılara ihramlı iken haram olan şeyler, o kimseye haram olur” diyor. “(Siz, ne dersiniz?)” demişti. Hazret-i Âişe cevaben demiştir ki: “Bu mesele, İbn Abbas’ın dediği gibi değildir. (Hicretin 9. yılında) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kurbanının kılâde (ip)lerini iki elimle ben büktüm. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (aldı); iki eliyle hed-yini kılâdeledi. Sonra da bu kurbanlıkları babam (Ebû Bekir) ile (Mekke’ye) gönderdi. İhramlı hacıya haram olan şeylerden hiçbir şey Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haram olmadı. (Belki) bu kurbanlar kesilinceye kadar Allah Teâlâ Resûlullah’a bu muharremâtı helâl kıldı. {B1700 Buhârî, Hac, 109.}

İZAHİ

Tercümemizin baş tarafında hadisin sûret-i sevkini ifade eden kısmını *Buhârî* metninden tercüme ettik. *Tecrîd* metnindeki gibi hadisi doğrudan Hazret-i Âişe’den rivayet etmek suretiyle tercüme, çok eksik olacaktı.

Mektup sahibi Ziyâd b. Ebû Süfyân’ın vâlidesi Sümeyye, Ubeyd’in karısıdır. Ziyâd da bunun firâşından dünyaya gelmiştir. Bu cihetle Ziyâd b. Ubeyd denilirdi. Bilâhare Muâviye’nin hilâfeti zamanında birçok kimse Ebû Süfyân’ın Ziyâd benim oğlumdur dediğine şehâdet ettiklerinden, Muâviye tarafından Ziyâd, Süfyânîler’e istilhak edilmiştir. Ziyâd’ın nesebi böyle meçhul olduğu için Ziyâd b. Ebîh diye de meşhurdur (Kastallânî).

Bununla beraber Ziyâd, dühât ve hutabâ-i Arap’tandır. Devr-i Fârûkî’de Medine’de ilk defa olarak umum müvâcehesinde irat ettiği bir hutbesi herkesin nazar-ı takdir ve tahsinini celbederek sâmiîn biribirine, “Bu hatip kimin oğludur?” diye sormaya başladıklarında Ebû Süfyân yanında bulunanlara, “Ziyâd kimin oğlu olduğunu ben bilirim. Fakat Hazret-i Ömer’in kırbacından korkarım” diyerek kendisinin gayri meşrû mahsulü firâşı olduğuna işaret etmiştir. Ziyâd, idarede de müthiş bir sâhib-i dehâ olduğu için Muâviye tarafından Irâkeyn yani Basra ile Kûfe vilâyetlerinin ikisine birden vali tayin edilmiştir ve esasen Ziyâd’ı bu maksatla istilhak etmişti.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى غَنَمًا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَلَدَ الْغَنَمَ وَقَامَ فِي أَهْلِهِ حَلَالًا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهَا قَالَتْ فَتَلْتُ قَلَائِدَهَا مِنْ عِنْ كَانِ عِنْدِي.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke’ye kurbanlık) koyun ihdâ buyurdu” vârit olmuştur. {B1701 Buhârî, Hac, 110.}

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen diğer bir rivayette de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kurbanlık) koyun kılâdeledi ve ehli yanında muharremât-i ihramdan mücerret bir halde bulundu” suretinde vârit olmuştur. {B1702 Buhârî, Hac, 110.}

Diğer bir tarikte de Hazret-i Âişe’nin, “Bu kurbanlıkların kılâdelerini yanımdaki (renkli) bir softan büktüm” dediği rivayet edilmiştir. {B1705 Buhârî, Hac, 111.}

825

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِجَلَالِ الْبُذْنِ الَّتِي نَحَرْتُ وَبِجُلُودِهَا.

TERCÜMESİ

Ali (b. Ebû Tâlib) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, kestiği kurban develerinin çullarını ve derilerini tasadduk etmemi emreyledi” demiştir. {B1707 Buhârî, Hac, 113.}

826

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لِخَمْسِ بَقَيْنَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ تَقَدَّمَ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ زِيَادَةٌ فَدَخَلَ عَلَيْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمٍ بَقَرٍ فَقُلْتُ مَا هَذَا قَالَ نَحَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَزْوَاجِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan sıddîka-i müşârün ileyhânın, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (Vedâ haccına) zilkadeden beş gün kala (Medine’den) çıkmıştık” dediği yukarıda geçti. Bu rivayette ise şu ziyade vardır: Âişe hazretleri demiştir ki: Kurban bayramının ilk günü (Mina’da elinde) sığır eti ile birisi bana geldi. Ben, “Bu nedir?” diye sordum. Eti getiren, “Resûlullah sallallahu

aleyhi ve sellem zevceleri namına kurban kesti. (Bu da kurbanınızın etinden-
dir) diye cevap verdi. {B1709 Buhârî, Hac, 115.}

827

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَنْحَرُ فِي الْمَنْحَرِ يَغْنِي مَنَحَرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın kurbanını Menhar'da yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kurban kestiği yerde kesmek iti-
yâdında olduğunu, kölesi Nâfi' rivayet etmiştir. {B1710 Buhârî, Hac, 116.}

İZAHİ

Bu hadisi *Buhârî* metnine göre tercüme ettik. *Tecrid*'deki muhtasar metne göre, İbn Ömer kendi fiilini kendisi nakletmiş oluyor ki hadisin metn-i *Buhârî*'deki sûret-i sevkine muhaliftir. Asıl râvinin Nâfi' olduğunu tasrih ederek bu ibhamı izâle etmiş bulunuyor.

İbnü't-Tîn, menhar-i Nebî aleyhi's-selâmın Cemretülûlâ yanında ve Mina Mescidi'ni velyeden mahalde olduğunu bildiriyor. Fâkihî de Mina'daki menzil-i Nebî aleyhi's-selâmın musallânın sol tarafında olduğunu Atâ ile Tâvûs'tan rivayet etmiştir (*Umdetü'l-kârî*).

828

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا قَدْ أَنَاخَ بَدَنَتَهُ يَنْحَرُهَا فَقَالَ ابْعَثْهَا قِيَامًا مُقَيَّدَةً سَنَةَ مُحَمَّدٍ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümânın (Mina'da) kurbanlık devesini çöktü-
rüp kestiğini gördüğü bir kimseye, “Ayağı bağlı ve ayakta olarak kes! Devenin
bu suretle boğazlanması Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sünnetidir”
dediğini Ziyâd b. Cübeyr rivayet etmiştir. {B1713 Buhârî, Hac, 118.}

İZAHİ

Buhârî *Sahîh*'inde فَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ “Bedeneler ayakta oldukları halde üzerlerine
Allah'ın ismini zikrederek kurban ediniz”¹¹⁶ kavl-i şerifindeki “savâf” kelimesini İbn Abbas'ın
(kıyam) ile tefsir ettiğini ta'lîkan rivayet ediyor. Deve, bu vaziyette yani ayağı bağlı ve üç

ayağı üzerinde kâim olarak ayakta gerdanından boğazlanır. Bu yolda boğazlanmaya (nahr) denir. Çene altından zebhedilmesi de câizdir. Sığır ve davar ise yatırılıp üç ayağı bağlanarak kesilir. Buna da (zebih) denilir. Nahrde de, zebihde de ismullah zikrolunur. “Bismillah valahu ekber. Allâhümme minke ileyk (Allahım! İsmi anarak keserim. Allah her şeyden büyüktür. Rabbim! Senden sana rücû ederim)” diyerek kesmek me’sûrdur.

Buhârî’nin İbn Abbas’tan ta’lîkan bu rivayetini, Hâkim *Müstedrek*’inde mevsûlen yine İbn Abbas’tan şu suretle rivayet ediyor: *ثَلَاثَ فَوَائِمَ مَعْقُولَةً*: “Üç ayak üzerinde kâim ve bağlı olarak kesiniz!” Nasıl ki İbn Mes’ûd radiyallahu anh bu kelime-i şerifeyi “fâ”nın kesriyle ve âhîrinde nûn ile *صَافِنَه* kıraat etmiştir ve *صَوَائِفِن* nin cem’idir ki muztarib olmaması için bir ayağı bağlanarak kaldırılan hayvandır.

829

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَمَرَنِي النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أَقُومَ عَلَى الْبُذْنِ وَلَا أُعْطِيَ عَلَيْهَا شَيْئًا فِي جِزَارَتِهَا.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, müşârün ileyh hazretleri, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana kurban develerine nezaret etmemi ve bunların zebhi hususunda kurbandan (ücret namıyla) hiçbir şey vermemekliğimi emreyledi” demiştir. {B1716 Buhari, Hac, 120.}

İZAHİ

Buhârî’nin bu babda İbn Ebû Leylâ’dan rivayetine göre, Hazret-i Ali Resûl-i Ekrem’in hacetü’l-Vedâ’da kurbanlık devesinin 100 tane olduğunu bildirmiştir. Müslim’in Câbir et-Tavîl’den rivayetine göre, bunlardan altmış üç tanesini Resûl-i Ekrem bizzat boğazlayıp geri kalanının kesilmesini Hazret-i Ali’ye havale buyurmuştur. Bu hadis ile istidlâl edilerek kurbanın zebhinde, etinin taksiminde ve daha bu nevi kurbanı ait hususlarda vekâlet tecviz edilmiştir. Yine bu hadîs-i şerife binâ-i hükm edilerek kurbanın ücret-i zebhini kurban etinden mahsup etmek câiz değildir denilmiştir. Kurbanı kesen fakir olursa, ücret-i zebhi tamamen verilmek şartıyla kurban etinden tasadduk edilmesi tecviz edilmiştir.

830

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا لَا نَأْكُلُ مِنْ حُومِ بُذْنِنَا فَوْقَ ثَلَاثِ مِئَةٍ فَرَخَّصَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ كُلُوا وَتَزَوَّدُوا فَأَكَلْنَا وَتَزَوَّدْنَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Biz, Mina’da kaldığımız üç günden fazla bir zamanda kurban develerimizin etinden yemezdik. (Üç günden arta kalan eti tasadduk ederdik). Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem müsaade etti ve “Kurban etini yiyiniz ve (kavurup) azık yapınız” buyurdu. Biz de yedik ve azık edindik. {B1719 Buhârî, Hac, 124.}

İZAHİ

Bu hadisin rivayet tarikleri pek çoktur ve mütehâliftir. Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bunları toplamıştır. Bu cihetle ulemâ, kurban etinin ne kadarı yenilip ne miktarı tasadduk edileceğinde ihtilâf etmişlerdir. Alkame'nin beyanına göre, İbn Mes'ûd radiyallahu anh Alkame'ye kurban etini üç parçaya ayırmasını, bunun bir sülüsünü tasadduk, bir sülüsünü hediye etmesini, bir sülüsünü de ailesiyle yemesini emretmiştir. Bu kavil Atâ b. Ebû Rebâh'tan da nakledilmiştir. Şâfiî, Ahmed, İshak'ın kavilleri de böyledir. Süfyân es-Sevrî kurbanın çok miktarı tasadduk edilmelidir demiş. İmam Ebû Hanîfe sülüsten az miktarı tasadduk edilmesi re'yinde bulunmuştur. Sâhib-i *Hidâye*, kurban etinin yenilmesinin cevazını bildirdikten sonra bu hükmün nezir olmayan kurbana mahsus olduğunu, adak kurbanında ise adayan kimsenin ister zengin olsun, ister fakir bulunsun adak etinden yemesi câiz olmadığını zikretmiştir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed hazerâtının mezhepleri de böyledir. Yalnız Ahmed b. Hanbel'den nâzirin yemesinin cevazı hakkında da bir kavil nakledilmiştir. Sonra kurban etinden sahibinin yemesi, ulemânın çoğuna göre müstehaptır (*Umdetü'l-kârî*).

831

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ خَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَجَّتِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhhumâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ) haccında başını tıraş etti” dediği rivayet edilmiştir. {B1726 Buhârî, Hac, 127.}

832

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ اللَّهُمَّ ارْحَمْ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اللَّهُمَّ ارْحَمْ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَالْمُقَصِّرِينَ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ rab! Başlarını tıraş edenlere rahmet eyle!” diye dua buyurmuş, ashâb-ı kirâm da, “Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak saçlarını kestirenlere de rahmet buyursun” demişler. Resûlullah yine, “Yâ rab! Başlarını tıraş edenlere rahmet eyle!” demiş. Ashâb-ı kirâm tekrar, “Yâ Resûlellah! Allah saçlarını kestirenlere de rahmet etsin” demişler. Resûlullah bu defa, “Yâ rab! Saçlarını kestirenlere de rahmet eyle!” diye dua etmiştir. {B1727 Buhârî, Hac, 127.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem’in bu hadîs-i şerifte rivayet edilen tıraşı Vedâ haccında mıdır yoksa Hudeybiye’de midir? Bu cihet hadiste tasrih edilmemiştir. Fakat haccetü’l-Vedâ’daki tıraşları olduğuna delâlet eden birçok ehâdis-i sahîha vardır. Bunu tercümede tasrih ettik. Yine böyle, “Yâ rab, tıraş olanlara rahmet eyle!” duasının da haccetü’l-Vedâ’da mı, yoksa Hudeybiye’de mi irat buyurulduğu da tasrih edilmemiştir. Bunun için bazıları bunun Vedâ haccında edildiğine, Kâdî İyâz da Hudeybiye günü ashâba tıraşla emir buyurdıkları zaman bu suretle dua buyurduğuna kâil olmuşlardır. Fakat Bedreddin el-Aynî’nin dediği gibi bu duanın hem Hudeybiye günü, hem de Vedâ haccında irat buyurulmuş olduğu kabul edilebilir. Her ikisinde de Resûl-i Ekrem tıraş olmalarını emir buyurdıklarında ashapta bir tereddüt görmüşlerdi. Binaenaleyh her iki mevkide de dua buyurulduğunu kabul etmek daha doğru olur. Bu cihetle tercümede hac ile takyîd etmedik.

RESÛL-İ EKREM’İN KEYFİYYET-İ HALKİ

Müslim *Sahîh*’inde bu hususta Enes b. Mâlik’ten şöyle rivayet ediyor: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mina’ya geldiğinde Cemretülakabe’yi remyedip sonra menziline geldi, kurbanını kesti. Sonra tıraş edecek olan Ma’mer b. Abdullah’a mübarek başının sağ tarafına işaret ederek “*Burayı al!*” buyurdu. Sonra da sol tarafından tıraş edilmesini emretti. Sonra tıraş edilen bu mübarek saçların halka dağıtılmasına müsaade buyurdu.¹¹⁷

Tirmizî’nin bu babda bir rivayeti şöyledir: Resûl-i Ekrem sağ tarafını tıraş ettirdi. Bu saçlarını Ebû Talha’ya verdi. Sonra sol tarafını tıraş ettirdi. Bunu da halka dağıtmak üzere verdi.¹¹⁸ Tirmizî’nin zâhir-i rivayeti sol tarafının dağılması merkezindedir. Müslim’in de İbn Uyeyne’den rivayeti böyledir. Müslim’in Hafs b. Gıyâs ile Abdüla’lâ’dan rivayetlerinde ise sağ taraf saçının dağıldığını müş’irdir. İşte bu suretle ehl-i rivayetin bir hayli ihtilâfı vardır. Bir rivayet de Ebû Talha’nın refikası Ümmü Süleym’e verdiğini nâtıktır.

117 {M3152, M3153 Müslim, Hac, 323, 324.}

118 {T912 Tirmizî, Hac, 73.}

Muhibbüddin et-Taberî bu muhtelif rivayetleri cemederek demiştir ki: Bence sahih olan sağ taraf tıraşının halka dağıldığı, sol tarafın da Ebû Talha ile Ümmü Süleym'e verildiğidir. Ümmü Süleym, Ebû Talha'nın zevci olmakla iki rivayet arasında tezat yoktur.

İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel bu hadis ile istidlâl ederek başın teknilini tıraş etmek vâciptir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe dörtte birisi tıraş edilmekle vücûb eda edilmiş olur demiş. İmam Ebû Yûsuf da başın nısfının tıraş edilmesini ihtiyar etmiştir. İmam Şâfiî üç kıl tıraş edilmekle vücûb sâkit olur demiştir.

Bu hadisin sarâhatine göre halk, taksirden yani tıraş olmak saç kestirmekten efdaldır. Bu hadisten Benî Âdem'in saçının tâhir olduğu hükmü de müstefâd olur ki cumhûr-ı ulemânın kavilleri böyledir. İmam Şâfiî'den sahîhan mervî olan kâvil de budur. Yalnız Ebû Ca'fer Tirmizî bunun Resûl-i Ekrem'e has olduğunu kabul, başkalarının necis olduğuna hükmetmiştir.

RESÛL-i EKREM'in MÜBAREK SAÇIYLA TEBERRÛK

Teberrük hususu bu hadisin kemâl-i vuzuh ile ifade ettiği en sarîh bir hükümdür. Ahmed b. Hanbel'in *Müsne'd*'inde İbn Sîrîn'den rivayetine göre, Ubeyde es-Selmânî hazretleri bu hadisi İbn Ömer'den rivayet ettikten sonra Resûl-i Kibriyâ'nın vücûd-ı mukaddesinden ayrılan bir tüyü, benim nazarımda, yer yüzünde mekşûf olan ve yer altında medfun bulunan bütün altın ve gümüş hazinelerinden daha kıymetlidir ve daha sevimlidir.

Birçok siyer ve tabakat ulemâsının bildirdiklerine göre, Hâlid b. Velîd radiyallahu anhın serpuşunda Resûl-i Ekrem'in birkaç tane mübarek saçından mahfuz imiş. Bu cihetle bu seyf-i ilâhî hangi gazâyâ gitse kendisine feth ü zafer müyesser olurdu. Yine birçok siyere dair eserde bildirildiğine göre, Ebû Talha tarafından Resûl-i Ekrem'in saçı dağılırken Hâlid b. Velîd Resûl-i Ekrem'in mübarek nâsiyesinden ayrılan mübarek saçından verilmesini tembih ve rica etmişti. Ebû Talha da Hâlid'in bu ricasını is'âf ederek Resûl-i Ekrem tıraş olurken dikkatle ayırıp Hâlid'e vermişti. Hazret-i Hâlid'in serpuşunda muhafaza ettiği rivayet edilen şa'r-i nebevî bu olacaktır. Bu büyük İslâm dilaveri pek iyi bilmişti ki Resûl-i Kibriyâ'nın makdem-i nâsiyesine münasip olan feth ü zaferdir, her müşkülün sühûletle iktihâmıdır.¹¹⁹

Bize bildirirken bir vecd-i dinî ve aşk-ı Muhammedî ile Resûl-i Zîşân'ın bir tüyü ile veya herhangi bir âsâr-ı Muhammediyye ile teberrûke; anam, babam ve bütün varlığım ve hayatım feda olsun diye arz-ı ta'zîmât ediyor.

İşte eslâf-ı izâmımızın bu menâkıb ve meâsirine ağlayarak tercüman olurken secde-i ta'zîme kapanan şu nâçiz kalemim: "Ey Resûl-i Zîşânımız! Eslâfımızın meâsirine tercüman olurken, senin mübarek bir kılına feda edecek bir armağana mâlik değilim ki ben de onu

119 Bundan sonraki paragrafın baş tarafı, birinci baskıda bulunmadığından, paragraf noksan olarak aynen alınmıştır.

feda edeyim. Elimdeki şu âciz kaleme bile senin sâye-i risâletinde sahip bulunuyorum. Bu yokluk içinde yalnız ravza-i tâhirene zerrât adedince salâtüselâm ithaf ederek arz-ı ta'zîmât ediyorum.”

VEDÂ HACCINDA RESÛL-i EKREM’i KİM TIRAŞ ETMİŞTİR?

Resûl-i Ekrem’i tıraş eden bahtıyarın tayininde ehl-i rivayetin ihtilâfı vardır. Müelli-fimiz İmam Buhârî *Sahîh*’inde Ma’mer b. Abdullah olduğu zannolunuyor diyor. Nevevî de bunun sahih ve meşhur olduğunu bildiriyor. Buhârî’nin *et-Târîhu’l-kebîr*’inde bu Ma’mer el-Adevî radiyallahu anha muttasıl bir senedle rivayetine göre, Ma’mer bu tıraş menkıbe-sini şöyle hikâye ediyor: Vedâ haccında ben, Resûlullah’ı tıraş etmeye memur idim. Kurban bayramının ilk günü Resûl-i Ekrem tıraş olmak üzere oturdu ve başını kaldırıp yüzüme bakarak, “*Ey Ma’mer! Elinde usturan olduğu halde Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) kulağının yumuşağını senin yed-i kifâyet ve hazâkatine teslim ediyor*” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Nâil olduğum bu saadet, Allah’ın en büyük fazl ü keremidir” dedim. Resûl-i Ekrem, “*Evet, öyledir*” buyurdu. Sonra Resûlullah’ı tıraş ettim.¹²⁰

Bazıları da Resûl-i Ekrem’i Vedâ haccında Hırâş b. Ümeyye b. Rebîa tıraş etti demişlerdir ki, *Müslim Şerhi*’nde Nevevî bunu naklediyor. Zeynüddin el-İrâkî merhum, “Bu kavi, kâilinin eser-i vehmidir” diye şöyle izah ediyor: İbn Ümeyye Resûl-i Ekrem’i Hudeybiye günü tıraş etmiştir. İbn Abdülber bunu, Hırâş b. Ümeyye’nin terceme-i hâlinde sarîh olarak beyan etmiştir. Bu kuvvetli delâile istinaden Aynî de, “Her kim Resûl-i Ekrem’i Vedâ haccında ve yevm-i nahrde İbn Ümeyye tıraş etti derse vehmetmiştir. Nahr günü Ma’mer b. Abdullah el-Adevî’nin tıraş ettiği muhakkaktır” diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِثْلُ ذَلِكَ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ اغْفِرْ بَدَلَ اِرْحَمْ قَالَهَا ثَلَاثًا قَالَ وَلِلْمُقَصِّرِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümânın muhallikîne duâ-i nebevîyi iş’âr eden hadisi gibi Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan da bir hadis rivayet edilmiştir. Şu kadar ki Ebû Hüreyre hadisinde ارحم yerinde اغفر rivayet edildiği ve bu dua, üç defa tekrar edildikten sonra, saçlarını kestirenlere de rahmet eyle! diye dua buyurduğu haber verilmiştir. {B1728 Buhârî, Hac, 127.}

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَصَّرْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِمِشْقَصٍ.

TERCÜMESİ

Muâviye (b. Ebû Süfyân) radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek başındaki) saçından bir parçasını mişkas (denilen enli bir ok veya bıçak) ile kestim dediği rivayet edilmiştir. {B1730 Buhârî, Hac, 127.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَأَلَهُ رَجُلٌ مَتَى أُرْمِي الْجِمَارَ قَالَ إِذَا رَمَى إِمَامُكَ فَارْمِهِ فَأَعَدْتُ عَلَيْهِ الْمَسْأَلَةَ قَالَ كُنَّا نَتَحَيَّنُ فَإِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ رَمَيْنَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (Vebre isminde) bir kimse, (eyyâm-ı teşrik-teki) cemreleri ne zaman atayım diye sormuş. İbn Ömer de cevaben, “Emîr-i haccın atmaya başladığında sen de cemreleri atarsın” demiştir. Vebre سوالini tekrar edince, İbn Ömer cevaben, “Biz, (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında) vakt-i remyi mürâkabe ederdik ve güneşin zevali sırasında rem-yederdik” demiştir. {B1746 Buhârî, Hac, 134.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي فَقِيلَ لَهُ إِنَّ نَاسًا يَزْمُونَهَا مِنْ فَوْقِهَا فَقَالَ وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ هَذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ ﷻ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan (Abdurrahman b. Yezîd en-Nehâî)'nin rivayetine göre İbn Mes'ûd, (Cemretülakabe'yi) vadinin ortasından (aşağıdan yukarıya doğru) atmıştır. Nehâî, “Ey Ebû Abdurrahman! Bazı kimseler cemreyi vadinin üstünden (aşağı doğru) atıyorlar” demiş. Buna cevaben İbn Mes'ûd, “Kendisinden başka hiçbir mâbud olmayan Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki benim remyettiğim şu mevki, bir makâm-ı mübarektir ki bunun hakkında sallallahu aleyhi ve sellem Bakara sûresi inzâl buyuruldu” demiştir. {B1747 Buhârî, Hac, 135.}

İ Z A H I

İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın bu hadisi, cemrenin batn-ı vâdîden aşağıdan yukarıya doğru atılmasının mesnûn olduğunu müekked bir surette ifade eder. Hem de en kuvvetli yemin ile tekit edilmiştir. İbn Mes'ûd böyle bir yemin ile sözünü tekide niçin lüzum hissetti? Şundan dolayı ki; halkın Cemretülakabe'yi vadinin üstünden attıklarını Abdurrahman en-Nehaî'nin bildirmesi, şâriin sünnetine sarîh bir muhalefet olduğundan, bu hal, İbn Mes'ûd'un vicdanı üzerinde derin bir tesir icra etmiş ve sözünü yemin ile tekide mecbur olmuştur. Birçok sûre-i şerifede menâsik-i hac mezkûr iken İbn Mes'ûd'un hasaten Bakara sûresini zikretmesi de menâsik-i haccın umde-i ahkâmının bu sûre-i şerifede zikredilmiş bulunmasından dolayıdır.

İbn Mes'ûd hazretleri, sûre-i Bakara ile de vakt-i remye tealluku itibariyle bu sûrenin ¹²¹ وَأَذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّغْدُودَاتٍ kavli-i şerifine telmiş bulunuyor. Şu halde İbn Mes'ûd "Umûr-ı menâsik kendisine nâzil olan ve bütün ahkâm-ı hac kendisinden ahzolunan Peygamber-i âlîşân, remyin keyfiyetini ahze, Cemretülakabe'yi yukarıdan atan kimselerden daha evlâ ve ehaktır" demiş oluyor. Remyin keyfiyeti ve atılacak ufak taşların, çakılların sayısı, şimdi tercüme edeceğimiz hadiste daha vâzıhtır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ انْتَهَى إِلَى الْجُمْرَةِ الْكُبْرَى فَجَعَلَ الْبَيْتَ عَنْ يَسَارِهِ وَمِنِّي عَنْ يَمِينِهِ وَرَمَى بِسَبْعٍ وَقَالَ هَكَذَا رَمَى الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

T E R C Ü M E S İ

Yine İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan (Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî'nin rivayetine göre) Abdullah b. Mes'ûd Cemretülkübrâ'ya (ki Cemretülakabe'dir) müntehî olduğundan beyt(-i şerif)i sol tarafına, Mina'yı da sağına alarak (cemre mahallini istikbal etmiş) ve yedi çakıl remyetmiştir. Sonra da, kendisine sûre-i Bakara inzâl buyurulan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de cemreyi böyle remyetti demiştir. {B1748 Buhârî, Hac, 136.}

İ Z A H I

İbn Mes'ûd radiyallahu anhnın bu kavli ve bu fiili, cumhûr-ı ulemânın mezhebidir. Cumhura göre, yedi çakıldan eksik, meselâ altı çakıl atmak kâfi değildir. Atâ b. Ebû Rebâh muhalefet edip beş, Mücâhid de altı taş atılır demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir. Bunlar, Nesâî'nin Sa'd b. Mâlik'ten rivayet ettiği bir hadis ile ihticâc etmişlerdir:

“Sa’d b. Mâlik, biz, haccetü’l-Vedâ’da Resûlullah ile beraber döndük. Remy mahallinde kimimiz yedi, kimimiz altı taş attığını söyledi de bu zevât-ı sahâbî birbirini artık, eksik diye ta’yîb etmedi” demiştir. Yine böyle Nesâî’nin, Ebû Dâvûd’un Ebû Miclez’den rivayetlerinde Ebû Miclez, İbn Abbas’a remy-i cimârdan sordum da İbn Abbas, “Resûlullah’ın altı mı, yedi mi taş attığını bilmiyorum” diye cevap verdi” demiştir.

Fakat cumhur tarafından denilebilir ki: Evvelâ Sa’d b. Mâlik’in hadisi müsned değildir. Sâniyâ İbn Abbas’ın cevabı şek üzerine vârit olmuştur. Şek eden zatın şekki, yakinen bilen câzimin cezmini menetmeye kâfi değildir ve menedemez.

Şu halde sahih olan, cumhurun mezhebidir. Yedi taş remyedilmesi vâciptir. İbn Mes’ûd hadisi, cumhurun en kuvvetli delilidir. Buhârî *Sahîh*’inde İbn Ömer’den de yedi adedini sarâhatle rivayet etmiştir, Câbir’den, İbn Abbas’tan da bu suretle rivayet edilmiştir.

TAŞ ATMANIN SEBEBİ

Yedi tekbirin sayısını unutmamaktır. Bunun bir nazîri, namazdan sonra da tesbihte âded-i tesbîhâtı muhafaza için parmaklarımızın ukdelerine müracaat eder ve onunla hesap ederiz. Hasan-ı Basrî’nin rivayetine göre Âişe es-Sıddîka hazretleri, “Cimâr için iltizam olunan bu çakıllar, aded-i tekbîrâtı muhafazaya vesile olduğu içindir” der imiş. Bu sebeple yedi taşın bir defada atılması tecviz edilmemiştir. *Muhît*’te zikrolunduğuna göre, İmam Ebû Hanîfe yedi taş bir defada atılırsa, bir taş addolunup altı taş daha atılması lüzumunu bildirmiştir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’nin mezhepleri de böyledir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَرْمِي الْجُمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصِيَّاتٍ يُكَبِّرُ عَلَى إِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ ثُمَّ يَتَقَدَّمُ حَتَّى يُسْهَلَ فَيَقُومَ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فَيَقُومُ طَوِيلًا وَيَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ ثُمَّ يَرْمِي الْوُسْطَى ثُمَّ يَأْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ فَيَسْتَهِلُّ وَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ فَيَقُومُ طَوِيلًا ثُمَّ يَدْعُو وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقُومُ طَوِيلًا ثُمَّ يَرْمِي جُمْرَةَ ذَاتِ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا ثُمَّ يَنْصَرِفُ فَيَقُولُ هَكَذَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَفْعَلُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (oğlu Sâlim rivayet edip) demiştir ki: İbn Ömer, cemre-i dünyâda yedi çakıl atar ve her çakılın remyini müteakip tekbir alırdı. Sonra İbn Ömer buradan vadinin ortasındaki düzlüğe iner ve orada kıbleyi istikbal (ve cemreyi istidbâr) ederek uzun zaman kâim olur ve iki elini kaldırarak dua ettikten sonra (cemre-i) vüstâyı atardı. Bundan son-

ra İbn Ömer vadinin şimal cihetine doğru yürür, (birincideki gibi) batn-ı vâdîdeki düzlüğe iner (ve Akabe mevkiine gelir)di. Burada da uzun zaman kibleye karşı kâimen ellerini kaldırarak dua ettikten sonra, batn-ı vâdîden de Cemretülakabe'yi atardı ve burada (dua için) beklemeyip dönerdi ve (babam) Abdullah b. Ömer, "Bu menâsiki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böylece eda buyurduğunu gördüm" der idi. {B1751 Buhârî, Hac, 140.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifte haber verilen cemreteyn arasındaki mikdâr-ı tevakkufta ihtilâf vardır. İbn Mes'ûd iki kere sûre-i Bakara kıraat edilebilecek derecede tevakkuf ve dua edermiş. İbn Ömer'in iki cemrede sûre-i Bakara kıraat olunacak kadar tevakkuf ettiği rivayet edilmiştir. İbn Abbas'ın da 100 âyetli bir sûre kıraati derecesinde tevakkufu haber veriliyor. Ekser-i ulemâ bu tevakkufların zikir ve dua için ihtiyar edildiğini, binaenaleyh adem-i tevakkufta bir mahzur olmadığına kâil olmuşlardır. Yalnız Sevri bu tevakkuf terkedilirse bir miktar sadaka vermek müstehaptır demiş (*Umdetü'l-kârî*).

“*Arafat'tan dağıldığınızda Meş'ar-i Haram yanında (ki Müzdelife'de) Allah'ı zikrediniz*”¹²² emr-i şerifi mûcibince Müzdelife'de tevakkuf ve akşamlı yatsı namazları burada müştereken kılındıktan Mina'ya avdet ve kurban kestikten sonra ihramdan çıkar, vedâ tavafıyla hac tamam olur. Bir hadîs-i şerifte, مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ وَوَقَفَ مَعَنَا هَذَا الْمَوْقِفَ وَقَدْ بَعَرَفَةَ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا تَمَّ حَجُّهُ “*Kim ki bizimle beraber bu namazı kılar, bizimle beraber şu mevkide durur, bundan evvel de gece veya gündüz Arafat'ta vakfe etmiş olursa, o kimsenin hacı tamam olur*”¹²³ buyurulmuştur.

Bundan sonra “*Menâsikinizi ve hacca müteallik ibadetlerinizi eda ettiğinizde Allah'ı zikrediniz!*”¹²⁴ buyuruluyor ki bu emir ile de Mina'da hacın mütemmimâtından olarak Eyyâm-ı teşrikteki zikrullaha işaret buyuruluyor.

Cemre-i Dünyâ. Mescid-i Hayf cihetine yakın olan cemredir. Cemre-i dünyâ, yevm-i nahrin ikinci günü remyedilen cemrelerin birincisidir. Bu cemre Mina'ya en yakın, Mekke'ye de en uzak olan cemredir.

REMY OLUNAN ÇAKILLARIN ADEDİ

Eimme-i erbaaya ve cumhûr-ı fukahâyâ göre yetmiştir. Bunlardan yedisi bayramın ilk günü atılır. Eyyâm-ı teşrik ki, bayramın ikinci, üçüncü, dördüncü günleridir. Bu gün-

122 el-Bakara, 2/198.

123 {Rivayet bu lafızlarla temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tirmizî tarafından benzer lafızlarla nakledilen metin şu şekildedir: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَهِدَ صَلَاتَنَا هَذِهِ وَوَقَفَ مَعَنَا حَتَّى نَدْفَعَ وَقَدْ وَقَفَ "فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ شَهِدَ صَلَاتَنَا هَذِهِ وَوَقَفَ مَعَنَا حَتَّى نَدْفَعَ وَقَدْ وَقَفَ" (T891 Tirmizî, Hac, 57) Ayrıca bk. N3042 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 211.}

124 el-Bakara, 2/200.

lerde de her gün üç cemre mevkiinde yedişerden yirmi bir tane atılarak üç günde cem'an altmış üç taş atılmış olur. İlk atılan yedi taşla beraber yetmişe bâliğ olur. Mezâhib-i erbaa eimmesinin hesabı böyledir. Yalnız İmam Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre, her cemre altı taş atılarak mecmuu altmış olur. Bir veya iki günün remyini amden veya sehven terkederse eyyâm-ı bâkiyede telâfi câizdir ve kazâ değil edadır. Çünkü eyyâm-ı remy, vakt-i vâhid hükmündedir (*Kastallânî*, III, 282).

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَمَرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ
إِلَّا أَنَّهُ خَفَّفَ عَنِ الْحَائِضِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nâsa menâsik-i haclarının sonu, beyti tavâf(-ı vedâ) olduğu (taraf-ı peygamberîden) emrolundu. Şu kadar ki bu vedâ tavafı hâiz (kadın)lardan tahfif edildi (de onlara vâcip kılınmadı). {B1755 Buhârî, Hac, 144.}

İ Z A H I

Müslim'in İbn Abbas'tan bir rivayetinde; nâs hac hitamında etrafa hemen dağılı-vermek itiyadında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Sakin hâ, sizden hiçbiriniz dağılmasın, tâ ki son vazifesi beyti tavaf(-ı vedâ) olsun!*” buyurmuştur. {M3219 Müslim, Hac, 379.}

Nevevî, “Hadisteki emir vüçûb içindir. Bize göre sahih olan terk-i vâcip ile dem lâzım gelir, ekser-i ulemânın kavli de böyledir” diyor. İmam Mâlik, Dâvûd ez-Zâhirî, İbn Münzir ise tavâf-ı vedâ sünnettir. Terkedilirse bir şey lâzım gelmez demişlerdir. Hanefîler'e göre âfâkî olanlara tavaf vâciptir, Mekkeliler'e vâcip değildir demişlerdir. İmam Ebû Yûsuf, “Ben, Mekkeliler'in de vedâ tavafı yapmalarını arzu ederim. Çünkü Mekkeliler de menâsik-i hacı hitama erdirmişlerdir. Bu da o maksatla yapılan bir tavaftır” diyor.

Hâiza, nefsâya, mu'temire vâcip değildir. Çünkü vedâ tavafının vüçûbu nassan hac hakkında mâlûm olmuştur. Binaenaleyh hacca kasredilmelidir, umreye teşmil edilmemelidir deniliyor. Hacı fevteden kimseye de vâcip değildir. Çünkü hacı fevteden kimseye vâcip olan umredir. Umrede ise vedâ tavafı yoktur.

Atâ b. Ebû Rebâh, Sevrî, Ebû Hanîfe, zâhir olan kavle göre Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr'e göre tavâf-ı vedâyı yapmadan Mekke'den çıkıp giden kimse, eğer Mekke'ye yakın bir yerde ise Mekke'ye gelip vedâ tavafını yapar; uzakta ise tavâf-ı vedâ için geri gelmez, bir kurban keserek telâfi eder.

Mekke'ye kurb-ı mesâfe hakkında ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre mîkât dahilinde olan bir kimse karîb addolunur, Mekke'ye geri dönüp tavaf eder. Mîkâtı geçmiş ve hille dahil olmuşsa bu da baîd addolunur. İmam Şâfiî de mesâfe-i seferle takdir etmiştir. Sevrî de, Harem'den harice çıkmadıkça rücû edebilir demiştir (*Umdetü'l-kârî*, IV, 775).

Şârih Kastallânî tavâf-ı vedân vüçûbuna hadisin sonundaki "Vedâ haccı hayız hakkında tahfîf edildi" cümlesiyle de istidlâl etmiştir. Hakikaten hükm-i vedân hâiz hakkında tahfîfi, başkaları hakkında teşdid ve tekidini muktazîdir ki bu da vüçûbdur ve tahfîf yalnız emr-i müekkedden olabilir.

Fethu'l-kadîr'de deniliyor ki: Vedâ tavafı hakkında hadiste vârit olan (emir), bir emr-i vüçûbdur, emr-i nedb değildir. Vedâ ile maksut olan mâna, vedâ olmak itibariyle emr-i nedbdir zannedilmemelidir. Çünkü bu tavaf ile istihdaf edilen gaye, vedâ olmayıp, belki vedâ terkedildiği surette bunun, beyte karşı mübâlâtsizliğe, beytten iftiraka teessûf ve teessür duymamaya delâlet etmesidir ki nazar-ı dikkate alınması zaruri olan bir meseledir.

840

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ ثُمَّ رَقَدَ رَقْدَةً بِالْمُحَصَّبِ ثُمَّ رَكِبَ إِلَى الْبَيْتِ فَطَافَ بِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mina'dan hareketle) Muhassab mevkiine geldiği ve burada öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarını kılıp sonra bir miktar uyku uyuduğu, daha sonra beyt-i şerife doğru hareket edip beyti, tavâf-ı vedâ ile tavaf buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1756 Buhârî, Hac, 144.}

841

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رُخِّصَ لِلْحَائِضِ أَنْ تَتَنَفَّرَ إِذَا أَفَاضَتْ قَالَ وَسَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ إِنَّهَا لَا تَتَنَفَّرُ ثُمَّ سَمِعْتُهُ يَقُولُ بَعْدُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَخَّصَ لَهُنَّ.

TERCÜMESİ

(Tâvûs b. Keysân) b. Abbas radiyallahu anhümâdan, müşârün ileyhînin, tavâf-ı ifâzayı (hayızdan evvel) ifa eden hayız için (vedâ tavafını terkederek) mem-

leketine dönmesine (taraf-ı risâletten) müsaade edilmiştir dediğini rivayet etmiştir. Sonra (aynı sened ile Tâvûs) İbn Ömer radiyallahu anhümânın da, (evvelâ) hâiz kadın (tetahhür ve vedâ tavafı etmedikçe) memleketine dönmeyiz dediğini işittiğini, bundan bir zaman sonra da, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, hâiza, vedâ tavafını terke müsaade buyurdu” dediğini de işitip rivayet etmiştir. {B1760, B1761 Buhârî, Hac, 145.}

İ Z A H I

Şârih İbn Hacer, İbn Ömer radiyallahu anhümânın: “Resûlullah hâiza vedâ tavafını terke müsaade buyurdu” rivayeti merâsil-i sahâbe cümlesindendir. Çünkü İbn Ömer, Resûl-i Ekrem’in bu müsaadesini doğrudan Resûl-i Ekrem’den talakki etmiş değildir diyor. Bu cihet, Tahâvî’nin yine Tâvûs’tan rivayetinde vâzıhan görülüyor. Tâvûs diyor ki: İbn Ömer’den, “Nahr günü tavafı ifâzayı eda ettikten sonra hayza tutulan kadının vedâ tavafı hakkında ne dersiniz?” diye sorulduğunda Hazret-i Âişe’den, “Resûlullah, böyle kadınlara tavâf-ı vedâ için ruhsat buyurdu” dediğini rivayet ederek cevap verdi.¹²⁵

İbn Münzir, “Umumiyetle fukahânın re’y-ü ictihadı; tavâf-ı ifâzayı edadan sonra hayız haline giren kadından tavâf-ı vedâın sukûtudur” demiştir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَيْسَ التَّخَصُّيبُ بِشَيْءٍ إِنَّمَا هُوَ مَنْزِلٌ نَزَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ .

T E R C Ü M E S İ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâ(nın Atâ b. Ebû Rebâh’tan “Muhassab menziline inmek, menâsik-i hacdan ma’dûd değildir. (Belki) Muhassab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in (ba’de’z-zevâl istirahat için) nâzil olduğu bir mahaldir” dediği rivayet edilmiştir. {B1766 Buhârî, Hac, 147.}

İ Z A H I

Muhassab, Ebtah denilen mahaldir. Nevevî Ebtah, Bathâ, Hayf-i Benî Kinâne bunların hepsi bir şeydir diyor. Resûl-i Ekrem Mina’dan dönüşte buraya inmişlerdi. İkinci, akşam namazlarını burada kılmıştır. Zilhiccenin on dördünde burada gecelemiştir. Tirmizî’nin İbn Ömer’den rivayetine göre Ebû Bekir, Ömer, Osman radiyallahu anhüm de buraya inmişlerdir. Resûl-i Ekrem’in ve halifelerinin burada tevakkufu muhakkak olmakla beraber yalnız bu tevakkuf ibadet kastıyla mı vuku bulmuştur ve binaenaleyh sünnet ve

menâsikten ma'dûd mudur? Yoksa istirahat gibi bir sebeple mi inilmiştir de menâsikten ma'dûd değil midir? Bu hususta ihtilâf edilmiştir.

İzahı ile meşgul bulunduğumuz İbn Abbas hadisinde, “Muhassab'da tevakkuf bir şey ifade etmez” denilmesine göre sünen-i hacdan ma'dûd olmadığı âşikârdır. Bu cihetle bütün şârihler bu sözü “Menâsikten ma'dûd değildir” diye tefsir ediyorlar.

Buhârî'nin bu babda İbn Abbas hadisinden evvel Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde de siddîka-i müşârün ileyhâ, “Muhassab bir konak yeridir ki Resûlullah buraya, Medine'ye dönüş kolay olduğu için inerdi”¹²⁶ diyor. *Kütüb-i Sitte* ashabının rivayet ettikleri Hazret-i Âişe'nin bu hadisi de buradaki tevakkufun, kasd-ı ibadete makrûn olmadığını ifade etmektedir.

Bu babda Müslim ile Ebû Dâvûd'un Ebû Râfi'den rivayetleri de evvelki rivayetlerin mazmûnunu teyit etmektedir: Ebû Râfi, “Mina'dan çıktığımızda Resûlullah bana Ebtah'a yani Muhassab'a inmekliğimi emretmemişti. Fakat ben Resûl-i Ekrem'den evvel geldim, çadırımı kurdum. Sonra da Resûlullah geldi” diyor.¹²⁷

Bu rivayetlere göre, ehl-i ilimden bir kısmı Muhassab'da konaklamak müstehap olduğuna hükmetmişlerdir. İbn Abdülberr'in *el-İstizkâr*'da rivayetine göre, Esmâ bint Ebû Bekir, Urve, Saîd b. Cübeyr Muhassab'a inmemişlerdir. İbrâhim en-Nehaî'ye Saîd b. Cübeyr Muhassab'a inmiyor denilmiş de cevaben, “Evvel inerdi, sonra bunun sünen-i hacdan olmadığını anladı da öyle konaklamıyor” demiştir.

Hâfız Abdülazîm el-Münzirî ise “Bu mahalde konaklamak ulemânın hepsine göre müstehaptır” demiştir. Fakat Irâkî Hâfız Zeynüddin, “Münzirî'nin bu nakli şâyân-ı nazardır” demiş ve Tirmizî'nin, müstehap hükmünü bazı ulemâdan rivayet ettiğini sebep olarak bildirmiştir. Nevevî de, Tahsîb, mezheb-i Şâfiî ve Mâlikî'de müstehaptır. Cumhura göre de böyledir diyor.

Bazı ulemâ da sebep-i nüzûl olarak şöyle demiştir: Müşriklerin, İslâm nurunu söndürmek için bütün kuvvetleriyle senelerce çalıştıklarını ve nihayet Cenâb-ı Hakk'ın bu nuru mübîni izhar ve teyit buyurduğunu yâdeden Resûlullah, Cenâb-ı Hakk'ın bu âlî nimetine karşı edâ-yi şükr ü mahmedet maksadıyla inmiştir. Bunu biz de yukarıda 786 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin izahında yazmıştık. Binaenaleyh burada konaklamanın menâsikle alâkası olmamakla beraber Cenâb-ı Hakk'a izhâr-ı şükretmek, vaktiyle din düşmanlarının Resûl-i Ekrem ve ailesi hakkında revâ gördükleri mezalimi hatırlayarak reddetmek üzere burada tevakkufun müstehap olması da muhtemeldir (*Umdetü'l-kârî*).

126 عَنْ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - قَالَتْ إِنَّمَا كَانَ (الْمُحَصَّبُ) مَنْزِلٌ يُنْزِلُهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَكُونَ أَسْهَلَ (أَسْهَلَ) لِيُخْرُجَ (إِلَى الْمَدِينَةِ) {B1765 Buhârî, Hac, 147.}

127 {M3173 Müslim, Hac, 342.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ إِذَا أَقْبَلَ بَاتَ بِذِي طُوًى حَتَّى إِذَا أَصْبَحَ دَخَلَ وَإِذَا نَفَرَ مَرَّ بِذِي طُوًى وَبَاتَ بِهَا حَتَّى يُصْبِحَ وَكَانَ يَذْكُرُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhumâdan (Nâfi‘in rivayetine göre) İbn Ömer, Mekke’ye gelirken Zîtuvâ mevkiinde geceler, sabah olunca Mekke’ye dahil olurmuş. Mina’dan dönüşte de Zîtuvâ’ya gelir, sabaha kadar orada gecelermiş ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de burada beytûtet buyurduğunu yâdedermiş. {B1769 Buhârî, Hac, 149.}

FÂİDE. Buhârî’nin bu hadisten sonra *Tecrîd*’e geçmeyen bir babı ve İbn Abbas’tan bir rivayeti vardır. Burada onu da zikr ü tercüme edeceğiz.

Babın unvanı, “Hac Mevsimi Günlerinde Ticaretin, Câhiliye Panayırlarında Bey’ ü Şîrânın Cevazı” suretindedir. Câhiliye devrinde Hicaz’da, Mekke civarında senenin muayyen zamanlarında başlıca dört yerde umumi pazar kurulurdu. Cezîretülarab’ın her tarafından fevç fevç kervanlar gelir, buralarda alışveriş ederlerdi. Hatta edebî müşâareler, münâşedeler olurdu. Bunlar Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hubâşe panayırları idi.

Ukâz Zilkade ibtidâsında kurulur ve yirmi gün devam ederdi. Mevkii Arafat’a yakındı. Şuaranın tefâhuru en çok Ukâz panayırında cereyan ederdi. Resûl-i Ekrem efendimiz Kus b. Sâide’yi Ukâz’da görmüş ve cihan edebiyat tarihine geçen meşhur hitâbesini burada dinleyip hıfzetmişti.

Zülmecâz’ı İbn İshak, Arafat’ın bir tarafında kurulurdu diyor. Ruşâtî de Arafat’ın sağ tarafında olduğunu bildiriyor ve sûkî metrûktür diyor. Mecenne de Mekke’ye birkaç mil mesafede idi. Civarında bahçe ve bostanlar bulunduğu için Mecenne denilirdi.

Hubâşe, Mekke’nin sağ tarafına müsâdifti ve Mekke’ye 6 mil mesafede idi. Şimdi zikredeceğimiz İbn Abbas hadisinde bunlardan iki evvelkileri zikredilmiştir:

İbn Abbas radiyallahu anhumâ diyor ki: Câhiliye devrinde Zülmecâz ve Ukâz, Arap’ın ticaretgâhı idi. Nûr-ı İslâm’ın tulûu üzerine müslümanlar buralarda mevsim-i hacda alışveriş etmeyi güya günah addetmişlerdi. Nihayet لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ayet-i kerîmesi nâzil olup mevsim-i hacda müslümanların alışveriş yaparak rablerinin fazl-ü kereminden müstefîd olmalarında günah olmadığı bildirildi.¹²⁹ Bu âyet-i kerîmenin nihayetindeki “mevâsimü’l-hac” kaydı İbn Abbas’ın kıraatidir.

128 el-Bakara, 2/198.

129 قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - كَانَ ذُو الْمَجَازِ وَعُكَاظُ مَتَجَرَ النَّاسِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ كَانَتْهُمْ كَرَهُو ذَلِكَ حَتَّى نَزَلَتْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ (فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ . {B1770 Buhârî, Hac, 150.}

Kitâbü'l-Umre

كِتَابُ الْعُمْرَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, umrenin hükmüne ve faziletine dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

844

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْعُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا
وَالْحُجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ.

TERCÜMESİ

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in “Umre, kendisiyle öbür umre arasındaki zaman içinde işlenilen (küçük) günahlara keffârettir. (Kendisinde riya ve süm’a bulunmayan) hacc-ı mebrûrun da sevabı, bazı günahların affına münhasır olmayıp cennet(e dahil olmak)tır” buyurduğu Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet edilmiştir. {B1773 Buhârî, Umre, 1.}

İZAHİ

Ebû Zer el-Herevî’nin Müstemlî’den vâki olan rivayetinde bu babın unvanı, أبواب أبواب suretindedir. Bu cihetle yukarıdaki tercümemizde buna işaret ettik. Ebû Zer’den başkalarının Müstemlî’den rivayetlerinde أبواب أبواب kaydı yoktur. Asîlî ve Kerîme rivayetleri ise yalnız العُمْرة العُمْرة dir ve müellif Zebîdî’nin muhtarıdır.

Umre lugaten kasd ü ziyaret demektir. Şeriat ıstılahında bir vakit ile mukayyet olmayarak hususi şerâite tevfiқан Beytülharâm’ı ziyaret etmektir.

Umrenin vâcip veya sünnet olduğunda ihtilâf edilmiştir: İmam Buhârî bu babın unvanında delîl-i vücûb olarak Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümden şu kavillerini ta’lîkan rivayet ediyor: Abdullah b. Ömer “Hiçbir insan yoktur, ancak ona bir hac ve bir umre borçtur” demiştir.¹

1 {Buhârî, Umre, 1 (bab başlığı)}. وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ.

Buhârî'nin bu ta'likini, İbn Ebû Şeybe İbn Ömer'den mevsûlen şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın yarattığı hiçbir fert yoktur, ancak ona bir hac ile bir umre iki vâcip olarak borçtur. İbn Huzeyme'nin, Dârekutnî'nin, Hâkim'in de bu suretle rivayetleri vardır. Bunların rivayetlerinin sonunda, "Hac ve umre, yolculuğa gücü ve malî kudreti müsait olanlara vâciptir. Birden ziyadesi de tatavvu'dur, hayırdır" ziyadesi vardır.² Saîd b. Arûbe de İbn Ömer'den, hac ve umre iki farzdır dediğini rivayet etmiştir.

Abdullah b. Abbas da, Allah Teâlâ'nın kitabında umre, hacca mukârin olarak zikredilerek, "Hac ile umreyi Allah rızası için tamamlayınız!" buyurulmuş olmasına nazaran umre vâciptir demiştir.³ Buhârî'nin bu ta'likini da İmam Şâfiî *Müsned*'inde mevsûlen İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Beyhakî'nin *Ma'rifet*'inde rivayetine göre, İmam Şâfiî hazretleri, "Kur'an'ın zâhirine, ehl-i ilmin de benim nazarımda en kuvvetli olan ictihadına istinat ederek ve Allah'tan tevfik u inâyet dileyerek derim ki, bence bu meselede hakka en çok benzeyen hüküm, umrenin vâcip olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak umreyi hacca mukârin olarak zikretmiştir. Resûlullah hacdan evvel umre etmiştir.

Hac gibi umre de de mîkât, ihram ve tavaf, sa'y, halk u taksîr ile ihramdan çıkmak mesnûn olmuştur. Şu fark ile ki hacda umre üzerine ziyade kılınmış menâsik vardır" (*Kastallânî*, III, 297).

Fakat umrenin vücûbuna kâil olmayanlar, **وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ** kavli-i şerifinin âşikâr olan sevki, hac ve umrenin şürû' edildikten sonra ikmaline mâtuftur. Bunu, bundan sonra **فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ**⁴ kavli-i şerifinin takip etmesi ve beyt-i şerifi ziyarete ihramlanıp da beyte vüsûlden ve hac ile umreyi itmam ve ikmal etmekten kalırsanız beyt-i şerife kolayınıza gelen bir kurban hediye edip gönderiniz, buyurulması da başlanılan bir hac veya bir umrenin ikmaline mâtuftur. Hac veya umreye şürû' ve iltizam ile vücûbun sübûtu hakkında ise ulemânın ihtilâfı yoktur. Umrenin gerek vücûbuna, gerek istihbâbına kâil olanların hepsi şürû' ile mülzem olmakta ittifak etmişlerdir.

Tirmizî de İmam Şâfiî'nin "Umre sünnettir, fakat ehl-i ilimden terkine ruhsat veren hiçbir kimse bilmiyorum. Umrenin tatavvu' olduğunu ispat eder ortada bir delil de yoktur" dediğini nakletmiştir. Tirmizî'nin bu nakli hakkında Zeynüddin el-İrâkî diyor ki: "İmam Şâfiî umre, terki câiz olmayan bir sünnettir" demekle vâcip değildir demek istemiyor. Belki vücûb derecesinde müekked bir sünnet olduğunu kabul ediyor. Ebû Ömer de İmam Şâfiî'den ve bir rivayette Ahmed b. Hanbel'den, "Umre vâcip değildir" dediklerini nakletmiştir ki bu kavil İbn Mes'ûd'dan da menkuldür. İmam Ebû Hanîfe ile ashabı ve İmam

2 وَوَصَّلَهُ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ أَبِي خَالِدٍ الْأَحْمَرِيِّ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ نَافِعٍ: أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: لَيْسَ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَاجِبَتَانِ. {Aynî, *Umde*, X, 106; MŞ13653 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Hac, 149.}

وَرَوَاهُ ابْنُ خُزَيْمَةَ وَالدَّارَقُطْنِيُّ وَالْحَاكِمُ مِنْ طَرِيقِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ نَافِعٍ عَنْهُ مِثْلُهُ بِزِيَادَةٍ: مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَى ذَلِكَ سَبِيلًا، فَمَنْ زَادَ عَلَى هَذَا فَهُوَ تَطَوُّعٌ وَخَيْرٌ. {Aynî, *Umde*, X, 106; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 346, no: 2720.}

3 قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: إِنَّهَا لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ. {B1773 Buhârî, *Umre*, 1.}

4 el-Bakara, 2/196.

Mâlik de adem-i vücûbuna kâil olmuşlardır. Şu halde umrenin sünnet olduğu hakkındaki mezhep, iktisâb-ı kuvvet etmiş bulunuyor. Bu cihetle mütûn-ı Hanefiyye’de “Umre sünnettir” diye kaydedilmiştir.

“Umre sünnettir” diyen ulemâ da *Kütüb-i Sitte* ashabının rivayet ettikleri, *بُني الإسلام* *‘İslâm beş esas üzere kurulmuştur’*⁵ hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Ve bu beş şey arasında hac zikredildiği halde umre zikredilmemiştir demişlerdir. Bir de Tirmizî’nin rivayet ettiği Câbir hadisi ile istidlâl ederler. Câbir radiyallahu anı demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden: “Umre vâcip midir?” diye sorduklarında Resûlullah, “*Hayır, umre vâcip değildir; fakat umre etmeniz efdaldir*” buyurdu. Tirmizî bu hadisi naklettikten sonra, “Câbir hadisi, hasen ve sahih bir hadistir” demiştir.⁶

Muhakkık İbnü’l-Hümâm da *Fethu’l-kadîr*’de, “Câbir hadisi hüsünden aşağı bir dereceye tenzil edilemez. Hadîs-i hasen ise bilittifak hüccettir.”

İmam Ebû Hanîfe’ye göre senenin beş gününde umre etmek mekruhtur: Arefe günü, nahr (kurban bayramının ilk) günü, eyyâmı teşrik (ki bayramın ikinci, üçüncü, dördüncü günleri). İmam Ebû Yûsuf ise yevm-i nahri istisna ederek dört gün mekruhtur demiş.

Mevzu-bahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisine gelince: Bu hadiste umrenin hükmüne, vücûb ve istihbâbına taalluk eder bir cihet yoktur. Yalnız umrenin fazileti bildirilmiş ve iki umre arasında işlenilen günahın ma’fûv olduğu haber verilmiştir. Bu affolunan günahın, kebâir olmayıp küçük günahlardan ibaret olduğu takyîd edilmiştir. Nasıl ki, iki cuma arasındaki günahların affına dair tebşirin de küçük günahlara ait olduğu cuma bahsinde geçmiştir. Hac ile umrenin fazileti hakkında şeref-vârit olan ehâdîsi şerife pek çoktur. Bunları Hâfız Bedreddin el-Aynî *Umdetü’l-kârî*’de toplamıştır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْعُمْرَةِ قَبْلَ الْحَجِّ فَقَالَ لَا بَأْسَ
قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ قَبْلَ أَنْ يَحْجَّ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan hacdan evvel (ifa edilen) umre(nin hükmü) sorulmuş, o da, “Beis yoktur” diye cevap vermiş ve “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de haccetmezden evvel umre etti” demiştir. {B1774 Buhârî, Umre, 2.}

5 {B8 Buhârî, İmân, 2.}

6 {T931 Tirmizî, Hac, 88.}

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ كَمْ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعًا إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ قَالَ السَّائِلُ فَقُلْتُ لِعَائِشَةَ يَا أُمَّاهُ أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَتْ مَا يَقُولُ قَالَ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرَاتٍ إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ قَالَتْ يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا اعْتَمَرَ عُمَرَةً إِلَّا وَهُوَ شَاهِدُهُ وَمَا اعْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ.

TERCÜMESİ

Mücâhid diyor ki: Bir kere Urve b. Zübeyr ile (Medine de) mescid(-i şerif)e girdik. Abdullah b. Ömer'i Hazret-i Âişe'nin hücreğine istinad eder bir halde bulduk. Bazı kimseler de mescidde duhâ namazı kılıyorlardı. İbn Ömer'e, bunların duhâ namazı için mescide toplanmalarının hükmünü sorduk. İbn Ömer, "Bid'attır" diye cevap verdi. Sonra Urve, İbn Ömer'e, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaç kere umre etti" diye sordu. İbn Ömer, "Birisi recebde olmak üzere dört umre eyledi" diye cevap verdi. İbn Ömer'in bu son cevabındaki hatayı kendisine reddetmeyi muvafık bulmadık. (Bu sırada) biz, ümmü'l-mü'minîn Âişe'nin, odasında misvak kullandığını işitiyorduk. (Müsaadeleri alınarak girdiğimizde) Urve (halası sıfatıyla) Âişe'ye, "Anneciğim! Ebû Abdurrahman (Abdullah b. Ömer')in ne söylediğini işittin mi?" diye sordu. Hazret-i Âişe, "Ne söylüyor?" dedi. Urve b. Zübeyr, "İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, birisi recebde olmak üzere dört umre ettiklerini söylüyor" dedi. (Hazret-i) Âişe, "Allah, Ebû Abdurrahman'a rahmet etsin! Resûlullah'ın ifa buyurduğu umrelerin hepsine kendisi şahit olmuştur. Halbuki Resûlullah receb ayında katiyen umre etmemiştir" diye cevap verdi.⁷

{B1775, 1776 Buhârî, Umre, 3.}

İZAHİ

Bu hadisin asıl râvileri ve sâilleri ile sual ve cevabın zaman ve mekân-ı cereyânı ihtisar için tamamen tayyedilerek *Tecrid'e* alınmamıştır. Buhârî'deki metn-i aslî, ilmî ve tarihî bir kıymeti haiz bulunduğundan burada tercüme etmeyi ve metn-i aslîyi de not olarak göstermeyi muvafık bulduk.

7 عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ دَخَلْتُ أَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ ، فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا جَالِسٌ إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ ، وَإِذَا نَاسٌ يُصَلُّونَ فِي الْمَسْجِدِ صَلَاةَ الضُّحَى . قَالَ فَسَأَلْتَاهُ عَنْ صَلَاتِهِمْ . فَقَالَ بِدْعَةٌ . ثُمَّ قَالَ لَهُ كَمْ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعًا إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ ، فَكَرِهْنَا أَنْ نَزِدَّ عَلَيْهِ . قَالَ وَسَمِعْنَا اسْتِثْنَانَ عَائِشَةَ أَنَّ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْحُجْرَةِ ، فَقَالَ عُرْوَةُ يَا أُمَّاهُ ، يَا أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ . أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ . قَالَتْ مَا يَقُولُ قَالَ يَقُولُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَدِيثَ {B1775, B1776 Buhârî, Umre, 3.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ كَيْفَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَرْبَعًا عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَّةِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ صَدَّهُ الْمُشْرِكُونَ وَعُمْرَةً مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فِي ذِي الْقَعْدَةِ حَيْثُ صَاحَهُمْ وَعُمْرَةَ الْجُعْرَانَةِ إِذْ قَسَمَ غَنِيمَةً أَرَاهُ حُنَيْنٍ قُلْتُ كَمْ حَجَّ قَالَ وَاحِدَةً وَفِي رِوَايَةٍ أَنَّهُ قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ رَدُّوهُ وَمِنَ الْقَابِلِ عُمْرَةَ الْحُدَيْبِيَّةِ وَعُمْرَةً فِي ذِي الْقَعْدَةِ وَعُمْرَةً مَعَ حَجَّتِهِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan (Hassân'ın) rivayetine göre (Katâde tarafından Hazret-i) Enes'e, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kaç umre etti” diye sorulmuş. Enes b. Mâlik cevaben, “Dört umre etti: **1.** Hudeybiye umresidir ki Resûlullah'ı müşrikler (Mekke'ye duhulden) menettikleri zaman (hicretin altıncı yılı) zilkadesinde, **2.** Kazâ umresidir ki Resûlullah'ın Kureyş ile yaptığı musâlahanâme tarihinin gelen senesi zilkadesinde, **3.** Ci'râne umresidir ki zannedersem Huneyn ganimetinin taksimi senesi (olan sekizinci hicret yılı) nda, (Katâde tarafından) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaç haccettiği de Enes'ten soruldu, o da, “Bir haccetti” diye cevap verdi.

(İbn Hemmâm'ın) rivayetine göre (Hazret-i) Enes şöyle cevap vermiştir: “Resûlullah dört umre etti: **1.** Kureyş müşrikleri Resûl-i Ekrem'i Mekke'ye duhulden menettikleri sene ki Hudeybiye umresi, **2.** Hudeybiye'den sonra gelen senedeki (kazâ umresi, **3.** (Sekizinci sene) zilkade(sin) de Ci'râne umresi, **4.** Vedâ haccı ile yaptığı umredir. {B1778, B1779 Buhârî, Umre, 3.}

İ Z A H İ

Bu hadisin Katâde'den gelen rivayet tariki ikidir. Birisi Hassan, öbürü Hemmâm tariki. Birinci rivayet tarikinde tercümede görüldüğü veçhile dördüncü haccetü'l-Vedâ umresi haccın zımnında zikredilmiş addolunabilirse de tasrih edilmemiştir. Müellif Buhârî bu noksanı Hemmâm vasıtasıyla gelen ikinci tarîk-i rivayetle tamamlamıştır.

Buhârî metninde bu iki rivayet ayrı ayrı zikredildiği halde müellif Zebîdî kemâl-i hazâkatle ihtisar ederek bunları birleştirmiştir.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضي الله عنه قَالَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي ذِي الْقَعْدَةِ قَبْلَ أَنْ يَحْجَّ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetmezden evvel zilkadede iki defa umre etti” dediği rivayet edilmiştir. {B1781 Buhârî, Umre, 3.}

İZAHİ

Berâ radiyallahu anının rivayeti, umre-i nebevînin dört olduğu hakkındaki rivayetlere zâhiren mugâyir görülürse de hakikatte değildir. Çünkü Berâ Hudeybiye umresini tam olmadığı için umreden addetmiyor. Haccetü'l-Vedâ'daki umreyi de hacca tâbi addetmiş olsa gerek.

Gerek bu gerek bundan evvelki Enes b. Mâlik hadislerinden sarahatle anlaşıldığına göre, Resûl-i Ekrem'in dört umresinin dördü de zilkade ayında eda edilmiştir. Nasıl ki Hazret-i Âişe ve İbn Abbas radiyallahu anhümden rivayet edilen bir haberde Resûl-i Ekrem'in zilkadeden başka zamanda umre etmediği bildirilmiştir. Haccetü'l-Vedâ esnasında umre-i nebevînin zilhiccede vukuu yukarıdaki umumi kaideye münâfi değildir. Çünkü bunun ihramına zilkade ayında girilmişti. Müslim'in *Sahih*'inde bu babda Enes b. Mâlik'ten sarîh bir rivayeti de vardır ve şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dört defa umre etti. Bunların dördü de zilkade ayında idi. Yalnız haccetü'l-Vedâ umresi bundan müstesnadır.

Dârekutnî Hazret-i Âişe'den ramazanda da bir umre-i nebevî rivayet etmişse de huffâz-ı muhaddisîn bunun bir galat-ı rivayet olduğunu bildirmişlerdir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde Hazret-i Âişe'den bir rivayeti vardır ki bunda da Resûl-i Ekrem'in şevvalde bir umre ettiğini bildiriyor ki Ci'râne olsa gerek. Çünkü Resûl-i Ekrem efendimiz Huneyn Gazvesi'ne şevval ayında çıkmıştı. Zilkadede ihramlanmıştı. Bu sebeple Ci'râne umresi de zilkadeden addolunurdu. Ebû Dâvûd'un bu rivayetinde şevval rivayet edilmesi, Hudeybiye Gazvesi'ne şevvalde çıkılmış olmasından dolayıdır (*Kastallânî*).

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَهُ أَنْ يُرِدَفَ عَائِشَةَ وَيُعِمِّرَهَا مِنَ التَّعْمِيمِ وَأَنَّ سُرَاقَةَ بْنَ مَالِكٍ بْنِ جُعْشَمٍ لَقِيَ النَّبِيَّ ﷺ بِالْعَقْبَةِ وَهُوَ يَرْمِيهَا فَقَالَ أَلَكُمُ هَذِهِ خَاصَّةٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا بَلْ لِلْأَبْدِ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman'a (hemşiresi Hazret-i) Âişe'yi devesinin arkasına bindirip Ten'im'den (ihramlayarak) umre ettirmesini emir buyurdu. Sürâka b. Mâlik b. Cu'şüm de Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (Mina'da), Akabe'de, Akabe cemresini atarken mülâki oldu da; "Yâ Resûlellah! Hac aylarında umre yapmak zât-ı risâletpenâhîlerine mi mahsustur?" diye sordu. Resûlullah da, "Hayır, yalnız bize has değildir. Belki (hükmü umumidir), kıyamete kadar dâimîdir" buyurdu. {B1785 Buhârî, Umre, 6.}

İZAHİ

Haccı fesh ile umreye tahvil hakkında tercümesi 772 numara ile geçen hadîs-i şerifin izahında Hazret-i Ömer ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhümâ arasındaki ihtilâfı bildirirken tahvil ile temettuun cevazı hakkında icmâ mün'akid olduğunu bildirmiştik. Bu hadis de temettuun cevazını ifade eder. Câhiliye devrinde eşhür-i hacda umre etmezlerdi. Bu sebeple Sürâka, "Hac aylarında umre etmek bu seneye ve yalnız size mi mahsustur?" diye Resûl-i Ekrem'den sormuştu. Resûl-i Ekrem de bunun dâimî ve ebedî olduğunu bildirmiştir.

850

حَدِيثُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي الْحَجِّ تَكَرَّرَ كَثِيرًا وَقَدْ تَقَدَّمَ بِتَمَامِهِ وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهَا فِي الْعُمْرَةِ وَلَكِنَّهَا عَلَى قَدَرِ نَفَقَتِكَ أَوْ نَصَبِكَ.

TERCÜMESİ

Hac hakkında Âişe radiyallahu anhânın hadisi kesretle tekerrür etmiş ve tamamı(nın rivayeti) geçmiştir. Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Âişe es-Sıddîka'ya umre hakkında, "lâkin umre(nin eciri) senin infak(ının derecesi)ne veya (iltizam ettiğin) tâb ü meşakkatin (nevine) göredir" buyurmuştur. {B1786, B1787 Buhârî, Umre, 7, 8.}

İZAHİ

Müellif merhumun mükerreren ve tamamen geçtiğine işaret ettiği Âişe es-Sıddîka hadisi 762, 782, 783, 784, 792, 793, 809, 816, 826, 832, 833 rakamlarıyla tercümeleri geçmiştir⁸ ve hakikaten "Kitâbü'l-Hacc"ın birçok babında Hazret-i Âişe hadisinin bir par-

8 {Burada verilen rakamlar ile önceki baskıda yer alan hadisler örtüşmemektedir. Söz konusu başlık altında Hazret-i Âişe validemizden nakledilmiş olan rivayetlerin numaraları şöyledir: 755, 763, 773, 774, 775, 783, 784, 788, 800, 807, 817, 823, 824, 826.}

çasıyla istiṣhâd edilmiştir. Burada da umrenin fazileti ve derece-i ecr ü sevabı, malî veya bedenî ihtiyar olunan infak ve ihsanın, tâb ü meşakkatin neviyle mütenasip olduğu bildirilmiştir.

“Ev” edatı ya tenvî‘ içindir, kelâm-ı risâletpenâhîden ma’dûddur ki tercümede bunu ihtiyar ettik yahut terdîd içindir. Râvinin zabtındaki şekk ü tereddüdünü ifade etmiş olur.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا كَانَتْ كُلَّمَا مَرَّتْ بِالْحُجُوجِ تَقُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ لَقَدْ نَزَلْنَا مَعَهُ هَاهُنَا وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ خِفَافٌ قَلِيلٌ ظَهَرْنَا قَلِيلَةً أَرْوَادُنَا فَاعْتَمَرْتُ أَنَا وَأُخْتِي عَائِشَةُ وَالزُّبَيْرُ وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ فَلَمَّا مَسَحْنَا الْبَيْتَ أَحْلَلْنَا ثُمَّ أَهْلَلْنَا مِنَ الْعِشِيِّ بِالْحَجِّ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir radiyallahu anhin kızı Esmâ radiyallahu anhâdan (Abdullah b. Keysân’ın rivayetine göre) Esmâ her ne zaman Hacûn mevkiine uğrarsa şöyle dermiş: Allah, (resulü) Muhammed’e salât (ve selâm) buyursun! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile biz, (esnâ-i) hacda bu Hacûn mevkiine inmiştik. O günlerde biz, yükü hafif, biniti az, azıkları az kimselerdik. Ben, kardeşim Âişe, Zübeyr ve (bizim gibi hedy sevketmeyen) fülân ve fülân (haccı fesh ile) umre ettik. Biz, beyt-i tavaf edip (sa’y ve taksîrden sonra) ihramdan çıktık ve sonra hac için yeniden ihrama girdik. {B1796 Buhârî, Umre, 11.}

İZAHİ

Hadisin birinci kısmında kavis içinde gösterilen ziyadeler Müslim’in rivayetinden alınmıştır. Bu da fesh-i haccın ve umreye rücû‘ ile temettuun cevazını ifade eden ehâdis-i şerife cümlesindendir. Mesh ile maksut tavaftır. Tavaf, sa’y, halk veya taksîrden sonra ihramdan çıkıldığı halde yalnız tavaf zikredilip de öbürlerinin terkedilmesi, vâzıh olmasından dolayıdır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا قَفَلَ مِنْ غَزْوٍ أَوْ حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ يَكْبِرُ عَلَى كُلِّ شَرْفٍ مِنَ الْأَرْضِ ثَلَاثَ تَكْبِيرَاتٍ ثُمَّ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ

الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ آيُّونَ تَائِبُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ
صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَخَذَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gazâdan, bir hacdan, bir umreden döndüğünde her yüksek mahalde üç kere tekbir getirir, sonra şöyle dua buyururdu: Lâ ilâhe illallahu vahdeh; lâ şerike leh; lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr. Âyibûne, tâibûne, âbidûne, sâcidûn li-rabbînâ hâmidûn. Sada-kallahu va'deh ve nasara abdeh ve hezeme'l-ahzâbe vahdeh (Yâ rab! Senden başka mâbud yoktur, yalnız sen varsın! Senin şerikin yoktur. Bütün mülk senindir, bütün hamd de senindir. Allah her şeye kâdirdir. Allahım! Biz sana (bize bahsettiğin ana vatana) yöneldik; (günahlarımızdan) tövbe ediyoruz; biz ancak rabbimize ibadet, rabbimize secde, rabbimize hamd ederiz. Cenâb-ı Hak vaadinde sâdıktır; kuluna nusret etmiştir, yalnız başına bütün (eyyâm ü mevâtindeki) şirk bölgelerini dağıtmıştır). {B1797 Buhârî, Umre, 12.}

853

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ اسْتَقْبَلَهُ أُغَيْمَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَحَمَلَ
وَاحِدًا بَيْنَ يَدَيْهِ وَآخَرَ خَلْفَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Mekke'nin fethi günü) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi, Abdülmuttalib evlâdının oğlan-cıkları istikbal etmişlerdi. Resûlullah (bunlardan) birisini (devesinin) önüne, öbürüsünü de arkasına bindirdi. {B1798 Buhârî, Umre, 13.}

854

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَطْرُقُ أَهْلَهُ كَانَ لَا يَدْخُلُ إِلَّا غُدُوَّةً أَوْ عَشِيَّةً.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (seferden dönüşünde) ailesi (nezdi)ne geceleyin gelmezdi. Ya kuşluk vakti veya zeval ile akşam arası bir zamanda gelirdi” dediği rivayet edilmiştir. {B1800 Buhârî, Umre, 15.}

İ Z A H I

(طروق) Turûk “gece gelişi”ne denir. (عشي) Aşiy ekseriyetle akşamla yatsı arasındaki zamana ıtlak olunursa da burada zevalden akşama kadar imtidâd eden zaman mânası matluptur.

855

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَطْرُقَ أَهْلَهُ لَيْلًا.

T E R C Ü M E S İ

Câbir radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (kişinin seferden) ailesi (nezdi)ne gece gelmesini nehyeyledi” dediği rivayet edilmiştir. {B1801 Buhârî, Umre, 16.}

İ Z A H I

Bu nehiy, nehy-i tenzîhîdir. Nehyin sebebi de ailesinin kusurunu araştırır veya aile-since setri mültezem bir ayıbın keşfini dilermiş gibi aile içinde nahoş bir hissin uyanması ihtimalidir. Âile râbitasını gevşetecek bu nevi vâhimeyi gıcıklayan şeylerden içtinap edilmesini âmir pek çok vesâyâ-yı nebeviyye vardır. Meselâ kadın kirli, iş elbisesi içinde iken yanına zevcin takarrübden içtinabını tavsiye etmesi bu cümledendir.

Turûk lafzından gece mefhumu anlaşılmakla beraber bir de (leylen) vârit olması tekit için olacaktır.

856

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ فَأَبْصَرَ دَرَجاتِ الْمَدِينَةِ أَوْضَعَ نَاقَتَهُ وَإِنْ كَانَتْ دَابَّةً حَرَّكَهَا وَزَادَ فِي رِوَايَةٍ مِنْ حُبِّهَا.

T E R C Ü M E S İ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan şöyle dediğini (râvisi Humeyd işitmiştir): Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir seferden dönüp de Medine’nin yüksek mebânîsini görünce (yollanması için) devesini salıvermek itiyadında idi. Eğer deveden başka bir hayvana râkip bulunursa, onu da (yollanması için) harekete getirirdi. (Hâris b. Umeyr) rivayetinde, Medine’ye muhabbetinden dolayı (binitini tahrik ederdi) ziyadesi vardır. {B1802 Buhârî, Umre, 17.}

Sâhib-i *Metâli*‘, دَرَجَاتِ الْمَدِينَةِ yi Medine’nin menâzil-i refâsı diye tefsir etmiştir. Müstemlî rivayetinde “derecât” yerinde “devehât” vârit olmuştur ki devhanın cem’idir. “Ulu ağaç” demektir. İmam Ebû Hanîfe büyüğü cesîme ile tefsir etmiştir. Dâbbe sûret-i umûmiyede binilen hayvana denir. Burada nâka mukabilinde zikredildiği için dâbbeyi “deveden başka bir hayvan” diye tercüme ettik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ يَمْنَعُ أَحَدَكُمْ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَنَوْمَهُ فَإِذَا قَضَى نَهْمَتَهُ فَلْيُعَجِّلْ إِلَى أَهْلِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Sefer, azaptan (elem veren) bir parçadır. O, sizin yemenizin, içmenizin, uyumanızın tadını kaçırmaz, intizamını bozar. Misa-fir, sefere ait işini bitirince ailesi (nezdi)ne dönmeyi tâcil etsin! {B1804 Buhârî, Umre, 19.}

Sahîh-i Buhârî’de bu hadîs-i şerifin mensup olduğu babın unvanı وَأَتُوا النُّبُوتَ مِنْ *Sahîh-i Buhârî*’de bu âyet-i kerîmenin sebeb-i nüzûlü Berâ b. Âzib tarafından şöyle bildiriliyor: Bu âyet-i kerîme biz ensarîler hakkında nâzil oldu. Câhiliye zamanında ensar haccedip de evlerine geldiklerinde, evlerinin kapısından girmezlerdi de evlerine, arka (cihetinde açtıkları bir delik)ten girerlerdi. Bir kere ensardan birisi yine böyle evine geldiğinde delikten değil, evinin kapısından girmişti de bunun bu hareketi ayıplanmıştı. Bunun üzerine, وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النُّبُوتَ، فَكَانَتْ عَجْرَ بِذَلِكَ، فَتَزَلَّتْ الْبُرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النُّبُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا *“Hakiki insanlık, evlere arkalarından gelmenizle değildir. Belki insân-ı kâmil, Allah’tan korkandır. Siz de evlere, kapılarından giriniz!”*¹⁰ kavlı-i şerifi nâzil oldu.¹¹

9 {*Buhârî ve Tecdîd* metninde bu hadisin yer aldığı babın başlığı “السَّفَرُ قِطْعَةٌ مِنَ الْعَذَابِ” şeklindedir. Müellifin kaydettiği başlık, Buhârî’nin bir önceki babına aittir.}

10 el-Bakara, 2/189.

11 عَنْ ابْنِ إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ يَقُولُ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِينَا، كَانَتْ الْأَنْصَارُ إِذَا حَجُّوا فَجَاءُوا لَمْ يَدْخُلُوا مِنْ قَبْلِ أَبْوَابِ بُيُوتِهِمْ، وَلَكِنْ مِنْ ظُهُورِهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَدَخَلَ مِنْ قَبْلِ بَابِهِ، فَكَانَتْ عَجْرَ بِذَلِكَ، فَتَزَلَّتْ الْبُرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النُّبُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مِنْ اتَّقَى وَأَتُوا النُّبُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا.

{Kaynakta “ابن إِسْحَاقَ” ifadesi “أَبِي إِسْحَاقَ” şeklindedir. B1803 Buhârî, Umre, 18.}

İbn Huzeyme ile Hâkim'in *Sahih*'lerinde Câbir radiyallahu anhtan bu babdaki rivayetleri daha mufasssaldır. Hazret-i Câbir diyor ki: Kureyş, şöyle bir hums yani asâlet-i dîniyye iddia ve tatbik ederlerdi. Hâiz-i asâlet olan Kureyşîler ve Harem halkı ihrampûş oldukları halde evlerine kapılarından girerler, çıkarlardı. Fakat ensar ile ehl-i meder ve ehl-i veber yani köylüler ve haymenişîn olanlar ihramlı iken bermûtat evlerinin ve çadırlarının kapılarından girip çıkmak hakkını haiz değillerdi. Ya evlerinin arkalarına açtıkları bir delikten girerler, çıkarlar veya kurdukları bir merdivenden çıkarlar, inerlerdi. Çadır halkı da çadırlarının arkasından girip çıkarlardı. Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bulunduğu bir bostandan çıkarken bostanın kapısından çıkmıştı. Resûl-i Ekrem'le beraber ensardan Kutbe b. Âmir de çıkmıştı. Bunu görenler, "Yâ Resûlellah! Kutbe, fâcir birisidir, dinî bir asaleti yoktur. Ne hakla seninle birlikte kapıdan çıkıyor?" demişlerdi. Resûl-i Ekrem İbn Âmir'e, "*Nasıl bir cüretle kapıdan çıktın?*" diye sordu. İbn Âmir, "Yâ Resûlellah! Sizin kapıdan çıktığınızı gördüm, ben de öyle yaptım" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem, "*Ama ben humustanım, Kureyşîyim*" buyurdu. İbn Âmir de, "Yâ Resûlellah! Benim dinim de senin dinindir" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi inzâl buyurdu. Mukâtil b. Süleyman da bu âyet-i kerîmenin tefsirinde âyetin sebab-i nüzûlünü bu suretle izah etmiştir (*Umdetü'l-kârî*).¹²

Mevzumuz olan Ebû Hüreyre hadisinde misafirin, sefere ait işlerini bitirince ailesi nezdine hareketini tesri' etmesiyle emrolunması da, aile reisinin aile yuvasından gaybûbeti zamanında aile ihtiyaçlarının birikmesi zaruri bulunduğundan *وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا*¹³ kavli-i şerifi mucibince reisi bulunduğu ailenin bu ihtiyaçlarını bir an evvel tesviye etmesi gayesine mâtuftur. *وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً*¹⁴ kavli-i şerifiyle mev'ûd olan aile sevgisi, aile rahmet ve saadeti bu vazîfe-i riyasetin vakt ü zamânında ifa edilmesi suretiyle temin edilir.

12 {Aynî, *Umde*, X, 136.}

13 el-Mâide, 5/20.

14 er-Rûm, 30/21.

Kitâbü'l-Muhsar

كِتَابُ الْمُحْصَرِ

Bu bab, herhangi bir sebeple hacdan veya umreden memnûiyetin ahkâmına dair ehâdis-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan yalnız Ebû Zer rivayetinde cemi' sîgasıyladır. Diğer rivayetlere müfred sîgasıyla babdır. Elimizdeki yazma ve basma bütün *Buhârî* nüshalarında ve Aynî, Kastallânî gibi şârihlerin iltizam ettikleri nüshalarda bu unvan الصيد جزاء المحصر suretindedir. Halbuki "Cezâ-i Sayd" birkaç hadis sonra hususi bir unvan olarak gelecektir. Bu cihetle müellif Zebîdî bu unvanı yalnız muhsara tahsis etmiş bulunuyor.

İmam Buhârî *Sahîh*'inde bu ihsâr babının unvanında, فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ, "İhramlandıktan sonra herhangi mücbir bir mani ile hacdan veya umreden kalırsanız, Kâbe için kurban nevinden kolayınıza gelen bir şey, hediye ve tasadduk etmek lâzımdır. Bu hediye, mahalline yani Kâbe'ye erişinceye kadar başlarınızı tıraş edip ihramdan çıkmayınız!"¹ kavli-i şerifini zikrediyor.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra da bu ihsârın, yalnız düşman tarafından gelen memnûiyete munhasır olmadığını, belki hastalık gibi her mânia şümülû bulunduğunu göstermek üzere de Atâ b. Ebû Rebâh'ın, الإحصار من كل شيء يحبسه², kavlini ta'lîkan rivayet ediyor ki İbn Ebû Şeybe'nin mevsûlen rivayetine göre Atâ, ihsâr hastalıktan, düşmandan vesair bir maniden neşet eder demiştir.³

İHSÂR MESÂİLİ BİRKAÇ NEVE AYRILIR

BİRİNCİ NEVİ İHSÂRIN LUGATEN MÂNASIDIR. İhsâr, kastedilen bir cihetten menedilmek mânasınadır. Hacı için Kâbe'ye vüsûle mani hastalık, düşman, parasının ziyâi, herhangi lüzum üzerine devletin meni gibi sebepler olabilir.

İKİNCİ NEVİ İHSÂR ÂYETİNİN SEBEBİ NÜZÛLÜDÜR. Bu âyet-i kerîme hicret-i seniyyenin 6. yılında Kureyş müşriklerinin Resûl-i Ekrem'in beyt-i şerife vüsûlüne mani oldukları sırada Hudeybiye'de nâzil olmuştur. Bu hususta sûre-i Feth de nâzil olmuştur. Kureyş'in bu mûmâneati üzerine Resûl-i Ekrem ve ashabının yanlarında getirdikleri kurbanları

1 el-Bakara, 2/196.

2 كذا في اليونانية. وفي بعض النسخ المعتمدة (بحسبه) وعليها شرح القسطلاني

3 روى ابن أبي شيبة موصولاً عن عطاء قال: لا إحصار إلا من مرض أو عدو أو أمر حابس

keserek, tıraş olarak ihramlarından çıkmalarına taraf-ı sübhânîden müsaade olunmuştu. Bunun üzerine Resûlullah ahabına yanlarındaki kurbanlarını kesmelerini ve tıraş olmalarını emretti. Fakat ashâb-ı kirâm bu emrin nesh ü tebdîl edilmesi ihtimalini ümit ederek bu emre icâbet etmekte ağır davrandılar. Nihayet Resûl-i Ekrem bizzat çıkıp tıraş oldu. Bunun üzerine ahab da icâbet etti. Fakat bir kısmı tıraş olmayıp saçlarını kestirmekle iktifa etmişti. Bunun için Resûl-i Ekrem, “Allah saçlarını tıraş edenlere rahmet eylesin!” diye dua buyurdu. Ashâb-ı Kirâm, “Saçlarını kestirenlere de yâ Resûlellah!” diye duanın şümülünü temenni ettiler. Üç defa tekerrür eden bu dua ve bu temenniden sonra Resûl-i Ekrem üçüncüde saçlarını kestirenlere de dua buyurdu.⁴

Hudeybiye’de ashaptan her yedi kişi müstereken bir deve kurban etmişlerdir. Bu sefere iştirak eden ahabın adedi 1400 kişi idi. Hudeybiye’de konak yerleri de hudûd-ı Harem haricinde idi. Bazı ulemâ da Harem dahilinde olduğunu kabul etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ NEVİ İHSÂR ÂYETİNİN TEFSİRİDİR. İhsârın lugaten men mânasına olduğunu bildirmiştik. Şeriat örfünde, hac veya umre için ihramlanan kimsenin mücbir bir maniin haylûleti ile haccını veya umresini tamamlayamamasıdır. Tavaf ve sa’y ile ihramdan çıkacak olan bir muhrimin böyle bir mani ile tavaf ve sa’y edememesi ihramlı kalmasını mûcip olup bundaki derkâr olan müşkülâtta dolayı buna bir mahles-i şer’î olarak taraf-ı ilâhîden deve, sığır, koyun, keçi nevinden hangisi kolay olursa Beytullah’a bir kurban hediye edilmesi ve bu kurbanın mahalline vüsûlü üzerine tıraş olup ihramdan çıkılması keyfiyeti tâlim buyurulmuştur.

Âyet-i kerîmedeki (هدي) **hedy**, Zemahşerî’ye göre “hedy”nin cem’idir. نحره، نحره gibi. Teşdit ile de kiraat olunmuştur. “Hedyye”nin cem’i olur. مطيه، مطيٰه gibi.

Hudeybiye’de Resûl-i Ekrem ile ahab, küffâr-ı Kureyş’in hiyanet ve husumetinden emin olmadıkları için kurbanlarını hudûd-ı Harem haricinde kesmeye mecbur olmuşlardı. Kurbanın Harem’e vüsûlünden emin bulunulursa, kurban Mekke’ye sevkolunur ve nâsik, kurban hareme dahil oluncaya kadar tıraşını tehir eder.

DÖRDÜNCÜ NEVİ HASRIN SEBEB-İ MÛCİBİ HAKKINDADIR. Bu babda ulemânın ihtilâfı vardır: Atâ, İbrâhim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî (hasr) hastalık, düşman, yol parasının ziyâı gibi beyte girilmeye mani muhtelif sebeplerin haylûleti ile hâsıl olur. Bu ictihad, İmam Ebû Hanîfe ile ahabının mezhebidir. İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhümden mervî olan da budur. Bir kısım ulemâda ki, Leys b. Sa’d, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, İshak hazerâtıdır; bunlar da ihsâr, ancak düşmanla tahakkuk eder, hastalık ve emsali sebeplerle ihsâr olmaz demişlerdir. Abdullah b. Ömer’in ictihadı da böyledir.

BEŞİNCİ NEVİ HEDYE DAİRDİR. İbn Abbas hediy, deveden, sığırdan, koyundan, keçiden olur demiştir. Süfyân es-Sevrî’nin Saîd b. Cübeyr vasıtasıyla İbn Abbas’tan gelen bir rivayetinde de, “Hediy kurbanından en kolay olanı koyundur” demiştir. Atâ, Mücâhid, Tâvûs, Ebû’l-Âliye, Muhammed b. Hüseyin, Abdurrahman b. Kâsım, Şa’bî, Nehaî, Hasan,

Katâde, Dahhâk, Mukâtil'in ictihadları da böyledir. Eimme-i erbeanın mezhepleri de budur. İbn Ebû Hâtîm'in tahrîcine göre, Hazret-i Âişe ile İbn Ömer, "Hediy, deve ile sığırdan olur" demişlerdir. Sâlim, Kâsım, Urve, Saîd b. Cübeyr'den de bu suretle rivayet edilmiştir. Bunların istinat ettikleri delil Hudeybiye kıssasıdır ki bu rivayet sahiplerinden hiçbiri, Resûl-i Ekrem'in Hudeybiye ihramından çıkmak için koyun kestiğini rivayet etmemişlerdir. Bu babdaki rivayetler deve, sığır kesildiği merkezindedir. Ezcümle *Sahîhayn*'da Câbir'den gelen rivayette müşârün ileyh hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye'de bizden her yedi kişinin müştereken bir deve veya sığır kesmemizi emretmişti diyor. İbn Abbas'tan Abdürrezzâk'ın rivayetinde de zenginin, deve, buna kudreti yetmezse sığır, buna da gücü yetmezse koyun kurban etmesi bildirilmiştir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَدْ أَحْصَرَ النَّبِيُّ ﷺ فَخَلَقَ رَأْسَهُ وَجَامَعَ نِسَاءَهُ
وَنَحَرَ هَدْيَهُ حَتَّى اعْتَمَرَ عَامًا قَابِلًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye umresinde Kâbe'den) menedilmişti; Resûlullah başını tıraş etti, kadınlarına yaklaştı, kurbanını kesti, nihayet gelen sene umre eyledi. {B1809 Buhârî, Muhsar, 1.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî mu'temirin ihsârına dair açtığı babında zikretmiştir. Bu hadisten evvel Buhârî'nin *Sahîh*'inde ihsâr hakkında İbn Ömer'den de iki rivayeti vardır.

1. Buhârî'nin Nâfi'den rivayetine göre, Abdullah b. Ömer radiyallahu anh (Haccâc'ın Abdullah b. Zübeyr ile mukâtele için Mekke üzerine bir ordu ile yürüdüğü) fitne senesinde umre niyetiyle Mekke'ye gitmek istemişti. (Çocukları tarafından) kendisine, "Bu fitne sebebiyle korkarız ki sizin beyti ziyaretinize mani olurlar" denildi de İbn Ömer, "Eğer ben beyt-i şerifi ziyaretten menolunursam, ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle işlediğimizi yaparım" dedi ve telbiye ederek umre niyetiyle (Zülhuleyfe'de) ihramlandı. Şundan dolayıdır ki: Resûlullah da Hudeybiye senesinde (böyle) umre niyetiyle ihramlanmıştı.⁵

2. Buhârî'nin yine Nâfi'den rivayetine göre, İbn Ömer'in iki oğlu Ubeydullah ile Sâlim, Nâfi'e haber verip demişler ki: Şam askeri Haccâc'ın kumandasında Abdullah b.

5 عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ جِئْتُ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ إِذْ صُدِّدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهْلًا بِعُمْرَةٍ، مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهْلًا بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَّةِ {B1813 Buhârî, Muhsar, 4.}

Zübeyr ile mukâteleye geldikleri gece, biz, babamız Abdullah b. Ömer'e, "Bu sene hac etmemenizde hiçbir mahzur yoktur. Biz, seninle beyt arasına hâil olunmasından endişe ediyoruz" dedik. Cevaben, "Biz, Hudeybiye senesinde Resûlullah ile beraber çıktığımızda, küffâr-ı Kureyş beyte varmaya mani oldular. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kurbanını kesti, başını tıraş etti (ihramından çıktı). Sizi işhâd ederim ki: Ben kati surette umre etmeyi (nefsime) vâcip kıldım. Allah dilerse ben, Mekke'ye giderim. Beyt ile benim aram boş bırakılırsa beyti tavaf ederim (menâsiki tamamlarım). Eğer beyt ile benim arama hâil olurlarsa, ben de Resûlullah ile beraber (Hudeybiye'de) bulunduğum zaman Resûlullah'ın işlediği gibi işler (kurban keserek, tıraş olarak umre ihramından çıkar)ım" dedi ve Zülhuleyfe'de umre niyetiyle ihrama girdi. Bir saat gittikten sonra, "İhsâr ile tehallülün cevazında hac ile umrenin ikisi de birdir; aralarında fark yoktur; şahit olunuz ki ben, umremle beraber haccı kendime vâcip kıldım" di(ye hacc-ı kırâna niyet et)ti ve yevm-i nahrde kurban kesinceye kadar ihramdan çıkmadı ve "Karin bi'l-hac olan muhrim Mekke'ye dahil olduğunda beyti bir kere tavaf edinceye kadar ihramdan çıkamaz" dedi.⁶

Hadisin bu son fıkrası, karin bi'l-hac olan muhrim iki tavafa muhtaç olmaz diyen fukahanın mezhebine delil olabilir. Hanefî mezhebinde ise, karin için de iki tavaf lâzımdır ve bu babda başkaca delilleri vardır.

Bu hadisten müstefâd olan bir hükm-i fikhî de haccı umreye idhalin cevazıdır. Fakat fukahanın cumhuruna göre, bir mu'temirin umreye haccı idhal edebilmesi, umre tavafına şürû' etmemiş olmakla meşruttur. Hanefiler'e göre, umre tavafının dört şavtını yapmazdan evvel câizdir. İmam Mâlik'e göre tavaf tamam olmazdan evvel sahihtir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ أَلَيْسَ حَسْبُكُمْ سُنَّةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنْ حُبِسَ أَحَدُكُمْ عَنِ الْحَجِّ طَافَ بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ ثُمَّ حَلَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يَحْجَّ عَامًا قَابِلًا فَيَهْدِيَ أَوْ يَصُومَ إِنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle dermiş: Sizden biriniz (Arafat'a çıkamayacak surette) hacdan mene-

6 عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَسَلَامَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَاهُ أَنََّّهُمَا كَلَّمَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَبَايَ نَزَلَ الْحَجِيشَ بِابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا لَا يَضُرُّكَ أَنْ لَا تَحْجَّ الْعَامَ ، وَأَنَا نَخَافُ أَنْ يُحَالَ بَيْنَكَ وَبَيْنَ الْبَيْتِ . فَقَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ دُونَ الْبَيْتِ ، فَتَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدْيَهُ ، وَحَلَقَ رَأْسَهُ ، وَأَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ الْعُمْرَةَ ، إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْطَلِقُ ، فَإِنْ خَلَى بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ طُفْتُ ، وَإِنْ جَبَلَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ فَعَلْتُ كَمَا فَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا مَعَهُ . فَأَهْلًا بِالْعُمْرَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ ، ثُمَّ سَارَ سَاعَةً ، ثُمَّ قَالَ « إِنَّمَا شَأْنُهُمَا وَاحِدٌ ، أَشْهَدُكُمْ أَنِّي قَدْ أَوْجَبْتُ حَجَّةَ مَعَ عُمْرَتِي » . فَلَمْ يَجَلْ مِنْهُمَا حَتَّى حَلَ يَوْمَ النَّحْرِ ، وَأَهْدَى ، وَكَانَ يَقُولُ لَا يَجَلْ حَتَّى يَطُوفَ طَوَافًا وَاحِدًا يَوْمَ يَدْخُلُ مَكَّةَ . {B1807 Buhârî, Muhsar, 1.}

dilirse (temessük için) size Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sünneti kâfi değil midir? O muhsar, beyti tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'y eder. Sonra muhrime haram olan her şey buna helâl olur. Nihayet gelen sene hacceder, bu kimse ya kurban keser yahut kurban bulamazsa oruç tutar. {B1810 Buhârî, Muhsar, 2.}

İ Z A H I

Bundan evvelki hadiste umreden memnûiyetin hükmü bildirilmişti. Bu hadîs-i şerifte de hacdan mahrumiyete terettüp eden ahkâm tâlim edilmiştir. (O muhsar, beyti tavaf eder...) cümlesi (sünnet-i Resûlullah'ı) tefsirdir. Bu hadisın mazmûnu İmam Şâfiî ile ahabının mezhebidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, Mekke'ye dahil olan kimse muhsar değildir. İmam Ebû Hanîfe indinde ihsâr, Mekke'ye varmaya mani ve tavaf ile sa'ye hâil olmaktan neşet eder. Bu surette muhsar, Resûl-i Ekrem'in Hudeybiye'de ihlâli gibi işler. Mekke'ye vâsıl olan muhrim hacı ise hacı fevteden kimsenin hükmüne tâbidir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre umre ederek ihramdan çıkar (*Umdetü'l-kârî*).

860

عَنِ الْمُسَوِّرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَحَرَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ وَأَمَرَ أَصْحَابَهُ بِذَلِكَ.

T E R C Ü M E S İ

Misver (b. Mahreme)⁷ radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye'de) tıraş olmazdan evvel kurban kestiği ve ahabına da kurbanı tıraşa takdim etmelerini emir buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1811 Buhârî, Muhsar, 3.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif, muhsar için yani bir maniin haylûleti ile Kâbe' ye varması mümkün olmayanlar için evvelâ kurban kesip sonra tıraş olarak ihramdan çıkmasının cevazında sarihtir. Yalnız şârih Kirmânî, hadisten müstefâd olan bu cevaz hükmünün, وَلَا تَحْلِقُوا حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ “Ey hacılar! Kurbanlarınız varacağı yere varmadan başlarınızı tıraş etmeyiniz!”⁸ kavlı şerifinden müstefâd olan tıraşın kurbandan tehiri lüzumuna

7 Misver b. Mahreme, Kureyşî'dir. Bu baba, oğul ikisi de sahâbidir. Vâlidesi Abdurrahman b. Avf hazretlerinin hemşiresi Şifâ'dır. Kendisinden 22 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan ikisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördünü Buhârî, birisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Mekke'nin muhasarası sırasında Hicr'de namaz kılarken mancınık ile atılan taşlardan birisi isabet etmekle beş gün sonra 64 tarihinde vefat etmiş ve cenaze namazı Abdullah b. Zübeyr tarafından Hacûn'da kılınmıştır (rahmetullahi aleyh) (*Umdetü'l-kârî*, *Hulâsa*).

8 el-Bakara, 2/196.

muhalif olduğu zemininde bir şüphe dermeyeran ediyor. Sonra şöyle cevap veriliyor: Âyet-i kerîmedeki kurbanın tıraşa takdimi keyfiyeti, muhsar hakkında değildir. Belki Kâbe'ye kurban hediyesi sevkedenden hacının tâ Mina'da bu kurbanını kesmeden tıraş olup ihramdan çıkamayacağını beyan ve tâlime aittir. Muhsar olan hacıya gelince bunun mahall-i hedyi yani kurban yeri, beyti ziyaretten memnû olup geri kaldığı mahaldir. Nasılki, Resûl-i Ekrem de Hudeybiye'de kurbanını kesmiş ve ihramdan çıkmıştı ve Hudeybiye, Harem'den değil, Hil'den ma'dûddur (*Kastallânî*, III, 325).

عَنْ كَعْبِ بْنِ عَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَقَفَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْحُدَيْبِيَّةِ وَرَأْسِي يَتَهَافَتُ قَمَلًا فَقَالَ يُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاحْلِقْ رَأْسَكَ قَالَ فِي تَرَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ إِلَى آخِرِهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ تَصَدَّقْ بِفَرَقِ بَيْنِ سِتَّةٍ أَوْ انْصُكْ بِمَا تَيَسَّرَ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Kâ'b demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Hudeybiye'de) başımdan bitler (yüzümme) döküldüğüne vâkıf olmuştu da bana, “(Zannedersem) sana, başındaki haşarat eza veriyor?” buyurmuştu. Ben de, “Evet, eza veriyor” dedim. Resûlullah, “Öyle ise başını tıraş et!” buyurdu. Kâ'b radiyallahu anh (devam edip) demiştir ki, “Sizden her kim hastalanır (da tıraş olmaya lüzum görülür)se yahut (yara, bit gibi bir sebeple) başından ezalanırsa (tıraş olduğunda) bunun fidyesi, oruç tutmak yahut sadaka vermek yahut kurban kesmektir” (meâlindeki fidye) âyet-i kerîmesi benim hakkımda nâzil oldu. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Üç gün oruç tut yahut altı fakir arasında bir ferik (on altı rıtl) tasadduk eyle yahut kolay gelen bir hayvan (bir koyun) kurban et!” buyurdu. {B1815 Buhârî, Muhsar, 6.}

İZAHİ

İmam Buhârî bu hadisin babında فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ ⁹ âyet-i kerîmesini zikrettikten sonra, “Hasta veya başından mustarip olan kimse tıraş olunca âyet-i kerîmede bildirilen oruç, sadaka, kurban fidye ve atıyyelerinden hangisini dilerse onu ifa etmekte muhayyerdir” diyor.

Buhârî İbn Ucre hadisini bu babında beş tarik ile rivayet etmiştir ki birisi budur. Tercümede kavis içinde işaret ettiğimiz ziyadeler diğer rivayet tariklerinden istifade edilerek gösterilmiştir. Bu tariklerden birisinde de fidye şöyle rivayet ediliyor: Resûl-i Ekrem bana, “*Bir koyun bulup kurban edebilir misin?*” diye sordu. Ben de, “Hayır, bulamam” dedim. Resûl-i Ekrem öyle ise sen, “*Ya üç gün oruç tut yahut her miskine nısf sâ’ buğday (520 dirhem) vermek üzere altı miskini infak eyle*” buyurdu.¹⁰ İnfak ve tasadduk edilecek bu miktar, buğday vesair şeylere de şâmil olabilirse de Müslim’in bir rivayetinde (taam) vârit olmasına göre bununla buğday kastedilmiş olması daha muvâfıktır. Buhârî’nin bir tarîk-i rivayetinde kesilecek kurbanın ednâ derecesi koyun olarak bildiriliyor. Bunun âlâsı bir deve, evsatı bir sığır olduğu müstefâd olmakla beraber Taberânî’nin bu yolda sarîhan rivayeti de vardır.

BU RİVAYETLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Âyet-i kerîmede bildirilen a’zâre mebnî muhrim için âyet-i kerîmede zikrolunan kefâreti vererek tıraş olmanın cevazı. Fakat baştan başka vücudun sair aksamını bu suretle tıraş etmek câiz olup olmadığı nassan bildirilmemiştir. Fakat ulemânın cumhuru, bedeninin sair aksamının tıraş edilmesinin cevazını kıyasen istifade etmişlerdir. Yalnız Dâvûd ez-Zâhirî fidye, baş tıraşına münhasırdır demiştir. Râfiî, İmam Mâlik’in de, “Fidyenin bedendeki tüylere taalluku yoktur” dediğini rivayet etmiştir.

Bir ihramlı böyle bir sıkıntısı olmayarak tıraş olursa yahut bilerek koku sürünürse, bu babda İbn Abdülber *el-İstizkâr*’da İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî ile her ikisinin ashabından böyle ihramlıya yalnız kurban kesmek vâcib olduğunu rivayet etmiştir. Bu eimme-i kirâm, âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerifeden müstefâd olan tahyîrin yalnız zaruret haline maksur olduğuna hükmetmişlerdir. İmam Mâlik bu surette de tahyîri kabul etmiştir.

وَعَنْهُ رَوَاهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ نَزَلَتْ فِي خَاصَّةٍ وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةٌ.

TERCÜMESİ

(Abdullah b. Ma’kıl tarikiyle) yine Kâ’b b. Ucre radiyallahu anhtan gelen bir rivayette (İbn Ma’kıl, “Bir kere İbn Ucre ile Kûfe Mescidi’nde oturup fidyeden sordum”) Kâ’b, “Bu âyet-i kerîme hususi surette benim hakkımda fakat umumi surette sizin hakkınızda inmiştir” diye cevap verdi demiştir. {B1816 Buhârî, Muhsar, 7.}

Kitâbü
Cezâi's-Sayd
كِتَابُ جَزَاءِ الصَّيْدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab, muhrimin saydi ve harem dahilindeki ağaçların kat'ı gibi cezaî hükümlere dair ehâdis-i şerifeyi muhtevidir.

863

عن أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ عَامَ الْحُدَيْبِيَّةِ فَأَحْرَمَ أَصْحَابُهُ وَلَمْ أُحْرَمِ أَنَا فَأَنْبِئْنَا بَعْدُ بِغَيْقَةِ فَتَوَجَّهْنَا نَحْوَهُمْ فَبَصُرَ أَصْحَابِي بِحِمَارٍ وَخَشٍ فَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَضْحَكُ إِلَى بَعْضٍ فَنَظَرْتُ فَرَأَيْتُهُ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ الْفَرَسَ فَطَعَنْتُهُ فَأَثْبَتُهُ فَاسْتَعْنَتْهُمْ فَأَبَوْا أَنْ يُعِينُونِي فَأَكَلْنَا مِنْهُ ثُمَّ لَحِقْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَخَشِينَا أَنْ نَقْطَعَ أَرْفَعُ فَرَسِي شَأْوًا وَأَسِيرُ عَلَيْهِ شَأْوًا فَلَقِيتُ رَجُلًا مِنْ بَنِي غِفَارٍ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ فَقُلْتُ لَهُ أَيْنَ تَرَكْتَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ تَرَكْتُهُ بِتَعْمَنَ وَهُوَ قَائِلُ السَّقْيَا فَلَحِقْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ حَتَّى أَتَيْتُهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَصْحَابَكَ أَرْسَلُوا يَقْرَءُونَ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللَّهِ وَإِنَّهُمْ قَدْ خَشَوْا أَنْ يَقْتَطِعَهُمُ الْعَدُوُّ دُونَكَ فَاَنْظُرْهُمْ فَفَعَلَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا اصْطَدْنَا حِمَارَ وَخَشٍ وَإِنَّ عِنْدَنَا مِنْهُ فَاصِلَةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَصْحَابِهِ كُلُّوا وَهُمْ مُحْرَمُونَ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْقَاحَةِ مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى ثَلَاثٍ وَمِنَّا الْمُحْرَمُ وَمِنَّا غَيْرُ الْمُحْرَمِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ

TERCÜMESİ

Ebû Katâde radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hudeybiye senesi biz de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gitmiştik. Dostlarım ihramlanmışlardı. Fakat ben ihrama girmemiştim. Bir ara bize Gayka'da düşman bulunduğu haber verildi. (Resûlullah'ın emriyle) düşman tarafına (istikşaf için) yöneldik. Arkadaşlarım bir hımâr-ı vahşi görmüşlerdi (ve ihramlı bulunduklarından hayretle) birbirlerine gülmeye başlamışlardı. Baktım, hayvanı

ben de gördüm ve atımı ona doğru sürdüm; hımâr-ı vahşîyi vurup bulunduğu yerde tevkife muvaffak oldum. Hayvanı yüklenip getirmek için arkadaşlarımdan yardım etmelerini istedim. (İhramlı olduklarından) bana yardım etmekten çekindiler. (Nihayet kendim getirdim) ve hepimiz bunun etinden yedik. Sonra ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile hatt-ı muvâsalamızın düşman tarafından kesilmesinden korkarak Resûl-i Ekrem'e mülâki olmak istedim. Atımı kâh şahlandıracak kâh seyr-i mûtat ile yürüterek giderken gece yarısında Benî Gıfâr'dan birisine kavuştum ve ona, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi nerede bıraktın?" diye sordum. Gıfârî bana, "Ta'hin" mevkiinde bıraktım. Sükyâ (köyün)de¹ kuşluk uykusu uyumak iste(yerek maiyetinin hareketini emretmiş)ti" dedi. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vâsıl oldum. Huzur-ı saâdete girdiğimde, "Yâ Resûlellah! Keşif kolundaki ashabın sana Allah selâmı, mevlâ rahmeti okuyup gönderdiler. Düşmanın sizinle hatt-ı muvâsalelerini kesmesinden endişe ediyorlar; bunların gelmesine intizar buyursanız" dedim. Resûlullah, arkadaşlarımla gelinceye kadar bekledi. (Bu sırada), "Yâ Resûlellah! Bir hımâr-ı vahşî avladık; yanımda bunun etinden artmış bir parça vardır" dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashâbına, "Bu av etini yeyiniz" buyurdu. Halbuki ashâb-ı kirâm ihramlı idiler. {B1822, B1823 Buhârî, Sayd, 3, 4.}

İ Z A H I

Bu Ebû Katâde hadisi, cezâ-i sayd mevzuunun şaheser bir düsturudur. Cezâ-i sayda dair pek çok ahkâm, bu hadisten istifade edilmiştir. Bunlar için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir. Biz burada yalnız Buhârî'nin bu hadisin babında zikrettiği Mâide sûresi âyetlerinden iki âyet-i kerîmeyi bervech-i âtî meâlen nakledeceğiz: "*Ey iman eden kullar! Siz ihramlı iken av, (avlayıp) öldürmeyiniz! Sizden her kim ki bile bile avı öldürürse ona, öldürdüğü hayvanın misli deve, sığır, davar nevinden bir ceza vardır ki bu ceza kurbanı, avın mümasili olduğuna sizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Bu hayvan, Kâbe'ye (sevk olunup) varacak bir kurbandır. Yahut fukara taamı bir kefârettir. Yahut bunun muadili oruç tutmaktır. Bu ceza ihramlı iken av öldüren kimse, irtikâp ettiği cinayetin vebalini tatsın içindir. Cenâb-ı Hak geçmiş günahlarınızı affetmiştir. Fakat kim ki bir daha yaparsa, Allah yapandan onun intikamını alır. Allah azizdir, intikam sahibidir. Her türlü deniz avı ve yemesi sizin ve seyyar misafirlerin intifâi için helâl kılındı. Harem'de ihramlı iken de kara avı size haram kılındı. (Ey müminler!) Divanında haşrolunacağınız Allah'tan korkunuz!*"²

1 Sükyâ Mekke ile Medine arasında bir köyün adıdır. Ta'hin de bu köye 3 mil mesafede vâki bir su başıdır (Umdetü'l-kârî).

2 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بِالْغُلَامَةِ أَوْ

BU ÂYETİN SEBEB-i NÜZÛLÜ

Mukâtil'e göre Ebû'l-Yüsr Amr b. Mâlik el-Ensârî'dir. Müşârün ileyh Hudeybiye'de umre niyetiyle ihramlı iken bir hımâr-ı vahşî öldürmüştü. Bu vâkıa üzerine, “*İhramlı iken av öldürmeyiniz!*” meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur. İbn İshak, Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî ve daha başkaları da, Kâ'b b. Amr hakkında nâzil oldu. Ka'b, Hudeybiye'de bir hımâr-ı vahşî avlamıştı da bu âyet nâzil oldu demişlerdir (*Aynî*).

BU ÂYETTEN İSTİNBAT OLUNAN HÜKÜMLER

İhramlı iken av öldürmenin hurmetidir. Bu hurmette ve ceza vâcib olduğunda eimme-i mezâhib arasında ihtilâf sebketmemiştir. Hem de ihramlı olana av avlamanın haram olduğunu gerek bilerek, gerek bilmeyerek avlasın, haram olduğunda ve cezayı müstelzim bulunduğunda hiç fark yoktur. Gerçi âyet-i kerîmede taammüd kaydı varsa da bu kayıt, mevrîd-i nas itibariyledir. Hataen avlamak da tağlîz için amde mülhaktır deniliyor. Hem de mefhûm-ı muhâlefet muteber değildir. Hazret-i Ömer'den, İbn Abbas'tan, Tâvûs, Hasan-ı Basrî, İbrâhim en-Nehaî, Zühri gibi tâbiî ricalinden mervî olan budur. İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ile bunların ahabının mezhepleri de amd ile sehvin hükmen müsavi olduğu suretindedir.

Vücûb-ı cezâ hususunda İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. Hasan, öldürülen avın misli vâciptir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre, vâcib olan, maktulün kıymetidir. Maktulün misli bulunursa takdir olunan kıymetle o cinsten bir hayvan alıp kurban edilir; bulunmazsa taam alınıp dağıtılır. Yahut kıymeti tasadduk edilir.

Âyet-i kerîmede zikrolunan hakemeynin vazifesini; Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Muhammed b. Hasan, ceza olan kurban, it'âm, siyamdan birini tayine aittir, demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf, hakemeynin vazifesi, takdîr-i kıymettir. Bu mukadder kıymet ile cinayet sahibi, maktulün misli bir kurban bulursa keser, isterse it'âm eder, ister tasadduk eder. Bu babda hakk-ı hıyâr kâtile aittir demişlerdir (*Aynî*).

İhramlının avladığı bu hayvanın etinin yenilip yenilmemesi de tetkik edilmiştir. Muhrimin gerek avladığı, gerekse kestiği hayvanı Hanefî ve Mâlikî imamları meyte addetmişler, ne ihramlının kendisi, ne de başkasının yemesi câiz değildir demişlerdir. İmam Şâfiî başkasının yemesini tecviz etmiştir.

كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهُ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ. أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلْغِيَارَةِ وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ {el-Mâide, 5/95-96.}

وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُمْ لَمَّا أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ أَمِنْكُمْ أَحَدٌ أَمَرَهُ أَنْ يَحْمِلَ عَلَيْهَا أَوْ أَشَارَ إِلَيْهَا قَالُوا لَا قَالَ فَكُلُوا مَا بَقِيَ مِنْ لَحْمِهَا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Katâde radiyallahu anhtan gelen bir rivayette bu keşşâf olarak gönderilen ashap, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geldiklerinde Resûlullah bunlara, "Sizden, Ebû Katâde'yi bu hımâr-ı vahşîyi avlamaya teşvik ve yardım eden, yahut bu hayvana işaret ederek gösteren kimse var mıdır?" diye sordu. Bunlar, "Hayır, yoktur" diye cevap verdiler. Resûlullah, "Öyle ise bu av etinden geri kalanı yiyiniz!" buyurdu. {B1824 Buhârî, Sayd, 5.}

İZAHİ

Ebû Katâde'den gelen bu rivayet, ihramsız kimse tarafından avlanan hayvanın avlarken muâvenet ve işaret etmemek şartıyla muhrimin bu av etini yemesi câiz olduğuna sarâhaten delâlet etmektedir. Hımâr-ı vahşî avlanmasının cevazı ve etinin cevâz-ı ekli de bu hadisin sarâhatinden istifade edilmiştir (*Umdetü'l-kârî*).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ الصَّعْبَ بْنَ جَثَّامَةَ اللَّيْثِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَهْدَى لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ حِمَارًا وَحَشِيًّا وَهُوَ بِالْأَبْوَاءِ أَوْ يَوْذَانَ فَرَدَّهُ عَلَيْهِ فَمَا رَأَى مَا فِي وَجْهِهِ قَالَ إِنَّا لَمْ نَرُدَّهُ عَلَيْكَ إِلَّا أَنَا حُرْمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olduğuna göre, Sa'b b. Cessâme el-Leysî radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Ebvâ yahut Veddân'da bulunduğu sırada (diri) bir hımâr-ı vahşî hediye etmişti. Fakat Resûlullah (kabul buyurmayıp) reddetmişti. Bunun üzerine Resûlullah Sa'b'ın yüzünden âsâr-ı teessür görmekle (tatyib için), "Biz hediyeni reddetmiyoruz; ne çare ki muhrim bulunuyoruz" buyurmuştur. {B1825 Buhârî, Sayd, 6.}

İZAHİ

Sa'b'ın vâlidesi, Ebû Süfyân b. Harb'in hemşiresidir. İsmi Fahta yahut Zeyneb'dir. Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfetinde vefat etmiştir. İbn Hibbân, hilâfet-i Ömer sırasında vefatını bildiriyor. Hilâfet-i Osman'da vefat ettiğini iddia edenler de bulunmuştur.

Resûl-i Ekrem muhacirûn ile ensar arasında uhuvvet akdettiği sırada Sa'b'ı Avf b. Mâlik ile kardeş yapmıştı.

Sa'b'ın Resûl-i Ekrem'e hediye ettiği hımâr-ı vahşîyi diri olarak mı, yoksa mezbûhan mı verdiği hadisin metninde zikredilmemiştir. Bu hayvanın diri verildiğini bu hadisin babında Buhârî'nin "hay" diye tasrih ve takyîd etmesinden istifade ederek tercümemizde kavis içinde gösterdik. Buhârî'nin İmam Mâlik tarikiyle rivayet ettiği bu Sa'b hadisini İmam Mâlik gibi daha birçok rivayet sahibi de Zührî'den mutlak olarak rivayet etmişlerdir. Yalnız İbn Uyeyne'nin Zührî'den rivayetinde hımâr-ı vahşî eti diye rivayet edilmiş ve Müslim de *Sahîh*'indeki bir tarîk-i rivayetinde bu suretle tahrîc eylemiştir. Bu hadisin bunlardan başka birtakım rivayet tariklerinde de mezbûhan ve kanı akarak, bazılarında hayvanın bir budu ve bir parçası hediye edildiği rivayet edilmiştir.

Rivayette son derece ihtiyatı iltizam eden müellif İmam Buhârî Resûl-i Ekrem'e hediye edilen bu hayvanın diri veya kesilmiş olduğuna temas etmeyerek hımâr-ı vahşîyi hadiste mutlak olarak rivayet etmiştir. Fakat hayvanın diri hediye edildiği hakkında da zann-ı gâlibi bulunduğundan, bunu da hadisin babında izhar ederek diğer rivayetlerin zaafına işaret etmiştir (*Kastallânî*, III, 341).

Ebvâ Medine civarında Cuhfe'ye 23 mil mesafede bir dağın adıdır. Veddân Cuhfe'ye daha yakın ve 8 mil mesafede bir mahallin veya bir köyün adıdır. Râvi, bu iki mahalden birisinin tayininde şekettiği için terdîd ile rivayet etmiştir. İbn İshak gibi bazı râviler Veddân, Ma'mer gibi bazıları da Ebvâ olduğunu cezim ile rivayet etmişlerdir (*Kastallânî*).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ كُلُّهُنَّ فَاسِقٌ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ
الْغُرَابُ وَالْحِدَاةُ وَالْعَقْرَبُ وَالْفَأْرَةُ وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Yeryüzünde gezen hayvanlardan beş (nevi) vardır ki bunların hepsi de fâsıktır (sair hayvanlara zarar verirler). Bunlar Harem dahilinde katlolu-nurlar ki karga, çaylak, akrep, fare, kelb-i akûrdur." {B1829 Buhârî, Sayd, 7.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi, (muhrim için katli câiz olan hayvanlar)a dair rivayetleri tahrîc için açtığı bir babında rivayet eder. Buhârî bu babında Hazret-i Âişe'den başka Abdullah b. Ömer'den de bu hayvanların katli câiz olduğuna dair tahrîcleri vardır. Bu rivayetlerin

birisinde, “Bu beş nevi hayvanın katlinde muhrim için günah yoktur”³ buyurulduğu bildiriliyor. Birisini de Hafsa’dan, “Muhrim bu hayvanları öldürür”⁴ buyurulduğu rivayet ediliyor.

Şârih Kastallânî bu hayvanların mazaratlarını tâdatla diyor ki karga ile çaylak zayıf bulduğu sığırın vesair mevâşînin gagasıyla arkasının etini yer, gözünü çıkarır, şaşkın bir insanın elinden ekmeğini kapar. Bunlar kuşların en adisidir. Akrep de en semli bir hayvandır. Hatta yılanı bile vurur, öldürür. Bedenî cesâmetlerine rağmen akrebin zehiri fili, sığırı bile öldürmeye kâfidir. İbn Mâce’nin Hazret-i Âişe’den bir rivayetine göre, Resûl-i Ekrem’i namaz kılariken bir akrep sokmuş da Resûlullah namazdan fâriğ olduktan sonra, “Bu muzır hayvanı gerek Hil’de gerek dâhil-i Harem’de öldürünüz!”⁵ buyurmuştur.

Tahâvî’nin *Ahkâmü’l-Kur’ân*’da Yezîd b. Ebû Nuaym’dan tahrîcine göre, İbn Ebû Nuaym, Ebû Saîd el-Hudrî’den fareye niçin füveysika denildi diye sormuş, o da cevaben, “farenin bir gece Resûlullah’ı uykudan uyandırdığını ve yağlı yanık bir paçavrayı sürükleyip götürdüğünü görünce hemen kalkıp öldürerek ihramlıya da, ihramsıza da bunun katlini helâl kıldığını” bildirmiştir.⁶

Kelb-i akûr, kelb-i mâruf demektir. Bu mânayı Kâdî İyâz İmam Ebû Hanîfe’den, Evzâî ve İbn Hay’dan rivayet etmiştir. Bunlar, kurdu da kelbe ilhak etmişlerdir. İmam Şâfiî, Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve cumhur-ı ulemâyâ göre, kelb-i akûr ile murat, her müfteris ve yırtıcı hayvandır.

Bu beş nevi hayvanın katli muhrim için câizdir. Muhrim için câiz olunca ihramsız olanlar için katli evleviyetle câiz olur (*Umdetü’l-kârî*).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَارٍ مِثِّي إِذْ نَزَلَ عَلَيْهِ (وَالْمُرْسَلَاتِ) وَإِنَّهُ لَيَتْلُوهَا وَإِنِّي لَأَتَلَّقَاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبْتُ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اقْتُلُوهَا فَاِبْتَدَرْنَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَيْتُ شَرَّكُمْ كَمَا وَقَيْتُمْ شَرَّهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes’ûd) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir gün Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Mina’daki bir mağarada bu-

3 {B1826 Buhârî, Sayd, 7.}

4 {B1827 Buhârî, Sayd, 7.}

5 {İM1246 İbn Mâce, İkâmetü’s-salavât, 146.}

6 {Tahâvî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, II, 34, no: 1174. Rivayet için bkz: 69. Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, II, 166, no: 3782.}

lunuyorduk. O sırada ve'l-Mürselât sûresi nâzil olmuştu da Resûlullah bize bu sûreyi okuyordu. Ben de fem-i saâdetten ahz ü telakkiye çalışıyordum. Resûl-i Ekrem'in (mübarek) ağzı bu sûrenin bahşettiği halâvetle tazeleniyordu. An-sızın bir yılanın üzerimize hücum ettiğini gördük. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu yılanı öldürünüz!” buyurdu. Biz, öldürmeye teşebbüs ettik. Fakat yılan kaçtı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Siz, nasıl yılanın zararından vikāye olundunuzsa, o da sizin mazarratınızdan sıyânet edildi” buyurdu. {B1830 Buhârî, Sayd, 7.}

İ Z A H I

İsmâilî'nin sarâhaten beyanına göre, bu vâkıa arefe gecesini olmuştu. Mina'da vuku-unun metn-i hadîste müsarrah bulunması da dâhil-i Harem'de vukuuna delâlet eder. İbn Huzeyme'nin de Hafs b. Gıyâs'tan “Resûlullah'ın ihramlı iken Mina'da, Harem dahilinde bir yılan öldürülmesini emrettiği” suretinde daha vâzih bir rivayeti vardır.⁷

Hadîs-i şerifte, “Şu yılanı öldürünüz” diye vuku bulan emrin muktezâsı vücûbdur. Muhrim için dâhil-i Harem'de yılanın öldürülmesi vâcip olunca, hâric-i Harem'deki ihram-sızın öldürmesi lüzumu vücûbı evlâ olarak sabit olur. İbn Battâl, “Gerek Hil'de gerek Harem'de yılan öldürülmesinin cevazında bütün ulemânın ittifakı vardır” demiştir. İmam Mâlik de yanına yaklaşan bir yılanın öldürülmesini emretmiş ve böyle insana saldıran yılanı kelb-i akûr derecesinde muzır addetmiştir. İbn Münzir, gerek akrebin gerek yılanın cevâz-ı katlinde ihtilâf eden kimse bilmiyoruz demiştir.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
قَالَ لِلْوَزْعِ فُوَيْسُقٌ وَلَمْ أَسْمَعْهُ يَأْمُرُنَا بِقَتْلِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in zevci Âişe radiyallahu anhâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in keler cinsinden (sâmi ebras = alaca keler denilen) muzır ve ağılı hayvancıklar vardır” buyurduğu, fakat bunları öldürmeyi bize emrettiğini işitmedim dediği rivayet edilmiştir. {B1831 Buhârî, Sayd, 7.}

7 {İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 191, no: 2668. Kaynaktaki rivayette harem dahilinde olduğu bildirilmekle birlikte olayın “Mina”da geçtiği bilgisi yer almamaktadır.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ افْتَتَحَ مَكَّةَ لَا هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ وَإِذَا اسْتَنْفَرْتُمْ فَاَنْفِرُوا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in feth-i Mekke günü (irat ettiği bir hutbesinde) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Feth(-i Mekke'den sonra (artık Mekke'den Medine'ye) hicret yoktur. (Ba'demâ) Mekke'den yalnız cihad kastıyla ve tahsîl-i fezâil niyetiyle çıkılabilir. Binaenaleyh (devlet tarafından) cihada davet olduğunuzda hemen icâbet ediniz! {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî Mekke'de kıtalin hurmetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin mâba'di de meâlen şöyledir: “Allah, bu Mekke'yi gökler, yerler halk olduğu günden beri vâcibü'l-ihtirâm bir şehir kılmıştır.”⁸ Bu kavî-i şerif ile, bu belde-i harâmın tahrimi, bir emr-i kadim olduğu müstemirren devam edip gelen şerât-ı sâlife bulunduğu ve kadim olan bu hükm-i ilâhînin zaman ile takyîd edilemeyeceği bildirilmiştir. Hadisin alt tarafında, “Bu belde-i haram, Allah Teâlâ'nın hurmeti sebebiyle kıyamet gününe kadar vâcibü'l-ihtirâm olmuştur. Bizden evvel burada kıtal edilmesi kimseye helâl kılınmamıştır. Benim için de yalnız bir günün gündüzünden bir saat helâl kılınmıştır.”⁹

Müslim şerhinde Nevevî'nin Mâverdî'den nakline göre: Harem dahilinde harp edilmemesi, Harem'in hasâisindendir. Fakat Harem dahilindeki bâgiler, ehl-i adaletle karşı isyan ederlerse, ne veçhile hareket edilecektir? Bazı fukaha yine kıtal haramdır. Yalnız bu âsiler, itaat edip ehl-i adlin hükmüne inkıyâd edinceye kadar muhasara ve tazyik edilir demişlerdir. Fakat cumhûr-ı fukahâ, “Bu bâgilerin katlinden başka bir tarik ile ıslâh-ı hâl etmeleri umulmazsa, Harem dahilinde bunlarla mukâtele zaruridir. Hakka ırcâ için bâgilerle mukâtele ziyâi câiz olmayan hükûkullah cümlesindendir. Bu mukaddes hakkın Harem dahilinde muhafazası, ziyâa uğramamasından daha evlâdır” demişlerdir. Nevevî bundan sonra, “Bu ictihâd-ı âhir, birinciden daha doğrudur. el-Ümm'de İmam Şâfiî de bu suretle tansîs ve tasrih etmiştir” diyor.

İkâme-i hudûd ve icrâ-yı kısas hususuna gelince: İmam Şâfiî ile İmam Mâlik'ten rivayet olduğuna göre, dâhil-i Harem'de hudut ikâme ve kısas istifa olunur. Cinayet ister Harem dahilinde irtikâp edilsin, isterse Harem haricinde icra edilip de Harem'e iltica

8 {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

9 {B1834 Buhârî, Sayd, 10.}

edilsin, hiç fark yoktur. İmam Ebû Hanîfe'ye göre, cinayet Harem dahilinde icra edilirse ceza ve ukûbat Harem'de istifa edilir. Hil'de irtikâp edilip de Harem'e iltica edilmişse, Harem dahilinde istifa edilmeyip canı, harice çıkmaya icbar edilir. Çıkınca kısas icra edilir. Hadd-i katlin dâhil-i Harem'de icra ve tatbikine İbn Hatal'ın¹⁰ katli ile istidlâl edilmişse de bu doğru değildir. Çünkü İbn Hatal'ın katli, taraf-ı risâletpenâhiden demi helâl kılındığı bir sırada vuku bulmuştu (*Kastallânî*, III, 351-352).

Bu babda Buhârî'nin rivayet ettiği ehâdis-i şerife cümlesinden birisi de Ebû Şüreyh hadisidir. Ebû Şüreyh el-Adevî¹¹ bu hadisi, Yezîd b. Muâviye'nin Medine valisi bulunan Amr b. Saîd¹² tarafından Mekke-i Mükerrreme üzerine Abdullah b. Zübeyr'i katl için bir ordu teşhiz ettiği sırada, "Ey emîr! Bana müsaade ediniz de size Resûlullah'tan işittiğim bir hadîs-i şerifi hikâye edeyim: Feth-i Mekke'nin ikinci günü Resûlullah'ın irat buyurduğu bir hutbesinde söylediği bu sözleri kulağım işitti. Kalbim hıfzetti. Şu gözlerim de Resûlullah'ı hutbe irat ederken gördü" diye başlayıp Ebû Şüreyh şöyle devam etmiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Allah'a hamdüsena ettikten sonra buyurdu ki: *Allah Teâlâ Mekke-i Mükerrreme'ye hurmeti vâcib kılmıştır. Bu tahrim, halkın Câhiliye devrinde sürüp gelen mevzuatından değildir. Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir ferde, Mekke dahilinde kan dökmek, ağaçlarını kesmek helâl değildir. Birisi çıkıp da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke'deki bu harb ü kâtâliyle istidlâl ederek size Mekke dahilinde kıtale ruhsat verirse, siz ona, "Allah Teâlâ resulüne müsaade etmiştir; fakat size müsaade etmemiştir" deyiniz. Allah, bana da ancak bir günün gündüzünün bir saatinde (tulû'-i şemsten ikindiye kadar) izin vermiştir. Bugün ise dünkü hurmet-i kadime aynen avdet etmiştir. Ey cemaat! Benim bu nutkumu burada hazır bulunanlar, burada bulunmayanlara bildirsin."* Ebû Şüreyh'e, "Senin bu hutbe-i nebevîyi Amr'a bildirmen üzere Amr sana ne söyledi?" diye sorulmuş da Ebû Şüreyh, Amr bana cevaben, "Ey Ebû Şüreyh! Bu

10 İbn Hatal kıssası 873 rakamıyla tercümesi gelecek olan Enes b. Mâlik hadisinde görülecektir.

11 Ebû Şüreyh el-Adevî radiyallahu anhin meşhur olan ismi Huveylid b. Amr'dır. Mekke'nin fethinden evvel müslüman olmuştur. Medine' de ikamet edip 68 tarihinde vefat etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisten başka Ebû Şüreyh'in rivayetkerdesi daha iki hadis vardır (*Umdetü'l-kârî*).

12 Amr, Saîd b. Âs'ın oğludur. Resûl-i Ekrem'in sohbetine nâil olmamıştır. İslâm tarihinde Eşdak lakabıyla meşhurdur. Sebebi de minberde Hazret-i Ali'ye fena halde sebb ü şetm üzerine ağzı, yüzü çarpılmış olmasıdır. Amr, Şamlılar'ın en sevimli bir adamı idi. Sözüne, re'yine son derece itimat ederlerdi. Bu cihetle Yezîd b. Muâviye tarafından Medine'ye vali tayin edilmiştir. Taberî, Amr'ın Medine'ye vali gelmesi 60'ncı yılın Zilkade'sine müsâdif olduğunu bildirmiştir ki Yezîd b. Muâviye'nin makâm-ı emârete geldiği ve İbn Zübeyr'in biattan imtina ederek Mekke'de ihtiyâr-ı ikâmet ettiği tarihe müsâdifdir. İbn Zübeyr'in bu tahallüfü üzerine Yezîd Amr'a yazdığı bir mektubunda Mekke'ye İbn Zübeyr üzerine asker teşhiz edip sevk-etmesini bildirmişti. Amr bu emri yerine getirip bu orduya Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Amr b. Zübeyr'i kumandan tayin ederek sevketti. Bu iki kardeş arasında adâvet vardı. Bu sırada Amr b. Saîd'e Mervan müracaat edip menetmek istemişse de imtina etmişti. Bunun üzerine Ebû Şüreyh radiyallahu anh gelmiş ve Resûl-i Ekrem'in hutbesini hikâye etmiştir. Bunu dinlemeyerek askere hareket emrini vermiştir. Bu asker Zîtuvâ mevkiine geldiğinde, Mekke'den harekete geçen bir cemaat tarafından perişan edilerek kumandan Amr b. Zübeyr esir ve hapsedilmiştir. Amr b. Zübeyr, kendi maiyeti tarafından kardeşine temayül ile itham edilerek ağır surette darbedildiğinden bir müddet sonra ölmüştür (*Umdetü'l-kârî*, V, 90).

hutbeyi ben senden iyi bilirim. Harem (İbn Zübeyr'i kastederek) âsiye, kanlı kâtile, zilletle firar edenlere melce olamaz" dedi.¹³ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivayetine göre ben de Amr'a, "Ben, peygamberin bu hutbesinde hazır bulundum. Sen bulunmadın." Resûlullah, "*Burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin!*" buyurmuştu. Ben de bu âlî emri tebliğ etmiş bulunuyorum diye cevap verdim demiştir.¹⁴

عَنْ ابْنِ بُحَيْنَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ احْتَجَمَ النَّبِيُّ ﷺ وَهُوَ مُحْرِمٌ بِلَحْيٍ جَمَلٍ فِي وَسْطِ رَأْسِهِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Bühayne radiyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Vedâ haccında) ihramlı iken Lahyicemel (denilen mahal)de başının ortasından hacamat ettirdi" dediği rivayet edilmiştir. {B1836 Buhârî, Sayd, 11.}

İZAHİ

Lahyicemel, Mekke ile Medine arasında bir mevzi adıdır; Medine'ye daha yakındır. Hâzimî ve daha başkaları bu ihticâmın haccetü'l-Vedâ yolunda olduğunu katiyetle bildirdiklerinden tercümemizde buna işaret ettik. Bu hadisten muhrimin hacamat olmasının cevazı müstefâd olur ki Atâ b. Ebû Rebâh, Mesrûk, İbrâhim en-Nehaî, Tâvûs, Şa'bî, Sevrî, Ebû Hanîfe hazerâtının mezhebi budur. İmam Şâfiî, Ahmed, İshak da buna kâil olmuşlardır. Bu zevat, hadisın zâhirine göre lüzûm-ı sıhhîye müstenit olsun, olmasının mutlak surette muhrim için hacamatı teçviz etmişlerdir. Yalnız hacamat için saç kesilmemesiyle takyîd eylemişlerdir. Bir kısım ulemâ sıhhî bir zaruret olmadıkça muhrimin hacamatını teçviz etmemişlerdir. Bu mezhep de Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir, İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir (*Umdetü'l-kârî*).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hâris'in

13 {B104 Buhârî, İlim, 37.}

14 {HM16491 İbn Hanbel, IV, 32.}

kızı Hazret-i Meymûne'yi (7. hicret yılında umre için) ihramlı iken tezevvüc buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1837 Buhârî, Sayd, 12.}

İ Z A H I

Bu hadis ile İbrâhim en-Nehaî, Sevrî, Atâ b. Ebû Rebâh, Hâkim b. Uteybe, Hammâd b. Ebû Süleyman, İkrime, Mesrûk, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ihticâc ederek nikâh etmekte muhrim için hiç mahzur yoktur, şu kadar ki ihramdan çıkana kadar cinsî münasebette bulunamaz demişlerdir. İbn Mes'ûd'dan ve İbn Abbas'tan da bu suretle rivayet edilmiştir. Saîd b. Müseyyeb, Sâlim, Kâsım, Süleyman b. Yesâr, Leys, Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve İshak da muhrimin nikâh etmesini, nikâh olunmasını tecviz etmemişlerdir. Böyle bir nikâh vâki olursa bâtıl olur demişlerdir. Ömer ve Ali radiyallahu anhümâdan da bu suretle rivayet edilmiştir.

872

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ لَهُ كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْسِلُ رَأْسَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ فَوَضَعَ أَبُو أَيُّوبَ يَدَهُ عَلَى الثَّوْبِ فَطَاطَاهُ حَتَّى بَدَا لِي رَأْسُهُ ثُمَّ قَالَ لِلْإِنْسَانِ يَصُبُّ عَلَيْهِ اصْبُبْ فَصَبَّ عَلَى رَأْسِهِ ثُمَّ حَرَّكَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَذْبَرَ وَقَالَ هَكَذَا رَأَيْتُهُ ﷺ يَفْعَلُ.

T E R C Ü M E S İ

(Abdullah b. Huneyn'den rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas ile Misver b. Mahreme radiyallahu anhüm Mekke karîbinde Ebvâ mevkiinde muhrimin gasl-i re'si hakkında ihtilâf etmişlerdi. İbn Abbas, "Muhrim başını yıkayabilir, Misver ise yıkayamaz" demişti. Râvi İbn Huneyn demiştir ki: "Bu ihtilâf üzerine İbn Abbas beni, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye gönderdi. Ebû Eyyûb'ü ben, bir kuyunun iki direği arasında başını yıkamak üzere buldum. Ebû Eyyûb bir elbise ile vücudunu setrediyordu. Kendisine selâm verdim. "Kimdir?" diye sordu. Ben "Abdullah b. Huneyn'im" dedim. Beni Abdullah b. Abbas size gönderdi)¹⁵ sizden, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem muhrim iken başını nasıl yı-kardı?" diye soruyor dedim. Ebû Eyyûb elini, kendini setreden sevb üzerine koydu ve sevbi (başından göğsüne kadar) indirdi. Başı tamamıyla bana gö-

15 عن عبد الله بن حنين: أن عبد الله بن عباس والمصور بن مخزومة اختلفا بالأبواء فقال عبد الله بن عباس: يغسل المحرم رأسه. وقال المسور لا يغسل محرم رأسه. فأرسلني عبد الله بن عباس إلى أبي أيوب الأنصاري فوجدته يغسل بين القرنين وهو يستر بثوب فسلمت عليه فقال: من هذا؟ فقلت أنا عبد الله بن حنين أرسلني إليك عبد الله بن عباس أسألك كيف كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يغسل رأسه وهو محرم؟ فوضع أبو أيوب يده على الثوب فطأطأه حتى بدا لي رأسه ثم قال لإنسان يصب عليه اصب! فصب على رأسه ثم حرك رأسه بيديه فأقبل بهما وأدبر وقال هكذا رأيته صلى الله عليه وسلم يفعل. {B1840 Buhârî, Sayd, 14.}

ründü. Bundan sonra su dökmek üzere bulunan adama su dök diye emretti. O adam da başına su döktü. Ebû Eyyûb iki elini kâh ileri kâh geri götürerek başını oğuşturdu ve “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in başını böylece yıkadığını gördüm” buyurdu. {B1840 Buhârî, Sayd, 14.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifin Buhârî’deki sûret-i sevki bize çok kıymetli tarihî mâlûmat bahşettiği için hadisi *Buhârî*’deki metn-i aslıden tercüme etmeyi muvâfık buldum ve ihtisâren *Tecrîd*’e alınmayan kısma ait tercümemizi büyük geyme içine aldım, metn-i aslıyi de not olarak naklettim.

İbn Uyeyne’nin rivayetinde şu ziyade de vardır: Râvi Abdullah b. Huneyn Ebû Eyyûb’un bu fiilî ve kavlî cevabını gelip İbn Abbas ile Misver radiyallahu anhüme haber verince Misver, İbn Abbas’a, “Artık sizinle bir daha mücadele etmem” dedi demiştir.¹⁶

873

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ عَامَ الْفَتْحِ وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ ابْنَ خَطْلٍ مُتَعَلِّقٌ بِأُستَارِ الْكُعبَةِ فَقَالَ اقْتُلُوهُ.

T E R C Ü M E S İ

Enes İbn Mâlik radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fetih senesi (Mekke’ye) dahil olduğunda re’s-i saâdetlerinde bir miğfer (tulga) bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bu serpuşunu çıkardığı sırada bir kimse gelip, “(Yâ Resûlellah!) İbn Hatal Kâbe’nin örtüsüne sarılmış (duruyor)” dedi. Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâma, “İbn Hatal’ı öldürünüz” buyurdu (ve derhal öldürüldü). {B1846 Buhârî, Sayd, 18.}

İ Z A H I

İbn Hatal, Resûl-i Ekrem’i ve dîn-i İslâm’ı daima şiiirleriyle hicveden habis ruhlu birisi idi. İbn Abdülber, “İbtidâ müslüman olmuş, sonra irtidâd etmişti” diyor. Resûl-i Ekrem Mekke’ye girdiğinde aff-ı umumi ilân etmiş ve fakat erkeklerden dört, kadınlardan iki kişiyi bu umumi aftan istisna buyurmuştu. Bunlardan birisi de İbn Hatal idi.

İbn Hatal’ı Ebû Berze radiyallahu anh öldürdü. Saîd b. Hureys de iştirak eyledi. İbn Hatal’ı Resûl-i Ekrem’e haber veren zat da Saîd b. Züeyb, yahut Zübeyr b. Avvâm idi. Makam ile zemzem arasında katledildi (*Kastallânî*).

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ امْرَأَةً مِنْ جُهَيْنَةَ جَاءَتْ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ إِنَّ أُمِّي نَذَرَتْ أَنْ تَحْجَّ فَلَمْ تَحْجَّ حَتَّى مَاتَتْ أَفَأُحْجُّ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ حُجِّي عَنْهَا أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكَ دَيْنٌ أَكُنْتَ قَاضِيَةً عَنْهَا اقْضُوا لِلَّهِ فَإِنَّهُ أَحَقُّ بِالْوَفَاءِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Cüheyne kabillesinden bir kadın Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldi ve “Yâ Resûlellah! Anam haccetmeyi nezretmişti. Haccedemedi öldü. Şimdi ona niyâbeten haccedebilir miyim?” diye sordu. Resûlullah, “Evet, anana vekâleten sen haccetmelisin! Bana söyler misin? Ananın üzerinde bir (kul) borcu olsa, ananın borcunu ödemez misin? (Tabii ödersin!) Allah hakkını da kazâ ediniz! Hem hakkullah, eda edilmeye başkalarından daha ziyade lâıktır” buyurdu. {B1852 Buhârî, Sayd, 22.}

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حُجَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhtan (Vedâ haccında babamla anam) beraber olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile hac olundu. O sırada ben yedi yaşında idim dediği rivayet edilmiştir. {B1858 Buhârî, Sayd, 25.}

İZAHİ

İbn Sa’d’ın Vâkıdî’den rivayetinde (benimle anam haccetmişti), Fâkihî rivayetinde de (benimle babam haccetmişti) ziyadeleri bulunduğundan tercümede gösterildi. Tirmizî’nin Kuteybe tarikiyle rivayetinde Sâib’in bu haccı, haccetü’l-Vedâ’da olduğu musarrah bulunduğu tercümede bu da tasrih edildi.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ حَجَّتِهِ قَالَ لَأُمِّ سِنَانٍ الْأَنْصَارِيَّةِ مَا مَنَعَكَ

مِنَ الْحَجِّ قَالَتْ أَبُو فَلَانٍ تَغْنِي زَوْجَهَا كَانَ لَهُ نَاضِحَانِ حَجَّ عَلَى أَحَدِهِمَا وَالْآخَرُ يَسْقِي أَرْضًا لَنَا
قَالَ فَإِنَّ عُمْرَةً فِي رَمَضَانَ تَقْضِي حَجَّةً مَعِي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunup demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacdan (Medine'ye) döndüğünde ensarî bir kadın olan Ümmü Sinân'a, "(Bizimle beraber) hacctmekten seni hangi bir mani alıkoymdu?" diye sordu. Ümmü Sinân, zevci Ebû Sinân'ı kastederek, "Ebû fülân yok mu? Bunun iki devesi vardır. Bunun birisine binip hacca gitti. Öbürü de bahçemizi suluyor" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem de, "Ramazanda umre edilmesi (sevap hususunda) benimle beraber hacctmeye muadildir" buyurdu. {B1863 Buhârî, Sayd, 26.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ غَزَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ غَزْوَةً قَالَ أَرْبَعٌ سَمِعْتُهُنَّ مِنْ رَسُولِ
اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعْجَبْنِي وَأَنْقَنِي أَنْ لَا تُسَافِرَ امْرَأَةٌ مَسِيرَةَ يَوْمَيْنِ لَيْسَ مَعَهَا زَوْجُهَا أَوْ ذُو مُحَرَّمٍ وَلَا
صَوْمٌ يَوْمَيْنِ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى وَلَا صَلَاةٌ بَعْدَ صَلَاتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ وَبَعْدَ
الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ وَلَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ مَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِي
وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh ki müşârun ileyh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber on iki gazâda bulunmuştur. (Bu) Ebû Saîd'den şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden son derece nazari-dikkat ve hayretimi celbeden dört (hikmet) işittim: 1. Yanında ya zevci veya mehâriminden biri bulunmaksızın bir kadın iki günlük mesafeye sefer etmez, 2. Ramazan ve kurban bayramlarında oruç tutmak meşrû değildir, 3. İki namazdan sonra namaz kılmak sabit değildir: (Birisi) ikindi namazından sonra güneş gurûb edinceye kadar, (öbürü) sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar. 4. Hiçbir mescide (nezr ile) şedd-i rihâl edilmez; ancak üç mescide sefer edilir: Mescid-i Harâm, benim mescidim, Mescid-i Aksâ. {B1864 Buhârî, Sayd, 26.}

İ Z A H I

Bu hadisin birinci fıkrası ki kadının mesâfe-i seferidir; bununla dördüncü şedd-i rihâl fıkrasını bu eserimizde Mescid-i Mekke ve Medine'nin fazileti hakkındaki müstakil bir babda izah etmiştik. İkinci bir fıkra da savm bahsinde izah edilecektir. Üçüncü fıkra hakkındaki îzâhat-ı lâzime de “Kitâbü's-Salât”ta geçmiştir.

Bu üç mescidden başka mescidlere iltizâm-ı seferin memnûiyetini tercümede “nezr ile” takyîd edişimiz, bu babda vârit olan bazı haberlerde nezrin medâr-ı sevk olmasından dolayıdır ki bu da “Kitâbü'n-Nezr”de mufasssalan görülecektir.

878

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى شَيْخًا يُهَادَى بَيْنَ ابْنَيْهِ قَالَ مَا بَالُ هَذَا قَالُوا نَذَرْنَا أَنْ يَمْشِيَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَنْ تَغْذِيبِ هَذَا نَفْسَهُ لَغْنِي وَأَمْرُهُ أَنْ يَرْكَبَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan (rivayet edildiğine göre) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iki oğlunun arasında onlar tarafından sevkolunan ihtiyar bir kimse görmüş ve bunun zoru nedir ki böyle yürüyor? buyurmuş. Oğullar “(Yâ Resûlellah!) Babamız yaya Kâbe’ye gitmeyi nezretmiştir” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem, “Cenâb-ı Hak bu ihtiyarın ta’zîb-i nefis ile yaptığı ibadetten el-bette müstağnîdir” buyurup ihtiyara rûkûb ile emreyledi. {B1865 Buhârî, Sayd, 27.}

879

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَذَرْتُ أُخْتِي أَنْ تَمْشِيَ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ وَأَمَرْتَنِي أَنْ أُسْتَفْتِيَ لَهَا النَّبِيَّ ﷺ فَاسْتَفْتَيْتُ لَهَا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ ﷺ لَتَمْشِيَ وَلَتَرْكَبَ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kız kardeşim (Ümmü Hibbân) Beytullah’ı yaya olarak gidip ziyaret etmeyi nezretmiş ve (za’f-ı halinden şikâyet ederek) bu meselenin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem-den istiftâ edilmesini bana emreylemişti. Ben, aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan istiftâ ettiğimde cevaben, “(İbtidâ) yaya yürüsün, (sonra râhilesine) binsin!” buyurdu. {B1866 Buhârî, Sayd, 27.}

İ Z A H I

Münzirî, Kutbüddin el-Halebî ve daha başkaları Ukbe'nin hemşiresinin adının Ümmü Hibbân olduğunu bildirmişlerdir. Zehebî de *Tecrîdü esmâi's-sahâbe*'de Ümmü Hibbân'ı, Ukbe'nin hemşiresi ve nezr hadisinin sahibi olarak bildirdiği için tercümede bu ismi kavis içinde tasrih ettik.

Abdullah b. Mâlik'in rivayetinde “*Râhilesine binsin, üç gün oruç tutsun!*”¹⁷, İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayetinde de, “*Binsin, bir deve kurban etsin!*”¹⁸ ziyadeleri vardır.

Ebû Hanîfe hazretleri, “Beytullah'ı yaya olarak gidip ziyaret etmeye nezreden kimse, kudreti yettiği kadar yaya yürür, yorulunca vesâit-i seferiyeye binerek gider; Kâbe'ye bir koyun kurbanı hediye eder” demiştir. Hatta İmam Ebû Hanîfe bu hükmü, âciz olmayan nâzire de teşmil etmiştir (*Kastallânî*, III, 374).

17 {D3293 Ebû Dâvûd, Eymân, 19. Bu rivayette söz konusu şahsın başı açık yürümeyi adadığı bildiriliyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona başını örtmesini, bineğine binerek haccetmesini ve üç gün oruç tutmasını emrediyor.}

18 {D3303 Ebû Dâvûd, Eymân, 19.}

Kitâbü
Fezâili'l-Medîne
كِتَابُ فَضَائِلِ الْمَدِينَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab Medine'nin fezâiline dair ehâdis-i şerifeyi muhtevidir.

880

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَنْ كَذَا إِلَى كَذَا لَا يُقْطَعُ شَجَرُهَا وَلَا يُحْدَثُ فِيهَا حَدَثٌ مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Medine (sahası)nın şuradan şuraya kadar (olan mahalli) harem, muhteremdir. Bu hududun ağacı kesilmez, bu sahada bid'at ihdas edilmez. Kim ki Harem-i Medîne'de (Kitap ve Sünnet'e muhalif) bir bid'at ihdas ederse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün insanların nefreti o kimse üzerine olsun. {B1867 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 1.}

İZAHİ

Medîne-i Münevvere'nin kadim ismi Yesrib'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de **وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ** ¹ يا أَهْلُ يَثْرِبَ kavlı şerifinde de bu ism-i kadîm ile vârit olmuştur. Hişâm İbnü'l-Kelbî'nin beyanına göre, Cenâb-ı Hak Âd kavmini helâk ettikten sonra kabâil etrafa dağılıp bir kısım Mekke'ye, bir kısmı Tâif'e, İbn Hüzeyl de Yesrib'e gelerek Hüzeylîler Medîne'nin mahal-line inmişler, mekân tutmuşlar. Kuyular hafredip hurma ağaçları garsederek Yesrib'i imar ve hayli zaman burada ikamet etmişlerdi. Bilâhare fesâd-ı ahlâka uğradıklarından helâk olmuşlardır, kuyular kurumuş, hurmalıklar harap olmuştur.

Bunları Tübbâ' istihlâf ve imar etmiştir. Yalnız ehl-i târihten bazıları Tübbâ'ın Yemen'den, bazıları da Şam'dan bazıları da Irak'tan geldiğini bildiriyor. Fakat en sahih olan kavle göre Yesrib'i ihyâ ve imar eden Yemen bilâdından gelen Tübbâ'-i Ekber'dir. Nebî

sallallahu aleyhi ve sellem'in kudümünü tebşir etmiştir. O günü Yesrib, sahradan ibaret iken buraya Resûl-i Ekrem'in kudümü vuku bulacağını bildirerek hicret-i Muhammediyye şerefine Yesrib şehrini tesis edip bu nama bir vesika yazarak tevsik etmiştir.

İbn İshak'ın beyanına göre Tübba' Medine'ye geldiğinde Kanât vadisine inmiş ve orada bugün Bîr-i Melek namıyla yâdolunan kuyuyu kazdırmıştır ve orada Resûlullah'ın nâzil olduğu hâneği bina etmiştir ve hakikaten Resûlullah Medîne-i Münevvere'ye geldiğinde buraya inmiştir. Tübba'ın târîh-i vefatıyla Resûl-i Ekrem'in târîh-i vefatı arasında bin sene geçtiği, yine İbn İshak'ın rivayeti cümlesinden olduğuna göre, Tübba'ın binakerdesi olan evin yerindeki Ebû Eyyûb el-Ensârî hazretlerinin hânesi olacaktır.

Sa'lebî'nin Sehl b. Sa'd radiyallahu anha muttasıl bir senedle rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Tübba'a sebbetmeyiniz! Çünkü Tübba', müslüman olmuştur*"² buyurmuştur. Beyt-i şerife ilk kisve geçiren Tübba' olduğunu bildirmişti ki bu da Tübba'ın, tevhid esası üzerine müesses olan dîn-i İbrâhim'e mûtekit olduğunu teyit eder.

Medine'de Amâlika'nın da sakin olduklarına, sonra da Benî İsrâîl'den bir kavmin Amâlika'yı istihlâf ettiklerine dair rivayetler vardır. Hatta Zübeyr b. Bekkâr, Benî İsrâîl'den Medine'ye gelen kavmi, Mûsâ aleyhi's-selâmın gönderdiğini zikretmiştir. Sonra da, yukarıda izah ettiğimiz veçhile seyl-i Arim'in zuhuru üzerine Ehl-i Sebe' dağıldığında Evs ile Hazrec de Medine'ye gelip yerleşmiştir. Evs ile Hazrec iki kardeşdir; vâlideleri de Kayle bint Erkam b. Amr b. Cefne'dir. Zuhûr-ı İslâm ve hicret-i Muhammediyye'den sonra İslâm tarihinde bu Evsîler ve Hazrecîler ensar unvân-ı âlîsi ile anılmaya başlamıştır.

Yesrib'e Medine unvanı, taraf-ı peygamberîden verilmiştir. Bundan başka Resûl-i Ekrem dâr-ı hicreti olan bu mübarek şehri Taybe, Tâbe diye anardı. Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahebbe, Mahbûbe, Kâsıma da Medine'ye verilen isimlerdendir. Yesrib, Câhiliye devrinde mazhar-ı ihtirâm olduğu gibi zuhûr-ı İslâm üzerine de Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'in hicretiyle i'zâz buyurmuştur (*Umdetü'l-kârî*, V, 133-134).

Hadisteki harem ile haram lafızlarının zemen ve zaman gibi medlûlleri birdir: Taaruzdan memnû ve masûn demektir. Bu masûniyet ya teshîr-i ilâhî ile olur. Yani taraf-ı ilâhîden bütün zî-kudret milel ü akvâmı müsahhar ve münkad kılmasıyla olur yahut şer'in men ü tahzîriyle hâsıl olur ya da aklın. Harem-i Medîne'ye harem denilmesi de, Medine'nin harimi dahilindeki bir kısım eşyanın haram kılınmasından dolayıdır ki bunlar sair mevâzi'de haram değildir. Şehr-i haram denilmesi de böyledir. Hetk-i hurmeti câiz olmayan ay demektir.

HAREM-İ MEDİNE. Yine hadiste "şu yerden şu yere kadar" diye kinaye tarikiyle vârit olan ve harem-i Medîne'yi tahdit eden iki mahalden birisinin Medine civarındaki Âir dağı olduğu, tercümesi bundan iki hadis aşağıda gelecek olan Hazret-i Ali hadisinde tasrih edilmiştir. Fakat ikincisi, Buhârî'nin bu babdaki bütün rivayet tariklerinde mübhemdir.

meskenleri harem-i Medîne hududu haricinde kaldı zannetmişti ve bunlar da Resûl-i Ekrem'in bu zannından müteessir olmuşlardı. Sonra Meşhed-i Hamza yakınında olduğunu hatırlayarak tashih ve Hâriseoğullarını taltif buyurdular.

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا عِنْدَنَا شَيْءٌ إِلَّا كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى وَهَذِهِ الصَّحِيفَةُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ الْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَائِرٍ إِلَى كَذَا مَنْ أَخَذَتْ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى مُحَدَّثًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ وَقَالَ ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ وَمَنْ تَوَلَّى قَوْمًا بَغِيرَ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلَا عَدْلٌ.

TERCÜMESİ

Ali radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim indimde (ahkâm-ı şeriatten mektup olan) şey, yalnız Allah Teâlâ'nın kitabıdır. Bir de Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden (işitip yazdığım) şu sayfadır. (Meâli şöyledir:) Medine'nin şuraya (Sevr dağına) kadar Âir (dağı) arası haremdir, vâcibü'l-ihtirâmdır. Kim ki Medine'nin bu harimi dahilinde Kitap ve Sünnet'e muhalif bir iş işlerse yahut ehl-i bid'ata yardım eylerse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti bu mübtediler üzerine olsun. Bunların ne tövbesi ne de fidyesi kabul olunur. Müslümanların emanı birdir; (bir müslimin kâfire emanı, bütün müslümanlarca sahihtir, muteberdir). Ali (hazretleri devamla) demiştir ki: Kim ki bir müslümanın verdiği ahdi nakzederse, Allah'ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti onun üzerine olsun. Onun ne farz ne de nâfile ibadeti kabul olunur. Her kim de kendi mevâlîsinden ve efendilerinden başka bir kavmi velî ve efendi ittihaz ederse, bu kimse de Allah'ın azabına, meleklerin ilencine, bütün insanların nefretine uğrasın! Bu şuursuz kimsenin ne tövbesi ne de adaleti kabul olunur. {B1870 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 1.}

İZAHİ

Nesâî'nin rivayetine göre, Hâris b. Süveyd demiştir ki: Bir kere Ali radiyallahu anha ashap tarafından: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem herkeşe bildirmeyip hususi olarak sana tevdi ettiği bazı şeyler olsa gerek" denilmişti de Hazret-i Ali, "Hayır! Resûlullah'ın bana hususi surette tebliğ buyurduğu bir hükmü yoktur. Ahkâm-ı

İslâmiyye'den benim bildiğim mektup olan şey, yalnız Kitâbullah'tan, bir de şu kılıcımın içinde mahfuz bulunan sayfadır" deyip çıkardığı sayfada muharrer bulunan yukarıda tercüme ettiğimiz hadîs-i şerifi okumuştur.

Hazret-i Ali bu sözü Şîa'nın, "Resûlullah'ın Hazret-i Ali'ye hususi surette bildirdiği esrâr-ı ilimden, kavâid-i dînden birçok şey vardır ki bunlara Ehl-i beyt'ten olmayanlar mutali ve vâkîf değillerdi" yolundaki iddiasını tamamıyla reddeder.

Hazret-i Ali "Kitâbullah ile bu sayfada yazılı olandan başka bir şey bilmiyorum" demesi, yazılı olarak bilmiyorum demekti ve hakikaten Asr-ı saâdet'te yalnız Kur'ân-ı Kerîm yazılmıştı. Ehâdis-i nebeviyye cem' ü tahrîr edilmiş değildi ve Hazret-i Ali bu sayfada yazılı olan vesâyâdan başka sünen-i seniyyeden birçoğunu bildiriyordu; mektup olarak bildiği vesâyâ-yi nebeviyye bu sayfaya münhasır idi.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أُمِرْتُ بِقَرْيَةٍ تَأْكُلُ الْقُرَى يَقُولُونَ يَثْرَبُ وَهِيَ الْمَدِينَةُ تَنْفِي النَّاسَ كَمَا يَنْفِي الْكَبِيرُ خَبَثَ الْحَدِيدِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Rabbim tarafından) ben, bir karyeye (hicretle) emrolundum ki o karye, kurâ-i âleme galebe eder (onun şerâfet-i nûru âfâk-ı cihâna intişar eder). (Münafıklar) o karyeye Yesrib derler. (Hayır), o Medîne(-i kâmile)dir. Medîne(-i tâhire), eşhâs-ı habîseyi giderir (dışına atar), demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi. {B1871 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 2.}

İZAHİ

Tâbenin aslı **taybedir**. Yâ harfi elife kalbolunmuştur. Tîbe de denilmiştir. Medine'ye bu üç ismin bahşedilmesinde, bu muhterem beldenin levs-i şîrk ile kirlenmeyip temiz kalmasına ve hicret-i seniyye üzerine nisbet-i Muhammediyye'nin bu belde-i tâhirenin taşına, toprağına sinmiş olmasına işaret vardır. İşbîlî merhum, "Medine toprağında bir koku vardır ki o, hiçbir kokuya benzemeyen acâyib-i tayyibâtandır" demekle bu mübarek nefhayı bildirmiştir. Bunun gibi her istidat sahibi de bunu pek yakından duymuştur. Âsâr ve ehâdiste Medine daha birtakım isimlerle anılmıştır ki bazıları şunlardır:

Beyt-i Resûl ve Harem-i Resûl. Taberânî'de mevsûk ricalin senediyle Resûl-i Ekrem'in, "*Harem-i İbrâhim Mekke'dir. Benim haremim de Medine'dir*"⁴ buyurduğu rivayet

4 {Taberânî, *el-Evsat*, V, 266, no: 5277. Taberânî rivayeti, burada belirtilen lafızlardan biraz farklı olarak, "إن إبراهيم صلى الله عليه وسلم حرم مكة وحرمت المدينة" (İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi harem kıldı,

edilmiştir. Dârülîmân, Dârüssünne, Dârüsselâme, Dârülfeth, Dârülhicre isimleri de hassaten şâyân-ı zikirdir. Sünnet-i seniyyenin merkez-i intişârı, fütûhât-ı İslâmiyye'nin medârı, hicret-i Ahmediyye'nin makarrı olması, Medîne-i Tâhire'nin bu tarihî ve kutsî isimleri almasına sebep olmuştur. Kubbetü'lislâm ismi de, “*el-Medînetü kubbetü'l-İslâm*”⁵ hadîs-i şerifiyle bahşedilmiştir ve Medîne-i Münevvere'nin en cazip isimlerindendir. Bunlardan başka şârih Kastallânî daha birçok isim toplamıştır. Zübeyr *Ahbâr-ı Medîne*'de, Medine'nin Tevrat'ta, kırk ismi tâdât edildiğini Abdülazîz tarikiyle rivayet etmiştir.

884

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَقْبَلْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مِنْ تَبُوكَ حَتَّى أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ هَذِهِ طَابَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd (es-Sâidî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Tebuk (Gazâsı'n)den dönüp karşımızda Medine görülünce Resûlullah'ın, “İşte Tâbe!” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1872 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 3.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif bu eserimizde “Kitâbü'z-Zekât” hadisleri arasında mufasssal bir surette geçmiştir. Burada onun bir kelimesi rivayet edilmiştir. Müslim'in Câbir b. Semüre radiyallahu anhtan rivayetine göre, “*Tâbe ismini Medine'ye Allah Teâlâ verdi*”⁶ buyurmuştur.

885

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَتْرُكُونَ الْمَدِينَةَ عَلَى خَيْرِ مَا كَانَتْ لَا يَغْشَاهَا إِلَّا الْعَوَافِ يُرِيدُ عَوَافِيَ السَّبَاعِ وَالطَّيْرِ وَآخِرُ مَنْ يُحْشَرُ رَاعِيَانِ مِنْ مُزَيْنَةَ يُرِيدَانِ الْمَدِينَةَ يَنْعِقَانِ بَغْنَمَهُمَا فَيَجِدَانِهَا وَحُوشًا حَتَّى إِذَا بَلَغَا ثَنِيَّةَ الْوَدَاعِ خَرَا عَلَى وُجُوهِهِمَا.

ben de Medine'yi...)” şeklinde mevcut olup Hazret-i Ali'den nakledilmiştir. Rivayet bu şekliyle Müslim'de de mevcuttur. Bkz: M3317 Müslim, Hac, 458.}

5 {Taberânî, *el-Evsat*, V, 380, no: 5618.}

6 {M3357 Müslim, Hac, 491.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: (Bir zaman gelecektir ki nesl-i âtî) Medine'yi şu bulunduğu hayr-ü letâfetiyle bırakacaklar da Medine'de nihayet rızkını arayan hayvanlardan, kuşlardan başka sakın hiçbir insan bulunmayacaktır. Medine'ye en son gelen ve koyunlarına sayha ederek giren Müzeyne kabilesinden iki çoban olacaktır. Bunlar da Medine'yi bomboş, vahşetengiz bir halde bulacaklar ve Seniyyetülvedâ'ya vardıklarında bunlar da yüzleri üstüne düşeceklerdir. {B1874 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

İZAHİ

Kâdî İyâz, Medine böyle metrûk bir vaziyete, İslâm'ın birinci devrinde düşmüştü diye şöyle izah ediyor: Sadr-ı İslâm'da Medîne-i Münevvere hilâfet-i İslâmiyye'nin makarrı ve İslâm âleminin melcei olup bütün müslümanlar hayratı buraya sevk olunurdu. Bu cihetle Medine, müslümanların en mâmur ve medenî bir şehri, bir merkezi idi. Ashap ve tâbiinden bunca ulemâ ve fukahânın makarrı bulunuyordu. Her tarafında Asr-ı saâdet'in meâsir-i âliyesi müşahede olunuyordu.

Medîne-i Münevvere maddî ve mânevî güzelliği ile bırakılıp hilâfet ibtidâ Şam'a, sonra Bağdat'a nakledilince, sonra da Medine dahilinde birbirini müteakip birtakım fitneler, musibetler vuku bulunca Medine'nin ulemâ ve sulehâsı dağılmış. A'râb'ın tehâcümüne, tegallübüne uğrayarak bütün bütün boşalmıştır. Ahbâriyyûnun beyanına göre, Hârre Vak'ası gibi fitnelerin tevâlîsi üzerine hadîs-i şerifte bildirildiği veçhile Medine'nin tenhalığı hasebiyle Medine hurmalıkları vuhûşu tuyûrun hücumuna uğramıştır. Hatta İmam Mâlik'ten rivayet olunduğuna göre, mescid-i saâdete kurtlar, köpekler dolup telvîs etmişlerdir. Medine, bir müddet bu halde kaldıktan sonra halk, yavaş yavaş toplanmaya başlamıştır. Kâdî İyâz, Dârülhicret'in bu acıklı günlerini anlattıktan sonra, "Bu vekâyî", sadr-ı evvelde olup geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu ihbarı, mu'cizât-ı âliyesi cümlesindendir" diyor.

Nevevî de şöyle diyor: Medine'nin bu metrûk vaziyeti, kıyamet saatinin yaklaştığı âhîr zamanda vuku bulacaktır; muhtar olan budur. İki çobanın haşri meselesi ki, *Sahîhayn*'da rivayet edilmiştir. Bu da âhîr zamanda vuku bulacağını teyit etmektedir. Avf b. Mâlik'ten rivayet olunan bir hadiste müşârûn ileyh Avf demiştir ki: Bir kere Resûlullah mescid-i saâdete girmişti. Sonra bizim yüzümüze bakıp da "*Allah'a yemin ederim ki: Nesl-i âtî bu Medine'yi kırk sene kadar zelil bir halde avâfîye bırakacaktır; avâfî nedir bilir misiniz? Bakınız ben size öğreteyim! Kurtlar, kuşlar*" buyurdu (*Umdetü'l-kârî*)⁷.

Bizce Kâdî İyâz'ın da Nevevî'nin de noktainazarları kabul edilebilir. Birtakım Emevî ve Abbâsî halifelerinin Medine'de çıkardıkları şûrîşler, ihtilâller üzerine Avf'tan ve İmam Mâlik'ten rivayet olunduğu veçhile hakikaten yarım asır kadar bir zaman Medine halkı

7 {Aynî, *Umde*, X, 237. Rivayet için bkz: Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 1170 (2/285).}

Mekke'ye, Suriye ve Irak'ın muhtelif şehirlerine dağılmışlardı. Bu halin âhir zamanda da vuku bulacağı, Nevevî'nin dediği veçhile tercüme ettiğimiz hadisin fıkra-i ahîresindeki Müzeyne'ye mensup iki çobanın kıssasıyla kabul edilir.

عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَبِي زُهَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ تَفْتَحُ الْيَمَنُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ وَتَفْتَحُ الشَّامُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ وَتَفْتَحُ الْعِرَاقُ فَيَأْتِي قَوْمٌ يُبْسُونَ فَيَتَحَمَّلُونَ بِأَهْلِهِمْ وَمَنْ أَطَاعَهُمْ وَالْمَدِينَةُ خَيْرٌ لَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.

TERCÜMESİ

Süfyân b. Ebû Züheyr radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: Yemen (kıtası) fethedilecektir. Yemen fâtipleri hayvanlarını (Medine'ye) sevk edip ailelerini ve etbânını yükleyecekler (ve Yemen'e göç edecekler)dir. Halbuki bunlar bilseler, Medine kendileri için hayırlı (bir vatan)dır. Şam (hıttası) da fethedilecektir. Şam fâtipleri de hayvanlarıyla dönüp (Medine'ye) gelecekler ve ehl ü etbânını yükleye(rek Şam'a göç ede)ceklerdir. Bunlar da bilseler ki Medine kendileri için hayırlı (bir me'vâ)dır. Irak (havalisi) de fethedilecektir. Irak fâtipleri de (kervan halinde) hayvanlarını sürüp gelecekler, aile ve etbânını yükleye(rek Irak'a hicret ede)ceklerdir. Bunlar da bilseler ki Medîne(-i tâhire) kendileri için hayırlı (bir vatan)dır; (Medine'den ayrılmazlardı). {B1875 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

İ Z A H I

Hadîs-i şerifin üç yerinde “bilselerdi...” suretindeki şartın cevabı, mâkabline delâlet ettiği için zikredilmemiştir. “Bunlar, şuurlu kimseler olsalardı Medine'nin kadrükiymetini bilip ayrılmazlardı” demektir.

Bu hadîs-i şerif de Resûl-i Ekrem efendimizin birkaç mûcizesini ihtiva etmektedir:

1. Yemen'in, Şam'ın, Irak'ın arka arkaya fethedileceklerini haber vermişti ki bu haberleri bu suretle tahakkuk etmiş ve Yemen'in fethi Asr-ı saâdetlerinde müyesser olmuştur. Muthirî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Medîne-i Münnevver'e hicret buyurduğunu müteakip, “*Yemen yakında fetholunur. Oradan Medine'ye bir kısım halk gelerek Medine kalabalanıp şenlenir*”⁸ buyurmuş ve kendi hayât-ı seniyyelerinde bu mesut neticeyi görmüştür. İrtihâl-i dâr-ı bekâ

buyurduktan sonra da ibtidâ Şam, sonra Irak fethedilmişti ki hadîs-i şerifteki tertibe tamamıyla muvâfıktır. **2.** Bu ülkelerin fâtilhleri tarafından oralarda birer saltanat tesis edilerek Medine'nin metruk bırakılacağı haber verilmişti. Bu da tamamıyla tahakkuk etmiştir. **3.** Bunların Medine'ye bağlı kalmalarının hayırlı olduğunu haber vermişti ki Medine'yi terketmenin âlem-i İslâm için büyük fitnelere kapı açtığı yakın bir istikbalde görülmüştür.

887

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ الْإِيمَانَ لَيَأْرُزُ إِلَى الْمَدِينَةِ
كَمَا تَأْرُزُ الْحَيَّةُ إِلَى جُحْرِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem; “Yılan yuvasında toplandığı gibi (ehl-i) iman da Medine’ye toplanır” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1877 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 7.}

İZAHİ

Hadîs-i şerifte tabiidir ki iman yılanı teşbih edilmiyor. Belki imanın menba' ü menşei ve ârâmgâh-i ebedisi Medine şehri olduğu ve imanın orada her türlü taarruzdan masûn bulunduğu ve bulunacağı hali, yılanın yuvasından çıkıp taleb-i maîşet için yayılması, fakat bir taraftan bir taarruz ve tecavüze uğrayınca ağıyar için gayr-i kâbil-i nüfûz olan yuvasına çekilmesi haline teşbih buyurulmuştur.

Medine şehri imanın merkez-i intişârı olduğundan her mümin nefsinde Medine'ye karşı, hâtemü'l-enbiyâ meskeni ve medfeni olması cihetiyle bir incizâb, bir muhabbet duyar. Müminler arasında bu Medine sevgi ve saygısı Asr-ı saâdet'ten beri devam edegelmiştir. İmanın Medine'ye toplanması demek, ehl-i imanın Medine'de içtimâî, kalbî teveccühü demektir. Buna tercümemizde işaret ettik.

888

عَنْ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَكِيدُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ أَحَدٌ إِلَّا أَنْمَاعَ
كَمَا يَنْمَعُ الْمَلْحُ فِي الْمَاءِ.

TERCÜMESİ

Sa'd (b. Ebû Vakkās) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Medine ahalisine bir kimse mekr ü cinâyet etmek istemez mi, muhakkak o

şahs-ı mekkâr, tuzun suda eridiği gibi erir (mahvolur)” buyurduğunu işittim, dediği rivayet edilmiştir. {B1877 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 7.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, Sa'd'ın kızı Âişe vasıtasıyla tahrîc ediyor. Müslim de, oğlu Âmir vasıtasıyla rivayet etmiştir. Müslim'in tarîk-i rivayetine göre, “Bir kimse ehl-i Medîne'ye fenâlık yapmak istemez mi, muhakkak Cenâb-ı Hak onu, ateş içinde kalayın, su içinde tuzun eridiği gibi eritir” buyurmuştur.⁹ Taraf-ı risâletten bildirilen bu mahv ü harâbîye mukârin sû-i âkıbete, hiç şüphesiz ki büyük cürm ü vebâli irtikâp edenler müstehak olur.

889

عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَشْرَفَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى أَطْمٍ مِنْ آطَامِ الْمَدِينَةِ فَقَالَ هَلْ تَرَوْنَ مَا أَرَى
إِنِّي لَأَرَى مَوَاقِعَ الْفِتَنِ خِلَالَ بُيُوتِكُمْ كَمَوَاقِعِ الْقَطْرِ.

T E R C Ü M E S İ

Üsâme (b. Zeyd) radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir defa) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yüksek bir mahalden Medine evleri arasından yükselen köşklere bakarak, “Benim gördüğüm mehâliki siz görebiliyor musunuz? Ben, evlerinizin aralarına dökülen fitne ve felâket mahallerini şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarlar gibi (gözümle) görüyorum” buyurdu. {B1878 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 8.}

İ Z A H I

Bu mu'cize-i nebeviyye de aynıyla zuhur etmiştir. Hazret-i Osman'ın şehâdetiyle başlayan bu fitneler, musibetler bilâfâsıla devam etmiş Harre Vak'ası gibi birtakım vekâyi-i elîme bunları takip etmiştir.

890

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ رُعْبُ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ لَهَا يَوْمَئِذٍ
سَبْعَةُ أَبْوَابٍ عَلَى كُلِّ بَابٍ مَلَكَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Medine’ye mesîh deccâlin (değil kendisi) korkusu (bile) giremeyecektir. O fitne günlerinde Medine’nin yedi kapısı olacak, her kapıda (muhafız) iki melek buluncaktır” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1879 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 9.}

891

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَنْقَابِ الْمَدِينَةِ مَلَائِكَةٌ لَا يَدْخُلُهَا الطَّاعُونَ وَلَا الدَّجَالُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Medine’nin kapılarında ve medhallerinde (muhafız) birtakım melekler vardır. Medine’ye ne tâûn ne de deccâl girer” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1880 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 9.}

892

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيْسَ مِنْ بَلَدٍ إِلَّا سَيَطُوهُ الدَّجَالُ إِلَّا مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ لَيْسَ لَهُ مِنْ نِقَابِهَا نَقَبٌ إِلَّا عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ صَافِينَ يَحْرُسُونَهَا ثُمَّ تَرْجُفُ الْمَدِينَةُ بِأَهْلِهَا ثَلَاثَ رَجَفَاتٍ فَيُخْرَجُ إِلَيْهِ كُلُّ كَافِرٍ وَمُنَافِقٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: İslâm beldelerinden hiçbir kalmaz ki onu deccâl (orduları) çiğnememiş olsun, yalnız Mekke ile Medine bu istilâdan masûn bulunur. Medine’nin kapı ve medhallerinden hiçbir bulunmaz ki orayı saf saf melekler muhafaza etmemiş bulunsun. Sonra meleklerin bu suretle damân ve muhafazasında bulunan Medine şehri, ahalisi ile beraber üç defa sarsılır; Medine’de ne kadar kâfir ve münafık varsa bunları Cenâb-ı Hak Medine haricine atar (Medine’de hâlis müminler kalır). {B1881 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 9.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَدِيثًا طَوِيلًا عَنِ الدَّجَالِ فَكَانَ فِيمَا حَدَّثَنَا بِهِ أَنْ قَالَ يَأْتِي الدَّجَالُ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْخُلَ نَقَابَ الْمَدِينَةِ فَيَنْزِلُ بِبَعْضِ السَّبَاخِ الَّتِي بِالْمَدِينَةِ فَيَخْرُجُ إِلَيْهِ يَوْمِنِذِ رَجُلٍ هُوَ خَيْرُ النَّاسِ أَوْ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّكَ الدَّجَالُ الَّذِي حَدَّثَنَا عَنْكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَدِيثُهُ فَيَقُولُ الدَّجَالُ أَرَأَيْتَ إِنْ قَتَلْتُ هَذَا ثُمَّ أَحْيَيْتُهُ هَلْ تَشْكُونَ فِي الْأَمْرِ فَيَقُولُونَ لَا فَيَقْتُلُهُ ثُمَّ يُحْيِيهِ فَيَقُولُ حِينَ يُحْيِيهِ وَاللَّهِ مَا كُنْتُ قَطُّ أَشَدَّ مِنِّي بَصِيرَةً الْيَوْمَ فَيَقُولُ الدَّجَالُ أَقْتُلْهُ فَلَا يُسَلِّطُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in deccâl(in ahvâl ve ef'âlin)den uzun boylu bahsettiği sırada şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Deccâl, (Medine'ye de) gelecektir. Fakat Medine kapısından içeri girmek ona haram kılınmıştır.

Yalnız Medine etrafındaki bazı çoraklı, çakıllı araziye inecektir. O gün Medine halkının en hayırlı bir siması yahut nâsın hayırlı simalarından birisi (Hızır aleyhi's-selâm) deccâle karşı çıkar ve “Şehâdet ederim ki muhakkak sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize haber verdiği deccâlsin!” der. Bunun üzerine deccâl, başındaki erbâb-ı şekâvete, “Şimdi ben bu adamı öldürür, sonra diriltirsem benim (ulûhiyyet) iddiamda şüphe eder misiniz?” diye sorar. Eşkıya güruhu, “Hayır, şüphe etmeyiz” derler. Deccâl Hazret-i (Hızır'ı) hemen öldürür, sonra da diriltir ve dirildir diriltmez Hızır, “Vallahi benim, senin deccâl olduğun hakkındaki şimdiki kanaatim, bundan evvelki imanım-dan daha kuvvetlidir” der. Bu defa deccâl maiyetine, “Bu adamı öldürünüz!” der. Fakat bundan sonra deccâl (ne) Hızır'ı, (ne de başkalarını) katle muktedir olur. {B1882 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 9.}

İZAHİ

Deccâle karşı çıkan bu yüksek iradeli zatın Hazret-i Hızır olduğu Müslim'in *Sahîh*'inde zikredilmiş bulunduğundan tercümemizde işaret ettik. Ma'mer de *Câmi*'inde, “Deccâle karşı çıkan zatın Hızır olduğu bize bâliğ oldu” demiştir.

Hazret-i Hızır'ın ölüp dirildikten sonra, “Vallahi senin deccâl olduğun hakkındaki şimdiki kanaatim daha kuvvetlidir” demesi, Resûlullah'ın deccâlin alâmât-i şekâvetinden

olarak ihyâ-i maktûl hususunu da haber vermiş olmasına mebnîdir. Bu harikaların bir zaman için ibtilâ olarak deccâlden sudûrunu ve deccâlin sair ahvâlini “Kitâbü'l-Fiten”de inşallah izah edeceğiz.

894

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَبَايَعَهُ عَلَى الْإِسْلَامِ فُجَاءَ مِنَ الْعَدِ مُحْمُومًا فَقَالَ أَقْلَنِي فَأَبَى ثَلَاثَ مَرَارٍ فَقَالَ الْمَدِينَةُ كَالْكَبِيرِ تَنْفِي خَبْثَهَا وَيَنْصَعُ طَيِّبُهَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) bir a'râbî Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip İslâm üzere arz-ı bîat etmişti. Ferdâsı günü bu adam mahmûm olarak (huzûr-ı risâlete) geldi ve “Yâ Resûlellah! Beni ikâle buyurunuz (hâl-i bedeviyeye avdetime müsaade ediniz!)” dedi. Resûlullah bu teklifi üç defa kabulden imtinâ etti ve sonra, “Medine şehri demirci körüğü gibidir; temizi alıkor; kiri, pası dışarı atar” buyurdu. {B1883 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 10.}

895

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْ بِالْمَدِينَةِ ضِعْفَيْنِ مَا جَعَلْتَ بِمَكَّةَ مِنَ الْبَرَكَاتِ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medîne-i Münevvere hakkında) şöyle dua buyurduğu rivayet edilmiştir: Yâ rab! (Dünya) berekâtından Mekke'ye bahşettiğin lütf u kereminin iki mislini Medine şehrine müyesser kıl!” {B1885 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 10.}

İZAHİ

Hadîs-i şerifteki bereketi, dünya bereketi olarak takyîd edişimiz, tercümesi bunu takip edecek olan Hazret-i Âişe hadisinde, اللهم بارك لنا في صاعنا ومدنا suretinde dua buyurulmuş¹⁰ olmasındandır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ وَعَكَ أَبُو بَكْرٍ وَبِلَالٌ فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ إِذَا أَخَذَتْهُ الْحُمَّى يَقُولُ

كُلُّ أَمْرِي مُصَبِّحٌ فِي أَهْلِهِ وَالْمَوْتُ أَذْنِي مِنْ شِرَاكِ نَعْلِي.

وَكَانَ بِلَالٌ إِذَا أَقْلَعَ عَنْهُ الْحُمَّى يَرْفَعُ عَقِيرَتَهُ يَقُولُ أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِيتَنَّ لَيْلَةً بِوَادٍ وَحَوْلِي إِذْ خِرٌّ وَجَلِيلٌ

وَهَلْ أَرَدَنْ يَوْمًا مِيَاهَ مَجَنَّةٍ

وَهَلْ يَبْدُونُ لِي شَامَةً وَطَفِيلٌ

قَالَ اللَّهُمَّ الْعَنْ شَيْبَةَ بِنَ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةَ بِنَ رَبِيعَةَ وَأُمِّيَّةَ بِنَ خَلْفٍ كَمَا أَخْرَجُونَا مِنْ أَرْضِنَا إِلَى أَرْضِ الْوُبَاءِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اللَّهُمَّ حَبِّبْ إِلَيْنَا الْمَدِينَةَ كَحَبِّتَنَا مَكَّةَ أَوْ أَشَدَّ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي صَاعِنَا وَفِي مُدَّنَا وَصَحَّحْهَا لَنَا وَانْقُلْ حُمَّاَهَا إِلَى الْجُحْفَةِ قَالَتْ وَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ وَهِيَ أَوْبَاءُ أَرْضِ اللَّهِ قَالَتْ فَكَانَ بَطْحَانُ يَجْرِي نَجْلًا تَغْنِي مَاءٌ آجِنًا.

TERCÜMESİ

(Hicretin ilk günlerinde Medine'nin muhacirler üzerindeki sû-i tesiri ve Resûl-i Ekrem'in ed'îye-i seniyyeleri hakkında) Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret ettiğinde (babam) Ebû Bekir ile Bilâl sıtmaya tutulmuştu. Ebû Bekir'i sıtma humması yakalayınca şu meâldeki beyti inşâd ederdi: "Yes-rib diyarında her kişi ailesi içinde mesut sabahlamışken bir de ölüm ansızın yakalar, akşama diri bırakmaz."

Bilâl-i Habeşî de kendisinden humma nöbeti sıyrılınca şu meâldeki rubâîyi söyleyerek sesini yükseltirdi: "Şunu bilmek islerim ki, Mekke vadisinde etafımı izhir ve celîl otları sararak bir gece olsun geceler miyim? Bir gün gelip de Ukâz'daki Mecenne sularının başına varır mıyım? Mekke'nin Şâme ve Tufeyl dağları acaba bir kere daha bana görünürler mi?"

Yine Bilâl-i Habeşî, “Yâ rab! Şeybe b. Rebîa’ya, Utbe b. Rebîa’ya, Ümeyye b. Halef’e gazap eyle! Nasıl ki bunlar (zulmedip) bizi ana yurdumuzdan çıkardılar, vebâ diyarına gelmeye mecbur ettiler” diye beddua ederdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunları işittikten sonra, “Yâ rab! Mekke’yi bize sevdirdiğin gibi Medine’yi de sevdire! Yahut onu daha ziyade sevdire! Yâ rab! Sâ’ ile müd ile ölçülen erzak ve ekvâtımıza feyz ü bereket ihsan eyle! Yâ rab! Medine’nin havasını bizim için tashîh ve ilel ü emrazdan salim kıl! Hummasını ve sıtmasını da Mekke’nin Cuhfe’sine nakleyle!” diye dua buyurmuştur.

(Duâ-i nebevînin karîn-i icâbet olduğuna işaret ederek) Hazret-i Âişe demiştir ki: Medine’ye hicret edip geldiğimizde, Medine, Allah’ın en vebalı, hastalıklı bir diyarı idi. Medine’nin Buthân sahrasındaki vadiden acı, pis bir su da akardı demiştir. {B1889 Buhârî, Fezâilü’l-Medîne, 12.}

İ Z A H I

Bu ed’iye-i seniyyenin şeref vürûdundan sonra Medine’nin âb ü havâsı letâfet kesbetmiş, Hacûn sıtma yatağı olmuştur. Elyevm en hummalı ve sıtmalı bir yerdir.

Kitâbü's-Savm

كِتَابُ الصَّوْمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap savma dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Savm ve sıyâm lugaten yemekten, içmekten, söylemekten, yürümekten, cinsî mukârenetten imsak mânâsınadır. Şeriat örfünde, ibadet niyetiyle nehâr-ı şer'îde yemekten, içmekten, cinsî muameleden nefsini menetmektir. Nehâr-ı şer'î, imsak vakti dediğimiz tulû'-i fecirden gurûb-ı şemse kadar olan müddettir.

ZAMÂN-ı MEŞRUIYETİ. Ramazan orucu hicretin 2. senesi dahilinde şâban ayında farz kılındı. Tahvîl-i kiblede sonra teşrîf buyurulmuştur. Bedir Gazâsı'ndan da bir ay ve birkaç gün evveldir. Ramazân-ı şerif orucunun sebep-i vücûbu, gerek vücûbunun gerek edasının şartları ve fezâili, ait oldukları hadîs-i şeriflerde görülecektir.

897

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الصَّيَامُ جُنَّةٌ فَلَا يَرْفُثُ وَلَا يَجْهَلُ وَإِنْ أَمْرٌ قَاتَلَهُ أَوْ شَاتَمَهُ فَلْيَقُلْ إِنِّي صَائِمٌ مَرَّتَيْنِ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَخُلُوفُ فَمِ الصَّائِمِ أَطْيَبُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ رِيحِ الْمِسْكِ يَتْرُكُ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ وَشَهْوَتَهُ مِنْ أَجْلِ الصَّيَامِ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Oruç bir kalkandır; (oruçluyu beşerî ihtirastan hıfzeder). Oruçlu kem söz söylemesin! Oruçlu, kendisiyle itişmek ve dalaşmak isteyene iki defa, “Ben oruçluyum!” desin! Ruhum yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hak'a yemin ederim ki oruçlu ağzın (açlık) kokusu, Allah Teâlâ indinde misk kokusundan daha temizdir. (Cenâb-ı Hak buyurmuştur ki:) Oruçlu kimse benim (rızam) için yemesini, içmesini, cinsî arzusunu bırakmıştır. Oruç, doğrudan doğruya bana edilen (riya karışmayan) bir ibadettir.

Onun (sayısız) ecrini de doğrudan doğruya ben veririm. Halbuki başka ibadetlerin hepsi on misliyle ödenmektedir. {B1894 Buhârî, Savm, 2.}

İ Z A H I

Tercümede kavis içinde gösterilen kayıtlar, şerhlerden istifade edilen tefsirî kelimeler, cümlelerdir. Turuk-ı rivâyâta müstenit değildir. “*Oruçlu ağzın açlık kokusu, Allah Teâlâ indinde misk kokusundan daha sevimlidir*” buyurulmakla, Cenâb-ı Hakk’ın rızası ve memnuniyeti ifade edilmiş oluyor. Bu cümlede orucun şerefi, oruçlunun mânevî derecesi en belîğ bir üslûp ile bildirilmiştir. Bir gülün kokusundan duyduğumuz haz ve sürûr, hâce-i edeb ü irfanımız tarafından rızâ-yı ilâhî için istiare buyurulmasıdır.

“*Oruç bir kalkandır*” cümlesi de çok belîğdir. Bununla da orucun oruçluya melekî bir haslet bahşettiği ve ona böylece ihtiras kapılarını kapayıp şerr ü mâsiyet yüzü göstermediği bildirilmiştir. Yemek, içmek gibi beşerî hallerden uzaklaşıp bir zaman için melekî ve ilâhî bir sıfat iktisap eden oruçluyu doğrudan doğruya Allah Teâlâ’nın kemiyet ve keyfiyeti tayin edilemeyecek derecede yüksek nimetlerle mükâfatlandırması ne kadar yerinde ve değerlidir. Hadîs-i şerifteki, “*oruçlu benim için yemesini, içmesini...*” cümlesi Allah kelâmıdır. Hadis ıstılahında buna “hadîs-i kutsî, hadîs-i ilâhî” denir. Hadîs-i kutsîde Hazret-i Cibrîl’in vasıtalığı yoktur. Mânası doğrudan doğruya Hazret-i Resûl’e ilham buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem de kendi lafzıyla ümmet ve ashabına tebliğ buyurmuştur. Bu cihetle hadîs-i kutsî, Kur’ân-ı Kerîm’den farklıdır ve Kur’ân-ı Kerîm gibi nazmı da mûciz değildir ki bu da Kur’an ile hadîs-i kutsînin bir vâsf-ı fârikidir.

Bu hadîs-i şerif, ramazan orucunun vücûbuna dair Buhârî’nin *Sahîh*’inde açtığı babın üç hadisinden üçüncüsüdür. Diğer ikisi, meşhur a’râbî hadisiyle İbn Ömer’in savm-ı âşûrâ hadisleridir. Bunlardan başka babın unvanında, “*Ey iman eden kullarım! Sizden evvel tarihe geçen enbiyâ ve ümmetlere oruç farz kılındığı gibi şerden ve mâsiyetten içtinap etmeniz için size de farz kılındı*” meâlindeki âyet-i kerîme¹ zikredilmiştir.

Binaenaleyh ramazan orucunun vücûbu Kitap ve Sünnet’le sabit oluyor. Asr-ı saâdet’ten zamanımıza kadar devam edip gelen ve ilâ mâşallah devam edip gidecek olan bu bedenî ibadetimiz en kuvvetli bir icmâa da istinat etmiş bulunuyor.

عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا يُقَالُ لَهُ الرِّيَّانُ يَدْخُلُ مِنْهُ الصَّائِمُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ يُقَالُ أَيْنَ الصَّائِمُونَ فَيَقُومُونَ لَا يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ

1 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ. el-Bakara, 2/183.

غَيْرُهُمْ فَإِذَا دَخَلُوا أُغْلِقَ فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ أَحَدٌ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sel-
lemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cennette “reyyân” denilen bir kapı
vardır. Bu kapıdan kıyamet gününde (Cennet’e) yalnız oruçlular girerler; on-
lardan başka hiçbir kimse giremez. (Kıyamet gününde), “Oruçlular nerede?”
diye ilân edilir. Oruçlular kalkıp girerler. Bunlardan başka hiçbir kimse bura-
dan giremez. Oruçlular girdikten sonra da kapı kapanır, artık kimse giremez.

{B1896 Buhârî, Savm, 4.}

899

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ أَنْفَقَ زَوْجَيْنِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ نُودِيَ مِنْ
أَبْوَابِ الْجَنَّةِ يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا خَيْرٌ فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّلَاةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّلَاةِ وَمَنْ
كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجِهَادِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الْجِهَادِ وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصِّيَامِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الرِّيَّانِ
وَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الصَّدَقَةِ دُعِيَ مِنْ بَابِ الصَّدَقَةِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا أَبَا أُمِّي
يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلَى مَنْ دُعِيَ مِنْ تِلْكَ الْأَبْوَابِ مِنْ ضَرُورَةٍ فَهَلْ يُدْعَى أَحَدٌ مِنْ تِلْكَ
الْأَبْوَابِ كُلِّهَا قَالَ نَعَمْ وَأَرْجُو أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle
buyurduğu rivayet edilmiştir: Kim ki Allah rızası için (malından iki sığır, iki
koyun, 2 dirhem) çift sadaka verirse, cennet kapılarından, “Ey Allah’ın (sevgi-
li) kulu (buraya gel!) Bu kapıda büyük hayr ü bereket vardır” diye çağırılır. Çok
namaz kılan musallî de (cennetin) namaz kapısından çağırılır. Mücahidler
cihad kapısından, oruçlular da reyyân kapısından, sadaka sahipleri de sada-
ka kapısından davet edilirler. Ebû Bekir radiyallahu anh, “Babam, anam sana
feda olsun yâ Resûlellah! Bir müminin bu kapıların hepsinden davet olunması
müşkül müdür, bir kişi bu kapıların hepsinden davet olunur mu?” diye sordu.
Resûlullah cevaben, “Evet, hepsinden davet olunur. Ey Ebû Bekir! Umarım ki
sen de o bahtiyarlardan olasın!” buyurdu. {B1897 Buhârî, Savm, 4.}

İ Z A H I

Reyyân oruçluların cennete girmelerine mahsus bir cennet kapısıdır. Herhangi bir hayr ü ibâdeti, diğer vezâif-i dîniyesinden daha fazla ve daha şuurlu ifa eden mümin o hayır ve ibadetle kesb-i ihtisâs ve temeyyüz ederek kıyamet gününde ehl-i cennet cennete girerken o ibadete mahsus olan ve onunla yâdolunan cennet kapısından gireceği bu hadîs-i şerifte haber veriliyor. Oruçluların kapısı da reyyândır. Çift sadaka, diğer rivayet tariklerinde kendi malından 2 sığır, 2 koyun, 2 dirhem olarak tasrih edilmiş bulunduğundan tercümamızda buna işaret ettik. Resûl-i Ekrem'in Ebû Bekir hazretleri hakkında, ümit ederim ki seni cennetin bütün kapılarından davet etsinler temennîsi, Hazret-i Sıddîk'ın bütün fezâil-i âliye ile mütehallî ve bu vezâif-i ameliyeye tamamiyle bağlı olduğuna delâlet eder.

900

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَتَحَتْ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ رَمَضَانُ فَتَحَتْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَغُلِقَتْ أَبْوَابُ جَهَنَّمَ وَسُلِسَتِ الشَّيَاطِينُ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ramazân-ı şerif geldiğinde cennet kapıları açılır” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1898 Buhârî, Savm, 5.}

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ramazan girdiğinde cennet kapıları açılır, cehennem kapıları da kapanır, bütün şeytanlar da zincire vurulurlar” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1899 Buhârî, Savm, 5.}

901

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَأَقْدَرُوا لَهُ يَغْنِي هِلَالِ رَمَضَانَ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: Ey ümmetim! (Hilâl-i) ra-

mazanı gördünüz mü oruç tutunuz, yine hilâli gördüğünüzde iftar ve bayram ediniz. Eğer hilâl size bulutlu, kapalı bulunursa artık onu yani hilâl-i ramazanı (tekmîl-i selâsîn ile) takdir ve hesap ediniz (ve ramazanı otuza doldurarak bayram yapınız). {B1900 Buhârî, Savm, 5.}

902

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ لَمْ يَدَعْ قَوْلَ الزُّورِ وَالْعَمَلَ بِهِ فَلَيْسَ لِلَّهِ حَاجَةٌ فِي أَنْ يَدَعَ طَعَامَهُ وَشَرَابَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Kim ki yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, Cenâb-ı Hak o kimsenin yemesini, içmesini bırakmasına hiç kıymet vermez, iltifat buyurmaz. {B1903 Buhârî, Savm, 8.}

İZAHİ

Gerek bu hadîs-i şerifte gerek bundan evvel 897 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinde oruçlunun yalandan ve gıybet, nemîme gibi kem sözlerden tahzîr buyurulması, bunlar esas itibariyle menhî iken oruçlu için yalan makûlesi sözlerin daha ziyade fena olduğuna ve orucun kemali, ancak bunlardan lisanın selâmetiyle hâsıl olacağına işaret içindir. Binaenaleyh yalan, gıybet, nemîme gibi âfât-ı lisâniye ile cumhûr-ı ulemâyâ göre oruç fâsid olmazsa da oruçtan matlup olan kemal ve fazilet hâsıl olmaz.

İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de beyanı veçhile tam ve kâmil olan oruç, bütün menhiyyâtta imsaktır. Fakat Cenâb-ı Hak insanların zaafına mebnî bu imsakı müftirata tahsis ve tahfif buyurup meâsîden içtinap için de akliselimin kıyas ve idrakine tembih ile iktifa eylemiştir. Bu ehâdîs-i şerife de bizi bu emr-i ilâhîye irşat etmektedir. Binaenaleyh müftirattan içtinap vâcib oluyor. Meâsîden içtinap da savmın mükemmilâtından ma'dûd bulunuyor.

Süfyân es-Sevrî, gıybetin, orucu müfsid olduğuna hükmetmiştir. Bu ictihadı Leys b. Sa'd da Mücâhid'den rivayet etmiştir. Mücâhid, "İki huy orucu bozar: gıybet, yalan" demiştir.

903

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْحَدِيثُ الْمُتَقَدِّمُ كُلِّ عَمَلٍ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصِّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ وَقَالَ فِي آخِرِهِ لِلصَّائِمِ فَرْحَتَانِ يَفْرَحُهُمَا إِذَا أَفْطَرَ فَرَحٌ وَإِذَا لَقِيَ رَبَّهُ فَرَحٌ بِصَوْمِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan (tercümesi 897 rakamıyla) geçmiş olan hadîs-i kutsî kısmında Hak celle ve alâ, “Âdemoğlunun işlediği her hayr ü ibâdet (de) kendisi için (bir haz ve menfaat endişesi var)dır. Fakat oruç böyle değildir. Oruç, hâlis benim (rızam) için edilen bir ibadettir. Onun mükâfatını da ben veririm” buyurduğu mişkât-i nübüvvetten naklen rivayet edilmiştir.

Bu hadisin sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Oruçlunun kendisiyle neşe-mend olduğu iki sevinci vardır: Birisi iftar vaktindeki (oruç bozmak) sevinci, öbürü rabbine mülâki olduğu zamanki orucu(nun mükâfatı) ile sevincidir” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1904 Buhârî, Savm, 9.}

904

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile bulunduğumuz sırada Resûlullah'ın şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Kimin evlenmek külfetine gücü yeterse evlensin! Zira tezevvüc, gözü (haramdan) son derece meneder. İffeti de o nisbette muhafaza eyler. Nikâh masrafına muktedir olmayan kimse de oruç tutsun: Zira oruç, sâim için kâtı'-ı şehvettir. {B1905 Buhârî, Savm, 10.}

905

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً فَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْهُ فَإِنْ غَمَّ عَلَيْكُمْ فَأَكْمِلُوا الْعِدَّةَ ثَلَاثِينَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir ay yirmi dokuz gecedir. Hilâli görmedikçe oruç tutmayınız. Eğer hilâl ile aranıza bulut haylûlet ederse, şâbanın sayısını otuz (gün)e doldurup tamamlayınız!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1907 Buhârî, Savm, 11.}

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ آتَى مِنْ نِسَائِهِ شَهْرًا فَلَمَّا مَضَى تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْمًا غَدَا أَوْ رَاحَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّكَ حَلَفْتَ أَنْ لَا تَدْخُلَ شَهْرًا فَقَالَ إِنَّ الشَّهْرَ يَكُونُ تِسْعَةً وَعِشْرِينَ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

(Ümmü'l-mü'minîn) Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan gelen rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kadınlarının odalarına bir ay girmemeye yemin etmişti. Yirmi dokuz gün geçince günün evvelinde yahut âhirinde (Hazret-i Âişe odasına) geldi. (Müşârün ileyhâ tarafından), “Yâ Resûlellah! Siz bir ay yanımıza gelmemeye yemin etmiştiniz” denildi de Resûlullah, “Ay, yirmi dokuz gündür” diye cevap verdi. {B1910 Buhârî, Savm, 11.}

İZAHİ

Îlâ lugatta mutlak yemin mânâsınadır. Fukaha örfünde hılf-i mahsustur ki zevcin muâmele-i cinsiyyede bulunmamak üzere zevcesinden imtinâa yemin etmesidir. Bu imtinâ, dört aydan ziyade veya noksan olmamak üzere bir vakit ile mukayyet bulunur. Şu halde Resûl-i Ekrem'in bu îlâsı, bir îlâ-i şer'î değildi. Belki mücerret bir yemin idi. Zira îlâ-i şer'î, ... لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ² kavlı-i şerifi mûcibince dört ay içtinaptır. İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde İbn Abbas'tan rivayetine göre, İbn Abbas, “Hadd-i îlâ olan dört aya bâliğ olmayarak kişinin bir, iki, üç ay refikasına takarrübden imtina hususundaki yemini, îlâ değildir” demiştir. Bu menfî hüküm, Atâ, Tâvûs, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî'den de menkuldür. İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel dört ayı tecavüz etmelidir. Dört ay adem-i takarrübe yemin, îlâ değildir demişlerdir. İmam Mâlik de bir gün olsun dört aya ziyade olmalıdır demiştir. Fakat âyet-i kerîme bu ictihad aleyhine en sarîh bir hüccettir.

Resûlullah'ın bu imtinâı bir îlâ-i şer'î olmadığını Müslim'in *Sahîh*'inde Hazret-i Âişe'den vâki olan bir rivayeti de teyit etmektedir. “Resûlullah kadınlarının odalarına bir ay girmemeye yemin etti”³ meâlinde olan bu rivayette yalnız, odaya girmemekten ibaret bir imtinâ olduğu haber verildiğinden, bu cihetle de îlâ-i şer'î olmadığı anlaşılıyor.

Îlânın hükmü. Îlâ eden kimse, îlâ zamanında zevcesine takarrüb ederse, yemininde hânîs olacağından, kefâretin lüzumudur. Hasan-ı Basrî kefârete lüzum görmemiştir. Yemininde sebat edip zevcesine dört ay zarfında cinsî mükârenette bulunmazsa bir talâk vâki olur. Bu ictihad, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Osman, Ali radiyallahu anhümün kav-

2 el-Bakara, 2/226.

3 أقسم رسول الله صلى الله عليه وسلم على أن لا يدخل على أزواجه شهرا [رواه مسلم عن عائشة رضي الله عنها].
{M2520 Müslim, Sıyâm, 22.}

lidir. Cumhûr-ı tâbînin kavli de böyledir. Pek çok fer‘î mesâili câmi‘ olan îlâ meselesi için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir (*Umdetü'l-kârî*).

907

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ شَهْرَانِ لَا يَنْقُصَانِ شَهْرًا عِيدِ رَمَضَانَ وَذُو الْحِجَّةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, iki ay (dahilindeki ibadetler, hükmen tamdır), nâkıs olamazlar. (Sayıca eksik olsalar bile). Bunlar iki bayram ayı olan ramazan ile zilhiccedir. {B1912 Buhârî, Savm, 12.}

İZAHİ

Bu babda İmam Buhârî'nin İshak b. Râhûye'den “Bu bayram ayları adet ve hesapça nâkıs olsalar bile, ecr ü sevâb cihetiyle tam ve kâmil” suretinde bu hadisin bir tefsirini rivayet ettiğinden tercümemizde kavis içinde bu mânaya işaret ettik.

İki bayram ayının hiç noksan olmaması keyfiyeti İbn Hibbân, Tahâvî, Mâzerî, Kirmânî, İbn Münîr, Beyhakî, Nevevî gibi pek çok âlim tarafından vücûh-ı muhtelif ile tevcih edilmiştir. Bunlar arasında en câzip tevcih Tahâvî'nindir. Bu büyük Hanefî imamı diyor ki: Hadisin medlûlü, umumi değildir. Yani her sene bu iki ay otuzar gün olur demek istenilmemiştir. Çünkü bu ayların müteaddit senelerde yirmi dokuz olduklarına tesadûf ettik. Belki hadisin mânası iki bayram ayı olan ramazan ile zilhicce yirmi dokuz gün olsalar bile noksan değildir, kâmillerdir. Bunun birisinde oruç tutulur, öbüründe hacc edilir ve her iki ibadet, ahkâm cihetiyle tam ve kâmil, nâkıs değildir demektir. Şârih Kirmânî de Tahâvî'nin bu tevcihini izah ederek, “Havanın mağmûm olması cihetiyle ramazanın adedi, eksilse Arafat'ta vukufun zamanı olan arefe günü bir gün evvel veya sonra değişse bile sâimin ve hacının ecri eksilmez” diyor ki bu kavil de Atâ'dan, Hasan-ı Basrî'den Ebû Hanîfe'den, Nâfi'den menkuldür.

908

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ إِنَّا أُمَّةٌ أُمِّيَّةٌ لَا نَكْتُبُ وَلَا نَحْسِبُ الشَّهْرَ هَكَذَا وَهَكَذَا يَعْنِي مَرَّةً تِسْعَةً وَعِشْرِينَ وَمَرَّةً ثَلَاثِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle

buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir: Biz meâşir-i Arab; ümmî (anadan doğma sıfatta) bir cemaatiz: ne yazı yazarız, ne de (nücûmun seyrini,) hesab(ını) anlarız. (Bize lâzım olan) bir ay (kâh) şöyledir (kâh) böyledir. (Râvi der ki:) Resûlullah, bununla bir defa ay yirmi dokuz, bir kere de otuzdur demek iste(r gibi mübarek parmaklarıyla işaret buyur)du. {B1913 Buhârî, Savm, 13.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi İmam Buhârî çok muhtasar rivayet etmiştir. Müslim’in rivayetinde tafsîlât-ı kâfiye vardır ve meâlen şöyledir: Resûlullah bir kere iki elinin on parmağını açarak, bir ay “*şöyledir, şöyledir*” buyurmuş ve üçüncüsünde serçe parmağını kısarak, “*şöyledir*” demiştir ki yirmi dokuz oluyor. Sonra bazı ay da “*şöyle, şöyle, şöyledir*” deyip ve on parmağını üç defa açıp kapayarak bazı ayın otuz olduğuna işaret buyurmuştur.⁴

Bu hadisten evvel 905 rakamıyla tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinde bir ay yirmi dokuz gecedir buyurulduğu, ondan sonraki Ümmü Seleme hadisinde ise bir ay yirmi dokuz gün olduğu rivayet edilmiştir ki şühûr-ı Arabiyye’nin gündüzü gecesine tâbi olduğu için iki haber arasında münâfat yoktur. Bu hadiste de şühûr-ı kameriyyenin kâh yirmi dokuz, kâh otuz olduğu bildirilmiştir. Ebû Bekre hadisinde de yalnız bayram ayları zikredilmiştir. Bu dört hadisin dördü de heyetle alâkadardır. Fakat Resûl-i Ekrem efendimiz ümmet-i İslâmiyye için metâlî-i kamere ait hesâbâtın inceden inceye tetkikine lüzum olmayıp bazı ayların yirmi dokuz, bazı ayların da otuz olduğunu bilmek kâfi olduğunu bildirmiş ve hilâli rûyetle oruç tutulup bayram edilmesini; hava mağmûm olunca da otuza doldurulmasını tâlim ile hesâbât-ı riyâziyye külfetinden ümmeti âzâde kılmıştır.

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ⁵ kavlı şerifi mûcibince kavm-i Arap bir ümmet-i ümmiyye idi. Araplar arasında okur yazar, riyâzî mâlûmat sahibi kimseler Asr-ı saâdet’te yok değil, fakat pek nâdir idi. Bu cihetle savm, hac gibi evkâtı, hilâl-i kamerle tayin buyurulan ibadetler de rûyetle, tekmiî-i selâsîn ile ta’yîn-i evkâta müsaade buyurulması, ümmet üzerinden büyük güçlüğün refinden ibaret bir teysîr ü teshîl idi.

Fakat Asr-ı saâdet’ten bir müddet geçtikten sonra ve bilhassa Abbâsîler’den Hârûn ve Me’mûn devirlerinde ulûm-i İslâmiyye’nin her şubesinde olduğu gibi beşerî ilimlerin ve bilhassa hey’et ilminin en yüksek şâhikalara vâsıl olduğu herkesçe mâlûm ve müsellemler olan bir hakikattir. Bu tarihlerde fukaha arasında gurre-i şühûrun tayininde hesâbât-ı felekiyyeye itibar edip edilmemesi bahis mevzûu olmaya başlamıştır. Ekseriyetle fukaha “*Hava mağmûm olursa ay hesabını otuza doldurunuz!*”⁶ kavlı şerifinin zâhirini, gumûm hükümünün hesâb-ı hey’iyye ta’lîkini nefyeder mahiyette görmüşlerdi ve hesâbât-ı nücûmiyye

4 أخرج مسلم عن ابن المثنى وغيره: الشهر هكذا وهكذا وعقد الإبهام في الثالثة. والشهر هكذا وهكذا يعني تمام ثلاثين الحديث. {M2511 Müslim, Sıyâm, 15.}

5 el-Cum’a, 62/2.

6 {B1907 Buhârî, Savm, 11.}

şâri'ce matlup ve mültezem olsaydı "Hava mağmûm olursa ehl-i hesaba sorunuz" buyurulurdu demişlerdir. Bir kısım âlimler de ehl-i hesaba müracaatın lüzumunu kabul etmişlerdir. Revâfız da bunlar arasındadır. Bazı fukahânın da bu ictihada muvafakat ettikleri nakledilmiştir. Kâdî İyâz, "Selef-i sâlihînin icmâi bunlar aleyhinde hüccettir" diyor. İbn Bezîze de şöyle demiştir: Bu mezhep, bir mezheb-i bâtıldır; şerîat ilm-i nücûmda havdî nehyetmiştir. Çünkü ilm-i nücûm, hads ü tahmînden ibarettir. Ne ilm-i kat'î ne de zann-ı gâlib ifade eder. Bununla beraber vezâif-i dîniyenin ta'yîn-i evkâtını bu hesaplara havale etmek, ehl-i nücûmun azlığından dolayı din işlerini tazyik eder. Şârih İbn Battal ve daha başkaları da bu mutalaalara ilâve olarak diyor ki: Dîn-i İslâm, ibadetlerimizi en basit ve en vâzih alâmetlere rabtettirmiştir. Bunun için Resûl-i Ekrem kamerî şehri bile tarif ederken halkın en iptidaî kısmının seviyesine tenezzül ederek ve sağırın, dilsizlerin, Arapça bilmeyen ecnebîlerin bile anlayabilmeleri için müşfik eliyle, mübarek parmaklariyle işaret buyurmuştur (*Umdetü'l-kârî*, V, 199).

Buraya kadar, yalnız metâli-i kamere ait hesâbât ile hilâl ve şühûrun tayinine muhalif ictihad sahiplerinin mütalaalarını sevkemiş bulunuyoruz. Bunların hepsi de ilm-i nücûmun ilm-i kat'î zann-ı gâlib ifade etmediği, bunun müşkilâtı mûcib olduğu merkezinde toplanıyor. Bunların hisâbât-ı felekiyye hakkındaki bu şüpheli nazarlarına bakılırsa hey'et ilminin Abbâsîler devrinde son derecede tekâmül etmiş olmasına rağmen hey'î mâlûmatın ehl-i ilim arasında lâyıkiyla intişar etmemiş bulunduğu anlaşılıyor. Müşkûlât mülâhazasına gelince, bu da bu adem-i taammümün neticesi olacaktır.

Sekizinci karn-i hicrî dahilinde fukahâ-i Şâfiyye'nin en meşhurlarından Hâfız İbn Sübkî'nin, münecim ve müvakkitin hesabı ile savmın vücûbu hakkında yazdığı müstakil bir eseri üzerine bu mesele o devirde bereketle yetişen ulemâ-yı İslâmiyye arasında bir daha harâretle mevzubahis edilmiştir. Sübkî bu eserinde hesâbât-ı fenniyyenin riyâzî ve kat'î olduğunu müdafaa ediyordu. Zerkeşî de Sübkî'ye tebâiyyet etmiştir. وهبانيه şerhinde bu tez müdafaa edilmiştir.

Sübkî. "Ayn otuzuncu günü 'Hilâli gördüm' diye şehâdet edilse de müvakkitler ve muhasipler 'Hayır, bu gece ayın görülmesi hesapça mümkün değildir' deseler ehl-i hesabın kavliyle amel olunur. Çünkü hesâbât-ı riyâziyye katidir; şehâdet zannîdir" diyordu. Misal olarak zikrettiğimiz bu mesele gibi daha birtakım meseleler Sübkî tarafından dermeyân edilerek müvakkitin hesabıyla amel edilmesi ciheti iltizam edilmiştir.

Yine o devrin en benâm Şâfiî vesair mezâhib eimmesinden birçoğu Sübkî'yi reddetmişlerdir ki Hâfız İbn Hacer ile Remlî bunlardandır. *Minhâc* şerhinde Sübkî'nin bütün bu fetvaları tenkit edilmiştir. İbn Dakîkul'î'de "Namaz hususunda hesap câiz değildir" demiştir.

Kınye'de bu babdaki ârâ ü ictihâdın üç kısma ayrıldığı bildirilmiştir: **1.** Ehl-i hesabın hesâbâtı mûcib değildir; **2.** Ehl-i hesabın hesabına itimadda beis olmadığı ki Kâdî Abdülcebbâr ile *Cem'ü'l-ulûm* sahibi bu ictihad sahiplerindendir. **3.** Mesâil-i şer'iyyenin

ehl-i hesabdan sorulması ve bunlardan bir cemaatin icmâ ve ittifakıyla verecekleri cevaba itimat edilmesidir. Bu ictihad İbn Mukâtil'den de nakledilmiştir. Serahsî bunların ittifak edebilmelerini baîd görmüş. Şemsüleimme el-Hulvânî de rü'yeti iltizam etmiştir (*İbn Âbidîn*, II, 126).

Zaman geçtikçe ve kamerin vesair ecrâmın medâr ve menâzili hakkındaki mâlûmat taammüm ettikçe muvakkitlerin hesâbâtı evkât-ı salâtiyyede düstûrû'l-amel olmaya başlamış, büyük camilerin yanı başında birer müvakkithâne kurulmuştur. Sene-i kameriyye aylarına ait gurrenâmeler tanzim edilmeye başlanmıştır. Yalnız hilâl-i ramazan ile hilâl-i şevval yine rü'yet ile ispat olunagelmıştır. Müahharen Diyanet İşleri Reisliği'nin bir fetvası ve kanunu mahsus mûcibince⁷ ramazan ve bayram hilâllerinin, hesâb-ı fennî üzerine rasathâne müdüriyetince tesbiti ve oradan verilecek mâlûmata göre amel olunması kararlaştırılmıştır. 1344 senesi Ramazanında rü'yet-i hilâl ile değil, hesâb-ı hey'î üzere oruç tutulmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَتَقَدَّمَنَّ أَحَدُكُمْ رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ رَجُلٌ كَانَ يَصُومُ صَوْمًا فَلْيُصُمْ ذَلِكَ الصَّوْمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. Sizden biriniz ramazana, bir gün veya iki gün oruçla sakın tekaddüm etmesin! Meğer ki sâim olan kimse mûtadî olan bir orucunu tutmuş buluna! O kimse, varsın mûtadî olan orucunu tutsun.” {B1914 Buhârî, Savm, 14.}

İ Z A H I

Sâimin mûtadî olan orucu; savm-i Dâvûd, yahut haftanın, ayın muayyen gününde oruç tutmayı itiyat edip de bu mûtat olan orucun ramazandan bir iki gün evveline tesadüf etmesi gibidir. Nezir, kazâ oruçları da bu suretle müstesnadır.

Hadisteki nehyin mânasını ve tahzîrin sebebini beyan ederek ulemâ demiştir ki: Hadisin mânası, ramazana ulaşmak kastıyla bir, iki oruçla ramazanı karşılamayınız

7 Beynelmîlel takvimin kabulü hakkındaki kanun: 1. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmî devlet takviminde târîh-i mebde olarak beynelmîlel takvim mebdei kabul edilmiştir. 2. 1341 senesi Kânûnuevvelinin 31. gününü takip eden (1926) senesi Kânûnusânîsinin birinci günüdür. 3. Hicrî ve kamerî takvim, öteden beri olduğu üzere ahvâl-i mahsûsada kullanılır. Hicrî kamerî ayların mebdeini rasathâne resmen tesbit eder. 4. İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir. 5. İşbu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri memurdur. 26 Kânûnuevvel 341 ve Cemâziyelâhîr 344.

demektir. Bu nehyi, nasârânın kendi re'y-i fâsidleriyle ferâiz-i ilâhiyye adet ü mikdârına ziyade etmek itiyadından tahzîri muhtevîdir. Resûl-i Ekrem, Ehl-i kitabın ve bilumum ümem-i sâlifinin iltizam ettikleri muhâlif-i rızâ-yı ilâhî işlerden ümmetini tahzîr ederdi. Mebâdi-i İslâm'da Ehl-i kitaba te'lîf-i kulûb için mûmâşât ettilerse de dîn-i İslâm iktisâb-ı kuvvet ettikten sonraki evâmîr-i seniyyeleri tamamıyla muhaliftir ve inkılâb- kârânedir.

Hadisteki nehy, bir nehy-i tahrîmî midir, yoksa nehy-i tenzîhî midir? Tirmizî ehl-i ilimden bunun kerahete mahmûl olduğunu nakletmiştir. Selef'ten bazıları bu hadisin zâhirine istinat ederek şâbanın son günü oruç tutmak câiz değildir demişlerdir ki bu kavil Ömer b. Hattâb, Ali, Ammâr, Huzeyfe, İbn Mes'ûd radiyallahu anhüm ile tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, Nehaî, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn'den menkuldür. İmam Şâfiî'nin mezhebi de böyledir. İbn Abbas ve Ebû Hüreyre, "Ramazan orucuyla eyyâm-ı sâire orucu arası bir, iki gün fasledilmelidir" diye emretmiş ve farz namazla nâfile arası kelâm, kıyam, takaddüm, taahhür gibi bir fiil ile fasletmek nasıl müstehap ise ramazân-ı şerifin farz orucuyla sair eyyâm oruçlarının arasını ayırmak da öyle müstehaptır demişlerdir. İkrime de "Yevm-i şekte oruç tutan kimse, Allah'a ve Resûlullah'a âsi olur" der imiş.

Bazı ulemâ tatavvuan savmı câiz görmüşlerdir. Bu da Hazret-i Âişe ile hemşiresi Esmâ hazerâtından menkuldür. Bu iki hemşirenin ikisi de yevm-i şekte oruç tutarlardı. Hatta Hazret-i Âişe, "Şâbandan bir gün oruçlu bulunmak benim için ramazandan bir oruç yemekten daha sevimlidir" derdi. Bu ictihad Leys b. Sa'd'ın, Evzâî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Ahmed b. Hanbel'in, İshak'ın mezhebidir. Yevm-i şek orucu hakkında kütüb-i fıkhiyyede daha fazla tafsilât vardır. Oraya müracaat edilmelidir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ ﷺ إِذَا كَانَ الرَّجُلُ صَائِمًا فَحَضَرَ الْإِفْطَارَ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يُفْطِرَ لَمْ يَأْكُلْ لَيْلَتُهُ وَلَا يَوْمُهُ حَتَّى يُمْسِيَ وَإِنَّ قَيْسَ بْنَ صِرْمَةَ الْأَنْصَارِيَّ كَانَ صَائِمًا فَأَمَّا حَضَرَ الْإِفْطَارَ أَتَى امْرَأَتَهُ فَقَالَ لَهَا أَعِنْدِكَ طَعَامٌ قَالَتْ لَا وَلَكِنْ أَنْطَلِقُ فَأَطْلُبُ لَكَ وَكَانَ يَوْمُهُ يَعْمَلُ فَعَلَبَتْهُ عَيْنَاهُ فَجَاءَتْهُ امْرَأَتُهُ فَلَمَّا رَأَتْهُ قَالَتْ خَبِيَّةٌ لَكَ فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ غَشِيَ عَلَيْهِ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ فَفَرَحُوا بِهَا فَرَحًا شَدِيدًا وَنَزَلَتْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Oruç ilk farz olduğu sırada) Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashâbı arasında bir

kimse oruç tutar da iftar zamanında iftar etmeden uyursa, o kimse ne gece ne de gündüz tâ akşama kadar bir şey yiyemezdi. Ensardan Kays b. Sırme radiyalahu anh da sâim olduğu bir gün iftar vakti evine gelmiş ve haremine, “Hazır taamin var mıdır?” diye sormuştu. Haremi, “Hayır, yoktur. Fakat gider, şimdi getiririm” demişti. Kays o günü toprakla çalışmıştı. Yorgun bulunduğundan haremi gelince uyumuş ve iftar zamanını uyku ile geçirmişti. Haremi gelip Kays’ın uykuda olduğunu görünce, “Vay sana yazıklar oldu!” dedi. Gündüz olup gün yarı olunca Kays’a bir baygınlık geldi. Keyfiyet Resûlullah’a haber verildi. Bunun üzerine şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: “Ey müminler! Leyle-i sıyâmınızda sizin için kadınlarınıza yaklaşmak helâl kılındı.” Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü üzerine ashâb-ı kirâm derin bir meserret hissettiler. Muteakiben de, (gecenin zulmetinden sabahın beyazı zâhir olana kadar [ki, fecr-i sâdıktır]) “yiyiniz, içiniz!” meâlindeki nazm-ı kerîm-i ilâhî nâzil oldu. {B1915 Buhârî, Savm, 15; Bakara, 2/187.}

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ عَمَدْتُ إِلَى عِقَالِ أَسْوَدَ وَإِلَى عِقَالِ أَبِيضَ فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتِ وَسَادَتِي فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ فِي اللَّيْلِ فَلَا يَسْتَبِينُ لِي فَعَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

TERCÜMESİ

Adî b. Hâtim radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Sizin için beyaz iplik siyah iplikten seçilinceye kadar yiyiniz içiniz”⁸ (meâlindeki nazm-ı şerif) nâzil olunca (mazmûn-ı münîfini bilmeyerek) hemen bir siyah, bir de beyaz ip edindim. Bunları yastığımın altına koydum. Gece zaman zaman bu iplere bakıyordum. Fakat bir türlü birbirinden ayırt edemiyordum. Kuşluk vakti Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gittim. Bu hali kendilerine arz ettim. Resûl-i Ekrem cevaben, “Bu hayt-ı esved ile hayt-ı ebyaz, sevâd-i leyl ile beyâz-ı nehârdır” buyurdu. {B1916 Buhârî, Savm, 16.}

Gerek bunu gerek bundan evvel tercüme ettiğimiz Berâ hadisini Buhârî Bakara sûresinin 187. âyet-i kerîmesini unvan ittihaz ettiği iki babında zikretmiştir ki her iki hadiste zikrolunan nazm-ı şerifler, bu âyetin muhteviyatıdır ve meâlen şöyledir: “*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Kadınlar sizin için bir libas, siz de onlar için bir libas* (demeksiniz)*dir. Allah nefsinize emniyet edemeyeceğinizi bildi ve (bildiği için) müracaatınızı kabul etti. Sizden (bu yükü) de affetti. Şimdi onlara mübâşeret edebilirsiniz. Artık Allah'ın, sizin için helâl kıldığı şeyi talep ediniz ve fecrin beyâz-ı nehârı, sevâd-ı leylden nazarınızda seçilinceye kadar yiyiniz, içiniz, sonra* (ertesi geceye kadar orucu tamamlayınız).”⁹

Buhârî'nin bu İbn Hâtım hadisinden sonra Sehl b. Sa'd'dan da bir rivayeti vardır. Sehl diyor ki: كَلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ âyet-i kerîmesi nâzil olduğunda kaydî nâzil olmamıştı. Bazı kimseler, oruç tutmak istediklerinde bunlardan birisi ayağına siyah, beyaz iki renkte iki ip bağlayıp fecirden sonra bu iki ip birbirinden seçilinceye kadar yemişti. Bunun üzerine مِنَ الْفَجْرِ nazmı ve kaydî da nâzil olarak bunun üzerine leyl ü nehârın hayt-ı ebyaz ve hayt-ı esved ile temsil buyurulduğunu anladılar. Bu kaydın nüzûlünden evvel istiare iken bilâhare bu kayıt ile temsile udûl olundu.

أَجَلٌ لَكُمْ kavli şerifinin sebep-i nüzûlünün Hazret-i Ömer'e taalluku olduğu da rivayet edilmiştir. Bir gece Ömer b. Hattâb radiyallahu anh yatsı namazını kıldıktan sonra muâmele-i zevciyyede bulunmuştu. Bilâhare nedâmet ve nefesine levmetmeye başlamıştı. Sonra Resûl-i Ekrem'in huzuruna gelip hali hikâye ederek, “Yâ Resûlellah! Allah'a ve zât-i risâletinize bu hatîden dolayı arz-ı i'tizâr ederim” dedi. Resûl-i Ekrem, “Yâ Ömer! Şu müşkül vaziyete düşmek sana yakışmazdı” buyurdu. O sırada ashaptan bazıları da aynı harekette bulunduklarını itiraf ettiler. Bunun üzerine sûre-i Bakara'nın bu âyeti nâzil oldu.¹⁰

Bunun için İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'sinde bu âyetin nüzûlünü, hem Hazret-i Ömer hem de Kays kıssasıyla alâkadar olduğunu bildiriyor.

FECR-i KÂZİB, FECTR-i SÂDİK

Sünen-i erbaa sahipleriyle Müslim'in *Sahîh*'inde Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan rivayet ettikleri: “*Sakin ashabım! Sizi ne Bilâl'in ezanı ne de fecr-i mustatîl sahurunuzdan menetsin! Lâkin siz sahur hususunda ufuktaki fecr-i mustatîre itibar ediniz!*” hadis-i şerifinde¹¹ fecr-i kâzibden, fecr-i mustatîl; fecr-i sâdıktan da fecr-i müstatîr ile tabir buyu-

9 أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَلَا تَأْخُذُوا بِهِ لَعْنَةُ اللَّهِ لَكُمْ وَكَلُّوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ. {el-Bakara, 2/187.}

10 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 229. Âyetin Hazret-i Ömer'in söz konusu durumuna binaen indiğine dair rivayet için bkz: HM22475 İbn Hanbel, V, 247. (Bu olayla ilgili rivayet, yukarıda sunulan şekliyle temel hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir.)}

11 روى مسلم وأصحاب السنن الأربعة عن سمرة بن جندب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا يمنعكم من سحوركم أذان بلال ولا فجر المستطيل ولكن فجر المستطير في الأفق [فتح القدير: ج 1 ص، 152] {T706 Tirmizî, Savm, 15.}

rulmuştur. Fecr-i müstatîl, sabahları meşrikta akcıl, donuk ve uzun bir ehrâm-i nûrânî şeklinde görülen hâdis-e ziyâiyyedir ki bunun kaidesi ufukta ve güneşin bulunduğu cihettir. Mihveri de ufkun fevkinde semaya doğru dâiretü'l-bürûc boyunca mümted olur. Ziyâsı, kehkeşân ziyâsına benzer. Bu nurânî amûdun ziyâsı, ufkun fevkinde re'se doğru uzayıp gittikçe inceldiği için lisân-ı şerîatta “Fecr-i müstatîl ve beyâz-ı müstatîl” denilmiştir.

Bu müstatîl beyazlığı zulmet takip eder. Onu müteâkip de ufukta fecr-i sâdık zuhur eder ki bu da bütün meşrik ufkuna boydan boya bir hat gibi uzanmış ziyâdan ibarettir. Ziyânın böyle boylu boyunca istitâre ve intişarından dolayı buna da fecr-i müstatîr denilmiştir. Buna fecr-i sâdık, subh-i sâdık da denilir ki sâim için yemekten, içmekten imsak ve içtinâp zamanıdır. Sabah namazının da evvel-i evkâtıdır. Fecr-i kâzib denilen bu hâdis-e felekiyeye Araplar'ca “Zenübü's-sirhân” denildiği *Hidâye* hâşiyelerinde mezkûrdur ki halk dilinde “Kurt kuyruğu” diye anılır.

Fecr-i kâzib ve fecr-i sâdık en basit ve sade bir üslûp ile Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından tarif buyurulmuştur: Buhârî'nin Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, “*Fecir böyle değildir, böyle olmayınca fecir olmaz*” buyurmuştur. Abdullah b. Mes'ûd diyor ki, Resûlullah “*Fecir böyle değildir*” derken parmaklarını yukarıya kaldırıp dikti. “*Tâ böyle olmayınca*” derken de şehâdet ve orta parmaklarını üst üste bindirip sağa sola uzatarak işaret etti.¹²

Fecr-i kâzibe dair işâret-i nebeviyye, ufuktan semt-i re'se doğru uzanan amûd-ı nûrânîyi gösteriyordu. Fecr-i sâdıkı tarif için de bilişâre nûr-ı müsta'rız göstermişti ve hakikaten en basit zekâ sahibi insanların bile anlayabileceği bir şekilde tarif buyurmuştur.

Bu hâdis-e ziyâiyyenin semada sebep-i tekevvünü hakkında ehl-i hey'et tarafından dermeyan edilen efkâr ve mütalaat arasında bizce en ziyade mâkul olanı bahrû'l-muhitten semaya şemsin ziyâsının in'ikâsı eseri olmasıdır.

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَسَحَّرْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَقِيلَ لَهُ كَمْ كَانَ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالسَّحُورِ قَالَ قَدْرُ خَمْسِينَ آيَةً.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan “Biz (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sahur yemeği yedik; sonra Resûlullah (sabah) namazına kalktı” dediği rivayet edilmiştir. Zeyd b. Sâbit'ten, “Sabah namazı ile sahur arasında ne kadar zaman bulundu” diye soruldu; o da, “Elli âyet (okunacak) kadar” diye cevap verdi. {B1921 Buhârî, Savm, 19.}

İ Z A H I

RİVAYETLER, RÂVİLER

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de sevkolunan senedindeki ikinci râvi de sahâbîdir; Enes b. Mâlik'tir. Zeyd ile Enes gibi iki yüksek sahâbîden birisinin diğerinden rivayeti suretiyle bu hadisin kuvvet ve sıhhatçe müstesna bir vasfı vardır. Ezanla sahur arasındaki müddeti soran da Enes b. Mâlik'tir. Buhârî'nin metninde قيل (denildi) yerinde قلت (dedim) rivayet edilmiştir. Fakat Zebîdî merhum, senedi ihtisar ederken metinde sâili tasrih imkânını görememiştir.

Bu iki râvinin ikisi de ensardandır. Enes en son vefat eden sahâbîdir. İmsakten on sekiz dakika sonra fecr-i sâdık tulû' etmiş bulunacağından sabah namazının ilk vakti hulûl etmiş bulunur ve sabah namazını kılmak sahîh olur. Fakat efdal olan elli dakika kadar bir zaman geçmelidir. Diyanet İşleri Riyaseti ile İstanbul Müftülüğü tarafından her sene neşredilmekte olan imsakiyelerin zeylinde sabah namazının ilk ve efdal vakitlerine işaret edilmektedir ki sabah namazının galebe-i nevm ile ziyâdan sıyâneti namına çok musîbirdir.

913

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَسَحَّرُوا فَإِنَّ فِي السَّحُورِ بَرَكََةً.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem "Sahur yemeği yiyiniz. Çünkü sahur yemeğinde bolluk vardır" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B1923 Buhârî, Savm, 20.}

914

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ رَجُلًا يُنَادِي فِي النَّاسِ يَوْمَ عَاشُورَاءَ إِنَّ مَنْ أَكَلَ فَلَيْمَمٍ أَوْ فَلْيَضْمٍ وَمَنْ لَمْ يَأْكُلْ فَلَا يَأْكُلْ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin âşûrâ günü gündüz Hind b. Esmâ'yı halka şöyle ilân etmesi için kabilesine gönderdiği rivayet edilmiştir: Her kim yemek yediyse (bakiye-i yevmi imsak ederek) günü tamamlasın; yahut oruç tutsun! Bir şey yememiş olanlar da artık bir şey yemesin! {B1924 Buhârî, Savm, 21.}

İ Z A H I

Bu hadisin Buhârî'ye nisbetle yüksek bir vasf-ı mümeyyizi vardır: Sülâsiyyâtta olması; yani üç râvi vasıtasıyla hadisin Resûl-i Ekrem'e kesb-i ittisâl etmiş bulunması. Buraya kadar Buhârî, *Sahîh*'inde sülâsiyyâtta olarak beş hadis rivayet etmiştir ve bu Seleme hadisi beşincisidir. Seleme'den Yezîd b. Ebû Ubeyd, Yezîd'den Ebû Âsım rivayet etmiş, Ebû Âsım'dan da müellif İmam Buhârî'nin rivayetkerdesi bir istinadı âlîdir. Bu hadisi Buhârî, gerek farz gerek nâfile oruca gündüz niyet etmek sahih olduğuna dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu babın unvanında te'yîd-i müddeâ için İmam Buhârî Ümmü'd-Derdâ'dan Ebü'd-Derdâ hazretlerinin bazan gündüz vakti “Yanınızda yiyecek bir şey var mıdır?” diye sorardı. Ben de “Hayır, yoktur” deyince, “Artık ben, bugün oruçluyum” diye oruca niyet ederdi dediğini ta'likan rivayet ediyor ki mevzuumuzu daha ziyade tenvir etmektedir. Buhârî'nin bu ta'likini İbn Ebû Şeybe de mevsûlen rivayet etmiştir. Yine bu babın unvanında Buhârî, Ebû Talha, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, Huzeyfe radiyallahu anhümün de gündüz olduğunda orucu niyet ettiklerini muallak surette rivayet etmiştir. Buhârî'nin bu ta'likatından Ebû Talha'ya ait olanı Abdürrezzâk, Ebû Hüreyre'ye ait olan rivayeti Beyhakî, İbn Abbas'ı Tahâvî, Huzeyfe'yi Abdürrezzâk bi'l-ittisâl rivayet etmişlerdir. Bu rivayetler arasında Tahâvî'nin İbn Abbas'tan rivayeti hepsinden daha vâzıhtır. İbn Abbas hazretleri: “Bir sabah kalktım. Oruç tutmak arzusunda değildim. Henüz yemek yememiş, su içmemiştim. Yiyecek bir şey bulamayınca oruca niyet ettim” demiştir (Kastallânî).

Dârekutnî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem de bir gün hâne-i saâdete gelip Hazret-i Âişe'den, “*Yanınızda yiyecek bir şey var mıdır?*” diye sormuş; Hazret-i Âişe de, “Hayır yoktur” deyince, “*Öyle ise bugün ben oruçluyum*” buyurmuştur.¹³ Dârekutnî bu hadisin sıhhatini beyan ederek evvel-i neharda savma niyetin sahih olduğuna hükmolunur” demiştir.

Ulemâ, fecr-i sâdıkın tulûundan sonra oruca niyet edilmesinde ihtilâf etmişlerdir: Evzâî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak ramazan orucuna geceden niyet edilmedikçe câiz değildir demişlerdir. Mezheb-i zâhirî de böyledir.

Nehâî, Sevrî, Ebû Hanîfe ile ashabı da ramazan, nezr-i muayyen ile nâfile oruçlara zevelden evele kadar niyet etmek sahih ve câiz olduğuna hükmetmişlerdir. İbn Münzir'in beyanına göre, oruç tutmak tasavvurunda olmayarak sabahlayan bir kimse, bilâhare nâfile oruç tutmak isterse, bu vaziyetteki kimsenin orucu ve niyeti hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Bir kısmı ne zaman olursa olsun, nehâren niyetle nâfile oruç tutmayı tecviz etmişlerdir. Ebü'd-Derdâ, Ebû Talha, Ebû Hüreyre, Huzeyfe, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Ebû Eyyûb radiyallahu anhüm bu cümledendir. Bir rivayette İmam Şâfiî'nin ve İmam Ahmed'in mezhepleri de böyledir. İmam Mâlik nâfile oruca da geceden niyet edilmesini iltizam ederek,

“Evvel-i neharda yemekten içmekten imsak ve içtinap, niyetsiz ameldir, açlıktan ibarettir” demiş. İbn Ebû Zi'b'in mezhebi de böyledir.

Hanbelî fukahası gerek zevalden evvel gerek sonra oruca niyet edilebileceğini kabul etmişlerdir. *Tenkîh*'te, “Nâfile oruca gündüzün herhangi bir vaktinde niyet etmek nassan sahihtir; bu orucun meşruiyetine hükmolunur; sahibi, vakt-i niyetten itibaren müsâb olur” denilmiştir.

915

عَنْ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُذَكِّرُهُ الْفَجْرُ وَهُوَ جُنُبٌ مِنْ أَهْلِهِ ثُمَّ يَغْتَسِلُ وَيَصُومُ.

TERCÜMESİ

Âişe ve Ümmü Seleme radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ehli ile mukârenette bulunarak cünüp olduğu halde fecir vakti eriştiği olurdu. Resûlullah fecirden sonra iğtisâl ederdi ve oruç tutardı dedikleri rivayet edilmiştir. {B1925, B1926 Buhârî, Savm, 22.}

İZAHİ

Ümmehâtü'l-mü'minînden Âişe ve Ümmü Seleme hazerâtının bu müşterek rivayetleri kulûb-ı mü'minînden bir şüpheyi izâle etmiştir ki böyle cünüp olarak amden vakt-i fecre erişen sâimin orucunun bozulması şüphesidir. Bazı sahâbî, fecirden evvel herhalde iğtisâl edilmesi lâzım olduğuna zâhib olmuşlardı da müminlerin bu iki şefkatli anası, bu zannı derhal izâleye müsâraat etmişlerdir. Hatta şer'î vaziyeti kemaliyle tenvir için bu cünüplüğün bir ihtilâm neticesi olmadığını da من أهله “*aillesine yaklaşımdan*” diyerek izah etmişlerdir. Hatta Nesâî'nin bir rivayetine göre Hazret-i Âişe, مني (*benden*) buyurarak oruç bozulmak zannını redde mübalağa buyurup mes'ele-i şer'iyyeyi tenvire ihtimam etmiştir (rahmetullahi aleyhimâ). Fecirden evvel iğtisâlin efdal olduğunu şârih Kastallânî bildiriyor.

916

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُقْبَلُ وَيُبَاشِرُ وَهُوَ صَائِمٌ وَكَانَ أَمْلَكُكُمْ لِزُبَيْهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken tak-

bil eder, mülânese ve müâneka buyururdu. Sizin o, nefsine tamamıyla sahip olan (bir peygamber)inizdi” dediği rivayet edilmiştir. {B1927 Buhârî, Savm, 23.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisin babında Hazret-i Âişe’den, “Sâime zevcinin yalnız avret yeri haramdır” dediğini ta’lîkan rivayet etmiştir ki Tahâvî Buhârî’nin bu ta’lîkini Hakîm b. İlkâl’den mevsûlen şöyle rivayet ediyor: Hakîm diyor ki: Hazret-i Âişe’ye, “Ey müminler anası! Ben oruçlu iken bana kadınının hangi uzvu haram olur?” diye sordum. Âişe hazretleri, “Avret yeri” diye cevap verdi.

Buna benzer İbn Hazm’ın da *el-Muhallâ*’da Mesrûk’tan bir rivayeti vardır. Büyük tâbiî imamı Mesrûk da diyor ki: Hazret-i Âişe’den, “Ey ümmü’l-mü’minîn! Kadının hangi mahalli sâim olan zevci için haramdır?” dedim. Âişe hazretleri, “Kadının sâim olan zevcine her tarafı helâldır. Yalnız avret-i galîza mahalli değil” diye cevap verdi.

Şârihler metn-i hadîstekî “irb”i uzuv, hava ve hâcet gibi birkaç suretle tefsir etmişlerdir. Bunlardan birisi de nefis mânasıdır. Hatta bu mâna *el-Muvatta*’da bu hadisin Ubeydullah’tan vâkî rivayet tarikinde vârit olmuştur. Bu sebeple Tirmizî de *Câmi*’inde irb-i nefis ile tefsir etmiştir. Hâfız Zeynüddin el-İrâkî de, “Bu mâna sevaba en yakın olan bir mânadır. Çünkü garâib-i ehâdisin tefsirinde evlâ olan diğer turuk-ı ehâdiste vârit olan tefsirdir” demiştir.

Hazret-i Âişe, “Peygamberiniz, kendine en ziyade sahip olanınızdı” demekle, “Siz, mubah olan bu takbîl ve mülâabeden de ihtiraz ediniz! Sonra bir kusur işlersiniz!” tembihinde bulunuyorlar. Bunun için bu mevzua *وَكَانَ أَمْلَكُمْ لِإِربِهِ* sözünden belîğ ve daha güzel bir ibare bulmak mümkün değildir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde yine bu babda Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde Sıddîka-i müşârûn ileyhâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken bazı kadınlarını öperdi, sonra gülerdi” demiştir.¹⁴

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا نَسِيَ فَأَكَلْ
وَشَرِبَ فَلَيْتَمَّ صَوْمَهُ فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ.

14 {B1928 Buhârî, Savm, 24. Kaynaktaki rivayette gülenin Hazret-i Âişe radiyallahu anhâ validemiz olduğu görülmektedir: “عن عائشة رضي الله عنها قالت إن كان رسول الله صلى الله عليه وسلم ليقبل بعض أزواجه وهو صائم ثم ضحك”. Buna göre tercüme şu şekildedir: “...Sıddîka-i müşârûn ileyhâ, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oruçlu iken bazı kadınlarını öperdi” demiş ve sonra gülümsemiştir.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Sâim, oruçlu olduğunu unutarak yer, içerse (sakın) orucunu (bozmasın) tamamlasın! Çünkü sâime Allah yedirmiş içirmiştir.” {B1933 Buhârî, Savm, 26.}

İZAHİ

Abdürrezzâk Amr b. Dînâr’dan bu mevzua dair şu vâkıayı rivayet etmiştir: Bir kimse Ebû Hüreyre radiyallahu anha geldi ve “Oruca niyetli olarak sabahleyin kalktım. Oruçlu olduğumu unutarak yedim, içtim. Ne dersiniz?” diye sordu. Ebû Hüreyre, “Beis yoktur” diye cevap verdi. Bu adam, “Sonra birisinin yanına gitmiştim. Getirilen bir taamı, orucumu unutarak yedim, içtim” dedi, Ebû Hüreyre yine, “Beis yok; bu bir ziyâfet-i ilâhiyedir; sana Allah yedirmiş, Allah içirmiştir” dedi. Bu tekrar, “Sonra bir başkasının yanına gitmiştim. Orada da orucumu unutarak yedim, içtim” demesi üzerine Ebû Hüreyre hazretleri, “Öyle ise sen, oruç tutmaya alışmamış bir insansın!” dedi.

Tîbî diyor ki: “Bu nisyan, Allah Teâlâ tarafından sâim için müstesna bir fazl ü ihsandır.” Hattâbî de, “Nisyan bir zarurettir. Zarurî fiiller, hüküm hususunda fâiline muzaf olmaz ve fâili, efâl-i zarûriyyesinden dolayı muaheze edilmez.”

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلَكْتُ قَالَ مَا لَكَ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضَانَ وَأَنَا صَائِمٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَلْ تَجِدُ رَقَبَةً تُعْتِقُهَا قَالَ لَا قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ لَا فَقَالَ فَهَلْ تَجِدُ إِطْعَامَ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ لَا قَالَ فَمَكَتْ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ أَتَى النَّبِيُّ ﷺ بِعَرَقٍ فِيهَا تَمْرٌ وَالْعَرَقُ الْمِكْتَلُ قَالَ أَيْنَ السَّائِلُ فَقَالَ أَنَا قَالَ خُذْ هَذَا فَتَصَدَّقْ بِهِ فَقَالَ الرَّجُلُ أَعَلَى أَفْقَرٍ مِنِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَوَاللَّهِ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا يُرِيدُ الْحَرَّتَيْنِ أَهْلُ بَيْتٍ أَفْقَرُ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ أُنْيَابُهُ ثُمَّ قَالَ أَطْعِمْهُ أَهْلَكَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz bir defa Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın huzurunda otururken birisi geldi ve “Yâ Resûlellah! Öldüm” diye halinden yakındı. Resûlullah, “Sana ne oldu ki?”

diye sordu. O kimse, “Yâ Resûlellah! Oruçlu iken zevceme yaklaştım” cevabında bulundu. Resûlullah, “Âzat edecek bir köle bulabilir misin?” buyurdu. Sâil, “Bulamam” dedi. Resûlullah, “Öyle ise iki ay zincirleme oruç tutmaya gücün yeter mi?” diye sordu. Sâil, “Gücüm yetmez (hem ben bu felâkete oruç yüzünden uğramadım mı?)” dedi. Resûlullah, “Altmış yoksulu doyurmak yolunu da bulamaz mısın?” buyurdu. Sâil, “Hayır, bulamam” dedi ve Ebû Hüreyre’nin rivayetine göre huzûr-ı risâlette tevakkuf etti. Biz de ne olacağına intizar etmekte iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem içi hurma ile dolu ve râvinin Miktel dediği (15 sâ’ istîâb eden) bir zenbil getirildi. Resûlullah, “Hani sâil nerededir?” buyurdu. Sâil, “Benim” diye (ayağa kalktı) Resûlullah, “Bu hurmayı al, yoksullara sadaka et!” buyurdu. Sâil, “Benden fakir bir yoksula mı vereceğim yâ Resûlellah! Allah’a yemin ederim ki Medine’nin kara taşlı iki nahiyesi arasında¹⁵ benim ailemden daha fakir bir aile yoktur” dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem dişleri görülünceye kadar güldü. Sonra da Sâile, “Haydi bu hurmayı (al) ailene yedir!” buyurdu. {B1936 Buhârî, Savm, 30.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi Buhârî gibi Müslim de *Sahîh*’inde; sünen-i erbaa sahipleri de câmi’lerinde tahrîc etmişlerdir. Bazı rivayet tariklerinde, “helektü ve ehlektü” (kendimin ve karımın helâkimize sebep olan bir iş tuttum) suretinde tahrîc edilmiştir. “Arak”ın “miktel” ile tefsiri râvinindir. Her iki kelime de 15 sâ’ hurma alan zenbildir. “Yürîdü’l-harrateyn” de bir râvinin tefsiridir. Hadisten değildir. Bazı sünende “nevâcizühü, senâyâhü” rivayetleri bulunduğundan “enyâb”ı, mutlak olarak tercüme ettik.

İÇTİMAÎ VE FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şerif din mürşidlerine ta’lîm-i dîn için takip edilecek fazilet yollarını gösterir. Din âlimlerinin güler yüzlü olmalarını, müteallimi rıfk ile dine ısındırmalarını öğretiyor. Nasıl ki Resûlullah tarafından bedevî ve meçhul bir sâile huşûnetsiz olarak şer’î cezalar sırasıyla sayılmış ve alınan menfi cevapların beyyineleri aranılmamıştır. Bununla diyanî işlerde semâhat ve genişlik yolu iltizam edilmesi öğretilmiştir. Sâile ait sadakanın Hazret-i Resûl tarafından verilmesi, sonra da güler yüzle, “*Bu hurmayı götür, ailene yedir!*” buyurması, en yüksek bir fazilet ve muavenet örneğidir.

Bu hadîs-i şerifte kadın hakkında hükmü şer’î bildirilmediğinden bu sükût ile ihticâc ederek İmam Şâfiî, Dâvûd ez-Zâhirî “Siyamda kadın ile erkeğin ikisine yalnız bir kefâret

15 Uhud ile Âir dağlarına Lâbeteyn denilir ve bu iki dağ arasındaki sâha-i arâziye Harem-i Medîne denildiği yukarıda izah edilmiştir.

lâzım gelir” demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe’ye, İmam Mâlik’e ve Ebû Sevr’e göre, kadının mütâvaati halinde erkek gibi kadına da ayrıca kefâret lâzım gelir.

Bu hadisteki hadise hakkında *el-Mebsût*’ta deniliyor ki Resûl-i Ekrem’in bu âciz ve fakir adama sadaka vesaire ile emri, tetavvuûdîr. Çünkü bu adama aczinden dolayı derhal kefâret vâcib değildi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem bu sadakanın kendisine ve ailesine sarfına müsaade buyurmuştur. Ebû Ca’fer et-Taberî’den naklolunduğuna göre, İmam Ebû Hanîfe’nin, Sevrî’nin ve Ebû Sevr’in kıyâs-i fikhîlerine göre, bu hadisteki sâil için kefâret bir borçtur. Zarûret-i hâli bundan kefâreti ıskât etmez. Fakr-i hâli geçtikten sonra hâl-i yüsürde bu borcu ödemesi lâzım gelir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ اخْتَجَمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ وَاخْتَجَمَ وَهُوَ صَائِمٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in ihramlı iken hacamat olduğu, yine böyle sâim iken hacamat olduğu rivayet edilmiştir. {B1938 Buhârî, Savm, 32.}

İZAHİ

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Sâim için hacamatın, sâim için kusmanın hükmü şer’îsi” suretindedir. Kay’ hakkında Buhârî, Ebû Hüreyre radiyallahu anhin, “Sâim, ihtiyarî olmayarak kusarsa orucu bozulmaz. Çünkü kay’ çıkarmaktır, idhal etmek değildir” dediğini mevsûlen rivayet ediyor. Sıyâm, ancak idhal ile nakzolunur demek oluyor. Yine Ebû Hüreyre’nin, “Sâim, taammüden kay’ ederse orucu bozulur” dediğini de rivayet ediyor ki Hanefîler’in mezhebi de böyledir. Hanefîler’ce kay’in az veya çok olmasının da farkı yoktur. İhtiyarsız ağız dolusu kusmak da azı gibi orucu ifsad etmez, yine İmam Buhârî’nin İbn Abbas ile İkrime’den rivayetine göre, bunlar da savm idhalinden imsak ve içtinaptır, dahilden harice çıkandan imsak değildir demişlerdir. Sonra Buhârî İbn Ömer’in evvelce sâim iken gündüz hacamat olduğunu, sonra gündüzü terkedip gece hacamat olmaya başladığını ta’lîkan rivayet ediyor. Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin de gece hacamat olmak itiyadında bulunduğunu bildiriyor. Sa’d b. Ebû Vakkâs, Zeyd b. Erkam, Ümmü Seleme oruçlu oldukları halde hacamat olduklarını ta’lîkan rivayet ediyor. Ümmü Alkame Mercâne de, “Biz, Hazret-i Âişe’nin huzurunda hacamat olurduk da bizi nehyetmezdi” dediği de Buhârî’nin buradaki ta’lîkatı cümlesindendir.

Diğer taraftan Hasan-ı Basrî’den de müşârün ileyh hazretlerinin Şeddâd’dan, Üsâme b. Zeyd’den, Ebû Hüreyre’den, Sevbân’dan, Ma’kıl b. Yesâr’dan merfûan “hâcimin

de mahcûmun da oruçlarının bozulduğu”¹⁶ rivayet edilmiştir. Bu ta’lîkattan sonra Buhârî mevsûlen de mevzubahsimiz olan İbn Abbas hadisini rivayet ediyor ki Hasan-ı Basrî’nin rivayetine nefyen ve isbaten muarızdır. Bunun için bir kısım ulemâ İbn Abbas’ın mevsûlen bu rivayetin hacamatın hem hâcimin, hem mahcûmun orucunu bozacağına dair olan rivayeti neshettiğine kâil olup orucu bozmayacağını kabul etmişlerdir ki Atâ, İbn Yesâr, Kâsım b. Muhammed, İkrime, Zeyd b. Eslem, İbrâhim en-Nehaî, Süfyân es-Sevrî, Ebû'l-Âliye, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Mâlik, Şâfiî ve ashâbı, “Hacamat ne hâcimin ne de mahcûmun orucunu bozmaz” demişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Evzâî, Mesrûk, Muhammed b. Sîrîn, Ahmed b. Hanbel, bozulacağı ictihadında bulunmuşlardır. Buhârî’nin rivayetine göre, Enes b. Mâlik’e sâim için hacamatı mekruh addeder misiniz? diye sorulmuş, o da “hayır, yalnız sâimi zayıf düşüreceği için hoş bulmam” demiştir.

عَنِ ابْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَقَالَ لِرَجُلٍ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ الشَّمْسُ قَالَ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ الشَّمْسُ قَالَ انْزِلْ فَاجْدَحْ لِي فَتَزَلْ فَجَدَحَ لَهُ فَشَرِبَ ثُمَّ رَمَى بِيَدِهِ هَاهُنَا ثُمَّ قَالَ إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ أَقْبَلْ مِنْ هَاهُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (ramazanda) bir seferde bulunduk. Resûlullah birisine (Bilâl’e), “Haydi (râhilenden) in, bana sevîk karıştır!” buyurdu. Bilâl, “Yâ Resûlellah! İşte güneş (nuru bâkidir)” dedi. Resûlullah (tekrar), “İn, bana sevîk bula!” buyurdu. Bilâl yine, “Yâ Resûlellah! İşte güneş (nuru bâkidir)” dedi. Resûlullah (üçüncü olarak), “İn de bana sevîk karıştır!” buyurdu. Bilâl (devesinden) indi. Resûlullah’a sevîk buladı. Resûlullah bunu içti de sonra eliyle şuraya (meşrika) işaret edip sonra, “Gecenin bu (meşrik) tarafından belirmediğini gördüğünüzde sâimin iftar vakti hulûl etmiştir” buyurdu. {B1941 Buhârî, Savm, 33.}

İZAHİ

Bilâl radiyallahu anh şemsin kursu gaib olsa bile nur ve ziyâsının bâki olması iftara mânidir zannediyordu. Bu yoldaki galebe-i itikadından dolayıdır ki Resûl-i Ekrem’e mükerrer surette müracaat etmiştir ve her defasında Resûl-i Ekrem ziyanın oruca muzır

olmadığını bildirmiş demektir ve nihayet şark ufkunda zulmetin belirmesi, iftar vaktinin hulûlü demek olduğunu tâlim buyurmuştur.

Bu hadisten müstefâd olan hükümlerden birisi, hâl-i seferde savmın efdal olmasıdır. Çünkü Resûl-i Ekrem savmı ihtiyar etmiştir. Bu ictihad Esved b. Yezîd'in, İmam Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebidir. Bir kısım ulemâ da iftarın efdal olduğuna zâhib olmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz, Şa'bî, Katâde, Muhammed b. Ali, Şâfiî, Ahmed ve İshak bu mezhep ashabındandır. Birtakım ulemâ da tahyîri iltizam etmişlerdir ki İbn Abbas, Enes, Ebû Saîd, Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Nehaî, Mücâhid, Evzâî ve Leys b. Sa'd onlardandır. Bunlar da şimdi tercüme edeceğimiz âtîdeki Hazret-i Âişe hadisiyle ihticâc etmişlerdir.

921

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَبِّهَا أَنَّ حَمْزَةَ بْنَ عَمْرِو الْأَسْلَمِيِّ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَأَصُومُ فِي السَّفَرِ
وَكَانَ كَثِيرَ الصِّيَامِ فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in zevci Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, Hamza b. Amr el-Eslemî, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e, "Seferde oruç tutayım mı?" diye sormuş; müşârün ileyh çok oruç tutarmış. Resûlullah, "Dilersen tut, istersen iftar et!" diye cevap vermiştir. {B1943 Buhârî, Savm, 33.}

922

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ فِي رَمَضَانَ فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ
أَفْطَرَ فَأَفْطَرَ النَّاسُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in (feth-i Mekke seferine) ramazanda çıkıp oruç tuttuğu ve Kedîd'e geldiğinde iftar edip nâs da iftar eylediği rivayet edilmiştir. {B1944 Buhârî, Savm, 34.}

İZAHİ

Kedîd, Medine'ye yedi merhale mesafede vâki bir mevzi adıdır. Kedîd ile Mekke arasında da iki konaklık bir fâsıla vardır. Nesâî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre, Resûl-i

Ekrem buraya geldiğinde bir kadeh su veya süt takdim edilmiş, bunu içerek iftar etmiştir. Ashâb-ı kirâm da iftar etmişlerdir.¹⁷ *Umdetü'l-kârî*'de zikrolunduğuna göre, Resûl-i Ekrem Fetih Gazâsı'na, ramazân-ı şerifin yirmisine müsâdif bir çarşamba günü ikindiden sonra çıkmıştı. Zülhuleyfe civarındaki Salsâl dağına geldiklerinde Resûlullah tarafından ordu içinde, “*Oruç tutmak isteyenler oruç tutsun, tutmak istemeyenler de iftar etsin!*” diye münâdîlerle ilân edildi. Kedîd mevkiine geldiklerinde de ikindiden sonra Resûl-i Ekrem herkes tarafından görülmek üzere râhilesi üzerinde iftar buyurmuş, ashâb-ı kirâm da iftar eylemiştir.¹⁸

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فِي يَوْمٍ حَارٍّ حَتَّى يَضَعَ الرَّجُلُ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ مِنْ شِدَّةِ الْحَرِّ وَمَا فِينَا صَائِمٌ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ وَابْنِ رَوَاحَةَ.

TERCÜMESİ

Ebü'd-Derdâ (Uveymir el-Ensârî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz, bazı seferlere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (ramazanda) sıcak bir günde çıktık. Herkes hararetin şiddetinden elini başına koyuyordu. İçimizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile İbn Revâha'dan başka oruçlu kimse yoktu. {B1945 Buhârî, Savm, 35.}

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَرَأَى زَحَامًا وَرَجُلًا قَدْ ظَلَّلَ عَلَيْهِ فَقَالَ مَا هَذَا فَقَالُوا صَائِمٌ فَقَالَ لَيْسَ مِنَ الْبَرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir seferde idi ki, o, halkın izdihamını ve birisini (güneşten) gölgelediklerini gördü. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, “Bu adamın zoru nedir?” diye sordu. Ashâb-ı kirâm, “Oruçludur yâ Resûlellah!” dediler. Resûlullah, “Seferde (böyle meşakkatle) oruç tutmak (matlup) ibadet cümlesinden değildir” buyurdu. {B1946 Buhârî, Savm, 36.}

17 {N2289 Nesâî, Sıyâm, 54.}

18 {Aynî, *Umde*, XI, 46. Ashâbın da iftar ettiği bilgisi rivayette tespit edilememiştir.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نَسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يَعِْبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber biz, sefer ederdik; oruçlu oruçsuzu, oruçsuz da oruçluyu ayıplamazdı” dediği rivayet edilmiştir. {B1947 Buhârî, Savm, 37.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki üzerinde oruç (borcu) varken ölürse, müteveffânın velisi kendisinden (niyâbeten) oruç tutar” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B1952 Buhârî, Savm, 42.}

İZAHİ

İmam Şâfiî bu hadis ile ihticâc ederek kavli-i kadîminde borçlu bulunan müteveffâ namına velîsinin oruç tutmasını tecviz etmişti. Kavli-i cedîdinde ise hiçbir kimsenin başkası hesabına oruç tutması câiz olmadığı ancak müteveffâ namına tasadduk edilebileceği ictihadında bulunmuştur ki İmam Ebû Hanîfe’nin ve İmam Mâlik’in mezhepleri de böyledir. Şu kadar ki bunlara göre müteveffânın vasiyeti üzerine tasadduk edilir.

Tasaddukun miktarına gelince: İmam Şâfiî ile İmam Mâlik’e göre 1 müd, İmam Ebû Hanîfe’ye göre buğdaydan nisf sâ’, diğer hububattan 1 sâ’ tasadduk edilir. Eimme-i Hanefiyye ve tâbileri olan fukahânın bu babda istinat ettikleri delâil cümlesinden birisi, “Kim ki ölür ve üzerinde oruç borcu bulunursa, müteveffâ hesabına kimse oruç tutamaz. Fakat müteveffânın vasiyeti üzerine velîsi her gün nisf sâ’ buğday yahut 1 sâ’ hurma veya arpa tasadduk eder” buyurulmuştur. Nesâî’nin İbn Abbas’tan namaz hakkında da böyle bir rivayeti vardır: Resûl-i Ekrem, “*Hiçbir kimse, başka birisi hesabına namaz kılamaz fakat sadaka verir*”¹⁹ buyurmuştur.

19 {Bu tercüme mutabık bir rivayet tespit edilememiştir. Benzer bir rivayet için bkz: Nesâî, *el-Kübrâ*, III, 257, no: 2930. Kaynakta rivayetin metni şöyledir:

{لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مدا من حنطة.

Bu babda eimme-i Hanefiyye'nin ve kavl-i cedîdinde İmam Şâfiî'nin ve İmam Mâlik'in istinat ettikleri delîl-i mâkul de orucun ve namazın ibâdet-i bedeniyye olmasıdır. Bundan sonra tercüme edeceğimiz hadis hakkında da sâhib-i mezhep eimme-i kirâmın bu ictihadları göz önünde tutulmalıdır.

927

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرٍ أَفَأَقْضِيهِ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ فَذَيْنُ اللَّهِ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (meçhul) birisi geldi ve “Yâ Resûlellah! Anam, üzerinde birkaç oruç borcu varken vefat etti. Ondan niyâbeten bu borcu ben kazâ edeyim mi?” diye sordu. Resûlullah, “Evet sen kazâ et! Hem Allah’a olan borç, başka borçlardan ziyade ödenmeye lâayık ve müstehaktır” buyurdu. {B1953 Buhârî, Savm, 42.}

928

حَدِيثُ بَنِ أَبِي أَوْفَى وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ لَهُ أَنْزِلْ فَاجْدَحْ لَنَا تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَقَالَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ إِذَا رَأَيْتُمُ اللَّيْلَ قَدْ أَقْبَلَ مِنْ هُنَا فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ وَأَشَارَ بِإِصْبَعِهِ قَبْلَ الْمَشْرِقِ.

TERCÜMESİ

İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhin hadisi ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin (Bilâl’e, “Râhilenden) in, bana sevîk karıştır!” buyurduğu yakında geçmişti. İbn Ebû Evfâ’nın buradaki rivayetinde Resûlullah, “Geceyi şu (meşrik) tarafından ikbal eder gördüğünüzde bu an, oruçlunun iftar vaktidir” buyurmuş ve parmağı ile meşrik cihetine işaret etmiştir. {B1956 Buhârî, Savm, 44.}

929

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا عَجَلُوا الْفِطْرَ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: (Sâim) insanlar, iftar etmeyi (sünnete imtisal ederek) evdikleri, (sahuru da tehir ettikleri) müddetçe daima hayır ile yaşarlar” buyurdu. {B1957 Buhârî, Savm, 45.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi, iftarın tâcili müstehaptır unvanlı babında tahrîc etmiştir. Abdürrezzâk'ın rivayetine göre, Amr b. Meymûn: Muhammed aleyhi's-selâmın ashabı, iftarı tesrî', sahurı tehir hususunda insanların en ileri gidenlerindendi demiştir. İbn Abdülber de, iftarı tâcil, sahurı tehire dair rivayet olunan hadislerin hepsi sahihtir, mütevâtirdir” demiştir. Tirmizî'nin rivayetine göre, Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın Resûlullah'tan rivayet ettiği bir hadîs-i kutsîde, “*Kullarımın en sevimsi iftarı son derece tâcil edenidir*” buyurmuştur.²⁰ Enes b. Mâlik'ten de Resûl-i Ekrem'in iftar etmedikçe akşam namazı kılmadıkları, hiç olmazsa, bir yudum su içtikleri rivayet edilmiştir.²¹

Bu tâcilin sebebine gelince: Yehûd ve nasârâ iftarı, yıldız görülünceye kadar tehir ederlerdi. Bunlara muhalefet için ta'cîl-i iftar müstehap olmuştur. Ebû Zer rivayetinde iftarın tâcili ile beraber sahurun tehiri de zikrolunduğundan tercümede buna işaret ettik.

Bir cihette ulemânın ittifakı vardır ki bu da iftarın tâcili, güneşin battığının ya görülmesi ya da iki kişinin haber vermesiyle meşruttur.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ أَفْطَرْنَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ غَيْمٍ ثُمَّ طَلَعَتِ الشَّمْسُ.

TERCÜMESİ

Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir yağışlı günde biz iftar ettik, sonra da güneş doğdu” dediği rivayet edilmiştir. {B1956 Buhârî, Savm, 46.}

İZAHİ

İmam Buhârî bu Esmâ hadisini tahrîc ettikten sonra bu hadisenin hükm-i şer'isini de şöyle rivayet ediyor: Esmâ hazretlerinin hadisinin râvilerinden İbn Hişâm, “Urve'ye kazâ edilmesi Resûl-i Ekrem tarafından emredildi mi?” diye sorulmuş, o da, “Kazâ etmek

20 {T700 Tirmizî, Savm, 13.}

21 {NM1577 Hâkim, el-Müstedrek, II, 609 (1/432).}

lâzımdır” diye cevap vermiştir ki böyle bir sehiv ile oruç sakatlanırsa, kaza lâzım olduğunda mezâhib-i erbaa eimmesinin icmâi vardır. Günün bâki zamanını da imsak etmek, vakte hürmeten sâim için lâzımdır. Kefâret lâzım gelmez.

عَنِ الرَّبِيعِ بِنْتِ مُعَوِّذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ غَدَاةَ عَاشُورَاءَ إِلَى قُرَى الْأَنْصَارِ مَنْ أَصْبَحَ مُفْطِرًا فَلَيْتَمَ بَقِيَّةَ يَوْمِهِ وَمَنْ أَصْبَحَ صَائِمًا فَلَيْتُمْ قَالَتْ فَكُنَّا نَصُومُهُ بَعْدُ وَنُصَوِّمُ صَبِيَانَنَا وَنَجْعَلُ لَهُمُ اللَّعْبَةَ مِنَ الْعِهْنِ فَإِذَا بَكَى أَحَدُهُمْ عَلَى الطَّعَامِ أَعْطَيْنَاهُ ذَلِكَ حَتَّى يَكُونَ عِنْدَ الْإِفْطَارِ.

TERCÜMESİ

Rübeyyi‘ bint Muavviz radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine civarındaki) ensar köylerine âşûrâ günü kuşluk zamanı (şöyle haber) gönderdi: “Her kim iftar ederek sabahladı ise gününün geri kalan zamanında imsak etsin! Kim ki oruçlu olarak sabaha ulaştı ise orucunu tamamlasın!” Rübeyyi‘, biz ba‘demâ âşûrâ orucunu tutardık. (Küçük) çocuklarımıza da tutturur (onlarla mescide gider)dik. Oruçlu çocuklarımıza (boyalı) yün softan oyuncak düzerdik de bunlardan yemek diye ağlayan olursa, iftar vakti irişinceye kadar ona bu oyuncacı verir (eğlendirir) dik. {B1960 Buhârî, Savm, 47.}

İZAHİ

Ensar köylerinin Medine civarında bulunduğu Müslim’in rivayetinde tasrih edilmiş olduğundan tercümemizde buna işaret ettik. Bu çocukların küçük yaşta oldukları ve oruç tutturmakla beraber bu çocukları yanlarına alarak beraberlerinde mescide götürüp ibâdât-ı İslâmiyye’ye alıştırdıkları da yine Müslim’in rivayetinde müsarrah olduğundan tercümede buna da işaret ettik.

Evlâd-ı müslimîninde bilhassa oruç, namaz gibi ibâdât-ı İslâmiyye’ye mâsumane bir eda ile inhimâk, sadr-ı İslâm’dan beri devam edip gelen bir arzudur.

SAVM-I SIBYÂN HAKKINDA ULEMÂNIN İCTİHADLARI

Çocuklara oruç tutturmak ve onların oruç tutmalarının meşruiyeti hususunda ulemâ ihtilâf etmiştir. Ulemânın cumhuruna göre, sinn-i bulûğa ermeyen çocuklara oruç vâcib değildir. Seleften İbn Sîrîn ile Zührî gibi bazıları müstehap olduğuna kâil

olmuşlardır. İmam Şâfiî de bu tarîk-i ictihadı iltizam ederek, “Çocuğun oruç tutmaya kudret-i bedenîyyesi kifayet derecesinde olursa temrin için, ibadete alıştırarak için oruçla emrolunurlar” demiştir ve bunun da haddini yedi ve on yaş olarak tayin etmiştir. İshak’a göre oruçla emrin çağı on iki yaştır. İmam Ahmed b. Hanbel’e göre ondur. Evzâî, çocuğun kuvâ-yi bedenîyyesine zaaf âriz olmaksızın üç gün arka arkaya oruç tutabilirse, istihbâben oruç tutturulur demiştir. Eimme-i Mâlikîyye’ye göre çocuk hakkında oruç meşrû değildir.

Şârih İbn Battâl bu mevzuu daha iyi izah ederek diyor ki: İbâdât ve ferâizin yalnız bulûğ çağında lâzım olduğunda ulemânın icmâi vardır. Şu kadar ki ekseriyetle ulemâ, ibadetlerimize çocuklarımızın itiyat ve mümârese peydâ etmeleri için müstahsen addetmişler ve bunun vesîle-i hayr u bereket olduğunu kabul etmişlerdir. Hakikaten bulûğ çağına erişmeden çocuklarımızın birkaç oruç tutmaları, âtiyen bu sevimli ibadetimizi daha kolayca ifa etmelerine vesile olur ve bundan ecr ü sevâb umulur. Bu da, Evzâî’nin sarâhaten dediği veçhile henüz neşvünemâ devrinde bulunan çocuğun kuvâ-yi bedenîyyesine zaaf irâs etmemekle meşruttur. Seferde meşakkat mülâhazasıyla büyüklerin bile ikamet halinde kazâ ve telâfi etmek üzere iftar etmelerine müsaade eden şeriatımız, çocukların zayıf düşeceği bir hal ve vaziyette oruç tutmalarını iltizam etmez. Evzâî’nin bu hususta ihticâc ettiği İbn Ebû Lebîbe hadisinde, Resûl-i Ekrem, “*Bulûğ çağına ermeyen gençler üç gün mütetâbian vücudu zayıf düşmeden oruç tutabilirlerse, o zaman ramazan orucu vâcib olur*” buyurulmuştur.²² Fakat Kâdî İyâz, ²³ رفع القلم عن ثلاثة hadisiyle istidlâl edip bu üç sınıftan birisi sinn-i bulûğa ermeyen çocuklar olduğuna göre, İbn Ebû Lebîbe hadisiyle bile ihticâcı doğru bulmuyor. Ancak zaafî mûcib olmamak kaydıyla müstehap olduğunu kabul ediyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا تُوَاصِلُوا فَأَيُّكُمْ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوَاصِلَ فَلْيُوَاصِلْ حَتَّى السَّحَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (el-Hudrî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir orucunuzu öbürüne eklemeyiniz! Hangi biriniz vasl-ı sıyâm etmek isterse, nihayet sahur vaktine kadar ulaşırsın!” buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir. {B1963 Buhârî, Savm, 48.}

22 {Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, V, 2427, no: 5936. Bu kaynakta rivayetin “İbn Lebîbe”den geldiği ifade edilmiştir. Rivayetin bu şekilde Evzâî tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 69.}

23 {D4398 Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.}

Tevâsül bir günün orucunu öbür günün orucuna yemeksiniz, içmeksiniz vasletmektir. Bunun için Buhârî savm-i visâlden nehye dair hususi bir bab açmıştır. Bu babın unvanında, *ثُمَّ أَتَمُّوا الصَّيَّامَ إِلَى اللَّيْلِ* “Sonra orucunuzu geceye kadar imsak ederek tamamlayınız”²⁴ kavl-i şerifini zikrederek gecenin mahall-i sıyâm olmadığına işaret ediyor. Çünkü Cenâb-ı Hak, savmın haddini geceye kadar tahdit ve tayin buyurmuştur. Sonra Buhârî bu unvanında Resûl-i Ekrem’in savm-i visâlden nehyettiğine işaretle bu nehyin, **1.** Ümmet için rahmet, **2.** Kuvâ-yi bedeniyelerini ibkâ ile halelden sıyânet, **3.** Teklif olunmayan bir şeyin iltizamı, tekellüften ibaret olduğunu zikrederek izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile beraber Enes b. Mâlik’in, Abdullah b. Ömer’in, Âişe radiyallahu anhümün birer hadisini sevk ediyor ki her üçü de müttehidü’l-meâl olarak visâl ile savmdan nehyi ifade etmektedir. Enes b. Mâlik’ten rivayete göre, Resûl-i Ekrem, “*Bir günün orucunu öbür günün orucuna eklemeyiniz!*” buyurmuş. Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! Ya siz, vasl-i sıyâm ediyorsunuz?” demeleri üzerine, “*Ben, sizden hiçbiriniz gibi değilim. Ben, rabbim tarafından it’âm ve iskâ olunurum*” diye cevap vermiştir.²⁵ İbn Ömer ve Âişe hazerâtının hadisleri de meâlen böyledir. Hazret-i Âişe hadisinde bu nehyin ümmet için rahmet olduğu ziyadesi vardır.²⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْوَصَالِ فِي الصَّوْمِ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِنَّكَ تَوَاصِلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَيُّكُمْ مِثْلِي إِيَّيْ أَبِيتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِينِي فَأَمَّا أَبَوَا أَنْ يَنْتَهُوْا عَنِ الْوَصَالِ وَاصِلَ بِهِمْ يَوْمًا ثُمَّ يَوْمًا ثُمَّ رَأَوْا الْهَلَالَ فَقَالَ لَوْ تَأَخَّرَ لَزِدْتُمْ كَالْتَّنْكِيلِ لَهُمْ حِينَ أَبَوَا أَنْ يَنْتَهُوْا وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ لَهُمْ فَالْكَفُّوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem oruçta visâlden nehyetmişti. Müslümanlardan bir kimse Resûlullah’a, “Yâ Resûlellah! Bir günün orucunu sen, öbür güne vaslediyorsun!” demesi üzerine Resûlullah, “Sizin hanginiz bana benzer? Ben, rabbim beni it’âm ve iskâ eder bir halde gecelerim” buyurdu. Fakat ashap, visâlden içtinap etmekten (yine) imtina etmeleri üzerine, Resûl-i Ekrem oruç-

24 el-Bakara, 2/187.

25 {B1961 Buhârî, Savm, 48.}

26 {B1964 Buhârî, Savm, 48.}

larına bir gün sonra bir gün daha (arka arkaya iki gün) muvâsala buyurdu. Sonra (üçüncü günü) hilâli gördüler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, visâlden içtinap etmekten imtina edenleri takip ve tevbîh eder gibi, “Eğer hilâl (bir ay) taahhur etseydi visâli, sizin için (medâr-ı itibar olsun diye) o kadar ziyade ederdim” buyurdu. Yine Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayette Resûl-i Ekrem ashabına, “İbadetlerinizden gücünüz yettiği derece tekellûf ediniz!” buyurmuştur. {B1965, B1966 Buhârî, Savm, 49.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Oruçta Visâli Kesretle İhtiyar Edenleri Resûl-i Ekrem’in Tevbîhi Hakkında”dır. Resûl-i Ekrem, ashabı savm-ı visâlden nehy buyurduğu halde ashabın içtinap etmekten imtina eylemeleri, Resûlullah’ın hükmüne muhalefet demek olduğundan nasıl tecviz olunur? suretinde bir sualin fikirleri işgal etmemesi mümkün değildir. Vârid-i hâtır olan bu istifhama Bedreddin el-Aynî, “Ashap bu nehyi, nehy-i tahrîmî değil, nehy-i tenzîhî anlamışlardı” diye cevap veriyor.

934

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخَى النَّبِيِّ ﷺ بَيْنَ سَلْمَانَ وَأَبِي الدَّرْدَاءِ فَزَارَ سَلْمَانُ أَبَا الدَّرْدَاءِ فَرَأَى أُمَّ الدَّرْدَاءِ مُتَبَدِّلَةً فَقَالَ لَهَا مَا شَأْنُكَ قَالَتْ أَخُوكَ أَبُو الدَّرْدَاءِ لَيْسَ لَهُ حَاجَةٌ فِي الدُّنْيَا فَجَاءَ أَبُو الدَّرْدَاءِ فَصَنَعَ لَهُ طَعَامًا فَقَالَ كُلْ فَإِنِّي صَائِمٌ قَالَ مَا أَنَا بِأَكِلٍ حَتَّى تَأْكُلَ فَأَكَلَ فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ ذَهَبَ أَبُو الدَّرْدَاءِ يَقُومُ قَالَ تَمَّ فَنَامَ ثُمَّ ذَهَبَ يَقُومُ فَقَالَ تَمَّ فَلَمَّا كَانَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ قَالَ سَلْمَانُ قِمِ الْآنَ فَصَلِّ يَا فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ إِنَّ لِرَبِّكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا وَلِأَهْلِكَ عَلَيْكَ حَقًّا فَأَعْطِ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ صَدَقَ سَلْمَانُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Cuhayfe radiyallahu anha muttasıl sened ile şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Selmân(-ı Fârisî) ile Ebû’d-Derdâ arasında kardeşlik tesis buyurmuştu. Selmân, Ebû’d-Derdâ’yı bir defa ziyaret etti. (Bulamadı) ve (zevcesi) Ümmü’d-Derdâ’yı eski bir elbise içinde perişan gördü de, “Bu ne haldir?” diye sordu. Ümmü’d-Derdâ, “Kardeşin Ebû’d-Derdâ’nın dünyada bir işi ve ilişiği yok ki (gündüz oruç tutar, gece namaz

kılar)” diye yakındı. (Bu sırada) Ebü’d-Derdâ da geldi. Selmân’(ı selâmladı ve onun) için yemek yaptı, (önüne getirdi). Selmân Ebü’d-Derdâ’ya, “(Hay-di) sen de ye!” dedi. Ebü’d-Derdâ, “Ben oruçluyum!” demesi üzerine Selmân, “(Vallahi bu orucu bozacaksın) ve sen yiyinceye kadar ben de yemeyeceğim” dedi. Ebû Cuhayfe diyor ki: “Ebü’d-Derdâ da (orucunu bozup misafiriyle) yedi. Gece olunca Ebü’d-Derdâ gecenin evvelinde namaza kalkmak istedi. Selmân, “Uyu!” diye menetti. Ebü’d-Derdâ da uyudu. Sonra bir daha kalkmak istedi, yine Selmân, “Uyu!” diye menetti. Gecenin âhir vakti olunca Selmân, “Artık şimdi kalk!” dedi. (Kalktılar abdest aldılar) namaz kıldılar. Namazı müteakkip Selmân Ebü’d-Derdâ’ya, “(Kardeşim!) Üzerinde muhakkak ki rabbinin bir hakkı vardır, kendinin de böyle bir hakkı vardır, ailenin de bir hakkı vardır, (hatta misafirinin bile hakkı vardır). Binaenaleyh her hak sahibine hakkını vermelisin! (Evet ye, iç, oruç tut. Namaz kıl, uyu, hayat yoldaşınla seviş).”

Sonra Ebü’d-Derdâ, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gelip bu vak‘ayı arzedince, Resûlullah, “Selmân doğru söylemiştir” buyurdu. {B1968 Buhârî, Savm, 51.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi *Sahîh-i Buhârî*’den başka bir kısım ashâb-ı sünen de tahrîc etmişlerdir. Tercümümüzde kavis içinde görülen ziyadeler diğer turuk-ı rivâyattan istifade edilmiştir. Selmân ile Ebü’d-Derdâ arasında kurulan bu kardeşlik, İslâm tarihinde **muâhât** namıyla anılan mühim bir tesânüd-i içtimâînin mebrûr neticelerinden birisidir. Bu kardeşlik, muhâcîrîn ile ensar arasında tesis edilmiş ve pek yüksek neticeler alınmıştır ki bunları bahs-i mahsûsunda izah edeceğiz.

HAKLAR, VAZİFELER

Bu hadîs-i şerifte dört nevi haktan bahsedilmektedir ki, ilâhî hak, zâtî hak, aile hakkı, konu komşu hakkı. Komşuluk uzak ve yakın olabildiğinden buna ahlâkçılar “vatandaşlık hakkı” derler ki bir vatanın millî hududu dahilinde yaşayan ve bir milletin hars ve medeniyetini iltizam ve müdafaa eden fertlerin müteakabil hakları demektir. Her hak, bir vazife mukabili bulunduğundan, hadîs-i şerifte, “*Her hak sahibine hakkı verilmelidir*” emriyle de bu vazifelere işaret buyurulmuştur. Vazifenin bu yolda taksimi, asr-ı hâzır ahlâkçılarının da amelî ahlâka göre bir taksimidir: Dinî, zâtî, beytî, medenî vazifelerdir. Şu kadar ki asr-ı hâzır ahlâkçılarından bir kısmı dinî vazifeyi almakta, bir kısmı bırakmaktadır. Vazife, insan için yapılması bir borç olduğuna göre, insanın hâlikına karşı olan vazifesi niçin ihmal edilmelidir? Yoksa bu bir vazife değil midir? Ufak bir zerreden en heybetli kürelere kadar bütün kâinatın gâye-i hilkatlerine göre bir vazifenin, bir seyrühareketin esiri oldukları

göz önünde dururken insanın bu umumi hareket kanunundan kendisini müstesna tutması hiç doğru değildir. Kitâb-ı mübînimiz bu umumi hareketi hâlika ibadet mahiyetinde bildirmiştir. Vâkıa insanın, vazifesini kendi ihtiyarıyla yapması, Cenâb-ı Hak tarafından kendisine verilmiş bir imtiyazdır. Fakat beşerin bu imtiyazı, bu ihtiyarı kendisinde ilâhî bir fıtrat olan vazife temayülünü söndürmüş müdür? Hayır, belki vazifeye büyük bir kıymet veren irademiz, vazife aşkını vicdanlarda alevlemiştir. Bu cihetle insanın mukaddes hislerinin en şerefli hâlikına karşı duyduğu vazife hissidir. En mesut zamanı da bu mübarek vazifesini yaptığı aziz günleridir.

Hadîs-i şerifin bize öğrettiği hakikatlerden birisi de şudur: Müstehap olan ibadetlerin ifası, bedenî ve ruhî kuvvetlerimizin ziyânını, inkisarını mûcip olmaması ve vâcip olan asıl vazifelerimizin ifasına mani olacak bir dereceye varmamasıdır. Bu hadîs-i şerif bu derece sıkıcı zühdi bir hayattan bizi menetmektedir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hadis için Buhârî'nin yazdığı unvana göre, nâfile olarak oruçlu bulunan birisine, bir din kardeşi orucunu bozdurmaya yemin etse de bunun üzerine o kimseye orucunu bozmak hayırlı görülse ve bozsa, kaza lâzım gelmez. Buhârî'ye göre, bu yemin o kimse için bir özür oluyor. Selmân, Ebû'd-Derdâ, Mücâhid, Tâvûs, Atâ, Sevri, Şâfiî, Ahmed ve İshak'a göre de nâfile orucu özürlü, özürsüz bozan kimseye kazâ lâzım gelmez.

Diğer tarafta Ebû Bekir, Ömer, Ali, İbn Abbas, Câbir, Âişe ve Ümmü Seleme radiyalahu anhümden kazâ vâcip olduğu rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Hanîfe ile ashâbı, İmam Mâlik hazerâtının mezhepleri de böyledir. Bunlara göre, şürû' ile iltizam edilen bir ibadetin iftar halinde kazâ ile ikmal ve telâfi edilmesidir.

Bundan başka hadisten muâhâtın meşruiyeti, ihvan ve âşinaları ziyaretin bir de'b-i dinî olduğu, bir lüzum üzerine ecnebiyye ile görüşmenin cevazı, hayırdan ve vazifeden gaflet eden bir müslimin irşad edilmesi hükümleri de istifade edilmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُ حَتَّى يَقُولَ لَا يُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى يَقُولَ لَا يَصُومُ فَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَكْمَلَ صِيَامَ شَهْرٍ إِلَّا رَمَضَانَ وَمَا رَأَيْتُهُ أَكْثَرَ صِيَامًا مِنْهُ فِي شَعْبَانَ وَعَنْهَا رَوَايَةٌ زِيَادَةٌ وَكَانَ يَقُولُ خُذُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مَا دُوِّمَ عَلَيْهِ وَإِنْ قَلَّتْ وَكَانَ إِذَا صَلَّى صَلَاةً دَاوَمَ عَلَيْهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bazı aylarda çok) oruç tutardı. Hatta biz onu (bu ayda) hiç iftar etmedi sanırdık. (Bazı aylarda da çok) iftar ederdi. Hatta biz, onu (bu ayda) hiç oruç tutmadı derdik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ramazandan başka bir ayın orucunu tamamladığını görmedim. Şâbandaki kadar kendisinde çok oruçlu olduğu bir ay da görmedim.

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayette de şu ziyade vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: "İbadetlerden (mukavemetine) gücünüz yetiştirebilecek ibadeti ihtiyar ediniz. Siz ibadetten bezmedikçe Allah, fazl ü sevâbını kesmez. Nebî sallallahu aleyhi ve selleme göre en sevimli namaz, az olsa bile devamlı kılınan namazdı. Resûlullah herhangi bir (nâfile) namazı kılmaya başlayınca ona devam buyururdu. {B1969, B1970 Buhârî, Savm, 52.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi şâban ayında tutulan orucun fazileti hakkındaki bir babında zikretmiştir. Bedreddin el-Aynî şâban orucunun faziletine dair Hazret-i Âişe'den ve Hazret-i Ali'den rivayet edilen daha birkaç hadis nakil ve rivayet etmekle beraber bunların hepsi hakkında ehl-i intikâdın dermeyeran ettikleri ta'lîlâtı ve esbâb-ı zaafı da birer birer hikâye etmekte bulunduğundan bu zayıf rivayetleri bildirmekte hiçbir fayda mülâhaza etmedik. Bunların ekserisi şâbanın on beşinci günü kılınacak namazların faziletine dairdir ve hiç şüphesiz ki öyle mübarek bir gecede kılınan namazlar, edilen ibadetler hâiz-i fazilettir. Fakat bunların mübalağakârane ecr ü fazîleti hakkındaki rivayetler taz'îf edilmiştir. En mevsuk rivayet olarak Buhârî'nin rivayetkerdesi olan yukarıda tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisi vardır. Bunda Resûl-i Ekrem'in şâban ayındaki orucunun ve buna kıyasen sair ibadetlerinin sair aylara nisbetle daha çok olduğu bildiriliyor ki bizim için şâyân-ı imtisâl ve mesnûn olan budur. Ramazanı fazla ibadetle ve yüksek bir ubûdiyyet şuuruyla karşılamaktır.

Umdetü'l-kârî'de beyan olunduğuna göre, Abbâsîler zamanında şâbanın on beşinci gecesi "Vekud" bid'atı ihdas edilmiştir ki İbn Dihye'den naklolunduğuna göre, bu bid'atın ilk vâzıı, ricâl-i Bermekiyye'den Yahyâ b. Hâlid'dir. Bermekîler Mecûsî imiş. Bu Mecûsî âdetini Müslümanlığa da sokmuşlardı. O gece yemek sofralarını mumlarla, şem'alarla tezyin ederlermiş. Mısır'da hükümrân olan Türk mülûkünden el-Melikü'l-Kâmil²⁷ zamanına kadar bu bid'at devam edip gelmiştir. Müşârûn ileyh, bunun Mecûsî bid'atı olduğunu öğrenerek kaldırmıştır.

27 el-Melikü'l-Kâmil, el-Melikü'n-Nâsır'ın oğlu ve hem de Kalavun'un torunudur. Mısır'da hükümrân olan Türk mülûkünün on yedincisidir. 746 tarihinde kardeşi Melik Sâlih İmâdüddin'e halef olmuştur. Kendisini de biraderi Nâsırüddin istihlâf etmiştir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ سُئِلَ عَنْ صِيَامِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا كُنْتُ أَحِبُّ أَنْ أَرَاهُ مِنَ الشَّهْرِ صَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مُفْطِرًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مِنَ اللَّيْلِ قَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا نَائِمًا إِلَّا رَأَيْتُهُ وَلَا مَسِسْتُ خَزَّةً وَلَا حَرِيرَةً أَلَيْنَ مِنْ كَفِّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَا شَمِمْتُ مِسْكَةً وَلَا عَبِيرَةً أَطِيبَ رَائِحَةً مِنْ رَائِحَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

(Bir kere) Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in orucu(nun kemiyet ve keyfiyeti)nden sorulmuş da müşârün ileyh şöyle cevap vermiştir: “Ben, Resûlullah’ı aydan (bazı günlerde) oruçlu görmeyi arzu etmezdim, ancak onu oruçlu görürdüm. İftar eder görmek de isteyince, muhakkak Resûlullah’ı iftar eder görürdüm. Geceden (bazı zamanlarda) namaz kılar görmek istemezdim, ancak onu namaz kılar görürdüm. Uyur görmek istemezdim, illâ onu uyur görürdüm.” (Enes b. Mâlik devamla), “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in (mübarek) elinden daha yumuşak ne bir yün sof, ne de bir harîr meshettim. Yine ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in râyiha(-i tayyibe)sinden daha güzel kokan ne bir misk, ne de bir anber kokladım” (demiştir). {B1973 Buhârî, Savm, 53.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi Resûl-i Ekrem’in savm ve iftarına dair açtığı bir babında zikretmiştir. Enes b. Mâlik’in bu meâlde bir hadisini de bu eserimizde 587 numara ile tercüme etmiştik. Orada yeterli izahat bulunduğu oraya müracaat edilmelidir.

حَدِيثُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا تَقَدَّمَ وَقَالَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقُولُ بَعْدَ مَا كَبَّرَ يَا لَيْتَنِي قَبِلْتُ رُخْصَةَ النَّبِيِّ ﷺ وَفِي رَوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّهُ لَمَّا ذَكَرَ صِيَامَ دَاوُدَ قَالَ وَكَانَ لَا يَفِرُّ إِذَا لَاقَى قَالَ عَبْدُ اللَّهِ مَنْ لِي بِهِذِهِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَالَ وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ مَرَّتَيْنِ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın (ibadette iltizâm-ı şiddet ettiğine dair bir) hadisi geçmişti. Bu rivayette ise Abdullah yaşlanıp da evvelki gibi ibadette salâbet güç gelmeye başlayınca, “Ne olurdu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bahşettiği müsaadeyi kabul etmiş olsaydım” dediği bildirilmiştir.

Yine Abdullah b. Amr’dan bir rivayette, müşârün ileyh, Resûlullah, savm-ı Dâvûd’ı (bana) hikâye etti de, “Dâvûd (düşmandan) kaçmazdı” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bana düşmandan kaçmamak hasletini kim temin eder?” diye sordum. (Resûl-i Ekrem, “O bir ihsân-ı ilâhîdir” buyurdu).

Râvi (Atâ b. Ebû Rebâh) diyor ki: Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki kere, “Daima oruç tutan kimse oruç tutmamıştır” buyurdu. {B1975 Buhârî, Savm, 55; B1977 Buhârî, Savm, 57.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî merhum, burada ihtisar edip Buhârî’nin *Sahîh*’indeki üç rivayeti bir arada toplamıştır. Birincisi bu eserimizde 581 numara ile tercümesi geçti. İkincisi meâlen şöyledir: Abdullah b. Amr diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bana, “*Ey Abdullah! Her gün oruç tuttuğun, bütün gece namaz kıldığın bana haber verilmedi mi sanırsın!*” buyurdu. Ben de, “Evet, yâ Resûlellah! Öyledir” dedim. Resûlullah, “*Böyle yapma! Bazı eyyâmda oruç tut, bazı günlerde iftar et. Gecenin bir kısmında uyu bir kısmında da namaz kıl! Çünkü şu cesedinin senin üzerinde hakkı vardır, gözünün de bir hakkı vardır, zevcenin de hakkı vardır, komşunun da bir hakkı vardır. Binaenaleyh bu hukuku eda ederek her aydan üç gün oruç tutmak sana kâfidir. Her haseneye her hayra ve ibadete on misli sevâb ü mükâfat mukarrer olduğuna göre, her ayın üç gün orucu, bütün sene orucu demektir*” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Ben bundan ziyade ibadet etmek için kendimde kuvvet buluyorum!” dedim. Resûlullah, “*Öyle ise Dâvûd aleyhi’s-selamın orucu gibi oruç tut, fazla tutma!*” buyurdu. Ben, “Dâvûd peygamberin orucu ne kadardır?” diye sordum. Resûlullah, “*Senenin yarısı*” buyurdu.

Abdullah ihtiyarlayıp da eskisi gibi ibadete nefsinde kudreti kalmayınca, “Keşke Resûlullah’ın bahşettiği müsaadeyi kabul etmiş olsaydım” demiştir. Üçüncüsü de meâlen şöyledir: Abdullah b. Amr diyor ki: Ben hayatta bulundukça her gün oruç tutmak, her gece namaz kılmak üzere ismullaha yemin etmiştim. Bu nezrim Resûlullah’a haber verilmiş. Resûlullah bana, “*Öyle bir nezrettin mi?*” diye sordu. Ben de, “Evet, anam babam sana feda olsun, böyle nezrettim” dedim. Resûlullah, “*Ama sen bu ağır ibadeti ifaya muktedir olamazsın! Sen kâh oruç tut kâh ye, kâh uyu kâh namaz kıl!*” buyurdu (hadisin mâba’di yukarıdaki gibidir).

Bu rivayetin sonunda da Resûl-i Ekrem'in "Ebedî ve dâimî oruç tutan kimse, oruç tutmuş değildir" buyurduğu rivayet edilmiştir ki Resûl-i Ekrem'in iki defa tekrar buyurduğu bu tahzîr, ibadette şiddet iltizam edilmesinin menine delâleti itibariyle çok mühimdir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أُمِّ سُلَيْمٍ فَأَتَتْهُ بِتَمْرٍ وَسَمْنٍ قَالَ أَعِيدُوا سَمْنَكُمْ فِي سِقَائِهِ وَتَمْرَكُمْ فِي وَعَائِهِ فَإِنِّي صَائِمٌ ثُمَّ قَامَ إِلَى نَاحِيَةِ مِنَ الْبَيْتِ فَصَلَّى غَيْرَ الْمَكْتُوبَةِ فَدَعَا لِأُمِّ سُلَيْمٍ وَأَهْلِ بَيْتِهَا فَقَالَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي خُوَيْصَّةً قَالَ مَا هِيَ قَالَتْ خَادِمُكَ أَنَسٌ فَمَا تَرَكَ خَيْرَ آخِرَةٍ وَلَا دُنْيَا إِلَّا دَعَا لِي بِهِ اللَّهُمَّ ارْزُقْهُ مَالًا وَوَلَدًا وَبَارِكْ لَهُ فَإِنِّي لَمِنْ أَكْثَرِ الْأَنْصَارِ مَالًا وَحَدَّثَنِي ابْنَتِي أُمَيْنَةُ أَنَّهُ دُفِنَ لِصُلْبِي مَقْدَمَ حَجَّاجِ الْبَصْرَةِ بِضْعَ عَشْرُونَ وَمِائَةً.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyâllahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir defa vâlidem) Ümmü Süleym'e geldi. Vâlidem, Resûlullah'a hurma ve yağ ikram etti. Resûlullah, "Yağınızı tulumuna, hurmanızı da kabına iade ediniz! Ben oruçluyum" buyurdu. Sonra evin bir tarafına doğru durup nâfile (iki rek'at) namaz kıldı. (Resûlullah ile biz de kıldık). Resûlullah Ümmü Süleym'e ve Ehl-i beyt'ine dua buyurdu. Ümmü Süleym: "Yâ Resûlellah! Bir hassacık var, (ona da dua buyurunuz!)" dedi. Resûlullah, "Hassacık da nedir?" diye sordu. Ümmü Süleym, "Hâdimin Enes'tir" dedi.

Enes diyor ki: Resûl aleyhi's-selâm âhiretin ve dünyanın hiçbir hayır ve saadetini bırakmayarak bana dua etti. (O cümleden birisi), "Yâ rab! Enes'i çok mal ve çok evlâd ile merzuk ve kendisi için mübarek eyle!" buyurdu. Muhakkak ki ben, ensarın mal cihetiyle en zengini bulunuyorum. Kızım Ümeyne'nin bana haber verdiğiğine göre de (hicretin 75 senesinde) Haccâc'ın Basra'ya geldiği tarihe kadar 120 bu kadar sulbî evlâdım" defnolunmuştur.

{B1982 Buhârî, Savm, 61.}

İZAHİ

Metn-i hadisteki Huveysa, hassanın ism-i tasgîridir. "Yâ Resûlellah! Senin hizmetine tahsis olunan küçük" demektir. Bazı rivayetlerde de Üneys vârit olmuştur ki bu da Enes'in tasgîridir. Ahmed b. Hanbel de (Huveydimük) rivayet etmiştir ki küçük hizmetçiniz demek. Enes b. Mâlik hazretlerinin, bu eserimizde 593 numaralı hadisın izahında,

bir terceme-i hâlini yazmış bulunuyoruz. Enes Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve orada 93 tarihinde ve 100 yaşını mütecaviz olarak vefat etmiştir. *Tezkiretü'l-huffâz*'da en son vefat eden sahâbîdir deniliyor. Haccâc Basra'ya geldiğinde seksen küsur yaşında olduğunu da Kastallânî haber veriyor.

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ رَجُلًا فَقَالَ يَا أَبَا فَلَانٍ أَمَا صُمْتَ سَرَّ هَذَا الشَّهْرِ قَالَ الرَّجُلُ لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِذَا أَفْطَرْتَ فَصُمْ يَوْمَيْنِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ مِنْ سَرِّ شَعْبَانَ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ashabından) bir adama, “Ey Ebû fülân! Bu (şâban) ayının son günlerinde oruç tuttun mu?” diye sordu. O adam, “Hayır yâ Resûlellah!” diye cevap verdi. Resûlullah, “(Ramazandan çıkıp) iftar ettiğinde iki gün oruç tut!” buyurdu. İmrân’dan gelen diğer bir rivayette (bu iki orucun) şâbanın âhirindeki oruçtan (ivaz) olduğu bildirilmiştir. {B1983 Buhârî, Savm, 62.}

İZAHİ

Metn-i hadisteki serer lafzı ayın son 28, 29, 30. günleridir. Bu günlerde ay gizlendiği, açık görülmediği için bu günlere bu isim verilmiştir. Yukarıda 909 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde, “*Sakın ramazana bir gün, iki gün evvel oruç tutarak tekaddüm etmeyiniz*”²⁸ buyurulduğuna göre, bu iki hadis arasında zâhiren bir teâruz görülürse de hakikatte böyle bir teâruz yoktur. Çok muhtemeldir ki bu adam serer-i şâbandan evvel de oruçlu idi. Yahut bu bir nezir orucu idi. Ebû Hüreyre hadisinin fıkra-i âhiresinde ise ramazan orucuna şâbanda bu nevi oruçlar tutarak takaddüm etmekte bir mahzur olmadığı görülmüştü.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ أُنْتَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem cuma günü orucundan nehyetti mi? diye sorulmuş, Câbir de, “Evet nehyetti” diye cevap vermiştir. {B1984 Buhârî, Savm, 63.}

İZAHİ

Câbir hazretlerinden cuma orucunu soran, Buhârî’nin senedinden ve metninden öğrendiğimize göre, Muhammed b. Abbâd’dır. Müslim’in rivayetine göre İbn Abbâd bu suali, Hazret-i Câbir beyt-i şerifi tavaf ederken sormuştur. Yine Müslim’in rivayetine göre, Hazret-i Câbir cevabını, (şu beytin sahibine yemin ederim ki) diye tekit etmiştir.

Hadisin Buhârî’de işaret olunan diğer bir rivayeti: “Cuma günü infirâd edilerek sâim olmayı nehyetti” suretindedir²⁹ ve daha vâzıhtır. Bundan sonra tercüme edeceğimiz Cüveyriye hadisi de Câbir hadisini teyit ve tefsir etmektedir.

941

عَنْ جُوَيْرِيَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَهِيَ صَائِمَةٌ فَقَالَ أَصُمْتَ أَمْسِ قَالَتْ لَا قَالَ أَتُرِيدِينَ أَنْ تَصُومِي غَدًا قَالَتْ لَا قَالَ فَأَفْطِرِي.

TERCÜMESİ

(Ümmü’l-mü’minîn) Cüveyriye bint Hâris radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Bir cuma günü Cüveyriye, oruçlu iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelmiş de Resûlullah, “Dünkü gün oruç tuttun mu?” diye sormuş. Cüveyriye, “Hayır, tutmadım” demiş. Resûlullah, “Yarın oruç tutmak istiyor musun?” diye sormuş. Yine Cüveyriye, “Hayır, tutmayacağım” demiş. Bunun üzerine Resûlullah, “(Öyle ise) orucunu boz!” buyurmuştur. {B1986 Buhârî, Savm, 63.}

İZAHİ

Yukarıda tercüme ettiğimiz bu iki hadisten başka Ebû Hüreyre’nin de: “Sizden biriniz cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra oruç tutmadıkça, sakın münferiden cuma günü oruç tutmasın” suretinde bir rivayeti vardır.³⁰ Cuma orucu hakkında fukahanın müteaddit ârâ ve ictihadı vardır:

29 {B1984 Buhârî, Savm, 63.}

30 {B1985 Buhârî, Savm, 63.}

1. Cuma orucunun mutlak surette kerahetidir. Nehaî'nin, Şa'bî'nin, Zührî ve Mücâhid'in ictihadı böyledir. Bu ictihad, Ali radiyallahu anhtan da rivayet edilmiştir. İbn Abdülber Ahmed'in ve İshak'ın da mutlak kerahete kâil olduklarını nakletmiştir.

2. Bilâ-kerâhe mutlak surette mubah olduğudur. Bu da İbn Abbas'tan ve Muhammed b. Münkedir'den naklolunmuştur. İmam Mâlik'in, İmam Ebû Hanîfe ile Muhammed b. Hasan'ın mezhebi de böyledir. İmam Mâlik: "Ehl-i ilimden, fukahadan kendilerine iktidâ olunan kimselerden hiçbirinin cuma orucundan nehyettiğini işitmedim" demiştir.

3. Münferiden cuma günü oruç tutmanın kerahetidir. Cumadan bir gün evvel veya bir gün sonra tutarsa, mekruh değildir. Bu mezhep de Ebû Hüreyre'den, Muhammed b. Sîrîn'den, Tâvûs'tan, İmam Ebû Yûsuf'tan menkuldür. Bu mezhep İbn Münzir'in de muhtarıdır. İmam Şâfiî'den rivayet muhtelifdir. Müzenî cevazını hikâye etmiştir, Ebû Hâmid de kerahetini nakletmiştir.

4. Hurmetidir. Bu da nehiy hususunda vârit olan nusûsun zâhirlerine istinat eden İbn Hazm'ın kavlidir.

Hanefîler'in medâr-ı istidlâli İbn Mes'ûd hadisidir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üç gün oruç tutardı ve cuma günü iftar ettikleri pek az olurdu" demiştir.³¹ İbn Mes'ûd'un bu hadisini Tirmizî rivayet ve hüsnüne hükmetmiştir. Nesâî'nin de rivayeti vardır. İbn Hibbân da sıhhatine kâil olmuştur. İbn Abdülber ile İbn Hazm da tashih etmişlerdir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَتْ هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْتَصُّ مِنَ الْأَيَّامِ شَيْئًا قَالَتْ لَا كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً وَأَيُّكُمْ يُطِيقُ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُطِيقُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Alkame tarafından) Âişe radiyallahu anhâdan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem günlerden bazı- larını bir şeye tahsis buyurur mu idi?" diye sorulmuş. Âişe hazretleri, "Hayır tahsis etmezdi. Onun amel ü ibadeti (bahar yağmuru gibi) fâsılasız ve devamlı idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in edasına zaferyâb olduğu hayr ü ibâdete hanginizin gücü, kudreti yetişir ki?" diye cevap vermiştir. {B1987 Buhârî, Savm, 64.}

31 {T742 Tirmizî, Savm, 41. Kaynakta metnin baş tarafı, "Resûlullah, her ayın başlangıcından üç gün oruç tutardı (يصوم من غرة كل شهر ثلاثة أيام)" şeklinde dir.}

عَنْ عَائِشَةَ وَابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا لَمْ يُرَخَّصْ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَنْ يُصَمْنَ إِلَّا لِمَنْ لَمْ يَجِدِ الْهَدْيَ.

TERCÜMESİ

Âişe ve İbn Ömer radiyallahu anhümden “Kâbe’ye hediye edecek kurban bulamayan hacılardan başkaları için eyyâm-ı teşrikte oruç tutmaya ruhsat verilmiştir” dedikleri rivayet edilmiştir. {B1997 Buhârî, Savm, 68.}

İZAHİ

Eyyâm-ı teşrîk, eyyâm-ı ma’dûdât ve eyyâm-ı Mina denmekle de meşhurdur. Zil-hiccenin 11, 12, 13. günleridir. 10. gününe de yevm-i nahr denilir. Bu üç güne eyyâm-ı teşrîk denilmesinin bir hayli sebebi bildiriliyorsa da İmam Ebû Hanîfe’ye göre teşrik, tekbir demektir. Eyyâm-ı teşrîk de tekbir günleri demektir ve en sahih ve sade bir vech-i tesmiyedir. Eyyâm-ı teşrîkin tayininde ulemânın ihtilâfı vardır. Esah olan, yevm-i nahrden sonra üç gündür. Bazı fukaha yevm-i nahri eyyâm-ı teşrikten saymışlardır. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed hazerâtına göre, yevm-i nahrden sonra üçüncü gün eyyâm-ı teşrîkte dahil değildir.

Eyyâm-ı teşrikte oruç hakkında fukahânın müteaddit akvâl ve ictihâdâtı vardır ve şunlardır: **1.** Eyyâm-ı teşrikte mutlak surette câiz değildir. Hedy sevkedemeyen mütemetti’ olsun, başkası olsun. Bu ictihad, Ali b. Ebû Tâlib, Hasan-ı Basrî ve Atâ’nındır. İmam Şâfiî’nin kavli de böyledir. Şâfiî’nin ashabı arasında da bu suretle fetva verilmiştir. Leys b. Sa’d, İbn Uleyye, Ebû Hanîfe ve ashabının kavli de böyledir. Eyyâm-ı teşrîkte oruç nezredilse bile başka günde kazâ edilmesi vâciptir. **2.** Mutlak surette câizdir. Bu ictihadı da Ebû İshak el-Mervezî İmam Şâfiî’den nakletmiştir. İbn Abdülberr’in *et-Temhîd*’de bazı ehl-i ilimden naklettiği de budur. İbn Münzir de Zübeyr b. Avvâm’dan, Ebû Talha’dan mutlak cevaz ictihadını hikâye etmiştir. **3.** Hedy olmayan mütemetti’ için oruç tutmanın cevazıdır. Bunlardan başka daha bazı akvâl ve mezâhib vardır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَصُومُهُ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ فَلَمَّا فَرَضَ رَمَضَانُ تَرَكَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَمَنْ شَاءَ صَامَهُ وَمَنْ شَاءَ تَرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye devrinde Kureyş âşûrâ günü oruç tutardı. (Hicretten evvel) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de âşûrâ orucu tutardı. Medine'ye hicret buyurunca da (ber mûtat) bu orucu tuttu, (ashaba da) tutmalarını emretti. (İkinci sene) ramazan (orucu) farz kılınınca âşûrâ günü orucunu bıraktı. İsteyen bu orucu tuttu, dileyen de bıraktı. {B2002 Buhârî, Savm, 69.}

İZAHİ

Bu tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde Muâviye b. Ebû Süfyân'dan da bir rivayeti vardır. Muâviye bir hac senesi Medine'de minber-i saâdet üzerinde irat ettiği bir hutbesinde, “Ey Medineliler! Hani âlimleriniz? (Biliniz ki!) Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: ‘*Bugün, yevm-i âşûrâdır. Âşûrâ günü oruç tutmak size farz kılınmamıştır. Halbuki ben oruçluyum. Dileyen bu orucu tutsun, dileyen de iftar etsin!*’ buyurdu” demiştir.³²

Nevevî diyor ki: Muâviye'nin bu hutbeyi bu suretle, Medine ulemâsına meydan okurcasına irat etmesinin sâiki, zâhir-i hâle nazaran âşûrâ orucu hakkında vâcip, haram, mekruh olmak üzere ihtilâf edildiğini işitmiş de mubah ve müstehap olduğunu bildirmek istemiştir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَدِينَةَ فَرَأَى الْيَهُودَ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَقَالَ مَا هَذَا قَالُوا هَذَا يَوْمٌ صَالِحٌ هَذَا يَوْمٌ نَجَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ عَدُوِّهِمْ فَصَامَهُ مُوسَى قَالَ فَأَنَا أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْكُمْ فَصَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret buyurduğunda, yahudilerin âşûrâ günü oruç tuttuklarını gördü de, “Bu ne orucudur?” diye sordu. Cevaben, “Bugün, sâlih bir gündür; bugün Allah azze ve cellenin Benî İsrâil'e, düşmanları (Firavun'un şerri)nden necat verdiği bir gündür. Mûsâ (aleyhi's-selâm, bu lutfu bâriye şükran) oruç tutmuştur. (Biz de tutarız)” dediler. Resûlullah, “Biz, Mûsâ (sünnetini ihya)ya sizden daha ziyade haklıyız”

buyurdu da (Mekke'deki gibi) o günü oruç tuttu ve (ashaba) da tutmalarını emreyledi. {B2004 Buhârî, Savm, 69.}

İ Z A H I

Metnen ve izahan tercüme ettiğimiz üç hadîs-i şerifi, Buhârî, âşûrâ orucunun hükmüne dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Şârih Bedreddin el-Aynî de *Umdetü'l-kârî*'de bu oruç hakkında ne kadar ahbâr-ı menkûle varsa hepsini şâyân-ı hayret bir himmetle nakl ü cemetmiştir. Tatvîlden içtinap ederek naklinden sarfınazar ettik. Kârilerimize mutalâasını tavsiye ederiz.

Âşûrâ orucu hakkındaki hükm-i fikhîye gelince: Bu orucun vâcip değil, sünnet olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Yalnız ibtidâ-i İslâm'daki hükmünde ihtilâf edilmiştir: İmam Ebû Hanîfe vâcip olduğuna hükmetmiştir. Ashâb-ı Şâfiî iki veçhile ihtilâf etmişlerdir ki bunun da en meşhuru âşûrâ orucu ilk teşrî' buyurulduğu zamandan beri katiyen vâcip olmayıp sünnet olarak devam edip geldiğidir. Şu kadar ki müekked bir sünnettir. Ramazan orucu farz kılındıktan sonra müstehap olmuştur.

Kitâbü
Salâti't-Terâvîh
كِتَابُ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap teravih namazının ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Terâvîh **tervîhan**ın cem'idir. Tervîha, ramazân-ı şerife mahsus olan mübarek namazın her dört rek'atına ıtlak olunur. Rahat kelimesinden tefiledir; selâmdan teslîme gibi merre-i vâhidedir. Tervîha, fi'l-asl celsenin ismidir ve her dört rek'ata mecazen tervîha denilmiş ve bu suretle tervîha şer'î istilâhat idâdına girmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ لَيْلَةً مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ فَصَلَّى فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى رَجُلٌ بِصَلَاتِهِ تَقَدَّمَ هَذَا الْحَدِيثُ فِي كِتَابِ الصَّلَاةِ وَبَيْنَهُمَا مُخَالَفَةٌ فِي اللَّفْظِ وَقَالَ فِي آخِرِ هَذِهِ الرَّوَايَةِ فَتُوْفِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edilen “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ramazan gecelerinden) bir gece, (hücrelerinden) gece içinde (mescide) çıktı ve mescidde namaz kıldı. Birtakım zevat da (kendisine iktidâ edip) namaz kıldılar” suretindeki bu hadis, yukarıda “Kitâbü's-Salât”ta geçti. Bu hadis ile buradaki Âişe hadisi arasında lafzan muhalefet vardır. Buradaki rivayetin sonunda, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat etti ve ramazan namazı işi, evlerde kılınmak üzere câri idi.” {B2012 Buhârî, Salâtü't-terâvîh, 1.}

İZAHİ

Hazret-i Âişe'den rivayet olunan her iki hadisin izah ve tahlili, bu eserimizde 586 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında teravih namazına dair açtığımız hususi bir unvan dahilinde geçmiştir. Orada teravih namazının kurûn-ı selâsedeki tarihî mevkii, fikhî ahkâmı çok uzun bir surette izah edilmiş bulunduğu oraya müracaat edilmesini tavsiye ederiz.

Kitâbü
Fazli Leyleti'l-Kadr
كِتَابُ فَضْلِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab kadir gecesinin fazileti hakkındaki ehâdîs-i şerîfeyi muhtevidir.

VECH-i TESMİYE. Bu mübarek geceye Kadir gecesi denilmesi yüksek kıymeti haiz olmasından dolayıdır. **EVVELÂ.** Kur’ân-ı Kerîm bu gece içinde nâzil olmakla hâiz-i ehemmiyettir. **Sâniyâ.** Bu gecede ibadet, sair gecelerden içinde leyle-i Kadir bulunmayan bin ay ibadetten hayırlı olmak üzere tavsif buyurulmuştur. **SÂlisâ.** ¹ فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ kavl-i şerifi mûcibince müstakbel seneye kadar cereyan edecek her şey hakkındaki Allah’ın ezeli kazâ ve takdiri bu gece infaz ve bu gece meleklerle izhar ve tebliğ olunur. Bu gece böyle müstesna bir kıymet ve fazileti haiz olmasından dolayı müstakil bir sûre-i şerife ile şânı i’zâz ve i’lâ buyurulmuştur.

Buhârî, *Sahîh*’inde yukarıdaki babın unvanında Kadir sûresini tamamen zikretmiştir ki meâl-i şerifi şöyledir: “*Şüphesiz ki biz, o (Kur’an)’ı Kadir gecesinde indir(meye başla)dık. (Habibim!) Sana hangi vâsita-i ma’rifet bildirdi ki leyle-i Kadir âli bir gecedir? O Kadir gecesi (ibadet), bin ay (ibadet)ten hayırlıdır. O gece, melekler ve Cebrâîl, rablerinin izniyle her bir emirden nâşi fevç, fevç (yeryüzüne) iner. O (gece) tâ şafak sökene kadar tamamıyla emindir.*”²

Bu sûre-i şerifenin sebab-i nüzûlü hakkında müteaddit rivayetler vardır. Bunlardan birisi Vâhidî’nin Mücâhid’den bir rivayetidir ki: Bir kere Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâma Benî İsrâîl’den birisinin silâhını kuşanarak fisebîlillâh bin sene cihad ettiğini bildirmişti. Ashâb-ı Nebî aleyhi’s-selâm buna taaccüp etmeleri üzerine Cenâb-ı Hak bu Kadir sûresini inzâl buyurmuştur.³

Bu sûreden sonra Buhârî, Ebû Hüreyre’nin bervech-i âtî bir hadisini sevk ediyor: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Kim ki ramazanda orucun farz bir*

1 ed-Duhân, 44/4.

2 إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ. لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ. تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ. سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ.

3 {Rivayet benzer ifadelerle Beyhakî’de mevcuttur, ancak ‘bin sene’ ifadesi yerine ‘bin ay’ (أَلْفَ شَهْرٍ) ifadesi geçmektedir: BS8606 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IV, 496. Aynı’nin, bu şekliyle aktardığı (Aynî, *Umde*, XI, 129) rivayetin metni Vâhidî’de İbn Abbas’tan -radiyallahu anh- şu lafızlarla nakledilmiştir: ذكر عن ابن عباس: صلى الله عليه وسلم، رجل من بني إسرائيل حمل السلاح على عاتقه في سبيل الله ألف شهر، فعجب لذلك رسول الله، صلى الله عليه وسلم، عجباً شديداً، وتمنى أن يكون مثل ذلك في أمته، فقال: يا رب، جعلت أمتي أقصر الأمم أعماراً، وأقلها أعمالاً. فأعطاه الله. {Vâhidî, *et-Tefsîru’l-vasît*, IV, 537, no: 1416.}

ibadet olduğuna inanarak sevabından ümitvar olarak oruç tutarsa, geçmiş küçük günahları mağfiret olunur. Yine kim ki leyle-i Kadir’de bu gecenin ulüvv-i kadrine inanarak rızâ-yı ilâhîden ve onun sevabından ümitvar olarak bu geceyi ibadetle ihya ederse, küçük günahları mağfiret olunur.”⁴

Hadisteki “kâme” lafzını yalnız namazla değil “envâ-i ibadetle ihya” diye tercüme ettik. Kadir gecesi yalnız namaz kılınmaz. Dua edilir, Kur’an okunur. Bunlar da mesnûndur. Hatta Süfyan es-Sevrî, “Kadir gecesi dua ve istiğfar etmek namazdan sevimlidir; Kur’an okuyup sonra dua etmek daha güzeldir” demiş. Tercümesi 951 numara ile gelecek olan Hazret-i Âişe hadisinde görüleceği üzere, Resûl-i Ekrem efendimiz ramazanın aşr-i ahîri girince ibadet hususunda müstesna bir say’ ü ictihad arzederdi. Geceleri envâ-i ibâdât ile ihya eder ve ailesi efradını ibadet için ikaz buyururdu. Ramazan geceleri tertîl ile Kur’an okurdu.⁵ Bu cihetle efdal olan leyle-i Kadr’i namaz, kırâat-i Kur’ân, dua beynini ceme-derek ihya etmektir. Namaz hususunda da üzerinde namaz borcu olan kimsenin nâfileye takdimen hiç olmazsa beş vakit kazâ namazı kılması efdaldır. Kazâ yoksa nâfile olarak kılar. Dua hakkında sünen sahiplerinin Âişe radiyallahu anhâdan rivayetlerine göre, Âişe hazretleri diyor ki: Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Kadir gecesine rastlarsam nasıl dua edeyim?” diye sordum. Resûlullah, “Allahümme inneke afüvvün tühîbbü’l-afve fa’fü annî” (Allahım! Sen affedersin, affetmeyi seversin. Benden sâdır olan günahları da affet!) diye dua et” buyurdu.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ أُرُوا لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي الْمَنَامِ فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرَى رُؤْيَاكُمْ قَدْ تَوَاطَّاتُ فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ فَمَنْ كَانَ مُتَحَرِّيًا فَلْيَتَحَرَّهَا فِي السَّبْعِ الْأَوَاخِرِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in ashabından bazı kimselere leyle-i Kadir rüyada (ramazanın) seb’-i evâhirinde (taraf-ı ilâhîden) gösterildi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de ashabına, “Rüyanızı biliyorum, ramazanın seb’-i evâhirine

4 عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من صام رمضان إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه. ومن قام ليلة القدر إيماناً واحتساباً غفر له ما تقدم من ذنبه (رواه البخاري في باب فضل ليلة القدر). {B2014 Buhârî, Fazlû leyleti’l-Kadr, 1.}

5 {B2024 Buhârî, Fazlû leyleti’l-Kadr, 5. Yukarıda verilen “Ramazan geceleri tertîl ile Kur’an okurdu.” ifadesi kaynakta yer almamakta, ayrıca diğer kaynaklarda da bu şekilde bir ziyade tespit edilememiştir.}

6 اللهم إني أعفو تحب العفو فاعف عني. {İM3850 İbn Mâce, Duâ, 5.}

tevâfuk etmiştir. Kim ki leyle-i Kadr'i aramaya cehdederse, onu ramazanın seb'-i evâhirinde arasın!" buyurdu. {B2015 Buhârî, Fazlû leyleti'l-Kadr, 2.}

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde "taraf-ı ilâhîden" suretinde gösterdiğimiz kaydı şârih Kastallânî'nin *İrşâdû's-sârî*'sinden istifade ettik. Hadiste mükerrer surette zikredilen "seb'-i evâhir", ramazanın yirmi birinden itibaren devam eden yedi gecedir ve yirmi yedinci gece de dahildir; yirmi sekiz, yirmi dokuz, otuzuncu geceler hariçtir. Fakat tercümesi bundan sonra gelecek olan Ebû Saîd el-Hudrî ve İbn Ömer hadislerinde aşr-ı evâhirde aranılması zikredildiğine göre, bu üç gecenin de içlerinde Kadir bulunması ihtimali bulunan yedi geceye ilâve edilmesi icap eder.

Leyle-i Kadir'in tayininde ulemâ ihtilâf etmiştir. Ramazanın 1, 17, 18, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 30. gecelerinden her birini iltizam edenler vardır. Bazıları da bunların tek gecelerinden birisinde olduğuna hükmetmişlerdir. Ramazanın bütün gecelerinden birisinde aranmalıdır diyenler de var. Bütün senenin gayri muayyen bir gecesine şümülü de iddia edilmiştir.

İmam Ebû Hanîfe, "Leyle-i Kadir ramazandadır; fakat kâh tekaddüm kâh taahhur eder" demiştir. İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed indinde, ramazanın gayri muayyen bir gecesidir. Fakat ileri, geri tekaddüm ve teahhuru yoktur. İmâmeyn'den ramazanın nısf-ı ahîri de rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî indinde ramazanın aşr-ı ahîrindedir, ramazanın aşr-ı ahîri gecelerinden başka bir geceye intikal de etmez! Kıyamete kadar bu mübarek gece bâkidir de.

Hanefî Ebû Bekir er-Râzî, "Leyle-i Kadir, aylardan hiçbir aya mahsus değildir" demiştir ki Hanefîler'in muhtarıdır. Hatta Kādîhan sâhib-i mezhep İmam Ebû Hanîfe'den meşhur olarak menkul olan kavi, leyle-i Kadir'in senenin bütün gecelerini devrettiği suretindedir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre, leyle-i Kadir kâh ramazanda olur kâh başka aylar dahilinde bulunur. İbn Mes'ûd, İbn Abbas, İkrime ve daha başkalarından sahîhan menkul olan da budur. İmam Necmeddin Ömer en-Nesefî manzumesinde,

وليلة القدر بكل شهر دائرة وعيناها فادر

beytiyle, Hanefîler'ce leyle-i Kadir'in senenin her ayını devrettiğini ifade etmiştir. İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadı, leyle-i Kadir'in birtakım hikem ve mesâliha mebnî, ihfâ buyurulmuş olması esasına tamamıyla muvâfıktır.

ای خواجه چه کوی زشب قدر نشانی هرشب شب قدر است اگر قدر بدانی

Beytinde de bu hakikat terennüm edilmiştir ki: "Ey efendi! Leyle-i Kadir'in bize niçin birtakım alâmetlerinden bahsediyorsun? Eğer sen zamanın kadr ü kıymetini bilirsen her gece, Kadir gecesidir" demektir.

Şîa ve bazılarının hikâye ettiğine göre revâfız leyle-i Kadir refolunmuştur derler.

Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde “*Leyle-i Kadir’i ramazanın aşr-ı evâhirinde arayınız*” kavlı-ı şerifi⁷ –ki bundan sonra tercüme edeceğiz–. Bu, ehl-i dalâleti reddetmek için en açık bir hüccettir. Ne derecede gariptir ki Fâkihânî *Umde Şerhi*’nde bu Şîa itikadını Hanefî fukahâsından da nakletmek istemiştir. Fakat bu bir büh tandan ibarettir, doğru değildir. Hulâsa edelim: Hanefîler’in İbn Mes’ûd ve İbn Abbas gibi fukahâ-i sahâbîye istinat eden noktai-nazarını izah ettik. Bu vesile ile bir de İbn Âbidîn merhumun mu’teberât-ı Hanefiyye’den cemettiği nukûl-i fikhiyyeyi hulâsa edelim: *Kâfi*’de leyle-i Kadir ramazana mahsustur. Fakat İmâm-ı Âzam’a göre ramazandan tekaddüm ve teahhur eder. İmâmeyn’e göre tekaddüm, teahhur etmez. Sâhib-i *Muhît* de, “Leyle-i Kadir hakkındaki ulemânın ihtilâfına vâkîf bir kimse, leyle-i Kadir’e izâfe ederek yemin etse, İmâm-ı Âzam’ın kavliyle fetva verilir. Eğer bu ihtilâfı bilmeyen avâm-ı nâstan birisi yemin ederse, bu da ramazanın yirmi yedinci gecesine sarfolunur. Çünkü avam, Kadir gecesini yirmi yedinci gece itikad eder ki bu, Kadir hakkındaki akvâl-i ulemâdan birisidir. Ehâdis-i sahîhâda ramazanın aşr-ı ahîri, seb’-i evâhir gibi eyyâm-ı mahdûde ve muayyene, hep bu hadislerin şerefvârit olduğu zamanlara, günlere mahsustur. Bu da hazret-i imamın Kadir hakkındaki bir kavlidir. Muhyiddin İbnü’l-Arabî *Fütûhât-ı Mekkiyye*’sinde, “Nâs, leyle-i Kadir’in tayini zamanında ihtilâf etmiştir. Bunlardan bazıları, senenin bütün günleri arasında devreder. Ben de leyle-i Kadir’i kâh şâbanda kâh rebûlevvelde kâh ramazanda gördüm. Fakat ekseriyetle gördüğüm ramazanın aşr-ı ahîridir. Bir kere de ramazanın ortasında ve tek olmayan bir gecede gördüm. Binaenaleyh Kadir gecesi senenin muayyen bir ayının çift veya tek gecelerinde deveran eder sözünün sıhhati sabit değildir” diyor. Leyle-i Kadir hakkında ulemânın akvâl-i muhtelifesi kırk dörde bâliğ olduğu, bunlardan yekdiğerinde tedâhülü mümkün olanları bertaraf edilirse, sağlam yirmi beş türlü ictihad bulunduğu haber veriliyor.

Mi’râcü’d-dirâye’de de, “Leyle-i Kadir, faziletli bir gecedir. Bu geceyi aramak müstehaptır. Bu gece senenin bütün gecelerinin efdalidir. Bu gecede işlenen bir hayr ü ibâdet, başka gecelerde işlenen ibadetlerin binine muadildir” deniliyor. Saîd b. Müseyyeb’den de, “Kadir gecesi yatsı namazında cemaatte hazır bulunan musallî, Kadir faziletinden nasibini alır” dediği naklediliyor ki İbn Müseyyeb’in bu kavlini İmam Mâlik, İbn Ebû Şeybe, Beyhakî nakletmişlerdir. İmam-ı Âzam efendimizin Kadir, sene dahilinde seyr ü devreder dediğine göre, bir sene bilâfasıla yatsı namazını cemaatle eda eden müminin İbn Müseyyeb’e ve hazreti imama göre, Kadr’e isabet ettiğinde şüphe yoktur.

Beyhakî’nin Enes b. Mâlik’ten rivayetine göre, “*Kim ki ramazan ayı çıkıncaya kadar akşam ve yatsı namazlarını cemaatle eda ederse, Kadir gecesinin fezâilinden âzami nisbette nasıpdar olur*” buyurulmuştur.⁸

7 {B2018 Buhârî, Fazlû leyleti’l-Kadr, 3.}

8 {Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, V, 283, no: 3433.}

LEYLE-i KADİR'in HİKMET-i İHFÂSİ

Tuhfetü'l-merziyye'de deniliyor ki: Cenâb-ı Hak birtakım umuru, birtakım mesâlih-i hafıyyeye mebnî gizlemişti: Leyle-i Kadir'i, senenin bütün gecelerinde gizlemiştir. Tâ ki müminler bu mübarek geceye tesadüf etmek için her geceyi ganimet bilsinler de ibadetle ihya etmeye, hiç olmazsa akşam ve yatsı namazlarını cemaatle kılmaya sa'yetsinler. Cuma gününde sâat-i icâbeti gizlemiştir. Tâ ki cumanın her saatinde mütefekkir ve şuurlu bir halde bulunsunlar için. Salât-ı vüstâyı, beş vakit namaz içinde; ism-i â'zamı, sair esmâ-i ilâhiyye arasında; rızâ-yı ilâhîyi, bütün taat ve ibâdât içinde, kıyâm-ı kıyâmet, zamân-ı mevt gibi daha birtakım şeyleri ait oldukları eşya arasında gizlemiştir. Hepsinde müşterek bulunan gaye, müminleri Allah'a, mukaddes vazifelerine ve vâcibât-ı dîniyyelerine dâimî bağlı bulundurmaktır. Bu izahımıza serâmedân-i uşşâktan İbn Fârız hazretlerinin şu bey-tini iat ederek nihayet veriyoruz:

وكل الليالي ليلة القدر إن دنت
كما كل أيام اللقا يوم الجمعة

“Hakk'ın tecellî edip yaklaştığı bütün geceler birer Kadir gecesidir. Nasıl ki bütün eyyâm-ı vuslat, birer cuma günüdür” demektir.

948

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اعْتَكَفْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ الْعَشْرَ الْأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ فَخَرَجَ صَبِيحَةَ عِشْرِينَ فَخَطَبَنَا وَقَالَ إِنِّي أُرِيتُ لَيْلَةَ الْقَدْرِ ثُمَّ أُنْسِيْتُهَا أَوْ نُسِيْتُهَا فَالْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ فِي الْوُثْرِ وَإِنِّي رَأَيْتُ أَنِّي أَسْجُدُ فِي مَاءٍ وَطِينٍ فَمَنْ كَانَ اعْتَكَفَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلْيَرْجِعْ فَرَجَعْنَا وَمَا نَرَى فِي السَّمَاءِ قَزَعَةً فَجَاءَتْ سَحَابَةٌ فَمَطَرَتْ حَتَّى سَالَ سَقْفُ الْمَسْجِدِ وَكَانَ مِنْ جَرِيدِ النَّخْلِ وَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَسْجُدُ فِي الْمَاءِ وَالطِّينِ حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ الطِّينِ فِي جَبْهَتِهِ ﷺ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir sene) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber ramazanın aşr-ı evsatında itikâf etmiştik. Resûlullah yirminci (gün)ün sabahı (itikâf mahallinden) çıktı, bize bir hutbe irat etti de müteakiben şöyle buyurdu: “(Menâmımda) bana leyle-i Kadir’(in bütün alâmâtı) gösterildi, sonra unutturuldu. Yahut ben onu unuttum. (Ashabım!) Siz leyle-i Kadir'i ramazanın aşr-ı ahîrinde, tek (gece) de arayınız! Ben (menâmımda) kendimi su ve balçık içinde secde eder gör-

düm. Kim ki (benimle yani) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile itikâf ediyorsa, şimdi (itikâf mahalline) çekilsin!” (buyurdu). Biz de yerlerimize çekildik. (Hava açıktı), gökte bir bulut parçası (bile) görmüyorduk. Sonra bir bulut parçası geldi. (Yirmi birinci gece gökten şiddetli bir) yağmur boşandı. Hatta mescidin sakfı (Resûlullah’ın secde mahalline) aktı. Mescidin sakfı hurma ağacından idi. (Sabah) namazı kılındı. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem suya ve balçığa secde ettiğini (gözümle) gördüm. Hatta (namazdan döndüğünde Resûlullah’a baktım) sallallahu aleyhi ve sellem alnında (ve burnunda) çamur eseri gördüm. {B2016 Buhârî, Fazlû leyleti'l-Kadr, 2.}

İ Z A H I

Tercümede kavis içinde görülen ziyadelerin hepsi, tercüme ettiğimiz hadisten sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrîc ettiği diğer bir tarîk-i rivayetinden istifade edilerek gösterilmiştir.

“Leyle-i Kadir bana gösterildi; fakat unutturuldu yahut ben unuttum” cümlesindeki terdîd, râvinin şekkidir. *Buhârî*'de bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet eden Ebû Seleme'dir. Müslim'in yine Ebû Seleme vasıtasıyla gelen bir rivayet tarikinde daha fazla mâlûmat vardır ve şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanda aşr-ı evvelde itikâf etti. Sonra aşr-ı evsatta (keçeden mâmul) bir Türk çadırında itikâf buyurdu. Kapı yerinde bir hasır bulunuyordu. Ebû Saîd diyor ki: Resûlullah bu hasır eliyle aldı: Çadırın bir tarafına koydu. Sonra başını dışarı çıkardı. Mescidde bulunan zevata söylemeye başladı. Halk Resûlullah'a yaklaştı. Resûl-i Ekrem, “Ben, şu (Kadir) gecesini arayarak aşr-ı evvelde itikâf etmiştim. Sonra aşr-ı evsatta itikâf(a devam) ettim. Sonra bana gelen melek geldi ve bana, “Leyle-i Kadir aşr-ı evâhiredir” dedi. Benimle beraber itikâfta bulunanlar dilerlerse aşr-ı evâhirde de itikâf etsinler! buyurdu. Nâs da Resûlullah da itikâf eylediler. Bana leyle-i Kadir tek gecede gösterildi.”⁹

Müslim'in, buradan alt tarafı Buhârî'nin rivayetinin aynıdır. Müslim'in bu rivayetine göre, Resûl-i Ekrem itikâfa, ramazanın aşr-ı evsatta değil ibtidâsında girmiştir. İtikâf buyurdıkları da bir Türk çadırı imiş. Nevevî, bunun keçeden mâmul ufak ve müstedîr bir çadır olduğunu bildiriyor. Ali el-Kârî de *Mışkât Şerhi*'nde bu çadıra Harkan denildiğini, Fârisî'de de Harkâh denildiğini haber veriyor (*Mirkât*, II, 560).

SUAL. Bu hadiste mühim bir şüphenin hatıra gelmemesi mümkün değildir. Bu da Resûl-i Ekrem'e menâmında leyle-i Kadir'in gösterilmesi, sonra unutturulması veya kendisinin unutulması. Bu meselede Resûlullah hakkında nisyan kabul edilirse, sair ahkâm ve

9 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم اعتكف العشر الأول من رمضان. ثم اعتكف العشر الأوسط في قبة تركية على سديتها حصير. قال فأخذ الحصير بيده فنحاه في ناحية القبة، ثم أطلع رأسه فكلّم الناس فدنوا منه فقال: إني اعتكفت العشر الأول أتمس هذه الليلة ثم اعتكفت العشر الأوسط. ثم أتيت فقيل لي: إنها في العشر الآخر. فمن أحب منكم أن يعتكف فليعتكف. فاعتكفت الناس معه. قال وإني أريتها ليلة وتر [رواه مسلم]. {M2771 Müslim, Sıyâm, 215.}

mesâilde de câiz olmak ve kabul edilmek icap eder. Bu ise yegâne vazîfe-i nübüvvet ve risâlet olan ümmete tebliğ vazifesinin fevtolmasını muktezîdir.

CEVAP. Resûl-i Ekrem üzerine ümmete tebliği vâcip olan ahkâmı nisyan câiz değildir. Nisyan câiz olsa ve fiilen vâki olsa bile, Cenâb-ı Hak tarafından resulüne tezkir buyurulur hatırlatılır.

949

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ التَّمْسُوهُمَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ فِي تَاسِعَةٍ تَبْقَى فِي سَابِعَةٍ تَبْقَى فِي خَامِسَةٍ تَبْقَى.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet edildiğine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ashabım!) Siz leyle-i Kadir’i ramazanın aşr-ı ahîrinde arayınız! Leyle-i Kadir ya ramazandan dokuz (gece) kala yahut yedi (gece) kala ya da beş (gece) kaladır.” {B2021 Buhârî, Fazlû leyleti'l-Kadr, 3.}

İZAHİ

Muharrerât-i Arabiyye’de usul, ayın on beşine kadar, günlerin adedi olduğu gibi yazılır. Fakat on beşinden sonraki nısıf ayda ayın hitâmına kaç gün kaldıysa hîn-i târihte o zikredilir.

Meselâ ramazân-ı şerifin yirmi beşinci günü tesbiti arzu edilen bir hadiseye وقع في رمضان خمس ييقين من رمضان “Ramazanın hitamına beş gün kala cereyan etmiştir” denir. Bu hadîs-i şerifteki tarihler de böyledir. Binaenaleyh leyle-i Kadr’i ramazanın yirmi birinci, yirmi üçüncü, yirmi beşinci gecelerinde müterakkıb olunuz! demek olur.

950

وَعَنْهُ رَوَايَةٌ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هِيَ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ هِيَ فِي تِسْعٍ يَمْضِينَ أَوْ فِي سَبْعٍ يَبْقَيْنَ يَغْنِي لَيْلَةَ الْقَدْرِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: O (Kadir gecesi ya) ramazanın aşr-ı ahîrinde geçen dokuz (gece)dedir yahut geri kalan yedi (gece)dedir. {B2022 Buhârî, Fazlû leyleti'l-Kadr, 3.}

İ Z A H I

Şârih Kirmânî diyor ki: Aşr-ı ahîrden dokuz gece geçtiğine göre, ramazanın yirmi dokuzuncu gecesi olur. İkinci fıkrada iki ihtimal vardır: Ramazanın yirmi üçüncü gecesi olmak yahut yirmi üçüncü geceden ramazanın sonuna kadar geri kalan yedi geceden gayri muayyen bir gecede bulunmak.

Übey b. Kâ'b "Leyle-i Kadr, ramazanın yirmi birinci gecesinde olduğuna yemîn edebilirim" demiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ شَدَّ مِزْرَهُ وَأَحْيَا لَيْلَهُ وَأَيْقَظَ أَهْلَهُ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Ramazanın) aşr-ı ahîr(i) girince, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ibadet hususunda) ciddi bir sa'y ü ictihad arzerderdi. Gecesini ihya eder, ehl ü ailesini de (ibadet için) uyandırırıldı. {B2024 Buhârî, Fazlû leyleti'l-Kadr, 5.}

İ Z A H I

Metn-i hadîsteki "şedd-i mi'zer" (izârını sağlamca bağlamak) ibadet için müstesna bir sa'y ü ihtimam arzetmekten kinaye olduğu için bu suretle tercüme ettik. Bazı şârihler de "Kadınlarına yaklaşımdan içtinap ederdi" diye tefsir etmişlerdir.

Kitâbü'l-İ'tikâf

كِتَابُ الْإِعْتِكَافِ

Bu bab umumiyetle mesâcid-i şerifede itikâfa dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

İtikâf lugaten, bir mahalde ve bir şey üzerinde mebrûr olsun veya olmasın habs-i nefis edip tevakkuf eylemek mânâsınadır. Hazret-i İbrâhim'in babasına ve kavmine hitaben, *“Kendilerine ibadette ısrar ettiğiniz bu timsaller nedir ki”*¹ demesi, gayri mebrûr ve gayri meşrû ibadette ısrar cümlesindendir. Şeriat ıstılahında itikâf, rızâ-yı bârîye takarrub için sıfat-ı mahsusa ile mescidde ikamettir. Müellif Buhârî'nin mesâcidi كلها diye tâmin etmesi itikâfı, mesâcid-i selâseye yani Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî aleyhi's-selâm, Mescid-i Aksâ'ya tahsis edenleri red içindir. İtikâfı, cuma kılınan mescide tahsis eden İmam Mâlik'in *Müdevvene*'deki kavli ile Hanbelîler'in ictihadı da reddedilmiş oluyor. İmam Ebû Hanîfe, “Beş vakit cemaatle namaz kılınan mescidde itikâf câizdir” demiştir. Çünkü itikâf, namaza intizar için mescidde tevakkuf demek olduğundan itikâfın beş vakit namaz kılınan mescide ihtisası lâzımdır.

İTİKÂFIN HÜKMÜ

Bazı Hanefî kitaplarında itikâfın müstehap olduğu kaydedilmiştir. *Muhît*'te sünnet-i müekkede olduğu, *Mebsut*'ta kurbet-i meşrûa bulunduğu zikredilmiştir. *Münyetü'l-müftî*'de de sünnettir denilmiştir. İtikâfın nâfile olarak en azı, Ebû Hanîfe'ye göre bir gündür. İmam Mâlik'in mezhebi de böyledir. İmam Ebû Yûsuf'a göre bir günün ekser-i evkâtıdır. İmam Muhammed indinde bir saattir. İmam Şâfiî'nin ve bir rivayete göre, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi de böyledir. Ebû Bekir er-Râzî'nin İmam Mâlik'ten rivayetine göre müddet-i itikâf on gündür.

Oruç, itikâf-ı vâcibin şerâiti cümlesindendir. Ebü'l- Berekât Hanbelî İbn Teymiyye, oruç şartı eimme-i erbaa ile etbâ'larının mezhebidir. Ali, İbn Ömer, İbn Abbas, Âişe, Şa'bî, Nehaî, Mücâhid, Kâsım b. Muhammed, Nâfi', İbn Müseyyeb, Evzâî, Zührî, Sevrî, Hasen b. Hay'dan rivayet olunan da böyledir. Abdullah b. Mes'ûd, Tâvûs, Ömer b. Abdülazîz, Ebû Sevr, Dâvûd, İshak, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre itikâfta, nâfile olsun vâcib olsun oruç şart değildir.

İmam Şâfiî'nin kavl-i cedîdi de böyledir. Ebü'l-Berekât'ın naklettiği kavl-i kadîmidir.

İTİKÂFA NİYET.

“Allah rızâsı için şu mescidde şu kadar gün itikâf ve ikamete niyet ettim” demek yahut kalben tasdik etmek veya her ikisini cemetmektir. Abdest almak, gusletmek, abdest bozmak gibi bir lüzum üzerine harice çıkabilir. Yoksa bir mu'tekif bilâlüzum harice çıkarsa itikâfı bozulur.

İtikâf, yalnız ümmet-i İslâmiyye'nin hususâtından da değildir. وَعَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ kavl-i şerifi² mûcibince İbrâhim ve İsmâil aleyhime's-selâm zamanlarında teşrîf buyurularak devam edegelmiş bir sünnet-i kadîmedir.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَغْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَّلَ مِنْ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ ثُمَّ اعْتَكَفَ أَزْوَاجُهُ مِنْ بَعْدِهِ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevcesi Âişe radiyallahu anhadan rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem ramazandan aşr-ı ahîrde itikâf ederdi. Bu âdet-i seniyyelerine Allah'ın, habibini vefata daveti zamanına kadar devam etmiştir. İrtihâl-i nebevîden sonra Resûlullah'ın zevceleri itikâf etmişlerdir. {B2026 Buhârî, İtikâf, 1.}

İZAH

Bu hadîs-i şerifin unvanında Buhârî meâl-i münîfi bervech-i âtî âyet-i kerîmeyi zikretmiştir: “(Ey müminler!) Mescidlerde itikâfı ihtiyâr ettiğiniz sırada kadınlara yaklaşmayın! İtikâf için tayin buyurulan hudûd-ı ilâhiyye budur. Sakın bu hudud(u tecavüz)e yaklaşmayınız! İşte bu suretle Cenâb-ı Hak insanlara mütenebbih olsunlar için âyât ve ahkâmını beyan buyurur.”³

Bu âyet-i kerîme de itikâfın mescidden başka bir yerde câiz olmadığına delâlet eder. Çünkü itikâf, mescid haricinde sahîh olsaydı kadına mübâşiretin haram olması, itikâfın hasâisinden addedilmezdi. Bunun için takarrüb bilicmâ itikâfa münâfidir. Âyet-i kerîmede mesâcidin zikredilmesinden de itikâfın ancak mescidde edası matlup olduğu mâlûm olmuştur.

2 el-Bakara, 2/125.

3 [el-Bakara, 2/187.] وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ.

Hadisten müstefâd olan hüküm, ramazanın aşr-ı ahîrinde erkekler için itikâfın müstehap olduğudur. Kadınların itikâfı hakkında ulemânın ihtilâfı vardır: Nevevî, “Bu hadise nazaran kadınların itikâflarının da sahih olması icap eder. Resûl-i Ekrem kadınların itikâfına müsaade etmiştir” diyor. İmam Ebû Hanîfe’ye göre kadınların, evlerinin mescid ittihaz ettikleri bir köşesinde itikâf etmeleri sahih olur. Erkekler için evindeki mescid ittihaz ettiği mahallinde itikâf etmek sahih değildir. İmam Şâfiî’nin kavl-i kadîmi de böyledir. Fakat ashâb-ı Şâfiî nazarında sâhib-i mezhebin bu kadim ictihağı zayıftır.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِيَدْخُلَ عَلَيَّ رَأْسُهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأَرْجِلُهُ وَكَانَ لَا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلَّا لِحَاجَةٍ إِذَا كَانَ مُعْتَكِفًا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mescidde (itikâfta) iken başını hücreme sokar (ve eğer)di; ben de saçını (hayız olduğum halde) tarardım. Bu muhakkaktır. Yine Resûlullah itikâfta iken odama girmezdi. Yalnız (abdest bozmak gibi beşerî) bir ihtiyaç üzerine girerdi. {B2029 Buhârî, İtikâf, 3.}

İZAHİ

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de bir tarîk-i rivayetinde Âişe hazretlerinin Resûl-i Ekrem’in başını hayız iken taradığı kaydedildiğinden tercümede buna işaret ettik. Resûl-i Ekrem’in başını eğdiğini de bu rivayet tarikinden istifade ve tercümede işaret ettik. Sonra metn-i hadîsteki “hâcet” lafzını Zührî büyük, küçük kazâ-yı hâcet ile tefsir ettiğinden bunu da kavis içinde gösterdik. Böyle beşerî bir zaruretin müstesna olduğunda ulemâ ittifak etmiştir. İyâde-i marîz, cuma ve cenazeye hazır olmak gibi ihtiyaçların müstesna olup olmadıklarında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Ashap ve tâbiî ulemâsından bazıları mu’tekifin bunlarda hazır olmasını tecviz etmişlerdir. Sevrî ve Abdullah b. Mübârek de cevaza kâil olmuşlardır. Bazıları da bunları tecviz etmemişlerdir. Mu’tekifin meclis-i ilimde hazır olması da zemîn-i ihtilâf olmuştur. İmam Mâlik tecviz etmemiştir. Fakat pek çok âlim bunun cevazına, hatta müstehap olduğuna hükmetmişlerdir. Dikiş, nakış, tezhip, teclid, yazı gibi cami dahilinde iştigale yakışır sanayi ile itikâftaki kimsenin iştigali ve kelâm-ı mubah olmak üzere, halk ile görüşmesi tecviz edilmiştir. İmam Mâlik sanatkâr bir mutekifin esnâ-yı i’tikâfta sanatı ile iştigali itikâfını iptal eder demiştir ki İmam Şâfiî’nin kavl-i kadîmi de böyledir.

Mu’tekifin lüzum ve zaruret olmaksızın bir mescidden başka bir mescide nakli, itikâfı iptal eder. Mescid yıkılmak gibi bir zaruret hali müstesnadır.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ كُنْتُ نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ أَعْتَكِفَ لَيْلَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ قَالَ فَأَوْفِ بِنَذْرِكَ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre Ömer, (Ci'râne'de) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden “(Yâ Resûlellah)! Mescid-i Harâm'da bir gece itikâf etmeyi Câhiliye (zamanın)da nezretmiştim; (ne buyrulur?)” diye sormuş. Resûlullah, “Nezrini ifa et!” buyurmuştur. {B2032 Buhârî, İ'tikâf, 5.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فَلَمَّا انْصَرَفَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ إِذَا أُخْبِيَّةٌ خَبَاءُ عَائِشَةَ وَخَبَاءُ حَفْصَةَ وَخَبَاءُ زَيْنَبَ فَقَالَ الْبِرُّ تَقُولُونَ بِهِنَّ ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَعْتَكِفْ حَتَّى اعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir sene) ramazanın aşr-ı ahîrinde itikâf etmek istedi. Mescidde itikâf etmek istediği mahalle vardığında (üç) çadır kurulmuş olduğunu gördü. (Bunlar) Âişe çadırı, Hafsa çadırı, Zeyneb çadırı idi. Resûlullah, (“Bu çadırlar da nedir?” diye sorup ezvâc-ı tâhirâta ait olduklarını öğrenince), “Bu yaptıklarını birr ü takvâ mı zannederler?” buyurup sonra geri döndü ve itikâf buyurmadı. Tâ şevvalin aşr(-i evvel)inde itikâf eyledi. {B2034 Buhârî, İ'tikâf, 7.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, kadınların itikâfı hakkında açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu hadisten evvel Buhârî'nin bir rivayet tariki daha vardır ve bundan daha vâzıhtır. Bunu da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde itikâf etmek itiyadında idi. Ben Resûlullah için softan bir çadır kurardım. Sabah namazını kılardı. Sonra bu çadıra girirdi. Hafsa da bir çadır kurmak için Âişe'den izin istedi. Hazret-i Âişe de Hafsa'ya izin verdi. Bu da bir çadır kurdu. Zeyneb bint Cahş bunu görünce o da başka bir çadır kurdu.

Sabah olup da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu çadırları gördüğünde, “*Bu çadırlar da nedir ki?*” diye sordu. (Hafsa ile Zeyneb’e ait olduğu) haber verildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bunu hayr ü tâat mi sanıyorlar?*” buyurdu ve bu (ramazan) ayında itikâfı terketti (ve emriyle çadır bozuldu.) Sonra Şevvalden aşr-ı evvelde itikâf eyledi.⁴

BU HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem’in sabah namazını kılıp müteakiben itikâf buyurduklarını Evzâî ve Leys b. Sa’d itikâfa günün evvelinden başlanmasına delil addetmişlerdir. İbn Münzir de bunu ihtiyar etmiştir. Eimme-i erbea ile Nehaî, “On gün veya bir ay itikâf etmek isteyen mu’tekifin gurubdan evvel girmesi de câizdir” demişlerdir. Bunlar Resûl-i Ekrem’in sabah namazından sonra itikâf mahalline girip halktan inkıtâ’ ve tahallî buyurmalarını, itikâfın gecenin hulûlünden evvel gündüzün başlaması suretinde te’vil etmişlerdir. Ebû Sevr de “On günlük itikâfa kable’l-gurûb girilir” demiştir.

“İtikâftan bayram gecesi mi yoksa bayram namazını kıldıktan sonra mı” çıkılacağı suretinde itikâfın muntahâsına dair iki kavil vardır: Bunlardan birinci kavil Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarındır. Hatta bunlara bu hususta Ebû Kılâbe ile İbn Miclez de tekaddüm etmiştir. İmam Şâfiî, Leys b. Sa’d, Zührî, Evzâî ve daha başkaları da ikinci kavli ihtiyar edip leyle-i fıtırda mu’tekifin itikâftan çıkması câiz olduğuna kâil olmuşlardır.

2. İtikâf için mescid şarttır. Kadınlar için evlerinde ihticâb meşrû olduğuna göre, eğer itikâf için mescid şart olmasaydı, Hazret-i Âişe’den ibtidâ İsti’zân, sonra taraf-ı risâletten menedilmezdi. İbrâhim b. Uble hadiste, “Bu kadınlar mescidde itikâf etmekle hayr ü ibâdet mi kastediyorlar?” buyurulması, kadınların mescidde itikâf etmeleri câiz olmadığına delâlet eder demiştir.

3. Bir maslahat-i şer’iyye üzerine terk-i efdal câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

عَنْ صَفِيَّةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَﷺ أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَزُورُهُ فِي اعْتِكَافِهِ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الْآخِرِ مِنْ رَمَضَانَ فَتَحَدَّثَتْ عَنْهُ سَاعَةً ثُمَّ قَامَتْ تَتَقَلَّبُ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ مَعَهَا يَقْلِبُهَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ بَابَ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ مَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الْأَنْصَارِ فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ ﷺ عَلَى رِسَالِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ فَقَالَا سُبْحَانَ

اللّٰهُ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الْإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِّ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمْ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in zevcesi Safiyye radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazanın aşr-ı ahîrinde mescidde itikâfta iken Safiyye (hazretleri) Resûl-i Ekrem'i ziyaret etmişti. Bir saat nezd-i peygamberîde görüştüktan sonra avdet etmek üzere ayağa kalkmış, Resûlullah da onu menziline geçirmek üzere onunla beraber kalkmış. Ümmü Seleme'nin odası önündeki mescid kapısına geldiğinde ensardan iki kimse oradan (acele) geçmişti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem selâm vermişlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bunlara, "Acele etmeyiniz, durunuz! Yanımdaki kadın Safiyye bint Huyey'dir" buyurdu.

Bu iki ensârî zat, "Yâ Resûlellah! Biz Cenâb-ı Hak'ı (resulünün lâayık olmayan bir harekette bulunmasından) tenzih ederiz" dediler ve (Resûl-i Ekrem'in Safiyye'nin ta'yîn-i hüviyetine mecburiyet hissetmesi) bunlara ağır geldi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Şeytan, insa(n vücudu)nda (deveran eden) kan mesabesindedir. Ben, sizin (temiz) gönüllerinize şeytanın (kötü) bir şüphe atmasından haklı olarak korktum" buyurdu. {B2035 Buhârî, İ'tikâf, 8.}

İZAHİ

Tavzîh'te naklolunduğuna göre Bezzâr bu hadisi zikrederek, "Safiyye hadisi münker hadislerdendir" demiş ve şöyle izah etmiştir: Çünkü Resûlullah beşeriyetin en temiz bir simasıdır. Bunun için kendisine tâ kable'l-İslâm cem'iyet-i beşeriyeye "el-emîn" unvân-ı âlîsini bahşetmiştir.⁵ Binaenaleyh bir kimsenin hakk-ı âlîlerinde zann ü şüb-

5 Emîn lugaten "gönlü havf ü endişeden âzâde, gadr ü hiyânet nakîsasından tamamıyla müberrâ, mevsûk ve mu'temed kimse"ye denir. Kuvvetli seciyesine, dürüst şahsiyetine itimat olunan kimseye, "Fülân adam emindir" denilir ki gadr ü hiyânetten berî kimse" demektir.

Resûl-i Ekrem küçük yaşından beri kavm ü aşîreti içinde beşerî ihtiraslardan berî ve bütün fezâil ile mütehallî bir hayata mâlik olduğu için "Muhammed" ism-i şerifine, kavm ü kabîlesi tarafından "emin" unvân-ı mefhareti izâfe edilmiştir. Siyer kitaplarında bu mübarek unvanın irat edildiği vâkıalar arasında en meşhuru Kureyş tarafından Kâbe'nin zamân-ı inşâsında Hacerülesved'in mahall-i mahsûsuna vaz'ı hususunda kabâil arasında çıkan ve kanlı bir husumete inkılâbı muhakkak bulunan ihtilâfın taraf-ı risâletpenâhîden izâle buyurulması sırasında istimal edilmiş olmasıdır.

Hacerülesved'in mahall-i mahsûsuna vaz'ı şerefini günlerce paylaşamayan rüesâ-yı kabâil, muayyen saatte Harem kapısından ilk giren zatın hakemliğini kararlaştırmışlardı. O saatte bittesadûf Resûl-i Ekrem girmekle bir ağızdan, "İşte Muhammedü'l-emîn girdi; hepimiz hükmüne razıyız!" demişlerdi. Resûl-i Ekrem bir ridâ istemiş ve Hacerülesved'i bunun içine koyarak rüesâ-yı kabâile müstereken bu

hede bulunmasından çok uzaktır. Resûlullah hakkında suizanda bulunan ya kâfirdir ya da münafıktır. Çünkü enbiya aleyhimü's-selâm hakkında suizan, bilicmâ küfürdür. Bezzâr'ın bu ta'nını bazı hadis şârihleri haklı bulmuştur. İmam Şâfiî hazretleri bu hadisin tevcihinde, "Bu iki sahâbînin gönüllerine bir vesvese gelip de kâfir olmalarından Resûl-i Ekrem endişe etti de bunlara makâm-ı nasîhatte hakikati bildirmeye mübâderet buyurdu" demiştir.

Bu hadisi Müslim'in Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayetinde Resûl-i Ekrem'e mülâki olan sahâbînin iki değil, bir zat olduğu rivayet edilmiştir. İbnü't-Tîn, Süfyân rivayetinde Buhârî indinde de bir zat olduğu bildirilmiştir. Ekser-i rivâyâtın iki sahâbî olduğuna göre, bir rivayetinin vehmolması muhtemeldir diyor. Fakat Kurtubî bu iki rivayeti şu suretle telif ediyor: Çok muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem'e iki sahâbî mülâki olmuştu. Resûl-i Ekrem bunlardan birisine hitap ettiği için Süfyân tarikiyle bir olarak rivayet edilmiştir.

Hadiste bu iki zatın isimleri zikredilmemiştir. Hâfız Bedreddin el-Aynî, bunların Üseyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bişr olduklarını naklediyor.

Câmiu'l-usûl'de Üseyd radiyallahu anha, Ebû Yahyâ, Ebû İlsâ denildiği bildiriyor. Akabe biatında ve Bedir Gazâsı'nda hazır bulunmuş kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Vâkıdî'nin rivayetine göre, Ömer b. Hattâb ile beraber Câbiye'de ve Beytûlmakdis'in fet-hinde bulunmuştur. On sekiz hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Enes b. Mâlik'in, Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetleri vardır. Resûl-i Ekrem, "Üseyd b. Hudayr ne iyi insandır"⁶ diye senâ buyurmuştur. Hicretin 20. senesinde vefat etmiştir. Bakî Kabristanı'na cenaze götürüldüğünde, tabutunun bir kolunu Halife Hazret-i Ömer omuzlamak gibi cenazesine müstesna hurmet gösterilmiştir (*Hulâsa*, s. 32).

Abbâd b. Bişr radiyallahu anha da Eşhelî'dir, kadri âlî bir sahâbîdir. Bedir Gazvesi'nden itibaren bütün meşâhidde bulunmuştur. Hazret-i Âişe'den rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem bir gece Abbâd hazretlerinin sesini işitince, "Allahum! Abbâd'ı mağfiret buyur" diye dua etmiştir.⁷ Abbâd, huzûr-ı risaletten çıkıp giderken asâsı kendisine ışık vermiştir. Zührî'nin rivayetine göre, sâhib-i terceme Yemâme'de şehîden vefat etmiştir. Bu cihetle kendisinden yalnız iki hadis rivayet edilmiştir. Abdurrahman b. Sâbit râvilerindendir (*Hulâsa*, s. 157).

İzah etmekte bulunduğumuz Safiyye hadisinde Resûl-i Ekrem'in, gönüllerini şey-tanın ilkââtından sıyânet etmeye ihtimam buyurdıkları iki zat, bu iki necîb sahâbîdir (Allah rahmet eyleye).

ridâyı tutup götürmelerini emreylemiş ve mahall-i mahsûsuna gelince mübarek eliyle Hacerüleşved'i alıp yerine koyarak herkesi memnun etmiştir.

6 {T3795 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

7 {İbn Abdülber, *el-İstiâb*, II, 804; B2655 Buhârî, Şehâdât, 11.}

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadisten itikâfa dair bir hayli hükümler istifade edilmiştir: Mu'tekifin ziyaretçi kabulü, ziyaretçiyi teşyî, onunla birlikte kıyamı, onunla görüşmesi, Kur'an ve hadis kıraati, ilim ile tadrîs ile umûr-ı dîniyye tâlimi ile iştigali.

Tahâvî Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Safiyye ile meşgul olmasını, mu'tekifin ef'âl-i mubaha ile iştigalinin cevazına delil addetmiştir. *Cevâmiu'l-fıkıh*'ta tâlimin kitâbetin ücret mukabilinde icrâ edilmesi mu'tekif için mekruhtur denilmiştir.

Bu hadisten müstefâd olan en mühim bir cihet de Resûl-i Ekrem efendimizin ümmeti hakkındaki yüksek şefkatleri ve ümmetinden kusur ve maâsînin def'i için ümmeti daima irşada ihtimam buyurmalarıdır.

Bu hadisten öğrendiğimiz edebî bir cihet de "sübhânallah" lafzının taaccüb sırasında söylenmesidir. Haremi yanında bulunan bir zata selâm verilmesi câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir. Mu'tekifin, zevcesi tarafından ziyaret edilmesi câiz olduğu da hadisin sarahatinden müstefâddır.

957

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَغْتَكِفُ فِي كُلِّ رَمَضَانَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ فَمَا كَانَ الْعَامُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ اغْتَكَفَ عِشْرِينَ يَوْمًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem her ramazan on gün itikâf ederdi. Rûh-ı nebevîleri kabzolunduğu yılın ramazanında ise yirmi gün itikâf buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. {B2044 Buhârî, İ'tikâf, 17.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem'in irtihali senesi muzaaf bir itikâf iltizam buyurmaları hakkında şöyle vücûh-i ihtimâlât dermeyan edilmiştir: **1.** Resûl-i Ekrem'in bu sene dahilinde irtihal edeceği kendisince mâlûm idi.⁸ Hayr ü ibâdete bir kat daha itina ve ihtimam ederek inkızâ-i

8 Filhakika haccetü'l-Vedâ ki, Resûl-i Ekrem'in hicret senelerinin onuncu ve hayât-ı Muhammediyye'nin sonuncu yılında ifa buyurulmuştu. Bu haccında Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem kendisince mâlûm olan âhirete intikal keyfiyetini hüccâca da ihsas buyurmuş ve âdeti ashâbıyla vedâ etmişti. Aşağıda bahs-i mahsûsunda görüleceği üzere Arafat'ta, Mina'da irat buyurdıkları müteaddit hutbelerinde mükerreren, "Ey nâs! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu haccımdan sonra ebedî olarak sizinle bir daha burada birleşmem" buyurmuş ve yine mükerreren, "Ey nâs! Yarın beni sizden sorarlar; ne dersiniz?" sualine ashâb-ı kirâmın bir ağızdan, "Allah'ın risâletini tebliğ ettin, vazifeni yaptın" deriz diye cevap vermeleri üzerine Resûl-i Ekrem şehâdet parmağını semaya doğru kaldırıp nâs üzerine indirinceye kadar üç defa, "Şâhit ol yâ rab!" buyurmuşlardır. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 603-604; M2950 Müslim, Hac, 147.}

ecel zamanında ümmete, Allah’a hayır ile mülâki olmaları hususunda numûne-i imtisâl olmak istemişlerdir. **2.** Cibrîl aleyhi’s-selâm her ramazanda her gece Resûl-i Ekrem’e gelirdi. Resûl-i Ekrem Cibrîl’e Kur’an’ı arzederdi. İrtihal senesi ramazanında iki kere arzetti. Resûl-i Ekrem de bunun gibi muzaaf iltizam buyurdu. **3.** İbnü’l-Arabî de şu ihtimali bildiriyor: Ezvâc-i tâhirâtın itikâfa teşebbüs etmeleri üzerine bıraktığı itikâfı, –her ne kadar bedelinde şevvalde itikâf etmişse de– kazâ etmiş olmalarıdır.

Yine Buhârî’nin İbn Abbas ve Ebû Bekre’den rivayetine göre bu Arafat ve Mina hutbelerinde irat buyurdıkları her vasiyetin hitamında, “*Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur*” demiştir. {B1741 Buhârî, Hac, 132.}

Bütün bu vasiyetler, bu hakkı işhâd etmeler, sualler, cevaplar hep Resûl-i Ekrem’in ümmeti arasından ayrılp cânib-i Hakk’a intikal zamanının yaklaştığını bildiriyordu.

Arafat hutbesini bitirdikten ve öğle ile ikinci namazlarını bir arada kıldıktan sonra nâzil olan, (أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضَيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا. ; el-Mâide, 5/3.) “*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Üzerinizdeki nimetlerimi de tamamladım. Size din olarak da İslâm’ı seçtim*” meâlindeki âyet-i kerîmeyi Resûl-i Ekrem tebliğ edince Hazret-i Ebû Bekir vazîfe-i tebliğin hitama erdiğini ve Resûl-i Ekrem’in vefatının takarrüb ettiğini sezerek ağlamıştı. Hakikaten bundan sonra Resûl-i Ekrem siyer müelliflerinin rivayetlerine göre, seksen bir veya seksen iki gün muammer olmuştur. Bu müddet zarfında ahkâm-ı İslâmiyye’de ne bir ziyade ne de bir nesh ü tebdîl vâki olmuştur.

Kitâbü'l-Büÿû'

كِتَابُ الْبُيُوعِ

Bu kitap büyü' hükümlerini ifade eden hadîs-i şerîfleri muhtevidir.

Buraya kadar İslâm ibadetleri hakkındaki hadisleri rivayet eden müellif Buhârî, buradan itibaren muâmelât-ı şer'iyeye dair hadisleri tahrîc etmiştir. Nikâh bahsini daha sonraya bırakmıştır. Bazı Hanefî müellifâtında, nikâhın büyüa takdim edildiği görülür. Nikâh hem dinî hem dünyevî mesâlihi müştemil olması cihetiyle, ona ibâdât ile muâmelât arasında bir mevki verilmekte isabet görülmüş demektir. İmam Buhârî de muâmelât-i medeniyyeyi, aile münâsebâtından daha mühim görmüş olacaktır.

Büyü' bey'in cem'idir. Muâmelâtta bey'in müteaddit ve muhtelif nevileri bulunduğu için Buhârî, kitabın unvanını cemî' sîgasıyla irat etmiştir ki şunlardır: **1.** Bey'-i mutlak. Ayni, semen ile bey', **2.** Mukâyeda. Ayni, ayn ile, **3.** Selem. Deyni, ayn ile, **4.** Sarf. Semenî, başka bir semen ile **5.** Murâbaha. Semenî, semen-i evvele ziyade ile, **6.** Tevliye. Ziyadesiz, **7.** Vazîâ. Semen-i evvelen noksan ile bey'dir. **8.** Bey'-i lâzım, bey'-i tamdır; **9.** Gayri lâzım. Hıyâr ile bey'dir. Bunlardan başka bey'-i sahîh, bey'-i fâsid, bey'-i bâtıl gibi bey'in daha birçok nevi vardır ki bunlardan her biri ait oldukları hadislerin izahında görülecektir.

Bey' (بيع) lugaten mutlak mübâdele yani malı mala değişmek demektir ki şirânın zıddıdır. Satmak ve satın almak mânasında da müsta'meldir ki, milkten ihraç ve milke idhal ile tabir olunur. Bu cihetle bey' ezdaddandır. Şirâ lafzı da böyle satmak ve almak mânalarına mevzû olarak ezdâddan olur.

ŞERİAT ÖRFÜNDE BEY'

Bir malı, öbür mal ile ve iki tarafın rızasıyla değişmektir. Rüknu de icap ile kabulden ibarettir. **İcap**, inşâ-i tasarruf için ibtidâ söylenilen sözdür ki tasarruf onunla ispat olunur. **Kabul** de, inşâ-i tasarruf için sâniyâ söylenilen sözdür ki akid bununla tamam olur.¹ **Bey'in şartı**, müteâkidlerin ehliyetidir. Mahall-i bey' de, mebî' olan maldan ibarettir. **Bey'in hükmü**, müşterinin mebîa, bâyiin de semene mâlik olmalarıdır. Mebî', satılan ayındır; bey'den maksûd-ı aslî odur. Semen de satılan malın pahasıdır ki zimmete taalluk eden şeydir.

1 Borçlar Kanunu'nun 1. maddesinde de "İki taraf karşılıklı ve birbirlerine uygun surette rızalarını beyan ettikleri takdirde akid tamam olur" deniliyor.

BEY'İN HİKMET-i MEŞRUIYETİ

Geçim yollarının tevessüü ile fertler arasında sirkat, hıyanet, yağmacılık, hilebazlık, yankesicilik gibi mefsedet ve husumet kapıları kapanarak hakiki dirlik ve düzenlik vücut bulmasıdır. Cemiyetlerin nizâm-ı meâşî ve bütün beşeriyetin medenî bir halde bekâsı da ancak beyne'l-milel iktisadî münasebetlerde mübadele kanunlarının hakk u adle muvâfık bir şekilde kurulmasıyla mümkün olabilir. Gerek fertler ve gerek cemiyetler hayatî ihtiyaçlarını temin için kendilerine lâzım olan eşyayı kimde ve nerede bulursa oradan almaya mecburdur. Bu mecburiyet her iki tarafın rıza ve muvafakatiyle muamele, mübâyaa ve muahede ile izâle edildikçe gerek fertler, gerek cemiyetler birbirlerine karşı müteakabil hiss-i hurmet besleyerek en mükemmel bir nizâm-ı içtimaî dairesinde yaşarlar. Fakat birbirlerinin zaruret ve mecburiyetlerine bakmazlar ve belki zebûnküşlük ederek ihtiyaç sahiplerini ezmeye kalkışlarsa, işte o zaman nizâ'lar, husumetler, kıtaller, ihtilâller baş gösterir; nizâm-ı maâş muhtel olur. Her asırda doğan birtakım sol ve muzır iktisadî meslekler, hep bu suretle doğmuştur. Bu bir delîl-i ma'kuldür ki ticaretin lüzumunu ve hıllini ifade eder. Bey' ü şîrânın meşruiyeti kitap, sünnet ve icmâ ile de sabittir.

KİTAP İLE SÜBÛTU

İslâm dininde terâzi-i tarafeyn ile iktisâb-ı ticâretin matlup olduğunu beyan için Buhârî bu babın unvanında dört âyet-i kerîmenin birer cümlesini zikretmiştir. Biz burada bu âyât-ı kerîmeyi tamamen bervech-i âtî birer birer zikr ü tercüme edeceğiz:

1. âyet meâlen şöyledir: “*Ribâ yiyan (ve alan) şu tefeciler (yok mu? Bunlar kabirlerinden) kalkamazlar, ancak şeytan çarpmış masrû'lar gibi cünûndan müsâb olarak kalkarlar. Bu ağır ceza onların, bey', ribâ gibi (helâl)dir demelerindendir. Halbuki Allah bey'i helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim ki rabbi tarafından kendisine (fâizden nehyeden) bir öğüt gelir de vazgeçerse, artık geçmiş i ona, hükmü de Allah'a aittir. Her kim de (ribâyı tahlile) döner, (yeniden faiz alır) sabunlar da ashâb-ı nârdırlar, hep orada kalırlar.*”²

Bu âyet-i kerîmenin evvelinde Cenâb-ı Hak faizcilerin feci âkıbetlerini, kendi itikadlarına göre şeytan çarpmış masrû'lara benzeterek zikretmesi, sonra bu tefecilerin: “*Bey' de ribâ gibidir*” suretindeki kanaat ve itirazlarına, “*Allah bey'i helâl, ribâyı haram kılmıştır*” suretinde cevap verilmesi, yalnız alın teriyle ve ticaret tarikiyle vâki olan kazancın matlûb-ı şâri' olduğunu vâzihan ifade eder.

2. âyet meâlen şöyledir: “*Ey iman eden kullar! (Mevsimi, ayı, günü) muayyen bir vadeye kadar birbirinizle borçlandığınızda bu (müdâyene muamelesi)ni yazınız! Hem aranızda adaletle mâruf (emin) bir kâtip yazsın! Hiçbir kâtip, kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin de (doğru) yazsın; borçlu da üzerindeki hakkı (kâtibe) söyleyip*

2 الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَاتَّقِهَا فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. {el-Bakara, 2/275}

yazdırırsın; kâtiple borçludan her biri Allah'tan korksun da borçtan yazılması lüzumlu bir şeyi eksik bırakmasın; şayet borçlu sefih veya sabî, şeyh-i muhtel olur yahut kendisi söyleyip yazdırmaya gayr-i muktedir (dilsiz, cahil) olursa, velisi doğrusunu söyleyip yazdırırsın; erkeklerinizden de (deyne orada) iki kişiyi şahit yapınız; şayet iki erkek şahit bulunmazsa, bu halde doğruluğuna emin olduğunuz şahitlerden bir erkekle iki kadın işhâd ediniz; bu kadınlardan biri unutursa öbürü hatırlata! Şahitler de (edâ-yı şehâdete) çağırıldıklarında çekinmesin! Ey kâtipler! Siz de hak az olsun, çok olsun onu vadesine kadar yazmaktan usanmayınız!

Müdâyeneyi böyle yazmanız Allah yanında adaletle daha muvâfık, şehâdet için daha sağlam (deynin cinsinde, miktarında, vadesinde) şüpheye düşmemeniz için de son derece elverişlidir. Meğer ki aranızda hemen (yeden bi-yed) teâtî edeceğiniz bir ticaret ola! Bunu yazmamakta sizin için bir günah yoktur. Alım satım yaptığınız sırada da şahit tutunuz! Bir de ne kâtip, ne şahit (mahkemelerde dolaştırılıp) zararlandırılmasın. Eğer siz bu nehyolunduğunuz şeyi işler(de zarar verir)seniz, bu, Allah'ın emrinden huruçtur; zararı size lâhiktir; Allah'tan korkunuz! Size, (mesâlihinize ait ahkâmı) Allah öğretmiştir. Allah her şeyi pek iyi bilir.”³

Bu âyet-i kerîme Kur'ân-ı Mübîn'in en uzun âyeti olmakla mümtazdır ve müdâyene âyeti denmekle meşhurdur. Müdâyene sırasında bir noter huzurunda tesbiti icap eden bütün esâsât-ı hukûkiyyeyi câmi'dir.

3. âyet meâlen şöyledir: “Cuma namazı kılınıncı (ticaret ve havâyiciniz için) yeryüzüne dağılınız ve Allah'ın hazîne-i kereminden (rızkınızı) arayınız, (bu sırada) yine Allah'ı çok zikrediniz, tâ ki felâh bulasınız! Halbuki (ashabın) bir ticaret veya bir eğlenti görünce (cuma hutbesini dinlemeyip) ticarete dağıldılar da seni (minberde) ayakta bıraktılar. Sen onlara Allah'ın hazîne-i keremindeki hayr ü sevab, eğlentiden de, ticaretten de hayırlı olduğunu anlat! Allah rızık verenlerin hayırlısıdır.”⁴

4. âyet de meâlen şöyledir: “Ey iman eden kullar! Malınızı aranızda haksızlıkla (kazanıp) yemeyiniz! Meğer ki o kazancınız, her birinizin rızasından (doğan) bir ticaret (malı) ola.”⁵

Buhârî'nin “Büyû” bahsinin unvanında zikrettiği bu dört âyet-i kerîmenin dördü de kazanç yolları arasında ticaretin en mubah ve en meşrû ve mergub bir tarîk-i iktisâb olduğuna vâzıhan delâlet eder. Bu cihetle ashâb-ı kirâmın en yüksek pâye-i fazileti haiz

3 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلِئَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ لَهُ وَبِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ مُسَوِّقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ. {el-Bakara, 2/282.}

4 فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَاعُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ. {el-Cum'a, 62/10-11.}

5 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ. {en-Nisâ, 4/29.}

olanları bile hayatını, ticaretle hırfet ve sanatla kazanırlardı. Eslâfımızdan her biri birer gûnâ sanat ve ticaret ihtiyar etmişlerdi. Hiçbiri halkın bâr-ı minneti altında yaşamamıştır.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ رضي الله عنه قَالَ لَمَّا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ أَخَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنِي وَبَيْنَ سَعْدِ بْنِ الرَّبِيعِ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ الرَّبِيعِ إِنِّي أَكْثَرُ الْأَنْصَارِ مَالًا فَأَقْسِمُ لَكَ نِصْفَ مَالِي وَانْظُرْ أَيَّ زَوْجَتِي هَوَيْتَ لَكَ عَنْهَا فَإِذَا حَلَّتْ تَزَوَّجْتَهَا فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لَا حَاجَةَ لِي فِي ذَلِكَ هَلْ مِنْ سُوقٍ فِيهِ تِجَارَةٌ قَالَ سُوقٌ قَيْنُقَاعٍ فَعَدَا إِلَيْهِ عَبْدُ الرَّحْمَنِ فَأَتَى بِأَقِطٍ وَسَمِنَ قَالَ تَابَعَ الْغَدُوَّ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَلَيْهِ أَثَرُ الصُّفْرَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَزَوَّجْتَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَمَنْ قَالَ امْرَأَةً مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ كَمْ سُقْتَ إِلَيْهَا قَالَ زِنَةَ نَوَآةٍ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ نَوَآةٍ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ أَوْلِمَ وَلَوْ بِشَاةٍ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz Medine'ye (hicret edip) geldiğimizde, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benimle Sa'd b. Rebi' arasında kardeşlik tesis etmişti. Bunun üzerine Sa'd b. Rebi' (Abdurrahman b. Avf'a), "Ben mal cihetiyle ensarın en zenginiyim, malımın yarısını sana ayırdım. Sonra bak! İki kadınımdan hangisini diler senin hesabına talâkını veririm. İddeti geçince onu tezevvüç edersin" dedi. Abdurrahman b. Avf, Sa'd'e, "(Allah ehlini ve malını sana mübarek eylesin), benim bunlara ihtiyacım yoktur. İçinde ticaret yapılan bir çarşınız yok mu? (Bana o pazara delâlet ediniz)" dedi. Sa'd, "Kaynukâ' (kabilesinin) çarşısı vardır" dedi. Abdurrahman b. Avf Kaynukâ' çarşısına gitti. (Satmak üzere) keş ve yağ götürdü. Ertesi günü yine gitti. Çok geçmedi, Abdurrahman Resûlullah'ı ziyarette geldi. Üzerinde (ehl-i zifâfa mahsus) zafran eseri vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Evlendin mi" diye sordu. Abdurrahman, "Evet evlendim" diye cevap verdi. Resûlullah, kimi tezevvüç eylediğini sordu. O da, "Ensardan bir kadınla evlendim" dedi. Resûlullah, "Ne kadar mihir verdin?" buyurdu. Abdurrahman, "Bir çekirdek (5 dirhem) ağırlığında altın yahut altından bir çekirdek verdim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman'a, "Bir koyun (kesmek sureti)yle olsun, velîme yap!" buyurdu. {B2048 Buhâri, Büyû', 1.}

İ Z A H I

Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadeler, bu hadisin *Buhârî*'deki diğer tarîk-i rivayetinden istifade edilerek yazılmıştır. Yahut şerhlerden alınmıştır.

Râvi Abdurrahman b. Avf taraf-ı risâletpenâhîden cennetle tebşir buyurulan on sahâbîden birisidir. Birisi Habeşe'ye, öbürü Medine'ye olmak üzere iki hicret şerefini haizdir. Bedir'den başlayarak bütün meşâhidde bulunmuştur. Hadiste görüldüğü üzere Medine'ye hicret ettikten sonra yağ ve peynir satmak suretiyle ticarete başlayan Abdurrahman b. Avf hazretleri az zaman zarfında çok zenginleşmiş, Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayatında ibtidâ 4000, sonra 40.000 dirhem tasadduk etmiş ve bu yolda infak ve tasadduka devam etmiştir. Bu hususa dair pek çok menâkıbı menkuldür.

Sa'd b. Rebî' de Bedir ve Uhud'da hazır bulunan ensardandır. Muhacirlerle ensar arasında akdedilen bu muâhât, İbn İshak'ın rivayetine göre, hicretin 1. senesinde akdedilmiştir. Bazı ulemâ Resûl-i Ekrem tarafından akdedilen bu kardeşliğin iki defa olduğu, birisi hicretten evvel Mekke'de, öbürü hicretten sonra Medine'de vuku bulduğu iddia edilmiştir. Fakat İbn Abdülber, sahih olan rivayete göre muâhâtın yalnız Medine'de mescid-i saâdetin binasından sonra tesis buyurulup bu kardeşler arasında veraset bile câri olduğunu ve ahîren ^{أُولَى بَعْضُهُمْ أَوْلَى الْأَرْحَامِ} ⁶ âyet-i kerîmesi nâzil olup neshedildiğini haber veriyor.⁷ İbn Ebû Hayseme'nin *Târîh*'inde Zeyd b. Evfâ'dan rivayet edildiğine göre bu kardeşlik mescid-i saâdette akdedilmiş ve ellisi muhacirden, ellisi ensardan olmak üzere 100 sahâbî arasında icra buyurulmuştur.

Ebü'l-Ferec bu muâhâtın tesisi için iki sebep bildiriyor:

Birinci sebep. Câhiliye devrinde câri olup kavm-i Arab'ın me'lûf bulunduğu "hîlf" in makamına kâim olmasıdır. Hîlf, yemin ile tesis olunan dostluktur ki bunlar arasında da veraset câri idi. Arap'ın Câhiliye devrine ait tarihi, kabileler arasında müesses birçok "hîlf" (ahd ü peymân) vâkılarıyla doludur.

Bu hilfler, bu dostluk ve ittifaklar, diğer bir veya birkaç kabile aleyhine hareket etmek üzere tecavüzî bir mahiyette idi. Bir çanağa kokulu bir mâyi doldurmak, ellerini bulayarak Kâbe duvarını mesh ile yeminini tevsik etmek, Câhiliye devrinin âdetleri cümlesinden idi. Bunun için Resûl-i Ekrem "*lâ hilfe fi'l-İslâm*" (*Müslümanlık'ta hîlf yoktur*) buyurarak⁸ Arap'ın bu me'lûf olduğu âdetini kaldırmış ve yerine dinî bir kardeşlik ikame buyurmuştur.

İkinci sebep. Vatancüdâ İslâm muhacirleri Mekke'deki mallarını, evlerini bırakarak Medine'ye elîm bir ihtiyaç içinde gelmişlerdi. Ensar evlerine misafir olarak alınmışlardı. Ensarın bu müsafirperverliği dinî bir uhuvvetle tahkim buyurulmuş ve pek samimi

6 el-Enfâl, 8/75.

7 {İbn Abdülber'in eserlerinde tespit edilemeyen bu ifadenin onun tarafından naklediği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 163; Rivayet için bkz: TM2798 Tayâlisî, *el-Müsne'd*, III, 114.}

8 {B6083 Buhârî, Edeb, 67.}

bir tesânüd-i ictimaî husul bulmuştur ki bunun hiçbir milletin tarihinde görülmeyen birçok mebrur tecelliyatı ensar ve muhâcirîn bahislerinde görülecektir. Bu uhuvvet Bedir Vak'ası'na kadar devam etmiştir. Bedir'de bir hayli ganâim elde edilerek muhacirler muavenetten müstağni olmuşlardır.

Abdurrahman b. Avf'ın tezevvüç ettiği, Enes b. Râfi'nin kızı idi. Bu izdivaçtan Kâsım ile Abdullah dünyaya gelmiştir.

Erkeklerin za'feran sürünmesi menhî olmasıyla bu hadis ile telif için şârih Aynî diyor ki: Bu rengin, yeni güveyiye kadınlardan bulaşmış olması muhtemeldir ya da ibtidâ-i İslâm'da yeni evliler için tecviz edilmiştir. Bu hadise nazaran, İmam Mâlik tecviz etmiştir. Fakat İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî erkekler için tecviz etmemişlerdir.

Velîme. Esnâ-i tezvicde yapılan taama ve sürûru şâdmânî nişanesi olarak çekilen ziyafete denir. Sünnet yemeğine "i'zâr"; vilâdet için verilen ziyafete de "akîka" denilir. İbn Avf hadisinin sonunda, "*Bir koyunla olsun velîme yap!*" diye vâki olan emri, bazıları zâhirine hamlederek velîmenin vücûbuna zâhib olmuşlarsa da ulemânın ekserisine göre men-ductur. *Telvîh*'te İmam Şâfiî'den velîme müstehaptır dediği nakledilmiştir. Vücûbuna dair bir rivayet vardır ki bu vücûb ictihadı Dâvûd ez-Zâhirî'nin de mezhebidir. Şârih Hattâbî diyor ki: Velîme, kudret-i mâliyesi müsait olanlar için bir koyun miktarıdır. Muktedir olmayanlar için de haraç ve meşakkat yoktur. Çünkü Resûlullah bazı kadınlarının velîmesini hurma ile sevîk ile yapmıştır. Bir kısım ulemâ, iki günden fazla velîmeyi mekruh addetmişlerdir.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN DİĞER HÜKÜMLER

Hadisin bu babdaki asıl sebep-i sevki, bazı ashâb-ı kirâmın zamân-ı saâdetde ticaretle iştigallerini ve taraf-ı risâletpenâhîden takrir ve teşvik buyurduğunu izhardır. Sonra en mühim bir hüküm de ticaret ve emsali sanâyi ile iştigal ederek kişinin zatî kazancının, hibe vesair tarik ile başkasının müktesebatından müstefit olmaktan çok hayırlı olduğudur. Sa'd b. Rebî' gibi Medine'nin en zengin bir servet sahibi, Abdurrahman b. Avf'a servetinin nısfını hibe ettiği halde kabul etmiyor, yağ ve yoğurtla başladığı ticareti sayesinde binlerle dirhem tasadduk edecek bir servete mâlik oluyor.

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَلَالُ بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَةٌ فَمَنْ تَرَكَ مَا شَبَّهَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ كَانَ لِمَا اسْتَبَانَ أَثَرُكَ وَمَنْ اجْتَرَأَ عَلَى مَا يَشْكُ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ أَوْشَكَ أَنْ يُوَاقِعَ مَا اسْتَبَانَ وَالْمَعَاصِي حِمَى اللَّهِ مَنْ يَرْتَعِ حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَهُ.

TERCÜMESİ

Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Helâl olan şeyler bellidir, haram olanlar da bellidir. Fakat helâl ile haram arasında birtakım şüpheli şeyler vardır (ki bunlar helâl midir, haram mıdır? Çok kimse bilmez). Kim ki kendisince günah olması sezilen bir şeyi terkederse, o, hurmeti âşikâr olan şeyi çoktan bırakmış demektir. Kim ki günah olması şüpheli olan şeye cüret ederse, bu da hurmeti vâzıh muharremâta dalmaya yaklaşmıştır. Günahlar (haramlar) Allah'ın korusudur (yasak yeridir). Hangi çoban ki (davarlarını) koru etrafında otlatırsa, çok sürmeden koruya dalabilir. {B2051 Buhârî, Büyû', 2.}

İZAHİ

Nu'mân b. Beşîr ensardandır. En sahih rivayete göre hicret-i seniyyenin on dördüncü ayının ibtidâsında doğmuştur. Hicretten sonra ensar arasında ilk doğan çocuk Nu'mân'dır. Nasıl ki muhacir aileleri içinde ilk doğan çocuk da Abdullah b. Zübeyr'dir. Vâlidesi Abdullah b. Revâha hazretlerinin hemşiresi Umre'dir. Muâviye b. Ebû Süfyân zamanında Kûfe valisi idi. Yezîd zamanında da bu vazife uhdesinde ibkâ edilmiştir. Yezîd öldükten sonra Süfyânîler'e muhalefet edip Abdullah b. Zübeyr hesabına çalıştığından, altmış beş yaşında maktûlen vefat etmiştir. Babası Beşîr de sahâbîdir. Namazda tahiyatta okuduğumuz salâvât-ı şerifenin râvilerindendir. Ashap arasında Nu'mân b. Beşîr namı taşıyan başka bir sahâbî yoktur. 114 hadîs-i şerif rivayet etmiştir. Bunlardan on tanesinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Buhârî'nin bir, Müslim'in de dört hadisin rivayetinde infirâdı vardır. Mevzubahsimiz olan hadisi de Nu'mân b. Beşîr, bizzat Resûl-i Ekrem'den işitmek suretiyle ahz ü rivâyet etmiştir.

Buhârî'nin "Kitâbü'l-Îmân"da da bir tarîk-i rivayeti vardır, meâlen şöyledir: Nu'mân b. Beşîr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu kulağımla işittim diyor: *Helâl şeyler bellidir, haramlar da bellidir. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır ki bunları çok kimse bilmez. Kim ki şüpheli şeylerden sakınırsa şeref ühaysiyetini, dinini kurtarmış olur. Kim ki şüpheli şeylere dalarsa, beylik koru etrafında koyunlarını otlatan çoban gibi koruya dalıvermeye yaklaşmış demektir. İyi biliniz ki her padişahın hususi bir korusu vardır. Yine iyi biliniz ki Allah'ın yeryüzündeki korusu da haram ettiği şeylerdir. Ey ashabım! İyi biliniz ki vücûd-ı beşerde bir çiğnem et parçası vardır. Bu iyi olursa bütün vücut iyi olur; bozuk olursa da bütün ceset bozular. Bu et parçası da kalptir.*⁹

Bu hadis İslâm dininin medarı olan ehâdîs-i şerifeden birisidir. Bazı ulemâ, medâr-ı İslâm olan hadisler dörttür: **1.** Budur. **2.** Kişinin amelinin kıymeti niyetine merbuttur. **3.** Kişinin iyi bir müslüman olması, mâlâyânî (ki ne dünyaya ne âhirete faydası olan dedi-

kodu)yı terketmesidir. **4.** Sizden hiçbiriniz kendisi için husûlünü arzu ettiği hayr ü saâdeti, mümin kardeşi için de dilemedikçe hakiki mümin olamaz. Bu son hadîs-i şerif, ahlâk-ı İslâmiyye'nin esasıdır.

İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu hadise göre ahkâm üç kısma ayrılır diye şöyle izah ediyor: Bir kısmı, hakkında nas vârit olup işlenmesi şâri' tarafından emr ü taleb olunur, terki de azap terettüp eder. Bu kısım helâl-i beyyindir, beyana muhtaç olmayarak herkesin bildiği bedîhiyyât-i şer'îyyedir: Yemek yemek, su içmek, söz söylemek, gezmek gibi. İkinci bir kısmı; nassan terki talep olunan ve işlenmesine vâid terettüp eden şeydir. Bu kısım da harâm-ı beyyindir. Bu da beyana muhtaç olmayarak herkesin bildiği muharremât-ı şer'îyyedir. Bu da ya zâtî bir sıfat-ı zâhireden dolayı memnû olur, müskirat ve mevadd-ı semmiyye istimali gibi. Yahut bir sıfat-ı hafiyyeden dolayı memnû olur: Zina gibi. Ya da tahsilindeki iktisabındaki fenalıktan dolayı menedilmiş bulunur: Faiz, gasp, sirkat gibi. Üçüncü bir kısım; hill ü hurmeti vâzıh olmayan ve herkesçe bilinemeyen şeylerdir.

Bu hill ü hurmeti şüpheli olan umur nelerden ibarettir? Bu babda ulemâ muhtelif mutalaalar dermeyen etmişlerdir:

1. Bunlar, hill ü hurmetinde ulemânın ihtilâf ettiği şeyler olmasıdır: Beygir etinin yenilmesi helâl veya haram olması hakkındaki ihtilâf gibi. وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَرَبْنَةً. وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ “Allah atları, katırları, merkepleri münhasıran sizin binmeniz ve ziynetlenmeniz için yarattı. Daha sizin bilmediğiniz ne çeşit merâkib yaratacaktır”¹⁰ kavli-i şerifinde İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik, atların gâye-i hilkatî münhasıran rûkûb ve ziyetten ibaret olduğunu kabul ederek at etinin hurmetine kâil olmuşlardır ki bu kavil İbn Abbas'tan menkuldür. İmam Şâfiî, İmam Ahmed ve İshak at etinin helâl ve mubah olduğunu kabul etmişlerdir ki bu da Hasan-ı Basrî, Şüreyh, Atâ ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilmiştir.

2. Helâl ile haram arasındaki umûr-ı müştəbihenin mekruh şeyler olması mütalaa-sıdır ki Mâverdî'nin kavlidir. Mekruh, helâl ile haram arasında bir merhale olmak itibariyle terki, vera' ü takvâ muktezâsıdır.

3. Hattâbî'nin kavlidir ki haram, helâl karışık bir mal sahibi ile muamele yapılmasıdır. Bir de çarşıda yiyecek meyve vesaire alacak olan bir kimseye mal sahibinin: “Tadına bakınız!” diye izin vermesi üzerine bir tane meyve yenilerek bir şey almadan gidildiğinde bu bir meyve, haram ile helâl arasında şüpheli addedilmiştir. Bu bir meyve, kat'â haram değildir. Çünkü sahibi izin vermiştir. Kati helâl de değildir; çünkü sahibinin izni, bir alış-veriş yapılmasına muallaktı.

Hayâtü'l-hayevân'da bu mevzu ile alâkadar olmak üzere İmâm-ı Âzam efendimizin de bir menkıbesi hikâye olunur: Bir kere Irak'ta Bâdiye sürülerinin koyunlarıyla Kûfe'nin koyunları birbirine karışmış, koyun sahiplerinin hukuku ayırt edilemeyecek bir şekle gir-

mişti. İmam Ebû Hanîfe bu koyunların etlerini yemeyi takvâyâ münâfî addederek koyun sınıfının vasatî kaç sene yaşadığını sormuş; yedi sene yaşadığının bildirilmesi üzerine tam yedi sene ağzına koyun eti koymamıştır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ عُثْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهْدَ إِلَى أَخِيهِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ أَنَّ ابْنَ وَلِيدَةَ زَمْعَةَ مَنِيَّ فَأَقْبَضَهُ قَالَتْ فَلَمَّا كَانَ عَامُ الْفَتْحِ أَخَذَهُ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَقَالَ ابْنُ أَخِي قَدْ عَهَدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَامَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ أَخِي وَابْنُ وَلِيدَةَ أَبِي وَلَدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَتَسَاوَقَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ سَعْدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ابْنُ أَخِي كَانَ قَدْ عَهَدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ أَخِي وَابْنُ وَلِيدَةَ أَبِي وَلَدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ لَكَ يَا عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ثُمَّ قَالَ لِسَوْدَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ اخْتَجِبِي مِنْهُ يَا سَوْدَةُ لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِهِ بَعُثْبَةً فَمَا رَأَاهَا حَتَّى لَقِيَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.

BİR MUHTIRA

Tercüme ettiğimiz hadis, istilhak ve ta'yîn-i neseb davasına dairdir. Bu davada yedi şahsın ismi geçiyor. Rivayet edilen davanın tercümede kolayca anlaşılması için her iki tarafın eşhâsını hatırlamak faydalı olacağını düşünerek evvelâ bunları bildiriyoruz: **BİR TARAFTA**, Sa'd b. Ebû Vakkās ile müteveffâ kardeşi Utbe b. Ebû Vakkās. Öbür tarafta, Müteveffâ Zem'a oğlu Abd b. Zem'a kızı ümmü'l-mü'minîn Sevde. Dava edilen şey, Zem'a'nın câriyesinin doğurduğu Abdurrahman'ın ta'yîn-i nesebi.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Utbe b. Ebû Vakkās, kardeşi Sa'd b. Ebû Vakkās'a vasiyet etmiş (şöyle söylemiş), “Zem'a'nın câriyesinin oğlu (Abdurrahman,) ben(im sulbüm)dendir. Bu çocuğu almalısın!”

Hazret-i Âişe diyor ki: “Mekke'nin fethi senesi (Mekke'ye varıldığında) Sa'd b. Ebû Vakkās, çocuğu, (Abdurrahman'ı) yakaladı ve ‘Bu, kardeşim Utbe'nin oğludur. Bunun nesebinin kendisine istilhâkı için bana vasiyet etmiştir’ dedi. Bunun üzerine Abd b. Zem'a ayaklanıp, ‘Bu, benim kardeşimdir; babamın câriyesinin oğludur; babamın firâşî üstünde doğmuştur’ dedi. Her iki taraf

bu nizâ ve husumetlerini Nebî sallallahu aleyhi ve sellem arzetttiler. Sa'd b. Ebû Vakkâs, 'Yâ Resûlellah! Bu çocuk, kardeşim Utbe'nin oğludur. Nesebinin kendisine istilhâkına dair bana vasiyeti vardır' dedi. Abd b. Zem'a da, 'Bu, benim kardeşimdir; ve babamın câriyesi doğurmuştur; babamın firâşı üstünde doğmuştur' dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 'Yâ Abd b. Zem'a! Bu (Abdurrahman) senin (kardeşin)dir' buyurdu. Sonra da Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'Çocuk, (sâhib-i) firâşındır. Zânîye de mahrumiyet düşer' buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem vesîle-i husûmet olan bu çocuğun simaca Utbe'ye benzediğini görerek zevci Sevde bint Zem'a'ya, 'Ey Sevde! Bundan sonra sen de Abdurrahman'a gözükmeye, (ondan kaç!)' buyurdu.

Bundan sonra Abdurrahman, Sevde (vefat edip de) Allah azze ve a'lânın rahmetine kavuşuncaya kadar ümmü'l-mü'minînin yüzünü görmedi." {B2053 Buhârî, Büyû', 3.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi "Ferâiz"de, "Ahkâm"da, "Vesâyâ"da, "Şirâ-i Memlûk" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim'in, Nesâî'nin de "Talâk"ta rivayetleri vardır. Bu vâkıada isimleri geçen iki kardeş ki, Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Utbe b. Vakkâs'tır. Bunlardan Sa'd hazretleri aşere-i mübeşşereden ve "Fârisü'l-İslâm" lakabını ihraz eden İslâm mücahidlerinden olduğu halde öbürü Utbe'nin târîh-i hayâtında bilakis Resûl-i Ekrem'in Uhud Harbî'nde mübarek yüzünü yarmak ve "rubâiye" dişini kırmak gibi en büyük fazîlhalar vardır. Bu cihetle Utbe'nin müslümanlığında ve sahâbeden olup olmadığında ulemânın ihtilâfı vardır: Askerî, İbn Abdülber, Zehebî Utbe'yi sahâbe arasında saymışlardır. Askerî, Utbe'nin Mekke'de Kureyş'e karşı işlediği bir cinayet üzerine hicret-i seniyyeden evvel Medine'ye kaçtığını, müslüman olduğu halde öldüğünü iddia etmiştir. İbn Abdülber de böyle bildiriyor. Zehebî de *Mu'cem*'inde bu kanaatte olduğunu izhar ediyor. Fakat cumhûr-ı ulemâ Utbe'yi ashâb-ı kirâmın silsile-i şerâfetine sokmuyorlar. Ebû Nuaym, "Utbe'nin Resûl-i Ekrem'in yüzünü yarmak, dişini kırmak gibi fazîhalarını sayarak böyle bir caninin müslüman olduğunu bilmiyorum, seleften hiçbirisi Utbe'yi sahâbeden saymamışlardır, kâfir olarak öldüğü bildirilmiştir" diyor ve Ma'mer'den gelen bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem Uhud'daki cerîha üzerine, "*Allahım! Şu Utbe'yi bir sene yaşatma!*" diye dua buyurduğunu ve hakikaten bir sene geçmeden hâl-i küfürde öldüğünü bildiriyor.¹¹

Bu ta'yîn-i neseb davasında hak kazanan Abd b. Zem'a, evzâc-ı tâhirâtan Sevde hazretlerinin öz kardeşidir. Sâdât-ı sahâbeden şerâfetle mâruf bir zattır. Ebû Nuaym Zem'a'yı,

11 {Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-sahâbe*, IV, 2138, no: 5365; MA9649 Abdürrezzak, *el-Musannef*, V, 290.}

Zem'a b. Esved diye kaydetmiştir. Fakat Zehebî, bunun vehim olduğunu, doğrusu Zem'a b. Kays bulunduğunu haber veriyor.

Münâzaun fîh olan çocuğun, ne de annesi olan câriyenin isimleri Buhârî'nin rivayetinde zikredilmemiştir. Bu câriyenin Yemenli olduğunu, çocuğun isminin Abdurrahman bulunduğunu Zehebî *Tecrîdû esmâi's-sahâbe*'sinde haber veriyor. Bütün *Buhârî* şârihleri de Abdurrahman olduğunu bildirdiklerinden tercümede tasrih ettik.

Sevde hazretlerinin terceme-i hâlinde bundan evvelki ciltlerimizde bahsetmiştik. Sevde, Hatice radiyallahu anhânın vefatından sonra Resûl-i Ekrem'in ilk tezevvüç buyurduğu kadındır. Resûlullah'tan evvelki zevci, Sekrân b. Amr idi. Sevde'nin doğrudan Resûl-i Ekrem'den rivayeti vardır. Kendisinden de Abdullah b. Abbas gibi zevât-ı sahâbî rivayet etmiştir. Hazret-i Ömer'in devr-i hilâfeti sonlarında vefat etmiştir (*Umdetü'l-kârî*, V, 399, 400).

Bu davanın Câhiliye ve İslâm devirlerine ait hukukî vaziyetlerini ayırmak lâzımdır. Şöyle ki: Câhiliye devrinde bir kısım câriyeler fuhuşta bulunurdu. Bu arada sahibi ve efendisiyle de yaşırdı. Bu câriyelerden birisi günün birinde bir çocuk yaparsa, bu çocuğu kâh efendisi, kâh zanisi iddia ederdi. Câriyenin efendisi, çocuğun kendisinden olduğunu ne iddia, ne de inkâr etmeden ölürse, hakk-ı iddia vereseye intikal ederdi. Verese, çocuğun kendilerine istilhâkını talep edebilirlerdi.

Zem'a'nın Yemenli câriyesi de böyle idi. Hem efendisi Zem'a ile yatmış kalkmış, hem de Utbe ile münasebette bulunmuştu ve Utbe'nin, kardeşi Sa'd'e bu çocuğun istilhâkını vasiyet etmesi üzerine Câhiliye usulüne tevfiқан iddia ve Resûl-i Ekrem'e arz etmişti. Resûl-i Ekrem Câhiliye'nin bu hakk-ı istilhâkını iptal ederek çocuğun sâhib-i firâşa ait olmasıyla hükmetmiştir. Zinakâr için de mahrumiyettir buyurmuştur. Usûl-i İslâmiyye'ye göre sâhib-i firâş, çocuğu nefy ü inkâr etmedikçe, çocuk, sâhib-i firâşındır; başkasının iddiası sahih değildir. Sâhib-i firâşın çocuğu reddetmesi "liân" ile olur ki: Zevcenin başkasıyla fücûrunu iddia ederek zevcin kazfetmesidir. Hâkimin mülâane ile hükmetmesi de la'ne makrûn ve eymân ile müekked dört şâhidin edâ-yi şehâdet etmelerine muhtaçtır.

Hadiste Resûl-i Ekrem'in hükmü, Abd b. Zem'a'ya hitaben, هو لك "*Bu çocuk sana aittir*" suretinde rivayet edilmiştir. Bu hükmün medlûlünü ulemâ iki suretle telakki etmişlerdir: Bunlardan birisi, bunun mânası: "Bu çocuk senin kardeşindir" demektir. Bu babda medâr-ı hüküm olan cihet de Resûl-i Ekrem'in ilmidir. Zem'a'nın kızı Sevde, Resûl-i Ekrem'in refîkası olmak itibariyle Zem'a, Resûl-i Ekrem'in sıhrı, kaynatası bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in kaynatası ile bu câriye arasında temas vukuuna ilmi lâhık olması mümkündü.

Hükmün ikinci bir mânası da, "Ey Abd b. Zem'a! Bu çocuk senin mülkündür, senin kölendir" demektir. Çünkü bunu Zem'a'nın câriyesi doğurmuştur. Efendisinin başkasından hâmil olursa, doğurduğu çocuk köledir. Zem'a'nın hayatında çocuğun kendisine ait olduğunu ikrar etmemiş olması, şahit de bulunmaması bunu teyit eder. Bu da İbn Cerîr'in telakkisidir. Buna göre Abdurrahman, Abd b. Zem'a'nın kölesidir diye hükmedilmiştir.

Bunlardan birinci mânayı Buhârî'nin "Megâzî" bahsinde, هو لك فهو أخوك يا عبد! suretindeki rivayeti¹² teyit etmektedir. İkinci mânanın da bir dereceye kadar müeyyidesi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile Nesâî'nin *Sünen*'indeki, ليس لك بأخ "*Kardeşin değildir*"¹³ ziyadesidir. Fakat Beyhakî mualleldir diyor. Münzirî de bu ziyadenin sâbit olmadığını haber veriyor.

Birinci mâna bu suretle teeyyüd ettiğine ve Resûl-i Ekrem tarafından Abd b. Zem'a'ya bu senin kardeşindir diye hükmettiğine göre Abdurrahman Sevde'nin de kardeşi oluyor. Binaenaleyh taraf-ı risâletten ihticâb ile emredilmesinin sebebi, fikirleri işgal edeceğinden hadiste bu sebep de hassaten bildirilmiştir ve bu hadisi Buhârî'nin buraya sevk ve iradından yegâne gaye de hadisin bu fıkrasıdır. Resûl-i Ekrem Abdurrahman'ın Abd b. Zem'a'nın kardeşi olduğuna hükmetmekle beraber çocuğun simasında Utbe'ye bir müşâbehet görmüştü. Hükmü sâbika ve zâhir-i şer'a göre, Abdurrahman'ın nesebi ve Sevde'ye kardeşliği sabit olmakla beraber Resûl-i Ekrem nedben ve ihtiyaten ihticâb ile emretmişlerdir ve Sevde, rahmet-i rahmâna kavuşana kadar Abdurrahman bir daha yüzünü görmemiştir.

Bundan evvel tercüme ettiğimiz Nu'mân b. Beşîr hadisinde, "*Helâl bellidir, haram da bellidir. Fakat bu ikisi arasında herkes tarafından hilli ve hurmeti bilinmeyen birtakım müteşâbih umur vardır*"¹⁴ buyurulduğu ve bunlardan da ihtiraz edilmesi muktezâ-yı hazm ü ihtiyat olduğu görülmüştü. Resûl-i Ekrem'in bu hadisteki, Sevde'ye ihticâb ile emirleri de ihtiyatî ve nedbî emirler cümlesindendir.

Hilli, hurmeti şüpheli şeylerden içtinap edilmesine misal olarak, Buhârî bir de Enes b. Mâlik'in, "Bir kere Resûlullah yere düşmüş bir hurmaya tesadüf etmişti de, '*Şu hurma sadaka malından olmadığını bilseydim muhakkak yerdim*' buyurdu"¹⁵ diye bir hadisini sevk ediyor ki bu mevzuun en açık bir misalidir.

Yine Buhârî'nin burada ta'lîkan, "Lukata" bahsinde de merfûan Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, "*Bazı defa gece ailem yanına yatmaya geldiğimde yatağımın üstüne düşmüş bir hurma bulurum, yemek üzere ağızıma götürürüm de sonra sadaka malı olmasından korkarak elimden bırakırım. Onun sadaka hurması olmadığını yakînen bilseydim muhakkak yerdim*" buyurmuştur.¹⁶

Bu iki rivayete göre de Resûl-i Ekrem'e zekât ve sadaka malının azı da çoğu gibi haram olduğu müstefâd olur. Bir de Resûl-i Ekrem efendimiz Enes b. Mâlik'in rivayetine göre, rastgeldiği hurmayı "*Sadaka malı olmadığını bilsem muhakkak yerdim*" buyurmala-

12 {B4303 Buhârî, Megâzî, 54.}

13 {N3485 Nesâî, Talâk, 48.}

14 {B2051 Buhârî, Büyû', 2.}

15 {B2055 Buhârî, Büyû', 4.}

16 {B2432 Buhârî, Lukata, 6. "Onun sadaka hurması olmadığını yakînen bilseydim muhakkak yerdim" cümlesi kaynaktaki rivayet metninde yer almamaktadır.}

rına göre, emvâl-i müslimînden bir kıymeti haiz olmayan bir hurma, bir zeytin, bir lokma ekmek gibi şeylere tesadüf edildiğinde yerden alıp yenilmesi helâl olduğunda ve bu ufak nimete hurmet ifade ettiğinde ulemânın icmâi vardır (*Umdetü'l-kârî*).

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ إِنَّ قَوْمًا قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ قَوْمًا يَأْتُونَنَا بِاللَّحْمِ لَا نَدْرِي أَذَكَّرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ أَمْ لَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَمُوا اللَّهَ عَلَيْهِ وَكُلُّهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Bazı kimseler, “Yâ Resûlellah! Bazı bâdiyeliler bize (kesilmiş) et getiriyorlar. Bilmeyiz ki bunlar kesilirken hayvan üzerine ismullah zikrettiler mi, etmediler mi?” dediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu et üzerine bismillâh deyiniz, sonra yiyiniz!” diye cevap verdi. {B2057 Buhârî, Büyû‘, 5.}

İZAHİ

Bu hadisten evvel İmam Buhârî hill ü hurmeti şüpheli olan umurdan ittikâ ve içtinap edilmesi hakkındaki hadisleri müstakil bir babında sevketmişti. Burada da vesvesenin yani kalbe gelen hareket-i hafiyyenin ve daha doğrusu temâyülât-i şeytâniyyenin, içtinabı matlup olan şüphelerden addedilmemesi hakkında iki hadis sevketmiştir ki birisi tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisidir. Medine havalisindeki sürü sahibi bâdiye halkı, köylerinde koyun, sığır kesip Medine’ye et satmaya giderlermiş. Bazı kimselerin Resûl-i Ekrem’den istiftâ ettikleri ve besmele ile kesilip kesilmediği meçhulümüzdür dedikleri et, işte bu bâdiye halkının sattığı ettir. Bedevî olsun, medenî olsun bir müslümanın zebîhasında iştibah etmek muvâfık olmadığından, Resûl-i Ekrem bunlara cevaben, “*Ne lâzım? Siz bu eti yerken besmele çekiniz, sonra yiyiniz*” buyurmuştur.

Şârih Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-bârî*’de, “Musannif Buhârî’nin bu hadisi sevketmekten garazı, müvesvis kimselerin gönüllerindeki gizli hareketin, kendilerini umûr-ı mubâhadan mene kadar götürdüğünü bildirmektir” dedikten sonra birkaç vesvese numunesi de kendisi ilâve ediyor: Bazı müvesvisler av eti yemekten imtina ederler de sebep olarak derler ki: “Bu avlanan hayvan birisinin malı olması, kapalı veya bağlı bulunduğu yerden boşanarak, ipini kopararak kaçarken avlanmış bulunması muhtemeldir.” Bu düşünce, vesveseden başka bir şey değildir.

Yine böyle bazı kimseler de muhtaç olduğu bir şeyi almak için çarşığı, pazarı dolaşır da “Acaba bu çarşı halkının malı helâl midir, yoksa haram mıdır?” diye alamadan döner. Halbuki ortada hurmete delâlet eden bir şey yoktur.

İbn Hacer'in şu misali daha ehemmiyetlidir: Bazı kimseler de zaafına ve ihticâca sâlih olmadığına ehl-i ilmin ittifak ettiği bir habere istinat ederek ve ibâhası hakkında te'vili mümteni delîl-i kavî bulunduğu halde mubah olan bir şeyi yemezler; bu da müvesvislerin vera' ütakvâsı cümlesindendir.

Bu vesvese babında İmam Buhârî'nin sevkettiği ikinci bir hadis de şu meâldedir: Abbâd b. Temîm'in amcası Abdullah b. Zeyd demiştir ki: Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Birisi namaz kılarken abdestim bozuldu diye gönlünde bir vesvese duyuyor. Bu adam namazı kat' edip bozar mı?" diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, "*Hayır bir (yellenme) sesi işitmedikçe yahut bir koku duymadıkça namazı kat' edip bozmaz*" diye cevap verdi.¹⁷

Fukahamız "Yakîn, şek ile zâil olmaz" düstûr-ı fikhîsini bu hadisten istifade etmişlerdir. Hiç şüphe yok ki şeytanî vesvese iman ve ibadet yolunun kutta-ı tarikidir. Hem müttaki bir müminin sûret-i haktan görünerek yolunu keser: "Abdestin bozuldu" diye bir musallîyi namazdan alıkor. Her abdest alıp namaza durdukça bu tesvîlât-ı şeytânîye tekerrür ederek zavallı müvesvis bir türlü namaz kılmaya muvaffak olamaz. Cinnet derecesine varır. Müvesvisler şu hadisi sık sık hatırlamalıdır: Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: *Kişi fiilen bir fenalığı irtikâp etmedikçe, lisanen fena bir söz söylemedikçe nefsî hâtıralarını Cenâb-ı Hak afveder.*¹⁸ Vesvese mülgâ ve matruhtur hükmü yoktur (*Umdetü'l-kârî*).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يُبَالِي الْمَرْءُ مَا أَخَذَ مِنْهُ أَمِنْ الْحَلَالِ أَمْ مِنَ الْحَرَامِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "İnsanlara (muhakkak) bir zaman erişir ki, o devirde kişi, ele geçirdiği mal helâlden mi, haramdan mı? kazanıldığını hiç aldırılmaz." {B2059 Buhârî, Büyû', 7.}

İZAHİ

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bu hadîs-i şerif liâtin diye müekked bir surette rivayet edildiğinden tercümemizde işaret ettik. Bu hadisi Buhârî müktesebât-i mâliyesinin hill ü hurmetini araştırmayı terketmenin zemmine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Şârih İbn Battâl, "Kişinin menba-ı servetini araştırmaması, daima mürâkabe üzerine bulunma-

17 عن عباد بن تميم عن عمه قال شكى إلى النبي صلى الله عليه وسلم الرجل يجد في الصلاة شيئاً، أيقطع الصلاة؟ قال لا حتى يسمع صوتاً، أو يجد ريحاً. وقال ابن أبي حفصة عن الزهري: لا وضوء إلا فيما وجدت الريح أو سمعت الصوت [رواه البخاري في باب ما يتنزه من الشبهات].

18 {B5269 Buhârî, Talâk, 11.}

ması, za‘f-ı dinden ve iman gevşekliğindendir. Bir de bu mübâlâtsizlikte fitne ve fesadın taammümü, ahlâksızlığın halk arasında tevessü‘ ve intişarı çok müessirdir” diyor. Müslim’in rivayet-kerdesi olan şu meâldeki hadîs-i şerifte, “İslâm dini garib bir halde başlamış, (az zaman zarfında cihanşümul bir varlık göstermiş)tir. Fakat âhir eyyâmında eski garip haline avdet edecektir. O sırada benim sünnetimi ihyaya çalışan bahtiyarlara ne mutlu” buyurmuştur.¹⁹

İbnü’l-Cevzî’nin *Kitâbü’t-Tergîb ve’t-terhîb*’de İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, oğlu ve hafidi senediyle rivayet edilen bir hadîs-i şerifte, helâl kazanç yolu aramak her mümine farz olduğu bildirilmiş, ve “Kim ki el emeği, alın teriyle kazandığı helâl malını yiyerek aile yuvasında gecelerse, Allah kendisinden razı olarak gecelemiştir, mağfûr olarak sabahlar” buyurulmuştur.²⁰

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi hakkında İbnü’t-Tîn de, bu hadiste muhâsebe-i a‘mâli terketmekten tahzir vardır. Çünkü malın insanlar arasında uyandırdığı fitne ve ihtiras çok şiddetlidir diyerek Enes b. Mâlik’in bir hadisini rivayet etmiştir.

Enes b. Mâlik Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Ben, dualarımın kabulünü isterim. Bana bunun yolunu gösterir misiniz?” diye rica ettim. Resûl-i Ekrem, “Ey Enes! Helâl kazan, duan müstecap olur. Zira kişi, ağzına haram bir lokma götürse, kırk gün duası kabul olunmaz buyurdu.”²¹

Altı, yedi asır evvel yazılan *Buhârî* şerhlerinde şârihler halkın müktesebatı hakkındaki mübâlâtsizliğine bakarak bu hadîs-i şerifteki ihbarın mu‘cizât-ı seniyye cümlesinden olduğunu kaydetmişlerdir. Halbuki zamanımıza nisbetle o devirdeki hiss-i fazîlet daha yüksek olsa gerek.

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا كُنَّا تَاجِرَيْنِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الصَّرْفِ فَقَالَ إِنْ كَانَ يَدًا بِيَدٍ فَلَا بَأْسَ وَإِنْ كَانَ نَسَاءً فَلَا يَصْلُحُ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam ile Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan şöyle dedikleri rivayet

19 {M372 Müslim, İmân, 232. “O sırada benim sünnetimi ihyaya çalışan bahtiyarlara ne mutlu” şeklinde tercüme edilen kısmın karşılığında, kaynaktaki rivayet metninde “طوبى للغرباء” ifadesi yer almaktadır. Kaydedilen tercüme doğruyan yansıtan bir rivayet tespit edilememiştir.}

20 {İbnü’l-Cevzî (Kavvâmü’s-sünne), *et-Tergîb*, II, 37, no: 1102; Taberânî, *el-Evsat*, VII, 289, no: 7520. Kaynaktaki rivayet metninde “helâl kazanç yolu aramak her mümine farz olduğu” bilgisi yer almamaktadır. Ayrıca tercümenin “Allah kendisinden razı olarak gecelemiştir, mağfûr olarak sabahlar” yerine “mağfur olarak geceler” şeklinde olması metne daha mutabıktır. {(من أمسى كالا من عمل يديه أمسى مغفورا له).}

21 {Aynî, *Umde*, XI, 174.}

edilmiştir: Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında tâcir idik. (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sarf(ın hükmün)den sorduk da Resûlullah, “(Bir mecliste) bir elden bir ele verilir, alınırsa beis yoktur. Eğer vade ile olursa sahih değildir” buyurdu. {B2060 Buhârî, Büyû‘, 8.}

İ Z A H I

Sarf lugaten def ü red demektir. Fukahaya göre bey’in bir nevidir; parayı para ile bey’dir. Bu tebdil muamelecisine **sarrâf** denir. İbn Erkam ile Berâ radiyallahu anhümânın Resûl-i Ekrem’den sordukları da semeni, semen ile tebdilin meşrû olup olmadığıdır. Resûl-i Ekrem, bir mecliste verip almak suretiyle para tebdilinde beis yoktur. Eğer müeccel olursa, meselâ “Bugün bana bozukluk 5 lira veriniz de yarın ben size bütünü getiririm” diye para bozmak câiz değildir buyurmuştur.

Bu hadise istinaden bütün ulemâ, sarrafi muamelede tarafeynin parayı kabzetmeleri şart olduğunda ittifak etmişlerdir. Yalnız sarf ve tebdil mukabili olarak bir şey almak câiz midir? Bu babda ihtilâf etmişlerdir. En sahih olan kavle göre bir cinsten olan paranın tebdilinde fazl ü ziyâde câiz olmadığıdır. Tafsili, yakında tercüme edeceğimiz hadislerin izahında görülecektir.

Buhârî bu hadisin unvanında sûre-i Nûr’un 37. âyetinin bir fıkrasını zikrediyor ki 36. âyetle beraber meâlen şöyledir: “O evlerde (, o mescidlerde) ki: Allah bunların (binalarının) yükselmesine, (şanlarının) yücelmesine ve içlerinde isminin zikredilmesine izin vermiştir.

Sabah, akşam vakitleri (müminler) bu mescidlerde Allah’a tesbih ederler. Nice erler ki ne (seferde) ticaret, ne de (hazerde) bey’ ü şirâ, onları zikrullahtan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymaz. Onlar, (yalnız) kalplerin ve gözlerin döneceği (son) günden korkarlar.”²²

Buhârî’nin bu âyet-i kerîmeyi burada zikretmesi, ticaretin mubah olduğunu ispat içindir. Bu babın *Sahîh-i Buhârî*’deki unvanı da bundan ibarettir. Âyet-i kerîmede ticaretten sonra bey’in zikredilmesi ve ticaret, tâcirin sanatı olup kazanç için bey’ ü şirâdan ibaret bulunduğundan bir lafz-ı hâs olan bey’in âm olan ticaret üzerine atfolunması hususunda vücûh-i muhtelif zikredilmiştir ki bunlardan birisi de ticaretle seferdeki, bey’ ile de hazerdeki ticarî muamele maksut olduğudur ki âyetin tercümesinde buna işaret ettik.

Âyet-i kerîmedeki zikrullah ile murat, İbn Abbas’a göre salât-ı mektûbedir. Süddî de cemaatle namazdır demiştir.

22 فِي ثُبُوتِ أَنَّ اللَّهَ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ. رَجَالٌ لَا تُلْهِيمُهُمْ تِجَارَةً وَلَا تَتَّبِعَ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ. [سورة النور].

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عُمَرَ فَلَمْ يُؤْذَنْ بِي وَكَأَنَّهُ كَانَ مَشْغُولًا فَرَجَعْتُ فَفَرَعَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَمْ أَسْمَعْ صَوْتَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ائْتُونَا لَهُ قِيلَ قَدْ رَجَعَ فَدَعَانِي فَقُلْتُ كُنَّا نُوَمِّرُ بِذَلِكَ فَقَالَ تَأْتِينِي عَلَى ذَلِكَ بِالْبَيْتَةِ فَاَنْطَلَقْتُ إِلَى مَجْلِسِ الْأَنْصَارِ فَسَأَلْتُهُمْ فَقَالُوا لَا يَشْهَدُ لَكَ عَلَى هَذَا إِلَّا أَصْغَرُنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ فَذَهَبْتُ بِأَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ فَقَالَ عُمَرُ أَخْفِي عَلَيَّ هَذَا مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَلْهَانِي الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ يَغْنِي الْخُرُوجَ إِلَى التِّجَارَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan (ziyaret için üç defa) izin istemiştin de bana izin verilmemişti. Ömer, (o sırada müslümanların işiyle) meşgul olsa gerekti. Ben de geri dönmüştüm. Ömer, meşguliyetinden kurtulunca (Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi kastederek), “Abdullah İbn Kays’ın sesini işitmedim mi? (Şimdi onu işitmiştin) izin veriniz (de gelsin!)” demiş fakat, “Ebû Mûsâ gitti” diye cevap verilmiştir. (Hazret-i Ömer arkamdan adam gönderip) beni davet etti. (Gelince) bana, “Niçin geri gittin?” diye sordu. Ben de, “Biz, bununla (yani izin verilmeyen kapıdan dönmekle) emrolunduk” diye cevap verdim. Bunun üzerine Ömer, “(Resûlullah’ın) böyle (rücû ile emrine dair) beyyine getirirsin. (Değil mi? Vâkıa ben seni ittiham etmek istemem. Fakat nâsın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yalan isnat etmesinden endişe ederim)”²³ dedi. Bunun üzerine ben, (şahit bulmak üzere) ensar meclisine gittim. Onlardan (bu rücû haberini) sordum. Ensar, “Bu mesele hakkında büyüklerimizin senin için şehâdetleri ne lâzım? Bunu küçüklerimiz de (meselâ) Ebû Saîd el-Hudrî (bile) muhakkak (bilir) şehâdet eder” dediler. Ben de Ebû Saîd el-Hudrî'ye gittim. (Ömer’e getirdim. O da haberi anlattı). Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emrinden (bu rücû meselesi) bana kapalı mı kaldı? (Öyle ya) çarşılara, pazarlara ticarete çıkmak beni, (Resûlullah’ın meclisine devamdan) alıkoymdu” di(ye eseflen)di. {B2062 Buhârî, Büyû‘, 9.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi ticaret için çıkıp çarşıda, pazarda kazanç yolu aramanın mubah olduğuna dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Bu babın unvanında da cuma namazı eda

23 زاد مالك في موطنه فقال عمر لأبي موسى أما إني لم أتهمك ولكني خشيت أن يقول الناس على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبو داود هكذا رواه في سننه

edildikten sonra اللَّهُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ يَٰٓرَٰسِرُونَ”²⁴ meâlindeki nazm-ı şerifi zikrediyor.

Men‘ ü hazerden sonra vârit olan emirler ibâha ifade eder. وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا “İhramdan çıktığınızda av, avlayabilirsiniz”²⁵ kavlı-i şerifindeki istiyad emri ibâha ifade ettiği gibi yukarıdaki âyet-i kerîmede bulunan ibtiğâ emri de taleb-i maîşetin mubah olduğuna delâlet eder ki matlup olan netice budur.

Buhârî’nin rivayet ettiği metin çok dardı. Bu cihetle tercümede diğer rivayet tariklerinden ve şerhlerinden istîâne ederek kavis içinde bunlara işaret ettik. Yine Buhârî’nin rivayetinde Resûl-i Ekrem’in istîzan hakkında ne buyurduğu sarâhaten zikredilmemiştir. Bunu Müslim’in “İsti‘zân” bahsindeki bir tarîk-i rivayetinden şöyle öğreniyoruz:

سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول الإستئذان ثلاث، فإن أذن لك وإلا فارجع
“Resûlullah’ın, istîzan üçtür, eğer sana izin verilirse ne âlâ, yoksa geri dönersin! buyurduğunu işittim” demiştir.²⁶

Yine Müslim’in bir rivayetinde, Ebû Mûsâ’nın bu rivayetine karşı Hazret-i Ömer’in, “Resûlullah’ın böyle söylediğine ya beyyine ve şahit ikame edersin yahut sana yapacağımı yaparım” dediği bildiriliyor. Diğer bir rivayette de, “وإلا أوجعك” “Yoksa sana elîm bir ceza tayin ederim” diye tehditkâr beyyine istediği haber veriliyor. İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’ındaki rivayeti ki tercümümüzde bunu kavis içinde göstermiştik, tehditten mücerrettir.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Yabancı bir eve, hatta odaya gireceği zaman sahibinden istîzanın lüzumu. Bu medenî ve ahlâkî lâzime sûre-i Nûr’un meâli bervech-i âtî 27. âyetinde daha vâzih bir surette tâlim buyurulmuştur: “Ey iman eden kullar! Kendi evleriniz ve odalarınızdan başka evlere ve odalara sahiplerinden istîzan edip onlara selâm vermedikçe girmeyiniz! Bu yolda hareketiniz sizin için hayırlıdır. Bunu düşünmeniz me’mûldür.” Bu âyeti takip eden 28 ve 29. âyetler de meâlen şöyledir: “Bunlar dahilinde kimse bulmazsanız, size izin verilinceye kadar buralara girmeyiniz; şayet size dönünüz denirse, siz de dönünüz! Bu sizin için daha temiz bir harekettir ve Allah, sizin işlediğiniz her işiniz(deki maksadınız)ı pek iyi bilir. (Ey müminler!) Meskûn olmayan ve içinde metânınız bulunan bir eve girmekte aleyhinize bir günah yoktur. Sizin açıkladığınız ve sizin sakladığınız her şeyi Allah bilir.”²⁷

Bazı ehl-i ilim istîzanın üç defa olması, yine sûre-i Nûr’un meâli bervech-i âtî 58. âyetinin birinci fıkrasından istifade edildiğini bildirmişlerdir: “Ey iman eden kullar! Elleri-

24 el-Cum’a, 62/10.

25 el-Mâide, 5/2.

26 {M5633 Müslim, Âdâb, 37.}

27 يَٰٓأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَىٰ لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ [سورة النور]

nizdeki memlûklerin ve sizden henüz bulûğ çağına ermeyenler, üç kere sizden izin istesinler: a) Sabah namazından evvel, b) Öğleyin katı ıssıdan elbisenizi (çıkarıp) koyduğunuz sırada, c) Yatsı namazından sonra ki, (bunlar) sizin için utanacak (vaziyetinizdeki) üç vakittir. Bunlardan başka zamanlarda ne size ne de onlara günah vardır; yanınızda sık sık dolaşırlar, birbirinizin yanında bulunursunuz. Allah, işte böylece âyetlerini size beyan buyurur. Allah alîmdir, hakîmdir.”²⁸

Gerçi bu âyet-i kerîmede memlûklerle çocukların istîzanı beyan buyurulmuştur. Fakat Resûlullah’ın sünneti, hürler, büyükler de dahil olmak üzere, bütün insanların âdâb-ı istîzanına şâmilidir.

Âyet-i kerîmede hem istîzan edilmesi, hem selâm verilmesi tâlim buyurulmuştur. Bazı ulemâ âyetteki tertip üzere ibtidâ istînâs ve istîzan edilmelidir, sonra da selâm verilmelidir demişlerdir. Mâverdî, *Hâvî*’de vaziyete göre şöyle bir fark bildirmiştir: “Eğer istîzan eden kimsenin gözü ev sahibine rastgelirse, selâm takdim edilmelidir. Rastgelmezse istîzan takdim olunur” demiştir.

2. Bu hadisten müstefâd olan ikinci bir mesele de, âlim bir zatın vâkıf olmadığı ilmi bir hakikate, ilmen kendisinden aşağı mertebede olan başka birinin vukufu bulunmasıdır. Hazret-i Ömer hakkında vukuu tecviz edilen bu hakikat başkaları hakkında evleviyetle kabul edilir. Abdullah b. Mes’ûd, Hazret-i Ömer’in ilmindeki vüsatini tasvir için, “Ömer’in ilmi terazinin bir tarafına, dünyada yaşayan insanların ilmi de öbür tarafına konsa, Ömer’in ilmi ağır basar” demiştir ki, ashap arasında en yüksek pâye-i fazileti haiz olan İbn Mes’ûd gibi bir fakih sahâbînin bu şehâdeti çok kıymetlidir.

BAZI ŞÜPHELERİN İZÂLESİ

Bu hadiste Hazret-i Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den rivayeti hakkında beyyine ve şahit talep etmesine bakarak, Hazret-i Ömer haber-i vâhid ile amel etmezdi zannedilmemelidir. Nasıl ki bazıları bu hadis ile ihticâc ederek haber-i vâhid ile amel câiz değildir demişlerdir. Halbuki Hazret-i Ömer sayılamayacak derecede çok, bir hayli mesâil-i şer’iyyede haber-i vâhid ile amel etmiştir. Bu istîzan meselesinde Ebû Mûsâ’dan şahit istemesine ve münferiden Ebû Mûsâ’nın rivayetini kabul etmemesine o sırada halifenin yanında Irak ve Şam halkından yeni müslüman olmuş bazı kimselerin bulunması, bunların da uluorta, yalan yanlış hadis rivayetine kalkışmalarından endişe etmesi sebep olsa gerektir. Yukarıda İmam Mâlik’in *el-Muvatta*’ından naklettiğimiz ziyâde-i rivayette Hazret-i Ömer’in, “Ben, seni ittiham maksadıyla şahit istemiyorum...” demesi de bunu teyit eder.

28 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنُكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [سورة النور]

İzâlesi lâzım olan ikinci bir şüphe de Hazret-i Ömer'in, "Çarşıda, pazarda ticaret peşinde koşmak, beni, Resûlullah'ın meclisine devamdan alıkoydu" demesinden, Peygamber'in bu ikinci halifesinin huzûr-ı saâdete devamsızlığı mânası anlaşılmamalıdır. Böyle bir hal Hazret-i Ömer'in şanına lâayık değildir. Bu sözü Hazret-i Fâruk münhasıran, nefesine levm ü itâb için söylemiştir. İslâm tarihi baştan başa Resûl-i Ekrem'in, "*Ben, Ebû Bekir, Ömer bir arada iken...*" diye hikâye buyurduğu mukaddes hâtıralarla doludur.

Resûl-i Ekrem'in kendisinden sonra halifesi olan bu iki mükerrem dostu, hâl-i hayatında, sefer ü hazerde kendi yanından hiçbir zaman uzak bulunmamışlardır.

Bir de yukarıda Müslim'den naklettiğimiz bir, iki rivayette Hazret-i Ömer'in Ebû Mûsâ'ya, "Hele bir beyyine getirme, ben sana yapacağımı bilirim" yahut "Senin canını yakarım" demesi, rivayette yalanın çıkarsa demektir ki Ebû Mûsâ gibi büyük bir sahâbîden böyle bir kizb sâdır olamayacağı en ziyâde Hazret-i Ömer'in mâlûmu idi. Asr-ı saâdet'te zekât âmili olmak gibi müslümanların malî işleri taraf-ı risâletten kendisinin yed-i emânetine tevdi buyurulan Ebû Mûsâ'dan yalan sudûr etmesinin ihtimali yoktu.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ لَهُ فِي رِزْقِهِ أَوْ يُنْسَأَ لَهُ فِي أَثَرِهِ فَلْيَصِلْ رَحْمَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki rızkının bereketlenmesi, bakiye-i ömrünün uzaması kendisini sevindirirse, o kimse sıla-i rahim etsin!" buyurduğunu işittim demiştir. {B2067 Buhârî, Büyû', 13.}

İZAHİ

Hadisteki (sıla-i rahim) lafzındaki "rahm" in mânasında ihtilâf edilmiştir: Bazı ulemâ, her zîrahm-i mahremdir, bazıları vârisleridir, bazıları da -mahrem olsun olmasın- kişinin yakınıdır demiş. Üçüncü mâna daha mutlak ve umumidir. İçtimaî teâvün cihetiyle daha şümullüdür.

Sıla-i rahmin ahkâm ve derecâtını Kâdî İyâz şöyle izah ediyor: Sıla-i rahmin filcümle vâcip olduğunda ihtilâf yoktur. Vâcip olan sılanın kat'ı ve terki şüphesiz ki büyük bir mâsiyettir. Buna ehâdîs-i sahîha şehâdet ve delâlet etmektedir. Şu kadar ki sıla-i rahmin merâtib ve derecâtı vardır ki bu derecelerin bazısı bazısından daha yüksektir. Bu derecelerin ednâ mertebesi de tatlı sözle, selâm ile, istifsâr-i hatırla olan sıladır. Buradan başlayarak ziyaretle, hizmetle, malî muavenetle yapılan derecelere kadar yükselir. Bu dereceler

de kudretin, hâcetin ihtilâfıyla muhtelif olur. Bir kısmı vâcib olur; bir kısmı da müstehap olur. Bunlardan ednâ mertebedeki sılâya kudreti yetiştir de onu ifa eder ve yüksek mertebesine erişemeyen kimse sılâ etmiş olur. Fakat daha yüksek bir sılâya meselâ malen ve bedenlen yardıma kudreti taalluk eden kimse, kuru bir selâm ve ziyaretle geçiştirirse sılâ etmiş sayılmaz, elbette muâteb olur.

Sılâ-i rahme teşvik, terkinden tahzire dair pek çok ehâdis ve ahbâr vardır. Bunlardan bir kısmını bervech-i âtî tercüme ediyoruz:

1. Hâfız Ebû Mûsâ el-Medînî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-terhîb*'inde Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *Dün gece, ümmetimden birini menâmımda gördüm. Kendisine melekü'l-mevt (Azrâil) aleyhi's-selâm ruhunu kabzetmek için gelmişti. Fakat bu zatın babası hakkındaki birr ü ihsânı (temessül edip) melekü'l-mevti bu ümmetimin yanından reddetti.*²⁹ Hâfız Medînî, "Bu hadis cidden hasendir" demiştir.

2. Buhârî ile Müslim'in Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan müştereken rivayetlerine göre, müşârün ileyh hazretleri demiştir ki; bir kere ben, "Hangi amel ve ibadet daha hayırlıdır?" diye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sordum. Cevaben, "*Vaktinde kılınan namaz*" buyurdular. Sonra ben, "Bundan sonra hangi ibadet hayırlıdır?" dedim. Resûl-i Ekrem, "*Anneye, babaya birr ü ihsân*" buyurdu. Tekrar ben, "Bundan sonra hangi ibadet?" diye sordum. Resûl-i Ekrem de, "*Allah yolunca cihad etmek*" diye cevap verdi.³⁰

3. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Muhakkaktır ki sılâ-i rahim ömrü ziyade eder*" buyurduğu rivayet edilmiştir.³¹

4. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan silsiletü'z-zeheb halinde Ehl-i beyt'i tarikiyle rivayet olunduğuna göre Hazret-i Ali Resûl-i Ekrem'e, *يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ* "Allah dilediği şeyi mahveder, dilediğini de ispat eder"³² kavli-i şerifinin mânasını sormuş. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Bununla maksut, Allah rızası için sadakadır; anneye, babaya birr ü ihsândır; sılâ-i rahimdir. Yâ Ali! Bu hasâilden her biri şekâveti saadete tahvile, ömrü tezyide, fena kimselerle karşılaşmaktan vikâyeye vesile olur*" buyurmuştur.³³

Bu hadis Ömer, İbn Ömer, İbn Abbas ve Câbir radiyallahu anhümden de rivayet edilmiştir.

29 {Taberânî, *el-Ehâdisu't-tivâl*, I, 273. Rivayetin Ebû Mûsâ el-Medînî'nin *Kitâbü't-Tergîb ve't-terhîb*'inde yer aldığı bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 181.}

30 {M252 Müslim, *İmân*, 137.}

31 {İbnü'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, I, 152, no: 433.}

32 er-Ra'd, 13/39.

33 {Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 145. Rivayet metninde Resûlullah Hazret-i Ali'ye bu tefsirle müjdeli bir haber vereceğini söyleyerek kendisinden sonra ümmetine bu müjdeyi vermesini söylüyor. Ayrıca "anneye babaya birr ve ihsan"dan önce "iyilik yapma"yı zikrediyor *وجَّهَهَا عَلَى الصَّدَقَةِ* (لأبشرك بها يا علي فبشر بها أمي من بعدي الصدقة على وجهها). Metin Aynî'de de bu şekilde yer almaktadır. bkz: Aynî, *Umde*, XI, 181.}

5. Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhumâdan: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğı rivayet edilmiştir: “Bir kimse sila-i rahim eder de ömründen üç gün kalmış bulunursa, Allah onun ömrünü otuz seneye uzatır. Bir kimse de kat’-ı rahim eder de otuz sene ömrü bulunursa, Allah bunun da ömrünü kısaltır da üç güne indirir.”³⁴ Bu hadisin de terğib ve terhibe dair bir “hadîs-i hasen” olduğı bildiriliyor.

Bu haber de Cenâb-ı Hakk’ın dilediğini mahvetmesi, dilediğini de ispat buyurması esasını müeyyiddir.

Ebü’l-Ferec bu mahv ü isbâtı vücûh-i müteaddide ile te’vil ve tevcih etmekte ise de bunların nakline lüzum görmedik.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ مَشَى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِخُبْزِ شَعِيرٍ وَإِهَالَةٍ سِنْخَةٍ قَالَ وَلَقَدْ رَهَنَ النَّبِيُّ ﷺ دِرْعًا لَهُ بِالْمَدِينَةِ عِنْدَ يَهُودِيٍّ وَأَخَذَ مِنْهُ شَعِيرًا لِأَهْلِهِ وَلَقَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَا أَمْسَى عِنْدَ آلِ مُحَمَّدٍ ﷺ صَاعٌ بَرٍّ وَلَا صَاعٌ حَبٍّ وَإِنَّ عِنْدَهُ لَتِسْعَ نِسْوَةٍ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: (Bir defa elimde) bir arpa ekmeğı ve bir miktar bayat yağla Nebî sallallahu aleyhi ve sellem vardım. (O sırada) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (demir) bir zırhını Medine’de bir yahudiye rehnederek ondan ailesi(ni infak) için (vade ile bir miktar) arpa almak üzere idi. Bu halde Resûlullah’ın, “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemın Ehl-i beyt’i yanında ne 1 sâ’ buğday, (ne de) 1 sâ’ tane akşamladı ki buyurduğunu işittim. (Enes devamla), “Hakikaten Resûlullah’ın hânedanı içinde (lâzimü’l-infak) dokuz kadın vardı” (diyor).

{B2069 Buhârî, Büyû’, 14.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadîs-i sahîhinin “Büyû”, “İstikrâz”, “Cihâd”, “Selem”, “Şirket”, “Rehin”, “Megâzî” gibi bahislerinin on bir yerinde zikretmiştir. Müslim ile Nesâî “Büyû”da, İbn Mâce de “Ahkâm”da tahrîc etmişlerdir. Buhârî’nin bundan evvel Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde, bu zırhın demirden mâmûl olduğı tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümede buna işaret ettik.

34 {Aynî, Umde, XXII, 92. Temel hadis kaynaklarında yer almayan rivayeti Deylemî, Hazret-i Ali kanalıyla nakletmiştir: Deylemî, el-Firdevs, I, 200, no: 759.}

Resûl-i Ekrem'in müteaddit harp zırhı olduğundan bu terhîn edilen zırhın hangisi olduğu tetkik edilmiş, Tilimsânî Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir *Kitâbü'l-Cevhere*'de bunun "zâtü'l-fudûl" adlı zırh olduğunu bildirmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî *el-Mübhemât*'ında istikraz edilen yahudinin adı Ebû's-Şahm olduğunu kaydetmiştir. İmam Şâfiî'nin, Beyhakî'nin Ca'fer b. Ebû Tâlib'den rivayet ettikleri bir haberde de yahudinin ismi bu suretle bildirilmiştir. Şu kadar ki bu haber münkâtı'dır.

İstidâne edilen arpanın ne miktarı ne de vadesi olup olmadığı Buhârî'nin bir rivayetinde bildirilmiştir. Bunun bir ecele merbut olduğu, Buhârî'nin bundan evvel Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde zikredilmiştir. Yine Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetinde iştirâ edilen arpanın 30 sâ', diğer bir rivayetinde 20 sâ' olduğu zikredilmiştir. Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde 1 vesk, Bezzâr da 40 sâ' olduğunu rivayet etmişler. Miktar hakkındaki bu ihtilâfa mebnî tercümede bunlardan hiçbirini tercih etmeyerek bunun vadeye tâbi bir istidâne olduğuna işaret ettik.

Ashâb-ı kirâm arasında erbâb-ı yesârdan bu kadar zevat varken Resûl-i Ekrem'in bir yahudi tâcirden istidâneleri garip görülmemelidir. Resûl-i Ekrem kimsenin bâr-ı minneti altına girmek istememiştir. Bu cihet, Resûl-i Ekrem'in son derece ihtimam buyurduğu mesâilden birisidir.

Malının ekserisi haram kazançtan teşekkül eden kimse ile muamele memnû olduğuna ve yahudi kavmi Kur'an'da, أَكَاوُنَ لِلشُّحِّ "*Faiz ve haram çok yiyenler*"³⁵ diye tarif ve tavsif buyurulduğuna göre, Resûl-i Ekrem'in bu alışverişi de şöyle tevcih edilmiştir: Bu memnuiyet, alınan şeyin haram li-aynîhî olduğu yakînen mâlûm olduğu hale munhasırdır. Bu ise Resûl-i Ekrem'e hafî değildi. Bir de o sırada Medine'nin ticarî hayatına tamamıyla yahudiler hâkim bulunuyordu. Çok muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem için ailesini infak edeceği bu erzakı başka bir yerden tedarik etmek imkânı yoktu.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâmdan birisi de vade ile bey'in cevazıdır. Bu cevaz bir ruhsat mıdır, yoksa azîmet midir? Bu hususta İbnü'l-Arabî diyor ki: Ulemâ mühletle şirâyı ruhsat addetmişlerdir. Fakat nastan zâhir olan azîmet olmasıdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, "*Ey iman eden kullar! Muayyen bir zamana muallak olarak bir deyn ile borçlandığınızda bu müdâyeneyi yazınız!*"³⁶ buyurmuştur. Bu bir asl-ı dinîdir ki üzerine birçok ahkâm terettüp ve teferru' eder.

Hadisteki ihâleyi Dâvûdî koyun kuyruğudur demiş, *Muhkem*'de de eritilmiş kuyruk yağı diye tarif edilmiştir; bazıları zeytin yağı ile mahlût, bazıları da mutlak yağdır dediklerinden, biz de tercümede takyid etmedik. Senîha da kokusu bozulmuş, bayat demektir.

35 el-Mâide, 5/42.

36 {el-Bakara, 2/282.}

عَنِ الْمُقْدَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا أَكَلَ أَحَدٌ طَعَامًا قَطُّ خَيْرًا مِنْ أَنْ يَأْكُلَ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ وَإِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْكُلُ مِنْ عَمَلِ يَدِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Mikdâm (İbn Ma'dîkerib) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârûn ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hiçbir kimse kendi eli emeğini yemekten hayırlı, asla bir lokma yememiştir. Allah’ın peygamberi olan Dâvûd aleyhi’s-selâm da kendi elinin emeğini yerdi” dediğini haber vermiştir. {B2072 Buhârî, Büyû‘, 15.}

İ Z A H I

Râvi Mikdâm radiyallahu anhnın Buhârî’de yalnız bir bu hadisi, bir de “Et’ime” babında başka bir hadisi tahrîc edilmiştir. Buhârî bu hadisi, “Kişinin kendi eliyle iktisâb-ı maîset etmesinin fazileti” hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Buhârî bu babında beş hadis tahrîc etmiştir ki birisi bu Mikdâm hadisidir. Öbürleri de şunlardır:

1. Âişe radiyallahu anha demiştir ki: (Babam) Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh halife intihab edildiğinde şöyle buyurdu: Kavmim beni pek iyi bilir ki benim kesb ü ticâretim ailemi geçindirmekten beni âciz bırakmaz. Şimdi ise (halife intihab edilip) müslümanların işiyle meşgul bulunuyorum. Bâ’demâ Ebû Bekir (ve) ailesi şu (beytül)mâlden merzuk olabilir. Ebû Bekir de müslümanların beytül-mâli hesabına kazanır.³⁷

İbn Sa’d *et-Tabakât*’ında en mevsuk ricale mürselen isnad ile şöyle izah ediyor: Ebû Bekir radiyallahu anh halife intihab edildiğinde ticaretiyle meşgul bulunduğu elbiseleri sabahlayın bermûtât başının üstüne koyarak çarşıya çıkmıştı. Çarşıda Ömer b. Hattâb ile Ebû Ubeyde el-Cerrâh’a rastgeldi. Bunlar halifeye, “Bu ne hal, çarşıda, pazarda işin ne? Sen umûr-ı müslimîni deruhte ettin!” demişler. Halife hazretleri, “Ya ben ailemi nasıl geçindireyim?” diye sormuş. Onlar da, “Biz sana nafaka takdir ederiz” diyerek yevmiye yarım koyun nafaka takdir etmişler.³⁸

İbnü’t-Tîn yevmiye bir koyun takdir edildiğini naklediyor ve bununla halife hazretleri her sabah, akşam iki kap yemek hazırlatır, kim gelirse yedirirmiş diyor.

et-Tabakât’ta Hazret-i Âişe’den rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Ebû Bekir vefat ederken ne malı varsa kendisi öldükten sonra halife intihab edilen zata götürüp teslim edilmesini vasiyet etmiş. Hazret-i Âişe diyor ki: Vefatında bir kölesiyle bir devesi kalmıştı

37 عن عائشة رضي الله عنها قالت لما استخلف أبو بكر الصديق رضي الله عنه قال لقد علم قومي أن حرفة لم تكن تعجز عن مؤنة أهلي وشغل تأمر المسلمين فسيأكل آل أبي بكر من هذا المال ويحترف للمسلمين فيه. {B2070 Buhârî, Büyû‘, 15.}

38 O zamanın orta piyasasına göre, yarım koyun 2.5 dirhem gümüş kıymetindedir.

ki bu köle süyûf-ı müslimîni parlatır ve Ebû Bekir ailesine bakardı. Deve ile de su çekilir, bostan sulanırdı. Babamın vefatında bunları Ömer radiyallahu anha gönderdik. Hazret-i Ömer, “Allah Ebû Bekir’e rahmet eylesin! Şimdi o, kendisinden sonra yerine geleni derin düşündürdü” demiştir.

Ebû Bekir es-Sıddîk’ın kanaatkâr hayatı hakkında da pek çok menkıbe menkuldür.

Bu hadis tam vuzuh ve sarâhatle bildirir ki en hayırlı kazanç, kişinin eli emeği ile kazancıdır. Mâverdî *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*’sinde diyor ki, usûl-i mekâsib üçtür: Ziraat, ticaret, sınaat. Bunlardan hangisinin etyab-ı mekâsib olduğunda ulemâdan üç nevi ictihad menkuldür. İmam Şâfiî, ticareti öbürlerine tercih etmiştir. Mâverdî, “Bence ziraat etyab-ı mekâsibdir, çünkü tevekküle en yakın olan bir kazanç yoludur” demiş. Nevevî de, “Ziraatle sanat, ticarete takdim ve tercih edilir, çünkü ziraatla sanat kişinin el emeğidir. Bu ikisinden ziraat de sanattan efaldır; çünkü nef’i umumdur, insanlara, hayvanlara şâmindir. Bütün zîhayat ziraate muhtaçtır.”

2. Buhârî’nin bu babda rivayet ettiği bir hadiste yine Hazret-i Âişe diyor ki; Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ashâbı kendi işlerinin işçileri idi. (Binnefis çalışanlar, terlerler, namaza giderlerdi) daima vücutları ağır kokardı da (Resûl-i Ekrem tarafından), “*Keşke gusledip yıkansanız!*” buyurulurdu³⁹ ki üzerinizde bu ağır kokular giderdi demektir.

Bu Âişe hadisinden de kişinin kedd-i yemîni ve arak-ı cebîni ile kazancı, efdal-i mekâsib olduğu ve Nebî aleyhi’s-selâmın ashâbı, binnefis çalışarak kesb-i maîşet eyledikleri müstefâd olur.

3. Bu babda Buhârî üçüncü bir hadis olarak izaahıyla meşgul bulunduğumuz Mikdâm hadisini rivayet ediyor ki bunun fıkra-i ahîresini Ebû Hüreyre’den de rivayet etmiştir.

4. Ebû Hüreyre radiyallahu anhanın rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki), *sizden herhangi birinizin* (ipini alıp da dağdan) *arkasına bir bağ odun yükle*(nerek getirip sat)*ması, herhangi bir kişiden istemekten çok hayırlıdır.* (Kim bilir?) *O da ya verir* (minnetine girersin!), *yahut vermez* (zilletini çekersin!)” buyurmuştur.⁴⁰

Ebû Hüreyre hadisi bu mevzuun en canlı şahitlerindendir. İktisâb-ı maîşetteki izzeti, ağyâra minnet ve yâr ü sadîka arz-ı külfet etmekteki zilleti bunun kadar belîğ ve veciz bir tasvir olamaz. Bu hadisin 731 numara ile tercümesi bu eserimizde geçmişti. geçmişti. Oradaki metin daha kuvvetli idi. Tercümedeki ziyadeler, kısmen o metinden istiâne edilerek yazılmıştır.

5. Buhârî bu babın beşinci hadisi olarak Ebû Hüreyre hadisinin kısa bir metnini de Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anhtan rivayet etmiştir ki şöyledir: “*Sizden birinizin ipini*

39 عن عائشة رضي الله عنها قالت كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم عمال أنفسهم وكان يكون لهم أرواح فقليل لو اغتسلتم [رواه البخاري في كتاب الجمعة والبيع]. {B2071 Buhârî, Büyü‘, 15.}

40 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأن يختطب أحدكم حزمة على ظهره خير من أن يسأل أحدا فيعطيه أو يمنعه. {B2074 Buhârî, Büyü‘, 15.}

alması, (arkasında bir bağ odun yüklenerek getirip satması) *birisine gelip para istemesinden elbette daha hayırlıdır.*⁴¹ Bu rivayette kavis içinde gösterdiğimiz ziyadeyi, Buhârî'nin "İsti'fâf" babındaki rivayetinden istifade ettik.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ رَحِمَ اللَّهُ رَجُلًا سَمَحًا
إِذَا بَاعَ وَإِذَا اشْتَرَى وَإِذَا اقْتَضَى.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Satarken, alırken, alacağını talep, borcunu eda ederken sehâ (ve sühûlet) gösteren kimseye Allah rahmet eylesin!" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2076 Buhârî, Büyû', 16.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi muâmelât-ı medeniyede sühûlet ve semâhat iltizam edilmesinin müstehap olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bunun unvanında Tirmizî'nin, İbn Mâce'nin, İbn Hibbân'ın İbn Ömer ve Hazret-i Âişe'den merfûan rivayet ettikleri "*Kim ki hakkını talep etmek isterse, helâl ve meşrû bir şekilde istîfâ-i hak etsin! Borçlu ister ahbine sâdık olsun, isterse olmasın*"⁴² hadîs-i şerife işaret etmiştir.

Semhâ (سمحا) semâhatten cûd ü sehâ mânasınadır. Buhârî babın unvanında sühûlet mânasını da iltizam ettiğinden, tercümede işaret ettik.

Hadisteki "iktizâ"yı, ifa ve istîfâ-i hak mânalarına şâmil olarak tercüme ettik. Bu da Nesâî'nin, "*Müşteri olsun, bâyi' olsun, borcunu veren olsun, alacak sahibi olsun, her kim sühûlet gösterirse, Allah onu cennete idhal eder*"⁴³ suretindeki rivayetine müstenittir.

Hadiste, alışverişte ve bütün medenî muamelelerde müsamahaya, hüsnümuameleyle, mehâsin ve mekârim-i ahlâkın icabatını ifaya teşvik ve tergîb vardır. Öbür tarafta niza ve ihtilâftan tahzir buyuruluyor. Münâsebât-ı medeniyede hüsnümuamelenin vesîle-i bereket ve saadet olduğunda şüphe yoktur. Nebî-i Erham efendimizin teşvik ü tergîb buyurduğu her şeyde ümmeti için dünyevî ve uhrevî, maddî ve mânevî hayr ü bereket bulunduğu muhakkaktır. Nasıl ki uhrevî fazilet hususu Resûl-i Ekrem'in bu hadisteki

41 عن زبير بن العوام رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأن يأخذ أحدكم حبله خير له من يسأل الناس.
{B2075 Buhârî, Büyû', 15.}

42 روى الترمذي وابن ماجه وابن حبان عن ابن عمر وعائشة رضي الله عنهم مرفوعا من طلب حقا فليطلبه في عفاف واف أو غير واف وفي رواية أخرى خذ حقا في عفاف واف أو غير واف [عمدة القاري].
{İM2421, İM2422 İbn Mâce, Sadakât, 15.}

43 {N4700 Nesâî, Büyû', 104.}

rahmet ve gufran ile dua buyurmuş olmalarıyla müemmendir. İbn Habîb el-Mâlikî, “Bey’ ü şîrâda sühûlet ibrazı müstehaptır. Sühûlet, alacağını istememek demek de değildir. Belki isterken fena ve gayri ahlâkî muameleyi terk demektir” demiştir.

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَلَقَّتِ الْمَلَائِكَةُ رُوحَ رَجُلٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ قَالُوا أَعَمِلْتَ مِنَ الْخَيْرِ شَيْئًا قَالَ كُنْتُ أَمْرُ فِتْيَانِي أَنْ يُنْظَرُوا الْمُعْسِرَ وَيَتَجَاوَزُوا عَنِ الْمُوسِرِ فَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. Yemân) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “Sizden evvel geçen milletlerden (semâhatli) bir kişi (öldüğünde onun ruhunu) melekler karşılayarak, ‘(Dünyada) bir hayır işledin mi?’ diye sormuşlar. (Hiçbir hayrı bulunmayan) bu kişi, ‘Ben, (zimemlerimi tahsil eden) hâdimlerime, fakir (medyûn)ı imhâl, ganîye de müsamaha ediniz suretinde emrederdim’ diye cevap vermişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ‘(Bu müsamaha asıl bizim şân-ı ulûhiyyetimize lâyıktır, bu kulumdan vazgeçiniz!’ diye) onu af buyurmuştur.” {B2077 Buhârî, Büyû’, 17.}

İZAHİ

Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadelerden en mühimleri Müslim’in tarîk-i rivayetinden istifade edilmiştir. Hadisteki إِنْظَارٌ, imhal mânasıdır: “Fakir borçlulara vade veriniz!” demektir. “Tecavüz” de burada müsamaha mânasıdır: “Hâl ü vakti yerinde olanlara da kolaylık gösteriniz, cömert olunuz!” demektir. Müslim’in rivayetinde vârit olduğu üzere bu müsamaha ve müsâhele, ilâhî bir haslettir. Müsamahanın, bu gâye-i kemâle erebilmesi bu müsamahakârlığın ancak rızâ-yı ilâhî için iltizam edilmiş olmasıyla meşruttur. Ufak bir şâibe-i riyâ veya herhangi bir gâye-i süfliyye onu bu mertebe-i kemâlinden düşürür. Sûre-i Hadîd’in 11. âyeti kerîmesinde bu mühimmeye işaret ederek meâlen, “*Hani o kimse ki güzel (bir mal)ı Allah’a ödünç verir, Allah o malı katlar da kerimlere yaraşan muazzam bir ecir ile sâhib-i mala iade eder*”⁴⁴ buyurulmuştur.

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ رضي الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا أَوْ قَالَ حَتَّى يَتَفَرَّقَا فَإِنْ صَدَقَا وَبَيَّنَّا بُورِكَ لَهُمَا فِي بَيْعِهِمَا وَإِنْ كَتَمَا وَكَذَبَا مُحِقَتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Bâyi' ile müşteri (biri-birinden) ayrılma-dıkça, yahut ayrılana kadar hıyâre mâliktirler. Bunlardan her biri dürüst olup da (sil'a ve semene ait hususatı birbirine) bildirirlerse, bu bey' (ü şîrâ) ları kendilerine mübarek kılınır. Eğer tarafeyn (malın, semenin ayıbını) giz-ler de yalan söylerlerse, bu bey' (ü şîrâ)larının bereketi giderilir. {B2079 Buhârî, Büyû', 19.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisin babında unvan halinde ta'likân Addâ b. Hâlid radiyallahu anhtan⁴⁵ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bir mektubunu da rivayet ediyor. Resûl-i Ekrem'in bir köle veya câriye satması üzerine yazdığı bu mektubunu Buhârî *Sahîh*'inde çok kısa rivayet etmiştir. Tirmizî'nin rivayeti, hadisin sûret-i sevkini de ihtiva ederek daha mufassal olduğu için onu tercüme ediyoruz:

Abdûlmecîd b. Vehb demiştir ki, bir kere Addâ b. Hâlid radiyallahu anh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana yazdığı bir kitabı var, onu sana okuyayım mı?" dedi. Ben de, "Evet okuyunuz!" dedim. b. Hâlid bir mektup çıkardı. Şöyle idi: "Bu vesika Addâ b. Hâlid İbn Hevde'nin Muhammed Resûlullah'tan bir köle veya câriye iştirâ etmesi üzerine yazılmıştır. O köle veya câriyede ne hastalık ne ayıp vardır; ne kaçmak ve hilebazlık bilir; ne de fiske u fücûr; zinâ ve sirkat. Binaenaleyh bu akid, bir müslümanın öbür müslümana bey' ü şîrâsıdır."⁴⁶

Yukarıdaki Hakîm b. Hizâm hadisinde tarafeynin sil'a, semene ait uyûbun birbir-lerine bildirmeleri tavsiye edilmişti. Addâ hadisi bunun açık bir misali mesabesindedir.

Bu hadisten ehl-i ilim birtakım fevâid istifade etmiştir: **1.** Nâmuskârane yapılan bir alışverişte satılan malın methinden evvel onda bilhassa müşterinin sezemeyeceği bir-takım uyûb-ı bâtine varsa bunların müşteriye anlatılması; hulâsa; nâkısın, kâmile takdim, âlâdan evvel ednânın zikredilmesi. **2.** Muamelenin ehemmiyetine göre kitâbete rabtedil-mesi. Resûl-i Ekrem'in sıdkı, emaneti yalnız İslâm ümmetinin değil, hayatını tetkik eden

45 Addâ b. Hâlid, feth-i Mekke' den sonra müslüman olmuş bir sahâbîdir. Bâdiye ahalisinden olduğu için kendisinden pek az hadis rivayet edilmiştir (*Umde*).

46 {T1216 Tirmizî, Büyû', 8.}

en münevver sunûf-ı beşeriyenin teslimkerdesi olduğu halde ümmetine tâlim için bu muameleyi yazı ile tesbit buyurmuştur. **3.** Esnâ-i tahrîrde tarafeynden mâruf olmayan tarafın kendisinin, babasının, büyük babasının velhâsıl hüviyetini tayin edecek evsafın yazılması. Nasıl ki Hazret-i Peygamber'in yazdırdığı bu vesikada, müşteri bedevî olduğu için bu suretle yazılmıştır. İsimde iştirak mürtefi' olmak, ileride ihticâca lüzum görüldüğünde müşkülâtı mûcip olmamak için bu da bir mühimme-i hukûkiyyedir. **4.** Kitâbet-i şûrûtun meşruiyeti ve bir emr-i müstehap olduğu.

Bu Addâ hadisinden sonra Buhârî, satılan malın hilâf-ı hakikat ve yalan olarak methini, İbrâhim en-Nehaî'nin pek ziyade kerih gördüğünü rivayet ediyor ki, İbrâhim en-Nehaî, "Bazı hayvan dellâlları satış sırasında Horasan ırkına, Sicistan soyuna izâfe ederek bu at dün Horasan'dan gelmiştir, bugün Sicistan'dan geldi diye hilâf-ı hakikat överek hayvan satıyorlar, siz ne dersiniz?" diye sorulmuş, o da, şiddetle bu bey'in kerahatine hükmetmiştir. Sebebi de bu yolda bey'in tedlîse, hileye müstenit olmasıdır.

Horasan. Orta Asya'nın vaktiyle en büyük ve en ziyade mâmur ve medenî bir hıttası idi. Yâkût el-Hamevî *Mu'cemü'l-büldân*'da bu hıttanın hududu zaman zaman büyüyüp küçüldüğünü ve en ziyade şa'saa-i ikbalini memâlik-i İslâmiyye dairesine intikalinden sonra iktisap ettiğini bildiriyor. Filhakika Hazret-i Ömer ve Osman radiyallahu anhümânın zamân-ı hilâfetlerinde harben ve sulhan fethedildikten sonra gerek umûr-ı siyâsiyyede ve gerek ulûm-i İslâmiyye'nin bütün şuaâtında sâhib-i ihtisâs pek yüksek âlimler yetişmiştir. Horasan mine'l-kadîm bir ticaret kaynağı olmakla beraber zamanın en iyi hayvanatı da burada yetişirdi. Koyun ve keçilerinin tüyleri ince olmakla halı ve şal imaline yaradığından halıların, şalların en nefis cinsleri burada nescedilir. Devenin ve atın en âlâ cinsi de burada yetişmiştir. Buhârî'nin rivayet ettiği veçhile en güzel develer ve atlar alım satım sırasında buraya ve Sicistan'a nisbet edilmiştir.

Sicistan. Sistan'ın muarrebidir. Bu da Horasan'ın cenubunda geniş bir hıttadır. Burada da devr-i İslâm'da pek çok ulemâ yetişmiştir ki her biri ya Sicistânî veya gayri kıyasî olarak Sicî yâdolunurlar. Fakat son zamanlarda Sicistan'ın eski şa'saası sönmüş bugün birçok şehri harabe haline gelmiştir. Şârih Aynî, "Sicistan'ın merkezi Zerenc'dir ve Kirman'a 100 fersah mesafededir" diyor. Burası da hayvanlarının güzelliğiyle meşhurdur.

Sonra Buhârî, Ukbe b. Âmir'den, "Hastalıklı veya ayıplı bir malı ârizasını müşteriye söylemeden satmak câiz olmadığını" rivayet ediyor ki, Ukbe, şerif, fasih, şair bir sahâbî olduğundan, bu muallak rivayetin kıymet-i ilmiyyesi yüksektir.⁴⁷ Maamafih İbn Mâce, Ahmed b. Hanbel, Hâkim bu ta'liki mevsûlen de rivayet etmişlerdir. İbn Mâce'nin rivayet ettiği metnin meâli şöyledir:

47 Ukbe b. Âmir'in bu eserimizde 603 numaralı hadisin izahında bir terceme-i hâli yazılmıştı.

Ukbe diyor ki: Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim: “Müslüman müslümanın kardeşidir. Hiçbir müslümanın ayıplı bir malı mümin kardeşine satması helâl değildir. Meğer ki ayıbını bildirmiş ola.”⁴⁸

Tabiidir ki bu rivayetin mefhûm-ı muhalifine bakarak bir müslimin gayri müslime ayıplı bir malı, ayıbını saklayarak satması câizdir mânası anlaşılmamalıdır. Bu da helâl değildir. Hadiste müslimin zikredilmesi umde olması cihetiyledir.

FİKHÎ BİR İHTİLÂF

İzahıyla iştigal ettiğimiz Hakîm b. Hizâm hadisinden istifâde-i ahkâm hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir ve bu ihtilâf doğrudan hadis, البيعان بالخيار ما لم يتفرقا “Bâyî’ ile müşterî birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler”⁴⁹ cümlesinin te’viline müteveccihdir:

İbrâhim en-Nehaî, bir rivayette Sevrî, Rebîa, Ebû Hanîfe, Mâlik, Muhammed b. Hasan’a göre, tarafeynin birbirinden teferruku, kavlen ayrılmaktır: bâyi “sattım”, müşteri de “aldım” deyince nasta bildirilen teferruk hâsıl olmuştur; bundan sonra tarafeynin hıyârı kalmaz; bey’ tamam olur; artık müşterinin mebûi redde hakkı kalmaz. Bundan sonra yalnız hıyâr-ı rü’yetle, hıyâr-ı ayıpla, hıyâr-ı şartla reddedilebilir.

Ashâb-ı Ebû Hanîfe’den İmam Ebû Yûsuf’la İsâ b. Ebân ve daha başkalarına göre, bey’de hıyârı kat’ eden teferruk, akvâl ile değil, belki bey’e dair görüşülüp müşterinin kabulünden evvel vuku bulan ebdân ile teferruktur. Binaenaleyh bâyi “sattım” dedikten sonra müşterinin, bâyi’den ayrılınca kadar kabul etmek hakkı vardır; tarafeyn yekdiğerinden ayrılınca bu hakk-ı hıyâr kalmaz.

Saîd b. Müseyyeb, Zührî ve Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Ebû Zî’b, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Leys b. Sa’d, İbn Ebû Müleyke, Hasan-ı Basrî, Hişâm b. Yûsuf, oğlu Abdurrahman, Kâdî Ubeydullah b. Hasan, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd, Ebû Süleyman, Muhammed b. Cerîr et-Taberî, ehl-i zâhir, hadisteki teferruk ile murat, bedenlen teferruktur; bâyi’ ile müşteri birbirinden ayrılınca kadar bey’ tamam olmaz demişler ve bir hıyâr-ı meclis kabul etmişlerdir.

Ulemâ arasındaki ihtilâfa dair verdiğimiz şu izahattan hulâsa şudur ki: Ashabımız eimme-i Hanefiyye’ye göre, akid, icap ve kabul ile tamam olur; mebûi, müşterinin mülküne intikal eder. Âkidlerden biri için hıyâr-ı meclisi kabul etmek, öbür tarafın hakkını ibtali müstelzim olur. Halbuki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, لا ضرر ولا ضرار في الإسلام kavl-i şerifi⁵⁰ mûcibince Müslümanlık’ta zararlanmak ve zarar vermek memnûdur.

48 {İM2246 İbn Mâce, Ticâret, 45.}

49 {B2079 Buhârî, Büyû’, 19.}

50 {Aynî, Umde, XI, 196. Rivayet diğer hadis kaynaklarında, “في الإسلام” kaydı olmaksızın “لا ضرر ولا ضرار” şeklinde mevcuttur. bkz: İM2340 İbn Mâce, Ahkâm, 17.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُزْرَقُ تَمْرَ الْجُمُعِ وَهُوَ الْخِلْطُ مِنَ التَّمْرِ وَكُنَّا نَبِيعُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا صَاعَيْنِ بِصَاعٍ وَلَا دِرْهَمَيْنِ بِدِرْهَمٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz (mücahidler) e, (beytül-mâlin) her çeşit karışık hurma yığınınan rızık (, tayın) verilirdi. Biz de onun 2 sâını 1 sâ' hurmaya satardık. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize, “2 sâ' hurmayı 1 sâa, 2 dirhemi de 1 dirheme satmayınız!” buyurdu. {B2080 Buhârî, Büyû', 20.}

İZAHİ

Bu hadisi Müslim, Nesâî, İbn Mâce de tahrîc etmişler. Beytül-mâlin sadakadan toplanmış hurması tabii karışık olurdu. İçinde iyisi, engini, olmuşu, olmamışı bulunurdu. Bunun 2 sâını, 1 sâ' iyi hurma ile mübâyaa ve mübadele ederlerdi. Sonra Resûl-i Ekrem efendimiz, böyle fazla ile mübadeleyi menetmiştir. Hurma bir cins olup bunun iyisini, fenasını ayırt etmeyi muvâfık bulmuyordu. Hurma böyle olduğu gibi sair erzak ve hububatın da bir cinsten olduğu halde ziyadesiyle bey' ü tebdili câiz değildir, menhîdir. Buğdayla arpa gibi iki cins olanın birini diğeriyle mübâyaa ve mübadelede tefâzul câizdir. 2 dirhem gümüşü 1 dirhemle mübadele de menhîdir, izahı yakında gelecektir.

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ اشْتَرَى عَبْدًا حَجَّامًا فَأَمَرَ بِمَحَاجِهِ فَكَسَّرَتْ وَقَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ ثَمَنِ الْكَلْبِ وَثَمَنِ الدَّمِ وَنَهَى عَنِ الْوَاشِمَةِ وَالْمَوْشُومَةِ وَآكِلِ الرَّبَا وَمُوكِلِهِ وَلَعَنَ الْمُصَوِّرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Cühayfe radiyallahu anhtan oğlu Avf'ın rivayetine göre, müşârün ileyh demiştir ki:⁵¹ (Babam) Ebû Cühayfe haccâm⁵² bir köle satın almıştı. Sonra Ebû Cühayfe bu köleye emretti de bu hacamat aletleri kırıldı. Ben babamdan, “Bunları niçin kırdırdınız?” diye sordum. O da şöyle cevap verdi: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kelp bedelinden, hacamat ücretinden nehyetti; yine

51 Hadisin sevindeki mâlûmatı göstermek için, *Buhârî* metninden tercüme ettik.

52 Hacamat eden ve kan alan kimseye “haccâm” denir. Hacamat aletine de “mihcem” denilir. Cem'i mehâcimdir.

Resûlullah döğünlemekten ve döğünlenmekten; ribâ (malı) yemekten ve yedirmekten de nehiy buyurdu. Musavvire de hayırdan uzak olsun diye beddua eyledi.” {B2086, B2238 Buhârî, Büyû‘, 25, 113.}

İ Z A H I

Bu Ebû Cuhayfe hadisi İmam Buhârî’nin ifradı cümlesindendir. Hadisteki menâhî şöyle izah ediliyor:

EVVELÂ. Semen-i kelbin hükmünde ulemânın ihtilâfı vardır: Hasan-ı Basrî, Rebîa, Hammâd b. Süleyman, Evzâî, Şâfiî, Ahmed, Dâvûd ez-Zâhirî bir rivayette İmam Mâlik’e göre kelp satışından alınan para haramdır. Ebû Hüreyre semen-i kelb mekruhtur demiş, fakat hususi olarak av köpeğini istisna etmiştir.

Atâ b. Ebû Rebâh, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, bazı Mâlikîler’e göre kendisiyle intifâ edilen köpeklerin bey’i câizdir; semeni mubahtır. İmam Ebû Hanîfe yalnız kelb-i akûrun bey’ini tecviz etmemiş, semeni mubah değildir demiş. *Bedâi’*de, “Yırtıcı behâimden, hınzırdan başka kelp, pars, aslan, kaplan, kurt, ayı, kedi ve emsali zî-nâb olan hayvanların bey’i ashabımız eimme-i Hanefiyye’ye göre câizdir, İmam Şâfi’ye göre câiz değildir” deniliyor. Sonra Hanefîler’e göre muallim kelp ile gayri muallim kelp arasında fark da yoktur. Her iki nev’in de bey’i câizdir. İmam Ebû Yûsuf’a göre de yalnız saldıran kelb-i akûrun bey’i câiz değildir. Görüyoruz ki Hanefîler’in semen-i kelp hakkındaki ictihadları, Ebû Cuhayfe hadisine tamamıyla mugâyirdir. Buna da Tahâvî şöyle cevap veriyor:

Gerek bu gerek emsali nehye dair hadislerin hepsi kelbin katli lâzım, imsak ve istimali gayri câiz olduğu bir zamanda vârit olmuştur. Bu devirdeki şu vaziyete göre şüphesiz kelbin semeni de haram idi. Sonra av avlamak (koyun sürülerini muhafaza etmek gibi birtakım hususatta istimal edilerek kelpelerle intifâ ve bunlardan istifade mubah kılınmış, kelpelerin katli nehyedilmiştir. Binaenaleyh kelbin bey’ine ve semeninin tenâvülüne dair olan nehiy mensuhtur.

SÂNİYÂ. Semen-i dem ki hacamat ücretidir. Bu nehiy de ekser-i ulemâyâ göre tenzihe mahmûldür. Çünkü Resûl-i Ekrem hacamat olmuş ve haccâmın ücretini de vermiştir. Bu cihetle birçok ulemâdan da bu ücretin, sair sınaat sahiplerinin ücretleri gibi bilâkerâhe câiz olduğu nakledilmiştir.

SÂLİSÂ. Vâşime ve mevşûmeden nehiy ki biz onu “döğünlemek, döğünlenmek” diye tercüme ettik. Bu eserimizin bir cildinde ve bir bahsinde izah ettiğimiz veçhile bu döğün, vücûdun el, kol gibi bazı uzvunu iğneleyerek müteessir ettikten sonra üzerine çivit ekip gök bir şekil verilmesidir. Araplar arasında Câhiliye devrinden beri hâlâ devam eden bir âdettir. Hıristiyanların Kudüs hacıları da kollarına döğün vurdururlar. Vaktiyle yeniçeriler arasında da şâyi imiş.

İslâm dini, fitrata ehemmiyet veren bir din olduğundan ahsen-i takvîm üzere yaratılan insanın fitrat-ı asliyyesini tağyîr eden bu döğün âdetinden insanları nehyetmiştir. Bu âdet en ziyade Arap kadınları arasında şâyidir. Pek çok zevatın İbn Ömer'den rivayet ettiği, لعن الله الواشمات والمستوشمات والمتخمسات مبتغيات للحسن مغيرات خلق الله hadisinde⁵³ döğün yaptırın ve yapan kadınlar, fitratın bahşettiği hüsn-i zâtîye isyan, Allah'ın yarattığı ahsen-i takvîmi tağyîr ettikleri için lânete müstehak oldukları bildirilmiştir.

RÂBİÂ. Musavvirîne lâ'ndir. Bunu yakında izah edeceğiz. Hadisin zâhirine nazaran bu zem ve nehiy umumi ise de tahfif olunup kendisinde ruh ve hayat bulunmayan mevcûdat istisna edilmiştir. Ağaç ve menâzır resimleri gibi.

HÂMİSÂ. Tefecilik yapmaktan, faiz parası yemekten ve yedirmekten nehiydir ki bu Ebû Cühayfe hadisinin asıl sebep-i sevki de budur. Bu babda Buhârî'nin zikrettiği ribâ âyetlerini ve bazı haberleri bervech-i âtî tercüme ve naklediyoruz:

1. Âl-i İmrân sûresinin 130. âyetinde meâlen şöyle buyurulmuştur: *“Ey iman edenler! (Aslın) bir mislini öbür misline katlayarak faiz (almayınız ve) yemeyiniz! Allah'tan da korkun, tâ ki felâh bulasınız.”*⁵⁴ Câhiliye devrinde bir deynin vadesi geldiğinde borçlu borcunu vermezse müddete bir misli ziyade ettikleri gibi malı da bir misli arttırırlardı. İkinci vadenin hulûlünde de bir misli arttırılarak ufak bir borç az zaman sonra korkunç bir yeküne bâliğ olurdu. Âyet-i kerîmede ocaklar söndüren bu çirkin muameleden menediliyor.

Buhârî bu âyet-i kerîmeden sonra *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *“Muhakkak ki insanlara bir zaman gelecek, o vakit kişi eline geçirdiği malı helâlden mi, yoksa haramdan mı? kazandığını düşünmeyecektir”*⁵⁵ buyurduğunu rivayet etmiştir ki bu hadisin tercüme ve izahı yakında 962 numarada geçmiştir.

2. Bundan sonra Buhârî ribânın âkiline de, şahidine de, kâtibine de vebal terettüp ettiğine dair bir bab açarak Sûre-i Bakara'nın bervech-i âtî 275. âyet-i kerîmesini zikrediyor: *“Ribâ yiyen (ve alan) o tefeciler (yok mu? bunlar mezarlarından) kalkamazlar, ancak şeytan çarpmış masru'lar gibi cünûn ile müsâb olarak kalkarlar. Bu ağır ceza onların: bey', ribâ gibi (helâl)dir, demelerindendir. Halbuki Allah bey'i helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim ki, rabbi tarafından kendisine (faizden nehyeden) bir öğüt gelir de vazgeçerse artık geçmişi ona,*

53 {Rivayet bu lafızlarla tespit edilememiştir. Aynî de dahil olmak üzere bu rivayete yer verdiği tespit edilen hadis kaynaklarının tamamında “المتخمسات” ifadesinin yerine “المتنصتات” sözcüğü bulunmaktadır. Tirmizî'de rivayetin geri kalanı aynı olmakla birlikte “لعن الله” ifadesi yerine, (أن النبي صلى الله عليه وسلم لعن...) denilerek fail olarak Hazret-i Peygamber zikredilmiştir: T2782 Tirmizî, Edeb, 33. Başta Buhârî olmak üzere, müelliflerin çoğunluğu ise rivayetin son kısmındaki “مبتغيات” ifadesinin yerine “المتفلجات” ifadesine yer vermişlerdir: B5931 Buhârî, Libâs, 82 vd. Ayrıca kaynaklarda bu rivayetin râvisinin “İbn Mes'ud” olarak kaydedildiği görülmektedir. Zira bazı kaynaklarda açıkça “İbn Mes'ud” yazılmışken bazılarının da şerhlerinde bu kayda yer verilmiştir. Genellikle “Abdullah” adıyla zikredilen ravi isminin “İbn Ömer” olarak vehmedilmiş olması muhtemeldir.}

54 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [سورة آل عمران]

55 {B2083 Buhârî, Büyü', 23.}

hükümü de Allah'a aittir. Her kim de döner (ek ribâyı tahlil eder, yeniden faiz alır)sa, bunlar da ashâb-ı nârdırlar; hep orada kalırlar.”⁵⁶

Bu âyet-i kerîmenin tefsirinde Ebû Hayyân da, “Ribâ yiyenler kıyamet gününde dünyadaki deliler gibi cinnet arzetsmelerinden bilinecektir” demiştir. Mâverîdî, “Ribânın hurmetinde ve kebâirden olduğunda müslümanların icmâi vardır” diyor. Bazı ulemâ da ribânın her şeriatıta haram olduğunu bildirmişlerdir.

Bu âyet-i kerîmenin babında Buhârî, Hazret-i Âişe'nin, “Sûre-i Bakara'nın âhirindeki ribâ âyetleri nâzil olunca Resûl-i Ekrem bu âyetleri Mescid-i Saâdet'te ashaba okuyup tebliğ buyurduktan sonra da şarap ticaretini haram kıldı”⁵⁷ suretinde bir hadisini rivayet ediyor ki bu sûre-i şerifenin 278. âyetinden 281. âyetine kadar devam eden meâl-i şerifleri bervech-i âtî dört âyet-i kerîme de bu cümledendir. Bunları da Buhârî müstakil bir babına unvan ittihaz etmiştir.

“Ey iman edenler! Eğer siz (hakiki) mümin iseniz, Allah'tan korkunuz da ribâ hesabından (medyûn zimmetinde) kalan miktarı (ona) bırakınız! Şayet böyle yapmaz (da tefecilikte devam eder)seniz, size, Allah ve peygamberi tarafından mutlak bir harp açılacağını iyi biliniz! Eğer (ribâyâ) tövbe eder (de vazgeçer)seniz re'sü'l-mallarınız sizin hakkınızdır. (Fakat) ne (ziyade alıp) zulmediniz, ne de (eksik alıp) mağdur olunuz! Eğer borçlu zaruret sahibi ise bu halde bir genişlik (zaman)ına intizar (gerek)tir. Bilmeniz (düşkûnlere borçlarını) tasadduk etmeniz sizin için daha hayırlıdır. (Ey müminler!) Öyle bir günden hazer ediniz ki, o gün sizin yönünüz çevrilir de Allah(ü zülcelâl)e getirilirsiniz. Sonra herkesin (hayır ve şer) kazancı orada ödenir de kimseye hiç zulmedilmez.”⁵⁸

Bu âyetlerde en büyük tahzîr, faizcilere Allah ile Peygamber tarafından i'ân-ı harp edileceğine dair olan cümledir. Saîd b. Cübeyr hazretleri; “Bu tefecilere ve aldıkları faiz paralarına işaret edilerek kıyamet gününde, haydi şu harp silâhını alınız!” denileceğini söyler ve **لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ** kavlı-i şerifini okumuş ki hakikaten hukûk-ı ibâd ile oynayan bu ashâb-ı ribâyâ karşı en büyük bir istihzâdır:

Bu âyet-i kerîmeden birisinde işaret buyurulan tecil veya aff-ı deynin faziletini de Taberânî'nin Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâe radiyallahu anhtan şu meâldeki bir rivayeti tebâruz ettirmektedir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki sâye-i ilâhîden başka gölgelenecek bir yer bulunmadığı kıyamet gününde Cenâb-ı Hakk'ın arş-ı inâyeti altında sâyebân olarak mesrur olmak isterse, o kimse ya sıkıntı içindeki bir borçlunun borcunu

56 **الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ** [سورة البقرة]

57 عن عائشة رضي الله عنها قالت لما نزل آخر سورة البقرة قرأهن النبي صلى الله عليه وسلم عليهم في المسجد ثم حرم التجارة في الخمر [رواه البخاري]. {B2084 Buhârî, Büyû‘, 24.}

58 **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ. وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ** [سورة البقرة]

geniş bir zamana tecil etsin, ya da bu bâr-i musîbeti zavallının boynundan kaldırıp atsın!” buyurmuştur.⁵⁹

Bu mevzuda Ahmed b. Hanbel’in Süleyman b. Büreyde’den bir rivayetini de tercüme etmeden geçemeyeceğiz. Büreyde radiyallahu anh⁶⁰ demiştir ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Kim ki, fakr u ıztırâb içindeki bir borçlunun borcunu sia-i hâline kadar tecil ederse, o kimseye eyyâm-ı müecceleden her gün için borç miktarı sadaka sevabı vardır*” buyurduğunu işittim. Sonra bir kere de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

— “*Kim ki, fakr u ıztırâb içindeki bir borçlunun borcunu sia-i hâline kadar tecil ederse, o kimseye bu eyyâm-ı müecceleden her gün için borcun iki misli sadaka sevâb-ı verilir*” buyurduğunu işittim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem’e,

— “*Yâ Resûlellah! Fakir bir borçlunun borcuna verilen vadenin her günü için bir kere borcun bir misli, bir kere de borcun iki misli sevap verilir*” buyurduğunuzu işittim. (Bu iki kelâmınızın vechi nedir?) dedim. Resûlullah cevaben, “*Her gün borcun bir misli sadaka sevabı verilmesi, borcun vadesi hulûl etmezden evvelki günlere aittir. Borcun vadesi hulûl edip de alacaklının onu tecil ettiği günler için de borcun iki misli sevap verilir*” buyurdu.⁶¹

Gerek bu babda gerek ribâ âyetlerinin diğer aksam ve ahkâmını izah sadedinde şeref-vârit olan ehâdîs-i şerife pek çoktur. Eserimizin hacmi onları nakle müsait değildir.

RESÛL-İ EKREM’E EN SON NÂZİL OLAN ÂYET-İ KERÎME

Buhârî, âyet-i ribâdan sonra İbn Abbas radiyallahu anhümânın, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem en son inzal buyurulan âyet, âyet-i ribâdır dediğini ta’lîkan rivayet ediyor ki, Buhârî bu ta’lîkini “Tefsir” bahsinde de mûsneden rivayet etmiştir. Dâvûdî de yine İbn

59 عن أبي أمامة أسعد بن زرارة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من سره أن يظله الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله فلييسر على معسر أو ليضع عنه [رواه الطبراني].

{MK899 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 304. Kaynakta “في ظله” ifadesi yer almamaktadır. Ayrıca bkz: Aynî, *Umde*, XI, 202.}

60 Büreyde b. Husayb Mervezî’dir. Horasan’ın merkezi olan Merv’de neş’et eden ashaptandır. Müslüman olduktan sonra ibtidâ Medine, sonra Basra’da ikamet edip sonra Merv’e gitmiş ve orada 62 veya 63 tarihinde vefat etmiştir. Horasan hıttâ-i vesîasında en son vefat eden sahâbî Büreyde’dir. Kendisinden 146 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan birisini Buhârî ile Müslim müttefikan rivayet etmişlerdir. İki hadisi ile Buhârî, on bir hadisi ile de Müslim infirâd etmişlerdir. Oğlu Süleyman’ın kendisinden rivayeti vardır ve o cümleden birisi de bu hadistir. Her nasılsa Hâkim, “Süleyman’ın, babası Büreyde’den rivayeti duyulmamıştır” demek gafletinde bulunmuştur. Halbuki Buhârî’nin birkaç babında babasından rivayeti vardır. Hazret-i Âişe’den de rivayet etmiştir. Kendisinden de Alkame b. Mersed rivayet etmiştir (*Hulâsa*, s. 40, 127).

61 عن سليمان بن بريدة عن أبيه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة. ثم سمعت يقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة قلت سمعتك يا رسول الله! تقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة. ثم سمعتك تقول من أنظر معسرا فله بكل يوم مثله صدقة قال له بكل يوم مثله صدقة قبل أن يحل الدين فإذا حل الدين فأنظره فله بكل يوم مثله صدقة. {HM23434 İbn Hanbel, V, 360.}

Abbas'tan en son nâzil olan âyet-i kerîmenin ⁶² وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ âyet-i kerîmesi olduğunu rivayet etmiştir. Bu âyet-i kerîme hacetü'l-Vedâ'da inmiştir ki iki rivayet arasında tezat yoktur. Bu âyetle ribâ âyetlerinin hepsi toptan nâzil olmuştur. Berâ radiyallahu anhtan da en son nâzil olan âyet-i kerîme ⁶³ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ nazm-ı şerifi olduğu rivayet edilmiştir. Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan gelen bir habere göre de son nâzil olan ⁶⁴ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ وَأَتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ âyet-i kerîmesidir. Bazılarına göre ⁶⁵ وَأَتَّقُوا يَوْمًا kavli-i şerifidir. Bu âyetin nüzûlü ile irtihâl-i Nebî aleyhi's-selâm arasında otuz bir gün vardır dediğini rivayet etmiştir. Mukâtil de bu âyetin nüzûlünden yedi gece sonra Resûl-i Ekrem vefat etti demiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ الْحِلْفُ مَنْفَقَةٌ لِلْسِّلَعَةِ مُنْحَقَةٌ لِلْبَرَكَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: Yemin, malın medâr-ı revâcıdır (zannolunur). Hakikatte malın medâr-ı zevâlidir, derdi. Bunu (kulağımla) işittim” dediği rivayet edilmiştir. {B2087 Buhârî, Büyû‘, 25.}

İZAHİ

Bu hadis Sûre-i Bakara'nın “Allah ribâyı imhâ eder de sadakaları nemâlandırır. Hem Allah ‘Ribâ helâldır, diyen’ koyu kâfirleri, çok günahkâr olanları hoşlanmaz”⁶⁵ meâlindeki 276. âyetinin en veciz ve en belîğ bir tefsiridir. Âyet-i kerîmede ribâ muamelesiyle zâhiren çoğalıyor zannedilen malın hakikatte azala azala mahve mahkûm olduğu, yine zâhirde verilen sadakalarla maddeten azalıyor farzedilen malın da hakikatte çoğaldığı bildiriliyor. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den bir rivayeti, bu hakikati daha müsbet bir surette izah etmektedir. Ma'mer rahimehullah, biz: “Faizcinin kazancı üzerinden kırk sene geçmez muhakkak mahvolur” buyurulduğunu işittik demiştir.⁶⁶ Her tefecinin uğraması mev'ûd olan bu ceza ve ukubat, hepimizin emsalini pek çok gördüğümüz şüûnât-i kevnîyedendir.

HULÂSA. Buraya kadar ribâ âyetlerini ve bu hususta vârit olan tahzîrât-ı şedîdeyi hâvi bazı âsâr-ı şerife ile birlikte mutalaa etmiş bulunuyoruz. Şimdi bir de ribânın mahiyetini

62 el-Bakara, 2/281.

63 en-Nisâ, 4/176.

64 et-Tevbe, 9/128.

65 يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ [سورة البقرة]

66 {MA15353 Abdürrezzâk, el-Musannef, VIII, 316.}

ve Câhiliye devrindeki vaziyeti ile İslâmiyet'in ne gibi âlî ve içtimaî gayelerle bu muâmele-i mâliyei ortadan kaldırmak gayesinde olduğunu göreceğiz:

RİBÂ NEDİR?

Ribâ, lugaten bir şey nemâlanıp artmak mânâsınadır. Sonra faiz denilen ziyâde-i mahsûsaya denilmiştir. Şeriat örfünde ribâ, âkıdeynden birisine meşrut ve ivazdan hâlî olan ziyadedir (*Ta'rifât-ı Seyyid*). Cinsi, miktarı bir olan iki şey yekdiğeriyle mübadele edildiğinde bir taraf için kabul edilen ziyâde-i mala ribâ denir. Binaenaleyh birisine karzan verilen 100 kuruşa, vadesinde 100 kuruş alınırsa, bunda ribâ yoktur. Bu bir bey'-i sarftır, 100 kuruşu 100 kuruşla mübadeleden ibarettir. Paranın cinsi, miktarı mütekabil bulunduğundan meşrûdur. 100 kuruş yerine 110 kuruş verilirse, şeriat örfünde bu 10 kuruş, bedelsiz verilmiş bir ziyade olduğundan, ribâdır.

Hulâsa ribâ, mukrize, alınan miktardan ziyadesiyle iadesi meşrut olan karzdır.

CÂHİLİYE DEVRİNDE RİBÂ

Zuhûr-ı İslâm'dan evvel Arap rüesâsının yegâne tarîk-i maîşeti faizcilik idi. Kureyş eşrafının her biri birer bankerdi. Her birinin kendisine hâs şerâit-i ikrâzı vardı. Esas itibariyle ikraz edilen bir paraya az, çok bir faiz konurdu. Vadesi hulûl ettiğinde verilmeyen bir borcun kimi yalnız re'sû'l-mâline yeni bir faiz ziyade ederek basit bir ziyade ile iktifâ ederdi. Kimi re'sû'l-mâle eski faizi zam ederek ikisi mecmuunu yeni bir faize esas ittihaz ederdi ki bu ez'âf-ı muzâaf hesaba şimdi fâiz-i mürekkep denir. Herhangi suretle olursa olsun, bu Kureyş tefecilerine yakalanan ashâb-ı ihtiyâcın bunların yed-i ihtikârından yakalarını kurtarabilmeleri müstesna bir tesadüfe bağlı idi. Bu cihetle borçlunun borcu seneden seneye artar, az zaman zarfında re'sû'l-mâlin bir ve ekseriyetle birkaç misline bâliğ olurdu. Bu suretle borç verilemeyecek bir hale gelince husumetler, nizâlar başladı. Câhiliye devrinin tarihi, ribânın tevlîd ettiği muharebelerle doludur.

RİBÂ İKİ NEVİDİR

1. hakiki ribâ, 2. mülhak ribâ. Hakiki ribâ, izah ettiğimiz karz şeklidir. Araplar'ın Câhiliye devrinde me'lûf bulundukları ribâ, hep vadeye muallak karz suretiyle tahakkuk ettirilen ziyade şekli idi ve yukarıda ribâ âyetlerinin sebab-i nüzûlü bu nevi düyûnatta tahakkuk ettirilen ribâ hakkındadır. Alınan ziyâde-i mal az olsun, çok olsun hepsi de menedilmiştir.

Ribânın ikinci nevi ribe'l-fazl denilen ziyadedir. Hakiki ribâyâ mülhaktır. Ribânın bu nevi, "Büyû" bahsinin sonunda tercümesi gelecek bir hayli ehâdîs-i şerifenin izahında görüleceği üzere eşyâ-i sitte ki altın, gümüş, buğday, arpa, hurma, tuzdur. Bu eşyada mübadele "yeden bi-yed" peşin verilir alınmak, hem de misli misline müsavi olmak meşrut olduğundan veresiye olmak üzere tahakkuk ettirilen ziyade, hakiki ribâyâ mülhaktır. Ribânın

bu nevi ziyadeye şumulü müttetekun aleyhtir. Bu hadislerde ribânın altın ve gümüşten başka daha dört nevi eşyada tahakkuku zikredilmiştir ki bunlar lugaten ve Câhiliye örfüne göre ribâdan ma'dûd olmamakla beraber tağlîzan ve hakiki ribâyâ teşbîhen bu nevi fazl ve ziyadeye de ribâ denilmiştir. Hatta lisân-ı şerîatte ribânın bu mânada istimali daha ziyade şâyi olarak bu mânaca ribâ da bir hakikat-i şer'îyye olmuştur.⁶⁷

Her mümin için ribâ hususi münâsebât-ı iktisâdiyyede basiretle karşılanacak bir muameledir. Hazret-i Ömer, "Ribânın Câhiliye devrinde câri olmayan fakat bugün bizim birçok muâmelâtımızda âşikâr olarak görülen birtakım eşkâli vardır ki hayvanda selem de bu nevilerden birisidir" demiştir ki bundan ribânın hafî ve dikkate şayan olanları da bulunduğu anlaşılıyor. Ribâ hakkındaki bu şüphelerin sebebini de yine Ömer radiyallahu anh şöyle bildiriyor: "Ribâ âyeti, Kur'an'da nâzil olan son âyetlerdendir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ribânın birçok cihetini bize bildirmeden irtihal etti. Binaenaleyh siz mâlûm olan ribâyı terkettiğiniz gibi ribâ şâibesi olan umuru da bırakınız!" demiştir.⁶⁸ Tercümesi 959 numara ile geçen Nu'mân b. Beşîr hadisinde, helâl bellidir, haram da bellidir. Fakat bu ikisi arasında hilli ve hurmeti herkesçe mâlûm olmayan, helâle de, harama da benzeyen birtakım şüpheli umur vardır. Bunlardan içtinabın muktezâ-i takvâ olduğu bildirilmiştir.⁶⁹ Birtakım ribâ da bu umûr-ı müştebihe cümlesindendir, ihtiraz edilmesi vâciptir. "Şübhe-i ribâ, ribâdır" cümlesi bu haberlerden mülhem bir kaide-i fikihiyedir.

Ennihaye fukaha, haram olan ribâ hadiste bildirilen a'yân-ı sitteye münhasır olmadığını belki bu nevi eşyanın da a'yân-ı sitteye mülhak olduğunu kemâl-i fetânetle anlayarak, "Şübhe-i ribâ, ribâdır" düstûr-ı fikhîsini bu haberlerden mülhem olarak vazetmişlerdir.⁷⁰

Ribânın illeti hakkında ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Eimme-i Hanefiyye eşyâ-i sitte hakkında aşağıda tercümeleri gelecek ehâdis-i şerifeden istinbat ederek gerek nukûd ve gerek sair emvalde ribânın illeti ikidir: Cins, miktar. Bu iki şey Hanefîler'ce ribânın miyâsıdır. Mâlikîler, nakidde semeniyet, diğer dördünde de vakt-i hâcet için azık olarak iddihar ve muhafazadır demişler ve fâkiheye kasım kılmışlardır. Şâfiîler de nukûddan başkalarında cins ile beraber ekle itibar etmişlerdir.

RİBÂNIN MENİ

Ribâcılık Arap'ın, hususiyle yüksek tabakanın müstefit oldukları yegâne bir kazanç yolu idi. Bir hamlede bunu kaldırmak muvâfık değildi. Bu cihetle ribânın meni ve ribâ âyetlerinin şeref-i nüzûlü tehir buyurulmuştu; Feth-i Mekke veya haccetü'l-Vedâ senesi nâzil olmuş ve haccetü'l-Vedâ'da tatbik buyurulmuştur. Resûl-i Ekrem efendimiz hitâbet-i Arabiyye tarihinin ve cihan inkılâp tarihinin şaheseri olan haccetü'l-Vedâ'daki bir hutbe-

67 Huccetullâhi'l-bâliğa, II, 80.

68 Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'ân, I, 464.

69 {B2048 Buhârî, Büyû', 1.}

70 Huccetullâhi'l-bâliğa, II, 80.

sinde kâmilten Câhiliye âdetlerine hücum etmişti. Faiz hakkında da, “Faiz mülgâdır. Lâkin borcunuzun aslını vermek vâciptir. Ne zulmediniz ne de mazlûm ve mağdur olunuz. Allah’ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Câhiliye’den kalma bu çirkin âdetin her türlüşünü işte ayak-larımın altında çiğniyorum. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib oğlu Abbas’ın faizidir.”⁷¹

Yüz binlere bâliğ olan muazzam bir halk kütlesi⁷² karşısında irat olunan bu hut-bede cehl ile, zulm ile, kararan faizcilik gibi nice Câhiliye müesseseleri Arafat meydanında müthiş tarrakalarla birer birer yıkılıyor ve yerine nûrânî bir istikbal ufku açılıyordu. Resûl-i Ekrem her yasağı, herkesten önce de kendi akrabası hakkında tatbik ediyordu.

RİBÂNIN SEBEB-i MEN’ Ü TAHRÎMİ

1. Ribânın medlûl-i lugavî ve şer’isini izah ederken demişti ki ribâda âkidlerden birinin lehine meşrut olmak üzere ivazsız ziyade vardır. Bu ise öbür tarafın aleyhinedir, gadri mûciptir. Gerçi bey’de de kâr denilen bir ziyade vardır. Fakat bu kâr bir akdin mah-sulü değildir. Belki bir taraftan almak, öbür tarafa satmak suretiyle iki akdin mahsûl-i mesâîsidir, ivazsız değildir.

2. Ribâ mazınne-i münâkaşadır, tesânüd-i ictimâîyi muhildir. Hiçbir faize tâbi borçlu yoktur ki gönül hoşluğu ile borcunu getirip, Allah razı olsun diyerek versin. Fakr u ihtiyâcın tazyikiyle kerhen alınan faizli bir borcun minnet-i şükranla verilmeyeceği pek tabiidir. Borcun tediyesi halinde iki mümin, iki vatandaş arasındaki soğuk vaziyet budur. Borç ödenmediği surette ise vaziyet daha müşküldür. Bir milletin fertleri arasında bu ribâcılığın taammüm ve intişarı, bu suretle tesânüd-i ictimâîyi ihlâl eder.

3. Ribâcılıkla malı nemâlandırma âdeti usûl-i mekâsib olan ticareti, sınaati, ziraati terke vesile olur. Bu da memleketin za’f-ı iktisâdîsini tevlîd eder.

4. Ribâcılık, fertlerde fazilet hissini öldürür, teâvün-i ictimâîyi felce uğratar. Gâye-i maîşeti fukara ve ashâb-ı ihtiyâcî şebeke-i ihtikârına düşürmek ve müktesebât-i hayâtiyelerini ağlata ağlata ellerinden alıp güle güle yemekten ibaret olan bir katı kalpte fazilet ve içtimaî teâvün duygusu aramak, şeytandan iman ümidine düşmek kadar uzaktır. İçtimaî bir heyette teâvün ve tesanüt hissini zaafa uğraması sirkat, dolandırıcılık, yanke-sicilik gibi fenalıklara kapı açar; ibâhiyecilik hissi tevlîd eder ve gitgide fevzâ-yi ictimâîye müncer olur.

Bunlardan başka daha birtakım sebeplerden dolayı vesîle-i fesad olan bu ribâ kapı-sının kapanması vâcib olmuştur.

Ribânın men’ ü tahrîmi bir tekâmül-i iktisadî ve içtimaîdir. Ribânın hurmeti haccetü’l-Vedâ’da mevki-i mer’iyyete konulduğunu ve Resûl-i Ekrem’in Arafat’ta irat

71 Zâdü’l-meâd; el-Mevâhibü’l-ledünniyye. {Rivayetler için bkz: D3334 Ebû Dâvûd, Büyû’, 5; M2950 Müslim, Hac, 147.}

72 Hazret-i Câbir bu mahşerî kalabalığı tasvir için: “Etrafıma bakınca kendimi bir insan meşceri karşısında buldum” demiştir.

buyurduğu meşhur hutbesinde, “Artık ribâ, emr-i ilâhî ile yasaktır”⁷³ buyurduğunu biraz evvel görmüştük. Vakt-i zevâlî müteakip başlayan ve ikindiye kadar devam eden bu hutbeden sonra Resûl-i Ekrem, “Haccetü’l-Vedâ” bahsinde göreceğimiz veçhile öğle ile ikindi namazlarını arka arkaya kılmışlardı. Namazı müteakip Kasvâ namındaki devesine binerek mevkiye gelmiş ve burada kibleye karşı uzunca vakfe edip dua buyurmuşlardı. İşte bu sırada idi ki şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: “Bugün sizin için dininizi ikmal ettim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olmak üzere İslâm’ı ihtiyar ve intahab ettim.”⁷⁴

Bu âyet-i kerîmede İslâm dininin artık devre-i kemâle erdiği, beşeriyetin maddî ve mânevî muhtaç olduğu bütün ahkâm-ı esâsiyye tamamlandığı bildiriliyordu. Biraz evvel Resûl-i Ekrem’in hutbesinde dîn-i İslâm’ın zaferini ve şirkin ebedî hortladığını tebşir ederek ribâ, kan davası, aile münâsebâtı, nesep, istilhak, gasp, zulüm, gazve gibi Câhiliye’nin bütün gayri insanî an’anelerini yıkıp yerlerine yenilerini koyması; müteakiben bu âyetin nâzil olması vâzihan gösterir ki bu yenileri medeniyetin en mütekâmil birer hükümleri ve şekilleridir. Bu meyanda ribânın lağvı da hiç şüphesiz bir kemâl-i iktisâdî ve içtimâî olur.⁷⁵

Bu gâye-i kemâle eren milletlerde erbâb-ı zaruretin ihtiyâcâtı karz-ı hasen dediğimiz ferdî ve içtimâî teâvün ve tenâsur suretiyle temin ediliyor demektir. Herkes itiraf eder ki fukarasının ve zaruret sahiplerinin ihtiyâcâtını karz-ı hasen suretiyle telâfi eden bir hey’et-i içtimâiyye, banker bir millettten elbette daha hayırlıdır, daha mesuttur. Karz-ı hasen ve teâvün-i ictimâî, bir milletin devre-i kemâlinin alâmet-i fârikasıdır.⁷⁶ Bilakis ribânın şüyûu da geriliğin, hodkâmlığın vâf-ı mümeyyizidir. Bir milletin erbâb-ı yesârı fukarasının, ashâb-ı ihtiyacının kazancından te’min-i saâdet etmesini tervic eden hiçbir nehc-i ictimâî yoktur. Dîn-i İslâm refâh-i ictimâîyi temin için bir kısım teâvün-i ictimâîyi mecburi kılmıştır ki zekâtıdır. Millî sermayenin kırkta biri her sene muntazaman milletin fakirlerine, muhtaçlarına ayrılırsa, az zaman zarfında bir devre-i refah ve saadete doğru varılacağına hiç şüphe yoktur. Bir tarafta ribâyı meneden dinimiz, fukara için zekât gibi karz-ı hasen gibi sadaka-i nevâfil gibi krediler açmıştır ki en mütekâmil bir şekl-i ictimâîdir.

73 {M2950 Müslim, Hac, 147. Kaynakta “emr-i ilâhî ile” ifadesi yer almamaktadır.}

74 {el-Mâide, 5/3.} أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

75 Resûl-i Ekrem bu âyet-i kerîmeyi Kasvâ üzerinde halka kıraat ve tebliğ buyurduğunda hüccâc, dîn-i İslâm’ın devre-i kemâle erdiğinden izhâr-ı meserret ederken Hazret-i Ebû Bekir ağılıyordu. Resûl-i Ekrem, “Ne ağılıyorsun?” diye sormuştu. Hazret-i Ebû Bekir, “Bir kemali bir zeval takip eder de ona ağılıyorum” demişti. Resûl-i Ekrem de, “Evet, doğru söylüyorsun” diye tasdik buyurmuştu. {el-Bağdâdî, *Mûdih*, II, 533. Kaynakta ağlayan kişinin Hazret-i Ömer olduğu görülmektedir. Muahhar bazı eserlerde Hazret-i Ebû Bekir kaydı gözüксе de bu bilgi teyit edilememiştir.} Filhakika Resûl-i Ekrem bundan sonra seksen bir gün muammer olmuştu ki bu müddet zarfında ne âyet-i helâl, ne de âyet-i haram nâzil olmuştu.

76 Sûre-i Bakara’nın 245. âyet-i kerîmesinde قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً buyurulmuştur ki meâl-i şerifi şöyledir: “Ol sâhib-i yesâr ki Allah’a bir karz-ı hasen arzeder, muhakkak Allah da ona birçok azâfını katlar da verir.”

عَنْ حَبَّابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ تُبْعَثَ فَقَالَ دَعْنِي حَتَّى أَمُوتَ وَأُبْعَثَ فَسَأَوْتِي مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَ فَتَزَلْتُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَاؤْتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا.

TERCÜMESİ

Habbâb (b. Eret) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Câhiliye (devrin)de ben kılıççı idim. Benim Âs b. Vâil uhdesinde alacağım vardı da buna alacağımı tahsile geldim. Bu herif bana, “Sen Muhammed’e küfretmedikçe sana borcumu vermem” di(ye küfret)ti. Ben de, “Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)e Allah senin canını alıp sonra ba’s olunmadıkça ben küfretmem”⁷⁷ diye karşıladım. Bu defa da herif, “(Öyle ise) ölüp, ba’s olup (öbür âlemde) bana mal ve oğul, kız verilinceye kadar beni bırak da sana borcumu orada vereyim?” di(ye istihza et)ti. Bunu müteakip, “(Habîbim!) Şu küfredip de: Bana elbette (cennette) mal, oğul, kız verilir diyen herifi gördün a? Bu (habis) (levh-i mahfûza bakıp) gaybe muttali mi olmuş, yoksa rahmân (olan Allah) yanında bir ahd mı almıştır?” (meâlindeki âyet-i kerîme) nâzil oldu. {B2091 Buhârî, Büyû‘, 29; Meryem, 19/77-78.}

İZAH I

Bundan sonraki iki âyette “Hayır! Biz onun dediğini muhakkak yaz(mayı emrede) ceğiz ve kendisine (küfrünün) azabından (yüksek) bir azap ziyade edeceğiz ve onun (dünyada) sayıp döktüğü malını, çoluğunu çocuğunu elinden alacağız da (kıyamet gününde) o, bizi(m divanımız)a tek başına gelecek” buyuruluyor.⁷⁸

İbn Kelbî’nin birçok ulemâ-i seleften nakline göre hadiste mevzubahis edilen bu Âs b. Vâil, Câhiliye devrinde sayılı zındıklardan idi. Ukbe b. Ebû Muayt, Velîd b. Mugîre, Übey b. Halef de kendisinin şerîk-i mesâvîsi olarak mâruf idiler.

77 Âs b. Vâil’e Habbâb’ın bu yolda cevap vermesi küfrü, Âs’ın mevtine ve ba’sine müteallik olup ta’lik-i küfür de küfür olduğundan bazıları bu cevabı müşkül addetmişlerdir. Fakat ba’sten sonra insanları imana icbar eden âyât-ı bâhire gözle görüleceğinden ba’del-ba’s küfür mütesavver değildir. Binaenaleyh Habbâb’ın bu cevabı, “Ben Muhammed’e ebedî küfretmem” demektir. Bu cihetle cevapta bir sakatlık görmek doğru değildir. Yakında izahımızda İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ında Habbâb’ın Kureyş sanâdîdine karşı verdiği cevabında “Muhammed’i asla inkâr etmem” diye izhâr-ı celâdet ettiği bildirilmesi de teyit etmektedir.

78 {Meryem, 19/79, 80.} وَلَا سَكْنُتُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا. وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا.

Vâhidî'nin Mukâtil'den rivayetinde daha fazla izahat vardır. Bu rivayete göre Habbâb radiyallahu anh kılıççı imiş. Âs b. Vâil'e kadın ziynetine ait bazı şeyler yapmıştı. Para istemeye vardığında bu habisi, "Zannederseniz, cennette altın, gümüş, ipekli ziynet eşyasıyla vildanlar bulunduğu itikad edersiniz, öyle değil mi?" diye Habbâb ile istihza etmek istemişti. O da cevaben, "Evet, öyle itikad ederiz" demesi üzerine bu herif tecavüzünü arttırarak, "Bu borcumu tehir etsen de cennette ödesem olmaz mı? Eğer inandığın cennet ve içindeki emval ve evlâd hakikaten varsa, orada ben herhalde senden fazla hisse alırım" diye tefevvühatta bulunması üzerine Cenâb-ı Hak yukarıda tercüme ettiğimiz âyât-ı kerîmeyi inzâl buyurmuştur.

Buhârî bu hadisi "Tefsîr", "Mezâlim", "İcâre" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "Münâfikîn"de, Tirmizî ile Nesâî de "Tefsîr"de tahrîc etmişlerdir.

Habbâb hazretlerinin *Sahîh-i Buhârî*'de beş hadisi rivayet edilmiştir ki birisi budur. Birisi de "Kitâbü's-Salât"ta "Cenâze" bahsinde 631 numara ile tercüme edilmiştir. Öbürleri de gelecektir. Bu eserimizde tercüme ettiğimiz 631 numaralı Habbâb hadisinde müşârün ileyh hazretlerinin bir terceme-i hâlini yazmıştık. Oraya bakılsın. İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'inde Habbâb'ın terceme-i hâlinde bildirildiğine göre, ilk müslümanlardan olan ve sanatkâr bir haddâd olan sâhib-i terceme, yalnız Âs b. Vâil habisi tarafından değil, bütün Kureyş tarafından muhalefete mâruz kalırdı. Sanatı icabı halk üzerindeki zimemlerini toplamaya çıktığında Kureyş sanâdîdi, "Evvelâ Muhammed'i inkâr et, sonra zimemlerini topla" derlerdi. Bu asil ve mert Habbâb, bir sürü Kureyş mütegalibesine karşı, "Muhammed'i asla inkâr etmem, kıyamet gününde onunla beraberim" diye mukabele eder ve Kureyş'in en şiddetli azap ve işkencelerine mâruz kalırdı. Âs b. Vâil de Kureyş'in en berbad rüesâsından birisi idi. Metn-i hadîsteki (فين) "kayn" kelimesi esasen "haddâd" (demirci) demekse de sonra kuyumcuya ıtlakı da şâyi olmuştur. Mukâtil'den gelen rivayette Habbâb'ın Âs b. Vâil'e kadına ait bazı müzeyyinât yaptığı bildirildiğine göre, Habbâb'ın âdi demirci değil, sanatkâr bir kılıççı olduğu anlaşılıyor. Biz de bu suretle tercüme ettik.

Âyet-i kerîmedeki "*Bu adam gayba mı vâkıftır*" cümlesi hakkında İbn Abbas'ın أنظر في اللوح المحفوظ tefsiri rivayet edildiğinden tercümede bunu gösterdik.

Bu Habbâb hadisini Buhârî demircilik ve kuyumculuk gibi sanayi ile iştiğal ve iktisâb-ı maîşetin, meşruiyet ve mergûbiyeti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu babından ve bu Habbâb hadisinden evvel daha iki babı ve iki hadisi vardır ki müellif Zebîdî merhum ihtisar için bunları *Tecrîd*'e almamıştır. Bunları izahımızda nakil ve tercüme etmeden geçmeyeceğiz:

BİRİNCİSİ esnâ-i bey'de yemin etmenin keraheti babıdır. Eğer bâyi' yemininde sâdıksa, yemin tenzîhen mekruhtur. Kâzib ise, yalan yere yemindeki bu kerahet, kerâhât-i tahrîmdir. Buhârî'nin bu babda Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, birisi çarşıda satış sırasında, "Bu malın bedeline, müşterinin vermediği bir bedel

verildiğini” yemîn-i billâh ederek beyan ile metâina revaç vermişti ve İslâm câmiasından olan bir müslüman müşteriye satılık mal hakkında iknaya çalışmıştı. Bu vâkıa üzerine, “O kimseler ki Allah’ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir paraya satarlar, işte bunların âhirette hiç nasibi yoktur: Allah bunlara kıyamet gününde hitap etmeyecek, iltifat buyurmayacak, temiz kimseler olarak tanımayacaktır. Onların nasibi ancak elîm bir azaptır” meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu.⁷⁹

Bu İbn Ebû Evfâ hadisi, Buhârî’nin ifradı cümlesinden olmak hususiyetini haizdir. Ebû Evfâ’nın ismi Alkame el-Eslemî’dir. Bu baba ve oğulun ikisi de sahâbîdir. Kûfe’de en son vefat eden sahâbî, İbn Ebû Evfâ’dır. Ebû Hanîfe hazretlerinin ashâb-ı kirâmdan gör­düğü zevât-ı âliye cümlesindendir.

Bu âyet-i kerîmenin esnâ-i bey’de sil’anın ticaret malının revacını temin için bâyi’ tarafından edilen yemîn-i fâcire hakkında nâzil olduğunda şüphe yoktur. Bazı ulemâ bu âyetin Eş’as b. Kays hakkında nâzil olduğunu rivayet etmişlerdir. Bu rivayete göre İbn Kays, bir arzın hakkı mülkiyeti hakkında hasmı ile nizâ ve ihtilâf ederken hemen yemine mübâderet etmiş olmakla bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.

Taberî Tefsîri’nde de Ebû Râfi’, Kinâne b. Ebû Hukayk, Huyey b. Ahtab hakla­rında nâzil olduğu bildirilmiştir. Zemahşerî de Tevrat’ı tahrif eden yahudiler hakkında nâzil olduğunu iddia etmiştir ki bu da Mukâtil’den menkuldür. Bir nassın esbâb-ı nüzûl ve vürûdu taaddüt edebilir ve bu taaddüt nassın ifade ettiği hükm-i şer’îye derkâr olan lüzûm-ı ictimâîyi gösterir.

Âyet-i kerîmenin ifade ettiği tahzîr, esnâ-i bey’de yemin ile sürüm teminine çalışan­ların, âhiret nimetlerinden nasibdar olmamaları, Allah’ın kelâm-ı latîfinden, nazar-ı rah­metinden, tezkiye buyurmasından mahrumiyetleri gibi vücûh-i müteaddide ile müekked bulunduğundan yeminden içtinabın nazar-ı şâri’de çok matlup ve mültezem olduğuna delâlet eder.

Sûre-i Bakara’nın 224. âyetinde Cenâb-ı Hak, değil böyle çarşıpazarda alavere için, birr ü takvâ için, dargınları barıştırmak gibi vesîle-i salâh olan hususat için bile, “Allah’ı yeminlerinize hedef kılmayınız!” buyurmuştur.⁸⁰ Esas itibariyle yemin, kuvvet ifade eden bir lafızdır. Sağ ele yemin denilmesi de bundandır. Allah’ın ismini sûret-i mahsûsada zikre­derek takviye-i kelâm etmeye de bu sebeple yemin denilmiştir ki söylenen sözün doğru­luğuna Cenâb-ı Hak’ı işhâd etmek demektir. Buna umûr-ı hasîsede değil, muazzamât-i umurda müracaat edilir.

İKİNCİSİ de ashâb-ı sanâyiin icrâ-yı san’at etmelerinin meşruiyeti babıdır. Buhârî bu babında da Ali radiyallahu anhtan ehl-i intikâdın (silsiletü’z-zeheb = altın zincir) nâm-ı

79 عن عبد الله بن أبي أوفى رضي الله عنه أن رجلا أقام سلعة وهو في السوق فحلف بالله تعالى لقد أعطى بها مالم يعط ليقع فيها رجلا من المسلمين فنزلت: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ [سورة ال عمران: آية: 77]. {B2088 Buhârî, Büyû‘, 27.}

80 وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ. {el-Bakara, 2/224.}

muhteşemini verdikleri ehl-i beyti tarikiyle rivayet ettiği meâli bervech-i âtî bir hadîs-i takrîrîdir.⁸¹

Hazret-i Ali diyor ki: Bedir Gazvesi'nde ganimetten hisseme isabet eden bir devem vardı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de mâl-i ganîmet humusundan bana bir deve vermişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kerîmesi Fâtîma aleyhi's-selâm ile tehhül etmek istediğimde Kaynukâ' yahudilerinden birini de benimle beraber gidip izhir ağacı getirmek üzere tutmuştum. Getirdiğimiz izhir otlarını kuyumculara sattım ve parasıyla evlenme velîmesi masârifinde istiâne edip kullandım.

Kaynukâ', Medine yahudilerinin cesaretle mâruf olan bir şubesidir. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde, Resûl-i Ekrem'e karşı ilk nakz-ı ahd eden Kaynukâ' kabilesi olduğu ve Bedir ile Uhud Harbi arasında bunlarla da harp edildiği Âsım b. Katâde'den naklediliyor. İbn Sa'd da, Bedir zaferi bunların hiss-i rekâbetini tahrik ettiğini ve nakz-ı ahd ederek harbe cûret ettiklerini bildirmiştir. Müslümanların en zayıf zamanında bu dahilî düşmana karşı da ciddi vaziyet almak kiyâsetini izhar eden Resûl-i Ekrem derakab bunları kalelerinde muhasara ederek bilâ-kaydû şart inkıyâda mecbur etmiş ve sâdır olan emr-i risâletpenâhî üzerine bunlardan 700 muharip ikinci sene-i hicriyye şevvalinde Suriye'ye nefyedilmiştir.

“İzhir” kelimesi hakkında Âsım Molla, bir nevi hoş-bû otun ismidir. Türkî'de Mekke ayrığı ve Mekke samanı dedikleridir diyor. Şârih Aynî de, güzel kokulu bir ottur. Evlerin sakındaki döşeme ağaçlarının üstüne konarak kapatılır. Kuyumcular tarafından da istimal edilir diyor. Nasıl ki hadiste de Hazret-i Ali kuyumculara sattığını, parasını da velîme ziyafetine sarfettiğini bildiriyordu.

Ali el-Murtazâ hazretlerinin Hazret-i Fâtîma ile izdivacı da ikinci sene-i hicriyyede Bedir Harbi'nden sonra vuku bulmuştur.

Bu sırada Fâtîmatüzzehrâ hazretleri on sekiz yaşında bulunuyordu. Peygamberimiz'in en küçük, fakat müstesna fazileti, hissiyyât-i âliye ve edebiyesi itibariyle en büyük kerîmesi idi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem: “*Fâtîma, cennetteki kadınların seyyidesidir*”⁸² ve “*Fâtîma, benden ayrılmış azîz bir parçadır*”⁸³ gibi pek çok sitâyîş-i peygamberîye mazhar olmuştur. Resûl-i Ekrem'in bu derece âlî teveccühlerine mazhar olmasından dolayı İbn Sa'd *et-Tabakât*'inde Hazret-i Ali'den evvel, Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın da tâlib-i izdivac olduklarını rivayet ediyor. Fakat *el-İsâbe* de İbn Sa'd'ın Hazret-i Fâtîma hakkındaki bütün rivayetleri nakledildiği halde bu rivayetin terkedilmesi nazarıdikkati câlibdir. Herhalde Hâfız İbn Hacer bu rivayette bir zaaf görmüş olacaktır.

81 عن ابن شهاب قال أخبرني علي بن حسين أن حسين بن علي رضي الله عنهما أخبره أن عليا عليه السلام قال: كانت لي شارف من نصيب من المغنم وكان النبي صلى الله عليه وسلم أعطاني شارفا من الخمس فلما أردت أن أبني بفاطمة عليها السلام بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم واعدت رجلا صواغا من بني قينقاع أن يرتحل معي فنأتي بإذخر أردت أن أبيع من الصواغين وأستعين به في وليمة عرسى [من صحيح البخاري على نسخة اليونانية] {B2089 Buhârî, Büyû', 28.}

82 {HM11641 İbn Hanbel, III, 64.}

83 {B3110 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.}

Fâtımetüzzehrâ Hazret-i Ali'ye hıtbelendikten sonra sâdât-ı sahâbeden Hârîse b. Nu'mân tarafından Hazret-i Fâtıma'ya bir ev hediye edilmişti. Hadiste bildirilen velîmenin burada icra edilmiş olması çok muhtemeldir.

HÜKM-i FİKHÎ

Bu hadisten başlıca istifade edilen hükm-i fikhî, ot gibi mubah olan şeylerin cem'i ve bey'i câiz olduğu, bâı ü gedâ, şerif ve vazî' herkesin helâlinden iktisâb-ı maîşet etmesi lüzumudur. Bundan başka gayri müslim bir sanatkâr ile muamelenin cevazı, velîme için iktisapta külfet ve meşakkatin iktihâmı, velîme taaminin nâkiha ait olduğu hükümleri de istifade edilmiştir.

975

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ إِنَّ حَيَّاطًا دَعَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَطَعَامٍ صَنَعَهُ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَذَهَبْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى ذَلِكَ الطَّعَامِ فَقَرَّبَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ خُبْرًا وَمَرَقًا فِيهِ دُبَّاءٌ وَقَدِيدٌ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَتَّبَعُ الدُّبَّاءَ مِنْ حَوَالِي الْقُصْعَةِ قَالَ فَلَمْ أَزَلْ أَحِبُّ الدُّبَّاءَ مِنْ يَوْمَئِذٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Bir terzi; hazırladığı yemeğe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi davet etti. Enes b. Mâlik diyor ki: Ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gittim. Terzi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir miktar (arpa) ekmeği, bir miktar da çorba takdim etti. Çorbanın içinde kabak ve kuru et parçaları vardı. (Esnâ-yı taamda) gördüm ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yemek kabının etrafından kabak araştırıyordu. Yine Enes, “Artık o günden itibaren ben kabağı hoşlanmaktan bir an fârîğ olmadım” diyor. {B2092 Buhârî, Büyü', 30.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi buradaki gibi “Et'ime”de de zikretmiştir. Müslim de “Et'ime” bahsinde tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî de “Velîme” bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî burada hayata dair açtığı bir babında rivayet etmiştir.

BİR HULÂSA. Gördük ki müellif İmam Buhârî, buraya kadar iktisâb-ı maîşet hususunda ribânın mekruh bir kazanç yolu olduğuna, ticarete yemin ile malın hilâf-ı vâki' tervicine çalışmanın kerahetine dair nusûs ve ehâdîsi birer birer sevk u îrâd ettikten sonra

nâmuskârane iktisâb-ı maîşet için iltizam edilecek turuk-ı senâyiye dair haberleri de sırasıyla irada başlamıştır. Şimdiye kadar haddâdlık, siyâgat, hiyâtet sanayiine dair ve müellifimizin şerâitine muvâfık olan haberleri büyük imamın kendisine has bir hazâkat ve maharetle rivayet etmiş bulunuyor. Bundan sonra da nessâc, neccâr gibi bazı sanayi erbabı ile bir kısım ticaret sahiplerinin kazançlarının hilline dair haberleri rivayet edecektir.

İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

Bu hadîs-i şeriften bervech-i âtî ahkâm istifade edilmiştir: **1.** Davete icâbet. Bazı ulemâ icâbetin vücûbuna, bazıları sünnet, bazıları mendup olduğuna kâil olmuşlardır. **2.** Resûl-i Ekrem'in kemâl-i tevâzuu, terzinin ve herhangi mütevazı bir sanatkârın davetine icâbet ve onun bir tiridden ibaret olan yemeğini yemek suretiyle taltif buyurmaları, tevazuun en melekî bir örneğidir. **3.** Hazret-i Enes'in fazileti, **4.** Kabak yemeğinin rûçhanı. Bu münasebetle ashabımız fukahâ-i Hanefiyye'nin bir ictihadını arz ve tahlil etmek isteriz: Hanefîler'e göre birisi "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kabak yemeğini severdi" dese de muhatabı, "Bilakis ben de hoşlanmam" dese bu kimsenin küfründen korkulur. Pek meşhur olan bu fetva Resûl-i Ekrem'in kabak yemeğinden hoşlandığını işitip de müteakiben, "Ben hoşlanmam" demesi, Resûl-i Ekrem'i hâşâ sevmemek veya Resûlullah tab'an menfûr bir şeyi severdi gibi sakat bir mâna ifade etmesi esasına göre vârit olmuştur. Yoksa böyle îhamlardan sarfınazar edilince sevmek veya sevmemek umûr-ı tabîyyedendir. Sonra Resûl-i Ekrem'in hayat ve maîşeti son derece perhizkârane idi, bu sebeple kabak ve etle ihzar edilmiş bir yemeğin kabağını etine tercih etmişlerdir.

Buhârî şârihleri, hadisteki خبرا kelimesinin İsmâîlî rivayetinde كان من شعير "Arpadan mâmul idi" diye mukayyed bulunduğu bildirildiğinden bu kayda kavis içinde işaret ettik. Dâvûdî de, hadisteki yemek hakkında, "Bu bir çorba idi. İçinde kabak ve doğranmış kuru et parçaları vardı" suretindeki tafsile nazaran bu yemek, arpa ekmeği ile çorbadan yapılmış bir tirid idi demiştir.

Bu yemekten Resûl-i Ekrem'in yiyeceği miktarı bir kap derûnunda önüne konulduğu için Resûlullah kabın her tarafından yemekte beis görmemiştir.

Metn-i hadîsteki (دباء) "dübbâ" kelimesinin tefsiri hakkında İmam Ebû Hanîfe *Kitâbü'n-Nebât*'ta, dübbâ, يقطين denilen ki, sâkı yükselmeyip yere döşenen ve yayılan karpuz, kavun ve hıyar fasîlesinden bir nebattır demiştir ki kabak olacaktır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَزَاةٍ فَأَبْطَأَ بِي جَمَلِي وَأَعْيَا فَأَتَى عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ جَابِرُ فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ مَا شَأْنُكَ قُلْتُ أَبْطَأَ عَلَيَّ جَمَلِي وَأَعْيَا فَتَخَلَّفْتُ فَزَلَّ

يَحْجُبُهُ بِمِخْبَنِهِ ثُمَّ قَالَ اِرْكَبْ فَرَكِبْتُ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ أَكْفُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ تَزَوَّجْتَ
قُلْتُ نَعَمْ قَالَ بِكْرًا أَمْ ثَيِّبًا قُلْتُ بَلْ ثَيِّبًا قَالَ أَفَلَا جَارِيَةٌ تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ قُلْتُ إِنَّ لِي
أَخَوَاتٍ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَتَزَوَّجَ امْرَأَةً تَجْمَعُ بَيْنَ وَتَمْسُطُهُنَّ وَتَقُومُ عَلَيْنَّ قَالَ أَمَّا إِنَّكَ قَادِمٌ فَإِذَا
قَدِمْتَ فَالْكَيْسَ الْكَيْسَ ثُمَّ قَالَ أَتَبِيعُ جَمْلَكَ قُلْتُ نَعَمْ فَاشْتَرَاهُ مِنِّي بِأَوْقِيَّةٍ ثُمَّ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ
ﷺ قَبْلِي وَقَدِمْتُ بِالْغَدَاةِ فَحِثْنَا إِلَى الْمَسْجِدِ فَوَجَدْتُهُ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ قَالَ الْآنَ قَدِمْتَ
قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَدَعِ جَمْلَكَ وَادْخُلْ فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ فَدَخَلْتُ فَصَلَّيْتُ فَأَمَرَ بِلَالًا أَنْ يَرِنَ لِي
أَوْقِيَّةً فَوَزَنَ لِي بِلَالٌ فَأَرْجَحَ فِي الْمِيزَانِ فَانْطَلَقْتُ حَتَّى وَلَيْتُ فَقَالَ ادْعُ لِي جَابِرًا فَقُلْتُ الْآنَ يَرُدُّ
عَلَيَّ الْجَمَلَ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْهُ قَالَ خُذْ جَمْلَكَ وَلَكَ ثَمَنُهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şu haber rivayet edilmiştir: (Feth-i Mekke) Gazâsı'nda ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulundum. (Avdette) devem beni (kafileden) geri bıraktı ve yürümez oldu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanıma geldi ve “Ey Câbir! (Sen misin?)” diye seslendi. “Evet, (benim)” diye cevap verdim. Resûlullah, “Zorun nedir (ki, ordudan geri kaldın?)” diye sordu. Ben, “Devem yürümedi, beni geri bıraktı da arkada kaldım” dedim. Resûlullah, hemen (devesinden) indi. Mihceni⁸⁴ ile devemi çekti. Sonra bana, “Haydi şimdi bin!” buyurdu. Ben de bindim. Bu defa da devem(in fevka'l-mu'tâd seyrin)e şahit oldum. Onu ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem(in devesini geçmek)ten menediyordum. Resûlullah, (yol hasbihali olmak üzere) bana, “Evlendin mi?” diye sordu. Ben de, “Evet, evlendim” dedim. Resûlullah, “Kız mı, yoksa dul mu? (aldın)” diye sordu. Ben de, “Dul” diye cevap verdim. Resûlullah, “(Bâkir) bir câriye (tezevvüc etmek) istemez miydin? O sana, sen de ona mülâabe eder-diniz!” di(ye latife et)ti. Ben de, “(Bakımları) bana borç kız kardeşlerim var. (Babam Abdullah öldü. Fakat dokuz yahut yedi kız bıraktı. Doğrusu ben de bunların arasına kendileri gibi bir bebek getirmeyi hoşlanmadım)⁸⁵ da (yaşlı, başlı dul) bir kadınla evlenmeyi, bunun da çocukları toplamasını ve saçlarını

84 Mihcen: Ucu eğri asâdır ki deve râkipleri, esnâ-yı râhda deveden bir şey düşürürse, inmeden bununla alırlar. Bir de çevkân denilen ciride denir.

85 Tercümedeki bu uzun ziyade ile bundan sonrakiler, hep Müslim'in tarîk-i rivayetinden anlaşılmıştır. Bu ziyadenin metni *Sahîh-i Müslim*'de şöyledir: *قلت له إن عبد الله هلك وترك تسع بنات أو سبع بنات فإني كرهت أن آتيهن أو أجيئنهم بمثلهن فأحببت أن أجيء بامرأة تقوم عليهن وتصلحهن قال فبارك الله لك أو قال لي خيرا.* {M3638 Müslim, Radâ', 56.}

başlarını taramasını ve(lhâsıl) bunlar üzerinde bir mürebbî ol(up yetimlerin salâh-ı ahvâline bak)masını hayırlı buldum” dedim. Resûlullah, “(Allah eşini hakkında mübarek ve hayırlı kılsın!) Şimdi sen (Medine’ye) varıyorsun. Vardığında artık فالكيس الكيس ailene karşı âkıl, reşid, bağlı ol! Allah’tan evlât talep ediniz!” buyurdu. Bundan sonra resul aleyhi’s-selâm, “Deveni satar mısın?” diye sordu. Ben de, “Evet satarım” dedim. Resûl-i Ekrem benden devemi 1 ukıyye (40 dirhem)e iştirâ etti. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benden önce (Medine’ye) gitti. Ben de kuşluk vakti vardım. (Arkadaşlarımla beraber) Mescid(-i Saâdet’e) geldik ve Resûlullah’ı mescidin kapısı (önü)nde bulduk. Resul aleyhi’s-selâm bana, “Şimdi mi geldin?” diye sordu. Ben de, “Evet şimdi geldim” diye cevap verdim. Resûl-i Ekrem, “Artık deveni bırak da (mescide) gir; iki rek’at (kudüm namazı) kıl!” buyurdu. Ben de girdim, kıldım. Sonra Resûlullah Bilâl’e 1 ukıyye (gümüş) tartıp bana vermesini emretti. Bilâl de terazi ağır basarak tartıp verdi. Ben arkamı çevirip evime giderken bir de Resûl-i Ekrem (Bilâl’e), “Câbir’i bana çağır!” buyurdu. Ben zannettim ki Resûlullah devemi (beğenmedi de) şimdi geri verecek. Halbuki (dünyada) bana bu deve kadar sevimsiz bir şey yoktu. Resûlullah, “Deveni al, bedeli de senin olsun!” buyurdu. {B2097 Buhârî, Büyû‘, 34.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerif, ehl-i ilim arasında “hadîs-i baîr” namıyla meşhurdur. İmam Buhârî *Sahîh*’inin yirmi kadar yerinde rivayet etmiştir. “Şürût” bahsindeki rivayeti daha uzundur. O tarîk-i rivayeti de inşallah burada göreceğiz. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de elfâz-ı muhtelif ve esânîd-i mütegayyire ile rivayet etmişlerdir ki Müslim’in rivayetindeki başlıca farkları tercümede kavis içinde göstermiş bulunuyoruz.

Câbir’den rivayet edilen bu hadîs-i baîrden evvel Buhârî İbn Ömer’in de muallak olarak bir hadisini rivayet ediyor. “Hibe” bahsinde gelecek olan bu hadise hakkında İbn Ömer radiyallahu anhumâ diyor ki: Biz bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem maiyetinde idik. Ben, babamın sert ve genç bir erkek devesine binmiştim. Hayvanı ben zaptedemiyordum. Hayvan tizlenerek başını alıp gidiyor, kafilenin en önüne geçiyordu. Babam da daima onu korkutup geri çeviriyordu. Bu geçmeler ve çevirmeler tekerrür ettiği sırada Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, babam Ömer’e hitap ederek, بعنيه “*Bu çetin ve sert deveyi bana sat!*” buyurdu. Ömer de, “Sattım yâ Resûlellah! Deve sizindir” demesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana hitap ederek, “*Ey Abdullah b. Ömer! Bu deve senindir, ne istersen yaparsın!*” buyurdu.⁸⁶

Bu hadis İmam Ebû Hanîfe'nin, bey', icap ve kabul ile tamam olup hıyâr-i meclis bulunmadığına dair istinat ettiği delillerden birisidir. Bu hadiste bey'i yani tarafeynin "sattım, aldım" demelerini müteakip Resûl-i Ekrem'in deveyi İbn Ömer'e hibe etmeleri akdin tamam olduğunun, bundan sonra hıyar ve iade câiz olmadığına en bâriz bir delilidir. İmam Şâfiî, "Tarafeynin aldım, sattım" dedikten sonra Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den biraz ayrılmış olması, bundan sonra da Resûl-i Ekrem'in İbn Ömer'e hediye etmiş bulunmaları çok muhtemeldir demiştir.

Câbir hadisinin rivayetinde en çok ihtilâf edilen nokta Câbir'in devesinin kıymetine aittir. Buhârî'nin 40 dirhem vezninde 1 ukıyye rivayetinden başka 5 ukıyye, 2 ukıyye ile bir veya 2 dirhem rivayet edenler de vardır. Bazıları da ukıyye-i zeheb, bazıları da 4 dinar rivayet etmişlerdir. Dâvûdî, "Altının ukıyye ile vezni mahfuz değildir" diye bu rivayeti taz'îf ediyor. Müslim'in de bir tarîk-i rivayetinde, *خذ جملك ودراهمك فهو لك* "Ey Câbir! Deveni de, dirhemlerini de al!"⁸⁷ buyurulduğu vârit olması da Dâvûdî'yi teyit eder.

Dirhem miktarındaki ihtilâfa gelince, Kâdî İyâz bunun sebebi hadisin mâna itibariyle nakledilmiş olmasındandır diyor. Bu rivayetler arasında, Asr-ı saâdet'te câri olan iktisadî vaziyete göre en mâkul olan rivayet Buhârî'nin 1 ukıyye rivayeti olmak icap eder. Asr-ı saâdet'te devenin nisâb-ı zekâtı beş deve olduğunu görmüştük. Gümüşün nisabı da 200 dirhem olduğuna göre, bir devenin Asr-ı saâdet'te vasatî kıymeti 40 dirhem olduğu anlaşılır ve Buhârî'nin bu rivayeti daha ziyade iktisâb-ı sıhhat eder. Diğer rivayet ashabını teyit eden bir cihet varsa, o da Resûl-i Ekrem'in Câbir hakkında fazla semâhatkâr bulunmaları ve en sonu deveyi de, bedelini de kendisine ihsan buyurmuş olmalarıdır. Hadisteki "keys" lafzının mânasında ihtilâf edilmiştir: Akıl, cimâ, çocuk mânalarını iltizam edenler vardır. Bu ihtilâfa mebnî olsa gerektir ki, Buhârî bu hadisi rivayet ettikten sonra nihayetinde العقل الكيس الولد كناية عن العقل "Keys ile maksut olan çocuktur, akıldan kinayedir" diyerek kendince râcih olan mânaya işaret etmiştir. Şu halde Buhârî'ye göre hadisteki, فالكيس الكيس lafzının mânası, "Aklını kullan ve rüşd ü fetânet sahibi ol da Allah'tan evlât iste!" demek oluyor ve çocuk dilemek muktezâ-yı akl ü kıyâset, muhalifi de humk u belâhat eseri bulunuyor. İmâmü'l-muhaddis'inin bu mâna ve telakkisi varken öbürlerini izaha lüzum görmedik. Bu kelime "elzim" gibi bir fiil-i muzmer ile mensuptur.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Hadisin Buhârî'deki babının unvânı şîrâ-i devâbbe daırdır ve hadisin sebab-i sevki bizzat İmam Buhârî tarafından şöyle bir mes'ele-i şer'îyye halinde tasvir edilmiştir: "Bir kimse, sahibi üstünde râkip olduğu halde bir dabbe veya bir deve iştirâ etse, bu şîrâ, sahibi hayvandan inmezden evvel kabz olur mu?" Buhârî bu suali irat etmekle beraber cevabını vermiyor. Çünkü mes'ele beyne'l-eimme ihtilâfıdır:

İmam Ahmed b. Hanbel, mâlûm ve muayyen bir yere kadar hakk-ı rükûbu kendisine ait olmak şartıyla akd-i bey'in cevazına kâil olmuştur. İmam Mâlik de, mesafe yakın olursa bey' biş-şart câizdir demiş. Hanefî ve Şâfiî eimmesi ise mesafe ister yakın ister uzak olsun, şart ile bey' câiz değildir, nassan menhîdir demişlerdir. Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in Medine'ye kadar Câbir'in rükûbuna izin vermesi cihetine gelince, eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye bunu birtakım tarîk-i ihtimali bulunan müstesna bir mahiyette addetmişlerdir. Filhakika bu bey'in semen ve bedelinin Resûl-i Ekrem tarafından bir hibe olarak verilmiş olması ihtimali vardır. Bu akd ile hakiki bir bey' murat olunmadığına, hadisenin son safhası da pekâlâ delâlet eder. Sonra bu akdin hakiki bir bey' olduğu kabul edilse bile, şart da esnâ-yı akidde kabul edilmiş bir şart değildir. Belki sâbıktır; müessir değildir. Nesâî'nin bir tarikiinde Resûl-i Ekrem'in, *"Bu deveyi 1 ukıyyeye aldım, Medine'ye kadar da binmen için zahrını sana âriyet verdim"*⁸⁸ buyurduğu rivayet edilmiş olması, bu hadisin şart ile bey'in cevazına delil olamayacağını sarâhaten ifade eder.

Bu hadisten bâkirin tezevvücü efdal olduğu, ehli ile mülâabe ve mülâtafenin hüsnü muâşeret âdâbından bulunduğu müstefâd olur. Bu hadiste görülen büyük bir hakikat de Hazret-i Câbir'in, kardeşlerinin hayat ve terbiyelerini kendi arzusuna tercih etmesidir. İki rek'at salât-ı kudûmun müstehap olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

Sahîh-i Buhârî'de bu babdan ve bu Câbir hadisinden evvel daha iki babda iki hadis rivayet edilmiştir ki müellif Zebîdî merhum bunları ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki burada Buhârî, te'mîn-i maîşet için iltizam edilecek sanâyi-i meşrûayı zikr ü tâ'dad etmekte ve bunlardan birisi bir nessâca yani dokumacıya, öbürüsü de bir neccâra ait bulunmakta olduğundan, bu iki hadisi burada zikretmeden geçmeyeceğiz:

1. Nessâcın zikrine ait olan hadis, Sehl b. Sa'd hazretlerinin rivayetkerdesi olup bu eserimizde 632 numara ile tercüme ve izah edilmişti. Bu cihetle burada meâlen ve icmâlen nakil ile iktifâ edeceğiz: Sehl b. Sa'd radiyallahu anhümâ diyor ki: Bir gün Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem huzuruna bir kadın geldi. Elinde yeni tezgâhtan çıkmış ve kenarı bile kesilmemiş bir kumaş bulunuyordu. Kadın, "Yâ Resûlellah! Bu ridâyı zât-ı risâletiniz için elimle dokudum. Vücudu saadetinize giydirmek için geldim" diye bir ihram takdim etti. Resûl-i Ekrem de bu hediye kabul buyurdu ve hakikaten böyle bir ridâyı ihtiyacı vardı. Hemen arkasına giydi. Mecliste bulunanlardan Sa'd b. Ebû Vakkâs yahut Abdurrahman b. Avf, "Yâ Resûlellah! Bu ne güzel bürde imiş, lutfen bunu bana giydirderseniz!" demişti. Resûl-i Ekrem de, "Pekâlâ" diyerek hemen hücre-i saâdete girdi. Bunu dürüp isteyen zata gönderdi. Bu sırada mecliste bulunan ashâb-ı kirâm bu sâile, "Yâhu Resûl-i Ekrem'den bunu istemekte isabet etmedin. Hepimiz biliyoruz ki, Resûlullah'ın böyle bir ridâyı ihtiyacı vardır. Sen de pekâlâ bilirsin ki, Resûl-i Ekrem'den ne istenilirse asla esir-

gemez, muhakkak verir” demişlerdi. O da, “Vallahi ben bu bürdeyi giymek için istemedim. Öldüğümde kefenim olsun diye istedim” demiştir. Sehl b. Sa’d devamla, “Hakikaten bu zatın vefatında hazır bulundum. Cenazesi bu bürde ile kefenlendi” demiştir.⁸⁹

Resûl-i Ekrem’in bu bürdeyi sanatkâr kadının elinden kabul buyurmaları san’at-ı nescin iltizamı meşrû bir tarîk-i maîşet olduğuna delâlet eder. Sehl b. Sa’d’ın bir terceme-i hâlini de bu hadisin izahında bildirmiştik.

2. Neccârın, marangozun zikrine dair olan hadis de yine Sehl b. Sa’d radiyallahu anhümânın rivayetkerdesi olup “Cum’a” bahsinde geçmişti. Sehl b. Sa’d’dan, Ebû Hâzim rivayet edip diyor ki: “Bir kere bazı zevat Sehl b. Sa’d’a gelip minber-i nebevînin inşası keyfiyetini sormuşlardı. Sehl b. Sa’d şöyle anlattı: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan fülân kadına şöyle bir haber gönderdi: “*Neccâr kölene emretsen de bana bir minber yapsa, cemaate îrâd-ı kelâm ederken üzerinde otursam!*” buyurdu. Kadın da emredip Medine avâlisinin ormanından kesilmiş meşe ağacından bir minber imal ettirerek Resûl-i Ekrem’e gönderdi. Bugün gördüğünüz mahall-i mahsûsuna vazolundu. Resûl-i Ekrem de üstünde vaaz ve hitabet buyurdu.⁹⁰

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan gelen ve yine burada müellif Buhârî tarafından rivayet edilen diğer bir tarikte Resûl-i Ekrem haber göndermeyip ensârî kadının şu suretle kendisi müracaat ettiği bildiriliyor: “Yâ Resûlellah! Benim neccâr bir kölem var. Size bir şey yapsa da hitabet esnasında üzerinde otursanız!” demişti. Resûl-i Ekrem tarafından tasvip buyurularak minber imal edilmiş. Cuma günü Resûl-i Ekrem bu yapılan minber üzerinde hutbeye başlayınca, o güne kadar kendisine istinat edip hitabette bulunduğu hurma kütüğü o şerefli mâziyi yâdeder gibi enine başlamıştır. Resûl-i Ekrem minberden inip bu ağaç kütüğünü okşayarak sükûnu temin edilmiştir.⁹¹

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ اشْتَرَى إِبْلًا هَيْمًا مِنْ رَجُلٍ وَلَهُ فِيهَا شَرِيكٌ فَجَاءَ شَرِيكُهُ إِلَى ابْنِ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ إِنَّ شَرِيكِي بَاعَكَ إِبْلًا هَيْمًا وَلَمْ يُعَرِّفَكَ قَالَ فَاسْتَقْبَهَا فَلَمَّا ذَهَبَ يَسْتَأْذِنُهَا قَالَ دَعُهَا رَضِينَا بِقَضَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَا عَدْوَى.

89 {B1277 Buhârî, Cenâiz, 28.}

90 {B917 Buhârî, Cum’a, 26. “Resûl-i Ekrem de üstünde vaaz ve hitabet buyurdu.” cümlesi metinde yer almamakta, ancak Resûlullah’ın burada namaz kılp “*Ey insanlar! Bu gördüğünüz şeyleri ancak bana uyasınız ve benim namazımı öğrenesiniz diye yaptım*” dediği ifade edilmektedir.}

91 {B2095 Buhârî, Büyü, 32.}

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhumâya ait bir vâkıa, bunun şahidi olan Amr b. Dînâr'dan şu suretle rivayet edilmiştir: İbn Dînâr demiştir ki: Şu (Mekke şehri)nde Nevvâs isminde bir (deve tâciri) vardı. Bunun develeri arasında bir de hastalıklı devesi bulunuyordu. İbn Ömer radiyallahu anhumâ gelip bu hastalıklı deveyi Nevvâs'ın ortağından satın aldı. Sonra Nevvâs'a gelip hasta deveyi sattığını anlattı. Nevvâs, "Kime sattın?" diye sordu. Şeriki, "Şöyle şöyle (sıfatta) bir ihtiyara sattım" dedi. Nevvâs (şerikini tevbiîh ederek), "Vay sana yazıklar olsun! Vallahi bu ihtiyar zat İbn Ömer'dir" dedi ve hemen İbn Ömer'e gitti ve "Şerikim size kusurunu bildirmeden hastalıklı bir deve satmıştır" diye vaziyeti anlattı. İbn Ömer, "Öyle ise malına rücû et" dedi. Nevvâs deveyi alıp götürceği sırada da İbn Ömer, "Haydi bırak şu deveyi! Artık biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 'Advâ (emrâzın bizâtihî sirâyeti) yoktur' hükmüne râzı olmuş kimseleriz" buyurdu. {B2099 Buhârî, Büyû', 36.}

İZAHİ

RİVAYETLER

Bu hadis, Buhârî'nin münferiden rivayetkerdesi olan ehâdis cümlesindendir. Yukarıdaki metn-i aslî ile tercümemizi tatbik eden kârielerimizin metin ile tercüme arasında görecekları fark, tercüme, *Tecrîd*'in ihtisar edilmiş metninden değil, *Sahîh-i Buhârî*'deki metn-i aslîden tercüme etmiş bulunduğumuzdandır. Buna da sebep *Tecrîd* ibaresinde ne mal sahibi, ne şeriki, ne de hadisin sebep-i sevkını ifade eden vâkıa hiç gösterilmeyerek fazla ihtisar edilmiş olmasıdır. Tercüme ettiğimiz *Buhârî* metnini de not halinde gösteriyoruz.⁹²

LUGAVÎ TAHLİLLER

Hadisteki **hîm** (هيم) lafzı "ehyem"ın cem'idir ve deveye ârız olan susuzluk hastalığıdır. Sârî ve mühlikdir. Bu hastalığa tutulan hayvan mütemadiyen su içir, bir türlü kanamaz, günden güne zayıflar ve nihayet ölür. *Kâmus* sahibinin verdiği bu mânayı İbnü'l-Esîr "İstiskâ" bahsinin tefsirinde şöyle izah ediyor: دواها هامت denilir ki, "Hayvanımız susadı" demektir. İbn Ömer hadisindeki "ibili hîm" de "hasta deve" demektir. Hiyam bir hastalıktır ki mübtelâ olan hayvan içir içir de bir türlü suya kanamaz.

İşte ehl-i lugat bu kelimenin medlûlünü bu suretle tayin ettikleri halde müellif İmam Buhârî *Sahîh*'inde bu İbn Ömer hadisinin babında "hîm kelimesinin müfredi "hâim"

92 قال عمرو بن دينار كان ههنا رجل اسمه نواس وكانت عنده إبل هيم فذهب ابن عمر رضي الله عنهما فاشتري تلك الإبل من شريك له فجاء إليه شريكه فقال بعنا تلك الإبل فقال ممن بعناها قال من شيخ كذا وكذا فقال ويحك ذاك والله ابن عمر فجاءه فقال إن شريكى باعك إبلا {B2099 Buhârî, Büyû', 36.}

olduğunu, bunun medlûlü de deveye ârız olan bir cinnet olup hayvanın her şeyde maksada muhalif harekette bulunduğunu bildiriyor.

İbnü't-Tîn gibi İbn Münîr müellif İmam Buhârî'ye, hîm, hâimin müfredi değildir diye itiraz ve Buhârî'nin bu baba koyduğu bu lugavî mâlûmatı şâyân-ı nazar bulmuşlardır. Bu itiraza *Mesâbih*'te Buhârî hesabına şu suretle cevap veriliyor: ہائم , ہیم = ہازل , ہزل gibidir. Arada bir fark varsa hîmde "hâ"nın zammesi "yâ"ya tebâiyetle meksûr kılınmıştır; أبيض ın cem'inde de böyledir deniliyor. Sonra şârih Aynî de müdafaa ederek ve Nadr b. Şümeyl'in *Kitâbü'l-İbîl*'de bunun deveye ârız olan bir cinnet olduğunu haber verdiğini ileri sürerek İmam Buhârî'nin bu hastalıklı deveyi harâret-i aşk ile içi yanan ve mütehayyir olan "recül-i hâim"e teşbih ettiğini söylüyor.

لا عدوى bir hadisin ilk kelimesidir ve bununla bir hastalığın, sahibinden başkasına bizâtihi sirayeti nefyedilmiştir. *Sahîhâyn*'da ve diğer hadis kitaplarında Ebû Hüreyre'den, İbn Abbas'tan, Sâib b. Yezîd'den muhtelif tarikler ve müteaddit metinlerle rivayet olunan bu hadisin tamamı şöyledir:

لا عدوى ولا طيرة ولا هامة ولا صفر ولا غول⁹³

Advâ i'dâddan isimdir. Bir hastalığın sahibindeki bir mislinin başkasına sirayetidir. Resûl-i Ekrem bunu men ve iptal etmiştir. Fakat bütün hıfzıssıhha kavâidine riayeti ve emrâz-ı muhtelifeye karşı eşkâl-i tedâviye tevessülü ehemmiyetle tavsiye eden ve bilhassa emrâz-ı sâriyeden tevakki çarelerini zamanımızın karantina şekline kadar tâlim buyuran Hakîm-i Enbiyâ efendimizin bu hadiste sâri bir hastalığın sahibinden başkasına sirayetini inkâr buyurması tabii mutlak bir inkâr değildir. Belki izn-i ilâhî olmayarak sirayet etmesini inkârdır. İnsanlara her hayr ü şerrin, her nevi nimet ve musibetin Allah'ın izn ü iradesiyle erişmesi esası, dîn-i İslâm'ın tesis ettiği mü'menün bih olan umdelerden birisidir. Bu esasa göre, sâri hastalık da izn-i ilâhî ile sirayet eder. "Lâ advâ" kelimesiyle de bizâtihi sirayeti nefyedilip izn-i ilâhî ile sirayeti tâlim buyurulmuştur. Hadisin diğer fıkralarında da dîn-i İslâm'ın tesis ettiği medeniyet-i fâzile kanaatlerine muhalif tiyere, hâme, safer, gul gibi birtakım Câhiliye devrinin hurafeleri menedilmekte olması da bu hususu teyit eder.⁹⁴

93 {Rivayet bu şekilde hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir. Bununla birlikte burada sayılanlar farklı farklı rivayetlerde mevcuttur. bkz: B5757 Buhârî, Tıp, 45 (ولا طيرة ولا هامة ولا صفر); M5795 Müslim, Selâm, 107 (لا عدوى ولا طيرة ولا غول). Ayrıca Müslim rivayeti Cabir'den (ra) gelmekte olup "ولا غول" ifadesini içeren rivayetlerin yalnızca bu kanalla nakledildiği görülmüştür.}

94 **TIYERE.** Tuyûr ile teşe'üm ve meselâ bir yolcunun sefere çıktığı sırada önünden bir kuşun uçmasını yom tutmamak Câhiliye fikridir. Resûl-i Ekrem bunu menetmiştir.

HÂME. Müteaddit surette tefsir edilmekteyse de bunlar arasında en basiti baykuştur. Bu kuşun bir evin üzerine konup da ötmesini Câhiliye devrinde yom tutmazlardı. Elyevm halkın cahil tabakası arasında bile böyle bir endişe vardır. Bu hadîs-i şerifte böyle bir kanaatin de Câhiliye'den ileri geldiği bildirilmiştir.

SAFER. Muharrem'in uğursuz bir ay olduğu bütün hayırsız işlerin bu ayda vukuu akîdesidir ki, bu hadîs-i şerifte bunun hurafeden başka bir şey olmadığı, safer ayının da sair aylardan hiç farkı bulunmadığı bildirilmiştir. Hâlâ avam arasında bu Câhiliye fikri hüküm sürmekte ve safer ayında akd-i nikâh meş'um

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-İ FİKHÎ

Ayıplı ve kusurlu bir malın bâyi‘ kusurunu müşteriye bildirir, müşteri de kusuruyla beraber almaya razı olursa bey‘in cevaz ve sıhhat-i in‘ikâdıdır.

Hadisten müstefâd olan bir mes‘ele-i ahlâkıyye de sâlih bir zata zulmetmekten son derece içtinap edilmesidir. Hadiste Nevvâs’ın şerîkine, “Vay sana yazıklar olsun! Hastalıklı hayvanı sattığın zat İbn Ömer’dir” diye hitabı bu mühimme-i ahlâkıyyeyi tebârüz ettirmektedir.

ESVÂK-İ CÂHİLİYYE

İzah ettiğimiz İbn Ömer hadisinden evvel Buhârî’nin *Sahîh*’inde, Câhiliye devrinin üç panayırı bulunduğunu, ba‘de’l-İslâm buralarda ahz ü îtânın mücâz olduğunu beyan için bir bab açmış ve bu babda İbn Abbas’ın bir hadisini rivayet etmiştir. Fakat müellif ihtisar için *Tecrîd*’e almamıştır. Hadis şöyledir: Câhiliye devrinde Ukâz, Mecenne, Zülmecâz Arap’ın meşhur panayırları idi. İslâm devri hulûl edince, bu pazarlarda ticaret etmeyi günah sandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “*Mevâsim-i hacda sizin alışveriş yaparak rabbiniz Allah’ın fazluckereminden müstefit olmanızda günah yoktur*” meâlindeki âyet-i kerîmeyi inzâl buyurmuştur.⁹⁵

Bu hadisi bu eserimizde 843 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinin iza-hında tercüme ve izah etmiştik, fazla izah için oraya müracaat olunsun. Oradaki rivayette Mecenne yoktur. Yalnız Ukâz ile Zülmecâz pazarları zikredilmiştir. Esasen Hicaz panayırlarının en meşhuru bu ikisidir. Bunlardan da Ukâz en meşhurdur. Bu panayırdaki şuarâ ve üdebâ-i Arap arasında müşâareler, münâşedeler cereyan ettiğinden, Ukâz ismine Arap târîh-i edebiyâtında daha fazla tesadüf edilir. Kus b. Sâide’nin meşhur hutbesi üzerinde muâlekat şiirleri üzerinde hep sûk-ı Ukâz’ın etiketi vardır.

addedilmektedir. Bu menfur kanaati izâle için selef devirlerinden beri birçok ulemâ bililtizam bu ayda icrâ-yı akdetmişlerdir.

GUL. İbnü’l-Esir “gul”ü şöyle tarif ediyor: Cin ve şeyâtından bir cinstir. Câhiliye Arapları’nın zu‘muna göre gul, تنها beyâbanda, ıssız çöllerde insana muhtelif suretlerde görünerek yolunu şaşırtırlar, en sonu helâk ederler. Bu hadiste Resûl-i Ekrem böyle yabanî gulün de vücudu ve asl ü esası olmadığını bildirmiştir. Cinnin mevcudiyeti nusûs ile sabit olmakla beraber insana tasallutu ve gulün vücudu nefy ü inkâr edilmiştir. Hiç şüphesiz endişe zamanlarında vâhimenin uydurup ortaya çıkardığı bir sûret-i garîbedir. Tenhâ gecelerde ıssız beyâbanda yalnız başına kalan kimsenin vehm ü vahşetle gözüne eşkâl-i garîbe görünmesi vâkidir. Fakat eser-i vehmi bir hakikat ve bilhassa cinnin te’sîr-i mahsûsu olarak kabul etmek doğru değildir. Resûl-i Ekrem gul-i yabânî mevcudiyetini bu kadar sarîh redd ü inkâr ettiği halde fikirlerden bu cahilâne endişenin çıkmadığını görerek bir hadîs-i şerifte, tenhâda gul vehm ü hayaline tutulduğunuzda ezan okuyarak izâle-i vahşet ediniz buyurmuştur. {HM15157 İbn Hanbel, III, 381.} Hakikaten insan korkunca kendisine bir mesnet arar. Bir mümin için ezân-ı Muhammedî’den büyük bir mesned-i ruhî tasavvur olunamaz.

95 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال كانت عكاظ ومجنة وذو المجاز أسواقا في الجاهلية فلما كان الإسلام تأثموا من التجارة فيها فأنزل الله تعالى [لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ (في مواسم الحج) أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ] قرأ ابن عباس كذا . {B2098 Buhârî, Büyü‘, 35; el-Bakara, 2/198.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ حَجَّمَ أَبُو طَيْبَةَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَمَرَ لَهُ بِصَاعٍ مِنْ تَمْرٍ وَأَمَرَ أَهْلَهُ أَنْ يُحَقِّقُوا مِنْ خَرَجِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre, müşârün ileyh demiştir ki: Ebû Taybe (Nâfi‘) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hacamat etti de Resûlullah Ebû Taybe’ye 1 sâ‘ (1040) dirhem hurma verilmesini emreyledi. (Bundan başka) Ebû Taybe’nin efendisi (Hâriseoğulları)na da, tediyesi meşrut vergisini hafifletmelerini emir buyurdu. {B2102 Buhârî, Büyû‘, 39.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, bundan evvel rivayet ettiği ve bizim de 972 numara ile tercüme ve izah ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisine muadil olmak üzere burada rivayet etmiştir. Ebû Cühayfe, Resûl-i Ekrem’in ribâ gibi birtakım kazançları yasak ettiğini tâdât ederken haccâmı da semen-i demden yani hacamat ücreti almaktan menettiğini rivayet etmişti.⁹⁶ Bu men’ ü nehyin zâhiri tahrîm idi. Burada müellif yeni bir bab açarak semen-i demin cevazını ifade eden iki hadis rivayet ediyor ki birisi bu Enes b. Mâlik hadisidir. İkincisi de tercümesi bunu takip eden ve İbn Abbas’tan mervî olan bir eserdir. Her iki hadiste de Resûl-i Ekrem’in hacamat olduğu ve haccâma, hacamat ücreti verdiği sarâhaten rivayet edilmekle bu yolda icrâ-yı sanat etmenin ve ücret almanın cevazı pek âşikârdır. Bunun için İbn Abbas da hacamat ücreti haram olsaydı Resûl-i Ekrem bu sanatkârlara ücret vermezdi diyor. Bilhassa bundan sonraki İbn Abbas hadisi haccâm ücretinin mubah olduğunda nastır.

Bu hadiste haccâmın Ebû Taybe olduğu zikrediliyorsa da İbn Abbas’tan gelen rivayette kimin hacamat ettiği bildirilmemiştir. Ebû Taybe’nin adı, sahih rivayete göre Nâfi’dir. Dînâr, Meysere olduğuna dair rivayetler de vardır.⁹⁷

96 {B2086 Buhârî, Büyû‘, 25.}

97 Ahmed b. Hanbel’in, Taberânî’nin Muhaysa b. Mes’ûd’dan rivayetlerine göre, Hâriseoğulları’ndan Muhaysa’nın haccâm bir kölesi bulunuyor. Nâfi’ Ebû Taybe diye anılan bu köle, yevmiye efendisi Muhaysa’ya vermekte olduğu haracın çokluğundan Resûl-i Ekrem’e şikâyet ediyor. Resûl-i Ekrem de hacamat olup Ebû Taybe’ye hem ücret olarak 1 sâ‘ hurma veriyor, hem de Muhaysa’ya vergisinin tahfif edilmesini emrediyor. {Ahmed b. Hanbel ve Taberânî’de Muhaysa’nın haccâm kölesinin Ebû Taybe Nâfi’ olduğu bilgisi yer almakta, fakat bu rivayetler verilen bilgileri tam olarak karşılamamaktadır. bkz: HM24089 İbn Hanbel, V, 435; MK17928 Taberânî, *el-Kebîr*, XX, 312 (عن محيصة بن مسعود الأنصاري أنه كان له غلام حجام يقال له نافع أبو طيبة فانطلق إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم يسأله عن خراجة فقال لا تقربه فرده على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اعلف به الناضح واجعله في كرشه).} Bu rivayette Ebû Taybe ismi Nâfi’ olduğu tasrih edildiğinden bunun sıhhatini kaydettik. İbn Abdülber, ismi Dînâr olduğunu hikâye etmiştir ki 1 dirhemden ibarettir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ اخْتَجَمَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَعْطَى الَّذِي حَجَّمَهُ وَلَوْ كَانَ حَرَامًا لَمْ يُعْطِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacamat oldu ve hacamat eden haccâma (1 sâ‘ hurma ücret) verdi. Eğer ücret vermek haram olsaydı Resûlullah bu adama vermezdi” dediği rivayet edilmiştir. {B2103 Buhârî, Büyû‘, 39.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا اشْتَرَتْ نُمْرَقَةً فِيهَا تَصَاوِيرُ فَأَمَّا رَأَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَامَ عَلَى الْبَابِ فَلَمْ يَدْخُلْ قَالَتْ فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُوبُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ مَاذَا أَذْنَبْتُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا بَالُ هَذِهِ النُّمْرَقَةِ قُلْتُ اشْتَرَيْتُهَا لَكَ لِتَتَّعِدَ عَلَيْهَا وَتَوَسَّدَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَصْحَابَ هَذِهِ الصُّورِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعَذَّبُونَ فَيَقَالُ لَهُمْ أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ وَقَالَ إِنَّ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ الصُّورُ لَا تَدْخُلُهُ الْمَلَائِكَةُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, siddîka-i müşârün ileyhâ (bir kere) ufak bir yastık, bir şilte almıştı. Üstünde (hayvan) resimleri vardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu görünce kapının önünde tevakkuf buyurdu da içeri girmedi. Âişe radiyallahu anhâ (bu sırada) Resûlullah’ın yüzünde şiddet (âsârı) sezdim de, “Yâ Resûlellah! Allah’a ve Allah’ın resulüne tövbe ederim. (Fakat bilmem ki) ne kusur ettim” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu yastığın (burada) işi nedir?” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! (Kâh) üzerine oturasın, (kâh) yaslanasın diye senin için iştirâ ettim” diye cevap verdim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu suretlerin sahipleri kıyamet gününde muhakkak azap olunurlar ve bu kimselere (tahakküm ve taciz yollu), tasvir ettiğiniz bu hayvanları (haydi) diriltiniz (bakalım?)

Çünkü haccâm olan Dînâr tâbiîdir. İbn Mende Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ’nın tarîk-i rivayetinde bu Dînâr haccâmın Ebû Taybe haccâmdan rivayet ettiği ve Ebû Taybe’nin Resulullah’ı hacamat ettiği bildiriliyor. Begavî de İbn Meysere olduğunu rivayet etmişse de bunun da senedinde zaaf vardır. Askerî de, sahîh olan Ebû Taybe’nin ismi gayri mâlûm olduğudur diyor (Kastallânî, IV, 44).

denilir” dedi. Yine Resûlullah, “Şol bir ev ki içinde suretler vardır, artık o eve melekler girmez” buyurdu. {B2105 Buhârî, Büyû‘, 40.}

İ Z A H I

RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî “Nikâh”, “Libâs”, “Bed’ü’l-halk” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim de “Libâs” babında tahrîc etmiştir. Buhârî’nin babının unvanı, “Erkekler ve Kadınlar İçin İstimali Mekruh Olan Şeylerin Ticaretinin Hükmüne Dair”dir. Bu babında Buhârî iki hadis rivayet etmiştir ki birisi bu Hazret-i Âişe hadisidir. Öbürü de *Tecrîd*’e alınmamış bulunan meâli bervech-i âtî Abdullah b. Ömer hadisidir.

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ diyor ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ömer radiyallahu anha harîr veya siyerâ (denilen sarı çubuklu) bir hülle gönderdi. Sonra Resûlullah bu hulleyi Ömer’in üzerinde gördü de, “*Ben bu hulleyi sana giyesin diye göndermedim. Bu ipekli libası, (âhirette) nasibi olmayan erkekler giyer. Ancak bunu sana ben satıp da intifâ edesin diye gönderdim*” buyurdu.⁹⁸

Bu hadis “Cum’a” bahsinde de daha uzunca bir metin ile geçmiştir. “Cum’a” bahsinin ilk hadislerindendir. Bu hadisi Buhârî’nin sebep-i sevki babın unvanı veçhile erkekler veya kadınlar tarafından istimali mekruh olan eşyanın bey’i câiz olup olmaması itibariyledir ve bu hadis hüküm-i cevâz ifade etmektedir.

Hazret-i Âişe hadisindeki “nümrûka”yı (نمرقة) Kâdî İyâz visâde, yastık mânasınadır diyor. Sâhib-i *Sihâh* da küçük yastıktır diyor. Bazıları yüz yastığıdır demiş. Eğer üzerine konulan kaliça mânasınadır diyenler de vardır. Hazret-i Âişe’nin Resûl-i Ekrem’e, “Kâh üstüne otursanız, kâh yaslanasınız diye aldım” buyurmalarına bakılırsa, şiltemsi bir yastık olsa gerek.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Üstünde suver-i hayvânât bulunan eşyanın bey’i, Hazret-i Âişe hadisinin zâhirine nazaran câiz değildir. Fakat yere yayılan ve horlukla kullanılan eşyanın musavver olmakla beraber cevâz-ı bey’i hakkında âsâr-i sahîha vardır. Men ile cevaza delâlet eden âsâr teâruz ettiğinde asıl olan, hazer delili vârit ve zâhir oluncaya kadar ibâhadır. Sonra Hazret-i Âişe hadisinde Sıddîka-i müşârün ileyhâ tarafından akdedilen bey’i Resûl-i Ekrem feshetmemiştir. Bu adem-i feshin delâletiyle bu resimli yastık hakkındaki beyânât-ı risâletpenâhî, hurmete değil belki kerahate hamlolunabilir.

RESİM. Hazret-i Âişe hadisinden hayvan tasvirinin hurmeti de müstefâd olur. Fukaha ve ehl-i hadîsin cumhuru, hacir, şecer gibi menâzır suretlerinde ve zîhayat olmayan eşyanın tersîm ve istimalinde beis görmemişlerdir.

98 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال أرسل النبي صلى الله عليه وسلم إلى عمر رضي الله عنه بحلة حرير أو سيرا فرآها عليه فقال إني لم أرسل بها إليك لتلبسها إنما يلبسها من لا خلاق له إنما بعثت إليك لتستمتع بها يعني تبيعها. {B2104 Buhârî, Büyû‘, 40.}

İBN ABBAS'IN RİVAYETİ VE BİR FETVASI

Müslim'in rivayetine göre İbn Abbas radiyallahu anhümâya bir ressam müracaat ederek, "Ben şu suretleri resmederek geçinirim. Bunlar ve sanatım hakkında bana bir fetva lutfediniz!" demiş. İbn Abbas da, "Bana yaklaşınız!" demiş. Sonra tekrar "Bana yaklaşınız!" demiş. Ressam İbn Abbas'a yaklaşıncı elini bu müsteftînin başı üstüne koyarak, "Şimdi sana ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir hadisi haber vereceğim, iyi dinle!" demiş. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, "*Her musavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet günü hayat verilir de bunlar cehennemde onu ta'zîb ederler*" buyurduğunu işittim demiş. İbn Abbas ressama karşı devamla, "Eğer sen sanatına devam etmek mecburiyetinde isen, ağaç ve zîhayat olmayan aksâm-ı vücûdu tersim et!" demiştir.⁹⁹

İbn abbas'ın delili ve bu fetvasının müstened-i şer'îsi, Tahâvî'nin bervech-i âtî rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadisidir: Ebû Hüreyre radiyallahu anh da diyor ki: Bir kere Cibrîl aleyhi's-selâm huzûr-ı saâdete girmek için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden izin istemiştir. Resûlullah da müsaade buyurmuştur. Fakat Cibrîl, "Şimdi ben sizin evinize nasıl girebilirim? Çünkü evinizde birtakım at ve insan misallerini ihtiva eden bir perde asılıdır. Ya bu resimlerin başlarını koparmalısınız yahut bu perdeyi indirip yere sermelisiniz! Biz melekler zümresi, içinde resim olan eve girmeyiz" diye cevap vermiştir.¹⁰⁰

BU HADİSTEN TAHÂVÎ'NİN İSTİNBÂTİ

Tahâvî diyor ki: Bu hadisin zâhirine göre bir resmin başı -ki, o resmin temsil ettiği zîhayatın başsız yaşaması mümkün değildir. Bu- koparılınca, resim ve timsal mubah oluyor. Hadisin ifade ettiği bu hüküm, bir zîhayatın, bir insan veya hayvanın, onsuz yaşaması mümkün olmayan bir kısmı hariç olmak üzere tasvir ve tersîmi mubah olduğuna delâlet eder ve binnetice, **1.** Canlı olmayan eşya ve menâzırın tersîmi, **2.** Canlılardan da suver-i hâriciyye ki, misli zîhayat olmayan kısım-ı beden tasviri mubah ve bu iki nevi tasvirin, resim hakkında vârit olan âsârın ifade ettiği nehiy hükmünden hariç olduğuna delâlet eder.¹⁰¹

99 جاء رجل إلى ابن عباس فقال إني رجل أصور هذه الصور فافتني فيها؟ فقال ادن مني! ثم قال ادن مني! فدنني منه حتى وضع يده على رأسه فقال أنيتك بما سمعت من رسول الله صلى الله عليه وسلم سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كل مصور في النار يجعل له بكل صورة صورها نفسا فيعذبه في جهنم. وقال إن كنت لا بد فاعلا فاصنع الشجر وما لا نفس له [رواه مسلم بقرائنه على نصر بن علي] {M5540 Müslim, Libâs, 99.}

100 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال استأذن جبريل عليه السلام على رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ادخل فقال كيف أدخل وفي بيتك ستر فيه تماثيل خيل ورجال. فإما أن تقطع رؤسها وإما أن تجعلها بساطا فإننا معاشر الملائكة لا ندخل بيتا فيه تماثيل. {Tahâvî, Meâni'l-âsâr, IV, 287, no: 6946.}

101 Umdetü'l-kârî, V, 460.

RESİM HAKKINDA EBÛ TALHA HADİSİ

Müellif İmam Buhârî “Kitâbü’l-Libâs”ta izahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisinden sonra Resûl-i Ekrem’in en yakın ashabından ve ensarın en bahadırlarından bulunan Ebû Talha, Zeyd b. Sehl’in de bir hadisini rivayet ediyor ki bunun târîh-i vürûdu daha muahhardır. Bu hadisi Ebû Talha’dan rivayet eden Zeyd b. Hâlid’dir ki bu da sahâbîdir, bu da ensardandır. Zeyd’dan de tâbiî ricalinden Büsr b. Saîd rivayet etmiştir. Hadisin senedi hakkında şu mücmel mâlûmatı verdikten sonra şimdi tercümesini bildireceğiz. Ebû Talha radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in “*Melekler, içinde suret bulunan herhangi bir eve girmez*” buyurduğunu haber vermiştir. Sahâbî râvi Büsr diyor ki: Bu hadisi bana rivayet eden Zeyd b. Hâlid’dir. Bunu bana bildirdikten bir zaman sonra hastalanmış, biz de iyâde etmiştik. Eve girdiğimde kapısında bir perde asılı olduğunu, perdede de bir suret bulunduğunu gördüm. Orada bulunan Ubeydullah -ki Resûlullah’ın zevci Meymûne’nin rebîbidir-¹⁰² dedim ki, “İslâm’ın ilk günlerinde suretin menhî olduğunu bize haber veren Zeyd b. Hâlid değil midir? (Şimdi bu resimli perde nedir ya?) Ubeydullah bana, “Zeyd b. Hâlid bu hadisi Ebû Talha’dan bize naklederken sonunda *إلا رقما في ثوب* “Elbisedeki nakış ve resim müstesnadır” dediğini işitmedin mi? diye cevap verdi.¹⁰³

Tahâvî, (elbisedeki nakş ü resim müstesnadır) fıkrasını (yastık vesaire gibi vesîle-i ihtiram olmamak üzere istimal) mânasına hamlederek daha tevsî etmiştir.

Hattâbî de, bu hadisin bu fıkrasına nazaran eşkâl-i hayvânâtı tasvir eden musavvir ile ağaç ve emsali nakışlar, resimler yapan nakkaş ve ressamın resim ve tasvir hakkında vârit olan vaîd-i şedîdde dahil olmasalar gerektir diyor.

HULÂSA. Resûl-i Ekrem perde gibi tâzim ve tekrîm ifade eder bir surette resimli eşya istimalini kerih görmüş, fakat yayınmak ve örtünmek gibi tâzime delâlet etmeyecek surette istimalini mekruh addetmemiştir. Sa’d b. Ebû Vakkâs, Sâlim, Urve, İbn Sîrîn, Atâ ve İkrime bu suretle hükmetmişlerdir ve bu ictihad, evsatü’l-mezâhib addedilmiştir. Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe ve Şâfiî’nin mezhepleri de budur.

SEBEB-İ NEHİY. Tersîm ve tasvir bahsinde yegâne sebep-i nehiy, resimlere, suretlere taabbüd endişesidir. İslâm dini tevhid dini ve zatında, sıfatında bir Allah’a ibadet, arz-ı ubûdiyyet dini olduğundan ve bir kelime ile tevhid, İslâmî umdelerin ve İslâm nur ve ziyâsının nokta-i mihrâkı olduğundan her ne suretle olursa az, çok şirk ile şâibedar olmaması Resûl-i Ekrem’in büyük bir kıskançlıkla ihtimam buyurduğu bir mesele idi. Tev-

102 Rebîb “üvey oğul” demektir. Fakat Ubeydullah ümmü’l-mü’minîn Meymûne’nin rebîbi denilmesi, Meymûne hazretlerinin kölelerinden birisinin çocuğu olup müşârün ileyhâ tarafından terbiye edildiğinden, rebîb-i Meymûne diye anılmıştır.

103 عن بسر بن سعيد عن زيد بن خالد عن أبي طلحة صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن الملائكة لا تدخل بيتا فيه الصورة قال بسر: ثم اشتكى زيد فععدناه فإذا على بابه ستر فيه صورة. فقلت لعبيد الله ربيب ميمونة زوج النبي صلى الله عليه وسلم ألم يخبرنا زيد عن الصور يوم الأول فقال عبيد الله ألم تسمعه حين قال إلا رقما في ثوب. {B5958 Buhârî, Libâs, 92.}

hidin muhafazası namına kendi kabrine bile ibadet edercesine izhâr-ı hurmet edilmesini istemiyordu.

Bu sebeple İslâm'ın ilk günlerinde Resûl-i Ekrem ister tâzim, ister tahkir ifade eder surette kullanılsın, ister ibadet, ister ihanet mânası arzetsin, resimli eşya istimalini mutlak surette nehyetmişti. Çünkü Resûl-i Ekrem İslâm'ın ilk günlerinde şirkle mücadele halinde idi. Beşeriyeti asnâma, temâsîle, tesâvîre ibadetten mene çalışıyordu. Resim ve tasvir hakkında mutlak surette vâid-i şedîdi tebliğ eden ehâdis-i şerife hep İslâm'ın bu ilk günlerinde vârit olmuştur. Fakat İslâm'ın şirke galebesi ve hakiki zaferi tahakkuk ettikten sonra ilk günlerdeki derecede cezrî harekete lüzum kalmamıştı. Tesâvîr ve temâsîlin tâzim ifade etmeyecek bir surette istimaline müsaade edilmiştir ki, bu müsaade yukarıdaki Ebû Talha hadisinin fıkra-i ahîresindeki istisnadan müstefâd olmuştur.¹⁰⁴

Seneden seneye nûr-ı İslâm âfâk-ı âleme intişara başlayıp gönüllerde tevhid akîdesi gereği gibi teessüs edince, yukarıda bildirdiğimiz veçhile birçok eimme-i selef ile mezâhib-i fıkhiyye sahipleri menâzır resimlerinin, tâmmü'l-hilka olmayan insan vesair zîruh hayvanatın tasvirini ve bilâ-ihiram istimalini mubah addetmişlerdir. Bu sebeple hadis şârihleri tahzîrât-i şedîdeyi muhtevî hadisleri tâmmü'l-hilka olan tesâvîre sarf ve hamletmişler ve meselâ belden yukarı çekilen resmin imal ve istimalinde bir beis görmemişlerdir. Hatta *Buhârî*'nin kadim şârihlerinden Hattâbî Ebû Süleyman, Ebû Talha hadisinin son fıkra-sından istifade ederek tâmmü'l-hilka olmamak gibi bir kayda da lüzum görmeyerek kerahetine kâil olmuş, sebep-i kerâhat olarak da kalbin mâlâyânî ile iştigalini göstermiştir.¹⁰⁵

Sahîh-i Buhârî'nin ilk şârihlerinden çok âlim ve zeki bir zat olan Hattâbî'nin¹⁰⁶ sebep-i keraheti mâlâyânî ile iştigal derecesinden ileri götürmemesi, o devirlerde resme tâzim ve taabbüd hissini Hattâbî nazarında şuurlu hiçbir müslümanın hatırından geçmeyeceği muhakkak olmasından mütevellit olsa gerek.

104 وإنما نهى الشارع أولا عن الصور كلها وإن كانت رقما لأنهم كانوا حديثي عهد بعبادة الصور فنهى عن ذلك جملة ثم لما تقرر نهيه عن ذلك أباح ما كان رقما في ثوب للضرورة إلى إيجاب الثياب فأباح ما يمتن لأنه يؤمن على الجاهل تعظيم ما يمتن وبقي النهي فيما لا يمتن [عمدة القاري: ج 10 س 313].

105 وقال الخطابي المصور الذي يصور أشكال الحيوان والنقاش الذي ينقش أشكال الشجر ونحوها فإني أرجو أن لا يدخل في هذا الوعيد وإن كان جملة هذا الباب مكروها وادخلا فيما يشغل بما لا يعني [عمدة القاري].

106 Hattâbî: Hamd b. Muhammed b. İbrâhim b. Hattâb el-Büstî'dir. Kâbilli kadim bir Türk ailesine mensuptur. Meşâhir-i muhaddisîn ve üdebâdan olup fıkıhta da yed-i tûlâ sahibi idi. Zehebî imam, allâme unvanlarıyla tavsif eder. İbtidâ Nîşâbur'da hadis ahzetmiş sonra Bağdat'a gelerek fıkıh ve edebiyat ile meşgul olmuştur. Sonra vatanı olan Kâbil müzâfâtından bulunan (Büst'e) gelerek tedris-i ulûm ile iştigal etmiştir. Hâkim, Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Nasr el-Belhî gibi meşâhir kendisinden hadis ahz ve rivayet etmişlerdir. Hattâbî tesânîf-i mu'tebere sahibidir. *Garîbü'l-hadîs*, *Meâlimü's-sünen*, *Şerhu Esmâil-hüsna*, *Kitâbü'l-Gunye*, *Kitâbü'l-Uzle* gibi birçok telifatı vardır. Bu cümleden biri de *Sahîh-i Buhârî* şerhi *İ'lâmü's-sünen*'dir. Zehebî, rivayette sika ve metin idi. Şüphesiz hazâin-i ilimden ma'dûddur diyor. İlmi derecesinde zühd ü takvası da vardı. Hicret-i seniyyenin 388. senesi Rebûlâhîrinin altıncı günü vefat etmiştir. Ebû Nasr el-İsferâyînî ve İbn Cerîr et-Taberî gibi ulemâ ile Mısır'ın, Irak'ın, Merv'in, Mekke'nin bir hayli ehl-i kiraati bu sene dahilinde vefat etmişlerdir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 224; *Lübbü'l-Lübâb*).

Ali el-Kârî de *Mirkât*'ta Hazret-i Âişe'den rivayet olunan bir hadisin şerhinde bu kerahetin bir kerâhet-i tenzîhiyye olduğunu naklediyor. *Sahîhayn*'de rivayet olunduğuna göre, Hazret-i Âişe diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir gazâyâ gitmişti. O sırada ben kenarı saçaklı bir yatak örtüsü almış, (üstünde kanatlı at resmi bulunan [Nevevî]) pûşîdeyi kapıya asmıştım. Resûl-i Ekrem avdetinde bunu kapıda görünce çekti, attı. Sonra, “Allah duvarın taşını, toprağını bu suretli kumaşla örtmemizi emretmedi!” buyurdu.¹⁰⁷

Ali el-Kârî bu hadisin şerhinde, “Hazret-i Âişe'nin bu bisâti ta'lîki ziynet içindi, hicab için değildi. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem tarafından itâb edildi. Bu hadis ile yastık, bisât gibi hususatta istimalin cevazına fakat duvara ziynet için resimli kumaş makûlesini asmanın hurmetine değil, kerâhet-i tenzîhiyye olduğuna istidlâl edilmiştir” diyor. Çünkü Resûl-i Ekrem'in, “Duvara bu resimli kumaş asmaya memur değiliz” kavl-i şerifi, ne böyle ta'lîktan nehye, ne de vücûba ve nedbe delâlet etmez diye ihticâc edildiğini haber veriyor.¹⁰⁸

Nevevî de diyor ki: “Bazı ulemâ döşek, yatak ve yemek takımı gibi mübâlâtsiz kullanılan ev eşyası üzerinde resim bulunmasında tâmmü'l-hilka olsa bile, bir mahzur yoktur; tam olsun, nâkıs olsun, mutlak surette mubahtır” demişler ve Ebû Talha hadisinin fıkra-i ahîresindeki istisna ile istidlâl etmişlerse de bizim ve cumhurun bunlara karşı cevabımız, “Bu istisnanın ağaç ve tâmmü'l-hilka olmayan hayvan resimlerine ait olduğudur.”

Tîbî de, Nevevî'nin reddettiği tezi müdafaa eden zümreden ve mutlak mubah olduğuna kâil olanlardandır. Bunun için Hâdimî merhum *Tarîkat-ı Muhammediyye Şerhi*'nde, Tîbî kendi mezhebinin muhalifi bir tarîk-i ictihâdı iltizam etmiştir diye muâhaze ediyor.

BİR HİKÂYE. Osmanlı padişahlarından Abdülaziz zamanında resim istimali meselesi mevzubahis edilmiş. Şeyhülislâm Turşucuzâde ثوب رقا في “Resim bulunan eve melekler girmez. Meğer ki resim ve suret elbise, kumaş gibi bir şeye nakşedilmiş ola, bu surette girer” suretinde Ebû Talha'nın yukarıda zikrettiğimiz hadisi ile istidlâl ederek cevazına fetva verdiği ve bu fetvası üzerine şeyhülislâm olduğu rivayet olunur.

BİR HULÂSA. Buraya kadar resim hakkında vârit olan ehâdis-i şerifeden bazılarını eimme-i selef ve haleften bir haylisinin ârâ ve ictihadlarıyla beraber mütalaa etmiş bulunuyoruz. Bu babda ulemânın iki noktada ittifak ve bir noktada ihtilâf ettiklerini görüyoruz. İttifak ettikleri noktalardan birisi ağaç, dağ, taş gibi eşya ve menâzır resimlerinin mutlak surette mubah olduğudur. Öbürü de vesikalık fotoğraflar gibi tâmmü'l-hilka olmayarak bedeninin bir kısmına ait olan zîhayat resimlerinin hem imal edilmelerinin, hem de istimal olunmalarının cevazıdır. Tâmmü'l-hilka olanlar hakkında ihtilâf edilmiştir. Bazı ulemâ vesîle-i ta'zîm olmaksızın bunların istimalini de maa'l-kerâhe tecviz etmişlerdir. Bazıları etmemiştir.

107 عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم خرج في غزاة فأخذت نمطا فسترته على الباب. فلما قدم فرأى النمط فجذبه حتى هتكه ثم قال إن الله لم يأمرنا أن نكسو الحجارة والطين [رواه شيخان]
{M5520 Müslim, Libâs, 87. Müslim rivayetinde “فرأى النمط” cümlesinden sonra “عرفت الكراهية في وجهه” ifadesi yer almaktadır.}

108 *Mirkât*, IV, 485.

Bu bahsi bu kadar uzun bir tetkik zemini ittihaz edişimiz, resim istimalinin ve tersîmin mutlak surette haram zannolunmasına mebnîdir. Halbuki bugünkü lüzûm-ı ictimâî ve resmî üzerine fotoğraflarını imal ve istimal eden birçok zevatın bunda dinî bir mahzur olup olmadığını sormaya mecburiyet hissetmiş olmalarına mebnî bu meselenin ilmî vaziyetini olduğu gibi bildirmeyi lüzumlu addettik. Burada namaz kılan kimsenin karşısında resim bulunmamasına dikkat etmesi tavsiyesiyle bu bahse nihayet vereceğiz: Buhârî'nin rivayetine göre, Hazret-i Âişe'nin astığı resimli bir perde hakkında Resûl-i Ekrem, “*Namazda beni meşgul ediyor, kaldırınız!*” buyurmuştur.¹⁰⁹

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي سَفَرٍ فَكُنْتُ عَلَى بَكْرٍ صَغْبٍ لِعُمَرَ فَكَانَ يَغْلِبُنِي فَيَتَقَدَّمُ أَمَامَ الْقَوْمِ فَيَرْجُرُهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ ثُمَّ يَتَقَدَّمُ فَيَرْجُرُهُ عُمَرُ وَيَرُدُّهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعُمَرَ بَغْنِيهِ فَقَالَ هُوَ لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَغْنِيهِ فَبَاعَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ هُوَ لَكَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ تَصْنَعُ بِهِ مَا شِئْتَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile biz bir seferde bulunduk. Ben (babam) Ömer radiyallahu anhin genç, çetin bir devesine binmiştim. Deve bana galebe ediyor ve kafilenin önüne geçiyordu. Ömer onu menedip geri çeviriyordu. Sonra devam (tekrar) kafilayı geçiyor, Ömer de menedip çeviriyordu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ömer'e, “Şu (hırçın) deveyi bana satsana!” buyurdu. Ömer, “O senindir Yâ Resûlellah!” dedi. (Tekrar) Resûl-i Ekrem, “Şu deveyi bana sat!” buyurdu. Ömer de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sattı. Der-akab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey Abdullah b. Ömer! (Şimdi) deve senindir. Nasıl istersen öyle tasarruf edersin” buyurdu. {B2115 Buhârî, Büyû', 47.}

İZAHİ

Bu hadisin sebab-i sevki ve nokta-i ictihadı Resûl-i Ekrem'in bey'i müteakip deveyi İbn Ömer'e hibe etmesidir. Bu fiil-i nebevî, “sattım, aldım” demekle bey' tamam olup mebi' müşterinin malı olacağına ve akid bu suretle tamam olduktan sonra red, iade, hıyar câri

olmayıp müşteri mâl-i müşterâsını derhal satmak, hibe etmek gibi tasarrufât-ı hukûkiyyeye mâlik bulunacağına delâlet eder ki, İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Eğer deve o saatte Resûl-i Ekrem'in malı olmasaydı İbn Ömer'e hibe edemezdi de meclis-i akid sonuna ve bâyi' ile müşterinin beden ayrılımlarına ta'lik ederdi. Binaenaleyh akdin tamam olması için bâyiin "sattım", müşterinin de "aldım" demeleri ve sözle yekdiğerinden ayrılmış olmaları kâfidir. İmam Şâfiî meclis-i akdin sonuna kadar bir hıyar kabul etmiştir ki bu hadisin zâhirine mugayirdir. Bu cihetle Şâfiî fukahası, Hazret-i Peygamber deveyi İbn Ömer'e hibe etmezden evvel Hazret-i Ömer'in Resûl-i Ekrem'den biraz tekaddüm veya teahhür etmiş olması muhtemeldir diye te'vil ederler.

Bu hadisten istifade edilen bir hükm-i fikhî de bâyiin bey' için metânı müşteriye arzetmesine lüzum olmamasıdır. Belki müşterinin, "Malını bana satar mısınız?" diye bir pazarlık kapısı açılması da meşrûdur. Bundan başka bir de ba'de'l-akid bâyie sattığı malın bedelini vermezden evvel müşterinin tasarrufunun câiz olduğu da bu hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَجُلًا ذَكَرَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ يُخَدِّعُ فِي الْبَيْعِ فَقَالَ إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Bir kimse Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bey' ü şirâda daima kendisinin aldatıldığını arzetti. Resûl-i Ekrem buna cevaben, "Sen de bir şey almak istediğinde (İslâm dininde) aldatmak yoktur, de!" buyurdu. {B2117 Buhârî, Büyû', 48.}

İZAHİ

Buhârî bu hadîs-i şerifi yine böyle "Terk-i Hiye'l" bahsinde de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd ile Nesâî de "Büyû" bahsinde rivayet etmişlerdir. Resûl-i Ekrem'e mağduriyetinden şikâyet eden sahâbînin ta'yîn-i hüviyetinde ulemâ ihtilâf etmiştir, İbn Cârûd, Hâkim ve daha birtakım zevat bunun Habbân b. Münkız radiyallahu anhümâ olduğunu rivayet etmişlerdir. *Müslim Şerhi*'nde Nevevî de Habbân olduğuna kânidir. Habbân sahâbî oğlu sahâbîdir, ensardandır. Uhud Harbi'nde ve ondan sonraki meşâhidde bulunmuştur. Osman radiyallahu anhin hilâfeti zamanında vefat etmiştir. Resûl-i Ekrem ile birlikte bulunduğu bir gazâda bir kaleye hücum ederken başına isabet eden bir taşla âfetzede olarak bir parça kuvve-i nutkıyye ve melekât-i akliyyesi haleldar olmuştu. Maamafih yine kuvve-i mümeyyize ve müfekkiresi yerinde idi. Dârekutnî de Habbân'ın lisanında ağırlık

bulunduğunu, alışverişte daima aldatıldığını ve bu cihetle Resûl-i Ekrem'e müracaat etmekle taraf-ı risâletpenâhîden “İslâm dininde aldatmak yoktur” demesi tâlim buyurulduğunu rivayet etmiştir.¹¹⁰

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayette müşârün ileyh Habbân'ın bu mâlûliyetine mebnî taraf-ı peygamberîden kendisine üç günlük bir hakk-ı hıyâr tayin buyurulmuştur deniliyor.¹¹¹ Dârekutnî'nin ve Beyhakî'nin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem müşârün ileyhe, “*Ey Habbân! Sen aldığın malda üç gün muhayyersin! Bu müddet zarfında istersen malı imsak edersin, istersen malı sahibine iade edersin!*” buyurmuştur.¹¹²

Mesâbih şârihi Tûrbuştî, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Habbân'a ‘Müslümanlık'ta aldatmak yoktur’ cümlesini tâlim buyurması esnâ-yı bey'de müşteri tarafından bâiye böyle söylenerek sattığı malın mahiyeti ve keyfiyeti hakkında mâlûmatı olmadığını bildirmesi ve bu suretle hukukunun ziyâdan sıyânetini dilemesi içindir” demiştir ki elyevm bir müslümanın bir müslümanla mübâyaasında müşterinin bâiye, meselâ “Bu malın iyiliğini, fenalığını ve hakiki kıymetini bilmiyorum, insafına havale ediyorum!” demesi de bu kabildendir.

BU HADİSTEN BERVECH-i ÂTÎ AHKÂM İSTİFADE EDİLMİŞTİR

1. Bazı Mâlikî fukahası bu hadis ile istidlâl ederek hıyâr-ı gabnin lüzumuna kâil olmuşlardır. Eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye ile cumhûr-ı ulemâ Habbân radiyallahu anh hakkında tayin buyurulan bu müsaadenin muayyen bir vâkıa ve hususi bir maddeden ibaret olduğunu beyan ederek gabn için bir hıyar kabul etmemişlerdir. Yine böyle gabnin az veya çok olması gibi medâr-ı tahyîr olacak bir tefrika da kâil olmamışlardır. İmam Mâlik'in esahh-ı rivayet olan mezhebi de böyledir. Irak'ta yetişen Mâlikî fukahası, malın kıymetinin sülûsü derecesinde olursa, aldanan müşteri için hakk-ı hıyar vardır demişlerdir ki bazı Hanbelîler'in mezhebi de böyledir. İmam Mâlik'ten gelen diğer bir rivayet tarikinde esnâ-i bey'de müşteri malın kıymetine vâkıf olursa gabin, az olsun, çok olsun bey' fesholunmaz, müşteri vâkıf olmazsa fesholunur deniliyor.

Bir de bey'de tağrîre ve hileye müstenit olan gabn-i fâhiş vardır ki bunun medâr-ı fesh olduğuna eimme-i Hanefiyye ve Şâfiyye de kâil olmuşlardır. Tağrîr olunan müşteri bey'de gabn-i fâhiş bulunduğu muttali olduktan sonra mebî'de temellük levazımından olan bir suretle tasarruf ederse, bu halde müşterinin hakk-ı feshi kalmaz. Hanefîler mâl-i yetîmi sıyâneten tağrîr olmasa bile gabn-i fâhiş ile bey'i sahih addetmemişlerdir. Mâl-i vakf ile beytûlmâli de böyle mâl-i yetîm hükmünde addetmişlerdir.

2. Sâdât-ı Hanefiyye bu hadisten zaîfü'l-akl olan kimsenin hacr olunmamasına istidlâl etmişlerdir. Melekât-i akliyyesinde zaaf olmakla beraber Resûl-i Ekrem Habbân'ı

110 {DK2975 Dârekutnî, es-Sünen, III, 53.}

111 {DK2975 Dârekutnî, es-Sünen, III, 53.}

112 {DK2978 Dârekutnî, es-Sünen, III, 54. Rivayette “Ey Habbân” şeklinde bir hitap yer almamaktadır.}

bey'e mezun kılmıştır. Bu izin adem-i hacrin en vâzıh bir delilidir. Ufak tefek za'f-ı his ve şuur ile hürriyet-i şahsiyye ve tasarrufât-ı ferdiyyenin tahdidi hiç doğru değildir.

3. Ebû Hanîfe, Şâfiî, Züfer hıyâr-ı bey'in üç gün olduğuna ve üç günden ziyade hıyâr câiz olmayıp bey' fâsit olacağına bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. İbn Şübrûme'den bu yolda bir kavil menkuldür. Zât-ı mesele eimme arasında muhtelifün fih olup İbn Ebû Leylâ, Hasan b. Sâlih, Ebû Yûsuf, Muhammed, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr, Dâvûd ve İbn Münzir hıyâr-ı şart ile bey'i câiz görmüşler ve hıyâr şart kılındığı zamana kadar şarta riayet lâzımdır demişlerdir. Evzâî bir ay ve daha ziyade hıyârı tecviz etmiştir. İmam Mâlik satılan malın cinsine ve nevine göre hıyâr kabul etmiştir. Meselâ elbise bey'inde bir, iki gün, evde -iyice düşünüp müzakere edebilmek için- bir ay, hayvan bey'inde muayyen mil mesafe binmek şartıyla hem bâiye ve hem müşteriye ait olmak üzere hıyâr câizdir demiştir (*Umdetü'l-kârî*).

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَغْزُو جَيْشُ الْكَعْبَةِ فَإِذَا كَانُوا بِبَيْدَاءَ مِنَ الْأَرْضِ يُخَسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُخَسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ وَفِيهِمْ أَسْوَاقُهُمْ وَمَنْ لَيْسَ مِنْهُمْ قَالَ يُخَسَفُ بِأَوَّلِهِمْ وَآخِرِهِمْ ثُمَّ يُبْعَثُونَ عَلَى نِيَّاتِهِمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, sıddîka-i müşârün ileyhâ demiştir ki: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Âhir zamanda) bir güruh Kâbe’yi (tahrip) kastedecektir. Bunlar Beydâ mevkiine geldiklerinde başbuğlarından son neferlerine kadar (ortaları da müstesna olmayarak) yere batırılırlar. (Yalnız muhalefet edip ayrılanlar kurtulup haber verirler) buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Bunlar başlarından sonlarına kadar nasıl batırılırlar, halbuki bunların arasında (bey' ü şirâ ile geçinen) çarşı halkı vardır ki bunlardan ma'dûd değildirler dedim.” Resûl-i Ekrem, “(Evet) bunlar başlarından sonlarına kadar batırılırlar. Sonra bu batanlar (kıyamet gününde) niyetlerine göre ba's (haşr ü neşr) olunurlar” buyurdu. {B2118 Buhârî, Büyû', 49.}

İZAHİ

Hadisteki “Beydâ” Mekke ile Medine arasında bir mevziin adıdır. Müslim'in Ebû Ca'fer Bâkır hazretlerinden rivayeti Beydâ-yi Medîne suretindedir. Tirmizî'nin rivayet ettiği Safiyye hadisinde, “Orta tabakadakiler de kurtulmamıştır” ziyadesi vardır.¹¹³ Müslim'in

Hafsa hadisinde de “*bunlardan ayrılanların kurtulup haber verecekleri*” suretinde bir ziyade vardır.¹¹⁴ Bu ziyadelere kavis içinde tercümemizde işaret ettik.¹¹⁵

İbnü't-Tîn, taraf-ı ilâhîden batırılan bu cüyûşun, Kâbe'yi tahrip eden Habeş ve Sûdânî ordu olsa gerektir diyor ki bu ince bacaklı Sûdânî ve Habeşliler'in tahribi yukarıda 790 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinde geçmişti.

Mevzubahsimiz olan bu Hazret-i Âişe hadisinin sebep-i sevki alışveriş ile geçinen çarşı halkının müktesebât-ı zâtiyeleriyle geçinir faziletli kimseler olduğuna Hazret-i Âişe'nin şehâdeti ve bunların müstehak-ı hasf olmadıklarına işaret etmiş olmasıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde açtığı ve bu hadisin mensup olduğu babın unvanı da kendisinde çarşı, pazar zikrolunan ehâdîs-i şerife hakkındadır. Tercümeleri bunu takip edecek olan 984, 985, 986 numaralı hadîs-i şerifler de bu bab dahilinde zikredilmiştir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي السُّوقِ فَقَالَ رَجُلٌ يَا أَبَا الْقَاسِمِ فَأُلْتَفَتَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ إِنَّمَا دَعَوْتُ هَذَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكْنُوا بِكُنْيَتِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) çarşıda iken bir kimse, “Yâ Ebe'l-Kâsım!” diye seslendi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buna dönüp baktı. Bu adam (başka birisine işaret ederek), “Ben şunu çağırmıştım” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Benim (öz) adımla ad koyunuz. Fakat soy adımla künyelemeyiniz!” buyurdu. {B2120 Buhârî, Büyû', 49.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi sıfât-ı Nebî sallallahu aleyhi ve selleme dair akdettiği bir babında da rivayet etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, İbn Mâce esânîd-i muhtelif ve elfâz-ı müteaddide ile rivayet etmişlerdir. Sonra bu mevzua dair bu Enes b. Mâlik hadisinden başka ashaptan bir hayli zevattan da rivayet edilen birçok haber vardır. Hatta böyle menfi değil müsbet de vardır. Bu cümleden en meşhuru Tahâvî'nin Muhammed b. Hanefiyye tarikiyle Hazret-i Ali'den rivayet ettiği bir eserde Ali Murtazâ radiyallahu anhtan diyor ki: Ben (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! (Senden sonra) bir oğlum

114 {M7242 Müslim, Fiten, 6.}

115 زاد الترمذي في حديث صفية (ولم ينج أوسطهم). وفي مسلم في حديث حفصة (فلا يبقى إلا الشريد الذي يخبر عنهم) [عمدة الفارئ]

olursa senin öz adını koyup soy adınla künyelemeye müsaade eder misiniz?” diye sordum. Resûlullah, “Evet” diye tasvip buyurdu.¹¹⁶

Tirmizî tarafından da rivayet edilip sıhhatine hükmedilen bu haber, Resûl-i Ekrem tarafından Hazret-i Ali’ye ruhsat buyurulduğunu sarâhaten ifade etmektedir. Bu hadisi rivayet ettikten sonra Tahâvî diyor ki: “Eimme-i seleften bir kısmı bu hadis ile ihticâc ederek: Erkeklerin Ebû'l-Kâsım ile künyelenmelerinde, bununla beraber Muhammed ismini almalarında beis yoktur” demişlerdir. Şârih Aynî de, “Tahâvî’nin selefle kastettiği zevat Muhammed b. Hanefiyye, İmam Mâlik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel’dir. Cum-hurun mezhebi de isim ile künyenin cem’inde bir mahzur olmadığı merkezindedir” diyor. Sonra yine Şârih Aynî, “Mevzubahsimiz olan Enes b. Mâlik hadisi ile Hazret-i Ali’den gelen rivayetin aralarındaki tearuzu telif ederek, Enes b. Mâlik hadisi mensuhtur yahut Enes hadisindeki nehiy, tenzîhî bir nehiydir” diyor.

Yine Tahâvî, devr-i sahâbîde ashâb-ı kirâmdan birçoğunun isimleri Muhammed olduğu halde Ebû'l-Kâsım künyesini almışlardı diyerek, Muhammed b. Talha, Muhammed b. Eş’as, Muhammed b. Ebû Huzeyfe radiyallahu anhümün isimlerini bildiriyor.

İbnü'l-Esîr de Muhammed b. Talha’yı sahâbe arasında zikrederek, “Muhammed doğduğunda babası Talha b. Abdullah ashâb-ı kirâmın âdeti veçhile nevzadı alarak Resûl-i Ekrem’e getirip arzetmiş, taraf-ı risâletpenâhîden de başı meshedilerek Muhammed tes-miye buyurulmuştur. Sonra Ebû'l-Kâsım diye anılmıştır” diyor. Sonra İbnü'l-Esîr şöyle devam ediyor: Bu Muhammed b. Talha (Seccâd) lakabıyla da yâd olunurdu, çok namaz kılardı, çok ibadet ederdi. Babası Talha b. Abdullah ile beraber Cemel Vak’ası’nda Hazret-i Ali’nin muhalifleri arasında bulunmuş ve bu baba, oğul orada maktûlen vefat etmiştir. Halbuki Muhammed b. Talha Hazret-i Ali’ye karşı yüksek bir muhabbet perverde ederdi. Cemel Vak’ası’nda muhalifler arasında bulunması, babasına itaat saygısından ileri gelmişti. Bu cihetle Hazret-i Ali, Muhammed b. Talha’nın naaşını görünce, “Vah bu Seccâd’dır, zavallıyı babasına olan bağlılığı katletmiştir” demiştir.

Tahâvî’nin saydığı esâmîden Muhammed b. Eş’as b. Kays da sahâbîdir. Sallallahu aleyhi ve sellem zamanında tevellüd etmiştir. Ebû Nuaym, sohbeti sabit olmadığını iddia etmiştir. Hazret-i Âişe’den rivayeti vardır. Bu da Ebû'l-Kâsım künyesini taşırdı.

Tahâvî’nin bildirdiği üçüncü bir sahâbî ki Muhammed b. Ebû Huzeyfe’dir. Sanâdîd-i Kureyş’ten Utbe b. Rebîa’nın hafîdidir. Asr-ı saâdet’te Habeşe’ de dünyaya gelmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân’ın dayısının oğludur. Babası Ebû Huzeyfe’nin vefatından sonra Muhammed’i Osman b. Affân radiyallahu anh yanına alıp büyötmüştür. Sonra hilâfeti zamanında Mısır’a göndermişti. Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Mısır’da Hazret-i Osman’a karşı en çok husumet besleyenlerden birisi olmuştur. Ebû Nuaym, Hazret-i Osman’ın fâcia-i şehâdetinde kendisini muhasara ve şehid edenler arasında İbn Ebû Huzeyfe’nin de

116 أخرج الطحاوي عن محمد بن الحنفية عن علي رضي الله عنه قال (قلت يا رسول الله إن ولد لي) وزاد الترمذي بعدك (ابن أسميه باسمك وأكنيه بكنيتك؟ قال نعم!) [عمدة القاري]

{Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 335, no: 7226.}

bulunduğunu haber veriyor. Muâviye'nin hilâfeti zamanında Mısır istilâ edilince İbn Ebû Huzeyfe yakalanıp hapsedilmiştir. Bir aralık hapisshaneden fûrcâyâb-i firâr olmuşsa da Muâviye'nin kölelerinden birisi tarafından katledilmiştir.

Şârih Aynî *Umdetü'l-kâri*'de bu mâlûmatı verdikten sonra vücûh-ı sahâbeden bazı zevatın çocukları da Resûl-i Ekrem'in ismi ile künyesini cemettiklerini Beyhakî'nin *Sünen*'inden naklen bervech-i âtî bildiriyor: Muhammed b. Ca'fer b. Ebû Tâlib, Muhammed b. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Muhammed b. Hâtîb, Muhammed b. Münteşir. Bu zevât-ı tâbiîn hepsi de Ebû'l-Kâsım künyesini taşımışlardır.

Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Nehaî ve Şâfiî, ismi Muhammed veya Ahmed olsun, ister olmasın, kimse tarafından Resûl-i Ekrem'in Ebû'l-Kâsım künyesini alması helâl değildir demişlerdir. Bunlar için medâr-ı ihticâc olan da Enes b. Mâlik hadisidir.

"Künye" *Kâmus Tercümesi*'nde bir kimseye baba, ana, oğul, kız kelimeleri muzaf kılınarak tesmiye etmek mânâsınadır deniliyor. Lisanımızda soy adı olarak istimal edildiği için bu suretle tercüme ettik.

Kâsım, Resûl-i Ekrem'in necl-i mübâreklerinden en büyük oğlunun ismi idi. Haticetülkübrâ radiyallahu anhâdan doğmuş ve küçük yaşında nübüvvet-i Ahmediyye ibtidâlarında Mekke'de vefat etmiştir. Sinni hakkında ihtilâf edilmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz bunun ismiyle tekennî buyurmuşlardı.¹¹⁷

HULÂSA. Hadîs-i şerifte, ne emir buyurulan tesmiye vücûb içindir, ne de nehyedilen tekniye tahrîme mevzudur. Bir de bu nehiy, Resûl-i Ekrem'in hâl-i hayâtında mûcib-i iştibâh olmamak gayesine mâtuf olması da vârid-i hâtırdır. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ, tesmiye ile tekniyenin cem'inde hiçbir beis görmemiştir.

Afyonkarahisar'ın Tefkîkiye Medresesi müderrisi efâzıl-ı ulemâdan pederim Ahmed Miras merhum da teberrûken kardeşlerimden birinin ismini -ki pek genç iken rahmet-i Hakk'a gitmiştir- Kâsım tesmiye etmişti. Bu münasebetle anmayı vesîle-i rahmet adederim.

117 Resûl-i Ekrem'in Haticetülkübrâ'dan dördü erkek, dördü kız olarak sekiz evlâdı dünyaya gelmişti. Erkekleri Kâsım, Tayyib, Tâhir, Abdullah'tır. Bazıları Tayyib'le Tâhir'i bir sayarlar. Bunların hepsi sinn-i tufûliyyette irtihal etmişlerdir. Kerîme-i muhteremeleri de Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsûm, Fâtımatüzzehrâ hazerâtıdır. Zeyneb, bi'set-i seniyyeden evvel Ebû'l-Âs b. Rebâ'a'ya tezvic buyurulmuş ve 7. sâl-i hicrîde yılında Medine'de irtihal etmiştir. Rukıyye ile Ümmü Külsûm birbirini müteakip Hazret-i Osman radiyallahu anha tezvic edilmiştir. Rukıyye hicret-i seniyyenin 1. yılında Ümmü Külsûm de 8. senesinde irtihal etmişlerdir. Fâtımatüzzehrâ da Bedir zaferini müteakip Hazret-i Ali'ye tezvic buyurulmuştur. Ve irtihâl-i Nebî aleyhi's-selâmdan altı ay sonra vefat etmiştir. Resûl-i Ekrem'in Mâriye-i Kıbtiyye' den bir oğlu dünyaya gelip on sekiz aylık tıfl iken irtihal etmiştir. Esâmî-i mübârekelerini tâdât ettiğimiz encâl-i seniyyenin ekserisinin terceme-i hâllerini bu eserimizde "Teheccüd" ve "Cenaze" bahsinde yazmıştık.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فِي طَائِفَةٍ مِنَ النَّهَارِ لَا يُكَلِّمُنِي وَلَا أَكَلِمُهُ حَتَّى أَتَى سُوقَ بَنِي قَيْنُقَاعَ فَجَلَسَ بِفَنَاءِ بَيْتِ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَ أَنْتُمْ لَكُمْ لَكُمْ فَحَبَسْتُهُ شَيْئًا فَظَنَنْتُ أَنَّهَا تُلْبِسُهُ سَحَابًا أَوْ تُغَسِّلُهُ فَجَاءَ يَشْتَدُّ حَتَّى عَانَقَهُ وَقَبَّلَهُ وَقَالَ اللَّهُمَّ أَحْبِبْهُ وَأَحِبَّ مَنْ يُحِبُّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) gündüzün bir parçasında (hâne-i saâdetten) çıkıp ne o bana, ne ben de ona bir şey söylemeyerek Kaynukâ' Çarşısı'na gelinceye kadar (yürüdü). Sonra buradan dönüp Fâtıma radiyallahu anhânın evinin önünde bir kenara oturdu ve (Hazret-i Hasan'ı kastederek), "Küçük orada mısın, küçük orada mısın?" diye sordu. Hazret-i Fâtıma çocuğun derhal evden çıkmasını biraz tevkif etti. Zannedersem bu az zaman içinde çocuğu vâlidesi ya giydirmişti; yahut saçını başını yıkayıp taramıştı. Sonra çocuk süratle koşarak geldi. Resûl-i Ekrem çocuğu kucakladı ve öp(üp kokla)dı. Sonra, "Allahım! Sen bu çocuğu sev, bunu seveni de sev!" diye dua buyurdu. {B2122 Buhârî, Büyû', 49.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî buradaki "Libâs" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim "Fezâil", Nesâî "Menâkıb", İbn Mâce de "Sünnet" bahislerinde rivayet etmişlerdir.

Hadisteki "lûkâ" (لُكْع) Temîm lugatında küçük çocuğa, atın tayına, köleye, beceriksiz kimseye denir. Burada küçük çocuk kastedilmiş ve durup dinlenmeden daima hoplayıp sıçrıyan taya teşbih buyurulmuştur. Münâdâ-yi müfredi mârifedir. Hemze de istifham içindir (semme) lafzı ile mekân-i bey'de işaret olunur. Şu halde لُكْع ın mânası, "*Ey küçük yaramaz, orada mısın?*" demek olur. Hazret-i Fâtıma'nın Hasan ve Hüseyin isminde iki çocuğu olup taraf-ı risâletpenâhîden bunlardan hangisi istifham buyurulduğunun tayininde ihtilâf edilmiştir. Bazıları büyük oğlu Hazret-i Hasan'ın, bazıları küçüğü Hazret-i Hüseyin'in kastedildiğini iddia etmişlerdir.

HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Resûl-i Ekrem'in çarşıya gidip dolaşması, sonra Hazret-i Fâtıma hânesinin önünde bir tarafa oturması, çocukla mülâtafe edip onu kucaklaması Resûl-i Ekrem'in pâye-i bülendine nazaran müstesna tevazuunu ifade eder.

2. Muâneka ki iki kişinin ellerini birbirinin boynuna dolayarak kucaklaşmasıdır. Hadisten bu muânekanın da cevazı müstefâd olur. Muânekanın hükmünde ulemâ ihtilâf etmiştir: Muhammed b. Sîrîn, Abdullah b. Avn, Ebû Hanîfe ve Muhammed muânekanın kerahetine hükmetmişlerdir. Bunların istinat ettikleri delil, Tirmizî'nin rivayet edip hüsnüne hükmettiği Enes b. Mâlik hadisidir. Hazret-i Enes diyor ki: "Birisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "Biz müslümanlardan birisi mümin kardeşine ve bir dostuna mülâki olunca ona tâzimen eğilmeli midir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Hayır, eğilmemelidir*" buyurdu. O kimse, "Onu kucaklayıp öpmeli midir?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, "*Hayır*" diye cevap verdi. Tekrar o kimse, "Musâfaha edip el tutuşmalı mıdır?" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu son suale cevaben, "*Evet*" diye tasdik ve tasvip buyurdu.¹¹⁸

Öbür tarafta Şa'bî, Ebû Miclez, Lâhik b. Humeyd, Amr b. Meymûn, Esved b. Hilâl ve Ebû Yûsuf muânekada bir beis yoktur demişlerdir. Bu ictihad Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan da nakledilmiştir. Bunlar da Tahâvî'nin, Ca'fer b. Ebû Tâlib'den oğlu Abdullah vasıtasıyla rivayet ettiği şu meâldeki hadis ile ihticâc etmişlerdir: Ca'fer hazretleri, "Biz, Necâşî'nin yanından dönüp geldiğimizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni kabul buyurup kucakladı demiştir"¹¹⁹ ki bu hadisin de râvileri tamamen sikadır. Bundan başka Tahâvî, "Ashâb-ı kirâmdan birçoğunun birbiriyle muâneka ettiklerini rivayet ederek ashâb-ı kirâmın bu fi'lü hareketleri muânekanın ibâhası hakkında Resûl-i Ekrem'den rivayet olunan haberlerin, nehye dair olan haberlerden muahhar olduğuna delâlet eder" diyor.

Telvîh'te de deniliyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Hazret-i Hasan ile müâneka buyurması, bunun mubah olduğuna delâlet eder. Fakat erkeklerin yekdiğeriyle muâneka etmelerini Süfyân es-Sevrî müstehaptır dediği halde İmam Mâlik kerahetine kâil olup bid'attır demiştir. Süfyân es-Sevrî, Resûl-i Ekrem'in Ca'fer'le muâneka buyurmalarıyla istidlâl etmiş fakat İmam Mâlik bunu taraf-ı peygamberîden Ca'fer'e hususi bir taltif olarak kabul etmiştir. Süfyân es-Sevrî İmam Mâlik'e, Ca'fer'i başkalarından tahsis ve tefrikin vechi nedir? diye sormuş, İmam Mâlik bu suale karşı sükût etmiştir.

Sâhib-i *Hidâye*, eimme-i Hanefiyye'nin noktainazarını hulâsa ederek diyor ki: Muâneka hususunda ashabımız eimme-i Hanefiyye arasındaki ihtilâf, bir izâr ve bir gömlekle yapılan muânekaya aittir. Yoksa giyinmiş, kuşanmış iki müminin birbiriyle muânekasında bir beis olmadığında bütün ashabımız ittifak etmişlerdir. Sahih olan budur.

3. Bu hadisten müstefâd olan bir mes'ele-i ictimâiyye de öpmenin cevazıdır. Eâzım-ı Hanefiyye'den fakih Ebü'l-Leys es-Semerkandî¹²⁰ bu meseleyi *Câmiu's-sagîr Şerhi*'nde şöyle

118 عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال قال رجل يا رسول الله الرجل منا يلقي أخاه أو صديقه أفينحنى له ؟ فقال لا . قال أفيلتزمه ويقبله ؟ قال لا . قال أفياخذ به بيده فيصافحه ؟ قال نعم [رواه الترمذي وقال حديث حسن].

119 عن عبد الله بن جعفر عن أبيه قال لما قدمنا على النبي صلى الله عليه وسلم من عند النجاشي تلقاني فاعتنقني [رواه الطحاوي وقال رجاله ثقة]

120 Fakih Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim'dir. Meşâhir-i ulemâ ve

izah etmiştir: Kuble ki öpmektir, beş türdür: Kuble-i tahiyye, kuble-i şefkat, kuble-i rahmet, kuble-i şehvet, kuble-i meveddettir.

KUBLE-İ TAHİYYE. Bazı müminlerin, şâyân-ı ihtiram ve müsin olan diğer bazı müminlerin el üstünü öpmesi gibidir. **KUBLE-İ ŞEFKAT.** Çocuğun kendi baba veya anasını öpmesidir. **KUBLE-İ RAHMET.** Babanın, ananın kendi çocuğunun yanağını öpmesidir. **KUBLE-İ ŞEHVET.** Zevcin zevcesinin ağzını öpmesidir. **KUBLE-İ MEVEDDET.** Kız ve oğlan kardeşlerin birbirlerinin yanaklarını öpmeleridir.

Fukahâ-i Hanefiyye'den bazıları bunlara bir kuble daha ilâve etmişlerdir ki, bu da kuble-i diyânettir. Hacerülesved'i takbîldir.

Takbîlin cevazı hakkında birçok âsâr-i şerife vârit olmuştur. Yalnız bu cevazın mahalli, takbîlin ikram ve ihtiram için olmasıdır. Şehvet kastıyla olursa câiz değildir. Şehvetle takbîl yalnız zevc ile zevce hakkında helâldir.

MUSÂFAHA. El tutuşmak. Bu da hakkında ihtilâf edilmeyen bir sünnet-i kadîmedir. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsât*'ında Huzeyfe b. Yemân'dan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "*Mümin mümine mülâki olup ona selâm vererek elini sıktığı zaman, her ikisinin günahları ağaç yapraklarının döküldüğü gibi dökülür*"¹²¹ buyurmuştur.

Mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin muhtâc-ı tahlîl bir ciheti kaldı ise, o da Resûl-i Ekrem'in düşünceli ve Ebû Hüreyre'ye bir şey söylemeksizin çarşısı dolaşıp sonra Hazret-i Fâtıma hânesinin yanında çocukla mülâtafe ve hakkında hayır dua ile feth-i dehân buyurmaları keyfiyetidir. *Buhârî* şârihleri bu medîd sükûtun sebebini tetkik etmişlerdir. Hepsinin sebep olarak bildirdikleri: **1.** Resûl-i Ekrem'in zatî bir husus ile, **2.** Vahiyle meşgul bulunması. Hiç şüphesiz ki ikinci birinciden daha kuvvetlidir. Fakat o sırada kendilerini meşgul eden vahyin mahiyeti ne idi? Resûl-i Ekrem'in bağrına basıp da yana-

fukahâ-i Hanefiyye'den olup İmâmülhüdâ unvanıyla yâdolunur. Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'den ahz-ı ilm etmiştir ki Ebû Ca'fer'in neseb-i ilmîsi üç vasıta ile ve Muhammed b. Şemâa vasıtasıyla İmâm Ebû Yûsuf'a müntehî olur. Bir tefsîr-i şerifi ile *Nevâzil, Uyûn, Fetâvâ, Hizânetü'l-fıkh, Bustânü'l-ârifîn, Tenbihü'l-gâfilîn, Câmiu's-sagîr Şerhi* gibi birçok telifatı vardır. Bilâistisna hepsi de âsâr-ı müfidedendir. Târih-i vefâtına dair muhtelif rivayetler vardır. Bunlar arasında en çok rivayet edilen tarih 373 hicrî senesidir.

Fakih Ebû'l-Leys es-Semerkandî'den başka bir de Hâfız Ebû'l-Leys es-Semerkandî vardır. Hâfız Ebû'l-Leys'in târih-i vefâtı mukaddemdir; 294'tür. Bu, hâfız, öbürü fakih ve İmâmülhüdâ unvanlarını haiz olarak yekdiğerinden tefrik olunurlar (*Fevâidü'l-behiyye*, s. 220).

Semerkant ki, Orta Asya'nın ve Mâverâünnehir'in en meşhur Türk merâkiz-i medeniyesinden birisidir. Burada gerek ulûm-ı İslâmiyye şuaâtında gerek fûnûn-ı sâirede mütehasıs Ebû'l-Leys gibi pek çok âlim yetişmiştir. Medeniyet-i İslâmiyye'nin de kendileriyle iftihar ettiği bu güzîde simalar, Semerkant'ı câbecâ donatan ve her biri asrının birer dârülfünunu bulunan bu müesseselere mensuptur. Şîrdâr, Bîbî Hâtûn, Sefîd, Şeybânî Han, Hoca Ahrâr, Uluğ Bey medreseleri bu Türk müessesât-i irfânının en meşhurlarıdır. Bunlardan en sonraki, isminden de anlaşılacağı üzere meşhur Uluğ Bey'in ulûm-ı ri'yâziyye ve felekiyye tâlim ve taallümü ile uğraştığı medresedir.

121 روى الطبراني في الأوسط من حديث حذيفة بن اليمان عن النبي صلى الله عليه وسلم قال إن المؤمن إذا لقي المؤمن فسلم عليه وأخذ بيده فصافحه تناثر خطاياهما كما يتناثر ورق الشجر [عمدة القاري]. {Taberânî, *el-Evsat*, I, 84, no: 245.}

ğına bir bûse-i rahm ü şefkat kondurarak: “Allahım! Bu çocuğu sev, bunu sevenleri de sev!”¹²² buyurmaları delâletıyla o sırada Resûl-i Ekrem’e bu mini mini hafîdinin hulûl edecek fitne ve musibet zamanlarına ait müstakbel târîh-i hayatının acı safhaları bildirilmiş olsa gerektir diyebiliriz. Hazret-i Osman zamanında başlayıp Kerbelâlar’a kadar uzayacak olan mesâibin her safhası kendilerine vahyen bildirilmişti. Hatta Resûl-i Ekrem de Huzeyfe gibi mahrem-i esrârı olan bazı sahâbîyi bunlara muttali kılmıştı.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمْ كَانُوا يَشْتَرُونَ طَعَامًا مِنَ الرُّكْبَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَبِيعَتْ إِلَيْهِمْ مَنْ يَمْنَعُهُمْ أَنْ يَبِيعُوهُ حَيْثُ اشْتَرَوْهُ حَتَّى يَنْقُلُوهُ حَيْثُ يُبَاعُ الطَّعَامُ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُبَاعَ الطَّعَامُ إِذَا اشْتَرَاهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında kârbân (sahibi tâcirler)den (mal kabzedilmeden) zahire alırlardı. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu tâcirlerle memur gönderdi. Mallarını zahire pazarına nakledip getirinceye kadar malı aldıkları yerde satmaktan meneyledi. Yine İbn Ömer’den gelen bir rivayette, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iştirâ edilen hububatı (ölçülüp) teslim edinciye kadar onun (kable’l-kabz) satılmasını nehyetti demiştir. {B2123, B2124 Buhârî, Büyü‘, 49.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî esânîd-i muhtelif ve elfâz-ı mütebâyine ile rivayet etmişlerdir.

Rükbân (ركبان), râkibin cem’idir. “Deve sahiplerinden bir cemaat” demektir ki biz “kafile” ve “kârbân” diye tercüme ettik.

Bu hadîs-i şeriften müstefâd olan hüküm, bir tâcirin satmak üzere iştirâ ettiği bir malı kabzetmezden evvel, hatta Müslim’in rivayeti veçhile kile ile ölçülmezden evvel, o malı âhere satmak menhî olmasıdır. Mesele esas itibariyle ulemâ arasında ihtilâfıdır. Kâdî İyâz’ın *Müslim Şerhi*’nde beyanına göre, iştirâ olunan bir malın kabzedilmezden evvel âhere bey’ini İmam Şâfiî menkul, gayri menkul her şeye teşmîl ederek menetmiştir. İmam Ebû Hanîfe de akar ve emvali gayri menkule müstesna olarak emvâl-i menkûle ile hububatın kable’l-kabz bey’ini tecviz etmemiştir.

Zahire ve hububatın kable'l-kabz bey'i câiz olmadığında Atâ b. Ebû Rebâh, Sevrî, İbn Uyeyne, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, kavl-i cedîdinde Şâfiî, bir rivayette İmam Mâlik ve Ahmed, Ebû Sevr, Dâvûd ez-Zâhirî ittifak etmişlerdir.

Hadiste bildirildiği veçhile, zahire pazarına gelmezden evvel zahire tâcirinin malını satmasının sebep-i nehyi, es'ârın yükselmesinden ve bu suretle başkalarının zararını mücîp olmasından dolayıdır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ صِفَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي التَّوْرَةِ فَقَالَ أَجَلُ وَاللَّهِ إِنَّهُ لَمَوْصُوفٌ فِي التَّوْرَةِ بِبَعْضِ صِفَتِهِ فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَحِزْرًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكَّلَ لَيْسَ بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا سَخَّابٍ فِي الْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَغْفُو وَيَغْفِرُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعُوجَاءَ بَأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَيَفْتَحُ بِهَا أَعْيُنًا عُمِّيًّا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyhe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Tevrat'ta (muharrer) olan alâmetinden soruldu da Abdullah b. Amr (müekked olarak şöyle) cevap verdi: "Evet, vallahi Resûlullah, Kur'an'daki bazı sıfatıyla Tevrat'ta tavsif buyurulmuştur ki bu muhakkaktır (ve şöyledir:) Ey azîz peygamber! Şüphesiz biz seni (Hakk'a) şahit, (müminlere) beşîr, (münkirlere) nezîr, âcizlere mahmî gönderdik. Sen, elbette benim kulum ve peygamberimsin! Sana ben 'Mütevekkil' adını verdim. Bu peygamber, kötü huylu, katı kalpli, çarşılarda çağırkan değildir. O, kötülüğe kötülükle mukabele etmez, belki onu af ile mağfiyetle karşılar. Allah, (şirke) sapan kavm(-i Arap')ı bu peygamber(in irşadı)yla 'lâ ilâhe illallah' diyerek (kıble-yi tevhîde) doğrultmadıkça onun ruhunu kabzetmeyecektir. Allah, kör gözleri, sağır kulakları, kapalı gönülleri bu (kelime)nin (sehhâr tesiriyi)le açacaktır." {B2125 Buhârî, Büyû', 50.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî çarşıda, pazarda tervîc-i metâ' için bağırıp çağırmanın kerahetine dair açtığı bir babında zikretmiştir. Hadisin sebep-i sevki mecma'-i nâsta yaygaracılığın kerahetini ispattan ibarettir. Eğer mele-i nâsta yaygara mekruh olmasaydı Resûl-i Ekrem'i Cenâb-ı Hak Tevrat'ta لا سخاب في الأسواق "Çarşılarda çağırkan değilsin!" diye

methetmezdi. Esasen Resûl-i Ekrem çarşı, pazar gibi mecâmi‘-i nâs olmayan yerlerde de yüksek sesle görüşmezdi.

Resûl-i Ekrem’in Tevrat’ta mazbut olan evsaf ve alâmât-ı seniyyelerini Abdullah b. Amr’dan soran zat, Atâ b. Yesâr¹²³ idi. Bunu İmam Buhârî’nin *Sahîh*’indeki senedinden öğreniyoruz. İbn Yesâr’ın bu suali Abdullah b. Amr’dan sormasının sebebi ise ashâb-ı kirâm arasında müşârün ileyh hazretleri uhûd-i kadîmeye vâkıf bulunuyordu. Bezzâr’ın bir rivayetine göre, Abdullah b. Amr bir rüya görmüştü. Rüyasında bir elinde bal, öbüründe yağ tutuyordu. Kâh bir elini kâh öbürünü yalıyordu. Bu rüyasını ferdâsı sabahı Resûl-i Ekrem’e arzetti. Resûlullah Abdullah’ın bu rüyasını iki kitap, Tevrat ile Kur’an okunmasıyla te’vil buyurdu. Sonra Abdullah Tevrat mütalaasıyla da meşgul oldu.¹²⁴

Abdullah b. Amr’ın Atâ b. Yesâr’a karşı cevabı, belâgat-i Arabiyye’de müsta’mel olan müekkidât-ı kelâmiyyenin kâffesini câmi’dır: **1.** İsmullaha yemin, **2.** Cümle-i ismiyye ile iradı, **3.** Cümle-i ismiyye üzerine edât-ı tahkikin duhulü, **4.** Cümlelerin haberine lâm-ı te’kîdin getirilmesi. Kur’ân-ı Kerîm’de aynı müekkidât ile vârit olan, رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمَرْسَلُونَ (Yâsîn, 36/16) nazm-ı şerifini hatırlıyoruz.

Abdullah b. Ömer’in bildirdiği Tevrat âyetinin Kur’ân-ı Kerîm’de aynen mezkûr olan kısmı, Ahzâb sûresinin 45. âyeti olan اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا kavlı şerifidir. Âyet-i kerîmenin mâba’dı de, وَدَاعِيَا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا “Biz o Nebî’yi Allah’ın izniyle (insanları) Allah’ı (tevhid)e bir davetçi ve nurlar saça(rak zulmet-i şirki gidere)n bir çırağ gönderdik” meâlinindedir.

Bu Tevrat âyetinde bildirildiği veçhile taraf-ı ilâhîden Resûl-i Ekrem’e “Mütevekkil” isminin bahşedilmesi, her hususta Allah’a itimat ve tamamen Allah’a tevdi-i umûr etmesinden dolayıdır.

Tevrat âyetindeki ليس بفظ ولا غليظ “O âlîşân Nebî, kötü huylu, katı kalpli değildir” fıkrası da Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetindeki: فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ “Habibim! Allah tarafından meftûr olduğun güzel huyunla (kavmine) yumuşak bulundun. Eğer katı kalpli, kötü huylu olsaydın muhakkak bunlar yanından dağılırlardı” kavlı şerifinin bir veczesidir.

Yine Tevrat âyetinde لا يدفع بالسيئة السيئة “O peygamber, fenalığı fenalıkla defetmez” fıkrası da Fussilet sûresinin 34. âyetindeki: ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ “Habibim! Fenalığı en güzel hasene ile defet! O zaman (görürsün ki) seninle arasında

123 Atâ b. Yesâr, Ebû Muhammed el-Medenî’dir. Ümmü’l-mü’minin Meymûne radiyallahu anhânın kölesidir. Gayet fakih ve hatip bir zat idi. Süleyman b. Yesâr’ın kardeşidir. Bu iki birader şüphesiz ecille-t tâbiînden ma’dûddur. Zeyd b. Sâbit’ten, Ebû Eyyûb el-Ensârî’den, Âişe, Üsâme b. Zeyd, Ebû Hüreyre gibi bir hayli sahâbîden rivayet etmiştir. Kendisinden birçok tâbiînin rivayeti vardır. Ebû Dâvûd sâhib-i tercemenin Abdullah b. Mes’ûd’dan da mahfûzâtı bulunduğunu zikreder. 103 tarihinde vefat etmiştir (*Tezkiretü’l-huffâz*, I, 79).

124 {Bezzâr’ın *Müsned*’inde tespit edilemeyen rivayetin Bezzâr tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XI, 242-243. Ayrıca rivayet için bkz: HM7067 İbn Hanbel, II, 222.}

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَوَفَّى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ حَرَامٍ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ فَاسْتَعْنَتْ النَّبِيَّ ﷺ عَلَى غُرْمَائِهِ أَنْ يَضَعُوا مِنْ دَيْنِهِ فَطَلَبَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْهِمْ فَلَمْ يَفْعَلُوا فَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ اذْهَبْ فَصَنِّفْ تَمْرَكَ أَصْنَافًا الْعَجْوَةَ عَلَى حِدَةٍ وَعَذَقْ زَيْدٌ عَلَى حِدَةٍ ثُمَّ أَرْسِلْ إِلَيَّ فَفَعَلْتُ ثُمَّ أَرْسَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَجَاءَ فَجَلَسَ عَلَى أَعْلَاهُ أَوْ فِي وَسْطِهِ ثُمَّ قَالَ كُلْ لِلْقَوْمِ فَكَلَّمْتُهُمْ حَتَّى أُوفِيتُهُمُ الَّذِي لَهُمْ وَبَقِيَ تَمْرِي كَأَنَّهُ لَمْ يَنْقُصْ مِنْهُ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan, şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Babam) Abdullah b. Amr b. Harâm, üzerinde (şuna, buna) borcu olduğu halde (Uhud'da şehîden) vefat etmişti. Alacaklıların bu borçtan (bir miktarını) bırakmaları hususunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yardım buyurmasını diledim. Nebî aleyhi's-selâm bunlardan böyle bir sulh talep etti ise de alacaklılar (yahudi olduklarından) bir şey bırakmadılar. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey Câbir! Haydi (bahçene) git, hurmanı (toplayıp) tasnif et: Acve (denilen iyi)yi bir boy, azk-ı zeyd (denilen engin)i de bir boy yap, sonra bana (haber) gönder!” buyurdu. Ben bu emr-i nebevîyi yerine getirdim, sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e (haber) gönderdim. Resûl-i Ekrem geldi. Hurma (harmanı)nın başına yahut ortasına oturdu. Sonra (orada bekleyen alacaklılara işaret ederek), “Haydi şu kavmin matlûbâtını ölç!” buyurdu. Ben de ölçüp dâyinlere tamamen haklarını verdim. Geri kalan hurmamın sanki aslından bir şey eksilmemişti? {B2127 Buhârî, Büyû', 51.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî buradaki gibi “İstikrâz”, “Vesâyâ”, “Megâzî”, “Alâmâtü'n-nübüvvet” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Nesâî'nin de “Vesâyâ”da rivayeti vardır. Bu hadisi Buhârî “Mekîlâtta Keyl Yani Ölçmek Külfeti Bâye yahut Edâ-yı Deyn ise, Borcunu Veren Kimseye Aittir” unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir ki Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ebû Sevr ve Süfyân es-Sevrî hazerâtının mezhebidir. Bunlara göre, hububat satışında ölçek ve ölçmek masrafı bâye aittir. Bâyi' gibi medyûn da hububat ile edâ-yı deyn ederken keyl ile mükelfettir. Mevzûnatta vezin ücreti de böyledir. Nakd-i semen külfeti de eimme-i Hanefiyye'ye göre müşterinin vazifesidir. Yalnız İmam Muhammed nakd-i semen külfetinin de bâye

ait olduğunu iddia etmiştir. Yine İmam Muhammed deyinde ba'de'l-kabz ücret-i nakid alacaklıya, kable'l-kabz da medyûna aittir demiş.

Buhârî bu babın unvanında ücret-i keylin bâ'ie ait olduğunu bildirdikten sonra Muttaffî'nin sûresinin 3. âyetini de zikr ü istîşâd ediyor. Âyet-i kerîmenin mâkablindeki âyetlerle beraber meâl-i şerifi şöyledir: *“Helâk ve hüsrân o mutaffiflerdir ki nâs üzerinde kendileri hesabına ölçtüklerinde basa basa istîfâ-yı hukuk ederler. Fakat halka ölçtükleri veya tarttıkları zaman da eksik ölçerler, tartarlar.”*¹²⁵

Babın unvanında bu âyet-i kerîme ile ta'lîlin vechi şöyledir: Unvanda, keyl-ü veznin bâ'ie veya deyinde medyûna ait olduğu zikredilince bu âyet-i kerîme ile bâ'î ile medyûnun, üzerlerindeki hukûk-ı ibâdî keyl ve vezni noksan olmaksızın eda etmeleri vâcib olduğuna tembih edilmiş bulunuyor.

Yine bu babın unvanında İmam Buhârî, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Osman radiyallahu anha, *“Bir şey sattığın zaman sen ölç, satın aldığın vakit de ölçtür”*¹²⁶ diye emir buyurduğunu ta'lîkan rivayet ediyor ki Buhârî'nin bu ta'lîkini Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Bezzâr ve Dârekutnî de mevsûlen rivayet etmişlerdir.

İmam Buhârî bundan sonra da tercümesi bundan evvel geçen İbn Ömer'in, *“Her kim zahire satın alırsa, ölçülüp kabzetmedikçe o zahireyi başkasına satmasın!”* meâlindeki hadisini rivayet ediyor.¹²⁷

İzah etmekte bulunduğumuz Câbir hadisinde Resûl-i Ekrem'in mucizelerinden birisine daha şahit oluyoruz ki Câbir radiyallahu anhanın babasından müdevver borçlarını karşılamaya kifayet etmeyen bir miktar hurması dâyinlerine tevzi edildikten sonra aslından bir şey eksilmeyerek Câbir'e kalmasıdır.

عَنِ الْمُقْدَامِ بْنِ مَعْدِيكَرِبَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَيْلُوا طَعَامَكُمْ يُبَارِكْ لَكُمْ.

TERCÜMESİ

Mikdâm b. Ma'dikerib radiyallahu anhanın Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Azığınızı ölçünüz, intifâmınız çoğalsın” buyurmuştur. {B2128 Buhârî, Büyû', 52.}

125 وَتِلْ لِلْمُطَفِّفِينَ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ [سورة المطففين]

126 ويذكر عن عثمان رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له إذا بعت فكل وإذا ابتعت فاكمل. {Buhârî, Büyû', 51 (bab başlığı).}

127 {B2126 Buhârî, Büyû', 51.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi de kişinin ailesini infak için mübâyaa ettiği erzakı ölçüp tartmasının müstehap olduğuna dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Aile erzakını ölçmenin ve tartmanın vesîle-i bereket olmasının sırrı, aile azığının kemiyeti ailece bilinerek buna göre vaziyet almalarında ve hazırlıklı bulunmalarında tecelli eder. Aile erzakının miktarını bilmek, ne kadar zaman aileye yetiştirebileceğini göz önünde tutmak elbette vesîle-i hayr ü bereket olur. Resûl-i Ekrem'in ailesine ait bir senelik gıda maddesini iddihar buyurduğu, rivâyât-ı sahîhaya müstenittir. Bunun tayini şüphesiz ölçmekle mümkündür.

990

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَدَعَا لَهَا وَحَرَّمَتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ وَدَعَوْتُ لَهَا فِي مُدِّهَا وَصَاعَهَا مِثْلَ مَا دَعَا إِبْرَاهِيمُ لِمَكَّةَ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, “İbrâhim Mekke’yi vâcibü’l-ihirâm kıldı ve Mekke’ye (yümn ü bereketle) dua buyurdu. İbrâhim’in Mekke’yi muhterem kıldığı gibi ben de Medine’yi muhterem kıldım ve Medine’nin müddü ve sâi(nın bereketi) hakkında dua ettim. Nasıl İbrâhim Mekke için bereketle dua etti ise!” buyurmuştur. {B2129 Buhârî, Büyû’, 53.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadîs-i şerifi Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in sâ’ ve müddünün bereketi hakkındaki bir babında zikretmiştir. Sâ’-ı Nebî aleyhi’s-selâm nedir? Müdd-i Nebî nasıl bir ölçektir? Bu babda naklolunan bervech-i âtî rivayetleri mütalaa edeceğiz:

1. Dârekutnî’nin Mâlik b. Enes’ten rivayetine göre, İmâm-ı Dârülhicret’ten, “Ey Ebû Abdullah! Sâ’-ı Nebî aleyhi’s-selâmın ne kadar vezni vardır?” diye sorulmuş. O da, “5 rıtl-ı Irâkî ile 1 rıtlın sülüsüdür” diye cevap vermiştir.¹²⁸

2. İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef*’inde Hasan b. Sâlih’ten rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri Ömer radiyallahu anhin hilâfeti zamanındaki sâ’, 8 rıtl hububat istiab eden ölçektir demiştir.¹²⁹

3. Şüreyk’ten de sâ’, 7 rıtlıdan çok, 8 rıtlıdan az miktar istiab eden ölçektir dediği rivayet edilmiştir.

128 قيل لمالك بن أنس يا أبا عبد الله كم وزن صاع النبي صلى الله عليه وسلم قال خمسة أرتال وثلاث بالعراقي. {DK2099 Dârekutnî, Sünen, II, 150.}

129 سمع عن حسن بن صالح يقول صاع عمر رضي الله عنه ثمانية أرتال [رواه ابن أبي شيبة في مصنفه]

4. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Sâib b. Zeyd'den rivayetinde müşârün ileyh hazretleri, sâ', ahd-i peygamberîde bugünkü istimal ettiğimiz müd ile müddün sülüsü miktarıdır, bu miktar Ömer b. Abdülazîz zamanında arttırılmıştır demiştir.

5. Tahâvî'nin İmam Ebû Yûsuf'tan bir rivayetinde de imâm-ı müşârün ileyh, "Medine'ye bir seferimde sözüne itima ettiğim bir zat (İmam Mâlik) bana bir ölçek gösterdi ve 'Bu, sâ'-ı Nebî aleyhi's-selâmdır' dedi ki ben o kabı 5 rıtl ve sülüs rıtl istiabında takdir ettim" demiştir.

6. Yine Tahâvî: İmam Mâlik'ten sâ'-ı Nebî aleyhi's-selâm sorulduğunu, onun da, sâ'-ı Nebî, Abdûlmelik b. Mervân zamanında bulunan bir ölçektir ki Ömer b. Hattâb zamanına aittir diye cevap verdiğini rivayet etmiştir.

7. Yine Tahâvî'nin İbrâhim en-Nehaî'den rivayetinde müşârün ileyh hazretleri, "Biz, sâ' ölçeğini ayar ettik, 8 rıtl-ı Bağdâdî bulduk" demiştir.

Şimdi şu müteaddit rivayetleri tasnif edersek, başlıca iki asla râci olduğunu görürüz: Biri sâın 8 rıtl olduğudur ki, 1 rıtl 130 dirhem olduğuna göre 1040 dirheme müsavidir. Öbürü 1 sâın 5 1/3 rıtl olduğudur ki bu da 693 1/3 dirhem eder.

Müd hesabı da böyle ihtilâflıdır: Irâkiler'e göre 1 müd, 2 rıtl ayarında bir ölçektir ki 260 dirhem eder. Hicâzîler'e göre müd 1 1/3 rıtl ile müsavi olduğundan kesr-i munzam ile 173 dirhem tutar ki müdd-i Irâkî'nin bir sülüsü noksandır.

Bu eserimizde "Zekât" ve bilhassa "Sadaka-i Fıtr" bahsinde sâ', müd hesaplarındaki bu ihtilâfın, rıtlın takdirindeki küsuratın tefâvüt ve ihtilâfından mütevellit olduğunu mükerreren ve riyâzî şekilleriyle gösterdik. Rıtlın Bağdâdî'si ve Şâmî'si vardır. Birincinin küsuratı İran, ikincininki Roma ölçüsü olup her ikisi de hemen hemen aynı miktarı gösteren iki kaptan ibarettir.

Bu hadîs-i şerifteki duâ-i nebevî, Medîne-i Tâhire hakkındaki bir hayli mâlûmat ile beraber bu ciltteki "Hac" bahsinde fezâil-i Medîne'ye dair ehâdis-i şeriften 896 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında geçmiştir. Mütalaa buyurulsun.

Hadîs-i şerifteki müd ve sâın bereketi ile murat, bu ölçeklerle ölçülen erzakın feyizli ve bereketli olmasıdır. Zikr-i mahal ve irâde-i hal kabilinden mecazdır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ الطَّعَامَ مُجَازِفَةً يُضْرَبُونَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ أَنْ يَبِيعُوهُ حَتَّى يُتَوَّوهُ إِلَى رِحَالِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ben, götürü pazarlık erzak iştirâ eden [ve kabz etmeden âhere sat-

mak isteyen] öyle [muhtekir]ler gördüm ki bunlar, bu malları yükleyip nakle-dinceye kadar döğülürler (ve kable'l-kabz) satmaktan menolunurlardı) dediği rivayet edilmiştir. {B2131 Buhârî, Büyû', 54.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî gibi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de “Büyû” bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı iştirâ edilen bir gıda malının kabz ve tesellüm edilmeden âhere bey' ve fûruhtunun ve her türlü ihtikârın fezâhatı hakkındadır.

Cizâf, mücâze “ölçmek ve tartmaksızın götürü pazar bey”dir. Meselâ harman yerinde bir yığın zahirenin veya ambar dolusu hububatın toptan satışı câizdir, akid tamam olur, bey'in esasında kabz şart değildir. Saîd b. Müseyyeb, Hasan b. Hay, Evzâî, İshak mücâzele tarikiyle bey'in cevazına hükmetmişlerdir. Miktarı, bâyi' ve müşteriye meçhul olan bir malın “subre” tâbir olunan ölçüsüz, tartısız bir halde cizâfen satışının mubah olduğunda eimme arasında ihtilâf yoktur. Yalnız İmam Şâfiî'den tenzîhen mekruh olduğuna dair bir kavil vardır. İmam Mâlik'ten de bâyi'ce malın miktarı mâlûm olursa cizâfın sahîh olmadığı rivayet edilmiştir. Bu babda İmam Mâlik'in şu haberlere itimat ettiği bildiriliyor:

1. Bir kere Osman radiyallahu anı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Şu kapta, şu görülen miktar oranlama mal vardır. Ben bunun muhteviyatını yalnız mücâzele suretiyle satıyorum” demiş. Resûl-i Ekrem, “*Mademki bu miktarı ölçek kabul ettin, bununla ölçerek sat*” buyurmuştur.¹³⁰

Bu hadise mebnî Hanefîler'ce de hububat muayyen bir kap ve ölçek ile ölçülüp veya muayyen bir taş ile tartılıp satılsa, her ne kadar o ol kap ve ölçegin ne miktar olduğu ve taşın kaç okka ve dirhem bulunduğu mâlûm olmasa da bey' sahîh olur.

2. Abdürrezzâk'ın Abdullah b. Mübârek'ten rivayetine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kilesi kendisince mâlûm olan hububatın miktarını müşteriye bildirmediğçe bey'i helâl olmaz buyurmuştur.¹³¹

Mücâzele suretiyle satışın vaziyet-i şer'iyyesi bu suretle tesbit edildikten sonra meselenin şâyân-ı ehemmiyet olan ciheti bundan sonradır ve bu suretle alınan malı kabz ve nakletmeden başka bir müşteriye satmak cihetidir. Lugaten ve şeklen olsun, ihtikâra kapı açan budur. Mâl-i müşterâyı kabz ve tesellüm etmeden satış yolu açık bırakılırsa, bir ambarda depo edilmiş bir mal, yerinden oynamadan, elden ele, dilden dile dolaşa dolaşa bilâsebeb galâ-yı es'ârı mûcip olur. Buna mani olmak için hadiste satın alınan hububatın

130 عن الواقدي عن عبيد الحميد بن عمران بن أبي أنس قال سمع النبي صلى الله عليه وسلم عثمان يقول في هذا الوعاء كذا وكذا ولا أبيعه إلا مجازفة فقال النبي صلى الله عليه وسلم إذا سميت كيلاً فكل [عمدة القاري].

{Hâris, *Müsne*d, I, 495, no: 431. Aynî'de yukarıdaki gibi verilen sened (bkz: *Umde*, XI, 250) Hâris'in *Müsne*d'inde şu şekildedir: ...عبد الحميد عن ابن عمر أن ابن أبي أنس قال سمع...}

131 قال النبي صلى الله عليه وسلم لا يحل لرجل باع طعاماً قد علم كيله حتى يعلم صاحبه [رواه عبد الرزاق عن ابن المبارك]. {MA14602, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 131.}

kabzı lâzım olduğuna İbn Ömer tarafından işaret edilerek, “Mücâzefe suretiyle alınan malın sahipleri bu mallarını hayvanlarına yükleyip pazara götürünceye kadar sıra dayığına çekilirdi” deniliyor ki, bu malın bulunduğu yerden kaldırılıp nakledilmesi şer‘in galâ-yı es‘âra mani olmak üzere istihdâf ettiği kabz ve tesellümdür ve burada hadisin sevkinden yegâne matlup olan gaye budur.

İHTİKÂR

Şârih Kirmânî ihtikârı şöyle tarif ediyor: Lugaten ihtikâr, galâ-yı es‘ârı gözleyerek halkın muhtaç olduğu malı satmayıp hapsedmektir. Fukaha, bu ma‘nâ-yı lugavîye fıkıhta zikrolunan bazı şartlar ilâve etmişlerdir. Nevevî de diyor ki, “Haram olan ihtikâr erzaka hastır. Erzakın yükselmeye yüz tuttuğunu görerek alıp daha yüksek piyasaya intizar ederek malı hapsedmektir. Binaenaleyh **a)** Kişinin köyünden gelen erzakında, **b)** Ruhsat ve alelâde zamanda aldığı malda ihtikâr câri değildir. Bu kimsenin bu nevi malını galâ zamanında satmasında ihtikâr ve hurmet yoktur.” Erzakın gayri emvale gelince, Nevevî bundan ihtikâr olmaz diyor.

İmam Mâlik ihtikâr hakkındaki nusûsun umumu ile istidlâl ederek haram olan ihtikâr, mat‘ûm ve gayr-i mat‘ûm, halkın muhtaç olduğu her nevi eşyada câridir demiştir (*Mirkât*).

İsmâîlî, bu hadiste ihtikâra delâlet eden habs-i erzak yoktur diye bir şüphe ortaya koymuşsa da şeklen ihtikâr olmasa bile hakikaten vardır. Erzak kabz ve nakl ile enzâr-ı âmmeye arzedilemeyerek bulunduğu deposunda ashâb-ı ihtikârın mel‘abesi olmaktadır. Hadiste bildirildiği üzere halkın bu gûnâ tesellümsüz satışa mani olarak oradan nakledinceye kadar muhtekir müşteriler dövülmüştür.

İhtikârın zemmi hakkında pek çok ehâdis-i şerife vârit olmuştur. *Mişkâtü’l-Mesâbîh*’te zikredilenleri bervech-i âtî naklediyoruz:

1. Müslim’in Ma‘mer b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “*Kim ki ihtikâr eder, elbette o âsidir, günahkârdır*” buyurdu demiştir.¹³² İmam Mâlik haram olan ihtikârın yalnız kût ve rızka münhasır olmayıp halkın muhtaç olduğu her nevi eşyaya şâmil olduğu hakkındaki ictihadına bil-hassa bu Ma‘mer hadisinin umumu ile istidlâl etmiştir.

2. İbn Mâce ile Dârimî’nin rivayetlerine göre, Ömer b. Hattâb radiyallahu anh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Tâcir merzuktur, muhtekir mel‘undur*” buyurdu demiştir.¹³³

3. İbn Mâce ile Beyhakî ve Hâkim’in rivayetlerine göre, yine Ömer b. Hattâb radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Her kim, müslümanların medâr-ı*

132 {M4122 Müslim, Müsâkât, 129.} عن معمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر فهو خاطئ.

133 عن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال الجالب مرزوق والمحتكر ملعون [رواه ابن ماجه والدارمي] {İM2153 İbn Mâce, Ticârât, 6.}

maîşetleri üzerinde ihtikâr ederse, Allah o muhtekire cüzzam illeti ve iflâs şeâmeti erîştirir” buyurduğunu işittim demiştir.¹³⁴

4. Ahmed b. Hanbel ile Hâkim’in rivayetlerine göre, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Her kim galâ kastıyla halkın erzakını kırk gün ihtikâr ederse, Allah’ın ahd ü mîsâkından uzaklaşır, Allah da ondan berî olur*” buyurdu demiştir.¹³⁵

Bu İbn Ömer hadisinde zikrolunan kırk gün, hakikaten ihtikârı bir zaman ve eyyâm ile tahdide mevzu değildir. Belki bununla murat, ihtikârı sanat edinerek cemiyetin zararında kendi menfaatini aramaktır. Ekseriyetle insanlar bir işte bu kadar zaman zarfında meleke ve mümârese hâsıl ettiklerinden kırk gün zikredilmiştir. Muhtekir, bu müstekreh sanatı iltizam ederek Allah’a karşı nakz-ı ahd ettiğinden hadiste onun Allah’tan uzaklaştığı takdim edilmiştir. Allah’ın berâeti bir ceza olduğu için tehir buyurulmuştur. Bu hadîs-i şerif ihtikâr hakkında en büyük bir tehdidi ve *أَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ* (el-Bakara, 2/40) mazmûn-ı şerifini muhtevidir.

5. Beyhakî’nin *Şuabü’l-îmân*’da rivayetine göre, Muâz b. Cebel radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Muhtekir ne fena bir kuldur: Allah Teâlâ es’ârı ucuzlatırsa herifin keyfi kaçır, yükseltirse o zaman ferahlar*” buyurduğunu işittim demiştir.¹³⁶ Bu hadîs-i şerifte de muhtekirin o habis hâlet-i rûhiyesi tasvir buyurulmuştur.

6. İbn Asâkir’in yine Muâz b. Cebel radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Her kim kırk gün ümmetimin nafakası üzerinde icrâ-yı ihtikâr eder de sonra bu kazancını sadaka olarak dağıtırsa, onun bu sadakası kabul buyurulmaz*” demiştir.¹³⁷

İhtikârın zemmi ve bu fena itiyattan tahzîr-i şedîdi muhtevi pek çok âsâr-i şerife vardır. Beşeriyetin en musibetli demlerinde benî nevinin mevadd-ı gıdâiye ve hayatiyesiyle oynayarak iktisâb-ı servet etmeye çalışan ve bir kelime ile halkın felâketiyle saadet temin etmek isteyen muhtekirler, beşeriyetin en sefil tabakası olduğu için, İslâm dini en büyük cidâlini bunlara karşı açmıştır, insanları bu uğursuz kazançtan men’-ü tahzîr için pek çok ehâdîs ve âsâr-ı şerife vârit olmuştur. Yukarıda nakil ve tercüme ettiklerimiz birer nümüneden ibarettir.

134 عن عمر بن الخطاب قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول من احتكر على المسلمين طعامهم ضربه الله بالجذام والإفلاس [رواه ابن ماجه والبيهقي في شعب الإيمان]

135 عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر طعاما أربعين يوما يريد به الغلاء فقد برئ من الله وبرئ الله منه [رواه أحمد بن حنبل والحاكم]

{Hatîb, *Mîşkât*, II, 876, no: 2896. Ahmed b. Hanbel ve Hâkim’in rivayetlerinde “يريد به الغلاء” ifadesi yer almamaktadır. Bkz: HM4880 İbn Hanbel, II, 32; NM2165 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 821 (2/12)}

136 عن معاذ قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول بأس العبد المحتكر إن أرخص الله الأسعار حزن وإن . [Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, XIII, 511, no: 10702.]

137 عن معاذ قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من احتكر طعاما على أمتي أربعين يوما وتصدق به لم يقبل منه [رواه ابن عساکر]. {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XVII, 63.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى أَنْ يَبِيعَ الرَّجُلُ طَعَامًا حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ قِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ كَيْفَ ذَاكَ قَالَ ذَاكَ دَرَاهِمُ بِدَرَاهِمٍ وَالطَّعَامُ مُرْجَأٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümadan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kişiyi satın aldığı yiyecek maddesini tesellüm edinceye kadar başka bir müşteriye satmaktan nehyettiği rivayet edilmiştir. (Hadisin tâbiî râvisi Tâvûs tarafından) İbn Abbas’a, “Böyle bir bey’dan nehyin sebebi nedir?” diye sorulmuş, o da, “Müşterinin aldığı herhangi bir gıda maddesini kabz ve nakletmeden başkasına satması, parayı para ile satmak demektir. Halbuki ortada mâl-i müşterânın edâsı tehir edilmiştir” diye cevap vermiştir. {B2132 Buhârî, Büyû‘, 54.}

İZAHİ

Bu hadisteki **mürce’** (مرجأ) kelimesi Ebû Zer el-Herevî’nin Müstemlî’den vâki olan rivayetinde İmam Buhârî tarafından “muahhar”¹³⁸ diye tefsir edilmiştir ki, bu tefsirin eimme-i lugattan Ebû Ubeyd’in tefsirine muvâfık olduğunu Kastallânî kaydetmiş bulunduğundan tercümede bu tefsiri tercih ettik. Bu hadisi Buhârî gibi Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî de “Büyû” bahsinde tahrîc etmişlerdir.

Hadisteki “istîfâ” kabz ve tesellüm mânasınadır. İbn Abbas’a bu çok kıymetli ve hakikaten bu mevzuda vârit olan ehâdis-i şerifedeki kabz ve tesellümün tehirindeki gâye-i ihtikârın tenvirine medâr olan suali irat eden zatın Yemen’in en büyük müctehidi ecille-i tâbiînden Tâvûs b. Keysân olduğu *Sahîh-i Buhârî*’de bu hadisin gerek metninde ve gerek senedinde tasrih edilmiş bulunduğundan tercümemizde kavis içinde gösterdik.

İbn Abbas tarafından verilen cevap hadis şârihleri tarafından hâricî bir misal ile şöyle tasvir edilerek: “Birisinin muayyen bir vadeye ta’lîkan âherden 1 dinara erzak iştirâ etmesi, sonra bu müşterinin mâl-i müşterâyı tesellüm ve kabzetmeden ya mal elinde bulunan bâyiye veya başka bir ikinci müşteriye 2 dinara satması, hadisteki ‘Malsız dirhemi, dirheme satmaktır’ kavlinin mânasıdır” deniliyor. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile bunun ribâ aksamından vadeye muallak nesîe olduğu mâlûmdur, muhakkaktır. Hatta nefis-i ribâdan, tefecilikten daha çirkin bir muameledir. Ribânın zararı kâsırdır, yalnız müstakrizin nefisine münhasırdır. Fakat mevadd-ı gıdâiyenin böyle tesellüm edilmeyerek elden ele intikali galâ-yı es’ârı mûcip olduğundan zararı sârî ve bütün cemiyete şâmilidir. Bu şümulünden dolaydır ki ashâb-ı ihtikâr, cemiyet aleyhine cebhe alan eşirrâ addolunarak her yerde ve her devirde cemiyetin lânetine, levm ve tahkirine uğramış sefillerdir.

138 قال أبو عبد الله مرجؤن مؤخرون [هذه الزيادة في رواية أبو ذر وحده عن المستملي وليس في رواية غيره شيء من ذلك]

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُخْبِرُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, (Altını altın ile bey' ü tebdil ribâdır. Meğer ki [tarafeynden biri diğerine], “ha al!”, [o da öbürüne,] “ha ver!” diye[rek yeden biyed peşin verip almış olalar]. Buğdayı buğdayla tebdil de ribâdır. Meğer ki [tarafeyn yekdiğerine], “ha al, ha ver!” diye[rek tekâbüzle peşin ola]. Hurmayı hurma ile bey' de ribâdır. Meğer ki “ha al, ha ver!” denile. Arpayı arpa ile tebdil de ribâdır. Meğer ki “ha al, ha ver!” denile) buyurduğunu haber verdiği rivayet olunmuştur. {B2134 Buhârî, Büyû', 54.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu hadisi burada şeyhi Ali b. Medîni'den rivayet etmiştir. Aynı suretle bir rivayeti de diğer şeyhi Abdullah b. Yûsuf'tan vardır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî de Buhârî gibi hep “Büyû” bahsinde, İbn Mâce de “Kitâbü't-Ticârât”ta rivayet etmişlerdir. Buhârî'nin bu hadisi *Sahîh*'inde sûret-i sevkinde hadisin amelî tatbikini ifade eden kıymetli bir kısmı vardır ki müellif Zebîdî bu kısmı ihtisar için *Tecrîd*'e almamıştır. Hadisin tefsirine medârı olan bu parçasını bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Mevzuumuz olan Hazret-i Ömer hadisini müşârün ileyh hazretlerinden rivayet eden Mâlik b. Evs,¹³⁹ bir kere bir sahâbî meclisine geliyor: “Aranızda para bozacak var mıdır?” diye soruyor. Aşere-i mübeşşereden Talha radiyallahu anh, “Ben varım. Bizim kesedar Gâbe'dedir.”¹⁴⁰ Gelsin de bozayım” demiştir.

Bu hadisin râvilerinden Süfyân b. Uyeyne diyor ki, “Bu haberi biz Zührî'den hıfzettik, içinde bir kelime bile ziyade yoktur” diyerek hadisin kuvvet ve katiyetini temin

139 Mâlik b. Evs, İbn Hadesân Ebû Saîd el-Medenî'dir. Cumhûr-ı ulemâya göre tâbiîdir. Buhârî, “Bazı ulemâ Mâlik b. Evs'in sohbet-i seniyyeye nâil olduğunu rivayet etmişlerse de sahih değildir” diyor. *Hulâsa*'da muhadramûndan olduğu musarrahtır. Hazret-i Ebû Bekir'i görmüş, Ömer'le Osman gibi ecille-i sahâbeden rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem'den de mürselen rivayeti vardır. Zührî gibi birçok tâbiî de kendisinden rivayet etmiştir. Bu Hazret-i Ömer hadisini de Mâlik'ten Zührî rivayet etmiştir. Vâkıdî 92 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa; Umde*).

Mâlik b. Evs'in bu rivayeti aşağıda 1002 numara ile ve daha mufassal gelecektir.

140 Gâbe, fi'l-asıl “mütekâsif meşelik orman”dır. Ağaçların kesâfetinden içine giren kaybolduğu için gâbe denilmiştir. Cem'i gâbâttır. Burada maksut olan Medine Gâbe'sidir ki Medine'ye yakın köylerden bir mevziin adıdır. Medine halkının bu meşcerde malları bulunurdu. Resûl-i Ekrem'in minber-i saâdeti bu Gâbe ormanının ağacından yapılmıştır.

etmiştir. Bundan sonra Mâlik b. Evs'in Ömer b. Hattâb hadisini Zührî'ye haber verdiğini bildirmiştir.

Hadisin bu kısmında bildirilen (bey'-i sarf)tır ki semeni semen ile mübâdeleden ibarettir, sarrâfî muameledir. Vadesiz, bir mecliste elden ele, ziyadesiz para tebdilinden ibarettir. Hazret-i Ömer hadisinde **إلا هاء وهاء** "*Ha al, ha sen de ver!*" diye ribâdan istisna edilen mübâdele-i nukuttur.

Hâ' (هاء) lafzı hakkında ehl-i lugat, münâvelede istimal olunan ve bir şey el ile uzatılıp sunulurken söylenilen harftir diyor. **هاء وهاء** mütesârifeynin tekâbuzu mânâsıdır. Bey'-i sarfı tesis eden mütesâriflardan birisinin diğerine, ها "*al!*" dediği zaman öbürünün de ona, هات "*getir!*" demesi ve bu suretle tekâbuz ve tesellümün kavlen vukuudur.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Bu Hazret-i Ömer hadisinde zikrolunan eşyâ-i erbaa ile diğer iki şey ki gümüşle tuzdur. Bu a'yân-ı sittede ribânın haram olduğunda müslümanların icmâi vardır. Bunlardan başka mansûs olmayan eşya hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir. Mâverdî'nin beyanına göre, Ehl-i Zâhir, Mesrûk, Tâvûs, Şa'bî, Katâde, Osmân el-Bettî eşyâ-i sittenin mâadasında tahrimin tevakkufuna zâhib olmuşlardır. Diğer ulemâ ise eşyâ-i sitte mâna ve mahiyetinde olan her şeye ribâ hurmetinin taaddî ve şümulüne kâil olmuşlardır.

Altın ile gümüşte ribânın illet-i hurmeti, Ebû Hanîfe radiyallahu anha göre cins-i vâhidin veznidir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre, her veznolunan âyan ve eşya ribâ hususunda altın ile gümüşe ilhak olunur. İmam Şâfiî'ye göre altın ile gümüşte illet, esmân ve nukûdun cinsidir.

Diğer dört kalem eşyada ribânın illet-i hurmeti hakkında on mezhep vardır.

1. İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebidir ve sebep-i hurmet, cins ile keyl, cins ile vezindir. Binaenaleyh İmam Ebû Hanîfe'ye göre, her ölçülen ve tartılan şeyde me'kûlâtan olmasa bile ribâ ve tefâdul haramdır. Meselâ kireç, alçı, çoğan gibi me'kûlâtan olmayan, fakat ölçülen veya tartılan her şeyde tefâdul haramdır. Karpuz, kavun gibi tartıya ve vezne tâbi olmayan eşya, me'kûlâtan oldukları halde tefâdul câri değildir.

2. İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ındaki mezhebidir ki ribâda sebep-i hurmet, vakt-i hâcette yemek için iddihâra salâhiyettir. Binaenaleyh İmam Mâlik'e göre, azık olarak hıfzedilebilen her şeyin tebdilinde fazl-ü ziyâde haramdır. Azık olmayan meyvelerde fazl haram değildir. Et gibi iddihâra sâlih olmayan me'kûlâtta da ribâ hurmeti yoktur. İmam Mâlik'in, *Temhîd*'deki bir nakle göre, müşârün ileyh hazretleri kurutulan ve iddihâr edilen meyvelerde ribânın hurmetine kâil olmuştur.

3. İmam Şâfiî'nin mezhebidir ki, tahrîmin illeti ölçülmek veya tartılmakla beraber me'kûl olmaktır. Binaenaleyh İmam Şâfiî me'kûlâtan tartılan ve ölçülen her şeyde ribâyı haramdır demiştir. Bu asla göre yenilen fakat tartılmayan kavun, karpuz gibi şeylerde tefâdulün hurmeti yoktur. Bu ictihad, İmam Şâfiî'nin kavl-i kadîmidir. Şâfiî hazretlerinin

kavl-i cedîdinde sebep-i hurmet, o şeyin yalnız mat'ûm olmasıdır. Altından, gümüşten başka ister tartılsın veya ölçülsün, ister ölçülüp tartılmasın mat'ûm olmayan şeylerde ribâ muteber değildir. *Şerh-i Mühezzeb*'de bu ictihad, İmam Ahmed b. Hanbel ile İbn Münzir'in de mezhebi olduğu kaydedilmiştir.

Buraya kadar mezâhib-i erbea sahiplerinin ribânın sebep-i hurmeti hakkındaki noktazarlarını izah etmiş bulunuyoruz. Bunlardan başka daha birtakım ârâ ve mezâhib varsa da bunları takrirden sarfınazar ediyoruz. Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bunları izah etmekle beraber mevzûnât ve mekîlâtta mat'ûm, gayr-i mat'ûm pek çok eşya zikr ü tâdât ederek bunları bey'-ü mübâdeledeki fazlın hurmetle alâkası olup olmadığını uzun boylu tetkik etmiştir. Lüzumunda Matbaa-i Âmire basması *Umdetü'l-kârî*'nin V. cildinin 490, 491. sayfalarına müracaat olunsun.

BUHÂRÎ'NİN BİR RİVAYETİ

Buhârî *Sahîh*'inde, İbn Abbas'ın mevzumuzun mühim bir hadisi ile müşârün ileyh hazretlerinin o derece mühim bir fetvasını rivayet etmiştir. Fakat *Tecrîd*'e alınmamış bulunduğundan nakil ve tercüme ediyoruz: İbn Abbas diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem nehyettiği şey, iştirâ edilip de henüz kabzedilmeyerek yanında bulunmayan erzakın satılmasıdır. Peygamber'in nehyettiği erzakın gayri eşyaya gelince, herhalde bunların da onlar gibi kabzedilmeden bey'i menhî olduğunu zannetmiyorum.¹⁴¹

Tirmizî diyor ki: Ümmet arasında bu hadisin muktezâsıyla amel olunagelmıştır. Ehl-i ilimden çoğu, kişinin yanında bulunmayan metâi satmaya kalkışmasını kerih görmüşlerdir. İbn Münzir de, kişinin yanında bulunmayan metâi satması, âkıbeti meçhul bey'-i garar gibidir ki nassan menhîdir. Denizdeki balığın, havadaki kuşun bey'i gibi.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ وَلَا تَتَاجَشُوا وَلَا يَبِيعَ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ وَلَا يَخْطُبُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ وَلَا تَسْأَلُ الْمَرْأَةُ طَلَاقَ أُخْتِهَا لِتَكْفَأَ مَا فِي إِنْائِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, şehriyi, (ihtikâr vadiyle) bedevî malını satmaktan nehyederdi ve müşteri kandırıp kızıştırmayınız buyururdu. Yine Resûlullah,

141 يقبض قال ابن عباس ولا أحسب عن ابن عباس رضي الله عنهما يقول أما الذي نهى عنه النبي صلى الله عليه وسلم فهو الطعام أن يباع حتى كل شيء إلا مثله. {B2135 Buhârî, Büyû', 55.}

“Hiçbir kimse (din ve toprak) kardeşinin bey‘i üzerine bey‘ etmez. Kardeşinin hıtbesi üzerine tâlib-i nikâh da olmaz. (Afif) hiçbir kadın da (din ve toprak) kardeşi bir kadının çanağındaki nimeti kendi kabına doldurmak için talâkını istemez!” (buyurdu). {B2140 Buhârî, Büyû‘, 58.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifte Hakîm-i Enbiya efendimiz tarafından yalnız müslümanların değil, bütün beşeriyetin mübtelâ olduğu en müzmin içtimaî hastalıklara temas olunduğu rivayet edilmiştir:

EVVELÂ. Malını satmak isteyen bedevî köylülerin şehir tâcir ve simsarlarına müracaatındaki vaziyete işaret buyuruluyor. Bu simsarların fitrat-ı asliyyesindeki temizliği muhafaza eden ve malını gün hükmü satmak isteyen mal sahiplerine, “Malını satmak için acele etme, onu bana bırak! Sana ben bundan daha yüksek bir fiyatla tedrîcî surette satarım” dedikleri ve bunun haram bir muamele olduğu bildiriliyor.

SÂNIYÂ. Tenâcüştan yani bâyi‘ ile müşteri arasına girerek ve kendisini alıcı gibi göstererek müşteriyi kandırıp fiyatı yükseltmeye çalışmaktan da nehiy buyuruluyor.¹⁴²

SÂLİSÂ. İnsanlık şeref ve faziletini taşıyan bir kimse, gerek din ve gerek toprak kardeşinin alışverişine müdahale etmez buyuruluyor ki, bu da iki suretle kâbil-i tefsir ve tasvirdir: a) Hakk-ı hıyârı olan bir müşteriye, “Bey‘i feshet, ben sana aynı malı daha ucuz fiyatla alırım”, b) Yahut bir bâyie, “Bey‘i feshet, ben malını daha yüksek bir fiyatla satarım” diye şahs-ı hâricin müdahale ve bey‘i ifsada çalışmasıdır. Bu da menhîdir, bu da haramdır.

RÂBİÂ. Bir kadınla söz kesilip mihirde ittifak edilerek akd-i izdivaç etmek üzere bulunan bir kardeşin bu hıtbesi üzerine, şeref ve itibar sahibi bir insan kalkıp da mihrini arttırarak tâlib-i izdivâç olmaz, buyuruluyor ki bu da haber sûretinde vârid olmuş en belîğ bir nehiydir, zarar ve ezâyı mûcip olmak cihetiyle haramdır.

HÂMİSÂ. Hiçbir namuslu kadın müslim veya gayri müslim hiçbir kadının refah ve saadetine, güzel geçimine göz dikerek kocasına, “Karını boşa da beni al!” diyemez. Bu da en belîğ bir surette nehye delâlet ve hurmet ifade eden bir haberdir.

Şu izahatımızdan da anlaşılacağı üzere bu hadis bir değil, belki birkaç hadisin mecmûa-i rivayetidir. Bu hadisleri yalnız Buhârî ile Nesâî bir rivayette toplamıştır. Müslim “Nikâh” ile “Büyû”da Ebû Dâvûd ile Tirmizî bir parçasını “Büyû”da, bir kısmını “Nikâh”ta,

142 *Kâmus Tercümesi*’nde Âsım Molla “Necş” maddesinde şu izahatı veriyor: “Metâ sahibi, müşteriye metânı meth ve vafederken terviç için bir kimse de sahibine muvafakat eylemek yani beraberce meth ve vafeylemek, alâ kavlin iştirâsı matlubu değil iken ziyade paha ile satılmak için musannâ olmak üzere metâa ziyade paha ile müşteri olmak mânâsınadır. Tâ ki metâ-i mezbûre nâzır olan ol pahaya giriftar ola ve alâ re’yin nâsı bir metâdan zem ve kadh ile tenfir edip metâ-i âhare sarf ve imâle eylemek mânâsınadır.” Alım satıma bu menfur şekillerden hangi surette olursa olsun müdahalenin haram olduğunu *Buhârî* şârihleri bildirmişlerdir.

üçüncü bir kısmını diğer bablarda, İbn Mâce de “Nikâh”, “Ticâret” gibi bahislerde rivayet etmişlerdir.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Hadisteki “bâdî”, sahrada yaşayan çadır halkına denir. Köylülerin ehl-i bâdiyeden ma’dûd ve bu hadiste murat olunup olunmadıklarında ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik, köylülerden para işlerine ve alışveriş hususlarına vâkıf olmayanlar ehl-i bâdiyeden ma’dûddurlar. Bu nevi ibtidâî seviyedeki köylülerin mallarını da daha yüksek piyasada fazla pahaya satmak vadiyle bey’ eylemek haramdır. Pazara gelmiş bir malın satışını bu suretle tehir etmek piyasayı tazyik ve halkı ızrâr eder.

İrâkî burada ehemmiyetli bir noktaya işaret etmiştir ki şudur: Bedevî malını tehir ederek satıştan nehiy, daha doğrusu o günkü râyiç ile satıştan alıkoymak menhî olmasından, sâhib-i mal olan bedevî, istişare ettiği zaman ona işaret ve onu irşad etmenin de haram olması lâzım gelmez. Bu ictihad, Evzâî’den menkuldür. Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde, إذا استنصح أحدكم أخاه فلينصح له “Sizden biriniz mümin kardeşinden öğüt almak istediği zaman onu irşad etsin”¹⁴³ buyurulduğundan, iş bilmeyen köylü ve bedevîleri hayra sevk etmek menhî değil vazife oluyor. Müktesebât-ı zâtiyyesinin o günkü düşkün bir piyasada satılmasından mutazarrır olacağını hayırhahâne ihtar etmek bu tarîk-i rivayetin emri muktezâsı bulunuyor. Ebû Hafs b. Vekîl, böyle bir müsterşidi irşad halinde bile menâfi-i umûmiyye ve halkın tevessü-i maîşeti namına köylünün irşad edilmemesini iltizam etmiştir. İbnü’l-Arabî, Ebû Hafs’ın, es’ardan sual eden bedevîye, şehir halkının hukukunu sıyâneten haber vermemelidir dediğini hikâyeye etmiştir.

İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve İshak izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ile ihticâc ederek hâzır tarafından bâdînin malının satılması haram olduğuna kâil olmuşlardır. Cumhurun mezhebi de böyledir. Mücâhid cevazını hikâyeye etmiştir ki İmam Ebû Hanîfe ile bazı ulemânın mezhebi de budur. Bunlara göre hadisteki nehiy mensuhtur, bey’ de sahihtir. İmam Şâfiî ile cumhur da bu yolda teâtî haram olmakla beraber bey’ sahihtir demişlerdir. İmam Mâlik’le İmam Ahmed b. Hanbel bey’in fesadına hükmetmişlerdir.

2. Necş ile satış ki yukarıda keyfiyetini izah etmiştik. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî’ye göre, hadisteki nehiy, nefis-i akidden hariç bir emr-i ahlâkîye teveccüh ettiği için bey’ sahihtir. İhtilâf vukuunda bâyiin hıyar iddiasına itibar edilmez. Yalnız tağrîr ile beraber gabn-i fâhiş varsa bâyi’ muhayyerdir. İmam Mâlik, takdirde gabn-i fâhiş ister olsun, ister olmasın hıyarı kabul etmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel’e göre böyle bey’ ü şîrâ aslen sahih değildir. Şu kadar ki hud’a ve tağrîr de bâyiin tesir ve muvafakati olmayıp da hariçten bir şahs-ı sâlis kendiliğinden metân kıymetini arttırdı da bu yolda aldandıysa Hanbelîler’e göre de akid sahihtir.

3. Hadisin ¹⁴⁴ولا يبيع الرجل على بيع أخيه fıkrasıyla vuku bulan tağrîrin iki şeklini izah etmiştik. Bu suretlerle bey'e müdahale nefis-i akdin haricinde bir mes'ele-i ahlâkiyye olup nehiy bu noktaya teveccüh ettiğinden hurmetle beraber İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî bey'in sıhhatine hükmetmişlerdir. Hatta bu müdahale müzâyede suretiyle olursa hurmet de bulunmaz. Sünen-i erbaa sahiblerinin Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayetine göre müşârün ileyh diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bir palas ve bir kadeh satmak istemişti. “*Bu kilimle kadehi almak isteyen var mıdır?*” diye huzurda bulunanlara sordu. Orada bulunan bir zat, “Bunun ikisini ben 1 dirheme aldım” dedi. Bu defa Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*1 dirheme kim ziyade eder?*” diye sordu. Diğer bir sahâbî de, “2 dirhem” vermişti, Resûl-i Ekrem bu ikisini 2 dirheme bu sahâbîye verdi.¹⁴⁵

İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ile cumhûr-ı ulemânın mezhebi, müzâyedede bir beis olmadığı merkezindedir.

4. Bir müminin tâlib-i izdivâcı olduğu bir kadına diğer bir müminin tâlip olmasının hurmetini cumhûr-ı ulemâ, tarafeyn arasında sarîhan rızâ ve muvafakat hâsıl olmakla takyîd etmişlerdir. Söz kesilmeyip müşâvere halinde bulunur ve tâlib-i izdivaç olduğu halde sükût edilmiş bulunursa, esah olan, diğer tarafın hıtbesinde hurmet bulunmamasıdır. Fâtıma bint Kays'ın izdivacına Ebû Cehm ile Muâviye tâlip olmuşlardı. Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâ için de Resûl-i Ekrem Fâtıma'yı istemişti. Öbürlerinin de tâlip olduklarını, fakat cevâb-ı muvâfakat almadıklarını biliyordu.

5. Hadis şârihleri zevce, haremîni tatlık teklif eden kadının mer'e-i ecnebiyye olduğunu kaydediyorlar ki bundan, en belîğ bir üslûb-ı edebî ile, “zevcenin çanağındaki nimeti kendi kabına doldurmak” diye tabir olunmuştur. Biz de bu suretle tercüme ettik. Teymî bu tabirin, eşinin zevcinden nâil olduğu sevgi ve saadeti de kendine imâle ve tahsis ile ailenin her hayır ve nimetini nefsinde cemetmek isteyen darre hakkında mesel olduğunu bildiriyorsa da kıskançlık sevkiyle zevcine vuku bulan bu teklif, ilcâ-yı tabîatla vâki olduğundan, ecnebî bir kadının aile yuvasını yıkmak üzere vâki olan müdahalesi yanında kıyas kabul etmeyecek derecede hafiftir.

Nevevî, hadisteki أخت “kız kardeş” ile murat, neseb, din, toprak ve vatan kardeşliğine şâmil bir ma'nâ-yı âmdır; kendisinden başka kadın demektir diyor ki, bu ma'nâ-yı âmma tercümede işaret ettik. Hadiste أخ tabiri de cumhûr-ı ulemâyâ göre müslime de, kâfire de şâmil olan bir ma'nâ-i âmdır. Buna da tercümede işaret ettik.

144 {B2140 Buhârî, Büyû', 58.}

145 عن أنس ابن مالك رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم باع حلسا و قدحا و قال: من يشتري هذا الحلس والقدح؟ فقال رجل: أخذتهما بدرهم. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من يزيد علي درهم؟ فأعطاه رجل درهمين فباعهما منه [أخرجه أصحاب السنن]. {T1218 Tirmizî, Büyû', 10.}

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَعْتَقَ غُلَامًا لَهُ عَنْ دُبُرٍ فَاحْتَاجَ فَأَخَذَهُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ
مَنْ يَشْتَرِيهِ مِنِّي فَاشْتَرَاهُ نَعِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بِكَذَا وَكَذَا فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre (Benî Azre'den Ebû Mezkûr namında) bir sahâbî (ben öldükten sonra hürsün! diye) müdebber olarak (Ya'kûb ismindeki) kölesini âzat etmişti. Sonra Ebû Mezkûr (fakir düştü, bu kölenin bedeline) muhtaç oldu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de bu köleyi alıp, "Bunu benden kim satın almak ister" di (ye müzayedeye arzet) ti. (Müzayede neticesinde) Nuaym b. Abdullah onu şöyle şöyle dirhemle satın aldı. Resûl-i Ekrem de kölenin bedelini Ebû Mezkûr'e, "(Bu para daha ziyade senin hakkındır, Allah bundan müstağnidir" diyerek) verdi. {B2141 Buhârî, Büyû', 59.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi Buhârî, buradaki gibi "İstikrâz" bahsinde de zikretmiştir. Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de tahrîc etmişlerdir. Bu rivayetlerde Buhârî'nin rivayetinde olmayan şu ziyade sarahatler vardır: **a)** Buhârî'nin rivayetinde köle âzat eden zatın ismi zikredilmemiştir. Müslim'in bir tarîk-i rivayetinde bu sahâbînin Benî Azre'den Ebû Mezkûr namında bir sahâbî olduğu bildirilmiştir. **b)** Âzat edilen kölenin isminin Ya'kûb olduğu Nesâî'nin rivayetinde, Mısırlı Kıbtî olup Abdullah b. Zübeyr'in emâreti zamanında öldüğü de Müslim'in rivayetinde vardır. **c)** Bu kölenin müzayede neticesinde kaç dirheme satıldığı da Buhârî'nin rivayetinde (şöyle şöyle dirhemle) diye kinaye tarikiyle zikredilmişken Müslim ile Nesâî'nin rivayetlerinde 800, Ebû Dâvûd'un rivayetinde de 700 veya 900 dirheme satıldığı rivayet edilmiştir. **d)** Ebû Mezkûr'e, kölesinin bedeli taraf-ı risâletpenâhîden verilirken, "*Bu para senin hakkındır, Allah bundan müstağnidir*" buyurduğu, Ebû Dâvûd'un tarîk-i rivayetinde görülüyor.¹⁴⁶ **e)** İbn Mâce'nin bir rivayetinde Nuaym b. Abdullah yerinde Benî Adî'den İbn Nahrâm namında bir sahâbî satın aldı diye rivayet olunuyor ki İbn Nahrâm Nuaym'ın soy adıdır. Nahme "öksürük" demektir. Nuaym'ın bununla tavsif edilmesinin sebebi şöyledir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Nuaym'ı cennetle tebşîr ederek, "*Bir kere cennete girdim. Orada Nuaym'ın nahmesini, öksürdüğünü işittim*"¹⁴⁷ buyurmuş ve bundan böyle

146 {D3956 Ebû Dâvûd, Itk, 9.}

147 {İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-gâbe, V, 326, no: 5276. Rivayet için bkz: NM5128 Hâkim, el-Müstedrek, V, 1911 (3/259).}

Nuaym, Nahhâm diye anılmıştır. Sâhib-i terceme, kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Mekke'nin fethi zamanı yaklaşıncaya kadar Mekke'de kalmıştır. Sebebi de Kureyş'in hicretine mani olmasıdır. Müşârün ileyh hazretleri eşrâf-ı Mekke'den sâhib-i servet bir zat olup Mekke halkına mine'l-kadîm ihsan ve âtîfette bulunduğundan Mekkeliler kendisine müracaat ederek, "Sen hicret etme, içimizde yaşa da hangi dini arzu edersen o dinde bulun!" diye İslâmî hayatına katlanmışlardı. Mekke'nin fethinden az bir zaman evvel Medine'ye hicret etmişti. Medine'ye geldiği zaman Resûl-i Ekrem kendisini kucaklayıp takbîl buyurmuş ve bu suretle müstesna bir iltifata mazhar olmuştu. Hicret-i Muhammediye'nin 15. senesi Yermük Harbi'nde şehîden vefat etmiştir.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Müdebber, itkı mevte ta'lik olunan köledir. Tirmizî, Câbir hadisini rivayet ettikten sonra, "Bu hadiste müdebber kölenin Resûl-i Ekrem tarafından satılmış olmasıyla istidlâl ederek ashap ve kurûn-ı müteahhire ulemâsından bir kısmı müdebberin bey'inde beis görmemişlerdir. Bu ictihad, Şâfiî, Ahmed, İshak'ın kavlidir. Ashâb-ı Nebî aleyhi's-selâmdan bir kısmı da müdebberin bey'ini kerih görmüşlerdir. Süfyân es-Sevrî, Mâlik ve Evzâî'nin kavli de böyledir" diyor. *Telvîh*'te de, müdebberin bey'i hakkında ulemânın ihtilâfı bulunduğu bildirildikten sonra bu ihtilâf şöyle izah ediliyor: Ebû Hanîfe, Mâlik, ehl-i Kûfe'den birçok ulemâ, müdebberi efendisinin satmaya hakkı olmadığına zâhib olmuşlardır. Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr, İshak, ehl-i Zâhir de cevazına hükmetmişlerdir ki bu da Hazret-i Âişe'nin, Mücâhid'in, Hasan-ı Basrî'nin, Tâvûs'un mezhebidir. İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit, Muhammed b. Sîrîn, Saîd b. Müseyyeb, Zührî, Şa'bî, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Leys b. Sa'd, Evzâî de kerih görmüşlerdir ve müdebber yalnız onu alıp da âzat edecek kimseye satılabilir demişlerdir.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Câbir hadisinin burada sebab-i sevki, müzayede suretiyle bey'in meşruiyetini beyandan ibaret olup tarihe karışmış olan müdebberin adem-i bey'ine kâil olanların sûret-i istidlâllerini beyandan sarfınazar ediyoruz.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ حَبْلِ الْحَبْلَةِ وَكَانَ بَيْنَهُمَا يَتْبَاعُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ كَانَ الرَّجُلُ يَبْتَاعُ الْجُرُورَ إِلَى أَنْ تُنْتَجِجَ النَّاقَةُ ثُمَّ تُنْتَجِجَ الَّتِي فِي بَطْنِهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem حبل الحبله "Habelü'l-habele"yi (yani gebe devenin dişi doğan yavrusunun hamlini) satmaktan nehiy buyurmuştur. Câhiliye halkı (arasın) da (âkıbeti meçhul) böyle bir bey' (şekli) vardı; (gararla

mal alır, satarlardı). Herkes (meselâ) bir deveyi (veya herhangi bir malı), gebe bir devenin doğurmasına, sonra bu doğan dişi yavru da (hâmil olup) karnındaki cenini doğurmasına ta'likan mal alıp satardı. {B2143 Buhârî, Büyû', 61.}

İ Z A H I

Bu hadisi Ebû Dâvûd ile Nesâî de böylece "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi "Bey'-i Garar ve Habelü'l-Habele" unvanıyla açtığı bir babında zikretmiştir ki bu iki fıkranın ikisi de muhtâc-ı îzahtır.

Bey'-i garar da garar fi'l-asl hatar ve tehlikeye denir ki tahakkuk edip etmeyeceği bilinmeyen, âkıbeti meçhul şey demektir. Bazı ulemâyâ göre garar, zâhiri parlak fakat bâtını meçhul olan şeydir. Bu cihetle şeytana garûr tesmiye edilmiştir. Çünkü şeytan insanı nefsinin hoşlandığı şeye sevkeder, halbuki bunun arkasında şerr-ü zarar mesturdur. Ezherî de, "Bey'-i garar, bâyi' ile müşterinin künhünü idrak etmediği bey'dir" diye tarif etmiştir. *Meşârik* sahibi de, "Bey'-i garar, ya semeni yahut müsemmeni yahut vadesi meçhul olup muhâtaralı olan bey'dir" diyor. Şu tariflerin hepsi meçhulün bey'i ve neticede muhâtaranın vücudunu ifade ediyor. Tirmizî, İmam Şâfiî'den bey'-i garare misal olarak sudaki balığın, havadaki kuşun bey'ini hikâye etmiştir.

Habelü'l-habele ki bunu tercümemizde "gebe devenin dişi doğan cenininin hamli" olarak icmâl ettik. Bunun bey'i, gerek buna ta'lik edilerek başka birisinin bey'i, bey'-i garar envâından bir bey'dir. Bey'-i gararın muhtelif nevileri vardır ki aşağıda tercüme edeceğimiz hadislerde görülecektir.

1. İbn Mâce'nin Ebû Saîd radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem, doğurana kadar en'âm ve mevâşînin karnındaki ceninin, sağılıp ölçülünceye kadar hayvanın göğsündeki sütün, kaçmış kölenin, taksim edilinceyedek mâl-i ganimet hissesinin, kabzedilinceye kadar sadakatın, avcının vuracağı avın satışını nehiy buyurmuştur.¹⁴⁸

2. Ebû Dâvûd'un Ali radiyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bey'-i muztardan, bey'-i garardan, idrak etmedik yemiş satmaktan nehiy buyurdu demiştir.¹⁴⁹

Bey'-i muztar, çaresizlikle satıştır. *en-Nihâye'*de bey'-i muztar iki veçhile tasvîr edilmiştir: **a)** İkrâh ile yani hapis, darb, katil gibi bir şeyle tehdit edilerek mal sahibinin akd-i bey'e mecbur olmasıdır ki bu beyi' fâsiddir. İztırâr ile bey' mün'akid olmaz. **b)** Ya bir borcun bâr-i meşakkati, yahut aile infakının tazyiki altında ilcâ-yi zaruretle elindeki

148 عن أبي سعيد رضي الله عنه قال نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن شراء ما في بطون الأنعام حتى تضع وعما في ضروعها إلا بكيل وعن شراء العبد وهو آبق وعن شراء المغانم حتى تقسم وعن شراء الصدقات حتى تقبض وعن ضربة القانص (أخرجه ابن ماجه) {İM2196 İbn Mâce, Ticârât, 24. İbn Mâce rivayetinde "القانص" ifadesinin yerine "الغانص" ifadesi yer almaktadır.}

149 عن علي رضي الله عنه أنه قال نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن بيع المضطر وبيع الغرر وبيع الثمرة قبل أن تدرك

malını değer fiyatından noksanıyla satmaya mecbur olmaktır. Böyle bir zaruretin sevkıyla akdedilen bey'in ulemâ maa'l-kerâhe sıhhatiyle hükmetmişlerdir. Şu kadar ki böyle bir sebeple bâyi' muhtar olarak malını satışa arzederse müşteriye mürüvveten terettüp eden vazîfe-i ahlâkıyye böyle bir düşkünün malını zebûnküşlük edip de değer pahasından aşağı boğup almak değil, belki malı âriyet olarak alıp eli genişlediği zaman ödemek üzere ve karz-ı hasen suretiyle bu zavallının ihtiyacını karşılamaktır; yahut eli genişleyene kadar muvakkat surette iştirâ etmek; yahut değer pahasıyla almaktır. Şu izahatımızla anlaşılmıştır ki bey'-i muztarda bey'in mânası şîrâdır; hâl-i zarûrette malını satmaya arzeden kimsenin malını değer pahasından aşağı almanın menhî ve mekruh olduğudur.

3. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan tahrîcine göre, İbn Mes'ûd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Sudaki balığı iştirâ etmeyiniz! Çünkü bu iştirâ garardır*" buyurduğunu rivayet etmiştir.¹⁵⁰

4. İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan İbn Ebû Âsım'ın tahrîcine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sağılmazdan evvel mevâşînin göğsünde toplanan sütün, karnındaki ceninin, sudaki balığın, mezâmîn ve melâkîhin, habelü'l-habelenin, gararın bey'inden nehiy buyurmuştur.¹⁵¹

Bu hadisteki "mezâmîn" mazmûnun cem'idir. Mazmûn, aslâb-ı fuhuldeki yani erkeğin sulbündeki zürriyete ıtlak olunur. Melâkih de melkûhanın cem'idir. Ananın karnındaki zürriyetlerdir. Şu halde hadisteki وعن المضامين والملاقيح in mânası, gerek erkek hayvanların sulbündeki gerek dişi hayvanların karnındaki zürriyetlerin bey'i de nehyedilmiştir demektir.

Gerek bu mezâmîn ve melâkîhin bey'i, gerek izahıyla meşgul bulunduğumuz Abdullah b. Ömer hadisindeki "habelü'l-habele"nin bey'i, bey'-i garar cümlesindendir; mechûl-i bey'dir; menhîdir. Habelü'l-habele ki gebe hayvanın karnındaki cenini doğurup dişi olursa bu yavru büyüdükten sonra hâmil olacak da yavrunun yavrusu şimdiden satılmış ve alınmış olacak. Bu, mechûl-i mutlak içinde ve baştan başa hatarlı bir bey'dir. Bu cihetle nehyedilmiştir.

Nevevî, bey'-i garardan nehiy, bey'a ait mesâil-i usûliyyeden bir asl-ı şer'îdir; bu asla pek çok mesâil-i fer'iyye tefrî' edilebilir diyor ki bunların bir kısmını yukarıda izah etmiş bulunuyoruz. Sonra Nevevî evrâk-ı düyûn ile ve meselâ veresiye pusula ve defterle bakıldan parasız alınan eşyanın bey'i, (bey'-i muâtât)tır; bey'-i garardan ma'dûddur diyor.

Nevevî'nin bu çok garip ve müşkül olan ictehadlarını şârih Aynî şöyle tenkit ediyor:

150 عن ابن مسعود رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا تشتروا السمك في الماء فإنه غرر. {HM3676 İbn Hanbel, I, 388.}

151 عن عمران بن حصين رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن بيع ما في ضروع الماشية قبل أن تحلب وعن بيع الجنين في بطون الأنعام وعن بيع السمك في الماء وعن المضامين والملاقيح وحبل الحيلة وعن بيع الغرر [أخرجه ابن أبي عاصم] {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayeti Aynî, İbn Ebû Âsım'ın "*Kitâbü'l-Büyû*"undan nakletmiştir. Bkz: Aynî, *Umde*, XI, 264.}

EVVELÂ. Akdin sıhhati için semenin huzuru şart değildir. Belki matlup olan tesmiye-i semendir. Yani mebiin pahasının esnâ-i akidde zikir ve tesbit edilmesidir. Semen bu suretle mâlûm olduktan sonra semeni tecil ile de bey' sahih olur.

SONRA. Bey'-i muâtât -ki, akdin sıhhatini ifade eden "aldım, sattım" gibi sîga-i akid tekellüm edilmeyerek fiilen teâtî ile olan bey'dir.- Bu da sahihtir. Buna (bey'-i teâtî) de denir, bey'de icap ve kabulden maksad-ı aslî, tarafeynin terazisini izhardan ibaret olup buna delâlet eden mübâdele-i fiiliyye ile de bey' mün'akid olur. Meselâ pazarlıksız ve lâkırdısız müşteri parayı verip ekmekçi de ekmeği ona verirse, bey' mün'akid olur.

YİNE BÖYLE. Müşteri bedel-i ma'rûfunu verip karpuzu alsa da bâyi' sükût etse, bey' mün'akid olur.

YİNE BÖYLE. Müşteri buğday almak için buğdaycıya 5 lira verip ve "Şu buğdayı kaç satıyorsun?" dese, o da kilesi 1 lira demesi üzerine müşteri sükût ittikten sonra buğdayı istediğinde bâyi' "yarın veririm" dese ve aralarında icap ve kabul cereyan etmese, beyi' mün'akid olur. Hatta ferdâsi günü buğdayın kilesi 1.5 liraya çıksa, bâyi' yine 1 liraya vermeye mecbur olur. Bilakis buğdayın pahası tenezzül etse müşteri evvelki fiyatla almaktan imtina edemez.

YİNE BÖYLE. Müşteri "Bu etin şurasından şu kadar kuruluşluk tart!" demesi üzerine kasap da kesip tartsa, beyi' mün'akid olup müşteri almaktan imtina edemez.

YİNE BÖYLE. Müşteri bâyie gelse de bir kumaş parçasını semen-i muayyen ile iştirâ etse de "sattım, aldım" demeden parasını verse de kumaşı alsa, beyi' mün'akid olur.

Bu yolda misaller sayılamayacak derecede çoktur. Halkın çarşıda, pazarda teamülû hep bu suretle (bey'-i muâtât) üzere câridir. Teâtî ile bey'in fesadına hükmetmek halkın muâmelâtının fesadına kâil olmaktır. Aynî'nin dediği veçhile Nevevî'nin yukarıdaki ictihadı şâyân-ı ittibâ' ve iltifat değildir. Halk üzerine ağır bir yük tahmil etmektir.

BİR MÜHİMME. İzahı sadedinde bulunduğumuz İbn Ömer hadisindeki, كان الرجل حبل الحبله يبتاع الجزور إلى أن تنتج الناقة ثم تنتج التي في بطنها cümlesi¹⁵² râvi İbn Ömer tarafından mânası: Bir bey'de semenin, nâkanın karnındaki ceninin doğmasına tecil ve ta'lik edilmesidir" demiştir ki, hakikaten أنتج إلى أن تنتج lafzından müstefâd olan bir ta'liktir. İmam Şâfiî'nin de muhtarıdır. Biz de tercümede bunu ihtiyar ettik. Eimme-i lugattan Ebû Ubeyde'den mervî olan bir mâna da vardır ki yukarıda bu mânayı "gebe bir hayvanın karnındaki yavrusunun dişi doğması, sonra büyüyüp gebe olması ve bunun satılmasını" suretinde tasvir ettik. Bu da ehl-i lugatın muhtarıdır. Birinci mânaya göre, semen-i bey'i meçhul bir zamana ta'liktir. İkinci mânaya göre de bey'-i ma'dûmdur. Her ikisi de bey'-i garardan ma'dûd olup menhîdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ اشْتَرَى غَنَمًا مُصَرَّاةً فَاحْتَلَبَهَا فَإِنْ رَضِيَهَا أَمْسَكَهَا وَإِنْ سَخِطَهَا فَنِي حَلَبَتِهَا صَاعٌ مِنْ تَمْرٍ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, (Her kim sütü sağılmayıp göğsünde biriktirilen koyunu iştirâ' edip saçar [da hiyleye vâkıf olur]sa [müşteri muhayyerdir:] bu hale razı olursa koyunu alıkoyar, razı olmazsa [reddeder.] Koyunu sağması [mukabili]nde 1 sâ' da hurma verir) buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2151 Buhârî, Büyû', 65.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Ebû Dâvûd da "Büyû'" bahsinde tahrîc etmiştir. **Ganem** (غنم) lafzı ism-i cinstir. Koyunun erkeğine de, dişisine de şâmildir. Hayvan sağılıp da sahibine red ve iade edildiği takdirde sağılan süt mukabilinde 1 sâ' hurma verilmesi yalnız musarrât olan koyuna has değildir. Şârih Kirmânî'nin beyanına göre deve, sığır gibi eti yenilen her hayvana şâmildir. Me'kûlû'l-lâhm her sağım hayvanı böyle sütü birkaç gün sağılmayıp göğsünde biriktirilerek hile ile satılır da müşteri sağdıktan sonra beğenmeyip iade ederse, bunlarda da birlikte 1 sâ' hurma vermesi vâcip olur. Tasriyeden nehy ve hıyarın sübûtu cihetine gelince, bu nehy ile hıyarın, eti yenilen ve yenilmeyen bütün hayvanata şümulü vardır.

Müslim Şerhi'nde Nevevî, 1 sâ' hurmanın reddini hilâf-ı usûl buluyor ve "Gayrin malı itlâf edildiğinde eğer telef edilen mal mislî ise bir misli sahibine iade edilir, mislî değilse malın kıymeti takdir edilerek verilir. Fakat burada sütün yerine cinsinin gayri hurma verilmesi hilâf-ı usuldür" diyor ki bu mütalaa, aynıyla Hanefî mezhebinin mahsûl-i ictihâdıdır.

Bu 1 sâ' hurma, hadisin zâhirine nazaran musarrât mukabilindedir; ister sağılan bir koyun olsun, ister ziyade olsun. Çünkü ganem lafzı yukarıda bildirdiğimiz veçhile ism-i cinstir. Aza, çoğa şümulü vardır. Bu cihetle İbn Abdülberr'in bu hadis ile amel eden ulemâdan, şârih İbn Battâl'ın ekser-i ulemâdan, İbn Kudâme'nin Şâfiî, Hanbelî ve birçok Mâlikî ulemâsından nakillerine göre bunlar, "Sağılan bütün hayvanların sütüne mukabil 1 sa' hurma verilir" demişlerdir. Bu hükümdeki garabete mebnî Mâzerî, "Bin koyunun sütünü itlâf etmenin tazminini, bir koyunun sütünü itlâf etmenin tazmini gibi addetmek, biri de, bini de bir zamana tâbi' tutmak haksız bir ictihaddır" diyor.

Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bu mâlûmatı verdikten sonra, işte Hanefî mezhebi bu nevi teassüflerden tamamıyla müstağnîdir; Hanefîler'e göre, musarrât olan hayvan, sağıl-

dıktan sonra sahibine reddedilmez. İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilen iki kavilden birine göre müşteri, noksan ayıp ile sâhib-i mala rücû' eder.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِذَا زَنْتِ الْأُمَّةَ فَتَبَيَّنْ زَنَاها فَلْيَجْلِدْها وَلَا يَثْرَبْ ثُمَّ إِنَّ زَنْتِ فَلْيَجْلِدْها وَلَا يَثْرَبْ ثُمَّ إِنَّ زَنْتِ الثَّلَاثَةَ فَلْيَبْعْها وَلَوْ بِحَبْلٍ مِنْ شَعْرٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir. Bir câriye zina eder de zina ettiği (beyyine ile veya gebelikle ya da ikrar ile) tebeyyün ederse, efendisi onu celd edip kamçılasın, fakat kavlen levh edip ayıplamasın! Sonra yine zina ederse, efendisi onu (yine) kamçı ile döğsün, fakat ayıbını yüzüne vurup eza etmesin! Sonra bu câriye üçüncü bir zina daha ederse efendisi onu (ayıbını beyan ederek) kıldan (mâmul) bir ip (pahası) ile bile olsa (istihbâben) satsın!

{B2152 Buhârî, Büyû', 66.}

İ Z A H I

Buhârî gibi Müslim de bu hadisi *Sahîh*'inde, Nesâî de "Hudûd" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî'nin bu hadise ait babının unvanı, "zinakârlığı itiyat eden bir abdin bu fenalığı müşteriye beyan edilerek satılmasının cevazı" suretindedir. Bu hadisten evvel de Buhârî bu unvanında meşhur Kâdî Şüreyh'ten ¹⁵³ إن شاء رد من الرنا "Zinakâr bir câriyeyi, müş-

153 Kâdî Şüreyh: İbn Hâris el-Kindî, Ebû Ümeyye el-Kûfî'dir. Yemen'de ikamet eden evlâd-ı Fürs'ten olduğu rivayet edilmiştir. (Muhadramûndandır; Asr-ı saâdet'e yettiği halde Resûl-i Ekrem'e mülâki olmak müyesser olmamıştır. İbtida Hazret-i Ömer tarafından Kûfe'ye kadı nasbedilmiş, sonra Osman ve Ali radiyallahu anhumâ ile Benî Ümeyye'nin hilâfetleri zamanında vazifesinde ibka edilerek bilâfasıla altmış sene Kûfe'de kadılık etmiştir. Daha sonra Haccâc'ın Kûfe valiliği zamanında arzû-yı zâtîsiyle çekilmiştir. Şârih Aynî sâhib-i tercemenin 98 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor. *Hulâsa*'da Muhammed b. Nümeir'den esahh-ı rivayet olarak 80 tarihinde vefatı rivayet ediliyor. Vefatında 110 veya 120 yaşında idi. Şüphesiz ki Kâdî Şüreyh tâbiî ulemâsının en yükseklerinden idi. Zekâ ve fetâneti hakkında pek çok nevâdir menkuldür. Nâm-ı bülendi İslâm tarih-i kazâsının sernâme-i mefâhîridir. Birçok hükmü âdâb-ı kazânın birer enmûzeci olmuştur. Şa'bî, "Kâdî Şüreyh kazâ âleminin en yüksek bir simasıdır" diyor. İbn Husayn'ın rivayetine göre, bir kere Kâdî Şüreyh iki kişi arasındaki bir davayı rû'yet edip de bunlardan birisi aleyhine hükmedince bu küstah herif, "Bu hükmün nereden geldiğini bilirim" diye ağır bir târizde bulunması üzerine çok zeki olan Kâdî Şüreyh, "Allah râşîye de mürteşîye de yalancı ve müfterîye de lânet etsin!" cevabıyla bu yalancı küstahın yalanını yüzüne vurmuştur.

Hazret-i Ali'nin hilâfeti zamanında müşârün ileyh hazretlerinin huzurunda birçok muhakemesi vardır. Bu hükümler Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve diğer hadis ve fıkıh kitaplarında muharrerdir. Buhârî'nin "Hayz" bahsinde ta'lîkan rivayet edip, Dârimî'nin vaslettiği bir haberini numune olarak naklediyoruz: Bir kere Hazret-i Ali'ye bir kadın gelerek zevcinin kendisini boşadığından şikâyet ettiği sırada, bir ayda üç defa

teri dilerse bu ayıbından dolayı sahibine reddeder” suretinde, büyük kadının bir hükmünü ta’lîkan rivayet ediyor.

Buhârî’nin bu ta’likini Saîd b. Mansûr, isnâd-ı sahîh ile ve İbn Sîrîn tarikiyle şöyle rivayet etmiştir: Birisi bir bâyi’den bilmeyerek fâcire bir câriye iştirâ etmiş. Sonra fücûruna muttali olarak Kâdî Şüreyh’e arz-ı husumet etmekle müşârûn ileyh hazretleri yukarıdaki hükmü vermiştir. Hanefîler’e göre zina, câriye hakkında bir ayıptır. Fakat köle hakkında ayıp değildir. Çünkü câriyeye mâlik olmaktan gaye istifraş ve tevliddir, zina ise bu gayeyi muhildir. Köleden gaye ise yalnız istihdamdır. İmam Muhammed *Emâlî*’sinde, “Bir câriye-i bâliğa, efendisi yanında iken zinakârlık eder de satarsa, müşterinin bu fâcire câriyeyi hakk-ı reddi vardır, velev ki müşteri yanında böyle bir münasebetsizlikte bulunmasa bile!” demiştir ve sebep olarak da bu câriyenin seyyiât-i sâbıkasından mütevellid âr ü hayâsının evlâda lühûkunu göstermiştir.

Şârih Hattâbî bu Ebû Hüreyre hadisine şöyle mâna veriyor: “Bir câriye zina eder de zina ettiği tebeyyün ederse, efendisi onu ta’yîb ve tevbîh ile iktifa etmesin, ona kamçı ile had vursun!...” Buhârî şârihleri takdîmen birinci mânayı bildirdiklerinden, tercümede onu tercih ettik.

Bu hadisin zâhirinden, câriyeye efendisinin ikâme-i had edebileceği anlaşıyor ki İmam Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in mezhebi böyledir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre celdi ve haddi ikame munhasıran devletin hakkıdır, ta’zîr böyle değildir. Ferdin de hakk-ı ta’zîri vardır.

Buhârî’nin bu tarîk-i rivayetinde celdin adedi zikredilmemiştir. Nesâî’nin rivayetinde bunun elli kamçı olduğu bildiriliyor. Nesâî’nin rivayetine göre, birisi Resûl-i Ekrem’e geliyor, “Yâ Resûlellah! Cârîyem zina eyledi ve zinası tebeyyün etti” diyor. Resûl-i Ekrem, “*Ellî kamçı vur!*” buyuruyor. Sonra bu adam Resûl-i Ekrem’e yine geliyor. “Bu câriye bu fenalığa avdet etti ve zinası tebeyyün etti” diyor. Resûl-i Ekrem, “*Ellî kamçı vur!*” buyuruyor. Üçüncü defa geliyor, zinakârlığını ve sübûtunu arz ediyor. Resûl-i Ekrem bu defa, “*Artık şimdi bu yaramaz câriyeyi kıldan bükülmüş âdi bir ipe olsa da sat!*” buyurmuştur.¹⁵⁴

hayız gördüğünü söylüyor. Bunun üzerine Hazret-i Ali, Kâdî Şüreyh’e, “Haydi şunların arasında hükmet bakayım!” diyor. Kâdî Şüreyh, “Yâ emîre’l-müminîn! Siz burada bulunurken ben nasıl hükmederim?” demesi üzerine halife hazretleri tekrar, “Hükmet!” diye emretmiş ve Kâdî Şüreyh, “Bu kadının havass-ı ailesinden dinine itimat edilir bir kadın gelir de, ‘evet, bu kadın bir ayda üç defa kirlenir ve her defasında temizlenip namazını kılar’ diye şehâdet ederse müddeî kadının iddiası kabul ve tasdik olunur” demiş. Ali radiyallahu anh, “Kalûn” diye tasdik etmiştir ki, bu kelime Rum lisanında tahsin ve takdire mevzudur (*Hulûsa*, 140; *Umdetü’l-kârî*, II, 137).

154 روى النسائي أن رجلاً أتى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن جاريتي زنت و تبين زناها قال: أجلدها خمسين ثم أتاه فقال: عادت وتبين زناها. قال: أجلدها خمسين ثم أتاه فقال: عادت. قال: بعها ولو بحبل من شعر.

{Nesâî, *el-Kübrâ*, VI, 454, no: 7215. Kaynakta yer alan rivayette, Hazret-i Peygamber adama, üçüncü seferde de elli değnek vurmasını, dördüncü sefer aynı sebeple geldiğinde ise cariyeyi satmasını emrediyor.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَلْقُوا الرُّكْبَانَ وَلَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ فَقِيلَ لِبْنِ عَبَّاسٍ مَا قَوْلُهُ لَا يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ قَالَ لَا يَكُونُ لَهُ سِمْسَارًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, (Alıcılar [metâ] râkiplerini [ve hâmillerini pazar haricinde] karşıla[yıp iştirâ ede]mezler. Hiçbir şehri de bedevî hesabına [malını] satamaz) dediği rivayet edilmiştir. (Tâbiî râvi Tâvûs tarafından) İbn Abbas’a, “Şehrî, bedevî hesabına malını satamaz, kavlinin mânası nedir?” diye sorulmuş da, İbn Abbas, “Şehrî, bedevîye simsarlık edemez!” diye cevap vermiştir. {B2158 Buhârî, Büyû’, 68.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi buradaki gibi “İcâre” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd “Büyû’ ”da, Nesâî ile İbn Mâce de “Ticâret” babında rivayet etmişlerdir. Hadisin *Buhârî*’deki babının unvanı, “Şehrînin Bedevî Hesabına Malını Ücretsiz Bey’i, Ona Muaveneti, İrşad ve Nasihati Câiz midir?” suretindedir. İmam Buhârî’nin bu nam ile yeni bir bab açmasının sebebi yukarıda şehrinin ücretle simsarlık ve dellâllik ederek bedevî malını satmasının menhî olduğu 994 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde geçmişti. Ona mukabil burada ücretsiz muavenetle irşad ve nasihat etmesinin cevazını bildiriyor. İzah etmekte bulunduğumuz İbn Abbas hadisini de sevk ederek isbât-ı müdeâ ediyor. Binaenaleyh hâzırın bâdiye delâletini nehiy, ücretle ve simsarlık, dellâllik suretiyle delâlete münhasır oluyor.

Buhârî bu babda Atâ b. Ebû Rebâh’ın da şehrinin bedevî malını satmasına ruhsat verdiğini ta’lîkan rivayet ediyor.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz bu İbn Abbas hadisi ehl-i rivayet arasında “telâkkî-i rûkbân hadisi” denmekle mâruftur. Hadisteki “simsar” dellâl demektir. Fî’l-asıl simsar, kayyim ve hâfız mânasına olup sonra bey’ ü şirâda ücretle gayre delâlet ve vesâtet mânasında istimal edilmiştir. Simsar delâleti ile satış menhî olduğu halde bir mal hilâf-ı nehiy satılırsa, şârih Kirmânî maa’t-tahrîm bey’ sahihtir diyor. İmam Ebû Hanîfe, müteâkıdeynden birisi zarar görmezse, simsar delâletiyle satışı tecviz etmiştir.

Hadisteki لا تلقوا ولا يبيع lafızları nefiy suretinde vârit olmuş nehiylerdir ve daha belîğdir.

Bu babda Buhârî ta'likan da, إذا استنصح أحدكم أخاه فلينصح له “Sizin biriniz mümin kardeşinden öğüt almak dilediği zaman şevâib-i fesaddan ârî olarak ona nasihat etsin!”¹⁵⁵ hadisini rivayet etmiştir ki, bu itibar ile şehrinin bedevîye delâleti kerahatsız bir cevâz-ı şer'î halinde kalmıyor, belki mütehattim bir vazife halini alıyor.

Buhârî'nin bu ta'likini Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde vaslederek a'lâm-ı tâbiinden Atâ b. Sâib tarihiyle Hakîm b. Ebû Yezîd'den, {onun da babasından naklettiğine göre, babası} şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Nâsı alışverişlerinde kendi hallerine bırakınız! Cenâb-ı Hak insanları birbirinden merzûk ve müstefit eder. Ne zamanki bir kişi öbüründen öğüt almak isterse esirgemesin, ona nasihat etsin!*” buyurmuştur.¹⁵⁶

Ebû Dâvûd'un da *Sünen*'inde Sâlim el-Mekkî tarihiyle gelen rivayetinde, bir a'râbî sütünü satmak için Talha b. Ubeydullah¹⁵⁷ radiyallahu anha müracaat etmiş. Talha hazretleri, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şehrinin bedevî namına malını satmasını nehyetmiştir. Fakat sen şimdi çarşıya git, bak malını kim almak isterse ve ne fiyat verirse gel; benimle müşavere et; ben sana satmanı emrederim yahut satma derim!” buyurmuştur.¹⁵⁸

Buhârî bu babında samimi nasihat etmenin ve hayırhah olmanın lüzum ve vücûbunu teyit için Cerîr b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhanın bir hadisini de rivayet ediyor. Bu hadisinde Cerîr, “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem محمد إلا إله رسول الله “Lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-resûlullah” mazmûn-ı münîfine şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek ve her müslümana nasihat etmek, samimi bir hayırhah olmak üzere biat ettim” demiştir.¹⁵⁹

155 {Buhârî, Büyû', 68 (bab başlığı).}

156 روى أحمد من حديث عطاء بن سائب عن حكيم بن أبي يزيد عن أبيه قال حدثني أبي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم دعوا الناس يزرق الله بعضهم من بعض فإذا استنصح الرجل الرجل فلينصح له [عمدة القاري] {HM15534 İbn Hanbel, III, 418.}

157 Talha b. Ubeydullah aşere-i mübeşşereden kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Künyesi Ebû Muhammed el-Medenî'dir. İlk evvel İslâm'a dahil olan sekiz sahâbîden biri Talha hazretleri idi. Hazret-i Ömer'in, vefatında halife intihabı için tayin ettiği altı kişilik şûrâ heyetinde Talha da dahil idi. Bedir sırasında bir vazife ile Şam'a i'zâm buyurulmuş olduğundan bulunmadığı halde taraf-ı risâletten Talha'ya da ganimet sehmi ayrılmıştır. Uhud Harbi'nde pek şiddetli beliyeye duçar olmuştur. Kays b. Hâzım'ın rivayetine göre, Uhud günü Resûl-i Ekrem'i muhafaza için kendini tehlikeye koyup bir kolu çolak olmuştur. Taraf-ı risâletten kendisine “Talhatü'l-Hayr, Talhatü'l-Cûd, Talhatü'l-Feyyâz” tesmiye buyurulmuştur: Cemel Vak'ası'nda şehîden irtihal etmiştir. Kendisinden 38 hadis rivayet edilip bunlardan bir hadisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadisini Buhârî, üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir (*Hulâsa*, 152).

158 روى أبو داود من طريق سالم المكي أن أعرابيا حدثه أنه قدم بجلوبة له على طلحة ابن عبيد الله فقال له إن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن يبيع حاضر لباد ولكن اذهب إلى السوق وانظر من يبائعك فشاورني حتى أمرت وأنهاك [عمدة القاري] {D3441 Ebû Dâvûd, Büyû' (icâre), 45.}

159 {B2157 Buhârî, Büyû', 68. Rivayette zekat vermenin ardından “(والسمع والطاعة) işitmek ve itaat etmek” ifadesi yer almaktadır.}

Bu hadîs-i şerifte nasihatın kelimeteyn-i şehâdeteyn ile namaz ve zekât gibi vâcibât-ı dîniyye ile bir arada zikredilmiş bulunması nazar-ı şâri'de ne derece yüksek bir mevkiî haiz olduğunu vâzihan gösterir. Bundan başka biatın, umûr-ı İslâmiyye'nin muazzamâtı üzerine icra edilmesi de nasihat ve hayırhahlılığın müstesna mevkiini göstermeye kâfidir. Bu ehemmiyete mebnî Buhârî "Kitâbü'l-Îmân"da da müstakil bir bab açmıştır.

Buhârî bu müstakil babında unvan olarak، *الدين النصيحة لله ولكتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين* "Dinin kıvamı ve en mühim erkânı: Allah'a ve Kur'an'ın Kelâmullah olduğuna iman, Resûlullah'ın nübüvvetini tasdik, ülü'l-emre itaat, bütün müslümanlara hayırhahlıktır"¹⁶⁰ hadîs-i şerifini sevketmiştir. Müslim'in, Ebû Dâvûd'un Nesâî'nin Temîm ed-Dârî'den mevsûlen rivayet ettikleri bu hadisi ehl-i ilim, medâr-ı İslâm olan dört hadisten¹⁶¹ birisi addetmişlerdir ki, dîn-i İslâm'ın dörtte birisi demektir. Buhârî'nin bu hadisi müsne'den tahrîc etmeyerek Müslim'den ve diğer eimme-i hadîsten ayrılması bu hadisin Temîm ed-Dârî'den gelen meşhur rivayet tarikinde Süheyl b. Ebû Sâlih'in bulunmasıdır ve bu senedle rivayet, Buhârî'nin şartına uymadığındandır. Buhârî *Târîh*'inde de işaret ettiği veçhile Süheyl'in zaaf îrâs ettiği bir senedle mevsûlen rivayet etmeye ta'liki tercih etmiştir.

NASİHATİN MEDLÛL-i LUGAVÎSİ

Gerek Mâzerî'ye gerek diğer ehl-i lugata göre nasihat, gışşın nakîzi olarak müsta'meldir. Balı mumundan ayırıp tasfiye etmekten müştaktır. Sözü, gıllüğüştan tasfiye, balı mumundan tasfiyeye teşbih edilmiştir. Binaenaleyh lugaten nasihat, gönülden gıllüğüşi çıkararak nasihat edilen kimsenin hayr ü saâdetini samimiyetle arzu ve temenni etmektir. Bu mâna, kavlen nasihattir ki örfümüzde bu suretle müsta'meldir. Şeriat örfünde nasihat ise yalnız kavlen bir hayırhahlık değildir. Temîm ed-Dârî'nin rivayetkerdesi olan, "*Dinin kemali, hassaten nasihattir*"¹⁶² hadîs-i şerifindeki nasihat efâl-i hayriyyeye de şâmilidir. Her hayır söz ve hayır iş nasihattir. Şârih Hattâbî, nasihat lafzı, felâh lafzı gibi geniş bir ibare ile eda edilen vâsi' bir mânayı bu iki veciz kelime ifade eder. Bu cihetle bu kelimeler,"vecîzü'l-esmâ"dan ma'dûddur diyerek Temîm ed-Dârî hadisini cümle cümle izah ediyor ki tercümemiz bundan mülhemdir.

CERÎR'İN DİĞER BİR HADİSİ. Buhârî "Din nasihattir" babında Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin şöyle bir hadisini daha tahrîc ediyor: Basra Valisi Mugîre b. Şu'be radiyallahu anhın vefat ettiği gün Cerîr hazretleri (merkez-i hilâfete uzak bir yerde halkın hükümet mümessilinden âzâde kalarak fena bir harekette bulunmaları ihtimaline mebnî) hemen minbere çıkıp Allah'a hamdusenâ ettikten sonra, "Ey cemaat! Başınıza bir emîr gelinceye

160 {Buhârî, Îmân, 42 (bab başlığı).}

161 وعد بعضهم منها (إنما الأعمال بالنيات) و (من حسن إسلام المرأة ما لا يعنيه) و (لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحب لنفسه).
{B1 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1; T2317 Tirmizî, Zühd, 11; B13 Buhârî, Îmân, 7.}

162 {M196 Müslim, Îmân, 95.}

kadar gönüllerinize Allah korkusu hâkim olsun! Ol Allah ki birdir, O'nun şeriki yoktur. Size vakar ve sükûnet tavsiye ederim. Emîriniz hemen geliyor” diye nasihat etmiş, sonra, “Vefat eden emîriniz Mugîre için Allah Teâlâ’dan afv ü mağfiret dileyiniz! Zira Mugîre affı çok severdi” demiştir. Daha sonra Cerîr (emmâ ba’dü) fasl-ı hitâbiyla, “Ey cemaat! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip, ‘Yâ Resûlellah! Müslüman olmak üzere sana biat edeceğim’ dedim. Resûl-i Ekrem bana her müslümana temiz kalp ile hayırhah olmayı da şart etti. Ben de bu şart üzerine biat ettim” demiş ve nihayet Cerîr hazretleri (Mescid-i Harâm tarafına işaret ederek) “Şu mescidin rabbine yemin ederim ki ben sizin nâshınız ve hayırhahınızım” demiş ve istiğfar edip minberden inmiştir.¹⁶³

Cerîr b. Abdullah irtihâl-i nebevîden sonra ibtidâ Kûfe ve Basra’da ihtiyâr-ı ikâmet edip sonra Kirkisiya’ya¹⁶⁴ gelerek 51 tarihinde orada vefat etmiştir. Mugîre b. Şu’be 50 tarihinde vefat ettiğine göre aralarında bir sene fâsıla bulunuyor demektir.¹⁶⁵ Cerîr, irtihâl-i nebevîden kırk gün evvel müslüman olmuştur. Melîhü’l-vecih bir zat olduğundan, “Muhammed ümmetinin Yûsuf’u” diye anılırdı. Cerîr’in terceme-i hâlinde Taberânî’nin beyanına göre, Cerîr’in kölesi bir kere 300 dirheme bir at almıştı. Cerîr sâhib-i malın alandığına kani olarak gitmiş ve yeni pazarlık yaparak 800 dirheme çıkarıp parayı vermiştir. Verirken yine bu hadisi rivayet ederek, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, her müslümana hayırhah olmamı emretti” demiştir (Aynî, I, 376).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَلَا تَلْقُوا السِّلْعَ حَتَّى يُهْبِطَ بِهَا إِلَى السُّوقِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir metâi bazınızın bey’ etmesi üzerine diğer bazınız bunu bey’ edemez. Siz, (rûkbânın pazara getirdiği) satılık eşyayı

163 عن جرير بن عبد الله رضي الله عنه يقول يوم مات المغيرة بن شعبه قام فحمد الله وأثنى عليه وقال عليكم باتقاء الله تعالى وحده لا شريك له والوقار والسكينة حتى يأتاكم أمير فإنما يأتاكم الآن ثم قال استعنوا لأمركم فإنه كان يحب العفو. أما بعد فإني أتيت النبي صلى الله عليه وسلم. قلت: يا رسول الله! أبايعك على الإسلام. فشرط علي والنصح لكل مسلم. فبايعته على هذا. ورب هذا المسجد إني لنأصح لكم ثم استغفر ونزل [رواه البخاري في باب قول النبي صلى الله عليه وسلم الدين النصيحة] {B58 Buhârî, Îmân, 42.}

164 Fırat sahilinde eski bir kasaba olup evâil-i İslâm’da mâmur iken sonra harap olmuştur.

165 Mugîre b. Şu’be duhât-ı Arap’tandır. Uzun zaman Basra ve Kûfe’de valilik etmiştir. İbtidâ Hazret-i Ömer tarafından tayin olunup sonra Hazret-i Osman azletmişti. Muâviye zamanında Mısır ve Mağrib’e Amr b. Âs, oğlu Abdullah da Kûfe ve Basra’ya vali tayin edilmeleri üzerine dâhi Mugîre Muâviye’ye, “Bir aslanın iki çenesi arasına ne cesaretle giriyorsun?” diye Muâviye’nin vehmini gıcıklayarak Basra ve Kûfe valiliklerini yakalamış ve Basra’da vefat etmiştir.

da pazara getirilinceye kadar (yolda) karşılayamazsınız!” buyurmuştur. {B2165 Buhârî, Büyû‘, 71.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Müslim ile Ebû Dâvûd “Bey” bahsinde, Nesâî ile İbn Mâce de “Ticâret”te tahrîc etmişlerdir. Bu babın unvanı “Rûkbânı Telâkkiden Nehy”e dairdir. Telakkî-i rûkbân, erzak ve eşyâ-yı ticâriyye râkip ve hâmillerini pazar mahallerine gelmezden evvel yolda karşılamaktır. Ashâb-ı emvâlî böyle pazar haricinde karşılamak, pazara gelip enzâr-ı âmmeye arzedilmeden evvel bunları önleyip boğmak gayesine mâtuftur ki bundan bâyi‘ mutazarır olduğu gibi âmmenin hukuku da ziyâa uğradığından, taraf-ı risâletten nehyedilmiştir.

Buhârî *Sahîh*’inde bu unvanda telakkî-i rûkbân hakkındaki kendi hüküm ve ictihadını da izhar ederek, “Erzak ve eşyâ-yı ticâriyye hâmillerini karşılayan kimsenin akdi merduddur, bâtıldır. Çünkü bu hud’akâr adam bu yolda istikbalin menhî olduğunu biliyorsa, peygamberin yasağına karşı isyan etmiş demektir, günahkârdır. Rûkbânı istikbal, hiç şüphesiz bey’de hud’akârlıktır, hud’a ise haramdır, câiz değildir”¹⁶⁶ diyor.

Buhârî telakkî-i rûkbân hakkındaki bu ağır ictihadıyla mezheb-i Zâhirî’ye meyletmiş bulunuyor. Şârih İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, “Bu yolda bir bey’i Buhârî’nin merduddur, bâtıldır demesi, nehyin fesadı iktiza etmesi zannına mebnîdir. Fakat muhakkikine göre bey’in fesad ve butlânı, yalnız nehyin nefsi-i akde teveccühü halindedir. Yoksa nefsi-i akdin haricinde bir emre teveccühü erkân-ı bey’den hiçbir şeyi ihlâl etmez, binaenaleyh bey’ de sahih olur” diyor. Şârih Aynî de *Umdetü’l-kârî*’de takip ederek, “Bu muhakkikîn hiç şüphesiz eimme-i Hanefiyye’dir. Büyûa dair nehiylerde Hanefîler tarafından kabul edilen esâs-ı ilmî, nusûsta vârit olan nehiy, nefsi-i akde teveccüh etmedikçe maa’l-kerâhe bey’in sıhhatidir. Hanefîler’in bu aslına pek çok mesâil-i şer’iyye teferrû‘ eder ki bunların mahall-i tafsîli fûrû-i fıkha ait kitaplardır” diyor.

İbn Hazm ez-Zâhirî, sûret-i mutlakada telakkînin hurmetine kâil olmuştur. İbn Münzir de şöyle izah etmiştir: İştirâ kastıyla yolda emvalin istikbalini Mâlik, Leys b. Sa’d, Evzâî kerih addetmişlerdir. İmam Mâlik, “Satılık emval pazara vâsıl olmadıkça istikbal câiz değildir. Pazara gelmezden evvel satılan bir malda ehl-i sûkın hakk-ı iştirakleri vardır, dileyen iştirak eder” demiştir.

İmam Şâfiî’ye göre, pazara gelen malı karşılamak isâettir. Böyle karşılanarak alınan bir malın sahibi, pazara geldikten sonra yolda akdedilen bu bey’i infaz veya reddetmekte muhayyerdir. Şâfiî hazretleri, “Bu müstakbiller, ashâb-ı sil’i yolda karşılayarak pazarda mal çokluğundan, fiyatların düşüklüğünden bahsetmek itiyadındadırlar, mekkâr, hilekâr

kimselerdir” diyerek Ebû Hüreyre’nin, “*Mal sahibi çarşıya gelince muhayyerdir*”¹⁶⁷ hadisi ile istidlâl ediyor.

İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, metâi istikbalin memleket piyasasına ve dolayısıyla halka muzır olup olmadığına nasb-ı nazar etmişlerdir. Sâdât-ı Hanefiyye “Eğer telakkî, memleket piyasasına ve halkına zarar vermezse, telakkîde bir beis yoktur, eğer zarar verirse telakkî mekruhtur” demişlerdir. Umumiyetle Kûfe fukahası Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın meâli bervech-i âtî hadisiyle ihticâc etmişlerdir. İbn Ömer, “Biz, Asr-ı saâdet’te erzak kabilelerini karşılar, bunlardan erzak iştirâ ederdik. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yiyecek metâ pazar mahalline getirilinceye kadar erzakın yolda istikbali ile alım ve satımını menetti.”¹⁶⁸

Tahâvî bu İbn Ömer hadisini rivayet ettikten sonra, “Bu hadis telakkînin mubah olduğuna delâlet eder. İbn Ömer’den başkalarının rivayetlerinde ise telakkî ve istikbâl-i metâ’dan nehiy vardır. Şimdi bize düşen vazife, bu iki mütezaad görülen rivayetin masrîf ve mahmillerini tayin ederek bu tezaadı kaldırmaktır” diyerek nehiy ve ibâha ifade eden haberleri şöyle telif ediyor: İstikbâl-i metâ’dan nehyeden nusûs, çarşıda ticarethanesi olup da kutta-ı tarîk gibi kârbân karşılamayı ticarî şerefine yakıştırmayarak başkalarının metâ istikbalinden zarar görenlerin bulunduğu vaziyete masruftur. İbâha ifade eden İbn Ömer hadisi de metâi istikbalinden başkalarının zarar görmediği ahvale sarfolunur diyor.

Tahâvî devamla diyor ki: Menhî olan istikbal ile bir bey’ akdedilirse bu da sahih ve muteberdir. Buna da delil, Ebû Hüreyre’nin şu hadisidir: “*Ashâb-ı metâi yolda karşılamayınız! Bununla yolda bir bey’ akdedilirse, bâyi’ pazar mahalline geldiğinde muhayyerdir; dilerse bu akdi kabul dilerse reddeder*” buyurulmuştur.¹⁶⁹ Bu hadiste nehiy ile beraber bâyi’ için bir hıyar kabulü şüphesiz bu akdin sıhhatine delâlet eder. Çünkü hıyar, ancak akdin sıhhati halinde tahakkuk eder. Şayet fâsid olursa hem bâyi’, hem müşteri bey’i feshe icbar olunurlar. Şârih Aynî, Ebû Hüreyre’nin bu hadisinin Müslim, Ebû Dâvûd, Tahâvî tarafından tahrîc edildiğini, bundan evvelki İbn Ömer hadisini de Müslim ile Tahâvî’nin rivayet ettiğini bildiriyor.

Görülüyor ki telakkî-i rûkbânın şer’î vaziyetini ifrad ve tefrite düşmeyerek ve en sahih rivayetlere istinat ederek tetkik eden eimme-i Hanefiyye’dir. Sair eimme-i kirâmın ve bilhassa müellifimiz İmam Buhârî’nin *وإن بيعه مردود لأن صاحبه عاص آثم* “Rûkbânı karşılayarak vâki olan bey’ merduddur, bâtıldır; sahibi de âsi ve günahkârdır” suretindeki hükmünde son derece ifrat vardır. Şârih Aynî bundan geriye “Bu bey’in sahibi imandan çıkmaya yaklaşır” demek kalır diyor.

Şâyân-ı taaccüb bir cihet varsa o da İbn Münzir ve emsalinin, cumhur telakkî-i rûkbânı kerih gördüğü halde Ebû Hanîfe tecviz etmiştir demeleridir. Tahâvî gibi en

167 {M3823 Müslim, Büyû’, 17.}

168 {B2166 Buhârî, Büyû’, 72.}

169 {M3823 Müslim, Büyû’, 17. “...dilerse bu akdi kabul dilerse reddeder” ifadesi kaynakta yer almamaktadır.}

salâhiyettar bir Haneî imamının lisanından dînlediğimiz veçhile Ebû Hanîfe hazretleri rûkbânî istikbali sûret-i mutlakada tecviz etmiş değildir. Ebû Hanîfe'nin mezhebini anlamadan intikâd etmek, Aynî'nin dediği gibi mezhep taassubundan başka ne olabilir?

Müntehâ-yi Telakkî. Buhârî *Sahîh*'inde telakkî-i rûkbândan nehye dair açtığı babından sonra “Müntehâ-yi Telakkî” unvanıyla da bir bab açmıştır. Bu da cevâz-ı telakkînin müntehasını beyana masruftur ki a'lâ-yi sûktur. Yani memleket pazarının üst tarafıdır. Telakkî-i muhrim ise şehir mahallâtına kadar imtidâd eden mesafedir. Şâyân-ı tembih olan bir cihet, telakkînin bir ibtidâsı, bir de intihası bulunduğudur. İbtidâ-yi telakkî, bâyiin pazara gitmek üzere menzilinden hurûciyle başlar. Müntehâsı da a'lâ-yi sûktan yani pazar başından ileri gitmektir. A'lâ-yi sûkta telakkî câizdir. İbn Ömer hadisinde pazar yerinin üst tarafında rûkbân ile mübâyaa ettikleri bildirilmiştir. Şehrîn pazardan hariç ve pazara yakın veya uzak mahallerinde ki, burada şehrin hâlihazır piyasasını anlamak mümkündür. Buralarda telakkî-i rûkbân mekruhtur. İmam Şâfiî pazar yerinin haricinde, fakat şehrin dahilindeki telakkî nehyde dahil değildir demiştir. Bu babda câri olan fikhî ihtilâfâtı beyandan sarfınazar ediyoruz.

Bundan sonra Buhârî'nin, esnâ-yı bey'de şer'an helâl olmayan şürût-ı iştirâtın bey'î ifsad etmeyeceğine dair de bir babı ve bir hadisi vardır ki *Tecrîd*'e alınmamıştır. Nevevî'nin beyanı veçhile ahkâm ve kavâidi vâsi' bulunduğundan bervech-i âtî tercüme ediyoruz: “Urve b. Zübeyr'in Âişe radiyallahu anhâdan rivayetine göre, bir kere câriye Berîre huzûr-ı Âişe'ye gelerek, “Bana ehlim 9 evak 360 dirhem bedel-i kitâbet takdir etmiştir. Her sene 1 ukıyye 40 dirhem verip ödeye(rek hürriyetimi kazana)cağım. Ey ümmü'l-mü'minîn! Bana yardım ediniz!” diye rica etmiş, Âişe Hazretleri Berîre'ye,

— “Eğer sahibin razı olursa velân yani ben, seni âzat ettikten sonra karâbet-i hükmiyyen bana ait olmak üzere bu bedel-i kitâbeti ben defaten vereyim” dedim. Berîre efendisine gitti. Onlara benim teklifimi anlatmış. Fakat muvâfakat etmemişler. Berîre dönüp geldiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazret-i Âişe'nin yanında oturuyordu. Berîre Hazret-i Âişe'ye,

— “Teklifinizi kendilerine söyledim. Fakat kabul etmediler. Bey' için velânın kendilerine ait olmasını şart kılıyorlar” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Berîre'nin bu sözlerini işitti. Hazret-i Âişe de meseleyi Resûl-i Ekrem'e arz ve izah etti. Bu izahat üzerine Resûl-i Ekrem Hazret-i Âişe'ye,

— “*Berîre'yi şunlardan al, istedikleri velâyı da şart kıl! (Ne hükmü var?), velâ, şer'an mu'tika aittir*” buyurdu. Hazret-i Âişe de Berîre'yi bu suretle al(ıp âzatla)dı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Saâdet'te cemaat müvâcehesinde Allah'a hamdüsena ederek (emmâ ba'dü) fasl-ı hitâbıyla bir hutbe irat edip,

— “*Bazı kimseler bilmem ne fikir ile bey' ü şirâda Kitâbullah'ta bulunmayan bazı şartlar dermeyeran ediyorlar. Kitabullah'ta bulunmayan her şart, yüz şart olsa bile muhakkak surette*

bâtıldır. Allah'ın hükm-ü kazâsı en isabetli hükümdür, Allah'ın tâlim buyurduğu şart da en mevsuk ve mûtemet şarttır. Velâ da kat'î surette mu'tika aittir" buyurdu.¹⁷⁰

Bu hadisin asıl ihticâc edilen noktası, velânın yani itka müterettip karâbet-i hükmiyenin mu'tika ait olduğu îcâbât-i şer'iyyeden iken bâyiin bu velânın kendisine ait olduğunu helâl olmayarak şart kılması bey'i ifsad etmemesidir. Hazret-i Âişe Berîre'yi almış, âzat etmiş. Cârîyenin eski sahibine nisbeti tamamen kesilmiştir. Hazret-i Âişe'ye bir nisbet ve karâbet-i hükmiyye tesis edilmiştir. Hulâsa helâl olmayan herhangi bir şart bâtıldır. Hukuken hiçbir hüküm ve tesiri yoktur. Bey'i de ifsad etmez.

Bu hadisten istifade edilen bir hüküm-i fikhî de kadınlarla bey' ü şirânın cevazı ve kadınların da erkekler gibi akde mezun olduklarıdır. Büyû'dan itibaren aşağıdaki bablarda görülecektir ki İslâm hukukunda kadınlar, erkeklerin hâiz oldukları her nevi medenî hakları haizdirler. Nikâh, hibe, şüfa, îdâ', icâre, iâre, vekâlet, şirket, kismet, dâva, ikrâr, sulh, vasiyyet gibi bütün tasarrufât-ı şer'iyyede kadınlar, erkeklerin haiz oldukları haklara tamamen mâliktirler. Yalnız ekseriyetle kadınların hıfzı kâsır olduğundan şehâdette bir fark gözetilmiştir. Bununla beraber velâdet, irdâ', hayız gibi kadınlara ait hususattaki şehâdetleri de münferiden kabul edilmiştir. Ahkâm-ı verâsetteki fark ise reis-i aile bulunan erkeğin, ailenin maişetini deruhte etmesi dolayısıyla derkâr olan ihtiyacına mebnîdir.

HULÂSA. Ukûdda, mukâvelâtta, muâmelâtta kadının hukuku erkeğin hukuku gibidir. Kadın, zevcinin iznine bakmayarak malında dilediği gibi tasarruf eder: Satar, alır, terhîn eder, vâris olur, velî olur, küçük çocuklara vasî nasbolunur.

BİR ŞÜPHENİN HALLİ. Hazret-i Âişe hadisinde Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe'ye akd-i bey'e şart olmaya sâlih olmayan velâ şartını kabul ederek bey'e izin vermesi Yahyâ b. Eksem gibi bazı ehl-i intikâd tarafından bâyi'ler arasında muhâdaa mahiyetinde görülerek hadisin bu noktası müşkil addedilmiş ve bu suretle hadis baştan başa inkâr edilmiştir. Cumhûr-ı ulemâ ise sıhhatine hükmetmişlerdir. İmâmü'l-muhaddisîn Buhârî'nin, *Sahîh*'ine alması da bu sıhhatin en büyük bir nişanesidir.

Bazı ulemâ tarafından hatırlanan bu şüphenin halline gelince; bu babda birçok mütalaa dermeyan edilmiştir. Bunlar arasında en iyisi İmam Şâfiî ile ashabından Müzenî'nin tevcihidir. Bunlara göre, Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe'ye, "*Bu câriyeyi al, velâyı da şart olarak kabul et!*" buyurmaları, bu şartın kendilerine bir fayda temin etmeyeceğini Berîre'nin ehline anlatması demektir. Velânın hükmü es-Siddîka hazretleri tarafından bu suretle izhar edildikten sonra akd-i bey'de muhâdaa gibi vehim ve endişe de bertaraf edilmiş olur.

170 عن عروة عن عائشة رضي الله عنها قالت: جئتنی بريرة فقالت: كاتبتي أهلي علي تسع أواق في كل عام أوقية فأعنيني فقلت إن أحب أهلك أن أعدها لهم ويكون ولاؤك لي فعلت فذهبت بريرة إلى أهلها فقالت لهم فأبوا عليها فجاءت من عندهم ورسول الله صلى الله عليه وسلم جالس فقالت: إني عرضت ذلك عليهم فأبوا إلا أن يكون الولاء لهم فسمع النبي صلى الله عليه وسلم فأخبرت عائشة النبي صلى الله عليه وسلم فقال خذيها واشترطي لهم الولاء فإنما الولاء لمن أعتق ففعلت عائشة ثم قام رسول الله صلى الله عليه وسلم في الناس فحمد الله وأثنى عليه ثم قال أما بعد ما بال رجال يشترطون شروطا ليست في كتاب الله ما كان من شرط ليس في كتاب الله فهو باطل وإن كان مائة شرط قضاء الله أحق وشرط الله أوثق وإنما الولاء لمن أعتق [رواه البخاري {B2168 Buhârî, Büyû', 73.}]

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْمُرَابَنَةِ وَالْمُرَابَنَةِ بَيْعِ الثَّمَرِ بِالثَّمَرِ كَيْلًا
وَبَيْعِ الزَّيْبِ بِالْكَرْمِ كَيْلًا.

T E R C Ü M E S İ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın müzâbeneden nehiy buyurduğu ve (İbn Ömer'in) müzâbene, yaş hurmayı (ağacında) ölçekle (tahmin ederek) kuru hurma ile satmaktır. Kuru üzümü de yaş üzümle (yine böyle tahminî) ölçekle satmaktır (dediği) rivayet edilmiştir. {B2171 Buhârî, Büyû', 75.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim ile Nesâî de "Bey'" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Müzâbene müfâale babındandır. İki kişi arasında müdafaâ mânasınadır. Bâyi'lerden her biri bu mübâyaadaki hakkını âhare karşı müdafaâ ettiği için müzâbene denilmiştir. *Şerhu's-sünne*'de müzâbene, ağacı üzerindeki taze hurmayı tahmin ve takdir ederek kuru hurma ile bey'dir deniliyor.

Bu takdir ve tahmin hatadan sâlim olmadığı için âkidlerden biri âhare karşı daima gabn ü tağrîr iddia ederek bey'i feshetmek ister. Öbürü bey'in devamını talep ederek bâyi' ile müşteri birbirine karşı muâraza ve müdafaadan hâli olmazlar. Bey'de müsâvat şart olunup halbuki ağaç üstündeki mahsulün miktarını tahmin hatadan sâlim olmadığından tarafeyn arasında daima nizâi mûcip olur. Esas itibariyle nehyin sebebi de budur. Müzâbenenin asıl medlûl-i şer'îsi metn-i hadiste râvi Abdullah b. Ömer tarafından bildirilmiştir. İbn Abdülber, "Müzâbenenin bu tefsirinin Abdullah b. Ömer'e ait ve onun kavli olduğunda ehl-i ilim arasında bir ihtilâf kaydedilmemiştir" diyor.

Semer ile maksut olan, ağacı üzerindeki yaş hurmadır. Yoksa her yaş meyve değildir. Çünkü sair taze meyvelerin kuru hurma ile bey'i câizdir. Temr ile de kuru hurma matluptur. Kerm, üzüm çubuğu demekse de burada nefis-i ineb, yaş üzümün kendisi matluptur. Şârih Kirmânî, "Hadisin tefsire ait bu metninde kalb vardır, harf-i cerrin (kerm)e değil, (zebîb)e dahil olması iktiza ederdi" diyor ve hakikaten kelâmın muktezâsı, بيع الكرم بالزبيب "Yaş üzümü kuru üzümle bey' menhîdir" suretinde olmaktadır.

Buhârî bu hadisin babına verdiği unvanda بالطعام والطعام diyerek nassan menhî olan bu bey' ü mübadeleyi başağındaki buğdayı, sâfi buğdayla bey' ve tebdîle de teşmil ediyor. Bunun sebebi İbn Abdülber'in beyanına göre yaş üzümün kuru üzümle ve başağındaki taze buğdayın sâfi buğdayla bey'inin (ki muhâkale denir)¹⁷¹ hurmetinde icmâ bulunmasıdır.

Cumhûr-ı ulemâya göre yaş hurma ve üzümün ağacı üzerinde bey'î ile kesilip devşirilerek bey' edilmesi arasında hurmet hususunda bir fark görmemişlerdir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre, ağacından kesilip devşirildikten sonra yaşıyla kurusunun bey' ü tebdîli câizdir.

Şârih İbn Battâl bu bey' ü tebdîli hakkında ulemânın noktainazarlarını İbn Abdülberr'in beyanına yakın bir ibare ile şöyle izah ediyor: Müzâbene ki yaş hurma ve üzümün ağacı üzerinde iken bey' ü tebdîli câiz olmadığında ulemânın icmâi vardır. Çünkü nassan menhîdir. Fakat bu yaş meyveler ağacından kesildikten sonra ve yaşıyla kurusu arasında mümâselet ve müşâbehet hâsıl olduktan sonra bey' ü tebdîli hususunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr-ı ulemâ bunun yaşıyla kurusunun ne mütemâsil, ne de mütefâzıl olarak tebdil edilmesini tecviz etmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'un, İmam Muhammed'in mezhebi de böyledir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre yaş meyve, ağacından kesildikten sonra kurusundan kendi misliyle, yine böyle sünbülesinden ayrılan taze buğdayı eskisi ve kurusuyla mislen bi-mislin bey' ü tebdîl câizdir. Fakat mütefâzilen tebdilini Ebû Hanîfe hazretleri de tecviz etmemiştir. İbn Münzir, "Zannedersem Ebû Sevr de İmam Ebû Hanîfe'ye muvâfakat etmiştir" diyor. Ağaç üstünde yaşıyla kurusunun bey' ü tebdilinden nehyedilmesinin sebab-i mechûl üzerine vuku bulan bu mübadelede gabn ü tağrîr vukuu şüphesiz bulunduğundan bâyi' ve müşteri için vesîle-i nizâ ve ihtilâf olmaktan hâlî olmamasıdır. Meyve ve hububat kesilip biçildikten ve yenisiyle eskisi arasında mümâselet ve müşâbehet hâsıl olduktan sonra mislen bi-mislin tebdilinde İmam Ebû Hanîfe bir beis görmemiştir.

Müzâbeneye dair Buhârî'nin bu babda yine Abdullah b. Ömer'den bir rivayetinde tarafeynden biri diğerine "Şu bir ağaç hurmamın üstündeki mahsulünü meselâ 50 okka tahmin ediyorum. Sana bunu 50 okka kuru hurmaya satıyorum. Mahsul kesilip toplandıktan sonra eğer 50 okkadan fazla gelirse bu ziyade benimdir, eksik gelirse 50 okkaya tamamlarım" diyerek verilmesi de yine müzâbenedir, menhîdir, hem de nehy-i tahrîmîdir.¹⁷²

MÜZÂBENENİN SÂİKİ. Müzâbene suretiyle bey' de sair bey'ler gibi tarafeynin ihtiyacı üzerine arz ve taleple doğar. Birinin mahsulü idrak etmeden azığı tükenir. Öbürünün taze hurma ve üzüm yemeye ihtiyacı bulunur. Tarafeynden birinin arzı, öbürünün talebi üzerine müzâbene bey'î vücut bulurdu. Şu halde niçin nehyolundu? Yakında arzolandığı üzere müzâbene ağaç üzerinde mahsul ne keylen, ne veznen, ne de adeden mâlûm olarak hurs ve tahmin ile vücut buluyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'e sık sık şikâyetler arzediliyordu. Vesîle-i nizâ olan bu şekildeki bey'den nehiy buyuruldu.

Fakat halkın ve bilhassa fukarâ-i zürrâin ihtiyacı durmuyordu. Bu ihtiyacın tatmini icap ediyordu ve nasıl ki bir müddet sonra Medine fukarası Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek, "Yâ Resûlellah! Siz taze hurma ile kuru hurmayı mübâdeleyi nehyettiniz. Fakat

172 عن ابن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن المزابة. قال والمزابة أن يبيع الثمر بكيل إن زاد فلي وإن نقص فعلي. {B2172 Buhârî, Büyû', 75.}

bizim altın, gümüş paramız yok ki onunla kuru erzak alalım” demişlerdi. Bunun üzerine taraf-ı risâletten “ariyye” suretiyle mübadele ve bey’e müsaade buyruldu.¹⁷³

Nevevî’nin beyanına göre ariyye, bahçe sahibinin muayyen bir ağacın hurmasını kurduğunda şu kadar okka tahmin ederek meclis-i bey’de bu miktâr-ı muhammen kuru hurmaya satmasıdır. Bâyi’ kuru hurmayı alır, müşteriye bir ağaç hurmayı teslim ederdi. Yakında 1007 ve 1010 numara ile tercüme edeceğimiz hadislerde de bu müsaadeyi Zeyd b. Sâbit rivayetiyle göreceğiz.

1002

عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ التَّمَسَّ صَرْفًا بِمِائَةِ دِينَارٍ قَالَ فَدَعَانِي طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ فَتَرَاوَضْنَا حَتَّى اضْطَرَفَ مِنِّي فَأَخَذَ الذَّهَبَ يُقْلِبُهَا فِي يَدِهِ ثُمَّ قَالَ حَتَّى يَأْتِيَ خَازِنِي مِنَ الْعَابَةِ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَسْمَعُ ذَلِكَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا تُفَارِقُهُ حَتَّى تَأْخُذَ مِنْهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ رَبًّا إِلَّا هَاءَ وَهَاءَ وَذَكَرَ بَاقِي الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Evs radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) İbn Evs 100 dinarını (dirhemle) tebdil etmek istemişti. Müşârün ileyh diyor ki: “Talha b. Ubeydullah (tebdil için) beni çağırdı. Bey’ ü şirâ hususunu görüşüp kararlaştırdık, hatta benden paraları talep etti ve altınları elinde evirip çevirerek aldı. Sonra kesedarım Gâbe’ (dedir, ora) dan gelene kadar (biraz sabret!)” dedi. Ömer radiyallahu anh Talha’nın bu sözünü işitmişti. Bunun üzerine müşârün ileyh (bana), “Vallahi sen bu altınların ivâzını almadıkça bu meclis-i akidden bir tarafa ayrılma! (Çünkü) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Altını altın ile bey’i (herhalde) ribâdır. Meğer ki (tarafeynden biri), ‘ha (al,’ öbürü de), ‘ha (ver!’ diye bir mecliste teâti ederler)’ buyurdu” dedi.

(Müellif Zebîdî diyor ki:) Ömer radiyallahu anhanın bu hadisinin alt tarafını yukarıda zikrettik ve geçti. {B2174 Buhârî, Büyû’, 76.}

İZAHİ

Müellifin geçtiğini haber verdiği Hazret-i Ömer hadisinin tercüme ve izahı 993 numara ile geçti. Bu hadiste altı kalem ribâ eşyası tâdât buyuruluyordu. Müracaat ve

173 {Aynî, *Umde*, XI, 306. Resûlullah’ın müzâbeneyi nehyetmekle birlikte ariyye sûretiyle alış verişe izin vermesine dair rivayet için bkz: M3913 Müslim, Büyû’, 85.}

mütalaa oluna! Ebû Zer nüshasında بيع الذهب بالفضة suretinde zabtedilmiştir¹⁷⁴ ki bu nüsha, ulemânın bey‘-i sarfı, “Altını gümüş ile bey‘dir” suretindeki tariflerine de muvâfıktır. Altını altın ile, gümüşü gümüş ile bey‘e “mürâtale” denir.

Aşere-i mübeşşereden Talha hazretleri hiç şüphesiz sair bey‘lerde olduğu gibi bu bey‘-i sarfta da semenin tehiri câizdir zannetmişti. Hazret-i Ömer tarafından meselenin hüküm-i şer‘îsi bildirilince müsârefeyi terketmiştir.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ وَالْفِضَّةَ بِالْفِضَّةِ إِلَّا سَوَاءً بِسَوَاءٍ وَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالْفِضَّةِ وَالْفِضَّةَ بِالذَّهَبِ كَيْفَ شِئْتُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey‘ b. Hâris) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: (Sikkeli, sikkesiz) altını altın ile bey‘ etmeyiniz! Meğer ki ikisi müsavi (miktar)da) ola. (Yine sikkeli, sikkesiz) gümüşü gümüş ile de bey‘ etmeyiniz! Meğer ki ikisi müsavi ola. Altını gümüş ile, gümüşü de altın ile (mütefâzıl veya mütesavi) nasıl isterseniz (peşin olarak) öyle bey‘ ediniz! {B2175 Buhârî, Büyû‘, 77.}

İZAHİ

Müslim ile Nesâî de bu hadisi rivayet etmişlerdir. Altın ile gümüşün bey‘ ü tebdîlinden matlup olan şartlardan birisi ki -veznen her ikisinin yekdiğerine müsavi miktar)da olmasıdır- bu hadîs-i şerifte bildirilmiştir. Binaenaleyh, az olsun çok olsun birinin diğ)erinden ziyade olması ribâdır, haramdır. Bir mecliste tarafeynin ahz ü kabz etmeleri de ribâ câri olmamak için müstakil bir şarttır ki bu şartı da bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz Hazret-i Ömer hadisinden öğrenmiştik. Bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi de bu Ebû Bekre hadisinin izahı mesabesinde. Her iki ciheti ifade etmektedir.

Râvi Ebû Bekre’nin adı Nüfey‘ b. Hâris es-Sekaffı’dır. Ebû Bekre künyesi, müşârün ileyh Tâif’ten Medine’ye geldiğinde taraf-ı risâletten bahşedilmiştir. Ebû Bekre’den 132 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan sekiz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Beş hadisini Buhârî, diğ)er beş hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Cemel ve Sıffın hadiselerinden itizâl edip karışmamış ve Hicret senesinin 51. senesinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

174 {Rivayet, bu şekilde temel hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَبِيعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَلَا تُشَفُّوا بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ وَلَا تَبِيعُوا الْوَرِقَ بِالْوَرِقِ إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ وَلَا تُشَفُّوا بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ وَلَا تَبِيعُوا مِنْهَا غَائِبًا بِنَاجِزٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Altını altın ile bey' etmeyiniz, ancak bunlardan bazısını bazısına ziyade etmeyerek misli misline (müsavi surette) bey' ediniz! Gümüşü gümüşle de bey' etmeyiniz, ancak bunlardan bazısını bazısına ziyade etmeyerek misli misline (müsavi surette) bey' ediniz! Bunlardan müeccel olanı da muaccel ile bey' etmeyiniz. {B2177 Buhârî, Büyû', 78.}

İZAHİ

Bu Ebû Saîd hadisini Müslim, Tirmizî ve Nesâî de "Büyû'" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Ebû Saîd hadisinin bu tarîk-i rivayetinde de altının altın ile, gümüşün gümüş ile bey' ü tebdîlinde fazl ve ziyade kemâl-i vuzûh ile menedilmekle beraber bu bey'-i sarfın peşin para ile icrası lâzım olup veresiye muamele de menedilmektedir. Bundan da meclis-i akidde tekâbuz şartı müstefâd oluyor.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ الدِّينَارُ بِالدِّينَارِ وَالْدِّرْهَمُ بِالدِّرْهَمِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ لَا يَقُولُهُ فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ لَا بَنَ عَبَّاسٍ سَمِعْتُهُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ وَجَدْتُهُ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى قَالَ كُلُّ ذَلِكَ لَا أَقُولُ وَأَنْتُمْ أَعْلَمُ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنِّي وَلَكِنِّي أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا رَبَا إِلَّا فِي النَّسِيئَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Ebû Saîd el-Hudrî altını altın ile, gümüşü de gümüş ile (ziyadesiz bey' edilir) demişti de (bunu işitenlerden Ebû Sâlih tarafından) Ebû Saîd'e, "İbn Abbas böyle söylemiyor. (O mütefâzıleynde ribâ vardır demiyor da ribâyı yalnız

nesîye kasrediyor) denilmiş.” Ebû Saîd de, “Ben İbn Abbas’a (mülâki olup bunu sordum ve) dedim ki: (Ribânın veresiye muameleye münhasır olduğunu) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden mi işittin, yoksa Kitâbullah’ta böyle bir hüküm mü buldun? dedim.” İbn Abbas cevaben, “Ne onu, ne de bunu ben söyledim. Çünkü siz (kudemâ-yı ashaptansınız), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi benden iyi bilirsiniz. (Kitâbullah’ta da böyle bir hüküm bulmuş değilim). Şu kadar ki bana Üsâme (b. Zeyd,) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, ribâ (tefâzulda değil,) ancak veresiyede cârîdir buyurduğunu haber verdi” dedi. {B2178, B2179 Buhârî, Büyû‘, 79.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Ebû Saîd el-Hudrî’nin bu hadisini de Müslim, Nesâî ve İbn Mâce de “Büyû” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Müslim’in rivayetinde İbn Abbas’ın Ebû Saîd el-Hudrî’ye, “Siz kadîmü’l-İslâm bir sahâbîsiniz, elbette Resûlullah’ı benden daha a’lâ bilirsiniz” dedikten sonra, أما في كتاب الله فلا أعلمه, “Kitâbullah’a gelince onda da böyle bir hüküm bulunduğunu bilmiyorum” ziyadesi bulunduğundan tercümede kavis içinde gösterdik. Yine Müslim’in rivayetinde kasırsız النسيئة dir. Müslim’in İbn Abbas’tan gelen rivayetinde إنما الربا في النسيئة suretindedir. Atâ b. Ebû Rebâh’ın İbn Abbas’tan rivayetinde de إنما الربا في النسيئة dir. Tâvûs’un rivayetinde ise ربا فيما كان يدا بيد suretindedir.

Bu Ebû Saîd hadisini Hâkim’in Ebû Hayyân el-Adevî’den rivayeti daha mufassıldır. Ebû Hayyân diyor ki: Bir kere Ebû Miclez’e bey’-i sarfın hükmünden sordum. Bana cevaben dedi ki: Bir zamanlar İbn Abbas aynen ve yeden bi-yed sarf ve tebdildeki ribâ ve ziyadede beis görmezdi. Ribâ ancak veresiyede menhîdirdi. Sonra kendisine Ebû Saîd el-Hudrî mülâki oldu. Aralarında yukarıda gördüğümüz kıssa ve muhâvere cereyan etti ve Ebû Saîd, “Altın altın ile, gümüş gümüş ile, hurma hurma ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile yeden bi-yed ve misli misline müsavi olarak bey’ edilir. Kim ki misline bir şey ziyade ederse, o ziyade ribâdır, haramdır” hadisini rivayet etti. Bu hadisi İbn Abbas işitince Allah’a tövbe ve istiğfar ederim dedi. Bundan sonra da İbn Abbas yeden bi-yed ribâdan da veresiye gibi şiddetle nehyederdi.¹⁷⁵

Maamafih Üsâme hadisinin sıhhati hakkında ulemânın ittifakı vardır. Yalnız Üsâme hadisi ile Ebû Saîd hadisinin arasını cem’ ve telif hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ârâ-i muhtelifte içinde en mâkulü Üsâme hadisinin mensuh olmasıdır. Ribânın seyr-i tarihîsi de yukarıda izah ettiğimiz veçhile ibtidâ veresiyecilikte ribâdan nehyedilmiş ribe’l-fazlın meni teahhur etmiştir.

175 {NM2282 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 862 (2/43). Kaynakta ravinin ismi, Hayyân b. Ubeydullah el-Adevî olarak zikredilmiştir.}

İki hadis arasını telif için şu da mâkul bir vecihtir: “Ribâ yalnız veresiyede menhîdir” kavliyle altının altınla veya gümüşün gümüşle bey’ ü sarfındaki tefâzulun cevazı kastedilmiyor. Belki ecnâs-i muhtelifenin sarf ve tebdilindeki ziyade, ribâ mahiyetinde değildir denilmiş oluyor. Hakikaten altın gümüşle, gümüş altınla tebdil edilir de ücret-i sarfolarak bir miktar ziyade verilirse bu ziyade ribâ değildir.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ وَزَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُئِلَا عَنِ الصَّرْفِ فَكُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا يَقُولُ هَذَا خَيْرٌ مِنِّي وَكِلَاهُمَا يَقُولُ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ الذَّهَبِ بِالْوَرِقِ دَيْنًا.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib ile Zeyd b. Erkam radiyallahu anhümden rivayet olunduğuna göre (Ebû Minhal Yesâr b. Selâme) Berâ ile Zeyd’e (bey’-i) sarf(ın hükmün)den sormuş da: Bunlardan her biri diğeri hakkında: O benden hayırlıdır(, daha iyi bilir) diyerek her ikisi de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vadeye muallak olarak altını gümüş ile satmaktan nehyetti” diye cevap vermişler. {B2180, B2181 Buhârî, Büyû’, 80.}

İZAHİ

Bey’i sarf, sarrâfî muameledir, iki nakidden birini öbür nakit ile bey’ ü tebdîldir. Bu bey’ ü tebdîl bir mecliste elden ele vermek almak suretiyle meşrûdur. Fakat vadeye muallak, veresiye olursa menhîdir, câiz değildir.

Bundan evvel tercüme ve izah ettiğimiz birçok ehâdis-i şerifede görüldüğü üzere altını altın ile, gümüşü de gümüş ile bey’ ü tebdîlde hurmet yoktur. Fakat bu haram olmamak, **a)** Her ikisi de veznen müsavi olmak, biri diğerinden ziyade olmamakla meşruttur. **b)** Bu sarrâfî muamelenin bir mecliste halen ve muaccelen ifa ve istîfâ edilmesi de şarttır. Bu ikinci şart bu hadisin sarahati mûcibince iki muhtelif madenin bey’ ve tebdilinde de şarttır. Altının gümüş ile, gümüşün de altın ile tebdilinde ziyade bulunması, hurmet-i ribâyı mûcip değildir. Fakat bunlardan birisi vadeye muallak olursa, hurmet-i ribâ tahakkuk eder. Nasıl ki 1002 numara ile tercümesi geçen Mâlik b. Evs hadisinde Talha, Evs’ten altınları almış gümüş parayı kesedarının gelmesine ta’lik etmişti de Hazret-i Ömer Evs’e, “Gümüş dirhemleri almadıkça bu meclisten ayrılma, Resûl-i Ekrem, ﷺ إلهاء، buyurdu” demişti.¹⁷⁶ Hatta Hazret-i Ömer’in bu hadisine mebnî, İmam Mâlik icap ve kabulün “aldım, verdim” diye kavlen tekellümünü de müstakil şart olarak kabul etmişti.

İmâm-ı Âzam'la, İmâm Şâfiî fiilen tekâbuzu kâfi görüp veznen müsavatı, bir de peşin olmasını şart olarak kabul etmişlerdir.

Buhârî bu babında, Berâ ile Zeyd'in mevzubahsimiz olan hadisini izah etmekte bulunan Ebû Bekre Nüfey' b. Hâris radiyallahu anhın rivayetkerdesi olan, "Altın ile altını bey' etmeyiniz, meğer ki ikisi de müsavi miktarda ola (ve yeden bi-yed teâti oluna). Gümüş ile gümüşü de müsavi miktarda olmadıkça (ve bir mecliste teâti edilmedikçe) bey' etmeyiniz!"¹⁷⁷ meâlindeki hadisini rivayet ediyor ki 1003 numara ile tercüme ettiğimiz bu hadisi, bundan evvel 1002, bundan sonra da 1004 numaralarla tercüme ettiğimiz Mâlik b. Evs ile Ebû Saîd el-Hudrî hadislerini bir arada zikretmiştik. Bütün bu rivayetler yekdiğerlerinin ya mütemmimi veya müeyyidesidir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَبِيعُوا الثَّمَرَ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهُ وَلَا تَبِيعُوا الثَّمَرَ بِالثَّمَرِ قَالَ وَأَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ بَعْدَ ذَلِكَ فِي بَيْعِ الْعَرِيَّةِ بِالرُّطَبِ أَوْ بِالثَّمَرِ وَلَمْ يُرَخَّصْ فِي غَيْرِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Yaş meyveyi (yenilmeye) sâlih olduğu (kızarmak, sararmak suretiyle) zâhir olana kadar (ağacı üstünde) satmayınız! Yaş hurmayı da kuru hurma ile tebdil etmeyiniz!" buyurduğu rivayet edilmiştir.

(Yine) Abdullah b. Ömer Zeyd b. Sâbit'in, (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle yaş hurmanın, kurusuyla tebdilini nehyettikten sonra ariyyenin [muayyen bir ağaçtaki yaş hurmanın yerdeki] yaş veya kuru hurma ile tebdiline müsaade buyurdu. Bundan mâadasına müsaade buyurmadı) diye haber verdiğini söylemiştir. {B2183, B2184 Buhârî, Büyû', 82.}

İZAHİ

Bu hadis *Sahîh-i Buhârî* metninde bir isnad ile fakat mefsûl olarak rivayet edilmiştir. Hakikaten bunun biri İbn Ömer'in, öbürü Zeyd b. Sâbit'in hadisi olarak iki hadistir. İkisinin senedi birdir. Tirmizî İbn Ömer hadisini bizim *Tecrîd* metninde olduğu gibi ikisini birlikte tahrîc etmiştir, fasletmemiştir. Maamafih bu cem'in bir vehim olduğuna işaret ederek doğrusu fasledilmelidir demiştir.

1001 numara ile tercüme ettiğimiz yine İbn Ömer'in bir hadisinde müşârün ileyh hazretlerinin böyle yaş hurmanın ağacında iken ölçekle tahmin edilerek kuru hurma ile tebdiline “müzâbene” denildiğini, hurma gibi üzümün de henüz çubuğu üstünde iken kuru üzümle tebdili de bir müzâbene olup menhî olduğunu görmüştük. Bunun sebab-i nehyi de orada bir derece izah ettiğimiz ve müzâbene lafzının, delâlet ettiği üzere bu meçhul üzerine bina kılınan bey'in tarafeyn için vesîle-i husûmet olmasıdır. Bu nevi bey'in Asr-ı saâdet'te de halk arasında nasıl bir husumet tevlîd ettiğini de 1010 numara ile tercüme edeceğimiz Zeyd b. Sâbit hadisinde göreceğiz. Bu izah etmekte olduğumuz hadîs-i şerifte bu kavgalı bey' ü tebdîlden Resûl-i Ekrem yalnız bey'-i ariyyeyi istisna buyurmuştur.

Bey'-i ariyye Nevevî'nin beyanına göre, bahçe sahibinin muayyen bir ağacını öbürlerinden ifraz ve kurutulduğunda ne kadar okka geleceğini tahmin ederek bunu bir meclis-i akidde bu muhammen miktarda kuru hurmaya satmasıdır. Bâyi' kuru hurmayı alır, müşteriye bir ağaç hurmayı teslim ederdi. Bu bey' ü tebdîl, fukarâ-yı zürrâin kuru hurmaya, öbür tarafın da yaş meyveye ihtiyacı üzerine ve 1009 numara ile tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde görüleceği üzere 5 veski tecavüz etmemek üzere istisnaen müsaade edilmiştir.

FIKHÎ MEZHEPLER

Bu Abdullah b. Ömer hadisi ile istidlâl ederek Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ, Şâfiî, Mâlik, Ahmed, İshak ağaç üstündeki taze hurmanın kızarmak veya sararmak gibi salâh âsârı göstermedikçe bey'i câiz olmadığına hükmetmişlerdir.

Ezvâî'ye, Ebû Hanîfe'ye, Ebû Yûsuf'a, Muhammed'e göre mahsul, ağacı üstünde zuhur ettikten sonra bey'i câizdir. Bir rivayette İmam Mâlik, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in mezhepleri de böyledir. Bu zevatın delilleri de Buhârî'nin rivayet ettiği Abdullah b. Ömer hadisidir. Bu rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Kim ki, telkîh ettikten sonra*¹⁷⁸ *meyveli hurma ağacını satarsa, üstündeki mahsulü bayie aittir. Meğer ki mahsulün satışta dahil olduğu müşteri tarafından şart kılınmış ola*” buyurmuştur. Müslim, rivayetinde şunu da ziyade ediyor: “*Kim ki bir köle satar ve kölenin malı bulunursa, kölenin malı bâyi' olan efendisine aittir. Meğer ki müşteri kendisine ait olacağını şart kıla.*”¹⁷⁹ Tirmizî de bu hadisin hüsnüne ve sıhhatine şehâdet etmiştir. Bu hadis ile salâha erişmeden ağacı üzerinde meyve satışının mubah olduğuna istidlâl olunabilir. Çünkü Resûl-i Ekrem, “*Ağacın*

178 Bizim incir ağaçlarına telkîh için baba incir astığımız gibi hurma ağaçlarına mahsul dolduktan ve büyümeye başladıktan sonra telkîh için baba hurma konulur. Meyvenin telkihi zamanı meyvenin müşteriye veya bâyie ait olduğunu tayin için en iyi bir hadd-i fâsıl oluyor.

179 عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من ابتاع نخلا بعد أن تؤبر فثمرتها للبائع إلا أن يشترط المبتاع أي المشتري. ومن ابتاع عبدا وله مال فماله للبائع إلا أن يشترط المبتاع رواه مسلم وروى البخاري المعنى الأول وحده [مشكاة المصابيح]. {Hatîb, *Mişkât*, II, 870, no: 2875; B2379 Buhârî, *Müsâkât*, 17. Hatîb, rivayetin ikinci kısmını yalnızca Müslim'in rivayet ettiğini ifade ediyor olsa da elimizdeki nüshaya göre Müslim gibi Buhârî de buradaki metnin tamamını kaydetmiştir.}

mahsulü bâyiine aittir. Meğer ki müşteriye ait olduğu şart kılına!” buyurmuştur.¹⁸⁰ Bu surette ağaç ve üstündeki meyvesi idrak etmeden satılmış oluyor.

1008

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ بَيْعِ الشَّمْرِ حَتَّى يَطِيبَ وَلَا يُبَاعَ شَيْءٌ مِنْهُ إِلَّا بِالدِّينَارِ
وَالدِّرْهَمِ إِلَّا الْعَرَايَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem “Salâhı zâhir oluncaya dek (ağaç) üstündeki yaş meyveyi satmayı nehyetti ve bu yaş meyve ancak dinar ile, dirhem ile (ticaret metâi ile) satılır. Yalnız arâyâ müstesnadır, (o, yaş ve ya kuru hurma ile satılabilir) buyurdu” demiştir.

{B2189 Buhârî, Büyû‘, 83.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Dâvûd “Büyû”da, İbn Mâce de “Ticâret” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Bu hadisin *Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı ağacı üstündeki taze hurmanın altın, gümüş ile bey’i câiz olduğuna dairdir. Altın ile gümüşün zikri bir kayd-i ihtirâzî olmadığı için ağaç üstündeki meyvenin altın ve gümüş ile satılması câiz olduğu gibi herhangi bir urûz ve ticaret metâi ile de satılabilir denilmiştir. Bunu tercümemizde kavis içinde gösterdik. Şu halde ruûsu eşcâr üzerindeki hurma ve meyvenin menhî olan satışı yalnız yerdeki yaş veya kuru hurma ve meyvelere münhasır olur. Arâyâ ki ariyyenin cem’idir ve bahçe sahibinin hurma ağaçları arasından mahsulünü satmak üzere ayırdığı ağaçtır. Sahibi te’mîn-i maîset için üstündeki mahsulü kuruduktan sonra kaç kile geleceğini tahmin ederek bunun bey’ ü tebdîline bey’-i ariyye denir. Bâdemâ bu bey’-i ariyyeyi (azıklık bey’i) diye zikredersek tam mukabilini ifade etmiş oluruz. Bu azıklık bey’i bu hadise nazaran hiçbir kayda tâbi olmayarak yaş, kuru hurma ile, altın ve gümüş ile, her nevi eşya ve metâ-ı ticâretle câiz oluyor.

1009

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا فِي خَمْسَةِ
أَوْسُقٍ أَوْ دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in arâyâ bey'inde 5 vesk yahut 5 veskten az miktara müsaade buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2190 Buhârî, Büyû', 83.}

İ Z A H I

Bütün *Buhârî* nüshalarında bu hadisin nihayetinde bir *قال نعم* cümlesi vardır. Bu tasdikî cevabın kâili bu hadisin râvilerinden İmam Mâlik'tir. *Sahîh-i Buhârî*'de hadisin sûret-i sevkini ifade eden metinde deniliyor ki: Ubeydullah b. Rebî'¹⁸¹ İmam Mâlik'e, "Dâvûd b. Husayn Ebû Süfyân vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den, (bey'-i arâyânın 5 vesk veya daha az miktarına Resûlullah'ın müsaade buyurduğunu) sana haber verdi mi? diye soruyor, İmam Mâlik de, *نعم* "Evet" diye haber verdi diyor.

Binaenaleyh bu cevâb-ı tasdikî hadisin ahz ü tahammülüne aittir ve buna vücûh-ı tahammülünden yani hadisi râvisinden öğrenip almak yollarından (arz) tariki denilir ki, tâlib-i hadisin, hadisi şeyhine okuması ve onun tasdik edip kendisinden bu suretle rivayete izin vermesidir. İmam Mâlik hazretleri tahammül-i hadîsin bu şeklini şeyhin bizzat hadisi lafzan okuyarak izin vermesine tercih ederdi. Arz tariki bütün muhaddisler nazarında mergûb bir tarîk-i tahammül olmakla beraber yalnız İmam Mâlik'in bu hadisteki tasdiki veçhile lafzan tasdik edilmeyerek şeyhin dinleyip sükût etmesi suretiyle tahammülün cevazında ihtilâf edilmiştir. Fakat sahîh olan sükûtun ikrar demek olduğuna vâkıf olan bir âlimin sükût etmesi de tahammül için kâfi olduğudur. "Evet" diye tasdik, ihtilâfı kat' edeceğinden evlâ olan, lafzan tasdik edilmesidir denilmiştir.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKM-İ FİKHÎ

Bu hadîs-i şerife nazaran azıklık bey' ü tebdîlinde 5 veski tecavüz etmemesi hususunda ulemânın ittifakı vardır. Bir fakirin ihtiyacını bu miktar karşılamaya kâfidir denilmiştir. 5 vesk ile bunun mâdûnunda eimme arasında ihtilâf vardır. Bu ihtilâfın menşei de hadisin *في خمسة أوسق أو دون خمسة أوسق* diye terdîd ile rivayet edilmiş bulunmasıdır. Bu ihtilâfâtı nakle lüzum görmüyoruz.

181 Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bu sâil Ubeydullah'ın, II. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'un hâcibi olduğunu ve Halife Hârûnürreşîd'in veziri Fazl el-Bermekî'nin babası bulunduğunu haber veriyor. Fakat Hârûnürreşîd'in birbirini müteakip vezir edindiği Bermekî iki birader ki bu Fazl ile küçük kardeşi Ca'fer'dir. Bunların babası ise Yahyâ el-Bermekî'dir, Ubeydullah değildir. Hârûn'un ilk hilâfeti senelerinde ve ondan evvel de Mehdî zamanında vezârette bulunmuştur, pek mâruf ve mâlûmdur.

Ubeydullah Fazl'ın büyük babası da değildir. Bu da meşhur Ebû Müslim-i Horasânî'nin ihtilâl arkadaşlarından ve Emevî Devleti'ni iskat ile Abbâsî saltanatını tesis eden Hâlid b. Bermekî'tir. Bu müstesna hizmetinin mükâfâtı olarak I. Abbâsî Halifesi Seffâh'a vezir olmuştur.

Binaenaleyh Horasanlı bir Türk ailesi olan ve saltanat-ı Abbâsiyye'yi kurup onun efsanevî devirlerini yaşayan ve yaşatan Bermekîler, sırasıyla Halîd b. Bermek, Yahyâ, Fazl, Ca'fer'dir. Nihayet Hârûn, Bermekî ailesinin halk üzerindeki müstesna nüfuz ve kudretinden korkarak bu aileyi mahvetmiştir. Binaenaleyh bu vezirler silsilesinde Ubeydullah b. Rebî' yoktur. Bu silsile haricinde Bermekî bir zat olması icap eder.

Evsuk veskin cem'idir. Hicaz ulemâsına göre 320 rıttır, Irak fukahasına göre de 480 rıttır. Bu ihtilâfin menşei, bu iki hukuk medresesi mensuplarının sâ' ve müd miktarında ihtilâf etmiş olmalarıdır. Bu sâ' ve müd hesap ve ihtilâflarını bu eserimizin müteaddit yerlerinde ve bilhassa "Sadaka-i Fıtr" bahsinde izah ettiğimizden burada tekrarından sarfınazar ediyoruz.

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَبْتَاعُونَ الثَّمَارَ فَإِذَا جَدَّ النَّاسُ وَحَضَرَ تَقَاضِيهِمْ قَالَ الْمُبْتَاعُ إِنَّهُ أَصَابَ الثَّمَرَ الدُّمَانُ أَصَابَهُ مُرَاضٌ أَصَابَهُ قُشَامٌ عَاهَاتٌ يَحْتَجُّونَ بِهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمَّا كَثُرَتْ عِنْدَهُ الْخُصُومَةُ فِي ذَلِكَ فَإِمَّا لَا فَلَا تَبَايَعُوا حَتَّى يَبْدُوَ صَلاَحُ الثَّمَرِ كَالْمَشُورَةِ يُشِيرُ بِهَا لِكَثْرَةِ خُصُومَتِهِمْ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bazı kimseler (henüz idrak etmeyen) yaş hurmaları (ağaç üstünde tahmin ederek) alırlar, satarlardı. Mahsul kesilip toplanıp da istîfâ-yı hukuk edildiği sırada müşteri, "Mahsule duman dokundu, hastalık geldi, ermeden bozulup döküldü, (hulâsa,) âfât ârız oldu" diyerek türlü bahanelerle dava ve muhâsame ederlerdi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Mademki, siz idrak etmedik mahsulün mübâyaasını bırakmayarak muhâsamaya mâruz olursunuz, bir daha hurma (ve meyve)yi (ağaç üstünde) salâhı zâhir oluncaya kadar alıp satmayınız!" buyurdu. (Zeyd b. Sâbit devamla), "Resûl-i Ekrem'in bu nehyi, meşveret mahiyetinde idi. Bununla halk arasındaki bu nevi alım satım yüzünden zuhur eden husumetin çokluğuna işaret buyurmuştu" (diyor). {B2193 Buhârî, Büyû', 85.}

İZAHİ

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin nihayetinde şu yolda bir ziyade de vardır: (Hadisin râvilerinden Ebû'z-Zinâd: Zeyd b. Sâbit'in oğlu fukahâ-i seb'adan Hârice hazretleri, babam Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh Süreyyâ yıldızı tulû' edinceye kadar hurmalığındaki mahsulü satmazdı. Bu sırada mahsulün ahmerden asfarı seçilmeye başlar diye bana haber verdi) diyor.¹⁸²

Ebû Dâvûd'un Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle Ebû Hüreyre'den merfûan bir rivayetinde, "Süreyyâ yıldızı sabah vakti doğduğu zaman, bilâd-ı Hicaz'da hurma mahsulünden her nevi illel ve âfât zâil olur" buyurmuştur.¹⁸³ İmam Ebû Hanîfe'nin Atâ b. Ebû Rebâh'tan rivayetine göre, Süreyyâ yıldızının fecir vakti tulûu, fasl-ı sayfın evvelinde vuku bulur. Bu mevsim, Hicaz bilâdında güneşin harareti kesb-i iştîdâd ettiği ve hurma mahsulünün kemale başladığı bir zamandır. Hakikatte muteber olan hurmanın kemale ermesidir. Süreyyâ yıldızının şafakla doğması mahsulün kemale ermesine alâmet kılınmıştır.

İbn Münîr كالمشورة kavli, hadisteki nehyin azîmet ve bir nehy-i kat'î olmayıp müşavere mahiyetinde olduğunu ifade ve binaenaleyh cevaza delâlet eder. Şu kadar ki hadisin râvisi Zeyd b. Sâbit'in kendi mahsulünü idrak etmeden satmaması nehyi takviye eder diyor.

Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisin unvanını, "Salâh ve Kemale Ermeden Satılan Yaş Hurmanın Hükümü" diye zikrettiği halde bu hükmün cevazına, adem-i cevâzına, hilline, hurmetine dair bir şey söylemiyor. Şârih Aynî bunun sebebi bu hususta ulemânın kuvvetli bir ihtilâfı bulunmasıdır diyor ki biz bu ihtilâfı bey'-i müzâbene hakkındaki izahımızda bildirmiştik.

عن جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ¹⁸⁴ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُبَاعَ الثَّمَرَةُ حَتَّى تُشَقَّحَ فَقِيلَ وَمَا تُشَقِّحُ قَالَ تَحْمَارٌ وَتَصْفَارٌ وَيُؤْكَلُ مِنْهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem meyve teşakkuha (yani koruğu renklenmeye) başlamadıkça bunu satmaktan nehiy buyurdu" dediği rivayet edilmiştir. (Hadisin râvilerinden Süleym tarafından şeyhi Saîd b. Mina'ya), "Meyve nasıl teşakkuh eder?" diye sorulmuş. O da, "Meyve (nevine göre) kızarmaya, sararmaya başlar (ve böylece) onun yenilmek devri hulûl eder" diye cevap vermiştir. {B2196 Buhârî, Büyû', 85.}

İZAHİ

Bu hadisi Müslim ile Ebû Dâvûd da Buhârî gibi "Büyû'" bahsinde tahrîc etmiştir. Hadisin metninde ne sual soranın, ne de cevap veren zatın isimleri zikredilmiştir. Hatta en önce cevap verenin Hazret-i Câbir olduğu hatıra gelir. Halbuki öyle değildir. Sâil, hadisin

183 {Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, I, 205, no: 917. Ebû Dâvûd'un eserlerinde tespit edilemeyen rivayetin onun tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XII, 4.}

184 {*Tecrid* metninde bu ifade رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا = radiyallahu anhumâ' şeklindedir.}

üçüncü râvisi tâbiû ricalinden Süleym b. Hayyân'dır. Sorduğu zat da bu hadisi Hazret-i Câbir'den rivayet eden Saîd b. Minâ'dır. Bu noktayı, Ahmed b. Hanbel bu hadisi rivayet ederken tasrih etmiş bulunduğundan tercümede kavis içinde işaret ettik.

Teşakkuhu şârih Kirmânî meyvenin rengi, cinsine göre sarılığa veya kırmızılığa dönmektir diye tarif ediyor. Şukha da kırmızılıkta levn-i halistir diyor.

İhmirâr ve isfirârı da şârih Hattâbî kırmızılığın ve sarılığın koyulaşmadan meyvede ilk görüldüğü bir devridir. Bu devirde meyvanın rengi gayri mütemekkin bir halde tahavvüle mâruzdur diye tarif ediyor ki hadisteki teşakkuhun medlûl-i lugavîsine ve hadisin ikinci râvisi Saîd b. Minâ'nın bu kelimeyi tarifine tamamıyla muvâfıktır. Hatta her yerde ve her devirde ve her nevi meyvenin ağacı üstünde iken alım satım zamanı ekseriyetle mevvelerin koruk halinden kurtulup devre-i tekâmüle girdiği bir sırada vâki olur.

Şârih Aynî bunu beğenmiyor: Hattâbî'nin bu mânası sülâsî mücerred sîgasının ifade ettiği bir mânadır. Ziyade sîgası tabiidir ki, teksîre, mübalağaya delâlet eder; binaenaleyh ihmîrâr ve isfirâr meyvenin kızarma ve sararma keyfiyeti tamamıyla arttığı devr-i kemâle ıtlak olunur diyor. Hakikaten bu da ifilâl sîgasının ifade ettiği bir mânadır.

Biz tercümede birinciye tercih ettik. Teşakkuh lafzının medlûl-i lugavîsi, meyve satışlarında örfün bu yolda câri olması Hattâbî'nin kavli için medar-ı tercih oldu.

Bundan evvel tercüme ettiğimiz Zeyd b. Sâbit hadisi gibi bu hadis de Buhârî'nin herhangi nevi meyvenin salâha ermeden evvel alım satımının hükmüne dair açtığı bir baba mensuptur. Buhârî bu babında böyle bir bey'in hill ü hurmeti veya keraheti hakkında bir şey bildirmiyor. Bu mesele esas itibariyle beyne'l-eimme muhtelefün fih olup Kurtubî bu ihtilâfı, hadisteki nehiy tahrîme mi, kerahete mi delâlet eder suretinde irat ettiği bir suale verdiği şu cevabında hulâsa ederek, "Cumhûr-ı ulemâ hadisteki nehiy tahrîme delâlet eder" demiştir. Ebû Hanîfe de kerahete kâil olmuştur diyor.

Yukarıda da bildirdiğimiz veçhile meyvelerin salâhı, İmam Ebû Hanîfe'ye göre, meyvenin ağacında tamamen belirmiş olmaktır. İster ekle sâlih olsun ister olmasın. İmam Şâfiî'ye göre yenilmeye sâlih olmaktır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ بَيْعِ التَّمَارِ حَتَّى تُرْهَى فَقِيلَ لَهُ وَمَا تُرْهَى قَالَ حَتَّى تَحْمَرَ فَقَالَ أَرَأَيْتَ إِذَا مَنَعَ اللَّهُ الثَّمَرَةَ بِمَ يَأْخُذُ أَحَدُكُمْ مَالَ أَخِيهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hurma koruğunun izhâ (denilen alacalanma) devrine kadar hurma satışını

nehyetti” dediği rivayet edilmiştir. Resûl-i Ekrem’e, “(Yâ Resûlellah!) Hurma, izhâ devrini nasıl idrak eder?” diye sorulmuş. Resûlullah, “Kızarınca” diye cevap vermiş. Sonra (Resûlullah devamla), “Haydi bana söyle bakayım! Allah, (mevsimsiz satılan bu) hurma (ile intifâ)dan (bir âfetle müşteri)yi mahrum ettiği zaman sizin biriniz (bu) kardeşinin malını ne hakla alacaktır!” buyurmuştur. {B2198 Buhârî, Büyû’, 87.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Buhârî*’deki babından evvel bir babı ve Hazret-i Enes’ten gelen bu tercüme ettiğimiz hadisin bir tarîk-i rivayeti vardır. Bu babı “Hurma Ağacının Meyvesinin Salâhı Zâhir Olmazdan Evvel Alım Satımının Hükmüne Dair”dir.¹⁸⁵

Bundan evvelki Câbir hadisinin babının mukabilidir. O bab da hurmadan başka bütün eşcâr-ı müsmire meyvelerinin salâhı zamanında bey’ine dairdi.

Bu Enes b. Mâlik hadisinin bu tarîk-i rivayetinde ne izharın mahiyetini soran sâilin, ne de sorulan zatın isimleri bildirilmiştir. Yalnız Nesâî ile Tahâvî’nin rivayetlerinde, قيل يا رسول الله diye Resûlullah’tan sual olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümede bunu gösterdik.

Hadiste hurma koruğunun alacalanma devrinden evvel satılmasından nehyin sebebi de taraf-ı risâletpenâhîden bildirildiği yine bir rivayet tarikine istinaden şârih Aynî tarafından kaydedilmiş bulunduğundan bunu da kavis içinde tasrih ettik.

Hadiste bu nehyin hikmeti, en belîğ bir üslûp ile ifade buyurulmuştur. İstifham suretinde irat olunup emir kastedilmesi en belîğ bir kinaye tarikidir. Devr-i kemâle yaklaşmadan ihtiras ile alelacele ağaç üstünde satılan meyvelere min-tarafillâh ârız olan yel, soğuk, dolu gibi bir âfetle körpe mahsullerin mahvolması ve zavallı müşterinin çıplak

185 Bu unvan hakkında iki hâfız ve fâzıl *Buhârî* şârihinin –ki, Askalânî ile Aynî’dir– telakki ve mütalaalarını bu hâşiyemizde bildirmek isteriz: Bu tercüme ve unvanın aslı *Sahîh-i Buhârî* metninde şöyledir: باب بيع نخل قبل أن يبدو صلاحها. Şârih Askalânî bu unvandaki نخل “hurma ağacı” kelimesine bakarak, “Bu babı Buhârî, hurma meyvesinin aslı olan hurma ağacı için akdetmiştir. Bundan evvelki babı da hurma meyvesi için açmıştı” diye bir zühûl etmiştir.

Şârih Aynî, Hâfız İbn Hacer’in bu gafletini yakalayarak şöyle ilişkıyor. Bu mütalaa fâsid ve gayri sahihtir. Çünkü bu iki babın ikisi de idrak etmeden ağaç üstünde meyve satışının hükmü hakkında akdedilmiştir. Bundan evvelki hurmadan başka bütün eşcârı müsmire meyvelerinin zamân-ı bey’ini beyan içindir. Bu bab da hurma meyvesine dairdir. Bu unvandaki (بيع نخل), (بيع ثمار نخل) demektir. Yoksa hurma ağacının bey’i için değildir. Çünkü hurma ağacının alınıp satılması için onun salâhını, adem-i salâhını takyîde lüzum yoktur. Hem hadisteki izhâ ki, hurma koruğunun alacalanmasıdır. Bu tabir meyvenin vasfıdır, ağacın vasfı değildir.

Şârih Kastallânî de Askalânî’ye nusret ederek, Hâfız İbn Hacer’in *İntikâdü’l-i’tirâz*’da Aynî’ye şöyle cevap verdiğini bildiriyor: Aynî bize itiraz ederken bir ciheti fevtetmiştir. O da şudur ki: Bu bey’ üç kısma inkisâm eder: **1.** Hurmasız yalnız ağacın satışı, **2.** Ağaçsız yalnız hurma meyvesinin satışı, **3.** Meyvesiyle beraber hurma ağacının satışıdır. Bunlardan birincisi ki, ağacın satışıdır; bu satış, meyvesinin salâhiyle mukayyet değildir. Fakat ikinci ve üçüncü bey’ler, meyvenin salâhı zâhir olmakla mukayyettir. Biz, Zeynüddin el-İrâkî’nin birer gözbebeği olan bu iki tilmîzinin bu fikirlerini nakil ile iktifa edeceğiz.

ağaçlara nazar-ı tahassürle şaşkın şaşkın bakakalması hali, أرأيت إذا منع الله الثمرة “Haydi söyle bakayım! Allah müşterinin bu meyveden istifâını bir âfetle menettiği zaman bu zavallının hali ne olacak?” vecizesi içinde tasvir buyuruluyor. Sonra bu cümle-i şartiyyenin cevabının بـم يأخذ أحدكم مال أخيه “Bâyî, kardeşi demek olan müşterinin parasını ne hakla alır?” diye ikinci bir sual mahiyetinde irat buyurulması, bu alışverişteki gayri meşrû vaziyete işaret etmektedir. Bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde bu ikinci ilzâmî sualin, بـم يستحل أحدكم مال أخيه “Bâyî, kardeşi müşterinin parasını nasıl helâl addedecek?”¹⁸⁶ suretinde vârit olması bu tehlikeli ve gayri meşrû muamelenin mahiyetini tamamıyla ortaya koymaktadır.

Bu şiddetli tahzir yalnız hurmaya münhasır değildir. Üzüm, incir, vişne, kayısı gibi ağacı üstünde satım ve alımı mûtat olan her nevi meyveye şâmindir. Hepsinin rengi ve her meyvenin kendisine has olan sair evsafı itibariyle devr-i kemâlini idrake yaklaşımdan alınıp satılmaları menhîdir.

Bu babdaki nehiy, ağıleb-i ahvâle göre vârit olmuştur. Mahsûlâta insanların yed-i kudretinde olmayan yel, sıcak gibi birtakım âfetlerin ârız olması devr-i kemâle takarrüb etmezden evvel olduğu gibi sonra da olur. Fakat meyvelerin renginde vesair olgunluk evsafında tahavvül başladığı zamanla mahsulün kesim zamanı arasındaki müddet evvelki devre nisbetle çok kısadır. Bu nisbette de âfât tehlikesi azdır. Mahsûlât ekseriyetle sis, duman gibi âfâttan edvâr-ı evveliyesinde müteessir olur. Bu sebeple bu devirlerde satıştan nehyedilmiştir.

FIKHÎ HÜKÜMLER

Salâhı zâhir olmadan ağacı üstünde satılıp da sonra câiha denilen ve beşerin sun’u haricinde olan kurt, kuş, yel, sel gibi âfât ârız olursa, eimme-i selefin cumhuru, Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, kavl-i cedidinde Şâfiî, Taberî, Ebû Ca’fer, Dâvûd ez-Zâhirî ve ashabı, “Bu âfet, meyve ağaçlarını teslim aldıktan sonra müşterinin yedinde iken ârız olursa zarar az olsun, çok olsun müşteriye aittir. Eğer bâyiin ve sahibinin yedinde iken ârız olursa, zarar mal sahibine aittir. Müşteriden alması meşrut olan semeni iptal eder” demişlerdir.

Buhârî bu hadisin unvanında, “Salâhı zâhir olmadan satılıp da bir âfet ârız olursa zarar bâyie aittir” diyor.¹⁸⁷ Kabz-ü tesellüm kaydıyla takyîd etmiyor. Sonra bu babında Zührî’nin mezhebinin de böyle olduğunu rivayet ediyor.

Aynî, bu çok zeki Buhârî şârihi, “İmam Buhârî bu ictihadiyla devr-i salâhını idrak etmeyen meyve satışının sıhhatine kâil olmuş bulunuyor” diyerek Hanefî mezhebine iştirakini gösteriyor.

186 {M3979 Müslim, Müsâkât, 16.}

187 باب إذا باع الفمار قبل أن يبدو صلاحها ثم أصابته عاقبة فهو من البائع [صحيح بخاري]

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْرِ فُجَاءَةٍ
بَتَّمَرٍ جَنِيبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَكُلْ تَمْرَ خَيْرٍ هَكَذَا قَالَ لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا
لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَفْعَلْ بِعِ الْجُمُعِ
بِالدَّرَاهِمِ ثُمَّ ابْتَغِ بِالدَّرَاهِمِ جَنِيًّا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ashaptan) birini Hayber'e haraç âmili tayin buyurdu. Sonra bu zat Hayber'den cenîb (denilen en iyi cins) hurma ile geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buna, "Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?" diye sordu. O sahâbî, "Vallahi hepsi böyle değildir Yâ Resûlellah! Biz bu a'lâ hurmadan 1 sâi, (âdi hurmanın) 2 sâi ile, yine (bu iyi hurmadan) 2 sâi 3 sâ' (âdi) hurma ile ahz ü tebdîl ederiz" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Böyle yapma! Âdi hurmayı para ile sat! Sonra (bu) para ile cenîb (nevi hurma) al!" buyurdu. {B2201 Buhârî, Büyû', 89.}

İZAHİ

Buhârî'nin bu hadise dair "Vekâlet", "Megâzî", "İ'tisâm" bahislerinde de rivayeti vardır. Müslim ile Nesâî de "Büyû'" bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki bu babının unvanı, "Bir Kişi Hurmasını Daha İyi Hurma ile Tebdil Etmek İsterse, Ribâdan Sâlim Tarîk-i Tebdili Nasıldır?" suretindedir ki hadiste beyan buyurulduğu üzere âdi hurmayı satmak, o para ile iyi hurma almaktır. Bu yolda muamele, bir safhada, aynı ayn ile ve ziyadeyi haiz olarak ribâlî bir bey' ü tebdîl değildir. Belki hadisteki tebdil şekli iki bey'dir. Ribâ hurmetinden sâlimdir.

Hayber'e haraç âmili tayin olunan zatın ismi hadiste bildirilmemiştir. Hatîb el-Bağdâdî bunun Sevâd b. Gaziyye yahut Mâlik b. Sa'saa olduğunu rivayet ediyor.

Cenîb hakkında Şârih Hattâbî Araplar'ın en nefis bir hurma nevi olduğunu bildiriyor ki cenîbin bu nefaseti haiz olduğu hadisten ve taraf-ı risâletpenâhîden gösterilen alâkadan da anlaşılıyor.

Hayber, esasen hurması bol ve nefasetiyle meşhurdur. Hicaz'ın hudûd-ı şarkıyyesinde ve Medîne-i Münevvere'nin 170 km. şimalinde bir kasaba idi. Şemmer bilâdından ma'dûd olan Hayber, güzel bir vahanın ortasında olmakla Cezîre'nin en nefis hurma ve

meyvesi burada yetişirdi. Yahudilerle meskûn bulunan Hayber nahiyesi, hicret-i seniyyenin 7. senesi Hudeybiye'den avdet buyurulduğunda fethedilmiştir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ نَبِيُّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ وَالْمُخَاضِرَةِ وَالْمَلَامَةِ وَالْمُنَابَذَةِ وَالْمُزَابَنَةِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem muhâkaleden, muhâdaradan, mülâmeseden, münâbezeden, müzâbeneden nehiy buyurdu” dediği rivayet edilmiştir. {B2207 Buhârî, Büyû‘, 93.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifte menhî olan büyü'dan beş nevi rivayet edilmiştir:

1. BEY-i MUHÂKALE. Sürülüp savrulmuş, samandan arınmış buğday ile başaktaki buğdayın tahmin edilerek bey' ü tebdîlidir. Semen ile mebî' arasında mümâselet mâlûm olmadığı için nehyedilmiştir.

2. BEY-i MUHÂDARA. Başak tutmamış gök mahsulün bey'idir. Şârih İbn Battâl, böyle gök mahsulün bey'i câiz olmadığına icmâ vardır. Meğer ki hayvana yedirmek üzere biçilmiş ola! Bu maksatla biçilen yeşilliğin bey'i câiz olduğunda da icmâ vardır diyor ve turp, şalgam, havuç gibi yerde kapalı olan mevrûâtın alım satımının da bey'-i muhâdaradan ma'dûd olduğunu bildiriyor. Yerde gömülü olan bu nevi mevrûâtın bey'ini İmam Ebû Hanîfe müşteri için hakk-ı hıyâr kabul ederek tecviz etmiştir. Müşteri, zamanı gelip de bu kapalı mahsulleri topraktan çıkarmaya başladığında, bozuk çıkarsa reddeder. İmam Mâlik de tecviz etmiştir. Yalnız fevkalarz olan yeşilliği biçildiğinde tahtelarz mahsûle zarar irâs etmezse suretinde takyîd ederek soğan ve pırasa gibi mahsulleri ayırmıştır. İmam Şâfiî de, “Bana göre görülmeyen her mahsulün alım satımı bey'-i garardır” demiştir (*Umdetü'l-kârî*).

3. BEY-i MÜLÂMESE. Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Saîd el-Hudrî'nin mülâmeseyi, لمس إليه الثوب لا ينظر إليه diye tarif ettiğini rivayet ediyor. Bu tarife göre bey'-i mülâme bir kaç türlü tasvir edilmiştir. Bunlardan birisi, dürülü bir kumaş veya elbiseyi açıp görmeden mücerret yoklamakla vuku bulan bey'dir. Bir diğeri, iki kişi arasında geceleyin biri birinin elbise-lerini yoklayarak görmeden ve hıyâr-ı rü'yetten ârî olarak mübadele etmeleridir. Bey'-i mülâmesenin Câhiliye devrinde câri olan pek çok garip şekli vardır ki bunlardan bahsetmek lüzumsuzdur.

4. BEY-i MÜNÂBEZE. Bu da iki kişi arasında görmeyerek meselâ bohçalanmış elbiselerini birbirine hıyarsız vererek mübadeledir. Münâbeze de muhtelif şekillerde tarif

edilmiştir. Gerek bey'-i mülâ mese gerek bey'-i münâbeze bi'l-icmâ' bey'-i garardan, kumar nevinden ma'dûddur, menhîdir. İmam Ebû Hanîfe ile ashâbı bey'-i gâibi tecviz etmişler, fakat müşteri için hıyâr-ı rü'yet vardır demişlerdir (*Umdetü'l-kârî*, V, 506).

5. BEY'-İ MÜZÂBENE. Ağacı üstündeki yaş hurmayı kuru hurma ile bey' ü tebdîldir ki yukarıda mükerreren izah etmiş bulunuyoruz.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ هِنْدٌ أُمُّ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّ أَبَا سُفْيَانَ رَجُلٌ شَحِيحٌ
فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ أَنْ آخُذَ مِنْ مَالِهِ سِرًّا قَالَ خُذِي أَنْتِ وَبَنُوكِ مَا يَكْفِيكِ بِالْمَعْرُوفِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muâviye'nin vâlidesi Hind radiyallahu anhâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Zevcim) Ebû Süfyân bahîl, harîs bir kimsedir. Bunun malından gizlice almak (ve aileye sarfetmek) de bir günah var mıdır?” diye sordu. Resûlullah, “Örfe göre kendine ve çocuklarına yetişen miktar al!” buyurdu. {B2211 Buhârî, Büyû', 95.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî yine böyle “Nafakât” ve “Ahkâm” bahislerinde de tahrîc etmiştir. “Nafakât”¹⁸⁸ bahsindeki rivayeti daha uzundur, şöyledir: Hazret-i Âişe diyor ki: Bir kere Utbe b. Rebâ'nın kızı Hind, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldi: “Yâ Resûlellah! Vaktiyle yeryüzünde senin hânedanın kadar zül ve harâbîsini istediğim hiçbir ev, hiçbir aile yoktu. Bugün ise yeryüzünde sabahlayan hiçbir çadır halkı yoktur ki senin hânedanın derecesinde bana sevimli olsun” dedi. Sonra hadiste rivayet olduğu veçhile istiftâ eyledi. Resûl-i Ekrem de hadiste görüldüğü veçhile fetva ve hükmetti.¹⁸⁹ Diğer bir tarîk-i rivayetinde Resûl-i Ekrem Hind'e, “*Hayatım yed-i kudretinde olan Cenâb-ı Hakk'a kasem ederim ki, kalbinizde nûr-ı îmân temekkün ettikçe bana muhabbetiniz daha artacaktır*” buyurmuştur.¹⁹⁰

Filhakika bu kadının müslüman olmazdan evvelki târîh-i hayatı Resûl-i Ekrem'e ve müslümanlara karşı buğz ve kin ile doludur. Son derece zeki, ve akl ü tedbîr sahibi olan Hind, bu hadiste kendisi de kable'l-İslâm hayatının bu safhasını bir vecize halinde tasvir ediyor. Bunlardan en fenası Uhud Harbî'nde Kureyş ordusu içinde birtakım eş'âr inşâdiyla

188 {Nafakât bahsindeki rivayetlerin (bk: B5359, B5364 Buhârî, Nafakât, 4, 9.) Ahkâm bahsindekilere göre daha kısa olduğu müşahede edilmiştir. Burada verilen rivayet Ahkâm bahsinde yer almaktadır.}

189 {B7161 Buhârî, Ahkâm, 14.}

190 {MA16612 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IX, 126.}

Kureyş askerini İslâm ordusu üzerine tehyîc ve teşcî' etmesidir. Bu da yetişmiyormuş gibi Resûl-i Ekrem'in şehid düşen muhterem amcası Hazret-i Hamza'nın ciğerini ağzına alıp çiğnemesidir. Bu cihetle "âkiletü'l-ekbâd" adını almıştı.

Hind, zevci Ebû Süfyân ile beraber feth-i Mekke günü müslüman olmuş ve İslâm'da sebat ve hüsn-i hareket etmiştir. Yermük Harbi'nde de zevciyle beraber hazır bulunmuş, bu muharebede de İslâm bahadırlarını Rumlar'a karşı âteşin hitabeleriyle tehyîc ve teşvik etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz yalnız kaleler, memleketler fethetmemiştir. Onlardan daha yalçın ve âhenîn gönülleri de fethetmiştir. Müellefe-i kulûbdan Saffân b. Ümeyye şöyle diyordu: Müslüman olmazdan evvel kalbimde en çok kin beslediğim biri varsa, o da Resûlullah idi. Müslüman olduktan sonra hakkımızda gösterdiği lutf-u âtîfeti ile kalplerimizi teshîr etmiş, gönüllerde Allah'ın en sevimli bir peygamberi olarak yaşamıştır.

Hadisin *Buhârî*'deki babı, "Emsâr-ı İslâmiyye Halkının Büyü', İcâre, Ölçü, Tartı gibi Hususattaki Umûr-ı Hukûkiyyeleri, Aralarında Meşhur Olan Örf ü Âdetleri Üzerine İcra Olunur" unvanını haizdir. Bu unvandan sonra Buhârî, meşhur Kâdî Şüreyh'in bir meseleden dolayı kendisine müracaat eden ve sanatlarının örfünden bahseden iplikçi esnafına, سَتَكُم بَيْنَكُمْ "Aranızda âdet-i sâbite olan husûsat, medâr-ı hükümdür" dediğini ta'likan rivayet ediyor.

Bundan sonra Buhârî, kibâr-ı tâbiînden Hasan-ı Basrî'nin Abdullah b. Mirdâs'tan pazarlıkla iki denk ücretle bir merkep kiraladığını ve ba'demâ bu teamüle tevfi'kan lüzumunda pazarlıksız merkebi kullanıp iki denk verdiğini de örfün vaziyet-i şer'îyesini teyit için ta'likan rivayet ediyor.

Yine bu maksatla Buhârî'nin tahrîc ettiği üçüncü bir mesele de Saîd b. Müseyyeb'in, Nehaî'nin, Muhammed b. Sîrîn'in, hangi bir şehir ki orada 10 dirheme alınan bir şeyin 11 dirheme satılması ihtikâr sayılmayıp örf olduysa, 1 dirhem kâr almakta beis yoktur dediklerine dair ta'likidir.

Bundan sonra Buhârî, yine örf ü âdetin vaziyet-i şer'îyesini tayin ve teyit için وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ¹⁹¹ kavlı-i şerifini zikrediyor ki bunda umûr-ı yetîmi ikâme ve emvalini ıslah ve idareye memur olan velilerden fakir olanların yetim malından örfen mâruf olan miktar ekl-ü intifâları helâl kılınmıştır, *Buhârî* nüshalarının, şerhlerinin hiçbirinde هَدَىٰ أم den sonra رضي الله عنها yoktur. Müellif Zebîdî tarafından müdrec olsa gerek. Sahâbîye bir kadın için tardiyeye lâzımeden ise de edvâr-ı selâseden Buhârî'ye intikal ederek *Sahîh*'ine dercedilen metnin ziyade ve noksandan masûniyeti daha ziyade mühim olduğundan bu ziyadeyi bildiriyoruz. Bari رضي الله عنهما idi.

İzah etmekte bulunduğumuz bu hadisten sonra Buhârî, Hazret-i Âişe'nin bir hadisini daha rivayet ediyor. Hazret-i Âişe bu hadisinde de وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْعِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ kavlı-i şerifi umûr-ı yetîmi ikâme ve emvalini ıslah ve muhafazaya memur olan

yetim velisi fakir olursa, yetim malından kadr-i ma'rûf müstefîd olması hakkında nâzil olduğunu haber veriyor.¹⁹²

Bu nazm-ı şerif, Nisâ sûresinin 6. âyet-i kerîmesine mensuptur. Âyetin tamamının meâl-i münîfi şöyledir: “(Ey yetim velileri!) *Yetimleri nikâh çağına erinceye kadar koruyup gözetiniz! O çağda hallerinden bir rüşd-ü salâh sezerseniz, derhal mallarını kendilerine teslim ediniz! Onların büyümelerinden (kuşkulanıp) da acele ile israf ederek yetim mallarını yemeyiniz! Evliyâ-yi eytâmdan ganî olanlar yetim malından içtinap etsin, fakir olanlar da âdet veçhile yesin! (Veliler!) Yetimlere mallarını teslim ettiğiniz zaman da aldıklarına şahit bulundurunuz! Yetim malındaki tasarrufâtınızı sıkı bir hesaba çekmek için Allah kâfidir.*”¹⁹³

Bu âyet-i kerîme emvâl-i yetîmi hüsnüidare için icap eden evâ- mir ve vesâyâ ile beraber sonunda sû-i idâreye terettüp eden en şiddetli tahzîri ihtiva etmektedir ki velilerin emvâl-i yetimdeki bütün tasarrufâtının taraf-ı ilâhîden inceden inceye bir hesaba çekileceğinin bildirilmesidir. Yetim hakkı üzerinde, sair haklardan ziyade bu derece sıkı bir surette tevakkuf buyurulmasının sebebi (yetim) lafzının medlûl-i lugavîsinden de müstefâd olduğu üzere pedercüdâ, tek başına kalmış re'yen ve aklen zayıf bir çocuğun hukukunun sıyâneti elbette ki sair haklardan ziyade mühim idi. Bu ehemmiyete mebnî yetimin sıkı bir surette en son muhâsebe-i hukûku taraf-ı ilâhîden deruhte buyurulmuştur. Bu itibarla umûr-ı eytâmı deruhte etmek iktihâmı müşkül bir yük altına girmektir ve herkesin görebileceği bir iş değildir. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunan bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Zer el-Gıfârî'ye hitap ederek, “*Ey Ebû Zer! Bilirim ki sen zaîfû'l-kalpsin; kendime temenni ettiğim her hayır ve saadeti senin için de arzu ederim. Bu saygı ve muhabbet sevkiyledir ki, bu rikkat-i kalbinle sen sakın iki kimse üzerine olsa bile emîr olma ve yetim malını idareyi deruhte etme!*”¹⁹⁴

Umûr-ı eytâm hakkındaki âyet-i kerîmeyi izah maksadıyla biraz tebâüd ettiğimiz asıl mevzumuz avdet ederek deriz ki Buhârî'nin “Bey” bahsinde gerek ta'lîkan, gerek mevsûlen rivayet ettiği birtakım ehâdîs-i şerife ve âyet-i kerîme ile örf-ü âdetten bu kadar uzun bahsetmesi, kendisinde nassan tahdîd-i şer'î bulunmayan “Büyü”, “İcâre”, “Keyl”, “Vezin” gibi hususatta aralarında müstemirren câri olan örf-ü âdetin hâkimiyetini beyan ve ispattan ibarettir. “Bey” bahsi ile hakikaten pek yakından alâkalı bulunan “Örf, Âdet,

192 عن هشام بن عروة يحدث عن أبيه أنه سمع عائشة رضي الله عنها تقول ومن كان غنياً فليستغفف ومن كان فقيراً فليأكل بالمعروف أنزلت في والي اليتيم الذي يقيم ويصلح في ماله إن كان فقيراً أكل منه بالمعروف [رواه البخاري] {B2212 Buhârî, Büyü, 95.}

193 وَأَتْلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا [سورة النساء: آية: 6]

194 {M4720 Müslim, İmâre, 17.} Ebû Zer Hazretleri İslâm'a ilk giren beş zatın birisi idi. İlimde İbn Mes'ûd'a müsavi addolunurdu. Fakat idare hususunda umûr-ı mâliyyede garîb ictihadları vardı. Meselâ iki kuruşun bir arada toplanmasını kenz addederdi. Beytûlmâlden verilen 400 dinar sehmini o günü fukaraya dağıtırdı. Bu cihetle Şam'da Muâviye'nin valiliği zamanında bu ictihadlarından dolayı makâm-ı hilâfete şikâyet ve celbedildiği halde bu defa Medine'de de Hazret-i Osman tarafından iftâdan menedilmişti. O da Rebeze'ye çekilerek 32 tarihinde orada vefat etmiştir.

Teâmül” hakkında ve hususi bir unvan altında bu eserimizin “Kitâbü’z-Zekât” bölümünde uzun izahatımız vardır. Oraya müracaat buyurulsun.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الشُّفْعَةَ فِي كُلِّ مَا لَمْ يُقَسَّمْ فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ وَصُرِفَتِ الطُّرُقُ فَلَا شُفْعَةَ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şüf’a taksim olunmamış her (akar olan) malda (câri)dir. Hudut konup da yollar tayin edildiği zaman şüf’a yoktur.” {B2213 Buhârî, Büyû‘, 96.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Şirket”, “Şüfa”, “Terk-i Hiyel” bahislerinde de rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd “Büyû”da, Tirmizî ile İbn Mâce de “Ahkâm” babında tahrîc etmişlerdir.

Şüfa lugaten bir matlubu, kendi yanında olan şeye zam ve ziyade etmeye denir ki bir iken iki, tek iken çift olur. Şeriat örfünde şüfa, müşteri üzerinde takarrur eden şürût ile şirket ve mücâveret sebebiyle cebren bir buk’aya temellüktür.¹⁹⁵

Bu Babda Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi. Evzâî’nin, Leys b. Sa’d’ın, Mâlik’in, Şâfiî’nin, Ahmed’in, İshak’ın ve Ebû Sevr’in mezhebi, şüfanın ancak taksim edilmeyen akarda câri olduğudur. Bunlar Hazret-i Câbir’in tercüme ettiğimiz bu hadisi ile ihticâc etmişlerdir.

Sevrî, Hasan b. Hay, İshak, Ahmed, Ebû Ubeyd, Ehl-i Zâhir de şeriklerden birisi, öbürüne akarın bey’ini arzeder de almazsa hakk-ı şüfası sâkıt olur demişlerdir. Bunlar da Tahâvî’nin Câbir’den rivayet ettiği şu hadis ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem, “*Şüfa, şeriklerden birinin öbürüne arzetmeden satmak hakkını haiz olmadığı bir tarla ve arsada, yahut bir evde, yahut bir bahçede hakk-ı iştirâkidir. Arzolunan şerik ya alır yahut almaz bırakır*” buyurmuştur.¹⁹⁶

Bu zevat, Müslim’in de rivayet ettiği bu hadîs-i şerifin zâhirine şüfanın şahs-ı sâlis bir müşteriye satmakla değil mücerret şerikine satış teklifiyle şüfa zâil olacağına kâil olmuşlardır.

Tahâvî’nin nakline göre Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve bu üç imamın ashabı, bir şerikin diğer şerikine satış teklif etmekle hakk-ı şüfası zâil olmayacağına hükmetmişlerdir. Bunlara göre şüfa şerikin şahs-ı âhare bey’inden sonra vâcib olur. Binaenaleyh kendi şerikine

195 الشفعة: هي تملك البقعة جبرا بما قام على المشتري بالشركة والجوار [تعريفات سيد]

196 عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشفعة في كل شرك بارض أو ربع أو حائط لا يصلح أن يبيع حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [رواه الطحاوي ومسلم] {Tahâvî, Meâni’l-âsâr, IV, 120, no: 5983.}

evvelce satış teklifi ile henüz tahakkuk etmeyen bir hak sâkıt olmayacağından şahs-ı âhare sattıktan sonra şeriki, fi'l-hâl tahakkuk eden hakkını istimal ederek şahs-ı âhardan bu mütekaddim bey'î fesh ile almak hakkını haizdir.

Bu sebeple Hanefî fukahası “Şüfanın vücûb ve tahakkuku için bâyiin mebî'den mülkü zâil olmak şarttır” esâsını vazetmişlerdir. Hanefî kitaplarında bu esas şöyle izah ediliyor: Bu esasa mebnî bey'-i fâsidde bâyiin hakk-ı istirdâdı sâkıt olmadıkça şüfa câri olmaz. Şart-ı hıyar ile bey'de eğer muhayyer yalnız müşteri ise şüfa câri olur ve eğer bâyi' muhayyer ise hakk-ı hıyarı sâkıt olmadıkça şüfa câri olmaz. Hıyâr-ı ayıp ile hıyâr-ı rü'yete gelince, bu iki nevi hıyar, şüfanın sübûtuna mani değildir deniliyor.

İbrâhîm en-Nehaî, Kâdî Şüreyh, Sevrî, Katâde, Hasan-ı Basrî, Hammâd b. Ebû Süleyman, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed hazerâtına göre Tahâvî ile Müslim'in rivayet ettiği Câbir hadisinde beyan buyurulduğu veçhile tarla ve arsada, evde, bahçede, şüfa vâciptir.

ESBÂB-İ ŞÜFA. Bu mallardaki şüfa üç sebebe müstenittir ve üç mertebe üzerinedir: **1.** Birinci sebep, nefs-i mebî'de müşârekettir. İki kimsenin bir akarda şâyian iştirakleri gibi. **2.** Hakk-ı mebî'de halît ve şerik olmaktır. Hakk-ı şirb-i hâs ve tarîk-i hâsta iştirak gibi. Meselâ hakk-ı şirb-i hâsta iştirakleri olan bahçelerden biri satıldığında diğer bahçelerin sahipleri hep şefi' olurlar; gerek câr-ı mülâsık yani bitişik komşu olsunlar gerek olmasınlar. Yine böyle kapısı tarîk-i hâssa açılan bir hâne satıldığında, o tarîk-i hâssa kapısı olan diğer hânelerin sahiplerinin kâffesi şefi' olurlar. Gerek câr-ı mülâsık olsunlar gerek olmasınlar. Fakat umumun intifâ ve istifade ettiği bir nehirden su alan, yahut kapısı umumi bir sokak ve caddeye açılan hânelerden biri satıldığında; o nehirden su alan yahut o tarîk-i âmmе kapısı olan öbür hâneler ashabının hakk-ı şüfası yoktur. **3.** Üçüncü sebep de mebâ câr-ı mülâsık, yani bitişik komşu olmaktır.

MERÂTİB-İ ŞÜFA. Şüfa bu sebeplerden birisine müstenit olduğu gibi bu yolda da üç mertebe üzerine müretteptir: Hakk-ı şüfa **evvelâ** nefs-i mebî'de müşârik olan kimsenin, **sâniyâ** hakk-ı mebî'de halît ve şerik olanın, **sâlisâ** câr-ı mülâsık yani bitişik komşunundur. Birinci tâlipken diğerlerinin, ikinci tâlipken de üçüncünün hakk-ı şüfası yoktur.

Nefs-i mebî'de müşârik olmadığı yahut olup da hakk-ı şüfasından vazgeçtiği halde hakk-ı mebî'de halîti varsa hakk-ı şüfa onundur. Hakk-ı mebî'de halîti yoksa yahut olup da hakkından vazgeçerse bu halde câr-ı mülâsıkı şefi' olur.

Meselâ bir kimse müşterek olan akarını sattığında yahut bir müşterek akardaki hisse-i şâyiasını satıp da müşâriki hakk-ı şüfasından vazgeçerse, o akarın hakk-ı şirb-i hâssında, yahut tarîk-i hâssında halît ve şeriki varsa hakk-ı şüfa onundur. Yoksa yahut olup da hakkından geçerse, o halde hakk-ı şüfa câr-ı mülâsıkındır.

Atâ b. Ebû Rebâh, her şeyde hakk-ı şüfa vardır, hatta elbisede bile demiştir. Atâ'nın bu fetvası İmam Mâlik ve bazı sâdât-ı Şâfiyye'den de hikâye olunmuştur. Nevevî *Ravza*'da, menkûlâtta şüfa yoktur. İster eşyâ-yi menkûle bizâtihi satılsın, ister meyve gibi bir arza

izâfetle satılsın diyor. Hanbelî kitaplarında kılıç gibi, tek taş pırlanta gibi, hayvan gibi taksîmi kâbil olmayan eşyada şüf'anın muteber olup olmadığına dair iki rivayet mazbuttur. Başta İbrâhim en-Nehaî ve Kâdî Şüreyh olduğu halde Ebû Hanîfe ve asbabına göre meşfûun mülk-i akar olması şarttır. Bu cihetle izah etmekte bulunduğumuz Câbir hadisindeki كل ما لم يقسم “Her taksim olunmayan mal” tabiri bir lafz-ı âm ise de maksut olan ma'nâ-yi hâstır, akardır.

ŞÜF'A-I CÂR. Komşu için şüf'anın sübûtunda ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Eimme-i Hanefiyye'nin yalnız câr-ı mülâsık için bir şüf'a kabul ettiğini yukarıda görmüştük. Hasan b. Hay, şerikten sonra hakk-ı şüf'a komşunundur. İster o komşu mülâsık olsun ister olmasın demiştir. Bazı ulemâ da satılan evin etrafında kırk eve kadar şüf'ayı teşmil etmişlerdir. Bazıları evin her tarafından kırkar ev ve daha böyle birtakım ictihadlarda bulunmuşlardır.

Hanefiler'in bu babdaki ictihadları Tahâvî'nin, Bezzâr'ın Enes b. Mâlik'ten, Tirmizî ile yine Tahâvî'nin altı tarik ile Semüre'den rivayet ettikleri جار الدار أحق بالدار “*Bir evin komşusu, o eve şefî' olmaya herkesten ziyade lâyıktır*”¹⁹⁷ hadisine istinat etmektedir. Yine Tahâvî'nin tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hakk-ı civâr ile kazâ buyurduğunu rivayet etmişlerdir. Ömer b. Hattâb radiyallahu anh da câr-ı mülâsık için şüf'a ile hükmetmesi hususunda Kâdî Şüreyh'e mektup göndermiştir.

Eimme-i Hanefiyye'nin şüf'a hakkındaki bir mühim ictihadı da bir binanın üst katı birinin, alt katı da başka birinin olduğu surette bunların yekdiğerine câr-ı mülâsık ve bina-enaleyh şefî' olduklarına dairdir.

BEY'-İ FUZÛLÎ. Buhârî bu Câbir hadisinden sonra Bey'-i fuzûlîye dair bir bab açarak Abdullah b. Ömer'in bir hadisini rivayet ediyor. Hadis ümem-i sâlifeye ait latif bir kıssayı ihtiva ettiği için bervech-i âtî tercüme ediyoruz. Buhârî'nin “İcâre”, “Müzâraa”, “Ehâdis-i Enbiyâ”, Müslim'in “Tevbe”, Nesâî'nin “Rikâk” bahislerinde tahrîc ettikleri bu hadiste İbn Ömer radiyallahu anhümâ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ederek diyor ki: “Üç kişi sefere çıkmışlar. Giderken yağmura tutularak dağda bir mağaraya sığınmışlar. Bunlar orada iken bir taş düşüp mağaranın kapısını kapamış. Bunlar birbirlerine, “Ne duruyoruz? Müddet-i hayatımızda işlediğimiz en iyi hayır işleri yâdederek Allah'a dua edelim. Cenâb-ı Hakk'ın kapıyı açması umulur” demişlerdir.

Bunlardan birisi, “Ey Allahım! Bilirsin ki benim yaşlı ihtiyar annamla, babam, bir de küçük kız çocuğum vardı. Ben her gün koyunlarımla meraya çıkar, onları otlatır, sonra gelip sağardım. Sütü getirir, ibtidâ ihtiyarlara, sonra sırasıyla çocuğa, aile efradına, refîkama içirirdim. Yalnız gecelerden bir gece bir mani sebebiyle geç kalmıştım. Geldiğimde ebeveynimi uyumuş buldum. Teessürle baş uçlarında oturdum, uyandırmak da istemedim. Ayak ucumda

da çocuğum mütemadiyen ağılıyordu. Fakat ben bunlar içmeden çocuğa içirmeği doğru bulmuyordum.¹⁹⁸ İşte o gece bunlar uyuyarak ben başlarını bekleyerek sabahladık. Allahım! Sen pek iyi bilirsin ki ben ebeveynim üzerinde yalnız senin rızan için bu suretle titredim. Lutfen şu kapıyı bir parça arala da oradan gökyüzünü görelim!” diye dua etti. Bunun üzerine taş biraz oynayarak kapı biraz açılıp gök gözüksü.

Bir diğeri, “Allahım! Sen yakînen bilirsin ki ben, amcamın kızlarından birini, bir erkeğin kadınları sevmesinden daha hararetli bir surette severdim. Ben ona izhâr-ı muhabbet ettikçe o bana, benden bir mukabele göremezsın, bana 100 dinar vermedikçe derdi. Bu parayı kazanmak için çalıştım. Nihayet bu parayı kazanıp amcam kızına getirdim. Nâil-i emel olmak için hiçbir mani kalmayınca bu kız bana, ‘Ey Allah’ın kulu! Allah’tan kork! Kudret-i fâtıranın bir mührü olan bekâret yalnız bir hakla, hakk-ı nikâh ile açılır’ dedi. Ben de kalktım, bırakıp çekildim. Ey rabbim! Sen pek iyi bilirsin! Benim bu içtinabım yalnız senin rıza ve muhabbetini kazanmak içindir. Binaenaleyh lutf u inâyetinle bizi buradan kurtar!” dedi. Kapının üçte ikisi bunlara açıldı.

Şimdi bunlardan üçüncüsü de, Allahım! Sen her şeyi bilirsin ki ben bir ölçek darı ile bir işçi istîcâr etmiştim. Öbür işçiler ücretlerini aldıkları halde bu adam almadan bırakıp savuşmuştu. Ben mevsiminde bunun darısını ektim. Mahsulünü satıp bedeliyle bir sığır, bir de sığırtaç aldım. Bir müddet sonra bu ecir geldi ve bana, ‘Ey Abdullah! Haydi benim hakkımı ver!’ dedi. Ben de ona, ‘Senin hakkın şuradadır; haydi git, al!’ diye sığırı ve çobanı gösterdim, ‘Bu senindir’ dedim. Bu işçi bana, ‘Benimle alay mı ediyorsun!’ diye istib’âd etti. Ben! ‘Hayır, seninle alay etmiyorum, hakikaten bunlar senindir’ dedim. Gitti, bunları alıp götürdü. Yâ rab! Sen gizli, âşikâr her şeyi bilirsin! Ben bu malı bu işçiye ancak rızân için verdim. Lutfunla bizi buradan halâs et!” diye dua etti. Mağaranın kapısı tamamıyla açıldı. Bu üç arkadaş mağaradan çıktılar.¹⁹⁹

Canlı ve cazip bir fazilet örneği olan hadisin tercümesi burada bitiyor. Buhârî’nin bu hadisi “Büyü” bahsinde sevkinden gaye ve hadisin istişhâd noktası, ecîrin malında onun izni lâhik olmaksızın mücirin tasarrufunun cevâzıdır. Müellif Buhârî bununla sâhib-i malın kabulüne muallak olarak fuzûlînin bey’ ü şîrâsının cevazına istidlâl etmiştir. Şârih

198 Çocuğun infak hususunda ebeveyne hakk-ı takaddümü olmakla beraber bu kıssada tehirî rivayet olunması bunların şeriatında usulün nafakası mukaddem olduğunu ifade eder.

199 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: خرج ثلاثة يمشون فأصابهم المطر فدخلوا في غار في جبل فانحطت عليهم صخرة قال فقال بعضهم لبعض: ادعوا الله بأفضل عمل عملتموه فقال أحدهم: اللهم إني كان لي أبوان شيخان كبيران فكنت أخرج فأرعى ثم أجيء فأحلب فأجيء بالحلاب فأني به أبواي فيشربان ثم أسقى الصبية وأهلي وأمرأتي فاحتبست ليلة فجئت فإذا هما نائمان قال فكرهت أن أوقظهما والصبية يتضاغون عند رجلي. فلم يزل ذلك دأبي ودأبهما حتى طلع الفجر. اللهم إن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فرجة نرى منها السماء. قال ففرج عنهم. وقال الآخر اللهم إني كنت أحب امرأة من بنات عمي كأشد ما يحب الرجل النساء فقالت: لا تنال ذلك منها حتى تعطيهما مائة دينار فسعيت فيها حتى جمعتها. فلما قعدت بين رجلها قالت: اتق الله ولا تفض الخاتم إلا بحقه فقامت وتركها. فإن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فرجة. قال: ففرج عنهم الثلثين. وقال الآخر: اللهم إن كنت تعلم أني استأجرت أجييرا بفرق من ذرة فأعطيته وأني ذاك أن يأخذ فعمدت إلى ذلك الفرق فزرعته حتى اشتريت منه بقرا وراعيا. ثم جاء فقال يا عبد الله! أعطني حقي فقلت انطلق إلى تلك البقر وراعيه فإنها لك. فقال أتستهزئ بي. قال فقلت ما أستهزئ بك ولكنها لك. اللهم إن كنت تعلم أني فعلت ذلك ابتغاء وجهك فافرج عنا فكشف عنهم [رواه البخاري] {B2215 Buhârî, Büyü‘, 98.}

İbn Hacer bu hadis ile tarîk-i istidlâl لنا قبلنا شريعة من شرع esası üzerine bina kılınır, fakat cumhur buna muhaliftir diyor. Şârih Aynî de, “Şâriin inkârı hikâyeye edilmedikçe şerâi’-i sâlîfe bizim için medâr-ı ittibâ bir delildir. Bir de Resûl-i Ekrem bu kıssayı, fâilini medh ü senâ maksadıyla zikretmiş ve böylece takrir buyurmuştur. Şayet câiz olmasaydı beyan buyururdu” diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَاجَرَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِسَارَةٍ فَدَخَلَ بِهَا قَرْيَةً فِيهَا مَلِكٌ مِنَ الْمُلُوكِ أَوْ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَّارَةِ فَقِيلَ دَخَلَ إِبْرَاهِيمُ بِامْرَأَةٍ هِيَ مِنْ أَحْسَنِ النِّسَاءِ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ مَنْ هَذِهِ الَّتِي مَعَكَ قَالَ أُخْتِي ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهَا فَقَالَ لَا تُكْذِبِي حَدِيثِي فَإِنِّي أَخْبَرْتُهُمْ أَنَّكَ أُخْتِي وَاللَّهِ إِنَّ عَلَى الْأَرْضِ مُؤْمِنٌ غَيْرِي وَغَيْرِكَ فَأَرْسَلَ بِهَا إِلَيْهِ فَقَامَ إِلَيْهَا فَقَامَتْ تَوْضًا وَتُصَلِّيَ فَقَالَتِ اللَّهُمَّ إِن كُنْتُ آمَنْتُ بِكَ وَبِرَسُولِكَ وَأَخَصَنْتُ فَرْجِي إِلَّا عَلَى زَوْجِي فَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ الْكَافِرَ فَعُطِّ حَتَّى رَكَضَ بِرِجْلِهِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَالَتِ اللَّهُمَّ إِن يَمُتْ يُقَالَ هِيَ قَتَلَتْهُ فَأَرْسَلَ ثُمَّ قَامَ إِلَيْهَا فَقَامَتْ تَوْضًا وَتُصَلِّيَ وَتَقُولُ اللَّهُمَّ إِن كُنْتُ آمَنْتُ بِكَ وَبِرَسُولِكَ وَأَخَصَنْتُ فَرْجِي إِلَّا عَلَى زَوْجِي فَلَا تُسَلِّطْ عَلَيَّ هَذَا الْكَافِرَ فَعُطِّ حَتَّى رَكَضَ بِرِجْلِهِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَقَالَتِ اللَّهُمَّ إِن يَمُتْ فَيُقَالَ هِيَ قَتَلَتْهُ فَأَرْسَلَ فِي الثَّانِيَةِ أَوْ فِي الثَّالِثَةِ فَقَالَ وَاللَّهِ مَا أَرْسَلْتُمْ إِلَيَّ إِلَّا شَيْطَانًا ارْجِعُوهَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَعْطُوهَا أَجْرَ فَرَجَعَتْ إِلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَتْ أَشَعَرْتُ أَنْ اللَّهَ كَبَتَ الْكَافِرَ وَأَخْدَمَ وَلِيدَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle hikâyeye buyurduğu rivayet edilmiştir: İbrâhim aleyhi’s-selâm (bir kere refikası) Sâre ile sefer etmiş de onunla bir şehre gelmişti. Orada mülûkten bir melik, yahut cebâbireden bir mütegalib hükümrân idi. Bu zalime, “İbrâhim, en güzel kadınlardan bir kadınla (şehre) dahil oldu” diye bildirildi. Melik, “Yâ İbrâhim! Yanındaki kadın neyindir?” diye haber gönderdi. İbrâhim, “(Din kardeşi) hemşiremdir” diye cevap verdi. Sonra İbrâhim dönüp Sâre’nin yanına geldi ve “Sakın sözümü tekzip etme! Ben bunlara seni kız kardeşimdir dedim. Allah’a yemin ederim ki, yer yüzünde (bizim iman ettiğimiz esaslara) benden, senden başka iman eden hiçbir kişi yoktur” buyurdu ve Hazret-i Halîl, Sâre’yi

melike gönderdi. (Saraya varınca) melik Sâre'ye kıyam etti. Sâre de hemen abdest alıp namaza durdu. (Namazı mütekip), “Yâ rab! Ben sana ve senin peygamberine iman ettimse, ben kadınlığımı zevcimden başkasına karşı ebedî muhafaza eyledimse, benim üzerime şu kâfiri musallat etme!” diye dua etti. Herifin derhal nefesi boğuldu. Horlamaya hatta ayağı ile yere vurup deprenmeye başladı. Ebû Hüreyre (devamla) demiştir ki, Sâre, “Allahım! Eğer bu herif ölürse bunu bu kadın öldürdü denilir di(ye endişe göster)di. Bunun üzerine masrû‘ sarasından ıtlak edildi. Sonra melik Sâre'ye (ikinci bir daha taarruza) kalkıştı. O da derhal abdest alıp namaza durdu. Sonra, “Allahım!, Beni sana ve senin peygamberine iman ettimse, ben kadınlık şerefimi zevcim müstesna olmak üzere herkese karşı sıyân et eyledimse, şu kâfiri üzerime musallat etme!” diye dua etti. Herifin derhal nefesi tılandı, horlamaya, hatta ayağı ile yere vurup deprenmeye başladı. Ebû Hüreyre (rivayetine devam ederek) demiştir ki: Sâre, “Yâ rab! Bu herif ölürse bunu bu kadın öldürdü denilir” di(ye endişe izhar eyle)di. Bunun üzerine masrû‘ sarasından ikinci, yahut üçüncü (defa) da ıtlak edildi. Bunun üzerine melik saraydaki kurenâsına, “Siz bana (insan değil) muhakkak bir şeytan göndermişsiniz. Bu kadını İbrâhim aleyhi's-selâma geri gönderiniz. Hâcer'i de Sâre'ye veriniz!” dedi. Müteakiben Sâre İbrâhim aleyhi's-selâma dönüp geldi ve ona (hikâye-i hâl ederek), “Anladın mı zevcim! Allah kâfiri tezlîl etti. Bir câriyeyi de hizmetçi verdi” dedi. {B2217 Buhârî, Büyû', 100.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Hibe”, “İkrah”, “Ehâdîs-i Enbiyâ” bablarında da zikretmiştir. Buhârî'nin buradaki babının unvanı, “Müslim'in Harbîden Memlûk İştirâsı, Harbînin Hibesi ve İtkı Ahkâmına Dair”dir.

İbrâhim aleyhi's-selâm “Kitâbü'l-Hacc”ın baş tarafında görüldüğü üzere Arab-ı müsta'ribe ile Benî İsrâîl'in cedd-i a'lâsıdır. Bunun en yakın delili, İbrâhim ismidir. İbrânî lisanında İbrâhim baba demek olan (eb) lafzıyla cumhur mânasına olan “rehim” kelimesinden mürekkep olup “cemaat babası” demek oluyor. Hakikaten Hazret-i İbrâhim kendisinden sonra gelen bütün Benî İsrâîl peygamberiyle Resûl-i Ekrem'in cedd-i a'lâsı bulunuyor. Halîlullah unvân-ı mübârekini haiz olan Hazret-i İbrâhim, tevhid dininin en kadim mübeşşir ve mübelliğlerinden bir peygamber-i âlîşân olmakla Kur'ân-ı Kerîm'de ahval ve evsâf-ı seniyyelerinden pek çok bahsedilmiştir ki bu husus hakkındaki izahatımızı “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde yazacağız.

SÂRE. “Râ”nın tahfîfi ile de, teşdîdi ile de zabtedilmiştir. Birincisi meşhurdur. Sâre, Tûbil b. Nâhur'un kızıdır. Bazı müverrihler Hârân b. Nâhûr olduğunu, Hazret-i İbrâhim'in kardeşinin kızı ve o devirde kardeşin kızını nikâh etmek helâl bulunduğunu kaydetmiş-

ve tebaasının Mecûsî olduklarını öğreninceye kadar sıkı. Mecûsîler’de bir hemşire evlenince zevcenin zevci kardeşi olur ve kardeş ıtlakına başkalarından ziyade hakkı bulunurdu. Hazret-i Halîl bu cebbârın kendi şeriatı lisanını istimal ederek ısmetini muhafaza etmek istemiştir ve hakikaten İbnü’l-Cevzî’nin bu mütalaası bu babta serdedilen tevcihlerin hepsinden ziyade isabetlidir. Yalnız bunda mûcib-i iştibâh olan bir cihet Mecûs mezhebinin müessisi olan Zerdüş’tün tarihen zamân-ı İbrâhim’den müteahhir olmasıdır. Buna da şöyle cevap veriliyor: Her kavmin mezhebi kendisine mütekaddim zamanlarda hükümrân olan birtakım usûl-i kadîmeye bina kılınmıştır. Bu İran şârii Zerdüş’t de mezhebini böyle kadim esaslar üzerine kurmuş olduğu kabul edilmelidir deniliyor.

Hazret-i Sâre’nin münâcâtında, “Yâ rab! Sana ve senin peygamberine iman ettimse” demesi bir cümle-i şartıyye olup şek ve terdîd ifade ettiğinden maktûun bih olan imana münâfî olduğu hatıra gelebilirse de hazmen li-nefsihî bu üslûp ile dua etmiş ve her şeyden evvel Cenâb-ı Hakk’ın inayetine itimadını izhar etmek istemiştir.

Bu hadisten fikhî ve ahlâkî pek çok ahkâm istifade edilmiştir. Bunların izahından sarfınazar ederek hadisin sebeb-i sevki ve asıl medâr-ı ictihâd olan noktasına işaretle iktifa edeceğiz. Bu da melikin Hazret-i Hâcer’i cenâb-ı Sâre’ye vermesi onun da kabul etmesidir. Kâfirin mümine bu bir hibesidir ve Buhârî’nin bu hadisin babındaki unvanın hibeye ait bulunmasıdır.

Buhârî’nin izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden evvel Selmân-ı Fârisî’ye ait şöyle bir ta’lîki vardır: Bu muallak rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Selmân-ı Fârisî radiyallahu anha, mâlikine söyle de kendini bedel-i kitâbete kestir diye emir buyurmuştur. Resûl-i Ekrem pek iyi biliyordu ki Selmân-ı Fârisî bir harp esiri değildi, hür idi. Medine’ye gelirken yol arkadaşları Selmân’ı esir diye zulmedip satmışlardı.²⁰² Fakat bu mübâyaa sırasında Selmân henüz müslüman olmuş değildi. Resûl-i Ekrem dârülharpte ki müşriklerin kölelerinden, **1.** Müslüman olup da efendisine isyan ederek kaçamayanlar, **2.** Efendisi müslümanlarla hâl-i müsâlemette olanlar üzerinde efendisinin hakk-ı mülkiyetini kabul ediyordu, bu cihetle Selmân’a bilmükâtebe esaret zilletinden nefsin kurtarmasını emretmiştir.

SELMÂN-ı FÂRİSÎ KİMDİR?

Kable’l-İslâm ve ba’d-e’l-İslâm ahvali: Selmân’ın kable’l-İslâm kıssası çok uzundur. Târîh-i hayatının bu devri hakkındaki rivayetler pek muhtelif. Siyer ve tabakat müellifleri, hatta bazı ehl-i rivayet an-asıl İranlı ve bir Mecûsî olarak başlayarak Hazret-i Selmân’ı arka arkaya Şam, Musul, Nusaybin kiliselerinin birisinden öbürüne koşturarak nihayet Ankara’da, harabesi Hacı Bayram Camii ittisâlinde bulunan meşhur bir ma’bed-i nasârâyâ

202 قال النبي صلى الله عليه وسلم لسلمان كاتب وكان حرا فظلموه وباعوه [رواه البخاري معلقا]
{Buhârî, Büyû’, 100 (bab başlığı).}

kadar götürürler. Sonra oradan da köle olarak Vâdilkurâ'ya,²⁰³ en sonra da Medine'ye esir olarak getirirler. Hicret-i seniyyeden sonra da müslüman olduğunu bildirirler.

İbn İshak ve başka râvi vasıtasıyla hep Selmân radiyallahu anhın kendisine muttasıl olan bu rivayetleri şârih Kastallânî'nin beyanı veçhile bir arada cemetmek cidden güçtür. Bu rivayetlerin hiçbirisi *Kütüb-i Sitte*'de görülemez. Bunlar muhtelif şekillerde İbn Hibbân, Hâkim, Taberânî taraflarından tahrîc edilmişlerdir. *Müsned-i Ahmed*'de de görülür.²⁰⁴

Buhârî'nin *كان حراً فظلموه وباعوه* "Selmân hür idi. Fakat yoldaşları ona zulmedip onu köle diye sattılar" suretindeki ta'likinde bildirilen Selmân'ın bu köleliği bir mâlike inhisar etmeyip elden ele intikal ederek tam on bu kadar seyyid ve efendi değiştirmiş olduğuna dair yine Hazret-i Selmân'ın kendisinden rivayetidir. Hiç şüphesiz ki bu uzun kıssaları Buhârî de dinlemiştir. Fakat kendi şerâit-i sıhhatine göre, bunlardan yalnız hür iken köle diye satıldığını, bir de bu köleliğinin elden ele intikal ettiğini şâyân-ı itimat bulmuştur. Buhârî'nin *Sahîh*'inde ahz-ı mevki' eden bir haberin sıhhatinde tereddüt etmemekle beraber Selmân'ın bir koyun gibi münkâd olarak on bu kadar kişinin esaretinde intikali şâyân-ı tetkik bir hadisedir.

Bundan anlaşılan şudur ki Selmân-ı Fârisî hazretleri fitraten çok saf ve mütevekkildi. O, her ne pahasına olursa olsun Hicaz kıtasında doğacak parlak hidayet güneşinin ilk işraki zamanında onun mihrak noktasında bulunmak istiyordu. Hâtemü'l-enbiyânın zamân-ı bi'set ve tebliği pek yakın olduğunu kiliselerde birçok âbâ-i nasrâniyye lisanlarından işite işite onun temiz gönlünde mukavemet edemeyecek derecede bir aşk uyanmıştı. Bu arzusunun tatmin edecek her vaade aldanıyordu. Hicaz'a, Medine'ye götürecek herkesin esaretine girmekten çekinmiyordu.

Selmân'ın yaşı hakkındaki haberler de kable'l-İslâm hayatına dair haberler gibi mütehâlifdir, şâyân-ı tetkiktir. *Tehzîb*'de, ehl-i ilim Selmân'ın 350 sene yaşadığını bildiriyorsa da 250 sene yaşadığında şek edilmemelidir deniliyor. İbn Kuteybe'nin de 350 sene yaşadığına kâil olduğu *Hulâsa*'da muharrerdir. *Tehzîb*'de İsa aleyhi's-selâm devrine yettiğini iddia ve mübalağa edenler de bulunduğu bildiriliyor. Fakat bu rivayetler ehl-i intikâdın muhakkıkları nazarında kıymetsizdir. Hâfız Zehebî, "Selmân'ın sinni hakkındaki akvâli aradım. 250'de ittifak edildiğine vâkıf oldum. İhtilâf yalnız 250'den fazlası hakkındadır. Fakat ben bu rivayetleri kabul etmiyorum. Çünkü Selmân'ın seksen yaşını tecavüz etmediğine kanaat ettim" demiştir. Zehebî'nin bu intikâd ve noktânazarı İbn Hacer tarafından bilâ-intikâd nakledilmiş bulunduğu göre onun da iştirak ettiği anlaşıyor.

203 Vâdilkurâ, Medine ile Şam arasında Medine mülhakâtından bir vadi idi. Köyleri çok ve mâmur olduğundan bu nam ile anılmıştır. Yahudilerle meskûn idi. 7. sâl-i hicrîde Hayber'in fethinden sonra sulhan fethedilmiştir.

204 *Müsned-i Ahmed*'deki Selmân kıssasını selefim Ahmed Naim merhum "Kitâbü'l-Cum'a"da 481 numara ile geçen Selmân hadisinin izahında tercüme etmiştir.

Ba'de'l-İslâm Selmân-ı Fârisî. Selmân hakkında mübalağasız en saf rivayet, ba'de'l-İslâm hayatına dairdir. Hicret-i seniyyeden evvel Selmân, Medine'de bir yahudinin esiri bulunuyordu. Kudûm-i nebevî üzerine müslüman olduysa da esareti, Bedir ve Uhud harplerinde bulunmasına mani olmuştu. Buhârî'nin rivayeti veçhile Resûl-i Ekrem tarafından günün birinde, Selmân'a, "*Kendini mükâtebeye bağla*!"²⁰⁵ diye emrolunması üzerine takarrur eden bedel-i kitâbet, ashâb-ı kirâm tarafından müstereken eda edilerek Selmân esaretten kurtulmuştur. Bundan sonra vuku bulan Hendek Gazâsı'nda ve ondan sonraki bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Bu gazâda hendek hafri müşârün ileyh hazretlerinin teklifi üzerine hatırlanıp tatbik edilmiştir. Hendek hafrinde bizzat ve herkesten çok çalışmıştır.²⁰⁶

Selmân'ın Müslümanlık'ta bu derece samimi hareketi Resûl-i Ekrem ve ashâbı arasında kendisine karşı pek derin bir alâka ve muhabbet uyandırmıştır. Bilâistisna herkes Selmân'ı seviyordu. Muhâcirîn Selmân bizdendir, ensar da hayır bizdendir diye aralarında Selmân sevgisini paylaşamıyorlardı. Resûl-i Ekrem de bunları telif ve Selmân'ı ziyade taltif için, "*Selmân bizden, Ehl-i beyt'tendir*" buyurmuşlardır.²⁰⁷ Hatta Selmân'ın bu derece yüksek bir iltifata mazhar olması Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhın hiss-i istirkâbını tahrik ederek ve Mekke, Medine eşrafından bunca muhâcirîn ve ensar arasında Selmân'ın haseb ü nesebi meçhul sığıntı bir kimse olduğuna işaret etmek için bir mecliste hazır bulunanların birer birer soy adlarını sorduktan sonra Selmân'a da nesebini sormuş, o da, "Ben müslüman olduktan sonra nesebim ne olacak 'ibnül-İslâm' diye cevap vermiş ve ba'demâ, "Selmân İbnül-İslâm" diye anılmıştır. Resûl-i Ekrem tarafından da kendisine "*Selmânü'l-hayr*" lakabı bahşedilmiştir.

Selmân'ın Aziz Şahsiyeti. Salâbet-i ahlâkiyyesinde, zühdî hayatında, Resûl-i Ekrem'e ve Müslümanlığa fart-ı sadâkat ve muhabbetinde ve ihtiyarlığına rağmen mücahedelerinde görülür. İlmî hayatı yoktur. *Hulâsa*'da mazbut olduğu üzere, kendisinden altmış hadis rivayet edilmişse de bunlardan Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerine müstereken ve münferiden alabildikleri, ancak yedi hadisten ibarettir.

934 numara ile "Kitâbü's-Savm"da tercüme ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisinde görüldüğü üzere Resûl-i Ekrem Medine'de beyne'l-ashâb kardeşlik tesis buyurduklarında Selmân ile Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhümâyı kardeş etmiştir.²⁰⁸

İran'ın fethinden sonra Hazret-i Ömer Selmân'ı kendi diyarına ve kisrâların pâyitahtı olan Medâin'e vali nasbetmiştir. *Hulâsa*'da Hasan-ı Basrî'den naklolunduğuna göre, Selmân hazretleri bu makarr-ı saltanatta binlerce halk üzerinde hükümran iken de

205 {Buhârî, Büyû', 100 (bab başlığı).}

206 Selmân'ın hendek hafrine dair rivayetlerde de mübalağa edilmiştir: Günde 15 arşın uzunluğunda, 5 arşın derinliğinde on kişinin işlediği işi başardığı rivayet edilmiştir ki yaşı hakkındaki rivayetler gibi bu da mûcib-i istiğabdır.

207 {MK6040 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 212.}

208 {B1968 Buhârî, Savm, 51.}

me'lûf bulunduğu zühdî hayatını bırakmamış, mâlik bulunduğu tek bir aba içinde hem halka hutbe irat eder; hem de yarısını altına yayararak, yarısını üstüne örterek imrâr-ı hayat eder ve müktesebât-ı zâtîyyesiyle geçinirmiş. Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında ve Ebû Ubeyd'in rivayetine göre 36 tarihinde vefat etmiştir.

Gülünç Bir İddia. Hristiyan bazı Garp âlimleri dinî bir taassubun sevkıyla ve Selmân'ın nasârâ kiliselerinde münzevî bir hayat geçirdikten sonra müslüman olmasını vesile ittihaz ederek Resûl-i Ekrem'in Selmân'dan, İslâmiyet'in de nasrâniyetten birtakım dinî hakikatler mülhem olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu yeni iddianın bir de eskisi vardır: Resûl-i Ekrem'in Bahîrâ rahipten mülhem olduğu iddiasıdır. Biri birisinden gülünç olan bu iki çürük iddiayı yekdiğerine bağlayarak tahkim etmeye çalışan ve Selmân-ı Fârisî'yi Resûl-i Ekrem'e Bahîrâ rahibin gönderdiğini iddia eden bir üçüncü zümre bile bulunduğu mütalaagüzârımız oldu. Bütün bunlar Hristiyanlık taassubu ile ileri sürülen, ilmî ve tarihî hiçbir esasa istinad etmeyen birer da'vâ-yı mücerreden ibaret olmakla beraber bunların çürüklüklerini ortaya koymak bizim için bir vazifedir.

Evvela Bahîrâ Kimdir? Bahîrâ Süryânî rahiplerindendir. Zamanın ulûm ve fûnûnuna vâkıf ve bilhassa heyet ve nücûmda mütehassıs bir zattı. Bu cihetle cühelâ-yı ruhban kendisini hoşlanmazdı. Hazret-i İsâ'nın ulûhiyyetini ve Hazret-i Meryem'in "ümnullah" olduğunu inkâr ve ilân ettiğinden, bulunduğu manastırın reisi tarafından tardedilmekle Bahîrâ Şam yolu üzerinde Busrâ²⁰⁹ civarında bir manastır ittihaz etmişti.

İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde İbn İshak'tan rivayet olunarak, "Bahîrâ, kilise âleminde büyükten büyüğe intikal edip gelen bir kitaba mâlik bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in bütün ahval ve evsafı bu kitapta muharrerdi" deniliyor ki bu kitap الأنباء unvanıyla bıraktığı rivayet edilen bir kitap olacaktır. Başlıca mebâhisi, yakında Arabistan'da bir nebî-i zîşân zuhur edip tevhid itikadına davet ve asnâma ibadetten nehyedeceği mevzuu etrafında toplanıyordu.

Bahîrâ Kıssası Nedir? İbn Hişâm'ın *Sîret*'indeki İbn İshak'ın rivayetini şöyle hulâsa ediyoruz: Resûl-i Ekrem'in amcası Ebû Tâlib, Şam'a giden bir ticaret kafilesiyle yolculuğa hazırlandığı sırada Resûl-i Ekrem tarafından izhar olunan şiddetli bir arzu ve alâka üzerine onu da yanına alarak gitmişti. Kafile Busrâ'ya vardığında ber-mûtat savmea civarına konmuştu. O zamana kadar yolculara hiç görünmeyen rahip Bahîrâ bu hey'et-i seferiyyeye derin bir alâka göstermiş ve yemekler hazırlatıp kafile halkına bir ziyafet keşîde etmiş, büyük küçük yolcuların hepsinin ziyafette hazır bulunmasını istemişti. Resûl-i Ekrem hadâset-i sinninden dolayı eşyanın yanında bırakılarak yolcuların hepsi bu ziyafete git-

209 Busrâ, Şam'ın 90 km. cenûb-ı şarkisinde ve Kudüs'ün 130 km. şimâl-i şarkisinde vâkidir. Milâddan sonra Hristiyanlığın en meşhur merkezlerinden birisi olup cesim kiliseleri ihtiva eden mâmur bir şehir idi. Hâlid b. Velîd tarafından fetholunup devr-i İslâm'da da birçok cevâmi-i şerife inşasıyla bir kat daha mâmur ve medenî bir şehir haline geldiği halde kurun-ı vüstâdaki zelzele ile harap olmuştur. Elyevm Eski Şam denmekle mâruf bir köy halindedir.

mişlerdi. Bahîrâ bu yolcuların simalarını tetkik ve aradığını bunlar arasında göremeyerek, “Ey Kureyş cemaati! Hepinizin gelmesini istemiştin. Zannedersen içinizde gelmeyen de vardır, değil mi?” demişti. Onlar da küçük yaşta bir çocuktan başka hep icâbet ettiklerini söylemeleri ve rahip tarafından gösterilen arzu üzerine Resûl-i Ekrem de getirilmiştir. Bahîrâ, Resûl-i Ekrem’i görünce derin bir düşünce ile inceden inceye mübarek vücudunu tetkik ettikten ve uykusuna varıncaya kadar bütün hususi hayatını Resûl-i Ekrem’e sorup anladıktan ve amcası Ebû Tâlib’e teveccüh edip pederi Abdullah’ın vefatı gibi aile hakkında mâlûmat aldıktan sonra Ebû Tâlib’e, “Bu çocuğu hemen Mekke’ye götürünüz. Benim edindiğim mâlûmata yahudiler vâkıf olursa bir zarar vermelerinden endişe ederim. Bu çocuğun şanı çok yüksektir” dedi ve kütüb-i nasârâda Resûl-i Ekrem’in evsafı hakkında mevcut olan mâlûmatı bildirdi. Ebû Tâlib de Şam ticaretinden feragatla hemen Mekke’ye avdet etti.

İşte Bahîrâ kıssasının hulâsası budur. Bu hulâsadan alınan neticeler şunlardır:

1. Bu mülâkat esnasında Resûl-i Ekrem, ziyafete iştiraki münasip görülmeyecek derecede genç idi. Bu çağda bir gencin, ileride vaz’ ü teblîğ edeceği bir dinin ekânim-i âliyesini ahzetmesi nasıl kabil olabilir?

2. Bu mülâkat ancak bir ziyafetin devamı kadar kısa zamanda vuku bulmuştur. Asırdîde şirk müessesatını yıkan koca bir inkılâbın aslî anâsırını olsa bile kavramak mümkün müdür? Yine ısrar edilip de evet “Muhammed”, âlî bir dinin, cihanşümul bir inkılâbın ekânim ve anâsırını gençliğinde bir ziyafet esnasında almıştır davasında ısrar edilirse, biz de, “Öyle ise bu da bir hârikulâdedir, târîh-i âlemde hâtemül -enbiyâya has bir mûcizedir.

3. Bahîrâ rahip bu mülâkatta tevhid dininin kanunlarından ve ahkâmı esasiyesi nelerden ibaret bulunduğundan bahsetmemiştir. O, yalnız Resûl-i Ekrem’in kütüb-i nasârâda muharrer olan evsaf ve şemâilini, alâim-i nübüvvetini tetkik etmiş ve bu evsaf ve alâimin Resûl-i Ekrem’in mübarek şahsındaki tecelliyâtını görerek, “bu odur” diye hükmetmiştir. Kendisi teslîs ve şirk aleyhtarı olduğu için tevhid dininin âlî müessisi olacak bu genci iyi muhafaza ediniz demiştir.

Selmân-ı Farîsî’ye Geline. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile o da nasrâniyetten öğrendiği hakikatleri İslâmiyet’e getirmiş değildir. Belki zavallı Selmân kiliseden kiliseye koşarak, nice âbâ-i nasârâya başvurarak aradığı nûr-ı tevhîdi bulmaktan meymus ve mahrum olduğu bir sırada Süleyman Çelebi’nin,

Kimde kim aşkın nişânı vardürür

Âkıbet ma’sûka ânı er görür

beyti mazmununca Selmân’ın saf gönlünde sönmek bilmeyen tevhid aşkı onu mâşukuna ulaştırmıştır. Medine’ye gelerek İslâmiyet’in dâire-i müniciyesinde feyizyâb olmuştur. Yukarıda izah ettiğimiz veçhile Selmân fukahâ-i ashaptan ma’dûd olmadığı gibi rivayet cihetiyle de ashâb-ı kirâmın mümtaz şahsiyetlerinden ma’dûd değildir. Selmân’ın yüksekliği salâbet-i dîniyyesinde, zühdî hayatında, Resûl-i Ekrem’e fart-ı muhabbet ve

sadakatinde görülür. Yoksa ilmî hayatı *Sahîhayn*'da rivayet edilen yedi hadis ile diğer kütüb-i ehâdisteki merviyâyâ münhasırdır.

Selmân'ı Resûl-i Ekrem'e Bahîrâ'nın gönderdiği de câ-yi nazardır. Kütüb-i siyerde böyle bir rivayete tesadüf etmiş değiliz. Selmân'ın kiliseden kiliseye koştuğu sıralarda Bahîrâ'ya mülâki olabilir. Fakat bundan ne çıkar? Sonra bi'set-i Muhammediye sırasında Bahîrâ rahibin vefat etmiş olduğu muhakkaktır. Sağ olsaydı ilk müslümanlar arasında ahz-ı mevki etmiş bulunacağı da şüphesizdi.

HULÂSA. İslâm dinini tebliğ ve tebşir eden hâtemü'l-enbiyânın bütün ilhamı ilâhî ve âsümânîdir. Bu hâkdânda hiçbir fertten, hiçbir müesseseden ilham almaya ihtiyacı yoktur. Ne nasârâ kiliselerinden, ne âbâ-i nasârâdan.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Selmân-ı Fârisî'nin esaretine ve mükâtebesine dair izah ettiğimiz muallak rivayetinden sonra, وسى عمار وصهيب وبلال “Ammâr, Suheyb, Bilâl de esir olmuşlardı” suretinde bir ta'liki daha vardır. Bundan sonra da sûre-i Nahl'in meâli bervech-i âtî 71. âyetini zikrediyor: “*Allah bazınızı bazınıza rızıkta tafdil buyurdu. Fakat o ziyade merzûk olanlar* (Allah'ın verdiği bu) *nimetlerini elleri altındaki (esir)lere vermiyorlar ki!* (Verseler, köle, efendi) *hepsi maişette müsavi olurlar. Şu halde* (bu ağıniyâ-i küffâr) *Allah'ın nimetlerini mi inkâr ediyorlar?*”²¹⁰

Bu âyet-i kerîmedeki hitâb-ı ilâhî müşriklere müteveccihdir. Bunların elleri altındaki bîcâreler de esirdirler. Bu memlûklerin iştirâsı, ıtkı hakkındaki bu babda bu âyet-i kerîmenin sebep-i zikri de bu cihetledir.

Ammâr, Suheyb, Bilâl radiyallahu anhümün esaretlerinin vech-i îrâdını da bu zevât-ı âliyenin terceme-i halleri ifade eder:

AMMÂR. İbn Yâsir b. Âmir'dir, Ansî'dir, aslen Yemenlidir. Babası Yâsir Mekke'ye gelip yerleşmiştir. İbn Sa'd, Ammâr'ın nesebini Kahtân'a kadar zabt ü tâdât etmiştir. Mahzûmîler'den Ebû Huzeyfe, ona Sümeyye isminde bir câriyesini tezvic etmişti. Ammâr, bu câriyeden dünyaya geldi. Sonra Ebû Huzeyfe, Sümeyye'yi âzatlamıştı. Ammâr haddizatında köle olmadığı halde Sümeyye'den tevellüd ettiği için köle muamelesine mâruz kalıyordu. Yoksa Ammâr katiyen köle değildi. Şârih Aynî babın unvanıyla Ammâr'ın zikri arasında münasebet yoktur diyor.

Bu ana baba, oğul üçü de müslüman olmuşlardı. Vâkıdî'nin rivayetine göre, Mekke'de bu zavallıların kavmi, aşireti bulunmadığı için en zalimane işkencelere mâruz kalıyorlardı. Sümeyye, Ebû Cehil tarafından bir mızrak darbesiyle şehid edilmiştir ve müslümanların ilk şehîdesi olmuştur. Yâsir de Kureyş'in azap ve işkencesi altında terk-i hayât etmiştir. Ammâr'ı da müslüman oldu diye Kureyş zalimleri öğlenin sıcağında kızgın kumlara yatırarak bayılıncaya kadar döğerlerdi. Suheyb, Bilâl, Fukeyye, Amr b. Fukeyye hep bu yolda dilsûz işkencelere uğramışlardır. Sûre-i Nahl'de bu zuafâ-yi mü'minîne azap eden zaleme-i

210 وَاللَّهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَادِّي رِزْقِهِمْ عَلَى مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَاءٌ أَفَبِعَمَّةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ [سورة النحل]

Kureyş'i Cenâb-ı Hak, katı kalpli ve hakkı görmekten, hak söz işitmekten gafil olduklarını ve âhirette hüsrana mâruz olacaklarını bildirdikten sonra bu zuafâ-yi müslimîn hakkında, “*Elbette ki rabbın (Mekke’de) işkenceye uğradıklarının arkasından (Medine’ye) hicret eden, sonra mücâhede ve (her nevi şedâide) sabır eyleyen bu erler için bu (kahramanlıkları)nın neticesinde rabbın bunları yarlıgaması, her hâlûkârda himaye buyurması muhakkaktır.*”²¹¹ İşte bu âyet-i kerîme hâssaten bu bahadîrlar hakkında nâzil olmuştur.

Vâkıdî’nin Amr b. Meymûn’dan rivayetine göre, Kureyş müşrikleri bir kere de Hazret-i Ammâr’ı ateşle ta’zib edip dağlıyorlardı. Resûl-i Ekrem de oradan geçiyordu. Ammâr’ın başını mübarek eliyle okşayıp, “*Yâ rab! Bu ateşi İbrâhim’e berd ü selâm buyurduğun gibi Ammâr’a da berd ü selâm eyle!*” diye dua edip, “*Zavallı Ammâr! Seni azgın ve zalim bir cemaat öldürecektir*” “buyurmuş.²¹²

Bir kere de Ammâr işkencede çok taşkınlık göstermeleri, putlarını hayır ile yâdetmedikçe bırakmayacaklarını söylemeleri üzerine, ellerinden halâs için söylemişti. Kurtulduktan sonra doğru Resûl-i Ekrem’e gelerek hikâyeye ettiğinde Resûl-i Ekrem, “*Bu istediklerini söylediğinde kalbini nasıl buluyordun?*” diye sormuş, bu çelik kalpli Ammâr, “İman ile müsterih ve Allah’a bağlı idi” diye cevap vermişti. Bunun üzerine de, “*Kim ki, Allah’a iman ettikten sonra küfrederse, bunlar gadab-ı ilâhîye uğrar; fakat kalbi iman ile mutmain olduğu halde ikrah edilen kimse müstesnadır*” meâlindeki nazm-ı ilâhî nâzil olmuştur.²¹³

İBNÜ’L-ESİR, Ammâr müslüman olduğunda müslümanların sayısı otuza bâliğ olmuştu demiştir. Bedir’den itibaren bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. İbtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir. Resûl-i Ekrem kendisini Huzeyfe hazretleriyle kardeş yapmıştı. Sıffîn Vak’ası’nda Hazret-i Ali’nin yanında idi. Burada hicretin 37. senesi Safer’inde maktûlen vefat etmiştir. Hazret-i Ali tarafından namazı kılınarak vasiyeti üzerine elbisesiyle defnedilmiştir. Vefatında 97 yaşında idi. Müşârün ileyh uzun boylu, iri gövdeli, şehlâ gözlü mühib bir bünyeye mâlikti. Kendisinden 62 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. İkisinin rivayetinde Buhârî ile Müslim iştirak, üç hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir.²¹⁴

Ammâr, Buhârî’nin ta’lîkan rivayet ettiği şu hadisinde ümmühât-ı fazîletin üç rükününü tâlim etmiştir: *Üç haslet-i memdûhayı nefsinde cemedен, imanı cemetmiştir: 1. İçten gelen insaf ve adalet, 2. Herkese bezl-i selâm, 3. Fakr-i hâl ile beraber infak ve tasadduk.*²¹⁵

211 ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ [سورة النحل: آية 110]

212 {Vâkıdî’nin eserlerinde ve temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: İbn Sa’d, *et-Tabakât*, III, 188. Rivayetin Vâkıdî tarafından nakledildiği bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, I, 197.}

213 {en-Nahl, 16/106.} (سورة النحل: آية 106) ... مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ ... {Beyhakî, *Ma’rifetü’s-sünen*, XII, 267, no: 16651.}

214 *Umdetül-kârî*, I, 230.

215 قال عمار رضي الله عنها: ثلاث من جمعهن فقد جمع الإيمان: الإنصاف من نفسك وبذل الإسلام للعالم والإنفاق من الأتقار [رواه البخاري في باب السلام من الإسلام]

SUHEYB. İbn Sinân er-Rûmî'dir. Bu eserimizde ve Hazret-i Ömer'in vurulması üzerine Suheyb'in, "ah kardeşim!" diye ağladığına dair İbn Ebû Cuhayfe tarafından rivayet edilen 638 numaralı hadisin izahında Suheyb radiyallahu anhın terceme-i hâlini yazmıştık. Bu bahis ile alâkası olan esareti meselesine gelince, İbn Sa'd'ın rivayetine göre, müşârûn ileyh hazretleri Musul havalisinde evlâd-ı Arap'tan Nemir b. Kâsıt ailesine mensup idi. Babası Sinân da orada kistrânın âmili idi. Rumlar'la İranîler arasında vuku bulan bir muharebede Suheyb'i Rumlar esir almışlardı. Bir hayli zaman sonra Abdullah b. Cüd'ân tarafından satın alınıp i'tâk edilerek Mekke'ye gelmiş ve Ammâr hazretleriyle bir günde müslüman olmuştur. Buhârî'nin buradaki ta'liki de "Şirâ-yi Memlûk" unvanlı babından dolaydır.

BİLÂL. İbn Rebâh el-Habeşî'dir. Peygamberimizin müezzini idi. Ümeyye b. Halef'in kölesi idi. Bilâl'i irtidad ettirmek için kızgın kumlar içinde türlü işkenceler ederdi. Âhenîn iradeli Bilâl "Allah birdir" diye mukabele ederdi. İbn İshak'ın *Megâzî*'de rivayetine göre bir gün yine böyle Ümeyye Bilâl'i ta'zîb ederken Ebû Bekir radiyallahu anh uğramış ve "Ey Ümeyye! Allah'tan kork! Bu fakirden ne istersin?" diye itâb etmesi üzerine Ümeyye, "İstersen satın al da kurtar!" demişti. Hazret-i Ebû Bekir de Bilâl'den daha güçlü, kuvvetli bir köle alıp Ümeyye'ye vererek Bilâl hazretlerini alıp âzat etmiştir. "Memlûkü Şirâ ve İ'tâk" unvanına mütabakati itibariyle Bilâl-i Habeşî'yi burada zikretmiştir. Ebû Bekir'in bu bey'i mukâyeze²¹⁶ olduğu için Buhârî'nin unvanına mutâbıktır.

Bilâl-i Habeşî evvelâ Habeşe'ye, sonra Medine'ye hicret edip bu çok sevimli sima sefer ve hazerde Resûl-i Ekrem'in maiyetinden ayrılmamıştır. Bedir'den itibaren bütün gazâlarda hazır bulunmuştur. Hazret-i Ömer: "Ebû Bekir, seyyidimizdir ve bir seyyidimizi i'tâk etmiştir" der idi. İrtihâl-i nebevîden sonra Şam'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir ve irtihâl-i nebevîden sonra hiç ezan okumamıştır. Yalnız bir kere Medine'ye kabri-i saâdeti ziyarette geldiğinde vuku bulan umumi bir arzu üzerine bir sabah ezanı okumuş herkes Asr-ı saâdet'i yâdederek ağlamaya başlamıştı. Bir rivayete göre kendisi de aynı teessüre tutularak ezanı ikmale muktedir olamamıştır. Hicret-i seniyyenin 20. senesi irtihal etmiştir. Vefatında altmış küsur yaşında idi. Kendisinden 44 hadis rivayet edilmiştir. Birinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. İki hadisini Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir (*Hulâsa*, s. 45).

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُوشَكَنَّ أَنْ يَنْزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ حَكَمًا مُقْسَطًا فَيَكْسِرَ الصَّلِيبَ وَيَقْتُلَ الْخَنَزِيرَ وَيَضَعَ الْجِزْيَةَ وَيَفِيضَ الْمَالَ حَتَّى لَا يَقْبَلَهُ أَحَدٌ.

{B20 Buhârî, İmân, 20. Buhârî'nin muallak olarak verdiği rivayet *Bezzâr*'da merfû hadis olarak nakledilmiştir. Bkz: Bezzâr, *el-Müsned*, IV, 232, no: 1396.}

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “Hayatım yed(-i kudret)inde olan Allah’a yemin ederim ki muhakkak yakında (İsâ) İbn Meryem, Muhammed ümmeti arasında (Muhammedî) bir hâkim-i âdil olarak (gökten yere) inecektir. (O) salîb-i (nasârâyı) kıracak, hıncır katl(ini emr)edecek, (zimmîlerden) cizyeyi kaldıracak, mal çoğalacak hatta kimse mal kabul etmez olacak.” {B2222 Buhârî, Büyû’, 102.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Ehâdis-i Enbiyâ” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim “İmân”da, Tirmizî de “Fiten” babında rivayet etmişlerdir. Bu hadisin en münasip babı “Fiten” bahsi iken, Buhârî’nin “Büyû” bahsinde “Katli Hıncır” diye açtığı bir babında sevketmesi, “Katli emrolunan bu fena hayvanın bey’i de câiz değildir” diyebilmek içindir ki bu münasebeti *Buhârî* şârihleri zorlukla bulmuşlardır. Bu cihetle “Fiten” bahsinde izah ve burada yalnız şunu tembih ile iktifa edeceğiz: Lisân-ı şâri’den şeref sâdir olmuş bu eşrât-ı sâat, haber-i âhâd ile menkul olmakla beraber her mümin için bilâ-te’vil kabul ve itikad edilmesi lâzımdır.

1019

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبَّاسٍ إِنِّي إِنْسَانٌ إِنَّمَا مَعِيشَتِي مِنْ صَنْعَةِ يَدَيَّ وَإِنِّي أَصْنَعُ هَذِهِ التَّصَاوِيرَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَنْ صَوَّرَ صُورًا فَإِنَّ اللَّهَ مُعَذِّبُهُ حَتَّى يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ وَلَيْسَ بِنَافِخٍ فِيهَا أَبَدًا فَرَبَّا الرَّجُلَ رُبُوءَ شَدِيدَةٍ وَاصْفَرَ وَجْهُهُ فَقَالَ وَيْحَكَ إِنَّ أَيْتَ إِلَّا أَنْ تَصْنَعَ فَعَلَيْكَ بِهِذَا الشَّجَرِ كُلُّ شَيْءٍ لَيْسَ فِيهِ رُوحٌ.

TERCÜMESİ

(Saîd b. Ebû'l-Hasan'ın) İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetine göre, İbn Abbas'a bir kimse gelip, “Ey Ebû'l-Abbas! Benim (vâsıta-i) maişetim, elimin sanatından ibarettir. Ben şu tasvirleri yapar (geçinir)im, di(yerek istiftâ) etmiş, İbn Abbas da ona, “Ben sana yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir hadisi hikâye edeceğim. Resûlullah, “Her kim bir (zîruhun) suret(ini) tasvir ederse, Allah bunu o surete can verinceye kadar azap eder. Halbuki musavvir tasvirine ebedî ruh nefhedemez (de ebedî azap

olunur)” diye cevap verdi. Bu cevap üzerine ressamcağız şiddetli bir hışılta ile har har soludu, benzi sarardı. İbn Abbas (acıyarak), “Vay sana yazıklar oldu. Bari sanatını işlemek zaruretinde isen sana şu ağaç ve kendisinde hayat olmayan her şeyi tasvir etmeni tavsiye ederim” diye cevap verdi. {B2225 Buhârî, Büyû‘, 104.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim “Libâs”, Nesâî de “Zînet” bahislerinde tahrîc etmişlerdir. Ebû Nuaym’ın rivayetinde كل شيء suretinde vâv-ı atıf ile vârit olduğu görüldüğünden tercümede atfî iltizam edip bedel tarikiyle tercüme etmedik. ويح “veyh” *Kâmus Tercümesi*’nde bir kelime-i rahm-ü şefkattir. Vay “yazık, hayf” demektir ki bu adamın haline acıyıp rahm-ü rikkat ettikte söylenir. ويل “veyl” de bir kelime-i azaptır diye izah ediliyor.

Bu hadisi, İbn Abbas’tan rivayet eden Saîd b. Ebü’l Hasan’dır. Hasan-ı Basrî hazretlerinin büyük biraderidir. Hasan-ı Basrî’den evvel vefat etmiştir. Buhârî’nin kendisinden rivayeti yalnız bu hadise münhasırdır.

Resim ve tasvir hakkında 980 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında kâfi derecede mâlûmat vermiştik. Bu vesile ile mütalaa buyurulsun.

Biz orada bu izahımızı yazdıktan sonra Diyanet İşleri reis muavini fâdıl-ı muhterem Ahmet Hamdi Akseki arkadaşımızın *Tasvîr ve İttihâz-ı Suver* unvanlı mühim bir eserlerine şahit olduk. Halkın ihtiyacıyla pek yakından alâkalı bulunan her meseleyi ilmin hudut ve şümülü dahilinde tetkik etmekle zevkyâb olan bu gayûr arkadaşımız, bu tasvir ve ittihâz-ı suver hakkında da çok derin tettebbularda bulunarak bu babda *Kütüb-i Sitte*’de ve diğer hadis kitaplarında tahrîc edilen bütün ehâdis ve ahbarı ve bunlar üzerinde tetkikat icra eden ulemâ ve fukahânın ârâ ve ictehadlarını fıkıh ve fetva kitaplarından naklederek geniş bir hacimde yüksek bir eser vücuda getirmiştir. Ciddi bir tetkikin zâde-i fazileti olduğu şüphesiz bulunan bu eserde tasvir ve ittihâz-ı suver hakkındaki ulemânın akvâl ve ictehadları hurmet, kerahat, cevaz suretinde tecelli etmektedir. Bu müstesna muvaffakiyetlerinden dolayı kendilerini tebrik ve yakında tab’ına muvaffak olmalarını temenni ederiz.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ أَعْطَى بِي ثُمَّ غَدَرَ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ وَلَمْ يُعْطِهِ أَجْرَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Azîz ve celîl olan Allah, (Üç [sınıf insan] vardır ki kıyamet gününde ben bunların hasmıyım: **1.** O kimse ki, bana [mukaddes ismime] yemin eder de sonra ahdini bozar. **2.** Yine bir kimse ki, hür [bir insan] ı köle diye satar da onun pahasını yer. **3.** Öbür kimse de ki bir işçi tutar, onu çalıştırır da ücretini vermez) buyurmuştur. {B2227 Buhârî, Büyû', 106.}

İZAHİ

Buhârî bu hadîs-i şerifi münferiden şeyhi Bişr b. Merhûm'dan rivayet etmiştir. Buhârî'nin "İcâre" bahsinde de vech-i âharla bir tahrîci vardır. Bişr'den Buhârî'nin bu hadisten başka *Sahîh*'inde mevsûlen hiçbir rivayeti yoktur. Bişr b. Merhûm Tâifli'dir. Sonra Mekke'de ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Ne derece şâyân-ı hayrettir ki İmam Buhârî yalnız bu bir hadisi ahz ü tahammül için Bişr'i evvelâ Tâif'te sonra Mekke'de arayıp bulmuş ve kendisinden rivayete mezun olmuştur. İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Abdullah el-Buhârî'nin tashîh-i esânîd için akıllara hayret veren mesaisinin bu da ufak bir numunesidir.

Bu hadîs-i şerif, bir hadîs-i kutsîdir; Resûl-i Ekrem efendimiz Allah Teâlâ'dan rivayet buyurmuştur. Cenâb-ı Hak "*Üç sınıf insanın kıyamet gününde hasmıyım, davacıyıyım*" buyurması, bu üç sınıfın göreceği azabın şiddetini ifade eder. Bu husûmet-i ilâhiyenin bütün zalimlere şâmil olduğu muhakkak ve kati olduğu halde burada bu üç sınıfın hâssaten zikredilmesi de bunlara taalluk edecek azabın şiddetinde daha bir hususiyet bulunduğuna delâlet eder.

EVVELÂ. İsmullahı anarak verilen ahdi bozmak, Allah adına yapılması vâcib olan ihtiramı hetkedip parçalamaktır ki en büyük cinayettir. Hiç şüphesiz bu cinayeti irtikâp eden şahıs, Allah'ın husumetine uğramaya ve en ağır cezayı çekmeye kesb-i istihkâk etmiştir.

SANİYÂ. Cebren ve kahren hür bir adamı yakalayıp, Selmân-ı Fârisî'yi sattıkları gibi esir pazarında satmak, İslâm şeriatının masûniyetine çalıştığı hürriyet-i şahsiyyeye tecavüzdür. Bu da en ağır bir cinayettir. İslâm dini, dünya kurulu kendî zamanına kadar devam edip gelen esareti kaldırmaya, hiç olmazsa bu zavallı esirleri hürlerin müstefit oldukları müsavi hayata kavuşturmaya uğraşırken hürriyette yekdiğerine küfüv olan müslümanların birbirinin şahsî hürriyetine taarruz etmelerine ve binnetice bir fevzâ-yi ictimâî vukuuna lâkayıt kalamazdı. Bu sebeple husûmet-i ilâhiyye gibi en şiddetli bir ceza tayin buyurulmuştur.

İslâm dininin açtığı mücadeleden biri de esarete karşı idi. "İslâmiyet esareti kaldırmış mıdır?" Hayır, kaldırmamıştır. İslâmiyet, o günü her mütemeddin cem'iyet-i beşeriyede esaret bir hak olarak yaşayıp dururken, bunun lağvından ziyade esirleri, hürlerin yaşadığı derecede müsavi bir hayata mazhar etmek daha muvâfık olduğunu kabul etmiş ve yemek, giymek, çalışmak gibi her hususta memlûkleri mâlikleri derecesine yükseltmiş,

fazla olarak mâliklere bir de mesuliyet tayin etmiştir. Bütün bunları Cevdet Paşa merhum, “Müslümanlık’ta esir almak, esir olmak demektir” vecizesinde toplamıştır. Esirlerin medenî hayatını bu suretle temine çalışan Müslümanlık, hürlerin birbirlerinin boğazına sarılma-larına tabii müsaade edemezdi. Bunu en ağır bir ceza ile karşılamıştır. Dünyadaki ukûbat hakkında da İbn Abbas hürün bey’i reddolunur. Satan da, alan da ikâb olunur. Cumhûr-ı ulemâdan menkul olan da budur. Ali radiyallahu anh, “Satanın eli kesilir” demiştir. Fakat müteahhirîn, cumhurun kavlini tasvip etmişlerdir.

İbn Hazm’ın rivayetine göre, Hazret-i Ömer zamanında biri “köleyim” diye kendi kendini satmıştı. Halife hazretleri “Evet madem ki bu zillü hakareti kabul etmiştir, ikrarı veçhile köledir” diye sattırmış, bedelini müslüman gazilere dağıtmıştır. İbn Ebû Şeybe de Hazret-i Ali’den, “Kişi nefesine ubûdiyyet isnat ederse, ikrarı veçhile köledir” dediğini rivayet etmiştir.

Sâlisâ. İvazsız, ücretsiz istihdamı da şârih Aynî hürün bey’i derecesinde zulümdür diyor.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ عَامَ الْفَتْحِ وَهُوَ بِمَكَّةَ إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَرَّمَ بَيْعَ الْخَمْرِ وَالْمَيْتَةِ وَالْخِنْزِيرِ وَالْأَصْنَامِ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ شُحُومَ الْمَيْتَةِ فَإِنَّهَا يُطْلَى بِهَا السُّفْنُ وَيُدْهَنُ بِهَا الْجُلُودُ وَيَسْتَصْبَحُ بِهَا النَّاسُ فَقَالَ لَا هُوَ حَرَامٌ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ إِنَّ اللَّهَ لَمَّا حَرَّمَ شُحُومَهَا جَمَلُوهَا ثُمَّ بَاعُوه فَأَكَلُوا ثَمَنَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem feth-i Mekke senesi Mekke’de iken, “Allah ve Allah’ın resulü şarabın, meytenin, hınzırın, asnâmın bey’ini haram kıldı” buyurdu. Resûl-i Ekrem’e, Yâ Resûlellah! Murdar ölen hayvanın iç yağı hakkında ne buyrulur? Şühûm-ı meyte ile sefineler cilâlanır, deriler yağlanır, onunla nâs da (mum yapar) ışıklanır” diye soruldu da Resûlullah, “Hayır, murdar yağı bey’ etmeyiniz! Bu bey’ haramdır.” Bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu bey’ haramdır dediği zaman, “Allah Yehûd’a lânet etsin! Allah meytenin yağını haram ettiğinde onlar bu yağı erittiler, sattılar da tutarını eklettiler” buyurdu. {B2236 Buhârî, Büyû’, 112.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “Megâzî” ve “Tefsîr” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile sünen-i erbaa sahipleri de, İbn Mâce müstesna olmak üzere, hep “Büyû” bahsinde rivayet etmiştir. Yalnız İbn Mâce “Ticâret”te zikretmiştir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de buradaki babının unvanı, “Meytenin, Asnâmın Bey’inin Hurmeti”dir.

Hazret-i Câbir’in, bu hadisi Resûl-i Ekrem fetih senesi Mekke’de söyledi demesi, târîh-i vürûdunu tesbit içindir ki hicret-i Ahmediyenin 8. senesi ramazan-ı şerifine na müsâdiftir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde bundan birkaç bab evvel Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde sıddîka-i müşârûn ileyhâ, “Sûre-i Bakara’nın son âyetleri –ki ribâ âyetlerinden sûrenin âhirine kadar devam eden âyât-i kerîmedir– nâzil olduğunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Saâdet’e çıktı ve ashaba şarap ticaretinin haram olduğunu bildirdi” diye rivayet etmiştir.²¹⁷ Ribâ âyetlerinin feth-i Mekke esnasında nâzil olduğuna dair rivayetlere göre, Hazret-i Câbir hadisi ile Hazret-i Âişe’nin bu rivayeti arasında bir tarih ihtilâfı bulunmaz.

Bu hadîs-i şerifin sevk ve isnadında bir hususiyeti vardır ki bi’l-kitâbe yani tahriri ahz ü rivâyet edilmiş bulunmasıdır. Buhârî’nin *Sahîh*’indeki bu ta’likine göre, bu hadisin üçüncü râvisi Evs b. Ebû Habîb –ki, Ebû Recâ el-Mısırî’dir ve Mısır’ın en benâm âlimlerindendir– diyor ki Câbir b. Abdullah’ın bu hadisini bana Atâ b. Ebû Rebâh Mekke’den gönderdiği bir mektupla bildirdi.

Meselenin esasına yani kitâbetle ihticâc ve rivayete gelince, Eyyûb es-Sahtiyânî, Mansûr, Leys b. Sa’d ve daha başkaları bunun sıhhatine kâil olmuşlardır. Buhârî ile Müslim de bu hadisin bi’l-kitâbe ahz ü telakki edilmiş bulunmasıyla ihticâc etmişlerdir. İbnü’s-Salâh ad bi’l-kitâbe ahz ü rivayetin sıhhatine kâil olup sahih ve meşhur olan budur demiştir. Ebû Bekir İbn Sem’ânî de bunun icâzetle telakkiden daha kuvvetli olduğuna kâildir. Bazıları da kitâbetin hüccet olmadığına hükmetmişlerdir fakat kıymeti yoktur.

Metn-i hadisteki ibarenin muktezâsı, tesniye sîgasıyla “حرم الله ورسوله” “Allah ve resulü haram kıldılar” suretinde olmak iktizâ ederdi. Fakat Resûl-i Ekrem teeddüben ismullah ile kendisini cemetmemiştir.

Meyte ile murat, şer’in icabı veçhile kesilmeyerek murdar ölen hayvandır. Murdar ölen hayvanın bey’i haram olduğunda ulemânın icmâi vardır. Zeynüddin el-İrâkî, “Bu hadis ile insan ölüsünün mutlak surette bey’i haram olduğuna da istidlâl olunur, ister müslim ister kâfir ölüsü olsun” demiş ve şöyle izah etmiştir: Müslim ölüsünün bey’i, şeref ve faziletinden dolayı haramdır. Bu sebeple bir müslüman ölüsünün eczâ-i bedeninin hiçbir cüzünden intifâ ve istifade câiz değildir. Kâfir ölüsüne gelince, bu da İbn İshak ile diğer ehl-i siyerin şu rivayetine müstenittir: Hendek Gazası’nda Kureyş müşriklerinden Nevfel

217 عن عائشة رضي الله عنها: لما نزلت آيات سورة البقرة عن آخرها خرج النبي صلى الله عليه وسلم إلى المسجد فقال: حرمت التجارة في الخمر [رواه البخاري] {B2226 Buhârî, Büyû, 105. *Buhârî* metninde “إلى المسجد” ifadesi yer almamaktadır.}

b. Abdullah İbnü'l-Mugîre katledilmişti. Bunun katli üzerine müslümanlar bunun cesedini yakaladılar. Kureyş müşrikleri bu cesedi para ile almak ve Nevfel'in ölüsüne hurmet etmek istediler. Bunu Resûl-i Ekrem işittiğinde, “*Bırakın şunu alsınlar! Ne o cesedin, ne de parasının bize lüzumu vardır*” buyurdu.²¹⁸ İbn Hişâm da, “Zührî'den bana bâliğ olan bu cesedin Resûl-i Ekrem tarafından 10.000 dirheme satıldığıdır” demiştir.²¹⁹ Fakat İbn İshak'ın rivayetini Tirmizî'nin İbn Abbas'tan gelen şu rivayeti teyit etmektedir: İbn Abbas: “Müşrikler bir maktulün cesedini iştirâ etmek istediler de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunu bey' etmekten içtinap etti” demiştir.²²⁰

Bazıları bu hadis ile istidlâl ederek insan ölüsünün necis olduğuna istidlâl etmişler ve insan etinin ekli haram olmasıyla teyit etmek istemişlerse de fakat bu hadisin umum ve itlakı Hâkim'in *Müstedrek*'inde tahrîc ettiği bir hadis ile kesb-i ihtisâs ediyor ki, şudur: Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Ey müslümanlar! Ölülerinizi necis addetmeyiniz! Çünkü müslüman, hayatında da, memâtında da teneccüs etmez*” buyurmuştur.²²¹

Kurtubî diyor ki: Kendisinde menfaat bulunan hayvan tersi ve mezbele gübreleri gibi her necisin bey'i sûret-i umûmiyyede câiz olup olmadığında ehl-i ilmin ihtilâfı vardır: İmam Mâlik ve İmam Şâfiî menetmiş, Kûfe fukahası ile Taberî tecviz etmiştir. Üçüncü bir kavle göre de müşteri gübre almaya muztar ve muhtaç olduğu için müşteri hakkında câizdir. Bu da bazı eimme-i Şâfiyye'den rivayet edilmiştir.

Hınzırın bey'i haram olması da meyte gibi necis-i ayın olmasından dolayıdır.

Sanemi İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde, ما اتخذ إلها من دون الله “Allah'tan başka ilâh itti haz olunan şeydir” diyor ki müşriklerin taptıkları put demektir. Yine İbnü'l-Esîr “Vesen” maddesinde de, vesen ile sanem arasında şöyle bir fark kaydediyor: Vesen, insan sureti gibi taştan, ağaçtan yontulmuş yahut cevâhîr-i arzdan herhangi bir madenden mâmul cüsseli nesnedir ki bir yere dikilir, müşrikler tarafından ibadet edilir; sanem de cüssesiz suretten ibarettir diyor. Bazı ehl-i lugatın da bu iki kelime arasında bir fark gözetmeyerek her iki kelimeyi her iki mânaya itlak ettiklerini bildiriyor.

HULÂSA. Hamr, meyte, hınzır, asnâm şeriat örfünde mal addolunmuyor. Bunların bey'i bâtil olduğu gibi bunlarla bir mal satın almak da fâsit oluyor.

Şühûm-ı meyte ki, murdar ölmüş hayvanın iç yağıdır. Bunun hükmünden yani bu iç yağının bey'inin hill ü hurmetinden soran zatın ismi, bu hadisin hiçbir tarîk-i rivayetinde bildirilmemiştir. Şârihler de adem-i ma'lûmat beyan ediyorlar. Bu sâilin, bu yağla vapurların yağlandığını, derilerde kullanıldığını, mum yapılıp yakıldığını sayıp dökmesi bu

218 {İbn İshâk'ta tespit edilemeyen rivayet, İbn Hişâm tarafından nakledilmiştir. Bkz: İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 253. Rivayet temel hadis kaynaklarımızda da tespit edilememiştir.}

219 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 253.}

220 {T1715 Tirmizî, Cihâd, 36.}

221 {NM1422 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 548 (1/385).}

menâfiinden dolayı yağın istisna edileceğine kanaat etmesindendir. Resûl-i Ekrem yağın da kan gibi hem ekli, hem intifâi haram olduğunu bildirmiştir.²²²

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى
عَنْ تَمَنِ الْكَلْبِ وَمَهْرِ الْبَغْيِ وَحُلْوَانِ الْكَاهِنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes'ûd (Ukbe b. Amr) el-Ensârî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kelp pahasından, zina kazancından, kehanet ücretinden nehyettiği rivayet edilmiştir. {B2237 Buhârî, Büyü', 113.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifi Buhârî, "İcâre", "Talâk", "Tîb" bahislerinde tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd "Büyü"da, hem "Nikâh"ta, Nesâî "Büyü" ile "Sayd"da, İbn Mâce de "Ticâret"te rivayet etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*deki babın unvanı "Semen-i Kelbin Hükümü"dür. Semen-i kelbden nehye dair Ebû Cuhayfe'nin bir hadisi yukarıda 972 numara ile geçmiştir. Orada icap eden izahat yazılmıştı. Oraya müracaat edilsin. Orada kelbin muallem ve gayri muallem olmalarına göre imsak ve istimali, alınıp satılması câiz olup olmadığı hakkında Hanefî mezhebi eimmesiyle mezâhib-i sâire ashabını ârâ ve ictihadları edillesiyle orada görülür.

Bu vesile ile orada zikredilmeyen bir noktayı bildirmek isteriz ki, kedi alım satımının meşrû olup olmamasıdır. Kedinin cevâz-ı bey'i ve bedelinin hilli hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir: Cumhûr-ı ulemâ "Kedi alım satımı câizdir, bedeli de helâldir" demişlerdir. Bu ictihad ashabı, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Hammâd, Mâlik, Sevrî, Ebû Hanîfe ve ashabı, Şâfiî, Ahmed ve İshak hazerâtıdır. İbn Münzir, İbn Abbas'ın da kedinin bey'ine ruhsat verdiğini rivayet etmiştir.

Bir kısım ulemâ da kedinin bey'ini kerih görmüşlerdir. Bu da Ebû Hüreyre'den, Tâvûs'tan ve Mücâhid'den menkuldür. Câbir b. Zeyd kerahetine hükmetmiştir. Her iki tarafın delillerinden bahse lüzum görmüyoruz.

Mehr-i bağı "zina kazancı" diye tercüme ettik. Mehir, lugaten esnâ-yı tezvîcde kadına tayin olunan bedel-i nikâhtır ki kâbin tâbir olunur. Buna fıkıh örfünde sadak da denir. Burada tabii bu lugavî mâna matlup değildir. Burada mehir, zâniyenin bedel-i zinâ olarak aldığı ücrettir. Şeklen mehre benzediği için mecazen bununla tabir buyurulmuştur.

Bağy de “zina” mânasınadır. الْبَغَاءُ kavlı-i şerifindeki بَغِي de bu mânayadır. Namus ve ismetinin muhafazası size mevdû‘ bulunan câriyelerinizi fuhşa sevk etmeyiniz demektir.

Böyle tarîk-i fuhuşta iktisap edilen para bir kadının bedel-i ismetidir. Bu mübadele bir vekâhattır, hayâsızlıktır. İsmetle, vekâhatin mübadelesi kadar aldanıklı ve acıklı bir bey‘ ü mübadele bulunmadığından mehr-i bağy ile intifâdan nehyedilmiştir. Müslim’in ve sünen-i erbaa sahiplerinin Sâib b. Yezîd’den tahrîc ettikleri bir hadiste taraf-ı risâletpenâhîden خبيث ومهر البغي buyurulup²²⁴ fuhuş yoluyla kazancın necâsetten ibaret olduğu bildirilmiştir.

Taberânî’nin Sâib b. Yezîd tarikiyle Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem, “Çengi bir kadının çengilik ücreti haramdır, tegannîsi haramdır, (bunun hayâsız) yüzüne bakmak da haramdır. Çenginin ücretinin, semen-i kelpen farkı yoktur. Semen-i kelp de haramdır. Her kim ki vücudunun uzviyeti haram lokma ile teşekkül etmiştir: Artık cehennem, o vücuda yaraşan en iyi bir makardır” buyurmuştur.²²⁵

Hulvân-ı kâhin terkinde **hulvân**, halâvetten “tatlı ve şirin olmak” mânasınadır. **Kâhin** de “kehanet eden, gaipten haber veren kimse”dir ki falcı, bakıcı tabir olunur. Şu halde bu terkibi (falcının tatlılığı ve şirinliği) diye tercüme ederiz. Falcı, ücret-i kehaneti külfetsiz, meşakkatsiz, kolaylıkla ve tatlılıkla aldığı için bununla tabir buyurulmuştur.

İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de kâhini, müstakbel zamanda zuhur edecek şüunât-ı kevnîyyeden haber veren, esrâr-ı gaybe muttali olduğunu iddia eden falcıdır diye tarif ettikten sonra Câhiliye devrinde Araplar arasında falcılığın revaçta olduğunu Şık, Satîh²²⁶ gibi bir takım kâhinler bulunduğunu bildiriyor. Bunlardan kimi kendisinin cin taifesinden tâbileri, hâdimleri bulunduğunu, bunların kendisine ileride olacak şeylere dair haber getirdiklerini iddia edermiş. Bir kısmı da ibtidâ bazı vesâil ve vesâit istimal ederek çalınan veya kaybolan şeyin bulunduğu yeri tayin etmek iddiasında bulunurdu. Buna arraf da denirdi diye izah ediyor.

Tarihin her devrinde her millette bilhassa muharebe gibi sıkıntılı zamanlarda istikbale ait şüunât-ı kevnîyyeyi vukuundan evvel sezebilmek için türlü türlü falcılıklar revaç bulmuştur. Araplar’ın ezlâmı, Fars ve Rum’un tavlâ ve satranç oyunları ile gûnâgûn, remiller tencîmler hep birer kehanet vasıtasıdır. İstikbalin kesif zulmetleri içinde saklanan

223 en-Nûr, 24/33.

224 {M4012 Müslim, Müsâkât, 41.}

225 عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ثمن القينة سحت وغناها حرام والنظر إليها حرام وثمنها مثل ثمن الكلب وثمن الكلب سحت ومن نبت لحمه على السحت فالنار أولى به [أخرجه الطبراني في الكبير من حديث السائب بن يزيد]. {MK87 Taberânî, *el-Kebîr*, I, 73.}

226 Bu iki kâhin, Araplar’dan ziyade İranîler arasında şöhret bulmuştur. Şık, bir elli, bir ayaklı, bir gözlü olduğu için yarım insan olduğunu ifade etmek üzere Şık denilmiştir. Enûşirvan zamanında yaşamıştır. Satîh de Benî Zî’b kabilesinden ve başından başka bütün eczâ-i bedeni garîbe-i hilkat halinde olduğu bazı siyer kitaplarında muharrerdir.

mukadderatı görmeye zekâ-i beşer kifayet etmediği zamanlarda ta'yîn-i mukadderat için insanlar böyle hurafî birtakım vâhî vasıtalarından bile istiâne edegelmışlerdir. Bugün XX. medeniyet asrında bile en müterakkî milletlerin en münevver sınıfları arasında kehanete inananlar ve bunu sanat ittihaz edenler bulunduğunu hayretle görüyoruz. Garplılar arasında falcılığın en çok kaynaştığı günler sene başlarıdır. Her sene başında yeni senenin tâlii, mukadderatı namına türlü türlü efsaneler neşredilir.

İslâm dini bilumum hurâfât ile mücadele ederken kehanetle mücadeleyi de ihmal etmemiştir. En'âm sûresinde hazâin-i gaybın anahtarlarının nezd-i bârîde mahfuz bulunduğu, o haremğâh-ı gayba yalnız ilm-i ilâhî taalluk edip değil alelâde insanların, hatta kendi peygamberlerinin, en yakın meleklerinin bile şuur ve idrakleri nüfuz edemeyeceği bildirilmiştir.²²⁷

Sûre-i Lokmân'da da hiçbir insanın yarınki hayatî müktesebatını bugünden sıhhatle bilmesi mümkün değildir buyuruluyor.²²⁸ Diğer bir sûre-i şerifede bütün nüfûs-i müdrike yarın ne olup biteceğini bilemez. Bunu ancak Allah Teâlâ bilir buyuruluyor.²²⁹

İslâm dininin kabul ettiği bir fal vardır ki: Fâl-i hayr. Bu fâl-i hayr, lisanımızda yümn kelimesinin muarrefi olarak “yom tutma, uğur dileme” ile tabir olunur, işitilen bir kelime-i sâliha ile tefe'üldür.²³⁰ Büreyde hazretlerinin rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bir işe göndereceği kimsenin ismi ile, vardıkları bir köyün, bir mevkinin ismi ile tefe'ül buyururlardı.²³¹ Bu basit ve nezih tefe'ül en münevver ve mütefekkir insanların bile vicdanlarında yaşayan bir hâlet-i rûhiyedir.

Beşeriyeti falcılık gibi menfur bir ibtilâdan tahlîs için İslâmiyet'in vaz' ü te'sîs ettiği bir tarîk-i ittîlâ' ve istîlâm da (istihâre namazı ve duası)dır. Bu eserimizde 598 numara ile tercüme ettiğimiz Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ hadisinde bu namazın edası ve duanın sureti muharrerdir.

Hayatın gûnâgûn girdbâd-i şüûnâtı karşısında her zaman (fâl-i hayr) ile kendi irade-mize hayırlı bir istikamet verebilmek mümkün olmadığından bu ruhî ihtiyacı daha umumi bir surette telâfi için istihâre teşrî' buyurulmuştur.

İstihâre, Cenâb-ı Hak'tan hayrın teysirini dilemektir ki, insanın teşebbüs edeceği bir işin âkıbetinden mütehayyir ve mütereddit bulunduğu sırada, “Rabbim! Şu azmettiğim işin fiil veya terkinden, işlenmesinden veya bırakılmasından hangisi hakkımda hayırlı ise onu bana müyesser kılmanı dilerim!” demektir.

227 {el-En'âm, 6/59.} [سورة الأنعام] وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يُعْلِمُهَا إِلَّا هُوَ

228 {Lokmân, 31/34.} [سورة لقمان] وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا

229 {en-Neml, 27/65.} [سورة النمل] لَا يُعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبِ إِلَّا اللَّهُ

230 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا طيرة وخيرها الفأل. قالوا وما الفأل؟ قال: الكلمة الصالحة يسميها أحدكم [رواه الشيخان]

231 {D3920 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.}

İstihâre namazı ve duası, mümin için umumi ve ruhî bir istinatgâh olduğu için Resûl-i Ekrem falcılığa ve kehanetfuruşluğa karşı istihâreye pek ziyade ehemmiyet vermiştir. Câbir hazretleri bu hadisinde, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur’an’dan bir sûre tâlim eder gibi büyük, küçük her işimizde bize istihâre duasını öğretirdi”²³² diyerek bu ehemmiyetin derecesini bildiriyor.

İstihâre hadisinin Hazret-i Câbir’dan başka İbn Mes’ûd, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Bekir es-Siddîk, Ebû Saîd el-Hudrî, Sa’d b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre ve Enes b. Mâlik gibi kibâr-ı sahâbeden rivayet edilmiş olması da ehemmiyeti iş’âr eder. Enes b. Mâlik’ten gelen rivayet tarikinde, “İstihâre eden kimse ziyan etmez, istişare ile hareket eden nâdim olmaz, iktisada riayetkâr olan da ihtiyaç görmez”²³³ buyurulması da bu ehemmiyeti ayrıca tebârüz ettirmektedir.

İstihârenin vicdanlarımız üzerindeki faziletkâr tesiri de çok mühimdir. İnsan bir işin hayr ü şerrini, menfaat ve mazarratını kestiremediği, fiil veya terkinde mütehayyir kaldığı müşkül demlerinde istihâre mümin için en emniyetli bir istinatgâhtır. Nefsin mechûl-i mutlaka teveccühü kadar insanı bunaltan dar bir vaziyet yoktur. Herkesin nefsinde pek çok şevâhidi bulunan ve akl ü idrâkimizle nüfuz mümkün olmayan böyle müşkül zamanlarda biz müminler için istihâre, ruhu teyit eden ilâhî bir mercidir. Fikri mütehayyir ve iradesi muzmahil olduğu sırada bir mümin dîvân-ı ilâhîde el bağlayarak iki rek’at nâfile namaz kılıp da Cenâb-ı Hak’tan hayr ü saâdete sevketmesini dilemekle gönlünde hiç şüphesiz bir hafiflik hisseder. Hayrın teveccüh edeceğine emin olarak iradesi kuvvetlenir.

Şerâiti icâbete makrûn olan dualarımızın min-tarafillâh kabul buyurulacağına her mümin vicdanen emin ve mu’tekid bulunduğu istihâre ettiği iş hakkında kendisi için hayırlı cihetin tecelli edeceğine de kalben emin ve müsterih bulunur. Duanın karîn-i icâbet olduğunun en bâriz şahidi istihâre eden kimsenin istihâre ettiği iş hakkında gönlünde bir inşirah, derin bir incizâb duymasıdır.

İstihâre eden kimsenin ruhunda böyle bir incizâb ve temayül uyanmazsa istihârenin yediye kadar tekrar edilmesi de Enes b. Mâlik’ten rivayet edilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, Enes b. Mâlik’e, “Ey Enes! Bir işe teşebbüs etmek istediğinde o iş hakkında yedi defa istihâre eyle! Sonra kalbinden geçen ruhî temayüle bak; çünkü hayır, kalbinde doğan o incizâb ve temayüldedir”²³⁴ buyurmuştur.

İstihârenin karîn-i icâbet olmasında istihâre eden kimsenin iman ve kanaatindeki salâbetin büyük bir tesiri vardır. Bu nevi muhtar zevatın vicdanlarındaki safvet, ahlâk ve itikadlarındaki salâbet tesiri olarak kalpleri mir’ât-i mücellâ gibi feyz-i ilâhîye ve bu sayede

232 {B6382 Buhârî, Daavât, 48.}

233 {Taberânî, *el-Evsat*, VI, 365, no: 6627.} ما خاب من استخار ولا ندم من استشار ولا عال من اقتصد

234 {İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-yevm*, I, 550, no: 598.} وقد روى ابن السني في عمل اليوم والليلة عن أنس رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: يا أنس إذا هممت بأمر فاستخر ربك فيه سبع مرات. ثم انظر إلى الذي سبق إلى قلبك فإن الخير فيه. {İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-yevm*, I, 550, no: 598.}

şuûnât-ı kevnîyyeye mâkes olmaktadır. Nefsinde bu yüksek fazileti göremeyen kimselerin hüsnüzan ettiği kulûb-i sâfiye ashabına istihare ettirmelerinde isabet vardır.

İstihâre kâffe-i umûrumuzu Cenâb-ı Hakk’a tefvîz etmek gibi bir mühimme-i ahlâkiyye ve bir vecîbe-i dîniyyeyi de muhtevidir. *“Sizin hoşlanmadığınız nice şeyin hakkınızda hayır olması me’mûldür”*²³⁵ kavl-i şerifi mûcibince beşerin vâsita-i idraki, henüz tahakkuk etmemiş bulunan avâkıb-ı umûru idrake kâfi değildir. Hayır olarak mukadder olan nice şeyin bizim zekâmızla bakılınca şer görüldüğü nâdir vâkıyalardan değildir.

İstihâre eden bir mümin, “Yâ rabbi! Şu işin âkıbeti hayır ve şer olacağını idrakten âcizim” diye kendisinden sıfat-ı ilmi nefyederek ilm-i ilâhîden istiâne etmiş bulunuyor ki tam Ehl-i sünnet akîdesidir. İnsanların ilim sıfatından nasipdar olabilmesi, Cenâb-ı Hakk’ın bil- dirmesiyledir. Şu halde bu itikad ile mu’tekid olarak Cenâb-ı Hakk’a tefvîz-i umûr eden bir mümin gönlünün avâkıb-ı umûrdan mustarip olamayacağı pek tabiidir.

İstitraden şunu da bildirmek isteriz ki avâkıbı hayır olduğu mâlûm olan şeylerde istihâre müstehap ve lâzım değildir. Meselâ ilim tahsil etmek için, mâruf olan bir sanatı iltizam etmek için istihâre etmeye hiç lüzum yoktur.

İslâm dini bu istihâre gibi doğrudan doğruya bârgâh-ı ilâhîden hayır dilemek esasını vaz ederek bilumum Câhiliye hurafeleriyle mücadele ettiği gibi falcılık ve kehanetförlüklerle da mücadele etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in bir âyetinde²³⁶ ezlâm ile tefe’ül²³⁷ şeytanın tesvîlâtından neşet eden mekruh bir âdet olduğu, fenâlıkta şarap içmeye, kumar oynamaya ve putlara tapmaya müsavi bir cürüm bulunduğu bildirilerek bunlardan içtinap edilmesi emredilmiştir.

* * *

Burada Kitâbü’l-Büyû’a nihayet veriyoruz. Allah’ın inayetiyle Kitâbü’s-Selem ile devam edeceğiz.

235 el-Bakara, 2/216.

236 {el-Mâide, 5/90.}

237 Bu eserimizde 598 numaralı hadisin izahında, ‘İstihârenin Hikmet-i Meşruiyeti’ unvanı altında, ezlâm ile tefe’ül izah edilmiştir.

Kitâbü's-Selem

كِتَابُ السَّلَامِ

Bu kitap selem bey'ine dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Selem lugaten “selef” demektir. Gerek vezinleri gerek mânaları cihetiyle bu iki kelime arasında hiç fark yoktur. Her ikisi de teslim ve takdim mânasınadır. Selemin medlûl-i lugavîsini Kudûrî, “İki bedelden birinin ta‘cilini, öbürünün tecilini tazammun eden akidden ibarettir” diye bildirmiştir ki, medlûl-i örfî ve fikhîsine tamamıyla muvâfıktır. Selemi, fukaha müteaddit şekilde tarif etmişlerse de bunlar içinde en cemiyetlisi Seyyid Şerîf’in şu tarifidir: Selem, semende derhal, müsemmede de müeccel olarak mülkiyeti icap eden bir akiddir.¹ Müsemmen, seleme tâbi olan maldır. Selemin halk lisanındaki tarifi de, “Peşin para ile veresiye mal almak” suretinde bir vecizedir.

Fukaha örfünde mebîe müsellemin fih, semene re’sü’l-mâl, bâiye müsellemin ileyh, müşteriyeye de rabbü’s-selem tesmiye edilmiştir.

Bu bey’e selem denilmesi alım satım meclisinde re’sü’l-mâlin peşin olarak teslim edilmesindendir. Selef denilmesi de re’sü’l-mâlin takdim edilmesinden dolayıdır. Şârih Kastallânî Nevevî’den selem suretiyle bey’in cevazında icmâ bulunduğunu naklediyor. *Telvîh*’te de bazı ulemânın selem muamelesini kerih gördükleri bildirilmiştir ki Abdullah b. Mes‘ûd’un oğlu Ebû Ubeyde selemi kerih gören ulemâdandır.

SELEMİN CEVAZINA KUR’AN’DAN DELİL

“*Ey o iman eden kullar! Muayyen bir vadeye muallak olarak bir borç borçlandığınız zaman bu müdâyeneyi yazı (ile tesbit ediniz)*” kavl-i şerifi ile başlayan ve Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin en uzununu bulunan müdâyene âyet-i kerîmesidir. İbn Abbas radiyallahu anhümâ, “Tazmini muayyen bir zamana muallak olan selef bey’ini Cenâb-ı Hak kitâb-ı mübîninde helâl kılmıştır” diyerek ihticâc için bu müdâyene âyetini okumuştur.

1. السلم: هو في اللغة التقديم والتسليم. وفي الشرع: اسم لعقد يوجب الملك في الثمن عاجلا وفي الثمن أجل [تعريفات سيد].

2. el-Bakara, 2/282.

Bu âyet-i kerîmenin selemin hilline ve meşruiyetine sûret-i delâleti şöyledir: Bu müdâyene âyetinde iki nevi bey' zikredilmiştir: Bey'-i nâciz, gayr-i nâciz. Bey'-i nâciz hazır bir malı peşin para ile yeden-biyed muaccelen bey'dir. Âyetin alt tarafında olup şimdi tercüme ettiğimiz parçası ile kastolunan da bey'-i teâtîdir. Bunun tesbit ve tahri- rinde bir mecbûriyet-i şer'îye olmadığı tâlim buyurulmuştur. Ketb ü tahriri emrolunan bey'-i gayr-i nâciz olup bunun da muayyen bir vadeye muallak olduğu müstefâd olur ki selemdir.

Selem de bey' gibi icap ve kabul ile mün'akıd olur. Meselâ rabbü's-selem denilen müşteri, müsellemin ileyh olan bâyie, "100 kg. buğday için 100 lira selem verdim" der, o da kabul ederse, selem mün'akıd olur.

SELEMİN ŞARTLARI

Mutlak bey' için meşrût olan bütün şartlar selem için de muteberdir. Bey'in bu şartlarından başka selemin sıhhati için fazla olarak altı şart daha vardır ki şunlardır: **1.** Müsellemin fihin deyn olmasıdır, **2.** Re'sü'l-mâl olan paranın meclis-i akidde verilme- sidir, **3.** Müsellemin ileyhin vakt-i vücûbda ve muayyen vadede teslimi mümkün olan veya güç olmayan bir mal olması,³ **4.** Naklinde meşakkat olan müsellemin fihin mahall-i tesliminin beyan edilmesi, **5.** Ölçeğinin, okkasının, dönümünün, sayısının miktarı mâlûm olması, **6.** Mekîlât, mevzûnât, mezrûât, ma'dûdattan olmayan eşyanın, evsâf-ı mazbûte ve meşhûresiyle meselâ âlâ, evsât, ednâ diye tavsif ve tayin edilmesi şartlarıdır. Bu şartlar arasında en mühimleri beşinci ve altıncı şartlardır. Selem bey'inde müsellemin fih için medarı tayin olan bu şartlardır ki bu babda *Tecrîd'e* alınmış olan iki hadisın gâye-i sevki de bu şartları tebârüz ettirmektir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ وَالنَّاسُ يُسْلِفُونَ فِي الثَّمْرِ الْعَامَ وَالْعَامِينَ فَقَالَ مَنْ أَسْلَفَ فِي تَمْرٍ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye kudûmünde nâs selem suretiyle bir, iki (, üç) sene vadeli hurma alıp satardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Her kim

3 Meselâ kış ortasında teslim edilmek üzere bir sepet taze üzüm yahut 5 kırat cesâmetinde tek taş bir pır- lanta üzerinde selem bey'i câiz olmaz.

hurma (gibi bir şey almak satmak) da selem tarikiyle bey' ederse (miktarı) keyli veya vezni mâlûm olarak -yine İbn Abbas'tan bir rivayette-muayyen bir vadeye (değın) akdetsin" buyurdu. {B2239, B2240 Buhârî, Selem, 1, 2.}

İ Z A H I

Buhârî bu İbn Abbas hadisini "Selem" bahsinde üç, dört tarikiyle rivayet etmiştir. Müslim de "Büyü" bahsinde böyle müteaddit tariklerle tahrîc eylemiştir. Sünen-i erbaa sahiplerinin de "Büyü"da rivayetleri vardır: Buhârî'nin Süfyân b. Uyeyne'den gelen rivayetinde üç sene vade de zikredildiğinden tercümede işaret ettik. Yine İbn Uyeyne rivayetinde من أسلف في شيء yerine من أسلف في ثمر suretinde mazbut olduğundan daha şümullü olan bu rivayeti tercümede (hurma gibi bir şey) diye gösterdik.⁴

Bundan sonra tercüme edeceğimiz İbn Ebû Evfâ hadisinde görüleceğı üzere, selem suretiyle bey', hurmaya has olmayıp buğday, arpa gibi şeylere de şâmil bulunduğundan İbn Abbas'tan gelen rivayet tarikleri arasında شيء rivayeti daha müeyyideli bir tarîk-i rivayettir.

Bir de selem, mekîlât ve mevzûnâtta yani ölçülen ve tartılan her şeye şâmil olduğunu İbn Abbas hadisindeki في كيل معلوم ووزن معلوم fıkrası da ifade etmektedir. Bu da شيء rivayetinin ikinci bir müeyyidesidir. Yalnız Nevevî bu ibaredeki vâv-ı âtîfenin أو mânasına olduğunu hatırlatmış olduğundan biz de "keyli veya vezni mâlûm" diye terdîd ile tercüme ettik.

Bu hadisin sarâhatine mebnî müsellemin fih, mekîlâtta olursa keylin, mevzûnâttan olursa veznin tayini -ölçekler ve okkalar ihtilâf edeceğı için- şarttır. Eğer bir belde yalnız bir nevi ölçek, bir çeşit okka muteberse, keyl ve vezn mutlak zikrolununca mâruf olan o keyl ve vezne masruf olur.

Selem tarikiyle akd-i bey' edilen yerde miktarı muhtelif keyl ü vezin olursa keylin veya veznin tayini selemın sıhhati için şart olduğunda ulemâ arasında ihtilâf yoktur.

Meselâ sadr-ı İslâm'da sâ', Medine ve Hicaz'ın, kafız Irak'ın, irdeb Mısır'ın en mâruf kileleri idi. Fakat bu memleketlerin bu kileleri haddizâtında muhtelif idi. Selem suretiyle bir bey' akdolunduğunda ileride zuhuru muhtemel olan bir nizâa mani olmak için esnâ-yı akidde tayini şart kılınmıştır.

İbn Hazm ez-Zâhirî, "Selem yalnız ölçülen ve tartılan mekîlât ve mevzûnâta münhasırdır. Ne mevrû'da ne ma'dûdda ne de herhangi bir şeyde selem câizdir. Çünkü nasta yalnız mekîlât ve mevzûnât zikredilmiştir" demiştir. Fakat İbn Hazm'ın bu ictihadını ulemâdan kabul eden bulunmamıştır. Cumhura göre selem mekîlât ve mevzûnâttan başka şeylerde de muteberdir.

Hanefîler'e göre selemde asıl olan şudur: Herhangi bir şey ki sıfatı ile miktarıyla zabtı, takdir ve tayini mümkündür; onda selem câizdir. Mekîl, mevzûn, mevrû', ma'dûd-ı mütekârib gibi. Mekîlâtın keyl ile mevzûnâtın vezn ile mevrûâtın zirâ ile, ma'dûdât-ı mütekâribenin de sayı ile miktarları tayin olunur. Adediyyât-ı mütekâribe miktarı sayı ile olduğu gibi keyl ve vezn ile de olur. Meselâ yumurta, ceviz gibi ma'dûdât sayı ile tayin edildiği gibi ölçülmek, tartılmak suretiyle de tayin edilebilir. İmam Züfer ma'dûdâtın âhâdi büyük, küçük olarak tefâvüt ederse, selem câiz değildir demiştir. İmam Şâfiî'ye göre ma'dûdatta selem, yalnız veznen sahihtir. *Ravza*'da da, "Ceviz, badem, fındık, fıstık bunların kabukları ekseriyet itibariyle mütefâvit olmazsa bunlarda vezn ile selem câizdir. Muhtelif olursa esah olan keyl ile câri ve câiz olmasıdır" denilmiştir. Yine *Ravza*'da, kavun, karpuz, ayva, nar, patlıcan gibi şeylerde muteber olan, vezin olduğu bildirilmiştir.

Tuğla gibi fabrika mâmulâtı adediyyâtın -selem sahih olmak için- kalıpları mâlûm, fabrikaları muayyen olması fukahâ-i müteahhirînin vesâyâsı cümlesindendir. Bu cümleden biri de bez ve kumaş gibi ziraiyata aittir. Ziraiyyâtın da tûli, arzı, rikhati, neden mâmul ve nerenin işi olduğu tayin olunmak selemde sıhhatinde lâzımdır.

Mebûin cinsi meselâ buğday, arpa, pirinç, hurma, üzüm diye, yine böyle nevi meselâ yağmur ile veya iskâ ile hâsıl olan diye, kezâlik sıfatı âlâ, evsat, ednâ diye tayin edilmek kat'-ı nizâ' için selemde sıhhatinde şart kılınmıştır.

Bir de yukarıda sıhhat-i selemde bekasında re'sü'l-mâl olan semenin meclis-i akidde verilmesi şart olduğunu bildirmiştik. Binaenaleyh âkıdeyn kable't-teslîm iftirak ederlerse, akd-i selem münfesihi olur.

İzah etmekte bulunduğumuz hadisin izaha muhtaç bir noktası kalmıştır. Bu da *إلى أجل معلوم* "*Selem, muayyen bir vadeye kadar akdedilsin!*" cümlesidir. Bu cümleyi müellif Zebîdî Buhârî'nin Süfyân b. Uyeyne'den gelen rivayetinden ihtisar ederek buraya koymuştur. Selemde sıhhati için onun bir ecele, bir mühlete muallak olması da şart olduğu bu cümleden vâzıh olarak anlaşılır. Selem için böyle bir vadenin şart olduğunu iddia eden eimme-i Şâfiyye bu sarîh nassa muhalefet etmiş bulunuyorlar. Bu açık muhalefetten kurtulmak için şârih Kirmânî şöyle demiştir: Bu hadiste mâlûm bir ecelin yani muayyen bir vadenin zikredilmesi, muaccel selemde te'mîn-i sıhhat için ecelin şart olduğunu beyan ve tâlime mâtuf değildir. Çünkü selem muamelesi tağrîr ihtimali galip olan müeccelde câiz olduktan sonra muaccelde câiz olacağı muhakkaktır. Çünkü muaccel selem tağrîrden sâlimdir.

Şu halde hadisteki ecel-i mâ'lûmun mânası eğer selem müeccel olursa bu vadenin zamanı tayin edilsin demektir, diyor. Kirmânî'nin bu garip mütalaasını Nevevî ve Şâfiî olan *Buhârî* şârihleri nakletmişlerdir. Şârih Aynî takip ederek bunun en vâzıh mânası "Selem bey'i yapmak isteyen kimse, muayyen zamana ta'lîkan bu muameleyi yapsın" demektir diyor.

HULÂSA. Eimme-i Hanefiyye'ye göre, selemde müsellemin fih dediğimiz mebiin zamân-ı teslîmi beyan olunmak şarttır. Hatta tesliminde müşkülât bulunan mebiin mekân-ı teslîmi dahi tesbit ve tayin edilmek zaruridir. Bir vagon buğdayın harman yerinde teslimi ile istasyona veya müşterinin ambarına nakl ü teslim edilmesi arasında büyük bir fark vardır ki esnâ-yı bey'de tayin edilmesi icap eder.

عَنْ ابْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّا كُنَّا نُسَلِّفُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّيْبِ وَالتَّمْرِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نُسَلِّفُ نَبِيطَ أَهْلِ الشَّامِ فِي الْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ وَالزَّيْبِ⁵ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ فَقِيلَ لَهُ إِلَى مَنْ كَانَ أَضْلُهُ عِنْدَهُ قَالَ مَا كُنَّا نَسْأَلُهُمْ عَنْ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan “Biz, (gerek) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in devr-i hayatında, (gerek) Ebû Bekr’in, Ömer’in (hilâfetleri) zamanında buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmada selem tarikiyle muamele yapardık” dediği rivayet edilmiştir. {B2242 Buhârî, Selem, 2.} İbn Ebû Evfâ’dan (diğer) bir rivayette de müşârün ileyh, “Biz, ehl-i Şâm’ın ziraatçısıyla muayyen bir kilede (ölçülmek ve vezn-i muayyende tartılmak üzere) mâlûm bir vade (hulûl edince)ye kadar buğday, arpa, kuru üzüm (mübâyaasında) selem tarikiyle muamele yapardık” demiştir. İbn Ebû Evfâ’ya, “Selem, müsellemin fihin aslı, mülk ve tasarrufunda bulunan kimseye mi (hastır?)” diye soruldu da İbn Ebû Evfâ, “Mebiin aslına mâlik olduklarını biz, Şam ziraatçılarına hiçbir zaman sormadık” diye cevap verdi. {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

İZAHİ

Yanlarında *Buhârî* metni bulunan kârilerimiz, *Sahîh-i Buhârî*’yi mütalaa ederlerse görürler ki, İmam Buhârî’nin Abdullah b. Ebû Evfâ’nın bu hadisi hakkında dört tarîk-i rivayeti vardır. *Tecrîd*’de tercüme ettiğimiz bu metin, izah edeceğimiz iki nokta müstesna olmak üzere bu dört rivayetin tam bir hulâsasıdır:

5 {Elimizdeki *Buhârî* metninde bu ikinci rivayette وَالزَّيْبِ (kuru üzüm) yerine وَالزَّيْتِ (zeytinyağı) ifadesi yer almaktadır. {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

İKİ NOKTADAN BİRİSİ. Bu hadisin sahâbî râvisi bir değil, ikidir: İbn Ebû Evfâ ile Abdurrahman b. Ebzâ el-Huzâî radiyallahu anhümdür. Bunu iyice görebilmek için ibtidâ hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki birinci metnini ve sûret-i sevkini kârilerimizle birlikte mütalaa edelim:

Abdullah b. Ebû Evfâ'nın kölesi ve bu hadisin ikinci râvisi tâbiî ricâlinden İbn Ebû'l-Mücâlid⁶ diyor ki, bir kere Abdullah b. Şeddâd ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu ve Kûfe'nin tâbiî kadısı Ebû Bürde Âmir arasında, "Selem tarikiyle akdedilen bir bey' sırasında müsellemin-ileyh nezdinde müsellemin fîhin aslı⁷ bulunmayarak akd-i selem câiz midir?" suretinde bir ihtilâf zuhur etmişti. Bunun halli için beni İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhümâya gönderdiler. Ben de gidip sordum. Cevaben, "Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem devr-i hayatında, sonra da Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın devr-i hilâfetlerinde buğday, arpa, kuru üzüm, hurmada selem tarikiyle muamele ederdik" dedi. Sonra bu meseleyi Abdurrahman b. Ebzâ radiyallahu anhtan da sordum. O da İbn Ebû Evfâ gibi cevap verdi.

Görülüyor ki tâbiî râvi Ebû'l-Mücâlid'in kendilerinden rivayet ettiği sahâbî ikidir. Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'de ikisini de gösterseydi, hadisin sıhhatindeki kuvveti muhafaza etmiş olurdu. Gerçi İbn Ebû Dâvûd'un Abdurrahman b. Ebzâ tâbidir dediği *Hulâsa*'da naklediliyorsa da Buhârî'ye göre sahâbîdir. Bütün *Buhârî* şârihleri de sahâbî-i sagîr diye müellif Buhârî'yi takip etmişlerdir.

Hatta Buhârî'nin ikinci tarîk-i rivayetinde İbn Ebzâ'nın medâr-ı ihticâc olan nokta hakkındaki cevabı daha vâzihtir: ما كنا نسألهم ألهم حرث أم لا "Şam zürrâna bize zahire verecek ekinleri var mıdır yoksa yok mudur? diye sormazdık"⁸ suretindedir.

İKİNCİ MUHTÂC-I İZAH VE DAHA MÜHİM OLAN NOKTA. Buhârî ikinci tarîk-i rivayetinde selem eşyası tâdât edilirken "zeyt" de (zeytinyağı) zikredilmiştir. Dördüncü tarîk-i rivayette zeytinyağına bedel "zebîb" (kuru üzüm) zikredilmiştir ve Zebîdî *Tecrîd* metnine zeyti almak lâzım gelirken zebîbi almıştır. Halbuki zebîb birinci tarikte zikredildiğinden burada zeyti zikretmek icap ederdi ve çok lüzumlu idi. Susam yağı, şıra, sirke gibi mâyiatta da selem cevazı için en metin bir müstened-i şer'î bırakılmış, tam yerinde gösterilmiş olacaktı. Muhterem müellifimiz Zebîdî merhum hakkında bu intikâdımız da hadisteki bu mühim kaydı göstermek ve selem hububat ve kuru meyveler hakkında olduğu gibi mâyiatta da cereyanını ve mâyiâtın da müsellemin fîh olabileceğini bildirmek gayesine mâtuftur.

BİR HULÂSA. Bey'-i selem ve selef bunu; semen ve bedelde peşinen ve derhal, metâda da müeccelen mülkiyeti icap ve ifade eden bir akiddir demiştik. Bu da bey' gibi icap ve kabul ile mün'akid olur. Selem miktarı, sıfatı tayin edilebilen şeylerde sahîh ve

6 İbn Ebû'l-Mücâlid'in ismini tayinde râviler Muhammed midir, Abdullah mıdır? tereddüt etmişlerdir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadisten başka Ebû'l-Mücâlid'in rivayeti yoktur (*Umdetü'l-kârî*).

7 Selem tarikiyle metâin aslı hububata nisbetle tarladaki mevrûât, meyveye nisbetle meyve ağacı birer asıldır.

8 {B2244 Buhârî, Selem, 3.}

muteber olur. Mekîlâtın miktarı keyl ile mevzûnâtın vezin ile mevrûâtın da zirâ ile tayin olunur. Ekser-i âhâd ve efradı bir seviyede birbirine mütekârib olan meselâ yumurta gibi ma'dûdâtın ta'yîn-i miktarı sayı ile olduğu gibi keyl ile veya vezin ile de olur. Zirâ ile, metre ile ölçülen bez ve kumaşlarda eni, boyu, neden mâmul ve hangi fabrika mâmulâtından olduğu zikredilerek tayin edilir.

Kitâbü's-Şüf'a

كِتَابُ الشُّفْعَةِ

Bu kitap şüfaya dair hükümleri bildiren ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvanı Ebû Zer Hafız el-Herevî Müstemlî'den bu suretle rivayet etmiştir. Ebû Zerr'in yine Müstemlî'den diğer bir rivayetinde, السلم في الشفعة dır. Bu rivayete göre "Şüfa" bahsi selemın mütemmimâtından oluyor.

Şüfanın mânâ-yı lugavî ve ıstılâhîsini bundan evvelki 1016 numara ile tercüme ettiğimiz Câbir hadisinin izahında bildirmıştık. Lugaten bir şeyi, diğer bir şeye zam ve ilâve etmektir. Bu suretle şüfa biri iki, teki çift yapmaktan ibaret oluyor. Şeriat örfünde şüfa, satılan bir mülk üzerinde şirket veya mücâveret sebebiyle, satılan bu mala müşteri üzerinde takarrur eden şartlar dairesinde temellük hakkını haiz olmaktır. Daha açık bir tabir ile şüfa, satılan bir malı müşteriye kaç verildiyse o fiyatla temellük hakkına mâlik olmaktır. Meselâ bir akarın iki veya daha fazla hissedarları onun bir hisse-i şâyiasını satın alan üçüncü bir şahsa karşı şüfa hakkını haizdir. Bu hak, mezkûr mülkte müşâreketten mütevellittir.

Kaideten bakılırsa bir şey üzerinde yalnız bir hakk-ı mülkiyet olabilir, müteaddit mülkiyetler olamaz. Fakat bu bir şey üzerindeki hakk-ı mülkiyet yalnız bir şahsa ait olduğu gibi müteaddit kimselere de ait olabilir. Bir şey üzerinde müteaddit kimse-lerin hakk-ı mülkiyeti haiz olmaları müşterek mülkiyetle olabilir. Müşterek mülkiyet, bir mal üzerinde müteaddit kimselerin şahsî bir münâsebet-i husûsiyyeye müstenit olma-sızın meselâ $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ hisse-i şâyialara sahip olmalarıdır. Hissedar kendi şâyi hissesinde her türlü temellükî tasarruflara hakkı vardır. Şahs-ı sâlis tarafından hisse haczolunabilir. Şerikler kendi hisselerinde böyle serbestçe tasarrufta bulunabilmek hakkını haiz ise de gayri menkul akarda bu hususta bir tahdit vardır. O da şüfadan mütevellit tahdittir. Şâyi hissesini üçüncü bir şahsa temlik etse, her bir hissedar üçüncü şahıstan bedelini vererek iştirâ etmek hakkını haizdir:

Hissedarlar müteaddit olursa, Şa'bî sehimlerin miktarına göre değil, aded-i ruûs üzerine şüfa sabit olur ictihadında bulunmuştur. Meselâ üç kimse arasında müşterek olan bir mülk üzerinde bunlar $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ hisseye mâlik olsalar bunlardan $\frac{1}{2}$ hisse sahibi kendi hissesini bir müşteriye semen-i mâlûm ile bey' ettikten sonra diğer hissedarlar hakk-ı şüfa

iddia ettiklerinde bu nısf hisseye $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ hisse sahipleri yarı yarıya mâlik olurlar ki eimme-i Hanefiyye'nin muhtarı da budur. Eimme-i Şâfiyye'ye göre bu nısf hisse diğer iki şerik arasında eslâsen taksim olunur: $\frac{1}{3}$ hisse sahibi olan şerik nısf hissenin sülûsânını $\frac{1}{6}$ da bir sülûsünü alır. Hulâsa eimme-i Hanefiyye aded-i ruûsa, eimme-i Şâfiyye de kemiyet-i sihâme itibar etmişlerdir.

ŞÜF'A HAKKI AKARA MAHSUSTUR. Müslim'in ve Tahâvî'nin Hazret-i Câbir'den rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şüf'a şeriklerden her birinin öbürüne arzetmeden satmak hakkını haiz olmadığı bir tarla, bir arsa, bir ev, bir bahçe üzerindeki hakkı iştirakidir, kendisine teklif olunan şerik ya alır yahut almaz bırakır”¹ buyurmuştur. Bu hadîs-i şerif şüfanın gayri menkul mülke mahsus olduğunu ifade eden en vâzih bir tarifidir. İbrâhim en-Nehâî'nin Kâdî Şüreyh'in, Süfyân es-Sevrî'nin, Katâde'nin, Hasan-ı Basrî'nin, Hammâd b. Ebû Süleyman'ın, Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yûsuf'un, Muhammed'in mezhebi şüfanın vücûbu akara münhasır olduğudur. Atâ b. Ebû Rebâh, “Her şeyde hakk-ı şüf'a vardır. Hatta elbisede bile!” demiştir. Atâ'nın bu ictihadı İmam Mâlik'ten ve bazı eimme-i Şâfiyye'den de nakledilmiştir.

Nevevî Ravza'da, “Menkûlâtta şüf'a yoktur” diyerek şöyle izah etmiştir: İster eşyâ-yi menkûle bizâtihî satılsın, ister meyve gibi bir arza izâfetle satılsın, müsavidir. Hanbelî kitaplarında kılıç gibi, tek taş pırlanta gibi taksim kâbil olmayan emvâl-i menkûlede şüfanın muteber olup olmadığına dair müsbet ve menfî iki kavil vardır.

Emvâl-i gayr-i menkûle üzerinde hakk-ı şüf'a, o mal taksim olununcaya kadar devam eder. Meselâ bir tarla ve bahçe taksim edilip de hudut konularak yollar tayin edildiği zaman şüf'a nihayet bulur. Bunu eserimizde 1016. numara ile tercüme ettiğimiz Câbir hadisinde görmüştük ki: Buhârî bu Câbir hadisini burada şüf'a bahsinde de aynen rivayet etmiştir.²

Buraya kadar izah ettiğimiz şüf'a, nefs-i mebî'de müşâreketten mütevellit bir haktır ve bu, şüfanın üç mertebesinde birincisidir. Bunun ikincisi de nefs-i mebî'de değil, belki hakk-ı mebî'de iştiraktır. Hakk-ı şîrb-i hâsta ve tarîk-i hâsta iştirak gibi. Meselâ hakk-ı şîrb-i hâsta iştirakleri olan bahçelerden biri satıldıkta öbür bahçe sahipleri hep şefî' olurlar. Yine böyle kapısı tarîk-i hâssa açılan bir ev satıldıkta o tarîk-i hâssa kapısı olan öbür ev sahiplerinin hepsi şefî' olurlar. Fakat umumun müstefit olduğu bir suda iştiraki olan yahut kapısı caddeye açılan evlerden biri satılırsa öbür ev sahipleri hakk-ı şüf'a iddia edemezler.

1 روى الطحاوي من حديث أبي الزبير عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : الشفعة في كل شرك بأرض أو ربع أو حائط لا يصلح أن يبيع حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [أخرجه مسلم أيضا] {M4129 Müslim, Mûsâkât, 135.}

2 عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال : قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم بالشفعة في كل مال لم يقسم فإذا وقعت الحدود وصرفت الطرق فلا شفعة. {B2257 Buhârî, Şüf'a, 1.}

Şüfânın üçüncü bir mertebesi câr-i mülâsıktır ki bunu bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Râfi' ve Hazret-i Âişe hadislerinde göreceğiz. Hakk-ı şüfa birinci derecede nefs-i mebî'de müşârik olan kimsenin hakkıdır. İkinci derecede hakk-ı mebî'de iştiraki olanın, üçüncü derecede mülâsık komşununudur. Birinci tâlip iken ikinci ve üçüncünün hakk-ı şüfası yoktur. İkinci tâlip iken de üçüncü hakk-ı şüfa iddia edemez.

Abdürrezzâk *el-Musannef*inde Muhammed b. Sîrîn'den Kâdî Şüreyh'in, الخلیط أحق من الجار والجار أحق من غيره "Nefs-i mebî'de ve hakk-ı mebî'de şerik, komşudan ve komşu da başkalarından daha ziyade şüfa hakkına lâyıktır" suretinde naklettiği bir hükmü de bu esasın bir müeyyidesidir.

Bu esasın müeyyidelerinden birisi de İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*inde İbrâhim en-Nehaî'den rivayet ettiği, الشريك أحق بالشفعة فإن لم يكن شريك فالجار "Nefs-i mebî'de ve hakkı mebî'de şerik şüfa hakkına mâliktir. Şerik bulunmazsa hakk-ı şüfa için komşu gelir" kavlidir.

Bu esasa istinaden nefs-i mebî'de müşârik olmadığı veya olup da hakk-ı şüfasından vazgeçtiği halde hakk-ı mebî'de halîti varsa hakk-ı şüfa onundur. Hakk-ı mebî'de halîti ve şeriki de yoksa veya olup da hakkından vazgeçerse bitişik komşu şeffi' olur.

عَنْ أَبِي رَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَوْلَى النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ جَاءَ إِلَى سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ فَقَالَ لَهُ ابْتَغِ مِنِّي بَيْتِي فِي دَارِكَ³ فَقَالَ سَعْدٌ وَاللَّهِ لَا أَزِيدُكَ عَلَى أَرْبَعَةِ آلَافٍ مُنْجَمَةٍ أَوْ مُقْطَعَةٍ فَقَالَ أَبُو رَافِعٍ لَقَدْ أُعْطِيتُ بِهِمَا خَمْسَمِائَةِ دِينَارٍ وَلَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ الْجَارُ أَحَقُّ بِسَقْبِهِ مَا أُعْطِيتُكُمَا بِأَرْبَعَةِ آلَافٍ وَأَنَا أُعْطِيَ بِهِمَا خَمْسَمِائَةِ دِينَارٍ فَأَعْطَاهَا إِيَّاهُ.

TERCÜMESİ

Muttasıl sened ile Buhârî'nin tâbiî Amr b. Şerîd'den rivayetine göre, müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yanında durmuştum. Misver b. Mahreme gelip elini Sa'd'ın bir omuzuna koymuştu.⁴ Bu sırada, Nebî sal-

3 {Kaynakta bu cümleden sonra şöyle bir ziyade mevcuttur: وَاللَّهُ لَتَبْتَاعَهُمَا، فَقَالَ الْمُسَوِّرُ: وَاللَّهُ لَتَبْتَاعَهُمَا. Buna göre Sa'd başlangıçta Ebû Râfi'nin teklifini kabul etmemiş, Misver onu ikna etmiştir. B2258 Buhârî, Şüfa, 2.}

4 {Elimizdeki *Buhârî* metnine göre Amr b. Şerîd, Misver b. Mahreme'nin kendisinin omzuna koyduğunu ifade etmektedir: فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى إِحْدَى مَنْكِبَيْ. B2258, Buhârî, Şüfa, 2.}

lallahu aleyhi ve sellem'in kölesi (Eslem) Ebû Râfi' radiyallahu anh⁵ geldi: "Ey Sa'd! Hânen dahilindeki iki oda (akarı) mı (satacağım, şunu) benden alsan" diye teklif etti. Sa'd b. Ebû Vakkās, "Vallahi ben 4000 dirhemden ziyade sana (bir fiyat) veremem. (Bu da) müneccem veya ceste ceste olarak" dedi. Ebû Râfi' de, "Bu iki odaya bana (başkası tarafından) 500 dinar verildi. Eğer ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in, 'Komşu komşuya en haklı bir şefi'dir' buyurduğunu işitmemiş olsaydım, bu iki odalı mekânımı 4000 (dirhem)e sana vermezdim de 500 dinar (veren talib)e verirdim" dedi. Müeteâkiben Sa'd b. Ebû Vakkās'a verdi. {B2258 Buhârî, Şüf'a, 2.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî "Terk-i Hiyel" bahsinde rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd "Büyû"da, İbn Mâce de "Ahkâm" bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisin senede ait olan kısmında gösterilen ziyade aynen *Buhârî* metninden tercüme edilmiştir. Hadisin asıl râvisi Amr b. Şerîd'dir ki müşârün ileyh evsat-ı tâbiînden olup bu hadisten başka *Sahîh-i Buhârî*'de rivayeti yoktur. Asıl hadis ki "*Komşu komşunun en haklı bir şefiidir*"⁶ kavli-i şerifidir ve bunun râvisi tâbiî Ebû Râfi'dir. Bu hadisin hususiyetlerinden biri senesinde dört sahâbî ismi zikredilmiş olmasıdır: **1.** Ebû Râfi' ki terceme-i hâlini not olarak gösterdik. **2.** Sa'd b. Ebû Vakkās ki bunun terceme-i hâlini "Ashap" bahsinde eâzım-ı sahâbî arasında yazacağız. **3** ve **4.** Misver b. Mahreme'dir. Hem Misver hem babası Mahreme ikisi de sahâbîdir. Misver'in vâlidesi Şifâ'dır, Abdurrahman b. Avf'ın kız kardeşidir. Kendisinden yirmi iki hadis rivayet edilmiştir. İkisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördünü Buhârî, bir hadisini de Müslim münferiden rivayet eylemişlerdir. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de muhasara edildiği sırada Misver radiyallahu anh fütursuz Hicr-i İsmâil'de namaz kılarken mancınık ile atılan taşlardan biri isabet etmiş ve bundan müteessiren beş gün sonra vefat etmiştir.

BU HADİSİN İHTİVA ETTİĞİ ESASLAR

1. ŞÜF'A-İ CÂR. Bu hadîs-i şerif sübût-ı şüfa hususunda en mühim esâsât-ı şer'iyyeyi ihtiva eden hadislerden biridir. Bu esaslardan birisi şüfa-i câri ispata dairdir: "*Komşu komşunun malında en haklı bir şefi'dir*" buyurulmuştur ki, şüfa-i cârin sübûtunda bir nâstır ve Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebidir. Şüfa-i câre Hanefîler bu hadis ile istidlâl etmişlerdir. Eimme-i Şâfiyye câr-i mülâsıkın hakk-ı şüfasını inkâr ederek, şüfa hakkını mülkte iştirake tahsis ve bu Ebû Râfi' hadisini şu suretle te'vil etmişlerdir:

5 Ebû Râfi'in ismi Eslem'dir. Mısırlıdır. İbtidâ Resûl-i Ekrem'in amcası Hazret-i Abbas'ın kölesi idi. Sonra Abbas Resûl-i Ekrem'e hibe etmiştir. Abbas radiyallahu anh müslüman olduğunda Abbas'ın müslüman olduğunu Resûl-i Ekrem'e tebşîr etmekle taraf-ı risâletpenâhîden âzat edilmiştir. Ali radiyallahu anhin hilâfeti zamanında vefat etmiştir (*Umdetü'l-kârî*).

6 {B6980 Buhârî, Hiyel, 15.}

Câiz ki Ebû Râfi' ile Sa'd b. Ebû Vakkâs bu iki odada şerik idiler. Hadiste şerikten "câr" (komşu) diye tabir buyurulmuştur. Fakat hadîs-i şerifin zâhirine nazaran bu bir te'vîl-i baîddir. Hadisin ifade ettiği mâna bu iki odaya Ebû Râfi'in müstakil surette mâlik olduğudur. Müşâan değil. Bunu Ömer b. Şebbe de böyle izah ediyor ve "Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın düz bir zemin üzerinde mütekabil ve birbirine nâzır iki evi vardı. Aralarında 10 zirâ miktarı açık bir mesafe bulunuyordu. Bunlardan mescid-i saâdetin sağ tarafına isabet edeni evvelce Ebû Râfi'in idi. Sonra ondan Sa'd b. Ebû Vakkâs satın aldı" diyor ve bu hadisi sevk ediyor. İbn Şebbe'nin bu rivayeti sarahatle şunu ifade eder ki bu odaların sahibi Ebû Râfi' Sa'd'ın komşusu idi. Yoksa şeriki değildi.

2. HAKK-I ŞÜFA MUTLAKTIR. Ebû Râfi' hadisinin ıtlakından müstefâd olan bir esâs-ı fikhî de şüfa hakkının mutlak olarak sübûtudur. Bunda bu hakkı haiz olan şeffîin hâzır veya gâib, şehri veya bedevî, müslim veya zimmî, sagîr veya kebîr olmasının hiçbir farkı yoktur. Seleften bazıları bu hakkı bir lâzime-i temeddün addederek şehirde ikamet etmeyen bir bedevînin şüfa hakkı yoktur demişlerdir ki Şa'bî, bu tezi müdafaa edenlerdendir. Şa'bî zimmînin, gâibin de bu hakkını inkâr etmiştir. İbn Ebû Leylâ da, sagîrin hakk-ı şüfası yoktur demiştir.

3. ARZ-I ŞÜFA. Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadisin babında "Bey'in sudûrundan evvel şerikin sâhib-i şüfa olan şerikine bey' teklif etmesi" suretinde bir unvan kabul etmesi, *Buhârî* şârihlerine şüfanın bu safhasını tetkik etmek fırsatını vermiştir ve bu babda ihtilâf edilmiştir:

Tahâvî'nin nakline göre, İmam Ebû Hanîfe'ye, İmam Mâlik'e, İmam Şâfiî'ye ve bu üç imamın ashabına göre bir şerikin, kable'l-bey' sâhib-i şüfa diğer bir şerikine satış teklif etmiş bulunmasıyla hakk-ı şüfası bâtıl olmaz. Çünkü bunlara göre şüfa, şerikin şahs-ı âhare bey'inden sonra vâcip olan bir haktır. Binaenaleyh evvelce şerikine satış teklif etmekle, henüz tahakkuk etmemiş bulunan bu hak zâil olmayacağından şerik akarını şahs-ı âhare sattıktan sonra şeffî olan şerik fi'l-hâl tahakkuk eden hakkını istimal ederek bu mütekaddim bey'i feshiyle müşteriden mâl-i müşterâyî almak hakkını haizdir. Bu sebeple Hanefî fukahası şu esası vazetmişler ve "Şüfanın vücûbu için bâyi' olan şerikin mebî'den mülkü zâil olmak şarttır" demişlerdir.

Bey'in envâina göre, bu esas şöyle tafsil ediliyor: Bey'-i fâsidde bâyiin hakk-ı istirdâdı sâkıt olmadıkça şüfa câri olmaz. Şart-ı hıyâr ile bey'de de eğer muhayyer yalnız müşteri ise bâyi' olan şerikin mülkiyeti zâil olmuş bulunacağından vücûb-ı şüfa tahakkuk eder. Bâyi' muhayyer ise hakk-ı hıyarı sâkıt olmadıkça şüfa câri olmaz. Hıyâr-ı ayb ile hıyâr-ı rüyet ise şüfanın sübûtuna mani değildir.

Süfyân es-Sevrî, Hasan b. Hay, İshak b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd, ehl-i zâhir de arz-ı bey' ile şüfanın sâkıt olacağını kabul etmişlerdir. Bunlar da Müslim ile Tahâvî'nin Câbir'den rivayet ettikleri şu meâldeki hadîs-i şerif ile ihticâc etmişlerdir. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "Şüfa şeriklerden birinin diğerine arzetmeden

satmak hakkını hâiz olmadığı bir tarla ve arsada yahut bir evde yahut bir bahçede hakk-ı iştiraktır. Arzolunan şerik ya alır yahut almaz da bırakır” buyurmuştur.⁷

4. ŞÜF‘ADA VERASET YOKTUR. İbrâhim en-Nehaî “Hakk-ı şüfa tevarüs edilmez” demiştir. Bu ictihad İbn Sîrîn’den de nakledilmiştir. İbn Hazm, “Bu ictihadın Süfyân es-Sevrî’nin, Ebû Hanîfe’nin, Ahmed b. Hanbel’in, İshak b. Râhûye’nin, Hasan b. Hayy’in, Ebû Süleyman’ın da mezhebi olduğunu Abdürrezzâk’tan nakletmiştir. Mâlik ile Şâfiî “Şüfa vereseye intikal eden haklardandır” demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe’nin bu babdaki ictihadı, şüfa hakkının, şefiîn vefatı üzerine bâtıl olduğu merkezindedir. Şefiîn vefatı ister kable’t-talep olsun, ister ba’d’e’t-talep kable’l-ahz vuku bulsun hiçbir fark yoktur. Bâyiin mevtine nazaran şüfanın mevkii budur. Müşteriye nazaran bunun aksidir. Yani müşterinin vefatıyla şefiîn hakk-ı şüfası bâtıl olmaz, çünkü men’ lehü’ş-şüfa mevcuttur.

5. ŞEFİ‘ İLE MÜŞTERİNİN İHTİLÂFİ HALİ. Şefi‘ ile müşteri miktâr-ı semende ihtilâf ettiklerinde müşterinin kavline itibar olunur. Çünkü müşteri münkirdir. Tarafeyne yemin teklif edilmez. Şefiîn de beyyinesine itibar edilir. Bu ictihad İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed’indir. İmam Ebû Yûsuf’a göre bilakis müşterinin beyyinesine itibar edilir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَى أَيِّهِمَا أُهْدِي
قَالَ إِلَى أَقْرَبِهِمَا مِنْكَ أَبَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Âişe hazretleri, “Yâ Resûlellah! Benim iki komşum var. (Hediye vermek istediğimde) hediyemi bunlardan hangisine (takdimen) vereyim?” diye sordum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kapısı sana en yakın olan komşuna ver!” buyurdu demiştir. {B2259 Buhârî, Şüf’a, 3.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî Müslim’den münferit olarak rivayet etmiştir. Buradan başka Buhârî’nin “Edeb” ve “Hibe” bahislerinde de rivayeti vardır. Ebû Dâvûd da “Edeb” bahsinde tahrîc etmiştir. Buhârî’nin hediye hakkında şerefvârit olan bu hadisi “Şüfa” bahsinde

7 عن جابر رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: الشفعة في كل شرك بأرض أو ربع أو حائط لا يصلح أن يبيع حتى يعرض على شريكه فيأخذ أو يدع [رواه الطحاوي وأخرجه مسلم أيضا] {M4129 Muslim, Mûsâkât, 135.}

zikretmesi, hakk-ı civârın ehemmiyetini beyan ve şüfa için de medâr-ı kıyâs olabileceğini işâr içindir. Hatta şârih Kastallânî, Buhârî'nin Hazret-i Âişe hadisini burada sevketmesi en yakın komşunun şüfaya istihkakı hakkındaki ehl-i Kûfe mezhebini ihtiyar ettiğini işâr içindir diyor ki ehl-i Kûfe ile Hanefiler'i kastetmiş olacaktır.

Filhakika şüfa-i cârin sübûtu hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir. Eimme-i Hane-fiyye yalnız câr-i mülâsık yani bitişik komşu için şüfanın sübûtunu kabul etmişlerdir. Mülâsık olmayanlara şüfanın şümulünü kabul etmemişlerdir. Şüfanın vücûbundaki gaye, hariçten gelecek ezâ ve rahatsızlığı defetmektir. Bu sebeple merâtib-i şüfada ibtidâ nefs-i mebî'de şerik olan kimsenin hakk-ı şüfası takdim edilmiştir. İkinci derecede hakk-ı mebî'de müşârik olan şefî' oluyor. Üçüncü olarak da şüfa-i câr nazarı itibara alınmıştır. Binaenaleyh şüfadan mahrumiyetin zararını çekecek yegâne komşu, câr-i mülâsıktır. Çünkü bitişik komşunun duvarları birbirine muttasıldır. Parmaklık, tahta perde, çit gibi ahşap üzerinde müşterek mülkiyetleri vardır. Bu cihetle bir gayri menkulün şahs-ı sâlise satışından zarar görecektir, mülâsık komşudur. Şüfa hakkının tesis ve teşrîfinden müstefit olması icap eden yegâne komşu câr-i mülâsıktır. Öbür komşuların bu alım satımdan zarar görmeleri ihtimali yoktur.

Hasan b. Hay, şerikten sonra hakk-ı şüfa komşunudur. İster o komşu mülâsık olsun ister olmasın, müsavidir demiş. Bazı ulemâ da satılan evin etrafındaki kırk komşuya kadar teşmil etmişlerdir. Hatta bazıları da evin dört tarafından kırkar ev için hakk-ı şüfa kabul etmişlerdir. Daha garibi de var: Satılan evin bulunduğu şehir halkının şeffî'liğini kabul etmek garabetidir. Hiç şüphesiz bu ictihad sahipleri şüfanın gaye-i teşrîfinden gaflet etmişlerdir. Bunların delil olarak öne sürdükleri Ebû Dâvûd'un *Merâsîl*'inde İbn Şihâb'dan rivayet ettiği üzere, أربعون دارا جار *"Kırk ev komşudur"* buyurulmuş olmasıdır. Yûnus, İbn Şihâb'a sordum: "Bu kırk ev nasıl tayin edilir?" dedim. İbn Şihâb, "Sağdan kırk, soldan da, önden kırk, arkadan da!" diye cevap verdi diyor.⁸

Bu haberin şüfaya şümulünü kabul etmek şüfanın hikmet-i te'sîsini bilmemektir. Nasıl ki İbn Münzir gibi bazıları bu gaflette bulunarak ve vasiyet hakkında rivayet olunan bu haberden istiâne ederek, "Ebû Hanîfe nassın zâhirinden udûl ederek şüfada câr-i mülâsıkı iltizam edip diğer komşuları hakk-ı şüfasından mahrum etmiştir. Yine böyle komşusuna verilmesi vasiyet edilen bir malı da câr-i mülâsık tahsis etmiş, öbür komşuları mahrum bırakmıştır. Halbuki ulemâ bu haberin medlûlünü aynen kabul ederek kırk komşuya bu hakları teşmil etmişlerdir" diyor. Biz bu babda verilmesi lâzım gelen cevabı yukarıda izah etmiş bulunuyoruz. Burada şârih Aynî'nin bir sözüne de iştirak ederek deriz ki:

"Ebû Hanîfe hadisin zâhirinden huruç etmiştir" diyen kimse, tarîk-i edebden harice çıkmıştır. Ebû Hanîfe'nin ictihadı beğenilmeyebilir. Fakat Ebû Hanîfe'nin beğenmediği

ictihadı bile nakledilirken muktezâ-i edebe riayet edilmek icap eder. Ne din ne ilim hususunda Ebû Hanîfe'nin gölgesine yaklaşamayanların mezhep taassubuyla, "Ebû Hanîfe, nassın haricine çıktı" demeleri edep haricinde, çirkin bir sözdür. Aynı zamanda ağır bir bühthan ve iftiradır. Ebû Hanîfe hazretlerinin istinat ettiği gâyet-ı nusûsu anlamaktan da haricte ve uzakta bulunmaktır. Farzedelim ki birisi malından 1000 kuruşu komşularına vasiyet etti. Etrâf-ı erbaadan kırkar komşu yüz altmış ev eder. Ev başına 6 kuruş isabet eder ki bu vasiyetle istihdâf edilen ne gâye-i teâvün hâsıl olur ne de bu ağır tevzî külfetine katlanılır.

Şüf'a-i câr hakkındaki bu nevi ihtilâftan sarfınazar edilirse, bu babda istinat edilen delillerden biri de Bezzâr'ın Enes b. Mâlik'ten, Tirmizî ile Tahâvî'nin altı tarik ile Semüre'den rivayet ettikleri, جار الدار أحق بالدار "*Bir evin komşusu, o eve şefî' olmakta herkesten ziyade sâhib-i haktır*"⁹ hadîs-i şerifidir. Tahâvî'nin tahrîcine göre, Ali b. Ebû Tâlib ile Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhümâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hakk-ı civâr ile kazâ buyurduğunu rivayet etmişlerdir.¹⁰ Ömer b. Hattâb radiyallahu anh da civâr-ı mülâsık için şüf'a ile hükmetmesi hususunda Kâdî Şüreyh'e mektup göndermiştir.

9 {T1368 Tirmizî, Ahkâm, 31.}

10 {Tahâvî, *Meâni'l-âsâr*, IV, 123, no: 6003.}

Kitâbü'l-İcâre

كِتَابُ الْإِجَارَةِ

Bu bahis icâreye dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan elimizdeki bir kısım *Buhârî* nüshalarında böyledir. Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Sahîh-i Buhârî*'de besmeleden sonra باب الإجازات vardır. Müstemlî'nin rivayeti ise besmeleden sonra الإجازات في suretindedir. Neseffî'nin rivayetinde إجازات lafzı, başkalarının rivayetinde de كتاب الإجازات yoktur.

İcâre Arap dilinde “ücret” mânasınadır. İcar mânasında da istimal olunmuştur. Ücret “kira” demektir. Kira “bedel-i menfaat”tır. **İcâr** “kiraya vermek”, **istîcâr** da “kira ile tutmak”tır. Fukaha icâreyi, “Bir ivaz mukabilinde menâfi‘ üzerine icrâ kılınan akiddan ibarettir” diye tarif etmiştir. İvaz “mal ve ücret”tir. Bazı fukaha da, “İvaz ile menâfii temliktir” demiştir. İcârenin en güzel tarifi şudur: “Menfaat-i mâlûmeyi ecr-i mâlûm mukabilinde bey‘ etmektir. *Mecelle* için de bu tarif tercih edilmiştir. Borçlar Kanunu’nun 248. maddesinde de, “Âdi icar bir akiddir ki, mûcir, onunla ücret mukabilinde bir şeyin istimalini terketmeyi iltizam eder” diye tarif edilmiştir. Görülüyor ki bu tariflerin hepsi aynı meâldedir, icar, bir malın menfaatini, mûcirin müste’cire ücretle temlikinden ibaret bir bey‘dir.

Mûcir ve Âcir. Malını kiraya veren kimsedir. Müste’cir de kiralayan kimsedir. Me’cur kiraya verilen şeydir ki mûcer ve müste’cer de denilir. Ecîr, nefsin kiraya veren kimsedir. Müste’cerün fih de, ecîrin akd-i icâre ile iltizam eylediği ameli ifa için müste’cir tarafından kendisine teslim olunan maldır. Elbise dikmek için terziye verilen kumaş ve nakletmek üzere hamala verilen hamûle gibi.

İcâre ile âriyet arasında fark, icârenin bir ivaz ve ücretle iârenin de ivazsız, ücretsiz temlik edilmelerinde görülür.

Buhârî *Sahîh*’inde “Kitâbü’l-İcâre” unvanını takiben iyi bir kişiye isticar hakkında bir bab açarak Kasas sûresinin 26. âyetindeki إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرَ الْقَوِيَّ الْأَمِينُ nazm-ı şerifini zikretmiştir ve bununla Buhârî Şuayb aleyhi’s-selâmın kızı Safûrâ kıssasına işaret etmiştir. Bu kıssayı mücmelen hikâye edelim ki bundaki icâre hususu anlaşılsın.

Yine bu sûre-i şerifede haber verildiği üzere Hazret-i Mûsâ, Mısır’da bir yumruk indirerek bir Kıptî’yi öldürmüştü. Bu hadise üzerine Mısır’da korku içinde sabahladı. Sabahleyin Firavun cellâtlarına Mûsâ’yı bulup öldürmelerini emretti. Bu sırada Mûsâ’ya kabillesi halkından Harbil isminde birisi geldi. Bu adam, Hazret-i İbrâhim’e iman ve Hazret-i

Mûsâ'nın nübüvvetini kabul ve tasdik etmiş bir müvahlid idi. Aynı zamanda Firavun'un amcası oğlu idi. Hazret-i Mûsâ'ya koşarak geldi: "Yâ Mûsâ haberin olsun! Şimdi heyet, seni öldürmek için hakkında sâdır olan emri müzâkere ediyorlar. Hemen Mısır'dan çık! Ben senin hayırhahlarından bulunuyorum" dedi. Hazret-i Mûsâ da korku içinde derhal Mısır'ı terkettti. Fakat nereye gideceğini bilmiyordu. "Yâ rab! Bu zalim kavmin elinden beni kurtar!" diye dua etti. Bu sırada bir melek gelip Mûsâ'ya yol gösterdi. Medyen'e¹ kadar kendisine refakat ve delâlet eyledi.

Mûsâ aleyhi's-selâm Medyen kuyusunun yanında bir müddet tevakkuf etti. Kuyu başında bir küme insan buldu. Hayvanlarını suluyorlardı. Bunların gerisinde de iki kız buldu. Bunlar da bu izdihamdan sakınıp duruyorlardı. Koyunlarının halkın koyunlarıyla karışmasından çekiniyorlardı. Mûsâ aleyhi's-selâm bunlara, "Derdiniz nedir?" diye sordu. Onlar da, "Bu çobanlar çekilip gitmedikçe bunların arasına sokulup da hayvan sulamayız. Biz zayıf kimseleriz. Bunlarla müzâhameye gücümüz yetmez. Babamız da koca bir ihtiyardı" dediler ki, babaları Şuayb aleyhi's-selâm idi.² Bunun üzerine Hazret-i Mûsâ bu kızların koyunlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi. İstirahat ettiği sırada bu iki kızıdan birisi hicab ve hayâ üzere yürüyerek Mûsâ'ya geldi: "Babam seni davet ediyor. Bize su çektiğinin ücretini sana ödemek istiyor" dedi. Bunun üzerine Mûsâ aleyhi's-selâm Şuayb aleyhi's-selâma vardı. Sergüzeştini ona anlatınca Hazret-i Şuayb, "Korkma, o zalimlerin cemaatinden kurtuldun!" dedi. Bu kızlardan birisi (ki, Safûrâ) babasına, "Babacığım! Bu adamı ecîr tut! Bu, tuttuğun ecîrlerin en hayırlısıdır; kavî, emin bir kimsedir" dedi.³

Bunun üzerine Şuayb aleyhi's-selâm Hazret-i Mûsâ'ya, "Ben, şu iki kızımın birisini sana nikâh etmek istiyorum!" dedi.

Bundan sonra aşağıda Hazret-i Mûsâ'nın târîh-i hayatını bildiren âyetler geliyor:

Bu kıssadaki *اِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ* "*Babacığım! Mûsâ şimdiye kadar isticar ettiğin çobanların en güçlüsü ve kuvvetlisidir, en emniyetlisidir*" kavli-i şerifinden kendisine iş tevdi edilecek ecîrin, ifasına memur edileceği işi başarabilecek kudret ve kabiliyeti haiz

1 Şârih Aynî'nin beyanına göre Mısır ile Medyen arasındaki mesire sekiz günlüktür. Bazıları da on günlük tahmin etmişlerdir. Medyen, Arap coğrafîyûnuna göre, Bahr-i Ahmer sahilinde mümted olan bir hıttâ-i arazinin merkezi olup Tebük'ün hizasında bir kasabadır. Birtakım maden ocakları bulunmasına nazaran burasının ezmine-i kadîmede medenî bir şehir olduğu anlaşılıyor. Ferâine-i Mısır ve Romalılar zamanından kalma birçok harabenin vücudu ve eski Mebtîler'in 32 mâmûresinin viraneleri meşhûd olması da bunu teyit ettiği *Kâmûsü'l-a'lâm*'da bildiriliyor. Hazret-i Şuayb'ın vatani ve Hazret-i Mûsâ'nın izhâr-ı mu'cizat mahalli olduğunu da Kasas sûresinin ihbarından öğreniyoruz.

2 Bu kızların babası Şuayb aleyhi's-selâm olduğu cumhûr-ı ulemânın kavli-i meşhurdur. Bazı ulemâ da Şuayb aleyhi's-selâmın biraderzâdesidir demişler. Süheylî, Şuayb aleyhi's-selâmın silsile-i nesebini şöyle bildiriyor: Şîrûn b. Dayfûn b. Medyen b. İbrâhim aleyhi's-selâm. Kızlardan büyüğünün adı Safûrâ'dır. Hazret-i Mûsâ'ya bu tezvîc edilmiştir. Küçüğünün adı da Abûrâ idi.

3 Hazret-i Şuayb kızına, "Mûsâ'nın bu kuvvet ve emniyetini nereden biliyorsun?" diye sordu. O da, "Kuyu başında birkaç kişinin yerinden oynatabileceği bir taşı yakaladığı gibi bir tarafa fırlattı. Sonra sizin dave-tiniz üzerine buraya birlikte gelirken beni görmemek için benim arkadan gelmemi tavsiye etti. O daima önde yürüdü" dedi. Şuayb'ın mekânı ile Medyen kuyusu arasında 3 mil mesafe vardı (*Aynî*).

bulunması, bir de emin olması lüzumu istifade edilmiştir. Şimdi tercüme edeceğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi de bu mühimmeyi tâlim için sevk edilmiştir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَقْبَلْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَمَعِيَ رَجُلَانِ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ فَقُلْتُ مَا عَلِمْتُ أَنَّهُمَا يَطْلُبَانِ الْعَمَلَ فَقَالَ لَنْ أَوْ لَا نَسْتَعْمِلُ عَلَى عَمَلِنَا مَنْ أَرَادَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir defa) ben, Eş'arîler'den iki kişi ile beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (huzuruna) varmıştım, (bunlar Resûlullah'tan iş istediler). Müteakiben ben, "(Yâ Resûlellah!) Ben, bunların iş, memuriyet isteyeceklerini bilmiyordum" dedim. Bunun üzerine Resûlullah, "İş dileyen kimseyi biz, işimiz üzerinde kullanmayız" buyurdu. {B2261 Buhârî, İcâre, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî kısa ve uzun metinlerle *Sahîh*'inin tekrar "İcâre", "Ahkâm", "İstitâbe" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim de "Megâzî"de, Ebû Dâvûd tam olarak "Hudûd" bahsinde, kısmen de "Kazâyâ"da, Nesâî "Tahâret" ve "Kazâ" bablarında rivayet etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*'inde Şuayb aleyhi's-selâm kıssasına işaret ettikten sonra, "Hazine nedarın ve vekîl-i umûrun emin olmasını, tâlib-i tevliyet olan kimseyi imamın istihdam etmemesini" iki unvan halinde vazederek bunları ispat için iki hadis sevk etmiştir ki ikincisi bu Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisidir ve tâlib-i tevliyet tevdî-i umûr edilmemesi hususunda bir nastır. Bu maksada delâleti vâzıhtır. Buhârî'nin bundan daha vâzıh bir tarîk-i rivayeti de aşağıda "İstitâbe-i Mürteddîn"de gelecek olan tahrîcidir ve aynen şöyledir: معي رجلان من الأشعريين وكلاهما سألا أي العمل . فقلت : والذي بعثك ما اطلعت على ما في أنفسهما ولا علمت أنهما يطلبان العمل الحديث "Eş'arîler'den yanımda iki kişi ile beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardık. Bunlar Resulullah'tan iş ve vazife istediler. Ben (sıkılarak), "(Yâ Resûlellah!) Seni ba's eden Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki ben, bu iki Eş'arî arkadaşın gönüllerinde memuriyet talebi bulunduğuna muttali değildim ve memuriyet isteyeceklerini bilmiyordum."⁴

4 {Kaynakta hadisin bu kısmı şöyle yer almaktadır: ومعني رجلان من الأشعريين، أحدهما عن يميني والآخر عن يساري، رسول الله صلى الله عليه وسلم يستاك، فكلاهما سأل، فقال: "يا أبا موسى، أو: يا عبد الله بن قيس" قال: قلت: والذي بعثك بالحق أنهما يطلبان العمل الحديث "Eş'arîler'den yanımda iki kişi ile beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardık. Bunlar Resulullah'tan iş ve vazife istediler. Ben (sıkılarak), "(Yâ Resûlellah!) Seni ba's eden Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki ben, bu iki Eş'arî arkadaşın gönüllerinde memuriyet talebi bulunduğuna muttali değildim ve memuriyet isteyeceklerini bilmiyordum."⁴

Buhârî'nin "Ahkâm" bahsinde bulunan tahrîcindeki cevâb-ı risâletpenâhî de, إنا لا نولي {من سألہ} "Biz, memuriyete tâlip olanı işimize yaklaştırmayız"⁵ suretindedir.

Hadisteki نستعمل لن أو لا نستعمل delâlet eder.

Hadisteki Eş'arî'de "yâ" nisbet içindir. Eş'arî'nin nesebi *Lübbü'l-Lübâb*'da, "Nebt b. Eded b. Zeyd b. Yeşhûb b. Ureyb b. Yezîd b. Kehlân b. Sebâ" olmak üzere mazbuttur. Eş'ar "çok kıllı" demektir. Nebt'in anadan vücudunun her tarafı kıllı olarak doğduğu için Eş'arî denilmiştir. Ebû Mûsâ hazretleri de Yemen'deki bu cemaate mensup olduğundan Eş'arî yâdolunmuştur. Eş'arî mezhebinin müessisi Ebû'l-Hasan Ali el-Eş'arî hazretlerinin cedd-i âlîsidir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhnın asıl ismi Abdullah b. Kays'tır. Hicret-i seniyyeden evvel Yemen'den Mekke-i Mükerrreme'ye hicret ederek müslüman olmuştur. Habeş'e de hicret edip Hayber'in fethi sırasında Ca'fer-i Tayyâr radiyallahu anh ile birlikte avdet etmiştir. Taraf-ı risâletten Yemen'e Muâz b. Cebel ile beraber zekât âmili tayin buyurulmuştur. Hazret-i Ömer tarafından da Kûfe ve Basra'ya vali gönderilmiştir. İlim ve kırâat-i Kur'ân cihetiyle ahabın birinci tabakası ricâlinden sayılır. Hüsn-i savt ile Kur'an okumakta ise muntahâ-yi kemâle asıl olmuştu. Büreyde'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Ebû Mûsâ'nın bir kere Kur'an okuduğunu işittiğinde, "*Ebû Mûsâ'ya Âl-i Dâvûd'un mezâmîrinden bir hoş sada ihsan buyurulmuştur*"⁶ demekle Ebû Mûsâ yüksek takdîr-i Peygamberî'ye mazhar olmuştur. Ebû Mûsâ'nın müstesna şahsiyyet-i ilmiyyesini aşağıda "Fezâilü's-Sahâbe" bahsinde yazacağız. Burada *Tezkiretül-huffâz*'dan naklen yalnız şunu bildirmekle iktifa edeceğiz: Ebû Mûsâ Hazret-i Peygamber'in zamân-ı hayatında fetva veren dört büyük sahâbeden biridir ki diğer üçü Ömer, Ali, Muâz radiyallahu anhümdür.

Memuriyet talep eden kimseye tevdi-i umûr edilmemesinin sebebine gelince; bu talep, gönüldeki bir ihtirasın hâricî i'lâmıdır. Böyle muhteris bir kimseye tabii emniyet edilemez.

Kurtubî diyor ki, hadisteki "*Biz, memuriyet isteyen işimizde kullanmayız*" kavli bir nehiydir ki, zâhiri tahrîm ifade eder. Fakat ihtirastan mücerret olan taleb-i memuriyet, aynı zamanda taleb-i maîşet demek olduğundan mekruh değil, belki memduh olmak icap ederdi. Bunun için bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde, لا تسأل الإمارة وإنا، buyurduğu rivayet edilmiştir⁷ ki bundan mutlak surette memuriyet istemek değil, belki memuriyet talebi ile beraber onu elde etmek için

5 {Buhârî metninde Hazret-i Peygamber'in cevabı şöyledir: ولا من حرص عليه، إنا لا نولي هذا من سألہ، B7149 Buhârî, Ahkâm, 7.}

6 {M1851 Müslim, Müsâfirîn, 235.}

7 {Kurtubî, *el-Müfhim*, IV, 16. Metnin ilk kısmı (لا تسأل الإمارة) aynı babdaki başka bir rivayetin başlangıcıdır. *Kurtubî*'de bu açıkça bellidir, ancak Aynî Kurtubî'nin açıklamalarına yer verirken rivayeti bu şekilde birleştirerek vermiştir. Muhtemelen, müellif de *Aynî*'yi esas aldığı için bu şekilde vermiştir. Hadisler için bkz: M4715, M4717 Müslim, İmâre, 13, 14.}

hırs ve tehâlük göstermek haram olduğu vâzihan anlaşılır. Nasıl ki bir rivayete göre Resûl-i Ekrem bu iki muhteris Eş'arî'den i'râz edip bunlara memuriyet vermedi de hiçbir zaman kendisinde memuriyet hırsı görülmeyen Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye tevdi buyurmuştur. (طالب التولية لا يولى).

Buhârî'nin yukarıda bildirdiğimiz iki babından birisi de, bir hazinedarın ve bir vekîl-i umûrun emin olmasına dairdi. Bu babda sevkettiği bir hadiste yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayet olunan, “Efendisinin verilmesini emrettiği bir sadakayı gönül hoşluğu ve vicdan temizliği ile emrolunan kimseye veren bir kesedar ve bir vekîl-i umûr, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir” hadîs-i şerifidir.⁸

Bu hadisin “İcâre” bahsi ile alâkası cihetine gelince; bu hadis ile Buhârî, başkasının malını hıfz ü sıyânete memur olan kimse onun ecîridir demek istemiştir. Bunun gibi devlet memurlarının hepsi devletin birer ecîridir. Devletçe kendisine tevdi edilen vazifeyi samimiyetle ve kemâl-i sadâkatle ifa etmeleri matlup ve mültezemdir. Meselâ bir mal memurunun devletçe tayin edilen usul ve nizam dairesinde mükelleflerin vergilerini alması, devlet tarafından irâe edilen cihetlere sarfetmesi en yüksek vazîfe-i ahlâkiyye olduğu için bu nâmuskârane hareketinden dolayı müsâb olması da müstefâd olur. Milletin saadeti ve vatanın selâmet ve istiklâli için devletin talep ettiği vergiyi gönül hoşluğu ile miâdında götürüp vermek hiç şüphesiz ecr ü sevâbı müstelzimdir. Bu paranın ahz ü sarfında nâmuskârane hüsnühizmeti sebkeden her memur, bu ecr ü sevâbdan kıyasen müstefit olur. Ferdin vekîl-i umûra efendisinin emrini hüsnüniyetle ifa ettiğinden dolayı onunla başa baş müsâb olursa, cemiyetin malını hüsnümühafaza etmekle ve her emrini kemâl-i ihlâs ve samimiyetle yerine getirmeye çalışan memurun da ecr ü sevâba nâil olması şüphesizdir.

Gerek ferdin ecîri gerek cemiyetin hâdimi olsun, bunların hem dünyada ecrini almaları, hem de ukbâda nâil-i sevap olmaları tabii iyi bir kazançtır. Bunun için bu müstesna kazanç bu hadisin diğer turuk-ı rivayetinde mevcut olanlarla beraber birtakım şürût ve kuyûda tâbi tutulmuştur ki şunlardır:

1. Hâdimin, efendisinin malını ahz ü sarfa mezun bir vekîl-i umûru olması. Böyle bir mezuniyeti haiz olmazsa fuzûlî bir tasarruf olur ki katiyyen câiz değildir. Memur da böyledir. Devletçe tayin edilen hudûd-ı salâhiyeti tecavüz etmemekle meşruttur.

2. Hadisin bir tarîk-i rivayetinde hâdimin nâil-i mesûbât olması için müslim olması şarttır. Bu kayıt ile kâfir olan hâdim hariç bırakılmıştır. Çünkü hayra masrûf olan her fi'l ü hareketimizden müstefit olmamız için onu hüsnüniyetle ifa etmiş olmamız lâzımdır. Kâfir ise bu ehliyeti haiz değildir.

8 روى سفيان عن أبي بردة، قال أخبرني جدي أبو بردة عن أبيه أبي موسى الأشعري رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: الخازن الأمين الذي يؤدي ما أمر به طيبة نفسه أحد المتصدقين. {B2260 Buhârî, İcâre, 1.}

{B1438 Buhârî, Zekât, 25.} وفي رواية: (الخازن المسلم الأمين ... وفيها (ما أمر به فيعطيه كاملا موفرا ...)

Şu senedi mütalaa eden kârilerimiz, iki Ebû Bürde göreceklendir. Bunun birisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Ebû Bürde'dir. Bu Ebû Bürde'nin adı Âmir'dir. Kûfe kadısıdır. İkincisi de Âmir'in hafîdi olan Ebû Bürde'dir. Bunun adı da Büreyd'dir. Babasının adı da Abdullah'tır.

3. Hâdimin ve memurun emin olması da şarttır. Bununla da hıyaneti sabit olan hâdim ve memur ihraç edilmiştir. Hıyaneti sabit olanlar derhal tasarruftan men edilir. Müsâb olmak şöyle dursun muâteb olur.

4. Bir vekîl-i umûr ferdin, bir memur da devletin emirlerini tamamen ifa etmiş olması ve devletçe tayin edilen mahalle sarfedilmesi şarttır.

5. Bir kesedar, efendisinin; bir memur da devletin sarfına izin verdiği yerlere ferdin ve cemiyetin malını sarfederken ashâb-ı istihkâka gönül hoşluğu ile, tevkîr ve ihtiram ile eksiksiz, tamamen vermesi şarttır. Bu da ما أمر به كاملا موفرا طيبا به نفسه cümlesinden istifade edilmiştir.

1028

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا رَعَى الْغَنَمَ فَقَالَ أَصْحَابُهُ وَأَنْتَ فَقَالَ نَعَمْ كُنْتُ أُرْعَاهَا عَلَى قَرَارِيطٍ لِأَهْلِ مَكَّةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ederek şöyle nakledilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), “Allah hiçbir peygamber göndermemiştir, muhakkak o peygamber koyun gütmüş-tür” buyurdu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem’in ashâbı, “(Yâ Resûlellah!) Sende mi?” diye sordu da Resûl-i Ekrem, “Evet, ben de ehl-i Mekke’nin Karârît (mevki)inde koyun güderdim” buyurdu. {B2262 Buhârî, İcâre, 2.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “İstincâ” bahsinde de rivayet etmiştir. İbn Mâce’nin de “Ticâret” bahsinde rivayeti vardır. Bazı şârihler على قَرَارِيط lafzındaki “alâ” harf-i cerri, “bâ” mânasına sebebiyet veya muâvaza içindir. Zarfiyet için değildir demişlerdir ki İbn Mâce’nin bir tarîk-i rivayetinde بالقراريط suretinde vârit olması da sebebiyet mânasını teyit eder. Hatta İbn Mâce’nin şeyhi Süveyd, “Resûl-i Ekrem koyun başına bir kırat ücret alırdı” demiştir.

İbrâhim el-Harbî de Karârît Mekke civarında bir yerin adıdır demiş ve Resûl-i Ekrem’in burada koyun güttüğünü bildirmiştir. Delil olarak da vaktiyle Araplar arasında kırat nâmıyla bir nakdin mâruf olmadığını ileri sürmüştür. Filhakika bir hadîs-i sahîhte İslâm mücahidlerinin yakında kırat nâmıyla para tedavül eden bir hıtta fethedecekleri استفتحون أرضا يذكر فيها القيراط kavli-i şerifiyle⁹ tebşîr buyurulmuştur ki Mısır’dır ve zuhûr-ı İslâm’da kıratın Araplar arasında mâruf olmadığına delâlet etmektedir. Bu cihetle İbnü’l-Cevzî, Ebû İshak el-Harbî’nin bu kavlini daha doğru bulmuştur.

Şârih Hâfız İbn Hacer ise birinci mânâyı tercih ederek Mekkeliler arasında Karârît namıyla Mekke’de bir yer bulunmadığını iddia etmiştir. Fakat kadim zamanlarda Mekke’de bu isim ile mâruf bir yer bulunup da bunun bilâhare unutulmuş olması, fakat Resûl-i Ekrem’in mahfuzu ve mâlûmu bulunması mümkündür. Bu cihetle biz de tercümede Karârît’in ikinci mânasını ihtiyar ettik.

Bundan başka bu ihtiyarımızın iki sâiki daha vardır: Biri “alâ” harf-i cerrini hakiki mânasında istimal edip ma’nâ-yı mecâzî olan sebebiyete udûl etmemek, öbürü de bu ikinci mânâyı teyit eden *أهل بيته* *Ben kendi koyunumuzu Ciyâd mevkiinde güderdim*¹⁰ suretinde bir rivayetin bulunmasıdır. Ciyâd, Mekke’nin alt tarafında bir mevziin adıdır. Bu rivayete göre, Resûl-i Ekrem aile koyunlarını kâh Ciyâd mevkiinde kâh Karârît denilen bir mahalde gütmüştür.

Bunlara ikinci mânâ için medâr-ı tercih ve hepsinden daha mühim bir ciheti de ilâve edebiliriz: Resûl-i Ekrem’in ecîr olarak başkasının koyunlarını ra’yetmemiş olmasıdır. Bu cihetle bu Ebû Hüreyre hadisinin “İcâre” bahsinde sevkedilmesinin bir sebebi kalmamış oluyor.

HULÂSA. Karârît’in nakid mânasına değil, mahall-i ra’y mânasına hamli daha doğrudur.

İbn İshak’ın, Vâkıdî’nin rivayetlerinden bilistikrâ anlaşıldığına göre, Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem, koyun güttüğü sırada yirmi küsur yaşında idi.

RA’YİN HİKMETİ

İleride her biri bir ümmetin râîsi olan peygamberleri, siyâset-i ibâd emr-i mühimini min-tarafillâh tâlim ve tarif için bu bir mukaddimedir. İstikbalde mükellef olacakları umûr-ı ümmeti idare ve vazîfe-i nübüvveti ikameye bir temrindir.

Bu husus için koyunun tahsis ve intihabının sebebi de bu mübarek hayvanın sair hayvanlardan ziyade mûnis, inkıyâdı süratli ve fitraten zayıf, muhtâc-ı himâye olmasındandır. Bu cihetle koyun cennet hayvanlarından addolunur. Yümn ü bereketi çok bir hayvandır.

Koyun öbür hayvanlardan ziyade hasâis-i mergübeyi ve yümn ü bereketi haiz olmakla beraber meradaki hayatı itibariyle daha ziyade dağınık yaşamaya meyyaldir. Bir çayırılığa bir sürü salıverildiğinde her biri bir tarafa çeker, her biri ele avuca sığmaz bir mahlûk olur. Bunları bir arada toplu yaymak ayrı bir hususiyeti haiz mühim bir iştir. Bu cihetle herkes çobanlık edemez. Usta bir çoban, sesinin her tonundan, her âhenginden koyunlarına derin bir hiss-i mutâvaat ihsas eder; tab’an mütehâlif olan bir sürü hayvanı toplu yaymak ve bir arada yaşatmak yolunu çok iyi bilir. Enbiyâ-yi kirâm da istikbalde bir ümmeti idareye, güdüp gözetmeye memur olacaklarından, vazîfe-i nübüvveti ikameye şimdiden temrin için koyun gütmüşlerdir.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ekrem ve eşref-i mahlûkat olduğu halde kendisini bu silsile-i râiyân arasına idhal buyurması, Cenâb-ı Hakk'a karşı izhâr-ı tevâzu için ve ümmetine tevazu gibi bir mühimme-i ahlâkiyyeyi tâlim maksadına mebnîdir.

Karârât lafzı da, kırrâtın cem'idir. Harf-i taz'îf olan "râ"nın biri, "yâ"ya kalbedilerek kırat denilmiştir ki, Arap lisanında tekellümü teshîl için bu yoldaki tasarrufât-i lisâniyyenin emsali pek çoktur. Kırat "yarım" denktir. Bazıları dinarın öşrünün yarısıdır diye tarif etmişlerdir ki dinarın yirmide biri eder. Bazıları da yirmi dörtte biri olarak hesap etmişlerdir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَثَلُ الْمُسْلِمِينَ وَالْيَهُودِ وَالنَّصَارَى كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَأْجَرَ قَوْمًا يَعْمَلُونَ لَهُ عَمَلًا يَوْمًا إِلَى اللَّيْلِ عَلَى أَجْرٍ مَعْلُومٍ فَعَمِلُوا لَهُ إِلَى نِصْفِ النَّهَارِ فَقَالُوا لَا حَاجَةَ لَنَا إِلَى أَجْرِكَ الَّذِي شَرَطْتَ لَنَا وَمَا عَمَلْنَا بِاطِلٍ فَقَالَ لَهُمْ لَا تَفْعَلُوا أَكْمَلُوا بَقِيَّةَ عَمَلِكُمْ وَخُذُوا أَجْرَكُمْ كَامِلًا فَأَبَوْا وَتَرَكُوا وَاسْتَأْجَرَ آخَرِينَ بَعْدَهُمْ فَقَالَ أَكْمَلُوا بَقِيَّةَ يَوْمِكُمْ هَذَا وَلَكُمْ الَّذِي شَرَطْتُ لَهُمْ مِنَ الْأَجْرِ فَعَمِلُوا حَتَّى إِذَا كَانَ حِينَ صَلَاةِ الْعَصْرِ قَالُوا لَكَ مَا عَمَلْنَا بِاطِلٍ وَلَكَ الْأَجْرُ الَّذِي جَعَلْتَ لَنَا فِيهِ فَقَالَ لَهُمْ أَكْمَلُوا بَقِيَّةَ عَمَلِكُمْ فَإِنَّ مَا بَقِيَ مِنَ النَّهَارِ شَيْءٌ يَسِيرٌ فَأَبَوْا فَاسْتَأْجَرَ قَوْمًا أَنْ يَعْمَلُوا لَهُ بَقِيَّةَ يَوْمِهِمْ فَعَمِلُوا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمْ حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ فَاسْتَكْمَلُوا أَجْرَ الْفَرِيقَيْنِ كُلِّهِمَا فَذَلِكَ مَثَلُهُمْ وَمَثَلُ مَا قَبِلُوا مِنْ هَذَا النَّوْرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden naklen şöyle rivayet edilmiştir: Müslümanlarla yahudi ve nasârânın meseli (yani Allah'a ve peygamberlerine karşı bunların vaziyetlerinin nazîri) bir cemaatin meseli gibidir ki, bu cemaati bir gün geceye kadar kendisine iş işlemek üzere muayyen bir ücretle bir kimse isticar etmiştir. Fakat bunlar günün yarısına kadar müstecir hesabına çalışıp sonra, "Senin bize vermeyi şart kıldığın ücrete ihtiyacımız yoktur, işlediğimiz iş de bâtıldır, (bir ecre muâdil değildir)" demişlerdir. Müstecir bunlara, "Mesainizi heder etmeyiniz, geri kalan işinizi tamamlayınız da ücretinizi kâmilan alınız!" dediyse de bunlar çalışmaktan imtina edip terketmişlerdir. Müstecir de bunlardan sonra başkalarını isticar edip bunlara, "Şu gününüzün geri kalan zamanını siz tamamlayınız da şunlara ücret olarak şart kıldığım ecre siz müstehak olunuz!" dedi. Bu defa bunlar

çalışmaya başladılar. Tâ ikindi namazı vakti olunca bunlar da, “Şimdiye kadar işlediğimiz iş bâtıldır, (bir ecre tâbi değildir). Bu iş senin olsun ve bu husta bize vermeyi şart kıldığın ücret de senin olsun” dediler (çalışmadılar). Müstecir bunlara da, “(Öyle yapmayınız!) Geri kalan işinizi tamamlayınız (da ücretinizi alınız!). Gündüzden geri kalan az bir şeydir” dediyse de bunlar da çalışmaktan imtina ettiler. Müstecir bunların bakiyye-i eyyâmını ikmal ve kendisi için çalışmak üzere bir cemaat daha isticar etti. Bunlar güneş gurub edinceye kadar evvelkilerin bakiyesini tamamlayarak çalıştılar ve evvelki iki kafiye amelenin ücretini istikmal ve istifa ettiler. İşte bu da müslümanların ve şu (tevhid ile nübüvvet-i Muhammediyye) nurunu kabul edenlerin meselidir. {B2271 Buhârî, İcâre, 11.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Buhârî*’de uzun, kısa metinlerle birçok rivayet tarikleri vardır ve yekdiğerini izah eder mahiyettedir. Bunlardan biri İmam Buhârî’nin bu Ebû Mûsâ el-Eş’arî hadisinden evvel rivayet ettiği Abdullah b. Ömer’in iki hadisidir. Bu rivayetlerden birincisine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “*Ey müslümanlar, sizin benimle, yehûd ve nasârânın da peygamberleriyle meseli ve ind-i ilâhîdeki mevkileri bir kimse tarafından isticar edilen birçok ecîrlerin hâl ü şânı gibidir. Bu müstecir, ‘Kuşluk vaktinden nısfü’n-nehâra kadar bir kırat ücretle bana kim iş görmek ister’ diye ilân eder. Birer kırat ücretle yahudiler çalışır. Sonra bu müstecir tekrar, ‘Nısfü’n-nehardan ikindi namazı zamanına kadar bir kırat ücretle bana kim iş görmek ister?’ diye ilân eder. Bu defa da birer kırat ücretle İsevîler çalışır. Bundan sonra müstecir bir daha, ‘Vakt-i asırdan gurûb-ı şemse kadar 2 kırat ücretle benim için kimler çalışır?’ diye ilân eder. Resûl-i Ekrem, ‘İşte bu iki kat ecre nâil olan sizsiniz. Yehûd ve nasârâ(dan küfür ve şirk üzere olanlar) buna hiddet ederek, ‘Bizim kusurumuz nedir ki, çok çalıştığımız halde az ücret alıyoruz?’ diye itiraz ederler. Cenâb-ı Hak, ‘Sizin hakkınızdan bir şey noksan ettim mi?’ diye bu iki Ehl-i kitaba sorar. Bunlar da, ‘hayır’ diye cevap verirler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ‘Bu benim bir fazl ü keremimdir, onu ben kullarımdan dilediğime veririm!’ buyurur.*”¹¹

Mevzubahsimiz olan Ebû Mûsâ el-Eş’arî hadisindeki Resûl-i Ekrem efendimizin bu üç ümmet arasındaki farkı temsîlî bir surette ifadeleri bu İbn Ömer rivayetiyle tavazzuh etmiş bulunduğundan başka bir izaha lüzum görmüyoruz. İbn Ömer’in bu babdaki ikinci rivayeti de bu mahiyette olduğundan onu da nakletmeyeceğiz.

11 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: مثلکم ومثل أهل کتابین کمثل رجل استأجر أجراً فقال: من يعمل لي من غدوة إلى نصف النهار على قيراط؟ فعملت اليهود. ثم من يعمل لي نصف النهار إلى صلاة العصر على قيراط؟ فعملت النصارى. ثم قال: من يعمل لي من العصر إلى أن تغيب الشمس على قيراطين؟ فأنتم هم. فغضبت اليهود والنصارى. فقالوا: ما لنا أكثر عملاً وأقل عطاء؟ قال: هل نقصتكم من حقكم شيئاً؟ قالوا لا. قال: فذلك فضلي أوتيته من أشياء. [رواه البخاري] {B2268 Buhârî, İcâre, 8.}

Bu hadisin sevkinden gaye bir günün tamamında veya bazı aksamında çalıştırmak üzere bir ecîrin isticarının sıhhatini beyandan ibarettir.

Bununla beraber *Buhârî* şârihleri bu hadiste bir günün İslâm, yahudi, nasârâ arasındaki taksimini nazârı itibare alarak İslâm ümmetinin târîh-i hayatını istihraca kalkışmışlardır ki ilmen çok yanlış bir harekettir. Birçok nusûs-ı Kur'âniyye veçhile yarının şüûnât-ı gaybiyyesine muttali olmak munhasıran Cenâb-ı Hakk'a ait bir keyfiyettir.¹² Gerek fertlerin gerek cemiyetlerin hayatı vâkıaları da böyledir: *يَمَحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ*¹³ nazm-ı şerifi mûcibince fertlerin ve cemiyetlerin hayat ve memâtı, bekâ ve zevali Allah'ın ilm ü iradesine tâbidir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI. Burada müellif Zebîdî tarafından ihtisar için *Tecrîd*'e alınmamış bulunan *Buhârî*'nin bir hadisi ve bir babı daha vardır. Buhârî bu babını inşaat için ecîr isticarının cevaz ve meşruiyetini beyan etmek maksadıyla açmıştır. Bu babda Buhârî sûre-i Kehf'teki Hızır ile Mûsâ aleyhime's-selâm kıssasındaki *فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلُهَا فَأَتَوْا أَنْ يُضَيَّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ فَأَقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا*¹⁴ âyet-i kerîmesinin tefsirine dair Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan İbn Abbas radiyallahu anhümâ tarikiyle rivayet olunan bir hadîs-i şerifin bir parçasını sevk etmiştir.

EVVELÂ. Âyet-i kerîmenin meâl-i şerifi şöyledir: "*Mûsâ ile Hızır seyahatlerine devam ettiler. Nihayet bir köy halkına vardılar. Ahalisinden yiyecek istediler. Fakat köylüler bunları misafir etmekten imtina ettiler. Burada Hızır ile Mûsâ yıkılacak gibi bir duvar buldular. Hızır derhal bu duvarı doğrultuverdi.* (Bunun üzerine) Mûsâ, '*Dileseydin bu (sanatkârlığı)na bir ücret alırdın*' dedi."

SÂNIYÂ. Hadîs-i şerifte rivayet edilen tefsir, âyet-i kerîmedeki *فَأَقَامَهُ* "*Hızır, müşrif-i harap bir duvarı ansızın doğrultuverdi*" kavli-i şerifine ve Hızır'ın bu duvarı sûret-i ikâmesine aittir ki Hızır'ın, duvara eliyle işaret ve elini kaldırıp duvara meshederek doğrultmasından ibarettir. Yoksa alelâde bir tesviye-i cidâr değildir.¹⁵

Tefsirdeki ikinci bir cihet de Hazret-i Mûsâ'nın Hızır'a, "*Bir ücret alırdın da yerdik*" dediğini ihbardır ki bir sanatkârın, bir ustanın sınaî mesaisi olarak aldığı ücretin meşrû ve helâl olduğunu ifade eder.

İbn Münzir *لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا* kavli-i şerifi bina inşası için isticarın cevazına delâlet eder demiştir. İbnü't-Tîn de: Mûsâ ve Hızır hadisini Buhârî'nin bir babda ve "İnşa

12 [سورة الأنعام: 59] وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يُعْلِمُهَا إِلَّا هُوَ [سورة لقمان: 34] وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَآذَا تَكْسِبُ غَدًا لَا يُعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبِ إِلَّا اللَّهُ [سورة النمل: 65]

13 er-Ra'd, 13/39.

14 {el-Kehf, 18/77.}

15 قال ابن عباس رضي الله عنهما: حدثني أبي بن كعب قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "فَانْطَلَقَا ... فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَ" قال ابن جبير من رواة هذا الحديث "بيده هكذا ورفع يديه فاستقام." قال يعلى بن مسلم من الرواة (حسبت أن سعيدا قال: فمسحه بيده فاستقام "لو شئت لاتخذت عليه أجرا" قال سعيد أجرا نأكله) (رواه البخاري) {B4726 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 3.}

İçin Ecir İsticarı Câizdir” unvanıyla rivayet etmesi, bu kıssadan müstefâd olan hükmü cevazın Hazret-i Hızır’a münhasır olmayıp herkese şümulü bulunduğunu bildiriyor. Şârih Aynî de şöyle izah ediyor: Birisi mâil-i inhidâm duvarının, bütün bütün sukût etmesinden endişe ederek bunu yıkılmayacak surette tesbit ve tahkim etmek üzere bir duvarcı isticar edip verse bu isticar bilâ-hilâf câizdir. Bu mûcir dilerse termîm ile duvardaki ayıbı izâle eder, dilerse yıkıp yeniden inşa eder. Şu kadar ki Hazret-i Mûsâ’nın Hazret-i Hızır’a, “Dileseydin mesainin mükâfatı bir ücret alırdın” demesine göre, ücrete istihkak için ücretin kable’l-amel tayini ve sâhib-i mal ile ecîr arasında takriri lâzımdır. Duvarcı mal sahibinin izni lâhik olmaksızın tamir veya inşa ederse, sâhib-i mal bir şey vermeye cebredilemez.¹⁶

görülebcek hizmet mukavelede zikredilmediği gibi nefis-i akidden de mâlûm olmayarak meçhûl-i mutlak üzerine isticar edilmiş olursa, bu yolda icâre câiz değildir. Çünkü amelde cehalet ileride münâzaaya bâdî olur. Hatta bir kısım ulemâ, “Âyet-i kerîmede icârede sa’y ü amelin cehaletine delâlet eden bir cihet yoktur. Çünkü Mûsâ’nın göreceği iş kendi aralarında mâlûm idi ki, ehl-i bâdiye arasında müteâref olduğu üzere su, odun getirmek, koyun gütmek, ziraat gibi muayyen işlerden ibarettir. Müddet de sarahaten zikredilmiş bulunduğundan şerâitini câmi’ bir akid idi” demişlerdir ki bu ictihad, İmam Buhârî’nin noktainazarına ve ispat etmek istediği müddeâsına muvâfık değildir. İmam Buhârî’nin burada ispat etmek istediği şey, amelin mukavelede zikredilmemiş olmasıdır. Yoksa örfen mâlûm olması Buhârî’nin de mültezemidir. Buhârî yalnız mantûkan tansîs şart değildir demek istiyor.

Buhârî’nin bu maksadını İbn Mâce’nin rivayetkerdesi olan Utbe b. Nüdder¹⁸ radiyalahu anh hadisi de teyit eder. Müşârûn ileyh, “Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda idik. Resûl-i Ekrem, ‘Mûsâ aleyhi’s-selâm iffetini muhafaza ve karnını doyurmak üzere nefsinı, sekiz veya on sene icar etmiştir’ buyurdu” demiştir.¹⁹ Bu hadiste de Hazret-i Mûsâ’nın göreceği iş beyan edilmemiştir.

Zemahşerî şöyle bir sual soruyor: Şuayb aleyhi’s-selâmın iki kızından birini tayin etmeksizin nikâh etmesi nasıl sahîh olur?

Sonra şöyle cevap veriyor: Bu bir akd-i nikâh değildir. Belki müvâadeden ve azmedilen bir emr-i müvâzaadan ibaret idi. Eğer kavlen akd-i nikâh olsaydı Şuayb aleyhi’s-selâm, “Sana nikâh ettim” derdi de “Sana nikâh etmek istiyorum” demezdi.

Zemahşerî şöyle bir sual daha soruyor: Hazret-i Mûsâ’nın koyun çobanlığı yapmak üzere nefsinı icar ile mehir tayin etmesi nasıl câiz olur? Herhalde mehir olarak bir mal vermesi icap ederdi. Nasıl ki İmam Ebû Hanîfe bir sene bilâücret hizmet etmek üzere bir kadını nikâh etmek isteyen birini menetmiştir. Fakat Hâtib’in kölesi hizmet etmek yahut Hâtib’in evinde bir sene oturmak üzere nikâh edilmesini menetmemiştir. Çünkü birincisinde mehir nefis-i selimdir ki mal değildir, ikinci ve üçüncüde ise maldır.

Sonra şöyle cevap veriyor: Bu mesele Ebû Hanîfe’nin mezhebine göre böyledir. Fakat İmam Şâfiî amel ve hizmet ile icâre üzerine tezvicî tecviz etmiştir. Yalnız mezheb-i Şâfiî’de de müste’cerün leh veya mahdûmün fihîn mâlûm olması şarttır. Câiz ki o şeriat-ı sâlifede de hüküm böyle olsun.

18 Utbe b. Nüdder: Sülemî’dir, sahâbîdir. *Hulâsa*’da kendisinden iki hadis rivayet edildiği bildiriliyor ki biri bu olacaktır. Şam’da ihtiyâr-i ikâmet etmiştir. Hâlid b. Ma’dân ile Ali b. Rebâh kendisinden rivayet etmişlerdir. Bazı tezkire sahipleri Utbe’yi, Utbe b. Abd es-Sülemî diye bildirmişlerdir. Fakat Zehebî bunu doğru bulmuyor.

19 عن عتبة بن النذر رضي الله عنه قال: كنا عند رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: إن موسى عليه السلام آجر نفسه ثمان سنين أو عشرة على عفة فرجه وطعام بطنه.

{Kaynakta Hazret-i Peygamber’in sözünden önce موسى بلغ قصة موسى حتى إذا بلغ قصة موسى {İM2444 İbn Mâce, Rühûn, 5.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ انْطَلَقَ ثَلَاثَةَ رَهْطٍ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حَتَّى أَوْوَا الصَّخْرَةَ إِلَى غَارٍ فَدَخَلُوهُ فَانْحَدَرْتُ صَخْرَةً مِنَ الْجَبَلِ فَسَدَّتْ عَلَيْهِمُ الْغَارَ فَقَالُوا إِنَّهُ لَا يُنْجِيكُمْ مِنْ هَذِهِ الصَّخْرَةِ إِلَّا أَنْ تَدْعُوا اللَّهَ بِصَالِحِ أَعْمَالِكُمْ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ اللَّهُمَّ كَانَ لِي أَبَوَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ وَكُنْتُ لَا أَغْبِقُ قَبْلَهُمَا أَهْلًا وَلَا مَالًا فَتَأَى بِي فِي طَلَبِ شَيْءٍ يَوْمًا فَلَمْ أُرْخِ عَلَيْهِمَا حَتَّى نَامَا فَخَلَبْتُ لَهُمَا غَبُوقَهُمَا فَوَجَدْتُهُمَا نَائِمَيْنِ فَكَرِهْتُ أَنْ أَغْبِقَ قَبْلَهُمَا أَهْلًا أَوْ مَالًا فَلَبِثْتُ وَالْقَدْحُ عَلَى يَدَيَّ أَنْتَظِرُ اسْتِيقَازَهُمَا حَتَّى بَرَقَ الْفَجْرُ فَاسْتَيْقَظَا فَشَرِبَا غَبُوقَهُمَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَفَرِّجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ مِنْ هَذِهِ الصَّخْرَةِ فَانْفَرَجَتْ شَيْئًا لَا يَسْتَطِيعُونَ الْخُرُوجَ.

قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَالَ الْآخِرُ اللَّهُمَّ كَانَتْ لِي بِنْتُ عَمِّ كَانَتْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ فَأَرَدْتُهَا عَنْ نَفْسِهَا فَاْمْتَنَعَتْ مِنِّي حَتَّى أَلَمْتُ بِهَا سَنَةً مِنَ السَّنِينَ فَجَاءَتْنِي فَأَعْطَيْتُهَا عِشْرِينَ وَمِائَةَ دِينَارٍ عَلَى أَنْ تُخَلِّيَ بَيْنِي وَبَيْنَ نَفْسِهَا فَفَعَلَتْ حَتَّى إِذَا قَدَرْتُ عَلَيْهَا قَالَتْ لَا أُحِلُّ لَكَ أَنْ تَقْضَ الْحَاقِمَ إِلَّا بِحَقِّهِ فَتَحَرَّجْتُ مِنَ الْوُقُوعِ عَلَيْهَا فَانْصَرَفْتُ عَنْهَا وَهِيَ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ وَتَرَكْتُ الذَّهَبَ الَّذِي أُعْطِيتُهَا اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَافْرِجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتْ الصَّخْرَةُ غَيْرَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَطِيعُونَ الْخُرُوجَ مِنْهَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَالَ الثَّالِثُ اللَّهُمَّ إِنِّي اسْتَأْجَرْتُ أَجْرَاءَ فَأَعْطَيْتُهُمْ أَجْرَهُمْ غَيْرَ رَجُلٍ وَاحِدٍ تَرَكَ الَّذِي لَهُ وَذَهَبَ فَتَمَزَّتْ أَجْرُهُ حَتَّى كَثُرَتْ مِنْهُ الْأَمْوَالُ فَجَاءَنِي بَعْدَ حِينٍ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَدِّ إِلَيَّ أَجْرِي فَقُلْتُ لَهُ كُلُّ مَا تَرَى مِنْ أَجْرِكَ مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ وَالْغَنَمِ وَالرَّقِيقِ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَسْتَهْزِئْ بِي فَقُلْتُ إِنِّي لَا أَسْتَهْزِئُ بِكَ فَأَخَذَهُ كُلَّهُ فَاسْتَاقَهُ فَلَمْ يَثْرُكْ مِنْهُ شَيْئًا اللَّهُمَّ فَإِنْ كُنْتُ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَافْرِجْ عَنَّا مَا نَحْنُ فِيهِ فَانْفَرَجَتْ الصَّخْرَةُ فَخَرَجُوا يَمْشُونَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle hikâye buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir.²⁰

(Ashabım!) Sizden evvel gelip geçen milletlerden üç kişilik bir cemaat sefere gitmişler ve yağmura tutulup dağda bir mağaraya iltica etmişlerdi. Mağaraya girdikleri zaman dağdan bir kaya parçası aşağı düşüp bunların üzerine mağarayı kapadı. Bunlar görüştüler (içlerinden biri), “Sizi bu kayadan bir şey kurtamaz, ancak a‘mâl-i sâlihanızı yâdederek Allah’a dua ve iltica halâs eder” dedi. Bunlardan biri, “Yâ rab! Benim yaşlı, ihtiyar babamla annem vardı. (Her gün) ben, (koyunlarımı sağıp) bunların akşam sütünü içirmezden evvel aileme ve hizmetçime süt içirmezdim. Günlerden bir gün bir iş talep etmekte (ki mesai), beni uzaklaştırmıştı da ebeveynim uyuyuncaya kadar dönüp gele-memiştim. Bu ihtiyarların akşam sütünü sağıp geldiğimde ikisini de uyuyor buldum. Bunlara sütlerini içirmeden evvel aileme ve hizmetçime süt vermeyi kerih gördüm. İki elimde süt bardağı olduğu halde bunların uyanmalarına intizar ederek şafak parlayıncaya kadar meksettim. O zaman uyandılar ve sütlerini içtiler. Allahım! (Sen pek iyi bilirsin ki) benim, ebeveynime karşı bu ihtimamım, senin rızâ-yi ilâhîni talep etmek içindir. Bu, böyle ise içinde bunaldığımız şu kaya beliyyesinden bize küşâyış ihsan buyur!” diye dua etti. Kaya biraz açıldı. Fakat çıkmaya muktedir olamadılar.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: Bu defa da bir başkası, “Yâ rab! Benim amcamın bir kızı vardı. O bana insanların en sevimlisi idi. Ben ondan nâil-i emel olmak istedim. Fakat o benden sakındı. Tâ ki yıllardan bir ‘kaht’ yılı erişti. Amcamın kızı bana geldi (arz-ı ihtiyâç etti). Ben de onunla bir haramgâhta bulunmak şartıyla 120 dinar verdim. O vaadini tuttu. Fakat ben onun şâhika-i ismeti üzerine çıkmak isterken o, bana, ‘Hayır, ey Allah’ın kulu, Allah’tan kork! Kudret-i fâtıranın bu bekâret mührünü senin hiçbir sebeple açmanı helâl etmem, yalnız hakk-ı nikâh ile helâl ederim’ dedi. Artık ben de gûnahtan içtinap ederek insanların bana en sevimlisi olan kızcağızın yanından ayrıldım ve ona verdiğim altınları da bıraktım. Allahım! Ben bu gûnah-tan, yalnız senin rıza ve muhabbetini kazanmak için içtinap ettimse, içinde kapandığımız şu kayadan bizi kurtar!” diye dua etti. Kaya (biraz daha) açıldı. Şu kadar ki bunlar için yine çıkmak müyesser olmadı.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (devam buyurup) üçüncü yolcu da, “Al-lahım! (Sen her şeyi pek yakından bilirsin ki) ben bir kere birtakım işçiler

Câbir hadisinin izahında bey‘-i fuzûlî münasebetiyle *Buhârî*’nin oradaki metnini nakil ve tercüme etmiş-tik. Oradaki metin ile bunun arasında takdim, tehir, ziyade, noksan, tebdîl-i elfâz itibariyle hayli fark bulunmakla beraber kıssanın ruhunda ve şeklinde hiçbir fark ve tefâvüt yoktur. Her iki metin tatbik edilirse, pek iyi anlaşılır. Burada kavis içindeki ziyadeler o metinden istifade edilip konulmuştur.

isticar ettim. İçlerinden bir işçi müstesna olmak üzere bunların ücretlerini verdim. Fakat öbür işçi ücretini bırakıp gitti. Bunun ücretini (ticaretle) nemâlandırdım. Hatta bunun bu ücretinden hayli servet vücuda geldi. Bir zaman sonra bu ecîr bana geldi ve: ‘Ey Allah’ın kulu! Ücretimi bana ver!’ dedi. Ben de ona, ‘Şu gördüğün deve, sığır, koyun (ve bunlara hizmet eden) köle hep senin ücretinden vücut bulmuş bir servettir’ dedim. Bu ecîr, ‘Ey Allah’ın kulu! Benimle istihza etme!’ dedi. Ben de ona, ‘Hayır, seninle istihza etmiyorum (bu bir hakikattir, malını al, götür!’ dedim). O da bunların hepsini sürüp götürdü. Bunlardan hiçbir şey bırakmadı. Rabbim! Bu hayır ve sadakatimi senin rıza ve muhabbetin için ihtiyar ettimse şu kaya parçasıyla bunaldığımız şu darlıktan bizi halâs eyle!” diye dua etti. Kaya tamamen açıldı. Bunlar da mağaradan çıkıp gittiler. {B2272 Buhârî, İcâre, 11.}

İ Z A H I

İmam Buhârî bu hadisi “Büyû”da ve burada rivayet ettiği gibi “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde de tahrîc etmiştir. Burada bu hadisin sevkinden gaye sahibinin izn-i lâhik malında fuzûlî tasarrufla başkasının iktisap ettiği nemâ ve ticaretin şer’î vaziyetini tayinden ibarettir. Bu nemâ re’sûl-mâl sahibine mi, yoksa müstecir olan tâcire mi aittir? Ulemânın bu hususta ihtilâfı vardır: Atâ b. Ebû Rebâh, İmam Mâlik, Rebîa, Leys b. Sa’d, Evzâî ve Ebû Yûsuf re’sûl-mâl ecîre, kâr da bu malı tenmiye eden kimseye ait olduğuna hükmetmişlerdir. Yine İmam Mâlik, Sevrî ve Evzâî bu kârı kazanan kimsenin bunda tasarruf etmeyip tasadduk etmesi müstehap olur demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe ve ashabından İmam Muhammed ile İmam Züfer tâcir olan müstecir re’sûl-mâlî ecîre verir, kârın da hepsini tasadduk eder. Bu kazançtan hiçbir şey kendisine helâl olmaz demişlerdir.

Abdullah b. Ömer, Ebû Kılâbe, Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye re’sûl-mâlde, kâr da ecîre aittir ve bu, müstecirin fuzûlî tasarrufunun zamanıdır diye hükmetmişlerdir.

Vedîa ile icrâ edilen ticaret ve hâsıl olan kâr hakkında da aynı suretle ihtilâf edilmiştir. Bu muhtelif ârâ ve ictihadlar vedîa bir re’sûl-mâlın kazancında da bu suretle görülmüştür.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقَ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرَةٍ سَافَرُوهَا حَتَّى نَزَلُوا عَلَى حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فَاسْتَضَافُوهُمْ فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمْ فَلَدَغَ سَيِّدُ ذَلِكَ الْحَيِّ فَسَعَوْا لَهُ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا يَنْفَعُهُ شَيْءٌ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لَوْ أَتَيْتُمْ هَؤُلَاءِ الرَّهْطَ الَّذِينَ نَزَلُوا لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ

عِنْدَ بَعْضِهِمْ شَيْءٌ فَاتَّوَهُمُ فَقَالُوا يَا أَيُّهَا الرَّهْطُ إِنَّ سَيِّدَنَا لُدِغَ وَسَعَيْنَا لَهُ بِكُلِّ شَيْءٍ لَا يَنْفَعُهُ
فَهَلْ عِنْدَ أَحَدٍ مِنْكُمْ مِنْ شَيْءٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ نَعَمْ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَرْقِي وَلَكِنَّ وَاللَّهِ لَقَدْ اسْتَضَفْنَاكُمْ
فَلَمْ تُضَيِّفُونَا فَمَا أَنَا بِرَاقٍ لَكُمْ حَتَّى تَجْعَلُوا لَنَا جُعَلًا فَصَاحُوهُمْ عَلَى قَطِيعٍ مِنَ الْغَنَمِ فَانْطَلَقَ
يَتَفَلُّ عَلَيْهِ وَيَقْرَأُ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَكَأَنَّمَا نُشِطَ مِنْ عِقَالٍ فَانْطَلَقَ يَمْشِي وَمَا بِهِ قَلْبَةٌ
قَالَ فَأَوْفُوهُمْ جُعْلَهُمُ الَّذِي صَاحُوهُمْ عَلَيْهِ فَقَالَ بَعْضُهُمْ ااقْسِمُوا فَقَالَ الَّذِي رَقِيَ لَا تَفْعَلُوا
حَتَّى نَأْتِيَ النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ لَهُ الَّذِي كَانَ فَتَنْظَرُ مَا يَأْمُرُنَا فَقَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
فَذَكَرُوا لَهُ فَقَالَ وَمَا يُدْرِيكَ أَنَّهَا رُقِيَةٌ ثُمَّ قَالَ قَدْ أَصَبْتُمْ ااقْسِمُوا وَاضْرِبُوا لِي مَعَكُمْ سَهْمًا
فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle haber verdiği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashâbından (otuz kişilik) bir seriyye memur oldukları bir sefere gitmişti. Bunlar Arap kabilelerinden bir kabile üzerine indiler ve misafir edilmelerini istediler. Fakat bunlar misafir etmekten imtina ettiler. Bu sırada reislerini bir akrep sokmuştu. Bütün kabile halkı harekete gelip her çareye başvurdu. Fakat hiçbir şey şifâbahş olmadı. Bunlardan bazıları: “Şuraya inen şu kabile halkına gitseniz, belki bunların arasında bir çare bilen kimse vardır” demişti.

Bunun üzerine kabile halkı gelip, “Ey cemaat! Reisimizi bir akrep soktu. Tedavi için koştuk, her çareye müracaat ettik, müessir olmadı. İçinizde buna çare bilen bir kimse var mıdır?” diye sordular. Kafileden birisi (ki, Ebû Saîd el-Hudrî’dir): “Evet ben varım. Vallahi ben dua ederim. Fakat sizden bizi konuklamanızı diledik de yemin ederim ki misafir edinmediniz. Artık şimdi ben de size bir ücret tayin etmedikçe dua etmem” dedi. Bir sürü koyuna sulh oldular. Ebû Saîd kabile reisinin yanına gitti. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ sûresini sonuna kadar okudu. Derhal reis bukağısından çözülmüş hayvana döndü. İleri geri yürümeye başladı. Artık üzerinde hiçbir hastalık kalmamıştı.

Ebû Saîd el-Hudrî (devamla) demiştir ki: Kabile halkı mukavele edilen ücreti ifa ettiler. Ashâb-ı seriyyeden bazıları: “Bu koyunları taksim ediniz!” dediler. Fakat dua eden (Ebû Saîd): “Hayır, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme varıp bu olup bitenleri kendisine arz edinceye kadar bu koyunları taksim etmeyiniz! Görelim bize Resûlullah ne emreder?” dedi.

Hey'et-i seferiyye Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldiler. Bu sergüzeşti hikâye ettiler. Resûl-i Ekrem (Ebû Saîd'e hitaben), "Fâtîha'nın bu kadar müessir bir dua olduğunu sana kim öğretti?" di(ye taltif et)ti. Sonra seriyye halkına teveccüh edip (bunları da taltif için) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "İyi hareket etmişsiniz. Şimdi taksim ediniz. Sizinle beraber bana da bir hisse ayırınız!" dedi ve tebessüm buyurdu. {B2276 Buhârî, İcâre, 16.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî "Tıb" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim'in, Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin, Nesâî'nin de yine "Tıb" bahsinde rivayetleri vardır. İbn Mâce de "Ticâret"te rivayet etmiştir. Tirmizî'nin, İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde bu seriyye halkının otuz kişiden ibaret olduğu zikredildiğinden tercümede bunu tasrih ettik. Bu seriyyeye Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin riyaset ettiği ve onun tarafından dua edildiği de musarrah bulunduğundan buna da işaret ettik.

Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin, Nesâî'nin rivayetlerinde bu hastanın, asabî rahatsızlıkla musâb ve demir tomruğa vurulmuş bir mecnun olduğu mezkûrdur. Bu rivayet, Buhârî'nin hadisteki *وما به قلبه فكأنما نشط من عقال فانطلق يمشي* "Bu mecnun bukağısından çözülmüş hayvana döndü. İleri, geri yürümeye başladı. Artık onun hiçbir hastalığı kalmamıştı" rivayetine daha muvâfıktır.

Buhârî bu hadisi Fâtîha-i şerîfe ile dua mukabilinde bir ücretin verilip alınmasının hükmüne dair bir babında sevketmiştir ki bu hadisin ifade ettiği hüküm cevazdır. Eimme-i mezâhib ise bu babda ihtilâf etmişlerdir ki biz bu ihtilâfı aşağıda "Tıb" bahsinde izah edeceğiz.

TA'LİM-İ KUR'ÂN VE KİRÂAT-İ KUR'ÂN ÜCRETİ HAKKINDA ULEMÂNIN ÂRÂ VE MEZÂHİBİ DE ŞÖYLEDİR: Zührî, ücretle ta'lîm-i Kur'ân edilmesini kerih görmüştür ki İmam Ebû Hanîfe ile ashabının mezhebi de böyledir. Sâdât-i Hanefiyye ta'lîm-i Kur'ân mukabilinde ücret alınması câiz değildir demişlerdir. Hanefîler'den *Kâfî* sahibi, "Kişinin, çocuğuna Kur'ân-ı Kerîm, fıkıh, ferâiz tâlim etmek üzere ilim sahibi bir zatı isticarî câiz değildir, yine böyle ramazanda imam ve müezzin isticarî da câiz değildir" demiştir. *Hulâsatü'l-fetâvâ*'da *Asıl*'dan naklen, "Kur'ân, fıkıh tâlimi ile ibâdât ve tâât üzerine isticarî câiz değildir" deniliyor ki bunlar mukabilinde ücret vâcip değildir demektir. Binaenaleyh Kur'ân ve ulûm-ı dîniyye tâlimi için pazarlıksız ve tâlimden sonra hediye suretiyle verilmesi Kur'ân'a hürmeten iltizam edilmiştir.

Medîne-i Münevvere fukahasına göre, bu ta'lîm-i Kur'ân ve kırâat-i Kur'ân mukabilinde ücret almak câizdir. İmam Şâfiî de cevaz cihetini ihtiyar etmiştir. Fakih Ebû Nasr ile Ebû'l-Leys'in muhtarı da budur.

Hurmet-i istîcâra kâil olan eimmenin mebnâ-yi ictihadları şu asl-ı fikhîdir: Her taat ki edası, müslümana hastır, o taat üzerine isticarî câiz değildir. Çünkü tâlim, tezkir, te'zîn, imâmet birer taat ve kurbettir ki bunların âmilinden sudûru, âmilinin edası matlûb-ı

şâri'dir. Bunların edası mukabilinde Allah'ın hazîne-i kerem ve âtîfetinden başka bir yerden ücret alınması câiz değildir.

HURMET-İ İSTÎCÂRA KÂİL OLAN HANEFÎLER'İN İSTİDLÂL ETTİKLERİ NAKLÎ DELİLLER DE ŞUNLARDIR:

1. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İshak'ın, İbn Ebû Şeybe'nin, Abdürrezzâk'ın, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin, Taberânî'nin ve Bezzâr'ın âsâr-ı hadîsiyyelerinde Abdurrahman b. Avf, Ebû Hüreyre, Abdurrahman b. Şibl²¹ radiyallahu anhümden rivayet ettikleri, اقروا القرآن ولا تأكلوا به *"Kur'an okuyunuz, fakat Hazret-i Kur'an'ı me'kel ve vesîle-i intifâ edinmeyiniz!"*²² kavli-i şerifidir.

2. Ebû Dâvûd'un Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan rivayetine göre, müşârûn ileyh hazretleri demiştir ki: Ehl-i Suffe'den²³ birçok kimseye Kur'an tâlim ettim. Bu til-

21 Abdurrahman b. Şibl radiyallahu anh İbn Amr el-Ensârî'dir, el-Evsî'dir, ulemâ-yi sahâbedendir. Kendisinden on dört hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Ebû Selâm râvilerindendir. Muâviye'nin emâreti zamanında vefat etmiştir (*Hulâsa*, s. 193).

22 {HM15620 İbn Hanbel, III, 428. Rivayetin devamı şöyledir: ولا تستكثروا به ولا تجفوا عنه ولا تغلوا فيه.}

23 Suffe: *Kâmus* müterciminin dediği gibi ve hepimizin bildiği veçhile eski evlerdeki sed, seki gibi yüksekçe eyvana denir. Lisanımızda tahrifle sofa tabir olunur. Ehl-i Suffe, buna izâfe edilmiştir ki bu sofanın bir tarafı meşîd-i saâdete muttasıl olup üstü örtülü, fakat etrafı açık bir sundurmadan ibaret idi. Burası muhâcîrînden mekân ve menzilleri olmayan bir kısım fukarâ-yi ashaba mahsus idi. Burada yatarlar, ibadetle, kırâat-i Kur'an ile imrâr-ı hayat ederlerdi. Aileden cüdâ, gâile-i dünyeviyeden âzâde ve bütün mânasıyla feragatkâr bir hayata mâlik olan bu zümre-i mübârekenin ekser-i evkâtı Resûl-i Ekrem'in huzurunda geçerdi. Daima Resûl-i Ekrem'den ahz-ı ilim, ahz-ı feyz ederlerdi. Taraf-ı Peygamberî'den tayin buyurulan muallimler mârifetiyle de kendilerine Kur'an tâlim edilirdi. Bunlardan yetişenleri müslûman olan kabâile ta'lîm-i Kur'an için gönderilirdi. Bu cihetle bunlara (kurrâ) denilirdi. Bu sofaya da Dârülkurrâ demek en münasip bir isimdir. Nûr-ı Kur'an'ın lemhatü'l-basar denilebilecek derecede az bir zaman zarfında âfâk-ı âleme intişar etmesi, bu ilim ocağının yetiştirdiği güzîdeler sayesinde müyesser olmuştur. Mütevazî ve fakat çok feyyaz olan bu sofada dört, beş yüz raddesinde daima Kur'an ile, icabında gazâ ile meşgul olan bir irfan ve Kur'an ordusu bulunuyordu. İçlerinden tehhîl edenler kadro haricine çıkardı. Fakat yenileriyle ikmal edilirdi. Burası bütün mânasıyla leylî ve meccânî bir Dârülilim idi. Müdâvimleri, ne ticaretle, ne bir sanat ve harâsetle iştigal etmezdi. Maişetleri taraf-ı risâletpenâhîden ve ağıniyâ-yı ashap tarafından temin edilirdi. Bu hakikati, ehl-i Suffe'nin mübarek simalarından birisi olan Ebû Hüreyre radiyallahu anh kendisinin çok hadis rivayet ettiğinden şikâyet edenlere karşı verdiği şu müskit cevabında pek güzel ifade etmiştir: Benim kesret-i rivayetim çok görülmesin! Muhacir kardeşlerimiz çarşıdaki, pazardaki ticaretleriyle, ensar kardeşlerimiz de tarlalardaki, bahçelerdeki ziraatlarıyla meşgul bulundukları sırada Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Peygamber'in mübarek nasâyihini hıfzediyordu demişti. Resûl-i Ekrem ashâb-ı Suffe'nin maişetiyle, tâlim ve terbiyesiyle pek yakından alâkadar olurdu. Hatta saadethâneleri ihtiyâcâtı ile ikinci derecede meşgul bulunurdu. Bir kere Hazret-i Fâtıma el değirmeniyle buğday çekmekten usandığından şikâyet ederek bir hizmetçi istediğinde, Resûl-i Ekrem, *"Kızım! Sen ne söylüyorsun? Henüz ehl-i Suffe'nin maişetini yoluna koyamadım"* buyurmuştu. {HM838 İbn Hanbel, I, 107.} Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâm arasında, fıkhîta birinci tabakada hâiz-i ihtisâs olan Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû'd-Derdâ gibi kibâr-ı sahâbîyi müderris tayin buyurmuştu. Bundan başka Resûl-i Ekrem'in hiçbir mevizaları, hiçbir hitabeleri yoktur ki bunun iradı sırasında ashâb-ı Suffe orada hazır bulunmasın, dinleyip hıfzederek diğer ashaba nakletmesin. Bu suretle ahkâm-ı İslâmiyye'nin hıfz ve naklinde ehl-i Suffe'nin pek müstesna tesirleri görülmüştür. Birçok silsile-i isnadın birinci halkasını, ehl-i Suffe'den güzide bir cemaatin teşkil ettiğini görürüz. İçlerinde Ebû Hüreyre gibi müstesnalar yetiştiği gibi hiçbir ilmi varlık gösteremeyenler de çoktur. Fakat hangi dârü't-tedris gösterilebilir ki umumi

mizlerimden birisi bana kavis yani ok attıkları bir yay hediye etti. -Kendi kendime:- Bu bir mal değildir. Hususıyla bununla ben gazâlarda fîsebîlillâh ok atacağım dedim. Bununla beraber Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu vâkıyı arzettim. Resûl-i Ekrem cevaben, “Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde boynuna ateşten bir halka takmasını arzu edersen kabul et!” buyurdu.²⁴

3. İbn Mâce’nin Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri muhâcirîn-i ashaptan birisine Kur’an tâlim etmiştim. Bu zat bana bir yay hediye etti. Ben de bunu alayım mı? diye Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sordum. Resûl-i Ekrem cevaben, “Bu kavis alırsan ateşten bir kavis almış olursun!” buyurdu. Ben de sahibine reddettim demiştir.²⁵

4. Dârimî²⁶ Osman b. Saîd’in de Ebü’d-Derdâ radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim ta’lîm-i Kur’ân etmesi üzerine bir kavis alırsa Allah ona ateşten bir kavis kılâde yapıp boynuna takar” buyurmuştur.²⁷

5. Beyhakî’nin Büreyde radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim Kur’an okuyup, Hazret-i Kur’an’ı nâsın malını yemeye vesile edinirse, kıyamet gününde yüzü, etten ârî bir kemikten ibaret olarak Arasat meydanına gelir” buyurmuştur.²⁸

Ebü Dâvûd bu kavis hadisini diğer bir tarik ile yine Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan rivayet etmiş ve bu rivayetinde ziyade mâlûmat olarak, **1.** Peyderpey gelen muhâcirlerin ta’lîm-i Kur’ân için kurrâ-i ashâba tevzî edildiği, **2.** Bu kavisin kıymetli bir ağaçtan mâmul ve kıymet-i sinâiyeyi haiz olduğu bildirilmiştir.²⁹

surette böyle sihrâmiz bir feyiz verebilmiş olsun?

Ehl-i Suffe’nin meleklerle gıbtabahş olan hayatları sûre-i Bakara’nın 273. âyet-i kerîmesinde şöyle tasvir buyurulmuştur: “Ey müminler! Sadakalarınızı Allah yolunda her türlü kayd-i mâişetten habs-i nefis eden ehl-i Suffe fukarasına veriniz! Bunlar taleb-i mâişet için şuraya buraya koşmazlar. İstemekten çekindikleri için bunların afîf hayatını bilmeyen herkes bunları zengin zanneder. Onların necîb simalarına bakan herkes yalnız simalarının kansızlığından tanır. Bunlar, halkı bîzâr edip istemezler. Ey müminler! Hayırdan her ne ki infak ve tasadduk ederseniz, hiç şüphesiz Allah onu pek iyi bilir.”

24 عن عبادة بن الصامت رضي الله عنه قال: علمت ناسا من أهل الصفة القرآن، فأهدي إلي رجل منهم قوسا. فقلت: ليست بمال. وأرمي بها في سبيل الله. فسألت النبي صلى الله عليه وسلم عن ذلك. فقال: إن أردت أن يطوقك الله طوقا من نار فأقبلها [رواه أبو داود] {D3416 Ebû Dâvûd, Büyû‘ (icare), 36. Kaynakta Ubâde b. Sâmit, Kur’an ile birlikte yazı yazmayı da öğrettiğini zikretmiştir.}

25 عن أبي بن كعب رضي الله عنه قال: علمت رجلا القرآن. فأهدى إلي قوسا فذكرت ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فقال: إن أخذتها أخذت قوسا من نار. قال: فرددها. {İM2158 İbn Mâce, Ticaret, 8.}

26 الدارمي بكسر الراء إلى دارم. بطن من تميم [لب اللباب في الأنساب]

27 عن أبي الدرداء رضي الله عنه: أن رسول الله وسلم قال: من أخذ قوسا على تعليم القرآن قلده الله قوسا من نار [رواه عثمان بن سعيد الدارمي] {BS11895 Beyhakî, el-Kübrâ, VI, 201.}

28 عن بريدة بن الحصيب رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من قرأ القرآن يأكل به الناس جاء يوم القيامة ووجهه عظم ليس عليه لحم. {Beyhakî, Şuabül-îmân, IV, 195, no: 2384.}

29 {Ebû Dâvûd’da bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet Ahmed b. Hanbel’de yer almaktadır. HM23146 İbn Hanbel, V, 325.}

Bu hadislerin ekserisinde Suffe şâkirdlerinin muallimlerine hep kavis, ok yayı hediye ettikleri zikredilmiştir. Bunların hediye edecek başka şeyleri yok mu idi? Bunların hepsi de ok, yay sahibi mi idi? Evet başka şeyleri yoktu. Bunların derece-i fakr ü ihtiyaçlarını ehl-i Suffe için yazdığımız hâşiyede bildirdik. Sonra bunların hepsi mücahid idi, hepsinin de mâlik olduğu dünya malı okla yaydan ibaretti. Ekserisi bâdiye halkından idi. En güzel yay bunlarda bulunurdu. Birbirini görerek hocalarına yay hediye etmek istedikleri anlaşılıyor.

6. Tirmizî'nin İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan merfûan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ashabım! Kur'an okuyunuz ve Kur'an'ın feyzi ile hâcetlerinizi Allah Teâlâ'nın hazîne-i kerem ü inâyetinden dileyiniz! Sizden sonra bir sınıf Kur'an kârileri gelecektir ki bunlar, (Allah'tan değil) nâstan cerr-i menfaat için Kur'an okuyacaklardır*” buyurmuştur.³⁰

Gerçi bu rivayetlerden bazıları ehl-i intikâdın tenkidine uğramışsa da hey'et-i mecmûası yekdiğerini teyit ettiğinden, hususiyle içlerinde hadîs-i kavs gibi sıhhatinde iştibah edilmeyen rivayetler de bulunduğundan umumi sâdât-i Hanefiyye için kuvvetli bir delil teşkil etmiştir.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hadisi ile bunların teâruzuna gelince, buna İbnü'l-Cevzî üç veçhile cevap veriyor: **1.** Ebû Saîd el-Hudrî'nin reislerine dua ettiği Arap kabilesi kâfir idi, onların mallarını almak câiz idi. **2.** Hakk-ı dayf ve misafirperverlik vâcip iken bunlar bir İslâm seriyyesini kabul etmemişlerdi. **3.** Dua, kurbet-i mahza yani halis bir ibadet değildir. Binaenaleyh ücret ahzi câizdir.

Kurtubî de dua ve istişfâ mukabili alınan ücrete, Kitâbullah'ı tâlim ücretini kıyas etmeyi doğru bulmuyor. Tahâvî de dua ve istişfâ için ücret almak câizdir, o duada Kur'an dahil bulunsa bile demiş ve şöyle izah etmiştir: Çünkü insanların birbirlerine dua etmeleri bir borç değildir. Fakat Kur'an bilenlerin bilmeyenlere tâlimleri dinî bir vazifedir, bir borçtur, vâciptir. Çünkü Kur'an tâlim etmekte Allah Teâlâ tarafından tebliğ mânası vardır.

Mukaveleye ve şarta müstenit olmayarak verilen ücreti almak câizdir. Buhârî'nin bu hususa dair *Sahîh*'inde Şa'bî'den şöyle bir ta'likî vardır: Şa'bî ta'lîm-i Kur'an için ücret şart kılması câiz değildir. Meğer ki şartsız ve mukavelesiz bir şey verilmiş ola! Bu verilen şeyi muallim kabul etsin, alsın! demiştir.³¹ Buhârî'nin bu ta'likini İbn Ebû Şeybe mevsûlen rivayet etmiştir.

Buhârî'nin Şa'bî'den bu rivayeti şart ile, pazarlık suretiyle tâlim ve kırâat-i Kur'an mukabili ücret almak câiz olmayıp şartsız, mukavelesiz verilen bir şeyi almak câiz oldu-

30 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اقرؤا القرآن وسلوا الله به، فإن من بعدكم قوم يقرؤون القرآن يسألون به الناس به [رواه الترمذي عن عمران بن حصين يرفعه].

{Tirmizî'deki rivayet “من قرأ القرآن فليسأل الله به، فإنه سيحيى أقوام يقرءون القرآن يسألون به الناس” şeklindedir. Hadis bu-radaki hâliyle İbn Hanbel'de yer almaktadır. HM20159 İbn Hanbel, IV, 437.}

31 وقال الشعبي لا يشترط المعلم إلا أن يعطي شيئا فليقبله [بخاري]

ğuna vâzıhan delâlet eder. Çünkü şartsız, pazarlıksız verilen şey ya hibedir yahut sadakadır, herhalde ücret değildir. Şa'bî'nin bu kavli, eimme-i Hanefiyye'nin mezhebidir.

Yine Buhârî'nin bu babdaki muallak bir rivayetini de Begavî mevsûlen şöyle rivayet ediyor. Bu rivayete göre Şu'be demiştir ki: Bir kere Muâviye b. Kurre'ye, "Tâlim ücreti câiz midir?" diye sordum. O da, "Muallime ücret verilmesini muvâfık bulurum" dedi. Sonra bu suali Hakem b. Uteybe'ye de sordum. O da, "Muallim ücretini kerih gören bir kimse bulunduğunu işitmedim" diye cevap verdi demiştir.

Fakat şârih Aynî'nin dediği veçhile Hakem b. Uteybe, Ubâde b. Sâmit hazretlerinin yukarıda geçen kavis hadisini işitmemiş olacaktır.

Buhârî'nin yine bir ta'likine göre, Hasan-ı Basrî hazretleri 10 dirhem muallim ücreti vermiştir. İbn Ebû Şeybe'nin mevsûlen rivayetine göre, Hasan-ı Basrî kitâbet-i Kur'ân için ücret alınmasını da tecviz etmiştir. Bunu nakleden Bedreddin el-Aynî de, "Kitâbet-i Kur'ân, ta'lîm-i Kur'ân'dan bambaşka bir mahiyettedir" diyerek kitâbet mukabili alınan ücretin daha hafif olduğunu kabul ediyor.

HULÂSA. Bütün bu rivayetler mukavele ile, şart ile, pazarlık suretiyle Kur'an ta'lîm-i, Kur'an kıraati, Kur'an kitâbeti için ücret almanın kerahetini, fakat bir şarta muallak olmayarak hibe ve sadaka kabilinden verilen şeyi almanın cevazını ifade etmektedir.

İmam Şâfiî cevaza kâil olan eimmedendir. Bu hususta Şâfiî hazretlerinin mevzu-bahsimiz olan hadisten başka istinat ettiği en kuvvetli bir delili de Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve bu babında ta'lîkan, "Kitâbü't-Tıb"da da mevsûlen İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği أحق ما أخذتم عليه أجر كتاب الله "*Mukabilinde ücret aldığınız vezâifin en haklı olanı, Kitâbullah mukabilindeki ücrettir*" kavli-i şerifidir.³² Eimme-i Hanefiyye ise bunu, Kitâbullah ile dua mukabili alınan ücret, diye te'vil etmişlerdir.

Hanefîler'in müteahhir fukahası bu babda cevaz ve adem-i cevâz olmak üzere iki mütehâlef tarîk-i ictihad takip etmişlerdir. Sâhib-i *Hidâye* ve İbnü'l-Hümâm gibi nassın mücebini ve sâhib-i mezhebin tarîk-i ictihadını takip edenler, fertlerin icarıyla ta'lîm-i Kur'ân gibi vezâif-i dîniyye mukabilinde ücreti tecviz etmemişlerdir. Diğer bir kısım fukahâ-i Hanefiyye de cevaza kâil olmuşlardır ki bunların pîşvâsı da Fahreddin Kâdîhan'dır. İlmi, altıncı karn-i hicrîyi dolduran ve Hanefî fukahasının güzîde bir siması bulunan Kâdîhan'ın kendi mezhebi eimmesine muhalefeti ve kendisini Belh ulemâsından bir haylisinin de takip etmiş bulunması şâyân-ı tedkîk bir meseledir. Şimdi bu zümre-i ilmiyenin kendi mezhebi eimmesinin istinat ettiği bunca naklî delilleri karşısında müstened-i şer'îleri neden ibaret olduğunu göreceğiz.

KÂDÎHAN VE EMSALİNİN MÜSTENED-İ İLMÎLERİ DELÎL-İ İSTİHSANDIR. Bunlar diyorlar ki, ashabımız eimme-i mütekaddimîn zamanlarında huffaz azdı. Buna mukabil halkın rağbeti çoktu. Bununla beraber huffâzın beytûlmâlden atıyyeleri vardı. Maişet hususunda güçlük

çekmezlerdi. Bu sebeple eslâfımız ücretle tâlim ve kırâat-i Kur’ân’ı tecviz etmemişlerdir. Diğer cihetten eimme-i selef huffâzın bu azlığına nazaran Kur’an’ın ziyâından endişe edip tâlim ve kıraatin vücûbuna hükmetmişlerdir. Huffâzın bu vecîbe-i dîniyyeye müsâraatleri, halkın ve beytûlmâlin inayet ve âtîfetleri berekâtıyla hamele-i Kur’ân çoğalmıştı.

Zamanımızda ise tamamıyla mâkûs bir vaziyet hâsıl oldu: “Nâsın râğbeti azaldı, beytûlmâlin atıyyesi de kesildi. Hâfızlar iktisâb-ı maîşet için birer meslek iltizamına mecbur oldu. Bu suretle fahrî ve hasbî olarak tâlim ve kıraat azaldı. Şayet ücretle tâlim ve kıraat yolu açılmazsa, Kur’an’ın ziyâından korkulur” diyerek tâlim ve kıraat için isticarî tahsin eylemişlerdir.

İNTİKÂD. Müteahhirînin istihsan nâmını verdikleri bu delilleri, yine müteahhirîn-i Hanefiyye selefleri tarafından intikâd edilmişse de bunları nakle lüzum görmüyoruz. Bu babda en şiddetli intikâd Hanbelî imamı İbn Teymiyye’nin lisanından duyulmuştur. Hatta İbn Teymiyye kudemâ-i Hanefiyye’den ileri giderek eimme-i Hanefiyye’nin kıraat ve tâlimden sonra verilen sadaka ve hediyeinin alınmasını tecviz ettiklerini de –ki, bu Şa’bî’nin de mezhebidir– nassa muhalif buluyordu. Müşârûn ileyhın fetâvâsı arasında bu hususa dair müstakil bir risâlesi de vardır ki bununla İmam Muhammed’i reddetmek istemiştir. Sâdât-i Hanefiyye’nin pek ziyade ihtimam ettikleri nusûsun ilel ve esbabı ayrıca araştırılmaz da zavâhir-i nusûsa bakılırsa, şeyhülislâma hak verilmek icap eder. Halbuki bu hususta meşâyih-i Hanefiyye derecesinde hiçbir sâhib-i mezheb cezrî bir ictihadda bulunmadığından Hanefîler’i bile geri bulan Şeyh Harrânî’nin müstakil bir mezhebin münferit bir sâliki olarak kaldığı muhakkaktır.

Bu şiddetli intikâdlara rağmen fukahâ-i müteahhirîn bu babdaki icârenin sıh-hatine fetva vermişlerdir. Hatta Molla Hüsrev gibi bazı fukahâ-i Hanefiyye daha ileri giderek tâlim ve kırâat-i Kur’ân ücretini vermekten imtina eden müstecir hakkında cebrî ve habsen tahsil edilmesini tecviz etmişlerdir. Fakat bu ictihad da müteahhirînin istihsanı cümlesinden mi sayılacaktır? Hayır! Molla Hüsrev bu ictihadıyla gâyât-ı nusûstan, selefın usûl-i ictihadından tebâüd ettiği gibi halefin istihsanına da tamamıyla aykırı bir tarik iltizam ederek tâlim ve kıraat ücretini mahkemelere kadar sevk etmek gafletinde bulunmuştur.

MUHTEREM HÂFIZLARIMIZ VE AZİZ KÂRİLERİMİZLE BİR HASBİHAL

Buraya kadar Hanefî eimmesinin kudemâ ve müteahhirlerinin müsbet ve menfî ictihadlarını delilleriyle birlikte takrir etmiş bulunuyoruz.

Muharrir-i âciz bir *Buhârî* hâdimi olmak itibariyle eslâfın nassa müstenit olan tarîk-i ictihadını takip ve müteahhirînin istihsan yolundan udûl etmek kanaat ve mevkiinde bulunuyorum. Size de bu tarîk-i selefi iltizam etmenizi tavsiye ederek derim ki: Yukarıda tercüme ettiğimiz ehâdîs-i şerifenin bize ilham ettiği hakikate göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz Kur’ân-ı Azîmüşşân’ın bir metâ-ı ticaret gibi icar ve

isticara tâbi tutularak ibtizâlini istemiyor. Maddî hayatımızdaki şerâit eda ve istifadan müteâlî bulunması ve böylece Allah kelâmının mevki-i bülend ve ihtiramda mahfuz kalması matlûb-ı şâri'dir. Bu âlî gayenin tahakkuku için Hazret-i Kur'an'ın ulüvv-i şânına izâfetle hamele-i Kur'an'ın yalnız Allah'ın hazîne-i kerem ü inâyetine arz-ı ihtiyaç etmelerini tavsiye ve hamele-i Kur'an'ı icar ve isticar yoluyla halka el uzatmaktan tenzih ve yalnız kırâat-i Kur'an'ın hitamında verilecek hediye'nin alınmasına müsaade buyurmuştur ki bütün bu vesâyâ ve tenzihât ile istihdaf edilen yegâne gâye-i Muhammedî, Kur'an'ın ve Kur'an hâmillerinin mevki-i ihtiramda bulunmasıdır.

Ey Kur'an-ı Mübîn hâmilleri! Ramâzan-ı şerifte vesair eyyâmda hatm-i şerif tilâvetine, dinî bir vazife ifasına davet olduğunuzda Hazret-i Kur'an'ın pek haklı olarak üzerinizde taşıdığınız girân-bahâ hamûle-i iftihâr ve itibarını muhafaza ederek bazılarının gafletle yaptıkları gibi üç aşağı, beş yukarı pazarlığa girişmeyiniz! Bu hem sizin hem de Hazret-i Kur'an'ın -masûniyeti matlûb-ı şâri' olan- şeref ve itibarını tenzil eder.

Aziz kâriyerim! Hatm-i şerif tilâvetine ve dinî bir vazifenin ifasına davet ettiğiniz hâfızlarımızı ecîr vaziyetine sokup bir pazarlığa mecbur etmeyiniz! Hazret-i Kur'an'ın şân-ı bülendine yakışır bir hediye ile karşılayınız! Halkımızın bu mühimmeye hürmetkâr olduklarına sahaflardan mushaf-ı şerif alırken bile, "Hediyesi kaç kuruştur?" suretinde îrâd-ı suâl ettiklerini işitmekle çok emin ve mutmain olmakla beraber, diğer taraftan bazı kimselerin bu lâzimededen gaflet ederek bilhassa ramazân-ı şerifin hulûlü sırasında hâfızlarımızla hasîs bir pazarlığa giriştiklerini işitmekle dilhûn bulunduğumuzdan pek çok ehâdîs-i şerifeden mülhem olduğumuz bu mühimmeyi bir kere daha hatırlatmaya mecbur oldum. Tilâvet-i Kur'an için isticar, Kur'an ile teberrük değil, Kur'an'dan ve tilâvet-i Kur'an ile matlup olan mukaddes gayelerden tamamıyla tebâüddür.

Bu bahse nihayet vermeden evvel şunu da hassaten kaydetmek isteriz ki: Vaktiyle beytûlmâlden, şimdi de cihet-i evkaftan ashâb-ı vazâife verilen vazife ve maâşâtı almanın cevazında eimme-i selef ve halef arasında ihtilâf yoktur. Bunu yukarıdaki iza-hımızla da tebârüz ettirmiş bulunuyoruz. Müteahhirîn-i Hanefiyye tarafından iltizam edilen cevaz tarikine istidlâllerinde, "Vaktiyle huffâzın beytûlmâlden atıyye ve muhassasâtı vardı. Bilâhare bu kesilmiştir. Kıraat ve ta'lim-i Kur'an için isticar yolu açılmazsa Kur'an'ın ziyâından korkulur" diyorlardı.

Yukarıda ashâb-ı Suffe'ye dair verdiğimiz izahatta gereği gibi anlaşıldığı veçhile ashâb-ı Suffe'nin yani Hazret-i Kur'an'a vakf-ı nefis eden bu afif zevatın maişeti taraf-ı risâletten ve ağniyâ-i ashop taraflarından ve umumi bir tabir ile beytûlmâlden temin ediliyordu. Zamanımızda imâmet gibi vezâif-i dîniyyeyi ifa edenlerin maaş ve maişetleri de cihet-i evkaftan yahut köylerde olduğu gibi halk tarafından temin ediliyor ki bunlar selef ve halefçe meşrûdur, müstahsendir. Eimme-i selefin meni, hususi surette tâlim ve kırâat-i Kur'an için icar ve isticare mâtuf olacaktır ki Hanefî fukahasının müteahhirîni bunu da zaruret üzerine tecviz etmişlerdir demek olur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ عَسْبِ الْفَحْلِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem erkek hayvanı dişiye çekdirme (pahasin)dan nehiy buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2284 Buhârî, İcâre, 21.}

İZAHİ

Bu hadisi, diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de “Büyû” bahsinde rivayet etmişlerdir. Hadisteki عَسْبِ فَحْلٍ (asb-i fahl)in ta’yîn-i mâhiyetinde ihtilâf edilmişse de iki *Buhârî* şârihi İbn Hacer ile Aynî’nin güzîde üstadı Hâfız Zeynüddin el-İrâkî bu akvâl içinde Ebû Ubeyd’in kavlini tercih etmiştir ki, buhur, aygır, koç, teke gibi döllük erkek hayvanın dişiye çekilmesi ve aşması mukabili alınan ücrettir. *Sihah*’ta da Ebû Ubeyd’in bu kavli ihtiyar edilmiştir. Esasen hadisin sebab-i sevki de bir dereceye kadar bu mânayı ifade etmekte bulunduğundan bu veçhile tercüme ettik.

Aygırlaşan erkek hayvanın mâ-i tenâsülünü bey’in, icârenin hurmetine kâil olan ulemâ, bu Abdullah b. Ömer hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Bu ictihad, ashaptan bir cemaatin kavlidir ki Hattâbî’nin rivayetine göre, Ali b. Ebû Tâlib, Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâ bu cümledendir. Evzâî’nin, Ebû Hanîfe’nin, Şâfiî’nin ve Ahmed b. Hanbel’in mezhebi de budur. Hikmet-i tahrîm olarak da fahlin yani aygırın mâ-i tenâsülünün mâlûm ve makdûrû’t-teslîm olmamasıdır deniliyor. Bedreddin el-Aynî de sebab-i kerâhet olarak hayvan aşırıp para kazanmak mekârim-i ahlâk ile kâbil-i telif değildir diyorsa da birinci sebep derecesinde kuvvet-i ilmiyeyi haiz değildir.

İmam Mâlik çekirtmenin müddeti ve adedi mâlûm olmak şartıyla mâ-i fahli icâre câizdir demiş ve bu suretle icarî, mechûl-i mutlak üzerine bina etmekten bir dereceye kadar kurtarmıştır.

Tirmizî’nin Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayeti bu yoldaki ücretin sahasını bir hayli genişletmiştir. Enes radiyallahu anı demiştir ki: Benî Kilâb kabilesinden birisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip aygır aşması mukabilinde bir şey almak câiz midir? diye sordu. Resûl-i Ekrem nehyetti. Sonra bu adam, “Yâ Resûlellah! Biz fahli aşdırır, ikram olarak bir şey hediye ederiz” dedi. Resûl-i Ekrem de buna müsaade buyurdu.³³ Bu hadise nazaran mâ-i tenâsülün bey’i, icâresi haram olmakla beraber bir şarta muallak olmayarak

33 {T1274 Tirmizî, Büyû’, 45. Esas aldığımız nüshada yapılan harekelemeye göre adamın sözü “ikram olarak bize bir şey hediye edilir” şeklindedir.}

verilen bir malın kabulü sâdât-i Şâfiyye tarafından tecviz edilmiştir. Râfiû, “Dişi deve sahibi-
binin buhûr sahibine hediye olarak bir şey vermesi câizdir” demiştir.

Ahmed b. Hanbel bu yolda bir hediye alınmasına da muhalefet etmiştir. İmam Ahmed’in bu menfî ictihadı ashap ve tâbiînden bir hayli zevattan da nakledilmiştir.

TEMBİH

Buhârî’nin “İcâre” bahsinde daha birtakım babları ve unvanları vardır ki burada sev-
kedilen hadislerin bir kısmı yukarıda geçmiş, kısmen de aşağıda gelecektir diye müellif
Zebîdî merhum bunları *Tecrîd’e* almamıştır. Bunlara temas etmemek “İcâre” bahsi için bir
eksiklik olacaktır. Esasen bu nakîsaya yalnız burada değil, ebvâb-ı fihriyye üzerine büyük
bir hazâkat-i ilmiye ile tertip edilmiş olan *Sahîh-i Buhârî*’nin her ihtisar edilen bahsinde
tesadûf ediyoruz. Mümkün mertebe izahlarımızda telâfiye çalışıyoruz. Burada da istîcâr-ı
haml ile icâre-i âdemîyi bildirmekle iktifa edeceğiz:

İSTÎCÂR-ı HAML VE ÜCRET-İ HAMMÂL

Arkasına yük yüklemek üzere bir kimsenin nefsinin diğer bir kimseye icarî câizdir ve
ücret-i hammâl ahzı meşrûdur. Bu hususta istinat edilen delîl-i şer’î Ebû Mes’ûd el-Ensârî
hadisidir. 698 numara ile tercüme ettiğimiz bu hadiste Ebû Mes’ûd radiyallahu anh,
“Sadaka âyeti, ³⁴حُذِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً” kavl-i şerifi nâzil olup da Resûlullah sallallahu aleyhi ve
sellem bize sadaka vermemizi emir buyurduğu sıralarda sadaka vermeye kudreti olmayan-
larımız çarşıya gider ve arkasında (ücretle) yük yüklenip taşıyarak iki avuç hurma kazanırdı
ve bu kazancından sadaka verirdi. Bugün ise bunlardan bazılarının yüz binlerce serveti
vardır” demiştir.³⁵

Buhârî’nin yukarıda rivayet ettiği metin ile buradaki metni tatbik edilince buradaki
metinde ³⁴حُذِّ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً ziyadesi bulunduğu görülür. Bu ziyade Ebû Saîd’in râvisi tâbiî
ricâlinden Ebû Vâil’dir. Bu fıkrasında Ebû Vâil, “Vaktiyle hamallıkla kazandığı iki avuç hur-
madan sadaka verenler bugün yüz binlerle servetin sahibidir” sözü ile öyle zannediyorum
ki Ebû Saîd kendisini kastetmiştir diyor.

Hakikaten Ebû Mes’ûd hazretleri ibtidâ-i İslâm’da fakir iken zengin olmuştur. İsmi
Ukbe b. Amr el-Ensârî el-Bedrî’dir. Bazıları Bedir’de bulunmadığını iddia etmişlerse de İbn
Şihâb’a, Hakem b. Uteybe’ye ve İbn İshak’a göre, Ebû Mes’ûd ashâb-ı Bedir’denidir. Buhârî
de Bedrî olduğunu müdafaa etmiştir.

Akabe-i sâniye biatinde bulunan kudemâ-i sahâbedendir. Uhud’da ve bütün
meşâhidde hazır bulunmuştur. Kûfe’de ihtiyâr-ı ikâmet edip maiyet-i cenâb-ı mürtezâda
hizmet etmiştir. Sıffin Vak’ası sırasında Ali tarafından Kûfe’de istihlâf edilmiştir.

34 et-Tevbe, 9/103.

35 عن شقيق أبي وائل عن أبي مسعود الأنصاري رضي الله عنه قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أمرنا بالصدقة انطلق أحدنا إلى السوق فيحامل فيصيب المد وإن لبعضهم لمائة ألف. (قال أبو وائل) ما نراه إلا نفسه [رواه البخاري] {B2273 Buhârî, İcâre, 13.}

Umdetü'l-kârî'de Ebû Mes'ûd, Ukbe b. Âmir diye zabtedilmiştir ki herhalde bir nâsihin eser-i sehvi olacaktır. Bedrî diye mukayyet olması da bu sehvin menşei nâsihin kalemi olduğunu teyit eder. Çünkü Bedrî olan Ukbe b. Amr'dır, Ukbe b. Âmir değildir. Ukbe b. Âmir ise Cühenî'dir. Bu Ukbe de fakir iken bilâhare cesîm servet sahibi olmuştur. Hicret-i nebeviyye sırasında çoban iken sürüsünü terkedip müslüman olmuş, emâreti zamanında Muâviye'ye intisap ederek Mısır'a vali tayin olunmuş, Sıffîn'de maiyetinde bulunmuş, deniz gazâlarına memur edilmiştir. Fasîh, edip, kâtip bir zat idi. Güzel bir sesle Kur'an okurdu. 58 tarihinde vefat etmiştir. Ukbe b. Amr ise sahih rivayete göre 40 tarihinde vefat etmiştir.

Gerek âyet-i kerîmede, gerek hadîs-i şerifte zikrolunan sadaka ile murat, zekât-ı mefrûzdur. Şu halde fukarâ-i ashabın zekât ile alâkadar olmamaları lâzım gelirken, hamallıkla kazandıkları iki avuç hurmadan bir kısmını ayırıp zekât diye vermelerinin sâiki hadiste bildirilen zekât âyeti ki, “*Habibim! Servet sahiplerinin mallarından zekât al! Zekât onların mallarını temizler, vicdanlarını arıtır*” meâlinde³⁶ Bu, ve “*Fakir için her ne harcarsanız, muhakkak Allah onun ivâzını verir*” meâlindeki³⁷ âyet-i kerîme nâzil olup da taraf-ı risâletten zenginler mazhar-ı teşvik ve tergîb olunca ashabın fakirleri de harekete gelmiş, onlar da bu içtimaî yardıma iştirak etmişlerdi.³⁸

Bu icâreye muhâmele denir ki müfâale babındandır ve iki kimse arasında mün'akid olur: Birisi hamli, öbürü de ücreti iltizam eder. Müzâraa, müsâkât gibi. “İcâre-i muhâmele” de haml ü mü'net bulunduğundan ecîr, nakli meşrût yere hamûlesini getirince derhal ücretinin verilmesi icap eder. Eserimizin 1020 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde izah etmiştik.

İcâre-i muhâmelede de götürülen yerin, bedel-i icârın tesbiti lâzımdır. “Haydi şu yükü bizim eve götür!” denilip de ücret tayin edilmezse inde'l-ihlâf ecr-i misil lâzım gelir.

İcâre-i muhâmeleden daha geniş bir icâre, “icâre-i âdemî” dir ki, herhangi bir hizmet veya herhangi bir sanat için müddet ve ücret beyan ve amel tayin edilerek bir âdemi icardan ibarettir. Bu yolda icâre-i âdemî de câiz ve meşrûdur. Terzi, kunduracı gibi bütün esnaf ile yapılan muamele icâre-i âdemî esası üzerine müessesdir. İlim ve sanat tâlimi için üstat ve muallim isticarı da birer icâre-i âdemîdir. Bunda da müddet beyan eylemek icap eder. Eğer müddet beyan olunmazsa icâre fâsit olarak mün'akid olur. Meselâ muayyen saatlerde tedrîs edilmek üzere bir muallim isticar edilir. Muallim zamân-ı muayyende

36 [103: سورة التوبة: وَتُزَكِّيهِمْ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ]

37 وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ (سورة سبأ: 39)

38 Buhârî'nin yine Ebû Mes'ûd'dan rivayetine göre, bir kere fukarâ-i ashâptan biri 1 sâ, bir avuç hurma sadaka getirmişti. Münafıklar, Allah bunun sadakasına muhtaç mıdır? diye alay etmişlerdi. Tevbe sûresinin 79. âyeti الدِّينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ الْآيَةِ “Müminlerden nâfile zekât verip, ihtiyâr-ı külfet edenleri ve az bir maldan başka bir şey bulamayıp, onu getirmeye çalışanları münafıklar zem ve zekât veren bu müminlerle alay ederler. Allah, bunların bu istihzâlarının cezasını verir. Münafıklar için son derece elemli büyük bir azap mukarrerdir” kavlı şerifi nâzil olmuştur.

geldiği halde çocuk haylazlık edip gelmezse muallim ecre müstehak olur. Eğer müddet ve saat tayin edilmezse, icâre fâsit olarak mün'akid olduğundan şâkird taallüm ederse, üstat ücrete müstahik olur. Yoksa ücret alamaz.

Ücret tayin edilmediği surette de örf ve âdet-i belde ne ise onunla amel olunur. İcâre-i âdemînin bin türlü tecelliyatı ve tatbikatı vardır; fıkıh kitaplarında tafsil edilmiştir.

ÂKİDLERDEN BİRİNİN VEFATİ HALİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde "İcâre" bahsinde açtığı en son babı bir yerin, bir akarın mûcir veya müstecirinden birinin vefatı üzerine icârenin münfesih olup olmayacağına dairdir. Buhârî bu babında ibtidâ tâbiî ricâlinden Muhammed b. Sîrîn'in ta'lîkan şöyle bir hük-münü bildiriyor: Mûcir ile müstecirden birinin vefatı üzerine akdin müddet-i hitâmına kadar ehl-i meyyitin fesh-i icâr hakkı yoktur. Me'cûr olan yerden mûcir, müsteciri hitâm-ı vâdeye kadar çıkarmak hakkını haiz değildir.³⁹

Bundan sonra da Buhârî, Hakem b. Uteybe'nin⁴⁰, Hasan-ı Basrî'nin ve İyâs b. Muâviye'nin, "Müddet-i icârenin hitamına kadar icâre devam eder" dediklerini yine ta'lîkan rivayet ediyor.⁴¹

Daha sonra Buhârî bu hususa dair İbn Ömer'den şu haberi yine muallak olarak rivayet ediyor: İbn Ömer demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'in fet-hinden sonra Hayber arazisini, hâsılâtın bir kısmı beytül mâle ait olmak üzere tefaddulen Hayberliler'e bıraktı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hayatı zamanında böyle devam ettiği gibi Hazret-i Ebû Bekir'in ve hatta Hazret-i Ömer'in kısmen hilâfetleri zamanında da böyle haracı mukâseme suretiyle devam etti. Nebî sallallahu aleyhi ve sel-lem irtihalinden sonra Ebû Bekir ve Ömer taraflarından icârenin tecdid edildiği bildirilmedi.⁴²

39 قال ابن سيرين ليس لأهله أن يخرجوه إلى تمام الأجل [رواه البخاري]

40 Hakem b. Uteybe Kindî'dir. Kûfe'nin en benâm âlimlerindendir. İmam Ebû Hanîfe'nin kendisinden ri-vayeti vardır. İbn Uteybe de İbrâhim en-Nehâî'nin ashabından bulunmakla Hanefî fıkının meşâyih-i cümlesinden sayılabilir. Tâbiî ricâlinden pek çoğunun kendisinden rivayeti vardır. Ebû Nuaym, sâhib-i tercemenin 115 tarihinde 65 yaşında vefat ettiğini bildirmiştir (*Hulâsa ve Umdetü'l-kârî*).

41 وقال الحكم والحسن وإياس بن معاوية تمضى الإجارة إلى أجلها [رواه البخاري]

42 وقال ابن عمر رضي الله عنهما: أعطى النبي صلى الله عليه وسلم خير بالشرط. فكان ذلك على عهد النبي صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وصدر من خلافة عمر ولم يذكر أن أبا بكر وعمر جددا الإجارة بعد ما قبض النبي صلى الله عليه وسلم.
{Buhârî, İcâre, 22 (bab başlığı). Kaynakta, rivayetin son kısmında yalnızca Hazret-i Ebûbekir zikredil-miştir (ولم يذكر أن أبا بكر جددا الإجارة).}

Kitâbü'l-Havâle

كِتَابُ الْحَوَالَةِ

Bu kitap havalelere dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Buhârî nüshalarında unvan hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Bazılarında müfred sîgasıyla **havâle**dir. Bazılarında cemi' sîgasıyladır. Bazı rivayetlerde **kitap** lafzı var, bazı- larında yoktur. Bazılarında besmele unvandan evveldir, bazısında sonradır. Müellif Zebîdî'nin ihtiyar ettiği bu nüsha, Ebû Zerr'in Müstemlî'den rivayetine müstenittir. Yûnîniyye nüshasında besmele mukaddemdir; besmeleden sonra "el-havâlât" zikredil- miştir. Hâfız İbn Hacer de besmeleden sonra "Kitâbü'l-Havâle" nüshası ekseriyeti haiz olduğunu iddia etmiştir.

Havâle, tahavvûlden müştak bir kelime olup intikal mânasınadır. Şeriat örfünde havale, deyni, muhîlin zimmetinden muhâlün aleyhin zimmetine nakl ü tahvîlden iba- rettir.¹

Muhîl, havale eden kimsedir ki, medyundur. Muhâlün leh, dâyin olan kimsedir.

Muhâlün aleyh, kendi namına gelen havaleyi kabul eden kimsedir.

Muhâlün bih, havale olunan maldır.

Havâle-i mukayyede, muhîlin, muhâlün aleyh zimmetindeki yahut yedindeki malından vermek üzere diye mukayyet olan havaledir.

Havâle-i mutlaka, muhîlin, muhâlün aleyhte olan malından vermek üzere diye mukayyet olmayan havaledir.

HAVALENİN RÜKNÜ

Muhîlin havalesini tarafeynin kabulüdür yani mutlak bey' gibi havaledde de muhîl kendi dâyinine, "Seni filâna havale ettim" deyip de dâyinle muhâlün aleyh de kabul ettik- leri takdirde havale mün'akid olur.

Şüphesiz havale de bir akiddir ve bu akid asıl muhâlün leh ile muhâlün aleyh arasında vücut bulmaktadır. Muhîl arada mutavassıt rolünü oynamaktadır. Mâlikî müellefâtından bazılarında muhîlin rızası da havalenin tahakkukunda mustakil bir şart

1 الحوالة: هي مشتقة من التحول بمعنى الإنتقال. وفي الشرع نقل الدين وتحويله من ذمة المحيل إلى ذمة المحال عليه [تعريفات سيد].

olarak zikredilmişse de *Uyûnü'z-ziyâdât* gibi fûrû-i Hanefiyye'de şart olduğu kabul edilmemiştir. Bu sebeple *Mecelle*'de muhîle hiç lüzum görmeksizin muhâlün leh ile muhâlün aleyh arasında havale akdolunabilir deniliyor. Meselâ bir kimse “Birine benim fülân zimmetindeki şu kadar kuruş alacağımı havaleten sen üzerine al” dese de o da, “Kabul ettim” dese yahut “Fülânda olan şu kadar kuruş alacağınızı bana havale et!” deyip o da, “Kabul ettim” dese, havale sahih olur. Hatta muhâlün aleyh sonra nâdim olsa nedâmeti hiçbir faite temin etmez.

Yalnız muhîl ile muhâlün leh arasında icrâ olunan havale, muhâlün aleyhin kabulüne mevkûfen sahih ve tamam olur. Meselâ bir kimse dâyinini âher diyardaki birinin üzerine havale edip dâyin de kabul ettikten sonra muhâlün aleyhe i'lâm ile o da kabul ettiği gibi havale tamam olur.

Nevevî *Ravza*'da bu şekildeki havalenin muhâlün aleyhin kabulüne muallak olmasını muhîle borçlu olmadığı hale hasr ü tahsîs ediyor ki hukuk bakımından çok mühimdir. Binaenaleyh Nevevî, muhâlün aleyh muhîle borçlu ise havalenin sıhhati için en sahih ve muteber olan kavle göre muhâlün aleyhin rıza ve muvafakatine itibar edilmez” diyor. Yalnız muhîl ile muhâlün aleyh beyninde icrâ olunan havalede, muhâlün leh in kabulüne muallak olarak mûna'kid olur. Meselâ bir kimseye benim fülâna olan borcumu üzerine al deyip o da kabul etse, mevkufen havale mûn'akid olup muhâlün leh kabul ettikten sonra havale sahih ve nâfiz olur.

Havale bir akiddir demiştik. Bu akid ile muhâlün aleyh muhîl hesabına muhâlün lehe i'tâ-yi deyne mezun olur. Muhâlün aleyh bu mezûniyet ve salâhiyetini vadesi hitamında alacaklının müracaatı üzerine eda etmezse muhâlün leh in muhîlden alacağını mutâlebe hakkını haiz olup olmadığı beyne'l-eimme muhtelefün fihtir. Bu ihtilâfın menşei de havalenin bir akd-i lâzım veya bir akd-i câiz olması hususundaki ihtilâftır. Bazı ulemâ havale, bir akd-i lâzımdır demiştir ki bunlara göre muhâlün aleyh te'diye-i deyn etmediği takdirde muhâlün leh in muhîle hakk-ı rücûu yoktur. Havaleye bir akd-i câizdir diyen ulemâyâ göre, muhîle rücûu edebilir. Birinci mezhep Katâde ile Hasan-ı Basrî'nindir. İkinci mezhep de cumhurundur. Bu ihtilâfa İmam Buhârî *Sahîh*'inde “وهل يرجع في الحوالة؟” “Muhâlün leh in muhîle havale hususunda rücûu sahih midir?” suretinde irat ettiği bir sual ile işaret ediyor ve alt tarafında da, “وقال الحسن وقتادة إذا كان يوم أحال عليه مليا جاز” “Hasan-ı Basrî ile Katâde'nin muhîl, muhâlün aleyhe zengin iken ihâle-i deyn etmiş ise havale câizdir dediklerini” muallak bir surette rivayet ederek zengin bir kimseye hâl-i gınâsında havâle-i deyn edilmişse, bu havale câizdir ve bu iki imama göre bu akid, bir akd-i lâzımdır. Muhâlün leh her ne suretle olursa olsun muhâlün aleyhten istîfâ-yi deyn edemezse muhîle hakk-ı rücûu yoktur demek istiyor.

Havale zamanında muhâlün aleyh müflis ise esasen bu yolda havale sahih olmadı-
ğından, bu iki imama göre de muhâlün lehin muhîle hakk-ı rücûu vardır.

Havaleyi cumhûr-ı ulemânın bir akd-i câizdir; binaenaleyh hakk-ı rücûu vardır
dediklerini bildirmiştik.

İmam Ebû Hanîfe'ye göre, muhâlün aleyh ya müflis olarak ölürse veya iflâsına hük-
molunursa ya da havaleyi inkâr eder de muhâlün lehin ispat edecek beyyinesi bulun-
mazsa, bu hallerden birisi karşısında muhâlün leh istîfâ-yı matlûp için muhîle müracaat
eder. Kādî Şüreyh'in, Osman el-Bettî'nin, Şa'bî'nin, Nehaî'nin, Ebû Yûsuf ve Muhammed
ve bunlardan başka daha bir hayli eimmenin mezhepleri de böyledir.

Bu mühim nokta hakkında *Mecelle*'de bir madde bulunmamasına mukabil Borçlar
Kanunu'nun 458. maddesinde, "Havaleyi kabul etmiş olan alacaklı ancak muhâlün aleyhe
müracaatla havalede tayin olunan müddet zarfında istîfâ-yı matlûp edemediği takdirde
muhîlden alacağını mütâlebe hakkını haiz olur" deniliyor ki bu, Hanefî mezhebinin tam
bir ifadesidir. Hakem b. Uteybe ise iflâsına hükmolunan muhâlün aleyhin müflis olarak
ölünceye kadar alacaklı muhîle müracaat edemez. Çünkü insan bu hayat mücadelesinde
düşer, kalkar, fakirler, zenginler. Binaenaleyh hal muhâlün aleyhin mevtine kadar intizar
edilmelidir demiştir.

İmam Şâfiî'ye, İmam Ahmed b. Hanbel'e, Leys b. Sa'd'e ve Ebû Sevr'e göre muhâlün
aleyh ölse yahut inkâr etse yahut iflâs ile zarara uğrasa dahi alacaklının muhîle hakk-ı
rücûu yoktur. İmam Mâlik de, muhâlün aleyhin iflâsıyla alacaklı zarara uğrarsa, muhîle
müracaat edebilir. Bundan başka ahvalde hakk-ı mürâcaatı yoktur demiştir.

Bundan sonra Buhârî havalenin meşruiyeti ve borçlunun sâhib-i gınâ ve ehl-i
servet bir kimseye havâle-i deyn etmesi üzerine alacaklının bu havaleyi kabul etmesi
mesnûn ve bir emr-i müstehap olduğuna işaret ederek bervech-i âtî Ebû Hüreyre hadi-
sini sevk ediyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَطْلُ الْعَنِيِّ ظُلْمٌ
وَإِذَا أَتَبَعَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيَتَّبِعْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,
"Zengin kişinin borcunu ödemeyi uzatması bir zulümdür. Sizin biriniz(in
matlûbunun edası) bir zengine havale edildiğinde (havaleyi kabul ile ona)
müracaat etsin!" demiştir. {B2287 Buhârî, Havâlât, 1.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi “Havâle” bahsinin iki yerinde rivayet etmiştir: Buradaki rivayeti şeyhi Abdullah b. Yûsuf’tan, öbürü de diğer şeyhi Muhammed b. Yûsuf’tandır. Müslim, Nesâî, Tirmizî, İbn Mâce de hep “Büyû” bahsinde rivayet etmişlerdir.

Hadîs-i şerifteki “matl-i ganî” ki zengin bir borçlunun, borcunu ödemesini uzatması ve sâhib-i muhkemin beyanı veçhile bu günü yarına, yarını öbür güne atarak edâ-i deyni tehir etmesidir. Matl-i ganî terkibi cumhûr-ı ulemâya göre, masdarın fâiline izâfeti kabîlindendir. Binaenaleyh hali vakti yerinde olup edâ-i deyne muktedir olan kimsenin borcunu tehir etmesi zulumdür, haramdır. Ganî kaydıyla, edâ-i deynen âciz olan fakir hariç kalır. Bir de bu “matl” kelimesi alacaklı tarafından deynin talebi sebketmiş olmasına işâr eder. Binaenaleyh alacaklı tarafından bir talep vâki olmayarak borcun zî-kudret boçlu tarafından tehiri zulüm addolunmayacağını *Buhârî* şârihleri kaydetmektedir. Bu hususta şârih Kastallânî eimme-i Şâfiyye’den naklen şu izahatı veriyor:

İmâmü’l-Haremeyn *en-Nihâye*’nin “Vekâlet” bahsinde, Sem’ânî Ebü’l-Muzaffer *el-Kavâtî*’da, İzzüddin İbn Abdüsselâm *Kavâidü’l-kübrâ*’sında, “Te’diye-i deyn, ancak alacaklının talebinden sonra vâcip olur” demişlerdir ki ganînin fıskı da bu terk-i vâcibe terettüp ve o zaman tahakkuk eder.

Ulemânın cumhuru hâl-i gınâda ba’det-talep amden mümâtala-i deynin fısk olduğuna kâil olmakla beraber bunun bir defa alacaklının talebiyle sabit olup olmayacağına ihtilâf edilmiştir. Nevevî, “Mezhebimizin muktezâsı mükerrer talep ve müracaatın şart olduğudur” diyor. Sübkî ise *Minhâc* şerhinde, “Hayır, bizim mezhebimizin muktezâsı adem-i tekerrürdür” diye Nevevî’yi reddediyor ve “Ba’det-talep menetmek, –hem de edâ-i deyne mani bir özür de bulunmadığı halde– gâsibâne bir harekettir. Gasb-ı hak ise kebîredir. Bu gâsıblığın en büyük günah olduğunu, hadiste “zulüm” ile tabir buyurulmuş olması da vâzıhan işâr eder. Kebîrede ise tekrar şart olmadığı mâlûm ve muhakkak olan bir keyfiyettir.”

Bazı ulemâ da “matl-i ganî” terkiibini, masdarın mef’ûlüne izâfeti kabîlindendir demişlerdir. Şu halde bu terkiibin mânası, “deyni ifa vâciptir, dâyin zengin olsa bile” demektir. Dâyin zengin olması, borçlunun borcunu tehir etmesi için bir sebep olamaz. Edâ-i deyn, ganî hakkında bu kadar sıkı olursa, fakir olan sâhib-i istihkak hakkında edâ-i deynin vücûbu bi-tarîkı’l-evlâ sabittir, muhakkaktır demek olur. Fakat Hâfız Zeynüddin el-İrâkî bu ikinciye yani bu terkiibin, masdarın mef’ûlüne izâfeti kabîlinden olmasını beğenmiyor, bunda teassüf ve tekellüf vardır diyor.

Şârih Kastallânî şâyân-ı ehemmiyet bir noktayı izah ediyor: Bir borçlunun edâ-i deyn edecek malı bulunmaz ve fakat vücudu zinde ve kuvâ-yi bedeniyyesi yerinde olup da çalışarak borcunu ödemeye kudreti kifayet ederse edâ-i deyni tâcil etmek buna da vâcip midir? Ta’bir-i âharle borcunu tehir ederse, bu zî-kudret fakir de hadiste vârit olduğu üzere zulüm ile, fısk ile müttehem midir? Râfiî, Nevevî gibi ekser sâdât-ı Şâfiyye,

“Hayır, kudret-i bedeniyye sahibi olmakla fakir üzerine tâcil vâcip değildir. Tehir ile bu vaîd-i şedîde müstehak olmaz” demişlerdir. İbn İrâkî de, “Bu babda iltizâm-ı şiddet ederek aile nafakasını iktisap derecesinde edâ-i deyn için de sa’y ü iktisâb vâciptir” demiş ve en kuvvetli şöyle bir kıyâs-ı ilmî ortaya koymuştur: Zekât almaya mani olan sebep ikidir: “Kudret-i mâliyye, kudret-i bedeniyye. Bunun gibi edâ-i deyni mûcip olan sebep de ya malî veya bedenî kudret sahibi olmaktır” demiştir. Şu kadar ki bu noktana göre hadisteki *مطل الغني* terkiibinden müstefâd olan gınâyı, medlûl-i hakîkîsi olan malî gınâdan sarfederek daha âm bir mânada yani edâ-i deyne kudret mânasında istimal etmek zarureti vardır.

HAKK-I HABS VE HAKK-I TALEP. Mu’sir olan medyun hakkında dâyinin hakk-ı talebi ve hakk-ı habsi var mıdır, yok mudur? Bu nokta hakkında da ulemâ ihtilâf etmişlerdir. Bazı ulemâ fakir bir borçluyu alacaklının sia-i haline kadar bilâlüzum tazyik etmesini, habsetirmesini tecviz etmemişlerdir. Bazı ulemâ ise halkı mûmâtaleden men için arada sırada alacaklının borçludan borcunu ödemesini istemesi ve icabında hakk-ı habsini istimal etmesi lüzumuna kâil olmuşlardır.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAVALE

Hadisin asıl sebep-i sevki olan havale hükmü, hadisin ikinci fıkrasından müstefâd olmaktadır ki, “*Biriniz bir zengine havale edildiğinde bunu kabul edip muhâlün aleyhe müracaat etsin!*”² fıkrasıdır. Bu fıkrada havalenin kabul edilmesi emir buyurulmuştur. Dâvûd ez-Zâhirî bu emri vücûba hamletmiştir, İmam Şâfiî istihbaba hamledip havaleyi kabul müstehaptır demiş. Ahmed b. Hanbel’den vücûb ve nedb olmak üzere gelen iki rivayet vardır. Cumhûr-ı ulemâ da nedbe hamletmişlerdir. “Bu emir, mûsire yûsr ü sühûlet olmak üzere şerefvârit olmuştur, vücûba şümülü yoktur” demişlerdir. Hatta bazı ulemâ da mubah olduğuna kâil olmuşlardır. İbn Vehb, İmam Mâlik’e havale hakkındaki emrin mûcibini sordum. Bana, “Bu bir emr-i terğîbirdir, ilzâmî bir emir değildir” diye cevap verdi ve bu cevaba İmam Mâlik, “Havale, deyn olmak şartıyla muhâlün leh için lâıyk olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem emrine itaat etmektir. Muhâlün bih deyn olmazsa, bu surette havale sabit olmaz. Belki bu muamele muhâlün aleyhin muhîle havalesidir. Yani borcunu deruhte edip kefalet etmesidir ve hadisteki emrin şümülü haricindedir” mütalaalarını ilâve etti demiştir.

Fakat İmam Mâlik’in bu ictihadı gerçî Ebû Hüreyre hadisinin zâhirine muvâfık olmakla beraber havalede matlup olan kavâid-i iktisâdiyye ve içtimâiyyeyi edadan kâsırdır. Nama muharrer havâle-i mutlakalar, hisâb-ı câriye müstenit olarak verilen çekler havalenin şümülünden hariç kalır. Zamanımızın iktisadî muâmelâtı bunu istemektedir.

Hanefî fıkhdında ise havaleye daha vâsi bir zemin tahsis edilmiştir. Muhîlin muhâlûn aleyhte ister matlubu olsun, ister olmasın, muhâlûn aleyhin kabul etmesiyle havalenin sıhhat-i sübûtu kabul edilmiştir. Aynı zamanda izahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinden müstefâd olan hükm-i âmme de mugayir değildir. Hadisteki, “*Zengine edilen havaleyi kabul ediniz!*” kavl-i şerifinde yalnız muhâlûn aleyhin gınâsı şart kılınıp havale mutlak zikredildiği için Hanefîler havalenin sıhhati için muhîlin muhâlûn aleyhte bir zimmeti veya bir hisâb-ı cârîsi olduğunu takyîde lüzum görmemişlerdir. Zî-kudret olan muhâlûn aleyhin kabulü üzerine havâle-i mutlakayı da sahih addetmişlerdir. *Mecelle*’nin, “Muhâlûn aleyhin muhîle medyun olması şart olmayıp muhîlin onda alacağı olmasa da havale sahih olur” suretindeki 686. maddesi Hanefî esasına göre yazılmıştır. Borçlar Kanunu’nun 462. maddesinde de, “Hâmile muharrer havaleler bu babın (Havale babının) hükümlerine tâbidir. Her hâmil, muhâlûn aleyhe karşı muhâlûn leh sıfatını haizdir ve muhîl ile muhâlûn leh arasındaki haklar, havaleyi temlik eden ile temellük eden arasında sabit olur. Çekler ile kambiyo senetlerine mümâsil havaleler hakkındaki hususi hükümler bâkidir” deniliyor.

عَنْ سَمَةَ بْنِ الْأَنْكُوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أُتِيَ بِجَنَازَةٍ فَقَالُوا صَلِّ عَلَيْهَا فَقَالَ هَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا لَا قَالَ فَهَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا لَا فَصَلَّى عَلَيْهِ ثُمَّ أُتِيَ بِجَنَازَةٍ أُخْرَى فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلِّ عَلَيْهَا قَالَ هَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قِيلَ نَعَمْ قَالَ فَهَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا ثَلَاثَةَ دَنَانِيرَ فَصَلَّى عَلَيْهَا ثُمَّ أُتِيَ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالُوا صَلِّ عَلَيْهَا قَالَ هَلْ تَرَكَ شَيْئًا قَالُوا لَا قَالَ فَهَلْ عَلَيْهِ دَيْنٌ قَالُوا ثَلَاثَةَ دَنَانِيرَ قَالَ صَلُّوا عَلَى صَاحِبِكُمْ قَالَ أَبُو قَتَادَةَ صَلِّ عَلَيْهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَعَلَيَّ دَيْنُهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva‘ radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in huzurunda oturuyorduk. Bir cenaze getirildi. Cenaze sahipleri (makâm-ı Cibrîl’e koyup gelerek), “(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)” diye haber verdiler. Resûlullah, “Müteveffânın üzerinde bir borç var mıdır?” diye sordu. Onlar, “Hayır” diye cevap verdiler. Resûlullah, “Bir dünyalık bıraktı mı?” diye de sordu. Onlar, “Hayır” dediler. Bunun üzerine Resûlullah bu cenaze üzerine namaz kıldı.

(Bir zaman) sonra başka bir cenaze getirilmişti. Bu defa da cenaze sahipleri: “(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)” diye haber verdiler. Resûlullah, “Müteveffânın üzerinde borç var mı?” diye sordu. Cevaben, “Evet” (vardır) denildi. Resûlullah, “Bir dünyalık terketti mi?” diye sordu. Onlar, “3 dinar bıraktı” dediler. Resûlullah bunun üzerine namaz kıldı.

Sonra üçüncü bir cenaze de getirildi. (Musallâya koyup), “(Yâ Resûlellah!) Cenaze(miz) üzerine namaz kıl(sanız!)” diye haber verdiler. Resûlullah (bu defa da), “(Müteveffâ) bir dünyalık bıraktı mı?” diye sordu. Onlar, “Hayır” diye cevap verdiler. Resûlullah, “Müteveffânın üzerinde borç var mı?” diye sordu. Onlar, “(Evet) 3 dinar” dediler. Resûlullah, “(Haydi) sahibinize (siz) namaz kılınız!” buyurdu (da icâbet etmedi. Bunun üzerine müsâreatla) Ebû Katâde, “Yâ Resûlellah! Cenaze üzerine namaz eda buyur! Onun borcu benim üzerime (vâcip)dir” di(ye tekeffül et)ti. Bunun üzerine Resûlullah bu cenaze üzerine de namaz kıldı. {B2289 Buhârî, Havâlât, 3.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifin müstesna bir hususiyeti vardır ki Buhârî’nin sülâsiyyâtı cümlesinden bulunması. Buhârî’nin sülâsiyyâtı demek, bu büyük imamın üç vasıta ile hadisi Resûl-i Ekrem’e îsâl etmesidir. Buhârî devrinin ulûvv-i isnâdı budur. Üçten az bir isnad ile, Buhârî zamanında Resûl-i Ekrem’e takarrüb mümkün değildi. O devirdeki isnad ve îsâlin asgari haddi budur ve bu da çok değildir. Koca bir *Sahîh-i Buhârî*’de 22 hadise münhasırdır. İzah etmekte bulunduğumuz bu Seleme b. Ekva’ hadisi bu yirmi iki hadisin yedincisidir. Bunlardan evvelkilerini de ait oldukları izahlarımızda bildirdik.

Bu hadisteki üç vasıta şunlardır: Mekkî b. İbrâhim, Yezîd b. Ebû Ubeyd, Seleme b. Ekva’, Müslim’in *Sahîh*’inde üç vasıta ile rivayet ettiği hiçbir hadisi yoktur. Bu hadisi bile Müslim rivayet ederken dört vasıta ile rivayet etmiştir ki dördüncüsü kendisiyle Mekkî b. İbrâhim arasındaki vasıta. Müslim’in sülâsiyyâtı vardır. Fakat *Sahîh*’inde değil, *Sahîh*’i haricindeki rivayetindedir. Tirmizî’nin bir, İbn Mâce’nin beş sülâsiyyâtı varsa da isnadında zaaf bulunduğundan dolayı Buhârî’nin sülâsiyyâtı derecesinde hâiz-i itibar değildir, zayıftır. İsnâd-ı âlî olmak için az vasıta ile Resûl-i Ekrem’e vâsıl olmakla beraber bu râvilerin hepsi de bütün evsâf-ı sıhhat ve rivayeti nefsinde cemedi en kuvvetli kimseler olması icap eder.

İsnaddaki vasıtanın azlığı medâr-ı sıhhat olduğundan İslâm ulemâsı merviyâtın vukuu zamanı ile zabt ve kaydı müddeti arasındaki en kısa tariki iltizam etmişler ve buna (isnâd-ı âlî) namını vermişlerdir. Eslâfımız kısa vasıta bulmak için diyar diyar dolaşmışlardır. Abdullah b. Mes’ûd’un ashabı Abdullah b. Ömer’den ahz-ı hadîs için Kûfe’den Medine’ye giderlerdi. “Kurb-i isnâd, Allah’a yakınlıktır” derlerdi. İmam Buhârî bütün İslâm

merâkiz-i ilmiyyesini mükerreren dolaşmıştır. Bununla beraber zamanında isnâd-ı âlî addolunabilen 22 sülâsiyyâtı bulmak müyesser olmuştur. Bu isnâd-ı âlî mukabili bir de “isnâd-i nâzil” vardır. Bu nüzûl de vasitanın çokluğundandır. Buhârî’nin dokuz vasıta ile rivayet ettiği hadisler de vardır, bunlara da “tüsâiyyât” denilir. Sülâsiyâta nisbetle “isnâd-i nâzil”dir (*Tedribü’r-râvî*).

RÂVİ SELEME B. EKVA’. Ebû Müslim el-Eslemî el-Medenî’dir. Şecere-i Rıdvân altında üç defa Resûl-i Ekrem’e biat edip ölüm üzerine söz veren İslâm bahadırlarındandır. İlk, orta ve son biat edenlerin üç sınıfına karışıp Resûl-i Ekrem’e el uzatmak hamâsetini göstermiştir. Kendisinden 77 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. 16’sını Buhârî ile Müslim müttefik, beşini Buhârî, dokuz hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Bir hayli râvileri arasında kendisinden en son rivayet eden zat kölesi ve bu hadisin ikinci râvisi Yezîd b. Ebû Ubeyd’dir. Seleme hazretleri 64 tarihinde vefat etmiştir. Kölesi ve râvisi Yezîd b. Ebû Ubeyd Mencûye’nin târih-i vefâtı da 146 hicrî tarihine müsâdiftir (*Hulâsa*, s. 126, 372).

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu hadisi, Buhârî “Kefâlet” bahsinde de rivayet etmiştir. Nesâî’nin de “Cenâze” bahsinde rivayeti vardır. Bu hadîs-i şeriften, cenazenin borcunu ödemeyi deruhte eden Ebû Katâde hazretlerinin kendisinden de bu vâkıyı Tirmizî rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd’un, Dârekutnî’nin ve daha başkalarının rivayetlerinde bu borcun 2 dinar olduğu rivayet edilmiştir. Câiz ki bu borç ibtidâsında 3 dinar idi. Müteveffâ 1 dinarını vefatından evvel kendisi ödemişti. 2 dinarı da Ebû Katâde tarafından deruhte edilmiştir.

İmam Mâlik hazretlerinin rivayetinde şu ziyadeler de vardır: Ebû Katâde tarafından müteveffânın 2 dirhem borcu deruhte edilince, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona hitaben, “*Bu 2 dinar alacaklının üzerinde mukarrer bir hakkıdır. Meyyit bu borcundan berîdir*” buyurdu. Ebû Katâde de, “Evet borcumdur” diye tasdik edince, Resûl-i Ekrem cenaze namazını kıldı. Ebû Katâde de demiştir ki: Ba’demâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana rast geldikçe, “*Bu 2 dinar borcu ne yaptın?*” diye sorardı. Yine böyle son bir sualinde, “Ödedim yâ Resûlellah!” dedim. Resûlullah da, *الآن بردت عليه جلده* “*Şimdi bu ölünün vücuduna soğuk su ile bir duş yaptın!*” buyurdu.³

HAZRET-İ ALİ HADİSİ. Bu mevzuun en ziyade şâyân-ı itibar ve istibsâr olan hadislerinden birisi de Dârekutnî’nin Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayet ettiği şu hadîs-i şeriftir: Bir cenaze, namazı kılınmak için getirildiğinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mûtadı, müteveffânın geçmiş hayatının hiçbir safhasından sormazdı. Yalnız “*Onun borcu var mıdır?*” diye sorardı. Eğer “Borcu vardır” denilirse namaz kılmaktan vazgeçerdi. “Borcu yoktur” denilirse namaz kılardı. Bir kere yine böyle bir cenaze getirilmişti. Namaz

3 وفي رواية مالك: وحق الرجل عليك والميت منها بريء. فقال نعم. فصلى عليه. وجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا لقي أبا قتادة يقول: ما صنعت في الدينارين حتى إذا كان آخر ذلك قال قد قضيتهما يا رسول الله! قال: الآن بردت عليه جلده.

kılmak için tekbir almak sırasında, “*Bu ölünün üzerinde kul borcu var mıdır?*” diye sordu. Cenaze sahipleri, “2 dinar borcu vardır” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem, “*Ölünüze siz namaz kılınız!*” buyurdu. Bu sırada Ali radiyallahu anh, “Bu 2 dinar borç benim uhdemdedir, müteveffâ bundan berîdir, yâ Resûlullah!” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bu meyyit üzerine namaz kıldı. Sonra Hazret-i Ali’ye teveccüh buyurup,

— “*Allah bunun bedelinde sana hayır ve saadet versin! Mümin kardeşinin rehnini halâs ettiğin gibi Allah da senin rehnini halâs etsin! Üzerinde kul borcu olarak ölen hiçbir meyyit yoktur, elbette o borcuyla dâyinine merhundur. Her kim bir meyyitin rehnini fekkedip kurtarırsa, kıyamet gününde Allah da onun rehnini halâs eder*” buyurmuştur. Bunun üzerine ashaptan bazı kimseler, “Yâ Resûlellah! Bu lutf u inâyet Hazret-i Ali’ye mi mahsustur, yoksa bütün müslümanlara da şumulü var mıdır?” diye sordular. Resûlullah, “*Bütün müslümanlara şâmil bir inâyet-i ilâhiyedir*” diye cevap verdi.⁴

Bu hadisin bir misli Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan da rivayet edilmiştir.

HİKMETİ. Borçlu meyyitin cenaze namazının taraf-ı risâlet-penâhîden kılınmamasının sebebini Nevevî, “Ümmeti hâl-i hayatında borcunu ödemeye terğibdir” diyor. Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayete göre, bu hal yani Resûl-i Ekrem’in borçlunun cenaze namazını kılmaması keyfiyeti ibtidâ-i İslâm’da vuku bulmuştur. Sonra Resûl-i Ekrem taraf-ı ilâhîden nâil-i fevz ü fütûhât olup beytûlmâl müzâyekadan kurtulunca üzerinde kul borcu olarak vefat eden müminlerin borçları taraf-ı risâletpenâhîden ifa edilerek namazı kılınırdı ve Resûl-i Ekrem, “*Ben müminlere kendilerinden daha yakınum. Herhangi bir mümin ölürken borç bırakırsa, onu ödemek bana aittir. Mal bırakırsa, bu da veresi-nindir*” buyurdu.⁵

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan diğer bir rivayet tarikinde, “*Muhammed’in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatı yed-i kudretinde olan Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki yer yüzünde müminlerden hiçbir mümin yoktur, ancak ben ona nâsın en yakınıyım. Sizin herhangi ölür de bir borç veya evlâd ü iyâl bırakırsa ben onun velisiyim, nâsırıyım. Herhangi biriniz de mal bırakırsa, o da asabesine, her kim olursa olsun mirasçısına aittir*” buyurmuştur.⁶

4 عن علي رضي الله عنه كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا أتى بجنائز لم يسئل عن شيء من عمل الرجل ويسأل عن دينه. فإن قيل عليه دين كف. وإن قيل ليس عليه دين صلى. فأتي بجنائز فلما قام ليكبّر سأل هل عليه دين؟ قالو ديناران. فعدل عنه وقال: صلوا على صاحبكم. فقال علي رضي الله عنه هما علي وهو بريء منهما. فصل عليه. ثم قال لعلي جزاك الله خيرا وفك الله رهانك كما فككت رهان أخيك. إنه ليس من ميت يموت وعليه دين إلا وهو مرتهن بدينه ومن فك رهان ميت فك الله رهانه يوم القيامة. فقال بعضهم: هذا لعلي خاصة أم للمسلمين عامة؟ قال: بل للمسلمين عامة [رواه الدارقطني من حديث ابن عباس وروى عن أبي سعيد مثله] {DK2952 Dârekutnî, Sünen, III, 46.}

5 عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يؤتي بالرجل الميت عليه الدين. فيسأل هل ترك لدينه من قضاء. فإن حدث أنه ترك وفاء صلى عليه. وإلا قال: صلوا على صاحبكم. فلما فتح الله عليه الفتوح قال: أنا أولى بالمؤمنين من أنفسهم. فمن توفي وعليه دين فعلي قضاؤه ومن ترك مالا فهو لورثته. {M4157 Müslim, Ferâiz, 14.}

6 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: والذي نفس محمد بيده ما على الأرض من مؤمن إلا أنا أولى الناس به. فأياكم ترك ديناً أو ضياعاً فأنا مولاه وأياكم ترك مالا فإلى العصة من كان. {M4159 Müslim, Ferâiz, 15.}

HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ. İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki babının, “Müteveffânın Borcunun Bir Kimseye Havalesi Câizdir” suretindeki unvanı itibariyle bu hadisin sebab-i sevk u iradı, deyn-i meyyiti tekeffülün ve bu suretle havalenin cevazını beyandır. Gerçi hadîs-i şeriften zâhiren müstefâd olan kefalettir, havale değildir. Fakat kefaletle havale, yekdiğerine pek yakın iki mahiyetten ibarettir. Ebû Sevr “Kefaletle havalenin her ikisi de bir zimmeti, âhar bir zimmete nakilden ibaret olduğu için ikisi siyâk-ı vâhid itibar olunur” demiştir. Hakikaten bu hadisteki zaman, meyyitin zimmetindeki borcu, zâminin zimmetine nakilden ibarettir ve havale mahiyetindedir.

DEYN-i MEYYİTİ TEKEFFÜLÜN CEVAZINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR

Şârih İbn Battâl'ın beyanına göre, İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, Muhammed ve Şâfiî “Bir mal bırakmadan ölen kimsenin borcuna kefalet etmek câizdir; hatta kefalet ettikten sonra meyyit hesabına bu suretle bir mal zuhur etse bile kefilin kefaletinden rücûu sahih değildir” demişlerdir. Bu zevata göre meyyitin malı varken, onun nam ve hesabına deyni tazmin edilmiş olsa bile, kefaletten rücû sahih değildir. Çünkü kefilin bu suretle deyni deruhte etmesi katidir. Gayr-i kâbil-i rücûdur.

İmam Mâlik'e göre zâmin, eğer meyyitin malına rücû etmek üzere deyni deruhte etmişse hakk-ı rücûu vardır. Meyyitin malı yoksa ve zâmin de meyyitin bu müflis vaziyetini bilerek tekeffül etmişse hakk-ı rücûu yoktur. Bilâhare meyyit hesabına bir mal zuhur etse bile rücû edemez.

İmam Ebû Hanîfe'nin bu babdaki ictihadı daha cezrîdir; Resûl-i Ekrem'in kul borcu hakkındaki sünnetine daha uygundur. Resûl-i Ekrem ümmetinin bir yığın kul borcu ile Tanrı divanına gitmesini istemiyordu. Ümmeti kul borcunu ödemeye sevk için borçlu ve müflis bir halde ölenlerin namazını kılmamakla tahzîr buyuruyordu. Bu gâye-i Muhammedî'yi çok iyi kavrayan Ebû Hanîfe hazretleri borcunu ödeyecek bir şey bırakmadan ölen kimsenin borcuna kefalet etmek câiz değildir. Eğer bir miktar mal bırakmışsa yalnız bu miktara kefalet câizdir demiştir.

BİR SUAL. İbn Melek, “Müflis meyyit nam ve hesabına kefaleti tecviz etmeyen İmam Ebû Hanîfe aleyhine, bu yolda kefaleti câizdir” diyen İmâmeyn lehine bir sual soruyor da diyor ki: Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte –ki, bu hadisi yakında nakl ü terceme etmiştik– İslâmiyet'in müzâyekalı ilk devri geçip de devr-i fütûhat hulûl ederek beytûlmâl zenginleyince Resûl-i Ekrem, “*Borçlu ölen her müminin borcunu ödemeyi ben deruhte ediyorum*” buyurmuştu. Bu hadis, kefaletin cevazına sarâhaten delâlet etmektedir.

CEVAP. Bu suali irat eden İbn Melek, İmam Ebû Hanîfe namına şöyle cevap veriyor: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz tarafından vuku bulan bu iltizam, bir teberrudur, borcun devamını muktezî değildir. Kefalet ise borcun devamını mûciptir. Borç devam ettiği içindir ki müteveffâ mal bırakmışsa, borç vereseye intikal edip tesviye edi-

liyor. Bir mal bırakmadan ölmüşse borç sukut ediyor. İşte İmâm-ı Âzam bu deyn-i sâkita kefalet câiz değildir diyor. İbn Melek'in suali kadar kuvvetli olan bu cevabı da burada bitiyor.

Nevevî, Resûl-i Ekrem'in فعلى قضاءه “Müteveffânın borcunun kazâsı bana aittir” kavl-i şerifi, medyûn-i müflis vefat edip de borcu ödenmeyen cenazeye namaz kılmaclarını nâsihtir diyor. Yine Nevevî, “Bazı ulemânın, bu nevi deyn-i meyyiti Resûl-i Ekrem'in mesâlihî müslimîne sarfedilmek üzere beytûlmâlden ayırdığı hususi (masârif-i gayr-i melhûze dediğimiz) bir meblâğla tesviye buyurdu dediklerini, bazı ulemânın da kendi malından verdiği kâil olduklarını” haber veriyor.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ أَبْلَغَكَ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا حِلْفَ فِي الْإِسْلَامِ فَقَالَ قَدْ حَالَفَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ قُرَيْشٍ وَالْأَنْصَارِ فِي دَارِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: (Tâbiî Âsım b. Ah-vel tarafından) Enes b. Mâlik'e, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “İslâm'da Câhiliye (devrinin) ahdi yoktur” buyurduğu sana bâliğ oldu(, duydun) mu? diye soruldu da Enes b. Mâlik, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'de) benim evimde Kureyş ile ensar arasında muâhât (yani kardeşlik tesis) buyurdu” diye cevap verdi. {B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “İ'tisâm” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim'in “Fezâil”de, Ebû Dâvûd'un da “Ferâiz” babında rivayetleri vardır.

Hadiste, sâilin İslâm'da mevcut olmadığını sorduğu “hilf”in medlûl-i lugavîsi, bazı kimseler arasında akdolunan ahd ü peymandan ibarettir. Câhiliye devrinde kabileler arasında rakipleri olan diğer kabâilin tecavüzünden kendilerini sıyânet için ahd ü peymân akdolunurdu ve buna “hilf” denirdi. Cem'i “ahlâf”tır. Halîf de birisiyle and içip ahd ü peymân eden kimseye denir ki bunlardan her birine âhare nisbetle “halîf” ıtlak olunur. Araplar'ın Câhiliye devrine ait eyyâmı tetkik edilirse, Benî Esed'le Tay, Fezâre ile Ezd kabileleri arasında olduğu gibi birçok halîfler görülür.

Câhiliye ahlâf ve uhûdu arasında en meşhur ve takdîr ü tahsîne şâyân olan hilf, “Hilfû'l-fudûl”dür. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde İbn İshak'ın rivayetine göre Hilfû'l-fudûl, Kureyş'in en ihtiyar ve en ziyade hâiz-i şeref ü i'tibâr bir siması olan Abdullah b. Cüd'an'ın

evinde Benî Hâşim, Benî Abdülmuttalib, Benî Esed, Benî Zühre, Benî Teym toplanarak aralarında şöyle bir maddeyi tahrir ve tesbit etmişlerdir:

Gerek Mekke'nin sekene-i kadîmesinden gerek hariçten Mekke'ye gelip ihtiyâr-ı ikâmet ederek hemşehrilik vasfını iktisap edenlerden hiçbir kimse bundan böyle zulme mâruz olmayacaktır. Zulmün ref'i, fudûlün reddi ve zalimden mazlûm hakkının ahzı zım-nında her birimiz kendi namımıza ve temsil ettiğimiz kabileler namına ahd ü yemîn ederiz. Bu yemin, Mekke'de gerek yerliler arasında gerek hariçten hac ve ticaret maksadıyla gelen misafirlere karşı ezâ ve cefânın, fuzûlî müdahalelerin pek ziyade arttığı bir zamanda akdedildiği için buna Hilfû'l-fudûl denilmiştir.

Bu hilfte Abdullah b. Cüd'ân'ın hânesinde Resûl-i Ekrem efendimizin de halîf olarak bulunduğunu ve burada bulunduğundan dolayı dünyalara nâil olmaktan ziyade beyân-ı memnûniyet ettiğini, böyle bir içtimâa devr-i İslâm'da davet olunsam derhal icâbet ederdim buyurduğunu İbn İshak, Talha b. Abdullah'tan rivayet etmiştir.⁷

Eyyâm-ı Arab'da hilfin böyle asîlâne şekilleri olduğu gibi çirkin safhaları da vardı. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Câhiliye devrinin hilfine mukabil bir uhuvvet-i dîniyye tesis buyurdu.

MUÂHÂT

Enes b. Mâlik'in hadisin ikinci fıkrasında taraf-ı risâletpenâhîden muhâcirîn ile ensar arasında ve kendi evinde akd ü te'sîs buyurduğunu bildirdiği muâhât da târîh-i âlemde eşi ve örneği gösterilemeyen bir hâdise-i ictimâiyedir, bir teâvün ve tesânüd-i içtimaîdir. İslâm muhacirleri bütün emval ve emlâkini Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi. Medine müslümanları gerçi bu dindaşlarını evlerine alıp misafir etmişlerdir. وَيُؤْتِرُونَ عَلَى "Ensar, kendileri için şedîd bir ihtiyaç olsa bile muhâcirîni nefislerine

7 قال ابن إسحاق أنه سمع طلحة بن عبد الله يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لقد شهدت في دار عبد الله بن جدعان حلفاً، ما أحب أن لي به حمر النعم. ولو أدعى به في الإسلام لأجبت [من سيرة الإمام ابن هشام]

{İbn Hişâm, es-Sîre, I, 134. Kaynakta rivayeti Talha b. Abdullah'tan duyan Muhammed b. Zeyd'dir. İbn İshak ondan rivayet etmektedir. Buna göre rivayetin senedi şu şekildedir: فحدثني محمد بن زيد قال ابن إسحاق: فحدثني محمد بن زيد {ابن المهاجر بن قنفذ التيمي أنه سمع طلحة بن عبد الله بن عوف الزهري يقول

Hilfû'l-fudûl tahassürü, hayli zaman müstakbel nesillerin gönüllerinde bile yaşamıştır. Yine İbn İshak'ın İbrâhim b. Hâris'ten rivayetine göre, Muâviye'nin emâreti zamanında kardeşi Utbe b. Ebû Süfyân'ın oğlu Velîd Medine valisi iken bununla Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümâ Zilmerve mevkiindeki bir maldan dolayı münâzaa edilmiş ve Velîd emâreti nüfuzuna istinat ederek Hazret-i Hüseyin'in hakkına tecavüz etmek istemişti. Bunun üzerine hafîd-i nebevî, Velîd'e karşı,

— “Ya insaf eder, hakkımı verirsin yahut Allah'a yemin ederim ki kılıcımı çeker, Mescid-i Resûlullah'ın kapısı önünde durarak halkı Hilfû'l-fudûl'e davet ederim!” demişti. Orada bulunanlardan Abdullah b. Zübeyr, Misver b. Mahreme, Abdurrahman b. Osman radiyallahu anhüm -ki, bunların babaları veya büyük babaları Hilfû'l-fudûl'ün müessisleri bulunuyorlardı- biz de Hazret-i Hüseyin'e iştirak ediyoruz: “Ya ihkâk-ı hak ederiz yahut bu uğurda ölürüz” demeleri üzerine Velîd, îade-i hak ve irdâya mecbur olmuştur.

Bir kere de Abdullah b. Zübeyr'in şehâdeti üzerine Hilfû'l-fudûl mevzubahis edilmişti (Sîret-i İbn Hişâm).

tercih ederlerdi”⁸ kavl-i şerifi mûcibince ensar, muhâcirîne son derece âlicenabane misafir-perverlik gösteriyordu. Fakat bu misafirlik hâli uzun zaman bu suretle devam edemezdi. Mekke’de her biri servet ve iş güç sahibi olan bu muhacirlere atıyye ve âtîfetle imrâr-ı hayat etmek güç geliyordu. Hadiste bildirildiği üzere Mescîd-i Saadet’in inşasını müteakip Resûl-i Ekrem bir gün Enes b. Mâlik’in evinde muhâcirîn ve ensardan doksan sahâbî arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti. Bunlardan bazıları *Sîret-i İbn Hişâm*’da İbn İshak rivayetiyle şöyle bildiriliyor:

<u>Muhâcirîn</u>	<u>Ensar</u>
Ebû Bekir es-Sıddîk	Hârice b. Zeyd
Ömer b. Hattâb	İtbân b. Mâlik
Ebû Ubeyde b. Cerrâh	Sa’d b. Muâz
Abdurrahman b. Avf	Sa’d b. Rebî‘
Zübeyr b. Avvâm	Seleme b. Selâme
Osman b. Affân	Evs b. Sâbit
Talha b. Ubeydullah	Kâ’b b. Mâlik
Ca’fer-i Tayyâr	Muâz b. Cebel
Saîd b. Zeyd	Übey b. Kâ’b
Mus’ab b. Umeyr	Ebû Eyyûb el-Ensârî
Ebû Huzeyfe b. Utbe	Abbâd b. Bîşr
Ammâr b. Yâsir	Huzeyfe b. Yemân
Ebû Zer el-Gifârî	Münzir b. Amr
Hâtîb b. Ebû Beltea	Uveyym b. Sâide
Selmân-ı Fârisî	Ebü’d-Derdâ el-Uveyymir
Bilâl-i Habeşî	Ebû Ruveyha Abdullah

radiyallahu anhüm

Resûl-i Ekrem ikişer, ikişer çağırıp aralarında uhuvvet akdettikten sonra İbn İshak’ın rivayetine göre, zât-i risâletpenâhîleri de Ali b. Ebû Tâlib’in elini tutarak, “*Bu da benim kardeşimdir*” buyurdu.⁹ Hazret-i Hamza ile de Zeyd b. Hârise’yi kardeş yapmıştı. İbn İshak’ın rivayet ettiği bu silsile-i esâmî arasında tenkit edilebilecek isimler vardır: Biri Ca’fer-i Tayyâr’dır ki, o sırada müşârün ileyh hazretleri Habeşe’de idi. Selmân-ı Fârisî ile Ebü’d-Derdâ’nın imanı teahhür etmişti. Binaenaleyh bunların müâhâtı sonra vâki olsa gerek.

Aşağıda “Menâkıb” bahsinde bu zevatın hususi surette tercüme-i hallerini yazdığımız zaman görülecektir ki bu aziz çiftler rastgele birleştirilmiş uydurma bir kardeş değil, belki hicret zamanından beri altı, yedi ay zekâ-i Muhammedî bunların ahvâl-i rûhiyyelerini inceden inceye tetkik ederek ve her çift arasında müşterek vasıflar bularak kardeş yap-

8 el-Haşr, 59/9.

9 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 505.}

mıştı. Meselâ Selmân ile Ebü'd-Derdâ, Ammâr ile Huzeyfe, Mus'ab ile Ebû Eyyûb aralarında mizaç, zevk, hissiyat itibariyle tam bir vahdet vardır.

BU MUÂHÂTIN HEDEFİ

Yakında İbn Abbas hadisinde görüleceği veçhile bu muâhâtın hedefi, kardeşlerin yekdiğerine yardım, sıla ve ihsan, nasihat ve rehberlik etmeleri; daha mühimi zevî'l-erhamdan evvel yekdiğerine vâris olmaları idi. Enfâl sûresinin 72. âyetinde, “*O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda mücâhede eylediler. O ensar ki bu muhacirleri barındırdılar ve onlara yardım ettiler. İşte bu muhacirlerle ensar birbirlerinin velileridir.*”¹⁰ Bu âyet-i kerîmedeki vilâyet, nusret, muavenet, nasihat, verasetle tefsir edilmiştir. Bedir gazâ ve ganimetinden sonra muhacirler, ensarın muavenetinden vâreste kalmaları üzerine Enfâl sûresinin son âyetlerindeki كِتَابٍ فِي بَعْضِ أُولَى بَعْضُهُمْ أَوْلَى الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى فِي كِتَابٍ “*Kitâbullah'ta, miras hususunda ulü'l-erhâm birbirlerine daha yakındır*”¹¹ kavl-i şerifiyle muâhât ile müesses olan miras neshedilmiştir.

Buhârî bu Enes b. Mâlik hadisinin babında muâhât ile mirasın tesisini ve neshini İbn Abbas'tan sened-i muttasıl ile şöyle rivayet ediyor:

Sûre-i Nisâ'nın 33. âyet-i kerîmesinde, عَقَدْتُ أَيْمَانَكُمْ فَاتَّوَهُمْ نَصِيَّهُمْ kavl-i şerifinde kıraatine göre İbn Abbas radiyallahu anhümâ, “Bu âyette mütekabil yeminlerin bağladığı bildirilen kimseler, muhâcirîn ile ensardır ki muhâcirîn Medine'ye geldikleri ilk zamanlarda taraf-ı risâletpenâhîden akdedilen muâhât sebebiyle ensara zevî'l-erhâmdan evvel vâris olurlardı. Fakat muahharen وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَّ “*Erkek, kadın her birisini vâris kıldık*”¹² kavl-i şerifi ile muâkade ve muâhât ile müesses olan veraset nesholundu. Uhuvvet-i dîniyye yalnız yekdiğere nusret, rifâde ve ihsan ile bir de nasihate münhasır kaldı” demiştir.¹³

HULÂSA. Hicret-i seniyyeyi müteakip taraf-ı risâletpenâhîden tesis buyurulan uhuvvet-i dîniyyeye müterettip olan miras neshedilip, fakat müminlerin birbirine yardımı, birbirine ihsan ve âtîfeti, birbirine hayırhahane nasihati devam etmiş ve edegelmiş, Allah'ın dilediği zamana kadar da devam edecektir. Bu içtimaî tesanüt ve teavünün, bu birr ü ihsânın, bu hayırhahlığın samimiyetle devam ettiği sadr-ı İslâm'da pek büyük tesiri görüldü. Hiç tereddüt etmeden denilebilir ki rub' asır zarfında nûr-ı İslâm'ın aktâr-ı âleme intişar etmesi, İran'ın tamamen fethi, Şarkî Roma İmparatorluğu'nun tehdidi hep bu

10 [el-Enfâl, 8/72.] إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ

11 {el-Enfâl, 8/75.}

12 en-Nisâ, 4/33.

13 عن ابن عباس رضي الله عنهما: [ولكل جعلنا موالى] قال ورثة. [والذين عاقدت أيمانكم] قال: كان المهاجرون لما قدموا المدينة يرث المهاجر الأنصاري دون ذوي رحمه للأخوة التي آخى النبي صلى الله عليه وسلم بينهم فلما نزلت ولكل جعلنا موالى نسخت. ثم قال والذي عاقدت أيمانكم إلا النصر والرفادة والنصيحة وقد ذهب الميراث ويوصى له [رواه البخاري]

uhuvvet-i dîniyyenin rasâneti eseridir. Ashâb-ı kirâm bu tesanütten ferden ve şahsen de müstefit oluyorlardı.

“Kitâbü'l-Büyû”un birinci hadisi olarak 958 numara ile tercüme ettiğimiz Abdurrahman b. Avf hadisinde müşârün ileyh ile Sa'd b. Rebî' radiyallahu anhümâ arasındaki uhuvvet-i dîniyyenin te'sîrât-ı mahsûsasını izah etmiştik. Süt, peynir satmakla ticarete başlayan Abdurrahman b. Avf az zaman zarfında şahsen en yüksek servet sahibi olmuştu. İbn Sa'd'ın *et-Tabâkât*'ında bildirdiği üzere müşârün ileyh hazretleri, “Allah'a çok şükür elime kum alsam altın olur” demiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ قَدْ جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أُعْطِيتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا فَلَمْ يَجِئْ مَالُ الْبَحْرَيْنِ حَتَّى قَبِضَ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٍ فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ عِدَّةٌ أَوْ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَأَتَيْنَاهُ فَقُلْتُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا فَحَتَّى لِي حَتِيَّةٌ وَقَالَ عُدَّهَا فَعَدَّهَا فَإِذَا هِيَ خَمْسُمِائَةٍ وَقَالَ خُذْ مِثْلَهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere), Bahreyn'(den cizye) malı gelmesi tahakkuk ederse, sana, “(mübarek elini açarak üç defa) şöyle şöyle (şöyle dünyalık) veririm” buyurdu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (cânib-i Hakk'a) alınıncaya kadar Bahreyn malı gelmedi. Bahreyn malı geldiği zaman Ebû Bekir (bir münâdiye) emredip, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem her kime bir vaadi veya bir borcu varsa bize gelsin!” diye ilân eyledi. Ben de Ebû Bekir'e gittim, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana şöyle buyur(up vaad et)mişti” dedim. Ebû Bekir de (şöyle al deyip eliyle işaret ederek) benim için bir avuç (para) hapazla(yıp ver)di ve “Bunu say” buyurdu. Saydım, bu nukûd 500 (adet) idi. Bu defa Ebû Bekir bana, “Bunun iki misli daha al!” dedi. {B2296 Buhârî, Kefâlet, 3.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Humus”, “Megâzî”, “Şehâdât” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim'in de “Fezâil-i Nebî sallallahu aleyhi ve sellem” bahsinde rivayeti vardır. Hadisteki *لو قد جاء* deki *قد* edatının burada mânası tahakkuk-ı mecî içindir ki buna tercümede, “cizye malı gelmesi tahakkuk ederse” diye işaret ettik.

BAHREYN. Basra ile Uman arasında ve Basra körfezinin garb sahilinde imtidâd eden bir hıttadır. Merkezi Hecr kasabasıdır. Bahreyn, asr-ı saâdetde İran Devleti'nin taht-ı tâbiyyetinde idi. 6. sene-i hicriyede Alâ b. Hadramî radiyallahu anh tarafından fetholunmuş ve taraf-ı risâletpenâhîden oraya âmil ve vali tayin buyurulmuştur. Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümâ taraflarından da bu vazifede ibkâ edilen Alâ hazretleri 14. sâl-i hicrîde Bahreyn'de vefat etmiştir. Buradan Medine'ye gelecek mal, şârihlerin bildirdiklerine göre, cizye malı olduğundan tercümede buna işaret ettik. Memâlik-i meftûha arasında en çok cizye malı Bahreyn'den gelirdi.

Buhârî'nin "Şehâdât" bahsindeki rivayetinde taraf-ı risâlet-penâhîden Hazret-i Câbir'e atıyye vaad buyurulurken üç defa avucunu açarak "Şöyle şöyle şöyle vereceğim" buyurduğu rivayet olunduğundan buna tercümede kavis içinde işaret ettik. Resûl-i Ekrem'in halifesi ve kaymakamı Ebû Bekir radiyallahu anh tarafından bu va'd-i nebevî infaz edilirken Hazret-i Câbir'e bir avuç kendisinin bizzat vermesi ve bunun iki misli de Câbir tarafından alınmasını emir buyurması da "Şehâdât" bahsindeki üç avuç vaad olduğuna dair rivayeti teyit eder. Hazret-i Ebû Bekir'in verdiği bir avuç paranın 500 dirhem veya dinar olduğuna göre, bunun iki misli daha verilerek 1500 dirhem veya dinara bâliğ oluyor.

Dirhem veya dinar diye terdîd ile ifade edişimiz, bu paranın nevi, ne hadisin diğer rivayet tariklerinde ne de şerhlerde bildirilmiş olmasındandır. Bu cihetle tercümede (dün-yalık, para, nukûd) diye umumi tabirler kullandık. Gerçi fetholunduğu zamana kadar İran hâkimiyeti altında bulunan Bahreyn'de İran'ın gümüş parası olan dirhem tedavül etmiş bulunması ve gelen cizye malının ve Câbir'e verilen atıyyenin dinar değil dirhem olması vârid-i hâtır ise de bunu da tasrih için kâfi bulmadık.

TEMBİH. Gerek bu hadîs-i şerif gerek bundan evvelki muâhâta dair olan Enes b. Mâlik hadisi, İmam Buhârî'nin kefâlet-i karz ve kefâlet-i düyûna dair açtığı babın hadisleri cümlesindendir. "Havâle" bahsinde kefaletin zikredilmesinin vech-i münâsebetine gelince, gerek havalenin gerek kefaletin mâna cihetiyle yekdiğerine mütekârib olmasındandır. Bunların her ikisi de deynin bir zimmetten, diğer bir zimmete naklinden ibarettir.

Bu iki hadisin havale ile münasebetine gelince, evvelâ muâhâta dair olan Enes b. Mâlik hadisinde iki din kardeşi olan haliflerin yekdiğerine alâ vechi't-tatavvû' vâris olduklarına işaret edilmiştir. Kefalet de alâ vechi't-tatavvû' ivazsız iltizamdan ibaret olmakla aralarında bir derece münasebete vesile olmuştur.

Hazret-i Câbir hadisine gelince, kefaletle bu hadis arasındaki münasebet vâzıhtır: Bu hadiste en yüksek şîârından birisi vaad ve ahde vefa şîme-i bergüzîdesiyle meftûr bulunan Resûl-i Ekrem efendimizin, halifesi ve kaymakamı bulunan Ebû Bekir es-Sıddîk hazretleri zât-ı risâletpenâhînin vaadini tekeffül ve deruhte etmiş ve kendilerine niyâbeten Resûl-i Ekrem'in vaadini infaz etmiş bulunuyor.

VAADE VEFÂ VE İFA. Ulemânın cumhuruna göre –ki İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel de dahildir– vaade vefa ve ifa müstehaptır. Hasan-ı Basrî ile bazı Mâlikî fukahası vâciptir demişlerdir. Bazı Şâfiî fukahası da bu hadis ile istidlâl ederek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkında vaade vefa vâciptir demişler ve bunu hasîsa-i fâzile-i nebevîyyeden addederek hadisin ümmet hakkında ne vücûb ne de hususiyete delâleti bulunmadığını iddia etmişlerdir.

Kitâbü'l-Vekâlet

كِتَابُ الْوَكَالَةِ

Bu kitap vekâletin envâ' ve ahkâmına dair ehâdis-i şerifeyi muhtevidir.

VEKÂLET. Bir kimsenin bir işi başkasına tefvîz ve sipariş etmesi ve bu işte o kimseyi kendi yerine ikâme eylesesidir. Tefvîz eden kimseye müvekkil, yerine ikâme eylediği zata vekil, tevdi edilen işe de müvekkelün bih denir. Tevkîl de bir emirde tasarrufu başkasına tevdidir. Tevekkül de Allah Teâlâ'ya izâfetle tefvîz ve teslim-i umûrdur. Vekâlet lugaten hıfz mânasına da gelir. Esmâ-i ilâhiyyeden olan vekil hâfız mânasıdır.

Risâlet. Bir kimsenin sözünü, tasarrufta dahli olmayarak başka bir kimseye teblîğ etmektir. Gönderen kimseye mürsil, gönderilen zâta mürselün-ileyh, aradaki vâsıtaya resûl denilir.

Vekâletin rûknü, bey' gibi icap ile kabuldür. Binaenaleyh vekâlet, icap ve kabul ile mün'akid olur. Şöyle ki müvekkil, "Şu işe seni vekil ettim!" deyip "Vekil de kabul ettim" dese yahut kabulü iş'âr eden başka bir söz söylese vekâlet mün'akid olur. Yine böyle vekil bir şey söylemeyip de o işin icrâsına teşebbüs eylese, delâleten vekâleti kabul etmiş olmakla tasarrufu sahih olur. Vekilin bir işi idare hususunda resmî bir sıfatı bulunması yahut bir işin icrâsı mülkünün icabından olması ya da bu gibi işleri kabul edeceğini ilân etmesi halleri de delâleten vekâleti kabul etmiş sayılır. Derhal reddetmedikçe tasarrufu muteber olur. Binaenaleyh müvekkil, "Bu işe seni vekil ettim!" deyip de vekil olacak kimse, "Kabul etmem!" diye reddettikten sonra müvekkelün bihin icrâsına mübâşeret etse tasarrufu sahih olmaz.

İzin ve icâzet tevkildir. Hatta icâzet-i lâhikanın vekâlet-i sâbika hükmünde olduğu bir asl-ı fikhî olarak kabul edilmiştir. Meselâ bir kimsenin fuzûlî olarak başkasının malını sattıktan sonra mal sahibine haber verip, o da tasvip edip izin verse, evvelce onu vekil etmiş gibi sahih olur.

VEKİLİN HUDÛD-I SALÂHIYETİ VE VEKÂLETİN UMUMİ HÜKÜMLERİ

Bey', şirâ, icârede ve an-ikrârın sulhta vekilin nefesine izâfetle hakk-ı akdi vardır. Ehl-i muâmele arasında mâruf olan bu hususlarda alım satım, icâre vekile aittir. Vekilin akdi, müvekkiline muzaf kılınması şart değildir. Meselâ bey'e vekil olan kimse esnâ-i akidde,

“Şu malı sana sattım!” der de “fûlân namına sattım” demez. Yine böyle şirâya vekil olan kimse de, “Şu malı senden aldım!” der de “Fûlân namına aldım” demez. Binaenaleyh bey’de mebîi vekil olan kimse teslim eder, semeni vekil kabzeder, lede’l-icap mutâlebe eder. Şirâda mâl-i müştêrâyî vekil kabzeder. Velhâsıl rücû, muhâsame gibi haklar doğrudan doğruya vekile teveccüh eder.

Bu esasa göre meselâ bey’de müşteri için semeni bâyiin müvekkiline vermekten hakk-ı imtinâ vardır. Meselâ biri, bir malını satmaya bir kimseyi vekil edip de, vekil mârifetiyle satılan bu malın bedelini müşteriden talep etse müşteri müvekkile vermeyebilir. Bununla beraber müşteri müvekkile verse, bu da sahihtir. Çünkü vekâletle hakk-ı mülkiyet ibtidâ vekilden halef olarak müvekkil için sabittir. Yani vekil, müvekkelün bihte tasarruf hususunda müvekkilin halefidir. Müvekkil de hakk-ı mülkte vekilden haleftir. Bu cihetle müşteri bedel-i müştêrâyî müvekkile verirse sahihtir. Artık vekil ikinci defa müşteriden talep edemez. Semen, müstehıkkına vâsıl olmuş, fi’l-hâl müşteri berîü’z-zimme bulunmuştur.

Bir cihet şâyân-ı kayıttır ki bey’, şirâ, icâre hususlarında bizâtihi hakk-ı akdi haiz olan vekil, akdi kendi namına icra etmeyip de hakk-ı mülkiyeti haiz olan müvekkili namına icra eder ve meselâ fûlânın “tarafından bi’l-vekâle sattım yahut fûlân için aldım!” diyerek akdi müvekkiline muzaf kılarsa, bu da sahihtir ve bu halde hukûk-ı akid hep müvekkile ait olur ve vekil resul mevkiinde kalır. Risâlette ise hukûk-ı akid mürsile aittir. Resûle asla taalluk etmez.

Vekilin müvekkiline izâfetle akd-i ma’rûf ve lâzım olan hususlarda hüküm, müvekkile râcidir. Bunlar da nikâh, hibe, sadaka, iâre, îdâ’, rehin, ikraz, an-inkâr, sulh gibi hususlardır. Bunun sirr ü hikmetine gelince, bütün bunlar iskâtât kabîlinden olduklarından bu akidlerde hükmün sebebinden fasl ü tefrîki kâbil değildir; vekil, hükümden hariç bir şahs-ı ecnebîdir. Binaenaleyh hüküm sebebine mukârin olmak için akdin müvekkile izâfe edilmesi zaruridir, vâciptir. Nikâhı bir misal olarak alırsak asıl olan zevcenin hurmet-i bid’idir, nikâh bu hurmeti iskât için teşrî’ buyurulmuştur. Binaenaleyh hüküm-i nikâhın müvekkilden başka birine izâfe edilmesi mutasavver değildir. Vekilin nikâhtaki mevki, hükmün sebebine mukâreneti için sefaretten başka bir şey değildir. Bu sebeple zevce tarafından günün birinde zevcin vekilinden mehir talep edilemez. Yine böyle zevcenin vekili, mehri müvekkiline teslim ettikten sonra lede’l-iktizâ vekilden mihrin iadesi istenilemez.

Vekâlete dair umumi hükümlerden biri de bey’ ü şirâ ve ifa ve istîfâ-yi deyne ve kabz-ı ayne vekil olan kimsenin cihet-i vekâletten dolayı makbuzu olan mal kendi yedinde vedîa hükmünde olduğudur. Binaenaleyh vekilin yedinde iken vekilin teaddî ve taksiri olmaksızın telef olsa, zaman lâzım gelmez. Nikâh, hibe gibi hususlarda – vaziyet-i hukûkiyyeleri risâlet derecesinde bulunan– vekilin yedindeki mal dahi yakında izah ettiğimiz veçhile vedîa hükmündedir. Esas itibariyle resulün bu babdaki vaziyeti

vekâlet derecesinde değildir. Bu cihetle medyun borcunu dâyine gönderip de kable'l-vüsûl resulün yedinde telef olduğu surette eğer resul medyunun resulü ise, medyunun malından telef olur ve eğer dâyinin resulü ise dâyinin malından telef olup medyûn borcundan berî olur.

1037

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَعْطَاهُ غَنَمًا يَقْسِمُهَا عَلَى صَحَابَتِهِ فَبَقِيَ عَتُودٌ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ ضَحَّ بِهِ أَنْتَ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ukbe b. Âmir'e ashabı arasında (vekâleten) taksim etmek üzere birtakım (kurbanlık) koyun vermiş. (Ukbe bunları taksim edip) bir yaşında bir keçi oğlağı geri kalmıştı. Ukbe bunu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem arzetmiş. Resûl-i Ekrem de, "Onu da sen kes, (kurban et!)" buyurmuştur. {B2300 Buhârî, Vekâlet, 1.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi "Dahâyâ", "Şirket" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin, İbn Mâce'nin de "Dahâyâ" bahsinde rivayetleri vardır.

Hadisteki عتود küçük, fakat kuvvetli ve gösterişli keçi oğlağına denir. *Sihâh*'ta atûd denilebilmek için üzerinden bir havl-i tam geçmiş olmak ve bir yaşını doldurmuş bulunmak lâzımdır deniliyor. Bazı ehl-i lugat, çiftleşme çağını idrak etmiş olmasını da şart kılmışlardır.

Bu hadisin "Vekâlet" bahsinde sebep-i sevki Resûl-i Ekrem'in Ukbe b. Âmir'i, kurbanlık koyunların ashâb-ı kirâma taksimine tevkil buyurmuş olmalarıdır. Yaşını dolduran veya bu çağdaki davar bünyesinde kavî bulunan keçi oğlağının kurban edilmesinin cevazı da bu hadisten istifade edilmiştir.

1038

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَتْ لَهُمْ غَنَمٌ تَرَعَى بِسَلْعٍ فَأُبْصَرَتْ جَارِيَةً لَنَا بِشَاةٍ مِنْ غَنَمِنَا مَوْتًا فَكَسَرَتْ حَجْرًا فَذَبَحَتْهَا بِهِ فَقَالَ لَهُمْ لَا تَأْكُلُوا حَتَّى أَسْأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذَلِكَ أَوْ أُرْسَلَ

إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مَنْ يَسْأَلُهُ وَأَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ ذَاكَ أَوْ أَرْسَلَ فَأَمَرَهُ بِأَكْلِهَا.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Kâ'b b. Mâlik âilesinin Sel' (dağın)da güdülür bir sürü davarı varmış. (Kâ'b diyor ki:) “Bunları güden câriyemiz bu davarımızdan bir koyunu ölüm halinde gördü. Hemen (sert) bir taşı kırarak (bıçak gibi keskin) taş parçasıyla koyunu kesti. (Bu muslihâne hareket duyulunca) Kâ'b aile halkına, “(Durunuz!) Bu vaziyeti Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden soruncaya kadar, yahut Nebî sallallahu aleyhi ve selleme soracak bir kimse gönderinceye kadar koyu(nun eti)nden yemeyiniz!” dedi ve Nebî sallallahu aleyhi ve selleme koyunun sûret-i zebhinden ya (bizzat) Kâ'b kendisi yahut birini gönderip sordu. O da Kâ'b'a bu(nun eti)ni yemeyi emir buyurdu.¹ {B2304 Buhârî, Vekâlet, 4.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “Zebâih” bahsinde de rivayet etmiştir. “Kitâb-ı Zebâih”te İbn Mâce'nin de bir rivayeti vardır. Hadisteki Sel', Medîne-i Tâhire'nin üst tarafında bir dağın adıdır. Kâ'b b. Mâlik'in ya bizzat kendisinin Resûl-i Ekrem'den sorması veya birini gönderip bilvâsıta istiftâ etmesi suretinde terdîd ile rivayet edilmesi râvinin şekkindendir.

HADİSİN SEBEB-i SEVKİ. Müvekkilin malına zarar ve fesad ârız olacağı vekil tarafından anlaşılırsa, müvekkilin izn-i lâhık olmaksızın vekilin müvekkelün bihte tasarrufu câiz olduğunu ve tazmini mûcip olmadığını beyandır. Çoban câriye koyunun murdar öleceğini anlayarak kesmiş, sonra mesele Resûl-i Ekrem'e arzolanduğunda taraf-ı risâletpenâhîden câriyenin bu zebhi redd ü inkâr edilmeyip o koyunun yenilmesine müsaade buyurulmuştur.

Yine böyle bağ bahçe bekçisi, bir kısım üzüm ve meyvelerin idrakini görür de toplanmasının tehirinde zarar vukuundan endişe ederek toplarsa vekilin bu hareketi, müvekkilin malını fesaddan vikâye edip ıslah maksadına mâtuf olduğu için vekilin hüsnüniyetle bu hareketi, vekilin hıyaneti zâhir oluncaya kadar müvekkil tarafından kabul edilmek icap eder. İslah maksadıyla olan bu hareket zamanı mûcip değil, bilakis muskıttır. Bu halde vekilin bu hareketini müvekkilin kabul etmesi bir icâzet-i lâhıkadır, vekâlet-i sâbika hükümündedir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR RİVAYETİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde izah etmekte bulunduğumuz Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî hadisinin evvel bir babı ve bir rivayeti daha vardır. Babın unvanı, “Dârülharpte Bulunan veya

1 {Kaynakta rivayeti Ka'b babasından naklediyor. B2304 Buhârî, Vekâlet, 4.}

Dârüislâm'da Müste'men Olan Harbîyi Müslimin Tevkili Câizdir" suretindedir. Bu cevaz hükmünü teyit için Buhârî, meâli bervech-i âti Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhın bir hadisini sevk ediyor: Müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Mekke'deki malımı ve ehl ü etbâımı muhafaza ve himaye etmesi için Ümeyye b. Halef'e bir mektup yazmıştım. Bilmukabele onun Medine'deki emval ve etbâını muhafaza ve himaye edeceğimi de bu mektubumda kendisine bildirmiştim. Mektubun zîrine Abdurrahman imzasını vazederek rahmân ism-i şerifini zikretmiştim. Ümeyye, "Senin ubûdiyyet ettiğin rahmânı ben tanımam, sen bana Câhiliye'deki isminle yaz!" diye cevap verdi. Ben de Abdü Amr diye yazdım. Çok geçmedi, Bedir günü hulûl ettiğinde² bir gece herkes uyuduğu bir sırada Ümeyye b. Halef'i hıfz ü sıyânet için alıp bir dağa çıktım. Fakat nasılsa Ümeyye'yi Bilâl gördü. Hemen ensarın bir içtimâğâhına koşarak,

— "Bu habis, Ümeyye b. Halef'tir, yakalayınız! Eğer Ümeyye bu defa kurtulursa, ben necât bulmam diye haykırdı ve ensarı Ümeyye'yi katle teşvik etti. Derhal ensardan birtakım mücahidlerle bizi takibe koyuldular. Benim bir elimi Ümeyye, bir elimi de oğlu Ali tutuyordu. Bize yetişeceklerinden endişe edince ben ensara,

— "Ümeyye budur" diye oğlunu kendisine halef olarak gösterdim. Tâ ki onunla meşgul olsunlar da Ümeyye kurtulsun istedim. Ensar Ümeyye'nin oğlunu öldürdüler ve bizi takip etmekten vazgeçtiler. Fakat Bilâl en yüksek sesle,

— "Ey ensar! Küfrün başı Ümeyye buradadır" diye bağırdı. Bu defa Bilâl ile beraber ensar yine bizi takip etti. Ümeyye ağır cüsseli olduğundan muakkıbler derhal bize yetiştiler. Ümeyye'ye,

— "Çökl!" dedim, diz çöktü. Hücumdan sıyânet için hemen kendimi Ümeyye'nin üstüne bıraktım. Fakat muhâcimler süngülerini altımdan Ümeyye'ye sapladılar ve nihayet öldürdüler. Bu sırada bir mücahidin süngüsü de benim ayağıma isabet etti demiştir. Bu hadisi Abdurrahman b. Avf'tan rivayet eden oğlu İbrâhim, "Babam Abdurrahman b. Avf ayağının üstündeki bu süngü eserini bize gösterirdi" diyor.³

Belâzürî'ye göre, Abdurrahman b. Avf'ın ayağına isabet eden süngü Hubâb b. Münzir radiyallahu anhın süngüsüdür.

2 Yevm-i Bedr, ikinci sene-i hicriyye ramazanının on yedinci cuma gününe müsâdifdir. Bedir Gazâsı'nın bugün vuku bulduğunu Urve b. Zübeyr, Katâde, Ebû Ca'fer Bâkır rahmetullah rivayet etmişlerdir. Bedir hakkında buna muhalif tarihler de nakledilmiştir. İttifak edilen nokta ikinci sene-i hicriyyede vukuudur. "Bedir" Şa'bî'ye göre, Bedir denilen bir adamın kuyusudur. Belâzürî, Hâlid b. Nadr'ın mâlik olduğu suyun adıdır demiş. Bura ile Medine arasında 8 berîde yakın mesafe vardır. Berîdi bazı muasır ve muhakkık müellifler 19.308 m. olarak takdir etmişlerdir ki 148 km. mesafe eder.

3 عن عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه قال: كاتبت أمية بن خلف كتابا بأن يحفظني في صاعيتي بمكة وأحفظه في صاعيتي بالمدينة. فلما ذكرت الرحمن قال لا أعرف الرحمن كاتبي باسمك الذي كان في الجاهلية فكاتبت عبد عمرو فلما كان في يوم بدر خرجت إلى جبل لأحرزه حين نام الناس فأبصره بلال. فخرج حتى وقف على مجلس من الأنصار. فقال: أمية ابن خلف لا نجوت إن نجي أمية. فخرج معه فريق من الأنصار في آثارنا. فلما خشيت أن يلحقونا خلفت لهم ابنه لاشغلهم فقتلوه ثم أبوا حتى يتبعونا وكان رجلا ثقيلا. فلما أدركونا قلت له ابرك فبرك فآلقت نفسي لأمنعه فتخللوه بالسيوف من تحتي حتى قتلوه. وأصاب أحدهم رجلي بسيفه وكان عبد الرحمن بن عوف يرينا ذلك الأثر في ظهر قدمه [رواه البخاري] {B2301 Buhârî, Vekâlet, 2.}

Ümeyye b. Halef'in Abdurrahman b. Avf'a, "Senin kulluk ettiğin rahmânı tanımam" demesi bunun nasıl bir zındık olduğunun şahididir. İbn Kelbî'nin birçok ulemâ-i seleften rivayetine göre, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil, Ukbe b. Ebû Muayt ve Velîd b. Mugîre Câhiliye devrinde Kureyş'in en sayılı zındıklarından idi.

Ümeyye b. Halef bir kere eline çürük bir kemik parçası alarak Resûl-i Ekrem'e gelmiş ve "Yâ Muhammed! Rabbin bunu diriltir mi zannedersin?" deyip küstahane bir eda ile elinde kemiği ovalayıp üfleyerek istihza etmek istemişti. Resûl-i Ekrem efendimiz, "Evet, *Cenâb-ı Hak bunu evveleminde yarattığı gibi diriltir, seni de cehenneme koyup azap eder*" buyurmuştur.⁴

Devr-i İslâm hulûl ettikten sonra Resûl-i Ekrem ile ashabına en çok bunlar ezâ ve cefâ etmişlerdir. Ümeyye b. Halef, Resûl-i Ekrem'in hayatına kastetmiştir. Âs b. Vâil'in Habbâb radiyallahu anha karşı küstahane hareketi 974. hadisin tercüme ve izahında geçmiştir. Muhâcimler arasında Habbâb hazretlerinin de görülmesi, hatta Abdurrahman b. Avf'ın ayağını yaralayacak derecede fa'âl bulunması en haklı ve meşrû bir ahz-ı intikamın parlak bir tecellisidir.

Bilâl-i Habeşî hazretlerinin, "İşte Ümeyye b. Halef, yakalayın, aman vermeyin! Şayet bu habis bu defa ölümden yakasını kurtarırsa benim için hakk-ı hayat yoktur" diye ön ayak olarak ensarı harekete getirmesi, on üç sene Mekke'de çekilen gûnâgûn azap ve işkencelerin en parlak bir ahz-ı sârı ve azîzün zû'n-tikâm tarafından mev'ûd olan zaferin şaheser bir tecellisidir. Yukarıda bir hadisin izahında tafsîl edildiği üzere bu Ümeyye b. Halef günün en sıcak zamanında kızgın kumluk bir zemin üzerine arka üzerine yatırır, göğsüne iri bir kaya parçası koyarak saatlerce harâret-i şemse karşı bırakırdı. Arada sırada Muhammed'in dinini bırak, ben de seni bırakayım der idi. Bilâl hazretleri ise bilâfûtûr, "Allah birdir, Allah birdir" diye mukabele ederdi.

İbn Hişâm'ın Ümeyye'nin oğlu Ali de Ammâr b. Yâsir tarafından katledilmiştir diye rivayeti de intikâm-ı ilâhînin tam ve kâmil tecellisini ifade eder. Hazret-i Ammâr ile ebeveyninin ne işkenceler çektiklerini ve ebeveyninin İslâmiyet uğrunda nasıl terk-i hayat ettikleri yukarıda işaret ettiğimiz hadiste izah etmiştik.

Buhârî'nin bu rivayetine göre, Abdurrahman b. Avf hazretlerinin Câhiliye devrindeki ismi Abdü Amr'dır. Bazı ehl-i rivayet de kable'l-İslâm isminin Abdülkâ'be olduğunu ve şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra taraf-ı risâletpenâhîden Abdurrahman tesmiye buyurulduğunu rivayet etmişlerdir.

Rahmân ism-i şerifine karşı Ümeyye tarafından izhar olunan bu mükâbere de şüphesiz hamiyet-i Câhiliyye'de en müessir bir âmil idi. Bunun bir örneği de Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin tanzimi sırasında görülmüştür. Musâlahanâmenin baş tarafına taraf-ı risâletpenâhîden yazdırılan "Bismillâhirrahmânirrahîm" cümle-i şerifesine Kureyş hey'et-i

4 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 361-362. Hazret-i Peygamber'in cevabı burada mana ile rivayet edilmiştir. Orijinali şu şekildedir: *ثم يدخلك الله النار، أنا أقول ذلك يبعثه الله وإياك بعد ما تكونان هكذا، ثم يدخلك الله النار* }

murahhasası reisi Süheyl b. Amr tarafından itiraz edilmiş ve “Bismikellâhümme” yazılması teklif edilmiştir.

Abdurrahman b. Avf ki aşere-i mübeşereden kadîmü'l-İslâm bir zattır. Bilâl, Habbâb, Ammâr radiyallahu anhumün bu Ümeyye b. Halef ile emsalinden ne derece işkencelere mâruz oldukları mâlûmu iken bu kadar sıyânetkâr olmasının sâiki ahde vefâ ve haslet-i necîbesidir. Bu hadisten müstefâd olan âlî hükümlerden birisi, bu mertlik şîârıdır. Abdurrahman b. Avf hazretleri Mekke'de iken Ümeyye ile aralarında sıkı bir dostluk vardı. Bu hadisin bir rivayet tarikinde bildirildiğine göre, Bedir gecesini Abdurrahman b. Avf harp zırhıyla meşgul olduğu sırada Ümeyye ile oğlu Ali gelerek, “Ey abd-i ilâh! Bizimle meşgul olman ve bizi sıyânet etmen, bu zırhtan hayırlıdır” diye hamiyetini tahrik etmişler. Bu baba oğulun ellerinden tutup dağa götürürken Hazret-i Bilâl rastlamış, onları mukadder âkıbetlerine erdirmişti.

Diğer taraftan Bilâl, Habbâb, Ammâr gibi zevatın Abdurrahman'ın emanetini hiçe saymalarının sebebini beyan eden Şârih Aynî, Bedir günü, Kureyş için eman olmadığını bildiriyor.

Bu hadisten müstefâd olan bir hüküm de mezâlimden intikamın ve tecavüze misliyle mukabelenin cevazıdır ki İslâmiyet'in insanlık şeref ü i'tibârını bilvücûh sıyânete mâtuf olan bu ulvî şîârı sayesinde müslümanlar muhâsımlarına galebe etmişler, hiçbir vâkıada muhaliflerine meskenetle boyun eğmemişlerdir.

Bu hadisin sebeb-i sevki Abdurrahman b. Avf'ın dârülküfürde bulunan Ümeyye b. Halef'e vekâlet vermesidir. Dârülküfürdeki bir kâfirin müslüman tarafından tevkîli câiz olunca, dârüislâmda müste'men olan bir kâfiri tevkîli bitarîkî'evlâ câiz ve sahîh olur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ يَتَقَاضَاهُ فَأَغْلَظَ فِهِمْ بِهِ أَصْحَابُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَعُوهُ فَإِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالًا ثُمَّ قَالَ أَعْطُوهُ سِنًّا مِثْلَ سِنِّيهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا نَجِدُ إِلَّا أَمْثَلَ مِنْ سِنِّيهِ فَقَالَ أَعْطُوهُ فَإِنَّ خَيْرَكُمْ أَحْسَنُكُمْ قَضَاءً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (muayyen bir yaşta) matlubu (olan bir devesi) ni istemek üzere (bedevî) biri gelmişti ve (bedevîlik âdeti üzere) talebinde huşûnet göstermişti. Ashâb-ı Nebî bu bedevîye (kavlen veya fiilen) haddini bildirmek istemişlerse de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu adamı

bırakınız(, dokunmayınız!) Her sâhib-i hakkın (edep dairesinde) hakk-ı talebi vardır” buyurmuş, sonra da, “Devesi yaşta bir deve veriniz!” di(ye emr et) miş. Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! O yaşta deve bulamıyoruz, ancak onun devesinden daha değerli bir yaşta vardır” demişlerdir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Bunu veriniz! Sizin en hayırlınız borç verimi en güzel olanınızdır” buyurmuştur. {B2306 Buhârî, Vekâlet, 6.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Buhârî bu Ebû Hüreyre hadisini, burada iki tarik ve iki metin ile rivayet etmiştir. Müellif Zebîdî merhum bunlardan mufasssal olan metni ihtiyar etmiştir. Fakat bu metinde de talep edilen borcun neden ibaret olduğu sarâhaten zikredilmemiştir. Bunun muayyen bir sindeki bir deve olduğu, hadisin alt tarafından delâleten müstefâd oluyor. Hadisin diğer kısa metninde de bu cihet musarrah bulunduğundan tercümemizde bu muhtasar metindeki ziyadelerden istifade ederek kavis içinde gösterdik.

Buhârî buradan başka bu hadisi, *Sahîh*’inin “İstikrâz”, “Hibe” tekrar “Vekâlet” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Nesâî’nin “Büyû” ile İbn Mâce’nin de “Ahkâm” bahislerinde rivayetleri vardır.

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki babının unvanı, “Şahidin ve Gâibin Vekâleti Câizdir” suretindedir. Hâzırın şehâdeti bu hadisin sarâhatinden müstefâd olmakla beraber gâibin vekâletine delâleti kâsır bulunduğundan bu noksanı telâfi için Buhârî, Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümânın vekîl-i umûru olan gıyabındaki adamına küçük, büyük bütün ailesi halkının sadaka-i fitırlarını vermesini yazdığını ta’lîkan rivayet ediyor.⁵ Şârih Kirmânî, “Hem hâzır, hem gâibi tevkîlin cevazı Ebû Hüreyre hadisinden de müstefâd oluyor” diyor. Hadisin hâzıra hitap ve hâzır tevkîle delâleti bi-hasebi’l-örftür. Fakat karâin-i hal, hâzır, gâib vükelâ-yi resûl sallallahu aleyhi ve sellemden ale’l-infirâd her birisine şâ mildir” diye müddeâsını teyit ediyor.

Şârih Kirmânî mektup yazan Abdullah’ın Abdullah b. Ömer b. Hattâb olduğunu bildirmiştir. *Buhârî* nüshalarının bazısında vâv ile Amr, bazısında vavsız olarak Ömer meşhûdumuz olmuştur diyor ve Abdullah b. Ömer nüshasını tercih ediyor.

Bu muallak rivayetin aşağıda not olarak kaydettiğimiz metnine bakıldığında “kahraman” kelimesi bir lugat-ı garîbe olarak görülecektir ve hakikaten bu bir lugat-ı Fârisî’yedir. Kişinin kazâ-i havâicini ikameye memur hâdimidir. Biz bunu lisanımızda daha müteâref olan vekîl-i umûr diye tercüme ettik.

Buhârî’nin bu ta’lîkinden iki hükmü fikhî müstefâd oluyor: **1.** Hâzırın gâibi tevkîlinin cevazı ki bunu aşağıda tetkik edeceğiz. **2.** Kişinin küçük, büyük bütün aile

halkından sadaka-i fitr vermesinin vücûbu ki bunu da “Sadaka-i Fıtr” bahsinde bütün tafsilâtıyla izah ettik.

Buhârî şârihleri devenin yaşına göre aldığı isimleri de bildirmektelerse de biz bunu da “Zekât” bahsinde en vâzih bir şekilde bildirmiş bulunuyoruz. Oraya müracaat olunsun.

Tekâzî-i deyn için Resûl-i Ekrem’e karşı ashâb-ı kirâmı hiddet ve harekete getirecek derecede gılgat gösteren alacaklının yahudi veya müslim olduğunu tetkik eden Şârih Kastallânî müslim olsa bile bu mutâlebedeki şiddetin derecesi küfrü mûcip bir derecede olmadığını kabul ederek bunun bedevî Araplar’ın âdeti veçhile huşûnetten ibaret olduğuna, Ahmed b. Hanbel’in ve Abdürrezzâk’ın Süfyân’dan gelen rivayetleriyle istidlâl etmektedir. Bu rivayette Buhârî’nin *النبي جاء أعرابي يتقاضى النبي أن رجلا أتى النبي* tahrîci bedelinde *النبي يتقاضى أعرابي* zikredilmiştir ki biz de bu rivayete istinat ederek bu haşin adamın bedevî olduğuna ve bedevî örfüne göre kabalık gösterdiğine tercümede işaret ettik.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

Bu hükümlerden birisi hâzır ve hâl-i sıhhatte olan kimsenin âharı tevkîlinin cevazıdır ki âmme-i fukahânın kavlidir. İbn Ebû Leylâ’nın, Mâlik’in, Şâfiî’nin, Ebû Yûsuf ve Muhammed’in mezhebi de budur. İmam Ebû Hanîfe de cevaza kâil olmuştur. Şu kadar ki Ebû Hanîfe müvekkilin mahkemede huzurunu ve bizzat cevap vermesini hasmın hakk-ı talebi kabul etmiştir. Her vesile ile İmam Ebû Hanîfe’nin ichtihadını tenkit etmek itiyadında bulunan sâhib-i *Tavzîh* bu meselede de, Ebû Hüreyre hadisi Ebû Hanîfe’nin aleyhine hüccettir. Ebû Hanîfe’ye göre, “Beldede hâzır ve sahîhü’l-beden bir kimsenin hasmı razı olmadıkça yahut hastalık, üç günlük mesafeye sefer gibi bir özre müstenit bulunmadıkça âharı tevkîli câiz değildir” suretinde bir garîbe ortaya koymuştur ki bildirdiğimiz veçhile İmam Ebû Hanîfe adem-i cevâza değil cevaza kâil olmuştur. Yalnız hasmın hakk-ı talebini tanımıştır. Bu ichtihad ile hadis arasında nasıl bir münâfât vardır ki hadis İmam Ebû Hanîfe aleyhine hüccet olsun? Hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem’in gâib, marîz, misafir olmadığı halde ashabını edâ-i deyne tevkîl buyurmaları, Ebû Hanîfe’nin hastalığı, seferi mazeret olarak kabulüne niçin münâfî olsun? Hasmın hukukunu sıyâneten onun tevkîle muvafakatini şart kılmasının nas ile ne alâkası vardır? Def-i mefsedet için vazolunan bunca ahkâm-ı fıkhiyyeden hangi birisi nassa müstenittir? İmam Ebû Hanîfe bu ichtihadında zannolunduğu gibi yalnız da değildir. En sahih ve mevsûk olan rivayete göre, İbn Ebû Leylâ’nın mezhebi de böyledir.

BİR TEMBİH. Vekâlet bahsinde erkekle kadının, bâkirle seyyibin arasında hiçbir fark yoktur. Seyyib olsun, bâkir olsun, her kadın, erkeğin tâbi olduğu vekâlet hükümlerine tâbidir. Bazı Hanefiler çarşıya, pazara çıkmak itiyadında olmayan ev kadınları için tevkîli istihsan etmişlerdir.

Bu hadisten müstefâd olan bir hüküm de istidânenin cevazıdır. İhtiyaç halinde borç almanın cevazında ulemâ arasında hiçbir ihtilâf sebketmemiştir.

Hayvan istikrâzının cevazına da bu hadis ile istidlâl edilmiştir. Kādî İyâz hayvan olsun, ticaret metâi olsun, her şeyi istikrâz, cumhûr-ı ulemâyâ göre câizdir demiştir. İbn Abdülber, zîhayat istikrâzından yalnız câriye istikrâzının cumhur tarafından istisna edildiğini bildiriyor.

Yalnız İbn Cerîr ile Dâvûd ez-Zâhirî câriye karzını da tecviz etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Kûfe fukahası, Süfyân es-Sevrî ve Hasan b. Sâlih menetmiştir ki, bu ictihad Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe ve Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhumden de mervîdir.

Bu hadîs-i şerifte yüksek bir fazîlet-i ahlâkiyye de tâlim buyurulmuştur ki müstekrizin te'diye-i deyn ederken mukrizine ikraz ettiği şeyin cinsi, keyli, vezni, pahası cihetiyle efdalini vermesi mâruf ve bunu mukrizin alması helâl olduğudur. Çünkü Resûl-i Ekrem bu yolda te'diye-i deyn edilmesini (ahsen-i kazâ) ile tavsif ederek mutlak surette medh ü senâ buyurmuş ve hiçbir kayıt ile takyîd buyurmamıştır. Bu cihetle şârih Aynî bu babda icmâ vardır diyor. Yalnız esnâ-i istikrazda mukrizle müstakriz arasında böyle bir ziyadenin verilmesi şart kılınmamış olmakla mukayyet olduğunu bildiriyor ki bu da bilicmâ ribâdır. Veresiyede meşrût olan ziyadenin ribâ olduğunu "Ribâ" bahsinde müteaddit ehâdis-i şerife ile izah etmiştik.

عَنْ الْمُسَوِّرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَامَ حِينَ جَاءَهُ وَقَدْ هَوَّازَنَ مُسْلِمِينَ فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَيَّ أَصْدَقُهُ فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْيَ وَإِمَّا الْمَالَ وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِكُمْ وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْتَظَرُهُمْ بَضْعَ عَشْرَةِ لَيْلَةٍ حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ فَمَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ غَيْرَ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلَّا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَتْنِي عَلَى اللَّهِ تَعَالَى بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلَاءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ فَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيبَ بِذَلِكَ فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّا لَا نَذَرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذُنْ فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرْفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ فَرَجَعَ النَّاسُ فَكَلَّمَهُمْ عُرْفَاؤُهُمْ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا وَأَذِنُوا.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Huneyn seferinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Hevâzin (kabilesi) mebusları müslüman olarak geldikleri ve Resûl-i Ekrem'den mallarının ve esirlerinin reddedilmesini istedikleri zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara,

— “Bana sözün en sevimlisi, en doğrusudur. Şimdi siz iki şıkkın birisini ihtiyar ediniz: Ya esirinizi ya malınızı! Ben siz(in vürûdunuz)a intizar(en üserâ ve ganâimin taksimini tehir) ettim, (gelmediniz!)” buyurdu ve hakikaten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tâif'ten (Ci'râne'ye)⁶ avdet buyurduğunda on bu kadar gece Hevâzin heyetinin vürûduna intizar etmişti. Hevâzin heyeti nazarında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerine ancak iki şıktan birini iade buyuracağı tebeyyün edince bunlar Resûl-i Ekrem'e,

— “(Yâ Resûlellah!) Biz, esirlerimizin iade buyurulmasını ihtiyar ediyoruz” dediler. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (musallâya gitti) müslümanlar arasında kalktı, (bir hutbe irat edip) Allah Teâlâ'yı lâayık olduğu sıfât-ı kemâliye ile senâ etti. Sonra “emmâ ba'dü” (fasl-ı hitâbıyla başlayarak),

— “(Ashabım!) Bu Hevâzin mebusları kardeşleriniz kusurlarından rücû ederek bize geldiler. Ben de (benim ve Abdülmuttalib oğullarının nasibi olan) esirleri kendilerine iade etmemi muvâfık buldum. Sizden her kim, esirlerini bu suretle (meccanî vererek) kardeşlerinizin gönlünü hoş etmeyi severse bunu yapsın! Sizden her kim kendi hissesi üzerine (bağlı) kalmak, (ivazsız vermemek) arzu ederse (bu bedeli) ona biz, Allah Teâlâ'nın bize ihsan edeceği ilk ganimet malından veririz. Bu kanaatle o da böyle yapsın!” buyurdu. Bunun üzerine halk (bir ağızdan),

— “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hatırı için Hevâzin reislerine esirlerini vermekle mutayyeb oluruz” di(ye bağış)tılar. Bu (gulgule)nin sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

— “Şimdi biz, sizden esirini vermeye rızası olan kimseleri, rızası olmayanlar-

6 Bu kelime “ayın”ın sükûnu ve “râ”nın tahfifi ile meşhurdur. *Sîretü'l-Halebiyye*'de ehl-i hadîs arasında “râ”nın teşdidiyle meşhur bulunduğu bildirildiğinden bu suretle zabtettik. Lugat kitaplarında her iki suret de mazbuttur.

dan bile(rek ayırt ede)miyoruz. Haydi siz gidiniz de bize emr-i muvâfakatinizi iş bilir nûkabânız arzetsin!” buyurdu. Halk (yerlerine) çekildiler. Urefâ-yi kabâil, kabileleri halkıyla görüştüler. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geri gelip her biri kavminin esirleri iadedden memnun olduklarını ve Resûl-i Ekrem’e izin verdiklerini bildirdiler. {B2307 Buhârî, Vekâlet, 7.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu Misver hadisini Buhârî böylece “Humus”, “Megâzî”, “İtk”, “Hibe” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Bilhassa “Hibe” ile “Megâzî”nin müteaddit yerlerinde rivayet edildiğinden *Sahîh-i Buhârî*’nin sekiz on yerinde rivayeti tekerrür etmiştir. Ebû Dâvûd “Cihâd”da, Nesâî de “Siyer” bahsinde rivayet etmişlerdir. Nesâî’nin rivayeti muhtasardır.

Bu hadiste harbî ve siyasî, hatta içtimaî ve ahlâkî bakımlardan hâiz-i ehemmiyet ve pek ziyade mûcib-i istisnâ bir vâkıanın yalnız bir safhasına temas edilmiş bulunduğundan ileride “Siyer” ve “Megâzî”de izah edeceğimiz bu vâkıanın burada yalnız hadisin anlaşılmasına medar olabilecek bir hulâsasını bildirmekle iktifa edeceğiz.

Hadiste mevzubahis olan emvâl-i ganâim ve üserâ, Huneyn Gazâsı’nda alınan Hevâzin esirleri ve ganimetleridir. Hevâzin rüesâsı muharip kuvvetleri teşcî ve tehyîc için sahne-i harbe bütün kadınlarını, çocuklarını ve mallarını da beraberlerinde getirdiklerinden emvâl-i ganâimin ve üserânın miktar ve adedi mühim bir yeküne bâliğ olmuştur. Siyer müelliflerinin bildirdikleri rakamlara göre esirlerin yekünü 6000’e bâliğ oluyordu. 24.000 deve, 40.000 davar, 4000 ukıyye gümüş iğtinâm edilmişti.

HARP SAHASI OLAN HUNEYN

Mekke’ye 3 mil mesafede ve Mekke ile Tâif arasında bir vadidir. Arap’ın meşhur panayırlarından birisi olan Zülmecâz, Huneyn’in eteğinde kurulduğundan ve burada çok kıymetli müşâareler, münâşedeler cereyan ettiğinden Arap târîh-i edebiyâtında kendisinden bahsedilir. Kur’ân-ı Kerîm’de zikrolunan Yevmü Huneyn, Huneyn vadisinde cereyan eden harbin müsâdif bulunduğu 8. sene-i hicrîye şevvalinin beşinci günüdür ve sene-i mezkûre Ramazanının 20’sine müsâdif olan feth-i Mekke gününden muahhardır. Bu harp Hevâzin ve Sakîf kabilelerine karşı ihtiyar edilmişti.

HARBİN SEBEBİ VE NETİCESİ

Mekke’nin fethi ile Kureys’in hesabı görülüp durulduğu halde İslâm’ın i’tilâsını bir türlü hazmedemeyen ve Arap’ın en cengâver iki kabilesi bulunan Hevâzin ile Sakîf bir türlü azgınlıklarını ve İslâm’a karşı kin ve husumetlerini bırakamıyorlardı. Kabâil arasında mütemadiyen dolaşarak müslümanlar aleyhinde umumi bir hareket hazırlamaya çalışmışlar, buna da muvaffak olmuşlardı. Mekke’nin fethi üzerine bu hareketin tesrî lüzumu

muna kanaat ederek kuvâ-yi umûmiyyeleriyle, kadınlarıyla çoluk çocuklarıyla, emval ve mevâşîleriyle Huneyn'e gelip ahz-ı mevkî etmişlerdi. Bahs-i mahsûsunda tafsil olunacağı üzere cereyan eden muharebe neticesinde nâil-i zafer olan Resûl-i Ekrem, iğtinâm edilen emval ile üserânın Ci'râne mevkiinde muhafazasını emredip kendileri Huneyn'den kaçan ve Tâif'te tutunan düşmanı takip etmiş ve İbn İshak'ın rivayetine göre, yirmi küsur gün Tâif'i muhasaradan sonra fethini sene-i âtiye tehir ederek Ci'râne'ye maiyetiyle avdet buyurmuştur.⁷

ÜSERÂNIN İADESİ

Resûl-i Ekrem Ci'râne'ye teşriflerinde on bu kadar gün Hevâzin vefdinin esirlerini, mallarını aramak için bir heyetin gelmesine intizar ettiği halde kimse gelmemişti ki, Misver hadisinde bahsedilen intizar budur.

Bu intizardan sonra Hevâzin esirlerinin vekilleri şefî'leri sıfatıyla bir hey'et-i meb'ûse geldi. Bunlar bu sırada şeref-i İslâm ile de müşerref olmuşlardı. Bu sebeple hadiste görüldüğü üzere bu hey'et ashâb-ı kirâma, taraf-ı risâletpenâhîden kardeşleriniz tavsifiyle takdim buyurulmuştur. Heyette Resûl-i Ekrem'in sût vâlidesi Halîme'nin mensup olduğu Benî Sa'd b. Bekr kabilesi de vardı. İbn Hişâm'ın *Sîre*'sinde hadisenin mâba'dı Abdullah b. Amr'dan rivayetle şöyle hikâye olunuyor:

— “Yâ Resûlellah! Biz, asalet ve aşiret sahibiyiz. Bugün bize, sizce hafî olmayıp mâlûmunuz olan bir belâ isabet etmiştir. Allah Teâlâ'nın size ihsan buyurduğu gibi lutfen siz de bize kerem ve inayet buyurunuz!”⁸ demişlerdi. Sonra Hevâzin'den bir zat söylemiş, daha sonra Benî Sa'd ricâlinden Züheyr b. Surad söz alıp,

— “Yâ Resûlellah! Esir kadınlar arasında sütteyzeleriniz ve süthalalarınız da vardır” demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ya mallarını yahut esirlerini ihtiyar etmelerini emretmiş. Esirlerini ihtiyar etmeleri üzerine de Resûl-i Ekrem bunlara,

— “*Bana ve Abdülmuttaliboğulları'na düşen esirler sizindir, serbest bırakıyorum. Bütün esirlerin affı için de cemaatle öğle namazı kıldığım sırada namazgâha geliniz!*” ve kalkıp,

“*Biz, çocuklarımız ve kadınlarımız hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vasıtasıyla müslümanlardan müslümanlar vasıtasıyla da Resûlullah'tan şefaât dileriz! deyiniz. Ben de sizin için isterim ve orada size esirlerinizi veririm!*” buyurdu. Resûl-i Ekrem öğle namazını kılınca rüesâ-i Hevâzin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in tâlimi veçhile arz-ı hâl ettiler. Sonra da Resûl-i Ekrem,

7 İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem burada da müstesna bir şefkat izhar etmiştir. Ashaptan bir zat Resûl-i Ekrem'den Sakîf'e beddua etmesini istemişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise اللهم اهد ثقيفا واثت بهم “*Yâ rab! Sakîf'e hidayet nasip eyle onları bize getir!*” diye dua buyurmuştur. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 488.}

8 إن وفد هوازن أتوا رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد أسلموا فقالوا: يا رسول الله! إنا أصل وعشيرة وقد أصابنا من البلاء ما لم يخف عليك فامن علينا من الله عليك [سيرة ابن هشام]

— “*Bana ve Benî Abdülmuttalib’e ait olan esirleri size bırakıyorum, şimdi bunlar serbesttir*” buyurdu. Muhâcirîn de,

— “Bizim hissemize düşen esirler de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemine tâbidir” dediler. Ensar da aynı suretle hareket ederek 6000 esir nâil-i hürriyet ve serbestî olmakla Resûl-i Ekrem’in müstesna lutf u semâhati bir anda bir bayram husule getirmiştir.⁹

ŞEYMÂ bint HÂRİS ki, mürzia-i nebevî cenâb-ı Halîme’nin kızı, Resûl-i Ekrem’in süt-hemşiresidir. Resûl-i Ekrem’den sinnen büyük olan ve fahr-i kâinatı tufûliyetinde kucağında gezdirip ninnileriyle uyutan Şeymâ, tarihin garip bir cilvesi olarak şimdi Benî Sa’d esirleri arasında bulunuyordu. Üserâyı sevkedendenler ana baba günü diye tavsif edilebilen böyle bir anda Şeymâ’ya da hürmetsizlik göstermişlerdi. Bundan müteessir olan Şeymâ muhafızlarına karşı,

الرضاءة من الرضاءة “Muhafızlar! İyi biliniz ki, vallahi ben sizin efendinizin sütkardeşiyim” demiş ve bunu işitenler derhal Şeymâ’yı Resûl-i Ekrem’in nezdine götürmüşlerdi. Resûl-i Ekrem, lede’t-tahkîk sütkardeşini tanıyınca hemen ridâ-yi saâdetini yayıp üstüne oturtmuş, hal hatırını sorup konuşmuş, sonra Resûl-i Ekrem,

— “*Arzu edersen yanımda kal; nazarımda, sen ikram ve ihtirama lâıyksın! Kavminin ve ailenin nezdine gitmek istersen oraya da gidebilirsin!*” buyurmuş. Şeymâ ailesi nezdine gitmek arzusunu göstermesi üzerine Resûl-i Ekrem birçok hediye ile i’zâz ve ikram ederek göndermiştir. Benî Sa’d arasında hâkim bir kanaate göre, Resûl-i Ekrem bu hediyeler arasında sütkardeşine Mekhûl isminde bir köle ile bir de câriye vermişti. Şeymâ bu köle ile câriyeyi evlendirmiş ve bunların nesli inkıtâa uğramayıp devam etmiştir (*Sîret-i İbn Hişâm*).¹⁰

HADİSİN SEBEB-İ SEVKİ

Misver hadisinin sebab-i sevkini, hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de unvân-ı bâbından öğreniyoruz. Bu unvan “Bir Kimse Bir Kavmin Vekiline veya Şefîine Bir Şey Hibe Ederse, Bu Hibe Câizdir, Sahih ve Muteberdir” suretindedir. Buhârî bu cevaz hükmüne delil olarak Hevâzin hey’et-i meb’ûsesi ki, esirlerinin iadesi ricâsıyla Resûl-i Ekrem’e kavminin vekilleri, şefî’leri olarak geldiklerini ve taraf-ı risâletpenâhîden de heyetin şefaati kabul buyurulup üserâdan kendi hissesine isabet edenleri vûkelâ-yi Hevâzin’e red ve hibe ettiklerini rivayet etmiştir ki hadisin sebab-i sevkidir.

Misver hadisinde Huneyn Harbi’nin yalnız üserânın red ve iadesine dair olan kısmı rivayet edilip taksîm-i ganâim ciheti zikredilmemiş bulunduğundan buraya kadar devam eden izahımızla iktifa edilebilirse de bu harbin taksîm-i ganâime ait olan kısmı da İslâm

9 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 488-489.}

10 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 458.}

tarihinin mûcib-i itibar bir kısmını teşkil ettiğinden bu ciheti de mümkün mertebe ihtisar ederek arz etmek isteriz.

GANÂİMİN TAKSİMİ

Ganimet mallarının taksimi üserânın ashabına iadesinden evvel midir, yoksa sonra mıdır? Ehl-i haber bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı “Evvelâ emvâl-i ganâim taksim, sonra üserâ iade edilmiştir” demiştir. Fakat İbn İshak “Üserânın iadesi, mâl-i ganimet taksiminden evveldir” diyor ve şöyle rivayet ediyor:

Resûl-i Ekrem esirleri sahiplerine iade buyurduktan sonra râhilesine bindiği sırada bazı kimselerin,

— “Yâ Resûlellah! Bizim de deveden, davardan feyimizi veriniz!” diye sabırsızlık gösterdiklerine şahit oldu. Bundan müteessir olsalar gerek ki bunlara karşı irat buyurdukları veciz bir hitâbesinde,

— “Niçin sabırsızlanıyorsunuz? Ganimet mevâşîsi şu Tihâme’nin ağaçları sayısınca bile olsa dağıtacağım. Bana kimse yalan, buhl, cebânet isnat edemez!” deyip deveden bir tüy kopararak ve iki parmağı arasına alıp halka irâe ederek,

— “Ey nâs! Vallahi sizin ganimetinizden değil bir deve, bir deve tüyü ile bile alâkadar değilim. Aldığım beşte bir sehm de beytûlmâle ve bu suretle sizin fakirlerinize aittir. Şimdi emrediyorum. Yedinde ganimet malı olanlar iğneden ipliğe kadar iade etsinler.¹¹ İyi biliniz ki ganimet malına hıyanet, kıyamet gününde sahibi için ârdır, nârdır” buyurup cemedilen ganimet malı taksim edilmiştir.¹²

GANÂİMİN SÛRET-i TAKSİMİ

Bu muharebede ganâimin sûret-i taksîmi de şâyân-ı itibar bir hususiyet arzeder. Bu da müellefe-i kulûba pek çok hisse verilmesi ve bunun sebep ve hikmeti anlaşılmadan şikâyeti mûcip olmasıdır. Mekke’nin fethi üzerine Mekke rüesâsından birçoğu İslâmiyet’i kabul etmekle beraber henüz gönüllerine İslâm sevgi ve saygısı yerleşmemişti. Hâlâ müte-reddit bir vaziyette bulunuyorlardı. Müslümanlığa pamuk ipliği ile bağlanmış olan bu rüesânın râbitasını takviye etmek gerekti. Kur’ân-ı Kerîm’de müellefe-i kulûb namı verilen bu kimseler bu maksatla masârif-i zekât meyanına idhal edilmişlerdir ki bunlar hakkında hayli izahat vermiştik.

11 Zeyd b. Eslem’in babasından rivayetine göre, Akîl b. Ebû Tâlib, Huneyn günü muharebeden sonra haremî Şeybe b. Rebîa kızı Fâtîma’nın yanına geldiğinde, “Harp meydanından geliyorsun! Müşriklerden ne iğtinâm ettinse göster bakayım?” demiş. Akîl de cevaben, “Bir iğne, elbiseni dikersin, al!” diye vermiş. Sonra Resûl-i Ekrem’in bu nutku üzerine hemen Akîl dönüp hareminden iğneyi alarak getirip ganimet malları arasına koymuş (*Sîret-i İbn Hişâm*).

12 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 492.}

Resûl-i Ekrem rüesâ-yi Kureyş'ten şunlara 100'er deve verdi: Ebû Süfyân b. Harb, oğlu Muâviye, Hakîm b. Hizâm, Nadr b. Hâris, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abdüluzzâ, Alâ es-Sekâfî, Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Hâbis, Mâlik b. Avf, Safvân b. Ümeyye.

Birtakım rüesâyâ 100'den az, fakat 50'den fazla deve verilmişti ki Mahreme b. Nevfel, Umeyr b. Vehb ve Hişâm b. Amr bunlardandır.

Üçüncü derecedeki rüesâyâ, 50'şer deve verilmişti ki Adî b. Kays ve Saîd b. Yerbû' da bunlardandır.¹³

Askerlere dörder deve, kırkar davar, süvarilere de on ikişer deve, 120'şer davar isabet etmişti. Binaenaleyh bu taksimden en çok istifade edenler Mekkeliler'den yeni müslüman olanlardı.

BU TAKSİM HAKKINDA ŞİKÂyetLER

Bu taksimin iç yüzündeki siyâsî gayeyi kavrayamayan bazı kimselerin sadâ-yi şikâyet duyulmaya başladı. Bunlar arasında Abbas b. Mirdâs gibi şairler bulunduğu gibi Zülhüveysıra gibi avam takımı da vardı. Gerçi bunlar o kadar hâiz-i ehemmiyet değildi. Fakat mühim olanı ensarın şikâyeti idi. Ensar, "Artık Resûlullah kavmine erişti" diyordu. Hassân b. Sâbit gibi bir şâir-i nebevî bile *Sîret-i İbn Hişâm*'da muharrer uzun bir şiir inşadıyla izhâr-ı telehhûf etmişti. İbn Hişâm'ın Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayetine göre, ensar namına arz-ı şikâyet için Sa'd b. Ubâde radiyallahu anh huzûr-ı risâlete varmış ve "Yâ Resûlellah! Ensar emvâl-i ganâimin bu suretle taksiminden dolayı zât-ı risâletpenâhîlerine karşı gönüllerinde teessür duymuşlardır. Ganimet malını Resûl-i Ekrem kendi kavmi arasında bol bol dağıttı, kavm-i Arab'a büyük atıyyeler verdi de ensara bir şey vermedi" diyorlar diye ensarın bu husustaki hissiyatına tercüman olmuştu. Resûl-i Ekrem Sa'd b. Ubâde'ye, "*Ey Sa'd! Sen de bu fikirde misin?*" diye sordu. Sa'd b. Ubâde kemâl-i nezâketle, "Yâ Resûlellah! ما أنا إلا من قومي" "Ben de kaviminden bir fert olmaktan başka bir şey değilim" diye son derece edibane bir cevap verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Öyle ise haydi kavmini şu hazirede topla!*" diye emretti. Hazret-i Sa'd huzûr-ı saâdetten çıkıp ensarı orada topladı. Muhacirlerden bazı kimseler gelmişlerdi. Bunları da içeri aldı. Başka gelenleri kabul etmedi. Sonra huzûr-ı saâdete gelip, "Yâ Resûlellah! Ensar toplandı. Teşrifinize muntazırdır" diye haber verdi. Resûl-i Ekrem de hemen kalkıp geldi ve bervech-i âtî en heyecanlı hitâbelerinden birisini irat buyurdu:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ'ya hamdüsenâdan sonra, "*Ey ensar cemaati! Hakkımda gönlünüzde duyduğunuz teessürü işittim. Siz dalâlet içinde iken ben size gelmiş değil miyim ve benim vasıtamla Allah'ın hidayeti erişmiş değil midir? Siz fakir iken benim hicretimle Allah sizi iğnâ etmedi mi? Aranızdaki buğz ü adâvet sizi kemirirken, kudümümle Allah kalplerinizi birleştirmedi mi?*" buyurdu. Ensar bu sualleri, "Evet Allah ve

13 İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde daha mufassal bir tevzî listesi varsa da bu kadarını kâfi addediyoruz.

Resûlullah'ın üzerimizdeki minnet ve şükranı daha âlîdir" diye tasdik ve tasvip eylediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Siz benim suallerime şöyle cevap verseydiniz, daha doğru söylemiş ve tarafımdan daha ziyade tasdik edilirdiniz! Siz bana, 'Ey Muhammed! Herkes sana yalancı derken sen aramıza geldin. Biz, sarsılmaz bir kanaatle senin nübüvvetine inandık! Herkes seni terkettiği sırada biz sana müzâheret ettik! Seni vatanından kovdukları zaman seni yurdumuza sığdırıp evimize konukladık. Sen bize fakir geldin, biz sana yardım ettik!' deseydiniz, ben de 'Çok doğru söylüyorsunuz!' derdim. Ey ensar cemaati! Birtakım kimselerin kalplerini telif ile müslüman olmaları için verdiğim ve Müslümanlığı'nızın kuvvet ve kemaleline güvenerek sizi mahrum ettiğim ehemmiyetsiz dünya metâından dolayı canınız mı sıkıldı, nefsinizde bir endişe mi buldunuz?"

"Nâs aldıkları develerle, koyunlarla evlerine dönerken siz de Resûlullah ile yurdunuza dönmek istemez misiniz ey cemâat-i ensar? Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer hicret fazileti olmasaydı, muhakkak ben ensardan bir fert olmak isterdim. Halk bir vadiye yönelse, ensar da bir vadiye sülûk edip gitse, hiç şüphesiz ben de ensar vadisine yönelirdim. Allahım! Sen ensara, ensarın evlâdına, evlâdının evlâdına rahmet eyle!" buyurdu.

Bu müheyyic hutbe-i nebevî üzerine ensar hüngür hüngür ağlıyordu. Sakallarını göz yaşları ıslatıyordu ve bir ağızdan, "Biz kısmet ve vesîle-i hazz ü meserret olarak Resûlullah'ı isteriz!" diye bağıştılar. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mekânına döndü, ensar da dağıldı.¹⁴

İbn Hişâm'ın rivayetkerdesi olan bu Ebû Saîd el-Hudrî hadisini Buhârî de *Sahîh*'inde "Menâkıb-ı Ensâr" bahsinde muhtasar surette Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir.¹⁵

ŞAHESER BİR SEMÂHAT-İ NEBEVİYYE. İslâm tarihi Huneyn vekâyii arasında Resûl-i zîşânımızın târîh-i âlemde benzeri görülemeyen müstesna bir affını ve bir ihsan ve âtîfetini daha kaydeder ki bu da düşmanın en genç ve en âteşin başkumandanı olan ve Arap'ın kudretli şairlerinden biri bulunan Mâlik b. Avf'a aittir.¹⁶

Hevâzin hey'et-i meb'ûsesi huzûr-ı risâlete geldiğinde Resûl-i Ekrem bunlardan Mâlik b. Avf'ın nerede bulunduğunu sormuştu. Bunlar da Tâif'te Benî Sakîf'in yanında bulunduğunu söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem, "Mâlik'e haber veriniz, eğer müs-

14 {İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 498-500.}

15 عن أنس رضي الله عنه يقول: قالت الأنصار يوم فتح مكة وأعطى قريشا: والله إن هذا لهو العجب أن سيوفنا تقطر من دماء قريش وغنائمنا ترد عليهم فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه وسلم. فدعا الأنصار. قال فقال: ما الذي بلغني عنكم. وكانوا لا يكذبون، فقالوا هو الذي بلغك. قال: أولا ترضون أن يرجع الناس بالغنائم إلى بيوتهم وترجعون برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى بيوتكم. لو سلك الأنصار واديا أو شعبا لسلك وادي الأنصار أو شعبيهم. ولو لا الهجرة لكنت امرأ من الأنصار [رواه البخاري في فضائل الأنصار]

{B3778 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1. Kaynakta hadisin son kısmı (من الأنصار) farklı bir rivayet olup Abdullah b. Zeyd ve Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2 (bab başlığı); B3779 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2.}

16 Huneyn Harbi'nde muhalif ordu başkumandanlığı Arap'ın meşhur şairlerinden Düreyd b. Simme'ye verilmişse de bu zat 100 yaşında bir ihtiyar olmakla fiilen kumandanlık mevkiinde Mâlik b. Avf bulunuyordu.

lûman olup gelirse kendisine malını ve esir ailesini iade, fazla olarak da 100 deve ihsan ederim” buyurmuştu. Bu müjdeyi haber alan Mâlik, Benî Sakîf’in mümâneatinden korkarak gece atına binip kaçmış ve Resûl-i Ekrem Ci’râne veya Mekke’de iken dehâlet ve arz-ı İslâmiyet ile mev’ûd olan afv ü âtîfete nâil olmuştur. Bundan başka kavmine âmil ve vali tayin olunmak gibi âlû’l-âl bir lutf’a da nâil olan Mâlik b. Avf radiyallahu anh devr-i İslâm’da da pek çok hizmet etmiştir. Bu müstesna hâtırayı da şu beyitlerle canlandırmıştır:

ما إن رأيت ولا سمعت بمثله في الناس كلهم بمثل محمد
أوفى وأعطى للجزيل إذا اجتدي ومتى يشأ يخبرك عما في غد

“Bütün insanlar arasında Muhammed’in ne benzerini gördüm, ne de işittim. O peygamber-i âlîşândan bir atıyye istenildi mi, onu çok fazlasıyla verir. Yine memduhum dilerse yarının vukuatından da sana haber verir” demektir.¹⁷

EŞ’ÂR VE KASAIT TÛFANI. Mekke’nin fethi ve Huneyn zaferi üzerine Cezîretülarap dahilinde fütûhât-ı İslâmiyye gâye-i kemâline ermiş bulunuyordu. Bilâistisna bütün kabâil fevç fevç gelip müslüman olmuşlardı. Güzîde bütün Arap şairleri bu mesut hadiseyi şiirleriyle yaşatmak için müsabaka edercesine şiirler, kasideler söylemişlerdir. Siyer kitapları bunlarla doludur. Bunlar arasında Huneyn zaferini müteakip bir İslâm kadınının söylediği şu iki mısraı naklederek bu izahımıza nihayet veriyoruz:

غلبت خيل الله خيل اللات وخيله أحق بالثبات

“Ey Allah’ın fârisi, sen (Lât)’ın süvarisine galip oldun. Elbette müdâfi-i hak, sebat ve zafere daha müstehaktır” demektir.

Bu beyti İbn İshak قد غلبت diye rivayet etmiştir. Fakat İbn Hişâm, “Şiir hakkında rivayetine itimat edilen bazı ehl-i ilim bana bu şiiri edattan mücerret olarak rivayet etti” diyor ki veznin muktezâsı da budur ve (tâ) hitap خيل münâdâ üzerine mensuptur, harf-i nidâ mahzuftur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَكَلَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِحِفْظِ زَكَاةِ رَمَضَانَ فَأَتَانِي آتٍ فَجَعَلَ يَخْتُمُ مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ وَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنِّي مُحْتَاجٌ وَعَلَيَّ عِيَالٌ وَلِي حَاجَةٌ شَدِيدَةٌ قَالَ فَخَلَّيْتُ عَنْهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ

الْبَارِحَةَ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ شَكَا حَاجَةً شَدِيدَةً وَعِيَالًا فَرَحَمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ كَذَبَكَ وَسَيَعُودُ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ سَيَعُودُ لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّهُ سَيَعُودُ فَرَصَدْتُهُ فَجَعَلَ يَخْتَوِي مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ دَعْنِي فَإِنِّي مُخْتَاجٌ وَعَلَيَّ عِيَالٌ لَا أَعُودُ فَرَحَمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ مَا فَعَلَ أُسِيرُكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ شَكَا حَاجَةً شَدِيدَةً وَعِيَالًا فَرَحَمْتُهُ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ أَمَا إِنَّهُ قَدْ كَذَبَكَ وَسَيَعُودُ فَرَصَدْتُهُ الثَّلَاثَةَ فَجَعَلَ يَخْتَوِي مِنَ الطَّعَامِ فَأَخَذْتُهُ فَقُلْتُ لَأَرْفَعَنَّكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهَذَا آخِرُ ثَلَاثِ مَرَّاتٍ أَنَّكَ تَزْعُمُ لَا تَعُودُ ثُمَّ تَعُودُ قَالَ دَعْنِي أَعْلَمَكَ كَلِمَاتٍ يَنْفَعُكَ اللَّهُ بِهَا قُلْتُ مَا هُنَّ قَالَ إِذَا أُوتِيَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) حَتَّى تَخْتِمَ الْآيَةَ فَإِنَّكَ لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ وَلَا يَقْرَبَكَ شَيْطَانٌ حَتَّى تُصْبِحَ فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ فَأَصْبَحْتُ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا فَعَلَ أُسِيرُكَ الْبَارِحَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ زَعَمَ أَنَّهُ يُعَلِّمُنِي كَلِمَاتٍ يَنْفَعُنِي اللَّهُ بِهَا فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ قَالَ مَا هِيَ قُلْتُ قَالَ لِي إِذَا أُوتِيَ إِلَى فِرَاشِكَ فَاقْرَأْ آيَةَ الْكُرْسِيِّ مِنْ أَوَّلِهَا حَتَّى تَخْتِمَ الْآيَةَ (اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ) وَقَالَ لِي لَنْ يَزَالَ عَلَيْكَ مِنَ اللَّهِ حَافِظٌ وَلَا يَقْرَبَكَ الشَّيْطَانُ حَتَّى تُصْبِحَ وَكَانُوا أَحْرَصَ شَيْءٍ عَلَى الْخَيْرِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمَا إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكَ وَهُوَ كَذُوبٌ تَعْلَمُ مَنْ تُخَاطَبُ مِنْذُ ثَلَاثِ لَيَالٍ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قُلْتُ لَا قَالَ ذَاكَ شَيْطَانٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni ramazan zekâtını muhafazaya tevkil buyurmuştu. (Bir gece) bana birisi geldi. Sadaka hurmasından avuçlamaya başladı. Bunu yakaladım ve “Seni elbette Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm” dedim. O da, “Ben muhtacım, üzerimde de bana son derece muhtaç aile(min nafakası) vardır” dedi. Ben de onu salıverdim. Sabahleyin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey Ebû Hüreyre! Dün gece esirin ne işledi?” di(ye sor)du. Ben de, “Yâ Resûlallah! İhtiyacının şiddetinden, ailesinin kesretinden şikâyet etti. Ben de ona merhamet edip salıverdim” dedim. Resûl-i Ekrem,

— “Fakat o sana yalan söylemiştir, yakında yine gelir” buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “Yakında yine gelir” buyurduğu için bunun geleceğini biliyordum da ona intizar etmiştim (geldi) ve hurmadan avuçlama-

ya başladı. Bunu yakaladım ve “Seni elbette Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm!” dedim. O, “Beni bırak! Ben muhtacım, üzerimde büyük bir aile (yükü) vardır. Bir daha gelmem” dedi. Ben de merhamet edip salıverdim. Sabaha eriştiğimde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey Ebû Hüreyre! Dün gece esirin ne işledi?” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Şiddetli ihtiyacından ve ailesinin kesretinden şikâyet etti. Ben de salıverdim” dedim. Resûl-i Ekrem, “Fakat o, sana yalan söylemiştir, yakında yine gelir” buyurdu. Üçüncü (defa) da onu murâkabe ettim. (Geldi) ve hurmadan avuçlamaya başladı. Bunu yine yakaladım ve “(Bu defa) seni muhakkak Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürürüm. Artık bu, üç defanın sonudur. Sen, bir daha gelmem dersin, sonra yine gelirsin!” dedim. O, “Beni bırak! Sana ben birtakım kelimeler öğreteyim ki bu kelimeler sebebiyle Allah sana hayr ü bereket ihsan eder” dedi. Ben, “Bu kelimeler nasıl şeydir?” di(ye sor)dum. O da, “Yatağına (uyumaya) girdiğinde Âyetü'l-kürsî'yi, *اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ* âyetini¹⁸ bitirinceye kadar oku! Sabaha kadar üzerinde Allah tarafından (memur) bir muhafız (bulunur), hiç ayrılmaz; sana şeytan da yaklaşamaz” dedi. Ben de onu salıverdim. Sabahleyin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Dün gece esirin ne yaptı?” dedi. Ben de, “Yâ Resûlellah! Bu esir bana birtakım kelimeler öğreteceğini, bunların hürmetine Allah bana hayır ve menfaat ihsan edeceğini vaad etti. Ben de salıverdim” dedim. Resûlullah, “Bu kelimeler nasıl şeydir?” buyurdu. Ben de,

— “Yatağına girdiğinde Âyetü'l-kürsî'yi, *اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ* âyetini evvelinden bitirinceye kadar oku! Yine bana o, üzerinde sabaha kadar Allah'tan (memur) bir muhafız bulunur, asla ayrılmaz, sana şeytan da yaklaşamaz” dedi, diye cevap verdim. -Ashâb-ı Nebî (aleyhi's-selâm) da hayır (öğrenmey) e pek hâhişkerdiler-. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu (esir) çok yalancı olduğu halde (nasılsa) sana doğru söylemiş. Ey Ebû Hüreyre! Üç gecedir seninle görüşen kimdir, bilir misin?” buyurdu. Ben de “hayır” demekle Resûlullah, “İşte o (insan suretinde) bir şeytandır” buyurdu. {B2311 Buhârî, Vekâlet, 10.}

İ Z A H I

RÂVİLER, RİVAYETLER

Sahîh-i Buhârî'nin birkaç babında rivayet edilen bu hadise müşâbih bir hayli hadis de Muâz b. Cebel, Übey b. Kâ'b, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Üseyd el-Ensârî ve Zeyd b.

Sâbit radiyallahu anhum gibi kibâr-ı ashaptan da rivayet edilmiştir. Muâz b. Cebel hadisini Taberânî, Übey b. Kâ'b hadisini Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ebû Eyyûb el-Ensârî hadisini Tirmizî, Ebû Üseyd hadisini Taberânî, Zeyd b. Sâbit hadisini de İbn Ebû'd-Dünyâ rivayet etmişlerdir. Bütün bu rivayetleri Bedreddin el-Aynî *Umdetü'l-kârî*'de senedleriyle beraber cemetmiştir.

كانوا أحرص شيء على الخير cümlesini bazı şârihler müdrecdir, râviler tarafından hadise ilâve edilmiştir demişlerse de şârih Aynî, "Müdrec olması muhtemel olmakla beraber, zâhir olan müdrec olmayıp belki kelâmda tekellümden gâibe iltifat edilmiştir. Çünkü kelâmın muktezâsı وكنا أحرص على الخير Biz meâşir-i ashap hayır öğrenmeye harîs idik) suretinde tekellüm sîgasıyla olmaktı" diyor.

Zekât-i ramazan ile sadaka-i fıtır kastedilmiştir. Hadisin müteaddit yerlerinde şeytandan esir ile tabir edilmesi, Ebû Hüreyre tarafından yakalandıktan sonra esir gibi bir müddet bağlanmasından dolayıdır.

Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı, "Bir Kimse Âhar Birisini Vekil Tayin Edip Vekil Tevkîl Edilen Maldan Bir Miktarını Terketse de Müvekkil Vekilinin Bu Hareketini Tasvip Eylese Câizdir" suretindedir. Bu uzun Ebû Hüreyre hadisinin bu unvana mutabakat noktası da Ebû Hüreyre'nin bu sadaka malından bir miktarının alınmasına sükût etmesi ve Resûl-i Ekrem'e arzedildiğinde icâzet-i lâhika ifade eder bir halde sükût buyurmasıdır.

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ. Kürsü lafzını *Kâmus Tercümesi*'nde Âsım Molla şöyle tarif ediyor: Kürsü "taht"a denir, "serîr" mânasınadır. Halen iskemle ve sandalyeye kürsü ıtlakı bu münasebetledir. Yine böyle hükümdara, âlime, mülke de halliyet ve mahalliyet alâkasıyla kürsü ıtlak olunur. Hükümdar ve âlim, sair nâsın mutemet ve müstenedleri olmak mülâhazasıyladır.

Âyetü'l-kürsî'de vâki kürsü lafz-ı şerifinin zamîr-i celâle izâfeti istiâre-i temsîliyye veya ilm-i ilâhîden kinayeye mahmûldür ya da mecâz-ı mürsel tarikiyle mülk ve saltanat murat olunmuştur.

Âsım Molla'nın bu tarifinin fıkra-i âhiresi ehl-i tefsîrin kürsü hakkındaki rivayet ve ictihadlarının veciz bir hulâsasıdır: Kürsî-i ilâhînin cismaniyetini, semavat ve arzı muhît bir daire olduğunu ifade eden nusûs ve rivâyâtı zâhirine hamleden müfessirler bulunduğu gibi saltanat-ı ilâhîye için istiare edilmiş bir temsil veya ilm-i ilâhîden kinaye veya mecaz tarikiyle mülk-i ilâhî mânasına mahmûl olduğuna kâil olan ulemâ da vardır.

EVVELÂ. Ulûhiyyet, saltanat ve kudretle tezahür edeceğinden kürsünün bu mâna için istiare edilmesi baîd değildir. Örfte de kürsü denilince doğrudan doğruya saltanat ve hâkimiyet kastolunur.

SÂNİYÂ. Kürsünün ilim mânasına hamli daha müteâreftir. İlim kürsüsü avam ve havas arasında daha müstâmel olmakla beraber bu rivayet İbn Abbas radiyallahu anhumâdan da mervîdir. Taberî gibi birçok müfessir de bu mânayı ihtiyar etmişlerdir.

SÂLİSÂ. Kürsünün mülk-i ilâhî ve azamet-i sübhânî mânasına hamli ise gökleri ve yeri muhîr olması itibariyle daha alâkalıdır. Kürsünün ta'yîn-i medlûlünde bu müteaddit ârâ ve ictihada mebnî lisân-i şerîfatta vârit olan kürsünün aslına ve mevcudiyetine iman edip mahiyetini idrakten i'tirâf-ı aczetmek daha doğrudur ve cumhûr-ı selefin tarikidir.

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ'NİN MEÂL-i ŞERİFİ

ALLAH

Yoktur cihanda hakiki mâbud
Yalnız O vardır, (vâcibü'l-vücûd)
O her an yaşar, zâtıyla durur
Ne gaflet basar, ne uyku uyur
Göklerde, yerde ne varsa O'nun
(Hepsi Tanrı'nın bütün şüûnun)
Şefaât etmek kimin ne haddi
Yanında izinsiz O'nun (ebedî)
Ehl-i şuûrun pîş ü pesini
Bilir ne varsa O hepsini
İnsanlar ilminden zerre kavramaz
Meğer bildirmek dileye (biraz)
Kürsîsi kucaklar gökleri, yeri
Vermez ona hiç sıklet eseri,
Bunların hıfzı. (Çünkü) O bütün
Eşyadan büyük, her şeyden üstün¹⁹

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ'NİN İHTİVÂ ETTİĞİ MESÂİL-i İLÂHİYYE

Yukarıdaki tercümeden de bir dereceye kadar anlaşılacağı üzere Âyetü'l-kürsî mesâil-i ilâhiyyenin ümmehât ve usulünü muhtevîdir. Müfessir Beyzâvî bu mesâili tefsirinde şöyle hulâsa ediyor: **1.** Tevhîd-i bârî, **2.** Bârî Teâlâ'nın hayat ile muttasıl olduğu, **3.** Lizâtihî vâcibü'l-vücûd olup eşyanın mûcîr ve hâlikı bulunduğu, **4.** Tehayyüzden, hulûlden münezzeh ve tagayyürden, füturdan müberrâ olup ne eşbâha benzediği ne de ervâha ârız hâlât-i beşeriyye ona ârız olduğu, **5.** Mülk ve melekûtün mâlikî ve eşyanın

19 اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ [سورة البقرة: آية 255]

Namazlarımızın akabinde hiç olmazsa günde beş defa okuduğumuz bu büyük âyet-i kerîme meâlinin hâfızamızda kalmasını teshîl için veznî ve harfîyen tercüme tarikini ihtiyar ettik. İstikmâl-i vezn için iltizam ettiğimiz tefsirî birkaç cümle ve kelimeyi de kavis içinde gösterdik. Bir de nazımdan hariç olarak unvan mahiyetinde yazılan lafzatullah, münferiden okunmalı, sonra tercüme inşad edilmelidir. Sonra harfîyen tercüme zaruretiyle 6 ve 7. beyitlerin ilk mısralarında birer hece ziyade vardır.

usul ve fîrûunun mübdii bulunduğu, 6. Eşyayı tam bir kuvvet ve satvetle tutup şefaate mezun olanlardan başka hiçbir muînin nüfuzu, hiçbir nâsırın yardımı herhangi bir mücrimi onun yed-i kudretinden almaya kâfi olmadığı, 7. İlim, zâtına has olup eşyanın küllî, cüzî, celî, hafî hepsini icmâlen ve tafsîlen yalnız kendisi bildiğı, 8. Mülkü ve kudreti vâsi' olup bu bînihaye sâha-i vesîanın mevcudiyetini idame ve ekmel-i nizâm üzere idâre keyfiyeti kendisine güçlük vermediğı, 9. Aklın idrakinden âlî, fehmin ihatasından müteâlî bulunduğu.

Âyetü'l-kürsî'de mesâil-i ilâhiyyenin bu umdeleri tâlim buyurulduğu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz, “Kur'an'daki âyetlerin en büyüğü Âyetü'l-kürsî'dir”²⁰ buyurmuştur ve “her namazın sonunda kıraati, cennete girmeye vesile olduğu”²¹ bildirilmiştir. Âyetü'l-kürsî kıraatinin fazileti hakkında tefsir kitaplarında çok haber nakil ve rivayet edilmekte ise de bunlar Beyzâvî'nin fezâilü's-süver hadisleri gibi ehl-i intikâd tarafından şüpheli görölmüşlerdir. En sahihi, izahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisi ile izahımızın baş tarafında işaret ettiğimiz rivayetlerdir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ بِلَالٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ بِتَمْرٍ بَرْنِيٍّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ أَيْنَ هَذَا قَالَ بِلَالٌ كَانَ عِنْدِي تَمْرٌ رَدِيٌّ فَبِعْتُ مِنْهُ صَاعَيْنِ بِصَاعٍ لِيَطْعَمَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ أَوْهَ أَوْهَ عَيْنُ الرَّبَِّا عَيْنُ الرَّبَِّا لَا تَفْعَلْ وَلَكِنْ إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَشْتَرِيَ فَبِعِ التَّمْرَ بِبَيْعٍ آخَرَ ثُمَّ اشْتَرِ بِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (Sa'd b. Mâlik) el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediğı rivayet edilmiştir: (Bir kere) Bilâl radiyallahu anh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bernî bir hurma ile gelmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Bilâl'e, “Bu nereden?” di(ye sor)du. Bilâl, “Yanımda engin nevinden hurma vardı. Ondan 2 sâi, (bunun) bir sâyıyla değiştim. (Bu nefis hurmayı) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem severek yemesini arzu ettim” dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ah, ah! (Bu) ribânın kendisidir, (bu) ribânın kendisidir (sakın) böyle yapma!.. Fakat iyi hurma almak istediğinde (âdi) hurmayı ayrıca sat, sonra onun (bedeli) ile bu (iyisi)ni al!” buyurdu. {B2312 Buhârî, Vekâlet, 11.}

20 {D4003 Ebû Dâvûd, Hurûf, 1.}

21 {MK7532 Taberânî, el-Kebîr, VIII, 114.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim ile Nesâî “Büyû” bahsinde rivayet etmişlerdir. Küşmîhenî rivayetinde عندنا vârit olmuştur. Aynî ve Kastallânî de şerhlerinde bu rivayeti ihtiyar etmişlerdir. Hamevî ve Müstemlî rivayetleri, ise عندي dir. Hatta bu rivayet cumhura nisbet olunmakla Zebîdî merhum bunu ihtiyar etmekte hazâkat göstermiştir. Bu rivayetin aşağıdaki فبعث sîga-i tekellümüne de muvâfakati vardır.

BERNÎ. Yâ-i müşeddede ile küçük ve toparlak bir nevi hurmanın adıdır ve hurma nevelerinin en iyisidir.

Müellif Zebîdî, mâlûm sîgasıyla ليطعم النبي rivayetini tercih etmiştir ki bu rivayet, Ebû Zer’den başka bütün *Buhârî* râvilerinin muhtarı olmakla bunda da isabetini göstermiştir. Şârih Kastallânî de bu nüshayı ihtiyar etmiştir. Bedreddin el-Aynî ise Ebû Zer rivayetini almıştır ki لنطعم suretindedir; it’amdandır ve nebî lafzı mensuptur; birinci rivayete göre ise merfûdur.

Evveh (أوه) lafzı tehazzün ve teellüm ifade eden bir kelimedir. Can sıkıntısından şikâyet vaktinde yahut hastalık esnasında sarfolunur. Lisanımızda “ah, vah, oh, of” denilir. Bu kelimenin vücûh-i kıraati pek çoktur. *Kâmus Tercümesi*’nde bunların on üç lugata bâliğ olduğu bildiriliyor ki hepsi aynı mânâyı ifade eder.

عين الربا tabiri Buhârî’nin rivayetinde mükerrer olduğu halde Müslim’in rivayetinde tekrar yoktur, bir defa zikredilmiştir. Bu bey’ ribâ mahiyetindedir ve ribânın kendisidir demektir. Bundan sonra taraf-ı risâletten ribâdan halâsın sureti tâlim buyurulmuştur. Bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde bildirildiği veçhile Hazret-i Bilâl gidip bu hurmayı sahibine reddetmiştir ki, hadisin sevkinden bu mühim gaye de budur. Nasıl ki, *Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanında, “Vekil, Bir Şey’i Bey’-i Fâsid ile Bey’ Ederse, Vekilin Bu Bey’i Merduddur” diyor ve bu hadisi sevk ediyor.

Bedreddin el-Aynî bu bey’in merdud olduğu Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden “Müte-addit suretle müstefâd olur” diyor ve şöyle izah ediyor: **1.** Evveh, evveh mükerrer zikredilmesiyle, **2.** Aynü’r-ribâ tabir buyurulmasıyla, **3.** Lâ tefal! sîgasıyla, **4.** Hadisin sonunda ribâdan sâlim bir sûret-i mübâdele tâlim buyurulmasıyla.

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جِئْتُ بِالتُّعَيْمَانِ أَوْ ابْنِ التُّعَيْمَانِ شَارِبًا فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ كَانَ فِي الْبَيْتِ أَنْ يَضْرِبُوا قَالَ فَكُنْتُ أَنَا فِيمَنْ ضَرَبَهُ فَضْرَبْنَاهُ بِالتَّعَالِ وَالْجَرِيدِ.

T E R C Ü M E S İ

Ukbe b. Hâris radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine’de) Nuaymân, yahut Nuaymân’ın

oğlu sarhoşken (evine) uğramıştı. Hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem evde bulunan kimselere (bu sarhoşa) had vurmalarını emreyledi. Ukbe, “Ben de onu dövenler arasında bulundum. Biz, ona nalınla, kabuğundan soyulmuş hurma değneği ile vurduk” demiştir. {B2316 Buhârî, Vekâlet, 13.}

İ Z A H I

Hadisin râvisi Ukbe b. Hâris b. Âmir, Mekkelidir. Kureyşî’dir. Müşârün ileyh feth-i Mekke günü müslüman olup sohbet-i seniyye şerefine nâil olmuştur. Buhârî *Sahîh*’inde Ukbe’den üç hadis rivayet etmiştir ki birisi bu ikâme-i had hadisidir.

Hadisin bâis-i vürûdu olan Nuaymân da Medinelidir. İbn Amr b. Rifâa’dır. Bedir Gazâsı’nda bulunan ensardandır. Hadisin râvisi bu sarhoşun Nuaymân yahut oğlu olduğunda iştibâh ettiğinden terdîd ile rivayet etmiştir. İsmâîlî de bu ismin tasgîr veya tekbîr sîgasıyla olduğunda şüphe ederek, نعيمان أو نعيمان suretinde rivayet etmiştir.

Zübeyr b. Bekkâr’ın rivayetinde Nuaymân’ın Medineli olduğu musarrahtır. İbn Mende de Mervân b. Kays es-Sülemî’den, نعيمان²² يقال له سكران suretinde ve Resûl-i Ekrem’in Nuaymân’a müşârün ileyh hâl-i şürbde değil, hâl-i sekrde iken uğradığı daha vâzıh rivayet edildiğinden²³ tercümede bu vuzuhu göstermeye çalıştık.

Bu hadisi, Buhârî *Sahîh*’inde (hududda vekâlet)e dair açtığı bir babda rivayet etmiştir ki hadisin sebab-i sevki de budur. Resûl-i Ekrem’in bizzat ikâme-i had buyurmayıp başkalarını tevkiîl etmesidir. Bundan devlet reisinin ikâme-i hudûdu bi’n-nefs tevellî etmeyerek tevkiîlî câiz olduğu hükmü ve hadd-i şürbün derhal ikamesi lüzumu istifade edilmiştir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu babdan sonra iki babı daha vardır ki, bunların hadisleri yukarıda geçmiş olması mülâhazasıyla müellif Zebîdî tarafından *Tecrîd*’e alınmıştır. Bu bablardan birincisi Kâbe’ye hediye olarak gönderilen kurbanın sevk ve zebhinde vekâlete dairdir ki, herhangi bir kurbanın zebhinde vekâletin cevazı bu babın hadisinden müstefâd olmakla hâiz-i ehemmiyettir. Bunun metni, tercüme ve izahı bu eserde 823 numara ile daha mufassal bir senedle şöyle rivayet edilmiştir: Ziyâd b. Ebû Süfyân, Âişe radiyallahu anhâya bir mektup gönderip mektubunda,

— “Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâ, “Kim ki Mekke’ye kurban gönderip Kâbe’ye hediye ederse, kurbanı kesilinceye kadar hacılara ihramlı iken işlenmesi haram olan şeyler o kimseye haram olur” diyor, siz ne dersiniz? diye sormuştu. Hazret-i Âişe cevaben demiştir ki:

— “Bu mesele İbn Abbas’ın dediği gibi değildir. (Hicretin 9. yılında) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe’ye hediye gönderdiği kurbanların kılâde iplerini iki elimle

22 {Önceki baskıda نعيمان şeklinde yer alan isim kaynakta “نعيمان” olarak kayıtlıdır. Bkz: Aynî, *Umde*, XII, 151-152.}

23 {Rivayet İbn Mende’nin kendi kaynaklarında tespit edilememiştir. Fakat şerhlerde İbn Mende’nin sözü raviden naklettiği belirtilmektedir. Bkz: Aynî, *Umde*, XII, 151-152.}

ben büktüm. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem aldı, iki eliyle hedyini kılâdeledi. Sonra da bu kurbanlıkları babam Ebû Bekir ile Mekke'ye gönderdi. İhramlı hacıya haram olan şeylerden hiçbir şey Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme haram olmadı. Belki bu kurbanlar kesilinceye kadar Allah Teâlâ Resûlullah'a bu muharremâtı helâl kıldı.²⁴

“Kitâbü'l-Hac”da geçen bu hadîs-i şerifin burada sebab-i îrâdı Resûl-i Ekrem'in mübarek iki eliyle kılâdelediği kurbanlarının Mekke'ye sevki ve yevm-i nahrde kestirilmesi hususunda Hazret-i Ebû Bekir'i tevkîl buyurmasıdır.

Buhârî'nin diğer bir babı da birr ü ihsân ve emr-i hayırda vekâlete dairdir. Bu da çok mühimdir. Buhârî burada tercüme ve izahı Zekât bahsinde 723 numara ile geçen Enes b. Mâlik radiyallahu anh hadisini sevk etmiştir ki meâli şöyledir:

Enes b. Mâlik diyor ki: Ebû Talha Medine'de hurmalık mal cihetiyle ensarın en zengini idi. Kendisince emvalinin en sevimlisi de Beyruhâ denilen bostan idi. Beyruhâ Mescid-i Nebevî karşısında idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Beyruhâ'ya girer ve onun içindeki güzel sudan içerdi. Enes radiyallahu anh demiştir ki: *“Ey müminler! Malınızın en sevdiğiniz kısmından tasadduk etmedikçe hayr-ı mahza, rızâ-yı bârîye nâîl olamazsınız!”*²⁵ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olunca, Ebû Talha doğru Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip demiştir ki:

— “Yâ Resûlellah! Allah Teâlâ, *“Ey müminler, malınızın size sevimli kısmından tasadduk etmedikçe rızâ-yı bârîye nâîl olamazsınız!”* buyuruyor. Malımın bana en sevimli olanı Beyruhâ'dır. Beyruhâ Allah için sadakadır. Bu sadakanın hayır ve sevabının Allah Teâlâ indinde zühr-i âhiret olmasını umarım. Yâ Resûlellah! Bu bostanımı Allah Teâlâ'nın gösterip bildirdiği münasip cihete lutfen sarfeyle!”

Enes b. Mâlik demiştir ki: Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: *“Tuhaf şey! Beyruhâ, âhirette sahibine kazanç veren bir maldır; Beyruhâ dünyada da verimli bir irattır. Senin ne demek istediğini de işittim, biliyorum. Ben bu bostanı akrabana tasadduk ve tahsis etmeni muvâfık buluyorum”* buyurdu. Bunun üzerine Ebû Talha,

— “Yâ Resûlellah! Ben de arzu buyurulduğu veçhile yaparım” dedi. Ebû Talha Beyruhâ'yı akraba ve âmzadeleri arasında taksim eyledi.²⁶

Bu hadîs-i şerifin unvan-ı baba mutabakat noktası, Ebû Talha'nın Resûl-i Ekrem'e, “Ya Resûlellah! Bu bostan sadakadır. Arzu ve tensip buyurduğunuz emr-i hayra tahsis buyurunuz!” diye Resûl-i Ekrem'e vekâlet vermesi ve taraf-ı risâletten inkâr ve reddedilmemiş olmasıdır. Şu kadar ki Resûl-i Ekrem bu vekâleti binefsihî infaz buyurmayıp Ebû Talha tarafından akrabasına tahsisini emretmiştir. Taraf-ı risâletten bu vekâletin kabul buyurulmasından da vekâletin kabul ile tamam olacağı hükmü istifade edilmiştir.

24 {B1700 Buhârî, Hac, 109.}

25 [لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ (سورة آل عمران : آية 92)]

26 {B1461 Buhârî, Zekât, 44.}

Kitâbü
mâ Cae fî'l-Hars
ve'l-Müzâraa

كِتَابُ مَا جَاءَ فِي الْحَرْثِ
وَالْمُزَارَعَةِ

Bu kitap hars ve müzâraa hükümlerine dair vârit olan ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

RÂVİLER, RİVAYETLER

Bu bahis müteaddit unvanlarla rivayet edilmiştir ki müellif Zebîdî'nin ihtiyar ettiği yukarıki unvan, Asîlî ve Kerîme taraflarından rivayet edilmiştir. Yûnîniyye nüshalarında da bu rivayetin tercih edildiğini görüyoruz. Şârih Kastallânî de bu nüshayı ihtiyar etmiştir. Nesefî ve Küşmîhenî rivayetlerinde كتاب المزارعة vârit olmuştur. Besmele de unvandan sonra zikredilmiştir. Müstemlî'nin rivayeti كتاب الحرث suretindedir. Bazı nüshalarda da كتاب الحرث والمزارعة dir.

Müzâraa, mufâale sîgasıdır; “zer”den me’huzdur. Ziraat da hars ve filâhattir ki “tohum ekmek, tarla sürmek” mânalarınınadır. Ehl-i Irak müzâraaya قراح namı vermişlerdir ki lugaten ağaçtan ve sudan ârî araziye denir.

ŞERİAT ÖRFÜNDE MÜZÂRAA

Bir taraftan arazi, öbür taraftan sa’y ü amel yani ziraat olarak hâsılat, aralarında taksim olunmak üzere bir nevi akd-i şirketten ibarettir ki, buna muhâbere de denilmiştir. Müzâraa ile muhabere arasında şârih Kastallânî şöyle bir fark bildiriyor. Tohum, sâhib-i arz tarafından verilirse müzâraadır. İşçi tarafından sarfedilirse bu da muhâberedir deniliyor. Hulâsa gerek müzâraa, gerek muhâbere mahsûlâtın meselâ sülûs veya rub‘u üzerine vuku bulan bir akiddir. Ebû Hanîfe hazretlerine göre bu akid sahih değildir. Fakat İmâmeyn’e göre sahihtir. Bu ihtilâfın müstened-i şer‘îlerini, aşağıda tercüme ve izah edeceğimiz müteaddit hadislerde ve bilhassa 1058 numaralı İbn Ömer hadisinin izahında dercedeceğiz.

MÜZÂRAANIN RÜKNÜ

Sair akidler gibi icap ile kabuldür. Şöyle ki tarla sahibi, çiftçiye, bu yeri, hâsılâtın şu kadar hisse almak üzere sana müzâraa suretiyle verdim dese de çiftçi muvâfakatini bildirse, müzâraa mün‘akid olur. Çiftçinin tarla sahibine, tarlanı müzâraa suretiyle sürüp ekeyim deyip de sâhib-i arzın muvâfakat etmesi suretiyle de mün‘akid olur.

MÜZÂRAANIN ŞARTI

Fıkıh kitaplarında sekize bâliğ olur: **1.** Âkıdeynin ehliyeti yani âkıl olmalarıdır, bâliğ olmaları şart değildir. Sabî-yi me'zun da akd-i müzâraa edebilir. **2.** Arzın ziraata sâlih olmasıdır. **3.** Tarlanın çiftçiye teslim edilmesi; **4.** Müddet-i müzâraanın bir veya iki sene gibi tayini; **5.** Tohumun tarla sahibi veya çiftçi tarafından verileceğinin takriri; **6.** Ne ekleceğinin tayini yahut çiftçi her ne dilerse ekmek üzere tâmimi; **7.** Çiftçinin hâsıllattan olmak üzere hissesinin nısf, sülüs, rubu' gibi cüz-i şâyi' olarak tayini; **8.** Akdın hariçte şirket mahiyetini haiz olması. Müzâraa ibtidâ-i akidde bir icâre şekli arzederse de sonunda şirket hükmü iktisap eder. Binaenaleyh hariçte şirketi kat' eden her şart, akd-i icâreyi de ifsat eder.

Yukarıda tâdât olunan şartlardan biri bulunmazsa müzâraa fâsid olur. Başlıca sebebi fesad da cehl ile nizâi mûcip olmasıdır ve müzâraa-i fâsidede hâsılât kâmilten tohum sahibinin olur. Diğerî sâhib-i arz ise yalnız yerinin ücretini alır, eğer çiftçi ise ecr-i misil alır. Çiftin, tohumun, tarlanın, sa'y ü amelin cihet-i âidiyeti itibariyle, arzettiği müteaddit eşkâle göre müzâraanın muhtelif hükümleri fıkıh kitaplarında toplu olarak zikredilmiştir. Bunlardan bir kısmını aşağıdaki ehâdis-i şerifenin izahlarında göreceğiz.

VEFAT HALİ

Yalnız burada tarafeynden birinin vefat etmesi üzerine hâsıl olan kesîrû'l-vukû' vaziyetin hükmü şer'isini bildirmek isteriz ki şöyledir: Mezrûat idrak etmeden tarla sahibi vefat etse, ekin yetiştirilinceye kadar yarıcı işine devam eder ve müteveffânın vârisleri çiftçiye mani olamazlar. Eğer çiftçi vefat ederse, vârisi onun makamına kâim olup dilerse ekin yetiştirinceye kadar ziraat işine devam eder ve tarla sahibi ona mani olamaz.

MÜZÂRAA BAHSİNİN İLK BABI

Yukarıda "Kitâbü'l-Müzâraa"ya ait bildirdiğimiz müteaddit unvanlardan sonra Buhârî *Sahîh*'inde, "Bu Bab, Ekin Ekmenin ve Ağaç Dikmenin, Bunlardan Ekl ü İntifâ Edildiği Zaman Sahibine Ait Sevap ve Fazileti Hakkındadır" (باب فضل الزرع والغرس إذا أكل منه) suretinde bir bab açmış ve bu babın unvanında meâl-i şerifi bervech-i âtî âyât-ı kerîmeyi irat etmiştir: "O ektiğiniz tohumu şimdi gördünüz mü? Onu siz mi bitirdiniz, yoksa biz mi bitirmişsinizdir? Biz isteseydik muhakkak o ekinleri kuru çöpe çevirirdik; siz de, 'Şüphesiz biz, çok ziyandayız, belki büsbütün mahrumuz' sözleriyle telehhüf eder dururdunuz."¹

Bu âyet-i kerîmeyi Buhârî'nin iradı, bu âyet-i kerîmenin, "Ektiğiniz tohumu siz mi bitirdiniz, yoksa biz mi bitirdik?" istifhamı ile belîğ bir imtinânı muhtevi olmasından dolayıdır. Bu cihetle Nesefî tefsirinde Ebû Hüreyre'den Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem,

1 أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ. لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ. إِنَّا لَمُعْرِضُونَ. بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ [سورة الواقعة] {el-Vâkıa, 56/63-67.}

“Hiçbiriniz ekini ben zer‘ ettim, bitirdim demesin; ben hars ettim yani tohum attım desin!” buyurduğu rivayet edilmiştir.² Bu hadisi İbn Ebû Hâtim de merfûan tahrir etmiştir.

Kurtubî de diyor ki: Ekin eken bir kimsenin eûzü besmele ile. أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. kavlı-i şerifini okuyup sonra, “Ekini bitiren ve yetiştiren Allah Teâlâ’dır” demek müstehaptır. Sonra اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَاجْعَلْنَا لِأَعْمَالِكُمْ مِنَ الشَّاكِرِينَ “Yâ Rab! Muhammed üzerine rahmetin nâzil olsun, bizi de bu ekinin mahsulünden merzûk eyle; zararından uzaklaştır ve bizi nimetlerine şükredenlerden kıl!” derse ekinin âfâtı defolunur; mücerreptir demiştir.

Buhârî bu âyetten sonra *Tecrîd*’e alınmış olan âtîdeki tercüme edeceğimiz hadîs-i şerifi sevk ediyor. Bu hadisin tercümesine takdimen mukaddime mahiyetinde arzettiğimiz şu izahımızda şirketin mebâhisi cümlesinden olan ve fıkhîta müştereken zikrolunan müsâkâta dair bazı mesâili de bildirmek isteriz.

Müsâkât lugatta sakîden me’huzdur. Fukaha örfünde, “Ağacı sahibinin mahsulünün bir cüzü mukabilinde ıslah etmek üzere bir sanatkâra vermesidir” diye tarif olunur.³ Görülüyor ki müsâkât, bir taraftan eşcâr, öbür taraftan eşcârı terbiye ve timar olmak ve hâsıl olan meyve aralarında taksim olunmak üzere ağaç sahibi ile bahçıvan arasında akdolan bir nevi şirkettir. Rûknü de icap ile kabulden ibarettir. Şöyle ki, “Bir bostan sahibi mülkündeki eşcârı müsâkât veçhile ve mahsulünün şu miktarı sana ait olmak üzere sana verdim” deyip bahçıvan da kabul etse, müsâkât üzere şirket mün’akid olur.

Müsâkât da müzâraa gibi İmam Ebû Hanîfe’ye göre sahih bir şirket değildir. Fakat İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’e göre sahihtir. Fetva da İmâmeyn kavline göre verilegelmiştir. Müzâraada muteber olan şartlar, müsâkâtta da muteberdir ki tarafeynin akde ehliyeti, hisselerin nısf, sülûs gibi cüz’-i şâyî’ olarak tayini, eşcârın işçiye teslimi şürût-ı mu’tebere cümlesindendir. Yalnız müddet tayin edilmeyerek akdedilen müsâkâtın da sıhhatine hükmedilmiştir. Müsâkât, mâna itibariyle müzâraa gibi icâreden ibaret olmakla, kıyasen sahih olmamak icap ederse de Hanefiler istihşanen tecviz etmişlerdir.

Müsâkât-ı sahihada meyve âkıdeynin arasında şürût-ı mu’tebere dairesinde taksim olunur. Fakat müsâkât-i fâsidede hâsıl olan meyve, tamamen ağaç sahibinin olur da işçi ecr-i misl alır. Tarafeynden birinin vefatı haline dair olan ahkâm da müzâraanın aynıdır.

BORÇLAR KANUNUNDA müzâraa ve müsâkâta (hâsılât icarı) unvanı verilmiş ve 270. maddesinde şöyle tarif edilmiştir: Hâsılât icarı bir akiddir ki, onunla mûcir müstecire ücret mukabilinde hâsılât veren bir malın ve hakkın istimalini ve semerelerinin iktitâfını terketmeyi iltizam eder.

Kirâ ya nakit ya da devşirilecek semere veya hâsılâtın bir hissesi olabilir. İkinci surete “iştirakli icar” da denir.

2 {Nesefî, *Medârik*, III, 426; Bezzâr, *el-Müsneid*, XVII, no: 10064.}

3 .المساقاة: دفع الشجر إلى من يصلحه بجزء من ثمره [تعريفات سيد].

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ أَوْ إِنْسَانٌ أَوْ بَيْمَةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hiçbir müslüman yoktur ki o, ağaç diksin yahut ekin eksin ve mahsulünden insan, kuş, kurt yesin de kendisi müstefit olmasın? Elbette o müslüman da diktiğiyle, ektiğiyle müsâb olur” dediği rivayet edilmiştir. {B2320 Buhârî, Müzâraa, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Buhârî Enes b. Mâlik’in bu hadisini bu babında iki tarik ile iki şeyhinden rivayet etmiştir: Biri, şeyhi Kuteybe’den Ebû Avâne tarikiyle rivayetidir. Öbürü de diğer üstadı Abdurrahman b. Mübârek’in Abdullah b. Absî’den tahracidir ve bu ikinci tarik İmam Buhârî’nin ifradı cümlesindendir. Bunlardan başka Buhârî *Sahîh*’inde, “Bana bir müslim (yani İbrâhim el-Ferâhidî) dedi ki ... diye rivayetini üçüncü bir tarik ile de tevsik ediyor ki bu da her hadisin haiz olmadığı hasâis-i ilmiyyedendir. Bu hadisi Buhârî “Edeb” bahsinde de Ebû’l-Velid’den tahrir etmiştir. Müslim’in “Büyû”da, Tirmizî’nin de “Ahkâm” bahsinde rivayetleri vardır. Tirmizî bu hadisin babında bunun Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir, Ümmü Mübeşşir ve Zeyd b. Hâlid radiyallahu anhumden de rivayet edildiğini bildiriyor. Bunlardan başka Hâfız Zeynüddin el-İrâkî de Ebû’l-Derdâ, Sâib b. Hallâd, Muâz b. Enes ve ismi tayin edilemeyen bir sahâbî radiyallahu anhumden de rivayetler bulunduğunu bildiriyor.

Böyle on kadar sahâbîden muhtelif tariklerle ve müteaddit metinle rivayet edilen ziraat ve gars-i eşcâr hadisinin sıhhat ve itibar cihetiyle müstesna bir mevki vardır. Hiç şüphesiz Resûl-i Ekrem efendimiz aşağıda izah edeceğimiz veçhile ekime ve dikime pek büyük bir ehemmiyet atfetmiş ve daima ashabına bunları tavsiye buyurmuş olmalıdır ki, ashâb-ı kirâm tarafından bize vücûh-i müteaddide ile nakledilmiştir. Bunları muntehâ oldukları ashâb-ı kirâm lisanından bervech-i âtî naklederek bu ehemmiyeti tebârüz ettirmeyi pek lüzumlu addettik:

1. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde Ebû Eyyûb el-Ensârî radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ağaç diken hiçbir kimse yoktur, ancak Cenâb-ı Hak o kimseye diktiği ağaçtan çıkan meyve kadar ecr ü sevâb takdir ve ihsan buyurur.”⁴

4 عن أبي أيوب الأنصاري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: ما من رجل يغرس غرسًا إلا كتب الله له من الأجر قدر ما يخرج من ذلك الغرس [رواه أحمد في مسنده]

2. Müslim'in *Sahîh*'inde Atâ b. Ebû Rebâh tarikiyle Câbir radiyallahu anhtan bir rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“İslâm câmiasında ağaç diken bir kimse yoktur, ancak o ağaçtan yenilen mahsul o müslüman için sadaka olur. Yine o ağaçtan çalınan meyve de onun için sadaka olur. Vahşî hayvanların yediği de o kimse hesabına bir sadaka olur. Kuşların yediği de sadakadır. Her insanın ondan yiyip eksilttiği mahsul de onu diken müslümana ait bir sadakadır.”*⁵

3. Yine Müslim'in Leys b. Sa'd tarikiyle Câbir radiyallahu anhtan rivayetine göre, Câbir demiştir ki: Ümmü Ma'bed yahut Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye kendisine ait hurmalıkta iken yanına Nebî sallallahu aleyhi ve sellem teşrif buyurdu ve kadına, “*Bu hurmalığı kim tesis etti? Müslim mi, kâfir mi?*” diye sordu. Kadın, “Müslim” diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “*Bir müslümanın diktiği ağacın meyvesinden, ektiği ekinin mahsulünden herhangi bir insan, bir dâbbe veya herhangi bir hayvan yemez, illâ o meyve, ağacı diken müslüman için sadaka olur*” buyurdu.

Müslim bu hadisi *Sahih*'inde Amr b. Dînâr tarikiyle Hazret-i Câbir'den üçüncü bir tarik ile de rivayet etmiştir ve bu rivayette hurmalık sahibi kadının tereddütsüz Ümmü Ma'bed olduğu zikredilmiştir.⁶

Müslim'in yine Hazret-i Câbir'den Ebû Süfyân tarikiyle dördüncü bir rivayeti daha vardır ki bu rivayette Hazret-i Câbir'in Ümmü Mübeşşir'den rivayeti daha vâzıhtır. Bu tarikin metni de iki numara ile tercüme ettiğimiz metnin aynıdır. Bu cihetle ekser ehl-i hadîs arasında bu hadis, Ümmü Mübeşşir hadisi olarak iştihâr etmiştir.

Ümmü Mübeşşir, bu hadisin bazı tariklerinde sahîhan vârit olduğuna göre, Zeyd b. Hârîse'nin karısıdır. İbn Abdülber de “Berâ b. Ma'rûr'un kızıdır ve Ümmü Bişr'dir” demiştir. Neveî, “Ümmü Mübeşşir denildiği gibi Ümmü Beşîr de denilir” diyor.

Ümmü Mübeşşir'in *Sahîhayn*'da müştereken bir hayli hadisi rivayet edilmiştir. Müslim yalnız iki hadisini münferiden rivayet etmiştir ki biri bu hadistir.

4. Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan rivayet ettiğine göre, Ebü'd-Derdâ Şam'da ağaç dikerken kendine biri uğramış ve "Vay, sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yârı ve hemdemi olduğun halde ağaç mı dikiyorsun!" diye

{HM23917 İbn Hanbel, V, 416. Önceki baskıda ذلك الغرس şeklinde verilen ifade kaynaktan قدر ما يخرج من ثمر ذلك الغرس olarak kayıtlıdır.}

5 عن جابر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ما من مسلم غرس غرسا إلا كان ما أكل منه له صدقة، وما سرق منه له صدقة، وما أكل السبع فهو له صدقة، وما أكلت الطير فهو صدقة، ولا يزرؤه أحد إلا كان له صدقة [رواه مسلم عن عطاء].
{ لا يزرؤه } şeklinde kayıtlıdır. { لا يزرؤه } şeklinde yer alan ifade kaynakta {M3968 Müslim, Müsâkât, 7. Metinde

6 وفي رواية مسلم أيضا من رواية الليث عن أبي الزبير عن جابر: أن النبي صلى الله عليه وسلم دخل على أم معبد أو مبشر الأنصارية في نخل لها. فقال لها النبي صلى الله عليه وسلم: من غرس هذا النخل أمسلم أو كافر؟ قالت بل مسلم. فقال: لا يغرس مسلم غرسا ولا يزرع زرعاً فيأكل منه إنسان ولا دابة ولا شيء إلا كانت له صدقة.

{M3969 Müslim, Mûsâkât, 8. Kaynakta “Ümmü Ma’bed” ismi zikredilmeyip doğrudan Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye ismi verilmiştir.}

وأخرجه أيضا من رواية ذكرها بن إسحاق. أخبرني عمرو بن دينار أنه سمع جابر بن عبد الله يقول: دخل النبي صلى الله عليه وسلم على أم معبد ولم يشك فذكر نحوه. {M3971 Muslim, Mūsâkât, 10.}

istiğrâb etmiş. Ebü'd-Derdâ da, “Dur, acele etme! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-
lemin, ‘Bir kimse bir ağaç dikerse, o ağaçtan bir insan yahut Allah’ın mahlûkundan herhangi
bir mahlûk meyve yemez, ancak bu meyve diken kimse için sadaka olur’ buyurduğunu işittim”
 demiştir.⁷

Diğer rivayetler de bunlara yakın bir meâlde bulunduklarından onları zikretmekten
sarfınazar ediyoruz.

BU EHÂDÎS-İ ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Bu hadislerden kemâl-i vuzûh ile en evvel istifade edilen hüküm; ziraatın, ağaç
dikmenin İslâm dininde fazileti ve müstesna bir kıymet ve ehemmiyeti haiz olduğudur.
Bir memleketin sıhhat ve servetinin ve vesâil-i umrân ve saadetinin en başında o mem-
leketin ziraatı ve câbecâ teşcîri gelir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz bu mühimme-i
mâmuriyeti birçok ashabına tâlim buyurmuştur. Hatta bu tâ’lim ü tavsiyelerinde Enes
b. Mâlik’ten rivayet olunduğuna göre, o derece mübalağa buyurmuşlardır ki bir kere,
“Kıyamet koparken sizden birinizin elinde bir hurma dalı bulunur da buna kıyamet kopmadan
dikmeye gücü yeterse, muhakkak onu diksin, bırakmasın!” buyurmuştur.⁸

EFDAL-İ MEKÂSİB

Resûl-i Ekrem’in ziraatı ve onun bir şubesi olan gars-i eşcârı pek ziyade himaye ve
iltizam buyurmalarına bakarak bir kısım ulemâ efdal-i mekâsib, ziraattır demişlerdir ki
Nevevî bunlardandır. Bazı ulemâ da en faziletli kazanç el emeği olduğunu kabul etmişler
ki sanattır. Bazıları da ticaret efdaldır demişler. Fakat sanatla iktisâb-ı maîşet hakkındaki
haberler öbürlerinden daha çoktur. Hâkim’in de *el-Müstedrek*’inde rivayetine göre, Ebû
Bürde radiyallahu anh demiştir ki bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, “Hangi
kazanç daha temizdir?” diye soruldu da Resûl-i Ekrem, “Kişinin el emeği ile kazancı, bir de
bey’-i mebrûr efdaldır” buyurdu. Hâkim’in sahîhül’-isnâd olduğunu bildirdiği bu rivayette
de ticaret sanattan sonra zikredilmiştir.⁹

TELİF. Bir kısım âlim de bu usûl-i mekâsib arasındaki fazilet derecesini telif ederek
 demişlerdir ki: Hadîs-i şerifte sanatın atyeb-i mekâsib yâdedilmesi hilli itibariyledir.
Halbuki ziraatın efdal-i mekâsib addedilmesi kendisiyle intifâın şümulünden dolayıdır.
Ziraatın nefî âmdır, müteaddîdir. Sanatta bu derece taaddî-yi menfaat yoktur. Şu halde
efdalîyet vasfı, nâsın ihtiyacına göre ihtilâf eder. Meselâ cemiyetin herhangi bir sebeple

7 عن أبي الدرداء رضي الله عنه: أن رجلا مر به وهو يغرس غرسا بدمشق فقال: أتفعل هذا وأنت صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لا تعجل علي سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من غرس غرسا لم يأكل منه آدمي ولا خلق من خلق الله إلا كان به صدقة [رواه أحمد في مسنده]

8 {HM12933 İbn Hanbel, III, 184.}

9 روى الحاكم في المستدرک من حديث أبي بردة رضي الله عنه قال: سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم أي الكسب أطيب؟ قال عمل الرجل بيده وكل بيع مبرور. وقال حديث صحيح الإسناد. {NM2158 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 818 (2/10).}

akvât ve erzâka ihtiyacı olduğu zamanlarda ziraat, muvâsalanın inkıtâi zamanlarında da ticaretin kesb-i ehemmiyet etmesi üzerine ticaret öbür sanatlardan ziyade hâiz-i rüchân olur. Sanâye ihtiyaç halinde sanat ihrâz-ı fazilet eder. Efdal-i mekâsib ifade eden haberlerin bu suretle telifini bildiren şârih Aynî, bunun bir te'lîf-i hasen olduğunu da kaydediyor.

Yukarıdaki ehâdis-i şerifeden müstefâd olan bir cihet de mev'ûd ecr ü sevâbdan, zühr-i âhiret kastıyla dikmemiş, ekmemiş olan işçilerin de müstefîd olmalarıdır. Çünkü bu haberler mutlaktır; cemiyete ziraât, ticarât, sınaî her hizmeti sebkedenden müslümana şümülü vardır. Hatta her sanatkâr ve her ziraatçı, ticaretçi müslüman kadınına da şümülü vardır. Çünkü bu haberlerde müslim vârit olması, kasd-ı ihtiraza makrûn değildir.

Bu hadis, Hazret-i Câbir'den Müslim'in rivayet ettiği bazı tariklerde كانت له صدقة ¹⁰ ki bu ecr ü sevâbın kıyamete kadar devamını mübeşşirdir. “Bu halde bunun bir sadaka-i câriye olması eşcârın devamıyla mı mukayyettir, yoksa mahv ü fenâyâ mâruz olsa da yine sevabı devam edecek midir?” suretinde vârid-i hâtır olan bir suale, birinci şık ile yani eşcârın sadaka-i câriye olması, bahçenin mâmuriyeti ve ağaçlardan istifade edilmesiyle meşruttur diye cevap verilmiştir. Nevevî, “Bu ağaçlardan tevâlüd edenlerden cemiyetin istifadesine terettüp eden fazileti de anaç ağacı dikene aittir” diyor.

Ne gariptir ki, Resûl-i Ekrem yeryüzünün salâh ve umranı için teşcîre son derece ehemmiyet verdikleri ve ashap ve tâbiîn bunlardan mülhem olarak Resûl-i Ekrem'in açtığı şahrâh-i terakkî ve medeniyette yürüyüp İslâm âlimleri tergîbkârane ictihadlarda bulundukları halde bazı mütezehhide bu yoldaki mesâî-i mâmuriyeti zühd ü takvâyâ münâfî addederek kerahatine hükmetmişlerdir. Ehl-i ilmin tahminine göre, bunlar Tirmizî'nin İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayetkerdesi olan, لا تتخذوا الضيعة فتركوا إلى الدنيا ¹¹ “*İrat ve akar edinmekte mübalağa etmeyiniz! Dünyaya meyledersiniz*” hadîs-i şerifine temessük etmiş olacaklardır. Tirmizî'nin hüsnüne şehâdet ve İbn Hibbân'ın da *Sahîh*'inde rivayet ettiği bu hadîs-i şerifteki nehyi, ehl-i ilim istiksâre hamlederek irat ve akar için harîs olup da bütün bütün dünyaya meylederek halktan ve âhiret endişesinden gafil olmayınız demektir derler. Yoksa kifâf ve ifâf için cemiyete, düşkün fertlere yardım için haktan gaflet etmeyerek irat, akar edinmek zühd ü takvâyâ münâfî değildir, câizdir, lâzımdır. Nasıl ki Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem efendimiz mal ve servet edinmekte de hükûk-ı fukaraya riayet ve malı, müstehik olduğu mahalle vaz' ü sarfı şart kılmıştır. Bu şart ile servet-i mecmûa kenz olmaktan istisna edilmiştir.

HULÂSA. Resûl-i zîşânımız ümmetini sa'y ü amele, iktisâb-ı servete, İslâm dünyasının bir meşcer, bir mâmûre haline getirilmesine ashabını, ümmetini teşvik ve cemiyetin hale ve istikbale ait refah ve saadetine çalışmalarını daima ve daima tavsiye ve emrettiği bu

10 {M3971 Müslim, Müsâkât, 10.}

11 {T2328 Tirmizî, Zühd, 20.}

hadisin turuk-ı rivayetinin kesretinden ve bu hadislerin umumundan, ıtlakından bedâhatle anlaşıldığı halde, tab'an geri olan mütezehhidler halkı iktisap ve ittihâz-ı servetten, bağ bahçe, irat ve akar edinmekten zecr ve tenfire, nusûsun vuzuh ve sarahatle ifade ettiği bunca medenî ahkâmını kendi bedevî fikir ve ictihadlarına göre te'vile çalışmışlardır. Bu geri zümre her devirde İslâm âleminin terakkî hamlelerini zaafa uğratmaya çalıştığı için hem dâl hem mudıldır.

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى سِكَّةً وَشَيْئًا مِنْ آلَةِ الْحَرْثِ فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا يَدْخُلُ هَذَا بَيْتَ قَوْمٍ إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ الدَّلَّ.

TERCÜMESİ

Ebû Ümâme el-Bâhilî (Sudey b. Aclân) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh bir kere demir bir sapan ve ziraat aletlerinden bir şey görerek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu alet (vatanı muhafazaya memur) bir ailenin (huduttaki) evine girmez, ancak Allah o eve (kıyamete kadar içinden çıkmaz) bir horluk, hakirlik idhal eder, buyurdu” demiştir. {B2321 Buhârî, Müzâraa, 2.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerif müellif İmam Buhârî'nin münferiden rivayet ettiği hadisler cümlesindendir. Hadisin sahâbî râvisi Ebû Ümâme hazretlerinin ismi Sudey b. Aclân'dır. Bunu Buhârî bu hadisin zeylinde, واسم أبي أمامة صدي بن عجلان “Ebû Ümâme'nin râvisi el-Hânî¹² Muhammed b. Ziyâd, Ebû Ümâme'nin adı, Sudey b. Aclân'dır dedi” ibaresiyle tasrih etmiştir. Müstemlî nüshasında قال أبو عبد الله... rivayet edilmiştir ki, bu halde Ebû Ümâme'nin adını Buhârî'nin kendisi bildirmiş demek olur.

Bâhilî, Bâhile'nin nisbetidir. Bâhile bir kabile ismidir. Ebû Ümâme hazretleri Şam nahiyelerinden Humus'ta ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve Humus'tan 10 mil mesafede vâki رقه denilen bir köyde vefat etmiştir. Vefatı hicretin 81 tarihine müsâdiftir. Sâhib-i terceme, vefatında doksan bir yaşında idi. Şam'da ashâb-ı kirâmdan en son vefat eden zatın Ebû Ümâme olduğu rivayet olunmuştur. *Sahîh-i Buhârî*'de Ebû Ümâme'den bu hadis ile “Et'ime” bahsinde diğer bir hadis rivayet edilmiştir. Üçüncü bir rivayet de “Cihâd” bahsinde vardır.

12 el-Hân, Hemdân b. Mâlik b. Zeyd'in kardeşidir. Kahtânîler'den büyük bir şubedir. “Mîm”in fethi ile Hemdan, İran'ın cibâl kısmında kadim ve meşhur bir şehirdir.

Bu Ebû Ümâme hadisinin babı, “Ziraat Aletiyle İştigalin Avâkıbinden Tahziri veya Ziraatta Me’mûrûn bih Olan Haddi Tecavüzü Beyana Dairdir” suretinde bir unvanı muhtevîdir.¹³ Hadisin bu unvana mutabakat noktası da hadisteki, “*Bu demir sapan bir kavmin evine girmez, ancak o eve ebedî çıkmaz bir zillet ve hakaret de birlikte girer*” kavlı şerifidir. Bu hadise göre unvan, “Mademki sapan giren eve züll ü hakaret giriyor, onunla iştigalin avâkıbinden hazer etmek vâcib olur” hükmünü ifade eder.

İki Hadis Arasında Münâfât

Buhârî bundan evvelki babında zer‘ ve garsın faziletini zikrederek Enes b. Mâlik’in bir hadisini sevkmişti ve bunda her müslümanın diktiği ağacın meyvesini ve zer‘ ettiği hububatın mahsulünü, insanların, kuş, kurt gibi hayvanların yemesi, diken ve eken için hayır ve sevap olduğunu rivayet etmişti.¹⁴ Burada rivayet ettiği Ebû Ümâme hadisi ise ziraattan tahziri ifade etmekte olduğundan iki hadis arasında açık bir münâfât görülüyor.

İki Haberin Sûret-i Telifi

Buhârî bu zâhirî münâfâtı izâle ve iki haberi ceme yukarıdaki unvanında iki suretle işaret etmiştir: **1.** Sapanla, âlât-ı zirâie ile iştigalin avâkıbinden, **2.** Ziraatta me’mûrûn bih olan haddi tecavüzden tahzir etmek suretiyle ki, hadis şârihleri biraz müphem olan bu unvanı, “ziraatla iştigalin sair dinî vezâifi ifaya mani olması” suretinde tefsir ediyor.

Dâvûdî daha yüksek bir sarahat ve isabetle diyor ki: Ziraattan tahziri ifade eden bu Ebû Ümâme hadisi, hudut boyunda vatanı müdafaa ve muhafazaya memur olanlara maksûr ve münhasırdır.

Binaenaleyh bu hadiste vatanı muhafaza için devletçe hududa ikame edilenlerin, bu mukaddes vazifeyi ihmal ederek ziraatla iştigalleri, milletin ebedî züll ü hakaretini mûcib olacağı bildiriliyor. Gerideki ve vatan dahilindeki dindaşlara da *ما استطعتم* fermanıyla da cephedeki mücahidlerin iâşeleri ve her türlü levâzım-ı harbiyyelerinin ihzar ve tedariki emrolunuyor. Hiç şüphesiz ki bu me’mûrûn bihin birinci safında ziraat gelir. Şu halde cephedeki mücahidler ziraattan ve hatta cihada mani her nevi meşguliyetten memnû oldukları halde gerideki müslümanlar ziraatla ve ordunun ihtiyaçlarını temin için her türlü iş seferberliği ile memur bulunuyorlar. Hadisin asıl mânası da “Bir millet tamamen ziraatçı olur da vatanın muhafazası vazifesi ihmal edilirse, o memlekete ebedî bir horluk ve hakirlik çöker” demek olur.

Ebû Nuaym’ın rivayeti *يخرج إلى يوم القيامة* suretinde bir ziyadeyi muhtevî bulunduğundan tercümede kavis içinde bu ziyadeye işaret ettik.

13 باب ما يحذر من عواقب الإشتغال بآلة الزرع أو مجاوزة الحد الذي أمر به [بخاري]

14 {B2320 Buhârî, Müzâraa, 1.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ أَمْسَكَ كَلْبًا فَإِنَّهُ يَنْقُصُ كُلَّ يَوْمٍ مِنْ عَمَلِهِ قِيرَاطٌ إِلَّا كَلْبَ حَرْثٍ أَوْ مَاشِيَةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: “Her kim (yanında) kelp tutarsa, her gün o kimsenin (sâlih) ameli(nin sevabı)ndan bir kırat eksilir. Meğer ki o kelp, ziraat yahut koyun köpeği ola!” {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

وَعَنْهُ رَوَاهُ فِي رِوَايَةٍ إِلَّا كَلْبَ غَنَمٍ أَوْ حَرْثٍ أَوْ صَيْدٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayette, “Meğer ki koyun yahut ziraat yahut av köpeği ola!” (vârit olmuş)tur. {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

وَعَنْهُ رَوَاهُ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى إِلَّا كَلْبَ صَيْدٍ أَوْ مَاشِيَةٍ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen diğer bir rivayette, “Meğer ki av yahut koyun köpeği ola!” (denilmiş)tir. {B2322 Buhârî, Müzâraa, 3.}

İZAHİ

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Bu hadis, rivayet tariklerinin kesreti itibariyle müstesna bir hususiyeti haizdir. Bu vücûh-i rivâyâtın pek çoğu Ebû Hüreyre ile Abdullah b. Ömer’e müntehî olmaktadır. Burada gördüğümüz üç tarîk-i rivayetten birincisini Buhârî, Ebû Seleme; ikincisini İbn Sîrîn ve Ebû Sâlih; üçüncüsünü de Ebû Hazm vasıtasıyla Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet etmiştir. Bu üç tarîk-i rivayet yekdiğerini tamamlayarak ziraat, koyun, av köpeklerinin istisnası bildirilmiş oluyor ve ziraat, koyun sahipleriyle avcılarının kelp ittihaz ve

istimalleri mubah olduğu bu üç rivayetten istifade ediliyor. Bu tariklerle matlup olan gâye-i şer'îye hâsıl olduğu için müellif Zebîdî merhum Buhârî'nin başka tariklerini ihtisaren *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki Buhârî'nin bunları müteakip bir tariki daha vardır ki usûl-i rivayete göre daha ziyade hâiz-i ehemmiyettir ve şu meâldedir:

Sıgâr-ı sahâbeden Sâib b. Yezîd diyor ki: Bir kere Süfyân b. Ebû Zühre, Ezd-i Şenûe¹⁵ kabilesinden ve Resûlullah'ın ashabından bir zattan, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 'Her kim ne ekin, ne de sağım hayvanı hıfzına lüzum olmayarak kelp ittihaz ve istimal ederse, her gün, onun sâlih amelinden bir kırat eksilir' buyurduğunu işittim" dediğini duydum ve ona, "Hakikaten sen bu hadisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittin mi?" dedim. O da cevaben ve Kâbe-i Muazzama'ya işaret ederek, "Şu mescidin sahibine yemin ederim ki" diyerek rivayetini yemin ile tevsik eyledi.¹⁶

Bu rivayet, usûl-i hadîs noktainazarından bervech-i âtî hususiyetleri haizdir: **1.** Bu rivayetin, râvilerin simâna istinat etmesi, **2.** İlk râvinin rivayetini yemin ile teyit etmiş bulunması, **3.** Sahâbînin sahâbîden rivayet etmiş olmasıdır ki Sâib b. Yezîd'in, Süfyân b. Ebû Zühre'den rivayetidir.

EVVELÂ. Sâib b. Yezîd radiyallahu anhümâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Kendisinden birçok ehâdis-i şerife rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadisi Buhârî *Sahîh*'inde münferiden rivayet etmiştir. Bir hadiste de Müslim ile ittifakı vardır. Sâhib-i terceme, babası Yezîd b. Saîd ile birlikte Vedâ haccında bulunmuştur. Bu sırada yedi yaşında idi. Bir cihetle sıgâr-ı sahâbîden addolunur. 86 veya 91 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Hatta Medine'de en son vefat eden sahâbîdir diyenler vardır. Fakat Medine'de en son vefat eden sahâbînin Sehl b. Sa'd olduğunu İbn Sa'd ihtiyar ederek, "Bu babda ehl-i rivayetle aramızda ihtilâf yoktur" diyor.

SÂNİYÂ. Süfyân b. Ebû Zühre radiyallahu anh da sahâbîdir. Kendisinden *Sahîhayn*'da beş hadis rivayet edilip ikisinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dördüncü bir hususiyet bahşeden cihet de kabilesi zikredildiği halde ismi tayin edilemeyen Ezd-i Şenûe'nin de sahâbî olmasıdır ki bir isnadda üç sahâbînin içtimâi rivayet sahasında pek az müyesser olan bir hususiyettir.

Buhârî gibi Müslim'in de Ebû Hüreyre'den gelen müteaddit rivayet tarikleri vardır. Müslim Abdullah b. Ömer'den de beş altı tarik ile rivayet etmiştir. Müslim'in Zührî'den bir rivayetine göre, bir kere Abdullah b. Ömer'e, "Ebû Hüreyre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, koyun ve av köpekleriyle ziraatçı kelbi müstesna olmak üzere kelp ittihaz ve

15 Ezd-i Şenûe bir kabile ismidir. Bazıları bu kabileyi Hâris b. Kâ'b isminde, Şenûe yâdolunan bir kimseye nisbet etmişlerdir. Fakat şârih Aynî bunu doğru bulmuyor ve Şenûe'nin adı Hâris değildir; belki İbn Hişâm'ın dediği veçhile Abdullah b. Kâ'b'dır diyor.

16 حدثنا عبد الله بن يوسف، أخبرنا مالك عن يزيد بن خصيفة، أن السائب بن يزيد حدثه، أنه سمع سفيان بن أبي زهير رجلاً من أزد شنوءة وكان من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: من اقتنى كلباً لا يغني عنه زرعاً ولا ضرعاً نقص كل يوم من عمله قيرط. قلت: أنت سمعت هذا من رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: إي ورب هذا المسجد [رواه البخاري {B2323 Buhârî, Müzâraa, 3.}]

istimali müminin her günkü amelinden bir kırat eksiltir buyurduğunu rivayet ediyor. Siz ne dersiniz?” diye sorulmuş da Abdullah b. Ömer, “Allah Ebû Hüreyre’ye rahmet etsin! Ebû Hüreyre ziraat sahibi idi” diye cevap vermiştir.¹⁷ Abdullah b. Ömer bu cevabı ile Ebû Hüreyre’nin bu rivayetini tesbit etmiş bulunuyor. Ebû Hüreyre’nin ashâb-ı ziraattan bulunması, sanatı hakkındaki rivayetinde isabetini ifade eder. Ziraat sahibi bir sahâbî hiç şüphesiz mesleğine dair ahkâmı herkesten iyi bilmeye muhtaçtır.

KIRAT NEDİR?

Kırat gâten evzândan bir veznin ismidir ve bi-hasebî’l-bilâd muhtelifdir. Hicazîler’e göre 1 dinarın rub’-ı sūdüs veznidir. Irakîler indinde de nısf öşrüne ıtlak olunur. Burada ise kırat, Allah Teâlâ indinde mâlûm olan miktardan ibarettir ki bilâlüzum kelp istimal eden müminin eczâ-i amelinden bir cüzünün eksilmesidir. Bu hadis bazı rivayet tariklerinde 1 kırat yerinde 2 kırat rivayet edilmiştir ki bu da kelbin zararının derece-i şiddeti, istimal eden kimsenin medenî veya kurevî olması gibi sebeplerle ecrin tenâkusuna ait bir ihtilâf olur.

Sebeb-i tenâkus da kelbin, mârrîn ve âbirîne zarar vermesidir. Kelp ne derece muallam olursa olsun, hiç olmazsa gelip geçeni korkutur. Kelbin şer’an necis olan şeyleri yemekten çekinmemesi de müstakil bir sebep olur. Bunun için lüabı necis addedilmiş ve yaladığı kabın tathîri emrolunmuştur. Bazı Mâlikîler ise mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisi ile istidlâl ederek kelbin tahâretine hükmetmişlerdir. Halbuki tathîri âmir olan hadis, Ebû Hüreyre hadisinden daha âmdır ve hadisin umumu, necâsetinden dolayı gasil ile emrolunduğuna delâlet eder. Şu kadar ki İmam Ebû Hanîfe’ye göre kelp, hınzır gibi necesü’l-ayn değildir. Şâfiîler’ce ıslak kelbe temas eden kimse için dokunan elbisesini veya eczâ-i bedenini tathîr etmek lâzımdır. En mühim bir sebep de kelbin birçok hastalığın ve bilhassa kuduzun vâsita-i nakil ve intişarı olmasıdır. Bu sebeple tahâretle ve tahârette mübalağa ile emrolunmuştur. Kelbin, birtakım emrâzın vâsita-i intişarı olduğunu aşağıda Doktor Bay Muhib’in lisanından dinleyeceğiz.

TEMBİH. Bütün rivayet tariklerinde kelp istimali mubah olan vücuh, üçe inhisar ediyor: Kelb-i ganem, kelb-i hars, kelb-i sayd. Şu halde ashâb-ı ağnâmdan, çiftçilerden, avcılardan başkaları için kelp istimali câiz midir, değil midir? Hadiste yalnız, her günün amelinden, ibadetinden bir kırat eksilir buyurulmuştur ki ibadetin sevabından ve kemalinden eksilmektir. Bu tabir sarahaten adem-i cevazı ifade etmiyor. Bu cihetle Şâfiîler’ce esah olan kavle göre, kapı ve ev bekçiliği için kelp istimali câizdir. Bu hususta Şâfiîler gayri mansûs olan hadiseleri vücûh-i selâseye kıyas etmişlerdir. İbn Abdülber ise, “Vücûh-i selâse, sünnet ile sabittir. Bunlardan mâadası ise mahzur ve memnûdur” demiştir.

Kelbin bey’i ve parasıyla intifâın hill ü hürmeti hakkında eimme-i selefin muhtelif ictihadlarını 972 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Cühayfe hadisinin izahında bildirmiştik.

ANKARA RADYOSU'NDA MÜHİM BİR KONFERANS

Memleketimizin salâhiyettar mütehassıslarının lisanıyla ilmî, içtimaî, sıhhî, edebî birçok mevzuya dair musahabeler tertip ederek halkın tenvirine çalışan bu müessesede, lüzumsuz köpek ittihaz ve istimalinin sıhhî zararlarına dair de geçenlerde Sıhhiye Vekâleti Tadrîs ve İçtimaî Hizmetler şubeleri mütehassısı muhterem Doktor Muhib tarafından da bir konferans verilmiştir. Hakîm-i enbiyâ efendimizin bilâlüzum kelp istimalinin sebeb-i nehyini bu konferans izah etmekte bulunduğundan, bir suretini radyo müessesemizden alarak aynen neşrediyoruz:

KUDUZ

Değerli dinleyicilerim!

Bugünkü konuşmamız insanın başına tepeden inme gelen belâlardan biri üzerine olacak... Şu saatte sokağa çıkmaya mecbur kaldığınızda, bir ziyaret edası için dostunuzun bahçesinden girdiğinizde meselâ bir köpeğin taarruzuna uğrayabilir –ve başınızdan uzak olsun– ısırılabilir ve yaralanabilirsiniz. Daha kötüsü bu şekilde bir savlet, evinizde beslediğiniz hayvanlardan biri tarafından da olabilir. Böyle âkîbetler karşısında köpek sevgisine mi, köpek besleyenlere mi, “lâ-havle” çekeceğinizi Allah bilir.

Bu taarruz size olacağı yerde yakınlarınızdan birine, bir dostunuza da yapılmış olabilir veya sahibi bulunduğunuz hayvan bir yabancıyı ısırır ve tehlikeye sokabilir... Üzüntüyü düşünün bir kere...

Bütün bu hallerde hekime danışmaya imkân bulununcaya kadar yapacak çok şey vardır. Ne yolda hareket edileceğini bilmek, elbette ki hayat bahasına mal olacak bir bilgisizliğe kat kat müraccahtır. Kuduz hakkında umumi mâlûmat vermeye, korunma hususunda ihmal edilmemesi lâzım gelen noktaları anlatmaya çalışacağım.

Bir hayvan tarafından taarruza uğramış bir kimsenin ufak bir sıyrık veya basit ısırık yarası ile kurtulması bir kazanç sayılsa bile, kuduz tehlikesi gibi çok ileriki günlerde meydana çıkabilecek öldürücü bir hayalin düşüncesi bile insana dehşet vermeye yeter. Hele azgın hayvanın açtığı yaralar, çok sayıda ve derin olursa, bu yaraların kendi kötülükleri kadar kuduza yakalanmayı kolaylaştırmaları tehlikesi de çoktur.

Apansızın gelen bu kazaların daha sinsi yakalayan belâlî tarafları da vardır. Hücuma uğramak neticesinde hastalığı almak ihtimali ayan beyan meydanda sayılır. Fakat taarruz eden hayvanların verebilecekleri hastalık şöyle dursun, kendisini sevdiren, serbestçe istediği insanı yalayan ve hatta kendisine acındıran bazı kuduz hayvanların habersizce aşıl-yabildikleri hastalık, tedbir almakta kusur da ettirdiğinden, çok daha tehlikeli sayılmak gerektir.

Sözlerimin dizisinde bu hastalığın ve aşısının tarihçesini de bulundurmak büyük Pasteur'ün hâtırasını tekrara da imkân vereceğinden, bence bir vazife sayılmaktadır.

Muhterem dinleyicilerim! Hep biliyoruz ki, altmış - yetmiş sene evveline kadar sade kuduz hakkında değil, basit diğer hastalıklar hakkında da yanlış ve tamamıyla eksik bilgilerimiz vardı. En yakın batındaki dedelerimiz, zamanının münevveri bile olsalar bilmez, bugün ufak mektep çocuklarının bildiği “hastalık sirayeti, mikrop, temizlik...” hakkında günümüzün telakkisine hiç uymayan garip telakkileri kati sayar, hastalıkları kendi kendine meydana çıkar zannederlerdi... Hastalıkların mahiyetlerini bir tarafa bırakınız, korunma imkânlarından bîhaber; meselâ kuduzda da, acayip hatta gülünç; bazan pek barbarca tedavi tarzlarını ayn-ı keramet ve hakikat gibi tatbik ettirmekten çekinmezlerdi. Çok büyük müşkülâtla karşılaşmasına rağmen, bu devirlerle günümüz arasında en kuvvetli hududu çizen, büyük dâhi, insanlığın velînîmeti Louis Pasteur’dür.

Birçok hastalığın gözle görülmeyecek kadar küçük mahlûklarla mikroplarla husule geldiğini iddia ettiği zaman alay ve hatta hakaretle karşılanmış olması, Pasteur’ü asla yolundan çevirememiş, sirayetlerin mikroplarla olduğunu büyük âlim eşsiz kıymette tecrübelerle ispat etmiştir. Bu arada kuduzun da bir mikrop olduğunu iddia ederek mikroskopla görülemeyen bir mikrobu bulunduğunu kabul ettiren Pasteur hakikaten hârikulâde bir kafası olduğundan kuduz gibi bir belânın aşısını da bulmakla insanlığa en unutulmaz iyiliklerinden birini yapmıştır. Bir ara cümlesi olarak arzedeyim ki kendisinden evvel mikroptan şüphelenmiş ve bilhassa loğusalık hummâsının hariçten bulaşma olduğunu iddia etmiş olan ve annelerin kurtarıcısı adıyla anılan Semmelweis, Pasteur dehâsında olamadığı için deli sanılarak vazifesinden de olarak sükûta mecbur kalmasaydı, mikroplar belki daha evvel kendilerini tanıtabilecekti.

Eskiden Yunanca’da **litta** denilen ve furie, kudurganlık gibi mânalara da gelen kuduz, çok geç tanınmış olmakla beraber, kendini gösterdiği her yerde dehşet saçan bir âfet olarak senelerce hüküm sürmüştür. Meselâ eski tarihlerde sade Fransa’da senede vasatî 150.000 kurban verildiğine göre, bunu kaç aydır devam eden garp ve şimal harplerinin öldürdüğü insanlar adediyle mukayese edersek, harbin tahrip kudretinin, kuduzun o zamanlardaki dehşeti yanında hiç kaldığını anlamış oluruz.

Bütün hastalıkların ve bu arada da kuduzun sirayetinin binlerce sene meçhul kalması sebebini her hastalıkta mevcut bulunan “incubation” (tefrih) devresine yani mikrobu vücuda getirilmesinden itibaren hastalığın meydana çıkmasına kadar geçen müddete atfetmek pek yerinde olur. Eğer tefrih devri olmasaydı ve kuduz bir hayvanın ısırığı veya yaladığı bir insan hemen kuduza yakalansaydı, tarihten evvelki devirlerde bile hastalığın sirayet ve salgın şekilleri anlaşılabilirdi. Düşününüz bir kere; kuduzun tefrih devri en aşağı on beş gündür. Vasatî olarak ise ısırıldıktan sonra otuz veya altmış gün arasında meydana çıkar. Bir seneye kadar uzayan tefrih devreleri kaydedilmiştir. İki - üç sene tefrih devri tesbit eden âlimler vardır. Bir iki ay evvel bir köpek, başka bir hayvan ısırması veya yalaması, yara kapandıktan, her şey unutulduktan aylarca sonra bu yara ile hiç alâka hatırlatmayan bir maraz ortaya çıkarsa, bunun şu kadar zaman evvel ısırılmış veya

yalanılmış olmakla alâkası olacağına kim inanır? İşte bu sebepten ki milâttan 500 sene evvel Demokrit kuduzdan ancak bahsetmiş, sonra Aristo köpeklerden köpeklere geçen kuduzu zikrederek insanların kuduza tutulmayacağını iddia bile etmişti. Daha sonraları kuduzun insana da musallat olduğu da anlaşılınca türlü işkenceli tütsülü, dualı, devranlı tedaviler uydurulmuş, hiçbir fayda vermeyince, kuduzlunun nefesini dışarı çıkarmamak için iki yastık arasında boğulması usulü tatbik edilmekle cahillik ve gariplik tedbirlerinin üzerine tüy dikilmiştir.

Kuduz ve korunma tedavisi hususunda hakkıyla bilgi sahibi olmak için Demokrit'ten sonra 2000 yıldan fazla müddet Pasteur'ü beklemek mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Köpekte meşhur olan kuduz, insanları olduğu gibi hemen bütün sıcak kanlı hayvanları ve bilhassa memeli hayvanları yakalayabilir. Hem dünya üzerinde yayılmaya sebep olmak hem de vak'aların çoğunun fâili olmak suçuyla kuduza yakalanmakta ve kuduz vermekte, köpek başta geliyor. Kudurganların % 92,5 kısmı, sonra % 6 vak'a ile kedi ikincidir. Üçüncülüğü kazanan kurt, gerek açtığı yaraların çokluğundan gerekse derinliğinden, çok vahim ve ağır kuduz yapmakla meşhurdur. Kurt kuduzu itibariyle Romanya çok şöhret bulmuş memleketlerden biridir.

Bu üçünden sonra kuduzun yayılmasında mücrimler, sırasıyla tilki, çakal, at, eşek, katır, öküz, inek, koyun, domuz, keçi, deve, geyik, porsuk, kokarca, sırtlan, tavuk gibi hayvanlardır. Kanatlı hayvanların kuduza tutulmaları müstesna olarak mümkün olduğundan çabuk iyi olmak ihtimalleri fazladır.

Kuduz sinirleri, murdar iliği ve beyni ve küçük beyni ve bunların bitişiklerinde bulunan diğer asabî mntıkaları sever ve hastalık ısırlan yerden beyne gelinceye kadar asıl bu sinir yollarını takip eder. İşte bu sebeptendir ki siniri bol yerlerde derin, geniş ve çok adette ısırık yarası, kuduzu hem çabuk hem de vahim olarak meydana getirir. Yaralar baştan ne kadar uzak olursa, hastalığı önlemenin o derece daha kolay kâbil olduğunu kabul etmemiz, hastalığın sinirlerden yürüyerek beyne gelinceye kadar tedbirlerimizi almaya fazla vakit bulmamızdandır. Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komisyonu'nun birkaç sene evvel 524.258 kişide yaptığı tetkikler de göstermiştir ki korunma tedavisi tatbik edilenlerde bile ısırıkların tehlikesi en ziyade başta (göz ve burunda en fazla), sonra kollarda (eller nisbeten daha uzakta olduğundan bir parça daha az), daha sonra gövdede ve en az da bacaklardadır. Bunları zikrederken devrimizde kuduz hayvanlara alınması lâzım gelen tedbirler bilindiği ve tatbik edildiği halde, bütün dünyada değil de kırk kadar memleketin mevcut enstitülerinden yüz tedavi istasyonunda kudurmuş veya kuduz şüpheli hayvanlar tarafından ısırılmış yarım milyon insan tesbit edilmiş olduğunu görmekle Pasteur kuduz aşısının en büyük bir nimet olduğunu tekrar tekrar anlamış oluyoruz. Kuduz şüpheli hayvanlar tarafından ısırılan insanlardan tedaviye tâbi tutulmayanlardan 100 kişide asgari on beşi kuduza yakalanır ve ölürler. Isırıldıktan sonra aşıya tâbi olanlarda ise ölüm nisbeti 1000 kişide vasatî dört kişi olarak tesbit edilmiştir. Bu nisbet erken veya geç tedaviye

başlamakla değişir. Korunma tedavisine ne kadar erken başlanırsa, kuduzdan ve neticede ölümden kurtulma ihtimali o kadar kuvvetlenir. Isırılmayı müteakip on dört gün geçirdikten sonra aşıya başlanmalarda ölüm nisbeti % 10'a kadar yükselebilir.

Yukarıda bahsettiğim istasyonlarda altı senede kuduza korunma tedavisine tâbi tutulmuş yarım milyondan fazla insanda alınan neticelere göre derin ve sathî ısırıkların çıplak deri üzerinden veya elbise üzerinden alınan yaraların tehlikelerinin birbirinden farklı olduğu anlaşılmıştır. En tehlikeli ve en ziyade ölüm veren ısırıklar derinler, sonra sathî olanlardır. Çıplak deri üzerinden ısırılmalar elbise üzerinde ısırıklara nazaran üç dört defa daha tehlikeli bulunmaktadır. Medenî yaşayan memleketlerle bedevî vaziyette olanlar arasında, medenî olanlar elbiselerinin daha mazbut olması cihetinden daha kârdadır. Isırılmış bedevîlerde ölüm nisbeti, medenî camialara mensup insanlardan birkaç misli fazladır.

Bu umumi mâlûmattan sonra, ısırılmış bir insan karşısında ne yapmak lâzım geldiğini öğrenmek lâzım: Evvelâ ısırılan hayvan kuduz mu idi, onu anlamak lâzım. Kuduz olduğu anlaşılan köpek mutlaka öldürülmelidir.

Kuduz bir hayvanın nasıl tanınacağını anlatmak için evvelâ en büyük mücrim olan köpeği misal alacağız: Köpek besleyen dinleyicilerim sözlerimden tasaya düşecekler... Ne kadar tasa etseler yeridir.

Hakikaten köpeği evin içinde bulundurmak sade kuduz bakımından değil, meselâ insanlar için en müthiş hastalıklardan biri sayılan “ekinokok” (kist idatik) âfetini aşlamak cihetinden de tehlikelidir.

Güzel, sadık, sevimli ve iyi bir hayvan olan köpeğin bu hastalıkları alma ve sonra insanlara aşılama suçlarından büyük taksiratı yoktur... Taksirat, onları köpek mevkiinde tutmayan, evlât yerine sevmeye çabalayan –bazı dostlarımız darılmasınlar– eksantrik sayılan insanlarındır.

Şehirde, evde lüksten başka bir kıymeti olmayan ve fakat köyde ve kırdan, bekçilik, avcılık, çobanlık ve daha faydalı pek çok hizmette hârikulâde bir yardımcı olan köpeği, kendisine iyi bakmak uzaktan seyretmek suretiyle sevmek en yerinde bir harekettir. Eski âdetlerimizde, köpeğe el süren insanların ellerini yıkamaya mecbur tutulmaları, birçok an'ane arasında mevkiini muhafaza etmesi lâzım gelen bir görenektir.

Süs hayvanlarına mevki vermeye savaşırlar; “Ben köpeğimi dışarı çıkarmıyorum, başka hayvanla temas ettirmiyorum, köpeğim temizdir, hastalığı yoktur” gibi sözleri sık sık tekrar ederler; bunlara dediklerinin gayri mümkün olduğunu anlatabiliriz. Başka hayvanlardan tamamen ayrılmış ve evde hapsedilmiş veya sokağa çıkarıldığında elden bırakılmamış bir köpeğin diğer köpekle teması olmamış farzetsek bile meselâ kuduz kedilerle oynamasının önüne geçebilir miyiz, onu da bir tarafa bırakalım. Kuduz hastalığının bazan kendiliğinden olduğunu sananlar, böyle kuduzların âmili olan hasta fareyi kovalamış, hatta yakalamış bulunan veya bu kuduz fare tarafından ısırılmış olan zavallı köpeğin sonra

eve şeâmet saçabileceğini eksantrikli meziyet sananlara, elinde kocaman köpeği süs diye taşıırken onun sürüklemesi yüzünden yolda gülünç vaziyete düşen ve bu köpeğin kurtul-
larak yolculardan birini ısırması takdirinde bilhassa acınacak vaziyette kalan bayanlara
anlatmak çok güç olsa gerektir.

Köpekte kuduz birçok şekillerde kendini gösterse de başlıca azgın ve sâkin olmak
üzere iki şekil mütalaaya değer... Azgın kuduz “tehevvürî kuduz” (rage fureieuse) denil-
diği gibi sâkin kuduz “felcî kuduz” (rage paralytique) veya sessiz kuduz “ragemme” veya
“mutte” denilmektedir.

Her iki şekilde müşterek vasıflar bulunabilir... Köpeğin başka bir hayvan tarafından
ısırılmasından sonra 10 günden 100 güne kadar bir tefrih devri geçer ve hastalık ondan
sonra meydana çıkar. Bu devrede köpekte ara sıra ateş yükselmelerinden başka değişiklik
farkedilemez.

Hastalığın meydana çıkmasına birkaç gün kaldıktan itibaren köpekte huy değişik-
liği göze çarpar. Evvelce neşeli, tatlı, sevimli, sokulgan olan köpek mahzun, mükedder,
huzursuz, haşın, huysuz ve sert olur. Yalnızlık arar, rahatsız edilmeye tahammülü yoktur.
Köşe bucağa; kanapelerin karyolaların altına saklanır... Sebepsiz gider gelir, yatar, kalkar,
yerleri, kapıları tırmalar, eskiden sert ve huysuz olan köpek ise ekseriya çok keyifli,
sokulgan, neşeli, cana yakın olur. Kendisine şefkat, sevgi celbeder, kendisini okşayanları
yalamak ister. Gerek yumuşak huylu gerek sert hareketli köpeklerde karakterler bu şekilde
değişeceğine yumuşakların tatlılığı sertlerin aksiliği artabilir. Bu haller devam ederken ister
sert, ister yumuşak köpeklerde başlıca dört işaret belli olur. Bunlardan birinin görülmesi
hayvanın kuduzluğu hakkında şüpheyi artırır ve kuvvetlendirir. Bu işaretler şunlardır:

1. Âdeti değilken ısırarak veya hararetle yalamak arzusu...

2. Sesin değişmesi, bu değişme pek bellidir. Havlamak isteyen köpek evvelâ boğuk
şekilde bağırır, sonra ses derinleşir ve örtülür, âdeta uluma haline geçer, bu uluma kesik
kesik devam ederken ince, yüksek ve uzunca bir sesle sona erer.

3. Üçüncü işaret, açık bir ağız içinden upuzun bir dil sarkar. Bu, çene kaslarının fel-
cinden böyle olmuştur.

4. Hayvanın iştahasında değişiklik: Bakarsınız köpek ne bulsa yemeye, yutmaya
koyulur. Taş, odun, saman, çivi, kâğıt, çamaşır, ayakkabı vesaire parçaları ki, ölü bir hay-
vanın mide ve barsaklarında bu gibi maddeleri fazla miktarda bulmak o hayvanın kuduz
olduğu hakkındaki şüpheleri oldukça kuvvetlendirir.

Bu devrelerde köpekte başka gariplikler de görülebilir; ortada bir şey yokken sinek
varmış gibi atılmaları, sebepsiz korkular, yabancı biri gelmiş gibi havlamalar göze çarpar.
Yanıklara ve dayığa karşı köpek hissizlik gösterir. Avda koşarken bir şey görmüş gibi birden
duruşlar yapar. Bütün vazifelerinde muvaffakiyetsizlik bârizdir.

Azgın kuduzlu son devirlerde ekseriya evden kaçarak rastladıklarını ve bilhassa
diğer köpekleri ısırır. İki üç gün dolaştıktan sonra kudurganlığı hafifleyince kan, çamur,

sefalet içinde salak bir yürüyüşle, uzamış bir dille kuyruğu, bacakları arasına kısılmış olarak sahibinin yanında ölmek üzere evine avdet eder. Bunlar bazan evden kaçmazlar, nisbeten sükûnetli olurlar. Sakin kuduzlu köpekler ise çok kere yerlerinde kalırlar. Bu takdirde ekseriya sakin, bazan hiddetli olurlar. Gürültü, dokunma gibi müessirler kızgınlık ve kudurganlık nöbetleri uyandırabilir.

Bu vaziyetlerde hayvan ısırıldığı yarayı ısırarak veya yalamak ister. Yatak, yastık ve halıları yırtar. Arka ayaklarına oturarak dikilip kalınlı inceli seslerle ulur ve havlar. Tenâsülî tembihler gösterir. Damak bazan pek kurudur. Sulama hissi pek fazladır. Ölüm yaklaşınca süratli zayıflama görünür. Gözler çukura batar, ses söner, evvelâ çeneye sonra bacaklara ve vücuda inme iner. Sarsılma nöbetleri artar. Köpek, hastalık nöbetlerinin ilk meydana çıkışından dört beş gün sonra yavaş yavaş veya bir nöbet esnasında birden ölüverir. Ölümüne yakın başladığını söylediğimiz felçler bazan ve bilhassa sakin kuduzda daha erken meydana çıkar. Bu takdirde vak'aların bir kısmında bu inmeler evvelâ arka bacaklardan başlayarak çabucak sükûnete koyabilir. Bitkin hayvan rahatsız edilirse kalkmaya çalışır; zorlukla arka bacaklarını sürüyerek birkaç metre gider yine düşer.

Felç çeneden başlarsa ağız hemen hiç kapanmaz. Bir karış sarkmış dilin kenarından yapışkan bir salya iplik halinde akar. Yutma imkânı yoktur. Şefkatli birçok insan hayvancağzın boğazında bir şey kalmış sanarak almaya uğraşırlar. Canı yanmazsa hayvan ısırılmaz. Fakat salyasını bulaştırmakla bu adamlara farkında olmadan hastalığı verebilir. Çenenin felcinden hayvan havlayamamakta olduğundan bu şekildeki kuduzun adına sessiz kuduz diyenler çoktur.

Bilhassa yine sâkin, sessiz kuduzda sudan korkma fevkalâde fazladır. Hayvan çok susadığından suyu görmesi hatta düşünmesi felci ve teşennüçî nöbetleri tekrar eder. Nöbetleri getirmesi ihtimalidir ki suya karşı korkaklığını icap ettirir. Kuduzdan bilhassa İngilize'de hidrofubya veya haydrufubya adıyla da bahsedilmesi bundandır.

Köpeklerin üç beş günlük kuduz nöbetlerinden kurtulmaları mümkün ise de bir müddet sonra hastalıkları kendiliğinden tekrar meydana çıkarak daha kısa bir zamanda ölümü mûcip olur.

Kedide kuduz hemen ekseriya azgın, tahavvurî şekildedir. Tırmalamak ve ısırarak arzusu hâkimdir. Ekseriya saklanır ve rahatsız edilirse, atılarak tırmalar ve ısırır.

Atta en büyük hususiyet tefrih devrinin bir iki sene devam etmesindedir. Öküz, inek, deve bu müddet bir üç aydır. Bu hayvanlarda da ısırma arzusu mevcuttur.

Vahşî hayvanlardan kurdun kuduzu daima tehevürî ve azgın şekilde görünür. Yuvasını bırakıp önüne gelene saldırır. Bir günde bir kuduz kurdun elli - altmış kişiyi ısırdığı görülmüştür.

Kuduz bir hayvanın yalnız ısırması değil, yukarıda da kaydettiğimiz üzere yalaması veya herhangi bir sürede salyasının bulanması da hastalığı vermeye kâfi gelebilir.

Sağlam deri, kuduz salyasını geçirmeye müsait değildir. Deri üzerinde bulunan bir sıyrık veya yara ve hatta yeni tıraş olmuş bir yüzün derisi kuduz geçirmeye müsaittir.

Kapanmış ufak sıyrıkları bulunan bir derinin üzerinden yirmi dört saatten fazla geçmişse ve bunlara kuduzlu hayvan salyası değerse tehlike vardır diye iddia edilemez.

Gışâ-yi muhâtîler bazı yerde sağlam da olsa geçmeye müsaittir. Göz manzumesi, burun gışâ-yi muhâtîsi kuduzun kolayca girebileceği kapılardır. Diğer muhâtî gışâlar sağlam ve eşkâlsiz iseler tehlike kapısı sayılmazlar.

İşte bu anlattığımız şekiller ve vaziyetlerde ne zaman korunma aşısına gitmek lâzım geldiğini, ne zaman kuduz tehlikesinden uzak bulunulduğuna karar verilme icap ettiğini kestirmek lâzım!

1. Hayvanın kuduz olduğu kati olarak anlaşıldıysa Pasteur korunma tedavisine başlamak lâzımdır.

2. Hayvanın kuduz olduğu şüpheli ise yine hemen tedaviye başlayıp aynı zamanda hayvan bir yere kapatılarak, en iyisi bir baytarın gözü altında muayeneden geçirilmeli ve on gün içinde hayvan hiçbir hastalık eseri göstermezse aşı tedavisini kesmelidir ve en iyisi hayvanı da öldürmelidir. Mâlûm olduğu üzere köpeğin kudurma alâmetleri göstermeye başlamasından evvel on gün içinde salyası mikrop lu olabilir ve bu on günden sonra aşuya devam etmeye lüzum yoktur. Çünkü köpek ısırığında salyası kuduz değildir.

3. Eğer şüpheli hayvan ısırıldıktan veya diğer şekillerde kuduz verebilecek hareketler yaptıktan sonra kuduzu tesbit edilmeden öldürülmüşse yine hemen aşuya başlamak lâzımdır. Öldürülen hayvanın boynu mümkün mertebe uzun tutulmak şekliyle kesilerek sevk esnasında hiçbir yere bulaştırmamak şartıyla bu işle vazifeli müesseselere götürülmelidir. Ölü üzerinde tetkik, mikroskop muayeneleriyle asabî merkezlerde tesbit edilirse, tedaviye devam yine şarttır. Mikroskop muayenelerle belli olmamışsa tavşanlara yapılacak hastalık aşılama işinin neticesi alınıncaya kadar tedavi zaruridir. Tavşan tecrübeleri, kuduz değildir diye netice verirse, aşı o zaman kesilir. Maamafih bu müddet uzun ve hemen aşı enjeksiyonları müddetine yakın olduğundan büyük faydası her zaman yoktur. Bu sebepten şüpheli hayvanları daima canlı olarak tetkik ettirmeye çalışmalıdır. Yoksa aşuya devam zaruridir.

4. Eğer şüpheli hayvan meçhul ise veya muayene günlerinde ya gaip olmuş ya da iyi bakıldığı halde başka bir hastalıktan ölmüşse kudurmuş gibi aşı tedavisini bitirmek zaruridir.

5. Hayvan kalın elbise üzerinde yara yapmadan ısırılmışsa veya muşamba, lastik ve çok sık dokunmuş kumaşlarda delik olmadığı halde ısırılan yerlere meselâ çok çok kan oturmuş veya çizgiler hâsıl olursa, kuduz tehlikesinden uzak kalmış olduğuna karar verilebilir.

6. Eğer doktor herhangi bir vak'ada sıkı bir isticvâb ile ısıranın kuduz olmadığına kani olursa veya mikrobun ısırılan kimsenin örkelerine, ensâcına girmediğine kanaat

getirirse, tehlikenin mevcut olmadığını söyleyebilir. Maamafih en ufak bir şüphe vuku-
unda kurtarıcı aşı tedavisine başlayıp her tehlikeden uzak kalmak en doğrusudur.

7. Böyle kuduz veya kuduzdan şüpheli bir hayvanın, taarruza uğrayanların nereye
müracaat edeceklerini bilmeleri çok faydalı olur. Mahallin en yakın sıhhat dairesine mür-
caat etmekle kanunun verdiği bütün kolaylıklardan istifade mümkündür. Isırılanı veya
tehlikeye mâruz kalmış olanı tetkik eden mahallî sıhhat dairesi lüzum görürse hemen
hastayı en yakın kuduz tedavi müessesesine sevkeder.

Cumhuriyet'ten evvel bu müesseseler, kuduz tedavi müessesesi halinde yalnız
İstanbul'da bir adet mevcutken bugün şükürler olsun Cumhuriyetimizin kuduz tedavi
istasyonları kırka bâliğ olmuştur. Aşıları Hıfzıssıhha müessesemiz hazırlamakta ve bütün
istasyonlara lüzumu kadar sevketmektedir. 1937'de sevk edilen aşı miktarı 174.800 kiloyu
bulmuştu. Halkımızın bu büyük himmetten istifadesini Cumhuriyet'in Hıfzıssıhha
Kanunu'nun 75. maddesi pek pratik bir şekilde kolaylaştırmış bulunmaktadır. Kanun
diyor ki: "Kuduz olan veya kudurmuş olduğundan şüphe edilen hayvanlar tarafından ısır-
ılmış olanların vakit kaybetmeden en yakın kuduz tedavi müessesesine i'zâm olunmaları
mecburidir."

"Bunlardan fakir olanların yol masrafları belediye veya köy sandıklarınca ve bu san-
dıklar veremedikleri takdirde idâre-i husûsiyyelerce tediye olunur ve bunlar devlete ait
umumi nakil vasıtalarından meccânen istifade ederler."

Bu maddelerin ifade ettiği güzel mânaya herhangi izah ilâvesini zait addederim.

Bir hayvanın ısırılmasıyla veya bir yarayı yalaması veya pençelemesi veya başka türlü
şekillerle sebebiyet verdiği kuduzun bugün Pasteur usulü esasîsinden alınan sekiz - on
türlü aşı tatbik şekli vardır. Yapılan tetkiklerden canlı ve cansız "virüs" ile aşılanan insanlar
arasında ölüm nisbeti daha azdır.

Vaktinde aşılınmayan veya hiç aşılınmadığı için ısırıldıktan sonra tefrih devrini
geçiren ve maalesef kuduza tutulan insanda hastalık çok muhtelif şekilde görülür; bazı-
sında araz diğer hayvanlarda görüldüğü gibi olur. Bazan delilik nöbetleri göze çarpar, bazan
ısırılan yerlerden başlamak üzere inmeler olur. Hasta, bazan kederli ve mahzundur. Müte-
madiyen kusar, terler pek ıstırap çeker, bazan baş dönmeleri, göz kararmaları bütün şidde-
tiyle hâkimdir. Bazan salya bolluğu, ateş ve terleme etrafındakilerini şaşırtacak kadar olur.
Pek nâdiren iyi olabilen hafif şekiller görüldüğünü iddia edenler vardır. Kezâ kuduzdan
kurtulup bazı felçler ve ârızalar kaldığı da görülmüştür diyorlar.

Kuduracak insanda, tefrih devrinin sonunda hastalık başlamadan iki gün kadar
evvel hasta büyük bir kudretsizlik hisseder. Baş ağrısı, sıkıntı ve baskı hisleri duyar; bazan
birkaç ay evvel ısırılmış olduğu yaranın yeri kaşınır, şişer ve çok ağrıyabilir. Derken asıl
hastalık nöbetleri yukarıda söylenilen çeşitli şekillerde kendini gösterir. Hezeyanlar, sayık-
lamalar, hele boğaz felci dolayısıyla suya karşı korku ve teşennücler dayanılamayacak

şekilde artabilir. Nöbetlerin tekerrürü hastayı büsbütün sefil, perişan, bitkin ve acınacak hale koyar, üç gün içinde bir hayat söner gider.

Hastalığın sonunda ya felçlerin bütün vücuda yayılmasından veya âni bir kalp felcinden ölür. Ölümden evvel 42⁰ hatta başka hiçbir hastalıkta kolay kolay rastlanmayan 43⁰ ateş görülür. Netice ve hulâsa olarak arzedeğim ki: Başlayan kuduzda ölümü mutlak kabul etmek maalesef vârit sayılacaktır. Bu sebepten kuduz tedavisinin vaktinde tatbikinin ihmal edilmemesi zarureti söz götürmez bir hakikattir. Sözlerimi bitirirken büyük dâhi Pasteur'un adını anmayı bir vazife telakki etmekteyim.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى بَقْرَةٍ التَّفَتَّتْ إِلَيْهِ فَقَالَتْ لَمْ أُخْلَقْ لِهَذَا خُلِقْتُ لِلْجَرَاةِ قَالَ آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَأَخَذَ الذِّئْبُ شَاةً فَتَبِعَهَا الرَّاعِي فَقَالَ الذِّئْبُ مَنْ لَهَا يَوْمَ السَّبْعِ يَوْمَ لَا رَاعِيَ لَهَا غَيْرِي قَالَ آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ قَالَ الرَّاعِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَمَا هُمَا يَوْمَئِذٍ فِي الْقَوْمِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (Benî İsrâil zamanında) bir kimse öküz üzerine binmişti. Bu sırada hayvan o kimseye yüzünü çevirip bakarak, “Ben bunun için yaratılmadım? Ben tarla sürmek için halkolundum” demiştir. Resûl-i Ekrem, “Ben, hayvanın böyle söylediğine inandım, Ebû Bekir ve Ömer de inandı” buyurdu.

Bir kere de bir koyunu kurt kapmıştı. Çoban kurdu peşi sıra takip etti (ve koyunu bıraktırdı) bunun üzerine kurt, çobana hitap ederek, “Elbette yırtıcı hayvan(ların sürüye saldırdığı bir gün gelir. O fitne) gününde koyunun benden başka çobanı bulunmayacaktır. (Bakalım o günü) koyunu benden kim kurtarır?” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben, kurdun böyle söylediğine de inandım, Ebû Bekir ile Ömer de inandı” buyurdu.

Râvi (Ebû Seleme) Ebû Hüreyre'den, Resûl-i Ekrem bu kıssayı hikâye buyurduğu sırada Ebû Bekir ile Ömer'in cemaat içinde bulunmadıklarını da rivayet etmiştir. {B2324 Buhârî, Müzâraa, 4.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Menâkıb” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim’in “Fezâil”de, Tirmizî’nin de “Menâkıb”da rivayetleri vardır. Bu hadisin *Buhârî*’deki babının unvanı çift-çilerin harâset için öküz ve çift hayvanı istimalinin hikmetine dairdir. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da bakara izâfetle hikâye buyurulan, “Ben harâset için yaratıldım” kavlidir ve bununla harâset için çift hayvanı istimalinin cevazına işaret buyurulmuştur.

Bu vak’a, Benî İsrâîl zamanında cereyan etmiştir. Bunu Buhârî, bu hadisi “Benî İsrâîl” babında da rivayet etmek suretiyle anlatmıştır. Maamafih hayvanın tekellümü bir mûcize olmak itibariyle Benî İsrâîl’e de has değildir. Her ümmette görülmüştür.

Râvi Ebû Seleme’nin, “Resûl-i Ekrem bu kıssayı anlatacağı sırada Ebû Bekir’le Ömer cemaat içinde yoklardı” sözü, Resûl-i Ekrem’in bu iki halifesinin kemâl-i îmânına yüksek bir itimadını ifade eder. Kudretullahı mârifet ve imanlarındaki salâbet itibâriyle iki dostunu Resûl-i Ekrem bu hadiste nefis-i şerifi menzilesine yükseltmiştir.

(يوم السبع) Yevmü’s-sebu’ nedir? Bu tabir, hadisin medlûlü müşkil bir noktadır ve lugaten yırtıcı canavarların icrâ-yı hükmettiği gün demektir. Ehl-i hadîs bu tabirin ta’yîn-i medlûlünde müteaddit vücûh ve ihtimâlât zikretmişlerdir. Biz bunlardan Kurtubî ile İbnü’l-Arabî’nin ve Kâdî İyâz’ın noktâ-nazarlarını tercihen bildireceğiz.

Kurtubî, يوم السبع “yırtıcı canavar günü” tabiriyle Ebû Hüreyre’nin Medine’nin bir zaman terkedileceğine ve bu mübarek şehrin kurtların, kuşların istilâsına uğrayacağına dair rivayet ettiği bir hadîs-i şerife işaret edilmiştir diyor ki bu hadisi biz, 885 numara ile tercüme etmiş bulunuyoruz. Buhârî’nin merfûan rivayet ettiği bu hadiste müslümanların Medine’yi haiz bulunduğu bu hayır ve letâfetiyle beraber terkedecekleri bir zaman gelecektir. O sırada Artık Medine’de vahşi hayvanlardan, kurtlardan, kuşlardan başka hiçbir insan kalmayacağı bildirilmiştir.¹⁸ Kurtubî’ye göre, Medine’nin bu acıklı vaziyete düştüğü gün, yevm-i sebu’dur; kurtların, kuşların hükümrân olduğu gündür.

İbnü’l-Arabî de “Yevmü’s-sebu’ ile bir fitne ve fesadın bir hercümercin zuhuru üzerine herkes canı, başı kaydına düşüp koyun sahipleri sürülerine bakamayarak bu zavallı hayvanlar üzerinde kurtların hükümrân olmasıdır” demiştir ki, bu tevcih daha umumi mahiyettedir ve Kurtubî’nin tevcihine münâfî değil, onu muhtevidir. Bunu Kâdî İyâz’ın yukarıda muhtasaran bildirdiğimiz Ebû Hüreyre hadisi hakkındaki mütalaası pek vâzih bir surette göstermektedir.

Bu yevm-i şedait, bu ihtilâfât-i âmme günü gelmiş, geçmiş midir yoksa gelecek midir? Kâdî İyâz’a göre geçmiştir, Nevevî’ye göre gelecektir. Bize göre her ikisi de mümkündür, şimdi de bunu izah edeceğiz:

Kâdî İyâz diyor ki: Medîne-i Münevvere böyle metrûk bir vaziyete İslâm’ın birinci devrinde düşmüştür. Şöyle ki: Medîne-i Tâhire İslâmiyet’in mehd-i intişarı olmakla

müslümanların bütün hayratı buraya dökülüyordu. Bu cihetle sadr-i İslâm'da Medine İslâm âleminin en mâmur ve en medenî bir şehri, bir merkezi idi. Ashap ve tâbiînden bunca ulemâ ve fukahânın makamı bulunuyordu.

Her tarafında Asr-ı saâdet'in meâsir-i âliyesi müşahede olunan bu şehir, bilâhare bırakılıp hükümet merkezi ibtidâ Şam'a, sonra Bağdât'a nakledildi. Bu arada Medine dahi-
linde birtakım fitneler, musibetler vuku buldu. Medine'nin fukahası ve sulehâsı dağıldı ve bedevî Araplar'ın tehâcümüne uğrayarak bu mübarek şehrin sekene-i kadîmesi de Medine'yi terke mecbur oldu. Bu suretle Medine boşaldı. Ehl-i haberin beyanına göre Hârre Vak'ası gibi fitnelerin tevâlisi üzerine Ebû Hüreyre hadisinde haber verildiği veç-
hile Medine vahşetengiz bir hale girdi. Medine hurmalıkları vuhûş ve tuyûrun baskınına uğradı. Hatta İmam Mâlik'ten gelen bir rivayete göre, Mescid-i Saâdet'e kurtlar, köpekler dolup telvîs etmişlerdi. Medine bir müddet bu halde kaldıktan sonra halk yavaş yavaş toplanmıştır.

Kādî İyâz, dârü'l-hicretin bu acıklı günlerini bildirdikten sonra, "Hadiste bildirilen müessif vekâyi", sadr-ı evvelde bu suretle olup geçmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu ihbarı mu'cizât-ı âliyeleri cümlesindendir" diyor.

Nevevî "Medine'nin bu metrûk vaziyeti âhir zamanda vuku bulacaktır. Ebû Hüreyre hadisinin alt tarafında en son iki çobanın haşrolunacağını ihbar buyurulması bunun deli-
lidir.¹⁹ Çünkü iki çobanın haşrı âhir zamanda vuku bulacaktır" diyor.

Fakat Nevevî'nin delil olarak irat ettiği bu hadise de, câizdir ki, Harre Vak'ası'nı takip eden vaziyete dair bulunsun. Avf b. Mâlik'ten gelen bir hadiste bildirildiğine göre, Resûl-i Ekrem bir kere Mescid-i Saâdet'e girdiğinde bir müddet ashâb-ı kirâmın yüzlerine bakmış, sonra, "*Allah'a yemin ederim ki nesl-i âtî yakında bu Medine'yi kırk sene kadar zelil bir halde avâfiye bırakacaklardır. Avâfi, kurtlar, kuşlardır*" buyurmuştur.²⁰ Bu da Kādî İyâz'ın nokta-
inazarını teyit eder.

Bizce hadisteki ihbâr-ı nebevî bir şûriş, bir ihtilâl hadisesine de tahsis edilmeme-
lidir. İbnü'l-Arabî'nin yevmü's-sebu'un ta'yîn-i medlûlünde bildirdiği veçhile tarihte vuku bulmuş ve bulacak olan her hercümerc temsil edilmiştir. Her ihtilâl'in avâkıb-i fecîası, (mâzallah) insanların canı başı derdine düşüp malına, mülküne bakmayacak ve sürü sahiplerinin koyunlarını kurtların çobanlığına bırakacak derecede bir fevzâ-yi içtimaî değil midir? Resûl-i Ekrem, Avf b. Mâlik ve Ebû Hüreyre hadislerinde yalnız ankarîb vuku bulacak bir şûriş ve ihtilâl'in feci âkıbetini bildirmiş ve ümmeti böyle nifak ve şikâktan tahzîr buyurmuştur.

19 وهو قوله صلى الله عليه وسلم: وآخر من يحشر راعيان من مزينة يريدان المدينة ينعقان بغنمهما فيجدانها وحوشا حتى إذا بلغا ثنية الوداع خرا على وجوههما "Medine'ye en son gelen ve koyunlarına sayha ederek giren Müzeyne kabilesinden iki çoban olacaktır. Bunlar da Medine'yi bomboş bulacaklardır ve Seniyyetülvedâ'ya vardıklarında bunlar da yüzleri üzerine düşüp öleceklerdir" kavli şerifidir (Buhârî). {B1874 Buhârî, Fezâilü'l-Medîne, 5.}

20 {İbn Şebbe, Târîhu'l-Medîne, I, 281; MK15244 Taberânî, el-Kebîr, XVIII, 55.}

HULÂSA. Hadiste yevmü's-sebu', bir ihtilâlin tevlîd ettiği fevzâ-yi içtimaî zamanıdır. Resûl-i Ekrem bunun feci neticesini bir kurdun ağzından beliğ bir lisân-ı hikmetle bildirerek ümmeti nifak ve şikâktan tahzîr ve içtimaî tesânüde teşvik buyurmuştur.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَتِ الْأَنْصَارُ لِلنَّبِيِّ ﷺ اقْسِمْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ إِخْوَانِنَا النَّخِيلَ قَالَ لَا فَقَالُوا تَكْفُونَا الْمُنُونَةَ وَنُشْرِكُكُمْ فِي الثَّمَرَةِ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Hicret-i seniyye üzerine) ensar, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “(Yâ Resûlellah!) Hurmalıklarımızı bizimle (muhacir) kardeşlerimiz arasında taksim buyur!” dedi. Sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle olmaz” buyurdu. Bunun üzerine ensar (peygamberin emriyle muhacirlere), “Terbiye ve sulama külfetini siz deruhte ediniz de sizi mahsulüne ortak yapalım!” dediler. Bu suret de ensar ve muhâcirîn, “Peygamberin emrini işittik ve itaat ettik” di(ye mutâbık kal)dılar. {B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.}

İZAH I

Buhârî bu hadisi “Şürût” bahsinde de tahrîc etmiştir. Nesâî'nin de aynen yine “Şürût” bahsinde rivayeti vardır. Buhârî bu hadis hakkında sâhib-i mal: “Şu Hurmalığın veya Bağın Sulamak ve Timar Etmek gibi İşlerini Üzerine Al da Mahsulüne Benimle Ortak Ol, Dese Bu Şirket Câizdir” suretinde bir bab açmış ve teyit için bu hadisi sevkemiştir ki lisân-i şeriatta bu şirkete “müsâkat” denilir. Bir tarafta sa'y ü amel, bir tarafta mal olmak üzere akdedilmiş bir şirkettir. Bu unvana göre, müsâkat yalnız hurma ağaçları ve hurmalıklara has değildir. Her nevi meyvelik ve bağ, bahçe hakkında câri ve muteberdir. Müsâkatta âkıdeynin hisseleri nısf, sülüs gibi cüz'-i şâyi' olarak tayin olunmak şart olduğunu yukarıda müsâkâta dair verdiğimiz izahatta bildirmiştik. Burada ise örf ü âdetle mâruf olduğundan miktarın tasrihine lüzum görülmemiştir. Zâhir-i hâle nazaran ensar ile muhâcirîn arasındaki bu müsâkâtın, nısfıyet üzere olduğunu *Buhârî* şârihleri kaydediyorlar.

BU ULVÎ TEÂVÜNÜN SÂİKİ

Akabe gecesı nûkabâ-i ensârın Medine'ye hicret edecek müslûmanlara muavenette bulunacaklarına dair Resûl-i Ekrem'e verdikleri sözün yerine getirilmesi zamanının hulûl etmiş olmasıdır. Ensar Akabe Biatı'nda deruhte ettikleri bu vazîfe-i uhuvveti ziyadesiyle ifa

ettiler. Bu hadiste bildirilen hadise –ki, ensarın muhacirlere yüksek bir hiss-i samimiyetle mallarını arzetmeleridir– Akabe Biatı’nın mebrur tecellilerinden biridir ve Resûl-i Ekrem tarafından bu iki sınıf arasında kardeşlik tesis buyurulduğu sırada vukua gelmiştir. İslâm tarihinde “akd-i muâhât” namıyla şerefli bir mevki alan bu mebrur hadiseye dair 1035 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinin izahında bir dereceye kadar mâlûmat vermiştik. Aşağıda “Menâkıb-ı Ensâr” bahsinde de izah edeceğiz.

Ensâr-ı kirâm Resûl-i Ekrem’e hurmalıklarının mülkiyetini arzetmişlerdi ve mallarının münâsafaten taksimini rica eylemişlerdi. Resûl-i Ekrem tarafından nusret ve teâvünün bu derecesi fazla görülerek, “*Hayır, bu olmaz*” buyurmuşlar ve akarın mülkiyeti ahashabının uhdesinde kalmak üzere muhacirlerin sa’y ü amel ile iştirakleri şeklini teklif ve tensip buyurup ensarı da sıyânet etmişlerdir.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا أَكْثَرَ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مُزْدَرَعًا كُنَّا نُكْرِي الْأَرْضَ بِالنَّاحِيَةِ مِنْهَا مُسَمًى لِسَيِّدِ الْأَرْضِ قَالَ فِيمَا يُصَابُ ذَلِكَ وَتَسْلَمُ الْأَرْضُ وَمِمَّا يُصَابُ الْأَرْضُ وَيَسْلَمُ ذَلِكَ فَهَيْئًا وَأَمَّا الذَّهَبُ وَالْوَرَقُ فَلَمْ يَكُنْ يَوْمَئِذٍ.

TERCÜMESİ

(Ensardan) Râfi‘ b. Hadîc radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Biz, Medine halkının arazi cihetiyle en çoğu (ve en zengini) idik. Tarlalarımızın, bir kısmı(nın mahsulü) sâhib-i arza ait olarak kiralardık.” Râfi‘ (devamla) demiştir ki: “Kâh bu parça âfetzede olurdu da tarla(nın işçiye ait olanı âfetten) masûn bulunurdu. Bazı defa da (aksine asıl) tarla musâb olurdu da mal sahibine ait olan kısım masûn kalırdı. Bunun için (müzâraadan) nehyolunduk. O zamanda altın ve gümüş (ile kira âdeti) de yoktu.” {B2327 Buhârî, Müzâraa, 7.}

İZAH I

Buhârî bu hadisi böylece “Müzâraa” ve “Şürût” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd “Büyû”da, Nesâî “Müzâraa”da, İbn Mâce de “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Buhârî’nin aşağıda müzâraada mekruh olan şartlara dair açtığı babında bir tarîk-i rivayeti daha vardır ki mâna cihetiyle her ikisi birdir. Bu rivayete göre, Râfi‘ b. Hadîc demiştir ki: “Biz, Medineliler arasında en çok arazi sahibi olanlardan idik. Herkes tarlasını, ‘Şu parça bana, şu kıta da sana ait olsun’ diye kiraya verirdi. Çok defa burası mahsul verirdi

de öbür taraf bitirmezdi (ve hakkı zâyi olurdu). Bunun için Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem tarla sahiplerini bu nevi müzâraadan nehiy buyurdu.”²¹

Hadisteki (مزرع) müzdera‘ iftial babından ziraat yeri demek olan tarladır. Aslı tâ ile (مزرع) müztera‘ iken tâ harfi “dal”a kalbolunmuştur.

SEBEB-i NEHY. Hadiste bildirilen bu şirket de şüphe yok ki bir müzâraadır. Bir tarafta sâhib-i arzin toprağı ile öbür tarafta yarıcının sâhib-i arza ait olmak üzere arazinin bir parçasını zer‘ etmesi suretiyle iştirakleri vardır. Fakat bu yolda tesis edilen şirket tehlikeli bir muamele olduğundan taraf-ı risâletten menedilmiştir. Sâhib-i arza ve işçiye ait olmak üzere iki kısma ekilen araziden kâh bir kısmının, kâh öbür kısmının âfetzede olması ve bu suretle tarafeynden birinin zarar görmesi ekseriyetle vâkidir. Bir de Asr-ı saâdet’te nukûdun azlığı sebebiyle olsa gerektir ki para ile kiralamak da mâruf değildi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem bu yolda müzâraa muamelesini nehiy buyurdu.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عَامَلَ خَيْرَ بِشْطَرٍ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ وَكَانَ يُعْطِي أَزْوَاجَهُ مِائَةَ وَسْقٍ ثَمَانِينَ وَسْقٍ تَمْرٍ وَعِشْرِينَ وَسْقٍ شَعِيرٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber arazisinden çıkan meyveden, ekinden her mahsulün nısfı Hayber ahalisine ait olmak üzere (müsâkât ve müzâraa ile) muamele buyurdu. Resûlullah bu mahsulden kadınlarına 100 vesk verirdi (ki bunun) 80 veski hurma, 20 veski arpa (idi).²² {B2328 Buhârî, Müzâraa, 8.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî mahsulün nısf veya sülüs, rubu‘ gibi muayyen bir miktarı üzerine akdedilen müzâraanın hükmüne dair açtığı bir babında zikretmiştir. Bu İbn Ömer hadisinden evvel de Buhârî ashap ve tâbiînden bir hayli zevatın cevaz hükmü ifade eden akvâl ve ef’âlini ta’lîkan rivayet etmiştir ki şunlardır:

21 عن رافع رضي الله عنه قال: كنا أكثر أهل المدينة حقلا وكان أحدنا يكري أرضه فيقول: هذه القطعة لي وهذه لك. فربما أخرجت ذه ولم تخرج ذه. فنهاهم النبي صلى الله عليه وسلم [رواه البخاري]

22 Vesk, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sâ ile 60 sâ’dır. Sâ‘ ve müd hesabı hakkında İmam Ebû Hanîfe ile sair eimmenin ihtilâflarını ve bu hesapta vezin mi, keyl mi muteber olduğunu “Sadaka-i Fıtr” bahsinde riyâzî şekilleriyle izah ve tafsil etmiştik. Söz konusu bahiste “Fıkhî Hükümler” başlığı altındaki izahımızda Hanefiler’ce 1 sâın 1040 dirhem olduğunu bildirmiştik.

1. Kays b. Müslim'in Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin Bâkır hazretlerinden rivayetine göre, müşârün ileyh, "Medine'de, hicretle bekâm olan hiçbir sâhib-i hâne yoktur, illâ o muhacirler mahsulün sülüsü, rub'u tarla sahibine ait olmak üzere ziraat ederler" demiştir.²³ Buhârî'nin bu ta'likini Abdürrezzâk da Süfyân es-Sevrî'den mevsûlen rivayet etmiştir.

2. Ali, Sa'd b. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd, Ömer b. Abdülazîz, Kâsım, Urve, Ebû Bekir ile Ömer aileleri İbn Sîrîn radiyallahu anhüm hep müzâraa akdederlerdi. Buhârî'nin bu zevattan ta'likan rivayetlerini de birçok ashâb-ı tahrîc eserlerinde vaslederek rivayet etmişlerdir.²⁴

3. Nehaî ailesinden Abdurrahman b. Esved b. Yezîd de, "Ben, amcam Abdurrahman b. Yezîd ile müştereken ailemizin tarlalarını ziraat ettirirdim. Diğer amcam Esved ile büyük amcam Alkame'nin mahsulünden hisselerini Alkame ile Esved'e götürüp verirdim. Eğer amcalarım müzâraada şer'î bir mahzur görselerdi herhalde beni müzâraadan menederlerdi" demiştir.²⁵

23 قال قيس بن مسلم عن أبي جعفر قال : ما بالمدينة أهل بيت هجرة إلا يزعمون على الثلث أو الربع [رواه البخاري]

24 وزارع علي وسعد بن مالك وعبد الله بن مسعود وعمر بن عبد العزيز والقاسم وعروة وآل أبي بكر وآل عمر وابن سيرين رضي الله عنهم [رواه البخاري]

25 وقال عبد الرحمن بن الأسود بن يزيد النخعي كنت أشارك عبد الرحمن بن يزيد في الزرع هكذا رواه البخاري. وزاد ابن أبي شيبة فيه وأحمله إلى علقمة والأسود فلو رأيا به بأسا نهياي عنه. Bu rivayette zikrolunan Nehaî, Mezhib kabilesinin bir şubesi olan Nehâ'a mensuptur ve Nehaî sadr-i İslâm'da geçen yüksek bir ilim ailesinin soyadıdır ki İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi, bu ailenin ve bilhassa iki rûknü ve medâr-ı iftiharî olan Alkame b. Kays en-Nehaî ile Alkame'nin biraderzadesi İbrâhim b. Yezîd b. Kays'ın kavâid-i ictihadî üzerine kurulmuştur:

İbrâhim en-Nehaî amcası Alkame'den, Alkame de Abdullah b. Mes'ûd'dan ahz-ı ilim etmiştir.

İbrâhim en-Nehaî'den Hammâd b. Ebû Süleyman, Hammâd'dan da Ebû Hanîfe telemmüz ederek Ebû Hanîfe hazretleri kendi namına muzaf olan fıkıh medresesini tesis etmiştir.

Alkame ile İbrâhim en-Nehaî, Abdullah b. Mes'ûd'un ilmî mertebesini diğer ashaptan daha âlî görürlerdi. Hazret-i Alkame, Mesrûk'a, "Ashap içerisinde ilimde Abdullah b. Mes'ûd'dan kuvvetli bir kimse yoktur" der idi. Ebû Hanîfe de Evzâî'ye şöyle demiştir: "İbrâhim en-Nehaî hiç şüphesiz Sâlim b. Abdullah'tan fıkıhta daha kuvvetlidir. Eğer musâhabet-i seniyye berekâtı olmasaydı ben, Alkame de Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir derdim."

Alkame'nin kardeşi Yezîd'dir. Yezîd'in İbrâhim, Esved, Abdurrahman ismindeki oğulları hep ashâb-ı kirâmdan bir haylisine mülâki olmuşlar ve doğrudan ashaptan da ahz-ı ilim etmişlerdir. Amcası Alkame ise muhadramındandır. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe gibi kibâr-ı sahâbeden rivayet eder. İbn Sa'd'ın 62 tarihinde vefat ettiğini kaydettiği Alkame ile Esved en-Nehaî hakkında İbnü'l-Medîni, Abdullah b. Mes'ûd'un kazâ ve fetvalarını en iyi bilen Alkame ile biraderzadesi Esved'dir demiştir.

Burada Buhârî'nin ta'likan kendisinden rivayet ettiği I. Abdurrahman, Esved'in oğludur, II. Abdurrahman da Esved'in kardeşidir ve Alkame'nin kardeşi Yezîd'in oğludur. Binaenaleyh I. Abdurrahman b. Esved, II. Abdurrahman b. Yezîd'in biraderzadesidir.

Şu izahımızdan bir dereceye kadar anlaşılacağı veçhile Nehaî hânedanının ahkâm-ı şer'iyyeyi zabt ve nakilde ve her nevi mesâil-i fikihiyyeyi birtakım usul ve kavâide ircâ etmekte müstesna hizmetleri sebetmiştir. İmam Ebû Hanîfe tarafından ise mesâil-i şer'iyye tam bir tasnîf-i ilmiyye tâbi tutulmuştur. İmam Ebû Yûsuf ve bilhassa İmam Muhammed tarafından ilk defa müellefât-ı fikihiyye vücûda getirilerek Hanevî mezhebi tamamıyla teessüs etmiştir ki fıkıh tarihinde Irâkiler mesleği namıyla yâd olunur. Hicâzîler mesleğinin başlıca müessisleri de sırasıyla Saîd b. Müseyyeb, Sâlim b. Abdullah, Abdullah b.

4. Ömer b. Hattâb radiyallahu anı da hilâfeti zamanında ziraatçılara, eğer tarla ile beraber tohum da verirse mahsulün nısfı, eğer tohum ziraatçı tarafından atılırsa, sülüs gibi bir miktarı kendisine ait olmak üzere muamele etmiştir.

Beyhakî de Buhârî'nin bu ta'likini Ömer b. Abdülazîz vasıtasıyla mevsûlen ve daha mufassal surette şöyle rivayet ediyor: Ömer b. Abdülazîz diyor ki: Hazret-i Ömer makâm-ı hilâfete geçtiğinde Necran, Fedek, Teymâ, Hayber ahalisini Medine haricine sürüp bunların evlerini barklarını, bütün emvalini beytûlmâl hesabına satın almıştı ve Ya'lâ b. Ümeyye hazretlerini bu emval ve arazi üzerine âmil tayin buyurmuştu.

Ya'lâ radiyallahu anha verdiği tâlimatta, "Bu araziyi ziraatçılara müzâraa suretiyle vermesi, eğer Ömer namına ziraatçıya tarla ile beraber tohum, çift hayvanı, demir sapan da verirse mahsulün iki sülüsü Hazret-i Ömer'e, bir sülüsü de çiftçiye ait olması, eğer tohum, çift hayvanı, sapan gibi ziraat alât ve edevatı çiftçi tarafından deruhte edilirse, mahsulün yarısı çiftçiye, yarısı da Hazret-i Ömer'e ait olmak üzere ortalama taksim edilmesi; hurma, üzüm gibi meyvelerin sülüsü işçiye, sülüsânı Hazret-i Ömer namına taksimi" emrolunmuştur.²⁶

Gerek Buhârî'nin ta'likan ve gerek Beyhakî'nin bu mevsûlen rivayeti müzâraa hakkında olup her iki haber yekdiğerini teyit etmektedir.

5. Hasan-ı Basrî rahmetullah da, "Tarlanın iki müzârî'den birine ait olmasında ve masrafın iki şerik tarafından müştereken temin edilmesinde hiçbir mahzur yoktur, mahsul aralarında müşterek olur" demiştir. Zührî de bu re'yi iltizam etmiştir.²⁷

Şârih İbn Hacer, Buhârî'nin bu ta'likinin Saîd b. Mansûr tarafından mevsûlen rivayet edildiğini bildiriyor. Fakat şârih Aynî, "Ben çok aradım, Buhârî'nin bu ta'likini âsâr-i hadîsiyede bulamadım" diyor.

6. Yine Hasan-ı Basrî, "Pamuk ve zeytin gibi mahsulleri toplamak ve yarı yarıya taksim etmek üzere iştirakte de bir mahzûr-ı şer'î yoktur" demiştir.²⁸

Şârih İbn Battâl, Ahmed b. Hanbel'in de mezhebi bu merkezde olduğunu fakat Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî hazretlerinin menettiklerini bildirmiştir. Sebeb-i men' de semen-i mechûl üzerine akdedilen icâre olmasıdır.

7. İbrâhim en-Nehaî, İbn Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh, Hakem b. Uteybe, Zührî ve Katâde, dokuyacağı bezin sülüs ve rub'u gibi bir miktarı çulhaya ait olmak üzere ip verilerek akd-i iştirâk etmeyi tecviz etmişlerdir.²⁹

Ömer radiyallahu anıdır. Her mesleğin sûret-i teessüsü fıkıh tarihine dair eserimizde izah edilmiştir.

26 وعامل عمر الناس على أن جاء عمر بالبذر من عنده فله الشطر وإن جاؤا بالبذر فلهم كذا. هكذا رواه البخاري. وأخرج البيهقي عن عمر بن عبد العزيز قال: لما استخلف عمر أجلي أهل نجران وأهل فدك وتيما وأهل خيبر واشترى عقيرهم وأموالهم. واستعمل يعلى بن أمية. فأعطى البياض يعني بياض الأرض على أن كان البذر والبقير والحديد من عمر فلهم الثلث ولعمر الثلثان. وإن كان منهم فلهم الشطر وله الشطر. وأعطى النخل والعنب على أن له الثلثان ولهم الثلث.

27 وقال الحسن لابأس أن تكون الأرض لأحدهما فينفقان جميعا فما خرج فهو بينهما ورأى ذلك الزهري [رواه البخاري]

28 وقال الحسن لابأس أن يجتنى القطن على النصف [رواه البخاري]

29 وقال إبراهيم وابن سيرين وعطاء والحكم والزهري وقتادة لابأس أن يعطى القوب بالثلث أو الربع ونحوه [رواه البخاري]. وأطلق القوب على الغزل مجازا [عيني]

8. Ma'mer b. Râşid rahmetullahi aleyh, "Yük hayvanını muayyen bir zamana kadar kazancı sülüs veya rubu' hesabıyla taksim edilmek üzere kiraya verilmekte şer'î bir mahzur yoktur" demiştir.³⁰ Buhârî'nin bu ta'likinin de Abdürrezzâk tarafından vasledildiğini şârih Kastallânî haber veriyor. Hanefîler'e göre bu yolda kira câiz değildir. Böyle bir akid vukuunda hayvan sahibi ecr-i misl alır.

HULÂSA. İmam Buhârî *Sahîh*'inde yukarıda nakil ve tercüme ettiğimiz sekiz adet eimme-i selefin kazâyâ ve ahkâmını ta'lik tarikiyle rivayet ettikten sonra mevzubahsimiz ve 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ hadisini sevk ve rivayet ediyor ve Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in Hayber arazisini, meyve ve hububattan her mahsulün nısfını müsâkât ve müzâraa ile Hayber ahalisine ait olmak üzere kiraladığını ve yine Resûl-i Ekrem'in Hayber mahsulünden kadınlarına yüz vesk verdiğini bildiriyor.

Sonra Hazret-i Ömer hilâfeti zamanında Hayber arazisini kıtalara ayırmış ve ezvâc-i tâhirâtı ya bu araziden ve suyundan birer parça almalarını, yahut Resûl-i Ekrem zamanında olduğu gibi mahsulünden vesk almayı ihtiyar etmelerini teklif etmiştir. Resûl-i Ekrem'in zevcelerinden bazıları arzı, bazıları veski ihtiyar etmiş, Hazret-i Âişe ise arazi almayı tercih eylemiştir.³¹

HİLÂFİYAT. Gerek mevzubahsimiz olan İbn Ömer hadisiyle, gerek Buhârî'nin yukarıdaki sekiz nevi ta'likat ve selefin müctehedâtı ile ashâb-ı mezâhib ve fukaha istidlâl ederek müteaddit ârâ ve mezâhib vücut bulmuştur ki bazılarına kısaca işaret ettiğimiz fikhî bu ihtilâflar fıkıh ve hilâfiyata dair kitaplarda bast ve temhîd edilmiştir.

BUHÂRÎ'NİN BİR BABI VE BİR HADİSİ

Yalnız burada bildirmek istediğimiz bir cihet varsa, o da müellif Zebîdî tarafından *Tecrîd*'e alınmamış bulunan ve halbuki pek müstesna ehemmiyet-i ilmiyyesi bulunan İbn Ömer hadisidir ki, Buhârî bu hadisi umumiyetle ağaç ve bilhassa hurma gibi meyve ağacı kesmenin hükmüne dair açtığı bir babında tahrîc etmiştir.

Aşağıda İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde de görüleceği üzere maslahat-ı harbiyye gibi bir lüzum üzerine yaş ağacı kesmek câizdir. Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Buhârî'nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem emredip Benî Nadîr'in hurma ağaçlarını kestirmiştir.³² Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den de mevsûlen rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Benî Nadîr'in Buveyre şehrinin mâruf bir mevziindeki hurma ağaçlarını, Benî Nadîr üzerine sefer edildiğinde bir lüzûm-ı harbî üze-

30 وقال معمر : لا بأس أن يكون الماشية على الثلث أو الربع إلى أجل مسمى [رواه البخاري]

31 فقسم عمر رضي الله عنه خيبر فخير أزواج النبي صلى الله عليه وسلم أن يقطع لهن من الماء والأرض أو يمضي لهن فممنهن من اختار الأرض ومنهن من اختار السوق وكانت عائشة اختارت الأرض [رواه البخاري عن ابن عمر]

32 {B2326 Buhârî, Müzâraa, 6.}

rine yaktırmış ve kestirmiştir.³³ Hassân b. Sâbit radiyallahu anh bu vâkıyı şu beyti ile yâdetmiştir:

وهان على سراة بني لؤي خريق بالبويرة مستطير

BENÎ NADÎR SEFERİ

Benî Nadîr Medine'deki yahudi akvamından biridir. Medine'de yahudiler üç kısımdı: Kaynukâ', Nadîr, Kurayza. Bunların hepsi Medine'nin kısmen dahilinde, kısmen Hudeybiye havalisinde ikamet ederlerdi. Ticaretle, harâsetle, sanatla iştigal ettiklerinden hepsi de ashâb-ı servetten idi. Medine'nin iktisadî hâkimiyeti bunların elinde idi. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduğunda bunları nezaketle idare ederek bunların dinî hürriyetlerini kabul, mal ve canlarının masûniyetini temin etmiş ve bunlarla muahede akdetmiştir.

Fakat bunlar muahede ahkâmına hürmet etmediler. Medine âfâkında doğan İslâmiyet'in nüfuzu, kendi nüfuzlarını izâle edeceğini anlayarak Kureyş tarafını iltizam etmişlerdi. Başta en cengâver olan Benî Kaynukâ' olmak üzere bunların birer birer cezaları verilmiştir.

Benî Nadîr, İslâmiyet'i imha için Resûl-i Ekrem'e karşı suikast tertip etti. Aşağıda bahs-i mahsûsunda izah olunacağı üzere Resûl-i Ekrem bundan haberdar olarak Benî Nadîr'i on beş gün muhasara etti. Bunların pusu olarak kullanmaları ihtimaline mebnî bir kısım hurma ağaçlarını kestirdi. Meydân-ı ma'rekenin süratle temizlenmesi bunların pusu kullanmasına imkân bırakmadı. Muhasaradan bunalan ve bir türlü hareket imkânını bulamayan Benî Nadîr kâbil-i nakil olan mallarını götürmek üzere Medine'den savuşup gitmelerine müsaade buyuruldu.

Tirmizî'nin Saîd b. Cübeyr radiyallahu anhümâdan rivayetine göre Sûre-i Haşr âyetlerinde *أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ* âyet-i kerîmesindeki³⁴ *لِينَهُ* hurmadır diye tefsir edilmiştir.

Resûl-i Ekrem hurma ağaçlarının kat'ını emir buyurduğunda bu mahabetli emir ashabın gönüllerinde bir ıstırap uyandırmıştı. Bunları kısmen kesmişler, bir kısmını bırakmışlardı, sonra Resûl-i Ekrem'e müracaat edip, "Yâ Resûlellah! Biz bir kısmını kestik, bir kısmını bıraktık. Kestiğimizin eciri, bıraktığımızın vizri var mıdır?" diye sordular. Bunun üzerine Haşr sûresinin yukarıda zikrettiğimiz âyeti nâzil olup, "*Ey mücahidler! Hurma ağaçlarından her ne kestiniz veya kökleri üzerinde bıraktınız ise hep Allah'ın izniyledir. Bu, fâsıkları rüsvâ etmek içindir*" buyuruldu.

33 {B2326 Buhârî, Müzâraa, 6.}

34 {el-Haşr, 59/5.}

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَنْتَهَ عَنِ الْكِرَاءِ وَلَكِنْ قَالَ أَنْ يَمْنَحَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْخُذَ عَلَيْهِ خَرْجًا مَغْلُومًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (tarlayı) kira(ya vermek)ten³⁵ nehyetmemiştir, fakat “Sizden birinizin, tarlasını ziraat için (din) kardeşine (meccânen) vermesi, kendisi için o arazi mukabilinde muayyen ücret almaktan hayırlıdır” buyurmuştur. {B2330 Buhârî, Müzâraa, 10.}

İZAHİ

Bunu Buhârî “Müzâraa” bahsinde ikinci bir defa tahrîc etmiştir. “Hibe” bahsinde de ayrıca rivayeti vardır. Müslim ile Ebû Dâvûd “Büyû”da, Tirmizî ile İbn Mâce de “Ahkâm”da, Nesâî “Müzâraa” bahsinde zikretmişlerdir.

Buhârî bu hadis için bir unvan zikretmemiştir. Yalnız bundan evvel Buhârî’nin müddet ve sene tayin edilmeden akdedilen müzâraanın hükmüne ve vaziyet-i şer’iyyesine dair açtığı bir babı vardır. Bu babında İbn Ömer’in 1052 numara ile bundan önce tercüme ettiğimiz hadisini tahrîc etmiştir. İbn Ömer hadisinde Resûl-i Ekrem’in Hayber arazisini Hayber ahalisine mahsûlât-ı arziyyenin nısfı kendilerine ait olmak üzere müzâraaya bağladığı bildirilmekte ve müddet tayinine taarruz edilmediğine göre, Muhammed b. Seleme, müddet tayin edilmeden vuku bulan müzâraa câizdir, bir seneye masruf olur demiştir. Bu ictihadı fakih Ebû’l-Leys de ihtiyar etmiştir. Ebû Sevr de bu suretle hükmetmiştir. Mâlik, Sevrî ve Şâfiî kerih görmüşlerdir.

Bu İbn Abbas’ın hadisinden müstefâd olan bir hüküm varsa, sâhib-i arz için kira bedeli ve ücret ahzı câiz olduğudur. Bu hadiste Resûl-i Ekrem’in kirayı nehiy buyurduğu sarahaten zikredilmekle beraber kişinin toprağını mümin kardeşine bilâbedel ziraat ettirmesinin hayırlı olduğu tâlim buyurulması, ücret ahzının cevazını ifade eder. Çünkü terk-i ücretin hayr u fazilet olması, ahz-i ücretin cevazına münâfi değildir.

35 Kira lafzı Türkçe’de istimali şâyi bir lafz-ı Arabî’dir. Ücret mânasınadır. Müfâile babından masdar olarak istimal olunduğu gibi ücret ve bedel-i menfaat mânasında da kullanılır. Bey’-i mutlakta temlik olunan ayn mukabilinde alınan ivaza semen denildiği gibi temlik olunan menfaat mukabilinde alınan ivaza da kira ıtlak olunur. Kiraya vermeye icar, kira ile tutmaya da isticar denilir.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَوْلَا آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحْتُ قَرْيَةً إِلَّا قَسَمْتُهَا
بَيْنَ أَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْرَ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhtan “Eğer müslümanların müstakbel hayatı, (endişesi) olmasaydı, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber’i nasıl taksim ettiyse ben de hiçbir köy fethetmezdim, elbet o(nun toprağı)nı ashâb-ı ganîmet arasında taksim ederdim” dediği rivayet edilmiştir. {B2334 Buhârî, Müzâraa, 14.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî yine böyle “Megâzî” ve “Cihâd” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd’un da “Harâc”da bir tahrîci vardır. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki babı, “Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in Ashabının Evkâfı ve Arz-ı Haracı Ehl-i Zimmete Müzâraa ve Bu Yolda Muamele Buyurmaları” unvanını haizdir. Yukarıdaki Hazret-i Ömer hadisi işte bu unvanın ikinci cüzü olan arz-ı haracın müzâraa suretiyle işletilmesini ifade etmektedir. Filhakika Hazret-i Ömer devr-i hilâfetinde fethettiği köylerin arazisini gaziler arasında taksim etmeyip bu araziye kurâ-yı meftûha ahalisine müzâraa suretiyle vererek işletmiştir ki, vakıf halinde idare edilen bu araziden ensâl-i müstakbele fukarasının istifadeleri temin edilmiştir.

Sadr-ı İslâm’da fethedilen arazi gaziler arasında taksim edildiği halde Hazret-i Ömer’in böyle vakıf halinde –velevki âmmе-i müslimînin nef’i namına olsa bile– bir idare sistemi kabul etmesi, Resûl-i Ekrem’in bir emir ve beyanına müstenittir. Buhârî’nin bu hadisten evvel burada ve aşağıda daha mufassal bir surette “Kitâbü’l-Vesâyâ”da tahrîcine göre, Asr-ı saâdet’te Hazret-i Ömer’in Medine’de Semg denilen mâmur ve verimli bir hurmalığı vardı. Bir gün Hazret-i Ömer, “Yâ Resûlallah! Nazarımda en değerli malım olan bu hurmalığı tasadduk etmek istiyorum, ne buyrulur?” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem, “*Sen bunun aslını satılıp alınmamak üzere vakfet! Onun mahsulü infak ve tasadduk olunur*” buyurmuş, Hazret-i Ömer de bu suretle vakfeylemiştir.³⁶

İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde Semg ve Sarme b. Ekva‘ Medine’de mâruf ve Hazret-i Ömer’e ait iki hurmalıktı. Sonra Hazret-i Ömer bunları vakfetmiştir diyor. *Mu‘cemü’l-kübrâ*’da da, Semg, Medine hizasında bir yerin adıdır. Burada Hazret-i Ömer’in güzel bir hurmalığı vardı. Bir gün Ömer buraya gitmişti. Orada meşgul olurken ikindi namazını kaçırdı. Müşâarün ileyh hazretleri bundan müteessir olarak mecma-i sahâbede, “Bu hur-

36 {B2764 Buhârî, Vesâyâ, 22. Rivayette satılıp alınmamanın yanı sıra hibe edilemeyeceği, miras olarak devredilemeyeceği de bildirilmektedir.}

malık beni namazdan alıkoydu. Şâhid olunuz! Bu malım sadakadır” demiştir. İşte bu hadis de burada *Buhârî*’nin unvanındaki vakıf meselesini teyit etmiş bulunuyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ أَعْمَرَ أَرْضًا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim, kimseye ait olmayan (harap) bir arzı imar ederse, o kimse (o yere) elyaktır” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2335 Buhârî, Müzâraa, 15.}

İZAHİ

Bu hadis Buhârî’nin münferiden rivayet ettiği ehâdîs-i şerife cümlesindendir ve “Arz-ı Mevâtî İhya Eden Kimseye Dair” açtığı bir babında tahrîc etmiştir. Arz-ı mevât “ölü toprak” demektir. Bununla imar edilmeyen ve harap bir halde bulunan arazi kastedilmiştir. Binaenaleyh arzın imareti hayata, arzın imarını terk ve ta’tîl de memâta teşbih edilmiştir. Bu itibar ile ihyâ-i mevâtî Tahâvî, “Hiçbir kimsenin mülkü olmayan ve muhiti dahilinde bulunduğu belde halkının menâfi-i umûmiyesiyle alâkalı bulunmayan arzı imardır” diye tarif etmiş ve bu toprağın belde haricinde bulunmasını şart kılıp uzak veya yakın olması arasında bir fark görmemiştir. Bu esasa göre, *Mecelle*’nin 1270. maddesinde arâzî-i mevât şöyle tarif edilmiştir: Arâzî-i mevât, ol yerlerdir ki kimsenin mülkü ve bir kasaba ve karyenin merası veya muhtatabı yani baltalığı olmadığı halde aksâ-yı umrândan baîd ola. Aksâ-yı umrânı Ebû Yûsuf, “Kasaba veya karyenin en kenarındaki hânelerden cahîrû’s-savt olan kimse seslendiğinde sadası işitilmeye!” diye tarif etmiştir. Umrâna yakın olan yerler, ahaliye mera ve harman yeri ve baltalık olmak üzere terkolunur. Bu yerlere arâzî-i metrûke denilir.

İhyâ-i mevât “tohum ekmek, fidan dikmek, sulamak, nadas etmek, bina inşa eylemek” suretiyle olur.

Cumhûr-ı ulemâya göre, ihyâ-i mevât için imamın yani hükümetin izni şart değildir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre, ihya ve imar edilmek istenilen hâlî arz, beldeye yakın veya uzak olsun sûret-i mutlakada devletin izniyle ihya edilir. İmam Mâlik de şehre yakın olan toprağın ihyasında izni şart kılmış ve mikyâs-i karîb olarak da belde halkının merası olmak gibi ihtiyacı taalluk etmesi esasını kabul etmiştir. *Mecelle*’de İmâm-ı Âzam’ın kavli kabul edilerek, “Bir kimse izn-i sultânî ile arâzî-i mevâtтан bir yeri imar ve ihya etse ona mâlik olur” denilmiştir ki Hazret-i Âişe hadisinin bir tarz-ı ifadesidir.

Arz-ı mevâtın mülkiyeti, ihya ve imar edene ait olduğu esasına dair Buhârî’nin *Sahîh*’inde birtakım muallak rivayetleri de vardır ki şunlardır:

1. Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh Kûfe'ye geldiğinde harap ve metrûk Kûfe toprağının ihya ve imarını ihyâ-i mevât esasını kabul ederek temin etmiştir.³⁷

2. Ömer radiyallahu anh da, “Her kim arz-ı mevâtı ihya ederse onun mülkiyeti, ihya eden kimseye aittir” demiştir.³⁸ Buhârî'nin bu ta'likini İmam Mâlik *Muvatta'*nda mevsûlen rivayet etmiştir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm da *Kitâbü'l-Emvâl*'inde senedi-i sahîh ile Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde bu esası bir menşur ile ilân ettiğini rivayet etmiştir. Zührî'nin rivayetine göre, Hazret-i Ömer zamanına kadar bir kısım halk taşla çevirdikleri arazi üzerinde ekip dikmeyerek mülkiyet iddia ederlerdi. Hazret-i Ömer ise devr-i hilâfetinde ihya ve imar edilmedikçe mücerret tahcîrin mülkiyet ifade etmeyeceğini ilân etmiştir.³⁹

Amr b. Şuayb'dan⁴⁰ gelen bir rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hâlî bir hıttâ-i arâzîyi parçalayıp Müzeyne ve Cüheyne kabilelerinden bazı kimselere vermişti. Fakat bu adamlar verilen bu araziye muattal bırakmışlardı da sonra başka bir kabile halkı gelip ihya ve imar etmişti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, “Tarafımdan veya Ebû Bekir tarafından ifraz edilip verilen arazi parçası, alan kimse tarafından imar edilmezse onun tasarrufunu reddederim. Yalnız Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem verdiği arazi müstesnadır. Binaenaleyh her kim elindeki araziye üç sene imar etmeyip muattal bırakır da başkası gelip imar ederse, o arazi ihya eden kimseye aittir, tasarrufa imar eden müstahiktir” demiştir.

Bu esasa göre, *Mecelle*'nin 1276. maddesinde, “Bir kimse arâzî-i mevâtтан bir mahalli tahcîr etse, üç sene müddetle o yere başkasından ehak olur. Üç seneye kadar ihya etmezse hakkı kalmaz ve ihya etmek üzere başkasına verilir” deniliyor.

3. Hazret-i Ömer'den mervî olan, “Her kim ölü toprağı ihya ederse, ona mâlik olur” haberini Amr b. Avf radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş⁴¹, sonra da İbn Avf, ليس لعرق ظالم فيه حق kavlini ziyade etmiştir ki sahibinin izni olmaksızın toprağını fuzûlî olarak ihya etmek isteyen zalimin o toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur” demektir.

Buhârî'nin ta'likan rivayet ettiği bu hadisteki “ırk-ı zâlim” ile murat, birisinin ihya ettiği bir arza âhar biri tarafından ekin ekmek, ağaç dikmek, kuyu kazmak suretiyle iddiâ-yi mülkiyettir ki zulümdür, o toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur demektir. Şimdi Resûl-i Ekrem'in

37 و رأى ذلك علي رضي الله عنه في أرض الخراب بالكوفة [رواه البخاري]

38 و قال عمر رضي الله عنه من أحيا أرضاً ميتة فهي له [رواه البخاري]

39 Tahcîr, arâzî-i mevâtтан bir yerin etrâf-ı erbaasını taş yahut kuru ağaç dalları koyup muhafaza etmek yahut arazi dahilindeki otları, dikenleri temizlemektir ki bu ameliye fikhen araziye ihya demek olmayıp tahcîrdir.

40 Amr b. Şuayb, Abdullah b. Amr b. Âs'ın hafididir. Şuayb'ın Abdullah b. Ömer'den rivayeti vardır. 118 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

41 {B2335 Buhârî, Müzâraa, 15.}

asl-i hadîsi ile râvî Amr b. Avf'ın ziyadesi birlikte mütalaa edildiğinde meâli, bir kimse ölü ve hiçbir müslümanın hakkı tealluk etmeyen bir arz ihya ederse, o toprak onun olur. Fakat ırk-ı zâlimin yani âharın tasarrufunda bulunan araziye ekmek, dikmek, kuyu kazarak, ev yaparak istimlâke kalkışmak zulümdür, zalimin bu toprakta hakk-ı tasarrufu yoktur.

EİMMENİN İHTİLÂFI

Yukarıda mücmelen işaret ettiğimiz veçhile harap ve hâlî araziye ihya ve imar için imamın ve devletin izin ve rızası lâzım mıdır, değil midir? Bu babda eimme-i seleften müsbet, menfî iki nevi ictihad nakledilmiştir:

Şâfiî, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre imarı matlup olan arazi köye veya şehre yakın olsun, uzak olsun imar için devletin müsaadesini almaya lüzum yoktur. İmam Mâlik yakın olan arazinin imarında izni şart olarak kabul etmiş, yalnız uzak sahralarda buna lüzum görmemiştir. İmam Ebû Hanîfe ise "Uzak, yakın bütün arazi devletin izniyle imar edilir" demiştir. Hatta devletin izni olmaksızın ihya edilen arâzî-i mevât üzerinde hakk-ı mülkiyetini nefyetmiştir. Bu ictihadı, bir rivayete göre İmam Mâlik de kabul etmiştir. Mekhûl'un, İbn Sîrîn'in, Saîd b. Müseyyeb'in ve Nehaî'nin ictihadları da böyledir.

Ebû Hanîfe hazretleri bu babda *Sahîhayn*'da rivayet olunan, لا حمى إلا لله ورسوله "Yer-yüzünde korunan arazinin mülkiyeti Allah'a ve resulüne aittir"⁴² hadisiyle ihticâc etmiştir. Arazi üzerinde hüküm ve tasarrufun münhasıran devlete ait olduğuna bu hadis sarâhaten delâlet eder. İzahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisine gelince –ki Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed ile beraber cumhûr-ı ulemâ bununla ihticâc etmişlerdir– İmâm-ı Âzam hesabına Hazret-i Âişe hadisinin mânası, "Arazi ihyası hakkında mevzu şerâite uygun olarak bir kimse hâlî bir yeri imar ederse, o yere mâlik olur" demektir suretinde tevcih edilmiştir ki, bu şerâit Semüre b. Cündeb hadisinde zikrolunduğu üzere o arzın bir duvarla, bir en ile tahdit edilmesi,⁴³ böyle muayyen hudut dahilinde devletçe imarına izin verilmesi, imar eden kimseye devletçe temlik edilmesi hususlarıdır. Tahâvî'nin rivayetine göre, Ebû Abdullah denilen Basralı bir kimse Hazret-i Ömer'e gelmiş ve, "Ey halîfe-i müslimîn! Basra'da birtakım arazi vardır ki, bunların imarı müslümanlara zarar vermez, bunlar arâzî-i harac da değildir. Bu araziden bir kısmı bana ifraz edilip verilirse, burada yonca ekerim, zeytin ağaçları dikerim" demişti. Hazret-i Ömer de Basra Valisi Ebû Mûsâ

42 {B2370 Buhârî, Mûsâkât, 11.}

43 روى أبو داود من حديث سمرة عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من أحاط حائطاً على أرض فهي له. {D3077 Ebû Dâvûd, Harâc, 35, 37.}

Mecelle'nin 1276. maddesinde "Bir kimse arâzî-i mevâtтан bir yerin etrafına duvar çekse yahut sel suyundan muhafaza edecek kadar etrafını yükseltip de sınır yapsa, o yeri ihya etmiş olur" denilmesi bu hadisin müeddâsidir.

Bir mühim mesele de bir kimse arâzî-i mevâtтан bir yeri ihya ettikten sonra başkaları gelip dört taraftaki yerleri ihya ve imar etseler, o kimsenin yolu en sonra ihya edenin arazisinde taayyün eder. Yani onun yolu oradan olur.

el-Eş'arî radiyallahu anha bir mektup gönderip bu zata bir miktar arazi verilmesini emretmiştir. Eğer ihyâ-yi arâzî için devletçe müsaadeye lüzum olmasaydı Hazret-i Ömer böyle bir emirnâme göndermeye lüzum görmezdi, o adama da müsaadeye lüzum olmadığını bildirirdi. Yine Tahâvî'nin rivayetine göre, Hazret-i Ömer, "Arzın rikâbı devlete aittir" demiştir. Bu rivayetleri naklettikten sonra Tahâvî, هذا قول أبي حنيفة وبه نأخذ, "İşte bu Ebû Hanîfe'nin ictihadıdır ve biz Ebû Hanîfe'nin ictihadını ihtiyar ederiz" demiştir.

İmâm-ı Âzam'a göre, arâzî-i hâliyyede hüküm ve tasarruf devlete aittir. Kânûn-u Medenî'nin 641. maddesinin, "Sahipsiz şeylerle menfaati umuma ait olan mallar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır" fıkrası Ebû Hanîfe'nin bu ictihadının ifadesidir. Yine bu maddede, "Sahipsiz şeylerin ihraz ve işgali hakkında ahkâm-ı mahsûsa vazolunur" fıkrası da bunu müeyyedir.

Arâzî-i mevâtta hafrolunan kuyuların, icra olunan nehirlerin ve garsolunan ağaçların harîmleri de fıkıh kitaplarında hususi bir fasıl teşkil eder.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ أَجَلِي عُمَرُ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمَّا ظَهَرَ عَلَى خَيْبَرَ أَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا وَكَانَتِ الْأَرْضُ حِينَ ظَهَرَ عَلَيْهَا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ ﷺ وَلِلْمُسْلِمِينَ وَأَرَادَ إِخْرَاجَ الْيَهُودِ مِنْهَا فَسَأَلَتِ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لِيُقَرَّهُمْ بِهَا أَنْ يَكْفُوا عَمَلَهَا وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَقَرُكُمْ بِهَا عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا فَقَرُّوا بِهَا حَتَّى أَجَلَهُمْ عُمَرُ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرْيَحَاءَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Ömer b. Hattâb radiyallahu anh (hilâfeti zamanında) yahudi ve nasârâyı Hicaz toprağından çıkardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Hayber'i fethedince bunları Hayber'den çıkartmak istemişti. (Çünkü) Resûlullah bu toprağı fethettiği zaman orası Allah'a, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ve müslümanlara ait olmuştu da Resûlullah oradan yahudileri çıkartmak istemişti. Bunun üzerine yahudiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden hurmaları timar etmek ve mahsulün yarısı kendilerine ait olmak üzere yurtlarında kalmalarına müsaade buyurulmasını istediler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara, "Dediğiniz şerâite göre dilediğimiz müddetçe sizi burada bıraktık" buyurdu ve Ömer bunları Teymâ ve Erîha'ya sürünceye kadar Hayber'de kaldılar. {B2338 Buhârî, Müzâraa, 17.}

İ Z A H I

HICAZ Cezîretûlarap'ın şimâl-i garbî kısmından ibaret olup Tihâme ile Necd arasında vâki bir hıttâ-i vâsiadır ve Tihâme ile Necd'i hâciz ve fâzıl olduğu için Hicaz denilmiştir. Vâkıdî Medîne-i Münevvere'yi mebd-i hareket ittihaz ederek şöyle tarif ve tahdit ediyor: Hicaz, Medine'den Tebük'e ve yine Medine'den Kûfe yoluna ve Basra'nın şarkına kadar imtidâd eden bir kıtadır. Necd, Irak ile Vecre arasında vâkidir. Vecre'nin ötesi sâhil-i bahre kadar Tihâme'dir. Görülüyor ki bu tarif ve tahdit nâkıstır. Kurûn-i ahîre coğrafiyyûnu Hicaz'ı daha ilmî bir surette şöyle tarif etmişlerdir: Şimâlen Filistin kıtasıyla, garben Bahr-i Ahmer'le, cenûben Yemen'e tâbi Asîr kıtasıyla, şarkan da Necd, Şemmer, Berrüşşam bâdiyesiyle muhattır. Bahr-i Ahmer sevâhili boyunca imtidâd eden cibal ciheti nefsi-i Hicaz ismiyle müsemmâdır. Tihâme Hicaz'ın nısf-ı cenûbîsiyle Yemen'de dar ve uzun bir ova halinde imtidâd ettiğinden Hicaz hıttasındaki kısmına tefrik için Tihâmetül-Hicâz derler.

Hicaz'ın Tihâme kısmı kumluk bir çöl halinde olduğu gibi mürtefi' ciheti dahi ekseriyet üzere kayalık ve çıplak dağlardan ibarettir. Bu cihetle Batlamiyus gibi Yunân-ı kadîm coğrafiyyûnu tarafından "Arabié Petrê" (taşlık Arabistan) tesmiye olunmuştur. Dağları Cibâl-i Serât silsilesinin nısf-ı şimâlisinden ibaret olup en mürtefi' mahalli Mekke-i Mükerreminin şark tarafında ve 12 saat uzağında bulunan Cebelülkürâ'dır ki, zirvesi sath-i bahirden 2000 m. kadar yüksektir. Medîne-i Münevvere kurbünde bulunan Tay ve Uhud dağları da silsile-i mezkûrenin en yüksek dağlarından.

Şârih Kirmânî, "Hicaz, Mekke, Medine ve Yemen ile bunların mülhakâtından ibarettir" demiş. Fakat şârih Aynî, Yemen'i Hicaz'dan addetmeyi doğru bulmuyor ve "Bilmem ki, Kirmânî Yemen'i Hicaz'dan addetmeyi nereden buldu. Yemen Cezîretûlarap'tan, mâ'duttur, yoksa Hicaz'dan değil" diyor.

Medînî de Cezîretûlarap beş kısımdır: Tihâme, Necd, Hicaz, Arûz, Yemen'dir demiş ve hiçbir coğrafya âliminin Yemen'i arz-ı Hicaz'dan addetmediğini bildirmiştir.

TEYMÂ Cezîretûlarap'ın şimal kısmında, Şam ile Vâdilkurâ arasında bir kasabadır. Şam hacılarının yolu üzerindedir. Tebük'ün 190 km. şarkında, Medîne-i Münevvere'nin de 350 km. şimalinde vâkidir. Şârihlerin bildirdiğine göre Teymâ, Tay kabilesinin en meşhur bilâdındandır. Sâhil-i bahirdedir. Şam'a buradan çıkılır. Meşhur Semev'el⁴⁴ hısnı olan "hısn-ı eblak" bunun üstünde bulunmakla "Teymâu'l-yehûdî" denmekle de mâruftur. Resûl-i Ekrem efendimiz Vâdilkurâ'yı teşriflerinde Teymâ yahudileri arz-ı itâat ve cizye vermeye müsâraat etmişlerdi. İzahıyla meşgul bulunduğumuz İbn Ömer radiyallahu anhümâ hadisinde bildirildiği üzere, Hazret-i Ömer tarafından Hayber yahudileri Cezîretûlarap'tan iclâ ve tardedildiğinde Hayberliler de Teymâ'ya gelmişlerdir.

44 Sefercel vezninde Semev'el ahdine vefa ile meşhurdur ve أوفى من السمائل "Fülân kimse Semev'el'den daha vefakârdır" sözü Arap meselleri arasına girmiştir.

ERÎHA Bekkârî'nin⁴⁵ beyanına göre, Şam muzâfâtından bir köydür. Erîh de denir. Arap coğrâfiyyûnu, Kudüs'ün 20 km. şimâl-i şarkisinde ve Bahr-i Lût'un şimâl-i garbî cihe-
tinde küçük bir kasaba olduğunu kaydederek. İsa aleyhi's-selâmın bu kasabaya geldiği ve
bir âmanın gözlerini iyi ettiği rivayet olunur. Bu kadim kasaba, أريحا بن الملك بن أرفخشذ بن⁴⁶
سام بن نوح a nisbetle bu ismi almıştır. Hazret-i Ömer tarafından Cezîre'den sürülen yahu-
dilerin bir kısmı da buraya gelip yerleşmişlerdir.

HAYBER YAHUDİLERİNİN SEBEB-İ İCLÂSİ

Hicaz kıtasını gayri müslim anâsırdan temizlemek ve burada yekpâre bir millet, bir vatan vücuda getirmek Resûl-i Ekrem'in en mühim umdelerinden birisi idi. O, ümmetini ecnebî anâsırdan tecrit ederek bir mefkûre etrafında toplamadıkça İslâm dininin inkişâfı ve müslümanların i'tilâsı müyesser olamayacağını biliyordu. Gerçi İslâm dininin yegâne hedefi şirke karşı tevhidi müdafaadan ibaret idi. Tevhid akîdesinin müslümanlarla Ehl-i kitap arasında müşterek ve mukaddes bir dava olduğunu her münasebet düştükçe ilân etmekten hâlî kalmamıştı. Ehl-i kitabın malları, canları müslüman mal ve canı gibi masûn tutuluyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret buyurduğunda orada yegâne kitâbî bir millet olan yahudilere ahden serbestî-i dîn ve âyin bahşedilmişti. Oralarda iktisadî hâkimiyeti ellerinde tutan bu sarraf ve murâbahacı milletin iktisadî vaziyetlerine dokunulmamıştı. Eskisi gibi ez'âf-ı muzâaf ile kazanıyorlar, din ve âyinlerini serbest bir surette icra ediyorlardı.

Fakat bu simsar ve şeytan millet rahat durmadı. Kendilerine bahşedilen bu müsa-
adeyi cebânete hamlederek ilk fırsatta nakz-ı ahd ettiler. Dîn-i İslâm'ı oradan kaldırmaya çalışan ehl-i şirk ile tevhîd-i mesâî eylediler. Bu cihetle Resûl-i Ekrem Hicaz kıtasını ve bu anavatânı yahudilerden ve bunlara tebaan şurada burada adetleri pek mahdud olan hristiyan anâsırdan temizlemeyi siyasî programlarına mühim bir umde olarak koy-
dular. Şimdi Resûl-i Ekrem anavatanda yekpâre bir millet görmek istiyordu. Bu esasın tahakkuku için Resûl-i Ekrem muâhid kitâbîlerden nakz-ı ahd edenlere karşı harp açmış, unveten ve kahren fethettiği yerlerin yahudilerini Hicaz haricine çıkartmıştır. Çünkü hadiste görüldüğü üzere unveten fetholunan arazi, hakk-ı feth olarak Allah'a, Resûlullah'a ve umum müslümanlara ait oluyordu ve bir kelime ile beytül mâlın hakkı idi. Böyle harben ve fethan alınan yerlerin ahâlisinden yurtlarında namusuyla yarıcı olarak çalışmak isteyenlerle sulhan alınan toprakların Ehl-i kitap olan anâsırını taraf-ı peygamberîden arzu buyurulan bir zamana kadar yerlerinde ibkâ etmekte bir mahzur görmedi.

45 بكارى بالفتح والتشديد إلى بكار جده قلت وإلى البكر [لب اللباب]

46 {Bu isim Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cem*'inde أريحا بن مالك بن أرفخشذ بن سام بن نوح olarak kaydedilmiştir. Yâkût, *Mu'cem*, I, 165.}

Resûl-i Ekrem irtihalleri sırasında bu müsaadenin nihayete erdiğini bildirmiş ve anâsır-ı gayr-i müslimenin Cezîretülarap'tan tamamen tard ü ihrâc edilmelerini vasiyet etmişti.

Hazret-i Ebû Bekir'in zamân-ı hilâfeti irtidad beliyesinin izâlesiyle çok dağdağalı geçtiğinden nisbeten ikinci derecedeki işlere bakılamamıştır. Birinci halife birinci derecede İslâm'ın bünyân ve esasını sarsan bu irtidad beliyesini bertaraf edip vahdet-i İslâm'ı temin ederek halefine gül gibi temiz bir vatan, mütesânit bir millet tevdi ederek âlem-i âhirete gitti.

Şimdi Hazret-i Ömer için Resûl-i Ekrem'in bu arzularını yerine getirmek zamanı hulûl etmişti. Hadiste haber verildiği üzere Hazret-i Ömer bu arzuyu tahakkuk ettirerek Hayber yahudilerini Medine'den Teymâ ve Erîha'ya tardeyledi.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

Kurtubî'nin beyanına göre, bazı Zâhirî ulemâsı bu İbn Ömer hadisi ile istidlâl ederek meçhul bir zamana muallak olarak akd-i müsâkâtın cevazına kâil olmuşlardır. Nasıl ki Resûl-i Ekrem Hayber yahudileriyle müsâkâtı taraf-ı peygamberîden arzu buyurulan gayri muayyen bir zamana muallak olmak üzere akdetmiştir diye istidlâl etmişlerdir. Cumhûr-ı fukahâ ise müsâkâtta da müzâraada olduğu gibi ecelin tayinini şart kılmışlar ve meçhul zamana muallak akd-i müsâkâtı tecviz etmemişlerdir.

Cumhur namına Nevevî, “Ecel mâlûm olmayarak akd-i müsâkât ibtidâ-yi İslâm'da câizdi. Fakat bu cevaz Resûl-i Ekrem'e mahsus bir müsaade idi” demiştir. Ebû Sevr de, “Müsâkât zamandan mücerret olarak akdedilirse bir sene için muteber olur” demiştir.

Sâhib-i *Hidâye*'nin beyanına göre, Hanefîler'ce müzâraa gibi müsâkâtta da müddetin beyan edilmesi şarttır. Gerek müzâraa gerek müsâkât icare gibidir. Ancak müddet beyan edilerek câizdir. Vade beyan edilmezse câiz değildir. Şâfiî'nin, Ahmed b. Hanbel'in ictihadları da böyledir. Yalnız fukahâ-i Hanefiyye, ecel zikredilmeyen müsâkâtta akdin vuku bulduğu ilk sene içindeki mahsul için tecviz etmişlerdir. Bu babda istinat ettikleri delil de delîl-i istihsandır.

İbn Ömer hadisinden müstefâd olan bir hükm-i fikhî de hadiste taraf-ı peygamberîden hurma ağaçlarına bakılmak ve mahsulün nısfı bakanlara ait olmak üzere müsâkât akdedildiği bildirildiğinden buna kıyasen umumiyetle meyve mahsulü için müsâkâtın cevazıdır. Bu tamim, İbn Ebû Leylâ'nın, Mâlik'in, Süfyân es-Sevrî'nin, Evzâî'nin ve Ebû Yûsuf'un ictihadıdır. Ahmed b. Hanbel, İshak ve Ebû Sevr de bu suretle hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî kavl-i kadîminde bütün eşcâr-ı müsmire hakkında böyle bir tamimi kabul ettiği halde kavl-i ahîrinde akd-i müsâkâtı yalnız hurma ile üzüm ağaçlarına tahsis etmiştir. Ashabımız fukahâ-i Hanefiyye bu akdi bâdincân usulüne kadar tecviz ve teşmil etmişlerdir.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ عَمِّي ظُهَيْرُ بْنُ رَافِعٍ لَقَدْ نَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ أَمْرِ كَانَ بِنَا رَافِعًا قُلْتُ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَهُوَ حَقٌّ قَالَ دَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَا تَصْنَعُونَ بِمَحَاقِلِكُمْ قُلْتُ نُوَاجِرُهَا عَلَى الرَّبْعِ وَعَلَى الْأَوْسُقِ مِنَ التَّمْرِ وَالشَّعِيرِ قَالَ لَا تَفْعَلُوا أَرْعُوهَا أَوْ أَرْعُوهَا أَوْ أَمْسِكُوهَا قَالَ رَافِعٌ قُلْتُ سَمِعًا وَطَاعَةً.

TERCÜMESİ

(Ensardan Râfi' b. Hadîc b. Râfi', amcası) Züheyr b. Râfi' radiyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir: Züheyr, “Bizi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize sühûletli olan bir işten nehyetti” dedi. Ben de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in söylediği söz muhakkak bir hakikattir” dedim. Züheyr, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) beni huzuruna çağırdı (esnâyî müsâhabede), ‘Tarlalarınızı nasıl idâre edersiniz?’ diye sordu. Ben de, ‘Bunları sulak tarafı (bizim) olmak üzere ve hurmadan, arpadan vesk (denilen ölçek)ler mukabilinde icara veririz’ dedim.” Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle yapmayınız! Bunları ya kendiniz ekiniz yahut başkasına (ücretsiz verip) ektiriniz ya da boş tutunuz!” buyurdu (bu hadisi amcasından işiten) Râfi', “سمعا وطاعة” dedim” demiştir (ki, “Peygamberim! Senin kelâmını işittim ve sana tamamıyla itaat ettim” demektir). {B2339 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî'den başka Müslim de “Büyû” bahsinde Nesâî “Müzâraa”da, İbn Mâce de “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Hadisin sıhhat-i sübûtunu ifade eden birtakım hususiyetleri vardır. Bunlardan biri simâa müstenit olarak rivayet edilmiş olmasıdır. Hadisin metn-i *Buhârî*'deki senedinde Râfi' b. Hadîc'in râvisi ki, kendi kölesi Ebü'n-Necâşî Atâ b. Suheb'dir. Nesâî'nin tevsik ettiği bu Ebü'n-Necâşî bu hadisi, efendisi Râfi' b. Hadîc'in lisanından bizzat işittiğini bildiriyor.

Hadisin ikinci bir hususiyeti de sahâbînin sahâbîden rivayet etmiş bulunmasıdır. Hakikaten Züheyr b. Râfi' sahâbî olduğu gibi Râfi' b. Hadîc de sahâbîdir.

ZÜHEYR B. RÂFİ'. İbn Adî b. Yezîd el-Evsî'dir, Medenî'dir. Akabe Biatı'nda bulunan kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir. Bedir'de huzuru hakkında ihtilâf edilmiştir. *Kütüb-i Sitte* sahipleri kendisinden yalnız bu bir hadisi rivayet etmişlerdir. Râvisi de Râfi'dir.

RÂFİ' B. HADÎC. Züheyr'in biraderzâdesidir. Bu da Uhud Gazâsı'nda ve bunu takip eden bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Kendisinden yetmiş sekiz hadîs-i şerif rivayet

edilmiştir. Bunlardan beş hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Müslim'in münferiden üç hadisi daha rivayeti vardır. Kendisinden oğlu Rifâa, Süleyman b. Yesâr, Beşîr b. Yesâr, Tâvus b. Keysân rivayet etmişlerdir. 74 tarihinde vefat etmiştir.

Bu hadisi Beyhakî de Buhârî gibi Evzâî tarikiyle rivayet etmiştir. Beyhakî'nin bu rivayetinde, Ebû'n-Necâşî'nin altı sene Râfi' b. Hadîc'in hizmet ve refakatinde bulunduğu zikredilmiştir ki bu musahabeti sırasında bu ve emsali ehâdis-i şerifeyi Râfi'den ahze ve rivayete medar olduğunu ifade etmekle bununla hadisin bir kat daha sıhhati temin edilmiştir.

(ربع) **Rubu'** kelimesi, hadisin sebab-i vürûdunu kendisinde tebârüz ettiren bir lafızdır. Bu bir şeyin dörtte birine ıtlak olunduğu gibi aynı zamanda rebî' lafzının cem'i de olur. Ebû Zer el-Herevî, Buhârî râvilerinden Hamevî ve Müstemlî'den Rebî' diye rivayet etmiştir. Bu cihetle burada Rubu' rivayetinin de rebî'in cem'i olması icap eder.

(ربيع) **Rebî'** lafzına gelince, fasl-ı baharda yağan yağmura denildiği gibi tarla, bağ ve bostanın sulak olan kısmına da denir ve hadiste matlup ve maksut olan da bu mânadır. Binaenaleyh Züheyr b. Râfi' "Tarlanın sulak kısmı bize ait, kurak tarafı ziraatçının olmak üzere icara veririz" demiş oluyor ki bu müzâraada işçi zarar göreceği için Resûl-i Ekrem tarafından nehyedilmiştir. Hadisi, bu dakîka-i mühimmeyi nazarıdikkate alarak tercüme ettik. Yoksa hadisteki rubu' kelimesinden bazı *Buhârî* mütercimlerinin gaflet ettikleri gibi mahsulâtın dörtte biri demek değildir. Bu nevi müzâraa meşrûdur. Tercümesi bundan evvel 1051 numara ile geçen Râfi' hadisinde nehyolunan müzâraa da bu hadiste nehyolunan müzâraadır.

EVSUK. Metn-i hadîsteki evsuk, veskin cem'idir. Veski, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de bildirdiği veçhile 60 sâ' miktarı hububatı istîâb eden ölçeğe denir. Şu kadar ki sâ' ve müd ölçülerinin miktarları ehl-i Hicaz ile ehl-i Irak arasında ihtilâflı olup 60 sâ-ı nebevî Hicazîler'e göre 320 rıtl eder. Irâkîler'e göre ise 480 rıtlıdır. Bu ihtilâfâtı bu eserimizin bil-hassa "Sadaka-i Fıtr" bahsinde bütün riyâzî şekilleriyle izah etmiş bulunduğumuzdan oraya müracaat olunmasını tavsiye ederiz. Bu ihtilâfa mebnî olsa gerektir ki bazı ulemâ da veski, yuvarlak hesap bir deve yükü hububattan ibarettir diye tarif etmişlerdir.

Veski fi'l-asıl bir şeyi biriktirip yüklenmek mânasınadır. ⁴⁷ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ kavlı-i şerîfinde gecenin zulmeti dağları, taşları, ağaçları ihata ve istiab eylemekle gece, bütün bu mevcûdât-ı kevniyyeyi toplayıp arkasına yüklenmiş farzolunarak zulmet-i leylin kesâfeti en belîğ ve veciz bir surette tasvir buyurulmuştur.

BABIN UNVANI. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babı, "Nebî sallallahu aleyhi ve selimin Ashabından Arazi Sahiplerinin Toprağı Olmayanlara Ziraat ve Meyve Hususunda Müvasatı ve Bilâücret İştirak ve Muavenetleri" unvanını taşımaktadır.⁴⁸ Müminin, mümine ücretsiz müzâraaya vermesi bu hadis ile şâriin matlubu olduğu Buhârî'nin bu unvanından istifade edilerek tercümemizde buna kavis içinde işaret ettik.

47 el-İnşikâk, 84/17.

48 باب ما كان من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم يواسي بعضهم بعضا في الزراعة والثمار [بخاري]

Bu hadisin zâhirine bakarak bazı âlimler, mahsulün bir cüzü ile icâre-i arzın kerahetine kâil olmuşlardır. Halbuki hadisin sebab-i vürûdu bu olmadığını rubu' lafzında izah ederken bildirdik. Bir de *Buhârî*'nin yukarıdaki unvanına göre, Resûl-i Ekrem'in Züheyr b. Râfi'a, "*Tarlalarınızı ya kendiniz ekiniz yahut boş bırakınız da icâre ile vermeyiniz!*" buyurmaları hadisin icâre-i sahîhadan nehiy için vârit olmadığını, belki icârenin cevazıyla beraber ücretsiz ektirilerek müminin mümine müvasat ve muaveneti daha hayırlı olduğu tâlim buyurulmuştur. Mahsulün nısf, sülüs, rubu' gibi bir cüzü mukabilinde icârenin cevazını, yukarıda 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinin izahında mufasalan görmüştük. Bundan sonra 1058 ve 1059 numaralarla tercüme edeceğimiz hadislerin izahında da muhakeme edeceğiz.

Bu Züheyr b. Râfi' hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde aynı meâl ve mahiyette Câbir, Ebû Hüreyre, İbn Abbas radiyallahu anhümden de rivayeti vardır. Câbir hazretleri hadisinde şöyle diyor: Ashâb-ı kirâm, mahsulün sülüsü veya rub'u, yahut nısfı mukabilinde icara verip ziraat ettirirlerdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Kimin ki tarlası ve toprağı vardır, onu ya kendisi ekin yahut (ekmekten âciz olursa mümin kardeşine) versin, ektirsin, bunu da yapmazsa (icara vermeyip) tarlasını muattal tutsun!*" buyurdu.⁴⁹ Kavis içindeki ziyadeler Müslim'in rivayetinden alınmıştır.

Ebû Hüreyre hadisi de aynı mahiyettedir ve aynı metin ile rivayet edilmiştir. Yalnız İbn Abbas'ın hadisi tamamen farklıdır ve meâlen şöyledir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mahsulün bir cüzü ile müzâraadan nehyetmedi. Fakat "*Bir sâhib-i arzın toprağını mümin kardeşine meccânen ekime vermesi, muayyen bir şey alarak kiralamasından hayırlıdır*" buyurdu demiştir.⁵⁰

İbn Abbas'ın bu hadisinde müzâraa taraf-ı peygamberîden nehy ü tahrîm edilmeyip belki müminlerin birbirlerine müşfik ve semâhatli olmaları emredilmiştir. Bu hadisi İbn Abbas'tan Tirmizî de bu suretle rivayet ettikten sonra, "Bu hadis, bir hadîs-i hasendir, sahihtir; Râfi' b. Hadîc hadisi ise muztaribdir" diyor.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُكْرِي مَزَارِعَهُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ وَصَدْرًا مِنْ إِمَارَةِ مُعَاوِيَةَ ثُمَّ حَدَّثَ عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ فَذَهَبَ

49 عن جابر رضي الله عنه قال: كانوا يزرعونها بالثلث أو الربع أو النصف. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: من كانت له أرض فليزرعها أو ليمنحها. فإن لم يفعل فليمسك أرضه [رواه البخاري]
وروى مسلم عن جابر بلفظ أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من كانت له أرض فليزرعها. فإعجز عنها فليمنحها أخاه المسلم ولا يؤاجرها.

50 قال ابن عباس رضي الله عنهما إن النبي صلى الله عليه وسلم لم ينه عنه (أي عن كراء الأرض) ولكن قال: أن يمنح أحدهم أخاه خير له من أن يأخذ شيئا معلوما [رواه البخاري]
{B2340 Buhârî, Müzâraa, 18.}
{M3920 Müslim, Büyû', 91.}
{B2342 Buhârî, Müzâraa, 18.}

ابْنُ عُمَرَ إِلَى رَافِعٍ فَذَهَبْتُ مَعَهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كِرَاءِ الْمَزَارِعِ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّا كُنَّا نُكْرِى مَزَارِعَنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِمَا عَلَى الْأَرْبَعَاءِ وَبِشَيْءٍ مِنَ التَّبْنِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (kölesi Nâfi‘) şöyle rivayet etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in asrı ile Ebû Bekir, Ömer, Osman zamanlarında ve Muâviye’nin ibtidâ-yi emâretinde İbn Ömer tarlalarını kiraya verirdi. Sonra Râfi‘ b. Hadîc’den Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in kirâ-i mezârî’den nehiy buyurduğu rivayet olundu. Bunun üzerine İbn Ömer, Râfi‘ (b. Hadîc’e) gitti. Ben de onunla birlikte gittim Râfi‘’den bu rivayetini sordu. O da, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mezârîi kiraya vermekten nehyetti” diye cevap verdi. Bu cevap üzerine İbn Ömer bana hitap ederek, “Ey Nâfi‘! Sen bilirsin ki biz tarlalarımızı asr-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemde tarlanın sulak verimli yerlerinin mahsulü sâhib-i arza ait olmak ve samandan da bir şey verilmek üzere kiraya verirdik” buyurdu. {B2343, B2344 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHİ

Görülüyor ki İbn Ömer’in bu tasvir ve tarif ettiği müzâraa bambaşka bir mahiyettedir. Mahsulün nısf, sülüs, rubu‘ gibi bir cüzü mukabilinde akdolanmış değildir. Belki tarlanın sulak bir kısmının inbat ettiği mahsul, sâhib-i arza ait olmak üzere akdedilmiş bir müzâraadır. Abdullah b. Ömer, hadisteki nehiy bu nevi müzâraaya müteveccih demek istiyor.

TEMBİH. Elimizdeki *Tecrîd* nüshalarında قد علمت mütekellim sîgasıyla zabtedilmiştir. Halbuki bütün Buhârî şârihleri tarafından hitap sîgasıyla mazbut olduğu gibi, Yûnîniyye nüshasına göre harekelenmiş *Buhârî* nüshalarında da hitap sîgasıyladır. Biz de bu suretle tercüme ettik.

Tahâvî’nin bu hadise dair olan rivayeti daha ziyade maksadı izah eder mahiyette bulunduğundan onu da nakil ve tercüme ediyoruz:

Nâfi‘ diyor ki: Bir kere İbn Ömer benim yanımda dayanıp otururken Râfi‘ b. Hadîc geldi ve Abdullah b. Ömer’e, “Amcalarının (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in huzuruna gittiklerini, sonra dönüp geldiklerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ekin tarlalarını kiralamaktan nehiy buyurdu” dediklerini haber verdi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer, “Biz pek iyi biliriz ki amcan, içinden sular akan kısımları muhtevi araziye mâlikti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bunları –sulak kısımlarının mahsulü kendilerine ait olmak ve samandan da hisse verilmek üzere– kiralarlardı. Bilmem ki bu nehyin mahiyeti nedir, bu yoldaki icara mı aittir?”⁵¹ dedi.

51 عن نافع أن رافع بن خديج أخبر عبد الله بن عمر وهو متكئ على يدي إن عمومته جاؤا إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم رجعوا فقالوا: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى عن كراء المزارع. فقال ابن عمر: قد علمنا أنه كان صاحب مزرعة. يكرهها على عهد رسول الله

İbn Ömer'in bu hadisinin ifade ettiği hakikat şudur: İbn Ömer Resûl-i Ekrem'in sûret-i mutlakada kirâ-i araziden nehyettiğini, Râfi'a karşı inkâr etmiş ve böyle umumi bir telakkiyi reddeylemiştir ve demiştir ki: Resûlullah'ın nehiy buyurduğu kirâ-i arazi, içinde fâsit şart dahil olan kiradır. Râfi' ailesi sulak kısmın mahsulü kendilerine ait olmak, samandan da bir hisse verilmek üzere kiralardı. Bu ise meçhul üzerine binâ-yi akiddir. Bu akid, arazinin bir kısmı az, bir kısmı çok mahsul vermek; tarafeynden sâhib-i arza çok, ziraatçıya az isabet etmek gibi nizâi mûcip ahvali müstelzimdir. Herhalde hadisteki nehyin müteallakı bu nevi bir şart-ı fâsidi muhtevi bulunan icârelerdir. Yoksa bu nehyin, mahsûlât-ı arziyenin sülûs veya rubu' veya bunlara mümâsil bir cüz'-i şâyi' mukabilinde kirâ-i arza şümulü sabit olmamıştır.

Bundan evvel 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinde işaret ettiğimiz veçhile müzâraanın esası, bir tarafta sâhib-i arzın tarlasıyla, öbür tarafta ziraatçının sa'y ü ameliyle biliştirak kurulmakla beraber tohum, çift hayvanı gibi esâs-i sâbika inzimam eden vesâitin kâh biri kâh ikisi birden ya sâhib-i arz yahut ziraatçı tarafından verilmek ve esnâ-i akidde ekilecek şeyin cinsi, icârenin müddeti tayin edilmek veya edilmemiş bulunmak gibi hususlardan dolayı akd-i müzâraa eşkâl-i muhtelif arzeder ki, fıkıh kitaplarında tafsil olunduğu üzere bunlardan câiz olanlar bulunduğu gibi fâsit olanları da vardır. İbn Abbas ile İbn Ömer hadislerinden müstefâd olduğuna göre bu nehiy, mutlak surette müzâraadan nehyolmayıp şürût-ı fâsideyi muhtevi icârelere münhasırdır. Müzâraanın böyle girift ve karışık muhtelif şekiller arzetmesinden dolayı İmam Ebû Hanîfe bu akdi tecviz etmemiştir. İmâmeyn ve cumhûr-ı fukaha mahsulün nısf, sülûs gibi muayyen bir miktarı mukabilinde müzâraayı tecviz etmişler ve İmâmeyn kavliyle fetva verilmiştir.

BİR SUAL VE CEVABI

Elimizdeki *Buhârî* şerhlerinin hemen hepsinde bu hadiste Abdullah b. Ömer'in Muâviye devrini, bir devr-i emâretle tavsifine iliştiriyorlar. Bazıları emâreti, hilâfetle tefsir etmişlerse de bazı şârihler bunu doğru bulmuyorlar. Bunlar Abdullah b. Ömer'e göre ümmetin biatında içtimâ etmediği kimseye halife ıtlakı sahih değildir.

Muâviye'ye de halk müctemian biat etmemiştir. Bu cihetle İbn Ömer bunu devr-i emâretle tavsif etmiştir diyorlar. Filhakîka İbn Ömer, Abdullah b. Zübeyr ile Abdülmelîk b. Mervân arasında ihtilâf devam ettiği müddetçe her ikisine de biat etmemiştir.

Sonra *Buhârî* şârihleri Abdullah b. Ömer'in bu hadiste Hulefâ-yi Erbaa'dan Ebû Bekir'i, Ömer'i, Osman'ı zikredip de Ali'yi sükût ile geçmesinin sebebini de beyan ederek bazıları Hazret-i Ali'nin hilâfetinde icmâ bulunmadığı için İbn Ömer biat etmemiştir demişlerse de Aynî, Kastallânî bunu doğru bulmuyorlar ve İbn Ömer'in Ali hakkındaki

صلى الله عليه وسلم على أن له ما في ربيع السواق الذي تفجر منه الماء وطائفة من التين ولا أدري ما هو [رواه الطحاوي].
{Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VII, 108, no: 2680.}

bu sükûtu, onun devr-i hilâfetine müzâraa muamelesi cereyan etmemiş ve bunun için sükût etmiş olmalıdır diyorlar.

1059

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ كُنْتُ أَعْلَمُ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّ الْأَرْضَ تُكْرَى ثُمَّ خَشِيَ عَبْدُ اللَّهِ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ أَحْدَثَ فِي ذَلِكَ شَيْئًا لَمْ يَكُنْ يَعْلَمُهُ فَتَرَكَ كِرَاءَ الْأَرْضِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (oğlu Sâlim) şöyle rivayet etmiştir: İbn Ömer: “Pek iyi bilirim ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (tarla) kiralanırdı dedi. Sonra Abdullah (İbn Ömer) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kirâ-i arz(ın neshi) hakkında kendisinin muttali olmadığı bir hüküm ihdas etmiş olmasından korkarak (her ihtimale karşı) kirâ-i arzı terkeyledi. {B2345 Buhârî, Müzâraa, 18.}

İZAHİ

Bu hadis de aynı babın yani ziraat hususunda arazi sahibi müminlerin tarlasız bulunan ziraatçı müminlere muavenetine dair Buhârî’nin *Sahîh*’inde açtığı babın hadislerinden biridir. İbn Ömer bununla yukarıdaki Râfi’ hadisinin mahiyetini izhar etmek istemiştir ve “İyi bilirim ki Asr-ı saâdet’te mahsulün bir cüzü ile tarla kiralanırdı. Fakat kim bilir belki de Resûlullah benim muttali olmadığım bir kavil ve beyanıyla kirâ-i arzı nes-hetmiştir? İşte bu endişe ile kirâ-i arzı terketmeyi muvâfık-ı takvâ buldum” demiş oluyor.

Bu hadisi Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî de tahrîc etmişlerdir. Bunların rivayetlerinde gerek Râfi’ b. Hadîc’in gerek amcası Züheyr b. Râfi’in Bedir Gazâsı’nda hazır bulunmuş kudemâ-i ashaptan olduklarına da işaret edilip böyle kadîmü’l-İslâm iki zatın rivayet etmiş olmaları İbn Ömer’i nihayet endişelendirmiş ve kirâ-i arzı terkeylemiştir.

NUKÛD İLE KİRÂ-İ ARZ

Mahsûlât-ı arziyenin bir sülüsü veya rub’u gibi bir miktarı mukabilinde kirâ-i arzın cevaz veya kerahetini ifade eden iki muhtelif rivayet karşısında arzın nukûd ile kiralanmasının cevazında ihtilâf edilmemiştir. Buhârî *Sahîh*’inde bunun için müstakil bir bab akdederek ibtidâ ta’lîkan İbn Abbas radiyallahu anhümânın, “Sizin işlediğiniz işlerin en efdali –içinde dikili ağaç olmayan– düz tarlayı (altın, gümüş akçe ile) seneden seneye kiralamaktır” dediğini rivayet etmiştir.⁵²

52 وقال ابن عباس رضي الله عنهما: إن أمتل ما أنتم صانعون أن تستأجروا الأرض البيضاء من السنة إلى السنة [رواه البخاري معلقا] ووصله وكعب في مصنفه عن ابن عباس بهذا المتن وزاد بالذهب والفضة بدل من السنة إلى السنة.

Bu ta'lik, Vekî' tarafından *el-Musannef*inde mevsûlen de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu rivayette (seneden seneye) yerinde (altın ve gümüş nukûd ile) istîcâr kaydı bulunduğundan yukarıdaki tercümemizde bu kaydı da kavis içinde göstermiştik. Buhârî, babının unvanını da bu rivayetten istifade ederek yazmış olacaktır.

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*inde ise nukûd ile seneden seneye arazi istîcârının cevazı keyfiyeti Sa'd b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Müseyyeb, İbn Cübeyr, Sâlim, Urve, Muhammed b. Müslim, İbrâhim, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin hazerâtından da hikâyeye edilmiştir. Saîd b. Zeyd hadisinde de, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize araziye altın ve gümüş nukûd ile kiralamamızı emrederdi" vârit olmuştur. İbn Münzir'de nukûd-ı kiranın cevazı hakkında ashâbın icmâi bulunduğunu bildirmiştir.

Şârih İbn Battâl nukûd ile kirâ-i arzın cevazını şöyle tebârüz ettiriyor: Kirâ-i arzın nakdeyn ile cevazı Râfi'den merfûan rivayet edilmiştir. Bu rivayet cevaz hükmünde has olan bir nastır. Bunun mukabilindeki rivayetler ise altın ve gümüş ile kira istisna edil-meyerek umumi surette nehiy ifade eden haberlerdir. Has ile âm olan haberler teâruz etmemek için usulen hasr ile amel edilir. Âmmın hükmünden hassın miktarı iskat ve tenzil edilir.

Şârih İbn Battâl'ın merfûan Râfi'den rivayet edildiğini bildirdiği hadîs-i şerifi Buhârî *Sahîh*'inde ve bu bahiste şöyle rivayet etmiştir: Râfi' b. Hadîc, "Bana amcalarım (Züheyr ile Müzahhir) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında sahâbe tarlanın muayyen bir parça-sında biten mahsul ile, yahut (mahsulün sülûs, rubu' gibi) bir miktarı sâhib-i arza bilistisna verilmek üzere tarla kiraya verirlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu yolda kirâ-i arzdan nehyettiğini haber verdi" demiştir. (Râvi Hanzale) Râfi'den, "Ya, dinar ve dirhem mukabi-linde kirâ-i arzın hükmü nedir?" diye sordum da Râfi', "Dinar ile, dirhem ile istîcârda beis yoktur" diye cevap verdi demiştir.⁵³

Bu hadiste Râfi'in, "Dinar ile, dirhem ile kirâ-i arzda beis yoktur" sözü ya Râfi'in eser-i icthâdıdır yahut bunun cevazına nas tarikiyle bir bilgisi lâhik olmuştur; yahut dinar ve dirhemle kiranın nehiyde dahil olmadığını bilmesine mebnîdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا يُحَدِّثُ وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ اسْتَأْذَنَ رَبَّهُ فِي الزَّرْعِ فَقَالَ لَهُ أَلَسْتَ فِيمَا شِئْتَ قَالَ بَلَى وَلَكِنِّي أَحِبُّ أَنْ أَزْرَعَ قَالَ فَبَذَرَ فَبَادَرَ الطَّرْفَ نَبَاتُهُ وَاسْتَوَاوُهُ وَاسْتَحْصَادُهُ فَكَانَ أَمْثَالَ الْجِبَالِ فَيَقُولُ اللَّهُ

53 عن رافع بن خديج قال حدثني عمالي أنهم كانوا يكرهون الأرض على عهد النبي صلى الله عليه وسلم بما ينبت على الأربعاء أو شيء يستثنيه صاحب الأرض. فنهى النبي صلى الله عليه وسلم عن ذلك. فقلت لرافع كيف هي بالدينار والدرهم؟ فقال: رافع ليس بهذا بأس بالدينار والدرهم [رواه البخاري]. {B2346 Buhârî, Müzâraa, 19.}

دُونَكَ يَا ابْنَ آدَمَ فَإِنَّهُ لَا يُشْبِعُكَ شَيْءٌ فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ وَاللَّهِ لَا تَجِدُهُ إِلَّا قُرْشِيًّا أَوْ أَنْصَارِيًّا
فَإِنَّهُمْ أَصْحَابُ زَرْعٍ وَأَمَّا نَحْنُ فَلَسْنَا بِأَصْحَابِ زَرْعٍ فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir gün huzurunda bâdiye halkından bir kimse bulunduğuna halde (ashâb-ı kirâma) şöyle hikâyeye buyurmuştur: Ehl-i cennetten bir kimse (cennette) ziraat etmek üzere rabbinden istizân etti de Cenâb-ı Hak ona, “(Ey kulum!) Sen, arzu ettiğin halde değil misin?” diye sordu. O kimse, “Evet rabbim! (Halimden memnunum). Fakat ziraat etmeyi seviyorum” dedi. Resûl-i Ekrem (devam buyurup), “Bu kimse(ye izin verildi). Tohum attı, tohumu lahzaada çıkmaya, büyümeğe, biçilmek devrini idrake başladı.” (Ziraatın bu etvârı süratle geçti). Dağlar misali (çeç) oldu. Şimdi Allah Teâlâ, “Ey âdemoğlu, al işte! Sen(in gözün)ü hiçbir şey doyurmaz” buyurur. Bunun üzerine (huzurdaki) bedevî Arap, “(Yâ Resûlellah!) Vallahi bu ziraatçıyı ya Kureyşî yahut ensârî bir kimse bulursun. Çünkü Kureyş ile ensar ziraat ashabıdırılar. Fakat biz (bâdiye halkı), ziraat sahipleri değiliz” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (a’râbînin bu sözüne) tebessüm buyurdu. {B2348 Buhârî, Müzâraa, 20.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Tevhîd” bahsinde de tahrîc etmiştir. Burada sebab-i îrâdî ise, ensar ve muhâcirînin erbâb-ı ziraattan olmaları delâletiyle kirâ-i arzdan nehye dair vârit olan ehâdis-i şerifedeki nehyin, nehy-i tenzîhî olup nehy-i tahrîmî olmadıklarını bildirmektir. Ziraat, nefis-i beşerin kesretle kendisine her zaman meyl muhabbet, ihtirâs ile râğbet ettiği bir kazanç yoludur. Bunun içindir ki cennette bile kendisine hiçbir lüzum ve ihtiyaç olmadığı halde ehl-i cennetten ziraat etmek isteyenler bulunuyor.

Hadisteki *“Sen, dilediğin halde yaşamıyor musun?”* vecizesinden nefis-i beşer dünya amellerinden ve lezzetlerinden her ne arzu ederse cennette onun bulunduğu mânası istifade edilmiştir. Sûre-i Zuhur’un 71. âyetinde de cennette herkesin canı çektiği ve her gözün telezüz ettiği şeylerin bulunduğu bildirilmiştir.⁵⁴

Secde sûresinin 17. âyetinde de ashâb-ı teheccüde mev’ûd olan ni’met-i ilâhiyye tasvir olunarak, *“Ashâb-ı teheccüd için gözlere nur, gönüllere sürûr bahşeden nimetlerden Allah’ın kenz-i mahfîsinde gizlenmiş olanları hiçbir nefis bilmez”*⁵⁵ buyurulmuştur.

BUHÂRÎ’NİN BİR BABI VE İKİ HADİSİ. Buhârî’nin ihtisaren burada *Tecrid’e* alınmayan iki hadisi vardır. Bunların mensup oldukları babın unvanı, “Usulü Nebatattan Garsi Mûtat Olan Eşcâr ve Nebatın Garsi Hakkındadır.”

54 وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ [سورة الزخرف]

55 فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ [سورة السجدة]

Bu iki hadisten birincisi Sehl b. Sa'd radiyallahu anh hadisidir. Buhârî'nin "Kitâbü'l-Cum'a"nın sonlarında da tahrîc ettiği bu hadiste Sehl b. Sa'd diyor ki: Cuma günü geldi mi biz şâd ve mesrur olurduk. Şöyle ki: Bizim ihtiyar bir hanım ninemiz vardı. Kadıncağız her cuma, bizim su kenarlarına diktiğimiz "silk" (çökündür) denilen nebatın köklerinden toplayıp çömleğine koyarak ve buna arpa taneleri de ilâve ederek pişirirdi. Râvi der ki: "Pek bilmem ama Sehl, bu yemeğin içinde ne iç, ne de et yağı vardı" demişti. Cuma namazını kılınca biz, bu kadıncağızı ziyaret ederdik. O da hazırladığı bu yemeği bize ikram ederdi. Cuma günü olunca bu kadıncağızın hazırladığı yemekten dolayı seviniirdik. Biz kuşluk yemeğini cuma namazından sonra yer, kaylûleyi de cumadan sonraya bırakırdık.⁵⁶

Bu hadisin istişhâd edilen noktası, kökü yenilen çökündür otunun dikilip yetiştirilmesi keyfiyetidir. Bunun gibi yenilmesi mûtat olan her nebatın dikilip yetiştirilmesi lüzumu iş'âr edilmiş bulunuyor.

İkincisi de Ebû Hüreyre radiyallahu anhin me'âli bervech-i âtî bir hadisidir: Ebû Hüreyre der ki: "Nâs, Ebû Hüreyre çok hadis rivayet ediyor" derler. Ben, amden ihtiyâr-ı kizb edersem, Allah bunu benden sorar. Yine nâs, "Muhâcirîn ve ensar için Ebû Hüreyre'nin hadisi kadar çok hadis rivayet etmek müyesser olmadı" der. Fakat muhacir kardeşlerimi çarşılardaki alışverişi meşgul ederdi. Ensar kardeşlerimi de ekim dikim işi meşgul ederdi. Ben ise ehl-i Suffe'den miskin bir kişi idim. Karnım doyaya Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisine devam ederdim. Ensar ve muhâcirîn'in huzûr-ı saâdetten gaybûbetleri zamanında ben meclis-i Nebî'de hazır bulunurdum. Onlar peygamberin tebligatını unuttukları zamanlarda ben hıfzederdim.

Günün birinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Sizden biriniz elbisesini ben hitabemi irat edip bitirinceye kadar yayar da sonra elbisesini toparlayıp bağrına basarsa o benden duyduğunun bir parçasını alsın unutmaz*"⁵⁷ buyurmuştu. Ben de softan bürdemin bir parçasını Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hitabesini irat edinceye kadar (nısfını) yere serdim. Üzerimde başka elbisem de yoktu. Sonra bürdemi toplayıp bağrına bastım. Resûl-i Ekrem'i hak peygamber ba'seden Allah'a yemin ederim ki, Resûl-i Ekrem'in bütün tebligatından şu günüme erişinceye kadar hiçbir şeyi unutmadım. (Ebû Hüreyre devamla) vallahi

56 عن سهل بن سعد رضي الله عنه أنه قال: إنا كنا نفرح بيوم الجمعة: كانت لنا عجوز تأخذ من أصول سلق لنا. كنا نغرسه في أربعتنا. فتجعل في قدر لها فتجعل فيه حبات من شعير. لا أعلم إلا أنه قال ليس فيه شحم ولا ودك. فإذا صلبنا الجمعة زناها فقربته إلينا. فكانا نفرح بيوم الجمعة من أجل ذلك. وما كنا نتغدى إلا بعد الجمعة [رواه البخاري]

57 Bu hadisteki, "*O kimse benden duyduğunun hiçbir parçasını asla unutmaz*" fıkrasındaki adem-i nisyân, Hazret-i Peygamber'in o meclisteki makalesine münhasır değildir. Belki bâdemâ Ebû Hüreyre'nin Peygamber'den işittiği tebligatına da şâmilirdir. Çünkü bu müstesna kudret-i hâfıza, Resûl-i Ekrem'in duâ-i seniyyeleri eser-i feyz ü bereketidir; bu makalesinin hıfzına maksur ve münhasır değildir. Resûl-i Ekrem'in duasındaki i'câz ve berekete lâıyk olan budur. Yoksa yalnız o meclisteki makalelerini unutmayı kastetmek kâsırdır, hiçbir kalbi alâkalandırmaz (*Fezû'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, III, 32).

Kitâbullah'ta iki âyet olmasaydı, size ben katiyen bir şey rivayet etmezdim, demiş ve إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ 58 nazm-ı şerifini الرَّحِيمُ 59 kavline kadar okumuştur.⁶⁰

Bu hadisi Buhârî bazı takdim, tehir ile “Kitâbü'l-İlim”de de muhtasar surette rivayet etmiştir. Burada Buhârî'nin sebep-i sevk ve iradî ensâr-ı kirâmın ziraatla, gars-i eşcâr ile iştigallerini beyandan ibarettir. Hadisteki “amel-i emvâl” ile murat, kendi arazilerinde ziraatla, gars-i eşcâr ile ensarın meşgul olmalarıdır.

Hadiste haber verilen iki âyet, Sûre-i Bakara âyetlerindendir. Tamamının meâl-i şerifi şöyledir: “O kimseler ki, inzal ettiğimiz beyinatı ve mahz-ı hidâyet olan âyâtı –biz bunu insanlar için kitapta beyan ettikten sonra– gizlerler, herhalde bunlara Allah lânet eder ve lânet etmek şanından olanlar da lânet eder.”⁶¹

Bu âyetlerde bildirilen ceza bir vaîd-i şedîddir ki peygamberler tebligatını öğrenip de başkalarına tebliğ etmeyip ketmedenlere ait bulunuyor. Bu cihetle din mürşidlerine ve İslâm âlimlerine terettüp eden mânevî mesuliyet çok ağırdır. Vâcibât-ı dîniyesini bil-meyenlere dinî vazifelerini tebliğ ve tâlim ile mükellef olanların bu mukaddes vazifeden gafletleri affolunur günahlardan değildir. Hususiyle millet hazinesinden bu nama maaş alanların mesuliyetleri daha büyüktür. Hem mânevî hem kanunîdir.

H Â T İ M E

Müzâraa, halk arasında ve münhasıran zürrâ' ile arazi sahipleri arasında daima akdedilen bir şirkettir. Bu şirket halk arasında “ortaklık” diye anılır ki şirketin Türkçemizle tam bir tercümesidir. Şeriklere de “ortakçı” derler ki bu da şerikin Türkçe bir ifadesidir. Bu şirket, âkidlerinin ehliyetleri, âkidlerin nasipleri, müddet-i müzâraa, tarla, tohum, sa'y ü amel gibi erkân ve şerâitine göre muhtelif eşkâl arzeder. Bunların pek lüzumlu olan fikhî vaziyetlerini de bervech-i âtî izah ediyoruz:

Dürrü'l-muhtâr'da beyan olunduğu üzere müzâraanın erkânı dörttür: Tarla, tohum, sa'y ü amel, çift hayvanı ile ziraat âlâtıdır. *Reddül-muhtâr*'da bu erkân-ı erbaaya göre bir taksîm-i aklî ile müzâraanın yedi nevi bildiriliyor ki, bunlardan üçü câiz ve sahih, öbürleri fâsit olan ortaklıktır. Şimdi bunları izah ederken görüleceği üzere müzâraanın bu yedi

58 el-Bakara, 2/159.

59 {el-Bakara, 2/160.}

60 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: يقولون إن أبا هريرة يكثر الحديث والله الموعده. ويقولون ما للمهاجرين والأنصار لا يحدثون مثل أحاديثه. وإن إخواني من المهاجرين كان يشغلهم الصنف بالأسواق. وإن إخواني من الأنصار كان يشغلهم عمل أموالهم. وكنت امرأ مسكينا أزم رسول الله صلى الله عليه وسلم على ملء بطني. فأحضر حين يغيبون وأعي حين ينسون. وقال النبي صلى الله عليه وسلم يوما: لن ييسر أحد منكم ثوبه حتى أفضي مقالتي هذه ثم يجمعه إلى صدره فينسى من مقالتي هذه شيئا أبدا. فبسطت نمرة ليس على ثوب غيرها حتى قضى النبي صلى الله عليه وسلم مقالته ثم جمعتها إلى صدري فوالذي بعثه بالحق ما نسيت من مقالته تلك إلى يومي هذا. والله لولا آيتان في كتاب الله ما حدثتكم شيئا أبدا: (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ) إِلَى قَوْلِهِ (الرَّحِيمُ).

{B2350 Buhârî, Müzâraa, 21.}

61 إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ [سورة البقرة : آية : 159]

nevi, erkân-ı erbaadan bir kısmının şeriklerden birisi, öbür kısmının diğer şerik tarafından vazedilmiş olması itibariyledir. Bunun bir de erkân-ı erbaadan birisi şeriklerden birisinin olmak, diğer üç rüknü de iki şerike müştereken ait bulunmak itibariyle birtakım müzâraa envâî daha varsa da biz, *Dürrü'l-muhtâr* ile şerhlerinde tafsil edilen bu nevilerin izahına girişmeyeceğiz.

MÜZÂRAA-i SAHÎHA ENVÂINDAN BİRİNCİSİ. Âkidlerden birisi tarlasıyla, öbürüsü de tohum, sa'y ü amel, çift hayvanı ve levâzımıyla iştirak ederek ve sâhib-i arza hâsılattan bir hisse-i şâyia verilmek üzere akdedilen şirkettir. Bu şekilde vücut bulan şirket, sahih bir müzâraadır. Çünkü bu surette tohum sahibi olan ziraatçı, hâsılâtın muayyen bir cüzü ile tarla sahibinden toprağını istîcâr etmiş bulunuyor. Arzın nüküd ile istîcârı sahih olduğu gibi hâsılât-ı arziyyenin bir cüz-i şâyii mukabilinde istîcârı da sahihtir. Bunu, yukarıda İbn Ömer ve İbn Abbas radiyallahu anhümün rivayetleriyle izah etmiş bulunuyoruz.

İKİNCİSİ. Sa'y ü amel ziraatçıya, tarla, tohum, çift hayvanı öbür şerike ait olmak üzere akd-i iştiraktır; bu da câiz ve sahihtir. Bu surette de tohum sahibinin kendi tarlasında kendi öküzüyle ve levâzım-ı zirâiyyesiyle kendi tohumu ile ziraat etmesi için hâsılâtın cüzü muayyeni mukabilinde âmilî istîcâr etmiş oluyor. Nasıl ki kendi âlât-ı sinâiyyesiyle bir dülgerin ve diğer erbâb-ı sinâatın istîcârı da sahihtir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Tarla ve tohum bir şerike, çift ile sa'y ü amel diğer şerike ait olmak üzere tesis edilen şirkettir. Bu müzâraa da sahih ve muteberdir. Bu surette de işçi olan şerik kendi hayvanıyla tarla ve tohum sahibi olan ortağının tarlasında çalışmak üzere sâhib-i arz tarafından istîcâr edilmiş oluyor. Bu müzâraada da istîcâr, amel üzerine vuku bulmuştur. Çift hayvanı âmilin bir aletidir, levâzım-ı zirâiyyesinden ma'dûddur. Sanâyi-i sâire erbabının âlât ve edevatı levâzım-ı sinâiyyesinden addolunduğu gibi. Binaenaleyh müzâraanın bu nevi de câiz ve sahihtir.

Müzâraanın *Mecelle*'deki, "Bir taraftan arazi, diğer taraftan amel yani ziraat olarak, hâsılât aralarında taksim olunmak üzere bir nevi şirkettir" suretinde tarifi kâsırdır, yukarıdaki her üç nevi ihtiva etmemektedir. Şu kadar ki tarla ile sa'y ve amel, ziraatın umde-i erkânı bulunduğundan bu ikisiyle iktifa edilerek tarif edilmiştir denilebilir. Nasıl ki biz de müzâraayı bu suretle tarif etmiştik.

Müzâraanın bu üç nevinde şerikler arasında mahsulün taksimindeki nisbet her zaman ve her nevide nısfiyet üzere müsavi miktarda değildir. Tarafeynin kudret-i iştirâkiyyelerine göre sülüs, rubu' gibi tarafeynin mutâbık kaldıkları miktarda değişebilir. Yukarıda İbn Ömer'den mervî hadisın izahında bildirdiğimiz veçhile Hazret-i Ömer de arâzî-i meftûha müzâraaya bağlanırken toprakla beraber tohum, demir sapan gibi çift ve ziraat âlâtı verildiğinde mahsulün sülüsânının beytûlmâle ait olacağını âmillerine bildirmişti. Hisse tayin olunmayan müzâraa ise esasen sahih değildir, fâsiddir. Müzâraa-i fâsidede ise hâsılât, kâmilin tohum sahibinin olur. Diğer şerik tarla sahibi ise tarlasının ücretini alır, çiftçi ise ecr-i misl alır.

MÜZÂRAANIN FÂSİD OLAN NEVİLERİNDEN BİRİNCİSİ. Şeriklerden birisi tarlasıyla, çiftiyle; öbürü de tohumuyla, sa'y ü ameliyle akdedilen iştiraktır. Bu nevi müzâraa zâhir-i rivayete göre fâsiddir. Gerçi bu müzâraanın cevazı İmam Ebû Yûsuf'tan rivayet edilmişse de zâhir-i rivayet ihtiyar edilmiş ve onunla fetva verilmiştir.

İKİNCİSİ. Tohum bir şerikten, diğerleri de öbür şerikten olmak üzere akdedilir ki bu da fâsiddir.

ÜÇÜNCÜSÜ. Tohum ile çift hayvanı bir şerik tarafından, emekle tarla da öbür şerik tarafından vazedilerek akdolunur ki bu da fâsiddir.

DÖRDÜNCÜSÜ. Çift hayvanatı bir şerik, diğerlerini de öbür şerik temin ederek tesis edilir ki bu da fâsiddir.

Öteden beri memleketimizde arazi ve çiftlik sahipleriyle köylüler ve çiftçiler arasında câri olan ortakçılık şekilleri, yukarıda izah ettiğimiz müzâraa-i sahîhanın üç nevine münhasır gibidir. Bunda, vicdân-ı dînîsini tatmin için takvâ sahibi zevatın müzâraanın mücâz olan bu şekillerini iltizam etmelerinin büyük tesiri olsa gerektir. Müzâraa, ziraat hayatında vâsi' miyasta cereyan etmekle beraber envâi pek ziyade girift ve sahihi ile fâsidini ayırmak müşkül olduğu için müzâraa ve müsâkât bahsinin sonuna böyle bir hâtime ilâvesiyle izah etmeyi faydalı bulduk. Bu faydayı tamamlamak için sa'y ü amel ile sûret-i müzâraa, müzâraanın feshi hakkında da bazı mâlûmat ilâve edeceğiz.

SA'Y Ü AMEL NEDİR?

Müzâraanın tarla, tohum, çift hayvanı, sa'y ü amelden ibaret olan dört rûknünden üç evvelkiler ne derece vâzih ise sonraki sa'y ü amel de o derece muhtâc-ı izahtır. Bu sa'y ü amelin mahiyeti, hududu, mebde ve müntehâsı nedir? Şimdi de bunu izah edeceğiz.

Şeriklerden ziraat işini deruhte eden şerikin sa'yi ile, maksut olan, ekinin taksiminden evvelki mesâ-i zirâiyyedir. Ziraî mesai üç devreye ayrılmıştır.

1. DEVRE. Ekin idrak etmezden evvel ziraatın, kendisine muhtaç olduğu efâldir: Tarlayı nadas etmek, tohumu tarlaya nakletmek, sürülmüş tarlaya zer' etmek, sulak bir tarla ise sulamak, hüsnü muhafaza etmek, bu işler tamamen ziraat işini deruhte eden şerike aittir. Bunların ziraatçı tarafından ifa edilmesi örfe akd-i müzâraanın muktezâsıdır. Bu sebeple âmil, bu işlerin, hepsini yahut bazılarını terketmekle ekin bozulsa âmile zaman lâzım gelir.

2. DEVRE. Ekin idrak edip fakat taksim edilmezden evvelki efâldir: Ekin biçmek, harman yerine nakletmek, dövmek, savurmak gibi işler. Bu işler, âmil ile sâhib-i arz üzerine hâsılâtan hisselerine göre biliştirak lâzım gelir. Hatta hîn-i akidde bu masraflar âmile ait olduğu şart edilse müzâraa fâsid olur. Çünkü bu şart, akdin muktezasından olmayan ve menfaati âkidlerden yalnız birine ait bulunan bir şarttır.

Fakat İmam Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayete göre, bu hizmetlerin ve ücretlerin ziraî sa'y ü ameli deruhte eden şerike aidiyeti şartı, teâmül-i nâsa ve istisna esasına göre sahih

olur ki, müftâbih olan da budur. Binaenaleyh ekin biçmek, harman yerine nakletmek gibi masrafların hîn-i akidde âmile aidiyeti şart edilmezse şeriklerin hisselerine göre hâsılâtta tesviye edilir. Sarfedilirse sahih ve müftâbih olan kavle göre âmil üzerine lâzım gelir. Bu masârifin tarla sahibine ait olduğu şart edilmesi ise bilittifak akdi ifsat eder. Zira bunda itibar edilecek bir teamül yoktur.

3. MESAI DEVRESİ. Mahsul idrak edilip iki şerik arasında taksim edildikten sonraki iştir. Bu da hububatın harman yerinden naklidir ki herkesin hissesini nakletmek kendisine ait olduğudur.

ŞÜRÛT-I MÜZÂRAA. Müzâraanın iki nevi şartı vardır: İn'ikâdının şartı, sıhhatinin şartı. **İn'ikâdının Şartı:** Âkideynin ehliyeti yani âkil olmasıdır. Esasen bey', icâre, kefâlet, havâle gibi ukûdun hepsinde akıl, bir şart-ı esâsî olarak kabul edilmiştir; ehliyetsiz hiçbir akid sahih olmaz. Binaenaleyh biri veya ikisi birden deli veya gayri mümeyyiz sabî olursa, akd-i müzâraa bâtil olur. Şu kadar ki müzâraada âkideynin bâliğ olması şart değildir; sabiyye-i me'zûn da akd-i müzâraa edebilir. Binaenaleyh âkideynin ikisi de sabî-i me'zûn olabileceği gibi, biri velisi tarafından akde mezun sabî-i mümeyyiz, diğeri âkil olabilir. Sabî-i mümeyyiz, gayri me'zûn olursa, onun akd-i müzâraası velisinin iznine mütevakıftır (*Reddü'l-muhtâr*).

ŞARTIN İKİNCİ NEVİ. Şürût-ı sıhhattir ki, tohumun kimin tarafından verileceğinin tesbiti, çiftçinin hâsılâtta cüz-i şâyi olarak hissesinin taktiri, müddet-i icârenin, tohumun cinsinin tayin edilmesi gibi şartlardır. Bütün bu şartlar, ileride vukuu melhûz ve muhtemel olan nizâi vukuundan evvel defetmek gayesine mâtuftur.

EVVELÂ. Müzâraanın sıhhatine tohumun sâhib-i arz tarafından mı, yoksa çiftçi tarafından mı verileceğinin tayini, vukuu melhûz nizâi def için lâzımdır. Esnâ-yı akidde bu cihet zikredilmemişse örf ü âdetle hükmolunur. Eğer muttarid bir örf yoksa müzâraa fâsid olur.

SÂNİYÂ. Tarafeynin hisselerinin nısf, sülüs gibi cüz-i şâyi olarak tayin edilmesi şarttır. Çünkü müzâraa, ibtidâ icâre halinde ise de nihayet mahsulün idraki sırasında şirket olarak mün'akid olduğundan hisse-i iştirak hâsılâtta olmak lâzımdır. Hatta çiftçinin hissesi hâsılâtta başka bir şey verilmek üzere tayin edilirse, müzâraa sahih olmaz. Meselâ sâhib-i arz hâsılâtta değil de kendi malından şu kadar kile verilmesini şart etse, müzâraa sahih olmaz.

Yine böyle âhâd-i âkideynin hisselerinin cüz-i şâyi olarak mahsulün nısfı, sülüsü, rub'u diye tayin edilip beş, on, yirmi kile diye zikredilmemesi de lâzımdır. Çünkü mahsulün miktarını, idrak etmezden evvel tayin ve takdir etmek mümkün değildir ki, mahsulün tayin edilen miktardan az olması da ihtimal dahilindedir. Bu surette de hâsılâtta şirket bulunmaz.

Yine böyle, müzâraaya konulan tarlanın muayyen bir mahallinin hâsılâtı şeriklerden birine ait olmak üzere hisselerin mahallen tayin edilmemesi de lâzımdır. Hisseler

bu suretle tayin edilirse, müzâraa sahih olmaz. Çünkü bir tarafa tayin edilen toprak daha mümbit ve mahsuldar olabilir ve bu suretle öbür şerikin zararını mûcip olur. Sonra böyle mahallen hisse tayininde bir tarafın hissesine bir âfet isabet edip de öbür şerikin hissesinin masûn kalması muhtemeldir. Bu da tarafeynden birinin zararını mûcip olduğundan sahih değildir. 1051 numaralı hadise bakınız!

Yine böyle müzâraaya konulan arazinin sulak kısmı birine, kurak kısmı diğerine ya da fülân hark ile sulanan bir şerike, başka bir hark ile sulanan da diğer şerike ait olmak üzere hisse tayini de doğru değildir. Bunda da şeriklerden birinin zararı muhakkaktır. Tarafeynin hisselerinin bu yolda mahallen tayini şartı müfsiddir; şirketin fesadını mûciptir; taraf-ı risâletten nehyedilmiştir. Bunu 1051, 1057, 1058, 1059 numaralarla tercüme ettiğimiz hadislerin izahlarında mufassalan bildirmiştik.

SÂLİSÂ. Müddet-i icârenin bir, iki... sene olarak tayini de şarttır. Bunun da ileride zuhuru melhûz olan nizâi def için pek lüzumlu bir şart olduğunu yukarıda İbn Abbas radi-yallahu anhumâdan rivayet olunan bir haberle tevsik ve izah etmiş bulunuyoruz.

Yine orada, müddet beyan edilmeyen müzâraalarda ilk bir senede alınacak ilk mahsul zamanına masruf ve binaenaleyh müzâraanın sahih olacağı eimme-i seleften bazı-larının mezhebi olduğunu bildirmiştik ki, *Reddü'l-muhtâr*'da bu ictihadın müftâbih olduğu zikredilmiştir.

RÂBİÂ. Tohumun cinsinin ve buğday, arpa gibi hangi hububattan ekileceğinin tesbiti de yine melhûz ve müstakbel bir nizâi defetmek için şarttır. Bazı mevrûât bazı toprağa muzır olabilir; bu cihetle bu da bir husumet tevlid edebilir. Şu kadar ki tohumun cinsinin esnâ-yı akidde tayin edilmemesi, tohumun tarla sahibi tarafından verilmesi meşrû olan müzârca nevinde câizdir. Eğer tohum çiftçi tarafından atılacaksa, müzâraa fâsid olur. Meğer ki esnâ-yı akidde çiftçiye dilediğini ekmek üzere umumi bir salâhiyet verilmiş ola! Bu suretle müzâraanın sıhhati temin edilmiş olur.

Buraya kadar tâdât ettiğimiz şartlar, müzâraanın en umde olan şartlarıdır. Bunlardan başka arzın tahliyesi ve çiftçiye teslimi ve şirket fi'l-hâric gibi bir, iki şartı daha varsa da bunlar tâlî şartlardır ve hatta bazı fukaha nazarında şirket fi'l-hâric müstedrek bir şarttır.

MÜZÂRAANIN HÜKMÜ

Müzâraanın iki hükmü vardır: Hâle ve istikbale ait olan hükümlerdir. Halen müzâraanın hükmü, menfaate mâlik olmaktır. Müzâraa ile çiftçi tarla sahibinin, tarla sahibi de çiftçinin menfaatine mâlik olurlar.

İstikbale ait olan hükmü de çıkan mahsulde iştiraktır. Bu sebeple ekin âfetzede olup da harman zamanında mahsul alınmamış olursa, şeriklerden her ikisi de bir şey alamazlar. Ne çiftçi sa'y ü ameli mukabilini, ne de sâhib-i arz icâresini almak nasip olur. Tohum, ister arazi sahibi tarafından, ister çiftçi tarafından atılmış olsun müsavidir. Bu itibarla ekin idrak

etmezden evvel, Allah esirgesin, bir âfet isabet eder de telef olursa, *Reddû'l-muhtâr*'da beyan olunduğu üzere, şeriklerden hiçbirisi diğerine karşı bir hak talep edemez.

MÜZÂRAANIN FESHİ

Müzâraanın en mühim bir bahsi de müzâraanın feshine dair olan meselelerdir. Müzâraa, beş sebeple münfesihi olabilir.

1. SEBEP. Âkidlerden birinin vefatıdır ki, bu takdirde müzâraa bâtil ve binaenaleyh münfesihtir. Çünkü müzâraa, ibtidâ bir icâredir; icâre ise âkidlerden birinin vefatıyla bâtil olur. Şu kadar ki vefatın henüz ziraat edilmeden veya ziraat edilip ekin bitip yetiştikten sonra ya da ziraat edilip de bitmeden evvel vuku bulması ayrı ayrı tafsile tâbidir: Tarlaya ekin ekilmeden âkidlerden birinin vefatı halinde müzâraa bâtil olur. Yine böyle üç sene müddetle akd-i müzâraa edilip de birinci sene ekildikten sonra tarafeynden birisi vefat ederse, ikinci ve üçüncü seneler için müzâraa bâtil olur. Birinci sene için ekin yeşil iken tarla sahibi vefat ederse, ekin yetişinceye kadar çiftçi işine devam eder; müteveffânın vârisleri ona mani olamazlar. Eğer çiftçi vefat etmiş bulunursa, vârisi onun makamına kâim olup dilerse ekin yetişinceye kadar ziraat işine devam eder; tarla sahibi ona mani olamaz. Dilerse terkeder; tarla sahibi çiftçiye devama icbar edemez. Yukarıda bu noktayı izah etmiştik.

Ekimden evvel vefat veya herhangi bir sebeple müzâraa münfesihi olur da çiftçinin tarlayı nadas etmek gibi sa'y ü ameli sebk etmiş bulunursa, bu mesai mukabilinde kazâen bir şey talep edemezse de tarla sahibi çiftçiye diyaneten irzâ etmelidir.

Ekin ekildikten ve yetişip yeşillendikten sonra vefat vukuunda, şimdi izah ettiğimiz veçhile çiftçi işine devam eder ve mahsul çiftçi ile müteveffânın vârisleri arasında ber mûcib-i mukavele taksim olunur. Müteveffânın vârisleri mani olamazlar. Çünkü akdin ifasında hem çiftçinin hem de veresenin haklarına riayet vardır. Çiftçinin vârisleri ziraat işine devam etmek istemezlerse, tarla sahibi tarafından devama icbar edilemez.

Ekin ekildikten fakat henüz bitmeden vefat vukuundaki vaziyetin hükmünde ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Bazıları akd-i müzâraanın bekasıyla hükmedip buna tekaddüm eden vaziyetteki gibi çiftçinin işine devamına kâil olmuşlardır. Bazıları da müzâraanın feshi ichtihadında bulunmuşlardır.

2. SEBEP. Tohum sahibinin tohum ekilmezden evvel –özürsüz bile olsa– feshetmesiyle münfesihi olur. Zira zer' ile tohum telef olmak ihtimaline mebnî tohum sahibi zer'a icbar olunamaz. Bu sebeple tohum ekilmedikçe tohum sahibi bilâözür akd-i müzâraayı feshedebilir. Müsâkât müzâraa gibi değildir. Akd-i müsâkât her iki taraftan da lâzım bir akiddir.

3. SEBEP. Tarla sahibinin özüdür. İcâre gibi müzâraa da a'zâr ile münfesihi olur. Şöyle ki tarla sahibinin tarlasını satmaya mecbur eden bir deyni zuhur ederse, ekilmezden evvel müzâraa fesholunarak tarla satılabilir. Hatta ziraatçı diyaneten irzâ edilmek şartıyla

ziraat edilip fakat ekin bitmiş olmadıkça müzâraa fesholunabilir. Bu suretteki fesihte bazı fukahaya göre ne kazâen, ne de diyaneten rızaya lüzum vardır. Şu kadar ki İmam Ebû Yûsuf'a göre tohum, çiftçi tarafından ekildiği surette tarla sahibi tohumu tazmin eder. Ekin bitip yeşillendikten sonra müzâraa feshedilip de tarla satılamaz.

4. SEBEP. Ekinci hastalansa yahut yolculuğu çıksa yahut başka bir mesleğe girmek zaruretinde bulunsa müzâraayı feshedebilir.

5. SEBEP. Ziraatçının hıyaneti zâhir olup, mahsulü çalmasından korkulmasıdır. Bu surette diğer taraf akd-i müzâraayı feshedebilir ve onun feshiyle müzâraa münfesihi olur. Bütün bu meseleler *Dürrü'l-muhtâr* ve *Reddü'l-muhtâr*'dan alınmıştır.

Kitâbü's-Şirb

كِتَابُ الشَّرْبِ

Bu bab şirbin ve su hissesinin ahkâmına dair ehâdîs-i şerife hakkındadır.

Buhârî nüshalarında bu unvan hakkındaki rivayetler muhtelifdir. كتاب المساقاة، كتاب Enbiyâ sûre-i şerîfesinin 30. âyeti cümlesinden olan, “Biz, (hayvanlardan, nebatlardan,) *her zîhayatı sudan yarattık.* (Buna) *hâlâ inanmıyorlar mı?*” meâlindeki nazm-ı şeriftir.² Katâde bu âyet-i kerîmedeki “şey” lafzını sudan yaratılan her zîhayat diye tefsir etmiş, şârih İbn Battâl da (hayatı), hayvanî ve nebâtî hayata teşmil eylemiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

Lugatta **şirb** “sudan isabet eden haz ve nasibe” denir.¹ Fıkıh ıstılahında, ekin ve hayvan sulamak için su ile intifa etmek nevbetidir. Buna “hakk-ı şefe” de denir ki su içmek hakkı demektir. Yukarıdaki tariftten müstefâd olduğu üzere hakk-ı şirb eamdır, hakk-ı şefe ehastır. Hakk-ı şirb mezârî, insan ve hayvana şâmil olduğu halde hakk-ı şefe yalnız insana ve hayvana mahsustur. Hakk-ı şefe “su içmek hakkı” demekse de burada insanların içmesi, çamaşır yıkaması, abdest alması gibi levâzımı ile hayvanatın sulanması, yıkanması gibi ihtiyaçları için kullanılmak hakkıdır.

Buhârî bu bahsin unvanında iki âyet-i kerîme zikretmiştir: Bunlardan birincisi, Enbiyâ sûre-i şerîfesinin 30. âyeti cümlesinden olan, “Biz, (hayvanlardan, nebatlardan,) *her zîhayatı sudan yarattık.* (Buna) *hâlâ inanmıyorlar mı?*” meâlindeki nazm-ı şeriftir.² Katâde bu âyet-i kerîmedeki “şey” lafzını sudan yaratılan her zîhayat diye tefsir etmiş, şârih İbn Battâl da (hayatı), hayvanî ve nebâtî hayata teşmil eylemiş bulunduğundan tercümemizde buna işaret ettik.

İkincisi, Vâkıa sûresinin 68, 69, 70. âyetleridir ki, “İçtiğiniz o suyu gördünüz mü? O (tatlı suyu) beyaz ve yağmur yüklü bulutlardan siz mi indiriyorsunuz, yoksa biz mi indiriyoruz? Biz dileyseydik onu acı kılardık. Şu halde niçin şükretmezsiniz?” meâlinde dir.³

Buhârî, nazm-ı şerifi tahşîye edilen bu kav-ı şerifin iki kelimesini *Sahîh*’inde bizzat tefsir ediyor: Birisi, أجاج “ücâc” lafzıdır ki bunu “mur” (acı) diye tefsir etmiştir. Bu tefsir, eimme-i lugattan Ebû Ubeyd’den menkuldür. İbn Ebû Hâtim’in Katâde’den bir rivayetinde içilmeyecek derecede tuzlu su olmak üzere tefsir edilmiştir. İbn Fâris de sıcak su demiştir. Biz bunlardan tercümede müellifimiz İmam Buhârî’nin tefsirini ihtiyar ettik.

1 والشرب الحظ من الماء وفي المثل: آخرها شربا أقلها شربا. وأصله في سقي الإبل. لأن آخرها يرد و قد نزل الحوض [لسان العرب]

2 وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ [سورة الأنبياء]

3 أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ. أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ. لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ [سورة الواقعة].

Öbürü, “müzn” (مزن) lafzıdır ki bunu da Buhârî “sehâb” ile tefsir etmiştir. Müellifin bu tefsiri de müfessir Mücâhid ile Katâde’den menkuldür. “Müzn”ün müfredi, gurfе vezninde “müzne” (beyaz bulut) olduğu Beyzâvî ve ehl-i lugat tarafından bildiriliyor. Müstemlî riva-yetinde “sehâb” ile tefsirden sonra فانا عذبا “tatlı su” suretinde bir ziyade de bulunduğundan âyet-i kerîmenin tercümesinde kavis içinde buna da işaret ettik.

SUDA TASARRUF VE HAKK-I İŞTİRAK

Güzîde *Buhârî* şârihi Aynî *Umdetü’l-kârî*’de hakk-ı şîrb itibariyle suların envâi hakkında mühim mâlûmat vermekte olup bunları fikhî mehazlardan edindiğimiz mâlûmat ile tevsî’ ederek bu mevzumuzda bir mukaddime olmak üzere bildirmeyi lüzumlu addettik.

SULAR ÜÇ KISIMDIR: Bunlardan birincisi deniz sularıyla Van, Sapanca gibi büyük, küçük göl sularıdır.

Deniz suları mubahtır. Bunlar üzerinde kimsenin hakk-ı mülkiyeti yoktur. Herkes havadan ve güneşle ayın hararet ve ziyâsından intifâ ettiğı gibi denizlerin suyundan da istifade eder. Meselâ üzerinde büyük, küçük merâkib-i bahriyye işletebilir; balık avlayabilir. Güneşin, ayın ziyâsından müstefit olmaktan kimse menolunamayacağı gibi denizlerden istifade etmekten de kimse menolunamaz. Hatta İbn Âbidîn merhumun *Reddü’l-muhtâr*’da, denizden müstefit olan bir kimsenin intifâı, başkalarının menfaatini haleldar etse bile yine menedilemeyeceğini Kuhistânî’den naklen bildirmektedir. Yalnız İbn Âbidîn bu gayri ızrâr keyfiyetini şâyân-ı nazar buluyor.⁴

Van, Sapanca gibi büyük ve hatta küçük göller de mubahtır. Bunların sularında da deniz suları gibi herkesin hakk-ı iştiraki ve hakk-ı intifâı vardır. Herkes bu göllerden harklar, cedveller açarak ve motor ve dolap koyarak buralardan kendi arazisine su isâle ile hakk-ı şîrb ve hakk-ı şefesinden istifade edebilir. Kişinin bu serbesti-i intifâına kimse mani olamaz. Ancak bu serbestî-i intifâ da ammeyi ızrâr etmemekle meşruttur. Cedvel açarken suyu taşırmak, hukûk-ı nâsı ifsat etmek gibi zarar-ı âmmı mûcip olan hususlar da hükümetçe menolunur.

Buradaki gölden maksut, sahibi olmayan göllerdir; Van gölü gibi büyüğü ile küçüğü arasında hiçbir fark yoktur; her ikisinin suyu da mubahtır. Sahibi bulunan yani bir kimsenin kendi mülkü ve çiftliği dahilinde sınaî bir surette ihrâz ettiğı göl o kimsenin mül-

4 Filhakika herkes aşağıda görüleceğı üzere kendi mülkünde dilediğı gibi tasarrufa mezun iken bu serbestî-i tasarrufun başkalarını açıktan açığa ızrârı halinde tasarruftan menedileceğı esasına göre, kimsenin mülkü olmadığı halde başkalarına zararı bedîhî olan hususatta deniz üzerindeki serbestî-i hareketin kabulü doğru olmamak lâzım gelir. Meselâ büyük bir gölden veya nehirden tarlasına bir cedvel açarak sulamak isteyen kimsenin bu hareketi, komşularının tarlalarını su basmak gibi mahzurlara bâdî olduğunda, hükümetin cedvel sahibini mene hakkı olduğuna gibi deniz üzerindeki fertlerin müşterek tasarruflarının lede’l-icap kasr ü tahdîdi kabul edilmelidir. Şu kadar ki her nevi iktisadî hareket, bir rekabetle karşılaştığına, bu da gayrin ızrârı addedilebileceğine göre, deniz üzerindeki serbestî-i intifân men ü tahdîdi bunlara teşmil edilmeyip, yalnız menâfi-i umûmiyyeyi ızrâra bâdî olan hususata hasredilmelidir. Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hâssı ihtiyar etmek fikhî esaslardan biridir.

küdü; suyu umum için mubah değildir; sahrınçta, küpte, fıçıda ihrâz olunan sular gibi bu da sahibinin mülküdür. *Mecelle*'nin 1264. maddesinde, “Herkes hava ve ziyâ ile intifâ ettiği gibi deniz ve büyük göller ile de intifâ edebilir” suretinde muharrer olan maddesi yukarıdaki izahımızın bir hulâsasıdır.

BUNUN MÜSTENED-i ŞER'İSİ. Suyun insanlar arasında mubah ve müsterek olduğunun istinat ettiği delîl-i şer'î, İbn Mâce'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte, “*Müslümanlar su, ot, ateş hususunda ortaklardır*”⁵ buyurulmuş olmasındır.

Bu hadîs-i şerifte bildirilen şirket, şirket-i ibâhadır ki, mâbihi'l-iştirak ayn değildir, mânadır; ihrâz ve temellûke temekkünden ibarettir. Şirket-i akid ve şirket-i mülkte olduğu gibi a'yân ve emvali temellük değildir.

Bu hadîs-i şerife göre gayr-i muhrez su ve gayr-i muhrez ot ile kimsenin mülkünde değil, kırdaki bayırda şunun bunun yaktığı ateş mubahtır. Herkes bu sudan içebilir; testisini doldurabilir; bahçesini sulayabilir. Yine böyle kırlardaki hudâ-yi nâbit otları kim isterse biçip toplayabilir; hayvanatını otlatılabilir;⁶ kırdaki yakılmış bir ateşte de ısınabilir. Hulâsa su, ot, ateş mubahtır. Yalnız bunlar ihrâz ile temellük olunabilir.

Ihrâz-ı temellük için müslim ile gayri müslim arasında bir fark da yoktur. *Meşârik Şerhi*'nde İbn Melek'in vesair hadis şârihlerinin beyanı veçhile hadîs-i şerifteki “müslim” kaydı, bir kayd-ı ihtirâzî değildir. Şeriat-ı İslâmiyye ile muhatap olanlar müslüman olduğu için müslim kaydı, kayd-ı vukû olarak zikredilmiştir.

İKİNCİ KISIM SULAR. Memlûk olmayan enhâr-ı âmmedir ki bu muazzam nehirler hiçbir kimsenin ve hiçbir cemaatin mülkü olan mecralara dahil olmayarak akarlar. Nil, Fırat, Tunca, Ceyhun, Sakarya nehirleri gibi. Bunların suları da birinci kısımda izah edilen deniz ve göl suları gibi mubahtır. Aşağıda görüleceği üzere mubahın temellûkü sebk-i yed ve ihrâzla olur. Halbuki bunlar gibi enhâr-ı cesîmeyi ihrâz kabil olmadığından hiçbir kim-

5 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (المسلمون شركاء في الثلاث: الماء والكلاء والنار) رواه ابن ماجه عن عبد الله بن عباس رضي الله عنهما. ورواه الطبراني من حديث عبد الله بن عمر. ورواه أبو داود عن رجل من الصحابة. وأحمد في مسنده وابن أبي شيبة في مصنفه . {İM2472 İbn Mâce, Rühûn, 16.}

6 Sahipsiz olan yerlerde hudâ-yi nâbit olan otlar mubah olduğu gibi bir kimsenin mülkünde sebebiyeti olmaksızın hudâ-yi nâbit olan otlar dahi mubahtır. Şu kadar ki, sâhib-i mülk başkalarını mülküne duhulden menedebilir. Bu ise hudâ-yi nâbit olan otu ahz ve istimlâkten men değildir. Mülküne girmekten mendir. Bir kimsenin mülküne âharın –velev ki mubah olan bir şeyi koparmak için olsun– bilâruhsat girmesi bir nevi tasarruftur. Bu ise câiz değildir. Bununla beraber Hânîyye gibi bazı fetvâ kitaplarında su ve ot hakkındaki şirket-i ibâhaya o kadar ehemmiyet verilmiştir ki, “Bir kimsenin hayvanına vermeye mecbur olduğu otu tedarik için mülk sahibi mülküne duhulden men edildiği ve o civardaki hâlî arazide kendi kendine bitmiş ot bulunmadığı surette mülk sahibi ya o kimsenin ot koparmak üzere girmesine ruhsat vermeye ya da mülk sahibi bizzat koparıp vermeye mecburdur” deniliyor. Bu içtimaî mecburiyetin hakk-ı şefede de kabul edildiğini aşağıda göreceğiz.

Cibâl-i mubâhada ve sahipsiz vadilerde ve meralarda yetişen sahipsiz ağaçların meyvelerini kim olursa olsun devşirebilmesi de bu esasa tevfiқан kabul edilmiştir.

senin mülkü olmazlar. Bundan evvel İbn Abbas hadisinde gördüğümüz müsaade veçhile herkesin böyle sulardan dilediği gibi hakk-ı şirb ve hakk-ı şefe ile istifade salâhiyeti vardır.

Mükerreren geçtiği üzere mubah ile intifâin cevazı, başkalarına zarar vermemekle meşruttur. Bu intifâ, başka bir kimseye mazarratı mûcip olursa câiz değildir. Bu esasa mebnî *Fetâvâ-yi Hindiyye*'de, hükümet tarafından bir köy halkına şefe için tayin ve isâle olunan su ile bazı kimseler bahçelerini, bostanlarını sulamak istediklerinde bakılır; eğer karye ahalisine bu sulama muzır ise câiz değildir. Muzır değil ise câizdir deniliyor.

Yine mubah ile intifâin cevazında kabul edilen istisnâî hale göre enhâr-ı gayr-i memlûkeden intifâ ederken nehrin suyu bütün bütün kesilmek veya içinde kayıkların seyrine mani olmak gibi ahvalde devletçe menolunur. Böyle istisnâî bir hal olmadıkça herkes hava ve ziyâ gibi enhâr-ı cesîmeden istifade ederek arazisini sulayabilir, değirmen, fabrika tesis edebilir. Hark, cedvel açabilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM SULAR. Enhâr-i memlûkedir yani bir cemaatin mülküne dahil olan nehirlerdir. Bu da iki nevidir:

Birinci nevi, o nehirlerdir ki suyu şerikler arasında müteferrik ve münkasim olur. Fakat onların arazisinde tamamen mahvolmayıp bakıyesi âmmeye mubah olan sahralara, kırlara cereyan eder. Bu kabilden olan nehirler bir cihetle âm olduğundan enhâr-ı gayr-i memlûke gibi bunlara dahi nehr-i âm denilir. Bunlarda da şüf'a câri olmaz.⁷

İkinci nevi, nehr-i hâstır ki onun suyu eşhâs-ı ma'dûdenin arazisine müteferrik ve münkasim olur ve arazilerinin nihayetine varınca mahvolup hâlî araziye, kırlara müntehî olmaz. İşte şüfa ancak bu nevide câri olur. Binaenaleyh böyle bir nehirden hakk-ı şirbi olan bir mülk bey' olunduğu surette mezkûr nehirden hakk-ı şirbleri olan emlâk sahiplerinin hepsi mebîa şefî' olurlar. Çünkü nehr-i mezkûrun suyu yalnız hakk-ı şirb sahiplerine kifâyet edecek bir derecede olmakla beraber müşterinin de vakitli vakitsiz suyu mülküne çevirir bir kimse olması melhûz ve bu suretle nehr-i hâstan hakk-ı şirbi olan diğer emlâk sahiplerinin mutazarır olmaları muhtemel bulunduğundan bu nehirden hakk-ı şirbi olanlara şüfa tecviz edilmiştir.

ENHÂR-İ MEMLÛKE-İ ÂMME İLE ENHÂR-İ MEMLÛKE-İ HÂSSA BEYNİNDE HAKK-İ ŞİRB VE HAKK-İ ŞEFE HUSUSUNDA FARK YOKTUR. Bu mühimmeyi Âtîf Bey merhum *Mecelle Şerhi*'nde şöyle izah ediyor: Enhâr-ı memlûke-i hâssadan hakk-ı şirbi olmayan bir kimse nehr-i hâstan emlâkını sulayamayacağı gibi nehr-i memlûk-i âmdan şirbi olmayan kimse de nehr-i mezkûrdan arazisini iskâ edemez. Meselâ memlûk olan nehr-i âm kurbünde bir

7 Yani memlûk-i âm olan bir nehirde hakk-ı şirbi bulunan bir mülk bey' olunduğu surette nehirden hakk-ı şirbleri olan diğer emlâk sahipleri hakk-ı mezkûr sebebiyle mebîa şefî' olamazlar. Zira şüfanın hikmet-i şer'iyyesi şüfa bahsinde izah ettiğimiz veçhile mülk-i meşfûu iştirâ eden müşterinin şefîa melhûz olan mazarratını refetmek içindir. Halbuki nehr-i âmmın suyu sahiplerine kifayet ettikten sonra fazla da kaldığından müşterinin, nehr-i âmdan hakk-ı şirbi olan kimseleri hakk-ı mezkûrdan dolayı ısrarı mutasavver değildir. Zira nehr-i mezkûrun suyu hem müşteriye hem de sair arazi sahiplerine kifayet ettikten sonra artacak derecede fazladır.

kimse bir arz ihya etse, nehr-i mezkûrdan ihya ettiği arzı sulayamaz. Çünkü su, hissedarların mülküne dahil olduğu cihetle o sudan başkasının şirbi münkâtı' olur. Ama herkesin enhâr-i âmme ile hâssada şefesi vardır. Zira suyun maksimlere duhulüyle yani su, gayrin mecrasına girmesiyle o sudan nâsın şefesi münkâtı' olmaz. Şefenin inkitâi yalnız ihrâz ile olur. Halbuki mecra duhul ile mecra sahipleri suyu ihrâz etmiş olmazlar.

KUYU SULARI VE Bİ'RİRÛME

Buhârî "Kitâbü'ş-Şirb" in unvanında yukarıda tercüme ettiğimiz âyât-ı kerîme ile yüzündeki suların bütün insanlar için birer bahşâyış-i ilâhî olduğuna işaret ettikten sonra Rûme Kuyusu vâkıasıyla da tahte'l-arz câri olan sulara işaret etmek istiyor. Buhârî'nin ta'lîkan rivayet ettiği bu vâkıayı şârih İbn Battâl şöyle izah ediyor:

Rûme Kuyusu Medine'de bir yahudiye aitti. Rûme el-Gıfârî denilen bu yahudi zaman zaman kuyunun ağzına bir kilit vurup savuşurmuş. Su içmeye ve su almaya gelen müslümanlar su almadan geri dönmeye mecbur olurlarmış. Allah Teâlâ'nın insanlara bahşettiği su nimetinden bir yahudînin müslümanları mahrum etmek küstahlığında bulunmasından müteessir olan ashâb-ı kirâm bu fena vaziyeti Resûl-i Ekrem'e arzettiklerinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Rûme Kuyusu'nu –kendi kovası da müslümanların kovaları gibi bu kuyu içinde müşterek faaliyette bulunmak üzere– kim iştirâ eder de müslümanlara ivazsız hediye ederse onun için cennet mev'uddur*" buyurmuş. Bunun üzerine bunu Osman radiyallahu anh iştirâ (edip vakf)etmiştir.⁸

Şârih İbn Battâl Medine'de mâruf olan bu kuyuyu Hazret-i Osman'ın 35.000 dirheme alıp vakfettiğini naklediyor. Kelbî de Hazret-i Osman tarafından kuyu satın alınincaya kadar yahudinin bu kuyunun her kırba suyunu 1 dirheme sattığını hikâye etmiştir.

Hadisteki "kendi kovası da müslümanların kovalarıyla müştereken kuyudan su çekerse" fıkrasıyla kuyu iştirâ eden kimsenin her müslüman gibi bunun suyundan istifade etmek üzere vakfetmesine işaret edilmiştir.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde Ebû Abdurrahman es-Sülemî vasıtasıyla mevsûlen rivayetine göre, Buhârî'nin ta'lîkan tahrîc ettiği Bi'rîrûme hadisi, Hazret-i Osman'ın şehâdet-i elîmesiyle nihayete eren vak'a-i müessife sırasında irat ettiği müessir nutkun bir parçasıdır: Tirmizî'nin tahrîcine göre, halife hazretleri saadethânesinde muhasara edildiği günlerde bir gün evinin üst katından bu âsilere karşı uzun bir hitâbesinde ezcümle, "Size yâdeder, hatırlatırım: Pek iyi bilirsiniz, Rûme Kuyusu ki bu kuyudan hiçbir kimse parasız bir yudum su içemezken ben onu (Peygamber'in emr ü işâretiyle) satın aldım da zengin, fakir (yerlilerin ve) yolcuların su içmesi için vakfettim" demiş, bu âsiler de halifenin bu sözünü, "Evet, böyledir" diye tasdik etmeye mecbur olmuşlardı. Osman b. Affân radiyallahu anh bunun gibi kendisine lisân-ı peygamberî ile cennet vaad edilen birçok meâsir-i hayriyyesini –ki

8 وقال عثمان رضي الله عنه قال النبي صلى الله عليه وسلم: من يشتري بئر رومة فيكون دلوه فيها كدلاء المسلمين. فاشترها عثمان رضي الله عنه [رواه البخاري].

{Buhârî, Mûsâkât, 1 (bab başlığı).}

Uhud dağı hadisesi, ceyşü'l-usrenin teşhizi bu cümledendir⁹ – yâdederek nasihat ettiği ve bu mütecavizler tarafından da tasdik edildiği halde li-hikmetillah mukadder olan dilsûz hâdise-i şehâdetin vukuuna mani olamamıştır.

FİKHÎ HÜKÜMLER

Vakıf gibi bir teâvün-i içtimâî esasını kuran bu hadîs-i şeriften kuyu suyunun zengin, fakir, yolcu ve yerli herkes için mubah olduğu ve kuyuların cevâz-ı bey'î gibi fikhî hükümler istifade edilmiştir. Binaenaleyh halkın mine'l-kadîm intifâ edegeldiği kuyu suları da halk arasında müşterektir. *Hâniyye*'de “Kitâbü's-Şîrb”de beyan olunduğu üzere tahte'l-arz cereyan eden sular da fevka'l-arz ve gayr-i muhrez deniz, göl, nehir suları gibi kimsenin mülkü değildir; yer altındaki sudan da üstündeki gibi herkes istifade edebilir. Tahte'l-arz sular üsttekiler gibi kimsenin mülkü olmadığı için bir kimsenin kuyusunun yanında mülkü olan kimse, arazisi dahilinde kuyu kazabilir. Kuyu sahibi, “Benim kuyumun suyu senin kuyuna çekilir!” diye itiraz edemez.

KUYULARIN ENVÂİ

Kuyular, hukukî vaziyetlerine göre, kimin tarafından kazıldığı mâlûm olup olmamak; bir kimsenin mülkünde veya hâlî arazide, sahrada kazılmış bulunmak; suyu mütetâbiü'l-vürûd olmak yahut zaman zaman suyu kesilmek ya da yağmur sularının terâkümüyle vücut bulan mahzen ve sahrınç halinde olmak üzere müteaddit neviler arzeder.

Kuyular hakkındaki esâsât-ı İslâmiyye'ye göre, kuyular nasıl olursa olsun yani gerek kırdaki bayırda ve arâzî-yi mevâtta hafredilmiş olsun, gerek bir kimsenin kendi mülkünde hafredilsin, iştirak hususunda fark yoktur. Çünkü bir kuyu kazılmazdan evvel orada tahte'l-arz su mevcut idi. Yer altındaki sular ise üstündekiler gibi kimsenin mülkü olmadığından kuyu sahibi kuyuyu hafretmekle suyuna münhasıran mâlik olamaz. Binaenaleyh

9 Buhârî'nin “Menâkıb-ı Ebû Bekir”de tahrîcine göre, Enes b. Mâlik diyor ki: “Bir kere Resûl-i Ekrem Uhud dağına çıkmıştı. Ebû Bekir, Ömer, Osman radiyallahu anhüm yanında bulunuyorlardı. Bu sırada dağ sarsıldı.” Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, *واثبت أحد فانما عليك نبي وصديق وشهيدان* “*Uhud, dur! Senin üzerinde bir nebî, bir siddîk, iki de şehid vardır*” buyurdu. {B3675 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.} Hazret-i Osman bu hutbesinde âsilere karşı bunu da hatırlatmıştı ve onlar da tasdik etmişlerdi.

Ceyşü'l-usre de Tebûk Gazâsı için teşhiz olunan askerdir. Tebûk Gazâsı en sıcak bir mevsime tesadûf etmişti. Şiddetli bir kaht da hükümfermâ bulunduğu fukarâ-yı ashap, ihtiyâcât-ı seferiyyelerini tedarik edememişlerdi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem, *من جهر جيش العسرة فله الجنة* “*Kim ki güçlük harbi askerini teşhiz ederse, onun için cennet vardır*” buyurmuştu. Buhârî'nin “Menâkıb-ı Osmân”da rivayetine göre bu askeri Osman radiyallahu anh teşhiz etmiştir {Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 7 (bab başlığı)}. Cennete nâil olacağı ise va'd-i nebevî muktezâsıdır. Hazret-i Osman bu hutbesinde bunu da yâdetmiştir.

İki şehid ile murat, Hazret-i Ömer ile Hazret-i Osman idi ve muhbir-i sâdık olan Peygamberimizin ihbarı veçhile bu iki halife-i müslimîn şehiden irtihal etmişlerdir.

İslâm tarihinde bir yara halinde kanayan bu iki kanlı fâciadan birisiyle yani Hazret-i Ömer'in âhenîn şahsiyetinin zıyâıyla açılan fitne kapısı bir daha kapanmamış. Aşağıda “Kitâbü'l-Fiten”de görüleceği üzere taraf-ı peygamberîden defaatle ihbar buyurulan silsile-i mesâib birer birer tarihî seyrini takip etmiştir.

kuyu sahibi suyu ibâha etmeksizin birisi böyle bir kuyuda biriken suyu ahz ve istihlâk eylese, zaman lâzım gelmez. Şu kadar ki gayrin mülküne rızâsız dahil olduğu için teker-rürü halinde te'dip olunur.

Bu esasa göre bunlardan kadim zamandan beri herkesin intifâ edegeldiği ve kimin tarafından kazıldığı mâlûm olmayan kuyularla herkesin intifâi için yol uğraklarında ve konak yerlerinde zevât-ı mâlûme tarafından kazılan kuyuların suyu mubahtır; halk arasında müşterektir; herkesin bu kuyulardan hakk-ı şirbi ve hakk-ı şefesi vardır; hiçbir kimse bu kuyuların suyundan intifâdan menedilemez. Hatta bu kuyulardaki sular tahte'l-arz câri olmayıp yağmurdan toplanma sahrınç suları olsa ve içindeki sular alındığı surette bir daha toplanması yağmur yağmaya veya -az bir sızıntıdan ibaret olup- uzun zaman beklemeye muhtaç bulunsa bile menâfi-i umûmiyye için tesis olunduklarından, tükeninceye kadar herkesin hakk-ı intifâi vardır.

Bir kimsenin kendi mülkünde sa'y ü ameliyle vücut bulan kuyunun suyu mütetâbiü'l-vürûd olduğu surette bu kuyunun suyu da esâs-ı sâbika göre muhrez değildir. Bununla başkaları da intifâ edebilir. Fakat kuyu sahibinin de mülküne başkasının duhulünü mene hakkı vardır. Bir kimsenin mülkü derûnunda suyu mütetâbiü'l-vürûd olan bir kuyudan yine böyle bir nehirden ve havuzdan su içmek isteyen kimseyi mülk sahibi mülküne duhulden menedebilir. Şu kadar ki o mülkün yakınında başka içecek mubah su bulunmazsa mülk sahibi o kimseye su çıkarmaya veya girip su almasına müsaade etmeye mecburdur.

İbn Âbidîn merhum bu babdaki kurb ve bu'd-ı teyemmüme kıyasen ve Makdisî'den naklen 1 mil yani 4000 hatve olarak takdir etmiştir. Binaenaleyh 1 mil mesafede su bulunursa, kurbünde su var demektir. Bundan ziyade mesafede bulunan su da uzak demek olur.

Hakk-ı şefe hayatî bir ciheti de ihtiva ettiği için ona hakk-ı şirbden ziyade ehemmiyet verilmiştir. Meselâ mülk sahibi su isteyen kimseye su vermediği ve su isteyen kimsenin ya kendisinin veya hayvanının susuzluktan telef olmasından korkulduğu takdirde, o kimsenin cebren ve kahren girip su almaya hakkı kabul edilmiştir. Ancak bu da hakk-ı şefe sahibinin kuyunun ve havuzun kenarını bozmak gibi bir zarar vermemesiyle meşruttur.

Bir kimsenin kendi mülkünde sa'y-i zâtîsiyle vücuda gelen kuyunun suyu mütetâbiü'l-vürûd olmaz da arkası kesilirse, bu su ihrâz edilmiş bulunur. Binaenaleyh sahibinin izni olmadıkça bu su ile kimsenin hakk-ı intifâi yoktur. Suyu ihrâz edebilmek için suyun arkası münkatî' olmak şarttır. Kuyuda müterâkim ve cereyanı münkatî' olan su; testiye, küpe, fıçıya doldurulup ihrâz edilen su gibidir. Onda kimsenin hakk-ı iştiraki yoktur.

TEMBİH. Suların mubah ve kâbil-i temellük olan kısımlarını bu bahse bir mukaddime olarak biraz fazla izahımız, aşağıda tercüme ve izah edeceğimiz ehâdis-i şerifenin kolayca anlaşılmasına medar olması mülâhazasıyla ve bu arzumuzun tamamıyla temin edilmiş bulunduğu, ehâdis-i şerifenin mütalaası sırasında görülecektir.

SULARIN ESBÂB-I İSTİMLÂKİ

Müellif Buhârî “Müsâkât” ve “Şîrb” bahsine ehemmiyet vererek bu bahsin unvanında, *ومن رأى صدقة الماء وهبته ووصيته جائزة مقسوما كان أو غير مقسوم* kavliyle suların esbâb-ı temellüküne de işaret ediyor. Bu kavliyle Buhârî esbâb-ı temellükten yalnız sadaka, hibe, vasiyet ve veraseti tasrih edip hakk-ı şîrbîn şürekâ arasında taksim olunup olunmamasının vaziyet-i hukûkiyeye müessir olmadığını bildiriyor.

Bunlardan başka bey‘, hibe, istilâ da vardır: Bunlar da birer sebep-i temellüktür. Hatta Hanefîler’ce gasb da sebep-i mülk addedilmiştir. İhyâ-i mevât da en mühim bir sebep değil midir? İşte âhâdi böyle mütekessir olan mâlikiyet sebeplerini fukaha üç nevide toplamışlar ve umumiyetle mubah olan şeylerin istimlâki keyfiyetinden bahsederken “Esbâb-ı temellük üçtür” demişlerdir.

BİRİNCİSİ. Bey‘, hibe, hediye, zekât, sadaka gibi mülkü bir mâlikten diğer bir mâlike nakleden sebeplerdir. Bu nakil keyfiyetinin bir bedel mukabilinde veya meccanî olması arasında bir fark yoktur. Gâsıbın mâl-i mağsûbu ismi değişecek ve menâfii zâil olacak surette tağyîr etmesi de bu birinci sebep nevinden bir sebep-i mülktür. Bu tağyîr sebebiyle mağsûbu minhten mülk zâil olup gâsıba intikal eder. Gâsıp, mâl-i mağsûbun ya mislini veya kıymetini mağsûbu minhe zâmin olur. Hatta mağsûbun minhin mülkü zâil olduğu içindir ki şayet mağsûbu minh mâl-i mağsûbu tağyîr edilmiş olduğu halde almak istese, gâsıbın rızası olmadıkça alamaz ve o mal gâsıba kalır.

Gasp, bir fiil-i memnû olduğundan İmam Şâfiî hazretleri gasp üzerine mülk terettüp etmeyeceği ichtihadında bulunmuştur. Fakat gâsıp mağsûbu ismi değişecek derecede tağyîr¹⁰ eylemiş bir san’at-i mütekavvime ihdas eylemiş bulunduğundan mâlikin hakkını bir cihetle ihlâk etmiş oluyor; bu cihetle ismi bile değişmiş bulunuyor. Gâsıbın ihdas ettiği san’at-ı mütekavvime hakkı ise fi’l-hâl mevcuttur. Binaenaleyh mevcut ve kâim olan hakkı, min-vechin hâlik ve zâil olan üzerine tercih etmek icap eder. Mâlikin min-vechin kâim bulunan hakkı da mâl-i mağsûbun ya misli yahut kıymeti verilmek suretiyle telâfi olunur.

ESBÂB-I TEMELLÜKTEN İKİNCİSİ. İrs gibi bir kimsenin diğer bir kimseye halef olmasıdır. Vâris irs sebebiyle müverrisinin mülkünü ona halef olarak temellük etmiş bulunuyor.

ÜÇÜNCÜSÜ, sahibi ve mâlik bulunmayan mubah bir şeyi ihrâz edip ele geçirmektir ki vaz‘-ı yed eden kimse ona müstakilen mâlik olur. Mubah bir nehirden testi, fıçı gibi bir kapla su almak. Av tutmak, cibâl-i mubâhadan odun kesmek, mubah olan araziden ot toplamak, demet yapmak gibi.

Şu kadar ki kuyudaki suyu ihrâz için suyun cereyanı imtidat etmeyip arkası kesilmesi şarttır. Binaenaleyh içindeki suyu daima sızan bir kuyudaki su muhrez olmaz. Bu hususta kuyunun mefâzede ve arz-ı mevâtta kazılmış olmasıyla kişinin kendi mülkünde hafredilmiş bulunması arasında hiçbir fark yoktur. Zira esas itibariyle kuyu kazılmazdan

10 Gasp edilen buğdayın öğütülüp un yapılması gibi.

mukaddem tahte'l-arz su mevcut olduğundan ve yer altındaki sular kimsenin mülkü bulunmadığından kuyu sahibi mücerret kuyu kazmakla suya mâlik olmuş sayılmaz. Bu cihetle kuyu sahibinin rızası olmaksızın diğer biri kuyuda sızıp toplanan suyu sarf ve istihlâk eylese, zaman lâzım gelmeyeceği yukarıda bildirilmişti. Yine bu esasa göre suyu kesilmeyen ve ne kadar su çıkarsa o kadar su dökülüp giden havuzlardaki su da muhrez değildir. Ancak havuz doldurulduktan sonra su kat' olursa sahrınç mesabesinde olup derunundaki su muhrez addolunur.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ بِقَدَحٍ فَشَرِبَ مِنْهُ وَعَنْ يَمِينِهِ غُلَامٌ أَصْغَرُ الْقَوْمِ وَالْأَشْيَاخُ عَنْ يَسَارِهِ فَقَالَ يَا غُلَامُ أَتَأْذُنِي أَنْ أُعْطِيَهُ الْأَشْيَاخَ قَالَ مَا كُنْتُ لِأَوْثَرِ بِفَضْلِي مِنْكَ أَحَدًا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir bardak (su) getirildi. Resûl-i Ekrem bundan (bir miktar) içti. Sağında ashabın en küçüğü bir genç oturuyordu. Yaşlılar da solunda (ahz-ı mevki etmiş)lerdi. Bu vaziyette Resûlullah, “Delikanlı! Bardakta kalanı ihtiyarlara vermeme izin verir misin?” diye sordu. Genç sahâbî, “Yâ Resûlallah! Senden gelen artığımı hiçbir kimseye ihsan edemem” diye cevap verdi de Resûl-i Ekrem bardakta kalanı bu gence ihsan buyurdu. {B2351 Buhârî, Müsâkât, 1.}

İZAHİ

Bu İbn Sa'd hadisinin bu bahiste irat edilmesinin sebebi, su taksiminin meşrû olduğunu ve kâbil-i temellük bulunduğunu ispat ve beyan içindir. Şayet su kâbil-i temellük eşyadan olmasaydı Resûl-i Ekrem içtiği suyun bakiyesini hadiste tasvir buyurulduğu şekilde ihsan buyurmazdı. Resûl-i Ekrem'in âdet-i seniyyeleri bir şeyi içtiğinde bakiye-i sû'rünü sağında bulunan kimseye vermek üzere cereyan edegelmişti. Bu vâkiada sağında amcazadesi Fazl b. Abbas, diğer bir rivayete göre Abdullah b. Abbas bulunuyordu. Bu sünnet-i seniyye muktezâsı olarak Resûl-i Ekrem'in artığını alıp içmek bu iki kardeş gençten biri için mukaddes ve müktesep bir hak olmuştu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem solunda ahz-ı mevki etmiş bulunan Hâlid b. Velîd gibi şüyûh-ı sahâbeye vermek için genç sahâbînin muvafakatini almaya teşebbüs buyurmuştu. O da “Yâ Resûlallah! Cihan değer bir fazilet ve nimet olan bu hakkımı kimseye bağışlayamam” demesi üzerine Resûl-i Ekrem bardaktaki

bakiyeyi bu delikanlıya ihsan buyurmuştur ve işte hadîs-i şerifin Buhârî tarafından burada sebep-i sevk ve iradı budur.

Hadiste, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir bardak verildiği” mutlak olarak rivayet edilmiş olup içinde su bulunduğu sarahaten zikredilmemişse de hadisin “Kitâbü’l-Eşribe”deki metninde bardak muhteviyatı “şarap” lafzıyla rivayet edilmiştir. Şârih Aynî “şarap”, sudur ve su ile karıştırılmış süttür demektedir ise de hadisin sebep-i sevkî delâletiyle tercümemizde yalnız (su) olarak gösterdik.

Şârih İbn Battâl Resûl-i Ekrem’in sağ tarafında oturan gencin Fazl b. Abbas olduğunu hikâye etmiş, İbnü’t-Tîn de Fazl’ın kardeşi Abdullah olduğunu bildirmiştir.

Resûl-i Ekrem’in sağ tarafında ahz-ı mevki etmiş bulunan sahâbînin tayininde ihtilâf edilmiştir. Ebû Hâzim’in babasından rivayetinde, bu zatın Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhu olduğu bildirilmiştir. Fakat İbn Abdülber bu rivayeti hatalı buluyor ve Zührî’nin İbn Abbas’tan mevsûlen rivayetinde bunun Hâlid b. Velîd olduğu mezkûr ve mahfuzdur diye İbn Abbas’ın şöyle rivayet ettiğini naklediyor: “Bir kere ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber, Hâlid b. Velîd de bulunduğu halde Meymûne’nin¹¹ odasına girmiştım. Meymûne bize içi süt dolu bir kap ile geldi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içti. Ben de yanında kendisiyle beraberdim. Hâlid de sol tarafında idi. Resûl-i Ekrem bana, “İçmek nöbeti senin hakkındır. Fakat istersen Hâlid’i tafdil edebilirsin!” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlallah! Senin artığını hiçbir kimseye bahş ü ihsân edemem” dedim. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki, Allah ona bir taam yemek müyesser kılarsa, o kimse, ‘Yâ rab! Bu nimetini bize mübarek kıl ve bundan daha hayırlı nimetlerini it’âm ve ihsan buyur!’¹² diye dua etsin! Cenâb-ı Hak her kime de süt içmek nasip ederse o da, ‘Yâ rab! Bu sütü bize mübarek kıl, bundan ziyadesini de bize ihsan buyur!’¹³ diye dua etsin!” buyurdu.¹⁴

11 Meymûne, ezvâc-i mutahharât-ı nebeviyyeden olup Hâris’in kızı Hilâliyye radiyallahu anhadır. Resûl-i Ekrem efendimiz kendisini yedinci sâl-i hicrîde kazâ umresinden avdet buyurdukları sırada ve henüz ihramlı iken tezevvüc buyurmuştu. Zührî’nin rivayetine göre Meymûne hazretleri nefsini nikâh için Resûl-i Ekrem’e arz etmiş olmasına mebnî risâletmeâb efendimiz ezvâc-ı tâhirât idâdına idhal ederek taltif buyurmuştur. Müellif Mizzî* Meymûne hazretlerinin Serîf mevkiinde 51 tarihinde vefat ettiğini nakletmiştir ki burası Mekke’ye 6 mil mesafede vâkidir; 7, 9, 12 mil diyenler de vardır. Kendisinden 46 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir ki bunlardan 7 hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Yalnız bir hadisin rivayetinde Buhârî Müslim’den ayrılmıştır. İbn Abbas, Yezîd b. Esam râvileri cümlesindendir (Hulâsa, s. 437).

* مزي: بالكسر والتشديد إلى المزه. قرية بدمشق [لب اللباب]

12 “Allâhümme bârik lenâ fihi ve at’imnâ hayren minh.” اللهم بارك لنا فيه وأطعمنا خيرا منه

13 “Allâhümme bârik lenâ fihi ve zidnâ minh.” اللهم بارك لنا فيه وزدنا منه

14 روى الزهري عن عمرو بن حمره عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: دخلت أنا وخالد ابن الوليد مع رسول الله صلى الله عليه وسلم على ميمونة. فجاءتنا بآناء فيه لبن فشربه رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا معه. وخالد عن يساره. فقال لي: الشربة لك، وإن شئت آتت خالدًا. فقلت: ما كنت لأؤثر بسؤرك أحدا. ثم قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من أطعمه الله طعاما فليقل: اللهم بارك لنا فيه وأطعمنا خيرا منه. ومن سقاه الله لبنا فليقل: اللهم بارك لنا فيه وزدنا منه [أخرجه أبو عمر بن عبد البر].

{İbn Abdülber, et-Temhid, XXI, 121. Rivayet için bkz: T3455 Tirmizî, Daavât, 54.}

TEMBİH. Hadîs-i şerifte “Allahım! Bu taamı bize mübarek kıl!...” suretindeki dua yemek sonunda edilen me’sûr duaların biri ve pek muhtasarıdır. Yemeğe besmele ile başlamak ve böyle bir dua ile bitirmek, Asr-ı saâdet’ten beri devam edegelen bir sünnet-i kadîmedir. Bu nevi dualar ni’met-i ilâhiyenin vücudumuza nâfi bir gıda olmasını ve yenilen yemeğin halefinin ihsan buyurulmasını niyaz ve temenniden ve bu vesile ile arz-ı şükrandan ibarettir. Her nimetin hâlik ve râzıkına karşı arz-ı şükran etmek en mâkul ve mütehattim bir vazife olduğu şüphesizdir. Bu sebeple İngiliz, Alman, Amerikan gibi her medenî milletin aile sofralarında müntesibi bulundukları dinin icâbâtına göre yemek önünde ve sonunda böyle dua ile başlayıp dua ile hitam verildiğini duyup işitiyoruz. Milletler arasında mer’î olan bu âdet, yalnız aile sofralarına da münhasır olmayıp dinî fezâile hürmetkâr olarak tesis edilen umumi ziyafetler ve yemek sofralarında bile her medenî milletin bu âdet-i kadîmeye ittibâ edegeldiği herkesin mâlûmudur. Daima görülen ve bilinen gayr-i kâbil-i red bir hakikattir ki en mütevazî kazanç sahiplerinden bile vezâif-i dîniyesine bağlı olup Allah Teâlâ’nın bahşettiği nimete her vesile ile şükürgüzâr olanların günden güne kazançlarında vüs’at, maişetlerinde feyz ü bereket hâsıl oluyor. Diğer taraftan elindeki servetin nereden geldiğini, kimin verdiğini hatırlamayan ashâb-ı gafletin umulmadık ziyanlarla muazzam servetlerinin mahv ü tebâh olduğu da nâdir vâkıalardan değildir. Minel-kadîm memleketimizde her aile sofrasında reis-i aile cehren besmele çekerek yemeğe başladılar. Reis-i ailenin bu tarz-ı hareketi aile efradından bu sünnet-i seniyyeden gaflet edenler için mûcib-i intibah olurdu. Onlar da besmele ile başlardılar. Yemeğin hitamında da Allah’a şükredilip kalkılıyordu. Ziyafetlerde ise bir dua ile bu içtima miskiyyü’l-hitâm olurdu. Muharrir-i âciz bu sünnet-i seniyyeye bağlılığımızın gitgide gevşemekte olduğunu görerek bir tembih ile hâlik ve râzıkımıza karşı borçlu olduğumuz vazîfe-i şükran ve mahmideti hatırlatmak istedim. Tefvik ise Allah’tandır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّهُ قَالَ حَلَبْتُ ¹⁵ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ شَاةَ دَاجِنٍ فِي دَارِي وَشَيْبَ لَبَنُهَا بِمَاءٍ مِنَ الْبُئْرِ الَّتِي فِي دَارِي فَأَعْطَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْقَدَحَ فَشَرِبَ مِنْهُ حَتَّى إِذَا نَزَعَ الْقَدَحَ مِنْ فِيهِ وَعَلَى يَسَارِهِ أَبُو بَكْرٍ وَعَنْ يَمِينِهِ أَعْرَابِي فَقَالَ عُمَرُ وَخَافَ أَنْ يُعْطِيَهُ الْأَعْرَابِيُّ أَعْطِ أَبَا بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِنْدَكَ فَأَعْطَاهُ الْأَعْرَابِيُّ الَّذِي عَلَى يَمِينِهِ ثُمَّ قَالَ الْإِيْمَنَ فَلَا إِيْمَنَ.

15 {Elimizdeki *Buhârî* nüshasındaki harekelemeye göre sütün sağıldığı edilgen olarak ifade edilmiş, bu işi kimin yaptığı belirtilmemiştir. Olay da Enes b. Mâlik’in ağzından değil rivayeti Enes’ten alan ravilerin ağzından anlatılmaktadır. B2352 Buhârî, Müsâkât, 1.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben (bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (içsin) için evimdeki besi koyunununu sağmışım. Bu koyunun sütü, evimdeki kuyunun suyu ile karıştırılıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir bardakla takdim olundu. Resûl-i Ekrem bardaktan içti. Nihayet bardağı ağzından ayırdığı sırada, solunda Ebû Bekir, sağında da bir a'râbî bulunuyordu. Ömer, Resûl-i Ekrem'in (bu bakiyeyi) a'râbî'ye vermesinden korkarak, "Yâ Resûlellah! Huzurundaki Ebû Bekir'e ver!" demişti. Resûlullah ise artığını sağındaki a'râbîye verdi, sonra, الأيمن فالأيمن "Sağa (ver!) sıra ile sağa (ver!)" buyurdu. {B2352 Buhârî, Müsâkât, 1.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi "Eşribe" bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce de hep "Kitâbü'l-Eşribe"de rivayet etmişlerdir. Hadisin mevzumuz olan su sehmi ve su mülkiyetine cihet-i münasebeti de su ile mahlût olan sütü Resûl-i Ekrem'in taksim ve bakiyeyi a'râbîye ihsan buyurmuş olmalarıdır.

داجن "dâcin"i İbnü'l-Esîr, "Halkın evlerinde besledikleri evcil koyun" diye tarif ediyor.

İbnü't-Tîn sağdaki a'râbînin Hâlid olduğunu hikâye etmişse de şârih Aynî bervech-i âtî farklardan dolayı doğru bulmuyor: Bir kere Hâlid b. Velîd bedevî bir A'râb değildi. Benî Mahzûm'un en kibar bir ailesine mensuptu. 8. sâl-i hicrîde müslüman olarak İslâmîyet'i gecikmişse de bilâhare Mûte Harbi'nde bunu da telâfi etmiş ve eliyle zafer müyesser olup taraf-ı peygamberîden "seyfullah" denilerek muhteşem bir bahadırılık unvanı bahşedilmişti. Sonra Hâlid b. Velîd'in bulunduğu kıssa başkadır; bu hadise de başkadır. Hâlid, biraz evvel bildirdiğimiz veçhile Meymûne hazretlerinin evinde bulunmuş; bu ise Enes b. Mâlik'in evinde vuku bulmuştur. Üçüncü bir fark da o vâkıada Hâlid, Resûl-i Ekrem'in solunda idi. Bunda ise a'râbî sağında oturduğu rivayet ediliyor.

HULÂSA. Bu iki vâkıa bir değil ayrı ayrı şeylerdir. الأيمن فالأيمن cümlesinin iki türlü zaptı bildiriliyor. Birisi nasb ile kıratidir ki, ekseriyetle Buhârî nüshalarında görülen budur. Müellif Zebîdî de bu kıraati ihtiyar etmiştir ki mukadder bir fiil ile mansuptur. Biz de bu kıraate göre tercüme edip mukadder fiile tercümede işaret ettik.

Şârih Aynî mübtedâ olarak merfû kıraatini ve bir haber takdirini tercih ediyor: "Sağ, ikrama daha lâyıktır" demek olur. Aynî'nin ref kıraatini tercihinin sebebi, bu hadisin bazı rivayet tariklerinde ref ile, الأيمنون الأيمنون vârit olmuştur ki üç defa buyurmuş oluyor. Bundan sonra da Enes b. Mâlik'in, سنة فهي سنة فهي dediği rivayet edilmiştir.¹⁶ Üç kere teyâmünün sünnet olduğunu ifade etmiş demek oluyor.

Hazret-i Ömer'in, "Yâ Resûlallah! Ebû Bekir'e veriniz!" demesi, Resûl-i Ekrem'e Ebû Bekir'in huzurda bulunduğunu hatırlatmak ve bedevîye de Hazret-i Ebû Bekir'in büyük mevkii haiz olduğunu bildirmek gayesine mâtuftur. Fakat Resûl-i Ekrem bunun –bakiye-i şürbü a'râbîye vermek suretiyle fiilen ve "sağa veriniz, sağa" diyerek de kavlen– doğru olmadığını bildirmiştir. Bu suretle cihet-i yemînin, sol tarafa fazl ü rüçhanına işaretle şâribin sol tarafındaki zat ne derece hâiz-i şeref ve itibar olursa olsun, yine sağındakine ikram etmesi meşrû olduğunu tâlim buyurmuştur.

Sağa ikram müstehap olarak mı meşrûdur? Yoksa bu, şâribin sağındaki için sabit bir hak mıdır? Kâdî İyâz, "Sağa ikram sünnettir. Bunda ulemânın ihtilâfı yoktur" diyor. Nevevî de, "Sağa ikram, sünnet-i vâzihadır" demiştir. Bu baba İbn Hazm'ın muhalefeti vardır. İbn Hazm, "Sağında kim bulunursa bulunsun şârib ona ikram etmeye şer'an mecburdur. Bu şer'î mecburiyetten halâsın bir yolu varsa, o da sağ tarafındaki zatın sola verilmesine muvafakatidir. O, muvafakat etmezse, şârib ona vermeye mecburdur" demiştir.

BİR SUAL. Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin isnâd-ı sahîh ile İbn Abbas'tan tahricine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem su gibi meşrubattan bir şey takdim edildiğinde, ابدؤا بالكبراء "Büyüklerle sunmakla dağıtmaya başlayınız" buyurmuştur.¹⁷ Bu iki rivayet ne suretle telif edilir?

CEVAP. Bu hadis, Resûl-i Ekrem'in sağında kimse bulunmayıp meclistekilerin hepsi muvacehesinde bulundukları bir vaziyete göre şerefvârit olmuştur.

BİR SUAL DAHA. Meyve ve emsali me'kûlât da mesnûn olarak meşrubattaki merasime tâbi midir?

CEVAP. Meşrubat ve me'kûlâtın hepsinde teyâmünün müstehap olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Yalnız İmam Mâlik'ten teyâmün sünnetinin meşrubata mahsus olduğu nakledilmiştir ki, İbn Abdülber ve daha başkaları İmam Mâlik'ten böyle bir ictihadın sudûru doğru olmasa gerek demişlerdir. Kâdî İyâz da teyâmünün meşrubata tahsisi hakkında İmam Mâlik'ten naklolunan bu ictihadın esası şöyle olsa gerek, "İmam Mâlik hadisin hassaten şîrb hakkında vârit olduğuna bakarak sünnet-i şîrbe tahsis etmiş meyve gibi me'kûlât hakkındaki teyâmün için kıyas tarikini iltizam eylemiştir" demiştir.

Hadisten müstefâd olan fikhî bir hüküm de sütün su ile tağşîşinin hurmeti satılan süte ait olup kişinin kendi içeceği, ailesine içireceği sütün içine su koymakta hiç mahzûr-ı dînî olmamasıdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يُمْنَعُ فَضْلُ الْمَاءِ لِيُمْنَعَ بِهِ الْكَلَاءُ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَمْنَعُوا فَضْلَ الْمَاءِ لِتَمْنَعُوا بِهِ فَضْلَ الْكَلَاءِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Sahibinin ihtiyacından artan) su fazlası(nı istimalden kimse) menedilemez. Bu men ile binnetice (mubah olan) ot, (sâhib-i mevâşîden) esirgenmiş olur” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2353 Buhârî, Mûsâkât, 2.}

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayette Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(İhtiyacınızdan) fazla suyu (erbâb-ı ihtiyâçtan) esirgemeyiniz. Bu men ile binnetice ot fazlası esirgenmiş olur” buyurmuştur. {B2354 Buhârî, Mûsâkât, 2.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Terk-i Hiye” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Büyû”da, Nesâî “İhyâ-i Mevât”ta, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce de hadisin metninde, isnadında bazı mertebe farklarıyla rivayet etmişlerdir. Meselâ İbn Mâce, الماء والكلاء والنار: ثلاث لا يمتنعن: “Üç şey asla menedilmez: Su, ot, ateş” metniyle rivayet etmiştir.¹⁸ Yine İbn Mâce Âişe radiyallahu anhümâdan da, لا يمنع فضل الماء ولا يمنع نفع البئر “İhtiyaçtan fazla su menedilmez; kuyu ile intifâdan da kimse menedilmez” suretinde tahrîc etmiştir.¹⁹

Ahmed b. Hanbel de *Mûsned*’inde Amr b. Şuayb vasıtasıyla müşârün ileyhin baba-sından ve ceddinden²⁰ من منع فضل مائه أو فضل كلالته منعه الله عز وجل فضله, “Her kim ihtiyacından fazla suyunu, fazla otunu (halkın istimalinden) menederse, azîz ve celîl olan Allah da ondan fazl ü keremini esirger” metniyle rivayet etmiştir.²¹

Ebû Ya’lânın da Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayeti, من منع فضل ماء منعه الله فضله يوم القيامة “Her kim ihtiyacından fazla bir suyu (muhtâcinden) esirgerse, Cenâb-ı Hak da kıyamet gününde kerem ve inayetini ondan esirger” suretindedir.²²

Bu vücûh-i rivâyâtı nakletmekle, Resûl-i Ekrem tarafından erbâb-ı ziraatın, ashâb-ı ağnâm ve mevâşînin birbirlerine muavenetlerle yüksek bir kıymet ve ehemmiyet atfedilmiş olduğunu bildirmiş bulunuyoruz.

18 {İM2473 İbn Mâce, Rühûn, 16.}

19 {İM2479 İbn Mâce, Rühûn, 19. Metinde geçen نفع البئر (kuyu ile intifâ) ifadesi elimizdeki nüshada نفع البئر (kuyunun ihtiyaçtan fazla suyu) şeklinde geçmektedir.}

20 Amr b. Şuayb’ın nesebi, Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. Âs’tır. Abâdile-i erbaadan Abdullah b. Amr’ın hafididir. Amr’ın, babası Şuayb’dan; Şuayb’ın da babası Muhammed b. Abdullah ile büyük babası Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâdan rivayetleri vardır. Amr, Buhârî ve ehl-i intikâd nazarında muteberdir. Ahmed b. Hanbel’in yukarıdaki isnadı da bu silsile üzerine müretteptir.

21 {HM6673 İbn Hanbel, II, 179.}

22 {Ebû Ya’lâ, el-Mûsned, II, 142, no: 828.}

İzahıyla iştiğal ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı, “Su Sahibi, Suyu, Kanıncaya Kadar İstimale Herkesten Ziyade Hak Sahibidir”²³ suretindedir. Şârih İbn Battâl, “Su sahibinin bu hakkı haiz olduğunda ulemâ arasında ihtilâf yoktur” diyor. Sonra Ebû Hüreyre'den iki tarik ile rivayet edilen ve mevzubahsimiz olan hadisi sevk ediyor. Bu unvan ile irat olunan bu hadislere nazaran su sahibinin ihtiyacından fazlasını menetmesi mûcib-i kerâhet olur. Bu da ihrâz edilmeyen su hakkındadır. Yoksa kapta, küpte, fiçıda ihrâz edilmiş suyun fazlasını vermek için bir mecbûriyet-i şer'îye bulunmadığını yukarıda mufassal surette izah etmiş bulunuyoruz. Mâ-i muhrezin sarfı, mezheb-i sahîhe göre yalnız muhtar için vâciptir ki bunu da yukarıda izah etmiştik.

Su sahibinin ihtiyacını ulemâ, kendisinin, ailesinin, ziraatının, mevâşîsinin su ihtiyacı olmak üzere takdir etmişlerdir.

Metindeki لا يمنع به lafzındaki “lâm”a nahivciler lââm-ı ta'lîl derlerse de burada beyân-ı âkıbet içindir ki buna tercümede işaret ettik.

Hadisin metn-i şerifi çok mücmel rivayet edilmiş bulunduğundan şârihler bu hadisi hâricî şevâhidle temsil etmişlerdir. *Sahîh-i Buhârî*'nin en zeki şârihlerinden Hattâbî şöyle diyor: Bu hadis, ol kimse hakkında vârit olmuştur ki o, arz-ı mevâtta bir kuyu kazar, ihya ve imar ederek kuyuya mâlik olur. Kuyunun yakınında da mevâşînin otlağı olan bir arz-ı mevât bulunur ki, şayet kuyu sahibi, arz-ı mevâtta otlayan koyunların, kuyusundan sulanmasını menedecek olursa, koyun sahibi için orada kalmak mümkün olmaz.

Şimdi böyle bir vaziyete karşı Resûl-i Ekrem kuyu sahibine kuyusunun fazla suyu ile koyun sahibinin koyunlarını sulamasını menetmemesini emrediyor. Şayet kuyu sahibi fazla sudan koyun sahibinin intifânını menederse, bu esirgeme, koyunun meradan otlatmasını mene de bâdî olacağını ve yakınında başka mera da bulunmadığından, koyunların hayatını tehlikeli bir vaziyete sokacağını bildirmiş oluyor.

Şârih Aynî de cumhûr-ı muhaddisînin hadisin medlûlû hakkındaki noktâ nazarlarını şöyle tasvir ediyor: Bir kimsenin mefâzede mâlik olduğu kuyusunun civarında bir mera bulunuyor ki burada başka bir su bulmak mümkün değildir. Bu cihetle o kuyudan mevâşîyi sulamadıkça merada otlatmak ve barındırıp yaşatmak imkânı da yoktur. Bu halde kuyu sahibinin zatî ihtiyacından fazla suyunu koyun sahibinden esirgemesi, onu meradan menetmek demektir.

Pek veciz olan metn-i hadîsi, cumhurun bu tasviri ile Hattâbî'nin tasviri arasında bir fark olmamakla beraber cumhurun tasviri daha sadedir. Tercümümüzde kavis içinde görülen ziyadeler, cumhurun ve Hattâbî'nin tasvirlerinden mülhem olarak yazılmıştır.

Su, fitraten ot gibi Cenâb-ı Hakk'ın mubah kıldığı en büyük bir nimet olduğu halde zatî ihtiyacının fazlasının ashâb-ı ihtiyaçtan esirgenmesi, en hasis bir buhl olup bilhassa köy hayatında beyne'l-müslimîn matlup olan hayırhahlıktan içtinap demek olan bu buhl-i içtimâiden, bazılarını yukarıda naklettiğimiz, ehâdis-i şerife ile menedilmiştir. Turuk-ı

muhtelifle ile zapt ve nakledilen bu men ve tahziirlere nazaran Mâlikî imamı Bezîze, su sahibinin ihtiyacını tatmin ettikten sonra geri kalan suyu erbâb-ı ihtiyaçtan esirgemek günâh-i kebâirden olduğunu Yahyâ'nın *Kitâbü'l-Harâc*'ından naklen bildiriyor.

HADİSTEKİ NEHYİN TAHRÎMÎ VEYA TENZÎHÎ OLDUĞUNDA ULEMÂNIN İHTİLÂFÎ

Su fazlasını erbâb-ı ihtiyaçtan esirgemekten nehye dair olan nusûsun ifade ettiği nehiy, tenzîhî bir nehiy midir, yoksa tahrîmî midir? suretindeki ihtilâfı hakkında Tîbî, “Bu ihtilâfı ulemâ, su temlik olunur mu, yoksa olunmaz mı?” suretindeki ihtilâfa bina etmişlerdir; evlâ olan bu nehyi kerahete hamletmektir” diyor ki biz bunu yani suyun kâbil-i temlik olup olmadığını yukarıda (suda tasarruf ve hakk-ı iştirak) namıyla açtığımız hususi bir unvanda mufasssalan izah etmiş bulunuyoruz.

Bu nehyin tenzîhî veya tahrîmî olduğuna gelince, *Tavzîh*'te şöyle izah ediliyor: Bu babda vârit olan nehiy, Mâlik'e, Evzâi'ye göre tahrîme mahmuldür. Tahrîmî nehiy olduğunu Hattâbî İmam Şâfiî'den de nakletmiştir. Bazı ulemâ da su fazlasını sahibinin erbâb-ı ihtiyâca bahşetmesi müstehaptır demişlerdir. Şâfiîler'ce vâzih olan kavle göre bu teâvün vâciptir; fakat mevâşîyi sulamak hususunda. Yoksa mevrûâtı sulamak için vâcip değildir. Sâdât-i Şâfiyye'den Müzenî mevâşî ile mevrûât arasındaki farkı İmam Şâfiî lisanından şöyle izah ve hikâye etmiştir: Mevrâşî zîruhtur, susuzluktan terk-i hayât etmesinden korkulur; mevrûât ise böyle değildir, susuz idâme-i hayât ve idrak edebilir.

Şârih Aynî, “Hanefîler'ce su meselesi böyledir. Yani su fazlasında erbâb-ı ihtiyacın intifâi mevâşî hakkındadır ve yalnız mevâşîye mahsustur” diyor.

Ulemâ arasında ihtilâf edilmeyen bir cihet varsa o da su sahibinin kana kana suyunda hakk-ı intifâi bulunduğudur. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem su sahibini, ihtiyacından fazla suyu satmaktan menetmiştir.²⁴ Binaenaleyh fazla olmayan su nehiyde dahil değildir. Bir malın sahibi, malından istifadeye başkalarından daha lâyıktır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ يَقْطَعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ هُوَ عَلَيْهَا فَاجِرٌ لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ فَانْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا) الْآيَةَ فَجَاءَ الْأَشْعَثُ فَقَالَ مَا يُحَدِّثُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ فِي أُنْزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ كَانَتْ لِي بئرٌ فِي أَرْضِ ابْنِ عَمٍّ لِي فَقَالَ لِي شُهودَكَ قُلْتُ مَا لِي شُهودٌ قَالَ فِيمِنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا يَخْلِفَ فَذَكَرَ النَّبِيُّ ﷺ هَذَا الْحَدِيثَ فَانْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَلِكَ تَصْدِيقًا لَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: (İbn Mes'ûd bir mecliste) [Resûl-i Ekrem, "Her kim müslüman bir kimsenin malını koparmak için yemininde yalancı olarak and içerse, kıyamet gününde o, Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uğrayarak Allah'a mülâkî olur" buyurdu ve müteakiben Resûl-i Ekrem Allah azze ve cellenin, "Onlar ki Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini çok az bir para ile satarlar. İşte bunların âhirette hiç nasibi yoktur: Kıyamet günü Allah onlara söylemeyecek, onlara iltifat etmeyecek, onları temize çıkarmayacak. Onların yalnız nasibi, kendilerini ağrıtıp inleten müthiş bir azaptır"²⁵ meâlindeki kavî-i şerifini inzâl buyurduğunu bildirdi" demiştir.

Bu sırada (meclise) Eş'as b. Kays gelmiş ve sâmiîne, "Ebû Abdurrahman (b. Mes'ûd) size ne anlatıyor?" Bu âyet benim hakkımda nâzil oldu. (Şöyle ki:) amcazademin tarlasında bir kuyum vardı. (O, bunu inkâr ediyordu). Resûlullah bana, "Şâhitlerini hazırla!" buyurdu. Ben, "Şâhitlerim yoktur" dedim. Resûlullah, "Öyle ise yemin etmesini iste!" buyurdu. Ben, "Yâ Resûlallah! Yalan yere yemin eder" dedim. Bunun üzerine Resûlullah, "Her kim bir müslümanın malını koparmak için yalan yere yemin ederse..." hadisini irat etti. Allah azze ve celle de Resûlullah'ı tasdik ederek bu âyeti inzâl buyurdu demiştir. {B2356 Buhârî, Müsâkât, 4.}

İ Z A H I

RÂVİLER VE TURUK-I RİVAYETLER

Hadiste İbn Mes'ûd'un rivayetini teyit eden ve âyet-i kerîmenin kendi hakkında nâzil olduğunu bildiren Eş'as b. Kays, Ebû Muhammed el-Kindî'dir; sahâbîdir. 10. sene-i hicriyede Arap'ın Yemen'e mensup en meşhur bir kabilesi olan Kindeliler tarafından Resûl-i Ekrem'e arz-ı İslâmiyet için gönderilen heyet içinde bulunmuştur. Bu heyet-i meb'ûse altmış süvariden müteşekkil olup Eş'as bunlarla Medine'ye gelerek birlikte müslüman olmuş, ba'dehû Yemen'e avdet etmiştir. İrtihâl-i peygamberîden sonra ehl-i irtidâd arasına karıştıysa da makâm-ı hilâfetten gönderilen seriyeye tarafından esir edilmiş ve halife hazretlerinin huzurunda tecdîd-i iman etmiştir ki bu da başlı başına bir dâsitandır. Müşârûn ileyh Yermük, Kâdisiye, Irak, Medâin, Nihâvend gazâlarında bulunup, Heysem'in rivayetine göre, Yermük'te bir gözünü kaybetmiştir. Hazret-i Osman tarafından da Azerbaycan valiliğine tayin edilmiştir. Son derece sahî ve kerîm olan müşârûn ileyh bir yemininden kefâret vermek icap ettiğinde 15.000 dirhem keffâret-i yemîn dağıtmıştır. Sıffin Harbi'nde

25 إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ [سورة آل عمران: آية 77]

maiyyet-i Ali el-Murtazâ'da bulunup Hazret-i Ali'nin şehâdetinden kırk gün geçe altmış üç yaşında vefat etmiştir. *Kütüb-i Sitte*'de kendisinden dokuz hadis rivayet edilip bir hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir.

Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inin "Eşhâs", "Şehâdât", "Nüzûr", "Tefsîr", "Ahkâm" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim "Îmân"da, Ebû Dâvûd hem "Îmân"da, hem "Nüzûr"da, Tirmizî "Büyû" ile "Tefsîr"de, Nesâî "Kazâ" ile "Tefsîr"de, İbn Mâce de "Ahkâm"da rivayet etmiştir. Metn-i hadîsin bazı elfazında râvilerin ihtilâfı bulunmakla beraber hepsi meâlen müttehiddir. *Kütüb-i Sitte* ashabının turuk-ı müteaddide ile rivayet ettikleri ehâdis-i şerife cümlesindendir. Hadisin rivayetindeki bu tevâfurde ve ictimâin sebebi, rivayetin Abdullah b. Mes'ûd hazretleriyle beraber birçok ashâb-ı kirâma müntehî olmasında aranmalıdır. 584 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin izahında müşârûn ileyh hazretlerine rivayet hususundaki hazm ü ihtiyatın müstesna derecesini bildirmiştik.

Bununla beraber bu hadis yalnız İbn Mes'ûd'dan rivayet edilmeyip aynı zamanda İmrân b. Husayn, Hâris b. Bersâ, Câbir b. Abdullah, Ebû Ümâme, Câbir b. Atîk, Ebû Sevde, Saîd b. Zeyd, Sa'lebe b. Suayr, Abdullah b. Üneys²⁶ radiyallahu anhümden de rivayet edilmiştir.

Bu rivayetlerde ceza hususu farklıdır: Abdullah b. Mes'ûd'un, "*Yalancı, Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uğrayarak Allah'a mülâki olur*" rivayetine bedel bu rivayetlerde "*Cehennemde mekânını hazırlasın*"²⁷, "*Allah bu yalancıya cennetini haram, cehennemi vâcip kılar*"²⁸ gibi cezalar nakledilmiştir.

Şârih Aynî, "Bu rivayetler ve bu cezalar arasında münâfât yoktur. Yalancının bu çeşit cezaların hepsini müctemian tatması müsteb'ad değildir" diyor.

Sonra bu büyük şârih, bu zevât-i sahâbiye vâsıl olan *Kütüb-i Sitte* vesairedeki bu rivayetleri büyük bir hazâkatle toplamıştır.

Bu hadisi Buhârî, "Kuyu Hakkında Husumetin ve Hükm ü Kazânın Beyanı" unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadisin bu unvanına mutabakat noktası da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in bu kuyu davasında evvelâ Eş'as b. Kays'tan -ki müddeîdir- beyyine talep etmiş, müddeînin beyyine ikamesinden aczi halinde de müddeâ aleyhin yemini ile hükmeylemiş olmasıdır.

26 Abdullah b. Üneys namıyla üç sahâbî vardır. Cühenî, Ensârî, Huzâî nisbetleriyle yekdiğerinden tefrik olunur. Buradaki râvi bunlardan hangi sahâbî olduğuna vâkıf değiliz. Bunlar arasında kadîmül-İslâm olanı Cühenî Ebû Yahyâ'dır. Müşârûn ileyh ensarın dostu idi. İkinci Akabe Biati'nda, Uhud Harbi'nde bulunmuştur. Muâz b. Cebel ile birlikte Benî Seleme'nin putlarını kırmak suretiyle ibrâza gayret ederdi. Hazret-i Câbir'in sâhib-i tercemeden rivayeti vardır. Câbir bir hadis öğrenmek için müşârûn ileyh'in ikamet ettiği Mısır'a kadar ihtiyâr-ı sefer etmiştir. İbn Yûnus, Abdullah'ın 80 tarihinde vefat ettiğini bildirmişse de diğer tabakat sahipleri Muâviye'nin hükûmeti zamanında 54 tarihinde vefat ettiğini haber vermişlerdir.

27 {D3242 Ebû Dâvûd, Eymân, 1.}

28 {M353 Müslim, Îmân, 218.}

GAZAP. Kalpteki kanın galeyanı zamanında nefiste hâsıl olan tagayyürdür ki, bununla teşeffî-i sadr edilir. Gazabın mahiyeti böylece nefsin infialinden ibaret olduğuna göre, hadiste vârit olan gazabullah ile böyle bir mâna kastedilme ihtimali yoktur. Bu cihetle İbnü'l-Arabî gazapla, irâde-i ukûbet veya ukûbetin bizzat kendisi maksuttur demiş. Bu husustaki daha birtakım tevcihler arasında en mükemmeli âyet-i kerîme ile mütenâzır olanı Hâfız Irâkî'nin tevcihidir. Müşârün ileyh hazretleri, “Gazabullah ile murat, insanın kırıldığı, darıldığı kimseye –yüzüne bakmamak, söz söylememek, temiz bir adam saymamak suretindeki– muamelesi gibi Allah'ın, yalan yere yemin ederek bir müslümânın malını elinden almak isteyen kimseye kıyamet günündeki muamelesidir” demiştir. Bu tevcih, tercümesi bundan sonra gelecek olan Ebû Hüreyre hadisine de tamamıyla muvâfıktır.

ÂYETİN DİĞER BİR SEBEB-i NÜZÛLÜ. Buhârî **إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ** nazm-ı şerifinin sebep-i nüzûlü için Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhtan diğer bir vecih daha rivayet etmiştir ki şöyledir: Çarşıda metânı satmaya arzeden birinin malına bir müslüman alıcı çıkmış. Pazarlık esnasında bâyi, müslüman müşterisine yeminle müekked olarak, “Bu mala, senin vermediğin parayı verdim” diyerek tavlama istemiş. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur.²⁹

Hadiste Eş'as b. Kays'ın amcazadesinin ismi bildirilmemiştir. Bunun Ma'dân b. Esved olduğunu *Buhârî* şârihleri haber veriyorlar.

BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR HÜKM-i FIKHÎ

Müddeînin beyyinesi bulunmadığı surette, sâhib-i hak sıfatıyla müddeâ aleyhten yemin talep etmese bile hâkimin yemin teklifine hakkı bulunduğudur. Çünkü Eş'as b. Kays davasında müşârün ileyh, amcazadesinden yemin talep etmediği halde Resûl-i Ekrem, Ma'dân b. Esved'e yemin etmesini emretmiştir.

Hadisten “beyyinenin müddeîye, yeminin de müddeâ aleyhe teveccüh etmesi” esası müstefâd olduğuna göre, bazı fukaha bununla, “Eğer müddeî, beyyinesi bulunmadığını itiraf ederse, sonradan davası kabul olunmaz” suretindeki ictihadlarına istidlâl etmek istemişlerdir. Fakat hadis bunların ictihadlarına delil olamaz. Çünkü bu davada Eş'as b. Kays, kendisinin beyyinesi bulunduğunu sonradan iddia etmemiştir ki! Böyle olduğu halde Resûl-i Ekrem davayı rü'yete devam ederek Ma'dân'a yemin etmesini emir buyurmuş, o da Eş'as'ın tahmini veçhile yalan yere yemin etmiştir.

Bu yemine ehl-i ilim “yemîn-i gamûs” der. Gams lugaten “dalmak ve batmak” demektir. Istılahta yemîn-i gamûs mâziye ait bir fiilin vukuu veya adem-i vukûu iddia edilerek yalandan edilen yemindir, en büyük bir günahdır. Bu yemin, sahibini günaha

29 روى البخاري عن عبد الله بن أبي أوفى رضي الله عنه: إن رجلا أقام سلعته في السوق فحلف: لقد أعطى بها ما لم يعطه ليقع فيها رجلا من المسلمين فنزل: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ... الآية.

daldırdığı için mâziye ait ihtiyâr-i kizb ile edilen yemine yemîn-i gamûs denilmiştir ki bu yeminlerin envâi yakında izah edilecektir.

BUHÂRÎ’NİN BİR BABI VE BİR HADİSİ

Buhârî’nin bu izah ettiğimiz İbn Mes’ûd hadisinden evvel kişinin mülkünde kazdığı bir kuyuda husule gelen zarar ve cinayetden mesul ve tazmin ile mükellef olmadığına dair bir bab açarak burada bu fikhî hükmü teyit için Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunan, المعدن جبار والبئر جبار والعجماء جبار وفي الركاز الخمس “*Maden ocağı hederdir, kuyu hederdir, behîme hederdir*; (zararı, sahibi tazmin etmez). *Câhiliye’den kalma definede de humus harç vardır*”³⁰ hadisini sevk etmiştir.

Bu hadisi Buhârî yukarıda “Zekât” bahsinde de rivayet etmiş, 746 numara ile tercüme edilmişti. Hadisin oradaki sebep-i sevki, Câhiliye devrinden kalma bir defineyi bulan kimseden humus nisbetinde harç lâzım olduğunu ispat ve beyan içindi. Buradaki sebep-i sevki ise, kişinin mülkünde kazdirdığı kuyu yüzünden husûle gelen ziyânın heder ve müstelzim-i tazmîn olmadığını ispat içindir.

Meselâ bir kimse bahçesinde bir kuyu kazdırsa da hariçten biri girip o kuyuya düşse, ona zaman lâzım gelmez. Çünkü bunda ne bir düşmanlık ne de hâne sahibinin taksiri vardır. Hâlî bir yeri temellük için hayır olarak yol uğrağında kazılan kuyular da böyledir. Şu kadar ki, evinde sokak kapısıyla evin arasındaki dehlizde kazılan bir kuyuya hâne sahibinin davetiyle gelip de düşerse zaman lâzım gelir. Devletin izni olmaksızın tarîk-i âmda, sahibinin izni olmaksızın başkasının bahçesinde, tarlasında kazılan kuyulara da bir insan veya hayvan düşerse, kazanın âkilesine tazmini lâzım gelir. Hâsılı kazılması mücaz olan yerlerde kazılan kuyularda kaza vukuunda kazdırana mesuliyet terettüp etmez. Mesuliyet ancak kazılması mücaz olmayan yerlerdeki kuyularda vuku bulan kazalardan sahibi mesul olur.

Kuyu zararının heder olduğu şöyle de temsil ediliyor: Bir kuyu ustası kuyu kazmak üzere istîcâr ediliyor. Kuyucu kuyuyu kazarken maazallah göçüyor; kuyucu telef oluyor. Bu hadise nazaran bunda da zaman lâzım gelmiyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ رَجُلٌ كَانَ لَهُ فَضْلٌ مَاءٍ بِالطَّرِيقِ فَمَنْعَهُ مِنْ ابْنِ السَّبِيلِ وَرَجُلٌ بَايَعَ إِمَامَهُ لَا يُبَايِعُهُ إِلَّا لِدُنْيَا فَإِنْ أَعْطَاهُ مِنْهَا رَضِيَ وَإِنْ لَمْ يُعْطِهِ مِنْهَا سَخَطَ وَرَجُلٌ أَقَامَ سِلْعَتَهُ بَعْدَ الْعَصْرِ

فَقَالَ وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ لَقَدْ أُعْطِيتُ بِهَا كَذَا وَكَذَا فَصَدَّقَهُ رَجُلٌ ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ {إِنَّ
الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا}.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Üç (şahıs vardır ki) Allah kıyamet gününde onlara iltifat etmez, onları temize çıkarmaz, onlar için ağrıtip inleten müthiş bir azap mukarrerdir: (Birincisi) bir kişidir ki onun yol (üstün)de (ihtiyacından) fazla suyu bulunur da onu yolculardan esirger. (İkincisi) bir kişidir ki, o da (büyük) devlet reisine yalnız dünya (metâ) için muahede eder de, reis-i devlet dünyalık verirse hoşlanır vermezse gazaplanır. (Üçüncüsü) ol kimsedir ki bu da metânını ikindiden sonra (pazara) çıkarır ve “Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a yemin ederim ki bu mala ben, emin ol, kati olarak şöyle böyle para verdim” der, müşteri de onu tasdik eder(ek o fiyatla malını alır).

Bundan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, şu إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا âyetini okudu. {B2358 Buhârî, Müsâkât, 5.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “İhtiyacından Fazla Suya Mâlik Olup da Bunu Yolcuların İstimalinden Esirgeyen Kimsenin Günahını Beyan” için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu esirgemenin günahkârlık olduğu hadisin birinci fıkrasında tasrih buyurulmuştur. Bu sebeple şârih İbn Battâl, hadisteki “ihtiyacından fazla suya mâlik olan” fıkrası, “lede’l-hâce kuyu sahibinin yolculardan ziyade istimale hakkı olduğuna ve ihtiyacını istîfâ ettikten sonra geri kalan suyun ebnâ-i sebilden esirgemek câiz olmadığına delâlet eder” diyor.

“Allah bunların yüzüne bakmaz...” tabiri hakkında Zemahşerî, “Bu adem-i nazar, adem-i insandan kinayedir” diyor. Sonra “Bu vaîd-i ilâhîye müstehak olarak üç sınıf insanın zikr ü tansîs buyurulması, bu adetten ziyadeye münâfi de değildir” diyerek şöyle izah ediyor: Çünkü vaîd-i ilâhîye müstehak olan bedbahtlar, yalnız ebnâ-i sebilden suyunu esirgeyen, devlet reisine isyan eden, pazarlıkta yalan yere yemin ederek tavgıcılık eden günahkârlara münhasır değildir. Allah’ın kıyamet gününde iltifat etmeyeceği, tezkiye buyurmayacağı, elîm bir azap içinde inleteceği daha nice şakîler vardır.

BU ÜÇ SINIF GÜNAHKÂR CÜRÜMDE MÜSAVİDİR. Bunu, haklarında müsavi ukûbat tayin buyurulmuş olması ifade eder. Bunlar arasında reis-i devlete çatmak, mal ve câh sahibi olmak hülyasıyla arz-ı biat edip de nâil-i emel olamayınca nakz-ı ahd etmek hiç şüphesiz ahlâksızlığın şekavet derecesidir. Fevzâ-yi içtimaîye kapı açmaktır. Esas itibariyle Müslümanlık devletçi bir dindir. Her vesile ile devlet reisine itaati emreder ve onun riyaseti altında ümmetin yekpâre bir vahdet arzetmesini ister.

Hatta bu millî vahdet ve tesanüdü temin ve muhafaza için onun asaletine, şahsî kusur ve mâsiyetine de bakmaz; fîskının vesîle-i muhalefet edilmesine müsaade etmez; ona karşı isyanı şekâvet addeder. Çünkü bu yolda izâle-i mefsedete çalışmak, memleket içinde ve millet arasında daha büyük fesad kapıları açmaktır. Yeter ki ahkâm-ı adaleti ikâme ve hudûd-ı memleketi düşmandan muhafazaya muktedir olsun.

Şimdi bir de buna biatta matlup olan millî ve âlî gayelere değil, şahsî ve hasis ihtiraslarla biat etmek hodgamlığı inzıam edince dinî, siyasî ve içtimâî en büyük bir cürüm halini alır. Bu cihetle nakz-ı ahd eden şakî, Allah'ın nazar ve iltifatından dûr, tezkiyesinden mehcûr ve elîm bir azaba müstehak oluyor.

PAZARLIKTA YEMİN İLE MÜEKKED OLAN YALANCILIK VE TAVCILIK da ta'bîr-i mahsûsuyla hurûc ale's-sultân derecesinde bir şekavettir.

Tavcının bilhassa yemini dikkate şayandır. Bu yalancı tâcir, yemin ederken şekl-i mâruf ile, vallahi demekle iktifa etmeyerek tevhîde delâlet eden bir cümle ile tekit ediyor. Bununla da kanaat etmeyerek lâm-i ibtidâîye ile ve burada tahkik ifade eden “kad” edatıyla da yalanını yaldızlayarak müşteriyi, *والله الذي لا إله غيره لقد أعطيته بكذا وكذا*, “Kendisinden başka Tanrı olmayan Allah'a yemin ederim ki bu mala muhakkak surette ben, şu kadar, bu kadar para verdim” diye iğfal ediyor. Müşteri bunun yemin ile ve birtakım müekkidât-ı lisâniyye ile müzeyyen sözüne aldanarak istediği parayı veriyor. İşte bu da iblîsane bir kazanç şeklidir; cemiyet içinde devlete karşı isyan derecesinde bir şekavettir. Bir cemiyette bu nevi tavcılığın revaç bulması en tehlikeli bir maraz-ı içtimâîdir.³¹ Bir hadîs-i şerifte *اليمين الغموس تدع الديار* *buyurulmuştur*³² ki hukûk-ı ibâd üzerine yalan yere yemin, evleri, barkları yıkar, harâbezâra çevirir demektir.

Bunların metâlarını ikindiden sonra pazara arzetmelerine gelince; bu asır ve ikinci bir kayd-ı ihtirâzî olarak hadiste zikredilmemiştir. Belki bu nevi gaddarane pazarlıkların ve

31 Bu yemine lisân-ı fıkıhta “yemîn-i gamûs” denilir ki geçmiş bir şey hakkında bilerek ihtiyâr-ı kizbetmek suretiyle yemin etmektir. Yemîn-i gamûs, sahibini günaha daldıran yemin demektir. Hanevî mezhebinde yeminin bu nevi için kefâret yoktur. Çünkü bu yeminin günahı kefâretle affolunmaz. Ancak tövbe ve istiğfarla affolunur. Bu yemin ile bi'l-iğfâl hukûk-ı ibâd ahz ü gasb olunmuş ise istirdad ile, istihlâl ile istifâ-yi hukûk edilir. Hadîs-i şerifteki tahzîr ve tehdit bu nevi yemin hakkındadır.

Yeminin ikinci nevi, istikbale ait bir şey için edilen yemindir. Buna da “yemîn-i mün'akid” denilir: “Vallahi filân işi yapmadım” diye edilen yemindir. Bu nevi yemin yerine getirilmezse, keffâret-i yemîn lâzım gelir ki bunun ednâ miktarı on fakire on fitre miktarı para vermektir. “Filân ile konuşmam” diye fiil-i menhî üzerine edilen yemin de bu nevidendir. Böyle gayri meşrû şeyler üzerine edilen yemin üzerinde sebat ve ısrar haramdır, yemin nakzedilerek kefâret vermek lâzım gelir. Fiil-i meşrû üzerine edilen yeminde sebat etmek lâzımdır. Nakzedilince kefâret lâzım gelir.

Yeminin üçüncü bir nevi de vardır ki, buna da “yemîn-i lağv” denilir. Geçmiş bir şeye kendi zannına göre yemin etmiştir. Halbuki yemin edilen şey hâlifin zannı hilâfına vâki olmuş bulunur. Hanevîler'ce yemîn-i lağvın şekli budur. Şâfililer'e göre yemîn-i lağv, esnâ-i kelâmda medâr-ı kelâm olarak ve hiç yemin kasdetmeyerek ağızdan çıkıveren yemindir. Araplar arasında yemîn-i lağv çok şâyidir. Bu yeminden kefâret lâzım gelmez. Allah'ın affı temenni olunur. Şer'an ve örfen ayıp olan bu yeminden de hazer edilmelidir.

32 {Hayseme b. Süleyman, *Min Hadîsi Hayseme b. Süleymân*, I, 70.}

satışların âhir-i nehârda vuku bulmasından dolayıdır. Çünkü bu sırada çarşı pazar dağılır da bu hainler safdilleri iğfal için تنها bir zemin bulurlar.

Hadisin asıl sebab-i sevki olan su buhlüne gelince, bunu da Resûl-i Ekrem diğerleri derecesinde bir cürüm addetmiştir. Çünkü muhrez olmayan suda bütün insanların ve hayvanların hakk-ı şefesi vardır. Susuz bir kimseyi, hatta hayvanını bu haktan mene kimsenin salâhiyeti yoktur. Hususiyle o civarda içecek başka mubah su bulunmazsa, kuyu sahibi su vermeye veya almasına müsaade etmeye mecburdur. *Tavzîh*'te bu mecburiyeti tanımayıp su vermemekte temerrüd edenlerden ihtiyaç sahiplerinin cebren ve kahren almak hakkı vardır denilmiştir ki bunu yukarıda izah etmiştik.

* * *

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümânın da su yolları ve su nöbeti hakkında bir rivayeti vardır ki bunu da İmam Buhârî *Sahîh*'inde mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinden sonra tahrîc etmiştir. Fakat müellif Zebîdî merhum ihtisar için burada *Tecrîd*'e almamıştır. Bir âyet-i kerîmenin de sebab-i nüzûlünü iş'âr etmekte olması cihetiyle bu hadîs-i şerifi de bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâ diyor ki: Ensardan birisi Harre mevkiindeki hurmalıkları suladıkları su yollarından ve su nöbetinden dolayı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zübeyr b. Avvâm hakkında arz-ı şikâyet etti (Bu yollardan geçen su, ibtidâ Zübeyr'in hurmalığına uğruyordu. Sonra da ensarînin tarlasını suluyordu. Bir kere Zübeyr suyu tarlasında tutup sulayacağı sırada) Ensârî, Zübeyr'e, "Suyu tutma, bırak da bize gelsin!" demişti. Fakat Zübeyr kendi hurmalığını sulamadan bırakmak ve nöbetini komşusuna vermek istememişti. Tarafeyn Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda muhakeme oldular. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zübeyr'e, "*Yâ Zübeyr! Tarlanı sula, sonra suyu hapsetme, komşuna salver!*" buyurdu. Ensârî hiddetlenerek, "Zübeyr halazaden olduğu için mi?" diye ta'rîz etti.³³ (Ve Zübeyr'i iltizam ediyorsun demek istemişti. Bu küstahane sözden müteessir olarak) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vech-i saâdeti tagayyür etti. (Çünkü makâm-ı nübüvvete gösterilmesi icap eden hürmet, hetkedilmiş bulunuyordu). Sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm, "*Yâ Zübeyr! Tarlanı sula, sonra suyu hapset, hurma ağaçlarının köklerine erişirmedikçe bırakma, su hakkını tamamıyla istîfâ et!*" buyurdu.

Bu vâkıayı nakil ve rivayet eden Zübeyr radiyallahu anh, "Vallahi öyle zannediyorum ki, *فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمُ الْآيَةِ*, 'Hayır (Peygamberim!) *Rabbine andolsunki o* (müminiz diyen)ler, *aralarında çıkan ihtilâfta seni hakem yapıp sonra verdiği hükümden*

33 Hazret-i Peygamber'in ammesi (yani babasının kız kardeşi ki lisanımızda hala deriz) Safiyye bint Abdülmuttalib, Zübeyr b. Avvâm'ın vâlidesi idi. Resûl-i Ekrem'in halalarından yalnız Safiyye müslüman olmuştur. Câhiliye devrinde Safiyye, Ebû Süfyan'ın kardeşi Hâris b. Harb ile evlenmişti. Hâris'in vefatı üzerine Avvâm b. Huveylid'e varmış ve bu izdivaçtan aşere-i mübeşşereden Zübeyr hazretleri dünyaya gelmiştir. Safiyye radiyallahu anhâ hicretin 20 senesinde yetmiş üç yaşında vefat etmiştir. Hamza radiyallahu anh ile bir anadan dünyaya gelmiştir.

nefislerinde hiçbir güçlük duymayarak tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar” (en-Nisâ 4/65) nazm-ı şerifi bu hadise hakkında nâzil olmuştur.³⁴

Müslim’in “Fezâilü’n-Nebî aleyhi’s-selâm” bahsinde, Ebû Dâvûd’un “Kazâyâ”da, Tirmizî’nin “Ahkâm” ile “Tefsîr”de, Nesâî’nin “Kazâ” ile “Tefsîr”de, İbn Mâce’nin “Sünen” ile “Ahkâm” bahislerinde tahrîc ettikleri bu hadisin ifade ettiği ahkâmıdan birisi ve en mühimi vadilerde akan enhâr-ı mubahadan halkın su nöbeti ve sûret-i istifadesidir. Bu hadise göre, nehrin cereyanı takip edilerek ibtidâ âlâ istifade eder. Nevbet sahibi suyu kendi tarlasına, bostanına çevirerek miktar-ı masruf su aldıktan sonra alt taraftaki komşusuna bırakır. O da bu suretle hakk-ı şirbini istimal eder. Binaenaleyh âlânın hakk-ı şirbi takdim olunur.

Bu davada Resûl-i Ekrem, Hazret-i Zübeyr ile ensarî arasında ibtidâ sulhan hükmetmek istemişti. Sakî ile iktifa edip suyun hapsedilmemesini emretmişti. Ensarînin itirazı üzerine tarafeynin mâruf olan haklarını istîfâ etmelerini iltizam ederek Hazret-i Zübeyr’e örfen kana kana istîfâ-yı hak ettikten sonra suyu bırakmasını emretmiştir.

Hadiste ensarî diye zikrolunan bu kimsenin ta’yîn-i hüviyeti hakkında muhtelif ve müteaddit rivayetler vardır. Bunlardan hiçbirisi kanaatbahş bir kuvvette değildir. Bu cihetle Hâfız İrâkî, “Bu hadisin benim vâkıf olduğum rivayet tariklerinden hiçbirinde bu adamın ismine tesadüf etmedim. Öyle zannediyorum ki gerek Zübeyr radiyallahu anh, gerek Zübeyr’den sonraki râviler, ensarî diye rivayet ettikleri bu adamın ismini hükm-i peygamberîye küstahane itirazından dolayı gizlemişler de kinaye tarikiyle ensarî diye rivayet etmişlerdir” diyor.

Bu ihtilâfa bu suretle nihayet verildikten sonra ehl-i ilim şimdi daha mühim ikinci bir mesele ile karşılaşmışlardır. Bu da ensarî diye rivayet olunan bu kimsenin sahâbî olması ve bir sahâbînin hükm-i peygamberîye böyle serkeşlik etmesinin müsteb’ad bulunmasıdır. Bu cihetle Kâdî İyâz, Buhârî râvilerinden Dâvûdî’nin bu adamın münafık olduğunu rivayet ettiğini hikâye etmiştir. Bu rivayet, bu müteceviz adamın hal ve vaziyetine tamamıyla uygun olmakla beraber (ensarî) kelimesi buna mani bulunmuştur. Nevevî de bu şüphe ve manii kaldırarak, “Ensarî demek ensar kabilesine mensup demektir, yoksa ensarî müslimînden demek değildir” diyor ki hakikaten bu tevcih sahâbî nisbetinin muktezası olabilir. Fakat bu tevcih de kuvvetli bir mani ile karışıyor ki, Buhârî’nin “Kitâbü’s-Sulh”ta, إنه من الأنصار قد شهد بدرا, “Bu mu’teriz ensardan idi, Bedir Gazâsı’nda da hazır bulunmuştu” suretinde gayetle sarîh ve kuvvetli bir rivayeti vardır. Hakikaten Bedir’de bulunan bu sahâbîye münafık demek hiçbir müslümanın hakkı ve

34 عن عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما أن رجلا من الأنصار خاصم الزبير عند النبي صلى الله عليه وسلم في شراح الحرة التي يسقون بها النخل. فقال الأنصاري: سرح الماء يمر. فأبى عليه. فاخصمنا عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم للزبير اسق يا زبير، ثم أرسل الماء إلى جارك. فغضب الأنصاري، فقال: آآن كان ابن عمك. فتلون وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم. ثم قال: اسق يا زبير، ثم أحبس الماء حتى يرجع إلى الجدر فقال الزبير والله إني لأحسب إن هذه الآية نزلت في ذلك: (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ)

{B2359 Buhârî, Mûsâkât, 6.}

haddi değildir. Buhârî'nin bu rivayetini Tirmizî'nin ve başkalarının, “Ensarî, hükm-i Nebî'ye hiddetlenerek, ‘Yâ Resûlellah!’ diye söze başladığına dair rivayetleri teyit etmektedir. Müslüman olmayanlar Resûl-i Ekrem’e ‘Yâ Resûlellah!’ diye hitap etmezlerdi, ‘yâ Muhammed!’ diye hitap ederlerdi.”

Bu adamın münafık olduğuna kanaat eden Dâvûdî merhum bu kanaatini muhafaza ile beraber yukarıdaki rivayetlerin ortaya koyduğu bu şüpheyi de izâle ederek diyor ki: Bu hadise Bedir Gazâsı'ndan evvel vuku bulmuştur. O zaman münafıktır demekle hiçbir mahzur yoktur. Hâl-i nifakta Resûl-i Ekrem'in hükmüne itiraz etmiştir denilebilir, bilâhare Bedir Gazâsı vuku bulmuş, bu zat da Bedir'e iştirak ettiği için nifak ile tavsif ancak bundan sonra câiz olmamalıdır.

Dâvûdî'nin noktainazarı bu suretle teyyüd ettikten sonra *Mesâbih* şârihi ve Şiraz'ın en benâm âlimi Tûribiştî'nin de mühim bir tevcihi vardır. Müşârûn ileyh diyor ki: Zübeyr'in hasmı olan bu zat ensardan bir sahâbî olduğu cihetle buna nifak nisbeti hiç doğru değildir. Ensarî bir vasf-ı medihtir. Eimme-i selef nifak ile müttehem olanlara ensar nâm-ı mübeccelini ıtlak ve isnad etmemişlerdir. En doğrusu buna, gazap sırasında şeytanın bu adamı izlâli ile ağzından kaçırıldığı bir sözdür demelidir.

Nevevî de ulemânın böyle bir sözü, bugün bir insan tefevvüh ederse, hakkında ahkâm-ı mürted icra olunur. Resûl-i Ekrem'in bu kimse hakkında bir ceza tertip etmeyecek terketmesi bu hadisenin ibtidâ-yı İslâm'da cereyan etmesi ve o devrin nâsın te'lîf-i kulûbuna çalıştığı ve her hadisenin hüsnü suretle defedildiği bir zamana müsâdif olmasındandır dediklerini naklediyor.

BİR MÜHİMME. Esnâ-yı hükümde hâkimin gam, gussa, açlık, uykusuzluk gibi sıhhat-i tefekküre mani olabilen bir ârıza ile zihni müşevveş olmaması âdâb-ı kazâ cümlesinden olduğu gibi gazap ve asabiyetle selâmet-i fikir ve muhakemesinin muhtal olmaması da en mühim kaza âdâbındandır. Böyle olmakla beraber Resûl-i Ekrem'in vech-i saâdeti tagayyür edecek derecede müteheyyic bulundukları halde muhakeme ve edâ-yı hükmetmeleri, hâl-i rızâda da, hâl-i gazapta da mâsum olmalarının neticesidir. O hakîm-i enbiyânın herhalde isabeti vardı. Daima hak düşünür, hak söylerdi.

Bu hadisten müstefâd olan bir hükm-i fikhî de devlet reisinin hududu ikameye hakkı olduğu gibi tağyîre, affa da hakkı olduğudur.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بَيْنَا رَجُلٌ يَمْشِي فَاشْتَدَّ عَلَيْهِ الْعَطَشُ فَنَزَلَ بِئْرًا فَشَرِبَ مِنْهَا ثُمَّ خَرَجَ فَإِذَا هُوَ بِكَلْبٍ يَلْهَثُ يَأْكُلُ التُّرَى مِنَ الْعَطَشِ فَقَالَ لَقَدْ بَلَغَ هَذَا مِثْلُ الَّذِي بَلَغَ

بِي فَمَلَأَ حُقَّهُ ثُمَّ أَمْسَكَهُ بِفِيهِ ثُمَّ رَقِيَ فَسَقَى الْكَلْبَ فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَعَفَرَ لَهُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ
وَإِنَّ لَنَا فِي الْبَهَائِمِ أَجْرًا قَالَ فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٌ أَجْرٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Biri (Mekke yolunda) giderken ansızın susuzluğu arttı. Hemen bir kuyuya indi. Suyundan içti. Sonra çıktı. Bir de orada adamcağız bir kelp ile karşılaştı ki hayvan susuzluktan dilini çıkarıp soluyor, rutubetli toprak yalıyordu. Bu yolcu (kendi kendine), “Bana erişen hararet gibi bu hayvana da susuzluk ârız olmuştur” de(yip merhamet eyle) di ve (kuyuya indi). Mesti(nin birini çıkarıp içi)ne (su) doldurdu. (Kuyudan çıkarmak için) mesti ağzıyla tuttu. Sonra çıktı. Kelbi suladı (ve kandırdı). Bundan dolayı Allah bu kulunu senâ etti ve onu mağfiret buyurdu.

Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! Behâim (sulamak)da bize de ecir var mıdır?” diye sordular. Resûlullah, “(Evet! kendisinde eser-i hayat olan) her yaş ciğer(i sulayan için) de ecir vardır” buyurdu. {B2363 Buhârî, Mûsâkât, 9.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Mezâlim”de, “Edeb” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim’in “Hayvân”da, Ebû Dâvûd’un “Cihâd” bahislerinde rivayetleri vardır. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babın unvanı, “Suya Muhtaç Olan Her Şeyi Sulamanın Faziletine Dair”dir. Rivayet tarikleri pek çok olan bu hadîs-i şerifin tercümesinde görülen ziyadeler hep bu tariklerden alınarak gösterilmiş ve bunların ayrı ayrı izahına lüzum görülmemiştir.

Bu hadiste “hayat”tan kinaye olarak vârit olan *Her yaş ciğerde de sevap vardır*” fıkrası, “Susuzluktan henüz ölmemiş olan ve fakat müşrif-i helâk olup kendisinde eser-i hayat olarak biraz rutubet bulunan her hayvanı sulamakta da ecir vardır” demektir.

BU ECRİN HER HAYVANA EDİLEN İHSANA DA ŞÜMULÜ VAR MIDIR? Bu babda ulemânın ihtilâfı vardır. Dâvûdî merhum “Her hayvana zamân-ı şedâidde edilen ihsanın ecir vardır” demiş. Nevevî, “Ecrin umum ve şümulü yalnız muhterem olan ve katli emrolunmayan hayvana mahsustur. İhtiram lâzım olan hayvanı sulamakla müsâb olunur. Hatta aç hayvanı doyurmak gibi her nevi ihsan da sevabı müstelzimdir” demiş. Ebû Abdülmelik de, “Bu vâkıa Benî İsrâîl zamanına aittir. Devr-i İslâm’da ise köpeklerin katli emrolunmuştur” demiştir.

Bütün bu akvâli bize nakleden şârih Bedreddin el-Aynî yalnız Dâvûdî’nin noktai-nazarını ihtiyar ederek, “Gönlünde eser-i şefkat ve merhamet olan her insan, her hayvana açlık, susuzluk gibi zamân-ı mesâibde edilen ihsanın müstelzim-i sevap olduğu yolundaki ictihadını kabul eder de Ebû Abdülmelik’in sözlerinden gönlünde derin bir sızı duyar” diyor. Sonra da Ebû Abdülmelik’in mütalaalarını şu suretle birer birer reddediyor:

EVVELÂ. Bu vâkıanın Benî İsrâîl zamanında olup geçmiş bulunduğuna dair bir delil yoktur. Belki aksine olarak Dârekutnî'nin rivayetinde görüldüğü üzere, İbn Vehb'in Mâlik'ten gelen bir tarikinde, *يمشي بطريق مكة* vârit olduğu üzere bu vâkıa Mekke yolunda bu ümmette vâkı olmuş da Resûl-i Ekrem'e keşfolunup ihbar buyurularak Muhammed ümmeti vücûh-i birr ü hayra tergîb edilmiştir.

SÂNIYÂ. Devr-i İslâm'da köpeklerin öldürülmesi emrolunmasının bu davaya delil olması ihtimali yoktur. Çünkü Resûl-i Ekrem'in kelbi itlâf ile emir buyurmaları ibtidâ-i İslâm'da idi. Sonra av, koyun, ziraat için köpekle intifa mubah kılınarak o emir nesho-lundu. Çünkü tahrîmden sonra ibâha nesihtir, tahrîmi refetmekten başka bir şey değildir.

SÂLİSÂ. Bu ecrin bazı behâime has olduğunu delilsiz iddia tahakkümdür. Hükm-i âmmı bilâdelil tahsis etmek, âmmın dâire-i şümulünde bulunan bir kısım hükmü ilga demektir ki katiyen câiz değildir.

Sonra Aynî, Nevevî'yi tenkit ederek diyor ki: Ebû Abdülmelik gibi Nevevî'nin de hadisteki umumu, lâzîmü'l-ihtirâm hayvanata tahsis etmesi şâyân-ı taaccübdür; bunun da delili yoktur. Hadisin esas itibariyle sebep-i vürûdu Allah Teâlâ'nın mahlûkatına karşı şefkat ibraz edilmesi şâiriin matlubu olduğunu tâlimdir. İzhâr-ı şefkat ve merhamet ise muzır hayvanların katledilmesine münâfi değildir. Arada münâfat olmadığını İbn Teymî, "Susuz ve muzır hayvan ibtidâ sulanır, sonra öldürülür" sözüyle bildirmiştir. Hakikaten İslâm dini kısas ile emreder, fakat müsle denilen işkenceden meneder. Siyaset meydana getirilen bir caninin bile işkencesiz ve hayatına, insanlık şerefine hürmet edilerek idam edilmesini emreder. Günün en sıcak bir saatinde su başına sürünüp gelen yılan, su içtikten sonra öldürülmekle hem hayvana şefkat hem de cemiyete mazarratı izâle edilmiş olur.

SU HAYRININ EHEMMİYETİ

Bu hadîs-i şeriften istifade edilen ahkâmdan en mühimi su hayrının Hakk'a yakınlık olduğudur. Bazı tâbiî ulemâsı, "Günahı çok olanlar, susuzları sulasın!" demişlerdir. Susuz bir köpeği sulamak vesîle-i gufran olunca bir mü'min-i müvahhidin susuzluğunu ve su ihtiyacını izâlenin vesîle-i mağfiret olacağı muhakkaktır. Bir hadîs-i şerifte vârit olduğuna göre, Resûl-i Ekrem'e, "Hangi sadaka efaldır?" diye sorulmuş da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz, "*Su sadakası*" buyurmuştur.³⁵ Hatta bu hususta müslim, kâfir diye bir fark da gözetilmemiştir. Bu sebeple İslâm içtimaî hayatında su hayrına çok ehemmiyet verilmiştir. İslâm diyarında her nereye gidilirse, ya bir çeşmeye yahut bir kuyuya tesadûf edilir. Hatta su bulunmayan sahralarda civar köy halkı tarafından yol uğraklarına küpler gömülerek sıcak mevsimlerde her sabah doldurulup yolcuların su ihtiyaçlarını telâfiye çalıştıkları vâkidir.

Buhârî bu ehemmiyeti, aşağıda nakil ve tercüme ettiğimiz üç hadisin tahrîciyle tebârüz ettiriyor:

1. Esmâ bint Ebû Bekir radiyallahu anhumâdan³⁶ rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gün tutulduğu bir sırada küsûf namazı kılıp namazdan fâriğ olduktan sonra, “*Bana namazda (cehennem gösterildi). Bana cehennem ateşi o kadar yaklaşıp ki hatta ben, ‘Allahım! Ben de ehl-i nârla beraber miyim?’ di(ye bu vaziyetten taaccüp ve bunu istib’âd etmiş)tim. Orada bir kadın gördüm.* –Esmâ zannedersem Resûlullah– ‘*Bu kadının yüzünü bir kedi tırmalıyordu*’ buyurmuştu. Resûlullah, ‘*Bu kadının günahı nedir?*’ diye azap meleklerine sormuştu da onlar, ‘*Bu kadın dünyada bir kediye aç ölünceye kadar hapsedmişti*’ diye cevap vermişlerdir.”³⁷

2. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Bir kadın, aç ölünceye kadar hapsedtiği bir kedi yüzünden cehenneme dahil oldu*” buyurmuş ve devamla Resûl-i Ekrem, “*Allah bilir ama bu kadına taraf-ı ilâhîden, ‘Ey kadın! Sen bu hayvanı hapsedip yedirmedin içirmedin, yer yüzünde mukadder nasibini bulup yemek için salıvermedin!’* buyurulup kadının ukûbeti bildirilmiştir.”³⁸

3. Bu da tercümesi yakında 1061 numara ile geçmiş olan Sehl b. Sa’d hadisidir ki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir bardak süt veya su getirilmişti. O sırada Resûl-i Ekrem’in sağında en genç bir sahâbî olan Fazl b. Abbas yahut Abdullah b. Abbas oturuyordu. Sol tarafında da yaşlı yaşlı ashâb-ı kirâm ahz-ı mevki etmişlerdi. Resûl-i Ekrem bardaktaki bakiyenin soldaki yaşlı ashaba verilmesine izni olup olmadığını gençten

36 Esmâ hazretleri, Ebû Bekir radiyallahu anhin büyük kızı ve Hazret-i Âişe’nin ablasıdır. Aşere-i mübeşşereden Zübeyr b. Avvâm’ın da zevcesidir. Zâtü’n-nitâkayn unvanıyla İslâm tarihinde şöhret-şîâr olan Esmâ hazretleri ilmi, irade ve yüksek seciyesi itibariyle İslâm kadınlık âleminin en yüksek simalarındandır. İbn İshak’ın rivayetine göre, on yedi sahâbî müslüman olduktan sonra on sekizinci olarak Esmâ müslüman olmuştur. Kendisinden elli altı hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan on dördünün rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak edip dört hadisin rivayetinde Buhârî, dört hadisin rivayetinde de Müslim infirâd etmişlerdir. Kendisinden oğlu Abdullah b. Zübeyr’in, diğer oğlu Urve’nin, kölesi Abdullah b. Keysân’ın, İbn Abbas’ın ve bir hayli sahâbînin rivayetleri vardır. Bu hadisteki râvisi İbn Ebû Muleyke’dır.

Esmâ hazretlerinin yüksek irade ve seciyesi oğlu Abdullah b. Zübeyr’in Mekke’de Haccâc tarafından muhasara ve tazyik edildiği sırada oğlu Abdullah’ı merdane müdafaa ve sebata teşvik için irat ettiği hakîmane nasihatlerinde pek bâriz bir surette görülür ki bunlar siyer kitaplarında mazbuttur. Müşârûn ileyhâ şehâsıyla meşhurdur. Maraz-ı mevtinde bütün kölelerini âzat ettiğini Fâtıma bint Münzir nakletmiştir. İbn İshak 63 tarihinde vefat ettiğini rivayet etmiştir ki oğlunun şehâdetinden az bir zaman sonradır. Zehebî de muhacir kadınlarından en son vefat eden Esmâ hazretleri olduğunu kaydetmiştir.

37 عن أسماء بنت أبي بكر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم صلى صلاة الكسوف فقال دنت مني النار حتى قلت : أي ربي وأنا معهم . فإذا امرأة حسبت أنه قال : تخدشها هرة . قال : ما شأن هذه؟ قالوا حبستها حتى ماتت جوعا [رواه البخاري]. {B2364 Buhârî, Mûsâkât, 9.}

38 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : عذبت امرأة في هرة حبستها حتى ماتت جوعا فدخلت فيها النار . قال فقال والله أعلم : لا أنت أطعمتها ولا سقيتها حين حبستها ولا أنت أرسلتها فأكلت من خشاش الأرض [رواه البخاري]. {B2365 Buhârî, Mûsâkât, 9.}

sorduğunda o da, “Yâ Resûlellah! Senin artığından bana teveccüh eden nasibimi kimseye bahşedemem” demiş, Resûl-i Ekrem de o gence vermişti.³⁹

Bu hadisi İmam Buhârî’nin *Sahîh*’inde tekrar iradının sebebi, hakk-ı şirbe dair mühim bir mes’ele-i şer’iyyeyi ispat ve izhar içindir ki suyun ihraz ve temellükü keyfiyettir. Bu bahsin baş tarafında bir mukaddime halinde verdiğimiz izahta suyun bardak, testi, fıçı, küp, havuz gibi bir şeyde toplanarak ihraz edildiğini bildirmiştik. Binaenaleyh böyle bir kap derununda ihraz olunan su muhrizine ve sâhibine aittir. Bu suda tasarrufa herkesten ziyâde sâhibinin hakkı vardır. Bu suyu münhasıran sâhibi kullanabilir; o satar, o hibe eder, o tasadduk edebilir. Sahibinin izni olmadıkça başkalarının bundan bir katre almaya hakları yoktur. Meğer ki muztar ola, suya kendisinin veya hayvanatının ihtiyacı bulunup da o civarda bu sudan başka su bulmak mümkün olmaya! Yalnız böyle bir muztarrın hakk-ı şefesi vardır. Su sahibinin böyle bir muztarra su vermek mecburiyeti vardır.

Yukarıda Sehl b. Sa’d hadisinde Resûl-i Ekrem’in sağındaki gençten solundaki ihtiyarlara vermek için rıza ve muvafakatini talep etmesi, sağında bulunan gencin hakk-ı mülkiyetini kabul buyurduğuna delâlet eder. Şimdi İmam Buhârî bu hadisi burada sevketmekle şunu demek istiyor ki, Resûl-i Ekrem’in mücerret sağında oturmak bardaktaki suya kesb-i istihkâk edilirse, suya zilyed olan kimsenin suyuna münhasıran mâlik olması bitârîkî’l-evlâ sabit olur.

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَذُوَدَنَّ رِجَالًا عَنْ حَوْضِي كَمَا تُدَادُ الْغَرِيبَةُ مِنَ الْإِبِلِ عَنِ الْحَوْضِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki: (Kıyamet gününde) ben, bir güruh adamları havz(-ı kevser)imden muhakkak tard edeceğim. Yabancı devenin havuzdan uzaklaştırıldığı gibi” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2367 Buhârî, Müsâkât, 10.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifin hadd-i tevâtüre vâsıl olmak derecesinde katiyet ifade eden müstesna bir mevkii vardır. Hadisin tevâtüre yakın âlî bir dereceye yükselmiş bulunduğu, ulemâdan bir cemaatin re’y ü ictihâdıdır. Binaenaleyh hadisin mazmununa ve ifade ettiği havz-ı kevserin vücuduna iman vâcib olduğu sayısız ehl-i ilimden nakledilmiştir.

Bu hadîs-i şerifi Resûl-i Ekrem'den, sahâbeden pek çoğu rivayet etmiştir ki bazıları şunlardır: İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Câbir b. Semüre, Cündeb b. Abdullah, Zeyd b. Erkam, Abdullah b. Amr, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, Sevbân, Ebû Bürde, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Büreyde, Ukbe b. Âmir, Hârise b. Vehb, Müstevrid, Ebû Berze, Ebû Ümâme, Abdullah b. Zeyd, Sehl b. Sa'd, Süveyd b. Cebele, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk, Berâ b. Âzib, Âişe, kardeşi Esmâ, Ebû Bekre, Havle bint Kays, Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhüm.⁴⁰

Ashaptan olan bu zevatın bir de yüzlerce tâbiî ve tebeu't-tâbiî râvileri göz önüne getirilince Resûl-i Ekrem tarafından sıdk u adillerine şehâdet buyurulan kurûn-i selâse ricâlinin ahkâm-ı İslâmiyye'nin zabt ve naklinde gösterdikleri ihtimama hayretten, insan kendini bir türlü zabtedemez. Târîh-i âlemde hiçbir millete nasip olmayan bu vâkıa, *وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “Biz bu dîn-i mübînî kati surette elbette muhafaza edeceğiz”⁴¹ va'd-i sübhânîsinin mesut bir tecellisidir. Bugün bu hadîs-i şerifin fem-i saâdetten şeref-vârit olduğu gibi bize vâsıl olduğuna ilmen ve tamamen kani bulunuyoruz. Kur'ân-ı Azîmüşşân'ın bütün âyâtı ise bundan daha yüksek bir vuzuh ve katiyetle her asırda hem hâfızadan hâfızaya, hem de sahifeden sahifeye naklolunagelmıştır. Hem milyonlarla insanın dikkat ve ihtimamı ile. Bu cihetle Kur'an'ın bir cümlesinde, hatta bir kelimesinde ve bir harfinde şüphe etmek ilimden, akıldan uzaklaşmaktır.

Ehâdîs-i nebeviyye içerisinde havz hadisi, rü'yet hadisi gibi yüksek bir derece-i kemalde rivayet olunanlar çok değilse de her ilim adamının vicdân-ı ilmîsini tatmin edecek dereceden de dûn değildir. Bunların hepsi de usûl-i hadîs dediğimiz sıkı bir usûl-i intikâd ile hurdebîn-i enzâr-ı tecessüsün tetkikinden geçmiştir.

Bu tebaî olarak bahsettiğimiz hakâik-i ilmiyyeyi burada bırakarak mevzumuz avdet edip deriz ki, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem havz-ı kevserden tard ettiği bu sınıf insanların tayininde ulemâ ihtilâf etmişlerdir: İbnü't-Tîn, bunlar münafıklardır demiş, İbnü'l-Cevzî de ehl-i bid'at olduklarını iltizam etmiş. *Sahîh-i Buhârî*'de ise bunların tebdîl-i dîn eden ehl-i irtidâd oldukları zikredilmiştir.

Hadiste müşebbehün bih olarak zikrolunan, garip devenin su içmeden çevrilmesi, deve çobanlarının bir âdetiyle izah ediliyor: Deve çobanları develerini bir havuz ve bir su başına sulamak için sürdükleri sırada develerinin arasına garip bir deve karışırsa, derhal bu yabancı deveyi develerinin arasından çıkarmak ve bu zavallı hayvana su içirmemek itiyadında imişler.

40 Ashaptan bu zevatın hepsi de kârilerimizce az çok tanınmış mübarek simalardır. Yalnız Müstevrid radiyallahu anhu yeni iştmiş olanlarımız bulunabileceğini düşünerek bunun da İbn Şeddâd b. Amr olduğunu, Mısır'ın fethinde bulunduğunu ve hicret-i seniyyenin 45. sâlinde İskenderiye'de vefat ettiğini bildirmek isteriz. Kendisinden yedi hadis rivayet edilmiştir. Müslim de iki hadisini münferiden rivayet etmiştir.

41 el-Hicr, 15/9.

Bu hadîs-i şerifin *Sahîh-i Buhârî*'deki unvanına nazaran bardak, küp, kırba, havuz gibi kaplarda ve mahallerde ihrâz ve iddihâr olunan suyun sahibi, suyunda tasarrufa ve bundan intifaa herkesten ziyade hak sahibidir. Çünkü o su sahibinin mülküdür, sahibi ona bilfiil vâziu'l-yeddir. Nasıl ki mevzubahis olan havz hadisinde Resûl-i Ekrem efendimizin havz-ı kevseri kendi nefesine izâfe ile “*Benim havuzum*” buyurmuştur ki bu, mülkiyeti ve havuzdaki suda tasarrufa herkesten ziyade müstehak olduğunu ifade eder.

* * *

Buhârî'nin mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinden sonra müellif Zebîdî'nin *Tecrîd*'e almadığı bir hadisi daha vardır ve Zemzem Kuyusu'na dair olup şöyledir: İbn Abbas radiyallahu anhümânın rivayetine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “*Allah İsmâîl'in annesi Hâcer'e rahmet etsin! Hâcer zemzem suyunu (ilk zuhurunda) kendi haline bıraksaydı, bu su meydana bir pınar halinde nebeân eder dururdu.* (Bir müddet sonra bu zemzem civarına) *Cürhüm* (kabilesi) *geldi. Bunlar zemzem suyunun sahibi Hâcer'e, “Civarına inip mekân tutmamıza müsaade eder misin!”* diye sordular.

Hâcer bunlara, “Evet, izin veririm. Fakat bu suda mülkiyet hakkınız olmamak şartıyla” dedi. Cürhümîler de, “Evet, zemzemde mülkiyet hakkımız olmamak üzere” dediler.⁴²

Sahîh-i Buhârî'de bu hadîs-i şerif de mâ-i muhrezin mülkiyeti sahibine ait olduğunu ispat için sevkolunan hadislerden biridir. Nasıl ki Hazret-i Hâcer, Zemzem Kuyusu'nun yegâne mâliki bulunduğundan Cürhümîler Yemen'den Mekke'ye gelip orada mekân tutmak için müsaade istediklerinde su üzerinde hakk-ı mülkiyetin kendisine ait olduğunu kabul etmeleri şartıyla kendilerine müsaade etmiş, onlar da buna muvafakat etmişlerdir.

Hattâbî diyor ki: Bu hadise nazaran kimsenin mülkü olmayan sahrâda bir kimse bir kuyu kazıp su çıkarsa, bu suya mâlik olur, başkaları bu suya ortak olamazlar. Ancak suyu istinbat eden kimsenin rıza ve muvafakatiyle intifâ edebilirler. Şu kadar ki su sahibi ihtiyacından fazlasından başkalarının intifânı menedemez. Bu fazladan başkalarının intifâi için sahibinin rıza ve muvafakati alınmaz. Hazret-i Hâcer'in Cürhümîler'e karşı dermeyan eylediği şart, temellük iddia etmemeleri içindi. Hulâsa, sahradaki kuyunun suyu sahibinin ihtiyacına kâfi derecede olursa, başkalarının bu suda yalnız hakk-ı şefesi vardır. İhtiyacından fazla olursa, bu fazlada başkalarının da hakk-ı şirbi vardır.

İSMÂİL'İN ANNESİ HÂCER

Bu anne ile oğulun Mekke civarına sûret-i vürûduna dair beş sahifelik uzun bir metin ile *Sahîhayn*'da rivayet edilen tarihî mâlûmatı⁴³ şârih Aynî bu hadisin şerhinde

42 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال النبي صلى الله عليه وسلم: يرحم الله أم إسماعيل لو تركت زمزم. أو قال لو لم تغرف من الماء لكان عينا معينا. وأقبل جرهم فقالوا: أأناذين أن ننزل عندك؟ قالت نعم: ولا حق لكم في الماء. قالوا نعم [رواه البخاري]. {B2368 Buhârî, Mûsâkât, 10.}

43 *Sahîhayn*'ın bu uzun metninde Beytülmuazzam'ın inşasına tekaddüm eden vekâyîi yani emr-i ilâhî ile Hazret-i İbrâhim'in Hâcer'le oğlu İsmâîl'i, beyt-i şerifin elyevm bulunduğu mahall-i mübareke götürüp

şöyle hulâsa ediyor: İbrâhim aleyhi's-selâm ikamet ettiği Şam'da bir kaht zuhuru üzerine zevcesi Sâre'yi de müsteshiben Mısır'a gitmişti. Lût aleyhi's-selâm da kendilerine refakat etmişti. Mısır'da ferâine-i Mısır'ın birincisi olan Sinân b. Alvân bulunuyordu. Hazret-i Sâre, fevkâlade bir hüsn ü âne mâlikti. Siyer sahiplerinin izahı veçhile Sâre yüzünden Hazret-i İbrâhim ile Mısır firavunu arasında mâlûm olan macera geçmiş ve ennihaye Cenâb-ı Hak, Hazret-i Sâre'yi bu firavunun şenâatinden sıyânet buyurup Hâcer'i hizmetine tahsis etmişti. Sâre hazretleri de kendisine hediye edilen Hâcer'i Hazret-i İbrâhim'e vermişti. Bir müddet sonra Hâcer, İsmâil'i doğurmuştu. Kadınlık muktezâsı Sâre, Hâcer'i kıskanmaya başlayınca emr-i ilâhî ile Hazret-i İbrâhim bu anne ve oğlu alarak Mekke'ye getirdi ve elyevm Hicr-i İsmâil denilen mevzî-i mübâreke indirdi. İçmek üzere bir kırba da su bıraktı. Bir müddet sonra su bitti. O mıntika-i hârrede kendisine ve çocuğuna susuzluk bastı. Taraf-ı ilâhîden Cibrîl aleyhi's-selâm gönderildi. Hazret-i Cibrîl bu anne oğul ile Zemzem Kuyusu'nun bulunduğu yere geldi ve kanadıyla yere vurdu. Hemen bir pınar nebeân etmeye başladı. Suyu gören Hâcer hemen kırbasını doldurdu ve suyun etrafını çevirip suyu idhâr etmek istedi. Su ise muttasıl nebeân ediyordu. Hazret-i Hâcer'in su hususundaki bu vaziyetine, izahıyla meşgul bulunduğumuz hadiste Resûl-i Ekrem, *"Allah İsmâil'in annesine rahmet etsin! O eğer zemzemi ilk zuhuru zamanında kendi haline bıraksaydı açıkta nebeân eder dururdu"* kavlı-i şerifiyle işaret buyurmuştur. Hâcer'in su hususunda bu ıstırap ve ihtirasını gören Hazret-i Cibrîl, Hâcer'e, "Artık bundan sonra bu belde halkının susuzluğundan endişe etme! Çünkü zemzem öyle bir sudur ki, ondan ileride beyt-i şerife gelecek olan Allah'ın bütün misafirleri içecektir. Burada bu çocukla babası Beytullah'ı bina edeceklerdir" dedi.

Sonra Cürhümîler geldi. Mekke'nin alt tarafına indiler ve Mekke'nin ilk sakini oldular. Beytullah'ın bundan sonraki târîh-i hayâtı için bu eserimizde Kitâbü'l-Hacc'ın baş tarafı mütalaa buyurula!

عَنْهُ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ رَجُلٌ حَلَفَ عَلَى سِلْعَةٍ لَقَدْ أُعْطِيَ بِهَا أَكْثَرُ مِمَّا أُعْطِيَ وَهُوَ كَاذِبٌ وَرَجُلٌ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ كَاذِبَةٍ بَعْدَ الْعَصْرِ لِيَقْتَطَعَ بِهَا مَالٌ رَجُلٍ مُسْلِمٍ وَرَجُلٍ مَنَعَ فَضْلَ مَائِهِ فَيَقُولُ اللَّهُ الْيَوْمَ أَمْنَعُكَ فَضْلِي كَمَا مَنَعْتَ فَضْلَ مَا لَمْ تَعْمَلْ يَدَاكَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Üç kişi vardır ki Allah kıyamet gününde onlara söylemez, onlara iltifat buyurmaz; (birincisi) o kimsedir ki, metâna revaç vererek ve “(Vaktiyle) buna (şimdi) verilen fiyattan fazla bedel verilmiştir” diye yalan yere ant içer. (İkincisi) o kimsedir ki müslüman bir kişinin malını koparmak için ikindiden sonra (malını satışa çıkarır da) yalandan Allah adına ant içer. (Üçüncüsü de) o kimsedir ki suyunun fazlasını (susuzlardan) esirger. Allah da (kıyamet gününde) ona, “Bu gün ben, fazl ü ihsânımı senden esirgerim; nasıl sen, (vaktiyle) kesb-i yemînin olmayan bir suyun fazlasını (susuzlardan) diriğ ettinse!” buyurur. {B2369 Buhârî, Müsâkât, 10.}

İZAHİ

Bu hadis yine Ebû Hüreyre'den rivayet olunmak suretiyle biraz evvel geçmişti. Şu kadar ki her iki metin arasında ziyade, noksan olarak ihtilâf vardır. Yukarıdaki metinde reîs-i devlete nakz-ı ahdin de bir şekavet ve müstahikk-ı ukûbet olduğu vardı, burada o eksiktir. Buradaki metinde suyunun fazlasını erbâb-ı ihtiyaçtan esirgeyen hamiyetsiz kimselere kıyamet gününde irtikâp ettikleri musibet cinsinden ceza tayin ve tebliğ buyurulacağı bildirildiği halde, evvelki metinde bu ziyade rivayet edilmemiştir. Bu ziyâde-i rivalette su sahibinin suyu, sa'y-i zâtîsiyle iktisap edilmiş bir nimet olmayıp mücerret taraf-ı ilâhîden ihsan buyurulduğu ve binaenaleyh buhle hakkı olmadığı da bildirilmiştir. Gerçi her nimet Cenâb-ı Hakk'ındır, her nimet insanlara bahşâyış-i ilâhîdir. Şu kadar ki bunların bir kısmının husulünde kulların sa'y ü iktisâbı vardır. Fakat hava, ziya, su bilâvasıta Cenâb-ı Hakk'ın bütün insanlara, zî-rûh ve gayr-i zî-rûh bütün mevcûdât-ı kevniyyeye bilâiktisap mebzûlen ihsan buyurduğu nimetlerdendir, bu cihetle bunlarda bütün insanların, bütün hayvanların ve nebatların hakk-ı iştirâki vardır.

44 ⁴⁴ أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمَازِنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ âyet-i kerîmesinde işaret buyurulduğu üzere göklerdeki bulutlardan sular Cenâb-ı Hakk'ın eser-i ihsanı olarak indigi gibi tahte'l-arz sular da kuyulardan, Bârî Teâlâ'nın eser-i kudreti olarak çıkmaktadır. Allah ihsan etmedikçe kulların su hususundaki zayıf iktisabının ne tesiri olabilir? Şurada 50 m. derinliğinde kazılan bir kuyuda su bulunmaz da biraz ötesinde 3-5 metrede suya tesadüf edilir ki şüphesiz bu ihsân-ı ilâhîdir. Binaenaleyh bilâvasıta ilâhî bir nimet olan suyu, susuzlardan esirgemeye kimsenin hakkı yoktur. Vaziyetin muktezâsına göre her suda her insanın ya hakk-ı şirbi ya da hakk-ı şefesi vardır.

Hadisteki, رجل حلف على يمين cümlesindeki hilf ile yemin bir mâna ifade eden iki lafızdır. Hadis şârihleri hilf ile yemin bir yerde içtimâ ederse, yemin ile mahlûfün aleyh kastolunduğunu bildiriyorlar.

عَنِ الصَّعْبِ بْنِ جَثَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا حِمَى إِلَّا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ.

TERCÜMESİ

Sa'b b. Cessâme radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Korumak ittihazı, yalnız Allah’a ve resulüne has (bir hak)tır” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2370 Buhârî, Müsâkât, 11.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî Müslim’den münferit olarak rivayet etmiştir. Aynî, Takıyyüddin el-Kuşeyrî’nin müttefekun aleyhtir demesini bir eser-i vehimdir diyor. Buhârî’nin “Cihâd” bahsinde de bir rivayeti vardır. Ebû Dâvûd “Harâc”da, Nesâî “Humus”ta ve “Siyer”de rivayet etmişlerdir. Bu hadisi Sa’b’dan da Abdullah b. Abbas rivayet etmekle hadisin senedinde sahâbînin sahâbîden rivayeti gibi bir hususiyeti vardır.

Sa’b, Leysî ve Hicâzî’dir. Kendisinden bir hayli ehâdîs-i şerife rivayet edilmişse de Buhârî ile Müslim’in rivayetinde ittifak ettikleri iki hadisi vardır. Bir hadisini Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Sa’b’ın ashaptan yalnız bir râvisi vardır. O da bu hadisi kendisinden rivayet eden İbn Abbas hazretleridir. “Hediye-i Sayd”daki râvisi de yine İbn Abbas’tır.

Himâ lafzı lugaten “halktan muhafaza ve halkın duhulüne ve hayvanlarının otlmasına müsaade edilmeyen otlu mahal”dır. Binaenaleyh himâ, “fiâl” vezninde isim olup meful mânasınadır. Istilah-ı şer’îde arâzî-i mevâtta devlet beylik mevâşî için koruduğu ve halkın burada hayvanatını otlatmasını yasak ettiği bir hıttâ-i arâzîdir.

Bu hadisin sebep-i vürûdu olarak İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde diyor ki: Câhiliye devrinde eşrâf-i Arap’tan birisi nüfuzu altındaki arazi dahilinde bir tarafa gidince, konak yerinde bir köpek ürdürürdü. Köpeğin sesi duyulduğu mıntaka onun korusu addolunurdu. Artık bu mıntakaya kimse yaklaştırmazdı, hayvanlarını yayamazdı. Fakat eşraftan olan bu adam, bu hududun dahilinde olduğu gibi haricindeki halkın merasında da hayvanlarını otlatabilirdi. Bu yüzden birçok mücadele ve muharebe olmuştu. Meşhur Besûs⁴⁵ harbi de bu yüzden çıkmıştır.

45 Besûs, *Sihâh*’ta “Arap kadınlarından meş’um bir kadının ismidir. Bunun yüzünden Araplar arasında kırk sene muharebe devam etmiştir. Bu cihetle Araplar arasında şeâmet için أشأم من البسوس sözü mesel olmuştur. Şeâmetinden dolayı Besûs harbi de bununla tesmiye olunmuştur” deniliyor.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bi'set olunduktan sonra bu âdeti kaldırdı; “*Koruma hakkı yalnız Allah'ın ve Resûlullah'ındır*” buyurdu ki devlete ait bir hak demektir. Bu korulukta gazilerin atları beslenirdi, ordunun nakliye kollarında kullanılan develer yayılırdı. Zekât develeri gibi harp haricinde devletin mâlik olduğu hayvanları da bu korular ve hararlarda barındırılırdı.

Buhârî *Sahîh*'inde Resûl-i Ekrem'in bilfiil Nakî' mevkiini koru itti haz buyurduğunu İbn Şihâb ez-Zührî'den mürselen rivayet ediyor.⁴⁶ İbn Vehb de bu meseleyi ve bu mevki izah ederek, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Nakî' mıntakasını ihma buyurmuştu ki 1 mil arzında olup derinliği 8 mil imtidad eden bir mıntaka-i arazi idi. Medine'ye 20 fersahlık mesâfe-i bâidede idi” diyor. Bazıları da Medine'ye 20 mil uzaktı. Eni, boyu 1'er berîd misâhada idi demişlerdir.

Hazret-i Ömer tarafından da zamân-ı hilâfesinde Müzeyne bilâdında Nakîulhadamât denilen bir mıntaka korutmuştur. Burada zekât develeri güdülür, cihad atları beslenirdi. Bazıları Nakîulhadamât ile Resûl-i Ekrem'in koruluğunun ikisini bir zannetmişlerdi. Fakat Yâkût el-Hamevî, Resûl-i Ekrem'in Nakî'i ile Hazret-i Ömer'in koruluğu Nakîulhadamât'ın başka başka şeyler olduğunu haber veriyor.

Ebû Abdullah el-Buhârî'nin İbn Şihâb ez-Zührî'den mürselen bir rivayetinde Hazret-i Ömer'in Seref ve Rebeze'de de birer koruluk tesis ettiği bildiriliyor.⁴⁷

ŞEREF. Medineye 36 mil mesafede bir mevziin adıdır. Kâdî İyâz, Buhârî'ye göre bu kelime Şerif'tir diyor. Yûnîniyye nüshası da Seref'tir. Şu kadar ki bu nüsha basılırken tab'ına nezaret eden hey'et-i ilmiyye tarafından Şeref nüshasının sahih olduğu tahşiye edilmiştir. Şârih Aynî bunu doğru bulmuyor: “Çünkü Şeref, Medine müzâfâtındandır. Serif ise Mekke'dedir ve lâm-i ta'rifsiz istimal olunur. Bu iki mahal arasında da 6 mil mesafe vardır. Bu mesafenin 7, 9, 12 mil olduğunu söyleyenler de vardır” diyor. Serif hakkında İbnü'l-Esîr de *en-Nihâye*'de Mekke'ye 10 mil mesafede bir mahal olduğunu, Meymûne radiyallahu anhâ'yı Resûl-i Ekrem'in burada tezviç buyurduğunu bildiriyor. Şu halde Hazret-i Ömer'in bu koruluğunun Şeref sahasında olduğu taayyün etmiş bulunuyor.

Kâmus'ta da o meş'ume kadın şöyle bildiriliyor: Mez'bûrenin kocası bir gece gördüğü rüyasında kendine üç duasının müstecâb olacağı bildirilmiş. Uyandığında rüyasını zevcesine anlattığında kadın bu duadan birisinin kendine tahsisini rica ederek Benî İsrâîl'den olan bu kadın İsrâîlî kadınlarının hepsinden güzel olması için dua edilmesini rica ediyor. Bu bedbaht adam ibtidâ bu dua ile işe başlıyor ve hakikaten kadın perî-sûret bir güzellik iktisap ediyor. Aynada kendini görünce kocasına, “Artık bu güzellikle ben sana yakışmam” diye kocasına hıyanet ediyor. Bundan müteessir olan zevc ikinci duasını harcayarak, bunun köpek olmasını dua ediyor ve hakikaten kancık bir köpek oluyor. Hariçte bulunan çocukları eve geldiklerinde, “Bu köpek de nedir ki?” diye babalarından sorup o da meseleyi anlatınca, geri kalan bir duanın da analarının eski haline rücûuna sarfetmesini babalarından rica ediyorlar. O duayı da bu meş'ume kadına sarfederek zavallı adam hâib ü hâsir kalır.

46 {B2370 Buhârî, Müsâkât, 11.}

47 [وقال أبو عبد الله بلغنا أن النبي صلى الله عليه وسلم حمى النقيع وأن عمر حمى السرف والربذة [صحيح بخاري]

REBEZE. Zâtüir-k'a yakın bir köydür. Bununla Medine arasında üç konaklık mesafe vardır. Mekke yolu üzerinde vâkidir. Hazret-i Osman tarafından Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anh Rebeze'de ikamet ettirilmiş ve 32 tarihinde burada vefat etmiş olmakla burada medfundur. Rebeze büyük bir karye olup bazı ulemâ buraya nisbetle şöhretşîâr olmuşlardır. Dördüncü karn-ı hicrî evâilinde Karâmita muharebelerinde harap olmuştur. Hazret-i Ömer zamanında korulukların taaddüt etmesi, fütûhât-i İslâmiyye'nin tevessüü ve İslâm mücahidlerinin teksiri üzerine ordu kadrosu genişlemiş, o nisbette koruların taaddüdü ihtiyacı baş göstermiş olacaktır.

Yukarıda arâzî-i mevâtı ihya hususunu izah ederken İmam Ebû Hanîfe'nin, "Arâzî-i mevâtı ihya için imamın, devlet reisinin izni şarttır" dediğini görmüştük. Ebû Ca'fer et-Tahâvî bu hadis ile ve koru ittihazı hususunda Hazret-i Peygamber'in ve hulefâsının ef'âliyle istidlâl ederek Ebû Hanîfe hazretlerinin ihyâ-i mevât için devletin izni şart olduğuna dair ictihadındaki yüksek isabeti göstermiştir. Filhakika hadîs-i şerifte arazi korumak munhasıran devletin hakkı olunca, mıntaka-i mevât da arazi cümlesinden bulunduğundan, bunun ihya ve imarı için de devletin izn ü müsaadesi alınmak zaruridir. "Ebû Hanîfe hazretlerinin böyle âlî ictihadlarını görünce insan, İslâm dininin medenî bir devlet kurduğunu, Ebû Hanîfe yüksekliğinde hiçbir müctehidin zekâsı kavramamıştır" demekten kendisini alamıyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْخَيْلُ لِرَجُلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وَزْرٌ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَأَطَالَ لَهَا فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيلِهَا ذَلِكَ مِنَ الْمَرْجِ أَوْ الرَّوْضَةِ كَانَتْ لَهُ حَسَنَاتٍ وَلَوْ أَنَّهُ انْقَطَعَ طِيلُهَا فَاسْتَتَتْ شَرَفًا أَوْ شَرْفَيْنِ كَانَتْ آثَارُهَا وَأَرْوَاهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِنَهْرٍ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْتَقِيَ كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ فَهِيَ لِذَلِكَ أَجْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا تَغْنِيًا وَتَعَفُّفًا ثُمَّ لَمْ يَنْسَ حَقَّ اللَّهِ فِي رِقَابِهَا وَلَا ظُهورَهَا فَهِيَ لِذَلِكَ سِتْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا فَخْرًا وَرِيَاءً وَنَوَاءً لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ فَهِيَ عَلَى ذَلِكَ وَزْرٌ وَسُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْحُمْرِ فَقَالَ مَا أُتِرِلَ عَلَيَّ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَاذَةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: At ırkı bazı kimseler için mahz-ı sevaptır, bazı

kimseler için de fakr ü ihtiyâcına bir perdedir, bazılarının da boynunda bir vebaldır. At kendisi için hayır olan ol kimsedir ki o, atını Allah yolunda (cihad için) bağlamıştır ve atı(nın ayağı)nı da bol otlu geniş bir sahada veya çayırılıkta uzatmıştır. Bu bol otlu sahadan veya çayırılıktan atın bu uzun ipinde iken yediği her ot, at sahibi için birer hasenedir, iyiliktir. Hele bir de atın ipi kopsa da şahlanarak (ön ayaklarını kaldırıp) 1 veya 2 mil (rakseder gibi) nişât ile koşsa, yerde tırnaklarının bıraktığı izleri ve onun gübreleri de sahibi için hasenat olur. Bir de hayvan (bu arada) bir nehre uğrayıp da o(nun suyu)ndan içerse, –sahibi sulamak istememiş olsa bile– bu su da sahibi için hasenat olur. Binaenaleyh cihad için bağlanan bu gazâ atı, sahibi için büyük bir sevaptır.

Bir kimse de atını (onunla kazanmak), halktan müstağni olmak, iffetini muhafaza etmek için bağlar da sonra o kimse gerek hayvanlarının üzerindeki Allah hakkı (olan zekâtı)nı, gerek arkalarına tâkatinden fazla yüklememeyi unutmazsa, bu at da o kimse için (fakirliğe karşı) bir hâildir.

Bir kimse de atını öğünmek için, riya için, ehl-i İslâm’a husumet için bağlar(sa) bu hayvan da onun için azîm bir vebaldır.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ashâb-ı kirâm tarafından) merkepler(in de feres hükmünde olup olmadıkların)dan soruldu da Resûlullah, “Her hükmü câmi’ bir vecize olan şu âyetten başka bana (mansûs) bir şey inzâl buyurulmadı” dedi: “Her kim küçük zerre vezninde bir hayır işlerse onu görecektir, her kim de küçük zerre miktarı bir şer işlerse bu da onu görecektir” (meâlindeki iki âyetini okudu). {B2371 Buhârî, Müsâkât, 12.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi yine böyle “Cihâd”, “Alâmâtü’n-Nübüvve”, “Tefsîr” ve “İ’tisâm” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Zekât”ta, Nesâî de “Hayl”de rivayet etmişlerdir. Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki babının unvanı, “Herkesin Enhâr-ı Cârîyeden Su İçmek ve Hayvanını Sulamak Hakkını Haiz Olduğunu Beyana Dair”dir. Enhâr-ı cârîyenin suyu mubahtır, hiçbir kimseye has değildir, herkesin hakk-ı intifâi vardır. Hiç kimseye danışmadan nehir suyundan istifadenin herkes için bir hak olduğunda ümmetin icmâi vardır. Enhâr-ı mubâha sularının mâliki Allah’tır. Allah Teâlâ bu suları insanlar, hayvanlar ve nebatat için yaratmıştır. Bütün bunlar sudan iktisâb-ı hayat ederler. Şu kadar ki bu sulardan bir kimse bardağını, testisini... doldurursa, o su onun mülkü olur; onu satabilir, hibe, sadaka edebilir. Daha bunların emsali suda tasarruf edebilir. Bütün bunları biz bu “Müsâkât” bahsinin baş tarafında bu hadislerin kolayca anlaşılabilmesi için izah etmiştik.

İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik “Suyu su ile mütefâdılan satmakta yahut bir vadeye ta’lik edilerek bey’ etmekte de beis yoktur” demişlerdir ki, bu iki büyük imamın bu mütefâdıl bey’ de ribâ eseri görmemeleri, suyun ihrâz ile mülkiyeti gayri münker olmakla beraber kable’l-ihrâz mubah olmalarının neticesi olacaktır.

Hadisin nokta-i sevk ve ihticâcı, cihad için beslenen atın nehre uğrayıp su içmesidir. Eğer nehrin suyu bir kişiye has olsaydı, onun izin ve müsaadesini almaya lüzum görülürdü. Şâriin kayıtsız mutlak olarak tebliği, enhâr-ı câriye kimsenin mülkü olmadığını iş’âr eder.

LUGAVÎ İZAHLAR

(مرج) **Merc** “otu bol vâsi arazi”ye denir.

(روضة) **Ravda** “çayırli, çimenli sulu yer”dir, “bostan” da derler.

(طيل) **Tıyel** kelimesi vav ile (طول) tıvel de okunur. Her ikisi de “uzun bir ip”tir ki bir ucu hayvanın ayağına, bir ucu da yere çakılı bir demire veya kazığa bağlanır. Bu surette hayvan bunun etrafında dönerek fazla miktarda otlar, canı istediği tarafa gidemez.

(استنان) **İstinân** “atın, ön ayaklarını yerden kaldırıp atmak suretiyle neşe ve şetâretle koşması”dır.

(شرف) **Şeref** “yükseklığe ve arzın mürtefi‘ mahalli”ne denirse de burada “son merhaleye kadar ve bir kavle göre 1 mil mesafe miktarı sıçrayarak seğırtme”ye denir.

(آثار) **Âsâr** “eser”in cem’idir. Eser, “her şeyin bakiyesine ve bıraktığı iz”e denir. Burada “at koşarken tırnaklarının yerde bıraktığı izler”dir.

“Hayvanın rikâbındaki hakkullah” ile murat, farz olan zekâtıdır. Sâime olan bir yıl boyu kırdı otlayan attan zekât vermek vâcip olduğuna kâil olan İmam Ebû Hanîfe için bu da bir hüccettir.

(ولا ظهورها) **Ve lâ zuhûrihâ** ile de murat, “hayvanın tâkati fevkinde yük yükletilmemesi”dir.

(رياء) **Riyâ** ile murat da şöyle böyle mehâsini câmi‘ at yetiştiriyor denilmesini kas-tetmektir.

(فاذة) **Fâzze** ifade ettiği mânanın umum ve şümulü itibariyle “münferit ve misli az âyet” demektir. Bu nazm-ı şerifin bu suretle tavsif buyurulması, elfâzının killeti ve ifade ettiği mânanın kesreti cihetiyle nazîri başka bir âyet-i kerîme bulunmamasından dolay-ıdır. Çünkü bu nazm-ı şerif her hayır ve şerrin ahkâmını câmi‘dir. Bu iki âyet-i kerîmenin cevaba sûret-i delâletine gelince, ashâb-ı kirâmın sualinde, himârın da feres hükmünde olup olmadığı sorulmuştu. Bu suale âyet-i kerîme ile şöyle cevap verilmiş oluyor: Merkep de hayır için bağlanırsa şüphesiz sahibi hayır ile mükâfatlanır, ecir ve sevaba nâil olur. Şer için bağlanırsa, şer ile cezalandırılır, sahibi azaba müstehak olur.

Şârih Hattâbî bu iki âyetin ashabın sualine mutabakatı keyfiyetini takrir ederek diyor ki: Resûl-i Ekrem’den himâr-ı ehlinin zekâtı sorulmuştu da Resûl-i Ekrem bu iki âyete işaret ve bunlarla cevaba mübâderet buyurmuştur. Çünkü bu âyetlerden birincisi en

büyüğünden zerre misali küçüğüne kadar her nevi taatin (hayır) olduğunu ifade etmekte, ikincisi de mukabilinde her nevi mâsiyetin (şer) olduğunu bildirmektedir. Bir derecede ki ne o taatin ne de bu mâsiyetin âhad ve envâi tâdât ve beyan edilebilmekten uzaktır ve şüûnât-ı kevnîyyenin tevâlî ve teâkubu nisbetinde çoktur. Binaenaleyh bu taat ve mâsiyetin hepsi, her hayır ve mârufa şâmil olan hasenat ve mukabili seyyiât hükmünde cemedilerek ashaba cevaben, her muhsin ihsanını, her günahkâr da isâetini kıyamet gününde göreceklerdir buyurulmuş oluyor.

(ذرة) **Zerre** zerrin vâhididir. “Râ”nın teşdîdi ile **zerr** de hurde karıncalara denir. Ashaptan Gıfârî Cündeb İbn Cünâde hazretlerine “Ebû Zer”, haremine de “Ümmü Zer” künyesi kendilerinin ve bilhassa çocuklarının cüsseleri son derece ufak yapılı, cüce olmasından dolayı verilmiştir.

Zerre, güneşin şuâi içinde sezilebilen hurdebînî ecsâm-ı sagîreye de denilir ki bu, zerrenin daha meşhur bir medlûlüdür. İbn Abbas radiyallahu anhümâ zerrenin bu medlûlünü daha amelî bir surette şöyle tarif etmiştir: Müşârün ileyh hazretleri elini toprağa sokup kaldırmış, sonra eline üfleyerek, “İşte bu elimden uçan ecsâm-ı sagîrenin hepsi miskâl-i zerredir” demiş.

Hiç şüphesiz İbn Abbas’ın amelî olarak tarif ettiği bu zerre de başlı başına bir âlemdir. Bu âlemde de varlıkları ilm-i ilâhîde meknûz nice âlemlerin mevcut bulunduğu bir hakikat-i fenniyyedir. Fakat mesuliyetin tesbiti ve buna terettüp eden mükâfat ve mücâzatın hadd-i asgarîsinin takriri için İbn Abbas hazretlerinin beşerî hissimizin taalluk ettiği en küçük bir mikyas ile ifade etmesi de kâfidir. Âyette matlup olan en küçük hayır u şerrin bile ind-i ilâhîde zayi olmayıp kıyamet gününde sahibinin onu görmesi mukadder ve mukarrer olduğunu ifadeden ibarettir.

Bu iki âyet-i kerîme aynı zamanda az olsa bile hayra tergîbi, yine az ve küçük olsa dahi şerden tenfirî ihtiva etmektedir. Birinci âyetle tesis buyurulan hükm-i âmma tevffîkan Resûl-i Ekrem efendimiz, اتقوا النار ولو بشق تمره فمن لم يجد فبكلمة طيبة *“Ashabım! Bir hurmanın yarısıyla bile olsa kendinizi cehennemden koruyunuz. Bunu da bulamayan kendini güzel sözle korusun”* buyurmuştur.⁴⁸ İkinci âyetin vazettiği esasa göre de Resûl-i Ekrem, Hazret-i Âişe’ye hitaben, إياك ومحقرات الذنوب *“Ey Âişe! Seni, en küçük günahlardan bile menederim”* buyurmuştur.⁴⁹

İbn Mes’ûd radiyallahu anh, “Kur’an’da bu âyetten daha muhkem hiçbir âyet yoktur” demiştir.

Kâ'b el-Ahbâr’ın bu iki âyet-i kerîme hakkındaki bir şehâdetini de tefsir kitaplarında görüyoruz: Ehl-i kitabın en benâm bir âlimi iken Hazret-i Ebû Bekir zamanında müslüman olarak tâbiî râvileri arasında ahz-ı mevki eden bu zat da, “Hazret-i Muhammed’e

48 {B1417 Buhârî, Zekât, 10 .} Bu eserimizin 699 numara ile tercüme edilen Hazret-i Âişe hadisi de müta-laa oluna!

49 {HM24919 İbn Hanbel, VI, 71.}

has olarak iki âyet nâzil olmuştur ki bunlar ne Tevrat'ta, ne Zebûr'da, ne de suhuf-ı sâirede nâzil oldu” demiştir.

İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'inde merfûan rivayetine göre, “Zülzilet sûresi Kur'an'ın rub'una muadildir” buyurulmuştur. Hakikaten bu sûre-i şerifede kıyâm-ı kıyamet, mahşere sevk, ba'de'l-hesâb ehl-i cennetin cennete, ehl-i nârın da cehenneme gidecekleri en veciz ve belîğ bir üslûp ile tebliğ buyurulmuş olduğundan, sûrenin tamamen ve harfiyen bir tercümesini de bildiriyoruz: “Arz, o müthiş sarsıntısıyla sarsıldığı, yine arz, kıymetli ağırlıklarını çıkardığı, insan da (haşyetle) bu yere ne oluyor? dediği zaman ki, o gün arz kendisinde olup bitenleri sayar döker. Muhakkak ki ona rabbın ilham buyurmuştur. O gün insanlar, amelleri kendilerine gösterilmek için (kabirlerinden) bölük bölük fırlaya(rak mahşere gide)cekler. Her kim küçük zerre ağırlığında bir hayır işlerse onu görecek, her kim de küçük zerre vezninde bir şer işlerse bu da onu görecek.”⁵⁰

Bu suali Resûl-i Ekrem'e soran sahâbînin ismi hadisin turuk-ı rivâyâtında bildirilmemiştir. Şârih Hattâbî bunun Sa'saa b. Nâciye olduğunu haber veriyor. Müşârün ileyh Mücâşi'î'dir ki Temîm kabilesinin bir şubesidir. Şâir-i şehîr Ferezdak da bu Mücâşi' kabilesine ve bu Sa'saa ailesine mensuptur. Sa'saa'dan Hasan-ı Basrî'nin rivayeti vardır.

BU HADİSTEN MÜSTENBÂT OLAN MÜHİM BİR HÜKM-Ü FİKHÎ

Bu hadiste umûmât-ı nusûs ile ihticâca işaret buyurulmuş olması, bunun da ümmete istinbât-ı ahkâmı ve kıyas ile amel etmelerini tembihten ibaret bulunmasıdır. Hadiste taraf-ı risâletpenâhîden himâr-ı ehlî hakkında mansûs bir hüküm inzâl buyurulmadığı beyan edildikten sonra âyetin umumu ile cevaba işaret edilerek âyetten istinbatı hükmedilmiş ve himâr-i ehlînin ferese kıyas edilmesi tariki irâe buyurulmuş oluyor.

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ أَصَبْتُ شَارِفًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي مَغَمٍّ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ وَأَعْطَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَارِفًا أُخْرَى فَأَنْخَتُهُمَا يَوْمًا عِنْدَ بَابِ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَحْمِلَ عَلَيْهِمَا إِذْخِرَا لِابْيَعَهُ وَمَعِيَ صَائِعٌ مِنْ بَنِي قَيْنَقَاعَ فَأَسْتَعِينُ بِهِ عَلَى وَلِيمَةٍ فَاطِمَةَ وَحَمْزَةَ بِنْتِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ يَشْرَبُ فِي ذَلِكَ الْبَيْتِ مَعَهُ قَيْنَةٌ فَقَالَتْ أَلَا يَا حَمْرُ لِلشُّرَفِ الْيَوَاءِ فَتَارَ إِلَيْهِمَا حَمْزَةُ بِالسَّيْفِ فَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا ثُمَّ أَخَذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا قَالَ عَلِيٌّ فَنَظَرْتُ إِلَى مَنْظَرٍ أَفْظَعَنِي فَاتَيْتُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ فَأَخْبَرْتُهُ الْحَبَرَ فَخَرَجَ وَمَعَهُ زَيْدٌ

اِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا. وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا. وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا. يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا. بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا. يَوْمَئِذٍ يَصُدُّرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِيُرَوْا أَعْمَالُهُمْ. فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ. وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ [سورة الزلزال].

فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ فَدَخَلَ عَلَى حَمْزَةَ فَتَغَيَّظَ عَلَيْهِ فَرَفَعَ حَمْزَةً بَصَرَهُ وَقَالَ هَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عِبِيدٌ لِآبَائِي
فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُقَهِّقِرُ حَتَّى خَرَجَ عَنْهُمْ وَذَلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِ الْخَمْرِ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunduğum Bedir (Gazâsı'nda o) günü ganimetten ben, yaşı kemale ermiş bir deveye nâil olmuştum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem başka bir ihtiyar deve de (Bedir'den evvel) vermişti. (Fâtıma'nın velîmesinden evvel) bir gün bu develerimi ensardan bir kimsenin kapısı yanında ihdirmiştim. Bunlara izhir (otu) yükleyip satmak ve parasıyla Fâtıma'nın velîme taamına istiâne etmek istiyordum. Kaynukâ' kabilesinden (bu işe vâkıf) bir kuyumcu da benimle beraberdi. Bu sırada Hamza b. Abdülmuttalib bu ensarînin evinde (şarap) içiyor ve beraberinde bir muganniye teganni ediyordu. Muganniye, "Ey Hamza! Semiz develere bak!" demekle hemen Hamza kılıcıyla bu iki hayvana doğru sıçrayarak bunları boğazladı. Hörgüçlerini kopardı; böğürlerini yarıp ciğerlerinden birer parça aldı (gitti). Ali radiyallahu anh (devamla) diyor ki: "Beni tedhiş eden bu (feci) manzara-ya baktım. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldim, yanında Zeyd b. Hârise vardı. Hadiseyi haber verdim. Resûlullah beraberinde Zeyd b. Hârise olduğu halde çıktı. Ben de beraber gittim. Resûlullah Hamza'nın yanına girdi ve Hamza'ya karşı gayz ve teessür gösterdi. Hamza da gözlerini kaldırarak, "Ey Abdullah ve Ebû Tâlib evlâdları!" Siz, babam Abdülmuttalib'in köleleri değil misiniz? di(ye izhâr-ı fahret)ti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (amcasının şuursuzluğundan içtinap ederek) arka arka çekildi, nihayet oradakilerin yanından çıktı. Bu vâkıa hamr tahrîm buyurulmazdan evvel vuku bulmuştu. {B2375 Buhârî, Mûsâkât, 13.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî "Megâzî", "Büyû", "Libâs", "Humus" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd da tahrîc etmişlerdir. Hadisin *Buhârî* metnindeki babının unvanı "Odun ve Kuru-Yaş Ot Toplayıp Satmanın Hükümünü Beyana Dair"dir. "Kitâbü-ş-Şîrb"de böyle bir babın sebab-i küşâdı; suyun, odunun, otun intifâi câiz ve mubah mevaddan olmakta iştirakleri bulunmasından dolayıdır. Filhakika kimsenin hakkı taalluk etmeyen arazide yetişen odun, ot da su gibi mubahtır, herkesin hakk-ı iştirak ve intifâi vardır. Bunlar üzerinde hiçbir kimse inhisar iddia edemez. Bunlardan her biri üzerinde mülkiyet, ancak ihrâz ile sebk-i yed ile tahakkuk eder. Şârih İbn Battâl, "Mubah baltalıktan odun, arâzî-i hâliyeden ot toplamak mubah olduğunda bütün ulemânın ittifakı vardır.

Odun, ot toplanıp demet edilince mülkiyet sabit ve ibâha mürtefi‘ olur” demiştir. Bu ciheti “Kitâbü’ş-Şîrb”in ibtidâsında tamamıyla izah etmiştik.

Hadisin bu unvana mutabakat noktası ve sebep-i sevki Hazret-i Ali’nin, “Ben, bu develerime izhir toplayıp yüklemek ve götürüp satmak istiyordum” demiş bulunmasıdır. Bu söz, odun ve ot toplamak mubah olup, toplayanın mâlik olduğuna, satmak, hibe ve hediye etmek gibi tasarrufa hakkı bulunduğu sarahaten delâlet eder.

Metn-i hadîsteki (شارف) şârif “yaşlı deve”ye denir. Şereften ism-i fâil sığasıdır. Şeref “âli mekân” demek olup ihtiyar koca deve sinn-i kemale erdiği için şârif denilmiştir.

Hazret-i Ali’nin iki devesinden biri Bedir ganimeti humusundan verildiği rivayet edildiği halde öbürünün nereden verildiği bildirilmemiştir. Bunun da Bedir Harbi’nden evvel, Abdullah b. Cahş kumandasında gönderilen bir seriyyenin Kureyş kârbânından iğtinâm ettiği emvalden verildiğini şârihler bildiriyorlar.

Bedir Harbi, müslümanların ilk gazâsı ve ilk zaferi olduğundan esirler hakkında ne yolda muamele edileceği, ganimet mallarının ne suretle taksim olunacağı henüz mâlûm değildi. Bu sırada Enfâl sûresinin 41. ve müteakip âyetleri inzâl buyurulup iğtinâm edilen malın beşte biri Allah’ın, peygamberin, hısımların, öksüzlerin, yolcuların hakkı olduğu bildirilmişti. İşte Hazret-i Ali’ye Bedir günü taraf-ı peygamberîden verilen deve bu humustan idi.⁵¹

(إذخر) **İzhiri** İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de, “güzel kokulu bir nevi ottur ki binayı kapatan kerestelerin üstüne tavan makamında konulur” diye tarif ediyor.

Kâmus Tercümesi’nde de Âsım Molla, Türkçe’de “Mekke ayrığı ve Mekke samanı denilen güzel kokulu ottur” diye tercüme etmiştir.

(صواع) **Savvâğ** İbnü’l-Esîr, “hulliyât isâğa eden sanatkâr” diye tarif ediyor ki “kuyumcu”dur. Kaynukâ‘ yahudilerden bir kabiledir ki Medine’nin sınaî ve ticarî hayatına bu Kaynukâ‘ kabilesi hâkimdi.

(قينة) **Kayne** “muganniye” demektir. Hadisteki mısra bu muganniyenin irticâlen irat ettiği bir kasidenin matlarıdır ve mâba‘di şöyledir:

ألا يا حمز للشرف النواء وهن معقات بالفناء
ضع السكين في اللبات منها وضرجهن حمزة بالدماء
وعجل من أطايبها لشرب قد يدا من طبيخ أو شواء

Mânası: Ey Hamza! Semiz develere bak! Evin önündeki sahada ayakları sımsıkı bağlanmıştır. Haydi Hamza, bunların boğazlarına bıçağı daya, boyunlarını kana boya ve bunların en nefis parçalarından şarap için büryan ve çömlek kebabı yapmaya müsâraat et!

51 وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّشُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ الْآيَةِ.

Hadiste rivayet olunan mısradaki *يا حمز*, Hamza'nın mürahhamıdır. Şürûf şârifin cem'idir. Şârif "yaşı kemâle ermiş deve"ye denir. Nevâ' da nâviyenin cem'idir, semiz demektir, şürûfün vasfıdır.

Hamza'nın, kestiği develerin ciğerleriyle hörgüçlerini kebab için intihab etmesi, bunların Araplar arasında devenin en nefis parçaları olarak iştihâr etmiş bulunmasından dolayıdır. Araplar, *أطيب الجزور السنام والكبد* "Kesilen devenin en temiz parçaları hörgücü, bir de ciğeridir" derler.

Hazret-i Ali bu feci levhaya bakınca dilhûn olmuştu. Hazret-i Fâtıma'nın velîme masraflarını karşılamak için yegâne mesnedi ve esasen yegâne medâr-ı maîseti olan develerinin bu fena âkıbetleri karşısında mebhût ve mütehayyir kalmıştı. Hamza'ya ve huşûnet-i tab'ını pek iyi bildiği amcasına karşı bir şey de söyleyemiyordu. Böyle müşkül zamanlarda ümmetin müşfik bir penahı olan Resûl-i Ekrem'e koşup arz-ı hâl etmişti. O sırada huzûr-ı saâdette bulunan Zeyd b. Hârise de⁵² Hazret-i Peygamber'in âzatlısı ve Hâşimîler'e karışmış pek sevgilisi idi. Beyne'l-ashap kardeşlik akdedilirken Resûl-i Ekrem Zeyd'i, amcası Hazret-i Hamza ile kardeş yapmıştı. Üçü birlikte Hamza'nın yanına gitti. Resûl-i Ekrem her haliyle gayz ü gazâbını amcasına karşı izhar ediyordu. Hazret-i Hamza Resûl-i Ekrem'i gazaplı görünce Hâşimîler'in medâr-ı ıftihârı olan Abdülmuttalib'e yakın nisbeti ile gerek Resûl-i Ekrem'den gerek Hazret-i Ali'den bir batın daha yakın olmasıyla fahrederek ve kölenin bütün mâmeleki ve şeref ü itibârı efendisine ait olduğu gibi Resûl-i Ekrem'in de Hazret-i Ali'nin de Abdülmuttalib'e hürmet etmeleri lâzım olduğunu ima eyleyerek, "Siz babamın köleleri değil misiniz?" demiş ve bu sözü söylerken ciddi bir tavır ile gözlerini yükseklere kaldırmıştı.

Buhârî'nin "Cihâd" bahsinin sonlarındaki rivayetine göre Resûl-i Ekrem, tab'an asabî olan amcasını hâl-i sekirde daha fazla iğdab etmemek için mübarek gözlerini Hamza'ya dikerek arka arka oradan çıkıp ayrılmıştır. Esasen bu sırada hamr henüz tahrîm edilmemiş bulunduğundan, Resûl-i Ekrem tarafından başka bir muameleyle lüzum görülmemiştir.

52 Zeyd b. Hârise, Ebû Üsâme'dir; an-asıl Yemenli'dir. Benî Huzâa'nın Kelb kabilesindendir. Çocukken esir edilip sûk-ı Ukâza getirilerek Hazret-i Hatice tarafından alınmış ve Resûl-i Ekrem'e hibe edilmişti. Resûl-i Ekrem de âzat edip evlâd edinmişti. Abdullah b. Ömer, "Biz, Zeyd'i daima 'Zeyd b. Muhammed' diye çağırırdık. Nihayet اَدْعَوْهُمْ لِأَبَائِهِمْ {el-Ahzâb, 33/5.} nazm-ı kerîmi nâzil olup herkesin, babası adıyla çağırılması emrolundu" demiştir. Zeyd ilk müslüman olan kudemâ-yi ashaptandır. Hatice, Ali, Ebû Bekir'den sonra Zeyd müslüman olmuştu. Bedir Gazâsı'nda bulunmuş ve Bedir zaferi haberini Medine'ye ibtidâ Zeyd getirmişti. Sonra bütün gazâlarda Resûl-i Ekrem'in maiyetinde hazır bulunmuştur. Hicretin 8. senesi Rumlar'a karşı gönderilen bir orduya kumandan tayin buyurularak Mûte'deki muharebede şehid olmuştur. Resûl-i Ekrem Zeyd'i çok severdi. "*Zeyd bana kavmimin en sevgilisidir*" buyurduğu Üsâme'den mervîdir {HM22120 İbn Hanbel, V, 204.}. Resûl-i Ekrem'in bu müstesna teveccühünü gören Hazret-i Âişe, "İrtihâl-i nebevî sırasında Zeyd sağ olsaydı, muhakkak Resûl-i Ekrem Zeyd'i istihlâf ederdi" demiştir. Kendisinden dört hadis rivayet edilebilmiştir. Râvileri de Enes b. Mâlik ile İbn Abbas vesair sahâbidir. Kur'ân-ı Kerîm'de yegâne adı anılan sahâbî Zeyd b. Hârise'dir (Radiyallahu anh).

Hazret-i Hamza hicret-i seniyyenin 3. senesi Şevval ayının ortasında vuku bulan Uhud Gazâsı'nda şehid düşmüştü. Şarap ise Uhud'dan sonra tahrîm buyurulmuştur. O vakte kadar şarap içilmesi mubah idi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem gayz ü gazâb izharıyla iktifa buyurup başka türlü muâhaze etmemiştir.

Şecaati ve hamâseti nisbetinde ashâb-ı semâhatten olan Abdülmuttalib'in bu necip oğlu sâika-i sekr ile işlediği bu münasebetsizlikten müteessir olarak İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*'indeki rivayetine göre, bilâhare Hazret-i Ali'ye develerin bedelini vermek suretiyle işlediği ziyanı tazmin etmiş, bu mesele de bu suretle kapanmıştır.

Hamza radiyallahu anı Abdülmuttalib oğullarından olup Resûl-i Ekrem'in amcasıdır. Künyesi, Ebû Umâre, Ebû Ya'lâ'dır. Vâlidesi de Hâle bint Vüheyb b. Abdümenâf'tır. Hâle, Resûl-i Ekrem'in vâlide-i muhteremeleri cenâb-ı Âmine'nin amzadesi idi. Resûl-i Ekrem efendimizi emzirmiş olan Ebû Leheb'in âzatlısı (Süveybe), Hazret-i Hamza'yı da irzâ etmiş olmakla cenâb-ı Hamza, Resûl-i Ekrem'in sütkardeşi bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'den iki ve bir rivayete göre dört yaş büyüktü. Bi'set-i Muhammediyye'nin ikinci senesi müslüman olmuştu. Müşârün ileyh Kureyş arasında hamâset ve şecaatiyle meşhur bulunduğu Hazret-i Hamza'nın müslüman olması hiç şüphesiz İslâmiyet için büyük bir kuvvet ve mesnet idi. Medine'ye hicret etmiş, Bedir Harbi'nde bulunarak yararlıklar göstermiştir. Kureyş rüesâsından Tuayme b. Adî, Hazret-i Hamza tarafından öldürülmüştür. Uhud Harbi'nde de ibraz ettiği kahramanlıklarla Kureyş'in en namdar bahadırılarından otuzdan fazlasını tepelemiş, yirmiden fazla yara almıştı. Ennihaye Cübeyr b. Mut'im'in kölesi Vahşî tarafından atılan bir zencî mızrağı ile şehid olmuştur.⁵³ Sonra

53 Buhârî *Sahih*'inde Uhud Harbi'ne dair olan babında Hazret-i Hamza'nın fâcia-i şehâdetini bizzat Vahşî lisanından rivayet etmekte bulunduğu tarihin her veçhile şâyân-ı istisâr olan bu vâkiasını hulâsaten bervech-i âtî naklediyoruz: Vahşî Humus'ta ikamet ettiği sırada ashaptan Ubeydullah b. Adî, yine ashaptan Amr b. Ümeyye ile Hazret-i Hamza'nın şehâdetini sormak üzere Vahşî'nin yanına gitmişler. Ubeydullah diyor ki, Vahşî'ye, "Bize Hazret-i Hamza'nın sûret-i katlinden haber verir misin?" diye sordum. Vahşî, "Evet veririm" dedi ve şöyle anlattı: "Hamza evvelce Bedir Muharebesi'nde Tuayme b. Adî'yi katletmişti. Tuayme'nin kardeşi oğlu Cübeyr b. Mut'im benim efendim idi. Bu adam bana, 'Eğer Hamza'yı öldürürsen seni âzat ederim' diye vaad etti. Uhud için Kureyş Mekke'ye hareket ettiğinde ben de beraber çıktım. Harp başlayıp kızıştığında ben bir taş arkasında siperlenerek Hamza'yı tarassut ediyordum. Kureyş tarafından namdar bahadır olan Sibâ' çıkıp mübâriz istediğinde Hamza çıkmış ve bir hamlede Sibâ'ı yok etmişti. Sonra Hamza yanıma yaklaşmıştı. Ben hemen mızrağımı attım. Mızrağı Hamza'nın iki göğsü arasına koydum, arkadan çıktı ve şehid oldu. Kureyş Mekke'ye döndüğünde onlarla ben de Mekke'ye avdet ettim. Hudeybiye Musâlahası'ndan sonra Mekke'de Müslümanlık intişar etmeye başlayınca korktum, Tâif'e kaçtım. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'yi fethettiğinde Tâifliler an-cemaatin müslüman olduklarını arzetmek üzere Mekke'ye bir hey'et-i meb'ûse gönderdiler. Beni de o heyet meyanına intihab ettiler ve bana sakın korkma! Şeref-i İslâm ile müşerref olan elçilere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından zarar gelmez demişlerdi. Bu heyetle beraber gittim. Resulullah'ın huzuruna çıktığımızda beni görünce, '*Sen Vahşî misin?*' buyurdu. Ben de, 'Evet, Vahşî'yim' dedim. Resulullah, '*Hamza'yı sen mi katlettin?*' diye sordu. Ben de, 'Bu iş size haber verildiği gibi oldu' dedim. Resûl-i Ekrem, '*Bana yüzünü göstermeyebilir misin?*' buyurdu. Ben de hemen huzuru saadetten çıktım. Bir daha görünmedim {B4072 Buhârî, Megâzî, 24. Metinde "Amr b. Ümeyye" olarak verilen isim kaynakta "Ca'fer b. Amr b. Ümeyye" şeklinde geçmektedir.}.

da Ebû Süfyan'ın zevcesi Hind tarafından babası Uteybe'nin intikamını almak hırsıyla bu Seyyidü's-şühedâ'nın karnı değilerek ciğeri çıkarılmış ve yemeye uğraşmak gibi pek nâmerdane vahşet gösterilmişti. Resûl-i Ekrem muhterem amcasını bu vaziyette görünce teessüründen ağlamış ve Kureyş'e beddua etmiştir. Medine'ye avdet edildiğinde baştan başa mâtem içinde bulunan şehirde herkes birbirini tâziye ederken bütün ashap da Hamza için Resûl-i Ekrem'i tâziye etmişlerdir. İslâm tarihinde her ne zaman Uhud Vak'ası yâdolunursa, Uhud'daki şühedâ kafilesinin alemdarı olarak seyyidü's-şühedâ Hazret-i Hamza anılır.

İSTİNBAT OLUNAN HÜKÜMLER

1. Hadisin asıl sebep-i sevki olan mubah ottan ihrâz ve intifâm cevazı. Bu cevaz hükmünü tebârüz ettirmek için Buhârî *Sahih*'inin bu babında bir meâlde iki hadis daha rivayet etmiştir ki; ikisi de ihtitâb hadisidir. Birisi 731 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisidir. Bunun için burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. İkincisi de 732 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm hadisidir ki, “*Sizden birinizin bir ip alıp da bir demet odun bağlayarak getirip satması ve böylece Allah Teâlâ'nın o kulunun şerefini, şuna buna yüzşuyu dökmekten esirgemesi, elbetteki halktan istemesinden hayırlıdır. Kim bilir istediği kimse de ya verir ya da vermez*”⁵⁴ meâlindeydir. Bu iki hadisin de ihtitâbın halline delâleti pek sarihtir.

2. Velîme taamının mesnûn olduğu. Çünkü Hazret-i Ali develeriyle getireceği izhir otunu toplayıp satacağı ve bedelini Fâtıma'nın velîme taamina sarfedeceği hadiste müsar-rahtır. Ali ile Fâtıma radiyallahu anhümânın izdivacı hicretin 2. yılı, Bedir Muharebesi'nden sonra vuku bulmuştur. Bu sırada Hazret-i Ali'nin otuz yaşında veya bir iki sene eksik veya ziyade olduğu *Tezkiretü'l-huffâz*'da bildiriliyor. İbnü'l-Esîr de Hazret-i Fâtıma'nın hicretten on üç sene evvel dünyaya geldiğini ve hicrî 2. sene-i hicriyede evlendiğini bildirdiğine göre, hîn-i izdivacında on beş yaşında olmak icap eder.

Hazret-i Ali küçük yaştan beri Resûl-i Ekrem'in dest-i terbiyesinde ve maiyetinde büyü müştü. Bu sebeple müstakil bir ev sahibi değildi. Bu izdivâc-ı mes'ûd üzerine Ali,

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem irtihal buyurduğunda Müseylemetülkezzâb Vak'ası çıkmıştı. Kendi kendime, 'Ben de Müseyleme'ye karşı çıkayım. Belki öldürürüm de Hazret-i Hamza hakkındaki irtikâp ettiğim cinayetin mukabil mükâfatı olur' dedim ve sevkolunan orduya karıştım, gittim. Müseyleme Vak'ası mâlûm olduğu üzere cereyan etti. Nihayet günün birinde başının kül rengindeki deve tüyüne benzeyen saçları darma dağınık birisinin bir duvar deliğinde bulunduğunu gördüm. Harbemi bunun üzerine attım ve iki göğsü arasına kondurdum. Harbe bunun kitfeyni arasından çıktı. Müteakiben ensardan biri (Abdullah b. Zeyd) Müseyleme'nin üzerine atılıp başına kılıçla vurdu. Evin içinden bir câriye, 'Eyvah! Emîrül-mü'minîni (Müseyleme'yi) siyah bir köle öldürdü' diye feryat etti.”

54 عن عبد الله بن الزبير بن العوام رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لأن يأخذ أحدكم حبالا، فيأخذ من حطب فبيع، فيكف الله به وجه خير له من أن يسأل الناس. أعطى أو منع [رواه البخاري]

{B1471 Buhârî, Zekât, 50. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm” olarak verilen ravi ismi kaynakta “Zübeyr b. Avvâm” olarak kayıtlıdır.}

Hârise b. Nu'mân'dan bir ev kiralamış ve Ümmü Seleme ile Ümmü Eymen Bereke tarafından hazırlanan bu eve Hazret-i Fâtıma nakledilmişti.

Siyer müellifleri tarafından Hazret-i Ali'nin zırhını Hazret-i Osman'a 480 dirheme sattığı, bu para ile velîme ziyafeti ve düğün masârifi temin edildiği bildiriliyor ki mevzumuz olan hadiste Hazret-i Ali'nin izhir kazancıyla keşîde etmek tasavvurunda bulunduğu bildirilen ziyafet masârifi bu suretle temin edilmiş bulunuyor. Hazret-i Osman tarafından bedeli ile beraber zırhın da Hazret-i Ali'ye hediye edildiği ve Zinnûreyn hazretlerinin bu vesile ile de mazhar-ı dua ve iltifât-ı risâletpenâhî olduğu cümle-i rivâyâtandır.

Hazret-i Fâtıma Resûl-i Ekrem'in en küçük kerîmesi idi. Hazret-i Ali'nin Hazret-i Fâtıma'dan Hasan, Hüseyin, Muhsin isimdeki üç oğlu ile Zeyneb, Ümmü Külsûm isimdeki iki kızı tevellüd etmiştir. Resûl-i Ekrem'in diğer kerîmelerinden bazılarının evlâdı olmamış, olanların çocukları da küçük yaşta vefat etmiş bulunduklarından Resûl-i Ekrem'in nesl-i mübareki Hazret-i Fâtıma'nın evlât ve ahfadına münhasır kalmıştır. Kendisinden on sekiz hadis rivayet edilip birinin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir ki bu hadisin metni ve tercümesi 1079 numaralı hadisin izahında gelecektir. Kendisinden zevci Ali, oğlu Hüseyin, Âişe, Enes b. Mâlik ve bir cemâat-i sahâbî rivayet etmişlerdir. Bu silsile-i neseb-i nebevînin ilk iki mübarek halkasından birini, izahıyla meşgul olduğumuz hadîs-i şerifin senedindeki iki necl-i necîbin esâmîsi teşkil eder ki, metn-i Buhârî'de mevcut olan ve ehl-i rivayet ıstılahında (silsiletü'z-zeheb = altın zincir) unvanını haiz bulunan sened şöyledir: أخبرني ابن شهاب عن علي ابن حسين بن علي، عن أبيه حسين بن علي عن أبيه علي بن أبي طالب رضي الله عنهم.

Bu seneddeki Ali b. Hüseyin, Zeynelâbidîn unvân-ı fâhirini haiz bulunan Ebû'l-Hüseyin el-Hâşimî'dir. Zeynelâbidîn hazretlerinin, ceddi Hazret-i Ali'den mürselen rivayeti vardır. Babası Hüseyin, Âişe, Safiyye bint Huyey, Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve birçok ashap radiyallahu anhümden de mevsûlen rivayet etmiştir. Kendisinin râvileri, oğulları Muhammed Bâkır, Ömer, Abdullah, Zeyd, Zührî, Hakem b. Uteybe'dir. İbn Şihâb ez-Zührî, "Kureyşîler arasında Zeynelâbidîn'den daha fâzıl, Zeynelâbidîn'den daha fakih hiçbir kimse görmedim" demiştir. İbn Ebû Şeybe de yukarıdaki sened hakkında "esahhu'l-esânîd" diye şehâdet etmiştir. Saîd b. Müseyyeb gibi birçok eâzımın Zeynelâbidîn'in fazl ü kemâli hakkında şehâdetleri vardır. Müşârûn ileyh yemin etmekten son derece içtinap edermiş. Kendisinin hafîdi Ebû Ca'fer Muhammed Bâkır hazretleri babası Hüseyin b. Ali'den -ki, Hüseyin el-Asfâr demekle meşhurdur- ceddi Ali Zeynelâbidîn'in müddet-i hayatında iki defa yemin ettiğini rivayet etmiştir. Ebû Nuaym müşârûn ileyh hazretlerinin hicretin 92. yılında vefat ettiğini bildirmiştir.

Yine bu seneddeki Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib de Resûl-i Ekrem'in sıbt-ı mükerreremi ve Hazret-i Fâtıma'nın ikinci oğludur. Doğrudan doğruya ceddi server-i enbiyâ efendimizden sekiz hadis rivayet etmiştir. Babası Ali el-Murtazâ'dan, vâlidesi Fâtımatüzzehrâ'dan, Hazret-i Ömer'den rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Ali Zeynelâbidîn, onun oğlu Zeyd,

iki kızı Sekîne ve Fâtıma rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd, Hazret-i Hüseyin'in 4. sene-i hicriyede doğduğunu bildirmiştir. *Hulâsa*'da Resûl-i Ekrem'in bir kere Hazret-i Fâtıma'ya, "*Sen, baban, şu iki küçük, bir de şu Râid ki, bunların babası Ali'dir. Hepimiz cennette bir yerde bulunacağız*" buyurduğu Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den naklediliyor.⁵⁵

Hüseyin b. Ali radiyallahu anhümâ hicret-i Muhammediyye'nin 61. senesinde Irak'ın Kerbelâ meydanında şehîden vefat etmiştir. Şehâdeti sırasında Hazret-i Hüseyin radiyallahu anh elli dört yaşında idi.

ŞÂRİH AYNÎ HADİSTEN ŞU HÜKÜMLERİN DE MÜSTEFÂD OLDUĞUNU BİLDİRİYOR

1. İçilmesi mubah olan meşrubatın müctemian içilmesinin cevazı, meselâ birkaç ahabbın bir araya toplanıp çay veya ayran içmelerinde iş ü nûş meclisine teşebbüh gibi bir mahzûr-ı dînî yoktur, câizdir. **2.** Söylenmesi mubah olan bir şiiri teganni ile inşad etmenin, teganni ile edâ-yı hitâbetin cevazı. **3.** Sahibinin izni lâhik olmadan hayvan kesen bir kimsenin zebîhası helâl olduğu. **4.** Devletçe işlenmesi memnû bir fiil-i münker irtikâp edilen eve, hükümet adamlarının girmek hakkını haiz oldukları. **5.** Zevî'l-erhamdan birisi tarafından işlenilen cinayetin tazmininin muktezâ-yı karâbet heder addedilmesi mûtat olduğu. Nasıl ki Hazret-i Ali tarafından da böyle bir şey talep edilmemiştir. Buna mukabil cinayetin mürtekibi tarafından da tazmin kastıyla olmasa bile hediye olarak telef edilen şeyin bedelinin zarar gören akrabaya verilmesi de müteakabil ve müstahsen bir âdet bulunduğu ki, bu da Hazret-i Hamza'nın semîhâne hareketinden müstefâd olmuştur. **6.** Tahrîm-i hamrın sebebi ve hikmeti.

HAMRIN TAHRÎMİ

Hamrın tahrîmine, Hazret-i Hamza'nın vâkıası gibi şâyân-ı esef hadiseler sebep olmuştur. Bahs-i mahsûsunda izah edeceğimiz bu hadiselerin hepsinin mevlidi birdir: Aşağıda göreceğimiz nass-ı Kur'ânî'de ta'lîl buyurulduğu üzere akıl ve şuuru selbeden müskirat istimalinin müminler arasına buğz ve adâvet îkâ etmesi ve onları zikrullahtan ve namaz

55 {Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah, *Hulâsa*, I, 83; TM186 Tayâlisî, *Müsned*, I, 105 (*Hulâsa*'da yer alan "Râid -الرائد-" ifadesi Tayâlisî metninde "الراقد" şeklinde geçmektedir.)} *Hulâsa*'da Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan şöyle bir haber de naklediliyor: Bir kere Hasan ile Hüseyin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda oynarken Cebrâil aleyhi's-selâm gelmiş ve Hazret-i Hüseyin'e işaret ederek, "Yâ Muhammed! Senden sonra ümmetin senin şu oğlunu öldürecek" demiş. Resûl-i Ekrem teessüründen ağlamış ve çocuğu alıp bağrına basmış, sonra Cebrâil, "Yâ Resûlellah! Yanınıza şu toprağı bırakıyorum" demiş. Resûl-i Ekrem toprağı alıp koklamış ve "*Bu toprakta gam, gussa, belâ kokuyor*" buyurmuş ve Ümmü Seleme'ye hitaben, "*Ey Ümmü Seleme! Bu toprak ne zaman kana tahavvül ederse, bil ki o anda bu oğlum katlolunmuştur*" buyurmuş. {Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah, *Hulâsa*, I, 83. Rivayet için bkz: *Taberânî, el-Kebîr*, III, 108 (Taberânî metnine göre toprağı bıraktığını söyleyen kişi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir.)}

Ümmü Seleme demiştir ki: "Ben bu toprağı bir şişenin içine koydum. Buna her gün bakmaya devam ettim. O felâket günü hulûl ettiğinde hakikaten toprağın kana tahavvül ettiğine şahit oldum."

gibi ibadetlerden alikoymas ıdır. Hazret-i Hamza gibi Resûl-i Ekrem'e karşı gönlünde aşırı bir muhabbet ve itaat besleyen ve onunla İslâmiyet uğrunda fedâ-yi hayat eden bir kahramanın, Abdûlmuttalib'e Resûl-i Ekrem'den bir batın yakınlığı ile iftihar edeyim derken deliler gibi gözlerini dikerek şâhinşâh-ı kevneyn efendimizi bir köleye benzetmek gafletinde bulunmazdı. Bu, şüphesiz sekrin verdiği muvakkat bir cinnetin geçici eseri idi. Yine bu muvakkat cinnetle, pek sevdiği biraderzadesi Ali'nin, bir parça ciğer için iki devesini yere sermişti. Sekri zâil olup da hâl-i tabîiye avdet edince yaptığı işten nedâmet duyarak İbn Ebû Şeybe'nin rivayeti veçhile tarzıye ve tazmine müsâraat etmişti.

Hazret-i Hamza'nın bu kıssası içki memnûiyetinin sebeplerinden bir mühimmi olduğunda şüphe olmamakla beraber, ancak bu memnûiyetin tarihini tayin hususunda ehl-i hadîsin ihtilâfı vardır: Bunu feth-i Mekke senesine kadar uzatanlar olduğu gibi Uhud Harbi'ni müteakip 3. ve 4. sâl-i hicrîde tahrîm buyurulduğunu kabul edenler de vardır ve bu noktainazar daha kuvvetli ve doğrudur.

Şîrb-i hamrın feth-i Mekke senesi haram kılındığını iltizam ederek Hâfız İbn Hacer buna dair *Fethu'l-bârî*'de Mâide sûresinin tefsirinde Ahmed b. Hanbel'in Abdurrahman b. Va'le es-Sebe⁵⁶ vasıtasıyla bir rivayetini naklediyor. İbn Va'le demiştir ki, İbn Abbas'a içki satmanın hükmünü sordum, İbn Abbas bana, "Resûlullah'ın Sakîf yahut Devs kabillesinden bir dostu vardı. Feth-i Mekke günü elinde şarap tulumu ile Resûlullah'a mülâki oldu. Resûl-i Ekrem ona, '*Ey fülân! Allah Teâlâ'nın şarabı haram ettiğini bilmiyor musun?*' buyurdu" diye cevap verdi.⁵⁷

Fakat bu rivayet, içkinin feth-i Mekke senesi Mekke'de haram kılındığına delâlet etmez. Belki Resûl-i Ekrem'e mülâki olan bu adamın feth-i Mekke zamanına kadar şarabın haram olduğuna muttali olmadığını ifade eder. Sakîf kabilesinin 8. sene-i hicriyede müslüman olması da bunu teyit etmektedir. Bu adam Sekafî değil de Devsî ise Devsîler daha evvel müslüman olmuşlarsa da Medine'den uzakta bulunmaları cihetiyle tahrîm-i hamra henüz muttali olmamış bulunmaları kabul edilmelidir. Kabâil-i bâide halkının yeni nâzil olan ahkâma geç muttali olduklarının emsali pek çoktur.

ŞİRB-İ HAMRIN FETH-İ MEKKE SENESİ TAHRÎM BUYURULDUĞUNA İSTİNAD EDİLEN BİR DELİL

Sahîh-i Müslim'de rivayet edilen Ebû Saîd el-Hudrî hadisidir. Bu rivayete göre de Ebû Saîd el-Hudrî şîrb-i hamr ile bey'-i hamrın birlikte tahrîm buyurulduğunu haber vermiş bulunmasıdır. Fakat bu rivayette de bu birlik, tahrîmin Mekke'de ve feth-i Mekke sırasında vuku bulduğu zikredilmemiştir. Halbuki "Bey'" bahsinde ribâ hakkındaki izahımızda geçtiği üzere bey'-i hamrın hürmeti Medine'de vuku bulduğu ve Resûl-i Ekrem'in

56 İbn Va'le, Mısır'da ikamet etmiştir. Kendisinden iki hadis rivayet edilmiştir ki birisi budur.

57 {İbn Hacer, *Feth*, VIII, 279; HM2041 İbn Hanbel, I, 231.}

Mescid-i Nebvî’de halkı toplayıp tebliğ buyurduğu, Hazret-i Âişe ile Hazret-i Câbir’den naklolunan rivayetlerle sabittir.⁵⁸

İÇKİNİN UHUD HARBİ’Nİ MÜTEAKİP TAHRÎMİNİ KABUL EDENLERİN DELİLİNE GELİNCE

Bunların en kuvvetli delili şürb-i hamrî tahrîm eden âyât-ı celîlenin Medine’de ve hatta Uhud Harbî’ni takip eden günlerde nâzil olduğuna delâlet eden haberlerdir ki bunlardan biri Enes b. Mâlik, öbürü Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan naklen *Sahîh-i Buhârî*’de tahrîc edilmiştir.

ENES b. MÂLİK HADİSİ ŞÖYLEDİR: Müşârün ileyh hazretleri diyor ki: Vaktiyle bizim şu “fazîh” dediğimiz hurma şarabından başka bir içkimiz yoktu, bunu içerdik. Bir kere Ebû Talha’nın evinde filân filân da olduğu halde içiyorduk. Ben de sâkîlik vazifesini ifa ediyordum. Bu sırada birisi geldi, “Yahu haberiniz yok mu, duymadınız mı?” dedi. Meclistekiler, “Bu haber de ne imiş?” diye sordular. O da, “Hamr haram kılındı!” dedi. Orada bulunanlar bana, “Ey Enes! Artık şu bakiyye-i şarabı dök!” dediler ve bu adamın ihbarından başka bu meseleyi tahkike lüzum görmediler.⁵⁹

ENES b. MÂLİK’İN DİĞER BİR RİVAYETİ. Enes hazretleri diyor ki, “fazîh” denilen şu hurma şarabının döküldüğü gün, ben Ebû Talha’nın evinde bir aşiret meclisinde sâkîlik ediyordum. Hamrın tahrîmi hakkındaki âyet-i kerîme⁶⁰ nâzil oldu, Resûl-i Ekrem bir münâdîye emredip ilân ettirdi. Bu sesi işitince Ebû Talha bana, ‘Çık, bak! Bu ses nedir?’ dedi. Ben de çıktım, sonra gelip, ‘O münâdî, حرمت الخمر قد حرمت ‘Ey müminler! Biliniz ki şarap haram kılınmıştır’ diye ilân ediyor dedim.” Bunun üzerine Ebû Talha bana, “Haydi git, bu

58 {B459 Buhârî, Salât, 73.}

59 قال أنس بن مالك رضي الله عنه: ما كان لنا خمر غير فضيخكم هذا الذي تسمونه الفضيخ وإني لقائم أسقي أبا طلحة وفلانا. إذ جاء رجل فقال: وهل بلغكم الخبر؟ فقالوا: وما ذاك؟ قال: حرمت الخمر. قالوا أهرق هذه القلال يا أنس! قال: فما سألوا عنها ولا راجعوها بعد خبر الرجل [رواه البخاري] {B4617 Buhârî, Tefsîr (Mâide), 10.}

60 Bu âyet-i kerîme Mâide sûre-i şerifesinin 90. âyetidir ve şöyledir: وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ “Ey iman eden kullar! İçki, kumar, putlar, fal, kumar ve taksim zarları ve kalemleri hep şeytan işi sayılan pis şeylerdir. Onun için bunlardan çekininiz ki felâh bulasınız.” Altındaki 91. âyet-i kerîmede de hamrın sebep-i tahrîmi bildirilmiştir ki, bu da tahrîmin bir müeyyede-si mahiyetindedir ve şöyledir: إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ “İçki ile kumarda şeytanın yegâne gayesi, aranızda adâvet ve kin sokmak ve sizi Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan alıkoymaktır. Artık (içki ile kumardan) vazgeçiyorsunuz değil mi?”

Bu istifhama huzûr-ı saâdetde bulunan Hazret-i Ömer رضي الله عنه “Vazgeçiyoruz Allahım!” diye mukabele etmiştir. Hazret-i Ömer, Mekke’den beri daima içki aleyhtarı idi. Bilâhare kendisine Muâz b. Cebel gibi bazı ashap da iştirak ve refakat etmişlerdi. Fakat bütün Arabistan halkı şarap içiyordu. En büyük Arap şairleri şaraptan ilham alıyorlardı. Bu sebeple Arap’ı son derece me’lûf bulunduğu işret hayatından bir-den ayırmak muvâfık-ı basîret değildi. Bu cihetle içki hakkındaki ahkâm-ı İslâmiye üç defada tedricen tahrîm buyurulmuştur ve üçüncüsünde yukarıdaki âyet-i kerîme ile katî surette nehiy buyurulmuştur. Mekke’den beri aradığı içki yasağını bulunca Hazret-i Ömer sevincinden رضي الله عنه diye cevâz-ı müsâraat etmiştir.

şarabı dök!” dedi. (Döktüm, herkes de evindeki şarabını döktü). Medine sokaklarında su gibi şarap aktı. O zaman Medineliler’in içkileri “fazîh” idi.

Bu sırada halk arasında bazı kimseler, “(Uhud günü) bütün mücahidler midele-
rinde şarap dolu olarak öldüler, (bunlar ne olacak?)” demişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak,
“O iman edip de iyi işler işleyerek ölenlerin tattıklarında günah yoktur” meâlindeki nazm-ı
kerîmini inzâl buyurdu.⁶¹

Câbir hazretleri de diyor ki: Uhud mücahidleri, Uhud gecesi şarap içerek sabahla-
dılar. Bunların hepsi o gün şehid olarak vefat ettiler.⁶²

Bu haberlerin üçü de içkinin tahrîmi, Uhud Harbi’ni takip eden üçüncü ve nihayet
dördüncü senede vuku bulduğunu sarîh olarak ifade etmektedir. Hatta bu hususta hiçbir
haber olmamakla beraber Uhud mağlûbiyetinin bir sebebi de ordunun Hamza gibi en
bahadır anâsırının aşırı sarhoş bulunmaları olsa gerek. Bunu Hazret-i Câbir’in Uhud gecesi
tâ be-sabah işret edildiğine dair ihbarı da anlatıyor. Binaenaleyh Uhud Harbi’ni müteakip
hamrın tahrîmi zamanı gelmişti. Şiddetle içki aleyhtarı olan Hazret-i Ömer’in, اللهم بين لنا
الخير بين لنا، “Allahım! İçki hakkındaki emrin ne ise, bunu bize sarîh ve katî olarak
bildir!”⁶³ diye daima takip ve duada bulunması da bu işin sekizinci seneye kadar tehir edil-
mediğini ifade eder.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَرَادَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُقْطَعَ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ حَتَّى تُقْطَعَ
لِإِخْوَانِنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مِثْلَ الَّذِي تُقْطَعُ لَنَا قَالَ سَتَرُونَ بَعْدِي أَثَرَةً فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي.

T E R C Ü M E S İ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallal-
lahu aleyhi ve sellem Bahreyn’den (bir kıta araziyi) mükâtaa suretiyle (ensara)
vermek istedi (de onları davet buyurdu). Ensar, “(Yâ Resûlellah!) Bize mukâtaa
buyurduğunuz gibi muhacir kardeşlerimize de iktâ etmedikçe (bize ihsan bu-
yurmayınız!)” dediler. Resûlullah, “(Ey ensar!) Benden sonra siz, yakın bir is-
tikbalde (çok ağır) hodgâmlığa şahit olacaksınız. Fakat siz (havz-ı kevserde)
bana mülâki oluncaya kadar sabrediniz!” buyurdu. {B2376 Buhârî, Mûsâkât, 14.}

61 عن أنس رضي الله عنه قال: إن الخمر التي أهرقت الفضائح كنت ساقى القوم في منزل أبي طلحة فنزل تحريم الخمر، فأمر مناديا فنادي. فقال أبو طلحة أخرج، فانظر ما هذا الصوت؟ قال فخرجت فقلت هذا مناد ينادي: ألا إن الخمر قد حرمت. فقال لي اذهب فأهرقها. قال فخرجت في سكك المدينة. فقال فكانت خمرهم يومئذ الفضائح. فقال بعض القوم قتل قوم وهي في بطونهم. قال فأنزل الله: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعُمُوا. {B4620 Buhârî, Tefsîr (Mâide), 11; el-Mâide, 5/93.}

62 عن جابر رضي الله عنه قال: صبح أناس غداة أحد الخمر فقتلوا من يومهم جميعا شهداء وذلك قبل تحريمها [رواه البخاري].

63 {D3690 Ebû Dâvûd, Eşribe, 1. Kaynakta ‘أمرک’ ifadesi yer almamaktadır.}

İ Z A H I

BAHREYN. Evvelce izah ettiğimiz veçhile Basra körfezinin garp sahilinde ve Uman ile Ahsâ arasında imtidad eden bir hıtta olup merkezi Hecer kasabasıdır. Şimdiki coğrafiyyuna göre Bahreyn, Ahsâ medlûlünde dahildir. İslâm'ın ilk devirlerinde ise Ahsâ da Bahreyn'den ma'dûd idi. Arap tarihlerinde ve coğrafi eserlerinde bu ikinci mâna müstâmeldir. Bahreyn zamân-ı saâdette İran Devleti'nin taht-ı tâbiyyetinde olup 6. veya 8. sene-i hicriyede Alâ b. Hadramî radiyallahu anh tarafından fetholunup taraf-ı risâletten vali tayin buyurulmuştur. Asr-ı saâdet'te en çok zekât malı Bahreyn'den gelirdi. İrtihâl-i peygamberîde Bahreyn'de kemâkân vali bulunan Hadramî hazretleri oralarda zuhur eden erbâb-ı irtidâdı tenkil edip Ebû Bekir ve Ömer radiyallahu anhümânın hilâfetleri zamanında da Bahreyn'i pek güzel idare edip 14. sene-i hicriyede Bahreyn'de vefat etmiştir.

Hadisin *Buhârî*'deki bu tarîk-i rivayetinde (min)-i teb'îziyye vârit olduğuna göre, Resûl-i Ekrem Bahreyn arazisinden bir parçasını ensara mukâtaa suretiyle vermek istediği müstefâd oluyor. Beyhakî rivayetinde “min” edatı yoktur. Bu suretle Bahreyn kıtasını toptan mukâtaa suretiyle ensara vermek istenildiği fakat ensarın âlicenaplık göstererek ibtidâ muhacir kardeşlerine hisse verilmesini rica etmiş oluyorlar. Bunu *Buhârî*'nin “Menâkıbü'l-ensâr” bahsinde “min” edatı olmaksızın rivayet etmiş olması da teyit etmektedir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadisten sonra aynı meâlde yine Enes b. Mâlik'ten bir tarîk-i rivayeti daha vardır ki bunda Resûl-i Ekrem'in iktâ için ensarı huzuruna davet ettiği de bildirildiğinden,⁶⁴ tercümede kavis içinde bu rivayete işaret ettik.

Buhârî'nin “Menâkıbü'l-ensâr” ile “Gazve-i Tâif” bahislerinde yine Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayetinde, “*Bana havuzda mülâki olursunuz*”⁶⁵ diye âhiretteki mev'id-i mülâkât tasrih edilmiş bulunduğundan, bunu da tercümede gösterdik. Yine bu rivayette أثره شديدة vârit olduğundan buna da işaret ettik.

(أثره) **Esere** kelimesi hakkında Ezherî, isti'sârdır diyor. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem kendisinden sonra gelecek birtakım rüesâ-yı umûrun, umûr-ı dünyada ensara kendi nefislerini ve başkalarını takdim edeceklerini bildirmiş demek olduğunu bildiriyor ki bu nevi rüesânın bu hareketleri ancak hodgâmlık demek olduğundan bu suretle tercüme ettik.

(اقطاع) **İktâ** devlet reisinin arz-ı haraciyyeden bir adama bir miktar toprağı mukâtaa suretiyle vermesine denir. Bu da ya devletin muktâün leh olan kimseye temlikî ya da muayyen bir zaman için o arzın menâfiinden istifade etmesi suretiyle verilir. Temlik olduğu surette kendisine iktâ olunan kimse –ki, mukattaun lehtir– o arzın rakabesine mâlik olur. O toprak onun mülkü olur. Sair mülk sahiplerinin emlâkindeki tasarrufu gibi o toprakta tasarruf eder. Galle ve menfaati verildiği surette de toprağın yalnız menfaatine mâlik

64 {B2377 Buhârî, Müsâkât, 15.}

65 {B3793 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 8.}

olur, rakabesine değil. Binaenaleyh menâfii kendisine bahşolunan cündî⁶⁶ bu araziyi icara verebilir. Çünkü toprağın rakabesine mâlik olmasa bile menfaatine mâliktir. Bunun fıkıhta birçok emsali de vardır: **1.** Bir müste’cir, kiraladığı meselâ bir binayı icar hakkına mâliktir. Halbuki onun rakabesine değil, yalnız menfaatine mâliktir. **2.** Bir mülkü, sahibi, menfaati filâna ait olmak üzere vakfedebilir ve bu vakıf sahihtir. Mevkûfün leh olan kimsenin onu icarı sahihtir. **3.** Bir senelik hizmeti mukabilinde musâlaha edilen bir köleyi, müsâlaha eden kimse bu sene zarfında icara verebilir. Halbuki müsâlaha eden kimse onun rakabesine değil belki menfaatine mâliktir.

İCAR CÂİZ OLDUĞU GİBİ MÜZÂRAA DA CÂİZDİR

Çünkü Mukâtaa câri olduğu devirlerde bütün kurâ ve mezâri padişahlar tarafından mukâtaa suretiyle cündîlere yani sipahilere, devlet adamlarına, saray erkânına veriliyordu ki bunların bu araziyi bilfiil işletmeleri imkânı yoktu ve bunların ekip dikmek, sulayıp yetiştirmek, harman edip kaldırmak gibi felâhât işleriyle iştigal etmeleri de muvâfık değildi. Memleket dahilinde asayiş ve emniyet, tevzî-i adâlet gibi mesâlih-i ümmeti kim temin edecekti; harice karşı hudûd-ı İslâmiyye’yi kim muhafaza edecekti.⁶⁷ Dahilde can, mal masûniyetinin, harice karşı vatanı sıyânetin temini ile iktisadî vaziyetin salâhı namına memleket topraklarının cündîler elinde oyuncak olmaktan kurtarılıp erbâb-ı ziraatın demir ellerine verilebilmesi için mukâtaaya merbut arazi hakkında icâre, müzâraa gibi ukûdün meşruiyeti kabul edilmek zarureti vardır. Bu cihetle ashabımız eimme-i Hane-fiyye tarafından kadı ve hâkimin fakr u ihtiyâcı olursa taraf-ı sultânîden mukâtaa suretiyle

66 Cünd “askere ve bir kimsenin a’vân ve ensarı”na denir. Sunûf-ı nâstan bir sınıfa mensup kimseye de ıtlak olunur. Ümmet lafzı da böyledir ki bir cemaatten bir fert demektir. Emsâl-i Arap arasında, إن الله جنودا منها العسل “Allah’ın birtakım cünüdü vardır. Bunlardan birisi de baldır” meseli, cündün bu istimaline göre zebânzedir. Cündî de lisân-ı fıkıhta padişahın arâzî-i haraciyyeden toprak verdiği kimseye denir. O cündî, asker olabilirdi, devlete hüsnü hizmeti sebbeden bir kimse olabilirdi yahut etbâ’ ve a’vânından birisi olabilirdi. Bu sunûf-ı nâsa mensup herhangi toprak verilen kimseye cündî denilmesi şâyidir. Yukarıdaki meselin madrûbün lehi ve sebeb-i şüyûu olmak üzere *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, şârih lisanından aynen şöyle bir hadise bildiriyor: Eşter en-Nehaî radiyallahu anı ki, şüc’ân-i ashaptan ve emîrül-mü’mînîn Ali el-Murtazâ kerremallahu veche taraftarlarından olup Sıffın Vak’ası’nda Şâmîler’i begayet tazyik ve şîrâze-i cem’iyyetlerini temzîk derecesine gelmişti. Nâgehân asel-i zehirnâk tenâvül eylemekle vefat etmeğin Muâviye cenapları, mumâileyh hakkında bu meseli irat eyledi. *Hulâsa*’da Eşter en-Nehaî’nin –ki, ismi Mâlik b. Hâris’tir– Muhadramûndan olduğu bildiriliyor. Bu cihete *Kâmus* şârihinin Eşter hazretlerini ashaptandır demesi, bir eser-i sehvi olsa gerek. Ömer ve Ali radiyallahu anhümâdan rivayet ettiği ve Yermük Harbî’nde bir gözünü zâyi eylediği, 37 tarihinde vefat ettiği *Hulâsa*’da bildiriliyor.

67 Yukarıda 1045 numara ile tercüme ettiğimiz Bâhilî Ebû Ümâme hazretlerinin rivayetkerdesi olan bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem’in bir demir sapana işaret ederek, “*Bu sapan hudut muhafızı olan bir halk zümresinin evine girdi mi, o eve ebedî bir züll ü hakaret de birlikte girer*” {B2321 Buhârî, Müzâraa, 2.} buyurmaları, memleketin hududunu, nâmus ve istiklâlini muhafaza gibi mukaddes bir vazifenin terk ve ihmalini mücîp olmasından dolayı idi. Bu vesile ile oradaki izahımız bir kere daha mütalaa olunsun.

verilen araziyi alması ve icâre ve müzâraa suretiyle işletip intifâ ederek tehvîn-i ihtiyâç etmesi tecviz edilmiştir.

Şârih Hattâbî ulemânın mühim bir mütalaasını bildiriyor: Ehl-i ilim namına Hattâbî diyor ki, padişahların iktâ hakkı araziye ve usûl-i eşcâra münhasırdır; pınarlarda nebeân eden suları ve tuz, zift, nefit gibi maâdin-i zâhireyi iktâ, şuna buna ihsanı câiz değildir. Çünkü suda, tuz gibi maâdin-i zâhirede bütün insanların hakk-ı iştiraki vardır. Bunları herkesin hakk-ı ahzı ve hakk-ı intifâi vardır. Bunlar üzerinde mülkiyet ancak ahz ü ihrâz ile sabit olur. Kimsenin bunları ne nefisine, ne de başkasına hasr ü tahsîse hakkı yoktur: Sudan, meâdin-i zâhireden intifâ, fertlerin ve fertler nâm ü hisâbına cemiyetin ve devletin hakkıdır.

Maâdin-i bâtına ve gayri mekşûfeye gelince, bunları işletmek, bunlarda medfun bulunan cevahiri çıkarmak vesâit-i fenniyye istimaline ve mebâlig-i cesîme sarfına mütevakıf bulunduğundan, bu maâdinde kimsenin hakk-ı mülkiyeti ve iştiraki yoktur. Para sarfederek ve vesâit-i fenniyye istimal ederek her kim işletmek isterse, devletin izniyle işletebilir ve işlettiği müddetçe hakk-ı intifâi ona ait olur. Yalnız istihsal ve intifâi nisbetinde devlete vergi verir. Her ne zaman ta'tîl-i faâliyet ederse, o zaman devletin başkasına iktâa hakkı bulunur. Elyevm ma'mûlün bih olan maâdin nizamnâmesinde de bu esaslar gözetilmiştir.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN BİR MÜHİMME

Resûl-i Ekrem'in kendisinden sonra gelecek padişahların iktâ-ı arazi gibi umûr-ı dünyaya taalluk eden hususlardaki hodgâmlıklarını, milletin kanı ile müdafaa ettiği toprakları mücahidlerden ve millet hâdimlerinden esirgeyip de hazîne-i hâssasına birer menba-ı vâridat edileceklerini kendi a'vân ve ensarlarına bol bol ihsan edeceklerini bir kelime ile **esere** (أثره) kelimesiyle bir mûcize olarak bildirmiş olmasıdır ve hakikaten Hulefâ-yi Râşidîn devri geçtikten sonra Emevîler'in, Abbâsîler'in hükümrân oldukları saltanat devirlerinde bu hal bütün fecaatiyle görülmüştür.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ ابْتِاعَ نَخْلًا بَعْدَ أَنْ تُوْبِّرَ فَتَمَرُهَا لِلْبَّائِعِ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ وَمَنْ ابْتِاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلَّذِي بَاعَهُ إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-

lemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: “Her kim hurma ağacını, aşıladıktan sonra satarsa, onun meyvesi satanın hakkıdır. Meğer ki müşteri (kendisine aidiyetini) şart ede! Her kim ki malı bulunan bir köleyi satarsa, bunun da malı satanıdır. Meğer ki müşteri (kendisinin olacağını) şart ede! {B2379 Buhârî, Müsâkât, 17.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî’nin *Sahîh*’inde “Birinin Bahçesindeki Suda Hakk-ı Şirbi veya Hurma Ağacında Hakk-ı İntifâi Olan Kimsenin O Bahçede Hakk-ı Mürûru Haiz Bulunduğuna Dair”⁶⁸ açtığı bir babında rivayet ettiği ehâdîs-i şerife cümlesindendir.

Buhârî’nin böyle bir unvanı burada açmasının sebebine gelince, Buhârî bundan evvelki hadiste devletin arâzî-i harâciyye üzerindeki iktâi bildirmişti. İktân da ya temlik veya intifâi tarikleriyle olduğunu izah etmiştik. Buradaki babında ise Buhârî, gerek mülkiyet gerek intifâi haklarının ayn-ı vâhid üzerinde içtimâ edebileceğine işaret etmek istemiştir. Filhakika hadisten müstefâd olan vaziyete göre ayn-ı vâhid üzerinde bu iki nevi hukukun ikisi birden içtimâ etmiş bulunuyor. Şöyle ki: Biri hurmalığındaki hurma ağaçlarını timar ve icap eden aşî ameliyesini tatbik ettikten sonra hurmalığı ve hurma ağaçlarını bir müşteriye satıyor. Şimdi İbn Ömer’in bu rivayetine göre, ağaçların üzerindeki mahsul bâyiye ait bulunuyor. Bâyiye ait olunca da bâyi bostanda hakk-ı mürûr iktisap ediyor. Meyve kemale erip toplayıncaya kadar bostana girip ağacı sulayabiliyor ve timar edebiliyor, müşteri bâyii bostana girmekten menedemiyor. İşte ayn-ı vâhid olan bostanda müşterinin hakk-ı mülkiyeti ile bâyiin hakk-ı intifâi içtimâ etmiş bulunuyor. Hadisten delâleten müstefâd olan bu hükmü, Buhârî *Sahîh*’inde kendisinin eser-i ictihâdı olan, “فللبائع الممر والسقي حتى يرفع” “Mahsul kaldırılıncaya kadar bâyiin sattığı bostanda hakk-ı mürûru ve hakk-ı sakyi vardır” sözüyle tebârüz ettiriyor. Sonra buna, وكذلك رب العرية, “Yine böyle ariyye sahibinin de bostanda hakk-ı mürûru ve ağacı hakk-ı sakyi vardır” sözüyle bir nümune de ilâve ediyor.

Ariyye 1007, 1008, 1009 numaralı hadislerin izahlarında bildirdiğimiz üzere 5 veskten az olmak şartıyla bir veya iki ağaç yaş hurmayı ağacı üzerinde kuru hurma ile mübadeleden ibarettir. Bunu İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de şöyle tasvir ediyor: Birinin yaş hurma mevsiminde, ne hurmalığı ne de yaş hurma alacak parası bulunmadığından çocuğuna çoluğuna hurma alamıyor. Yalnız bunun evinde ihtiyacından fazla kuru hurması bulunuyor. Bir bostan sahibine varıyor: “Şu hurmalıktaki ağaçlardan bir veya iki tanesini üzerinde hurmasıyla beraber bana kiralarsan sana şu kadar hurma veririm” diyor. Mutâbık kaldıklarında muayyen bir, iki ağaç hurmayı tesellüm eder ve ağaç üzerinde hurma bitinceye kadar ariyye sahibi bostanda hakk-ı mürûr iktisap eder. Lede’l-icap gider, ağacı sular,

68 باب الرجل يكون له ممر أو شرب في حائط أو نخل. قال النبي صلى الله عليه وسلم: من باع نخلا بعد أن تؤثر فثمرتها للبائع فللبائع الممر والسقي حتى يرفع وكذلك رب العرية [بخاري]

temizler. Mahsul zamanı tav tav varıp meyve toparlar. Bostan sahibi buna mümânaat edemez. Çünkü bu müşteri hakk-ı intifâ ile beraber hakk-ı mürûr iktisap etmiştir. Binaenaleyh ariyye meselesinde de ayn-ı vâhid üzerinde hakk-ı mülkiyet ile hakk-ı intifâ birleşmiş bulunuyor.⁶⁹

Bûhârî yukarıdaki bildirdiğimiz unvanında hakk-ı intifâa kıyas ederek hakk-ı şirbi de ilâve ediyor. Hakikaten hakk-ı şirbin de böyle olduğunu yukarıda izah etmiştik. Birisinin bostanındaki havuzunda hakk-ı şirbi olan kimsenin o bostanda hakk-ı mürûru da vardır. Bostana ve havuza zarar vermeksizin bostandaki hakk-ı mürûrunu istimal ederek havuz başına gidip su içebilir, testisini doldurabilir, zarar vermemek şartıyla hayvanını sulayabilir. Bütün bu izahatı *Umdetü'l-kârî*'sinden istifade ettiğimiz allâme şârihimiz Bedreddin el-Aynî, bi-inâyetillâh bu mesâilde fukaha arasında ihtilâf bulunmadığını bildiriyor.

Burada “Müsâkât” bahsi bitmiştir. İnşallah “İstikrâz”, “Hacr”, “İflâs” bahislerine başlayacağız.

69 1001 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinde izah ettiğimiz veçhile bu bir bey'-i müzâbenedir, yaş meyve ağacı üzerinde kurusuyla bey' ü mübadeleden ibarettir ve memnû'dur. Fakat yukarıda tasvir ettiğimiz veçhile, bostan olmayan, para gibi vâsita-i mübâdeleye mâlik bulunmayan kimseler için az bir miktar olmak şartıyla zaruret üzerine tecviz buyurulmuştur. Bey' ü münâbezedeki nehy-i şer'îden ârî olduğu için de “Ariyye” denilmiştir.

Kitâbü'l-İstikrâz
ve'l-Hacr ve't-Teflîs

كِتَابُ الْإِسْتِقْرَاضِ
وَالْحَجْرِ وَالتَّفْلِيسِ

2 Bu âyet-i kerîmedeki ذٰلِكَ ism-i îşâretinin müşârûn ileyi, bu âyete takaddüm eden وَالْفَجْرِ . وَلَيَالٍ عَشْرٍ . وَالشَّفْعِ eden tan yerinin {el-Fecr, 89/1-4.} âyetlerindeki dört nevi kasemdir. Fecr ki şafak atması ve tan yerinin ağarmasıdır. Leyâl-i aşr ki zilhiccenin ilk on gecesidir. Şef' u vetr de her çift ve tek eşyadır. Dördüncü olarak da gece geçtiği andır. Bu zamanlar, o zulmetten nura, kederden bayram süruruna intikal gibi inkılâbât-ı kevn delâlet ettiklerinden bunlara kasem buyurulmuştur.

gibidir; bunu da söylenmemiş farzetmek câiz değildir. Fakat akvâlin tarifindeki mâna ile murat, akvâlin medlûlât-ı hukûkiyyesine itibar edilmemektir. Bu ise câiz ve mümkündür.

Bunu hâriçte bir misal ile temsil ederek deriz ki: Biri “Şu malımı sana sattım” dese bu sözün eseri hariçte mer’î olmadığından, ademî itibar edilerek medlûl-i hukûkisini hükümsüz addetmek câizdir, bundan hakâyik-ı eşyayı inkâr etmek gibi bir mahzur lâzım gelmez. Fakat tasarruf-ı fiilînin âsârı hariçte mer’î ve mevcut bulunduğundan bunun ademini itibar etmek câiz olmuyor. Meselâ birini öldüren bir delinin cinayetini yok farzetmek, bir çocuğun kırdığı bir vazoyu kırılmamış farzederek mahcûru zamandan kurtarmak mümkün değildir. Bunların ademini farzetmek safsatadan başka bir şey olmaz.

Reddû'l-muhtâr'da izah olunduğu üzere tasarruf-ı kavlden men' üç nevidir ve üç mertebedir:

BİRİNCİ NEVİ. Tasarruf-ı kavlinin aslından men'dir ki, bu men'i, asıl tasarrufun bir hüküm ifade etmesinin reddidir. Gayri mümeyyiz bir çocuğun, bir mecnunun tasarruflarının men'i gibi ki, bu nevi hacir, hacrin en kuvvetlisidir. Bir çocuğun, bir delinin tasarrufât-ı kavliyyeleri bâtıldır. Bunların tasarrufları kendilerine nâfi' olsa ve velileri tarafından tasarrufa müsaade edilmiş olsa bile câiz olmaz. Sagîr-i mümeyyizin, malını birine hibe etmesi de böyle câiz değildir. Çünkü kendine zararı kati olan tasarrufun zatından sagîr-i mümeyyiz de memnudur. Bu tasarruf da izn-i velî ile olsa bile câiz değildir. Şu kadar ki, sagîr-i mümeyyizin, nef ile zarar beyinde deveran eden ukûdu, velisinin müsaadesine mevkûfen mün'akid oluyor. Velisi de izin verip vermemekte muhayyerdir. Sagîr hakkında faydalı görürse izin verir, görmezse izin vermez.

İKİNCİ NEVİ. Tasarrufun aslından değil, vafından ve nefâzından men'dir. Bu da tasarruf-ı kavliye mahsus mutavassıt derecede bir hacirdir. Aslen bâtil değildir. Velinin izniyle kâbil-i telâfidir. Sagîr-i mümeyyiz ile ma'tûhun nef ile zarar beyinde dair olan tasarrufât-ı kavliyyelerinin nefâzından men' gibi. Binaenaleyh mahcûr olan sabî-yi mümeyyizin, ma'tûhun, birine mal satması memnudur. Fakat velisi bilâhare muttali olup da bu bey'in sagîr için nâfi' olduğuna kanaat ederek muvafakat ederse, bu bey' sahihtir. Meselâ bir sagîr-i mümeyyiz, yahut bir ma'tûh, velisinin gıyabında bir mal satsa, velev ki değerinden ziyadeye satmış olsa bile, bey'in nefâzı velisinin icâzetine mevkuftur. Zira bu bey', esasında nef ile zarar beyinde mütereddît olan ukûddandır.

ÜÇÜNCÜ NEVİ. Tasarrufun vafının vafından yani nefâzın fi'l-hâl tahakkukundan men'dir. Nefâz, kavlin bir vafıdır. Nüfûz-ı kavlinin fi'l-hâl vukuu da vafın vafıdır ve hacrin en zayıf mertebesidir. Deyn ile mahcûr olan kimsenin ikrarının fi'l-hâl nefâzından men' bu nevidendir. Meselâ mahcûr olan medyûn-ı müflisin başkasına borç ikrar etmesi, vakt-i hacirde mevcut emvali hakkında fi'l-hâl nâfiz ve muteber olmaz. Binaenaleyh medyûn-ı müflisin hibe, sadaka, semen-i misilden noksana mal satmak gibi guremânın hakkını iptale müeddî olan her nevi akdinde, tasarrufunda, teberruunda hacir müessir olur. Şu kadar ki hacrin bu tesiri vakt-i hacirdeki emvaline maksûrdur. Ba'de'l-hacir

iktisap ettiği emvaline şümül ve tesiri yoktur. Mahcûrun bu müktesep emvali hakkındaki ukûdu, hibe ve sadaka gibi tasarrufatı muteberdir. Yine böyle başkasına ikrar ettiği borcu fi'l-hâl muteber olmayıp ba'de zevâlî'l-hacir muteber olduğu gibi ba'de'l-hacir iktisap ettiği emvalden verilmek üzere de ikrarı nâfiz olur.

Hacrin bu nevi zina, katil gibi bazı efâlde de bulunuyor. Meselâ bir sabî birini öldürse, kısas lâzım gelmez. Bilakis hacrin bu nevi bazı akvâlde de câiz ve câri değildir. Sagîr-i mümeyyizin hibe ve sadaka kabul etmesi gibi. Binaenaleyh hacrin bu üçüncü nevi ve mertebesindeki men'in bütün akvâle şümülü kâsırdır. Hem de bazı efâlin hacrin bu nevinde duhulüne mani değildir. Bu nevide hacrin akvâle has ve efâle mani olması, killet ve kesret itibariyledir: Akvâlin çoğu bu nevide dahildir, efâlin çoğu hariştir. Akvâlin bu nevinde hariç olanı azdır, fakat efâlin çoktur.

HACRİN SEBEPLERİ

Hacrin gerek tarifinden gerek izahatımızdan anlaşılmıştır ki hacrin sabâvet, cünûn, ateh, sefeh gibi birçok sebebi vardır ki bunların hepsi akıl ve şuur ile alâkadardır. Hacir, malında tasarrufa kifayet edecek akıl ve şuura mâlik olmayanlara masrûf bir sıyânettir. Cenâb-ı Hak insanı eşref-i mahlûkat yaratmış ve onu cevher-i akıl ile hayvanlardan mümtaz kılmıştır. Saâdet-i beşeriye ancak akıl ile, aklın irşad ve hidayetine tevfiğ-i hareket etmekle temin edilir. Dünya bir dâr-ı ibtilâ ve imtihan olduğundan, Cenâb-ı Hak cevher-i aklın mukabilinde hevâ ve hevesi de yaratmıştır ki bu da bir hasîsa-i behîmiyyedir. İşte insan dünyada bu iki mütekaabil kuvvetin medd-ü cezri arasında sıkı bir devre-i imtihâniye geçirmektedir. Aklı, hevâsına galebe edenler, behîmiyyetten hakiki insanlığa irtikâ eden bahtiyarlardır. Hevâ ve hevesi aklına galebe edenlerse akl-ü şuurdan ve havâss-ı beşeriyyeden mahrum dört ayaklı hayvanlar gibi, belki daha aşağı süfehâdırlar. Bunlar A'râf sûresinin 179. âyetinde şöyle tasvir ediliyor: *"Ale't-tahkik biz, cin ve insten birçoğunu cehennem için (azık) yarattık. Bunların (görünüşte) kalpleri vardır, fakat bu kalplerle bir türlü anlamazlar. Onların gözleri de vardır, fakat o gözlerle göremezler. Onların kulakları da vardır, fakat o kulaklarla işitmezler. Bunlar, behâim gibi, belki daha aşağı kimselerdir. Bunlar tam mânasıyla histen, şuurdan gafillerdir"* buyruluyor.³

İşte şerîat-ı İslâmiye sabî, ma'tûh gibi kemâl-i aklîden mahrum olanlarla cevher-i akli ziyâa uğrayan biçareleri mallarında tasarruf hususunda muhtâc-ı sıyânet buluyor. Bunlar gibi süfehâ-i nâsı da âyet-i kerîmede tasvir buyurulduğu üzere behâimden addeyerek bunları da delilere ilhak ediyor. Bir demet 1000 liralık banknotu götürüp denize atan yahut bir kibritle yakan delillerle, cemiyetin servetini tarîk-i sefâhette saçıp savuran bu sefihler arasında ne fark vardır. Belki bu ikinciler daha şuursuz, daha âdi kimselerdir. Bu sefihlerin aileleri bunların sefahetlerine aldırmasalar bile cemiyetin servetini sıyânet

3 وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّةِ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أُذُنٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلَّ هُمْ أَضَلُّ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ [سورة الأعراف]

için devletin hakk-ı müdahalesi vardır; vilâyet-i âmmesiyle bunları mallarından keyfine göre tasarruftan meneder. Hatta bu bir hak değil, baba gibi velî-yi hâs, hâkim gibi velî-yi âm üzerine vâcip bir vazifedir.

Sıgâr-ı sinnin, cünûnun, atehin esbâb-ı hacirden oldukları müttefekun aleyhtir. Şürûnbülâlî, müftî-i mâcinin, tabîb-i câhilin, mekkârî-i müflisin de hacri câiz olduğunda ulemânın ittifakı bulunduğunu nakletmiştir.⁴ Maraz-ı mevt de kısmen esbâb-ı hacirden addedilmiştir.

Sefeh ile deyn İmam Ebû Hanîfe'ye göre, esbâb-ı hacirden ma'dûd değildir. Ebû Hanîfe hazretlerinin bu ictihağı hürriyet-i şahsiyyeye ve ferdin serbestî-i tasarrufuna fazla ehemmiyet vermesinin şâyân-ı ihtiram bir neticesidir. Fakat İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed, millî servetin sıyâneti gibi içtimaî mülâhaza ile esbâb-ı hacirden addetmişlerdir. Fısk sâdât-ı Hanefiyye'nin ittifakıyla bir sebep-i hacir değildir.

Şeyh Muhammed Enver el-Keşmîrî, *Buhârî* şerhi *Feyzü'l-bârî*'de İbn Hazm'ın İmam Ebû Hanîfe'ye karşı bu sefâhet sebebiyle hacri inkârdan dolayı ta'n u teşnî'de bulunduğunu bildiriyor ve İbn Hazm'ın makâm-ı istidlâlde büyük bir gafletini yakalayarak diyor ki, "İbn Hazm Sûre-i Nisâ'nın 5. âyeti olan *وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ* "*Sefihlere mallarınızı vermeyiniz!*" kavli şerifi, sefih üzerine hacrin vukuunu ispat için sarıhtir; bu sarâhat karşısında Ebû Hanîfe nasıl inkâr etmiştir diyor. Ben de derim ki: Eğer İbn Hazm'ın aradığına âyet delil olsaydı لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ "*Sefihlere mallarını vermeyiniz!*" buyurulurdu. Çünkü hacir, mahcûrun kendi malındaki tasarrufunu men'dir; halkın malında tasarruftan men' değildir. Sonra Keşmîrî, "Bak, acele, insanı ne derece acayip mütalaalara sevk ediyor" diye İbn Hazm'a ta'riz ediyor.

HACRİN MEHÂSİNİ

İnâye'de hacrin mehâsini, sûret-i umûmiyyede ibâdullaha şefkat ve merhametten ibarettir. Halka şefkat, emr-i diyânetin iki kutbundan biridir. Emr-i ilâhîye tâzim ve itaat de öbürüdür. Bu şefkat ya mahcûre ait olur. Sabîyi, mecnun, ma'tûh ve sefihin hacrinde olduğu gibi. Yahut mahcûrdan başka bir alâkadara râci olur. Medyunun müftî-yi mâcinin, mekkârî-yi müflisin, tabîb-i câhilin –sülûs malından fazlasında tasarruftan– marîzin hacri gibi.

Hacrin zıddı izindir ki ıtlaktan ibarettir. İtlak da fekk-i hacre denir. İzin bâb-ı ticarette lüzumu olan hukukî bir muameledir. Fekk-i hacr ile, hakk-ı men' iskat ile tabir olunur. İzin ile mahcûrun vilâyeti kendisine ispat ve iade edilmiş bulunuyor. Hacri fekkeden, sabîye nisbetle velidir, sefihe nisbetle hâkimdir. Çünkü sefihi yalnız hâkim hacredebilir. Medyuna nisbetle de dâyındır.

4 Müftî-yi mâcin: Kavl ü fiili mülevves olan ve mübâlât-ı dîniyyesi bulunmayan müftü demektir. Böyle müftü hükümetçe iftâdan men edilir. Cahil tabip de böyledir. O da icrâ-yı tabâbetten men olunur. Mekkârî-i müflis de hileli iflâs itiyat eden hud'akâr tüccardır ki bu da icrâ-yı ticaretten men edilir.

Hacri fekk-in bâb-ı ticarete lüzumunu kaydetmiştik. Filhakika hibeyi kabul gibi menfaat-i mahzâdan ibaret olan tasarrufattan izne ve fekk-i hacre lüzum yoktur. Talâk, hibe gibi zarar-ı mahz olan tasarrufatta da i'dâm yani hacir, keenlemyekün addedilmek icap etmekle bunda da izin cereyan etmez. Nasılki sadakada, kefâlet-i bi'l-mâlde da fekk-i hacr olunmaz. Sagîr-i mümeyyizle ma'tûhun da ticaretin gayri ahvalde hacri iskât olunamaz (*Reddü'l-muhtâr*).

İZNİN MEŞRUIYETİ

وَلْيَتَّقُوا مِنَ فَضْلِهِ⁵ emr-i şerifinin delâletiyle sabittir. Ticaret, esas itibariyle Cenâb-ı Hakk'ın kerem ve inayetinden hissemend olmayı talepten ibarettir. Fekk-i hacr ile meselâ velinin, sabînin ticaretine izin vermesi, Allah'ın fazl ü keremini aramaya mezun kılması demektir.

SEBEB-i MEŞRUIYETİ de lüzum ve ihtiyaçtır. Tekallübât-ı kevniyyede insanın öyle zamanları olur ki bizâtihi kesb-i ticaret edemez de sagîrden istiâneye mecbur olur.

İZNİN ŞARTLARI İKİDİR

1. İzin veren kimsenin hacir ve ıtlak, men' ve iskat hususunda mezun üzerinde velâyeti haiz bulunması; **2.** Mezunun tasarrufa aklen kifayeti bulunduğuna ve tasarrufa mezun kılındığına ilm-i lâhik olması. Bu iki şarta şu meseleler teferru' eder: **a)** Bir sabîye, vasî olmayan annesi veya kardeşi izin verse bu iznin hükmü yoktur. **b)** Hükâmı nasba memur ve mezun olmayan vülât-i umûrun izninin de hükmü yoktur. **c)** Bir sabî-yi mümeyyiz üzerinde bir kimse babasıym diye fuzûlî velâyet iddia ederek ticarete izin verdiğini piyasada ilân edip de muamele ve mübâyaatta bulundursa, sonra asıl babası çıkıp da kendisinin oğlu olduğunu ispat etse, *Fetâvâ-yı Hindiye*'de sagîre ne fi'l-hâl ne de bâliğ olduktan sonra bir şey lâzım gelmez deniliyor. **d)** Gayri mümeyyiz sabî ile mecnuna izin verilemez, verilse bile kıymet-i hukukiyyesi olamaz. **e)** Mezunun, kendisine izin verildiğine ilim ve ıtılai lâhak olmadıkça mezun olamaz. Binaenaleyh mezunun ba'de'l-izin ve kable'l-vukuf tasarrufu sahih değildir. Bu vukuf bir şahsın ihbarıyla bile olsa muteberdir.

İZNİN MAHALLİ. Sabî-yi mümeyyiz ile ma'tûh ve kesb-i salâh eden sefîh-i mahcurdur.

İZNİN HÜKMÜ. Mezunun ticarete ve ticaret tevâbiinden olan tasarrufata mâlik bulunmasıdır. Binaenaleyh mezun, hibe gibi ticaret aksam ve tevâbiinden olmayan tasarrufatı haiz olamaz.

İZNİN RÜKNÜ. İzin veren zatın mezuna, "Sana ticarete izin verdim" demesidir.

BAHSİN UNVANINDA ZİKROLUNAN TEFLÎS

Hâkimin, bir kimsenin iflâsına hükmetmesi mânâsınadır. İflâs da, bir kimsenin malı tükenmek mânâsınadır ki müflis olmak tabir olunur. İflâs kelimesinin hemzesi selb içindir. Yanında bir pulu kalmadı da fülûs-i ahmere muhtaç oldu demektir. İflâs kelimesi “feles”ten isimdir. Feles de malını bitirip bir felse, bir pula ve mangıra muhtaç olmaya denir.

Hanefiler indinde bir kimsenin iflâsına hükmedip de iflâsını ilân etmek şayanı itibar bir şey değildir. Çünkü mal denilen şey sabah gelir, akşam gider; sabahleyin fakir olan bir kimse akşam üzere zengin olabilir. Binaenaleyh iflâsına hükmedilen bir kimsenin müteakiben zengin olması mümkündür.⁶

Buhârî nüshalarının hepsinde bu kitabın unvanında istikrâzdan sonra bir de “Edâ-yi Düyûn” vardır. İstikrâzı, edâ-yi düyûnun takip etmesi bir tertîb-i tabîîdir. *Buhârî*’nin bu babda edâ-yi düyûna dair bir hayli tahrîcleri de vardır ki birini şimdi tercüme edeceğiz.

1074

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ أَدَاءَهَا أَدَّى اللَّهُ عَنْهُ
وَمَنْ أَخَذَهَا يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim halkın malını ödemek niyetiyle (istikrâz eder veya bir muamele sebebiyle) alırsa, Allah o kimseye (dünyada) edasını müyesser kılar. Her kim de halkın malını itlâf etmek kastıyla alırsa, Allah telef ettirir” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2387 *Buhârî*, İstikrâz, 2.}

İZAH

Bu hadisi İbn Mâce de “Ahkâm” bahsinde rivayet etmiştir. Hadisin *Buhârî*’deki babının unvanı, hadisin muhtasar bir şeklidir. Ödemek kastıyla alınan malı Allah’ın itlâf ettirmesi, müstakrizin aldığı malın feyz ü bereketini, hayr ü menfaatini bulmaması ve görmemesidir.

Hâkim’in sıhhatine şehâdet ederek Hazret-i Âişe’den bir rivayeti vardır ki Ebû Hüreyre’nin bu hadisini izah eder mahiyettedir. Bu rivayete göre Âişe radiyallahu anha bir kere borç almış da kendisine, “Ey Ümmü’l-mü’minîn! Ne cesaretle borçlanıyorsun? Ödeyecek malın yoktur” denilmiş. Sıddîka-i müşârûn ileyhâ, “Ben her zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘*Borcunu ödemek niyetinde bulunan hiçbir kul yoktur ki elbet*

ona Allah azze ve celle tarafından yardım olur' buyurulduğunu işittim. Ben de Allah'ın bu yardımını dilerim" demiştir.⁷

Yine Hâkim'in Ebû Ümâme radiyallahu anhtan merfûan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Her kim, gönlünde ödemek niyeti olarak borçlanır da sonra borcunu ödeyemeden ölürse, Cenâb-ı Hak onun borcundan vazgeçer de alacaklısını dilediği ivazı vererek irzâ eder. Her kim de bir borç ile borçlanır da gönlünde ödemek arzusu bulunmayarak ölürse, Cenâb-ı Hak kıyamet gününde bu borçludan garîminin hakkını alır" buyurmuştur.⁸

Yine Hâkim'in Buhârî ile Müslim'in şartına göre merfûan Sevbân radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Her kim üç şeyden, kibirden, ganimet malına hıyanetten, borcundan uzak olarak ölürse, cennete dahil olur" buyurmuştur.⁹

Halktan alınan mal istikrâz suretiyle olduğu gibi sair muâmelât-ı medeniyreden bir muamele cihetiyle de olabilir. Bu cihetle şârih Aynî edâ-yi deyni şârih Kirmânî'nin cihet-i karzdan dolayı mukrizle tahsisini muvafık bulmuyor. Gerek mukrizle, gerek başka bir muâmele-i ticariyyeden dolayı herhangi bir zimmet sahibine teşmil ediyor ki hepsi de vâcibü'l-edâ zimmet olmakta müsavi derecede bulunduğundan çok doğru bulduğumuz bu tamimi ihtiyar ederek tercümemizde işaret ettik.

Bir de İbn Mâce'nin, İbn Hibbân'ın, Hâkim'in, Meymûne radiyallahu anhadan rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte, "Herhangi bir müslüman bir borç borçlansın ve o borcu ödemek istediğini Allah bilsin de dünyada o müslümana borcunu ödemeyi müyesser kılmasın. Katiyen böyle bir müslüman olamaz. Muhakkak Cenâb-ı Hak dünyada borcunu ödemeyi müyesser kılar" buyurmuştur.¹⁰ İşte bu hadîs-i şerifte edâ-yi deynin dünyada müyesser buyurulacağı tebşir olunduğundan bu tarîk-i rivayete de tercümede işaret ettik.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Borcunu ödemek isteyenlerin min-tarafillâh mazhar-ı sühûlet olacakları, itlâf etmek isteyenlerin de aldığı paranın hayr ü bereketini görmemek suretiyle cezalandırılacakları bildirilmektedir. **2.** Hadiste niyyât ve makâsıdımızın efâlimiz üzerindeki te'sîrât-ı mahsusası bulunduğuna işaretle hüsnüniyete tergîb buyurulmuştur. **3.** Edâ-yi deyn etmek kastıyla borçlanmanın fazilet-kâr terbiyesi de bulunduğuna işaretle istidâneye tergîbi de

7 عن عائشة رضي الله عنها أنها كانت تدان. فقليل لها ما لك والدين وليس عندك قضاء؟ قالت إني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ما من عبد كانت له نية في أداء دينه إلا كان له من الله عز وجل عون. فأنا ألتمس ذلك العون [رواه الحاكم مصححاً] {NM2202 Hâkim, el-Müstedrek, III, 835 (2/22).}

8 عن أبي أمامة رضي الله عنه: من تداين وفي نفسه وفاؤه ثم مات تجاوز الله عنه وأرضى غريمه بما شاء ومن تداين بدين وليس في نفسه وفاؤه ثم مات اقتص الله لغريمه منه يوم القيامة [رواه الحاكم مرفوعاً] {NM2206 Hâkim, el-Müstedrek, III, 837 (2/23).}

9 عن ثوبان رضي الله عنه: من مات وهو بريء من ثلاث الكبر والغلول والدين دخل الجنة [رواه الحاكم مرفوعاً] {NM2218 Hâkim, el-Müstedrek, III, 841 (2/26).}

10 عن ميمونة رضي الله عنها: ما من مسلم يدان ديناً يعلم الله أنه يريد أدائه إلا أداه الله عنه في الدنيا [رواه ابن ماجه وابن حبان والحاكم] {İM2408 İbn Mâce, Sadakât, 10.}

muhtevidir. İbn Mâce'nin ve Hâkim'in, Abdullah b. Ca'fer'den¹¹ Muhammed b. Ali¹² vasıtasıyla rivavetine göre, Abdullah b. Ca'fer istidâne itiyadında imiş. Bunun sebebi kendisinden sorulduğunda müşârün ileyh hazretleri, "Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, إن الله مع الدائن حتى يقضي دينه" *"Borçlu ödeyinceye kadar Allah, borçlu ile beraberdir"*¹³ buyurduğunu işittim diye cevap vermiştir. Hiç şüphesiz her borcunu ödemek kaydında olan borçlu pek iyi bilir ki borçlular, deyninin edası vesilesiyle daima Cenab-ı Hakk'ın bârigâh-ı inâyetine iltica etmektedir. Hiçbir an kalbi Allah'tan gafil bulunmaz. Âlimüs-sır ve'l-hafiyât olan Allah'ın bâb-ı inâyetine iltica eden bir kulundan uzak bulunması mümkün ve mütesavver değildir. İşte Allah'ın borçlu kuluyla birlik bulunmasının sırrı ve mânası budur.

4. Dâvûdî mevzumuz Ebû Hüreyre hadisinden, borçlunun tasadduka ehil bulunmadığını ve sadaka vermesi câiz olmadığını hatta vermek isterse hacr ve reddedilmesini bildirmiştir. Fakat şârih Aynî Ebû Hüreyre hadisinin vücut-hı delâlattan hiçbir veçhile böyle hükme delâlet etmediğini söyleyerek Dâvûdî'nin bu ictihadını reddediyor.

BUHÂRÎ'NİN BU HADİSTEN EVVEL BİR BABI DAHA VARDIR. Bu bab "ya hiç parası olmasızın yahut parası olup da hazırlığı bulunmayarak bir mal iştirâ etse, bu bey' câizdir" suretindedir.¹⁴ Böyle borçla veresiye bey'in cevazında icmâ vardır. Bu cevazın en vâzıh delili de müdâyene âyetidir. Bu âyet-i kerîmede, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ *"Ey iman eden kullar! Siz muayyen bir vakte kadar bir deyn ile borçlan(arak muamele yap)tığınızda o borcu yazınız!"*¹⁵ buyurulmuştur.

11 Abdullah b. Ca'fer radiyallahu anhumâ, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğludur, Hâşimî'dir, Ebû Ca'fer lakabını haizdir. Habeşe'de Habeşe muhacirleri arasında ilk doğan çocuk Abdullah idi. Kırâat-i Kur'ân'da cevdet-i kırâati bulunan zevât-ı sahâbîdendir. Kesret-i ilminden kinaye olarak "el-bahr" unvân-ı fâhiriyle yâdolunurdu. Kendisinden 25 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir ki bunlardan iki hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Râvileri oğulları İsmâil, İshak, Muâviye ile Urve b. Zübeyr, İbn Ebû Muleyke, Ömer b. Abdülazîz gibi zevât-i âliyedir. Kesret-i sehâ ile meşhur ve bu hususta birçok nevâdir menkuldür. Cümleden birisi şöyle rivayet ediliyor. Zübeyr radiyallahu anh sâhib-i tercemeden selem tarihiyle binlerle dirhem borç almış. Zübeyr vefat ettiğinde oğlu Abdullah, İbn Ca'fer'e gelerek, "Babamın evrakı arasında bulduğum bir varakada sizde babamın şu kadar bin dirhem matlubu olduğu anlaşılıyor" der. Abdullah b. Ca'fer hiç tereddüt etmeden, "Baban doğrudur, ne zaman almak istersen bu para emrine hazırdır" diye cevap verir. Bir müddet sonra buluştuklarında Abdullah b. Zübeyr, "Afedersiniz, ben vehmetmişim, babamın sizde değil, sizin babamda bu kadar matlubunuz olduğunu anladım" demiş. Fakat İbn Ca'fer, "Artık bu parayı sizden almak istemem" buyurup Abdullah b. Zübeyr'e bu mühim meblâğı bağışlamıştır. Müşârün ileyh hicretin 80 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

12 Muhammed b. Ali b. Ebû Tâlib el-Hâşimî, İbnü'l-Hanefiyye denilmekle mâruftur. Vâlidisi Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kızı Havle'dir. Müşârün ileyhâ babası Hazret-i Ali'den, Hazret-i Osman'dan ve daha bir hayli ashâb-ı kirâmdan rivayet etmiştir. Kendisinden de oğulları İbrâhim, Abdullah, Hasan ile Amr b. Dînâr gibi birçok zevatın rivayeti vardır. İbrâhim b. Cüneyd, "Muhammed Hanefiyye'den ziyade sahîhül-isnâd bir zat bilmiyorum" demiştir. Ebû Nuaym'ın rivayetine göre 80 târih-i hicrîsinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

13 {İM2409 İbn Mâce, Sadakât, 10.}

14 من اشترى بالدين وليس عنده ثمنه أو ليس بحضرته [بخاري].

15 el-Bakara, 2/282.

Buhârî bu âyet-i kerîme ile sabit olan cevaz hükmünü iki hadis sevk ederek teyit etmiştir: Bunlardan biri Câbir hadisidir ki 976 numara ile tercüme ve izah edilmiştir. Yalnız orada uzun bir metin ile rivayet ettiği Câbir hadisini müellif Buhârî burada çok muhtasar bir metin ile şöyle rivayet ediyor.¹⁶

Câbir radiyallahu anh demiştir ki, (Tebük Seferi'nde) ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gazâ ettim. (Avdette) Resûl-i Ekrem (râkib bulunduğum durgun deve için) bana, “*Ey Câbir! Deven hakkında ne görüp düşünüyorsun, bunu bana satar mısın?*” diye sordu. Ben de, “Evet satarım!” dedim ve deveyi Resûlullah’a sattım. Resûlullah Medine’ye gelince, Resûl-i Ekrem’e kuşluk vakti devemle geldim. Bana devenin bedelini (ziyadesiyle) verdi. (Sonra deveyi de ihsan buyurdu). Bu hadis borçla mal almanın cevazını ifade etmekte pek sarihdir. Resûl-i Ekrem deveyi Câbir’den satın aldığı anda bedeli yanında hazır değildi. Yolda derhal vermedi de Medine’yi teşrif buyurduğunda verdi.

İkincisi de Hazret-i Âişe hadisidir. Âişe radiyallahu anhâ da Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Ebü’ş-Şahm denilen) bir yahudiden vadeye muallak olarak bir miktar buğday iştirâ etti. Demirden bir zırh da rehin eyledi demiştir.¹⁷ Bu da borçlanarak bey’in cevazına delâlet etmekte gayet sarihdir.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا أَبْصَرَ يَعْنِي أَحَدًا قَالَ مَا أَحَبُّ أَنَّهُ تَحَوَّلَ لِي ذَهَبًا يَمْكُتُ عِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ فَوْقَ ثَلَاثٍ إِلَّا دِينَارًا أُرْصِدُهُ لِدَيْنٍ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمْ الْأَقْلُونَ إِلَّا مَنْ قَالَ بِالْمَالِ هَكَذَا وَهَكَذَا وَقَلِيلٌ مَا هُمْ وَقَالَ مَكَانَكَ وَتَقَدَّمَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَسَمِعْتُ صَوْتًا فَأَرَدْتُ أَنْ آتِيَهُ ثُمَّ ذَكَرْتُ قَوْلَهُ مَكَانَكَ حَتَّى آتَيْكَ فَلَمَّا جَاءَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الَّذِي سَمِعْتُ أَوْ قَالَ الصَّوْتُ الَّذِي سَمِعْتُ قَالَ وَهَلْ سَمِعْتَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ أَتَانِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَقَالَ مَنْ مَاتَ مِنْ أُمَّتِكَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ قُلْتُ وَإِنْ فَعَلَ كَذَا وَكَذَا قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer(el-Gıfârî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben (bir

16 عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال: غزوت مع النبي صلى الله عليه وسلم قال: كيف ترى بعيرك أتبعنيه؟ قلت نعم! فبعته إياه. فلما قدم المدينة غدوت إليه بالبعير فأعطاني ثمنه [رواه البخاري]. {B2385 Buhârî, İstikrâz, 1.}

17 عن عائشة رضي الله عنها أن النبي صلى الله عليه وسلم اشترى طعاما من يهودي إلى أجل ورهنه درعا من حديد [رواه البخاري]. {B2068 Buhârî, Büyû', 14.}

seferde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulundum. (Avdette) Resûlullah onu yani Cebel-i Uhud'u görünce, "Benim için Uhud'un altın olmasını, ondan (meselâ) 1 dinarın üç günden fazla yanımda beklemesini arzu etmem. (O) 1 dinarı (da) ben, yalnız borç (ödemek) için hazırla(mak iste)rim" buyurdu. Sonra Resûlullah (devamla), "(Malca) çok (zengin)ler vardır ki onlar, (sevapça) çok azdırlar. Meğer ki onlar mallarını şöyle böyle (nâsa ve vücûh-i birre) sarfetmiş olalar. Bu (seciyede insa)nlarsa herhalde azdır" buyurdu. Sonra Resûlullah bana, "(Ben yanına gelinceye kadar) yerinde dur!" buyurup uzak değil (şöyle yakın) gitti. Bu sırada ben bir ses işittim de Resûlullah'ın yanına gelmek istedim. Sonra Resûlullah'ın, "Ben gelinceye kadar yerinde bekle!" buyurduğunu hatırladım (da vazgeçtim). Resûlullah gelince, "Yâ Resûlellah! O işittiğim (ne idi), yahut o işittiğim ses (ne idi)" diye sordum. Resûlullah, "Sen de (böyle bir ses) işittin mi?" buyurdu. Ben de, "evet" dedim. Resûlullah, "Yanıma Cebrâil aleyhi's-selâm gelmişti de bana o, 'Ümmetinden her kim Allah'a hiçbir şeyi şerik koşmayarak (tevhid akîdesiyle) ölürse cennete dahil olur' dediğini hikâye buyurdu." Ben, "(Yâ Resûlellah!) Şöyle (zina gibi), şöyle (sirkat gibi) bir günah işlerse de mi?" diye sordum. Resûlullah, "evet!" diye tasdik buyurdu. {B2388 Buhârî, İstikrâz, 3.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi "İstîzân", "Bed'ü'l-halk" gibi *Sahîh*'inin müteaddit bahislerinde rivayet etmiştir. Hadisteki صار تحول mânasına bir fiil-i nâkıs olup ismi (Uhud)'a râcî zamir, haberi de (zeheb) kelimesi bulunduğundan, "Benim için Uhud dağı altın olmasını..." suretinde tercüme ettik. "İrsâd"ın da "i'dâd" mânasına olduğunu şârih Aynî'den istifade ederek o yolda tercüme ettik.

Hadisin metni çok dar ve muhtasar rivayet edilmiş bulunduğundan izah için turuk-ı rivâyâtta ve râvileri, şârihleri, izah ve tefsirlerinden istifade ettiğimiz mâlûmatı bervech-i âtî bildiriyoruz:

İn الأكثرين مالا هم الأقلون ثوبا ، إن الأكثرين هم الأقلون suretinde ve şârihler tarafından tefsir edildiğinden, tercümede bunu gösterdik. إلا من قال بالمال ، إلا من قال بالمال suretinde tefsir edildiğinden buna da tercümede işaret ettik. Bu tefsire göre "kavl", kelâm mânasına değil, "sarf ve i'tâ" mânasında istimal edilmiş bulunuyor.

هكذا هكذا ism-i işaretlerinin kinaye tarikiyle zikredilen müşârün ileyhleri birtakım hayır yollarıdır ki bunu hadisin senedinde zikredilen Ebû Şihâb¹⁸ eliyle önüne, sağına,

18 Ebû Şihâb, İbn Nâfi' Kinânî'dir; Hannât ve Asgar lakabıyla meşhurdur. Kûfeli olup Medâyin'de ihtiyâr-ı ikamet etmiştir. Leys b. Ebû Süleym'den, A'meş'ten rivayeti vardır. Kendisinden de Buhârî'nin meşâyih-i cümlesinden olan Yahyâ b. Âdem ve Müsedded rivayet etmişlerdir. İbn Maîn, sâhib-i tercemenin rivayette mevsûk ve mutemet olduğuna şehâdet ediyor. 171 tarihinde vefat etmiştir (*Hulâsa*).

soluna işaret etmek suretiyle göstermiştir. Bu surette Resûl-i Ekrem, “Çok kimse vardır ki mal cihetiyle zengindirler, fakat sevap cihetiyle fakirlerdir. Meğer ki bir kimse malını halkın ihtiyacına ve vücûh-i birr ü hayra (mübarek eliyle önüne, sağına, soluna işaret ederek) şöyle şöyle sarfetmiş ola; o kimse hem mal hem sevap cihetiyle zengindir. Fakat bu seciyede insanlar, maalesef insanlar arasında çok azdır” buyurmuş demektir.

“Yâ Resûlellah! O işittiğin ne idi, yahut o işittiğin ses ne idi?” suretindeki terdîd-i sual râvinin şekkinden mütevellittir.

İşitilen bu sesin Hazret-i Cibrîl’in mübarek sadası olduğu ve âlî bir tebşiri muhtevi bulunduğu, Resûl-i Ekrem’in cevabından sarahaten münfehim oluyor ki: Muhammed ümmetinden şirke düşmeden tevhit-i bârî akîdesiyle âhirete gidenlerin cennete dahil olacağı beşâretidir.

Bu yüce müjde râvi Câbir b. Abdullah¹⁹ radiyallahu anhumânın nazarıdikkat ve hayretini celbetmiş olacaktır ki derhal Resûl-i Ekrem’e, *وإن فعل كذا وكذا* “Bu mü’min-i muvahhid, şöyle böyle günah işler işlese de cennete girer mi?” suretinde bir sual sormaya mecbur oluyor ve “evet” diye tasdikî bir cevap alıyor.

Görüyoruz ki bu metn-i şerifteki bu sual de “şöyle böyle işler işlese” diye mücmel rivayet edilmiştir. Bunu da Buhârî’nin “Rikâk” bahsinde, *وإن زنى وإن سرق* “zina ve sirkat etse de”²⁰ suretindeki rivayetinden istifade ederek tercümede tefsir ettik.

Hadisin bu fıkrasından Muhammed ümmetinin ümem-i sâireye fazl ü rüchânı bulunduğu müstefâd olmakla beraber fâsıkın fîsk u mâsiyeti cennete duhulüne mani olmayacağı da anlaşılmıştır. Fâsıkın fîskından ve hakkullah ile hükûk-ı ibâddan dolayı mukadder azabı çekerek temizlendikten sonra cennete girecektir. 617 numara ile tercüme ettiğimiz yine Ebû Zer el-Gıfârî ile 618 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Mes’ûd hadislerinin izahlarında bu mevzuya dair kâfi derecede tafsîlât bulunduğu oraya müracaat buyurulsun!

Bu hadisin *Buhârî*’deki babının unvanı “Edâ-yi Deynin Vücûbu” hakkındadır. Buhârî bu vücûb hükmünü bu unvanında Nisâ sûresinin meâli bervech-i âtî 58. âyet-i kerîmesiyle teyit etmiştir: “Allah size kati olarak emreder ki: Siz, emanetleri ehline veresiniz ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedesiniz. Hakikatte Allah size bunlardan her biriyle ne güzel vaaz veriyor. Muhakkak surette Allah, daima (hükümünüzü) işitir ve (o emanet hususundaki harekâtınızı) görür.”²¹

Bu âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü hakkında müfessirler ihtilâf etmişlerdir. Ekser müfessirînin ittifak ettikleri bir sebep, bu âyetin Kâbe-yi Muazzamâ’nın miftah-

19 {Hadisin ravisi Ebû Zer(el-Gıfârî)’dir ve metinden soruyu soranın da kendisi olduğu anlaşılmaktadır.}

20 {B6443 Buhârî, Rikâk, 13.}

21 *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا*
[سورة النساء]

darı Abdüddâr evlâdından Osman b. Talha²² hakkında nâzil olduğudur. İbn Sa'd'ın ve siyer sahiplerinin rivayetine göre, feth-i Mekke günü Resûl-i Ekrem Kâbe-i Muazzama'nın önüne geldiğinde Osman b. Talha Kâbe'nin anahtarını getirip Resûl-i Ekrem'e, "Emanettir yâ Resûlellah!" diye teslim etmişti. Kâbe açılıp derunu putlardan temizlendikten sonra miftâh-i Kâbe'yi Hazret-i Ali eline almıştı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olup Resûl-i Ekrem de anahtarı Hzazret-i Ali'den alarak İbn Talha'ya vermiştir.

Kādî Şüreyh bir hükmünde iki hasımdan birine, âhare hakkını vermesini emretmiş; çünkü demiş Allah Teâlâ, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ* buyurmuştur, bu cihetle fukaha (emânât) ile murat ribâ da dahil olduğu halde hukûk-ı ibâddır demişlerdir. İbn Abbas radiyallahu anhumâdan edâ-yi emanet hükmünün daha âm ve şâmil olduğu rivayet edilmiştir. Cemi sîgasıyla "emânât" vârit olmasına da bakarak ehl-i ilim; emânât ile murat namaz, zekât, oruç gibi ibâdullah üzerine vâcip olan hukûkullah ile bazı kulların diğerleri üzerinde bulunan vedâ gibi haklarıdır demişlerdir. Bütün bunların edasını bu âyet-i kerîme ile emretmiştir. Bu dünyada edâ-yi hukuk edilmezse kıyamet gününde alınır. Bir hadîs-i sahîhte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Hukuk, muhakkak surette ehline eda olunur. Hatta boynuzsuz koyunun hakkı boynuzlu koyundan alınır"* buyurulmuştur.²³

Buhârî'nin bu babda Ebû Hüreyre'den de bir rivayeti vardır. Bu rivayetin metni başkadır. Fakat aynı Ebû Zer el-Gıfârî hadisi meâlinde ve şöyledir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: *"Benim Uhud (dağı) misali altınım olsa, ondan bir parçası nezdimde bulunarak üç (gece) geçmesi beni sevindirmez; ancak o parçayı (eda) diye hazırlamış olmam beni mesrur eder."*²⁴

Bu hadisin metni ile tercümesi tatbik edilse *أَنْ لَا يَمِرَ* sîgasının müsbet surette tercüme edildiği görülür. Sebebi burada edât-ı nefyin zâit olmasıdır.

22 Osman b. Talha, Abdüddâr evlâdındandır. Bu aile öteden beri Câhiliye devrinde Kâbe'nin miftahdarı idi. Hudeybiye sırasında Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ile beraber müslüman olmuştu. Mekke'nin fethi sırasında Resûl-i Ekrem'in maiyetinde bulunmuştur. Bu cihet *Hulâsa*'da bu suretle mazbut olduğundan Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethi sırasında henüz müslüman olmadığına dair rivayetler doğru değildir. Feth-i Mekke günü taraf-ı risâletten kendisine bahşolunan miftâh-ı Kâbe'yi Osman b. Talha Medine'ye avdet ederken âmzadesi Şeybe b. Osman'a vermiş ve bâdemâ Kâbe'nin miftahdarlığı vazifesi Benî Şeybe'de kalmıştır. Bugün de Şeybeoğulları'nda bulunmaktadır. Osman b. Talha'dan Abdullah b. Ömer ile Benî Süleym'den bir kadının rivayeti vardır. Hicrî 42 sene-i hicriyesinde vefat etmiştir.

23 {M6580 Müslim, Birr, 60.}

24 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو كان لي مثل أحد ذهباً ما يسرنني أن لا يمر علي ثلاث وعندي منه شيء إلا شيء أرصده لدين [رواه البخاري].
{B2389 Buhârî, İstikrâz, 3.}

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ ضَحَى فَقَالَ صَلِّ رَكْعَتَيْنِ
وَكَانَ لِي عَلَيْهِ دَيْنٌ فَقَضَانِي وَزَادَنِي.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben (Tebük Seferi'nden avdetimde) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldim. Resûlullah duhâ vakti (Medine) Mescidi'nde bulunuyordu. Resûlullah bana, “Haydi iki rek‘at namaz kıl!” buyurdu. Benim, Resûlullah uhdesinde (deve bedelinden) matlubum vardı. Resûlullah bana matlubumu eda buyurdu; (bir kırat da) ziyade eyledi. {B2394 Buhârî, İstikrâz, 7.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî Müslim'den münferit olarak rivayet etmiştir ve uzun bir metin ile 976 rakamıyla tercümesi geçmiştir. Oradaki tercüme ve izahımız mütalaa buyurulsun. Bundan başka Buhârî'nin *Sahih*'inde aynı isnad ile “Kitâbü's-Salât”ta ve seferden avdet edildiğinde kılınan namaz hakkında açtığı bir babında da rivayetleri vardır. Buradaki rivayeti, hüsnüsuretle edâ-yi deynin müstehap olduğunu ispat içindir.

Hazret-i Câbir'in Resûl-i Ekrem'i duhâ vakti ziyaret ettiğini *Buhârî* metninde, قال مسعر “Râvi Mis‘ar b. Kidâm, öyle zannediyorum ki Câbir'den bana bu hadisi rivayet eden Muhârib b. Disâr, duhâ vaktidir demişti” diyor.

Şârih Kastallânî Câbir'e taraf-ı peygamberîden bir ziyade olarak verilen miktarın bir kırat olduğunu bildirdiğinden, tercümede bunu gösterdik. Kastallânî'nin rivayetine göre Hazret-i Câbir demiştir ki: “Ben bu kıratı keseme koymuştum, yanımdan hiç ayırmazdım. Tâ ki Şam askeri Hârre günü Medine'ye geldi. Medine'de yağmakerlik ettikleri sırada benden de bu bir kıratı aldılar.”

Buhârî'nin bu babında Ebû Hüreyre'den de bir rivayeti vardır ve şöyledir: Ebû Hüreyre diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem uhdesinde (a'râbî) bir kişinin üç yaşında bir deve alacağı vardı. Günün birisinde bedevî gelip Resûl-i Ekrem'den bu genç devesini istedi. Sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, “*Bu adamın (sinne) devesini veriniz!*” buyurdu. Ashâb-ı kirâm aradılarsa da bu yaşta genç bir deve bulamadılar! Ancak ondan daha yüksek yaşta (yedisine girmiş kıymetli rebâî) bir deve buldular. (Resûl-i Ekrem'e bunu arzettiklerinde), “*Bu âlâ deveyi veriniz!*” buyurdu. Şimdi (bu semâhatli emri işiten) a'râbî (sevinçle), “(Yâ Resûlellah!) Sen benim hakkımı mükemmel bir surette verdin, Allah da sana eksiltmeden mükâfatını versin!” diye dua etti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve

sellem, “*Sizin hayırlınız, borcunu en güzel vereninizdir*” buyurdu.²⁵ Buhârî bu babında bu hadisi diğer bir tarik ile yalnız metne ait birtakım farklarla bir daha rivayet etmiştir, aynı meâlde olduğu için bunu nakle lüzum görmedik.

Sahîh-i Buhârî metnine bakılırsa bundan bir bab yukarıda bu hadisin üçüncü bir tarik-i rivayeti daha görülür. Bu rivayet tarikinde metnen ve meâlen fark bulunduğu için onu aynen tercüme edip bildirmek isteriz. Ebû Hüreyre radiyallahu anı diyor ki: “(a’râbî) bir kimse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemde matlubu olan bir devesini talep etmiş ve bedevîlik âdeti üzere Resûl-i Ekrem’e karşı talebinde gılzat göstermişti. Derhal ashâb-ı kirâm bedevîye (kavlen veya fiilen haddini bildirmeye) azmetmişlerdi. Fakat aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, “*Şu bedevîyi bırakınız! Her sâhib-i hakkın (edep dairesinde) hakk-ı talebi vardır, buna bir deve alıp verin.*” buyurdu. Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! Aradık, bunun devesinden daha yaşlı ve kıymetli deveden başka deve bulamadık!” demişlerdi. Resûl-i Ekrem, “*O âlâ deveyi iştirâ edip buna veriniz! Sizin hayırlınız borcunu güzel vereninizdir*” buyurdu.²⁶

Bu hadislerde bir deve alınıp bedevîye verilmesi hakkında doğrudan doğruya Resûl-i Ekrem’in emirlerine muhatap olan zatın Resûlullah’ın âzatlı kölesi Ebû Râfi²⁷ olduğunu şârih Kastallânî bildiriyor.

Bu kaba bedevînin ismi bu hadisin rivayet tariklerinin hiçbirinde bildirilmemiştir. Yalnız Taberânî’nin *Mu’cemü’l-evsat*’ında bu bedevînin İrbâd b. Sâriye olduğunu ifham eder bir rivayeti bulunduğunu şârih Kastallânî bildirmekle beraber Nesâî’nin, Hâkim’in mezkûr hadisi sûret-i rivayetlerini de nakletmektedir ki bunlar da İrbâd b. Sâriye kıssasının bundan ayrı bir istikrâz meselesi olduğunu söylemektedir. İrbâd demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem genç bir deve bey’ etmiştim. Mutâlebe için geldiğimde Resûl-i Ekrem, ‘*Evet, şimdi sana daha necip bir deve vereyim*’ buyurdu. Hakikaten bana daha güzel bir deve vermek suretiyle hakkımı eda buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem’e bedevî biri geldi. O

25 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: كان لرجل على النبي صلى الله عليه وسلم سن من الإبل فجاءه يتقاضاه. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: أعطوه. فطلبوا سنة فلم يجدوا له إلا سنا فوقها. فقال: أعطوه فقال أوفيتني وفي الله بك. قال النبي صلى الله عليه وسلم: إن خياركم أحسنكم قضاء [رواه البخاري]. {B2393 Buhârî, İstikrâz, 7.}

26 عن أبي هريرة رضي الله عنه: أن رجلا تقاضى رسول الله صلى الله عليه وسلم فأغلظه له. فهم أصحابه فقال: دعوه! فإن لصاحب الحق مقالا، واشتروا له بعيرا فأعطوه إياه. وقالوا: لا نجد إلا أفضل من سنة. قال: اشتروه فأعطوه إياه! فإن خيركم أحسنكم قضاء [رواه البخاري]. {B2390 Buhârî, İstikrâz, 4.}

27 Ebû Râfi‘ radiyallahu anının ismi İbrâhim yahut Eslem yahut Sâbit’tir. Uhud ve Hendek muharebelerinde bulunmuştur. Kendisinden 68 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan birini Buhârî, üçünü de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Kendisinden oğlu Ubeydullah ile Süleyman b. Yesâr rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem, Ebû Râfi‘i âzatlılarından Selma ile evlendirmişti. Selma, Resûl-i Ekrem’in necl-i necîbi İbrâhim’in kabilesi olmuştur. Ebû Râfi‘ an-asıl Mısırlı olduğundan Kıbtî diye anılırdı. Mısır’ın fethinde bulunmuştur. *Hulâsa*’da Hazret-i Osman’ın şehâdetinden az bir zaman sonra vefat ettiği Vâkıdî’den rivayet olunuyor. *Tehzib*’de de Hazret-i Osman’ın şehâdetinden evvel ve Hazret-i Ali’nin devr-i hilâfetine vefatına dair iki rivayet daha bildiriliyor.

da müsinne bir devesinin ödenmesini istiyordu...” diyerek a’râbî kıssasını hikâye etmiştir.²⁸ İşte İrbâd’ın bu rivayeti her iki kıssayı da ayrı ayrı vâzihan bildirmektedir.

Her ne ise bedevînin ismi mâlûm olsun, olmasın asıl mâlûm olan bir hakikat vardır ki, Resûl-i Ekrem'in mekârim-i ahlâkından, ulûv ü cenâbından, afv ü inâyetinden en vahşî bir bedevî bile mütehassis olarak ibtidâ şiddet ve gılgatle istîfâ-yi hak ederken en sonu "أوفيتني وآفأك الله" "Ey peygamber-i âlîşân! Sen bana hakkımı mükemmel bir suretle verdin, Allah da sana mükâfatını eksiksiz versin!" diye duaya müsâraate mecbur olmuştur. Bedevînin ruhunda uyanan bu tehavvül ve inkılâbın şâyân-ı hayret bir derecede bulunduğunu öğrenmek için bu vahşî bedevînin evvelâ ne herzegûluk ve hezeyan ettiği de bilinmelidir.

Şârih Kastallânî'nin beyanına göre, bu bedevînin gılgatle söylediği söz, “Ey Abdülmuttaliboğulları! Siz, borcunuzu uzatır, yalanla geciktirirsiniz” cümlesidir ki pek şenî bir bühthandır. Resûl-i Ekrem'in ecdâdı ve amcaları hiç de böyle değillerdi. Abdülmuttaliboğulları sözlerinin eri ve her nevi medenî muamelelerinde doğruluk onların rehberi idi. Muttalibîler'in vefası, kerem ve semâhati tarihin şehâdetiyle sabit bir hakikattir. Bu cihetle ashâb-ı kirâm, bedevîyi dövmek istemekte tamamen haklı idiler. Fakat Resûl-i Ekrem bedevîlerin tab'an haşin ve bilâ-reviyyetin söz söyler kimseler olduğunu bildiğinden afv ile ihsan ile mukabele buyurup hidayetine delâlet etmiştir.

HÜSN-i MUTÂLEBENİN İSTİHBÂBI

Buhârî'nin burada zimem sahiplerinin ashâb-ı düyûndan hüsn-i mutâlebeleri hakkında bir babı da vardır. Teyit için de Huzeyfe hazretlerinin bir hadisini rivayet etmiştir. Fakat müellif Zebîdî merhum bu hadisi “Kitâbü'l-Büyû”da zikrettiği için ihtisaren buradaki rivayeti *Tecrîd*'e almamıştır. “Kitâbü'l-Büyû”daki rivayeti 969 numara ile tercüme ve izah edilmiştir. Buhârî'nin buradaki rivayeti daha muhtasardır. Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğini bildirdiği hadîs-i şerifte meâlen şöyle buyurulmuştur: “Sizden evvel geçen milletlerden bir kişi ölmüştü. (Ruhu melekler tarafından karşılanarak) ona, ‘Dünyada ne hayır işledin?’ diye soruldu. O da, ‘Ben, halka mal satardım. (Zimemlerimi tahsil ederken) *ganîden feragat ve müsamaha, fukaradan da* (borcunu) tahfif (ve imhal) *ederdim’ diye cevap verdi de bundan dolayı o kimse mağfiret olundu.*”²⁹

Ebû Mes'ûd (Ukbe b. Âmir), “(Peygamber’in) bu (kelâmı)nı ben (de) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” demiştir ki bu şekli-i isnâd, ehl-i rivayete göre, ta’lik suretinde mevsûlen rivayettir. Müslim’in bir rivayeti ise bu vasl-ı rivayeti daha iyi tebârüz ettirmektedir. Müslim’in tahrîcine göre Huzeyfe ile Ebû Mes'ûd bir arada otururken Huzeyfe yukarıdaki hadisi rivayet etmiş, Ebû Mes'ûd da Huzeyfe’yi tasdik ederek, “Evet, ben de

28 {N4623 Nesâî, Büyü‘, 64.}

عن حذيفة رضي الله عنه قال : سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: مات رجل فقيل له. قال: كنت أباع الناس فأتجز عن الموسر وأخفف عن المعسر فغفر له. قال أبو مسعود: سمعته من النبي صلى الله عليه وسلم [رواه البخاري].

{B2391 Buhârî, İstikrâz, 5.}

Resûlullah'tan bu suretle işittim” demiştir ki bu hadisi iki sahâbî mevsûlen rivayet etmiş bulunuyorlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أُولَى بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اقْرَءُوا
إِنْ شِئْتُمْ النَّبِيَّ أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ مَاتَ وَتَرَكَ مَالًا فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا
وَمَنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ صَيَاعًا فَلْيَأْتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Hiçbir mümin yoktur, ancak ben, ona dünya ve âhiret (işlerin) de (kendisinden) daha yakın (bir şefik)im. İsterseniz (ihticâc için), النَّبِيُّ أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ, kavli şerifini okuyunuz! Herhangi bir mümin ölür de mal bırakırsa, bu mala kim olursa olsunlar, onun asabesi vâris olsun. Herhangi bir mümin de borç, yahut (fakir bir) aile bırakırsa, o da bana gelsin! Ben onun velisiyim.” {B2399 Buhârî, İstikrâz, 11; el-Ahzâb, 33/6.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Tefsîr” bahsinde de rivayet etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Borç Bırakarak Ölen Kimsenin Cenaze Namazının Hükümüne dair”dir. Bu hüküm hadisten müstefâd olduğu üzere iltizâm-ı deynin vazîfe-i dini ifaya mani olmayacağı merkezindedir. Resûl-i Ekrem'in borçlu ölenlerin cenaze namazını kılmamaları, ibtidâ-yi İslâm'da idi. Fütûhât-i İslâmiyye inkişaf edip de beytülmâl refaha kavuştuktan sonra borçlu ölen müminlerin borçları taraf-ı risâletten tediye edilerek namazları kılınmıştır. Resûl-i Ekrem'in borçtan istiâze buyurmaları da bizâtihi borçtan dolayı değildir. Belki borca terettüp eden bir sürü gaileden dolayıdır.

Buhârî'nin bu babında bundan evvel başka bir sened ve metniyle yine Ebû Hüreyre'den bir tarîk-i rivayeti daha vardır ve meâlen şöyledir: Her kim mal bırakırsa, o mal müteveffanın veresesine aittir. Her kim de borç ve aile ağırlığı bırakırsa, bu da bana râcidir buyurmuştur.³⁰

Evvelki metinden ziyade hâiz-i iştihâr olan bu metni, Buhârî “Kitâbü'l-Vekâlet”in âhirinde, “Ferâiz”de, Ahzâb sûresinin tefsirinde, mevzumuz olan bu babda da rivayet etmiştir. Müslim de “Ferâiz”de, Ebû Dâvûd “Harac”da tahrîc etmişlerdir. Şârih İbn Battâl,

30 عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: من ترك مالا فلورثته ومن ترك كلاً فإلينا [رواه البخاري].
{B2398 Buhârî, İstikrâz, 11.}

“Borçlu ölenlerin, Resûl-i Ekrem tarafından namazlarının kılınmaması yolunda câri olup gelen fiil-i nebevî bu hadis ile neshedilmiştir” diyor ki biraz evvel bildirmiştik. Esasen bu iki hadisi Buhârî’nin burada sevkinden gaye de budur ve hadislerin unvana mütabakat noktası burasıdır.

İkinci hadisin metnindeki كل ’i İbnü’l-Esîr, “insana külfet veren her şeyin yüklediği ağırlıktır ve gailedir” diye tefsir etmiştir ki borç da insana ağırlık veren tekellüflerin en başında gelir.

Resûl-i Ekrem’in müminlere bütün dünya ve âhiret işlerinde nefislerinden daha re’fetli ve şefkatli olmaları o Nebî-i zîşanın mü’minlere daima esbâb-ı salâh ve saâdetlerini emr-ü irâe; şerr-ü fesatlarını icap eden şeylerden men’-ü tahzîr buyurmasında tecellî eder. Halbuki nefis öyle değildir. O, helâke davet eder. Peygamber ise tarîk-i necâta irşad buyurur. Binaenaleyh peygamber müminlere kendilerinden daha sevgili ve onun emr ü irşâdı kendi nefislerinin arzu ve temayüllerinden daha nâfiz ve mutâ‘ olmalıdır. Yine böyle müşfik Peygamberlerine karşı şefkatleri ve bağlılıkları, kendi nefislerine şefkat ve itimatlarından daha tam bulunmalıdır. İşte âyet-i kerîmeden ve hadîs-i şeriften müstefâd olan mâna budur.

أُولَى النَّبِيِّ أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ kavlı-i şerifi ki Ahzâb sûre-i şerifesinin 6. âyetinin matlaıdır. Burada vahy-i metlûv ile vahy-i gayr-i metlûv teyit buyurulmuştur. Bu âyetin sebep-i nüzûlü olarak nakledilen rivayet de yukarıda arzettiğimiz mânâyı izah ve teyit etmektedir: Resûl-i Ekrem Tebûk Seferi’ne gidileceğini emr ü ilân buyurduğu sırada bazı kimseler ailelerinden izin isteyeceklerini makâm-ı itizarda ileri sürmüşlerdi. Bunun üzerine, “Peygamber’in emr ü irşâdı müminlere nefislerinin ve ailelerinin delâletinden daha hayırlıdır” buyurulmuştur.

Ehl-i tefsirin İbn Abbas’tan ve Atâ b. Ebû Rebâh’tan rivayetine göre âyet-i kerîmeyi şöyle tefsir etmişlerdir: Resûl-i Ekrem müminleri bir şeye davet eder, nefisleri de başka bir şeye davet ederse, Resûlullah’ın davetine icâbet ve itaat etmek nefislerinin arzularına uymaktan daha hayırlıdır. Müfessir Mukâtil’den de, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem emr ü irşâdına ittibâ, müminlerin bazısının diğer bazısının fikir ve ictihadına tebâiyetten daha hayırlıdır” suretinde bir tefsir nakledilmiştir.

Hadisteki “asabe”, kişinin babası tarafından akrabasına denir. Ehl-i ferâize göre asabe, kitâbullahta sihâm-ı mefrûzası olmayıp ashâb-ı ferâiz hisselerini aldıktan sonra geri kalanı ahzeden ve infirâdı halinde terekenin mecmûuna vâris olan kimsenin ismidir.

İbnü’l-Esîr ضیاع lafzı fetih ile iyâl mânasınadır ve يضيع ضاع dan masdardır; “dâd”ın kesriyle de “dâi”in cem’idir; “câi‘, ciyâ” gibi diyor. İbnü’l-Cevzî de her iki sûret-i zabtı bildirdikten sonra feth ile kıraatin esah olduğuna işaret ediyor ki biz de bu suretle tercüme ettik. Bazı şârihler tarafından da aile, ihtiyaç ile takyid edildiğinden tercümede buna da işaret ettik.

BUHÂRÎ'NİN ÜÇ BABI VE ÜÇ RİVAYETİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde mevzumuz olan Ebû Hüreyre hadisinden evvel üç babı daha vardır ki bunların hadislerini müellif Zebîdî ihtisar kastıyla *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki ifade ettikleri ahkâm-ı şer'îye itibariyle "İstikrâz" ve "Edâü'd-deyn" bahsinde bunların mütalaa edilmeleri çok lüzumlu bulunduğundan bunları da okuyucularımızın nazar-ı mütalaalarına arz ediyoruz:

1. BAB. Alacaklının rıza ve muvafakati ile borçlunun borcunun dînünde bir miktar vererek tamamını ödemesinin yahut alacaklının matlubunun hepsini borçluya helâl etmesinin cevaz ve meşruiyetine dairdir.³¹ Buhârî bu babında Hazret-i Câbir'in bir hadisini sevk ediyor ki başka bir senedle ve hayli farklı bir metin ile "Kitâbü'l-Büyû"da da rivayet ettiği bu hadisi 988 numara ile tercüme ve izah etmiş bulunuyoruz. Gerek her iki metin arasındaki farkı gerek cevâz-ı şer'îyi tebârüz ettirmek için buradaki metni de tercüme ediyoruz:

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâ diyor ki: Babam Abdullah b. Amr, Uhud günü şehid olarak vefat etmişti. Halbuki üzerinde (yalnız bir yahudiye 30 vesk hurma) borç vardı. Alacaklılar haklarını talepte şiddet göstermeye başladılar. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldim (vaziyeti arzettim). Aleyhi's-salâtü ve's-selâm bunlara hurmalığının mahsulünü kabul edip babamı üzerindeki haklarından ibrâ etmelerini teklif etti. Fakat alacaklılar bu teklifi kabulden imtina ettiler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de bunlara hurmalığımı vermedi ve bana, "*Sana kuşluk vakti gelirim!*" buyurdu. Ferdâsı sabah kuşluk zamanı bana geldi. Hurmalıkta dolaştı. Mahsulün bereketi hakkında dua buyurdu. Hurma mahsulünü kestim. Alacaklıların haklarını tamamen verdim. Bana da hurmamdan (bâkisi, aslı gibi hiçbir şey eksilmeksizin) kaldı.³²

2. BAB. Medyunun hurmayı hurma ile yahut hurmayı arpa, buğday gibi hububat ile takas ederek yahut mücâzefe ki mahsulü ölçüp tartmaksızın hads ve tahmin eyleyerek alacaklıya edâ-yi deyn etmesinin cevazına dairdir.³³

Mühelleb, müellif Buhârî'nin bu unvanına itiraz ederek, ulemâdan hiçbiri hurmadan matlubu olan dâyin, mücâzefe suretiyle borçlunun verdiği hurmayı almasını tecviz etmemiştir. Çünkü bu suretle edâ-yi deynde cehl ve zarar vardır. Yalnız böyle mücâzefe tarikiyle edâ-yi deyn, verilen hurmanın borçtan az olduğu ve alacaklı da bu noksanı bilerek muvafakat ettiği surette câiz olabilir demıştır.

Şârih Aynî: "Bu itirazdan müterizin garazı, müellif Buhârî'nin yukarıdaki unvanının doğru olmadığını izhar etmektir" deyip şöyle cevap veriyor: Buhârî'nin bu unvan ile

31 . باب إذا قضى دون حقه أو حله فهو جائز [بخاري].

32 عن ابن كعب بن مالك أن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما أخبره : أن أباه قتل يوم أحد شهيدا وعليه دين . فاشتد الغرماء في حقوقهم . فأتيته النبي صلى الله عليه وسلم فسألهم أن يقبلوا تمر حائطي ويحللوا أبي . فأبوا فلم يعطهم النبي صلى الله عليه وسلم حائطي وقال سنغدو عليك فغدا علينا حين أصبح . فطاف في النخل ودعا في ثمرها بالبركة فجددتها فقضيتهم وبقي لنا من تمرها [رواه البخاري]. {B2395 Buhârî, İstikrâz, 8.}

33 (باب إذا قاص أو جازفه في الدين تمرًا بتمر أو غيره) هكذا في النسخ المشهورة وزاد في رواية أبو ذر وأبو الوقت والأصيلي هنا فهو جائز .

maksudu, sırf ahde vefa ve mutlak surette mîâdında deyni eda için muâvezât-ı sâirede tecviz edilmeyen tahmin ve takdir keyfiyetini vefâ-yi düyûnda tecviz buyurulduğunu tebârüz ettirmektir. Nasıl ki arâyâda da zaruret üzerine bey' ü müzâbene tecviz edilmiştir. Yukarıda izah etmiştik ki hurmanın kurusuyla yaşı arasındaki muâvaza ve mübadele yalnız arâyâda yani ailesinin yaş hurmaya ihtiyacı olup da kuru hurmadan başka vâsıta-i bey' ü mübadelesi olmayan fukarâ-yı nâs hakkında ve 5 veskten az bir miktarda tecviz buyurulmuştur. Yoksa esas itibariyle lisân-ı şeriatta müzâbene denilen bu şekl-i mübadelede cehl ve tağrîr bulunduğu için menhî iken zaruret sevkiyle bir iki ağacın mahsulü hakkında Resûl-i Ekrem tarafından tecviz buyurulmuştur. İşte edâ-yi düyûndaki mücâzefe de vefâ-yi mahz olarak tecviz edilmiştir.

Buhârî bu babındaki cevaz hükmünü de yine Câbir hadisinin diğer bir tarîk-i rivayetiyle ispat ediyor. Bu tarîk-i rivayete göre de Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ demiştir ki: Babam vefat etti. Vefatında üzerinde yahudi birine 30 vesk (hurma) borç bırakmıştı.³⁴

Câbir o borcu ödemek için vade istedi. Fakat yahudi borcu imhâl etmekten imtina eyledi. Bunun üzerine Câbir hakkında yahudiye delâlet buyurmasını Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzetti. Resûl-i Ekrem yahudiye 30 veska bedel bir hurmalığın mahsulünü almasını teklif buyurdu. Fakat yahudi imtina eyledi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hurmalığa girdi, içinde gezdi. Sonra Câbir'e, "*Hurmayı kes, yahudiye matlubu olan hurmayı ver!*" buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geri gittikten sonra Câbir mahsulü topladı. Yahudiye 30 vesk borcu verdi. 17 vesk de kendine kaldı. Müteâkiben Câbir, olup biteni arz etmek üzere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geldi. Resûlullah'ı ikinci namazı kılar buldu. Resûl-i Ekrem namazdan fâriğ olduktan sonra bu fazl ü bereketi kendilerine arzetti. Resûl-i Ekrem de, "*Sen bu vâkıyı Ömer b. Hattâb'a hikâye et!*" buyurdu. Câbir Hazret-i Ömer'e gidip haber verdiğinde müşârün ileyh hazretleri, "Ben, esasen senin hurmalığında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gezip dolaşınca hurma mahsulünde müstesna bir feyz ü bereket hâsıl olacağını kemâl-i kat'iyyetle bilmiştim" demiştir.³⁵

34 1 vesk 60 sâ' ve her sâ', Irâkîlere göre 1040 dirhem olduğuna göre, 30 vesk (30 x 60 = 1800 x 1040 = 187200 dirhem) 4680 eski okka eder ki, 6002 kg. 324 grama müsavidir. Vâkıdî *Megâzî'*de ve Câbir radiyallahu anhin deyn kıssasında bu yahudinin adı Ebû's-Şahm olduğunu bildirmiştir ki hadisin diğer rivayet tarihlerinden müstefâd olduğuna göre, Câbir'in borcu yalnız bu yağlı ve kirli yahudiye ait değildi. Başka alacaklılar da vardı ki, o zamana göre hayli çok ve ehemmiyetli bir borçtu. İbn Asâkir'in *Dımaşk Tarihi'*nden naklen *Müntekâ'*da beyanına göre, Câbir'in babası Abdullah b. Amr b. Haram şehîden vefat ettiğinde altı tane de kız evlât yetim bırakmıştı. Bu cihetle Câbir hazretlerinin vaziyyet-i mâliyesi çok bozuktuk. Şayet Resûl-i Ekrem'in bir mucizesi Câbir'in meded-resi olmasaydı, bu borçlardan yakasını kurtarması çok müşküldü. Bu müşkülâtтан kurtulduktan sonra fevkalâde mütehasşis olan sâhib-i terceme, hayatının en kıymetli hâtırası olan bu sergüzeştini daima yâdetmiş olmalıdır ki bu hadisenin her cephesi zabtedilmiş ve müteaddit tarîk-i rivâyât ile nakledilmiştir.

35 ... عن جابر بن عبد الله رضي الله عنهما أنه أخبره: أن أباه توفي وترك عليه ثلاثين وسقا لرجل من اليهود. فاستنظره جابر فأبى أن ينظره.

Resûl-i Ekrem'in ashap arasından hassaten Hazret-i Ömer'e ihbar edilmesini emir buyurması, Câbir'in borcuyla Hazret-i Ömer'in pek yakından alâkalanması ve belki de bu hadisenin evveliyatında hazır bulunmuş olması cihetiyledir.

3. BAB. Borç ihtiyar ve iltizamından Allah'a istiâzeye dairdir. Bu babında da Buhârî Âişe radiyallahu anhumâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in her namaz akabinde şöyle dua etmeye müvâzabet buyurduğunu rivayet ediyor: “*Yâ rab! Gûnahtan, borçtan sana sığınırım.*” Bir kâil (ki Âişe kendisidir), “*Yâ Resûlellah! Hiçbir şeyden istiâzeniz, borçtan istiâzeniz kadar çok olmadı*” demiş de Resûlullah, “*Kişi borçlandığı zaman, mâziden bahseder de (şimdiye kadar şöyle böyle ödeyemedim diye) yalan söyler, sonra ('yarın, öbür gün veririm' diye) vaad eder de akabinde hulf eyler* (vaadini yerine getirmez)” buyurmuştur.³⁶

Bu hadîs-i şerif nazmı itibariyle bir vecîze-i edebîyye, medlûlû cihetiyle de yüksek bir hakikat-i ictimâîyye ifade etmektedir: Hadisin nazmında borçlunun hâlet-i rûhiyesini tasvir için mâziye ait itizârı, istikbale dair vaadi zikrediliyor, sonra itizârında kizbi, vaadinde hulfü harf-i takip ile tertip buyurulmuştur ki en belîğ bir numûne-i edebîyyedir. Hadisin iş'âr ettiği emrâz-ı içtimâîye de kizb ile hultür; şüphesiz bunlar da büyük mühlikât-i ictimâîyyedendir. Borç, bu iki âfeti tevliid ettiği içindir ki Resûl-i Ekrem namazları müteakip istiâze buyurmuştur. Borç, nefse'l-emirde bir münâsebet-i medenîyye olduğu için haddizatında fena değildir. Fakat mefâside vesile olduğu için her zaman ümmeti borçlanmaktan tahzîr buyurmuştur. Bu mefâsidden başka, borcun borçluya tahmil ettiği zillet de çok ağırdır. Hele nobran bir mal sahibine borçlu olmak –Allah esirgesin!– üç orta itâbına mâruz olmaktır ki bu daha ağırdır. Bu sebeple şârih İbn Battâl, “Bu hadis sedd-i zerâyiin vücûbuna delildir” diyor.

عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ عُقُوقَ الْأُمَمَاتِ وَوَأَدَ الْبَنَاتِ وَمَنْعَ وَهَاتٍ وَكَرِهَ لَكُمْ قِيلَ وَقَالَ وَكَثَرَةَ السُّؤَالِ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ.

فكلم جابر رسول الله صل الله عليه وسلم ليشفع له إليه. فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم وكلم اليهودي ليأخذ تمر نخله بالذي له فأبى فدخل رسول الله صلى الله عليه وسلم النخل فمشى فيها. ثم قال لجابر: جد له! فأوف له الذي له! فجده بعدما رجع رسول الله صلى الله عليه وسلم. فأوفاه ثلاثين وسقاً. وفضلت له سبعة عشر وسقاً. فجاء جابر رسول الله صلى الله عليه وسلم ليخبره بالذي كان فوجده يصلي العصر. فلما انصرف أخبره بالفضل. فقال: أخبر ذلك ابن الخطاب! فذهب جابر إلى عمر فأخبره فقال له عمر: لقد علمت حين مشى فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم ليباركن فيها [رواه البخاري]. {B2396 Buhârî, İstikrâz, 9.}

عن عروة أن عائشة رضي الله عنها أخبرته: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يدعو في الصلاة ويقول: اللهم إني أعوذ بك من المأثم والمغرم فقال له قائل:

— ما أكثر ما تستعين يا رسول الله من المغرم. قال:

{B2397 Buhârî, İstikrâz, 10.}

— إن الرجل إذا غرم حدث فكذب ووعد فأخلف [رواه البخاري].

TERCÜMESİ

Mugîre b. Şu‘be radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî salallahu aleyhi ve sellem, “Allah size analara isyanı, kız (mevlûd)ları diri diri defni, verilecek borcun verilmemesini, verilmeyen bir şeyin alınmasını haram kıldı. Yine Allah sizin için kîlûkâlî, çok sualı, izâa-i mâlî kerih gördü” buyurmuştur. {B2408 Buhârî, İstikrâz, 19.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifi Buhârî *Sahîh*’inde izâa-i emvâlden nehye, izâa-i emvâlden hacre, bey‘de hilekârlıktan dair nehye açtığı bir babında rivayet etmiştir. İzâa-i mal, malı sebepsiz ve lüzumsuz yerlerde harcamaktır ki israftır, kavâid-i tasarruf haricinde muzır bir harekettir. Bazı âlimler de izâa-i malı, Allah’a taatin gayri şeylerde harcamaktır, israf ve tebzîr etmektir demişlerdir ki bu mâna daha hastır.

Buhârî’nin bu hadise dair bir rivayeti de “Kitâbü’z-Zekât”ta vardır. Oradaki rivayetin metni muhtasar olmakla beraber sûret-i sevkinde, hadisin rivayet hususundaki kıymet-i ilmiyesini yükselten şu tafsîlât vardır: Bu hadisin râvilerinden Şa‘bî diyor ki: Mugîre b. Şu‘be’nin kâtibi (Verrâd)’ın bana bildirdiğine göre, Muâviye b. Ebû Süfyân, Mugîre’ye bir mektup göndererek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiği hadislerden bir hadis yazıp göndermesini rica etmiş, Mugîre de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Allah Teâlâ üç şeyi sizin hakkınızda kerih gördü: Kîlûkâl, izâa-i mal, kesret-i sual*” buyurduğunu işittim diye bu hadîs-i şerifi yazıp göndermiştir.³⁷

Hadisin kıymet-i ahlâkiyye ve içtimaiyesi hakkındaki izahımızı âtiye bırakarak burada ilm-i rivayet noktainazarından haiz bulunduğu ehemmiyeti tebârüz ettirmek isteriz: Hadisin râvisi Mugîre b. Şu‘be hiç şüphesiz dühât-i Arap’tan ve ashab-ı kirâmın en müteayyin simalarındandır. Hendek Gazâsı sırasında müslüman olmuş, Hudeybiye’de hazır bulunmuş ve Yemâme, Yermük, Kâdisiye seferlerine iştirak etmiştir. *Hulâsa*’da tasvir olunduğu üzere âkıl, edip, fatîn, zeki bir zattır. Kendisinden 136 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Hazret-i Ömer tarafından Basra, sonra Kûfe valiliğine tayin olunmuş ve Hazret-i Osman zamanında azlolunup ihtilâf zamanlarında hiçbir tarafa iştirak etmemek basiretini göstermiştir. Mâlûm olan ihtilâf bertaraf edildikten sonra Muâviye tarafından Kûfe’ye vali tayin olunup âher ömrüne kadar orada vali bulunmuştur. Hadis hakkındaki muhabereleleri de bu valiliği zamanında olması çok muhtemeldir. Bu hadisi Muâviye gibi bir dâhi sahâbenin, Mugîre gibi bir dâhiden ahzetmesi, bu ahz ü zabtın kitâbetle icâzete müstenit olması hadisin ilmî kıymetini yükseltmiştir.

37 عن الشعبي حدثني كاتب المغيرة بن شعبة قال: كتب معاوية بن أبي سفيان إلى المغيرة بن شعبة أن اكتب إلي بشيء سمعته من النبي صلى الله عليه وسلم. فكتب إليه سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله كره لكم ثلاثاً: قيل وقال وإضاعة المال وكثرة السؤال [رواه البخاري]. {B1477 Buhârî, Zekât, 53.}

İzâa-i malın ve münâsebât-ı medeniyyede hilekârlığın menhî olduğunu İmam Buhârî bu unvanında Kur'ân-ı Mübîn'den dört tane delil serdederek ispat ediyor ki ber-vech-i âtîdir:

1. Sûre-i Bakara'nın 205. âyetinin hâtimesi olan *وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ* “Allah bozgunculuğu hoşlanmaz” kavli-i şerifidir. *Sahîh-i Buhârî* râvilerinin çoğu bu suretle rivayet etmişlerdir. Şârih İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de Neseffî'nin *إن الله لا يحب الفساد* rivayet ettiğini nakil ile kıraat kastedilmeyerek bu suretle naklin cevazını iddia etmişse de Aynî ve Kastallânî'nin dediği gibi nazm-ı Kur'an'a mugâyir olduğu için bunun, nâsihin eser-i sehvi olduğunu kabul etmek daha doğru bir harekettir.³⁸

2. Yûnus sûre-i şerifinin 81. âyeti olan *لَا يُصْلِحُ عَمَلُ الْمُفْسِدِينَ* “Allah müfsidlerin (bozuk) işini düzeltmez” kavli-i şerifidir.

3. Hûd sûre-i şerifesinin 87. âyeti olan *أَفَلَا يَأْتِي شُعَيْبٌ أَصْلَوَاتَكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ* “Onlar (ehl-i Medyen),³⁹ ‘Ey Şuayb! Babalarımızın taptıkları şeyleri yahut mallarımızda dilediğimiz veçhile tasarrufumuzu terketmemizi sana namazların mı emrediyor? Muhakkak ki sen halîmsin, çok akıllısın” demişlerdi.”⁴⁰

Bu âyet-i kerîmeye tekaddüm eden 84, 85, 86. âyetlerden müstefâd olduğuna göre Şuayb aleyhi's-selâm her peygamber gibi kavmini tevhid akîdesine davet etmiş, eksik kile ve terazi kullanarak halkı aldatmaktan şu suretle men eylemişti: “*Ey kavmim! Allah'a ibadet ediniz! Sizin için O'ndan başka ibadet edecek hiçbir ilâh yoktur. Kile ve teraziyi de eksik ölçüp tartmayınız! Hiç şüphesiz sizi ben bir servet içinde görüyorum; (buna şükretmezseniz) üzerinize çok müstevlî bir günün azabı çökmesinden elbette korkarım. Ey kavmim! Ölçüyü tartıyı adaletle ifa ediniz! Nâsın metâlarına haksızlık etmeyiniz ve yeryüzünde müfsidane kötülük*

38 Bu âyet-i kerîmenin tamamı şöyledir: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْجِصَامِ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ [سورة البقرة] Meâl-i şerifi şöyledir: “İnsanlardan bazı kimseler vardır ki onun dünya hayatına dair sözü seni imrendirir. O, gönlündeki (gizli) fesada da Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, en azgın din düşmanıdır. O, (bir de) iş başına geçerse yeryüzünde, dünya dahilinde fesad çıkarmak, emval ve ensâli mahvetmek için çalışır. Halbuki Allah fesadı sevmez.” {el-Bakara, 2/204-205.}

39 **Medyen:** Ca'fer vezninde Medyen b. İbrâhim aleyhi's-selâmdır. Medyen'in neslinden vücuda gelen kavme ehl-i Medyen denilmiştir. *وَأَلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا* “Ehl-i Medyen'e de onların kardeşi Şuayb'ı peygamber gönderdik” {Hûd, 11/84} nazm-ı şerifine göre, Hazret-i Şuayb da evlâd-ı İbrâhim'den ve ehl-i Medyen'den (Şuayb b. Ma'kil b. Yeşcür b. Medyen)'dir. Sonra Medyen Bahrü'l-Kulzum civarında Hazret-i Şuayb'ın tesiskerdesi olan kasabaya denilmiştir. Daha sonra Akabe körfezinden Vâdiihumus'a kadar devam eden mintaka-i arazi bu nam ile anılmıştır. Bazı Arap coğrafîyûnuna göre Medyen kasabası, hıttâ-i mezkûrenin merkezinde ve Tebük'ün hizasında vâki idi. Şimdiki halde merkezi sahilde bulunan el-Vech kasabasıdır ve bundan başka mâmûresi yoktur. Mısır firavunlarıyla Romalılar zamanından kalma birçok harabesi ve eski Nabatîler'in otuz iki mâmûresinin viraneleri nazar-ı ibretle görülmektedir.

Hazret-i Mûsâ, Şuayb aleyhi's-selâma hizmet etmiş ve kendisine damat olmuştur ki bunu sûre-i Kasas âyetleriyle “Kitâbü'l-İcâre”nin baş tarafında izah etmiştik. Bu cihetle de Medyen, Mûsâ aleyhi's-selâmın izhâr-ı mu'cizât ettiği diyar arasında zikrolunur.

40 Bütün *Buhârî* nüshalarında *أَصْلَوَاتَكَ* kıraati mazbut bulunduğundan o suretle tercüme ettik. {Günümüzde mevcut mushaflarda bu kelime “أَصْلَاتُكَ” şeklinde geçmektedir.}

yapmayınız! Allah'ın (haramdan) bakiyye (ve arınmış) nimeti, –eğer müminseniz– sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber ben, üzerinizde sıkı bir muhafız da değilim” demişti⁴¹ de ehl-i Medyen hatîb-i enbiyâ unvanını haiz bulunan Şuayb aleyhi's-selâmın lisân-ı hikmetle ve kemâl-i talâkatle tebliğ ettiği ahkâm ve nasâyihâ karşı son derece müstehziyane bir edâ ile “Bunları sana namazın mı emrediyor?” sualini irat ve buna, “Sen halîm, reşîd bir zatsın” diye bir istihza ve istihfaf daha ilâve etmişlerdi.

Şârih Aynî'nin beyanına göre Şuayb aleyhi's-selâm çok namaz kılarmış. Kavmi namaz kılarken gördüklerinde gözle, kaşla işaret ederek gülüşürlermiş. Bu müstehzî kavmin Şuayb'a, “Bunları sana namazın mı emrediyor” diye alay etmeleri o habîs itiyatlarının kavlen izharından ibarettir ki bu tefevvühatlarındaki (emir) mecaz tarikiyle (salât)a isnad edilmiştir.

Ehl-i Medyen abede-i esnâm idiler. Hazret-i Şuayb bunları tevhide davet etmiştir. Ölçüleriyle tartılarıyla ve silik, kesik, vezni eksik paralarıyla daima halkı aldatırlardı. Zeyd b. Eslem'in⁴² rivayetine göre, bunlar dirhemlerin, dinarların etrafını keserek bunları halka sayı ile sürerler, halktan alırken de bu paraları tartı ile alırlardı. Şuayb aleyhi's-selâm bunları bu fena hareketlerinden menettiği için onlar da istihza etmek küstahlığında bulunurlardı. Kemâl-i talâkatle söylediği her sözü bir hikmet ve belâgat enmûzeci olan Şuayb aleyhi's-selâmın bu müstehzi kavminin istihzalarına karşı verdiği cevâbı da asıl izahıyla meşgul bulunduğumuz âyet-i kerîmenin bir âyet aşağısında şöyle bildiriyor: “Ey kavmim, bana söyler misiniz? Eğer ben rabbimden bir beyyine üzerine (meb'ûs) bulunuyorsam ve rabbim kendi (hazinesi)nden bana güzel birtakım rızık ihsan buyurduysa (bana bunu haram ile şâibedar etmek yakışır mı?) Ben size muhalefet etmekle sizi kendisinden nehyettiğim fena kazançları ben (kazanmak) istemem. Ben gücüm yettiği kadar (sizi) ıslah etmek isterim. Muvaffakiyetim de ancak Allah ile olabilir. Ben yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na yöneliyorum.”⁴³

İşte Hazret-i Şuayb'ın Kur'ân-ı Mübîn'de bildirilen nasâyih ve irşâdâtı hep böyle birer hizmet ve fazilet enmûzecedir; her asırdaki her vicdanın, her akliselimin seve seve kabul edeceği mahiyettir. Şuayb aleyhi's-selâm kavmine, “Allah'ın ihsan ettiği nimeti haram ile nemâlandırarak, sonra haram yollarda harcamak hilm ile rüşd ile tavsif ettiğiniz benim gibi bir peygambere düşer mi? Yoksa haram kazançlardan sizi menedip de bu kârlara kendim

41 وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ . وَيَا قَوْمِ أَقِفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ . بَقِيَّةُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِخَفِيضٍ [سورة هود].

42 Zeyd b. Eslem, Adevi'dir. *Tehzib*'de Hazret-i Ömer'in kölesi olduğu bildiriliyor. Babasından, İbn Ömer'den, Câbir'den, Hazret-i Aîşe'den, Ebû Hüreyre'den rivayeti vardır. Kendisinden de oğulları, Dâvûd b. Kays, Ma'mer rivayet etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel, Ya'kûb b. Şeybe, Nesâî, Ebû Hâtim mevsûk ve mutemet bir zat olduğuna şehâdet ettikleri halde her nasılsa İmam Mâlik, Zeyd'i ta'netmiştir. 136 tarihinde vefat etmiştir.

43 قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلِكُكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَنْهُ إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أَنِيبُ [سورة هود: آية 88].

mi konmak istiyorum?” suretinde gayetle mantikî hitap ve son derece nazikâne bir eda ile muâhaze ettikten sonra, “Hayır!” diyor; “Ben sizin gibi olmak istemiyorum. Ancak sizi ıslah etmek, sizi fesattan kurtarıp tarîk-i salâh ve istikamete sevk etmek istiyorum. Buna da ancak Allah’ın inayetiyle muvaffak olabilirim; ben, yalnız O’na dayandım, O’na güveniyorum” buyuruyor.

Ehl-i Medyen üzerinde bu nasihatler bir türlü müessir olmamıştı. Tuttukları gaddarane kazanç yolunu bir türlü bırakmamışlardı. Bunun üzerine o hatîb-i enbiyâ bir kere de kavmini ümem-i sâlifeden tarihî örnekler göstermek suretiyle ikaz ve irşad etmeye çalışmıştı ki mevzumuzu yani muâmelât-ı medeniyede hud’akârlığın fenalığını tamamiyle tebârüz ettirmek için Hazret-i Şuayb’ın sûre-i Hûd’daki kıssasını mütalaaya devam ediyoruz. Hazret-i Şuayb devam edip, “*Ey kavmim! Bana muhalefetiniz, sakın sizi Nûh kavminin yahut Hûd yahut Sâlih kavminin musâb oldukları mesâib gibi bir musibete giriftar olmanızı size kazandırmasın! Lût kavmi de (zaman, mekân, ef’âl) cihetiyle sizden uzak değildi. Ey kavmim (mütenebbih olup) rabbinize istiğfar ediniz, sonra tövbe edip O’na rücû ediniz! Her halde rabbim çok merhametlidir, (müminleri) çok sever*” buyurdu.

O müstehzi Medyenîler enbiyâ tarihinin bu şâyân-ı itibar vekâyiinden de mütenebbih olmayıp istihzalarını artırarak, “*Ey Şuayb! (Sen ne söylüyorsun?) Senin söylediğin sözlerden çoğunu biz iyi anlamıyoruz; hem biz, seni her halde içimizde çok zelil görüyoruz. Eğer (eizzeden ma’dûd) taallukatından birkaç kişi(nin hatırı) olmasaydı muhakkak seni taşlar, öldürürdük. Sen bizim nazarımızda aziz değilsin!*” dediler. Şuayb aleyhi’s-selâm, “*Ey kavmim! Nazarınızda benim birkaç efrâd-ı kabilem mi Allah’tan azizdir? Halbuki siz Allah’ı arkanıza atıp unuttunuz. Muhakkak ki rabbim, sizin bu harekâtınızı muhîttir buyurdu.*”

Şuayb aleyhi’s-selâm bundan sonra bu gaddar kavmine son söz olarak tarîk-i tehdidi iltizam edip, “*Ey kavmim! Bütün kudretinizle dilediğinizi yapınız! Ben (de) vazifemi yapıyorum. İnsanı rezil edecek azap kime gelecektir ve kim yalancıdır yakında görürsünüz. Şimdi siz işlerinizin sonuna bakınız! Ben de sizinle beraber (o günü) gözliyorum buyurdu.*”

Artık şimdi Şuayb aleyhi’s-selâm ehl-i Medyen’in irşadından nâ ümid olarak kat’-ı münasebet edip bunlara gelmesi mev’ûd olan azabın hulûlüne intizar etmekte idi ki bunun da mahiyetini, dehşet ve azametini doğrudan Cenâb-ı Hak şöyle bildiriyor: “*Vaktaki emrimiz(in tecelli zamanı) geldi. Şuayb’a ve onunla beraber iman edenlere tarafımızdan bir rahmet olarak biz necat verdik. Zulmedenleri ise bir sayha(-i azâb ve recfe) yakaladı da oldukları yerde çökerek sabaha erdiler. Bu ilde yaşamamış gibi nâ-bedîd oldular. Düşününüz ki Semûd (hayattan) uzaklaştığı gibi Medyen de uzaklaştı.*”⁴⁴

44 وَبَا قَوْمَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ. وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ. قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بَعِيزٌ. قَالَ يَا قَوْمِ أُرْهِطِي أَعْرُؤَ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخِذْهُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظَهْرِيَا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ. وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ. وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِيَيْنَ. كَانُوا لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعُدَتْ ثَمُودُ. {Hûd, 11/89-95.}

Hazret-i Kur'an'ın enzâr-ı itibarımız karşısında tasvir ederek bir tablo halinde canlandırdığı Şuayb ve Medyen kıssasının bu hazin neticeye ermesinin âmili ikidir: a) şirk, b) alışverişte hilekârlık, gaddarlık ki Buhârî bu babını bundan nehye dair şerefvârit olan nusûsu sevk ve irat için açmıştı. Biz de sûre-i Hûd'dan Şuayb kıssasını tamamen nakle ederek ikmal etmiş bulunuyoruz.

4. Nisâ sûre-i şerîfesinin 5. âyetinin matlaı olan *وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ* “*Mallarınızı sefihlere vermeyiniz*” kavlı-i şerifini de Buhârî bu babının unvanında zikrediyor. Âyet-i kerîmenin mâba'di şöyledir: *“O mallar ki, Allah sizi onlara sabit bekçi kılmıştır. Bu mallar da (nemâ ve tasarruf ile) sefihleri besleyiniz, onları giydiriniz ve onlara güzel sözle nasihat ediniz.”*

Buhârî'nin bu âyet-i kerîmeyi burada iradı, süfehâya mal vermek, o malı hebâ etmek demek olduğunu ifham içindir. Müfessir Dahhâk, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan süfehâ ile murat, kadınlar ve çocuklar olduğunu rivayet etmiştir. İbn Ebû Hâtim de Ebû Ümâme radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınların zevcine karşı itaatsiz olanları süfehâdır buyurduğunu nakletmiştir.⁴⁵ Yine İbn Ebû Hâtim, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, âyetteki süfehâ ile murat, insan şeytanları olan hizmetçilerdir suretinde bir tefsir rivayet etmiştir.

Bu tefsirlerin hey'et-i umûmiyyesinin müşterek medlûlleri, üzerlerinde vilâyet-i hâssası bulunan reîs-i âilenin servetini sefâhete meyyal kadınların ve hizmetçilerin ellerinde mahv ü tebâh olmaktan memnû bulunduğunu ifade etmektedir.

وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ kavlı-i şerifinin tefsirinde İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, aşağıdaki içtimaî ve iktisadî bir nasihati rivayet edilmiştir ki bütün şümülüyle âyet-i kerîmenin mazmununu ifade etmektedir: Malına kıyma! Allah sana o malı temlik buyurmamıştır, onu sana hakikatte vesîle-i maîşet kılmıştır. Böyle iken sen onu karına, yahut oğullarına verirsin de sonra onların elindeki servete bakar, muhtaç olursun! Hayır ey mümin, öyle yapma! Malını sıkı tut, onu ıslah ve hüsnüidare et! Esasen sen onlara yedirmeye, giydirmeye ve her türlü ihtiyaçlarını temine mecbursun!⁴⁶

İbn Cerîr et-Taberî'nin, Şa'bî vasıtasıyla Ebû Bürde'den, onun da Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den –radiyallahu anhümâ– bir rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Üç sınıf insan Allah'a dua eder de Allah onların duasına icâbet etmez: 1. Bir kişi ki fena huylu bir kadına mâlik olur ve onun fenalığını bile bile onunla geçinir de ondan ayrılmaz; 2. Bir kişi de malını sefihe verir. Halbuki Cenâb-ı Hak, ‘Mallarınızı süfehâya vermeyiniz!’ buyurmuştur; 3. Bir kişi de birine borçlanır da borcuna şahit tutmaz” buyurmuştur.⁴⁷

45 {İbn Ebû Hâtim, *Tefsîr*, III, 863, no: 4785.}

46 عن ابن عباس: لا تعتمد إلى مالك! وما خولك الله وجعله لك معيشة فتعطيه امرأتك أو بنيك ثم تنظر إلى ما في أيديهم. ولكن أمسك مالك وأصلحه وأنت الذي تنفق عليهم من كسوتهم ومؤنتهم ورزقهم.

47 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 564, no: 8544. Rivayet için bkz: İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Nikâh, 152.}

İbn Kesîr وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم kavlı-i şerifinin tefsirinde süfehânın hacri ve mallarında tasarruftan menolunmaları bu âyet-i kerîmeden alınmıştır demiştir. Yukarıda esbâb-ı hacri izah ederken bunun sığâr-ı sin, cünûn, ateh, sefeh gibi birtakım sebepleri olduğunu bildirmiş, sefâhetti de müstakil bir sebep-i hacr olarak göstermiştik. Sefehi fukahâ-i Hane-fiyye, “Şer’in muktezâsı hilâfına harekettir ve hevâ ve arzuya ittibâdır” diye tarif etmişlerdir. Sefihin âdetinden biri de hatta birincisi tarz-ı maîşette, tasarruf-ı emvalde israf ve tebzîrdir. Hem de hiçbir garaz ve gayeye müstenit olmayarak ya da ehl-i diyânetten hiçbir sâhib-i akıl ve şuurun garaz ve menfaat tasavvur etmediği yolda israftır. Lü’b ve lehve dökülen servetler gibi. Ticarete memduh olmayan aldanmalar da sefehten adde-dilmiştir.

Yukarıda bildirdiğimiz veçhile Ebû Hanîfe hazretleri sefâhet sebebiyle hacri muvafık bulmamıştır. İmam Züfer’in ictihadı da böyledir. İbrâhim en-Neha’î’nin, Muhammed b. Sîrîn’in mezhepleri de böyledir. Öbür tarafta Ebû Yûsuf, Muhammed, Mâlik, Evzâî, Şâfiî, Ahmed, İshak ve Ebû Sevr sefihin hacrini kabul etmişlerdir. Bu ictihad Ali, İbn Abbas, İbn Zübeyr ve Âişe radiyallahu anhumden de menkuldür.

İmam Ebû Hanîfe’nin bu babdaki müstened-i şer’îsi 982 numara ile tercüme ve izah ettiğimiz, إِذَا بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَافَةَ⁴⁸ hadîs-i şerifidir. Dârekutnî’nin rivayetine göre ashaptan Habbân b. Münkız radiyallahu anhumâ alışverişte daima aldanırmış da bir kere Resûl-i Ekrem’e bu halinden şikâyet etmiş, Resûl-i Ekrem de, “Bir şey aldığın zaman bâyie, ‘Müslümanlık’ta aldatmak yoktur’ de!” buyurmuştur.⁴⁹ Hazret-i Habbân’ın kafa tasına Uhud Harbi’nde bir taş isabet etmiş ve bu sürede melekât-i akliyesi bir derece âfetzede olmuştu.

Bu cihetle bey’ ü şîrâda memduh olmayan bir şekilde aldanırdı. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan gelen bir rivayete göre, bu halinden dolayı İbn Münkız’a taraf-ı risâletpenâhîden üç günlük bir hakk-ı hıyâr bahşolunmuş⁵⁰ ve “Ey Habbân! Sen aldığın malda üç gün muhayyersin, bu müddet zarfında istersen aldığın malı imsâk edersin, istersen malı sahibine iade edersin” buyurulmuştur.⁵¹ Bununla beraber Resûl-i Ekrem Habbân’ı malında tasarruftan menetmemiştir.

Diğer ulemânın bu babdaki delilleri وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم⁵² nazm-ı şerifidir.

48 {B2117 Buhârî, Büyû’, 48.}

49 {DK2978 Dârekutnî, es-Sünen, III, 54.}

50 {DK2975 Dârekutnî, es-Sünen, III, 53.}

51 {DK2978 Dârekutnî, es-Sünen, III, 54. Bu rivayette, anılan sahâbînin ismi “Münkız b. Amr” şeklinde geçmektedir. Esasen bu şahsın, Tecrid metninde yer aldığı üzere “Habbân b. Münkız” mı yoksa babası “Münkız b. Amr” mı olduğu hadis alimleri tarafından tartışılmış bir konudur. Nitekim, bu rivayetin aksine, Dârekutnî’de farklı lafızlarla yer alan İbn Ömer rivayetinde (bir önceki dipnotta işaret edilen rivayet) bu kişinin “Habbân b. Münkız” olduğu ifade edilmiştir.}

52 en-Nisâ, 4/5.

MUGİRE HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN İÇTİMAÎ VE AHLÂKÎ HÜKÜMLER

1. Ukûk-ı ümmehât yani analara isyanın hurmeti. Ukûk fi'l-asıl kat' mânasınadır. Sanki anasına âsi olan çocuk, anasıyla kendi arasındaki hukuku kesip atmış oluyor. Babalara karşı serkeşlik de haram olduğu halde hadiste anaların hassaten zikredilmesi, kadınların derkâr olan fitrî zaafından bilistifade çocukların analarına karşı daha fazla isyankâr olmalarına mebnîdir denilebilir. Bundan daha mühim bir sebep de evlâdın babadan evvel anneye karşı iyi davranmasını hatırlatmaktır. Ebeveyne karşı birr ü ihsanda hiç şüphesiz ana, babaya takdim edilir. Evlâdın bütün neşvünemâ devri ananın âgûş-ı şefkatinde geçmiş ve kemale ermiştir. Bir de ebeveynden birinin zikri, diğerinin de aynı hukuku haiz olduğuna delâlet ettiğinden, ananın zikriyle iktifa edilmiştir denilebilir.

2. Ve'd-i benâtın hurmeti. Ve'd-i benât “doğan kız çocuğunu diri diri toprağa defnetmek” demektir. Ebû Ubeyd'in beyanına göre, Câhiliye devrinde birinin kız çocuğu dünyaya gelirse, doğar doğmaz hemen zavallı nevzadı toprağa gömerdi. Bu vahşiyane hareketi kimi sevk-i gayretle, kimi de çocuğu büyütüp beslemeyi külfet addederek iltizam ederdi. Bu ikinci kısmın diğer bir şekli, zamanımızda çocuk düşürmek suretiyle revaç bulmuştur ki bilhassa şehir hayât-ı ictimâiyyesinde sık sık tesadüf edilen bu fazîhanın içtimaî bün-yemizde ne ağır cerîhalar açtığını fâzıl-ı muhterem Hamdi Akseki arkadaşımız *Yeni Hutbelerim* namındaki mebrûr eserinin bir hutbesinde teşrîh etmiştir.

Bu satırları yazdığımız sırada nüfus sayımı münasebetiyle *Tasvîr-i Efkar* gazetesinde muhterem edibimiz Peyâmî Safâ'nın “Kavanoz Çocukları” başlığı ile neşredilen bir makalesinde de bu içtimaî fâcianın kemiyet ve keyfiyeti edebî üslûp ile teşrîh edilmiş bulunduğundan bu çok kıymetli makaleyi buraya not olarak dercediyoruz.⁵³

53 Her gün Türkiye'nin büyük şehirlerinde, göze görünmeyen, sessiz ve mesuliyetsiz bir cinayet işlenir: Yüzlerine beyaz maske, ellerine lastik eldivenler geçirmiş, beyaz gömlekli adamlar, birbirine Latince parolalar fısıldayarak, içinde madenî parıltılar savrulan aydınlık bir odada meş'um işlerini görürler. Yapılan işin teknik adı: “Kürtaj”dır yani ameliyatla çocuk düşürmek.

Bu cinayetin, meşhur mütehasısları vardır. Mahalle bekçisine sorunuz, onun evini, köşedeki eczahaneye sorunuz, onun muayenehanesini size gösterir. Bu cinayetin yeri ve tarifi muayyendir. Diyana heykeline eş, narin sedef vücudunun ince çizgilerini, gebelik halinde karnının davlumbaz şişkinliğiyle bozmak istemeyen, çıtıptı zarif bayan, meşhur kürtaj mütehasısının muayenehanesine gider, pey verir ve randevu alır, günü ve saati gelince tıpkı bir çürük diş çektirenlerin soğukkanlılığı ile vücudunda teşekküle başlayan canlı insan mukaddemesini aldırır ve öldürtür. Maktul, yumuk yüzlü, şiş karınlı ve ince bacaklı, serçe parmak kadar küçümencik bir gafildir; doğmasıyla ölmesi bir olmuştur; laboratuvarın cam rafı üstünde duran içi alkol dolu kavanoz onun hem beşiği hem tabutudur.

İstatistik Umum Müdürlüğü, memleketin senede böyle kaç bin veya kaç yüz bin kavanoz çocuğu kaybettiğini bilmese gerektir. Fakat memleketin büyük şehirlerinde herkes bu cinayetin hemen her gün işlendiği, alenî itirafların şahidi sıfatıyla pek iyi bilir. Eğer kürtaj âdetinin vatana girdiği tarihten beri düşürülen kavanoz çocukları şimdi sağ olsalardı, üç gün sonra yapılacak sayım belki bir iki milyon daha kabarırdı. Adaletin ve devletin gözü önünde işlenen bu kürtaj cinayetlerinin, fen adamı geçinen ve herkesçe mâlûm faaliyetlerinden ciddi bir hesap soracağımız güne kadar, nüfus davasında, hakiki bir mesafe ölçüsüyle kaydedilmeye lâyık, büyük bir adım atmış olmayacağız.

3, 4. منع وهات , iki nehye işaret olunan iki kelimedir. Hadis şârihleri birincisini, verilmesi üzerine vâcip olan borcu (men)edip vermemektir diye; ikincisini de alınmasında hayır ve şeref bulunmayan bir şeyi almak suretinde tefsir etmişlerdir ki her ikisi de yani vermemek de almak da haramdır. Bu iki kelimenin medlûllerini en güzel teşrih eden Ahmed b. Hanbel hazretleridir. İshak b. Mansûr diyor ki: Bir kere Ahmed b. Hanbel'e bu kelimelerin mânasını sordum da bana, 1. Uhdendeki hukûk-ı fukarayı menedip tasadduk etmemendir; 2. Sana verilmezken elini uzatıp halktan sadaka istemendir diye cevap verdi.

HADÎS-i ŞERİFTE ÜÇ ŞEYİN DE KERAHETİ BİLDİRİLİYORDU

1. Kîlûkâl ki “dedikodu” demektir ve kîlûkâlin tam bir tercümesidir. Bu iki kelime birincisi meçhul, ikincisi mâlûm olmak üzere ya iki fiildir yahut iki masdardır. Her iki hale göre de şerhlerde birtakım tasarrufât-ı lisâniyye bildirilmekte ise de bunların naklinde bir fayda mülâhaza etmedik. Kîlûkâlin ilmî medlûlüne gelince, şârih Hattâbî “Mecâlis ve mahâfilde ve elsine-i nâsta, filân hakkında şöyle denildi, filân da böyle dedi suretinde tehattûs eden fuzûlî muhaverelerdir ki dünyevî ve uhrevî hiçbir ciddi faydası yoktur” diyor.

Dedikodunun, ciddi bir fayda temin etmesi şöyle dursun, bu ibtilâ fertler için de cemiyet için de çok muzırdır, emrâz-ı ictimâiyyenin en mühliklerindendir. Fertleri atâlete sevkeder, cemiyet içinde fitne ve fesad uyandırır, millî birliği ve dirliği bozar. Daha birçok mazarrat tevliid eder. Bu cihetle dedikodudan tahzir buyurulmuştur.

Bazı ulemâ da dedikodu mevzuunu izah için, “Kendisine nehiy taalluk eden dedikodu, sıhhate makrûn olmayan ve hakikati nâkılince mâlûm olmayan saçma sözlerdir. Hadisteki nehiy bunlara müteveccihdir ve bunlar hakkında sahihtir. Sıhhati olan ve hakikati kâilince mâlûm bulunan vâkıât ve hadisatı mevsuk ve dürüst bir menbaa isnat suretiyle nakil ve hikâye, hadisteki nehyin şümulünden hariçtir. Böyle sahîhü'l-vukû şeyleri nakil ve hikâye etmeyi de nehye bir sebep yoktur, nefsü'l-emirde mezmum da değildir” demişlerdir.

Bazıları da dedikodu hakkındaki nehyin umumiyetle gıybet, nemîme gibi âfât-ı lisâniyyelere şümulü bulunduğunu bildirmişlerdir ki bu pek tabiidir. Çünkü gıybet ki mestûrül-hâl bir kimse hakkında ardı sıra söylenen sözdür, iştirse incineceği muhakkaktır. Ahlâk-ı İslâmiyyemiz bunu âfât-ı lisâniyyeden addetmiştir. Çünkü böyle bir söz ya doğrudur, adına gıybet denir yahut yalandır. Buna da bühthan denir. Bu daha ağır ve gayri ahlâkî bir hal olmakla beraber her ikisi menhîdir. Nemîme ki “koğuculuk”tur, ifşâ-yi sırdır, yine mestûrül-hâl olan bir kimsenin, keşfi mekruh olan bir halini mecâlis ve mahâfilde ifşa etmektir. Hatta ifşâ lisanen dedikodu şekline de münhasır olmayıp remiz ile gözle kaşla işaretle ve kitâbet suretiyle ifşaata da şâmilidir. Binaenaleyh bu nevilerden ma'dûd olan âfât-ı kelâmiyyenin hem kâili hem de sâmiî, en çirkin fazîha-i ahlâkiyyede bulunmuş olurlar.

2. İzâa-i malda da hiçbir sâhib-i aklın garaz ve fayda mülâhaza etmediği bir şekilde mal sarfetmektir. Bu da hem fertler için hem de cemiyet için tehlikelidir. Fertlerin izâa-i emvâl ve israfı, kendisi için ne kadar muzır ise millî serveti heba ettiği için cemiyet için de öyle muzırdır. Fertlerin kazancı ve tasarrufu, cemiyeti ne derece takviye ederse, israf ve izâası da o nisbette ve ma'kûsen tevhlân eder; zaafa uğrattır, *Yeni Hutbelerim*'in I. cildinde tasarrufa dair 31, 32, 33 numaralı hutbelerin mütalaasını tavsiye ederiz.

3. Kesret-i suâli hadis şârihleri iki türlü tefsir ediyorlar: **a)** İhtiyaçsız çok dilenmek, **b)** Lüzumsuz her akla esiveren şeyi sormak. Bunların ikisi de muzırdır, ikisi de menhîdir. Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inde لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلَّا خَافًا⁵⁴ nazm-ı şerifinin izahı sadedinde de sevketmiş olmasına nazaran birinci mânaya delâleti ve binaenaleyh kesret-i sualin el ile zaruretsiz, ihtiyaçsız her zaman dilenmeyi sanat ittihaz etmek mânası olduğu anlaşılmakla beraber ikinci mânaya hamline de bir mani yoktur. Hatta bu ikinci mânâ, sualin kerahetine daha yüksek derecede delâlet eder. Bu lüzumsuz sorguyu şârih Hattâbî, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden lüzum ve ihtiyaç görülmeyen şeylerin sorulmasıdır" diye tarif ettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan suallerin iki kısım olduğunu, memduh ve mezmum sualler bulunduğunu bildiriyor. Sonra bu iki kısım sualleri şöyle izah ediyor:

MEMDUH OLAN SUALLER. يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ *"Sana ashabın ne infak edilir diye sadakanın miktarını sorarlar"*⁵⁵ kavli-i şerifinde zikrolunan bu ve emsali emr-i dinde bilinmesi lüzumlu ve zaruri bulunan şeylerin sorulmasıdır. Hatta bu yoldaki sualleri sormak bir vazifedir. فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ⁵⁶ kavli-i şerifi mûcibince bilinmeyen ve bilinmesi zaruri bulunan umûr-ı dîniyenin ehl-i ilimden sorulup öğrenilmesi emrolunuyor.

MEZMÛM OLAN SUALLER. يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ⁵⁷ nazm-ı şerifinde bildirildiği üzere, ruhun mahiyetinden vuku bulan sualler gibidir. Bu nevi sualler de لَّا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ⁵⁸ kavli-i şerifi ile nehyedilmiştir. Her aklınıza geliveren şeyleri sormaya kalkışmayınız! Eğer suallerin cevabı verilip de mahiyetleri izah ve izhar edilirse, sonra fenanıza gider, neşeniz kaçır buyuruluyor.

Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın bu babda Buhârî tarafından tahrîc edilen bir hadisi de mezmûm suali tamamıyla izah eder mahiyettedir. Sa'd radiyallahu anı diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere (müellefe-i kulûb)dan bazı kimselere dünyalık dağıtıyordu. Bu Sa'd da (râvinin kendisi) orada bulunuyordu. Derken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içlerinden birini bıraktı. Ona bir şey vermedi. O bana en sevimli bir zattı. Bunun üzerine ben, "Yâ Resûlellah! Filânı bıraktın, vallahi onu ben mümin biliyorum" dedim. Resûlullah bana, "Öyle deme, müslim de!" buyurdu. Az bir müddet sustum. Sonra o adam

54 el-Bakara, 2/273.

55 el-Bakara, 2/215.

56 en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

57 el-İsrâ, 17/85.

58 el-Mâide, 5/101.

hakkındaki bildiğim bana galebe etti de yine sözümü tekrar ederek, “Filânı niçin bıraktın yâ Resûlellah! Vallahi onu ben mümin biliyorum” dedim. Resûl-i Ekrem yine, “*Öyle deme, müslim de!*” buyurdu. Yine az bir zaman sustum. Sonra o zat hakkındaki duygum bana galebe etti. Sözümü tekrar ettim.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yine o sözü tekrar ettikten sonra, “*Ey Sa’d! Vallahi (bazı defa) daha çok sevdiğim kimse varken (onu bırakırım da) başka birisine (dünyalık) veririm. (Sebebi) Allah’ın o adamı (mal hırsıyla) yüzü koyun cehenneme atması endişesidir*” buyurdu.⁵⁹

Vâkidî’nin *Megâzî*’de tasrih ettiğine göre, bu mahrum edilen zat, muhâcirinden Cüayl b. Sürâka radiyallahu anhtır. Sa’d hazretlerinin (mümin) demesini Resûl-i Ekrem’in mükerrer surette “*Müslim de!*” buyurup tashih etmesi, imanın vicdanî bir emr-i bâtinî olup onun ilmi Cenâb-ı Hak’a ait ahvâl-i gaybiyyeden bulunmasına mebnîdir. Zahir-i hâle göre “müslim” demek daha doğru olduğu ihtar ve tâlim buyurulmuş oluyor.

Şârih Aynî yukarıda kesret-i sual hakkında bildirdiğimiz iki vecihten başka şunları da bildiriyor: **1.** Halkın kendine ait muâmelâtından sormak, meselâ “Dün ne yaptın, bugün ne istesin, yarın ne yapacaksın?” gibi herkesin ahvâl-i şahsiyyesini soruşturup şurada burada bunlardan bahsetmek.

2. Kesret-i sualin bir vechi de mevzûât-ı ilmiyyede imtihan için ve alınan cevaba itiraz ederek bir mücadele kapısı açmak için sual sormayı iş edinmektir. Bu da lisân-ı edebiyatta softalık tabir olunan muzır bir zihniyetin hâricî tezahürüdür. Ta’bîr-i âherle sâiki kaba bir ihtirastır. Lisana ait ahlâkî mühlikâtın en çirkinidir. İlmî bir hakikatin inkişafı için müzakereler, mübâhaseler ne derece nezih ve mergûb ise öbürü de o nisbette mat’ûn ve menfurdur, menhîdir. Tercümesi bundan sonra gelecek olan Abdullah b. Mes’ûd hadisi de mütalaa edilsin!

Asıl mevzubahsimiz olan izâa-i mal hakkında Tîbî merhumun da malımızın ve kazancımızın sûret-i sarfına dair güzel bir taksimini bildirerek, oldukça uzayan bu izahımıza nihayet veriyoruz: Mal ya sarfı vâcib olan bir cihete harcanılır; şahsın ve ailesinin nafakası, malın zekâtı ve emsali vâcibât-ı mâliye gibi ki bunda ziyâ-ı mal olmadığı şüphesizdir. Mendup olan sadaka da böyledir. Yahut mal, sarfı haram ve yahut mekruh olan bir cihete sarf olunur. Bunun azı da, çoğu da izâa ve israf olmakta müsavidir. Ya da mal mubah bir cihete sarfolunur. İzâa-i emvalin asıl mûcib-i iştibah olan ciheti budur. Nasıl ki bazı kimseler helâl kazancını mubah olan cihete hiçbir kâide-i tasarrufa tâbi olmayarak sarfetmekte hiçbir ahlâkî mahzur tasavvur etmezler, mubah addederler. Halbuki

59 عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال: أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم رهطا وسعد جالس فيهم قال فترك رسول الله صلى الله عليه وسلم منهم رجلا لم يعط وهو أعجمي فقلت: مالك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. قال: فسكت قليلا ثم غلبني ما أعلم فيه فقلت: مالك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. قال: فسكت قليلا ثم غلبني ما أعلم فيه فقلت: يا رسول الله! مالك عن فلان؟ والله إني لأراه مؤمنا. قال: أو مسلما. فقال والله إني لأعطي الرجل وغيره أحب إلي منه خشية أن يكب في النار على وجهه [رواه البخاري].

hakikat böyle değildir. Ebniyenin tezyini, nafakanın hadd-i ma'rûftan ziyade tevsîi ve tenvîi, yemeklerin sıhîh olması fevkinde leziz ve câlib-i iştihâ olması, yine böyle elbise, ev eşyası, yemek takımı vesaire vesaire de kadr-i ma'rûfun fevkinde ihtiyar olunan tekellûfât, tamamıyla tasarruf kavâidi haricinde ihtiyar olunan israflardır. Bütün bunlar menhî olan izâa-i emvalden ma'dûddur. 619 numara ile tercüme ettiğimiz Berâ b. Âzib hadisinin izahı da mütalaa buyurulsun. Alışverişte fâhiş surette aldanmak da hacri mûcip sefeh addolunmuştur.

* * *

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu bahsi takip eden bir babı ve bir hadisi daha vardır ki bu hadîs-i şerif "Kitâbü'l-Cum'a"da 487 numara ile geçtiği için ihtisaren burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunan bu hadîs-i şerifte hak, vazife ve mesuliyet umdelerine işaret edilmekte olduğundan ve hadisin buradaki sebep-i sevki hâdimin efendisinin malını muhafazaya vazifeten memur olduğunu ve efendisinin malında ancak onun izniyle tasarruf edebileceğini beyana masruf bulunduğundan bunu da nakil ve yalnız bir tercüme ile iktifa edeceğiz. İzahı için "Kitâbü'l-Cum'a"ya müracaat oluna!

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan (en kuvvetli bir senedle)⁶⁰ şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim demiştir: *"Sizin hepiniz râîsiniz ve kendi raiyyesinden mesulsünüz: Devlet reisi bir râîdir, kendi milleti(nin muhâfaza-i hukûku)ndan mesuldür. Er kişi de bir râîdir, kendi ailesi(nin mâişeti)nden mesuldür. Kadın da zevcenin evinde bir râîdir ve aile yuvası(nin hüsnüidaresi)nden mesuldür. Hâdim de efendisinin malı üzerinde bir râîdir, raiyyesinden, (efendisinin malını muhafazadan) mesuldür."*

Abdullah b. Ömer (devamla) diyor ki: Bu mesullerin mesuliyetlerini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim (ki, şüphesizdir). Öyle zannediyorum ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, *"Reşid bir genç de babasının malında bir râîdir. O da kendi raiyyesinden mesuldür. Hepiniz de râîsiniz, hepiniz raiyyenizden mesulsünüz buyurdu."*⁶¹

60 Bu hadisin senedi (Zührî, Sâlim b. Abdullah'tan, İbn Ömer'den, Abdullah b. Ömer de Resûl-i Ekrem'den rivayet etmiş) olmak üzere müselseldir. Bu silsileden müteşekkil hadis senedi Abdullah b. Ömer'e müntehî ve vâsıl olan senedlerin en kuvvetlisidir. Bu senedle rivayet olunan hadis de ehâdis-i merviyeye içinde en ziyade sahîhü'l-îsnâd olanıdır.

61 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: كلكم راع ومسؤول عن رعيته: فالإمام راع وهو مسؤول عن رعيته. والرجل راع في أهله وهو مسؤول عن رعيته والمرأة راعية في بيت زوجها راعية وهي مسؤولة عن رعيته. والخادم راع في مال سيده راع وهو مسؤول عن رعيته. قال: فسمعت هؤلاء من رسول الله صلى الله عليه وسلم وأحسب النبي صلى الله عليه وسلم قال: والرجل راع في مال أبيه راع وهو مسؤول عن رعيته. وكلكم مسؤول عن رعيته [رواه البخاري].

Kitâbü'l-Husûmât

كِتَابُ الْخُصُومَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap husûmâtın beyanına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan *Buhârî* nüshalarının ekserisinde, hususiyle Yûnîniyye nüshasında, باب ما يذكر في الأشخاص والخصومة بين المسلم واليهود suretindedir. Ebû Zer el-Herevî ile Asîlî nüshaları da böyledir. Yalnız bu nüshalarda اليهود yerinde اليهود zikredilmiştir. Şârih Aynî müellif Zebîdî'nin; şârih Kastallânî de cumhurun nüshasını ihtiyar etmişlerdir.

Husûmât husumetin cem'idir. Husumet "nizâ" mânasına isimdir. İşhâs da müddeâ aleyhi hâkimin hükmü ile cebren mahkemede ihzardır. Şu halde yukarıdaki unvanların müctemian ifade ettikleri mânâ; "müminler arasında tehdâd eden nizâ ve husumet üzerine müddeînin talep ve hâkimin hükmü ile müddeâ aleyhin mahkemeye celp ve ihzarı keyfiyetini beyana dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir" demek olur.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَجُلًا يَقْرَأُ آيَةَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ خِلَافَهَا فَأَخَذْتُ بِيَدِهِ فَأَتَيْتُ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ كَلَا كَمَا مُحْسِنٌ لَا تَخْتَلِفُوا فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh demiştir ki: Bir kimsenin (mescidde Rahmân sûresinden) bir âyeti, benim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim kırâat(-i nebevî) hilâfına okuduğunu duydum. Hemen elinden tutup Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme getirdim. (Aramızdaki ihtilâfı arzedince yüzünde âsâr-ı şiddet hissettim. Bununla beraber) Resûlullah, "İkinizin kıraati de güzeldir; (Kur'an hakkında) sakın ihtilâf etmeyiniz! Sizden evvelki ümmetler, (kitaplarında) ihtilâf ettiler de öyle helâk oldular" buyurdu. {B2410 Buhârî, Husûmât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Bu hadisi Buhârî “Benî İsrâîl” ve “Fezâilü'l-Kur'ân” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Nesâî'nin de “Fezâilü'l-Kur'ân”da rivayeti vardır. Buhârî'nin “Fezâil”deki rivayetinde Abdullah b. Mes'ûd'un o kimseyi huzûr-ı saâdete götürdüğünü ifade eden fıkradan sonra, فَأَخْبَرْتَهُ فَعَرَفْتُ فِي وَجْهِهِ الْكَرَاهِيَةَ “Resûl-i Ekrem'e vâkıyayı haber verdim de mübarek yüzünde âsâr-ı şiddet hissettim” ziyadesi vardır.¹ Bunu da tercümede kavis içinde gösterdik.

Bu Kur'an okuyan sahâbînin ismi ne hadisin râvileri ne de şârihleri tarafından bildirilmiştir. Hâfız İbn Hacer *Mukaddime*'sinde bu zatın ismini bilmediğini kaydettiği halde *Fethu'l-bârî*'de bunun Ömer radiyallahu anh ile tefsir olunmak ihtimali vardır dediğini şârih Kastallânî nakletmekte ise de çok zayıf bir ihtimaldir. İbn Hibbân'ın aşağıda bildirdiğimiz rivayetine göre, bu zatın ashâb-ı Suffe'den olması en yakın bir ihtimaldir. İbn Hibbân'ın bu rivayetinde kıraati zemîn-i ihtilâf olan âyet-i kerîmenin sûre-i Rahmân âyetlerinden olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan tercümede buna da işaret ettik.

Begavî'nin *Mu'cem*'inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فلا تماروا في القرآن. فإن المرء فيه كفر* “*Şu Kur'an muhakkak yedi lugat üzerine inzâl buyurulmuştur. Sakın Kur'an hakkında şek ve iştibah etmeyiniz! Bu hususta iştibah küfürdür*”² buyurduğu rivayet edilmiş olup bu cihetle mevzumuz bulunan İbn Mes'ûd hadisindeki menhî olan ihtilâf, Kur'an hakkındaki ihtilâfa masruf bulunduğundan buna da tercümemizde işaret ettik.

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'indeki rivayeti daha mufassaldır ve Buhârî'nin bu rivayetini izah eder mahiyettedir. Bu cihetle onu da nakil ve tercüme ediyoruz:

İbn Hibbân'ın rivayetine göre, Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Rahmân sûresini tâlim buyurmuştu. Ben عشي *aşî*³

1 {B3476 Buhârî, Enbiyâ, 54. Müellifin belirttiği ziyade Fezâilü'l-Kur'ân kitabında yer alan rivayette değil (B5062 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37.), Ehâdisü'l-enbiyâ kitabındaki rivayette mevcut olduğundan kaynağı bu şekilde gösterilmiştir.}

2 {Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, III, 531, no: 2069. Müellifin, muhtemelen Aynî'den (Aynî, *Umde*, XII, 250.) naklen, Ebû'l-Kasım el-Begavî'nin (el-Begaviyyü'l-Kebîr) *Mucemû's-sahâbe*'sinde yer aldığını belirttiği rivayet bu lafızlarla tespit edilememiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mezkur eserde bu rivayete en yakın metin şu şekildedir: *إني أمرت أن أقرأ القرآن على سبعة أحرف*. Begavî, *Mu'cemû's-sahâbe*, III, 157, no: 1063.}

3 *Sihah*'ta beyan olduğuna göre عشي “aşî” ve عشية “aşıyye” akşam namazı vaktinden ateme denilen şafak zâil olduğu yatsı vaktine kadar güzêrân eden zamana denir. عشاء “işâ” da aşî gibidir. عشآن “işâân” akşamla yatsı vakitleridir. Bazı ehl-i lugat da işâ, zevâl-i şemsten tulû-ı fecre kadar imtidat eden zamandır demişlerdir. Ezherî de aşî zevali ile gurup arasındaki zamandır. Aşî namazları da öğle ile ikinci namazlarıdır; Güneş gurûb ettikten sonraki zamana da işâ denilir. İşâ da memdûd olarak gadâ mukabili olarak akşam taamıdır.

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de bu kelimelerin medlûllerini bu suretle izah ettikten sonra ehâdis-i şerifedeki sûret-i istîmallerine de işaret ederek şu iki hadîs-i şerifi zikrediyor {İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 242. Rivayetler için bkz: B482 Buhârî, Salât, 88; M1241 Müslim, Mesâcid, 64.}: Râvî a) صلى بنا رسول الله صلى الله عليه وسلم إحدى صلاتي العشي فسلم من اثنين

vakti çıkıp mescide gittim, bir cemaatin arasına oturdum. Bunlardan birine, “Haydi bana (Rahmân sûresini) oku bakayım!” dedim. Okudu fakat o benim okumadığım bir lehce ile okudu. Ona, “Bunu sana kim okuttu?” diye sordum. O da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tâlim buyurdu” diye cevap verdi. Bunun üzerine kalkıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gittik, huzûr-ı saâdette durduk. Ben (müddeî sıfatıyla), “Yâ Resûlellah! Biz, kıraat hususunda ihtilâf ettik” dedim. Ben ihtilâf der demez Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vech-i saâdeti tegayyür etti ve nefsinde bir teessür uyandırdı da, “*Sakın Kur’an hakkında ihtilâf etmeyiniz! Sizden evvel helâk olan ümmetler hep ihtilâf yüzünden varlıklarını kaybetmişlerdir*” dedi ve meseleyi Hazret-i Ali’ye havale buyurdu. Ali radiyallahu anı da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem herkesin Kur’an’ı bildiği lehce ile okumasını emreliyor. Sizden önce tarihe karışan ümmetleri ihtilâf edinilen fevzâ-yi içtimâî öldürmüştür” buyuruyor dedi. Abdullah b. Mes’ûd, “Bu cevap üzerine biz de gittik. Bizden herkes, arkadaşının okumadığı lügatla okumaya devam etti” demiştir.⁴

İbn Hibbân’ın bu rivayetinden müstefâd olan şey, İbn Mes’ûd’un mescide varıp içlerine girdiği cemaatin ashâb-ı Suffe olması ve kıraatinde ihtilâf edilen zatın da bu dârü’l-ilim talebesinden biri bulunmasıdır. Bunu biz, İbn Mes’ûd’un, “Haydi bana Rahmân sûresini oku!” demesinden öğreniyoruz. Hâfız İbn Hacer’in zannettiği veçhile İbn Mes’ûd’un Hazret-i Ömer’e böyle hitap etmesi müsteb’addır. Bu hitap, üstadın tilmizine tevcih ettiği bir hitâb-ı tadrîs ve tâlimidir. Esasen İbn Mes’ûd, Asr-ı saâdet’in yegâne dârü’l-irfânı olan Suffe müessesesinin en mümtaz kurrâ ve müderrislerinden biri değil mi idi? Bunu biz, yukarıda “İcâre” bahsinde 1031 numaralı Ebû Saîd el-Hudrî hadisinin izahında bildirmiştik.

Sonra İbn Mes’ûd’un, “Bu adam benim okumadığım bir lehçe ile okudu” demesi de bunun Hazret-i Ömer olmadığını teyit eder. Çünkü Hazret-i Ömer ile Abdullah b. Mes’ûd arasında lehçe cihetiyle bir fark yoktu. Bu cihetle tercümede İbn Hacer’in noktainazarına işaret edemedik.

Resûl-i Ekrem’in İbn Mes’ûd ile yanında gelen sahâbîye “*İkiniz de güzel okumuşsunuz!*”⁵ diye tasvip buyurmaları her iki kıraatin, kırâat-i seb’adan hariç olmadığına delâlet eder.

birini kıldırda da iki rek’attan sonra selâm verdi” demiş ve öğle, ikinci namazlarından birini kastetmiştir, b) إذا حضر العشاء فابدؤا بالعشاء “Akşam namazı ile akşam taamı bir araya geldiği zaman yemekle başlayınız.” buyurulmuştur ki aradaki farkı tercümede gösterdik. Yemeğin namaza takdimi emredilmesi, gönlün namazda meşgul olmaması içindir. {en-Nihâye, III/242.}

4 عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه قال: أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم سورة الرحمن. فخرجت إلى المسجد عشية فجلست إلى رهنط. فقلت لرجل: أقرأ علي فإذا يقرأ حرفاً لا أقرأها. فقلت من أقرأك؟ قال أقرأني رسول الله صلى الله عليه وسلم. فانطلقنا حتى وقفنا على رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: اختلفنا في قراءتنا. فإذا وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم فيه تغير. ووجد في نفسه حين ذكرت الاختلاف وقال إنما هلك من كان قبلكم بالاختلاف فأمر علياً رضي الله عنه فقال: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم يأمركم أن يقرأ كل رجل منكم كما علم فإنما أهلك من كان قبلكم الاختلاف. قال: فانطلقنا وكل رجل منا يقرأ حرفاً لا يقرأ صاحبه [رواه ابن حبان]. {İbn Balabân, el-İhsân, III, 22-23, no: 747.}

5 {B2410 Buhârî, Husûmât, 1.}

SEB‘A-i AHRUF NEDİR?

Harf, fi'l-asıl her şeyin ucuna ve kenarına denir ve müteaddit mânalarda istimal edilmiştir: **1.** Hurûf-ı teheccîden birisine ıtlak edilmiştir. **2.** Nahivcilerin isim ve fiilin mâadası kelimelere ıtlak etmeleridir. **3.** Bir vecih, bir sebep, bir gaye mânasında kullanılmıştır ki *“بَازِي كَيْسَلَر دِل اُچوُیلا (ve meselâ) رِيَا كَاسْتِيلا اَللّٰهُ اِبَادَت اَدِرلَر”*⁶ kavl-i şerifinde bu mâna kastedilmiştir. **4.** Harfin lugat mânasında istimalidir ki burada matlup olan budur. Ahruf, harfin cem'i olduğu cihetle *سبعة أحرف* lugat-ı Arab'dan yedi fasih lugat demektir ki Kureyş, Hüzeyl, Sakîf, Tay, Hevâzin, Yemen, Temîm kabilelerinin tekellüm ettikleri yedi nevi lugattır. Akvâm-ı mezkûreden her birinin kendi selîkalarına göre ifâde-i merâm ettikleri kelimeler ve lehçelerdir.

Seb'a-i ahrufun ta'yîn-i medlûlü hakkında pek çok ihtilâf edilmiştir. Bu babdaki akvâl-i merviyeyi Süyûtî *İtkân*'da kırk bire iblâğ ve tâdât etmektedir. *Feyzü'l-bârî*'de de Keşmîri kırk beşe çıkarıyor. Fakat bunların hepsi zayıf ve hatta mühmel şeyler olduğunu ve bunun hakiki medlûlü, aralarında tegayyür-i yesîr olan lehçelerden ibaret bulunduğunu aşağıda izah edeceğiz.

SEB‘A-i AHRUFUN ASLI VE MÜSTENED-İ İLMİSİ OLAN HABERLER

1. İbn Hibbân⁷ *Sahîh*'inde Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan şöyle rivayet ediyor. Müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: “Biri bir âyet okudu. Halbuki o âyeti ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda o adamın kıraatinden başka türlü okumuştum.” Ona, “Bu âyeti sana kim okuttu?” diye sordum. O da, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem” diye cevap verdi. Onunla Resûlullah'ın huzuruna gittim ve, “Yâ Resûlellah! Bu âyeti bana şöyle şöyle tâlim buyurmuştun değil mi?” diye sordum. Resûlullah, “*evet*” diye tasdik buyurdu. Bu defa da o kimse, “Bu âyeti bana da şöyle şöyle öğrettin!” demişti de Resûl-i Ekrem ona da, “*evet*” diye cevap verip buyurdu ki: “*Cebrâil ve Mîkâil aleyhime's-salâtü ve's-selâm bana geldiler de Cebrâil aleyhi's-selâm sağ tarafıma, Mîkâil aleyhi's-selâm da soluma*

6 el-Hac, 22/11.

7 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Hâfız Muhammed b. Hibbân b. Ahmed'dir. Semerkant'ta yetişip bir müddet orada kadılık etmiştir. Mısır'dan Horasan'a kadar bütün İslâm ilim merkezlerinde ne kadar ehl-i hadîs varsa İbn Hibbân bunlara mülâki olmuş, hepsinden istifade etmiştir. *Kitâbü'l-Envâ*'nda İbn Hibbân kendisi, hadis ahzettiği meşâyihinin 2000'den ziyade olduğunu bildirmiştir. Bunların arasında Ebû Abdurrahman en-Nesâî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ebû Bekir İbn Huzeyme gibi muteber telifat sahipleri huffâz-ı ehâdis de vardır. Kendisinden de Hâkim gibi birçok zevat hadis ahzetmişlerdir.

İbn Hibbân huffâz-ı âsârdan ve fukahâ-i dinden olduğu gibi aynı zamanda tıbbı, nücûma vesair ulûm ve fûnuna da vukufu vardı. Bu cihetle Hâkim, müşârün ileyh hakkında, “İbn Hibbân fıkıhta, lugatta, hadiste, vaaz ve hitabette ilim hazinelerinden ve ukalâ-i ricâlden ma'dûddur” demiştir. Hatîb el-Bağdâdî de, “İbn Hibbân mevsuk, fehîm, âkıl bir zat idi” diye senâ etmiştir. İbnü's-Salâh, “Müşârün ileyhın tasarrufatında galatı vardır” diye tenkit etmiştir.

İbn Hibbân ilim ile ameli nübüvvetin levazımından addederdi. Müşârün ileyhın bu babda sözü pek vâsi intikâdî davet etmiştir. Zehebî bile *Tezkiretü'l-huffâz*'da te'vil ile meşgul olmuştur. 354 tarihinde vefat etmiştir.

oturdu.” Cebrâil, “Yâ Muhammed! Kur’an’ı bir lugat üzerine oku!” dedi. Bunun üzerine Mîkâil bana, “Ziyade isteyiniz!” dedi. Ben de ziyade etseniz dedim. Bu defa Cibrîl, “İki lugat ve lehçe üzerine okuyunuz!” dedi. Yine Mîkâil bana, “Ziyade istemekliği mi teklif etti.” Yedi lugata bâliğ olunca, كاف وشاف “Artık bu yedi lugat kâfi ve şâfîdir” dedi ve bir rivayete göre “Kur’an, yedi lugat(-ı fasîha) üzerine inzâl buyurdu” dedi.⁸

2. Tirmizî’nin Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan bir tarîk-i rivayetinde müşârün ileyh hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere Hazret-i Cibrîl’e mülâki olduğunda, “Ey Cebrâil! Ben, ümmî bir kavme peygamber gönderildim. Bunların içinde genci var, acûz ve ihtiyarı var; köle ve câriye makûlesi var, asla bir mektubu okuyamayan kişiler var; (kıraat hususu teshîl edilse) dedi. Cibrîl Resûl-i Ekrem’e, ‘Kur’an yedi lugat üzerine inzâl buyruldu’ diye cevap verdi” demiştir.⁹

3. Buhârî ile Müslim’in “Fezâilü’l-Kur’ân” babında İbn Abbas radiyallahu anhümâdan müşterek bir rivayetleri vardır ki, Buhârî bunu ayrıca “Bed’ü’l-halk” babında da rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Cibrîl bana Kur’an’ı ibtidâ bir lugat üzerine okutmuştu. Fakat ben, daima bunun ziyade edilmesini istemiştım. Cibrîl her defaki talebimi is’âf ve ziyade etti de ennihaye Kur’an’ın vücûh-i lugatı yediye bâliğ oldu” buyurmuştur.¹⁰

4. Hazret-i Ömer ile Hişâm b. Hakîm arasında cereyan eden bir kıraat hadisesi de bu mevzuun en vâzih bir müstened-i ilmîsidir. Buhârî’nin rivayetine göre Ömer b. Hattâb radiyallahu anh diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sağlığında bir kere Hişâm b. Hakîm¹¹ namazda Furkân sûresi okuyordu, onun kıraatını dinledim. Hişâm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bana tâlim buyurmadığı birtakım lugat-ı Arap şivesiyle okuyordu. Az kaldı fırlayıp namazı bozacaktım. Fakat selâm verinceye kadar güçlkle sabrettim ve selâm verir vermez hemen ridâsının yakasına sarılıp çektim ve, “Şu sûreyi okuduğunu işittiğim veçhile sana kim öğretti?” diye sordum. O da, “Bunu

8 عن أبي بن كعب رضي الله عنه قال: قرأ رجل آية وقرأتها على غير قرائته. فقلت من أقرأك هذه؟ قال: رسول الله صلى الله عليه وسلم. فانطلقت فقلت: يا رسول الله أقرأتني آية كذا وكذا؟ قال نعم. فقال له الرجل: أقرأتني آية كذا وكذا؟ قال نعم، إن جبريل وميكائيل عليهما الصلاة والسلام أتاني، فجلس جبريل عليه الصلاة والسلام عن يميني وميكائيل عليه الصلاة والسلام عن يساري. فقال جبريل: يا محمد اقرأ القرآن على حرف! فقال ميكائيل استزده. فقلت: زدني. فقال: اقرأه على حرفين. فقال ميكائيل استزده حتى بلغ سبعة أحرف فقال كل كاف وشاف. وفي لفظ: أنزل القرآن على سبعة أحرف [رواه ابن حبان].

{İbn Balabân, *el-İhsân*, III, 11-12, no: 737; 17-18, 742.}

9 وعند الترمذي قال النبي صلى الله عليه وسلم: يا جبرائيل إني بعثت إلى أمة أمة فهم العجوز والشيخ الكبير والغلام والجارية والرجل الذي لم يقرأ كتاباً قط قال: يا محمد إن القرآن أنزل على سبعة أحرف.

10 عن ابن عباس رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أقرأني جبريل عليه الصلاة والسلام القرآن على حرف ولم أزل أستزده فيزيديني. حتى انتهى إلى سبعة أحرف [أخرجه البخاري في بدء الخلق وفي فضائل القرآن وأخرجه مسلم فيها].

{B4991 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 5.}

11 Hişâm b. Hakîm, kabâil-i Arap’tan Esed kabilesine mensuptur. Feth-i Mekke senesi müslüman olmuştur. Kendisinden bir hayli ehâdis-i şerife rivayet edilmiştir. Müslim münferiden bir hadisini rivayet etmiştir. Hişâm’dan Cübeyr b. Nazîr’in, Urve’nin rivayetleri vardır. İmam Mâlik, Hişâm b. Hakîm mâruf ile emreder, münkerden nehyederdi demiştir.

bana Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem okuttu!” diye cevap verdi. Ben, derhal, “Yalan söylüyorsun. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu sûreyi bana, senin okuduğun lügatın gayri bir lehçe ile tâlim buyurdu” dedim ve onu sürükleyerek Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna götürdüm ve, “Yâ Resûlellah! Ben, bu adamın Furkân sûresini senin bana tâlim buyurduğun lügattan başka lügatlarla okuduğunu işittim” diye şikâyet ettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Ömer! *Hele yakasını bırak!*” buyurdu ve Hişâm’a, “Yâ Hişâm! *Oku bakayım!*” diye emretti. O da Resûlullah’a karşı da benim kendisinden işittiğim bir eda ile okudu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunun üzerine, “*Bu sûre böyle inzâl buyuruldu*” dedi. Sonra bana, “Yâ Ömer! *Sen de oku bakayım!*” buyurdu. Bana da, “*Bu sûre böyle inzâl buyuruldu*” diye kıraatimi tasvip etti ve, “Kur’an yedi lügat üzerine inzâl buyurulmuştur. Bunlardan kolayınıza gelen lügatı okuyunuz!” buyurdu.¹²

Süyûtî *el-İtkân*’da, Kur’ân-ı Mübîn’in yedi lügat-ı fasîha üzerine nüzûlü hakkındaki hadîs-i şerif, ashâb-ı kirâmdan aded-i mühim bir cemâat-i sahâbî tarafından rivayet edildiğini bildirerek bunlardan olmak üzere kibâr-ı sahâbîden yirmi bir zatın esâmî-i mübarekelerini zikrediyor. Hatta Ebû Ubeyd’in bu babda tevâtür bulunduğuna katiyetle hükmettiğini haber veriyor. Ali el-Kârî *Mişkât* şerhinde, “Ebû Ubeyd’in tevâtür ile muradı, tevâtür-i lafzîdir; tevâtür-i mânevîye gelince, bunun vukuunda ulemâ arasında ihtilâf yoktur” diye Kur’ân-ı Kerîm’in yedi fasih lügat-ı Arap üzerine nâzil olduğunu teyit ediyor.

Şu halde tenzîl-i Kur’ân’ın gerek kelime gerek edâ-i kelime itibariyle seb’a-i ahraf denilen, Kureyş, Hevâzin, Sakîf, Tay, Yemen, Hüzeyl, Temîm kabilelerinin lügatları üzerine vukuu ve Asr-ı saâdet’te Kur’ân’ın bu yedi lügat üzerine okunduğu şüphesizdir.

Kur’ân-ı Kerîm’in müteaddit mevzilerinde ¹³ اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا buyurulup Kur’an’ın mutlak olarak Arabiyye ile tavsif buyurulması da tenzîl-i Kur’ân’ın Kureyş lügatına münhasır olmadığını teyit etmektedir. Sûre-i Şuarâ’nın 195. âyetinde de mutlak olarak بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ vârit olup Hazret-i Kur’an’ın Rûhulemîn Cibrîl vasıtasıyla kalb-i Muhammedîye açık bir Arap diliyle tenzil buyurulduğu bildirilmiştir.

12 عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه يقول: سمعت هشام بن حكيم يقرأ سورة الفرقان في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم. فاستمعت لقراءته. فإذا هو يقرأ على حروف كثيرة لم يقرئها رسول الله صلى الله عليه وسلم. فكذت أسأوره في الصلاة. فتصبرت حتى سلم. فلبثته بردائه فقلت: من أقرأك هذه السورة التي سمعتك تقرأ قال: أقرأنيها رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت كذبت! فإن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أقرأنيها على غير ما قرأت. فانطلقت به أقوده على رسول الله صلى الله عليه وسلم. فقلت: إني سمعت هذا يقرأ بسورة الفرقان على حروف لم تقرأنيها. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أرسله! أقرأ يا هشام! فقرأ عليه القراءة التي سمعت يقرأ. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذلك أنزلت! ثم قال: أقرأ يا عمر! فقرأت القراءة التي أقرأني. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: كذلك أنزلت، إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف، فافروا ما تيسر منه [رواه البخاري ومسلم وأبو داود والترمذي والنسائي وهذا المتن للبخاري]. {B4992 Buhârî, Fezâilü'l-Kur’ân, 5.}

13 Yûsuf, 12/2.

KUR'ÂN-I MÜBÎN'İN AHRUF-I SEB'Â ÜZERİNE

TENZİL VE KIRAATİNDEKİ ÂLÎ FAİDE

Kur'ân-ı Kerîm Resûl-i Ekrem'e âyet âyet nâzil olurdu ve her âyetin yeri ve hangi sûrenin neresine yazılacağı Hazret-i Cibrîl tarafından bildirilirdi. Resûl-i Ekrem de vahiy kâtiplerine bu suretle yazdırır, hâfızlar da bu tertip üzere hıfzederlerdi. Böyle bir i'tinâ-i mahsus ile hıfz ve tahrir olunan Kur'ân-ı Mübîn, her sene ramazanında, Hazret-i Cibrîl, Resûl-i Ekrem'e mülâki olarak nâzil olan âyetler müdârese ve tekrar arzedilmek suretiyle takrir edilirdi. İmam Buhârî tarafından *Sahîh*'inin müteaddit bablarında tahrîc edilen İbn Abbas radiyallahu anhümâ hadisinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ramazân-ı şerifteki Cibrîl ile müdârese buyurmaları şöyle haber veriliyor: İbn Abbas diyor ki: Resûlullah cömertlik cihetiyle hiç şüphesiz halkın en yükseği idi. Resûl-i Ekrem'in bu cömertliği, ramazân-ı şerif hulûl edip de kendisine Cibrîl mülâki olduğu sırada bir kat daha artardı. Ramazanda her gece Cibrîl aleyhi's-selâm Resûl-i Ekrem'e mülâki olurdu da Kur'an müdârese ve müzakere ederdi.¹⁴

Kur'ân-ı Mübîn'in keyfiyyet-i nüzûlüne ve hıfzına dair olan bu safhası bu suretle tesbit edildikten sonra ikinci safhasına geçerek deriz ki: Yukarıda Übey b. Kâ'b radiyallahu anh hadisinde görüldüğü üzere o zamanlar kavm-i Arap bir ümmet-i ümmiyye idi, içlerinde okur yazar kısmı pek az olduğu gibi o zamanki Cezîretülarap hayatına göre halk arasında köle ve câriye makûleleri mühim bir yeküne bâliğ oluyordu. Bunların her biri bir kabileye mensuptu. Kendi lehçelerinden başka bir lugatla Kur'an öğrenmeleri gayetle müşküldü. Halbuki nûr-ı Kur'ân'ın bir an evvel bütün kabâil-i Arap arasında ve bu suretle bütün milal ve akvâm-ı âlem içinde intişarı matlup ve muktazî idi. Binaenaleyh bu müşkülü izâle etmek ve ümmete sühûlet göstermek icap ediyordu. Bunun için müşfik Peygamberimiz Kur'ân-ı Kerîm'in yalnız Kureyş lugatı ile değil, her fasih lugat-ı Arabiyye ile de nâzil olmasını ve ol veçhile okunabilmesini arzu ediyorlardı. Übey b. Kâ'b hadisinde görüldüğü üzere, Resûl-i Ekrem bu arzularını Hazret-i Cibrîl'e zaman zaman izhâr etmekten fâriğ olmamıştı. Bu suretle Kur'an'ın nâzil olduğu ve kıraatine müsaade buyurulduğu lugat-ı Arap yediye bâliğ olmuştur ve böylece on sene gibi kısa bir zaman zarfında Kur'an nuru, berkî bir süratle Cezîretülarap âfâkına intişar etmiş ve bütün âleme intişarı da bu sayede müyesser olmuştur.

KİTÂB-I İLÂHÎNİN HER KELİMESİ LUGAT-I SEB'Â İLE KIRAAT EDİLMİŞ DEĞİLDİR. Belki ekseriyetle Kureyş lugatı üzere nâzil olan Kur'an'ın bazı kelimeleri meselâ Hüzeyl, bazıları Hevâzin vesair kabilelerin selîka-i lisâniyyelerine göre nâzil olmuş ve öylece okunmuştur. Nazm-ı Kur'ân bu suretle seb'a-i ahruf üzere silk-i sûtûr-ı sahâif olmakla Kur'an'ın ma'nâ-yı münîfi esaslı bir tebeddüle uğramıyordu: Müsbet menfi olmak, helâl haram kılınmak gibi

14 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم أجود الناس وكان أجود ما يكون في رمضان حين يلقاه جبريل عليه الصلاة والسلام. وكان جبريل يلقاه في كل ليلة من رمضان فيدارسه القرآن. فلرسول الله صلى الله عليه وسلم حين يلقاه جبريل أجود بالخير من الريح المرسلة [اخرجه البخاري في مواضع من صحيحه].
{B3220 Buhârî, Bed'ül-halk, 6.}

tagayyürü ve tenakuzu müstelzim olmuyordu. İbn Şihâb ez-Zührî, “Seb’a-i ahrufa dair mâlûmat bana vâsıl oldu. Bununla yalnız bir medlûlû ifade eden müteaddit selâkalara müsaade buyurulduğuna muttali oldum. Yoksa hill ü hürmeti müttefekun aleyh olan helâl ve harama dair hiçbir kelime üzerinde ihtilâf yoktur” demiştir.¹⁵

Bedreddin el-Aynî de, “Bu mevzua dair birçok rivayet vardır. Fakat bunlar arasında bahsimizi en iyi izah eden İbn Mes’ûd radiyallahu anhin şu sözüdür” diyerek Suffe dârü’l-irfânının en yüksek müderrisi olan İbn Mes’ûd’un, “Kur’an kârilerini dinledim. Hepsinin kıraatini mâna cihetiyle çok yakın buldum. Münzel kıraatlerden olmak üzere, siz muktedir olduğunuz lugatla Kur’an okuyabilirsiniz; aradaki fark, sizin أقبل، تعال، اهل، demeniz gibidir” dediğini hikâye ediyor.

Keşmîrî Muhammed Enver merhum *Sahîh-i Buhârî* şerhi *Feyzü’l-bârî*’de bu mevzua ehemmiyet vererek bir hitâb-ı tenbîhî ile şöyle izah ediyor: Seb’a-i ahruf arasında râbîta ve tekârüb olmayarak her veçhile bir tegâyür bulunduğu vehmedilmemelidir. Seb’a-i ahruf arasında bazan “mücerret, mezîd” olmak üzere bir fark bulunur. Bazı kelimeler arasında da babları cihetiyle bir fark müşahede edilir. Bazı defa da “hâzır, gâib” sîgalarıyla bir fark arzeder. Hemzenin “tahkiki, teshîli” cihetiyle de bir fark bulunuyor. Bu tegayyürât ister az olsun ister çok olsun bizâtihî bir harftir, bir lugattır.

Bu babda birçok ümmetle ve şevâhid-i Kur’âniyye ile daha derin izahat ve mâlûmatı aşağıda “Fezâilü’l-Kur’ân” bahsinde şârih Kastallânî verecektir.

SEB’A-İ AHRUFUN HEPSİ KUR’ÂN’DA MEVCUT MUDUR, YOKSA BAZISI REF’ OLUNUP BAZISI KALMIŞ MIDIR? Bu suale de *Feyzü’l-bârî*’de Enver Keşmîrî şöyle cevap veriyor: Arza-i ahîrede Cebrâil aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kıraat edip arzettiği âyât ve kelimât-i Kur’âniyye’nin kâffesi mushaf-ı Osmânî’de tamamen sabit ve mevcuttur. İbn Cerîr’e göre yedi lugattan altısı ref’ olunup birisi kalmıştır deniliyor.

Tabakâtü’l-kurrâ namındaki bir eserimizde Tahâvî’nin *Müşkilü’l-âsâr* namındaki çok kıymetli eserinden naklen bu mevzuu şöyle izah etmiş bulunuyoruz: Kavm-i Arab’ın bir ümmet-i ümmiyye olmasına mebnî kırâat-i Kur’ân hususundaki Asr-ı saâdet’e has olan bu ruhsat ve tevsia öyle devam edip gitmiş değildir. Bir müddet sonra kabâil-i Arap’a mensup müminlerin dilleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem lehçe ve şivesine tehavvül edip Kur’ân-ı Kerîm’i Kureyş lugatı üzere okumaya başlayınca kırâat-i Kur’ân hususundaki bu müsaade ve serbestî yine asr-ı risâlette nihayet bulmuş oluyor.

Hazret-i Cibrîl’in, irtihâl-i nebevî senesi Kur’an’ı Resûl-i Ekrem’e en son olarak bir arz ve tebliği vardır ki “arza-i ahîre” denilir. İşte bu arza-i ahîredeki kıraat takarrür etmiştir.

ARZA-İ AHÎRE, İRTİHÂL-İ NEBEVÎYE MÜSÂDİF OLAN ARZDIR ve bu arz keyfiyeti sair senelerde senede bir defa vuku bulduğu halde irtihâl-i nebevî senesi iki defa vâki olmuştur. Buhârî ile Müslim’in Hazret-i Âişe vasıtasıyla Fâtımatüzzehrâ radiyallahu anhâdan bir

15 قال ابن شهاب الزهري: بلغني أن تلك الأحرف السبعة إنما هي في الأمر تكون واحدا لا تختلف في حلال ولا حرام متفق عليه [مشكاة].

rivayetlerine göre, Hazret-i Fâtıma diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere bana gizlice, “Her sene Cibrîl Kur’an’ı benimle mukabele ederdi. Bu sene ise iki defa arz ve mukabele etti. Her halde ecelim yaklaştı zannediyorum” buyurdu.¹⁶ Tavzîh sahibi Sahîhayn’da Hazret-i Fâtıma’dan rivayet edilen yegâne hadisin bundan ibaret olduğunu bildiriyor.

Yine Buhârî ile Müslim’in müştereken ve aynı meâlde Ebû Hüreyre’den de bir rivayetleri vardır: Ebû Hüreyre radiyallahu anh diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem her sene Kur’an bir kere arz olunurdu. Refîk-ı a’lâya irtihal buyuruldukları sene içinde ise iki defa arz olundu. Her sene on gün itikâf ederken irtihal senesinde yirmi gün itikâf buyurdu.¹⁷

SEB’A-İ AHRUF İLE MURAT, MEŞHUR KİRÂAT-İ SEB’A DEĞİLDİR. *Feyzü’l-bârî*’de bu hususta ulemânın ittifakı olduğu bildirilerek şöyle izah ediliyor. Seb’a-i ahruf, kırâat-i seb’adır diye bilmek için seb’a-i ahruftan her biri kırâat-i seb’adan bir kıraat olmak icap eder. Halbuki kırâat-i seb’a ile ahruf-ı seb’a arasında böyle bir intibak yoktur. Belki kırâat-i seb’a ile ahruf-ı seb’a arasında umum ve husûs-ı min vecih vardır. Çünkü vücûh-i kıraat yediye münhasır değildir ki. Bunu yani kırâat-i Kur’an’ın yediye adem-i hasrını İbn Cezerî العشرة النشر في قرائة العشر namındaki risâle-i meşhuresinde tasrih etmiştir. *Feyzü’l-bârî*’de, “Vücûh-i kırâattan elsine-i enamda seb’anın iştiharı kırâat-i seb’i Şâtıbî’nin cemetmiş olmasındandır” deniliyor.

Filhakika وَعَبَدَ الطَّاعُونَ¹⁸ nazm-ı şerifinin kıraatindeki vücuh, yirmi dörde bâliğ olmuştur ki bunlardan yalnız ikisi seb’iyyedir: Bunun biri cumhurun fiil-i mâzii mâlûm sîgasıyla عبد الطاعون “abede’t-tâgût” kıraatidir. Öbürü de “bâ”nın zammı ve “dâl”ın fethi, tâgût kelimesinin de cerri ile hemzenin عبد الطاعون “abüde’t-tâgût” kıraatleridir. Kırâat-i şâzze de, 1. Cemi’ sîgasıyla ve mâ-kablindeki âyette مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ¹⁹ nazm-ı şerifindeki من lafz-ı âmmine mûraat olarak Übeyy’in عبدوا الطاعون kıraati, 2. “Ayın”ın ve “dâl”ın fethi ve “bâ”nın sükûnuyla, tâgût kelimesinin de nasbı ile عبد الطاعون kıraatidir ki, A’mes ile Nehaî’nin kıraatleridir. مَالِكٍ²⁰ âyeti de vücûh-i kıraati çok olan nazm-ı şeriflerdendir.

Kelimât-i Kur’âniyye’de yedi ve daha fazla suretlerle kıraat olunanlar bulunmakla beraber bunlar pek azdır ve yediden fazlası butûn ve efhazdan ibaret olup “seb’a”ya râci olduklarını ulemâ bildirmişlerdir.

HULÂSA. Ahruf-ı seb’a, kırâat-i seb’a demek değildir. Böyle zannetmek her iki terkipte de “seb’a” lafzının bulunmasındandır. Yalnız buraya ilâve etmek istediğimiz bir şey

16 وقال مسروق عن عائشة عن فاطمة عليها السلام أسر إلي النبي صلى الله عليه وسلم أن جبريل يعارضني بالقرآن كل سنة مرة وأنه عارضني العام مرتين ولا أراه إلا حضر أجلي [رواه البخاري]. {Buhârî, Fezâilü’l-Kur’an, 7 (bab başlığı).}

17 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنه قال كان يعرض علي النبي صلى الله عليه وسلم القرآن كل عام مرة فعرض عليه مرتين في العام الذي قبض فيه {وَكَانَ يَتَكَفَّى كُلَّ عَامٍ عَشْرًا فَأَعْتَكَفَ عَشْرِينَ فِي الْعَامِ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ} [أخرجه الشيخان].

{B4998 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’an, 7. Yukarıda tercümede itikâfa dair eklenen kısım *Müslim* metninde yer almamaktadır. Ayrıca Müslim rivayeti Hazret-i Âişe kanalıyla gelmektedir. bkz. M6314 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 99.}

18 {el-Mâide, 5/60.}

19 {el-Mâide, 5/60.}

20 {el-Fâtiha, 1/4.}

varsa, o da Ali el-Kârî'nin bir mütalaasıdır. Bu çok zeki Hanefî muhakkiki, şu da hatıra geliri ki diyor: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ümmeti arasında kırâat-ı mütevâtirenin yedi surette karar kılacağı mâlûm ve münkeşif olmuştur. O da elân mevcut olup tevâtürü müttefekun aleyh bulunan vücûh-i kiraattir. Nasıl ki ulemâ kırâat-i seb'anın mâ-fevkine şâz nazarıyla bakmışlar ve onunla kiraati tecviz etmemişlerdir.

AHRUFÜ'S-SEB'A HAKKINDA ULEMÂNIN ÂRÂ VE MEZÂHİBİ

Kur'ân-ı Mübîn'in ahurf-ı seb'a üzere tenzil ve kiraati hakkında şerefvârit olan ahbâr-ı şerifenin yukarıda izah ettiğimiz veçhile turuk-ı rivayetinde ne derece kesret ve kuvvet varsa ta'yîn-i mânasında da o nisbette ihtilâfât-ı kesîre mevcuttur.

Bu akvâlin kırk bire bâliğ olduğu *el-İtkân*'da zıkr ü tâdât edilen ve yukarıda bildir-diğimiz üzere *Feyzü'l-bârî*'de de kırk beşe çıkarılan akvâl-i mezkûrenin İbn Hibbân'da yekdiğerinde mütedahil ve bazıları öbürlerine müşâbih şeyler olduğunu bildiriyor. Hanefî eimmesinden Bîşr el-Merîsî²¹ de "bunlardan pek çoğunun ne müstenedini, ne de kimden nakledildiğini biliyorum. Pek çoğu Hazret-i Ömer ile Hişâm İbn Hakîm hadisine de mugâyirdir. Bu iki büyük sahâbî tefsirde, ahkâmı değil, yalnız kırâat-ı hurufta ihtilâf ettikleri halde akvâl-i mezkûre sahiplerinin ekserisi "seb'a-i ahurf"ı "ahkâm" ile tefsir ve te'vil etmişlerdir. Hatta avamdan çokları "seb'a-i ahurf" ile "kırâat-ı seb'a" maksuttur zan-netmişlerdir ki bu da çirkin bir cehalettir" diyor.

Biz burada *el-İtkân*'daki akvâl ve efkârı birer birer zikir ve tâdât edecek değiliz. Bun-ları ibtidâ şu suretle tasfiye edeceğiz: Evvelâ "seb'a" lafzından aded-i muayyen kastedil-meyip teksire hamledilen akvâli, sâniyen, hadisin gâye-i vürûdu olan teysîr ve teshîle hamle müsait bulunmayan tevcihatı bırakacağız. Çünkü bu iki sınıf akvâl ve tevcihat "seb'a-i ahurf" hadisinin mantûkuna ve hikmet-i vürûduna münâfidir. Bunlar bu suretle tasfiye edildikten sonra geriye hem aded-i mansûs kastedilen, hem de teysîr ve teshîle hamle müsait olan akvâl kalır ki onlar da bervech-i âtîdir:

1. Seb'a-i ahurf ile lugat-ı Arap'tan yedi lugat-ı fasîha maksut olduğudur ki bu kavli Ebû Sâlih, İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet etmiştir. Ebû Ubeyd, Sa'leb, Zührî buna zâhib olmuşlardır. İbn Atıyye de bunu ihtiyar etmiştir. Beyhakî *Şuabü'l-îmân*'da, "Sahih olan bu kavildir" diye tasvip eylemiştir. Hadis şârihleri de ta'yîn-i mânada bunu tercihan zikretmektedirler. Biz de yukarıdan beri bu babdaki hadisleri hep bu suretle ter-cüme ve bu kavli teyit ettik.

2. Mâna cihetiyle mütekârib-i elfâz-ı muhtelif ile edadan hâsıl olan vücûh-i seb'a kastedilmesidir. أسرع، عجل، هلم، تعال، أقبل lafızları gibi. Bu re'ye de Süfyân b. Uyeyne, İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Vehb zâhib olmuşlardır. İbn Abdülber de bu re'yi birçok ulemâya nisbet etmektedir. Bu babda Abdullah b. Mes'ûd'dan bir haber zikretmiştik. İbn Abdülber

21 مريسي، بالفتح وكسر الراء وتحتية ومهملة إلى مريس، قرية بمصر. منها بشر المريسي [لب اللباب]

“ahrufü’s-seb’a” bir meseldir. Onunla mefhûmen müttehid ve mesmûan muhtelif meânî maksuttur diyor ve misal olarak şu kıraatleri zikrediyor: Übey b. Kâ'b radiyallahu anh ²² كَلَّمَا لِلَّذِينَ أَمَنُوا أَنْظُرُونَا - أَمَهْلُونَا - أَمَهْلُونَا vüçühi ile ²³, İbn Mes'ûd radiyallahu anh da مَرَوْا فِيهِ - سَعَوْا فِيهِ - أَخْرَوْا suretleriyle kıraat etmişlerdir. *Fezâil-i Ebû Ubeyde*'de yine İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet edildiğine göre müşârün ileyh hazretleri bir a'râbiye طَعَامُ الْيَتِيمِ ²⁵ âyet-i kerimesini tâlim ederken, cahil bedevî bir türlü okuyamaz, muttasıl طَعَامُ الْيَتِيمِ dermiş. İbn Mes'ûd ona طَعَامُ الْيَتِيمِ diyebilir misin? diye sorduğunda cevâb-ı tasdik alınca “Haydi öyle oku!” diye müsaade etmiştir ki, fâcir de aynı mânâyı ifade etmektedir.

Ashâb-ı kirâmdan Übey b. Kâ'b ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhümâ gibi bâb-ı kıraatta sitâyîş-i nebevîye mazhar olmuş iki zât-ı âlî-kadrin mişkât-ı nübüvvetten ahzettikleri kelimât-ı Kur'âniyye'yi hod-behod değiştirmeleri cidden müsteb'addır. Binaenaleyh Übey b. Kâ'b ile İbn Mes'ûd bu âyetleri fem-i peygamberîden iki, üç veçhile ahzedip o kadar kıraat etmişlerdir. Nasıl ki, bugün ilm-i vüçûh müntesibîni, mâruf olan vüçûh-i ihtilâfâtı bu surede okumakta ve Hazret-i Kur'an'ın her veçhile masûniyeti temin edilmekte ve edilegelmektedir. Ya da İbn Kâ'b ile İbn Mes'ûd tefsir kastıyla kıraat etmiş olsunlar. ²⁶

3. “Ahrufü’s-seb’a” ile lafz-ı Kur'an'ın mânasında, suretinde, i'rabında vâki tegayyür olmasıdır ki bunun da ba'de'l-istikrâ' yediye bâliğ olduğu İbn Kuteybe'den nakledilmiştir. Fakat bu kavlin de edâ-i kelimâtteki ihtilâfâta şümulü yoktur.

4. Hulefâ-yi Erbaa ile Übey b. Kâ'b, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas gibi yedi sahâbîdir: Ahrufü's-seb'a ile bunların kıraatleri kastedilmiştir ki bu da şâyân-ı iltifat bir kavil değildir.

HULÂSA OLUNARAK AHRUFÜ'S-SEB'A İLE BİRİNCİ VE İKİNCİ MÂNALAR KASTOLUNUYOR.

TEMBİH. İzahıyla meşgul bulunduğumuz Abdullah b. Mes'ûd hadisinde Resûl-i Ekrem'in, hem İbn Mes'ûd'un kıraatini, hem de muhalifi bir kıraati tasvip ve tahsin buyurmalarının sebep ve hikmetini beyan ve gönüllerde uyanan bir şüpheyi ilmî bir surette izâle ederken bu hadîs-i şerifin burada asıl sebep-i sevk ve iradını tehir etmiş bulunuyoruz. Şimdi de onu bildireceğiz:

22 el-Bakara, 2/20.

23 Belâgat-ı Kur'âniyye'nin şaheser bir numunesi olan bu âyetlerde münafıkların ileri geri mütereddit vaziyetleri tasvir buyurulup, bir sayyib-i semavî farzedilerek bardaktan dökülür gibi yağmur boşanıyor. Bu sırada her tarafı kesif karanlıklar kaplayıp gözleri, gönülleri sıkıyor; mütemadiyen gök gürliyor, şimşek çakıyor, zaman zaman karanlıkları yarıyor; ölüm endişesiyle yıldırımlardan korkarak parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar -Halbuki Allah bu kâfirleri her taraftan kuşatmıştır-. Şimşek çaktıkça gözlerini kapacak gibi olur. “وَأِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا” “Üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar” buyuruluyor. “Önlerini aydınlattıkça onun ışığında yürürler”; كَلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ - سَعَوْا فِيهِ - أَخْرَوْا kıraatleri de aynı mânâyı ifade etmektedir.

24 {el-Hadîd, 57/13.}

25 ed-Duhân, 44/43-44.

26 Ali el-Kârî, *Şerh-i Mişkât*, II, 920.

Hadisin mensup olduğu babın unvanı, “Müminler Arasında Tahaddüs Eden Nizâ ve Husumet Üzerine Müddeînin Huzûr-ı Hâkime Müddeâ Aleyhi Celb ve İhzâr Hakkını Beyana Dair”di. Hadisin bu unvana mutabakat noktası İbn Mes’ûd’un, kıraati hilâfına Kur’an okuyan sahâbîyi elinden tutarak şâri’-i a’zam sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin huzuruna götürmesi keyfiyetidir. Bu celp ve ihzâr hususunu İbn Hibbân’ın rivayetinde ve Hazret-i Ömer’in hadisinde de vâzihan görüyoruz. Şu kadar ki bu celp ve ihzârın hâkimin hükmü ile olması, bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinden müstefâd olmakta bulunduğundan, bu ciheti bu husumet bahsinin ibtidâsında kaydettik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اسْتَبَّ رَجُلَانِ رَجُلٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَرَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ الْمُسْلِمُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا عَلَى الْعَالَمِينَ فَقَالَ الْيَهُودِيُّ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْعَالَمِينَ فَرَفَعَ الْمُسْلِمُ يَدَهُ عِنْدَ ذَلِكَ فَلَطَمَ وَجْهَ الْيَهُودِيِّ فَذَهَبَ الْيَهُودِيُّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَخْبَرَهُ بِمَا كَانَ مِنْ أَمْرِهِ وَأَمَرَ الْمُسْلِمَ فَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ الْمُسْلِمَ فَسَأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تُخَيِّرُونِي عَلَى مُوسَى فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَصْعَقُ مَعَهُمْ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ فَإِذَا مُوسَى بَاطِشٌ جَانِبَ الْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَكَانَ فِيمَنْ صَعَقَ فَأَفَاقَ قَبْلِي أَوْ كَانَ مِمَّنِ اسْتَتْنَى اللَّهَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. Müşârün ileyh demiştir ki: (Bir kere) biri müslümanlardan, öbürü yehûddan iki kişi birbirlerine sebb ü şetm etmişti de müslüman zat yahudiye, “Muhammed’i, âlemler üzerine tercih ve ihtiyar eden Allah’a yemin ederim ki demişti. Yahudi de müslümana hitaben, “Mûsâ’yı âlemlere tercih ve ihtiyar eden Allah’a yemin ederim ki” demesi üzerine müslüman elini kaldırıp yahudinin suratına bir tokat yaptırdı. Bunun üzerine yahudi Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gitti. Kendisinin ve müslim zatın ahvâlinden olup biten şeyleri Resûl-i Ekrem’e haber verdi.²⁷ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, Benî Mûsâ’ya tafdîl etmeyiniz! Hakikat halde insanlar, kıyamet gününde (o günün dehşetinden yıldırım çarpmış gibi) bayılacaklar; onlarla beraber ben de bîhûş olacağım. Fakat ilk ifâkat bulan ben olacağım. O anda bir de ben ne bakayım ki Mûsâ arşın bir tarafına sıkıca tutunmuş duruyor. Bilmiyorum Mûsâ da bayılanların içinde idi de benden

27 {Buraya metinde bulunup tercümede yer almayan ifadelerin karşılığı olarak “Ardından Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanı çağırıp ona bu meseleyi sordu, o da anlattı.” cümlesi eklenebilir.}

evvel mi ifâkat buldu yahut baygınlıktan istisna edilen (bahtiyar)lardan mı bulundu? {B2411 Buhârî, Husûmât, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî böylece “Tevhîd”, “Rikâk” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim’in “Fezâil”de, Ebû Dâvûd’un “Sünnet”te, Nesâî’nin de “Nuût” ve “Tefsîr” bablarında rivayetleri vardır.

Ebû Hüreyre’nin bu hadisinden sonra Buhârî’nin Ebû Saîd el-Hudrî²⁸ radiyallahu anhtan da bir rivayeti vardır ve meâlen şöyledir: Ebû Saîd hazretleri demiştir ki bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem oturduğu sırada bir yahudi geldi ve, “Yâ Ebû’l-Kâsım! Ashabından biri yüzüme vurdu” diye şikâyet etti. Resûl-i Ekrem, “O kimdir?” diye sordu. Yahudi, “Ensardan biri” olduğunu söyledi. Resul-i Ekrem de, “Onu çağırınız!” diye emretti. (O adam huzûr-ı saâdette ihzâr olununca), “*Sen bu yahudiye dövdün mü?*” diye sordu. O zat da, “Evet!” Bunun çarşıda, “Mûsâ’yı, bütün beşeriyete tercih ve ihtiyar eden Allah’a” diye yemin ettiğini işittim. Ben de, “Ey habis! Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem üzerine de mi (tercih etti) dedim. O sırada bana âni bir öfke geldi de suratına vurdum” dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Enbiya arasında birini öbürlerine tercih ederek kadirlerini tenkis etmeyiniz! Kıyamet gününde insanlar (o günün şiddetinden) bayılacaklar, (onlarla beraber ben de bîhûş olacağım). Fakat kabri ilk açılan ben olacağım. O anda ben, kendimi Mûsâ’ya yakın bulacağım. Mûsâ, arşın direklerinden birine tutunmuş bulunacak. Bilmiyorum, Mûsâ da bayılanlar arasında bulundu (da benden evvel) mi (ayıldı)? Yoksa (Tûrisînâdaki) sa’ka-i ûlâ ile mahsup mu edildi*” buyurdu.²⁹

28 Ebû Saîd el-Hudrî hazretleri, Sa’d b. Mâlik b. Sinân el-Ensârî’dir. Medine’nin sekene-i kadîmesinden Hazrec kabilesine mensuptur. Ulemâ-yi sahâbeden ve bîat-ı şecerede hazır bulunan bahtiyarlardandır. Pederi Malik b. Sinân da Uhud şühedâsından olmakla Ebû Saîd el-Hudrî sahabî oğlu sahâbîdir. Uhud Harbi sırasında on üç yaşında bulunduğundan harbe hazırlandığı halde taraf-ı risâletpenâhîden harbe iştirakine müsaade edilmemiştir. Fakat Uhud’dan sonraki bütün gazâlara iştirak etmiştir. Ebû Saîd hazretleri ashâb-ı Suffe’den idi. Bu dârü’l-ilminden ahz-ı feyzettiği için kendisinden pek çok hadis rivayet edilmiştir. Merviyâtının bin yüz küsur hadise bâliğ olduğu bildiriliyor ki bunlardan kırk üç hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. On altı hadisini Buhârî, elli iki hadisini de Müslim münferiden rivayet eylemişlerdir. Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve daha bir hayli ashâb-ı kirâmın kendisinden rivayetleri vardır. Amr b. Süleym, Nâfi’, Ebû Nadre, Ebû Seleme b. Abdurrahman gibi birçok tâbiî râvileri de vardır. Bir hayli zaman da iftâ ile meşgul olmuştur. Seksen altı yaşında vefat etmiştir. Vâkıdî’nin rivayetine göre vefatı 74 tarihine müsâdiftir (*Tezkiretül-huffâz*, I, 37; *Hulâsa*, s. 115). Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin merkad-i mübârekinin İstanbul’da Ayvansaray’da Kariye Camii havlisinde bulunduğu dair bir rivayet vardır ve bu maksatla orası mine’l-kadîm ziyaretgâhtır. Gerçi tabakat kitaplarında böyle bir kayda tesadüf edilmekte ise de vaktiyle Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi birçok kibâr-ı sahâbenin Kostantiniye seferine iştirak ettiklerine ve şehîden burada vefat edip kaldıklarına göre Ebû Saîd el-Hudrî’nin bu kâfile-i şühedâ arasında bulunması ve bunun da an’ane halinde rivayet edilmiş olması kabul edilir.

29 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس جاء يهودي فقال: يا أبا القاسم ضرب وجهي رجل من أصحابك. فقال من؟ قال: رجل من الأنصار. قال: ادعوه. فقال: أضربته؟ قال: سمعته بالسوق يحلف والذي اصطفى موسى على

Yahudiye tokatlayan zatın Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh olduğu rivayet olunuyor. Bunu Süfyân b. Uyeyne *Câmi'*inde, İbn Ebû'd-Dünyâ da *Kitâbü'l-Ba's*'ta tahrîc etmişlerdir. İbn İshak'ın *Tefsîr*'inde de tokatlanan yahudinin ahabâr-ı yehûddan Finhâs olduğu zikredilmiştir ve Âl-i İmrân sûresinin 181. âyeti olan *لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ* “Şüphesiz ki Allah onların, muhakkak Allah fakirdir; biz zenginiz, diyenlerin sözlerini işitti” kavl-i şerifi bu hadise hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir.

İbn Abbas radiyallahu anhümâya müntehî olan bu habere göre, Ebû Bekir radiyallahu anh bir kere bir yahudi mecmâina uğramıştı. Orada bir yahudi âlimi olan Finhâs'ın başına yahudilerden bir grup toplanmış onlara bir şeyler anlatıyormuş. Ebû Bekir hazretleri, “Ey Finhâs! Pek iyi bilirsin ki, Muhammed, Resûlullah'tır. Bu hakikat elinizdeki Tevrat'ta yazılıdır. Allah'tan kork da iman et!” buyurur. Bu küstah yahudi vâizi Ebû Bekir'e cevaben, “Ey Ebû Bekir! Bizim Allah'a ihtiyacımız yok, belki o bize muhtaçtır. Allah zengin olsaydı sahibiniz bizden para istikrâz etmezdi gibi birtakım hezeyanlar savurmaya başlar. Bu kâfirane tefevvuhatı işitince Ebû Bekir radiyallahu anh öfkelenerek bu yahudi hahamının suratına şiddetle bir tokat yapıştırır ve, “Sizinle aramızda bir ahd olmasaydı senin şimdi kafanı koparırdım!” diye yemin eder. Bunun üzerine Finhâs, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hadiste görüldüğü üzere şikâyet ediyor. Resûl-i Ekrem Hazret-i Ebû Bekir'i davet edip bu hareketin sebep ve sâikini sorunca Hazret-i Sıddîk, “Yâ Resûlellah! Bu yahudiye göre Allah fakir imiş de kendileri ağniyâ imişler diye Finhâs'ın tefevvuhâtını arz ile vurduğu tokatı itiraf ediyor.” Finhâs bu defa, “Ben böyle bir şey söylemedim” diye inkâr ettiğinde, “Allah fakirdir, biz zenginiz, diyenlerin sözlerini Allah işitti” meâlindeki nazm-ı şerif nâzil olup Ebû Bekir es-Sıddîk tasdik, Finhâs tekzip buyuruluyor.³⁰

Şârih Kastallânî sûre-i A'râf'ın tefsirinde Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayetinde bu zatın ensardan olduğu tasrih edildiğinden bu tokat kıssasının müteaddit olduğunu kabul etmek ve bu âyetin sebep-i nüzûlü olan kıssa-i Ebû Bekir ile hadisteki ensarî zatın tokat hadisesi ayrı ayrı iki vâkıdır demek doğru olduğunu bildiriyor. Yalnız sûre-i A'râf'ın tefsirinde değil İmam Buhârî'nin Ebû Saîd'den buradaki diğer bir rivayetinde de ensarî olduğu tasrih edilmiştir.³¹

BİR SUAL. Şüphesizdir ki Nebî-i müfahhamımız Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem bütün enbiya ve mürselinin efdalidir. Bu bâlâterin mertebelerini Müslim'in “Fezâil”inde tahrîci veçhile, *Ben Âdem çocuklarının ulusuyum, fakat bu*

البشر. قلت: أي خيبت على محمد صلى الله عليه وسلم؟ فأخذتني غصبة، ضربت وجهه. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: لا تخيروا بين الأنبياء. فإن الناس يصعقون يوم القيامة فأكون أول من تنشق عنه الأرض فإذا أنا بموسى أخذ بقائمة من قوائم العرش فلا أدري أكان فيمن صعق، أم حوسب بصعقة الأولى [رواه البخاري].

30 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 441-442, no: 8300. Rivayet için bkz: 70. Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, V, 87, no: 1830.}

31 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال: بينما رسول الله صلى الله عليه وسلم جالس جاء يهودي فقال: يا أبا القاسم ضرب وجهي رجل من أصحابك. فقال من؟ قال: رجل من الأنصار الحديث [رواه البخاري].

âli haslete öğünmem!”³² kavlı-i şerifiyle ifade buyurmuşlardır. Böyle iken burada Resûl-i Ekrem’in ashâb-ı kirâma, لا تخيروني على موسى “*Beni Mûsâ’ya tafdîl etmeyiniz!*”³³ buyurmalarının vechi nedir?

CEVAP. Yukarıdaki suali irat eden şârih-i allâme Aynî, vücûh-i müteaddide ile de cevap veriyor: **1.** Resûl-i Ekrem’in efdal-i enbiyâ ve Benî Âdem olduğu kendilerine bildirilmezden evvel “*Beni Mûsâ’ya tafdîl etmeyiniz!*” buyurmuştu. Bilâhare mertebe-i refiaları taraf-ı ilâhîden bildirildikten sonra da, “*Ben, benî Âdem’in efdaliyim, fakat fahr ü mübâhat etmem!*” buyurmuştur. **2.** Hadisteki nehiy, bazı enbiyanın şanını tenkise müeddî olur surette tafdîlden nehyolmasıdır. **3.** Husumete sebep olan tafdîlden nehiy buyurulmuş olmasıdır ki hadisteki bir müslimin yahudiye tokatlaması bu yolda bir tafdîldir. **4.** Resûl-i Ekrem’in tevazuan böyle söylemiş olmasıdır. **5.** Asl-ı nübüvvette tafdîlden nehyedilmiş bulunmasıdır. Yoksa enbiyâ-i kirâmın zatları ve hasâis-i ilmiyyelerine gelince, her peygambere taraf-ı ilâhîden bir meziyyet-i mahsûsa, bir fazîlet-i mümtâze bahşedilmiştir ki bu suretle bir peygamber öbürüne tafdîl ve tercih olunabilir. Nasıl ki sûre-i Bakara’nın 253. âyet-i kerîmesinin matlaında, بَلِّغِ الرُّسُلَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ “*O peygamberler kâfile-i âliyesi yok mu, biz onların bazısını bazısından efdal kıldık*” buyurulmuştur.

Hadisteki يصعقون فإن الناس cümlesindeki صَعِقَ “sa’k”ı İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de, “Sa’k, işitiği şiddetli bir savttan insan üzerine gelen fenalık ve baygınlıktır. Çok defa insan bu baygınlıkla ölüverir del” diyor. Sonra bu kelimenin çok defa mevt mânasında istimal edildiğini bildiriyor. Şu halde sa’k, yıldırım çarpmış ve bîhûş yere serilmiş kimsenin vaziyeti demek oluyor ki biz de böyle tercüme ettik. Zümer sûresinin 68. âyetinde وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ وَمَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ “*Sûra üflenmişti de göklerde kim varsa, yerde kim varsa çarpılıp düşmüştü, (helâk olmuştu) yalnız Allah’ın dilediği kimseler müstesnadır. Sonra sûra bir daha üflenmiştir. Bu defa o serilenler hep kalkmış (âkıbete) intizar ediyorlar*” buyurulup iki nefh beyan edilmiştir: **1.** Nefh-ı sâiktir ki bununla Allah’ın istisna ettiği bahtiyar kullardan başka gökte, yerde ne kadar zîhayat varsa hepsi yıldırım çarpmış gibi düşüp seriliyorlar. **2.** Nefh kıyamdır ki bununla beraber o bîhûş yatanlar yerlerinden kalkıp şaşkın şaşkın bakıyorlar, ne olacaktır diye intizar ediyorlar. Bu andan itibaren kıyamet başlıyor. Buna lisân-ı Kur’ân’da “saat, vâkıa, hâkka” da denilmiştir.

Mevzumuz olan hadîs-i şerifin Abdullah b. Fâzıl’dan gelen bir rivayet tarikinde âyet-i kerîmede bildirilen iki nefhaya işaret olunarak, “*Sûra bir üflenir, göklerde, yerde ne kadar zîhayat varsa Allah’ın istisna ettiği mahlûkattan başka hepsi yıldırım çarpmış gibi yere serilir. Sonra sûra diğer bir daha üflenir de ilk ba’s olunan ben olurum*”³⁴ buyrulduğuna dair bir ziyadeyi de muhtevidir.

32 {İM4308 İbn Mâce, Zühâd, 37. Müslim rivayetinde hadis “أنا سيد ولد آدم يوم القيامة” şeklinde yer almakta, burada «لا فخر» ifadesi bulunmamaktadır: M5940 Müslim, Fezâil, 3.}

33 {B2411 Buhârî, Husûmât, 1.}

34 {B3414 Buhârî, Enbiyâ, 35.}

ÂYET-İ KERÎMEDE BİLDİRİLEN VE ALLAH'IN MEŞİETİYLE BU HELÂK VE PERİŞANÎDEN İSTİSNA EDİLEN ZEVÂT-İ ÂLİYE KİMLERDİR? Şârih Aynî bu nefh-i sâikle helâk olmaktan müstesna olanların dört melâike-i mukarrebîn olan Cebrâil, İsrâfil, Mîkâil, Azrâil olduklarını ve Kâ'b rivayetinde bu dört meleğe hamele-i arşın da ziyade kılındığını bildiriyor. Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan merfûan rivayet olunduğuna göre, “*Melâike-i mukarrebînden üçü ki Azrâil'den mâadası ölür, bunlardan sonra da melekü'l-mevt ölür. Melekü'l-mevt üçünün ruhunu kabzeder. Sonra da melekü'l-mevti de Cenâb-ı Hak imâte eder*” buyurulmuştur. Yine Enes b. Mâlik'ten merfûan gelen rivayette en son vefat edenin Cebrâil olacağı bildirilmiştir.³⁵

Saîd b. Müseyyeb de, “Nefh-ı sâikle helâkten âzat buyurulanlar şehidlerdir, şühedâ zümre-i âliyesi nefha terettüp eden helâkten müstesna olarak arş-ı a'zâmın etrafında kılıçları yanlarında takılı olarak ahz-ı mevki edeceklerdir” demiştir. Bu haberi Kuşeyrî, Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan merfûan rivayet etmiştir. Sa'lebî'nin de Abdullah b. Ömer'den rivayeti vardır.

Bu babda rivayet edilen birtakım zayıf haberlerden sarfınazar edilince, bu mevzuun en kuvvetli rivayeti, istisna edilen bu zümre-i âliyenin kâfile-i şühedâ olduğudur. Her nevi mükâfatın ifa edilen hizmet neviyle hem-âhenk olması esasına göre, nefh-i ûlâya terettüp eden bu helâk fecaatinden, dünyada din ve vatan uğrunda fedâ-i hayat eden zümre-i şühedânın müstesna olmasıdır. Esasen kâfile-i şühedânın ebedî bir hayata mazhar olduklarına sûre-i Bakara'nın meâl-i şerifi bervech-i âtî 154. âyet-i kerîmesi şehâdet etmiyor mu? “*Ey müminler! Allah yolunda fedâ-yi nefis eden şehidlere ölümler demeyiniz. Belki onlar (ebedî) diridirler, fakat siz onlardaki hayatı anlamazsınız.*”³⁶

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ يَهُودِيًّا رَضَّ رَأْسَ جَارِيَةٍ بَيْنَ حَجْرَيْنِ قِيلَ مَنْ فَعَلَ هَذَا بِكَ أَفْلَانُ أَفْلَانُ حَتَّى سَمِّيَ الْيَهُودِيُّ فَأَوْمَتْ بِرَأْسِهَا فَأَخَذَ الْيَهُودِيُّ فَأَعْتَرَفَ فَأَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ فَرَضَّ رَأْسَهُ بَيْنَ حَجْرَيْنِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, bir yahudi (ensardan) bir câriyenin başını iki taş arasında ez(erek üzerindeki hulliyyatını al)mıştı. (Huzûr-ı risâlete getirildiğinde), “Sana bu cinayeti kim işledi; filân

35 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayetler Aynî'de mevcuttur: Aynî, *Umde*, XII, 252.}

36 وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ [سورة البقرة]

mı, filân mı? diye sorulup nihayet yahudinin adı anılınca câriye başıyla işaret etti. Bunun üzerine yahudi yakalandı ve (cürmünü) itiraf etmesi üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem emriyle yahudinin başı iki taş arasında ezil(erек kısas edil)di. {B2413 Buhârî, Husûmât, 1.}

İ Z A H I

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Bu hadisi Buhârî “Vesâyâ” ve “Diyât” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim de “Hudûd”da, Ebû Dâvûd ile Tirmizî “Diyât”ta, Nesâî “Kaved”de, İbn Mâce’de “Diyât” babında rivayet etmişlerdir. Enes b. Mâlik’in bu hadisi mâna cihetiyle müttehid olmakla beraber elfâzı itibariyle pek çok ihtilâfa uğramış ve Buhârî, Tahâvî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî gibi eimme-i hadîs taraflarından müteaddit metinlerle rivayet edilmiştir ki şârih-i allâme Aynî *Umdetü’l-kârî*’de bunları senedleriyle beraber naklediyor. Bunlardan Buhârî *Sahîh*’inde diğer bir tarîk-i rivayetinde, *إن يهوديا قتل جارية على أوضاع لها* “Bir yahudi bir câriyeyi üzerindeki gümüş huliyyâta tamaan öldürmüştü” diye câriyenin öldürüldüğü bildiriliyor. Gerçi yahudinin başı ezilmek suretiyle icrâ-yı kısâs edilmesi de câriyenin ölmüş olmasını icap ederse de Buhârî’nin buradaki rivayetine göre henüz ölmediği, başıyla îmâ ve işaret ettiği bildirilmektedir. Fakat aldığı cerîhadan müteessiren bilâhare ölmüş ve irtikâp edilen cürmün mahiyetinde bir ceza ile kısas edilmiş olabilir.

Bu rivayetler arasında, Ebû Dâvûd’un metni hepsinden mufasssaldır. Bu rivayete göre “Bir yahudi ensardan bir câriyeyi üzerindeki gümüş ziynetlerine tamaan katletmiş ve başını ezerek cenazesini bir kuyuya bırakmıştı. Cani yahudi yakalanıp huzûr-ı risâlete getirildiğinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yahudinin ölünceye kadar recmedilmesini emretti de canı ölünceye kadar recmedildi” deniliyor.³⁷

Tirmizî’nin rivayetinde, *فأدرکت وبها رمق فأتى بها النبي صلى الله عليه وسلم* deniliyor ki bu rivayet câriyenin henüz ölmediğini fakat ölmek için nazar-ı ahîre erdiğini ifade ediyor.

Bu rivayet tariklerinin hiçbirinde, ne kâtil yahudinin ne de maktul câriyenin isimleri bildirilmiştir. Yalnız Ebû Dâvûd’un yukarıdaki rivayetinde câriyenin ensardan olduğu bildirildiğinden tercümede bunu kavis içinde tasrih ettik.

İSTİNBAT VE İHTİLÂF

Ömer b. Abdülazîz, Katâde, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn, Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr, İshak b. Râhûye, İbn Münzir ve ehl-i zâhirden bir cemaat bu hadis ile ihticâc ederek, kâtil maktulü ne suretle ve nasıl bir aletle öldürdüyse kâtilin o suretle öldürülmesine zâhip olmuşlardır. İbn Hazm’ın beyanına göre İmam Mâlik, kâtil taşla, sopa ile vurarak yahut ateşte yakarak yahut eczâ-i bedenini parçalayarak öldürdüyse, kısas ol veçhile icra olunur

37 وفي رواية أبي داود: إن يهوديا قتل جارية من الأنصار على حلي لها. ثم ألقاها في قليب رضع رأسها بالحجارة. فأخذ فأتى به النبي صلى الله عليه وسلم. فأمر به أن يرجم حتى يموت. فرجم حتى مات. {D4528 Ebû Dâvûd, Diyât, 10.}

demıştır. İmam Şâfiî de şu suretle beyân-ı ictihad etmiştir: Kâtil, eğer taşla, sopa ile dövüp de öldürdüyse, o da ölünceye kadar taşla, sopa ile dövülür; eğer kâtil, maktulü ölünceye kadar aç susuz bırakıp da öldürdüyse, o da ölünceye kadar aç susuz bırakılarak kısas edilir; kâtil, maktulü suya atarak, yüksekten bırakarak öldürdüyse, ol veçhile icrâ-yı kısas edilir; eli ayağı, eczâ-i bedeni kesilerek öldürüldüyse, kâtil de o suretle kısas edilir. Ölürse ne âlâ eğer ölmezse kılıçla katledilir. İbn Şübrüme de suda boğarak cinayet irtikâp eden, suda boğularak kısas edilir demıştır.

Diğer tarafta Şa'bî, İbrâhim en-Nehaî, Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed rahimehumullah da bunlardan herhangi bir suretle cinayet irtikâp eden bir kâtil, bu cinayetlerin hepsinde seyf ile kısas edilir demişlerdir. Bunların müstened-i şer'ileri de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, Tahâvî'nin, Dârekutnî'nin, İbn Ebû Şeybe'nin Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan rivayet ettikleri, لا قود إلا بالسيف “Kısas yalnız seyf ile istîfâ edilir”³⁸ hadîs-i şerifidir. Bu hadisi yukarıda tâdât ettiğimiz eimme-i hadîs, âsâr-ı hadîsiyyelerinde hep bu metn-i vecîzi rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Dâvûd et-Tayâlisî *Sünen*'inde “seyf” yerinde “hadîd” rivayet etmiştir ki bununla seyf maksuttur.

İmam Ebû Hanîfe ile ashabının da dahil bulundukları zümre-i ilmiyyenin bu hadîs ile sûret-i istidlâlleri de şöyledir: Mevzî-i nefiyde nekrenin umum ifade ettiği mücmaun aleyh bir kâide-i edebiyyedir. Binaenaleyh hadîs-i şerifin mânası, “Kısasın her ferdi ve nevi ancak seyf ile icra ve istîfâ olunur” demektir. Sonra ifadede nefiy ile istisnanın cem'i bir tarîk-i kasırdır. Bu da en mühim edebî bir kaidedir. Bu hadiste de içtimâ etmiş ve kasr u tahsîs ifade etmekte bulunmuştur.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisine gelince, İmam Ebû Hanîfe'nin zümre-i ilmiyyesi suver-i müteaddide ile cevap vermişlerse de biz bunlardan birini zikir ile iktifa edeceğiz ki şudur: Enes b. Mâlik hadisinde yahudiye baş ezilmek suretiyle kısas, –cinayeti cinsinden bir ceza ve binaenaleyh bir adalet melhuz olmakla beraber– hiç şüphesiz bir müsledir, bir işkencedir. Gerçi Ureniyyîn Vak'ası'nda taraf-ı risâletpenâhîden tatbik olunduğu veçhile ibtidâ-i İslâm'da müsle ve ta'zîb ile kısas mubah idi. Aç, çıplak, hastalıklı bir halde Medine'ye gelen Ureyne kabilesinden beş-on kişi Resûl-i Ekrem'in dest-i terbiye ve ihtimamında kanlanıp canlandıktan ve tebdîl-i hava için gönderdiği zekât develerinin bulunduğu sahralarda gezip eğlendikten sonra koyu bir nankörlükle bu Ureyneliler peygamberin çobanlarını gözlerini oymak gibi türlü fezâhatlarla öldürerek develeri önlerine katıp gitmişlerdi. Arkalarından gönderilen bir süvari hey'et-i askeriyye tarafından yakalanıp getirilen bu günahkârlar, irtikâp ettikleri cinayetleri cinsinden bir ceza ile kısas edilip Medine civarındaki Hârre taşlığına bırakılmış ve orada inleye inleye terk-i hayat etmişlerdi. İbtidâ-i İslâm'da bu suretle cezrî hareket etmek zarureti vardı. Hainlere aman, zaman vermemek mecburiyetinde bulunuluyordu. Bilâhare bu zaruret mürtefi olunca müsle ve işkence ile kısas neshedilmiştir, haram kılınmıştır.

حَدِيثُ الْأَشْعَثِ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَذَكَرَ فِيهِ أَنَّهُ اخْتَصَمَ هُوَ وَرَجُلٌ مِنْ أَهْلِ حَضْرَمَوْتَ وَفِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَ إِنَّهُ هُوَ وَيَهُودِيٌّ.

TERCÜMESİ

Eş'as hadisi yakında geçmişti. Orada Eş'as radiyallahu anh, kendisiyle Hadramut ahalisinden bir kimse arasında husumet tehdüdüs ettiğini zikretmişti. Bu rivayette ise Eş'as (b. Kays) bu husumet, kendisiyle bir yahudi arasında idi demiştir. {B2416, B2417 Buhârî, Husûmât, 4.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği Eş'as hadisi, 1064 numara ile tercüme ve izah edilmiştir. Bu cildimizde ve pek yakında geçtiğinden oraya müracaat olunsun. Orada Eş'as b. Kays'ın bir terceme-i hâli de görülecektir.

Buhârî حَضْرَمَوْتَ a bedel “arz” rivayet etmiştir. Müslim'in rivayeti de “arz-ı Yemen”dir.

Metn-i hadisteki “Hadramevt” terkibi ehl-i lugat tarafından meşhur olan bu suretle mazbut olmakla beraber “mîm”in zammıyla ankebût vezninde Hadramut suretinde de okunmuştur ki bu lugat lisanımızdaki istimaline daha uygundur. Biz de tercümemizde bu lugaı ihtiyar ettik.

Mu'cemü'l-büldân'da Hadramut hakkında şu izahat vardır: Hadramut, Aden körfezinin şarkında sâhil-i bahirde geniş bir nahiyedir. Etrafı Ahkâf denilen geniş ve kumluk bir çölden ibarettir. Hûd aleyhi's-selâmın kabri buradadır. En meşhur iki şehri vardır: Terîm, Şibâm. Bu şehirler mâmur ve kalelerle muhât olup etrafında bir hayli karyeler ve kasabalar vardır.

İbnü'l-Fakîh, Hadramut ile sâhil-i bahir arasında 1 mil mesafe bulunduğunu, yine Hadramut ile San'a arasında da 72 fersah uzaklık olduğunu bildirmiştir. Bazıları da bununla San'a arasında on bir günlük mesafe bulunduğunu haber vermiştir. İstahrî de Hadramut ile Aden arasında bir aylık uzak bir mesafe olduğunu bildiriyor. *Kâmus Tercümesi*'nde de iki kelimedenden mürekkep bir isim olan Hadramut ile Cezîretülarap'ın bu mıntikasının tesmiye edilmesinin sebebini aynen şöyle bildiriyor: *Bahr* nam tefsirde mersûm olduğu üzere hazre mevt, Sâlih alâ nebiyyinâ ve aleyhi's-selâm arz-ı mezkûre nüzûl ve huzurlarında mevt ve intikalleri hazır olduğu bâis-i tesmiyedir.

بابُ الْمُلَازِمَةِ Mülâzeme Bahsi

Bu bab dâinin medyuna mutâlebe-i deyn için mülâzemet ve müracaatının meşruiyetini beyana dair ehâdis-i şerifeyi muhtevidir.

Bütün *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında böyle bir babın vücudu ve bu babda dâinin mütâlebe-i deyn için medyuna müracaatının meşruiyetine dair iki hadîs-i şerif rivayet edildiği görülüyor. Halbuki müellif Zebîdî merhum bu babı ve bu hadisleri sırf ihtisar maksadıyla *Tecrîd*'e almamış ve İmam Buhârî'nin "İstikrâz" bahsinden itibaren bir tertîb-i tabî ile sıraladığı bahisler arasında bu babın terkedilmesiyle bir boşluk hâsıl olmuştur. İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki istikrâz ve ondan sonraki babları şu suretle mürettep idi: **1.** "İstikrâz", "Edâ-i Düyûn", "Hacr", "İflâs" babı ve hadisleri **2.** "Husûmât", "Mahkemeye İhzâr" babı ve hadisleri; **3.** Bâlâdaki "Mülâzemet" ve "Tekâzâ-yi Hak" babı ve hadisleri; bundan sonra da "Lukata" bahsi ve hadisleri geliyor.

Her münasebet düştükçe şikâyet ettiğimiz veçhile burada da tekrar edeceğimiz bir cihet varsa, o da İmam Buhârî'nin *Sahîh*'inde çok ince bir zekâ ve fetânetle ebvâb-ı fıkha göre vücuda getirdiği tertîb-i müstahseni Zebîdî ihtisar için tamamıyla bozmuştur. İki, üç, beş hükm-i fikhî ifade eden bir hadisi bir noktada zikir ile iktifa etmek, öbür bablardaki ahkâmı tamamıyla boş bırakmak demektir. Biz, izahlarımızda bu boşlukları doldurmaya çalışıyoruz. Bu telâfi gayesiyledir ki bütün *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında mevcut olan bu babı da zikretmeyi ilmî bir vazife telakki ediyoruz.

Yukarıdaki unvan Asîlî ve Kerîme rivayetlerine müstenittir. Yûnîniyye nüshası da bu asla göre zabtedilmiştir. Bazı *Buhârî* nüshalarında besmele zikredilmeyip باب الملازمة denilmekle iktifa edilmiştir.

HADİS - i ŞERİF

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّهُ كَانَ لَهُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حَدَرٍ الْأَسَاسِيُّ دَيْنٌ فَلَقِيَهُ فَلَزِمَهُ فَتَكَلَّمَا حَتَّى اِرْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَمَرَّ بِهِمَا النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ يَا كَعْبُ وَأَشَارَ بِيَدِهِ كَأَنَّهُ

يَقُولُ التَّصَفَّ فَأَخَذَ نِصْفَ مَا عَلَيْهِ وَتَرَكَ نِصْفًا.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh hazretlerinin Eslemî Abdullah b. Ebû Hadred zimmetinde alacağı varmış. Bir kere Kâ'b, Abdullah'a mülâki olup ondan alacağını talep etmiş, her ikisi de ileri geri söylenmişler, hatta sesleri yükselmiş. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bunların yanına uğramış da, "Yâ Kâ'b!" buyurmuş "Abdullah'ın uhdesindeki matlubunun nısfını al!" der gibi (mübarek) eliyle işaret etmiştir. Kâ'b da Eslemî'nin uhdesindeki matlubunun nısfını almış da öbür nısfını bırakmıştır. {B2424 Buhârî, Husûmât, 9.}

İZAHİ

Buhârî'nin, *Sahih*'inin birçok yerinde rivayet ettiği bu hadisin buradaki sebep-i sevki ve unvanına mutabakat noktası, Kâ'b b. Mâlik el-Ensârî'nin istîfâ-yi deyn için müracaat etmesi ve Resûl-i Ekrem tarafından bu müracaata vâkıf olduğu halde menetmemesi, hatta Kâ'b'a, matlubunun nısfını mürüvveten bırakıp nısf-ı diğerini almasını emir buyurmasıdır. Binaenaleyh nısfını bırakmak bir müsamahadır, yoksa herhalde bırakmak lâzım değildir (*Feyzü'l-bârî*).

HADİS-İ ŞERİF

عَنْ حَبَّابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَرَاهِمُ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أَقْضِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ فَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يَبْعَثَكَ قَالَ فَدَعْنِي حَتَّى أَمُوتَ ثُمَّ أُبْعَثَ فَأُوتَى مَالًا وَوَلَدًا ثُمَّ أَقْضِيكَ فَزَلْتُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِينَ مَالًا وَوَلَدًا الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Habbâb b. Eret radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: Câhiliye devrinde ben kılıççı idim. Âs b. Vâil uhdesinde (kadın müzeyyenatı ücretinden) matlubum vardı. Bu alacağımı talep etmek üzere ona müracaat ettim. Âs bana, "Sen, Muhammed'e küfredinceye kadar sana paranı vermem" dedi. Ben de, "Hayır, vallahi ben -Allah seni öldürüp sonra ba's edinceye kadar- Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem küfretmem!" dedim. Âs, "Demek ben muhakkak ölürüm, sonra dirilirim! Öyle mi?" dedi. Ben de, "Evet, öleceksin, sonra dirileceksin!" dedim. Âs, "Öyle ise beni

birak! Ben ölüp sonra ba's olunayım. Bana orada mal, çoluk çocuk verilsin, sonra borcumu kaza edeyim!" di(ye istihza et)ti. Bunun üzerine nihayete kadar, أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا (âyeti)¹ nâzil oldu. {B2425 Buhârî, Husûmât, 10.}

İ Z A H I

Sûre-i Meryem'in 77-78. âyetleri olan bu nazm-ı şerifin meâl-i münîfi, "*Kur'an'ımıza şu küfredip de elbette bana (cennette) mal, oğul ve kız verilir! diyen münkiri gördün, a! O adam, gayba muttali mi olmuş, yoksa rahmân (olan Allah'ın) yanında bir ahid mi almış?*" suretindedir.

Bu istifham, mâba'dindeki âyet-i kerîmede şöyle inkâr buyruluyor: "*Hayır, biz onun dediğini yaz(mayı emred)eceğiz. Kendisine (küfrünün) azabından yüksek bir azap ziyade edeceğiz ve onun (dünyada) sayıp döktüğü malını, çoluğunu çocuğunu elinden alacağız da (kıyamet gününde) o, biz(im divanımız)a tek başına gelecektir.*"²

Hadisin tercümesinde kavis içinde gösterilen ziyadeler Tirmizî'nin rivayetinden alınmıştır.

Bu hadisin bir tercümesi 974 numara ile geçmiştir. Onunla bu tarîk-i rivayet arasında lafzan bazı tehâlûf olmakla beraber meâlen birdir. Orada hadisin daha mufassal bir rivayet tarikiyle Âs b. Vâil'in sayılı zındıklardan olduğunu ve Habbâb hazretlerinin imanındaki salâbetini izah etmiştik. Gerek o, gerek 631 numara ile tercüme ettiğimiz Habbâb hazretlerinin diğer bir hadisi mütalaa buyurulsun!

Burada hadisin sebep-i sevki ve bahsimize mutâbakat noktası Habbâb hazretlerinin mütâlebe-i deyn için Âs b. Vâil'e müracaat etmiş bulunmasıdır.

1 Meryem, 19/77.

2 كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا. وَنَرَاهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا [سورة مريم آية : 80-79]

Kitâbün
fî'l-Lukata
كِتَابُ فِي اللُّقَّةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap, lukatanın ahkâmını beyana dair vârit olan ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan, Müstemlî ve Neseî'nin rivayetkerdesidir. İbnü't-Tîn ile İbn Battâl'ın kitaplarında da bu rivayet ihtiyar edilmiştir. Aynî ve Kastallânî'de de böyledir. Bu unvanı da "Lukatanın Sahibi Gelip de Lukatanın Alâmetini Haber Verince Mültekıt, Lukatayı Sahibine Defeder" suretinde bir bab takip etmektedir.¹ Bazı *Buhârî* nüshalarında ise besmeleden sonra yalnız bu baba ait unvan görülmektedir.

LUKATA. Yerde bulunan ve sahibi mâlûm olmayan maldır. Bu kelimenin "lâm"ın zammı ve "kâf"ın fethi ile zabtı en fasih lugattır; ism-i fâilin mübalağa sîgasıdır; hümeze kelimesi gibi. Güya ki yerden bulunup alınan şey, alan mültekîyi arayıp bulmuş oluyor. "Kâf"ın sükûnu ile lukta, gayr-i fasihtir; ism-i mef'ûl mânasınadır; lokma gibi. Bu ikinci tevcih de mâna cihetiyle zâhirdir. Fakat ehl-i lugat tahrîci müşkül olmakla beraber birincinin fesahatini tasrih etmişlerdir.

Birincinin fesahatinden sarfınazar edilip de ikinci tevcihin mâna cihetiyle zuhuruna itibar edildiği surette **lukta**, yerde bulunan ve sahibi mâlûm olmayan mal demektir. Bu kelime hakkında şârih Aynî'nin derin tahkîkât-ı lugavîsi vardır.

عَنْ أَبِي بَنْ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَجَدْتُ صُرَّةً فِيهَا مِائَةُ دِينَارٍ فَاتَّيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ عَرِّفْهَا حَوْلًا فَعَرَّفْتُهَا فَلَمْ يَعْرِفْهَا ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ عَرِّفْهَا حَوْلًا فَعَرَّفْتُهَا فَلَمْ أَجِدْ مَنْ يَعْرِفُهَا ثُمَّ أَتَيْتُهُ ثَالِثًا فَقَالَ احْفَظْ وَعَاءَهَا وَعَدَدَهَا وَوَكَّأَهَا فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا فَاسْتَمْتِعْ بِهَا.

TERCÜMESİ

Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir. Übey demiştir ki: "(Bir kere) ben bir kese buldum, içinde 100 dinar vardı. (Onu) Nebî sallallahu

1. وإذا أخبره رب اللقطة بالعلامة دفع إليه [بخاري].

aleyhi ve selleme arzettim. Resûlullah, bunu bir sene (mecâmi‘-i nâsta) bildir, ilân et” buyurdu. Ben de bir sene onu ilân ettim. Fakat onu bir bilene tesadüf etmedim. Sonra Resulullah’a geldim. Resûlullah bir sene (daha) bildir! buyurdu. Onu bir sene daha i’lân ettim. Fakat bir bilen kimseye tesadüf etmedim. Sonra üçüncü bir defa daha Resûlullah’a arzettim. Bu defa Resûlullah, “Bu paranın kesesini, sayısını, ağız bağını hıfzet! Sahibi gelir (de sayısını, çıkınını, ağız bağını haber verir)se keseyi ona ver! gelmezse onunla müstefit ol!” buyurdu. {B2426 Buhârî, Lukata, 1.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi burada iki tarik ile rivayet etmiştir. Müslim de “Lukata” bahsinde, Ebû Dâvud ile Tirmizî “Ahkâm”da, Nesâî “Lukata”da, İbn Mâce “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Müslim, turuk-ı müteaddide ile ve daha uzun bir metin ile rivayet etmiştir. Bu rivayet tariklerinden birisi, *فإن جاء أحد يخبرك بعددها ووعائها ووكتائها فأعطها إياه* “*Birisi gelir de paranın sayısını, çıkınını, ağız bağını haber verirse, keseyi ona ver!*”² suretinde bir ziyadeyi muhtevidir. Tirmizî’nin Süfyân tarikiyle bir rivayetinde de bu meâlde bir ziyade bulunduğundan bu ziyadeyi tercümemizde kavis içinde gösterdik.

İmam Buhârî’nin *Sahîh*’indeki senedine nazaran bu hadisi Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan Süveyd b. Gafele rivayet etmiştir. Müşârün ileyh, bir kere Übey b. Kâ’b’a mülâki oldum; bana, “İçinde 100 dinar dolu bir kese buldum” diye hadisi sevketmiştir.

Süveyd b. Gafele, Nehâî’dir, Kûfî’dir, künyesi Ebû Ümeyye’dir. Câhiliye devrine yetişmiş muammerûndandır. Devr-i İslâm’da müslüman olmuş fakat hicret edememişti. Bilâhare Medine’ye geldiği zaman Resûl-i Ekrem irtihal etmişti ve ashâb-ı kirâm Resûl-i Ekrem’in defninden henüz fâriğ olmuşlardı. Kendisinden, “Ben fil yılında doğdum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ikizim” dediği rivayet edilmiştir. Yermük Harbî’nde bulunmuştur. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Übey b. Kâ’b radiyallahu anhümâdan rivayeti vardır. Kendisinden de İbrâhim en-Nehâî, Şa’bî, Seleme b. Küheyl, Abdullah b. Ebû Lübâbe ve daha başkaları rivayet etmişlerdir.

Ebû Nuaym, Süveyd’in 80 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir. *Tezkiretü’l-huffâz*’da 81 tarihi bildiriliyor. Vefatında 130 yaşında olduğu *Hulâsa*’da haber veriliyor.

RÂVİLER VE RİVAYET TARİKLERİ

Bu hadis, ashaptan bir hayli zevat taraflarından da rivayet edilmiştir. Tirmizî’nin rivayetine göre Abdullah b. Ömer, Cârûd, İyâz b. Hammâd, Cerîr b. Abdullah radiyallahu anhüm bu cümledendir. Bu esâmîye şârih Aynî şunları da ilâve ediyor: Ömer b. Hattâb, Ebû Saîd el-Hudrî, Sehl b. Sa’d es-Saîdî, Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Abdullah Şuhayr,

Ya'lâ b. Mürre, Süveyd Ebû Ukbe, Zeyd b. Hâlid, Âişe, Mikdâd ve bir sahâbî radiyallahu anhüm.

Yukarıda esâmi-i mübârekeleri zikredilen ashâb-ı kirâmdan rivayet olunan lukataya dair hadisleri şârih allâme Aynî merhum *Umdetü'l-kârî*'de müteaddit metinleriyle, senedleriyle birer birer meâhiz-i müteaddideden nakledip zikretmiştir.

Metn-i hadîsteki عرفها lafzı tariftten me'huz bir emir sîgasıdır. "Tarif"i şârihler: "Yitik bir şey bulup da alan kimsenin sokaklarda, halkın toplantı yerlerinde, cemaat çıkarken mescid kapılarında ve daha bunlara müşâbih olan mecâmi'-i nâsta, 'Kimin bir şeyi kaybolduysa gelsin benden sorsun, istesin' diye nidâ etmesidir" suretinde tefsir ve tarif etmişlerdir ki halk toplantılarında kaybolan şeyin herkese ifşa edilmesinden ibaret bulunduğundan "tarif"i biz, "bildirir" diye tercüme ettik. Aynı zamanda şârihler bu i'lâmın mescid dahilinde icra edilmemesini kaydetmektedirler.

HADİSİN MÂBA'Dİ. Bu hadisin nihayetinde râvî Übey b. Kâ'b radiyallahu anhın فاستمعت "Ben de bir sene ilân ettikten sonra 100 dinar ile faydalandım" dediği rivayet edilmiştir. Bu cümle, kelâm-ı nebevî olmadığı için, ihtisaren *Tecrîd*'e alınmamıştır. Yine hadisin mâba'di olup râvilerden Şu'be'ye ait bulunan أو حولا فلقيته بعد بمكة فقال: لا أدري ثلاثة أحوال أو حولا "Şu'be der ki, bir zaman sonra ben Mekke'de Seleme'ye mülâki oldum. Seleme bana, Süveyd, Ka'b b. Mâlik'in bulduğu bu paranın üç sene mi, yoksa bir sene mi ilân edildiğini pek iyi bilmiyorum, dedi" suretinde bir fıkrası daha vardır ki bu da ihtisar edilip *Tecrîd*'e alınmamıştır.

Halbuki bu ufak bir fıkrada hadis rivayetinde ve ahkâm-ı İslâmiyye'nin zabt ve naklinde ashap ve tâbiîn ve bunların tâbi ve râvilerinin hudâpesendâne ne büyük himmetler sarfettiklerinin yeni bir numunesine daha şahit oluyoruz:

İmam Buhârî'nin *Sahîh*'indeki senedine göre bu hadisi Şu'be, Seleme'den, o da Süveyd b. Gafele'den, Süveyd de Übey b. Kâ'b'dan rivayet etmiştir. Buhârî'nin hadisi sûret-i sevkine göre, bulunan bu 100 dinar kıssasını Süveyd, Übey b. Kâ'b'dan işitiyor ve Seleme'ye bildiriyor. Seleme de Şu'be'ye bu paranın bulan lâkâtı tarafından üç sene ilân edilmesi emrolunduğu şeklinde rivayet ediyor. Aradan on sene bir zaman geçiyor, Seleme ile Şu'be Mekke'de birleşiyorlar. Bu mülâkatlarında Seleme Şu'be'ye, vaktiyle sana hikâye ettiğim bu kıssanın zamana ait olan kısmını Süveyd'den üç sene mi, yoksa bir sene olarak mı? İşittiğini pek iyi bilmediğini söyleyerek tereddüdünü izhâr etmeyi dinî bir vazife addediyor.

Rivayetin bu şekli-i rivayeti ahkâm-ı İslâmiyyemizin ne derece ciddi bir dikkatle zabtedilip aynı ihtimam ile hâfızadan hâfızaya naklolunduğunun celî bir misalidir. Tarihin hiçbir devrinde hiçbir milletin mâziye ait vâkıaları bu derece dikkat ve ihtimam ile hıfz ve nakledilmiş değildir. Bu, yalnız ve hiç şüphesiz İslâm ümmetine müyesser olmuş bir hasîsedir ki Cenâb-ı Hakk'ın lisân-ı Muhammedî ile tebliğ ettiği Hazret-i Kur'an'ın ve

onun tesis ettiği dîn-i mübîn-i İslâm'ın masûniyeti hakkındaki وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ “Hiç şüphesiz onun hâfızı da herhalde ve muhakkak surette biziz”³ va'd-i sübhânîsinin bürhân-ı tecellîsidir.

Şu'be'nin Seleme ile Mekke'deki bu ikinci mülakatı birinciden on sene sonra vuku bulmuştur. Bunu Müslim'in bir rivayeti izah etmektedir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî de bu suretle tasrih etmiştir.

Seleme'nin zamana ait bu şekki, hükm-i fikhî üzerinde müessir olmuş, yitik bir şeyi bulan kimsenin ancak bir sene tarif ve ilân etmesi esası kabul edilmiştir. *Hidâye*'de İmam Ebû Hanîfe'nin ve Muhammed'in mezhebi bu merkezde olduğu bildiriliyor. Yalnız İmâm-ı Âzam 10 dirhemden az olan lukatanın dört defa, ziyade kıymette olanın da bir sene tarif ve ilânını kabul etmiş, İmam Muhammed ise bunun az veya çok olması gibi bir tefrika lüzum görmemiştir ki, zâhirü'l-mezheb de budur.

Bir sene ilân keyfiyeti Ali, İbn Abbas, Saîd b. Müseyyeb ve Şa'bî'den de rivayet edilmiştir. İmam Mâlik, Kûfe fukahası, İmam Şâfiî de buna zâhib olmuşlardır. İbnü'l-Cevzî, “Bu bir sene müddet târîh-i ilândan muteberdir, yitiği bulduğu günden değil” demiştir.

Münzirî, “Bu hadisin zâhirine nazaran eimme-i fetvâdan hiçbirisi üç sene ilân keyfiyetini kabul etmemiştir” diyor. Bu müddet Hazret-i Ömer'den de mervî olmakla beraber müşârün ileyh hazretlerinden üç ay ilân edilmesi hakkında da bir rivayet vardır ki bunu İbn Hazm da nakletmiştir. Dört ay rivayeti de vardır. Sevrî de dirhem dört gün tarif olunur demiştir.

Bazı ulemâ tarafından bu hadis ile bir sene mürurunda mültekîtin bulunduğu mala mâlik olacağına istidlâl edilmiştir ki bunu şârih Aynî çok garip bir ictihaddır diyor. Çünkü lakît olan mal mültekîtin yedinde vedîa olarak bulunur ve bir sene mürurunda sahibi çıkarsa sahibine reddolunur. Bu babda fetva imamlarının icmâi vardır. Hususiyle sallallahu aleyhi ve sellem de فَادِّهَا إِلَيْهِ “Bir sene sahibi çıkarsa, ona ver!”⁴ buyurmuştur.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER

Birinci derecede hadisten müstefâd olan hükm-i fikhî, bulunan paranın sahibini bulmak için tarif ve i'âm müddetidir ki bunun üç sene olduğu müstefâd olmaksayda yukarıda izah ettiğimiz râvinin üç sene midir, yoksa bir midir? suretinde şek ve tereddüdü, meşkûkûn –ki, üçtür– sukûtunu icap ettiğinden umumiyetle fukaha tarafından bir sene olarak kabul edilmiştir. Şârih İbn Battâl, “Fetva imamlarından hiçbirisi hadisin zâhirine bakarak lukatayı tarifi müddeti üç sene olarak hükmetmemiştir” diyor.

İkinci müstefâd olan bir hüküm de medâr-ı tarif ve tayin olmak gibi mesâlihe mebnî lukatanın çıkınının, çıkındaki ağız bağının, sayısının hıfzıdır. Bulunan bir kese paranın muhteviyatı alınarak kabının atılması bir âdet-i câriye olduğundan, para kesesinin ve ağız

3 el-Hicr, 15/9.

4 {B91 Buhârî, İlim, 28.}

bağının hıfzı hassaten emir ve tavsiye buyurulmuştur. Kesenin hıfzı me'mûrûn bih olunca ihtiva ettiği paranın hüsnümühafazası bi-tarîkı'l-evlâ me'mûrûn bih olur.

Üçüncü derecede müstefâd olan da, bulunan parayı, bulan kimsenin kendi malına karıştırmayarak kesesiyle ayrıca muhafaza etmesidir. Çünkü günün birinde sahibiyim diye birinin çıkıp gelmesi ve doğru zannedilerek verilmesi ihtimali bulunduğundan, böyle bir yanlışlığa mani olmak üzere ayrıca muhafazası tavsiye edilmiştir. Bütün bu vesâyâ, bulunan bir paranın sahibini tayinindeki müşkülâta mebnîdir. Bu cihetle İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî, bulunan paranın hadiste bildirilen evsâf-ı selâsesini bildiren kimseye bilâbeyyine verilmesini tecviz etmemişlerdir. Bu para bunundur diye, beyyine ile verilmesi vâciptir demişlerdir. Bu hadisi de beyyine ikamesinden âciz olan ve evsâf-ı selâse ile sıdk-ı mekâline itimat olunan sâhib-i mala tahsis etmek suretiyle te'vil etmişlerdir.

İmâm Mâlik'le ashabı, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd ez-Zâhirî, paranın hadiste bildirilen evsâf-ı selâsesini doğru, dürüst tarif eden kimseye verilir; beyyine talebine lüzum yoktur demişlerdir ki hadisin zâhiri de bunu ifade etmektedir. Fakat İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî, "Bu para benimdir" demek bir iddiadır. Müddeînin beyyine ikamesi البينة⁵ على المدعي hadisi muktezâsıdır diyerek beyyinesiz verilmesini tecviz etmemişlerdir. Hatta lukatanın, evsâf-ı selâsesi takrir edilerek verildikten sonra biri çıkar da kendisine ait olduğunu beyyine ile ispat ederse, sâdât-i Hanefiyye'ye göre mültekıtın ta'yîn-i evsaf ile verdiği kimseden parayı istirdâd edip sahibine vermesi muktezâdır. Verdiği kimse şayet malı telef ettiyse sâhib-i malın talebine göre mültekıt ya aynen ve yahut bedelen ödemeye mecburdur. Bunun için Hanefî fukahası para verilirken kefâletle verilmelidir demişlerdir. Ödedikten sonra mültekıtın ibtidâ ta'yîn-i evsaf ile verdiği kimseye hakk-ı müracaatı vardır. Fakat beyyine-i âdile ile verdikten sonra ikinci bir iddiaya itibar edilmez, tazmini lâzım gelmez.

Eşya ve evsâf-ı selâsedan birinci derecede hâiz-i ehemmiyet olan, para kesesiyle ağzının bağıdır. Paranın kemiyeti ikinci gelir. Bunu, *Tecrîd*'e almayan fakat tarafımızdan yakında bildirilecek olan *Sahîh-i Buhârî* hadislerinden öğreniyoruz.

Dördüncü bir hüküm de, yitik bir para bulan kimsenin onu alırken, sahibini bulduğu zaman vermek üzere alması muktezâdır. Onu temellük için alırsa gâsıp hükmündedir. Binaenaleyh telef veya zayi ettiği surette sun'-ı taksiri lâhik olmasa bile tazmini lâzım gelir. Lukataya karşı mültekıtın vaziyeti bir yed-i emindir, sahibi bulununcaya kadar hüsnümühafazaya memur ve alelâde ilân ile mükelleftir. Ara sıra mecâmi'-i nâsta, para kaybeden var mıdır? diye soruşturmaktan ibarettir.

BİR MÜHİMME. Hadisin beyne'l-eimme mâruzu ihtilâf olan mühim bir noktası لا فاستمتع بها "*Paranın sahibi çıkmazsa faydalan!*" emri ve müsaadesidir. Şimdi mültekıt, bulduğu paradan ne suretle müstefit olacaktır? İmam Şâfiî, "Bulan kimse, o paraya sahip

ve mâlik olarak istifade eder” demiştir. Eimme-i Hanefiyye’ye göre, mültekî eğer fakir olursa, temellük suretiyle istifade ve istimal eder. Zengin olursa tasadduk eder. Şu kadar ki hükümetin izni ve hâkimin hükmü ile ganî de temellük edebilir, sahihtir denilmiştir. Para bulan kimsenin bulduğu paraya karşı bir sene ilândan sonraki *Hidâye*’de bildirilen şer’î vaziyeti budur.

İmam Şâfiî zengin, fakir diye bir tefrike lüzum görmemiştir. Bu hususta Übey b. Kâ’b’ın intifa etmesiyle istidlâl etmiştir. Übey b. Kâ’b, hakikaten ahabın belli başlı zenginlerinden idi. *Hidâye* sahibi bu istidlâle cevap veriyor: Übey, Peygamber kendisine izin verdikten sonra 100 dinara mâlik olmuştur. Hükm-i hâkimle lukatada zengin mülkiyeti Hanefîler’ce de kabul edilmiştir diyor.

Bu meselede iki nevi vilâyet içtimâ etmiş bulunuyor: Para bulan kimsenin vilâyet-i hassasiyle devletin vilâyet-i âmmesi. Binaenaleyh vilâyet-i hâssa, vilâyet-i âmmenin hükmüne verilmiştir. Bulunan parada, Hanefîler, zengin tasarrufunu hükümetin iznine tâbi tutmuşlardır. Çünkü bulunan para fi’l-asl bulanın değildir.

Hazret-i Ali’den mervî olan bir haber de mezheb-i Şâfiî’yi teyit için dermeyan edilmektedir. Ali radiyallahu anh, “Bir kere 1 dinar bulmuştum. Bu para ile Resûl-i Ekrem’e gelip arzettiğimde “*Bunu ilân et!*” buyurdu. Bilâhare gelip, “Yâ Resûlellah! İlân ettim, fakat bir bilene ve sahibine tesadûf etmedim” demiştir. Resûl-i Ekrem, “فشأنك “*Artık onunla intifa sana aittir*” buyurdu. “Bu 1 dinarı 3 dirheme terhîn edip buğday, yağ aldım. Bu sırada paranın sahibi çıkageldi. Paranın evsafını tarif etti. Ben de Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gidip haber verdim.” Resûlullah, “هذا صاحب الدينار فأده إليه “*Bu adam dinar sahibidir, artık buna ver!*” buyurdu. Ben de ona verdim.⁶

İhticâc için eimme-i Şâfiîyye tarafından denilmiştir ki: Ali’nin bulduğu bu para ba’d-e’l-i’lân sadakaya rücû etseydi, Ali için bununla intifa helâl olmazdı. Çünkü Ehl-i beyt’ten olan Ali’ye sadaka alması haramdır. Fakat bu rivayeti münkatı’dır. Şüreyk, Atâ b. Yesâr’dan rivayet etmiştir. Hakkında ehl-i ilmin intikâdı vardır, şâyân-ı ihticâc değildir.

Bu mevzua dair Ömer radiyallahu anhtan da şu haber rivayet edilmiştir: Süfyân b. Abdullah radiyallahu anh –ki, Hazret-i Ömer’in Tâif âmilidir– bir kere bir heybe bulmuştu. Bunu Hazret-i Ömer’e getirip hükmünü sordu. Hazret-i Ömer, bir sene ilân etmesini emretti ve, “Sana gelip evsafını tarif eden olursa ona verirsin. Olmazsa bu heybe senindir!” demiştir. Aradan bir sene geçtiği halde tesâhüb ve tarif eden bir kimse çıkmamıştı, bu vaziyeti de Ömer radiyallahu anha arzettiğinde Hazret-i Ömer, “Şimdi bu heybe senindir! Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize bu suretle emretti” demiştir. Süfyân, “Benim buna ihtiyacım yoktur!” demesi üzerine de Hazret-i Ömer, beytül-mâl hesabına almıştır.⁷

6 {Tahâvî, *Müşkilü’l-âsâr*, XII, 121, no: 4697.}

7 {DM2627 Dârimî, Büyû‘, 59.}

Fakat bu da Şâfiîler için bir delil olamaz. Çünkü Hazret-i Ömer, “Bu heybe senindir” sözünü temlik kastıyla söylememiştir.

Bu babda Hazret-i Ali'den Âsım b. Damre'nin bir rivayeti vardır ki Hanefîler için bu bir hüccettir. Âsım demiştir ki, “Hazret-i Ali'ye bir kere birisi geldi. Ben bir çıkın dirhem buldum. Evsafını tarif eden bir kimse zuhur etmedi, ne buyurulur?” diye sordu. Hazret-i Ali, “Tasadduk et! İleride sahibi zuhur eder de senin tasaddukuna razı olursa, eciri ona aittir. Olmazsa onu ödersin de sadakanın eciri senin olur” demiştir.

Eimme-i Şâfiyye'nin, “Hazret-i Übey Medine'nin en zengini idi” demeleri de doğru değildir. Çünkü Übey b. Kâ'b, Resûl-i Ekrem'in hayatında zengin değildi. Übey hazretleri sonra zengin olmuştur. Bundan evvel fakirdi. Yukarıda 723 numaralı hadisin iza-hında görüldüğü üzere Ebû Talha hurmalığını vakfetmek istediğinde Resûl-i Ekrem, “*Öyle yapma, rakabesini fakir akrabana ver!*”⁸ buyurmuştu da Ebû Talha, Hassân ile Übey radyallahu anhumâya vermişti.

Bu hususta Mâridînî de Ömer, Ali, Âişe, İbn Abbas, Abdullah b. Ömer, Saîd b. Müseyyeb, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, Tâvûs, İkrime radyallahu anhumden de ba'de'l-ilân lukatanın sadaka edilmesine dair haberler bast u temhîd eylemiştir (*Feyzü'l-bârî*, III, 323-324).

TEMBİH. Buraya kadar verdiğimiz izahat lukataya yani bulunan yitik paraya ve eşyaya aittir. Bunun bir de canlı mahlûkata ait olan kısmı vardır ki o da ضالة “dâlle” unvân-ı şer'îsiyle zebânzeddir. Dâlle umumiyile hayvan yitiklerine mevzu bir ıstılahtır. *Sahîh-i Buhârî*'de deve ve koyun dâllelerine dair birkaç hadis tahrîc edildiği halde yine bizim müellif Zebîdî merhum ihtisar kastıyla bunlardan hiçbirini burada *Tecrîd*'e almamıştır. Bu boşluğu telâfi için bunları da bervech-i âtî nakl ü terceme ediyoruz:

1. Zeyd b. Hâlid el-Cühenî⁹ radyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir a'râbî gelerek bulduğu bir yitiğin hükmünden sormuş, aleyhi's-salâtü ve's-selâm, “*Bir sene ilân et, sonra bunun çıkınını ve ağız bağını sakla! Bu müddet zarfında biri gelir de yitiğini ve evsafını sana haber verirse (ona eda et!). Kimse gelmezse nafakalan!*” buyurmuş. Sâil, “Yâ Resûlellah! Koyun yitiğinin hükmü nedir?” diye sormuş. Resûlullah (buna da), لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذَّئِبِ vecizesiyle cevap vermiş ki “*Bu yitik koyunu sen alır, ilân eder de sahibini bulamazsan sana aittir. Sen almaz da mümin kardeşin alırsa, o, mültekittir, o da almazsa artık koyun kurdundur*” buyurdu. (Bu defa da) sâil, “Yitik devenin hükmü nedir?” diye sordu. Bu defa aleyhi's-salâtü ve's-selâmın (şiddet-i teessürle

8 {B1461 Buhârî, Zekât, 44.}

9 Zeyd b. Hâlid el-Cühenî, Medenî'dir. *Tehzîb*'de meşâhir-i ashaptan olduğu kaydedilmiştir. Kendisinden seksen bir hadîs-i şerif rivayet edilmiştir ki bu da şöretinin bir delilidir. *Sahîh-i Buhârî*'de Müslim'den münferiden üç hadîsi vardır. Kendisinden oğlu Ebû Harb Hâlid, Saîd b. Müseyyeb, Saîd b. Yesâr rivayet etmiştir. İbn Berkî'nin beyanına göre Medine'de 78 yaşında vefat etmiştir (*Hulâsa*).

mübarek) yüzü tagayyür etti, cevaben, “*Ondan sana ne? O hayvanın (gezecek) tabanı var, (karnında) su tulumu var. (Sahibi gelinceye kadar bizâtihi) suya gelir, sâfi uzun ot yer.*”¹⁰

Sahîh-i Buhârî’de Zeyd b. Hâlid’in bu hadisi diğer iki tarik ile daha rivayet edilmişse de aynı meâlde olup ufak farkları da tercümede kavis içinde gösterdiğimizden, bunların tekrarına lüzum görmedik.

TEMBİH. Bu hadisin birinci fıkrasında altın, gümüş, inci, elmas gibi kıymettar ahcâr ve maâdin ile hayvanattan başka yitik eşya bulan kimsenin, bulduğu eşyaya karşı şer’î vaziyeti bildirilmiştir ki bu cihet bundan evvelki Übey b. Kâ’b radiyallahu anh hadisinde bildirildiğinden, burada Zeyd b. Hâlid hadisinin sebab-i sevki “dâlletü’l-ibil ve dâlletü’l-ganem” yani deve ve koyun yitiklerine dair ahkâmı bildirmek üzere sevk olunmuştur ve *Sahîh-i Buhârî*’de iki baba ayrılıp gerek koyun gerek deve yitiğine dair olan babların ikisinde de Zeyd b. Hâlid hadisi aynen ve fakat ayrı ayrı senedlerle tahrîc edilmiştir.

Koyun, fitratı itibariyle nahif olup kurda, kuşa ve umumiyetle müfteris hayvanlara karşı mukavemetsiz bir hayvan olduğundan, her nasılsa sürüden ayrılmış serseri bir halde gezmekte bulunuşu sıyânet için “dâlle” addedilmiş ve sahibi bulunduğu verilmek üzere bunun tevkifi emredilmiştir.

Deveye gelince, Cenâb-ı Hak, kolay kolay ele avuca sığmayan bu mühib hayvanda mezâhime tehammül edecek kuvâ-yı bedeniyyeyi nefsinde yaratmış olduğundan beri benzer yırtıcı hayvanlara bizâtihi karşı koyacak kabiliyettedir. Bu hayvan kudret-i fâtîrenin ayağına bahşettiği kalın tabanlarla gezmekten ve midesine birkaç günlük kifayet edecek suyu bir defada doldurmakta olup sahibi kendisini buluncaya kadar kimsenin muavenet ve sıyânetine muhtaç olmaksızın sulanıp otlamakta bulunduğu, şâri’-i a’zam sallallahu aleyhi ve sellem deveye “dâlle” olarak tesâhübü muvâfık bulmamıştır.

At, sığır gibi ufak tefek yırtıcı hayvanlara mümâneate muktedir olan hayvanları da ulemâ deveye kıyas etmişlerdir. Kaz, ördek, güvercin gibi uçmakla kendisini koruyan hayvanların da iltikâtı tecviz edilmemiştir. Şu kadar ki deve ve mülhakatı hayvanların saharlardaki vaziyetleri ile yolu, mescidi, mektebi olan mâmûrelerdeki vaziyetleri arasında fark gözetilmiştir. Bu hayvanların saharlardaki vaziyetleri kendileri için daha emin görülerek buralarda iltikâtı tecviz edilmemiştir. Fakat mamûreler dahilinde serseri gezen hayvanların şunun bunun yed-i gasbına geçmesi endişesiyle Ebû Hanîfe ile ashabı bunların iltikâtını tecviz etmişlerdir.

10 عن زيد بن خالد الجهني رضي الله عنه قال: جاء أعرابي النبي صلى الله عليه وسلم فسأله عما يلتقطه. فقال: عرفها سنة، ثم احفظ عفاصها ووكاءها. فإن جاء أحد يخبرك بها وإلا فاستنققها. قال يا رسول الله فضالة الغنم؟ قال: هو لك أو لأخيك أو للذئب. قال: ضالة الإبل؟ فتمعر وجه النبي صلى الله عليه وسلم فقال: مالك ولها معها حذاؤها وسقاؤها ترد الماء وتأكل الشجر. وفي طريق آخر حتى يجد ربها [رواه البخاري]. {B2427, B2428 Buhârî, Lukata, 2, 3.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنِّي لَأَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِي فَأَجِدُ الثَّمَرَةَ سَاقِطَةً عَلَى فِرَاشِي فَأَرْفَعُهَا لِأَكْلِهَا ثُمَّ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ صَدَقَةً فَأُلْقِيهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh hazretleri Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, “(Zaman olur ki), ben, iyâlimin yanına döner gelirim de firâşımın üzerine düşen bir hurmayı bularak (alır), yemek üzere onu kaldırırım, sonra sadaka (hurması) olmasından korkarak onu muhakkak surette bırakırım” buyurduğunu nakletmiştir. {B2432 Buhârî, Lukata, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Büyû” bahsinde şübühâtta içtinaba dair açtığı bir babında da ta’lîkan rivayet etmiştir. Buradaki babının unvanı da, “Yolda Bir Hurma Bulduğunda Almak ve Yemek Câizdir” suretindedir. Hadis şârihlerinin beyanına göre hadiste hurma bir kayd-ı ihtirâzî olarak zikredilmiş değildir. Bir hurma kıymetindeki her hakir şey de böyledir, almak câizdir.

Buhârî’nin bu babında Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan da bir rivayeti vardır. Müşârün ileyh hazretleri de, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem giderken yolda bir hurmaya rastgeldi de bunun sadaka hurması olmasından korkmasaydım, muhakkak alır, yedim” buyurdu demiştir.¹¹

Bu hadisi de Buhârî “Büyû” bahsinde tahrîc etmiştir. Her iki hadîs-i şerifin medlûllerine ve buradaki sebep-i rivayetlerine nazaran yola atılmış veya düşmüş bir hurma ve bu değerdeki muhakkarat yitik eşya mahiyetinde olmayıp almak ve ilâna lüzum olmadan yemek câizdir. Sahibi talep etmeyeceği muhakkak olduğu için lukata mahiyetini haiz değildir. Resûl-i Ekrem’in tenâvül buyurmaması, yola düştüğü için değil, sadaka hurması olması ihtimaline mebnî teverruandır. Sadaka Resûl-i Ekrem için ve Ehl-i beyt’i için haram idi. Bu sebeple Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ yolda bulduğu bir hurmayı almış, yarısını yemiş, yarısını da yanından geçen bir fakire vermiştir. Abdürrezzâk’ın rivayetine göre Hazret-i Ali keremallahu veche de bir nar tanesi iltikât edip yemiştir. *Feyzü’l-bârî*’de kütüb-i ehâdisten naklolunduğuna göre Hazret-i Ömer de bir kere a’râbdan birinin elindeki bir hurmayı lukata addederek ilân ederken yanından geçmiş ve o kaviyyü’ş-şekîme halife elindeki kırbacını sallayarak, كل يا بارد الزهد “Ye ey kaba sofu!” diye ilândan tahzîr buyurmuştur.

11 عن أنس رضي الله عنه قال مر النبي صلى الله عليه وسلم بتمر في الطريق قال: لولا أني أخاف أن تكون من الصدقة لأكلتها [رواه البخاري]. {B2431 Buhârî, Lukata, 6.}

Kitâbü'l-Mezâlim

كِتَابُ الْمَظَالِمِ

Bu kitap mezâlimin, gasb-ı hukuk ve emvâlin tahrîmine dair ehâdîs-i şerifeyi muh-tevidir.

Mezâlim, mezlimenin cem'idir; zaleme, yazlimüden masdar-ı mîmîdir. Zulm, fi'l-asl cevrdir, haddi tecavüzdür. Ma'nâ-yı şer'îsi, "Bir şeyi mevzû-i şer'îsinden başka bir yere koy-maktır." Bazıları da zulmü, "Başkasının mülkünde sahibinin izni olmayarak tasarruftur" diye tarif etmişlerdir. Mazlime, sahibinden haksız olarak alınan şeyin ismidir de denil-miştir ki dâd ve tezallüm edilen şeyden ibarettir.

Âsım Molla *Basâir*'den naklen diyor ki: Vaz'-ı mezkûr ya ziyade ile yahut noksan ile ya vaktinden veya mekânından udûl ile olur. Sonra zulmün üç gûnâ olduğunu bildirerek şöyle izah ediyor: Biri, Allah ile insanlar beyninde olur. Bunun âzamı küfürdür, şirk, nifaktır. İkincisi zalimle insanlar arasında olur. Üçüncüsü de zalimle kendi nefsi arasında olur ve hakikaten zalim kendi nefesine karşı zulmetmiş sayılır. Kaldı ki bu üç nevi hakikatte kişinin kendi kendine de zulmetmesidir. Zalim, bir zulme mübâderet ettikte ibtidâ nef-sine zulmetmiş olur. Nitekim ¹ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ âyet-i kerîmesi onu nâtıktır.

Yukarıdaki unvanı Müstemlî, كتاب المظالم والغصب suretinde rivayet etmiştir ki biz gasbı, unvanın tercümesinde gösterdik. Gasb lugatta bir şeyi zulmen almaktır; alınan şey ister mal olsun, ister başka bir hakka tecavüz olsun. Şeriat ıstılahında gasb, "Hâiz-i kıymet olan muhterem bir malı, sahibinin izni olmaksızın gizlice değil, açıktan almaktır."² "Sahibinin izni olmaksızın" kaydı, vedîadan ihtirazdır. Gizli olmayarak kaydı da sirkati tariften ihraç için konulmuştur.

Buhârî *Sahîh*'inde yukarıdaki mezâlim ve gasb unvanından sonra da Ebû Zer el-Herevî'nin rivayetine göre sûre-i İbrâhîm'in 42-47. âyetlerini irat ediyor ki meâl-i münifleri şöyledir: "*Habibim! Hatırla ve sakın Allah'ı zalimlerin işlediklerinden gafil sanma! Muhakkak onlar(ın cezaların)ı Allah öyle bir güne kadar tehir eder ki, o gün(ün dehşetinden) gözler belirir, zalimler başlarını dikerek, nazarlarını kendilerine çevirmeyerek koşarlar. Gönül-leri ise (korkudan) içi boş (sanki) bir hava. Habibim! O zalimleri korkut da, insanlara o azap*

1 en-Nahl, 16/33.

2 الغصب في اللغة، أخذ الشيء ظلما مالا كان أو غيره وفي الشرع: أخذ مال متقوم محترم بلا إذن مالكة بلا خفية [تعريفات سيد].

gününün geleceğini haber ver! O gün zulümkârlar, 'Ey rabbimiz! Bizi yakın bir zamana tehir buyur da davetine icâbet edelim ve peygamberlerin izinde gidelim' diyecek. Onlara, 'Haniya siz, bundan evvel (dünyada), sizin için zeval yoktur diye yemin etmiş değil miydiniz? Siz de (dünyada), sizden evvel nefislerine o zulmedenlerin meskenlerinde oturmadınız mı? Onlara nasıl muamele ettiğimiz sizce tebeyyün etmiştir. Size (Kur'an'da) emsal de gösterdik. Hakikatte onlar her türlü hud'akârlığı yaptılar. Allah indinde hud'aları mâlûmdur, ceza mukarrerdir; isterse onların hud'aları dağları yerinden oynatacak (derecede büyük) olsun' (diye cevap verilir). O halde (Peygamberim!) Sakın Allah'ı, peygamberlerine olan vaadinde hulfeder sanma! Hiç şüphesiz Allah azîzdîr, intikam sahibidir."³

Buhârî *Sahîh*'inde bu âyât-i kerimedeki مُهْطِعِينَ kelimesini Mücâhid'in "idâme-i nazar"la tefsir ettiğini de rivayet ediyor ki zalimlere azap mev'ûd olan günde onların havf ü vahşetten beliren gözlerini hiçbir tarafa çevirmeden bir noktaya dikerek sûr ile çağıran İsrâfil'e doğru koşacaklar demek oluyor. Bazıları da مسرعين ile tefsir etmişlerdir. Yine Buhârî İsrâfil'e doğru koşacaklar demek oluyor. Bazıları da مسرعين ile tefsir etmişlerdir. Yine Buhârî nazm-ı şerifini de جَوْفًا لَا عَقُولَ لَهُمْ ile tefsir ediyor. Hevâ, lugaten yerle gök arasındaki boşluğa denildiğine göre yevm-i mev'ûdda zalimlerin fart-ı hayret ve dehşetten akılları başlarından gidip bir şey düşünmeyerek gönülleri bomboş olacak demek oluyor.

Zalimlerin yevm-i mev'ûddaki hali âyetle iki cümle içinde ve bir teşbîh-i mahz halinde o kadar belîğ tasvir buyurulmuştur ki onun teşrihinden sarfınazarla itirâf-ı acz ederek kemâl-i füsûn ve hayretle dinlemek en doğru bir hareket olsa gerek.

Bu tasvir, İsrâfil'in sûru üzerine kabirlerden kalkıp hesap mevkiine gidiş vaziyetine aittir.

Bunun Kamer sûresinde de bir tasvîri vardır ki meâlen şöyledir: "O günkü davetçi İsrâfil, görülmedik müthiş bir hesaba çağırır. Nâs, gözleri düşük bir halde kabirlerden çıkar. Sanki onlar bir çekirge dalgası halinde çağırana doğru koşarlar. Kâfirler, "(Aman), bu ne müşkül gün?" der."⁴ Daha sonra Buhârî قصاص المظالم unvanlı bir bab açarak Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin ber-vech-i âtî hadisini tahrîc ediyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا خَلَصَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ النَّارِ حَبَسُوا بِقَنْطَرَةٍ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ فَيَتَقَاصُونَ مَظَالِمَ كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَتَّى إِذَا نَقُّوا وَهَذِبُوا

3 وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهُ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ. مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُغُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَأَفْنِدْتُهُمْ هَوَاءَ. وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ نَجُتْ دَعْوَتَكَ وَتَتَّبِعِ الرَّسُولَ أُولِمَ تَكُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلِ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ. وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمْ الْأَمْثَالَ. وَقَدْ مَكَرُوا مَكَرَهُمْ وَعِنْدَ اللَّهِ مَكَرُهُمْ وَإِنْ كَانِ مَكَرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ. فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفًا وَعْدَهُ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ [سورة إبراهيم].

4 يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعُ إِلَى شَيْءٍ نَكُرٍ. خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَانَتْهُمْ جَزَاءً مُمْتَثِرَةً. مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِيرٌ [سورة القمر : آية 6-8]

أَذِنَ لَهُمْ بِدُخُولِ الْجَنَّةِ فَوَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ ﷺ بِيَدِهِ لَأَحْدُثُ لَهُمْ بِمَسْكَنِهِ فِي الْجَنَّةِ أَدْلُ
بِمَسْكَنِهِ كَانَ فِي الدُّنْيَا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden söyle buyurulduğunu nakletmiştir: Kıyamette müminler cehennem (üzerine kurulmuş sırat)tan kurtulduktan sonra cennetle cehennem arasındaki (ikinci bir) köprüde tevkif olunurlar. Burada dünyada aralarında bulunan (ufak tefek) mezâlimden birbirine hakkını vererek hesaplaşırlar. (Küçük günahlarından da) paklanıp arındıkları zaman, bunların cennete girmelerine izin verilir. (Sonra Resûl-i Ekrem), “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in hayatı yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, o müminlerden biri cennetdeki ârâmgâhını dünyada yaşadığı meskeninden daha iyi bilir ve (kılavuzsuz) bulur buyurmuştur. {B2440 Buhârî, Mezâlim, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Rikâk” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müminlerin cehennemden halâs olup da cennetle cehennem arasında tevkif olundukları kantarayı yani köprüyü Kurtubî ikinci sıratıdır diyor. Birinci sırat, –bilâhesap cennete dahil olan bahtiyar müminler müstesna olmak üzere– bütün mahşer halkı için mevzu büyük sıratıdır ve bu, cehennem üzerine kurulmuştur. Burdan geçip halâs olmak yalnız müminler için mukadder ve müyes-serdir. Müfessir Mukâtil b. Süleyman diyor ki: Büyük sırat katedilip geçildikten sonra cennetle cehennem arasında kurulu olan ikinci sırat gelir. Burada müminler tevkif olup dünyada kendi aralarında geçen mezâlimden sorulup hesap olunurlar ki, hadîs-i şerifteki, إذا خُصَّ المؤمنون من النار حبسوا بقنطرة الحديث hiçbir kişi buradan geri çevrilip cehenneme iade edilmeyeceği için hadiste “halâs” ile tabir buyurulmuştur.

Müminlerin bu kantarada paklanıp arındıktan sonraki ahvali ile bazı mukaddes vak’alar Zümer sûre-i şerîfesinin son âyetlerinde en belîğ bir üslûp ile şöyle tebliğ ve tasvir buyuruluyor: *Bu arınıp paklanan müttakiler fevç fevç cennete sevkolunur. Ennihaye cennete vardıklarında cennet kapıları açılarak, cennet bekçileri (selâm durup) onlara, “Selâm olsun sizlere, ne temizsiniz! (Buyurunuz,) ebedî burada yaşamak üzere giriniz!” dedikleri, onlar da, “O Allah’a hamd olsun ki O, bize (cennetle) vaadini doğru etti ve bizi cennet toprağına vâris (ve mutasarrıf) kıldı. Artık cennetten istediğimiz yerde mekân tutuyoruz” dedikleri zaman (Cenâb-ı Hak), فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ “Bak artık cennet, âmillere yaraşan ne güzel ecirdir” (buyurur ve devamla), “Habîbim! O sırada melekleri de, arşı her taraftan donatıp tavaf ederek rable-rine hamd ile tesbih ediyorlar bir halde görürsün! (İşte böyle) ehl-i mahşer arasında adaletle*

hükmolunur, (ehl-i nâr cehenneme, müminler de cennete girer de müminler tarafından), *âlemlerin rabbi Allah'a hamdolsun!" denilir* (buyurur).⁵

BİR RİVAYET FARKI. Metn-i hadisteki فيتقاصون lafzı *Tecrîd* nüshalarında dâd ile mazbuttur ki Küşmîhenî'nin rivayetidir. Tekâzî de (تقاضي) birbirine hakkını vererek hukuklaşmaktır. Biz de hadisi bu rivayete göre bu suretle tercüme ettik.

Cumhurun rivayeti ise sâd-ı müşeddede ile فيتقاصون dir. Birbiriyle hesaplaşırklar demektir ki lisanımızda “takas” tabir olunur. Bu mevkıfta müminler arasındaki ufak tefek hakları, sevap vermek, günah almak suretiyle kendi aralarında bizzat takas ve mahsup ederek küçük günahlardan arınırlar demek oluyor ki bu da tekâzînin ifade ettiği mânaya delâlet etmektedir.

Bu takas muamelesi müminlerin kendi aralarında kendileri tarafından ifa edilmesi delâlet ediyor ki mahsup muamelesi yalnız küçük hukuk ve ufak tefek günahlar hakkındadır. Büyük günahlar olmazdı. Çünkü onlarla temizlenme işi ancak cehennemde olabilir.

BİR SUAL. Bu hadis, kıyamette iki sırat olduğunu işâr eder. Biri cehennem üzerine kurulmuş olan meşhur sırat, öbürü de bu hadiste zikrolunan cennetle cehennem arasında mevzu bulunan sırat.

CEVAP. Şârih Dâvûdî cevap olarak diyor ki: Bir kısım *Buhârî* şârihleri sıratın bu taaddüdünü istibâd ve böyle bir sual ile karşılaşmaktan içtinap ederek bu ikinci sırat, müstakil olmayıp meşhur sıratın cennet tarafıdır. Binaenaleyh sırat iki değil birdir, diye te'vil etmişlerdir. Fakat sıratın taaddüdünde bir mahzur yoktur; varsın iki olsun, maamafih sıratın bir olduğuna delâlet eden bir delil de yoktur. Sıratın bir olduğuna delâlet eden bir delil olsaydı, o surette hadiste zikrolunan sırat, meşhur sıratın cennet tarafında nihayet bulan bir zeyli ve bir tetimmesidir diye te'vil ederdik diyor.

Şârih Aynî, bu cevabı beğenmiyor ve hatta öyle bir suale de lüzum yoktur; çünkü hadiste بين lafzı sarîh olarak işâr eder ki bu sırat, meşhur sıratın ayrıdır, onunla cennet arasında müstakil bir köprüdür, tetimmesi değildir. Sıratın bir olduğu bir delil ile sabit değildir diyor.

Hadisin إذا نقوا وهدبوا “Müminler küçük günahlardan da temizlenip arındıkları zaman cennete girerler” cümlesini Câbir radiyallahu anhın aşağıdaki hadisi teyit etmektedir. Tevhîd bahsinde rivayet olunan bu hadiste Câbir hazretleri Resûl-i Ekrem'in, لا يحل لأحد من أهل الجنة أن يدخل الجنة ولأحد قبله مظلمة *“Ehl-i cennetten hiçbirinin üzerinde kul hakkı olduğu halde cennete girmesi helâl olmaz”*⁶ buyurduğunu rivayet etmiştir.

5 وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طَابَمَا فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ. وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ. وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. [سورة الزمر]. {ez-Zümer, 39/73-75.}

6 {*Buhârî*'de tespit edilemeyen rivayet için bakınız: NM3638 Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 1363 (2/438). Elimizdeki *Buhârî* nüshasında tespit edilemeyen bu rivayetin, “*Buhârî*’nin ‘Tevhîd’ babında yer aldığı”na dair bilgi Aynî’ye aittir: Aynî, *Umde*, XII, 286.}

Müminlerin cennetteki makamlarını dünyadaki meskenlerinden daha iyi bilmeleri ve kendi makamlarını hiçbir kılavuza muhtaç olmaksızın gidip bulmaları, kabirde her sabah akşam ehl-i kabre makamları arz olunmuş bulunmasına mebnîdir deniliyor.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يُدْنِي الْمُؤْمِنَ فَيَضَعُ عَلَيْهِ كَنَفَهُ وَيَسْتُرُهُ فَيَقُولُ أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا أَتَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا فَيَقُولُ نَعَمْ أَيْ رَبِّ حَتَّى إِذَا قَرَّرَهُ بِذُنُوبِهِ وَرَأَى فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ قَالَ سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَأَنَا أَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ فَيُعْطَى كِتَابَ حَسَنَاتِهِ وَأَمَّا الْكَافِرُ وَالْمُنَافِقُ فَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir: “(Kıyamet günü) muhakkak Allah mümini yaklaştırır ve onun üstüne cenâh-ı şefkatini ve hicâb-ı hıfzını örter de onu (ehl-i mevkifin gözünden) esirger. Ve “(Ey kulum! İşlediğin) filân günahı bilirsin değil mi? Filân günahı (da) bilirsin değil mi?” diye sorar. Mümin de, “Evet, rabbim!” diye tâ bütün günahlarını takrir ve itiraf ettiği ve içinde helâkine kanaat geldiği zaman Cenâb-ı Hak, “(Ey kulum!) Aleyhindeki bu günahları dünyada (halktan) gizledim. Bugün de senin lehine bunları mağfired ediyorum!” buyurur ve müminin hassaten defteri (sağından) kendisine verilir.

Kâfirlere, münafıklara gelince, (onlar için de peygamberlerden, meleklerden birçok) şahit, “Ha şunlar, rablerine (şerik zu'm ederek) yalan söyleyenlerdir. Allah'ın lâneti (o) zalimler üzerine olsun!” derler. {B2441 Buhârî, Mezâlim, 2.}

İZAHİ

Mevkıftaki suali, müstesna bir ihtisâm-ı edebî ile takrir eden bu hadîs-i şerifi müellif İmam Buhârî “Tefsîr”, “Edeb”, “Tevhîd” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Büyük müellif burada üstadı Mûsâ b. İsmâîl'den rivayet ettiği halde “Tefsîr”, “Edeb”, “Tevhîd” bahislerinde diğer üstadı Müsedded'den rivayet etmiştir. Müslim “Tevbe” bahsinde Züheyr b. Harb'den, Ebû Mûsâ'dan, Bündâr'dan rivayet eder. Nesâî'nin “Tefsîr”deki tahrîci Ahmed

b. Ebû Ubeydullah'tan, "Rikâk"taki de Süveyd b. Nasr'dandır. İbn Mâce'nin de Humeyd b. Mes'ade'den "Sünnet" bahsinde rivayeti vardır.

Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de sûret-i sevki -ki, maalesef ihtisar için *Tecrîd*'e alınmamıştır- ilm-i rivayet bakımından müstesna bir kıymet-i ilmiyyeyi haizdir ve şöyledir: Bu hadisi Abdullah b. Ömer'den rivayet eden Mâzinî Safvân b. Muhriz'dir.⁷ Basra'nın bu büyük muhaddisi diyor ki: Bir kere Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümânın elinden tutup giderken birisi geldi. İbn Ömer'e, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem necvâ⁸ hakkındaki beyanatını nasıl işittiniz, bunu lutfen bildirir misin?" diye sordu. İbn Ömer de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim..." diye hadisi sevketti demiştir.⁹

Tarihî hadiselerin vukuu sırasında hazır bulunup da nakledenlerin, hadise ricâlinin o sıradaki vaziyetlerine dair de az çok mâlûmat vermelerinin asıl hadisenin sıdk-ı vukûu üzerinde derin bir tesiri vardır. Meselâ söylenen bir sözün veya işlenen bir işin kâil veya fâilinin o sırada ayakta veya oturur bulunduğu, neşeli veya asabî olduğunun nakli, intikâd-ı tarihî âlimlerinin en çok aradıkları bir meseledir. Bu ince noktaya hadis râvilerinin pek çok ihtimam ettiklerini birçok hadisin nakli sırasında görüyoruz. Burada râvi Safvân'ın "İbn Ömer'in Peygamber'den rivayetine göre" demesiyle "İbn Ömer ile el ele yapışıp gittiğimiz sırada birisi gelip de necvâdan sordu. O da şöyle rivayet etti" demesi arasında rivayet bakımından büyük bir fark vardır.

Hadîs-i şerifin birinci fıkrası Cenâb-ı Hakk'ın mümin kulunu cenâh-ı rahmeti altına alıp da enzâr-ı ehl-i mevkıftan setrederek hitap ve sual buyurması belîğ bir temsili ihtiva etmektedir. İbnü'l-Esîr, şârih Kirmânî, Tîbî gibi âlimler hadisin bu fıkrasındaki teşbîh-i belîği birer gûnâ tasvir etmişlerdir ki biz bunlardan Tîbî'nin tasvirini arz ile iktifa edeceğiz.

Evvelâ کف lafzının medlûlünü İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de ehâdîs-i şerifteki vücûh-i istimaline göre bildiriyor ki cânib, via', muhafaza medlûlleridir ki bunların hepsinde setr ve muhafaza ma'nâ-yı müştereki vardır. Meselâ Hazret-i Ömer, vücudu ufak tefek yapılı

7 Safvân b. Muhriz, Basra'da yetişen tâbiî ulemâsındandır. Kendisi fi'l-asl Mâzin kabilesinden iken Basra'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. *Hulâsa*'da Abdullah b. Mes'ûd'dan, Ebû Mes'ûd'dan, *Tehzîb*'de de İbn Mes'ûd'a bedel İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet ettiği bildiriliyor. Kendisinden de Sâbit, Katâde, Âsım el-Ahvel, Muhammed b. Vâsi' gibi tâbiî rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd, müşârün ileyhin mevsuk, takvâ ve fazilet sahibi olduğunu bildiriyor. İbn Nuaym, sâhib-i tercemenin 174 tarihinde vefat ettiğini bildirmişse de zühul edilmiş olacaktır. Bu zühulü, *Tehzîb*'de Abdülmelik zamanında vefat ettiği bildirilmiş ve 100 adedi zikredilmeyerek 74 tarihi tesbit edilmiş olduğundan anlıyoruz. İbn Ömer'le mülâkatı da bunu teyit eder. Müşârün ileyh hazretleri de bu tarihte vefat etmişti. Aynî de 94'te vefat ettiğini bildiriyor.

8 **Necvâ** (نجوى) yavaşıca söz söylemeye denir ki "fısıldamak" tabir olunur. Nasilki İbnü'l-Esîr de *en-Nihâye*'de, necvâ isimdir, masdar makamına kâimdir, kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın abd-i mü'mine sırran hitabıdır diyor. *Buhârî* şârihleri de necvâ, Allah Teâlâ ile mümin kulu arasında kıyamet günündeki hafî mükâlemedir ki bunda kulun mâsiyetleri sırran kendisine tâdât olunur ki Allah'ın fazlıdır diyorlar.

9 عن صفوان بن محرز المازني رحمه الله قال: بينما أنا أمشي مع ابن عمر رضي الله عنهما أخذ بيده إذ عرض رجل فقال: كيف سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في النجوى؟ فقال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: إن الله يدني المؤمن الحديث [بخاري].

olan İbn Mes'ûd'un ilmen büyüklüğünü ifade için tasgîr sîgasıyla, كيف مليء علما "İçerim dolu ufak bir dağarcık" demişti.

Tîbî diyor ki: Bu hadîs-i şerifte kenf ve hıfz-ı ilâhî, kuşun kanadından istiare buyurulmuştur. Kuş, kanadıyla kendi hayatını sıyânet ettiği gibi yumurtasını da örtüp muhafaza eder. İşte bu hal, Cenâb-ı Hakk'ın mümin kulunu ehl-i mevkîfin nazarından setredip zelim ve rüsvâ olmaktan sıyânet etmesi için istiare buyurulmuştur.

Hadîs-i şerifin nihayetindeki, ... وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ... kavl-i şerifi sûre-i Hûd'un 18. âyetinin nazm-ı ahîridir, tamamı meâlen şöyledir: (Şirk gibi) *bir yalanı Allah'a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Allah'a karşı o yalan söyleyenler*, (kıyamet gününde) *rablerine arzoluncaklar* (peygamberlerden, meleklerden birçok) *şahit*, "Ha şunlar rablerine yalan söyleyenlerdir, Allah'ın lâneti (o) zalimler üzerine olsun!" derler.¹⁰

Şahitler âyet-i kerîmede bildirilmemiştir. Bazı ulemâ bu şahitlerin peygamberler olduğunu kabul etmişler. Bazıları da melekler demiş, bazıları da ümmet-i Muhammed olduğuna kâil olmuştur.

Âyetteki zulüm ile murat da küfür ve nifaktır, yoksa her zulüm değildir. Zulüm, yakında izah ettiğimiz veçhile mutlak olarak bir şeyi mahallinin gayriye koymak demek olduğuna göre küçük günahlar da zulüm medlûlünde dahil bulunur. Lâ'n, Allah'ın rahmetinden tart ve ib'âd olduğuna göre sagâir, müstelzim-i lâ'n değildir. Ehl-i sünnete göre müminlerden günahkâr olanlar, mâsiyetlerinden dolayı tekfir olunmazlar; lâ'ne de müstehak olmazlar.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَظْمُهُ وَلَا يُسَامُهُ وَمَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Her müslüman müslümanın (din) kardeşidir. Müslüman müslümana zulmetmez; müslüman müslümanı (başına gelen musibette) terketmez de. Hangi müslüman ki (müslim) kardeşinin hâcetinde bulunursa, Allah da onun hâcetini kazâ eder. (Müslüman bir kul din kardeşinin yardımında bulundukça Allah da ona yardımda bulunur). Hangi müslüman ki

10 وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ [سورة هود: آية 18]

bir müslümandan dünya darlığını giderip şâdederse, Allah da kıyamet gününde onun gussasını giderip mesrur eder. Kim ki müslüman kardeşi(nin dünya da ayıbı)nı örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter” buyurmuştur. {B2443 Buhârî, Mezâlim, 3.}

İ Z A H I

Teâvün-i içtimaînin en mühim umdelerini tâlim eden bu hadîs-i şerifi müellif İmam Buhârî “İkrâh” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî “Hudûd”da, Nesâî de “Recm” bahsinde rivayet etmişlerdir. Müslümanın müslümana yardımına dair kavis içinde görülen fıkra, Müslim’in *Sahîh*’inde Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan tahrîc ettiği bir hadîs-i şeriften istifade edilmiştir.

Bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’de mensup olduğu babının unvanı, hadisin evvelindeki, “Müslüman Müslümana Zulmetmez ve Bir Zalimin Pençe-i Zulm u Gadrinde Bırakmaz” bu bir haber olmaktan ziyade haber suretinde bir nehiydir ve daha belîğdir. Binaenaleyh müslimin müslime zulmetmesi haramdır. ولا يسلّمه eslemeden muzâri sîgasıdır; zalimin pençe-i zulmunda bırakmaz demektir. Taberânî’nin *Mu’cem*’indeki rivayeti, ولا يسلّمه في مصيبة suretinde ve izah mahiyetinde bir ziyadeyi muhtevi bulunduğundan bu ziyadeyi tercümede kavis içinde gösterdik.

Bu hadîs-i şerif teâvün-i içtimaîye, hüsnümuaşerete, setr-i uyûba tergîb, uyûbu ve zünûbu teşhirden tahzîr gibi âdâb-ı İslâmiyyemizden pek çok fezâil muhtevi bulunmaktadır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا نَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ نَنْصُرُهُ ظَالِمًا قَالَ تَأْخُذُ فَوْقَ يَدَيْهِ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Ey mümin! Mümin) kardeşine, ister zalim olsun ister mazlum olsun yardım et!” buyurmuştu. Biri, “Yâ Resûlellah! Şu mazlum olan kişiye yardım edebiliriz. Fakat o zalime nasıl nusret ederiz?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Zalimin iki elinin üstünü tutarsın!” diye cevap verdi. {B2444 Buhârî, Mezâlim, 4.}

İ Z A H I

Bu hadis Buhârî’nin münferiden rivayet ettiği ehâdis-i şerife cümlesindendir. Resûl-i Ekrem’den sual eden zatın bir kişi olduğunu ifade eden “kâle” (قال) müfredi Ebû’l-

Vakt'in rivayetkerdesidir. "İkrâh" bahsindeki rivayet de böyle müfred olarak فقال رجل dir. Cumhur ise cemi' sîğasıyla قالوا rivayet etmişlerdir ki *Buhârî* nüshalarının ekserisinde ve bil-hassa Yûnîniyye nüshasında ("sah" işaretiyle cumhurun rivayeti iltizam edilmiştir. *Buhârî* şârihleri tarafından da cemi' sîğası tercihen zikredildiği görülüyor. Metn-i hadisteki نصره sîğası da cemi' rivayetini teyit etmektedir.

"Hâzâ" (هذا) ism-i işaretinin müşârûn ileyhi cemi' rivayetine göre sâillerin zihinlerinde yardım edilmesi mütesavver olan mazlum kişidir. نصره kelimesi مظلوما daki zamîr-i mansûbdan haldir. Tercümemiz bu lugavî tahlile istinat etmektedir.

Zalime nusretin, zalimin iki elinin üstünü tutmak suretiyle icrası tâlim buyurulması hususuna gelince, şârih Aynî "fevk-i yedeyn" tabirindeki "fevk" lafzı mukhamdır, metrûktür. Yahut isti'âlâ ve kuvvetle zalimin elini tutup zulümden menetmekten kinayedir diyor ki bu ikinci mânâ diğer *Buhârî* şârihleri tarafından da müstakilen zikredilmekte olduğundan "fevk" kelimesini bu ikinci mânâda imal etmek, mukham ve metrûktür demekten daha doğrudur. Müslim'in Câbir'den bir rivayeti de bu ikinci tasarrufu teyit etmektedir: "*Yardım edilen kişi zalim ise müslüman kardeş o zalimi zulmetmekten menetsin! Bu da zalim için nusrettir*"¹¹ buyurulmuştur.

Şârih İbn Battâl, sallallahu aleyhi ve sellem, "*Zalime nusret ve muavenet, onu zulümden menetmektir*" suretindeki tefsiri, fesahatin acîb, belâgatın veciz bir numûne-i edîbesi olduğunu tebarüz ettirerek diyor ki: Nusret, Arapça'da "iâne ve yardım" demektir. Binaenaleyh zalimi zulümden menetmek suretiyle zalime nusret, bir şey, mâ yeûlû ileyh ile tesmiye kabilinden en veciz bir belâgat-ı edebîyedir. Filhakika zalim, tuttuğu tarîk-i şekâvetten çevrilmez de kendi başına bırakılırsa o yol onu kısasa, meydân-ı siyâsete kadar götürebilir. Fakat onu bir müslüman kardeşin menetmesi, bu tehlikeli âkıbetten korumaktır, kurtarmaktır; mâ yeûlû ileyh ile tesmiye edilen edebî üslûp ile ifade edilen hakikat budur ve cidden çok belîğdir.

HADİSİN SEBEB-i VÜRÛDU

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zübeyr tarikiyle Câbir radiyallahu anhtan izahıyla meşgul bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinin sebep-i vürûdu hakkında şu hadiseyi rivayet ediyor ki bununla hadisin zamân-ı vürûdu da anlaşılıyor: Muhacirlerden birisiyle ensardan bir genç mücadele ediyor. Muhacir kavgacı, "Ey muhacirler! Yetişiniz!" diye istiâne ediyor. Ensarî genç de, "Ey ensar! Yetişiniz!" diye istimdad edip bağıryor. Her iki tarafın feryat ve istimdadını işiten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem derhal dışarı çıkarak, "*Bu yay-gara nedir, yoksa Câhiliye devrinin dava ve âdeti ihyâ mı ediliyor?*" diye soruyor. Orada bulunanlar, "Hayır, öyle bir şey yoktur, yalnız şu iki delikanlı mücadele edip birbirlerini

11 {M6582 Müslim, Birr, 62.} وفي رواية مسلم عن جابر رضي الله عنه: إن كان ظالما فلينهه. فإنه له نصرة.

vurmuşlar” diye cevap verilince Resûl-i Ekrem, “Öyle ise *beis yok*” و لينصر الرجل أخاه ظالما أو مظلوما “Kişi, zalim olsun, mazlum olsun din kardeşine varsın yardım etsin...” buyurmuştur.¹²

Müslim’in bu rivayetinden hadisin Medine’de vârit olduğu müstefâd oluyor. Aynî ve Kastallânî’nin beyanına göre, *Telvîh*’te Dabbî Mufaddal b. Seleme’nin *Kitâbü’l-Fâhir*’inde şöyle zikredildiği bildirilmiştir: انصر أخاك ظالما أو مظلوما kelâmını ibtidâ Cündeb b. Anber b. Amr b. Temîm esir düştüğü zaman halâs ümidiyle Es’ad b. Zeyd için söylediği beytin bir mısraıdır. Beyit şöyledir:

يا أيها المرؤ الكريم الكسوم انصر أخاك ظالما أو مظلوم

Mânası: “Ey o kerim ve kârgüzâr olan er kişi, ister zalim yahut mazlum olsun kardeşine yardım et!” demektir. Tabii bu ve emsali neşîdeler hamîyyet-i Câhiliyye’yi tahrik için söylenmiş sözlerdir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in tefsirindeki ulvî gaye ile münasebeti yoktur.

Tarihî de Eslâ‘ b. Abdullah için şu beyti söylemiştir.

إذا أنا لم أنصر أخي وهو ظالم على القوم لم أنصر أخي حين يظلم

“Ben kavmin zalimi olan kardeşime yardım etmezsem kardeşim de bana zulmolunduğu zaman nusret etmez” demektir.

* * *

MAZLUMA YARDIM BABI

Buhârî, izah etmekte bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinden sonra bu unvan ile meâlleri bervech-i âtî iki hadisi tahrîc ediyor: Birincisi, Berâ b. Âzib radiyallahu anh hadisidir ki müşârün ileyh hazretleri, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana yedi şey emretti, yedi şeyden de nehy ü men’etti diyerek şu fezâilî zikretmiştir: 1. İyâde-i marîz, 2. İttibâ-ı cenâiz, 3. Teşmît-ı âtis, 4. Redd-i selâm, 5. Nusret-i mazlûm, 6. İcâbet-i dâî, 7. İbrâr-ı muk-sim.¹³

Bu hadisi Buhârî “Cenâze” bahsinde de daha uzun bir metin ile tahrîc etmişti. Fakat takdim tehir itibariyle iki metin arasında fark vardır. Buradaki metin muhtasardır. Burada me’mûrün bih olan yedi şeyin zikriyle iktifa edilip, menhî olan yedi şey bildirilmemiştir. O metinde her ikisi de zikredilmiştir. O Berâ hadisi, bu eserimizde 619 numara ile tercüme ve izah edildi. Oraya müracaat buyurulmasını hassaten rica ederiz. Burada yedi me’mûrün bihin medlûllerine işaretle iktifa edeceğiz:

İyâde-i marîz, hastayı ziyaret etmek ve onun hal ü hatırını sormak, muhtaç olan hastaya istitâati dahilinde yardım etmektir. Bu yolda hasta ziyareti sünnettir.

12 {M6582 Müslim, Birr, 62.}

13 عن البراء بن عازب رضي الله عنهما قال: أمرنا النبي صلى الله عليه وسلم بسبع ونهانا عن سبع فذكر عيادة المريض واتباع الجنائز وتشميت العاطس ورد السلام ونصر المظلوم وإجابة الداعي وإبرار المقسم [رواه البخاري]. {B2445 Buhârî, Mezâlim, 5.}

İttibâ-ı cenâiz de, cenazeyi peşi sıra takip etmek, cenaze namazı kılmak, kıldıktan sonra da takibe devam eylemektir. Bu da farz-ı kifâyedir.

Teşmât-i âtis, aksıran kimse “elhamdülillâh” derse ona karşı “yerhamükellah” diye mukabele etmektir, bu da sünnettir.

Redd-i selâm farz-ı kifâyedir.

Nasr-ı mazlum ki zulümdîde mümin kardeşe yardımdır ve hadisin burada sebab-i rivayeti olan bir fıkradır. Mazlumin müslim veya fakir olması arasında bir fark gözetilme-yerek muavenet edilmesi farz-ı kifâyedir.

İcâbet-i dâî de velîme gibi hayırlı bir davete icâbet etmektir. Bu da müslümanlar arasında riayeti mûcip hukûk-ı müşterekedendir. Davetler arasında velîme daveti, en ziyade icâbeti mûcip bir davettir. Hatta Şâfiîler ve Hanbelîler’e göre velîmetü’n-nikâha icâbet farz-ı ayındır.

İbrâ-i muksim de verilen sözü, edilen yemini reddetmeyip kabul etmek ve hulfetmemektir. Bu da mekârim-i ahlâk cümlesindendir. Bu yedi me’mûrün bih, fezâil-i beşeriye ve içtimâiyenin en mühim umdelerindendir.

Berâ hazretlerinin menolunduğu yedi şey, hadisin bu tarîk-i rivayetinde zikredilmemiştir. Pek büyük ehemmiyet-i iktisadiyye ve içtimaiyyeyi haiz olan bu menhiyyât için 619 numaralı hadisin izahı mütalaa oluna! Orada görülecektir ki bu memnûât-ı seb’anın hepsi ile yalnız bir gaye istihdâf edilmiştir: Hayat ve maişette israf ve tefâhürü mûcip usûl-i maişetten içtinap ile itidal ve tasarrufa riayet etmektir. Filhakika Resûl-i Ekrem tarafından gümüş yemek takımı edinmek, erkeklerin altın yüzük, ipekli elbise ittihazı menedilmiştir¹⁴ ki bu memnûâtın hepsi israfı, sefaheti, beyne’l-beşer tefâhürü mûcip şeylerdir.

İkincisi, Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anh hadisidir. Müşârün ileyh hazretleri Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, “*Müminin mümine tesânüdü, parçaları birbirini bağlayıp tahkim eden (yekpâre) bina gibidir*” buyurduğunu ve (bu tesânüdü irâe için) Resûl-i Ekrem’in parmakları arasını yaklaştırdığını rivayet etmiştir.¹⁵

Hâşiyemizdeki metn-i hadîste görülen “teşbîk-i esâbi”i İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’de, “Parmakların bazısını bazısına idhal etmektir” diyor ki aralarında açıklık bırakmayarak birleştirmektir. “İştibâk-ı nücûm”ı da İbnü’l-Esîr, “Yıldızların hepsi tam bir vuzuh ile görünerek ziyalarının birbirine ihtilât arzetmesidir” diye tarif ediyor. Binaenaleyh Resûl-i Ekrem mübarek parmaklarını birbirine zammederek müminler arasında tahakkuku matlup olan tesânüdü, bağlılığı ve binnetice vahdeti, rasâneti kavlen yalçın bir bina ile temsil buyurduğu gibi mübarek parmaklarını yekdiğerine zammederek de fiilen irâe etmiştir.

Saf (صف) sûre-i şerîfesinin 4. âyetinde müminler arasında ve bilhassa harp ve kıtal gibi zamân-ı musîbette vücudü matlup olan vahdet ve tesânüd, “bünyân-ı mersûs” ile

14 {B1239 Buhârî, Cenâiz, 2.}

15 عن أبي موسى رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: المؤمن للمؤمن كالبنيان يشد بعضه بعضا. وشبك بين أصابعه [رواه البخاري]. {B2446 Buhârî, Mezâlim, 5.}

temsil¹⁶ buyurulmuştur ki ecza ve anâsır-ı inşâiyyesi birbirine kurşunla kenetlenmiş yekpâre bina demektir.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin bu hadisi de "Kitâbü's-Salât"ta geçtiğinden burada *Tecrîd*'e alınmamıştır.

İNTİSÂR-I MAZLUM

Bu unvan, Buhârî'nin burada açtığı müstakil ve hususi bir babına aittir. Bu babında Buhârî aşağıda tercüme ettiğimiz iki âyet-i kerîmeyi zikretmiş bulunuyor, "intisâr"ı şârihler "intikam" ile tefsir ediyorlar ki ukûbatla cezadır; ahz-ı sâr ile ve oç almakla tabir olunur. Mazlumun zalimden intikamına dair Buhârî'nin zikrettiği iki âyet-i kerîmeden birincisi sûre-i Nisâ'nın 148. âyet-i kerîmesidir. Meâl-i şerifi şöyledir: "*Allah, kötü sözün ilân edilmesini sevmez. Meğer ki (ifşa eden) mazlum kimse ola! O halde Allah, mazlumun (intikam için yükselen) feryadını dinler, ıstırabını yakînen bilir.*"¹⁷

Ali b. Ebû Talha'nın -ki, Hâşimî'dir- İbn Abbas radiyallahu anhumâdan bir rivayetine göre İbn Abbas, bu âyet-i kerîmeyi, "Allah, bir kimsenin başkasının mesavî ve seyyiâtını aynen sayıp dökmesini sevmez, meğer ki ondan zulüm görmüş, rencide edilmiş ola!" suretinde tefsir etmiştir. Binaenaleyh hakkına tecavüz edilen mazlum, zalim hakkında lisân-ı şikâyetini uzatır, feryat eder, kötülüklerini sayıp dökebilir. Bir tefsire göre de mazlum, zalim aleyhinde beddua edebilir ve çok müessirdir. Buhârî'nin İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayet ettiği bir hadiste, اتق دعوة المظلوم فإنها ليس بينه وبين الله حجاب "*Ey mümin! Mazlumun duasından hazer et! Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında duanın kabulüne mani hiçbir hâil yoktur*"¹⁸ buyurulmuştur.

Bu âyet-i kerîmede fertlerin hukukuna tecavüz edildiğinde ferdin fertten kavlen ahz-ı sâr edebileceği bildirilmiştir. Bundan sonraki âyet-i kerîme de bir hey'et-i ictimâiyyenin hukukuna tecavüze dairdir.

İkincisi Şûrâ sûresinin 39. âyetidir ve meâli şöyledir: "*O müminler ki haklarına, yurtlarına tecavüz edildiği zaman onlar, yardımlaşarak öc alırlar.*"¹⁹ Bu âyet-i kerîmede dahilden ve hariçten cemiyetin hukukuna bir tecavüz vukuunda tutulacak yol, alınacak tedbir bildiriliyor ki millî vahdet ve tesânüdün teminidir. Âyet-i kerîmede, "Müminler, o seciyyede erlerdir ki onlar, kendilerine her ne suretle olursa olsun, bir tecavüz vuku bulduğunda, onun def ü tenkilini kendi aralarında kurdukları millî intisar ve intikam birliğiyle temin ederler, tecavüz eden zalimden oçlerini alırlar" buyurulmuş oluyor.

16 إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُوصَةٌ
16 Ale't-tahkik Allah, o hani kendi yolunda kurşunla kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışan (mücahid)leri sever" (Saf sûresi) {es-Saf, 61/4.}

17 لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا

18 {B2448 Buhârî, Mezâlim, 9.}

19 وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ [سورة الشورى]

Bu âyet-i kerîmede mündemiç bulunan siyasî ve millî yüksek bir hakikati İbrâhim en-Nehaî bildiriyor. Buhârî'nin *Sahîh*'inde mürselen rivayetine göre bu büyük imam, eimme-i seleften naklederek bu âyet-i kerîmenin tefsirinde, "Selef, müslümanlara bir tecavüz vukuunda müslümanların, mütecâviz bâgî tarafından tezlîl olunmasını çirkin görürlerdi. (Hemen intikama ve ahz-ı sâre savaşırlardı. Düşmandan öç almaya sa'yi terketmeyi zillet addederlerdi). Düşmanı tepelemeye muktedir olunca da mâzideki seyyiâtın hesabını sormayıp affederlerdi" demiştir.²⁰

Eimme-i seleftin âyet-i kerîmeyi bu tefsirlerine göre, **1.** İslâm câmiasına bir tecavüz vukuunda hemen millî birlik tesisine çalışılarak intikam alınması emir buyuruluyor; **2.** Bunun terki, düşman tarafından milletin tezlîli ve gurûr-ı millînin kırılması demek olduğu bildiriliyor; **3.** Düşmandan öç alındıktan sonra kin güdülmeyerek eski hesaplar karıştırılmayarak zalimi affetmek gibi âlîcenaplık gösterilmesi tâlim buyuruluyor.

İşte dört beş kelimedenden ibaret olan küçük bir âyetiyle Hazret-i Kur'an'ın bize kurduğu muazzam bir düstûr-ı siyasî ki içinde milletin tenâsur ve tesânüdü, gurûr-ı millînin muhafazası, milletin âlîcenaplık şîârı mûnderiç bulunuyor.

Buhârî'nin bu ta'likini Abd b. Humeyd ile İbn Uyeyne, tefsirlerinde mevsûlen de rivayet etmişlerdir ki bu suretle haber, ilmen daha ziyade iktisâb-ı kuvvet etmiş bulunuyor. Hatta bir rivayette Mansûr b. Mu'temir -ki, tâbiî ulemâsının meşâhîrindendir- İbrâhim en-Nehaî'ye bu âyet-i kerîmenin medlûlünden sordum. Bana, "Eimme-i selef müminlerin mütecaviz zalime karşı nefislerini tezlîl etmelerini çirkin görürlerdi. Bu meskenet ve düşmandan ümîd-i merhamet, mütecaviz bâgîlerin müminler üzerine tecavüz cûretini arttırır" diye cevap verdi²¹ demiştir ki bu tefsir daha vâzıhtır. Bilhassa bu tefsirin fıkra-i ahîresine, bu satırları yazdığımız sene²² içinde gördüğümüz şûûnât-ı siyâsiyenin her biri birer canlı şahittir.

İslâm dini, izzet-i nefis dinidir, gurûr-ı millî dinidir. İslâm dininin vazettiği siyasî ve ahlâkî umdeler arasında bu mukaddes gururun muhafazası birinci derecede gelir. Binaenaleyh böyle hengâm-ı musibette müminlerin şeref ve itibarlarını muhafaza edebilmelerinin yolu ta'lîm-i ilâhî mûcibince milletin birbirine intisar ve teâvünüdür. Milletin her çareyi, her kudreti kendisinde arayıp bulmasıdır. *من عرف نفسه فقد عرف ربه* kelâmının en güzel bir tercümesi olarak inşad edilmiş olan, "Kör gibi her tarafa atma elin / Ara, bul! Sende senindir emelin" beyti, ferdin kuvâ-yı rûhiyyesini idrake ve böylece ma'rîfet-i bârîye intikale masruf olmakla beraber bir hey'et-i ictimâiyyenin, bünyesinde mevcut hayat unsurlarını idrak

20 قال إبراهيم كانوا يكرهون أن يستذلوا فإذا قدروا عفوا [رواه البخاري معلقا]
İbrâhim en-Nehaî'nin seleften naklettiği bu tefsirin tercümesinde görülen kavis içindeki ziyadeyi, *Sahîh-i Buhârî*'nin son ve çok zeki şârihi Keşmîrî üstat Mehmed Enverî'nin *Feyzü'l-bârî*'sinden istifade ettik.

21 قال مقصور: سألت إبراهيم عن قوله: والذين إذا أصابهم البغي هم ينتصرون قال: كانوا يكرهون للمؤمنين أن يدلوا أنفسهم فيجترى الفساق عليهم.

22 Bu cildin ilk baskısı 1940 yılında yapılmıştır.

etmek ve bu anâsır-ı hayâtıyyeyi birleştirek vicdân-ı millîde yekpâre bir cevher-i asâlet meydana getirmek demek olması da doğru olsa gerek.

Tarihin uzak vâkıalarından misal arayıp yorulmaya hiç de lüzum yoktur. İçinde yaşadığımız şu bir sene zarfında dünyanın en medenî bir parçasında ve en medenî milletleri arasında cereyan eden vâkıalar enzâr-ı itibarımız önünde birer canlı levhalar halinde görünmüyor mu? Mütecavizlere karşı millî istiklâllerini, millî varlık ve birlikleriyle müdafaa edecek yerde kemâl-i zilletle müstevlîlere teslimiyet arzeden milletlerin feci âkıbetlerini göz önüne getirmek kâfidir. Hiç şüphesiz ki bu milletler, bu müstevlî zalimlerden bir hayır, bir merhamet umuyorlardı. Fakat netice hiç de onların umdukları gibi çıkmadı. Günden güne mütecavizlerin girdikleri yerlerde ihtirasları, iştahaları arttı.

Hem bu menfur ihtiras hali yalnız bu müstevlîlere de has değildir. İbrâhim en-Nehaî hazretlerinin eimme-i seleften naklettiği tefsîr-i Kur'ânî veçhile umumidir ve belki de muktezâ-yı fitrat ve kânûn-ı tabiattır.

والظلم من شيم النفوس وإن تجد ذا عفة فلعله لا يظلم

“Ey insanoğlu! Zulüm, nüfûs-ı beşeriyyenin fitratında mevcut bir hasîsadır; arada müstesna olarak sâhib-i iffet geçinenler bulur ve görürsen, elbette bu riyakârların da zulmetmemekte bir gayeleri ve menfaati kendilerine ait bir maksatları vardır” diyen büyük şair ve filozof Mütenebbî tamamıyla isabet etmiştir denilebilir.

Bugün istiklâllerinden tecerrüd eden ve kendi vatanlarında yarı aç, yarı tok birer mülteci hayatı yaşayan bu milletler, Kur'an'ın tâlimi veçhile millî intişâr ile mütesânit ve müttehid bir cephe almış olsalardı hiç de böyle bu zelil vaziyete düşmezlerdi.

MİLLÎ CİDÂLİMİZ. Bu davanın muazzam bir şahidi Millî Mücadelemizdir. Bu mücadelenin mebdinde birçok kozmopolit düşünceler garbın kaviyyü's-şekîme devletleri tarafından muavenet gören bir düşmanla mücadele âdeta bir cinnettir diye tenkit ediyorlardı. Vâkıa aklın hesap ve tahminine pek uymuyordu ve uymazdı. Çünkü bu kıyam, gurûr-ı millîden doğan mukaddes bir heyecanın mevlûdü idi. O tarihî günlerde milletin her fiil ve hareketinde münhasıran o mukaddes heyecan hâkimdi. Skolastik mantık ve muhakemeler tamamıyla sukut etmişti, her şeyi o millî heyecan emrediyor ve ondan doğuyordu. Millî heyecanın bir mevlûdü de millette vahdet, millette tesanüt idi. Millî heyecandan doğan her karar, sarsılmaz bir tesanüt ile ifa ve icra ediliyordu.

İşte mukaddes heyecanın mevlûdü olan o kıyam, yine onun mevlûdü olan millî birlik ve beraberlik bize, mübalağasız bütün cihanın hesap ve tahminlerini altüst eden muazzam bir zafer doğurdu. Öyle bir zafer ki o gün bize millî istiklâlimizi, millî şeref ve namusumuzu, atalarımızdan mevrûs kahramanlık menkıbelerimizi kazandırdı. Bugün de o bizim yalçın bir mesnedimizdir. Yarının da yanılmaz bir emniyet ve itibar zamanıdır. O bizim sarsılmaz bir mesnedimiz, sağlam bir itibar zamanımız olduğu gibi müstakbel nesil-lerimizin de menkıbe-i fahr u gururu olacaktır.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz *وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ* “Müminler o seciyede erlerdir ki haklarına, yurtlarına tecavüz edilince onlar hemen bir birlik kurarak düşmandan öç alırlar”²³

âyet-i kerîmesinde alınması Müslümanlık ve erlik şîârı olan intikamın on dört asır sonra yeni bir misali, millî hareketimizdeki intisar ve intikamdır. “Düşmandan öç almaya savaşmayı terk, mûcib-i zillet ve meskenettir” diyen İbrâhim en-Nehaî, millî müdafaa savaşında gösterdiğimiz kahramanlıklar gibi vatan uğrunda birlik, fedakârlık lüzumunu bildiriyor.

BOZGUNCULUK. Tehlike zamanında ve harp hengâmında en ziyade dikkat edilecek ve daima müteyakkız bulunulacak bir şey varsa, o da düşmanın kudretinden, kuvvetinden bahis ile milletin kutsî heyecanını, millî iradesini zaafa, birliğini tezelzüle uğratacak propagandalar ki bunları yine millî heyecanla derhal boğmak gerektir. Âl-i İmrân sûresinin 173. âyetinde millî hareket esnasındaki propagandaların tam bir misali ve müminlerin yüksek bir şuur ve heyecanla verdikleri cevabı hikâye buyurulmuştur. Şöyle ki: Uhud Harbi’nden sonra ahz-ı intikam için Medine’de İslâm ordusu tensik ve tanzim edildiği sırada Kureyş, propaganda için Medine’ye gönderilen Nuaym el-Eşcaî, “Ey ahali! Haberiniz olsun! Bütün kabâil-i Arap aleyhinize birlik kurmuşlardır. Bu davadan vazgeçiniz!” diye müslümanları sindirmek istemişti. Halbuki bu tehditkârane sözler, korkmak değil bilakis müminlerin imanlarını, iradelerini yükseltmişti de Nuaym’a, “Haydi çekil git! *حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ* Allah bize kâfidir, o ne güzel vekildir” diye karşılamlışlardır.²⁴

TECRÎD’E ALINMAYAN BİR BAB DAHA

Büyük müellifimiz İmam Buhârî bundan sonra yüksek bir mühimme-i ahlâkiye tâlimi için de mazlumun zalimi affına dair bir bab açarak burada da tercüme edeceğimiz diğer âyet-i kerîmeyi zikretmiştir.

Birincisi Nisâ sûresinin 149. âyetidir ve meâlî şöyledir: “Bir haberi izhar eder yahut onu gizlerseniz yahut bir zulmü affederseniz (iyi edersiniz). Çünkü Allah da çok affeden kâdir-i mutlak bulunuyor şüphesiz.”²⁵

Bu âyet-i kerîmeye tekaddüm eden 148. âyet ki ... *لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ* nazm-ı şerifidir. Bunun mazmûn-ı münîfi mazlumun zalim aleyhinde bess ü şekvâsına müsaadeyi muhtevi bulunduğunu yakında izah etmiştik. Onu müteakip bu âyet-i kerîmede de mazlumun zalim aleyhindeki itâbı ve alenen ref-i şikâyeti müsellemlerle bir hak olmakla beraber mazlumun zalimi affı da mekârim-i ahlâktan olduğu ve mazlum kulun –bîhudut bir kudreti haiz olduğu halde affı çok olan– Allah Teâlâ’nın *عَفْوٌ* “afv” sıfatıyla ittisafını mûcib bulunduğu tâlim buyurulmuştur.

23 {eş-Şûrâ, 42/39.}

24 *الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ. فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسْسَهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانِ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ. إِنَّمَا ذَلِكَمُ الشَّيْطَانُ يَخُوفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ [سورة آل عمران] {Âl-i İmrân, 3/173-175.}*

25 *إِنْ تُبْلُوا خَيْرًا أَوْ تَخَفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفْوًا قَدِيرًا [سورة النساء]*

Sebeb-i nüzûl olarak Hâzin gibi tefsir kitaplarında rivayet edilen bir vâkıa her iki âyetin mazmununu izah etmektedir: Bir kere Resûl-i Ekrem'in huzurunda birisi Ebû Bekir radiyallahu anha alenen sebb ü şetmetmiş Ebû Bekir, bir müddet sükût etmekle beraber nihayet sabrı tükenerek reddeylemişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ayağa kalkivermişti. Hazret-i Ebû Bekir, "Yâ Resûlellah! Bu adam bana şetmederken oturuyor, bir şey söylemiyordunuz. Ben reddetmek isteyince niçin kıyam buyurdunuz?" diye sordu. Resûl-i Ekrem, "*Bir melek senin hesabına bu adama cevap veriyordu. Sen redde başlayınca melek gitti. Yerini bir şeytan istihlâf etti. Şeytan gelince ben de oturmadım, kalktım*" buyurdu.²⁶ Bunun üzerine de bu âyet nâzil oldu.²⁷

Hatîb de *Tefsîr*'inde sebep olarak şunu bildiriyor: Bir kimse bir kavme misafir olmuştu. Bunlar adamcağıza misafirperverlik lâzımesini ifa etmemişler, aç bırakmışlardı. O da yanlarından ayrılınca alenen bunlar aleyhinde söylenmişti. Bu şikâyetinden dolayı da itâb edilmişti. Bunun üzerine *لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ* âyeti nâzil oldu.

Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre'den bir rivayeti de hem birinci sebep-i nüzûlü teyit etmekte, hem de 149. âyeti tefsir eylemektedir. Bu rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir radiyallahu anha hitap ederek, "*Hiçbir kul yoktur ki o, bir zalimin zulüm ve gadrine uğrayıp da onu affetmez, ancak Allah Teâlâ'nın nusreti, o kulu i'zâz ve i'lâ eder*"²⁸ buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmede insanların birbiriyle olan müteakabil muameleleri beyan buyurulmuştur. Bu müteakabil muameleler ya bir menfaat celbi için olur ki, âyet-i kerîmenin birinci fıkrasındaki, "gizli veya âşikâr hayretmek"tir. Yahut müteakabil bir muamele ile bir zarar defedilir ki bu da "fenalığı, zulmü affeylemek"tir. *كَانَ عَفْوَ قَدِيرًا* kavlı-ı şerifi de zulmü affın mekârim-i ahlâktan olduğunu bildirmektedir.

MAZLUMUN ZALİMİ AFFINA DAİR BİRÇOK ÂSÂR-I ŞERİFE VÂRİT OLMUŞTUR. Cümlesinden birisi, hamele-i arş olan melekler, Allah Teâlâ'yı tesbih ederken bunlardan bazıları, "Rabbimiz! İlminden sonra hilmin için seni tesbih ederiz!" derlermiş.

Bir hadîs-i sahîhte de, "*Sadaka vermekle mal eksilmez. Affetmekle de Allah kulunun izzet ve şerefini eksiltmez, bilakis arttırır, bu muhakkaktır*" buyurulmuştur. Yine böyle *من رفعه الله تواضع لله* *kim ki Allah rızası için tevazu ederse Allah onun mertebesini yüceltir*" buyurulmuştur.²⁹

26 {HM9622 İbn Hanbel, II, 437.}

27 Hazret-i Ebû Bekir'in mukabele etmesi üzerine meleğin yerini şeytan istihlâf etti, buyurması, o sırada iki tarafı birbirine saldırtmak için şeytanın da faaliyete geçtiğini ifade etmektedir. Hakikaten o sırada heyecanla tarafeynin şuursuz bir hale gelmeleri, bunun bir şahididir. Resûl-i Ekrem'in ayağa kalkmaları ile de tarafeynin sevk-i asabiyetle nâhoş bir vaziyet ihdas etmelerinin önünü almak için en güzel bir çare tâlim buyurulmuş oluyor.

28 {Ebû Dâvûd'da tespit edilemeyen rivayet için bakınız: HM9622 İbn Hanbel, II, 437. Bu rivayetin Ebû Dâvûd tarafından nakledildiği bilgisi *Aynî*'de mevcuttur: *Aynî, Umde*, XII, 291-292.}

29 {M6592 Müslim, Birr, 69.}

İkincisi Şûrâ sûre-i şerîfesinin 40-44. âyetleridir, meâlleri şöyledir: “Her kötülüğün cezası onun benzeri bir kötülüktür. Fakat kim ki affedip de (husumeti) düzeltirse, onun ecri de Allah’a aittir. Herhalde Allah (ibtidâen de, cezâen de) zulmedenleri sevmez. Her kim de zulmolundukları sonra (affetmez de) hakkıyla intikamını alırsa, o müntekımlara (ceza tayinine) yol yoktur. (Ceza) yolu yalnız nâsa zulüm ve haksız olarak yeryüzünde hukuka tecavüz edenler üzerinedir. İşte onlar için muhakkak elîm bir azap vardır. Şüphesiz sabreden ve suç örten kimse(nin malı) da şiddetle arzu edilen umurdandır. Her kim ki Allah onu şaşırtır, artık ondan sonra ona hiçbir dost yoktur ve habibim zalimleri azap gördükleri zaman göreceksin, onlar geri dönmeye bir yol var mıdır? diyecekler.”³⁰

Bu âyetlere tekaddüm eden 39. âyet-i kerîmede, “Müminlerin hukukuna bir tecavüz vukuunda onlar bilittihad intikam alırlar” buyurulmuştu. Burada 40. âyet-i kerîmede ahz-ı sâr ederken bunun da bir zulüm derecesine çıkarılması, görülen fenalığa, onun benzeri bir ukûbatla mukabele edilip iktifa olunması tâlim buyuruluyor ki bu da ukûbat ve ceza tayini hususunda te’min-i adâlet için riayet edilmesi vâcip olan en âlî bir düsturdur. Ekseriyetle mazlumun ahz-ı sârı, kana susamış bir aslan gibi zalimi pençe-i intikamına alarak, “Şimdi artık ölümlerden ölüm beğen!” diyecek derecede şiddetlenmekte ve bu suretle dünün mazlumu bugünün başka bir zalimi kesilmekte olduğundan bu intikamın müntehâ-yi hududu tayin buyurularak, fenalığa, onun benzeri bir fenalıkla mukabele edilmesi suretinde bir düstur vaz edilmiştir ki adalet lafzının tam bir medlûl-i hukûkîsidir.

Cürüm ile ceza arasında münasebet ve müsâvat tâlim buyurulduktan sonra mümini fazilet ve mekârim-i ahlâk şâhikasına yükseltmek için de, 41. âyetinde عَلَى فَأَجْرُهُ عَلَى “Kim ki affedip de aradaki fenalığı düzeltirse, onun ecrini vermek Allah Teâlâ’ya mahsustur” buyurulmuştur. 42. âyet-i kerîmede de kim ki bu suretle af ve ıslâh-ı beyn etmeyip de intikam almak isterse, intikam, kendisi için bir hak olduğundan müntekımlara ceza tayinine mahal olmadığı, çünkü ceza yolu sebepsiz ve haksız yeryüzünde zulmedenlere mahsus olup onlar için elîm bir azap mukarrer bulunduğu bildiriliyor.

İşte bâhirü’l-bürhân olan kitâb-ı mübînimiz de, bağı ve hukuka tecavüz edildiğinde müminlerin takip edecekleri tarîk-ı necât ve selâmet ve mütecaviz hakkında tayin edilecek ahkâm-ı adalet mukabil bir zulümden sıyânet için bu suretle tayin ve tâlim buyurulmuştur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

30 وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ. وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ. إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَظْلِمُونَ النَّاسَ وَيَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ. وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ. وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ وَلِيٍّ مِنْ بَعْدِهِ وَتَرَى الظَّالِمِينَ لَمَّا رَأَوْا الْعَذَابَ يَقُولُونَ هَلْ إِلَى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ [سورة الشورى]

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhumâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Zulüm, kıyamet gününde zulmetlerdir” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2448 Buhârî, Mezâlim, 8.}

İZAHİ

Müslim’in “Edeb”de, Tirmizî’nin de “Birr ü İhsân” bahsinde tahrîc ettikleri bu hadîs-i şerif veciz bir mesel suretinde vârit olmuştur. Bu vecizeyi Şârih Kastallânî, “dünyada irtikâp edilen zulmün, sahibini zulmetler halinde bürümesidir. Bu kesif zulmetler zalimi şuursuz harekete mecbur ederek giderken cehennemin bir çukuruna yuvarlanacağı” suretinde izah etmiştir. Sonra Kastallânî, Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhin, “Zalim, zulmet içinde getirilip ateşten bir tabuta konulur” dediğini bildiriyor.

İbnü’l-Cevzî, “Zulüm, iki günahı ihtiva eder” diyerek şöyle izah etmiştir: Biri haksız yere başkasının malını almak, öbürü de adaletle emreden Allah Teâlâ’ya muhalefet ve mübâreze etmektir ki bu ikinci, insanların irtikâp ettiği günahların en büyüğüdür. Hiç şüphesiz ki zulüm, kavinin Allah’tan başka yardımcısı olmayan zayıfa îkâ ettiği fiil-i münkerdir. Zayıf, Allah’ın zaman ve emanında iken ona zulmetmek, Allah’ın emanını tanımamak demektir ki en şeni bir günahdır.

Zulüm, kalbin zulmetinden, kararmasından neşet ediyor. Zalimin kalbi hidayet nuruyla nurlanmış olsaydı zulmün avâkıbını, fenalığını düşünüp anlayabilirdi. Nasıl ki müttekiler kıyamet gününde takvâ nurunun sâye-i delâlet ve hidayetinde yürüyeceklerdir.

Bu hadîs-i şerifi Ahmed b. Hanbel hazretleri de *Müsned*’inde İbn Ömer’den rivayet etmiştir. İmam Ahmed’in rivayetinde hadisin evvelinde, *يا أيها الناس اتقوا الظلم*, “*Ey âkîbetbîn olan insanlar, zulümden içtinap ediniz!*”³¹ suretinde bir ziyade vardır. Bir rivayette de bu hadis, *اتقوا الظلم فإن الظلم ظلمات يوم القيامة واتقوا*, *İpaکم والظلم* *الشح*³² lafzıyla rivayet edilmiş ve buhülden içtinap edilmesi de ziyade kılınmıştır.

İbn Ömer radiyallahu anhin bu hadisinden sonra *Sahîh-i Buhârî*’de, “Mazlumun Duasından Hazer Edilmesine Dair” de bir bab vardır ve bu babda İbn Abbas radiyallahu anhumânın bir hadisi rivayet edilmiştir ki şöyledir: İbn Abbas diyor ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel radiyallahu anhi (onuncu sene-i hicriyede) Yemen ahalisine vali tayin edip göndermişti. (Sadakalarını alacak, şer’î ihtiyaçlarını tâlim edecekti. Resûl-i Ekrem’in Muâz b. Cebel’e verdiği evâmîr arasında): “*Ey Muâz! (Âsi olsa bile) mazlumun duasından içtinap et! Çünkü mazlumun duasıyla Allah arasında (icâbete mani) hiçbir hâil yoktur*” fermanı da vardı.³³ Mazlumun duasıyla Allah Teâlâ arasında hicap

31 {HM5662 İbn Hanbel, II, 92.}

32 {M6576 Müslim, Birr, 56.}

33 عن ابن عباس رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث معاذًا إلى اليمن فقال: اتق دعوة المظلوم فإنها ليس بينها وبين الله حجاب [رواه البخاري]

ve mani bulunmamak, duanın kabul buyurulacağından ve asla reddedilmeyeceğinden kinayedir.

Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan merfûan rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de duâ-i mazlumin reddedilmeyeceği şu suretle tasrih edilmiştir: *Üç sınıf vardır ki duası dîvân-ı kibriyâdan reddolunmaz: 1. İftar zamanında sâimin duası, 2. Âdil bir devlet reisinin duası, 3. Mazlumin duası. Duâ-yı mazlumu Allah, bulutların üstüne ref ettirir; gökyüzünün kapıları duâ-i mazluma açılır da Cenâb-ı Hak, "İzzetim hakkı için ey mazlum, bir zaman sonra olsa bile, elbette sana nusret ederim!" buyurur.*³⁴

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ كَانَتْ لَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ مِنْ عَرَضِهِ أَوْ شَيْءٌ فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ لَا يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أَخَذَ مِنْهُ بِقَدْرِ مَظْلَمَتِهِ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أَخَذَ مِنْ سَيِّئَاتٍ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet edilmiştir: Kim ki uhdesinde (bir din) kardeşinin nefsine, yahut malına tecavüzden mütevellit hak bulunursa -dinar, dirhem bulunmayan (kıyamet günü gelmez)den evvel- bugün (dünya)da mazlumdansa o hakkı bağışlamasını istesin! (İstihlâl edilmediği surette) zalimin amel-i sâlihi bulunursa, ondan (kıyamet günü) zalimin zulmü miktarı alınır (da mazluma verilir). Eğer zalimin hasenatı bulunmazsa mazlumin seyyiâtından alınıp zalim üzerine yükletilir. {B2449 Buhârî, Mezâlim, 10.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Hadisteki "ırz"ı (عرض) İbn Kuteybe nefis ile beden ile tefsir etmiştir. "Şey"i de (شيء) şârihler mal ile tefsir ettiklerinden "nefsine yahut malına tecavüz" diye tercüme ettik. Tirmizî'nin *من عرض ومال*³⁵ suretindeki rivayeti de bunu teyit etmektedir.

Şârih Hattâbî, "Burada istihlâlin mânası, zalimin mazlumdansa üzerindeki hakkını hibe ve bahşetmesini dilemesidir. Çünkü Allah'ın haram kıldığı meselâ gıybetten hâsıl olan günahı, kimsenin helâl kılması mümkün değildir" diyor ve te'yîd-i müddeâ için

34 عن أبي هريرة رضي الله عنه: ثلاثة لا ترد دعوتهم: الصائم حين يفطر، والإمام العادل ودعوة المظلوم، يرفعها الله فوق الغمام وتفتح لها أبواب السماء ويقول الرب: وعزتي لأُنصركن ولو بعد حين [رواه الترمذي مرفوعاً] {T3598 Tirmizî, Daavât, 128.}

35 {T2419 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 2.}

İbn Sîrîn rahimehullahtan vuku bulan bir istihlâle verdiği cevabı bildiriyor. Bir kere İbn Sîrîn'e bir kimse gelmiş, "Ben, seni gıybet etmiştim: Bunu bana helâl et!" demiş. İbn Sîrîn de bu adama cevaben, "Allah'ın haram kıldığı bir münkeri ben helâl edemem, yalnız benim yapabileceğim bir şey varsa, bana ait olan hakkı helâl etmektir. Biz de tercümede bu tefsir tarikini iltizam ederek, "Mazlumdan hakkını bağışlamasını istesin!" suretinde tercüme ettik.

Bu hadisi Buhârî'nin "Rikâk" bahsindeki rivayeti منه كانت suretinde bulunduğundan, buradaki rivayetinde bulunan lââm-i ta'îlin عند mânasına olduğu istifade edilerek, "uhdesinde" diye tercüme ettik.

Şârih Kastallânî'nin Mâzirî'den³⁶ naklen beyanına göre, bazı mübtedia bu hadîs-i şerifi -Kur'an-ı Kerîm'in birçok suver-i şerifesinde mezkûr olan- وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى "*Günah yüklü bir kişi, başkasının hamûle-i vebâlini çekmez*"³⁷ kavl-i şerifine mugayir zannetmişlerdir ki bâtıldır, bu zan açık bir cehalet eseridir. Çünkü zalim başkasının hesabına değil, kendi seyyiesiyle ikâb olunuyor. Bir sâhib-i hakkın zalim uhdesindeki hukukundan dolayı zalimin hasenatından alınıp mazluma veriliyor. Zalimin hasenatı bulunmadığı surette de mazlumun seyyiâtından miktâr-ı kâfi alınıyor. Zalimin boynuna yükletiliyor. Binaenaleyh zalim günahsız ikâb da olunmuyor.

Bu hadîs-i şeriften istifade olunarak, madde tayin olunup zulmü teşkil eden seyyie beyan edilerek ibrâ-i hak edildiği surette bu ibrâ sahihtir, nâfizdir ve bu babda ulemânın icmâ ve ittifakı vardır. Fakat iki kişi arasında karışık bir hesap veya muamele üzerine istihlâl-i hukuk edilirse, arada cereyan eden bu meçhul hesap ve muamele hakkında helâlleşmek câiz ve muteber midir? Bu hususta ulemâ ihtilâf etmiştir.

Bazı ulemâ, "Böyle madde tayin ve miktar beyan edilmeyerek helâlleşmek de hem dünya hem âhiret için berâettir" demişlerdir. Diğer bazıları muhalefet etmişlerdir ve ta'yîn-i madde edilerek istihlâle kâil olup bu hadîs-i şerif ile istidlâl etmişlerdir. Bunlara göre Resûl-i Ekrem'in, "*Zulüm ve tecavüz ettiği hak miktarı zalimin sevabından alınır*" kavl-i şerifi, helâl edilmesi mazlumdan talep edilen şeyin miktarı mâlûm olmasına delâlet eder.

36 Mâzirî'yi Süyûtî *Lübbü'l-lübâb*'da "zâ'nın ve "râ'nın kesriyle zabtediyor. Bu kitabın Almanya'da 1842 senesinde basılan bir nüshasının hâşiyesinde de deniliyor ki: Süyûtî *Müştereki*'de "mâzir" lafzını zâ-yi muaccemenin fethiyle Sıkilliye* adasında bir şehirdir. İmam Mâlik'in *Muvatta*'nın şârihi Mâzerî buraya mensuptur demiştir. *Mu'cemü'l-büldân*'da da "râ'nın fethi ile mazbuttur.

* Sıkilliye, meşhur Sicilya adasıdır. Araplar bunu Sıkilliye diye kıraat ederler ki Bahr-i Sefîd'in en büyük ve en ziyade meskûn cezîresidir. İtalya'dan ma'düddur ve İtalya'nın cenûb-ı garbîsinde vâkidir. Karadan Mesina Boğazı ile ayrılmıştır.

37 {el-En'âm, 6/164; el-İsrâ, 17/15 vd.}

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ ظَلَمَ مِنَ الْأَرْضِ شَيْئًا طَوَّقَهُ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ.

TERCÜMESİ

Saîd b. Zeyd radiyallahu anhin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki arzdan bir karış yer haksız zabtederse, (kıyamet gününde) yerin yedi katı halka gibi onun boynuna geçirilir” buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir. {B2452 Buhârî, Mezâlim, 13.}

İZAHİ

Râvi Saîd b. Zeyd hazretleri Adevî'dir, cennetle mübeşşer olan on zattan biridir. İlk kâfile-i muhâcirîn ile hicret etmiştir. Bedir Gazâsı'ndan başka bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Müellif Buhârî *Sahîh*'inde Bedir'de bulunan ashâb-ı kirâm arasında râvi Saîd b. Zeyd'i de zikrederse de hadis ve tabakat müelliflerinin çoğu Bedir'de bulunmadığını kaydederler. Kendisinden otuz sekiz hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan iki hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Bir hadisi de Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Müşârün ileyh hazretleri Bedir Gazâsı'nda bulunmadığı halde taraf-ı risâletten kendisine bir hisse ayrıldığı turuk-ı müteaddide ile rivayet edildiği *Hulâsa*'da bildiriyor. 51 tarihinde vefat etmiştir. Vâkıdî, Akîk mevkiinde vefat edip cenazesinin Medine'ye nakledildiğini haber vermiştir.

Metindeki “şibr” karış demektir ve burada killetten kinaye olarak zikredilmiştir. Az tecavüz müstelzim-i ukûbat olunca, çoğu evleviyetle mûcib-i ukûbat olur.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf tarihiyle Hazret-i Âişe radiyallahu anhâdan da bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre Ebû Seleme³⁸ ile (kendi kavminden) bazı kimseler arasında husumet tehdâdüs etmiş de bu husumet Âişe radiyallahu anhâya arzedilmiş, Âişe hazretleri ona, “Ey Ebû Seleme, yer (gasbetmek)ten içtinap et! Çünkü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, ‘*Kim ki (başkasının) arzından bir karış miktarı (bir yere) tecavüz ederse, kıyamet gününde yedi kat yerden (isabet eden toprak,) o mütecavizin boynuna halka gibi geçirilir*’ buyurdu demiştir.”³⁹

38 Ebû Seleme, aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf'ın oğludur. İsmi Abdullah veya Abdurrahman'dır. Kibar ve fukahâ-i tâbiîndendir. Bu eserimizde 592. hadisin izahında bir terceme-i hâli muharrerdir.

39 عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّهُ كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَنَاسٍ خَصُومَةً. فَذَكَرَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَهُ: يَا أَبَا سَلَمَةَ، اجْتَنِبِ الْأَرْضَ (فَلَا تَغْصَبْ مِنْهُ شَيْئًا) فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ ظَلَمَ قِيدَ شِبْرٍ مِنَ الْأَرْضِ طَوَّقَهُ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ [رواه البخاري]. {B2453 Buhârî, Mezâlim, 13.}

Buhârî'nin yine böyle "Bed'ül-Halk"ta, Müslim'in de "Büyû" bahsinde rivayet ettiği Hazret-i Âişe'nin bu hadisini, gerek izahıyla meşgul bulunduğumuz Saîd b. Zeyd hadisini Taberî ile İbn Hibbân'ın Ya'lâ b. Mürre radiyallahu anhtan merfûan bir rivayetleri izah etmekte bulunduğundan bunu da nakil ve tercüme ediyoruz: Ya'lâ⁴⁰ hazretlerinin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "*Herhangi bir kişi (başkasının) toprağından bir karış yeri haksız istilâ ederse, Allah ona, yedi kat yerin nihayetine erişinceye kadar tecavüz ettiği yeri kazmasını teklif eder; sonra onu (arasat meydanında) beyne'n-nâs hesap bitinceye kadar boynuna halka gibi geçirirler*" buyurmuştur.⁴¹

MÜSTEFÂD OLAN FİKHÎ HÜKÜMLER

1. Arzda, toprakta zulüm, gayrin mülküne tecavüz ve istilâdan ibaret olduğuna göre, rivayet olunan bu üç hadisin üçü de gasbın emvâl-i gayri menkule ve akara da şümulüne, yalnız emvâl-i menkuleye münhasır olmadığına delâlet eder.

Yalnız gasb-ı arz hakkında eimme-i Hanefiyye arasında ihtilâf vardır. Sâhib-i mezhep Ebû Hanîfe hazretleriyle İmam Ebû Yûsuf indinde gasb yalnız emvâl-i menkulede tahakkuk edebilir. Çünkü bir mal üzerinden sahibinin yedi, nakil ile izâle olunur, akarda ise nakil yoktur. Binaenaleyh bir kimse bir akarı gasbetse de gāsıbın yedinde iken telef olsa, meselâ yansa, gāsıbın sun' u taksiri ile değilse zaman lâzım gelmez.

İmam Muhammed'e göre gāsıbın tazmini lâzım gelir. Ebû Yûsuf'un da ilk kavli böyledir. Züfer, Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel de zamana kâil olmuşlardır.

HULÂSA. Sâdât-ı Hanefiyye arasındaki ihtilâf gasb hakkındadır. Gāsıbın sun' u taksiri ile itlâf hakkında değildir. Bu surette bilittifak gāsıbın tazmini lâzım gelir. Şârih Kirmânî Hanefî mezhebindeki gasba dair arzettiğimiz bu izaha hiç temas etmeden mutlak surette, "Hanefiler, gasb-ı arza muhaliftir" demiştir ki şârih Aynî'nin beyanı veçhile Kirmânî'nin bu sözü, vukufsuz olarak ortaya atılmış bir tecavüzdür. Tekrar ediyoruz: Eimme-i Hanefiyye arasındaki ihtilâf, gasb hakkındadır. Yoksa ba'de'l-gasb mâl-i mağsûbu işgal ve istimal ederken gāsıbın taksiriyle vuku bulan itlâf hakkında değildir.

Şurası da hassaten kayda şayandır ki bu hadislerle gayri menkul mağsûbun tazminine istidlâl doğru değildir. Çünkü bu hadislerde Resûl-i Ekrem bu gasbın uhrevî cezasını bildirmiştir. Zaman ise ahkâm-ı dünyeviyyedendir. Şayet zaman vâcip olsaydı o da, taraf-ı risâletten beyan buyurulurdu denilebilir.

40 Ya'lâ b. Mürre, Ebû'l-Mürâzım Sekafî'dir, sahabîdir. Siyâbe denmekle mâruftur. Hudeybiye'de, Hayber Gazâsı'nda hazır bulunmuştur. Kendisinden hayli ehâdîs-i şerife rivayet edilmiştir. İki oğlu Abdullah ile Osman râvileridir.

41 عن يعلى بن مرة رضي الله عنه قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: أيما رجل ظلم شبرا من الأرض كلفه الله أن يحفره حتى يبلغ آخر سبع أرضين. ثم يطوفه يوم القيامة حتى يقضي بين الناس [رواه الطبري في التهذيب وابن حبان].
{İbn Balabân, *el-İhsân*, XI, 568, no: 5164.}

2. Bu hadisler, bir arza mâlik olan kimsenin o arzın müntehâsına kadar esfeline de mâlik olduğuna delâlet eder. Bu cihetle şârih Hattâbî diyor ki: Kişinin mâlik olduğu tarla ve bahçesine tahte'l-arz lağım, izbe, in, kuyu kazmak isteyen ecnebiyi hakk-ı meni vardır. Bu kazılan şeyin arsaya ister mazarratı olsun ister olmasın, müsavidir. İbnü'l-Cevzî de, "Arzın altının hükmü üstüne tâbidir" diye ta'lîl etmiştir. Bu cihetle sâhib-i arz, tahte'l-arz da dilediği gibi tasarruf edebilir; kuyu kazabilir, bilâd-i harrede olduğu gibi serdâb yapabilir.

Sâhib-i arz tahte'l-arz hakk-ı tasarrufu haiz olduğu gibi fevka'l-arz da havaya yükselmek hakkını haizdir. Binaenaleyh dilediği kadar yüksek mebânî inşa edebilir. Yalnız ulemâmız bu hakkın istimali, komşularının zararını mûcip olmamakla meşrut olduğunu –bir şehircilik mütehasısı gibi– kaydetmişlerdir. Biz bunu, şehrin bedîi manzarasını ihlâl etmemekle de meşruttur diye kıyas ve teşmil edebiliriz.

3. Mühim bir mesele de bu üç hadîs-i şerifin arâzî gâsıplarını tehdidi muhtevi bulunmasıdır.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ أَخَذَ مِنَ الْأَرْضِ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ خُسِفَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki haksız olarak (gayrıya ait) yerden (az, çok) bir şey gasbetse kıyamet gününde arz-ı mağsûb ile yedi kat yere batırılır" buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2454 Buhârî, Mezâlim, 13.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifi, Buhârî burada olduğu gibi "Bed'ü'l-Halk" babında da Abdullah b. Mübârek vasıtasıyla Abdullah b. Ömer'den rivayet etmiştir. Şu kadar ki burada Buhârî ile Abdullah b. Mübârek arasındaki vasıta Müslim b. İbrâhim'dir. "Bed'ü'l-Halk"ta Bîşr b. Muhammed'dir.

Sahîh-i Buhârî metnine bakılırsa, burada bu hadisten sonra rivayete dair şöyle bir ibare görülür: قال الفربري قال أبو جعفر بن أبي حاتم، قال أبو عبد الله هذا الحديث ليس بخراسان في كتاب ابن المبارك أملاه عليهم بالبصرة.

Firebrî, en meşhur *Buhârî* râvilerindendir. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Hâtim de İmam Buhârî'nin hemşehrisi ve yazıcısıdır. Bunun için Verrâk yâdolunur. Firebrî, Verrâk Ebû Ca'fer'den *Sahîh-i Buhârî* hakkında pek çok ma'lûmât-ı müfide ahzetmiş ve müellifin

Sahîh'inde bunları zikretmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'yi Firebrî'den okuyup ahzedenlerden biri de Ebû Zer el-Herevî'dir. Yukarıdaki ibarenin ilk cümlesi yalnız Ebû Zerr'in rivayetinde vardır, öbürlerinde yoktur.

Bu ibareye göre Firebrî diyor ki: Ebû Ca'fer b. Ebû Hâtim'in bana bildirdiğine göre, Ebû Abdullah yani İmam Buhârî, "Yukarıdaki İbn Ömer hadisi, Abdullah b. Mübârek'in Horasan'daki kitabında yoktu. Onu İbnü'l-Mübârek, Basra'da hadis tâlip ve râvilerine yazdırdı" demiştir.

Bu ibareden anlaşılan şudur ki: Abdullah b. Mübârek hazretleri hadise dair eserini Horasan'da iken yazmış ve orada iken tahdis ve neşreylemiş, kendisinden birçok ehl-i hadîs ahzedip öğrenmiş, yalnız Abdullah b. Ömer'in yukarıdaki hadisi, Horasan'da yazıp neşr ü tahdis eylediği eserinde yokmuş da bunu Basra'ya geldikten sonra oradaki hadis tâlip ve hâfızlarına Basra'da imlâ edip yazdırmıştır.

Ehâdîs-i nebeviyyenin hıfz ü naklinde ne derece ihtimam edildiğinin bu da şaheser bir delilidir. Bu vâkıanın yüksek siması Abdullah b. Mübârek hazretlerinin terceme-i hâlini bildireceğiz:

ABDULLAH b. MÜBÂREK. Hârizm⁴² Türkleri'nden Mübârek b. Vâzih'in oğludur. Vak-tiyle Horasan'ın en mühim ilim ve medeniyet merkezi olan Merv'de doğmuştur. Velâdeti, hicret-i seniyyenin 118 tarihine müsâdiftir. Ya da bir sene sonradır. Bütün ömrünü hac, cihad, ticaret, ilim yolunda ifnâ etmiştir. Bu seyahatlerinde Süleyman et-Teymî, Âsim el-Ahvel, Hâmid et-Tavîl, Rebî' b. Enes, Hişâm b. Urve gibi birçok âlimden hadis tahsil etmiştir. Hatta kendisinden küçük yaşta olan ilim adamlarından bile tahsîl-i ilim etmekten çekinmemiştir. Bütün bunlardan istifade ettiği ehâdîs-i şerifeyi yazmıştır. Bu seyahatlerinde İmam Ebû Hanîfe'ye mülâki olmuş ve onun ehass-ı şâkirdânı sırasına geçmiştir. Hatta ilm-i hadîse dair eserini Ebû Hanîfe'nin ebvâb-ı fikhına göre tedvin etmiştir.

Abdullah b. Mübârek hazretleri bütün bu seyrüseyahatleri esnasında her uğradığı ilim merkezindeki ulemâ kendisine müracaat eder, hadis ahzeylerdi. Bunlardan en meşhuru İmam Ahmed b. Hanbel'dir ki bu da kendisi gibi Merv'de doğmuş ve Bağdat'ta neşet etmiş Şeybanlı bir Türk çocuğudur. İbn Maîn, Ebû Bekir b. Ebû Şeybe gibi pek çok hadis imam ve müellifi vardır. Bunlar arasında yine bir Türk âlim ve muhaddisi olan Hüseyin b. Hasan el-Mervezî de zikre şayandır. Zehebî ki hadiste, tarihte, tabakat ve terâcim-i ahvâl ve intikadda en yüksek ilmî pâyeyi haiz ve güzîde lugatıyla meşhur olan İmam Hümâm Şemseddin ez-Zehabî'dir, *Tezkiretü'l-huffâz*'da Abdullah b. Mübârek'e ait tezkirede müşârün ileyhi "imam, hâfız, allâme, şeyhülislâm, fahrü'l-mücâhidin, kıdvetü'z-zâhidîn" gibi elkâb-ı nebîle ile yâdettikten sonra, "kendisinin İbn Mübârek"ten isnâd-ı âlî ile mervî hadisi bulunduğunu, icâzetnâmesinde de aralarında altı râvilik en kısa bir vasıta

42 Hârizm: Bahr-i Hazer'in doğu cihetinde ve bahr-i mezkûr ile Aral gölü ve Ceyhun ırmağı arasında bir hitta-i vâsiadır.

mevcut olduğunu” bildirerek bununla iftihar ve birr ü hayır temenni ediyor ki ilm-i rivayet bakımından hakikaten iftihara şayan bir isnâd-ı âlîdir.⁴³

Bundan daha mühim ve kayda şayan bir cihet varsa, o da Allâme Zehebî’nin de bir Türk çocuğu olmasıdır.

İslâm tarihinin terceme-i hâle ait şu ufak safhasını yazarken ırkımıza mensup birçok ilmî simayı orada toplu görmek bizler için yüksek bir iftihar zemini teşkil eder. İslâmiyet’i Türk bahadırlarının süngüleri i’lâ ettiği gibi bütün İslâmî ilimleri de Türk zekâları yükseltmiştir. Bu hakikat-i ilmî, İslâm cihanını dolduran büyük Türk âlimi Cürcânî Seyyid Şerîf şu kıtasında pek güzel tasvir etmiştir:

شمس از افق برج عرب طالع شد استوا یافت ولی در وسط ملک عجم

یافت در روم زوال از اثر کثرت عرف جرم بی نور وضیا ماند درین دار الم

Hakikaten İslâm ilimleri Arabistan ufkundan bir güneş halinde doğmuştu. Fakat o şems-i ilim yürüye yürüye Türk diyarının ortası olan Mâverâünnehir’e gelmiş ve orada hatt-ı istivâyı bulmuştur. Bu Türk elinden diyâr-ı Rûm’a intikal edip onun muhtelif örf ü âdetiyle karışarak artık o elem diyarında nursuz, ziyâsız gurub edip gitmiştir.

Mevzumuz avdet ederek bir de muasır ulemânın İbnü’l-Mübârek hakkındaki senâ ve sitayişlerini dinleyelim:

1. İbn Mehdî ki sâhib-i tercemenin kendisinden rivayeti vardır. İbnü’l-Mübârek hakkında, zamanımızın en büyük âlimleri, Mâlik, Sevrî, Hammâd b. Zeyd, İbnü’l-Mübârek’tir demiş ve sonra İbnü’l-Mübârek’i Süfyân es-Sevrî’ye tafdîl eylemiştir.

2. Şuayb b. Harb ki Ahmed b. Hanbel’in üstatları cümlesindendir. Bu da İbnü’l-Mübârek, kendine benzer bir âlime mülâki olmamıştır demiştir.

3. Ebû İshak el-Firazî ki İmam Şâfiî gibi eimmenin meşâyihî cümlesindendir. Bu da İbnü’l-Mübârek, imâmü’l-müslimîndir diye senâ etmiştir.

4. İbn Maîn de, “İbnü’l-Mübârek, rivayetlerini iyice tesbit eder de öyle rivayet ederdi ve tahdîs ettiği kitabı yirmi bin hadisi muhtevi idi” demiştir.

5. Yahyâ b. Âdem de, “Aradığım mesâil-i dakîkayı İbnü’l-Mübârek’in kitaplarında bulamazsam meyus olurum. Çünkü başka bir yerde bulamazdım” sitayişinde bulunmuştur.

6. Hasan b. İsâ da demiştir ki: “Bir kere İbnü’l-Mübârek’in ashabından bir kısmı bir arada toplanmıştı. Aralarında İbnü’l-Mübârek’in şahsî faziletlerini saymışlar da, ilim, fıkıh, edep, nahiv, lügat, zühd, şecaat, fesahat, kıyâm-ı leyl, hac, gazâ, ferâset, insaf, mâlâyânîyi

43 Aşağıda görüleceği üzere Abdullah b. Mübârek hazretlerinin vefatı 181 ve Zehebî’nin vefatı 748 tarihine müsâdîf olduğuna göre, aralarında 567 senelik bir zaman farkı bulunmaktadır. Beş buçuk asırlık mühim bir zaman mesafesini altı vasıta ile kateden bir isnada nâil olmak büyük bahtiyarlıktır. Bu sebeple Süyûtî eserlerinde bunu müstesna kıymette bir rivayet şahidi olmak üzere kaydetmektedir.

terk İbnü'l-Mübârek'in umde-i fezâilidir" demişlerdir ki biz de bununla İbnü'l-Mübârek'in saymakla tükenmeyen menâkıbını burada kesiyoruz. Müşârün ileyh hazretlerinin Dımaşk ve Nîsâbur tarihlerinde, *Hilye*'de, Hatîb'in *Târîh*'inde pek çok menkıbesi muharrerdir. *Tezkiretü'l-huffâz*'dan naklettiğimiz bu mâlûmattan başka onda daha birçok sitayiş de mukayyettir.

Abbas b. Mus'ab'ın *Târîh*'inde İbrâhim b. İshak vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'ten rivayetine göre bizzat İbnü'l-Mübârek hazretleri, "Dört bin muhaddise mülâki olup bunlardan hadis telakki ettim. Fakat bunlardan yalnız bin tanesinden işittiğimi rivayet ettim" demiştir. Müverrih Abbas b. Mus'ab, "bunlardan sekiz yüzüne ben de mülâki oldum" demiştir.

Müşârün ileyh hazretleri ilmî derecesinde ırkının hamâset ve şecaatini de haiz idi. Bu safhadan bahsetmeyeceğiz. Yalnız yüksek iradesinin bir şahidi olarak şunu bildirmek isteriz ki: İbnü'l-Mübârek hazretlerinin hayatının en dağdağalı kısmı Hârûnürreşîd zamanında geçmiştir. Reşîd'in Horasanlı bir aile olan Bermekîler'e karşı, son derece zalimane bir husûmetperverde ve ennihaye imha etmesi dolayısıyla her Horasanlı gibi İbnü'l-Mübârek de Abbâsîler'e ve Hârûnürreşîd'e karşı isyankâr bir ruh taşırdı. Bu cihetle Hârûnürreşîd tarafından vuku bulan mükerrer davete icâbet etmemiş ve başkaları gibi gizlenmeyi de izzet-i nefesine yediremeyerek dostlarının ihtifâ tavsiye etmelerine rağmen serbest gezmıştır, İbnü'l-Mübârek'e dokunmak bütün Horasan'ın ve Türk âleminin kıyamı demek olduğunu pek iyi bilen Hârûnürreşîd de hiçbir suretle taaddîye cesaret edememiştir.

Abdullah b. Mübârek hicretin 181 tarihinde Hît'te vefat etmiştir (rahmetullahi aleyh). Hît, Bağdat'ın Deylem kazasında ve Bağdat'ın 100 km. garbında Fırat kenarında nahiye merkezi bir kasabadır. Vaktiyle birçok ulemânın makar ve menşei iken şimdi büyücek bir köy halindedir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ مَرَّ بِقَوْمٍ يَأْكُلُونَ تَمْرًا فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَنْهَى عَنِ الْإِقْرَانِ إِلَّا أَنْ يَسْتَأْذِنَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ أَخَاهُ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: İbn Ömer (Medine'de Iraklı) bir cemaate hurma yedikleri sırada uğramış (hurmayı ikişer ikişer yediklerini görmüş) de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hurmayı ikisini birleştirerek yemekten nehyederdi. Meğer ki sizden bir kimse (mümin) kardeşinden izin istemiş (almış) ola!" demiştir. {B2455 Buhârî, Mezâlim, 14.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadîs-i şerifi “Et‘ime” ve “Şirket” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim’in, Ebû Davûd’un, Tirmizî’nin, İbn Mâce’nin de “Et‘ime” bahsinde rivayetleri vardır. Nesâî “Velîme”de rivayet etmiştir.

Hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki sûret-i sevk u iradı şu izahı ihtiva etmektedir: Hadisi İbn Ömer’den rivayet eden Cebele⁴⁴ diyor ki: Biz bir ara Medine’de bazı Iraklılar’la bulunuyorduk. O sırada kaht u galâ vardı da Abdullah b. Zübeyr tarafından bize hurma veriliyordu. Biz hurma yediğimiz sırada yanımızdan İbn Ömer geçirdi. (Bazı Iraklılar’ın açlık sâikasıyla hurmayı ikişer ikişer yediğini görürdü de) bize, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hurmayı çiftleyerek yemekten nehiy buyurdu. Meğer ki sizden biriniz mümin kardeşine öyle çift yemeye izin vermiş ola” der idi.⁴⁵

İmam Ahmed’in *Müsned*’inde Hasan b. Ebû’l-Hasan vasıtasıyla Ebû Bekir’in kölesi Sa’d’dan rivayetinde müşârün ileyh, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzûr-ı saâdetine bir kere hurma takdim etmiştim. Huzurda bulunanlar hurmayı çiftleyerek ikişer ikişer yemeye başlamışlardı da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara, “Çiftlemeyiniz!” buyurdu” demiştir.⁴⁶

İbn Mâce’nin yine Ebû Bekir hazretlerinin kölesi Sa’d’dan rivayetinde Sa’d’ın Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hizmet ettiğine ve Resûl-i Ekrem’in Sa’d’ın hizmetinden hoşlandığına dair bir ziyade de vardır. Hulâsa Sa’d’ın bir hadis rivayet ettiği, râvisi de Hasan b. Ebû’l-Hasan olduğu bildirilmektedir ki bu “ikrân-ı temr” hadisi olacaktır.

Bezzâr’ın da *Müsned*’inde bu mevzua dair bir rivayeti vardır. Ebû Hüreyre, “Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabı arasında hurma taksim buyurdu. Bazıları hurmayı çiftleyerek yemeye başladılar da Resûl-i Ekrem böyle birleştirerek yemekten nehiy buyurdu. Yalnız arkadaşının izniyle çiftleyerek yenilmesini nehiy den istisna eyledi”⁴⁷ demiştir.

Hâkim de *Müstedrek*’inde Resûl-i Ekrem, ehl-i Suffe’nin açlıktan hurmayı birleştirerek yediklerini görüp nehiy buyurduğunu rivayet etmiştir.⁴⁸ Taberânî’nin de Ebû Talha’dan aynı meâlde bir rivayeti vardır.

44 Cebele, Şeybânî b. Süheym’dir; Kûfe’de yetişen tâbiî ricâlindendir. Muâviye ve Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümden rivayeti vardır. Kendisinden de Şu’be, Süfyân es-Sevrî gibi tâbiî ricâlî rivayet etmişlerdir. 125 tarihinde vefat etmiştir.

45 عن جبلة كنا في المدينة في بعض أهل العراق فأصابنا سنة. فكان ابن الزبير يوزقنا التمر فكان ابن عمر يمر بنا فيقول: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهى الحديث [رواه البخاري].

46 روى أحمد من حديث الحسن عن سعد مولى أبي بكر قال: قدمت بين يدي النبي صلى الله عليه وسلم تمرًا فجعلوا يقرنون. فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تقرنوا! ورواه ابن ماجه أيضا عن سعد مولى أبي بكر ولفظه وكان يخدم النبي صلى الله عليه وسلم ويعجبه خدمته، إن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن الإقران يعني في التمر.

47 {Bezzâr, *el-Müsned*, XVII, 85, no: 9622.}

48 {NM7132 Hâkim, *el-Müstedrek*, VII, 2547 (4/120). Hâkim’in rivayetinde Hazret-i Peygamber’in bu du-

MEN'İN SEBEBİ. Âişe ve Câbir radiyallahu anhümâ sebep-i nehiy, bu sûret-i tenâvülün aç gözlülük ve pis boğazlık gibi fena bir hareket olmasıdır, sahibine şîn îrâs etmesidir demişlerdir. Şu kadar ki ulemâ kendi malını kişinin dilediği gibi yemesi câizdir demişlerdir. Nasıl ki Sâlim b. Abdullah kendi hurmasını avuç avuç yermiş. Bu sebeple cumhûr-ı ulemâ hadisin mahall-i sevki cihetiyle bu nehyi biliştirak yenilmeye tahsis etmişlerdir.

İ Z A H I

Eled (ألد) lugaten a'vec yani eğri demektir. Cem'i "lûd"dur. ⁴⁹ وَتَنْذِرُ بِهِ قَوْمًا لُدًّا nazm-ı celîli bu suretle tefsir edilmiştir. Şimdi âyetin sebab-i nüzûlünde izah olunacağı üzere bu âyet-i kerîme en sahih rivayete göre, münafıklar hakkında nâzil olmakla "eled" lafzı hakkındaki bu tefsir, sebab-i nüzûle tamamıyla muvafıktır. Münafıklar da husumet halinde yalan söyler, türlü tezviratta bulunur, iftira eder, hulâsa doğruluğu iltizam etmezler de i'vicach,

49 Bu âyet-i kerîmenin tamamı şöyledir: *فَإِنَّمَا يَسْتَرْاهُ يَلْسَانُكَ لِبَشَرٍ بِهِ الْمُتَقِينَ وَتَنْذِرُ بِهِ قَوْمًا لَّدَا* “Biz, Kur’an’ı senin lisanına müyesser kıldık. Tâ ki onunla müttekileri tebsîr, qaddar (münafık)ları da inzar edesin!” {Meryem, 19/97.}

dolambaç yolları ihtiyar ederler. Münafıkın bu gayri ahlâkî mesâisinden gaye, muhatabın gadri, iğfali olduğu için bu kelimeyi “gaddar” diye tercüme ettik. Bazıları da “eled”i “şedid cidalci” diye tefsir etmişlerdir. Bu tefsiri *Kāmus* mütercimi şöyle izah ediyor: Eled, müteannid, mütemerrid şedîdül-husûme adama denir ki ihlâs ve insaf tarafına meyleylemeye!

Âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlü hakkında şu haberler bildiriliyor:

1. Müfessir Süddî diyor ki: وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ⁵⁰ âyeti mâba‘dindeki iki âyetle beraber Seka‘î Ahnes b. Şerîk hakkında nâzil olmuştur. Bu münafık herif Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Müslümanlık izhar etmişti. Fakat kalben izmâr-i küfrediyordu. Hazret-i Peygamber’den ayrıldıktan sonra müslümanların ekin tarlalarına uğramış, ateşe vermişti.

2. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunan bir habere göre Recî‘ Seriyyesi’nde⁵¹ bulunup şehid edilen Hubeyb b. Adî radiyallahu anh ile rüfekâsının şehâdetleri hakkında bazı münafıklar ileri geri söz söyleyip şühedâ-yi Recî‘i ayıplamışlardı. Münafıkları zem, Hubeyb ile refiklarını meth için bu üç âyet inzâl buyurulmuştur.

3. Müfessir Katâde, Mücâhid, Rebî‘ b. Enes ve daha birçok ulemânın bu âyetleri bütün münafıkların nifakcûyâne vaziyetlerini beyan için nâzil olduğuna dair sözleri vardır. Şârih Aynî bu tefsir hakkında “bu sahihtir” diyor. Bu hükmüyle öbürlerinin adem-i sıhhatini iddia etmek istemediğine kâniiz; “Bu tefsir daha umumidir, daha sahihtir” demek istemiştir. Çünkü bir âyet-i kerîme müteaddit vâkıalar ve hadiseler üzerine nâzil olmuş olabilir.

Hasım (خصم), husumette mâhir diye tefsir edilmiştir. Zuhruf sûresinin 58. âyeti olan, وَقَالُوا أَلَهْنُنَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ *Kureyş de, ‘Bizim ilâhlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?’ demişlerdi. Hiç şüphesiz ki Kureyş bunu sana bir cidal olarak sormuşlardır. Doğrusu onlar cidalci, husumette mâhir kimselerdir*” kavlı-ı şerifindeki “hasım” da âyet-i kerîmenin siyâkı itibarıyla bu mânayı vâzıhan ifade etmektedir.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ خُصُومَةً بَبَابِ مُجَرَّتِهِ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ فَقَالَ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخُصْمُ فَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ أَبْلَغَ مِنْ بَعْضٍ فَأُحْسِبُ أَنَّهُ صَدَقَ فَأَقْضِي لَهُ بِذَلِكَ فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ فَلْيَأْخُذْهَا أَوْ لِيُثْرِكُمْ.

50 {el-Bakara, 2/204.}

51 Recî‘, Hüzeyl kabilesi yurdunda bir suyun adıdır. Bu şehâdet faciası burada vuku bulduğundan o namı almıştır. Hadisesi şöyledir: Adal ve Kâre kabilelerinden bazı kimseler huzûr-ı risâlete gelerek kabilelerine ta’lîm-i dîn ve Kur’an için bazı muallimler gönderilmesini rica etmişlerdi. Resûl-i Ekrem bunlara Mersed, Âsım b. Sâbit, Hubeyb b. Adî gibi ashâb-ı Suffe’den ve kurrâ-i kirâmdan bazı zevatı göndermişti. Recî‘ mevkiine geldiklerinde bu kabile halkı kurrâ-i kirâmı burada gaddarane şehid edip Hubeyb ile Zeyd’i Mekke’ye götürüp orada salben şehid etmişlerdir (radiyallahu anhüm).

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevci Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Seleme odasının kapısı (önü)nde, şiddetli bir kavga işitti de bunlara çıktı ve şöyle buyurdu: Şüphesiz ben(de sizin gibi) bir insanım! Zaman olur ki bana (sizden iki) hasım gelir de bazınız (haksızken) daha düzgün ifâde-i meram etmiş olabilir, ben de o belîğ sözleri doğru zannederek onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslimin (ve gayri müslimin) hakkıyla hükmettirse (bilsin ki) bu hak ateşten bir parçadır; ister onu alsın, ister bıraksın! {B2458 Buhârî, Mezâlim, 16.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî yine böyle “Ahkâm”, “Şehâdet”, “Terk-i Hiye” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Kazâ”da, Ebû Dâvûd da “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki senedine üç tâbiî ricâli –ki, Sâlih b. Keysân, Zührî, Urvêdir– birbirinden rivayet etmiştir. Bu hal, usûl-i rivayet bakımından medâr-ı sıhhattir. Hadisin sahâbî râvisi de ikidir: biri Zeyneb b. Ümmü Seleme’dir. Öbürü Zeyneb’in vâidesi zevcât-ı tâhirâtta Ümmü Seleme’dir. Bu da hadise medâr-ı sıhhat ikinci bir hususiyet bahşetmektedir.

Bu ana kız ashâb-ı kirâm arasında ilimleriyle temayüz etmiş kadınlardandır. Ümmü Seleme hazretlerinden 378 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan 13 hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Üç hadisini Buhârî, üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmişlerdir. Ümmü Seleme hazretleri erbâb-ı fesâhatten de idi. Asıl ismi Hind idi. İbtidâ Ebû Seleme Abdullah b. Esed’le evlenmiş, onunla birlikte müslüman olmuş, onunla Habeşistan’a hicret etmişti. Zeyneb orada dünyaya geldi ve Berre tesmiye edildi. Habeş’den vâidesiyle birlikte gelip Ümmü Seleme evvâc-ı nebevî idâdına girdikten sonra Resûl-i Ekrem’in rebîbesi olan Berre’nin ismi taraf-ı risâletten Zeyneb’e tebdil buyuruldu. Maamafih Resûl-i Ekrem’in rebîbeliği şerefini izhar için vâidesine nisbet edilerek Zeyneb bint Ümmü Seleme denilirdi.

Zeyneb de vâidesi gibi zamanının en yüksek bir âlimi, zeki bir fakih idi. Buhârî, Zeyneb’in doğrudan Resûl-i Ekrem’den rivayeti bulunduğunu bildirir. Vâkıdî’nin rivayetine göre Ümmü Seleme hazretleri 59 tarihinde vefat etmiştir. Ümmühâtûl-müslimînden en son vefat eden Ümmü Seleme’dir. Zeyneb’in vefatı da 73 tarihine müsâdiftir.

“Ben de sizin gibi bir insanım” kavl-i şerifi şöyle bir kanaati red için irat buyurulmuştur: Bir peygamber gaybı bilir. Bâtınî umura muttali olur. Binaenaleyh mazlumun hakkı peygambere hafî değildir. Resûl-i Ekrem “Ben de bir insanım” demekle peygamberin de beşeriyet muktezâsı yalnız umûr-ı zâhireyi idrak ettiği ve vahiy ile müeyyet olmayan hususlarda sair insanların meftur bulunduğu şeylerle peygamberlerin de mütehallik olduğu ifade buyurulmuş oluyor.

“Müslim” kaydı da bir kayd-ı ihtirâzî değildir. Muhatap ashap olmak itibariyle vâkî bir kayıt olarak zikredilmiştir. Buna tercümede işaret ettik.

“Bu ateş parçasını dileyen alsın, dileyen bıraksın!” fıkrası hakkında Sevrî, bu bir tahyîr değil, belki bunun mânası tehdittir. Nasıl ki شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ “Dileyen iman etsin, dileyen küfretsin!”⁵² hitâb-ı şerifi de böyle bir vâidi ihtiva etmektedir. اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ “Dilediğiniz işi işleyiniz!”⁵³ hitabı da böyle değil midir? Maamafih bu sîğanın her ikisi de tehdidi müfid değildir. İkinci “Dileyen terk etsin” emri vücûb içindir.

HADİSTEN İSTİFADE EDİLEN HÜKÜMLER

1. Hükümün zâhir-i hâle göre vukuu. Kurtubî bu noktayı izah ederek diyor ki: Bu hadisin bir tarîk-i rivayetinde, إِنَّمَا أَحْكَمَ بِمَا أَسْمَعُ “Ale’t-tahkik ben işittiğime göre hükmederim”⁵⁴ vârit olmuştur. “İnnemâ” lafzı hasr ifade ettiğine göre “Benim için işittiğimden başka türlü hükmetmek ihtimali yoktur” demek olur.

Hüküm-i hâkimin münhasıran semâa istinadı ve ilm-i hâkimin medâr-ı hüküm olmayacağı hususu ulemâ arasında zemîn-i ihtilâf olmuştur. İmam Mâlik’ten meşhur olarak naklolunan bir kavle göre hâkim, hiçbir mesele hakkında ilmiyle hükmedemez. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd, Şa’bî de bu yolda hükmetmişlerdir. Kâdî Şüreyh’ten de böyle rivayet edilmiştir. Bir kısım ulemâ da emval ve hududa dair olan bütün davalarda hâkim ilmiyle hükmedebilir, başka bir beyyine aramayabilir demişlerdir. Bu, Ebû Sevr’in kavlidir. İmam Şâfiî’nin iki kavlinden biri de budur.

Bir kısım ulemâ da tefrika kâil olmuşlar ve hâkimin yalnız meclis-i kazâda işittiği şeylerden hâsıl olan kanaatinin medâr-ı hüküm olabileceğini kabul etmişlerdir. Bu ashâb-ı tefrik de ikiye ayrılarak meseleyi ayrı ayrı takrir etmişlerdir: Bunlardan bir kısmı, hâkim, yalnız meclis-i kazâda işittiği şeye ilmiyle, vukufiyle hükmeder; ne meclis-i kazâdan başka bir yerde, ne de kazâ ve muhakemeden evvel işittiği beyyineye has olan ıttilâiyle hassaten emval hakkında hükmedemez demişlerdir ki bu da Evzâî’nin ve İmam Mâlik’in ashabından bir cemaatin kavlidir. İmam Mâlik’ten de bu kavli rivayet etmişlerdir. Öbür kısmı da, “Hâkim, gerek meclis-i kazâda, gerek başka bir yerde işittiklerinden hâsıl olan kanaatiyle hükmedebilir. Elverir ki hâkim, mahkeme haricinde işittiği sözü, mahall-i hâkimiyeti olan şehir dahilinde işitmiş olsun. Yoksa başka bir şehirde veya hüküm ve hadiseden evvelki işitilen şeylere binâ-yı hükmedilemez” demişlerdir. Bu ictihad da İmam Ebû Yûsuf’la İmam Muhammed’in kavli olduğu gibi İmam Şâfiî’nin de iki kavlinden biridir.

52 {el-Kehf, 18/29.}

53 {Fussilet, 41/40.}

54 {Hadis ve tefsir kaynaklarında tespit edilemeyen rivayetin Kurtubî tarafından nakledildiği bilgisi için bakınız: Aynî, Umde, XIII, 6.}

Bütün bu ihtilâflardan sonra ulemânın ittifak ettikleri bir nokta varsa, o da Hâkim'in cerh ve ta'dîl hususunda mücerret ilmiyle hükmedebilmesi cihetidir.⁵⁵

2. Sûre-i Bakara'nın 188. âyet-i kerîmesi olan, *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْخِلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ* “*Ey müminler! Mallarınızı aranızda haram yolda yemeyiniz! Nâsın mallarından bir kısmını da yalan (yemin, şehâdet gibi) bir sebeple yemek için mallarınız(a ait umur)ı haksızlığınızı bilerek hâkimlerin önüne atmayınız!*” kavl-i şerifi, Ümmü Seleme hazretlerinin rivayetkerdesi olan ve iki muhâsıma karşı irat buyurulmuş olan nutk-ı peygamberî üzerine inzâl olunduğu tefsir kitaplarında sebab-i nüzûl olarak rivayet edilmiştir ki bu âyet-i kerîmenin mazmûn-ı münîfine göre, hadîs-i şerifin mânası, “Talâkat-ı lisân ile îrâd-ı hüccet ederek hüküm kazanmakla Allah'ın haram kıldığı bir şey helâl olamaz” demek oluyor ve hadîs-i şerifteki tahzîr-i şedîd hürmet ifade ediyor.

Hadiste rivayet olunan hitâbet-i nebeviyyenin sonunda, “*Bu ateş parçasını dileyen alsın, dileyen bıraksın!*” fermân-ı nebevîsi üzerine tarafeyn ağlayarak, “Benim hakkım arkadaşımın olsun!” demiş ve taraf-ı risâletpenâhîden kendi aralarında ta'yîn-i hukuk edip bir-biriyle helâlleşmeleri emir buyurulmuştur.⁵⁶

3. Bu hadîs-i şeriften Resûl-i Ekrem efendimizin bilictihad hüküm buyurdıkları da istifade edilmiştir ki şârih Hattâbî'nin beyanına göre Resûl-i zîşânın bilictihad hükme mezun oldukları muhakkik ulemânın kavidir.

4. Her müctehidin ictihadında isabet etmediği mesâil de bulunduğu, hadisten istifade edilen ahkâm cümlesindendir ve müctehid ictihad ettiği zaman hata ederse, hataya terettüp eden günah ma'fûvdür.

5. Resûl-i Ekrem'in, “*Beliğ sözleri doğru zannederek onun lehine hükmedebilirim*”⁵⁷ kavl-i şerifinden zan ile amel câiz olduğu istifade edilmiştir. Bu münasebetle Tahâvî mühim bir nokta hakkında ulemânın ihtilâfını bildiriyor. Şöyle ki: Bir kısım ulemâ, “temlîk-i mal, izâle-i mülk, isbât-ı nikâh ve talâk, daha bunlara benzer birtakım vâkıalar hakkında hâkimin hükm-i kazâsı, hükmolunduğu veçhile muteberdir. Eğer hakikat ve nefse'l-emir de vâkıa, iki şahidin şehâdetleri ve bu şehâdetler üzerine binayı hükmeden hâkimin hükmü hilâfına ise kazâ-i kâdî temlik, tahlil, tahririnden hiçbir şeyi mûcip olmaz” demişlerdir.

Diğer bir kısım ulemâ da bunlara muhalefet ederek “hâkimin, iki şahidin hilâfı vâki şehâdetleri üzerine binâ-yı hükmederek verdiği hüküm, temlîk-i mal hakkında ise hükm-i bâtın muteberdir. Fakat talâk, nikâh hakkında –zâhirde âdil, bâtında ve hakikatte mecruh– iki şahidin şehâdeti üzerine vuku bulan hükm-i hâkim zâhiren de, bâtınen de nâfiz olur” demişlerdir ki bu da İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in kavidir.

* * *

55 Cerh: Şahidin kizbine, fiskına delâlet eden bir şey ile ittihamdır ki, hâkim bu töhmetten nâşî şahidin adaletini iskât edip şehâdetini reddedebilir. Ta'dîl de şahidin tezkiye edilmesidir.

56 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, II, 232, no: 758.}

57 {B2458 Buhârî, *Mezâlim*, 16.}

61 عن عائشة رضي الله عنها قالت: جاءت هند بنت عتبة بن ربيعة فقالت: يا رسول الله! إن أبا سفيان رجل مسيك فهل علي حرج أن أطعم من الذي له عيالنا؟ فقال لا حرج عليك إن تطعميهم بالمعروف [رواه البخاري]. {B2460 Buhârî, Mezâlim, 18.}

Hind'in zevci Ebû Süfyân ki ismi Sahr b. Harb el-Emevî'dir. Feth-i Mekke'de müslüman olmuştur. Fakat müslüman olana kadar geçen hayatını İslâm tarihi çok kirli kaydeder. Bedir Harbi'ne bunun yaygarası sebebiyet vermiş, Uhud Harbi'ni kendisi ihzâ edip bizzat kumanda etmiş ve böyle Mekke'nin fethine kadar husumet izharından bir an hâlî kalmamıştır. Mekke'nin fethi sırasında İslâmiyet'in galebe-i katiyyesini anlayınca hemen İslâm ordugâhına koşmuş ve Hazret-i Ömer'in lutf u delâletiyle müslüman olmuştur.

Şâyân-ı dikkattir ki bu hasis ve hariscâh adam müslüman olur olmaz müslümanlığını da istismara kalkışmış, Mekke'de kendisine bir imtiyaz verilmesini istemiştir. Taraf-ı risâletpenâhîden de, fetih günü Ebû Süfyân'ın evine ilticâ edenlerin emin olmaları imtiyazı bahşolunarak zevci Hind dahil olmak üzere bütün ailesinin ve âşinalarının hayatını da muhakkak olan bir tehlikeden kurtarmış ve feth-i Mekke'yi takip eden Huneyn Harbi'ne de iştirak ederek hem kendisi hem de mültecileri 100'er deve ve 40'ar ukıyye gümüş ganimet hissesine nâil olmuşlardı.

Hind'in de zevci gibi kable'l-İslâm târîh-i hayatı çok lekeli olmakla beraber bu kadın dostluğunda da düşmanlığı kadar dürüst idi. Kâfirane hayatının son günü ki Ebû Süfyân'ın müslüman olup Mekke'ye geldiği gündür. Bunu duyunca Ebû Süfyân'ın sakallından yakalayarak, "Ey Gâliboğulları! İbtidâ şu dönek adamın kafasını koparınız!" diye haykırmıştı. Müslüman olduktan sonra da yüksek bir şair ve hatip olan Hind, bütün gazâlara iştirak ederek neşîdeleriyle İslâm dilâverlerini teşvik ve teşcî' eylemiştir. Ebû Süfyân da Tâif ve Yermük muharebelerine iştirak ederek Tâif Harbi'nde bir gözünü kaybetmiştir.

Ebû Süfyan'dan bazı hadisler rivayet edilmiştir ki bunlar arasında en meşhuru 7 numara ile tercüme edilen Kayser-i Rûm "Hirakl"ın İslâm'a davet olunmasına dair olan hadistir ve çok mühimdir. Bu hadisi Ebû Süfyan'dan İbn Abbas rivayet etmiştir. Hudeybiye sulhunu müteakip Resûl-i Ekrem etraftaki devlet rüesâsına birer nâme-i risâletpenâhî gönderdiği sırada Dihye el-Kelbî vedâatıyla da kayser-i Rûm Hirakl'e bir nâme gönderip İslâm'a davet buyurmuştu. O sırada Kayser Hirakl, İlyâ denilen Beytûlmakdis'te bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in davetnâmesini alınca Resûl-i Ekrem'in şahsı, hayatı, ailesi, davet ettiği dinin ahkâm-ı esâsiyyesi hakkında mâlûmat edinmek istemişti. Bu sırada bir ticaret kafilesiyle Şam'a gitmekte bulunan Ebû Süfyân, refakatindeki tüccarlarla beraber Kayser'in sarayına davet olunarak huzuruna çıkarılmıştı. Uzamâ-yi Rûm, mecliste hazır oldukları halde kayserin huzuruna kabul edilmiş olan Arap ticaret heyeti arasında Resûl-i Ekrem'e neseben en yakın olan Ebû Süfyan'dan tahkik edilmesi, fakat o, kayserin suallerine yalan cevap verirse öbürlerinin tashih etmeleri kayser tarafından bildirilerek Ebû Süfyan'dan sualler sorulmuş, cevaplar tevâlî etmiştir.

Tarih muvacehesinde sıdk-ı nübüvvet-i Ahmediyye'ye delâlet eden ve uzun tahkikatı ihtiva eden bu sualler, cevaplar 7 numaralı İbn Abbas hadisinin tercümesinden mütalaa olunabilir. Yalnız burada Ebû Süfyân'ın, râvi İbn Abbas'a söylediği bir sözünü bildirmek

isteriz: Ebû Süfyân, “Kaysere verdiğim cevapların sıhhatini temin için beni, arkadaşlarımın öyle sıkı bir murakabesi altında tutuyordu ki, ‘Vallahi arkadaşlarım yalancıdır diye şurada, burada söylerler diye utanmasaydım Resûlullah hakkında yalan uydururdum’ demiştir” ve çok doğru söylemiştir. Hakikaten Ebû Süfyân verdiği cevaplarda sadakatten ayrılmak imkânını bulamamıştır.

Ebû Süfyân’ın râvilerinden biri İbn Abbas olduğu gibi diğer bir râvisi de kibâr-ı tâbiînden ve muhadramûndan Kays b. Ebû Hâzim’dir. İbn Sa’d’ın beyanına göre Ebû Süfyân 32, Medâin’in beyanına göre de 34 tarihinde vefat etmiştir ki Hazret-i Osman’ın zamân-ı hilâfetine müsâdiftir. Hind de Hazret-i Ömer’in zamân-ı hilâfetinde vefat etmiştir.

Mevzumuzun esası mazlumun istifâ-yı hukuku keyfiyeti idi. Evet malı elinden alınan bir mazlum, zalimin malına tesadûf edince bunu almak hakkını haiz midir, değil midir? Ulemâ arasında ihtilâf mevzuu olan bu mesele hakkında Buhârî, izahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisinden evvel Muhammed b. Sîrîn’in ta’lîkan bir fetvasını neşrediyor ki bu rivayete göre İbn Sîrîn, “Mazlum, malı mislinden zalimin malından takas suretiyle hakk-ı ahzı vardır” demiş ve delil olarak da Nahl sûre-i şerîfesinin 126. âyeti olan *وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ* “Eğer ikâb ile hakkınızı istifa etmek isterseniz yalnız size vuku bulan tecavüzün misliyle mukabele ediniz!” kavli-i şerifini zikretmiştir. Buhârî’nin bu ta’lîkını Abdullah b. Humeyd de *Tefsîr*’inde, *إِنْ أَخَذَ أَحَدُكُمْ مِنْكَ شَيْئًا فَخَذْ مِنْهُ مِثْلَهُ* “Eğer biri senden bir şey alırsa sen de ondan mislini almak suretiyle istifâ-yı hak et!” suretinde rivayet etmiştir.

Hazret-i Âişe hadisinin bu mevzua mutabakat cihetine gelince, hadiste taraf-ı risâletten Hind’e Ebû Süfyân’ın malından örfen ailenin maişetine kifayet edecek miktarın alınmasına müsaade buyurulmuş olmasıdır. Şârih İbn Battâl, “Bu izin ve müsaade bir sâhib-i hakkın hakkını vermeyen veya inkâr eden kimseden istifâ-yı hak edebilmesinin cevazına delâlet eder” diyor ve meseleyi en vâzıh bir şekilde vazetmiş bulunuyor.

Bu mesele fıkıhta “Zafer meselesi” unvanıyla müteâref olup şu suretle hulâsa edilebilir: Birinin diğerinde hakkı olup da ödemeyi uzatır ve bugün, yarın diye uzatır da bir türlü vermezse, sâhib-i hak için ayn-ı malını veya malının benzerini bulunca almak hakkı vardır. Yoksa borçlunun, rastgele dilediği herhangi bir malını almak hakkını haiz değildir. İmam Ebû Hanîfe hazretleri, “Sâhib-i hakkın hakkı altın ise altın bulunca alır; gümüş ise gümüş alır; mekîlâtan bir şey ise mekîlâtan alır; mevzûnattan ise mevzûnattan alır. Yoksa cinsinin gayri ne bulursa onu alamaz” demiştir. İmam Züfer aynın kıymetle alınmasını da kabul etmiştir. İmam Şâfiî de tâmim edip ziyade veya noksan olmamak üzere hakkına muadil ne bulursa onu alır demiştir ve mezheb-i Hanefî fukahasının müteahhirleri de sû-i ahlâkın taammümü üzerine İmam Şâfiî’nin mezhebi üzerine fetva vermişlerdir (*Feyzü’l-bârî*).

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْنَا لِلنَّبِيِّ ﷺ إِنَّكَ تَبْعَتُنَا فَتَنْزِلُ بِقَوْمٍ لَا يَقْرُونَا فَمَا تَرَى فِيهِ فَقَالَ لَنَا إِذَا نَزَلْتُمْ بِقَوْمٍ فَأَمِّرْ لَكُمْ بِمَا يَنْبَغِي لِلضَّيْفِ فَأَقْبَلُوا فَإِنْ لَمْ يَفْعَلُوا فَخُذُوا مِنْهُمْ حَقَّ الضَّيْفِ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “(Yâ Resûlellah!) Sen bizi (seriyye halinde gazâyâ) gönderiyorsun. Biz de (kâh) bir kavmin menziline iniyoruz ki onlar bize misafirperverlik lâzımesini göstermiyorlar. Bu hususta ne emredersiniz?” diye sorduk. Resûlullah bize, “Siz, bir kavmin menziline inmek istediniz de, size misafire lâıyk hüsnükabul gösterirlerse ikbal ediniz! Şayet imtina ederlerse onlar(ın malın)dan misafir hakkını alınız!” buyurdu. {B2461 Buhârî, Mezâlim, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî yine böyle “Edeb” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim de “Megâzî”de, Ebû Dâvûd “Et’ime”de, Tirmizî “Siyer”de, İbn Mâce de “Edeb” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Tirmizî’nin Ebû’l-Hayr vasıtasıyla Ukbe b. Âmir’den bir rivayeti vardır ki o rivayet, Buhârî’nin bu tahrîcini izah eder mahiyettedir ve şöyledir: Ukbe b. Âmir diyor ki: “Ben, yâ Resûlellah! Biz (ashâb-ı seriyye, kâh) bir kavme uğruyoruz ki onlar bizi misafir edinmekten imtina ediyorlar; onlar, üzerlerindeki hakkımızı vermiyorlar; biz de onlardan hakkımızı alamıyoruz!” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Eğer onlar misafirperverlikten imtina ederler de hoşlanmayarak almak zarureti hâsıl olursa (o suretle) alınız!” buyurdu.⁶²

Sonra Tirmizî, “Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın da buna benzer emirler verdiğine dair rivayetler vardır” diyor.

ŞİMDİ BU HADİSLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER ŞUDUR

Hâne ve menzil sahibi misafirine karşı mihmandarlık vazifesini ifa etmezse, misafir bu hakkını kerhen ve cebren alır demek olur. Leys b. Sa’d mutlak surette buna kâil olmuştur. Ahmed b. Hanbel de bu mecburiyeti köylere teşmil etmeyerek bâdiye hal-

62 وفي رواية الترمذي عن أبي الخير عن عقبة بن عامر قال: قلت يا رسول الله إنا نمر بقوم فلم يضيفونا ولا هم يؤدون ما لنا عليهم من الحق ولا نحن نأخذ منهم وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أبوا إلا أن تأخذوا كرها فخذوا. ثم قال: وقد روي عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه أنه كان يأمر بنحو هذا. {T1589 Tirmizî, Siyer, 32.}

kına tahsis etmiştir ve umran ve meâsir-i medeniyeden mahrum bâdiyede zaruri ve hayatî gıda maddesi tedariki mümkün olmadığından misafire ziyafet, onun açlığını izâle edecek derecede vâcib kılınmıştır demiştir.

Bu yolda vücûba kâil olanların bu Ukbe hadisinden başka istinat ettikleri bir hadis de Ebû Dâvûd'un Ebû Kerîme Mikdâm b. Ma'dikerib'den bir rivayetidir ki bu rivayete göre de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Misafirin herhangi bir müslüman üzerinde konuklandığı gece i'zâz ve infak edilmek hakkı vardır. Herhangi bir konuk, hâne sahibinden hüs-nükabul görmez de menzil haricinde ve civarında sabahlarsa, hâne sahibi üzerinde tahakkuk eden bu bir borçtur. Misafir dilerse bu hakkını ondan alır dilerse bırakır*”⁶³ buyurmuştur. Bu hadisi Tahâvî de rivayet etmiştir. Tahâvî'nin bu meâlde Ebû Hüreyre'den de ayrıca bir rivayeti vardır.

Görülüyor ki bu rivayetlere göre misafir için bir “hakk-ı dayf” kabul etmek ve bu hakkı misafirin hod-behod istirdad edebilmesine kâil olmak, nizâm-ı içtimaî noktina-zarından çok müşküldür. Bu cihetle cumhûr-ı ulemâ, misafire ikram ve it'âm sünnettir demişlerdir. Tahâvî de ibtidâ vâcib idi. Sonra bu vücûb nesholundu demiştir ve buna Mikdâd b. Esved radiyallahu anının bir hadisiyle istidlâl etmiştir ki şöyledir: Mikdâd diyor ki: Bir dostumla ben bir kere seferden gelmiştik. Açlıktan az kaldı kulaklarımızın, gözle-rimizin hissi, ferî gidiyordu. Şuna buna halimizi arza tasaddî ettik. Bunlardan hiçbirini bizi kabul etmedi. –Müslim'in bir rivayetine göre– halimizi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemine ahabına arz ettik. Onlardan hiçbir kimse bizi misafirliğe kabul edip karnımızı doyurmadi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldik. Resûlullah bizimle ailesi yanına teşrif buyurdu. Hâne-i saâdetde üç keçi bulunuyordu. “*Haydi şu sütü sağınız, aramızda ortak olsun!*” buyurdu.⁶⁴

Tahâvî bu hadisten sonra, “Görülüyor ki Mikdâd b. Esved⁶⁵ ile refiki kendilerine ihtiyaçlarını arz ettikleri halde ashop bunları misafir edinip infak ve i'zâz etmedi. Resûl-i Ekrem de adem-i kabullerinden dolayı itâb buyurmadi. Bu adem-i kabûl ve adem-i tevbih vâzihan delâlet eder ki ibtidâ-i İslâm'da misafiri kabul ve infak vâcib bir borç idi. Sonra nes-

63 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ليلة الضيف حق على كل مسلم. فمن أصبح بفنائهم فهو عليه دين: فإن شاء اقتضى وإن شاء ترك [رواه أبو داود عن أبي كريمة]. {D3750 Ebû Dâvûd, Et'ime, 5.}

64 عن المقداد بن الأسود رضي الله عنه قال جئت أنا وصاحب لي حتى كادت تذهب أسماعنا وأبصارنا من الجوع فجعلنا نتعرض للناس فلم يصفنا أحد. وفي رواية مسلم: فجعلنا نعرض أنفسنا على أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم فليس أحد منهم يقبلنا. فأتينا النبي صلى الله عليه وسلم فانطلق بنا إلى أهله فإذا ثلاثة أعز. فقال النبي صلى الله عليه وسلم احتلبوا هذا اللبن بيننا الحديث بطوله رواه الطحاوي. {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, VII, 245, no: 2810; M5362 Müslim, Eşribe, 174.}

65 Mikdâd radiyallahu anı Kûfî'dir ve *Tezkiretül-huffâz*'da bildirildiği üzere ilk müslüman olan kibâr-ı sahâbedendir. İbtidâ Habeşistan'a, sonra Medine'ye hicret etmiş ve Bedir, Uhud gazâlarına yetişip Uhud'da pek çok yararlık göstermiştir. Bâdemâ bütün meşâhidde Resûl-i Ekrem'in maiyetinden ayrılmamıştır. Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında Medîne-i Münevvere'de yetmiş yaşında vefat etmiştir. Hubb-i Resûlullah'a nâil olan ebrâr-ı sahâbedendir. Feragatkâr hayatının yüksekliğini de bu hadîs-i şeriften öğrenmiş bulunuyoruz.

holundu, sünnet oldu” diyor ki bu suretle misafirin “hakk-ı dayfı”nı (konuk hakkı) cebren istirdadı haiz olması da mürtefi’ bulunuyor.

Tahâvî’nin neshe dair olan bu tezini şârih Aynî de müdafaa ederek “Müslim’in rivayetkerdesi olan Ebû Şüreyh hadisinde, ‘Misafirin hakk-ı dayf ve câizesi, bir gün bir gecedir’ buyurulup (câize)nin de vâcib değil, tefaddül den ve kerem ü semâhattan ibaret olduğunu’ bilistidlâl zikrediyor.”

HULÂSA. İslâm’ın ilk devirlerinde son derece müzâyaka içinde bulunan müslümanların birbirlerine müvasatı vâcib kılınmıştı. Bilâhare fütuhât devri idrak edilince müslümanların maişetleri yoluna girmiş ve bu vücûb nesholunup sünnet takarrür etmiştir.

Bazı ehl-i ilim de mevzubahsimiz olan Ukbe b. Âmir hadisinin zâhiren ifade ettiği hakk-ı cebri, bir türlü nizâm-ı içtimaîye muvâfık bulmayarak bu hakkı ve misafirin cebren ve kahren almak salâhiyetini “hâl-i mahmasa”ya hamletmişler ve bu suretle hakk-ı dayfı esirgeyen menzîl sahibinden bunu almak hakkını yalnız açlıktan bunalan kimseye kasr ü tahsis etmişlerdir. Hakk-ı şîrbde de böyle kabul edilmiş değil mi idi? Zatî ihtiyacından fazla suya mâlik olup da bunu susuzluktan bunalan bir yolcudan esirgeyen kimseden susuz yolcunun cebren ve kahren almasına müsaade olunmuştu ki bunu, pek yakında hakk-ı şîrb ve hakk-ı şefeye ait müstakîl bir unvan altında izah etmiştik. Yalnız bu iki ıztırâr arasında şu fark vardır ki bazı ulemâ açlık ıztırârında kahren alınan taamin bedelini muhtarrın vermesi lâzım geleceğine kâil olmuşlardır. Bazı âlimler de su gibi bunda da böyle bir ücrete lüzum yoktur demişlerdir.

Bazı ulemâ da hakk-ı dayfın cebren alınması, sadaka âmillerine mahsus idi demiştir. Sadr-ı İslâm’da zekât tahsiline memur olan âmiller, tahsil esnasında indikleri köylerde amelleri mukabili hakk-ı dayfı ve lede’l-icap hakk-ı cebri haiz olarak vazife deruhte etmişlerdi deniliyor ki bunu da şârih Hattâbî hikâye etmiştir. Hakikaten o devirde her türlü vesâit-i medeniyye ve hayatiyeden mahrum uzun çöllerde her zaman aç kalmak tehlikesine mâruz olan bir memurun böyle vâsi salâhiyeti haiz bulunmadıkça îfâ-yı vazîfe etmesi cidden müsteb’ad idi. Bu cihetle şârih Hattâbî, “Zamanımızda beytûlmâl tarafından tekâlîf-i devleti tahsile memur olanların erzak ve harcırahları temin edilmiş olduğundan tahsildarlar için hakk-ı dayf ve hakk-ı cebir yoktur” diyor ve İmam Ebû Yûsuf’un mezhebi de bundan ibaret olduğunu bildiriyor.

Bazı ulemâ da bu mecburiyet ehl-i zimmete hastı. Müslüman askerleri bunların köylerine uğradıkça bu askerleri konuklamaları, bu hususta akdedilmiş bir muahedeye müstenit idi demişlerdir.

Bu cihet Tirmizî’nin yukarıda naklettiğimiz rivayetinden de vâzıhan anlaşılıyor. O rivayette Ukbe hazretleri, “Ne bu kabâil mihmandarlık vazifesini ifa ediyorlardı, ne de biz hakkımızı istirdad ediyoruz” diyordu. Tirmizî, Hazret-i Ömer’in de bu yolda muahede akdettiği rivayeti bulunduğunu zikrediyor.

TÜRKLER’DE KONUK AĞIRLAMAK TÖRENİ

Türkler’in mine’l-kadîm mütehallik bulundukları hasâil-i necîbeden biri de misafirperverlik hasletidir. Türk’ün mertliği, dürüstlüğü, hakperestliği ve kahramanlığı nasıl birer necip vasıflarından sayılırsa, misafir severliği de bunlar gibi kendisinden ayrılmayan müstesna bir vasfıdır. Zengin fakir, büyük küçük hatta kadın, erkek her Türk konuk ağırlamayı mukaddes bir vazife bilir ve misafiri âdeta ilâhî bir armağan addederek ona “Tanrı misafiri” der ve “Misafir kendi kısmetiyle gelir” diyerek misafirin konak yerine hayr ü bereket getirdiğini itikad eder. Bu suretle Türkler misafire kutsiyet atfettikleri için sâhib-i hâne zenginse, en nefis taam ile i’zâz eder fakir ise azığını kendi yemez misafirine yedirir ve “Misafir umduğunu yemez, bulduğunu yer” diye i’zâz eder. Bütün bu ve emsali meseller, konuğu i’zâz için darb ve vazedilmiş birer fazilet düsturlarıdır. Hepsî de ya nusûstan yahut Türk âdet ve törelerinden mülhem olarak söylenmiş ve zamanımıza kadar zinde yaşamış ve bundan böyle de yaşayacak olan fazilet örnekleridir.

Bugün Anadolu’nun herhangi bir köyüne gidilirse gidilsin, köyün derece-i vüs’atine göre muhakkak bir, iki, üç misafirhaneye tesadüf edilir ki bunlara Anadolu örfünde “oda” denilir. Bu odalar ya bir sâhib-i hayır zengin tarafından müstakilen idare edilir yahut köy halkı tarafından an-cemaatin idare olunur. Buralara gelen her yolcu güler yüzle karşılanır. Onun yiyeceği, içeceği, esbâb-ı istirahatı temin edilir. Bütün bunlar meccanen ve münhasıran rızâ-yi bârî için ihtiyar olunur. Hatta oda sahibi kendisi bulunmazsa ailesi yemek sofrasını getirir, kapı önüne bırakır. Misafir de onu alıp yer. İçtimaî yardım bakımından bu odaların nasıl birer misafir melcei oldukları ancak görülmekle bilinebilir. Bu mukaddes fukara ve yolcu ocaklarının câmiamız içinde daima yanmasını ve hiçbir zaman sönmemesini Cenâb-ı Hakk’ın inâyet-i ilâhîsinden temenni ederiz.

BİR TERCEME-İ HÂL. İzahıyla meşgul bulunduğumuz hakk-ı dayfa dair rivayetlerin pek çoğu kendisine müntehî olduğunu gördüğümüz Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallahu anhtır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kibâr-ı ashabındandır. Ashâb-ı kirâm arasında fıkhiyla, ilmiyle, cevdet-i kiraatiyle, ferâize vukufuyla iştihar etmiştir. Şîr-i hitâbeti fesahat ve belâgatı cihetiyle de müstesna bir mevkii hâizdir. İbn Yûnus –ki, Mısır’da yetişmiş, ulûm ve fûnûn-ı muhtelifedeki vukuf ve ihtisası IV. asr-ı hicrîde bütün İslâm âfâkına intişar ederek âsârı, Garp kütüphanelerinde de müstesna mevkiini almıştır. – Ukbe b. Âmir’in kendi yazısı ile yazılmış bir mushafını haber vermiş ve bunun elan mevcut olduğunu bildirmiştir. Bu cihetle Ukbe’nin hüsn-i hattı bulunduğu da anlaşılıyor. Ebû’l-Hasan b. Yûnus 399 tarihinde vefat ettiğine göre, Ukbe’nin mushafına dair Zehebî’nin verdiği bu haberle zamanımız arasında on asra yakın uzun bir fâsıla bulunuyor ve bu müddet zarfında bu mushaf-ı şerifin mevcudiyetine dair bir habere muttali olamıyoruz.

Ukbe, Muâviye tarafından Mısır’a vali tayin edilmiş, bilâhare azledilip denizde açılan bir gazâ seferinde kuvâ-yi bahriye kumandanı tayin olunmuştur. Kendisinden 55 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan yedi hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak edip

bir hadisin rivayetinde Buhârî, dokuz hadisin rivayetinde de Müslim infirâd etmişlerdir. Kendisinden Câbir, İbn Abbas, Kays b. Hâzim gibi birçok ehl-i ilim rivayet etmiştir. İbn Yûnus, Ukbe'nin 58 tarihinde vefat ettiğini bildiriyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَمْنَعُ جَارٌ جَارَهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشَبَةً فِي جِدَارِهِ ثُمَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ مَا لِي أَرَاكُمْ عَنْهَا مُعْرِضِينَ وَاللَّهِ لَأَرْمِينَ بِهَا بَيْنَ أَكْتَافِكُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir komşu, (evinin) duvarına öbür komşusunu bir ağaç (başı) koymaktan menedemez” buyurduğu rivayet edilmiştir. (Bu hadisi Ebû Hüreyre yanındakilere rivayet edince işitenler istib’âd edip başlarını yere doğru eğmişlerdi) sonra Ebû Hüreyre, “Ne oluyor ki sizi ben, bu (sünnet)ten i’râz eder görüyorum? Vallahi ben cidâr-ı dâra konulacak hatîl başını, (sonra) sizin omuzlarınızın arasına korum, emin olunuz!” demiştir. {B2463 Buhârî, Mezâlim, 20.}

İZAHİ

Bu hadisi Müslim “Büyû” bahsinde, Ebû Dâvûd “Kazâ”da, Tirmizî ile İbn Mâce “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Hadisin sebep-i sevki, bir komşu inşaat esnasında komşusunun duvarına bir ağaç, bir hatîl koymak mecburiyetinde kaldığı zaman komşusunun bunu menetmesi muvâfık olmadığını beyan içindir.

لا يَمْنَعُ lafzı Ebû Zerr'in rivayetinde ref ile mazbuttur ve nehiy mânası ifade eden bir sîga-i haberdur. Binaenaleyh men' ifade etmekte daha belîğdir.

خشبة lafzı böyle tenvin ile ve müfred sîgasıyla Ebû Zerr'in rivayetidir. Diğer rivayetler zammeteyn ile ve cemi' sîgasıyla خشبا dır. Kastallânî, Müzenî'den, İmam Şâfiî'nin İmam Mâlik'ten rivayeti de tenvinsiz “haşebhû” olduğunu naklediyor. Cemi' olduğuna göre, hadisin mânası, “Bir komşunun duvarına, komşusunun hatîl başlarını koymasını menetmesin!” demek oluyor.

Tahâvî eimme-i hadîsten bir cemaatten müfred sîgasıyla rivayet ettiklerini nakletmiştir. İbn Abdülber de, “Muvatta'da müfred ve cemi' sîgalarının her ikisi de rivayet olunmuştur. Fakat ifrad rivayeti, komşuya teklif edilen müsamaha hususunda daha hafiftir. Cemi'de meşakkat vardır” diye gayet mâkul bir delil irat ediyor. Komşusunun duvarına baştan başa hatîl başlarının sıralanması, hakikaten ağır bir teklif olur.

Ahmed b. Hanbel rivayetinde, فلما حدثهم أبو هريرة بذلك طأطأوا رؤسهم “Ebû Hüreyre mecliste bulunanlara bu hadisi rivayet edince hep başlarını eğmişlerdi” suretinde bir ziyade

bulunduğundan, bu ziyadeyi kavis içinde gösterdik. Ebû Hüreyre radiyallahu anh cemaatin bu hükmü ağır bulduklarını îmâ eden vaziyetlerinden müteessir olarak yemin ile ve müekkîdât-ı kelâmiyye ile takviye ederek, “Duvara konulacak hatîl başını sonra sizin omuzlarınıza korum!” demiştir.

İHTİLÂF-I ULEMÂ

Bu hadîs-i şerifin ifade ettiği mâna hakkında ulemâ ihtilâf etmiştir: Bazı ulemâ hadisin mânası, komşuya birr ü ihsan menduptur demişler ve hadisteki men’i vücûba hamletmemişlerdir. İbn Abdülhakem ulemâ-i seleften ekserisinin mezhebi de bu olduğunu rivayet etmiştir. Nedbe kâil cumhûr-ı ulemâ bu hadîs-i şerifteki men’i, sallallahu aleyhi ve sellem, *إذا استأذنت أحدكم امرأته إلى المسجد فلا يمنعها* “Sizden birinizin kadını mescide gitmeye izin istediğinde onu menetmesin!”⁶⁶ kavl-i şerifindeki men’ gibi nedbe hamletmişlerdir. Bazıları vücûbu, istîzan ile takyid etmişlerdir.

Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Dâvûd ez-Zâhirî, Ebû Sevr ve ashâb-ı hadisten bir cemaat hadisteki men’i vücûba hamledip duvar sahibine mazarratı olmazsa, komşunun istîzanını menetmemek vâciptir demişlerdir. Ömer b. Hattâb radiyallahu anhanın mezhebi de budur. Makâm-ı istidlâlde İmam Şâfiî, İmam Mâlik’ten sened-i sahîh ile şöyle bir hükmünü naklediyor: “Dahhâk ve İbn Halîfe’nin arazisi ile ecille-i ashâb-ı kirâmdan Muhammed b. Mesleme’nin⁶⁷ toprağı arasında mülkiyeti Dahhâk’e ait bir ırmak bulunuyordu.

Dahhâk bu ırmak üzerine bir ağaç köprü kurmak istiyordu. Bu ağaçların bir başı Muhammed b. Mesleme’nin toprağına konulmak ve onun tarlasına uğramak zarureti bulunduğundan İbn Mesleme’den müsaade istemişti. Fakat imtina etmişti. Dahhâk, Ömer radiyallahu anha meseleyi arzetti. O da müsaade etmesini İbn Seleme’ye söylediyse de yine imtina etmesi üzerine Hazret-i Ömer kemâl-i mehâbetle, *والله ليمن به ولو على بطنك* “Valahi (Dahhâk bu köprüyü kurar) onunla senin (değil tarlanı) karnının üstünü olsa bile muhakkak çiğner geçer” demiştir. Hazret-i Ömer hadisindeki komşuya hürmeti ifade eden emr-i peygamberîyi zâhirine hamletmiş, hatta biraz da ileri giderek komşusunun muhtaç olduğu her şey için komşusunun evinden, arsasından intifâ hakkını haiz olduğunu kabul etmiştir. Hazret-i Ömer’in bu hükmü kazasıyla istidlâl eden İmam Şâfiî vücûbu tercih eden kavl-i kadîmde bu hadiseden icmâ delili de istinbat ederek diyor ki: Hazret-i Ömer bu suretle hükmettiği halde muasır olan ashâb-ı kirâmdan hiçbir kimse muhalefet etmemiş bulunduğundan bu mesele hakkında ashabin ittifakı bulunmuş oluyor. Fakat şârih Aynî bu icmâ hakkındaki istidlâl itiraz ederek, “Ashaptan muhalif ictihadda bulunan yoktur demek bir da‘vâ-yı mücerrettir; ikâme-i delîle muhtaçtır” diyor.

66 {M988 Müslim, Salât, 134.}

67 Muhammed b. Mesleme ensardandır. Bedir Gazvesi’nden itibaren bütün meşâhidde hazır bulunan ecille-i ashâb-ı kirâmdandır. Kendisinden on altı hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bir hadisini de Buhârî münferiden rivayet etmiştir. Medâinî, İbn Mesleme’nin 77 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir.

İmam Şâfiî'nin ictihâd-ı cedîdi hakkında iki kavi nakledilmiştir. Bunlardan en meşhuru, komşunun komşu duvarını kullanabilmesi için duvar sahibinin izni şart kıldığına dair olan ictihadıdır ki eimme-i Hanefiyye'nin mezhebi de budur. Meşâyih-i Hanefiyye bu babda vârit olan emri nedbe hamletmişler, nehyi de tenzîhî nehiydir demişlerdir. Bu suretle sâdât-i Hanefiyye, komşunun komşudan intifâına dair olan nusûs ile mâl-i müslimin, diğer müslime hürmetine dair olan rivayetler arasını cem' ü te'lîf etmiş bulunuyorlar ki aşağıdaki iki hadis de bu cümledendir.

1. ما زال جبريل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه سيورثه *“Cibrîl aleyhi's-selâm komşu hakkına riayeti o derece devamla tavsiye etmişti ki hatta ben, yakında komşuyu vâris kılacaktır sandım.”*⁶⁸

2. ما آمن من بات شبعان وجاره طاو *“Komşusu aç iken tok yatan bir mü'min hakîkaten îmân etmiş değildir.”*⁶⁹

BİR İHTAR. Müellif İmam Buhârî bundan evvel iki babında iki hükm-i şer'îyi ispat ve beyan için 1091 ve 1092 numaralarla tercüme ve izah ettiğimiz iki hadîs-i şerifi sevkemişti. Bu hadislerle ispat ve beyan ettiği iki hükmü şer'î, **a)** Bir arzın sahibi, o arzın altına da sahiptir, tasarruf hakkını haizdir. **b)** Uzak, yakın komşularına muzır olmamak şartıyla mâ-fevka'l-arz tasarruf hakkını da haizdir.

Şimdi müellif bir tarîk-i âmmın iki tarafına mâlik olup da yolun iki tarafındaki iki evinin ortasına bir tarîk-i âmmın üstüne bir oda, bir sofa yapması câiz midir? Mâ-fevka't-tarik, tarik gibi âmme hukukuyla alâkadar mı? Bu tasarruf, havâ-i tarikte tasarruf değil midir? Bu suallere cevap vermek için de bir bab açmıştır. Bu vaziyette bir sofa, bir oda yapmak câizdir; âmmenin menâfiine, mürûr ve ubûruna mani olmadıkça âmme hukukuna münâfi değildir; havâ-i tarikte tasarruf değildir diye cevap vermek için Sakîfetü Benî Sâide'yi misal olarak sevk ediyor.

SAKİFETÜ BENÎ SÂİDE NEDİR? Ensardan Hazrecîler'in içtimâgâhı olan bir sofadır. Resûl-i Ekrem ara sıra bu odaya teşrif buyurduğu ve Ebû Bekir radiyallahu anha burada biat olunduğu için Sakîfetü Benî Sâide İslâm tarihinde mâruf mahallerden ma'dûddur. Sâide, İbn Kâ'b b. Hazrecî'dir. Hazrecîler'in içtimâgâhı olarak müşârün ileyh tarafından tesis edilmiş olacaktır. Hazrecîler hicretten evvel müslüman oldukları ve dîn-i mübîn-i İslâm'a pek çok yararlıkları dokunduğu için Resûl-i Ekrem bu sakîfeye teşrif buyurup Hazrecîler'i taltif ederdi.

Sakîfe “sofa” demektir. “Sâbât” da (ساباط) da denilir ki iki evin arasına bir tarîk-i âmmın üstüne yapılan tavandan ibaret olup altından yol geçer olacaktır. Resûl-i Ekrem efendimizin bu odaya gelmiş, ashâb-ı kirâm ile oturmuş olmaları sakîfe ittihaz etmek ve bu umuma ait mahalde oturmak câiz olduğunu iş'âr etmektedir.

68 {B6015 Buhârî, Edeb, 28.}

69 {MŞ30350 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Îmân ve'r-rü'yâ, 6.}

Sonra Buhârî te'yîd-i müddeâ için muttasıl senedle İbn Abbas vasıtasıyla Hazret-i Ömer radiyallahu anhumden şu haberi tahrîc etmiştir: Hazret-i Ömer diyor ki: Allah Teâlâ Nebî-i zîşân sallallahu aleyhi ve sellem vefatını irade buyurduğu zaman ensar Sakîfetü Benî Sâide'de toplanmışlardı. Bunu ben işitince Ebû Bekir'e, (Ebû Ubeyde'yi kastederek), "Bizimle (ensar kardeşlerimizin yanına) gitseniz!" dedim. Üçümüz Benî Sâide sakîfesine gittik.⁷⁰

Bu haber de cevaz ifade eder. Böyle sakîf itti hazı câiz olmasaydı Resûl-i Ekrem, Benî Sâide sakîfesini takrir buyurmaz ve orada oturmazdı ve halife intihab ve biatı gibi müslümanların en ehemmiyetli bir işi orada görülmezdi.

Ebû Bekir radiyallahu anha biat kıssası hakkındaki sevkolan bu hadis burada çok muhtasar rivayet edilmiştir. Aşağıda "Hicret" ve "Hudûd" bahislerinde mufasssalan rivayet olunan bu vâkıayı yani müslümanların kendilerine bir devlet reisi intihabı keyfiyetini bu babdaki rivayet tariklerinden hulâsa ederek bervech-i âtî muhtasaran naklediyoruz:

Şehinşâh-i keviney efendimiz bu hâkdândan âlem-i bekâya irtihal buyurduklarında ilk önce ashâb-ı kirâm arasında ma'rûz-ı ihtilâf olan mesele, halife intihabı keyfiyetidir. Resûl-i Ekrem'in irtihali başta Hazret-i Ömer olduğu halde herkesi şaşırtmıştı. Şaşmayan ve bütün teessürlerine galebe çalan birisi vardı: Ebû Bekir. O büyük adam, Buhârî'nin Âişe radiyallahu anhâdan rivayet ettiği veçhile irtihâl-i peygamberîyi Sünh'taki evinde işitince hemen atına binip geldi. Mescide girdi ve kimseye bir şey söylemeden Hazret-i Âişe'nin hücre sine dahil oldu. Resûl-i Ekrem'in firaşına doğru ilerledi. Mübarek yüzündeki bürdeyi açtı. Kemâl-i ihtirâm ile eğildi, huzû ve huşû ile alnını öptü. Gözlerinden yaşlar akmaya başladı ve "Yâ nebiyyallah! Babam, anam sana feda olsun! Allah senin üzerinde iki ölüm cemetmeyecektir. Her insan için mukadder olan ölümü tatmış bulunuyorsun. Aziz peygamberim! Bundan sonra sana ebedî surette mevt isabet etmeyecektir"⁷¹ dedi ve Resûl-i Ekrem'in yanından çıktı.

Mescidde heyecan içinde ne yapacağını şaşıran ashabın meşhur hitabesiyle heyecanını teskin etti. Herkese derin bir teselli verdi ve bu mühim işi gördükten sonra Resûl-i Ekrem'in techiz ve tekfini ile meşgul olmak üzere Hazret-i Ömer'i alıp hâne-i saâdete girdi. Resûl-i Ekrem'in en yakın akrabası ile birlikte Resûl-i Ekrem'e yapılacak bu son vazife ile meşgul bulundukları sırada izahıyla meşgul bulunduğumuz hadîs-i şerifte bildirilen haberi işittiler: Ensarın Benî Sâide sakîfesinde halife intihabı için içtimâ.

Haberi getiren zat Hazret-i Ömer'i çağırmış, ensarın ve bilhassa Hazrec kabillesinin Sa'd b. Ubâde'ye biat etmek üzere hâl-i müzâkerede bulunduklarını ve müslü-

70 باب ما جاء في السقائف وجلس النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه في سقيفة بني ساعدة. وبالسند المتصل إلى ابن عباس أخبره عن عمر رضي الله عنهم قال: حين توفي الله نبيه صلى الله عليه وسلم إن الانتصار اجتمعوا في سقيفة بني ساعدة. فقلت لأبي بكر: انطلق بنا! فجنناهم في سقيفة بني ساعدة [رواه البخاري].

71 قال أبو بكر رضي الله عنه بأبي أنت يا نبي الله! والله لا يجمع الله عليك موتتين أما الموتة الأولى التي كتبت عليك فقدمتها ثم لن تصيبك بعدها موتة أبدا [رواه البخاري في الجنائز].

manlar arasında kanlı bir tefrika çıkması çok muhtemel bulunduğunu söylemişti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, Ebû Bekir'e, "Haydi şu ensar kardeşlerin yanına gidelim dedim, birlik gittik" diyor.⁷² Kendilerine Ebû Ubeyde de refakat etmişti. Bunların Benî Sâide sofasına varmaları İslâm birliğini vukuu çok muhtemel bir tefrikadan kurtardı. Orada da Hazret-i Ebû Bekir, yüksek bir hitabeden sonra Hazret-i Ömer'le Ebû Ubeyde'nin namzetliğini teklif etmişti. Hazret-i Ömer ise "İçinde Ebû Bekir gibi bir zât-ı âlî-kadr bulunan bir cemaate riyaset edemeyeceği"ni bildirerek ve Hazret-i Ebû Bekir'e, "Elini uzat, sana biat ediyorum!" diyerek Hazret-i Ebû Bekir'in elini tutup biat etmiş, bunu Ebû Ubeyde'nin, Osman'ın, Abdurrahman b. Avf'ın biatleri takip etmiş, bunları da ensar da dahil olmak üzere oradaki ashabın biatleri takip ederek bu çok mühim ihtilâf, çok iyi bir surette nihayete ermiştir. Hazret-i Peygamber'in techiz ve tekfini ile meşgul bulunan Hazret-i Ali ile Hâşimîler de bir müddet sonra biat etmişlerdir. Bu biattan tahallûf eden yalnız Sa'd b. Ubâde olmuştur. *Hulâsa*'da bildirildiği üzere müşârün ileyh Medine'den çıkmış ve Şam mülhakâtından Havran'a gitmiş ve hicretin 14 veya 16. senesinde orada vefat etmiştir.

Sa'd b. Ubâde'nin bu çok yanlış hareketi ile beraber İslâm'a sebkeden hizmetleri de pek büyüktür: Evvelâ. Akabe Biatı'nda bulunmuş nukabâdandır. Sâniyâ. Bedir'den itibaren bütün gazâlarda bulunmuş ve ensarın alemdarlığı vazifesini ifa etmiştir. Hazrecîler'in seyyidi idi. En sahî, en yüksek bir muharrirdi. Yüzmek, atmak gibi sporculuğu meşhurdu. Böyle birçok fezâil-i beşeriyeyi câmi bulunduğu için Kâmil unvanıyla şöhretşârdı.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرَقَاتِ فَقَالُوا مَا لَنَا بِذُنُوبِنَا إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا قَالَ فَإِذَا أُبَيِّتُمْ إِلَّا الْمَجَالِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا قَالُوا وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ قَالَ غَضُّ الْبَصَرِ وَكَفُّ الْأَذَى وَرَدُّ السَّلَامِ وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh'in Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre Resûl-i Ekrem, "Yollar üzerine oturmaktan hazer ediniz!" buyurmuştu. Ashap, "(Yâ Resûlellah!) Bizim için bundan istiğnâ mümkün değildir. Yol üzerleri bizim meclislerimizdir; oralarda biz (mesâlihimizi) görüşürüz" di(ye müsaade iste) diler. Bunun üzerine Resûlullah, "Mademki sizin için herhalde oturmak za-

rureti vardır. Şu halde yola hakkını veriniz!” buyurdu. Ashap, “Yâ Resûlellah! Yolun hakkı nedir?” diye sordular da aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm, “(Haramdan) göz yummak, (halka) ezâ vermekten içtinap etmek, (selâm verenin) selâmı(nı) reddetmek, mâruf ile emredip münkerden nehyetmek, (sorana yol göstermek, mazluma yardım etmek)dir” buyurdu. {B2465 Buhârî, Mezâlim, 22.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadîs-i şerifi “İsti’zân” bahsinde de bu suretle tahrîc etmiştir. Müslim de hem “İsti’zân”da, hem de “Libâs” bahsinde rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd’un da “Edeb” bahsinde rivayeti vardır.

Gadd-ı basar ki gözü harama bakmaktan menetmektir. Burada şârihler kavlen ve fiilen gelip geçene taarruzdan içtinap olmak üzere daha vâsi’ bir mâna maksut olduğunu bildiriyorlar.

Keff-i ezâ da gelip geçeni tahkir, gybet etmek gibi hallerden hazer etmektir.

Redd-i selâm da gelip geçenlerden selâm verenlerin selâmlarını karşılamaktır.

Emr-i ma’rûf, muhassestât-i şer’iyyeden mendup olan şeyleri emretmektir.

Nehy-i münker de şer’in kabih kıldığı, haram veya mekruh addettiği şeylerden tahzirdir.

Ebû Dâvûd’un rivayetinde irâe-i tarik, Taberânî’nin Hazret-i Ömer’den rivayetinde mazluma yardım da ziyade olarak bulunduğundan, tercümede bu ziyade rivayetleri kavis içinde gösterdik.

HULÂSA. Yol uğrağı yerlerde kimseye zarar vermeden oturmak câizdir. Fakat bunun mukabilinde gelip geçenlere hayırhah ve mededhah olmak lüzumu bildirilmiştir.

İbtidâ taraf-ı peygamberîden menedilmesinin hikmeti: Yol üstünde oturan kimse herhalde fena şeyler görmekten, fena söz işitmekten hâlî olmamasıdır. Kurtubî, “Ulemânın bu hadisten anladığı men’ u tahzîr, tahrîm suretiyle menetmek değildir. Belki mefâsidi izâle, mesâliha irşad kabilinden bir tahzîrdir” diyor.

İmam Buhârî bu hadisin mensup olduğu bab için أفنية الدور والجلوس فيها والجلوس على الصعدات “Ev önünde finâ-i dâr ittihazı ve burada oturmanın hükmü, bir de yol üzerinde oturmanın cevazı” suretinde bir unvan koymuştur. Ev önünde oturacak mahal ittihazı için Hazret-i Âişe’nin bir hadisini zikretmiş, aleliltlak yol üstünde oturmanın cevazı hakkında da izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinin hadisini sevk etmiştir. Müellif Zebîdî “Hicret” bahsinde zikredeceği için Hazret-i Âişe hadisini burada ihtisâren *Tecrîd’e* almamıştır.

Hazret-i Âişe’nin “Hicret” hadisi dört sahife kadar imtidâd eden uzun bir metni ihtiva etmektedir ve burada rivayet edilen onun ufak bir parçasıdır ve meâli şöyledir: (Babam) Ebû Bekir radiyallahu anh (Mekke’de) evinin önünü (taşla çevirip) mescid ittihaz etmişti. Orada (alenî) namaz kılardı, Kur’an okurdu. Müşrik kadınları, çocukları da birbi-

rini ite kaka izdihamla toplanıp hayretle seyredelerdi. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Mekke'de idi, (henüz Medine'ye hicret etmemişti).⁷³

“Hicret” bahsindeki uzun metinde, şu tercüme ettiğimiz parçanın üst tarafı hulâsaten şöyledir: İyi hatırlıyorum ki babamla anam müslüman olup dîn-i İslâm ile tedeyyün etmişlerdi. Hiçbir gün geçmezdi, illâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem günün iki tarafında sabah, akşam bize gelirdi. Müslümanlar, Kureyş kâfirlerinin ezâ ve cefâsına mâruz olup da Habeşistan'a hicret edince babam Ebû Bekir de Habeşistan tarafına hicret etmek üzere evden çıktı. Yolda babama İbnü'd-Düğünne mülâki olmuş. İbnü'd-Düğünne, Benî Hevn'den Kâre kabilesinin seyyidi ve ulusu idi. Babama, “Ey Ebû Bekir! Nereye gidiyorsun?” diye sormuş. Ebû Bekir de, “Kavmim beni memlekettten çıkardı. Şöyle bir seyahat etmek, rabbime ibadet eylemek istiyorum!” diye cevap vermiş. İbnü'd-Düğünne, “Senin ayarında bir insan ne memlekettinden çıkar, ne de çıkarılır: Sen, halka başkalarının yanında bulunmayan şeyler ihsan edersin; sen, akrabana malen ve bedenlen sıla-i rahim edersin; sen, âcizleri sıyânet edersin; müsâfire ikram edersin; hak yolunda musibete uğrayanlara muavenet edersin!” diye Hazret-i Hatice'nin eşref-i mevcûdât efendimizi tavsif ettiği sıfat-ı bâlîğa ile İbnü'd-Düğünne de babamı senâ etmiş ve babama, “Ey Ebû Bekir! Ben sana hürmetkârım, himaye ederim. Geri dön de rabbine memlekettinde ibadet et!” demiş. Babam dönmüş, İbnü'd-Düğünne de babamla beraber gelmiş ve eşrâf-ı Kureyş'i birer birer dolaşarak bunlara, “Ebû Bekir sizden gördüğü tazyik üzerine Mekke'yi bırakıp gidiyormuş, yoldan çevirdim. Ebû Bekir misali faziletli bir zat ne memlekettten çıkar ne de çıkarılır. –Yukarıda babama yâdettiği faziletleri Kureyş'e de sayıp dökerek– ayıptır! Siz böyle kâmil bir insanı mı Mekke'den çıkarmak istiyorsunuz?” demiş. Kureyş, İbnü'd-Düğünne'nin babam hakkındaki sahâbetini inkâr etmeyip kabul etmişler ve ona, “Ebû Bekir'e söyle: Rabbine evinde ibadet etsin, evinde namaz kılsın, ne isterse okusun. Bizi rahatsız etmesin, alenî namaz kılmasın. Biz, kadınlarımızın, çocuklarımızın iğfâl edilmesinden korkuyoruz” demişler. İbnü'd-Düğünne de gelip Kureyş'in bu dileklerini Ebû Bekir'e söyledi. Ebû Bekir de bu suretle ba'demâ evinde oturup evinde Allah'ına ibadet etmeye, namazını alenî kılmamaya başladı. Evinden başka bir yerde Kur'an okumaz oldu. Sonra babam evinin önünü namazgâh ittihaz etti. Burada namaz kılardı, burada Kur'an okurdu. Kureyş müşriklerinin kadınları, çocukları izdihamla gelip toplanarak Ebû Bekir'in ibadetini hayretle seyredelerdi. Ebû Bekir, rakıku'l-kalb bir insandı; Kur'an okurken gözlerine hâkim olamayıp ağlardı.

Hadisin mâba'di daha uzundur, burada hadisin sebab-i sevk ve iradı tamam olduğundan biz de burada bırakıyoruz. Tamamını aşağıda “Hicret” bahsinde tercüme edeceğiz.

Burada hadisin sebab-i sevk ve iradı, kişinin evinin avlusunu taşla çevirmek, orada oturmak hakkını haiz olduğunu beyandan ibarettir.

73 قالت عائشة رضي الله عنها: فابتنى أبو بكر رضي الله عنه مسجدا بفتاء داره يصلي فيه ويقرأ القرآن. فيتقصف عليه نساء المشركين وأبنائهم يعجبون منه والنبي صلى الله عليه وسلم يومئذ بمكة [رواه البخاري].

Yukarıdaki unvanda gördüğümüz “efniye” (أفنية), “finâ”nın (فناء) cem’idir. Finâ, hânenin önündeki açık avluya denir. Fıkıhta “فناء الدار لصاحبها” “Evin harîmi, hâne sahibinindir” sözü bir müteârife olarak müstâmeldir ve bu haberlerden istifade edilmiştir. “Suudât” (صعدات) saîdin cem’idir. Bunu da İbnü’l-Esîr, “evin kapısı önündeki memerr-i nâs olan yol” diye tarif etmiştir. Yukarıda Ebû Saîd el-Hudrî hadisinde “turukât” (طرقات) vârit olması da İbnü’l-Esîr’in bu tarifini teyit etmektedir.

1099

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَضَى النَّبِيُّ ﷺ إِذَا تَشَاجَرُوا فِي الطَّرِيقِ الْمِيتَاءِ بِسَبْعَةِ أَذْرُعٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Bir kere arazi sahipleri geniş ve işlek tarîk(-i âmmın miktarı) hakkında ihtilâf ettiler de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem 7 zirâ olarak hükmetti” dediği rivayet edilmiştir. {B2473 Buhârî, Mezâlim, 29.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifin masrîfını Tahâvî *Müşkilü’l-âsâr*’ında şöyle tasvir ediyor: İslâm gazileri bir hıttâ-i arâzî fethediyorlar da devlet tarafından gaziler arasında taksim edilerek burada bir köy veya bir şehir tesis edilmek istenildiğinde o köy veya şehrin en işlek cadde-leri asgari 7 zirâ miktarı tevsî’ edilir yahut devlet tarafından hâlî bir hıttâ-i arâzî imar için birkaç kişiye iktâ edilip, bunlar orayı imar ederken halkın mürûr ve ubûru için en işlek ve geniş caddesi olarak bırakılacak arazinin miktarında ihtilâf ettiklerinde bu hadise göre asgari 7 zirâ olarak hükmolunur. Maamafih zirânın miktar ve mahiyetini o zamanın ve o mıntakanın örfü tayin eder.

1100

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ النَّهْيِ وَالْمُثْلَةِ.

TERCÜMESİ

Ensardan Abdullah b. Yezîd radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kişinin cebren ve kahren malını almaktan, (kulak, dudak ve burun kesmek gibi) ukûbat-ı fâhişeden nehiy buyurdu” dediği rivayet edilmiştir. {B2474 Buhârî, Mezâlim, 30.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ مَنْ قَتَلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki malı(nı muhafaza) uğrunda katlolunursa o şehiddir” buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir. {B2480 Buhârî, Mezâlim, 33.}

İZAHİ

Tirmizî'nin rivayeti, “Kim ki malını muhafaza uğrunda katlolunursa, o maktul şehiddir. Kim ki hayatı uğrunda öldürülürse, o da şehiddir. Dini uğrunda terk-i hayat eden mücahid de şehiddir. Irzı uğrunda ölen de şehiddir”⁷⁴ suretinde ziyadeyi muhtevidir.

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم كَانَ عِنْدَ بَعْضِ نِسَائِهِ فَأَرْسَلَتْ إِحْدَى أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ مَعَ خَادِمٍ بِقِصْعَةٍ فِيهَا طَعَامٌ فَضَرَبَتْ بِيَدِهَا فَكَسَرَتْ الْقِصْعَةَ فَضَمَّهَا وَجَعَلَ فِيهَا الطَّعَامَ وَقَالَ كُلُوا وَحَبَسَ الرَّسُولَ وَالْقِصْعَةَ حَتَّى فَرَّغُوا فَدَفَعَ الْقِصْعَةَ الصَّحِيحَةَ وَحَبَسَ الْمَكْسُورَةَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kadınlarından bazısının (ki, Hazret-i Âişe'dir) yanında bulunuyordu. Bu sırada ümmehâtü'l-mü'mininden biri bir hâdimin vedâatıyla içi yemek dolu bir çanak göndermişti. Hazret-i Âişe (bir taş parçasıyla) hâdimin eline vurdu. Kap ikiye bölündü. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iki parçayı birleştirdi. Yemeği içine koydu. Orada bulunanlara, “Yiyiniz (ananız gayrete geldi, yiyiniz ananız kıskandı!)” buyurdu. Enes radiyallahu anh diyor ki: “Onlar yemeği yediler. Yemek bitinceye kadar hâdimi de kırık çanağı da Resûlullah tevkif etti. Sonra sağlam bir tabak verip iade buyurdu. Kırık tabağı da alıkoydu.” {B2481 Buhârî, Mezâlim, 34.}

İ Z A H I

Ümmehâtü'l-mü'minîninden taam gönderen kadının ismini tayinde muhtelif rivayetler vardır: Ebû Dâvûd, Nesâî bunun Hazret-i Safiyye olduğunu rivayet etmişlerdir. Dârekutnî ile İbn Mâce de Hazret-i Hafsa olduğunu, Taberânî de *Evsat*'ında Ümmü Seleme olduğunu rivayet etmişlerdir ki şârih Kastallânî, "İsnadı cihetiyle Taberânî'nin rivayeti Dârekutnî'nin rivayetinden daha sahihtir" diyor. Maamafih kadın fitratından neşet etme bu kıskançlık vâkiasının taaddüt ve tekerrür etmiş olması da muhtemeldir.

Kavis içinde görülen ziyadeler Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ındaki rivayetinden istifade edilmiştir.

Kitâbü's-Şirket

كِتَابُ الشَّرِكَةِ

Bu kitap mutlak surette şirkete dair ahkâmı ihtiva eden hadisleri bildirir. Bu babda taam ve kâbil-i temellük eşyada, yoldaşların ârifane suretiyle tertip ettikleri kumanyada, nakdin gayri metâda iştirakin ahkâmına ve kâbil-i keyl ü vezn olan eşyanın mücâzefe yani oranlama suretiyle yahut müslümanlar kumanyada beis görmedikleri için onun bazı parçasını tesadüfî şu şerikin, bazı kısmını da bu şerikin yemesi suretiyle avuç avuç ve tutam tutam sûret-i taksimine, yine böyle altın ve gümüşün bilâkeyl ve bilâvezin cüzâfen taksimine, bir de hurmanın çift çift sûret-i ekline dair ehâdîs-i şerifeyi ihtiva eder.¹

Bu bahsin unvanını, Buhârî râvileri, muhtelif şekilde rivayet etmişlerdir. Yukarıda müellif Zebîdî'nin ihtiyar ettiği unvan Ebû Zerr'in rivayetidir. Bu rivayette kitap, bab tabirleri yoktur. Ekser-i rivayet باب الشركة suretindedir. Neseî'nin rivayeti ise tercüme ettiğimiz ve aşağıya da not olarak gösterdiğimiz şekildedir. Kârilerimiz, dört kelimelik bir unvanın bu uzun tercümesi nereden çıkarıldı diye hayret etmemelidir.

شرك lugaten nasip demektir. Bu lafzın zabtında ehl-i lisân dört lugat bildiriyor ki dördüncüsü şirkdir. Sebe' sûresinin 22. âyetindeki, وَمَا لَهُمْ فِيهِمَا مِنْ شِرْكَ *“Müşriklerin bâtil ilâhlarının göklerdeki ve yerdeki mevcûdât-ı kevnîyyede nasipleri ve hakk-ı mülkiyetleri yoktur”* kavlı-i şerifindeki “şirk”, “nasip” mânasınadır.

Şirket de lugaten “şüyû” veya “mücâveret” suretiyle ihtilâttır. Sâd sûresinin 24. âyetindeki عَلَى بَعْضٍ *“Şeriklerden çoğu hakikaten yekdiğerine tecavüz ederler”* kavlı-i şerifindeki “huletâ” lafzı da “şürekâ” mânasınadır.

İSTILAH-I ŞER‘İDE ŞİRKET

Bir şey hakkında iki ve daha ziyade kimseye hakkın sübût ve ihtisası ve onların bu şey ile hukukan hâiz-i imtiyaz olmalarıdır. Seyyid Şerîf Ta‘rîfât’ında şirketi, “İki ve daha

1 كتاب الشركة، باب الشركة في الطعام والنهد والعروض وكيف قسمة ما يكال ويوزن مجازفة أو قبضة قبضة لما لم ير المسلمون في النهدي بأساً أن يأكل هذا بعضاً وهذا بعضاً وكذلك مجازفة الذهب والفضة والقران في التمر [بخاري].

ziyade nasibin yekdiğerinden ayrılmaz bir surette ihtilâtıdır” diye tarif ediyor ki daha vâzıhtır. Sonra şirket namı, sebab-i ihtisas olan akd-i şirkete de ıtlak olunmuştur ki bu ıtlakta nasiplerin ihtilâtına da lüzum yoktur. Maamafih şirket, nasiplerin ihtilâtıyla olduğu gibi hükmî şüyû ile de olur, irs gibi. Şirket iki nevidir: Şirket-i mülk, şirket-i akd.

BİRİNCİ ŞİRKET-İ MÜLK. İki kişinin bir şeye –şirâ, irs, hibe gibi– esbâb-ı temellükten birisiyle yahut bilâ-sun’un halt-ı emvâl ile yahut bi’l-irâde ihtilât-ı emvâl ile mâlik olmasıdır. Gerek halt gerek ihtilât-ı emvâl suretiyle olan şirket-i mülkte malları yekdiğerinden ayırt edilmesi ya güç veya müteazzir derecede karışmış olması şarttır. Bunların hepsi şirket-i mülktür, şeriklerden her biri sahibinin hissesine ecnebidir. Binaenaleyh iki kişinin müştereken aldıkları bir mal, iki kişiye irsen intikal eden bir mal, iki kişiye müştereken hibe edilen bir mal onların arasında müşterek olur ve onlardan her biri bu malda diğere müşârik bulunur. Yine böyle iki kişi ya bililtizam veya bir ârıza ile zahîreleri ayırt edilemeyecek surette birbirine karışsa bu zahîre ikisi arasında müşterek olur. Bu cihetle şirket-i mülk, ihtiyarî ve cembrî olarak iki kısma ayrılır. Yine şirket-i mülk, şirket-i ayn ve şirket-i deyn kısımlarına da ayrılır: Şirket-i ayn, muayyen bir malda iştiraktır. Şirket-i deyn de alacakta iştiraktır. Bunlardan her birine terettüp eden birtakım hükümler vardır ki hepsi fıkıh kitaplarında izah edilmiştir.

İKİNCİ ŞİRKET-İ AKİD. Şeriklerden birisinin âhara, “Sana şu işte müşâreket ettim!” demesi, öbürünün de kabul etmesi suretiyle vuku bulan akd-i iştiraktır. Borçlar Kanunu’nda buna “âdi şirket” deniliyor ve 520. maddesinde, “Şirket bir akiddir ki onunla iki veya ziyade kimse sa’ylerini ve mallarını müşterek bir gayeye erişmek için birleştirmeyi iltizam ederler” diye tarif olunuyor.

Şirket-i akid de dört nevidir: Şirket-i mufâvaza, şirket-i inân, şirket-i tekabbül ve şirket-i vücûhtur. Şirket-i akdin her kısmı vekâleti mutazammındır. Şöyle ki şeriklerden her biri tasarrufta yani alıp satmakta ve başkasından iş kabul etmekte diğere vekildir. Binaenaleyh vekâlette akıl ve temyiz şart olduğu gibi alelumum şirketlerde dahi şeriklerin âkıl ve mümeyyiz olmaları şarttır.

ŞİRKET-İ MUFÂVAZA. Kefâleti, tesâvî-yi malî, tasarrufu, deyni tazammun eden şirkettir. Şirket-i mufâvazada mufâvizler birbirinin kefilidir. Binaenaleyh mufâvizlerin kefalette ehil olmaları şarttır.

ŞİRKET-İ İNÂN. Kefaleti değil, yalnız vekâleti tazammun eden şirkettir. Maamafih şirket-i inânın hîn-i akdinde kefalet zikrolunduğu takdirde şerikler birbirinin kefil olurlar. Bu nevi şirketin sıhhati için sermayede hisselerin müsâvatı şarttır. Kazançta müsâvat şart değildir.

ŞİRKET-İ TEKABBÜL. Buna şirket-i sanayi’ de denir, iki ve daha ziyade sanatkârın iştirak etmesidir. Meselâ iki terzinin yahut bir terzi ile bir boyacının müşterek iş yapmaları gibi ki kazançları ikisi arasında müşterek olur.

ŞİRKET-i VÜCÛH. Sermayesiz ve yalnız iki şerikin vücûh ve itibariyle alışveriş yaparak kazanmak için kurdukları şirkettir. Şirketin bu nevi de öbürleri gibi vekâleti tazammun eder. Şirket-i akdin bu dört nevinden her birine teferru' eden birçok fikhî hüküm vardır ki bunlar da fıkıh kitaplarında mufasssaldır.

Şirket-i taâm hakkında müellif İmam Buhârî'nin aşağıda müstakil bir babı gelecektir.

Şirket-i nehdi *Kâmus* mütercimi Âsım Molla şöyle tarif ediyor: “Nûn”un kesri ve fethi ile نهد seferber olan yoldaşların kendi aralarında bervech-i ârifane ale's-seviyye tertip ve ihraç eyledikleri kumanyaya denir.² Lisanımızda bundan bedî' bir tarif yazmak mümkün değildir. Ârifane suretiyle iştirak, bir cins mal hakkında olduğu gibi muhtelif cins yiyecek hakkında da olabilir. Yemek hakkında olduğu gibi meşrubat hakkında da akdolunabilir. Şeriklerin ale't-tesâvî yemeleri de şart değildir. Binaenaleyh kiminin az, kiminin çok yemesiyle hâsıl olan tefâdul ribâyı istilzam etmez. İbâha nevindendir. Ömer b. Ubeyd, Hasan-ı Basrî hazretlerinden, أخرجوا نهديكم فإنه أعظم للبركة وأحسن لأخلافكم وأطيب لنفسكم “Ey yolcular kumanyanızı çıkarınız! O, bereket cihetiyle çok büyüktür, ahlâkınızı güzelleştirir gönüllerinizi kayd-ı maişetten kurtarır” dediğini rivayet etmiştir. Katâde'den de, ما أفلس المتاهدان “Erzakını birleştiren iki yoldaş, yokluk çekmez” dediği rivayet edilmiştir.

ŞİRKET-i URÛZ. Metâ ortaklığıdır. Urûz arzın cem'idir. Arz “metâ” mânasındadır, nakit mukabilidir. Fakat şirket-i urûz hakkında fukahânın ihtilâfı vardır. Eimme-i Hane-fiyye şirket-i mufâvaza olsun, şirket-i inân olsun nakdeyn yani altın ve gümüş ile sahih olur. Metâ-i ticaretle olmaz demişlerdir. İmam Mâlik, cinsi müttehit olmak üzere urûzda da iştiraki kabul etmiştir. Eimme-i Şâfiyye de mislî olmak üzere tecviz etmişlerdir. İmam Muhammed, altın ile gümüşe fülûs yani madenî geçer akçe ile akd-i iştiraki de nakdeyn gibi sahihtir demiş ve fülûsün revacı itibariyle nakdeyn hükmünde olduğunu ta'lîlen bildirmiştir. Fakat İmâm-ı Âzam ile İmam Ebû Yûsuf fülûsün revacı ârizî ve itibarî olduğu cihetle fülûs ile akd-i iştiraki sahih bulmamışlardır.

KISMETİN KEYFİYETİ

Müellif Buhârî'nin uzunca unvanında bildirdiği iki esas ki şirket, kısmet idi. Şirkete dair umumi izahımıza burada nihayet vererek şimdi biraz da kısmet hakkında umumi mâlûmat arzetmek isteriz:

KISMET. Şeriat örfünde, hisse-i şâyiayı tayin etmektir. Yani keyl, vezn, arşın, metre gibi bir mikyas ile hisseleri birbirinden ayırmaktır. Bu da iki veçhile olur. Şöyle ki, ya a'yân-ı müştereke yani müteaddit ve müşterek şeyler kısımlara bölünerek fertlerin şâyi olan hisseleri bu kısımlarda cemedilmiş olur. Üç kişi arasında müşterek olan otuz koyunu onar onar üç kısıma ayırmak gibi, buna “kısmet-i cem” denilir. Yahut yalnız bir ayn-ı müşterek taksim

2 *Kâmus-ı Türkî*'de, ârifane suretinde yazılması tashih niyetiyle tağlittir, harîfanedir, esnafça demektir deniliyor.

olunup onun her cüzünde şâyi olan hisseler birer kısmında taayyün eder. Bir arsanın ikiye taksimi gibi. Buna da, “kısmet-i tefrik” denilir.

Kısmet bir cihetle ifrâz, bir cihetle de mübâdeledir. Meselâ iki kişi arasında münasafeten müşterek olan bir arsanın her cüzünde her birinin nısf hissesi olduğu halde kısmet-i tefrik ile ikiye taksim olunarak her birine birer kısmı verdikte her biri kendi nısf hissesini ikrâz ve nısf-ı diğerini âherin nısf hissesiyle mübadele etmiş olur.

Kısmet-i cem‘ ile kısmet-i tefrikten her biri iki neve taksim olunur: Birinci nevi kısmet-i rızâ, ikinci nevi kısmet-i kazâdır.

Kısmet-i rızâ, müşterek mal sahiplerinin rızalarıyla icra olunan kısmettir ki bi’t-terâzî aralarında ya kendileri taksim ederler yahut rızalarıyla hâkim taksim eder.

Kısmet-i kazâ, müşterek mal sahiplerinden birinin talebi üzerine hâkimin hükmen taksimidir.

Şu fikhî mukaddimatı arzettikten sonra müellif Buhârî’nin yukarıdaki unvanına avdet ediyoruz. Kısmetin tarifinde görmüştük ki kâbil-i vezn olan eşya vezin ile, kâbil-i keyl olan da keyl ile taksim olunur. Bunların mücâzefe³ tarikiyle taksim edilmeleri câiz değildir. Müellif Buhârî bu unvanında keyl ve vezin mikyaslarıyla taksimden nehdin yani ârifane suretiyle iştirakin taksimi müstesna olduğuna işaret etmiş ve bunu da bervech-i âtî rivayetle teyit eylemişti.

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَفَّتْ أَرْوَدَةُ الْقَوْمِ وَأَمْلَقُوا فَاتُّوا النَّبِيَّ ﷺ فِي نَحْرِ إِبِلِهِمْ فَأَذِنَ لَهُمْ فَلَقِيَهُمْ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَخْبَرُوهُ فَقَالَ مَا بَقَاؤُكُمْ بَعْدَ إِبِلِكُمْ فَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا بَقَاؤُهُمْ بَعْدَ إِبِلِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَادِ فِي النَّاسِ يَأْتُونَ بِفَضْلِ أَرْوَادِهِمْ فَبَسِطَ لِدَلِكِ نِطْعَ وَجَعَلُوهُ عَلَى النَّطْعِ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَدَعَا وَبَرَكَ عَلَيْهِ ثُمَّ دَعَاهُمْ بِأَوْعِيَّتِهِمْ فَاحْتَنَى النَّاسُ حَتَّى فَرَعُوا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Seleme b. (Amr) Ekva‘ radiyallahu anhin şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Hevâzin seferinde) mücahidlerin azıkları hafifleşmişti de fakir düşmüşlerdi. Bunun üzerine ashap, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme develerini kesmek

3 Mücâzefe ölçsüz, tartısız hads ve tahmin ile oranlama taksimdir.

için (izin istemeye) geldiler. Resûlullah da bunlara izin verdi. Müteakiben bunlar Ömer radiyallahu anha mülâki oldular. Bu haberi ona da hikâye ettiler. Hazret-i Ömer bunlara, “Develerinizi gittikten sonra (bu uzun yolculukta) hayatınızdan eser kalmaz” dedi. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girdi. Ve “Yâ Resûlellah! Bunların develeri gittikten sonra bunların hiçbirisi (sağ) kalmaz” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Öyle ise haydi orduya ilân et, herkes geri kalan azıklarını getirsinler!” buyurdu. İçine konulmak üzere meşin bir sergi yayıldı. Getirenler buna koydular. Sonunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ayağa kalktı, dua buyurdu ve sergi üstündeki erzak için bereket temenni eyledi. Sonra ashabın kaplarıyla gelmesini emretti. Mücahidler (gelip) avuç avuç aldılar. Fâriğ oluncaya kadar (torbalarını doldurdular. Yanlarında dolmadık kap kalmadı. Alınan erzakın bir misli de arttı, kaldı. Resûl-i Ekrem bu mûcizeden istiğrâb edip son dişleri görülünceye kadar güldü). Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (makâm-ı şükran), “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve ennî resûlullah” buyurdu. {B2484 Buhârî, Şirket, 1.}

İ Z A H I

Her şeyden evvel şunu bildirmek isteriz ki tercümemizin son kısmında kavis içinde görülen uzunca ziyade Beyhakî'nin *Delâil*'indeki Ebû Amr el-Ensârî'den vâki bir rivayetinden istifade edilmiştir. Bu hadisi Buhârî “Cihâd” bahsinde de rivayet etmiştir ve Buhârî'nin münferiden rivayet ettiği ehâdis-i şerife cümlesindendir. Hadisin istişhâd edilen noktası, oradaki erzakın bir araya toplanıp sonra taksim edilmesi “nehd” yani ârifane mahiyetinde olmasıdır. Nehdin mebdei şirkettir, müntehâsı kısmettir.

1104

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ الْأَشْعَرِيِّينَ إِذَا أَرْمَلُوا فِي الْغَزْوِ أَوْ قَلَّ طَعَامُ عِيَالِهِمْ بِالْمَدِينَةِ جَمَعُوا مَا كَانَ عَنْدهُمْ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ ثُمَّ اقْتَسَمُوهُ بَيْنَهُمْ فِي إِنْاءٍ وَاحِدٍ بِالسَّوِيَّةِ فَهُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hakikaten Eş'arîler, gazâda azıklarını bitirirken, yahut Medine'de ailelerinin taamı azaldığında hemen yanlarındaki erzakı bir sevb derununda toplayıp sonra bir kap içinde (ölçerek) aralarında ale's-seviye taksim etmiş kimseler-

dir. Binaenaleyh Eş‘arîler bendendir, ben de Eş‘arîlerdenim” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2486 Buhârî, Şirket, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim “Fezâil”de, Nesâî de “Siyer”de rivayet etmişlerdir. Eş‘arîler Yemen’de büyük bir kabiledir. Bu kabilenin inşîâb ettiği büyük babası Eş‘ar, Sebe’ neslinden Nebt b. Eded nam kimsedir. Gövdesi kıllı doğduğu için bu lakabı almıştır. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî hazretleri bu kabileye mensuptur. İmam Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî’nin cedd-i a’lâsı da bu kabiledendir. Server-i enbiyâ efendimizin, “*Eş‘arîler bendendir, ben de onlardanım*” buyurmaları Eş‘arîler için hiç şüphesiz bir menkıbe-i azîmedir. Eş‘arîler benim gibi yaşar, benim gibi millî tesânüdü, millî müsâvatı sever insanlardır demektir ki artık bundan büyük bir şeref tasavvur olunamaz. Hadisteki “min” edatı, ittisale delâlet ettiğinden Eş‘arîler’in Resûl-i Ekrem’e nisbeti, şeref-i ittisâl ve kurbiyeti gayet belîğ bir surette ifade edilmiş bulunuyor.

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî hadisinden gerek seferde gerek hazarda azık cem‘inin, azık işti-rakinin müstehap olduğu müstefâd olur. Yalnız burada bildirilen taksim, fukaha örfünde mâlûm olan kismet değildir. Belki toplanan erzakı şürekâdan bazısının bazısına ibâhasıdır.

BİR İCTİHAD, BİR İNTİKÂD

Şârih İbn Hacer bu hadisten müstefâd olan ahkâm arasında, bu hadis meçhûl-i hibenin cevazına delâlet ettiğini de zikrediyor. Buhârî’nin diğer şârihi ve Hâfız İbn Hacer’in güzîde bir muasırı olan Aynî bunu doğru bulmuyor ve “Hadiste meçhûl-i hibenin cevazına delâlet eder bir şey yoktur; hadiste yalnız şeriklerin birbirine müvâsat ve muaveneti, bir de ibâhası vardır. Bu ise hibe değildir. Çünkü hibe bir malı temlikten ibarettir. Temlik ise ibâha değildir. Yine böyle hibe yalnız icap ve kabul ile mün‘akid olur bir muameledir. Çünkü akid yalnız icap ve kabul ile kâim olur. Bu sebeple gerek tâbiî gerek sair ulemânın cumhuruna göre hibeden mev’hûb olan şeyi kabzetmek şarttır. Burada ise taksim olunan erzaktan her şerikin hissesine isabet eden sehmi alması, kabz-ı örfî değildir” diyor.

Bu ilmî intikâd üçüncü güzîde bir şârihimiz Kastallânî’nin hoşuna gitmiş olsa gerektir ki *İrşâdü’s-sârî*’de hem Hâfız İbn Hacer’in istinbatını, hem de Bedreddin el-Aynî’nin intikâdını aynen naklediyor. Hiç şüphesiz İslâmî ilimlerimiz ufak bir numuneden ibaret olan hep böyle serbest ictihad ve intikâdlar sayesinde müstaid olduğu derece-i kemâle yükselmiştir. Bu güzel vesile ile her üçünü de rahmetle yâdederiz. Her an füyûzât-ı ilmiyyelerinden bu eserimizde kana kana müstefit olduğumuz bu üç şârihimizin –ki, ilm-i hadîsin ekânim-i selâsesi mesabesindedir.– Hazırlamakta bulunduğumuz terceme-i hâllerini hiç eksik olmayan böyle bir ilmî münakaşaları vesilesiyle kârilerimize arzedeceğimizi vaad eyleriz.

RÂFİ' B. HADÎC HADİSİ. İzah ettiğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'ârî hadisinden evvel İmam Buhârî "Şirket" ve "Kismet" hadisleri arasında Râfi' b. Hadîc⁴ radiyallahu anhtan da şu haberi tahrîc etmiştir: Müşârün ileyh hazretleri diyor ki: "Biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile ikinci namazını kıladık. Müteakiben develerimizi boğazladık. (Takribi) on parçaya ayırırdık. Gün batmazdan önce de pişmiş kebaplar yerdik" diyor.⁵

Buhârî'nin "Mevâkitü's-Salât" bahsinde akşam namazının vaktini beyan için açtığı bir babında da rivayet ettiği bu hadîs-i şerifte deve etlerinin ibtidâ cem'i, sonra tartmaksızın takribî olarak on parçaya taksim edildiği bildiriliyor ki bu bir nehddir, mücâzele suretiyle taksimdir.

Keşmîrî Şeyh Enver'in Hanefî fıkına dair bu babda bir nakli, kendisinin de bir mütalaası vardır ki müşterek kesilen kurban etinin taksiminde çok lüzumlu gördüğümüzden naklediyoruz. Keşmîrî, "Hanefî fıkında beyan olunduğuna göre, birtakım kimseler iştirak etseler de –meselâ yedi kişi sığır– bir kurban boğazlasalar, şerikler bu kurbanın etini aralarında mücâzele suretiyle taksimden hazer etmelidirler; şeriklerin bu kurban etini veznen taksim etmeleri lâzımdır deniliyor. Bana göre veznen taksim şerikler arasında nizâ vukuunda müracaat edilir bir kaidedir. Nizâ olmadıkça mücâzele suretiyle takribî taksim edilebilir" diyor. Sonra hadîs taksime bundan başka daha bir çok mevâkî' ve mesâilde müracaat edildiğini bildiriyor.

عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بِدِي الْحَيْفَةِ فَأَصَابَ النَّاسَ جُوعٌ فَأَصَابُوا إِبِلًا وَغَنَمًا قَالَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ فِي أُخْرِيَّاتِ الْقَوْمِ فَعَجَلُوا وَذَبَحُوا وَنَصَبُوا الْقُدُورَ فَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِالْقُدُورِ فَأُكْفِفَتْ ثُمَّ قَسَمَ فَعَدَلَ عَشْرَةَ مِنَ الْغَنَمِ بَعِيرٍ فَتَدَّ مِنْهَا بَعِيرٌ فَطَلَبُوهُ فَأَعْيَاهُمْ وَكَانَ فِي الْقَوْمِ خَيْلٌ يَسِيرَةٌ فَاهْوَى رَجُلٌ مِنْهُمْ بِسَهْمٍ فَحَبَسَهُ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ لِهَذِهِ الْبَهَائِمِ أَوَابِدَ كَأَوَابِدِ الْوَحْشِ فَمَا غَلَبَكُمْ مِنْهَا فَاصْنَعُوا بِهِ هَكَذَا فَقُلْتُ إِنَّا نَرْجُو الْعُدُوَّ غَدًا وَلَيْسَتْ مَعَنَا مُدَى أَفْتَدُجُ بِالْقَصَبِ فَقَالَ مَا أَثَمَرَ الدَّمَ وَذَكَرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَكُلُوهُ لَيْسَ السِّنُّ وَالظُّفْرُ وَسَأُحَدِّثُكُمْ عَنْ ذَلِكَ أَمَّا السِّنُّ فَعَظْمٌ وَأَمَّا الظُّفْرُ فَمُدَى الْحَبْشَةِ.

4 Râfi' b. Hadîc, ensardandır. Evs kabilesindendir. Uhud Harbi'nde bulunmuş ve onu takip eden bütün gazâlara iştirak etmiş ülül'-azim bir sahâbîdir. Kendisinden 78 hadîs-i şerif rivayet edilmiştir. Bunlardan beş hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Üç hadisini de Müslim münferiden rivayet etmiştir. Râvileri, oğlu Rifâa ile Beşîr b. Yesâr, Tâvûs b. Keysân'dır. 74 tarihinde vefat etmiştir.

5 عن رافع بن خديج رضي الله عنه قال: كنا نصلي مع النبي صلى الله عليه وسلم العصر فننحر جزورا فنقسم عشر قسم، فنأكل لحما نضيحا قبل أن تغرب الشمس [رواه البخاري]. {B2485 Buhârî, Şirket, 1.}

TERCÜMESİ

Râfi‘ b. Hadîc radiyallahu anhtan şöyle hikâye ettiği rivayet edilmiştir: (Huneyn dönüşünde Tihâme‘den ma‘dûd) Zülhuleyfe‘de biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunduk. Hey‘et-i seferiye iyice acıkmıştı. (Huneyn‘de) birçok deve ve koyun da ele geçirmişlerdi. Râfi‘ (devamla) demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ordunun arkalarında kalmıştı. Ashap acele edip ganimet develerinden, koyunlarından kısmen kesmişler, tencereleri yerleştirmişlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (gelince) emredip tencereler devrildi. Sonra Resûlullah mâl-i ganimeti taksim buyurdu. (Develerin; koyunların taksiminde o günün râyicine göre) on koyunu bir deveye muadil saydı.

Bu sırada develerden biri kaçmıştı. Bunu takip ettilerse de o (fırarî deve) muakkibleri âciz bıraktı. Ordu içinde (medâr-ı tâkip olan) at da pek az bulunuyordu. Bu sırada mücahidlerden bir kimse oku ile bu hayvanı takip edip (vurdu) da bu sebeple Allah hayvanı tevkif buyurdu. Bundan sonra sallallahu aleyhi ve sellem, “Vahşi hayvanların fırarîsi gibi behâimin de muhakkak fırarîsi vardır. Bunlardan biri size galebe ederse, ona böylece muâmele ediniz (avlar gibi vurunuz!) buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Yarın (zaman olur ki) muhakkak biz, düşmandan endişe ederiz (de kılıçlarımızı zebh için körletemeyiz), beraberimizde bıçak da bulunmaz. (Bu halde) kamışla hayvan boğazlayabilir miyiz?” diye sordum. Resûlullah, “Bol kan akıtan her şey ile zebholunur, üzerine ismullah da zikrolunursa, o mezbuhi yeyiniz! Yalnız dişle tırnak müstesnadır. Bunun sebebini de herhalde size bildirmek isterim ama diş bir kemiktir (kesmez), tırnak da Habeşîler’in vesâit-i zebhidir” buyurdu. {B2488 Buhârî, Şirket, 3.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi “Şirket”, “Cihâd”, “Zebâih” bahislerinde tahrîc etmiştir. Müslim “Edâhî”; Ebû Dâvûd “Zebâih”; Tirmizî “Sayd” ve “Siyer”de; Nesâî “Hac”, “Sayd”, “Zebâih”, “Edâhî” bahislerinde; İbn Mâce de “Edâhî” ve “Zebâih”te rivayet etmişlerdir.

Bu Zülhuleyfe‘yi *Telvîh* sahibi “Medineliler’in mîkâtı olan Zülhuleyfe değildir, Zâtüürk yanındaki Tihâme‘den ma‘dûd olan Zülhuleyfe‘dir” diyor. Yâkût el-Hamevî ve başkaları hep böyle bildirmişlerdir. Müslim’in bir rivayetinde de بذي الحليفة من تهامة suretinde mukayyet bulunduğundan tercümede kavis içinde işaret ettik. Kabîsî bunu Medineliler’in mîkâtı olan Zülhuleyfe zannetmiş, Nevevî de bu zannın bîşinde yanılmıştır. Bu vâkıa, 8. sene-i hicriyede Huneyn seferinden avdet buyurulurken cereyan ettiğinden bunu da tercümemizde gösterdik. Resûl-i Ekrem’in ordunun en sonlarında kalması, zuafâ-yi ashabı sıyânet ve kuvâ-yi külliyye yetişmeleri hususunda kendilerine muavenet buyurmak arzuna mebnîdir.

Nevevî diyor ki: Resûl-i Ekrem'in kaynamakta olan tencerelerin eğilip sularının dökülmesini emir buyurması şüphesiz bir ukûbat idi. Bu şedid ve ukûbatâmiz emrin isdâr buyurulması, artık guzât-ı müslimînin dârülharpten dârülislâma vâsıl olması ve dârülislâmın müşterek mâl-i ganîmet kable't-taksîm ekli câiz olmayan bir mahal bulunması cihetiyledir. Taksimden evvel ganimet malı yalnız dârülharpte mubah olarak yenilebilirdi. Etlerin de tencerelerden dökülmesi emredilmemiştir. Çünkü bu etler gazilerin malıdır. Sonra izâa-i mal idi. Her vesile ile izâa-i maldan nehiy buyurulmakta idi.

Develerin, koyunların umumi taksimine gelince, bunda Resûl-i Ekrem o günkü râyicini nazariyibara alarak on koyunun kıymetini, mûtedil ve orta halli bir devenin tutarına muadil addetmiştir. Binaenaleyh Huneyn ganimetinin taksiminde iltizam buyurulan bu nisbet ve teâdül, udhiyyedeki bir sığırın yedi koyun makamına ikame edilmesi kaidesine muhalif olmaz. Udhiyyede iltizam buyurulan bu kaide, koyunla mutedil bir devenin kıymetinde galip ve şâyi olan râyiç üzerine bina kılınmıştır.

MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. İslâm hududuna girdikten sonra kable't-taksîm ganimet malının ekli câiz olmadığı.

2. İnsî hayvan firar eder de tutmak mümkün olmazsa av avlar gibi tezkiyenin cevazı. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî rahimehümallahın mezhebi budur. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, İbn Ömer radiyallahu anhum ile Tâvûs, Atâ, Şa'bî, Esved b. Yezîd, Nehaî, Hakem, Hammâd, Sevrî, Ahmed, Müzenî, Dâvûd hazerâtının mezhepleri de böyledir.

Nevevî, "Cumhûr-ı ulemâ Ebû'l-Aşrâ hadisi ile de ihticâc etmişlerdir" diyor ki bu Ebû'l-Aşrâ hadisini de sünen-i erbaa sahipleri rivayet etmişlerdir ve meâlî şöyledir: Ebû'l-Aşrâ'nın babası demiştir ki: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, "Yâ Resûlellah! Devenin şer'î kesimi göğsün üstündeki menharla boğazdan kesmek değil midir? Böyle iken firarî deve, av avlanır gibi vurulmakla tezkiye hâsıl olur mu?" diye sordum. Resûl-i Ekrem cevaben, "*Hayvanın oyluğundan vursan bile kâfidir, senin için tezkiye hâsıl olmuştur*" buyurdu.⁶ Şu kadar ki cumhura muhalif ictihadda bulunanların bu hadis hakkında bazı gûnâ intikadları vardır: **a)** Ebû'l-Aşrâ'nın ismi muhtelif surette bildirilmiştir. **b)** Ebû'l-Aşrâ'nın babasından bu hadisten başka rivayeti yoktur. **c)** Sünen-i erbaa sahiplerinin rivayetine göre sıhhati kabul edilse bile zarurete münhasırdır demişlerdir.

Maamafih bununla ihticâc edilmese bile Ebû Hanîfe ile Şâfiî'nin mezhebi ashap ve tâbiînden isimlerini zikrettiğimiz bunca zevattan rivayet edilmiştir. Buhârî'nin bu Râfi' b. Hadîc hadisi ile beraber Muhammed b. Hasan'ın Ebû Hanîfe vasıtasıyla İbn Ömer'den bir rivayeti de vardır. Bu rivayete göre, bir gün Medine'nin bir kuyusuna bir deve düşmüş. Minhardan boğazlamak mümkün olmamış, bıçakla böğründen vurularak irâka-i dem

6 فقد روى أبو العشاء عن أبيه قال قلت: يا رسول الله! أما تكون الذكاة إلا في اللبة والحلق؟ قال: لو طعنت في فخذه لأجزأ عنك [رواه الأربعة].
{D2825 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 15, 16.}

temin edilmiş. Sonra İbn Ömer radiyallahu anhumâ bu devenin etinden onda birini 2 dirheme satın almış.⁷

İmam Mâlik, Rebîa, Leys b. Sa'd, "Fırârî hayvan, zekât-ı insîye has zebh ile boğazlanmadıkça eti yenmez" demişler ve asıl zekâtın meşruiyetini istishab ile istidlâl etmişlerdir. Bunlar da, fırârî hayvana bir vahşet gelmiştir. Fakat bundan dolayı hayvânât-ı vahşiyeye iltihak etmemiştir. Bunun bir delili, hayvanın fırârî ve üzerinden mâlikinin hakk-ı mülkiyeti zâil olmamış bulunmasıdır diyorlar.

3. Zekât-ı şer'înin şerâitinden birisi, bol kan akıtmak olduğu da bu hadisten müstefâd olur. Hayvanın bir an evvel hayattan kurtulması, azap ve ıstıraptan rahata ermesi için bol kan akıtılması matluptur. Bunu, hadiste mecaz tarikiyle "inhâr-ı dem" tabiri kemâl-i belâgatla ifade etmektedir. Şu halde bu bol kanın hangi damardan akıtılması matluptur? Râfi' hadisinde buna işaret olunmadığı gibi *Kütüb-i Sitte*'deki rivayetler arasında da isâle-i demin muayyen bir damara tahsisini ifade eden bir haber yoktur.

Bu sebeple ulemâ, zebihde kat'ı vâcip olan mahal ve damarların tayininde ihtilâf etmişlerdir: Leys b. Sa'd, Dâvûd, Ebû Sevr, ashâb-ı Şâfiî'den İbn Münzir'e göre, şu dört şeyin kesilmesi şarttır: **a)** Hulkum (boğaz). **b)** Merî' (Hulkuma muttasıl olan mecra-yı taam ve şarâb). **c, d)** Vedecân (Boğaz çukurunun iki tarafındaki iki kalın damardır).⁸ Verîdân da derler ki can damarlarıdır. Lisanımızda şah damarları denmekle meşhurdur. İmam Mâlik'ten naklolunan bir rivayette de bu dört şeyin kesilmesi merkezindedir.

İmam Şâfiî ile meşhur bir rivayete göre, İmam Ahmed b. Hanbel yalnız hulkum ile merîi kesmekle iktifa etmişlerdir. İmam Mâlik hulkum ile vedecân kesilmelidir demiş. İmam Ebû Hanîfe ile bir rivayette İmam Ebû Yûsuf yukarıda zikredilen dört âzadan üçünü kesmek kâfidir demişler. İmam Ebû Yûsuf'tan gelen diğer bir rivayete göre, hulkum ile bâki üç uzvun ikisi kesilmesi suretindedir. İmam Muhammed de bu dörtten ekserisi kesilmelidir demiştir ki İmam Ebû Hanîfe'nin kavlidir.

4. Hayvan boğazlanırken tesmiye yani besmele ile kesilmesi şartı da bu hadisten müstefâd olur. Çünkü Râfi' hadisinin fıkra-i ahîresinde Resûl-i Ekrem'in tesmiyeyi tezikeye mukârin kılarak ibâhayı bu iki şarta tâlik buyurduğu rivayet edilmiştir. İki şeye muallak olan ibâha, bunlardan herhangi birinin intifâsıyla müntefî olur. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik bu hadis ile bu suretle ihticâc ederek besmele çekilmesini bir şart olarak

7 روى محمد بن الحسن عن أبي حنيفة عن سعيد بن مسروق عن عباية بن رفاعة بن رافع عن ابن عمر: إن بعيرا تردى في بئر بالمدينة فلم يقدر على منحه فوجئ بسكين من قبل خاصرته. فأخذ ابن عمر عشرين بدرهمين. [العشيرة لغة في العشر كالنصف والنصف].

8 "Vedec"i lugat âlimleri müteaddit surette tefsir etmişlerdir. Yukarıdaki mânâyı İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinden naklettik. İbnü'l-Esîr'in misal olarak *كل ما أفرى الأوداج* "Şah damarları kesilen hayvanın etini ye!" hadisini zikrediyor. Bu hadisi İbn Ebû Şeybe'nin Râfi' b. Hadîc'den tahrîcine göre, müşârün ileyh hazretleri Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Kamişla kesilmiş olan hayvanın eti câizü'l-ecl midir?" diye sormuş da Resûl-i Ekrem, "Şah damarları kesilen hayvanın etini yiyebilirsin, yalnız dişlenerek yahut tırnakla boğularak öldürülmüş olan hayvan etini yemezsin" buyurmuştur. {MŞ19803 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Sayd, 32.}

kabul etmişlerdir. İmam Şâfiî tesmiyeyi şart etmemiştir. Binaenaleyh gerek amden gerek sehven besmelesiz kesilen hayvanın eti İmam Şâfiî'ye göre yenilir. Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel hazretlerinin icthadı da böyledir.

Sâdât-ı Hanefiyye'ye göre amden besmele terkedilirse o zebîha meyledir, yenilmesi câiz değildir. Sehven terkedilmiş olursa yenilmesi câizdir. İmam Ahmed b. Hanbel'den meşhur olan da böyledir. İbn Abbas'tan, Tâvûs'tan, Saîd b. Müseyyeb'den, Hasan-ı Basrî'den, İshak'tan, İbn Ebû Leylâ'dan da bu suretle rivayet olunmuştur.

Kudûrî, *Muhtasar-ı Kerhî Şerhi*'nde bu bahsi şu yolda izah etmiştir: Ashâb-ı kirâm nisyan hakkında ihtilâf etmişlerdir: Ali ve İbn Abbas besmele terk olunursa eklolunur demişler. Abdullah b. Ömer ise eklolunmaz demiştir. Nisyan hakkında nefyen ve ispaten vuku bulan bu ihtilâf amden terk halinde ittifaka delâlet eder.

Şârih Aynî “Amden tesmiye ne suretle terk olunur?” diye bir sual irat edip şöyle cevap veriyor: Zâbih bismelenin zebhin şartı olduğunu bilir ve bu şartı hatırladığı halde bile bile besmeleyi terkederek zebheder. Eğer zâbih bismelenin hil için şart olduğunu bilmezse bu da nâsî hükmündedir diyor.

Sâhib-i *Hidâye*, “İmam Şâfiî'nin bu babdaki icthadı icmâa muhaliftir” diyor. Çünkü amden metrûkü't-tesmiye hayvan etinin hurmet-i ekline evvelce vâkıf olan kişi hakkında ulemâ arasında ihtilâf yoktur. İhtilâf yalnız nâsiyen metrûkü't-tesmiye hakkındadır” diyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ أَعْتَقَ شَقِيصًا مِنْ مَمْلُوكِهِ فَعَلَيْهِ خَلَاصُهُ فِي مَالِهِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ مَالٌ قَوَّامُ الْمَمْلُوكِ قِيَمَةً عَدْلٍ ثُمَّ اسْتُسْعِيَ غَيْرَ مَشْقُوقٍ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Her kim memlûkünden (münbais) hissesini âzat etse, o kimseye kendi malından (bâki kıymetini vererek) köleyi (tamamen) halâs etmesi vâcib olur. Şayet mu'tıkın malı yoksa memlûkün âdilâne kıymeti takdir olunur. Sonra köle (diğer şerikin nasibini iktisap için) meşakkatsiz bir halde çalıştırılır. {B2492 Buhârî, Şirket, 5.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “İtk”, “Şirket” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim de hem “İtk”ta, hem “Müzâraa”da; Ebû Dâvûd ile Nesâî “İtk”ta; Tirmizî ile İbn Mâce “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki babının unvanı, “Şerikler Arasındaki Müşterek Eşyanın Âdilâne Bir Kıymetle Takvimine Dair”dir ki Ebû Hüreyre'nin bu hadisine

göre taksim için takvîm-i eşyâ câizdir. Bu babda ulemâ arasında bir ihtilâf sebketmemiştir. Ancak ihtilâf emtia ve urûzun takvimsiz taksimindedir ki ulemâdan ekserisi şeriklerin rıza ve muvafakatleriyle bilâtakvim de taksimin cevazına kâil olmuşlardır. Yalnız İmam Şâfiî muhalefet edip menetmiştir.

Müellif Buhârî'nin Ebû Hüreyre hadisinden başka bu babda İbn Ömer'den de bir rivayeti vardır. Müşârün ileyh hazretlerinin rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim müşterek memlûkünden kendisine ait olan sehmini âzatlarsa (bakılır,) mu'tik, kölenin âdilâne bir kıymetle (takvim olunan) bedelinin tutarına mâlik bulunursa, köle (tamamen) âzat edilmiştir. Eğer mu'tik mâlik bulunmazsa, memlûkten âzat ettiği hisse-i musibesini âzat etmiş olur.”⁹

Her iki hadisten müstefâd olan fikhî hükümler için aşağıda tercüme ve izah edeceğimiz 1113 numaralı İbn Ömer hadisi mütalaa olunsun.

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الْقَائِمِ عَلَى حُدُودِ اللَّهِ وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ فَأَصَابَ بَعْضُهُمْ أَعْلاَهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا فَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا فَإِنْ تَرَكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَّوْا وَنَجَّوْا جَمِيعًا.

TERCÜMESİ

Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî salallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Allah'ın (menettiği) hudut üzerinde duran, (ilerlemeyen) kimse ile (ilerleyen) ve hudutta vâki olan kimselerin benzeri, bir sefîne halkının meseli gibidir ki onlar sefîne üzerinde kura atıldılar: Bazısına sefînenin üstü, (güverte) düştü, bazısına da altı (ambar kısmı) isabet etti. Sefînenin altında bulunanlar (susayıp) sudan müstefîd olmak istedikleri zaman yukarı (çıkıyorlar ve bura) dakilerin üzerine uğra(yıp geçi)yorlardı. Bunlar (aralarında), “Biz, nasibimiz (ambar) da bir delik açarsak (hem biz ezâlanmamış, hem de) üstümüzdekilere ezâ vermemiş oluruz” dediler. (Bunlardan biri bir balta yakalayarak sefînenin en aşağı bir yerini delmeye başladı. Yukarıdakiler der-akab geldiler, “Sana da ne oluyor?” diye sordular. O da, “Siz bizim yüzümüzden müteezzî oluyorsunuz, bize muhakkak su lâzımdır!” dedi).

9 عن ابن عمر رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من اعتق شقصا له من عبد أو شركا أو قال نصيبا وكان له ما يبلغ ثمنه بقيمة العدل فهو عتيق وإلا فقد عتق منه ما عتق [رواه البخاري].
{B2491 Buhârî, Şirket, 5.}

Şimdi âlî tabaka sahipleri, bu esâfil-i nâsı (fena) dilekleriyle baş başa bıraksalardı, hepsi birden helâk olurlardı. Fakat bunların (cinayetkâr) ellerini tutsalardı (hem) kendileri necat bulurlardı, hem de bu mücrimleri toptan kurtarırlardı. {B2491 Buhârî, Şirket, 5.}

İ Z A H I

Diyebiliriz ki devletin ikâme-i hududunun hikmet-i teşrîini ve münevver zümrenin, halkın cahil tabakasını mâruf ile emir, münkerden nehyederek tenvire çalışmalarının içtimaî lüzumunu bu hadîs-i şerifin tasvir ettiği bedîî şekilden yüksek hiçbir mütefekkir edibin kalemi tasvir edemez.

1108

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ قَدْ أَدْرَكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَذَهَبَتْ بِهِ أُمُّهُ زَيْنَبُ بِنْتُ حُمَيْدٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَايِعُهُ فَقَالَ هُوَ صَغِيرٌ فَمَسَحَ رَأْسَهُ وَدَعَا لَهُ كَأَن يَخْرُجَ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِيَ الطَّعَامَ فَيَلْقَاهُ ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَيَقُولَانِ لَهُ أَشْرَكْنَا فَإِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ دَعَا لَكَ بِالْبَرَكَةِ فَيَشْرِكُهُمْ فَرُبَّمَا أَصَابَ الرَّاحِلَةَ كَمَا هِيَ فَيَبِيعُهَا بِهَا إِلَى الْمَنْزِلِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Hişâm¹⁰ radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanına yetişmiş ve vâlidesi (sahâbiyâtan) Zeyneb bint Humeyd kendisini (feth-i Mekke’de) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme götürmüştü, “Yâ Resûlellah! Oğlumla İslâm biatı akdediniz” dedi. Resûlullah, “O küçüktür” buyurdu ve başını sığazlayarak Abdullah’a (bereketle) dua eyledi. (Hafîdi diyor ki:) Büyük babam çarşıya çıkıp (ticaret için) erzak aldığı ve İbn Ömer’le İbn Zübeyr radiyallahu anhümün kendisine mülâki oldukları olurdu. Bunlar derhal Abdullah’a, “Bizi de (bu mala) ortak et! Çünkü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem senin için bereketle dua buyurdu” derlerdi. Abdullah da bunları şerik ederdi. Bazı zaman olurdu ki tamam bir deve yükü (kâr) isabet ederdi de o kârı (herkesin) evine gönderirdi. {B2501 Buhârî, Şirket, 13.}

10 Abdullah b. Hişâm, İbn Zühre’dir. Kureyşî’dir. Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhin kabilesi olan Benî Teym’enddir. Hişâm, Mekke’nin fethinden evvel hâl-i küfürde ölmüştür. Abdullah ise İbn Yûnus’un ve başkalarının beyanına göre, Mısır’ın fethinde bulunmuş ve Muâviye’nin devr-i hükûmetine kadar yaşamıştır. (ابن منده) Abdullah’ın Resûl-i Ekrem’in hayât-ı seniyyelerinden altı senesine yetişmiş olduğunu bildirmiştir. Müşârün ileyhın *Sahîh-i Buhârî*’de üç hadisi rivayet olunmuştur ki birisi budur. Râvisi de hafidi Ebû Akil Zühre b. Ma’bed’dir. Bu hadisi de Abdullah’tan hafidi Ebû Akil rivayet etmiştir.

Kitâbü'r-Rehn

كِتَابُ الرَّهْنِ

Bu kitap rehin ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Müellif Zebîdî'nin ihtiyar ettiği bu unvan Küşmîhenî ile İbn Şebbûye'nin rivayetlerine müstenittir. Meydûmî'ye, Yûnîniyye'ye kıraat ve arz olunan nüshalarda bu unvan, كتاب الرهن في الرهن في السرةindir. Şârih Kastallânî de bu rivayeti ihtiyar ve şerhetmiştir. Şârih Aynî de Ebû Zerr'in كتاب الرهن في الرهن rivayetini ihtiyar etmiştir.

Bu unvandaki “hazar” kaydı, bir kayd-ı ihtirâzî değildir. Rehin, ekseriyetle hâl-i hazarda olduğu, seferber halinde rehin gibi medenî muameleler pek az vuku bulduğu için kayd-ı vâkiî olarak zikredilmiştir. Şârih İbn Battâl'ın beyanı veçhile hâl-i hazarda seferde de rehin câizdir. Bu hususta yalnız Zâhirîler muhalefet edip sûre-i Bakara'nın 283. âyet-i kerîmesi olan, *“وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ”* *“Ey müminler! Siz, sefer üzerinde olup da (borcunuzu yazdıracak) kâtip bulamazsanız o zaman (medâr-ı teminat) alınmış rehinlerdir”* kavl-i şerifi ile istidlâl etmişlerdir. Filhakika buna takaddüm eden müdâyene âyet-i kerîmesinde müminler birbirlerine borçlandıkları zaman, medenî bir asıl olarak bu borcun bir kâtib-i âdil mârifetiyle tesbit edilmesi tâlim buyurulmuştu. Ona mukabil bu âyette ekseriyetle yazıcı bulmak müşkül olan sefer halinde de tahrirî vesika yerine rehin olarak borcun temin edilmesi lüzumu bildirilmiştir. Fakat bu mütekabil ta'lim-i ilâhî seferde kâtip bulunursa borcun tahriri tesbitine mani teşkil etmez. Belki seferde kâtip bulunmadığı zaman rehin ile te'mîn-i hukuk edilmesinin cevazını ifade eder. Binaenaleyh rehin, kefil gibi istîsâk olduğu için seferde câiz olduğu gibi hazarda da câiz olur.

Rehin (رهن) lugaten, mutlak surette hapis mânasıdır; tutmak ve bağlamak demektir. Müddessir sûresinin 38. âyet-i kerîmesindeki *“كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ”* *“Her insan kazancına bağlıdır”* kavl-i şerifinde rehine, mahbûse ve merbûte mânasıdır.¹ Şeriat ıstılahında rehin, bir malı, kendisinden istîfâ mümkün olan bir deyn mukabilinde mahbus ve mevkuf tutmaktır.² Rehin, masdar ismiyle mef'ûle tesmiye kabilinden mâl-i merhûne de itlak olunur. Rehin, rihân ve rûhün üzere cemi'lenir.

1 كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ, Yüksek bir düstûr-ı içtimai ifade eden bu âlî ve ilâhî vecize gibi Tûr sûresinde de, *“Her kişi kazancına bağlıdır”* suretinde tebliğ buyurulmuştur. {et-Tûr, 52/21.}

2 الرهن في اللغة مطلق الحبس وفي الشرع حبس الشيء بحق يمكن أخذه منه كالدين ويطلق على المرهون تسمية المفعول باسم المصدر [تعريفات سيد].

İrtihân rehin kabul etmektir. Râhin “rehin veren” kimsedir. Mürtehin de “rehin alan” kimsedir. Merhûn ve rehin, rehnedilen maldır, müennesinde “rehîne” denir.

Müellif İmam Buhârî rehnin meşruiyetini beyan için bu babın unvanında **وَإِنْ كُنْتُمْ** âyet-i kerîmesini zikretmiştir ki yukarıda tercüme ve izah ettik. Burada İbn Abbas’ın bir tefsirini bildirmek isteriz. Müşârün ileyh hazretleri, “Borcu yazacak kâtip bulunur da kâğıt yahut mürekkep yahut kalem bulunmazsa, kitâbete bedel yine sâhib-i hakkın yedine tevdi edilen rehin ile hak temin edilir” demiştir.

Rehin **فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ** kavlı-i şerifi delâletiyle mürtehinin kabzıyla tamam olur. Bu sebeple râhin, mâl-i merhûnu malını teslim etmezden rehinden rücû edebilir. Rehnin ahkâmı, erkânı, şerâit-i in’ikâdı, ahkâm-ı umûmiyyesi, zevaid-i muttasılası gibi birtakım mesâil ve mebâhisi vardır ki tafsili fıkıh kitaplarına aittir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الظَّهْرُ يُرَكَّبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا وَلَبْنُ الدَّرِّ يُشْرَبُ بِنَفَقَتِهِ إِذَا كَانَ مَرْهُونًا وَعَلَى الَّذِي يَرْكَبُ وَيُشْرَبُ النَّفَقَةُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Binit hayvanı rehin olunduğu zaman, nafakası (verilmek şartıyla) binilir. Sağım hayvanı rehin olduğu zaman (onun) sütü de nafakası verilerek içilir. (Hulâsa) merhûn hayvanın nafakası (ona) binen, (sütünü) içen kimse üzerine vâciptir. {B2512 Buhârî, Rehn, 4.}

İZAHİ

İmam Buhârî bu hadisin unvanında ta’lîkan İbrâhim en-Nehaî’den, “Binit bir hayvan bulunduğunda yemi verildiği kadar binilir, yemi verildiği kadar da sağılır. Rehin hayvan da yitik gibidir”³ kavlini nakletmiştir. Yukarıdaki hadis ile ihticâc ederek İbrâhim en-Nehaî hazretleri, “Merhûn hayvanın nafakası sahibine yani râhine ait olmak üzere binebilir. Yine böyle merhûnun yemi kendisine ait olmak üzere râhin sütünden istifade edebilir” demiş oluyor ki İmam Şâfiî’nin, zâhirî fukahasının mezhepleri de böyledir ve yukarıdaki hadisin zâhiriyle istidlâl etmişlerdir. Şu kadar ki râhin, merhûn hayvan üzerindeki hakk-ı rükûbunu, hakk-ı halbini zâyî eder de binit ve sağım hayvanın yemini vermezse, bu surette mürtehin, bu hayvanların yemini vererek binmek ve sağıp sütünü içmek hakkını iktisap eder. Çok binsin az binsin, süt çok olsun az olsun borca mahsup edilmez demişlerdir.

Nazarî olarak da hakk-ı rûkûb ve hakk-ı halb râhinindir. Çünkü râhinin rehin üzerinde hakk-ı mülkü bâkidir. Mülkünden çıkmamıştır. Şu kadar ki Ebû Hüreyre hadisinin delâleti veçhile rûkûb ve ihlâb, merkûb ve mahlûbu infak edene, besleyene mahsustur suretinde ta'lîl etmişlerdir.

Süfyan es-Sevrî'ye, Ebû Hanîfe'ye, Ebû Yûsuf'a, Muhammed'e, Mâlik'e, bir rivayette Ahmed b. Hanbel'e göre, râhinin rehin ettiği hayvan üzerinde böyle bir hakkı yoktur. Öyle bir hak kabulü, hükm-i rehne muhaliftir. Çünkü rehin habs-i dâimden ibarettir. Binaenaleyh râhin, rehin üzerinde böyle bir hakka mâlik değildir. Şu halde râhin merhundan istifade ve intifa edemez. Merhûn köle ise istihdam edemez, hayvan ise binemez ve sağlamaz, mesken ise ikamet edemez, hatta râhin, mürtehinin izni olmadıkça rehini mürtehinden başkasına satamaz da; şayet satmış olursa, bu akdin sıhhati eimme-i sâlifeye göre mürtehinin izin ve muvafakatine mütevakıftır. İzin verirse câiz olur.

Bu eimme, İmam Şâfiî ile Zâhirîler'in ihticâc ettikleri Ebû Hüreyre hadisi hakkında da diyorlar ki bu hadis mücmeldir, râhinin mi, mürtehinin mi, kimin merhûn hayvana bineceği ve kimin sağım hayvanını sağıp sütü içeceği bildirilmemiştir. Binaenaleyh muhalifler bu haklar râhinindir, mürtehinin değildir hükmünü nereden bulup çıkarıyorlar. Bu hakların râhin veya mürtehinden birine ait olması ancak delil ile mümkün olabilir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى أَنَّ الْيَمِينَ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, yemin, müddeâ aleyhe ait olmakla hükmettiği rivayet edilmiştir. {B2514 Buhârî, Rehn, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Şehâdât”, “Tefsîr” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim, Tirmizî, İbn Mâce “Ahkâm”da, Ebû Dâvûd ile Nesâî “Kazâyâ”da rivayet etmişlerdir.

Hadisin Buhârî metnindeki sûret-i sevkine nazaran hadisi İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet eden zat, İbn Ebû Müleyke'dir. İbn Ebû Müleyke ki Abdullah b. Ubeydullah b. Ebû Müleyke'dir. Sûre-i Âl-i İmrân tefsirinde tercüme edeceğimiz bir rivayetinde görüleceği üzere müşârûn ileyh hazretleri iki kadın arasında tahaddüs eden bir davadan dolayı İbn Abbas hazretlerine bir mektup yazarak mütalaasını sormuş o da cevabında, Resûl-i Ekrem'in, yemin, müddeâ aleyhe ait olduğuna hükmettiğine dair cevap yazıp bildirmiştir.

Kitâbü'l-Itk

كِتَابُ الْعِتْقِ

Bu kitap, ıtkın ahkâmını, faziletini tâlim eden ehâdîs-i şerifeyi muhtevîdir.

Bu unvan, Buhârî râvilerinin ekserisi tarafından rivayet edilmiştir. Yalnız فضله ziya-desi de bulunduğundan tercümede işaret ettik.

Itk lugaten “kuvvet” demektir. Daha birtakım mânaları da vardır. Lisanımızda hürriyet ve kul âzat olmak mânalarında kullanılır. Şeriat ıstılahında, hükm-i şer’înin memlûke bahşettiği bir kuvvettir ki bununla memlûk üzerinden mülkiyet zâil ve tasarrufât-ı hukûkiyyeye mâlik olur. Itk, rık mukabilidir. Rık da bir za’f-ı şer’îdir ki bu zaaf, o memlûkü tasarrufât-ı hukûkiyye ve medeniyeden âciz bırakır; ehliyyet-i kazâ, ehliyyet-i şehâdet, ehliyyet-i saltanat, ehliyyet-i tezevvüc ve emsali birtakım medenî hakları kendisinden selbeder.

Atak, ıtkın ismidir. Itak da Ebû Yûsuf ve Muhammed’e göre isbât-ı ıtktır. İmam Ebû Hanîfe’ye göre ıtkın husulüne îsâl eden fiili ispattan ibarettir.

İmam Buhârî yukarıdaki unvandan sonra Beled sûre-i şerîfesinin şu âyetlerini zikrediyor ki: فَكُ رَقَبَةً. أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ. يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ. أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ. “Bir esiri âzatlamak yahut açlık istilâ ettiği bir zamanda yakını bir yetimi yahut toprağa düşen bir miskini doyurmak (iktihâm-i akabedir)”¹ buyurulmuştur. Burada iktihâm-i akabe ile murat, hayır ve taat için mücâhede-i nefistir.

İşte beşeriyeti esaretten hürriyete, açlıktan tokluğa ve bir kelime ile felâketten saadete ulaştıran bu âyetler ikişer kelimelik şu vecizelerdir: Fekk-i rakabe, yetîm-i makrabe, miskîn-i metrabe. Kitâb-ı mübînimiz bunu, haklardan en yüksek bir hakkı, en âlî bir teâvün-i içtimaîyi bu vecizelerle tâlim etmek kudret-i edebiyesini göstermiş, bu sebeple fesahat ve belâgatın hâmerân olduğu bir devirde ve bir muhitte bir nazîri gösterilememiştir.

Burada mevzumuzla alâkalı olan “fekki rakabe”dir ki esir boyunu kurtarmak demektir. Fek halâs, rakabe de boyun demekse de zikr-i cüz’ ve irâde-i kül tarikiyle mecaz olarak şahıs mânası kastedilmiştir. A’zâ-yı bedenden rakabenin hassaten zikredilmesi de esir ve köle üzerinde efendisinin hâkimiyeti, kölenin boynuna takılmış bir tasma gibi olma-

sından, artık onun emr ü iradesi haricine çıkmak imkânı bulunmamasındandır. Esirin ıtkı, boynunun esaret zincirinden halâsı demek oluyor. Bu âyetlerden sonra Buhârî âtîdeki Ebû Hüreyre hadisini sevk ediyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيُّمَا رَجُلٍ أَعْتَقَ امْرَأً مُسْلِمًا اسْتَتَقَدَ اللَّهُ بِكُلِّ عَضْوٍ مِنْهُ عَضْوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hangi bir kişi, müslim bir rakabe âzatlarsa Allah, onun her uzvuna (mukabil), âzat edenin bir uzvunu (cehennem) ateş(in)den halâs eder” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2517 Buhârî, Itk, 1.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi Buhârî “Keffârât” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim’le Nesâî’nin “İtk”, Tirmizî’nin “Eymân” bahsinde rivayetleri vardır. Tirmizî bu hadisi Ebû Hüreyre’den tahrîc ettikten sonra, ıtkın fazileti hususunda Âişe, İbn Abbas, Vâile, Ebû Ümâme, Ukbe b. Âmir, Kâ’b b. Mürre radiyallahu anhumden de rivayet bulunduğunu zikretmiştir. Şârih Aynî *Umdetül-kârî*’de bu zevât-i sahâbîye müntehâ olan bütün hadisleri senedleriyle zikrettikten sonra, Muâz b. Cebel, Mâlik b. Amr, Süheyl b. Sa’d, Ebû Mâlik,² Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhumün esâmî-i mübârekelerini tâdât ve sonra bunların rivayetlerini de birer birer naklediyor ki bu hesapça ıtkın faziletini tâlim eden hadis on dört sahâbî tarafından rivayet edilmiş bulunuyor ki hepsi meâlen yekdiğerine çok yakındır.

Buhârî metninde bu hadîs-i şerifin sevki münasebetiyle şu kıymetli mâlûmat da ayrı görülmektedir: Bu hadisi Ebû Hüreyre’den rivayet eden zat, tâbiî ricâinden Saîd b. Mercâne’dir ki hadisin senedindeki kayda göre, Zeynelâbidîn unvân-ı fâhiriyle meşhur olan Ali b. Hüseyin radiyallahu anhumânın pek sıkı ve samimi dostu idi ve bu suretle mâruftur.³

2 Ebû Mâlik sahâbîdir, Eş’arî’dir. İsminde ihtilâf edilmiştir. Hâris b. Hâris, Ubeyd, Ubeydullah ve daha başka birtakım isimler bildirilmiştir. Kendisinden 27 hadis rivayet edilmiştir. Kendisinden Câbir, Abdurrahman b. Ganem rivayet etmiştir. İbn Sa’d, Hazret-i Ömer’in devr-i hilâfetinde vefat ettiğini bildirmiştir.

3 Mercâne, Saîd’in vâlidesinin adıdır. Babasının adı da Abdullah el-Âmirî’dir. Saîd b. Mercâne’nin bu hadisten başka rivayeti yoktur. Bu hadisi doğrudan Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği, Buhârî’nin buradaki senedinde görüldüğünden Saîd’in tâbiî olduğunda şüphe yoktur. İbn Hibbân, Saîd’in bu rivayetini –bilâvasıta– Ebû Hüreyre’den tahrîc ettiği ve bu itibarla tâbiîdir dediği halde her nasılsa zühul ederek başka bir yerde “Etbâu’t-tâbiîndendir ve Ebû Hüreyre’den bilâvasıta rivayeti yoktur” demiş. Hal-

Saîd diyor ki: Bir kere dostum Ali Zeynelâbidîn'in yanına gittiğimde Ebû Hüreyre radiyallahu anhnın bu hadisini kendisine hikâye etmiştim. Müşârün ileyh hazretleri bana, "Bu hadisi bizzat Ebû Hüreyre'den işittin mi?" diye sordu. Ben de, "Evet, işittim" dedim. Bunun üzerine müşârün ileyh, "En güzîde kölesi (Mutref'i) kastederek, 'Haydi git, sen Allah rızası için hürsün' diye i'tâk etti. Halbuki vaktiyle Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib, Ali b. Hüseyin'e Mutref için, ya 10.000 dirhem yahut 1000 dinar vermişti."⁴

Ali Zeynelâbidîn hazretleri Hâşimîler'in en âlî simalarından biridir. Böyle Hâtemâne semâhati, kesret-i ibadeti cihetiyle "Zeynelâbidîn" unvân-ı fâhiri ümmet-i İslâmiyye tarafından kendisine bahşedilmiştir. Kendisinin terceme-i hâlini bildirmiştik.

Hadisin son fıkrasında Asr-ı saâdet'in iktisadî vaziyetine de işaret edilmiş oluyor ki o devirde 1 dinarın 10 dirheme muadil olduğudur.

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ قَالَ إِيْمَانٌ بِاللَّهِ وَجِهَادٌ فِي سَبِيلِهِ قُلْتُ فَأَيُّ الرِّقَابِ أَفْضَلُ قَالَ أَغْلَاهَا ثَمَنًا وَأَنْفَسَهَا عِنْدَ أَهْلِهَا قُلْتُ فَإِنْ لَمْ أَفْعَلْ قَالَ تُعِينُ صَانِعًا أَوْ تَصْنَعُ لِأَخْرَقَ قُلْتُ فَإِنْ لَمْ أَفْعَلْ قَالَ تَدْعُ النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقُ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "(Yâ Resûlellah!) Hangi ibadet efdaldır?" diye sordum. Resûlullah, "Allah'a iman ve Allah yolunda cihad" buyurdu. (Yine) ben, "Hangi esir veya köle(yi âzatlama) efdaldır?" diye sordum. Resûl-i Ekrem, "Pahası yüksek ve sahibi yanında rağbeti çok olan" buyurdu. (Tekrar) ben, "Ya köle âzadına gücüm yetişmezse?" diye sordum. Resûlullah, "Ya sanatkâra muavenet yahut beceriksiz, iş bilmez kişiye yardım edersin!" buyurdu. (Yine) ben, "Yardım da yapamazsam?" dedim. Resûl-i Ekrem, "Şer(rin)

buki Buhârî'den başka Müslim, Nesâî ve başkaları da Ebû Hüreyre'den rivayetini tasrih etmişlerdir. Hulâsa'da Ebû Hüreyre'den başka Abdullah b. Ömer'den de rivayeti bulunduğu bildiriliyor. Kendisinden Ali Zeynelâbidîn'in, Zührî'nin rivayetleri vardır. İbn Hibbân, Nesâî tevsik etmişlerdir. 96 ve bir rivayete göre 97 tarihinde vefat etmiştir.

4 (قال سعيد بن مرجانة فانطلقت إلى علي بن الحسين) ولمسلم: حين سمعت الحديث من أبي هريرة فذكرته لعلي زاد أحمد وأبو عوانة فقال علي بن الحسين وأنت سمعت هذا من أبي هريرة؟ فقال نعم (فعمد علي بن الحسين إلى عبد له) اسمه مطرف كما عند أحمد وأبي عوانة وأبي نعيم (قد أعطاه به) أي في مقابلة العبد (عبد الله بن جعفر) ابن أبي طالب وهو ابن عم والد علي ابن الحسين (عشرة آلاف درهم أو ألف دينار) وفيه إشارة إلى أن الدينار إذ ذاك بعشرة دراهم.

den halkı masûn bulundurursun! Bu da canın için tasadduk ettiğin bir sada-kadır” buyurdu. {B2518 Buhârî, Itk, 2.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi Müslim “Îmân” bahsinde; Nesâî “Itk”ta, “Cihâd”da; İbn Mâce de “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir.

Hadîs-i şerîfin birinci fıkrasında, fî sebîlillâh cihadın îmân-ı billâha mukârin olarak zikredilmiş bulunmasından, vatanın hududunu muhafaza ve dinin şerefini, milletin namus ve istiklâlini müdafaa için Allah yolunda ihtiyar edilen cihadın, Allah’ın varlığına ve birliğine iman ile hükümde müsavi olduğu istifade edilmiştir. Bu cihetle hayırlı işle-rimiz ve ibadetlerimiz arasında cihad, ön safta en feyizli bir vazîfe-i dîniyye oluyor. Çünkü kelimetullah, ancak cihad ile i’lâ ediliyor, dinî ve millî bütün varlığımız ve şerefimiz mün-hasıran bu mukaddesatı müdafaa ile masûn bulunuyor.

Hadisin ikinci fıkrasında da semen-i gâlî, kıymeti âlî ve sahibi nazarında en mergub olan memlûkûn âzat edilmesi, fekk-i rikâbın efdali olduğu beyan buyurulmuştur ki bunda, Âl-i İmrân sûresinin 92. âyeti olan لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ “Sevdiğiniz şeylerden infak edin-ceye kadar kemâl-i hayra eremezsiniz” kavî-i şerifine işaret vardır. Nasıl ki bu âyet-i kerîme nâzil olduğunda Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da çok sevdiği bir câriyesini âzat etmiştir.

فإن لم أفعل fıkrasının mânası “işleyemezsem” demekse de burada fiilden, fiili işlemeye “kudret” murat olduğundan kudretle tercüme ettik. Dârekutnî’nin *Garâib*’inde فإن لم أستطع rivayet edilmiş bulunması da teyit etmektedir.

Hadisin üçüncü fıkrasında, müellif Zebîdî merhum تعین صانعا rivayetini ihtiyar etmiş olduğundan biz de “Bir sanatkâra yardım edersin!” diye tercüme ettik. Halbuki ehl-i rivayet, bu kelime صانع “sâni” midir?, ضاع “zâyi” midir ihtilâf etmişlerdir. Her iki rivayetin medlûlü arasında ehemmiyetli bir fark bulunduğu için evvelâ râviler, sonra da bu rivayet-lerden bahsederek hadis şârihleri bu iki rivayet üzerinde tevakkuf ve ilmî tetkikte bulunmuşlardır.

Şârih Kastallânî, müellif Zebîdî gibi “sâni” rivayetini ihtiyar ederek bu rivayetin Yûnîniyye nüshasında bu suretle mazbut olduğunu Yûnîniyye nüshası ise Ebû Zer el-Herevî, Ebû’l-Vakt, Asîlî ve daha bunlardan başka birçok Buhârî râvisinin asıllarıyla mukabele edilmiş bulunduğunu iddia ederek metninde bu nüshayı ihtiyar ettiğini bildir-mek istiyor. İlâve ederek, “Benim vâkıf olduğum bütün usûl-i mutemedede, ezcümle Meydûmî ve başkalarına arz ve kıraat olunan mutemet bir asılda da bu kelimenin “sâni” diye mazbut bulunduğunu gördüm” diyor. Sonra şârih İbn Hacer ve başkalarının dad ile “zâyi” zabtettiklerini haber veriyor. “Zâyi” “fakir” veya “ailecüdâ” demek olduğunu zik-rederek bunların da esbâb-ı tercihinin bildiriyor ki bunu şimdi şârih Aynî lisanından daha mufassal bir surette okuyacağız.

Şârih Aynî de *Umdetü'l-kârî*'nin metninde “zâyi” rivayetini tercih ederek, bütün Buhârî râvîlerinin rivayetlerinde bunun dâd ile mazbut olduğunu, Kādî İyâz ve başkalarının bu suretle cezmettiklerini, Müslim'in de bu suretle rivayet ettiğini, yalnız Semerkandî rivayeti müstesna bulunduğunu haber veriyor. Sonra Aynî, “Dârekutnî'den ve başkalarından, bu hadisi Hişâm'ın, babası Urve'den bütün rivayetleri 'dâd'la olup yalnız başkalarının Urve'den rivayetleri 'sâd'la olduğunu naklederek”, “sâni” rivayetinin sahih olmadığına hükmediyor ve bu rivayetin, bu hadisin turuk-ı rivayetinden hiçbirinde bulunmadığını ilâve ederek yalnız İbn Münîr'in sâd ile gelen rivayetine itimat ederek şu suretle ta'lîl ettiğini haber veriyor. İbn Münzir demiştir ki, sanat sahibine muavenetin, sanat sahibi olmayanlara muavenetten efdal olması, sanatsız takımının mazinne-i muavenet olması ve herkesin işsizlere yardıma me'lûf bulunması itibariyledir. Fakat sanatkârın vaziyeti böyle değildir. Bir sanatkâr, sanatıyla mâruf olduğu için ona muavenetten gaflet edilir. Ona edilecek yardım, mestûrül-hâl bir fakire verilen sadaka nevindendir.

Şârih Aynî İbn Münîr'in bu ta'lîlini naklettikten sonra, “sâdla rivayetin sıhhati sabit olursa, bu ta'lîl ve tevcihi kabul etmekte bir beis yoktur” diyor ki tarîk-i maişetten veya aileden mahrum fakir mânasına olan “zâyi” lûgatı daha vâzıhtır demek istiyor.

HADİSİN DÖRDÜNCÜ FIKRASI ki, أو تصنع لأخرق cümlesidir. Ahrak, *Kāmus Tercümesi*'nde, “Elinden bir sanat gelmez ve bir sanatı, bir işi güzelce beceremez olan hemec ve çulpa adama denir” diye tarif olunuyor. Şu halde “beceriksiz işçi”ye yardım, efdal-i teâvündür demek oluyor.

Hadisin dördüncü fıkrası ki hey'et-i içtimâiyeye hiçbir vecihle hayrı dokunmayan kimsedir. Bunun da en feyizli hayatı, şerrinden cemiyeti masûn bulundurmasıdır. Mademki kimseye iyilik yapmaktan uzaktır. Bâri zararı dokunmasın. Bu da kendi menfaati ve gûnahtan masuniyeti namına tasadduk edilmiş bir sadakadır buyuruluyor.

Ebû Zer el-Gıfârî hadisinin bir hususiyeti, müellif İmam Buhârî'ye nisbetle isnadı âlî olmasıdır. Gerçi Buhârî'nin *Sahîh*'indeki senedi itibariyle hakikaten sülâsiyyâtta sayılmazsa da hükmen sülâsidir. Çünkü Buhârî'nin şeyhinin üstadı Hişâm'dır, tâbiîdir. Babası Urve'den rivayet etmiştir ki o da tâbiîdir. Urve'nin rivayet ettiği Ebû Mürâvîh ki bu da kibâr-ı tâbiîndendir ve Ebû Zerr'in râvisidir. Binaenaleyh bir devrin üç tâbiî ricâli yekdiğerinden rivayet etmiş olmaları cihetiyle nesk-i vâhid üzere bulunduklarından zâhirde humâsiyyâtta olan haber, hükmen sülâsiyyâtta sayılabilir. Hatta Ebû Mürâvîh'i *Tabakât* sahiplerinden bazıları sahâbî addetmişler, sohbet-i nebevîye nâil olduğunu nakletmişlerdir. Hâkim de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem zamanına yetişmiştir fakat görememiştir diyor. Ebû Mürâvîh'in ismi bilinmemiştir. Gıfârî denilir. Müslim'in rivayetinde Leysî'dir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Mürâvîh'ten bu hadisten başka rivayeti yoktur.

Müslim'in rivayetinde Hişâm ile Urve arasında Urve'nin kölesi Habîb de bulunduğu Müslim'in senedi de dört tâbiînin bir siyakta yekdiğerinden rivayetleri gibi bir hususiyeti haizdir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ أَعْتَقَ شِرْكَاءَ لَهُ فِي عَبْدٍ فَكَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قَوْمَ الْعَبْدِ عَلَيْهِ قِيَمَةٌ عَدْلٍ فَأَعْطَى شُرَكَاءَهُ حِصَصَهُمْ وَعَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَإِلَّا فَقَدْ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş ki: Her kim bir memlûkteki hissesini bağışlar ve memlûkün (bakıyye-i) semenine bâliğ olur derecede malı bulunursa, o sehim için köleye âdilâne kıymet konulur da mu'tık, (vücûben) şeriklerine hisseler(inin kıymet)ini verir ve onun hesabına köle âzat olur. Şayet mu'tıkın, şeriklerinin hisselerini ödeyecek malı bulunmazsa, köleden âzatladığı hissesi âzat olur. {B2522 Buhârî, Itk, 4.}

İZAHİ

Müslim'in, Ebû Dâvûd'un, Nesâî'nin de "Itk" bahsinde rivayet ettikleri bu hadîs-i şerif, Buhârî'nin bu babdaki rivayet tariklerinden birinde كله فعليه عتقه كله vârit olduğundan kendi hissesini âzatlayan ve diğer şeriklerin hisselerini ödeyecek derecede serveti bulunan kimse üzerine hissedarların hisse-i musîbelerini ödemek vâcip olduğunu ifade eden bu kayda tercümede işaret ettik.

Köle hakkındaki bu hüküm, aynen câriye hakkında da câri olduğundan, abd-i memlûk diye tercüme ettik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِي عَنْ أُمَّتِي مَا وَسَّوَسْتُ بِهِ صُدُورُهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ أَوْ تَكَلَّمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Allah benim sebebimle ümmetimden gönüllerinden geçen yaramaz havâtırı -işlemedikçe veya söylemedikçe- affeyledi" buyurmuştur. {B2528 Buhârî, Itk, 6.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ لَمَّا أَقْبَلَ يُرِيدُ الْإِسْلَامَ وَمَعَهُ غُلَامُهُ ضَلَّ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ فَأَقْبَلَ بَعْدَ ذَاكَ وَأَبُو هُرَيْرَةَ جَالِسٌ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ هَذَا غُلَامُكَ قَدْ أَتَاكَ فَقَالَ أَمَا إِنِّي أَشْهَدُكَ أَنَّهُ حُرٌّ قَالَ فَهُوَ حِينَ يَقُولُ يَا لَيْلَةً مِنْ طَوْلِهَا وَعَنَايِهَا عَلَى أَنَّهَا مِنْ دَارَةِ الْكُفْرِ نَجَّتْ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh hazretleri kölesiyle beraber İslâm olmak arzusıyla (Yemen'den Medine'ye) teveccüh edip gelirken bu iki yolcudan her biri yolu şaşırıp birbirinden ayrı düşmüştü.

(Ebû Hüreyre diyor ki: Ben, daha evvel Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldim ve İslâm üzere arz-ı biat ettim). Bundan sonra (günün birinde) Ebû Hüreyre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile oturduğu sırada köle geldi, (ansızın görünüşünü verdi). Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hemen (bana), “Ey Ebû Hüreyre! Şu kölendir! Sana gelmiştir” buyurdu. Ebû Hüreyre de, “Yâ Resûlellah! Ben de seni işhâd ederim ki, o köle (Allah rızası için) muhakkak hürdür” dedi. (ve Medine'ye gelirken yolda terennüm eylediği şu beyti huzûr-ı saâdette) inşâd eyledi:

يا ليلة من طولها وعنائها على أنها من دارة الكفر نجت

(Mânası): Ey sefer gecesi! Uzunluğundan ve ta'b ü meşakkatinden Allah'a sığınırım. Maamafih bu meşakkatli uzun gecelerdir ki dâr-i küfürden beni kurtarmıştır.” {B2530 Buhârî, Itk, 7.}

İZAHİ

Buhârî metninde müellifin Ebû Hüreyre'den ikinci bir tarîk-i rivayeti daha vardır ki tercümede görülen ziyadeler hep o metinden istifade edilmiştir. Şârih İbn Hacer, Ebû Hüreyre'nin kölesinin ismine vâkıf olamadığını bildiriyor.

Ebû Hüreyre radiyallahu anh Hayber'in fethi gecelerinden birinde Yemen'den gelmiş ve arz-ı İslâmiyet etmiştir. Medine'ye gelince ashâb-ı Suffe sırasına idhal buyu-

rulmuş ve bu dârü'l-irfanda feyzyâb olmuştur. Fakruihtiyacın, hatta ölüm derecesine gelen açlığın bütün şedâidine tahammül ederek huzûr-ı saâdetten bir an ayrılmamıştır. Bu cihetle mahfûzât-ı ilmiyyesi çoktu. Doğrudan Resûl-i Ekrem'den merviyâtından başka Ebû Bekir, Ömer, Übey b. Kâ'b gibi kibâr-ı sahâbeden de ahz-ı ilim etmiş ve bütün bunları metîn hâfızasıyla zabtederek rivayet eylemiştir. Bu cihetle Ebû Hüreyre'yi *Tabakât* sahipleri "ev'ıye-i ilim" (ilim hazâini) diye tavsif ederler. Hiç şüphesiz eimme-i fetvanın da kibârından ma'dûddur. İbn Ebû Zi'b'in Makbûrî'den-rivayetine göre müşârûn ileyh hazretleri, "Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden iki kap dolusu ilim ahzeyledim. Bundan birini halk arasında neşrettim. Öbür dağarcıktakini de neşretmiş olsam benim boynumu vurursunuz" demiştir.

Hadisteki beytin Ebû Hüreyre tarafından mı, yoksa kölesi tarafından mı inşad edildiği hususunda ihtilâf edilmiştir. Ebû Hüreyre'nin şiir söylemediğine bakarak bazıları kölenin inşad ettiğini zannetmişlerdir. Fakat şârih Aynî'nin nakline göre, Fâkihî *Kitâbü'l-Mekke*'sinde mezkûr beytin Ganevî Ebû Mersed tarafından söylendiği hikâye edilmiş olduğundan Ebû Hüreyre'nin neşide-i tab'ı olmayıp temsilen söylemiş olduğu anlaşıyor.

Ebû Hüreyre şiir söylememiş olmakla beraber pek belîğ nasâyih ve hikmetâmiz sözleri vardır. Bir kere kızına öğüt verirken, لا تلبسي الذهب فإني أخشى عليك اللهب "Kızım, altın müzeyyinât kullanma! Korkarım ki cehennemde yanarsın" diye tahziri gibi edebî sözleri pek çoktur. Hiç şüphesiz Ebû Hüreyre ferâgat-ı nefsin ve zühdî hayatın müşahhas bir timsali idi. Kadınlar hakkında altın istimali mubah iken ondan bile kızını menediyordu. Bu hususu tamamıyla izah eden bir vâkıayı *Tezkiretü'l-huffâz*'dan naklen bildirmeden geçemeyeceğiz.

Muâviye, emâreti zamanında Ebû Hüreyre'yi Medine valisi tayin etmişti. Ebû Hüreyre zühdî bir hayat içinde îfâ-yı vazife ederken her nasılsa Muâviye darılmış ve azledip yerine Mervân'ı tayin etmiştir. Bir müddet sonra Mervân'a da darılıp azlederek Ebû Hüreyre Mervân'ı istihlâf etmiştir. Bu valiliği esnasında Ebû Hüreyre hazretleri bir kere dağa gitmiş ve topladığı odun demetini yüklenerek Medine'ye getirmiş, çarşıdan geçerken, "Ahali açılın! Emîrin mevkibi geliyor" diye Emevî valilerin muhteşem hayatıyla alay etmiştir. Ebû Hüreyre bu eserimizin müteaddit yerinde tercüme ettiğimiz taaffûf hakkında vârit olan "Huzmetü'l-hatab" hadisinin râvilerinden biridir. Kendisi bizzat arkasında odun taşır, satar, nısfını tasadduk eder, nısfıyla geçinirdi. Şimdi bu eski sanatını ve nazarında bununla valilik hayatı arasında hiç fark olmadığını halka göstermiş oluyordu. İhtimal ki Muâviye tarafından azlinin sebebi budur. Müşârûn ileyh hazretlerinin târîh-i vefatı olarak 56, 57, 58 olmak üzere üç rivayet vardır.

عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَعْتَقَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِائَةَ رَقَبَةٍ وَحَمَلَ عَلَى مِائَةِ بَعِيرٍ فَلَمَّا أَسْلَمَ
حَمَلَ عَلَى مِائَةِ بَعِيرٍ وَأَعْتَقَ مِائَةَ رَقَبَةٍ قَالَ فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَقَدْ تَقَدَّمَ
فِي الزَّكَاةِ.

TERCÜMESİ

Hakîm b. Hizâm radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh hazretleri Câhiliye zamanında 100 memlûk âzatlamış, 100 (kurbanlık) deve sevketmişti. Müslüman olunca da (mevsim-i hacda) 100 kurbanlık deve üzerine (bürd-i Yemânî çul örterek) sevketmiş, 100 memlûk de âzat etmiştir. Hakîm hazretleri, “Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sordum” diye- rek (bakıyye-i) hadisi zikretmiştir ki “Zekât” bahsinde geçmiştir. {B2538 Buhârî, İtk, 12.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği bu hadis, 709 numara ile tercüme ve izah edil- mişti ki meâlen şöyledir: Hakîm b. Hizâm, “Yâ Resûlellah! Bana bazı şeylerin hükmünden haber verir misiniz? Ben Câhiliye devrinde sadaka, itk-ı rakabe, sıla-i rahim nevinden birr ü ihsan ve takarrüb kastıyla birtakım hayır işlerdim. Bunlarda benim için bir ecr ü sevâb var mıdır?” diye sordum. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Ey Hakîm! Sen, geçmiş hayrın sevabını iktitaf ederek müslüman oldun!*” buyurdu. {B1436 Buhârî, Zekât, 24.}

Oradaki izahımız mütalaa edilsin! Bundan evvel 705 numara ile tercüme ettiğimiz Hakîm b. Hizâm'ın diğer bir hadisinin izahında da müşârün ileyh hazretlerinin terceme-i hâli vardır. Onun da mütalaasını tavsiye ederiz.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَغَارَ عَلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهُمْ غَارُونَ وَأَنْعَمُ تُسْقَى
عَلَى الْمَاءِ فَقَتَلَ مُقَاتِلَهُمْ وَسَبَى ذَرَارِيَهُمْ وَأَصَابَ يَوْمَئِذٍ جُورِيَّةً رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir: Nebî sal- lallahu aleyhi ve sellem (Medine'yi basmak isteyen) Benî Mustalik üzerine gece baskını yaptı. Onlar gafil bulunuyorlardı, yaylım hayvanları da su ba-

şında sulanıyordu. Resûl-i Ekrem bunların kîtâle tasaddî edenlerini katletti, zürriyetlerini esir eyledi. O günü Cüveyriye radiyallahu anhâyi da ihtiyar buyurdu. {B2541 Buhârî, Itk, 13.}

İ Z A H I

Benî Mustalik Gazâsı'na Müreysî' Gazâsı da denilir. Benî Mustalik, Huzâa'nın bir şubesidir. Müreysî' de bunların bir kuyusudur. Benî Mustalik, Resûl-i Ekrem'le harp etmek üzere bu kuyu başında toplandıkları için bu sefer bu namla da yâdolunur. Vâkıdî bu gazânın 5. sene-i hicriye Şâbanının ikinci gecesinde vuku bulduğunu bildirmiştir. Sâgânî de 5. senede vukuunu kaydettiği halde İbn İshak 6., Mûsâ b. Ukbe de 4. sene-i hicriyeye müsâdif olduğunu rivayet etmişlerdir.

Benî Mustalik'ın bu hainane hareketinden vaktiyle haberdar olan Resûl-i Ekrem süvari, piyade 700 kişilik bir kuvvetle ve süratle hareket edip bunları ansızın bastırmış. Aşağıda "Siyer" bahsinde tafsil olunacağı üzere birçok üserâ ve ganâim iğtinâm edilmiştir. Cüveyriye radiyallahu anhâ ki, Benî Mustalik'ın reîsi Hâris b. Dırâr'ın kızıdır. Üserânın taksiminde Sâbit b. Kays'a isabet etmişti. Bir rivayete göre, Hâris, kızının asalet ve şerâfetini muhafaza buyurmalarını, alelâde bir kimsenin elinde bırakılmamasını bilvasıta rica etmesi üzerine taraf-ı peygamberîden bedel-i kitâbeti verilerek ezvâc-ı nebevî idâdına idhal edilmiştir. Bu akd-i mebrûr orduda şâyi olunca, "Artık peygamber zevcesinin akrabasını esir tutmak muvâfık değildir" diye bütün Benî Mustalik esirleri âzat edilmiştir. Bu cihetle "Cüveyriye'den ziyade kavmine hayrı dokunan hiçbir kadın yoktur" deniliyor.

Cüveyriye, câriyenin musaggarıdır. Asıl ismi Berre iken taraf-ı risâletten Cüveyriye tesmiye buyurulmuştur. Hicret-i Muhammedî'nin 56. senesi Rebîülevvelinde vefat etmiştir. Kendisinden altmış beş hadis rivayet edilmiştir.

Burada Buhârî, Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhin da bir hadisini rivayet ediyor. Bu hadiste millî nüfus bakımından pek ziyade hâiz-i ehemmiyet bir mesele mevzubahis edildiğinden onu da bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz: Tâbiî ricâlinden Abdullah b. Muhayrîz,⁵ Ebû Saîd el-Hudrî'yi gördüm, "azl"ın⁶ şer'î vaziyetinden sordum da bana şöyle cevap verdi diyor:

Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Benî Mustalik Gazâsı'na çıktık. Hissemize birer esir isabet etti. Bu sırada kadınlara iştehamız artmış, bekârlığın üzerimizdeki tesiri iştîdâd etmişti. (Çocuk olup da bey'a mani olmasın diye) cinsî mukârenette azletmek istiyorduk ve binaenaleyh azlin hükmünü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-

5 Abdullah b. Muhayrîz Mekkeli'dir, Şam'da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Ebû Mahzûre'den, Ubâde b. Sâmî'ten de rivayeti vardır. Abdûlmelik b. Ebû Mahzûre, Mekhûl, Zührî gibi birtakım zevat da kendisinden rivayet etmişlerdir. Ömer b. Abdülazîz zamanında vefat etmiştir.

6 Azil, bir şeyi yerinden ayırmaktır. Fıkıh ıstılahında, cinsî münasebet zamanında kadın gebe kalmasın diye erkeğin mâ-i tenâsülünü kadına inzal eylemeyip harice ihraç etmesidir.

lemden sorduk. Resûlullah, “Azli yapmazsanız fena olmaz? Kiyamet gününe kadar (ilmul-lahta) vücudu mukadder olan hiçbir zîhayat yoktur, ancak o vücut bulacaktır” buyurdu.⁷

Azil âdeti, neslin inkıtânını mûcip olduğu için mekruhtur. Bu cihetle, العزل الوأد الخفي “Azil, diri diriye kız nevzâdı mezara gömmenin sinsi bir şeklidir”⁸ buyurulmuştur. Bundan evvel 1078 numara ile tercüme ettiğimiz Mugîre b. Şu‘be hadisinin izahında ve‘d-i benât âdet-i mekrûhesiyle beraber çocuk düşürmenin de cemiyyete ne feci rahneler açtığından bahsetmiştik. Şimdi bu hadîs-i şerifte bunun bir üçüncüsüyle de karşılaşırız ki azildir. Gerçi fukaha, zevcenin muvafakatiyle zevcin azlini tecviz etmişlerse de hadîs-i şerifte “ve‘d-i hafî” (gizli cinayet) buyurulmasına nazaran, fukahanın bu cevazı ahvâl-i sıhhiyye ve teşekkülât-ı bedenîyyesi çocuk yapmaya müsait olmayan aileler hakkında olsa gerek. Yoksa çocuğu, serbest hayat ve hareketi tahdit ve âdeti bir külfet addedenler için hadisin inzârı bâkidir.⁹

Fukahanın takyîdi veçhile sıhhî ve içtimaî herhangi bir zaruret hali müstesna olmak üzere Resûl-i Ekrem de tenâsülün israf edilmesini istemiyor. Onun rahim-i mâdere düş-tükten sonra neşvünemâsına, doğumdan sonra büyütülüp terbiye edilmesine ihtimam edilmesi, bu eserimizin birkaç yerinde izah edildi. Burada nüfus sayımı münasebetiyle Himâye-i Etfâl Reisi Doktor Bay Fuad’ın şeker bayramında¹⁰ Ankara Radyosu’ndaki verdiği bir konferansında bu mevzuun her safhasını teşrih etmekte bulunduğundan aynen naklediyoruz:

NÜFUS ARTMASINDA ÇOCUK KORUNMASININ ROLÜ

Sayın dinleyiciler!

Bugün huzurunuzda Çocuk Esirgeme Teşkilâtı’nı kuvvetlendirmenin, nüfusu-muzu çoğaltmakta ne kadar mühim rol oynayacağını arz etmek isterim. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün nüfus sayımı ve artması hakkında çok muntazam ve sistematik şekilde uzun müddet devam etmiş olan neşriyatı hepimizi müstefit etti. Bu en mühim yurt işinin, nüfus artmasının bir memleket için ne kadar kıymetli ve ehemmiyetli olduğu tebârüz etti-

7 عن ابن محيريز قال: رأيت أبا سعيد رضي الله عنه فسأله فقال: خرجنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم في غزوة بني المصطلق فأصبنا سبياً من سبي العرب فاشتبهنا النساء فاشتد علينا العزبة فأحببنا العزل فسألنا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: ما عليكم أن لا تفعلوا ما من نسمة كائنة إلى يوم القيامة إلا وهي كائنة [رواه البخاري].

8 {M3565 Müslim, Nikâh, 141.}

9 Bu formanın dizildiği sırada Nâmık Kemal merhumun nüfus hakkındaki makalesinin bir parçası *Vakit* gazetesinde Niyazi Ahmet imzasıyla neşredildiğinden aynen naklediyoruz:

ÇOCUK DÜŞÜRME

Altmış sekiz sene evvel, *İbret* gazetesinde Nâmık Kemal, “Nüfus” başlıklı bir yazıda çocuk düşürme bah-sine de temas ediyor ve şunları yazıyordu: “Çocuk düşürmek, memâlik-i Osmâniyye’de en ziyade yü-rekler dayanmayacak facialardan biridir. Hatta bir zamanlar bu vahşet-i mel’ûnâneyi icra için kanlı ebe namında mezun cellâtlar vardı.”

Büyük vatanperverin bu büyük davası için aynı sözleri bugün de tekrar ediyoruz. Ne acı...

10 1940 yılı şeker bayramı 1 Kasım tarihine tesadüf etmektedir.

rildi. Bu ehemmiyetten dolayıdır ki topraklarının nüfuslarına kâfi gelmediğini ve hayat sahası temin etmek ıstırasında olduklarını iddia eden devlet reisleri bile ilk evvel nüfus meselesini ele almışlar, evlenmeleri kolaylaştırmak, doğumları çoğaltmak, doğanları ve doğuranları yaşatmak için mümkün olan her tedbiri almakta gecikmemişlerdir. Bu hususta milyonlar sarfetmişler ve bugünkü bütçelerinde de buna milyonlar ayırmışlardır.

Bir milletin istikbali, terakkî derecesi, müdafaa kudreti çocuklarına gösterdiği dikkat ve alâkanın derecesiyle mütenasip olduğuna göre, bütün milletlerin çocuk ve annelere karşı gösterdikleri en büyük dikkat ve itinanın çok yerinde olduğuna şüphe yoktur.

Geniş ve çok feyizli ve bugünkü nüfusumuzun üç dört mislini ferah ferah geçindirecek zengin ülkemizde âzami randımanı alabilmek için nüfusun çoğalmasında esas ve mesnet teşkil eden çocuk meselesine yer vermek zaruri olduğuna şüphe edilebilir mi?

Cumhuriyet hükümetinin nüfusa verdiği ehemmiyetin bâriz delillerini üçüncü nüfus sayımı münasebetiyle yapılmış olan nakdî fedakârlık ve neşriyatta da görmekteyiz.

Son sayım, nüfusumuzun binde 18.5 artmakta olduğunu bildirdi. Bu artış Türk kadınının doğum kudret ve kabiliyetinin kıymetli bir neticesidir. Fakat tam randımanı değildir. Bu artış Avrupa milletlerine kıyas edilince sevince değer, fakat doğum derecesi binde 44 olan yurdumuzda bizi çok düşündürmesi icap eder. Binde 18.5 artışa nazaran senede binde 25.5 vefat olduğu anlaşılır ki bu rakam yalnız acı ve keder ifade eder. Sonra bu artış nisbeti de doğumdan mütevellit artışı ifade etmez. Hariçten gelmiş olanlar da bu artış nisbetinde dahildir. Binaenaleyh tahakkuk etmiş olan bu neticeler karşısında nüfus siyasetinde ana ve çocuklar için yapılması icap eden sıhî ve içtimaî yardım teşkilâtını yapmakta daha fazla ihmal etmemek icap eder.

Her geçen gün yurt için mühim nüfus zayıyatına mal olmaktadır. Bu zayıyatı önlemek için icap eden tedbirlerin alınmasında bütçe darlığı ileri sürülemez. İstenirse bütçeye milyonlar ilâve edecek vâridat temini mümkündür. Yeter ki nüfusun doğum nisbetinde artmamasında mühim rolü olan çocuk ölümü faciasının mevcudiyeti kabul edilmiş olsun.

Vergiler çoktur. Yeniden vergiye milletin tahammülü yoktur. Gibi mütâlaât da vârit olamaz. Erzincan felâketinde zayı etmiş olduğumuz nüfus 33.000 kadardır. Başta reisi-cumhurumuz ve Büyük Millet Meclisi olduğu halde bütün milletin gösterdiği heyecan ve şefkat ve teberru edilen milyonlar göz önündedir.

Şekilden sarfınazar edilirse, her sene bu miktarın dört beş mislini zayı ediyoruz ki normal ölümün fevkinde olan bu miktarı teşkilâtla kurtarmak muhakkaktır. Millet bu hususta tenvir edilirse, teklif edilecek bir çocuk vergisinin hiç de usanç vermeyeceğini tahmin ederim. Bu vergi ile temin edilecek fazla nüfusun, sarfedilmiş parayı katmerli olarak ödeyeceğini de hesaba katmak lâzımdır.

Vergiden temin edilecek para ya hükümet bütçesine ilâve edilerek yapılacak program dairesinde teşkilâta tahsis yahut bu hususta çalışan Çocuk Esirgeme Kurumu'na yardım olarak verilir.

Diğer müterakkî memleketlerde Çocuk Esirgeme cemiyetlerine yardım suretiyle mesaisini inkişaf ettirmek ve bu suretle de halkın yardımı genişletilmek prensibi takip edilmektedir.

Çocuk Esirgeme Kurumu'na her sene milyonlar vermek suretiyle yardım yapan zengin büyük memleketlerden bahsetmeyeceğiz. Komşumuz Yunanistan hükümeti her sene Atina Çocuk Esirgeme Kurumu'na 30 milyon drahmi yani (290.000) Türk lirası derecesinde nakdî yardım yapmakla beraber bazı hususi kanunlarla da vâridat temini cihetine gitmişlerdir.

Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun istenildiği ve beklenildiği kadar inkişaf edememesinin sebeplerini tetkike yurt sevenlerimizi davet ederim. Kurumun deruhte ettiği davanın azameti ile mütenasip alâka ve yardım diriğ edilmezse, beklenen mesut neticenin husûle gelmesi muhakkaktır.

Kuruma yapılacak yardımın doğrudan doğruya Türk anasının, Türk yavrusunun sıhhat ve refahına, binnetice Türk ırkının ıslahına hizmet edeceğine şüphe edilmemelidir.

Vergi ihdâsı suretiyle elde edilecek paranın Çocuk Esirgeme Kurumu'na verilmesi daha az masrafla daha geniş mikyasta iş görölmesini mûcip olur. Millî davalarımızın en büyüğünü ve esasını teşkil eden çocuk ve nüfus davası her sene milyonlar sarfını icap ettiren muazzam bir iş olduğundan halkın geniş mikyasta yardımını teshîl ve teşvik edici bu yolu tercih etmek daha faydalıdır. Nitekim Çocuk Esirgeme Kurumu'nun mesaisinin inkişafı alâkadarların çoğalmasını intâç etmektedir.

Ankara'da kurum tarafından yapılmış ve yapılması programlaştırılmış olan müesseselerin diğer büyük vilâyetlerimizde de yapılmasının, halkın çocuk davasına vereceği ehemmiyeti arttıracığına şüphe edilemez.

Bu davanın ehemmiyeti tebârüz ettiği ve hükümetin bu millî davayı programına koyarak ana ve çocuk müesseselerini vücuda getirdikten itibaren her sene artış nisbeti çoğalacak, bu suretle bir batında nüfusumuz iki misli artmış bulunacaktır. Türk kadınının emsalsiz doğum kudreti bunu bize vaad ve tebşir etmektedir.

Nüfus artmasında ilk safta gelen, çocuk korunması ve buna müteallik ana ve çocuk müesseselerinin mahiyeti hakkındaki mütalaamı arz edeyim.

Çocuk korunması, çiftlerin bedenlen ve ruhen denk olmasıyla başlar. Bu husus, münevver zümreye ancak neşriyatla öğretilir.

Ananın hamli zamanında dikkat ve itina edeceği sıhî tedbirleri ve çocuk bakımını öğretecek gebe kadın müşavere evleri ve poliklinikleri, doğum evleri, zayıf gebe kadınlara doğum esnasındaki kuvvet ve kudreti ve doğumdan sonra yavrusuna süt verebilecek kabiliyeti temin edebilecek ana evleri, ucuz aş evleri, ucuz kilerler, ucuz banyolar, hasta ve çocuğuna süt veremeyecek olan anneler için süt matbahları (gotte du lait), işe giden annelerin bebekleri, çocukları için gündüz bakım evleri, anası ölmüş süt çocukları için çocuk yuvaları, anası babası ölmüş çocuklar için ayrıca yuvalar, çocuk hastahaneleri, mektep

çocukları için aşevleri, zayıf çocuklar için prevantoryomlar, sanatoryomlar, çocukların, sokakların pisli ve mikroplu tozlarından kurtarılması için çocuk bahçeleri vücuda getirilmesi esastır.

Bunların gördüğü hizmetleri ayrı ayrı izah ederdik sizleri meşgul etmek istemem.

Müterakkî memleketlerde bu müesseselerin hemen hepsi bir şehirde mevcut gibidir. Biz, bu kadarını yapmak iktidarında değiliz. Bizim için en müsait şekil dikkatli bir etüt neticesinde tevsik edilecek mıntikalarda tam teşekküllü sıhhat merkezleri vücuda getirmektir.

Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti'nin Etimesgut'taki sıhhat merkezi, ilk adım olması itibariyle esaslı ve takdire şayan bir müessesedir. Fakat hududu dardır. İhtiyaçlara cevap vermesi itibariyle de noksandır.

Yukarıda arzettiğim kısımları muhtevi sıhhat merkezleri, yurdumuz için en kıymetli randımanı verecek şekil olduğu kanaatindeyim. Bu şeklin kolay olmayacağını, para ile beraber personel yetiştirecek kadar zamana da ihtiyaç olduğunu takdir ederim. Bu mütekâmil sıhhat merkezlerinde çocuk bakıcı yetiştirecek mektepleri de açmak çok lüzumlu ve faydalıdır. Yeni yetişen genç kızlarımıza mekteplerde her şeyden evvel çocuk bakımını öğreterek esas vazifeleri olan analık hakkında tam bilgi sahibi olmalarını temin lâzımdır. Hatta bu dersten imtihan veremeyen bir talebe diğer derslerin imtihanına girememelidir.

Nüfus artmasında ele alınacak hususlardan biri de (çocuk düşürme) keyfiyettir. Şehirlerde bazı kadınlarda çocuk yapmamak için hazin bir cereyan vardır. Rahatlarına, çay ve balo âlemlerine engel saydıkları çocuğu rahimden aldırmakta da bir beis görmemektedirler. Kendi hayatlarını tehlikelere koymakla beraber millî vazifelerini de unutan bu gibi kadınların arzularının önüne set çekmek, bu sıhhî ve içtimaî derdi en kuvvetli tedbirlerle önlemek lâzımdır.

Zarafetinden, hayat tarzlarından fedakârlık yapmak istemeyen bu mütereddî ruhlu kadınların sayısı çok olmaması şâyân-ı şükrandır. Bu gibi kadınlara çocuk yapmamak ve rahimdeki çocuğunu düşürme hususunda her türlü teshîlâtı göstermekle beraber çocuk almayı sanat ittihaz ederek kasasını doldurmaktan başka bir şey düşünmeyen bazı doktorların yurt için elîm neticeler doğuran bu hareketlerine set çekmek de lâzımdır.

Kanunî müeyyidelere rağmen takipsiz kaldıklarından dolayı çocuk alma cinayetine cüretini her gün tekrarda bir beis görmeyen ve doktor değil, çocuk kâtili unvanını almayı hak eden bu gibi kimselerin diplomalarını yırtmak ve nüfus teskerelerine (vatan haini) damgasını vurmak nüfus tezâyüdü için alınacak tedbirler arasında gelir.

Yine bu tedbirler arasında vergi tarhında ve diğer kanunların tanziminde çocuk işini göz önünde tutarak içtimaî adaleti temine çalışmak vazifesi de mevcuttur. 50 lira alan ve beş çocuğu bulunan bir memurun verdiği vergilerle yine 50 lira alan fakat bekâr ya da çocuksuz olan bir memurun verdiği vergiler arasında fark gözetilmesi âdilâne bir hareket olur. Çok çocuk yapmış, bu suretle yurt vazifesini ifa etmiş olan vatandaşın bu hareketi ıstırap kaynağı olmamalıdır. Yanı başındaki çocuksuz memurun aynı maaşla aynı vergiyi

vererek ferah fâhur yaşaması, kendisinin ise içtimaî yardıma mazhar olamaması onun için bir ıstırap ve elem kaynağı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bu misal bütün vatandaşlara şâmindir. Yalnız vergi ve kanun tanziminde değil, idarî işlerde de parola “evvelâ çocuk” düşüncesi olmalıdır. İçtimaî yardım teşkilâtımızın âdilâne ve kuvvetli olması, halkın refahına ve çocuk doğum adedine mühim tesir yapacağı şüphesizdir. Şurada bir hatıramı arz edeyim:

En büyük ve kıymetli içtimaî müessesemiz olan Evkaf'ın sergisini gezerken 3000 sene evveline ait vakfiyeleri hayretle görmüştüm. Bu hususta izahat lutfetmiş olan salâhiyettar bir memur, iki bin sene evvel bir Türk hükümdarı nezdine Çin'den sefir olarak gelmiş olan zatın hükûmetine göndermiş olduğu rapordan bahsetmişti. Sefir raporunda Türkler arasında içtimaî yardım teşkilâtının mükemmel olması hasebiyle halkın mesut olduğunu ve vaktinden evvel ölüm görülmediğini ve bu teşkilâtın imtisale şayan bulunduğunu ifade etmiş. Bu teşkilâtı sinesinde yaşatan cemiyetin nüfusu elbetteki artar. Efradı elbetteki mesut olur ve bütün millî kabiliyet ve meziyetlerini göstermek fırsatını elde eder.

Yukarıda, şehirlerdeki bazı kadınların çocuk yapmamak hususundaki temayüllerinden bahsettim. Nüfusumuzun mühim bir kısmını teşkil eden köylülerimiz durumundan, nüfus davasının ümit ve inşirah verecek safhasından bahsetmem de tabiidir.

Köylümüz evlenmek ve çocuk yapmak hususunda teşvik istemez. Onun an'anevî görgüsü ve hasleti bunu temine kâfi gelmektedir. Hatta bir kadın alması hususundaki tekayyüdâta iki, üç almakla mukabele eder. Mamâfih köylülerin evlenme harçlarını sıfıra indirmek ve nikâh muamelesini kolaylaştırmak faydadan hâlî değildir. Mevcut engellere ve kendine karşı gösterilmekte olan lâkaydiye rağmen Türk kadınının doğum kudreti bütün milletler kadınlarının birinci safında gelmektedir. Kırk beş yaşına gelmiş kadınlar arasında yapılmış olan ankette bir kadına altı buçuk çocuk isabet etmektedir.

Bu kudrete hükûmetin yardımı inzimâm ederse, Türkiye'nin bir batında iki misli nüfusa nâil olacağını tabii görmek lâzımdır. Bu kudreti gösteren Türk kadınının toprağa gömdüğü yavrularının adedi yürekler sızlatacak kadar çoktur.

Bir Amerikalı kadının çocuk yapmadığı muâhaze edilmesine karşı, hükûmet doğum esnasında mâruz kalacağı hayatî tehlikeleri önleyecek tedbiri almış mıdır ki benden çocuk istiyorsunuz, cevabını vermesine mukabil Türk kadını hiç de böyle düşünmeyerek millî vazifesini yapmaktadır.

Bu faziletkâr kadının binbir meşakkatle dünyaya getireceği yavrusunu emniyet altında doğurmak ve yavrusunu yaşatabilecek tesisatı ve vesaiti teminle ıstıraplarını tahfife ve göz yaşlarını dindirmeye çalışmak onun faziletkâr hareketine hükûmetin yerinde bir mukabelesi minnet ve şükran borcu olur. Türk kadınının köyde ve doğum esnasında mâruz kaldığı tehlikeler ve bu tehlikelerin ölüm ile neticelenenleri az değildir.

Son ay içinde lohusa iken ölüp de yavruları kurumumuza getirilen kadınların yekünü otuz ikidir. Bunlar kurumumuzu tanıyan köylerden ve Ankara'dan getirilmiş olan-

lardır ki bu sebeple vilâyet dahilinde lohusa iken ölenlerin hakiki miktarının ancak bir kısmını ifade eder. Yine on ay zarfında yalnız süt çocuklarının müessesemize kabul edilmeleri için muhtelif sebepler altında vâki müracaat yekünü 221'dir. Müessesemiz bunlardan 131'ini kabul etmek imkânını bulabilmiştir. Diğer vilâyetlerin bu ihtiyaçlardan vâreste olduklarını iddia etmek bittabi hatıra gelmez. Bu ihtiyaç her yerde bâriz bir şekilde kendini göstermektedir.

Hükümetimizin bilhassa şu sıralarda ne kadar ağır vazifelerle meşgul olduğu mâlûmdur. Bunu takdir etmekle beraber en büyük ve en şümüllü yurt davasını ele alma zamanının geldiğini ve hatta bu hususta geç de kalındığını ifade etmek bir borçtur.

Üçüncü sayıma göre yurdumuzda on beş yaşına kadar olan çocuk adedi 6.662.923'tür ki nüfusumuzun % 41'ini teşkil etmektedir. İstikbalimizin mesnet ve kudreti olacak bu mühim kitle üzerinde durmak zaruri değil midir?

Türk kadınının doğum kudreti, bize bir batında iki misli nüfusu vaad ve tebşir ederken bunu bir an evvel şahsî husule çıkarmaya çalışmak hükümete, millete düşen en mühim vazifedir. İki misli nüfus, 35 milyonluk Türkiye ne büyük kuvvet, servet ve saadet kaynağı... Bundan daha kuvvetli ve şümüllü kalkınma ve imar planı olabilir mi?

Cumhurreisimizin feyizli devirlerinde nüfus bakımından da Büyük Türkiye'nin doğmakta olduğunu görmek saadetine mazhar olacağımıza eminim. Bayramınız kutlu ve yavrularınız için mutlu olsun. Aziz dinleyicilerim.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا زِلْتُ أُحِبُّ بَنِي تَمِيمٍ مُنْذُ ثَلَاثِ سِمَعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ فِيهِمْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ هُمْ أَشَدُّ أُمَّتِي عَلَى الدَّجَالِ قَالَ وَجَاءَتْ صَدَقَاتُهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذِهِ صَدَقَاتُ قَوْمِنَا وَكَانَتْ سَبِيَّةً مِنْهُمْ عِنْدَ عَائِشَةَ فَقَالَ أَعْتَقِيهَا فَإِنَّهَا مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: Benî Temîm hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (şu) üç (haslet)i işittiğim zamandan beri Benî Temîm'i seviyorum: **1.** Resûlullah, "Temîmîler ümmetimin deccâle karşı en şiddetli davranan bir sınıfıdır" buyurduğunu işittim. **2.** Ebû Hüreyre, "Benî Temîm'in zekât malları gelmişti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 'Bu mallar kavmimizin sadakasıdır!' buyurdu" diyor. **3.** Hazret-i Âişe nezdinde Temîmîler'den esir bir kadın vardı. Resûlullah, Âişe'ye, "Bu esireyi âzatla! Çünkü o İsmâil neslindendir" buyurdu. {B2543 Buhârî, Itk, 13.}

İ Z A H I

Benî Temîm, Mudarîler dahilinde büyük bir kabiledir ve مضر بن أد بن إلياس بن مضر 'a mensuptur. Temîm kabilesi Necid ile Basra ve Yemâme aralarında sâkin idiler. İçlerinden birçok meşâhir yetişmiştir. 9. karn-i hicrîye kadar devam etmiş, sonra bu büyük kabileden eser kalmamıştır.

Ebû Hüreyre radiyallahu anhın Benî Temîm kabilesini sevmemesi, Temîmîler'in kendi arasında adâvet bulunduğundandır. Ahmed b. Hanbel'in bir tarîk-i rivayetinde Ebû Hüreyre'nin, "وما كان قوم من الأحياء أبغض إلي منهم فأحببتهم" "Arap kabilelerinden hiçbir kabile nazarımda Benî Temîm kadar mebguz değildi. Sonra sever oldum" dediğine dair bir ziyade de vardır.

Resûl-i Ekrem'in, "Bu bizim kavmimizin zekâtıdır" diye Temîmîler'i zât-ı risâletpenâhîlerine nisbet buyurması, Temîmîler'in nesebi, neseb-i peygamberî ile (İlyas b. Mudar) da içtimâ etmiş olmasındandır.

1119

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ أَطْعِمَ رَبَّكَ وَصَيَّ رَبَّكَ اسْقِ رَبَّكَ وَلَيَقُلْ سَيِّدِي مَوْلَايَ وَلَا يَقُلْ أَحَدُكُمْ عَبْدِي أَمَّتِي وَلَكِنْ فَتَايَ وَفَتَاتِي وَغُلَامِي.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh hazretleri Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Sizin biriniz (memlûküne), 'rabbini doyur, rabbine abdest aldır, rabbine su ver!' diye hitap etmesin! Köle dahi 'Efendim, velînimetim!' desin! Yine sizin biriniz (memlûküne) kulum, câriyem! diye hitap etmesin! (Çünkü hepiniz Allah'ın kulusunuz, hepiniz memlûksünüz)¹¹ ve lâkin yiğidim, kızım, oğlum! diye seslensin!" buyurduğunu bildirmiştir. {B2552 Buhârî, Itk, 17.}

1120

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَإِنْ لَمْ يُجْلِسْهُ مَعَهُ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً أَوْ لُقْمَتَيْنِ أَوْ أَكْلَةً أَوْ أَكْلَتَيْنِ فَإِنَّهُ وَلِي عِلَاجِهِ.

11 Bu ziyadenin birinci fıkrası Müslim ile Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'de rivayetlerinden, ikinci fıkrası da Ebû Dâvûd ile yine Nesâî'nin bu babdaki rivayetlerinden istifade edilmiştir.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh hazretleri Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Sizden birinizin taamını hâdimi getirdiği zaman (efendisiyle beraber oturup yesin). Şayet (yemek az olur da) efendisiyle oturmazsa efendi hâdimine bir yahut iki lokma, bir yahut iki çiğ-nem sunsun! Çünkü o taamın imal ve ihzarını hâdim deruhte etmiştir.” {B2557 Buhârî, Itk, 18.}

İZAHİ

أو أكلة أو رâvinin şekkini ifade eder, ükle de “lokma” demektir. Râvi, Resûl-i Ekrem’in bir iki lokma mı, yoksa bir iki ükle mi dediğini kestirememiştir de sırf şek ile rivayet etmiştir. Müterâdifeynden birinin öbürü üzerine atfedilmiş olması ihtimali de vardır.

1121

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا قَاتَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَجْتَنِبِ الْوُجْهَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Sizden biriniz (lede’l-icap) hâdimini dövdüğünde yüzüne vurmaktan içtinap etsin!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2559 Buhârî, Itk, 20.}

İZAHİ

Kâtele lafzı “katele” mânasınadır. Müfâale zâhirine mahmûl değildir. Katil de darp mânasınadır. Müslim’in, Nesâî’nin yine Ebû Hüreyre’den bir tarîk-i rivayetinde, إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ خَادِمَهُ vârit olmuştur.¹² Yüz, âdemoğlunun en şerefli uzvudur, şâyân-ı ihtiramdır. Bunun için yüz hassaten zikredilmiştir.

“KİTÂBÜ’L-İTK”A BİR HÂTİME

Âbid ki “kul, köle” mânasınadır ve “hür”ün zıddıdır; âdi bir metâ gibi alınıp satılan insan demektir. İnsanların ubûdiyyeti ve kulluğu yalnız kendi hâlikına, kendi mün’imine münhasır iken insan tabiatındaki ihtiras ve tegallüb hissi galibin âcize, kavînin zayıfa karşı hakk-ı mülkiyetini tesis etmiş ve asırlarca devam etmiştir. Her milletin hayatı, hatta her

12 {Belirtilen kaynaklarda hadis bu kısmı “إِذَا ضَرَبَ أَحَدُكُمْ” şeklinde yer almakta, “خَادِمَهُ” ifadesi bulunmamaktadır. Müslim’de bunun yerine “أَخَاهُ” lafzı kullanılmış, Nesâî’de ise Buhârî’deki gibi meful açıktan zikredilmemiştir. Bkz: M6652 Müslim, Birr, 112; Nesâî, *el-Kübrâ*, VI, 489, no: 7310.}

biri bir devrin medeniyetini temsil eden Mısırlılar, Romalılar gibi akvâmın tarihi, köleliğin garip ve acıklı şekilleriyle doludur. Mahmud Esad Efendi merhumun *Târîh-i Hukuk*'unun mütalaasını tavsiye ederiz.

İslâm dininin Cezîretülarap'ta zuhur ve intişarına müsâdîf olan devirde de Cezîre'de hükümrân olan Câhiliye âdetleri arasında kölelik de olanca şiddet ve fecaatiyle hüküm sürmekte idi. Cezîre'nin tarihini "gazve" denilen ve baştan başa kabileler arasında nehb ü gârattan ibaret bulunan zalimane bir an'ane köle ve câriye ittihaz ve istihdamını, bunların alım satımını terviç ve tevsî' ediyor ve her kabilenin umumi nüfusunun hemen yarısını köleler, câriyeler teşkil ediyordu. Bu zavallılar en ağır hizmetlerde kullanılırdı. Bir kelime ile köle olmak, hayvandan daha aşağı bir derekeye sukut etmektir.

İslâm nurunun tulûu, bu zavallılar için bir beşâret-i halâs ve necat oldu. İslâm dini en önce bu mazlum sınıfın elemelerini, ıstıraplarını tehvîn ile uğraştı. Bu cihetle ilk müslümanların bir kısmını memlûkler teşkil ediyordu. Habbâb, Bilâl, Suheyb gibi kölelerle Lübeyne, Zinnîre, Nehdiyye, Ümmü Abs gibi câriyeler, mazlumlar kafilesinin ilk safını teşkil eden memlûklerdir. Yukarıda bu zevât-ı âliyenin bilmünasebe terceme-i hâllerini yazarken her birinin duçar olduğu türlü mezalimi de bildirmiştik.

Bu ilk müslüman memlûklere, efendileri olacak mütegalibe tarafından tatbik edilen işkenceler, bu hakiki müslümanların imanlarındaki salâbeti ve ehl-i şirke karşı gönülleri-
rindeki kin ve husumeti arttırıyordu. Rub' asra varmadan şems-i münîr-i İslâm'ın âfâk-ı âleme intişarı âmillerinden bir mühimmi de rıkkıyetle mücadelesidir.

Gerçi dîn-i İslâm cezrî bir hareketle rıkkıyeti esasından halledip menetmiş değildir. O tarihlerde Cezîretülarap'ta ve dünyanın her tarafında mer'î bulunan bir âdeti bir hamlede kaldırıp atmayı, muvâfık-ı hazm ü basîret bulmuyordu. Fakat onu öyle kuyûd ve şurûta tâbi tutmuştu ki Cevdet Paşa merhumun dediği gibi "Müslümanlık'ta köle almak, köle olmak" demektir.

İslâm dini evvelâ, köle ve câriye âzadına teşvik ederek bunun kemiyetini azaltmıştı. Resûl-i Ekrem'in bu hususa teşvike dair vesâyâ-yı seniyyelerinin numunelerini yukarıda tercüme ve izah ettiğimiz birkaç hadîs-i şerifte görmüş bulunuyoruz. Dinimizin teşvik ettiği hayır işler ve ibadetler arasında köle âzadı, en çok mazhar-ı tergîb olan hayırlardan biri olduğunda şüphe yoktur. Bu cihetle ashâb-ı kirâm bir taraftan ellerindeki köle ve câriyeleri âzatladıkları gibi bir yandan da müşriklerin ellerinde dûcâr-ı mezâlîm olan müslüman köleler zî-kudret ashop tarafından alınıp halâs ediliyordu ve hakiki bir halâşkâr bilerek onun sâye-i emânına koşuyordu. Bu suretle yeniden hayât-ı hürriyet iktisap eden bahtiyarlar günden güne ordular teşkil edecek derecede çoğalmıştı. Mu'tıkın da mu'takın da yüzü gülerek bazı istisnalarla beraber ahrâr-ı ümmetten müteşekkîl bir İslâm âlemi vücut bulmuştu.

Sâniyen İslâm dini mükâteb esasını tâmim etmişti. Efendisi tarafından meccanî bırakılmayan ve başkaları tarafından alınıp halâs ve âzat edilmeyen memlûke efendisi tara-

findan bir kıymet takdir olunarak memlûkûn kazanıp ödemesi tariki idi. Bunun bir müeyyidesi olarak da müslümanlar arasında en yüksek tasadduk ve teâvünün bedel-i kitâbete bağlanan memlûke muavenet olduğu tebliğ buyurulmuştur. Buhârî bunu, bundan sonra müstakil bir babında bildirecektir.

İslâm dini sâlisâ memlûklerle mâlikler arasında müsavi bir hayat ve maişet yolu tesis etmişti. Müsavat esasına müstenit hayatî şartlardan bazıları şu maddelerdir: **1.** Mâlik memlûküne “kölem, câriyem” gibi izzet-i nefsinı rencide edecek bir kelime ile hitap etmeyecekti; “oğlum, kızım” diye çağıracaktı. **2.** “*Ey mâlikler, yedinizdeki memlûkler sizin kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yediriniz, siz ne giyerseniz onlara da öyle giydiriniz*”¹³ buyurulmuştu. **3.** Mâlik ile memlûkûn bir sofradan, bir kaptan yemek yemeleri emredilerek bu ve emsali vasâyâ-yı seniyyelerle memlûk, ailenin tefrik kabul etmez bir ferdi derecesine yükseltilmişti. **4.** Memlûkler umumiyetle cahil ve tâlim ve terbiyeden mahrum kimseler olduğundan, bunların tâlim ve terbiyesine ihtimam edilmesi emredilmişti. **5.** İcabına göre “*Darp ile te’dîp edilirse, yüzüne vurmayınız*”¹⁴ buyurulmuştu.

Görülüyor ki Müslümanlık kölelerin hukukunu bunlarla emsali o kadar güç şurût ve kuyûda tâbi tutmuştur ki vezâif-i dîniyyesine sıkı bağlı ve hürmetkâr olan bir müslümanın bu vezâifi yerine getirerek köle istihdamını göze aldırması çok güçtür. Bu güçlüğü ifade eden Cevdet Paşa’nın yukarıdaki vecizesini burada tekrar edeceğiz: “Müslümanlık’ta köle almak, köle olmaktır.”

13 {M4313 Müslim, Eymân, 38.}

14 {B2559 Buhârî, İtk, 20.}

Kitâbü'l-Mükâteb

كِتَابُ الْمُكَاتِبِ

Bu kitap mükâtebin ahkâmına dair hadîs-i şerifi muhtevidir.

Mükâteb “muayyen bir malı kazanıp vermek üzere efendisi tarafından bedel-i kitâbete bağlanan köle”dir. Mükâtib de “köle ile aralarında kitâbet akdedilen efendi”dir. Kitâbet, ukûd-i sâire gibi bir akd-i şer’îdir. Şu kadar ki bu akid ya kitâbet lafzı ile yahut tahrir ve kitâbeti muktezî bir lafız ile mün’akid olur.

Rûyânî kitâbetin dîn-i İslâm’ın vazettiği bir akid olduğunu, Câhiliye devrinde böyle bir muamele mâruf olmadığını haber vermiştir. Fakat kitâbetin İslâm’dan evvel de müteâref olduğu ve tulû’-ı İslâm üzerine taraf-ı risâletpenâhîden takrir buyurulduğu bazı ulemâ tarafından beyan edilerek Rûyânî’nin bu kavli reddedilmiştir. İbn Huzeyme, şimdi tercüme edeceğimiz Berîre hadisini izah ederken, “İslâm’da ilk defa bedel-i kitâbete bağlanan Berîre’dir” denildiğini ve Medineliler’in Câhiliye devrinde Medine’de mükâtebe ettiklerini zikretmiştir.

Tavzîh’te ilk mükâtebe dair ihtilâf şöyle izah edilmiştir: Bazı ulemâ ilk mükâtebe Selmân-ı Fârisî’dir diyerek şöyle izah etmiştir: Selmân’ı efendisi 100 ocak hurma çeliği dikmek üzere kitâbete bağlamıştı.¹ Selmân, Resûl-i Ekrem’e arz-ı keyfiyet ettiğinde, “Fidanların ocaklarını aç hazırla ve dikeceğin zaman bana haber ver!” buyurmuş. Selmân demiştir ki: “Her şey hazırlanınca Resûl-i Ekrem’e haber verdim. Teşrif buyurdu. Ben fidanları diktim. Resûl-i Ekrem de dua buyurdu. (Selmân’ın hayatı yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki) bu fidanlardan bir tanesi bile şaşmadı, hep tuttu.”²

1 Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayetine göre üç yüz hurma fidanı dikmek üzere bedel-i kitâbet tayin edilmiştir ve bu rivayete göre Resûl-i Ekrem, Selmân’a kendisini mükâtebeye bağlamasını emretmişti. Bunun için Selmân keyfiyeti Resûl-i Ekrem’e haber vermişti. Taraf-ı Risâlet’ten de fidanları dikerken kendisine haber verilmesi emredilmiştir.

Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde bu fidanlardan başka kırk okıyye de altın verilmesi mükâtebe şerâtinden idi. Resûl-i Ekrem’in Ashâb-ı Kirâm’a: “*Şu kardeşinize yardım ediniz!*” buyurmaları üzerine bu altın, as-hap tarafından tedarik edilip Selmân kayd-ı esaretten kurtulmuştur. {HM24138 İbn Hanbel, V, 441.}

2 {İbnü’l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, XVI, 242. Rivayet için bkz: M6073 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 228. Bu rivayette Hazret-i Peygamber Hazret-i Selmân’dan fidanları sulayacağı suyu getirmesini istiyor ve bu suya dua ediyor.}

Bazıları da ilk defa kitâbete bağlanan Ebü'l-Müemmil'dir demişler. Bunun için de Resûl-i Ekrem ashâb-ı kirâma, “*Buna yardım ediniz!*” buyurmuş. Müşârün ileyhın bedel-i kitâbeti, toplanan iâne ile ödendikten başka toplanan paradan bir miktarı da yanında kalmıştır. Bu bakiyeyi ne yapacağını Resûl-i Ekrem'den sorduğunda, Allah rızası için fukaraya tasadduk edilmesi emir buyurulmuştur.³

Kadınlardan ilk kitâbete bağlananın da Berîre olduğu, irtihâl-i nebevîden sonra da ilk mükâteb olarak Hazret-i Ömer'in kölesi Ebû Ümeyye, sonra da Hazret-i Enes'in kölesi Sîrîn zikrediliyor.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ بَرِيرَةَ جَاءَتْ تَسْتَعِينُهَا فِي كِتَابَتِهَا وَلَمْ تَكُنْ قَصَتْ مِنْ كِتَابَتِهَا شَيْئًا قَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ ارْجِعِي إِلَى أَهْلِكَ فَإِنْ أَحْبَبُوا أَنْ أَقْضِيَ عَنْكَ كِتَابَتَكَ وَيَكُونَ وَلَاؤُكَ لِي فَعَلْتُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ بَرِيرَةَ لِأَهْلِهَا فَأَبَوْا وَقَالُوا إِنْ شَاءَتْ أَنْ تَخْتَسِبَ عَلَيْكَ فَلْتَفْعَلْ وَيَكُونَ وَلَاؤُكَ لَنَا قَالَتْ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ابْتَاعِي فَأَعْتِقِي فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ مَا بَالُ أَنْاسٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ مَنْ اشْتَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلَيْسَ لَهُ وَإِنْ اشْتَرَطَ مِائَةَ شَرْطٍ⁴ شَرَطَ اللَّهُ أَحَقُّ وَأَوْثَقُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kere Berîre bedel-i kitâbeti hakkında yardım dileyerek Âişe'ye gelmişti ve bedel-i kitâbetinden (o güne kadar) bir şey ödememişti. Âişe, Berîre'ye, “Haydi efendilerine git (görüş!) Velân bana ait olmak üzere senin namına bedel-i kitâbetini (def'aten) kazâ etmemi arzu ederlerse vereyim” dedi. Bu teklifi Berîre ehline bildirdi. Fakat kabul etmediler ve, “Hazret-i Âişe, bedel-i kitâbetini senin hesabına hasbî olarak vermek isterse, velân bize ait olmak üzere versin!” dediler. Berîre, “Bu meseleyi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arzettim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Âişe'ye, ‘Sen Berîre'yi satın al, sonra âzatla! Velâ da muhakkak surette mu'tıka aittir” buyurdu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kalktı. (Mescide gidip halka karşı bir hutbe irat etti. Allah'a hamdüsênâdan sonra), “Bilmem ne fikir ile halk, Kitâbullah'ta bulunmayan

3 {İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh*, XVI, 242. Rivayet için bkz: BS13468 Beyhakî, *el-Kübrâ*, VII, 32.}

4 {Bu ifade *Buhârî*'de “مائة مرة” şeklinde geçmektedir. Bkz: B2561, Buhârî, Mükâteb, 2.}

bazı şartlar dermeyer ediyorlar. Her kim azîz ve celîl olan Allah'ın kitabında (ki hükmünde) bulunmayan bir şartı kaydederse (bâtıldır,) isterse yüz şart koşsun, onun hükmü yoktur; hak ve kavî olan Allah'ın şartıdır” buyurdu.
{B2561 Buhârî, Mükâteb, 2.}

İ Z A H I

Hadîs-i şerifin tercümesinde kavis içinde gösterilen ziyadeler hadisın diğery rivayet tariklerinden istifade edilmiştir.

Velâ (ﻻ) kişinin mâlik bulunduğuy şahsı âzat etmesi sebebiyle mu'tık ile mu'tak arasında devam eden karâbet-i hükmiyyedir ki bu karâbet sebebiyle mu'tık mu'takın mirasına müstehak olur.

Kitâbü'l-Hibe

كِتَابُ الْهَبَةِ

Bu bahis hibenin ahkâmını, faziletini beyan ve hibeye teşvik eden ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan bütün *Buhârî* nüshalarında عليها وفضلها والتحريض كتاب الهبة suretinde bulunduğundan bu suretle tercüme ettik ve müellif Zebîdî'nin niçin ihtisar ettiğini bir türlü anlayamadık.

Hibe lugatte, mevhûbün lehe nâfi olacak bir şeyi teberrû eylemek mânasındır. Türkçe'de “bağışlamak” tabir olunur. Hibenin medlûl-i lugavîsinde teberrû edilen şeyin mal olmasında, olmamasında fark yoktur.

Fıkıh ıstılahında hibe, bir malı bedelsiz olarak başkasına halen temlikten ibarettir. Görülüyor ki hibenin lugavî mânası daha âmdır. Bağışlanan şeyin mal olmasında, olmamasında fark yoktur. İstilahî medlûlü ise daha hâstır, mal bağışlamaktır. Bu surette hibe lafzı, şeriat örfünde, ma'nâ-yı eamdan ma'nâ-yı ehassa nakledilmiş bulunuyor.

Vâhib “temlik eden kimse”ye denir. Mevhûb “bağışlanan şey”dir. Buna masdarı ism-i mef'ûl mânasına haml ile hibe de denir. Mevhûbün leh, hibeyi kabul eden kimsedir. İttihâb da hibeyi kabul demektir.

Halen temlik kaydıyla vasiyet hariç kalır. Çünkü vasiyet ba'delmevt temliktir. Borçlar Kanunu'nun 240. maddesinin fıkra-i ahîresinde de, “Tenfizi vâhibin ölümüne bağlı hibede vasiyet hükmü câridir” deniliyor.

Şârih Kirmânî hibeyi, bilâivaz temliktir diye tarif ettikten sonra hibenin bu umumi medlûlü altında ibrâ, sadaka, hediye gibi neviler bulunduğunu bildiriyor ki hibenin bu nevilere taksimi, şârih Aynî'nin beyanı veçhile ma'nâ-yı şer'î itibariyle bir taksim olmayıp lugavî mânaya göre taksimdir.

İbrâ “borçluya borcunu bağışlamak”tır. Sadaka “âhiret sevabı için hibe edilen mal”dır. Hediye de “mevhûbün lehe vâhib tarafından ikram olarak götürülen veya gönderilen armağan”a denir. Hediye eden kimseye mühdî, hediye edilen şahsa da mühdâ ileyh denilir.

Görülüyor ki hibenin bunlardan her üçüne de lugavî mânaca şümulü vardır: İbrânın ma'nâ-yı ıstilahîce hibeden farkı aynı temlik olmamasındandır. Hediyein ikram kastına, sadakanın da sevap niyetine mukârin olmasıyla hibeden farkları vardır.

Ma'nâ-yı lugavî itibariyle hibenin ibâhaya da şümulü vardır. İbâha, bir şeyi ivazsız ekl ü tenâvül etmek için âhara izin ve ruhsat vermektir ve temlik tazammun etmediği için hibeden farklıdır.

Borçlar Kanunu'nun 234. maddesinde hibe şöyle tarif ediliyor: Hibe, hayatta olan kimseler arasında bir tasarruftur ki anınla bir kimse, mukabilinde bir ivaz taahhüt edilmeksizin malının tamamını veya bir kısmını diğer bir kimseye temlik eder. Bu tarif, yukarıdaki mûcezzat tarifin mufasssal tarzda bir ifadesidir.

Bu maddenin ikinci fıkrasında, "Henüz iktisap edilmemiş olan bir haktan feragat, yahut bir veraseti reddetmek hibe değildir. Ahlâkî bir vazifenin ifası da hibe sayılmaz" deniliyor ki bu da yukarıdaki ibrâ, sadaka gibi hibenin ıstılahî medlûlünden hariç kalan neveleri irâe etmektedir.

Hibe bir akiddir. Sair akidler gibi hibe de icap ve kabul ile mün'akid olur. Binaenaleyh icap ile kabul, hibenin rüknüdür. Şu kadar ki kabz ile tamam olur. Akd-i bey'in tamam olması, kabza mütevakıf olmadığı halde, hibede mevhûbün lehin mâl-i mevhûbü kabzetmesiyle tamam olması, hibenin teberrudan ibaret olmasından, teberrunun da teslim ile vücut bulmasındandır. Hibe kable'l-kabz tamam olsa da mülkiyet ifade eylese mevhûbün lehin kable'l-kabz mevhûbe mâlik olması lâzım gelir ve binnetice her mâlik gibi mevhûbün leh de mâl-i mevhûbün kendisine teslimini talebe hakkı olacağından, mevhûbün leh iste-yince vâhibe mâl-i mevhûbu teslim etmek vâcip olur. Bu ise iltizamsız lüzumdur, câiz değildir. Bey'de ise bâyi' icap ile semen mukabilinde mebûin teslimini iltizam ettiğiinden müşterinin kabulüyle bey' tamam olup kabza tavakkuf etmez.

Hibede kabzın ehemmiyetini fukahânın, "Hibede kabz bey'de kabul gibidir" sözleri tebârüz ettirmektedir. Bu sebeple vâhibin, "Şu malı sana hibe ettim!" demesi üzerine mevhûbün leh hibe edilen mecliste o malı kabzetse hibe tamam olur ve "kabul ettim" diyerek kavlen kabulüne lüzum görülmez.

Hibede icap, ma'nâ-yı lugavîsinden anlaşıldığı üzere bağışladım gibi bir malı meccânen ve sarâhaten temlik ifade eden sözlerdir. Delâleten temlik ifade eden sözler de hibeyi icap eder. Meselâ kişinin kadınına bir çift küpe yahut bir ziynet metâ verip de, "Al takın veya al kullan" demesi meccânen temlike delâlet edip hibeyi icap eder. Çünkü zevciyet karînesiyle zevcin, "al tak!" sözü, "Bunu sana bağışladım!" demek olur. Bu sebeple sarîh olmayan ve icaba delâlet eden karînede bulunmayan sîgalarla hibe mün'akid olmaz; yukarıdaki misalde zevc, bir ecnebiye, "al takın!" demiş olsa, bu söz hibeye delâlet etmeyip olsa olsa âriyete hamlolunur.

Hibenin hikmet-i meşruiyeti, insanlar arasında hıkd ü hasedi izâle ederek gönüllerde sevgi ve saygı ikame etmesi, insanları buhulden kurtarıp kerem ve semâhate alış-tırması ve âlicenap kılmasıdır ki bütün bunlar mekârim-i ahlâkın birer umdesi addolunurlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَا نِسَاءَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةً لِّجَارَتِهَا وَلَوْ فِرْسَنَ شَاةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey müslüman kadınlar! Komşu bir kadın, kadın komşu(sunun hediye)sini, bir koyun paçası olsa bile sakın küçük görmesin!” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2566 Buhârî, Hibe, 1.}

İZAHİ

Bu hadisi, Müslim de Buhârî gibi aynı metin ile rivayet etmiştir. Hadisteki “câre” (جارية) “câr”ın müennesidir. Araplar arasında bir haremğâhta zevcine mücâveret ettiği için zevceye câre ıtlak olunur. Arapça’da kadının darresine yani eşine de kinaye tarikiyle câre denildiği vardır.

Firsın “deve tabanı”na denir. Koyun tırnağı için de istiâre edilmiştir ki burada öyledir. Lisanımızda paça tabir olunduğu için bu suretle tercüme ettik. Gerçi burada hakikat olarak bu mâna kastedilmemiştir. Çünkü bir koyun ayağı veya paçası hediye etmek âdet değildir. Belki burada bu kelime ile istihdaf edilen mâna, hediye edilen şey, az olsa bile hediye edilmesi lüzumunu beyanda mübalağadır ve hadisten müstefâd olan hükm-i ahlâkî de budur. Hediyede cûd, mevcûddan olur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لِعُرْوَةَ يَا ابْنَ أَخْتِي إِنَّ كُنَّا لَنَنْظُرُ إِلَى الْهِلَالِ ثُمَّ الْهِلَالِ ثَلَاثَةَ أَهْلَةٍ فِي شَهْرَيْنِ وَمَا أُوقِدَتْ فِي أَبْيَاتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نَارٌ فَقُلْتُ يَا خَالَةَ مَا كَانَ يُعَيِّشُكُمْ قَالَتْ الْأَسْوَدَانِ التَّمْرُ وَالْمَاءُ إِلَّا أَنَّهُ قَدْ كَانَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ جِيرَانٌ مِنَ الْأَنْصَارِ كَانَتْ لَهُمْ مَنَاحُجٌ وَكَانُوا يَمْنَحُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَلْبَانِهَا فَيَسْقِينَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan (kardeşi Esmâ’nın oğlu) Urve’ye şöyle dediği rivayet edilmiştir: “(Vallahi) hemşirezâdem! Biz (Peygamber kadınları) hilâle bakar, (görür)dük. Sonra bir hilâl (daha görürdük); iki ayda üç hilâl, (tamamlar-

dık da) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hâne-i saâdeti) odalarında bir ateş parçası yakılmazdı. Urve, ben, ‘Ey teyze! Ya (sizin aızıgınız ne idi,) sizi ne yaşatırdı?’ diye sordum. O, ‘Esvedân: Hurma ile su’ buyurdu. Şu kadar ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan komşuları, bunların da sağım koyunları vardı. Bunlar, koyunlarını sağarlardı, sütlerinden Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hediye ederlerdi; Resûlullah da ondan bize içirirdi” diye cevap verdi. {B2567 Buhârî, Hibe, 1.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi de Buhârî hibenin faziletine dair tahrîc ettiği hadisler için açtığı bir babında zikretmiştir. Şu kadar ki bu ve bundan evvelki hadisten müstefâd olan hibe, hediye demektir ve hibenin ıstılâhî medlûlünden ziyade lugavî mânası matluptur. Bu cihetle tercümemizde hediye mânasını gösterdik.

Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir. Müslim’in rivayetinde Hazret-i Âişe’den sözünü yeminle tevsik ederek (vallahi hemşirezâdem!) suretinde söze başladığı görüldüğünden tercümede bunu gösterdik.

Hadisin senedinde râvilerin hepsi Medineli oldukları; üç tâbiînin bir sırada yekdiğelerinden rivayet ettikleri görülüyor; son tâbiî râvi olan Urve de en yakını teyzesinden rivayet etmiş bulunuyor. Bütün bunlar ehl-i intikâd nazarında haberin sıhhatini temin eden hususiyetlerdir. Urve b. Zübeyr, Ebû Bekir hazretlerinin büyük kızı ve Hazret-i Âişe’nin ablası Esmâ’nın oğludur. Gerek Zâtünnitâkayn yâdolunan Esmâ hazretlerinin, gerek Medine’nin en benâm yedi tâbiî fukahâsından sayılan Urve’nin terceme-i hâllerini yukarıdaki ciltlerimizde bildirmiştik. Yine Müslim’in bazı şâyân-ı itimat nüshalarında *فما كان يقيتكم* rivayet olunduğunu *Muhtasar-ı Şerh-i Müslim*’de Konevî tasrih etmiş bulunduğundan, tercümede buna da kavis içinde işaret ettik.

İki Ayda Üç Hilâl-i Kamerin Görülmesi

Birinci hilâl, ilk ayın ibtidâsında, ikinci hilâl de ikinci ayın evvelinde, üçüncüsü de üçüncü ayın ibtidâsında görülmek suretiyle olur; ve birinci ile üçüncü hilâl arasındaki müddet altmış gün bulunur.

İbn Mâce’nin Ebû Seleme tarikiyle bir rivayetinde Hazret-i Âişe, “Bir ay gelir geçerci de biz Âl-i Muhammed’in odalarından hiçbir odada duman tüttüğünü görmezdik” demiştir.¹

Bu ve bundan evvelki hadis, Peygamberimiz’in hayât-ı seniyyelerinin zühdi safhasını kemâl-i belâgatla ifade etmektedir.

1 عند ابن ماجه من طريق أبي سلمة عن عائشة رضي الله عنها بلفظة: لقد كان يأتي آل محمد الشهر ما نرى في بيت من بيوته الدخان الحديث. {Kaynakta “ما نرى” ifadesi “ما يرى” şeklindedir. İM4145 İbn Mâce, Zühd, 10.}

Su siyah olmadığı halde Hazret-i Âişe'nin hurma ile suya (esvedân = iki siyah) ıtlak etmeleri tağlîb tarikiyledir. Medine hurması ekseriyetle siyahtır. O sırada Sıddîka hazretlerinin su içtikleri kabın siyah olması, suyun da siyah renk alması vech-i tesmiye olabilir de denilmiştir.

Şârih Kastallânî, Resûl-i Ekrem'e süt hediye eden ensârî komşuların Sa'd b. Ubâde, Abdullah b. Amr, Ebû Eyyûb Halîd b. Zeyd, Es'ad b. Zûrâre gibi zevât-ı sahâbî olduklarını bildiriyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَوْ دُعِيتُ إِلَى ذِرَاعٍ أَوْ كُرَاعٍ لَأَجَبْتُ وَلَوْ أُهْدِيَ إِلَيَّ ذِرَاعٌ أَوْ كُرَاعٌ لَقَبِلْتُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Eğer ben bir (koyun) paçası (ziyafeti)ne çağırılısam, muhakkak icâbet ederdim. Yine bana bir paça hediye edilse, onu da muhakkak kabul ederdim” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2568 Buhârî, Hibe, 2.}

İZAHİ

Bu hadis, Buhârî'nin Müslim'den ayrıca rivayet ettiği ehâdis-i şerife cümlesindendir. Metn-i hadîsteki zirâ' İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde **sâid** mânasına hamletmiştir ki insanın dirseği ile eli arasındaki uzunluğa denir. Türkçe'de “kol, bilek” tabir olunur. Burada koyun ayağı demektir ki buna Türkçemizde “paça” tabir olunur.

Kürâ'ı da şârihler ما دون الركبة من الساعد “Kol ve bilekten diz kapağının alt tarafı” diye tarif ettiklerine göre, koyun ve sığır makûlesinden bacaklarının tırnağı ile baldırı arasında bukağı vurulan ince yerdir; yemek yapılır. Aynî ve şârih Kastallânî Resûl-i Ekrem'in paça yemeğini sevdiklerini ve paça yemeğinin insana dokunmaktan uzak olduğunu bildiriyorlar.

Eimme-i lugattan Ebû Übeyd, “Ekârî', kavâim-i şâttır” dediği için tercümede işaret ettik.

Bir mânaya delâlet eden bu iki kelimenin metn-i hadîste edât-ı terdîd ile rivayet edilmesi râvilerden birinin bu iki kelime üzerinde şekkini ifade etmektedir. Buhârî'nin “Nikâh” bahsindeki bir rivayetinde terdîdsiz zirâ' rivayet edilmiştir. Taberânî'nin aşağıda göreceğimiz rivayetinde de terdîd yoktur, davette “kürâ'”, ziyafette de “zirâ” rivayet edilmiştir.

Taberânî bu hadisin sebep-i vürûdunu şöyle bildiriyor: Bir kere Huzâiyye Ümmü Hakîm, “Yâ Resûlellah! Hediyeyi mekruh addeder misiniz?” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem,

“Hediye verilmesi niçin fena olsun? Ben bir paça ziyafetine bile davet olunsam, elbette icâbet ederim. Bana bir koyun ayağı hediye edilse, muhakkak kabul ederim” buyurmuştur.²

Bu hadîs-i şeriften de, hediye edilen az bir şey olsa bile hediye edilen kimsenin onu hakir görmeyip kabul etmesi mekârim-i ahlâktan olduğu istifade edilmiştir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنْفَجْنَا أَرْبَابًا بِمَرِّ الظَّهْرَانِ فَسَعَى الْقَوْمُ فَلَغَبُوا فَأَذْرَكْتُهَا فَأَخَذْتُهَا فَأَتَيْتُ بِهَا أَبَا طَلْحَةَ فَذَبَحَهَا وَبَعَثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِوَرِكَيْهَا أَوْ فَخْذَيْهَا فَقَبِلَهُ وَفِي رِوَايَةٍ وَأَكَلَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki: Biz (bir seferde) Merrüzzahrân'da iken bir tavşanı ürkütüp kaçırmıştık. Hey'et-i seferiyye koştularsa da yorulup âciz kaldılar. Ben hayvana yetiştim, yakaladım ve onu Ebû Talha'ya getirdim. Ebû Talha hayvanı kesti ve oyluğunun üst tarafını yahut iki budunu (benimle) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gönderdi. Resûl-i Ekrem bu hediyeyi kabul buyurdu. Bir rivayette tavşanın etinden yedi de! {B2572 Buhârî, Hibe, 5.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Zebâih” bahsinde de tahrîc etmiştir. “Zebâih”te Müslim’in de rivayeti vardır. Sünen-i erbaa sahiplerinden Ebû Dâvûd ile Tirmizî “Et’ime” bahsinde, Nesâî ile İbn Mâce de “Sayd” babında rivayet etmişlerdir. Buhârî’nin *Sahîh*’indeki babının unvanı, “Hediye Edilen Av Etinin Kabulünün Cevazı” suretindedir.

Merrüzzahrân’ı Nevevî Mekke’ye bir konaklık mesafede bir mevzidir diye tarif ediyor. Şârih Aynî de elyevm “Batnımer” diye maruftur diyor. Mer denilmesi, suyu acı olduğundandır. Cevherî de bu mahallin Mekke’ye bir konak bu’du mesafede olduğunu haber vermiştir. Şârih Kirmânî de hurmalığı, ziraatı bulunan bir köydür, Zahran da Medine tarafında Mekke’ye 5 mil mesafede vâki bir vâdidir diye izah ediyor. Saîd b. Müseyyeb de şu mâlûmatı vermiştir. Merrüzzahrân ile Batnımer Ak³ kabilesinin konak yerleri idi. Yemen’de “seyl-i arîm” sırasında vuku bulan muhâcirette “Huzâa” kardeşlerinden ayrılarak buralara gelmiş ve Mekke’de ihtiyâr-ı ikâmet etmişti. Kardeşleri de Şam tarafına gitmişlerdi.

2 {MK22071 Taberânî, *el-Kebîr*, XXV, 162 Tâberânî’deki rivayetin metni şu şekildedir: “عَنْ أُمِّ حَكِيمَ بِنْتِ وَدَاعٍ الْخُزَاعِيَّةِ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا جَزَاءُ الْغَنِيِّ مِنَ الْفَقِيرِ؟ قَالَ: التَّصِيحَةُ، وَالِدُعَاءُ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَكْرَهُ رَدَّ اللَّطْفِ. قَالَ: مَا أَقْبَحُهُ، لَوْ أَهْدَيْتَ إِلَيَّ كُرَاعًا، لَقَبِلْتُ، وَلَوْ دُعِيتُ إِلَى ذِرَاعٍ لَأَجَبْتُ.”}

3 هو عك بن عدنان بالناء المثلثة ابن عبد الله الأزدي وليس ابن عدنان أخا معد [قاموس]

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

1. Av avlamak için sa'yin cevazı, **2.** Av peşinde koşan cemaatten birisi bir hayvan avlarsa, ona mâlik olup arkadaşlarının hakk-ı iştiraki bulunmayacağı, **3.** Bir dostun dostuna az bir şey hediye etmesinin cevazı, **4.** Tavşan etinin ekli câiz olduğu ki bu cevaz hükmü fıkhan eimme-i erbaanın mezhebidir ve ulemânın kâffesi tarafından kabul edilmiştir. Yalnız Abdullah b. Amr b. Âs, İbn Ebû Leylâ, İbn Abbas'ın kölesi İkrime tavşan etinin yenilmesini kerih görmüşlerdir.

Şârih Aynî Hanefîler'den de bazı mekruh addedenler varsa da en sahih olan mezhep ammenin ichtihadıdır ve tavşan etinin mubah olduğuna delâlet eden birçok ehâdis ve âsâr vardır diyerek bu babda rivayet olunan haberleri râvileriyle, muharricleriyle beraber metnen ve isnaden zikrediyor (Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 259-260).

Buhârî'nin bu babında izahıyla meşgul bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinden başka birtakım rivayetleri daha vardır ki müellif Zebîdî merhum bunları müteaddit bahislerde *Tecrîd*'e almış bulunduğu için, ihtisaren burada zikretmemiştir. Bunların mütalaa-larını teshîl için rakamlarına aşağıda işaret ediyoruz.

1. اضربوا لي معكم سهما “Sizinle beraber bana da bir pay ayırınız!”⁴ diye cemîlekârane bir emri ihtiva eden Ebû Saîd el-Hudrî hadisidir ki Buhârî'nin burada ta'likan rivayet ettiği bu hadîs-i şerif “İcâre” bahsinde 1031 rakamıyla tercüme ve izah edilmişti.

2. Minber-i nebevînin inşasına dair Sehl b. Sa'd es-Sâidî hadisidir ki “Cum'a” bahsinde minber üzerinde hutbe iradının meşruiyetini ifade eden bu hadis de 498 rakamıyla geçmişti.

3. Ebû Katâde'nin Mekke yolunda av avlayıp muhrim bulunan Resûl-i Ekrem'e bir parçasını hediye ettiğine dair uzun bir hadisin tercüme ve izahı da “Hac” bahsinde ihramsız kimse tarafından avlanan av etini muhrimin yemesi câiz olduğuna dair 863 rakamıyla geçmiştir.⁵

Enes b. Mâlik'in tavşanı tuttuktan sonra götürüp kendisine verdiği Ebû Talha, Hazret-i Enes'in üvey babasıdır. Enes hazretlerinin öz babası Mâlik, Şam'da hâl-i küfürde vefat etmişti. O zaman Enes sekiz yaşında idi. Vâlidesi Ümmü Süleym bilâhare Ebû Talha ile evlenmiştir. Bu zevc ile zevce İslâm hamâset ve şecaatinin emsalsiz birer numunesidir. Bu eserimizde 637 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisinin izahında Ebû Talha'nın terceme-i hâlini yazmıştık. Yalnız burada Resûl-i Ekrem'in Ebû Talha hakkında, “*Asker arasında Ebû Talha'nın haykırması yüz neferden daha hayırlıdır*”⁶ buyurdıklarını tekrar edeceğiz.

Ümmü Süleym'in terceme-i hâli de 645. hadisin izahında geçmiştir. Oraya müracaat buyurulsun.

4 {B2276 Buhârî, İcâre 16.}

5 {B1822, B1823 Buhârî, Cezâü's-sayd, 2, 3.}

6 {İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, XII, 411.} لصوت أبي طلحة في الجيش خير من مائة رجل

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَهْدَتْ أُمُّ حُفَيْدٍ خَالَهٗ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ أَقِطًا وَسَمْنًا وَأَضْبًا فَأَكَلَ النَّبِيُّ ﷺ مِنَ الْأَقِطِ وَالسَّمْنِ وَتَرَكَ الْأَضْبَ تَقْدُرًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأُكِلَ عَلَى مَائِدَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَوْ كَانَ حَرَامًا مَا أُكِلَ عَلَى مَائِدَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen bir habere göre, müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: Ümmü Hufeyd ki İbn Abbas'ın halasıdır. (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (bâdiye armağanı) bir miktar keş, tereyağı ve birkaç keler hediye etmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem keşten, tereyağından birer miktar yedi de kerih addederek kelerleri bıraktı.

Yine İbn Abbas demiştir ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yemek sofrasında keler yenilmiştir. Eğer keler haram olsaydı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sofrasında yenilmezdi. {B2575 Buhârî, Hibe, 7.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Et’ime” bahsinde de tahrîc etmiştir. “İ’tisâm”da da rivayeti vardır. Müslim “Zebîha”da rivayet eder. Ebû Dâvûd “Et’ime”de, Nesâî de “Sayd” ve “Velîme” bahislerinde tahrîc etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem’e hediye takdim eden Ümmü Hufeyd’in adı Hüzeyle’dir. Ümmü’l-mü’mînîn Meymûne radiyallahu anhânın kız kardeşidir. Ümmü Hufeyd bâdiyede yaşardı. Bâdiyenin olanların örfüne göre, Resûl-i Ekrem’e bu hediyeleri takdim etmişti.

Ekit (أقط) “yağı alınmış ve kurutulmuş koyun, keçi yoğurdu”dur ki Türkçe’de “keş” tabir olunur. Ayran pişirilip süzöldükten sonra kurutulur ve bununla yemek yapılır. **Semn** (سمن) “hayvanın sütünden ve yoğurdundan yapılan tereyağı”dır. Hububat ve nebatattan yapılan da dühn (دهن) denir. **Edub** (أضب) “dabb”ın cem’idir. Dab, Türkçe’de “keler” denilen hayvandır. Bu kelime Hamevî ve Müstemlî rivayetlerinde müfred sîgasıyla dabb (ضب) suretinde mazbuttur. Hepimizin keler diye pek iyi bildiğimiz bu hayvancağızın hiç bilmediğimiz garip bir hususiyetini Buhârî şârihleri bir ağızla bildiriyorlar ki bu küçük hayvanın hiç su içmemesidir. Şârih Kastallânî ise münferiden daha garip ve hayatî hususiyetini haber veriyor ki bu da 700 ve daha ziyade yıl yaşamasıdır. Kırk günde bir katre tebevül etmesi, ölünceye kadar hiçbir dişi düşmemesi garibeleri de Kastallânî’nin ihbarı cümlesindendir.

İbn Abbas’ın bu rivayeti ile istidlâl ederek eimme-i Şâfiyye keler yemek câiz olduğuna kâil olmuşlar ve İbn Abbas’ın hadisteki sûret-i istidlâlini, güzel bir istidlâldir diye

tavsif etmişlerdir. İmam Mâlik'ten müsbet, menfî iki ictihad rivayet edilmiştir. *Müdevve-ne*'deki kavli Şâfiîler'le beraberdir.

İmam Mâlik'in bu hadisi rivayetine göre Resûl-i Ekrem, Meymûne'nin odasında keler yememiş, fakat İbn Abbas ile Hâlid b. Velîd'e yemelerini emretmiştir. Bunlar da, "Yâ Resûlellah! Siz niçin yemiyorsunuz?" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem, "*Filhal yanımda Allah tarafından gönderilen melâike vardır*"⁷ buyurmuşlar ki keler, kokusu ağır bir mahlûktur, onun kokusundan meleklerin mütezzî olmalarından korkulur demek oluyor.

Şârih İbn Battâl da hadisteki Resûl-i Ekrem'in keler yemediğini nehye hamletmeyecek, insan, haram olmayan şeyi yemeyi de ya adem-i itiyat ile yahut sâika-i vehm ile tab'an hoşlanmayabilir diyor.

Hidâye sahibi de eimme-i Hanefiyye'nin noktainazarını bildirerek keler yemek mekruhtur. Çünkü Hazret-i Âişe Resûl-i Ekrem'den bu hayvanı eklin hükmünden sorduğunda Resûlullah, Hazret-i Âişe'yi yemekten nehyetmişti diyor.

Şârih Aynî, sâhib-i *Hidâye*'nin icmâlen naklettiği Hazret-i Âişe kıssasını Muhammed b. Hasan'ın Esved en-Nehaî vasıtasıyla Hazret-i Âişe'den şöyle rivayet ettiğini bildiriyor. Hazret-i Âişe demiştir ki, "Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme keler hediye edildi de Resûlullah yemedi. Ben, keler yemenin hükmü nedir? diye sordum. Resûlullah beni de yemekten nehyetti. Sonra kapıya bir dilenci gelmişti. Ona vermek istedim. Resûlullah, '*Yemediğin bir şeyi nasıl sadaka edersin?*' buyurdu."⁸

Görülüyor ki bu rivayetteki nehiy, diğer rivayetlerdeki nehiylerin hepsinden kuvvetlidir. Bu cihetle ashabımız sâdât-ı Hanefiyye kelerin ekli mubah olduğuna delâlet eden haberlerin mensuh olduğuna kâil olmuşlardır.

Keler, çekirge gibi medenî muhitlerde ekli mekruh addedilen hayvanların Cezîretülarap'ta en güzel taamlar arasında yenilip içildiği bir devirde Resûl-i Ekrem'in başkalarını nehyetmediği kabul edilse bile, bizzat Resûl-i Ekrem'in imtina etmiş olmaları, ulûvv-i tab'ına delâlet etmekle beraber ümmet için de tahzîri ifade eder.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَتَى بِطَعَامٍ سَأَلَ عَنْهُ أَهْدِيَّةٌ أَمْ صَدَقَةٌ فَإِنْ قِيلَ صَدَقَةٌ قَالَ لِأَصْحَابِهِ كُلُوا وَلَمْ يَأْكُلْ وَإِنْ قِيلَ هَدِيَّةٌ ضَرَبَ بِيَدِهِ ﷺ فَأَكَلَ مَعَهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre müşârün ileyh şöyle

7 {MU1774 Mâlik, İsti'zân, 4.}

8 {Aynî, *Umde*, XIII, 134.}

demıştır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (aile haricinden) bir taam getirildiğinde şöyle sormak itiyadında idi: “Bu hediye midir, yoksa sadaka mıdır?” Cevaben, “Sadakadır!” denilirse, Resûlullah ashabına, “Siz yiyiniz!” buyururdu da kendisi yemezdi. Eğer “Hediyedir!” denilirse, sallallahu aleyhi ve sellem hemen elini uzatırdı ve ashabıyla beraber yerdi. {B2576 Buhârî, Hibe, 7.}

İ Z A H I

Şârih İbn Battâl, Resûl-i Ekrem’in sadaka malını yemekten imtina buyurmalarının sebebini, sadaka malını emvâl-i nâsın kırı olmasıyla izah etmiştir. Hiç şüphesiz halkın kırı malını almak aşağı bir derecedir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem, “*Yed-i ulyâ, yed-i süflâdan hayırlıdır*”⁹ buyurmuştur.

Müslim’in Ebû Hüreyre’den bir rivayeti, Resûl-i Ekrem’in bu husustaki perhizkârlığının derecesini kemâl-i belâgatla ifade etmektedir ve meâli şöyledir: “*Vallahi çok olur ki ailemin yanına dönüp geldiğimde evimin şurasına burasına veya yatağıma düşmüş bir hurma bulurum da onu alır ve yemek için kaldırıp ağzıma götürürüm. Sonra sadaka malından olmasından korkarak bırakırım.*”¹⁰

Resûl-i Ekrem sadaka malıyla intifadan Ehl-i beyt’ini de mahrum etmişti. Bu eserimizde 739 numara ile tercüme ettiğimiz bir hadîs-i şerifte görüldüğü üzere, bir kere sadaka hurması tınazının yanında oynamakta olan Hasan b. Ali radiyallahu anhumâ bu hurma yığınının ansızın bir hurma alıp ağzına koymuştu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çocuğa şöyle manidar bir surette bakınca, çok zeki olan çocuk hemen hurmayı ağzından çıkarmıştır. Sonra Resûlullah, “*Sen Muhammed’in Ehl-i beyt’inin sadaka malı yemediklerini bilmez misin!*” buyurmuştur.¹¹

Rivayet tariklerinin kesretiyle şöretşiâr olan bu hadis ile Ehl-i beyt’in sadakadan memnuiyetini bildirmiştir. Bunun sebebini mütalaa ve bu babda daha ziyade izahat almak için 739 numaralı hadise müracaat ediniz!

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ بِلَحْمٍ فَقِيلَ تُصَدِّقُ بِهِ عَلَى بَرِيرَةَ فَقَالَ هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ.

9 {B1427 Buhârî, Zekât, 18.}

10 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: والله إني لأتقلب إلى أهل فأجد التمرة ساقطة على فراشي أو في بيتي فأرفعها لأكلها. ثم أخشى أن تكون صدقة فألقها [رواه مسلم] {M2477 Müslim, Zekât, 163.}

11 {B1485 Buhârî, Zekât, 57.}

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (yemek için) bir miktar et getirilmişti de bunun Berîre'ye sadaka edildiği haber verilmişti. Resûl-i Ekrem, "O, Berîre'ye sadakadır, fakat bize (Berîre'nin) bir hediye(si)dir" buyurdu. {B1495 Buhârî, Zekât, 62.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ نِسَاءَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كُنَّ حَزْبَيْنِ فَحَزْبٌ فِيهِ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ وَصَفِيَّةُ وَسُودَةُ وَالْحَزْبُ الْآخَرُ فِيهِ أُمُّ سَمَةَ وَسَائِرُ نِسَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ الْمُسْلِمُونَ قَدْ عَامُوا حُبَّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَائِشَةَ فَإِذَا كَانَتْ عِنْدَ أَحَدِهِمْ هَدِيَّةً يُرِيدُ أَنْ يُهْدِيَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَخْرَجَهَا حَتَّى إِذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِ عَائِشَةَ بَعَثَ صَاحِبُ الْهَدِيَّةِ بِهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِ عَائِشَةَ فَكَلَّمَ حَزْبُ أُمِّ سَمَةَ فَقُلْنَ لَهَا كَلِّمِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُكَلِّمُ النَّاسَ فَيَقُولُ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُهْدِيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ هَدِيَّةً فَلْيُهْدِهَا إِلَيْهِ حَيْثُ كَانَ مِنْ نِسَائِهِ فَكَلَّمَتْهُ أُمُّ سَمَةَ بِمَا قُلْنَ لَهَا فَلَمْ يَقُلْ لَهَا شَيْئًا فَسَأَلْنَهَا فَقَالَتْ مَا قَالَ لِي شَيْئًا فَقُلْنَ لَهَا فَكَلَّمَتْهُ قَالَتْ فَكَلَّمَتْهُ حِينَ دَارَ إِلَيْهَا أَيْضًا فَلَمْ يَقُلْ لَهَا شَيْئًا فَسَأَلْنَهَا فَقَالَتْ مَا قَالَ لِي شَيْئًا فَقُلْنَ لَهَا كَلِّمِي حَتَّى يُكَلِّمَكَ فَدَارَ إِلَيْهَا فَكَلَّمَتْهُ فَقَالَ لَهَا لَا تُؤْذِينِي فِي عَائِشَةَ فَإِنَّ الْوَحْيَ لَمْ يَأْتِنِي وَأَنَا فِي ثَوْبِ امْرَأَةٍ إِلَّا عَائِشَةَ قَالَتْ فَقُلْتُ أَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَدَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ثُمَّ إِنَّهُمْ دَعَوْنَ فَاطِمَةَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَرْسَلْنَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَقُولُ إِنَّ نِسَاءَكَ يَنْشُدْنَكَ اللَّهَ الْعَدْلَ فِي بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ فَكَلَّمَتْهُ فَقَالَ يَا بَنِيَّةُ أَلَا تُحِبِّينَ مَا أُحِبُّ فَقَالَتْ بَلَى فَرَجَعْتُ إِلَيْهِنَّ فَأَخْبَرْتُهُنَّ فَقُلْنَ ارْجِعِي إِلَيْهِ فَأَبَتْ أَنْ تَرْجِعَ فَأَرْسَلْنَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ فَأَتَتْهُ فَأَغْلَظَتْ وَقَالَتْ إِنَّ نِسَاءَكَ يَنْشُدْنَكَ اللَّهَ الْعَدْلَ فِي بِنْتِ ابْنِ أَبِي قُحَافَةَ فَرَفَعَتْ صَوْتَهَا حَتَّى تَنَافَسَتْ عَائِشَةُ وَهِيَ قَاعِدَةٌ فَسَبَّهَا حَتَّى إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَيَنْظُرُ إِلَى عَائِشَةَ هَلْ تَكَلَّمَ قَالَ فَتَكَلَّمَتْ عَائِشَةُ تَرُدُّ عَلَى زَيْنَبَ حَتَّى أَسْكَتْهَا قَالَتْ فَظَرَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى عَائِشَةَ وَقَالَ إِنَّهَا بِنْتُ أَبِي بَكْرٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kadınları iki gruba ayrılmışlardı: Bunun bir grubunda Âişe, Hafsa, Safiyye, Sevde; öbür hizbinde de Ümmü Seleme ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın diğer kadınları bulunuyordu. Müslümanlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın Âişe'ye muhabbetini pek iyi bildiklerinden bunlardan birinin yanında Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme takdim etmek istediği bir hediyesi bulunursa o hediyesini, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın Âişe hânesinde bulunduğu zamana kadar tehir ederdi de hediye sahibi hediyesini Resûlullah Âişe hânesinde iken gönderirdi. Bu cihetle Ümmü Seleme hizbi dedikoduya başladı da bunlar, Ümmü Seleme'ye, “(Var,) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme söyle! Halka ilân etsin ve her kim Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir hediye vermek isterse, o kimse Resûlullah kadınlarından hangisinin odasında bulunursa bulunsun hediyesini versin” demişlerdi. Ümmü Seleme, kadınların kendisine söyledikleri bu sözü Resûlullah'a söyledi. Fakat Resûlullah ona cevap vermedi. Ümmü Seleme hizbine dahil olan kadınlar Ümmü Seleme'den vaziyeti sorduklarında, o da, “Resûlullah bana bir şey söylemedi” diye cevap verdi. Onlar Ümmü Seleme'ye, “Resûlullah'a dediğimizi bir daha söylesen” dediler. O da Resûlullah'ın nöbeti ona dolaşp geldiğinde sâbıkı veçhile Resûlullah'a arzetti. Fakat Resûlullah (yine) ona bir şey söylemedi. Ümmü Seleme'den kendi hizbindeki kadınlar vaziyeti sorduklarında o da, “Resûlullah bana bir şey söylemedi” diye cevap verdi. Onlar da Ümmü Seleme'ye, “Artık Resûlullah sana bir cevap verinceye kadar bu dileğimizi Resûlullah'a arzeye!” dediler. Hakikaten Ümmü Seleme de Resûlullah'a kendi nöbetinde dönüp geldiğinde söyledi. Bu defa Resûlullah cevaben, “Sakın Âişe hakkında söylenip de bana ezâ verme, bana hiçbir kadının nöbetinde iken vahiy gelmez de yalnız Âişe'nin odasında iken gelir” buyurdu. Ümmü Seleme, “Ben de yâ Resûlellah! Sana ezâ vermekten tövbe ederek Allah'a rücû ederim, di(ye özür dile)dim” dedi.

Sonra Ümmü Seleme hizbindeki kadınlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kızı Fâtıma'ya müracaat ettiler ve Resûlullah'a gönderip, “Yâ Resûlellah! Kadınların Ebû Bekir'in kızı hakkında Allah'tan senin için adalet istiyorlar” demesini rica ettiler. Fâtıma da Resûlullah'a bu suretle söyledi. Resûlullah, “Ey kızcağızım! Benim her sevdiğimi sen sevmez misin?” buyurdu. Fâtıma da, “Evet severim!” dedi. (Resûlullah), “Öyle ise Âişe'yi sen de sev!” (buyurdu.) Fâtıma dönüp kadınlara gelerek olup biteni haber verdi. Kadınlar Resûlullah'a

tekrar müracaat etmesini Fâtıma’dan istediler. Fakat Fâtıma imtina eyledi, (“Vallahi bu hususta ebedî bir kelime söylemem” dedi).

Bu defa Ümmü Seleme hizbi Zeyneb bint Cahş’ı gönderdiler. Zeyneb’(in Resûlullah yanında mevkii yüksekti) huzura geldi ve gılgılatle söze başlayıp, “Yâ Resûlellah! Kadınların İbn Ebû Kuhâfe’nin kızı hakkında Allah’tan senin için adalet istiyorlar” dedi ve sesini yükselterek, o sırada oturmakta olan Âişe’ye taarruza kadar ileri gitti de ona sebbeyletti. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mukabele eder mi diye Âişe’ye bakmaya başladı.

Râvi Urve diyor ki, “Bu sırada Âişe de söze başlayıp Zeyneb’e sözlerini reddetti ve binnetice iskat eyledi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Âişe’ye baktığı ve “Âişe Ebû Bekir’in kızıdır” buyurduğu Âişe tarafından bildirilmiştir. {B2581 Buhârî, Hibe, 8.}

İ Z A H I

Kadınlık gayretiyle iki gruba ayrılan zevcât-ı mutahharadan birinci grubun riyâsetinde Hazret-i Âişe bulunuyordu. Bu grup âzasından Hafsa, Hazret-i Ömer’in kızıdır. Bu grubun en kuvvetli bir uzvudur. Safiyye de İsrâîlî Huyey b. Ahtâb’ın kızıdır. Hârûn aleyhi’s-selâmın benâtından ma’dûddur. Sevde de Bint Zem’a’dır. Habeşe’ye hicret etmiş kadîmü’l-İslâm bir kadın olduğundan Hazret-i Âişe kendisine çok hürmet ederdi.

İkinci grubun riyâsetini de Ümmü Seleme Hind deruhte etmişti. Ümmü Seleme Ebû Ümeyye’nin kızıdır. Erbâb-ı fesâhatten bir kadın olmakla bu grubun riyâsetini pek güzel temsil etmişti. Bu grubun dört âzasının isimleri metinde bildirilmemiştir; şunlardır: Zeyneb bint Cahş el-Esediyye, Meymûne bint Hâris el-Hilâliyye, Ümmü Habîbe Remle bint Ebû Süfyân, Cüveyriye bint Hâris el-Mustalikiyye.

Hazret-i Âişe ile mücâdele-i kelâmiyede bulunan Zeyneb bint Cahş, Resûl-i Ekrem’in zevceleri arasında Resûl-i Ekrem’e karâbetiyle, zekâ ve fetânetiyle, hayırperverlik gibi fezâiliyle tanınmış müstesna bir mevkii haizdi.

Zeyneb, Resûl-i Ekrem’in halası Ümeyme bint Abdülmuttalib’in kızıdır. Hicretin 3. senesi dul olarak zevcât-ı tâhirât idâdına idhal edilmiştir. Elişleri gibi sanâyi-i nefiseye vâkıf ve gayetle hassas bir kadındı. Büyük bir kudret-i edebiyeyi de haizdi. El emeği ile kazancını fukaraya tasadduk eder ve son derece hayır sever bir kadın olduğu için daima nezd-i peygamberîde nâil-i iltifat ve itibar idi.

Müslim’in İbn Şihâb tarikiyle bir rivayetinde Hazret-i Âişe de Zeyneb’in nezd-i peygamberîde bu müstesna şeref ü i’tibârını tasdik ile beraber, “Diyanette, takvâda, doğru sözlülükte, sıla-i rahime riayet hususunda, fukaraya tasaddukta velhâsıl Allah’a takarrübe

vesile olan her türlü hayırperverlikte Zeyneb bint Caşş derecesinde yüksek bir kadın görmedim. Yalnız tab‘an hadîdmeşrep idi” demiştir.

Mevzubahsimiz olan bu hadisede de Hazret-i Âişe en sonu Zeyneb bint Caşş ile karşılaşmış bulunuyordu. Metn-i hadîsten sarâhaten anlaşıldığına göre, Hazret-i Âişe ibtidâ tamamen sükût etmiş, Zeyneb’in ağır tecavüzlerine tahammül eylemişti. Bilâhare Resûl-i Ekrem’in bu tecavüzü redde müsaadekâr vaziyette bulunduğunu teferrüs eden siddîka hazretleri mukabele ederek Zeyneb’in sözlerini birer birer reddetmiştir. Âişe hazretlerinin sözlerini pek yerinde bulan Resûl-i Ekrem, “Âişe, *Ebû Bekir’in kızıdır*” buyurmuşlar.

Bu eserimizde 593, 634, 655 numaralarla tercüme ettiğimiz hadislerin izahlarında da Zeyneb bint Caşş hazretlerinin tercüme-i hâlleri muharrerdir.

Ebû Kuhâfe, Ebû Bekir es-Siddîk radiyallahu anhın pederinin künyesidir. Adı da Osman b. Âmir’dir, Mürre b. Kâ‘b’da neseb-i peygamberî ile birleşir.

Resûl-i Ekrem’in, “Âişe *Ebû Bekir’in kızıdır*” buyurmaları, Hazret-i Âişe için en yüksek bir fazilettir. Âişe babası Ebû Bekir gibi şerife, âkile, zekiyyedir. İnce görüşü, tam ve dürüst anlayışı vardır demektir.

Âişe es-Siddîka hadisinin uzun bir metin ile burada sebep-i sevki Resûl-i Ekrem’e ashabı tarafından hediye takdim edildiğini beyandan ibarettir.

1131

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَرُدُّ الطِّيبَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hoş koku (hediye)yi reddetmezdi dediği rivayet edilmiştir. {B2582 Buhârî, Hibe, 9.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî bu suretle “Libâs” bahsinde de rivayet etmiştir. Tirmizî “İstîzân”da, Nesâî de “Velîme”de rivayet etmişlerdir. Hadisin sûret-i sevki *Buhârî* metninde şu tafsili ihtiva etmektedir:

Hadisin râvilerinden Azre b. Sâbit diyor ki, bir kere Enes b. Mâlik’in hafîdi ve Basra Kadısı Sümâme b. Abdullah’ın huzuruna girmiştım. Sümâme bana güzel bir koku uzattı da şöyle söyledi: (Alınız! Ceddım) Enes b. Mâlik güzel koku hediye edilince reddetmezdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de güzel kokuyu reddetmemek itiyadında olduğunu söylerdi.¹²

12 {B2582 Buhârî, Hibe, 9.}

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ   يَقْبَلُ الْهَدِيَّةَ وَيُنْتِيبُ عَلَيْهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hediye kabul eder ve onun (mukabil hediye ile) ivazını verirdi” dediği rivayet edilmiştir. {B2585 Buhârî, Hibe, 11.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Dâvûd “Büyû”da, Tirmizî “Şemâil” ile “Birr ü İhsân” bablarında tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadisi “Hibede Mükâfat” unvanlı bir babında tahrîc etmiştir. Hadisten müstefâd olan hükme göre hediye mukabilinde mükâfat verilmesi şâriin matlûbu bir lâzıme-i medeniyyedir. Bu lâzıme-i medeniyyeye riayet vâcip midir, yoksa tatavvuî bir emir midir? Ta’bîr-i âharla hediye veren bir kişi, “Ben, ivazını almak üzere hediye ettim” diye hediyesinin ivazını talep etse, hediyenin ivazını vermek vâcip olur mu, yoksa olmaz mı? Bu hususlarda ulemâ arasında ihtilâf edilmiştir:

İmam Mâlik bu mevzuu şöyle izah etmiştir: Vâhib, hibe ettiği malın ücretini istediğinde bakılır, eğer vâhibin emsali, hediye ettiği mal mukabilinde ivaz alırsa mev’hûbün lehten vâhibin bu örfe göre ivaz almak hakkı olur. Fakirin ganîye, köle ve hizmetçinin efendisine hediyesi gibi. İmam Şâfiî’den naklolunan iki kavilden birisi de böyledir.

İmam Ebû Hanîfe’ye göre hediye mukabilinde bir ivaz şart kılınmadıkça mev’hûbün lehin vâhibe bir şey vermesi icap etmez. İmam Şâfiî’nin ikinci kavli de böyledir.

İmam Mâlik bu hususta izahıyla meşgul bulunduğumuz Hazret-i Âişe hadisiyle istidlâl etmiştir. İmam Mâlik Ahzâb sûresinin 21. âyet-i kerîmesinde رَسُولِ اللَّهِ   فِي رَسُولِ الْكَفِّمْ لَكُمْ   لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ   أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ “Ey müminler! Resûlullah’ın hayatında sizin için ittibâa değer güzel bir örnek vardır”¹³ buyurulduğuna göre hediye, ivazıyla karşılamak itiyadında olan Resûl-i Ekrem’e ittibâ ederek hediye mukabilinde bir ivaz vermek vâciptir demiştir.

Hediye mukabilinde ivazın vücûbuna kâil olanların istidlâl ettikleri bir delil de İbn Abbas hadisidir. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, İbn Hibbân’ın da *Sahîh*’inde İbn Abbas’tan rivayetlerine göre, bir kere Resûl-i Ekrem’e bir a’râbî bir hediye takdim etmişti. Resûl-i Ekrem bedevîye bir ivazla mukabele buyurmuş ve “Râzı mısın?” diye sormuş. A’râbî, “Hayır!” diye hoşnutsuzluk göstermiş. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bir miktar dünyalık daha ziyade ederek, “Râzı mısın?” diye sormuş. A’râbî, “Hayır, razı değilim!” demiş. Resûlullah tekrar bir misli dünyalık daha ziyade ederek, “Şimdi razı mısın?” diye sormuş.

A'râbî, "Evet razıyım" demiş. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "*Ben Kureyşî, Ensârî, Sekaî'den başka hiçbir kimseden hibe ve hediye kabul etmem*"¹⁴ buyurmuştur.

Bu meâlde Ebû Dâvûd'un, Tirmizî'nin, Nesâî'nin de Ebû Hüreyre'den rivayetleri vardır. Bu hadis ile ihticâc edenler, “Eğer hibe mukabilinde bir ivaz vermek vâcib olmasaydı, Resûl-i Ekrem bedevîye ne mukabil bir hediye verir, ne de bedevîyi razı edinceye kadar ivaz ziyade ederdi” demişlerdir.

Ebû Hanîfe ile hediyeye ivazla mukabilenin tatavvuan lüzumuna kâil olanlar tarafından bu istidlâllere cevap vererek denilebilir ki, âyet-i kerîmede bildirildiği üzere Resûl-i Ekrem'in her fi'l-ü hareketi ümmet için şâyân-ı ittibâ bir numunedir ve bunda hiç şüphe yoktur. Fakat bu ittibâin vâcib olanları bulunduğu gibi mendup olanları da vardır. Bu da mendup olanlardandır. Hadiste a'râbînin ziyade talebine ve Resûl-i Ekrem'in de ziyade buyurmasına gelince, a'râbî Resûl-i Ekrem'in herkesçe mâlûm olan semâhatinden istifade etmek istemiş ve hediye mukabilinde fazla vermek itiyadından tamaha düşmüş olacaktır.

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde Ebû Hüreyre'den isnâd-ı ceyyidle rivayet olunan ve cevâmiu'l-kelimden ma'dûd olan hadîs-i şerifte, تهادوا تحابوا "*Ashabım! hediyeleşiniz ki birbirinize sevginiz arta!*"¹⁵ buyurulmuştur. Münâvî bu hadisin şerhinde hediye teâtisinin hikmet-i teşrîini beyan ederek diyor ki, "Hediye teâtisi gönülleri telif ve kalplerdeki kini, buğzu izâle eder. Bunun için hediye kabulü sünnettir."

عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَعْطَانِي أَبِي عَطِيَّةً فَقَالَتْ عَمْرَةُ بِنْتُ رَوَاحَةَ لَا أَرْضَى حَتَّى تُشْهَدَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ إِنِّي أَعْطَيْتُ ابْنِي مِنْ عَمْرَةَ بِنْتِ رَوَاحَةَ عَطِيَّةً فَأَمَرْتَنِي أَنْ أَشْهَدَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَعْطَيْتَ سَائِرَ وَلَدِكَ مِثْلَ هَذَا قَالَ لَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ قَالَ فَرَجَعَ فَرَدَّ عَطِيَّتَهُ.

TERCÜMESİ

Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan rivayete göre, müşârûn ileyh şöyle demiştir: Babam (Beşîr annemin zoruyla) bana bir (köle) hibe etmişti. (Annem) Revâha kızı Amre (babama), “Bu hibeye sen, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi işhâd etmedikçe inanmam” dedi. Bunun üzerine Beşîr,

14 {HM2687 İbn Hanbel, I, 295; İbn Balabân, *el-İhsân*, XIV, 296, no: 6384.}

15 {Ebû Ya'îla, *el-Müsned*, XI, 9, no: 6148.}

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi de, “Yâ Resûlellah! Ben Amre bint Revâha’dan olan oğluma bir (köle) hediye verdim. Fakat yâ Resûlellah! Amre bana seni şahit tutmamı emreyledi” dedi. Resûlullah, “Nu’mân’a hediyen gibi öbür çocuklarına da hibe ettin mi?” diye sordu. Beşîr, “Hayır etmedim” diye cevap verdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Beşîr’e, Allah’tan korkunuz da çocuklarınız arasında adalet ediniz!” buyurdu.

Nu’mân diyor ki: “Artık babam Peygamber’in yanından dönüp geldi. Nu’mân’a verdiği hediyesini reddeyledi.” {B2587 Buhârî, Hibe, 13.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “Şehâdet” bahsinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Ferâiz”de, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de “Ahkâm”da rivayet etmişlerdir. Buhârî bu hadisi “Babanın Evlâdına Hibe ve Hediyesi ve Bazı Evlâdı Mahrûm Ederek Diğer Bir Çocuğa Hibenin Adem-i Cevazı ve Hibeye İshâdın Adem-i Lüzumu” hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir.

Bir çocuğa hibe edip de öbürlerini mahrum etmek câiz olup olmadığında ulemâ ihtilâf etmiştir. Tâvûs, Atâ b. Ebû Rebâh, Mücâhid, Urve, İbn Cüreyc, Nehaî, Şa’bî, İbn Şübrûme, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye vesair ehl-i Zâhir, “Kişi çocuklarının bir kısmını mahrum ederek öbür kısmına dünyalık hibe ederse, bu hibe bâtıldır” demişlerdir.

Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa’d, Kâsım b. Abdurrahman, Muhammed b. Münkedir, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed, Şâfiî, bir rivayette Ahmed b. Hanbel de, “Çocukların bir kısmını mahrum, bir kısmını hibe ile merzûk etmek câizdir” demişler ve mevzumuz Nu’mân b. Beşîr hadisindeki emri nedbe hamletmişlerdir.

Şârih Aynî Umdetü’l-kârî’de nedbe haml için altı nevi delil serdetmiştir. Biz bunların naklinden sarfınazar ederek yalnız şârih Aynî’nin de beğendiği ve cevâb-ı kâtî dediği altıncı delilini zikredeceğiz: Aynî diyor ki, bilicmâ sabit bir hakikattir ki evlât sahibi bir kişi malını çocuklarından başkasına vermek hakkını haizdir. Ecnebi bir şahsa malını vermek salâhiyetini haiz olan kişi, çocuklarından birine vermek hakkından niçin menedilsin.

Buhârî’nin bu rivayet tarikinde Beşîr’in oğlu Nu’mân’a hibe ettiği şeyin nasıl bir şey olduğu bildirilmemiştir. Müslim’in rivayetinde bunun bir köle olduğu tasrih edilmiş bulunduğundan tercümede biz de kavis içinde gösterdik.

Yukarıda bir kısım ulemânın babanın evlâda hibesinde müsâvata riayet etmek vâcib olduğuna ve evlâda hibede tefâdul haram olup tefâdul suretiyle edilen hibenin butlânına kâil olduklarını görmüştük. Bu zümre-i ulemâdan Ahmed b. Hanbel, hibenin sıhhatini kabul etmekle beraber vâhibin hibesinden rücûu vâciptir demiştir. Bu babda Ahmed b. Hanbel’in mühim bir ictihadı daha vardır ki hibe edilen çocuğun borçlu olması gibi bir sebep-i tercih bulunursa hibede tefâdulun cevazıdır. Evlâda hibede müsâvatın emri-i

mendup olduğuna kâil olan ulemâdan İmam Ebû Yûsuf da, “Evlâda hibede tesviye yalnız bir noktada vâciptir ki, o da vâhib babanın hibede evlâdın birini tafdîl ile öbürlerini ızrar kastetmesidir. Bundan mâada ahvalde cumhûr-ı ulemânın ictihadı veçhile evlâda hibede, aralarında müsâvata riayetin müstehap olmasıdır. Binaenaleyh evlâtın birinin tafdîli suretiyle hibe sahihtir, fakat mekruhtur. Cumhûr-ı ulemâ bu babda vârit olan emirleri nedbe, nehiyleri de tenzihe hamletmişlerdir.

Evlâda hibede tesviyenin gerek vücûbuna gerek müstehap olduğuna kâil olanlar tesviyenin sıfatında da ihtilâf etmişlerdir: Muhammed b. Hasan, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, bazı Şâfiîler’le Mâlikîler hibede evlât arasında adalet, mirasta olduğu gibi erkek evlâda iki sehim vermektir. Bu zümre-i ulemâdan başkaları ise erkekle kız evlât arasında böyle bir farka lüzum görmemişlerdir. Bu babda istinat ettikleri bir haber de vardır. Saîd b. Mansûr’un, Beyhakî’nin İbn Abbas’tan merfûan rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, *“Ey ashabım ve ümmetim, atıyye ve hibede çocuklar arasında müsâvata riayet ediniz. Ben, evlâtın birini tafdîl eder olsaydım kadınları tafdîl ve tercih ederdim”*¹⁶ buyurmuştur. Nu’mân hadisindeki tesviye ile emri de nedbe hamletmişlerdir.

1134

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْعَائِدُ فِي هَبْتِهِ كَالْكَلْبِ يَقِيءُ ثُمَّ يَعُودُ فِي قَيْئِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hibesinden geri dönen her kişi kay’ eden, sonra kay’ine döne(rek yiye)n kelp gibidir” buyurdu dediği rivayet edilmiştir. {B2589 Buhârî, Hibe, 14.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi muallak ve mevsûl olarak *Sahîh*’inin müteaddit bahislerinde tahrîc etmiştir. Tirmizî’den başka bütün *Kütüb-i Sitte* sahipleri de rivayet etmişlerdir. Bu hadisi Buhârî, “Kişinin Kadınına, Kadının da Kocasına Hibesi” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müteakiben de zevc ve zevcenin yekdiğerine hibesi câiz olduğunu İbrâhim en-Nehaî’den ta’lîkan rivayet etmiştir.

Buhârî’nin bu ta’lîkini Abdürrezzâk ile Tahâvî de mevsûlen rivayet etmişlerdir. Tahâvî’nin tarîk-i isnadından birisi, *عن أبي حنيفة عن حماد عن إبراهيم* suretinde olup bu tarîk-i rivayete göre İbrâhim en-Nehaî, “Zevc ile zevce zî-rahm-i mahrem menzilesindedir. Bun-

17 عن عبيد الله بن عبد الله أنه قال: قالت عائشة رضي الله عنها لما ثقل النبي صلى الله عليه وسلم فاشتد وجعه استأذن أزواجه أن يمرض في بيتي فأذن له. فخرج بين رجلين تخط رجلاه الأرض. وكان بين العباس وبين رجل آخر. فقال عبيد الله فذكرت لابن عباس ما قالت عائشة. فقال لي وهل تدري من الرجل الذي لم تسم عائشة؟ قلت لا. قال هو علي بن أبي طالب. {B2588 Buhârî, Hîbe, 14.}

عَنْ مَيْمُونَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَعْتَقَتْ وَلِيدَةً وَلَمْ تَسْتَأْذِنِ النَّبِيَّ ﷺ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُهَا الَّذِي يَدُورُ عَلَيْهَا فِيهِ قَالَتْ أَشْعَزْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنِّي أَعْتَقْتُ وَلِيدَتِي قَالَ أَوْ فَعَلْتِ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ أَمَا إِنَّكَ لَوْ أُعْطِيتَهَا أَخْوَالَكَ كَانَ أَكْبَرَ لَأَجْرِكَ.

TERCÜMESİ

Hâris kızı (ümmü'l-mü'minîn) Meymûne radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyhâ (mâlik olduğu siyah) bir câriyeyi âzat etmiş ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden istîzân etmemişti. Resûlullah'ın Meymûne'ye gelmesi mûtat olan gün gelince Meymûne, "Yâ Resûlellah! Far-kında mısın? Ben câriyemi âzatlardım" dedi. Resûlullah, "Sahih âzatlardım mı?" diye istiknah buyurunca Meymûne, "Evet, âzatlardım" dedi. Bunun üzerine Resûlullah, "Eğer câriyeyi (Benî Hilâl'den) dayılarına hediye etseydin ecrin daha büyük olurdu" buyurmuştur. {B2592 Buhârî, Hibe, 15.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifi Müslim "Zekât", Nesâî de "İtk" bahsinde rivayet etmişlerdir. Nesâî'nin rivayetinde Meymûne hazretlerinin âzatladığı وليدة bedelinde جارية سوداء rivayet edilmiş bulunduğundan tercümede buna işaret ettik.

Şârih İbn Battâl, "Bu hadisten müstefâd olan hüküm, câriyeyi zî-rahme hibe etmek, âzatlamaktan efdal olmasıdır" demiştir. Fakat şarih Aynî ile Kastallânî'ye göre bu efdaliyet mutlak olmayıp belki ahvalin ihtilâfiyla muhtelif olur. Nasılki bu hadisede Meymûne hazretlerinin Benî Hilâl'den dayıları, kardeşleri ihtiyaç içinde idiler. Bu sebeple Resûl-i Ekrem bu vâkıadaki hibeyi âzatlama tercihi buyurmuştur.

Meymûne hazretleri Benî Hilâl'den Hâris'in kızı olduğundan tercümede Benî Hilâl'i kavis içinde gösterdik. Resûl-i Ekrem efendimiz Meymûne'yi Umretü'l-kazâ'dan avdet buyururken muhrim olarak tezevvüc buyurmuştu. Bu eserimizde 1061 numaralı hadisin izahında Meymûne hazretlerinin terceme-i hâli yazılmıştı. Oraya müracaat buyurulsun.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَرَادَ سَفَرًا أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَمُومًا خَرَجَ بِهَا مَعَهُ وَكَانَ يُقْسِمُ لِكُلِّ امْرَأَةٍ مِنْهُنَّ يَوْمَهَا وَلَيْلَتَهَا غَيْرَ أَنَّ سَوْدَةَ بِنْتَ زَمْعَةَ

وَهَبْتُ يَوْمَهَا وَلَيْلَتَهَا لِعَائِشَةَ زَوْجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَبْتَغِي بِذَلِكَ رِضَا رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir sefere gitmek istediğinde kadınları arasında kura çekmek itiyadında idi. Kadınlardan hangisinin sehmi çıkarsa, Resûlullah beraberinde o kadın olarak yola çıkardı. Yine Resûlullah kadınlarından her kadının gününü ve gecesini ayırırdı. Yalnız Sevde bint Zem'a gününü ve gecesini, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem rızasını dileyerek Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zevci Âişe'ye hibe etmişti. {B2593 Buhârî, Hibe, 15.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Şehâdât” bahsinde de tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd “Nikâh”ta, Nesâî de “Muâşeretü'n-nisâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ından naklen Sevde'nin uzun bir terceme-i hâlini bu eserimizde 701 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında bildirmiştik.

Oradaki izahatımızda irtihâl-i peygamberîden sonra peygamberin kadınları arasında ilk vefat eden kadının Sevde bint Zem'a mıdır, yoksa Zeyneb bint Cahş mıdır? Bu babda ehl-i hadîs ile ehl-i siyerin uzun tetkiklerini ve ihtilâflarını da bildirmiş bulunuyoruz. Oraya müracaat edilsin.

1137

عَنِ الْمُسَوِّرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ أَقْبِيَّةً وَلَمْ يُعْطِ مَخْرَمَةً مِنْهَا شَيْئًا فَقَالَ مَخْرَمَةُ يَا بُنَيَّ انْطَلِقْ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَنْطَلَقْتُ مَعَهُ فَقَالَ ادْخُلْ فَادْعُهُ لِي قَالَ فَدَعَوْتُهُ لَهُ فَخَرَجَ إِلَيْهِ وَعَلَيْهِ قَبَاءٌ مِنْهَا فَقَالَ خَبَأْنَا هَذَا لَكَ قَالَ فَنَظَرَ إِلَيْهِ فَقَالَ رَضِيَ مَخْرَمَةُ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki, (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ashaba) birtakım kaftanlar dağıtmıştı da bunlardan (babam) Mahreme'ye bir şey vermemişti. Mahreme (bana), “Ey oğulcağızım! Haydi beraber Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gidelim. (Resûlullah'ın bunlardan bir tane de bana vermesi çok yakındır)” dedi. (Misver diyor ki), babamla beraber gittim. O bana, “Haydi (hâne-i saâdete) gir, Resûlullah'ı bana çağır!” dedi. (Ben Resûlullah'ı çağırmayı ağır buldum. Babam bana tekrar), “Haydi oğlum git! Peygamber

mütekebbir değildir” dedi). Misver diyor ki, Peygamber’i babama davet ettim. Resûlullah omuzlarında bu elbiselerden bir kaftan bulunduğu halde babama çıktı ve “Bunu senin için sakladım!” buyurdu. Misver diyor ki, babam kaftana (nazar-ı memnûniyetle) baktı. Resûl-i Ekrem de, “Artık Mahreme razı oldu mu?” buyurdu. {B2599 Buhârî, Hibe, 19.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi “Libâs”, “Şehâdât”, “Humus”, “Edeb” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Zekât”, Ebû Dâvûd “Libâs”, Tirmizî “İstîzân”, Nesâî de “Ziyet” bahislerinde rivayet etmişlerdir.

Hadisteki أقبية “kaba”nın cem’idir. Kabayı şârih Kastallânî, “Acemlerin mâruf libasından dar bir cins libastır” diye tarif ediyor. Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadeler bu hadisin şerhlerinde gördüğümüz diğer rivayet tariklerinden istifade edilmiştir.

Misver’le babası Mahreme b. Nevfel’in her ikisi de sahâbîdir. Abd b. Menâf oğullarındandır. Misver sığâr-ı ashaptandır. Hicretin 2. yılında dünyaya gelmiştir. Mekke’nin fethinden sonra altı yaşında Medine’ye gitmiştir. Hadiste bildirdiği üzere babasıyla Resûlullah’ın huzuruna gitmesi bundan sonra olacaktır. İrtihâl-i peryamberîde sekiz yaşında idi. Resûl-i Ekrem’den hadis hıfzetmiş ve *Sahîhayn*’da rivayet edilmiştir. Kendisi, “Ben Resûlullah’tan hadis işittim. O sırada ben hadis tahammül ve hıfzedecek derecede âkıl, zâbıt bir çağda idim” demiştir. Bu eserimizde 822 rakamıyla tercüme ettiğimiz Misver ve Mervân hadisinin izahında müşârün ileyhın terceme-i hâli vardır.

Kabanın ipekten mensûc bir kaftan olduğuna ve Resûl-i Ekrem’in bunu giyip Mahreme’ye çıkmasına göre bazı âlimler bunun ipekli giyilmesi tahrîm edilmezden evvel olduğunu iddia etmişlerse de Misver’in Medine’ye Mekke’nin fethinden sonra gitmiş olması bu vâkıanın 9 veya 10. sene-i hicriyede cereyan ettiğine delâlet ettiğinden diğer bir kısım âlimler ba’det-tahrîm vukuunu nazarı itibara alarak, Resûl-i Ekrem’in bu ipekli kaftanı giymeyip Mahreme’ye göstermek için omuzlarına alarak çıktığını iddia etmişlerdir ki hadisin bu fıkrasını pek doğru bulduğumuz bu tevcihe göre tercüme ettik.

Bu hadisten müstefâd olan ahkâmıdan mevzumumuza taalluk eden bir hüküm, hibede kabzın hediye edilen şeyin mühdâ ileyhe nakli ile hâsıl olduğudur.

BU HADİSTEN EVVEL BUHÂRÎ’NİN BİR BABI VE BİR RİVAYETİ

Buhârî bu Misver hadisinden evvel, müstakrizin mukrize hediyesi gibi rüşvet ifade eden hediyein adem-i kabulüne dair bir bab açmıştır. Bu babında Buhârî ibtidâ Ömer b. Abdülazîz’den muallak olarak, “(Hediye) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında hediye idi. Bugün ise rüşvet olmuştur” dediğini rivayet ediyor ki Buhârî’nin bu ta’likini İbn Saîd bu babda rivayet olunan bir kıssa ile şöyle vaslediyor:

Furât b. Müslim tarikinden gelen bir rivayete göre müşârün ileyh İbn Müslim demiştir ki: Bir kere Ömer b. Abdülazîz'in canı elma istemişti. Fakat evinde elma alıracak parası bulunmamıştı. Müteakiben hayvanlara binip gezmeye çıktık. Yolda bir ruhban evinin önünde çocuklar ellerinde elma tabaklarıyla Ömer b. Abdülazîz'i karşıladılar. Müşârün ileyh hazeretleri bunlardan bir elma aldı. Koklayıp sonra elmayı tabağına koydu. Bunun üzerine ben, "Yeseniz a! Hediyedir ve senin için bunda bir hak vardır" dedim. Ömer b. Abdülazîz, "Böyle hakkın bana lüzumu yoktur" dedi. Ben, "Resûlullah, Ebû Bekir, Ömer hediye kabul etmediler mi?" diye sordum. O, "Hediye, onlar için hediye idi. Fakat onlardan sonra memurlar için hediye bir rüşvettir" diye cevap verdi (*Umdetü'l-kârî*, VI, 283).

Rüşvet, "Mukabilinde bir ivaz verilemeyerek alınan şeydir" diye tarif olunur ve alan şer'an zemmedilir.

Bundan sonra Buhârî özre müstenit olarak hediye kabul edilmemek câiz olduğuna dair İbn Abbas'ın bir hadisini rivayet ediyor. İbn Abbas diyor ki, hacetü'l-Vedâ seferinde peygamberin ashabından Sa'b b. Cessâme radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Ebvâ veya Veddân mevkiinde bir hımâr-ı vahşî avlayıp hediye etmişti. Resûl-i Ekrem bu hediyeyi kabul buyurmayıp reddetti. Bunun üzerine Resûlullah Sa'b'in yüzünde âsâr-ı teessür görmekle, "Biz, hediyeni reddetmiyoruz. Şu kadar ki biz ihramlı bulunuyoruz!" diye Sa'b'i tatyîb buyurdu.¹⁸

Bu eserimizde 865 numara ile tercüme ettiğimiz bu hadîs-i şerifin izahını mütalaa ediniz!

Bundan sonra Buhârî bu babında Ebû Humeyd es-Sâidî hazretlerinin meşhur bir hadisini rivayet ediyor ki "Cum'a" bahsinde geçen bu hadiste Resûl-i Ekrem'in hutbe iradına Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra "emmâ ba'dü" fasl-ı hitâbiyla başladıkları bildirilmişti.¹⁹ Buradaki metin ise mufasssaldır ve şu meâldedir:

Ebû Humeyd es-Sâidî diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ezd kabilesinden İbn Utbiyye denilen bir kimseyi zekât âmili tayin buyurmuştu. Bu adam zekât mallarını tahsil edip getirdiğinde, "Yâ Resûlellah! Bu sizin zekât malınızdır. Bu da bana hediye verilmiştir" diye kendine de bir pay ayırmıştı. Bunun üzerine Resûlullah mescidde bir hutbe irat edip hadiseyi hikâye buyurduktan sonra, "*Tuhaf şey? Bu adam (bir mal memuru olmayıp da) babasının veya anasının evinde otursaydı kendisine hediye veriliyor muydu, yoksa verilmiyor muydu? O zaman görürdün. Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, zekât âmillerinden herhangi bir kişi beytül mâlden haksız bir şey alırsa, kıyamet gününde muhakkak o kimse çaldığı malı boynuna yüklenerek haşrolunur. Çaldığı hayvan deve ise, omuzunda musibettede develer gibi inleyerek, eğer sığır ise omuz kökünde avaz avaz bağırarak koyun ise şiddetle feryat ederek arasat meydanına getirilir*" buyurdu.

18 {B1825 Buhârî, Cezâ'ü's-sayd, 6.}

19 {B925 Buhârî, Cum'a, 29.}

Sonra Resûlullah mübarek elini, –biz koltuk altını görünceye kadar– kaldırdı ve üç defa, “*Yâ rab! Emirlerini tebliğ ettim mi, emirlerini tebliğ ettim mi?*” buyurdu.²⁰

Buhârî’nin *Tecrîd’e* alınmayan bir bâbı ve bir hadisi daha, izah etmekte bulundugumuz Misver b. Mahreme hadisinden evvel Buhârî’nin, “Bir Kişi Bir Şey Hibe yahut Vaad Edip de Hibe yahut Vaad Edilen Şey, Mevhûbün Lehe veya Mev’ûdün Lehe Vâsıl Olmadan ya Vâhib yahut Mevhûbün Leh; ya Vaad Eden yahut Mev’ûdün Leh Olan Kimselerden Birisi Vefat Ederse, Bu Hibenin veya Vaadin Hükümü”²¹ unvanlı bir babı daha vardır. Pek çok vuku bulan bir hadise olmak hasebiyle bu babı ve bu babdaki rivayetleri de naklediyoruz:

Ulemânın bu husustaki ihtilâflarını ve noktazararlarını izah etmezden evvel Buhârî’nin bu babdaki iki ta’likini mütalaa edeceğiz: Buhârî yukarıdaki unvandan sonra Selmânî Ubeyde b. Amr’ın şu ictihadını ta’likan rivayet ediyor. Müşârûn ileyh, “Eğer hediye eden kimse vefat eder ve hediye edilen şey, hediye eden kimseden ayrılarak hediye edilen kimseye vâsıl olup kabzedildikten sonra o da vefat etmiş bulunursa, o hediye mühdâ ileyhin veresesine aittir; eğer hediye eden kimseden ayrılmamış olursa, onun veresesine aittir” demiştir.²²

Bu ictihada göre hediye kabzedilmezden evvel tarafeyn vefat etmiş olurlarsa hediye, hediye eden kimsenin veresesinin hakkı oluyor.

Yine Buhârî’nin ta’likan rivayetine göre Hasan-ı Basrî de meseleyi şöyle tasvir etmiştir: Bir şey hediye edilip bir kişinin vedâatiyle gönderilirken tarafeynden herhangisi hediye yerine vâsıl olmadan vefat ederse etsin o hediye mühdâ lehine veresesine aittir demiştir ki²³ hediyeenin bir kişinin vedâatiyle gönderilmekte olması mühdâ ileyhine kabzı mahiyetini haiz bulunuyor ve bu suretle onun veresesini müstefit oluyor. Böyle bir resule tevdi edilmeyen hediyeenin sahibi vefat ederse, bu surette kabz bulunmadığı için Hasan-ı Basrî’ye göre hediye, mühdânın veresesinin oluyor.

Seleften bu iki zatın ictihadlarını bu iki suretle mütalaa ettikten sonra şimdi mezâhib-i muhtelif imamlarıyla diğer ulemânın ictihadlarını mütalaa edelim: Ebû Hanîfe’ye, Şâfiî’ye, Ahmed b. Hanbel’e ve fukahadan, tâbiî ulemâsından birçoğuna göre hibede, hibe edilen şeyi mevhûbün lehine kabzı şarttır. Tarafeynin vefatı halinde tehdâs eden vaziyet bu esasa tevfiik edilir. Şu kadar ki Ahmed b. Hanbel kabzı yalnız mekîlât ve mevzûnâta tahsis etmiştir. İmam Mâlik bey’a kıyas ederek hibede de kable’l-kabz mülkiyet sabit olur demiştir. Ebû Sevr’in mezhebi ile Şâfiî’nin kavî-i kadîmi de böyledir. İbn Ebû Leylâ da böyle hükmetmiştir.

20 عن أبي حميد الساعدي رضي الله عنه قال: استعمل النبي صلى الله عليه وسلم رجلا من الأزد يقال له ابن الأتية على الصدقة. فلما قدم قال: هذا لكم وهذا أهدي لي. قال فهلا جلس في بيت أبيه أو بيت أمه فينظر يهدى له أم لا؟ والذي نفسي بيده لا يأخذ أحد منه شيئا إلا جاء به يوم القيامة يحمله على رقبتة: إن كان بغيرا له رغاء، أو بقرة لها خوار، أو شاة تيعر. ثم رفع بيده حتى رأينا غفرة إبطيه: اللهم هل بلغت، اللهم هل بلغت ثلاثا [رواه البخاري]

21 باب إذا وهب هبة أو وعد ثم مات قبل أن تصل إليه [بخاري]

22 وقال عبيدة إن مات وكانت فصلت الهدية والمهدى له حي فهي لورثته وإن لم تكن فصلت فهي لورثة الذي أهدى [بخاري].

23 وقال الحسن أيهما مات قبل فهي لورثة المهدى له إذا قبضها الرسول [بخاري].

Vaad meselesine gelince bunda da fukahanın ihtilâfı vardır. Bu hususta Ebû Hanîfe, Şâfiî, Evzâî vaad ile bir şey lâzım gelmez, vaad menfaatten ibarettir. Menâfia ise kabz taalluk etmez, sahibi rücû edebilir demişlerdir. İmam Mâlik'in ictihadı da buna yakındır.

Buhârî'nin bu babda sened-i muttasıl ile rivayet ettiği bir hadisi vardır ki Câbir hadisidir. Müşârün ileyh diyor ki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hayatta iken bana, “*Câbir! Bahreyn'den sadaka malı geldiğinde (eliyle işaret ederek) sana şöyle üç avuç dünyalık veririm*” demişti. Fakat Nebî sallallahu aleyhi ve sellem vefat edinceye kadar Bahreyn'den mal gelmedi. İrtihâl-i peygamberî üzerine Ebû Bekir radiyallahu anh bir münâdiye emrederek, “Her kim ki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kendisine bir vaadi veya bir deyni varsa bana gelsin! (Ben ona vereceğim)” diye ilân ettirmişti. Bunun üzerine ben Ebû Bekir'e vardım ve “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana bu suretle vaad etmişti” diye hikâye ettim. Ebû Bekir bana, üç avuç dolusu dünyalık ver(erek Peygamber'in vaadini yerine getir)di.²⁴

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ بَيْتَ فَاطِمَةَ بِنْتِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَلَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهَا وَجَاءَ عَلِيٌّ فَذَكَرَتْ لَهُ ذَلِكَ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنِّي رَأَيْتُ عَلَى بَابِهَا سِتْرًا مَوْشِيًّا فَقَالَ مَا لِي وَلِلدُّنْيَا فَأَتَاهَا عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهَا فَقَالَتْ لِيَأْمُرَنِي فِيهِ بِمَا شَاءَ قَالَ تُرْسِلِي بِهِ إِلَى فُلَانٍ أَهْلِ بَيْتٍ بِهِمْ حَاجَةٌ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet edilmiştir. Müşârün ileyh demiştir ki: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kızı Fâtıma radiyallahu anhânın evine gelmişti de Fâtıma'nın yanına girmemişti. Sonra Ali geldi (Fâtıma'yı mükedder gördü). Fâtıma da ona vâkıayı anlattı. Ali, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “(Yâ Resûlellah! Evimize gelip de Fâtıma'nın yanına girmemeniz, kederlendirmiştir” diye) vâkıayı arzetti. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, “Hakikaten ben (geldim, fakat) onun kapısında türlü renklerle nakışlı bir perde gördüm” diye hikâye etti ve “Benimle (bu ziynetli) dünya arasında ne münasebet var?” buyurdu. Ali radiyallahu anh Fâtıma'ya gelip bunu hikâye etti. O da, “Resûlullah bu perde hakkında ne dilerse onu bana emretsin!” dedi. (Fâtıma'nın bu sözü Resûlullah'a erişince), “Fâtıma bu perdeyi muhtaç bir aile sahibi olan fülâna gönderir!” buyurdu. {B2613 Buhârî, Hibe, 27.}

24 عن جابر رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم: لو جاء مال البحرين أعطيتك هكذا ثلاثا فلم يقدم حتى توفي النبي صلى الله عليه وسلم فأمر أبو بكر مناديا فنادى: من كان له عند النبي صلى الله عليه وسلم عدة أو دين فليأتنا. فأتيته فقلت إن النبي صلى الله عليه وسلم وعدني فحثني لي ثلاثا [رواه البخاري]. {B2598 Buhârî, Hibe, 18.}

İ Z A H I

Bu hadisi Ebû Dâvûd da “Libâs” bahsinde zikretmiştir. Buhârî bu hadisi “Giyilmesi Mekruh ve Haram Olan Şeyi Hediye Etmek Câiz midir?” suretinde açtığı bir babında rivayet etmiştir ki bu babda Hazret-i Ömer’den de mervî olan bir hadisten açıktan açığa müstefâd olan hüküm câiz olduğudur. Hazret-i Ömer b. Hattâb bir kere Mescid-i Nebevî’nin kapısında Utârid b. Hâcib’e ait satılık ipekli bir hulle görmüştü de Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Bunu alsanız da cuma günleri ve huzurunuzda heyetleri kabul ettiğiniz zamanlarda giyseniz” demişti. Resûl-i Ekrem, “*Bunu âhiretten nasibi olmayanlar giyer*” buyurmuştu. Sonra Resûl-i Ekrem’e bunun gibi birtakım ipekli kumaştan yapılmış elbiseler gelmişti. Bunlardan Ömer radiyallahu anha da bir hulle vermişti. Bunun üzerine Ömer, “Yâ Resûlellah! Bunu bana veriyorsun! Halbuki Utârid’in hullesi hakkında ne buyurmuşsun?” diye istifsarda bulundu. Bunun üzerine Resûlullah, “*Bunu ben sana giyesin diye vermedim ki!*” buyurdu. Ömer b. Hattâb da hulleyi alıp Mekke’de müşrik bulunan kardeşine verdi.²⁵

Bu hadisin metni ve izahı bu eserde 483 numara ile geçmiştir. Oraya bakınız!

Bu rivayete göre giyilmesi haram olan bir şeyi hediye etmek câizdir. O da ya satar yahut kadınlar için istimali helâl olduğundan kadınlarına giydirir. Nasıl ki bundan sonra tercüme edeceğimiz Hazret-i Ali’den rivayet olunan hadis de bunu ifade etmektedir.

1139

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَهْدَى إِلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ حُلَّةً سَيَرَاءَ فَلَبِسْتُهَا فَرَأَيْتُ الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ فَشَقَقْتُهَا بَيْنَ نِسَائِي.

T E R C Ü M E S İ

Ali radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) bana siyerâ (denilen ipekli) bir hulle hediye etmişti. Ben de onu giymiştim. Bunun üzerine Resûlullah’ın (mübarek) yüzünde gazap (eseri) gördüm. Ben de onu parçaladım, kadınlarım arasında (taksim ettim). {B2614 Buhârî, Hibe, 27.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Nafakât” ve “Libâs” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim “Libâs”ta, Nesâî “Ziyet” bahislerinde rivayet etmişlerdir. Siyerâ kelimesinde *Kâmus* mütercimi Âsım Molla, “Bir nevi alaca kumaştır ki yol yol, sarı kalemli ve çubuklu olur. Nescinde bol ipek muhtelit bulunur” diyor. Bol ipekli olduğu için peygamberimiz nehyetmiştir. Bina-

enaleyh ipeği az olan kumaşın kullanılması şer'an câiz oluyor. İpeğin azlığı veya çokluğu hususunda eimme-i Hanefiyye kumaşın argacıyla erişini, Şâfiîler de veznini mikyas olarak kabul etmişlerdir. Binaenaleyh Hanefiler'e göre bir kumaşın erişi ibrişim, argacı pamuk veya keten yahut yün olursa o kumaştan yapılan elbiseyi erkekler için de giymekte beis yoktur.

Hazret-i Ali'nin "Kadınlarım arasında taksim ettim" sözündeki nefesine izâfe ettiği kadınlar, zevceleri olmayıp akraba kadınları olduğuna şârihler işaret etmekte olup hakikaten Resûl-i Ekrem'in hayatı sırasında Hazret-i Ali'nin Hazret-i Fâtıma'dan başka refikası yoktu. İbn Ebû'd-Dünyâ *Kitâbü'l-Hedâyâ*'da Hazret-i Ali'den, "Bu hulleyi ben dörde böldüm. Dört tane kadın örtüsü yaptım. Birini vâlidem Fâtıma bint Esed b. Hâşim'e, birini refikam Hazret-i Fâtıma'ya, bir parçasını da Hazret-i Hamza'nın kızı Fâtıma'ya verdim" dediğini rivayet ediyor. Yalnız dördüncü parçayı verdiği kadının ismini râvinin unuttuğunu haber veriyor. Bunun hakkında da müteaddit rivayetler vardır ki bunlardan biri Ümmü Hânî künyesini haiz olan Fâtıma bint Ebû Tâlib'dir.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ ثَلَاثِينَ وَمِائَةً فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَلْ مَعَ أَحَدٍ مِنْكُمْ طَعَامٌ فَإِذَا مَعَ رَجُلٍ صَاعٌ مِنْ طَعَامٍ أَوْ نَحْوُهُ فَعُجِنَ ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ مُشْرِكٌ مُشْعَانٌ طَوِيلٌ بَغَمٌ يَسُوقُهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْعًا أَمْ عَطِيَّةً أَوْ قَالَ أَمْ هِبَةً قَالَ لَا بَلْ بَيْعٌ فَاشْتَرَى مِنْهُ شَاةً فَصَنَعَتْ وَأَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ بِسَوَادِ الْبُطْنِ أَنْ يُشَوَّى وَائِمُ اللَّهِ مَا فِي الثَّلَاثِينَ وَالْمِائَةِ إِلَّا وَقَدْ حَزَّ النَّبِيُّ ﷺ لَهُ حُزَّةٌ مِنْ سَوَادِ بَطْنِهَا إِنْ كَانَ شَاهِدًا أَعْطَاهَا إِيَّاهُ وَإِنْ كَانَ غَائِبًا خَبَأَ لَهُ فَجَعَلَ مِنْهَا قِصْعَتَيْنِ فَأَكَلُوا أَجْمَعُونَ وَشَبِعْنَا فَفَضَلَتْ الْقِصْعَتَانِ فَحَمَلْنَاهُ عَلَى الْبَعِيرِ أَوْ كَمَا قَالَ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Ebû Bekir radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki: (Biz bir seferde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem maiyetinde yüz otuz kişi bulunduk. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Sizden birinizin yanında yiyecek bir şey var mıdır?" diye sordu. O sırada bir kişinin yanında 1 sâ' yahut buna benzer bir kap erzak bulundu. Yuğrulup hamur yapıldı. Sonra başı açık perişan, uzun boylu bir müşrik kişi, koyun sürüsüyle sürerek geldi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buna, "Koyunları satar mısın, yoksa atıyye veya hediye olarak mı getirdin?" diye sordu. Çoban, "Hediye

değildir, satılıktır” diye cevap verdi. Resûlullah bundan bir koyun satın aldı. Koyun kesildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (evvelâ) ciğer takımının pişirilmesini emir buyurdu. (Râvi Abdurrahman der ki), “Allah’a yemin ederim ki (hey’et-i seferiyedeki) yüz otuz içinde hiçbirisi eksik kalmadı, illâ Resûl-i Ekrem bu hayvanın ciğerinden bir parça kesip orada hazır bulunuyorsa hemen verdi. Hariçte bulunanların hissesini de onlar için alıkoymuştu. Sonra koyunun eti (pişirilip) iki kaba konuldu. Bu iki kabdan hey’et-i seferiyemizin hepsi yediler. Hep doyduk. İki kap yemek yine arttı da deveye yükledik. (Râvi hadisin sûret-i ifadesinde şek ederek) yahut Abdurrahman b. Ebû Bekir’in dediği söz gibi (diyor). {B2618 Buhârî, Hibe, 28.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “Büyû” bahsinde “Müşriklerle Bey’ ü Şirâın Cevazı” hakkında açtığı bir babında da rivayet etmiştir. Buradaki babın unvanı da müşrikin hediyesini kabul etmek câiz olduğuna dairdir.

Râvi Abdurrahman b. Ebû Bekir, İbn Sa’d’ın *et-Tabakât*’ında beyanına göre, Mekke’nin fethinden evvel müslüman olmuştur ve İslâm mücahidlerinin en isabetli ok atan bahadırları sırasına geçmiştir. Kendisinden sekiz hadis rivayet olunmuştur ki bunlardan üç hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Hicret-i seniyyenin 53 tarihinde vefat etmiştir. Kendisinden oğlu Abdullah ile Ebû Osman en-Nehdî rivayet etmiştir. Hatta mevzumuz olan hadisin râvisi de Ebû Osman’dır.

Ebû Osman da, Abdurrahman b. Müll en-Nehdî’dir. Muhadramûndandır. Câhiliye devrine yetişmiştir. Resûl-i Ekrem’in nübüvveti zamanında da müslüman olup Resûl-i Ekrem’i tasdik etmiştir, fakat görmek şerefine nâil olamamıştır. Basra’da ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve 81 tarihinde orada vefat etmiştir. Vefatında 140 yaşında imiş (*Hulâsa*).

Hadisin sebab-i sevki, müşrikin hediyesini kabul etmek câiz olduğunu ispat ve beyandan ibaret olup hadisin bu müddeâyâ mutabakat noktası da Resûl-i Ekrem’in müşrik çobana koyunlarının satılık mıdır, yoksa atıyye midir? diye sormasıdır ve atıyyenin hediye ve hibeye ıtlak olunmasıdır.

Bu mevzuu ispat ve izah için Buhârî’nin yukarıdaki Abdurrahman b. Ebû Bekir hadisinden evvel muallak ve mevsul olarak sevkettiği birtakım rivayetleri vardır. Şimdi bunları mütalaa edeceğiz:

EVVELÂ BUHÂRÎ. Ebû Hüreyre’nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ettiği İbrâhim Halîlürrahman ile zevcesi Sâre’nin Mısır’a muhâceretlerine ve cebbâr Mısır melikin Sâre’ye Hâcer’i hibe ettiğine dair kıssa-i mâlûmeyi zikrediyor ki bu vâkıayı 1017 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde izah ettik, oraya müracaat ediniz. Burada bu kıssanın istişhâd edilen noktası, kâfir olan Mısır melikin hediyesi olan Hâcer’i, Sâre’nin kabulü, sonra Hazret-i İbrâhim’e hediye etmesidir.

SÂNIYEN BUHÂRÎ. Resûl-i Ekrem'in Hayber'de tesmîm edildiğine dair Enes b. Mâlik hadisini rivayet ediyor ki şöyledir: Hayber'de bir yahudi Nebî sallallahu aleyhi ve selleme zehirleyerek kızartılmış bir koyun takdim etmişti. Resûl-i Ekrem bundan yemiş, (kendisiyle beraber Bişr b. Berâ' da yemişti. Sonra Resûl-i Ekrem ashaba, “*Bu et zehirlidir, yemeyiniz*” demişti). Bu hıyaneti yapan yahudinin karısı getirildi. (Kadın cürmünü itiraf etti). Bunun üzerine ashap tarafından, “Bu kadını öldürelim mi yâ Resûlellah?” diye soruldu. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm, “*Hayır, öldürmeyiniz!*” buyurdu. (Resûl-i Ekrem nefsi için ahz-i intikâm itiyadında değildi). Fakat bilâhare Bişr mesmûmen vefat etmekle bu yüzden kadın kısas edildi. Enes b. Mâlik, “Bu bir lokma zehirli etin tesirini zaman zaman Resûl-i Ekrem'in küçük dili üzerinde hissederdim” diyor.²⁶

Zeyneb isminde olduğu, hadis şârihleri tarafından bildirilen bu yahudi karısının hediyesinin taraf-ı risâletten kabul edilmiş olması, hadisin istişhâd noktasıdır.

SÂLİSEN BUHÂRÎ. Eyle Meliki (Yuhannâ) tarafından Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (düldül adlı) beyaz bir katır hediye ettiğini ve bir bürd(-i yemânî) giydirdiğini Resûl-i Ekrem tarafından da melike sâhil-i bahirdeki beldeleri halkı için bir emannâme yazdırılıp verildiğini ta'likan Ebû Hunejd Abdurrahman es-Sâidî'den rivayet ediyor.²⁷

EYLE. Hicaz kıtasının müntehasında, Şam kıtasının da mebbeinde ve sâhil-i bahirde, diğer cihetten de Mısır ile Mekke-i Mükerrreme'nin vasatında bir şehir idi. Dört mühim mıntakanın ortasında ve bilhassa sâhil-i bahirde olmasıyla o zamanlarda Eyle, ticaretgâh ve mâmur bir şehir idi. Şimdi harap bir haldedir.

İbn İshak, Resûl-i Ekrem'in Eyle melikine emannâme olarak verdiği mektubun suretini şöyle bildiriyor: Besmeleden sonra, “Bu mektup Allah tarafından ve Allah'ın resulü Muhammed Nebî tarafından Yuhannâ b. Ru'be'ye ve Eyle halkına denizde sefinelerinin ve karada vesâit-i nakliyelerinin seyrüseferine dair verilmiş emannâmedir.”

Siyer kitaplarındaki izahata göre Resûl-i Ekrem efendimiz Eyle diyarını idarî istiklâli haiz birtakım ufak mıntakalara ayırmış ve bunların hey'et-i mecmuasını Eyle melikinin hâkimiyeti altına vermişti ki bir nevi adem-i merkezî bir idare idi.

Hadisin istişhâd edilen noktası, Resûl-i Ekrem'in, yahudi Eyle melikinin hediyelerini kabul buyurmasıdır.

RÂBİAN BUHÂRÎ. Enes b. Mâlik'in şu hadisini tahrîc ediyor: Enes diyor ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sündüsden²⁸ dikilmiş bir cübbe hediye edildi. Halbuki Resûl-i Ekrem ipekli istimalinden menederdi. Bu sebeple ashâb-ı Nebî bunun kabulünden taaccüp etmişlerdi. Bunu izâle için Resûl-i Ekrem, “*Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde*

26 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن يهودية أتت النبي صلى الله عليه وسلم بشاة مسمومة فأكل منها. فجيء بها فقبل ألا نقتلها ؟ قال لا . قال أنس : فما زلت أعرفها في لهوات رسول الله صلى الله عليه وسلم [رواه البخاري] {B2617 Buhârî, Hibe, 28.}

27 قال أبو حميد أهدى ملك أيلة للنبي صلى الله عليه وسلم بغلة بيضاء وكساه بردا و كتب له بجرهم. {Buhârî, Hibe, 28.}

28 Dâvûdî, “Sündüs ince dokunmuş ipekli kumaştır. Bunun kalın dokunmuşuna istebrak denilir” diyor.

olan Allah'a yemin ederim ki Sa'd b. Muâz'ın²⁹ cennetteki mendilleri bu ipekli kumaştan çok güzeldir" buyurmuştur.

Bu cübbenin Devmetülcendel³⁰ Meliki Ükeydir tarafından hediye edildiğini de Buhârî, Enes b. Mâlik'ten rivayet ediyor.³¹

DEVMETÜLCENDEL. Tebük kurbünde ve Medine ile Şam arasında bir kasaba olup Medine'ye on, Şam'a sekiz merhalelik mesafede idi. Devmâ pek eski bir kasaba olup Hazret-i İsmâîl'in evlâdından Devmâ tarafından tesis edildiği mervîdir. Etrafı sur ile muhât olup akarsuyu, hurmalıkları bol ve bahçeleri mebzûl ve mâmur idi. Şimdi haraptır. Asr-ı saâdet'te Devmâ Kalesi Ükeydir b. Abdülmelik el-Kindî'nin merkez-i hâkimiyeti idi. Ükeydir hıristiyandı. Hicretin 9. senesi Resûl-i Ekrem tarafından Hâlid b. Velîd idaresinde bir seriyye gönderilip Ükeydir esir alındı ve kardeşi Hassân katledildi. Ükeydir Medine'ye getirildi. Cizyeye bağlanıp kavmine iade edildi. Müslüman olduğu hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Belâzürî, "Ükeydir'in müslüman olduğunu fakat irtihâl-i peygamberî üzerine irtidad ettiğini, hilâfet-i Sıddîk'ta Hâlid b. Velîd tarafından Devmetülcendel'in ikinci defa feth ve Ükeydir'in katledildiğini" haber veriyor. Ükeydir'in katlinden sonra Devmetülcendel, kardeşi Hureys'e verilmiştir. Yezîd b. Muâviye de bunun kızını tezevvüc etmiştir.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ قَدِمْتُ عَلَى أُمِّي وَهِيَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَفْتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قُلْتُ إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ وَهِيَ رَاغِبَةٌ أَفَأَصِلُ أُمِّي قَالَ نَعَمْ صِلِي أُمَّكِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında müşrike olan vâlidem (bir kere kuru üzüm, yağ hediyeleriyle) bana gelmişti. Ben (hediyelerini kabulden, kendisini de evime koymaktan imtinâ ettim de) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden istiftâ ederek, "Yâ Resûlellah! Vâlidem (oğlu Hâris'le beraber) bana geldi. Bana sokulmak ve mukabele görmek istiyor.

29 Sa'd b. Muâz ensardandır ve Evs kabilesinin reisidir. Bedir ve Uhud gazâlarında bulunmuştur. Hendek Gazâsı'nda aldığı bir ok yarısından şehîden vefat etmiştir. Bir hadîs-i şerifte, "Sa'd'ın vefatına arş-ı rahmân titredi" buyurulmuştur. {M6345 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 123.} Hazret-i Sa'd'ın mufassal bir terceme-i hâli aşağıda 1151 numara ile tercümesi gelecek olan İfk Hadisi'nde görülecektir.

30 Ehl-i lûgat "dâl"ın zammıyla "Dûme", ehl-i hadîs fethiyle "Devme" okur.

31 عن أنس رضي الله عنه قال: أهدى للنبي صلى الله عليه وسلم جبة سندس وكان ينهى عن الحرير فعجب الناس منها فقال النبي صلى الله عليه وسلم: والذي نفس محمد بيده لمتاديل سعد بن معاذ في الجنة أحسن من هذا. {B2615 Buhârî, Hibe, 28.} وهكذا عن أنس أكيدر دومة أهدى إلى النبي صلى الله عليه وسلم. {B2616 Buhârî, Hibe, 28.}

Anama sıla ve iltifat edebilir miyim?” dedim. Resûlullah, “Evet anana sıla ve iltifat eyle!” buyurdu. {B2620 Buhârî, Hibe, 29.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Cizye” ve “Edeb” bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim ile Ebû Dâvûd da “Zekât” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî’nin bu hadisi zikrettiği babın unvanı, “Müslümanın Kâfire Hediye Vermesinin Cevazına Dair”dir. Buhârî bu babın unvanında Mümteherine sûresinin meâli bervech-i âtî 8. âyetini zikretmiştir: *“Allah sizi şunlara ihsan ve adalet etmenizden nehyetmez: Size dinde kıtal etmeyenler, sizi yurdunuzdan çıkarmayanlar. Çünkü Allah umumiyetle adl ü ihsan edenleri sever.”*³²

Bunu takip eden 9. âyet-i kerîmede de meâlen şöyle buyurulmuştur: *“Allah sizi yalnız şunlara dostluk etmenizden nehyeder: Size din hakkında kıtal yapanlar, sizi yurdunuzdan çıkaranlar ve çıkarılmanıza yardım edenler. Her kim bunlara dostluk ederse onlar da kati surette zalimlerdir.”*³³

Taberî 8. âyet-i kerîmenin –ki 9. onun bir neticesi mesabesinde– Ebû Bekir radiyallahu anhin zevcesi Kuteyle bint Abdüluzza hakkında nâzil olduğunu haber veriyor. Ebû Bekir hazretleri Kuteyle’yi Câhiliye devrinde tatlık etmişti. Kuteyle, Resûlullah Mekke müşrikleriyle muâhid bulundukları sırada Medine’ye kızı Esmâ radiyallahu anhâ’yı ziyarete gelmiş ve ona kuru üzüm, yağ gibi bazı hediyeler de getirmişti. Esmâ hazretleri, vâlidesi olmakla beraber müşrik bir kadını kabul etmekten imtina etmişti ve binnetice Resûl-i Ekrem’den istiftâ eylemişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerîmeyi indirmiş,³⁴ Resûl-i Ekrem de Esmâ’ya, *“Anana iltifat ve ihsan eyle, hüsnümünasebette bulun!”* diye cevap vermiştir.

Bu rivayete göre âyet-i kerîme Hudeybiye Musâlahası’ndan sonra ve Mekke’nin fet-hinden evvel nâzil olmuştur. Bu cihetle bu hüküm zimmî, müste’mîn muahedeye bağlı olan bütün müşriklere şâmilidir. Bütün bunlarla müminlerin hüsnümünasebette bulunmaları menhî değildir. 9. âyet-i kerîme de bunu iş’âr eder.

Bu iki âyet-i kerîme, müslümanlara dostunu, düşmanını esas vasıflarıyla tanıtan ve milletler arası hukuk ve münasebetini tayin eden en mühim iki düstûr-ı esâsîdir. Müminlerin harp ve sulh halinde kâfirlere karşı takip edecekleri tarîk-i siyâset bu âyetlerde kemal-i vuzuhla irâe ve tâlim buyurulmuştur.

Kuteyle, Esmâ hazretlerinin neseben anası mıdır, yoksa rıdâan mı anasıdır? Bu hususta ihtilâf edilmişse de esah olanı neseben anası olduğudur. Bunun en bâriz delili İbn Sa’d’ın, Tayâlisî’nin, Hâkim’in Abdullah b. Zübeyr’den rivayetlerinde Kuteyle’nin Ebû Bekir hazretlerinin zevcesi olup Câhiliye’de tatlık ettiği, devr-i risâlette kızı Esmâ’yı Medine’de

32 لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ.

33 إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ.

34 {Taberî, Câmiu’l-beyân, XXIII, 322.}

ziyarete gittiği musarrahtır. Bu kadının ismi hakkında da birçok rivayet varsa da sahih olan Kuteyle'dir. Müstağfirî Kuteyle'yi sahâbe arasında zikretmiş ve İslâm olması teahhür etmişti demiştir. Fakat Ebû Mûsâ el-Medînî, "Bu kadının İslâm olması hakkında hiçbir haber yoktur" demiştir. Hâfız İbn Hacer de "Sahâbe arasında zikrolunduğunu görmedim, müşrik olarak ölmüş olmalıdır" diyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ شَهِدَ عِنْدَ مَرْوَانَ لِبَنِي صُهَيْبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَعْطَى صُهَيْبًا بَيْتَيْنِ وَمُجْرَةً فَقَضَى مَرْوَانُ بِشَهَادَتِهِ لَهُمْ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh hazretleri Mervân'(ın Medine valiliği) zamanında Suheyb'in çocukları lehine, "(Vallahi) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Suheyb'e iki ev ve bir hücre hediye etti" diye şehâdet etmiş. Mervân da İbn Ömer'in bu şehâdeti (ve tâlibin yemini) ile Suheyb'in çocukları lehine hükmetmiştir. {B2624 Buhârî, Hibe, 31.}

İZAH I

Bu hadis Buhârî'nin rivayetinde teferrüd ettiği hadis cümlesindedir. Suheyb Hazretleri İbn-i Sinân el-Mevsilî, sonra Rûmî, sonra Mekkî, sonra Medenî'dir. İlk müslümanlardan ma'dûddur. Allah yolunda müşriklerin azap ve işkencesine uğrayan ebrâr-ı ümmettendir. Pederi Sinân b. Hâlid, Musul taraflarında kisrânın âmili idi. Orada ikametleri sırasında Suheyb küçük bir yaşta Rumlar tarafından esir edilmekle diyâr-ı Rûm'da neşet etmişti. Bu cihetle lisanında ucmelik vardı, Arapça'yı peltek tekellüm ederdi. Bir ara Mekke'ye getirilmiş, Abdullah b. Cüd'ân tarafından iştirâ olunarak âzat edilmiştir ve vefatına kadar İbn Cüd'ân'ın yanında ikamet etmiştir. Müşârün ileyh hazretleri Ammâr b. Yâsir ile bir günde müslüman olmuştur. Hicret-i seniyye sırasında rebülevvelin nısfında Medine'ye hicret edip Resûl-i Ekrem'e Medine'ye girmezden evvel Kubâ'da yetişmiştir. Bedir'den itibaren bütün meşâhidde hazır bulunmuştur. Hicretin 38. yılında şevval içinde Medine'de yetmiş yaşında vefat etmiştir. Cenaze namazı Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anı tarafından kılınmıştır. Bu eserimizde 638 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Ömer hadisinin izahına da bakınız.

Müstesna şahsiyetini bir derece arzettiğimiz Suheyb b. Sinân'ın nezd-i peygamberîde yüksek bir mevki vardı. Kendisine iki ev, bir hücre hediye buyurulmuştu. *Sahîh-i Buhârî*'deki metnine göre, İbn Cüd'ân'ın kölesi Suheyb'in çocukları, iki ev ile bir hücrenin Resûlullah tarafından babalarına hediye edildiği Mervân'ın huzurunda iddia edilmekle

Mervân, “Bu hususta size kim şehâdet eder” diye sorulmuş, onlar da, “İbn Ömer şehâdet eder” demeleri üzerine Mervân, İbn Ömer radiyallahu anhümâyı davet etmiş, müşârün ileyh de Resûlullah’ın bu iki ev ile bir hücreyi Suheyb’e verdiği yemin ederek şehâdet etmekle Mervân, İbn Ömer’in şehâdeti ve tâlibin yemini ile hükmetmiştir.³⁵

Bütün *Buhârî* nüshalarında الله رسول الله لأعطي suretinde “lâm-ı kase” mazbut ve şerhlerde والله لأعطي diye müfesser bulunduğundan bu suretle tercüme ettik. *Tecrîd* nüshalarında “lâm-ı kase”in bulunmaması yanlıştır, sehvi-nâsihtir.

Hücre, evin münferit bir odasına denir. Şârih İbn Battâl, “Mervân yalnız İbn Ömer’in şehâdetiyle nasıl hükmetmiştir?” diye bir sual irat ederek şöyle cevap vermiştir: “Mervân, İbn Ömer’in şehâdeti, bir de tâlibin yemini ile hükmetmiştir.” Yemin ve şahidle kazâ buyrulduğu *Sünen*’de vârit olmuştur.

Suheyb radiyallahu anhin çocukları, Hamza, Sa’d, Sâlih, Sayfî, Abbâd, Osman, Habîb, Muhammed’dir. Bunların hepsinin de kendisinden rivayetleri vardır.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَضَى النَّبِيُّ ﷺ بِالْعُمَرَى أَنَّهَا لِمَنْ وَهَبَتْ لَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem umrânın (sıhhati ve) hibe olunan kimseye aidiyeti ile hükmetti” dediği rivayet olunmuştur.

{B2625 Buhârî, Hibe, 32.}

İZAHİ

Bu hadisi, *Kütüb-i Sitte* sahiplerinden diğer beşi de rivayet etmişlerdir. Müslim’in rivayeti “Ferâiz”de, Ebû Dâvûd’un “Büyû”da, Tirmizî’nin “Ahkâm”da, Nesâî’nin “Umrâ”da, İbn Mâce’nin “Ahkâm” bahsindedir. Bütün *Buhârî* nüshalarında bu hadis, müellifin besmele ile ve “Umrâ, Rukbâ Ahkâmında Ulemânın Ârâ ve İctihadları” unvanlı müstakil bir babında zikredilmiştir. Hibenin hususi bir nevi olan umrâ ve rukbâ *Buhârî* nüshalarında bu suretle müstakil bir bab içinde zikredildiği halde her nedense Zebîdî merhum bu unvanı terketmiştir.

Umrâ, rukbâ nedir? Bu iki kelimenin ikisi de rü’câ gibi fu’lâ vezninde masdardır. Umrâ “ömür”den, rukbâ da “murâkabe”den me’huzdur. Eimme-i lugattan Ebû Ubeyd, “Umrâ, bir kimsenin öbür kimseye, ‘Ömrün oldukça bu evimi sana bağışladım’ yahut

35 عن عبيد الله بن عبد الله بن أبي مليكة أن بني صهيب مولى ابن جدعان ادعوا بيتين و حجرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أعطى ذلك صهييا. فقال مروان من يشهد لكما على ذلك؟ قالوا ابن عمر. فدعاه فشهد لأعطي رسول الله صلى الله عليه وسلم صهييا بيتين وحجرة. فقضى مروان بشهادته لهم. {B2624 Buhârî, Hibe, 31.}

‘Ben sağ oldukça bu evimi sana bağışladım’ diyerek hibe etmesidir ve vâhib böyle deyip de evi mevhûbün lehe teslim edince, o onun olur” demiştir. Bu suretle umrâ tabiri, ömrüm oldukça veya ömrün oldukça diyerek ömürlerine nisbet edilmesine mebnî umrâ denilmiş oluyor. Rukbâ tabiri de her iki tarafın yekdiğerinin mevtine müterakkib ve muntazır olmalarına mebnî bulunuyor.

Şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de şeyhi Hâfız Irâkî’den umrânın üç kısmını şu suretle naklediyor:

BİRİNCİ KISIM. “Şu evimi sana veriyorum. Vefatında veresene aittir” diye bağışlamaktır. Bu bir hibedir, bütün ulemâya göre sahihtir. Nevevî, “Bu nevi umrânın sıhhatinde ihtilâf yoktur; ancak ihtilâf, bu bağışlanan evin rakabesine mi, yoksa menfaatine mi mâlik olduğu hakkındadır” demiştir ki bu ihtilâfı şimdi göreceğiz.

İKİNCİ KISIM. Hiç vereseye ait olacağı zikredilmeyerek, “Bu evimi ömrüm oldukça sana verdim” demektir. Bu kısım hakkında da dört nevi ictihad tebârüz etmiştir ki esah olan birinci kısım gibi sahih olmasıdır. Binaenaleyh o, hayatta oldukça mevhûbün lehin, vefatında da veresesinin olur. İmam Şâfiî’nin kavlı-i cedîdi budur. İmam Ebû Hanîfe’nin, İmam Ahmed b. Hanbel’in, Süfyân es-Sevrî’nin, Ebû Ubeyd’in ve daha başkalarının mezhepleri de böyledir.

ÜÇÜNCÜ KISIM. “Ömrüm oldukça bu ev senindir. Vefat vukuunda vereseme avdet edecektir” demektir. Bu yolda hibe de sahihtir.

Evin rakabesinin mi, yoksa menfaatinin mi muammere intikal edeceği hakkındaki ulemânın ihtilâfına gelince, eğer mülk-i rakabe intikal eder denilirse, muammer için bey’, şirâ, hibe gibi tasarrufat câiz olur. Menfaat intikal eder denilirse, bu surette vakıf gibi olur. Cumhûr-ı ulemâya göre bu temlik, malın rakabesini temliktir. Ebû Hanîfe’nin, Şâfiî’nin, Ahmed b. Hanbel’in ictihadları da böyledir. İmam Mâlik yalnız malın menfaatini temlik olduğuna zâhib olmuştur.

İmam Ebû Hanîfe ile onun ictihadında olan zümre-i ilmiyye, hadîs-i Câbir ve emsali ehâdis-i şerife ile ihticâc ederek muammerün aleyhin umrâya yani mevhûbün lehin hibe olunan şeye mülk-i tam ile mâlik olduğu esasını kabul ettiklerinden, sair emlâk sahiplerinin mallarındaki tasarrufları gibi tasarruf eder demişler, yalnız esas itibariyle hibede kabul ettikleri asla göre kabzı şart kılmışlardır.

RUKBÂYA GELİNCE. Yukarıda da bir derece bildirdiğimiz üzere bu kelime “rukub”dan müştaktır ve bir kişinin öbürüne, “Ben senden evvel ölürsem şu malım senindir, sen benden evvel ölürsen yine benimdir” diyerek malını öbürünün rukûb ve intizarına vermektir. Biri birinin ölümünü gözetledikleri için **rukba** denilmiştir.

Tirmizî diyor ki: Resûl-i Ekrem’in ashabından ve başkalarından bazı ehl-i ilim ulemâya rukbâ, umrâ gibi câizdir. İbn Hanbel’in, İshak b. Râhûye’nin ictihadları böyledir. Kûfe fukahâsından ve başkalarından bazı ehl-i ilim de rukbâ ile umrâ arasında tefrik ederek umrâyı tecviz ettikleri halde rukbâ câiz değildir demişlerdir.

Hidâye sahibi de umrâ, muammerün lehin hâl-i hayatında kendisi için, vefatında da veresi için câizdir demiştir. Bunu bize nakl ü hikâye eden şârih Aynî, bu ictihadın, ashaptan Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhümden ve Kâdî Şüreyh, Mücâhid, Tâvûs, Sevrî gibi tâbiî ricâlerinden naklolunduğunu da bildiriyor.

Yine sâhib-i *Hidâye*, “Rukbâ, Ebû Hanîfe, Muhammed ve Mâlik indinde bâtıldır, Ebû Yûsuf’a göre câizdir. Şâfiî ve Ahmed de cevaza kâil olmuşlardır” diyor. Şâyân-ı dikkattir ki Buhârî *Sahîh*’inde bu bâba “Umrâ”, “Rukbâ” unvanını bahsettiği halde zikrettiği iki hadis de umrâya ve umrânın cevazına dairdir. Rukbâya dair hiçbir haber rivayet etmemiştir. Bu da İmam Ebû Hanîfe’nin rukbânın butlânı hakkındaki ictihadını teyit eder. Umrâ hakkındaki ikinci hadis de Ebû Hüreyre’den mervî Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Umrâ câizdir*” buyurmalarıdır.³⁶

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهَا دِرْعٌ مِنْ قِطْرِ وَفِي رِوَايَةٍ مِنْ قُطْنٍ ثَمَنُهُ خَمْسَةُ دَرَاهِمٍ فَقَالَتْ ازْفَعْ بَصْرَكَ إِلَى جَارِيَّتِي انْظُرْ إِلَيْهَا فَإِنَّهَا تُزْهِى أَنْ تَلْبَسَهُ فِي الْبَيْتِ وَقَدْ كَانَ لِي مِنْهُنَّ دِرْعٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَمَا كَانَتْ امْرَأَةً تُقَيِّنُ بِالْمَدِينَةِ إِلَّا أُرْسَلَتْ إِلَيَّ تَسْتَعِيرُهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre (bir kere) Âişe es-Sıddîka’nın huzuruna (Habeşî) Eymen girmişti. O sırada (Hazret-i) Âişe’nin üzerinde kalın Yemen bezinden mâmul, 5 dirhem kıymetinde bir libas bulunuyordu. (Darlık zamanlarını yâdederek), “Ey Eymen! Gözünü câriyeme doğru kaldır da bak! O, (üzerimdeki libası şimdi) ev içinde giymekten arlanır. Halbuki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında benim bu neviden bir libasım vardı. Medine’de zifaf için süslenen her kadın onu âriyet almak üzere muhakkak bana haber gönderirdi” demiştir. {B2628 Buhârî, Hibe, 34.}

İZAHİ

Bu hadis Buhârî’nin rivayetiyle teferrüd ettiği ehâdis cümlesindendir. Hadisin *Buhârî* metninde mensup olduğu babın unvanı “Zifaf Sırasında Gelin veya Güvey için Elbise İstiâre Etmek Câiz” olduğudur. Hazret-i Âişe’nin bu hadisine mebnî arûs için istiâre mâruf addedilmiştir. Bu hadisten Hazret-i Âişe’nin zühdî hayatının sade ve mütevazı bir safhasını daha öğreniyoruz.

36 {B2626 Buhârî, Hibe, 32.}

فَضْلُ الْمَنِيحَةِ Menîhanın Fazileti Bahsi

Bu bab deve, koyun gibi sağım hayvanlarının sağılıp iade edilmek üzere âriyet verilmesinin faziletine dair rivayeti muhtevidir.

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde, **menîhatü'l-leben** “kişinin bir deveyi veya koyunu sütünden istifade edilmek üzere başkasına vermesi, onun da sağındıktan sonra iade etmesidir” diye tarif ediyor. Bir zaman için yününden istifade ve sonra iade edilmeye de menîha denilir diyor. *Menîha* fi'l-asıl *atıyye* demektir. *Minha* da böyledir.

Yukarıdaki unvan Ebû Zerr'in rivayetidir. Cumhurun rivayetinde bab lafzı da bulunduğundan tercümede işaret ettik.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ لَمَّا قَدِمَ الْمُهَاجِرُونَ الْمَدِينَةَ مِنْ مَكَّةَ وَلَيْسَ بِأَيْدِيهِمْ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ أَهْلَ الْأَرْضِ وَالْعَقَارِ فَقَاسَمَهُمُ الْأَنْصَارُ عَلَى أَنْ يُعْطَوْهُمْ ثِمَارَ أَمْوَالِهِمْ كُلِّ عَامٍ وَيَكْفُوهُمْ الْعَمَلَ وَالْمُؤْنَةَ وَكَانَتْ أُمُّهُ أُمُّ أَنَسٍ أُمُّ سُلَيْمٍ كَانَتْ أُمُّ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ وَكَانَتْ أَعْطَتْ أُمُّ أَنَسٍ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عِدَاقًا لَهَا فَأَعْطَاهُنَّ النَّبِيُّ ﷺ أُمُّ أَيْمَنَ مَوْلَاتِهِ أُمُّ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ فَلَمَّا فَرَغَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ قِتَالِ أَهْلِ خَيْبَرَ فَانْصَرَفَ إِلَى الْمَدِينَةِ رَدَّ الْمُهَاجِرُونَ إِلَى الْأَنْصَارِ مَنَاحَهُمُ الَّتِي كَانُوا مَنَحُوهُمْ مِنْ ثِمَارِهِمْ فَرَدَّ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أُمِّهِ عِدَاقَهَا وَأَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أُمُّ أَيْمَنَ مَكَانَهُنَّ مِنْ حَائِطِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh demiştir ki: Muhacirler Mekke'den Medine'ye ellerinde (bir şey) olmayarak

hicret etmişlerdi. Ensar ise (Medine’de) arz, akar sahibi idi. Bu cihetle ensar her sene mallarının (yarı) mahsulünü kendilerine vermek ve ensarın yerine bağ ve bahçe işini ve külfetini muhacirler ifa etmek şartıyla mallarını muhacirlere ortağa vermişlerdi.

(Râvi) Enes’in anası –ki, Ümmü Enes’tir– Ümmü Süleym (denilmekle meşhur) idi. Abdullah b. Ebû Talha’nın anası idi. (Bu sırada) Ümmü Enes de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem birkaç hurma ağacı hediye etmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de hurma ağaçlarını (mahsullerinden istifade etmek üzere) Üsâme b. Zeyd’in anası olan câriyesi Ümmü Eymen (Bereke’)ye vermişti. Enes b. Mâlik demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber halkıyla muharebeden fâriğ olup da Medine’ye döndüğü zaman muhacirler meyvesinden istifade ettikleri ensarın âriyet verdikleri menîhalarını ensara iade etti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Ümmü Enes’e hurma ağaçlarını verdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Eymen’e de hurma ağaçları yerine kendi bostanından bir kısmını verdi. {B2630 Buhârî, Hibe, 35.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi Müslim “Megâzî”de, Nesâî de “Menâkıb”da rivayet etmişlerdir. Hadisin unvanına mutabakat noktası ensarın hurmalıklarının mahsulünü muhacirlere ortağa vermeleridir. Bu vâkıa bu eserimizde 1050 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisiyle izahında geçmişti. O hadîs-i şerifte hicret-i seniyyeyi müteakip ensarın Resûl-i Ekrem’e müracaat ederek, “Yâ Resûlellah! Hurmalıklarımızı bizimle muhacir kardeşlerimiz arasında taksim buyur” demişlerdi ve ensâr-ı kirâm Resûl-i Ekrem’e hurmalıklarının mülkiyetini arzetmişlerdi. Resûl-i Ekrem tarafından içtimaî teâvün ve yardımın bu derecesi fazla görülerek, “*Hayır öyle olmaz*” buyurmuşlardır ve hurmalıkların mülkiyeti sahiplerinin uhdesinde kalmak üzere muhacirlerin sa’yüamel ile iştirak etmeleri şeklini teklif ve tensip buyurmuşlardır¹ ki lisân-ı fıkıhta müsâkât tabir olunur. Ensar ve muhâcirîn de, سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا “Peygamber’in emrini işittik ve itaat ettik” diye mutâbık kalmışlardır.

Târîh-i ümemde bir örneği gösterilemeyecek derecede müstesna olan bu içtimaî teâvün hakkında bu eserimizde 1035 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinin izahında bir dereceye kadar mâlûmat vermiştik. Mütalaa buyurulsun. Aşağıda “Menâkıbü’l-ensâr” bahsinde de izah edeceğiz.

Bu hadisin metninde zikredilen ümmehâta gelince, bunlar yani Ümmü Enes, Ümmü Süleym, Ümmü Abdullah b. Ebû Talha, bir kadının üç künyesidir. İsmi Sehle yahut Müleyke b. Milhân’dır. Ensardan ve Benî Neccâr’dan olan Sehle, Medine’de ilk müslüman

1 {B2325 Buhârî, Müzâraât, 5.}

olan kadınlardandır. Sahâbe olan Ümmü Harâm'ın kardeşidir. İbtidâ Mâlik ile evlenmişti. Hazret-i Enes bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir. Sehle kavmiyle beraber müslüman olmuştu. Zevci Mâlik buna kızarak Şam tarafına çekilip gitmiş ve orada hâl-i küfürde vefat etmiştir. O sırada Enes hazretleri sekiz on yaşında idi. Vâlidesi getirip Resûl-i Ekrem'in hizmetine tevdi etmişti.

İlk zevci Mâlik öldükten sonra Ümmü Süleym, Ebû Talha ile evlenmiştir. Bu izdivaçtan da Abdullah dünyaya geldiği için Ümmü Abdullah da denilmiştir. Binaenaleyh Abdullah b. Ebû Talha, Enes b. Mâlik'in ana bir karın kardeşidir.

Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinde ilk biat eden kadınlar arasında bulunmak şerefini de haiz olan Ümmü Süleym² oğlu Enes'i Resûl-i Ekrem'in hizmetine tahsis etmekle kalmayıp mevzumuz olan hadiste görüldüğü üzere mâlik olduğu birkaç hurma ağacını da Resûl-i Ekrem'e hediye etmiştir. Sahâbî kadınlar arasında dinî salâbeti, zekâ ve metâneti ile temeyyüz eden Ümmü Süleym'in bu eserimizin müteaddit bahislerinde ve bu cümleden 646 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisinde menâkıbından bahsettik, bakınız!

Ümmü Eymen radiyallahu anhâ da Bereke bint Sa'lebe'dir. Sahâbiyyâtandır. Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümânın vâlidesidir. Ümmü Eymen ile künyelenmesi, müşârün ileyhânın ibtidâ Ubeyd el-Habeşî ile evlenmesi ve bu izdivaçtan Eymen'in doğmuş olmasındandır. Binaenaleyh Üsâme ile Eymen ana bir kardeş idiler. *Sahîh-i Müslim*'de rivayet olunduğuna göre Ümmü Eymen aslen Habeşli olup Resûl-i Ekrem'in peder-i âlîsi Hazret-i Abdullah b. Abdülmuttalib'in câriyesi idi. Hazret-i Âmine, Resûl-i Ekrem'i doğurduğunda Ümmü Eymen emzirmişti. Bu cihetle Resûl-i Ekrem dâyesi olmak üzere meşhurdur. Yine bu cihetle Resûl-i Ekrem, أم أيمن بعد أمي “*Ümmü Eymen anamdan sonra anamdır*” buyururdu.³ Resûl-i Ekrem büyüdükten sonra Ümmü Eymen'i âzat etmiş sonra Zeyd b. Hârîse'ye tevzic buyurmuştur.

Zeyd b. Hârîse de Hadîcetülkübrâ radiyallahu anhâ tarafından Resûl-i Ekrem'e hediye edilip taraf-ı risâletten âzat edilmiş olmakla Üsâme'nin hem anası hem babası Resûl-i Ekrem'in âzatlısı olmak şerefini haizdi.⁴

Ümmü Eymen, Resûl-i Ekrem'in irtihalinden beş ay sonra vefat etmiştir. Üsâme b. Zeyd de Muâviye devrinde vefat etmiştir. Târîh-i vefâtını şarih Aynî 58, 59 olarak kaydetmiştir. *Hulâsa*'da 54'tür. Yetmiş beş yaşında vefat etmiştir.

2 Bu eserimizde 648 numara ile tercüme ettiğimiz Ümmü Atıyye hadisinde hicret-i seniyye sırasında biat şerefini ihrâz eden ilk ensar kadınlarından olmak üzere Ümmü Süleym ile beraber şu kadınlar da zikredilmiştir: 1. Zeyd b. Sâbit'in karısı Ümmü Alâ ki, Medine'nin en benâm tâbiî fukahâsından Hârîce b. Zeyd, bu faziletli kadının oğludur. 2. Muâz b. Cebel'in karısı, 3. Ebû Sebre'nin kızı, 4. Râvinin adını bilmediği bir kadın ki onunla beş oluyor. Bunların muhtasar terceme-i hâlleri de orada vardır, bakınız!.

3 {Buhârî, *Târîh-i Kebîr*, II, 790.}

4 Bu eserimizde 1071. hadisin izahında Zeyd b. Hârîse'nin terceme-i hâli vardır, oraya bakınız.

Üsâme, irtihâl-i peygamberîde yirmi yaşında olduğuna ve yetmiş beş yaşında vefat ettiğine göre 54 tarihi daha muvâfıktır. Eymen de Huneyn Gazâsı'nda şehid olmuştur.

Buhârî'nin menîhanın fazileti hakkında izah ettiğimiz Enes b. Mâlik'in bu hadisinden evvel Ebû Hüreyre'den de bir rivayeti vardır. Bu rivayette de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “Atıyye ve hediye etmek için doğum ve sağım çağı yaklaşan, sütü bol olan deve ve yine böyle bol sütü koyun ne güzel menîha ve hediyedir. Bir kap sabah bir kap akşam sağılır” buyurmuştur.⁵

Hâlâ köylerimizde hitan ve velîmede aile uluları ve akraba, taallukat taraflarından en güzel hediye olarak yanı buzağılı inek, yanı kuzulu koyun verilir. Bu hediyeler mühdâ ileyh namına bankaya para yatırılmaktan daha verimli ve bereketlidir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرْبَعُونَ خَصْلَةً أَغْلَاهُنَّ مَنِيحَةُ الْعَنْزِ مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا رَجَاءَ ثَوَابِهَا وَتَصْدِيقَ مَوْعُودِهَا إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ بِهَا الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Kırk hasene vardır ki bunların en âlâsı sağımlı ve sütü bol keçi menîha ve hediyesidir. Hayırperverlerden bir kişi bu kırk haseneden birini -onun sevabını umarak, vaad olunan ecrini tasdik ederek- işlemez, illâ o kimseyi Allah, bu hasene sebebiyle cennete idhal eder. {B2631 Buhârî, Hibe, 35.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Dâvûd da “Zekât” bahsinde tahrîc etmiştir. *Sahîh-i Buhârî* metninde hadisin alt tarafında hadisin râvilerinden Hassân b. Atıyye'nin, “Biz, hadisteki sağım keçisinden başka kırk haseneden redd-i selâm, teşmî-i âtis, yol üstünde ezâ veren şeyi izâle⁶ ve (ehâdis-i şerifede vârit olan) bunların emsali haseneleri saydık, on beş haslet ve haseneye doldurmaya muktedir olmadık” dediği de rivayet edilmiştir.⁷ Hadisin aslına taalluk etmediği için müellif Zebîdî bu ziyadeyi *Tecrîd*'e almamıştır.

5 عن أبي هريرة رضي الله عنه أنَّ رسول الله صلى الله عليه و سلم قال نعم المنيحة اللقحة الصفي منحة و الشاة الصفي تغدو بإناء وتروح بإناء. {B2629 Buhârî, Hibe, 35.}

6 Bu hasenat için bu eserimizde 619 numara ile tercüme ettiğimiz Berâ b. Âzib hadisini mütalaa ediniz!

7 قال حسان فعددنا ما دون منيحة العنز من رد السلام و تشميت العاطس و إماطة الأذى عن الطريق و نحوه فما استطعته أن تبلغ خمس عشرة خصلة [رواه البخاري]

BİR SUAL. Hassan b. Atıyye'nin bu sözü üzerine şöyle bir sualin hatırlanmaması mümkün değildir: Hassan gibi sadr-ı İslâm'da yaşamış bir zatın bile arayıp on beşe dolduramadığı bu kırk haslet ve haseneyi Resûl-i Ekrem bildirmeli değil mi idi ve niçin bildirmedi?

CEVAP. Bu suali irat eden şârih İbn Battâl şöyle cevap veriyor: Resûl-i Ekrem'in kırk hayrı tâdât buyurmaması, herhalde terkinde zikrinden daha nâfi bir gayeye mebnî olmalıdır ki bunu da (Allah bilir), bu kırk haslet ve haseneyi tâdât ve tayin etmek, bunlardan başka hayrat ve hasenattan i'râz edilir endişesinden ileri gelmiş olmasıdır. Yine İbn Battâl, "Maamafih İbn Atıyye'nin arayıp tarayıp da on beşe dolduramaması başkalarının arayıp bulmasına mani de değildir. Nasıl ki muasırımız bazı âlimler aramış da cennete duhule vesile olan hısâl ve hasenenin kırktan ziyadeye bâliğ olduğunu bulmuşlardır" diyor.

* * *

Müellif Zebîdî merhum *Tecrîd*'in I. cildine burada nihayet vermiş, II. cilde "Kitâbü's-Şehâdât" ile başlamıştır. II. cildin tercüme ve izahına da muvaffak buyurmasını, bu vesile ile Cenâb-ı Hakk'ın tevfkât-ı ilâhiyyesinden niyaz ve temenni ederiz.

Kitâbü's-Şehâdât

كِتَابُ الشَّهَادَاتِ

Bu kitap şehâdetlerin ahkâmını bildiren ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Şehâdât şehâdetin cem'idir. Şehâdet, şehide, yeşhedüden masdardır. Cevherî lugaten şehâdet, haber-i kâtı'dır demiştir. Müşâhede, muayene demektir. Bu da şühuddan me'huzdur, "huzur" demektir. Şâhitler de başkasının nazar-ı ıttılâından hariç olan şeyi görür ve bilir değil midir?

Ashabımız eimme-i Hanefiyye şehâdetle huzur mânası kastolunur demişlerdir. Resûl-i Ekrem'in, الغنيمة لمن شهد الواقعة "*Ganimet, vak'ada hazır bulunan kimseye aittir*"¹ kavlı şerifinde de şehâdet "huzur" mânasıdır. Nasıl ki şahit de hâkimin meclisinde, vak'a mahallinde hazır bulunuyor.

Şeriat ıstılahında şehâdet, "görülüp bilinen şeyden şehâdet lafzıyla hâkimin huzurunda haber vermektir" ki bu ihbar bir kimsenin âhar kimse üzerindeki hakkını ispat için olur. Bu muhbire **şâhit**, o kimseye **meşhûdün leh**, âhar kimseye de **meşhûdün aleyh**, o hakka da **meşhûdün bih** denilir.

İhbarlar üç neve ayrılır: **1.** Bir kimsenin diğer bir kimse üzerindeki hakkını ihbar olur ki bu **şehâdet**tir. **2.** Muhbirin başkası üzerindeki hakkını ihbar olur ki bu da **dava**dır. **3.** Bunun aksine olarak başkasının muhbir üzerindeki hakkını ihbar olur ki bu da **ikrardır** (*Ta'rîfât-ı Seyyid*).

Şehâdet görülen şeyi lafzan ihbar olduğu için âmânın, dilsizin şehâdeti muhtelefün fihtir. Şehâdet hâkimin huzurunda eda edildiği için mahkeme haricindeki şehâdet de muteber değildir. Şâhidin meşhûdün bihi bizzat muayene ederek şehâdet etmesi matlup bulunduğundan simâ ile yani "fûlândan işittim" diyerek şehâdet etmesi câiz değildir.

Müellif Buhârî yukarıdaki كتاب الشهادات unvanından sonra باب ما جاء في البينة على المدعي "Bu bab, beyyine müddeîye ait olduğuna dair vârit olan nusûsu beyan hakkındadır" suretinde ikinci bir unvan daha açmıştır. Bu unvanında da müellif sûre-i Bakara'nın 282. âyet-i kerîmesini tamamen zikretmiştir. Müdâyene âyeti yâdolunan ve Kur'ân-ı Kerîm'in en uzun bir âyeti bulunan bu nazm-ı mübîn meâlen şöyledir:

1 {Bu cümle temel hadis kaynaklarında mevkuf olarak nakledilmiştir. Aynî, rivayeti Hazret-i Peygamber'e nispet etmiştir. Aynî, *Umde*, XVII, 253. MŞ33215 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Siyer, 110.}

“Ey iman ile ittisaf eden kullar! (Mevsimi, ayı, gününü) muayyen bir vadeye kadar birbirinizle borçlandığınızda bunu yazınız, hem aranızda bir kâtip, adaletle yazsın, hiçbir kâtip kendisine Allah’ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin de öyle doğru yazsın! Borçlu da üzerindeki hakkı kâtibe söyleyip yazdırsın! Kâtiple borçludan her biri Allah’tan korksın da borçtan yazılması lüzumlu bir şeyi eksik bırakmasın! Şayet borçlu sefih veya (sabî, şeyh-i muhtal gibi) zayıf olur yahut yazdırmaya gayri muktedir (cahil, dilsiz) olursa velisi doğrusunu söyleyip yazdırsın! Erkeklerinizden de borca iki kişiyi şahit yapınız! Şayet iki erkek bulunmazsa o halde doğruluğuna emin olduğunuz şahitlerden bir erkekle iki kadın işhâd ediniz! Bu kadınlardan biri unutursa öbürü hatırlata! Şahitler de çağrıldıklarında çekinmesin! Ey kâtipler! Siz de hak az olsun, çok olsun, onu vadesine kadar yazmaktan usanmayınız! Müdâyeneyi böyle yazmanız, Allah yanında adaletle daha muvâfık, şehâdet için de daha sağlamdır; (borcun kemiyet ve keyfiyetinde) şüpheye düşmemeniz için de elverişlidir. Meğerki aranızda hemen teâtî edeceğiniz bir ticaret ola! Bunu yazmamakta sizin için bir günah yoktur. Alım satım yaptığınız sırada şahit tutunuz! Bir de ne kâtip, ne de şahit (mahkemelerde lüzumsuz dolaştırılıp) zararlandırılmasın! Eğer, siz bu nehyolduğunuz şeyi işler (de zarar verir)seniz bu, Allah’ın emrinden çıkmaktır ki zararı sizedir. Allah’tan korkunuz! Size (bu ahkâmı) Allah öğretmiştir. Allah her şeyi çok iyi bilir.”²

işhâda lüzum görülmezdi. Mademki bu beyyinelere lüzum ve ihtiyaç olduğu müdâyene âyetiyle tâlim buyurulmuştur. Bu halde müddeîye beyyine ikamesi iktizâ eder.

İkinci âyet-i kerîmenin unvana suret-i delâleti de şöyle tasvir olunur: Cenâb-ı Hak bu âyette müminlere nefislerine ait olsa bile, doğruluktan ayrılmayıp hak ve hakikati itiraf etmelerini emrediyor. Bu halde müddeînin iddiası karşısında –ister tasdik, ister tekzip etsin– müddeâ aleyhin kavli muteber oluyor. Şayet müddeâ aleyh müddeînin kavlini tekzip ederse, beyyine ikamesi müddeîye teveccüh ediyor.

1147

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يُلُونَهُمْ ثُمَّ بَنِي أَقْوَامٍ تَسْبِقُ شَهَادَةُ أَحَدِهِمْ يَمِينُهُ وَيَمِينُهُ شَهَادَتُهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Nâsın hayırlısı benim asrım(daki ashabım)dır. Sonra onlara yakın olan (tâbiî)lerdir. Sonra onlara yakın (etbâ-ı tâbiî)lerdir. Sonra birtakım kavimler gelir ki onlardan birinin şehâdeti (ihtiras ile) yeminine, yemini de şehâdetine takaddüm eder. {B2652 Buhârî, Şehâdât, 9.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Fezâil”, “Nüzûr”, “Rikâk” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim de “Fezâil”de, Tirmizî “Menâkıb”da, Nesâî “Şürût”ta rivayet etmişlerdir. Hadisin *Buhârî*’deki babının unvanı, “Zulme İşhâd Edilmek İstenildiği Zaman Kişinin İmtina ve Haksız Yere Şehâdetten İctinap Etmesi” suretindedir. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da bu kurûn-ı selâseden sonra gelecekleri bildirilen birtakım muhteris akvâmın şehâdet hususunda sâika-i hırs ile dinî, ahlâkî bir kayıt ile mukayyet olmayarak kâh önce şehâdet, sonra yemin etmeleri; kâh ibtidâ yemin, sonra şehâdet eylemeleridir ki bu mübâlâtsizlik bir cevirdir, şehâdete yemine hiç kıymet ve ehemmiyet vermemektir. Sadr-ı İslâm’da şehâdet ve yemin meselesine atfedilen ehemmiyeti tebârüz ettirmek için Buhârî bu hadisin niha-yetinde İbrâhim en-Nehaî’den, “Biz, çocuk iken velilerimiz bizi, ‘eşhedü billâh’ diye medâr-ı kelâmdan ve ara sıra, ‘Allah ile ahdim olsun’ dediğimizden dolayı döverlerdi” dediğini de rivayet ediyor.⁴

Buhârî’nin bu babda bu hadisi İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan da bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem meâlen şöyle buyurmuştur:

4 قال إبراهيم وكانوا يضربوننا على الشهادة و العهد [رواه البخاري].

“Sizin hayırlı asrınız, benim içinde yaşadığım zamandır. Sonra benimle yaşayanlara yakın olanlardır. Daha sonra onlara yakın olanlardır.” İmrân, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kendi asrından sonra hayrül-kurûn olarak iki asır mı, yoksa üç asır mı zikretti?” bilmiyorum demiştir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (devamla) buyurmuştur ki: “Sizden sonra bir kavim gelecektir ki onlar hıyanet edecekler, kimse bunlara itimat etmeyecek; bunlar, şehâdet etmeleri talep olunmadan şehâdet edecekler; yine bunlar nezredecekler, fakat nezirlerini yerine getirmeyecekler. Artık bunlar arasında tıka basa yemek içmek, semizlenmek gâye-i hayat olacaktır.”⁵

Hadisteki **karn** (قرن) “zaman” demektir. Bu zamanın tayininde on, yirmi, otuz, altmış, yetmiş, seksen, yüz, yüz yirmi sene olmak üzere müteaddit ârâ ve ictihad vardır. Bunlar arasında bir karnın yüz sene olduğunu iddia edenler, Resûl-i Ekrem’in bir çocuğun başını okşayarak, “Bir karın yaşa!” diye dua buyurup da o çocuğun yüz sene yaşadığı hakkındaki bir haberle⁶ ihticâc etmişlerdir.

Bu hadîs-i şerifte zikrolunan kurûn-ı selâsedir ki karn-ı sahâbî, karn-ı tâbî, karn-ı etbâ-ı tâbîdir. Bu üç asır müslümanları arasında sıdk u adlin şâyi olduğu müstefâd olmaktadır. Karn-ı sahâbî yüz sene kadar devam etmiştir. Meselâ Medine’de Sehl b. Sa’d ile Sâib b. Yezîd, Basra’da Enes b. Mâlik 91 tarihine kadar yaşamışlardır. Karn-ı tâbî de takribî 180 tarihine kadar devam etmiştir. En son vefat eden tâbî Halef b. Halîfe’dir ki İbn Sa’d müşârün ileyhın 181 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir. *Tehzîb*’de de müşârün ileyhın, vefatında 101 yaşında olduğu *Buhârî*’den naklen kaydedilmiştir.

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَلَا أُنبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ ثَلَاثًا قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَجَلَسَ وَكَانَ مُتَكِنًا فَقَالَ أَلَا وَقَوْلُ الزُّورِ فَمَا زَالَ يُكْرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا لَيْتَهُ سَكَتَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nüfey‘) radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ashaba) üç defa, “Büyük günahların en büyüğünü size bildireyim mi?” buyurdu. Ashap, “Evet bildir, yâ Resûlellah!” dediler. Resûlullah, “Allah’a şirktir, anaya babaya ezâdır” buyurdu. (Sonra) dayanmak-

5 عن عمران بن حصين رضي الله عنهما قال قال النبي صلى الله عليه وسلم : خيركم قرني ثم الذين يلونهم ، ثم الذين يلونهم . قال عمران : لا أدري أذكر النبي صلى الله عليه وسلم بعد قرنين أو ثلاثة . قال النبي صلى الله عليه وسلم : إن بعدكم قوما يخونون ولا يؤتمنون ويشهدون ولا يستشهدون وينذرون ولا يفنون و يظهر فيهم السمن . {B2651 Buhârî, Şehâdât, 9.}

6 {Aynî, Umde, XIII, 213.}

ta iken doğrulup oturdu. Hemen, “İyi dinleyin, bir de, yalan yere şehâdettir” buyurdu. Resûlullah bu sözü durmayıp tekrar ediyordu. (O derece tekrarlardı ki) hatta biz (Resûl-i Ekrem’e acıyarak), “keşke sussa” diyorduk. {B2654 Buhârî, Şehâdât, 10.}

1149

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ رَجُلًا يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ رَحِمَهُ اللَّهُ لَقَدْ أَذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً أَسْقَطُوهِنَّ مِنْ سُورَةٍ كَذَا وَكَذَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre siddîka-i müşârûn ileyhâ şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mescidde bir kişinin Kur’an okuduğunu işitti de, “Allah şu adama rahmet etsin! O bana şu şu sûreden unuttuğum şu şu âyeti hatırlattı” buyurdu. {B2655 Buhârî, Şehâdât, 11.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Fezâilü’l-Kur’ân” bahsinde rivayet etmiştir. Şârih Kastallânî Mescid-i Saâdet’te Kur’an okuyan bu sahâbînin kurrâdan Abdullah b. Yezîd el-Ensârî olduğunu kaydediyor. Resûl-i Ekrem’in unutup da kâriin tilâveti üzerine hatırladığını söylediği âyetlerin hangi sûrelerin hangi âyetleri olduklarını şârihler bildirmiyorlar. İbn Hacer de *Fethu’l-bârî*’de, “Tayinine vâkıf olmadım” diyor.

1150

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي رِوَايَةٍ قَالَتْ تَهَجَّدَ النَّبِيُّ ﷺ فِي بَيْتِي فَسَمِعَ صَوْتَ عَبَادٍ يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ أَصَوْتُ عَبَادٍ هَذَا قُلْتُ نَعَمْ قَالَ اللَّهُمَّ ارْحَمْ عِبَادًا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre siddîka hazretleri demiştir ki: (Bir akşam) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem benim odamda tehec-cüd namazı kıldı. Bu sırada mescidde namaz kılmakta olan Abbâd (b. Bişr)’in sesini işitti de, “Yâ Âişe! Şu ses Abbâd’ın sesi midir?” diye sordu. “Evet onun sesidir” dedim. Resûlullah, “Yâ rab! Abbâd’ı rahmetine mazhar eyle!” diye dua buyurdu. {B2655 Buhârî, Şehâdât, 11.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem'in sesini işittiği bildirilen Abbâd, Abbâd b. Bişr'dir, ensardandır, Eşhelî'dir. Bedir Harbi'nde hazır bulunmuştur. Zührî, Abbâd'ın Yemâme'de kırk beş yaşında şehid olduğunu bildirmiştir. Bu hadis ile bundan evvel 1149 numara ile tercüme ettiğimiz hadis, *Buhârî* metninde bir senedle rivayet edilmekte عن عائشة بن عبد الله ibaresiyle bundan evvelki hadisin ziyâde-i rivayeti olarak gösterilmektedir. Bu sebeple her ikisinin bir hadis olduğu zannını vermekte ve bu zannı, her ikisinde de râvinin Hazret-i Âişe olması teyit eder gibi görülmekte ise de nefse'l-emirde her ikisi de ayrı ayrı hadiselerdir. Müellif Zebîdî merhumun ayrı ayrı rivayet etmesi bu zannı izâle ettiği için çok mühimdir. Bu hadisin rivayetinde ikinci şüpheyi de isim müşâbeheti tevlid etmiştir. Buhârî'nin aynen naklettiğimiz yukarıdaki ibaresinde görüldüğü üzere bu ikinci hadis Abbâd tarikiyle Hazret-i Âişe'den gelen ziyâde-i rivayettir. İkinci hadisin metninde sebab-i vürûd olarak görülen zatın ismi de Abbâd olduğu için ikisinin bir zat olduğu zannedilmemelidir diye şârih Aynî tarafından tembih edilmektedir ki bu temyiz ve tefrik Ebû Ya'lâ rivayetinde tasrih edilmiştir. Seneddeki Abbâd, Abbâd b. Abdullah b. Zübeyr'dir, tâbiîdir. Abbâd b. Bişr ise yukarıda bildirdiğimiz veçhile sahâbîdir, ehl-i Bedir'dendir ve Mus'ab b. Umeyr Medine'ye geldiği sırada müslüman olan kudemâ-i sahâbedendir.

حَدِيثُ الْإِفْكِ İfk Hadisi

Aşağıda tahrîc ettiğimiz hadîs-i şerif asl ü esâsı olmayan bühthan ve iftiraya dairdir.

1151

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ سَفَرًا أَفْرَعَ بَيْنَ أَزْوَاجِهِ فَأَيُّهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا خَرَجَ بِهَا مَعَهُ فَأَفْرَعَ بَيْنَنَا فِي غَزَاةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ سَهْمِي فَخَرَجْتُ مَعَهُ بَعْدَمَا أُتِرِلَ الْحِجَابُ فَأَنَا أُحْمَلُ فِي هَوْدَجٍ وَأُنْزَلُ فِيهِ فَسَرْنَا حَتَّى إِذَا فَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ غَزْوَتِهِ تِلْكَ وَقَفَلَ وَدَنَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ أَذَنَ لَيْلَةٍ بِالرَّحِيلِ فَقُمْتُ حِينَ آذَنُوا فَمَشَيْتُ حَتَّى جَاوَزْتُ الْجَيْشَ فَلَمَّا قَضَيْتُ شَأْنِي أَقْبَلْتُ إِلَى الرَّحْلِ فَلَمَسْتُ صَدْرِي فَإِذَا عِقْدٌ لِي مِنْ جَزَعِ ظَفَارٍ قَدْ انْقَطَعَ فَرَجَعْتُ فَالْتَمَسْتُ عِقْدِي فَخَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ فَأَقْبَلَ الَّذِينَ يُرْحَلُونَ لِي فَاحْتَمَلُوا هَوْدَجِي فَرَحَلُوهُ عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنْتُ أَرْكَبُ وَهُمْ يَخْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النِّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِيفًا لَمْ يَتَقَلَّنَ وَلَمْ يَغْشَهُنَّ اللَّحْمُ وَإِنَّمَا يَأْكُلْنَ الْعُلُقَةَ مِنَ الطَّعَامِ فَاَمَّ يَسْتَنْكِرِ الْقَوْمُ حِينَ رَفَعُوهُ ثَقَلَ الْهُودَجُ فَاحْتَمَلُوهُ وَكُنْتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ فَبَعَثُوا الْجَمَلَ وَسَارُوا فَوَجَدْتُ عِقْدِي بَعْدَ مَا اسْتَمَرَّ الْجَيْشُ فَجِئْتُ مَنْزِلَهُمْ وَلَيْسَ فِيهِ أَحَدٌ فَأَمَمْتُ مَنْزِلِي الَّذِي كُنْتُ فِيهِ فَظَنَنْتُ أَنَّهُمْ سَيَفْقِدُونَنِي فَيَرْجِعُونَ إِلَيَّ فَبَيْنَا أَنَا جَالِسَةٌ غَلَبَتْنِي عَيْنَايَ فَنِمْتُ وَكَانَ صَفْوَانُ بْنُ الْمَعْطَلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الزُّكْوَانِيُّ مِنْ وَرَاءِ الْجَيْشِ فَأَصْبَحَ عِنْدَ مَنْزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنْسَانٍ نَائِمٍ فَأَتَانِي وَكَانَ يَرَانِي قَبْلَ الْحِجَابِ فَاسْتَيْقَظْتُ بِاسْتِرْجَاعِهِ حِينَ أَنَا خَ رَاحِلَتُهُ فَوَطِئَ يَدَهَا فَرَكِبَتْهَا فَأَنْطَلَقَ يَقُودُ بِي الرَّاحِلَةَ حَتَّى أَتَيْنَا الْجَيْشَ بَعْدَ مَا نَزَلُوا مُعَرِّسِينَ فِي نَحْرِ الظَّهِيرَةِ

فَهَلَكَ مَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى الْإِفْكَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَرْزَنْزٍ سَلُولَ فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ
فَاسْتَكَيْتُ بِهَا شَهْرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَوْلِ أَصْحَابِ الْإِفْكِ وَيُرِيْبُنِي فِي وَجْعِي أَنِّي لَا أَرَى
مِنَ النَّبِيِّ ﷺ اللَّطْفَ الَّذِي كُنْتُ أَرَى مِنْهُ حِينَ أَمْرُضُ إِنَّمَا يَدْخُلُ فَيَسْأَلُ فَيَقُولُ كَيْفَ
تِيكُمْ لَا أَشْعُرُ بِشَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى تَقْهَتْ فَخَرَجْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ قَبْلَ الْمَنَاصِعِ مُتَبَرِّزَيْنَا لَا
نَخْرُجُ إِلَّا لَيْلًا إِلَى لَيْلٍ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ نَتَّخِذَ الْكُتُفَ قَرِيبًا مِنْ بُيُوتِنَا وَأَمْرُنَا أَمْرُ الْعَرَبِ
الْأَوَّلِ فِي الْبَرِّيَّةِ أَوْ فِي التَّنْزُّهِ فَأَقْبَلْتُ أَنَا وَأُمُّ مِسْطَحٍ بِنْتُ أَبِي رُحْمٍ نَمْشِي فَعَثَرْتُ فِي مِرْطَهَا
فَقَالَتْ تَعَسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا بِسْمًا قُلْتُ أَتَسْبِيْنَ رَجُلًا شَهِدَ بَدْرًا فَقَالَتْ يَا هَنْتَاهُ أَلَمْ
تَسْمَعِي مَا قَالُوا فَأَخْبَرْتَنِي بِقَوْلِ أَهْلِ الْإِفْكَ فَازْدَدْتُ مَرَضًا عَلَى مَرَضِي فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي
دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلَ فَقَالَ كَيْفَ تِيكُمْ فَقُلْتُ أَتَذُنُّ لِي إِلَى أَبَوَيَّ قَالَتْ وَأَنَا
حِينَئِذٍ أُرِيدُ أَنْ أَسْتَيْقِنَ الْخَبَرَ مِنْ قَبْلِهِمَا فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَتَيْتُ أَبَوَيَّ فَقُلْتُ لِأُمِّي
مَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ بِهِ فَقَالَتْ يَا بُنَيَّةُ هُوَ بِنْتُ هَوْنٍ عَلَى نَفْسِكَ الشَّأْنُ فَوَاللَّهِ لَقَدْ كَانَتْ امْرَأَةً قَطُّ
وَضِيئَةً عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا وَلَهَا صَرَائِرٌ إِلَّا أَكْثَرْنَ عَلَيْهَا فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ
بِهَذَا قَالَتْ فَبِتُّ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرِقُّ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَجِلُ بِنَوْمٍ ثُمَّ أَصْبَحْتُ
فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ حِينَ اسْتَلَبْتُ الْوَحْيَ يَسْتَشِيرُهُمَا
فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ فَأَمَّا أُسَامَةُ فَأَشَارَ عَلَيْهِ بِالَّذِي يَعْلَمُ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْوَدِّ لَهُمْ فَقَالَ أُسَامَةُ أَهْلُكَ يَا
رَسُولَ اللَّهِ وَلَا نَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيٌّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يُضَيِّقِ اللَّهُ عَلَيْكَ وَالنِّسَاءُ
سِوَاهَا كَثِيرٌ وَسَلِ الْجَارِيَةَ تَصْدُقْكَ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَرِيرَةَ فَقَالَ يَا بَرِيرَةُ هَلْ رَأَيْتِ فِيهَا
شَيْئًا يَرِيْبُكَ فَقَالَتْ بَرِيرَةُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنْ رَأَيْتُ مِنْهَا أَمْرًا أَغْمَصُهُ عَلَيْهَا قَطُّ أَكْثَرَ
مِنْ أَمْنِهَا جَارِيَةٍ حَدِيثُهُ السِّنِّ تَنَامُ عَنِ الْعَجِينِ فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
مِنْ يَوْمِهِ فَاسْتَعْذَرَ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَرْزَنْزٍ سَلُولَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ
رَجُلٍ بَلَغَنِي أَذَاهُ فِي أَهْلِي فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ
عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا كَانَ يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا مَعِيَ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا
وَاللَّهِ أَعْذِرُكَ مِنْهُ إِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ ضَرَبْنَا عَنْقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنْ إِخْوَانِنَا مِنَ الْخَزَرِجِ أَمَرْتَنَا
فَفَعَلْنَا فِيهِ أَمْرَكَ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزَرِجِ وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلَكِنْ

اخْتَمَلْتُهُ الْحَمِيَّةُ فَقَالَ كَذَبْتَ وَاللَّهِ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى ذَلِكَ فَقَامَ أُسَيْدُ بْنُ الْحَضِيرِ فَقَالَ
 كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ وَاللَّهِ لَنَقْتُلَنَّكَ فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ فَتَارَ الْحَيَّانِ الْأَوْسُ
 وَالْخَزْرَجُ حَتَّى هُمُوا وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ فَنَزَلَ فَخَفَّضَهُمْ حَتَّى سَكَتُوا وَسَكَتَ وَبَكَيْتُ
 يَوْمِي لَا يَرِقْ أَلِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ فَأَصْبَحَ عِنْدِي أَبَوَايَ قَدْ بَكَيْتُ لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا حَتَّى
 أَظُنُّ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقُ كَبِدِي قَالَتْ فَبَيْنَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي إِذْ اسْتَأْذَنْتِ امْرَأَةٌ مِنَ
 الْأَنْصَارِ فَأَذْنْتُ لَهَا فَجَلَسَتْ تَبْكِي مَعِيَ فَبَيْنَمَا نَحْنُ كَذَلِكَ إِذْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَجَلَسَ
 وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مِنْ يَوْمٍ قِيلَ لِي مَا قِيلَ قَبْلَهَا وَقَدْ مَكَثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي شَأْنِي
 بِشَيْءٍ قَالَتْ فَتَشَهَّدْتُ ثُمَّ قَالَ يَا عَائِشَةُ لَقَدْ بَلَغَنِي عَنْكَ كَذَا وَكَذَا فَإِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيِّرْكِ
 اللَّهُ وَإِنْ كُنْتِ أَلَمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبِهِ ثُمَّ
 تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَقَالَتَهُ قَلَصَ دَمْعِي حَتَّى مَا أُحِسُّ مِنْهُ قَطْرَةً
 وَقُلْتُ لِأَبِي أَجِبْ عَنِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ
 لِأُمِّي أَجِيبِي عَنِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِيمَا قَالَ قَالَتْ وَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا أَقُولُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ
 قَالَتْ وَأَنَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ لَا أَقْرَأُ كَثِيرًا مِنَ الْقُرْآنِ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّكُمْ سَمِعْتُمْ
 مَا يَتَحَدَّثُ بِهِ النَّاسُ وَوَقَرْتُ فِي أَنْفُسِكُمْ وَصَدَّقْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي بَرِيئَةٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي
 لَبَرِيئَةٌ لَا تُصَدِّقُونِي بِذَلِكَ وَلَئِنْ اعْتَرَفْتُ لَكُمْ بِأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي لَبَرِيئَةٌ لَتُصَدِّقَنِي وَاللَّهُ مَا
 أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا إِلَّا أَبَا يُوسُفَ إِذْ قَالَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ¹ ثُمَّ
 تَحَوَّلْتُ عَلَى فِرَاشِي وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يُبَرِّتَنِي اللَّهُ وَلَكِنْ وَاللَّهِ مَا ظَنَنْتُ أَنْ يُنْزَلَ فِي شَأْنِي وَحَيًّا
 يُثَلَّى وَلَأَنَا أَحَقُّ فِي نَفْسِي مِنْ أَنْ يُتَكَلَّمَ بِالْقُرْآنِ فِي أَمْرِي وَلَكِنْ كُنْتُ أَرْجُو أَنْ يَرَى رَسُولُ
 اللَّهِ ﷺ فِي النَّوْمِ رُؤْيَا يُبَرِّتُنِي اللَّهُ بِهَا فَوَاللَّهِ مَا رَامَ مَجْلِسَهُ وَلَا خَرَجَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ
 حَتَّى أُنْزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَأَخَذَهُ مَا كَانَ يَأْخُذُهُ مِنَ الْبُرْخَاءِ حَتَّى إِنَّهُ لَيَتَحَدَّرُ مِنْهُ مِثْلُ الْجُمَانِ
 مِنَ الْعَرَقِ فِي يَوْمٍ شَاتٍ فَلَمَّا سَرَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يَضْحَكُ فَكَانَ أَوَّلَ كَلِمَةٍ تَكَلَّمَ بِهَا
 أَنْ قَالَ لِي يَا عَائِشَةُ أَحْمَدِي اللَّهُ فَقَدْ بَرَأَكَ اللَّهُ فَقَالَتْ لِي أُمِّي قُومِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
 فَقُلْتُ لَا وَاللَّهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَحْمَدُ إِلَّا اللَّهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ

عُصْبَةٌ مِنْكُمْ² الْآيَاتِ فَأَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذَا فِي بَرَاءَتِي قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رضي الله عنه وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى مِسْطَحِ بْنِ أَنَّثَةَ لِقَرَابَتِهِ مِنْهُ وَاللَّهُ لَا أَنْفِقُ عَلَى مِسْطَحٍ شَيْئًا أَبَدًا بَعْدَ مَا قَالَ لِعَائِشَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَأْتِلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِيَ الْقُرْبَى إِلَى قَوْلِهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ³ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللَّهُ إِنِّي لِأُحِبُّ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لِي فَرَجَعَ إِلَى مِسْطَحٍ الَّذِي كَانَ يُجْرِي عَلَيْهِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَسْأَلُ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ عَنْ أَمْرِي فَقَالَ يَا زَيْنَبُ مَا عَلِمْتَ مَا رَأَيْتِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحْمِي سَمْعِي وَبَصَرِي وَاللَّهُ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا إِلَّا خَيْرًا قَالَتْ وَهِيَ الَّتِي كَانَتْ تُسَامِينِي فَعَصَمَهَا اللَّهُ بِالْوَرَعِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre sıddîka-i müşârün ileyhâ şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir sefere çıkmak istediği zaman kadınları arasında kura çekmek itiyadında idi. Onlardan hangisinin kurası çıkarsa Resûlullah ile beraber o yola çıkardı. (Benî Mustalık) Gazâsı'na gitmek murat edildiği zaman da Resûlullah kura atıp benim ismim çıkmıştı. Resûlullah ile beraber sefere çıkmıştım. Bu sefer, hicab âyeti inzâl buyurulduktan sonra idi. Ben mahmil içinde yükledilir ve (konak yerinde) mahmil içinde indirilirdim. Bu suretle gittik. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu gazâsından fâriğ olup da dönerek Medine'ye yaklaştığımızda (bir konak yerine indi. Gecenin bir kısmını orada geçirdi. Sonra) göç edilmesini bildirdi. Hareket emri verildiği zaman ben kalkıp (kazâ-i hâcet için yalnız başıma) ordudan ayrılıp gittim. Kazâ-i hâcet ederek dönüp râhileme geldim. Bir de göğsümü yokladım. Yemen'in göz boncuğundan (dizilmiş) kılâdemini koptuğunu anladım. Artık dönüp gerdanlığımı aradım. Fakat onu aramak beni yoldan alıkoymuştu. (Ben öyle zannetmiştim ki hey'et-i seferiye bir ay meksetseler benim devemi, ben mahmilimde bulunmadıkça sevkmezler). Halbuki yolda bana hizmet edenler gelip mahfemi yüklemişler ve mahfemi râkip olduğum deve üzerinde götürmüşlerdi. Onlar beni mahfe içinde sanıyorlarmış. O zaman kadınlar hafif idi. Ağır vücutlu değillerdi. Az yemek yerlerdi. Bu cihetle hizmetçiler mahfeyi yüklemek üzere kaldırdıklarında mahfenin derece-i sıkletinin farkına varmayarak yüklemişler. Hususiyle ben küçük yaşta bir kadındım. Bu cihetle deveyi sürüp yürümüşler. Asker gittikten sonra ben kılâdemi buldum ve ordugâha geldimse de orada kimse yoktu. Orada ev-

2 {en-Nûr, 24/10.}

3 {en-Nûr, 24/22.}

velce bulunduğum menzile geldim, öyle zannetmiştim ki şimdi mahmilde beni bulamazlar da dönüp bana gelirler. Ben bu düşünce ile oturduğum sırada idim ki gözlerime uyku galebe ederek uyumuşum.

Safvân b. Muattal⁴ (ki, arkadan gelerek askerin metrûkâtını toplamaya ve menzile götürüp ashabına vermeye memur idi). Askerin arkasından sabaha yakın bulunduğum yere gelmiş ve bir insan karaltısının uyuduğunu görerek yanıma yaklaşmış (ve tanımış). Bu zat beni kable'l-hicâb görmüştü. Safvân devesini çöktürdüğü sırada (hayret ederek), **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** “Biz herhalde Allah’ınız ve muhakkak O’na dönüp varacağız”⁵ demiş, ben de bu sesle uyanmışım. (Uyanınca hemen ferâceme büründüm). Safvân devesinin ön ayağına, (beni binsin diye ayağını) bastı. Ben de deveye bindim. Safvân, râkip olduğum râhileyi yederek önde yürüdü. Nihayet kafile konak yerine indikten sonra öğle sıcağında askere yetiştik. Bu sırada (hakkımda iftira ederek) helâk olan helâk olmuştur. İftiraya ibtidâ tasaddî aden Selûl kadının oğlu Abdullah b. Übey olmuş.⁶

Medine’ye gelince ben bir ay hastalandım. Meğer bu sırada halk arasında ashâb-ı İfk’in bühthanları dolaşıyormuş. (Bunlardan tamamıyla bîhaberdim). Yalnız hastalığımda beni işkillendiren bir cihet vardı: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, başka hastalığım zamanında görmüş olduğum lutf u şefkati bu hastalığımda görmüyordum. Ancak yanıma giriyor, selâm veriyordu ve (adımı anmadan) hastanız nasıl? diyor, (bununla iktifa ediyor)du. Benim (ehl-i İfk’in söyledikleri) hiçbir şeyden haberim yoktu. Nihayet nekâhet devrine girmiştim.

Bir gece ben Mistah’ın anasıyla kazâ-i hâcet mahallimiz olan Menâsi’ tarafına çıkmıştım. Buraya ancak geceden geceye çıkardık. Bu âdet, evlerimizin yanında helâlar ittihaz olunmazdan evveldi. O zamanlar bizim halimiz, iptidai Araplar’ın beriyyedeki teberrüzüne, yahut nezâhetine benziyordu. Ben, Ebû Rûhm’ün kızı ve Mistah’ın anası (Selmâ) ile kazâ-i hâcet mahalline yönelip

4 Safvân b. Muattal, Selemlî’dir, Zekvân’da ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Ebû Amr künyesiyle meşhurdur. Kudemâ ve fuzalâ-i ashaptandır. Birçok gazâda hazır bulunmuştur. Resûl-i Ekrem’in medhûsenâsına mazhar olmuştur. Hazret-i Ömer’in devr-i hilâfetinde 17 târih-i hicrîsinde İrmîniye fethinde şehîden vefat etmiştir.

5 {el-Bakara, 2/156.}

6 İbn Übey münâfıkların reisidir. Bunun mufasssal bir terceme-i hâlini bu eserimizde 629 numara ile tercüme ettigimiz İbn Ömer hadisinde izah ettik, oraya bakınız! Aşağıdaki izahımızda da Münâfîkîn sûresinde tasvir buyurulan hallerini göreceğiz.

giderken onun ayağı çarşafına takılmış düşmüştü. Beyne'l-Arab felâket zamanında söylenmesi müteâref olan, “Düşmanım helâk olsun!” duası yerine Selmâ kadın, “Mistah helâk olsun!” diye (oğluna) beddua etti. Ben kadına, “Ne fena söyledin, Bedir’de hazır bulunan bir kişiye sebbedersin?” dedim. Kadın bana, “Hele şu saf tazeye! Ortada dönen bühtanları duymadın mı?” dedi. Ehl-i İfk’in bühtânını bana anlattı. Artık hastalığımın üstüne bir hastalık daha yüklendi. Evime dönünce de yanıma Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi. Selâm verdi ve “Hastalığınız nasıldır?” diye sordu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Ebeveynimin evine gitmek üzere bana izin veriniz!” dedim. –Hazret-i Âişe, “Ben, bu haberi ebeveynimden tahkik etmek istiyordum” demiştir. – Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana izin verdi. Ben de ebeveynimin yanına geldim ve validem (Ümmü Rûmân)a, “(Anneciğim!) Halk arasında dönen bu ne havadistir?” dedim. Annem, “Ey kızım! Kendini üzme, sen nefsin ve sıhhatini düşün. Vallahi bir kadın, senin gibi hüsnücemale mâlik ve zevcinin yanında sevimli olsun ve birçok ortağı bulunsun da aleyhinde dedikodu etmesinler, pek nâdirdir” dedi. Ben de, “Subhânellah! Halk böyle söz söylesin? Doğrusu taaccüp olunur” dedim. Hazret-i Âişe diyor ki, “O gece babamın evinde yattım. Sabaha kadar gözümün yaşı dinmedi, gözüme uyku girmedi, sonra sabaha ermiştim ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de o sabah Ali b. Ebû Tâlib’i ve Üsâme b. Zeyd’i yanına çağırmişti. Vahiy gecikince ehli ile iftirakı hususunda bunlarla istişare etmişti. Üsâme, Ehl-i beyt için nefsinde bilip gönlünde beslediği muhabbeti Resûl-i Ekrem’e tavsiye ve işaret etti de, “Yâ Resûlellah! Zevcât-ı tâhirâtınız (afif ve zatınıza lâıyk) ehlindir. Biz Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz” dedi.

Ali b. Ebû Tâlib’e gelince, o da, “Yâ Resûlellah! Allah sana dünyayı dar etmemiştir. Âişe’den başka kadın çoktur. Maamafih Âişe’nin câriyesi Berîre’ye de sorunuz. O doğrusunu size söyler” demişti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Berîre’yi çağırıp, “Ey Berîre! Hanımında sana şüphe veren bir hal gördün mü?” diye sordu. Berîre de, “Hayır yâ Resûlellah! Görmedim. Sizi hak peygamber olarak ba’seden Allah’a yemin ederim ki, ben hanımımın katâ ayıp olarak sâdır olmuş şundan büyük bir şey görmedim: Âişe küçük yaşta bir kadındı. Hamur yoğururken uyurdu da evin besi koyunu gelir, hamuru yedi” demiş.⁷

7 Berîre’nin bu samimi ve safiyane şehâdetini Taberânî şu tafsîl ile rivayet etmiştir. Berîre demiştir ki: Ben Âişe’nin hizmetinde bulunduğum zamanda kusur addedilecek bir hareketini görmedim. Yalnız ben bir kere hamur yoğurmuştum. Kendisine şu hamuru gözle de ben bunu pişirmek için ateş yakayım” dedim. Ben gittikten sonra, Âişe gaflet etmiş, besi koyunu gelip hamuru yemişti demiştir.

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem o günü Mescid-i Saâdet'te bir hutbe irat ederek ve bu bûhtanı en evvel ortaya çıkaran Abdullah b. Übey b. Selûl'den nâşî söz söylemekte mâzur tutulmasını isteyerek, "Ehlim hakkında bana ezâ eden bir şahıs hakkında bana kim yardım eder de benim için ondan intikam alır? Vallahi ben, ehlim hakkında hayırdan başka bir şey bilmiş değilim. Bu müfteriler bir adamın da ismini ortaya kodular ki bu zat hakkında da ben hayırdan başka bir şey bilmiyorum. Bu (fâzıl) kimse şimdiye kadar ehlimin yanına girmemiştir, ancak benimle beraber girmiştir" buyurmuştur. Bunun üzerine (Evs kabilesinin reisi) Sa'd b. Muâz⁸ ayağa kalkarak, "Yâ Resûlellah! Vallahi size ben yardım edeceğim. Eğer bu (müzevver sözü çıkaran) Evs'tense biz onun boynunu vururuz. Eğer Hazrec kardeşlerimizden ne yapmak lâzımsa siz emredersiniz, biz emrinizi yerine getiririz demiş. Bu defa da Sa'd b. Ubâde⁹ ayağa kalkmış. Bu da Hazrec kabilesinin ulusu idi ve bu vak'adan evvel sâlih bir kimse idi. Fakat bu defa kabile hamiyet ve gayretiyle Sa'd b. Muâz'a karşı, "Vallahi sen yalan söylüyorsun. Sen onu, (Abdullah b. Übeyy'i) öldüremezsin ve öldürmeye muktedir değilsin" demiş.

8 Sa'd b. Muâz, Evs kabilesinin ulusudur. Evsîler de Benî Neccâr'dandır. Sa'd, Mus'ab b. Umeyr Medine'ye geldiği zaman hicretten evvel müslüman olmuş kudemâ-yi sahâbedendir. Bedir ve Uhud Gazâlarında bulunmuş ebrâr-ı ensârdandır. Hendek Gazâsı'nda şehid olmuştur. Resûl-i Ekrem'in pek yüksek senâ ve iltifatlarına mazhar olmuştur. Bir hadîs-i şerifte Sa'd b. Muâz'ın hâdise-i şehâdetinden dolayı arş-ı a'zam sarsılmıştır buyurdu. Resûl-i Ekrem'e hediye edilen bir ipekli hulleden ashap mütehayyir olduğu sırada Resûlullah, Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri bu hulleden çok daha hayırlıdır buyurmuşlardır. {B2615 Buhârî, Hibe, 26.}

Usûl-i mu'temedeye göre bu hadisede söz söyleyen zat, Sa'd b. Muâz'dır. Fakat Sa'd b. Muâz'ın şehâdeti, 4. sene-i hicriyede Hendek Gazâsı'nda aldığı bir ok yarasından pek çok kan akmak suretiyle vuku bulduğu muhakkaktır. Taraf-ı risâletten Mescid-i Saâdet'te kurulan bir çadır derununda tedavisine ihtimam edilmesine rağmen vefat etmişti. Hâdise-i İfk ise Benî Mustalik Seferi sırasında, 6. sene-i hicriyede vâki olmuştur. İki hadise arasında iki senelik bir fâsıla bulunduğundan İbn Hazm ez-Zâhirî, burada Sa'd b. Muâz'ın zikri vehimden başka bir şey değildir demiştir. İbnü'l-Arabî, İbn Abdülber de bunun vehm ü hata olduğunu bildirmişler ve ulemâdan bir cemaat de kendilerine tebâiyyet etmişlerdir. Bu cihetle İbn İshak Siyer'de Resûl-i Ekrem'in sualine karşı cevap veren ve evvelinden âhirine kadar söz söyleyen zat Üseyd b. Hudayr'dır demiştir.

Kâdî İyâz da iki hadise arasındaki zaman farkını nazarı itibara alarak bunun cidden müşkül olduğunu ve bu cihetle birçok ehl-i ilim vehim olduğuna zâhib olduklarını bildirdikten sonra şöyle cevap veriyor: Mûsâ b. Ukbe, Müreysî' denilen Benî Mustalik Seferi'nin 4. sene-i hicriyede vukuunu bildirmiştir ki Hendek senesidir. Hâdise-i İfk ile Müreysî' Seferi'nin dördüncü senede ve Hendek'ten bir müddet evvel vuku bulmuş olması muhtemeldir diyor.

9 Sa'd b. Ubâde Akabe Biatı'nda bulunmuş kudemâ-i sahâbeden idi. Gazâlarda Hazrecîler'in sancağını taşırdı. Hazret-i Âişe'nin şehâdeti veçhile bu hadiseden evvel sâlih kimse idi. Fakat Câhiliye devrinden beri Araplar arasında hakikatten ziyade kabile gayreti hükümrân olduğundan Sa'd b. Ubâde de Hazrecîler'i ve bu arada İbn Übey gibi azgın bir münafığı müdafaa edeyim derken haktan udûl ediyordu. Şâyân-ı dikkattir ki İbn Ubâde irtihâl-i peygamberî üzerine Ebû Bekir radiyallahu anha da biat etmekten içti- nap ederek Şam tarafına gitmiş, 15. sene-i hicriyede Havran'da vefat etmiştir. Kabile gayretiyle haktan uzaklaşmanın insanı ne fena âkîbetlere sürüklediğinin canlı bir misalidir.

Bu defa da (Eşhelî ve Evsî) Üseyd b. Hudayr¹⁰ ayağa kalkarak Sa'd b. Ubâde'ye karşı, "Allah'ın bekâ ve ebediyetine yemin ederim ki sen yalan söylüyorsun. Vallahi biz elbette onu katlederiz. Sen muhakkak münafıksın ki, münafıklar hesabına bizimle mücadele ediyorsun diye mukabele etmiş. Bu suretle Evs ve Hazrec kabileleri ayaklanmışlar. Hatta birbirleriyle mukateleye savaşmışlar. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise henüz minberde bulunuyormuş. Hemen minberden inmiş ve bunları teskin edinceye kadar taltif buyurmuş. Kendisi de (başka bir şey söylemeyip) sükût etmiş.

(Bana gelince), ben, o gün ağladım. Ne gözümün yaşı dindi, ne gözüme uyku girdi. Sabahleyin babam ve anam yanıma geldiler. Ben bu suretle iki gece, bir gün ağladım. (Ol kadar göz yaşı döktüm ki) hatta ağlamaktan yüreğim parçalanacak sandım. (Rivayetine devamla) Hazret-i Âişe diyor ki:

Bir ara ebeveynim yanımda oturdukları, ben de ağlamakta bulunduğum sırada ensardan bir kadın izin istemişti, ben de izin vermiştim. O da oturup benimle ağlıyordu. Biz bu vaziyette iken ansızın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içeri girdi. (Yanıma) oturdu. Halbuki Resûlullah bundan evvel hakkımda dedikodu başladığı günden beri yanımda oturmamıştı ve Resûlullah bir ay intizar ettiği halde kendisine hakkımda bir şey vahyolunmamıştı. Hazret-i Âişe (devamla) demiştir ki, Resûlullah şehâdet ederek (ve ehl-i İfk'in büh-tanından kinaye olarak) dedi ki, "Ey Âişe! Hakkında bana şöyle şöyle sözler erişti. Eğer sen bu isnadlardan berî isen yakında Allah, seni berî kılar. Yok eğer böyle bir günaha yaklaştınsa Allah'tan mağfiret dile ve Allah Teâlâ'ya tövbe eyle! Çünkü kul, günahını itiraf ve sonra tövbe edince, Allah da ona af ile muamele buyurur. (Hazret-i Âişe devamla demiştir ki): Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu hitabesini bitirince (musibetin fart-ı harâretiyle) gözümün yaşı kesildi. Nihayet göz yaşından bir katre bulamıyordum. Hemen babama, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in söylediği söze benim tarafımdan cevap ver!" dedim. Babam, "Vallahi kızım! Resûlullah sallallahu aleyhi ve selle-

10 Câmîu'l-usûl'de Üseyd hazretlerine Ebû Yahyâ ve Ebû Îsâ denildiği bildirilmiştir. Akabe Biatı'nda bulunmuş kadîmü'l-İslâm bir zattır. Bedir Gazâsı'na iştirak eden ebrârdandır. Bedir'den sonraki gazâların hepsine iştirak etmiştir. Tehzîb'de Ömer b. Hattâb ile beraber Câbiye'de ve Beytülmakdis'in fethinde bulunduğu Vâkıdî'den rivayet olunuyor. Kendisinden on sekiz hadis-i şerif rivayet edilmiştir. Râvileri arasında Enes b. Mâlik ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi yüksek rütbede sahâbî vardır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "Üseyd b. Hudayr ne iyi insandır" diye senâ buyurmuştur. {T3795 Tirmizî, Menâkıb, 33.} 20. sene-i hicriyede Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında vefat etmiş ve cenaze namazı müşârûn ileyh tarafından kılınmıştır. Bakî Kabristanı'na cenaze götürülürken bizzat halife hazretleri tarafından tabutun bir kolu omuzlanmak suretiyle izhâr-ı ihtirâm edilmiştir.

me ne diyeceğim bilmiyorum” dedi. Sonra anama, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in söylediği söze benim namıma cevap ver!” dedim. O da, “Vallahi ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ne diyeceğimi bilmiyorum” dedi. Hazret-i Âişe diyor ki: Ben de küçük yaşta bir kadındım. Kur’an’dan çok bir kısmını okumamıştım. Bu cihetle ben şöyle dedim:

— Vallahi ben bilirim ki siz, halkın dedikodusunu işittiniz, nefsinizde büyütüp ona inandınız. İmdi ben size “berîim” desem –Allah bilir ki ben muhakkak berîim– benim bu sözümü tasdik etmezsiniz. Eğer bir işle itiraf etsem –Allah kati surette berî olduğumu biliyor– siz muhakkak beni tasdik edersiniz. Vallahi bu vaziyette benim ve sizin için bir mesel bulamıyorum, ancak Yûsuf’un babası (Ya’kûb) aleyhi’s-selâmı örnek buluyorum. Yûsuf’un kardeşleri Yûsuf’un gömleği üzerinde yalan bir kan lekesi getirdikleri zaman Ya’kûb oğullarına, قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبِّرْ حَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ “Hayır, nefisleriniz size bir işi süslemiş, bir fitneye sevketmiş; şimdi işim sabrı cemildir. Söylediklerinize karşı da melceim Allah’tır”¹¹ demişti.¹²

Ben bu sözü söyledim. Sonra yatağıma doğru döndüm ben yalnız Allah’ın tebrie buyurmasını umardım? Lâkin vallahi hakkımda okunur bir vahiy inzâl buyurulmasını hiç zannetmezdim ve kendimi bana ait bir mesele için lisân-i Kur’ân ile tekellüm olunmaktan çok hakir addederdim. Fakat şunu muhakkak surette umardım ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem uykusunda bir rüya görsün de Allah beni o rüya ile tebrie buyursun. Vallahi, Peygamber yerinden kalkmamıştı ve oradakilerden hiçbirisi odadan çıkmamıştı. Nihayet Peygamber’e vahiy inzâl buyuruldu ve onu vahyin siklet ve şiddetinden terlemek gibi âsâr-ı vahiy istilâ etti. Hatta ondan esnâ-i vahiyde kış günleri bile inci tanesi gibi ter dökülürdü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden âsâr-ı vahiy zâil olunca, o meserretinden gülüyordu ve bana ilk söylediği söz şu oldu: “Yâ Âişe! Allah’a hamdet! Allah seni (ehl-i İfk’in isnadından) kati surette berî kıldı. Bunun üzerine anam bana, “Kızım! Kalk da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme teşekkür et!” dedi. Ben, Hayır kalkmam ve yalnız Allah’a hamd ederim” dedim. İmdi azîz ve celîl olan Allah Teâlâ (berâetim hakkında), إِنَّ الدِّينَ جَاءُوا

11 {Yûsuf, 12/18.}

12 Hibbân b. {Ebû} Cebele’nin mürselen rivayetinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden “Sabr-ı cemîl nedir?” diye sorulmuş da Resûl-i Ekrem, ‘kendisinden halka şikâyet edilmeyen sabırdır’ buyurmuş. {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet Beyhakî tarafından Bişr b. el-Hâris’in sözü olarak nakledilmektedir. (Beyhakî, Şuabü’l-îmân, XII, 388, no: 9603.) Münâvî yukarıda belirtildiği üzere Hibbân b. Ebû Cebele tarafından mürsel olarak İbn Cerîr’in naklettiğini ifade etmektedir. (Münâvî, el-Fethu’s-semâvî, II, 727, no:614.)}

بِإِلْفِكَ غُصْبَةً kavl-i şerifini mâba'di âyetlerle inzâl buyurdu.¹³ Allah azze ve celle bu âyetleri berâetîm hakkında inzâl buyurunca (babam) Ebû Bekir radiyallahu anh karâbetinden dolayı infak etmekte bulunduğu (ehl-i İfk'ten) Mistah b. Üsâse için, "Kızım Âişe'ye bu bühmanı tefevvüh ettikten sonra vallahi ben de Mistah'a bir şey vermem!" diye yemin etti. Bunun üzerine Allah zü'l-celâl, وَلَا يَأْتِلْ, kavl-i şerifine kadar inzâl buyurdu. Meâli şöyledir: "Ey müminler! Sizden servet ve vüs'at sahibi olanlar, akrabalarına, miskinlere, Allah yolunda hicret edenlere vergisini vermekte kusur etmesin! Affetsin, aldırmasın! Allah'ın sizi mağfiret etmesini istemez misiniz? Allah gafûrdur, rahîmdir."¹⁴

Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü üzerine Ebû Bekir (radiyallahu anh), "Vallahi ben, Allah'ın beni mağfiret etmesini muhakkak severim" dedi ve Mistah'a veregel-diği nafakayı vermeye rücû etti.

13 Âişe es-Siddîka'nın beraetini ve ismetini nâtik olmak üzere inzâl buyurulan âyetler, sûre-i Nûr'un 11. âyetinden itibaren bervecih-i âtî on âyet-i kerîmedir: خَيْرَ: لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ. لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ. لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَقَوَّلْتَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ. وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ. إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّئًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ. وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا شَيْخَانِكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ. يَعْظُمُكُمْ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. وَيُؤَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ. وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ زَعُوفٌ رَجِيمٌ.

Bu âyetlerin meâli şöyledir: "Şunlar ki, size iftira ile gelirler, bunlar mahdud bir güruhtur. Ey ifk ve iftiraya mâruz kalanlar, siz onu kendiniz için şer sanmayın! Belki o ifk, sizin için bir hayırdır. Onlardan her kişiye günahıktan iktisap ettiği şeyin azabı vardır. Onlardan büyük günaha tasaddî eden kimse için de büyük bir azap vardır. Ne olurdu o bühmanı işittiğiniz zaman erkek ve kadın müminler, kendi nefislerine (kıyas ederek) hüsnüzan etselerdi de, "Hayır, bu açık bir iftiradır" deselerdi; ona dört şahit getirselelerdi. Mademki şahit getirmediler, onlar Allah indinde muhakkak yalancılardır. Eğer Allah'ın dünya ve âhirette rahmeti üzerinizde olmasaydı, o daldığınız bühmanda size muhakkak surette büyük bir azap isabet ederdi. O zamanki siz, kendisine ilm ü ıttılânınız olmayan bir yalanı dilinizle telakki ve ağızınızla tefevvüh ediyordunuz ve onu kolay sanıyordunuz, halbuki Allah indinde o, büyük (bir vebal)dir. O bühmanı işittiğiniz zaman, "Bunu söylemek bize gerekmez, hâşâ bu bir büyük bühmandır" demeli idiniz. "Eğer müminseniz buna benzer bir fazîhaya ebedî avdet etmeyiniz!" diye Allah size va'z ediyor ve sizin için Allah âyetleri beyan buyuruyor. Çünkü Allah âlîmdir, hakîmdir. Müminler içinde fena sözler işâa etmeyi seven kimseler yok mu? Muhakkak bunlar için dünyada ve âhirette elîm bir azap vardır* ve (onları) siz bilmediğiniz halde Allah bilir. Ya üzerinizde Allah'ın fazl ü rahmeti olmasaydı (haliniz ne olurdu). Hakikatte Allah raûftur, rahîmdir." {en-Nûr, 24/11-20.}

* Dünyadaki azap, hadd-i kazftir. Nasıl ki Mistah, Hassân, Hamne haklarında hadd-i kazf icra edildi. Bu âyetleri yine sûre-i Nûr'un şu 21. âyeti takip ediyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَ مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

"Müminler, şeytanın harekâtına uymayın, her kim şeytanın harekâtına ayak uydurursa, o, muhakkak çirkin ve münker şeylerle emreder (olduğunu bilsin!). Eğer üzerinizde Allah'ın fazl ü rahmeti olmasaydı sizden hiçbiriniz ebedî temize çıkamazdı. Lâkin Allah, dilediğini temize çıkarır. Çünkü Allah semî'dir, âlîmdir." {en-Nûr, 24/21.}

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyneb bint Cahş'a da benim halimden sormuştu da, "Ey Zeyneb! Âişe hakkında ne bilirsin ve ne gördün?" demişti. Zeyneb cevaben, "Yâ Resûlellah! Ben kulağımı, gözümü işitmediğim, görmediğim şeyden muhafaza ederim. Vallahi ben Âişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmem" diye hüsnüşehâdet etmiştir. Bu hususta Hazret-i Âişe, "Zeyneb (peygamberin kadınları arasında hüsnüânı ve Peygamber'in nezdindeki mevkie itibarıyla) bana rekabet eden bir kadındı. Fakat Allah onu vera' ü takvası sebebiyle (ehl-i İfk'e iştirakten) muhafaza buyurdu" demiştir.

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî *Sahîh*'inin "Megâzî", "Tefsîr", "İmân", "Nüzûr", "İ'tisâm", "Cihâd", "Tevhîd" bahislerinde de tahrîc etmiştir. Hadîs-i İfk, usûl-i rivâyât bakımından en kuvvetli hadislerdendir. Buhârî'nin yalnız burada "Şehâdât" bahsindeki rivayetinde dört senedi vardır ki bu senedlerde râvi Füleih b. Süleyman İfk hadisini şu dört şeyhinden rivayet etmiştir: **1.** İbn Şihâb ez-Zührî, **2.** Hişâm b. Urve, **3.** Rebîa b. Ebû Abdurrahman ki İmam Mâlik'in şeyhidir, **4.** Yahyâ b. Saîd el-Ensârî.

Müslim de bu hadisi "Tevbe" bahsinde, Nesâî "Tefsîr"de müteaddit tariklerle rivayet etmişlerdir. Hadiste isimleri zikrolunan zevattan izahı icap edenlerin terceme-i hâllerini buraya kadar tehir etmeyerek tahşiye ettik. Yalnız bu nâire-i fesâdı hiç yoktan ateşleyen ve İslâm'ı can evinden vurmak isteyen birisi vardı ki Abdullah b. Übey'dir. Bunun yukarıda geçen terceme-i hâline işaret etmiştik. Burada bu müfsid adamın riyâset ettiği münafık zümrenin Kur'ân-ı Mübîn'in müstakil bir sûresinde mealleri bervech-i âtî âyetlerle tasvir buyurulan nifakcûyâne hallerini bildirmekle iktifa edeceğiz:

"Azîz Peygamberim! Münafıklar huzuruna geldikleri zaman, "(Yâ Resûlellah!) *Senin Resûlullah olduğuna muhakkak iman ve şehâdet ederiz*" derler. Allah bilir ki muhakkak sen, Allah'ın resulüsün ve Allah şehâdet eder ki münafıklar (iman ve şehâdet iddiasında) *muhakkak yalancıdırlar. Huzurunda iman ve şehâdetlerini* (mücerret hayatlarını korumak için) *bir siper ittihaz edip Allah yolunda yan çizdiler. Bunlar,* (iki yüzle) *ne fenâ hareket ettiler. Bunlar* (lisanlarıyla) *iman, sonra* (kalpleriyle) *küfür etmişlerdir. Bunların kalplerine mühür vurulmuştur. Onun için* (hakkı) *anlamazlar. Onları gördüğün zaman* (Habîbim! Hâricî) *simaları seni imrendirir. Söylerlerse* (sözleri hoşuna gider) *dinlersin. (Fakat) onlar huşub-ı müsennede* (yani duvara dayanmış kuru bir ağaç parçaları) *gibidir. (Bu korkaklar) zanne-derler ki her sayha kendilerine* (haykırır). *Onlar şüphesiz düşmandırlar, bunlardan hazer et!... Allah bunları helâk etsin ki haktan bâtıla nasıl udûl edilirmiş* (cezasını görsünler). *Onlara, gelin Resûlullah sizin için istiğfar etsin, denildiği zaman başlarını bükerek ve görürsün ki onlar kibirlenerek yan çizip giderler. Onlar için istiğfar etsen de, etmesen de müsavidir. Allah onları asla mağfiret etmez ve Allah fâsıkları hidayette kılmaz. O münafıklardır ki, "Resûlullah'ın*

*yanındakilere nafaka vermeyin, tâ ki dağılsınlar” derler. Halbuki göklerin, yerin hazineleri Allah’ındır ve lâkin münafıklar anlamazlar.*¹⁵

İşte Peygamber’in vicdanını, Ebû Bekir’in gönlünü ta’zib etmek ve bütün müslümanların İslâmiyet’e râbitalarını gevşetmek için hâdise-i İfk ü iftirâyı ortaya çıkaran Abdullah b. Übey b. Selûl, Kur’an’ın zemmettiği münafıklar hizbinin mel’un reisi. Câhiliyet devrinde Hazrecîler’in reisi bulunan ve hicretten sonra hayat ve menâfiini korumak için zâhiren müslüman olan bu habis, teşkil ettiği münafık bir zümrenin riyâsetinde gizli, âşikâr her türlü fesad îkâından hiçbir zaman geri kalmamıştır.

Şimdi bir de bu sûrenin sebep-i nüzûlü olmak üzere Buhârî’nin Zeyd b. Erkam radı-yallahu anhtan gelen bir rivayetini bildirmek isteriz:

İbn Erkam diyor ki: Bir gazâda Abdullah b. Übey b. Selûl’un başında bulunduğu münafıklara hitaben, “Ey Medineliler! Resûlullah’ın yanındaki ashabına infak etmeyiniz! Tâ ki etrafından dağılsınlar. Sonra Medine’ye döndüğümüz zaman da herhalde en ziyade aziz olan daha zelil olanı Medine’den kovup çıkarmalıdır” dediğini işittim. Bu ağır sözü amcama söyledim. O da Resûlullah’a hikâye etmiş. Resûl-i Ekrem beni çağırttı. Ben de olduğu gibi arzettim. Resûl-i Ekrem, Abdullah b. Übey ile arkadaşlarını celbetti. Fakat herifler inkâr ettiler, söylemediklerine yemin ettiler. Resûl-i Ekrem beni tekzip edip onları tasdik buyurdu. Amcam da beni muâheze etti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyetleri inzâl buyurmuş. Resûl-i Ekrem beni çağırtıp tilâvet etti ve “*Ey Zeyd! Allah Teâlâ seni tasdik buyurdu*” diye müjdeledi.¹⁶

Tirmizî’nin, Taberî’nin, Zeyd b. Erkam’dan rivayetlerine göre, İbn Übey bu sözü Müreysî’ suyu başında ve bir Medineli ile arabdan bir muhacir arasında cereyan eden bir su nizâi üzerine vesîle-i fesad addederek sarfetmişti. Bu sözüyle Medineliler’i isyana davet ediyordu. İşin derece-i vahâmetini kavrayan Hazret-i Ömer, “Yâ Resûlellah! Emîr buyur da şu herifin kafasını koparsınlar!” demişti. Fakat Resûl-i Ekrem, “*Hayır olmaz, bu defa meselenin iç yüzünü bilmeyen halk, ‘Resûlullah ashabını öldürmeye başladı’ derler*” buyurdu.¹⁷

İbn Übeyy’in bu fezâhati, lisân-ı Kur’an ile haber verildiği gibi bu münafıklar hâlâ anlamıyorlar ki: “*Göklerin ve bütün yerin hazineleri Allah içindir*”¹⁸ suretinde mukabele buyuruldu.

15 إِذَا جَاءَكَ الْمُنافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِينَ لَكَاذِبُونَ . اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ . ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ . وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِمْ كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسْنَدَةٌ يُحَسِّنُونَ كُلٌّ صِیْحَةٌ عَلَيْهِمْ هُمْ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ . وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّلُوا رُغُوسَهُمْ وَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ . سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ . هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ . {el-Münâfikûn 63/1-7.}

16 {B4904 Buhârî, Tefsîr, (Münâfikûn), 4.}

17 {T3315 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur’ân, 63.}

18 {el-Münâfikûn, 63/7.}

Uhud mağlûbiyetinin sebeplerinden biri ve başlıcası da Abdullah b. Übeyy'in İslâm ordusunda ufak bir sarsıntı görmesi üzerine başındaki Hazrecîler'i alıp Medine'ye dönmesi olmuştur ki bu kuvvet İslâm kuvâ-yi umûmiyyesinin üçte birini teşkil ediyordu.

Târîh-i vefatı olan hicret-i Risâletpenâhî'nin 9. yılına kadar gûnâgûn fesad îkâından hâlî kalmayan bu adamın irtikâp ettiği fezâhatlerin en büyüğü, Resûl-i Ekrem'in harîm-i ismetini lekelemek istemesidir ki bu cüretiyle Hassân b. Sâbit gibi İslâmiyet'in ve Resûl-i Ekrem'in lisân-i müdafii olan bir şairi bile iğfale muvaffak olmuştu. Hazret-i Ömer'in ictihadı vechile kafası koparılmak lâzım gelirken Resûl-i Ekrem'in hazm ü basîreti buna mani olmuştu ve hakikaten onun katli, Medine halkının şâyân-ı ehemmiyet bir kısmını teşkil eden kabilesi halkının inkisarını celbederek daha müessif bir hadisenin vukuuna sebep olabilirdi.

HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER

Uzun bir metin ile ifade edilen bu hadîs-i şerifin her cümlesinden bir hüküm istifade edilebilir. Bu cihetle Hâfız Bedreddin el-Aynî *Umdetü'l-kârî*'de birtakım faydalar tâdât ederek nihayetinde bunların altmış faydadan ziyade olduğunu haber veriyor. Fakat bunlardan çoğu Safvân b. Muattal radiyallahu anhın Hazret-i Âişe'yi yalnız başına uyur görünce hemen ¹⁹ *إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ* diyerek istircâ ile Hazret-i Âişe'yi uyandırması, kendisiyle bir kelime bile görüşmeden devesine bindirmesi, deveyi önden çekerek yürütmesi gibi İslâm âdâb-ı ictimâiyesine taalluk eden hükümler olup her akliselimin zekâsı nisbetinde vâkıyadan daha iyi istifade edebileceği faydalar bulunduğundan bunları tâdât etmeyeceğiz. Yalnız Hâfız Bedreddin'in zikretmediği bir ciheti bildirmek isteriz ki, o da Hazret-i Âişe'nin yüksek edep ve irfanı ve bu hadisede bildirdiği üzere beşeriyetten alâkasını keserek bütün varlığı ile Allah'a teveccüh etmiş olmasıdır ki şöyledir:

Kur'ân-ı Mübîn'in müstakil bir sûresiyle berâeti bildirilen İfk hadisesinde Hazret-i Âişe'nin, aile efradını berâetine ikna etmekteki müşkül vaziyetini, ihve-i Yûsuf'un müttehidü'l-lisân olarak Hazret-i Yûsuf'un yalandan mevtini iddia ettikleri sıradaki Hazret-i Ya'kûb'un Kur'an'ın bir sûresindeki endişeli haline teşbih etmesindeki belâgattır ki, edebiyat hayatında emsaline nâdir tesadûf edilir mürekkep bir teşbihtir ve her iki taraftaki erkân-ı teşbihi birer birer tahlil ve tatbik edebilmek için kudretli bir edibin kalemi sayfalar doldurabilir. Bu teşbih-i mürekkebin en mühim bir safhası Hazret-i Âişe'nin berâetini aile halkına, Hazret-i Ya'kûb'un da Yûsuf'un hayatta olduğunu çocuklarına tasdik ettirmek hususundaki müşkülleridir. Hazret-i Ya'kûb çocuklarına, "*Hayır, Yûsuf sağdır. Fakat nefsiniz size bir işi süsleyip bir fitne ve fesada sevketmiştir*"²⁰ diyordu. Hazret-i Âişe'nin nezâhetine kanaati derecesinde Yûsuf'un hayatına kâni idi. Diğer tarafta ihve-i Yûsuf müzevver iddi-

19 {el-Bakara, 2/156.}

20 {Yûsuf, 12/18.}

alarını bildikleri derecede Âişe'nin ailesi halkı da nezâhetini biliyorlardı. Fakat ihve-i Yûsuf gibi bu nezâheti itiraf etmiyorlar, bunun vahy ile tasdikini bekliyorlardı. Vahiy ise o sırada teahhur etmişti. İşte Âişe'nin yüksek zekâsı, müstesna edep ve irfanı enbiyalar tarihinden kendine ve ailesine tam bir örnek olmak üzere Yûsuf kıssasını intihab ederek Ya'kûb'un dediği gibi, *فَصَبَّرَ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ* “*Şimdi işim sabr-ı cemîldir. Vâsf ü naklettüğünüz bûhtana karşı melceim de Allah'tır*”²¹ demiş ve Resûl-i Ekrem de dahil olmak üzere bütün beşeriyetten tecerrüt ederek bütün varlığı ile Allah'a teveccüh etmiştir. Bu cihetledir ki tam bu anda vahiy ile berâetine hükmedilmiş ve bu ilâhî hüküm, vahy-i metlûv olan Hazret-i Kur'an ile ebedîleştirilmiştir. İşte bu ifkin şer olmayıp hayır olduğu bildirilen ciheti de budur.

Hazret-i Âişe'nin berâeti, nass-ı Kur'an ile sabit berâet-i kat'îyye olduğundan, bir kimse bundan şüphe ederse, icmâ-ı müslimîn ile mürted ve kâfir olur. Bu cihetle şârih İbn Battâl, Hazret-i Âişe'ye bu ifk meselesiyle bir kimse sebbederse katlolunur. Çünkü Allah'ın berâetine hükmettiği bir meselede Allah'ı tekziptir demiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi ırzı ve ailesi hakkında ezâlandırmak da hiç şüphesiz müstelzim-i katildir. Çünkü hadiste Üseyd b. Hudayr'ın Abdullah b. Übeyy'i, “Vallahi öldürürüm” dediği ve Resûl-i Ekrem'in bunu ret ve inkâr etmediği sarâhaten rivayet edilmiştir.²²

Bir ciheti daha kaydederek bu izahımıza nihayet vereceğiz. Sure-i Nûr'un 23. âyetinde, *إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ* “*Şol müfteriler ki, âfîf bîhaber, mümin kadınlara fenalık isnat ederler, muhakkak ki bunlar dünyada ve âhirette mel'undurlar ve onlara büyük bir azap mukarrerdir*” buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmede de ezvâc-ı tâhirâtın hukûk-ı mahsusası tebliğ buyurulmakla beraber herhangi mâsum bir ailenin harîm-i ismetine dil uzatıp bûhtan ve iftirada bulunmanın en menfur bir cürüm olduğu, müfterinin cezası da dünya ve âhirette mel'un ve en büyük azaba müstehak olmaktan ibaret olduğu bildirilmiştir.

Yine Sûre-i Nûr'un 4-5. âyetlerinde meâlen, “*Şol müfteriler ki, nâmuskâr kadınlara (çirkef) atarlar da sonra dört şahit getiremezlerse, bunlara da seksen değnek vurunuz ve bunların şehâdetini ebedî kabul etmeyiniz! Bunlar şüphesiz fâsıklardır. Şu kadar ki ifk ü iftiradan sonra tövbe edip de hal ve hareketlerini düzeltirlerse (bunlar fısktan müstesnadır). Çünkü Allah gafûrdur, rahîmdir*”²³ buyurulmuştur.

Bu âyet-i kerîme umumen olarak kazf hakkındadır. Bundan evvelki âyet-i kerîmede ezvâc-ı tâhirâta kazfın hükmü tebliğ buyurulmuştu ki yukarıdaki âyetlerin kâzife seksen değnek vurulmasına, şehâdetlerinin kabul olunmamasına, fısk ile müttehem olmasına

21 Yûsuf, 12/18.

22 {İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 41.}

23 وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ . إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

dair hükümlerle beraber kâzifin dünya ve âhirette lânete müstehak olması, âhirette de büyük bir azap görmesidir.

Bu iki âyette tövbe edenler için fıkstan istisna vardır. Yani kazf edenler bu cina-yeti irtikâp ettikten sonra tövbekâr olarak sözlerini geri alırlar ve kazf ettikleri mâsum kimselerle istihlâl-i hukuk ederler de hüsnühal sahibi olurlarsa, yalnız fık hükmünden müstesna olurlar. Tövbe ile had zâil olmadığından hadd-i kazf ile mahdud olanlar tövbe ile hadden kurtulamadıkları gibi âyette اَبَدًا kaydına göre ölünceye kadar şehâdetleri kabul olunmamak suretiyle şerefli medenî bir haktan mahrum olurlar. Çünkü bu iki sonrakiler yani hadd-i kazf ile redd-i şehâdet yalnız hakkullah değil hukûk-ı ibâda da taalluk eden dünyevî hükümlerdir. Binaenaleyh tövbe ile yalnız hakkullah olan fıska terettüp eden günah mağfiret olunur. Kazfın bu umumi hükmüdür.

Şâyân-ı dikkattir ki ezvâc-ı tâhirâta kazfın hükmünü nâtık olan bundan evvelki 23. âyette tövbekâr olup ıslâh-ı hâl edenler için bu yolda bir istisna da yoktur. Hiç şüphesiz bununla ezvâc-ı tâhirâtın hukûk-ı hususiyeleri bulunduğu müstefâd olmakla beraber hükm-i âmmı müfid olan kazf âyetindeki istisnanın burada da câri olduğu kabul edilmiştir. Nitekim Hassân b. Sâbit hakkında Hazret-i Âişe, “Hassân’ın cennetlik olduğunu umarım” demiştir ki bu ulvî temennî Hassân’ın uhrevî cezasının affını ifade eder. Hassân’ın münafıklarla münasebeti olmadığı şüphesiz olmakla beraber nassan matlup olan nedametini izhar ve siddîka hazretlerinin nezâhetini, asalet ve faziletini şiirleriyle terennüm etmiştir ki şu beyitler onlardandır:

حليّة خير الناس دينًا منصبًا	نبي الهدى و المكرمات الفواضل
عقيلة حي من لوءي بن غالب	كرام المساعي مجدها غير زائل
مهندبة قد طيب الله خيمها	و طهرها من كل شين و باطل
له رتب عال على الناس فضلها	تقاصر عنها سورة المتطاول

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتْنِي رَجُلٌ عَلَى رَجُلٍ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ وَيْلَكَ قَطَعْتَ عَنْقَ صَاحِبِكَ مِرَارًا ثُمَّ قَالَ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَادِحًا أَخَاهُ لَا مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ أَحْسِبُ فَلَانًا وَاللَّهُ حَسِيبُهُ وَلَا أُزَيِّي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا أَحْسِبُهُ كَذًا وَكَذَا إِنْ كَانَ يَعْلَمُ ذَلِكَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nufey' b. Hâris) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda bir kişi öbür kimseyi senâ etmişti. Bunun üzerine Resûlullah tekrarlayarak, “Tuhaf şey? Sen (böyle övmekle) arkadaşının boynunu vurdun, yazıklar olsun sana! Sen arkadaşının boynunu vurdun” buyurdu. Sonra da, “Sizden her kim (din) kardeşini herhalde methetmek mevkiinde bulunursa, ‘Filân kişiyi (görünüşe göre iyi) sanırım. Onun muhâsibi Allah’tır. Ben, Allah’a karşı kimseyi (sîretiyle) tezkiye edemem. Onu şöyle şöyle kimse zannederim’ desin! Bunu da (hakikaten) o kimseyi bu surette zannediyorsa, öyle söylesin!” buyurdu. {B2662 Buhârî, Şehâdât, 16.}

İZAH

Bu hadisi Buhârî “Edeb” bahsinde de rivayet etmiştir. Müslim, kitabın âhîrinde, Ebû Dâvûd ile İbn Mâce de “Edeb” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Râvi Ebû Bekre’nin adı Nüfey’ b. Hâris es-Sekafî’dir. Ebû Bekre künyesi, müşârünileyh Tâif’ten Medine’ye geldiğinde taraf-ı risâletten verilmiştir. Kendisinden 132 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan sekiz hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Müşârün ileyh Cemel ve Sıffın vak’alarında i’tizâl edip hiçbir tarafa iltihak etmemiştir. 51 tarihinde vefat etmiştir.

Hadisi, Buhârî “Tezkiye”ye dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında Buhârî, “Bir şahit bir kimseden tezkiye olunursa bu tezkiye kâfidir” ihtihâdını zikrediyor ve Ebû Cemîle’den²⁴ de şu haberi ta’lîkan rivayet ediyor: Ebû Cemîle diyor ki:

24 Şârih Kirmânî Ebû Cemîle’nin adı Süneyn olduğunu bildirmiştir. Zehebî de sahâbe meyanında zikredererek, “Ebû Cemîle Süneyn es-Selemî’dir, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamân-ı saâdetini idrak etmiştir, Tirmizî hadisini rivayet etmiştir. Zühri’nin kendisinden rivayeti vardır” demiştir. Şârih Aynî de, “Süneyn Ebû Cemîle’nin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yetiştigini ve feth-i Mekke senesi maiyyet-i seniyyede gazâyâ gittiğini ve bu menbûzi iltikâtı hadisesini Buhârî’nin sened-i muttasıl ile de rivayet ettiğini” naklediyor. Binaenaleyh bu Ebû Cemîle’nin adı Süneyn olduğu ve ashaptan bulunduğu hakkındaki rivayet bu derece kuvvetli olmakla beraber şârih Kirmânî’nin nakline göre, bazı âlimler Ebû Cemîle’nin adı Meysere’dir demişlerse de şârih Aynî Meysere’nin Tuhevî ve tâbi olduğunu bildiriyor. Hulâsa’da, “Meysere b. Ya’kûb Tuhevî Ebû Cemîle’dir. Ali radiyallahu anhnın alemदारidir. Ali ve Osman radiyallahu anhümâdan rivayet etmiştir, kendisinden de oğlu Abdullah ile Atâ b. Sâib’in rivayetleri vardır” deniliyorsa da bunun tâbi olduğunu dair bir şey zikredilmiyor.

Bu metindeki “menbûz” kelimesi Kâmus Tercümesi’nde aynen şöyle tarif olunuyor: Menbûz, veled-i zinâyâ ıtlak olunur ki haramzâdedir, piç tabir olunur. Ma’nâ-yı âtîden münşaidir ve bu mâna emr-i ekseriye mahmûldür ve şol sabîye ıtlak olunur ki vâlidesi yola bırakıp gitmiş ola! Ekseri fakrinden memerr-i nâs olan yol üzerine yahut hamam kapısına ve mescide bırakıp evlâdı olmayanlar yahut ehl-i hayrât olanlar alıp terbiye ederler ve bazan da vâlidesi tıfl-i haramzadeyi dahî ilkâ eder. Nitekim şair demiştir ki:

اشك ریا كه زاهدان ریخت بخانهء خدا قحبه بمسجد افكند طفل حرام زاده را

Âsım Molla’nın şahit olarak zikrettiği bu beytin mânası şöyledir: Zâhidlerin Allah evinde riyâ ile dökükleri göz yaşı, kahbenin mescide, zina mahsulü çocuğu bırakmaları gibidir.

(Sokakta) ben bir çocuk bulmuştum. (Buna bakmak ve nafakasını beytûlmâlden temin etmek için Hazret-i Ömer'e vardım). Ömer radiyallahu anı beni görünce, عسى الغوير أبؤسا meselini irat ederek, güya bu piç, sulbî çocuğum imiş de beytûlmâlden nafaka koparmak için istiyormuşum töhmetiyle beni ittiham ediyordu. Fakat reisim (beni tezkiye ederek), “Hayır, Ebû Cemîle sâlih bir kişidir” diye cevap verdi. Ömer, “Mademki sâlih bir kişidir, haydi git! (O bulduk çocuk hürdür, veraseti sana, beytûlmâlden) nafakası bize aittir” dedi.²⁵

Kavis içindeki ziyadeler bu haberin diğer rivayet tariklerinden alınmıştır.

Hazret-i Ömer'in irat ettiği, عسى الغوير أبؤسا mes'el-i meşhûruna gelince bu mesel âkıbeti meçhul ve kendisinden zarar gelmesi me'mûl olan umur hakkında darbolunur. Meydânî'nin *Mecmau'l-emsâl*'de beyanına göre **guveyr**, garın tasgîridir. **Eb'üs** de be'sin cem'idir. Şiddet mânâsınadır. Araplar arasında pek kadîm olan bu meselin aslı hakkında ehl-i lugat vücûhu muhtelif beyan etmişlerdir ki şârih Aynî bunları *Umdetü'l-kârî*'de birer birer zikretmiştir. Bunlar arasında en basiti Asmaî'nin bildirdiği şu vecihtir: Bazı kimseler küçük bir mağara içinde iken mağara çökmek suretiyle, bir kavle göre düşman basarak cümlesinin helâk olmasıyla darbimesel olmuştur. Sonra âkıbeti meçhul bir işe girmiş kimse için darbolunmuştur. Ebû Cemîle de sokaktan bulduğu çocuk için beytûlmâlden nafaka talebiyle Hazret-i Ömer'e müracaat edince, hakikaten bulduk bir çocuk mudur, yoksa kendi sulbî çocuğudur da beytûlmâlden nafaka koparmak için böyle bir iddiada mı bulunuyor? Böyle mahiyeti meçhul bir iş addederek bu meseli irat etmiş. Sonra Ebû Cemîle, Arîfî tarafından tezkiye olununca nafaka verilmiştir ve bir kişinin tezkiyesiyle iktifa olunmuştur ki hadisin sebeb-i sevki budur.

Bu meselin mufasssal ve tarihî bir aslı da vardır ki bunu da Harbî şöyle rivayet etmiştir: Bu rivayete göre guveyr Benî Kelb yurdunda bir suyun adıdır. Rivayete göre Cezîre-i İbn Ömer hâkimini Hîre ve Enbâr emîri olan Cüzeymetülvaddah katletmiş ve yerine Cezîre emâretine türlü müşkülât ile kızı Zebbâ lakabıyla meşhur Nâile geçmiş. Hüsnuânıyla beraber gür ve uzun geysûları Zebbâ lâkabıyla bâis-i iştihâr olan Nâile, babasının intikamını almak için Cüzeyme'yi türlü vesilelerle nefesine itmâ' etmiş ve zıfâ için Cezîre'ye celbederek katletmiştir. Bu defa onun yerine Hîre emâretine geçen yeğeni Amr b. Adî ile vezîri ahz-ı sâr kaydına düşerek vezir, melike Zebbâ'yı aldatmak için burnunu keserek bu kadına iltica etmiş ve “İbn Adî beni öldürecektir; size dehâlet ediyorum” demiş. Buna kani olan Nâile kendisine vezir edinmiş. Bu kurnaz vezir kadını ticaret hayatına

Ebû Cemîle'den gelen bu rivayete göre böyle cami, hamam gibi mecâmi-i nâs olan mahallere bırakılan çocuğu tâlim ve terbiye etmek üzere alan kimseye o lakîtin nafakası beytûlmâlden verilmiştir.

Yine metindeki arîf de nakib ve reis demektir. Şârih İbn Battâl'ın beyanına göre, Hazret-i Ömer halkı muhtelif ve müteaddit kısımlara ayırmıştı ve her kısma bir nâzir tayin etmişti. Onların umur ve hususuna bakardı. Ebû Cemîle'nin divan reisi de bu tezkiye eden kimse imiş.

25 وقال أبو جميلة وجدت منودا فلما رأيته عمر رضي الله عنه قال: عسى الغوير أبؤسا كان يتهمني قال عريفي: إنه رجل صالح. قال: كذلك اذهب وعلينا نفقته. {Buhârî, Şehâdât, 16 (bab başlığı).}

alıştırarak Hîre'den İbn Adî'nin gizli vesâtetiyle ucuz mal aldırarak yakın zamanda emîre Nâile'ye müthiş bir servet temin ettikten sonra günün birinde bin sandık içine müsellah asker yerleştirerek develere yükletilip Cezîre'ye sevk edilmiş. Bu kârbân gelirken doğru yolu bırakıp Guveyr suyu semtine dönmüş. Bu sırada kârbânın vürûdunu temaşa etmekte olan Zebbâ, bunu görünce vaziyetten şüphelenerek عسى الغوير أبوسا demiş ve nihayet Zebbâ da katledilmiş.

Asıl izahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Bekre radiyallahu anh hadisinde mâdih ile memdûhun isimleri tasrih edilmeyip, huzûr-ı risâlette bir kimse diğer bir kimseyi methüsenâ etti denilmiştir. Şârih Aynî metheden zatın Eslemî Mihcen b. Edra' olmak muhtemeldir denildiğini, memdûhun da Zülbicâdeyn olma ihtimali bulunduğunu bildiriyor.

Mihcen radiyallahu anh için Zehebî, kadîmü'l-İslâm bir sahâbîdir; Basra'da ihtiyâr-ı ikamet etmiş ve Basra Mescidi'nin yerini müşârün ileyh hazretleri tayin etmiştir. Kendisinden beş hadîs-i şerif rivayet edilmiştir ki bu hadisler Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin *Sünen*'lerinde Hanzale b. Ali'den tahrîc edilmiştir. Müşârün ileyh hakkında Resûl-i Ekrem, ارموا أنا مع buyurmuştur.²⁶ Muâviye'nin hükûmeti zamanında vefat etmiştir.

Zülbicâdeyn radiyallahu anh da Abdullah b. Aff el-Müzenî'dir. Tebük Gazâsı'nda vefat etmiştir. Abdullah b. Mes'ûd, "Zülbicâdeyn Resûl-i Ekrem tarafından defnolundu ve Resûl-i Ekrem'in mübarek eliyle kabre indirilip, *"Yâ rab! Ben bu kulundan bu akşam hoşnut olarak ayrıldım. Sen de ondan râzı ol!"* diye dua buyurdu demiş ve *"Ah ne olurdu bu kabrin sahibi ben olaydım"* diye izhâr-ı teessür etmiştir.²⁷ Zehebî meâlen bildirdiğimiz bu hadisi "sahihtir" demiştir.

Ebû Bekre hadisindeki "veyl" (ويل) lafzı, filasıl "hüzün, helâk, meşakkat" mânasınadır. Taaccüp ve tefeccu' mânalarında da istimal olunur ki burada kastolunan mâna da budur ve böyle tercüme ettik.

Metn-i hadîsteki kat'-ı unuk katilden istiare edilmiştir. Her ikisinin de helâkte iştirakleri vardır. Bir mümini methin memdûh için helâki mûcip olması, herkesin âkıbeti ne olacağı beşer için gayri mâlûm olmakla beraber memdûhu kibre, ucbe sevk etmek ihtimali galip olduğu içindir. Sonra müminin mümini yüzüne karşı methetmesi ehâdîs-i sahîhada vârit olduğundan, Ebû Bekre hadisindeki nehiy, ifrata hamledilmiştir. Hatta Nevevî'nin *Müslim Şerhi*'nde beyanına göre medhüsenâ, memdûhu izdiyâd-ı hayra sevk etmek gibi maslahatı mûcip olursa, medhüsenâ müstehap olur.

Ebû Bekre hadisinden sonra Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Bürde tarikiyle Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den de bir rivayeti vardır ve müşârün ileyh hazretleri şöyle demiştir: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kimsenin diğer bir kimseyi senâ ettiğini ve onu methetmekte

26 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, X, 502. no: 6119.}

27 {Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 122.}

mübalağa eylediğini işitti de, “Siz, o adamı (mağrur edip) öldürdünüz yahut arkasını yardımınız!” buyurdu.²⁸

Buhârî’nin “Edeb” bahsinde de rivayet ettiği bu hadîs-i şerif Ebû Bekre hadisiyle bir meâlde olmakla beraber bu ikinci rivayet daha veciz ve belîğ, birinci rivayet de daha mufassal ve telkini daha kuvvetlidir. İkinci hadisteki, “Siz memdûhunuzu gurur ile boşup öldürdünüz yahut gurur ile şişirerek arkasını yardımınız” cümlesindeki terdîd, râvinin şekinden münbaistir ve birbirinden daha belîğ iki cümledir.

Resûl-i Ekrem şiiresi esas itibariyle pek ziyade sevdiği ve arkasındaki ridâsını çıkararak şaire bahşedecek derecede mütehasis olduğu halde gerek Kur’an’da, gerek ehâdîs-i şerife şiiir ve şairin zemmini ifade eden nusûs-ı şerife hep böyle gurura, fesâd-ı ahlâka bâdî olan mübalağakârane ve sefihâne şiiirlerdir.

1153

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَرَضَهُ يَوْمَ أُحُدٍ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِ عَشْرَةَ سَنَةً فَلَمْ يُجْزَنِي ثُمَّ عَرَضَنِي يَوْمَ الْخُنْدَقِ وَأَنَا ابْنُ خَمْسِ عَشْرَةَ فَأَجَازَنِي.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem Uhud günü on dört yaşında bulunan İbn Ömer’i gözden geçirdi de bana (sinnen bâliğ değildir, diye gazâya iştirâke) izin vermedi. Sonra Hendek günü beni gözden geçirdi. O sırada ben on beş yaşında idim. Bu defa bana izin verdi (demiştir). {B2664 Buhârî, Şehâdât, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi İbn Mâce de “Hudûd” bahsinde rivayet etmiştir. Buhârî’nin bu hadisi tahrîc ettiği babı, “Sıbyanın Bulûğ Haddi ve Şehâdetleri” unvanını haizdir. Bu unvan iki hükmü muhtevîdir: **1.** Sıbyanın bulûğ haddi, **2.** Sıbyanın şehâdetlerinin kabul veya adem-i kabulü. Bunlardan sıbyanın bulûğ çağını beyan için Buhârî sûre-i Nûr’un meâli bervech-i âtî 59. âyet-i kerîmesini zikretmiştir: “Sizden olan çocuklar erlik çağına erdikleri zaman (yanınıza gelmek için) kendilerinden evvelki (çağdaki)lerin istîzân ettikleri gibi izin istesinler! Allah size işte böyle âyetlerini beyan eder, Allah alîmdir, hakîmdir.”²⁹ Bu âyet-i kerîmede çocukların ana babanın birlikte bulundukları odaya girmek istedikleri zaman istîzân etme-

28 عن أبي موسى الأشعري رضي الله عنه قال: سمع النبي صلى الله عليه وسلم رجلا يثني على رجل ويطريه في مدحه فقال: أهلكتم أو قطعتم ظهر الرجل. {B2663 Buhârî, Şehâdât, 17.}

29 وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا كَمَا اسْتَأْذَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ [سورة النور].

leri hükmü, bulûğa ermiş olmalarına ta'lik buyurulmuştur ki erkeklerin ibadet hudûd, istîzân ile mükellefiyet çağıdır.

Sonra Buhârî Mugîre'nin,³⁰ “Ben on iki yaşında ihtilâm oldum” dediğini rivayet ediyor. Şârih Aynî de bunun gibi Amr b. Âs ile oğlu Abdullah arasında on iki senelik bir yaş farkı bulunduğunu naklediyor.

Sonra Buhârî “Kadınların bulûğu hayız iledir” diyerek Talâk sûresinin meâli bervech-i âtî 4. âyet-i kerîmesini zikrediyor: “*Kadınlarınızdan (yaşlanarak) hayızdan kesilmiş olanlar*(ın demi, hayız kanı mıdır, istihâza mıdır?) *şüphelenirseniz, onların iddeti üç aydır. Hayız görmeyenler de öyledir. Çocuk yüklü olanların ise iddetleri hamillerini vazetmeleridir.*”³¹

Bu âyet-i kerîme de ıkrâ ile iddet, hayzın vukuuna ta'lik buyurulmuştur. Bu cihetle kadınların hakkında hayız, bulûğ addedilmiştir. *Fethu'l-bârî*'de İbn Hacer, bu babda ulemânın icmâi bulunduğunu bildiriyor.

Bundan sonra Buhârî, Hasan b. Sâlih'ten “Komşumuz bir kadına eriştim. O, yirmi bir yaşında hanımnine olmuştu” dediğini rivayet ediyor. Bu vâkıayı şârih Aynî şöyle tasvir etmiştir: İbn Sâlih'in bildirdiği bu kadın dokuz yaşında hayız görmüştür, on yaşında da doğurmuştur. Doğurduğu kız da annesi gibi dokuz yaşında hayız görmüş, on yaşında doğurmuş ve yirmi birinci sene bunun annesi hanımnine olmuştur. Şârih Aynî “İmam Şâfiî'den de Yemen'de böyle bir kadının yirmi bir yaşında anneanne olduğunu gördüğü ve dokuz yaşını tamamladığında hayız, on yaşını doldurduğunda kız doğurduğu, kızının da annesi gibi hayız ve vâlid olduğu rivayet edilmiştir” diyor. Şârih Kastallânî de, İmam Şâfiî'nin, “Tihâme kadınlarının dokuz yaşında hayız gördüklerini kadınlardan işittim ve bu kadınların hayzı kakkındaki mesmûâtımın en serîidir” dediğini naklediyor. Buhârî, Hasan b. Sâlih'ten bu rivayetiyle evkât-ı hamlin ekalli dokuz yaş olduğuna işaret ediyor.

Erkeğin on yaşında bulûğ çağına, kadının da dokuz yaşında hayız haline ermesi bilâd-i hârreye has müstesna haller olup iklimin, tarz-ı muaşeretin bulûğ ve hayız üzerinde tesiri bulunduğundan, bulûğ ve hayız çağının sinnen tayininde ulemâ ihtilâf etmiştir.

Şârih İbn Battâl bu ciheti şöyle izah ediyor: Erkeklerin ihtilâm, kadınların hayız hali bulûğ çağı olup bu çağda erkek ve kadının ibâdât ile mükellef olduğunda, hudûd ikame edildiğinde, istîzân, sehm-i ganimet gibi ahkâmın lüzumunda ulemânın icmâi vardır. Fakat erkeklerin ihtilâmı, kadınların hayzı tehhür ederse, bulûğun sinnen tayi-

30 Mugîre, İbn Mukassim'dir. İbrâhim en-Nehaî'nin fukahâsından ma'dûddur. Şa'bî'den ve bu tabakadaki tâbiî ricâlınden rivayeti vardır. Kendisinden Şu'be, Sevrî, Zâide rivayet etmiştir. Şârih Aynî, Mugîre'nin Ebû Hanîfe radiyallahu anhtan da ahz-ı ilim ettiğini ve Ebû Hanîfe'nin kavliyle ihticâc edip fetva verdiğini bildiriyor. 133 tarihinde vefat etmiştir.

31 وَاللَّائِي يَمْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَئِ الْأَحْمَالُ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ [سورة الطلاق].

ninde ulemâ ihtilâf etmişlerdir: Leys b. Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Mâlik inbâtı yani kişinin avret mahallinde tüy bitmesini yahut emsalinin bâliğ veya hayız olduğu sinne varmış olmasını bulûğ için mikyas kabul etmişlerdir. İbn Kâsım bu çağı daha kati olarak tayin edip on yedi veya on sekiz yaşı sinn-i bulûğdur demiştir. İmam Ebû Hanîfe inbâta itibar etmeyip kızlarda hadd-i bulûğ on yedi, oğlanlarda on dokuz ve bir rivayette on sekizdir demiştir ki Süfyân es-Sevrî'nin mezhebi de böyledir. İmam Şâfiî inbâtı, kâfirin bulûğuna alâmet olarak kabul etmiş de müslim hakkında kabul etmeyip zükûr ve inâsta on beş yaşa itibar etmiştir. İmam Ebû Yûsuf'la İmam Muhammed'in mezhebi de böyledir. Evzâî, İbn Vehb, İbnü'l-Mâcişûn bu suretle ictihad etmişlerdir.

Bu zümre-i ilmiyye izah etmekte bulunduğumuz İbn Ömer hadisiyle istidlâl ederek, "Çocuğun rahm-i mâderden infisali tarihinden itibaren sene-i kameriye hesabıyla on beş yaşını tamamlamakla sinnen bâliğ addolunur ve bâliğler hakkındaki ahkâm bunlar hakkında da icra olunur" demişlerdir.

İmam Ebû Hanîfe ise En'âm sûresinin meâli bervech-i âtî 152. âyetiyle istidlâl etmiştir: "*Yetim malına yaklaşmayınız! Meğer ki yetim bulûğa erişinceye kadar en güzel suretle idare edesiniz.*"³²

İbn Abbas radiyallahu anhümâ sinn-i rüşdü, erkekte on sekiz, kızda on yedi olmak üzere tefsir etmiştir. İnâsın neşvünemâsı ve bulûğu zükûrdan daha süratli olduğu için erkekten bir yaş noksan kabul edilmiştir. Ebû Hanîfe mezhebi sâlikleri, mevzumuz olan hadîs-i şerifteki İbn Ömer kıssası hakkında da muayyen bir vak'a olup umumi hükmü müfid değildir demişlerdir. Şu da muhtemeldir ki İbn Ömer on beş yaşında ihtilâm olmuştu da Resûl-i Ekrem harbe iştirakine izin vermişti.

Yukarıda Buhârî'nin bu babının iki hükmü muhtevi olduğunu bildirmiştik. Bunun birincisi sıbyanın bulûğ haddi idi ki bunu izah etmiş bulunuyoruz. İkincisi sıbyanın şehâdetleri idi. Şimdi onu izah edeceğiz. Bu babda da ulemâ ihtilâf etmiştir: İbrâhim en-Nehaî çocukların yekdiğeri hakkında şehâdetleri câizdir demiştir ki bu hüküm, Ali b. Ebû Tâlib, Kâdî Şüreyh, Hasan-ı Basrî, Şa'bî'den de naklolunmuştur. Urve de şehâdet-i sıbyânı câiz görenlerdendir. Bir kısım ulemâ da çocukların şehâdetini tecviz etmemişlerdir. Bu menfî hüküm, İbn Abbas'tan, Kâsım, Sâlim, Atâ, Şa'bî, Hasan-ı Basrî, İbn Ebû Leylâ, Sevrî, Kûfe ulemâsı, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, Ebû Ubeyd'den mervîdir. Üçüncü bir zümre-i ilmiyye de yalnız cerhte, katilde sıbyanın yekdiğeri hakkındaki şehâdetlerini tecviz etmişlerdir. Bu da Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Zübeyr, Kâdî Şüreyh, Urve, Zührî, Rebîa, Mâlik'tir.

Buhârî metninde *Tecrîd*'e alınmayan şöyle bir ziyade de vardır. İzahıyla meşgul bulunduğumuz hadisi İbn Ömer'den rivayet eden Nâfi' demiştir ki: Ben bir kere hilâfeti zamanında Ömer b. Abdülazîz'in yanına gitmiştim. Bu İbn Ömer kıssasını hikâye etti-

32 وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ [سورة الأنعام].

ğimde müşârün ileyh, “Bu on beş yaş, büyükle küçük arasında bir haddir, sıgar-ı sinnin nihayeti, bülûğun bidayetidir” dedi ve “Bütün vilâyetlerdeki âmillerine on beş yaşına bâliğ olan cündîlere vazife ve maaş tahsis etmelerini yazıp ta‘mim etti” demiştir.³³

1154

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ عَرَضَ عَلَى قَوْمِ الْيَمِينِ فَأَسْرَعُوا فَأَمَرَ أَنْ يُسْهِمَ بَيْنَهُمْ فِي الْيَمِينِ أَيُّهُمْ يَخْلُفُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir cemaate yemin teklif etmişti de hepsi birden yemine müsâraat etmişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hangilerinin (diğerlerinden önce) yemin edeceği hususunda kura atmalarını emir buyurdu. {B2674 Buhârî, Şehâdât, 24.}

İZAHİ

Bu hadisi, Ebû Dâvûd ile Nesâî de “Kazâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. Bu hadis, müşkilü’l-ma’nâ olan ehâdis-i şerife cümlesindendir. Bunun için hadis şârihleri kura ile yemin hususu, muhâsımlardan hiçbirinin zilyed olmadığı, beyyineleri de bulunmadığı bir mal hakkında nizâ eden ve müctemian yemine müsâraat eden cemaate aittir demişlerdir. Ebû Dâvûd ile Nesâî’nin rivayet tarikleri de bu noktainazarı teyit etmektedir. Ebû Râfi‘ tarikinden gelen bu rivayete göre, bir kere Resûl-i Ekrem’e iki kişi bir mal hakkında ref‘i husûmet etmişlerdi. Her ikisinin de bu hususta beyyinesi yoktu. Resûl-i Ekrem bunlara kura ile yemin teklif etmişti. Hangisine kura isabet ederse, o yemin edecekti. Böylece Resûl-i Ekrem kura isabet edip yemin edene hükmeylemiştir.³⁴

1155

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلْيَخْلُفْ بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْمُتْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu

33 قال نافع فقدمت على عمر بن عبد العزيز وهو خليفة فحدثته هذا الحديث فقال: إن هذا لحد بين الصغير والكبير وكتب إلى عماله أن .
يفرضوا لمن بلغ خمس عشرة [رواه البخاري].

34 {D3616 Ebû Dâvûd, Kadâ (Akdiye), 22.}

aleyhi ve sellem, “Yemin etmek isteyen kimse Allah’(ın ismine yahut sıfatından bir sıfatın)a yemin etsin yahut sussun (da asla yemin etmesin)” buyurmuştur. {B2679 Buhârî, Şehâdât, 26.}

İ Z A H I

Elimizdeki yazma ve basma bütün *Buhârî* nüshalarında ve şerhlerinde, hatta *Buhârî*’nin Yûnîniyye nüshasına tevîkan basılan nüshada bu hadîs-i şerifin râvisi عن عبد الله رضي الله عنه suretinde muharrer bulunduğunu kaydetmek isteriz. Gerçi bu Abdullah ile murat, İbn Ömer olduğuna bütün *Buhârî* şârihleri işaret edip her iki ibare bir medlûlü ifade etmekte ise de Kur’ân-ı Mübîn’den sonra esahh-i kütüb *Sahîh-i Buhârî* olup onun her veçhile sûret-i zabtına ihtimam edilegelmiş bulunduğundan, böyle bir kayıt ve tembihe lüzum gördük.

Bu hadîs-i şerife nazaran mahlûka yemin mekruhtur. Nebîye, Kâbe’ye, Cibrîl’e, sahâbeye yemin gibi. *Sahîhayn*’da, “Allah sizi babanıza yemin etmekten nehiy buyurdu” vârit olmuştur.³⁵

Kitâbü'l-Islâh
Beyne'n-Nâs

كِتَابُ الْإِصْلَاحِ
بَيْنَ النَّاسِ

Bu bahis insanların arası bozulduğu zaman onun ıslahı ahkâmına dair ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Bu unvan Ebû Zerr'in rivayetkerdesidir. Neseî'nin, Asîlî'nin, Ebû'l-Vakt'in rivayetleri كتاب الصلح suretindedir. Diğer rivayetlerde “kitab” yerinde “bab” zikredilmiştir. Küşmîhenî rivayetinde إذا تفاسدوا ziyadesi de vardır. Tercümemizde bu rivayetlerin hepsine işaret ettik.

Sulh lugatta ba'de'l-münâzaa musâlaha mânasına isimdir. Muhâsamenin muhalifidir, müsâlemet demektir. Fesadın zıddı olan salâhtan me'huzdur. Şeriat ıstılahında sulh, müddeî ile müddeâ aleyh arasındaki nizâ ve husumeti tarafeynin rızalarıyla kat'eden bir akiddir. Bu da sair akidler gibi icap ve kabul ile mün'akid olur. Akd-i sulh eden kimseye musâlih, bedel-i sulha musâlehun aleyh müddâ bih olan şeye de musallehun anı denir.

Sulh birçok şey hakkında envâ-ı muhtelif üzerine câri ve mün'akid olur. O nevilere biri muhâsımlar arasında olan sulhtur. Bir nevi de karı koca arasında ayrılık zamanında olur. Fie-i bâğiye arasında da vuku bulur. Bu muhtelif sulh neveleri şu üç kısımda toplanır: **1.** An-ikrârın sulhtur ki bu sulh, müddeâ aleyhin ikrarından neşet eder ve onun ikrarı üzerine bina kılınır. **2.** An-inkârın sulhtur ki bu da müddeâ aleyhin inkârı üzerine vâki olur. **3.** An-sükûtın sulhtur ki müddeâ aleyh ikrar ve inkâr etmeyip sükûtu üzerine vuku bulur.

İbrâ, bir kimsenin diğer bir kimsede olan hakkının ya tamamını ıskat veya bir miktarını tenzil ederek borçluyu berî kılmaktır ki buna fukaha örfünde **ibrâ-i iskât** denilir ve “Kitâbü's-Sulh”ta bu nevi ibrâdan bahsolunur. Bir de ibrâ-i istîfâ vardır ki bu da bir kimsenin diğerinde olan alacağını ahz ü istîfâ ettiğini itiraftan ibaret olup bu da bir nevi ikrardır.

İbrâ, diğer bir taksim ile ibrâ-i hâs ve ibrâ-i âm olur. İbrâ-i hâs, bir kimseyi muayyen bir maldan dolayı alacak davasından berî kılmaktır. İbrâ-i âm, bir kimseyi her türlü davadan berî kılmaktır.

Müellif Buhârî yukarıdaki unvandan sonra insanlar arasındaki nizâ ve fesadı ıslahın nazar-ı İslâm'daki faziletini bildirmek üzere Nisâ sûresinin meâli bervech-i âtî 114. âyet-i kerîmesini zikrediyor: *“İnsanların toplanıp gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur. Meğer ki toplanıp konuşanlar bir sadaka vermeyi yahut bir mâruf işlemeyi ya da halk arasındaki*

fesadı ıslah etmeyi emreden kimseler ola! Her kim ki bu üç hayrı, Allah rızasını dileyerek işlerse yarın biz ona büyük bir ecir veriz.”¹

Bu cihetle halk arasındaki nizâ ve fesadı izâle edip düzeltmeye çalışmak menduptur.

عَنْ أُمِّ كَلْثُومَ بِنْتِ عُقْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَيْسَ الْكَذَّابُ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ النَّاسِ فَيُنْمِي خَيْرًا أَوْ يَقُولُ خَيْرًا.

TERCÜMESİ

Ukbe kızı Ümmü Külsûm radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyhâ, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Halk arasını düzeltten ve bunun için hayır kastıyla söz ulaştıran veya hayır kastıyla (yalan) söyleyen, yalancı değildir” buyurduğunu işittim” demiştir. {B2692 Buhârî, Sulh, 2.}

İZAHİ

Bu hadisi, Müslim ile Ebû Dâvûd “Edeb” bahsinde, Tirmizî “Birr ü İhsân” babında, Nesâî de “Siyer” bahsinde rivayet etmişlerdir. *Buhârî*’de bu hadisin mensup olduğu babın unvanı, “İnsanların Arasını Düzeltmek için Yalan Söylemek, Yalan Günahını Mûcip Değildir” suretindedir. Hadisteki ıslah-ı beyn için yalan söyleyen yalancı değildir, kelâmının mânası, yalan günahına müstehak değildir demektir. Çünkü hadiste kizbin esası nefyolunmuş değildir. Belki kizbe terettüp eden günah nefyedilmiştir. Şüphe yok ki yalan, gerek ıslah için gerek başka bir maksatla söylensin, yine mahiyeti itibariyle yalandır. Yalnız bazı hususlarda fesadı ıslah için ruhsat verilmiştir ki bunu Müslim, Ümmü Külsûm’dan ziyâde-i rivayet olarak şöyle tahrîc etmiştir. Ümmü Külsûm, “*Nâsın dedikodusundan yalnız şu üç yerden başkasında kizbe müsaade edildiğini işitmedim*” demiştir: **1.** Harpte, **2.** Halk arasını ıslah hususunda, **3.** Kadının kocasına, kocanın da karısına karşı (aile düzenliği için) yalan söylemesi.²

Bu babda ulemâ ihtilâf etmiştir. Bazıları bunlara kıyas ederek kendisinde maslahat olan her şeyde kizbi tecviz etmişlerdir. Bunlara göre kizb, kendisinde mazarrat olan veya maslahat olmayan ahvalde mezmûmdur. Bazı ulemâ da kizbi ve hilâfı vâki ihbarı, mutlak surette menetmiştir. Bu zümre-i ilmiyye bu babda vârit müsaadeyi tevriye³ tarikiyle söy-

1 لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا [سورة النساء].

2 {M6633 Müslim, Birr, 101.}

3 Tevriye, mütekellimin kelâmıyla ma’nâ-yı zâhiri hilâfını kastetmesidir. Meselâ esna-yı harbde düşman askerine, “Kralınız öldü” denilir de bununla düşmanın geçmiş krallarından biri kastolunur (*Ta’rîfât-ı Seyyid*).

lenen söze hamletmişlerdir. Meselâ sen zalim bir şahsa, zulm ü gadrine uğrayacak bir mazlumu sıyânet için, “O, sana daima dua eder” dersin de bununla, اللهم اغفر لجميع المسلمين “Yâ rab! Bütün müslümanları afv ü mağfiret eyle!” suretinde dua ettiğini kastedersin. Yine böyle insan kızına, kadınına bir şey vaad eder de bu sözünde, “Allah dilerse” diye bir kayda niyet eder. Zevcenin lede’l-icap zevcine karşı i’lân-ı meveddet etmesi de böyledir. Harp hengâmındaki kizbe gelince, Resûl-i Ekrem Efendimiz, “*Harp hud’a ve hiledir*”⁴ buyurmuştur ki bunu da hâşiyemizde bir misal ile irâe etmiş bulunuyoruz.

Bu mevzuu muhaddis Mühellib de şöyle izah ederek diyor ki: Hiçbir kimse için yalanı mubah itikad etmek câiz değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem yalanı sûret-i mutlakada menetmiştir ve yalanın imandan uzak olduğunu haber vermiştir. Binaenaleyh yalanın hiçbir nevini mubah addetmek câiz değildir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu hadîs-i şerifte insanlar arasını düzeltmeye çalışan kimseler için tarafeyn arasında hayır olan şeylerin zikir ve beyanını, aralarında şer olmak üzere duyduklarından sükût edilmesini tâlim buyurmuştur. Bu yolda hareket, güçlüğü kolaylaştırmak, uzağı yakınlaştırmak addolunur. Yoksa bir vâkıanın hilâfını haber vermek demek değildir. Çünkü hilâf-ı hakikat ihbarı, Allah haram kılmış, Peygamber’i de hurmetini bildirmiştir.

Bunun gibi zevc ve zevcenin yekdiğerine karşı vaadi de yalan fasîlesinden değildir. Çünkü vaad, incâz olunduğu zamana kadar hakikat mahiyetini iktisap etmez. Vaadin incâzı ise istikbalde me’mûl bulunduğundan, bu da yalan sayılmaz. Harpte tecviz edilen de iki mânaya ihtimali olan elfâz ile îhâmdır. Yoksa bir hakikati zıddı ile ihbar değildir.

Hadisin râvisi Ümmü Külsûm radiyallahu anhâ aşere-i mübeşşereden Abdurrahman b. Avf’ın karısıdır. Ukbe b. Ebû Muayt’ın kızıdır. Ümmü Külsûm’ü ibtidâ Zeyd b. Hârise radiyallahu anh tezvîc etmiş, sonra Abdurrahman b. Avf nikâh eylemiştir. Ümmü Külsûm’ün İbn Avf’ın nikâhından İbrâhim ile Humeyd isminde iki oğlu olmuştur. Bu hadisi vâlidesinden rivayet eden Humeyd’dir. Sonra bu kadının evlendiği üçüncü zevci Zübeyr b. Avvâm’dır. Dördüncü olarak da Amr b. Âs ile evlenmiştir. Velîd b. Ukbe’nin hemşiresidir. Hazret-i Osman’ın da ana bir kardeşidir. 7. sene-i hicriyede Medine’ye hicret etmiştir.

Buhârî’nin izah ettiğimiz Ümmü Külsûm hadisinden evvel iki rivayeti daha vardır. Bunlardan birisi Sehl b. Sa’d hadisidir ki bunu, tercümesi bundan sonra gelecek olan Sehl hadisinin diğer rivayet tarikinde izah edeceğiz. Öbürü Enes b. Mâlik’in hadisidir ve meâlen şöyledir: Enes radiyallahu anh demiştir ki: (Resûl-i Ekrem’in Medine’ye kudûmünün ilk günlerinde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Hazrecîler’in reisi) Abdullah b. Übeyy’e teşrif buyursanız (da İslâm’a davet etseniz hayırlı olur)” denildi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de bir merkebe binerek, müslümanlar da kendisiyle beraber yaya yürüyerek Abdullah b. Übeyy’(in Âliye’deki menzilin)e vardı. Gidilen yol çoraklık gerekli bir yerdi.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem İbn Übeyy'in semtine vardığında o (küstah herif) Resûlullah'a, "Benden alarga dur! Vallahi merkebinin fena kokusu bana ezâ ediyor" dedi. Bunun üzerine ensardan, kendileri(nin Hazrec kabilesi)nden birisi (Abdullah b. Revâha), İbn Übeyy'i, "Vallahi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in merkebi, râyiha itibariyle, senden muhakkak çok temiz kokuludur" diye karşıladı. Abdullah b. Übey hesabına kavminden birisi Abdullah b. Revâha'ya hiddet edip sövdü. Bununla İbn Revâha'nın taraftarları birbirlerine hiddetlenerek aralarında sopa ile, elleriyle, papuçlarıyla vuruşmaya başladılar. Bize, *وَأِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا* "Müminlerden iki taife yekdiğeriyle mukâtele ederlerse siz onların arasını düzeltiniz!"⁵ âyeti inzâl buyurulduğunun haberi erişti.⁶

Şârih İbn Battal bu âyet-i kerîmenin bu kıssa hakkında nâzil olması müşküldür. Çünkü hadisin medlûlüne göre, Resûl-i Ekrem'in maiyetiyle İbn Übeyy'in taraftarları arasında muhâsame vuku bulmuştu. Bunlar o sırada müslüman değillerdi. Halbuki âyetin medlûlü iki müslüman cemaat arasındaki muhâsamayı ifade etmektedir.

Bu şüpheyi diğer *Buhârî* şârihleri şöyle izâle etmişlerdir: Enes b. Mâlik'in, "Bu âyet, bu sırada bize vâsıl oldu" demesi, bu hadise üzerine nâzil oldu demek değildir. Hucurât sûresinin bu âyeti nüzûl itibariyle müteahhirdir. *Mesâbih* şerhinde İbn Abbas'ın tefsirindeki şu tevcih de bildirilmiştir: Abdullah b. Übey taraftarları arasında mümin olanlar da vardı denilmiştir ki bu tevcih daha muvâfıktır.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أَهْلَ قُبَاءٍ اقْتَتَلُوا حَتَّى تَرَامُوا بِالْحِجَارَةِ فَأُخْبِرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِذَلِكَ فَقَالَ اذْهَبُوا بِنَا نَصْلِحْ بَيْنَهُمْ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (bir gün) Kubâ halkı dövüşmüşler, hatta birbirlerine taş atmışlardı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu hadiseden haber verilince, Resûlullah (bazı ashabına), "Haydi bizimle gidiniz de onların aralarını düzeltelim" buyurmuştur. {B2693 Buhârî, Sulh, 3.}

5 {el-Hucurât, 49/9.}

6 عن أنس رضي الله عنه قال: قيل للنبي صلى الله عليه وسلم: لو أتيت عبد الله بن أبي؟ فانطلق إليه النبي صلى الله عليه وسلم وركب حمارا فانطلق المسلمون يمشون معه وهي أرض سيخة فلما أتاه النبي صلى الله عليه وسلم فقال: إليك عني، والله لقد آذاني نتن حمارك. فقال رجل من الأنصار منهم: والله لحمار رسول الله صلى الله عليه وسلم أطيب ريحا منك. فغضب لعبد الله رجل من قومه فشتمه. فغضب لكل واحد منهما أصحابه. فكان بينهما ضرب بالجريد والأيدي والنعال. فبلغنا أنها أنزلت: وَأِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا {B2691 Buhârî, Sulh, 1.}

Bu hadis, Buhârî'nin "Kitâbü's-Sulh"un ilk hadisi olarak zikrettiği yine Sehl hadisinin bir parçasıdır, tamamı şöyledir: Amr b. Avf oğullarından bazı kimseler arasında kavga vuku bulmuş. (Hatta birbirlerini taşlamışlardı). Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bunların arasını düzeltmek için ashabından (Übey b. Kâ'b, Süheyl b. Beyzâ gibi) bazı zevat ile İbn Avf oğulları'nın Kubâ'daki yurdu'na gitti. Namaz (vakti) gelmişti. Halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mescid-i Saâdet'e) gelmemişti. Bilâl gelmiş, (ezan okuyup) namaz vaktini ilân etmişti de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (hâlâ) gelmemişti. Bunun üzerine Bilâl, Ebû Bekir'e gelerek, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ıslâh-ı beyn sebebiyle namazdan) alıkonuldu. Namaz vakti de geldi. Sen cemaate namaz kıldırır mısın?" dedi. Ebû Bekir de, "Evet, istersen namaza kâmet edebilirsin!" dedi ve Ebû Bekir geçti (namaza başladı). Sonra (halk namazda iken) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi. Saflar arasında yürüyerek tâ birinci safta durdu. (Resûl-i Ekrem'i gören) halk el çırpmaya başladı. Hatta halk el çırpmayı çoğaltmıştı. Ebû Bekir ise namazda başını çevirip bir tarafa bakmak itiyadında değildi. (El çırpma çoğalınca) dönüp baktı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi arkasında gördü. Resûl-i Ekrem (mübarek) eliyle (yerinde durmasına) işaret ve öylece namaz kılmayı emretti. Ebû Bekir de elini kaldırıp (Resûl-i Ekrem'in bu emrinden dolayı) Allah'a hamdüsânâ eyledi. Sonra Ebû Bekir (birinci) safa girinceye kadar arkasına geri geri çekildi.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de ilerleyip nâsa namaz kıldırır. Namazdan fâriğ olunca da halka doğru dönüp, "*Ey cemaat! (Size ne oldu?) Namaz içinde bir şey ârız olunca (bir düziye) el çırpmaya başladınız? El çırpma kadınlara mahsustur. Her kime namaz içinde (ihtara değer) bir hal ârız olursa 'sübhânallah' desin! Tesbih ettiğini işiten imam, elbette kendisine iltifat eder*" buyurdu. (Sonra Resûlullah), "*Ey Ebû Bekir! Sana işaret ettiğim zaman seni yerinde durmaktan ne gibi bir mani menetti de cemaatle namaz kılmadın?*" diye sordu. Ebû Bekir, "Yâ Resûlellah! İbn Ebû Kuhâfe için Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in önünde namaz kılmak muvâfık değildir" diye cevap verdi.⁷

Pek çok namaz meselesini ihtiva eden bu hadisin bir tarîk-i rivayeti "Kitâbü's-Salât"ın ezan bahsinde geçmiştir. O rivayet tariki bu eserde 396 numara ile tercüme ve mesâil-i salâtiye izah edilmiş bulunduğu oraya bakınız. Buradaki sebab-i sevk u rivâyeti sulhun faziletini beyandan ibarettir.

7 عن سهل بن سعد رضي الله عنه أن أناسا من بني عمرو بن عوف كان بينهم شيء فخرج إليهم النبي صلى الله عليه وسلم في أناس من أصحابه يصلح بينهم فحضرت الصلاة ولم يأت النبي صلى الله عليه وسلم فجاء بلال فأذن بلال بالصلاة ولم يأت النبي صلى الله عليه وسلم فجاء إلى أبي بكر فقال إن النبي صلى الله عليه وسلم حبس وقد حضرت الصلاة فهل لك أن تؤم الناس؟ فقال نعم! إن شئت فأقم الصلاة. ففقد أبو بكر ثم جاء النبي صلى الله عليه وسلم يمشي في الصفوف حتى قام في الصف الأول. فأخذ الناس بالتصفيح حتى أكثروا وكان أبو بكر لا يكاد يلتفت في الصلاة. فالتفت فإذا هو بالنبي صلى الله عليه وسلم وراءه. فأشار إليه بيده فأمره أن يصلي كما هو. فرفع أبو بكر يده فحمد الله. ثم رجع القهقري وراءه حتى دخل في الصف. وتقدم النبي صلى الله عليه وسلم فلما فرغ أقبل على الناس فقال: أيها الناس إذا نابكم شيء في صلاتكم أخذتم بالتصفيح. إنما التصفيح للنساء. من نابه شيء في صلاته فليقل سبحان الله. فإنه لا يسمعه أحد إلا التفت. يا أبا بكر! ما منعك حين أشرت إليك لم تصل بالناس؟ فقال: ما كان ينبغي لابن أبي قحافة أن يصلي بين يدي النبي صلى الله عليه وسلم. {B2690 Buhârî, Sulh, 1.}

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ فِي ذِي الْقَعْدَةِ فَأَبَى أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يَدْعُوهُ يَدْخُلُ مَكَّةَ حَتَّى قَاصَاهُمْ عَلَى أَنْ يُقِيمَ بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَلَمَّا كَتَبُوا الْكِتَابَ كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا لَا نُقَرِّ بِهَا فَلَوْ نَعَلِمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ وَلَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لِعَلِيِّ انْحُ رَسُولُ اللَّهِ فَقَالَ لَا وَاللَّهِ لَا أَمْحُوكَ أَبَدًا فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْكِتَابَ فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ سِلَاحًا إِلَّا فِي الْقِرَابِ وَأَنْ لَا يَخْرُجَ مِنْ أَهْلِهَا بِأَحَدٍ إِنْ أَرَادَ أَنْ يَتَّبِعَهُ وَأَنْ لَا يَمْنَعَ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِهِ أَرَادَ أَنْ يُقِيمَ بِهَا فَلَمَّا دَخَلَهَا وَمَضَى الْأَجَلَ أَتَوْا عَلِيًّا فَقَالُوا قُلْ لِصَاحِبِكَ اخْرُجْ عَنَّا فَقَدْ مَضَى الْأَجَلُ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فَتَبِعَتْهُمْ ابْنَةُ حَمْزَةَ يَا عَمَّ يَا عَمَّ فَتَنَّاوَلَهَا عَلِيٌّ ﷺ فَأَخَذَ بِيَدِهَا وَقَالَ لِفَاطِمَةَ ﷺ دُونِكِ ابْنَةُ عَمِّكِ احْمِلِيهَا قَالَ فَاخْتَصَمَ فِيهَا عَلِيٌّ وَزَيْدٌ وَجَعَفَرٌ فَقَالَ عَلِيٌّ أَنَا أَحَقُّ بِهَا وَهِيَ ابْنَةُ عَمِّي وَقَالَ جَعْفَرُ ابْنَةُ عَمِّي وَحَالَتُهَا تَحْتِي وَقَالَ زَيْدُ ابْنَةُ أَخِي فَقَضَى بِهَا النَّبِيُّ ﷺ لِحَالَتِهَا وَقَالَ الْحَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الْأُمِّ وَقَالَ لِعَلِيِّ أَنْتَ مِثِّي وَأَنَا مِنْكَ وَقَالَ لَجَعْفَرٍ أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخُلُقِي وَقَالَ لَزَيْدٍ أَنْتَ أَحْوَنَا وَمَوْلَانَا.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (6. sene-i hicriyenin) zilkade (ay) içinde umre etmek istemişti de (sefer etmişti. Fakat) Mekke müşrikleri Resûlullah'ı Mekke'ye bırakmaktan imtina etmişlerdi. Nihayet Resûlullah Mekkeliler'le (sene-i âtiyede) üç gün Mekke'de kalmak üzere (Hudeybiye')de⁸ bir sulh akdetti. Musâlahanâme yazdıkları sırada müslümanlar, (Ali b. Ebû Tâlib rıdvânullahi aleyh yediyle), “Bu kitâbe, Muhammed Resûlullah'ın mücebince sulh olduğu maddeleri muhtevidir” unvanını yazmışlardı. Müşrik murahasaları Resûl-i Ekrem'e, “Biz, senin risâletini ikrar etmiş değiliz ki! Biz, senin Resûlullah olduğunu bilmiş ve tasdik etmiş olsaydık seni (Mekke'ye girmekten) menet-

8 Hudeybiye, Mekke'ye bir konak mesafede ve Medine yolu üzerinde küçük bir köydür. Civarında bulunan bir kuyunun adıyla anılmıştır. Mescid-i şecere de oradadır. Bu kelime bütün Buhârî nüshalarında “yâ”nın tahfifiyle zaptedilmiştir. Kâdî İyâz, “Bu kelimeyi biz de mütekaddiminden Hudeybiye zabtettik. Halbuki bütün fukaha ve muhaddisler teşdîd ile Hudeybiye diye okurlar” diyor.

mezdik. Şu kadar ki sen, Muhammed b. Abdullah'sın!" dediler. Resûlullah bunlara cevaben, "(Siz, beni tekzip etseniz de vallahi) ben, Resûlullah'ım, Muhammed b. Abdullah'ım" dedi. Bundan sonra Ali'ye, "Resûlullah lafzını sil!" buyurdu. Ali, "Hayır, vallahi ben, senin (Resûlullah unvanını) katıyen silemem!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kitabı aldı ve "Bu kitap Muhammed b. Abdullah'ın, mûcibince sulh olduğu şu maddeleri muhtevidir" diye yaz(dır)dı: **1.** Mekke'ye silâh sokmayacak, yalnız mahfazası içinde getirilebilecektir. **2.** Mekkeliler'den bir(er) kişi Muhammed'e tâbi olmak isterse, Mekke'den çıka(rak Medine'ye gide)meyecektir. Muhammed'in ashabından biri Mekke'de kalmak isterse, bunun da Mekke'de ikameti menedilmeyecektir.

(Ferdâsı sene) Resûlullah Mekke'ye dahil oldu. Muayyen üç gün geç(meye yaklaş)ınca Mekke müşrikleri Ali'ye gelerek, "Muahede müddeti geçti. Artık peygamberine söyle de Mekke'den çıksın!" dediler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de (ashabıyla birlikte) Mekke'den çıktı. (Bu sırada Hazret-i) Hamza'nın kızı (Resûl-i Ekrem'e), "Yâ ammî! Yâ ammî!" diye feryat ederek arkalarına takılmıştı. Ali radiyallahu anh onu hemen tutup (mahfede bulunan) Fâtıma radiyallahu anhâya hitap ederek, "Amcamın kızını al!" deyip onu mahfeye yükledi. Râvi Berâ b. Âzib diyor ki: (Medine'ye vardıktan sonra) Hamza'nın kızının misafirliği hakkında Ali, Zeyd (b. Hârise), Ca'fer nizâ ettiler. Ali, "Bint-i Hamza benim amcamın kızıdır. Onun terbiyesine ben herkesten ziyade hak sahibiyim" diyordu. Ca'fer de, "O, benim amcamın kızıdır. Teyzesi de taht-ı nikâhımdadır. (Terbiyesi bana düşer)" demişti. Zeyd de, "O, benim kardeşimin kızıdır, bana herkesten yakın" diyordu. (Resûl-i Ekrem'e arz-ı husûmet edildiğinde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bint-i Hamza'nın teyzesine ait olduğuna hükmederek, "Teyze (hidâne hususunda) ana mesabesindedir" buyurdu. Sonra Hazret-i Ali'ye, "Sen bana (neseple, muhabbetle) bağlısın, ben de sana muttasılım" diye taltif buyurdu. Ca'fer'i de taltif ederek, "Sen de hilkaten ve ahlâken bana benzersin!" dedi. Zeyd b. Hârise'ye de, "Sen bizim kardeşimiz, dostumuzsun!" di(ye şeref ver)di.

İ Z A H I

Buhârî Hudeybiye vâkıasını *Sahîh*'inin müteaddit bahislerinde rivayet etmiştir. Diğer sıhah ve sünen sahiplerinin de rivayetleri vardır. Buhârî'nin yalnız burada "Sulh" bahsinde dört tarîk-i rivayeti vardır ki biri tercüme ettiğimiz Berâ hadisidir. Berâ hazretlerine müntehî olan iki tarik daha vardır ki bunun birini tercümemizde kavis içinde gös-

terdik. Öbürünü ve İbn Ömer'e müntehî olan dördüncü bir tarîk-i rivayeti, ziyadeyi muhtevî bulunduklarından bu ikisini de bervech-i âtî nakil ve tercüme ediyoruz:

1. Berâ b. Âzib radiyallahu anhumâ mevadd-ı sulhiyeyi bildirerek demiştir ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye günü müşriklerle üç madde üzerine sulh akdetmişti: **a)** Müşriklerden her kim Allah'a (iman edip) gelirse Resûlullah onu müşriklere iade edecek, müslümanlardan da bir kişi şirk tarafına geçerse, Mekkeliler onu iade etmeyecekler. **b)** Mekke'ye gelecek sene girilecek ve Mekke'de ancak üç gün ikamet edilecek. **c)** Mekke'ye kılıç, yay ve emsali silâh, mahfazası içinde olarak girilecek.

(Muahede mevaddı takarrür edip de yazılacağı sırada) Ebû Cendel (ki, Kureyş namına muahedeyi imzaya memur Süheyl b. Amr'ın oğludur. Mekke'den, mahbesinden kaçarak) ayakları zincirde seke seke karargâha gelmiş (kendini müslümanların arasına atmış)tı. (Süheyl muâhedenâme mûcibince oğlunu istemekle) Resûl-i Ekrem, Ebû Cendel'i Kureyş murahaslarına iade etti.⁹

2. Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem umre niyetiyle (Medine'den) çıkmıştı. Fakat küffâr-ı Kureyş Resûlullah ile Kâbe arasına haylûlet (edip men)ettiler. Resûlullah da Hudeybiye'de kurbanını kesip tıraş oldu. (İhramdan çıktı) ve müşriklerle, “gelecek sene umre etmek ve peygamberin ashâbı Mekkeliler'e karşı kılıçlardan başka silâhı hâmil olmamak, Mekke'de Mekkeliler'in diledikleri müddetten ziyade ikamet etmemek” üzere sulholdu. Bu suretle Resûlullah gelecek sene umre etti ve musâlahanâme mûcebince Mekke'ye dahil olup üç gün ikamet etti. (Bu müddetin hulûlünde) Mekkeliler Resûlullah'a Mekke'den çıkmasını söylediler. Resûl-i Ekrem de çıktı.¹⁰

Hudeybiye Musâlahası'nın mufassal bir tarîk-i rivayeti de yakında “Şürût” bahsinde 1164 numara ile ve Misver b. Mahreme ile Mervân'a müntehî bir senedle görülecektir. Hudeybiye Musâlahası maddeleri müslümanlar hesabına çok ağır olmakla beraber İslâm dininin ve İslâm devletinin varlığı Kureyş tarafından kabul ve tasdik edilmiş demek olduğundan nefsü'l-emirde çok mühimdir ve İslâm'ın i'tilâ merhalelerinden en mebrûr bir dönüm noktasıdır. Başta Hazret-i Ömer olduğu halde ashâb-ı kirâmdan pek çoğu musâlaha şerâitine itiraz ettikleri halde Resûl-i Ekrem onun hukûk-ı siyâsiye noktazarından ehemmiyetini müdrîk bulunduğundan bu ağır şerâitle muahede akdinden çekinmedi. Bu cihetleri 1164 numara ile tercüme edeceğimiz hadisin izahında göreceğiz.

9 عن البراء بن عازب رضي الله عنهما قال: صالح النبي صلى الله عليه وسلم المشركين يوم الحديبية على ثلاثة أشياء: على أن من أتاه من المشركين رده إليهم ومن أتاهم من المسلمين لم يردوه. وعلى أن يدخلها من قابل ويقيم بها ثلاثة أيام ولا يدخلها إلا بجلبان السلاح السيف والقوس ونحوه فجاء أبو جندل يحجل في قيوده. فرده إليهم. {B2700 Buhârî, Sulh, 7.}

10 عن ابن عمر رضي الله عنهما، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم خرج معتمراً، فحال كفار قریش بينه وبين البيت، فنحر هديه وحلق رأسه بالحديبية، وقاضاهم على أن يعتمر العام المقبل، ولا يحمل سلاحاً عليهم إلا سيوفاً، ولا يقيم بها إلا ما أحبوا، فاعتمر من العام المقبل، فدخلها كما كان صالحهم، فلما أقام بها ثلاثاً، أمره أن يخرج فخرج. {B2701 Buhârî, Sulh, 7.}

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمِنْبَرِ وَالْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى جَنْبِهِ وَهُوَ يَقْبَلُ عَلَى النَّاسِ مَرَّةً وَعَلَيْهِ أُخْرَى وَيَقُولُ إِنَّ ابْنِي هَذَا سَيِّدٌ وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يُصْلِحَ بِهِ بَيْنَ فِتْنَتَيْنِ عَظِيمَتَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre (Nufey' b. Hâris) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh şöyle demiştir: (Bir kere) gördüm ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde (hafîdi) Hasan b. Ali radiyallahu anhümâyı yanına alarak bir kere cemaate, diğer bir defa da Hasan b. Ali'den yana dönüp ona işaret ederek, "Bu benim oğlumdur, şeref sahibi bir efendidir. Umarım ki Allah, oğlum sebebiyle yakında müslümanlardan iki büyük fırkanın arasını ıslah ede" buyurdu. {B2704 Buhârî, Sulh, 9.}¹¹

İZAHİ

Buhârî bu hadisi buradan başka Hasan b. Ali radiyallahu anhümânın faziletine dair bir babında, "Fiten" ve "Alâmâtü'n-nübüvve" bablarında da tahrîc etmiştir. Ebû Dâvûd "Sünnet" bahsinde, Tirmizî ile Nesâî de "Menâkıb"da rivayet etmişlerdir.

İmâm Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisi sevkederken Hazret-i Hasan'ın iki mühim İslâm fırkası arasındaki fitne ve fesadı, ne sûretle izâle ve ıslah ettiğini tebarüz ettirmek için Hazret-i Hasan'la Muâviye ordularının Medâin'de karşı karşıya geldikleri bir sırada ve Hazret-i Hasan'ın ordusunda peygamberin bu necl-i necîbi uğrunda fedâ-i câna ahd ü peyman etmiş 40.000 cengâver bulunduğu halde, mücerret müslümanlar arasında kan dökülmesinden içtinap ederek hilâfetten feragat ve Muâviye nâmına terk-i hilâfet ettiğini Hasan-ı Basrî hazretleri lisanından nakil ve rivayet etmiştir ki İslâm tarihinin mühim bir safhasını bildirmektedir.

11 {Esas aldığımız *Tecrid-i Sarîh* nüshasında bu hadis yerine, B2703 Buhârî, Sulh, 8'de geçen şu hadis yer almaktadır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ أَنَّ الرَّبِيعَ - وَهِيَ ابْنَةُ النَّضْرِ - كَسَرَتْ ثِيَابَ جَارِيَةٍ ، فَطَلَبُوا الْأَرْضَ وَطَلَبُوا الْعَفْوَ ، فَأَبَوْا فَأَتَوْا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهُمْ بِالْقِصَاصِ . فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ أَتُكْسِرُ ثِيَابَ الرَّبِيعِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا تُكْسِرُ ثِيَابَهَا فَقَالَ « يَا أَنَسُ كِتَابَ اللَّهِ الْقِصَاصُ » . فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَعَفَوْا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا يَرُهُ » . زَادَ الْفَرَارِيُّ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَقَبِلُوا الْأَرْضَ .

Burada tercüme ve şerh edilen rivayet Müessesetü'r-Risâle tarafından 2009m./1430h. tarihinde basılan *Tecrid-i Sarîh* nüshasındaki rivayet ile mutabakat göstermektedir.}

Şârih Aynî de *Umdetü'l-kârî*'de bu vâkıya takdîmen Hazret-i Ali'nin târîh-i şehâdetini tesbit etmiştir. Şimdi biz de bunları bir seyr-i tarihi takip ederek nakil ve izah edeceğiz.

Hazret-i Ali ile Muâviye arasında hicretin 37 tarihinde Sıffîn'de cereyan eden müsellâh ihtilâf bir hakeme havale edilmesi ve bunun Amr b. Âs'ın desîsesiyle akamete mahkûm olması, Hazret-i Ali ordusunda ortaya bir Hâricî fırkası çıkarmıştı.

Hâricîler ihtilâfın hakem tarikiyle hallini küfür addediyorlardı ve “Hakem yalnız Allah'tır” diyerek Hazret-i Ali'ye, tövbe ve tecdîd-i iman etmedikçe itaat etmeyeceklerini ilân etmişlerdi. Hazret-i Ali tarafından bilvasıta ve bilâvasıta edilen vaaz ve nasihatler müessir olmayınca asker sevkine mecburiyet hâsıl olmuş ve Nehrevan'da cereyan eden muharebede ekserisi katlolunmuştu. Fakat bunların bakıyyetü's-süyûfu burada şurada cem'iyet-i hafiyye halinde fitne ve fesat îkâından hâlî kalmıyorlardı. Nihayet hicretin 40. senesi ramazanında Hazret-i Ali, Muâviye ve Amr b. Âs'ı öldürmek üzere bir suikast tertip ettiler ve buna üç kişiyi memur ettiler. Bunlardan her biri aynı günde sabah namazında memur oldukları kimseleri öldürecekti. Hazret-i Ali'yi katle Abdurrahman b. Mülcem memur olmuştu. Öbürleri bir eser-i tesadûf kurtuldukları halde Cenâb-ı Murtazâ Kûfe Mescidi'nde sabah namazını kılarken İbn Mülcem habisinin zehirnâk kılıcıyla vurulmuş ve iki gün sonra şehîden vefat etmiştir.

Ehl-i rivayet bu suikastın hicretin 40. senesi ramazanında vuku bulduğunda ittifak ettikleri halde gününü tayinde ihtilâf etmişlerdir: İbnü'l-Cevzî ramazandan on üç gün kala yani ramazanın on yedinci cuma günü vuku bulduğunu bildirmiştir. Ebü'l-Yakzân da bu suretle rivayet etmiştir. İbn Heytem ramazanın yirmi yedinci günü vukuunu kaydeder. Hasan b. Ali radiyallahu anhümâdan da leyle-i Kadir'de vuku bulduğu ve iki gün yaşayıp vefat ettiği rivayet edilmiştir.

Vâkıdî, Hazret-i Ali'nin şehâdeti günü Hazret-i Hasan'a biat edildiğini bildirmiştir. Bazıları Hazret-i Ali'nin defni gecesi, bazıları da iki gün sonra biat edildiğini nakletmişlerdir. Hazret-i Hasan'a Kûfeliler biat etmişlerdi. Şamlılar ise Muâviye taraftarı idiler.

İbn Hişâm'ın beyanına göre Hazret-i Hasan b. Ali'ye biat edildikten sonra Cenâb-ı Peygamber'in bu müşfik hafîdi hilâfetten münbais halkın ihtilâfını günlerce düşünmüş, bir kısım halkın kendisini, diğer bir kısmının Muâviye'yi iltizam ederek müslümanlar arasında kan dökülmesine bir türlü gönlü razı olmayıp ıslâh-ı müslimîn için hilâfeti Muâviye'ye terketmiştir ki 41. sene-i hicriye rebîülevvelinin beşinci gününe müsâdiftir. Rebîülâhir, cumâdelûlâ rivayetleri de vardır. Müddet-i hilâfeti altı aydan birkaç gün noksandır. Bu yıla ehl-i haber “âmmü'l-cemâât” demişlerdir. Resûl-i Ekrem'in, *“Umarım ki Cenâb-ı Hak bu oğlum sebebiyle yakında müslümanlardan iki fırkanın arasını ıslah ede”* buyurmakla bu vâkıya işaret buyurmuştur. Hâdisâtın ihbâr-ı peygamberî veçhile cereyan etmesi, Resûl-i Ekrem'in en büyük ve en açık mûcizâtı cümlesindendir.

Şimdi hafîd-i peygamberînin hakk-ı hilâfetini ne suretle Muâviye'ye terk ve havale buyurduğunu Buhârî'nin Hasan-ı Basrî hazretlerinden rivayetinden öğreneceğiz. Hasan-ı Basrî hazretleri yemin ile tevsîk-i kelâm ederek demiştir ki: Vallahi Hasan b. Ali, Muâviye'yi dağlar misali (ardı, arkası görülmeyen) bir ordu ile (Medâin)'de karşılaşmıştı. Amr b. Âs¹² Muâviye'yi harbe teşvik ederek, “Ben karşımızda bir ordu görüyorum ki o, karşısındaki (kemmiyet ve keyfiyetçe) akranı orduyu kati surette boğup öldürmedikçe geri dönmeyecektir” dedi. Muâviye Amr b. Âs'a -ki, bu iki zattan hayırlısı Muâviye'dir- cevap vererek, “Eğer muhaliflerimiz askerimizi yahut askerimiz muhaliflerimizi öldürürlerse (Allah'ın ifasını emrettiği) umûr-ı nâsı benim namıma ifa etmeyi kim tekeffül eder? Bana bu mak-tullerin ailelerine, eytâm ve erâmiline bakmayı kim deruhte eder” dedi ve (sulh olmak için) Hazret-i Hasan'a Kureyş'ten ve Abdüşemsoğulları'ndan iki kişi, Abdurrahman b. Semüre ile Abdullah b. Âmir b. Küreyz'i gönderdi ve bunlara, “Haydi şu adama (Hasan b. Ali'ye) gidiniz, sulh arzediniz, ona (sulha talip olduğumu) söyleyiniz, ne arzu ederse onları öğrenip geliniz!” dedi. Bunlar Hazret-i Hasan'a gittiler, huzuruna girip görüş-tüler ve (Muâviye'nin teklifini) söylediler. Metâlibini sordular. Hazret-i Hasan bunlara cevaben, “Biz, Abdülmuttaliboğulları'yız. (Kerem ve semâhate alışmışız. Hilâfet namına) beytûlmâlden bize düşen hisse nedir ki? (Onunla etrafımızdaki muhtaçları infak edeceğiz. Açlıktan milletin kanı büzülmüş. (Birbirini kırdığını görüyorsunuz)” dedi. Onlar cevaben, “Muâviye size şöyle şöyle (mal, elbise, erzak) arzediyor. (Bunları dağıtırsınız) ve daha neye ihtiyacınız varsa onu sormamızı ve sizin bildirmenizi istiyor” dediler. Hazret-i Hasan, “Bu söyledikleriniz şeyleri bana karşı kim tekeffül edip üzerine alır?” dedi, Muâviye murahhas-ları, “Biz deruhte ederiz!” dediler ve Hazret-i Hasan ne istediye onlar, “Biz temin ederiz” diye karşıladılar. Bu suretle Hazret-i Hasan sulholdu.

12 Amr, Âs b. Vâil'in oğludur. “Âs” kelimesini şârih Kastallânî *İrşâdü's-sâri'*de “Âsı” suretinde zaptetmiş ve bunun بَنَاتُ الْيَاءِ “yâ-yı izhâr ile âsî” diye tesbit eylemiştir ki yanlıştır. Hadiste siyerde ve bu itibar ile ilm-i ricâlde yüksek pâyeyi haiz bulunan bu fâzıl şârihimizin bütün Buhârî nüshalarına muhalif olan bu açık yanlış nasıl düştüğünü bir türlü anlayamadık.

Amr b. Âs, necâşînin yanında müslüman olmuştur. Rivayete göre, Amr müslüman olmazdan evvel Ku-reyş tarafından Habeşistan'a hicret eden müslümanları teslim etmesini teklif için necâşîye gönderilmişti. Necâşî, Resûl-i Ekrem'in nübüvvetine kanaat ettiğinden Kureyş'in bu teklifini reddetmekle beraber Amr b. Âs'ı tâ'yîb ettiğinden orada müslüman olmuş ve 8. sene-i hicriye saferinde Medine'ye hicret etmiştir. Bir rivayete göre de Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha ile birlikte Mekke'nin fethinden altı ay önce Medine'ye hicret edip müslüman olmuştur. Müteakiben Resûl-i Ekrem müşârûn ileyhi Zâtüsselâsil Seriyyesi'ne ku-mandan tayin buyurmuştur. Sonra Amman'a âmil tayin buyurulup irtihâl-i peygamberîye kadar orada kalmıştır. Ebû Bekir, Ömer radiyallahu anhümâ zamanlarında da Şam, Filistin, Mısır'ın fethine memur edilmiştir. Hazret-i Osman'ın şehâdetinden sonra Muâviye'nin yanına gitmiş ve müşârûn ileyhin Hazret-i Ali'ye husumetini teşdîd etmiş ve Sıffîn Vak'ası'nda müşâvir-i hâssı bulunmuştur.

Son derece zeki, hatip, şair olan Amr b. Âs, hiç şüphesiz Arap dâhilerinden ma'dûd mühim bir şahsiyettir. 43 tarihinde vefat etmiş ve Mukattam'a defnolunmuştur. Pek çok servet bırakmıştır. Kendisinden otuz dokuz hadis rivayet olunmuştur. Bunlardan üç hadisin rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak, bir hadis ile Buhârî, iki hadis ile de Müslim infirâd etmişlerdir.

Hasan-ı Basrî hazretleri hadisin sûret-i sevki hakkında bu mühim mâlûmatı verdikten sonra, “Ebû Bekre radiyallahu anhtan şöyle işittim” diye mevzumuz olarak tercüme ettiğimiz hadîs-i şerifi rivayet ediyor:¹³

Musâlaha şartlarından bir mühimi de Muâviye’nin vefatından sonra hilâfetin müslimlerin şüyûuna muhavvel olması ve diledikleri kimseyi kendilerine halife intihab edebilmeleri şartı idi.¹⁴

Hâşimîler’le, Emevîler arasında kadim zamanlardan beri akıp gelen bir kan devam etmiş ve hiçbir zaman dinmemiştir. Bu kanlı ihtilâfın sadr-ı İslâm’da bir zaman için tevakufu Hasan b. Ali radiyallahu anhumânın hilâfetten feragatı suretiyle müstesna bir fâsıla halinde görülür. Bunun için Resûl-i Ekrem bu vâkıya ehemmiyet vermiş ve bâhir bir mûcize olarak vukuundan evvel haber vermiştir. İmam Hasan’ın rahm-i şefkati sadr-ı İslâm’da Sıffin ve Kerbelâ fâciaları arasında İslâm âlemine sulh ve sükûn temin etmesi itibariyle Buhârî bu hadisi “Sulh” bahsinde zikretmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz necl-i necîbi Hazret-i Hasan’ın aralarını ıslah edeceğini haber verdiği iki İslâm fırkasını azametle tavsif buyurmuştur. Bu iki ordudan İmam Hasan ordusunun kemiyetini, Hasan-ı Basrî hazretlerinin “dağlar gibi” tavsifi ve teşbihi kemâl-i vuzûh ve belâgatla ifade etmektedir. Müşebbehün bih olan dağların önünden arkası görülmediğine göre Hazret-i Hasan ordusunun ardı, arkası görülmeyecek derecede muazzam bir ordu olduğu müstefâd olur (Aynî).

Hazret-i Hasan’ın istinat ettiği kuvve-i askeriyyenin keyfiyetine gelince, onun derece-i hamâset ve şecaatini de ağıârın şehâdet ve takdiri ifade ediyor: Amr b. Âs -ki, Muâviye’nin müşâvir-i hâssı idi-: “Ben karşımızda öyle bir ordu görüyorum ki o, karşıındaki kemiyetçe akranı olan ordumuzu tepelemedikçe geri dönmeyecektir” diye tavsif ediyor. Filhakika şârih Kirmânî’nin beyanına göre, Hazret-i Hasan’ın ordusunda kendi uğrunda fedâ-i cân etmek üzere arz-ı biât etmiş 40.000 cengâver bahadır vardı. Amr b. Âs’ın gözünü yıldıran, bu mühîb kuvvet idi. Fakat İbn Âs, sulh olup da bu kuvvetin bu halde bırakılmasını da doğru bulmuyordu. Muâviye’yi harbe teşvik ediyordu. Muâviye ise harp taraftarı değildi. Bu kadar müslüman kırılıp yüz binlerce eytâm ve erâmil bıraktıktan sonra muzaffer olsak bile bu zaferin ne kazancı olur. Bu ailelere kim bakacak buyurdu. Bu cihetle Hasan-ı Basrî hazretleri -Muâviye ile Amr b. Âs’ı kastederek-, “Vallahi bu iki kişinin hayırlısı Muâviye’dir” demiştir. Muâviye’nin hayır ile tavsifi Amr b. Âs’a nisbetledir. Yoksa

13 عن الحسن يقول: استقبل والله الحسن بن علي معاوية بكتائب أمثال الجبال. فقال عمرو بن العاص إني لأرى كتائب لا تولي حتى تقتل أقرانها. فقال له معاوية: وكان والله خير الرجلين أي عمرو إن قتل هؤلاء هؤلاء وهؤلاء هؤلاء من لي بأمر الناس من لي بنسائهم. من لي بضيعتهم فبعث إليه رجلين من قريش. من بني عبد شمس عبد الرحمن بن سمرة وعبد الله بن عامر بن كريز. فقال: اذهب إلى هذا الرجل فاعرض عليه وقولا له واطلبا إليه. فأتياه فدخلا عليه فتكلموا وقالوا له فطلبنا إليه. فقال لهما الحسن بن علي: إنا بنو عبد المطلب وقد أصبنا من هذا المال وإن هذه الأمة قد عاثت في دمانها. قالاً فإنه يعرض عليك كذا وكذا ويطلب إليك ويسألك. قال: فمن لي بهذا؟ قالوا: نحن لك به فما سألهم شيئاً إلا قالوا: نحن لك به فصالحه. فقال الحسن: ولقد سمعت أبا بكره يقول الحديث.

{Aynî, *Umd*, XIII, 282.}

14 Ya’kûbî, II, 254.

Hasan b. Ali'ye kıyas ile değildir. Şârih Aynî bu noktayı kaydederek, “Hazret-i Hasan’ın o devirde Muâviye’den hayırlı olduğunda hiç şüphe yoktur” diyor. Muâviye’nin Amr b. Âs’tan hayırlı olmasının bir ciheti de Amr’ın Hazret-i Hasan’a Muâviye’den ziyade husumet beslemesinden nâşîdir deniliyor.

Hazret-i Hasan’ın istinat ettiği fırka-i askeriyyenin maddî, mânevî fâikiyeti ile beraber hilâfetten feragat etmesi bir zillet eseri olmayıp mücerret ümmet-i İslâmiyye’nin selâmeti namına yüksek bir maslahat-ı dîniyye mülâhazasıyla vuku bulduğunu Aynî ve diğer *Buhârî* şârihleri kaydetmişlerdir. Resûl-i Ekrem efendimizin hafîd-i mükerrermini “seyyid” unvân-ı muhteşemi ile tavsif buyurmaları da bunu ifade etmektedir.

Şârih Kastallânî İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'inden naklen şunu kaydetmiştir: Musâlaha meselesi, Hazret-i Hasan’ın Muâviye’ye gönderdiği bir mektubuyla başlamıştır. Hafîd-i nebevî bu mektubunda bazı sulh şartları yazmıştı. İmam Hasan’ın bu mektubu Muâviye’ye vâsıl olmazdan evvel müşârün ileyh de yukarıda bildirdiğimiz iki murahasını Hazret-i Hasan’a göndermişti. Bunlar, alt tarafı Muâviye’nin mührüyle mahtum beyaz bir kâğıdı hâmil bulunuyorlardı. Muâviye Hazret-i Hasan’a gönderdiği bir mektubunda, “Altını mühürlediğim bu beyaz sayfaya ne dilersen yaz, kabulümdür, o senindir” diyordu. Hazret-i Hasan bu sayfa ile Kûfe beytûlmâlinde mevcut meblağın kendisine verilmesini, bir de Fars hittası muzâfâtından Dârâbkerd¹⁵ kasabası haracının kendisine bırakılmasını istemişti. Hazret-i Hasan emr-i hilâfeti Muâviye’ye teslim edip şerâit-i sulhiyyenin ifası sırası geldiğinde ve İmam Hasan tarafından o mühürlü sayfada muharrer şerâit talep edildiğinde Muâviye bundan imtina ederek, “Yalnız bana gönderdiğin sayfada muharrer şeyleri verebilirim” demiştir. Sonra İmam Hasan Medine’ye çekilip gitmiştir.

Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ Hâşimî’dir. Vâlidesi Fâtıma radiyallahu anhümadır. Resûl-i Ekrem’in büyük torunudur. 3. sene-i hicriye ramazanında dünyaya gelmiştir. Hazret-i Enes b. Mâlik, “Resûlullah’a vechen en çok benzeyen hafîdi Hasan b. Ali’dir” demiştir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Hasan ile Hüseyin ehl-i cennet gençlerinin şereflieleridir*”¹⁶ buyurmuştur. Resûl-i Ekrem’den on üç hadîs-i şerif rivayet etmiştir. Babası Hazret-i Ali’den, halası Hind’den de rivayeti vardır. Kendisinden de oğlu Hasan, Rebîa, Ebû Vâil, İbn Sîrîn rivayet etmişlerdir. Sabr ü keremi ve sâir mekârim-i ahlâkı hakkında pek çok nevâdir menkuldür. İbn Cüd’ân İmam Hasan’ın on beş defa yaya olarak haccettiğini ve iki defa malının hepsini, üç defa da servetinin nısfını tasadduk eylediğini bildirmiştir.

15 Dârâbkerd’in mu’rebi Dârebcird’dir. İran’ın Fâris hittasında Fesâ muzâfâtından bir kasaba olup Şîraz’ın 200 km. cenûb-ı şarkisinde vâki ve 15.000 kadar ahaliyi câmi’dir. Vaktiyle daha büyük ve mâmur olup şimdiki halde ekser yerleri haraptır. Kurbünde kaya tuzu madeni vardır. Bu isim, Fûrs mülûk-i kadîmesinden Dârâb b. Behmen tarafından tesis edilmiş olduğunu gösteriyor (*Kâmusü'l-a’lâm*).

16 {T3768, Tirmizî, Menâkıb, 30.}

Otuz yedi yaşında mesned-i hilâfete geçmiş, yedi ay kadar Irak, Hicaz, Horasan, Yemen cihetlerine hükümrân olduktan sonra yukarıda izah ettiğimiz veçhile hilâfetten feragat etmiştir. Bundan sonra yedi sene kadar daha muammer olup hicret-i Muhammediyye'nin 49 tarihinde mesmûmen Medine'de irtihal etmiştir ve Bakî Kabristanı'na defnedilmiştir. Sa'lebe b. Ebû Mâlik, "Hazret-i Hasan'ın defninde hazır bulunduk; bir iğne atılsa insan üzerine düşerdi denilecek derecede Bakî'in dolduğunu gördüm" demiştir.

Muâviye radiyallahu anh, Ebû Süfyân Sahr b. Harb'in oğludur. Feth-i Mekke sırasında müslüman olmuştur. Hâfız Şemseddin ez-Zehebî, Muâviye'nin yirmi sene vali, yirmi sene de melik olarak Şam'da bulunduğunu kaydettikten sonra müşârün ileyhın halîm, kerîm, siyasî, âkıl, mekkâr bir zat olduğunu, emâret ve idâre-i mülk için yaratılmış re'y ve dehâ sahibi bulunduğunu bildirmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz Muâviye hazretlerine, "Eğer melik olursan adalet eyle!"¹⁷ buyurmuştur. Müşârün ileyhten naklolunan şu söz, idâre-i mülkteki siyasetinin esasını ifade etmektedir: "Halkın bana pamuk ipliği ile bağlı bulunması kâfidir. Ben onu hiçbir zaman koparmam: Halk bana doğru gelmezse ben ona yaklaşırım" dermiş. Kendisinden 130 hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan dördünün rivayetinde Buhârî ile Müslim ittifak etmişlerdir. Dört hadisin rivayetinde Buhârî, beş hadisin rivayetinde de Müslim infirâd eylemişlerdir. Ebû Zer el-Gıfârî, İbn Abbas gibi sahâbînin kendisinden rivayetleri vardır. Tâbiînden de Cübeyr b. Nüfeyr, Saîd b. Müseyyeb ve daha başkaları rivayet etmişlerdir. Hicret-i Muhammediyye'nin 60. senesi recebinde vefat etmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ صَوْتَ خُصُوفٍ بِالْبَابِ عَالِيَةٍ أَصَوَاتُهُمَا وَإِذَا أَحَدُهُمَا يَسْتَوْضِعُ الْآخَرَ وَيَسْتَرْفُقُهُ فِي شَيْءٍ وَهُوَ يَقُولُ وَاللَّهِ لَا أَفْعَلُ فَخَرَجَ عَلَيْهِمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَيْنَ الْمُتَأَلَّى عَلَى اللَّهِ لَا يَفْعَلُ الْمَعْرُوفَ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَهُ أَيُّ ذَلِكَ أَحَبُّ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyhâ demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere hâne-i saâdet) kapısı önünde (bir alacak davasından) hasımların yüksek sesle nizâ ettiklerini işitmişti. İki muhâsımdan biri, (medyûn) öbüründen (dâyinden) deynin bir miktarını bağışlamasını, alacağını rıfk ile talep etmesini istiyordu. Dâyin ise, "Vallahi

başılamam!” diye yemin edip duruyordu. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hâne-i saâdetten) bu iki muhâsımın yanına çıkarak, “Mâruf (ve meşrû) olan bir iyiliği işlememek üzere yemin eden nerededir (kimdir?)” diye sordu. Dâyin (kemâl-i hicâb ile), “Benim yâ Resûlellah!” dedi ve şimdi medyun nasıl arzu ederse öyle olsun (diye yarı yarıya sulh oldu).

{B2705 Buhârî, Sulh, 10.}

Kitâbü's-Şürût

كِتَابُ الشُّرُوطِ

Bu bahis, sahih olan ve olmayan şartların ahkâmını bildiren ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Şürût şartın cem'idir. Şart lugaten alâmetten ibarettir. Bu cihetle "kıyamet alâmetleri"ne **eşrât-ı sâat** denilmiştir. **Şürûtü's-salât** da böyle, "namazın sıhhatinin alâmetleri" demektir.

Istılahta şart, bir şeyin vücudu kendisine tevakkuf eden ve fakat mahiyetinde dahil olmayan şeydir. Bazı âlimler de şartı, kendisinin intifâsından meşrûtun intifâsı lâzım gelip vücudundan meşrûtun lizâtilhî ne vücudu, ne de ademi lâzım olmayan şeydir, suretinde tarif etmişlerdir. Birinci kayıt ile مانع "mâni" hariç kalır. Çünkü mâniin ademinden bir şey lâzım gelmez. İkinci kayıt ile sebep hariç kalır. Çünkü sebebin vücudu müsebbebin vücudunu muktezîdir. Üçüncü kayıt ile de şartın sebebe mükâreneti hariç kalır. Çünkü bu da vücudu müciptir. Zekâtta havl ile nisâbın vücudu gibi. Havl ki vücûb-i zekâtın şartıdır. Nisab ki bu da vücûb-ı zekâtın sebebidir. Binaenaleyh şart ile sebebin mukârinetinden, ta'bîr-i âharla havl ile nisabın vücudundan zekâtın vücudu lâzım gelir.

"Kitâbü's-Şürût" unvanı yalnız Ebû Zerr'in rivayetinde vardır. Diğer Buhârî râvileri bu umumi unvanı rivayet etmeyerek yalnız, "Bu bab, İslâm dinine dahil olmakta, ahkâmı, mübâyâada câiz olan şartları beyana dairdir"¹ suretindeki hususi unvanı rivayet etmişlerdir.

Bu unvanda ahkâm ile murat, bilumum akidler, fesihler vesair muamelelerdir. Mübâyâa da hassı, amma atıf kabilindendir ve akid de dahildir. Şu halde İmam Buhârî bize bu babında İslâm'a dahil olurken dermeyer edilmesi câiz olan şartlara dair hadîs-i şerifleri rivayet edeceğini vaad ediyor demektir.

Bunlardan birincisi için Buhârî iki hadis rivayet etmiştir. Bunun birincisi Hudeybiye Musâlahanâmesi'ne ait bir rivayet tarikidir. Bu, yakında geçtiği gibi iki, üç hadis sonra da en mufassal bir metin ile gelecektir.

İkincisi Cerîr b. Abdullah el-Becelî hadisidir ki iki tarik ile rivayet edilmiştir. Birinci rivayete göre Cerîr² radiyallahu anh, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (müs-

1. باب ما يجوز من الشروط في الإسلام والأحكام والمبايعة [بخاري].

2. عن جرير رضي الله عنه يقول: بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم فاشترط علي: والنصح لكل مسلم {B2714 Buhârî, Şürût, 1.}

lûman olmak üzere) biat ettim. O, bana (şart kıldığı şeyler arasında) her müslümana hayırhah olmayı da şart kıldı. (Ben de bu şart üzerine bîat ettim)” demiştir.³

İkinci rivayete göre Cerîr hazretleri, “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme namazı ikame etmek, zekât vermek ve her müslümana samimiyetle hayırhah olmak üzere biat ettim” demiştir.⁴

Bu hadisi Buhârî bu iki tarik ile “Îmân” bahsinde de rivayet etmiştir. Oradaki rivayette hadisin sevki şu mâlûmatı ihtiva etmektedir: Basra Valisi Mugîre b. Şu’be radiyallahu anh vefat ettiğinde Cerîr hazretleri orada bulunmuş ve hükümet reisinin yokluğundan bilistifade bir kargaşalık çıkar endişesiyle onu önlemek için bir hutbe irat edip Allah’a hamdûsenâ ettikten sonra, “Ey müslümanlar! Başınıza bir emîr gelinceye kadar Allah’tan ittikâ ediniz! Ol Allah ki, birdir; şeriki, nazîri yoktur. Vakar ve sekînet üzere bulununuz! Şimdi emîriniz de gelecektir diye nasihat etmiş, sonra, vefat eden emîrinize Allah’tan afv ü mağfiret dileyiniz. Çünkü o, affı severdi” demiş ve daha sonra, “Ey cemaat! Ben müslüman olurken Nebî sallallahu aleyhi ve selleme ‘Yâ Resûlellah! Sana müslüman olmak üzere biat edeceğim’ dedim. Resûl-i Ekrem bana, ‘Her müslümana hayırhah olmayı şart etti. Ben de bu şart üzerine biat ettim’ demiş” ve Beytullah cihetine işaret ederek, “Şu mescidin sahibine yemin ederim ki ben sizin hayırhahınızım” demiş ve istiğfar ederek minberden inmiştir.⁵

Bu şart, İslâm’a duhulde iltizamı câiz olan şart oluyor. Bunun muhalifi ki din kardeşine hayırhah olmamayı şart kılmaktır. Bu da câiz olmuyor. Diğer tarik-i rivayette zikrolunduğu üzere namaz kılmak, zekât vermek şartları câiz oluyor da muhalifleri câiz olmuyor.

BİR FIKRA: Vaktiyle Frenk’in biri bir müslüman sefir olan dostuna, “İslâm dinini çok seviyorum ve müslüman olmak istiyorum. Fakat günde beş vakit namaz kılmak çok güç!” demiş. Sefir, “Mösyö, müslüman ol da namaz kılma, beis yok; ben de kılmıyorum” demiş.

3 Cerîr radiyallahu anh 10. sene-i hicriyede ve bir rivayete göre, irtihâl-i peygamberîden kırk gün evvel müslüman olmuştur. Müşârûn ileyh hazretleri Büceyle kavminin rüesâsından olmakla taraf-ı risâletten oturması için bir kaftan serilerek i’zâz edilmiştir. Bu münasebetle, *Size bir kavmin sâhib-i kerem ulusu geldiğinde ona ikram ediniz* buyurulmuştur. {İM3712 İbn Mâce, Edeb, 19} Cerîr, taraf-ı risâletten Yemen’e âmil tayin olunmuş ve Medâin’in fethinde hazır bulunup büyük hizmetleri görülmüştür. Kâdisiye Harbi’nde de İslâm ordusunun sağ cenahına kumanda etmiştir. Hazret-i Ömer, Cerîr’i çok severdi. Melihü’l-vech olduğu için “Cerîr İslâm ümmetinin Yûsuf’udur” derdi. Müteferrik bulunan Büceyle kabilesini zamân-ı hilâfetinde toplayıp Cerîr’i reis nasbetmiştir. Cerîr hazretlerinden yüz hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan sekiz hadis Buhârî ile Müslim müştereken rivayet etmiştir. Bir hadisi Buhârî, altı hadisi de Müslim tarafından ayrıca rivayet olunmuştur. Müşârûn ileyh Kûfe’de ihtiyâr-ı ikâmet edip 51 ve bir rivayette 54 tarihinde vefat etmiştir.

4 عن جرير بن عبد الله قال : بايعت رسول الله صلى الله عليه وسلم على إقام الصلاة وإيتاء الزكاة والنصح لكل مسلم {B2715 Buhârî, Şürût, 1.}

5 عن جرير عبد الله يقول يوم مات المغيرة بن شعبة قام فحمد الله وأثنى عليه وقال: عليكم باتقاء الله وحده لا شريك له والوقار والسكينة حتى يأتيكم أمير. فإنما يأتيكم الآن. ثم قال استغفروا لأمریکم فإنه كان يحب العفو. ثم قال أما بعد فإنني أتيت النبي صلى الله عليه وسلم قلت أبايعك على الإسلام فشرط علي والنصح لكل مسلم فبايعته على هذا. ورب هذا المسجد إني لنأصح لكم. ثم استغفر ونزل {B58 Buhârî, Îmân, 42.}

Frenk, “Ya oruca ne dersin?” demiş. Sefir, “Oruç da tutmayabilirsin; ben de tutmuyorum” demiş. Frenk muhatabına, “Öyle ise bu şerâit dairesinde aramızda bir fark yoktur” diye müskit bir cevap vermiş.

Bundan sonra Buhârî akidler, feshler vesair medenî muameleler hakkında da birkaç hadis rivayet etmiştir ki bunların tercüme ve izahları 976, 1050 ve 1122 numaralarda geçmiştir.

1161

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحَقُّ الشُّرُوطِ أَنْ تُؤْفُوا بِهِ
مَا اسْتَحْلَلْتُمْ بِهِ الْفُرُوجَ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İfa etmeniz icap eden şartlardan evlâ olanı, helâllığı talep edilen kadının (mehir şartıdır)” buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2721 Buhârî, Şürût, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce “Nikâh” bahsinde tahrîc etmişlerdir. Nesâî de hem “Nikâh”ta hem de “Şart” bahsinde rivayet etmiştir. Hadisin mensup olduğu metn-i *Buhârî*’deki babın unvanı, “Nikâh Akdedilirken Tayin Edilen Mehir Şartının Hükümü” suretindedir. Bu unvandan sonra Buhârî’nin muallak şu iki rivayeti vardır:

BİRİNCİSİ. Hazret-i Ömer’in en yüksek hukukî bir düstur olarak söylediği “Hukukun durak yerleri şartlardır” vecizesidir. Hazret-i Ömer bu vecizesini kendisine refedilen bir karı koca davasında kadın tarafından fesh-i nikâh talep edilerek esnâ-i akidde vaktiyle hakk-ı feshi haiz olmayı şart kıldığı dermeyan edilmesi üzerine halife hazretleri, لها شرطها “Kadının şartı, müktesep hakkıdır” diye hükmetmiştir. Bunun üzerine zevc i’tirâz ederek, إن مقاطع “Şu halde kadınlar bizi boşarlar” demek olur demesi üzerine Hazret-i Ömer, الحقوق عند الشروط “Hukukun mevâkifi, hiç şüphesiz şartların yanındadır”⁶ buyurmuştur.

Buhârî’nin bu ta’likini İbn Ebû Şeybe de *Musannef*’inde mevsûlen rivayet etmiştir.

İKİNCİSİ. Resûl-i Ekrem’in, kerîme-i muhteremeleri Zeyneb radiyallahu anhanın zevci Ebü’l-Âs b. Rebî hakkında, حَدَّثَنِي وَصَدَّقَنِي وَعَفَى لِي “Ebü’l-Âs geç kalmıştır. Fakat beni tasdik etmiştir; bana vaad etmiş ve vaadini yerine getirmiştir” diye musâheretini senâ buyurmasıdır.⁷

6 {MŞ22025 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Büyû’ ve’l-akdiyye, 257.}

7 {B3729 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 16.}

Buhârî'nin "Nikâh" bahsinde mevsûlen rivayet edeceği bu hadîs-i şerifin izahı şöyledir: Resûl-i Ekrem nübüvvetle ba's buyurulmazdan evvel kerîme-i muhteremeleri Zeyneb'i Ebû'l-Âs b. Rebî' ile evlendirmişti. Ebû'l-Âs'ın vâlidesi Hind, Hatîcetülkübrâ hazretlerinin hemşiresi bulunması bu izdivaca vesile olmuştu. Resûl-i Ekrem nübüvvetle ba's olunduktan sonra Zeyneb iman etmiş fakat kocası Ebû'l-Âs hâl-i küfürde kalmıştı. Bedir Gazâsı'nda Ebû'l-Âs esirler arasında bulunuyordu. Resûl-i Ekrem'in damatlığı şerefine hürmeten bilâbedel bırakıldı. O da Resûl-i Ekrem'in emr ü işâreti üzerine Mekke'ye avdet ettiğinde Zeyneb'i Medine'ye gönderdi. Kendisi de Mekke'nin fethinden evvel 7. sene-i hicriyede müslüman olup Medine'ye hicret etti. Zeyneb de kendisine teslim olundu. Müşârün ileyh hicretin 12. senesi vefat etmiştir. Zeyneb'in kızı Ümâme'yi Hazret-i Ali tezevüc etmiştir.

Misver b. Mahreme'nin rivayetine göre, Ebû'l-Âs'ın Resûl-i Ekrem'e musâheret şerefini haiz olmasına ve izah ettiğimiz vâkıalara işaret edilerek, "Ebû'l-Âs'ın müslümanlığı gecikti. Fakat nihayette beni tasdik etti. Kerimemi göndermek için bana söz verdi ve vaa-dini yerine getirdi" buyurmuştur ki hadisin sebep-i sevki de bu incâzi vaad keyfiyetidir.

İkmal sahibinin, "Hadisteki ehak tabiri, ulemânın hepsine göre "evlâ" mânasındır, ilzam ve icap mânasına değildir. Yalnız bazıları vücûba hamletmiştir" dediği şârih Aynî tarafından nakledildiğinden biz de "evlâ" diye tercüme ettik.

Akd-i nikâhta ifası evlâ olan şürût nedir? Her gûnâ şartların hepsine şâmil midir; yoksa mubah olan şartlar mı matluptur; yahut -mehir gibi ve mehrin kemiyeti, defaten veya mukassatan verilmesi gibi- nikâha müteallik şartlar mı kastolunmuştur? Şurası katidir ki şer'an câiz olmayan şartlar bu mevzudan hariçtir ve câiz olmayan şartlar ittihaz edilse bile ifa olunmazlar. Yine böyle akd-i nikâhın muktezâsına münâfî olan şartlar da hariçtir. Meselâ tatlik etmek şartı akd-i nikâhın muktezâsına münâfîdir. Bu nevi şartlara itibar câiz değildir. Belki lağvdir, nikâh sahih ve muteberdir. Bu cihet müttefekun aleyhtir.

Muhtelefün fih olan cihet her câiz olan şartı ifa lâzım mıdır, yoksa nikâha taalluk eden şartlar mı ifa edilir? Nevevî bu noktayı izah ederek diyor ki: İmam Şâfiî ile ulemânın ekserisine göre hadiste zikrolunan ve akd-i nikâhta mutemet olan şartlar, nikâhın muktezâsına münâfî olmayan, belki nikâhtan matlup olan gaye ve maksada muvâfık bulunan şartlardır: Mâruf veçhile hüsnümüâşeret, mâruf veçhile infak, iksâ, iskân gibi ki bunlar, hayat yoldaşı olan kadının hayatî haklarından hiçbirinin kesr ve tehdit edilmemesini temine mâtuftur.

Akd-i nikâhın muktezâsına mugayir olan şartlar ise yukarıda zikrolunan şartların muhalifi olan şartlardır. Kadının örf ve âdete göre maişetine bakmamak, zevcî mukârenette bulunmamak, kadını evde hapsedip onunla akrabaya müsâferet etmemek gibi şartlardır ki bu nevi şartlara vefa vâcib olmaz. Belki bunlar lağvdir ve mehr-i misl ile nikâh sahih ve muteberdir.

Görülüyor ki yukarıdaki misallerde hep zevcenin hukuk ve menâfiine ait şartlar zikredilmiştir. Halbuki çok defa zevcenin mehr-i muaccel ve müecceli tayin edilmekle beraber veli tarafından da kendisine bir meblâğın edası veya bir şeyin hediye edilmesi şart kılındığı vâkidir. Veli, esnâ-i akidde mehirden başka kendisine de bir şeyin verilmesini şart kılar, zevc üzerine o şartı ifa etmek de vâcip midir? Bu hususta da ulemânın ihtilâfı vardır:

Bazı âlimler bunu da kadının hurmet-i bîd'ını istihlâl şerâitinden sayarak zevc üzerine ifası vâciptir demişlerdir. Atâ b. Ebû Rebâh, Tûsî, Zührî ise velînin kendisine ait olmak üzere şart kıldığı şeyin de zevceye ait olduğuna zâhib olmuşlardır. Ömer b. Abdülazîz de bu suretle hükmetmiştir. Süfyân es-Sevrî'nin, Ebû Ubeyd'in icthadları da bu merkezdedir. Ali b. Hüseyin ile Mesrûk ise veliye aittir demişlerdir. İkrime de eğer şart, nikâhı akdeden kişiye ait ise zevc, o âkide karşı şartı ifa eder demiştir. Bazı ulemâ da, "Zevceden başkasına karşı şart dermeyanı, yalnız zevcenin babasına hastır. Çünkü babanın, çocuğunun malına hakk-ı şümûlü vardır" demişlerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَزَيْدِ بْنِ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُمَا قَالَا إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَعْرَابِ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْشُدْكَ اللَّهَ إِلَّا قَضَيْتَ لِي بِكِتَابِ اللَّهِ فَقَالَ الْخَضَمُ الْآخِرُ وَهُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ نَعَمْ فَأَقْضِ بَيْنَنَا بِكِتَابِ اللَّهِ وَائْذَنْ لِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُلْ قَالَ إِنَّ ابْنِي كَانَ عَسِيفًا عَلَى هَذَا فَرَزَنِي بِامْرَأَتِهِ وَإِنِّي أُخْبِرْتُ أَنَّ عَلَى ابْنِي الرَّجْمَ فَأَنْتَدَيْتُ ابْنِي مِنْهُ بِمِائَةِ شَاةٍ وَوَلِيدَةٍ فَسَأَلْتُ أَهْلَ الْعِلْمِ فَأَخْبَرُونِي أَنَّ عَلَى ابْنِي مِائَةَ جَلْدَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَأَنَّ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا الرَّجْمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا قُضِيَ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللَّهِ الْوَلِيدَةُ وَالْغَنَمُ رَدٌّ عَلَيْكَ وَعَلَى ابْنِكَ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ أَغْدُ يَا أُتَيْسُ إِلَى امْرَأَةِ هَذَا فَإِنْ اعْتَرَفْتَ فَارْجُمْهَا قَالَ فَعَدَا عَلَيْهَا فَأَعْتَرَفَتْ فَأَمَرَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَرَجَمَتْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre ve Zeyd b. Hâlid el-Cühenî radiyallahu anhümadan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyhimâ demişlerdir ki: Bedevî Araplar'dan bir kişi (hasmı ile birlikte) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelmişti de, "Yâ Resûlellah! Size Allah namına yemin eder ve yalnız Allah'ın kitabıyla hükmetmenizi dilerim" demişti. Öbür hasım ise daha dirayetli ve edepli idi. O da, "Evet, yâ Resûlellah! Aramızda Kitâbullah ile hükmediniz ve (söz söylemek üzere) bana müsaade buyurunuz!" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem

de, “Söyle!” buyurdu. İkinci hasım söze başlayıp, “Benim oğlum, bu arâbî’nin yanında ecir (çoban idi. Bunun karısına zina etmiş. Bana söylendiğine göre oğluma recim lâzım gelirmiş. Bu cihetle ben, bu adama yüz koyun, bir de câriye vererek oğlumu kurtardım. Bilâhare ehl-i ilim olan ashaba sorduğumda onlar da, henüz bekâr olan) oğluma yüz değnek had ile bir sene nefy ü tağrib, bunun karısına da recim icap ettiğini haber verdiler (şimdi ne buyurulur yâ Resûlellah!)” dedi: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki ben, aranızda Kitâbullah ile hükmedeceğim: Cârîye ile koyunlar sana reddolunur. Oğluna da yüz değnek vurulup bir sene nefyedilir” dedi. (Sonra ashaptan) Üneys’e de, “Bu bedevînin karısına git! Günahını itiraf ederse onu recmet!” buyurdu. Râvi “Üneys, kadına gitti. Kadın da fenalığı itiraf etmesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in emriyle kadın recmolundu” demiştir. {B2724 Buhârî, Şürût, 9.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Sulh”, “Ahkâm”, “Vekâlet”, “İ’tisâm”, “Haberü’l-vâhid” bahislerinde tahrîc ettiği gibi diğer *Kütüb-i Sitte* sahipleri de rivayet etmişlerdir.

Burada Buhârî “Hudûd”da “Helâl Olmayan Şartlara Dair” açtığı bir babında tahrîc etmiştir. İhticac noktası, bekâr zânî için hadd ü tağrib icap ederek bunlara bedel yüz koyun ile bir câriye verilerek fidye-i necât tariki iltizam edilmesidir ki gayri meşrûdur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا فَدَّعَ أَهْلُ خَيْبَرَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَامَ عُمَرُ خَطِيبًا فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ عَامِلَ يَهُودَ خَيْبَرَ عَلَى أَمْوَالِهِمْ وَقَالَ نُقِرْكُمْ مَا أَقْرَكُمُ اللَّهُ وَإِنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ خَرَجَ إِلَى مَالِهِ هُنَاكَ فَعُدِّيَ عَلَيْهِ مِنَ اللَّيْلِ فَفَدَعَتْ يَدَاهُ وَرَجَلَاهُ وَلَيْسَ لَنَا هُنَاكَ عَدُوٌّ غَيْرُهُمْ هُمْ عَدُونَا وَتِهَمْتُنَا وَقَدْ رَأَيْتُ إِجْلَاءَهُمْ فَلَمَّا أَجْمَعَ عُمَرُ عَلَى ذَلِكَ أَتَاهُ أَحَدُ بَنِي أَبِي الْحَقِيقِ فَقَالَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَتُخْرِجُنَا وَقَدْ أَقْرَنَّا مُحَمَّدًا وَعَامَلْنَا عَلَى الْأَمْوَالِ وَشَرَطَ ذَلِكَ لَنَا فَقَالَ عُمَرُ أَظَنْنْتَ أَنِّي نَسِيتُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَيْفَ بَكَ إِذَا أُخْرِجْتَ مِنْ خَيْبَرَ تَعْدُو بِكَ قُلُوصَكَ لَيْلَةً بَعْدَ لَيْلَةٍ فَقَالَ كَأَنْتَ هَذِهِ هُزَيْلَةٌ مِنْ أَبِي الْقَاسِمِ قَالَ كَذَبْتَ يَا عَدُوَّ اللَّهِ فَأَجْلَاهُمْ عُمَرُ وَأَعْطَاهُمْ قِيمَةَ مَا كَانَ لَهُمْ مِنَ الثَّمَرِ مَالًا وَإِبِلًا وَعَرُوضًا مِنْ أَقْتَابٍ وَجِبَالٍ وَغَيْرِ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında) Hayber halkı (şekâvete başlayıp) Abdullah b. Ömer'i (bir gece damdan aşağı atarak) ellerini, ayaklarını kırıp büktükleri tarihte (Medine'de) Hazret-i Ömer hutbe iradına kıyam edip demiştir ki: “(Vakitiyle) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber yahudilerini (iğtinâm edilmezden evvelki) malları (olan hurmalıkları)na yarıcı tayin ederek, “Allah'ın size mukadder kıldığı vatanınızda biz de sizi terk ediyoruz” buyurmuştu. Şimdi ise (bunlar hıyanet etmeye başlamış, hatta oğlum) Abdullah b. Ömer Hayber'deki malına (bakmaya) gittiğinde geceleyin oğluma tecavüz edilmiş ve (bulunduğu evin üst katından aşağı atılarak) iki eli ve iki ayağı çarpılmıştır. Binaenaleyh bizim için Hayber diyarında yahudilerden başka bir düşman yoktur. Bunlar muhakkak bizim düşmanımızdır ve nazarımızda müttehemdirler. Şimdi ben, bunları sürüp çıkarmak fikrindeyim dedi. Ömer, yahudileri tehçire azmedince bunların reisleri olan Ebü'l-Hukayk oğullarından birisi (Medine'ye) geldi ve “Yâ emîre'l-mü'minîn! Bizi diyarımızdan çıkarmak mı istersiniz? Halbuki bizi Hayber'de Muhammed bırakmıştır. (Müzâraa suretiyle) mallarımızda çalışmamıza müsaade etmiş ve âmil olarak diyarımızda kalmayı şart kılmıştır” dedi. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, “Sen beni, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in söylediği şu sözlerini unuttu mu sanırsın? Vakitiyle Resûlullah sana, “İleride Hayber'den çıkarılıp -mezâhim-i seferiyyeye tahammül eden- kuvvetli deven seni (diyâr-ı hicretine) sürüklediği zaman halin nasıl olur?” buyurmuştu diye cevap verdi. Yahudi reisi de, “O söz, bana Ebü'l-Kâsım tarafından ufak bir latife olarak söylenmişti” diye mukabele etti. Ömer de, “Ey Allah'ın düşmanı, yalan söylüyorsun!” diye reddeyledi ve Hayber yahudilerini (Hicaz kıtası haricine) sürüp çıkardı. Fakat hurmadan ellerinde bulunan mahsulün kıymetini mal, deve, deve palanı, deve yuları ve bunlardan başka metâ olarak onlara verdi. {B2730 Buhârî, Şürût, 14.}

İZAH I

Bu hadisi Buhârî “Mal Sahibinin Ziraatçıyı İsteddiği Zaman Tarlasından, Bahçesinden Çıkarmak Şartıyla Müzâraa Akdine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hayber arazisi ve yahudilerin sûret-i nefy ü iclâsı hakkında bu eserimizde 1056 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinin izahında icap eden mâlûmat verilmişti. Oraya bakınız! Oradaki rivayet tariklerinde görülmeyen yalnız iki cihet vardır ki onları da burada görüyoruz:

1. Abdullah b. Ömer'e yahudilerin suikastı, **2.** Bir mu'cize-i peygamberî.

Yahudilerin suikastının mahiyetini izahan tercümemizde kavis içinde görülen ziyadeler, Buhârî'nin Hammâd b. Seleme'den ta'likan bir rivayetinden istifade edilerek yazıl-

miştir ki, “Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında Hayber yahudileri müslümanlara hıyanet etmişler ve bir ara Hayber’de bulunan Abdullah b. Ömer’i yatmakta bulunduğu evin üst katından aşağı bırakmışlardı da elleri, ayakları kırılarak eğri büğrü etmişlerdi”⁸ suretindeki mâlûmattan ibarettir.

Şârih Hattâbî yahudilerin Abdullah b. Ömer’e sihir ettiklerini ve bunun tesiriyle ellerinin, ayaklarının çarpıldığını zikrediyorsa da bu rivayet Buhârî’nin yukarıdaki ta’lîkına muhaliftir.

Herevî ile Abdülgâfir de Abdullah b. Ömer’in Hazret-i Ömer tarafından hurma mahsulünün taksimine memuren gönderildiği sırada yahudilerin suikastına uğradığını zu’metmişlerse de bu da Buhârî’nin mevzumuz olan hadiste İbn Ömer’in Hayber’deki kendi malına bakmaya gittiğine dair rivayetine münâfidir.

Resûl-i Ekrem’in mucizelerine gelince, bu da pek âşikâr olduğu üzere Resûl-i Ekrem tarafından Hayber’in fethi üzerine yahudileri ihraç eylemeyip yarıcı olarak orada kalmalarına müsaade edildiği zaman, günün birinde tehciye uğrayacakları haber verilmiş olması ve devr-i Fârûkî’de bu suretle tahakkuk etmiş bulunmasıdır. Esasen Resûl-i Ekrem Cezîretülarap’ta iki dinin bir arada bekâsı mümkün olmadığını haber vermişti.

عَنِ الْمُسَوْرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ قَالَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَمَنَ الْحَدِيثِيَّةِ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ بِالْغَمِيمِ فِي خَيْلٍ لِقُرَيْشٍ طَلِيعَةً فَخَذُوا ذَاتَ الْيَمِينِ فَوَاللَّهِ مَا شَعَرَ بِهِمْ خَالِدٌ حَتَّى إِذَا هُمْ بِقَتْرَةِ الْجَيْشِ فَاَنْطَلَقَ يَرْكُضُ نَذِيرًا لِقُرَيْشٍ وَسَارَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى إِذَا كَانَ بِالنَّيَّةِ الَّتِي يُهْبِطُ عَلَيْهِمْ مِنْهَا بَرَكَتٌ بِهِ رَاحِلَتُهُ فَقَالَ النَّاسُ حُلْ حُلْ فَأَلَحَّتْ فَقَالُوا خَلَّاتِ الْقَصْوَاءُ خَلَّاتِ الْقَصْوَاءُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا خَلَّاتِ الْقَصْوَاءُ وَمَا ذَاكَ لَهَا بِخُلُقٍ وَلَكِنْ حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيلِ ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَسْأَلُونِي خُطَّةً يُعْظَمُونَ فِيهَا حُرْمَاتِ اللَّهِ إِلَّا أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهَا ثُمَّ زَجَرَهَا فَوَثَبَتْ قَالَ فَعَدَلَ عَنْهُمْ حَتَّى نَزَلَ بِأَقْصَى الْحَدِيثِيَّةِ عَلَى ثَمَدٍ قَلِيلِ الْمَاءِ يَتَبَرَّضُهُ النَّاسُ تَبَرُّضًا فَلَمْ يُبَثِّهِ النَّاسُ حَتَّى نَزَحُوهُ وَشَكِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْعَطَشُ فَانْتَرَعَ سَهْمًا مِنْ كِنَانَتِهِ ثُمَّ أَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهُ فِيهِ فَوَاللَّهِ مَا زَالَ يَجْمِشُ لَهُمْ بِالرِّيِّ حَتَّى صَدَرُوا عَنْهُ فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَ بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءَ الْخَزَاعِيُّ فِي نَفَرٍ مِنْ قَوْمِهِ

8 فلما كان زمان عمر رضي الله عنه غشوا المسلمين وألقوا ابن عمر من فوق بيت ففدعوا يديه ورجليه
{Bu rivayet Buhârî’nin eserlerinde tespit edilememiştir. Aynî’deki metinde ‘رجليه’ lafzı yer almamaktadır.
Aynî, Umdet, XIII, 305.}

مِنْ خُرَاعَةٍ وَكَانُوا عَيْبَةَ نُصْحِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَهْلِ تِهَامَةَ فَقَالَ إِنِّي تَرَكْتُ كَعْبَ بْنِ لُؤَيٍّ وَعَامِرَ بْنِ لُؤَيٍّ نَزَلُوا أَعْدَادَ مِيَاهِ الْحَدِيثِيَّةِ وَمَعَهُمُ الْعُودُ الْمَطَافِيلُ وَهُمْ مُقَاتِلُونَ وَصَادُوكَ عَنِ الْبَيْتِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّا لَمْ نَجِئْ لِقِتَالِ أَحَدٍ وَلَكِنَّا جِئْنَا مُعْتَمِرِينَ وَإِنَّ قُرَيْشًا قَدْ نَهَكْتَهُمُ الْحَرْبُ وَأَصْرَتْ بِهِمْ فَإِنْ شَاءُوا مَا دَدْتَهُمْ مَدَّةً وَيُحْلُوا بَيْنِي وَبَيْنَ النَّاسِ فَإِنْ أَظْهَرُ فَإِنْ شَاءُوا أَنْ يَدْخُلُوا فِيمَا دَخَلَ فِيهِ النَّاسُ فَعَلُوا وَإِلَّا فَقَدْ جَمُّوا وَإِنْ هُمْ أَبَوْا فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأُقَاتِلَنَّهُمْ عَلَى أَمْرِي هَذَا حَتَّى تَتَفَرَّدَ سَالِفَتِي وَلَيُنْفِذَنَّ اللَّهُ أَمْرَهُ فَقَالَ بُدَيْلٌ سَابِلُغُهُمْ مَا تَقُولُ قَالَ فَانْطَلَقَ حَتَّى أَتَى قُرَيْشًا قَالَ إِنَّا قَدْ جِئْنَاكُمْ مِنْ هَذَا الرَّجُلِ وَسَمِعْنَاهُ يَقُولُ قَوْلًا فَإِنْ شِئْتُمْ أَنْ نَعْرِضَهُ عَلَيْكُمْ فَعَلْنَا فَقَالَ سَفَهَاؤُهُمْ لَا حَاجَةَ لَنَا أَنْ تُخْبِرَنَا عَنْهُ بِشَيْءٍ وَقَالَ ذُوو الرَّاْيِ مِنْهُمْ هَاتِ مَا سَمِعْتَهُ يَقُولُ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا فَحَدَّثَهُمْ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَامَ عُرْوَةُ بْنُ مَسْعُودٍ فَقَالَ أَيُّ قَوْمٍ أَلَسْتُمْ بِالْوَالِدِ قَالُوا بَلَى قَالَ أَوَلَسْتُ بِالْوَلَدِ قَالُوا بَلَى قَالَ فَهَلْ تَتَّهَمُونِي قَالُوا لَا قَالَ أَلَسْتُمْ تَعْمَلُونَ أَنِّي اسْتَنْفَرْتُ أَهْلَ عُكَازٍ فَلَمَّا بَلَغُوا عَلَيَّ جِئْتُكُمْ بِأَهْلِي وَوَلَدِي وَمَنْ أَطَاعَنِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنَّ هَذَا قَدْ عَرَضَ لَكُمْ خُطَّةٌ رُشِدٍ اقْبَلُوهَا وَدَعُونِي آتِيهِ قَالُوا آتِيهِ فَأَتَاهُ فَجَعَلَ يُكَلِّمُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ نَحْوًا مِنْ قَوْلِهِ لِبُدَيْلٍ فَقَالَ عُرْوَةُ عِنْدَ ذَلِكَ أَيُّ مُحَمَّدٌ أَرَأَيْتَ إِنْ اسْتَأْصَلْتَ أَمْرَ قَوْمِكَ هَلْ سَمِعْتَ بِأَحَدٍ مِنَ الْعَرَبِ اجْتَنَحَ أَهْلَهُ قَبْلَكَ وَإِنْ تَكُنِ الْآخَرَى فَإِنِّي وَاللَّهِ لَأَرَى وَجُوهًا وَإِنِّي لَأَرَى أَشْوَابًا مِنَ النَّاسِ خَلِيقًا أَنْ يَفْرُوا وَيَدْعُوا فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ ﷺ امْصُصْ بَطْرَ اللَّاتِ أَنْحُنْ نَفِرْ عَنْهُ وَنَدْعُهُ فَقَالَ مَنْ ذَا قَالَ أَبُو بَكْرٍ قَالَ أَمَّا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوْلَا يَدُكَ لَكَ عِنْدِي لَمْ أَجْزِكَ بِهَا لِأَجْبُتَكَ قَالَ وَجَعَلَ يُكَلِّمُ النَّبِيَّ ﷺ فَكَلَّمَا تَكَلَّمَ أَخَذَ بِلِحْيَتِهِ وَالْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِ النَّبِيِّ ﷺ وَمَعَهُ السَّيْفُ وَعَلَيْهِ الْغُفَرُ فَكَلَّمَا أَهْوَى عُرْوَةُ بِيَدِهِ إِلَى لِحْيَةِ النَّبِيِّ ﷺ ضَرَبَ يَدَهُ بِتَغْلِ السَّيْفِ وَقَالَ لَهُ أَخِزْ يَدَكَ عَنْ لِحْيَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَرَفَعَ عُرْوَةُ رَأْسَهُ فَقَالَ مَنْ هَذَا قَالُوا الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ فَقَالَ أَيُّ غَدْرٍ أَلَسْتُ أَسْعَى فِي غَدْرَتِكَ وَكَانَ الْمُغِيرَةُ صَحْبَ قَوْمًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَقَتَلَهُمْ وَأَخَذَ أَمْوَالَهُمْ ثُمَّ جَاءَ فَأَسْلَمَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمَّا الْإِسْلَامُ فَأَقْبَلْ وَأَمَّا الْمَالُ فَلَسْتُ مِنْهُ فِي شَيْءٍ ثُمَّ إِنَّ عُرْوَةَ جَعَلَ يَرْمُقُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ بَعَيْنَيْهِ قَالَ فَوَاللَّهِ مَا تَنْخَمُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ

ﷺ نَحَامَةً إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فَدَلَّكَ بِهَا وَجْهَهُ وَجِلْدَهُ وَإِذَا أَمَرَهُمْ ابْتَدَرُوا أَمْرَهُ
وَإِذَا تَوَضَّأُوا كَادُوا يَقْتَتِلُونَ عَلَى وَضُوئِهِ وَإِذَا تَكَلَّمُوا خَفَضُوا أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَهُ وَمَا يُحْدِثُونَ إِلَيْهِ النَّظَرَ
تَعْظِيمًا لَهُ فَرَجَعَ عَزْوَةً إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ أَيُّ قَوْمٍ وَاللَّهِ لَقَدْ وَفَدْتُ عَلَى الْمُلُوكِ وَوَفَدْتُ عَلَى
قَيْصَرَ وَكِسْرَى وَالنَّجَاشِيِّ وَاللَّهِ إِنْ رَأَيْتُ مَلِكًا قَطُّ يُعْظِمُهُ أَصْحَابُهُ مَا يُعْظِمُ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ
مُحَمَّدًا وَاللَّهِ إِنْ يَتَنَحَّمُ نَحَامَةً إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فَدَلَّكَ بِهَا وَجْهَهُ وَجِلْدَهُ وَإِذَا
أَمَرَهُمْ ابْتَدَرُوا أَمْرَهُ وَإِذَا تَوَضَّأُوا كَادُوا يَقْتَتِلُونَ عَلَى وَضُوئِهِ وَإِذَا تَكَلَّمُوا خَفَضُوا أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَهُ
وَمَا يُحْدِثُونَ إِلَيْهِ النَّظَرَ تَعْظِيمًا لَهُ وَإِنَّهُ قَدْ عَرَضَ عَلَيْكُمْ خُطَّةٌ رُشِدٍ فَاقْبَلُوهَا فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ
بَنِي كِنَانَةَ دَعُونِي آتِيهِ فَقَالُوا آتِيهِ فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَأَصْحَابِهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
هَذَا فُلَانٌ وَهُوَ مِنْ قَوْمٍ يُعْظَمُونَ الْبُذْنَ فَابْعَثُوهَا لَهُ فَبِعِثْتُ لَهُ وَاسْتَقْبَلَهُ النَّاسُ يُلْبُونَ فَلَمَّا رَأَى
ذَلِكَ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ مَا يَنْبَغِي لِهَؤُلَاءِ أَنْ يُصَدُّوا عَنِ الْبَيْتِ فَلَمَّا رَجَعَ إِلَى أَصْحَابِهِ قَالَ رَأَيْتُ
الْبُذْنَ قَدْ قُلِدْتُ وَأُشْعِرْتُ فَمَا أَرَى أَنْ يُصَدُّوا عَنِ الْبَيْتِ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يَقُولُ لَهُ مِكَرَزُ بْنُ
حَفْصٍ فَقَالَ دَعُونِي آتِيهِ فَقَالُوا آتِيهِ فَلَمَّا أَشْرَفَ عَلَيْهِمْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَذَا مِكَرَزٌ وَهُوَ رَجُلٌ
فَاجِرٌ فَجَعَلَ يَكْلِمُ النَّبِيَّ ﷺ فَبَيْنَمَا هُوَ يَكْلِمُهُ إِذْ جَاءَ سُهَيْلُ بْنُ عَمْرٍو قَالَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ سَهَلَ
لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ فَقَالَ هَاتِ اكْتُبْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ كِتَابًا فَدَعَا النَّبِيُّ ﷺ الْكَاتِبَ فَقَالَ النَّبِيُّ
ﷺ اكْتُبْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَقَالَ سُهَيْلٌ أَمَّا الرَّحْمَنُ فَوَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا هُوَ وَلَكِنْ
اكَتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ كَمَا كُنْتَ تَكْتُبُ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ وَاللَّهِ لَا نَكْتُبُهَا إِلَّا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ
الرَّحِيمِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اكْتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ ثُمَّ قَالَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ
فَقَالَ سُهَيْلٌ وَاللَّهِ لَوْ كُنَّا نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا صَدَدْنَاكَ عَنِ الْبَيْتِ وَلَا قَاتَلْنَاكَ وَلَكِنْ
اكَتُبْ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَاللَّهِ إِنِّي لِرَسُولِ اللَّهِ وَإِنْ كَذَّبْتُمُونِي اكَتُبْ مُحَمَّدُ
بُنْ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى أَنْ تُحْلُوا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْبَيْتِ فَطُوفَ بِهِ فَقَالَ سُهَيْلٌ وَاللَّهِ
لَا تَتَحَدَّثُ الْعَرَبُ أَنَّا أُخِذْنَا ضُغْطَةً وَلَكِنْ ذَلِكَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فَكَتَبَ فَقَالَ سُهَيْلٌ وَعَلَى
أَنَّهُ لَا يَأْتِيكَ مِثْلُ رَجُلٍ وَإِنْ كَانَ عَلَى دِينِكَ إِلَّا رَدَدْتَهُ إِلَيْنَا قَالَ الْمُسْلِمُونَ سُبْحَانَ اللَّهِ كَيْفَ
يُرَدُّ إِلَى الْمُشْرِكِينَ وَقَدْ جَاءَ مُسْلِمًا فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذْ دَخَلَ أَبُو جَنْدَلٍ بْنُ سُهَيْلٍ بْنُ عَمْرٍو

يَرْسُفُ فِي قُبُودِهِ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ أَسْفَلِ مَكَّةَ حَتَّى رَمَى بِنَفْسِهِ بَيْنَ أَظْهَرِ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ سُهَيْلٌ
هَذَا يَا مُحَمَّدُ أَوَّلُ مَا أَقْضَيْكَ عَلَيْهِ أَنْ تَرُدَّهُ إِلَيَّ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّا لَمْ نَقْضِ الْكِتَابَ بَعْدُ
قَالَ فَوَاللَّهِ إِذَا لَمْ أَصَالِحْكَ عَلَى شَيْءٍ أَبَدًا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَأَجِزْهُ لِي قَالَ مَا أَنَا بِمُجِيزِهِ لَكَ
فَقَالَ بَلَى فَافْعَلْ قَالَ مَا أَنَا بِفَاعِلٍ قَالَ مَكْرَزُ بَلْ قَدْ أَجَزْنَاهُ لَكَ قَالَ أَبُو جَنْدَلٍ أَيُّ مَعْشَرَ
الْمُسْلِمِينَ أَرُدُّ إِلَى الْمُشْرِكِينَ وَقَدْ جِئْتُ مُسْلِمًا أَلَا تَرَوْنَ مَا قَدْ لَقِيتُ وَكَانَ قَدْ عَذِبَ عَذَابًا
شَدِيدًا فِي اللَّهِ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَاتَيْتُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ أَلَسْتَ نَبِيَّ اللَّهِ حَقًّا قَالَ بَلَى
قُلْتُ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَعَدُّونَا عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ بَلَى قُلْتُ فَلِمَ نُعْطِي الدِّنْيَةَ فِي دِينِنَا إِذَا قَالَ
إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَسْتُ أَعْصِيهِ وَهُوَ نَاصِرِي قُلْتُ أَوَلَيْسَ كُنْتَ تُحَدِّثُنَا أَنَا سَنَأَتِي الْبَيْتَ
فَنَطُوفُ بِهِ قَالَ بَلَى فَأَخْبَرْتُكَ أَنَا نَأْتِيهِ الْعَامَ قُلْتُ لَا قَالَ فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُطَوِّفٌ بِهِ قَالَ فَاتَيْتُ أَبَا
بَكْرٍ فَقُلْتُ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَيْسَ هَذَا نَبِيَّ اللَّهِ حَقًّا قَالَ بَلَى قُلْتُ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَعَدُّونَا عَلَى
الْبَاطِلِ قَالَ بَلَى قُلْتُ فَلِمَ نُعْطِي الدِّنْيَةَ فِي دِينِنَا إِذَا قَالَ أَيُّهَا الرَّجُلُ إِنَّهُ لَرَسُولُ اللَّهِ وَلَيْسَ
يَعْصِي رَبَّهُ وَهُوَ نَاصِرُهُ فَاسْتَمْسِكْ بِغَرْزِهِ فَوَاللَّهِ إِنَّهُ عَلَى الْحَقِّ قُلْتُ أَلَيْسَ كَانَ يُحَدِّثُنَا أَنَا
سَنَأَتِي الْبَيْتَ وَنَطُوفُ بِهِ قَالَ بَلَى فَأَخْبَرَكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامَ قُلْتُ لَا قَالَ فَإِنَّكَ آتِيهِ وَمُطَوِّفٌ
بِهِ قَالَ عُمَرُ فَعَمِلْتُ لِدَلِّكَ أَعْمَالًا قَالَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ قَضِيَّةِ الْكِتَابِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
لِأَصْحَابِهِ قُومُوا فَانْحَرُوا ثُمَّ اخْلِقُوا قَالَ فَوَاللَّهِ مَا قَامَ مِنْهُمْ رَجُلٌ حَتَّى قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ
فَلَمَّا لَمْ يَقُمْ مِنْهُمْ أَحَدٌ دَخَلَ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ فَذَكَرَ لَهَا مَا لَقِيَ مِنَ النَّاسِ فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ يَا نَبِيَّ
اللَّهِ أُنْجِبْ ذَلِكَ أَخْرُجْ ثُمَّ لَا تُكَلِّمْ أَحَدًا مِنْهُمْ كَلِمَةً حَتَّى تَنْحَرَ بُذْنَكَ وَتَدْعُو حَالِقَكَ فَيُحْلِقَكَ
فَخَرَجَ فَلَمْ يُكَلِّمْ أَحَدًا مِنْهُمْ حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ نَحَرَ بُذْنَهُ وَدَعَا حَالِقَهُ فَحَلَقَهُ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَامُوا
فَنَحَرُوا وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يَخْلُقُ بَعْضًا حَتَّى كَادَ بَعْضُهُمْ يَقْتُلُ بَعْضًا غَمًّا ثُمَّ جَاءَهُ نِسْوَةٌ مُؤْمِنَاتٌ
فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَاْمْتَحِنُوهُنَّ حَتَّى بَلَغَ
بَعْضُ الْكُوفَرِ فَطَلَّقَ عُمَرُ يَوْمَئِذٍ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا لَهُ فِي الشِّرْكِ فَتَزَوَّجَ إِحْدَاهُمَا مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي
سُفْيَانَ وَالْأُخْرَى صَفْوَانَ بْنَ أُمَيَّةَ ثُمَّ رَجَعَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى الْمَدِينَةِ فَجَاءَهُ أَبُو بَصِيرٍ رَجُلٌ مِنْ
قُرَيْشٍ وَهُوَ مُسْلِمٌ فَأَرْسَلُوا فِي طَلَبِهِ رَجُلَيْنِ فَقَالُوا الْعَهْدُ الَّذِي جَعَلْتَ لَنَا فَدَفَعَهُ إِلَى الرَّجُلَيْنِ
فَخَرَجَا بِهِ حَتَّى بَلَغَا ذَا الْحُلَيْفَةِ فَزَلُّوا يَأْكُلُونَ مِنْ ثَمَرِهِمْ فَقَالَ أَبُو بَصِيرٍ لِأَحَدِ الرَّجُلَيْنِ وَاللَّهِ

إِنِّي لَأَرَى سَيْفَكَ هَذَا يَا فَلَانُ جَيْدًا فَاسْتَلَّهُ الْآخَرُ فَقَالَ أَجَلٌ وَاللَّهِ إِنَّهُ لَجَيْدٌ لَقَدْ جَرَّبْتُ بِهِ ثُمَّ جَرَّبْتُ فَقَالَ أَبُو بَصِيرٍ أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْهِ فَأَمْكَنَهُ مِنْهُ فَضَرَبَهُ بِهِ حَتَّى بَرَدَ وَفَرَ الْآخَرُ حَتَّى أَتَى الْمَدِينَةَ فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ يَعْدُو فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ رَأَاهُ لَقَدْ رَأَى هَذَا دُعْرًا فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قُتِلَ وَاللَّهِ صَاحِبِي وَإِنِّي لَمَفْتُولٌ فَجَاءَ أَبُو بَصِيرٍ فَقَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَدْ وَاللَّهِ أَوْفَى اللَّهُ ذِمَّتَكَ قَدْ رَدَدْتَنِي إِلَيْهِمْ ثُمَّ أَنْجَانِي اللَّهُ مِنْهُمْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَيَلُ أُمِّهِ مِسْعَرُ حَزْبٍ لَوْ كَانَ لَهُ أَحَدٌ فَلَمَّا سَمِعَ ذَلِكَ عَرَفَ أَنَّهُ سَيَرُّدُهُ إِلَيْهِمْ فَخَرَجَ حَتَّى أَتَى سَيْفَ الْبَحْرِ قَالَ وَيَنْفِلْتُ مِنْهُمْ أَبُو جَنْدَلِ بْنُ سُهَيْلٍ فَلَحِقَ بِأَبِي بَصِيرٍ فَجَعَلَ لَا يَخْرُجُ مِنْ قُرَيْشٍ رَجُلٌ قَدْ أَسْلَمَ إِلَّا لَحِقَ بِأَبِي بَصِيرٍ حَتَّى اجْتَمَعَتْ مِنْهُمْ عَصَابَةٌ فَوَاللَّهِ مَا يَسْمَعُونَ بِعِيرٍ خَرَجَتْ لِقُرَيْشٍ إِلَى الشَّامِ إِلَّا اعْتَرَضُوا لَهَا فَقَتَلُوهُمْ وَأَخَذُوا أَمْوَالَهُمْ فَأَرْسَلَتْ قُرَيْشٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ تُنَاشِدُهُ بِاللَّهِ وَالرَّحِمِ لَمَّا أَرْسَلَ فَمَنْ أَتَاهُ فَهُوَ آمِنٌ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْهِمْ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ حَتَّى بَلَغَ الْحُمَيْةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَتْ حَمِيَّتُهُمْ أَنَّهُمْ لَمْ يَقْرَأُوا أَنَّهُ نَبِيُّ اللَّهِ وَلَمْ يَقْرَأُوا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَحَالُوا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْبَيْتِ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme ile Mervân'dan (her biri refikinin sözünü tasdik ederek) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir:⁹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hu-

9 İbn Hişâm *Sîret*'inde Hudeybiye vak'asını rivayete şöyle bir unvan ile başlıyor: (6. Sene-i Hicriye Nihayetinde Hudeybiye Gazâsı ve Bey'atürrihvân'ın Zikri, Resûlullah ile Süheyl b. Amr Arasında Sulh Akdi). Ehl-i siyerin hiç ihtilâf etmeksizin beyanına göre, Resûl-i Ekrem Hudeybiye Seferi'ne Medine'den 6. sene-i hicriye zilkâdesinin ikisine müsâdif bir pazartesi günü çıkmıştı. Zührî, Nâfi', Katâde, Mûsâ b. Ukbe, Muhammed b. İshak gibi ehl-i rivayet yevm-i hareketi hep bu suretle tesbit etmişlerdir. Ramazanda hareket edip şevvalde Hudeybiye'de bulunduğu dair Urve'nin haberini şârih Aynî garibdir diyor.

İbn Hişâm' da Resûl-i Ekrem'in Medine'de Nümeyle b. Abdullah el-Leys'i kaymakam bıraktığı haber veriliyor. İbn İshak'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem bu sefere umre yani Kâbe-i Muazzama'yı ziyaret ve tavaf niyetiyle çıkmıştı, katiyen harbetmek istemiyordu. Bu cihete herkesi ikna için ashâb-ı kirâma harp levâzımı bile aldırmaııp yolcu silâhı olan birer kılıç taktırmıştı. Resûl-i Ekrem, Medine havalisinde bulunan Müzeyne, Cüheyne, Gıfâr, Eşcâ', Eslem kabilelerini de birlikte haccetmek üzere davet etmişti. Fakat bu kabileler Kureyş'ten korkarak, "Resûlullah kendisini harp tehlikesine atıyor. Her halde Kureyş kendisini Kâbe'yi ziyaretten menedecektir" diye çoğu birlikte gitmekten imtina etti. Resûl-i Ekrem muhacirlerden ve ensardan ve bunlara iltihak eden sair Araplar'dan iştirak eden ashap ile yola çıktı ve Medine'nin mîkâtı olan Zülhuleyfe mevkiinde ihrama girdi. Kurbanlık develerini kılâdeleyip sevketti. Kureyş'in, beyti ziyaret ve tâzim maksadıyla varıldığına emin olmalarını istiyordu. İbn İshak yetmiş tane kurbanlık deve sevk edildiğini ve 700 kişi sefere iştirak edip her on kişiye bir kurbanlık deve isabet ettiğini bildirmişse de İbn Ukbe'nin Hazret-i Câbir'den gelen rivayetinde her yedi kişiye bir deve alındığı ve

deybiye Seferi'nde (Medine'den) çıkmıştı. Yolun bir kısmına vardıklarında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (maiyetine), "Hâlid b. Velîd birtakım Kureyş süvarisiyle gözcü olarak Gamîm mevkiindedir. Şimdi siz yolun sağ tarafını tutunuz!" buyurdu. Vallahi Hâlid Peygamber'le maiyetinin hareketini anlamadı. Nihayet Hâlid, ordumuzun kaldırdığı kara tozu gördü de hayvanına ayağı ile vurup koşturarak (Resûl-i Ekrem'in geldiğini) Kureyş'e bildirmek üzere (sü-ratle) gitti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de (ordusuyla) yürüdü. Nihayet Seniyye mevkiine gelmişti ki oradan Kureyş'(in karargâhı) üzerine inilirdi. Burada Resûlullah'ın râkip olduğu Kasvâ adlı deve çöktü. Nâs, "Kasvâ harîn oldu, Kasvâ harîn oldu" demeye başladı. Hayvan(ı sevkettilerse de) çökmekte ısrar etti. Yine halk, "Kasvâ harîn oldu, Kasvâ harîn oldu" demişlerdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Kasvâ harînleşmez, onun çökmek huyu da yoktur. Fakat (vaktiyle Mekke'ye girmekten) Fil'i meneden (kudre-tullah şimdi de) Kasvâ'yı menetti" buyurdu. Bundan sonra Resûlullah, "Ha-yatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki Kureyş, Allah'ın (Harem dahilinde) muhterem kıldığı şeylere tâzim kastederek benden ne kadar müş-kül talepte bulunursa ben onu muhakkak onlara vereceğim" buyurdu. Sonra Kasvâ'yı sürdü. Hayvan hemen sıçrayıp kalktı.

Râvi demiştir ki: Bu defa Resûlullah Kureyş tarafından inhiraf ederek ni-hayet suyu az olan Samed Kuyusu yolu üzerindeki Hudeybiye (mekii)nin müntehâsına indi. Bu az suyu, halk, birer parça almış ve halkın orada meks ü ikâmeti için su bırakmayıp kuyunun suyunu kâmilan çekmişlerdi. Şimdi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme susuzluktan şikâyet olundu. Bunun üzerine Resûlullah ok mahfazasından bir ok çıkardı. Sonra onlara bu oku Se-med Kuyusu'na koymalarını emretti.¹⁰ Vallahi o anda kuyunun suyu coşmaya

bu sefere 1400 kişinin iştirak ettiği haber verilmiştir.

Bu kurbanlık develeri Huzâa'dan Nâciye isminde bir kimse ile sevkettir. Kureyş'in hâl u hareketini anlayıp bildirmek üzere de Büsr b. Süfyân maiyetine mikdâr-ı kâfi kuvvet vererek gözcü gönderdi. Kendisi maiyetiyle hareket etti. Asfân mevkiine varınca Büsr b. Süfyân kendilerine mülâki olarak, "Yâ Resûlellah! Kureyş sizin hareketinizi işitmiş ve Mekke'den çıkıp Zîtuvâ mevkiine gelerek inmişlerdir. Hâlid b. Velid de bir süvari müfrezesiyle Gamîm mevkiinde bulunduğunu söyledi. Bunun içindir ki Resûl-i Ekrem maiyetine yolun sağ tarafını tutmalarını emretti.

Rivâyât-ı sahîhaya müstenit bu mukaddimeyi buraya tahşiyeye ettikten sonra mevzumuz olan hadisin mütalaasına devam edeceğiz ve kütüb-i siyerden icap eden izahatı da tahşiyeye edip gideceğiz.

- 10 İbn Sa'd'ın Ebû Mervân tarikiyle rivayetine göre Ebû Mervân, "Oku koymak için kuyuya inen sahâbî Nâciye b. A'cem idi" demiş ve bu haberi kendisine on dört sahâbînin rivayet ettiğini bildirmiştir. İbn İs-hak da bazıların Nâciye b. Cündeb'dir dediğini rivayet etmiştir. Bazıları da Berâ b. Âzib, diğer bazıları da Abbâd b. Hâlid olduğunu haber vermiştir. Abbâd olduğu Vâkıdî'den hikâye edilmiştir. *el-İstîâb*'da da Hâlid b. Ubâde olduğu kaydedilmiştir. İbn Hacer de *Fethu'l-bârî*'de, "Bu vazife, bu zevât-ı kirâmın hepsi tarafından yekdiğerine muâvenet suretiyle ifa edildiği kabul edilerek bu haberlerin hepsini cemetmek

başladı. Suyun bu feveranı, ashâb-ı resûl oradan dönünceye kadar onları suya kandırmak için devam etti (ashâb-ı Nebî kuyunun kenarında oturarak su kaplarını doldururlardı).¹¹

Resûlullah ile maiyeti bu halde iken Huzâî Büdeyl b. Verkâ kendi kabilesi Huzâa'dan birkaç kişi ile çıkageldi. (Mekke ve havalisindeki) Tihâme kabileleri arasında Huzâîler, öteden beri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sırdaşı idi. (Müslim olsun müşrik bulunsun bütün Huzâîler, Mekke'de olup biten her şeyi Resûl-i Ekrem'den saklamazlar, gizlice bildirirlerdi).¹²

Büdeyl gelince Resûl-i Ekrem'e, "(Haberiniz olsun! Kureyş'in) Kâ'b b. Lüey ile Âmir b. Lüey kabileleri Hudeybiye surlarının en zengin menbalarına kondu-lar. Sütlü ve yavrulu develeri (kadınları ve çocukları) da yanlarında bulunuyor (maişetleri yolundadır). Şimdi ben onları bu halde bıraktım geliyorum. Bun-lar muhakkak size karşı harbedecekler ve sizi beyt-i şerife girmekten mene-decekler" dedi. Resûlullah da şöyle buyurdu:

— "Fakat biz, hiçbir kimse ile harbetmek için gelmedik. Biz yalnız umre et-mek niyetiyle geldik. Bununla beraber (Bedir, Hendek) harbi, Kureyş'in maddî ve mânevî bütün kuvvetlerini zaafa ve onları hayli zarara uğratmıştır. Eğer Kureyş arzu ederse ben onlarla aramızda bir (mütareke) müddet(i) tayin ede-yim. (Şu şartla ki bu müddet zarfında ben onlarla harbetmeyeyim). Onlar da benimle diğer müşriklerin aramızı serbest bıraksınlar (karışmasınlar). Eğer ben, urbâna galip olursam, Kureyş müşrikleri de nâsın girdiği bu tarîk-i itâate girmek isterlerse (kendi arzularıyla) girebilirler. Şayet ben (müşriklerin san-dıkları gibi) urbâna galip gelmezsem, bu ihtimale göre de müşrikler (benimle harbetmek külfetinden kurtulup) rahata ererler.

mümkündür" diyor.

İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde bu rivayetlerin bazıları nakledildikten sonra, oku koyan zatın Nâciye b. Cündeb olduğuna dair rivayeti teyit eder mahiyette şöyle bir vâkıa kaydediliyor: Ensardan bir câriye su kabıyla kuyu başına gelmiş ve Nâciye b. Cündeb'in kuyunun dibinde herkesin kovalarını doldurup çekilmekte olduğunu görünce şu üç mısraı söylemiştir:

يا أيها المائح دلوى دونكا
يشنون خيرا و يمجدونكا
إني رأيت الناس يحمدونكا

Mânası: "Ey kuyu dibinde halkın kovalarını dolduran kimse! Benim kovam öndedir, onu da doldur! Gö-rüyorum ki nâs sana hamdedip bu hizmetinden dolayı senâ ederek şerefbahş ediyorlar."

- 11 Kavis içindeki bu ziyade İbn Sa'd'ın şu rivayetinden istifade edilmiştir: حتى اغترفوا بأنيتهم جلوسا على شفير البئر
12 Bu ziyade de İbn İshak'ın bervech-i âtî rivayetinden tercüme edilmiştir: وكانت خزاعة عيبة رسول الله صلى الله عليه وسلم مسلمها ومشرکہا لا يخفون عنه شيئا كان بمكة

Eğer Mekkeliler, böyle bir mütarekeyi kabul etmez vesair Araplar'la beni, kendi halimize bırakmayıp müdahale etmek isterlerse, hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki şu müdafaa ettiğim Müslümanlık uğrunda başım vücudumdan ayrılınca kadar Mekkeliler'e karşı cihad edeceğim, bu muhakkaktır. Şu da katidir ki (o zaman) Allah, (Kur'ân-ı Mübîn'deki) nusret vaadini infaz edecektir.

Bunun üzerine Büdeyl b. Verkâ Resûlullah'a, "Şimdi bu sözlerinizi ben herhalde Kureyş'e tebliğ ederim" dedi ve râvinin beyanına göre gidip tâ Kureyş'(in karargâhın)a vardı. Ve "Şimdi ben yanınıza şu adamın (Nebî sallallahu aleyhi ve sellem) yanından geliyorum. Şöyle bir söz söylediğini işittim. İsterseniz anlatayım" dedi. (İkrime b. Ebû Cehil ve Hakem b. Ebü'l-Âs gibi)¹³ Kureyş'in sefihleri, "Senin bize ondan bir şey haber vermene ihtiyacımız yoktur" diye karşıladılar. Fakat içlerinden sâhib-i re'y olan biri, "Haydi işittiğin söz ne ise söyle bakalım" dedi. Büdeyl, "Onun (Resûlullah'ın) şöyle şöyle söylediğini işittim" diye Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sözlerini birer birer anlattı. Bunun üzerine Urve b. Mes'ûd kıyam edip Kureyş'e (karşı bir hutbe irat ederek), "Ey kavim! Siz benim babam yerinde değil misiniz?" diye sordu. Kureyşîler, "Evet!" diye tasdik ettiler. Bunun üzerine, "Ben de sizin oğlunuz mesabesinde değil miyim?" dedi.¹⁴ Onlar, "Evet!" diye tasdik ettiler. Sonra Urve, "Beni bir şüphe ile itham eder misiniz?" diye sordu. Buna da, "Hayır" diye cevap verdiler. Bu defa Urve, "Ukâz halkını size nefir-i âm halinde yardıma davet ettiğimi ve onların imtina etmeleri üzerine kendim ehl ü evlâdımla ve bana itaat eden etbâmla size muavenete koştuğumu pekâlâ bilirsiniz değil mi?" dedi. Onlar da (bir ağızdan), "Evet, biliriz!" diye tasdik ettiler. (Bu teminatı aldıktan sonra) şimdi Urve, "Bu adam (Nebî sallallahu aleyhi ve sellem) size hayr ü salâh yolu gösteriyor. O yola yöneliniz ve beni bırakınız ona gideyim!" dedi. Mekkeliler, "Haydi git!" diye izin verdiler. Urve geldi ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem arz-ı hâle başladı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de Urve'ye Büdeyl'e söylediği sözlere benzer bir surette beyân-ı fikretti. (Bu arada Resûl-i Ekrem, "Bir mütareke kabul etmezlerse Kureyş ile ölünceye kadar harbedeceğim" buyurması üzerine) Urve, "Ey Muhammed! Sen kavmini istisâl ettiğini farzederek bana söyler misin: Senden evvel Arap'tan kendi kavmini (toptan) helâk eden bir kimse işittin mi? Ya mesele diğer şekilde zuhur ederse (Kureyş'in size ne fena muamele edecekleri size hafî değildir).¹⁵ Vallahi ben, (aranızda) eşraf ve

13 *Fethu'l-bârî*'de bu isimlerin Vâkıdî rivayetinde haber verildiği bildiriliyor.

14 Bazı rivayetlerde, أو لستم بالوالد vârit olmuştur. Hatta İbn Ömer bu rivayeti savab diye kaydetmiştir.

15 Kavis içinde gösterilen bu fıkra yukarıdaki, "ya mesele aksi zuhur eder de kavmin sana galip gelirse"

âyandan bazı kimseler görüyorum¹⁶ bu muhakkak olmakla beraber yine ben birtakım kabilelerden toplanmış evbaş kimseler de görüyorum ki bunlar harp sırasında kaçıp seni yalnız bırakabilecek kabiliyettedirler” dedi. Ebû Bekir radiyallahu anh (Urve’nin ashâb-ı Nebî’yi firar ile ittihamına dayanamayarak) Urve’ye, “Haydi sen, Lât’ın¹⁷ kıcını yala! Biz mi Resûlullah’ı yalnız bırakıp firar edeceğiz?” (Hâşâ) diye sebb ü reddetti. Urve, “Bu da kimdir?” diye sordu. Ashap, “Ebû Bekir” dediler. Urve, “Ah Ebû Bekir! Hayatım yed-i kudretinde olana yemin ederim ki eğer üzerimde –henüz mukabele edip ödeyemediğim– bir minnet ü ihsânın olmasaydı elbette ben de sana cevap verirdim” diye mukabele etti.¹⁸

Râvi diyor ki: Urve, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme söz söylemeye devam etti ve (esnâ-i mükâlemede Arap âdeti üzere) her söz söyledikçe eliyle Resûlullah’ın sakalını okşa(yarak mülâtafedede bulunu)yordu. Halbuki bu sırada Mugîre b. Şu’be (ki, Urve’nin birader-zâdesidir) başında miğfer ve yalın kılıç bir halde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin başı üzerinde dur(up Resûl-i Ekrem’i muhafaza ed)iyordu ve Urve her ne zaman Resûl-i Ekrem’in sakalını okşamaya mübâşeret ederse, derhal Mugîre kılıcının kınının ucuy-la Urve’nin eline vuruyor ve Urve’ye, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sakalından elini çek!” ihtarında bulunuyordu. Mugîre’nin bu ihtarları üzerine Urve başını kaldırarak, “Bu da kimdir?” diye sordu. Ashap, “Mugîre b. Şu’be’dir!” dediler. Bunun üzerine Urve, “Ey gaddar! Ben hâlâ senin (Câhiliye’deki) gadr ü hiyânetini tazmine çalışmakla meşgul değil miyim?” dedi. Mugîre (müslüman olmazdan evvel) Câhiliye’de (Mâlikoğulları’ndan) bazı kimselerle yol arkadaşlığı etmiş ve yolda bunları öldürüp mallarını almış, sonra (Medine’ye) gelip müslüman olmuştu.¹⁹ (Resûl-i Ekrem’e bu mal-

cümle-i şartıyyesinin cevabıdır. Fakat Urve bu cevâb-ı edebe riayet ederek Resûlullah’a karşı söylemiştir.

16 Bazı Buhârî nüshalarında لَأُرَى kelimesi لَأُرى suretinde mazbut ise de Zebîdî merhumun ihtiyar ettiği bu nüsha Yûnîniyye rivayetine muvâfıktır ve bu suretle müsbet olarak tercüme edilmiştir.

17 Lât, Kureyş’in ve Sakîf kabilesinin ibadet ettikleri putlardan biridir. Araplar arasında لَيْمَصُّ بِظَرِّ أُمِّ “Anasının fercinin dilciğini emsin!” diye sövmek âdetidir. Ebû Bekir radiyallahu anh da Urve’nin ashâb-ı Nebî aleyhisselâma firar isnadına son derece tehevür ettiği sırada bu Arap âdetinden istifade ve Urve’nin anası kadar tâzim ettiği Lât putunu anası makamına istiare ederek, “Haydi sen Lât’ın fercinin dilini em!” diye galiz bir surette sebb ü reddetmişti.

18 Zühri’den gelen bir rivayete göre, Ebû Bekir radiyallahu anhın Urve üzerindeki minneti, bir diyet meselesinden dolayı Urve borçlandığında Ebû Bekir hazretleri ona mühim bir yardımda bulunmuştu. Vâkıdî’nin rivayetine göre bu yardım on deve vermek suretiyle vuku bulmuştu ve Urve tarafından ödenmemiştir (Fethu’l-bârî).

19 Rivayete göre, Sakîf’ten ve Mâlikoğulları’ndan bazı kimselerle Mugîre b. Şu’be Mısır Meliki Mukavkıs’ı ziyaret etmek üzere Mekke’den çıkmışlardı. Mukavkis Mugîre’nin arkadaşlarına ihsan, fakat Mugîre’yi

ları arzettiğinde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Müslümanlığın bizce şâyân-ı kabûldür. Fakat bu mallar (gadirdir), biz bunlardan hiçbir şeye taar-ruz etmeyiz” buyurmuştur.²⁰

Sonra Urve, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabını iki gözüyle tetkike başladı (ve arkadaşlarına), “(Bu ne tâzimdir?) Vallahi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir şey emredince ashabı derhal emrini ifaya müsâraat ediyorlar. Abdest aldığı zaman da abdest (suyunun fazlası)nı almak için birbirini öldürmeye yaklaşıyorlar. Peygamber söz söylerken de huzurundaki bütün ashap seslerini alçalt(arak cevap ver)iyorlar. Ona tâzim için yüzüne de dikkatle bakamıyorlar” dedi. Müteakiben Urve Kureyş'in yanına geldi de meşhûdâtını şöyle bildirdi: “Ey ahali! Vallahi ben, vaktiyle birçok padişahların huzuruna sefir olarak çıktım: (Ezcümle Rum meliki) kayserin, (Fars meliki) kistrânın, (Habeşe meliki) necâşînin divanlarına sefâretle girdim. Vallahi bunlardan hiçbir padişahın musâhiblerini Muhammed'in ashabının Muhammed'e tâzim ettikleri derecede padişahlarına asla tâzim eder görmedim. Muhammed'in ashabı, onun tükürüğü ile bile teberrük ediyorlar. O bir şey emredince onun ashabı derhal emrini infaza mübâderet ediyorlar. O abdest aldığı zaman da abdest (suyunun fazlası)nı tehâlükle paylaşıyorlar. O söz söylerken ashabı hafif bir sesle tasdik ve cevap veriyorlar. Muhammed'in ashabı, tâzim için onun yüzüne dikkatle bakamıyorlar. Şimdi Muhammed size güzel bir sulh ü salâh re'yi arzetti. Bunu kabul ediniz!” dedi.

Bunun üzerine Kinâneoğulları'ndan biri Kureyş'e hitaben, “Beni bırakınız, bir kere de Muhammed'in yanına ben gideyim!” dedi. Onlar da, “Pekâlâ git!” dediler. Bu Kinânî zat, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ve ashabına doğru gelirken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu gelen, filân kimsedir. Öbür kabiledendir ki onlar hac ve umre kurbanlarına tâzim ederler. Kılâdeli kurban develerini bu zatın gözü önüne salıveriniz!” buyurdu. Ashop bütün kurbanlık develeri onun güzergâhına (yayılmak için) salıverdiler ve ashap yüksek sesle “lebbeyk, Allahümme lebbeyk” diyerek Kinânî'yi istikbal ettiler. Kinânî zat kurban develerini ve halkın telbiye ile istikbalini görünce taaccüb ederek,

mahrum etmişti. Bundan içlenen Mugîre yolda şarap içildiği ve sarhoş olup arkadaşları uyuduğu sırada bunları tamamen öldürmüş ve mallarını alarak Medîne'ye gelip müslüman olmuştu.

Mugîre'nin Sakafiler'e yaptığı bu gadr üzerine Sakafiler, Mugîre'nin ailesiyle kıtâle kıyam etmeleri üzerine Urve işe müdahale ederek Mugîre'nin öldürdüğü on üç kişinin diyetini ödemeyi üzerine almıştı ve bu borcu ödemekle meşguldü. Bunun için Urve biraderzâdesi Mugîre'ye “gaddar” diyordu.

20 Çünkü müşriklerin malları yalnız harp ve kahr üzerine iğtinâm edilirse helâl olurdu. Eman zamanında müşrik malını almak helâl değildi.

“Sübhânellah! Bu zatı beyt-i şerifi ziyaretten menetmek bunlara karşı lâyük olmayan bir muameledir” dedi. Kureyş’in yanına döndüğünde de, “Ben bunların umre için kesecekleri kurban develerini kılâdelenmiş ve iş’âr edilmiş bir halde gördüm. Doğrusu bunları beyti ziyaretten menetmeyi muvâfık görmem” dedi.

Sonra Kureyşîler arasında Mikrez b. Hafs denilen biri kalkıp, “Bana müsaade ediniz de Muhammed’e bir de ben gideyim” dedi. Onlar da, “Haydi git!” dediler. Mikrez, Resûl-i Ekrem ile ashabına doğru gelirken, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu gelen Mikrez’dir, gaddar bir kimsedir” buyurdu. Mikrez, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile görüşmeye başladı ve Resûl-i Ekrem’e o, arz-ı keyfiyet etmek üzere iken Süheyl b. Amr çıkageldi. (Süheyl gelince) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bu isim ile tefe’ül ederek) ashaba karşı, “Artık işiniz bir dereceye kadar kolaylaştı” buyurdu.²¹

Süheyl b. Amr gelince Resûl-i Ekrem’e, “Haydi (hokka, kalem, kâğıt) getir; sizinle aramızda (tahrîr-i muktezi) bir müsâlahanâme yaz!” dedi.

Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kâtibi (ki, Ali b. Ebû Tâlib’dir) çağırdı²² ve بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ “bismillâhirrahmânirrahîm yaz!” buyurdu. Bunun üzerine Süheyl (Câhiliye hamiyeti sâikasıyla) Resûl-i Ekrem’e, “İyi ama ben, rahmân kelimesinin mahiyeti nedir bilmiyorum; fakat vaktiyle senin de yazdığının gibi “Bismike’llâhümme” (Allahım! Senin isminle yazmaya başlarım) diye yaz!” dedi.²³ Müslümanlar da bir ağızdan, “Vallahi biz onu yazmayız, an-

21 *Sahîh-i Buhârî* metnine nazaran hadisin bu fıkrası, Abdullah b. Abbas’ın kölesi İkrime’den mürselen rivayet edilmiştir. Fakat bu fıkra, İbn Ebû Şeybe’nin *Müsned*’inde Seleme b. Ekva’dan bervech-i âtfi mevşûlen de rivayet edilmiş bulunduğundan bâb-ı rivayette matlup olan kuvvet ve itimadı haizdir. Seleme b. Ekva’ radiyallahu anı demıştır ki: Kureyş Süheyl b. Amr’ı, Huveytib b. Abdüluzza ile beraber Resûl-i Ekrem’e sulh akdi için göndermişti. Resûlullah Süheyl’i görünce, “Artık işiniz bir derece kolaylaştı” buyurdu.

Resûl-i Ekrem tasgîr sîgasıyla ifade olunan bu isimden tefe’ül buyurmuştur. Teşe’ümü hurâfattan addedererek nehyeden Resûl-i Ekrem, güzel isim ile tefe’ül ederdi. Bu eserimizin bir cildinde tercüme ettiğimiz bir hadisin izahında bu hususa dair mâlûmat vardır. Lütfen fihristten bulup mütalaa buyurulsun!

22 Zebîdî metninde ihtisâren tayyedilmiş olan bu fıkrayı *Sahîh-i Buhârî* metninden tercüme ederek aldı.

23 Hakikaten Resûl-i Ekrem efendimiz ibtidâ-i İslâm’da Araplar’ın Câhiliye devrinde yazdıkları gibi muharrerât unvanında Bismike’llâhümme kullanırdı. Bilâhare âyet-i Neml yâdolunan إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ {en-Neml, 27/30.} âyet-i kerîmesi nâzil olduktan sonra bismillâhirrahmânirrahîm yazmaya başlamıştır. Bunun için Süheyl b. Amr vaktiyle senin de unvan olarak kullandığın bismike’llâhümme yazılsın! diyor. Resûl-i Ekrem ise her ne suretle olursa olsun Kureyş’i bu müsâlahanâme ile bağlamak ve bu suretle İslâm dininin siyasî kudret ve mevcudiyetini hem onlara hem de bütün Cezîre halkına tanıtmak istiyordu. Bunun için Süheyl’in bunu ve her teklifini kabul buyurdu. Bu dakikayı kavrayamayan ashap itiraz ediyordu ki bunu aşağıda izah edeceğiz.

cak bismillâhirahmânirrahîm yazılmasını isteriz” demişlerdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hazret-i Ali’ye hitaben), “Haydi bismike’llâhümme yaz!” buyurdu. Sonra da, “Bu kitap, Muhammed Resûlullah’ın mazmununa hüküm ve imza ettiği muâhedenâmedir” diye yazmasını emretti. Şimdi Süheyl (Buna da itiraz ederek), “Vallahi biz, senin Resûlullah olduğunu bilmiş ve tasdik etmiş olsak seni beyt(i ziyaret)ten menetmez ve sana karşı kîtâle tesaddî etmezdik. Şu kadar ki Muhammed b. Abdullah yaz!” dedi. Bu teklif üzerine Resûl-i Ekrem, “Vallahi siz tekzib etseniz de ben Resûlullahım” buyurdu ve Ali b. Ebû Tâlib’e, “Haydi (Resûlullah lafzını sil de) Muhammed b. Abdullah yaz!” diye emretti. (Ali b. Ebû Tâlib), “Vallahi ben senin Resûlullah unvân-ı mübeccelini) katiyyen silemem!” dedi. Bunun üzerine, Resûl-i Ekrem kitabı eline alıp, Muhammed b. Abdullah yazdırdı.

(Bu hadisin râvilerinden olan Zührî demiştir ki: Resûlullah’ın gerek besmeninin, gerek muâhedenâme unvanının sûret-i tahriri hakkında Süheyl b. Amr’ın tekliflerine muvafakat buyurmaları, Resûl-i Ekrem’in evvelce, “Kureyş Allah’ın Harem dahilinde muhterem kıldığı şeylere tâzim kastederek benden ne kadar müşkül talepte bulunursa bulunsun ben onu muhakkak onlara vereceğim” suretindeki verdiği kararın tecellisidir).²⁴

Musâlahanâmenin unvanı, “Yâ rab! Senin isminle başlarım. Bu mektup, Muhammed b. Abdullah’ın mazmununa hüküm ve imza ettiği bir musâlahanâmedir” suretinde tekarrür edip yazıldıktan sonra Resûl-i Ekrem muâhedenâme şerâitini teklif ederek Süheyl b. Amr’a, “Siz bizimle beyt-i şerifin arasını serbest bırakınız da biz de beyti tavaf edelim” buyurdu. Süheyl bu teklife de itiraz ederek, “Vallahi sizinle beytin arasını boş bırakamayız. Çünkü Arap (milleti) cebren ve kahren istîlâ olunduk diye hakkımızda dedikodu eder; şu kadar ki bu tahliye keyfiyeti gelecek seneden itibaren başlasın” dedi (ve bu suretle kabul olunarak) Hazret-i Ali yazdı. Şimdi Süheyl b. Amr da şöyle bir madde teklif edip, “Sana bizden bir erkek gelirse, o gelen kimse senin dininde olsa bile, onu bize reddedeceksin!” dedi. Bu teklife müslümanlar hayret ederek, “Sübhânellâh! İslâm câmiasına iltica eden bir müslüman müşriklere nasıl iade olunur” dedi. Onlar bu halde iken Süheyl b. Amr’ın oğlu Ebû Cendel ayakları bukağılı seke seke geldi. (Ebû Cendel müslüman olmuştu ve bu cihetle hapsolünmüştü. Bu sırada) Mekke’deki mahbesinden kaçmış (ve türlü müşkülât ile gelip) nihayet kendini müslümanlar

24 Kavis içinde gösterdiğimiz bu uzunca fıkra *Sahîh-i Buhârî* metninden tercüme edilerek nakl olunmuştur. Müellif Zebîdî merhum ihtisâren *Tecrîd’e* almamıştır.

arasına atmıştı. Bunun üzerine Süheyl, “İşte yâ Muhammed! Sana karşı imza edeceğim müsâlahanâmenin birinci maddesine tevfikân bunu bana reddetmelisin!” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Biz müsâlahanâmeyi henüz imza etmedik bile!” buyurdu. Süheyl, “Şu halde vallahi ben de seninle hiçbir madde üzerine sulh olmam” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Haydi, bunu bana bağışlayıp imza et!” buyurdu. Süheyl, “Ben bunu sana bırakmayı asla tecviz edemem” diye reddetti. Resûl-i Ekrem, “Hayır, bu işi (hatırım için) yap!” buyurdu. Süheyl (ısrar edip), “Asla yapamam” dedi. Mikrez (b. Hafs ki bu da Kureyş murahhası idi. O da) Resûl-i Ekrem’e hitaben, “Haydi bunu sana tecviz ettik” dedi. (Fakat vaz’-ı imzaya mezun olan Süheyl muvafakat etmedi).²⁵ Şimdi Ebû Cendel, (babasının inadından ye’s’e uğrayarak), “Ey cemâat-i müslimîn! Müslüman olarak geldiğim halde şimdi ben müşriklerle iade mi olunuyorum? Benim uğradığım şu felâketi görmüyor musunuz?” diye haykırdı. Hakikaten zavallı Ebû Cendel Allah yolunda Kureyş’in en şiddetli işkencesiyle azap olunmuştu.

(İbn İshak şu rivayeti ziyade etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Ebû Cendel! Sabret, Allah’tan ümitvar ol! Biz müslümanlar mağdur

25 İslâm tarihinin mühim bir dönüm noktası olan Hudeybiye Musâlahanâmesi’ni Kureyş namına imzalayan Süheyl b. Amr’ın tarihî simasını da buraya tahşîye ediyoruz: Süheyl b. Amr, Kureyşî ve Âmirî’dir; Kureyş’in en belîğ ve hakîm hatiplerinden ma’dûddur. Mekke’nin fethi sırasında müslüman olmuş ve Resûl-i Ekrem tarafından kendisine Huneyn ganimet malından büyük bir hisse verilmiştir. Müşârûn ileyh Mekke’de kâfir iken Resûl-i Ekrem aleyhinde hutbe irat ederdi. Bedir Muharebesi’nde de Kureyş ile birlikte gelerek esir düşmüştü. Hazret-i Ömer bu fırsattan istifade ederek Resûl-i Ekrem’e, “Yâ Resûlellah! Mûsaade ediniz de aleyhinizde söylediği sözlerin cezası olarak Süheyl’in iki ön dişlerini sökeyim; aleyhinizde bir daha hutbe de söyleyemesin!” dedi. Resûl-i Ekrem, “Yâ Ömer! Süheyl’i bırak! Belki o bir gün gelir de bir hutbe irat eder de senin takdir ve şükranını kazanır” {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. : Mâverdî, *A’lâmü’n-nübüvve*, s. 121.} buyurdu ve hakikaten Resûl-i Ekrem’in bu sözleri irtihâl-i nebevîyi müteakip Araplar’ın irtidadı sırasında tahakkuk etti. Bir hercümerç sırasında Kureyş’in iman ve iradesi de Mekke’de sarsılmaya başlamıştı. Hatta Mekke Valisi Attâb b. Esîd ihtifâyâ mecbur olmuştu. Halkın iradesi sarsıldığı böyle dağdağalı bir zamanda iman ve kanaatine tamamiyle bağlı kalan Süheyl radiyallahu anh, mühim bir halk kütlesi karşısında belîğ bir hutbe irat ederek hulâsaten,

— “Ey Kureyş cemaati! Sakın siz iman edenlerin sonu, irtidad edenlerin de önü olmayınız! Vallahi bu İslâm dini, güneşle ayın tulûundan gurubuna kadar tabii seyri gibi beşeriyeti tenvir ederek imtidat ve devam edip gidecektir” dedi. Mekke’nin fethi sırasında müslüman olan Kureyşîler arasında Süheyl b. Amr derecesinde metanet gösteren hiçbir kimse bulunmamıştır. Aynı zamanda Süheyl hazretleri Hazret-i Kur’an’ın mukaddes huzurunda rakîkû’l-kalp idi. Kur’ân-ı Kerîm’in tilâveti sırasında rengi sararır ve kemâl-i teessürle ağlardı.

Müşârûn ileyh hazretleri Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında bütün akrabasıyla Şam’ın fethine iştirak etmiş, hemen cümlesi bu gazâda şehid olmuşlardır. Kendisi de Yermük Harbi’nde şehid düşmüştür. Bir rivayete göre de tâundan vefat etmiştir. Vefatından sonra kızı Hind ile oğlu Utbe’nin kızı Fâhite berhat olup Hazret-i Ömer tarafından Fâhite, Hâris İbn Hişâm’ın oğlu Abdurrahman’a tevzîc edilmiştir.

ve mağlûp olmayız. Allah Teâlâ yakında sana da halâs yolu bahşedecektir” buyurdu).²⁶

Bu müşkül vaziyetten müteessir olan Ömer b. Hattâb şöyle demiştir: Bunun üzerine ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem varıp, “Sen Allah’ın hak peygamberi değil misin?” dedim. Resûlullah, “Evet, hak peygamberiyim!” buyurdu. Ben, “Biz müslümanlar hak, düşmanlarımız bâtil üzere bulunmuyorlar mı?” dedim. Resûl-i Ekrem, “Evet öyledir” buyurdu. Ben, “Bu halde dinimiz uğrunda bu denâeti niçin kabul edelim?” dedim. Resûl-i Ekrem, “Muhakkak surette ben Allah’ın peygamberiyim ve ben, (bu maddeyi kabul etmekle) Allah’a isyan etmiş değilim. Allah benim nâsırımdır” buyurdu. Ben yine, “Vakitiyle sen bize yakında beyt(-i şerif)e varıp beyti tavaf edeceğiz!” diye haber vermez mi idin?” dedim. Resûlullah, “Yok, ben, sana (vakit tayin ederek), bu sene varıp tavaf edeceğiz! diye haber verdim mi?” buyurdu. Ben de, “Hayır” dedim. Resûl-i Ekrem, “Herhalde sen (yakın bir zamanda) beyte varıp onu tavaf edeceksin!” buyurdu.

Ömer b. Hattâb demiştir ki, bunu müteakip ben Ebû Bekir’e vardım ve “Ey Ebû Bekir! Bu adam Allah’ın hak peygamberi değil midir?” dedim. O da, “Evet hak peygamberidir” dedi. Ben, “Biz müslümanlar Hak, düşmanlarımız bâtil üzere bulunmuyor muyuz?” dedim. O da, “Evet öyledir!” diye cevap verdi. Tekrar ben, “Öyleyse niçin biz dinimize küçüklük veriyoruz?” Ebû Bekir, “Behey adam! Muhammed Allah’ın peygamberidir; o, rabbine âsi değildir; Allah onun yardımcısıdır; sen hemen onun emrine sarıl! Vallahi Muhammed hak üzeredir” dedi. Ben tekrar, “O bize Medine’de, beyt-i şerife varacağız, tavaf edeceğiz, demedi mi?” diye sordum. Ebû Bekir, “Evet öyledir. Fakat sana bu sene varıp tavaf edersin diye mi haber verdi?” dedi. Ben de, “Hayır” dedim. Ebû Bekir, “Dur bakalım yakın bir zamanda sen beyte varıp onu tavaf edeceksin!” dedi.

— Ömer (radıyallahu anh), bu itirazlarımdan kefâret alarak âtiyen birçok a‘mâl-i sâlihada bulundum” demiştir.

Râvi diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem muâhedenâmenin tahrir ve imzasından fâriğ olduktan sonra²⁷ ashaba, “Haydi artık kalkınız, kurban-

26 زاد ابن اسحاق قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : يا أبا جندل اصبر واحتسب فإننا لا نغدر. وإنَّ الله جاعل لك فرجا ومخرجاً. {İbn Hacer, *Feth*, V, 345}

27 Musâlahanâme imza edildikten mazmununa müslümanlardan ve müşriklerden birtakım kimseler işhâd edilmiştir. Müslümanlardan şâhid olan zevat, Ebû Bekir es-Siddîk, Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib, Ab-

larınızı kesip sonra başlarınızı tıraş ediniz!” buyurdu. Râvi diyor ki: Vallahi ashaptan bir kişi olsun kalkmadı. Hatta Resûlullah bu emrini üç kere söyledi.²⁸ Ashaptan hiçbirisi kalkmayınca²⁹ Resûlullah (ezvâc-i tâhirattan) Ümmü Seleme’nin yanına girdi ve (şu halkı görüyor musun? Onlara emrediyorum da icâbet etmiyorlar diye) halktan gördüğü kayıtsızlığı ona anlattı. Ümmü Seleme, “Yâ nebiyyallah! Emrinizi infaz etmek istiyor musun?”³⁰ O halde şimdi dışarı çık, sonra tâ kurbanlık develerini kesinceye ve berberini çağırıp o seni tıraş edinceye kadar ashaptan hiçbirine bir kelime bile söyleme!” dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Seleme’nin yanından çıktı ve ashaptan hiçbirisiyle görüşmeyerek menâsiki ifa etti. Kurbanlık develerini kesti³¹ ve berberi (Huzâî Hırâş b. Ümeyye’yi) çağırıp tıraş oldu. Ashap, Resûl-i Ekrem’i bu halde görünce onlar da hemen kalkarak (Resûl-i Ekrem’e imtisâlen) kurbanlarını kestiler, birbirlerini tıraş etmeye başladılar;³² hatta (sür’at-i icâbetin tevliid ettiği şiddet-i izdihamdan) birbirlerini öldüreyazdılar.³³

Resûl-i Ekrem tıraş olduktan sonra huzuruna müslüman kadınlar geldi.³⁴ Bu

durrahman b. Avf, müşriklerden de Mikrez b. Hafs (*Sîret-i İbn Hişâm*).

- 28 Burada İbn Hişâm’ın *es-Sîre*’sinde, Resûl-i Ekrem’in çadırı Hil’de yani Harem-i Mekke’nin hududu haricinde kurulmuş bulunduğu, fakat namazlarını Harem hududu dahilinde kıldığı rivayet edilmiştir ki Resûl-i Ekrem’in Kâbetullah’a şiddet-i tahassürünü ifade etmektedir.
- 29 Ashâb-ı kirâmın peygamberin emrine icâbet etmekte ağır davranmaları, şartlarını ağır buldukları bu sulhun bir vahiy ile iptal olunması ve binaenaleyh kendileri için umre menâsikinin ifası müyesser olması ümidine mebnî idi ve hiç şüphesiz Resûl-i Ekrem’e karşı muhalif bir hareket mahiyetinde değildi. Resûl-i Ekrem’in bu emri mutlaktı, fevri muktezî olmadığı ashâb-ı kirâmca mâlûm idi.
- 30 İbn İshak’ın rivayetine göre, Ümmü Seleme radiyallahu anhâ şöyle demiştir: “Yâ Resûlellah! Ashabın, emrinizi infaz etmekte ağır davranmalarından dolayı onları itâb etmeyiniz! Çünkü nefsinize girân gelen ağır şerâitle sulh akdi ve Mekke fethedilmeyerek Medine’ye geri dönülmesi ashaba güç gelmiştir, mâzur görünüz ve siz çıkıp kurbanınızı kesip tıraş olarak numûne-i imtisâl olunuz!”
- 31 Yukarıda kaydettiğimiz veçhile kurbanlık deve yetmiş tane idi. Bunların arasında Ebû Cehil’in Bedir’de iğtinâm edilen bir devesi de vardı ki hassaten bunun başına gümüşten mâmul “büre” denilen bir kılâde konulduğu siyer kitaplarında ve Buhârî şerhlerinde bildirilmiştir. Büre devenin burnuna takılan halkaya da deniliyor ki deveye bununla sağa sola kumanda ediliyor.
- 32 İbn İshak’ın İbn Abbas’a müntehl bir senedle rivayetine göre, Hudeybiye’de halkın bir kısmı tıraş olmuş, bir kısmı da saçlarını kestirmişti ve Resûl-i Ekrem, *يرحم الله المحلقين* “Allah tıraş olanlara rahmet etsin” diye dua buyurmuştur. Bunun üzerine halk, “Yâ Resûlellah! Allah saçını kestirenlere de rahmet etsin!” demiş. Fakat Resûl-i Ekrem, *يرحم الله المحلقين* diye duasını tekrarlamış. Ashap da ikinci defa saçlarını kestirenler hakkındaki temennileri tekrar edince, Resûl-i Ekrem de üçüncü defa *يرحم الله المحلقين* buyurup ashabın üçüncü temennisi üzerine, “Haydi saçını kestirenlere del!” demiştir. {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 319.}
- 33 Ümmü Seleme hazretlerinin müstesna zekâ ve fazileti bu hadiseden pek açık olarak anlaşılır. Bunun İmâmü’l-Haremeyn *Nihâye*’de, “Ümmü Seleme’nin Hudeybiye’de gösterdiği dirâyet ve fetâneti İslâm tarihinde hiçbir kadın göstermemiştir denildiğini kaydederek pek güzel tebârüz ettirmiştir.
- 34 Hadisin metninde *ثم جاء نسوة مؤمنات* “Bundan sonra mümin kadınlar geldi” denilmekte olup İbn Hacer *Fethu’l-bârî*’de, bu kavlin zâhirine göre “Resûl-i Ekrem henüz Hudeybiye’de iken müslüman kadınlar

husustaki hatt-ı hareketi tâlim için de Cenâb-ı Hak يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ nazm-ı mübînini بِعَصَمِ الْكَوَافِرِ kavlı-i şerifine kadar inzâl buyurdu. Meâli şöyledir: “Ey müminler! Size mümin kadınlar (müşrikler tarafından) hicret edip geldiklerinde imanlarını sınavın! –Allah onların imanı(nın mahiyeti)ni pek iyi bilir ya– denediğinizde onları mümine sanırsanız artık o kadınları, kâfir (zevc)lere geri çevirmeyin! (Çünkü) ne müslüman kadınlar kâfir (zevc)lere helâldir ne de kâfirler müslüman kadınlara helâl olur. Maamafih siz kâfirlerin sarfettikleri mehr(-i muaccel)i kendilerine veriniz! Bir de (İslâmiyet’in kocalarından ayırdığı) bu müslüman kadınları nikâh etmenizde –mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde– üzerinize bir günah yoktur. Kâfir kadınlar(a gelince, onlar)ın da ismetlerine yapışmayınız (ve onları nikâhınızda tutmayınız!)”³⁵

Bu âyetin nüzûlü üzerine Ömer hâl-i şirkte bulunan iki karısını tatlîk etti.³⁶ Bunlardan birini (Kureybe’yi) Muâviye b. Ebû Süfyân, öbürünü de Safvân b. Ümeyye tezevvüc etti.³⁷

Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Medine’ye döndü. Müteakiben

geldi” demek ise de böyle değildir. “Müslüman kadınlar sulh müddeti esnasında Medine’ye geldiler” demektir diyor. Şârih Kastallânî de kendisine tebaiyet ederek bu suretle tefsir ediyor.

Şârih Aynî ise İbn Kesîr’in İbn Hacer’in beğenmediği sureti iltizam ederek, “Buhârî’nin ‘Bundan sonra mümin kadınlar geldi’ suretindeki sevkinden, ‘Resûlullah tıraş olduktan sonra kadınlar geldi’ mânasını kastettiği anlaşılır” dediğini naklediyor ki bu noktadaki Buhârî’nin yukarıda bu “Şûrût” bahsinin birinci hadisi olarak rivayet ettiği Hudeybiye hadisinin diğer bir tarîk-i rivayeti de teyit etmektedir. O rivayet tarikinde meâlen, “Sonra mümin kadınlar da muhacir olarak geldi ve Uke b. Ebû Muayt’ın kızı Ümmü Külsûm de kadınlık çağını idrak etmiş olduğu halde o günü Resûlullah’a gelenlerdendi. Müteakiben de ehli gelerek Ümmü Külsûm’ün kendilerine iade edilmesini talep etmişti. Fakat gelen bu kadınlar hakkında Allah Teâlâ, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ الْآيَةِ {el-Mümtehine, 60/10.} âyet-i kerîmesini inzâl buyurduğu için Resûl-i Ekrem Ümmü Külsûm’ü ailesi halkına vermemiştir” deniliyor ki bu metni aşağıya aynen naklettik.*

* وَجَاءَتِ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ وَكَانَتْ أُمُّ كَلثُومُ بِنْتُ عَقْبَةَ بْنِ أَبِي مَعِيْطٍ مِّنْ خُرَاجٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَئِذٍ وَهِيَ عَاتِقٌ. فَجَاءَ أَهْلُهَا يَسْتَلُونَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْجِعَهَا إِلَيْهِمْ. فَلَمْ يَرْجِعْهَا إِلَيْهِمْ لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ الْآيَةِ {B2711 Buhârî, Şûrût, 1.}

Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem’e müslüman kadınlarının müracaatı Hudeybiye’de başladığı muhakkak olduğundan, biz de cümlesini “Resûl-i Ekrem tıraş olduktan sonra huzuruna müslüman kadınlar geldi” diye tercüme ettik.

35 Mümtehine sûresinin 10. âyet-i kerîmesi olan bu nazm-ı mübînin mâba’dı şöyledir: وَأَسْأَلُ مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *Nikâhınızda tutmayacağınız bu kadınlara verdiğiniz (mehr) i isteyin; kâfirler de sarfettikleri (mehr) ini istesinler! Muhacir olarak gelen kadınlar hakkında bildirilen bu hükümler, Allah’ın hükümleridir ki aranızda Allah bu suretle hükmeder ve Allah her şeyi çok iyi bilir, tam isabetle hükmeder.”*

36 Bunlardan biri Ebû Ümeyye kızı Kureybe idi. Öbürü de Huzâî Cervel’in kızı Ümmü Külsûm idi.

37 Bir rivayette de Ümmü Külsûm’ü Ebû Cahm tezevvüc etmiştir. Bu rivayete de aşağıda işaret ettik.

Kureyş'in halifi olan (Sekafî Utbe) Ebû Basîr müslüman olarak geldi. Bunu istemek üzere de Kureyş iki kişi gönderdi.³⁸ Bunlar Resûl-i Ekrem'e, "Bize karşı imza ettiğin ahdi hatırlatırız" dediler. Resûl-i Ekrem de (muâhede mûcibince) Ebû Basîr'i bu iki kişiye iade etti. Bunlar Ebû Basîr ile (yola) çıktılar. Nihayet Zülhuleyfe'ye eriştiler. (Dağarcıklarındaki) hurmadan bir miktarını yemek için oraya indiler. Ebû Basîr bu iki kişiden birine (Huneys'e), "Yâ filân! Vallahi şu kılıcını ben, emin ol çok güzel zannediyorum" dedi. (Kılıcın sahibi olan) öbürü de kılıcı (kınından) çekerek, "Evet, vallahi bu kılıç çok iyidir. Onu ben mükerreren tecrübe ettim" dedi. Ebû Basîr de, "Müsaade et de bakayım" dedi ve bir fırsat bulup elinden aldı. Hemen de Huneys'e vurdu. Huneys nihayet öldü. Öbür arkadaşı (bir rivayette Huneys'in kölesi Kevser) kaçarak tâ Medine'ye vardı, Mescid-i Saâdet'e koşarak girdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onun telâşlı koşup geldiğini görünce, "Muhakkak şu adam bir korku görüp geçirmiştir" buyurdu. Kevser, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme yaklaşıncâ Resûl-i Ekrem'e, "Vallahi, efendim öldürüldü, (menetmezseniz) muhakkak ben de maktul olacağım" dedi. Bu sırada Ebû Basîr de geldi ve "Yâ Resûlellah! Vallahi sana Allah ahdini ifa ettirdi; beni müşriklere red ve iade ettin. Sonra Allah beni onlardan kurtardı" dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashaba hitaben, "Anası helâk olası Ebû Basîr'e hayret olunur? Bu adam harp gelberisidir. Eğer bunun fikrine yardım eden bulunsa (o fırın karıştırır gibi harbi ateşleyecek, sulh bozulacak)" buyurdu. Ebû Basîr, Resûl-i Ekrem'in bu sözlerini işitince kendisini müşriklere hemen iade edeceğini anladı.

Huzûru saâdetten çıktı ve deniz sahiline kadar firar etti. İls mevkiinde karar kıldı.³⁹

Râvi der ki: Süheyl'in oğlu Ebû Cendel de (yetmiş süvari müslüman ile birlikte)⁴⁰ müşrikler arasından kaçarak Ebû Basîr'e iltihak etti. Şimdi artık müslüman olan herkes Kureyş arasından ayrılarak Ebû Basîr'e iltihak etmeye başladı. Nihayet Ebû Basîr'in başında mühim bir kuvvet toplandı. Vallahi bunlar, Kureyş'in Şam'a bir ticaret kafilesinin gittiğini duymazlar mı hemen onları çevirirlerdi. Kendilerini öldürüp mallarını alırlardı.

38 Bunlardan birinin adı Huneys b. Câbir, öbürünün de Ezher b. Abdü Avf idi.

39 İls, Şam'a giden Mekkeliler'in güzergâhında bir mevkidir.

40 Ebû'l-Esved'in Urve'den gelen bir rivayet tarikiinde Ebû Cendel'in maiyetinde yetmiş kişi firar ettiği de tasrih edildiğinden, tercümede gösterdik. Süheylî üç yüz olduğunu zu'metmiştir. Kırk diyenler de var.

Kureyş, kendisini tehdit eden bu vaziyet üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (Ebû Süfyan'ı hususi salahiyetle) gönderdi. Şimdi Kureyş, Resûl-i Ekrem'den Allah rızası için ve aradaki karâbete hürmeten Ebû Basîr cemaatinin nedb ü garâtlarının menini ricaya başlamıştı. Artık bundan böyle Mekke'den Medine'ye kim gelirse, emindir (iade edilmeyecektir) diye haber göndermişlerdi.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Basîr cemaatine (mektup) gönderdi. (Medine'ye gelmelerini bildirdi).⁴¹

Bunun üzerine Allah Teâlâ **وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطَنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ** âyet-i kerîmesini tâ **الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ** nazm-ı mübînine varıncaya kadar inzâl buyurdu. (Bu üç âyet-i kerîmenin meâl-i münîfi şöyledir): “Allah o (kâdir-i mutlak)tır ki, O Mekke'nin haremi dahilinde (ki Hubeybiye'de) müşriklere karşı size zafer verdikten sonra (bir muahede ile) onların ellerini sizden, sizin ellerinizi de onlardan çekti. Sizin her fi'l ü hareketinizi Allah, daima yakından görüyor. Müşrikler, hani o küfredip de sizi Mescid-i Harâm'dan ve kurbanlarınızı (Hudeybiye'de) tevkif edip kesim yerine varmaktan meneden kimselerdir. Eğer (Mekke'de) şahıslarını tanımadığınız birtakım mümin

41 Şârih İbn Hacer, Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den naklen şu yolda izah ettiğini bildiriyor: Resûl-i Ekrem Ebû Basîr'e mektup yazdı ve mektûb-ı nebevî kendine vâsıl oldu. Fakat bu âteşin mücahit ölmek üzere idi. Okudu ve nâme-i peygamberî elinde olduğu halde teslim-i ruh etti. Ebû Cendel, bu kahraman reisini öldüğü yere defnetti ve kabrinin yanına bir mescid inşa etmek suretiyle son vâcibe-i ihtiramı gösterdi. Zührî, sonra Ebû Cendel'in maiyetiyle birlikte Medine'ye geldiğini ve mücahid olarak Şam'a gidinceye kadar Medine'den ayrılmadığını ve Hazret-i Ömer'in zamân-ı hilâfetinde Şam'ın fethi sırasında şehîden vefat ettiğini rivayet etmiştir.

Yine Zührî'nin beyanına göre Hudeybiye'de Ebû Cendel'in babasına teslim edilmesine itiraz edenler, tesliminin tevliid ettiği aksûl-amel ile bu İslâm dilâverlerinin mücahedeleri tesiriyle Kureyş'in Resûl-i Ekrem'den muâhedenâme maddesinin lağvını rica ettiklerini görünce, Resûl-i Ekrem'e itaatin, kerih gördükleri arzularına itbâ'dan hayırlı olduğunu anlamışlardır.

İbn Hacer, Ebû Basîr kıssasından ilmî birtakım ahkâm istifade edilir diyerek mütecâviz bir müşriki hile ile öldürmek câiz olduğunu bildiriyor ve Ebû Basîr'in müşriki katli gadr olmadığını iddia ederek şöyle ispat ediyor: Ebû Basîr, Resûl-i Ekrem'le Kureyş arasındaki muahedede dahil değildi. Çünkü Ebû Basîr o zaman Mekke'de mahbus idi. Sonra Mekke'ye götürülüp müşriklere teslim edilince kendisini öldürecekleri muhakkaktı. Bunlardan başka Resûl-i Ekrem'e, “Yâ Resûlellah! Siz ahdinize vefa ettiniz ve beni Kureyş'e iade buyurdunuz, fakat Allah beni Kureyş'in zulmünden kurtardı” dediğinde Resûl-i Ekrem Ebû Basîr'in bu mütalaasını reddetmemiştir.

İbn Hacer müstefâd olan bir hükümde Ebû Basîr'in katli gibi fi'l-i katli irtikâp üzerine diyet ve kaved lâzım olmadığıdır diyor. İbn İshak'ın rivayetine göre, Âmirî'nin katli haberi Mekke'de duyulunca mak-tul, Süheyl b. Amr'ın kabilesinden olduğu için onun diyetini talep etmek istemiş. Fakat Ebû Süfyan, “Bu diyeti kimden isteyeceksin? Bunu Muhammed'den istemek doğru değildir. Çünkü o, ahdini ifa etmiş ve Ebû Basîr'i adamımıza teslim etmiştir ve Ebû Basîr, Muhammed'in emriyle katletmemiştir. Ailesinden de diyet talebi doğru değildir. Çünkü Ebû Basîr ailesinin dininde değildir” demiştir (*Fethu'l-bârî*, V, 260).

erkekleri ve mümine kadınları çiğneyip de bu yüzden bilmeyerek kendini-ze ayıp gelecek olmasa idi (Allah sizin elinizi müşriklerden çekmezdi, onları ezdirirdi). Allah dilediğini rahmetine koymak için (elinizi müşriklerden çekmiştir). Eğer (Mekke'deki) o müminler kâfirlerin arasından (vaktiyle) çekilip ayrılabilselerdi, o küfredenleri şimdi elîm bir azaba duçar ederdik. Habibim! Allah, o hamiyeti, Câhiliye gayretini o küfredenlerin gönüllerinde kaydattığı zamanı bir hatırla! Ki o zaman Allah, resulünün ve müminlerin üzerine sekînetini indirdi (de gönüllerindeki heyecanı kaldırdı. Yoksa Harp muhakkaktı) ve onlara kelime-i takvâyı ilzam buyurdu. Fi'l-hâl onlar da takvâya son derece müstehak ve ehil idiler. Evet Allah her şeye tamamıyla âlîm bulunuyor.”⁴² {B2731 Buhârî, Şürût, 15}

42 Meâlini bildirdiğimiz bu üç âyet-i kerîmenin tamamı şöyledir:

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَجَلَّهُ وَلَوْلَا رَجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فِتْصِيَّتُكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بَغِيرَ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَوِيَّةَ حَوِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا. {el-Feth, 48/24-26.}

Bu âyetlerin sebab-i nüzûlünü ve bu zaferin neden ibaret olduğunu İbn Hacer'le Bedreddin el-Aynî şöyle izah ediyorlar: Bu âyetler Hudeybiye hadisinde Ebû Basîr vâkiasını müteakip zikrolunduğuna göre, zâhiren Ebû Basîr hakkında nâzil olduğu zannolunabilirse de şâyân-ı nazardır. Sahih olan sebab-i nüzûl olarak, Müslim'in Seleme b. Ekvâ' ile Enes b. Mâlik'ten, Ahmed b. Hanbel ile Nesâî'nin Abdullah b. Ma'kıl'dan isnâd-ı sahîh ile rivayet ettikleri bir baskın vâkiasıdır. Enes b. Mâlik'e muntehî olan rivayete göre, Mekkeliler'den seksen müsellâh şahıs peygamberle ashâb-ı kirâmın müteayyin simalarını öldürmek üzere bir sabah Cebeliten'im'den aşağı ansızın inmişlerdi. Yakalandılar, sonra da Resûl-i Ekrem onları âzat buyurdu. {M4679 Müslim, Cihâd, 133; D2688 Ebû Dâvûd, Cihâd, 120.}

Abdullah b. Ma'kıl el-Müzenî'ye muntehî olan rivayette şu tafsîlât da vardır: Bu baskın sırasında Resûl-i Ekrem ashap ile birlikte altında biât-ı rıdvân icrâ olunan ağaç altında bulunuyormuş. Bu esnada müsellâh ve genç Kureyş eşkıyası görülmekle yakalanmış ve Resûl-i Ekrem tarafından bunlara, “Siz birisinin ahd ü emânında olarak mı buna cüret ettiniz?” diye sual buyurulduğunda, kimsenin emanında bulunmadıklarını söylemeleri üzerine taraf-ı peygamberîden bırakılmışlardır. Bu şerirlerin suikastından kudret-i bârî ile Resûl-i Ekrem ve ashabının halâs olmaları sonra da Resûl-i Ekrem'in bunları af buyurmaları üzerine bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur (Aynî, VI, 460). {Müellifin Abdullah b. Ma'kıl olarak kaydettiği isim kaynaklarda Abdullah b. Muğaffel olarak kaydedilmektedir. HM16923 İbn Hanbel, IV, 86.}

Fakat bu vâkıa da Hudeybiye gibi İslâm'ın devr-i i'tilâsının mebdî olan muazzam bir hadisenin küçük bir cüzüdür. Bu âyetlerin mensup olduğu Fetih sûresi, Hudeybiye'den avdetle nâzil olduğuna göre, bunların sebab-i nüzûlü Hudeybiye zaferinin kendisidir de denilebilir ve daha doğru olabilir. Filhaka Resûl-i Ekrem'in silâhsız, mühimmatsız bir kısım ashap ile Mekke'nin harimi dahiline kadar varıp Hudeybiye'yi karargâh ittihaz etmesi, Kureyş'i hiçe saymaktır ve en parlak bir zaferdir. Kan dökülmek-sizin kazanılan bu zaferin bir muâhedenâme ile tevsiki ve her iki tarafın yekdiğerine taarruzdan keff-i yed etmeleri وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ kavl-i şerifinin en muvâfık bir mazmunudur denilebilir.

Müşriklerin gönüllerindeki hamiyet-i Câhiliye onların Resûl-i Ekrem'in Nebîyyullah olduğunu itiraf ve “bismillâhirrahmânirrahîm”i ikrar etmemeleri ve nihayet müslûmanlarla beyt-i şerif arasına hâil olmalarıdır.

İ Z A H I

Bu hadisin bazı kısımlarını Buhârî “Şürût” bahsinin ibtidâsında ve diğer bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim ile *Sünen* sahipleri de rivayet etmişlerdir. Hudeybiye hadisinin *Sahîh-i Buhârî*’de mensûb olduğu babın unvanı, “Cihadda Ehl-i Harb ile Musâlahâ Akdinde Dermeyan Edilen Şartları ve Musâlahanâme Şartlarının Sûret-i Kitâbetini Beyana Dair Bir Babdır” suretindedir.⁴³ Musâlahanâme maddelerini gerek burada, gerek bundan evvel geçen rivayette görmüştük. Musâlahanâme şartlarının sûret-i tahrîrine gelince, bunun zamanımızın hukûk-ı düvel kavaidine göre tarz-ı tahrîrindeki kıymet ve ehemmiyeti şark ve garp hukuk ilimlerinde hâiz-i ihtisâs olan Mahmûd Esad Efendi merhumun *Târîh-i Dîn-i İslâm* namındaki eserinin cild-i Medenî’sinden aynen naklederek bildiriyoruz:

HUDEYBİYE MUSÂLAHANÂMESİNİN HUKÛK-I DÜVEL NOKTAİNAZARINDAN EHEMMİYETİ

Ehl-i İslâm ile Kureyş beyninde akdedilen işbu musâlahanâme hicretin 6. senesinin müsâdif olduğu 628. sâl-i milâdîde imza edilmiş olduğundan kıdemi cihetiyle hâiz-i ehemmiyet olduğu gibi bir muâhede-i mezhebiyye-i siyâsiyye olmak hasebiyle dahi hukûk-ı düvel noktainazarından şayanı tetkiktir. Alelhusus bervech-i zîr dört ciheti nazarı dikkate isabet eder.

1. Tarz-ı tahrîrinde kavâid ve merâsim-i teşrîfâtıyyeye riayet edilmesi ve salâsetiyle beraber veciz bir yolda yazılmış olmasıdır. Şöyle ki, musâlahanâmeye Cenâb-ı Hakk’ın ism-i celîli ile başlanmıştır. Zamanımızda mün’akid muâhedatta dahi bu kaide câridir. Ba’dehû ... سهيل بن عمرو هذا ما صالح عليه محمد بن عبد الله و سهيل بن عمرو fıkрасıyla maksada şürû’ buyurulmuş ve bu cihet dahi muâhedât-ı hâzıranın tarz-ı tahrîrine muvâfık görünmüştür. Bundan sonra tarafeyne ait taahhüdât-ı mütekâbilede aynı elfâz tekrar buyurularak ileride sû-i tefsîre uğratılmak ihtimali ortadan kaldırılmıştır.

2. On senelik bir mütâreke-i muvakkateyi hâvi olması ve bu yoldaki muâhedât-ı âhirede görülen kavâid ve şürûta muvâfık bulunmasıdır.

3. Dahîllerin iade ve teslimi kaziyyesiyle bu imtiyazın yalnız efrâd-ı Kureyş’e tahsis ve ihsan buyurulmasıdır. Filhakika dahîlin iadesi Arap ahlâk ve âdetince makbul bir şey değilse de, burada maksat yalnız İslâm’a dehâlet olduğundan, Resûl-i Ekrem hazretlerinin bunu kabule tenezzül buyurmaları, ulviyeti güneş gibi âşikâr olan dîn-i mübînin bu gibi manilere karşı her türlü tesirden ârî olduğunu beyan ve irâe hikmetine mübtenî idi. Muâhedenin işbu dahîller hakkındaki ahkâmı zamanımızdaki “iâde-i mücrimîn” kavâidine tamamıyla muvâfık olmadığı derkârdır. Ancak şimdiki usul, nice tecârib ve tetkikat neticesinde meydana gelen bir keyfiyettir.

4. Kabâil-i sâireye “hakk-ı hıyâr” verilmesidir ki isterlerse ahd ü emân-ı peygamberîye ve arzu ederlerse Kureyş’in ahd ü emânına duhûlde muhayyer bırakılmışlardır. Ezmine-i sâlifede bilküllüye meçhul olan bu “hakk-ı hıyâr” meselesi bu asırda Avrupa hukûk-ı düve-line girmiş ve pek büyük bir ehemmiyet ahzetmiştir.⁴⁴

Buhârî’nin bu Hudeybiye hadisinin sonunda Zebîdî’nin *Tecrîd*’e almadığı bir rivayeti daha vardır ki Hazret-i Âişe’den gelen bu rivayette siddîka-i müşârün ileyhâ, müslüman kadınlardan hicret edip gelenleri Resûl-i Ekrem’in yemin vererek vesair delâil ve emârâta bakarak imtihan ettiklerini bildiriyor. Siddîka hazretleri şunu da bildiriyor ki “Kâfir kadın-ları nikâhınızda tutmayınız” emri üzerine Hazret-i Ömer henüz hâl-i şirkte bulunan iki karısını birden tatlık etmiştir ki bunlardan biri Ümeyye kızı Kureybe, öbürü de Cervel Huzâî’nin kızı Ümmü Külsûm idi ki bu kadın Abdullah b. Ömer’in anasıdır. Kureybe’yi Muâviye Ümmü Külsûm’ü de Ebû Cehm⁴⁵ tezevvüc etmiştir ki, o sırada gerek Muâviye gerek Ebû Cehm hâl-i şirkte idiler.⁴⁶

Hudeybiye hadisi ilm-i rivayet bakımından hadîs-i mürseldir yani tâbiî râvinin sahâbîyi atlayarak doğrudan Resûl-i Ekrem’den rivayet etmesidir. Şöyle ki: Hudeybiye hadisinin iki râvisinden biri bulunan Mervân sahâbî değildir ve Hudeybiye Seferi’nde bulunmamıştır. Çünkü Mervân gayri mümeyyiz çocukluk çağında iken babası Hakem, taraf-ı risâletpenâhîden Tâif’e nefyolunduğundan, o da babasıyla Tâif’e gitmiştir. Hazret-i Osman’ın zamân-ı hilâfetine kadar Tâif’te kalmış, müşârün ileyh hazretleri halife olunca mazhar-ı affolarak bu baba oğul Medine’ye gelmişlerdir. Binaenaleyh Mervân’ın Resûl-i Ekrem’i ne rü’yeti ne de sohbeti sabittir.

Misver b. Mahreme’ye gelince, gerçi Misver sahâbî oğlu sahâbîdir. Resûl-i Ekrem’den işitmiş olması sahihtir. Fakat Misver de babası Mahreme ile beraber Mekke’nin fethinden sonra çocukluk çağında Medine’ye gelmiştir. Hudeybiye Vak’ası ise Mekke’nin fethinden iki sene evvel cereyan etmiştir. Binaenaleyh gerek Mervân’ın, gerek Misver’in bilâvasıta Resûl-i Ekrem’den rivayete salâhiyetleri yoktur.

Usûl-i rivayete göre, böyle olmakla beraber her iki râvi de Hudeybiye’de hazır bulunmuş birçok ashâb-ı kirâma mülâki olmuşlardır ki Ömer, Osman, Ali, Mugîre b. Şu’be, Sehl b. Huneyf, Ümmü Seleme ve emsalidir. Herhalde bunlardan işitmişlerdir. Nasıl ki Buhârî “Şürût” bahsinin ibtidâsında bu Hudeybiye hadisinin bir rivayet tarikinde bu nok-tayı tesbit eder mahiyette, يخبران عن أصحاب النبي “Misver ile Mervân, Nebî sallallahu aleyhi ve

44 Mahmûd Esad Efendi merhumun izahı burada bitiyor. Musâlahanâmenin tahrir ve imzasından sonra Resûl-i Ekrem’in öteden beri samimi dostu ve mahrem-i esrârı olan Huzâiler, dördüncü maddeye tevfiikan emân-ı Muhammedî’ye dahil oldular. Benî Bekir kabilesi de Kureyş tarafını iltizam ettiler. Bu iki kabilenin emanını ihtiyar ettikleri taraflara ne derece sadakat gösterdikleri Mekke’nin fethi yazılırken izah edilecektir.

45 Bir rivayette, Ümmü Külsûm, Safvân b. Ümeyye tarafından tezevvüc edilmiştir. Bu rivayeti yukarıda zikretmiştik.

46 {B2733 Buhârî, Şürût, 16.}

sellemine ashabından rivayet ederek haber vermişlerdir” diye tahrîc etmiştir. Biz de senede ait bu mühim noktayı tercümemizde gösterdik.

Şimdi bir cihet kalıyor ki şudur: Bu surette Misver ile Mervân, sahâbe ismini tasrih etmeyerek meçhulden rivayet etmiş bulunuyorlar. Bu da bir sebab-i kadh olmaz mı denilirse, buna da, “Ashâb-ı kirâmın hepsi sâhib-i adâlet bulunduklarından râvinin, sahâbe isimlerini bilmemesi hadis hakkında vesîle-i kadh olamaz” diye cevap verilir.

BEY'ATÜRRİDVÂN

Her ne zaman Hudeybiye Seferi'nden bahsedilse bu seferin en mühim vekâyiinden biri olan Bey'atürrıdvân da onunla birlikte hatırlanır. Halbuki mevzumuz olan Hudeybiye hadisinde bu biat rivayet edilmemiştir. Bey'atürrıdvân, İslâm azîm ve iradesinin en müşkül demlerde nasıl yükseldiğini gösteren müstesna vâkıalardan bir mühimi bulunduğu için İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sindeki tertibe göre izah edeceğiz.

Resûl-i Ekrem maiyetiyle Hudeybiye mevkiine inip karşılarında Kureyş'in muhalif bir vaziyet aldıklarını tamamıyla anlayınca bu seferden maksat umre ve Kâbetullah'ı ziyaret olup, harp için gelmediklerini Kureyş'e anlatmak lüzumunu hissetti ve İbn İshak'ın beyanına göre, bunu Kureyş eşrafına bildirmek üzere Huzâiler'den Hırâş b. Ümeyye'yi Sa'leb namındaki devesine bindirerek Mekke'ye gönderdi. Hırâş Mekke'ye varıp bunu anlatınca Kureyş hücum ederek deveyi öldürdü. Kendisini de öldürmek üzere hayli ezâ ve cefa ettillerse de Ehâbiş⁴⁷ Arapları araya girip bu tecavüzü menederek müşârün ileyhi salıverdiler. Hırâş gelip keyfiyeti Resûl-i-Ekrem'e arzetti.

Sonra Resûl-i Ekrem, Mekke'ye Hazret-i Ömer'i göndermek ve onun vasıtasıyla eşrâf-ı Kureyş'e maksad-ı azîmetini anlatmak istedi. Ömer, “Yâ Resûlellah! Kureyş'in bana suikast etmelerinden korkarım. Kureyş, benim kendi haklarındaki gayz ve adâvetimi bilir. Mekke'de beni himaye edip bunların taarruzunu benden menedecek kavmim Adî b. Kâ'boğullarından kimse de yoktur. Fakat ben size kendimden ziyade Kureyş nezdinde hürmet görecektir birini tavsiye edeceğim ki Osman b. Affân'dır” dedi. Filhakika Hazret-i Osman Kureyş'in riyâset mevkiinde bulunan Ebû Süfyân ile amzâde olup ikisi de Ümeyye b. Abdüşems ahfadından idi. Resûl-i Ekrem'in iradesi onun vasıtasıyla tebliğ olunmak daha muvâfıktı. Bu defa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Osman b. Affân'ı çağırdı. Ebû Süfyân ile eşrâf-ı Kureyş'e maksadı ifham için gönderdi. Bir de hicret edemeyip Mekke'de kalan kadın, erkek müslümanlara tesellî vermesini tembih buyurdu.

Yine İbn İshak'ın beyanına göre Hazret-i Osman Mekke'ye gitti. Mekke'de veya Mekke yolunda Ebân b. Saîd b. Âs'a mülâki oldu. Ebân, Hazret-i Osman'ı devesine bin-

47 Ehâbiş: Kureyş, Kinâne, Huzeyme, Huzâa kabilelerinin mecmuasına denir. Ehâbiş unvanı, vaktiyle bu kabileler murahhaslarının Hubşî dağında toplanarak, “Bu dağ yerinde durdukça kabilelerimiz halkı birbirinden ayrılmayacak, müşkül zamanlarda yekdiğerlerine yardım edecek” diye vuku bulan ittifakın verdiği isimdir.

dirdi, himayesine aldı ve Resûl-i Ekrem'in emrini tebliğ edinceye kadar himaye ve delâlet etti. Hazret-i Osman, Ebû Süfyan ve Kureyş'in ileri gelenleriyle görüşüp vazife-i risâletini ifa ve Resûl-i Ekrem'in maksadını onlara tefhim etti. Onlar, "Beyti tavaf etmek istersen sen git tavaf et, hepiniz olmaz" diye cevap verdiler. Hazret-i Osman da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tavaf etmedikçe ben de edemem" diye bu teklifi reddetti. Bu menfî cevaptan münfail olan Kureyş rüesâsı onu Mekke'de alıkoydular ve ta'bîr-i diğerle göz hapsine aldılar. Müşârün ileyhın avdeti teahhur etmesi üzerine Resûl-i Ekrem ile maiyetine "Osman b. Affân katlolunmuştur" diye bir haber erişti.

İbn İshak'ın Abdullah b. Ebû Bekir'den rivayetine göre, Hazret-i Osman'ın katli haberi duyulunca Resûl-i Ekrem, لا نبرح حتى نناجز القوم "Artık bunlarla vuruşmadıkça buradan ayrılamayız!"⁴⁸ buyurdu⁴⁹ ve Resûlullah halkı biata davet etti.

Bey'atürrıdvân bir ağacın altında icra edilmiştir. Semüre⁵⁰ denilen bu ağacın altına oturup ashâb-ı kirâmı davet etti. Ağacın dallarından biri Resûl-i Ekrem'in sırtının üzerine geliyordu. Abdullah b. Muğaffel radiyallahu anh, "Ben Resûl-i Ekrem'in baş ucunda duruyor ve koruyordum. O dalı kaldırdım" demiştir.

Ashâb-ı kirâm, Resûlullah'ın önünde ölmek ve asla firar etmemek üzere biat etmişlerdir. Câbir b. Abdullah radiyallahu anh, "Biz Resûlullah'a firar etmemek üzere biat ettik, ölüme biat etmedik" demiştir. Buhârî'nin Seleme b. Ekva'dan gelen rivayetinde de böyledir. İbn Hişâm'ın Şa'bî'den gelen bir tarîk-i rivayetinde ilk biat eden zatın Ebû Sinân el-Esedî olduğu bildiriliyor. Yine Şa'bî'den Beyhakî'nin tahrîcine göre, Resûl-i Ekrem ilk biat eden Ebû Sinân'a, "Ne diyerek biat edeceksin?" diye sormuş. O da, "Resûlullah'ın gönlünde ne

48 {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 315.}

49 Bu bahsin ibtidâsında görüldüğü üzere Resûl-i Ekrem gördüğü bir rüya üzerine umre maksadıyla ihtiyâr-ı sefer etmişti. Hazret-i Osman'ın katli haberinin şüyûna kadar hiçbir zaman harbetmek emelinde bulunmadı. Bunun müteaddit sebepleri vardı: 1. Müşrikler bütün kuvvetlerini bir araya topladıkları halde Peygamber'in maiyeti azdı, silâhsızdı, zayıftı. 2. Resûl-i Ekrem Beytullah'a hürmetsizlik etmek istemiyordu. Bu uğurda Kureyş'in meşrû tekliflerine karşı her türlü fedakârlığı göze almıştı ve bu maksadını, "Beytullah'ın harîmi dahilinde Allah'ın vâcibü'l-ihtirâm kıldığı mukaddesata tâzim maksadıyla Kureyş benden her ne isterse -ne kadar ağır olursa olsun- muhakkak onlara vereceğim" demiş ve bu sözünü yemin ile teyit ederek harbetmek istemediğini ilân buyurmuştu ki hadisteki والذي نفسي بيده لا يسألوني خطة يعظمون فيها، bu hadisteki، والذي نفسي بيده لا يسألوني خطة يعظمون فيها، cümlesidir. 3. Mekke'de birtakım müstaz'afın denilen zuafâ-yi müslimîn vardı ki bunlar hicret edememişlerdi ve korkularından imanlarını izhar da edemiyorlardı. Harben Mekke'ye girildiği surette bunların yanlışlıkla katl ü mahvedilmeleri muhakkaktı. Aşağıda sûre-i Feth'in bazı âyetlerini tercüme ederken görüleceği üzere 25. âyet-i kerîme bu hakikati ifade etmektedir. 4. Resûl-i Ekrem, değil zuafâ-yi müslimîninin hatta sanâdîd-i Kureyş'in bile harcanılmasını istemiyordu. O, yakinen biliyordu ki bugün İslâm ile mücadele halinde bulunan bu sanâdîd başta olmak üzere bütün Arap kavmi az zaman zarfında nâil-i hidâyet olacak ve süratle nûr-ı İslâm afâk-ı âleme intişar edecektir.

Bütün bu hakiki sebeplerden dolayı harbe taraftar olmayan Resûl-i Ekrem, Hazret-i Osman'ın şehâdeti haberini duyunca kendi sefirine karşı irtikâp edilen bu cinayeti, müslümanlara karşı bir hakaret ve alenî bir sebep-i harp addederek, "Artık şimdi bu adamlarla vuruşmadıkça Hudeybiye'den ayrılamayız!" diye harbe karar vermişti ve Bey'atürrıdvân bu âhenîn kararın ilk tecellisi idi.

50 Semüre ağacını Âsım Molla, "Mugaylân ağacı cinsinden bir bâdiye ağacıdır" diye tarif ediyor.

muradı varsa onun üzerine biat ediyorum!” deyip biat etmiştir.⁵¹ Ebû Sinân biatı bu veçhile güzel icra ettiğinden sair ashap da, نابعك على ما بايع أبو سنان “Biz de Ebû Sinân’ın biatı veçhile biat ediyoruz” demişlerdir.

Bu biattan Hudeybiye’de bulunanlardan yalnız bir kişi tehallûf etmiştir ki münafıklardan Benî Seleme’nin kardeşi Ced b. Kays’tır. Câbir b. Abdullah demiştir ki: “Vallahi ben Ced b. Kays’ı devesinin karnının altına gizlenmiş olduğu halde gördüm; sanki herif devesinin karnına yapışmıştı.”

Biatın hitamı sırasında idi ki Hazret-i Osman’ın şehâdeti haberinin yalan olduğu duyuldu.

İbn Hişâm’ın İbn Ebû Müleyke tarikiyle İbn Ömer’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem bir elini diğer eli üzerine koyarak Hazret-i Osman namına da biat etmiştir⁵² ve rivayete göre esnâ-yı biatte, اللهم إن هذه عثمان فإنه في حاجتك و حاجة رسولك buyurmuştur.⁵³

İşte İslâm tarihinde Bey’atürrıdvân namıyla meşhur vak’a budur. لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ “Müminler ağaç altında sana biat ederlerken Allah o müminlerden razı oldu”⁵⁴ âyet-i kerîmesi onun hakkında nâzil olmuştur.

Hazret-i Muhammed’in yüksek iradesinin bu kâhir tecellisi Kureyş arasında şâyi olunca, ehl-i İslâm’ın biatı Kureyş’e dehşet verdi. Derhal Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sulh murahhası olarak Süheyl b. Amr’ı gönderdi.⁵⁵ Hazret-i Osman da sâlimen geldi ve Hudeybiye hadisinde rivayet olunduğu veçhile sulh akdolundu.

HUDEYBIYE DÖNÜŞÜ VE SÛRE-İ FETHİN NÜZÛLÜ

Resûl-i Ekrem Hudeybiye’de on dokuz ve bir rivayete göre yirmi gün ikametten sonra ashâb-ı kirâm ile beraber Medine’ye avdet eyledi. Ashâb-ı kirâm beyt-i şerifi ziyaret edemeyerek Medine’ye döndüklerinden çok müteessif idiler. Zührî’nin rivayetine göre, Mekke ile Medine arasında sûre-i Feth nâzil oldu. İbn Abbas’tan, Enes b. Mâlik’ten,

51 {Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, IV, 137.}

52 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 316.}

53 {Hadis kaynaklarında rivayet “ اللهم إن عثمان فإنه في حاجتك و حاجة رسولك ” şeklinde yer almaktadır. MŞ32032 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Fezâil, 17.}

54 {el-Feth, 48/18.}

55 Süheyl, Benî Âmir’in kardeşidir; Kureyş’in eşrafından ve Arap’ın meşhur hatiplerinden biridir. Müşârün ileyh Bedir Gazâsı’nda esir edilmişti. O sırada Ömer radiyallahu anh Resûl-i Ekrem’e, “Süheyl’in ön dişlerini söktür de aleyhinde hitabette bulunmasın!” demiş. Fakat Resûl-i Ekrem, “Hayır, Süheyl’i kendi haline terket! O, yakında bir makama yükselerek hitabet edecektir ki, o zaman sen onu senâ edeceksin!” buyurmuştur. {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz. : Mâverdî, *A’lâmü’n-nübüvve*, s.121.} Hakikaten Mekke fethedildiği gün müslüman olan Süheyl, irtihâl-i peygamberî üzerine Mekke ahalisi ihtilâf edip çoğu irtidat âsârı göstermeye başlayınca hemen bir hutbe irat etmiş ve halkı sükûna davet edip meş’um bir ihtilâf ve irtidatın önünü almıştır. İşte Resûl-i Ekrem’in Süheyl’in irtikâ edeceğini bildirdiği hitabet makamı bu olacaktır. Müşârün ileyh hazretleri rakîk’ul-kalp idi. Kur’an okurken çok ağlardı.

Şa'bî'den, Zührî'den gelen rivayetlere göre sûre-i Feth'in, Hudeybiye sulhunun birçok fethin mebdei bir feth-i mübîn olduğunu ihbar ve beyan için nâzil olmuştur. Müfessirlerin cumhuruna göre de böyledir. Bu sûre-i şerifenin ilk âyetlerinde meâlen şöyle buyuruluyor: *"Habibim! Biz, sana bir feth-i mübîn açtık ki Allah senin günahından geçmişini ve geleceğini mağfiret buyurup üzerindeki nimetini tamamlayacak ve seni doğru bir yola yöneltecek, eşsiz bir muzafferiyetle de Allah seni azîz ve mansur kılacak."*⁵⁶

BU ÜÇ ÂYETİN İZAHI

Bu âyetlerden birincisinde Cenâb-ı Hakk'ın resulüne bir feth-i mübîn bahşettiği bildiriliyor ve ashtaptan Hazret-i Ömer gibi bazılarına bile hafî kalan Hudeybiye Sulhu, bir fetihtir, istikbalin zafer kapılarını açan gayet vâzih ve mesut hâdise-i siyâsiyyedir diye tavsif buyuruluyor. Örfte fetih, bir memleketin harben ve kahren alınmasına denildiğine ve Hudeybiye'de harbedilmediğine göre bunun fetih ile, hatta nüfûz-ı nazar sahibi herkesin âşikâr görüp anlayabileceği bir feth-i mübîn olarak tavsif buyurulması, onun siyasî bir fetih olması ve Mekke'nin Hayber'in vesairenin fetihlerinin mebdei bulunması itibariyledir.

Filhakika bugüne kadar Müslümanlık Kureyş nazarında derme çatma ve dağılmaya mahkûm bir kuvvet zannolunurken bugün müslümanların kudret-i siyâsiyye sahibi bir devlet olduğu ilk defa hasımları tarafından kabul ve bir mukavele ile tesbit edilmiş bulunuyordu ki bu hâdise-i mes'ûde ahd-i karîbde bir silsile-i fütûhâtın mebdei olmuştur ve bu cihetle yine bu sûrede bu fütûhât-ı cesîme feth-i karîb ile tavsif buyurulmuştur. Hiç şüphesiz en yakın bir zamanda ve üç sene içinde bir silsile-i fütûhâtın tahakkuku, Allah'ın peygamberine bahşettiği bir nasr-ı azîzdir yani cihan tarihinde eşi ve örneği görülmeyen bir zaferdir. Nasıl ki Resûl-i Ekrem Hudeybiye'den dönüp Medine'ye varınca bu sulhun bahşettiği siyasî nüfuz ile Cezîretülarap'ın hariç ve dahilindeki kayserlere, kistrâlara ve Yemen, Habeşe mülûküne birer hey'et-i süferâ vedâatiyle mektuplar göndererek İslâm devletinin mevcudiyetini bildirmişti ve hakîm-i enbiyâ efendimiz Hudeybiye Sulhu'nun bahşettiği siyasî nüfuzunu bu suretle de tenmiye ederek cihanşümûl olan Müslümanlığa âlî gayesiyle mütenasip geniş bir veçhe vermiştir.

Hudeybiye Sulhu'nun muhassenâtını şu da vâzihan irâe etmektedir ki Hudeybiye Sulhu'ndan Mekke'nin fethine kadar geçen bir sene zarfında İslâm câmiasına girenlerin sayısı bi'set-i Muhammediyye'den sulh gününe kadar geçen takribî yirmi seneye yakın zaman zarfında müslüman olanlardan çok fazla idi. Feth-i Mekke ve Huneyn zaferinden sonra ise müslümanların sayısı tahdit edilmeyecek dereceyi bulmuştur. Haccetü'l-Vedâ'da Resûl-i Ekrem ile haccedenlerin sayısını, ehl-i siyerin 120.000 olarak bildirmeleri, nûr-ı İslâm'ın sür'at-i intişârını anlamak için herkesin anlayabileceği bir mikyas olabilir.

56 *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا. لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَنُجِّمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا. وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا.*
{el-Feth, 48/1-3.}

Bundan sonra, sûre-i Feth'te Bey'atürrıdvân hakkında da şöyle buyurulmuştur: “*Herhalde sana biat edenler, muhakkak Allah’a biat ederler. Allah’ın eli onların elinin üstündedir. Binaenaleyh her kim cayarsa, sırf kendi aleyhine cayar. Her kim de namına Allah’a ahd verdiği şeyi ifa ederse, O da ona yarın bir ecr-i azîm verecektir*”⁵⁷

Bundan sonra sûre-i Feth'te A’rab’dan Hudeybiye Seferi’ne iştirak etmekten ihtiraz ve Resûl-i Ekrem’le gitmekten itizar edenler de zikrolunarak, “*Bedevîlerden Hudeybiye Seferi’ne iştirakten geri bırakılanlar yakında sana, ‘Bizi mallarımız ve ailelerimiz oyaladı da refakat edemedik, onun için bize istiğfar et!’ diyecektir. Onlar, kalplerinde olmayan şeyi dille-riyle söyleyeceklerdir*” buyurulmuştur.⁵⁸

Yine “*Seferden o geri bırakılanlar yakında, ‘Siz, birtakım ganimetleri iğtinâma gittiğiniz zaman bizi de bırakın, arkanızdan gelelim!’ diyecektir. Onlar, Allah’ın (Hudeybiye gazilerine) verdiği va’d-i tebdil (kendileri de ganimete iştirak) etmek isteyecekler. Habibim seni onlara, ‘Sakın (biz ganimete giderken) siz asla peşimiz sıra gelmeyeceksiniz. Bundan evvel Allah hakkınızda böyle buyurdu’ diye cevap ver!*”⁵⁹

Bundan sonra sûre-i Feth'te âtîde birtakım zorlu milletlerle edilecek harpte o Hudeybiye’den tahallûf edenlerin alması icap eden vaziyete işaret ederek de şöyle buyurulmuştur: “*Bedevîlerden o geri kalanlara deki: ‘Siz ileride kuvvetli harp ehli çetin bir kavim (ile harb)e davet olunacaksınız. Onlara muharebe edersiniz yahut (siz harbetmeden onlar) müs-lûman olurlar. Eğer itaat eder (gazâyâ iştirak eder)seniz, o zaman Allah size bir güzel ecir verir. Yok eğer bundan evvel yaptığınız gibi aksine giderseniz, Allah sizi elîm bir azap ile ta’zîb eder.*”⁶⁰

İbn İshak muttasıl bir sened ile İbn Abbas’ın, “Bu çetin ehl-i harp, ehl-i Fars’tır” dediğini rivayet etmiştir.

Yine İbn İshak, Zührî’nin de, “Be’s-i şedîd kavmi”ni Müseylemetülkezzâb’ın kavmi Benî Hanîfe ile te’vil ettiğini nakletmiştir.

Ehl-i Fars ile harbe davet, Hazret-i Ömer zamanında olmuştur. Hazret-i Ömer Medine, Cüheyne, Müzeyne bedevîlerini ehl-i Furs ile kıtâle davet etmiştir.

Müseylemetülkezzâb ile harbe davet de Hazret-i Ebû Bekir zamanında oldu. Müseyleme, Resûl-i Ekrem’in vefatı üzerine da’vâ-yı nübüvvete kıyam etmiş ve başta kavmi Benî Hanîfe olduğu halde bedevîlerden bir hayli kavim kendisine yardım etmişti. Sıddîk-ı a’zam tarafından sevk edilen bir ordu ile bu fie-i bâğiye tenkîl ve sergerdeleri Müseyleme de katledilmiştir. Kâtili de Hazret-i Hamza’nın kâtili Vahşî’dir.

57. إِنَّ الدِّينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسْئُولُهُ أَجْرًا عَظِيمًا. {el-Feth, 48/10.}

58. سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِآلِسَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ. {el-Feth, 48/11.}

59. سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَأْخُذْهَا ذُرُونَا تَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ. {el-Feth, 48/15.}

60. قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعُونَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُفْزِكُمْ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا. {el-Feth, 48/16.}

Sonra Cenâb-ı Hak Bey'atürrıdvân'ı meâli bervech-i âtî âyetlerle tesbit buyurmuştur: *"Hakikaten Allah o müminlerden ağacın altında sana biat ederlerken razı oldu. Allah müminlerin gönüllerindeki teessür ve heyecanı bildi de üzerlerine o sekîneti indirdi (onları sulha yöneltti) ve kendilerine (Hayber'in, Mekke'nin) yakın (zamanda) fethini mükâfat verdi."*⁶¹ *Birçok ganimetler de verdi ki, onları da alacaklar. Allah böyle bir aziz ve hakîm bulunuyor. Allah size birçok ganimet (de) vaad buyurdu, onları (da âtiyen) alacaksınız. Şimdilik Allah size şu (Hayber'i) peşin verdi ve nâsın taarruzlarını sizden menetti. Tâ ki müminler için (müstakbel fütuhâtın tahakkukuna) bir alâmet olsun ve sizi doğru bir yola hidayet buyursun. Bu peşin zafer ve ganimetten başka bir ganimet daha vaad buyurdu ki onu henüz elinize geçirmeye muktedir değilsiniz. Allah onu muhakkak surette ihâta buyurdu (ki Hevâzin ve Fars'ta göreceksiniz). Allah her şeye kâdir bulunuyor."*⁶²

Sûre-i Feth'in bundan sonraki âyetleri yukarıda birer münasebetle zikir ve tercüme edilmiştir.

Şimdi Zührî'nin bir sözünü zikrederek Hudeybiye hadisinin izahına nihayet vereceğiz. Müşârûn ileyh hazretleri bu sulh hakkında demiştir ki: Hudeybiye sulhundan evvel ve kendisinden daha büyük hiç fetih müyesser olmamıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Allah'a hâs doksan dokuz -ki, bir eksik olarak yüz eder- isim vardır. Bu isimleri her kim (tamamen) sayarsa cennete girer" buyurduğu rivayet edilmiştir. {B2736 Buhârî, Şürût, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî "Tevhîd" bahsinde de zikretmiştir. Tirmizî "Daavât"ta, Nesâî "Nuût"ta, İbn Mâce de "Duâ" bahsinde tahrîc etmişlerdir.

61 Hasan-ı Basrî hazretleri feth-i karîbden murat, Hecr arazisidir demiştir ki harpsiz fetholunan bu arazinin hasılâtından hayli zaman istifade edilmiştir ve bunun fethi en yakın ve güzel bir fetih olmuştur.

62 لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا . وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا . وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا . وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا . وَآخَرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا . {el-Feth, 48/18-21.}

İbn Mâce'nin bir tarîk-i rivayeti farklıdır ve meâli şöyledir: “Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır ki bir eksik yüzdür. Allah tektir. Tek şeylere muhabbet eder. Her kim o doksan dokuz ismi ezberleyip hıfzederse cennete dahil olur.”⁶³

Bundan sonra İbn Mâce'nin rivayet tarikinde esmâ-i ilâhiyye birer birer zikredilmiştir ki biz de bu esmâ-i şerifeyi aşağıda zikredeceğiz.

Bu hadisin Buhârî metnindeki babının unvanı, “İkrarda İştirattan, İstisnadan Câiz Olanlarla Halk Arasında Mûteâref Olan Şartların Beyanına Ait Bahistir”⁶⁴ suretindedir.

Müellif Buhârî *Sahîh*'inde bu unvanı izah ederek eimme-i seleften şu iki misali rivayet ediyor:

1. Bir kimse mekkâreciye, “Şu hayvanını benim için evinde sakla! Ben binip seninle filân gün yolculuk edeceğim. Şayet o gün gelip seninle yolculuk etmezsem sana on lira borcumdur” dese de, muayyen günde gelip mekkâreci ile yola çıkmasa bu şartın muteber olduğunu İbn Avn, İbn Sîrîn'den rivayet etmiştir. Kâdî Şüreyh de, “Her kim kimsenin icbarıyla değil, kendi ihtiyarıyla nefesine herhangi bir şeyi şart kılarsa, o şartı ifa lâzım gelir” demiştir. Fakat cumhûr-ı fukahâ, bu bir vaaddir, vefa lâzım gelmez demişlerdir.

2. Eyyûb es-Sahtiyânî'nin de yine Muhammed b. Sîrîn'den rivayetine göre, bir kimse âhar bir kimseye bir miktar meselâ buğday satsa da müşteri bâiye, “Ben pazartesi günü gelmezsem benimle senin arandaki bey' merfû'dur” dese, bu mesele hakkında da Kâdî Şüreyh bir muhâkemesinde müşteriye, “Artık sen mîadına hulfettin” diye bey'i ref' ile hükmetmiştir.⁶⁵

Bâyiin mekânından mebîi nakletmek şartı da böyledir. Çünkü bu şart da muktezâ-yı akdi tasrihtir, müteâreftir, câizdir.

“Allah'ın doksan dokuz ismi vardır” kavlinde ziyâde-i nefiy yoktur. Bunun bâhir bir delili merfûan rivayet olunan İbn Mes'ûd hadisidir ki, أو أنزلته، أو أسألك بكل اسم هو لك سميت به نفسك، أو علمته أحدا من خلقك أو استأثرت به في علم الغيب عندك... buyurulmuştur.

Mânası. “Allahım! Sana esmâ-i şerifenin hepsiyle niyaz ederim. O isimler ki sen zât-ı bârîni onlardan her biriyle anmışsındır. Yahut kitaplarında inzal buyurmuşsundur. Yahut bir peygamberine tâlim buyurmuşsundur. Yahut ezêl ilm-i gaybında kendin için ihtiyar etmişsindir.”⁶⁶

Bir kere Hazret-i Âişe, أسألك بجميع أسمائك الحسنی كلها ما علمنا منها وما لم نعلم و أسألك باسمك، Rabbim! Esmâ-i hüsnândan bizim bildiğimiz, bilmediğimiz bütün isimlerinle sana münâcât ederim. Her veçhiyle büyüklerin büyüğü olan

63 {İM3861 İbn Mâce, Duâ, 10.}

64 باب ما يجوز من الإشتراط والنتيا في الإقرار والشروط التي يتعارفها الناس بينهم [بخاري].

65 قال ابن عون عن ابن سيرين: قال رجل لكرّيه: أرحل ركابك! فان لم أرحل معك يوم كذا وكذا فلك مائة درهم فلم يخرج. فقال شريح: من شرط علي نفسه طائعا غير مكره فهو عليه. وقال أيوب عن ابن سيرين: إن رجلا باع طعاما وقال إن لم آتاك الأربعة فليس بيني وبينك بيع. فلم يجئ فقال شريح: للمشتري أنت أخلفت ففضي عليه. [رواه البخاري]

66 {HM3712 İbn Hanbel, I, 392.}

isminle sana dua ederim. Her kim sana bu isimlerinle dua ederse, icâbet edersin rabbim!” diye dua etmişti. Âişe es-Sıddîka hazretleri, “Resûl-i Ekrem: *‘İsabet ettin, isabet ettin.’* diye beni tasdik buyurdu” demiştir (Aynî).⁶⁷

İbnü'l-Arabi esmâ-i hüsnâ hakkında “elf” (bin) sayısını rivayet etmiştir ve “Esmâ-i ilâhiyye adedinde bu da azdır; umumiyetle denizler esmâ-i ilâhiyyeyi yazmak için mürekkep olsa, denizler tükenir de esmâ-i ilâhiyye yine yazılmış olmaz. Hatta bu denizlerin yedi misli getirilse, o da kifâyet etmez” diye ism-i bârînin akl-ı beşerle tahdit ve tayinini reddetmiştir. Bu hadîs-i şerifte doksan dokuz olarak zikredilen esmâ-i ilâhiyye, Allah adının en meşhurları olmak üzere tahdit edilmiştir (*Kastallânî*).

Esmâ-i ilâhiyye tevkîfidir; onlar, yalnız Allah'ın tâlimi, sünnetin irşadıyla bilinebilir. Aklın tecviz ve kıyasın hükmettiği her ismin Allah Teâlâ'ya itlakı câiz değildir. Nusûs ile sünnet ile mâlûm olmayan herhangi bir ismin Allah'a itlakı memnûdur. Bu cihetle hadîs-i şerifte “doksan dokuz” adedi bir de “yüzden bir eksik” diye teyit edilmiştir. Olabilir ki kâtibin kalemi bir sehv ü iştibâh ile doksan dokuz adedini, yetmiş yedi, yahut doksan yedi, yahut yetmiş dokuz yazabilir. Böyle bir şüpheye yer vermemek için ve ihtiyata riayet edilerek (biri hariç yüz) diye tekit buyurulmuştur ki hadisin “Şürût” bahsinde sebep-i îrâdı da budur; مائة إلا واحدا kavlindeki istisnadır. İstisna ile amel câiz olduğuna istidlâl edilmiştir. Çünkü istisnalarda kelâm, yalnız müstesnâ minh ile değil müstesna ile tamam olur ve hüküm ikisi mecmûuna taalluk eder. Meselâ bey'de müşteri, “Şu çeçten 100 kilesini aldım. 1 kile müstesna olmak üzere” dese bu söz, 99 kile olarak muteber olur. İkrar hakkındaki ahkâm da böyledir.

Hâfız Irâkî, “Bu hadîs-i şerifin istisna hakkında bir misal olabilmesinde nazar vardır. مائة إلا واحدا kavli kendisine takaddüm eden تسعة و تسعون kavlini tekit olarak vârit olmuştur. Binaenaleyh müekkidin medlûlü, müekkedden müstefâd olmuştur” demiştir. Fakat kelâm-ı müekkedden kat'-ı nazarla misal olabilir.

Allah Teâlâ'nın doksan dokuz esmâ-i şerifesini Süyûtî *Câmiu's-sagîr*'inde sıhhatine ve Tirmizî, İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhakî gibi ehl-i hadîs tarafından tahrîc olunduğuna işaret ederek Ebû Hüreyre'den şu suretle rivayet ediyor:

Hüve'llâhü'llezi lâ ilâhe illâ hû, er-rahmân, er-rahîm, el-melik, el-kuddûs, es-selâm, el-mü'min, el-müheymin, el-azîz, el-cebbâr, el-mütekebbir, el-hâlık, el-bârî, el-musavvir, el-gaffâr, el-kahhâr, el-vehhâb, er-rezzâk, el-fettâh, el-alîm, el-kâbîd, el-bâsıt, el-hâfız, er-râfî, el-muiz, el-müzil, es-semî, el-basîr, el-hakem, el-adl, el-latîf, el-habîr, el-halîm, el-azîm, el-gafûr, eş-şekûr, el-alîy, el-kebîr, el-hafîz, el-mukîr, el-hasîb, el-celîl, el-kerîm, er-rakîb, el-mücîb, el-vâsî, el-hakîm, el-vedûd, el-mecîd, el-bâis, eş-şehîd, el-hak, el-vekîl, el-kavî, el-metîn, el-velî, el-hamîd, el-muhsî, el-mübdî, el-muîd, el-muhyî, el-mümîr, el-hay, el-kayyûm, el-vâcid, el-mâcid, el-vâhid, es-samed, el-kâdir, el-muktedir,

el-mukaddim, el-muahhir, el-evvel, el-âhir, ez-zâhir, el-bâtın, el-vâlî, el-müteâlî, el-ber, et-tevvâb, el-müntekım, el-afüv, er-raûf, mâlikü'l-mülk, zü'l-celâli ve'l-ikrâm, el-muksit, el-câmi', el-ganî, el-muğnî, el-mâni', ed-dâr, en-nâfi', en-nûr, el-hâdî, el-bedî', el-bâkî, el-vâris, er-reşîd, es-sabûr.⁶⁸

İbn Mâce *Sünen*'inde bu esmâ-i hüsnâyı birer birer tâdât ettikten sonra, "Bana birçok ehl-i ilim tarafından bâliğ olduğuna göre, esmâ-i hüsnânın evveli şu suretle başlar diyerek, *cümlesini zikretmiştir.*⁶⁹ Hâkim de *el-Müstedrek*'inde, "Esmâ-i hüsnâ hadisi sahih bir hadistir. *Sahîhayn*'da esâmî-i sahîha ile tahrîc edilmiştir. Yalnız esâmî zikredilmemiştir" demiştir.

İşbu esmâ-i şerifeden Allah ism-i şerifi, hakiki vücut ile mümtaz olan vâcibü'l-vücûdun alem-i hâssıdır, öz adıdır. Vücut O'nun muktezâ-i zâtıdır. Sair mevcûdat vücudunu, varlığını umumiyetle O'nun nurundan iktibas etmiştir. Binaenaleyh her vücut, her taayyün O'nun vücûd-ı mutlakı önünde tamamıyla sönüktür.

Allah ism-i şerifi, bütün kemal sıfatlarını kendisinde toplayan, eksik sıfatlardan tamamıyla uzak bulunan vâcibü'l-vücûdun kendisine has bir isimdir. Çünkü Allah ism-i şerifi bütün ulûhiyyet sıfatlarıyla tavsif edilmeye müsaittir. Rabbimizin öbür isimlerinden hiçbirisi ne Allah ism-i şerifi ile, ne de sair esmâ-i şerife ile umumi bir tavsife mütehammil değildir. Halbuki rabbimiz için bir isim gerektir ki bütün ulûhiyyet sıfatları o mübarek ismin mahiyeti üzerine câri olabilsin, bu sebeple mâbudumuza yegâne alem olarak Allah ism-i şerifi teayyün etmiştir.

Allah ism-i şerifi, sübhânî isimlerin en ehassıdır. Hiçbir fert bu âlî ismi ne hakikaten ne de mecazen Hak Teâlâ'dan başka hiçbir mevcuda izâfe etmemiştir. Şuurlu bir insanın bu mukaddes isim ile başkasına hitap ettiği veya bir şeye ad verdiği beşer tarihinde duyulmamış ve işitilmemiştir.

Allah ism-i şerifi, ibadette ve rubûbiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isimdir. Bu cihetle "lâ ilâhe illallah" kelimesi tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid sahih olmuyor (*Beyzâvî Tefsiri*, I, 5).

Diğer esmâ-i şerifenin medlûllerini izah etmek uzundur; eserimizin tahammülü yoktur. Mamafih bunlardan bir kısmını eserimizde 575 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinde izah ettik. Oraya bakınız!

Kitâbullah'a muhalif ve helâl olmayan şartlar: Bunun için de Buhârî müstakil bir bab açarak Abdullah b. Ömer'den yahut babası Hazret-i Ömer'den, *كل شرط خالف كتاب الله فهو باطل وإن اشترط مائة شرط* hadisini mürselen rivayet etmiştir ki, "*Her şart ki Allah kitabına muhaliftir, bâtıldır. Yüz şart bile şart kılındığı farz edilse hiçbir hüküm ifade etmez*"⁷⁰ demektir. Bu sözün

68 {Süyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 4755.}

69 {İM3861 İbn Mâce, Duâ, 10.}

70 {Buhârî, Şürût, 17 (bab başlığı).}

kâili Hazret-i Ömer midir, yoksa oğlu mudur? Râvi tarafından sıhhatle tayin edilemediğinden terdîd ile rivayet edilmiştir.

Bundan sonra Buhârî Hazret-i Ömer'in umumi bir kaide halindeki bu sözlerini teyit için Hazret-i Âişe'den rivayet olunan ve câriyesi Berîre'nin sûret-i iştirâsına ait bulunan Resûl-i Ekrem'in, ما بال أقوام يشترطون شروطا ليست في كتاب الله من اشترط شروطا ليس في كتاب الله فليس له وإن اشترط مائة شرط kavî-i şerifini rivayet etmiştir ki meâlî şöyledir: *“Birtakım kimselere ne oluyor ki onlar Allah'ın kitabında olmayan birtakım şartları şart koşuyorlar. Her kim Kitâbullah'ta bulunmayan (ve ona muhalif olan) bir şartı şart kılsa, o şartın kendi lehine bir faydası yoktur. İsterse öyle yüz şart dermeyer etsin.”*⁷¹

Câriye Berîre bir kere Hazret-i Âişe'ye müracat ederek bedel-i kitâbetine yardım ederek halâsını rica etmişti. O da efendileriyle görüşmesini ve razı olurlarsa bedelinin defâten kendi tarafından verilerek alınıp âzat etmesini söylemişti. Berîre efendileriyle görüştüğünde velâsı yani Berîre öldüğü zaman veraseti kendilerine ait olmak üzere muvâfakat edebileceklerini söylemişlerdi.

Hazret-i Âişe meseleyi Resûl-i Ekrem'e arzettiğinde Resûl-i Ekrem veraset şartının hukukî ehemmiyeti olmadığını ve Berîre'yi hemen iştirâ ve âzat etmesini söyledi. Sonra da Mescid-i Saâdet'e gidip bir hutbe irat ederek yukarıdaki hukukî düsturu tebliğ buyurdu.

Kitâbü'l-Vesâyâ

كِتَابُ الْوَصَايَا

Bu kitap, vasiyetlerin ahkâmını bildiren ehâdîs-i şerifeyi muhtevidir.

Vesâyâ vasiyetin cem'idir. Vasiyet lugaten evsâ, yûsîden masdardır. Îsâ' ve tavsiye mânasına bir isimdir. Sonra mûsâ bih mânasına isim olmuştur. Îsâ' ve tavsiye, bir kimsenin gerek sağlığında gerek vefatı üzerine gaybûbeti halinde diğer kimseye bir iş görmesini sipariş etmesi demektir ki Türkçemizde ısmarlamak tabir olunur.

Îsâ', şeriat örfünde "lâm" ile "ilâ" ile istimal olunur. أوصى لفلان وأوصى إلى فلان denir. Her iki istimale göre mânaları başkadır. Lâm ile istimaline göre, vasiyet ve îsâ', öldükten sonra malını başkasına temliktir. İlâ ile kullanılırsa, öldükten sonra malında ve çocuklarının umur ve mesâlihinde tasarrufu bir kimseye tefviz etmektir. Mevzumuzda vasiyetin birinci istimali matlûp olduğundan fukaha vasiyeti bazı ihtirâzî kayıtlarla şöyle tarif etmişlerdir:

Vasiyet, bir aynı veya bir deyn ve menfaati teberrû suretiyle ölüm halinden sonraya izâfe etmek suretiyle temlikten ibarettir. Bu veçhile vasiyet de bir akiddir. Ancak vasiyette mûsînin malında mûsâ lehin tasarrufunu icap ve mûsînin vefatından sonraya izâfe edilmiştir ve bu suretle vasiyet bey', icâre, hibe gibi akidlerden ayrılmıştır. Çünkü bu akidlerden hiçbirinde ba'de'l-mevt icap ihtimali yoktur ve esasen böyle bir akid bâtıldır. **Vech-i tesmiye** de, meyyitin hayatında mâlik olduğu bir aynı veya menfaati vasiyet sebebiyle vefatından sonra nâil olacağı hayır ve sevaba îsâl etmesidir.

Vasiyet, mâ ba'de'l-mevte muzaf temlikten ibaret olduğuna göre, kıyasen câiz olmamak icap eder. Çünkü mevt, mülkiyeti izâle eder. Bu suretle temlik, mülkiyetin zevâli zamanına izâfe edilmiş olacağından temlik, sahih olmak şöyle dursun, mutesavver bile değildir. Vasiyette kıyas yolu bu suretle kapalı bulunduğundan, fukahamız vasiyetin cevazını nusûs ile, icmâ delili ile tahsîn etmişlerdir (*Bedâi'*).

Müellif İmam Bûhârî bu bahsin bidayetinde sûre-i Bakara'nın 180-182. âyetlerini zikrederek vasiyetin meşruiyetine işaret etmiştir ki meâlen şöyledir: "*Sizden birinize ölüm geldiği vakit eğer mal bırakmak isterse, babasına, anasına ve en yakın akrabasına mâruf derecede vasiyet etmesi müttakiler üzerine icrası vâcip bir hak olarak farz kılındı. Şimdi her kim bu (vasiyeti)ni (mûsîden) duyduktan sonra onu tağyîr ederse, bunun günahı şüphesiz vasiyeti bozanlara aittir. Her halde Allah meyyitin vasiyetine yakından vâkıftır, onu tebdil edenleri de tamamıyla bilir. Her kim de mûsîden (vasiyet sebebiyle verese)ye sehven gadir yahut amden*

günah sudûruna vâkıf olur da verese ile mûsâ leh arasını ıslah ederse, o kimseye ıslah etmekte bir beis yoktur. Muhakkak Allah mûsâ'nın hata ve günahını mağfiret ve ıslah eden mümine de rahmet eder."¹

Bu nazm-ı mübînde anaya, babaya ve yakın akrabaya vasiyet edilmesi emrolunuyor ki bu babdaki iki noktainazardan en sahih olan bir kavle göre, âyet-i kerîmede bu emir vücûba mevzudur.² Binaenaleyh aşağıda tercüme edeceğimiz miras âyeti nâzil olmazdan evvel ebeveyne ve yakın akrabaya bir mal vasiyet etmek farz idi. Karâbet câmiasına vasiyet suretiyle hürmet ediliyordu. Bilâhare miras âyetleri nâzil olarak vasiyetin vücûbu nesho-
lundu. Şu fark ile ki vasiyette akrabaya bu teâvünün mâruf veçhile ta'yîn-i miktarı mûsâ'nın re'yine bırakıldığı halde miras âyetlerinde takrir buyurulan mirasların kemiyeti bizzat Allah Teâlâ tarafından tayin buyurulmuş ve miras sahipleri o suretle meşrû sehimlerini almaya başlamıştır ve bu halde mûsâ'nın ba'demâ ebeveyne ve ashâb-ı ferâizden olan akrabaya vasiyet külfetini yüklenmesine lüzum kalmamış ve akraba arasında vukuu melhûz ve belki mukakkak olan nizâ ve ihtilâf da izâle edilmiştir.

İbtidâ-i İslâm'da vasiyet suretiyle tesis buyurulan vilâdet ve karâbet hakkı, şimdi miras suretiyle daha ziyade takviye edilmiş olup şu kadar ki vâris olacak yakın akrabaya vasiyet neshedilmiş bulunuyor. Hatta en sahih bir habere göre, vârise vasiyet yalnız mensuh olmakla kalmayıp menolunmuştur. Bu babda ümmetin icmâı vardır. Sünen-i erbaa sahipleriyle diğer ehl-i rivayetin Amr b. Hârice radiyallahu anhtan rivayetlerine göre, müşârün ileyh hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Vedâ'da hutbe irat ederken, *“İyi biliniz ki Allah, her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık bundan böyle vârise vasiyet yoktur”*³ buyurduğunu işittim demiştir ki bu hadis haccetü'l-Vedâ'da binlerce ashap muvâcehesinde irat olunan hutbenin bir parçası olup ümmet arasında intişar etmiş ve hükmen tevâtür derecesine yükselmiştir.

İbn Ebû Hâtim'in muttasıl bir senedle İbn Abbas'tan rivayetine göre, müşârün ileyh hazretleri ebeveyne ve yakın akrabaya vasiyeti مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ âyet-i kerîmesi neshetti demiştir ki Nisâ sûresinin 7. âyeti olan bu nazm-ı mübîn *“Ebeveynin ve akrabanın bıraktıkları maldan erkeklere bir pay vardır. Ebeveynin ve akrabanın bıraktıklarından dişilere de bir pay vardır. Bu terekenin azından da çoğundan da birer pay farz kılınmıştır”* meâlinindedir.

Bundan sonra İbn Ebû Hâtim bu ictihadın ashap ve tâbiînden şu zevattan nak-
lolunduğunu bildiriyor: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Mücâhid, Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Cübeyr, Muhammed

1 كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ . فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ . فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ . {el-Bakara, 2/180-182.}

2 Bazıları da nedbe hamletmişlerdir.

3 {Metinde hadis şu ifadeyle başlamaktadır: “إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى”. T2120 Tirmizî, Vesâyâ, 5.}

b. Sîrîn, İkrime, Zeyd b. Eslem, Rebî' b. Enes, Katâde, Süddî, Mukâtil b. Hayyân, Tâvûs b. Keysân, İbrâhim en-Nehaî, Kâdî Şüreyh, Dahhâk, Zührî. Bu cumhûr-ı ulemâyâ göre vüçûb-ı vasiyet mensuhtur, miras âyetleri neshetmiştir. Müstakil bir hükmü şer'î tesis eden miras âyetleriyle vasiyet bi'l-küllîye ref olunmuştur.

Bir de Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'an*'da rivayetine göre, Resûl-i Ekrem vârise vasiyeti yalnız diğer veresenin icâzet ve muvafakatlerine muallak olarak tecviz etmiştir. Bu da birçok ashâb-ı kirâm tarafından hikâye edilmiştir.

Geriye yalnız ehl-i miras olmayan akârib kalmıştır ki bunlar hakkında meyyitin sülûs malından vasiyet müstehaptır. Akrabaya birr ü ihsâna dair âyât ve ehâdîs çoktur. Tahri-riyle meşgul bulunduğumuz bu bab, bu nevi âyât-i kerîme ve ehâdîs-i şerife ile doludur.

BİR İNTİKÂD. Allâme şârihimiz Bedreddin el-Aynî *Umdetü'l-kârî*'de vasiyet âyetinin, miras âyetleriyle neshine dair yukarıdaki mâlûmatı verdikten ve cumhûr-ı sahâbe ve tâbiîn'in bu husustaki ictihadlarını bildirdikten sonra Fahreddin er-Râzî'nin *Tefsîrû'l-kebîr*'inde Ebû Müslim el-İsfahânî'den, vasiyet âyeti mensuh değildir suretindeki iddiasını hikâye etmesine hayret ediyor. Ebû Müslim, vasiyet âyeti mensuh değil, belki miras âyeti ile müfesserdir demiştir. Ebû Müslim'in bu garip ictihadı, Kur'an'da mensuh âyet yoktur, Kur'an'ın nâtık olduğu nesih, şerâi'-i sâlifeye maksur ve münhasırdır diyerek Kur'an'da hükmü mensuh hiçbir âyet bulunmadığını bir kâide-i külliyye halinde kabul etmesinin zaruri ve hatalı bir neticesidir.

Ebû Müslim güya seleften bazılarının, "Vasiyet, vâris olan yakın akraba hakkında mensuhtur. Fakat vâris olmayan uzak akraba hakkında mensuh değil sabittir" suretindeki ictihadlarını müdafaa etmek istemiştir ki bu ictihad ashabı: Hasan, Mesrûk, Dahhâk, Müslim b. Yesâr, Alâ b. Ziyâd'dır. İbn Kesîr de bunlara Saîd b. Cübeyr'i, Rebî' b. Enes'i, Mukâtil b. Hayyân'ı ziyade etmiştir. Bu zümre-i ilmiyyenin de istinat ettikleri delilleri vardır. Bunlardan birisi yakında 1166 numara ile tercüme edeceğimiz Abdullah b. Ömer hadisidir.

Fakat Ebû Müslim bu ekalliyet hizbini müdafaya kendi prensibi olan neshi inkâr ile başlamıştır. Usûl-i fıkıh kitaplarında zikrolunduğu üzere Ebû Müslim'den başka, değil selef, haleften bile hiçbir kimse neshi inkâr etmemiştir.

Bundan dolayıdır ki şârih Aynî, Râzî'nin *Tefsîrû'l-kebîr*'inde İsfahânî'nin ictihadını nakletmesini garâbetle tavsif etmiştir.⁴ Yoksa gerek cumhurun, gerek ekalliyet hizbinin vâsıl olduğu netice birdir: Gayri vâris akrabaya meyyitin sülûs malından vasiyetin müs-tehap olmasıdır.

4 Cessâs Ebû Bekir er-Râzî bu garip ictihada *Tefsîr*'inde ve مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ {el-Bakara, 2/156.} âyet-i kerîmesinin tefsirinde temas ederek bu ictihad sahibinin fıkıh ile hiç münasebeti olmadığını zikretmiş ve uzun bir tenkit ile bunun ne derece fâhiş bir hata olduğunu ortaya koyduktan sonra, "Allah onu da, bizi de mağ-firet buyursun!" duasıyla nihayet vermiştir.

Yukarıda *Bedâi'*den naklen vasiyetin cevazına istidlâlde kıyas yolu kapalı olup nusûs ile, icmâ delili ile istidlâl edildiğini bildirmiştik. *Bedâi'*de bu hususa dair şu iki âyet-i kerîme zikredilmiştir.

1. Nisâ sûresinin mirasa dair olan 11. âyet-i kerîmesidir ki meâlen şöyledir: “Allah size (miras taksimini) şöyle emrediyor: Evlâdınız hakkında erkeğin payı, iki dışının nasibi kadardır. Eğer evlâdın hepsi dişi olur, ikiden ziyade bulunursa, meyyitin bıraktığı malın üçte ikisi bunlara ve eğer bir kız ise bu surette malın yarısı ona aittir. Meyyitin anasıyla babasına (gelince,) eğer meyyitin çocuğu varsa ana babanın hakkı, her birisi için terekenin altıda birisidir. Eğer çocuğu yok da meyyitin anasıyla babası vâris oluyorsa, anasına üçte bir, diğer meyyitin kardeşleri varsa bu surette ananın nasibi altıda birdir. (Sehimlerin bu suretle taksimi) meyyitin ettiği vasiyet(i infaz)dan veya borcu(nu eda)dan sonradır.”⁵

Bu âyet-i kerîmede miras vasiyet üzerine mürettep olarak teşrîf buyurulduğuna göre vasiyetin câiz olması lâzım gelir.

2. Mâide sûresinin 106. âyet-i kerîmesidir ki meâlî şöyledir: “Sizden birinize ölüm gelip çıktığı o vasiyet sırasında aranızda şehâdet, ya kendinizden adalet sahibi iki adam, yahut yolculuk ve müsâfîret halinde iseniz kendinizden başka olan iki yabancı kimse(nin edasıyla)dır.”⁶

Bu âyet-i kerîmede de vasiyet edilirken bu muameleye işhâd edilmesinin tâlim buyurulması vasiyetin meşrû olduğuna vâzihan delâlet eder.

Vasiyetin meşruiyetini ifade eden ehâdis-i şerifeyi ve bunlardan istifade edilen şer'î hükümleri de baştan başa bu babda göreceğiz.

İcmâ delili de *Bedâi'*'de şöyle tasvir ediliyor: Resûl-i Ekrem'in zamân-ı saâdetinden bulunduğumuz şu zamana kadar İslâm ümmeti, içlerinden hiçbir fert inkâr etmeyerek vasiyet edegelmıştır. Ümmetin vasiyeti bu suretle iltizâmî bir delîl-i icmâdır deniliyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُوصِي فِيهِ يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إِلَّا وَوَصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-
lemin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Vasiyet edecek dünyalığı bulunan

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ الْاُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اِثْنَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثُ مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ إِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ. {en-Nisâ, 4/11.}

6 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ. {el-Mâide, 5/106.}

müslüman bir kişiye, vasiyeti yanında yazılı bulunmadıkça, iki gece yatması muhakkak surette câiz değildir. {B2738 Buhârî, Vesâyâ, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de tahrîc etmişlerdir. Hadisteki iki gece kaydı tekittir, tahdit değildir. Az bir zaman olsa bile, o müddetin vasiyetsiz geçmesi muvâfık değildir, herhalde vasiyetnâmesi yanında yazılı bulunmalıdır demektir.

Bu hadîs-i şerifte vasiyete tergîb vardır. Zâhirîler bununla ihticâc ederek vasiyet vâciptir demişlerdir. Zührî, “Mal az olsun, çok olsun ondan vasiyet edilmesini Allah farz kıldı” dermiş. İbn Hazm, vücûb-ı vasiyet hükmünü şu sahâbî ve tâbiîden rivayet etmiştir: Talha b. Ubeydullah, Zübeyr, Abdullah b. Ebû Evfâ, Talha, Şa’bî, Tâvûs ve daha başkaları. Yine İbn Hazm, Ebû Süleyman ile bütün ashabımız eimme-i Zâhiriyye vücûba kâil olmuşlardır demiştir.

Seleften bir zümre-i ilmiyye de mûsî fakir olsun, zengin olsun vasiyet vâcip değildir demiştir. Bunlardan bir kısmı mendup olduğunu kabul etmişlerdir ki, İbrâhim en-Nehaî, Şa’bî, Sevrî ile Mâlik, Şâfiî bunlardandır. İbnü’l-Arabî, “Selef-i evvelden vücûba kâil olan hiçbir kimse bilmiyorum” demiştir. Nehaî ile Şa’bî, “Mendup olarak ebeveyne ve yakın akrabaya da vasiyet olunur” demişlerdir.

Dahhâk ile Tâvûs, ihtilâf-ı dîn gibi bir mâni sebebiyle miras almayan ebeveyn ile yakın akrabaya vasiyet, nass-ı Kur’ân ile vâciptir demişlerdir. Hatta Yemen’in büyük âlimi Tâvûs, “Her kim ki fakir akrabası varken onu mahrum eder de ecnebiye vasiyet ederse, vasiyet olarak verilen mal, ecnebiden alınır da akrabaya reddolunur” demiştir. Dahhâk da, “Vasiyet edebilecek malı olup da fakir akrabasına vasiyet etmeden ölen kimse Allah’a karşı günahkâr olarak ölür” demiştir. Taberî’nin beyanına göre Hasan-ı Basrî, Câbir b. Zeyd, Abdülmelik b. Ya’lâ gibi tâbiî ulemâsı da malının sülüsünü gurebâya vasiyet eden kimsenin fakir akrabası bulunursa, bu vasiyet edilen malın üçte biri gurebâya, üçte ikisi de akrabaya verilir demişlerdir. Tâvûs ise böyle bir taksime muvafakat etmeyerek, “Vasiyet edilen malın hepsi mûsâ lehlerden alınır, akrabaya verilir. Çünkü sûre-i Bakara âyeti muhkemdir” demiştir.

Ashabımız sâdât-i Hanefiyye, “Vasiyet müstehaptır, çünkü vasiyet mûsînin kendi malında diğerin hakk-ı mülkiyetini ispattır. Binaenaleyh hibe, âriyet gibi vasiyet de vâcip değildir. Vasiyetin vücûbuna bu İbn Ömer hadisiyle istidlâl de doğru değildir. Çünkü İbn Ömer bile hadisin râvisi iken vasiyet etmemiştir. Eğer vasiyet vâcip olsaydı, İbn Ömer’in rivayet ettiği bir hadisin hükmüne muhalefet etmesi muhal idi. İbn Ömer’in vasiyet etmediği rivayet edildiğine göre bu hadisi de vücûba delâlet etmez” demişlerdir.

İbn Ömer hadisinden müstefâd olan bir hükmü şer’î de hatta, kitâbete itimadın cevazıdır, velevki o hat ve kitâbet, şehâdetle teyit edilmemiş olsa bile. Ahmed b. Hanbel ile Şâfiîler’den Muhammed b. Nasr bu tarîk-i ictihadı iltizam etmişlerdir. İmam Şâfiî hazretleri ise, “Bu hadisin mânası her müslümanın vasiyetini yazıp yanında bulundurmamak husu-

sunda basîretli ve ihtiyatlı olmasını tâlimden ibarettir. Binaenaleyh her müslümanın hayatında vasiyetnâmesini yazması ve bu hususta tâcil etmesi müstehaptır. Bu vasiyetnâmeye kişinin muhtaç olduğu hususları yazar ve ileride lüzum gördüğü şeyleri de zeylen ilâve eder” diyor. Nevevî de vasiyetnâmeye her günün ufak tefek işlerine kadar tezyîl edilerek onun rûznâme-i hayat ve vekâyi‘ haline getirilmesini ulemâ-i selef lisanından naklediyor.

Kurtubî de, “Bu hadîs-i şerifte kitâbetin zikredilmesi, vasiyet tevsik hususunda mübalağa maksadına mebnîdir. En ziyade matlup olan vasiyete işhâd edilmesidir. Vasiyetle matlup olan meşhûdun bih olan vasiyettir, isterse yazılı olmasın. Bu cihet müttefekun aleyhtir” demiştir.

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ خَتَنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَخِي جُؤَيْرِيَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ مَوْتِهِ دِرْهَمًا وَلَا دِينَارًا وَلَا عَبْدًا وَلَا أَمَةً وَلَا شَيْئًا إِلَّا بَغْلَتُهُ الْبَيْضَاءَ وَسِلَاحَهُ وَأَرْضًا جَعَلَهَا صَدَقَةً.

TERCÜMESİ

Amr b. Hâris’ten -ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in kayınbiraderi, (ümmü’l-mü’minîn) Cüveyriye bint Hâris’in kardeşi idi- şöyle dediği rivayet edilmiştir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefatı zamanında ne bir dirhem, ne bir dinar, ne bir (âzatlanmamış) köle, ne de bir şey bıraktı. Yalnız beyaz dişi bir esterle (harp) silâhını, bir de (fakir yolculara) vakfettiği (Fedek ve Hayber’deki) araziyi bıraktı. {B2739 Buhârî, Vesâyâ, 1.}

İZAH

Bu hadisi Buhârî “Humus”, “Cihad”, “Megâzî” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Tirmizî ile Nesâî de “Şemâil”de rivayet etmişlerdir. Resûl-i Ekrem’in altmış bu kadar kölesi ve yirmi kadar câriyesi olduğu halde irtihâl-i peygamberî sırasında hiçbirinin bulunmaması, bunlardan bir kısmının Resûl-i Ekrem’den önce vefat etmiş, bir kısmı da âzat edilmiş olmasındandır.

Resûl-i Ekrem’in altı esteri vardı: **1.** Bağle-i şehbâdır ki buna düldül denilirdi. Mukavkis tarafından hediye edilmişti. **2.** Fıdda denilen ve Ferve b. Amr tarafından hediye edilen bir katırdır ki Resûl-i Ekrem bunu Ebû Bekir radiyallahu anha hediye etmiştir. **3.** Dûmetülcendel emîri tarafından hediye edilmiştir. **4.** Eyle Meliki İbnü’l-Ulemâ tarafından

hediye edilmiştir. Buna Eyliyye denilirdi. Müslim “Beyzâ budur” demiştir. **5.** Bu da Necâşî tarafından hediye edilmiştir. **6.** Kısra tarafından gönderildiği mervî olup sabit olmayan bir katırdır. Bunların arasında beyzâ namını yalnız Eyle melikin hediye ettiği dişi katır ihrâz etmiştir.

Şârih Aynî'nin ehl-i siyerden naklen beyanına göre, Resûl-i Ekrem'in irtihalinden sonra düldülden başkası sağ kalmamıştır. İrtihâl-i nebevîden sonra düldül Hazret-i Ali'nin yanında bulunmuş ve Hazret-i Ali'nin irtihalinde Abdullah b. Ca'fer'e intikal etmiştir. Bu sırada hayvan iyice ihtiyarlamış bulunuyordu. Bu cihetle arpa, kırma halinde veriliyordu. Muâviye'nin zamân-ı hükûmetinde yaşamış, nihayet Yenbu'da ölmüştür.

Şârih Aynî, “Hadiste zikrolunan bağle-i beyzâ bu düldül olacaktır. Çünkü düldülün bağle-i şehbâ olduğuna, şehbe de akı karaya galip kır bir dondaki hayvana denildiğine göre, zâhir olan budur. Bu lugavî alâkadan dolayı şehbâya, beyzâ denilir” diyor.

Bağle, sükûn ile bağlin müennesidir. Bağl de biğâlin müfredidir. “Gayın”ın fethiyle bağal bir adamın evlâdını hücnete yani soysuzluğa nisbet etmesine denir. Katır da soysuz bir hayvan olduğu için bu maddededir: “Katıra ‘Baban kimdir?’ diye sorulmuş da ‘Anam attır’ demiş” meseli meşhurdur.

Silâh, İbnü'l-Esîr'e göre demir madeninden harp için yapılan her nevi alettir. Yalnız seyfe, kılıca da silâh ıtlak olunur diyor. Bu mânaya göre hadisteki silâh ile murat, Resûl-i Ekrem'in kılıcı ve süngüsü olacaktır. Bu mâlûmatı şârih Aynî verdikten sonra diyor ki: Resûl-i Ekrem'in on dört kılıcı vardı. Bunlardan en meşhuru Zülfikâr idi ve Bedir Gazâsı'nda iğtinâm edilmişti. Şârih Aynî'nin *Mir'at*'tan naklen beyanına göre, Zülfikâr Resûl-i Ekrem'in yanında bulundu ve nihayet vefatından evvel Hazret-i Ali'ye hibe etti. Sonra bu kılıç Muhammed b. Hanefiyye'ye, sonra Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hüseyin “radiyallahu anhüm”e intikal etti.

Resûl-i Ekrem'in beş tane de süngüsü vardı.

Resûl-i Ekrem'in vakfettiği araziye İbn İshak ebnâ-i sebîle vakfettiğini rivayet ettiğinden ve bunların Fedek ve Hayber'deki arazi olduğu diğer rivayetlerde bulunduğundan, bunlara tercümemizde kavis içinde işaret ettik.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ هَلْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْصَى فَقَالَ لَا فَقِيلَ لَهُ كَيْفَ كَتَبَ عَلَى النَّاسِ الْوَصِيَّةَ أَوْ أَمَرُوا بِالْوَصِيَّةِ قَالَ أَوْصَى بِكِتَابِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre bir kere müşârûn ileyh hazretlerinden, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem vasiyet

etti mi?” diye sorulmuş. O da, “Hayır, Resûlullah (bir şey) vasiyet etmedi” demiştir. Sâil tarafından, “Öyle ise nâsa vasiyet ne suretle emrolundu. Yahut nâs, nasıl vasiyetle emrolundular?” diye sorulmuş da İbn Ebû Evfâ, “Resûlullah Kitâbullah’a temessük ederek emir buyurdu” diye cevap vermiştir. {B2740 Buhârî, Vesâyâ, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî “Megâzî”, “Fezâilü’l-Kur’ân” bahislerinde de tahrîc etmiştir. Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce de “Vesâyâ” bahsinde rivayet etmişlerdir. İbn Ebû Evfâ cevabında Resûl-i Ekrem sûret-i umumiyede hiçbir şey vasiyet etmedi demek istememiştir. Çünkü Resûl-i Ekrem’in vefatı sırasında Cezîretülarap’ta iki dinin bir arada ibkâ edilmemesini ve yahudilerin Cezîre’den çıkarılmalarını vasiyet buyurduğu Müslim’in ve diğer ehl-i hadîsin sahihan rivayetleriyle sabittir.

Binaenaleyh İbn Ebû Evfâ vefat ederken mal vasiyet etmedi demek istemiştir. Filhakika Resûl-i Ekrem vefatında vasiyete değer bir mal bırakmamıştı ki vasiyet etsin. Bir miktar arazi ile silâh, ester bıraktığını bundan evvel tercüme ettiğimiz İbn Hâris hadisinde görmüştük. Fakat aynı zamanda Resûl-i Ekrem, “*Biz peygamberler sınıfının metrûkâtı sadakadır yani beytül mâle aittir*”⁷ buyurup bunda bütün müslümanların hakk-ı verâset ve iştiraki bulunduğunu bildirmiştir.

Şârih Aynî, birinci sualin cevabında İbn Ebû Evfâ, Şîa’nın kastettiği vasiyet keyfiyetini nefyetmiştir denilebilir diyor. Filhakika bazı Şîa Resûl-i Ekrem’in Hazret-i Ali’ye bazı esrar ve evâmîr-i dîniyye tâlim ettiğini ve buna ashaptan hiçbir kimsenin vâkıf olmadığını iddia etmişti. “Hazret-i Peygamber bir şey vasiyet etti mi?” diye soran tâbî ricâlerinden Talha b. Musarrif’tir ki, o devirde Şîa’nın bu iddiası şâyi olmuş bulunacağından, İbn Musarrif’in bunu sormuş olması, İbn Ebû Evfâ’nın da, “Hayır, Resûl-i Ekrem öyle bir şey vasiyet etmemiştir” diye cevap vermiş bulunması mümkündür.

Fakat İbn Hibbân’ın rivayeti birinci mânâyı teyit etmektedir. O metne göre İbn Ebû Evfâ birinci suale şöyle cevap vermiştir: ما ترك شيئاً يوصي فيه “Resûlullah vasiyete değer bir şey bırakmadı ki vasiyet etsin.”⁸ İbn Hibbân’ın bu rivayeti Buhârî’nin rivayetindeki maksud olan mânâyı kemâl-i vuzuh ile göstermektedir. Şu’be’nin bu iddiasının reddi aşağıda gelecektir.

İkinci sualdeki, “Nâsa vasiyet ne suretle emrolundu yahut halk nasıl vasiyetle emrolundu” terdidi râvinin şekkini ifade etmektedir. Bu suale İbn Ebû Evfâ, “Kitâbullah’a temessük ile emir buyurdu” suretinde cevap vermekle, كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ âyet-i kerîmesine işaret etmiştir.

7 {B3093 Buhârî, Farzu’l-humus, 1.}

8 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XIII, 382, no: 6023.}

9 el-Bakara, 2/180.

BİR TEMBİH. Hadisin metnindeki كيف كتب fıkrası Zebîdî nüshalarında mâlûm sîgasıyla zabtedilmiştir. Halbuki Buhârî nüshalarında ve bilhassa Yûnîniyye nüshasında meçhul sîgasıyla mazbuttur. الوصية أو أمروا بالوصية fıkрасının meçhul bulunması da meçhul olmasını istilzâm etmektedir. Bu cihetle biz tercümede meçhul sîgasını ihtiyar ettik. Zebîdî'nin mâlûm zabtına itibar etmedik. Yanlış tercüme edilmiştir zannedilmemesi için böyle bir tembihe lüzum gördük.

İbn Ebû Evfâ hadisinden sonra Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den de bir rivayeti vardır ki ihtisâren *Tecrîd*'e alınmamıştır. Halbuki Resûl-i Ekrem'in maraz-ı mevtinde vasiyet buyurmadığına dair en kuvvetli rivayetlerden birisi bulunduğundan, şimdi de onu tercüme edeceğiz:

Kibâr-ı tâbiî Esved en-Nehaî demiştir ki, bir kere Âişe radiyallahu anhânın yanında Hazret-i Ali'nin Resûl-i Ekrem'in vesâyetini hâiz olup maraz-ı mevtinde Ali'nin hilâfeti vasiyet ettiğine dair bazı sözler söylendiler de Hazret-i Âişe, “Tuhaf şey, Resûlullah Ali'ye ne zaman vasiyet etmiş? Resûlullah'ı ben, son dem-i hayatında göğsüme veya elbiseme dayamıştım. Bu sırada bir tas istedi. Müteakiben kucağımda bütün âzası sarkıverdi (meğer vefat etmişti). Halbuki ben vefatını hiç anlamadım. Şu halde Resûlullah Ali'ye ne zaman vasiyet etmiştir?” diye onları reddetti.¹⁰

Müslim ile *Sünen* sahiplerinin de tahrîc ettikleri bu hadisi Buhârî burada, Şîa'yı yalanlamak için sevketmiştir. Kurtubî'nin beyanına göre, Şîa, Resûl-i Ekrem'in hilâfeti Hazret-i Ali'ye vasiyetine dair birtakım hadisler vaz' etmişlerdir. Ashap ve tâbiînden birçoğu Şîa'nın bu yalanlarını sahih haberlerle karşılamışlardır ki bunlardan biri de Hazret-i Âişe'nin bu hadisidir.

Şârih Aynî, “Bu hadis, vasiyetin Resûl-i Ekrem'in maraz-ı mevtinden evvel vukuunu reddetmez” suretinde hatırlanması ihtimali bulunan bir suâl-i mukadderi irat ederek şöyle cevap veriyor: “Hazret-i Ali'nin kendi hadisi de bunu reddeder” diyor ki, biz bu hadisi bu eserimizde 882 numara ile tercüme ve izah etmiştik. Oraya bakınız!

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ قَالَ أَنْ تَتَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَحِيحٌ حَرِيصٌ تَأْمُلُ الْغِنَى وَتَخْشَى الْفَقْرَ وَلَا تُثْمَلُ حَتَّى إِذَا بَلَغْتَ الْخُلُقُومَ قُلْتَ لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ.

10 عن الأسود بن يزيد النخعي قال: ذكروا عند عائشة رضي الله عنها أن عليا رضي الله عنه كان وصيا. فقالت: متى أوصى إليه وقد كنت مسندته إلي صدري، أو قالت حجري فدعا بالطست. فلقد انخنث في حجري فما شعرت أنه قد مات. فمتى أوصى إليه.
{B2741 Buhârî, Vesâyâ, 1.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet edilmiştir: Müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kimse (gelerek), “Yâ Resûlellah! Hangi sadaka efdaldır (sevap cihetiyle daha büyüktür)?” diye sormuştu. Resûl-i Ekrem, “Sadakanın efdali, vücudun tamamen sıhhatte bulunup mal canlısı olarak zenginlikten hoşlanıp fakirlikten korkarak verdiği sadakadır. Ey sâil! Sen sadakanı, can hulkuma yaklaşıp da, ‘Şu malım filânındır, bu malım da falanındır’ diye vasiyet etmeye başladığın, halbuki o mal, falan (vâris)in olduğu son dem-i hayâtına kadar tehir etme!” diye cevap verdi. {B2748 Buhârî, Vesâyâ, 7.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “Zekât” bahsinde, “Hangi Sadaka Efdaldır?” diye açtığı bir babında da tahrîc etmiştir. Buradaki babın unvanı, “Ölüm Sırasında Tasadduk Câizdir” suretindedir ve hadisten müstefâd olduğuna göre, efdal olan sadaka, kişinin vücudu zinde ve bütün kuvâ-yı bedeniyyesi yerinde olduğu halde verdiği sadakadır. Her iki metin arasında ufak tefek bazı farklar vardır. Meselâ “Kitâbü’z-Zekât”taki metinde جاء رجل إلى النبي “Peygamber’e birisi geldi” suretinde iken burada قال رجل للنبي “Birisi Peygamber’e dedi ki” diye rivayet edilmiştir. Maamafih tercümemizde öbür metne de kavis içinde işaret ettik. İkinci ufak bir fark da, “Kitabü’z-Zekât”ta, أي الصدقة أعظم أجرا “Hangi sadaka sevap cihetiyle daha büyüktür” suretinde iken burada, أي الصدقة أفضل “Hangi sadaka efdaldır” diye rivayet edilmiştir. Bu farkı da tercümemizde kavis içinde gösterdik.

“Can hulkuma gelme” tabiri, ölümün son derece takarrübünden kinaye olarak kullanılır ki lisanımızda da şâyi bir istimaldir. “Hul-kum” gargara zamanında mecrâ-yı hayat demek olduğuna göre “Bu tabir bir hakikat-i şâyiadır” denilebilir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu hadisten evvel mühim beş babı ve her babında birtakım rivayetleri vardır ki şunlardır: **1.** Kişinin veresesini zengin bırakması, malını şuraya buraya vasiyet ederek fakir bırakmasından hayırlı olduğu, **2.** Vasiyetin malın âzami sülüs miktarından infaz edilmesi, **3.** Kişinin çocuğuna vasî tayini, lede’l-îcâb çocuk için dava ikamesi hakkı, **4.** Mûsî başıyla işaret edecek derecede hasta iken işaretle edilen vasiyetin cevazı, **5.** Vârise vasiyetin adem-i cevazı.

Şu unvanlar, vasiyet mevzuunun en mühim bahislerini ihtiva etmekte bulunduklarından bunları birer birer mütalaa etmeden geçmeyeceğiz.

Evvelâ kişinin vârislerini zengin bırakarak ölmesi, fakir bırakmasından hayırlı olduğuna dair Buhârî Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhnın şu hadisini rivayet ediyor: Müşârün ileyh hazretleri demiştir ki: Ben Mekke’de “Haccetü’l-Vedâ’da yahut fetih sırasında hasta” iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni iyâdeye gelmişti. Sa’d, vaktiyle hicret ettiği bu toprakta ölmeyi hoşlanmıyordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah Sa’d b.

*Afrâ'ya*¹¹ *rahmet etsin!*” diye dua buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Malımın hepsini vasiyet etmek istiyorum” dedim. Resûl-i Ekrem, “*Hayır, öyle yapma!*” buyurdu. Ben, “Yarısını vasiyet edeyim” dedim. Resûlullah yine, “*Hayır*” diye menetti. Bu defa ben, “Malımın üçte birini vasiyet edeyim” dedim. Resûl-i Ekrem şöyle buyurdu: “*Evet sülüs kâfîdir, sülüs de (ma'dûnuna nisbetle) çoktur. Çünkü ey Sa'd! Senin vereseni zengin bırakman, halka ellerini açarak tese'ül edecek derece fakir bırakmandan hayırlıdır. (Ey Sa'd inşallah sen yaşarsın). O zaman senin aileni infak ve iaşen de sadakadır. Hatta o bir lokma ki, sen onu kaldırıp (tatyîb için) kadınının ağzına götürürsün, o da bir nevi sadakadır. Ey Sa'd! Allah'ın kerem ve inayetine öyle umarım ki Allah seni bu hastalıktan kaldırır, muammer eder. Senin (fütuhâtın)la birçok müslüman müstefit olur, birçok müşrik de zarar görür.*”

Resûl-i Ekrem böyle buyurduğu sırada Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vâris olarak yalnız bir kızı vardı (ki, adı Âişe yahut Ümmü Hakem el-Kübrâ idi).¹²

Bu hadisin bir tarîk-i rivayeti bu eserimizde 642 numara ile tercüme ve izah edilmişti. Oraya müracaat olunsun. Yalnız burada Resûl-i Ekrem'in mu'cizât-ı bâhiresinden şunları bildirmek isteriz: Hakikaten Sa'd b. Ebû Vakkâs bu ümitsiz hastalıktan iyileşip kalkmış ve kırk seneden ziyade yaşamıştır. Müşârün ileyh hazretlerinin târîh-i vefatı 55 ve bir rivayete göre 58 hicrî tarihine müsâdîf olduğuna göre, haccetü'l-Vedâ'dan sonra 45 veya 48 sene yaşamış bulunuyor.

Sonra Sa'd b. Ebû Vakkâs, Kâdisiye gibi fütûhât-ı cesîmeye muvaffak olarak müslümanlar hesapsız ganimet mallarına nâil olarak müstefîd olmuşlardır. Ehl-i şirk de zarar görmüştür. Hadis şârihleri bu babdaki mu'cize-i peygamberîyi bu suretle tasvir etmişlerdir. Tahâvî'nin bu hususta diğer bir tevcihi daha vardır ki bunu da şârih Aynî nakletmiştir. Tahâvî'nin muttasıl bir senedle rivayetine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın oğlu Âmir'den, “Resûl-i Ekrem, babanın yüzünden bir kısım insanlar faydalanacak bir kısmı da zarar görecektir” buyurmuştur. “Bunun medlûlü nedir?” diye sorulmuş, o da cevaben, “Babam Irak'a vali ve kumandan tayin olunup gittiğinde halk irtidad etmişti. Bunlardan bir kısmı mukavemet etmeyip tövbe olarak dehâlet, bir kısmı temerrüd etmişti. Birinciler kurtulmuş ve müstefit olmuş, öbürleri tenkil edilmiş ve zarar görmüşlerdir” demiştir.

Bu hadiste tezahür eden üçüncü bir mûcize de Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın bu hastalıktan şifâyab olup kalktıktan sonra birçok erkek ve kız çocuğu olup Resûl-i Ekrem'in beyan buyurduğu veçhile birçok vârisi bulunmasıdır. Erkek evlât olarak haber verilenlerden bazı-

11 Afrâ, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vâldesinin adıdır. Zührî'nin “Ferâiz” bahsindeki rivayetinde Sa'd b. Havle rivayet edilmiştir. Bu iki rivayeti telif için şârihler Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın vâldesinin iki adı olduğunu, bunun biri öz adı, öbürünün de soyadı olduğunu kabul etmişlerdir.

12 عن سعد بن أبي وقاص رضي الله عنه قال: جاء النبي صلى الله عليه وسلم يهودني وأنا بمكة (في حجة الوداع أو في الفتح أو في كل منهما) وهو يكره أن يموت بالأرض التي هاجر منها. قال: يرحم الله ابن عفرأ. قلت: يا رسول الله! أوصي بمالي كله؟ قال: لا. قلت: فالشطر؟ قال: لا. قلت: التلت؟ قال: فالتلت والتلت كثير. إنك أن تدع ورثتك أغنياء خير من أن تدعهم عائلة يتكففون الناس في أيديهم. وإنك مهما أنفقت من نفقة فإنها صدقة حتى اللقمة التي ترفعها إلى في امرأتك وعسى الله أن يرفعك فينتفع بك ناس ويضر بك آخرون. ولم يكن له يومئذ إلا ابنته {B2742 Buhârî, Vesâyâ, 2.}

ları şunlardır: Ömer, İbrâhim, Yahyâ, İshak, Abdullah, Abdurrahman, İmrân, Sâlih, Osman. Kız çocuğunun on iki olduğu Buhârî şerhlerinde görülüyor.

İkinci babı ki, Buhârî bu babında vasiyetin ancak terekenin sülüsünden fazlası câiz olmadığını beyan için Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisindeki، الثلث و الثلث كثير أو كبير fıkrasını sevk ediyor. Bir de Hasan-ı Basrî hazretlerinin, “Zimmî için de vasiyet ancak sülüs miktarı câizdir; zimmî dahi terikenin üçte birinden fazlasını vasiyet etse, sülüsten fazlası tenfîz olunmaz” dediğini ta'likan rivayet ediyor. Hasan-ı Basrî hazretleri zimmî hakkında ahkâm-ı İslâmiyye ile hükmedileceğine de، وَأِنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ “(Habibim! Zimmînin veresi huzuruna arz-ı husûmet ettiğinde) *onların aralarında da Allah'ın inzâl buyurduğu Kur'an ile hükmeyle!*”¹³ kavl-i şerifiyle istidlâl etmiştir.

Buhârî bu babında İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da, “Temennî olunur ki, nâs vasiyet hususunda sülüsten azaltarak rub'a udûl etsin. Çünkü Resûl-i Ekrem sülüs de çoktur, buyurmuştur” dediğini rivayet ediyor. Bu nusûsa istinat eden ulemânın ârâ ve ictihadlarını şârih Aynî şöyle hulâsa ediyor:

Terekenin sülüsü miktarını vasiyet etmek câiz olduğunda ulemânın icmâi vardır. Aşere-i mübeşşereden Zübeyr radiyallahu anh da sülüs malını vasiyet etmiştir. Ulemâ ancak kendisiyle vasiyet câiz olan miktar hakkında ihtilâf etmişlerdir: Bu miktar rubu' mudur, humus mudur, sūdüs müdür? Ebû Bekir radiyallahu anhtan humus malın vasiyet edilmesi rivayet edilmiştir. Müşârün ileyh hazretleri, “Allah Teâlâ müslümanların ganimet malından humus miktarına razı olmuştur” dermiş. Ma'mer, Katâde'den Hazret-i Ömer'in rubu' vasiyet ettiğini rivayet etmiştir. İshak b. Râhûye de İbn Abbas'tan rivayet olunduğu veçhile rubu' miktarın vasiyeti sünnettir demiştir. Hazret-i Ali'den de, “Humus malın vasiyeti bana rubu'dan daha sevimlidir, rubu' vasiyet etmek de sülüs vasiyet etmekten bana daha hoş gelir” dediği rivayet edilmiştir. Bu eimme-i seleften başkaları sūdüs vasiyeti ihtiyar etmişlerdir. Kibâr-ı tâbiî İbrâhim en-Nehaî de, “Eslâfımız, vereseden herhangi birisinin hisse-i irsiyesi derecesinde vasiyet edilmesini kerih görürlerdi; veresenin hissesinden az olmasını iltizam ederlerdi ve onlara sūdüs sülüsten daha sevimli gelirdi” diyerek eimme-i seleftin noktainazarını daha mazbut ve umumi bir kaideye raptetmiştir. Diğer bir kısım tâbiî ulemâsı da uşur yani terekenin onda birini ihtiyar etmişlerdir. Bir kısım âlimler de, malı az olup vârisi de bulunan kimsenin vasiyeti terketmesini iltizam eylemişlerdir ki, bu ictihad, Ali, İbn Abbas, Âişe radiyallahu anhümden de rivayet edilmiştir.

Tavzîh'te “Terikenin sülüsünden ziyadeyi vasiyet câiz olmadığına icmâ vardır” dedikten sonra, “Bu babda yalnız Ebû Hanîfe ile ashabının, bir de Süreyk b. Abdullah'ın muhalefeti vardır” diye sâhib-i *Tavzîh* mûtadî veçhile Hanefîler'e ta'riz etmek istemişse de şârih Aynî Hanefîler'in bu babda yalnız olmadıklarını ve İbn Mes'ûd radiyallahu anh ile Ubeyde, Mesrûk, İshak'ın da bu ictihadda olduklarını bildirmiştir ve bu suretle sâhib-i *Tavzîh*'in icmâ iddiası suya düşmüştür.

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh da, “Kişinin vârisi olmasa bile sülüs malından ziyadesini vasiyet etmesi câiz değildir” demiştir ki İmam Mâlik’in, Evzâî’nin, Hasan b. Hayy’in, İmam Şâfiî’nin ictihadları da böyledir.

Buhârî’nin üçüncü babı ki kişinin çocuğuna vasî tayini ve vasînin icabında çocuk hesabına dava ikame edebilmesi hakkıdır. Buhârî bu babında da Hazret-i Âişe’nin bir hadisini rivayet ediyor ki şöyledir: Utbe b. Ebû Vakkâs, kardeşi Sa’d b. Ebû Vakkâs’a bir vasiyetinde, “Zem’a’nın câriyesinin doğurduğu çocuk (ki, Abdurrahman’dır) benim gayri meşrû münasebetimden dünyaya gelmiştir. (Câhiliye örfüne göre) bu benim oğlumdur. Bu çocuğu Zem’a’nın elinden almanı ve nesebinin bana istilhakını isterim” demiş. Sa’d b. Ebû Vakkâs kardeşinin bu vasiyetini yerine getirmek için feth-i Mekke günü Abdurrahman’ı, “Bu benim kardeşimin oğludur” diyerek almak istemiş. Fakat Zem’a’nın sulbî oğlu Abd, “Hayır, bu çocuk benim kardeşimdir, bunu babamın câriyesi doğurmuştur, babamın firâşından dünyaya gelmiştir” diyerek çocuğu vermemiştir.

Sonra her iki taraf Resûl-i Ekrem’e ref-i husûmet ederek ber-sâbık kendi noktai-nazarını müdafaa ettikten sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Abd b. Zem’a’nın lehine hükmetmiş ve للعاهر الحجر و الولد للفراش *“Çocuk firâşındır, zâniye ise haybet ve mahrumiyet düşer”* buyurmuştur.¹⁴

Nazarî ve amelî olarak hukûk-ı İslâmiyye’de hüküm-i şer’î böyle olmakla beraber Resûl-i Ekrem bu zina mahsulü olduğu iddia edilen çocuğun simasında zâni olduğu iddia edilen Utbe b. Ebû Vakkâs’a bir müşâbehet gördüğünden, zevce-i muhteremeleri Sevde hazretlerine Abdurrahman’dan ihticâb etmelerini emir buyurmuştur. O da ölünceye kadar Abdurrahman’a görünmemiştir.

Sevde’ye ihticâb ile emrolunmasının sebebine gelince, Sevde hazretleri Zem’a’nın kızı idi. Babasının câriyesinin doğurduğu bu piç çocuk, zâhire göre Sevde’nin kardeşi oluyordu. Fakat zâninin simasına müşâbehet bu zâhir-i hâli tekzip ediyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem ihtiyaten Sevde’ye ihticâb ile emir buyurmuştu.

Oldukça karışık olan bu vâkıa bu eserimizde 960 numara ile tercüme ve izah edilmişti. Fazla mâlûmat almak için oraya müracaat buyurulsun!

Buhârî’nin dördüncü babı ki, mûsînin başıyla vâzıhan işaret etmek suretiyle vasiyet etmesine dairdir. Bu babda rivayet ettiği hadis de bu eserimizde 1081 numara ile tercüme edilmişti. Oradaki izahımız mutalaa oluna!

Beşinci babı da vârise vasiyetin adem-i cevazına dairdir. Bu babında Buhârî, İbn Abbas’ın şu hadisini rivayet etmiştir: İbn Abbas diyor ki: İbtidâ-i İslâm’da kişinin malı, öldüğü zaman (miras olarak) oğluna kalırdı. Vasiyet de ana ile babanın hakkı idi. Yalnız ebeveyne vasiyet edilirdi. Bilâhare Cenâb-ı Hak bundan irade buyurduğu kısmını (miras âyetiyle) neshetti de mirası, erkeğe iki dişi payı kadar tayin buyurdu ve ana ile babadan her

birine (eğer çocuk varsa) altında bir verdi. Yine kadına (çocuk bulunduğu surette) dörtte bir, zevcede (çocuk yoksa) nısıf, (çocuk varsa) rubu' hisse verdi.¹⁵

Ebeveynin ve mirası olan erkek dişi yakın akrabasının hisse-i irsiyeleri tesbit edildikten sonra vasiyet, yalnız uzak akrabaya münhasır olmak üzere müstehap oldu.

İşte İbn Abbas hazretlerinin bu hadisi, vârise vasiyetin câiz olmadığına sarâhaten delâlet eder.

TEMBİH. İmam Buhârî bu babın unvanında “Lâ Vasiyyete Li-Vârisin” (Vârise vasiyet câiz değildir) hadisini merfûan rivayet etmemiştir de senedsiz, isnadsız bir unvan halinde zikretmekle iktifa etmiştir. Halbuki gerek sünen-i erbaa sahipleri, gerek diğer ehl-i hadîs müteaddit zevât-ı sahâbiye müntehî olarak muhtelif tariklerle rivayet etmişlerdir ki bunlardan bir kısmını şimdi göreceğiz. Bunun sebebine gelince, her rivayet âliminin rivayet hususunda te'mîn-i sıhhat için kabul ettiği birtakım usuller vardır ki bunlara muvâfık bulunduğu haberi kabul eder ve onu mecmuasına alıp senediyle rivayet eder. İmam Buhârî'nin bu babda kabul ettiği metotlar, öbür muhaddislerin usullerinden çok farklıdır ve ağırdır. Onun için öbürlerinin kabul ettikleri her haberi, ilm-i hadîsin alemdarı olan büyük müellifimiz *Sahîh*'ine koyamamıştır. Bu cihetledir ki *Sahîh-i Buhârî* bütün sıhah ve sünenin birinciliğini kazanmıştır, “Lâ vasiyyete li-vârisin” hadisini de Buhârî şerâit-i rivayetine uygun bulmadığından isnad ve an'ane tarikiyle rivayet etmemiştir. Fakat aynı zamanda hadisin ashap arasındaki şüyû ve intişarına bakarak terketmeyi de muvâfık bulmamış ve onu *Sahîh*'inde bir unvan olarak zikir ile iktifa etmiştir. Diğer ehl-i hadîsin rivayet tariklerine gelince, onlar da bervech-i âtîdir.

1. Ebû Dâvûd ile Tirmizî'nin Ebû Ümâme radiyallahu anhtan rivayetlerine göre, müşârün ileyh demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem haccetü'l-Vedâ'da hutbe irat ederken, “Allah Tebâreke ve Teâlâ her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık ba'demâ vârise vasiyet yoktur” buyurduğunu işittim demiştir.¹⁶

2. Tirmizî'nin Amr b. Hârice radiyallahu anhtan rivayeti daha mufassal ve daha câziptir. Müşârün ileyh de demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Kasvâ) namındaki devesi üzerinde hutbe irat ederken ben devenin boynunun altında idim. Deve geniş getiriyordu. Ağzının köpüğü iki omuzumun arasına dökülüyordu. Bu halde iken ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah azze ve celle her hak sahibine hakkını verdi. Artık vârise vasiyet yoktur. Çocuk da sâhib-i firâşa ait. Zâniye düşen de mahrumiyettir” buyurduğunu işittim.¹⁷

15 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: كان المال للولد. وكانت الوصية للوالدين فنسخ الله من ذلك ما أحب فجعل للذكر مثل حظ الأنثيين. وجعل للأبوين لكل واحد منهما السدس وجعل للمرأة الثمن والربع وللزوج الشطر والربع. {B2747 Buhârî, Vesâyâ, 6.}

16 عن أبي أمامة رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول إن الله قد أعطى كل ذي حق حقه فلا وصية لوارث. وروى الترمذي هكذا: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في خطبة عام حجة الوداع: إن الله تبارك وتعالى قد أعطى كل ذي حق حقه فلا وصية لوارث. {D2870 Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 6.}

17 عن عمرو بن خارجة رضي الله عنه إن النبي صلى الله عليه وسلم خطب على ناقته وأنا تحت جرائنها وهي تقصع بجرتها وإن لعباها يسيل

3. Dârekutnî'nin İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayetinde de müşârün ileyh hazretleri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Vârise vasiyet câiz değildir. Meğer ki verese dileyip muvâfakat ede!” buyurduğunu rivayet etmiştir.¹⁸

Bunlardan başka Enes b. Mâlik, Ali b. Ebû Tâlib, Amr b. Şuayb radiyallahu anhümden de İbn Ebû Şeybe gibi birtakım ehl-i hadîsin rivayetleri vardır ki bunların hepsi aynı meal-dedir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أُنْزِلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنْذِرَ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ¹⁹ قَالَ
يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ
لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَيَا صَفِيَّةُ
عَمَّةَ رَسُولِ اللَّهِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَيَا فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ مِنْ مَالِي لَا
أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki: Allah Azze ve Celle, “وَأَنْذِرَ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ” “En yakın kavim ve kabilen ef-radını azap ile korkut!” âyet-i kerîmesini inzâl buyurduğunda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kalktı. (Safâ tepesinde bir hutbe irat edip ezcümle) şöyle buyurdu: “Ey Kureyş cemaati! (Yahut buna benzer bir hitap ile) müs-lüman olup nefislerinizi Allah’ın azabından koruyunuz. Yoksa ben, Allah’ın azabından hiçbir şeyi sizden menedemem. Ey Abdümenâfoğulları! Sizden de ben Allah’ın azabından hiçbir şeyi defedemem. Ey Abbas b. Abdülmuttalib! Senden de Allah’ın azabından hiçbir parçasını menedemem. Ey Resûlullah’ın babası hemşiresi Safiyye! Senden de ben Allah’ın azabından bir kısmını olsun defedemem. Ey Muhammed’in (sallallahu aleyhi ve sellem) kızı Fâtıma! Ma-lımdan ne dilersen iste (veririm. Fakat) Allah’ın azabından bir parçasını bile senden defedemem.” {B2753 Buhârî, Vesâyâ, 11.}

بين كنفني فسمعته يقول: إن الله عز وجل أعطى كل ذي حق حقه فلا وصية لوارث. والولد للفراش وللعاهر الحجر [رواه الترمذي وقال هذا حديث حسن صحيح].

18 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تجوز الوصية لوارث إلا أن يشاء الورثة. {DK4077 Dârekutnî, es-Sünen, IV, 96.}

19 {eş-Şuarâ, 26/214.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî Kureyş'in menâkıbına ve Şuarâ sûresine dair açtığı iki babında da rivayet etmiştir. Bu bablarda İbn Abbas'tan gelen bir rivayette, "Yâ Benî Fihri, yâ Benî Adî" diye butûn-ı Kureyş'ten bu ikisine de hitap buyurduğuna dair ziyade vardır. Şuarâ sûresinin tefsirinde, bu âyet-i kerîme nâzil olduktan sonra Resûl-i Ekrem'in Safâ tepesine çıkıp bu hutbesini orada irat ettiğine dair bir ziyade daha vardır ki biz onu tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Gerek izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinin, gerek izahan bildir-diğimiz İbn Abbas rivayetinin ehl-i intikad nazarında bir kusuru varsa, her iki rivayetin mürsel olmasıdır. Çünkü bu âyet-i kerîme Mekke'de ibtidâ-i nübüvvette nâzil olduğuna göre, ne Ebû Hüreyre ne de İbn Abbas Resûl-i Ekrem'in bu davetinde ve bu hitabeti sırasında hazır bulunmuştur. Ebû Hüreyre Hayber'in fethi sırasında müslüman olmuştur. İbn Abbas da bu davet sırasında ya doğmamıştır ya da yeni tevellüd etmiştir. Şu kadar ki Taberânî'nin Ebû Ümâme'den gelen bir rivayetine göre, bu davet ve hitabet tekerrür etmiştir. Bu rivayete göre, Ebû Ümâme hazretleri Resûl-i Ekrem'in Hâşimoğulları'nı, kadınlarını ve Ehl-i bey'tini topladığı ve bunlar arasında Âişe, Hafsa ve Ümmü Seleme'nin de hazır bulunduğunu zikretmiştir ki bu kadınların ezvâc-ı tâhirattan olarak o içtimâda nezd-i peygamberîde bulunmaları Medine'de olabilir. Şârih İbn Hacer *Fethü'l-bârî*'de, "Ebû Ümâme'den gelen bu rivayet sabit olduğuna göre, bu içtimân taaddüdünü kabul etmek icap eder. Çünkü birinci davet ve içtimân Mekke'de vuku bulduğu ve Resûl-i Ekrem'in Safâ tepesine çıktığı Şuarâ sûresindeki rivayette tasrih edilmiştir. Halbuki Âişe'nin, Hafsa'nın, Ümmü Seleme'nin ezvâc-ı tâhirattan olarak Resûl-i Ekrem'in aile câmiasında bulunmaları Medine'dedir ve Mekke'deki içtimâdan müteahhirdir" diyor.

İçtimân tekerrürü kabul edildiği takdirde Ebû Hüreyre ile İbn Abbas'ın da Medine'de içtimâda bulunmuş ve o içtimâ rivayet etmiş olmalarını kabul etmek icap eder ve binnetice her iki rivayet mürsel olmaktan kurtulmuş bulunur.

Büyük Hanefî imamlarından Tahâvî bu hadisi izah ederek, "Bu içtimâda Resûl-i Ekrem'in ikinci batındaki babası Abdülmuttalib'den itibaren ya yedinci batına kadar silsile-i nesebi üzerindeki bütün ecdadında neseben kendisine mülâki olan Kureyşîler'in hepsini bu içtimâda İslâm'a davet etmiştir" diyor.

Buhârî'nin bu hadisi "Vasiyyet" bahsinde sebep-i iradî, kadınların, çocukların yakın akrabada dahil bulunduklarını ispattır. Resûl-i Ekrem'in bu davetinde İbn Abbas gibi gençlerin, kerîmesi Fâtıma ve ammesi Safiyye gibi kadınların da bulunması bunu ispat etmektedir.

İslâm'a davet hutbesinin biraz daha mufassal rivayeti şöyledir: "*Ey Kureyş! Haydi bana söyleyiniz! Size şu vadide, şu dağın dibinde düşman askeri vardır. Sizi ansızın basarak malınızı yağma etmek istiyor, desem bana inanır mısınız?*" Cümlesi bir ağızdan, "Evet inanırız, çünkü senin hakkında yaptığımız tecrübelerimiz, bize, senin doğru sözlü olduğunu gösterir" dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: "*Öyleyse bildiriyorum ki*

ben Allah tarafından kıyamet gününün şiddetli azabıyla sizi korkutmaya memurum. Şayet inanmazsanız yakıcı ve ezici bir azaba uğrayacağınız muhakkaktır. Allah'a yemin ederim ki, Allah'tan başka ibadete lâyık Tanrı yoktur. Ben de Allah'ın size ve bütün insanlara gönderdiği bir resulüyüm. Ey Kureyş! Siz uykuya dalar gibi öleceksiniz. Uykudan uyanır gibi de dirileceksiniz. Kabirden kalkıp rabbin divanına varmanız, dünyadaki her hareketinizin hesabını vermeniz muhakkaktır. Neticede hayırlarınızın, ibadetlerinizin mükâfatını, kötü işlerinizin ve günahlarınızın cezasını ve şiddetli azabını görürsünüz. İşte o mükâfat ebedî cennettir. O mücâzat da ebedî cehennemdir” (Dîvânü hulâsati'l-edeb).

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أَبَاهُ تَصَدَّقَ بِمَالٍ لَهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ يُقَالُ لَهُ تَمَغُّ وَكَانَ نَحْلًا فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي اسْتَفَدْتُ مَالًا وَهُوَ عِنْدِي نَفِيسٌ فَأَرَدْتُ أَنْ أَتَصَدَّقَ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَصَدَّقْ بِأَصْلِهِ لَا يَبَاعُ وَلَا يُوهَبُ وَلَا يُورَثُ وَلَكِنْ يُنْفَقُ ثَمَرُهُ فَتَصَدَّقَ بِهِ عُمَرُ فَصَدَّقْتُهُ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَفِي الرِّقَابِ وَالْمَسَاكِينِ وَالصَّيْفِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَلَا جُنَاحَ عَلَى مَنْ وَلِيَهُ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهُ بِالْمَعْرُوفِ أَوْ يُؤْكَلَ صَدِيقُهُ غَيْرَ مُتَمَوِّلٍ بِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyhin pederi Hazret-i Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in zamân-ı saade-tinde Semğ denilen öz malı bir hurmalığı vakfetmek isteyerek, “Yâ Resûlellah! Ben nazarımda en güzel ve kıymetli bir hurmalığa mâlik bulunuyorum. Hâlis kazancım olan bu malımı vakfetmek istiyorum” diye Resûl-i Ekrem'den sormuş. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu hurmalığın aslını, rakabesini vakfet! Artık o satılmaz, hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (müsta-hikkına) infak edilir, yedirilir” buyurdu. Ömer de bu malını o suretle vakfetti ve bu sadakası, Allah yolunda gazâ eden mücâhidlere, esaretten kurtulmak isteyen kölelere, konuklara, misafirlere, vâkıfın yakın akrabasına meşrût idi. Bununla beraber mütevellî nasbolunan kimsenin, vakfın rakabesine tecavüz etmeyerek yalnız nemâsından örfe göre yemesinde yahut dostuna yedirmesinde de günah yoktur. {B2764 Buhârî, Vesâyâ, 22.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi Nisâ sûresinin 6, 7. âyetlerini unvan olarak zikrettiği bir babında rivayet etmiştir ki meâlen şöyledir: “Ey yetim velileri! Yetimler(in mallarını, aklî ve dinî

temayüllerin)i ihtilâm çağına erişinceye kadar gözetip deneyiniz! Eğer onların hal ve hareketlerinden (kendilerini idare edecek) bir salâh sezerseniz, mallarını kendilerine iade ediniz. Yetimler büyüüp de mallarını elimizden alacak diye bol bol israf ile yemeyiniz! Ey veliler! Sizden zengin olan herkes yetimlerin malından imtina etsin; fakir olanlar da örfe muayyen olan derecede yesin! Ey veliler! Yetimlere mallarını teslim ettiğiniz sırada onlara şahit tutunuz! Maamafih yetim işlerine şahit olmak üzere Allah kâfidir de ya. Ana babanın ve yakın akrabasının terkettiği maldan erkek vârislerin nasibi vardır. Dişilerin de ebeveynin ve akrabasının malından payı vardır. Terekenin azından da, çoğundan da erkek gibi dişiye de hisse farz kılmalıdır.”²⁰

Saîd b. Cübeyr ile Katâde'den gelen rivayete göre, müşrikler arasında veraset yalnız ailenin büyük erkeğine ait idi. Kadınlarla çocuklar hiçbir şeye vâris olmazlardı. Cenâb-ı Hak, لِلرَّجَالِ نَصِيبٌ, âyet-i kerîmesini inzâl buyurup kadınları ve çocukları da mirastan nasîbedar kıldı. *Hulâsatü'l-beyan*'da zikrolunduğuna göre, ensardan Evs b. Sâbit radiyallahu anh Uhud Gazâsı'nda şehîden vefat etmiş ve üç kızı ile haremini bırakmıştı. Amucasının oğullarından iki kişi kalkıp Evs'in bütün malını alarak karısıyla kız çocuklarına bir şey vermemişlerdi. Bunun üzerine Evs'in karısı Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi, hadiseyi anlattı. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu. Câhiliye devrinin miras hakkındaki haksız âdeti iptal edildi. Resûl-i Ekrem Evs'in kardeşi oğullarına haber gönderip celbetti ve “Evs'in malından sakın hiçbir şey ayırmayınız, yerli yerince dursun. Şimdi Cenâb-ı Hak Evs'in kızlarına da hisse ayırdı. Fakat miktarı beyan buyurulmadı. Bakalım Allah, bunlar hakkında ne inzâl buyurur?” dedi. Müteakiben de, يُوَصِّيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ مِثْلِ الْأُنثَيَيْنِ ²¹ âyet-i kerîmesi inzâl buyurulup erkeğin payı, dişinin iki payı kadar olduğu bildirildi.

Mevzumuz olan İbn Ömer hadisi ki vakfa ait ahkâmı muhtevidir. Bununla unvan olarak zikredilen âyet-i kerîme –ki, bu da emvâl-i yetîme ve yetim vasîlerine dair evâmiri nâtıktır– arasında münasebet ve mutabakat hususuna gelince, bu münasebeti bazı şârihler Buhârî'nin yetim vasîsini, vakıf nâzırına bir teşbihi olmak, vech-i şebih de nâzır-ı vakfın mevkûfu aleyhim olan fukara ve zuafâyâ bakması, vasînin eytâma bakması gibi hâiz-i ehemmiyet bulunmak suretinde tasvir etmişlerdir. Fakat bu tevcih müteahhir şârihlerin şu sûretle tenkidine uğramıştır: İbn Ömer hadisiyle âyet-i kerîmenin medlûlü arasında mutabakat yoktur. Çünkü Hazret-i Ömer, vakfettiği malın menâfiine mâlikti. Vasînin ise öldükten sonra mal üzerinde hiçbir suretle alâkası kalmayıp mülkiyet Allah taksimi ile yetimlere intikal etmiştir deniliyor. Bu cihetle şârih Aynî ve Kastallânî, şârih Kirmânî'nin şu tevcihini beğenmişlerdir: Buhârî'nin bu teşbihten maksadı yetim velilerinden fakir olanların yetim malından mâruf derecede ücret almaları câiz olduğu gibi vakfa nezâret

20 باب قول الله تعالى وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا. لِلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا. {en-Nisâ, 4/6-7.}

21 {en-Nisâ, 4/11.}

edenlerin de mâruf derecede müstefit olmaları câiz olduğunu beyandır. Nasıl ki bu cihet Hazret-i Ömer'in, لا جناح على من وليه أن يأكل بالمعروف "Mütevellî nasbolunan kimsenin örfe göre müstefit olmasında günah yoktur" kavlinden de müstefâd olmaktadır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُؤَبَّاتِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا هُنَّ قَالَ الشِّرْكُ بِاللَّهِ وَالسَّحَرُ وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَكْلُ الرِّبَا وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الزَّحْفِ وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ الْغَافِلَاتِ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Bir kere Resûlullah, "Mühlik olan yedi şeyden çekiniz!" buyurmuştu. Ashap, "Yâ Resûlellah! Bu yedi şey nedir?" diye sorduklarında Resûl-i Ekrem, **1.** Allah'a şirk, **2.** Sihir, **3.** Allah'ın katlini haram kıldığı bir hayatı öldürmek; haklı öldürülen müstesna, **4.** Faiz kazancı yemek, **5.** Yetim malı yemek, **6.** Düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, **7.** Zinadan masûn olup hatırından bile geçmeyen müslüman kadınlara zina isnat etmek buyurdu. {B2766 Buhârî, Vesâyâ, 23.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifi Buhârî "Tıb", "Muhâribîn" bahislerinde de rivayet etmiştir. Müslim "İmân"da, Ebû Dâvûd "Vesâyâ"da, Nesâî hem "Vesâyâ"da hem "Tefsîr" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî bu hadîs-i şerifin mensup olduğu babın unvanında şu meâldeki âyet-i kerîmeyi zikretmiştir: *"Şunlar ki yetimlerin mallarını haksız olarak yerler, hakikatte onlar midelerine bir ateş parçası indirmişlerdir. Yakın bir istikbalde de cehennemin en şiddetli hararetinde kızdırılırlar."*²²

Bu âyet-i kerîme yetim malını sıyânete mâtuf şiddetli bir tehdittir. Buhârî râvilerinden Dâvûdî, "Bu âyet-i kerîme Kur'an'da müminlere karşı vârit olan haberlerin en şiddetlisidir" demiştir. Müfessir Süddî de, "Yetim malı yiyen kişi, kıyamet gününde ağzından, burnundan, gözlerinden, kulaklarından alev saçarak ba's olunur. Bu bedbahtı gören her kişi, onun yetim malı yemiş olduğunu bilir" demiştir. Yalnız Süddî'nin bu rivayetini Zeyd b. Eslem'in babasından bir rivayeti tahsis edip Eslem radiyallahu anh, "Bu şiddetli azap ve ceza, yetim çocuklarını verasetten mahrum edip de müteveffânın bütün malını

22 إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَهُمْ لَا يَبْصُرُونَ سَعِيرًا {en-Nisâ, 4/10.}

yiye ehl-i şirke mahsustur” demiştir. Bu âyetle hadisin mutabakat noktası pek zâhirdir: yetim malı yemek noktasıdır.

Bu hadîs-i şerifte mûhlikâtın yani fazîlet-i insâniyyeyi öldüren mâsiyetlerin yedi olmak üzere tayini, bu sayıdan ziyade olmasını menetmez. Nasıl ki diğer hadislerde komşunun halîlesiyle zina; anaya, babaya isyan; yalan yere yemin ve bunların emsali birçok mâsiyetin de mûhlikâtan oldukları vârit olmuştur.

Mûhlikâtın birinci numarası Allah’a şirktir buyurulmuştur. Şirk, lugaten, bir kimseyi diğerine ortak kılmaktır. Burada murat olan mâna, Allah’tan başka bir ilâh, bir mâbud ittihaz ve kabulüdür.

BEŞER TARİHİNDE SİHİR VE SÂHİR

İkincisi sihirdir denilmişti. Sihar lugaten “sebebi hafî ve dakik olan şey”dir. Şeriat örfünde sihir, sebebi hafî olan ve hilâf-ı hakikat telakki olunan her şeye itlak olunur ve gözbağcılık, hud’akârlık suretinde cereyan eder. Bu cihetle mutlak surette zikrolunduğunda muhakkak fâili hakkında zem ifade eder. Sihar, mukayyet olarak zemîn-i medholan hususatta da istimal edilmiştir. *إن من البيان لسحرا* “*Belîğ olan sözlerden bir kısmı muhakkak surette sihirdir*”²³ hadîs-i şerifi bu cümledendir. İbn Ömer radiyallahu anhümânın beyanına göre bir kere Resûl-i Ekrem’in huzuruna gelen iki kişiden birisi talâkat-ı beyânıyla orada bulunanları teshîr ettiğinden Resûl-i Ekrem, “*İnne mine’l-beyâni le-sihrâ*” buyurmuştur.

Ömer b. Abdülazîz kişinin talâkat-ı beyânıyla edâ-yi hakikat etmesine sihr-i helâl demiştir. Müşârün ileyh hazretleri bir kere huzurunda kemâl-i talâkatla icrâ-yi hitâbet eden birinin belîğ sözlerinden mütehayyir olarak “Hâzâ vallahi es-sihrü’l-helâl” demiştir. Şu halde sihr-i harâmın mahiyetini suimaksatla sebeb-i hafî ve hud’akârlık teşkil ediyor ve bu itibarla hakkı izhar eden beyân-ı belîğ sihr-i helâldir. Hakkı bâtil, bâtili hak suretinde tasvir eden beyân-ı belîğ de bir sihr-i haramdır.

Sihrin tarihini, bazı envânı gözden geçirirken görülecektir ki sâhirler ilmin, sanatın, esrâr-ı hilkatin her şubesinden hayâsızca istifade yolunu bulmuşlardır. Bu itibarla sihrin envâı sayılamayacak derecede çoktur. Ehl-i ilim bu hilekârlıkları muhtelif suretlerle tasnif etmişlerdir.

Sihar ve sahhar tarihi, beşeriyet tarihinin en kadim medeniyetini tesis eden Gildânîler zamanına kadar yükselir. Bâbil diyarında yani Irâk-ı Arab’da ikamet eden Gildânîler heyet ve nücum ilimlerinde çok terakki göstermişlerdi. Kevâkibi, sâbite ve seyyâre kısımlarına ayıran ve seyyârelerin harekâtı ile burûc-ı semâyı tayin eden Gildânîlerdir. Bu kavmin ecrâm-ı semâviye ile derin iştigalleri, onları ecrâma ve bilhassa kevâkib-i seb’aya taabbüd derecesine götürmüştü. Kur’ân-ı Mübîn’de Sâbie namıyla anılan Keldânîler bütün hâdisâtı, âlem-i kevâkibin eser-i fiili olduğunu iddia ederler, hayr ü şerrin, menfaat ve mazarratın,

saadet ve nühûsetin ecranından sudûruna zâhib olurlardı. Bu kanaatle yıldızlardan her biri namına putlar yapılıyor, heykeller rekzediliyordu. Bu putlara, heykellere tütsülerle, türlü nefesler ve efsunlarla takarrüb ederlerdi. Hayır ve salâh için Müşteri'ye, başkalarını harple, ölümle ve herhangi bir sebeple ızrar etmek istediklerinde Zühâl'e, âfât-ı semâviye ve emrâz-ı müstevliye sırasında da Merih'e takarrüb ederlerdi.

Gildânîler'in merkez-i medeniyeti olan Bâbil şehrinin mâmuriyeti ve gayetle müzeyyen ve musanna ebniyeleri olduğu hakkındaki rivâyât-ı târihiyyeye göre, bu kavmin fenn-i mimaride vesair sanayide de çok ileri gittikleri anlaşılr. Bu sahharlar memleketinde güneşten kinaye olan Ba'l mâbuduna mahsus Bâbil Kulesi ve Bâbil'in mâmuriyeti hakkındaki rivayetler efsanevî bir halde çoktur.

Avâm-ı nâs, sâhirlerin suver ve tabâyii tağyîr ettiklerine bile inanırlardı. Meselâ sâhirin bazı adamı eşek, kelp suretine kalbettiğine, sonra dilediği vakit sûret-i asliyyesine iade ettiğine kani idiler. Bunlara göre sâhir bir yumurtaya, bir süpürgeye, bir küpçüğe biner, havalanır ve havada uçarak Irak'tan Hindistan'a ve diğer dilediği herhangi bir yere giderdi; sonra aynı günde geri döner, gelirdi. Avam bu ve buna benzer garâibi, kâhinlerin kevâkibe takarrübü ve bu takarrübün eser-i feyzi addederlerdi. Sâhirler avamın bu kanaatinden türlü hilelerle, yaldızlı hokkabazlıklarla istifade ederlerdi. Hatta devlet reisleri ve adamları da bunların şebeke-i mel'ânetinden kurtulamazlardı.

Görülüyor ki Bâbilistan halkı ecrâm-ı semâviyenin ulûhiyetine, müdebbir-i âlem olduğuna itikad eden muattile olup kevâkibin ve bütün kâinatın hâlikı ve müdebbiri bir ilâh bulunduğunu itiraf etmiyorlardı. Bunların bu sakîm akîdelerini iptal ve ıslah için İbrâhim aleyhi's-selâm ba's buyurulmuştur. Hazret-i İbrâhim bunlara tevhid akîdesi tâlim ve hatta iman edenlerle birlikte haccetmişse de ekserisi inkâr eylemiştir. Kur'ân-ı Mübîn'de tafsîlen beyan buyurulduğu üzere bunlara karşı reddi gayri kâbil bürhanlar irat ettiği halde inkârlarında temerrüd edip en sonu bu büyük peygamberi ateşe attılar. Fakat Cenâb-ı Hak, müstesna bir mûcize ile müşriklerin ateşini berd ü selâm etti ve İbrâhim aleyhi's-selâma Şam tarafına hicret etmesini emreyledi.

O devirlerde Bâbilistan halkı ve bütün Irak, Şam, Mısır iklimleriyle diyâr-ı Rûm bu itikadda idiler ve böylece Dahhâk ve Ferîdun devrine kadar devam etmiştir. İran'ın hurâfatla dolu târîh-i kadîmine göre, Pîşdâdiyân sülâlesinin beşinci hükümdarı olup Cemşîd'in²⁴ hafîdi olan Ferîdun, Dahhâk Tâzî'nin İran'ı istilâ ederek Cemşîd'i katletmesi üzerine bazı İran vatanperverleri Ferîdun'u dağlara kaçırmışlardı ve Ferîdun çobanlar arasında büyümüştü. Demirci Kâve'nin hurûcu ve Dahhâk'ın ordusuyla perişan olması üzerine Ferîdun İran tahtına geçirilmiştir.

24 Cemşîd, Pîşdâdiyânîler'in dördüncü hükümdarıdır. Asıl adı Cem'dir, "ulu padişah" demektir. Şîd de Pehlevî lûgatında "şuâ ve ziyâ" mânâsınadır. Bunun izâfe edilmesinin sebebine gelince, bir kere Cemşîd, güneşin hamel burcuna tahvili sırasında kendisine murassa' bir taht kurulmasını emreder. Kendisi de başına mücevherat takarak tahtına oturur. Güneş doğduğunda bu muhteşem taht ile hükümdar üzerine doğmakla Cemşîd namı verilmiş, o güne de Nevruz" denilmiştir (*Burhân-ı Kâtî*).

Bütün bu Gildânîler'e ait vekâyî, bize *Ahkâmü'l-Kur'ân* namındaki tefsirinde bildiren Cassâs Ebû Bekir er-Râzî, Ferîdun ile Dahhâk'ın sayfalarına geçen uzun hikâyelerine hakiki birer vâkıa nazarıyla bakılmamasını ve bunların esâtirden addolunmasını tembih ederek diyor ki, "Cühelâ-yi avâmın ve kadınların zu'muna göre, Ferîdun Dahhâk'i esir edip İran silsile-i cibâlinin en yükseği olan ve 600 metre irtifâında bulunan Demâvend²⁵ dağına hapsedmiş ve orada hâlâ zencirbend olarak diri imiş ve sihirbazlar oraya gidip ondan sihir öğrenirlermiş." Yine avâm-ı nâs, ileride zuhur ederek yeryüzünü istilâ edeceği taraf-ı risâletten bildirilen ve tebâiyetten tahzîr buyurulan deccâlin bu Dahhâk olduğunu itikad ederlermiş.

Ferîdun'dan itibaren Bâbilistan Keştâsib devrine kadar hayli zaman İranîler'in taht-ı hükümranîlerinde kaldı. Zaman zaman İran mülûkü Bâbilistan'a gelirler, ikamet ederler. Ferîdun ve onu takip eden devirlerde İranîler müvahhid idiler, Allah'ın birliğini itiraf ederlerdi. Yalnız anâsır-ı erbaaya tâzim ederlerdi. Bu da, anâsır-ı erbaa, hayatın kıvamı olması, beşeriyetin hayatî menfaatleri anâsır-ı erbaada mündemiç bulunması vesilesinden ibaret idi. İran'ın yaşadığı bu tevhd-i bârî devrinde, Bâbil sâhirlerine karşı amansız bir mücadele açıldı. Ele geçirilen kâhinler tamamıyla kılıçtan geçirildi.

Keştâsib ki Keyâniyân sülâlesinin dördüncü hükümdarı idi. Lehrâsib'in oğlu ve halefidir. Zerdüş bunun zamanında zuhur etti. Keştâsib müşârûn ileyhi celbedip dinini kabul ve İran'da neşrederek birçok ateşkede tesis etti. Bu suretle tevhid yerine âyin-i Mecûs kâim oldu. Fakat dinî bir tahavvüle rağmen sâhirlere ve kâhinlere husumet devam etti. Ele geçirilen sâhirler öldürüldü.

MISIR'DA SEHARE-İ FİRAVUN VE MÛSÂ ALEYHI'S-SELÂM

Sihirler, sâhirler tarihinin ikinci bir faslını da Mısır'da Firavun'un sihirbazları ile Mûsâ peygamber arasında geçen vekâyî' teşkil eder. Mısır sihirbazları da A'râf sûresinin 116. âyetinde سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ ve Tâhâ sûresinin 66. âyetinde de سِحْرَهُمْ أَنَّهَا تَسْعَى kavl-i şeriflerinde beyan olunduğu üzere Mısır sihirbazları da halka karşı esrarengiz bir surette gözbağcılık ederler ve hayalî şeyleri hakikat şeklinde gösterirlerdi.

Bunların bu şarlatanlıklarını meydana koymak ve halkı bunların iğfalinden kurtarıp doğru yola irşad etmek için Cenâb-ı Hak Mûsâ aleyhi's-selâmı asâ ve yed-i beyzâ gibi mucizât ile gönderdi. Hazret-i Mûsâ tarafından bütün bunların hiyel ve desâisi ortaya konuldu. Kur'ân-ı Mübîn'de A'râf ve Tâhâ sûrelerinde sahare-i firavunun asâ-yı Mûsâ mucizesini iptal ve hükümsüz bırakmak maksadıyla içleri cıva dolu iplerini ve sopalarını ortaya attıklarında Mûsâ aleyhi's-selâm tarafından asâsı atılmış ve büyük bir ejder haline gelen asâ-yı Mûsâ harâret-i şems ile ortada dönen içi cıva dolu ipleri, sopaları yalayıp yutmuştu. Bu hakikat-i âliyeyi gözleriyle müşahade eden sehar-ı firavun hemen secdeye kapanıp iman etmişlerdi. Ferâine devri geçip tevhidin şirke galebesi üzerine Mısır sihirbazları da ortadan kalkmıştır.

25 Bu ismi Arap müverrihleri Denbâvend diye zikrederler.

Cassâs bu mâlûmatı da bildirdikten sonra, “Zamanımızda kadınları, cühelâ-yı nâsı el altından iğfale çalışan sihirbazlar gibi kılıçtan kurtulan sehar-ı firavun da gizlice icrâ-yı sanat ederlerdi” diyor.

SÜLEYMAN ALEYHİ’S-SELÂM DEVRİNDE SİHİR

Süleyman aleyhi’s-selâm zamanında da sihirbazlık çok ileri gitmişti. Sâd sûresinin 37-38. âyetindeki **كُلُّ نَبَّاءٍ وَغَوَاصٍ وَآخَرِينَ** kavlı-ı şerifinde işaret buyurulduğu üzere, Hazret-i Süleyman devrindeki sihirbazlar arasında şeytan kadar dessâs birtakım sanatkârlar da vardı. Bunlardan bir kısmı her türlü bina kalfaları, ustaları, mimarlardı. Bir kısmı deniz dalgıçları idi. Ka’r-i deryâdaki bütün hazâin-i bahriyeyi bulur çıkarırlardı. Bunlardan başka daha birtakım içtimaî sınıflara mensup sâhirler vardı. Bu şeytan sâhirler bir ara o kadar azıtmışlardı ki Süleyman aleyhi’s-selâmın saltanatını elinden almaya muvaffak olmuşlardı. Bu vâkıyayı muhterem üstat Muhammed Hamdi Yazır Bakara sûresinin 102. âyeti olan **وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ** kavlı-ı şerifinin tefsirinde şöyle hulâsa etmiştir: Menba-i vahiyden uzak olan bu şeytanlar vukûât-ı câriye ve âtiye hakkında kulak hırsızlığı ile birtakım mâlûmat edinirler ve bunun yerine yüzlerce yalan ve erâcif karıştırarak gizli gizli neşriyatta bulunurlar ve buna vasıta olmak için kâhinleri intihab ederler ve onlara telkînat yaparlardı. Bazı haberleri doğru çıktıkça kâhinler bunlara güvenir, bunun yanında binlerce erâcif de neşrederlerdi. Derken bu kâhinler bunları tedvin ettiler. Cin celbi, gönül teshiri hakkında türlü türlü sihir ve efsun kitapları yazdılar. Bu meyanda geçmiş ve gelecek şeyler hakkında haberlere benzer efsaneler, masallar, romanlarla yalanlar dolanlar neşretiler. Vekâyi’ ve hakâyik-ı târihiyye tahrif olunarak efkâr-ı nâsı aldatacak, yanlış ve eğri yollara sevkedecek hurafeler neşrolunur ve bunlar arasına bazı ilmî ve hikemî şeyler karıştırılarak suistimal edilirdi.

Bu suretle, cinler gaybı biliyor, diye şâyi olmuştu ve bu şeytanların tezvîrât ve tesvîlâtı yüzünden fitne çıkmış, mülk-i Süleyman bir müddet elinden çıkmıştı. Nihayet bi-avnihi Teâlâ Süleyman aleyhi’s-selâm bunlara galebe etti ve hepsini teshîr edip mukayyet olarak istihdam eyledi ve o zaman bütün bu kitaplar toplanarak tahtının altında bir mahzene defnetmişti. Vefatından bir müddet sonra hakikate âşına olan ulemâ da kalmayınca şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp, “Ey nâs! Bilmiş olunuz ki Süleyman İbn Dâvûd peygamber değil, bir sâhirdi. Cinleri, şeytanları, rüzgârları hep sihir ile teshîr ederdi. O, neye erdi ise ilm-i sihir ile erdi. İnanmazsanız sarayını arayınız, sakladığı kitaplarını bulursunuz!” diye ilân etti ve bunların medfun olduğu mahalli gösterdi. Filhakika birçok kitap çıkardılar. Bunlar sihir ve efsane kitapları idi. Bunun üzerine, “Süleyman sâhirmiş, hükümetini sihir ile idare edermiş” diye şâyi oldu.

Diğer bazı müfessirlerin beyanına göre, bu kitaplar vefatından sonra yapıp defnedilmiş, birtakımının üzerine Âsaf b. Berahyâ’nın eseri gibi sahte unvanlar konulmuş ve aynı desîse ile neşredilmiştir. İşte **كُلُّ نَبَّاءٍ وَغَوَاصٍ وَآخَرِينَ** bütün bu şeytanetlere işaret eder.

Zaten Mısır'dan beri Benî İsrâil arasında sihir, hokkabazlık meçhul değildi. Fakat bu kere başka bir renk almıştı. Bir taraftan siyasî ve içtimaî entrikalar Süleyman aleyhi's-selâmın devleti aleyhinde takip edilmiş, diğer taraftan onun dünyayı teshîr eden ilmi diye yine onun namına iftira ile tervîc edilmek istenilmiştir. O derecede ki sonra Benî İsrâil ona bir peygamber değil sehîr bir hükümdar nazarıyla bakarlar mı ve bunun için Benî İsrâil bilhassa hükümetlerini zâyî ettikten sonra milletler arasında gizli yollarla bu kabil neşriyatı tervîçten ve hüner şeklinde sihirbazlıktan hâlî kalmıyorlardı.

SÜHHÂR-I YEHÛDÜN ASR-I SAÂDETTEKİ VAZİYETİ

Vaktaki asl-ı Tevrât mucibince bekledikleri hâtemü'l-enbiyâ geldi ve Tevrat'ı mevzubahis etti. O zaman dönüp bununla mücadeleye başladılar. Nübüvvet yoluyla mücadele edemeyeceğiz, biz ne yapsak Cibrîl ona haber veriyor dediler ve Cibrîl'e düşman oldular. Tevrat'ı da büsbütün arkalarına atarak sihir ve tezvir yoluna saptılar. Bu şeytanî eserlere ittibâ ederek, "Süleyman Muhammed'in dediği gibi bir peygamber değildi. Sâhir bir hükümdardı. Sihirlerini mucize gibi gösterirdi" diye iftiralar ettiler. Buna nazaran Hazret-i Süleyman'ın -hâşâ- kâfir olması lâzım geliyordu. Çünkü sihrin bu derecesi küfür olduğunda şüphe yoktu. Bu cihetle Kur'ân-ı Mübîn'de Süleyman küfretmeyip sahare-i şeyatînin küfrettiği bildirildi; çünkü bunlar nâsa sihir öğretirler buyuruldu.

Buraya kadar izah ettiğimiz sihire, sâhire dair tarihî vâkıalar Bakara sûresinin 102. âyet-i kerîmesinde şöylece hulâsa edilmiştir: "Yehûd, kendilerine tebliğ olunan Kitâbullah'ı bıraktılar da Süleyman aleyhi's-selâmın hükûmeti ve devleti aleyhine şeytanların takip ettikleri sihirbazlıklara, kezâlik şeytanların okuyup üfleyegeldikleri efsun ve efsane kitaplarına uydular ve onun arkasına düştüler ve 'Süleyman sâhirdir' dediler. Halbuki Süleyman sâhir ve kâfir değildir; belki ona küfreden, sâhirdir diyen şeytanlar kâfirdir. Çünkü bu şeytanlar nâsa sihir tâlim ediyorlar ve Bâbil'de Hârût, Mârût adında iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, 'Biz ancak bir imtihan için ve ikaz için gönderildik. Sakın sihir yapmayı tecviz edip de kâfir olma!' demedikçe bir kimseye öğretmezlerdi. İşte bunlardan koca ile kadın arasını ayıracak şeyler öğreniyorlardı. Fakat Allah'ın izni olmadıkça bunlarla kimseye zarar verebilir değillerdi. Kendilerine zarar verecek, menfaati olmayacak bir şeyi öğreniyorlardı. Kasem olsun ki onu her satın alan kişinin herhalde âhirette bir nasibi olmadığını pekâlâ bilirdi. Şunu da bilselerdi ki mukabilinde canlarını sattıkları o sihir ne çirkin bir şeydi."²⁶

Bu âyet-i kerîmede eski bir merkez-i medeniyet olan Bâbil halkı arasında şâyî iki garibeye işaret edilmiştir: Birisi şeytanların halka tâlim ettikleri sihir, öbürü Hârût ve Mârût isminde iki meleğe ilham olunup bunlar mârifetiyle o zamanki Benî İsrâil'in mut-

26 وَأَتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرُّوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ {el-Bakara, 2/102.}

tali oldukları bazı esrâr-ı hilkat. Bu ikinci, hadd-i zatında bir sihir değil, fakat ehl-i fesad elinde vesîle-i küfür olabilecek bir hakikat iken bu şeytanlar onu mahzâ sihir için tâlim etmişlerdir. Hârût ve Mârût bunu tâlim edecekleri zaman, “Biz bir fitneyiz yani bizim öğreteceğimiz şeyler fitneye müsaittir ve suistimali küfürdür. Binaenaleyh sakın sen bunu belleyip de küfre girmel!” demedikçe ve bu yolda nasihat etmedikçe onları bir kimseye tâlim etmezlerdi. Gelişigüzel herkese belletmezlerdi. Suistimalden, küfürden, sihirden menederlerdi. Bu şeytanlar ise böyle yapmadılar da bilakis bunlarla herkese sihir tâlim ettiler.

Bu iki melek ve bunların tâlimatı hakkında *Hak Dini Kur'an Dili*'nde deniliyor ki: Bizim âyetten anladığımız şudur: Meleklerin insanlara tâlimi ya vahiy yahut ilham demektir. Hârût ve Mârût'un Cibrîl gibi vahiy melâikesinden olduklarına delil yoktur. Bilakis âyet, bunları münzelün bih değil münzelün ileyh gösterdiğinden, nüzûlde mertebe-i tâliye meleklerinden oldukları zâhirdir. Binaenaleyh tâlimleri de enbiyaya olan vahiy derecesinde olmayıp ilhâmat kabilinden olmak mütebâdirdir, ilham ise herkese olabilir.

Demek oluyor ki eski bir merkez-i medeniyet olan Bâbil şehri ahalisinden birtakım kimseler iki suretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazhar-ı ilham olmuşlardır ve binaenaleyh suistimali küfür olacağını da öğretmişlerdir. O halde bu iki meleğe inzâl kılınan ve Bâbil halkına ilham tarikiyle tâlim olunan bu şeyler hadd-i zâtında sihir değildi. Lâkin sihir halinde kullanılabilir ve böyle kullanılması muhakkak küfür olurdu. Her ilim böyledir. Haddizatında ilmin hepsi muhteremdir ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmî haysiyetiyle hayra, şerre müsaittir. İlim ne kadar hârîkaengîz, ne kadar ince ve yüksek olursa, şerr ü fesâdı ve fitne ihtimali de o nisbette büyük olur.

Bundan dolayıdır ki âyât-ı hak olan dîn-i hakkı, tarîk-i müstakîmi ispat ve teyit için mintarafillâh ihsan olunan mucizeler, kerametler vesair ilimler, hikmetler, fenler bahane ittihaz edilerek âlemde ne kadar küfürler, melânetler neşrolunmuştur ki bunların hepsi haram ve küfür olan sihir cümlesine dahildir. Bu ise ilmin haddizatındaki ilmî haysiyeti değil, amelî haysiyetidir. İlimler hüsnüistimal edilirse, zehirlerden devâlar yapılır. Suistimal edildiği takdirde de devalardan sümûm istihsal olunur. Hatta bunun için ulemâ-i şerâtin ekserisi gerek bu âyetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer âyetlerden şunu istidlâl ve istinbat etmişlerdir: Zatında şer'an haram olan hiçbir ilim yoktur. Hatta şerrinden tevakkî için sihri bilmek bile haram değildir. Ancak yapmak haramdır ve hatta küfürdür. Tâlimi de bu haysiyetle mukayyet bulunmak iktiza eder. Nitekim bu âyette ibtidâ ta'lim-i sihir mutlak surette küfür gibi gösterilmişken وَمَا يُعَلِّمَانِ fıkrasıyla bu ıtlak tahsis edilmiştir.

Hâsılı sihrin mahiyeti asıl ilmî haysiyetindedir ve sihir bir ilm-i amelîdir; bir şer ve tezvîr sanatıdır ve bu amel, bazı ulûm-i hakikiyyeye mütevakkıf olabilir ve onların suistimali ile sihir yapılır. Meselâ elektrik bahsi bugün mühim bir ilim ve elektrikçilik mühim bir sanattır. Bunun suistimalinden ve şer yollarında tatbikatından da birçok sihirler yapılmak mümkündür. Lâkin bunun böyle olmasından, elektrik ilminin haddizatında bir sihir olması lâzım gelmez.

İşte Bâbil’de Hârût ve Mârût ilhamıyla tâlim olunan şeyler de buna şebih olduğu anlaşıyor. Bunun için âyette, bunlar esasında melekî bir kıymetle gösterilmiş ve lâkin tâlim ve teâlümle tatbikatında müstaid bulunduğu fitne haysiyetiyle de şeytanî olan sihre ilhak edilmiştir. Demek ki sihir, sırf şeytanî bir şeydir ve başlıca iki kısımdır: Biri, şeytanların sırf kendilerinden uydurdukları erâciftir. Diğeri, Bâbil’deki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanâyi-i garîbenin istimalidir.

Artık burada melekler sihir tâlim eder mi diye bir sual ve cevap ile münakaşaya mahal yoktur. Melek, sihir tâlim etmez. Lâkin meleklerin hayır için tâlim ettikleri hakikatler ehl-i küfür ve şeytanlar elinde şer de istimal edilmek için sihirde de kullanılabilir. Nitekim bunu evvelâ Bâbilliler yaptılar. Anlaşıldığına göre bunlar bu iki meleğin ilhamıyla keşfedip belledikleri semavî ve arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetlerin ve bunların mezcinden mutahassıl bazı sînâat-ı mühimmeyi nücûm ve tabiata isnat ederek küfre girdiler. Bu sebeple Keldânî sihri, tılsimat namıyla bir nevi sihir şöhret buldu. Sonra birtakım şeytanlar da Süleyman aleyhi’s-selâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen kendi uydurdukları tezviratı takip ve tatbik etmişler ve bu suretle siyasî ve içtimaî birçok fesat çevirmişler ve hükümet, devlet işleri için bu sihirleri bir ilim diye neşir ve terviç etmek suretiyle icrâ-yı küfretmişlerdi. O zamanın halkı olan Benî İsrâîl de bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu takipten hâli kalmıyorlardı. Nihayet bi’set-i seniyye-i Muhammediyye üzerine i’câz-ı Kur’ân karşısında Kitâbullah’ı tamamen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular.

YEHÛDUN RESÛL-İ EKREM’E SİHRİ

Karı koca arasındaki aile râbitasını kırmaktan başlayarak bir milletin bütün sunûf-ı içtimâiyyesi arasına fesat ikâ eden sâhirler zümresi Asr-ı saâdet’te Resûl-i Ekrem’e de sihir yapmaya cüret etmişlerdir. Yehûdun Resûl-i Ekrem’e sihrettiğini ve peygamberin bu sihrin hârici arazını vücudunda hissederek işlemediği bazı şeyleri işledim sandığını Buhârî *Sahîh*’inde Hazret-i Âişe’den rivayet ediyor.

Ulemâdan bir kısmı Resûl-i Ekrem’in sihirden müteessir olmasını bir nakîsa, bir ayıp addederek reddetmişlerdir. Fakat bu teessür, Resûl-i Ekrem’in ağrı, sızı gibi vücuduna âriz olan marazî halden farklı olmadığından ne ayıptır ne de nakîsadır. Bu cihetle ehl-i hadîs bu rivayeti kabul etmişlerdir. Kâdî İyâz diyor ki: Resûl-i Ekrem’in nübüvvetine taalluku olmayan herhangi bir hastalıkla mâlûl olması câiz olduğu gibi sihrin bir tahayyûlden ibaret olan araz ve âsârını vücudunda hissetmiş olması da kabul edilebilir. Resûl-i Ekrem’in sıdk-ı nübüvvetine münâfi ahvalden masûniyeti delil ile icmâ ile sabit ilmî bir hakikat olduğuna göre, hikmet-i bi’seti haricindeki dünya umurunda sair insanlar gibi hakikat-i hâriciyesi olmayan herhangi bir şeyi tahayyül etmesi, sonra hayaline gelen vâridât-ı fikriyenin kendisinden muncelî ve zâil olması câizdir.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm da *Garîbü'l-hadîs* namındaki kitabında Abdurrahman b. Ebû Leylâ'dan Resûl-i Ekrem'in sihir yapıldığı sırada başından hacamat olduğunu rivayet etmiştir. Bu cihetle ulemâ sihrin tesirinin Resûl-i Ekrem'in başındaki madde-i demeviyede görüldüğünü kabul etmişlerdir. Fakat şu da ulemâ tarafından kabul edilmiş bir hakikattir ki Resûl-i Ekrem'in başında ağırlık hissederek başından hacamat olması, bu marazî halin sihirden mütevellit olduğu kendilerine vahiy ile bildirilmezden önce idi.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَقْسِمُ وَرَثَتِي دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمَوْنَةِ عَامِلِي فَهُوَ صَدَقَةٌ.

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Vefatımda) vârislerim ne 1 dinar, ne 1 dirhem paylaşır. Bıraktığım şey (ki hurmalıklardır. Bunun) kadınlarımın nafakasından, işçimin ücretinden geri kalanı vakıftır.” {B2776 Buhârî, Vesâyâ, 32.}

İ Z A H I

Bu hadis, vasiyet ve vakıflar hakkında şerefvârit olan hadisler cümlesindendir. Buhârî bu hadisi bu suretle “Ferâiz” bahsinde de tahrîc etmiştir. Buhârî bu hadisi burada “Vakfın Kayyımının Nafakası” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir.

نَهَى lafzını İbn Abdülber haber olmak üzere “mîm”in zammıyla okumuştur. Nehiy mânasına hamlederek “mîm”in sükûnuyla okuyanlar da vardır. Fakat en meşhur olan rivayet, “mîm”in zammıyladır. Bu rivayete göre mâna doğru olup Hazret-i Âişe'den ve başkalarından rivayet olunan, “Resûlullah mirasçılarının üleşeceği mal bırakmadı” suretindeki bir haberle de teâruz etmiyor. Nehiy kıraatine göre yani, “Vârislerim altın, gümüş üleşmesinler” demek olduğundan, peygamberin bırakmayacağı bir maldan mirasçılarını nehyetmiş olur ve bu suretle iki haber arasında teâruz bulunur. Zebîdî nüshalarındaki لَا تَقْسِم rivayeti hakkında Buhârî şârihleri bir şey bildirmiyorlar.

Şeriat örfünde “kayyım” vâkıf tarafından vakf üzerine konulan iş adamına denir ve vakfın nâzırı, vekili ve imam, hatip, müezzin gibi bütün ecîri bu umumi unvan altında toplanır. Hadisin metninde kayyım lafzının bu medlûlü “âmil” kelimesiyle ifade buyurulmuştur. Bu cihetle kayyım ile âmil tabirleri fıkıh örfünde müterâdif iki lafızdan ibaret olup biri diğerinin yerinde kullanılır. Hadisin yukarıdaki unvanına mütabakat noktası da bu âmil tabiridir ve âmilin vakıftan hakk-ı istifadesi meselesidir.

Şârih İbn Battâl'ın beyanına göre hadiste âmil ücretiyle Resûlullah'ın muradı Benî Nadîr, Fedek, Hayber hurmalıklarında çalışan işçilerin ücretleridir. Buhârî yukarıda babın unvanıyla buna işaret etmek istemiştir.

Medine'ye yakın bir mesafede bulunan Benî Nadîr ile Fedek arazisi harpsiz alınmıştı ve taraf-ı ilâhîden fey' olarak peygambere tahsis buyurulmuştu. Harben alınan Hayber ile Benî Kurayza'da da Resûlullah'ın sehmi vardı. Haşr sûresinin 7. âyetinde مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى kavlı-i şerifindeki ehl-i kurâyı İbn Abbas Kurayza, Nadîr, Fedek, Hayber arazisiyle Ureyne köyleri olarak tefsir etmiştir.

Resûl-i Ekrem'e has olarak Allah'ın ihsan buyurduğu bu arazinin geliriyle Resûlullah kadınlarını ve ailesini geçindirir, işçilerin ücretlerini verir, bakiyesiyle de İslâm mücahitlerini teçhiz ederdi. Bu hadiste Resûl-i Ekrem, vefatından sonra da kadınlarının âdet veçhile nafakalarından ve işçi ücretlerinden geri kalan vakıf olup müslümanların mesâlihine sarfedilmesi lüzumunu bildirmiştir.

Hadisteki, “kadınlarımın nafakası” tabiri de muhtâc-ı izahtır. Nafaka, şeriat örfünde kadınlara iddet içinde verilen maldır. Halbuki Resûl-i Ekrem'in zevcelerine hurmalıklardan hisse verilmesi iddetle mukayyet değildir; sağ oldukça verilmesi matluptur. Şârih Hattâbî bu noktayı tenvir ederek İbn Uyeyne'nin şöyle dediğini naklediyor: Peygamberin zevceleri, müslümanların anneleri demek olup ümmet tarafından nikâh ve izdivaçları ebedî câiz olmadığından mu'tedde hükmündedirler. Bu cihetle kendileri için nafaka hükmü câri olmuştur. Hücreleri de kendilerine süknâ olarak bırakılmıştır.

عَنْ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ حِينَ حُوصِرَ أُنْشِدُكُمْ اللَّهَ وَلَا أُنْشِدُ إِلَّا أَصْحَابَ النَّبِيِّ ﷺ أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ حَفَرَ رُومَةً فَلَهُ الْجَنَّةُ فَحَفَرْتُهَا أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ قَالَ مَنْ جَهَّزَ جَيْشَ الْعُسْرَةِ فَلَهُ الْجَنَّةُ فَجَهَّزْتُهُمْ فَصَدَّقُوهُ بِمَا قَالَ.

TERCÜMESİ

Osman radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh (Mısırlılar tarafından) kuşatıldığı sırada (evinin üstünde görünerek ve Ali, Talha, Zübeyr ve Sa'd b. Ebû Vakkās'a hitap ederek) şöyle demiştir: “Allah aşkına size sorarım ve kimseye sormam, ancak Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına sorarım, ‘Siz bilmez misiniz ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Rûme Kuyusu’nu kim kazarsa onun için cennet vardır’ buyurmuştu da hemen onu ben kazmıştım. Bilir misiniz ki, Resûlullah, ‘Ceyşülusre’yi kim teçhiz ederse, onun için cennet vardır’ buyurmuştu da hemen onu ben teçhiz etmiştim.”

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî vâkıfın vakfettiği maldan istifade etmesini, meselâ kişinin vakfettiği kuyunun suyundan herkesle beraber kendisinin de içmesini şart kılarak vakfetmesi câiz olduğuna dair açtığı bir babında zikretmiştir.²⁷ Bu cevaz hükmünü teyit için Buhârî mevzubahsimiz olan hadisten evvel Enes'in, Zübeyr'in, İbn Ömer'in de böyle şarta muallak emlâk vakfettiklerini şu suretle ta'likan rivayet ediyor:

1. Enes b. Mâlik Medine'deki evini, her ne zaman Medine'ye gelirse, o eve inip ikamet etmek şartıyla vakfetmiş ve her haccında Medine'ye uğrayarak vakfettiği eve inermiş. Buhârî'nin bu ta'likini Beyhakî mevsûlen rivayet etmiştir.

2. Zübeyr b. Avvâm da evini vakfetmiş ve şunları şart etmiştir: "Bu evimi kızlarım arasından mutallaka bulunan kızımın oturmasına tahsis ettim. Kızımın bu eve zarar ver-meyerek, kendisi de bu ev ile zararlanmayarak oturması meşruttur. İleride kızım zevciyle uyuşur da bu evden müstağnî olursa oturmak hakkı olmaz" demiştir.

3. Abdullah b. Ömer de Hazret-i Ömer'den mevrus hissesini, evlât ve ahfadından süknâya muhtaç olanların ikametine mahsus olmak ve satılmamak, hibe edilmemek üzere vakfetmiştir.

Birçok vakfiyede görülen bu şartları fukaha, yukarıdaki haberlerden istihraç etmişlerdir. Şârih İbn Battâl'ın beyanına göre vâkıf vakfettiği menâfiinden kendisi için, gerek vârisleri için istifade etmeyi şart kılarca câizdir. Bu hususta ulemâ arasında bir ihtilâf sebk etmemiştir.

Mevzumuz olan hadisin asıl râvisi Hazret-i Osman değildir. Belki Ebû Abdurrahman b. Habîb es-Sülemî'dir; sahâbî oğlu sahâbî olan müşârün ileyh muhasara sırasında bulunmuş ve Hazret-i Osman'ın sözlerinden hıfzedebildiklerini rivayet etmiştir. Hadisin buradaki rivayeti çok muhtasardır ve yalnız vakıf nesnesiyle alâkalı kısmı rivayet edilmiştir. Bu hadiseyi bütün tafsilâtıyla Tirmizî, Sümâme b. Hazn'dan şu suretle rivayet ediyor: Müşârün ileyh demiştir ki: Ben Hazret-i Osman'ın Mısırlılar tarafından evinde muhasara edildiğine ve müşârün ileyh evinin üstünden aşağı bakarak muhâsırlara şöyle dediğine şahit oldum: "Mısırlılar! Sizi aleyhime kıskırtan arkadaşlarınızdan iki arkadaşınızı bana getiriniz" dedi. Râvi diyor ki: Bunun üzerine muhâsırlar iki deve yahut iki eşek gibi iki kişi getirdiler. Bunlar gelince halife yukarıdan bunlara baktı ve, "Allah ve İslâm aşkına size soruyorum! Resûlullah Medine'ye hicret edip geldiği zaman Medine'de Rûme Kuyusu'ndan başka içilebilecek tatlı su yoktu. Bundan dolayı Resûlullah, 'Kim Rûme Kuyusu'nu cennette göreceği hayır mukabilinde satın alır ve kendi kovanını müslümanların kovalarıyla ortak kılar?' buyurmuştu da ben o kuyuyu öz malımla satın almıştım. Halbuki şimdi siz o

kuyudan su içmeme mani oluyorsunuz da acı su içmeye mecbur oluyorum. Bunu biliyor musunuz?” dedi. “Allah’ın ilmine sığınırız ki, evet” dediler. Sonra Hazret-i Osman, “Peygamberin mescidi ahaliye dar gelmeye başladı. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, cennette göreceği hayır mukabilinde filân oğullarının arsalarını satın alıp mescidi kim genişletir?” buyurdu da “O arsayı ben öz malımla satın aldım. Bugün ise siz, beni orada iki rekat namaz kılmaktan menediyorsunuz. Bunu da biliyor musunuz?” dedi. Onlar, “Allah’ın ilmine ilticâ ederek cevap veririz ki evet” dediler. Sonra Hazret-i Osman, “Allah ve İslâm hakkı için size soruyorum, biliyor musunuz? Ceyşülsure’yi kendi malımla ben teşhiz ettim” dedi. Onlar, “Allah’a sığınırız, evet” dediler. Hazret-i Osman, “Allah ve İslâm hakkı için size soruyorum: Bir kere Resûlullah Mekke’deki Sebîr dağının üstünde bulunuyordu. Yanında Ebû Bekir, Ömer ve ben bulunuyorduk. Bu sırada dağ sarsıldı. Hatta bu sarsıntı ile dağın taşları yamacına düştü. Bunun üzerine Resûlullah ayağı ile dağa vurarak, Ey Sebîr! Dur, deprenme! Çünkü üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki de şehid vardır” buyurdu. “Bunu da biliyor musunuz?” diye sordu. “Allah’a sığınırız, evet!” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hazret-i Osman üç defa, “Allah büyüktür. Beni şehid tanıdılar ve Kâbe’nin sahibine yemin ederim ki, ben şehidim” dedi.²⁸

Tirmizî “Bu hadis, bir hadîs-i hasendir” demiş ve Nesâî de bu suretle rivayet etmiştir. Nesâî’nin Ahnef’ten gelen bir rivayet tarikinde Hazret-i Osman’ın bu kuyuyu 20 veya 25.000 dirheme satın aldığı da bildirilmiştir. Yine Nesâî’nin Ceyşülsure hadisinde, “Kösteğine, yularına varıncaya kadar o askeri ben teşhiz ettim” ziyadesi de vardır. Tirmizî de Ebû Abdurrahman b. Habîb es-Sülemî’den, “Hazret-i Osman, Ceyşülsure’yi 300 deve ile teşhiz etti” dediğini rivayet ediyor. Ahmed b. Hanbel de Abdurrahman b. Semüre’den, Resûl-i Ekrem Ceyşülsure’yi teşhiz ederken Hazret-i Osman elbisesine 1000 dinar koyup getirdi ve Resûl-i Ekrem’in eteğine döktü. Bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem bu dinarları eline alıp aktararak, *Bugünden sonra Osman, ne işlerse beis yoktur*²⁹ buyurmuş.

Nesâî’nin Ahnef b. Kays tarikiyle gelen bir rivayetinde Hazret-i Osman’ın hayırperverâne hayatını teşhir ederek irat ettiği sualleri tasdik edenlerin muhâsırların murahasaları değil, belki Ali b. Ebû Tâlib, Talha, Zübeyr ve Sa’d b. Ebû Vakkâs olduğu bildirilmiştir. İzah etmekte bulunduğumuz Abdullah b. Habîb hadisinde de Hazret-i Osman’ın,

28 روى الترمذي عن ثمامة بن حزن القشيري قال: شهدت الدار حين أشرف عليهم عثمان فقال: اتوني بصاحبيكم الذين ألباكم علي قال فجاء بهما كأنهما جملان أو كأنهما حماران. قال فأشرف عليهم عثمان فقال: أنشدكم بالله والإسلام هل تعلمون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة وليس بها ماء يستعذب غير بئر رومة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم من يشترى بئر رومة يجعل دوله مع دلاء المسلمين بخير له منها في الجنة؟ فاشتريتها من صلب مالي فأنتم اليوم تمنعوني أن أشرب منها حتى أشرب من ماء البحر. قالوا: اللهم نعم. فقال: أنشدكم بالله والإسلام هل تعلمون أن المسجد ضاق بأهله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم من يشترى بقعة آل فلان فيزيدها في المسجد بخير له منها في الجنة؟ فاشتريتها من صلب مالي فأنتم اليوم تمنعوني أن أصلي فيها ركعتين. قالوا: اللهم نعم. قال: أنشدكم بالله والإسلام هل تعلمون أني جهزت جيش العسرة من مالي؟ قالوا اللهم نعم. قال: أنشدكم بالله والإسلام هل تعلمون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان على ثبير مكة ومعه أبو بكر وعمر رضي الله عنهما وأنا فتحرك الجبل حتى تساقطت حجارتها بالخضيض قال فركضه برجله فقال: اسكن ثبير فإنما عليك نبي وصديق وشهيدان. قالوا اللهم نعم. قال الله أكبر شهدوا لي ورب الكعبة آتي شهيد ثلاثاً.

{T3703 Tirmizî, Menâkıb, 13.}

29 {HM16816 İbn Hanbel, IV, 76; Rûyânî, *el-Müsne'd*, II, 507.}

“Ancak Resûlullah’ın ashabına sorarım” sözü de muhatapların muhâsırlar olmadığını ifade etmekte bulunduğundan tercümemizde Nesâî rivayetinde görülen dört büyük sahâbînin isimlerini kavis içinde gösterdik ve bunların muhatap ve musaddık olduklarına işaret ettik.

Hadiste izaha değer bir cihet de Rûme Kuyusu’dur. Hadis metninin zâhirine göre Rûme Kuyusu’nu Hazret-i Osman kazdırmıştır. Halbuki meşhur olan şudur ki Hazret-i Osman bu kuyuyu kazdırmamıştır, satın almıştır. Bunu Tirmizî’nin yukarıdaki uzun rivayetinde gördük. Bu cihetle şârih İbn Battâl, “Buhârî metnindeki “hafr” (kazmak) tabiri bazı râvilerin vehmidir” diyor. Fakat Begavî de *Mu‘cemü’s-sahâbe*’sinde bu kuyunun öteden beri Gıfâroğulları’na ait bir pınar olup Rûme denildiğini, suyunun kırbası bir müd³⁰ mukabilinde satıldığını, sonra Hazret-i Osman tarafından 35.000 dinara satın alınıp vakfedildiğini Beşîr el-Eslemî’den rivayet ediyor. Şu halde Rûme’nin esasen bir pınar olmasını, bilâhare Hazret-i Osman tarafından satın alınarak onun yerine bir kuyu kazdırmış bulunmasını kabule bir mani yoktur. Şârih Kirmânî de Rûme’nin bir yahudiye ait olduğunu, suyunu müslümanlara sattığını bildiriyor. Kelebî de her kırbasının bedeli 1 dirhem olduğunu bildirmiştir (*Umdetü’l-kârî*, VI, 520).

Hadiste teçhiz edildiği bildirilen Ceyşulusre, Tebük Seferi için ihrâz olunan ordudur. Tebük Seferi hicretin 9. yılının en sıcak bir mevsiminde ve türlü mahrumiyet içinde vuku bulduğu için ona “Gazve-i Usre, Gazve-i Fazîha” denilir ki “darlık, yokluk, güçlük harbi” demektir. Bu seferde hakikaten yiyecek, içecek, binecek yüzünden çok sıkıntı çekilmişti. Bu cihetle Kur’ân-ı Mübîn’de de “sâat-i usret” tabir buyurulmuş ve Tevbe sûresinde şöyle tavsif edilmiştir: “*Andolsun ki Allah, peygambere ve zorluk gününde ona uyan muhâcirîn ve ensara tövbe* (etmeleri için hidayet) *etti ki; bunlardan bir kısmının gönülleri sürçmeye yaklaşmıştı. Sonra Allah tövbe* (etmelerine delâlet) *etti. Şüphesiz O, onlara çok re’fetlidir, çok merhametlidir.*”³¹

Bu eserimizde 337 numaralı hadisin izahında Tebük Seferi’nin bazı safhaları hakkında mâlûmat vardır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي سَهْمٍ مَعَ تَيْمِ الدَّارِيِّ وَعَدِيٍّ بْنِ بَدَاءٍ فَمَاتَ السَّهْمِيُّ بِأَرْضٍ لَيْسَ بِهَا مُسْلِمٌ فَلَمَّا قَدِمَا بِتَرْكِتِهِ فَقَدُوا جَامًا مِنْ فِصَّةٍ مُحْوَصًا مِنْ ذَهَبٍ فَأَخْلَفَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ وَجَدَ الْجَامَ بِمَكَّةَ فَقَالُوا ابْتَغْنَاهُ مِنْ تَيْمِ وَعَدِيٍّ فَقَامَ رَجُلَانِ مِنْ

30 Müd ve sâ’ hesapları bu eserimizin sadaka-i fitır bahsinde”Fıkhi Hükümler” başlığı altında riyâzî hesaplarıyla izah edilmiştir. Oraya bakınız!

31 لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ . {et-Tevbe, 9/117.}

أُولَئِكَ فَخَلَفَا لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَإِنَّ الْجَامَ لِصَاحِبِهِمْ قَالَ وَفِيهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benî Sehm'den (müslüman) bir kişi, Temîm ed-Dârî ve Adî b. Beddâ' ile birlikte (sefere) çıkmış ve müslüman bulunmayan bir yerde ölmüştü. Bunlar, Sehmî'nin terikesiyle (vârislerin yanına) geldiklerinde vârisler (eşya arasında) altın kakmalı gümüş bir bardağı bulamadılar. (İki yoldaşın inkârı ve davanın Resûlullah'a arzı üzerine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunlara yemin ettirdi. Sonra bardak Mekke'de bulundu ve bardağın zilyedleri, "Biz bunu Temîm ile Adî'den satın aldık" dediler. Bunun üzerine Sehmî'nin velilerinden iki kişi kalkarak, "Bizim şehâdetimiz onların şehâdetinden şüphesiz daha haklıdır ve bu bardak kati surette sahipleri (mirasçıları)na aittir diye yemin ettiler. İbn Abbas şu, ³² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ âyeti bu kıssadakiler hakkında nâzil oldu" demiştir. {B2785 Buhârî, Vesâyâ, 35.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Dâvûd "Kazâyâ"da, Tirmizî de "Tefsîr" bahsinde tahrîc etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisin babında unvan olarak Mâide sûresinin ³² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ kavlı-i şerifiyle başlayan üç âyetini zikretmiştir ki, meâlen şöyledir:

"Ey iman edenler! Sizin birinize vasiyet vakti demek olan ölüm geldiği zaman aranızdaki şehâdet ya kendi (akraba)nızdan adalet sahibi iki kişi(nin şehâdeti)dir. Yahut bir yerde yolculuk ettiğiniz sırada ölüm musibeti başınıza geldiyse akrabanızın başkasından iki yabancı(nın şehâdeti)dir. (Peygamberim!) Yabancı şahitleri namazdan sonra alıyorsunuz ve kendilerinden şüphelendiğiniz takdirde onlar, 'Meşhûdün aleyh hısım olsa dahi yeminimizi hiçbir bedel mukabilinde değişmeyiz ve Allah'ın şehâdetini ketmetmeyiz. Ettiğimiz takdirde biz günahkârlardan oluruz' diye Allah'a yemin ederler. Eğer onların bir günaha müstehak olduklarına muttali olunursa, o halde evlâ olan bu ikinin yerine onların aleyhinde bulunmaya hak kazanan (akrabalar)dan iki şahit dikilir. Bunlar da, 'Bizim şehâdetimiz onların şehâdetinden daha haklıdır ve biz hakkı tecavüz etmedik. (Ettiğimiz takdirde) şüphesiz biz zalimlerden oluruz' diye Allah adına yemin ederler. Muhakkak ki şu (hüküm), onların şehâdeti hakikati veçhile eda etmelerine yahut onlar yemin ettikten sonra yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına en yakın (bir vesile)dir. Allah'tan korkunuz da (öğütlerini) dinleyiniz. Çünkü Allah fâsıklara yol göstermez."³³

32 {el-Mâide, 5/106.}

33 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرِفْتُمْ فِي الْأَرْضِ

Bu âyet-i kerîmede tâlim buyurulan vasiyet hükümleri, İslâm'ın zuhurundan önce cereyan eden ve İslâm'ın hulûlü üzerine muhâkemesi Resûl-i Ekrem'e arzedilen bir vâkıa ile alâkalıdır. Fakat Buhârî'nin rivayet ettiği bu metinde vasiyete dair sarîh hiçbir kayıt yoktur. Sonra bu vâkıadaki Sehmî kimdir? Onun ve arkadaşlarının bu kıssa esnasındaki İslâmî vaziyetleri nedir bildirilmemiştir ve kıssanın zaman ve mekân-ı vukuu da ihmal edilmiştir. Âyetle hadis arasındaki alâkayı tebârüz ettirmek için bu müphem noktaları hadisin diğer rivayet tariklerinden ve bazı selef âlimlerinin tefsirlerinden istifade ederek izah edeceğiz:

Sehmî, İbn Mâkûlâ'nın zabtına göre, Benî Sehm'den olan bu adamın adı Büzeyl'dir. Tirmizî ile Taberânî'ye göre de Büdeyl'dir. Müfessir Mukâtil de Büdeyl b. Mâriye'dir, Âs b. Vâil'in kölesidir demiş. İbn Cüreyc'den de müslüman olduğu rivayet edilmiştir. Sa'lebî de *Tefsîr*'inde müslüman olduğunu kaydetmekle beraber Şam'da öldüğünü bildirmiştir. Müfessir Mukâtil de denizde bir sefinde öldüğünü zikretmiştir ki bunu aşağıda göreceğiz.

Temîm ed-Dârî, Lahmîler'in bir şubesi olan Dâr soyuna mensuptur. Müşârûn ileyh vaktiyle Nasrânî idi. Beytûlmakdis'in en meşhur rahipleri arasında sayılırdı. Hicretin 9. yılında müslüman olmuştur. Bu hadise, müşârûn ileyh müslüman olmazdan evvel cereyan etmiştir. Sâhib-i terceme İbn Abbas'a demiştir ki, ³⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ âyet-i kerîmesinde işaret buyurulan günah ile yalnız benimle Adî b. Beddâ' alâkalıdır. Bütün insanlar bundan berîdir.

Hâfız İbn Hacer, bu kıssa İslâm'dan önce cereyan etmişse de Resûlullah'a Mekke'nin fethi senesinde arzedilmiş olması muhtemeldir diyor.

Müşârûn ileyh müslüman olduktan sonra Medine'de ihtiyâr-ı ikâmet etmiş, Hazret-i Osman'ın fâcia-i şehâdetinden sonra Şam'a gitmiş ve orada vefat etmiştir. Bir rek'at namazda Kur'an'ı hatmettiği rivayet olunur. Temîm ed-Dârî'nin yegâne bir hususiyeti vardır ki, o da Resûl-i Ekrem'in bir kere hutbe irat ederken; "*Bana Temîm ed-Dârî'nin hikâye ettiğine göre*" ³⁵ diye müşârûn ileyhten deccâl kıssasındaki Cessâse haberini tahdis etmiş olmasıdır. Bu haberi Şa'bî, Fâtıma bint Kays'tan rivayet etmiştir.

Adî b. Beddâ', Vâkîdî'ye göre Adî, Temîm ed-Dârî'nin kardeşidir. Zehebî de Adî b. Beddâ' adıyla ³⁶ شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ âyetinin tefsirinde anılır demiştir. Şu üç hal tercemesinde müteveffânın müslim, iki şahidin de gayri müslim olduklarını öğrenmiş bulunuyoruz ki âyetle hadisin medlûlünü ve ikisi arasındaki münasebeti anlamak için lüzumludur.

فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحِبُّونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكُفُّمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَيُّمِينَ . فَإِنْ عَزَّ عَلَى أَحَدُهُمَا اسْتِحْقَاقُ إِثْمَا فَأَخْرَاجَ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ . ذَلِكَ أَذْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهٍ أَوْ يَخَافُوا أَنْ تَزُدَّ آيْمَانُ بَعْدَ آيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ.

34 el-Mâide, 5/106.

35 {M7389 Müslim, Fiten, 122.}

Bu kıssanın “Vasiyyet” bahsi ile alâkasını, zaman ve mekân-ı vukuunu eski müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman şöyle hikâye etmiştir: Büdeyl b. Mâriye, Necâşî’yi ziyaret maksadıyla bir gemi içinde deniz yolculuğu etmişti. Müşârün ileyh bir ara hastalandı, vapur içinde öldü. Rahatsızlığı sırasında vasiyetnâmesini yazmış ve eşyası arasına koyarak bunları vârislerine verilmek üzere vapur yoldaşları Temîm ed-Dârî ile Adî’ye teslim etmişti. Bunlar, içinde kıymetli parçalar bulunan bu eşya arasından beğendikleri bazı şeyleri alarak bakiyesini Büdeyl’in Benî Sehm’den olan vârislerine götürüp verdiler. Vârisler aldıkları terike arasında saklı bulunan vasiyetnâmeğe göre eşyayı tâdât ve tetkik ettiklerinde bazı parçaları bulamadılar. Temîm ile Adî’ye sordularsa da bu iki arkadaş bilmiyoruz diye yemin ettiler. Bir müddet sonra bu eşyadan altın kakmalı kıymetli bir gümüş bardak Mekke’de bulundu ve Temîm ile Adî taraflarından satıldığı anlaşıldı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem’e dava arzolundu. Davacılar arasında Sehmoğulları’ndan Amr b. Âs b. Muttalib b. Vedâa da bulunuyordu. Bunlar da bu bardağın Büdeyl’in malı olduğuna ve vârislere ait olduğuna yemin ettiler ve kendi sözlerinin ve yeminlerinin Temîm ile Adî’nin sözlerinden ve yeminlerinden ziyade şâyân-ı itimat olduğunu iddia ettiler. Temîm ed-Dârî dayanamayıp cürmünü itiraf etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ona, “*Ey Temîm! Müslüman ol! Tâ ki Allah senin hâl-i şirkte işlediğin kusurları affede!*” buyurmuş. Temîm de müslüman olmuş ve Müslümanlık’ta hüsnüniyet göstermiştir. Fakat Adî b. Beddâ’, Nasrânîlik’te sebat edip hristiyan olarak ölmüştür.³⁶

Rivayet ilmi bakımından mevzumuz olan İbn Abbas hadisi mürsel-i sahâbîdir. Çünkü hadiste bildirilen hadise Temîm ed-Dârî müslüman olmazdan evvel cereyan etmiş, İbn Abbas bu vâkıada hazır bulunmamıştır. Yalnız şu var ki bu hadisi Buhârî’nin buradaki rivayeti gibi İbn Abbas’tan rivayete kasredilmeyip Tirmizî gibi bazı ehl-i hadîsin rivayet tariklerinde İbn Abbas’ın da Temîm ed-Dârî’den mevsûlen rivayet ettiği görülmüştür.

Tefsir bakımından da اِثْنَانِ دَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ³⁷ kavlindeki muhatap zamirleri mûsînin akrabasından mı, yoksa müslümanlardan mı kinayedir? Bu hususta tefsir âlimleri arasında ihtilâf vardır. Birinciye göre mâna “... Akrabanızdan adalet sahibi iki kişinin şehâdeti yahut akrabanızın başkasından iki yabancıнын şehâdetidir” demek olur. İkinciye göre de, “... Müslümanlardan adalet sahibi iki kişinin şehâdeti yahut müslümanların başkasından iki zimmînin şehâdetidir” demek olur. Birinci mâna İkrime, Ubeyd ve daha birtakım tâbiî müfessirlerinin noktainazarlarıdır. Zemahşerî de *Tefsîr*’inde bu mânayı ihtiyar etmiştir. İkinci mâna da cumhurundur. İbn Ebû Hâtim’in rivayetine göre, İbn Abbas böyle tefsir etmiştir. Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Mücâhid, Yahyâ, Süddî, Katâde, Mukâtil, İbn Hayyân, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem ve bu tabakadaki âlimler hep İbn Abbas’ın tefsirini iltizam etmişlerdir. İbn Kesîr’in de tefsirinde muhtarı budur. Bu tefsir

36 {Aynî, *Umde*, XIV, 76.}

37 el-Mâide, 5/106.

de, “Ehl-i zimmetin müslim hakkında şehâdeti câiz midir, câiz değil midir?” zemininde ikinci bir ihtilâfı tevliid etmiştir. Kādî Şüreyh, “Yahudinin, nasrânînin müslüman hakkında şehâdeti câiz değildir. Yalnız seferde olup da müslüman şahit bulunmazsa zimmînin şehâdeti câizdir. Fakat bu da mutlak değildir. Yalnız vasiyet hakkında şehâdete münhasırdır” demiştir. Ahmed b. Hanbel’in mezhebi de böyledir. Eimme-i selâse ise muhalefet etmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şâfiî’ye göre bu âyet mensuhtur. Kâfirin müslim hakkında şehâdeti hiçbir suretle câiz değildir.

Buhârî’nin *Sahîh*’inde bir babı ve bir rivayeti daha vardır ki müellif Zebîdî merhum ihtisar için *Tecrîd*’e almamıştır. Babın unvanı, “Vârisler Bulunmaksızın Vasî Tarafından Müteveffânın Borcunun Tesviye ve Tediyesi Câiz Olduğu” zeminindedir. Bu babda Buhârî’nin rivayet ettiği hadis de meâlen ve icmâlen şöyledir:

Ensardan Hazret-i Câbir’in babası Abdullah, Uhud Harbi’nde şehid düşmüş ve altı kız çocuğunu yetim ve bir hayli borç bırakmıştı. Birçoğu yahudi olan bu alacaklılar bir düziye Câbir’i sıkıştırıyorlardı. Babası Abdullah’tan bir hurmalıktan başka bir şey tevarüs etmeyen Câbir, mahsulün idraki zamanında bu hurmalığın bütün mahsulünü alacaklılara vermek istediği halde alacaklılar razı olmamışlardı. Câbir diyor ki, hurmanın kesim ve toplama zamanı geldiğinde Resûlullah’ın huzuruna vardım ve “Yâ Resûlellah! Siz pek iyi bilirsiniz ki babam Abdullah, Uhud günü şehid düştü. Bana da birçok borç bıraktı. Alacaklılara hurmalığın bütün mahsulünü vermeyi teklif ettiğim halde kabul etmediler. Bunları siz görüp de söz anlatsanız!” diye rica ettim. Resûlullah, “*Haydi sen git! Hurmaları toplama, her cins hurmayı ayrı ayrı yerlere yığarak ayrı ayrı harman et, sonra bana gelip haber ver!*” buyurdu. Ben bu işleri yaptıktan sonra Resûlullah’a haber verdim. Resûlullah geldi. Alacaklılar da geldi. Bu yahudiler Resûlullah’ı orada görünce taleplerini arttırdılar. Resûlullah bu hurma harmanlarından en büyüğünün yanına vardı. Üç defa etrafını dolaşarak büyük bir harmanın yanına oturdu. Sonra, “Şu alacaklıları çağır!” buyurdu. Bunlara ölçüp ölçüp alacaklarına mukabil hurma vermeye başladı. Nihayet babamın borçlarını tamamen ödedi. Vallahi ben borç ödensin de kardeşlerime bir hurma ile dönüp gitmemeye razı idim. Halbuki ben bakıyordum. Resûlullah bu bir harmandan bütün alacaklılara verdiği halde hiçbir hurma eksilmediğini görmüştüm.³⁸

Bu hadiste Resûlullah’ın en bâhir mûcizelerinden biri de ifade edilmiştir.

Kitâbü'l-Cihâd
ve's-Siyer

كِتَابُ الْجِهَادِ وَالسَّيْرِ

Cihadın fazileti ve Resûlullah'ın siyer ve megâzîsi aşağıdaki hadislerde rivayet edilmiştir.

Cihad kelimesi, *cehd*'den müştaktır; cehd “meşakkat” demektir. Şeriat örfünde cihad, “Allah adını yüceltmek için Allah’a küfredenlerle savaşmak”tır. Allah yolunda cihad, nefis ile de olur: Nefsi fazilet dairesinde idareye, reziletten vikâyeye çalışmak da bir cihaddır. Bu cihadın faziletli hamleleri de, nefsin şehvet yollu temayüllerine muhalefettir.

Siyer, sîretin cem'idir. Sîret “tarikat” demektir. Bu babın unvanında cihad lafzından sonra siyer lafzının da zikredilmesi bu bahis, Peygamberimizin gazâlarına ait her safhayı, ashabının feragatli ve şehâmetli bütün hareketlerini ve bu hususta naklolunagelen bütün haberleri cemettiği içindir.

Resûlullah Mekke'de iken müşriklerle harbetmedi. Müslümanların hicretten evvelki vaziyetleri buna müsait değildi. Bu cihetle Mekke'de cihad haram kılınmıştı. Hâmisiz bir avuç müslüman, Kureyş sanâdîdinin türlü işkencelerine uğradıkları, bir kısmı da Habeş diyarına hicrete mecbur olduğu halde bütün bu tahammül-fersâ haller sabır ile iktiham ediliyordu. Medine'ye hicret edildikten sonra Resûl-i Ekrem tedâfûî harp ve cihada memur oldu; mütecaviz düşmana karşı harp ve kıtale başlandı. Sonra eşhür-i hurumun haricinde tecavüzî cihad da mubah kılındı. En sonra mutlak ve umumi surette müşriklere karşı cihad edilmesi emrolundu.

İslâm harp hukukuna göre cihad, bazı ahvalde farz-ı ayındır, nefîr-i âm halinde bütün müslümanların devlet tarafından vuku bulan cihad davetine icâbet etmeleri vâciptir. Bu vücûb, müslümanların vatanına düşman tecavüzü yahut bir müslümanın esareti ve esaretten kurtarılması me'mûl olduğu gibi hallerde tahakkuk eder. Bunlardan başka hallerde farz-ı kifâyedir. Bunlara ait mâlûmat aşağıda her ikisine ait hadislerin izahı sırasında verilecektir.

Buhârî *Sahîh*'inde bu “Siyer” ve “Megâzî” babının unvanında Tevbe sûresi âyetlerinden iki âyet zikredilmiştir ki meâlleri şöyledir: “Allah müminlerden –cennet kendileri için bir hak olmak mukabilinde– canlarını ve mallarını satın aldı. Müminler Allah yolunda çarpışır da (kâh) öldürürler, (kâh) ölürler. Her (iki) halde Allah Tevrat'ta, İncil'de, Kur'an'da (cenneti mücahidlere vermeyi) deruhte buyurup bir hak olarak vaad etti. Allah'tan ziyade kim

ahdini yerine getirir? Şu halde (müminler!) Akdettiğiniz şu bey'inizden dolayı sevininiz! İşte şu (bey) o büyük necat ve selâmettir. (Müminler) tövbe ederler, ibadet ederler, hamedederler, oruç tutarlar, rükûa varırlar, secde ederler, taatle emredip günahattan nehyederler ve Allah'ın hududunu muhafaza ederler. (Habibim) sen o müminleri müjdele!"¹

Şârih Aynî bu âyetin nüzülüne sebep olarak Kurazî Muhammed b. Kâ'b'dan şu vâkıyı naklediyor: Abdullah b. Revâha hazretleri Akabe gecesi² Resûlullah'a, "Yâ Resûlellah! Medine'ye hicret buyurmayı bize vaadin mukabilinde rabbin ve kendin için ne dilersen onu şart kıl!" demişti. O da, "*Rabbim için dileyeceğim şart, O'nun varlığını ve birliğini tasdik edip hiçbir şeyi O'na şerik kılmamanızdır. Kendim için de; canınızı, malınızı esirgediğiniz her fenalıktan beni de muhafaza etmenizi, şart kılarım*" buyurmuş. Bunun üzerine Akabe biatında bulunanlar, "Biz bu vazifemizi yerine getirirsek mukabilinde bize ne var?" diye sormuşlar. Resûlullah da, "*Cennet*" buyurmuş, Akabe biatının aziz simaları, "Bu, kazançlı bir alışveriş. Biz bundan ne cayarız, ne de cayılmasını isteriz" demişler. Bunun üzerine "*Allah müminlerden canlarını, mallarını satın aldı*" meâlindeki âyet-i kerîme nâzil oldu.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ دُلَّنِي عَلَى عَمَلٍ يَغْدِلُ الْجِهَادَ قَالَ لَا أَجِدُهُ قَالَ هَلْ تَسْتَطِيعُ إِذَا خَرَجَ الْمُجَاهِدُ أَنْ تَدْخُلَ مَسْجِدَكَ فَتَقُومَ وَلَا تَقْترَ وَتَصُومَ وَلَا تُفْطِرَ قَالَ وَمَنْ يَسْتَطِيعُ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan (şöyle) dediği rivayet edilmiştir: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir er kişi geldi de, "Yâ Resûlellah! Bana

1. إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِآنَ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ. وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ. التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمِيرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ. {et-Tevbe, 9/111-112.}

2. Akabe, Mekke civarında bir mevkiin adıdır. Hicretten evvel Resûl-i Ekrem hac mevsiminde Mekke haricine çıkar, hac için etraftan gelen kabileleri Kureys'ten saklı olarak İslâm'a davet ederdi. Medineliler'le de bu Akabe mevkiinde iki defa buluşmuş ve kendilerinden biat almıştı. Bunun birincisinde on iki kişi, ikincisinde de ensardan yetmiş kişi bulunmuştur. Medine'nin eşrafını teşkil eden bu zatların arasında Abdullah b. Revâha da vardı. Resûl-i Ekrem bu yetmiş kişi arasından on iki kişinin nakîb olarak seçilmesini emrettiğinde seçilen kimseler arasında Abdullah b. Revâha da Hâris b. Hazrecoğulları tarafından nakîb seçildi. Müşârün ileyh Câhiliye devrinde de şiir ile kitâbetle meşhur idi. Hicretten sonra Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye, Umretülkazâ'da Resûlullah ile beraber bulunmuş. Yalnız Mekke'nin fethinde ve ondan sonraki meşâhidde bulunamamıştır. Çünkü hicretin 8. yılında cumâdelûlâ ayında Mûte Harbi'nde şehiden vefat etmiştir. Bu eserimizin 596. hadisinin şerhinde Abdullah b. Revâha hazretlerinin terceme-i hâli vardır. Mütalaa olunsun.

cihada muadil bir ibadete delâlet buyurulsa!” dedi. Resûlullah, “Ben cihad değerinde bir ibadet bulmuş değilim ki!” buyurdu (ve devam edip), “(Sana sorarım) gücün yetişir mi ki, mücahid (sefere) çıktığı sıra sen (de) mescidine girip (o dönünceye kadar) namaz kılasın da hiç usanmayasın ve oruç tutasın da hiç iftar etmeyesin?” diye sordu. O kişi, “Buna kimin gücü yeter ki?” diye cevap verdi. {B2785 Buhârî, Cihâd, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisi böylece Nesâî de “Cihad” bahsinde tahrîc etmiştir. Buhârî *Sahîh*’inde tercüme ettiğimiz hadisin nihayetinde râvi Ebû Hüreyre’nin “Mücahidin atı, merasında kösteklendiği ipinin çevresinde şahlanarak ileri, geri elbette koşar ya? Bu da mücahid için hasenat yazılır” dediğini de mevkufen rivayet ediyor ki bunu Buhârî aşağıda bir babında merfûan da rivayet edecektir. Burada mevkufen rivayet edildiği için müellif Zebîdî ihtisar hususunda iltizam ettiği esasa göre *Tecrîd*’e almamıştır.

Resûl-i Ekrem’e bu suali irat eden sahâbînin ismini hadis şârihleri bildirmiyorlar. Hatta şârih İbn Hacer bu zatın ismine vâkıf olmadığını açıkça bildiriyor.

Buhârî’nin bu hadisten evvel iki rivayeti daha vardır ve meâlen şöyledir:

1. İbn Mes’ûd radiyallahu anh diyor ki: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sordum: “Yâ Resûlellah! Hangi ibadet efdaldır!” dedim. Resûlullah, “*Vaktinde kılınan namazdır*” buyurdu. “Sonra hangi ibadet” dedim. Resûlullah, “*Anaya, babaya iyi muamele*” diye cevap verdi. “Sonra hangi ibadet” dedim. O, “*Allah yolunda* (canıyla, malıyla) *cihaddır*” buyurdu. (Râvi İbn Mes’ûd diyor ki) bunun üzerine ben Resûlullah’a soru sormaktan sustum. Eğer ben, daha çok sormak isteseydim, muhakkak bana çok cevap verecekti.³

En faziletli ibadetler hakkında vârit olan haberler, suallerin sayısı ve tertibi itibariyle muhtelifdir. Bunun sebebi aşağıda birçok ehâdîs-i şerifenin rivayetinde görüleceği üzere soru edenlerin, maksatlarının, zemin ve zamanın muhtelif olmasıdır. İbn Mes’ûd, “Daha sorsaydım peygamber cevap verecekti” demekle efdal-i a’mâlin bunlara münhasır olmadığına işaret etmiştir. Tertip hususunda da İbn Mes’ûd’un suali müessir olmuştur.

2. İbn Abbas radiyallahu anhümâdan da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Mekke’nin fethinden sonra Medine’ye hicret artık vâcib değildir. Yalnız cihad ile iyi niyet vardır. Binaenaleyh devlet reisi tarafından gazâyâ çağırıldığınızda hemen icâbet edip çıkınız!*” buyurduğu rivayet edilmiştir.⁴

Resûlullah Mekke’den Medine’ye hicret ettikten sonra Mekke’nin fethine kadar, müslümanların zayıfları müstesna olmak üzere, kudretli olanların hicret ederek dinle-

3 {B2782 Buhârî, Cihâd, 1.}

4 {B2783 Buhârî, Cihâd, 1.}

rini sıyânet etmeleri vâcib idi. Mekke'nin fethi üzerine bu vücûb ve hâlis niyetle hicrete terettüp eden sevap mürtefi' olmuştur. Yalnız küfür diyarında bulunup da dinini izhar ve vâcibât-ı dîniyyesini ifa edemeyen müslümanların İslâm illerine hicret etmeleri bilittifak vâciptir. Niyet-i hâlis ile cihadın vücûbu ebedî bâkidir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ أَفْضَلُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُؤْمِنٌ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ قَالُوا ثُمَّ مَنْ قَالَ مُؤْمِنٌ فِي شَعْبٍ مِنَ الشَّعَابِ يَتَّقِي اللَّهَ وَيَدَعُ النَّاسَ مِنْ شَرِّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (el-Hudrî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bir kere Resûlullah'a), "Yâ Resûlellah! İnsanların hangisi efdaldır?" diye soruldu da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Canıyla, malıyla Allah yolunda cenk eden mümin" buyurdu. "Sonra kim?" diye sordular. Resûlullah, "(O da) vadilerden bir vadide (ihtiyâr-ı uzlet eden) mûmindir ki o, Allah'tan korkar da insanları, şerrinden rahat bırakır" buyurdu. {B2786 Buhârî, Cihâd, 2.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisin babında unvan olarak, "İnsanların Efdali Allah Yolunda Canıyla, Malıyla Cihad Eden Mûmindir" dedikten sonra Sâf sûresinin şu meâldeki üç âyetini zikrediyor: "Ey iman edenler! Size ben, sizi çok elemli bir azaptan kurtaran bir kazanç yolu göstereyim mi? Siz Allah'a ve O'nun peygamberine iman ediniz ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla mücâhede ediniz! –Ki, sizin bu cihad ve imanınız, bilmiş olsanız sizin için çok hayırlıdır– tâ ki, Allah sizin hesabınıza günahınızı yarlğar ve sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve (cennet-i adnde) güzel meskenlere kor. Cennetlere bu giriş, çok elemli azaptan büyük bir kurtuluştur."⁵

Bu mevzuda Müslim'in de Ebû Hüreyre'den aynı suretle bir rivayeti vardır. Ebû Saîd ve Ebû Hüreyre hadislerinin ikinci fıkrasında bildirilen münzevî hayat hakkındaki peygamberin tebliği bir hakikat telakki edilerek cemiyetten ayrı dağ başında yaşamak

5 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ . تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ . يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ . {es-Saf, 61/10-12.}

* Tembih. Yukarıdaki تَوَمَّنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ nazm-ı şerifi, haber sîgasıyla vârit olmuş emirdir. Cevabı da ... يَغْفِرُ لَكُمْ kavlidir. Bu cihetle تَوَمَّنُونَ وَتُجَاهِدُونَ kelimelerini hakiki medlûlleri olan emir suretinde tercüme ettik.

matlup olduğu zannedilmemelidir. Çünkü her müminin medenî birlikten ayrılarak bedevî bir hayat ihtiyar etmesi fevzâyı mûcip bir infirad hareketidir ki İslâm içtimaiyatına tamamıyla aykırıdır. Binaenaleyh hadislerdeki, “Bir vadide ihtiyâr-ı uzlet” tabiri, umumi ahlâkın bozulduğu zamanlarda İslâmî umdeleri sıyâneten kendi evinde veya mesai hayatında münzevî bir yaşamak tarzı ihtiyar edilmesinin hayırlı olduğunu temsilden ibarettir ve matlup olan, halkın dedikodusundan içtinap ederek müminin kendi bucağında İslâmî faziletler dairesinde yaşamasıdır. Bu halde dahi din ve devletin himayesi namına içtimai tesanüdün en bâriz tezahürü olan cihada iştirak edilmesinin en bedîî bir üslûp ile emrolunması da hadiste istihdâf edilen gayenin bir fevzâ değil bir inziva olduğunu pek açık olarak gösterir.

Nevevî fitneden selâmet me'mûl olmak şartıyla halk ile ihtilâtın inzivadan efdal olduğunda ulemânın cumhuru ittifak etmiştir diyor. Cumhurun bu noktainazarına Resûl-i Ekrem'in şu kavl-i şerifi de delâlet etmektedir: “*Halk arasına girip onunla kaynaşan ve onların ezasına sabreden mümin, halk ile düşüp kalkmayan ve cemiyetin teklif ettiği vazifelerin ağırlığına tahammül etmeyen müminden ecir ve sevap cihetiyle daha büyüktür, daha kazançlıdır.*”⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَثَلُ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُجَاهِدُ فِي سَبِيلِهِ كَمَثَلِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ وَتَوَكَّلَ اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِهِ بِأَنْ يَتَوَقَّاهُ أَنْ يَدْخُلَهُ الْجَنَّةَ أَوْ يَرْجِعَهُ سَالِمًا مَعَ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem söyle buyurduğunu işittim” dediği rivayet edilmiştir. Allah yolunda (harbeden) mücahidin benzeri -Allah, kendi yolunda cihad eden kimse(deki gaye) yi çok iyi bilir ya- (gündüz) oruç tutan ve (gece) namaz kılan (mümin)in meselidir. Allah, kendi yolunda döğüşen mücahid için ya onun şehâdeti suretiyle onu (sorgusuz derhal) cennete koymayı yahut mücahidi sevapla veya ganimetle beraber sâlimen (meskenine) dönmesini deruhte etti. {B2787 Buhârî, Cihâd, 2.}

6 روى الترمذي في أبواب الزهد وابن ماجه: المؤمن الذي يخالط الناس ويصبر على أذاهم أعظم أجرا من المؤمن الذي لا يخالط الناس ولا يصبر على أذاهم [عمدة القاري].
 {İM4032 İbn Mâce, Fiten, 23; Aynî, Umde, XIV, 84.}

Bu hadisi Nesâî de “Cihâd” bahsinde tahrîc etmiştir. Tercümemizde geyme içine aldığımız –Allah kendi yolunda cihad eden kimsenin maksadını çok iyi bilir– fıkrası bir cümle-i mu’tarızadır. Bununla murat, mücahidin Allah adını i’lâ gibi halis bir niyetle mi yoksa mal tamahı gibi fasit bir arzu ile mi gazâ meydanına atıldığının Allah yanında mâlûm olduğunu beyandan ibarettir.

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde sâim kelimesi nehâr ile kâim kelimesi de gece ile mukayyet olarak rivayet edilmiş bulunduğundan, bunları tercümede kavis içinde gösterdik.

Mücahidin oruçluya teşbih buyrulmasında vech-i şebeh, her ikisinde de nefsi imsak bulunmasıdır. Nasıl oruçlu yemekten, içmekten, cinsî münasebetten nefsini imsak ederse, mücahid de düşmana saldırırken düşmanın savletinden kendini esirger. Oruçlunun kalbi her zaman Allah ile meşgul olup nâil-i mesûbât olduğu gibi mücahidin de her zamanı ecir ve sevabı müstelzim halis ibadettir. Tevbe sûresinin bir âyetinde meâlen, *“Allah yolunda mücahidlerin ne bir susuzluk, ne bir yorgunluk, ne bir açlık çekmeleri, ne de kâfirleri gayza getirecek bir mevkii çiğnemeleri, ne de düşmandan bir muvaffakiyete nâil olmaları olamaz ki, mukabilinde kendileri için mutlak bir halis amel yazılmış bulunmasın, çünkü Allah muhsinlerin ecrini zâyi etmez.”*⁷

Hadisin son fıkrasında Allah yolunda cihad eden mücahid için şöyle bir ilâhî kefalet haber veriliyor: Mücahid gazâ meydanında şehid olursa, Allah’ın inayeti ile hesapsız, azapsız, derhal cennete gideceği, mücahid şehid düşmez de sâlim evine dönerse, eli boş değil, ya ecir ve sevap ile ya da hem sevap ve hem ganimetle birlikte döneceği vaad edilmiş bulunuyor. Binaenaleyh sâlimen evine dönen gazi, herhalde ecir ve sevaba nâil olacaktır. İğtinâm edilmiş bir mal varsa, sevap ile beraber ganimete de nâil olacaktır demek olur.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَامَ رَمَضَانَ كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ جَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ جَلَسَ فِي أَرْضِهِ الَّتِي وُلِدَ فِيهَا قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نُبَشِّرُ النَّاسَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ أَعَدَّهَا اللَّهُ تَعَالَى لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا بَيْنَ الدَّرَجَتَيْنِ كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَإِذَا سَأَلْتُمُ اللَّهَ فَاسْأَلُوهُ الْفَرْدَوْسَ فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ وَأَعْلَى الْجَنَّةِ أَرَاهُ فَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ وَمِنْهُ تَفْجَرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ.

7 ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَلُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نِيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ. {et-Tevbe, 9/120.}

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim Allah’a ve O’nun resulüne iman eder de namaz kılar ve ramazanda oruç tutarsa, onu cennete koymak Allah üzerine (sanki) bir hak olur. O kimse ister Allah yolunda cihad etsin, isterse içinde doğduğu toprağında, (evinde) otursun. Bunun üzerine ashap, “Yâ Resûlellah! (Bu haberi) halka müjdelemez miyiz?” demişlerdi. Resûl-i Ekrem (şöyle) söyle(yerek istidrak eyle)di, “Cennette yüz derece vardır ki Allah onları Allah yolunda cihad eden mücahidler için hazırlamıştır. İki derece arasındaki mesafe, gökle yer arasındaki mesafe gibidir. Siz Allah’tan (cennet) istemek dilediğinizde O’ndan firdevsi isteyin! O, cennetin efdalidir ve cennetin en yücesidir.” Râvi diyor ki,⁸ “Öyle zannediyorum ki (şeyhim Füleyleh), ‘Firdevs’in üstünde arş-ı rahmân vardır’ demişti. Cennetin ırmakları da Firdevs’ten akar.” {B2790 Buhârî, Cihâd, 4.}

İZAHİ

Hadisteki, “*Cennete koymak Allah üzerine bir hak olur*” tabiri vücûb ifade etmekte olup halbuki Allah üzerine hiçbir emri ifa vâcip olmadığından şârih Kirmânî’den mülhem olarak tercümemizde (sanki) kelimesiyle teşbihe mahmûl olduğuna işaret ettik.

Hadiste en ziyade izaha değer bir nokta varsa, o da cennete dahil olmak için cihad etmekle etmemek müsavi addedilmesidir. Nasıl ki bunu Resûl-i Ekrem’den duyan ashap, bir istibşâr addederek –çünkü bu surette cihad meşakkati sukût ediyordu– “yâ Resûlellah, bunu halka müjdeleyelim mi?” diye istifsâr etmişlerdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem derhal, “*Cennette şöyle şöyle derece vardır*” diye istidrak buyurmuşlardır ki edebiyat lisanında hakimane ve en mergûb bir üslûptur. Evet, Resûlullah’tan istidrâk-i kelâm ederek, cennete iman ile gidileceğini müjdeliyor. Fakat bununla iktifa etmeyip bunun üzerine şehid derecelerine dair diğer bir beşâret ziyade ediyor. Hatta firdevs ile üçüncü bir müjde daha ilâve buyuruyor.

Hadiste, “Bunu halka müjdeliyelim mi?” diye Resûl-i Ekrem’den soran sahâbînin Muâz b. Cebel olduğu Tirmizî’nin rivayet tarikinde görülüyor. Taberânî’nin rivayetinde de Ebû’d-Derdâ olduğu bildirilmiştir.

8 Bu râvi Yahyâ b. Sâlih’tir, Buhârî’nin şeyhidir. Buhârî bu hadisi ondan rivayet etmiştir. Yahyâ da Füleyleh’ten rivayet etmiştir. Müşârün ileyh Yahyâ bu hadisi üstadı Füleyleh’ten alırken üstadın, “Firdevsin üstünde arş-ı rahmân vardır” deyip demediğini katıyetle hatırlayamadığından, zannedersen diye şek ile rivayet etmiştir.

Yahyâ b. Sâlih, Ebû Zekeriyâ Şâmî’dir, Hanefî imamlarındandır. İmam Ebû Hanîfe’nin ashabından ma’dûddur.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَعْدُوَّةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
أَوْ رَوْحَةٌ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Sabahleyin veya akşamleyin herhangi bir zamanda Allah yolunda bir kere (cihad için) yürüyüş, hiç şüphesiz dünyadan ve dünyadaki şeylerin hepsinden hayırlıdır.” {B2792 Buhârî, Cihâd, 5.}

İZAHİ

Gadve, sabah erkenden zevâle kadar geçen müddetin herhangi bir anında bir kere yola çıkmaya, yürümeye, gitmeye denirse de, şârihler “hurûc” ile tefsiri iltizam ettiklerinden “çıkış” diye tercüme etmek hatıra gelir. Revha da zevâlden guruba kadar devam eden müddetin herhangi zamanında çıkış demek olur. Fakat “yola çıkış” usulce has bir tabiridir, “seyr” (yürüyüş) daha “âm”dır. Çıkmaya, gitmeye de şümülü vardır. Peygamberin dileği de sabah, akşam herhangi bir askerî hareket ve meşiyet olsa gerektir. Tevbe sûresinde, وَلَا يَطْنُونَ مَوْطِنًا يَعْغِطُ الْكُفَّارُ⁹ denildiğine göre kâfirleri sinirlendirecek herhangi bir yerde yürüyüp çiğnemeleri de sevabı mûcip bir ibadettir. Aşağıda 1200 numara ile tercümesi gelecek olan Enes hadisinde dağda, ovada askerin hareketi sevabı mûcip olduğu bildiriliyor. Sonra askerî terbiyenin en umdesi olan sabah, akşam tâlimleri bu sıradaki askerin bütün seyir ve hareketleri de “yürüyüş” tabirinde dahil bulunur. Bu cihetle biz **gadve**, **revha** tabirlerini; sabahleyin ve akşamleyin yürüyüş, diye Türkçemize çevirdik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَقَابُ قَوْسٍ فِي الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ
وَتَغْرُبُ وَقَالَ لَعْدُوَّةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِمَّا تَطْلُعُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ وَتَغْرُبُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Cennette bir arşın kadar (az) bir yer (âlemde) üzerine güneş doğup batan şeylerin hepsinden muhakkak hayırlıdır. Yine

Resûlullah, “Sabahleyin veya akşamleyin herhangi bir zamanda Allah yolunda (cihada çıkıp) yürüyüş, üzerine güneş doğup batan şeylerin hepsinden her veçhile hayırlıdır” buyurmuştur. {B2793 Buhârî, Cihâd, 5.}

İ Z A H I

Kâbe kavs tabirindeki kavs “yay” mânasınadır. Kâb da burada “miktar” ve “arşın” mânasınadır. Bazı lugat âlimleri kâb, yayın kabzasiyle “kûşe-i keman” diye müteâref olup yayın iki başlarında olan eğri bir yerinin arasına ıtlak etmişlerdir. Arap edebiyatında siye denilmekle meşhurdur. Bu itibarla her yayın kabzasının iki tarafında iki kâbı vardır. Bazıları da giriş ile yay arasındaki mesafeye demişlerdir. Bunların hepsiyle hadiste matlup olan mâna, cennette az miktar yerin efdal olduğudur.

el-Hûrû'l-În ve Onların Müstesna Sıfatları

الْحُورُ الْعَيْنُ وَصِفَتُهُنَّ

el-Hûrû'l-în ve onların sıfatları babı.

1182

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ وَلَوْ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ اطَّلَعَتْ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ لَأَضَاءَتْ مَا بَيْنَهُمَا وَلَمَلَّتْهُ رِيحًا وَلَنَصِيفُهَا عَلَى رَأْسِهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Cennet hûrilerinden bir kadın yer halkına baksa hiç şüphesiz o, cennetle yer arasındaki fezâyı aydınlatır ve orayı bir güzel koku doldurur. Yine muhakkaktır ki, o kadının baş örtüsü, dünyadan ve dünyadaki her şeyden değerlidir. {B2796 Buhârî, Cihâd, 6.}

İZAH

el-Hûrû'l-în “kara gözlü kadınlar” demek olup Kur'an diliyle müminlerin ve gazilerin cennetteki kadınlarına verilmiş bir mefharet unvanı olduğunu aşağıda göreceğiz. Kur'an'ın cennet kadınlarına verdiği bu cazip unvan, müteaddit hadislerde de zikredilmiştir.

el-Hûrû'l-în terkinde hûr lafzı cemi'dir. Müfredi “havrâ”dır ve kara gözlü kadınlara denilmiştir. În lafzı da cemi'dir, müfredi “aynâ”dır. Bu da geniş gözlü kadına ıtlak edilmiştir. Buhârî *Sahîh*'inde bu babın unvanında el-hûrû'l-în'in sıfatını bu lugavî medlûlüyle şöyle tavsif ediyor: Hûriler o kadar cazip bir güzelliğe mâliktirler ki insan onlara bir göz atmakla hayret içinde kalır; gözlerinin beyazı son derece beyaz, siyahı da son derece siyahtır.

Hakikaten gözün akı ak, karası kara olmak göz güzelliğinin en müstesna bir vasfıdır. Bazı lugat âlimleri de el-hûrûl-în âhû gözü gibi bütün gözün siyah olmasına ıtlakını iddia etmişlerdir. Fakat bu ıtlak, lugavî bir hakikat değildir. Çünkü bütün gözün siyah olması insan gözünün değil, âhû gözünün hususi bir sıfatıdır. Bazı şiirlerde son derece siyah gözlü kadınlar için istimali ise istiare tarikiyledir.

Buhârî bu unvanında Duhân sûresinin 52, 53, 54. âyetlerine de işaret etmiştir ki Cenâb-ı Hakk'ın kıyamet gününde mücahidlere cennetler, ırmaklar, ipekli giyecekler ikram edeceği ve aynı zamanda cennet hûrilerini nikâh edip çiftleştireceği vaadinden ibarettir.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ أَقْوَامًا مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ إِلَى بَنِي عَامِرٍ فِي سَبْعِينَ فَرَسًا قَدِمُوا قَالَ لَهُمْ خَالِي أَتَقَدِّمُكُمْ فَإِنْ أَمَّنُونِي حَتَّى أُبَلِّغَهُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِلَّا كُنْتُمْ مِنِّي قَرِيبًا فَتَقَدَّمَ فَأَمَّنُوهُ فَبَيْنَمَا يُحَدِّثُهُمُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أَوْمَأُوا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ فَطَعَنَهُ بِرُمْحٍ فَأَنْفَذَهُ فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ فُزْتُ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ ثُمَّ مَالُوا عَلَى بَقِيَّةِ أَصْحَابِهِ فَقَتَلُوهُمْ إِلَّا رَجُلًا أَعْرَجَ صَعِدَ الْجَبَلَ فَأَخْبَرَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ النَّبِيَّ ﷺ أَنَّهُمْ قَدْ لَقُوا رَبَّهُمْ فَرَضِي عَنْهُمْ وَأَرْضَاهُمْ فَكُنَّا نَقْرَأُ أَنْ يَلْغُوا قَوْمَنَا أَنْ قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِي عَنَّا وَأَرْضَانَا ثُمَّ نَسَخَ بَعْدَ فِدْعَا عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا عَلَى رِغْلٍ وَذَكْوَانٍ وَبَنِي لِحْيَانَ وَبَنِي عُصَيَّةَ الَّذِينَ عَصَوْا اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan gelen rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir davet üzerine Kur'an bilenlerden) yetmiş kişiyi Âmiroğulları'na ve Süleymoğulları'ndan bazı soylara (irşad ve din öğretmek için) göndermişti. Bunlar (Maûne Kuyusu'na) vardıklarında dayım (Harâm b. Milhân) arkadaşlarına, "Sizden önce ben (Süleymoğulları'na) varayım da eğer onlar bana Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden (aldığımız emri) kendilerine tebliğ edinceye kadar aman verirlerse (ne âlâ), vermezler (de ihanet ederler)se (zaten) siz de (benden uzakta değil) bana yakın bulunuyorsunuz" dedi ve ilerledi. Süleymoğulları (ibtidâ) dayıma aman verdiler. O da Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden (aldığı emirleri) tebliğ ettiği sırada onlar ansızın aralarından (Âmir b. Tufeyl denilen) bir kimseye işaret ettiler. O da dayımı (arkasından şiddetle) mızrakladı. Bir halde ki mızrağı göğsünden çıkardı. Bu

ölüm darbesi üzerine Harâm (göğsünden fıskıran kanlara ellerini bulayıp yüzüne ve başına sürerek), “Allah büyüktür, Kâbe’nin sahibine yemin ederim ki ben (şehâdet rütbesi) kazandım” diye haykırdı. Sonra (bu gaddar) Süleymoğulları dayımın geri kalan arkadaşlarına döndüler. Dağa kaçan (Kâ’b b. Zeyd denilen) aksak bir kişiden başka onları da öldürdüler. Şimdi Cibrîl aleyhi’s-selâm (bu faciayı) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “Seriyyedeki bütün ashabın rablerine kavuştular. Allah onlardan razı oldu, onları da memnun etti diye bildirdi. O zamanlar biz, (Cibrîl’in Peygamberimize vâki olan) bu (vahyi)ni (Kur’an olarak), “Biz (şehidler)i (Peygamberimize ve) kavmimize haber veriniz: Biz, rabbimize kavuştuk, O bizden razı oldu, bizi de hoşnut etti diye okurduk. Bir zaman sonra (tilâveti) nesholundu. Bu (facia)nın üzerine Resûlullah, Allah’a ve O’nun resulüne isyan eden şu Ri’l, Zekvân, Lihyânoğulları ve Usayyeoğulları üzerine kırk sabah (lânetle karışık) dua etti.”{B2801 Buhârî, Cihâd, 9.}

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde gösterilen ziyadeler, bu hadisin “Megâzî” bahsindeki mufassal ve muhtasar birtakım rivayet tariklerinden alınmış ve pek dar olan ve bazı noktaları şârihleri tereddüde düşüren yukarıdaki metin izah edilmiştir. Binaenaleyh bu ziyadeler de asıl metnin tercümesi derecesinde sıhhat ve kuvveti haizdirler. İslâm tarihinde Bi’rimaûne Vak’ası diye anılan bu facia Resûlullah’ın hicretinin 4. yılı saferinde vuku bulmuştur. Resûlullah Uhud Vak’ası’ndan sonra şevvalin bakiyesiyle zilkadeyi, zilhicceyi, muharremi geçirmiş ve safer ayının ibtidâsında Bi’rimaûne Seriyyesi’ni techiz etmiştir.

İbn Hişâm *es-Sîre*’inde bu seriyyenin niçin gönderildiğini şöyle izah ediyor: Âmiroğulları’nın reisi Ebû Berâ Âmir b. Mâlik bir ara Medine’ye gelerek Resûl-i Ekrem’i ziyaret etmişti. Bu mülâkat sırasında Resûlullah Âmir’e müslüman olmasını teklif etmişse de o, İslâm’ı açıkça kabul etmemekle beraber İslâm’a meyletmekten uzak da kalmamıştır. Nasıl ki, “Yâ Muhammed! Necid halkına ashabından bir heyet gönderir de İslâm’a davet edersen mühim bir kuvvet olan bu kalabalık kavmin davetine icâbet edeceğini umarım” demişti. Resûl-i Ekrem’in, “*Necidliler’in ashabıma kötü muamele etmelerinden korkarım!*” buyurmalarına karşı da, “Ben onları ahdüemanıma alırım, sakın çekinme gönder, halkı emrine davet etsinler” demiştir. Bu teminat üzerine Resûlullah Necid’e din tâlim için Münzir b. Amr’ın riâyseti altında o zaman kurrâ denilen mâlûmat sahibi ashaptan kırk kişilik bir heyet gönderdi. (Bunun yetmiş kişi olduğunu Buhârî’nin rivayetinde gördük. Müslim’in rivayeti de yetmiştir). Bu heyet yollandılar. Nihayet Bi’rimaûne denilen bir kuyu başına indiler ki burası Âmiroğulları’nın yurduyla Süleymoğulları diyarının ortasındadır.

Maûne Kuyusu’na varınca Harâm b. Milhân’ı Peygamber efendimizin mektubuyla Âmir b. Tufeyl’e gönderdiler. Çünkü o günlerde Âmiroğulları’nın reisi Ebû Berâ vefat etmişti. Bu cihetle İbn Milhân Resûl-i Ekrem’in mektubunu Ebû Berâ’nın kardeşi oğlu

Âmir b. Tufeyl'e verdi. Bu küstah herif mektuba bakmayarak Harâm b. Milhân'ı öldürdü. Sonra seriyye halkını tamamen mızraklamak için kendi kavmi olan Âmiroğulları'nı imdada çağırdı ise de onlar: Biz Ebû Berâ'nın ahdini bozmayız. Onun müslümanlarla ahdi vardır diye icâbet etmediler. Bunun üzerine İbn Tufeyl Süleymoğulları'na mensup Usayye, Ri'l, Zekvân, Lihyân şerirlerini yardıma çağırdı. Bunlar icâbet ederek ashâb-ı kirâm üzerine baskın ettiler ve bütün seriyye halkını develeri üzerinde oldukları halde kuşattılar. Artık mukabeleden başka bir çare göremeyen ashap, kılıçlarına sarıldılar. Hepsi de şehid düşünceye kadar çarpıştılar (rahmetullahi aleyhim). Yalnız Kâ'b b. Zeyd kurtulmuş, o da Hendek Gazâsı'nda şehid düşmüştür (*Sîret-i İbn Hişâm*, Kahire 1355-1936, III, 293-294).¹

Bu hadisi Buhârî felâketzede olup da Allah yolunda vücûdundan kan fışkıran mücahidin fazileti hakkında açtığı bir babında zikretmiştir. Bu fazileti başta Harâm b. Milhân olduğu halde alçak bir ihanetin kurbanları olan (Bi'rîmaûne) şehidlerinin merdâne çarpışarak şehid olmalarından Allah'ın razı olup bunları da birtakım uhrevî mükâfat ile hoşnut ve razı etmesinde görüyoruz.

Buhârî'nin bu hadisten önce birkaç rivayeti daha vardır ki; bunlardan birisi Mûte Harbi'nde baş kumandanlık ederek sırasıyla şehid düşen Zeyd b. Hârîse, Ca'fer Tayyâr, Abdullah b. Revâha'nın fâcia-i şehâdetlerini Resûl-i Ekrem'in Medine'de minber üzerinde ağlayarak ashaba bildirmesine dair 623 numaralı Enes b. Mâlik hadisidir ki tercüme ve izahı bu eserimizde geçmiştir. Oraya bakılsın!

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ فِي بَعْضِ الْمَشَاهِدِ وَقَدْ دَمِيَتْ إِصْبَعُهُ فَقَالَ هَلْ أَنْتِ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيَتْ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتِ.

TERCÜMESİ

Cündeb b. Süfyân radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem bazı gazâlarda bulunmuştu da parmağı (yaralanıp) kanamıştı. Bunun üzerine Resûlullah, "(Parmağım!) Sen yalnız kanayan bir parmak değil misin? (Yoksa ne kırıldın, ne düştün). Bu kazâya da (boş değil) Allah yolunda uğradın!" buyurmuştur. {B2802 Buhârî, Cihâd, 9.}

İZAH

Bazı rivayete göre, Peygamberimizin parmağı bu yarayı Uhud Harbi'nde almıştı. Çokça ağrıyıp sızlamaya başlayınca istiare suretiyle parmağa hitap ederek metindeki recezi

1 {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 183-185.}

söylemiş ve parmağım uslu ol, sızlama! demek istemiştir. *Buhârî* şerhlerinde şöyle bir şüphe ortaya konularak, peygamberin bu hitabesi bir şiirdir. Halbuki Kur’ân-ı Mübîn Peygamber efendimizden şairlik vasfını nefyetmiştir deniliyor. Sonra birkaç türlü cevap veriliyorsa da bunlardan en kuvvetlisi Peygamberimizin bu beyti şiir kastıyla değil, rastgele söylemiş olması suretiyle verilen cevaptır. Beytin ittifâk-ı sudûrunun en kuvvetli müeyyidesi de Uhud hezimetini gibi en heyecanlı bir zamanda söylenmiş olmasıdır. Böyle kasıtsız söylenen mevzun sözlere örfte şiir denilmediği gibi söyleyene de şair denilmez. İncelemeye değer bir cihet de Peygamberimizin meşhur,

Ene’n-nebiyyü lâ kezib Ene İbn Abdi’l-Muttalib

Beytini de Huneyn’de ilk hamlede İslâm ordusu hezimete uğradığı sırada söylemiş olması ve “*Ben Peygamberim!... Yalan yok!.., Ben Abdülmuttalib’in oğluyum*”² suretindeki ateşli hitabesiyle bozulan orduyu nizamına koymasındır.

1185

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يُكَلِّمُ أَحَدٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُكَلِّمُ فِي سَبِيلِهِ إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجُرْحُهُ يَشْعَبُ دَمًا لَلْوُنُ لَوْنُ الدَّمِ وَالرَّيْحُ رِيحُ الْمِسْكِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Hayatım elinde (kudretinde) olan Allah’a yemin ederim ki: Allah yolunda hiçbir kimse yaralanmaz –Allah kendi rızası uğrunda yaralanan kişiyi çok iyi bilir ya– ancak o şehid mücahid, kıyamet gününde (yaralı heyetiyle) kanı, kan renginde (cerîhasından akararak), kokusu da misk kokusu (saçarak Ararat meydanına) gelir. {B2803 Buhârî, Cihâd, 10.}

İZAHİ

Şehidin Ararat meydanına şehâdeti zamanındaki heyetiyle gelmesinin hikmeti, hayatını Allah yolunda feda eden şehidin şâhid-i fazileti daima kendisiyle beraber bulunmasıdır. Şehid, Resûl-i Ekrem’in tavsif buyurduğu veçhile kıyamet gününde hey’et-i asliyesiyle beraber geleceği için şer’an kanlı elbisesiyle defnolunur ve gasledilerek veya başka bir suretle kendisinden şehid kanı izâle edilmez.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَابَ عَنِّي أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ قِتَالِ بَدْرٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ غِبْتُ عَنْ أَوَّلِ قِتَالٍ قَاتَلْتَ الْمُشْرِكِينَ لَئِنْ اللَّهُ أَشْهَدَنِي قِتَالَ الْمُشْرِكِينَ لَيَرِيَنَّ اللَّهُ مَا أَصْنَعُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أَحَدٍ وَانْكَشَفَ الْمُسْلِمُونَ قَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَدُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَغْنِي أَصْحَابَهُ وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ هَؤُلَاءِ يَغْنِي الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَاسْتَقْبَلَهُ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ يَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْجَنَّةُ وَرَبِّ النَّضْرِ إِنِّي أَجِدُ رِيحَهَا مِنْ دُونِ أَحَدٍ قَالَ سَعْدُ فَمَا اسْتَطَعْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا صَنَعَ قَالَ أَنَسُ فَوَجَدْنَا بِهِ بَضْعًا وَثَمَانِينَ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ أَوْ طَغْنَةً بِرُمْحٍ أَوْ رَمِيَةً بِسَهْمٍ وَوَجَدْنَاهُ قَدْ قُتِلَ وَقَدْ مَثَلَ بِهِ الْمُشْرِكُونَ فَمَا عَرَفَهُ أَحَدٌ إِلَّا أُخْتُهُ بِنَانِهِ قَالَ أَنَسُ كُنَّا نَرَى أَوْ نَظُنُّ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِيهِ وَفِي أَشْبَاهِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.

وَقَالَ إِنَّ أُخْتَهُ وَهِيَ الَّتِي تُسَمَّى الرُّبَيْعَ كَسَرَتْ ثِيَّيَ امْرَأَةٍ فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْقِصَاصِ فَقَالَ أَنَسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا تُكْسِرُ ثِيَّيَهَا فَرَضُوا بِالْأَرْضِ وَتَرَكُوا الْقِصَاصَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَفْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki; amcam Enes b. Nadr radiyallahu anh Bedir Harbi'nden uzakta bulunmuştu da; yâ Resûlellah! Müşriklerle muharebe ettiğin ilk gazâdan uzakta bulundum. Eğer Allah beni müşriklerle harp (meydanı)nda hazır bulundurursa, oynayacağım (kahramanlık) oyunlarını Allah muhakkak (herkese) gösterecektir demişti. Uhud günü hulûl edip de müslümanlar münhezim olunca İbn Nadr, “Yâ rab! Şunların yani müslümanların irtikâp ettikleri bozgunculuktan dolayı sana i'tizâr ederim. Şunların da yani müşriklerin de (Resûlullah'a karşı) irtikâp ettikleri cinayetten sana ilticâ eylerim” dedi. Sonra (müşriklere doğru) ilerledi. Bu sırada İbn Nadr'a Sa'd b. Muâz rastgeldi. Ona da, “Ey Sa'd b. Muâz! Cennet istiyorum ve Nadr'ın rabbına yemin ederim ki; ben cennetin kokusunu Uhud'da buluyorum” dedi. Sa'd b. Muâz (İbn Nadr'ın şehâmet menkabe-lerini hulâsa ederek Resûl-i Ekrem'e), “Yâ Resûlellah! (İbn Nadr düşmanlara karşı öyle cihad etti ki) ben onun gösterdiği harikalar(ı tasvir)e muktedir deği-

lim” dedi. Enes b. Mâlik (Sa’d b. Muâz’ı teyit ederek) demiştir ki; biz İbn Nadr’ı şehid olarak bulduğumuzda onun bedeninde kılıç darbesi, mızrak vurması ve okla musâb olarak seksen bu kadar yara bulduk. Müşrikler bu mücâhide (burnunu, kulaklarını vesair âzasını birer birer kesmek suretiyle) o kadar işkence etmişlerdi ki, bu (azîz) şehidi hiçbir kimse tanıyamadı da yalnız kız kardeşi (halam) parmaklarının ucuyla tanıyabildi. (Yine) Enes b. Mâlik demiştir ki zannedersem şu, *صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ*, âyeti sonuna kadar³ Enes b. Nadr ile benzerleri hakkında nâzil olmuştur. {B2805 Buhârî, Cihâd, 12.}

Yine Enes b. Mâlik demiştir ki: İbn Nadr’ın kız kardeşi –ki o, Rübeyyi’ adıyla anılır. (Bir kere)– bir kadının ön dişlerini kırmıştı da (onlar diyetini istemişlerdi, İbn Nadr da afivlerini dilemişti). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de kısas ile emretmişti. Bunun üzerine Enes b. Nadr dedi ki, “Yâ Resûlellah! Seni hak ile (müeyyed) peygamber gönderen Allah’a yemin ederim (ve Allah’ın inâyetinden umarak derim ki) Rübeyyi’in dişi kırılmaz!” Hakikaten davacılar en sonu diyete razı olup kısası bıraktılar. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Allah’ın kullarından öyle bir kişi vardır ki o, Allah’a yemin etse, muhakkak Allah onun yeminini yerine getirir buyurdu. {B2806 Buhârî, Cihâd, 12.}

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَسَحْتُ الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَفَذْتُ آيَةً مِنَ الْأَخْرَابِ كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ بِهَا فَلَمْ أَجِدْهَا إِلَّا مَعَ خُرَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَهَادَتَهُ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ وَهِيَ قَوْلُهُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan gelen rivayete göre şöyle demiştir: (Kur’an’ı istinsah ederken) ben, (Hafsa’nın yanındaki Kur’an yazılı) sayfaları(n suretlerini) mushaflara naklettim de Ahzâb (sûresin)den bir âyeti –ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden onu okuduğunu her zaman işittiğim halde– kaybetmiştim ve o âyeti (yazılı olarak) bulamamıştım; yalnız; Peygamberimizin; tek başına şehâdetini iki kimsenin şehâdetine denk tuttuğu ensardan

3 Bu âyet-i kerîmenin tamamının meâli şöyledir: “Müminlerden bir kısım erler vardır ki onlar Allah’a verdikleri ahde bağlı kaldılar: Onlardan kimi (şehid olarak) ahdini ödedi kimi de (ödemeyi) bekliyor ve onlar (ahidlerini) hiçbir suretle değiştirmediler” (el-Ahzâb, 33/23).

Huzeyme'nin yanında buldum. (En sonu onu da heyetin kararıyla mushaftaki sûresine koyduk). O âyet de Allah'ın, "Müminlerden öyle erler vardır ki onlar Allah'a verdikleri ahde bağlı kaldılar" meâlindeki kavlidir. {B2807 Buhârî, Cihâd, 12.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi "cem'-i Kur'ân"⁴ dair açtığı bir babında da rivayet etmiştir. Oradaki rivayetinde, *فألحقناها في سورتها في المصحف* "En sonu o âyeti de mushaftaki sûresine kattık"⁵ ziyadesi bulunduğundan, çok lüzumlu olan bu ziyadeyi tercümemizde kavis içinde gösterdik. Bu Ahzâb âyeti Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında Kur'an cemolunduğu sırada mı, yoksa Hazret-i Osman zamanında Kur'an istinsah edilirken mi bulunup mushafa konulmuştur. Her iki ciheti teyit eden haberler bulunmakla beraber birinciye dair olan rivayet, vehim addedilecek derecede zayıf görülmüştür. Halife Osman zamanında bulunup konulduğu Zeyd b. Sâbit hadisinin zâhirinden müstefâd olduğundan daha ziyade bu rivayet itimadı haizdir. Bu mühimmeyi de tercümemizde, (Kur'an'ı istinsah ederken) kaydıyla tercümede tebârüz ettirdik.

Kur'ân-ı Mübîn Ebû Bekir zamanında cemedildiğinde muhafaza için Peygamber'in kadınlarından Hafsa'ya tevdi edilmişti. Hazret-i Osman zamanında mushaf-ı şerif nüshalarının çoğaltılmasına lüzum görüldüğünde Hafsa'dan bu orijinal nüsha alınarak ondan beş veya yedi mushaf nüshası kopya edilmiştir. Bunu da tercümede gösterdik. Ebû Bekir zamanında Kur'an toplanırken de iki âyet yine Huzeyme'nin yanında bulunmuştu. Fakat bu iki âyet Ahzâb sûresine mensup olmayıp Tevbe sûresi âyetlerindendir ve bu sûrenin son iki âyetidir.

Bu âyetlerin bu suretle mushafa konulması, sonraları şöyle bir tenkide uğramış ve derin bir incelemeye vesile olmuştur: "Kur'an'ın birinci şartı tevâtür⁶ iken Zeyd b. Sâbit yalnız Huzeyme'nin yanında bulunduğu âyetleri nasıl olup da mushafa koyabilmiş ve Kur'an'dan sayabilmiştir?" deniliyor ve şöyle cevap veriliyor: Tevâtür vardır yoktur meselesi Peygamber'in ashabından sonraki devre aittir. Tâbiî ve etbâu't-tâbiî zamanlarına nisbetle tasavvur olunur. Ashaba gelince, onlar Peygamber'den herhangi bir âyetin Kur'an olduğunu işitince onun Kur'anlığını kati olarak bilirdiler.

Ahzâb ve Tevbe âyetlerinin Huzeyme gibi yüksek bir şahsiyeti haiz sahâbînin yanında bulunması ayrıca bir itibar ve emniyet medarı olmuştur. Bunun için Zeyd b. Sâbit

4 Cem'-i Kur'ân, İslâmî ilimlerde bir ıstılah olmuştur, hususi medlûlü vardır ki, Kur'an'ın ashap arasında dağınık bir halde bulunan âyetlerini ve sûrelerini sayfalarda, sonra bu sayfaları da bir mushaf dahilinde toplamaktan ibarettir. Bu meşkûr hizmet de Ebû Bekir zamanında yine Zeyd b. Sâbit tarafından ifa edilmiştir (*Umdetü'l-kârî*, IX, 303, Matbaa-i Âmire).

5 {B4988 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 3.}

6 Tevâtürün rivayet âlimleri arasındaki mânasını anlamak için bu eserin mukaddimesinde yer alan "Haber'in Envâi" başlığı altındaki izahata bakınız.

bu hadisinde Huzeyme'nin yalnız başına şehâdetini Resûlullah'ın iki şahidin şehâdetine muadil ve müsavi tuttuğunu bildirmiştir.⁷

Bu Ahzâb ve Berâe âyetlerinin Kur'anîyet'inin sıhhatinde Zeyd b. Sâbit'in zatî fazileti ve ilmî kudret ve itibarı da hesap edilmelidir: **1.** Zeyd, Resûlullah'ın Medine'deki hayatı müddetince vahiy kâtipliği vazifesini ifa etmiştir. **2.** Zeyd, Resûlullah'ın sağlığında Kur'an'ı ezberleyen ashaptan biridir. Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû Zeyd de o bahtiyar zümredendir. **3.** Zeyd, Kur'an'ı en düzgün okuyanlar arasında sayılır ki Osman, Ali, Übey b. Kâ'b, İbn Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ, Ebû Mûsâ el-Eş'arî de o cümledendir. **4.** Zeyd, bu kurrâ-i kirâmın en çok muammer olanlarından olup İbn Abbas gibi müfessirler kendisinden feyiz almışlardır. **5.** Tebük günü Mâlik b. Neccâr oğullarının bayrağı Umâre b. Hazm'ın elinde iken Resûlullah onun elinden alarak Zeyd'e vermiş ve "*Zeyd Kur'an'ı çok iyi bilir, Kur'an mukaddemdir*"⁸ buyurmuştur. **6.** Zeyd, çok zeki idi. Resûlullah'a Süryânîce yazılmış mektuplar gelmeye başlayınca Resûlullah'ın emriyle en kısa bir zamanda Süryânîce öğrenmiştir. **7.** Zeyd'i, Hazret-i Ebû Bekir Kur'an'ı cem'e memur ettiğinde it'izâr etmesi üzerine onun müstesna zekâsını, ilmî şahsiyetini, hakkında umumun itimadını şu vecizesinde hulâsa ederek, "Ey Zeyd! Sen âkıl, reşid bir gençsin, seni biz, hiçbir kusur ile itham edemeyiz" demiştir (*Buhârî* ve şerhleri, *İtkân, Üsdü'l-gâbe*).

Zeyd, bu üç âyeti yalnız kendi ictihad ve kanaatiyle de mushafa koymuş değildir. O, riyâset ettiği ilmî bir şûranın kararıyla hareket etmiştir ki âzası, Kur'an ilmindeki ihtisaslarıyla temeyyüz etmiş olan Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. Âs, Abdurrahman b. Hâris o şûranın âzaları ve üçü de Kureyş'ten bulunuyor (*Buhârî*).

En sonra bu şûranın kararı usulen hilâfet makamının tasdikine arz olunmuş ve neşredilen bir tebliğ ile bütün ashabın mâlûmu olup sükûtî bir icmâ mün'akid olmuştur. Bu izahımızın hâtimesinde bir hakikati de ifade etmek isteriz ki, mushaf-ı şerif haricinde Kur'an olarak ne bir âyet, ne bir sûre kalmıştır. Yukarıdaki deliller, bu hakikate de zarurî bir ilim ve ıttılâ bahşeder (*Fezâilü'l-Kur'ân*, İbn Kesîr).

7 Bir kere Resûlullah arâbî Sevâ b. Kays'tan bir at satın almıştı ve arâbîye, "*Gel de bedelini vereyim!*" diye yürümüşü. Resûlullah gidiyordu. Fakat bedevî daha bir yağlı müşteri bulurum ümidiyle olsa gerektir ki Peygamber'i takip etmiyor, ayağını sürüyordu. Nihayet aradığını da buldu. Resûlullah'ın akdinden haberi olmayan bazı kimseler fazla para vermişlerdi. Resûlullah geri dönüp geldiğinde bedevî, "Ben sana satmadım!" diye bey'i inkâr etti ve "Sattımsa şahit göster!" demişti. Bu sırada oraya gelen Huzeyme, Resûlullah'ın lehine şehâdet ederek bedevînin atı sattığına kanaati bulunduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Resûlullah Huzeyme'ye, "*Bu alışverişte bulunmadığın halde hangi kanaatin seni bu şehâdete sevketti*" dediğinde Huzeyme, "Yâ Resûlellah! Ben seni, tebliğ ettiğin semavî haberle tasdik etmiş bulunuyorum. Şu şehâdet de nedir ki?" diye cevap vermiş. Resûlullah Huzeyme'nin şehâdetini kabul etmekle beraber, "*Her kimin lehinde veya aleyhinde Huzeyme şehâdet ederse, onun şehâdeti kâfidir*" buyurmuş ve onun münferiden şehâdetini iki kişinin şehâdetine müsavi kılmıştır (*Tabakât-ı İbn Sa'd*, IV, 90-91, hulâsaten ve *Üsdü'l-gâbe*). (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 380; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 588.)

8 {İbn Allân, *Delîlül-fâlihîn*, VI 600.}

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ مُقَنَّعٌ بِالْحَدِيدِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقَاتِلْ وَأُسْلِمُ قَالَ
أُسْلِمُ ثُمَّ قَاتِلْ فَأَسْلَمَ ثُمَّ قَاتِلْ فَقَاتَلَ فَقَاتَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَمِلَ قَلِيلًا وَأُجِرَ كَثِيرًا.

TERCÜMESİ

Berâ radiyallahu anhin şöyle demiş olduğu rivayet olunmuştur: (Uhud Harbi'nde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem demir (zırh) ile yüzü örtülü bir kişi geldi de, “Yâ Resûlellah! (Hemen) harbedeyim de (sonra) müslüman mı olayım?” diye sordu. Resûlullah, “Müslüman ol, sonra harbet!” buyurdu. O da hemen müslüman oldu, sonra vurdu. Nihayet şehid edildi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Az işledi, fakat çok kazandı” buyurdu. {B2808 Buhârî, Cihâd, 13.}

İZAHİ

Şârih İbn Hacer, “Cihad ederek şehid düşen bu kahramanın adını bilmiyorum. Şu kadar ki Müslim, bunun ensardan ve Nebîtoğulları'ndan olduğunu rivayet etmiştir. Eğer Müslim'in bu rivayeti olmasaydı bu mücahid Eşheloğulları'ndan Amr b. Sâbit'tir demek de mümkün olurdu. Eşheloğulları ensardan ve Evs kabilesinden bir soy olduğu için Nebîtoğulları'ndan başkadır” diyor ve Amr b. Sâbit'tir diyen şârih Kirmânî'ye ta'riz ediyor.

Bu aziz şehidin bu hali garîbeler cümlesindendir: Çünkü o, Allah'a bir kere olsun secde etmeden cennete girmiştir. İbn İshak'ın *Megâzî*'de sahih bir isnad ile tahrîcine göre Ebû Hüreyre bu garîbeyi bir bilmece şekline sokarak, “Haydi bana bir kişi bildiriniz ki o, bir kere olsun namaz kılmadan cennete girmiş olsun?” diye sorarmış; bilinemeyince de, “Hâ, o, Amr b. Sâbit'tir” dermiş ve mübarek şehidin hamâset menkıbesini anlatırmış.

Resûlullah'ın, “*İbtidâ müslüman ol, sonra gazâ et!*” buyurmaları şehidin şehâdet rütbesine ve bu suretle Allah'ın ihsan ve keremiyle bir saatte cennet gibi ebedî bir saadete erebilmesi onun İslâm câmiasına girmiş olmasına mütevakkıf olduğu hükmünü işâr eder.

Buhârî *Sahîh*'inde Berâ hadisinin unvanında Saf sûresinin 2, 3 ve 4. âyetlerini zikretmiştir ki meâlen şöyledir: “*Ey o iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin (yaparız) dersiniz. Allah yanında en ziyade menfûr olan, sizin yapmayacağınız şeyi (yaparız) demenizdir. Allah kendi yolunda (taşları birbirine) kurşunla (kenetle)nmış yalçın duvarlar gibi saf bağlayarak çarpışan erleri sever.*”⁹ Bu üç âyetten üçüncüsünde en belîğ bir üslûp ile askerî terbiyenin ve mütesânid bir saff-ı harb nizamının lüzumu ve böyle askerî bir disiplin ile cihadın Allah indinde mergûb olduğu bildiriliyor. Askerde nizamsızlık ve bilhassa bozgunculuk

9 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ . كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ . إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ . {es-Saf, 61/2-4.}

Kur'ân-ı Mübîn'imizin şiddetle menettiği en menfûr bir harekettir. Bu askerin hâricî nizamıdır. Onun bir de dâhilî, vicdanî ve kalbî nizamı vardır ki o da her erin kalbi Allah'a bağlı metin bir kale olmaktır. Her er böyle olmakla beraber ordunun bütün heyeti de bir iman, bir vatan, bir mefkûre uğrunda birbirine kurşunla kenetlenmiş beton bir duvar halinde bulunmasıdır, bu da bu âyetten istifade edilen bir mânadır.

Müfessir Mukâtil bu âyetlerin sebab-i nüzûlünü şöyle bildiriyor: Cihad farz kılınmazdan önce bir kısım müminler: “Hangi ibadet Allah’a çok sevimlidir? Allah bize bildirse de onu işlesek!” derlermiş. Bunun üzerine, “Allah kendi uğrunda saf bir iman ve temiz bir vicdan ile çarpışan o erleri sever ki onların gönülleri sanki çelikten metin bir kale yahut onların gönülleri bir emel, mefkûre uğrunda birbirine kurşunla kenetlenmiş sanki yalçın bir duvar” buyurulmuş. Bu âyetle Cenâb-ı Hak imandan sonra kendisine en sevimli ibadetin Allah yolunda cihad olduğunu bildirmiştir. Fakat hayat pahasına mal olan bu ibadet müminlerden bir kısmının hoşuna gitmemiştir. Bu defa Cenâb-ı Hak müminleri irşad ve te'dîb için, “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız işi niçin (yaparız) dersiniz. Allah yanında en mebgûz olan şey, sizin yapmayacağınız şeyi (yaparız) demenizdir*” buyurmuştur.¹⁰ Mukâtil'in bu tefsiri İbn Abbas'tan da rivayet olunmuştur.

Nesefî Tefsîri'nde de şu muhtasar sebab-i nüzûl kaydedilmiştir: Bazı kimseler Resûlullah'a gelerek, “Ben gazâda şöyle yaptım, böyle yararlık gösterdim” diye söylenirlermiş. Halbuki bu sözler tamamıyla hilâf-ı vâki olması üzerine, *لَمْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ* “İşlemediğiniz işleri niçin söylersiniz?” kavl-i şerifi nâzil olmuştur.¹¹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ أُمَّ الرُّبَيْعِ بِنْتَ الْبَرَاءِ وَهِيَ أُمُّ حَارِثَةَ بْنِ سُرَاقَةَ أَتَتْ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ أَلَا تُحَدِّثُنِي عَنْ حَارِثَةَ وَكَانَ قُتِلَ يَوْمَ بَدْرٍ أَصَابَهُ سَهْمٌ غَزْبٌ فَإِنْ كَانَ فِي الْجَنَّةِ صَبَرْتُ وَإِنْ كَانَ غَيْرَ ذَلِكَ اجْتَهَدْتُ عَلَيْهِ فِي الْبُكَاءِ قَالَ يَا أُمَّ حَارِثَةَ إِنَّهَا جَنَّاءٌ فِي الْجَنَّةِ وَإِنَّ ابْنَكَ أَصَابَ الْفِرْدَوْسَ الْأَعْلَى.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Berâ kızı Rübeyyi'in anası -ki bu kadın Hârise b. Sürâka'nın da anasıdır- Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gelerek, “Yâ nebiyyallah! Hârise'(nin halin)den bana haber

10 {Mukâtil, Tefsîr, IV, 315.}

11 {Nesefî'nin tefsirinde tespit edilememiştir. Taberî, Câmiu'l-beyân, XXIII, 354-355.}

vermez misiniz? Ona Bedir günü serseri bir ok dokunarak öldürmüştü. Eğer oğlum cennette ise (bu acıya) sabrederim. Cennette değilse ona gücüm yettiği kadar ağlamaya çalışırım” demişti. Resûlullah cevaben, “Ey Hârise’nin anası! Sana şanlı bir haber vereyim: Cennette birçok yüksek derece vardır; oğlun muhakkak bunlardan firdevs-i a’lâ (denilen en yüksek derece)ye erişti” buyurmuştur (Bu cevap üzerine kadıncağız, “Eyi eyi, yâ Hârise! Ne mutlu sana” diye dönüp gitmiştir). {B2809 Buhârî, Cihâd, 14.}

İ Z A H I

Hadis hâfızları bu hadiste Buhârî râvilerinin bir vehmini ortaya koymuşlardır. Biz burada onu tashih etmeden geçmeyeceğiz. Bundan üç hadis önce 1186 numara ile geçen hadisin metninde sarâhatle görmüştük ki Rübbeyyi’ denilen kadın Berâ’nın kızı değil, Nadr’ın kızıdır; Enes b. Nadr’ın hemşiresidir; Enes b. Mâlik’in de halasıdır. Sonra Hârise b. Sürâka’nın anası, Rübeyyi’nin anası değil Rübeyyi’nin kendisidir. Resûlullah’a gelerek oğlunun şehid olup olmadığını soran da Rübeyyi’dir. Tirmizî ile İbn Huzeyme sünenlerinde bu suretle rivayet etmişlerdir. Tabakat ve intikâd ilimlerinin en yüksek simalarından olan Hâfız İbnü’l-Esîr *Câmiu’l-usûl*’ünde, “Ensaba, megâziye ve sahâbe isimlerine dair bütün kitaplarda mazbut ve muharrer olan Hârise’nin anası Rübeyyi’ bint Nadr’dır, Enes b. Mâlik’in halasıdır” diyor. Ehl-i intikâd bu vehmi bu suretle tashih ettikten sonra onun menşeiini araştırmışlardır ki en mâkulü şudur: İmam Buhârî’nin son râvisi olan Firebrî’nin rivayet ettiği *Sahîh-i Buhârî* nüshasında bazı râviler tarafından أم الربيع بنت البراء suretinde yanlış tahşiye edilmiş olması, bilâhare sahih olmayan bu hâşiyenin *Buhârî* metnine karışmış bulunmasıdır. Şunu da hassaten kaydedelim ki, rivayette isim hatası gibi zühûl, hadisin sıhhatine ve râvilerin zabtına mani teşkil etmez. Bunu da Hâfız İbn Hacer bildiriyor.

Serseri okla şehid olan Hârise’ye gelince bu aziz şehid de bir kere Resûlullah’ın, “Yâ Hârise! Bu gece nasıl sabaha çıktın?” diye vâki olan sual ve iltifatına karşı, “Allah’(ın varlığına ve birliğin)e gerçekten inanarak sabahladım” diye ârifane cevap vermiş, sonra da Hârise, “Yâ Resûlellah! Hakkımda şehâdetle dua buyurmanızı ve şehid olmamı dilerim” temennisinde bulunmuştu. Hârise, Bedir Harbi’nde su içmek üzere havuz başına geldiğinde Hibbân b. Arika tarafından atılan bir ok Hârise’nin hançeresine isabet ederek ölmüştür.¹² Medineli Ebû Mûsâ’nın bildirdiğine göre Hârise, şehâdeti zamanında erlik çağına ermemişti; Bedir Harbi’ni seyre gelmiş bir oğlancıktı. Bunun için oku atan Hibbân, okunu Hârise’yi öldürmek maksadıyla atmamıştı. Bu cihetle bu ok serseri vasfıyla tavsif olunmuştur. Hârise’nin annesi de şehid olmak için düşmanın ihtiyarıyla atıp öldürmesi şehâdetin şartıdır sanıyordu. Bunun için soruyordu.

Firdevs “bostan” demektir. Fakat bostanlarda bulunan bütün ağaçları, çiçekleri vesair nebatı ihtiva etmek suretiyle hususiyeti vardır. Bunun için a’lâ vasfıyla tavsif edilmiştir ve ehl-i cennetin tenezzüh mahallidir.

1190

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلذِّكْرِ وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيَرَى مَكَانَهُ فَمَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ مَنْ قَاتَلَ لِيَكُونَ كَلِمَةً اللَّهُ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş’arî)’den şöyle demiş olduğu rivayet olunmuştur: (Bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir kişi geldi de o, “(Yâ Resûlellah!) Bir kısım kimseler ganimet malı için muharebe eder, bir kısım kimseler de (halk arasında) övülmek için muharebe eder. Bir kısım insanlar da (şecaatte) mevkii görülsün diye cihad eder. Şu halde Allah uğrunda cihad eden ya kimdir?” diye sordu. Resûlullah, “Kim ki yalnız Allah adı (varlığı ve birliği prensibi) yüce olsun” diye cihad ederse o mücahidin cihadı Allah yolundadır” buyurdu. {B2810 Buhârî, Cihâd, 15.}

1191

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا رَجَعَ يَوْمَ الْخُنْدَقِ وَوَضَعَ السِّلَاحَ وَاعْتَسَلَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ وَقَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ الْغُبَارُ فَقَالَ وَضَعْتَ السِّلَاحَ فَوَاللَّهِ مَا وَضَعْتُهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَيْنَ قَالَ هَا هُنَا وَأَوْمَأَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ قَالَتْ فَخَرَجَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hendek günü, (gazâ sona ererek hânesine) döndüğü ve silâhını (çıkarıp yerine) koyduğu, baştan aşağı da yıkandığı sırada kendisine Cibrîl geldi. Cibrîl’in başını bir toz (tabakası tac gibi) kaplamıştı. Bu halde Cibrîl, “(Yâ Resûlellah)! Silâhınızı bıraktınız mı? Vallahi ben silâhımı bırakmadım” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Öyle ise nereye (sefer?)” diye sordu. O da, “Hâ şuraya” dedi de Benî Kurayza’ya (doğru) işaret etti. Âişe demiştir ki; bu

(muhâvere)nin üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kurayzaoğulları (yurdu)na doğru (yola) çıktı. {B2813 Buhârî, Cihâd, 18.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî harp sahasından ayrıldıktan sonra boydan boya iğtisâlin ve temizlik yapılmasının mesnûn olduğunu bildirmek üzere sevketmiştir. Kurayza seferi, bu seferin sebebi ve cereyan sureti hakkında bu eserimizde 512. hadisin şerhinde izahat vardır. Oraya bakınız! Aşağıda “Megâzî” bahsinde de izah edilecektir. Oraya da bakınız!

1192

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَضْحَكُ اللَّهُ إِلَى رَجُلَيْنِ يَقْتُلُ أَحَدُهُمَا الْآخَرَ يَدْخُلَانِ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُ هَذَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلُ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَى الْقَاتِلِ فَيُسْتَشْهِدُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bir kere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah iki kişiyi rızasıyla karşılar, ki onlar, biri öbürünü öldürüp cennete giren iki kimsedir” dedi. (Ashap taaccüb ederek, “Yâ Resûlellah! Hem öldüren, hem ölen ikisi birden nasıl cennete girer?” diye sordular da Resûlullah), “Şu (müslüman) Allah yolunda çarpışarak şehid düşer (de cennete girer). Sonra Allah öldürene hidayet eder (o da müslüman olur. Allah yolunda cihad eder). O da şehid düşer” diye cevap verdi. {B2826 Buhârî, Cihâd, 28.}

İ Z A H I

Buhârî’nin rivayet ettiği bu metin çok dardır. Tercümede kavis içinde görülen ziyadeler Müslim’in rivayet tariklerinden alınarak izah edilmiştir; bunlar da metin kuvvetinde sıhhati haizdir. İbn Abdülber, “Bu hadisten, Allah yolunda nefsini feda eden her müslümanın muhakkak cennete gireceği hükmü istifade edilir” demiştir. Yine İbn Abdülber, “Bütün ilim adamlarına göre bu hadisin mânası birinci kâtilin katli îkâ ederken kâfir olduğudur” demiştir ki Buhârî de hadisten bu mânayı anladığını bu hadisin unvanında şu sözleriyle ifade etmiştir: Bir kâfir bir müslümanı öldürür, sonra kâtil müslüman olur ve dininde samimi ve doğru bulunur. En sonu o da gazâ meydanında şehid edilir. Bu suretle ikisi de cennete girmiş olur. Şârih Aynî de, “Birinci kâtilin herhalde kâfir olmasını kabul etmek icap etmez. Çünkü bu hükmün müslümana da tâminine mani yoktur. Nasıl ki bir müslüman bir müslümanı amden öldürse de tevbe olsa, sonra Allah yolunda şehid düşse, o da cennetlik olur” diyor.

BİR İFADE. Bu hadisten evvel Buhârî'nin birkaç babında unvan olarak zikredip de müellif Zebîdî tarafından ihtisar için *Tecrîd*'e alınmayan birkaç âyet-i kerîme ile hadîs-i şerif vardır ki cihad mevzuu ile pek ziyade alâkalı bulunduğundan bunlardan bir kısmını olsun burada bildirmeden geçemeyeceğiz:

1. Haklarında Âl-i İmrân sûresinin 169, 170 ve 171. âyetleri nâzil olan Uhud şehidlerinin fazileti babıdır. Bu üç âyet-i kerîmenin meâlleri şöyledir: “(Peygamberim!) Allah yolunda katlolunan o şehidler sakın ölmüşlerdir sanma! Belki onlar Allah'ın kereminden ihsan buyurduğu nimetlerle merzuk ve mesrur olarak rableri yanında hayattadırlar. Bunlar arkalarından şehid olarak kendilerine ulaşamayan mücahidler hakkında da, “Onlara asla korku yoktur, onlar hiçbir veçhile mahzun da olmayacaklardır” diye müjdelenirler. (Yine böyle) Allah tarafından (şehidlere) verilen büyük nimeti, bol ihsanı var ve Allah'tan, müminlerin ecrini asla kaybetmeyecek diye müjde alırlar.”¹³

Bu âyetlerin nüzûlüne sebep olarak bir kısım haberler rivayet edilmişse de bunlar arasında en meşhuru Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Dâvûd'un, İbn Cerîr'in, Hâkim'in müstereken rivayet ettikleri İbn Abbas hadisidir. Bu rivayete göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Ashabım! Din kardeşleriniz Uhud Harbi'nde şehid düşünce Allah onların ruhlarını yeşil kuşlar halinde yarattığı birtakım şekillere koydu. Şimdi onlar cennet ırmaklarına varıp sulanırlar; cennet meyvelerinden yerler; arşın gölgesinde asılı altın kandillere konup rahat ederler. O şehid ruhları böyle güzel yiyecek ve içecek âlemini, barınacak güzel bir hâb-gâhı bulunca, ‘N'olaydı, din kardeşlerimiz Allah'ın bize ihsan ettiği nimetleri bilseydiler. Kardeşlerimizin cihad ve gazâdan çekinmemeleri ve bu mukaddes vazifeyi başkalarına bırakmamaları için bizim hayat ve saadetimize vâkıf olmalarını çok temenni ederdik’ dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, ‘Bu arzunuzu kardeşlerinize sizin namunuza biz yetiştiririz’ diyerek, وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ ٱلْآيَةِ”¹⁴

2. Buhârî'nin “Cennet Kılıçların (Şakiyan) Yıldırımı Altındadır” unvanlı bir babıdır. En yüksek bir edebî ihtişamı haiz olan bu unvanı müellif Buhârî “el-Cennetü tahte zılâli's-süyûf” (Cennet, kılıçların gölgesi altındadır) hadîs-i şerifinden mülhem olarak yazmıştır. Buhârî'nin Abdullah b. Ebû Evfâ'dan rivayet ettiği bu hadisi İbn Ebû Evfâ, Hârîcîler'le harbeden ordu kumandanı Ömer b. Ubeydullah'a gönderdiği bir mektubunda bildirmiş ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İyi biliniz ki cennet, kılıçların gölgesi altındadır” buyurdu diye yazmıştır.¹⁵

Hadiste gazilerin, kılıçlarını düşmana karşı şehâmetle kullanmaları, cennete girmelerine sebep olduğu en veciz fakat en cemiyetli bir üslûp ile ifade edilmiştir. Buna

13 وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ . فَرَجِحْ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ . يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ.

{Âl-i İmrân, 3/168-171.}

14 {D2520 Ebû Dâvûd, Cihâd, 25; HM2388 İbn Hanbel, I, 266.}

15 {B2818 Buhârî, Cihâd, 22.}

ilm-i rivayet ıstılahında “cevâmiu’l-kelim” ıtlak olunur ki bu hadîs-i şerif de o cümleden ma’dûddur. Dört kelime ile cihada terettüp eden sevap ve cihada tergib en belîğ bir surette ihbar ve ifade edilmiş bulunuyor.

3. Harp meydanında gösterilen şecaati meth, korkaklığı zem babıdır. Bu babında Buhârî, Resûlullah’ın sîretine dair Enes b. Mâlik’in bir hadisini rivayet ediyor. Enes radiyallahu anh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem insanların en güzeli idi, insanların en cesuru idi, insanların en cömerdi idi (Bir gece Medine halkı düşman baskınından korkmuştu da yalnız Resûlullah [Ebû Talha’ya ait Mendub adlı durgun ve çıplak] bir atın üstüne atlayarak [düşman sesi geldiği tarafa sürmüş], Medineliler’i geride bırakıp geçmişti). Yine Enes: “Resûlullah’ın altındaki o durgun atı biz, sanki bir derya olmuş da su gibi akıyor sanıyorduk” demiştir.¹⁶

Resûlullah’ın hamâset ve şecaatini gösteren türlü menkıbelerini aşağıda siyer kısmında göreceğiz. Esasen Resûlullah kıldığı her namaz sonunda ettiği dua cümlesinden biri de korkaklıktan Allah’a sığınmaktı. Buhârî buna da yani korkaklıktan istiâzeye dair de müstakil bir bab açmış ve Sa’d b. Ebû Vakkâs ile Enes b. Mâlik’ten şu iki hadisi rivayet etmiştir:

1. Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her namaz sonunda şunlardan Allah’a sığınırdı da “*Yâ rab! Korkaklıktan sana sığınırım, erzel-i ömre reddolunmaktan sana sığınırım, dünya mihnetinden sana sığınırım, kabir azabından da sana sığınırım*” derdi.¹⁷

Hadisin ikinci râvisi Amr b. Meymûn da, Sa’d b. Ebû Vakkâs çocuklarına bu istiâzeleri, muallimin çocuklara yazı yazmayı öğrettiği gibi öğretirdi” demiştir.

Erzel-i ömür, ömrün en kötü çağına denir ki dimağa yübûset gelerek idrak kuvvetlerinin vehne uğrayıp muhtel olması ve bu suretle kişiye sû-i tefehhüm ve nisyan ârız olmasıdır, hayatın bu inhitat devri “ateh”le ifade edilir ve bu devirde ihtiyar ma’tûh çocuklaşır. Hadisteki erzel-i ömre reddolunmak demek, ömrün en kötü çağı olan bunaklıkla insanın çocukluk devrine intikal ve avdet etmesi demektir ve bundan istiâze edilmiştir.

2. Enes b. Mâlik’ten de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Allahım! İrade ve kudretsizlikten, ağır canlılık ve tembellikten, sarsaklık derecesinde ihtiyarlıktan sana sığınırım! Hayatın mihnetinden, mevtin musibetinden sana sığınırım*” diye dua buyurduğu rivayet olunmuştur.¹⁸

3. Cihada davet olunduğunda icâbet etmek vâcip olduğunun beyanı babıdır. Bu babın unvanında Buhârî ibtidâ Tevbe sûresinin 41 ve 42. âyetlerini zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: “(Ey iman edenler!) Siz *yeyinli ve ağırlıklı olarak* (genç, ihtiyar; evli, bekâr; fakir,

16 {B2820 B2857 Buhârî, Cihâd, 24, 46.}

17 Allâhümme innî eûzü bike mine’l-cübni ve eûzü bike min en üradde ilâ erzelil’l-umri ve eûzü bike min fitneti’l-dünyâ ve eûzü bike min azâbi’l-kabr. {B2822 Buhârî, Cihâd, 25.}

18 Allâhümme innî eûzü bike mine’l-aczi ve’l-keseli ve’l-cübni ve’l-herem. Ve eûzü bike min fitneti’l-mahyâ ve’l-memât ve eûzü bike min azâbi’l-kabr. {B2823 Buhârî, Cihâd, 25.}

zengin; piyade, süvari hepiniz) *evlerinizden fırlayıp cihada gidiniz ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad ediniz! Eğer siz (hayır nedir?) bilir kişiler iseniz (biliniz ki) cihad sizin için çok hayırlıdır.* (Habibim!) *Eğer (Tebük Seferi) yakın bir ganimet, kolay bir sefer olsaydı (münafıklar da) mutlaka arkana düşerlerdi. Lâkin bu çok meşakkatli sefer, kendilerine uzak geldi.* (Bununla beraber münafıklar:) *gücümüz yetseydi muhakkak sizinle yola çıkardık! diye (yalan yere) yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini (yalancılıkla) ölüme sürüklüyorlar. Allah bilir ki onlar muhakkak yalancıdır.*¹⁹

Sonra Buhârî unvanında yine Tevbe sûresinin 38 ve 39. âyetlerini zikretmiştir ki bunların da meâlleri şöyledir: *“Ey iman edenler! Size ne oldu ki: Allah yolunda cihada gidiniz! denilince siz, yerinize yurdunuza bağlanıp ağırlaştınız! Yoksa âhiretten (geçerek) dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat o süflî hayatın kıymeti, âhiret(in yanın)da pek az (hayırlı) olduğu muhakkaktır. Eğer siz (Peygamber’le) toplu cihada gitmezseniz, Allah sizi çok acıtan bir azap ile cezalandırır ve (o bağlandığınız yerinize) sizden başka bir kavim getirir de Allah’a hiçbir zarar veremezsiniz! Çünkü Allah’ın her şeye tamamıyla kudreti yeter.”*²⁰

Yukarıdaki âyetlerden 41. âyette emrolunan “nefir” kâfirlerle harp için evinden acele fırlayıp çıkmaktır. Nefirin kökü olan “nefr”, insanı heyecan ve harekete getiren bir sebepten, bir işten dolayı bir yerden ayrılıp başka bir yere gitmektir. Bu suretle toplanan ve efradı sayılamayacak derecede çok olan insan kütesine “nefir-i âm” itlak olunur ve bu toplanti, devletin umumi seferberlik emriyle vuku bulur. Âyet-i kerîmedeki *انْفِرُوا* evlerinizden çabucak fırlayıp çıkınız, cihada gidiniz!” emri mutlak olduğundan Ebû Talha, İbn Abbas, İkrime, Hasan-ı Basrî, Şa’bî, Mukâtil, İbn Hibbân, Zeyd b. Eslem, Mücâhid, Katâde, Hakem b. Uyeyne gibi birçok sahâbî ve tâbiye göre umumi seferberlik emri verilince genç, ihtiyar; evli, bekâr; zengin, fakir; hasta, sağlam her müslümanın bu emre zor, kolay; ister, istemez icâbet etmesi farz olur. Bu umumi seferberlik tahtında hususi de dahil olduğundan, devletin hususi seferberlik emrine de aynı süratle icâbet edilmesi vâcib olur.

Bu umumi seferberlik kumandasını tâlim eden bu âyet-i kerîme Şarkî Roma İmparatorluğu’na karşı tedâfüî olarak açılan Tebük Seferi hakkında nâzil olmuştur ve Ebû Mâlik’e, Dahhâk’e göre Tevbe sûresinden ilk nâzil olan bu seferberlik âyetidir. Sonra bu âyetin evveli ve âhiri nâzil olmuştur. Bu gazâ, o devirde dünyanın en kuvvetli ve şevketli bir imparatorluğuna karşı ihtiyar edilmiş bulunduğundan hiçbir istisnaya tâbi olmayan umumi bir seferberlik emredilmiştir. Tevbe sûresinin âyetleri bütün bu seferin hareket tarzını bildirir! Seferden kaçanların tevbihini ihtiva eder.

Müfessir Süddî’nin beyanına göre, Tebük Seferi’nde yiyecek ve içecek gibi sefer vasıtalarından mahrum olan fakirler ile hastalar da mükellef bulunuyordu ve bu emir, müslü-

19 انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ . لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكُمْ وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ السُّفَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ . {et-Tevbe, 9/41-42.}

20 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ . إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلَ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ . {et-Tevbe, 9/38-39.}

manlara çok güç gelmişti. Bilâhare tahfif edilip Tevbe sûresinin 82. âyetiyle zayıflar, hastalar, azık ve binekten mahrum fakirler istisna edilmiştir. Âyetin meâli şöyledir: “(Gazâdan âciz) *bedeni nahif kimse*(lere, ihtiyaçlara, çocuklara, kadın)lara, *hastalara, yiyecek, içecek, binecek bulamayan fakirlere* (gazâdan tahallûf ettikleri için) *günah yoktur. Bunlar cephe gerisinde bozgunculuk hareketine karşı Allah ve Resûlullah için nasihat ve mukabele ettikleri müddetçe bu hayırhah kimselere gûnahtan bir şey yoktur. Allah bunların günahlarını yarlıgar, tövbelerini kabul eder.*”²¹

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ بِحَيْبَرٍ بَعْدَ مَا افْتَتَحُوهَا فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَشْهَمَ لِي فَقَالَ بَعْضُ بَنِي سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ لَا تُشْهَمُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ هَذَا قَاتِلُ ابْنِ قَوْقِلٍ فَقَالَ ابْنُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ وَاعْجَبًا لَوْ بَرَّ تَدَلَّى عَلَيْنَا مِنْ قُدُومِ ضَانٍ يَنْعَى عَلَى قَتْلِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ أَكْرَمَهُ اللَّهُ عَلَى يَدَيَّ وَلَمْ يُهَيِّ عَلَى يَدَيْهِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber’i fethettikten sonra henüz Hayber’de iken ben (Yemen’den) gelmiştim. (O sırada Resûlullah ganimet malı taksim ediyordu). Ben, “(Yâ Resûlellah!) Bana da bir pay ayır!” dedim. Saîd b. Âs oğullarından bazısı (ki, Ebân b. Saîd’dir), “Ona verme yâ Resûlellah!” dedi. Bunun üzerine Ebû Hüreyre, “Şu (da kim oluyor?) İbn Kavkal’in kâtili” dedi. (Ebân) b. Saîd de şöyle di(yerek karşıla)dı, “Vay (şu) dağ kediciğine de şaşılır? O, (Yemen’in Devs illerindeki) Da’n (dağı) nın başından üzerimize yuvarlanıp geldi; müslüman bir kişinin katlini bana yükleyerek (cehennemlik olduğumu iddia ile) beni lekelemek istedi. (Fakat o bilmelidir ki) Allah Kavkal’e benim ellerim üzerinde şehid olmak (saadetini) ikram etti de beni onun iki elinde (kâfir bir halde öldürerek) hakir kılmadı. {B2827 Buhârî, Cihâd, 28.}

İZAHİ

Bu hadis ile bundan önce tercüme ve izah ettiğimiz 1192 numaralı hadisin ikisi de *Sahîh-i Buhârî*’de bir babın hadisleridir. Babın unvanı, “Bir Kâfir Bir Müslümanı Öldürür, Sonra Kâtil Müslüman Olur ve Dinine Bağlı Olarak Gazâ Meydanında O da Şehid Olursa

21 لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ. {et-Tevbe, 9/91.}

İkisi de Cennete Dahil olur” suretindedir. Gerek hadisteki vâkıyı, gerek vâkıa ile bu unvan arasındaki mutabakatı izah için vâkıanın iki kahramanını bildireceğiz:

1. İbn Kavkal ki Ebân b. Saîd tarafından şehid edildiği hadiste bildirilmişti. Bu şehidin adı Nu‘mân’dır. Babası Mâlik b. Sa‘lebe’dir. Kavkal, Nu‘mân’ın babasına yahut büyük babasına izâfe edilmiş olan soy adıdır. Bu cihetle Nu‘mân b. Kavkal diye anılır. Müşârün ileyh Bedir Gazâsı’nda bulunmuş, Uhud’da şehid düşmüştür. Begavî’nin rivayetine göre, Uhud günü İbn Kavkal, “Yâ rab! Senin mukaddes adına andederim ki; bugün ben cennetteki yüce makamına ayak basmadıkça güneş batmayacaktır demiş ve hakikaten o gün şehâdet rütbesine nâil olmuştur. İbn Kavkal’ın şehâdeti üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, İbn Kavkal’i ben cennette gördüm buyurup aziz şehidin yemininin aynıyla tahakkuk ettiğini bildirmiştir.²²

2. Ebân b. Saîd b. Âs el-Emevî’dir. Kardeşleri Hâlid ile Amr müslüman oldukları halde Ebân’ın Müslümanlığı teahhur etmiştir ve İbn Abdülberr’in bildirdiğine göre, Hudeybiye ile Hayber arasında müslüman olmuştur. Hudeybiye Seferi hicretin 6. yılı zilkadesinde, Hayber Gazâsı da hicretin 7. yılı muharreminde vuku bulmuştu. İbn İshak da Ebân ile kardeşi Amr’ın Yermük günü şehid olduklarını bildirmiştir ki Yermük Harbi, Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında, hicretin 15. yılı recebinin beşine müsâdif bir pazar-tesi günü vuku bulmuştur.

Ebân’ın Ebû Hüreyre’ye karşı hadiste rivayet olunan mukabelesi çok ağır olmakla beraber o nisbette belîğdir. Ebân muhatabını evvelâ ismi alâkasıyla küçük bir dağ kedisine benzetiyor, sonra da dağ başından kopan ve hissiz, şuursuz yuvarlanan bir taş parçasına benzetererek Ebû Hüreyre’yi âdâb-ı muâşeretten mahrum bedevî hayatından çıkıp İslâm medeniyetine girmiş kaba bir kimsedir demek istiyor ve daha sonra kendisini katillikle ittihamın doğru olmadığını ve İslâm câmiasına girerek tövbekâr olmakla mâzideki günahların affolunacağını ve şehidin cennete gireceğini en veciz ve en belîğ bir üslûp ile ifade ediyor, Peygamber’in sükûtu da bu hükümleri takrir ve tesbit etmiş bulunuyor.

Ebû Hüreyre’nin en meşhur ismi Abdurrahman b. Sahr’dır. Asıl ismi Abdüşems iken Resûlullah tarafından Abdurrahman denilmiştir. Ebû Hüreyre’nin adı kadar ashap arasında adında ihtilâf edilen hiçbir sahâbî yoktur. İbn Hacer’in *el-İsâbe*’de *el-İstîâb* vesairesinden naklederek bildirdiğine göre, gerek Ebû Hüreyre’nin gerek babasının ismine dair rivayetler kırk dörde bâliğ olmuştur. “Ebû Hüreyre” (kediceğiz) lakabı da ya ailesi yahut Peygamber tarafından verilmiştir. Müşârün ileyhin ilmî hayatı hakkında bu eserimizde 1115. hadisin izahında mâlûmat vardır, oraya bakınız!

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ لَا يَصُومُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ أَجْلِ الْغَزْوِ فَكَمَا قُبِضَ النَّبِيُّ ﷺ لَمْ أَرَهُ مُفْطِرًا إِلَّا يَوْمَ فِطْرٍ أَوْ أَضْحَى.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Ebû Talha düşmanla cenk etmek için oruç tutmazdı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem irtihali üzerine ben Ebû Talha'yı hiç oruçsuz görmedim; yalnız ramazan bayramı günü yahut (eyyâm-ı teşrik de dahil olduğu halde) kurban günü oruç tutmazdı. {B2828 Buhârî, Cihâd, 29.}

İZAHİ

Ebû Talha'nın adı Zeyd b. Sehl'dir, ensardandır. Hazret-i Enes'in üvey babasıdır. Enes'in babası Mâlik Şam'da hâl-i küfürde öldükten sonra Enes'in annesi Ebû Talha ile evlenmiştir. Ebû Talha harp kahramanlarının en güzide bir siması idi. Resûlullah, Ebû Talha'nın gazâ meydanında bir haykırması yüz dilâverin harbinden hayırlıdır der idi.²³ Harp meydanında ibraz ettiği şehâmete dair pek çok menkıbeler rivayet edilmiştir. Bu eserimizde⁶³⁷. hadisin izahında bir hal tercemesi vardır. Harp ve cidâle son derecede harîs olan Ebû Talha, düşmana karşı kuvvetli bulunmak için oruç tutmazdı ve bu hususta Resûlullah'ın, "Oruç yiyerek düşmanlarınıza karşı kuvvetleniniz!"²⁴ emrine itimat ederdi. Bu hadis, cihadın nâfile ibadetlerden efdal olduğuna delâlet eder.

Resûlullah'ın irtihali sırasında İslâm dini düşmanı çığnemek için müstaid olduğu kuvveti kazanmıştı. Bu defa da Ebû Talha oruç tutmaya başlamıştı. Oruç menhî olan bayram günlerinden başka günlerde oruç yediği hiç görülmemiştir. Hâkim'in rivayetine göre Ebû Talha Resûlullah'ın irtihalinden sonra kırk sene Şam'da yaşamış, oruç tutmak menhî olan günlerden başka günlerde mütevâliyen oruç tutmuştur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الطَّاعُونَ شَهَادَةٌ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

23 {EM802 Buhârî, el-Edebü'l-müfred, 279.}

24 {MU656 Mâlik, Sıyâm, 7.}

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, vebâ (ile ölüm) her müslüman için şehâdetdir, (Allah yolunda ölüm derecesindedir) buyurduğu rivayet olunmuştur. {B2830 Buhârî, Cihâd, 30.}

İZAHİ

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadisten evvel Ebû Hüreyre'den bir rivayetinde beş nevi şehid bildiriliyor: **1.** Allah yolunda şehid düşenler, **2.** Vebadan, **3.** Karın hastalığından ölenler, **4.** Suda boğulanlar, **5.** Bina altında kalarak ölenler.²⁵

İmam Mâlik de *el-Muvatta*'da Câbir b. Atîk'ten bir rivayetinde harp yolunda ölen hakiki şehidden başka yedi nevi şehid bildirmiştir ki yukarıdakilerden başka zâtü'l-cenbden ölenler, yanarak ölenler, karnında çocukla ölen kadınlar şehid olarak zikredilmiştir.²⁶ Bunlardan başka bazı rivayetlerde yol kesenler tarafından öldürülenlerle zulüm ile öldürülenlerin ve bunların emsali maktullerin şehid mertebesini ihrâz ettikleri bildirildiğine göre, meydân-ı ma'rekede ölen hakiki şehidden başka şehid hükmünü haiz musibetzedelerin muhtelif adetlerle zikredilmiş olması tahdide mâtuf değildir. Bu cihetle muhtelif hallere ve suallere cevap olarak zikredilen adetler ziyadeye münâfi değildir.

1196

عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَلَى عَلَيَّ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمْلِيهَا عَلَيَّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ وَكَانَ رَجُلًا أَعْمَى فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى رَسُولِهِ ﷺ وَخَذَهُ عَلَى فَخْذِي فَتَقَلَّتْ عَلَيَّ حَتَّى خَفْتُ أَنْ تُرَضَّ فَخَذِي ثُمَّ سَرَّيَ عَنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Sâbit radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Müminlerden (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda cihad edenler beraber olamaz”²⁷ âyetini yazdırmak istedi de tam bana yazdırdığı sırada İbn Ümmü Mektûm çıka geldi ve “Yâ Resûlellah! Cihada gücüm yetseydi ben de muhak-

25 {M4940 Müslim, İmâre, 164.}

26 {MU558 Mâlik, Cenâiz, 12.}

27 {en-Nisâ, 4/95.}

kak gider düşmanlarla harbederdim” dedi. İbn Ümmü Mektûm âmâ bir kişi idi. Bunun üzerine Allah Tebâreke ve Teâlâ Peygamber’i sallallahu aleyhi ve selleme vahiy gönderdi. Bu sırada onun uyluğu benim uyluğum üzerinde bulunuyordu. Vahyin (Peygamber üzerindeki) sıkleti bana o kadar ağır bastı ki sonunda dizimin ufalıp dağılmasından korktum. Sonra Resûlullah’tan vahiy âsârı sıyrıldı da Allah azze ve celle, غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ “zarar görenler başka” diye (bir istisna) gönderdi.

İ Z A H I

Hadisteki Allah kelâmı, Nisâ sûresinin 95. âyetinin ilk cümlesidir. Buhârî, *Sahîh*’inde bunun tamamını 96. âyet ile birlikte bu hadisin babında unvan olarak zikretmiştir ki her iki âyetin meâlleri şöyledir: “Müminlerden (körlük, topallık, hastalık gibi) özürlü olmayarak (evlerinde) oturanlarla Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler beraber olmazlar. (Çünkü) Allah, mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece cihetiyle, oturanların üzerine geçirmiştir. Gerçi Allah her ikisine de güzel sevap (ki cennettir) vaad etmiştir. Bununla beraber Allah cihad edenlere pek büyük ecir vererek oturanların üzerine geçirmiştir ki, bu da Allah tarafından (cennette verilen) derecelerdir, yüce mağfirettir, geniş rahmettir. Çünkü Allah gafûr ve rahîm bulunuyor.”²⁸

Bu âyet-i kerîme ile şu hakikat bildirilmiştir ki topallık, körlük, yatalaklık gibi şer’î bir özür ile harbe iştirak edemeyenlerle iştirak edenlerin ikisine de cennet vaad olunmuştur. Şu fark ile ki mücahidlerin cennetteki derecesi yüksektir. Onlara mağfiretler, rahmetler mev’uddur.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْحَنْدَقِ فَإِذَا الْمُهَاجِرُونَ وَالْأَنْصَارُ يَخْفِرُونَ فِي عِدَاةٍ بَارِدَةٍ فَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ عَبِيدٌ يَعْمَلُونَ ذَلِكَ لَهُمْ فَلَمَّا رَأَى مَا بِهِمْ مِنَ النَّصَبِ وَالْجُوعِ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ الْعَيْشَ عَيْشَ الْآخِرَةِ فَاعْفُزْ لِلْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ. فَقَالُوا مُجِيبِينَ لَهُ نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا أَبَدًا.

28 لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكَأَلَّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا. دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةٌ وَرَحْمَةٌ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا. {en-Nisâ, 4/95-96.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: (Ahzâb sırasında) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hendek (kazılan yer)e varmıştı. Muhacirlerin, ensarın soğuk bir kuşluk vaktinde hendek kazdıklarını gördü. Onların yanlarında kendileri hesabına bu işi görececek köleleri de yoktu. Resûlullah bunların çektikleri meşakkati ve açlığı görünce, “Yâ rab! Dirlik ve yaşamak âhîret dirliğidir, sen ensarı ve muhacirleri mağfiret et!” buyurmuş. Orada bulunan ashap da Resûlullah’a cevap vererek, “Biz yaşadıkça daima cihad etmek üzere Muhammed’e söz vermiş kişileriz” demişlerdir. {B2834 Buhârî, Cihâd, 33.}

1198

وَعَنْهُ فِي رَوَايَةٍ أَنَّهُمْ كَانُوا يَقُولُونَ
نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْإِسْلَامِ مَا بَقِينَا أَبَدًا
وَهُوَ يُجِيبُهُمْ
اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ
فَبَارِكْ فِي الْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayete göre, Peygamber’in ashabı (hendek kazdıkları müddetçe) daima, “Biz o müminleriz ki İslâm’da ebedî sebat etmek üzere Muhammed’e söz vermişizdir” derlerdi de Resûlullah da onlara, “Yâ rab! Hayır ve saadet ancak âhîret saadetidir. Ensar ve muhacirler hakkında mübarek kıl!” diye cevap verirdi. {B2835 Buhârî, Cihâd, 34.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî cihada teşvik için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Enfâl sûresinin 65. âyetinin mazmunundan aldığı bu unvanda müellif Buhârî âyeti de zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Peygamberim! Müminleri cihada teşvik et! Eğer sizden (harbin şiddetlerine) sabredekcek yirmi (kişi) bulunursa, onlar 200 (düşman)a galebe ederler ve eğer sizden 100 kişi olursa, onlar o küfredenlerden binine galebe ederler. (Çünkü) kâfirler idraksiz bir güruttur.”²⁹

29 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ. {el-Enfâl, 8/65.}

Bu âyet-i kerîme Bedir Gazâsı'nda harp başlamazdan önce Beydâ mevkiinde nâzil olmuştur. İbn Ebû Hâtim'in Şa'bî'den gelen bir rivayetine göre, bu âyet nâzil olduktan sonra Resûlullah ashabını saff-ı harb nizamına girip düşmanla karşı karşıya geldiklerinde düşmana saldırmaya teşvik ederdi.³⁰ Nasıl ki Bedir günü de Resûlullah kemiyet ve keyfiyet cihetiyle dört misli çok bir düşmanla karşılaşan ashabını, sahası göklerle yer kadar geniş olan cennet vaadiyle teşvik eylemiş ve galebe tahakkuk etmişti.

İbn İshak'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre yukarıdaki Enfâl âyeti nâzil olduğunda müslümanlar on misli çokluğunda düşmanla çarpışmayı ağır bulmuşlardı. Bunun üzerine bu ağırlık tahfif ve Enfâl sûresinin 66. âyetiyle 65. âyetinin hükmü neshedilerek yalnız bir misli fazla düşmana galebe edilebileceği bildirilmiştir ki bu âyetin meâli de şöyledir: “*Şimdi Allah sizden (yükünüzü) yeğniletti ve bildi ki sizde muhakkak bir zaaf vardır. İmdi sizden sabredebilecek 100 (kişi) olursa, onlar 200'e galebe ederler. Sizden 1000 (kişi) olursa, onlar da Allah'ın izniyle 2000'e galebe ederler. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*”³¹

Bu âyet-i kerîmenin mazmûnuna göre, harp sahasında müslüman kuvveti düşmanın yarısı derecesinde az ve zayıf olursa çarpışmak vâciptir, panik yoktur. Fakat bundan da az bir hadde indiği surette düşmana atılmak vâcip değildir. Belki birtakım harp vesilesi olabilecek şeylere göz yumarak harp tehlikesini atlatmak câiz olur. Ali b. Ebû Talha'nın İbn Abbas'tan rivayeti de böyledir. Mücâhid'den, Atâ'dan, İkrime'den, Hasan-ı Basrî'den, Zeyd b. Eslem'den, Horasanlı Atâ'dan, Dahhâk'ten de bu suretle rivayet olunmuştur.

Hadiste adı geçen Hendek Harbi İbn İshak'ın, Urve'nin, Katâde'nin kat'î kanaatlerine göre hicretin 5. yılı şevval ayında vuku bulmuştur. Mûsâ b. Ukbe'nin Zührî'den rivayetine göre de 4. sene şevvalindedir. Enes b. Mâlik de böyle demiştir. Buna Ahzâb Harbi de denilir. Sebebi Resûlullah ile harbetmek üzere bütün Arap kabilelerinin ittifak etmiş olmalarıdır. Bu umumi ittifakı işitince Resûlullah, Medine civarına hendek kazarak tedâfûl harbetmeyi muvâfık buldu ve galip oldu. İbn Hişâm'ın beyanına göre Hendek müdafaası Farslı Selmân'ın işaretiyle kabul edilmiştir.

Şârih İbn Battâl, “Resûlullah'ın inşâd ettiği beyit İbn Revâha'nındır, Resûlullah'ın değildir” diyor. Dâvûdî de, İbn Revâha'nın bunu “elif”siz, “lâm”sız “lâ hümmе” dediği bazı râvilerin de bu suretle rivayet ettiklerini bildirmişti ki bu surette mısra mevzun oluyor. Elif lâm ile “Allahümmе” denildiğine göre, kelâm mevzun değildir, recez de değildir, kâiline şair de denilmez.

Bu hadisten istifade edilen faydalar cümlesinden biri, memleketi düşmana karşı muhafaza için serhadleri tutmak ve kapamak, Allah yolunda harp ve kıtal eciri gibi eciri mûcip olduğudur. O cümleden biri de insana ezâ ve meşakkat ârız olduğu zamanlarda

30 {Aynî, Umde, XIV, 130.}

31 {الآن خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ. {el-Enfâl, 8/66.}

o meşakkati kaldırmak ve fitrî kuvvetleri yerinde tutmak için şiir ve recez inşâdının câiz olmasıdır.

1199

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَوْمَ الْأَحْزَابِ يَنْقُلُ التُّرَابَ وَقَدْ وَارَى التُّرَابُ بَيَاضَ بَطْنِهِ وَهُوَ يَقُولُ

لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا.
فَأَنْزَلَنَ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَتَبَّتِ الْأَقْدَامُ إِنْ لَا قَيْنَا.
إِنَّ الْأُولَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَيْنَا.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ahzâb günü (Hendek kazılırken) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm ki o toprak taşıyordu. Bir halde ki toprak karnının beyazlığını örtmüştü ve o şöyle diyordu: “Yâ rab! Sen bize hidayet etmemiş olsaydın, bize doğruluğu göstermemiş, bize rahmet etmemiş olsaydın (biz şaşırırdık). Bize tecavüz eden kâfirler, bizim çekindiğimiz fitne ve fesadı bize îkâ etmek istediklerinde biz(im gönlümüz)e sabr u sebât ihsan et ve onlarla yüz yüze geldiğimizde ayaklarımızı yerinde tut (da bizi dağıtma yâ rabbî!). {B2837 Buhârî, Cihâd, 34.}

1200

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ فِي غَزَاةٍ فَقَالَ إِنَّ أَقْوَامًا بِالْمَدِينَةِ خَلَفْنَا مَا سَلَكْنَا شِعْبًا وَلَا وَادِيًا إِلَّا وَهُمْ مَعَنَا فِيهِ حَبَسَهُمُ الْعَذْرُ.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Tebük) Gazâsı sırasında idi ki, (O, Medine’deki ashabı yâdederek), “Arkamızda Medine’de birtakım erler cemaati var ki biz, bir dağ yolunda, dere içinde her yürüyüşümüzde muhakkak Medine’dekiler de yürüyüş (sevabın)da bizimle beraberdir (buyurmuştu. Ashap, “Yâ Resûlellah! Medine’dekiler nasıl bizimle beraber olurlar?” diye sorduklarında Resûlullah),

“Onları burada bulunmaktan (hastalık, kudretsizlik gibi meşrû) özür menetti” buyurdu. {B2839 Buhârî, Cihâd, 35.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi, “Bir Mümini Özür Gazâya İştirakten Menederse?” sorusuyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellifin unvanında irat ettiği bu sualin cevabını hadisten ve doğrudan Peygamberimizin kendi mübarek dilinden öğreniyoruz ki, özürlülerin de mücahidler derecesinde sevaba nâil olmalarıdır.

Cihada iştirake mani özrün hastalık olduğu, Müslim’in bir rivayet tarikinde tasrih edilmiştir. *Buhârî* şârihleri ise diğer haberlerden istifade ederek özrü, hastalıkla beraber malî, bedenî kudretsizlik suretinde tâmin etmişlerdir. Resûlullah’ın özür sahiplerinin de gaziler gibi sevaba nâil olacakları Züheyr rivayetine göre Tebuk Seferi’nde tebşir edilmiştir. Resûlullah’ın bu beşâreti de ashap tarafından sorulan bir سوال üzerine şerefvârit olduğu Ebû Dâvûd’un Hammâd’dan gelen bir rivayet tarikinde görülmüştür. Bütün bunları tercümümüzde kavis içinde gösterdik.

1201

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ صَامَ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بَعَدَ اللَّهُ وَجْهَهُ عَنِ النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Saîd (el-Hudrî) radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir mücahid (vazife sırasında) bir gün Allah rızası için oruç tutarsa, Allah onun vücudunu yetmiş yıl cehennem ateşinden uzaklaştırır, (esirger)” buyurduğunu haber vermiştir. {B2840 Buhârî, Cihâd, 36.}

İ Z A H I

Yukarıda 1194 numara ile tercüme ettiğimiz Enes hadisinde ashabın en kahraman bir mücahidi olan Ebû Talha’nın harp ve cihad için kuvvetli bulunmak üzere Peygamber’in zamanında hiç oruç tutmadığını görmüştük. Şerhinde de Ebû Talha’nın da bunu Peygamber’in bir emrine istinat ederek işlediğini izah etmiştik. Bununla izah etmekte bulunduğumuz Ebû Saîd hadisi arasında açık bir teâruz vardır. Bu şüpheyi *Buhârî* şârihleri şöyle kaldırıyorlar: Enes hadisinde mücahidin oruç yemesi, oruç, mücahidi cihad etmekten zayıf düşürdüğü zaman evlâdır; oruç, mücahidin bedenî kudret ve kabiliyetine zarar vermezse, oruç tutması efdaldır; hem cihad, hem oruç faziletini cemetmiş olur.

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَزَا وَمَنْ خَلَفَ غَازِيًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَزَا.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Hâlid (el-Cühenî) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Her kim Allah uğrunda gazâ edecek bir askeri –sefere gereken eşyasını tedarik ederek– hazırlarsa, o da gazâ etmiş(çesine sevaba nâil) olur. Yine her kim Allah yolunda gazâ eden bir askerin namusluca yerini tutar, (o, askerde kaldıkça gerideki işlerine ve ailesine bakar)sa, o da gazâ etmiş (demek) olur. {B2843 Buhârî, Cihâd, 38.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerif içtimaî yardım, içtimaî bağıllık ve birlik itibariyle son derece ehemmiyeti haizdir. Resûlullah'ın hayatı zamanında askerlik teşkilâtı halkın hali vakti yerinde olanları gazâyâ kendi atıyla, silâhıyla, yiyecek, içecek gibi bütün sefer ve gazâ levazımıyla iştirak etmek esasına göre kurulmuştu. Fakir olanlar da Resûlullah ile ashabın zenginleri tarafından techiz edilirdi. Fakir olup da hiçbir taraftan yardım görmeyenler, Mekke, Tebük gibi uzak seferlere iştirak etmeyip Medine'de kalırlar ve gazilerin işlerine ve ailelerine hayırhahane bir emniyetle bakarlardı. Zamanımızda bir taraftan devlet teşkilâtıyla, bir taraftan hayır teşekkülleriyle cephe gerisinde görülen bu nevi içtimaî hizmetler, o zamanlarda fertler tarafından ihtiyarî olarak görülürdü. Bu cihetle cephe gerisindeki gazi işlerine ve ailelerine namuskârane yardım keyfiyetine Resûlullah tarafından müstesna bir derecede ehemmiyet verilmiş, bunlara da gazâ etmişçesine uhrevî mükâfat vaad edilmiştir.

Kaydedilmeye değer bir cihet de bu yardımın bunlar değerinde ufak bir şey ile yapılırsa bile onun da aynı derecede sevaba nâil olacağı bildirilmiştir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَدْخُلُ بَيْتًا بِالْمَدِينَةِ غَيْرَ بَيْتِ أُمِّ سُلَيْمٍ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِ فَقِيلَ لَهُ فَقَالَ إِنِّي أَرْحَمُهَا قَتَلَ أَخُوهَا مَعِي.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zevceleri müstesna olmak üzere Medine'de de-

vam üzere Ümmü Süleym'in evinden başka hiçbir eve girmez idi. (Bir kere) Resûlullah'a bunun sebebi soruldu da o, "Ben Ümmü Süleym'e en acıyanım; çünkü onun kardeşi (Bi'rîmaûne'de) benim (askerlerim)le beraber şehid oldu" buyurdu. {B2844 Buhârî, Cihâd, 38.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi de bundan önceki hadisin babında rivayet etmiştir. Bundan evvelki hadiste gazinin gıyabında, o cephede düşmanla çarpışırken veya hudutta vatanî vazifesine çalışırken ailesine yardım ve saygı gösterilmesi öğretilmişti. Bunda da şehid ailesi ihmal edilmeyip şehide hürmeten ailesine saygı gösterilmesi ve mümkün olursa devlet reisi tarafından bile hal, hatırı sorulması tâlim buyurulmuştur.

Ümmü Süleym, Enes b. Mâlik'in anasıdır. Bu kadının bir hal tercemesi bu eserimizde 645 numaralı hadisin izahında vardır. Oraya bakınız! Ümmü Süleym'in kardeşi Harâm b. Milhan'dır ki bu aziz şehidin hayatını ve şehâdeti keyfiyetini de 1183 numaralı Enes b. Mâlik hadisinin tercümesiyle izahında okuyunuz!

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَتَى يَوْمَ الْيَمَامَةِ إِلَى ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ وَقَدْ حَسَرَ عَنْ فَحْذِيهِ وَهُوَ يَتَحَنَّنُ فَقَالَ يَا عَمَّ مَا يَحْبِسُكَ أَنْ لَا تَجِيءَ فَقَالَ الْآنَ يَا ابْنَ أَخِي وَجَعَلَ يَتَحَنَّنُ يَغْنِي مِنَ الْحَنُوطِ ثُمَّ جَاءَ فَجَلَسَ فَذَكَرَ فِي الْحَدِيثِ انْكِشَافًا مِنَ النَّاسِ فَقَالَ هَكَذَا عَنْ وَجُوهِنَا حَتَّى نَضَارِبَ الْقَوْمَ مَا هَكَذَا كُنَّا نَفْعَلُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسْمَا عَوْدَكُمْ أَقْرَانُكُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, (oğlu Mûsâ vâsıtasıyla) rivayet olunduğuna göre, Yemâme (Vak'ası) günü Enes (ensarın hatibi ve Hazrecîler'in alem-darı olan) Sâbit b. Kays'ın yanına gelmiş (ve harp saflarında panik başladığını anlatmak istemişti). Halbuki Sâbit o sırada iki uyluğunu açmış, "hanût" denilen (ve ölüye sürülen) bir nevi koku sürünüyor (ve şehid olmaya hazırlanıyor) du. Enes, "Ey amca! Seni ne tutuyor ki (harp saffına) gelmiyorsun?" diye seslendi. O da, "Ey kardeş oğlu, şimdi (geliyorum)" dedi. (Bir taraftan da) hanût sürünüyordu. (Kokudan sonra Sâbit iki kat beyaz elbise giyerek kefenlendi). Sonra (harp saffına) gelip yer aldı. -Enes, hadisin burasında askerden bir kısmının inhizamını anlatmıştır- sonra, "Karşımızdan şöyle açılın! (Düşmanı görelim de) nihayet çarpışalım. Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemle

birlikte (harbederken) öyle (panik yaparak) harbetmezdik, (harb saffi yerinden oynamazdı). Akranınız size kaçmayı ne fenâ âdet edindirmiş! di(yerek bozguncuları payla)dı.” {B2845 Buhârî, Cihâd, 39.}

İ Z A H I

Yemâme, Yemen’in bir kasabasıdır, Tâîf’ten iki konak uzaktadır. Hadiste adı geçen Yemâme günü de Yemâme’de müslümanlarla Müseylimetülkezzâb’ın avenesi olan Hanîfe oğulları arasındaki harbin cereyan ettiği tarihe denir. Bu harp Ebû Bekir hazretlerinin hilâfeti ve hicretinin 12. yılının rebûlevvelinde vuku bulmuştur. Bazı siyer-ciler hicretin 11. yılının son günlerinde cereyan ettiğini bildirmişlerdir. Olabilir ki bu Yemâme Harbi 11. senenin sonunda başlamış ve 12. senesi ibtidâlarında bitmiştir diye bu iki haberi birleştirmek mümkündür. Bu Yemâme Harbi’nde müslümanlardan bir kısmı şehid düşmüştü ki kurrâdan vesair ashaptan bunların yekünü 450’ye varır. Bunlardan biri de hadiste adı geçen Sâbit b. Kays’tır. Sâbit, ensarın alemdarı idi. Ordu kumandanı da Hâlid b. Velîd idi. Bu harpte Müseylime öldürülmüş ve ordusu Benî Hanîfe tamamıyla tenkil edilmiştir. Müseylime, Hazret-i Hamza’nın katili olan Vahşî tarafından öldürülmüştür.

Enes’in Sâbit’e “amca” diye seslenmesi, aralarında soy yakınlığı olduğundan değildir. Belki ikisi de Hazrec kabilesinden olup Sâbit’in Enes’ten daha yaşlı olmasındandır. Sâbit’in şecaat ve hamâseti hususunda hadiste gördüğümüz garâbeti, şehid olduktan sonraki ulvî hayatına dair rivayet edilen bir menkıbede daha açık bir surette görürüz: Taberânî’nin rivayetine göre Sâbit şehid düştüğünde üzerinde kıymetli bir zırh varmış, bu zırh çalınmış. Biri rüyasında Sâbit’i görür. Bu aziz şehid, “Zırhım filân yerdeki ocakta bir çömlek vardır, o çömleğin içinde saklıdır. Onu oradan al!” der ve zırhın bedelinin sarf ve istimali hususunda birtakım vasiyetlerde bulunur. Rüyanın sahibi arkadaşlarıyla beraber gidip ararlar, orada bulurlar ve şehidin vasiyetlerini yerine getirirler.

Tirmizî’nin Enes b. Mâlik’ten rivayetinde yukarıdaki Taberânî’nin haberine ek olarak şu ziyade vardır: Sâbit rüya sahibine, “Sakin bunun rüya olduğunu söyleme ve Ebû Bekir’e şunu bildir ki; üzerimde filân kimsenin şu kadar kuruş alacağı vardır. Kölelerimden filân, filân köle de âzattır” demiş. Ebû Bekir de şehîdin bu vasiyetini yerine getirmiştir. Öldükten sonra vasiyeti yerine getirilen Sâbit’ten başka hiçbir kimse bilinmiyor.

Vâkıdî de irtica hadisesine dair kitabında Sâbit b. Kays’ın bu vâkiasına şunları da ilâve ederek bildirmiştir: Rüyaı gören Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim’dir. Bu düşünüy Yemâme Harbi’nden dönüp Medine’ye giderken yolda görmüştür. Âzatlanmasını vasiyet ettiği kölelerinin adı Sa’d ve Sâlim’dir.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يَأْتِينِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ يَوْمَ الْأَحْزَابِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا ثُمَّ قَالَ مَنْ يَأْتِينِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ فَقَالَ الزُّبَيْرُ أَنَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ حَوَارِيًّا وَحَوَارِيَ الزُّبَيْرُ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Ahzâb günü (Kureyş ile birlikte bütün Arap kabilelerinin İslâm aleyhinde harekete geçmesi, Benî Kurayza'nın da nakz-ı ahd etmesi üzerine vaziyet ciddileşince) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bana Benî Kurayza'nın (vaziyetine dair) kim haber getirir?” diye sordu. Zübeyr, “Ben (yâ Resûlellah!)” dedi. Sonra (harp şiddetlenince) Resûlullah (bir kere daha), “Benî Kurayza'ya dair bana kim haber getirir?” diye sordu. (Yine) Zübeyr, “Ben” diye cevap verdi. (Bunun üzerine) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her peygamberin ashâbı içinde bir güzidesi vardır. Benim güzidem de Zübeyr'dir” buyurmuştur. {B2846 Buhârî, Cihâd, 40.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Talîa”nın fazileti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Talîa, harp esnasında düşmanın hal ve hareketini anlamak için gönderilen kişiye denir ki “casus” demektir.

Nesâî'nin rivayetine göre, Zübeyr üç defa Benî Kurayza'ya gidip vaziyetlerini tecessüs edip gelmiş ve Resûlullah'a bunlar hakkında mâlûmat vermiştir.³² Uhud Harbi'nde bir netice ve bir fayda temin edemedi Mekke'ye dönen Kureyş, Mekke etrafındaki bütün Arap kabilelerini müslümanlar aleyhinde harekete teşvik ederek mühim bir ordu ile hicretin 4. yılı şevvalinde Medine üzerine hareket etmişlerdir. Sefer esnasında vaktiyle Resûlullah ile muahede akdetmiş olan Benî Kurayza yahudilerine de nakz-ı ahd ettirmişlerdi. Resûlullah bundan haberdar olunca bunun doğru olup olmadığını vesair hal ve hareketlerini anlamak üzere Zübeyr b. Avvâm'ı mükerreren bu yahudilerin arasına gönderip tecessüs ettirmiştir ki tafsili “Megâzî” ve “Menâkıb” bahsinde gelecektir.

عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْحَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْحَيْرُ
إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الْأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ.

TERCÜMESİ

Bârikî Urve (b. Ca'd) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “(Gazâya giden) atın alnına dökülen saçlarında kıyamet gününe kadar hayır düğümlüdür. Hayır, (âhirette) sevap, (dünyada) ganimettir” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B2852 Buhârî, Cihâd, 44.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî Abdullah b. Ömer'den de rivayet etmiştir. Hadisteki “el-hayl” ahd-i hâricîye mahmûl olan lâm-ı ta'rif ile vârit olduğundan, mutlak olarak her at matlup değildir. Belki Allah yolunda gazâ için hazırlanan attır. Yakında tercümesi gelecek olan bir hadiste at, üç nevi insana nisbetle üç kısma ayrılmıştır: Ecr, setr, vizr. Sahibi için ecr olan at, cihad ve gazâ için beslenen attır. Sahibi için setr olan at da, Allah'ın verdiği servetin şükrünü izhar ve tefâhürden içtinap ederek beslenen attır. Sahibi için vizr ve günah olan at da, tefâhür için beslenen attır. İzah etmekte bulunduğumuz hadiste bunlardan birinci nevi olan cihad atı matlup olduğundan, tercümede kavis içinde bunu gösterdik.

Müslim'in Cerîr'den rivayeti daha parlaktır. Cerîr, “Bir kere Resûlullah'ın cihad atının başından alnının üstüne sarkan saçlarını mübarek parmaklarıyla büktüğünü gördüm. Bükerken de, ‘el-Haylû fî nevâsihe'l-hayr’ (Cihad atının alnına dökülen perçeminin her buklelerinde hayır bağlıdır)” diyordu.³³

Hadisin bu fıkrası yüksek bir belâgatı haiz edebî bir vecizedir. Hadis âlimleri arasında “cevâmiu'l-kelim” namını alan hadislerden sayılır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْبَرَكَةُ فِي نَوَاصِي الْحَيْلِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Hayır ve saadet (gazâya hazırlanan) atın alnındaki perçemlerinde (bağlı)dır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B2851 Buhârî, Cihâd, 43.}

33 {M4847 Müslim, İmâre, 97.}

Nâsiye'nin hadiste matlup olan mânası, alnın üstüne dökülen saçtır. Bunu Müslim'in rivayeti teyit etmektedir. Hadisin Müslim'deki râvisi Cerîr, "Peygamberimizin gazâ atının alnına dökülen saçlarını parmağı ile büktüğünü ve bükerken; gazâ atının perçeminin örgülerinde kıyamet gününe kadar hayır ve meymenet bağlıdır ki, o hayır dünyada ganimet, âhirette sevaptır" demiştir³⁴ ki Buhârî de bundan evvel bu suretle rivayet etmişti.

Gazâ için at bağlayıp beslemenin faziletine dair birçok âyet vardır. Enfâl sûresinin 60. âyeti o cümledendir ve meâli şöyledir: *"Ey müminler! Siz de düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiği her kuvvetten ve bağlanıp beslenen atlardan hazırlayınız! Onunla hem Allah'ın düşmanını, hem kendi düşmanlarınızı korkutursunuz. Onlardan başka sizin bilmediğiniz, yalnız Allah'ın bildiği öbür düşmanları da korkutursunuz ve Allah yolunda her ne sarfederseniz onun ecri tamamıyla size ödenir ve siz hiç aldatılmazsınız."*³⁵

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki rivayetine göre, Ukbe b. Âmir demiştir ki: *"Resûlullah مِنْ قُوَّةٍ لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَعِدُّوا لَهُمْ"* *"Siz de düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiği kadar her kuvvetten hazırlayınız!"* âyetini minber üzerinde tebliğ ederken iki defa, *'İyi biliniz ki (bugün) kuvvet ok atmaktır'* buyurdu, bunu kulağımla işittim."³⁶

Âyetle ve âyetin Peygamberimiz tarafından bu suretle tefsiriyle bizim mülhem olduğumuz hakikat şudur ki; zaman geçtikçe, harp vasıtaları tekâmül ettikçe müslümanların da dinin, vatanın, millî istiklâlî muhafazası namına mütekâmil harp vasıtalarının her nevi ile mücehhez bulunmaları dinî bir zarurettir.

Âyetteki kuvvet hakkında bu telakki, kuvvetin zâhirî cihetidir. Bunun bir de mânevî cephesi vardır ki millî birlik ve millî dirlik ve düzenliktir. Bazı âlimler de bu mühimmeye işaret ederek âyetteki kuvveti "ittifâk-ı kelime" (söz birliği) diye tefsir etmişlerdir. Bizce kuvvetle, hem zâhirî kuvvetin hazırlanması hem mânevî tesanüdün temini matlup olsa gerektir.³⁷

عَنْ سَهْلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فِي حَائِطِنَا فَرَسٌ يُقَالُ لَهُ اللَّحِيفُ أَوِ اللَّحِيفُ.

34 روى البخاري و مسلم من حديث جرير رأيت رسول الله صلى الله عليه و سلم يلوي ناصية فرسه بإصبعه و هو يقول : الخيل معقود في نواصيها الخير إلى يوم القيامة الأجر و الغنيمة.

35 وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوُّ اللَّهِ وَعَدُوُّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَغْلُمُونَ.

36 {HM17568 İbn Hanbel, IV, 157.}

37 {İzahı yapılan bu Enes b. Mâlik radiyallahu anının rivayetinden sonra ve Sehl radiyallahu anının rivayetinden önce *Tecrid-i Sarîh*'de bir rivayet daha yer almaktadır. Ancak rivayet, eserin bu tercüme ve şerhinde tespit edilememiştir. Söz konusu rivayet şu şekildedir: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « مَنْ أَحْتَبَسَ فَرَسًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِيْمَانًا بِاللَّهِ وَتَصَدِيقًا بِوَعْدِهِ ، فَإِنَّ شِبَعَهُ وَرِيَّةَ وَرَوْثَهُ وَبَوْلَهُ فِي مِيزَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ».

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa'd es-Sâidî) radiyallahu anhtan “Hurma bahçemizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ait bir at bulunuyordu. Ona Lüheyf yahut Lehîf denirdi” dediği rivayet olunmuştur. {B2855 Buhârî, Cihâd, 46.}

1209

عَنْ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ رَدَفَ النَّبِيِّ ﷺ عَلَى حِمَارٍ يُقَالُ لَهُ عُفَيْرٌ فَقَالَ يَا مُعَاذُ هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ وَسَرَدَ الْحَدِيثَ وَقَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Muâz radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir seferde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in bindiği Ufeyr denilen bir eşek üstünde terkisinde idim, (Muâz) Resûlullah bana, “Ey Muâz! Allah’ın, kulları üzerinde ne hakkı vardır, bilir misin?” diye sordu demiş ve hadisin yukarıda geçen kısmını ayırmayarak sevketmiştir. {B2856 Buhârî, Cihâd, 46.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin yukarıda geçtiğine işaret ettiği hadis bu eserde 105 numara ile tercüme edilen Enes b. Mâlik hadisidir. Oraya bakınız! Her iki rivayet bir meâlde olmakla beraber yalnız Enes b. Mâlik vasıtasıyla rivayeti geçen hadis ile buradaki, doğrudan Muâz b. Cebel’den gelen rivayet arasında ifade itibariyle bir fark bulunduğundan ihtisar için *Tecrîd’e* alınmayan buradaki rivayeti de *Buhârî* metninden nakil ve tercüme ediyoruz: Resûlullah bana, “*Ey Muâz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, kulların da Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?*” diye sordu. Ben de, “Bunu Allah ile Allah’ın peygamberi pek iyi bilir” dedim. Bunun üzerine Resûlullah, “*Allah’ın, kulları üzerinde sabit olan hakkı, kulların, Allah’a itaat ve kulluk etmesi ve Allah’a hiçbir şey (zâtında ve ulûhiyyet hassalarında) şerik kılmamasıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı da kendisine hiçbir şey şerik kılmayan kişiyi azap etmemesi (hususundaki lutfu)dur*” buyurdu. Bunun üzerine ben, “Yâ Resûlellah! Bunu ben halka müjdelemez miyim!” diye sordum. Resûlullah, “*Hayır, müjdeleme! Sonra buna güvenirlir*” buyurdu. (Enes, “fakat Muâz, bu müjdeyi –duyduğu dinî bir hakikati saklamak– günahına girmemek için vefatına yakın bildirdi” demiştir).³⁸ Hadisin kavis içinde gösterilen bu son fırkası, Enes b. Mâlik’in “Kitâbü’l-İlim”deki rivayetinden alınarak yazılmıştır.³⁹

38 فقال رسول الله: يا معاذ! هل تدري ما حق الله على عباده و ما حق العباد على الله؟ قلت: الله و رسوله أعلم. قال: فإن حق الله على العباد أن يعبدوه و لا يشركوا به شيئاً و حق العباد على الله أن لا يعذب من لا يشرك به شيئاً. فقلت يا رسول الله! أفلا أبشر به الناس. قال لا تبشروهم فيتكلموا. {B2856 Buhârî, Cihâd, 46.}

39 وأخبر بها معاذ عند موته تأثماً [بخاري: كتاب العلم].

İzah etmekte bulunduğumuz Muâz hadisindeki Ufeyr adı, bazı rivayetlerde Ya'fûr vârit olmuştur ki “boz renkli âhû” demektir. Sûratlı yürüyüşünden dolayı Peygamberimiz bu merkebe bu adı vermişti. Dimyâtî Ufeyr ile Ya'fûr tavîle-i nebeviyeye mensup ayrı ayrı iki merkebin adı olduğunu; Ufeyr'in Mukavkis tarafından, Ya'fûr'un da Ferve b. Amr cânibinden hediye edildiğini bildirmiştir. Bazı müellifler de her iki ismin bir merkebin adı olduğunu iddia etmişlerdir. Süheylî'nin nakline göre, bazı siyer âlimleri tarafından Resûlullah'ın irtihali zamanında bu hayvanın kederinden kendisini bir kuyuya atarak orada öldüğü bildirilmiştir.

1210

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ فَرْعٌ بِالْمَدِينَةِ فَاسْتَعَارَ النَّبِيُّ ﷺ فَرَسًا لَنَا يُقَالُ لَهُ مَنْدُوبٌ فَقَالَ مَا رَأَيْنَا مِنْ فَرْعٍ وَإِنْ وَجَدْنَاهُ لَبَحْرًا.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kere Medine içinde bir düşman baskını korkusu yayılmıştı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, bize (Ebû Talha ailesine) ait olup Mendub denilen bir atı eğreti aldı (ve ona binerek Medine'den ayrıldı. Geri dönüp geldiğinde), “Korkulacak bir şey görmedik. Muhakkak surette bulduğumuz bir şey varsa o da Mendub'un su gibi akmasıdır” buyurdu. {B2857 Buhârî, Cihâd, 46.}

1211

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّمَا الشُّؤْمُ فِي ثَلَاثَةٍ فِي الْفَرَسِ وَالْمَرْأَةِ وَالْدَّارِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Uğursuzluk (telakkisi âdet olarak) ancak üç şeyde; atta, kadında, evde hâsıl olur” buyurduğunu işittim dediği rivayet edilmiştir. {B2858 Buhârî, Cihâd, 47.}

İZAHİ

Hadisteki “şü'm” lafzı “uğursuzluk, hayırsızlık” mânasınadır. Bunun zıddı ve karşılığı “yümn”dür ki “kutluluk” demektir. Araplar Câhiliye devrinde kadında, atta, evde şeâmet yani uğursuzluk bulunduğunu itikad ederlerdi. Bu cihetle İbnü'l-Arabî, “Bunlarda

şeâmet iddiası Câhiliye âdetine müsteniddir, yoksa hilkî bir uğursuzluk mevcut değildir” demiştir. Hadiste bu üç şeyin hususi olarak zikredilmesi, insanların bunlarla sıkı ve dâimî ilgili bulunmasındandır. İnsanoğlu, içinde oturacak bir evden, birlikte yaşayacak bir eşten, kullanacak bir hayvandan müstağni olamaz. Bunlara pek yakından ve sıkı bir surette bağlıdır. Bu cihetle hadiste bu üç şey hususi olarak zikredilmiştir. Yoksa Câhiliye’de meş’ûm addedilen şeyler daha çoktur. Ümmü Seleme’den gelen bir rivayette yukarıdaki üç şeye “seyf” de (kılıç) ziyade edilmiştir. İbn Mes’ûd da, “Bir şeyde uğursuzluk varsa, o da iki çene arasındaki ‘dil’de vardır; uzun zaman bahsedilmeye değer dilden başka bir şey yoktur” demiştir. Bu cihetle hadisin zâhirinde teşe’üm (şü’m tutmak) mânası hakikatte matlup değildir. Çünkü Resûlullah ﷺ “*teşe’üm yoktur*”⁴⁰ diyerek şü’m tutmayı, hayırsızlık saymayı umumi surette menetmiştir. Şu halde nefyen ve ispaten karşılaşılan bu iki haberden teşe’ümün umumi surette memnuiyetini ve mevzumuz olan hadisteki şeâmet telakkisi de Câhiliye âdetini hikâyeden ibaret olup İslâm itikadı olmadığını kabul etmek suretiyle iki haber arası telif edilir.

Bu tevcih delilden de mücerret değildir; en kuvvetli şu haberlere istinat etmektedir:

1. Tahâvî’nin rivayetine göre bir kere Hazret-i Âişe’nin huzuruna Benî Âmir’den iki kişi gelerek, “Ey müslümanların anası! Ebû Hüreyre, Resûlullah’ın, ‘Kadında, evde, atta uğursuzluk vardır’ dediğini haber veriyor, siz ne dersiniz?” diye sormuşlardı. Bunu işitince Hazret-i Âişe son derece hiddetlenerek, “Kur’an’ı Muhammed’e gönderen Allah’a yemin ederim ki katiyen Resûlullah böyle bir şey söylememiştir. O, yalnız Câhiliye halkının kadınla, evle, atla teşe’üm ettiklerini bildirmiştir” demiştir. Hazret-i Âişe’nin bu cevabı, mevzumuz olan İbn Ömer hadisindeki Peygamber’in sözü, yalnız Câhiliye âdet ve telakkisini hikâyeden ibaret olduğunu bildirir.⁴¹

2. Tahâvî’nin rivayet ettiği yukarıdaki haberini İbn Abdülber de rivayet etmekle beraber sonunda da Âişe hazretlerinin Hadîd sûresinin 22. âyetini okuyarak istidlâl ettiğini bildiriyor ki meâli şöyledir: “*Ne yerde bir âfet, ne de şahsınızda şiddetli bir felâket başa gelmez ki, biz onu yaratmazdan önce o, levhte yazılmış, (ezelde takrir edilmiş) olmasın. Hadiseleri böyle vukuundan evvel takdir, hiç şüphesiz Allah’a göre kolaydır.*”⁴² Şu halde levh-i mahfûza yazılı olan hadiselerden kurtulmak mümkün değildir. Bunlarda meskenin, şahsın, hiçbir tesiri yoktur.

3. Âişe hazretleri teşe’ümün yalnız bu üç nevi ile mücadele etmemiş, Câhiliye hurfelerinin hepsiyle uğraşmıştır. O cümleden birisi de şevval ayında izdivaç ile zıfâfî çirkin görmek itiyadı idi. Bir kere Âişe anamızın huzurunda bu kanaati taşıyan kadınlardan bir cemaate karşı, Resûlullah beni şevval ayında tezevvüc buyurdu; zıfâfımız da şevval ayında vâki oldu. Acaba Resûlullah’ın yanında benden sevimli kim vardı? diye onları irşad etmiştir.

40 {M5798 Müslim, Selâm, 110.}

41 {Tahâvî, *Meâni’l-âsâr*, IV, 314, no: 7105.}

42 {el-Hadîd, 57/22.} مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ.

4. Mevzumuz İbn Ömer hadisinin mazmûnunu en iyi tayin eden bir hadis de Sehl b. Sa'd hadisidir ki Buhârî *Sahîh*'inde İbn Ömer hadisinden sonra şu meâlde rivayet etmiştir: “Eğer bir şeyde uğursuzluk olsaydı o, kadında, atta, meskende olurdu buyurmuştur.”⁴³ Bu hadisin birinci kısmı olan, eğer uğursuzluk olsaydı, cümle-i şartıyesi bu üç şeyde uğursuzluk olmadığını pek açık ifade etmektedir. Bunlarda şêâmet olmayınca başka şeylerde de olmaz.

5. Ebû Dâvûd'un Abdullah b. Mes'ûd'dan bir rivayetinde Resûlullah bir kere arka arkaya üç defa, “*Teşe'üm şirkir*” buyurmuşlar.⁴⁴

Peygamberimizin tefe'ülü sevdiklerine, teşe'ümden şiddetle tahzîr buyurduklarına dair haberler Buhârî'nin sonlarında gelecektir.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ جَعَلَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِصَاحِبِهِ سَهْمًا.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ganimet malından) at için iki sehim, sahibi için de bir sehim tayin ettiği (ve bu suretle süvariye üç nasip verdiği) rivayet olunmuştur. {B2863 Buhârî, Cihâd, 51.}

İZAHİ

Bu hadisin diğer rivayet tariklerinde süvariye üç pay verildiği tasrih edildiğinden bunu kavis içinde gösterdik. Piyade için de Resûlullah bir sehim verirdi. Dârekutnî'nin rivayetine göre Câbir, “Resûlullah ile beraber birçok gazâda bulundum. O, içimizde süvariye üç sehim, piyadeye bir sehim verdi” demiştir.⁴⁵ Bu ve buna benzer haberlere istinaden Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yûsuf, Muhammed ve ulemânın cumhuru, süvari için üç, piyade için bir sehim esasını kabul etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ise biri atına, öbürü kendisine ait olmak üzere süvari mücahid iki sehim alır” demiştir. Ebû Hanîfe'nin de bu babda istinat ettiği haberler vardır. O cümleden birisi Zübeyr b. Avvâm hadisidir. Müşârûn ileyh, “Ben Benî Kurayza seferinde süvari olarak hazır bulundum. Resûlullah bir sehim bana, bir sehim de atıma ait olmak üzere iki hisse verdi” demiştir.⁴⁶ Hazret-i Âişe'den de Benî Mustalik seferinde de süvariye iki, piyadeye bir sehim verildiği rivayet olunmuştur.

43 [قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن كان في شيء ففي المرأة والفرس والمسكن] [رواه البخاري عن سهل بن سعد] {B2859 Buhârî, Cihâd, 47.}

44 {D3910 Ebû Dâvûd, Tıb, 24.}

45 {DK4105 Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 104.}

46 {Vâkidî, *el-Megâzî*, II, 524.}

Her vesileyle Ebû Hanîfe'yi ve Hanefîler'i intikâd etmekten hoşlanan *Tavzîh* sahibi bunu da bir fırsat addederek, "Ebû Hanîfe kadîm ve muasır bütün âlimlere muhalefet edip, 'Sehim hususunda dört ayaklı hayvanı bir müslümana tafdîl etmeyi çirkin bulurum' demekle ashâbı da kendisinden ayrılarak yalnız kaldı" diyor. Halbuki şârih Aynî'nin bildirdiği veçhile Ebû Hanîfe bu ictihadında hiç de yalnız değildir. Belki Ebû Hanîfe'nin bu ictihadı Ömer, Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi kibâr-ı sahâbeden de nakledilmiştir.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضي الله عنه أَنَّهُ قَالَ لَهُ رَجُلٌ أَفَرَزْتُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ قَالَ لَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَفِرَّ إِنَّ هَوَازِنَ كَانُوا قَوْمًا رُمَاءً وَإِنَّا لَمَّا لَقِينَاهُمْ حَمَلْنَا عَلَيْهِمْ فَأَهْرَمُوا فَأَقْبَلَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى الْغَنَائِمِ وَاسْتَقْبَلُونَا بِالسَّهَامِ فَأَمَّا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يَفِرَّ فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ وَإِنَّهُ لَعَلَى بَغْلَتِهِ الْبَيْضَاءِ وَإِنَّ أَبَا سُفْيَانَ آخِذٌ بِلِجَامِهَا وَالنَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ أَنَا النَّبِيُّ لَا كَذِبَ أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, ona (Kays kabilesinden) bir kişi, "Huneyn günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanından kaçtınız mı?" diye sormuştu. O da, "(Evet, biz kaçtık) lâkin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaçmadı. (Düşmanımız) Hevâzin (halkı) iyi ok atan bir kabileden idiler. Biz (harp meydanında) bunlarla yüz yüze gelince bunların üzerine atıldık. Bunlar hemen perişan oldular. Bunun üzerine müslümanlar ganimete yöneldiler. Hevâzin ise (bundan istifade ederek) bizi oklarla karşıladılar. (Biz kaçtık) fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kaçmadı. Onu pek iyi gördüm ki o, beyaz katırının üstünde fütursuz duruyordu. Ebû Süfyân da katırın gemini tutuyordu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'Ben peygamberim yalan yok, ben Abdülmuttalib oğluyum!' diyordu." {B2864 Buhârî, Cihâd, 52.}

İZAHİ

Huneyn, Mekke ile Tâif arasında ve Tâif'in yakınında bir vadinin adıdır. Mekke'ye 3 mil mesafede ve Arafat dağının arkasındadır. Zemahşerî, Zülmecâz panayırının kurulduğu mevkiin yanında olduğunu bildiriyor.

Huneyn Harbi hicretin 8. yılı şevvâlinin 5. günü vuku buldu. Bu harbin sebebi de müslümanların öteden beri hayırhahı olan ve Hudeybiye Sulhu üzerine Resûlullah'ın ema-

nına giren Huzâaoğulları'nı muahede hilâfına Kureyş'in tazyik etmeleridir. Bu haberi alınca Resûlullah Benî Huzâa'ya yardım etmek üzere 10.000 kişilik bir kuvvetle Mekke üzerine yürümüştü. Bu 8. sene ramazanının yirmisinde Mekke fetholundu. Bu yüce zaferden ve İslâm hâkimiyetinin Kureyş ve dolayısıyla bütün Araplar üzerinde teessüsünden endişe eden Hevâzin ile müttefiki olan Sakif kabileleri harekete geçerek Arap'ın en cengâver ve kalabalık bu kabileleri öteden beri İslâm'a karşı beslediği kin ve husumetin son bir neticesini almak üzere bütün aileleriyle, mallarıyla Huneyn vadisine gelip mevki almışlardı. Peygamber efendimiz bunun üzerine Mekke fethinde bulunan 10.000 kişilik kuvâ-yı asliyesiyle ve Mekkeli yeni müslüman olan ve olmayan bir kısım munzam kuvvetlerle Hevâzin üzerine yürüdü. Yeni Mekke askeri Hâlid b. Velîd kumandasında pîşdâr olarak gidiyordu.

Hadiste bildirildiği üzere ilk hamlede Hevâzin kuvveti, inhizama uğradıysa da Mekkeliler ganimete koştuklarından vaktiyle Huneyn vadisinde pusulara gizlenmiş bulunan Hevâzin kemankeşlerinin şiddetli ok hücumuna uğrayarak fena halde bozuldular. Bu bozgunluk ordunun kuvâ-yı külliyesine de sirayet ederek umumi bir panik halini almıştır. Herkesi havf ve heyecan istilâ ettiği sırada tamamıyla azim ve iradesine sahip olarak yalnız Resûlullah görülüyordu. Şehâmet ve şecaatin örneksiz bir timsali olan hâtemü'l-enbiyâ, İbn Sa'd'ın rivayeti veçhile bindiği beyaz düldülü düşman üzerine sürüyordu. Bir taraftan da, "Ene'n-nebiyyü lâ kezîb, ene İbn Abdilmuttalib" (Ben peygamberim yalan yok, ben Abdülmuttalib oğluyum) diye haykırıyordu.⁴⁷ Resûlullah'ın bu hamleleri sırasında rikâbında amcasının oğlu ve Resûlullah'ın süt kardeşi Ebû Süfyân gidiyordu. Amcası Abbas da düşmana doğru ilerlemesine mani olmak istiyordu. Herkes kaçmış ve peygamberin maiyetinde bu ikisiyle beraber şunlar kalmıştı: Ebû Süfyân'ın oğlu Ca'fer, Ali b. Ebû Tâlib, Rebîa b. Hâris, Fazl b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Eymen b. Ümmü Eymen, Ebû Bekir, Ömer.

Resûlullah'ın bu metin azim ve iradesi ordunun sağ cenahını bir derece tutabilmişti. Bu sırada gür sesli olan Abbas vasıtasıyla, "Ey Akabe'de biat eden ensar! Ey Şecere-i Rıdvân altında söz veren ashop!" diye davet etti. "Lebbeyk!" diyerek döndüler ve Resûlullah'ın yanına koştular. Bozgun asker bu suretle toplandı. Gönüllere bir sükûnet geldi. Yeniden harbe girişildi. Metanetle hamleler başladı. Bu vaziyeti gören Peygamberimiz, "El'âne hamiye'l-vatîs" (Ha şimdi fırın kızıştı) buyurdu⁴⁸ ve en sonu zafer kazanıldı. (bu eserimizin 1040 numara ile tercüme ettiğimiz Misver hadisiyle izahına da bakınız!).

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ نَاقَةٌ يُقَالُ لَهَا الْعُضْبَاءُ لَا تُسَبِّقُ فُجَاءَ أَعْرَابِيٍّ عَلَى

47 {İbn Sa'd, et-Tabakât, I, 22.}

48 {Bezzâr, el-Müsned, IV, 128, no: 1301.}

تَعُودُ فَسَبَقَهَا فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حَتَّى عَرَفَهُ فَقَالَ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَرْتَفِعَ شَيْءٌ
مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve selemin Adbâ' denilen bir devesi vardı ki (koşuda, seferde) önüne geçilmezdi. Bir ara yük devesi üstünde bir bedevî geldi. (Yapılan koşuda) bu yük devesi Adbâ'yı geçti ve bu geçiş müslümanlara ağır geldi ve Resûlullah bunu (ashabın halinden) anladı da, "(Ashabım! Allah'ın bir âdeti, bir nizamı vardır ki ona göre) Allah dünyada her yükselen şeyi muhakkak aşağı almayı iltizam eder" buyurdu. {B2872 Buhârî, Cihâd, 59.}

1215

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَسَمَ مُرُوطًا عَلَى نِسَاءٍ مِنْ نِسَاءِ الْمَدِينَةِ فَبَقِيَ مِرْطٌ جَيِّدٌ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ مَنْ
عِنْدَهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَعْطِ هَذَا بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الَّتِي عِنْدَكَ يُرِيدُونَ أُمَّ كَلْثُومٍ بِنْتَ
عَلِيٍّ فَقَالَ عُمَرُ أُمُّ سَلِيطٍ أَحَقُّ بِهِ وَأُمُّ سَلِيطٍ مِنْ نِسَاءِ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ
عُمَرُ فَإِنَّهَا كَانَتْ تَرْفِرُ لَنَا الْقِرْبَ يَوْمَ أُحُدٍ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, bir kere müşârün ileyh, Medine kadınlarından birtakım kadınlara birçok fûta dağıtmıştı da iyi bir fûta artakalmıştı. Yanında bulunan bazı kimseler ona, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Şunu da sizin yanınızdaki Resûlullah'ın kızına versene!" demişler ve onunla Ali'nin kızı Ümmü Külsûm'u (ki Ömer'in zevcesidir) kastetmişlerdi. Ömer de, "Bu fûtaya Ümmü Salît daha lâyıktır" diye cevap vermiştir. Ümmü Salît (hicreti müteakip) Resûlullah'a biat eden ensar kadınlarından. (Ömer, bu liyakatin sebebini de bildirerek), "Çünkü Ümmü Salît Uhud günü kırbaları yüklenir, bize su taşırdı, (elbisemizi dikerdi)" demiştir. {B2881 Buhârî, Cihâd, 66.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, İslâm kadınlarının askere su taşımak gibi askerin geri işlerini görmelerinin meşruiyetine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Ümmü Külsûm'u Peygamberimizin kızı Hazret-i Fâtıma doğurmuştur. Bu cihetle Resûlullah'ın hafidesi oluyor ve yine bu cihetle hadiste Peygamber'in kızı denilmiştir.

İbn Sa'd "Tabakâtü'n-nisâ" bahsinde Ümmü Salî't'in asıl künyesi Ümmü Kays olduğunu fakat Ebû Salî't ile izdivacından Salî't dünyaya geldikten sonra Ümmü Salî't diye yâdedildiğini bildirmiştir. Bu mücahide kadın Hayber ve Huneyn gazâlarında da bulunmuştur.

Bu hadisin bir rivayet tarikinde تفرغ yerinde تخيط vârit olup kadınlar mücahidlere dikiş dikerlerdi demek olduğundan bunu da tercümemizde kavis içinde gösterdik.

1216

عَنِ الرَّبِيعِ بِنْتِ مُعَوِّذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ ﷺ نَسْقِي الْقَوْمَ وَنُخْدِمُهُمْ وَنَزِدُ الْجَرْحَى وَالْقَتْلَى إِلَى الْمَدِينَةِ.

TERCÜMESİ

Muavviz kızı Rübeyyi' radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz kadınlar Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gazâda bulunurduk. Mücahidlere su verir ve onlara hizmet ederdik. Yaralıları (tedavi ile onları) ve şehidler Medine'ye nakleyleydik. {B2882 Buhârî, Cihâd, 67.}

İZAHİ

Bu hadis Buhârî'nin *Sahîh*'indeki diğer bir rivayet tarikinde müslüman kadınlarının saff-ı harp gerisinde yaralı gazileri tedavi ettikleri de ziyade olarak zikredilmiş bulunduğu tercümede kavis içinde gösterdik. Müslüman kadınları ikişer ikişer yahut üçer üçer hayvanlara yükletilen şehidler de defnedilecekleri kabrin yanına kadar getirir bırakırlardı.

Gerek bu gerek bundan evvelki Ömer b. Hattâb hadislerinden pek âşikâr olarak anlaşılıyor ki Asr-ı saâdet'te İslâm kadınları da erler gibi harbe iştirak ederek erler cephe düşmanla çarpışırken kadınlar da cephe gerisinde askerin suyunu taşır, elbisesini diker, hastalarını ve yaralılarını saff-ı harp haricine taşırlardı ve bir hasta bakıcı sıfatıyla bunların tedavilerine ihtimam ederlerdi. İçlerinde Ümmü Atıyye, Nüseibe gibi o devirde ve o muhite göre cerrahî ve tedavî usulüne vâkıf kadınlar da vardı. Bu kadın teşekküllerinin üçer, beşer hayvanlara yükletilen şehidler de kabirlerine kadar götürmek gibi hayli külfetli ve meşakkatli işleri bile başardıklarına göre, ordunun geri hizmetlerinden pek çoğunun kadınlar tarafından ifası meşrû bir vazife olduğu anlaşılır.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu hadislerden önce açtığı bir babına, "İslâm Kadınlarının Erkeklerle Beraber Gazâsı ve Harb ü Kıtale İştirakleri"⁴⁹ unvanını vermesi ve bu babda

Enes b. Mâlik'in şu hadisini rivayet etmesi daha mühimdir. Enes b. Mâlik der ki: "Uhud Harbi'nde halk inhizama uğrayıp Resûlullah'ın yanından dağılmıştı. (Yalnız Resûlullah maiyetindeki on iki kişi ile sebat etmişti. Bu çok tehlikeli harp gününde) gördüm ki Ebû Bekir'in kızı (ve Resûlullah'ın kadını Hazret-i) Âişe ile (anam) Ümmü Süleyym (asker arasında) kollarını sıvamışlardı. Halhallerini görmüştüm. Süratle ve mütemadiyen arkalarında kırbalarla su taşıyorlar ve mecruhların ağızlarına boşaltıyorlardı. Kırbalar boşalınca son derece bir çeviklikle geri dönüp gelerek kırbaları dolduruyorlar, sonra yine acele gelip mecruhların ağızlarına boşaltıyorlardı."⁵⁰

Bu hadisten ve hadisin *Buhârî*'deki unvanından çok açık olarak anlaşılıyor ki: İslâm kadınlarının gazâlara iştiraki, askerin yalnız geri hizmetlerine münhasır olmayıp onlar icabında doğrudan harp sahasında ve mücahidlerin safları arasında da hizmet etmek suretiyle cihada iştirak etmişlerdir. Hatta düşman tarafından bir tecavüz vukuunda kendilerini müdafaa etmek üzere yanlarında hançer de taşırlardı. Bunun bir misalini de Müslim *Sahîh*'inde Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Ümmü Süleyym Huneyn hezimetі sırasında yanında taşıdığı hançerini göstererek, "Ben bunu bu gün için edinmişimdir. Hele müşriklerden birisi bir kere yanıma yaklaşsın, bununla karnını deşerim" demiştir.⁵¹

Bir rivayete göre yine Ümmü Süleyym cihad meydanında en şecâ mücahidlerden bile öne geçirdi. Huneyn Gazâsı'nda saflar bozulup bir hezimet baş gösterdiği sırada Ümmü Süleyym hançerini çekip sebat etmişti. Eli hançerli bu arslan kadına bir kere Peygamberimiz bakmıştı da Resûlullah'a karşı da, "Yâ Resûlellah! Ben panik yapıp yanından dağılanları da muharip müşrikler gibi öldürmek isterim. Çünkü bu müşrikler onlardan daha kötü değillerdir ya!" demişti. Peygamberimiz ona cevaben, "*Ey Ümmü Süleyym! Allah bize yetiştі ve zafer ihsan etti*" demiştir.⁵²

İslâm kadınlarının harbe fiilen iştirakleri yalnız Peygamberimizin zamanına münhasır da değildir. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında meşhur Yermük Harbi'nde sayıca fâik Rum askeri bir baskın yaparak İslâm ordugâhının içine kadar inmişlerdi. Bu sırada cengâver İslâm kadınları kılıçlarını çekmiş ve erler gibi düşmanla cenk etmişlerdir (Kastallânî, V, 84 [Bulak]).⁵³

50 عن أنس رضي الله عنه قال: لما كان يوم أحد انهزم الناس عن النبي صلى الله عليه وسلم. قال (أنس) ولقد رأيت عائشة بنت أبي بكر وأُم سليم وإنيهما لمشمترتان أرى خدام سوقهما تنقران القرب. وفي رواية تنقلان القرب على متونهما. ثم تفرغانه في أفواه القوم ثم ترجعان فتملاهما ثم تجيئان فتنفرغانها في أفواه القوم {B2880 Buhârî, Cihâd, 65.}

51 أن أُم سليم اتخذت يوم حنين خنجرًا فقالت: اتخذته إن دنا مني أحد من المشركين بقرت به بطنه [رواه مسلم عن أنس] {M4680 Müslim, Cihâd, 134.}

52 {Tercüme-yi tam olarak karşılayan bir rivayet tespit edilememiştir. Bk. M4680 Müslim, Cihâd, 134.}

53 Yermük, Şam'da Erdün nehrine ve oradan Lût denizine müntehî olan bir vadidir. Rumlar'la cereyan eden bu muharebe Ebû Bekir zamanında başlamış, Hazret-i Ömer zamanında zaferle nihayet bulmuştur ve bu zafer Şam ve Suriye fütuhatının fâtıhası olmuştur. Hâlid b. Velîd'in başkumandan bulunduğu bu orduya bilâhare Ebû Ubeyde başkumandan olmuştur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ سَهْرَ فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ قَالَ لَيْتَ رَجُلًا مِنْ أَصْحَابِي صَالِحًا يَخْرُسُنِي اللَّيْلَةَ إِذْ سَمِعْنَا صَوْتَ سِلَاحٍ فَقَالَ مَنْ هَذَا قَالَ أَنَا سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ جِئْتُ لِأَخْرُسَكَ وَنَامَ النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret ettiği zaman (düşman taarruzundan endişe ederek) bir gece uyuyamamıştı ve “Keşke ashabımdan elverişli bir kişi bu gece beni muhafaza etseydi” demişti. Tam bu sırada ansızın bir silâh sesi işittik. Bunun üzerine Resûlullah, “O kimdir?” diye seslendi. “Ben Sa’d b. Ebû Vakkâs’ım (yâ Resûlellah!)” dedi. (Resûlullah, “Sana ne oldu ki?” diye sordu). Sa’d, “(Gönlümde hayatınız hakkında bir endişe uyandı da) seni muhafaza için geldim” diye cevap verdi. (Hazret-i Âişe demiştir ki:) “Bunun üzerine Resûlullah (Sa’d b. Ebû Vakkâs’a dua etti. Sonra) uyudu. (Hatta biz, horladığını duyduk).” {B2885 Buhârî, Cihâd, 70.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi, gazâda Allah yolunda düşman baskınından muhafaza için nöbet beklemenin faziletine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hazret-i Âişe'nin bu hadisinden, **1.** Devlet reisine karşı bir suikast sezilirse, onun hayatını korumak millete borç olduğu, **2.** Düşmandan hazer edilmenin meşruiyeti, **3.** Esbaba tevessülün tevekküle mani olmadığı hükümleri istinbat edilmiştir. Çünkü esbaba tevessül zâhire, bedene; tevekkül ise kalbe taalluk eden ayrı ayrı şeylerdir.

Tirmizî'nin bir rivayetine göre Hazret-i Âişe, وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ “Allah seni halkın tecavüzünden koruyacaktır”⁵⁴ kavli-i şerifi nâzil oluncaya kadar Resûlullah kendisini muhafaza ettirirdi demiştir ki bu rivayete göre Peygamberimiz bu âyet geldikten sonra muhafazaya lüzum görmemiştir.⁵⁵ Bunun tarihini tayine gelince, Resûlullah'ın Bedir, Uhud, Hendek, Hayber, Vâdilkurâ, kazâ umresi, Huneyn seferlerinde kendisini bekleterek korumuştur. Bu cihetle yukarıdaki âyet, Huneyn Harbi'nden sonra nâzil olmuş demek oluyor. Taberânî *Mu'cem*'inde, “Mekke'nin fethinden sonra Peygamber'in nöbetini amcası Abbas bekledi. Allah seni koruyacaktır vaadinden sonra bırakıldı”⁵⁶ suretin-

54 el-Mâide, 5/67.

55 {T3046 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 5.}

56 {Taberânî, *es-Sağîr*, I, 23, no: 418.}

deki rivayeti de âyetin Huneyn'den sonra nâzil olduğunu ve artık bekletmeye nihayet verildiğini teyit eder.

Siyer müellifleri Peygamber'in bekçilerini ve koruyucularını aramışlar ve o cümleden olarak şu isimleri bildirmişlerdir: Sa'd b. Muâz, Muhammed b. Mesleme, Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Zekvân, Edra' ve Edra'ın oğlu Mihcen, Abbâd b. Beşîr, Abbas, Ebû Reyhâne.

Buhârî'nin rivayet ettiği bu metnin zâhirine göre Resûlullah'ın bu gece uykusuzluğu Mekke'de vâki olduğu anlaşılır ki yanlıştır. Çünkü bu vâkıa Medine'de olmuştur. Müslim'in rivayeti bunu sarahatle ifade etmektedir. Bu cihetle Buhârî'nin yukarıda rivayet ettiği metinde takdim ve tehir vardır. Metnin aslı، لما قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة سهر ليلة، suretinde olacaktır ki biz de yukarıda bu suretle tercüme ettik. Tercümede kavis içinde gösterilen ziyadelerin hepsi de Müslim'in bu rivayetinden alınmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ تَعَسَّ عَبْدُ الدِّينَارِ وَعَبْدُ الدَّرْهِمْ وَعَبْدُ الْحَمِيصَةِ إِنْ أُعْطِيَ رِضِي وَإِنْ لَمْ يُعْطَ سَخَطَ تَعَسَّ وَانْتَكَسَ وَإِذَا شَيْكَ فَلَا انْتَقَشَ طُوبَى لِعَبْدٍ آخِذٍ بِعَنَانٍ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَشْعَثَ رَأْسُهُ مُغَبَّرَةً قَدَمَاهُ إِنْ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ كَانَ فِي الْحِرَاسَةِ وَإِنْ كَانَ فِي السَّاقَةِ كَانَ فِي السَّاقَةِ إِنْ اسْتَأْذَنَ لَمْ يُؤْذَنَ لَهُ وَإِنْ شَفَعَ لَمْ يُشَفَّعْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: Altın, gümüş ve libasın kulu olan kimseler sürünsün, kahrolsun! Böyle (menfaat düşkününü) kişiye (işlediği hayrın bedeli Allah tarafından) verilirse memnun olur, verilmezse (Allah'ın takdirine) de kızar;⁵⁷ böyle (menfaat düşkününü) sürünsün, hüsrana yuvarlansın! Vücuduna diken batsın da cımbızla çıkaran bulunmasın!

Bunun için cennet, her hayır ve saadet, şol kula lâyıktır ki o, Allah yolunda cihad için atının dizginine sarılmıştır. O mücahidin başı(nın saçı) perişandır, iki ayağı toz içindedir. Eğer bu gazi (pîşdâr olarak) ileri karakolda düşman beklemekte ise, o, daima orada tam mânasıyla düşman bekler. Askerin gerisinde (dümdâr olarak) vazifede ise, orada en metin nöbetçilik eder. (Bu vazifelerini

57 Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inde iki tarik ile rivayet etmiştir. Birinci rivayeti burada bitiyor. İkinci rivayet tarihi metindeki وانتكس kelimesiyle başlar ve tercümümüzde buranın alt tarafındaki ziyadedir. Müellif Zebîdî Buhârî'nin bu iki rivayet tarikini birleştirmiştir.

Allah için samimiyetle gören) o kahraman, bir meclise girmek için izin isterse (küçük görülüp) izin verilmez. Bir hususta şefaati edecek olursa, şefaati kabul edilmez. (Fakat onun mevkii Allah yanında büyüktür, onun her dileğini Allah kabul eder). {B2887 Buhârî, Cihâd, 70.}

1219

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى خَيْبَرَ أَخْدُمُهُ فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ ﷺ رَاجِعًا وَبَدَأَ لَهُ أُحُدٌ قَالَ هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Nebî salallahu aleyhi ve sellem hizmetinde bulunduğumuz halde onunla birlikte Hayber Gazâsı’na çıkmıştım. Resûlullah oradan dönerek (Medine’ye geldiği ve kendisine Uhud (dağı) görüldüğü zaman, ‘Şu Uhud’dur. O(nun sakinleri en-sar) bizi sever, biz de o(nun sakinleri)ni severiz’ buyurdu.” {B2889 Buhârî, Cihâd, 71.}

İZAHİ

Bu hadisin Buhârî metninde alt tarafı da vardır ve meâli şöyledir: Sonra Resûlullah eliyle Medine’ye işaret ederek, “*Medine’nin şu iki kara taşlık arasındaki sahasını hürmet edilmesi vâcib bir yer kılıyorum. Nasilki İbrâhim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm da, Mekke’(nin haremindeki saha)yı muhterem kılmıştı. Allahum! (Medine’deki) bizim sâımız için de, müddümüz için de (ölçülen taamı) bize bereketli kıl!*”⁵⁸ diye dua buyurdu. Bu rivayetler yukarıda geçtiği için müellif Zebîdî *Tecrîd’e* almamıştır. Medine’nin haremine dair sahanın hududunu tayin eden rivayetler bu eserimizin “Fezâilü’l-Medîne” bahsinde 880, 881, 882 numaralarla tercüme edilen hadislerde geçti. Onlara bakınız! Peygamber’in sâ’ ve müd ölçülerine dair olan duası da 896 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinde geçmiştir. Oraya da bakınız! Bu ölçülerin miktarlarına ait riyâzî hesapları için de eserimizin sadaka-i fitır bahsinde geçen “Fıkhi Hükümler” başlığını okuyunuz!

1220

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ أَكْثَرْنَا ظِلًّا الَّذِي يَسْتَظِلُّ بِكَسَائِهِ فَأَمَّا الَّذِينَ صَامُوا

58 و أشار بيده إلى المدينة و قال: اللهم إني أحرم ما بين لايبتها كتحریم إبراهيم عليه الصلاة و السلام مكة. اللهم بارك لنا في صاعنا و مدنا {B2889 Buhârî, Cihâd, 71.}

فَلَمْ يَعْمَلُوا شَيْئًا وَأَمَّا الَّذِينَ أَفْطَرُوا فَبَعَثُوا الرِّكَابَ وَامْتَنَهُوا وَعَاجَلُوا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ
ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre şöyle demiştir: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bir (seferde) bulunduk. (Bizden kimi oruç tutmuş, kimi de yemişti. Sıcak bir günde bir konak yerine indik). Gölge için çoğumuz elbisesiyle gölgelenmiş (ridâsıyla çerke kurmuştu). Fakat şu oruç tutanlar (takatsizliklerinden) hiçbir iş yapmadılar. Oruçsuzlar ise binit develerini (suya) götür(üp sula)dılar, (oruçlulara) hizmet ettiler, yemek pişirip (oruçlularla birlik) yediler. Bütün bu faaliyet üzerine Resûlullah, “Bugün oruçsuzlar tam ücret alıp gittiler” buyurdu. {B2890 Buhârî, Cihâd, 71.}

1221

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ رِبَاطُ يَوْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَمَوْضِعُ سَوْطٍ أَحَدِكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا وَالرَّوْحَةُ يَرْوَحُهَا الْعَبْدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْغَدْوَةُ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa’d es-Sâidî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: “Bir gün Allah yolunda serhat muhafazasına bağlı bulunmak (sevabı), dünyadan ve dünya üstündeki her şeyden hayırlıdır. Sizden birinizin kamçısının cennetten işgal ettiği az bir yer de dünyadan ve dünya üstündeki her şeyden hayırlıdır. Şüphesiz birinizin akşamleyin herhangi bir zamanda yürüyüşü –ki, kul bu yolu Allah yolunda yürür– yahut sabahleyin (bu niyetle) yürüyüşü de dünyadan ve dünya üstündeki her şeyden hayırlıdır. {B2892 Buhârî, Cihâd, 73.}

İZAHİ

Bu hadisin unvanında Buhârî Âl-i İmrân sûresinin 200. âyetini –ki, bu sûrenin son âyetidir– zikretmiştir. Meâli şöyledir: “*Ey iman eden kullar! (Muharebede) şecaatli olunuz, (düşman savletine) sükûnetle tahammül ediniz, serhatlerde düşmanı tutunuz, Allah’(a mâsiyet)ten sakınınız! Tâ ki necât bulasınız.*”⁵⁹

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَلْ تُنْصَرُونَ وَتُرْزَقُونَ إِلَّا بِضَعْفَائِكُمْ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkās'ın oğlu Mus'ab'dan rivayet olunduğuna göre (Mus'ab demiştir ki: Babam Sa'd diğer ashaba kıyasen kendisinde bir imtiyaz tasavvur ederdi. Çünkü Sa'd şecaatli idi, zengin idi. Bunun üzerine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Siz ancak zayıflarınızın duası sayesinde mansur ve merzuk olursunuz!" buyurdu. {B2896 Buhârî, Cihâd, 76.}

İZAHİ

Tercümede kavis içinde gösterdiğimiz uzunca ziyadeyi Buhârî metninden alarak yazdık. Bu metinden anlaşılacağı üzere, hadisin râvisi Sa'd değildir, oğlu Mus'ab'dır. Müellif Zebîdî ihtisar için iltizam ettiği usule göre sahâbî râviyi zikreder. Halbuki Mus'ab sahâbî değildir, tâbiîdir. Bu cihetle hadisin senedinde inkıtâ bulunarak mürsel olmak icap ederse de, Mus'ab'ın bu hadisi babasından işitmiş olması ve kendisi doğrudan Peygamber efendimizden işitmiş gibi rivayet etmiş bulunması çok muhtemeldir. Bu suretle hadiste Buhârî'ye göre de ittisâl bulunur. Herhalde müellif Zebîdî de bu galip ihtimal üzerine Sa'd b. Ebû Vakkās'ı râvi olarak göstermiştir.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَغْزُو فِتْنَامٌ مِنَ النَّاسِ فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مِنْ صَحْبِ النَّبِيِّ ﷺ فَيَقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ عَلَيْهِ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيَقَالُ فِيكُمْ مِنْ صَحْبِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَيَقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ ثُمَّ يَأْتِي زَمَانٌ فَيَقَالُ فِيكُمْ مِنْ صَحْبِ صَاحِبِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَيَقَالُ نَعَمْ فَيُفْتَحُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd (el-Hudrî, Sa'd b. Mâlik) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: İnsanlar(ın tarihi) üzerine (tesir eden) bir zaman gelir ki o zamanda insanlardan bir cemaat gazâ eder. Onlara, "İçinizde Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi gören kişi var mıdır?"

diye sorulur da, “Evet var!” diye cevap verilir. Nihayet ordu içindeki sahâbiye (hürmeten zafer kapısı) açılır. Sonra bir zaman daha gelir. (İnsanlardan bir grup daha gazâ eder) onlara da, “İçinizde Resûlullah’ın ashabını gören kişi var mıdır?” diye sorulur. Onlara da, “Evet var!” diye cevap verilir ve zafer müyesser olur. Sonra (üçüncü) bir zaman daha gelir. (Yine harbedilir). Onlara da, “İçinizde Resûlullah’ın ashabını görmüş tâbiîye erişen kişi var mıdır?” diye sorulur. Bu defa da, “Evet var!” denilir. Yine fetih müyesser olur. {B2897 Buhârî, Cihâd, 76.}

İ Z A H I

Bunu ve bundan evvelki Sa’d b. Ebû Vakkâs hadisini Buhârî, “Harpte Müslümanların Zayıflarından, Sâlihlerinden İstiâne Edilmesine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadisin mazmûnuna göre ashap, tâbiîn, etbâu’t-tâbiîn yüzleri suyuna fetih ve zafer müyesser olacağı Peygamberimiz tarafından bildirilmiş ve öylece de tahakkuk etmiştir.

Bu cihetle bu hadisten, Peygamberimizin en açık mûcizelerinden biri ve üç tabaka cemaatinin fazileti anlaşılmıştır. Bu üç tabaka cemaati âhirete müteallik hususlarda son derece kuvvetli olmalarına rağmen dünya işlerinde zayıftılar. İman ve irade kuvvetiyledir ki bu üç devirde İslâm orduları zaferden zafere koşmuşlardır.

Hadisin bir rivayet tarikinde من رأى من أصحاب رسول الله yerinde من رأى vârit olduğundan, sohbeti “rü’yet”le tercüme ettik ki sahâbî için Peygamber’i görmek kâfidir, görüşmek lâzım değildir diyen ulemânın mezhebi budur. Şârih İbn Battâl “Bu hadisin sıhhatini, ‘Devrin hayırlısı, benim içinde yaşadığım sahâbe zamanı, sonra tâbiîler devri, daha sonra tâbiîleri takip eden etbâu’t-tâbiîn devri gelir!’ meâlindeki hadis teyit eder” demiştir ki bu hadisin tamamı ve icap eden izahı eserimizin bu cildinde 1147 numara ile tercüme edilen Abdullah b. Mes’ûd hadisine bakınız!

عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ حِينَ صَفَفْنَا لِقُرَيْشٍ وَصَفُّوا لَنَا إِذَا أَكْتُبُوكُمْ فَعَلَيْكُمْ بِالنَّبْلِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Üseyd (Mâlik es-Sâidî) radiyallahu anhtan, “Bedir günü biz Kureyş’e karşı saf bağlayıp Kureyş de bize karşı saff-ı harp nizamına girdikleri zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Düşman ok menzilinize girdiğinde ok atmaya devam ediniz!” buyurdu’ dediği rivayet olunmuştur. {B2900 Buhârî, Cihâd, 78.}

Buhârî, Ebû Üseyd hadisini ok atmaya teşvike dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadisten önce bu mevzuun daha mühim bir hadisini de rivayet etmiştir ki müellif Zebîdî ihtisar kaydıyla *Tecrîd*'e almamıştır. Seleme b. Ekva' tarafından rivayet edilen bu hadisin meâli şöyledir: Seleme demiştir ki, bir kere Eslemoğulları'ndan bir cemaat ok tâlim müsabakası yaparken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanlarına uğradı da, “*Ey İsmâil (peygamberin) oğulları! Ok atınız! Sizin (bu büyük) babanız da (maharetli) bir atıcı idi. Siz de atınız!*” (Bu müsabakada) *ben de Mihcen b. Edra' (kolu) ile beraberim*” buyurdu.

Râvi Seleme diyor ki: Resûlullah böyle deyince İbn Edra'ın muhalifi olan taraf, ellerini çektiler, ok atmadılar. Bunun üzerine Resûlullah, “*Niçin atmıyorsunuz?*” diye sordu. Onlar, “*Sen Mihcen grubuyla beraberken biz nasıl atarız*” diye cevap verdiler. Resûlullah, “*Haydi atın! Ben hepinizle beraberim*” diye oradakileri toptan taltif buyurdu.⁶⁰

Resûlullah'a göre Araplar'ın hepsinin İsmâil aleyhi's-selâm evlâdından olduklarını İbn Sa'd, Ali b. Rebâh'tan rivayet etmiştir. Bu cihetle Eslemoğulları'na İsmâiloğulları diye hitap etmiştir.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِمَّا لَمْ يُوجِفِ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِحَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ خَاصَّةً وَكَانَ يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَنَةً ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السِّلَاحِ وَالْكَرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Benî Nadîr malları Allah'ın resulüne fey' olarak tahsis buyurduğu şeylerdendir. Müslümanların at sürerek, deveye binerek (harp ile) iktisap ettiği ganimetlerden değildir. Bu cihetle, Benî Nadîr malları Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mahsus idi. Resûlullah, ailesinin bir senelik geçimini bundan temin ederdi. Sonra bundan geri kalanı da Allah yolunda gazâ hazırlığı olarak silâha ve ata sarfedilirdi.⁶¹ {B2904 Buhârî, Cihâd, 80.}

60 مر النبي صلى الله عليه و سلم على نفر من أسلم ينتضلون. فقال النبي صلى الله عليه و سلم: ارموا بني إسماعيل فإن أباكم كان راميا ارموا وأنا مع بني فلان. قال فأمسك أحد الفريقين بأيديهم. فقال: ما لكم لا ترمون؟ قالوا كيف نرمي و أنت معهم؟ قال: ارموا وأنا معكم كلكم [رواه البخاري عن سلمة بن الأكوع]

61 Bu hadisin izahı için 1173 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinin izahına bakınız!

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُفَدِّي رَجُلًا بَعْدَ سَعْدٍ سَمِعْتُهُ يَقُولُ اِرْمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي.

TERCÜMESİ

Ali radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem babasını, anasını, Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan başka bir kişiye feda ettiğini söyleyerek hitap ettiğini işitmedim. (Fakat Uhud günü Sa'd'a), "Ey Sa'd! Babam, anam sana feda olsun! Düşmana ok at!" dediğini işittim. {B2905 Buhârî, Cihâd, 80.}

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ فَتَحَ الْفُتُوحَ قَوْمٌ مَا كَانَتْ حَلِيَّةُ سُيُوفِهِمُ الذَّهَبَ وَلَا الْفِضَّةَ إِنَّمَا كَانَتْ حَلِيَّتُهُمُ الْعَلَايِيُّ وَالْأَنْكُ وَالْحَدِيدُ.

TERCÜMESİ

Ebû Ümâme radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: "Muhakkak birçok fütuhata mazhar olan bir cemaat vardır (ki Peygamber'in ashabıdır). Onların kılıçlarının süsü altın, gümüş değildi. Belki o (kahraman)ların kılıçlarının ziyneti kınlarına, kabzalarına bağlanan sırimla kalay ve demir(den ibaret)ti" demiştir. {B2909 Buhârî, Cihâd, 83.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي قُبَّةِ اللَّهِ إِنِّي أَنشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللَّهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعَبِّدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ فِي الدَّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيَنْزِمُ الْجُمُعُ وَيُولُونَ الدُّبْرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمُ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ وَفِي رِوَايَةٍ وَذَلِكَ يَوْمَ بَدْرٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümeden Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir rivayete göre Bedir günü) küçük ve toparlak bir çadır içinde, "Yâ rab! (Pey-

gamberlerine yardım edeceğin hakkındaki) ahdini ve (zafer) vaadini (yerine getirmeyi) senden isterim. Allahım! Eğer (müminlerin helâkini) diliyorsan bugünden sonra sana ibadet eden bulunmayacaktır, (Resûlullah ellerini yukarı kaldırarak bu duasına arkasından ridâsı düşünceye kadar devam etmiştir. Ebû Bekir ridâsını alıp omuzlarına koymuş ve arkasında beklemiştir. Nihayet) Ebû Bekir Resûlullah'ın elini tutarak, "Bu kadar dilek yetişir yâ Resûlellah! Rabbine karşı duada ısrar buyurdun. Allah, sana vaad ettiği zaferi yakında verecektir" dedi. Bu sırada Resûlullah bir zırh içinde idi. Bu duadan sonra Resûlullah şu (meâldeki) âyetleri okuyarak çadırdan çıktı: Herhalde (Bedir'deki) bu topluluk yakında hezimete uğratılacak ve onlar, (Kureyş) arkalarına dönüp gidecekler. Belki (bu gidişin müntehası) azaplarının vaad olduğu saattir ki, o saat(in azabı), daha büyük bir belâdır ve daha acıdır.⁶²

{B2915 Buhârî, Cihâd, 89.}

İ Z A H I

Hadiste Resûlullah'ın Allah'tan infazını istediği bildirilen ahdi ile vaadi şöyle izah ediliyor:

1. Allah'ın ahdi Saffât sûresinin 171, 172 ve 173. âyetlerinde şöyle deruhte buyurulduğu bildiriliyor: Muhakkak ki peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında (ezelde) şu vaadimiz sebketmiştir: *"Onlar, evet muhakkak o peygamberler elbette muzaffer olacaklardır. Yine şüphesiz bizim askerimiz, galip geleceklerdir."*⁶³

2. Allah'ın vaadidir ki bu da Enfâl sûresinin 7. âyetinde şöyle bildirilmiştir: *"O vakti hatırlayınız ki, Allah size iki taifenin birini, "Haydi o sizindir!" diye vaad ediyordu da siz, şevketsiz olan taraf sizin olmasını arzu ediyordunuz. Halbuki Allah kendi emirleriyle hakkı yerine getirmek ve kâfirlerin arkasını kesmek istiyordu."*⁶⁴

Bu âyetle zikrolunan iki taifeden biri Ebû Süfyân'ın riyâseti altında Şam'dan Mekke'ye gelmekte olan büyük bir ticaret kervanı, öbürü de Ebû Cehil'in riyâseti altında Mekke'den hareket eden ve müslümanları vurmak isteyen bir ordu. Allah bunlardan hangisi üzerine hareket edilirse, ona galebe ve zafer vaad etmişti. Şöyle ki, Resûlullah Ebû Süfyân'ın riyâsetindeki kervanın Şam'dan Mekke'ye döndüğünü haber alınca 300 küsur kişilik bir seriyye ile bunların üzerine gitmek üzere Medine'den çıktı, yolda bir de duyuldu ki Ebû Cehil de tam teçhizatlı 1000 kişilik mükemmel bir Kureyş ordusu ile Mekke'den hareket etmiştir. Resûlullah ashabıyla bunlardan hangisinin üzerine gidilmesini müzakere etti. Birçoğu kervan üzerine gidilmesi re'yinde bulundu. Bu ise şevketsiz ve şerefsiz tarafı

62 {el-Kamer, 54/45-46.}

63 {es-Saffât, 37/172-173.} وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ . إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ . وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ .

64 وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ .

{el-Enfâl, 8/7.}

iltizam idi. Resûlullah Ebû Cehil'in ordusu üzerine yürünmesini arzu ediyordu. O zaman müzakere ve münakaşadan sonra nihayet Resûlullah'ın ictihadı ihtiyar edildi. Bunun üzerine Resûlullah, “Haydi yürüyünüz! Allah'ın bereketi üzerine; müjdelerim ki Allah bana bu iki taifenin birini vaad etti. Allah bilir ki şimdi ben, onların yıkılacakları yerleri görüyorum, biliyorum”⁶⁵ buyurdu.

Fakat Bedir'de iki ordu karşı karşıya gelince, Kureyş ordusu adetçe ve kuvvetçe çok farklı bulunduğundan Resûlullah herkeste bir bezginlik hissetmişti. Bunun üzerine çadırında ellerini kaldırarak dua ve niyazda bulunup Allah'ın ahdini ve vaadini duasında tekrar tekrar zikretti. Bir derecede ki Ebû Bekir'in, “Allah bu zaferi sana verecektir” sözünden de anlaşıldığı üzere mev'ûd zaferin tahakkuk edeceğinde umumi kanaat hâsıl oldu, iradeler yükseldi ve hakikaten mev'ûd olan zafer tahakkuk etti.

1229

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَخَّصَ النَّبِيُّ ﷺ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَمِيصٍ مِنْ حَرِيرٍ مِنْ حِكَّةٍ كَانَتْ بِهِمَا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr radiyallahu anhümâya (bir muharebede) uyuz oldukları sıra ipekli gömlek giymelerine müsaade buyurdu” dediği rivayet olunmuştur. {B2919 Buhârî, Cihâd, 91.}

1230

وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُمَا شَكَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَغْنِي الْقَمْلَ فَأَرْخَصَ لَهُمَا فِي الْحَرِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayete göre Abdurrahman b. Avf ile Zübeyr radiyallahu anhümâ (bir muharebede) bitlenerek Nebî sallallahu aleyhi ve selleme şikâyet ettiklerinde Resûlullah bunların ipekli giymelerine müsaade etmiştir. {B2920 Buhârî, Cihâd, 91.}

عَنْ أُمِّ حَرَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أَوْجَبُوا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ أَنْتِ فِيهِمْ قَالَتْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ فَقُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ لَا.

TERCÜMESİ

Ümmü Harâm (bint Milhân) radiyallahu anhâdan rivayete göre Ümmü Harâm, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ümmetimden denizde gazâ eden ilk muharipler (cennete girmeyi) hak etmişlerdir” dediğini işitmiştir. Ümmü Harâm demiştir ki, ben de, “Yâ Resûlellah! Ben bunların içinde miyim?” diye sordum. Resûlullah, “Sen onların arasında (cennete gidecek bir şehid)sin!” diye cevap verdi. (Râvi kadın devamla) bundan sonra Resûlullah, “Ümmetimden kayserin, (Şarkî Rum İmparatorluğu’nun merkezi olan İstanbul) şehrine gazâ eden ilk muharipler için de yarlığanmak vardır!” buyurdu. “Ben bunların içinde miyim yâ Resûlellah?” diye sordum. Resûlullah, “Hayır!” diye cevap verdi. {B2924 Buhârî, Cihâd, 93.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî burada Rumlar’la⁶⁶ harbe dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Buhârî’nin *Sahîh*’inde, hususiyle “Cihâd” bahsinin birçok babında müteaddit senedlerle Enes b. Mâlik’ten rivayet ettiği bu hadisin buradaki metni çok kısadır. En mufasssalı cihad ve şehâdet temennisine dair rivayet olunan metindir ki meâli şöyledir: Enes b. Mâlik demiştir ki: Resûlullah, teyzem Ümmü Harâm’ın ziyaretine gelirdi de o, kendisine yemek ikram ederdi. O sırada Ümmü Harâm, Ubâde b. Sâmit’in nikâhında idi. Yine bir gün Resûlullah ziyarete geldi. Teyzem yemek ikram etti ve Resûlullah’ın başını tarayıp temizledi. Müteakiben Resûlullah bir müddet uyudu. Sonra gülümseyerek uyandı. Ümmü Harâm demiştir ki ben, “Yâ Resûlellah! Seni ne güldürüyor?” diye sordum. O, “*Rüyamda bana ümmetimden bir kısmı, şu (gök) deniz üstünde –padişahların tahtlarına kuruldukları gibi– gemilere kemâl-i ihtişamla binerek Allah yolunda deniz harbine gittikleri halde gösterildiler de ona gülüyorum*” buyurdu. Ben, “Resûlullah! Benim de o deniz gazilerinden olmam için Allah’a dua buyursanız!” diye rica ettim. Resûlullah da dua buyurdu. Sonra Resûlullah başını yastığa koyarak bir müddet daha uyudu. Sonra yine gülümseyerek uyandı. Yine ben, “Yâ Resûlellah! Neye gülüyorsunuz?” diye sordum. Resûlullah, “*Bu defa da ümmetimden bir*

66 Rum, Cevherî’nin *Sihâh*’ında beyanına göre, Rum b. İysu evlâdından bir soydur. İysu, İshak b. İbrâhim aleyhime’s-selâmın oğlu ve Ya’kûb’un ikiz doğmuş kardeşidir. İsrâîlî kitaplarda İsâ diye anılır.

kısımının padişahların tahtlarına kuruldukları gibi (kara naklieleri üstünde) debdebeli bir mevkib halinde gazâyâ gittikleri gösterildi” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Bunlar arasında da bir gazi olarak bulunmama dua buyursanız!” dedim. Resûlullah, “Hayır, sen birincilerden (deniz gazilerinden)sin!” diye karşıladi. Enes b. Mâlik diyor ki; hakikaten Ümmü Harâm, Muâviye b. Ebû Süfyân’ın (Şam valiliği) zamanında ve onun kumandasında tertip edilen bu deniz gazâsına iştirak etmiş ve denizden çıkarken bindirildiği hayvandan düşerek gazâ yolunda şehîden vefat etmiştir.⁶⁷

Bu sefer, müslümanların ilk deniz seferi idi. Kıbrıs’ın fethi için ihtiyar edilmişti. Bu cihetle ahabın sâdâtından birçok kimse iştirak etmişti. Vâkıdî gibi birçok siyer müellifinin beyanına göre, bu deniz seferi hicretin 28. senesinde vuku bulmuştur ki Hazret-i Osman’ın hilâfeti zamanına müsâdiftir. Bu cihetle hadis metnindeki (Muâviye zamanında) tabirini, (Şam valiliği) zamanıyla takyîd ettik.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ümmü Harâm hadisini Buhârî sevkederken bu fazi-letli kadınla zevci Ubâde hazretlerinin bu deniz seferine nasıl iştirak ettiklerine de kısaca işaret etmiştir ki tarihî kıymeti haiz olduğundan, onu da şârihlerin izahlarından da istifade ederek bildiriyoruz: İki Akabe biatında bulunan ve Hazrecîler’in nekabetini ihrâz eden Ubâde b. Sâmit Peygamberimizin irtihalinden sonra Şam’a gönderilen ilmî heyet içinde bulunmuş ve Humus’ta ihtiyâr-ı ikâmet etmişti. Kıbrıs seferi açılınca Ubâde, zevcesi Ümmü Harâm ile birlikte mâlikânesinden çıkarak Akdeniz sahiline, Trablusşam’a gelmiştir. O sırada orada bulunan tâbiî büyüklerinden Umeyr b. Esved tercüme ettiğimiz hadisi Ümmü Harâm’ın bizzat ağzından işitmiştir. Ümmü Harâm, Muâviye’nin karısı ve Karaza’nın kızı Fâhite’ye de refakat etmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân da bu vapurla hareket etmiştir.⁶⁸

Kıbrıs adasının bir vergiye bağlanarak sulhan veya unveten fethi müyesser olup da Şam’a hareket edileceği sırada Ümmü Harâm’ın binmesi için bir katır getirilmişti. Çok yaşlı olan bu kadıncağızı, bindiği bu hırçın hayvan üstünden atarak baş üstüne düşmesine ve boynu kırılarak ölmesine sebep olmuştur. İslâm tarihinde namı ebedîleşen bu muhterem kadın, Resûlullah’ın haber verdiği gibi deniz gazâsı yolunda vefat etmiş ve şehidler kafi-lesine iltihak etmiştir.⁶⁹ Hişâm b. Ammâr, Ümmü Harâm’ın kabrini gördüğünü ve Cezîre’nin sahilinde bulunduğunu bildirmiştir. *Buhârî* şârihi Aynî de, “Ümmü Harâm’ın kabri Kıb-

67 عن أنس بن مالك قال: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يدخل على أم حرام بنت ملحان فتنطعمه. وكانت أم حرام تحت عبادة بن الصامت فدخل عليها رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم فاطمته. وجعلت تغلي رأسه. فنام رسول الله صلى الله عليه وسلم. ثم استيقظ وهو يضحك قالت: فقلت وما يضحك يا رسول الله؟ قال ناس من أمتي عرضوا علي غزاة في سبيل الله يركبون ثبج هذا البحر ملوكا على الأسرة أو مثل الملوك على الأسرة شك إسحاق. قالت: فقلت يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم. فدعا لها رسول الله صلى الله عليه وسلم. ثم وضع رأسه. ثم استيقظ وهو يضحك. فقلت وما يضحك يا رسول الله؟ قال ناس من أمتي عرضوا علي غزاة في سبيل الله كما قال في الأول قالت: فقلت يا رسول الله ادع الله أن يجعلني منهم. قال أنت من الأولين. فركبت البحر في زمن معاوية بن أبي سفيان فصرعت عن دابتها حين خرجت من البحر فهلك [رواه البخاري في باب الدعاء بالجهاد والشهادة].

{B2788 Buhârî, Cihâd, 3.}

68 [عمدة القارى: ج 6, ص 616]

69 بخاري: باب فضل من يصرع في سبيل الله فمات فهو منهم. و باب جهاد النساء.

ris'tadır. Halk tarafından tâzim edilir ve kurak zamanlarda yağmur talep edilir ve halk arasında sâlih bir kadının kabri diye anılır" diyor. *Hulâsa*'da da bu suretle bildiriliyor. Yalnız bu kaza Cezîre'ye varıldığında gemiden karaya çıkarken mi, yoksa fetih ve zafer müyesser olup Şam'a dönüleceği sıra gemiye binilirken mi vuku bulmuştur? Buhârî'nin *Sahîh*'inde her iki ciheti de teyit eden rivayetler vardır.

ÜMMÜ HARÂM'IN PEYGAMBERİMİZE KARÂBETİ

İbn Abdülber diyor ki: Resûlullah'ın Ümmü Harâm'ı ziyaret etmesine, kendisine yemek ikram edilmesine, hatta başını, saçını taratmak gibi yakınlık âsârı gösterilmesine bakarak hiçbir müslüman, bu muhterem kadının Peygamber'in mahremi olduğunda şüphe etmez. Yalnız bu mahremiyet nereden gelmiştir? Bu cihet de incelenmiştir. Yine İbn Abdülber: Öyle sanıyorum ki Ümmü Harâm, Peygamber'i emzirmiştir. Nasıl ki kardeşi Ümmü Süleym de irdâ' etmişti diyor. Sonra yine İbn Abdülber diyor ki; meşâyihimizden sayısız birçok kimsenin rivayetine göre, Ümmü Harâm Resûlullah'a teyzeleri tarafından hısımlık oluyordu. Çünkü Peygamber'in büyük babası Abdülmuttalib'in anası Benî Neccâr'dan idi. Ümmü Harâm ile kardeşi Ümmü Süleym de Benî Neccâr'dandırlar. İbn Vehb'den de Ümmü Harâm Resûlullah'ın rıdâan teyzelerinden birisidir dediği rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden herhangiisi alınırса alınsın, Ümmü Hârâm bint Milhân ile kardeşi Ümmü Süleym, Peygamber'in mahremidirler (*Umdetü'l-kârî*, VI, 534). Bu rivayetleri teyit etmek üzere şunu da kaydetmek isteriz ki, siyer müellifleri tarafından bildirildiğine göre Abdullah'ın vefatından sonra Hazret-i Âmine her sene Medine'ye giderek Benî Neccâr yurdunda ve zevci Abdullah'ın teyzeleri ve dayıları yanında bir müddet misafir kalmak itiyadında idi. Neccârîler'in de Mekke'ye gelerek Âmine'nin ziyaretini iade etmiş olmaları şüphesizdir. Bu müteakbil ziyaretler esnasında bir rıdâ', bir süt vâkıasının tehaddüs etmiş olması çok gereklidir.

Hadisin ikinci kısmında İslâm ordusunun hareketi bildirilen kayser şehriyle murat, bütün hadis şârihleri tarafından Şarkî Rum İmparatorluğu'nun hükümet merkezi olan Kostantiniye (İstanbul) olduğu bildirildiğinden, tercümemizde kavis içinde gösterdik. Bu sefer de hicretin 52. yılında ve Yezîd b. Muâviye'nin kumandasında vuku bulmuştu. Kostantiniye seferine iştirak eden askerin hakkındaki Peygamber'in sitayişine mebnî İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi ashabın sâdâtından birçok güzide de iştirak etmişlerdi. Hatta Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin vefatı İstanbul suru yakınında vuku bulduğu için oraya defnolunmuştur. Rumlar, Ebû Eyyûb'ün kabrine hürmet edegelmişler ve kurak zamanlarda kabriyle yağmur talep etmişlerdir (Bu eserimizin 118. hadisinin haşiyesinde Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd hazretlerinin Ahmed Naîm merhum tarafından yazılmış güzel bir hal tercemesi vardır oraya bakınız!).

Mir'at sahibi, bazı müelliflerin bu orduyu Muâviye'nin, oğlu Yezîd'in değil, Süfyân b. Avf'ın kumandası altında sevkettiğini bildirdiklerini hikâye etmiştir. Şârih Aynî bunu

nakil ve iltizam ederek, “Ashabın bunca uluları Yezîd’in değil, İbn Avf’ın kumandası altında bulunmuş olmaları doğrudur” diyor.

1232

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ تُقَاتِلُونَ الْيَهُودَ حَتَّى يَخْتَبِيَءَ أَحَدُهُمْ وَرَاءَ الْحَجَرِ فَيَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ هَذَا يَهُودِيٌّ وَرَأَيْي فَاقْتُلْهُ وَفِي رِوَايَةٍ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا الْيَهُودَ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(İleride) müslümanlar yahudi ile harbedecek (ve onları tamamıyla kırıp mahvedecek). Hatta onlardan bir yahudi taş arkasına saklansa (da sağ kaldığı farzedilse) taş parçası da (dile gelerek) ey Allah’ın kulu, şu arkamdaki yahudidir, onu da öldür!” diyecektir. {B2925 Buhârî, Cihâd, 94.}

(Ebû Hüreyre’den gelen) bir rivayette de, “Müslümanlarla yahudi arasında kanlı bir harp olmadıkça kıyamet kopmaz” buyurulmuş ve hadisin geri kalan kısmı zikredilmiştir (ki bu harpte müslümanların yahudileri tamamıyla tenkil etmesinden ve bir tanesinin taş arkasında saklı kaldığı farzedilse bile taş da izhâr-ı husûmet ederek, “Ey müslüman, arkamda saklanan yahudiye de öldür!” demesinden ibarettir). {B2926 Buhârî, Cihâd, 94.}⁷⁰

1233

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ سَرِيعَ الْحِسَابِ اللَّهُمَّ اهْزِمِ الْأَحْزَابَ اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ.

⁷⁰ {İzahı yapılan bu Abdullah b. Ömer radiyallahu anının rivayetinden sonra ve Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anının rivayetinden önce *Tecrîd-i Sarîh*’de bir rivayet daha yer almaktadır. Ancak rivayet, eserin bu tercüme ve şerhinde tespit edilememiştir. İleride 1467 ve 1468 numaralarla gelecek olan rivayetler benzer anlamlar taşımaktadır. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا التُّرُكَ صِغَارَ الْأَعْيُنِ، حُمَرُ الْوُجُوهِ، ذُلْفُ الْأَنْوَفِ، كَأَنَّ وُجُوْهُهُمْ الْمَجَانُ الْمَطْرَفَةُ، وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نِعَالُهُمُ الشَّعْرُ ».

B2928 Buhârî, Cihâd, 95.}

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Ahzâb günü (Hendek Harbi'nde) müşrikler aleyhine dua ederek şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Ey Allah! Ey Kur'an gönderen (Allahım). Ey düşmanlarla hesabı tez (rabbim!): Sen (Medine önünde toplanan) şu Arap kabilelerini dağıt Allahım! Onların topluluklarını kır, iradelerini sars (da yerlerinde tutunamasınlar) rabbim!" {B2933 Buhârî, Cihâd, 98.}

İZAHİ

Ahzâb günü Peygamberimizin müşriklere karşı ettiği dualardan birisini de Buhârî bu babında Hazret-i Ali'den rivayet etmiştir ki meâli şöyledir: "Hazret-i Ali diyor ki, Ahzâb günü müslümanların harp durumu güçleşince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 'Allah, müşriklerin (hayatında) evlerine, (öldükleri zaman da) mezarlarına ateş doldursun! Onlar bizi ikindi namazından ahkoydular, nihayet güneş battı' buyurdu."⁷¹

Peygamberimizin bu duaları karîn-i icâbet olarak gün doğusundan kopan müthiş bir fırtına bir gece içinde düşman ordusunun altını üstüne çevirerek gönüllerini bir yeis kaplamış ve anarşi içinde bir panikle müşrikler Mekke yolunu tutmuşlar ve hüsrân içinde çekilip gitmişlerdir.

1234

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ الْيَهُودُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا السَّامُ عَلَيْكَ فَلَعْنَتْهُمْ فَقَالَ مَا لَكَ قُلْتُ أَوْلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالُوا قَالَ أَوْلَمْ تَسْمَعِي مَا قُلْتُ وَعَلَيْكُمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna yahudiler girmişti de Resûlullah'a (selâm yerine), "Essâmü aleyk" (ölüm üzerine olsun) demiştiler. Ben de onlara lânet etmiştim. Bunun üzerine Resûlullah bana, "Sana ne oldu ki?" buyurdu. Ben de, "Bu yahudilerin ne hezeyan ettiklerini işitmedin mi?" dedim. Resûlullah, "Ya sen benim, 've aleyküm' (ölüm sizin üzerinize olsun!) dediğimi işitmedin mi?" diye cevap verdi. {B2935 Buhârî, Cihâd, 98.}

71 عن علي رضي الله عنه قال: لما كان يوم الأحزاب قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ملأ الله بيوتهم و قبورهم نارا شغلونا عن الصلاة الوسطى حتى غابت الشمس. {B2931 Buhârî, Cihâd, 98.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ طُفَيْلُ بْنُ عَمْرِو الدَّوسِيِّ وَأَصْحَابُهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ دَوْسًا عَصَتْ وَأَبَتْ فَادْعُ اللَّهَ عَلَيْهَا فَقِيلَ هَلَكْتُ دَوْسُ قَالَ اللَّهُمَّ اهْدِ دَوْسًا وَأَبْتَ بِهِمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Mekke’de müslüman olup kabilesini davete memur olan) Devsî Tufeyl b. Amr (Hayber’in fethi sırasında) bazı arkadaşlarıyla Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi ziyarete gelmişlerdi. Bunlar (kendi kavminden şikâyet ederek), “Yâ Resûlellah! Devs kabilesi halkı Allah’a âsi oldular da Tufeyl’in İslâm’a davetini kabulden imtina ettiler. Binaenaleyh bunların aleyhine dua buyur!” dediler. Şimdi artık Devsîler’in helâkine dua olunacak denilirken bir de Resûlullah’ın re’fet ve şefkati tecelli ederek), “Yâ rab! Devs halkına hidayet eyle de onları İslâm câmiamıza getir!” diye dua buyurdu. {B2937 Buhârî, Cihâd, 100.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ يَوْمَ خَيْرَ لَأُعْطِينَ الرَّايَةَ رَجُلًا يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ فَقَامُوا يَرْجُونَ لِذَلِكَ أَيُّهُمْ يُعْطَى فَعَدَّوْا وَكُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَى فَقَالَ أَيْنَ عَلِيٌّ فَقِيلَ يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ فَأَمَرَ فُدْعِيَ لَهُ فَبَصَقَ فِي عَيْنَيْهِ فَبَرَأَ مَكَانَهُ حَتَّى كَانَهُ لَمْ يَكُنْ بِهِ شَيْءٌ فَقَالَ نَقَاتِلُهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا فَقَالَ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ فَوَاللَّهِ لَأَنْ يُهْدَى بِكَ رَجُلٌ وَاحِدٌ خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin Hayber günü (Hayber’in fethi uzayınca) şöyle buyurduğunu işittiği rivayet olunmuştur: “Müslümanların bayrağını artık (yarın) bir kişiye vereceğim ki Allah fetih ve zaferi onun iki elleriyle müyesser kılacaktır. (O, Allah’ı ve peygamberini sever, Allah ve peygamberi de onu sever). Bunun üzerine orada bulunan ashap bayrağın onlardan hangisine verileceğini tahayyüle başladılar. Onların hepsi bayrağın kendisine verilmesini umarak ertesi güne erdiler. Fakat Resûlullah

ferdâsı gün, “Ali nerededir?” diye sordu. Ashap tarafından, “Gözleri ağrıyor” denildi ve Resûlullah’ın emriyle Ali huzura çağırıldı. Resûlullah Ali’nin gözlerine tükürdü. Hemen orada gözleri hiç ağrımamış gibi iyi oldu. Bunun üzerine Ali, “Yâ Resûlellah! Hayber yahudileriyle onlar da bizim gibi (müslüman) oluncaya kadar vuruşuruz!” dedi. Resûlullah da, “Yâ Ali! Ağır ol! Tâ ki sükûnetle Hayberliler’in sahasında alarga bir mahalle iner, (ordugâhını kurar) sın! Sonra onları İslâm’a davet edersin ve üzerlerine vâcip olan İslâm esaslarını haber verirsin! Yâ Ali! Tek bir kişinin senin irşadınla müslüman olması, iyi bil ki sana kızıl develer bahşedilmesinden (senin de onları yoksullara tasadduk etmenden) hayırlıdır” buyurdu. {B2942 Buhârî, Cihâd, 102.}

1237

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَقَاءَنَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ إِذَا خَرَجَ فِي سَفَرٍ إِلَّا يَوْمَ الْحَمِيسِ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan Rivayete göre Kâ'b, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, sefere çıkmak istediğinde perşembe gününden başka günlerde muhakkak ki pek az yola çıkardı” demiştir. {B2949 Buhârî, Cihâd, 103.}

1238

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْثٍ فَقَالَ لَنَا إِنْ لَقِيتُمْ فَلَانًا وَفُلَانًا لِرَجُلَيْنِ مِنْ قُرَيْشٍ سَمَاهُمَا فَحَرِّقُوهُمَا بِالنَّارِ قَالَ ثُمَّ أَتَيْنَاهُ نُوَدِّعُهُ حِينَ أَرَدْنَا الْخُرُوجَ فَقَالَ إِنِّي كُنْتُ أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَحَرِّقُوا فَلَانًا وَفُلَانًا بِالنَّارِ وَإِنَّ النَّارَ لَا يُعَذِّبُ بِهَا إِلَّا اللَّهُ فَإِنْ أَخَذْتُمُوهُمَا فَاقْتُلُوهُمَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizi bir seriyye içinde gazâyâ göndermişti. (Bize verdiği emirler arasında) Kureyş’ten adlarını söylediği iki kimse için de, “Filân ve filân kişilere rastgeldiğinizde (bunları yakalayıp) ateşte yakınız!” buyurdu. Ebû Hüreyre (devamla) diyor ki, sonra yola çıkmak istediği-

miz sıra veda etmek üzere Resûlullah’a gelmiştik. Bu defa da Resûlullah, “Ben (önce) size filân ve filânı ele geçirdiğinizde ateşle yakmanızı emretmişim. Halbuki ateşle yalnız Allah ta’zîb eder. Bu sebeple siz bu şerirleri bulduğunuzda (yakmayınız da) öldürünüz!” buyurdu. {B2954 Buhârî, Cihâd, 107.}

İ Z A H I

Hadiste adları açıkça söylenmeyip kinaye tarikiyle zikredilen bu iki şerirden birisi Hebbâr b. Esved’dir ve bunda râvilerin ittifakı vardır. Öbürünü tayinde ihtilâf edilmiştir. İbn Hişâm *es-Sîre*’sinde Hâlid b. Abdükays diye gösterir. Peygamberimizin bunlar hakkında ateşte yakmak gibi ağır bir ceza tayin buyurması, Peygamber’in kerîmesi Zeyneb’in ölümüne sebep olmalarıyla mücrim bulunmalarındandır. Şöyle ki, Resûlullah hicretten evvel kızı Zeyneb’i Ebû’l-Âs b. Rebî‘ ile evlendirmişti. Ebû’l-Âs müşrik bulunduğundan Zeyneb Peygamberimizle hicret edemeyip Mekke’de kalmıştı. Bedir Harbi’nde Ebû Cehil ordu-sunda Ebû’l-Âs da bulunup esir düşmüş ve Zeyneb’i Medine’ye göndermek şartıyla bırakılmıştı. Ebû’l-Âs bu şarta bağlı kalarak Zeyneb’i müreffehen Medine’ye göndermek için mükemmel techiz ederek yollandırmış ve kendisine hizmet etmek üzere bu iki şahsı refakatine vermişti. Bunlar yolda Zeyneb’in bindiği deveye müdahale ederek hâmil bulunan Zeyneb’i mahfesinden düşürmeye ve hıyanetle vaz’-ı hamline ve en sonu helâkine sebep olmuşlardır. Bu ağır cinayetin cezasının da o nisbette ağır olacağı tabii idi. O devirde ihrak cezası da vahşet sayılmazdı. Bu cihetle Resûlullah ilk önce böyle bir cezanın tatbikini emretmişken bunu İslâm dininin tesis etmekte olduğu âlî medeniyetle kâbil-i telif bulma-yarak bilâhare ölüm cezasıyla cezalandırılmasını emir buyurmuştur.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ حَقٌّ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “(Devlet âmirlerinin emirlerini) dinlemek ve mâsiyetle emrolunmadıkça itaat ve icâbet etmek vâciptir. Mâsiyetle emrolunduğu zaman da onları dinlemek ve boyun eğmek yoktur.” {B2955 Buhârî, Cihâd, 108.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ نَحْنُ الْأَجْرُونَ السَّابِقُونَ وَيَقُولُ مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ يُطِيعِ الْأَمِيرَ فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ يَعْصِ الْأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي وَإِنَّمَا الْإِمَامُ جُنَّةٌ يُقَاتَلُ مِنْ وَرَائِهِ وَيُتَّقَى بِهِ فَإِنْ أَمَرَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَعَدَلَ فَإِنَّ لَهُ بِذَلِكَ أَجْرًا وَإِنْ قَالَ بِغَيْرِهِ فَإِنَّ عَلَيْهِ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Biz (müslüman) lar (Ehl-i kitaba nazaran dünya tarihinde) sonra gelmiş bulunuyoruz. (Fakat) kıyamet gününde (faziletçe) en ileride bulunacağız. Yine Resûlullah şöyle der idi: Her kim bana itaat ederse; o, Allah'a itaat etmiştir. Her kim de bana isyan ederse Allah'a isyan etmiştir. Her kim emîre itaat ederse o, bana itaat etmiştir; her kim emîre isyan ederse bana isyan etmiştir. İyi bilinmelidir ki devlet re-isi (millet için) bir siperdir. Onun önünde, onun kumandasında harbolunur. Onunla (düşmandan) korunulur. Eğer o, (millele) takvâ ile emrederse, adaletle hareket ederse bu emriyle, adaletiyle me'cûr olur. Eğer takvâ ve adaletten başkasıyla emir ve hükmederse, bundan hâsıl olan günah ona râcidir. {B2956-2957 Buhârî, Cihâd, 109.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَجَعْنَا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ فَمَا اجْتَمَعَ مِنَّا اثْنَانِ عَلَى الشَّجَرَةِ الَّتِي بَايَعْنَا تَحْتَهَا كَأَنَّا رَحْمَةٌ مِنَ اللَّهِ فَقِيلَ لَهُ عَلَى أَيْ شَيْءٍ بَايَعْتُمُ عَلَى الْمَوْتِ قَالَ لَا بَايَعْتُمُ عَلَى الصَّبْرِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan (Vaktiyle Hudeybiye'de Bey'atürrıdvân şerefine nâil olan) bizler Hudeybiye'den döndüğümüz yıldan beri altında biat ettiğimiz o (tarihî ve mübarek) ağacı (unuttuk da onu) tayin için bizden iki kişi(nin re'yi) bir arada toplanamadı. (Bu bilmemek de) Allah tarafından gelen büyük bir rahmet oldu dediği rivayet olunmuştur. (İbn Ömer'in kölesi ve bu hadisin birinci derecede râvisi Nâfi'a, ikinci râvi Cüveyriye tarafından), "Hangi şart üzerine Resûlullah ashap ile muahede eyledi, ölmek üzere mi?"

diye soruldu. Nâfi‘, “Hayır, ölmek üzere değil. Harpte sebat etmek, (bozgunculuktan sakınmak) üzere ashap ile biatlaştı” demiştir. {B2958 Buhârî, Cihâd, 110.}

İ Z A H I

Hudeybiye Seferi ve biat vâkiasının sebebi hakkında 1164 numara ile tercüme ettiğimiz Misver hadisinde izahat vardır, oraya bakınız! Yalnız burada bildirmek istediğimiz bir cihet varsa, o da Kur’an’da namı zikir ve tebcil edilen bu mübarek ağacın aradan uzun zaman geçmeden unutulup belirsiz olması, sonra bu nisyanın, İbn Ömer gibi yüksek bir sahâbî âlimi tarafından (ilâhî rahmet) sayılmasının sebep ve hikmetidir. Bunu bize *Müslim* şârihi Nevevî bildiriyor ve bir cümle ile “Müslümanları fitneye düşmekten korumaktır” diyor ki hakikaten ilâhî bir rahmettir. Mâlûm olan bir hakikattir ki Müslümanlığın i’tilâ devri, Hudeybiye Sulhu ile başlar. Bu sulhun da müstenedi bu biattır ki İslâm tarihinde Bey’atürrıdvân diye anılır. Peygamberimizin ashâbıyla, “Ölmek var, dönmek yok, ya öleceğiz yahut öldüreceğiz ve şirki kaldıracacağız” suretinde ahidleşmesidir ki bu muahede Mekke müşriklerini Hudeybiye Musâlahanâmesi’ni imzalamaya mecbur etmişti. Bu kadar mühim bir vâkıanın kendi altında cereyan ettiği mâlûm olan ağaç, unutulmamış olsaydı, avam tarafından muhakkak surette ona bir kudsiyet izâfe edilecekti ve taabbüd edilircesine tâzim olunacaktı. Bu ise tevhid dinine muhalif bir harekettir.

1242

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ زَمَنُ الْحَرَّةِ أَتَاهُ آتٍ فَقَالَ لَهُ إِنَّ ابْنَ حَنْظَلَةَ يُبَايِعُ النَّاسَ عَلَى الْمَوْتِ فَقَالَ لَا أُبَايِعُ عَلَى هَذَا أَحَدًا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Zeyd radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Harre (Vak’ası) günleri hulûl ettiği sıra Abdullah b. Zeyd’e birisi geldi de ona, “Abdullah b. Hanzale halk ile ölmek üzere biatlaşıyor (siz ne dersiniz?)” dedi. Abdullah b. Zeyd de, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sonra ben kimseye ölmek için biat etmem!” diye cevap verdi. {B2959 Buhârî, Cihâd, 110.}

İ Z A H I

Harre, Medine’de Zühre veya Vâkım civarında bir yerin adıdır. Burada hicretin 63. yılında Emevîler’in ikinci hükümdarı olan Yezîd b. Muâviye zamanında kanlı bir vak’a olduğundan, İslâm tarihinde bu mevzie izâfetle Harre Vak’ası diye anılmıştır. Sebebi şudur: Abdullah b. Hanzale gibi birçoğu Yezîd b. Muâviye’ye biattan udûl ve onu devlet

riyasetinden iskat ederek Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdi. Yezîd de İbn Ukbe kumandasında gönderdiği bir ordu ile Medine halkından ve Peygamber'in ashabından binlerce mâsumun kanını dökmüş ve süvarileri Mescid-i Sâadet'e hayvanlarını bağlamak gibi birçok şenaati irtikâp etmişlerdir.

Bu zalim ordu Medine'ye yaklaştığı sırada İbn Hanzale ahaliden "Ölmek var dönmek yok!" diye biat almıştır. Abdullah b. Zeyd bunu işitince "Harpte sebat etmek üzere biat edilmelidir. Ben ölmek üzere biat etmem" demiştir.

1243

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَايَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ ثُمَّ عَدَلْتُ إِلَى ظِلِّ شَجَرَةٍ فَلَمَّا خَفَّ النَّاسُ قَالَ يَا ابْنَ الْأَكْوَعِ أَلَا تُبَايِعُ قَالَ قُلْتُ قَدْ بَايَعْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَأَيْضًا فَبَايَعْتُهُ الثَّانِيَةَ فَقِيلَ لَهُ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ كُنْتُمْ تُبَايِعُونَ يَوْمَئِذٍ قَالَ عَلَى الْمَوْتِ.

TERCÜMESİ

(Ebû Müslim) Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bey'atürriğvân'da) ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem biat etmiş, sonra ağacın gölge tarafına dönüp gelmişim. Nâs(ın biat izdihamı) hafifleyince Resûlullah bana, "Ey İbn Ekva'! Sen biat etmez misin?" diye sordu. Ben, "Biat ettim, yâ Resûlellah" diye cevap verdim. Resûlullah, "Bir daha biat et!" buyurdu. Ben de ikinci defa biat ettim. (İbn Ekva'ın râvisi Yezîd b. Ubeyd tarafından), "(Ey Ebû Müslim!) O günü siz hangi madde üzerine biat etmiştiniz?" diye sorulmuş da İbn Ekva', "Ölmek (ve katiyen dönmemek) üzere" demiştir. {B2960 Buhârî, Cihâd, 110.}

İZAHİ

Bundan önce tercüme ettiğimiz İbn Ömer hadisinde biat maddesi olarak, (harpte sebat edip dönmemek), bu Seleme hadisinde de (ölmek) rivayet olduğuna göre iki rivayet arasında hakiki bir ihtilâf vardır zannedilmemelidir. Çünkü Seleme hadisinde mevt üzerine biat demek, ölüm tehlikesi muhakkak olsa bile dönmemek ve kaçmamak üzere biat demektir. Yoksa ölümün muhakkak surette vukuu matlup değildir. Bu suretle her iki rivayet bir mânâyı ifade etmiş bulunur.

Seleme b. Ekva' ashabın en şecî ve harpte en sebatkâr simalarından birisi idi. Bu cihetle Peygamber efendimiz kendisini ikinci biatla taltif buyurmuştur.

عَنْ مُجَاشِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَنَا وَأَخِي فَقُلْتُ بَايَعْنَا عَلَى الْهَجْرَةِ فَقَالَ مَضَتْ
الْهَجْرَةُ لِأَهْلِهَا فَقُلْتُ عَلَامَ تُبَايَعُنَا قَالَ عَلَى الْإِسْلَامِ وَالْجِهَادِ.

TERCÜMESİ

Mücâşi' (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Mekke'nin fethinden sonra) ben, kardeşim (Mücâlid b. Mes'ûd) ile Nebî sal-lallahu aleyhi ve sellem'in yanına geldim de, "Yâ Resûlellah! (Medine'ye) hicret etmek üzere bize muahede ve müsaade eyle!" dedim. Resûlullah, "Artık hicretin hükmü, (fetihten önce) hicret edenlere ait olarak geçmiştir" buyurdu. Ben, "Ya ne üzerine bize mübâyaa buyurursunuz?" dedim. Resûlullah, "(Evvelâ) İslâm, (sonra) cihad üzerine!" buyurdu. {B2962, B2963 Buhârî, Cihâd, 110.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَقَدْ أَتَانِي الْيَوْمَ رَجُلٌ فَسَأَلَنِي عَنْ أَمْرِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرَدُ عَلَيْهِ فَقَالَ
أَرَأَيْتَ رَجُلًا مُؤَدِّيًا نَشِيطًا يَخْرُجُ مَعَ أَمْرَائِنَا فِي الْمَغَازِي فَيَعِزُّمُ عَلَيْنَا فِي أَشْيَاءَ لَا نُحْصِيهَا
فَقُلْتُ لَهُ وَاللَّهِ مَا أَذْرِي مَا أَقُولُ لَكَ إِلَّا أَنَا كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَعَسَى أَنْ لَا يَعِزُّمَ عَلَيْنَا فِي
أَمْرٍ إِلَّا مَرَّةً حَتَّى نَفْعَلَهُ وَإِنْ أَحَدَكُمْ لَنْ يَزَالَ بِخَيْرٍ مَا انْتَهَى اللَّهُ وَإِذَا شَكَّ فِي نَفْسِهِ شَيْءٌ سَأَلَ
رَجُلًا فَشَفَاهُ مِنْهُ وَأَوْشَكَ أَنْ لَا تَجِدُوهُ وَالَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا أَذْكُرُ مَا غَبَرَ مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا
كَالْتَّغْبِ شَرِبَ صَفْوُهُ وَبَقِيَ كَدْرُهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Günün birisinde bana bir kişi geldi ve bana, kendine ne cevap vereceğimi bilemediğim bir sual sordu da dedi ki: "Şol bir kişi hakkında re'yin nedir ki o, zinde, silâhı üzerinde olarak sevinç içinde kumandanlarımızla beraber gazâlara çıkar. Fakat kumandanımız (ona ve) hepimize karşı sayamayacağımız derecede çok ve ağır vazifeler hakkında kati ve şiddetli emirlerde bulunur. (Şimdi şu tahammülfersâ durumda gazinin vaziyeti nedir? Şu halde de gazinin kumandanının bu ağır emirlerine itaat etmesi vâcib midir?" diye sordu. Ben de ona şöyle cevap verdim: "Vallahi ben sana ne cevap vereyim

bilmiyorum. Şu kadar ki biz (Peygamber'in ashabı) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (bu kadar gazâlarda) bulunduk. O, bir iş hakkında emir verince verilen vazifeyi biz görünceye kadar bize karşı azim ve şiddet göstermemeye yakın (bir vaziyette) bulunurdu. Bunun bir müstesnası da vardır. Sizden herhangi biriniz Allah'ın azabından korundukça o kişi, daima hayır ile beraberdir. Şayet onun gönlünde (bir hususta câiz midir, değil midir diye) bir şüphe uyandığında o kimse 'mâfevk' bir 'hayırhah' kişiye sorup o(nun öğüd)ünden gönlündeki çürüklüğü şifalandırabilir. –Hoş! Sizin (bu dünyada) öyle (hak sözlü) bir kişiyi bulamayacağınız (günler) yaklaşmıştır ya?– Kendisinden başka ibadete değer bir mâbud olmayan Allah'a yemin ederim ki ben dünyadan geri kalan ve geçen günleri, derede birikmiş su gibi tahayyül ediyorum. Onun sâfisi içilmiş de geriye bulanık tortusu kalmıştır.” {B2964 Buhârî, Cihâd, 111.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, devlet reisinin kati ve infazı vâcip olan emrinin halkın kudret ve tâkati ile mütenasip olmasına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvanda amme velâyetini haiz olan hükümetle fertler arasındaki münasebetlere ve haklara işaret edilmiştir ki bu, İslâm idare hukukunun istinat ettiği en umumi ve en esaslı bir kaidesidir. Ancak unvanın ifade ettiği bu umumi kaide, hadisten kıyas tarikiyle istifade edilebilir. Çünkü hadisin mazmunu daha hususidir: Askerin, mâfevk kumandanına karşı mutlak itaati, kumandanın da maiyetine istitaati haricinde ağır vazifeler teklif etmemesi ve şiddetli emirler vermemesidir.

Bu iki hükümden birincisi ki kumandanın şedit ve kati emirlerine karşı askerın şartsız, kayıtsız itaatidir. Bunu İbn Mes'ûd'un cevabındaki istisnadan yani (bir defası müstesna) sözünden ve Resûlullah'ın zaruretin tevliid ettiği bazı vâkıalarda ciddi vaziyet aldığı, şedit ve kati emirler verdiğini bildirmesinden öğreniyoruz. İkincisini ki bu müstesna haller, vâkıalar haricinde kumandanın askerine karşı şiddetli emirler ve vazifeler vermemesidir. Bunu da Resûlullah'ın bütün gazâlarda bu suretle hareket ettiğini İbn Mes'ûd'un bildirmesinden öğreniyoruz.

Askerî disiplinde, idarî hukukta bu müteakıl iki hak ve vazife çok nâzik ve mühim bir mesele olduğundan –Buhârî şârihlerinin adını bilemedikleri– sâilin bu sualı karşısında İbn Mes'ûd gibi bir sahâbî âlimi bile ibtidâ cevap vermekte, (vallahı sana nasıl cevap vereceğimi bilmiyorum) diye tereddüt göstermiş, sonra Peygamberimizin sîretine dehâlet ve onunla istidlâl eylemiş olmasıdır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ الَّتِي لَقِيَ فِيهَا أَنْتَظَرَ حَتَّى مَالَتِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَامَ فِي النَّاسِ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ وَسَلُّوْا اللَّهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ إِلَى آخِرِهِ وَقَدْ تَقَدَّمَ بَاقِيَ الدُّعَاءِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Efvâ radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem düşmanla karşılaştığı bazı gazâlarda (hemen harbe girişmeyip) güneş tâ (zevalden) devrilinceye kadar intizar etmiş (düşmanı gözlemiş)ti. Sonra asker içinde (hitabete) kıyam ederek, “Ey nâs! Düşmanla karşılaşmak, (harbetmek) istemeyiniz, belki Allah’tan (harp felâketinden) korumasını isteyiniz! Fakat bir kere de siz düşmanla karşılaşınca (harbin bütün şiddetlerine karşı) sabrediniz ve biliniz ki cennet, muhakkak surette (mücahid) kılıçlarının gölgeleri altındadır buyurdu. Sonra Resûlullah (devamla), “Ey Kur’an’ı gönderen Allah!” (duasın)ı sonuna kadar okudu ki bu duanın gerisi (yakında) geçti. {B2965, B2966 Buhârî, Cihâd, 112.}

İZAHİ

Müellifin geçtiğini bildirdiği duanın tamamı 1233 rakamıyla tercüme ettiğimiz İbn Ebû Evfâ hadisindedir. Oraya bakınız! Yalnız şu fark ile ki yukarıdaki rivayette “*serû’l-hisâb*” (*hesabı tez olan Allah*) yerinde burada “*mücri’s-sehâb*” (*bulutları yürüten Allah*) vârit olmuştur ve “*zelzilhüm*” (*gönüllerini sars!*) yerinde de “*ve’nsurnâ aleyhim*” (*düşmanlarımız üzerine bizi galip kıl, yardım et!*) vârit olmuştur.

عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ اسْتَأْجَرْتُ أَجِيرًا فَقَاتَلَ رَجُلًا فَعَصَّ أَحَدُهُمَا يَدَ الْآخَرِ فَانْتَرَعَ يَدُهُ مِنْ فِيهِ وَنَزَعَ ثَبِيَّتَهُ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَأَهْدَرَهَا وَقَالَ أَيَّدِعْ يَدَهُ إِلَيْكَ فَتَقْضَمَهَا كَمَا يَقْضَمُ الْفَحْلُ.

TERCÜMESİ

Ya'lâ b. Ümeyye radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Te-bük Gazâsı'nda ben Resûlullah ile beraber gazâ ettim. Genç bir deveme se-fer levazımını yükledim. Yaşım kemale erdiğinden ve hizmet edecek kimsem bulunmadığından)⁷² bir hizmetçi kiralamıştım. (Yol üzeri) hizmetçi birisiyle (İbn Ümeyye'nin kendisidir) dövüştü. İki kavgacıdan birisi (ki İbn Ümeyye'dir) öbürünün (ki hizmetçidir) elini ısırdı. Hizmetçi elini, ısırın kişinin ağzından (hızla) çekti de ısırının ön dişini söktü, o (ısırın ve bu suretle dişi sökülen kişi) de Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelip şikâyet etti. Resûlullah (davayı red) dişin, diyetini ıskat ederek (İbn Ümmeyye'ye), "Yâ zavallı adam elini sana bırakır mı ki sen boğur devenin yan dişleriyle sert yem yediği gibi zavallının elini çatır çatır yiyesin!" buyurdu. {B2973 Buhârî, Cihâd, 120.}

1248

عَنِ الْعَبَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِلزُّبَيْرِ هَاهُنَا أَمَرَكَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تَرْكَزَ الرَّايَةَ.

TERCÜMESİ

Abbas (b. Abdülmuttalib) radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre müşârün ileyh, Zübeyr (b. Avvâm)'a, (Mekke'nin fethi günü) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sana bayrağı işte şuraya dikmeni emretmişti demiş (ve Hacûn dağına işaret etmiş)tir. {B2976 Buhârî, Cihâd, 121.}

İZAHİ

Hacûn, Mekke'de Cezzârîn mahallesi yakınında yüksek ve mâruf bir dağdır. Bu hadisi, Buhârî "Livâü'n-Nebî aleyhi's-selâm" babında rivayet etmiştir. Bundan önce 1247 numara ile tercüme ettiğimiz Ya'lâ b. Ümeyye hadisini de "Gazâda Ecîr" unvanlı babında tahrîc eylemiştir. Okuyucularımızdan Buhârî'nin *Sahîh*'inin metinlerini tetkik edenler, bu iki babın hadisleriyle birlikte tertibinde fark göreceklerdir: Cumhur tarafından rivayet olunan nüshada "Livâü'n-Nebî" babı mukaddem ve "Kitâbü'l-Ecîr" muahhardır ve Yûnîniyye'den tashih olunarak basılan *Buhârî* nüshaları da böyledir. Şârih Aynî de bu nüshayı ihtiyar etmiştir. Bazı Buhârî râvileri de bu iki babı ve hadislerini bunun mâkûsü bir surette takdim ve tehir ederek rivayet etmişlerdir. Müellif Zebîdî ile şârih Kastallânî de ekalliyetin bu rivayetini iltizam etmişlerdir.

72 Tercümemizdeki kavis içinde görülen bu uzun ziyadenin birinci fıkrası *Buhârî* metninden, ikinci kısmı Ebû Dâvûd'un rivayetinden istifade edilerek yazılmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بُعِثْتُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ فَبَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أُوتِيتُ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الْأَرْضِ فَوَضَعَتْ فِي يَدَيَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ ذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَنْتُمْ تَنْتَلُونَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim. Ben (bir aylık mesafedeki düşman gönüllerine) korku salmak suretiyle yardım olundum. Bir de ben uyuduğum sırada bana yerdeki hazinelerin anahtarları getirildi de benim iki avucumun içine konuldu” demiştir. (Sonra) Ebû Hüreyre, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bu hazinelerden hiçbirine nâil olmadan bu dünyadan) gitti. Şimdi bu hazineleri yerlerinden siz çıkarırsınız!” demiştir. {B2977 Buhârî, Cihâd, 122.}

İZAHİ

Cevâmiu’l-kelim, az lafız ile çok mânâyı ihtiva eden edebî vecizelere denir. Hadisteki cevâmiu’l-kelim ile murat Kur’ân-ı Mübîn’dir ki her âyeti, her cümlesi böyle müstesna bir üslûbu muhtevi olarak Peygamberimiz tarafından tebliğ buyurulmuştur. Hadîs-i şeriflerde de cevâmiu’l-kelim olanlar az değildir. Aziz Peygamberimizin mübarek namının düşman gönüllerine korku salması, diğer bir rivayet tarikinde bir aylık mesafe ile tahdit ve hadisin babının unvanında işaret edilmiş bulunduğundan, bunu da tercümemizde kavis içinde gösterdik. Cenâb-ı Hakk’ın Peygamberimiz hakkında mevcut olan nusreti cihânşümûl ise de hayât-ı zamanındaki siyasî münasebatı Şam, Mısır, Irak gibi büyük şehirler üzerinde hükümrân olan devletlere münhasır olup bu şehirlerle İslâm’ın merkezi olan Medine arasındaki mesafe âzami bir ay bulunduğundan bu muayyen mesafe ile tahdit edilmiştir. Bu eserde 223 numara ile tercüme edilen Câbir b. Abdullah hadisine de bakınız!

Bu hadisin unvanında Buhârî, Âl-i İmrân sûresinin 151. âyetini zikretmiştir ki meâlî şöyledir: “Allah’ın haklarında hiçbir delil indirmedeği şeyleri O’na şerik kıldıkları için biz o kâfirlerin gönüllerine korku düşüreceğiz. Onların varacakları yer cehennemdir ve o zalimlerin karargâhı ne kadar kötüdür.”⁷³ Filhakika Resûlullah’ın hayât-ı zamanında Arap cezâiresini baştan başa korku kaplamış ve Benî Kurayza, Benî Nadîr ve Medine civarındaki köyler sekenesi gibi yahudiler ve müşrikler korkarak harpsiz teslimiyet arzemişler ve bunların malları fey’ olarak Peygamberimize tahsis buyurulmuştur.

73 سَنَلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ.

Hadisin üçüncü fıkrası ki Peygamberimize yeryüzünün hazinelerinin anahtarlarının verilmesidir. Bunu İbnü't-Tîn irtihâl-i peygamberîden sonra Cenâb-ı Hakk'ın Muhammed ümmetine birçok fetih müyesser kılması ve kistrâların, kayserlerin hazinelerinin iğtinâmını mubah etmesi suretinde tefsir etmiştir.

Bütün bunlar Peygamber efendimizin hususatından ma'dûddur. Bunlardan başka daha birçok âlî hasîsası vardır ki onlar da yukarıda mütalaasını bildirdiğimiz 223 numaralı hadisin izahında görülür.

1250

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ صَنَعْتُ سَفْرَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ حِينَ أَرَادَ أَنْ يَهَاجِرَ إِلَى الْمَدِينَةِ قَالَتْ فَلَمْ نَجِدْ لِسَفْرَتِهِ وَلَا لِسِقَائِهِ مَا نَرْبِطُهُمَا بِهِ فَقُلْتُ لِأَبِي بَكْرٍ وَاللَّهِ مَا أَجِدُ شَيْئًا أُرْبِطُ بِهِ إِلَّا نِطَاقِي قَالَ فَشَقَّيْهِ بِاثْنَيْنِ فَارْبِطِي بِوَاحِدِ السَّقَاءِ وَبِالْآخَرِ السَّفْرَةَ فَفَعَلْتُ فَلِذَلِكَ سُمِّيَتْ ذَاتَ النِّطَاقَيْنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Medine'ye hicret edilmek istenildiği zaman Ebû Bekir'in evinde ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yol azığını düzmüş, hazırlamıştım. Esmâ (devamla,) fakat ne yemek çıkınını, ne de su tulumunu bağlayacak bir şey bulabildik. Bunun üzerine ben Ebû Bekir'e, “(Baba) vallahi ben belimdeki kuşağımdan (nitâk) başka bağlayacak bir şey bulamıyorum!” dedim. O da, “(Kızım) onu ikiye böl, biriyle su tulumunu, öbürüyle de yemek sofrasını bağla!” dedi. Ben de öyle yaptım. Bu cihetle ben, “zâtü'n-nitâkayn” (iki kuşaklı veya kemerli) diye anıldım (demiştir). {B2979 Buhârî, Cihâd, 123.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “Gazâya Giderken Azık Tedarikinin Meşruiyetine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında Buhârî, Bakara sûresinin 197. âyetinde azık tedarikini emreden خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى cümlesini zikrelemiştir ki tedariki emrolunan “zâd” (azık) hadiste sarahatle zikrolunan yiyecek ve içecektir. Bunlardan başka binecek, giyecek, harcanacak da sefer levazımının umdelerindendir. Nesâî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre Yemenliler sefer levazımını hazırlamaksızın, “Biz mütevekkil kimseleriz” diye hacca giderlermiş de yolda şundan, bundan istiâne ve hatta tese'ül ederlermiş. Bundan men için Cenâb-ı Hak, “Yolculuk hazırlığını yapınız da öyle yola çıkınız” buyurmuştur. Sonra

âyet-i kerîmede, zâdın, azığın hayırlısı takvâdır buyurulup yolculuk esnasında mûtat olan hırçınlıktan vesair münkerattan içtinap edilmesine de işaret buyurulmuştur. Hac yolunda böyle olduğu gibi cihad yolunda da böyledir. Ancak Asr-ı saâdet'te her fert cihad azığını ve harp levazımını kendisi tedarik ederdi. Fakat fakir olanlar, müslümanların ganîleri veya Resûlullah tarafından techiz edilirdi.

Hadisin râvisi olan Esmâ, ilmi, zekâsı, yüksek iradesi cihetiyle hiç şüphesiz İslâm kadınlık âleminin müstesna bir simasıdır. Bu eserimizde 675 numara ile tercüme ettiğimiz Esmâ hadisinde bir hal tercemesi vardır. Oraya bakınız! 816 ve 851 numaralarla tercüme ettiğimiz rivayetlerini de okuyunuz!

1251

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى إِكَافٍ عَلَيْهِ
قَطِيفَةٌ وَأَرْدَفَ أُسَامَةُ وَرَاءَهُ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin (bir seferde) merkebe bindiği, merkebin arkasına üstü kadife kaplı bir palan vurulmuş olduğu, Üsâme b. Zeyd'i de arkasında terkisine aldığı rivayet olunmuştur. {B2987 Buhârî, Cihâd, 127.}

1252

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَقْبَلَ يَوْمَ الْفَتْحِ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ عَلَى رَاحِلَتِهِ
مُزْدِفًا أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَمَعَهُ بِلَالٌ وَمَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ طَلْحَةَ مِنَ الْحُجْبَةِ حَتَّى أَنَاخَ فِي الْمَسْجِدِ
فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْتِيَ بِمِفْتَاحِ الْبَيْتِ فَفَتَحَ وَدَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَبَاقِي الْحَدِيثِ قَدْ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke) fetholunduğu gün Mekke'nin üstü(ndeki Kedâ semti)nden devesi üstünde olarak (şehre) yöneldi. Terkisine de Üsâme b. Zeyd'i almıştı. Bilâl de maiyetinde idi. Kâbe'nin hâdimlerinden (ve miftahdar ailesinden) Osman b. Talha da Bilâl ile beraberdi. (Resûlullah yürüdü). Tâ Mescid-i Harâm'a vardı. Devesini orada çöktürdü ve Osman b. Talha'ya beyt(-i şerif)in anahtarını getirmesini emretti. (İbn Talha gitti, anası

Selâfe'den anahtarı alıp getirdi). Kâbe'yi açtı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içeri girdi. Hadisin bundan kalan kısmı yukarıda geçmiştir. {B2987 Buhârî, Cihâd, 127.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği hadisin bakiyesi, bu eserde 294 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer hadisinin son parçasıdır ki şöyledir: Resûlullah Kâbe'ye girdi. Bilâl, Üsâme b. Zeyd, Osman b. Talha da girdiler. Sonra Kâbe kapısı kapandı. Resûlullah bir müddet Kâbe'de kaldı. Sonra çıktılar. İbn Ömer der ki, onlar çıkınca hemen koştum. Bilâl'e, "Resûlullah Kâbe'de namaz kıldı mı?" diye sordum. Bilâl, "Evet! Kıldı" diye cevap verdi. "Nerede kıldı?" dedim. "İki direğin arasında" dedi. İbn Ömer (devamla) demiştir ki, kaç rek'at kıldığını da sormak (isterdim, fakat) hatırımdan çıktı.

Hadisin bu kısmının bir izahı da vardır, oraya bakınız (294. hadisin haşiyesi).

1253

وَعَنْهُ رَوَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى أَنْ يُسَافَرَ بِالْقُرْآنِ إِلَى أَرْضِ الْعَدُوِّ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in mushafla düşman toprağına sefer edilmesini nehyettiği rivayet olunmuştur. {B2990 Buhârî, Cihâd, 129.}

İ Z A H I

Hadiste nehyolunan Kur'an ile seferden maksat, Kur'an yazılı olan mushafla seferdir. Eğer bizâtihî Kur'an'ı hâmilin sefer nehyedilmiş olsaydı, hamele-i Kur'an olanlardan hiçbir kimsenin düşman illerine gazâyâ gitmemesi lâzım gelirdi. Çünkü bizâtihî Kur'an, Resûlullah'a inzâl olunan, mushaflarda yazılı bulunan ve Resûlullah'tan tevâtür suretiyle hâfızadan hâfızaya naklolunagelen nazm-ı mübînden ibarettir. Bu mânaca Kur'an medlûlünün seferle alâkası ve seferle ittisafı imkânı yoktur. Bu cihetle hadisteki Kur'an ile murat, mushafla düşman diyarına sefer nehyedilmiştir. Bu cihetle Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisin babına, "Düşman Diyarına Mushafla Seferin Kerâheti" unvanını vererek Kur'an'la mushaf murat olunduğuna işaret etmiştir. Sonra da şu suretle istidlâl ederek, وقد سافر النبي "Resûlullah ve ashabı Kur'an bildikleri halde düşman illerine sefer etmişlerdir"⁷⁴ demiştir. Bu istidlâl bazı âlimler tarafından zayıf

görülmüş ve tenkit edilmişse de bu intikadlardan sarfınazar edilerek şöyle tasvir ediliyor: القرآن يعلمون cümlesindeki يعلمون lafzının resm-i hattı hem ilimden, hem de tâlimden alınmaya ve iki türlü istidlâlê müsaittir: İlimden me’huz olduğuna göre –ki, Yûnîniyye nüshasında bunun sıhhatine işaret edilmiştir. Biz de bu suretle tercüme ettik– Buhârî, Kur’an ile mushaf murat olduğuna istidlâl etmiştir denilebilir. Tâlimden alındığı kabul edildiği surette de, “Resul ve ashabı düşman diyarına sefer ederler ve orada Kur’an tâlim ederlerdi” demek olur. Kur’an tâlimi şifahî telkin ile olduğu gibi mushafla da olur ve bu surette ashabın bilenleri bilmeyenlerine düşman illerinde Kur’an öğretmiş oldukları bir hakikat olarak kabul edilir. Bu ise dâr-ı küfre mushafla seferin vukuunu kabul ve itiraftır.

Yukarıdaki her iki ihtimali göz önünde tutarak İbn Ebû Sufre, İmam Buhârî *Sahîh*’indeki mütalaasıyla şunu demek istemiştir: Resûlullah’ın mushafla seferden nehyetmesi, umumi ve her hale şâmil değildir. Bu hadisteki nehiy, yalnız seriyye halindeki çete efradına maksurdur. Çünkü onların vaziyeti emin değildir. Mushaf götürürlerse hakaret görmeleri ihtimali vardır. Fakat muazzam ordu teşekküllerinde bulunan askerler için vaziyet emin ve müsait olduğundan, mushaf götürmekte beis yoktur, câizdir. Ashâb-ı Nebî aleyhi’s-selâm da böyle müsait vaziyetlerde ta’lîm-i Kur’ân ile meşgul olmuşlardır. Bu da vaziyetin emniyeti halinde düşman diyarına mushaf götürmenin cevazını muktezîdir. Bu ictihad İmam Ebû Hanîfe’nin mezhebidir. Ebû Hanîfe’ye göre asker vaziyetten ve mushafın bir hakarete uğramayacağından emin olursa, mushaf götürmesi câizdir. Mâlikîler ise nehyin umumi olduğuna ve mutlak surette mushaf götürmekte kerahet bulunduğu zâhib olmuşlardır.

Bu hadisten, kâfire mushaf satmak memnu olduğu hükmü de istifade edilmiştir. Çünkü mushaf satmakla kâfire Kur’an’a ihanet edebilmesi fırsatı verilmiş olur. Selefîn âsâr-ı ilmiyyelerini muhtevi olan fıkıh kitaplarını satmak da tecviz edilmemiştir. Hatta Sübkî, “Selefîn haberlerinden ve eserlerinden mücerret olan şer’î ilimlere dair kitaplar da ilm-i şer’îye tâzimden satılmamalıdır” demiştir. Kastallânî daha kıskanç bir ictihad ile “Dinî harsımızla alâkalı olan ve meselâ lisanî ilimler gibi İslâmî her ilme dair olan kitaplar da satılmamalıdır” diyor.

Kâfire mushaf satılmaması için bu devirde ihanet müstakil bir sebep olmayabilir. Meselâ mushaf alan bir ecnebi, yazısı itibariyle yüksek bir kıymeti haiz olarak aldığı mushafa karşı, mübâlâtsiz, bir müslümandan fazla hürmet gösterebilir. Bu halde de biz Türkler’e göre onun müstakil ve mühim bir sebebi daha vardır: Millî harsımızı korumak. Bu cihetle Türk sanatkârları kalemiyle yazılan mushaflarımız üzerindeki kıskançlığımız iki cepheli olmalıdır. Fakat şu son bir asır zarfında hiç de böyle olmamıştır. Hâfiz Osman, Karahisârî, Şeyh, Kazasker gibi İslâm âleminin hiçbir yerinde eşi gösterilemeyen sanatkârlarımızın örneksiz sanat eserleri birer birer Garp’a nakledilmiştir. Eğer Maârif Vekâleti, müzelerimizde ve bazı kütüphanelerimizde bulunan mushaflarımızı sıkı bir murakabe altına almasaydı, bunların da ziyâından korkulurdu.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَكُنَّا إِذَا أَشْرَفْنَا عَلَى وَادٍ هَلَّلْنَا وَكَبَّرْنَا
ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُنَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَيُّهَا النَّاسُ ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ فَإِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ
وَلَا غَائِبًا إِنَّهُ مَعَكُمْ إِنَّهُ سَمِيعٌ قَرِيبٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Biz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (seferde) bulunurduk da her vadi üzerine yükseldikçe sesimiz mûtadından ziyade yükselerek tehlîl ve tekbir ederdik. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey nâs! Canınıza acıyın, sesinizi yükseltmeyin! Şüphesiz siz, ne sağırı çağırıyor, ne de gâibe bağıriyorsunuz! Dua ettiğiniz O (Allah), muhakkak ki sizinle beraberdir. Hem O, sesinizi çok iyi işitir; O, size (uzak değil) çok yakındır” buyurdu. {B2992 Buhârî, Cihâd, 131.}

İZAHİ

Tehlîl “lâ ilâhe illallah” demektir ki Cevdet Paşa tarafından “Yoktur tapacak, çalaptır ancak” suretinde tercüme olunmuştur. Tekbirin de gerek aslı ve gerek Türkçe’si mâlûmdur.

Bu hadis, yüksek sesle zikir ve duanın kerâhetini ifade etmektedir. Mülk sûresinin 13. âyetinde de meâlen, “Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun (fark yoktur). Çünkü Allah, gönüllerin künhünü çok iyi bilir” buyurulmuştur.⁷⁵ Ra’d sûresinin 10. âyetinde de meâlen, “Sizden sözünü gizleyen kimse ile sözünü açığa vuran kişi ve gece gizlenen kimse ile gündüz meydana gezen müsavidir” buyurulmuştur.⁷⁶ Bu âyetlerde gizli, âşikâr her söz, her nevi temayül Allah’ın ilminde müsavi olduğunu bildirmektedir. Bu cihetle ashâb-ı kirâmın zikir esnasında, harp zamanında, cenaze yanında ses yükseltmeyi kerih gördüklerini Hişâm rivayet etmiştir. Saîd b. Müseyyeb de, üç şey halkın ortaya koyduğu bid’atlardandır: Dua sırasında ref-i savt, dua sırasında elleri kaldırmak, secdeyi kısaltmak demiştir.

Buhârî burada arka arkaya dört bab açmış ve dört hadis rivayet etmiştir: **1.** “Harp Sırasında Tekbir Getirmenin Meşruiyeti Babı”, **2.** “Yüksek Sesle Tekbir Almanın Keraheti Babı” ki izah etmekte bulunduğumuz Ebû Mûsâ hadisi bu baba mensuptur, **3.** “Sefer Sırasında Bir Vadiye İnildiğinde Tesbih Edilmesi”, **4.** “Yükseklere Çıkıldıkça da Tekbir Alınmasıdır” ki bunun tercümesi 1255 numara ile gelecektir. Bir ve üç numara ile işaret ettiğimiz babların hadisleri de şu meâldedir:

75 وَأَسِرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ [سورة الملك].

76 سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ [سورة الرعد].

A) Enes b. Mâlik'ten şöyle rivayet olunmuştur: (Hayber Seferi'nde) Resûlullah (Hayber'e yakın bir yerde geceleyip) şafak sökerken Hayber'e vardı. Sabahleyin Hayberliler belleri (ve iş zenbilleri) omuzlarında (tarlalarına) çıkıp da Resûlullah'ı görünce, "(Val-lahi) şu Muhammed'dir ve askeridir, şu Muhammed'dir ve askeridir" diyerek hemen dönüp kalelerine sığındılar. (Hayberliler'i ellerinde tahrip aleti olan kazma ve kürekle görmekte tefe'ül eden) Resûlullah, ellerini kaldırarak, "*Allah büyüktür, artık Hayber harap olmuştur ve bu muhakkaktır. Biz bir kavmin yurdu içine indiğimiz zaman, korkutulan düşmanların sabahı ne fenadır! ...*" buyurdu.⁷⁷ Hadisin mutabakat noktası, "*Allah büyüktür*" diye Peygamberimizin tekbir getirmesidir.

B) Abdullah b. Ömer de demiştir ki, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hacdan, umreden, gazâ seferinden dönerken bir dağ başına çıkınca yahut düz, yüksek bir sahaya varınca üç defa tekbir getirirdi. Sonra, "*Yoktur tapacak, çalaptır ancak; O birdir, O'nun eşi, örneği yoktur; mülk O'nundur, hamd O'nundur; O'nun gücü, kudreti her şeye yeter. Biz müslümanlar rabbimize yönelir, O'na tövbe, O'na ibadet, O'na secde, O'na hamdederiz. Allah (zafer vaad etmiş) vaadinde doğru çıkmış, kulu (Muhammed)'ine yardım etmiştir, bütün düşman cemiyetlerini yalnız başına hezimete uğratmış, sindirmiştir*" diye dua ederdi.⁷⁸

Bu rivayetlerin hepsinden öğrendiğimiz şudur ki, daima Allah'a mütevekkil olan Peygamberimiz, harp gibi yüksek iradelere istinat eden seferlerde o bağlılığını arzin tehavvülâtı vesilesiyle izhar ederek ashabına göstermiş ve onların iradelerini zaman zaman teyit edip yükseltmiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا إِذَا صَعِدْنَا كَبَّرْنَا وَإِذَا نَزَلْنَا سَبَّحْنَا.

TERCÜMESİ

Ensardan Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ demiştir ki, "Biz (Peygamber'in ashabı) seferde yüksek bir yere çıkınca tekbir ederdik. Yüksek-ten (bir vadiye) inince de tesbih eder(, sübhânallah der)dik" demiştir. {B2993 Buhârî, Cihâd, 132.}

77 عن أنس رضي الله عنه قال: أصبح النبي صلى الله عليه وسلم خبير وقد خرجوا بالمساحي على أعناقهم فلما رأوه قالوا: هذا محمد والخميس محمد والخميس فلجؤا إلى الحصن. فرفع النبي صلى الله عليه وسلم يديه وقال: الله أكبر خربت خبير أنا إذا نزلنا بساحة قوم فساء صباح المنذرين.

78 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا قفل من الحج أو العمرة أو الغزو يقول كلما أوفى على ثنية أو فدفد: كبر ثلاثاً ثم قال لا إله إلا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير. آيئون تائبون عابدون ساجدون لربنا حامدون. صدق الله وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ أَوْ سَافَرَ كُتِبَ لَهُ مِثْلُ مَا كَانَ يَعْمَلُ مُقِيمًا صَحِيحًا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Âbid) bir kul hastalanır yahut (cihad veya hayır için) sefer eder (de sefer ve maraz hali mûtat ibadetine mani olur) sa mukim iken, sıhhatte iken işlemekte olduğu ibadetin benzeri, o gaziye ve o hastaya (ecr ü sevâb) yazılır. {B2996 Buhârî, Cihâd, 134.}

İZAHİ

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin senedinde üçüncü râvi bulunan İbrâhim es-Seksekî hadisi sevkederken şunu da bildiriyor: Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin oğlu Ebû Bürde Âmir, bir seferde Yezîd b. Ebû Kebşe ile görüşüyordu. (Yıl boyu oruç tutmak itiyadında olan) Yezîd bu seferde de oruçlu idi. Ebû Bürde ona, “Babam Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu çok defa işittim” dedi ve bu hadisi sevkeyledi. Ben de bunu bu suretle Ebû Bürde’den işittim diyor ki rivayet ilmi bakımından kıymetlidir.⁷⁹

Metinde kavis içinde gösterilen uzunca ziyade, Ebû Dâvûd’un rivayet tarikinden istifade edilerek yazıldı. Şârih İbn Battâl, “Hadisten istinbat olunan hüküm nâfile ibadetlere münhasırdır; farzlara şümülû yoktur. Farzlar, hastalık ve yolculuk gibi sebeplerle sâkıt olmaz” demiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي الْوَحْدَةِ مَا أَعْلَمُ مَا سَارَ رَاكِبٌ بِلَيْلٍ وَحْدَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’den “Nâs, yalnız başına yolculuktaki benim bildiğim mahzuru bilseydi hiçbir süvari yalnız başına gece yolculuğu etmezdi” dediğini rivayet etmiştir. {B2998 Buhârî, Cihâd, 135.}

79 قال إبراهيم أبو إسماعيل السكسكي سمعت أبا بردة واصطحب هو و يزيد بن أبي كبشة في سفر فكان يزيد يصوم في السفر فقال له أبو بردة سمعت أبا موسى مرارا يقول: قال رسول الله... {B2996 Buhârî, Cihâd, 134.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Buhârî* metnindeki unvanı, “Yalnız Başına, Refiksiz Gece Yolculuğu Mekruh mudur, Değil midir?” suretindedir. Buhârî’nin bu sualine İbn Ömer hadisinin zâhirine göre verilecek cevap menfidir. Bu cevap hadisten açık olarak anlaşıldığı halde müellifin terdîd ile سوال irat etmesi, bu babdaki diğer bir rivayetin de müsbet bir hükme delâlet etmesindendir. Zebîdî’nin ihtisar maksadıyla *Tecrîd*’e almadığı bu hadisin meâli şöyledir: Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ der ki, Hendek Gazâsı günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem halka, “*Benî Kurayza vaziyetine dair bana kim haber getirir?*” diye ilân eyledi. Bu davete Zübeyr icâbet etti. Bir zaman sonra tekrar, “*Bana kim haber getirir?*” diye davet etti. Bu defa da Zübeyr icâbet etti. Üçüncü defa bir kere daha davet ettiğinde yine Zübeyr icâbet etmekle Resûlullah, “*Her peygamberin muavinleri vardır, benim muavinim de Zübeyr’dir*” buyurmuş.⁸⁰ Bu hadisin bir rivayet tariki yukarıda 1205 numara ile tercüme edildi. Oraya bakınız! Zübeyr b. Avvâm, Benî Kurayza içine casus olarak gitmişti ve tabii bu vazifeyi yalnız başına gece gidip görmüştü. Bu vak’a, gece yalnız sefer etmekte kerâhet olmadığını ifade ettiğine göre bununla İbn Ömer hadisi arasında nefyen ve isbaten ihtilâf görülebilirse de telif olunur: Câbir hadisi münferiden seferin zaruretime ve maslahatına müstenit olmak üzere cevazını ifade eder ki bu cevaz, gidilmesi muktezâ müstesna sefer haline münhasırdır. Bunun haricindeki hallerde ise kerahet vardır.

Gece seferi hakkındaki babın mühim bir hadisi de Zeyd b. Eslem’in babasından rivayet ettiği “cem’u’s-salâteyn” hadisidir ki iki namazı bir vakitte kılmaktır. Müellif Zebîdî bu hadisi yukarıda “Kasrû’s-salât” bahsinde *Tecrîd*’e aldığından burada zikretmemiştir. Buhârî’nin oradaki rivayeti, doğrudan İbn Ömer’in kendisindedir.

Sonra bu İbn Ömer hadisinde “Cem’u’s-salâteyn” bahsinin akşamla yatsı namazlarının guruptan ve kızılık battıktan sonra kılınmış olduğuna dair yalnız bir safhası bildirilmiştir. Halbuki bu mühim bahsin öğlenle ikindi namazlarının cem’i, cem’in mütekaddim veya müteahhir olması, yolculuk ve korku gibi bir özüre müstenit olup olmaması, yolculuğun hac seferine ve Arafat, Mina mevkilerine maksûr ve münhasır olup olmamalarına dair rivayetler ve bu rivayetler hakkında fukahânın sebkenen ictihadları da vardır. Biz bütün bunları ilmî bir sistem dahilinde burada hulâsa edeceğiz:

1. İbn Eslem demiştir ki: Bir hac seferinden avdetde Mekke yolunda Abdullah b. Ömer ile bulundum. Yolda İbn Ömer’e refikası Safiyye bint Ebû Ubeyd’in –ki meşhur Muhtar es-Sekafî’nin hemşiresidir– ağır hasta olduğu haberi erişti. Süratle yol almaya başladı. (Akşam vakti hulûl edince namaz vakti kendisine bildirildiyse de aldırmadı). Tâ gurup kızılığı zâil oluncaya kadar yürüdü. Sonra râhilesinden indi. Akşamla yatsı namazlarını

80 {B4113 Buhârî, Megâzî, 30.} {Bu ifade 1205 numaralı rivayette de yer almış ve orada “*Her peygamberin ashâbı içinde bir güzîdesi vardır. Benim güzîdem de Zübeyr’dir*” şeklinde tercüme edilmiştir.}

cemederek kıldı ve “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yolda yürüyüş kıvıştığında akşam namazını, yatsı vaktine kadar tehir ederdi de iki namaz arasını birleştirdi” dedi.⁸¹

2. Akşamla yatsının cem’i gibi öğle ile ikindinin cem’ini de Buhârî İbn Abbas’tan şöyle rivayet ediyor. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde yürüyüş üzere olduğu zamanda öğle ile ikindi namazlarını, (yine böyle) akşamla yatsıyı cemederd. ⁸²

Her iki hadiste cem’-i salâteynin esnâ-i seferde cem’-i tehir ile yani öğlenin ikindiye, akşamın da yatsı vaktine tehiri suretiyle iki namazın bir vakitte birleştirildiği bildiriliyor ve bu cem’in sefere ihtisası ifade ediliyor.

3. Cem’-i takdîm hakkında Ahmed b. Hanbel’in İbn Abbas’tan mevsûlen bir rivayeti vardır ki bu rivayete Buhârî, *Sahîh*’inde muallak olarak işaret ediyor: İbn Hanbel’in rivayetine göre İbn Abbas bir kere İkrime’nin, Küreyb’in içinde bulunduğu bir cemaate hitap ederek, “Ey cemaat! Size Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde kıldığı namazdan haber vereyim mi?” demişti. (İkrime ile Küreyb diyor ki), biz de, “Evet haber ver!” dedik. İbn Abbas, “Resûlullah konak yerinde iken gün devrilmiş bulunursa, râhilesine binmezden önce öğle ile ikindiye cemetmek itiyadında idi. Eğer konak yerinde iken gün devrilmemiş olursa, râhilesine binerek ikindi vakti hulûl edinceye kadar yürürdü. İkinci vakti iner; öğle ile ikindi cemedilerek kılardı” diye haber verdi. ⁸³ İbn Abbas’ın bu hadisini Buhârî’nin vasletmeyip ta’lîkan rivayet etmesi kendi şartına uymadığı içindir. Hatta kendi şartına uyup da mevsûlen *Sahîh*’inde rivayet ettiği şu Enes b. Mâlik hadisine muhalif bulunduğu için işaretle iktifa etmiştir.

4. Enes b. Mâlik demiştir ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gün devrilmezden önce göç ederse, öğle namazını ikindi vaktine kadar tehir ederdi. Sonra öğle ile ikindi namazlarını cemederd. Eğer göç sırasında gün devrilmiş olursa öğleyi kılar, sonra râhilesine binerdi. ⁸⁴ Şu halde cem’-i mütekaddim iddia edenlerin delili tamam değildir.

5. Cem’-i salâteynin düşman korkusu, yol meşakkati gibi bir sebebe istinadı hususunda da Müslim’in İbn Abbas’tan şu iki rivayeti vardır: İbn Abbas demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem öğle namazıyla ikindiye, akşamla da yatsıyı ne düşman korkusu, ne de yol meşakkati olmayarak cemedip de kıldı. Bundan sonra Müslim yine İbn

81 عن زيد بن أسلم عن أبيه قال كنت مع عبد الله بن عمر بطريق مكة فبلغه عن صفية بنت أبي عبيد شدة وجع فأسرع السير. حتى إذا كان بعد غروب الشفق ثم نزل فضلى المغرب والعمة يجمع بينهما ثم قال إني رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا جد به السير آخر المغرب وجمع بينهما.

82 عن ابن عباس رضي الله عنهما قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجمع بين صلاة الظهر والعصر إذا كان على ظهر سير ويجمع بين المغرب والعشاء.

83 روى أحمد بطريق عكرمة وكريب عن ابن عباس قال: ألا أخبركم عن صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم في السفر؟ قلنا بلى! قال: كان إذا زاغت الشمس في منزله جمع بين الظهر والعصر قبل أن يركب. وإذا لم ترغ له في منزله سار حتى إذا كانت العصر نزل فجمع بين الظهر والعصر. [و هكذا أخرجه الترمذي].
{HM3480 İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 367. Kaynakta “ألا أخبركم” ifadesi yerine “أحدثكم ألا” lafzı yer almaktadır.}

84 عن أنس بن مالك رضي الله عنه قال كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا ارتحل قبل أن تزيغ الشمس آخر الظهر إلى وقت العصر ثم يجمع بينهما وإذا زاغت صلى الظهر ثم ركب [رواه البخاري في باب يؤخر الظهر إلى العصر]
{B1111 Buhârî, Taksîr, 15.}

Abbas'tan gelen bir tarikinde de, Resûlullah'ın öğle ile ikindiye, akşamla da yatsıyı havf ve sefer olmaksızın Medine'de kıldığını, rivayet etmiştir.⁸⁵

6. Müslim'in bir rivayetine göre de İbn Abbas demiştir ki, "Ben Resûlullah ile öğle ile ikindiye cemederek, sekiz rek'at, akşamla da yatsıyı cemederek yedi rek'at kıldım" demiş (Râvi Câbir b. Zeyd diyor ki) ben, "Yâ Ebû's-Şa'sâ! Öyle zannediyorum ki Resûlullah öğle namazını tehir, ikindiye tâcil ederek, yine böyle akşam namazını tehir, yatsıyı tâcil etmek suretiyle bu namazları cemetmiştir" diye İbn Abbas'a sordum. O da, "Ben de öyle sanıyorum!" diye cevap verdi demiştir.⁸⁶ Bu ise hakikatte iki namazı bir vakitte cemetmek değildir, belki birinciyi son vaktinde ikinciyi de ilk vaktinde kılmaktır. Hatta râvi Saîd b. Cübeyr'den, Peygamber niçin böyle iki namazın birini tehir, öbürünü tâcil etmiştir? diye sorulmuş da, o da, senin bana sorduğun gibi ben de İbn Abbas'a sordum. O da, Peygamber, ümmetinden hiçbir kimseye güçlük vermemek için! diye cevap verdi demiştir.

7. İbn Ebû Şeybe ile Taberânî'nin rivayetlerine göre İbn Mes'ûd, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seferde birini tehir, öbürünü tâcil ederek iki namazı arka arkaya kılmak suretiyle cemetmiştir demiştir ki bu da İbn Abbas'ın yukarıdaki rivayeti mahiyetindedir. Yine İbn Mes'ûd'dan *Sahîhâyn*'da rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi vaktinin haricinde namaz kılar görmedim. Yalnız (o, Müzdelife'de) akşamla yatsıyı cemederek kılmıştır. Bir de (yine Müzdelife'de) sabah namazını erkence vaktinden önce kıldırdı" demiştir.⁸⁷

8. Yine Abdullah b. Mes'ûd'dan Buhârî'nin rivayetine göre müşârün ileyh bir hac-cında yatsı ezanı sırasında yahut ona yakın bir zamanda Müzdelife'ye gelmiş, orada akşam ve yatsı namazlarını, her birini başlı başına birer ezan ve kametle kıldırılmış ve bu iki namaz arasını akşam taamı ile ayırmış, bundan sonra İbn Mes'ûd şafak söktüğü sıra sabah namazını kıldırmıştır. Hatta cemaatten kimi fecir tulû' etti, kimi de etmedi diyordu. Sonra Abdullah b. Mes'ûd, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem 'akşamla yatsıdan ibaret olan şu iki namaz, şu Müzdelife mevkiinde mûtat olan vakitlerinden tahvil edilmiştir. Sakın nâs, yatsı vakti girmeden Müzdelife'ye gelip de bu iki namazı erkenden cemetmesin! Sabah namazının vakti de (tulû'-i fecre işaret ederek), şu saattir' buyurdu" demiştir.⁸⁸

85 عن ابن عباس قال صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم الظهر والعصر جميعا والمغرب والعشاء جميعا في غير خوف ولا سفر. وفي رواية بالمدينة في غير خوف ولا سفر. [رواه مسلم في باب الجمع بين الصلاتين في الحضر] {M1628, M1629 Müslim, Mûsâfirîn, 49, 50.}

86 عن جابر بن زيد عن ابن عباس قال صليت مع النبي صلى الله عليه وسلم ثمانيا جميعا وسبعا جميعا قلت يا أبا الشعثاء أظنه آخر الظهر وعجل العصر وآخر المغرب وعجل العشاء قال: وأنا أظن ذاك [رواه مسلم في باب الجمع بين الصلاتين في الحضر]. {M1634 Müslim, Mûsâfirîn, 55.}

87 عن ابن مسعود قال: ما رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى صلاة لغير وقتها إلا يجمع فاتة جمع بين المغرب والعشاء بجمع وصلى صلاة الصبح في الغد قبل وقتها [رواه الشيخان]. ما رأيت النبي صلى الله عليه وسلم صلى {Aynî, Umde, V, 31; B1682 Buhârî, Hac, 99. Buhârî'deki rivayetin metni صلى صلاة بغير ميقاتها، إلا صلاتين: جمع بين المغرب والعشاء، وصلى الفجر قبل ميقاتها şeklindedir.}

88 عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه إنه قدم جمعا فصلى الصلاتين؛ كل صلاة وحدها بأذان وإقامة والعشاء بينهما ثم صلى الفجر حين طلع الفجر قائل يقول طلع الفجر وقائل يقول لم يطلع الفجر. ثم قال إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال إن هاتين الصلاتين حولتا عن

Yukarıdaki hadislerin râvileri olan ashaptan başka Ali, Câbir, Ebû Eyyûb, Ebû Hüreyre gibi birtakım sahâbînin de bu hususta rivayetleri varsa da bunların rivayetleri yukarıdaki rivayetlerin başka bir suret ve tarik ile ifadeleri bulunduğundan, onların naklini zâit addettik.

FUKAHANIN BU HADİSLER ÜZERİNDEKİ İCTİHADLARI

Fukahadan bir kısmı, yukarıdaki hadislerden bir kısmının zâhirine bakarak herhangi bir seferde gündüz namazları geceye ve gece namazları gündüze bırakılmamak şartıyla yani öğle ile ikindiye, akşamla yatsıyı bunlardan birinin vaktinde cemetmek câizdir demişlerdir. Şâfiî'nin, Ahmed'in, İshak b. Râhûye'nin mezhepleri de böyledir. Şârih İbn Battâl da, âlimlerin cumhuruna göre misafir için öğle ile ikindinin, akşamla yatsının arasını cemetmek câizdir. O cem', ister cem'-i mütekaddim, ister cem'-i müteahhir suretinde olsun demiştir.

İbn Hacer'le Bedreddin el-Aynî gibi iki büyük *Buhârî* şârihinin şeyhi olan Zeynüddin el-İrâkî, bu meselede altı kavil ve ictihad vardır diyerek şöyle tâdât ve izah etmiştir: **1.** Cem'in ister cem'-i mütekaddim, ister cem'-i müteahhir olsun, mutlak surette misafir için cem'in cevazı ictihadıdır. Bu ictihad, ashaptan bir cemaatten de nakledilmiştir ki Ali b. Ebû Tâlib, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Zeyd, Üsâme b. Zeyd, Muâz b. Cebel, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Ömer, İbn Abbas o cümledendir. Bir kısım tâbiünden de nakl olunmuştur ki Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs, Mücâhid, İkrime, Câbir b. Zeyd, Rebîatürre'y, Ebû'z-Zinâd, Muhammed b. Münkedir, Safvân b. Süleym onlardandır. Eimmeden bir cemaat de bu ictihadda bulunmuşlardır ki Süfyân es-Sevrî, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr, İbn Münzir, Mâlikîler'de Eşheb, meşhur olmayan bir kavle göre Mâlik bu cümledendir. **2.** Seferde cem'-i salâteyn, yalnız yürüyüş şiddet ve ehemmiyet kesbettiği zaman câiz olduğu ictihadıdır ki bu da Üsâme b. Zeyd ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. İmam Mâlik'ten de meşhur olarak nakl olunan budur. **3.** Yol almak murat olduğu zamanda câiz olmasıdır ki Mâlikîler'den İbn Habîb'in ictihadıdır. **4.** Cem'-i salâteynin mekruh olması kavlidir. *Ahkâm* sahibi İbn Arabî, "Bu ictihad, Mısır âlimlerinin İmam Mâlik'ten naklettikleri bir kavildir" demiştir. **5.** Cem'-i te'hîr câiz olup cem'-i takdîm câiz olmamasıdır. Bu da Zâhirî mezhebinin en benâm âlimi İbn Hazm'ın mezhebidir. **6.** Sefer sebebiyle câiz olmayıp ancak Arafat'ta öğle ile ikindinin, Müzdelife'de de akşamla yatsının cem'-i tehir ile cemedilmesinin cevazıdır. Bu da Hasan-ı Basrî'nin, İbn Sîrîn'in, İbrâhim en-Nehaî'nin, Esved'in, İmam Ebû Hanîfe'nin ve ahabının mezhebidir. Mâlikîler'den İbn Kâsım'ın İmam Mâlik'ten rivayeti de böyledir. Kendisi de İbn Kâsım bunu ihtiyar etmiştir. İbn Şeddâd'ın *Delâilü'l-ahkâm*'da rivayetine göre, İbn Mes'ûd'un Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın mezhebi de böyledir. Ebû Dâvûd ile İbn Sîrîn de İbn Ömer'den bu suretle nakletmişlerdir. Câbir b. Zeyd, Mekhûl, Amr b. Dînâr, Sevrî,

Esved ile ashabı, Ömer b. Abdülazîz, Sâlim, Leys b. Sa'd hep bu ictihadda bulunmuşlardır. İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*inde rivayetine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, "Bir özre müstenit olmayarak iki namazı bir vakitte birleştirmek kebâirdendir" demiştir. Gariptir ki Nevevî, Ebû Yûsuf'la Muhammed, üstatları Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. Onların ictihadları da Şâfiî ile Ahmed b. Hanbel'in mezhebi gibidir demişse de *Gâye* sahibi *Hidâye* hâşiyesinde bu sözün aslı olmadığını bildirmiştir.

Hanefî imamlarının bu babdaki müstened-i şer'ileri İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Enes hadisleridir ki bunları yukarıda naklettik. Müslim de "Kitâbü'l-Hac"da Peygamber'in Arafat'tan Müzdelife dönüşüne ve Müzdelife'de akşamla yatsıyı cemettiğine dair açtığı bir babında bu hususta rivayet olunan bütün sahih haberleri toplamıştır (*Müslim*, IV, 73, 74, Matbaa-i Âmire neşri, harekeli).

Bundan başka Müslim, hazarda ve seferde cem'-i salâteyne dair açtığı iki babında da toplamıştır (*Müslim*, II, 150-153'e bakınız).

Yine Müslim, Ebû Katâde'den, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *Uyuyakalıp da namaz vaktini geçirmekte taksîr yani namazı kusurlamak, geri bırakmak yoktur. Tefrit, ancak uyanık iken başka bir namaz vakti girinceye kadar namazı tehir etmektir.*⁸⁹

Tahâvî *Meâni'l-âsâr* şerhinde, cem'-i salâteyn hakkındaki bütün bu rivayetleri, Resûlullah'ın iki namazdan birini son vaktine tehir, öbürünü de ilk vaktinde kılmak suretinde telakki etmiştir. Fukahanın yukarıdan beri naklettiğimiz ictihadlarını *Umdetü'l-kârî*den naklettik (III, 566-567). Aynî'nin orada daha başka izah ve istidlâli de vardır, bakınız.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَاسْتَأْذَنَهُ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ أَحْيٍ
وَالِدَاكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e bir kişi geldi de ondan cihad(a gitmesi) hususunda izin istedi. Resûlullah da, "Anan, baban sağ mıdır?" diye sordu. O, "Evet!" diye tasdik etti. Resûlullah, "Şu halde sen (ibtidâ) onların rızasına çalış!" buyurdu. {B3004 Buhârî, Cihâd, 138.}

89 ليس في النوم تفريط إنما التفريط في اليقظة أن يؤخر صلاة حتى يدخل وقت صلاة أخرى [رواه مسلم عن أبي قتادة]
{Müslim'in *Sahih*'inde tespit edilemeyen rivayet için bkz: D441 Ebû Dâvûd, Salât, 11; Aynî, *Umde*, VII, 150.}

Cihad için müsaade isteyen zâtın adının Muâviye b. Câhime olduğunu İbn Abdülber bu hadisin bir rivayet tarikinde tahrîc etmiştir. Câhime b. Abbas olduğu da bildirilmiştir. İlk aile yuvası ana, baba ile kurulduğu ve bu ikisi aile dirlik ve düzenliğinin temel taşı olduğu için İslâm dini ana, baba rızasına müstesna bir mevki vermiştir. Bu cihetle Peygamberimiz bu vâkıada İbn Câhime'nin cihada iştirak edebilmesini ana baba rızasına ta'lik etmiştir. Şu da muhakkaktır ki rızaya ta'lik buyurulan bu cihad, devlet tarafından davet olunan nefir-i âm veya hususi surette farz olan cihad değildir. Belki ihtiyara tâbi gönüllülerden tertip olunan bir seriyye cihadıdır. Nasıl ki İbn Hibbân'ın yine Abdullah b. Amr'dan tahrîc ettiği bir rivayete göre bir kere Resûlullah efendimize biri gelmiş de, ibadetlerin en faziletlisi hangi ibadettir diye sormuş; Resûlullah, “*Namazdır*” buyurmuş. Sorucu, “Sonra nedir?” demiş. Resûlullah, “*Cihad*” buyurmuş. Sonra bu sorucu, “Ya benim anam babam var” demiş; Peygamberimiz de, “*Onların rızasını almak hayırlıdır*” buyurmuş. En sonu bu sâil, “Yâ Resûlellah! Seni hak peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki ben, ana baba şefkatine meyletmeyerek muhakkak surette ve elbette cihad edeceğim” demiş, Peygamberimiz de, “*Orasını sen daha iyi bilirsin!*”⁹⁰ buyurmuş. Şârih Aynî, İbn Hibbân'ın bu rivayetinde ana babaya hürmet üzerine takdim olunan bu cihad, farz-ı ayın olan cihad olacaktır diyor.

Hakikaten ana baba rızasıyla cihad arasındaki fazilet tertibi vak'alara, hadiselerle, cihadın mecburi veya ihtiyarî olmasına göre değişmiştir. Nasıl ki Amr b. Âs'tan gelen bu iki rivayetten birincisi ki mevzumuz olan Buhârî'nin rivayetidir ve bu ihtiyara tâbi bir gönüllü cihadı olduğunda şüphe yoktur. İkincisi olan İbn Hibbân rivayeti mecburi ve farz-ı ayın olan cihaddır. Bu cihetle selef âlimlerinden pek çoğu –ki, Evzâî, Sevrî, Mâlik, Şâfiî, Ahmed o cümledendir– devletçe bir zaruret görülmedikçe ana babadan istîzân edilir. Devletçe zaruret görülünce ihtiyar zâil, cihada iştirak vâcib olur demişlerdir. Ebû Dâvûd'un bir rivayeti de bu hususta bizim için medâr-ı tefrîk olur. Ebû Saîd el-Hudrî demiştir ki, Yemen'den birisi hicret edip Medine'ye Resûlullah'ın huzuruna gelmiş ve cihad için izin istemişti. Resûlullah, “*Yemen'de kimsen var mıdır?*” diye sordu. O da, “Anam babam var” dedi. Resûlullah, “*Onlar sana izin verdiler mi?*” diye sordu. O da, “Hayır, vermediler” demesi üzerine Peygamberimiz, “*Haydi Yemen'e git, izin iste! İzin verirlerse gel, cihad et! Vermezlerse ananı babanı memnun etmeye çalış!*”⁹¹ buyurdu.

90 روى ابن حبان من حديث عبد الله بن عمرو جاء رجل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فسأله عن أفضل الأعمال فقال الصلاة قال: ثم ما قال الجهاد قال: فإن لي والدين فقال برك بوالديك خير. فقال: و الذي بعثك نبيا لأجاهدن ولا أتركهما قال فأنت أعلم.

{Aynî, *Umde*, XIV, 251; İbn Balabân, *el-İhsân*, V, 8, no: 1722. İbn Hibbân'ın *Sahih*'indeki metin şu şekildedir: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنْ أَفْضَلِ الْأَعْمَالِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّلَاةُ»، قَالَ: ثُمَّ مَهْ؟ قَالَ: «ثُمَّ الصَّلَاةُ»، قَالَ: ثُمَّ مَهْ؟ قَالَ: «ثُمَّ الصَّلَاةُ»، ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، قَالَ: ثُمَّ مَهْ؟ قَالَ: «ثُمَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»، قَالَ: فَإِنْ لِي وَالِدَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمْرُكَ بِوَالِدَيْكَ خَيْرٌ»، فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ نَبِيًّا، لِأَجَاهِدَنَّ وَلَا أَتْرُكُهُمَا، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فَأَنْتَ أَعْلَمُ».

91 روى أبو داود من حديث أبي سعيد الخدري أن رجلا هاجر إلى النبي صلى الله عليه وسلم من اليمن فقال: هل لك أحد باليمن؟ قال:

عَنْ أَبِي بَشِيرٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَالنَّاسُ فِي مَبِيتِهِمْ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَسُولًا أَنْ لَا تَبْقَيْنَ فِي رَقَبَةٍ بَعِيرٍ قِلَادَةً مِنْ وَتَرٍ أَوْ قِلَادَةً إِلَّا قُطِعَتْ.

TERCÜMESİ

Ensardan Ebû Beşîr radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bazı seferlerinde halk (askerler) yerlerinde gecelediği sırada Ebû Beşîr Resûlullah ile beraber bulunmuş ve bu halde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyd b. Hârîse'yi göndererek (halk arasında), "Sakın ha, hiçbir devenin boynunda ok yayı kirişinden (takılmış) kılâde (boğmuk) kalmasın,⁹² yahut mutlak surette hiçbir kılâde kalmasın, muhakkak kesilsin, koparılсын!" (diye ilân ettirmiş ve hiçbir deve boynunda çan bırakılmayıp hepsi koparılmıştır). {B3005 Buhârî, Cihâd, 139.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi devenin (vesair hayvanların) boynundaki çan ve kılâde gibi nazarlık olarak takılan şeylerin kerahetine dair açtığı bir babında⁹³ rivayet etmiştir. Gerçi Buhârî'nin rivayet ettiği metinde çan takılması açıktan açığa zikir ve nehyedilmemiş, yalnız kırıştan mâmul kılâde ve boğmukların koparılması emrolunmuşsa da fakat halk Câhiliye devirlerinden beri hayvan boynuna sırimdan boğmak bağlamak ve buna da çan takmak itiyadında bulunduğundan, kılâdeden nehyde çan ve incik boncuk gibi şeylerin takılmasından nehiy de zaruri olarak dahil bulunur. Bununla beraber Dârekutnî'nin yine Ebû Beşîr'den gelen rivayet tarikiinde Resûlullah'ın bu ilânı üzerine develerin boynundaki bütün çanların koparıldığı sarahatle zikredilmiştir ki biz de onu Türkçemize çevirirken kavis içinde gösterdik.

Hadiste yalnız deve boynuna takılan kılâdenin zikrolunması, böyle şeylerin Araplar'da daha çok deve boynuna takılmış olmasındandır. Yoksa kılâde takılması umumi surette nehyedilmiştir.

Hadisteki nehyin, tercümede "yahut" kelimesiyle ifade ettiğimiz tereddütlü rivayet olunması râvinin şekkindendir: Râvi, neyholunan mutlak kılâde mi idi, yoksa kırıştan mâmul kılâde mi idi kestiremediğinden tereddütlü rivayet etmiştir.

أبوأي. قال أذنا لك؟ قال لا. قال أرجع إليهما فاستأذنهما فإن أذنا لك فجاهدا! وإلا فبرهما. و صححه ابن حبان.

{D2530 Ebû Dâvûd, Cihâd, 31.}

92 Bu tercümemiz *Tecrid* metnindeki لا تبقين sîgası mâlûm ve bekâdan me'huz olduğuna göredir. Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Buhârî* metnlerinde meçhul sîgasıyla لا تبقين "lâ tübkayenne" mazbuttur, ibkâdandır, "sakın bırakılmasın!" demektir. Şârih Aynî ve *Mişkât* şerhinde Ali el-Kârî bu nüshayı iltizam, mâlûm sîgasına da şerhlerinde işaret etmişlerdir.

93 باب ما قيل في الجرس و نحوه في أعناق الإبل [بخاري]

İbnü'l-Cevzî ulemânın bu babda sözlerini yani hayvan boynuna takılan tasmanın ne maksatla ta'lik ve niçin nehyedildiğini üç kısma ayırarak şöyle izah etmiştir: **1.** Câhiliye halkının bunu nazar değmesin, göz dokunmasın maksadıyla takagelmiş olmalarıdır ki Peygamberimiz bunların hayvan boyunlarından hemen koparılıp atılmasını emretmekle bu makûle hurafelerin Allah'ın emr ü takdîrinden hiçbir şey değiştiremeyeceğini bildirmiş oluyor. **2.** Hayvan gezip koşarken bu tasma ile boğulmasın diye koparılması emredilmiş olmasıdır ki bu fikir Hanefî imamlarından Muhammed b. Hasan'dan da bu suretle hikâye olunmuştur. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan da bu fikri teyit eden şu sözler nakledilmiştir: Peygamber'in bunu nehyetmesi, hayvanların boyunlarındaki tasma ile ezâlanmasından, teneffüste, yaylımda hayvana güçlük vermesinden, bir ağaca takılıp boğulmasından, seyr ü hareketindeki çevikliğe mani olmasındandır. **3.** Halkın bu takılan tasmalara çan takmak itiyadında bulunmasıdır ki Buhârî'nin yukarıda bildirdiğimiz babının unvanı da buna delâlet eder ve bu surette nehiy, çan sesiyle ordunun seyr ü hareketinden düşmanın haberdar olması endişesine mâtuf bulunuyor.

Çan takmanın kerahetine gelince, bu da Müslim'in Ebû Hüreyre'den tahrîcine göre, “Çan şeytanın zurnasıdır”⁹⁴ buyurulmasından ve sesi, şekli itibariyle kilise çanına benzemesindendir. Ebû Dâvûd'un, Nesâî'nin Ümmü Habîbe'den merfûan rivayetlerine göre, “İçlerinde çan bulunan kabile arasında melekler girip sohbet etmez”⁹⁵ buyurulmuştur.

Ulemânın cumhuruna göre hadisteki nehiyden anlaşılan kerahet, tenzihî kerahettir. Tahrîm matlup değildir. Bazıları da tahrîme kâil olmuşlardır. Bazı âlimler de bir lüzum ve ihtiyaç olmaksızın takmak memnûdur. Lüzum üzerine takılırsa câizdir demişlerdir. İmam Mâlik, bu nehyi yalnız giriş kılâdeye tahsis etmiş, bundan başkası ise göz değmeyi karşılamak niyeti bulunmamak şartıyla câizdir demiştir.

Bütün bu mâlûmatı bize veren şârih Aynî diyor ki: “Bu babda vârit olan nehiylerin hepsi isâbet-i ayından korumak maksadıyla ibtidâî bazı kadınların nazarlık diye çocuklarına taktıkları hamâil, boncuk makûlesinin takılmasına da teveccüh eder. İçinde Kur'an, zikrullah bulunan kılâdenin teberrûken takılmasına ait değildir. Yine böyle kibr ü gurûru mûcip olmamak ve israf derecesine varmamak şartıyla ziynet için takılan şeylerden de nehiy yoktur.

Çan takmak hakkında da ulemânın ihtilâfı vardır. Bazıları mutlak surette câiz değildir demişlerdir. Bazıları lüzum üzerine tecviz etmiştir. Bazıları da koyun gibi küçük hayvanlara takmak câizdir demişlerdir.

94 {M5548 Müslim, Libâs, 104.}

95 {D2554 Ebû Dâvûd, Cihâd, 46.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَخْلُوتُ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ وَلَا تُسَافِرَنَّ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا مُحَرَّمٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اكْتَسَبْتُ فِي غَزْوَةٍ كَذَا وَكَذَا وَخَرَجَتْ امْرَأَتِي حَاجَةً فَقَالَ اذْهَبْ فَحُجِّ مَعَ امْرَأَتِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittiği rivayet olunmuştur. Hiçbir erkek (mahremi olmayan) bir kadınla sakın تنها bulunmasın! Hiçbir kadın da kendisiyle beraber bir mahremi (nikâh geçmez hısımları) bulunmaksızın sakın sefer etmesin! Resûlullah'ın bu nehyi üzerine (ashaptan) bir kişi ayağa kalkarak, "Yâ Resûlellah! Ben şöyle şöyle bir gazâyâ yazılmıştım; halbuki zevcem hacetmek üzere yola çıkmıştır (ne buyurulur?)" diye sordu. Resûlullah, "Haydi sen de git, karınla beraber hacet!" buyurdu. {B3006 Buhârî, Cihâd, 140.}

İZAHİ

Buhârî şârihleri bu seferin ve sual soran sahâbî ile zevcesinin adlarını bilmediklerini haber veriyorlar. Bilinen bir şey varsa, o da bu sahâbînin adını gazâ divanına yazdırıldığını bildirmesine göre bu zat, devletçe davet olunan umumi veya hususi bir seferberlik üzerine icâbet etmiş bir asker olmayıp belki askerî divana adını yazdırmış gönüllülerden bir mücahid olduğu ve askerliği ihtiyarî bulunduğu için karısıyla beraber hacca gitmesine müsaade buyurulduğudur.

Bu hadisten birinci derecede istifade edilen hüküm, fesada vesile olabileceğinden, aralarında nikâh câiz olan bir kadınla bir erkeğin tenhada ve bir arada bulunmalarının fena neticelerini önlemek için nehyedilmiş olmasıdır. İkinci olarak da kadının yanında mahremi bulunmaksızın sefer etmesi meselesi gelir ki izaha muhtaçtır. Şöyle ki hadisteki mahrem lafzı âmdır; neseple, nesebin gayri izdivaç ile hâsıl olan mahremelere şâmilidir. Kadının bir mahremi ile müsafereti, kendini korumaya mâtuf olduğundan, ulemâ, kadının mahreminin sika yani güvenilir kimse olmasını şart kılmamışlardır. Nesebî mahrumiyet tabiidir; şer'in tesis ettiği nikâh mahrumiyetinden daha kuvvetli surette fena neticelere manidir. Zevc hakkında ise böyle bir şartın lüzumsuzluğu vâzıhtır, lağvdir. Ancak zevcin oğlu ve karısının üvey oğlu kadının mahremi olmakla beraber bu şer'î mahremiyet nesebî mahremiyet derecesinde tabii bir kuvveti haiz olmadığından, zamanın fesadını da hesap eden İmam Mâlik kadının üvey oğluyla müsaferetini çirkin görmüştür.

Hadisteki sefer lafzı da âmdir. Bu cihetle sefer, uzun olsun kısa olsun; hac seferi olsun, başka bir yolculuk olsun umumuna şâmilidir. Sefer lafzının umumiyetiyle ihticâc ederek İbrâhim en-Nehaî, Şa'bî, Tâvûs ile Zâhirîler nehyin umumi olduğuna zâhib olmuşlardır.

Mevzumuz bulunan İbn Abbas hadisi, kadının sefer hakkına dair rivayet olunan haberlerden biridir. Bu hususta Ebû Hüreyre'den Müslim'in bir günlük, Ebû Saîd el-Hudrî'den Buhârî'nin iki günlük, İbn Ömer'den de Ebû Dâvûd'un, Ahmed'in, Tahâvî'nin üç günlük mesafeye seferin menhî olduğuna dair rivayetler de vardır. Bunlardan her birini bir kısım âlimler iltizam etmişlerdir. Ebû Hanîfe ile ashâbı İbn Ömer'in şu meâldeki hadisi ile amel etmişlerdir: Bu rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “*Kadınlar, kendileriyle beraber bir mahremi bulunmadıkça üç günlük mesafeye sefer etmesinler!*” buyurmuştur.⁹⁶

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ عَجَبَ اللَّهُ مِنْ قَوْمٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فِي السَّلَاسِلِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Dünyada müslüman oluncaya kadar esaretle) zincirlere bağlanan, (bilâhare müslüman olup esaret bağından kurtulup âhirette) cennete giren bir cemaat(in mükâfat görmesin)den Allah razı olmuştur” buyurduğu rivayet olunmuştur.

{B3010 Buhârî, Cihâd, 144.}

İZAHİ

Taaccüb, aklın istib'âd ettiği şeyleri idrake terettüp eden ruhî hâlettir. Bu cihetle Allah Teâlâ hakkında ıtlakı müstahildir. Bu şer'î istihaleye mebnî ulemâ nusûsta vârit olan bu nevi lafızları rıza ile mükâfat ile tefsir etmişlerdir. Biz de o suretle tercüme ettik.

Câhiliye devirlerinde esirlerin elleri Türkçe'de lâle denilen demir bukağı ile boynlarına bağlanmak mûtat idi. Kur'an'da esirlerin bu vaziyetleri, sadaka vermekten imtina eden bahiller için istiare edilerek, عُنُقِكَ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ “*Habibim! Elini –lâleli esirler gibi– boynuna bağlı kılma, muhtaçlara uzat!*”⁹⁷ buyurulmuştur. Hadisteki silsile = zincirlerden murat da bu olacaktır. İslâm'ın ilk devirlerinde Arap'ın ve bütün beşeriyetin bu kadim âdeti veçhile esirler zincirlenmiş, i'tilâ devri hulûl edince kaldırılarak İslâm medeniyetinde esir almak, esir olmak derecesine yükselmiştir.

96 عن ابن عمر رضي الله عنهما عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا تسافر المرأة ثلاثاً إلا ومعها ذو محرم [رواه أبو داود وأحمد والطحاوي]. {D1727 Ebû Dâvûd, Menâsik, 2.}

97 el-İsrâ, 17/29.

Hadis, dar bir metin ile rivayet edilmiştir. Tercümemizi İbnü'l-Cevzî'den mülhem olarak tevsîf ettik. İbnü'l-Cevzî hadisin mânası şöyledir diyor: Hadiste bildirilen insan zümresi, müslümanlarla harp ediyor, esir düşüyor, zincirleniyor. Sonra Müslümanlığın hakikatini öğreniyor ve kendi arzusuyla müslüman oluyor, cennete giriyor. Allah Teâlâ da bu müslümanın cennetle mükâfatlanmasından razı oluyor. Âl-i İmrân sûresinin 110. âyetindeki, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ “Siz insanlar için, en hayırlı ümmet olarak vücuda geldiniz”⁹⁸ kavli-i şerifinin tefsirinde hayırlı ümmetin, Ebû Hüreyre'den Buhârî'nin bir rivayetinde, “İnsanlardan bazılarının öbürlerine hayırlı olanları o kimselerdir ki onlar İslâm câmiasına boyunları lâleli esirlerle gelirler, nihayet o esirler İslâm'a dahil olurlar”⁹⁹ suretinde tefsir edildiğini bildiriyor ki bunun da hayırlı olması, esirin gazi eliyle müslüman ve saadete nâil olmasıdır.

عَنِ الصَّعْبِ بْنِ جَثَّامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ بِي النَّبِيُّ ﷺ بِالْأَبْوَاءِ أَوْ بِوَدَّانَ وَسُئِلَ عَنْ أَهْلِ الدَّارِ يُبَيِّتُونَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَيَصَابُ مِنْ نِسَائِهِمْ وَذُرَارِيهِمْ قَالَ هُمْ مِنْهُمْ وَسِعَتْهُ يَقُولُ لَا حِمَى إِلَّا لِلَّهِ وَلِرَسُولِهِ.

TERCÜMESİ

Sa'b b. Cessâme radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ebvâ yahut Veddân (Harbi'n)de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana uğradı ve o sıra, “(Yâ Resûlellah!) Müşrik (muharip)lerden aile sahibi bulunanlara gece baskını yapılıyor da (ayırt edilemeyerek) bunların kadınları, küçük çocukları da musâb oluyor?” diye soruldu. Resûlullah, “Onlar da müşrikler (câmiasın) dandır” diye cevap verdi (ve cevaba devam ederek), “(Harp halinde) kimsenin kimseyi korumak kudreti yoktur, korumak yalnız Allah'a ve resulüne aittir” buyurduğunu Resûlullah'tan işittim demiştir. {B3012 Buhârî, Cihâd, 146.}

İZAHİ

Ebvâ Medine nevâhîsinden büyük bir köyün adıdır. Medine tarafındaki Cuhfe ile Ebvâ arasında 23 mil mesafe vardır. Peygamberimizin annesi Âmine, Ebvâ'da ölmüş ve oraya defnolunmuştur.

98 {Âl-i İmrân, 3/110.}

99 عن أبي هريرة كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ. قال؟ خير الناس للناس من يأتون بهم في السلاسل في أعناقهم حتى يدخلوا في الإسلام (رواه البخاري في تفسير آل عمران)

Veddân da Cuhfe'ye yakın bir köydür. Ebvâ ile aralarında 8 mil mesafe vardır. Sa'b b. Cessâme, Veddân'a mensuptur. Bilâhare Medine'ye hicret etmiştir. Hicretin 1. yılında Ebvâ ile Veddân üzerine sefer edilmiştir ki bu, Resûlullah'ın ilk harp seferidir ve Benî Damre'nin itaatıyla neticelenmiştir. Sa'b b. Cessâme'nin hadiste hikâye olunan sualini bu sırada sormuş olması çok muhtemeldir (*Mu'cemü'l-büldân; Tâcü'l-arûs*).

Resûlullah ile râvi Sa'b'ın bu mülakatı Ebvâ'da mı, yoksa Veddân'da mı vuku bulduğunu kestiremediğinden terdîd ile rivayet etmiştir.

Bu hadisin mensup olduğu babın unvanında Buhârî, hadisin metnindeki "yebîtûne" lafzını tefsir maksadıyla A'râf sûresinin 4. âyetine işaret etmiştir ki meâli şöyledir: "*Biz, nice memleket helâk ettik ki, o köy (halkı) gece yatarlarken yahut gün ortası istirahat ederlerken azabımız o köy halkına gelmiş (basıvermiş)tir.*"¹⁰⁰

Dârülharpteki muhariplerin kadınlarının ve erlik çağına erişmemiş çocuklarının katli hakkındaki hükmü soran zat, İbn Cessâme'nin kendisidir. İbn Hibbân'ın rivayet tarikinde Sa'b'ın, "Ben Resûlullah'tan müşriklerin kadınlarına ve çocuklarına ait hükmü sordum" suretinde tasrih edilmiştir. Resûlullah'ın Sa'b b. Cessâme'ye, "*Muharip müşriklerin kadınları, çocukları kendi câmialarındandır*"¹⁰¹ diye cevabı, müşrik kadınlarının ve çocuklarının bilihtiyar katillerini ibâha değildir. Belki muharipleri ailelerinden tefrik ederek öldürmek mümkün olmayan zaruretlere münhasırdır. Peygamberimizin maksadı, böyle harp zaruretlere maksûr olduğuna, bundan sonra tercüme edeceğimiz Abdullah b. Ömer hadisi şahittir. İbn Ömer hadisinde Mekke'nin fethi günü kadınların, çocukların öldürülmesi Resûlullah tarafından menedildiği sarîh olarak bildirilmiştir. Kadınlardan, çocuklardan başka Ebû Dâvûd'un müteaddit rivayet tariklerinde ihtiyarların, ecîrlerin öldürülmeleri de menedilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in İbn Abbas'tan gelen bir rivayetinde "*Papazları da (ashâb-ı savâmi) öldürmeyiniz*" buyurulmuştur.¹⁰² Bütün bu ve daha birçok emsali rivayetlerle mevzumuz olan İbn Cessâme hadisini telif için takyîd etmek zaruridir. Şârih Hattâbî der ki: Resûlullah'ın "*Müşriklerin kadınları, çocukları kendilerinden sayılır*" kavliyle muradı, dinî hükümde kadın, çocuk aile reisine mülhak olmasıdır. Çünkü müşrik çocuğunun babasına tâbiyetle şirkine hükmolunur. Yoksa bu sözle Resûlullah, bu bîçârelerin hayatını kastederek kanlarını mubah kılmamıştır. Bunun mubah olması ancak ayırmak mümkün olmayan ahvale münhasırdır. Bir gemide muharipler aileleriyle beraber bulunduğu halde geminin batırılması; yine böyle aileleriyle beraber bir kaleye tahassun eden muhariplerin kale yıkılarak aileleriyle beraber öldürülmesi şer'an mubahtır.

100 وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ.

101 {İbn Balabân, *el-İhsân*, I, 345, no: 136. Tercüme ile orijinal lafızlar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.}

102 {HM2728 İbn Hanbel, I, 301.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ امْرَأَةً وَجَدَتْ فِي بَعْضِ مَعَاذِي النَّبِيِّ ﷺ مَقْتُولَةً فَأَنْكَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَتْلَ النِّسَاءِ وَالصَّبِيَّانِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bazı gazâlarında (Mekke'nin fethinde) bir kadın öldürülmüş olarak bulundu da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kadınların, çocukların öldürülmesini çirkin görüp tasvip etmedi. {B3014 Buhârî, Cihâd, 147.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَمَّا بَلَغَهُ أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَرَّقَ قَوْمًا بِالنَّارِ فَقَالَ لَوْ كُنْتُ أَنَا لَمْ أُحَرِّقْهُمْ لِأَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللَّهِ وَلَقَتَلْتُمْهُمْ كَمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, Ali radiyallahu anhin bir kavmi, (kendisinin ulûhiyyetini iddia eden Abdullah b. Sebe'nin cemaatini) ateşle yaktığı (haberi) İbn Abbas'a eriştiği zaman, "Eğer ben (Ali'nin yerinde) olsaydım bunları yakmazdım. Çünkü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'İnsanları (yakarak) Allah'ın azabıyla ukûbetlendirmeyin!' buyurdu. Yine ben (Ali'nin yerinde olsaydım) onları muhakkak öldürürdüm. Nasıl ki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'Her kim dinini (ki, Müslümanlık'tır) değiştirirse, onu hemen öldürünüz!' demiştir." {B3017 Buhârî, Cihâd, 149.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ قَرَصَتْ نَمْلَةٌ نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فَأَمَرَ بِقَرْيَةِ النَّمْلِ فَأُحْرِقَ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ قَرَصَتْكَ نَمْلَةٌ أُحْرِقْتَ أُمَّةٌ مِنَ الْأُمَمِ تُسَبِّحُ اللَّهَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre o, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: Nebîlerden birini karınca ısırması. O peygamber, karıncaların köyü(nün yakılması)nı emretmiş de ya-

kılmış. Bunun üzerine Allah Teâlâ o peygambere, “Seni bir karınca soktu değil mi? Ya sen, Allah’ı tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti yakmadın mı?” diye itâb etmiştir. {B3019 Buhârî, Cihâd, 153.}

İ Z A H I

Şârih Kastallânî bu hadiste kıssanın bir sebep ve menşeiini bildiriyor. Şöyle ki hadiste zikrolunan peygamber bir kere bir köye uğruyor ki, o köy halkını Allah, irtikâb ettikleri mâsiyetten dolayı helâk etmişti. O peygamber bir müddet orada hayretle tevakkuf ederek, “Ey Allahım! Sen bunları toptan helâk ettin ya, bunların içinde çocuklar var, hayvanlar var, günah işlemedik kimseler var diye bir ağaç altına oturmuş. O sırada ayağını bir karınca ısırması ve hadisteki kıssa cereyan etmiş. Bu surette o Peygamber’e şöyle cevap verilmiş oluyor: “Anladın ya! Senin ayağını ısırın bir karınca değil mi idi? Bu bir karıncaya karşı bir cemaati yakmadın mı?” diye itâb buyuruluyor. Hadisteki kıssa, kendisine tekaddüm eden bir hadiseye cevap olduğu için hadis şârihleri istifham edatı mukadder bulunduğuna işaret ettiklerinden, o suretle tercüme ettik.

1266

عَنْ جَرِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَلَا تُرِيحُنِي مِنْ ذِي الْخُلَصَةِ وَكَانَ بَيْنَنَا فِي خَشْعَمَ يُسَمَّى كَعْبَةَ الْيَمَانِيَةِ قَالَ فَاَنْطَلَقْتُ فِي خَمْسِينَ وَمِائَةِ فَارِسٍ مِنْ أَمْحَسَ وَكَانُوا أَصْحَابَ خَيْلٍ وَكُنْتُ لَا أَتَبْتُ عَلَى الْخَيْلِ فَضَرَبَ فِي صَدْرِي حَتَّى رَأَيْتُ أَثَرَ أَصَابِعِهِ فِي صَدْرِي وَقَالَ اللَّهُمَّ ثَبِّتْهُ وَاجْعَلْهُ هَادِيًا مَهْدِيًّا فَاَنْطَلَقَ إِلَيْهَا فَكَسَرَهَا وَحَرَّقَهَا ثُمَّ بَعَثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُخْبِرُهُ فَقَالَ رَسُولُ جَرِيرٍ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا جِئْتُكَ حَتَّى تَرَكْتَهَا كَأَنَّهَا جَمَلٌ أَجْرَبُ قَالَ فَبَارَكَ فِي خَيْلِ أَمْحَسَ وَرِجَالِهَا خَمْسَ مَرَّاتٍ.

T E R C Ü M E S İ

(Ahmesli) Cerîr (b. Abdullah) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “(Ey Cerîr! Şu) Zülhalesa’(nın elin)den bana rahat vermez misin? O, Has’am (kabilesi) dahilinde (Beytülharâm’a karşı yapılmış içi put dolu) bir bina idi. Yemenliler’in Kâbe’si diye anılırdı. (Bu cihetle Resûlullah’ın gönlüne yük veriyordu). Cerîr der ki, “Ahmes kabilesinden 150 süvarinin başında Zülhalesa’ya gittim. Ahmesliler iyi ata binerlerdi. Fakat ben bir türlü at üstünde duramazdım (kalbi mi sıkardı). Bu sebeple Resûlullah göğsüme (şiddetli) bir darbe indirdi. Hatta

parmaklarının izini göğsümde görmüştüm” ve “Yâ rab! Sen Cerîr’i (at üstünde) sabit kıl! Onu hâdî kıl, mehdî kıl!” diye dua buyurdu. Müteakiben Cerîr Zülhalesa’ya gitti. O (şirk mâbedi)ni yıktı, yaktı. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Husayn b. Rebîa ile) vaziyeti bildirdi. Cerîr’in gönderdiği bu zat Resûlullah’a, “Yâ Resûlellah! Seni hak peygamber gönderen Allah’a yemin ederim ki, huzuruna ben (boş) gelmedim. Tâ ki ben o (şirk mâbedi)ni uyuz deve gibi (bakımsız, harap) bir halde bıraktım geldim” dedi. (Râvî der ki, bunun üzerine) Resûlullah, “Ahmes kabilesinin atları ve süvarileri mübarek ola!” diye beş kere dua buyurdu. {B3020 Buhârî, Cihâd, 154.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ هَلَكَ كِسْرَى ثُمَّ لَا يَكُونُ كِسْرَى بَعْدَهُ وَقَيْصَرٌ لَيْلِكَنَّ ثُمَّ لَا يَكُونُ قَيْصَرٌ بَعْدَهُ وَلَتَقْسَمَنَّ كُنُوزُهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Kistrâ ölmüş (demek)tir. Kistrâ öldükten sonra o saltanat (eski ihtişamıyla bir daha) kurulmayacaktır. Kayser de muhakkak ölecektir. Öldükten sonra (Şam’da ve Rum bilâdında) kayser (hâkimiyeti) bulunmayacaktır. Kistrâ ile kayserin hazineleri de Allah yolunda (cihada ve cihad edenlere) taksim olunacaktır, bu muhakkaktır. {B3027 Buhârî, Cihâd, 157.}

İ Z A H I

Kistrâ unvanı, Farsça hüsrev kelimesinin muarrebidir ve Sâsânîler’den kadîm İran hükümdarlarına ve hususiyle Nûşîrevân’dan sonrakilere ıtlak olunmuş bir lakaptır. Rum imparatorlarına kayser, Türk padişahlarına hakan, Çin hükümdarlarına fağfûr denildiği gibi İran şehinşahlarına da kistrâ denilmiştir.

Peygamberimizin nübüvveti zamanında İran hükümdarlığında meşhur Nûşîrevân’ın torunu Hüsrev Pervîz bulunuyordu. O sırada İran saltanatı sarsılmamış ve İran hükümdarı ölmemişti. Bu cihetle mevzumuz olan Ebû Hüreyre hadisinde “heleke kistrâ” (kistrâ ölmüştür) diye mâzî sîgasıyla vârit olması mübalağaya mahmûldür. Kistrânın öleceği ve bu saltanatın çökeceği, vukuu muhakkak bir hadise olarak haber verilmiş oluyor. Filhakika Resûlullah’ın muasırı bulunan Hüsrev Pervîz’in ölümü İran izmihlâlinin başlangıcı olmuştur ve nihayet Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında meşhur Kâdisiye ve Nihâvend zaferlerini müteakip İran Devleti göçmüş ve Hüsrev Yezdicerd hükümet merkezi olan Medâin’i terkederek sırasıyla İsfahan’a, Rey şehrine, Fergana’ya firar ile Hazret-i Ömer

devrinin son zamanlarına kadar Fergana'da ihtifa ederek nihayet orada bir değirmende öldürülmüştür.

Hazret-i Ömer İran zaferini müteâkip irat ettiği bir nutukta, "Artık bugün İran Devleti mahvolmuştur" diyerek Resûlullah'ın vaktiyle "*Kisrâ ölmüştür*" suretinde verdiği haberin tahakkuk ettiğine işaret etmiştir. Bu vâkıa Peygamberimizin en bâriz mucizelerinden biridir. Bu mucizenin bir lâhikası olarak Peygamberimizin, "*İran saltanatı yıkıldıktan sonra bir daha eski istiklâl ve ihtişamıyla kurulamayacaktır*" suretindeki ihbarını da tarihen tahakkuk etmiş bir vâkıa olarak görüyoruz.

Kayser de eski Roma ve Bizans imparatorlarının lakabıdır ve Rum lakabının muadilidir.¹⁰³ Müslümanların siyâsî ve iktisadî münâsebâtı Şam ve Suriye cihetinden Bizans'a, Şarkî Rum kayserliğine münhasır bulunduğundan, hadisteki kayserle murat Rum kayserliğidir. Hadisteki, "*Kayser de muhakkak ölecektir ve bir daha dirilmeyecektir*" kavliyle de Şam, Suriye ve bilâd-ı Rûm diye anılan yerlerde Rum hâkimiyetinin zeval bulacağı ve artık bir daha buralarda Rum hâkimiyeti teessüs etmeyeceği bildirilmiştir.

Kisrâ hâkimiyetinin zevali, mâzî sîgasıyla ihbar buyurulduğu halde kayserin Suriye ve Rum bilâdındaki hâkimiyetinin zevalinin muzârî sîgasıyla iradî, birincinin defî, ikincinin tedricî olacağına işaret maksadına mâtuftur denilebilir. Nasıl ki Orta Asya'da ve Anadolu'da kayser hâkimiyetinin zevali, buralara Selçuk Türkleri'nin muhacereti ile başladığı ve Osmanlı Türkleri'nin İstanbul'u fethiyle Bizans hâkimiyeti sona erdiği tarihî bir vâkıadır. Şu farkla ki İran'ın izmihlâli defî olmuştur. Kayserin bilâd-ı Rûm'dan tard ve teb'îdi Türk ve İslâm mücahidlerinin süngüleriyle birkaç asırda tahakkuk etmiştir. Bu da Peygamberimizin, vukuundan asırlarca evvel bildirdiği başlı başına bir mucizesidir ve bu mucizenin lâhikası olarak aziz Peygamberimizin haber verdiği veçhile bu Türk illerine şimdiye kadar Rum nüfuz ve hâkimiyeti girmediği gibi bundan böyle de hiçbir zaman girmeyecektir.

Kisrâ ve kayser saltanatlarının zevali hakkındaki bu Ebû Hüreyre hadisini bazı Şâfiî âlimleri İmam Şâfiî'den naklederek pek hususi mahiyette tasvir etmişlerdir. Hadisin vürûduna sebep olarak deniliyor ki, Kureyş, Câhiliye devrinde ticaret için en çok Irak'a, Şam'a gelir giderdi. Araplar müslüman olunca İran ve Bizans'la devam edip gelen ticarî münasebetlerinin din ayrılığı cihetiyle inkıtâa uğramasından korkmuşlardı. Bunun için Resûlullah, "*Sakin korkmayınız! Bundan sonra bu iki iklimde kisrâ ve kayser yoktur. Ne Irak'ta*

103 Kayser ismi ibtidâ Kral Augustus'a verilmiş, sonra Roma ve Bizans hükümdarlarına tâmim edilmiştir. Bizans'a kayser-i Rûm, kayâsire-i Kostantiniyye denilmesi bundandır. Sonra Almanlar kendi imparatorlarına kayser namını vermişler ve bu suretle kayser unvanı hususiyet kazanmıştır. Rum ismi de kayserin muadili olarak kullanılmıştır. Rum ismi esas itibarıyla Romalılar'a verilip Roma'nın ikiye inkisamı üzerine Bizans cihetine münhasır kalmıştır. Bir zamanlar Orta Asya halkı da Anadolu'ya bu namı vermişlerdir. Mevlevî tarikinin pîri Mevlânâ'ya, Molla-i Rûm, Celâleddîn-i Rûmî denilmesi bundandır. Sonra bu isim, yeni Rum soyuna tahsis edilmiştir. Ortodoks mezhebine, Rum mezhebi, Şark kilisesi denilmesi de bu itibar iledir. Türk Devleti'nin Avrupa'daki kısmına da Rumeli denilmiştir.

kisrâ ne de Şam'da kayser hâkimiyet kuramayacaklardır. Bundan böyle size zarar gelmesi melhuz değildir”, buyurmuştur.¹⁰⁴

Görülüyor ki hadisin bu sûretle tevcihi ondaki ihbarın tarihî vâkıalarla müeyyed bulunan şümül ve ehemmiyetini tahdittir. Bedreddin el-Aynî gibi Hanefî şârihlerin bu tevcihi nakletmemeleri bundan dolayı olsa gerektir.

Şu da mâlûm olsun ki kisrânın helâki umumidir, bütün İran saltanatına şâmidir. Kayserin helâki hususidir, hükümrân olduğu toprakların bir kısmına maksur ve münhasırdır. Bu da Resûlullah'ın duası bereketidir. Peygamberimiz Hudeybiye seferini müteakip mücâvir devletlere birer mektup göndererek nübüvvet vazifesini tebliğ buyurmuştu. Kayser hüsnükabul gösterdiği halde İran'ın mağrur ve şımarık hükümdarı olan Hüsrev Pervîz Peygamber'in mektubunu yırtıp attığından Resûlullah İran saltanatının parçalanmasına dua buyurmuş ve bu da tamamıyla tahakkuk etmiştir.

Bizans ve İran'dan iğtinâm edilen servetin çokluğunu anlamak için bunun beytûlmâle ait olan kısmıyla devlet bütçesinin vâridat kısmından bazı maddelerin tarh ve tenziline lüzum görüldüğünü zikretmek en doğru bir mikyas olabilir. Şöyle ki, gerek Peygamberimiz zamanında, gerek Ebû Bekir ile Ömer'in hilâfetleri devirlerinde beytûlmâlin müzâyakası cihetiyle emvâl-i bâtine tabir olunan nukût ve ticarî eşyanın zekâtlarını zekât sahiplerinin emvâl-i zâhire denilen hayvanat, mevâşî, hububat zekâtları gibi beytûlmâle getirip teslim etmeleri mecburi idi. Dünyanın en zengin bu iki devletin hazineleri iğtinâm edilince, devlet hazinesi dolmuş, taşmış ve Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında nukût ve urûz zekâtlarının beytûlmâle teslimi, yahut zekât sahipleri tarafından doğrudan doğruya fukaraya verilmesi onların ihtiyarına bırakılmıştı. Gazilerin hisselerine düşen mücevherat ile de Medine, en zengin bir cevahir meşherine dönmüştür.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَمِيَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَزْبُ خِدْعَةً.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem harbe had'adır diye ad verdi, dediği rivayet olunmuştur. {B3029 Buhârî, Cihâd, 157.}

İZAHİ

Had'a, lafzı "hâ"nın üç türlü harekesiyle rivayet olunmuştur. Darbe vezninde had'a, Peygamberimizin kendi lugat ve telaffuzu olduğu rivayet olunmuştur ki Arap lugatlarının

en fasihidir. Bu surette had'a, binâ-i merredir. Bir kere aldatmak mânasınadır. Şu halde “*Harp had'adır*” demek, “Harpte düşman düşmanı bir defa aldatır, ikiye hâcet kalmaz” demek olur. İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde “Bu babda naklolunan rivayetlerin en fasihi ve en vâzih olanı budur” diyor. Türkçemiz'de müteâref olan hud'adır. Buna ve hid'a lûgatına göre de “Harp hud'a veya hid'adır” demek, “Harp mekr ve hileden, aldatmaktan ibarettir” demek olur. Birer harp oyunu olan manevralar harp hud'alarını temin eden askerî hareketlerdir. Hümeze vezninde hud'a lûgatı da vardır; mübâlağa sîgasıdır.

Hud'anın (harp oyununun) müslümanlar tarafından oynanıldığına göre, Peygamberimiz “*Harp hud'adır*” demekle, ümmeti, velev ki bir defa olsun, harp manevrası yapmaya teşvik etmiş oluyor. Düşman tarafından vukuu farz olduğuna göre de velev bir defa olsa bile düşmanın tuzağına düşülmemesi tavsiye buyurulmuş oluyor. Mâlikî imamlarından İbnü'l-Arabî harpte hud'anın şu üç nevinin câiz olduğunu bildirmiştir: **1.** Sözde tevriyedir ki meselâ siyasî adamların üstü kapalı ve elastikî söz söyleyip icabında zâhirin hilâfını murat etmeleridir. **2.** Düşmana pusu kurulmasıdır ki vaziyetin ve harp fenninin icabına göre düşmanı tuzağa düşürmek için harp oyunlarının kullanılması. **3.** Düşmana vaad edilip sonra hulf edilmesidir ki hud'anın bu nevi, hakikatte haram olmakla beraber, müstesna olarak harp halinde tecviz edilmiştir. Şârih Aynî harp hud'asına yalanı da ilâve ediyor ki, “Yalan bilicmâ haram olmakla beraber hâl-i harpte yine ümmetin icmâıyla tecviz edilmiştir” diyor. Nevevî de harp halinde her ne suretle düşmanı aldatmak mümkün olursa, onu ihtiyar etmek câiz olduğunda ulemânın ittifakı bulunduğunu bildirmiştir. Sonra Nevevî, “Yalnız bunun bir istisnası varsa o da ahidini bozmak yahut aman verip selâmet ve korkudan emniyet bahsettikten sonra sözünde durmamak câiz değildir” demiştir. Şerkâvî merhum da bazı âlimlerin “*Harp hud'adır*” vecizesinde hâl-i harpte re'y ve tedbir istimalinin şecaatten ziyade ehemmiyeti haiz bulunduğuna işaret vardır dediklerini naklediyor.

Cevâmiü'l-kelimden ma'dûd siyasî ve askerî bir düstur ifade eden bu hadisi Buhârî, Câbir b. Abdullah'tan da rivayet etmiştir. Bütün sünen ve mesânîd sahipleri Ali b. Ebû Tâlib, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas, İbn Ömer, Âişe başta olmak üzere birçok sahâbîden rivayet etmişlerdir.

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الرَّجَالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ وَكَانُوا خَمْسِينَ رَجُلًا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ جُبَيْرٍ فَقَالَ إِنْ رَأَيْتُمُونَا تَخْطِفْنَا الطَّيْرُ فَلَا تَبْرَحُوا مَكَانَكُمْ هَذَا حَتَّى أُرْسَلَ إِلَيْكُمْ وَإِنْ رَأَيْتُمُونَا هَزَمْنَا الْقَوْمَ وَأَوْطَأْنَاهُمْ فَلَا تَبْرَحُوا حَتَّى أُرْسَلَ إِلَيْكُمْ فَهَزَمُوهُمْ قَالَ وَأَنَا وَاللَّهِ رَأَيْتُ النِّسَاءَ يَشْتَدِدْنَ قَدْ بَدَتْ خَلَاجُهُنَّ وَأَسُوفُهُنَّ رَافِعَاتٍ ثِيَابَهُنَّ فَقَالَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ

بْنِ جُبَيْرِ الْغَنِيمَةِ أَيُّ قَوْمِ الْغَنِيمَةِ ظَهَرَ أَصْحَابُكُمْ فَمَا تَنْتَظِرُونَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُبَيْرٍ أَنْسَيْتُمْ مَا قَالَ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالُوا وَاللَّهِ لَنَأْتِيَنَّ النَّاسَ فَلْنُصِيبَنَّ مِنَ الْغَنِيمَةِ فَاثْمًا أَتَوْهُمْ صَرِفَتْ وُجُوهُهُمْ فَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ فَذَلِكَ إِذْ يَدْعُوهُمْ الرَّسُولُ فِي أَخْرَاهُمْ فَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا فَأَصَابُوا مِنَّا سَبْعِينَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَصْحَابُهُ أَصَابُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ يَوْمَ بَدْرٍ أَرْبَعِينَ وَمِائَةً سَبْعِينَ أَسِيرًا وَسَبْعِينَ قَتِيلًا فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ أَفِي الْقَوْمِ مُحَمَّدٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَتَنَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُجِيبُوهُ ثُمَّ قَالَ أَفِي الْقَوْمِ ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ قَالَ أَفِي الْقَوْمِ ابْنُ الْخَطَّابِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَصْحَابِهِ فَقَالَ أَمَّا هَؤُلَاءِ فَقَدْ قَتَلُوا فَمَا مَلَكَ عُمَرُ نَفْسَهُ فَقَالَ كَذَبْتَ وَاللَّهِ يَا عَدُوَّ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ عَدَدْتَ لِأَحْيَاءٍ كُلَّهُم وَقَدْ بَقِيَ لَكَ مَا يَسُوءُكَ قَالَ يَوْمَ بَدْرٍ وَالْحَرْبُ سِجَالٌ إِنَّكُمْ سَتَجِدُونَ فِي الْقَوْمِ مِثْلَهُ لَمْ أَمُرْ بِهَا وَلَمْ تَسْؤُنِي ثُمَّ أَخَذَ يَرْتَجِزُ أَعْلُ هُبْلٍ أَعْلُ هُبْلٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَلَا تُجِيبُوا لَهُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا نَقُولُ قَالَ قُولُوا اللَّهُ أَعْلَى وَأَجَلُ قَالَ إِنَّ لَنَا الْعِزَّى وَلَا عِزَّى لَكُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَلَا تُجِيبُوا لَهُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا نَقُولُ قَالَ قُولُوا اللَّهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَى لَكُمْ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Uhud (Harbi) günü piyade (okçu asker)ler üzerine -ki, bunlar elli kişi idiler- Abdullah b. Cübeyr'i kumandan tayin etmişti de onlara hitaben, "(Ashabım! Size gösterilen) şu yerinizden sakın ayrılmayınız! (Bizim harp safından ayrıldığımızı, inhizama uğradığımızı yahut) biz(im öldürdüğümüzü, atlarımız)ı kuşların kaptığını görseniz de size ben haber gönderinceye kadar (yerinizi bırakmayınız!). Yine siz, bizim düşmanları hezimeye uğratıp onları çiğnediğimizi görseniz de size ben haber gönderinceye kadar yerinizden ayrılmayınız!" diye kati emretti.

Bunu müteakip (harp başladı ve ilk hamlede) müslümanlar müşrikleri hezimeye uğrattılar.

Râvi Berâ b. Âzib demiştir ki, "Vallahi ben (o sırada düşman ordusundaki müşrik) kadınları gördüm ki onlar elbiselerini toplamışlar; bacaklarındaki halhalları, baldırları görünerek (ya bozgun askeri teşci' için yahut, kaçarak Uhud dağına çıkmak için) süratle koşuyorlardı. Müslümanların bu galebesi

üzerine Abdullah b. Zübeyr'in kumandasındaki piyade okçular birbirlerine, "Arkadaşlar! Ganimet, ganimet! Cephedeki arkadaşlarınız düşmana galebe etti. Daha burada ne bekliyorsunuz? (Gidelim, biz de ganimete konalım) dediler. Abdullah b. Cübeyr bunlara karşı, "Arkadaşlar! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem size verdiği emri unuttunuz mu?" dediye de maiyeti, "Vallahi arkadaşların yanına muhakkak gideceğiz, ganimetten bize isabet edeni elbette alacağız!" diye ısrar ettiler ve (memur oldukları yeri bırakarak ordunun içine karıştılar). Onlar varır varmaz yüzleri geldikleri tarafa çevrildi ve ordu(nun küllî kuvvetleri) münhezim olarak (Medine'ye) yönel(erek ric'ate başla)dı. Bu meş'um vaziyet anında idi ki, Resûlullah askerin geri kalanlarını, "(Ey Allah'ın kulları, bana geliniz. Ey Allah'ın kulları bana geliniz, ben Allah'ın resulüyüm! Her kim geri döner de düşmana hücum ederse, ona cennet vardır" diye) çağırıyordu. O sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanında on iki kişiden başka kimse kalmamıştı.

Uhud Harbi'nde müşrikler bizden yetmiş kişi şehid ettiler. Halbuki Bedir Harbi'nde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı, müşriklerden 140 kişiyi elde ederek bunun yetmişini katl, yetmişini esir etmişlerdi. (Harp kesildiği sırada müşriklerin reisi) Ebû Süfyân (müslümanlara karşı) üç defa, "İçinizde Muhammed var mı? (Sağ mıdır?)" diye seslendi. Fakat Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, ashabını Ebû Süfyân'a cevap vermekten menetti. Sonra Ebû Süfyân üç kere, "İçinizde İbn Ebû Kuhâfe (ki, Ebû Bekir es-Sıddîk'tır) var mıdır?" dedi. Sonra da yine üç defa, "İçinizde İbnü'l-Hattâb var mıdır?" diye sordu. Bütün bunlardan sonra da Mekke müşriklerine dönerek, "Anladınız a, bunların hepsi öldürülmüş" dedi. Bunun üzerine Ömer kendini tutamayarak, "Ey Allah'ın düşmanı! Yalan söyledin! İyi bil ki senin o saydığın zatların hepsi hayattadırlar, yarın (Mekke fethedilirken) sana zarar verecek kuvvetimiz bâkidir" diye haykırdı.

Ebû Süfyân Ömer'e karşı, "Bugün Bedir gününün karşılığıdır. Harp (tâlii) kuyunun iki kovanı gibi biri iner biri çıkar. (Kâh siz galip gelirsiniz, kâh biz). Şimdi siz maktullerinizin içinde işkence ile öldürülmüş kimseler bulacaksınız. Bunu ben emretmedim. Maamafih bana fena da görünmedi" dedi. Sonra Ebû Süfyân, "Âlî ol Hübel, âlî ol Hübel!"¹⁰⁵ diye recez¹⁰⁶ inşâdına başladı. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashaba, "Ebû Süfyân'a cevap verme-

105 Hübel, müşriklerin Kâbe'ye dikip taptıkları bir puta verdikleri addır.

106 Recez, şiirden bir nevi'dir. İmâm Halîl'e göre, şiirden ma'dûd değildir. Belki bir beytin üçte birisidir.

yecek misiniz!” buyurdu. Ashap, “Yâ Resûlellah! Ne diyelim?” diye sordular. Resûlullah, “Allah yücedir, Allah uludur diye cevap veriniz!” buyurdu. (Ashap da bu veçhile cevap verdiler. Bu defa) Ebû Süfyân, “Bizim Uzzâ’mız var, sizin Uzzâ’nız yok” demişti.¹⁰⁷ Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashaba, “Ebû Süfyân’a cevap vermeyecek misiniz?” Ashap, “Yâ Resûlellah! Ne diye cevap verelim?” diye sordular. Resûlullah, “Allah bizim mevlâmızdır, halbuki sizin mevlânız yoktur deyiniz!” buyurdu (ve o yolda cevap verildi). {B3039 Buhârî, Cihâd, 164.}

İ Z A H I

İbn İshak, Uhud Harbi’nin sebebini (hulâsa olarak) şöyle hikâye etmiştir: Bedir maktulleri arasında Şeybe, Utbe, Ümeyye, Ebû Cehil, Âs b. Hişâm gibi Kureyş’in en namdar eşrafı da bulunuyordu. Bedir mağlûpları Mekke’ye dönüp Ebû Süfyân b. Harb de ticaret kervanıyla Mekke’ye geldiğinde babaları, kardeşleri musâb olan Abdullah b. Ebû Rebîa, Ebû Cehil’in oğlu İkrime, Ümeyye’nin oğlu Safvân gibi Kureyş zâdegânından müteşekkil bir heyet Ebû Süfyân b. Harb’e müracaat ederek, “Artık intikam almak vazifesi bize düşüyor. Senin kumandan altında harbe çıkmak zamanı gelmiştir, düşmandan intikam alacağımızı umarız” dediler. Bu teklif derhal kabul olundu. Resûlullah ile harbetmek hususunda ittifak edildi. Kureyş Bedir Harbi’nde İslâm erlerinin gösterdiği şehâmetten mütenebbih olarak kendilerine itaat eden Kinâne ve Tihâme kabilelerinin de muvafakatini temin etti. Ebû Süfyân’ın karısı ve Bedir maktullerinden Utbe b. Rebîa’nın kızı Hind, İkrime’nin karısı Ümmü Hakîm, Hâlid’in hemşiresi Fâtıma gibi birtakım kadınlar da intikam almak için orduya iltihak etmişlerdi ki hadiste bu kadınların bulunduğuna işaret olunmuştur.

Ebû Süfyân’ın kumandasında 3000 kişilik bir kuvvet hazırlanmıştı. Bu ordu 200 kişilik bir süvari müfrezesiyle takviye edilmişti. Ordunun sağında Hâlid b. Velîd, solunda Ebû Cehil’in oğlu İkrime, süvarilerin başında da Saffân b. Ümeyye yahut Amr b. Âs, 100 kişilik okçuların başında Abdullah b. Rebîa bulunuyordu. Ordunun 700 neferi zırhlı idi. On beş tane mahfe vardı.

O günün bu mühim kuvvetine karşı Resûlullah 1000 kişi ile çıkmıştı. Bunun da 300’ü münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl’ün emri altındaki münafıklar idi, itimat edilemezdi. Bu cihetle Resûlullah meydan harbine taraftar değildi. Kurduğu bir askerî şûrada Medine kapıları kapatılarak şehrin dahilden müdafaa edilmesini teklif etmişti. Fakat Bedir Harbi’nde bulunamayan gençler düşmanın şehir haricinde karşılanmasını istediler. Bunların şiddetli ısrarları üzerine Peygamber efendimiz 1000 kişilik bir kuvvetle Medine’den çıktı; Uhud’da düşmanla karşılaştı. Bu sırada İbn Übey bir bahane ile 300 kişilik kuvvetini alarak Medine’ye döndüğünden müslüman kuvvetinin mevcudu 700 kişiye tenezzül etmiştir. Vâkıdî demiştir ki, “Düşmanın 700 zırhlı kuvveti karşısında

107 Bu da müşriklerin bir putunun adıdır.

Resûlullah'ın ashabı içinde yalnız 100 kişi zırhlı idi. Düşmanın 200 süvarisine mukabil İslâm ordusu içinde iki at vardı: Birisi Resûlullah, öbürü Ebû Bürde'ye aitti. Uhud günü Resûlullah okçular üzerine Abdullah b. Cübeyr'i kumandan tayin etti ve bu müfrezeyle askerin arkasında, Uhud dağına istinat ettirerek yerleştirdi ve hadiste gördüğümüz kati emirleri verdi. Uhud Harbi'nin tafsilâtı aşağıda "Megâzî" bahsinde gelecektir (oraya bakınız!).

Bu hadisi Buhârî harp halinde ordu içinde muhâsame, mücadele ve ihtilâfın fenalığına ve başkumandan, devlet reisine karşı isyankâr hareketin ukûbeti ve hezimetini tevli edeceğine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir.¹⁰⁸ Hadisin bu unvanına mutabakat noktası da Abdullah b. Übey b. Selûl ile avanesinin muhalefetleridir ki İslâm ordusunu zaafa uğratmış, binlerce hezimete sebep olmuştur.

Buhârî bu unvandan sonra وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ *"Ey müminler! Allah'a ve Allah'ın resulüne itaat ediniz de muhâsama ve mücadele etmeyiniz! Sonra korkar, halsiz ve zayıf düşersiniz de harbiniz ve zaferiniz elinizden kaçarsınız!"*¹⁰⁹ kavli-i şerifini zikretmiştir. Enfâl sûresinde bu âyetten önce müminlere hitap edilerek, *"Ey iman edenler! (Harp meydanında) düşman ordusuyla karşılaştığınız zaman (mübârezeyle sabredip) sebat ediniz; bu sırada Allah'ı çok zikrediniz (yardım dileyiniz). Umulur ki felâh ve zafer bulasınız!"* buyurulmuştur.¹¹⁰

Buhârî bu âyetten sonra ve izahıyla meşgul olduğumuz Berâ hadisinden evvel Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şu meâldeki hadisini rivayet etmiştir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin rivayetine göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Muâz b. Cebel ile Ebû Mûsâ'yı Yemen'e memur gönderirken, emirleri cümlesinden olarak onlara, *"Yemen'e vardığınızda halka kolaylık gösteriniz de güçlük göstermeyiniz! Meserret veriniz de nefret ikâ etmeyiniz! Muhabbet ediniz de ihtilâf etmeyiniz!"*¹¹¹ diye emretmiştir ki bu hadisinde unvanına mutabakat noktası, hadisin sonundaki, *"İhtilâf etmeyiniz!"* cümlesidir.

Berâ hadisinde Buhârî'nin rivayetine göre Uhud hezimetinde sırasında Resûlullah'ın yanında on iki kişi kalmıştı ki Şerkâvî merhum, "Ebû Bekir, Ömer, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Habbâb b. Münzir, Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr radiyallahu anhüm o cümledendir" diyor. İbn Sa'd, Resûlullah'ın yanında sebat eden dilrânın on dört kişi olduğunu bunlardan yedisi başta Ebû Bekir olmak üzere muhacirlerden, yedisi de ensardan bulunduğunu bildirmiştir.

108 باب ما يكره من التنازع والاختلاف في الحرب و عقوبة من عصى إمامه [بخاري]

109 {el-Enfâl, 8/46.}

110 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. {el-Enfâl, 8/45.}

111 عن أبي موسى الأشعري رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث معاذًا وأبا موسى إلى اليمن قال: يسرا ولا تعسرا وبشرا ولا تنفرا وتطاولوا ولا تختلفا. {B3038 Buhârî, Cihâd, 164.}

Uhud şehidlerinin mübarek isimlerini siyer müellifleri zaptetmişlerdir. Bunların başında Peygamberimizin aziz amcası “seyyidü’ş-şühedâ” Hazret-i Hamza ile Mus’ab b. Umeyr gelir. Bu aziz şehidlerden her birinin sûret-i şehâdetleri birer fâciadır. Başta şehidlerin ulusu Hazret-i Hamza olduğu halde birçoğunun burunları, kulakları kesilmek, gözleri çıkarılmak, karınları deşilmek suretiyle işkenceye uğramışlardı (“Megâzî” bahsinde Uhud Harbi’ne bakınız!).

عَنْ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْتُ مِنَ الْمَدِينَةِ ذَاهِبًا نَحْوَ الْعَابَةِ حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِثَنِيَّةِ الْعَابَةِ لَقِينِي غَلَامٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ قُلْتُ وَيْحَكَ مَا بِكَ قَالَ أَخَذْتُ لِقَاحَ النَّبِيِّ ﷺ قُلْتُ مَنْ أَخَذَهَا قَالَ غَطَفَانُ وَفَزَارَةُ فَصَرَخْتُ ثَلَاثَ صَرَخَاتٍ أَسْمَعْتُ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا يَا صَبَاحَاهُ يَا صَبَاحَاهُ ثُمَّ أُنْدَفَعْتُ حَتَّى أَتَقَاهُمْ وَقَدْ أَخَذُوهَا فَجَعَلْتُ أَرْمِيهِمْ وَأَقُولُ أَنَا ابْنُ الْأَكْوَعِ وَالْيَوْمُ يَوْمُ الرُّصْعِ فَاسْتَنْقَذْتُهَا مِنْهُمْ قَبْلَ أَنْ يَشْرَبُوا فَأَقْبَلْتُ بِهَا أَسُوقَهَا فَلَقِينِي النَّبِيُّ ﷺ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْقَوْمَ عَطَاشٌ وَإِنِّي أَجْعَلُهُمْ أَنْ يَشْرَبُوا سَقِيمٌ فَأَبْعَثْ فِي إِثْرِهِمْ فَقَالَ يَا ابْنَ الْأَكْوَعِ مَلَكَتْ فَأَسْجِخْ إِنَّ الْقَوْمَ يُقْرُونَ فِي قَوْمِهِمْ.

TERCÜMESİ

Seleme b. (Ekva‘) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Gâbe (ormanlığı) tarafına gitmek üzere Medine’den çıkmıştım. Gâbe (dağı) nın tâ yokuşuna vardığımızda Abdurrahman b. Avf’ın kölesi (telâşla) bana karşı geldi. Köleye, “Allah sana iyilik versin! Sana ne oldu?” diye sordum. Köle, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ormanda yayılan) sağım develeri sürülüp götürüldü” dedi: “Kim götürdü?” diye sordum. Köle, “Gatafân ve Fezâre (kabilelerinin adamları)” diye cevap verdi. Hemen üç defa, “Ey sabahçılar, erken kalkın! Yetişin baskın var” diye haykırdım, Medine’nin iki kara taşılığı arasın(daki halk)a duyurdum. Sonra kendim (de yaya olarak heriflerin arkasından) süratle koştum. Nihayet bunlara yetiştim. Hakikaten develeri bunlar almışlardı. Hemen bunlara ok atmaya ve, “Ben İbn Ekva‘ım, bugün de alçakların öleceği gündür” diye haykırmaya başladım. Neticede develeri –heriflere su içmeye bile aman vermeden– ellerinden kurtardım ve (mevcudu yirmiye bâliğ olan) develeri sürerek (Medine’ye) yöneldim. Yolda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana karşı geldi. (Sayham üzerine 500 veya 700 kişilik zırhlı bir

süvari kuvvetiyle yardıma çıkmıştı). Ben, “Yâ Resûlellah! Bu eşkiya susuzdur. Ben acele edip su içmelerine meydan vermeden develeri kurtardım (şimdi onlar su tedarikiyle meşgul olacaklardır). Bunların peşi sıra bir müfreze göndererseniz!” dedim. Fakat Resûlullah, “Ey İbn Ekva! Sen alacağını aldın. Onlara galebe ettin. Artık onları afveyle! (Hem onlar) şüphesiz Gatafân ve Fezâre (yurduna varmışlardır) şimdi onları konukluyordur” buyurdu. {B3041 Buhârî, Cihâd, 166.}

1271

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَكُّوا الْعَانِي يَغْنِي الْأَسِيرَ
وَأَطْعِمُوا الْجَائِعَ وَعَوِّدُوا الْمَرِيضَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ânîyi yani (düşman elinde) esir olan müslümanı (esaretten) kurtarınız; aç olan (zîrûh)u doyurunuz; hastayı ziyaret edip halini, hatırını sorunuz!” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3046 Buhârî, Cihâd, 171.}

İZAHİ

Hadisteki **ânî** lafzının “esir” ile tefsiri, bu hadisin senedindeki râvilerden Kuteybe’nin yahut Cerîr’indir. İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde ânî lafzını daha umumi bir surette tefsir ederek, “Ânî, esirdir ve tezellül edip alçaklık gösteren ve şuna, buna boyun eğen her kimse de ânîdir, esir demektir” diyor. Fakat burada hadiste kastolunan mâna ânînin has mânasıdır ki düşman elinde esir bulunan müslümandır. Bunu tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Vatan ve din kardeşini esaretten kurtarmak müslümanlar üzerine kifâyeten farzdır. Binaenaleyh devletin yahut bir vatandaşın herhangi bir suretle esiri esaretten kurtarmasıyla bu farz ıskat olunabilir. Yoksa esirini kurtarmayan, İslâm içtimaî heyetinin hepsi günahkâr olur, millî hamiyetten uzak bulunur. Şârih İbn Battâl, “Esiri kurtarmak, farz-ı kifâye olduğunda bütün ulemânın icmâi vardır” diyor. Ömer b. Hattâb’dan da, “Esirleri kurtarmak devlete ve masârifi beytül mâle aittir, necat fidyeleri devlet hazinesinden verilir” dediği rivayet olunmuştur. İshak b. Râhûye de böyle demiştir.

Açı doyurmak da farz-ı kifâyedir. Câi’ (aç) âm bir lafız olduğu için insana ve hayvana şâmilidir. Hayvanın yemine ve her türlü hayatî ihtiyacına bakılması hususunda vârit olan haberlere göre, aç insan gibi aç hayvanı da doyurmak farzdır. Bu cihetle tercümemizde kavis içinde zîrûh diye tâmim ettik. Bu farz şu suretle tahakkuk eder: Bir açın açlıktan

ölmesi muhakkak bulunur da orada bulunan diğer bir kimsenin yanında onu ölümden kurtaracak miktarda yiyecek bulunursa ve orada infak edecek başka azıkl kimse de bulunmazsa, yiyecek bulunan kimseye aç doyurmak farz olur. Bu derece zaruret bulunmadıkça da infak mendup olur.

Marîzı iyâdette yani hasta bir mümini ziyaret, hatırını ve neye ihtiyacı bulunduğunu sormak ve mümkün olan muâvenette bulunmak da farz-ı kifâyedir. Bazı hallerde müekked sünnettir demişlerdir (bu eserimizdeki 619 numaralı hadisin izahına da bakınız!).

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ لِعَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هَلْ عِنْدَكُمْ شَيْءٌ مِنَ الْوَحْيِ إِلَّا مَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَقَالَ لَا وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسَمَةَ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا فَهْمٌ يُعْطِيهِ اللَّهُ رَجُلًا فِي الْقُرْآنِ وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قُلْتُ وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ قَالَ الْعَقْلُ وَفَكَأُكَ الْأَسِيرُ وَأَنْ لَا يُقْتَلَ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Cühayfe radiyallahu anhtan rivayete göre, müşârün ileyh demiştir ki, ben bir kere Ali radiyallahu anha, “(Ey Ehl-i beyt’in ulusu!) Allah kitabında bulunandan başka yanınızda (yazılı olarak) vahiy (esrarın)dan (başkasının bilmediği ve yalnız senin bildiğin) bir şey var mıdır?” diye sordum. Ali, “Hayır yoktur. Taneyi (toprak içinde) yaran, ve insanı yaratan Allah’a yemin ederim ki benim (hususî ve yazılı olarak) bildiğim bir şey yoktur; ancak bildiğim bir şey varsa o da Allah’ın, kişiye Kur’an’daki hükümleri anlamak kabiliyetini vermesidir; bir de (kılıcının kınından çıkardığı bir sayfaya işaret ederek), şu sayfada (yazılı) olan hükümlerdir” dedi. Ben, “Bu sayfadaki hükümler nedir?” diye sordum. Ali, “Bu sayfada maktulün diyeti ve kanı pahası, esirin halâsı, kâfire bedel bir müslümanın katli câiz olmadığı (hakkında hükümler var)dır” dedi. {B3047 Buhârî, Cihâd, 171.}

İZAHİ

Hazret-i Ali’nin böyle kuvvetli bir yemin ile teyit ederek, “Ben Resûlullah’tan, başkalarından saklı ve gizli olarak Ehl-i beyt’e mahsus ve mektup dinî hiçbir emir telakkî etmedim!” demesinde Şîa’nın bu suretle vâkî olan vâhî iddialarını kuvvetli bir surette ret vardır. Müşârün ileyh hazretlerinin, “Benim bildiğim bir şey varsa, o da Allah’ın kişiye Kur’an’daki hükümleri ve hakikatleri anlamak kudretini vermiş olmasıdır” sözünde de müfessirlerden naklolunmayan ahkâmı, şeriatın usul ve kavâidine muvafık olarak herhangi bir âlimin fehm ve zekâsıyla Kur’an’dan istinbat edilebilmesinin cevazına işaret vardır. Bu

hakikati İmam Mâlik de, “İlim, rivayetin çokluğu ile hâsıl olmaz; o, bir nurdur, bir fehm ü idrâk kabiliyetidir ki Allah onu dilediği gönle kor” sözüyle ifade etmiştir.

Hazret-i Ali’nin yazılı sayfayı kılıcının kınından çıkardığını, Nesâî’nin bu babdaki rivayetinden istifade ederek kavis içinde gösterdik.

Hazret-i Ali’nin sayfasında yazılı olduğu rivayet edilen bu hükümlerden başka bu hadisin yine Hazret-i Ali’den gelen başka bir rivayet tarikinde şunlar da rivayet olunmuştur: Ali radiyallahu anı demiştir ki: Benim yanımda şer’î hükümlerden yazılı olan şey yalnız Allah Teâlâ’nın kitâbıyla Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden işitip yazdığım şu sayfadır: (O sayfada meâlen şöyle yazılmıştır): “*Medine’nin haremî, Âir dağından başlayarak şu (Sevr) dağına kadar devam eden iki dağ arasındaki sahadır. Kim ki Medine’nin bu harimî dahilinde Kitap ve Sünnet’e muhalif bir iş işlerse yahut bid’at erbabına yardım eylerse Allah’ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti bu mübtediler üzerine olsun. Onların ne tövbesi, ne de fidyesi kabul olunur. Müslümanların emanı birdir (bir müslümanın bir kâfire verdiği eman, bütün müslümanlarca muteberdir). Kim ki bir müslümanın verdiği ahdi nakzederse, Allah’ın azabı, meleklerin ilenci, bütün halkın nefreti onun üzerine olsun...*”¹¹² (bu eserimizin 882 numaralı hadisine bakınız).

Hazret-i Ali’nin, “Allah Teâlâ’nın kitabıyla şu sayfadan başka bir şey bilmiyorum” demesi, yazılı olarak bilmiyorum demektir. Yoksa Peygamber’den öğrenip bildiğim haberler bu sayfa dahiline münhasırdır demek değildir. Asr-ı saâdet’te yalnız Kur’ân-ı Kerîm yazılmıştı. Peygamber’in hadisleri cem’ ve tahrir edilmiş değildi ve Hazret-i Ali bu sayfada yazılı olan vasâyâdan başka birçok sünneti ve hadisi biliyordu, nakil ve rivayet etmişti. Bu cihetle yazılı olarak bildiği, bu sayfada yazılı olan hükümlere münhasırdı demek olduğundan, tercümede yazı ile takyîd ettik.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ اسْتَأْذَنُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ ائْذَنْ فَلَنَتَرَكُ لِابْنِ أُخْتِنَا عَبَّاسٍ فِدَاهُ فَقَالَ لَا تَدْعُونَ مِنْهَا دِرْهَمًا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, ensardan bazı kimseler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden izin dilediler de, “Yâ Resûlellah! (Bize) müsaade buyur da hemşirezâdemiz Abbas (b. Abdülmutalib’in esaretten halâs bedeli olan parayı kendisine bırakalım!” dediler. Resûlullah, “(Hayır) o paradan bir dirhemini (bile) bırakamazsınız!” buyurdu. {B3048 Buhârî, Cihâd, 172.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî bir bedel mukabilinde müşrik esirlerin bırakılmasına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Peygamberimizin amcası Abbas'ın esareti Bedir Harbi'nde vuku bulmuştu. Bedir Harbi müslümanların ilk gazâsı olduğundan, esirlere ne yolda muamele edileceği hakkında bir vahiy gelmemiştir. Bilmüzâkere necât fidyesi olarak para alıp bırakılması kararlaştırıldı. Bu sırada Peygamber'in gönlüne ıstırap veren şeylerden birisi amcası Abbas'ın esirler arasında kirli paslı sefil bir halde görünmesi idi. Abbas serbestîsini kazanıncaya kadar uyuyamamıştı. Bu sırada ensar, hadiste rivayet olunduğu üzere Abbas'ın necat fidyesinin kendisine bahşedilmesine müsaade istediler. Fakat Peygamber din işine iltimas sokmamak ve esirleri müsavi muameleye tâbi kılmak için gönlündeki ağır bir ıstıraba rağmen muvafakat etmedi; "*Bir dirhemi bile bırakılamaz!*" diye kati bir ret cevabıyla ensarı karşıladı ve İbn İshak'ın rivayetine göre Resûlullah amcasına hitaben, "*Ey Abbas! Kendini ve biraderzâdelerin Akîl b. Ebû Tâlib ile Nevfel b. Hâris'in ve halîfin (dostun) Utbe b. Amr'ın necat fidyelerini vererek hem kendini, hem bunları esaretten kurtar!*" buyurdu.¹¹³ Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetine göre, bunların necat bedellerinin mecmûu 40 ukıyye¹¹⁴ miktarına bâliğ olmuştu. Abbas b. Abdülmuttalib zengin olduğundan bu parayı vermiş ve gazilere taksim olunmuştur.

Fakat Hazret-i Abbas verdiği bu necat bedelinin mukabilini müslüman olduktan sonra kat kat fazlasıyla yalnız Bahreyn¹¹⁵ malının taksimi sırasında almıştır ki bunu da Buhârî, *Sahîh*'inde izah etmekte bulunduğumuz Enes b. Mâlik hadisinden sonra yine Enes'ten şu suretle rivayet ediyor: Bir kere Bahreyn'den Alâ b. Hadramî mühim miktarda haraç malı göndermişti. Bunun taksimi sırasında Abbas radiyallahu anh gelerek, "Yâ Resûlellah! Bu maldan bana da bir hisse ver! Çünkü ben vaktiyle hem kendi namıma, hem de Akîl b. Ebû Tâlib hesabına fidye verdim. (Şimdi onun mukabilini almak isterim)" demişti. Resûlullah da, "Al!" diyerek Abbas'ın ihramının eteğini dünyalıkla doldurdu.¹¹⁶

Abbas'ın fidyesinin terki istîzân edilirken ensarın Peygamber efendimize karşı gösterdikleri müstesna bir nezaketi kaydetmeden geçmeyeceğiz. Bu da ensarın Peygamberimize "Amcanız Abbas demeyip de hemşirezâdemiz" demeleridir. Abbas'ı Peygamber'e izâfe ederek fidyesinin terki teklifinde hiç şüphesiz Resûlullah'a karşı bir minnet şâibesi vardır. Bundan tehâşî ederek ensar, Abbas'ı kendilerine izâfe etmişler ve "hemşirezâdemiz" demişlerdir.

Şunu da bildirmek isteriz ki ensar, Abbas'ın dayıları değil, belki babası Abdülmuttalib'in dayılarıdır. Çünkü Abdülmuttalib'in anası Selmâ bint Amr, Neccâroğulları'n-

113 {Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, III, 142.}

114 1 ukıyye 40 dirhem olduğuna göre Abbas b. Abdülmuttalib'den 1600 dirhem alınmış demektir.

115 Bu eserimizin 1036 numaralı hadisinin izahında Bahreyn hakkında izahat vardır, oraya bakınız.

116 عن أنس رضي الله عنه قال أتى النبي صلى الله عليه وسلم بمال من البحرين. فجاءه العباس رضي الله عنه فقال: يا رسول الله أعطني فأني فاديت نفسي و فاديت عقيلا. فقال: خذ ! فأعطاه في ثوبه.
{B3049 Buhârî, Cihâd, 172.}

dandır. Abbas'ın annesi ise Medineli değildir ve ensardan olmadığına siyer müelliflerinin ittifakı vardır. Şu halde ensarın Abbas'a dayı olmaları babası Abdülmuttalib vasıtasıyladır.

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ عَيْنٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَهُوَ فِي سَفَرٍ فَجَلَسَ عِنْدَ أَصْحَابِهِ يَتَحَدَّثُ ثُمَّ انْفَتَلَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اطْلُبُوهُ وَاقْتُلُوهُ فَقَتَلَهُ فَتَفَّلَهُ سَلْبَهُ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Huneyn) seferinde iken Resûlullah'ın ordusu için) e (kırmızı bir deve üstünde) müşrikler tarafından bir casus geldi. (Devesini çökertip kargılığından çıkardığı bir iple bağladı. Sonra gelip) ashabın yanına oturdu. Ashap ile konuştu. (Yedi içti ve mütemadiyen ashabın ahvalini gözden geçirdi.) Sonra (devesine binerek) dönüp gitti. (Müteakiben ashaptan bir kişi kalkıp bunun casus olduğunu Resûlullah'a arzetti). Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, "Onu arayıp bulun ve öldürün, (onu kim öldürürse soykası ve eşyası onundur!)" buyurdu. Casusu İbn Ekva' (takip edip) öldürdü, (devesini yederek üstünde silâhıyla, eşyasıyla geldi). Resûlullah da casusun eşyasını İbn Ekva'a ait ganimet kılıp verdi. {B3051 Buhârî, Cihâd, 173.}

İZAHİ

İbn Ekva'ın bu hadisini Buhârî gayet muhtasar bir metin ile rivayet etmiştir. Hatta bu vâkıanın hangi seferde cereyan ettiği bile bildirilmemiştir. Bunun Huneyn seferinde vuku bulduğunu, casusun süvari olduğunu, İslâm ordusu içinde dostane konuşup görüş-tüğü ve yiyip içtiği sırada inceden inceye askerinin ahvalini gözden geçirdiğini Müslim'in *Sahîh*'inde yine Seleme b. Ekva'dan gelen rivayet tarikinden öğrendik ve bütün bunları tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Hadisin sonundaki nefl, fukaha örfünde emîr veya kumandanın bir tehlikeyi önlemek için ivaz olarak şart kıldığı ganimet malıdır. Nasıl ki bu vâkıada Resûlullah, "Casusu kim öldürürse iğtinâm edilen metrûkâtı onundur" diye bir şart koymuştu. Yine hadisteki seleb de, fukaha ıstılahında maktulün elbisesine –ki, Türkçemizde soyka denir– binitine, silâhına, heybesine veya yük denginde bulunup hayvan üzerinde yüklü malına denir. Maktulün bunların haricindeki malı seleb değildir. Yine böyle maktulün başka hayvan üzerinde kölesiyle, hizmetçisiyle yüklü malı da selebden sayılmaz.

Bu İbn Ekva' hadisini Buhârî, düşman diyarından gelip de amansız ve izinsiz bir harbî, İslâm memleketine girdiğinde bunun hükmü ne olabileceğine dair açtığı bir

babında¹¹⁷ rivayet etmiştir. Fakat Buhârî bu unvanında bu harbî öldürülür mü, öldürülmez mi? Nefyen ve isbâten hiç hüküm bildirilmemiştir. Sebebi de meselenin mezhep sahibi âlimler arasında ihtilâflı olmasındandır. İmam Mâlik İslâm diyarına izinsiz gelen harbî hakkında tayin edilecek cezayı devlet reisinin ve hükümetin re'ine bırakmıştır ve bu makûle harbînin hükmü, diğer muhariplerin tâbi oldukları hüküm gibidir demiştir. Evzâî ile İmam Şâfiî eğer amansız ve izinsiz gelen harbî, elçilikle ve düşman tarafından siyasî bir vazife ile geldiğini iddia ederse bu iddiası kabul olunur demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf ve Ahmed b. Hanbel, harbînin böyle iddiası kabul olunmaz. Bu, müslümanlar için fey'dir kendisi esir ve selebi ganimettendir demişlerdir. İmam Muhammed de, “Harbî ve emvali onu yakalayan gaziye aittir” demiştir.

Eğer amansız ve izinsiz gelen harbî casus olursa, mevzumuz olan İbn Ekva' hadîsinden istifade edilen hükme göre casus öldürülür, bu babda ulemânın icmâi vardır. Casus harbî olmaz da muâhid bir devlete mensup yahut zimmî veya haraçgüzâr olursa, Mâlik ile Evzâî'ye göre bu casus, nakz-ı ahd etmiş sayılır. Devlet isterse istirkâk eder, dilerse katleder, katli câizdir demişlerdir. Fakat ulemânın cumhuru nakz-ı ahd addetmemişlerdir. Meğer ki casusluğun nakz-ı ahd addedileceği muâhedenâmede zikredilmiş ola demişlerdir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ يَوْمُ الْحَمِيرِ وَمَا يَوْمُ الْحَمِيرِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى خَضَبَ دَمْعُهُ الْحُضْبَاءَ فَقَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَجَعُهُ يَوْمَ الْحَمِيرِ فَقَالَ اثْنُونِي بِكِتَابٍ أَكْتُبُ لَكُمْ كِتَابًا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا فَتَنَازَعُوا وَلَا يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيِّ تَنَازُعٍ فَقَالُوا هَجَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ دَعُونِي فَإِلَّا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ وَأَوْصَى عِنْدَ مَوْتِهِ بِثَلَاثٍ أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيرُهُمْ وَنَسِيتُ الثَّلَاثَةَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre, müşârün ileyh bir kere, “Hani o perşembe günü (o ne fena gündü), o perşembe günü, ne acı gündü” demişti de sonra (inci tanesi gibi dökülen) göz yaşı tâ (yerleri) ıslatarak (ve o günü cereyan eden vâkıayı anlatarak) şöyle demişti: Bir perşembe günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (son hastalığında) ağrısı artmıştı da, “Haydi bana (kalem kâğıt gibi) yazacak bir şey getiriniz! Size bir ki-

tap (vasiyetnâme) yaz(dır)ayım ki ondan sonra yolunuzu şaşırıp hiç helâke düşmeyeziniz!” buyurdu. (Şimdi Ömer orada bulunanlara, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem muhakkak ki hastalığı ağırlaşmıştır. Yanımızda ise Allah’ın kitabı vardır, o bize yetişir!” dedi). Bunun üzerine orada bulunanlar (yazıl-sın, yazılmasın diye) ihtilâf ettiler. (Sözleri birbirine karıştı. Resûlullah da), “Hiçbir Peygamber’in yanında niza ve ihtilâf etmek doğru değildir (hay-di yanımdan kalkıp savulunuz!)” buyurdu. Oradaki ashap(tan bazıları), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hastalığın şiddetinden) sayıkladı (da böyle söylendi) demişlerdi. Resûlullah, “Haydi beni (kendi halime) bırakı-nız! Benim şu içinde bulunduğum (murâkabe ve Allah’a rücû için hazırlık) hali, sizin beni davet ettiğiniz (kitâbet gibi) şeylerden hayırlıdır” buyurdu ve Resûlullah vefatı zamanında yalnız üç şey vasiyet etti. Bütün müşrikleri Arap cezîresinden çıkarınız ve (dünyanın her tarafından gelecek olan müs-lim, gayri müslim) elçilere, fert ve heyetlere nasıl ben izin verip hediyeler ik-ram ettimse siz de benim gibi atıyyeler vermek suretiyle hürmet gösteriniz!” buyurdu. (İbn Abbas), fakat ben (vasiyetin) üçüncüsünü unuttum (demiştir). {B3053 Buhârî, Cihâd, 176.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi “Cevâizü’l-Vefd” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadis ile bu unvanın mutabakat noktası, Peygamberimizin süferâyı ve mebus heyetleri atıyye-lerle taltif buyurmaları ve bu siyasî ve medenî sünnetlerine ashabının da devamını vasiyet eylemeleridir.

Cevâiz câizenin cem’idir, câize “atıyye” demektir. İcâze de “destur vermek, ihsan eylemek” mânasınadır. Vefd de, *Kâmus* mütercimi Âsım Molla tarafından, “elçilik yahut sair maslahat için bir devletten bir devlete yahut emîr ve sultan huzuruna gelmek mânasınadır” diye tarif olunmuştur. Şârih Aynî, vefdin bu medlûlüne ziyaret için yardım istemek ve faydalanmak gibi maksatlar için ümerâ huzuruna varmayı da ilâve ediyor. Bu cihetle biz vefdi, bu şümullü mânasıyla, “gelen elçiler, fertler ve heyetler” diye tercüme ettik. Sonra (vefd), âm bir lafız olup tahsis eder bir delil de bulunmadığından usulen umumiyeti üzere icra ve imal ederek, gelen elçilerin, fertlerin ve heyetlerin müslimine ve gayri müslimine vefdin şümulünü şârih Aynî’den mülhem olarak kavis içinde gösterdik.

Bunlardan başka tercümede kavis içinde görülen uzunca ziyadeler bu hadisin “Kitâbü’l-İlim”deki diğer rivayet tarikinden alınarak gösterilmiştir. Bu cihetle o ziyadeler de asıl metin derecesinde kuvvet ve sıhhati haizdirler.

Yevmü’l-hamîs, pazar gününden itibaren beşinci perşembe gününe denilir. Hadis-teki yevmü’l-hamîs de Peygamber efendimizin vefatına takaddüm eden perşembe günüdür. Peygamber efendimizin irtihalinin hicretin 11. yılı rebûlevvelinde vuku bul-

duğunda siyer müelliflerinin ittifakı vardır. Bunun bir pazartesi günü vuku bulduğu da Buhârî'nin "Kitâbü'l-Cenâiz"deki rivayetiyle sabittir. Peygamberimizin bu hastalığı on üç gün devam ettiğine, bunun son sekiz gününü bir pazartesinden irtihalin vuku bulduğu pazartesine kadar Âişe odasında geçirdiğine göre, Âişe hânesinde cereyan eden bu kitâbet vâkıyasıyla Peygamber efendimizin irtihali arasında dört günlük en kısa bir zaman fâsılası vardır. Bugünlerde Peygamberimizin ölüm hastalığı olan humma rahatsızlığının en ziyade şiddetlendiği ve şu fâni hayattan alâkalarının kesilmeye başladığı görülmüştür. Bu cihetle râvi İbn Abbas bu acı günün bir vâkıyasını anlatmaya başlarken Peygamberimizden ayrılık günlerinin fecaatini, hani bir perşembe günü, o ne acı gündür? telehhüfüyle yâdederek göz yaşları dökmüştür.

Resûlullah yazmak arzusunda bulunduğu vasiyetnâmede ne yazmak istemişti?

Zâhir-i hâle göre, Hazret-i Ebû Bekir'in hilâfetini nassan tesbit etmek istemişti. Fakat huzurda bulunanlar arasında niza ve ihtilâf baş gösterince, humma buhranları artarak bu arzusundan vazgeçti ve bu arzusunu, Ebû Bekir'i namazda imâmetle istihlâf ederek izhar buyurdu. Bu mühimmeyi, Müslim'in Hazret-i Âişe'den bir rivayeti de teyit etmektedir. Bu rivayete göre, Peygamberimiz Âişe anamıza şöyle buyurmuştur: *"Bana Ebû Bekir'i ve kardeşini çağır! (Babanın hilâfetine dair) size bir kitap yazayım. Herhangi bir kimsenin hilâfet hevesine düşmesinden ve bu işe ben, herkesten önceyim, demesinden ciddi surette endişe etmekteyim. Halbuki Allah da, müminler de Ebû Bekir'den başkasının hilâfetinden imtina ederler"* buyurmuştur.¹¹⁸

Gerçi Hazret-i Âişe'nin bu hadisinde hilâfet meselesi sarih olarak zikredilmemiş bulunmakla beraber Resûlullah'ın Âişe'ye bu emri, hastalığı sırasında ve bugünlerde vermiş olması, hilâfet meselesi ile alâkası mantûkan olmasa bile mefhûmen müstefâd olmaktadır. Sonra Bezzâr'ın yine Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayetinde ise Resûlullah'ın vasiyetnâmeyi Ebû Bekir için yazacağı sarâhaten zikredilmekle beraber bu rivayetin sonunda, *"Ebû Bekir hakkında halkın muhalefetinden Allah'a sığınırım!"* buyurmuştur.¹¹⁹

Arap cezâresinden müşriklerin çıkarılmasına gelince, Ebû Bekir hazretlerinin hilâfeti zamanında zuhur eden irtidad ve irtica beliiyesini tenkil ile iştigale Resûlullah'ın bu husustaki vasiyetlerini yerine getirmeye mani oldu. Bu vazifeyi ifa, Hazret-i Ömer'e müyesser olmuştur. Rivayete göre Hazret-i Ömer Cezâretülarap'tan 40.000 müşrik ve yahudi sürgün etmiştir. Yemen kıtası cezâre haritasında dahil olduğu halde buradan nefiy ve iclâ vukuuna dair hiçbir rivayet nakledilmemiştir.

İmam Mâlik, "Arap cezâresi Medine, Mekke, Yemâme, Yemen'den ve bunlara mülhak köylerden ibarettir" demiş, fakat tabii bir hudut ile tahdit etmemiştir. Bunu bir dereceye kadar lugat imamlarından Asmaî tahdit ederek Cezâretülarap, tûlen Aden

118 روى مسلم عن عائشة أنه صلى الله عليه وسلم قال ادع لي أبا بكر وأحاك أكتب لكم كتابا فإني أخاف أن يتمنى متمن ويقول أنا أولى. {Müslim'de "لکم" lafzı yer almamaktadır. M6181 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 11.}. و يأبى الله و المؤمنون إلا أبا بكر.

119 {Bezzâr, el-Müsne'd, XVIII, 225, no: 234.}

mıntakasının müntehasından Şam'ın etrafına ve arzan da Cidde'den refîf-i Irak'a yani Irak'ın en mâmur ve mevrû' mıntakasına kadar devam eden bir ülkedir demiştir. Şa'bî ile Ebû Ubeyde de cezîreyi tahdit etmişlerse de bunların tahditlerinde Asmaî derecesinde vuzuh ve ihâta yoktur. Bilâhare Arap coğrafyacılığı cezîre haritasını muntazam ve ilmî usule tevfiikan tahdit etmişlerdir. Fakat mevzumuzun bunlarla alâkası yoktur. Bu babda muteber olan, fukahânın ve rivayet ehlinin beyanatıdır. Bunlara göre, Arap cezîresi Hicaz kıtasıdır. Bu da İmam Şâfiî'ye göre Mekke, Medine, Yemâme ile mülhaklarından ibarettir. Yemen, Hicaz'da dahil olmadığı için, mevzumuzda göre, Arap cezîresinden sayılmaz. Nasıl ki Hazret-i Ömer gayri müslimleri sürgün ederken Yemenliler'e dokunmamıştır. Halifelerden hiçbirisi de Yemen gayri müslimlerini nefy ü tağribe tâbi tutmamışlardır. Binaenaleyh İmam Şâfiî'ye göre zimmî olsa ve cizye gibi malî teklifleri kabul etse bile, gayri müslimin Hicaz kıtasında ikametine müsaade edilmez. Şu kadar ki Harem-i Mekke hariç olmak üzere, müslümanlara ait bir maslahat için ve kısa bir zaman için girip çıkmalarına müsaade edilir. İmam Ebû Hanîfe'nin bu hususta ictihadı müsaadekâranedir. Ona göre gayri müslimler Harem-i Mekke'ye de girebilirler. Hatta Ebû Hanîfe'nin mezhebi, zimmîlerin Mescid-i Harâm'a girmelerine bile müsaittir.¹²⁰ Medine'nin haremî, hükümde Harem-i Mekke gibi değildir.

Râvi İbn Abbas'ın Peygamberimizin vasiyetlerinden unuttum dediği üçüncü vasiyet acaba ne idi? Hadis şârihleri bu suale cevap olarak ilk önce Üsâme ordusunun infazı ve sevki vasiyet buyurulmuş olması ihtimalini bildiriyorlar. Mûte Muharebesi'ndeki fâciaların Bizans idaresindeki Araplar'dan intikamını almak için Peygamberimiz, vefatına yakın günlerde bir ordu techiz ederek bu orduya, Mûte'de şehid olan kumandanlardan Zeyd'in oğlu Üsâme'yi başkumandan tayin etmişti. Fakat Resûlullah hastalanarak seferber bir halde bulunan bu ordu hareketini tehir etmişti. Resûlullah'ın defnini müteakip bu ordunun sevk edilmesi için Hazret-i Ebû Bekir'e tevâlî eden müracaatlarda, "Resûlullah bu ordunun sevkini vasiyet etmişti" deniliyordu.¹²¹ Bu rivayet yukarıdaki ihtimali teyit etmektedir.

Bazı âlimler de bu üçüncü vasiyetin yahudilerle hıristiyanların peygamberlerinin kabirlerine putperestlik derecesinde gösterdikleri hürmet gibi kabir-i saâdetine hürmet edilmemesini vasiyet etmesidir demişlerdir. Bu eserimizde 655 numaralı Hazret-i Âişe hadisinde bu babda izahat vardır, oraya bakınız!

120 Harem-i Mekke'nin tarif ve tahdidi için bu eserimizin "Kitâbü'l-Hac" bölümünde "Harem-i Mekke" başlığına bakınız.

121 {İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, V, 215.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فِي النَّاسِ فَاتَنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ ذَكَرَ الدَّجَالَ فَقَالَ إِنِّي أَنْذَرُكُمْوَهُ وَمَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا قَدْ أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ لَقَدْ أَنْذَرَهُ نُوحٌ قَوْمَهُ وَلَكِنْ سَأَقُولُ لَكُمْ فِيهِ قَوْلًا لَمْ يَقُلْهُ نَبِيٌّ لِقَوْمِهِ تَعَامُونَ أَنَّهُ أَعُورٌ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِأَعُورَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem halka hutbe iradına başlayıp Allah'ı, ulûhiyyet şanına lâyük sıfatlarla övdü. Sonra deccâli zikrederek şöyle buyurdu: “Ben sizi kati surette o(nun şerri)nden korkuturum. Peygamberlerden hiçbir Nebî yoktur ki muhakkak o, kavmini (dalâlete sevkeden her yalancı) deccâlden tahzîr etmiştir. Nûh peygamber de kavmini tahzîr etmiştir. Şimdi ben size bu (mel’ûn ve yabancı zümre)nin¹²² hiçbir peygamberin bilsinler diye kavmine söylemediği (toplu ve fârik) bir vasfını söylemek isterim (ki şudur), deccâl a’verdir, kötü kılavuzdur, (insanları eğri yola davet eder), Allah ise a’ver değildir, (hâdîdir, insanları doğru yola irşad buyurur).” {B3057 Buhârî, Cihâd, 178.}

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اكْتُبُوا لِي مَنْ تَلَفَّظَ بِالْإِسْلَامِ مِنَ النَّاسِ فَكَتَبْنَا لَهُ أَلْفًا وَخَمْسِمِائَةَ رَجُلٍ فَقُلْنَا نَخَافُ وَنَحْنُ أَلْفٌ وَخَمْسِمِائَةٍ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا ابْتُلِينَا حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ لَيُصَلِّي وَحْدَهُ وَهُوَ خَائِفٌ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. Yemân) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir seferde), “Haydi bana halktan müslüman(ım) diyenleri sayınız!” buyurduğu rivayet olunmuştur. (Râvi Huzeyfe der ki,) “Biz, ordu mevcudunu 1500 kişi saydık ve (istiğrâb ederek), biz, 1500 kişi(lik bir kuvvet) olduğumuz halde

122 Deccâl âhir zamanda zuhur edecek ve nübüvvet veya ulûhiyyet iddia edecek bir yalancı olarak tarif ve mel’ûn mânasına mesîh ile tavsif olunursa da bir hadîs-i şerifte يكون في آخر الزمان دجالون “Tarihin son zamanlarında nice deccâller bulunacağı” {M16 Müslim, Mukaddime, 7.} haber verildiğine ve hadîs şârihleri tarafından “deccâlûn” lafzı “kezzâbûn ve mümevvihûn” ile tefsir olunduğuna göre, deccâlîn bir değil, nice yalancı ve yaldızcı makûlesi insanlar olduğu ve bunların cihan tarihinin son zamanlarında kesretle görüleceği anlaşılır.

(düşmandan) korkar mıyız? dedik. (Bir zaman sonra) bir de kendimizi (öyle bir fitne ile) müptelâ olmuş gördüm ki hani o korku bilmeyen er kişi, şimdi (bu fitneden) korkarak (cemaate gidemeyip evinde) münferiden namaz kılar oldu.” {B3060 Buhârî, Cihâd, 181.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi, “Harp Gibi Bir Sebep ile Devletin Umumi Kuvvetinin Miktarını Anlamak İçin Devlet Reisinin Ordu Mevcudunu Saydırması” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadis ile bu unvan arasındaki mutabakat çok açıktır. Mühelleb b. Ebû Sufre, “Devletçe görülen lüzum üzerine, hükümetin umumi nüfusu sayması sünnettir” demiştir. Hadiste bildirilen sayım muamelesinin Uhud Gazâsı’na çıkılırken yahut Ahzâb günü hendek kazılırken ya da Hudeybiye Seferi’nde tatbik edildiği bildirilmekteyse de 1500 adedi Hudeybiye Seferi’ne iştirak eden ashabın sayısı hakkındaki iki rivayetten birine tevâfuk etmektedir. Diğer bir rivayete göre de Hudeybiye’de bulunanlar 1400 kişi idi.

Resûlullah’ın bütün sırlarının mahremi olan Huzeyfe hazretleri hulâsa olarak, “Biz Peygamber zamanında 1500 kişilik bir kuvvetle korku nedir bilmezdik. Vefatından sonra öyle fena vaziyete düştük ki şimdi o bahadır kişiler müslümanların çokluğuna rağmen mescide çıkamaz oldular ve namazlarını evlerinde münferiden kılmak mecburiyetine düştüler” demek istemiştir. Bu garip vaziyeti nasıl bir sebep ihdas etmiştir? Bunun cevabını Nevevî şöyle bildirmiştir: Öyle zannediyorum ki Huzeyfe, Resûlullah’ın vefatından sonra zuhur eden (Hazret-i Osman’ın şehâdeti, Cemel, Sıffin gibi) bazı fitneleri kastetmiştir. Bu fitnelerin cereyan ettiği günlerde Resûlullah’ın bazı ashabı –fitneye iştirak töhmetinden içtinap ederek– evlerinden çıkmamışlar, namazlarını evlerinde kılmışlardır.

عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ إِذَا ظَهَرَ عَلَى قَوْمٍ أَقَامَ بِالْعُرْصَةِ ثَلَاثَ لَيَالٍ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Talha radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kavme harben galebe ettiği zaman o kavmin binadan ârî geniş bir sahasında üç gün ikamet etmek itiyadında idi. {B3065 Buhârî, Cihâd, 185.}

İ Z A H I

Peygamberimizin bir misafir için en çok istirahat müddeti olan üç gün kalmasının sebeplerini İbnü’l-Cevzî bildirerek, “Resûlullah’ın üç gün ikameti galebenin tesirini izhar etmek, İslâm ahkâm ve âdâtını tenfiz eylemek ve alınan ganâimi taksim etmek sebeplerine

mebnîdir. Bununla beraber düşmanın geride bulunması melhûz olan kuvvetlerine de meydan okunmuş olabilir” diyor.

Ebû Talha'nın bu hadisinden önce Buhârî'nin iki babı ve iki hadisi daha vardır:

1. *“Muhakkak ki Allah dilerse, şu İslâm dinini günahkâr bir kişi ile kuvvetlendirir”*¹²³ babı ve hadisidir.

2. Ordu kumandanı şehid düştüğü ve düşmanın tecavüzünden korkulduğu zaman devlet reisinin tayinine intizar etmeyerek kumandayı ele almanın meşruiyeti babıdır. Bu babında da Buhârî Enes b. Mâlik'ten şu meâldeki hadisi rivayet ediyor. Enes radiyallahu anh demiştir ki bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir hutbe irat ederek hutbesinde, “İslâm sancağını Zeyd eline aldı, şimdi Zeyd katlolundu. Sonra sancağı Ca'fer aldı, o da katlolundu. Sonra Abdullah b. Revâha aldı, o da katlolundu. Sonra emirsiz Hâlid b. Velîd aldı. Fakat ona fetih müyesser oldu” buyurdu ve bu vâkıyı haber verirken Resûlullah'ın iki gözü yaş döküyordu.¹²⁴

Vâkıdî'nin rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mûte'ye bir seriyye techiz edip gönderirken bu orduya Zeyd b. Hârise'yi kumandan tayin buyurmuştu ve “Muharebede Zeyd şehid düşerse yerine Ca'fer b. Ebû Tâlib geçsin, o da şehid düşerse Abdullah b. Revâha kumandayı ele alsın, o da şehid düşerse asker münasip gördüğü birini kendisine kumandan intihab etsin” buyurmuştu.¹²⁵

Mûte'de iki ordu karşı karşıya gelince Resûlullah Medine'de minber-i saâdeti üzerine oturmuştu ve Medine ile Şam arasındaki saha kendisine bir mûcize olarak tamamen açılmıştı, askerin harbettğini bedâhетен görüyordu. Bu cihetle üç kumandanın arkaya şehid düştüklerini, en sonra Hazret-i Hâlid'e zafer müyesser olduğunu tebliğ buyurmuştu.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ ذَهَبَ فَرَسٌ لَهُ فَأَخَذَهُ الْعَدُوُّ فَظَهَرَ عَلَيْهِمُ الْمُسْلِمُونَ فَرَدَّ عَلَيْهِ فِي زَمَنِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبَقَ عَبْدٌ لَهُ فَلَحِقَ بِالرُّومِ فَظَهَرَ عَلَيْهِمُ الْمُسْلِمُونَ فَرَدَّهُ عَلَيْهِ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ يَعْنِي بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere atım düşman tarafına kaçmıştı da onu (muharip) düşman yakalamıştı.

123 {B3062 Buhârî, Cihâd, 182.}

124 {B3063 Buhârî, Cihâd, 183.}

125 {Vâkıdî, el-Megâzî, II, 756.}

Sonra müslümanların düşmana galebesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında atım bana iade olundu. Bir kere de kölem kaçmış ve Rumlar'a iltihak etmişti. Sonra müslümanlar Rumlar'a galip geldi de Hâlid b. Velid kölemi bana iade etti ki bu da Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanından sonra idi. {B3067 Buhârî, Cihâd, 187.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, “Muharip Müşrikler Tarafından Bir Müslümanın Malı İğtinâm Edilse, Sonra Müslümanlar Müşriklerin Diyarını İstilâ Eyleseler de Bu Sırada O Müslüman Malını Aynen Bulmaya Muvaffak Olsa, Sahibi Bulunan Malını Alabilir mi, Yoksa Bu Mal, Ganimet Malından mı Sayılır?” suretinde açtığı bir babında¹²⁶ rivayet etmiş ve mesele ilmen ihtilâflı olduğu için müellif Buhârî bu husustaki re'yini izhar etmemiştir. Ali, Zührî, Hasan-ı Basrî ve Amr b. Dînâr, “Mal sahibi olan müslüman, ganimet malı ister taksim olunmadan, ister taksim olunduktan sonra kumandana müracaat ederek bu malın kendisine ait olduğunu iddia ve ispat etse, her iki surette mal, sahibine iade edilmez” demişlerdir.

Ebû Hanîfe, Sevrî, Evzâî, Mâlik ise “Mal sahibi malını bulur, tanır da ganimet malı taksim olunmazdan evvel kendisinin olduğunu iddia ederse, mevzumuz olan hadisteki hükme göre, bu müslümanın malı kendisine bedelsiz iade olunur” demişlerdir. Zeyd b. Sâbit'in oğlu Amr'ın, Saîd b. Müseyyeb'in, Atâ, Kâsım ve Urve'nin ictihadları da böyledir.

1280

عن جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ذَبَحْنَا بُهَيْمَةً لَنَا وَطَحْنْتُ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ فَتَعَالَ أَنْتَ وَنَفَرٌ فَصَاحَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ يَا أَهْلَ الْخُنْدَقِ إِنَّ جَابِرًا قَدْ صَنَعَ سُورًا فَنَحْيَ هَلَّا بِكُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh demiştir ki Ahzâb günü ben, “Yâ Resûlellah! Biz bir körpe kuzu kestik, arpadan da 1 sâ‘ (1040 dirhem) un öğüttüm; şimdi cenabınız, maiyetinizdeki bazı kimselerle beraber (bize) geliniz!” diye davet ettim. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey hendek kazanlar! (Kardeşiniz) Câbir (sizin için) yemek hazırlamış haydi geliniz!” diye bütün Hendek ehlini çağırdı. {B3070 Buhârî, Cihâd, 188.}

Bu hadîsi Buhârî, “Farsça ve Arapça’dan Başka Herhangi Bir Dil ile Konuşmanın Beyanına Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir¹²⁷ ve bu Câbir hadisinde Resûlullah’ın Farsça “sûr” kelimesini tekellüm buyurduğu gösterilmiştir ki hadisin unvanına mutabakat noktası budur. Sûr, Farsça’da misafir için hazırlanan ve misafir davet olunan yemeğe denir.

Buhârî’nin tahşiye ettiğimiz bu unvanındaki “ritâne” lafzının medlûlü ise daha âmdır; Arapça’dan başka herhangi bir dildir. Buna da misal olmak üzere müellif Buhârî “sene” kelimesini muhtevi bulunan Ümmü Hâlid hadisini sevketmiştir ki bu kelime de Habeş dilinde “hasene” (güzel şey) demektir. Bunun tercümesi de bundan sonra gelecektir.

Buhârî bu unvandan sonra ve Câbir hadisinden önce şu iki âyet-i kerîmeyi zikreliyor. Biri Rûm sûresinin 22. âyetidir ve meâli şöyledir: “Allah’ın gökleri ve yeri yaratması ve sizin dillerinizin, renklerinizin, başka başka yaratılmış bulunması Allah’ın (kudretine delâlet eden) alâmetlerindendir.”¹²⁸

Öbürü İbrâhim sûresinin 4. âyetidir ve meâli şöyledir: “Peygamberlerden hiçbir Peygamber’i (kavminin bilmediği yabancı bir dil ile) göndermedik; ancak kendi kavminin diliyle gönderdik; tâ ki her peygamber kendi kavmine memur olduğu hakikatleri beyan ve ifade edebilsin, (kavmi de onları anlayabilsinler ve sonunda, ‘Ne yapalım peygamberin dilini biz anlamıyorduk’ itizarında bulunmasınlar!).

Maamafih Allah dilediğini dalâlette kılar, dilediğine de hidayet eder. O, azîzdır, (gâlibdir, son dilek O’nundur), hakîmdir. (Onun dilekleri hep maslahata müstenittir).”¹²⁹ Müellif Buhârî bu âyet-i kerîmeyi unvanında zikretmekle Resûlullah’ın her lisanı bildiğine işaret etmiştir. Çünkü Resûlullah, çeşit çeşit dillerle görüşen beşer kavimlerinin hepsine peygamber gönderilmiştir.

Risâletin böyle umumi olmasına göre, her beşer cemiyeti onun kavmidir ve onlarla anlaşabilmek için bütün milletlerin dillerini bilmesi icap eder. Resûlullah’ın risâletinin umumiliğine gelince, bu da “Ey insanlar! Ben, sizin hepinize Allah’ın gönderdiği peygamberim”¹³⁰ hitabıyla irşad ve hidayet vazifesinin umumiliğini ifade etmiştir.

عَنْ أُمِّ خَالِدِ بِنْتِ خَالِدِ بْنِ سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَعَ أَبِي وَعَلَيَّ قَيْصُ أَصْفَرُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَنَهُ سَنَهُ وَهِيَ بِالْحَبَشِيَّةِ حَسَنَةٌ قَالَتْ فَذَهَبْتُ أَلْعَبُ بِخَاتِمِ التُّبَّةِ

127 . باب من تكلم بالفارسية و الرطانة [بخاري].

128 وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَاكِكُمُ.

129 وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

130 يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا. {el-A'râf, 7/158}.

فَزَبَّرَنِي أَبِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَعَهَا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبُي وَأَخْلَيْتِي ثُمَّ أَبُي وَأَخْلَيْتِي ثُمَّ أَبُي وَأَخْلَيْتِي ثُمَّ أَبُي وَأَخْلَيْتِي حَتَّى ذَكَرَ.

TERCÜMESİ

Hâlid b. Saîd'in kızı ve Hâlid (b. Zübeyr)'in annesi (Eme) radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Çocukluğumda) babamla beraber üzerimde sarı (renkli) bir gömlek giyimli olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gelmiştim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (beni tatyîb için), “Sene sene” (güzel, güzel) buyurdu. Habeş dilinde hasene “güzel şey” demektir. Bu sırada ben (Resûlullah'ın iki küreği arasındaki yumurta cesâmetinde bulunan) nübüvvet hâtemi (et beni) ile oynamaya başladım; babam beni menetti de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem babama, “Çocuğu kendi haline bırak!” buyurdu. Sonra (bana da) üç defa, “(Çocuğum çok yaşa da) gömleğini (güle güle giy,) eskit, yırt (yenisini giy!)” buyurdu. (Hadisin râvilerinden Abdullah b. Mübârek demiştir ki, “Ümmü Hâlid çok zaman yaşadı. Bu gömlek de hayatının sonuna kadar dillerde anıldı.”¹³¹ {B3071 Buhârî, Cihâd, 188.}

İZAHİ

Hadisin sonunda uzunca kavis içindeki ziyade *Buhârî*'nin metninden nakledilerek yazılmıştır.

Peygamber kelâmı olmadığı için müellif Zebîdî ihtisar ederek *Tecrîd*'e almamıştır. Ebû Heysem, Buhârî'nin metnindeki (hatta zükire)yi -ki not olarak gösterdik- (hatta dükine) diye rivayet etmiştir ki, “Çok giyildiğinden rengi bozulmuştur” demektir. Bu hadiste de Peygamber efendimizin bir Habeş kelimesi olan “sene sene” lügatını kullandığı bildiriliyor. Bundan sonra bu mevzua dair Buhârî'nin bir rivayeti daha vardır ki meâli şöyledir: Ebû Hüreyre'nın rivayetine göre, Peygamberimizin muhterem hafîdi Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ bir kere sadaka hurması yığınınından bir hurma alarak ağzına koymak istemişti. Bunu görünce Resûlullah, “*keh keh = kaka kaka, onu bırak, at! Biz Ehl-i beyt'in sadaka malı yemediğini sen bilmez misin?*” diye çocuğu tahzîr buyurmuştur.¹³² Dâvûdî bu “keh keh” lafzını da “A'cemî bir kelimedir” demiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَامَ فِينَا النَّبِيُّ ﷺ فَذَكَرَ الْغُلُولَ فَعَظَّمَهُ وَعَظَّمَ أَمْرَهُ فَقَالَ لَا أَلْقَيْنَ

131 قال عبد الله فبقيت حتى ذكر وفي رواية حتى دكن [بخاري].

132 عن أبي هريرة رضي الله عنه أن الحسن بن علي رضي الله عنهما أخذ تمرًا من تمر الصدقة فجعلها في فيه. فقال النبي صلى الله عليه وسلم: كخ! أما تعرف أنا لا نأكل الصدقة. {B3072 Buhârî, Cihâd, 188.}

أَحَدَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رَقَبَتِهِ شَاةٌ لَهَا ثَغَاءٌ عَلَى رَقَبَتِهِ فَرَسٌ لَهُ حَمْحَمَةٌ يَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْنِي فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ أْبْلَعْتُكَ وَعَلَى رَقَبَتِهِ بَعِيرٌ لَهُ رُغَاءٌ يَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْنِي فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ أْبْلَعْتُكَ وَعَلَى رَقَبَتِهِ صَامِتٌ فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْنِي فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ أْبْلَعْتُكَ وَعَلَى رَقَبَتِهِ رِقَاعٌ تَخْفُقُ فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَغْنِي فَأَقُولُ لَا أَمْلِكُ لَكَ شَيْئًا قَدْ أْبْلَعْتُكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur. Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, aramızda (hitabete) kıyam etti de ganimet (ve devlet) malına hıyanet hakkında söz söyledi ve hıyanet(in fenalığını) büyüttü, hükmünü izah etti de buyurdu ki, “Sakin sizden biriniz kıyamet gününde omuzunda (ganimet) koyun (avaz avaz) meleyerek, öbürünün omuzunda (ganimet) at (yem ister gibi) homurdayarak (arasat meydanında) benimle yüzleşmesin! (Bu yüz karası) âhirette bana, ‘Yâ Resûlellah! Bana yardım et!’ diye yalvaracaktır. Ben de ona, ‘Hakkında hiçbir suretle şefaât etmeye muktedir değilim. Ben sana (dünyada Allah’ın hükmünü) tebliğ ettim!’ diye cevap vereceğim. Birinin omuzunda da sığır böğürerek bana mülâki olup, ‘Yâ Resûlellah! Medet eyle!’ demesin! Ben ona da, ‘Senin için hiçbir veçhile şefaât etmeye muktedir değilim, çünkü ben sana (dünyada) Allah’ın hükmünü tebliğ ettim!’ derim.

Bir başkası da omuzunda altın, gümüş yüklü gelmesin! Bu da, ‘Yâ Resûlellah! Bana yardım et!’ diyecek, ben de ona, ‘Sana hiçbir türlü yardım edemem. Çünkü ben (dünyada) sana Allah’ın hükmünü tebliğ ettim’ derim. Bir diğeri de üzerinde (ganimet) libasını yeldirerek gelmesin! O da, ‘Yâ Resûlellah! Bana yardım et!’ diyecektir. Ben ona da, ‘Sana hiçbir türlü yardım edemem. Çünkü ben (dünyada) sana Allah’ın hükmünü tebliğ ettim’ derim” buyurmuştur.

{B3073 Buhârî, Cihâd, 189.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ كَانَ عَلَى ثَقَلِ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ كَرْكَرَةٌ فَمَاتَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ فِي النَّارِ فَذَهَبُوا يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ فَوَجَدُوا عَبَاءَةً قَدْ غَلَّهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (yol) ağırlığı (eşyası) üzerinde bekçi (siyahî) bir kişi vardı. Ona Kerkere¹³³ denilir. (Bu siyahî kişi harbedilirken de Peygamber'in binitini tutardı). Kerkere (günün birinde) öldü. Ölünce de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu adam cehennemdedir!" buyurdu. Ashap, (Acaba neden ki?" diye) bakmaya gittiler. Onun (terikesinde) ganimet malından çalınmış bir aba buldular. {B3074 Buhârî, Cihâd, 190.}¹³⁴

1284

عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِابْنِ جَعْفَرٍ أَتَذْكُرُ إِذْ تَلَقَّيْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَأَنْتَ وَابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ نَعَمْ فَحَمَلْنَا وَتَرَكَكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan rivayete göre, müşârün ileyh (bir kere mâziyi yâdederek) Abdullah b. Ca'fer'e, "Hatırlar mısın? (Hani Mekke'nin fethi günü) ben, sen, Abdullah b. Abbas, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi karşıladığımız vakit demişti. Abdullah b. Ca'fer, "Evet hatırlarım! Resûlullah benimle İbn Abbas'ı terkesine almıştı da seni bırakmıştı" demiştir. {B3082 Buhârî, Cihâd, 196.}

1285

عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ ذَهَبْنَا نَتَلَقَّى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَعَ الصَّبَّيَّانِ إِلَى ثِيَّةِ الْوَدَاعِ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur. (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebük Seferi'nden döndüğünde halk "Seniyyetülvedâ" (ayrılık tepesi) mevkiinde karşıladılar). Biz (de) çocuklarla beraber Seniyyetülvedâ' (ya gittik) de Resûlullah'ı karşıladık. {B3083 Buhârî, Cihâd, 196.}

133 Buhârî metninde müellif Buhârî, şeyhi İbn Selâm'dan bu ismi "kâf"ın fethi ile Kerkere zabtettiğini rivayet ediyor. Kâdî İyâz "kâflar"ın fethiyle de kesriyle de mazbut olduğunu bildiriyor.

134 {Esas aldığımız *Tecrid-i Sarîh* nüshasında Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâ hadisinden sonra, Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhüma hadisinden önce bir rivayet daha yer almaktadır. Burada olduğu gibi, *Tecrid-i Sarîh*'in Müessesetu'r-Risâle tarafından yapılan baskısında da yer almayan bu rivayet, daha önce 869 numara ile tercümesi ve şerhi yapılmış olan İbn Abbâs radiyallahu anhumâ hadisidir.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ مَقْفَلَهُ مِنْ عُسْفَانَ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى رَاحِلَتِهِ وَقَدْ أُرْدَفَ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيٍّ فَعَثَرَتْ نَاقَتُهُ فَصَرَعَا جَمِيعًا فَاقْتَحَمَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ فَقَالَ عَلَيْكَ الْمَرْأَةُ فَقَلَبَ ثَوْبًا عَلَى وَجْهِهِ وَأَتَاهَا فَأَلْقَاهُ عَلَيْهَا وَأَصْلَحَ لَهُمَا مَرْكَبَهُمَا فَرَكَبَا فَامْتَنَفْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا أَشْرَفْنَا عَلَى الْمَدِينَةِ قَالَ آيُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ فَلَمْ يَزَلْ يَقُولُ ذَلِكَ حَتَّى دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (Lihyânoğulları'na karşı açılan) Usfân (Harbi'n)den döndüğümüz zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de deve üzerinde idi. (Peygamber'in kadınlarından) Safiyye bint Huyeyy'i de arkasına bindirmişti. (Kafilemiz yürürken) Resûlullah'ın devesi(nin ayağı) sürçtü. Resûlullah ile Safiyye ikisi birden düştüler. Hemen Ebû Talha atıldı da, "Yâ Resûlellah! Cenâb-ı Hak hayatımı sana bedel kılsın!" diye seslendi. Resûlullah, "Haydi sen kadına ihtimam et!" buyurdu. Ebû Talha da (Safiyye'yi görmemek için yüzüne sof) bir bez örtterek Safiyye'nin yanına vardı ve yüzüne örttüğü hamîsayı Safiyye'nin üzerine örttü ve binmeleri için deveyi düzeltti. Resûlullah ile Safiyye deveye bindiler. Biz de (sıyânet için) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile etrafına çevrildik. (Mevkibimiz bu suretle giderken) Medine'yi gördüğümüz zaman Resûlullah, "Biz Allah Teâlâ'ya dönüyoruz, günahlarımızdan pişman oluyoruz, rabbimize ibadet ediyoruz. Allah'a hamdediyoruz" buyurdu ve Medine'ye girinceye kadar bunu böyle söyledi. {B3085 Buhârî, Cihâd, 197.}

عَنْ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ ضَمَّى دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَجْلِسَ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem duhâ vakti seferden döndüğü zaman (doğru) mescide

girmek ve oturmazdan önce iki rek'at namaz kılmak itiyadında idi. {B3088 Buhârî, Cihâd, 198.}

İ Z A H I

1284 numara ile Türkçe'ye çevirdiğimiz Abdullah b. Zübeyr hadisinden buraya kadar tercüme ettiğimiz dört hadiste müellif Buhârî harp dönüşünde büyük küçük İslâm ümmetinin gazileri istikbalini, Medine'ye gelirken Resûlullah'ın ne suretle dua buyurdıklarını ve saadethânelerine gitmeden önce mescidde iki rek'at namaz kılmak gibi sünnetlerini rivayet etmiştir.

Şimdi sıra ganimet mallarının taksimine gelmiştir, bunu da Buhârî *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-Hums" unvanıyla açtığı müstakil babında rivayet etmiştir ki bunlardan *Tecrîd*'e alınan hadisler sıra ile tercüme ve izah edilecektir.

1288

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا نُورِثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةً وَكَانَ يُنْفِقُ مِنَ الْمَالِ الَّذِي أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةً سَنَتِهِمْ ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ مَجْعَلِ مَالِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ لِمَنْ حَضَرَهُ مِنَ الصَّحَابَةِ أَنْشُدْكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي يَأْذِنُهُ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ هَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ وَكَانَ فِي الْمَجْلِسِ عَلِيٌّ وَعَبَّاسٌ وَعُثْمَانُ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرُ وَسَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ وَذَكَرَ حَدِيثَ عَلِيٍّ وَالْعَبَّاسِ وَمُنَازَعَتَهُمَا وَلَيْسَ الْإِثْنَانُ بِهِ مِنْ شَرْطِنَا.

T E R C Ü M E S İ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Biz (peygamberler cemiyetinin terikesi) vâris olunmaz; biz ne (mal) bırakırsak sadakadır. (Mülkiyeti beytûlmâle aittir) buyurduğu" rivayet olunmuştur. (Ömer b. Hattâb devamla), "Resûlullah Cenâb-ı Hakk'ın fey' olarak kendisine verdiği maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırıp verirdi. Geri kalanını alır, Allah'ın malı (vakıf) kılar, (müslümanların masâlihine tahsis eder)di" demiştir. Sonra Ömer b. Hattâb, sahâbeden mecliste hazır bulunanlara hitap ederek, "Gök, yer emriyle duran Allah hakkı için size sorarım! Siz bunu böyle bilir misiniz?" dedi. Orada hazır bulunanlar da, "Evet, böyle biliriz!" diye tasdik ettiler. Mecliste de Ali, Abbas, Osman, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkâs hazır bulunuyorlardı. (Müellif Zebîdî der ki), "Buhârî

Sahîh’inde Ali ile Abbas’ın sözlerini ve münazaralarını zikretmişse de bunları burada nakletmek bizim (*Sahîh-i Buhârî*’yi ihtisar için iltizam ettiğimiz) şartımız cümlesinden değildir.”¹³⁵ {B3094 Buhârî, Farzu’l-humus, 1.}

İ Z A H I

Fey’, harpsiz unveten ve sulhan galebe suretiyle küffârdan alınan maldır. Bunda müminlerin harp ile hizmeti sebketmediği için bu suretle alınan malın hepsini ulemânın cumhuruna göre Cenâb-ı Hak Resûlullah’a tahsis buyurmuştur.¹³⁶

Peygamberimiz bu maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırdıktan sonra bâkisinden âmil ücretini çıkarır, gerisini vakıf kılarak müslümanların cihad gibi mesâlihine sarfederdi. Bu eserimizin bu cildinde 1173 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisine bakınız! Buhârî’nin mevzumuz bulunan Hazret-i Ömer hadisinden önce Hazret-i Âişe’den uzun bir metin ile rivayet ettiği bir hadiste hulâsa olarak şöyle haber veriliyor: Resûlullah’ın irtihali üzerine kızı Fâtıma Ebû Bekir’e müracaat ederek Resûlullah’ın terikesinden kendisine ait olan hissesini istedi ki Hayber, Fedek, Medine civarındaki hurmalıklardı. Ebû Bekir, “Resûlullah hayatında bu mallarda nasıl tasarruf etti ise onun haricinde bir şey yapamam. Hem bu mallarda veraset câri değildir” demişti. Gerek Hazret-i Âişe’nin gerekse burada Hazret-i Ömer’in rivayetlerine göre, Ebû Bekir’in vefatından sonra Abbas ile Ali radiyallahu anhümâ da Hazret-i Ömer’in hilâfetinin ikinci senesinde müşârûn ileyhe müracaat ederek bu arazideki hisselerini istemişlerdi. O mecliste hadiste isimleri zikredilen sahâbenin kibarından kimseler de bulunuyordu. Hazret-i Ömer de bu hurmalıkların mülkiyetini değil yalnız Resûlullah, Ebû Bekir ve kendi zamanlarındaki gibi tasarrufunu size tevdi edebilirim. O suretle kullanırsınız. Bu şerâit dairesinde ileride kullanmazsanız bana iade ediniz demiş, Abbas ile Ali de bu suretle kabul etmişlerdir. Kurtubî’nin beyanına göre, Hazret-i Ali, hilâfeti zamanında bu arazide hakikaten Ebû Bekir, Ömer zamanındaki gibi tasarruf etmiştir. Ondan sonra sırasıyla Hazret-i Ali’nin evlât ve ahfâdından Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Hasan b. Hasan, Zeyd b. Hasan, Abdullah b. Hasan bu araziye idare etmişler, en sonra Abbâsîler’in velâyet ve idaresine geçmiştir (*Buhârî; Umdetü’l-kârî*, VII, 123’ten ihtisar edilmiştir).

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَخْرَجَ إِلَى الصَّحَابَةِ نَعْلَيْنِ جَرْدَاوَيْنِ لَهُمَا قَبَالَانِ فَحَدَّثَتْهُمَا نَعْلَا النَّبِيِّ ﷺ .

135 Zebîdî’nin bu şartı, içinde Resûlullah anılmayan sahâbî ve tâbiî haberlerini ihtisar için terketmesi şartıdır.

136 Ganimet ise harp ve kıtal ile alınan maldır. Bu ganimet malının humusu Resûlullah’a, dört sehimi gazi-
lere aittir.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem vefatından sonra Enes, tüyü dökülmüş meşinden tasmalı¹³⁷ bir çift ayakkabı çıkarıp ashaba gösterdi de, bundan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem papuçlarıdır” diye haber verdi. {B3107 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.}

1290

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْرَجَتْ كِسَاءً مُلَبَّدًا وَقَالَتْ فِي هَذَا نَزَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَفِي رِوَايَةٍ أَنَّهَا أَخْرَجَتْ إِزَارًا غَلِيظًا مِمَّا يُصْنَعُ بِالْيَمَنِ وَكِسَاءً مِنْ هَذِهِ الَّتِي تَدْعُونَهَا الْمُلَبَّدَةَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhadan rivayet olunduğuna göre Hazret-i Âişe (Resûlullah'ın irtihalinden sonra) keçelenmiş (sof) bir kaftan çıkararak (ashaba), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ruhu bu kaftanın içinde nez' olundu” demiştir. (Ebû Bürde'den gelen) bir rivayette de Âişe vâlidemiz Yemen'de dokunan tok kumaştan mâmul bir izâr (bedene bürünülen câr) ile yine bu kumaştan mâmul olup mülebbede denilen bir kisve çıkar(ıp ashaba göster)miştir. {B3108 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.}

1291

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ قَدَحَ النَّبِيِّ ﷺ انْكَسَرَ فَاتَّخَذَ مَكَانَ الشَّعْبِ سِلْسِلَةً مِنْ فِضَّةٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem su bardağı kırıldığı ve kırık yerine gümüşten bir bağ, (bir kenet) yapıldığı rivayet olmuştur. (Âsım el-Ahvel de, “Ben bu kadehi gördüm ve teberrüken içine su koyup içtim” dediğini de Buhârî rivayet ediyor).¹³⁸ {B3109 Buhârî, Farzu'l-humus, 5.}

137 Kibâl, tasmaya denirse de mutlak değildir. Orta parmakla yanındaki parmağın aralığına geçen tasmadır. Hâlâ Haremeyn ahalisinin cümcüme tarzındaki nalınlarında olur (*Kâmus Tercümesi*).

138 Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Haccâc b. Hassân'dan rivayetine göre, Hassân, “Bir kere biz Enes b. Mâlik'in yanında idik. Bir kap istedi, getirilen bu kabın üstünde üç demir kenet vardı. Halkası da demirdendi. Enes bu kabı siyah bir kılıf içinden çıkardı. Enes'in emriyle içine su konarak bize getirdiler. Biz de o suyu hem içtik hem de teberrüken başımıza, yüzümüze döktük ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem salâvât-ı şerife getirdik” demiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَلَدَ لِرَجُلٍ مِنَّا غُلَامٌ فَسَمَّاهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ لَا نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلَا نُنْعِمُكَ عَيْنًا فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَلَدَ لِي غُلَامٌ فَسَمَّيْتُهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ لَا نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلَا نُنْعِمُكَ عَيْنًا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَحْسَنَتِ الْأَنْصَارُ سَمُّوا بِاسْمِي وَلَا تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ.

TERCÜMESİ

Ensardan Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bizim ensardan birinin bir oğlu doğmuştu da çocuğa Kâsım diye ad koymuştu. Şimdi (o kişinin Ebû Kâsım, diye anılmasını hoşlanmayan) ensar ona, “Artık biz seni Ebü’l-Kâsım lakabıyla anmayız ve sana bu doğum sebebiyle ‘gözün aydın!’ diye ikram da etmeyiz” dediler. Bu ensârî de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi ve “Yâ Resûlellah! Bir oğlum doğmuştu da ona Kâsım diye ad vermiştim. Bunun üzerine ensar bana, ‘Biz seni Ebü’l-Kâsım lakabıyla çağırmayız ve sana ‘gözün aydın!’ temennisinde bulunmayız!’ dediler (ne buyrulur?” diye sordu). Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “Ensar güzel söylemiştir” buyurdu (ve devam ederek), “Ashabım! Benim (Muhammed, Ahmed gibi) bir adıyla ad verebilirsiniz. Fakat benim künyemle künyeleyemezsiniz. Çünkü Kâsım yalnız benim, (miras, ganimet gibi malları Allah tarafından niyâbeten aranızda ancak ben taksim ederim!)” buyurdu.¹³⁹ {B3115 Buhârî, Farzu’l-humus, 7.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَا أُعْطِيكُمْ وَلَا أَمْنَعُكُمْ أَنَا قَاسِمٌ أَضْعُ حَيْثُ أُمِرْتُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben size ne bir şey verebilirim ne de (verileni) karşılayabilirim. (Veren, vermeyen

139 Bunlar tenzihî bir nehiydir. Bununla beraber adı Ahmed, Muhammed olan kişinin, oğluna Kâsım diye ad vererek Resûlullah’ın adıyla, lâkabıyla karışması menhîdir. Adsız yalnız künye benzeyişi menhî değildir.

Allah'tır.) Ben nasıl emrolunduysam (aza az, çoğa çok) öyle taksim ederim!" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3117 Buhârî, Farzu'l-humus, 7.}

1294

عَنْ خَوْلَةَ الْأَنْصَارِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ رَجُلًا يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ بِغَيْرِ حَقٍّ فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ensar kadınlarından Havle¹⁴⁰ radiyallahu anhâdan rivayete göre Havle, "Ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'Birtakım kimseler Allah'ın (müslümanların maslahatlarına tahsis buyurduğu) malında, haksız olarak tasarruf ederler. Onlar için kıyamet gününde cehennem muhakkaktır' buyurduğunu işittim" demiştir. {B3118 Buhârî, Farzu'l-humus, 7.}¹⁴¹

1295

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ سَرِيَّةً قَبْلَ نَجْدٍ وَهُوَ فِيهَا فَغَعِمُوا إِلَّا كَثِيرَةً فَكَانَتْ سِهَامُهُمْ اثْنِي عَشَرَ بَعِيرًا أَوْ أَحَدَ عَشَرَ بَعِيرًا وَنَقَلُوا بَعِيرًا بَعِيرًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Necid tarafına bir fırka asker (techiz edip) göndermişti. Abdullah b. Ömer de bu fırka içinde bulundu. Bu askerler birçok deve iğtinâm ettiler. Her birinin hissesine ganimet olarak on iki, yahut on bir deve düşmüştü. Bu hisselerine zamîme olarak kendilerine birer deve de (Resûlullah'a ait humus hissedeni) ihsan buyurulmuştur. {B3134 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.}

140 Havle, Kays b. Fihri'nin kızıdır. Peygamber'in amcası Hazret-i Hamza'nın da karısıdır.

141 {Tecdî-i Sarîh metninde Havle radiyallahu anhâ hadisinden sonra, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ hadisinden önce bir rivayet daha yer almaktadır. Ancak rivayet, eserin bu tercüme ve şerhinde tespit edilememiştir. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ « غَزَا نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ فَقَالَ لِقَوْمِهِ لَا يَتَّبِعُنِي رَجُلٌ مَلَكَ بُضْعَ امْرَأَةٍ وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَنْبِيَّ بِهَا وَلَمَّا بَيَّنَّ بِهَا ، وَلَا أَحَدٌ بَنَى بُيُوتًا وَلَمْ يَرْفَعْ سُقُوفَهَا ، وَلَا أَحَدٌ اشْتَرَى غَنَمًا أَوْ خِلْفَاتٍ وَهُوَ يَنْتَظِرُ وَلَا ذَهَابًا . فَغَزَا فَدَنَا مِنَ الْفَرَسِ صَلَاةَ الْعَصْرِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِلشَّمْسِ إِنَّكَ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ ، اللَّهُمَّ احْسِنْهَا عَلَيْنَا . فَحُجِسَتْ ، حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْنَا ، فَجَمَعَ الْغَنَائِمَ ، فَجَاءَتْ - يَعْنِي النَّارَ - لِتَأْكُلَهَا ، فَلَمْ تَطْعَمْنَهَا ، فَقَالَ إِنَّ فِيكُمْ غُلُولًا ، فَلْيَبَايَعْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ . فَلَزَقْتُ يَدَ رَجُلٍ يَدِيهِ فَقَالَ فِيكُمْ الْغُلُولُ . فَلْيَبَايَعْنِي قَبِيلَتَكَ ، فَلَزَقْتُ يَدَ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ يَدِيهِ فَقَالَ فِيكُمْ الْغُلُولُ ، فَجَاءُوا بِرَأْسٍ مِثْلِ رَأْسِ بَقَرَةٍ مِنَ الذَّهَبِ فَوَضَعُوهَا ، فَجَاءَتْ النَّارُ فَأَكَلَتْهَا ، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَنَا الْغَنَائِمَ ، رَأَى ضَعْفَنَا وَعَجَزَنَا فَأَحَلَّهَا لَنَا . » .

B3124 Buhârî, Farzu'l-humus, 8.}

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْسِمُ غَنِيمَةً بِالْجُعْرَانَةِ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اعْدِلْ
فَقَالَ لَقَدْ شَقِيتُ إِنْ لَمْ أَعْدِلْ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre (Mekke'nin fethinden sonra) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ci'râne (mevkiin)de (Huneyn ve Hevâzin Harbi'nin) ganimet(lerini) taksim etmek üzere iken (Zülhuveysıra denilen) bir kişi Resûlullah'a karşı (küstahâne bir eda ile) ansızın, "Yâ Resûlellah! Adalet et! (Şu taksim, Allah rızası kastolunarak yapılmış bir taksim değildir!)" demişti. Resûlullah da onu, "Eğer ben adalet etmezsem bedbaht olurum!" (Bir rivayete göre, "Sen bedbaht olursun!") cevabıyla karşıladı. {B3138 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.}

İZAHİ

Bu vâkıa Mekke'nin fethi akabindeki Huneyn ve Hevâzin Harbi'nin ganimetinin taksimi sırasında cereyan ettiğini tercümede gösterdik. Bu hadisede küstahâne söz söyleyenin Zülhuveysıra olduğunu ve Temîm kabilesinden bulunduğunu İbn İshak zikretmiştir. Zehebî de, "Bunun adı Herkus b. Züheyr'dir" diyor ve bilâhare Hâricîler'e de riyaset ettiğini ve Nehrevan Harbi'nde öldürüldüğünü haber veriyor.

Hevâzin ganimeti o tarihe kadar alınan ganimetlerde misli görülmedik bir derecede çoktu; esir ve kadın olarak 6000 nüfus iğtinâm edilmişti. Sayısız deve, koyun, 4000 ukiyye gümüş iğtinâm edilmişti. Vâkıdî'nin beyanına göre her mücahide dört deve, kırk koyun isabet etmişti.

Bu ganimetten en büyük pay müellefe-i kulûb denilen ve yeni müslüman olup da gönüllerine Müslümanlık sevgisi yerleşmemiş bulunan Mekke eşrafına ayrılmıştır. Süfyân b. Uyeyne'nin Râfi'den rivayetine göre müellefe-i kulûb listesinde dahil bulunan Ebû Süfyân b. Harb'e, Safvân b. Ümeyye'ye, Uyeyne b. Hısn'a, Akra' b. Hâbis'e, Alkame'ye ve Mâlik b. Avf'a 100'er deve ihsan buyurulmuştur. Bu yüksek ihsanlar bunların gönüllerini Müslümanlığa ısındırmak içindi. Bu gayeyi anlamayan bazı ensar, "Artık Resûlullah bizi bıraktı da ihsan kapısını kendi kavmine, aşiretine açtı" demeye başlamışlardı. Resûlullah'ın bir hitabesiyle hakikat anlaşılınca, "Yâ Resûlellah! Sen bizi bırakma! Medine'ye bizimle teşrif buyur! Bu şeref bize yetişir, kâfidir" demişlerdir ki bu hususa dair rivayetler yakında gelecektir. Zülhuveysıra da o çirkin sözünü bu sırada tefevvüh etmiştir.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ عُمَرَ أَصَابَ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبْيِ حُنَيْنٍ فَوَضَعَهُمَا فِي بَعْضِ بُيُوتِ مَكَّةَ قَالَ فَمَنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى سَبْيِ حُنَيْنٍ فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّكِّ فَقَالَ عُمَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ انْظُرْ مَا هَذَا قَالَ مَنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى السَّبْيِ قَالَ أَذْهَبَ فَأَرْسِلِ الْجَارِيَتَيْنِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Ömer'e Huneyn Harbi esirlerinden iki câriye düşmüş ve bunları Mekke'deki evlerden birine koymuştu. (Bu hadisin ikinci râvisi Nâfi') demiştir ki, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Huneyn esirlerini âzatladı. Onlar da sokaklarda dolaşmaya, koşmaya başladılar. Bunun üzerine Ömer, oğlu Abdullah'a, 'Yâ Abdullah! Bu ne haldir? Bak, gör' dedi. (O da sokaklarda ileri geri koşan binlerce câriye kalabalığının sebebini soruşturarak öğrenip geldi de, 'Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bütün câriyeleri âzatlamıştır' diye cevap getirdi. Ömer de oğluna, 'Haydi sen de git, o iki câriyeyi salıver!' dedi." {B3144 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ نَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَإِذَا أَنَا بِغُلَامَيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثَةٍ أَسْنَانُهُمَا تَمَنَّتْ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَصْلَحَ مِنْهُمَا فَغَمَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمِّ هَلْ تَعْرِفُ أَبَا جَهْلٍ قُلْتُ نَعَمْ مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَخِي قَالَ أَخْبَرْتُ أَنَّهُ يَسُبُّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَنْ رَأَيْتُهُ لَا يَفَارِقُ سَوَادِي سَوَادُهُ حَتَّى يَمُوتَ الْأَعْجَلُ مِنَّا فَتَعَجَّبْتُ لِذَلِكَ فَغَمَزَنِي الْآخَرُ فَقَالَ لِي مِثْلَهَا فَلَمْ أَنْشَبْ أَنْ نَظَرْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ يَجُولُ فِي النَّاسِ فَقُلْتُ أَلَا إِنَّ هَذَا صَاحِبُكُمَا الَّذِي سَأَلْتُمَانِي فَاثْتِدَرَاهُ بِسَيْفَيْهِمَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلَاهُ ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ أَيُّكُمَا قَتَلَهُ قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ فَقَالَ هَلْ مَسَحْتُمَا سَيْفَيْكُمَا قَالَا لَا فَنَظَرَ فِي السَّيْفَيْنِ فَقَالَ كِلَاكُمَا قَتَلَهُ فَأَعْطَى سَلْبَهُ لِمُعَاذِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْجُمُوحِ وَكَانَا مُعَاذَ بْنَ عَفْرَاءَ وَمُعَاذَ بْنَ عَمْرٍو بْنِ الْجُمُوحِ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Avf radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Be-dir (Harbi) günü ben (harp) safında durup sağıma, soluma baktığım zaman ensardan genç, yaşlı iki delikanlı gözüme ilişti. Bunlardan harbe darba en el-verişlisiyle bulunmak istedim. Bu iki gençten biri beni gözü ile süzdü de bana dönerek, “Ey ammî! Ebû Cehil’i tanır mısın?” diye sordu. Ben de, “Evet tanı-rım” dedim ve “Ey kardeşim oğlu! Ebû Cehil’i ne yapacaksın?” diye sordum. O da, “Bana haber verildiğine göre, Ebû Cehil Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sebbedermiş. Hayatım irade ve kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki onu bir görürsem artık benimle ondan eceli yakın olan ölünceye kadar şahsım, onun şahsından asla ayrılmayacaktır” dedi. (Bir gencin heyecan ha-linde söylediği) kati şu söze (doğrusu) hayret ettim.

Bu iki gençten öbürü de beni gözden geçirerek diğerinin söylediği gibi söyledi. (Bu sırada) gözlerim hiçbir tarafa takılmadan ben Ebû Cehil’i görmüştüm. O, Kureyş askeri içinde (hiç durmadan ileri geri) dönüp duruyordu. Ben, “Genç-ler! Öteye beriye telâşla giden şu şahıs, bana o sorup savuşmak istediğiniz Ebû Cehil’dir” dedim. Onlar da hemen inerek kılıçlarına sarıldılar ve Ebû Cehil’i öldürünceye kadar kılıç darbesine tuttular. Sonra dönüp Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna geldiler ve hadiseyi arzettiler. Resûlullah, “Ebû Cehil’i hanginiz öldürdü?” diye sordu. Bunlardan her biri, “Ben öldürdüm” dedi. Resûlullah “Kılıçlarınızı sildiniz mi?” diye sordu. Onlar, “Hayır, silme-dik” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûlullah, “(Kılıçlarına ne kadar kan bulaştığını ve ne derece derinlikte battığını anlamak için), genç gazilerin kılıçlarını tetkik edip gözden geçirdi. (Tatyîb için), “İkiniz öldürmüşsünüz!” buyurdu. Fakat Ebû Cehil’in ele geçen eşyasını (bunlardan) Muâz b. Amr İbn Cemûh’a verdi. (Çünkü maktulün metrûkâtına istihkakı icap eden şer’î ka-til, ishândır. Ebû Cehil’i ishân eden yani çok yaralayan ve karnını deşen İbn Cemûh idi). Bu iki mücâhid Muâz b. Afrâ ile Muâz b. Amr b. Cemûh idi. {B3141 Buhârî, Farzu’l-humus, 18.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي أُعْطِيَ قُرَيْشًا أَتَّالَفَهُمْ لِأَتَهُمْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ben

Kureyş'e (Müslümanlığa) ısınmaları arzusuyla (ganimet malından çok hisse) verdim. Çünkü onlar Câhiliye devrine yakındırlar" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3146 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ إِنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ مِنْ أَمْوَالِ هَوَازِنَ مَا أَفَاءَ فَجَعَلَ يُعْطِي رِجَالًا مِنْ قُرَيْشِ الْمِائَةِ مِنَ الْإِبِلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَدْعُنَا وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسٌ فَحَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَقَالَتِهِمْ فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمْ فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ وَلَمْ يَدْعُ مَعَهُمْ أَحَدًا غَيْرَهُمْ فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ مَا كَانَ حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ فَقَالَ لَهُ فَقَهَاؤُهُمْ أَمَّا ذُوو رَأِينَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا وَقَدْ تَقَدَّمَ الْحَدِيثُ بِطَوْلِهِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Allah Teâlâ'nın Hevâzin (Harbi'ndeki ganimet) mallarından Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fey' olarak ne verse verdiği zaman, Resûlullah'ın da Kureyş'ten bir takım kimselere (kalplerini tatyîb için) 100'er deve ayırdığı zaman ensardan bazı kimseler, "Allah, Resûlullah'ı yarlıgasın! O, Kureyş'e veriyor da bizi bırakıyor. Halbuki kılıçlarımızdan hâlâ Kureyşîler'in kanları damlıyor" demişlerdi. Enes (sözüne devam edip) demiştir ki, "Ensarın bu sözü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem duyuruldu da Resûlullah ensara haber gönderip onları deriden bir çadır içinde toplattı. Ensardan başka kimseyi onların yanına bırakmadı. Ensar toplanınca Resûlullah yanlarına geldi ve "Ey ensar! Sizin tarafınızdan söylenmiş olan bir söz bana erişti" buyurdu. Ensarın söz anlayanları, "Yâ Resûlellah! Bizim re'y sahiplerimiz hiçbir söz söylemezler, (ve söylememişlerdir)" dediler. (Müellif Zebîdî der ki), "Hevâzin ganimetinin taksimine ve esirlerinin ıtlakına dair olan hadis uzunca (bir metinle) yukarıda geçmiştir."¹⁴²

{B3147 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ بَيْنَا هُوَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ النَّاسُ مُقْبِلًا مِنْ حُنَيْنٍ عَلَقَتْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى سَمُرَةٍ فَخَطِفَتْ رِدَاءَهُ فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَغْطُونِي رِدَائِي فَلَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِصَاهِ نَعْمًا لَقَسَمْتُه بَيْنَكُمْ ثُمَّ لَا تَجِدُونِي بَخِيلًا وَلَا كَذُوبًا وَلَا جَبَانًا.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan (oğlu Muhammed b. Cübeyr'in) rivayetinde göre Cübeyr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunduğu ve Resûlullah ile birtakım kimseler Huneyn (Seferi'n)den döndüğü sırada birtakım bedevî Araplar ganimet isteyerek Resûlullah'ın etrafına takılmışlardı. Hatta Resûlullah'ı (son derece tâciz ederek) Semüre (denilen dikenli bir) ağaç altına ilticaya mecbur etmişlerdi de o ağaç(ın iri dikenleri) Resûlullah'ın ridâsını (takılıp) kapmıştı. Bu cihetle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir müddet orada tevakkuf buyurup, "Bana ridâmı veriniz!" demiş ve müteakiben (irat ettiği bir nutkun sonunda), "Şu iri dikenli ağacın dikenleri sayısınca ganimet devesi ve sığırı farz olursa, muhakkak ben onları aranızda taksim ederim. Sonra siz beni ne cimri, ne yalancı, ne de korkak diye itham edebilirsiniz!" buyurmuştur. {B3148 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ فَأَذْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ فَجَذَبَهُ جَذْبَةً شَدِيدَةً حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ النَّبِيِّ ﷺ قَدْ أَثَرَتْ بِهِ حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَذْبَتِهِ ثُمَّ قَالَ مُرِّي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ فَضَحِكَ ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gidiyordum. Resûlullah'ın üzerinde Necran mensucatından kalın kenarlı bir ridâ, (kaftan) bulunuyordu.

Bâdiyeli bir Arap bize yetiştirdi de Resûlullah'ın ridâsını şiddetle çekti. O sırada ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in boynu ile iki omuzu arasına bakmıştım (bir de ne göreyim?) Bedevînin ridâyı şiddetle çekmesinden ridânın (kalın) kenarı Resûlullah'ın boyun safhasında iz bırakmıştır. Bundan sonra bedevî Resûlullah'a, "Yanında bulunan Allah malından bana bir şey verilmesini emret!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah bedevîye doğru (şefkatle) baktı da güldü, sonra bu bedevîye biraz dünyalık verilmesini emretti. {B3149 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَنَسًا فِي الْقِسْمَةِ أُعْطِيَ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ مِائَةً مِنَ الْإِبِلِ وَأُعْطِيَ عَيْنَةً مِثْلَ ذَلِكَ وَأُعْطِيَ أَنَسًا مِنْ أَشْرَافِ الْعَرَبِ فَأَتَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْقِسْمَةِ فَقَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ إِنَّ هَذِهِ لِقِسْمَةٌ مَا عُدِلَ فِيهَا وَمَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَأُخْبِرَنَّ النَّبِيَّ ﷺ فَأَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أُؤْذِيَ بِأَكْثَرِ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Huneyn günü (harp) olup bitince Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (ganimet taksimi sırasında) bazı kimselere ziyade vermek suretiyle hususiyet bahşetti. (Meselâ müellefe-i kulûbdan) Akra' b. Hâbis'e 100 deve vermişti. Uyeyne'ye de bunun kadar vermişti. Arap eşrafından bazı insanlara da bu suretle 100 deve ihsan buyurup bu Arap eşrafını o gün ganimet bölümünde başkalarına tercih etmişti. (Peygamber'in bundaki gayesini anlamayanlardan) bir kişi¹⁴³ (itiraz ederek), "Vallahi şu taksim, kendisinde adalet gözetilmeyen yahut kendisiyle Allah rızası kastedilmeyen bir taksimdir ve bu muhakkaktır" dedi. Ben de, "Vallahi bu (küstahça) sözü ben Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'e muhakkak haber veririm" dedim ve Peygamber'e varıp haber verdim. Resûlullah, "Allah ve resulü adalet etmezse kim eder? Allah Mûsâ'ya

143 Bu çirkin sözü söyleyenin adı Vâkidî'nin beyanına göre münafıklardan Ma'teb b. Kuşey'dir. Ma'teb'in bu şeni tefevvühatına karşı katl ile cezalandırılması icap ederse de böyle bir ceza tayinine dair hiçbir haber yoktur. Haber-i vâhid ile katl cezası sabit olmamasına mebnî olsa gerek yahut Ma'teb'in bu itirazı nübüvvet hakkında olmayıp ganimet taksimine itirazdan ibaret olmasına mebnîdir.

rahmet etsin, o, bundan daha çok sözlerle ezâlandırıldı da sabretti (ve böyle küstahları cezalandırmadı)” buyurdu. {B3150 Buhârî, Farzu'l-humus, 19.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا نَصِيبُ فِي مَغَازِينَا الْعَسَلَ وَالْعِنَبَ فَتَأْكُلُهُ وَلَا نَرْفَعُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh, “Biz, gazâlarımızda bal, (yağ), üzüm, (meyve gibi) yiyecek şeylere rastgelirdik. Bunları (yerinde) yerdik de (iddihâr için) nakletmezdik” demiştir. {B3154 Buhârî, Farzu'l-humus, 20.}

Arap Cezîresi Haricinde Zimmîlere Cizye Tayini ve Harbîlerle Musâlaha Akdi Bahsi

كِتَابُ الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الدِّمَّةِ وَالْحَرْبِ

Bu bahis zimmîlerle cizye, harbîlerle mütareke ve musâlaha akdine dair hükümleri bildiren hadisleri muhtevîdir.

Buraya kadar Buhârî, Arap cezîresi dahilindeki müşriklere karşı açılan cihadın faziletlerini, cihad esnasında Peygamberimizin riayet buyurdukları medenî ve insanî sünnetlerini, ganimet mallarının taksimi suretlerini, ganimet ve devlet malına karşı hıyanetin dünyevî hükmünü, uhrevî ukûbetını bildiren hadisleri rivayet etmişti. Bu bahiste cezîre haricindeki Ehl-i kitap ve Mecûs ile cizye ve mütareke gibi askerî, siyasî ve iktisadî münasebetlere dair hadisleri rivayet etmiştir.

Müellif Buhârî bu babında Tevbe sûresinin 27. âyetini unvan olarak zikretmiştir ki meâlî şöyledir: *“Ey müminler! Kendilerine kitap verilip de Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah’ın ve resulünün haram kıldığı şeyleri haram tanımayan ve hak dini, din edinmeyen şu kimseler (yehud ve nasârâ yok mu? İşte onlar) kendi elleriyle cizye (getirip) zelilâne verinceye kadar onlara karşı cihad ediniz!”*¹

Bu âyet-i kerîmede Allah’a ve âhiret gününe iman, muharremâtın hurmetine itikad esaslarından sonra dindarlığın en âlî bir mümeyyiz vasfı bildirilmiştir ki hak din ile tedeyyündür. Bu da yalnız İslâm dinine has bir vasıftır. Çünkü Allah’ın haklarını, kulların umumi menfaatlerini inceden inceye tetkik ederek her ikisini telif eden İslâm dinidir. Kendilerine kitap verilen ümmetlerde din namına din ulularının irtikâp ettikleri zulümlerden, ortaya koydukları taassupkârane hükümlerden başka ne vardır ki! Binaenaleyh bu dinlerin müntesiplerini de Müslümanlığın halâskâr hak ve ma’dilet câmiasına davet etmek, nübüvvet ve risâleti âlemlere şâmil bir rahmet olan Peygamberimizin en birinci vazifesi

1 قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ. {et-Tevbe, 9/29.}

idi. Bu mukaddes vazifeyi ifa etmesi ve Ehl-i kitabı da zulüm, cehil, hurafe girivelerinden kurtarması için ilk cihad emri bu âyetle verilmiştir.

Bu tarihe kadar tevhid dininin Arap müşriklerine karşı açtığı harp ve cihad zaferle neticelenmiş ve Arap kabileleri fevç fevç gelerek Müslümanlığın hidayet ve himayesine girmişlerdi. Şimdi cezîre haricindeki milletlere Müslümanlığın hak ve adalet prensiplerini tebliğe sıra gelmişti.

Bu âyetle Ehl-i kitaba karşı açılması emrolunan cihad da taarruzî bir mahiyette değildir. Harp son müracaat edilen bir müdafaa şeklidir. Coğrafi vaziyeti itibariyle Arabistan şibih cezîresi dünyanın en büyük ve satvetli iki devletinin tehdidi altında bulunuyordu ki: İran ile Bizans. Müslümanlar her zaman bu iki kuvvetli devletin taarruzuna uğramak tehlikesinde bulunuyordu. Nasıl ki Bizans üzerine hareket, Mûte Muharebesi ve Tebük Seferi ile başlamış ve Suriye hududu üzerindeki Gassân, Cüzâm, Süleyym gibi vaktiyle Hıristiyanlığı kabul eden Arap kabilelerinin İslâm üzerine tecavüzüyle ihtiyar edilmişti. Bu bedevî Araplar Bizans'ın teşvikiyle Peygamber'in sefiri Dihye el-Kelbî'yi soymuşlar, Busrâ hükümdarına gönderilen Hâris b. Umeyr'i katletmişlerdi. Peygamber'in irtihali sırasında techiz edilen Üsâme ordusu da Bizans'a karşı hazırlanmıştı. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında Humus, Şam, Erdün ve Filistin üzerine gönderilen ordular, hep Bizans tehlikesini önlemek için sevk edilmiş ve Ömer zamanında Suriye fütuhatıyla tamamlanmıştır.

Irak üzerine hareket de İran tehlikesine karşı iltizam edilmiştir; İran'ın fethi için değildi. Hazret-i Ömer'in, keşke İran ile aramızda ateşten bir dağ bulunsaydı da birbirimize taarruz etmeseydik suretinde meşhur temennisi, taarruzî bir hareket iltizam edilmediğini pek açık olarak gösterir. Bütün ordu kumandanlarına da Resûlullah'ın sünneti veçhile ibtidâ tevhid akîdesinin teklif edilmesi, kabul edilmediği surette cizye ile sulh olmalarını tembih etmesi de İslâmiyet'in sulh ve müsâlemet dairesinde tebligat ile neşri matlup olduğunu ifade eder ki yukarıdaki âyet-i kerîmeden müstefâd olan da budur. Harp son müracaat edilen tedâfüî bir tedbir idi.

Cizye. Fukaha örfünde Ehl-i kitap'tan müslüman olmayanların bir muahede ile nüfus başına vermeyi deruhte ettikleri vergidir ki bu vergi bir bakımdan Ehl-i kitabın İslâm diyarında ikametleri ve hayat, hürriyet haklarının muhafazası mukabilinde zimmetlerine terettüp eden bir vazifedir ve bu cihetle kendilerine zimmî ıtlak olunmuştur. Öbür bakımdan da Müslümanlık'tan imtinalarının cezasıdır. Âyetin son fıkrasında, bu vergiyi deruhte eden muâhidlerin vergilerini bizâtihi kendileri getirip zelilâne bir vez' ile vermelerinin şart kılınmış olması da bunu teyit etmektedir ki muâhidlere, her vergi verdikçe Müslümanlık'tan imtinâlarının fenalığı ihtar edilmiş olacaktır.

Bugün tarihe karışan cizye vergisi İmam Buhârî'nin yukarıdaki unvanına ilâve olarak nakline göre, muttarid değildi. Her muhite ve o muhitteki halkın zenginliğine ve fakirliğine göre değişmiştir. Meselâ Şam hıristiyanlarından nüfus başına 4 dinar alındığı halde

Yemen gayri müslimlerinden 1 dinar alınmıştır. Katâde'den bunun sebebi sorulduğunda, Şamlılar'ın zengin olmasıdır demiş.

Yukarıdaki Tevbe âyeti Ehl-i kitap hakkında vârit olduğuna göre, cizye mukabilinde hayat ve hürriyet haklarını korumak yalnız Ehl-i kitaba verilmiş bir hak olmak icap ederse de yakında tercüme edeceğimiz Ömer b. Hattâb hadisinde görüleceği üzere, Abdurrahman b. Avf tarafından Resûlullah'ın bu kitâbîler gibi Mecûs'a da verdiği rivayet edilmiş olduğundan, Hazret-i Ömer tarafından Mecûs da Ehl-i kitaba ilhak olunarak onların da bu haktan istifade etmelerine müsaade edilmiştir.²

Müşriklere gelince, bunlar Arap cezâresi dahilinde ve haricinde olmak üzere iki kısma ayrılır. Cezâre dahilindeki müşriklerden Resûlullah'ın cizye alarak hakk-ı hayat bahşettiği vâki değildir. Yukarıdaki Tevbe âyeti de kitâbîler hakkında nâzil olmakla beraber, onlara tahsisi ifade eder bir kayıt bulunmadığından, fukaha arasında bir ictihad zemini olan bu mesele hakkında İmam Ebû Hanîfe cizye yalnız cezâre dahilindeki Arap müşriklerden kabul olunmaz. Cezâre haricindeki müşriklerle mutlak surette Ehl-i kitap'tan cizye alınarak hayat ve medenî hukuk bahşolunur demiştir ki İmam Buhârî de *Sahîh*'inde Ebû Hanîfe'nin bu ictihadını iltizam etmiştir.³

İmam Mâlik ise daha geniş bir ictihad ile cizye Arap'tan ve Arap'ın gayriden, müşrik olsun, kitâbî olsun kabul olunur demiştir. İmam Şâfiî de bu hakkın münhasıran Ehl-i kitaba ait olduğunu söylemiştir.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى أَهْلِ الْبَصْرَةِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةِ فَرَّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَحْرَمٍ مِنَ الْمَجُوسِ وَلَمْ يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْجُزْيَةَ مِنَ الْمَجُوسِ حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسٍ هَجَرَ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Hazret-i Ömer kendileri vefatlarından bir sene önce Basra Valisi (Cez' b. Muâviye')ye gönderdiği bir emirnâmesinde, "Mecûslar'dan (kendi âdetleri ve kendi nikâhlarıyla aralarında zevciyet bulunan) her zî-rahm-i mahrem (karı, koca) arasını ayırınız! (Her sâhiri de yakalayıp öldürünüz!) diye yazmıştır. (Vali Cez'den, üç sâhir

2. وفي الموطأ: أن عمر قال لا أدري ما أصنع بالمجوس. فقال عبد الرحمن بن عوف أشهد لقد سمعت رسول الله يقول سنوا بهم سنة أهل الكتاب. أن عمر بن الخطاب ذكر المجوس فقال ما أدري كيف أصنع في أمرهم {MU619 Mâlik, Zekât, 24. Rivayet el-Muvatta'da "فقال عبد الرحمن بن عوف أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول سنوا بهم سنة أهل الكتاب. {MU619 Mâlik, Zekât, 24. Rivayet el-Muvatta'da "فقال عبد الرحمن بن عوف أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول سنوا بهم سنة أهل الكتاب. şeklindedir.}

3. ما جاء في أخذ الجزية من اليهود والنصارى والمجوس والعجم [بخاري].

bulduk, öldürdük. Mecûslar'dan da mahrem karı kocaların aralarını ayırdık, dediği de diğer bir tarikle rivayet olunmuştur). Râvi ibtidâ Ömer Mecûs'tan cizye almazdı. Nihayet Abdurrahman b. Avf, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Bahreyn'in) Hecer (şehri) Mecûs'undan cizye aldığına şehâdet etti. (Bunun üzerine Ömer de almaya başladı demiştir.) {B3156 Buhârî, Cizye, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisin yukarıdaki unvana mutabakat noktası Resûlullah'ın Mecûs'tan cizye aldığı dair olan Abdurrahman b. Avf'ın rivayetidir. Mezhep hürriyeti İslâm dininin ilân ettiği medenî umdelerden en mühimi olduğu ve Mecûs örfünde iki mahrem arasında nikâh câri ve muteber bulunduğu halde Hazret-i Ömer'in birbirine mahrem olan karı koca arasının tefrikini emretmesi bu mezhep hürriyetine münâfi görülebilir. Hadis şârihleri bu şüpheyi def için Hazret-i Ömer'in bu emri, Mecûs mezhebinin nikâh hakkındaki hükmünü nehiy ve ilgaya mâtuf olmayıp belki İslâm dininde menhî olan bu çiftleşmeyi Mecûs'un alenî yapmalarını ve müslümanlardan imanı zayıf olanlar arasında fitne îkâina bâis olmamasını teminden ibaret bulunduğunu kaydetmişlerdir. Nasıl ki Hazret-i Ömer Nasârâ'nın takındıkları salîbin de izharını ve Nasârâ akîdelerinin ifşa edilmesini yasak etmişti.

Bahreyn Muahedesi.⁴ Arap cezâresi haricinde yapılan muahedelerden birincisi muayyen vergi mukabilinde Bahreyn Mecûs'ları ile yapılan muahededir. Bu Bahreyn Muâhedenâmesi, müslümanların ve beytûlmâlin fakrûihtiyaç içinde bunaldığı bir zamana tesadüf ettiğinden buradan alınan cizye bedelleri pek ziyade meserreti mûcip olmuştur. Akid tarihi "senetü'l-vüfûd" (sefâret heyetleri yılı) denilen hicretin 9. senesine müsâdiftir. Buhârî izah etmekte bulunduğumuz Hazret-i Ömer hadisinden sonra bu vâkıayı şöyle rivayet ediyor:

1306

عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ الْأَنْصَارِيِّ رضي الله عنه وَهُوَ خَلِيفٌ لِّبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ وَكَانَ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجُرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجَزْيَتِهَا وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ صَالِحَ أَهْلِ الْبَحْرَيْنِ وَأَمَرَ عَلَيْهِمُ الْعَلَاءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَسَمِعَتِ الْأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ فَوَافَتْ صَلَاةَ الصُّبْحِ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا صَلَّى بِهِمُ الْفَجْرَ انْصَرَفَ فَتَعَرَّضُوا لَهُ فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ رَأَوْهُمْ وَقَالَ أَطْنُكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدْ جَاءَ بِشَيْءٍ قَالُوا أَجَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَأَبْشِرُوا وَأَمْلُوا مَا يَسْرُكُمُ فَوَاللَّهِ لَا الْفَقْرَ أَخْشَى

4 Bu eserimizde 1072. hadisin izahında Bahreyn hakkında izahat vardır, oraya bakınız!

عَلَيْكُمْ وَلَكِنْ أَحْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسِطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ قَبْلَكُمْ فَتَنَافَسُوهَا
كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُهْلِكُكُمْ كَمَا أَهْلَكْتَهُمْ.

TERCÜMESİ

Ensardan Amr b. Avf'tan -ki, müşârün ileyh Âmir b. Lüey oğullarının dostu idi ve Bedir'de hazır bulunmuştu- rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem harbetmeksizin Bahreyn ahalisiyle bir sulh akdetmiş ve Bahreynliler (muayyen miktarda cizye vermeyi deruhte etmişlerdi. Resûlullah bunlar) üzerine Alâ b. Hadramî'yi emîr nasbetmiştir.⁵ Tahsil olunan cizye mallarını getirmek üzere de bilâhare Resûlullah Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı Bahreyn'e gönderdi. Ebû Ubeyde cizye mallarını alarak Bahreyn'den Medine'ye geldiğinde ensar onun geldiğini işitince -ki, bu haberin şü'yû ashabın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sabah namazı kıldığı bir zamana tesadûf etmişti- ensar sabah namazını kılar kılmaz hemen dönüp Ebû Ubeyde'ye karşı çıktılar. Resûlullah ashabı bu halde görünce gülümseyerek onlara, "Öyle sanıyorum ki siz, Ebû Ubeyde'nin hayli dünyalıkla geldiğini duydunuz (da onu sevinçle karşılıyorsunuz!)" buyurdu. Onlar da, "Evet yâ Resûlellah!" diye tasdik ettiler. Bunun üzerine Resûlullah, "Şâdolunuz ve sizi sevindirecek nimetleri (bundan böyle her zaman) umunuz! Vallahi (bundan sonra) size fakrûihtiyaç geleceğinden hiç korkmam. Fakat sizin için korktuğum bir şey varsa o da sizden önce gelip geçen ümmetlerin önüne dünya (nimetleri)nin yayıldığı gibi sizin önünüze de yayılarak onların birbirlerine haset ettikleri ve nefsaniyet güttükleri gibi sizin de birbirinize düşmeniz ve onların helâk oldukları gibi sizin de mahvolup gitmenizdir" diye ümmeti intibaha davet etmiştir. {B3158 Buhârî, Cizye, 1.}

İZAHİ

İran Muahedesi. Buhârî'nin Bahreyn Muahedesi'nden sonra rivayet ettiği hadislerden en mühimi İran Mecûsları ile yapılan muahedeye ve İran Harbî'ne dairdir. Bu harbi ve muahedeyi müellif Buhârî, Cübeyr b. Habbe tarikiyle Ömer radiyallahu anhtan şöyle rivayet etmiştir:

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ بَعَثَ النَّاسَ فِي أَفْنَاءِ الْأَمْصَارِ يُقَاتِلُونَ الْمُشْرِكِينَ فَأَسْلَمَ الْهُزُمَزَانُ

5 Bu eserimizin 1072. hadisinin izahında Alâ b. Hadramî'nin hal tercemesine bakınız!

فَقَالَ إِنِّي مُسْتَشِيرُكَ فِي مَعَارِي هَذِهِ قَالَ نَعَمْ مِثْلَهَا وَمِثْلُ مَنْ فِيهَا مِنَ النَّاسِ مِنْ عَدُوِّ
 الْمُسْلِمِينَ مِثْلُ طَائِرٍ لَهُ رَأْسٌ وَلَهُ جَنَاحَانِ وَلَهُ رِجْلَانِ فَإِنْ كُسِرَ أَحَدُ الْجَنَاحَيْنِ نَهَضَتْ
 الرِّجْلَانِ بِجَنَاحٍ وَالرَّأْسُ فَإِنْ كُسِرَ الْجَنَاحُ الْآخَرُ نَهَضَتْ الرِّجْلَانِ وَالرَّأْسُ فَإِنْ شُدَّ
 الرَّأْسُ ذَهَبَتْ الرِّجْلَانِ وَالْجَنَاحَانِ وَالرَّأْسُ فَالرَّأْسُ كِسْرَى وَالْجَنَاحُ قَيْصَرُ وَالْجَنَاحُ
 الْآخَرُ فَارِسُ فَمَرِ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَنْفِرُوا إِلَى كِسْرَى فَندَبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَمَاعَةً مِنَ النَّاسِ
 وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهِمُ النُّعْمَانَ بْنَ مُقَرِّنٍ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِأَرْضِ الْعَدُوِّ خَرَجَ عَلَيْهِمْ عَامِلُ كِسْرَى
 فِي أَرْبَعِينَ أَلْفًا فَقَامَ تَرْجُمَانٌ فَقَالَ لِيُكَلِّمْنِي رَجُلٌ مِنْكُمْ فَقَالَ الْمَغِيرَةُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ فَقَالَ
 مَا أَنْتُمْ قَالَ نَحْنُ أَنْاسٌ مِنَ الْعَرَبِ كُنَّا فِي شَقَاءٍ شَدِيدٍ وَبَلَاءٍ شَدِيدٍ نَمِصُّ الْجِلْدَ وَالتَّوَى
 مِنَ الْجُوعِ وَنَلْبَسُ الْوَبَرَ وَالشَّعَرَ وَنَعْبُدُ الشَّجَرَ وَالْحَجَرَ فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ إِذْ بَعَثَ رَبُّ
 السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِينَ تَعَالَى ذِكْرَهُ وَجَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَيْنَا نَبِيًّا مِنْ أَنْفُسِنَا نَعْرِفُ أَبَاهُ وَأُمَّهُ
 فَأَمَرَنَا نَبِيُّنَا رَسُولُ رَبِّنَا ﷺ أَنْ نُقَاتِلَكُمْ حَتَّى تَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ أَوْ تُؤَدُّوا الْجُزْيَةَ وَأَخْبَرَنَا
 نَبِيُّنَا عَنْ رِسَالَةِ رَبِّنَا أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي نَعِيمٍ لَمْ يَرْ مِثْلُهُ قَطُّ وَمَنْ بَقِيَ مِنَّا
 مَلَكٌ رِقَابَكُمْ فَقَالَ النُّعْمَانُ رَبُّمَا أَشْهَدُكَ اللَّهُ مِثْلَهَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُنَدِّمْكَ وَلَمْ يُخْزِكَ
 وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا لَمْ يُقَاتَلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ انْتَظَرَ حَتَّى
 تَهَبَّ الْأَرْوَاحُ وَتَخْضُرَ الصَّلَوَاتُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb (hilâfetinin ikinci yılında bir ordu techiz ederek) İran'ın mahal tayin etmeyerek büyük şehirleri üzerine müşriklerle harbetmek üzere göndermişti.⁶

6 Büyük muhaddis ve müverrih Bedreddin el-Aynî, "Râvi bu hadisi rivayet ederken birçok tarihî mâlûmatı terk ve ihmal etmiştir. Mütalaa sahiplerinin gönüllerine inşirah verecek olan bu mâlûmatın bir kısmını biz burada bildirmek isteriz" diyerek şöyle izah ediyor: Sa'd b. Ebû Vakkâs kumandasında sevk edilen bir ordu (Kâdisiye)'ye vardığında Kısra Yezdicerd müslümanları Rüstem kumandasındaki 120.000 kişilik muazzam bir ordu ile karşıladı. Bu ordunun sağ cenahında Hürmüzân bulunuyordu. Ordu içinde otuz üç tane de harp fili bulunduğunu söylemek, bu ordunun teçhizatça da mükemmel olduğunu ifade etmek için kifayet eder. Buna karşı İslâm ordusunun mevcudu ise İbn İshak'ın rivayetine göre çok zayıftı. Hicretin 14. yılı muharreminin hilâline tesadüf eden bir pazartesi günü cereyan eden kanlı bir muharebe netîcesinde iki ordu arasındaki nisbetsiz farka rağmen İran ordusu bozuldu. O sırada esen şiddetli bir rüzgârın Başkumandan Rüstem'in tahtı ve mevkibi başta olmak üzere İran ordusunun bütün çadırlarını bozup altını üstüne çevirmesi, bozgunun mühim âmili olmuştu. Bu bozgunluğu, Rüstem'in beyaz bir katıra binerek kaçması ve İslâm bahadırları tarafından takip edilerek Hilâl namında bir mücahid

Bunun üzerine Hürmüzân müslüman oldu. (Hazret-i Ömer de onu mukarrebîni arasına alarak), “Ey Hürmüzân! Şimdi seninle (İran fütuhâtını tamamlamak için) şu Fars, İsfahan, Azerbaycan hakkında istişare ediyorum. Bunlardan, önce hangisinin fethine başlanmalıdır?” diye sordu. Hürmüzân cevap vererek, “Evet, ey emîre’l-mü’minin! Bu toprakların ve buralarda bulunan müslüman düşmanı halkın benzeri, iki kanadı, iki ayağı ve bir başı bulunan bir kuştur ki bu kuşun bir kanadı kırıldığı farzedilse (o ölmez), bir kanadı ve bir başı ile iki ayağı üstünde durur. Öbür kanadı da kırılmış olsa, o bir başı ve iki ayağı ile (yaşar) durur. Ama kuşun başı ezilirse ayakları da, kanatları da, başı da (kırılır, ezilir) gider. İmdi bu işte baş, kistrâdır. Kanadın biri kayserdir, öbürü de Fars’tır. Ya emîre’l-mü’minin! Şimdi siz müslümanlara emrediniz de toptan kistrâ üzerine hareket etsinler!” dedi. (İran harp tarihinin son derece hulâsa edilmiş bu birinci safhasıdır).

Râvi Cübeyr b. Habbe (İran vekâyiinin ikinci bir safhasını rivayet ederek) demiştir ki: (Kādisiye fethinden geldikten sonra bir gün) bizi Ömer gazâ için çağırdı. Üzerimize de Nu’mân b. Mukarrin’i kumandan dikti. (O da Kādisiye fethinden yeni gelmişti. Bu yeni ordu içinde İbn Ömer ve ashaptan pek çok kimse vardı. Biz Medine’den hareket ederken Hazret-i Ömer Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye Basra kuvvetleriyle, Huzeyfe’ye de Kûfe kuvvetleriyle hareket etmelerini ve Nihâvend’de birleşmelerini yazdı. Biz de Medine’den hareket ederek)

tarafından öldürülmesi takip edip tamamlamıştır. Hilâl, Rüstem’in tahtına çıkarak Rüstem’i öldürdüğü ilân etmesi üzerine İran ordusunda müthiş bir panik başladı. Bu bozguncuları müslümanlar takip ettiler. 10.000 kişiyi kılıçtan geçirdiler. 30.000 esir aldılar ve takibe devam ederek İranlılar’ın o zamanki saltanat merkezi olan Medâin’e kadar kovaladılar. İslâm ordusu Medâin’e vardığı zaman Başkumandan Sa’d b. Ebû Vakkâs kistrâların sarayına girmiş ve onu bomboş görünce şu âyeti okumuştur: *كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَغُيُوبٍ . وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ . وَنَعْمَةً كَانُوا فِيهَا فَانِكِهِينَ . كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ . فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنْظَرِينَ*. “*Bak şu bedbahtlara neler bırakıp gitmişler: Bağlardan bahçelerden, pınarlardan ırmaklardan, mezrû topraklardan, muhteşem saraylardan ve türlü nimetlerden (neler bırakmışlar?). Onlar dün bu refah ve saadet içinde bu kâşânelerde yaşıyorlardı. Bu böyle iken, biz, bugün bütün bunları başka bir kavme miras kıldık da o mağrur kavme ne gök, yer (halkı) açladı (acıdı), ne de onların cezaları tehir edildi*” (ed-Duhân, 44/25-29). Hürmüzân da bu firarîler içinde bulunuyordu. Medâin’de bir sulh akdedildiyse de bilâhare İranlılar bu sulhu bozduklarından Ebû Mûsâ el-Eş’arî kumandasındaki İslâm kuvvetleri tarafından Hürmüzân idaresindeki İran ordusu Tüster’de muhasara edilerek iyice sıkıştırıldı. Bunun üzerine Hürmüzân Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den eman dileyerek kendisinin Medine’ye halifeye gönderilmesini rica etti. Ebû Mûsâ tarafından ricası kabul edilerek ganimet malının humusu ile beraber Hazret-i Ömer’e gönderildi. Hürmüzân Acem mülûkünün en büyüklerinden idi. Ahvaz, Cündiştâpûr, Sûs gibi birçok İran mıntıkası onun hâkimiyeti altında idi. Hürmüzân, Medine’de halifenin huzuruna çıkarılıp Hazret-i Ömer onu görünce hemen Allah’a karşı şükür secdesi etmiş, sonra aralarında görüşmeler başlamıştır ve halifenin huzurunda kendi arzusuyla müslüman olmuştur. Kendisiyle beraber ailesi ve evlâdı ve bütün maiyeti halkı da müslüman olmuşlardır. Hazret-i Ömer’in kâtili Ebû Lü’lû, Hürmüzân’ın teşvikiyle bu cinayeti irtikâp ettiği bazı kimseler tarafından iddia edilmekle, Hazret-i Ömer’in oğlu Ubeydullah tarafından katledilmiştir.

düşman diyarında Nihâvend'e varıp birleştik. Kistrânın kumandanı bizi (Fars, Kirman vesaire ahalisinden) kırk bir kişilik bir kuvvetle karşıladı ve kumandan tarafından gelen bir tercüman bize, "Bazı şeyler soracağım. İçinizden bir kişi bana cevap versin!" dedi. (Ashabın hakîm ve hatiplerinden) Mugîre b. Şu'be, "Ne istersen sor!" demesi üzerine tercüman (istihfafkârane ve taş'a, ağaca seslenir gibi), "Siz ne (mülevves) şeylersiniz?" dedi. Mugîre şöyle cevap verdi: "Biz Arap ırkından birtakım kimseleriz. Biz vaktiyle azgın bir şekâvet, zorlu bir belâ ve mihnet içinde yaşarken, açlıktan hurma çekirdeği, deri parçası sorarken, deve yününden ve kıldan elbise giyerken, ağaca ve taş'a taparken; hulâsa biz, böyle koyu bir vahşet ve cehâlet içinde iken göklerin ve yerlerin rabbi, şanı âlî ve azameti mütecellî olan Allah Teâlâ bize kendi aramızdan bir peygamber gönderdi. Biz onun babasını anasını (aramızdaki şerefini, haseb ü nesebini, doğru sözlülüğünü) biliriz. Şimdi rabbimizin gönderdiği bu aziz Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem bize -siz yalnız bir Allah'a ibadet edinceye yahut cizye verinceye kadar- sizinle harbetmemizi emir buyurdu ve Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem rabbimiz nâmına bize haber verdi ki, bizden cihad uğrunda hayatını feda edenler doğru cennete gider ve cennette, asla misli görülmedik nimete nâil olur. Şehid olmayıp da geride hayatta kalanlar da sizi esir edip rakabenize mâlik olurlar."

(Mugîre b. Şu'be bu âteşin hitabesini zeval vakti bitirmişti ve harpten başka bir çıkar yol olmadığını anlamıştı. Kumandanımız Nu'mân b. Mukarrin'e harbe başlanmasını teklif etti. Bunun üzerine) Nu'mân, "(Aziz kardeşim Mugîre!) Allah Teâlâ seni, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bu vak'a gibi birçok muharebede bulundur(makla mubâhî kıl)dı. (Hatırlarsınız ki Resûlullah gündüzün ilk saatinde harbe başlamazsa zevalden sonraya tehir ederdi). Şimdi sabır ve teennî size nedâmet vermez ve sizi düşman nazarında küçük düşürmez. Benim Resûlullah ile bulunduğum bütün muharebelere Resûlullah, gündüzün ilk saatinde harbetmezse, (zevalden sonra) tâ rüzgâr esip (öğle sisi geçinceye) namazlar kılınıncaya kadar intizâr etmek itiyadında idi" dedi (ve müsait zamanda taarruz emrini verdi).⁷ {B3159 Buhârî, Cizye, 1.}

7 Harp hulâsa olarak şöyle cereyan etmiştir: Nu'mân, askerin sağ cenahına Huzeyfe'yi, sol cenahına da kardeşi Nuaym b. Mukarrin'i kumandan tayin etti ve öğle sıcağı geçinceye kadar düşmanın tecavüzlerine karşı ric'at etti. Sonra Nu'mân müsait zaman hulûl edince askeri mukabil taarruza sevketti. Kanlı bir muharebe cereyan ederken Nu'mân müteaddit yerinden yaralanmıştı. Bunun üzerine bir de atının ayağı sürçmekle mecalsiz bir halde yere serildi. Yere düşen bayrağı Huzeyfe b. Yemân alarak harbetti ve akşam üzeri zafer tahakkuk etti; Nihâvend alındı. 30.000 esir ve birçok mücevherat iğtinâm edildi. Hazret-i Ömer'in kâtili Ebû Lü'lû' de bu esirler arasında idi. Huzeyfe bu ganimet malının humsunu ayırdıktan sonra bakiyesini mücahidlere taksim etti. Humsunu Medine'ye gönderdi. Hazret-i Ömer bunların da

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ تَبُّوكَ وَأَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ ﷺ بَغْلَةً بَيْضَاءَ وَكَسَاهُ بُرْدًا وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Tebük'e gazâ etmiştik. (Sefer esnasında) Eyle Meliki (Buhne b. Rü'be Resûlullah'ın huzuruna geldi; sulh oldu; cizye vermeyi deruhte etti). Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (düldül adlı) beyaz bir katır hediye etti ve bürd(-i Yemânî) bir libas giydirdi. Resûlullah da ona sahil boyundaki köyler halkı hakkında bir emannâme yaz(dırıp ver)di. {B3161 Buhârî, Cizye, 2.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “İmam ve Devlet Reisi Bir Ülkenin Meliki ile Sulh ve Müsâlemet Akdedince Bu Musâlâhanâme Hükümünün İslâm Harp Hukukuna Göre O Ülke Halkı Hakkında da Muteber Olduğuna Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadisin bu unvana mutabakat noktası da Resûlullah'a takdim edilen hediyeleri kabul buyurması ve Melik İbnü'l-Ulemâ Buhne'nin Akabe körfezi müntehâsında ve sâhil boyundaki köyler hakkında verdiği emannâmenin bütün tebaası yahudiler hakkında da muteber olmasıdır.

İbn İshak, Resûlullah'ın emannâme olarak verdiği mektubu şöyle rivayet etmiştir:

*Bismillâhirrahmânirrahîm. Bu mektup Allah tarafından ve Allah'ın resulü Muhammed Nebî tarafından Yuhanne b. Rü'be'ye ve Eyle halkına denizde sefînelerinin, karada kendilerinin serbest seyrüseferlerine dair bir emannâmedir.*⁸

İbn İshak'ın هذه أمانة tabiriyle rivayetine göre, emannâme dediğimiz yazı, kara ve deniz seyrüsefer serbestîsi hakkındaki muahedenâmenin yalnız bir unvanıdır. Akdin iki tarafında bulunanların isimlerinin ve akdin mevzuunun zikrinden ibarettir. Nasıl ki zamanımızda

satılıp mücahidlere taksim edilmesi için Huzeyfe'ye iade etti ve Nu'mân'ın şehâdetine müteessir olup ağladı. Bu da İran harbinin ikinci safhasıdır.

Mevzumuz harp tarihi yazmak olmayıp hadisin İran tarihiyle ilgili olan kısmını izahtan ibaret olduğundan bu hulâsa ile iktifa ediyoruz. Bundan sonra Buhârî, Tebük Seferi'ndeki Eyle Muâhedenâmesi hakkındaki hadisi rivayet ediyor.

8 و ذكر ابن إسحاق الكتاب يعني كتاب النبي صلى الله عليه وسلم وهو : بسم الله الرحمن الرحيم هذه أمانة من الله و من محمد النبي رسول الله ليحنة و أهل أيلة سفنهم و سيارتهم في البر والبحر.

{İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 525; Aynî, *Umde*, IX, 66. Metindeki 'بحنة' ismi 'يحنة بن روبة' şeklinde kaynaklardan tespit edilerek düzeltilmiştir. İbn Hişâm'daki arapça metin tercümeyle daha uygun olduğu için de *Umde*'ye tercih edilmiştir.}

tanzim olunan muahedenâmelerde de bu veçhile bir unvanın zikredilmesi, milletler arası riayet olunan protokol îcâbâtındandır. Muahedenâmenin asıl siyasî metni hadiste bildirilmemiştir. Yalnız hadis şârihlerinin siyer müelliflerinden nakillerine göre, Peygamber efendimiz Eyle sahillerini idarî istiklâli haiz birtakım ufak mıntakalara ayırmıştır. Bunların umumunu Eyle melikinın hâkimiyeti altına vermişti ki bir nevi idarî adem-i merkeziyet sistemidir ve Peygamber efendimizin yüksek siyasetinin açık bir numunesidir.

Bu hadisin mufassal bir rivayet tariki, bu eserimizde 737 numara ile tercüme edilmişti. Orada Tebük Seferi ve Tebük, Vâdilkurâ, Eyle mevkileri hakkında izahat vardır. Oraya bakınız!

1309

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ قَتَلَ مُعَاهِدًا لَمْ يَرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وَإِنَّ رِيحَهَا يُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Herhangi (mümin) bir kişi muâhit (ve haraçgüzâr) bir zimmîyi (haksız yere) öldürürse, o kişi cennet kokusu kokamaz. Halbuki (kebâirden kaçınan öbür müminler) cennet kokusunu kırk yıllık mesafeden duyar. {B3166 Buhârî, Cizye, 5.}

İZAHİ

Hadisin Türkçe'sinde kavis içindeki ziyadeler Buhârî'nin, Nesâî'nin, Ebû Dâvûd'un diğer rivayet tarikleriyle şer'î kaidelerden istifade edilerek gösterilmiştir. Kırk sene rivayetine bedel yetmiş beş, yüz rivayetleri de bulunduğu göre bu adet, uzak mesafeden kinaye olarak zikredilmiştir.

1310

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اجْمَعُوا لِي مَنْ كَانَ هَاهُنَا مِنْ يَهُودَ فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ إِنِّي سَأَلْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ فَقَالَ لَهُمْ مَنْ أَبُوكُمْ قَالُوا فَلَانٌّ فَقَالَ كَذَبْتُمْ بَلْ أَبُوكُمْ فَلَانٌ قَالُوا صَدَقْتَ قَالَ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذَبْنَا كَمَا

عَرَفْتُهُ فِي أَبِيْنَا فَقَالَ لَهُمْ مَنْ أَهْلُ النَّارِ قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلَفُونَا فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اٰخَسُّوْا فِيْهَا وَاللّٰهِ لَا تَخْلَفُكُمْ فِيْهَا اَبَدًا ثُمَّ قَالَ هَلْ اَنْتُمْ صَادِقِيْنَ عَنْ شَيْءٍ اِنْ سَاَلْتُكُمْ عَنْهُ فَقَالُوا نَعَمْ يَا اَبَا الْقَاسِمِ قَالَ هَلْ جَعَلْتُمْ فِيْ هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا قَالُوا نَعَمْ قَالَ مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذٰلِكَ قَالُوا اَرَدْنَا اِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيْحُ وَاِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

TERCÜMESİ

Ebü Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Hayber fet-holunduğu zaman Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (Hâris kızı Zeyneb tara-fından) içi zehirli (kızartılmış) bir koyun hediye edilmişti. (Bunun zehirli ol-duğunu vahiy ile bilen) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ashaba), “Hayber’de ne kadar yahudi varsa onları bana toplayınız!” buyurdu. Ashap da toplayıp getirdi. Resûlullah bunlara hitap ederek, “Size bir şey soracağım; bana doğru cevap verir misiniz?” buyurdu. Yahudiler, “Evet, doğrusunu söyleriz!” dediler. Bunun üzerine Resûlullah yahudilere, “Sizin (ulu) babanız kimdir?” diye sor-du. Onlar da, “Falandır!” diye cevap verdiler. Resûlullah onlara, “Yalan söyle-diniz, (büyük) babanız falandır” diye yalanladı. Yahudiler, “Doğru söyledin” diye Resûlullah’ı tasdik ettiler.

Şimdi Resûlullah yahudilere, “Size bir şey daha soracağım. Bana doğrusunu söyler misiniz?” diye sordu. “Evet, yâ Ebü’l-Kâsım! Söyleriz. Hem biz yalan söylersek bile bizim yalanımızı bilirsin. Nasıl ki bizim babamızı bilmiştin!” de-diler. Bunun üzerine Resûlullah onlara, “Cehennemlik kimlerdir?” diye sordu. Yahudiler, “Biz, az bir zaman cehennemde bulunacağız, sonra orada siz bize halef olacaksınız!” diye cevap verdiler. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “Haydi buradan yıkılın! Vallahi cehennemde biz size asla halef olamayız!” diye onları reddetti. Sonra Resûlullah, “Şimdi (asıl mühim) bir şey soracağım. Buna olsun doğru cevap verir misiniz?” diye sordu. Yahudiler, “Evet, yâ Ebü’l-Kâsım!” diye cevap verdiler. Resûlullah, “Şu koyu(n kızartması)na zehir koydunuz mu?” diye sordu. Yahudiler, “Evet, koyduk!” dediler. Resûlullah, “Bu cinayete sizi ne sevketti?” demişti. Yahudiler de, “Biz şöyle düşündük: Eğer sen yalancı (pey-gamber) isen (koyunu yer ölürsün) biz de müsterih oluruz. Eğer hakiki bir peygamber isen sana bir zarar irişmez!” diye cevap verdiler. {B3169 Buhârî, Cizye, 7.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi, “Muâhid Müşrikler Müslümanlara Karşı Hıyanet ve Nakz-ı Ahd Ederlerse” istifhamıyla açtığı bir babında rivayet etmiş ve bu babın unvanında hiçbir

cevaba tasaddî etmemiştir. Çünkü Peygamber efendimizin bu cinayete cüret eden yahudi karısına ceza tayin edip etmediği hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Müslim'in bir rivayetine göre, ashap Peygamber efendimize, “Yâ Resûlellah! Bu kadını öldürelim mi?” diye sormuşlar da Resûlullah, “Hayır, öldürmeyiniz!” buyurmuş.⁹ Zührî de bu yahudi kadın müslüman oldu da serbest bırakıldı” demiş. Ebû Seleme'nin Câbir'den rivayetine göre Resûlullah bu kadını kısasen katlettirmiştir. Beyhakî her iki kavli telif ederek câiz ki diyor: Bu kadını Resûlullah ibtidâ serbest bırakmıştır. Fakat bilâhare o zehirli koyun etini yiyenlerden Bişr b. Berâ'nın vefatı üzerine kısasen katlettirilmiştir. Binaenaleyh Resûlullah ibtidâ kendi şahsı hesabına ceza vermemiş, sonra Bişr'in vefatı üzerine kısas ettirilmiştir.

Vâkıdî'nin Zührî'den bir rivayetine göre Peygamber efendimiz bu kadına, “Bu hiyane-tini nasıl bir zaruret üzerine irtikâp ettin?” diye sormuş, o da, “Bu Hayber Vak'ası'nda babam, amcam, kocam, kardeşim arka arkaya katledildiler de onların acısıyla yaptım” demiştir.¹⁰

Bu hadisteki birinci sual ki, “Sizin babanız kimdir?” suretindedir ve herhalde bu adı sorulan baba, ya Hayber'deki yahudilerin veya mutlak surette Yehûd milletinin büyük babası olacaktır. Bunun adı gerek sualde, gerek cevapta tasrih edilmeyip kinaye tari-kiyle ifade edilmiştir. Şârihler de hiçbir şey bildirmiyorlar. *Tezhib* sahibi, “Ben bu baba ile ne kastedildiğini bilmiyorum” diyor. Şârihler de bu ibhamı izâle edecek hiçbir şey bil-dirmiyorlar. Bu babanın gerek sualde gerek cevabında adı tasrih edilmeyip kinaye tari-kiyle ifade edildiğine göre, bunun muayyen bir aile babası olmadığı, belki ya Hayber'deki yahudilerin yahut mutlak surette Yehûd milletinin büyük babası olmak icap eder.

عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْطَلَقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودِ بْنِ زَيْدٍ إِلَى خَيْبَرَ وَهِيَ يَوْمَئِذٍ صَلْحٌ فَتَفَرَّقَا فَأَتَى مُحَيِّصَةُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ وَهُوَ يَتَشَحَّطُ فِي دَمِهِ قَتِيلًا فَدَفَنَهُ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَانْطَلَقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ وَحُويِّصَةُ ابْنَا مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ كَبْرُ كَبْرٍ وَهُوَ أَحَدُ الْقَوْمِ فَسَكَتَ فَتَكَلَّمْنَا فَقَالَ أَتَخْلِفُونَ وَتَسْتَحِقُّونَ دَمَ قَاتِلِكُمْ أَوْ صَاحِبِكُمْ قَالُوا وَكَيْفَ نَخْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ وَلَمْ نَرِ قَالَ فَتَبَرُّكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ فَقَالُوا كَيْفَ نَأْخُذُ أَيْمَانَ قَوْمٍ كُفَّارٍ فَقَعَلَهُ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ عِنْدِهِ.

9 {M5705 Müslim, Selâm, 45.}

10 {Aynî, *Umde*, XV, 91. Bu rivayet temel hadis kaynaklarında tespit edilememiştir.}

TERCÜMESİ

(Ensardan) Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bir hurma mevsimi) Abdullah b. Sehl ile Mes'ûd b. Zeyd'in oğlu Muhayyisa, Hayber'e (dostları yanına hurma toplamaya) gitmişlerdi. O sene Hayberliler'le müslümanlar arasında sulh ve müsâlemet vardı. Bu iki yoldaş Hayber'e vardıklarında (kendi işlerine) ayrıldılar. Bir müddet sonra Muhayyisa (işlerini bitirip) Abdullah b. Sehl'e geldi. Fakat (onun boynu kırılarak bir pınara atılmış olduğunu gördü). Zavallı Abdullah kana boyanmış, öldürülmüş bir halde idi. Muhayyisa onu defnetti. Sonra dönüp Medine'ye geldi. Vak'ayı Peygamber'e arz etmek üzere Abdurrahman b. Sehl ve (ensardan İbn Mes'ûd'un oğulları) Muhayyisa ile Huveyyesa¹¹ Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gittiler. (İbtidâ) Abdurrahman söze başladı. Fakat Resûlullah yaşça pek genç olan Abdurrahman'a, "İlk sözü yaşlıya bırak, ilk sözü yaşlıya ver!" ihtarında bulundu. Bunun üzerine Abdurrahman sustu. İki kardeş vâkıayı arzettiler. Sonunda Resûlullah onların üçüne, "Bu cinayetin Hayber'de yahudiler tarafından îkâ edildiğine yemin eder ve sahibinizin kanı bedeli olan diyete müstehak olur musunuz?" teklifinde bulundu. Onlar da, "Yanında bulunmadığımız ve görmediğimiz bir cinayet hakkında nasıl yemin ederiz?" diye imtina ettiler. Resûlullah, "Şu halde Yehûd elli yemin ile isnat ettiğiniz cinayetten berâet eder!" buyurdu. Davacılar, "Yâ Resûlellah! Kâfirler guruhunun yeminlerine nasıl itibar ederiz?" diye razı olmadılar. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem cinayetin diyetini kendisi ver(erek dava sona er)di. {B3173 Buhârî, Cizye, 12.}

İ Z A H I

Hadis metninin ifade ettiği şekle göre bu davanın rü'yeti tarzı İslâm muhâkeme hukukuna göre şu müşkülli arzetmektedir: **1.** Dava maktulün vârisi tarafından ikame edilmek icap ederken Resûlullah maktulün kardeşini söz söylemekten ve dava ikame eylemekten menetmiştir ve bu hakkı hiçbir hak sahibi olmayan ve bu hadiseye göre fuzûlî demek olan amuca oğullarına vermiştir. **2.** Yemin müddeîye değil, münkire teveccüh etmek şer'î bir asıl iken önce müddeîye teklif buyurulmuştur. **3.** Yemin ile yalnız müddeî mükellef iken fuzûlî kimselere de yemin teklif edilmiştir. **4.** Âkile yani maktulün diyeti ve kan pahası Yehûd üzerine terettüp ederken Resûlullah'ın kendi malından veya beytül mâldan vermesinde ne mecburiyet vardır.

Bu hukukî müşkülli hallederek *Buhârî* şârihleri diyorlar ki:

BİRİNCİ CİHET Ki ilk sözün, en yaşlıya verilmesi davanın esasına ait değildir. Belki o hadisenin suretini ve cereyanı keyfiyetini maktulün yol arkadaşından dinlemek maksadına

11 Abdurrahman b. Sehl, maktul Abdullah b. Sehl'in kardeşidir. Her ikisi de Muhayyisa ile Huveyyesa'nın kardeşi oğullarıdır.

mebnîdir. Davanın hakikatine sıra gelince, Peygamber'in Abdurrahman'a da söz vermiş olması şüphesizdir. Bir de Abdurrahman'ın, yaşça kendisinden büyük olan amucası oğlunu tevkil etmiş olması ve bu vekâlete mebnî Resûlullah'ın vekilin söylemesini emretmiş olması ihtimali de vardır. Bu itibarla beraber Peygamberimiz tarafından önce bir muâşeret edebi de öğretilmiş oluyor.

İKİNCİ İlk yeminin müddeîye teklif buyurulması, sair davalara muhalif olarak yalnız kasâmeye¹² ait müstesna bir hususiyettir. Kasâmenin bir hususiyeti de hâşiyemizde izah olunduğu üzere yeminin elli olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ CİHET Ki Yemini üçüne birden teklifidir. Bu da âm zikredilmiş, hâs murat olunmuş suretinde tevcih edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ CİHET HAKKINDA Şârih Kastallânî diyor ki müddeî tarafı yeminden nükûl etmekle müddeâ aleyh olan kasâmecilerin yeminlerini de reddedince davanın uzaması, neticede Yehûdun kısas edilmesi icap ediyordu. Halbuki Resûlullah Yehûdu telif ve onların İslâm'a duhullerini temin etmek istiyordu. Bu maksatla davayı uzatmayarak maktulün diyetini kendisi tediye edip nizâa nihayet vermiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ سَجَرَ حَتَّى كَانَ يُحْيِلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ صَنَعَ شَيْئًا وَلَمْ يَصْنَعْهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sihir edildiği, hatta işlemediği bir şeyi işledim sandığı rivayet olunmuştur. {B3175 Buhârî, Cizye, 14.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “Bir Muâhit Zimmî Sihirbazlık, Yine Böyle Gözbağcılık Ederse, Bu Cürmü Affolunur mu?” suretinde açtığı bir babında rivayet etmiştir. Yukarıdaki hadiste rivayet olunan sihir, yahudi Lebîd b. A'sam tarafından yapılmıştı da bunun öldürülmesi Peygamberimizden sorulduğunda, “Allah bana âfiyet ihsan buyurdu. Bırakınız şu habisi!” buyurmuş ve hiçbir ceza vermemiştir.¹³

12 Kasâme bir nevi yemindir ki o, ya maktulün velileri veya onların talebi üzerine kâtilin velileri tarafından elli kişinin ettiği yemine denir. Bu hadiste rivayet olunan hadise gibi kimsenin tasarrufunda olmayan hâlf bir yerde yaralı olarak bir maktul bulunur da kâtili bilinmezse, maktulün vereseşi, civarındaki köy ahalisi tarafından öldürüldüğünü iddia ederler ve bu iddialarını elli kişinin yeminiyle teyit ederlerse, maktulün âkilesine müstehik olurlar; ya da maktulün velisinin talebi üzerine köylülerden onun ihtiyar ettiği elli kişinin redde dair yemin etmeleridir ki buna da kasâme ıtlak olunur ve bu suretle maktulün diyetinden kurtulurlar.

13 {Aynî, *Umde*, XV, 98; M5703 Müslim, Selâm, 43. Müslim rivayetinde bazı lafız farklılıkları bulunmaktadır.}

Peygamber efendimiz sihri insanların ahlâkî faziletlerini öldüren fazîhalar arasında saymıştır ki bir kısmı şunlardır: Allah’a şirk, sihir, adam öldürmek, harp edilirken cepheden kaçmak, temiz bir müslüman kadına zina isnat etmek.¹⁴

Sihrin mahiyeti ve hükmü hakkında bir izahımız bu eserimizin “Vesâyâ” bahsinde geçmiştir. Oraya bakınız!

1313

عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ فَقَالَ
اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ مَوْتِي ثُمَّ فَتَحْ بَيْتَ الْمَقْدِسِ ثُمَّ مَوْتَانِ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقُعَاصِ الْغَنَمِ ثُمَّ
اسْتِفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ فَيَظْلُ سَاخِطًا ثُمَّ فَتْنَةٌ لَا يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ
إِلَّا دَخَلَتْهُ ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الْأَصْفَرِ فَيَغْدِرُونَ فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً تَحْتَ
كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا.

TERCÜMESİ

Avf b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Tebük Gazâsı’nda meşinden (mâmul) yuvarlak bir çadır içinde iken huzuruna girdim. (Görüşürken bana dedi ki:) “Kıyametin kopması yaklaştığı sıra (onun alâmetlerinden olmak üzere şu) altı şeyi say! **1.** Benim ölümüm, **2.** Beytülmakdis’in fethi, **3.** (Tâun) öledi ki koyun kırımı gibi o sizi yakalayacaktır, **4.** Mal çokluğu ki siz, bir kişiye (ivazsız) 100 dinar verseniz bile (yine az ve küçük görerek) hoşnutsuzluğu ve husumeti sürüp gidecektir, **5.** Bir fitne ki Arap evlerinden girmediği hiçbir ev kalmayarak muhakkak girecektir, **6.** Sizinle Benî Asfer (denilen Rum) arasında akdolunan bir sulh ki düşmanlarınız musâlahayı müteakip hıyanet ve nakz-ı ahd ederek üzerinize -her bayrağın altında 12.000 nefer olmak üzere- seksen kumandanın bayrakları altında (1 milyona yakın bir kuvvetle) üzerinize saldıracaklardır. {B3176 Buhârî, Cizye, 15.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Düşmanın Gadrinden, Ahde Vefâ Etmeyip Nakzetmesinden Hazer Edilmesine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Babın unvanına hadisin mutabakat noktası da Peygamberimizin istikbale ait verdiği haberlerin altıncısıdır ve

Rum'un ahdini bozarak İslâm'a karşı hareket etmek suretiyle hıyanetidir. Müellif Buhârî bu unvanında Enfâl sûresinin 61. âyetini de zikretmiştir ki buna tekaddüm eden âyetle beraber meâlleri şöyledir: “*Düşmanlar sulh isterlerse, sen de müsâlemete meylet de Allah'a mütevekkil ol! Allah* (onların teklifini) *çok iyi duyar*, (bu husustaki samimiyetleri derecesini) *gereği gibi bilir. Eğer kâfirler sana hilekârlık edip sulhu bozmak isterlerse* (beis yok bozsunlar) *Allah sana kâfidir. Allah, o* (kudret sahibi)*dir ki, seni ve müminleri nusretiyle teyit etmiştir.*”¹⁵

Bu hadiste Peygamber efendimizin istikbale ait verdiği haberlerden beş evvelkilerin zuhur ve tahakkukunu *Buhârî* şârihleri şöyle izah ediyorlar: Resûlullah'ın vefatı ile Beytûlmakdis'in fethi mâlûmdur. Üçüncüsü Mûtân denilen ve tâun ile tefsir edilen bir ölet ki bunu Peygamber efendimiz koyun kıranına benzeterek müthiş bir felâket olduğunu tebârüz ettiriyor. Bunun da, şârihler, İslâm tarihinde Amvâs tâunu diye anılan âfet olduğunu kaydediyorlar. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında ve hicretin 17. yılının son günlerinde zuhur eden bu felâket Suriye'yi, Mısır'ı, Irak'ı istilâ etmiş ve aylarca devam etmiştir. En tahripkâr günlerinden üç gün içinde yetmiş bir kişinin öldüğünü şârihler bildiriyor. Suriye ve Irak'taki ordu zâyiatının miktarı 25.000'e bâliğ olmuş ve en ziyade tahribatını Suriye mıntkasında icra etmiştir. Oradaki İslâm ordusu Ebû Ubeyde, Muâz b. Cebel gibi başkumandanlarını ve birçok namdar mücahidini hep bu vebâ felâketi yüzünden kaybetmiştir. Halife Hazret-i Ömer bu babda icap eden sıhî tedbirleri almak üzere Suriye hududuna kadar gelmiş, fakat ashap, hastalık mıntkasına girmesine müsaade etmeyip Medine'ye göndermişlerdir. Peygamberimizin bir mûcize olarak “mûtân” adıyla haber verdiği ölet de bu Amvâs vebasıyla tefsir ediliyor ki hadisteki sırasına göre Kudüs'ün fethinden sonra vukua gelmiştir.

Dördüncü mal çokluğu, Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında görülmüştür. Ömer zamanında başlayan fetihler, zaferler; ganimet feyzini en ziyade Osman zamanında vermiş ve beytûlmâl ile halkın serveti dolmuş taşmıştı. Beşinci olarak zikredilen fitne de Hazret-i Osman zamanında başlamış ve onun şehâdeti, Cemel ve Sıffîn, Kerbelâ gibi müessif vak'aları intâc etmiştir ve hadiste haber verildiği bu kanlı hadiselerde eli bulunmadık kimse kalmamış gibidir. Bu fitne ve ihtilâf Emevî ve Abbâsî devirlerinde devam edip gitmiştir. Altıncı olarak haber verilen Benî Asfâr'la müslümanlar arasında sulh akdi, sonra düşman tarafından bozularak müslümanlar üzerine mühim kuvvetle küffârın hücumu keyfiyeti hakkındaki tevcihler çok müteşeddittir. Sebebi de bu haberin benzeri vekâyiin pek çok olması ve bunlardan herhangi birinin, ya da birkaçının kastolunabilmesidir.

15 وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْتَنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. وَإِنْ يُرِيدُوا أَنْ يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ حَسْبَكَ اللَّهُ هُوَ الَّذِي يُنَصِّرُكَ يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنِينَ. {el-Enfâl, 8/61-62.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَيْفَ بِكُمْ إِذَا لَمْ تَجْتَبُوا دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا فَقِيلَ لَهُ وَكَيْفَ تَرَى ذَلِكَ كَائِنًا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ إِي وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ عَنْ قَوْلِ الصَّادِقِ الْمَصْدُوقِ قَالُوا عَمَّ ذَلِكَ قَالَ تُنْتَهَكُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ ﷺ فَيَشُدُّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قُلُوبَ أَهْلِ الذِّمَّةِ فَيَمْنَعُونَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh (bir kere meclisinde bulunanlara), “(Cizye, haraç olarak) dinar, dirhem almayacak olursanız haliniz nice olur?” demişti de onlar da, “Yâ Ebû Hüreyre! Sen (günün birinde) böyle bir şey olur mu sanırsın?” diye karşılamışlardı. Bunun üzerine Ebû Hüreyre, “Evet, Ebû Hüreyre’nin hayatı, kudreti elinde olan Allah’a yemin ederim ki (ben size) –kendisi doğru söyleyen, kendisine de (vahiy ile) doğru söylenen,– (Resûlullah’ın) sözünden (haber veriyorum!)” dedi. Oradakiler, “Peki! Şu cizye, haraç altınlarını, gümüşlerini alamamak nereden neşet ediyor? diye sordular” Ebû Hüreyre, “Allah’ın ve resulü sallallahu aleyhi ve sellem’in muâhidlere verdiği ahd ü emanı yırtılır, atılır; o zaman Allah Teâlâ zimmîlerin gönüllerini sıkıca bağlar da ellerindeki cizye, haraç malını vermezler” diye cevap verdi. {B3180 Buhârî, Cizye, 17.}

İ Z A H I

Râvî Ebû Hüreyre’nin, “Cizye ve haracın alınmayacağı günler gelecektir. Bunu ben size Peygamber’in sâdık lisanından naklediyorum” sözünün istinad ettiği haberi Müslim daha vâzih olarak Ebû Hüreyre’den rivayet etmiştir. Müslim’in rivayetine göre, Resûlullah, “Bir zaman gelecektir ki, Irak dirhemini, kafîzini;... Mısır da müddünü,¹⁶ dinarını vermez olacaktır” buyurmuştur¹⁷ ki nübüvvet alâmâtı cümlesindendir.

Resûlullah zamanında Hicaz’da meskûk olarak tedavül eden paralar dirhem ile dinar idi. Dirhem kisrâların, dinar da kayserlerin damgalarını, resimlerini taşırdı. Dirhem Irak tarikiyle İran’dan, dinar da Suriye ve Mısır yoluyla Rum’dan gelirdi. Kafîz İranlılar’ın, müd

16 Müd 2 ritl istiab eden ölçüğün adıdır ki âmiyane bir tabirle iki avucun dolusu miktardan ibarettir. *Kāmus* mütercimi Âsım Molla tecrübe ettiğini ve doğru bulduğunu söylüyor.

Kafîz de 12 sâ’ (1040 dirhem) ayarında ölçektir ki kesirsizdir (40 kg.). Eski okka ile 31 48/400 eder.

17 {M7277 Müslim, Fiten, 33.}

de Rum'un ölçęi idi. Bu cihetle Peygamberimiz dirhemle kaffzi Irak'a ve İran'a, dinar ile müddü de Mısır'a ve Rum'a nisbet etmiştir.

Ebû Hüreyre'nin bu hadisini Buhârî, müslim ve gayri müslim, her kime olursa olsun, verilen ahde karşı irtikâp edilen vefasızlığın günahına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir ve bu babın unvanında Enfâl sûresinin 56. âyetini zikretmiştir ki sonraki iki âyetle beraber meâlleri şöyledir: “*Habibim! Kendilerinden ahid almış bulunduğun şu kimselerden bilâhare her defasında ahidlerini bozanlar, irtikâp ettikleri hıyanetten hiç çekinmezler. Şimdi bunları harpte yakalarsan onlarla arkalarındakileri sıkıştır, dağıt! Umulur ki geridekiler ibret alalar. Herhangi (muâhid) bir cemiyetten de bir hıyanet (ve ahdi bozacaklarını anlar da) endişe edersen, sen de ahdi bozmazdan önce ahidlerini reddedeceğini doğruca kendilerine bildir! Çünkü Allah hainleri sevmez.*”¹⁸

Bu âyetten sonra Buhârî, Ebû Hüreyre hadisine takdimen Abdullah b. Amr'ın şu meâldeki hadisini rivayet ediyor: Resûlullah buyurmuştur ki, “*Dört huy vardır ki bunlar her kimde (müctemian) bulunursa, o kişi hâlis münafık olur: Söz söylediğinde yalan söyleyen, vaad ettiği zaman hulfeden, ahdettiğinde ahdini bozan, dava ve mürâfaa zamanında haktan ayrılan kişi. Herhangi bir kişide bu huylardan biri bulunursa, o (kötü) huyu bırakıncaya kadar, kendisinde nifaktan bir huy bulunur.*”¹⁹

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لِكُلِّ غَادِرٍ لَوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَحَدُهُمَا يُنْصَبُ وَقَالَ الْآخَرُ يُرَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) ile Enes b. Mâlik radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ahdini bozan her kişi için kıyamet gününde (halk arasında teşhir olunmak üzere) bir alâmet vardır” buyurduğu rivayet olunmuştur. Râvilerden biri, “O alâmet gaddarın yanına dikilir” diye rivayet etmiş, öbür râvi de, “O alâmet gaddarın yanında görülür, onunla bilinir” demiştir. {B3186, B3187 Buhârî, Cizye, 22.}

18 الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ. فَإِمَّا تَثَقَّفَتْهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرَّدَ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذْكُرُونَ. وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ. {el-Enfâl, 8/56-58.}

19 عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : أربع خلال من كن فيه كان منافقا خالصا : من إذا حدث كذب وإذا وعد أخلف وإذا عاهد غدر وإذا خاصم فجر . ومن كانت فيه خصلة منهن كانت فيه خصلة من النفاق حتى يدعها. {B3178 Buhârî, Cizye, 17.}

Kitâbü
Bed'i'l-Halk

كِتَابُ بَدْءِ الْخَلْقِ

Bu bahis, Allah teâlâ'nın mahlûkatı ilk yaratışı hakkındaki hadisleri muhtevidir.

Müellif Buhârî'nin “*Bed'ü'l-halk*” unvanıyla kastettiği mâna, hilkatî imkân sahasında bulunan kâinatın mebdde ve meâdından yani şu âlemin, ilim ve irade sahibi mutlak bir kudretin eseri olduğundan ve ölüm denilen infisah halinden sonra tekrar yaratılması keyfiyetinden ve bir cümle ile bu kâinatın ve insanların nereden geldiklerinden ve nereye gideceklerinden bahis ile Allah'ın kudreti âsârını ibret nazarlarında tecellî ettirmektir. Yoksa fennin tekvine ait nazariyeleri görülecek değildir. Çünkü din ile fennin hilkat bahislerinde takip ettikleri istikamet mevzularına göre farklıdır: Fennin hilkate ait mevzuu fizikî ve tabiî hadiseler olduğu halde dinin mevzuu ve mebâhisi tamamıyla mâ fevka't-tabâidir. Gayesi de beşerin yalnız dünyevî menfaati değil, hem dünyevî, hem uhrevî saadettir. Binaenaleyh hilkat bahsinde fennî nazariyelerden farklı görülecek bazı haberler her iki mevzudaki farkın neticesidir. Bu farkı Buhârî'nin bu unvanında zikrettiği meâlleri aşağıdaki şu âyetler açıkça göstermektedir.

1. “Allah, O (büyük kudret sahibi)dir ki mahlûkatı ilk önce yaratan, sonra onu (ba's için) çevirip (ikinci defa) yapacak olan O'dur ve (bu iki yaratışın ikisi de) O'na çok kolaydır. (Yaratış) göklerde ve yerde O'nun (mutlak kudretinin) âli delili vardır ve O, mahlûkatı üzerinde en büyük hükümandır. Yaratışında tam bir hikmet ve maslahat vardır”¹ (er-Rûm, 30/27).

2. “Sizi (yarattığımız zaman) bu birinci yaratış bize güç mü geldi? (Hayır!) Onlar belki yeni bir yaratmaktan şüphededirler”² {Kâf, 50/15.} (ki kâfirler, biz öldükten ve toprak olduktan sonra mı yaratılacağız? Şu tekrar yaratış akıldan uzak bir iddiadır demişlerdir)”³ (Kâf, 50/3.).

1. وَهُوَ الَّذِي بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ [سورة الروم].
Bu âyetteki وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ cümlesinde “hüve” zamirinin mercii yalnız ikinci hilkat değil, her iki hilkatın her biri olduğu Kûfe'nin en benâm âlimlerinden Rebî' b. Huseym ile Hasan-ı Basrî'nin tefsirlerinden istifade edilmiştir ki bunlarca hadisteki “ehven” kelimesi tafdil değil, sıfat-ı müşebbehe mânasıdır. Bu tefsiri Buhârî de iltizam ettiğinden bu suretle tercüme ettik.

2. أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ [سورة ق].

3. أَئِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ [سورة ق].

3. “Allah sizi topraktan yarattığı zaman ve siz analarınızın karınlarında ceninler iken O, siz(in geçirdiğiniz muhtelif tavırlarınızı ve her haliniz)i çok iyi bilir. O halde kendinizi tezkiye etmeyiniz! Allah, (perhizkâr olan) müttaki kişiyi çok iyi bilir”⁴ (en-Necm, 53/32.).

4. “Biz gökleri ve bütün yeri ve bunların arasındaki ecrâmı (bizim gün mikyasımızla) altı günde yarattık da bize yorgunluk aczi dokunmadı”⁵ (Kâf, 50/38.).

5. “Allah sizi (şu güzel şeklinizi kazanıncaya kadar) muhtelif tavırlardan geçirerek yaratmıştır: Görmez misiniz, Allah yedi kat göğü nasıl tabaka tabaka yaratmış? Bu manzûmeler içinde ayı da bir nur kılmış; güneşi de (sanki) bir lamba. Yine Allah sizi ot misali yerden bitirdi. (Öldükten) sonra sizi yine geri toprağa çevirecek; (kıyamette) sizi bir çıkarışla yine (yerden) çıkaracaktır. Allah yer yüzünü de sizin için düz, geniş bir saha yapmıştır. Tâ ki siz onun geniş yollarından (işinize, gücünüze) gidesiniz”⁶ (Nûh, 71/14-20).

1 numara ile tercüme ettiğimiz Rûm sûresinin âyeti müstesna olmak üzere diğer dört âyet-i kerîmeye müellif Buhârî aşağıya tahşiye ettiğimiz muamma suretindeki unvanıyla işaret etmiştir.⁷

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ نَقَرٌ مِنْ بَنِي تَيْمٍ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ يَا بَنِي تَيْمٍ أَبْشِرُوا فَقَالُوا بَشِّرْتَنَا فَأَعْطِنَا فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ فَجَاءَ أَهْلُ الْيَمَنِ فَقَالَ يَا أَهْلَ الْيَمَنِ اقْبَلُوا الْبُشْرَى إِذْ لَمْ يَقْبَلْهَا بَنُو تَيْمٍ قَالُوا قَبِلْنَا فَأَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ يُحَدِّثُ بَدْءَ الْخَلْقِ وَالْعَرْشِ فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا عِمْرَانُ رَأَيْتُكَ تَفَلَّتَتْ لَيْتَنِي لَمْ أَقُمْ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: (Bir ara) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Temîmoğulları'ndan bir cemaat gelmişti. Resûlullah onlara, “Ey Temîmoğulları! Size müjde olsun, buyur(up onlara mebde ve meâda dair İslâm akîdelerinin umdelerini öğret)ti. (İçlerinde Akra' b. Hâbis bulunan bu) bedevîler, “Bizi müjdeledin. (İyi amma) bize (beytûlmaldden dünyalık) da ver!” dediler. Bunların şu haline eseflenerek Resûlullah'ın siması değişti. (Hayber'in fethi sırasında da) Yemen halkı

4. هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجْنَةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تَزْكُ أَنْفُسُكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اتَّقَى [سورة النجم].

5. وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ [سورة ق].

6. وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا. أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا. وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسُ سِرَاجًا. وَاللَّهُ أَنْتَبَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا. ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا. وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بَسَاطًا. لِيَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا [سورة نوح].

7. أَفَعَيَيْنَا أَفَاعِي عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ غُوبٌ أَطْوَارًا، طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا طَوْرَهُ أَيْ قَدْرَهُ [صحيح البخاري].

(Eş'arîler) de geldi. Resûlullah onlara da, "Ey Yemenliler! Temîmoğulları maddem ki kabul etmek istemediler, o hayır ve saadet müjdesini siz alınız!" buyurdu. Yemenli Eş'arîler de, "Kabul ettik (yâ Resûlellah! Esasen biz huzurunuzda bunun için geldik" dediler. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mahlûkatın ve arşın hilkatı mebdini anlatmaya başladı. Bu sırada bir kişi geldi, "Yâ İmrân! Binit deven bağından sıyrılıp kaçtı!" dedi. (Ben de deveme bakmak için kalktım). Keşke (Resûlullah'ın meclisinden) kalkmasaydım (da Peygamber'in mübarek sözlerini dinlemek fırsatını kaçırmasaydım" demiştir. {B3190 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.}

1317

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ شَيْءٌ غَيْرُهُ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ وَكَتَبَ فِي الذِّكْرِ كُلِّ شَيْءٍ وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فَنَادَى مُنَادٍ ذَهَبَتْ نَافَتُكَ يَا ابْنَ الْحُصَيْنِ فَأَنْطَلَقْتُ فَإِذَا هِيَ يَقْطَعُ دُونَهَا السَّرَابُ فَوَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ تَرَكْتُهَا.

T E R C Ü M E S İ

Yine İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan (gelen diğer haberde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "(Ezelde) Allah vardı ve Allah'tan başka bir şey yoktu ve Allah'ın arşı su üzerinde bulunuyordu. Sonra Allah (levhte) kâinatın tamamını takdir ve tesbit etti ve göklerle yeri yarattı. Resûlullah böyle buyurduğu sırada bir sözcü, 'Ey Husayn oğlu, deven kaçtı!' diye seslendi. (Hemen çıktım baktım). Halbuki devemin berisindeki serab⁸ (aramızı) kesiyordu (onu görmeme hâil oluyordu). Vallahi ben pek arzu ederdim ki keşke deveyi bıraksaydım (da Resûlullah'ın kelâmını dinlemek fırsatını kaçırmasaydım)". {B3191 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.}

İ Z A H I

Arş, pek çok şeye ıtlak olunmuştur. Bunların hepsinde yücelik ve yükseklik mânaları vardır. Padişahların oturdukları tahta arş denilmesi de bu ulûv ve irtifâ münasebetiyeleridir. Allah'ın ilk yarattığı ve ulûv, irtifâ ifade eden mevcuda da arş ve Allah'a nisbet edilerek arşullah denilmiştir ki Allah'ın kudretinin tecelli ettiği ilk mahlûk demektir. Kelâm âlimleri ile kadîm hükemâ arşı, "kâinatı her cihetten ihâta eden müstedir bir felektir" diye

8 Serab şol pusu arıktır ki issî günlerde nısfü'n-nehâr vaktinde ırak sahralarda su gibi görünür. Türkçe'de algım salkım tabir olunur. Çorak yerlerde güneşin şuaı vurmakla ıraktan su gibi lemeân eder (Kâmus Tercümesi).

tarif ederler. Dokuzuncu felek ve felek-i atlas da derler. Rivayet ulemâsı bu tahtın ayakları bulunduğunu da kabul etmişlerdir. Fakat ulemânın muhakiklerine göre, şeriat örfünde vârit olan arşın hakikatini tahdit ve takdir beşerin aklı, idraki haricindedir. Bu babda vârit olan haberlerde arşın mahiyeti değil, mevcûdât-ı mümküneye nisbetle büyüklüğü bildirilmiştir. Meselâ Peygamber efendimiz bir kere Ebû Zer el-Gifârî'ye, “*Ey Ebû Zer! Yedi kat gök ile yedi kat yerin kürsî yanında büyüklükleri, ancak bir çölün ortasına atılmış bir kapı veya yüzük halkası gibidir. Arşın da kürsîye göre büyüklüğü, o çölün o halkaya nazaran büyüklüğü derecesindedir*” buyurmuştur.⁹

Hadiste “*Arş su üzerinde idi*” denildiğine göre, ilk mahlûk su olmak icap eder. Arş ikinci mahlûk olur. Sonra kürsî, bunlardan sonra da göklerle yer tabakaları yaratılmıştır. الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى¹⁰ kavlı-i şerifi mûcibince bütün mahlûkatı muhît olan arş üzerinde Allah'ın kudreti hâkimdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَشْتَمُنِي ابْنُ آدَمَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَشْتَمَنِي وَيُكَذِّبَنِي وَمَا يَنْبَغِي لَهُ أَمَا شَتَّمُهُ فَقَوْلُهُ إِنَّ لِي وَلَدًا وَأَمَا تَكْذِيبُهُ فَقَوْلُهُ لَيْسَ يُعِيدُنِي كَمَا بَدَأَنِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Hak Teâlâ'dan hikâye ederek) şöyle dediği rivayet olunmuştur. Allah Teâlâ buyurmuştur ki: Âdemoğlu bana noksan sıfat isnad eder. Halbuki ona beni noksan sıfatla tavsif etmek gerekmezdi. Âdemoğlu beni tekzip de etmek ister ki bu da ona yakışmazdı. Onun bana noksan sıfat isnadı: (Güya İsâ) benim oğlum olduğuna dair tefevvühâtıdır. Âdemoğlunun beni yalanlaması da: Allah beni ilk yarattığı gibi iade suretiyle yaratacak değildir demesidir (ki bu da putlara tapan ve ba'sı inkâr eden müşriklerin sözüdür). {B3193 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 1.}

İZAHİ

Bu hadis, kutsî bir kelâmdır yani Kur'an'dan sonra ikinci derecede bulunan Allah kelâmıdır. Allah, bunun mânasını ilham tarikiyle Peygamber'ine haber vermiştir. Peygamberimiz de o mânayı kendi ibaresiyle ümmetine tebliğ etmiştir. Bu hadis müteşâbih¹¹

9 {Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, II, 17; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 681.}

10 Tâhâ, 20/5.

11 Müteşâbih, usûl-i fıkıh ıstılahlarındandır ve muhkem mukabilidir. Zâhiri, matlup olan mânayı i'lâm

hadisler cümlesindendir. Bu cihetle selef ve halef ulemâsı bu hadis üzerinde hayli ihtilâf etmişlerdir.

1319

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمَّا قَضَى اللَّهُ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ فَهُوَ عِنْدَهُ فَوْقَ الْعَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي غَلَبَتْ غَضَبِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah halkı yaratınca levhine -ki, Allah indinde o arştan üstündür-: “Rahmetim, intikamıma galiptir!” diye yazmasını (kaleme) emretti” demiştir. {B3194 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 1.}

1320

عَنِ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثٌ مِنْهَا مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: Zaman (mikyasa olan yıl hesabı) Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki (ilk) heyetine dönmüştür. (Artık) sene on iki aydır. Bunlardan dördü haram aylardır. Üçü mütevâlîdir ki zilkade, zilhicce, muharremdir. Receb de cemâziye(lâhir) ile şâban arasında olarak Mudar’ın (ayı)dır. {B3197 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 2.}

İZAHİ

Bu hadisin bir rivayet tariki “İlim” bahsinde 61 numara ile tercüme edilmiştir. Bu iki rivayeti cemedan üçüncü bir rivayet tariki de “Megâzî” bahsinin sonlarında gelecektir. Bunlara da bakınız!

ve ifade etmeyen kelime ve kelâmdır diye tarif olunur. Kelime ile kelâm ya lafzı veya mânası veya hem lafzı hem mânası cihetiyle müteşâbih olur ki her birisine terettüp eden ahkâm için usul kitaplarına bakılmalıdır.

Yukarıdaki dört aya Kur'an'da “eşhürü'l-hurum” (yasak ayları) adı verilmiştir ki bu aylarda harp ve kıtal haramdır. Araplar Câhiliye devrinde bu aylardan bazılarının, meselâ muharrem'in hurmetini safere naklederlerdi. Sebebi de çapulculuk idi. Şöyle ki, bu yasak aylarında mal, can masûniyeti; harp, kıtal yasaklığı bulunduğu itimat ederek, tüccar ticaret metâını alarak Ukâz, Zülmecâz, Mecenne gibi meşhur panayırlara gitmek üzere yola çıktığı sırada çapulcular tarafından meselâ recebin hurmeti şâbana nakledildiği ilân edilerek recebde nehb ü gâret mubah sayılırdı. Kur'an dilinde buna “nesî” denilmiştir. Zemahşerî bunu bir ayın hurmetini öbür aya tehirdir diye tefsir ve şöyle izah etmiştir: Bu suretle Araplar haram ayları helâl sayarlar ve onun yerine helâl ayları da tahrim ederlerdi. Çok defa da on iki aya bir, iki ay ziyade ederek seneyi on üç, on dört ay yaparlardı, Peygamberimizin Vedâ haccından bir sene evvel Ebû Bekir hazretlerinin hac emâreti uhdesinde olarak ifa ettiği hac da zilkade ayında idi. Resûlullah'ın Vedâ haccı ise zilhicceye tesadüf ve tevâfuk etmişti. Bunu aziz Peygamberimiz Vedâ haccında Arafat dağında deve üzerinde irat buyurduğu hitabelerinin bir cümlesinde, yıl ve ay hesabı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı zamanki ilk heyetine dönüp yerini bulmuştur, sene de on iki aydır, sözleriyle bu hakikatı bildirmiştir. Bundan önce الْكُفْرُ ¹² “Nesî hiç şüphesiz küfürde ziyadedir” âyetiyle de nehyedilmiş bulunduğundan, bu bâtil Câhiliye âdeti kaldırıldı.

Hadisin sonunda, “Receb, Mudar'ın ayıdır” denilerek bu ayın Mudar'a nisbet olunması da Mudar kabilesinin receb ayına öbür kabilelerden ziyade hürmet etmesindendir.

Ebû Bekre'nin bu hadisini Buhârî, göklerin ve yerin halkına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında meâllerini naklettiğimiz şu âyetlere işaret olunmuştur:

1. “Allah o zât-ı a'lâdır ki yedi kat gökleri ve yerden (sayıca) göklere benzeyen tabakaları yaratmıştır. Bunların aralarına her türlü emir(ler) iner durur. Tâ o halk bileler ki Allah her şeyi yaratmaya elbette kâdirdir. İlmiyle de her şeyi kemâliyle bilir”¹³ (et-Talâk, 65/12).

Arz tabakalarının yedi kat olduğuna dair Kur'an'da bu âyetten başka hiçbir âyet yoktur denilmiştir. Fakat hadislerde arzın yedi kat olduğuna dair haberler çoktur. Meselâ Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği Ebû Seleme hadisi ki müşârün ileyh aleyhinde açılan bir arazi davası üzerine Resûlullah, “Ey Ebû Seleme! Başkasının toprağına tecavüz etmekten sakın! Her kim başkasının toprağına bir karış tecavüz ederse, o yer kıyamette yedi kat yerin altına kadar halka halinde mütecavizin boynuna geçirilir” buyurmuştur¹⁴ ki bu hadisin Saîd b. Zeyd'den gelen bir rivayet tarikini “Mezâlim” bahsinde 1091 numara ile tercüme ettik. Oraya bakınız!

12 et-Tevbe, 9/37.

13 اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا [سورة الطلاق].

14 {B3195 Buhârî, Bed'ül-halk, 2. Rivayet metnine göre dava, Hazret-i Âişe'ye arz ediliyor, “Ey Ebû Seleme! Başkasının toprağına tecavüz etmekten sakın!” diyen Hazret-i Âişe Resûlullah'ın “Her kim başkasının...” hadisini naklediyor. Buna göre Tecrid metninde Resûlullah'a ait olduğu bildirilen ilk cümle aslında Hazret-i Âişe'nin kendi cümlesidir.}

2. “Tûr’a ve açılıp serilen bir varakta satırlanmış olan kitaba, mâmur Kâbe’ye, yük-
seltilmiş semaya, taşkın el-bahrü’l-muhîte yemin olsun ki rabbinin azabı muhakkak vâki
olacaktır”¹⁵ (et-Tûr, 52/1-7).

3. “Halk cihetiyle siz mi daha zorsunuz, yoksa (şu) gök mü? İşte o gökkubbeyi Allah
yaptı. Onun binasını yüceltti ve düzeltti. Gecesini kararttı, kuşluğunu çıkardı. Ondan sonra
da yeri döşedi. Ondan suyunu ve merasını çıkardı. Dağlarını da oturttu. (Bütün) bunlar (ey
halk!) sizin ve davarlarınızın intifâi içindir”¹⁶ (en-Nâziât, 79/27-33).

4. “Bir tevazünü ve güzelliği haiz olan semaya yemin olsun ki, hakikaten siz, sözce
ihtilâf içindesiniz, (bir kelime, bir akîde etrafında toplu değilsiniz!)”¹⁷ (ez-Zâriyât, 51/7-8).

Âyetin bu suretle Türkçe’ye çevrilmesi Buhârî’nin “hubûk” lafzını tefsirine göredir.
Ehl-i lugatın tefsirine göre, “hubûkü’s-semâ” gökyüzündeki seyyarelerin seyrederken takip
ettikleri medâratın ibarettir. Bu halde âyetin mânası, birtakım seyyâreleri ve onların
medarlarını ihtiva eden semaya andolsun ki demek olur.

5. “And olsun, o semaya ve onu yapana, yere ve onu döşeyene ve bir nefse ve onu doğ-
rultana ve ona günahını ve ondan korunmasını ilham eden (Allah zü’l-celâl)e”¹⁸ (eş-Şems,
91/ 5-8).

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ حِينَ غَرَبَتِ الشَّمْسُ تَدْرِي أَيْنَ تَذْهَبُ قُلْتُ اللَّهُ
وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَتَسْتَأْذِنَ فَيُؤْذَنَ لَهَا وَيُوشِكُ أَنْ
تَسْجُدَ فَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا وَتَسْتَأْذِنَ فَلَا يُؤْذَنَ لَهَا يَقَالُ لَهَا ارْجِعِي مِنْ حَيْثُ جِئْتِ فَتَطْلُعَ مِنْ
مَغْرِبِهَا فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh,
güneş battığı sıra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey Ebû Zer! Güneş
nereye gider, bilir misin?” diye sordu. Ben, “Allah ve peygamberi bilir” dedim.
Resûlullah, “Güneş gider tâ arşın altında (ki karargâhında) secde eder (gibi
Allah’a inkiyâd eder) ve (mûtat üzere meşrıktan doğmak üzere) izin ister de

15 وَالطُّورُ. وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ. فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ. وَالنَّبِيتِ الْمَعْمُورِ. وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ. وَالْبَحْرِ الْمَسْجُورِ. إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ [سورة الطور].
16 أَلَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا. رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا. وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا. وَالْأَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا. أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا. وَالْجِبَالُ أُرْسَاهَا. مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ [سورة النازعات]

17 وَالسَّمَاءُ ذَاتَ الْحُبُكِ. إِنْكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ [سورة الذاريات]

18 وَالسَّمَاءُ وَمَا بَنَاهَا. وَالْأَرْضُ وَمَا طَحَاهَا. وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا [سورة الشمس].

ona destur verilir (ve şarktan doğar. Bununla beraber güneş âdemoğullarının günahkârları üzerine doğmayı fena görür) ve bu halde secde etmeye yaklaşır. Fakat secdesi kabul olunmaz. (Matlâna gitmeye) izin ister de izin de verilmez ve ona, artık nereden geldinse oraya dön! denilir. O da battığı taraftan doğar. Resûlullah'ın güneş hakkındaki bu ihbarı, Allah Teâlâ'nın, "Güneş, onun devrine tayin olunan makarrinde seyreder. Güneşin (en ince bir hesap üzere) makarrindeki bu seyri, kudreti her şeye galip, ilmi her mâlûmu muhît olan Allah'ın takdiridir" meâlindeki kavli(nin mazmunu)dur. {B3199 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 4; Yâsîn, 36/38.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî güneşle ayın en ince bir hesap ile mahrek ve medarlarında hareket ve deveran ettiklerinin sıfatını beyan ve tefsir için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Buhârî bu unvanı Rahmân sûresinin aynı meâldeki وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ âyet-i kerîmesinden almıştır. Müfessir Mücâhid ile bir kısım âlimler bu âyette güneşle ayın sair seyyârât ile beraber deveranlarının bir değirmene ve daha doğrusu zamanımızdaki makine terakkiyatına göre –hareket tarzı mükemmel bir hesap ile ayarlanarak kurulmuş– bir makineye ve çarhlarının birbirine dokunmaksızın ve yekdiğerine karşı bir saniye olsun artık, eksik kaydetmeyerek hareket etmesine teşbih edildiğini bildirmişlerdir. Güneşin arşın altında secde etmesi keyfiyetini de *Buhârî* şârihleri, secde, kasıt ve iradeye makrûn bir fiil olduğundan inkıyâddan kinaye olmak üzere tevcih etmişlerdir. Kur'an'da da ağaçların gölgeleri secde ile tabir ve tavsif olunduğuna göre Şah Veliyyullah şöyle tevcih etmiştir: Her nevi mevcudun kendi hilkatine göre, bir secdesi ve Allah'a karşı bir ubûdiyyet arzetmesi vardır. Gölgenin secdesi de yere düşmesidir. Şemsin secdesi de istivâdan guruba meylidir. Bazı sûfiyye, "günün doğuşunu kâide, istivâ zamanını kâime, zevalden geçişini râkia, gurubunu da sâcide" benzetmişlerdir (*Feyzü'l-bârî*).

Hadisteki âyet-i kerîme Yâsîn sûresinin 38. âyetidir. Bunu takip eden iki âyetin meâli de şöyledir: "Aya da birtakım menziller tayin ettik. (O da bu medarını kateder). En sonu eğri ve eski kuru hurma sapına döner de ne güneşin aya yetişmesi gerekir, ne de gece gündüzü geçebilir. Bu ecrâmın hepsi kendilerine ait bir felekte yüzerler."¹⁹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ مُكَوَّرَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

19 وَالْقَمَرُ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ. لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ [سورة يس].

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Güneşle ay kıyamet gününde (ziyaları sönüp birbiri içine) dürülürler” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3200 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 4.}

İZAHİ

Kâ'b el-Ahbâr bu hadise şöyle bir ek de rivayet etmiştir: “*Sonra da cehenneme konurlar.*” Bu ziyade Ebû Hüreyre'den de rivayet olunmuştur. İbn Abbas'tan Kâ'b'ın bu rivayeti sorulmuş da İbn Abbas Kâ'b'ı yalanlayarak, “Şu yahudi, yahudi hurafelerini İslâm dinine sokmak istemiştir. Allah Teâlâ kendisine taatte bulunan mahlûkunu ta'zîb etmekten münezzehtir. Acaba Kâ'b *وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ* (Ey kullarım! Allah güneşle ayı sizin emrinize dâimî surette müsahhar kıldı)²⁰ kavli-i şerifini görmedi mi? Nasıl olur da Allah senâ buyurduğu iki mahlûkunu azap eder?” diye cevap vermiştir.

Ebû Seleme de Ebû Hüreyre'den güneşle ayın iki öküz halinde cehenneme konulacağını rivayet etmiş de orada bulunan Hasan-ı Basrî, “Bu zavallıların ne günahı var ki cehenneme konulsunlar!” diye Ebû Seleme'yi karşılamıştır.²¹ Ebû Hüreyre rivayetinin sıhhatine kâil olanların müdafaa ettikleri tez de şudur: Allah bunları ta'zîb için değil, belki dünyada güneşe, aya tapanlara, bunlara ettikleri ibadetlerin tamamıyla bâtil olduğunu bildirmek içindir.

Buhârî, mevzumuz Ebû Hüreyre hadisinden sonra dört tarik ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, güneşle ay kimsenin ölmesi, ve dirilmesi ve doğması için tutulmazlar. Fakat bunlar Allah'ın varlığına ve birliğine delâlet eden âyetlerden iki delildir. Bunların husûf ve kûsûf hallerini gördüğünüzde namaz kılınız, Allah'ı zikrediniz! buyurduğu hakkındaki meşhur bir hadisi rivayet etmiştir ki bu rivayet Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve Âişe hazerâtına muntahî olmaktadır.²² Âişe rivayetinde husûf namazı da tarif edilmiştir ki bu rivayetlerin hepsi bu eserimizin üçüncü cildinde kûsûf namazı bahsinde rivayet edilmiştir, oraya bakınız!

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا رَأَى مَخِيلَةً فِي السَّمَاءِ أَقْبَلَ وَأَذْبَرَ وَدَخَلَ وَخَرَجَ وَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ فَإِذَا أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ سُرِّيَ عَنْهُ قَالَتْ فَعَرَفْتُهُ ذَلِكَ فَقَالَ وَمَا أَدْرِي لَعَلَّهُ كَمَا قَالَ قَوْمٌ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمُ الْآيَةُ.

20 {İbrâhîm, 14/33.}

21 {Tahâvî, Müşkilü'l-âsâr, I, 170, no: 183.}

22 {B3201-B3204 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 4.}

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre demiştir ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gökyüzünde yağışlı sanılan bir bulut görünce (kâh) ona karşı durur, geri dönerdi; (kâh evimize) girer çıkardı ve (bu karanlık buluttan ümmete bir âfet erişmesinden endişe ederek) çehresi(nin rengi) değişirdi. Yağmur gökten yağınca da Resûlullah’tan bu endişe zâil olurdu. Âişe (hazretleri) demiştir ki, “Ben bunun sebebini Resûlullah’tan öğrenmek istedim. O bana, ‘Ne bileyim? Belki bu kara bulut bir kavmin (Âd kavminin) dediği gibi (bir azap) olur (ki Kur’an’da şöyle hikâye olunmuştur:) Âd kavmi kendilerine vaad olunan azabı -âfâkı enine kaplayarak vadilerine karşı gelen- bir bulut halinde gördükleri zaman onlar, ‘Şu ufuktaki karaltı bize yağmur yağdıracak bir buluttur’ demişlerdi. (Hûd peygamber de onlara), ‘Belki o, (gelmesini) tâcil ettiğiniz azaptır; (o bir) rüzgârdır ki içinde elem verici azap vardır’ (diye cevap vermiştir). {B3206 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 5; el-Ahkâf, 46/24.}

İ Z A H I

Hadisteki âyet-i kerîme Ahkâf sûresinin 24. âyetidir. Buna tekaddüm eden âyetlerde Hûd aleyhi’s-selâmın kavmine, “Allah’tan başka bir mâbuda ibadet etmeyin! Ben size büyük bir günün azabının erişmesinden korkuyorum!” dediği, onların da, “Sen bizi mâbudlarımızdan çevirmek için mi geldin? Doğru sözlülerden isen o bize vaad edip durduğun azabı getir!” diye istihza ettikleri ve Hûd peygamberin de, “Ben size bana gönderilen haberleri tebliğ ediyorum. Şimdi anladım ki siz cahil bir güruhsunuz!” diye mukabele ettiği bildirilmiştir.²³ Bunun üzerine sarsar fırtınası kopmuştur.

Fussilet sûresinin 15, 16. âyetlerinde de şöyle buyurulmuştur: “Âd (kavmi) yeryüzünde haksız olarak kibirlenmek istediler de, ‘Bizden daha kuvvetli kim var?’ dediler. Onlar kendilerini yaratmış olan Allah’ın kuvvet cihetiyle onlardan daha kavi ve üstün olduğunu bir kere düşünmediler mi? de âyetlerimizi inkâr eder oldular. Biz de kendilerine şu alçak hayatta zillet azabını tattırmak için uğursuz günlerde üzerlerine (soğuk ve gürültülü) bir sarsar kasırgası gönderdik. Âhiret azabı ise hiç şüphesiz daha zilletlidir. Hem de onlar kurtarılmayacaklardır.”²⁴

“Yedi gece, sekiz gündüz devam eden ve her şeyi alt üst eden bu kasırga “ahkâf” denilen kum yığınlarını getirip üzerlerine yığmıştır. Bir halde ki, bunların meskenlerinden başka bir şey görünmez olmuştur. İşte mücrimlerden teşekkül eden bir cemiyeti biz böyle cezalandırırız” buyurulmuştur.²⁵

23 أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ. قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَأْفِكَنَّ عَنْ إِلَهِتِنَا فَأَتَيْنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ. قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَأُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ. {el-Ahkâf, 46/21-23.}

24 فَأَمَّا عَادُ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ. فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحْسَاتٍ لِنُبَيِّنَهُمْ عَذَابَ الْجَزَاءِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَخْزَى وَهُمْ لَا يُنْصَرُونَ [سورة فصلت].

25 تَدْمَرُ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ. {el-Ahkâf, 46/25.}

Buhârî, Hazret-i Âişe'nin bu hadisini rüzgârların hilkati ve envâî hakkında açtığı bir babında rivayet etmiş ve bunlardan azap için gönderilen bir kısmını bildirmiştir. Bundan sonra müellif bu unvanında rahmet müjdecisi olan diğer bir rüzgâr nevini de bildirmek üzere Furkân sûresinin 48-49. âyetlerine işaret etmiştir ki meâlleri şöyledir: “Allah o kudret sahibidir ki (bir kısım) rüzgârları rahmetinin önünde (müteaddit cihetlerden estirerek) müjdeci olarak göndermektedir. Müteakiben gökten tertemiz yağmur indirmektedir. Bu suretle ölü bir beldeyi diriltir ve yarattığımız birçok hayvanı ve insanı sularız.”²⁶

Buhârî bu hadisten önce Ahzâb Vak'ası'nda Resûlullah'ın, “Ben sabâ (poyraz) rüzgârıyla nusret olundum. Âd kavmi de debür (lodos) yeliyle helâk edildi” {B3205 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 5.} meâlinde İbn Abbas'tan mervî bir hadisini rivayet etmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ قَالَ إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ يَكُونُ عِلَاقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ مَلَكًا وَيُؤَمِّرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ وَيُقَالُ لَهُ اكْتُبْ عَمَلَهُ وَرِزْقَهُ وَأَجَلَهُ وَشَقِيٍّ أَوْ سَعِيدٍ ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ فَإِنَّ الرَّجُلَ مِنْكُمْ لَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ كِتَابُهُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ وَيَعْمَلُ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّارِ إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan rivayete göre demiştir ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana (insanın hilkati atvârından) haber verdi -ki o, kendi doğru söyler, kendisine de doğru bildirilir- buyurdu ki: Sizin biriniz(in hilkati mebdinde) ana ve baba maddeleri kırk gün ananın karnında toplanır, (halka müstaid bir halde tahammür eder). Sonra o maddeler o kadar zaman (kırk gün) içinde katı bir kan pıhtısı halini alır. Sonra yine o kadar zaman (kırk gün) içinde mudga (bir çiğnem ete) tahavvül eder. (Dördüncü tekâmül tavrında) Allah bir melek gönderir ve tekâmül eden mudgayı (şu) dört kelime(yi

26 وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا. لِنُحْيِيَ بِهِ بَلْدَةً مَيِّتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَا بَشَرٌ كَثِيرًا. {el-Furkân, 25/48-49.}

Bu âyetteki نَشْرَى kıraatı Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ca'fer, Ya'kûb'un kıraatidir ve Buhârî cumhurun bu kıraatini ihtiyar etmiştir, biz de müellife uyarak bu suretle tercüme ettik. Mushaflarda meşhur olan Âsim'in بَشْرَى kıraatidir, müjde mânasıdır ve “Bir kısım rüzgârı yağmurun önünde müjdeci olarak göndeririz” demek olur. Nûnu meftuha ile kıraat da aşereden diğer eimmenin kıraatidir.

yazması) emrolunur ki: Onun işini, rızkını, ecelini, şaki veya said olduğunu yaz!” denilir.

(İbn Mes‘ûd demiştir ki Abdullah’ın hayatı yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki: Melek bunları yazdıktan) sonra ona ruh üflenir. (Cenin canlanır). İmdi sizden bir kişi (bu fitratı icabı dünyada) iyi iş işler de hatta kendisiyle cennet arasında yalnız bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada (meleğin ana karnında yazdığı) yazı gelir; o kişiyi önler. Bu defa o, cehennemliklerin işini işlemeye başlar (da cehenneme girer) sizden bir kişi de (fena) iş işler. Hatta kendisiyle cehennem arasında ancak bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada (meleğin yazdığı) kitabı gelir onu önler. Bu defa o kişi ehl-i cennetin işini (hayır iş) işler, (cennete girer). {B3208 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 6.}

İ Z A H I

Bu hadisi, Buhârî meleklerin memur oldukları hilkat vazifelerine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadisin unvana mutabakat noktası da bir kısım meleklerin beşerin mukadderatını, saadet ve şekavetini yazmaya memur olduklarının bildirilmesidir. Bu babın unvanında Buhârî, Abdullah b. Selâm’ın Resûlullah’a, Cibrîl aleyhi’s-selâm yahudi düşmanıdır dediğini de muallak olarak rivayet ediyor. “Hicret” bahsinde de mevsûlen rivayet etmiştir. Yahudilerin de Cibrîl aleyhi’s-selâma düşmanlıkları Bakara sûresinin 97, 98. âyetlerinde şöyle haber verilmiştir:

“*Habîbim, de ki: Her kim Cibrîl’e düşmansa* (Allah’a düşmandır). *Çünkü o Cibrîl* (Kur’an’ı) *Allah’ın izniyle senin kalbine –önündeki* (kitapları) *musaddık ve müminlere hidayet ve beşâret olmak üzere– indirmektedir. Her kim Allah’a ve meleklerine ve peygamberlerine ve* (hususiyile) *Cibrîl’e ve Mîkâil’e düşman olursa Allah da kâfirlere düşmandır.*”²⁷

Melekleri, Ehl-i sünnet ulemâsının cumhuru “Latif ve muhtelif şekillere intibak edebilir kabiliyette nuranî cisimlerdir, meskenleri de göklerdir” diye tarif etmişlerdir. Muhakkikler de meleklerin cisim değil en latif bir cevher olduğunu ve aklı, nutku haiz olup şehvet ve gadap gibi beşerî ihtirasları tevlîd eden sıfatlardan uzak bulunduklarını; yemeleri, içmeleri Allah Teâlâ’yı tesbih, takdis, zikirden ibaret olduğunu kaydetmişlerdir.

Melekler, memur oldukları vazifelerine göre birtakım nevilere ayrılmışlardır. Efradının sayısını ise Allah bilir. En büyükleri dört melektir: Cebrâil, Mîkâil, Azrâil, İsrâfil. Meleklerin envâından bir kısmı Buhârî’nin bu babında rivayet ettiği müteaddit hadislerde görülecektir. İbn Mes‘ûd’un bu hadisinde de bir nevi insanların hayat ve mukadderatını, saadet ve şekavetini yazmaya memur olan nevi öğretilmiş bulunuyor.

27 قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ. مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ. {el-Bakara, 2/97-98.}

Hadisin metninde Resûlullah'ın kelâmı “şakî ve saîd” kelimeleriyle nihayet buluyor. Ondan alt tarafı râvî Abdullah b. Mes'ûd'a aittir. Buhârî metninde ikisi arası fasledilmediğinden hepsi Peygamber efendimizin kelâmıdır sanılıyor. Bu zannı, hadisin diğer bir rivayet tarikiinde, قال عبد الله والذي نفسي بيده vârit olması izâle etmiş, bu da tercümemizde gösterilmiştir.

Buhârî bu unvanında birinci olarak mi'rac hadisini rivayet etmiştir. Münasebeti de mi'racın Cibrîl refakatiyle vukuudur. Bu hadisin mufassal metni mi'rac bahsinde gelecektir. Oraya bakılsın!

Beşerin hilkat-i atvârı Kur'ân-ı Mübîn'de Mü'minûn sûresinin 12-14. âyetlerinde beyan buyurulmuştur ki meâlleri şöyledir: “*Andolsun ki biz insanı çamurdan (tasfiye edilmiş) bir sülâleden (gıda olarak insan uzviyetine temessül eden bir maddeden) yarattık. Sonra o sülâleyi, (o insan nesline temessül eden maddeyi) mekânetsiz bir karargâhta, (aldığını muhafaza eden kuvvetli ana rahminde) nutfe, (menî içinde bir tohum) kıldık. Sonra nutfeyi, (o insan tohumunu) alaka (yapışkan ve pıhtı bir kan halinde) yarattık. Mûteakiben o alakayı mudga (bir çiğnem et) haline koyduk. Arkasından mudga kemik, (insan iskeleti) halinde yarattık. Ardı sıra bu kemik(den iskelet)e bir et giydirdik. Sonra bu (hilkat atvârının son şekli)ni bir başka yaratış (olan iradesiyle, ruhuyla, bedenî cihaz ve kuvâsı)yla (ahsen-i takvîmde) bir hilkat neşeti verdik. Bu cihetle Allah, hâlik (farz olunan)ların fevkinde güzel yaratmakla yüceldi.*”²⁸

İnsan denilen bu hilkat garîbesini Allah, bir anda yaratmak kudretini haiz iken Allah'ın onu tabii şeklini alıncaya kadar birtakım tavırlara, kanunî tahavvüllere tâbi tutmasında hiç şüphesiz hususi ve umumi birtakım menfaatler, hikmetler vardır. Hususi menfaatlerden bir mühimi anaya ait olanıdır ki: Allah, o nevzadı ana karnında defaten yaratmış olsaydı, ana mûtadı olmayan bir yükü karnında taşımak zorunda kalacak ve belki de helâkine sebep olacaktı. Hilkat etvârıyla temin edilen mümârese sayesinde bu mahzur önlenmiş oluyor. Umumi olan hikmet ve menfaat de Allah'ın kudretini ve insanlara mebâdî-i hilkatte başlayan nimetini izhar etmesidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا نَادَى جِبْرِيلَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانًا فَأَحْبَبَهُ فَيُنَادِي جِبْرِيلُ فِي أَهْلِ السَّمَاءِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ فَلَانًا فَأَحْبَبُوهُ فَيَحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ ثُمَّ يُوضَعُ لَهُ الْقَبُولُ فِي الْأَرْضِ.

28 وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ. ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ. ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ. {el-Mü'minûn, 23/12-14.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allah, bir kulu sevdiğinde Cibrîl'e, "Allah filân kulu sever; sen de onu sev!" diye emreder. Cibrîl de o kulu sever. Sonra Cibrîl gök halkına, "Allah filânı seviyor; onu siz de seviniz!" diye seslenir. Göktekiler de o kimseyi sever. Sonra yerdeki insanlar(dan onu tanıyan müslümanlar)ın gönlüne o kimse (hakkında bir sevgi) konulur (da müslümanlar arasında da sevilir ve iyi kişi olarak anılır). {B3209 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi de Buhârî melâikenin zikrine dair açtığı babında rivayet etmiştir. Hadisin unvana mutabakat noktası Cibrîl'e Resûlullah'ın emri ve tebliğ vasıtası olarak istihdamıdır. Buhârî'den başka müellifler tarafından bu hadisin alt tarafı da şu suretle rivayet olunmuştur: *Allah bir kişiye buğzedip ondan nefret edince de Cibrîl'e, "Ben filân kişiyi sevmiyorum; sen de sevme!" diye emreder. Cibrîl de onu sevmez. Sonra Cibrîl de gök halkına, "Allah filân kişiyi sevmiyor, siz de onu sevmeyiniz!" der. Göktekiler de o kimseyi sevmezler. Sonra yerdeki insanlar(dan onu tanıyan müslümanlar)ın gönlüne (Allah tarafından) o kimse hakkında bir nefret konulur* (da müslümanlar arasında sevilmez ve iyi kişi diye anılmaz).²⁹

Bu ziyade rivayeti İsmâîlî, İbn Cüreyc'den gelen bir tarik ile tahrîc etmiştir. Tûfî de, Buhârî *Sahîh*'inde hadisin muhabbet ve rağbete dair kısmını rivayet etmiştir de buğz ve nefrete ait kısmını bırakmıştır diye ta'riz etmiştir.

Hadisin birinci fıkrası küllî bir kaide olarak, "Müslümanlar arasında sevimli olan her kişi, Allah yanında da sevimlidir" suretinde umumi bir hükmü muhtevidir. İkinci fıkrası –ki bunu izahımızda mütalaa etmiş bulunuyoruz– Bu da yukarıdaki kazıyyenin aksi bir hükmü muhtevi olarak, "Müslümanlar yanında menfûr olan her kişi, Allah yanında da müstekrehtir" suretinde ifade olunur.

1326

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهَا سَمِعَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَنْزِلُ فِي الْعَنَانِ وَهُوَ السَّحَابُ فَتَذْكُرُ الْأُمَرَ قُضِيَ فِي السَّمَاءِ فَتَسْتَرْقُ الشَّيَاطِينُ السَّمْعَ فَتَسْمَعُهُ فَتُوحِيهِ إِلَى الْكُفَّانِ فَيَكْذِبُونَ مَعَهَا مِائَةَ كَذِبَةٍ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevcesi Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Âişe, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle derken işitiştir: Melekler “anân”e -ki, buluttur- inerler de gökte kazâ ve hükmolunan (istikbale ait) bazı şeyleri (kendi aralarında) görüşürler. Bu sırada şeytanlar (bu havadisi) kulak hırsızlığı yaparlar. (İşittiklerini de) kâhinlere gizlice ulaştırırlar. Bu haberlerle beraber yüz(lerce) yalan da kendiliklerinden uydururlar. {B3210 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 6.}

İZAHİ

Kâhin, falcıya ve bakıcıya denilir. Kehânet de kâhinlik ve falcılık sanatına denir. Hadiste haber verildiği üzere İslâm’ın zuhurundan evvel kâhinler istikbale ait bazı şeyler haber verirler ve kâinatın esrarına vâkıf olduklarını iddia ederlerdi. Peygamber efendimizin, “Nübüvvetten sonra artık kehanet yoktur” buyurduğu veçhile Resûlullah’ın bi’seti üzerine gökyüzü meleklerin muhafazası altına alınmış ve şeytanların istihbarat kapıları kapanmıştır. Saffât sûresinin ilk âyetlerinde, semadan şeytanların tard ve teb’idleri şöyle bildiriliyor: “Biz, dünya(ya yakın) semayı yıldızların ziyâlarıyla donattık. Hem de azgın şeytanlardan koruduk. Artık onlar (semalara yükselip de) mele’-i a’lâyı ve yükseklerdeki melekleri dinleyemezler. Kovulmak için her taraftan (yıldız) mermisine tutulurlar. Onlar için ayrılmaz bir azap mukarrerdir. Şayet bir haber kapıp kaçan olursa onu da (ziyasıyla semaları) delen parlak bir yıldız takip eder.”³⁰

1327

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْجُمُعَةِ كَانَ عَلَى كُلِّ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ مَلَائِكَةٌ يَكْتُبُونَ الْأَوَّلَ فَلِأَوَّلٍ فَإِذَا جَلَسَ الْإِمَامُ طَوَّأُوا الصُّحُفَ وَجَاءُوا يَسْتَمِعُونَ الذِّكْرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Cuma günü olunca mescidin kapılarından her kapıda melekler bulunur. Onlar mescide ilk gelenleri birinci, (ikinci, üçüncü

30 أَنَا زَيْنَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِرَبِّنَا الْكَوَكِبِ. وَحَفِظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ. لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُعَذِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ. دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ. إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ ثَابِتٌ {es-Saffât, 37/6-10.}

gelenleri sırasına göre) yazarlar. Hatip minbere oturunca sayfaları dürerler ve saflar arasına gelerek hutbeyi dinlerler.³¹ {B3211 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.}

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِحَسَّانِ أَهْجُهُمْ أَوْ هَاجِهِمْ وَجَبْرِيلُ مَعَكَ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hassân (b. Sâbit)'e, “Sen de müşrikleri hiciv ve zemmet yahut onların hicivlerine muka-belede bulun, Cibrîl de seninle beraberdir” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3213 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.}

İZAHİ

Aşağıda izah olunacağı üzere Resûlullah'ın Hassân'a bu suretle emir buyurmaları müşriklerin Resûlullah'ı ve ashabını hicvetmeye başlamaları üzerinedir.

Buhârî'nin yine bu babında diğer bir rivayetine göre Saîd b. Müseyyeb demiştir ki: Bir kere Hassân b. Sâbit mescidde şiir inşâd ettiği sıra Ömer radiyallahu anh mescide uğramıştı. (Hassân'ın mescidde şiir inşâdını çirkin gördü). Bunun üzerine Hassân, “(Yâ Ömer!) Vaktiyle ben bu (mübarek) mescidde senden daha hayırlı bir zat, (Resûlullah) hazırken de şiir inşâd ederdim!” dedi. Sonra Hassân, Ebû Hüreyre'ye dönerek, “Allah aşkına sana sorarım: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hassân'a, ‘Haydi sen de benim tarafımdan (müşriklere) cevap ver!’ dediğini ve ‘Yâ rab! (Şairimi) Cibrîl ile teyid buyur!’ diye dua ettiğini sen işittin mi?” diye sordu. O da, “İşittim!” diye tasdik etti.³²

Hassân b. Sâbit, Resûlullah'ın en âteşîn şairlerinden biri idi. Şiirlerinin en ziyade bedîi mevkii haiz olanı Câhiliye devrine ve hicve dair olanlarıdır. İslâmiyet hiciv ve zemmi de ahlâkî kayıt altına alınca eski parlaklığını kaybetmiştir. Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke müşrikleri harp ve kıtale başlamadan önce Resûlullah'ı ve ashabını zemmetmek suretiyle cidâle başlamışlardı. Ebû Süfyân b. Harb, Abdullah b. Zibârâ, Amr b. Âs, Dırâr b. Hattâb zemmedenlerin önderlerindendi. Bunların Mekke'de hicve başlamaları Medine'de müslümanların gayretini harekete getirdi ve Hazret-i Ali de bizi hicvedenleri zemmetsin! diye Peygamber'e müracaat olundu. Resûlullah Ali için

31 Bu hadisin daha uzun bir rivayet tariki bu eserimizde “Cum'a” bahsinde 480 numara ile tercüme edilmiştir, oraya bakınız!

32 عن سعيد بن المسيب قال مر عمر رضي الله عنه في المسجد وحسان ينشد. قال كنت أنشد فيه وفيه من هو خير منك. ثم التفت إلى أبي هريرة فقال: أنشدك بالله أسمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول أجب عني؛ اللهم أيد بروح القدس قال نعم. {B3212 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.}

müsaade etmeyip, “Ensardan kılıçlarıyla bize nusrat eden âteşin şairlerimiz var, elbette onlar lisanlarıyla nusretlerini de esirgemezler” buyurmuştu. Bunun üzerine Hassân, bu işi bana havale buyurunuz!” diye lisanının bütün kudret ve kabiliyeti ile bu vazifeyi üzerine aldı. Yalnız Resûlullah kendisinin de Kureyş’ten olduğunu ve meselâ Ebû Süfyan, nesebi Abdülmuttalib’de birleşen bir amcasının oğlu bulunduğunu düşünerek nasıl hicvedileceğini anlamak istiyordu. Hassân bu endişeyi izâle için, “Yâ Resûlellah! Ben şiirlerimde sizin mukaddes şahsiyetinizi hamurdan kıl çeker gibi Kureyş müşrikleri câmiasından nezaketle çeker alırım!” dedi. Hassân Neccâr oğulları’ndan bir Medineli olmakla Kureyş’in ensâbını, eyyâmını o kadar bilemezdi. Bu hususta müstesna bir vukuf sahibi olan Ebû Bekir’den öğrenmesi tavsiye edildi.

Bu müdafaa esasları tesbit edildikten sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mescid-i Saâdet’te Hassân için bir minber kurdurdu. Büyük şair şiirlerini hazırladıkça bu minbere çıkar inşâd ederdi. Bunlarda Resûlullah’a intisap ile duydukları fahr ve ibtihâc da tebârüz ettirirdi. İşte Hassân’ın inşâd ettiği bu şiirleri üzerine Peygamber efendimiz, “Hassân’ın fitrî kabiliyetini, edebî sünûhâtını Cibrîl teyit ediyor” buyurmuştur.³³

İbnü’l-Esîr *Üsdü’l-gâbe*’de, hulâsaten naklettığımız bu mâlûmatı verdikten sonra İbn Sîrîn’den şunları da naklediyor: Müşrikleri hiciv için Hassân’dan başka yine ensardan Kâ’b b. Mâlik ile Abdullah b. Revâha da ihtiyar edilmişti. Hassân ile Kâ’b’ın şiirleri Kureyş’in vekâyii, eyyâmı, meâsiri hakkında idi. Abdullah b. Revâha da şiirlerinde müşrikleri küfür ile, his ve şuuru olmayan putlara tapmalarıyla ayıplardı. Mekkeliler müslüman olmazdan evvel Hassân ile Kâ’b’ın şiirlerine içlenirlerdi. Müslüman olduktan sonra da Abdullah b. Revâha’nın hicviyeleri güçlerine gitmiştir. Bu müşâare ve münâşedeler o devirde zamanımızın propogandaları kadar siyasî ehemmiyeti haizdi.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهَا يَا عَائِشَةُ هَذَا جِبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ فَقَالَتْ
وَعَلَيْهِ السَّلَامُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ تَرَى مَا لَا أَرَى تُرِيدُ النَّبِيَّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ona, “Yâ Âişe! Şu (yanımdaki) Cibrîl’dir, sana selâm ediyor” buyurmuş, Âişe de, “Selâm ve Allah’ın rahmeti ve bereketleri onun üzerine olsun!” (diye karşılamış, ve) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kastederek, “Benim görmediğim (Cibrîl)’i sen görüyorsun!” demiştir. {B3217 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 6.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَجَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَلَا تَزُورُنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا قَالَ فَزَلْتُ وَمَا نَنْتَزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا الْآيَةُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Cibrîl'e, "Ey Cibrîl! Sen bizi şu ziyaretinden daha çok ziyaret etmez misin?" demiş (ve daha sık gelmesini temenni etmiş)ti. İbn Abbas der ki: Bunun üzerine, "Biz melekler ancak rabbinin emriyle ineriz. Bizim (şimdi) önümüzde (olacak) ve arkamızda (olmuş bitmiş) ve bunların arasında (olmakta) bulunan bütün şuûnât, Allah'ın emir ve iradesine tâbidir. Bununla beraber rabbini seni unuttur değildir" (meâlindeki âyet) nâzil oldu. {B3218 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6; Meryem, 19/64.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ أَقْرَأْنِي جَبْرِيلُ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ فَلَمْ أَزَلْ أُسْتَزِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْزَفٍ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Bana Cibrîl Kur'an'ı, bir okunuş üzerine okuttu. Ben de durmadan bunun artması (ve Arap'ın bundan başka okuyuşlarıyla da okunmasını) isterdim. Tâ yedi türlü okunuşa erişinceye kadar bu dileğimde ısrar ettim. (Her talebim Allah tarafından is'âf olundu). {B3219 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6.}

İZAHİ

Her dilde ifade tarzı itibariyle türlü sîgalar ve lehçeler bulunduğu gibi Arapça'da da müteaddit kabilelerin kendilerine has bir lehçesi ve bir ifade tarzı vardır. Kur'an-ı Mübîn'in kelimeleri ekseriyetle Kureyş kabilesi lehçesi üzerine nâzil olduğu gibi bazıları Hüzeyl, bazıları Hevâzin, bazıları da Yemen lugatıyla nâzil olmuş ve o suretle okunmuştur. Resûlullah bütün Arap kabilelerinin gönüllerini Kur'an'ın tevhid ve medeniyet nuru üzerinde toplanmasını istiyordu. Bunun için Kur'an'ın tamamen Kureyş lugatı üzerine, bazı kelimelerinin öbür Arap lehçeleriyle gönderilmesini istemiş ve bu dileğinde

ısrar ederek Araplar arasında taayyün etmiş yedi kabilenin lehçesi üzerine gönderilmiştir. Aynı zamanda bu bir genişletme idi. Kur'an'ın kabileler arasında süratle intişarı için teshîl edilmişti. Nasıl ki on sene içinde Kur'an'ın Arap cezîresi dahilinde intişarı hususunda müessir olmuştur. Bu suretle Kur'an'ın yayılması kolaylaştıktan sonra Peygamber'in irtihal ettiği senenin ramazanında (arza-i ahîre) denilen ve Resûlullah'ın Cibrîl ile Kur'an'ı son müdârese ve müzakereleri üzerine Kureyş lehçesi takarrür etti. Buhârî'nin bu babında Hazret-i Fâtıma vasıtasıyla bizzat Resûlullah'tan tahrîc ettiği bir hadiste Cibrîl'in her sene ramazan geceleri geldiği ve o zamana kadar nâzil olan âyetleri ve sûreleri arz ile müzakere ve mûmârese edildiği bildirilmiştir³⁴ ki bu rivayet "Alâmât-ı Nübüvvet" babında izah edilecektir. Oraya bakınız!

Bir ciheti hassaten kaydetmek isteriz ki lehçeler arasındaki bu fark ve ihtilâf bir tenevvü ve tegayyürden ibarettir. Tezat ve tenakuz değildir. Çünkü tezat ve tenakuz Kur'an hakkında muhaldır. Sonra Kur'an'ın her kelimesi yedi lehçe ve yedi vecih ile nâzil ve bu suretle okunmuş da değildir. Belki bazı kelimeleri Kureyş, bazı kelimeleri de diğer kabilelerin lehçeleriyle gönderilmiştir. Kur'an'a ait ilimlerin en büyük üstadı Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh, hadisteki seb'a-i ahrufla ifade buyurulan lehçe farkına işaret ederek, "Ben muhtelif kabilelerden Kur'an okuyanların kıraatlerini dinledim, işittim. Hepsini mâna itibariyle birbirlerine yakın buldum. Sizin aranızda "geliniz!" mânasına olan 'helümme, akbil' demeniz gibi -ki, hepsi bir kapıya çıkar- artık nasıl öğrendiyseniz öyle okuyunuz!" demiştir.

"Seb'a-i ahruf" tabiri medlûlü müşkül, mânası itibariyle müteşâbih bir tabirdir ve medlûlünü tayinde pek çok fikir serdedilmiştir ki en güzeli Abdullah b. Mes'ûd'un yukarıda bildirdiğimiz ichtihadıdır. Müellif Buhârî'nin aşağıda bu hususta müstakil bir babı da gelecektir. Oradaki hadislerle de bakınız!

عَنْ يَعْلَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَنَادَوْا يَا مَالٍ .

TERCÜMESİ

Ya'lâ (b. Ümeyye) radiyallahu anhtan "Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem minber üzerinde (ehl-i cehennem cehennem muhafızına), 'Yâ Mâli! (Rabbin hakkımızdaki hükmünü versin!)" diye nidâ ettiklerini (bildiren âyeti) okuduğunu işittim" dediği rivayet olunmuştur. {B3230 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.}

34 {B3220 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 6. Müzakere ve mûmârese ifadesi hadisin baş tarafındaki İbn Abbas'ın rivayetinde yer almaktadır.}

Bundan önce 1326-1329 rakamlarıyla tercüme ettiğimiz hadislerde Cibrîl'in vahiy ile ilgili olan vazifesine dair hadisler rivayet edilmiştir. Müellifin bu hadisleri burada rivayet etmesinin vechi de bahsimizin meleklerin zikrine dair olmasıdır. Ya'lâ hadisinin burada rivayet edilmesinin sebebi de budur ve bir kısım meleklerin de cehennem muhafızı olmasıdır. Hadiste rivayet edilen مَالٍ يَأْتِيكُ cümlesi de Zuhur sûresinin 77. âyetinin bir fıkrasıdır. Âyetin tamamının meâli, kendisine tekaddüm eden 74-76. âyetlerle beraber meâlleri şöyledir: “Şüphesiz ki (iman etmeyen) mücrimler cehennem azabında ebedî kalacaklardır; onlardan cehennem azabı eksiltilmez ve onlar cehennemde (her şeyden) ümitlerini kesmişlerdir. Herhalde biz onlara zulmetmedik ve lâkin onların kendileri zalim kesildiler. Nihayet mücrimler, (cehennem muhafızlarına ümitsiz bir halde), ‘Ey Mâlik! Rabbin işimizi bitirsin artık!’ diye bağırsınlar. O da, ‘Siz herhalde bekleyeceksiniz, (hele size sorgu sırası gelsin!)’ der.”³⁵

Mâlik, cehennem muhafızının adıdır. Müellifin Sahîh’inde bildirdiği üzere İbn Mes’ûd âyetteki bu kelimeyi “kâf”ın hazfıyla ve terhîm ile “yâ Mâli” okumuştur. “Lâm”ın zammıyla “yâ Mâlû” de kıraattir.

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ ﷺ أَنَّهَا قَالَتْ لِلنَّبِيِّ ﷺ هَلْ أَتَى عَلَيْكَ يَوْمٌ كَانَ أَشَدَّ مِنْ يَوْمٍ أَحَدٍ قَالَ لَقَدْ لَقِيتُ مِنْ قَوْمِكَ مَا لَقِيتُ وَكَانَ أَشَدَّ مَا لَقِيتُ مِنْهُمْ يَوْمَ الْعَقَبَةِ إِذْ عَرَضْتُ نَفْسِي عَلَى ابْنِ عَبْدِ يَالِيلَ بْنِ عَبْدِ كَلَالٍ فَلَمْ يُجِبْنِي إِلَى مَا أَرَدْتُ فَأَنْطَلَقْتُ وَأَنَا مَهْمُومٌ عَلَى وَجْهِ فَلَمْ أَسْتَفِقْ إِلَّا وَأَنَا بِقَرْنِ الثَّعَالِبِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا أَنَا بِسَحَابَةٍ قَدْ أَظَلَّتْنِي فَتَظَرْتُ فَإِذَا فِيهَا جِبْرِيلُ فَنَادَانِي فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ سَمِعَ قَوْلَ قَوْمِكَ لَكَ وَمَا رَدُّوا عَلَيْكَ وَقَدْ بَعَثَ إِلَيْكَ مَلَكَ الْجِبَالِ لِتَأْمُرَهُ بِمَا شِئْتَ فَيَهْمُ فَنَادَانِي مَلَكَ الْجِبَالِ فَسَلَّمَ عَلَيَّ ثُمَّ قَالَ يَا مُحَمَّدُ فَقَالَ ذَلِكَ فَمَا شِئْتَ إِنْ شِئْتَ أَنْ أَطْبِقَ عَلَيْهِمُ الْأَخْشَبِينَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ بَلْ أَرْجُو أَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ مِنْ أَصْلَابِهِمْ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ وَحْدَهُ لَا يُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem eşi Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduguna göre, Âişe (bir kere) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “(Yâ Resûlellah!) Sana Uhud (Gazâsı) gününden daha şiddetli olan bir gün erişti mi?” diye sor-

35 إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي عَذَابٍ مُتَسَاوِينَ. لَا يُفْتَرُّ عَنْهُمْ وَهُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ. وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ. وَنَادَا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُفُونَ [سورة الزخرف].

muş, Resûlullah, “Yâ Âişe! Kavmin (Kureyş’)ten gelen birçok zorlukla karşılaştım. Fakat onlardan Akabe günü karşılaştığım müşkül vaziyet hepsinden zorlu idi: Ben (Kureyş’ten gördüğüm ezâ üzerine Tâif’e gidip) hayatımın sıyânetini Abdükülâl’in oğlu İbn Abdüyâlîl’e teklif ettiğim zaman dileğime cevap vermemişti. Ben de kederli ve mütehayyir bir halde yüzümün doğrusuna (Mekke’ye) dönmüştüm. Bu hayretim Karnîseâlib mevkiine kadar devam etti. Burada başımı kaldırıp (semaya) baktığımda bir bulut beni gölgelendirmekte olduğunu gördüm. Buluta (dikkatle) baktığımda bunun içinde Cibrîl bulunduğunu gördüm. Şimdi Cibrîl bana, “(Yâ Muhammed!) Allah, kavminin senin hakkındaki dediklerini muhakkak işitti. Seni sıyâneti esirgediklerine de vâkıf oldu. Allah sana şu dağlar meleğini gönderdi (emrine müheyyâdır), kavmin hakkında ne dilersen ona emredebilirsin!” dedi. Bunun üzerine de dağlar (emrine müsahhar olan) melek seslenip selâm verdi. Sonra, “Yâ Muhammed!” dedi, “Cibrîl’in söylediği bir hakikattir. Sen ne dilersen emrine hazırım; eğer (Ebûkubeyis ile Kayakan denilen) şu iki yalçın dağın Mekkeliler üzerine (çökerek) birbirine kavuşmasını (ve müşrikleri tamamıyla ezmesini) istersen (onu da emret!)” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “(Hayır, ben onu istemem) ben isterim ki Allah bu müşriklerin sulbünden yalnız Allah’a ibadet eden ve Allah’a hiçbir şeyi şerik kılmayan (müvahhid) bir nesil meydana çıkarsın!” dedi. {B3231 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7.}

İ Z A H I

Bu hadisi de Buhârî, meleklerin bir nevini, dağlar emrine müsahhar olanları bildirmek üzere sevketmiştir. Aziz Peygamberimizin Uhud Harbi’nden daha güç bir vâkıanın cereyan ettiği bir mekân olarak haber verdiği Akabe mevkiî, Mina’da hac menâsikinden cemre sünnetinin icra edildiği yer yahut Tâif’te hususi bir mahallin adı olduğu hakkında iki rivayet varsa da bu vâkıa Peygamberimizin Tâif Seferi’nde vuku bulduğuna göre ikinci birinciden daha kuvvetlidir. Resûlullah’ın Tâif Seferi, peygamberliklerinin onuncu senesi şevvalinde vuku bulmuştur. O tarihte Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib birbirini müteakip vefat etmiş ve Peygamberimiz, her müşkül zamanlarında kendisini himaye ve teselli eden iki mühim ve kuvvetli mesnetten mahrum kalmıştı. Müşriklerin tecavüzleri de günden güne artmakta ve ashap hakkında işkenceler reva görülmekte idi. Artık Mekke’de kendi hayatını koruyacak ve ashabını himaye edecek kimse kalmamıştı. Bu cihetle mevâhib-i ledünniyyede Peygamber’in ve İslâm dininin hayatında geçen en ıstıraplı yıl bu yıl olduğu ve bu cihetle “âmu’l-hüzün” (*keder yılı*) denildiği bildirilmektedir.

Mûsâ b. Ukbe’nin “Megâzî” bahsinde İbn Şihâb’dan rivayetine göre, Resûlullah efendimiz Hatice ile Ebû Tâlib’in vefatından sonra, Tâif halkını irşad etmeyi düşündü. Tâif şehri ve Sakîf kabilesi eşrafından İbn Abdüyâlîl ile kardeşleri Habîb ile Mes’ûd’a gitti,

bunlara İslâm dininin esaslarını bildirdi. Kureyş'in gerek kendi gerek ashabı hakkında reva gördükleri mezalimden bahsederek himaye talep etti. "Megâzî" bahsindeki rivayete göre, Resûlullah bu üç kardeşten yalnız İbn Abdüylâl ile görüşmüştür. Bu cihetle hadiste yalnız onun adı anılmıştır. Sakifoğulları'nın en büyüğü ve en ziyade muteber olanı o idi. Mücâhid'e göre, لَوْلَا نَزَلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْشِيِّينَ عَظِيمٍ "Ne olurdu şu Kur'an iki şehirden (Mekke, Tâif'ten) büyük bir kişiye gönderilseydi"³⁶ kavl-i şerifi Utbe b. Rebîa ile İbn Abdüylâl hakkında ve bunların halk arasındaki mevkilerini beyan sadedinde nâzil olmuştur. İbn Sa'd'dan gelen rivayete göre, Peygamber efendimiz Tâif'te on gün ikamet etmiştir. Fakat cezârenin en nüfuzlu adamı diye müracaat ettiği İbn Abdüylâl fena bir surette reddettiğinden fazla kalmamıştır ve kalmak mümkün olmamıştır. Çünkü Peygamber efendimizin müracaatını reddetmekle beraber Tâif'in ayak takımını da Resûlullah üzerine harekete teşvik etmişti. Bunlar tarafından atılan taşlarla Resûlullah'ın her iki ayağı da cerihadar olup kanamıştır. Maiyetinde Zeyd b. Hârise'den başka kimse yoktu. O da türlü hakarete mâruz kalmıştı. Peygamber efendimiz bu mütecavizlerin taarruzundan kurtulmak için Utbe b. Rebîa'nın bağına iltica etmiş, o da sıyânet ederek kendisine üzüm ikram edilmesini kölesine emretmiştir. Tâif'ten avdetinde Mut'im b. Adî'nin himayesiyle Mekke'ye girebilmiştir.

Hadiste Peygamber'in Cibrîl'i gördüğü mahal olarak haber verilen Karniseâlib, Nevevî'ye göre Necidliler'in mîkâtı ve ihrama girdikleri Karnülmenâzil'dir ve Mekke'ye iki konak mesafededir. Karn, lugaten büyük dağdan müfrez küçük dağdır.

Bu vâkıada hâtemü'l-enbiyânın ümmeti hakkında âlî merhamet ve şefkatini iş'âr eden bir nokta vardır ki Peygamber efendimiz bu kadar müşkül zamanında bile nesillerinden müslüman gelmesi me'mûl olan müşriklerin bile kahr ve helâklerini istemeyip bunların sulbünden mümin, müvahhid bir neslin gelmesini istemesidir.

1334

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ قَالَ رَأَىٰ جِبْرِيلَ لَهُ سِتْمِائَةَ جَنَاحٍ.

TERCÜMESİ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen rivayete göre, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Allah; kulu (Muhammed)'e vahyettiğini vahyetti" kavl-i şerifi(nin tefsiri)nde İbn Mes'ûd "Resûlullah Cibrîl'i altı yüz kanatlı olarak gördü" demiştir. {B3232 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.}

وَعَنْهُ ﷺ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى
قَالَ رَأَى رُفْرَفًا أَخْضَرَ سَدَّ أَفُقَ السَّمَاءِ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Mes‘ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Allah Teâlâ’nın, “Andolsun ki Allah’ın bu (aziz) kulu, rabbinin âyetlerinden en büyüğünü gördü” kavlı-i şerifinin tefsirinde İbn Mes‘ûd, “Resûlullah semanın etrafını yeşil bir kumaş (halinde Cibrîl’in kanadı kaplamış) gördü” demiştir. {B3233 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7.}

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ أَغْظَمَ وَلَكِنْ قَدْ رَأَى جِبْرِيلَ
فِي صُورَتِهِ وَخَلْقِهِ سَادًّا مَا بَيْنَ الْأَفُقِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Her kim Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem (uyanık olarak baş gözüyle) rabbini gördü sanırsa, en büyük yalan irtikâp etmiş olur. Lâkin muhakkak olan şudur ki Resûlullah Cibrîl’i ufkun arasını kaplamış olduğu halde hakiki suret ve hilkatinde görmüştür. {B3234 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 7.}

İZAHİ

Birçok haberlerle sabit bir hakikattir ki Cibrîl Peygamberimize geldiğinde ashaptan melih yüzlü Dihye el-Kelbî suretinde gelirdi. Bazı defalar da bir a’râbî suretine temessül ederek gelmişti. Cibrîl’i yaratılış şekil ve suretinde yalnız iki defa görmüştür. Birincisi ³⁷ mazmunu ve mâba’di âyetlerin medlûlü veçhile ufuk-ı a’lâda görmesi ki yukarıdaki İbn Mes‘ûd’un iki hadisi bu rü’yeti tefsir ve tasvir etmektedir. İkincisi de ³⁸ “Bir de Resûlullah başka bir defa Cibrîl’i (mi’racdan) inerken sidretül-müntehâda gördü” kavlı-i şerifi mûcibince sidrede görmesidir.

Hazret-i Âişe’nin rü’yeti inkârına gelince hiç şüphesiz ki Âişe hazretlerinin bu inkârı cumhurun mezhebine mugayirdir. Fakat Hazret-i Âişe’nin bu inkârı, Resûlullah’tan işit-

37 en-Necm, 53/6-7.

38 en-Necm, 53/13-14.

meye müstenit olmayıp ³⁹ وَمَا كَانَ لِيُشِيرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ ve ⁴⁰ لَا تُذَرُّهُ الْأَبْصَارُ gibi nusûstan istinbat ve ictihada müstenit olduğu için Hazret-i Âişe hadisi terkedilemez. İbn Mes'ûd'un meşhur olarak nakledilen mezhebi de böyledir. Abdullah b. Abbas'tan ise Resûlullah'ın, Allah'ı baş gözüyle gördüğü birçok tarikle rivayet olunmuştur. Abdullah b. Ömer bir kere İbn Abbas'a "Hakikaten Peygamber Allah'ı görmüş müdür?" diye haber göndermiş, o da, "Evet görmüştür" diye cevap vermiştir. Hasan-ı Basrî, Ebü'l-Feth er-Râzî, Mâverdî, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî hep İbn Abbas mezhebine kâil olmuşlardır.

1337

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَعَا الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهِ فَأَبَتْ فَبَاتَ غَضَبَانِ عَلَيْهَا لَعْنَتُهَا الْمَلَائِكَةُ حَتَّى تُصْبِحَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Kişi kadını (cinsî mukarenet için) yatağına davet eder de kadın imtina ederek zevc asabî bir halde gecelerse, melekler o kadına sabaha kadar lânet ederler." {B3237 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.}

1338

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِي بِي مُوسَى رَجُلًا آدَمَ طَوَالًا جَعْدًا كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ شَنْوَاءَ وَرَأَيْتُ عِيسَى رَجُلًا مَرْبُوعًا مَرْبُوعَ الْخَلْقِ إِلَى الْحُمْرَةِ وَالْبَيَاضِ سَبَطَ الرَّأْسِ وَرَأَيْتُ مَالِكًا خَازِنَ النَّارِ وَالْجَلَّالِ فِي آيَاتِ أَرَاهُنَّ اللَّهُ إِيَّاهُ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Mi'racda) bana gece sefer ettirildiğinde ben Mûsâ'yı esmer yüzlü, uzun boylu, kıvrıcık saçlı (bir tipte) gördüm. Mûsâ (uzunluk ve esmerlik cihetiyle) sanki Kahtân adamlarından bir er kişi. İsâ'yı

39 eş-Şûrâ, 42/51.

40 el-En'âm, 6/103.

da gördüm. Ne uzun ne kısa orta boyda benzi kırmızı ile beyaza mâil olup başı, saliverilmiş düz saçlı kişi idi. Allah'ın bana gösterdiği hayrete şayan daha birtakım garîbeler arasında cehennem muhafızı Mâlik'i ve deccâli de gördüm. Ey mümin! Peygamberinin Mûsâ'ya kavuşmasından şüphede olma!" {B3239 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 7.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَإِنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ فَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَمِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنْ أَهْلِ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Sizden biriniz öldüğünde sabah, akşam âhiretteki yeri kendisine gösterilir: Eğer o ölü ehl-i cennetten ise kendisine ehl-i cennetin makamlarından gösterilir. Eğer ehl-i nârdan ise cehennemlikler(in yerin)den gösterilir. {B3240 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Cennetin Vafı ve Elan Mahlûk ve Mevcut Olduğuna Dair” haberleri tahrîc etmek üzere açtığı bir babında rivayet etmiştir. Cennet kelimesi “bir şeyi örtmek ve gizlemek” mânasına olan “nûn”un teşdidıyla “cenn” lafzından alınmış ve bu itibarla mütekâsif ağaçların zemini örtüp gizlemesi, o meşcereye cennet denilmesine sebep olmuştur. Bu itibarla şariat lisanında vârit olan cennet, şu fânî hayatta gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, akılların tahmin ve tahayyül edemediği nimetleri, saadet vesilesi olan her şeyi ihtiva eden müminlerin saadet durağı demektir. Biz bu ebediyet saadethânesi hakkında yalnız Allah'ın ve peygamberinin bildirdiği derecede mâlûmatı haiz bulunuyoruz ki bunların bir kısmını bu bahiste göreceğiz.

Buhârî bu mevzua dair bu babında on beş hadis rivayet etmiştir ki bunlardan bazılarının Türkçe'leri ve izahları yukarıda geçti. Sırası geldikçe bu geçen hadislerin sıra numaralarını bildireceğiz. Bu babın unvanında da müellif Buhârî cennetin elan mahlûk ve mevcut olduğunu iş'âr eden bazı âyetlere ve bunların tefsirlerine işaret etmiştir. Müellifin bu mevzua ehemmiyet vermesi sebeplerinden bir mühimi Mu'tezile'yi red olsa gerektir. Çünkü Mu'tezile cennet ve cehennemin şimdi mevcut ve mahlûk olduklarını münkir olup ileride yaratılacaklarına kani ve müttefiktirler. Biz bu âyetleri müellif Buhârî'nin işaret ve ihtiyar ettiği tefsirlere göre Türkçe'ye çevirerek naklediyoruz:

1. “(Habîbim!) İman edip hayırlı iş işleyenlere müjdele ki onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. Müminlere ondaki her hangi bir meyveden verildikçe her defasında onlar, ‘Ah, bu bize bundan önce (yani dünyada) da verilmişti’ derler. (Çünkü) evvelce yedikleri meyvelere müteşâbih (bazısı bazısına rengiyle, şekliyle benzer, fakat tadıyla muhtelif) olarak sunulacak”⁴¹ (el-Bakara, 2/25).

2. “(Hesap günü) kitabı sağ tarafından verilen (mümin) kişi der ki: ‘Hâ kitabımı (alın) okuyun! Ben hesabıma kavuşacağımı vaktiyle tahmin etmiş (hazırlamış)tım.’ Artık o (mümin) hoşnut olduğu bir hayat içindedir; âlî bir cennettedir ki onun (meyve) kesimleri yakındır, (kolayca devşirilir)”⁴² (el-Hâkka, 69/19-23).

3. “Cennette müminler gerdeğe mahsus tahtlar üzerine yaslanacaklardır. Artık onlar orada ne güneş (hararetini), ne şiddetli soğuk görürler”⁴³ (ed-Dehr, 76/13).

4. “Allah ebrârı kıyametin şiddetinden korur ve onları yüzlerinde bir beşâsete, gönüllerinde bir sürura kavuşturur”⁴⁴ (ed-Dehr, 76/11).

5. Vâkıa sûresinin şu meâldeki 27. ve mâba’di âyetlerinde, “Amellerinin defteri sağ tarafından verilen kimseler, meyveleri yüklü kiraz ve muz (ağaçları) ve uzun bir gölge içindedirler. Yere dökülen bir çağlayan ve birçok meyve, ne kesilir, ne (bir taraftan) menedilir.”⁴⁵

6. “Cennette ebrâr bir kadehle sulanır ki onun katkısı zencefildir, (yine) cennette bir çeşme vardır ki ona da selsebil denilir”⁴⁶ (ed-Dehr, 76/17).

7. “Cennet şarabında (dünya şarabı gibi) mide ıstırapı yoktur, ondan akıl da selbolunmaz”⁴⁷ (es-Sâffât, 37/47).

8. Nebe’ sûresinde müminlere sunulan cennet şarabının bardakları كَأْسًا دِهَاقًا diye tavsif buyurulmuştur ki, o bardaklar yarım bâdeli peymâne değil, ağzına kadar dolu peyâledir demektir.

9. Mutaaffifîn sûresinin 25. âyetinde de cennet şarabı, يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ vasfıyla tavsif edilmiştir ki, müminlere su ve ecnebi bir madde karıştırılmayan hâlis şaraptan içirilir, ağzı mühürlüdür, (huzurlarında açılır) demektir. Bu sûrenin 26. âyetinde de خَمَاتُهُ buyurulmuştur ki o şarabın son (yudum)u, (sanki) misktir. (Zâika son yudumla bu hazzını da alır) demektir. 27. âyetinde de وَمَزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ buyurulmuştur ki bu meşrubatın hepsi “tasnîm” denilen menbaın en yüksek içkisindendir ki içenlerin hasselerini yükseltir

41 وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا.

42 فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَقْرَبُوا كِتَابِيهِ. إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلاقٍ حِسَابِيهِ. فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ. فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ. قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ.

43 مُتَكَبِّينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا [سورة الدهر].

44 فَوْقَاهُمْ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا [سورة الدهر].

45 وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ. فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ. وَطَلْحٍ مَنضُودٍ. وَظِلٍّ مَمْدُودٍ. وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ. وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ. لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ [سورة الواقعة]. {el-Vâkıa, 56/27-33.}

46 وَيُسْقَوْنَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا. عَنَّا فِيهَا نَسِيمٌ سَلْسَبِيلًا [سورة الدهر].

47 لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ [سورة الصافات].

demektir. 28. âyetinde de يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ “Bunu Allah’a yaklaştırmış olanlar içerler” buyurulmuştur.

10. Vâkıa sûresinin 11. ve mâba’di âyetlerinde, “Allah’a yakın müminler naîm cennetlerinde (altınla, mücevheratla) murassa’ tahtlar üzerinde karşı karşıya oturmuşlar. Etraflarında genç hizmetçiler, (ellerinde) sürahiler, kadehler ve maîn (menbaından doldurulmuş) peyâlelerle daima dolaşırlar, (içerler, fakat) ondan başları ağrıtmaz. Sarhoş da olmazlar.”⁴⁸ “Naîm cennetine giren müminler orada lağv (boş ve çirkin söz) işitmezler, kendilerine günah işlediniz! demek de yoktur. Yalnız ‘selâmen selâmâ’ denilir.”⁴⁹

11. Rahmân sûresinin 72. âyetinde حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ kavli-i şerifiyle cennet hûrileri, “Hûriler kendi makamlarında (bütün çalışmaları ev işlerine) münhasırdır” suretinde tavsif edilmiştir ki şurada, burada gezen sürtük takımından değildir demektir. Sonra لَمْ يَطْمِثْهُمْ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ “O hûrilere sahiplerinden önce ins ve cin dokunmamıştır”⁵⁰ buyurulmuştur.

12. Bakara sûresinin 25. âyetinde de, وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ kavli-i şerifinde de cennette müminlere ebedî hayat yoldaşı olacak hûrilerin fitratan temiz ve dünya kadınları gibi aybaşı âdetinden vesair bedenî ifrazattan ârî oldukları mümeyyiz vasıf olarak bildirilmiştir.

13. Vâkıa sûresinin 36-38. âyetinde de لَأَصْحَابِ الْيَمِينِ kavliyle de Cenâb-ı Hakk’ın cennet hûrilerinin hepsini bıkır kızlar kıldığını, hepsinin çılgın bir sevgi ile kocalarına bağlı ve hep bir yaşta olduklarını ve bütün bunların –dünya hayatının bir hesap fezlekisi ve hal tercümesi olan– amel defteri sağ taraflarından verilen müttakilere ait bulundukları bildirilmiştir.

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اطَّلَعْتُ فِي الْجَنَّةِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْفُقَرَاءَ وَاطَّلَعْتُ فِي النَّارِ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا النِّسَاءَ.

TERCÜMESİ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben, (mi’rac gecesi) cennete baktım da ehl-i cennetin çoğunun fakirler olduğunu gördüm. Cehenneme de baktım, cehennemdekilerin çoğunu da kadınlar (teşkil ettiğini) gördüm” buyurmuştur. {B3241 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 8.}

48 {el-Vâkıa, 56/11-19.} (لَا يَصْدَعُونَ عَنْهَا وَلَا يَنْزِفُونَ). {el-Vâkıa, 56/25-26.} لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَعْوًا وَلَا تَأْثِيمًا. إِلَّا قِيلًا سَلَامًا سَلَامًا.

49 {er-Rahmân, 55/74.}

50 {er-Rahmân, 55/74.}

İ Z A H I

Cennet sâkinlerinin ekseriyetini fakirler teşkil etmesi keyfiyeti şöyle tevcih ediliyor: Birçok mâsiyeti irtikâba sevkeden maldır, malın verdiği azgınlıktır. Dünya hayatında şerre vesile olan maldan mahrum fakirler ise ekseriyeti teşkil ettiğinden dünyada dinî vecîbelerine bağlı bir hayat geçiren fakirlerin cennette ekseriyeti teşkil etmeleri tabiidir. Resûlullah'ın kabir azabından, erzel-i ömürden istiâze eder gibi fakirlikten de Allah'a sığındığı yukarıda müteaddit rivayetlerle geçmişti. Burada fakirliğin cennete girmeye vesile olması rivayeti ile aykırılığı hatıra gelebilir. Fakat Resûlullah fakirliğin kendisinden değil, belki fakrin zaman zaman mûcip olduğu fitne ve fesattan istiâze etmiştir. Aynı suretle Resûlullah gınânın tevlid ettiği fitne ve fesattan da istiâze buyurmuştur. Binaenaleyh fakirlik veya zenginliğin iyi ve fena olması insan hayatındaki iyi veya fena tesire tâbidir. Müslümanlık hayra vesile olan servete de lâyük olduğu kıymeti vermiştir.

Cehennem sâkinlerinin ekseriyetini kadınlar teşkil etmesini İbn Ebû Sufre, "Ekseriyetle kadınların kocalarına karşı isyankâr ve küfürbaz olmalarıdır" diyor. Kurtubî de, "Kadınların tab'an erkeklerden asabî olmalarını, ziynete ve dünya alâyişine meclûb bulunmaları"nı sebep olarak gösteriyor.

1341

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذْ قَالَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُنِي فِي الْجَنَّةِ فَإِذَا امْرَأَةٌ تَتَوَضَّأُ إِلَى جَانِبِ قَصْرِ فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا الْقَصْرُ قَالُوا لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَذَكَرْتُ غَيْرَتُهُ فَوَلَّيْتُ مُدْبِرًا فَبَكَى عُمَرُ وَقَالَ أَعَلَيْكَ أَغَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda bulunduğumuz sırada o, bize şöyle buyurdu: "Ben bir kere uyurken kendimi cennette gördüm. O sırada bir kadın (Ümmü Süleym) bir köşkün yanında abdest almaktaydı. (Yanımdaki meleklerle), 'Bu köşk kimin için (hazırlanmış)tır?' diye sordum. Onlar, 'Ömer b. Hattâb için!' dediler. (Buraya girmek istedim. Fakat) Ömer'in gayretini (kıskançlığını) hatırladım da hemen yüzümü arkama çevirdim. (Resûlullah'ın bu latifeli müjdesi üzerine) Ömer (sevincinden) ağladı da, 'Yâ Resûlellah! Sana karşı mı kıskançlık edeceğim?' dedi." {B3242 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

Buhârî, bu hadisi “Cennetin Elan Mahlûk ve Mevcut Olduğuna Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan sonra da şu meâldeki meşhur ve kutsî bir hadisi rivayet etmiştir ki bu hadis aşağıda “Tefsîr” bahsinde gelecektir. Ebû Hüreyre’nin Resûlullah’tan rivayetine göre, Cenâb-ı Hak, “Sâlih kullarım için ben cennette hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insan gönlünün hatırlamadığı birtakım nimetler hazırladım” buyurmuştur. (Bundan sonra) Ebû Hüreyre isterseniz şu âyeti de okuyunuz demiştir (ki, meâli şöyledir:) “İşledikleri ibadetlerin mükâfatı olarak ehl-i cennet için (halkın idrakinden) gizlenen o gözler nuru nîmetlerin mahiyetini kimse bilemez.”⁵¹

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَوَّلُ زُمْرَةٍ تَلْجُ الْجَنَّةَ صُورَتُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَا يَبْصُقُونَ فِيهَا وَلَا يَمْتَخِطُونَ وَلَا يَتَعَوَّطُونَ أَنِيَّتُهُمْ فِيهَا الذَّهَبُ أَمْشَاطُهُمْ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةُ وَمَجَامِرُهُمُ الْأَلْوَةُ وَرَشْحُهُمُ الْمِسْكُ وَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ يُرَى مَخْ سَوْقُهُمَا مِنْ وَرَاءِ اللَّحْمِ مِنَ الْحُسْنِ لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ قُلُوبُهُمْ قَلْبُ رَجُلٍ وَاحِدٍ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Cennete ilk giren bir cemaat vardır ki onların yüzleri, ayın on dördüncü gecesindeki nurlu suretine benzer. Onlar ağızlarından, burunlarından ve bedeninin sair yerlerinden bir şey çıkarmazlar. Onların cennetteki kapları ve tarakları altın (ve gümüş)tendir. (Buhurdanlıklarının) udları, ûd-ı Hindî’dir. Onların teri misktir. Ehl-i cennetten her birinin iki kadını vardır ki vücudunun letafetinden iki baldırı (kemiği)nin iliği etinin üstünden görünür. Ehl-i cennetin arasında ne ihtilâf vardır ne de düşmanlık. Gönülleri (sanki) bir gönül. Onlar sabah, akşam Allah’ı tesbih eder(ek zevkyâb olur)lar. {B3245 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 8.}

51 عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله تعالى: أعددت لعبادي الصالحين ما لا عين رأت ولا أذن سمعت ولا خطر على قلب بشر. فافروا إن شئتم: فلا تعلم نفس ما أخفي لهم من قرة أعين جزاء بما كانوا يعملون. {B3244 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 8. Buhârî metninde âyetin son kısmı (جزاء بما كانوا يعملون) yer almamaktadır.}

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ ﷺ قَالَ وَالَّذِينَ عَلَى أَثَرِهِمْ كَأَشَدُّ كَوْكَبٍ إِضَاءَةً قُلُوبُهُمْ عَلَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ لَا اخْتِلَافَ بَيْنَهُمْ وَلَا تَبَاغُضَ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ زَوْجَتَانِ كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا يُرَى مُخٌ سَاقِهَا مِنْ وَرَاءِ لَحْمِهَا مِنَ الْحُسْنِ يُسَبِّحُونَ اللَّهَ بُكْرَةً وَعَشِيًّا لَا يَسْتَقْمُونَ وَلَا يَمْتَخِطُونَ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: (Cennete ilk giren bir cemaatin yüzleri, ayın on dördüncü gecesindeki sureti gibi berraktır). Bunların peşi sıra dahil olanlar da en keskin ziyâ neşreden yıldızlar gibidir. Ehl-i cennetin gönülleri, bir kişinin gönlü(ndeki yekpâre iradeye benzer bir fitrat) üzerine (yaratılmış) tır. Onların aralarında ne ihtilâf vardır ne husumet. Ehl-i cennetten her kişi için iki zevce vardır. Bunlardan her birinin baldırı(ndaki kemiği)nin iliği letafetinden dolayı etinin ötesinden görünür. Onlar sabah, akşam Allah'ı tesbih ederler. Ne hasta olurlar ne de (aksırıp) sümükürürler, (râvi Ebû Hüreyre) hadisin gerisini de zikretmiştir (ki bundan önceki tercümede geçti). {B3246 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لِيَدْخُلَنَّ مِنْ أُمَّتِي سَبْعُونَ أَلْفًا أَوْ سَبْعُمِائَةِ أَلْفٍ لَا يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ وَجُوهُهُمْ عَلَى صُورَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Muhakkak ki ümmetimden yetmiş bin yahut yedi yüz bin (kişi veya zümre hesap ve ikâb görmeksizin ilk defa olarak cennete) girecektir. Bu ilk zümrenin sondakileri cennete girinceye kadar öndekileri girmeyecektir. (Ve bir saf halinde hepsi defaten gireceklerdir). Bunların yüzleri, bedir gecesinde (sanki) ayın (nuranî) çehresidir. (Her bin kişinin maiyeti olan yetmiş bin kişi de cennete ikinci zümre olarak milyarlar halinde girecektir). {B3247 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَهْدِيَ لِلنَّبِيِّ ﷺ جُبَّةً سُنْدُسٍ وَكَانَ يَنْهَى عَنِ الْحَرِيرِ فَعَجِبَ النَّاسُ مِنْهَا فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَحْسَنُ مِنْ هَذَا.

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik'ten gelen rivayete göre demiştir ki, bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Ükeydir tarafından) ince bir atlas cübbe hediye olundu. Resûlullah ise (erkeklerin) ipekli kullanmasını yasak ettiğinden halk, Peygamber'in bunu kabul buyurmasına hayret ettiler. (Bunun üzerine Resûlullah, "Buna taaccüp mü ediyorsunuz?" buyurdu. Ashap, "Evet!" diye tasdik ettiler.) Resûlullah da, "Muhammed'in hayatı yed-i kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki, Sa'd b. Muâz'ın cennetteki mendilleri, (hayret ettiğiniz) şu cübbeden muhakkak daha güzeldir" buyurdu. {B3248 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

İZAHİ

Bu cübbeyi Hazret-i Peygamber'e hediye eden Ükeydir b. Abdülmelik'tir. Dûmetülcend⁵² melikidir. Dûme (Devme) Tebük'e yakındı. Tebük Seferi'nde Ükeydir, Resûlullah'a müracaat ederek muayyen cizye vermek üzere sulh olmuştu. Bu hil'ati de o zaman hediye etmişti. Sündüsü, İbnü'l-Esîr ince ipekli kumaş diye tarif ediyor. Dâvûdî de ipekli kumaşın incesine sündüs, kalınına istebrak denir diyor. Ebû Ya'lâ'nın rivayetine göre, bu kumaşın nescinde altın da varmış. Bu rivayete göre, Peygamberimiz bu hediyei ibtidâ kabul etmemiş, fakat Ükeydir'in müteessir olduğunu görünce almış, sonra Hazret-i Ömer'e hediye etmiş.⁵³ Buhârî'nin "Hibe" bahsindeki tahrîcine göre, Hazret-i Ali'ye hediye etmişti. Ali bir kere bu cübbeyi giydiyse de Resûlullah'ın yüzünde infial âsârı görmesi üzerine bunu dörde bölmüş ve her parçasını ehl-i hadîs arasında "Fevâtım" diye yâdolunan dört Fâtıma'ya vermiştir⁵⁴ ki, anası Fâtıma bint Esed, kadını Fâtıma bint Resûlullah, Fâtıma bint Hamza b. Abdülmuttalib'dir. Dördüncüsünü tayinde ihtilâf vardır. Meşhur olan, bunun da Ümmühânî diye meşhur olan Fâtıma bint Abdülmuttalib olduğudur.

52 Deveme kelimesini ehl-i hadîs "dâl" in fethiyle, lûgat âlimleri de "dâl" in zammıyla okurlar. Devme, Medine ile Şam arasında bir şehrin adıdır. Medine'ye on, Şam'a sekiz konak mesafededir. Vaktiyle hurmasıyla, ziraatıyla meşhurdu.

53 {Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ve diğer temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, XIII, 171.}

54 {B2614 Buhârî, Hibe, 27. Buhârî rivayetinde "dört Fâtıma" yerine Hazret-i Ali daha genel bir ifadeyle "hanımlarım arasında taksim ettim" demektedir. "Fevâtım" tabiri için bkz: M5422 Müslim, Libâs, 18. Bu rivayete göre Hazret-i Ali'nin cübbeyi, bu kimseler arasında taksimini Resûlullah (sav) istemiştir.}

Peygamber efendimizin methettiği Sa'd b. Muâz, ensarın ve Evs kabilesinin en yüksek bir simasıdır. Peygamberimiz Medine'ye hicret etmezden önce Mus'ab b. Umeyr'in delâletiyle müslüman olmuş, sonra kabilesi halkına, "Siz müslüman oluncaya kadar sizin erkeklerinize, kadınlarınıza söz söylemek bana haram olsun!" diye bütün Abdüleşheloğulları'nın hidayetine sebep olmuştur. Bedir ve Uhud gazâlarında bulunmuştur.⁵⁵ Hendek Gazvesi'nde bir ok isabetiyle yaralanmış ve mescidde tedavi edilmişse de bir ay sonra şehid olarak vefat etmiştir. İrtihali üzerine Resûlullah efendimiz, "*Sa'd b. Muâz'ın vefatına arş titredi!*" buyurmuştur.⁵⁶ Bu hadiste de Sa'd'ın cennetlik olduğu müjdesi vardır. Benî Kurayza'ya hakem olarak gittiğinde de Peygamber efendimiz orada bulunanlara, "*Haydi ulunuza ayağa kalkınız!*" buyurmuştur.⁵⁷ Sa'd'ın cenazesinde Cibrîl'in de hazır bulunduğu bildirilmiştir. Resûl-i Ekrem muhacirler arasında Ebû Bekir'i ne kadar severse, ensar arasında da Sa'd b. Muâz'ı o derece severdi.⁵⁸

1346

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لَشَجَرَةً يَسِيرُ الرَّاكِبُ فِي ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا يَقْطَعُهَا.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Ashabım! Cennette (tûbâ denilen) bir ağaç vardır ki bir süvari onun gölgesinde yüz sene gezse onun gölgesini asla bitiremez" buyurmuştur. {B3251 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 8.}

1347

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِثْلُ ذَلِكَ قَالَ وَاقْرَءُوا إِنَّ شَيْئَكُمْ وَظِلِّ مَمْدُودٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayette de Enes b. Mâlik hadisi gibi vârit olmuştur. (Ziyade olarak) Ebû Hüreyre, "İsterseniz (bu haberi teyit için), "Ashâb-ı yemîn (defterleri sağ taraflarından verilenle), bu gölgede sâye ban

55 1560 numara ile başlayan Bedir Gazâsı'na bakınız!

56 {B3803 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 12.}

57 {B3043 Buhârî, Cihâd, 168.}

58 Üsdü'l-gâbe ve el-İstîâb.

olurlar” (meâlindeki âyet)i okuyunuz!” demiştir. {B3252 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 8; el-Vâkıa, 56/30.}

1348

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَتَرَاءَوْنَ أَهْلَ الْغُرَفِ مِنْ فَوْقِهِمْ كَمَا يَتَرَاءَوْنَ الْكُوكَبَ الدَّرِّيَّ الْغَابِرَ فِي أَفْقِ السَّمَاءِ مِنَ الْمَشْرِقِ أَوِ الْمَغْرِبِ لِتَفَاضُلِ مَا بَيْنَهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ تِلْكَ مَنَازِلُ الْأَنْبِيَاءِ لَا يَبْلُغُهَا غَيْرُهُمْ قَالَ بَلَى وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ رِجَالٌ آمَنُوا بِاللَّهِ وَصَدَّقُوا الْمُرْسَلِينَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Ehl-i cennet cennette kendilerinden yükseklerdeki (ehl-i guref denilen) birtakım köşklerin sahiplerini (aralarındaki mesafe farkından dolayı) güçlkle görebilirler. Nasıl ki (gündüz) şark veya garp ufkunda ziyâdar kalan parlak yıldızı aradaki mesafe uzunluğundan dolayı dikkatle bakanlar seçebilir” buyurmuş. Ashap, “Yâ Resûlellah! O âlî köşkler enbiya menzilleri midir? Başkaları oralara erişemez mi?” diye sordular. Resûlullah, “Evet, o köşkler enbiya menzilleridir. Fakat (Allah başkalarına da ihsan edebilir) hayatım yed-i kudretinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, (Enbiyadan başkaları) o erlerdir ki onlar Allah’a iman ve peygamberleri tasdik etmişlerdir” buyurdu.⁵⁹ {B3256 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 8.}

1349

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْحُمَى مِنْ فَيْحِ جَهَنَّمَ فَأَبْرَدُوهَا بِالْمَاءِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aley-

59 Müellif Buhârî’nin, bu hadisten sonra cennetin kapılarına dair açtığı bir babı vardır. Bu babında Sehl b. Sa’d’ın şu meâldeki hadisini rivayet etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem “Cennette sekiz kapı vardır. Bunların içinde birisinin adıdır (reyyân = suya kanmış kişi). Buradan cennete yalnız oruçlular girer” buyurmuştur.

عن سهل بن سعد الساعدي عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن في الجنة ثمانية أبواب يسمى الريان لا يدخلها إلا الصائمون. {B3257 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 9.}

hi ve sellem, “Hummâ (hastalığı) cehennem hararetinin şiddetinden (bir parça)dır. Siz onu su ile soğutunuz!” buyurmuştur. {B3263 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 10.}

İ Z A H I

Bu hadisi ve tercümeleri bunu takip edecek hadisleri Buhârî “Cehennemin Elan Mahlûk ve Mevcut Olduğuna Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Gerek bu hadislerle, gerek babın unvanında tefsirlerine işaret ettiği âyetlerle müellif Buhârî Mu‘tezile’yi de reddetmiştir ki yukarıda cennetin vasfına ve mahlûk bulunduğuna dair izahımızda görülmüştür. Buhârî’nin işaret ettiği âyetlerden bir kısmının meâlleri şöyledir:

1. “Azgınlara, cehennemde ne serinlik ne de (soğuk) şarap tadamayacaklar, onların orada içebilecekleri kaynar su ile gassâk ki ehl-i cehennemin vücudundan akan irindir”⁶⁰ (en-Nebe’, 78/24-25).

2. “Kitabı sol tarafından verilen kişi için kıyamet günü cehennemde ne soğuk bir su, ne bir taam bulunur. Ancak (gıslîn denilen) yara yıkantısı çirkef vardır; o taamı da büyük günahlılardan başka kimse yemez.”⁶¹

3. “Ey müşrikler! Siz ve Allah’tan başka ibadet ettiğiniz şeyler hep cehennem odunu-sunuz. Hepiniz şüphesiz oraya geleceksiniz.”⁶²

Resûlullah’ın hummâyı soğuk su ile tedaviyi emir buyurmaları “tıbb-ı nebevî” cümlesindendir ki zamanımız tabâbetinin de umumiyetle hummalarda kabul ve tatbik ettikleri bir tedavi tarzıdır. Resûlullah, kendisinin vefatı hastalığı olan hummaya karşı da soğuk su istimal buyurmuştur. Buhârî’nin bu rivayetinde suyun istimal tarzı bildirilmemiştir. Bunu Müslim’in rivayetinden öğreniyoruz. Bu rivayete göre, Ebû Bekir’in kızı Esmâ radiyallahu anhâya sıtmalı kadınlar mürâcaat ederlerdi. O da hummâlinin yakasından soğuk su dökerdi. Bir rivayete göre de hummalının elbisesiyle vücudu arasına su serperdi denilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ نَارُكُمْ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ نَارِ جَهَنَّمَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً قَالَ فَضِلْتُ عَلَيْنَّ بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهُنَّ مِثْلُ حَرِّهَا.

60. لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا. إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا.

Buhârî *Sahîh*’inde “gassâk” kelimesinin şu iki mânasını bildiriyor: 1. Gözden akan soğuk yaş, 2. Yaradan akan sarı su ki tercümede bunu gösterdik. Süyûtî, Cevâlîki ile Vâsıtî’den “gassâk”ın Türkçe bir kelime olup bu dilde mânasının “kokmuş soğuk su” demek olduğunu naklediyor.

61. فَلَيْسَ لَهُ الْيَوْمَ هَاهُنَا حَمِيمٌ. وَلَا طَعَامٌ إِلَّا مِنْ غَشِيلٍ. لَا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخَاطِئُونَ [سورة الحاقة] {el-Hâkka, 59/35-37.}

62. إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ [سورة الأنبياء]. {el-Enbiyâ, 21/98.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizin (şu dünya) ateşiniz, cehennem ateşinin yetmiş cüzünden bir parçadır” buyurmuş. Ashap tarafından, “Yâ Resûlellah! Dünya ateşi (kâfirleri, fâcirleri azap için) her halde kâfidir” denildi. Resûlullah, “Cehennem ateşi (miktarca ve sayıca) dünya ateşleri(nin umumu) üzerine altmış dokuz derece fazla kılındı: Bunlardan her birinin harareti bütün dünya ateşinin harareti gibidir.” {B3265 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 10.}

1351

عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يُجَاءُ بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُهُ فِي النَّارِ فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِرَحَاهُ فَيَجْتَمِعُ أَهْلُ النَّارِ عَلَيْهِ فَيَقُولُونَ يَا فَلَانُ مَا شَأْنُكَ أَلَيْسَ كُنْتَ تَأْمُرُنَا بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَانَا عَنِ الْمُنْكَرِ قَالَ كُنْتُ أَمُرُّكُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ وَأَنْهَأَكُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ.

TERCÜMESİ

Üsâme radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dediğini işittim demiştir: Kıyamet gününde bir kişi getirilip cehenneme atılır da cehennemde onun barsakları derhal karnından dışarı çıkar. Sonra o kişi (barsakları etrafında) değirmen merkebinin değirmende döndüğü gibi döner. Bunun üzerine cehennem halkı o kişinin başına toplanıp da, “Ey filân! Hal ve şanın nedir? Sen bize (dünyada) iyilikle emredip bizi kötülükten nehyeden (bir öğütçü) değil mi idin?” derler. O da, “(Evet ben öyle idim. Fakat) ben sizi mâruf ile emrederdim. Halbuki kendim yapmazdım. Yine ben sizi münkerden nehyederdim de kendim işlerdim!” diye cevap verir. {B3267 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 10.}

İZAHİ

Bu hadis de, müellifin “Cehennem ve Ehl-i Cehennemin Sıfatı Hakkında” açtığı babında rivayet ettiği hadisler cümlesindendir. Bu hadis Buhârî metninde Üsâme’nin râvisi Ebû Vâil tarafından sevk edilirken Ebû Vâil tarihî bir vâkıya da işaret ederek demiştir ki Hazret-i Osman aleyhinde vuku bulan fitne esnasında müşârün ileyh hali-fenin muhibbi olan Üsâme b. Zeyd’e, “Osman’a gitseniz de halk arasındaki fitneyi anlatarak izâleye çalışsanız!” denilmişti. (Osman ile Üsâme arasında dostluk vardı). Üsâme cevaben, “Şüphesiz beni siz Osman’a söylemiyor sanırsınız. Ona gizlice verdiğim öğüt-

leri size duyuracak mıyım? Açık söyleyip de fitne kapısı açmaksızın gizlice söylerim ve o kapıyı açan ilk kişi olmam. Hem ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir sözden sonra bir kişi hakkında üzerimde emîr olduğundan dolayı, ‘Bu adam nâsın hayırlısıdır!’ demem” dedi. Orada bulunan ashap, “Ey Üsâme! Resûlullah’ın ne dediğini işittin?” diye sordular, Üsâme, “Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim!” diye tercüme ettiğimiz hadisi rivayet etti.⁶³

Bu hadisten devlet adamlarıyla hüsnümuâşeret ve onlara karşı lutuf ile muamele edilmesi, halkın dilekleri tatlı bir lisan ile tebliğ edilip gizlice öğüt verilmesi keyfiyeti müstefâd olur. Devlet adamlarıyla hüsnümeşveret ve gizlice nasihat keyfiyeti, imkân ile mukayyettir. Eğer mahremiyet dairesinde ümerâyâ nasihat mümkün olmazsa hakkın ziyâdan masûniyeti namına hak ve adalet muktezâsı alenen bildirilir. Sahih bir hadiste, “Cihadın efdali, zalim bir sultana karşı hak söz söylemektir” buyurulmuştur.⁶⁴

عَنْ عَائِشَةَ     قَالَ سِحْرَ النَّبِيِّ     حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَفْعَلُ الشَّيْءَ وَمَا يَفْعَلُهُ حَتَّى كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ دَعَا وَدَعَا ثُمَّ قَالَ أَشْعَزْتُ أَنَّ اللَّهَ أَفْتَانِي فِيمَا فِيهِ شِفَائِي أَتَانِي رَجُلَانِ فَقَعَدَ أَحَدُهُمَا عِنْدَ رَأْسِي وَالْآخَرُ عِنْدَ رِجْلِي فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ مَا وَجَعَ الرَّجُلُ قَالَ مَطْبُوبٌ قَالَ وَمَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ الْأَعْصَمِ قَالَ فِيمَاذَا قَالَ فِي مُشْطٍ وَمُشَاقَّةٍ وَجَفِّ طَلْعَةٍ ذَكَرَ قَالَ فَأَيْنَ هُوَ قَالَ فِي بئرِ ذُرْوَانَ فَخَرَجَ إِلَيْهَا النَّبِيُّ     ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لِعَائِشَةَ حِينَ رَجَعَ نَخْلَهَا كَأَنَّهُ رُؤْسُ الشَّيَاطِينِ فَقُلْتُ اسْتَخْرَجْتَهُ فَقَالَ لَا أَمَّا أَنَا فَقَدْ شَفَانِي اللَّهُ وَخَشِيتُ أَنْ يُثِيرَ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ شَرًّا ثُمَّ دَفَنْتُ الْبِئْرَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre demiştir ki, bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sihir yapılmıştı. Hatta (şahs-ı nebevî) bazı işi işlemediği halde yaptım sanırdı. Nihayet günün birinde tekrar tekrar dua etti. Sonra bana, “Ey Âişe! Bilir misin? Allah, bana kendisinde şifam olan şeyi bildirdi ki, bana iki kişi geldi (Cibrîl ve Mîkâil). Bunlardan biri baş ucumda, öbürüsü de ayak

63 عن أبي وائل قال: قيل لأسامة لو أتيت فلانا فكلمته. قال: إنكم لترون أني لا أكلمه إلا أسمعكم إنني أكلمه في السر دون أن أفتح بابا لا أكون أول من فتحه ولا أقول لرجل أن كان علي أميرا: إنه خير الناس بعد شيء سمعته من رسول الله صلى الله عليه وسلم. قالوا وما سمعته؟ قال سمعته يقول يجاء ... {B3267 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 10.}

64 {D4344 Ebû Dâvûd, Melâhim, 17.}

ucumda oturdu ve biri öbürüsüne, ‘Bu zatın hastalığı nedir?’ diye sordu. O da, ‘Sihirlenmiştir’ diye cevap verdi. ‘Kim sihir yapmıştır?’ diye sualine de öbür melek, ‘Lebîd b. A’sam!’ diye cevap verdi. Sonra ‘Bu sihir ne ile yapılmıştır?’ diye sordu. O da, ‘Bir tarak, saç ve sakal tarantısı, erkek hurmanın kurumuş çiçek kapçığı ile’ diye cevap verdi. ‘Nerede yapılmıştır?’ sualine de, ‘Zervân Kuyusu’nda’ diye cevap verdi.” Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bazı ashap ile beraber) çıkıp bu kuyuya gitti. Sonra dönüp geldi. Geldiğinde bana, “Ey Âişe! Kuyunun etrafındaki hurma ağacının uçları şeytan başları gibidir!” buyurdu. Bunun üzerine ben, “Yâ Resûlellah! Siz o sihri çıkar(ıp çöz)dünüz mü?” diye sordum. Resûlullah, “Hayır çıkarmadım. Çünkü Allah bana şifa verdi. Bir de o sihri çıkarıp çözmekle halk arasında sihir şerrinin şüyûundan endişe ettim. Sonra kuyunun kapatılmasını emrettim” buyurdu. {B3268 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

İ Z A H I

Bu eserimizde 1172 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinin izahına bakınız! Bu hadiste Peygamber efendimiz sihrin insanlık faziletini öldüren yedi şeyden biri olduğunu bildirmiştir ki bunlar, {Allah’a şirk koşmak}, insan öldürmek, faiz kazancı ve yetim malı yemek, harp meydanından kaçmak, namuslu bir kadına fuhuş isnat etmektir.⁶⁵ Resûlullah sihrin bütün bu fazîhalara müsavî olduğunu bildirmiştir. 1312 numaralı hadise bakınız! “Tıb” bahsinde de bir rivayet tariki gelecektir.

1353

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْتِي الشَّيْطَانُ أَحَدَكُمْ فَيَقُولُ مَنْ خَلَقَ كَذَا مَنْ خَلَقَ كَذَا حَتَّى يَقُولَ مَنْ خَلَقَ رَبَّكَ فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلْيَنْتَه.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: “Sizden herhangi birinize şeytan gelir de, ‘(Şunu) böyle kim yarattı? (Şunu) böyle kim yarattı? En sonu, rabbini kim yarattı?’ d(iye vesvese ver)ir. Şimdi şeytanın vesvesesi rabbinize kadar erişince o vesveseli kişi hemen ‘eûzübillâhimine’ş-şeytânî’r-racîm’ di(yerek Allah’a sığın)sın ve vesveseye son versin!” {B3276 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

İ Z A H I

Bu hadisi ve bundan önceki Hazret-i Âişe hadisini Buhârî, İblîs'in sıfatı, a'vân ve etbâi hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. İblîs gözle görülmeyen mevcudattan olduğu için onun mahiyetini ulemâ müteaddit vecihlerle tetkik etmiştir ki, adı, soyadı, Arabî veya A'cemî bir isim olduğu, asıl hilkatı, sınıfı cihetleridir. Şârih Aynî bu cihetleri birer müstakil mevzu halinde tetkik etmiştir. Biz, yalnız Mâverdî'nin bir tarifini bildirmekle iktifa edeceğiz. Mâverdî tefsirinde demiştir ki, İblîs ruhanî şahıstır; nâr-i semûmdan (isabet ettiği şeyi zehirleyen ateşten) yaratılmıştır; cinlerin, şeytanların babasıdır; hilkat mayası şehvetlerle yoğrulmuştur. Mâverdî bu tavsifinden sonra İblîs'in hayırdan mahrumiyet mânasına olan iblâstan müştak olduğunu bildiriyor.

Buhârî'nin bu babında Ebû Hüreyre hadisinden önce birkaç rivayeti daha vardır ki bunların tercüme ve izahları bu eserimizde 310, 347 ve 588, 589 numaralarla geçti. Onlara bakınız!

1354

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُشِيرُ إِلَى الْمَشْرِقِ فَقَالَ هَا إِنَّ الْفِتْنَةَ هَهُنَا إِنَّ الْفِتْنَةَ هَهُنَا مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre müşârün ileyh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Meşrik tarafına işaret ederek, iyi biliniz ki fitne işte buradadır, fitne buradadır, şeytanın boynuzu doğduğu yerde (şark cihetinde)dir” buyurduğunu işittim demiştir. {B3279 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 11.}

İ Z A H I

Bu hadiste Peygamber efendimiz İslâm arasında zuhur edecek fitnelerin, musibetlerin menşeiini haber vermiş ve şark tarafına işaret ederek, şeytanın boynuzunun doğduğu taraf buyurmuştur. Peygamber efendimizin irtihalinden sonra zuhur eden fitnelerin hepsi şark tarafında zuhur etmiş bulunduğundan, bu haber Resûlullah'ın mucizelerinden sayılır. Şeytanın boynuzu tabiri de temsilden ibarettir.

1355

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا اسْتَجَنَحَ اللَّيْلُ أَوْ كَانَ جُنْحُ اللَّيْلِ فَكُفُّوا صَبْيَانَكُمْ

فَإِنَّ الشَّيَاطِينَ تَنْتَشِرُ حِينَئِذٍ فَإِذَا ذَهَبَ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ فَخَلُّوهُمْ وَأَغْلِقْ بَابَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ وَأَطْفِئْ مِصْبَاحَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ وَأَوْكُ سِقَاءَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ وَخَمِّرْ إِنَاءَكَ وَادْكُرِ اسْمَ اللَّهِ وَلَوْ تَعَرَّضَ عَلَيْهِ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: (Güneş batıp) gece karanlığı yahut gecenin bir kısmı hâsıl olduğu zaman, çocuklarınızı (dışarı çıkmaktan) menediniz! Çünkü şeytanlar o sırada dağılır, (faaliyete geçer)ler. Yatsıdan bir saat geçince de (dışarıdaki) çocuklarınızı (meskeninize) koyunuz! Ey mümin, o zaman Allah'ın ismini anarak (Bismillâhirrahmânirrahîm diyerek) kapını kapa! Besmele ile kandili ni söndür! Su kırbanın ağzını besmele ile bağla! Yine besmele ile kap kacağını kapat! Velew ki o kap üzerine enine (tahta parçası gibi) bir şey koysun!⁶⁶ {B3280 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11.}

1356

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَرَجُلَانِ يَسْتَبَانِ فَأَحَدُهُمَا احْمَرَّ وَجْهُهُ وَانْتَفَخَتْ أُوْدَاجُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي لَأَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ لَوْ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ ذَهَبَ عَنْهُ مَا يَجِدُ فَقَالُوا لَهُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ تَعَوَّذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ فَقَالَ وَهَلْ بِي جُنُونٌ.

TERCÜMESİ

Süleyman b. Surad radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber oturmakta idim. O sırada iki kişi sövüştüler. Bunlardan birinin (şiddet ve gazabından) yüzü kızarmış ve şah damarları şişmişti. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben bir kelime bilirim ki, eğer şu kişi o kelimeyi söylese kendisinde bulunan gazap hali muhakkak gider. (Evet) o kişi ‘Eûzü billâhi mineşşeytân’ dese kendisinde bulunan bu hal gider” buyurdu. Orada bulunan ashap o kişiye, “Nebî sallal-

66 Bu hadisteki Peygamberimizin bütün emirleri icabî emirler değildir. Belki dünyevî birtakım menfaatleri tâlim ve irşada delâlet eden mendup emirlerdir. İmtisâl eden her mümin birtakım zararlardan selâmette olur.

lahu aleyhi ve sellem şeytandan Allah’a sığın!” buyurdu dediler. O da, “Vay, bende delilik mi var?” diye itiraz etti.⁶⁷ {B3282 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

1357

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ التَّثَاؤُبُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا تَنَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيُرِدَّهُ مَا اسْتَطَاعَ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا قَالَ هَا صَحَّكَ الشَّيْطَانُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Esnemek şeytandandır. Sizden biriniz esneyeceği zaman gücü yettiği kadar onu karşılasın. Çünkü sizin biriniz (esnerken mübalağa ederek) ‘haaa’ deyince şeytan (sevincinden) güler” buyurmuştur. {B3289 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

1358

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ مِنَ اللَّهِ وَالْحُلُمُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا حَلَمَ أَحَدُكُمْ حُلْمًا يَخَافُهُ فَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ وَلْيَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهَا فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Sureti ve tabiri cihetiyle) güzel rüya Allah’tandır. Fena rüya da şeytandandır. Biriniz korkunç yani karışık rüya gördüğünde hemen sol tarafına tükürüp, üflesin ve o rüyanın şerrinden Allah’a sığınsın, (‘eûzü billâhi mineşşeytânirracîm’ desin). Bu suretle o rüya, gören kimseye zarar vermez.” {B3292 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

1359

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَنَامِهِ فَتَوَضَّأَ فَلْيَسْتَنْثِرْ ثَلَاثًا فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَبِيتُ عَلَى خَيْشُومِهِ.

67 Nevevî, “Ben deli miyim ki istiâze edeyim? sözünü İslâm dininin meziyet ve faziletlerini anlamayan ve istiâze, delilere mahsus olduğunu sanan bir bedevî söylemiş olsa gerektir ve herhalde bu kişi gazabın şeytan tarafından ilkâ edilen fitne ve fesattan ibaret olduğunu anlamayacak derecede cahil olacaktır. Münafıklardan olması ihtimali de vardır” diyor.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizin biriniz uykusundan uyanıp da abdest aldığında burnundaki nesneyi nefesiyle üç defa dışarı çıkarsın! Çünkü şeytan uyuyanın genzinde geceler” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3295 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

İZAHİ

Buhârî’nin Ebû Katâde hadisinden sonra ve bu Ebû Hüreyre hadisinden önce iki rivayeti daha vardır ki şunlardır:

1. Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki, “*Her kim bir günde yüz defa ‘lâ ilâhe illallahü vahdehü lâ şerîke leh, lehü’l-mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve alâ külli şey’in kadîr*”⁶⁸ derse, o kimse on köle âzatlamaşça me’cûr olur ve ona yüz sevap yazılır; yüz günahı bağışlanır ve bu dua o mümine dua ettiği günde o günün akşamına kadar şeytan şerrinden emin bir kale olur.”⁶⁹

2. Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Ömer radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girmek için izin istemişti. O sırada Resûlullah’ın yanında Kureyş’ten (Peygamber’in kadınlarından) bir kısmı yüksek sesle konuşuyor ve çokça dünyalık istiyorlardı. Ömer istîzân edince hemen kadınlar kalktılar ve perdeye koştular. Resûlullah Ömer’e izin verdi. Ömer huzura girdiğinde Resûlullah gülüyordu. Ömer, “Yâ Resûlellah! Allah seni daima mesrur etsin!” dedi. (Niçin güldüğünü anlamak istedi) Resûlullah, “Yanımda (görüşen) şu kadınlar senin sesini işitince hemen örtünmeye mübâderet ettiler de ona hayret ettim” buyurdu, Ömer, “Onların hürmetlerine, saygılarına ya Resûlellah siz daha müstehaksınız!” dedi. Bundan sonra da kadınlara hitap ederek, “Ey nefislerinin düşmanı kadınlar! Siz, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden korkmaz da benden kaçınırsınız?” dedi. Kadınlar da, “Yâ Ömer! Sen tab’an Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden daha şedid ve haşinsin” diye karşıdılar. Resûlullah, “Yâ Ömer! Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki şeytan sana hiç kavuşamaz. Sen bir sokağa girersen muhakkak o senin bulunduğun sokaktan başka bir sokağa yollanır, kaçır” buyurdu.⁷⁰

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَخْطُبُ عَلَى الْمِنْبَرِ يَقُولُ اقْتُلُوا الْحَيَاتِ وَاقْتُلُوا

68 Türkçe’si: Allah’tan başka yoktur tapacak, yalnız Allah var. O’nun eşi, ortağı yoktur. Mülk O’nundur, O övülür ve O’nun her şeyi yapmaya ve yaratmaya gücü yeter.

69 {B3293 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

70 {B3294 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 11.}

ذَا الطُّفَيْتَيْنِ وَالْأَبْتَرِ فَإِنَّهُمَا يَطْمِسَانِ الْبَصَرَ وَيُسْقِطَانِ الْحَبْلَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَبَيْنَا أَنَا أُطَارِدُ حَيَّةً لَأَقْتُلَهَا فَنَادَانِي أَبُو لُبَابَةَ لَا تَقْتُلَهَا فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَمَرَ بِقَتْلِ الْحَيَّاتِ قَالَ إِنَّهُ نَهَى بَعْدَ ذَلِكَ عَنْ ذَوَاتِ الْبُيُوتِ وَهِيَ الْعَوَامِرُ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere minber üzerinde hutbe irat ederken şöyle dediğini işittim: Aşhabım! Siz yılanları öldürünüz ve (hususıyla) arkasında iki beyaz çizgili cinsiyle kuyruksuz engerek yılanını öldürünüz! Yılanların bu iki (habis ve zehirli) cinsi, gözün nurunu giderir, hamile kadının da çocuğunu düşürür. Abdullah b. Ömer (diğer bir rivayette) demiştir ki, bir kere ben bir yılanı öldürmek için onu takip ediyordum. Ebû Lübâbe, “Onu öldürme!” diye bana seslendi. Ben de ona, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yılanları öldürmeyi emretmiştir!” dedim. Ebû Lübâbe, “Resûlullah, yılanların umumiyetle öldürülmesini emrettikten sonra, ev yılanlarını öldürmekten nehyetti. (Beyaz ve zehirsiz olan) bu ev yılanlarını avâmirdir, uzun zaman evde yaşarlar” dedi. {B3297, B3298 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 14.}

İZAHİ

Müellif Buhârî, bu hadisi “Cinin Mevcudiyetini Beyan ve Cinlerin Hayır ile Müsâb ve Şer ile Muâkab Olduklarını İspat” için açtığı bir babında rivayet etmiştir.⁷¹ İslâm ulemâsı cinin müteaddit cihetlerden incelemişlerdir: 1. Cinin vücudu, 2. Cinin mebd-i hilki, 3. Neden yaratıldığı, 4. Cinler cisim midir, cevheri mücerret midir? 5. Cinin envâi, 6. Niçin cin denildiği? 7. Yerler, içerler mi ve aralarında tenâküh ve tevâlüd var mıdır? 8. Mükellefler mi ve haklarında teklife terettüp eden sevap ve ikâb, mükâfat ve mücâzât var mı? 9. İçlerinde kendilerinden peygamber var mıdır? 10. Sâlih ve fâsıkları var mıdır? 11. Muhtelif suretlere temessülleri var mıdır?

İns mukabili olarak zikrolunan cin, latif cisim makûlesinden olduğundan ona ait olan bahis böyle müteaddit şubelere ayrılarak gayet şümüllü bir surette tetkik olunmuş ve cinin mevcudiyeti hususu müstesna olmak üzere bu mevzuların hepsi ulemâ arasında ayrı ayrı birer ihtilâf zemini olmuştur. *Buhârî* şârihleri ve bilhassa şârih Aynî, bu ihtilâfatı delilleriyle beraber nakletmiştir. Biz, cin meselesini bu derece şümüllendirmeyerek yalnız onun şerâyi’de vârit olduğunu zikir ile iktifa ve müellif Buhârî’nin bu babın unvanında işaret ettiği âyetleri nakil ve tercüme edeceğiz.

71 {Elimizdeki nüshaya göre bu hadis cinlere dair açılan 12. babda değil, Bakara sûresinin 164. âyetine dair açılan 14. babda yer almaktadır.}

Ebü'l-Abbas İbn Teymiyye der ki, “Bütün İslâm fırkalarıyla sair milletlere ve kâfirlere mensup zümreler, cinin vücudunda muhalefet etmemişlerdir. Vâkıa İslâm zümreleri arasında Cühemiyye ve Mu'tezile gibi cini inkâr edenler bulunduğu gibi sair ümmetler ve kâfirler arasında da inkâr edenler vardır. Fakat milletlerin cumhuru kabul ve itiraf etmişlerdir. Çünkü enbiyâ aleyhimü's-selâmın cinin vücuduna dair haberleri, insana zaruri ilim ifade edecek derecede mütevâtirdir.”

Merhum Hamdi Yazır da *Hak Dini Kur'an Dili* unvanlı kıymetli tefsirinde Cin sûresinin mukaddimesinde Şark ve Garp'ın ilim âleminde bu mesele hakkında vârit olan nusûs ile serdolunan efkâr ve mütalaaları birer birer naklederek çok kıymetli mâlûmat vermiştir. Oraya da bakınız!

Müellif İmam Buhârî ise bu babın unvanında En'âm, Cin, Sâffât sûrelerinin bazı âyetlerine işaret etmiştir: 1. En'âm sûresinin 130-132. âyetlerinde şöyle buyurulmuştur: “*Ey cin ve ins mâşeri* (ey gözle görülen ve görülmeyen mahlûkat zümreleri!) *Size içinizden âyetlerimi anlatan ve şu (korkunç haşır) gününüzün geleceğini haber verip sizi tahzîr eyleyen peygamberler gelmedi mi? Onlar, (Ey rabbimiz!) Biz kendi aleyhimize şehâdet ettik.* (Kendimizi tebrie edemeyeceğiz. Evet, bize peygamberler geldi) *diye (cevap vere)cekler. Dünya (denilen alçak ve fânî) hayat onları aldattı da (en sonu) onlar kendi aleyhlerine kâfir olduklarına şehâdet ettiler. Hakikat şudur ki habîbim! Rabbin mâmureleri –içindeki ahalisi gafil haldelerken– zulüm ile harap eder değildir ve onların her biri için işledikleri (hayır) işlere göre birtakım dereceler vardır ki fi'l-hâl rabbin onların işledikleri şeylerden gafil değildir.*”⁷²

Bu âyetle bildirildiği üzere peygamberlerin cinleri inzâr ve tahzîri ikâba ve onların işledikleri hayır işlerin müteaddit dereceleri bulunması da sevaba delâlet etmektedir.

2. Sonra Buhârî, Cin sûresinin 13. âyetine de işaret etmiştir ki meâlî şöyledir: “*Doğrusu biz (cinler) o hidayet rehber(i olan, Allah'ın peygamber)ini dinlediğimizde hemen ona inandık. Her kim bu suretle rabbine iman ederse o, ne hakkı eksilmekten ne de zulme uğramaktan korkar.*”⁷³

3. Müellif Buhârî, Sâffât sûresinin 158. âyetini zikrederek diyor ki, وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ “*Müşrikler, Allah ile cinnîler arasında bir de nesep uydurmuşlardır*” kavlindeki nesep iddiası Mücâhid'e göre Mekke müşriklerinin, “*Melekler Allah'ın kızlarıdır. Meleklerin anaları da cinlerin ulularının kızlarıdır*” suretindeki saçma sözleridir. Âyetin alt tarafında da, bu çirkin iddia reddedilerek, وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ “*Cinler pek iyi bilirler ki (bu sözünü tefevvüh eden) müşrikler muhakkak cehenneme hazırlanmışlardır*” buyurulmuştur.

Bu âyetlerden sonra Buhârî Ebû Saîd el-Hudrî'nin şu hadisini rivayet etmiştir: Ebû Saîd, Ebû Sa'saa'ya demiştir ki, “Görülüyor ki sen koyundan ve bâdiyede yaşamaktan çok hoşlanırsın. Her ne zaman koyununun yanında ve bâdiyede bulunup da (namaz vakti) ezan okumak istediğinde sesini yükselt! Çünkü müezzin sesinin yettiği yere kadar cin,

72 يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يُفَصِّحُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَعَرَّضْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ. ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقَرَىٰ بَطْلَمَ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ. وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ.

73 وَأَنَا لَمَّا سَمِعْنَا الْهَدَىٰ أَمَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا.

ins ve (işitmek kabiliyetini haiz) hiçbir mahlûk yoktur ki ezanı duymuş olsun da kıyamet gününde müezzin için güzel şehâdetle bulunmasın!” Ebû Saîd, “İns ve cinnin müezzine şehâdetini ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim” demiştir.⁷⁴ Bu hadis bu eserimizde 361 numara ile geçmiştir, oraya da bakınız!

Bu hadisten sonra da *Buhârî* metninde Ahkâf sûresinin 29-32. âyetleri zikredilmiştir ki bunların meâlleri de şöyledir: “*Şu vakti de hatırla ki, cinlerden bir kısmını Kur’an dinlesinler diye sana sevketmiştik. Onlar (Peygamber’in huzurunda) Kur’an dinlemeye hazır olunca (birbirlerine) susunuz, (dinleyiniz!) dediler. Kur’an okunması bitirilince de döndüler ve inzâr etmek üzere kavimlerine gittiler. ‘Ey kavmimiz’ dediler: Biz bir kitap dinledik. Mûsâ’dan sonra indirilmiş. O, kendisinden öndekini tasdik ile hakka ve doğru bir yola hidayet ediyor. Ey kavmimiz! Allah’ın davetçisine icâbet ve ona iman edin ki Allah günahlarınızdan bir kısmını mağfiret etsin ve sizi elem verici bir azaptan korusun ve her kim Allah’ın davetçisi (peygamberi)ne icâbet etmezse arzda âciz bırakacak değildir ve ona ondan başka sahip olacak velîler de yoktur, öyleleri açık bir dalâl içindedirler.*”⁷⁵

Mevzumuz olan İbn Ömer hadisinin izahına gelince, bu hadisi Buhârî’nin “Cin” bahsinde rivayeti, çok zehirli ve arkası iki çizgili olan azılı yılanla engerek yılanı suretine cinin temessül etmemesi, ev yılanları suretine temessül etmesi itibariyledir ve bu itibarla katli nehyedilmiştir. Fakat Müslim’in yine Ebû Saîd el-Hudrî’den bir rivayetinde, “*Evlerrinizde uzun ömürlü ev yılanları gördüğünüzde üç defa kovunuz! Kaybolursa ne âlâ yoksa öldürünüz!*” buyurulmuştur.⁷⁶ Bu zararsız olan beyaz yılanlar kırlarda, vadilerde görülürse, mutlak surette öldürülür. Çünkü Resûlullah aşağıda görüleceği üzere fevâsıktan beş tanesi gerek Hil’de gerek Harem’de görüldüğünde katlolunur buyurmuş ve yılanı da bunlar arasında mutlak surette zikretmiştir.⁷⁷ Diğer bir hadiste de “*Yılanı görüp de şerrinden korkarak bırakan kişi bizden değildir*” buyurulmuştur.⁷⁸ Bazı âlimler de evde görülen yılanların öldürülmemesi şehir evlerine mahsustur. Köy evlerinde öldürülür demişlerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ رَأْسُ الْكُفْرِ نَحْوُ الْمَشْرِقِ وَالْفَخْرُ وَالْخِيَلَاءُ فِي أَهْلِ الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ وَالْفَدَّادِينَ أَهْلِ الْوَبْرِ وَالسَّكِينَةُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ.

74 {B3296 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 12.}

75 وَأِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ. قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ. يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ. وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.

76 {M5840 Müslim, Selâm, 140.}

77 {M2862 Müslim, Hac, 67.}

78 {N3195 Nesâî, Cihâd, 48.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Küfrün başı şark tarafındadır. Kendini beğenmek, kibirlenmek de at ve deve sahipleri ile mevâşî sahibi bedevî fellahlardadır. Vakar ve tevazu ise koyun sahiplerindedir. {B3301 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî, “Müslümanın Hayırlı Malı Koyundur ki Müslüman Kişi Koyunuyla Dağların Başını İhtiyar Eder” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir ve mevzumuz olan hadisten önce, Ebû Saîd el-Hudrî’den de şu meâldeki hadisi rivayet etmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş ki, “*Kişinin hayırlı malı koyun olabilir. Müslüman onunla dinine sahip olmak üzere fitneden kaçarak (kâh) dağların başını, (kâh) vadilerin engin yerlerini (otlak olarak) ihtiyar eder.*”⁷⁹

İbn Mâce’nin rivayetine göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Hânî’ye, “*Koyun edin! Çünkü o hayvanda bereket vardır*” buyurmuştur.⁸⁰

Hadisteki, “*Küfrün kökü şarkta*” buyurulması, Peygamberimiz zamanında küfür ve şirkin menşei şarkta bulunmasındandır. Şârih İbn Hacer bunu şöyle izah ediyor: Hadisin bir fıkrasında Mecûsun küfür ve şirkine işaret buyurmuştur. Çünkü İran diyarı ve İranlılar’a tâbi olan Araplar hep Medine’nin şarkında bulunuyorlardı. O tarihte Farşlılar dünyanın en kudretli, en mütekebbir bir milleti idiler. Bir derecede ki onların şehinşahları Resûlullah’ın nâmesini yırtmak gibi bir küstahlıkta bulunmuş ve o tarihte İslâm’ın siyasî hayatına karşı fitne kapısı şarkta açılarak İslâm eliyle inkırazına kadar devam edip gitmiştir.

1362

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرٍو أَبِي مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَشَارَ النَّبِيُّ ﷺ بِيَدِهِ نَحْوَ الْيَمَنِ فَقَالَ الْإِيمَانُ يَمَانٍ هَاهُنَا أَلَا إِنَّ الْقَسْوَةَ وَغَلَظَ الْقُلُوبِ فِي الْفَدَّادِينَ عِنْدَ أَصُولِ أَذْنَابِ الْإِبِلِ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنَا الشَّيْطَانِ فِي رَبِيعَةٍ وَمُضَرٍّ.

TERCÜMESİ

Ebû Mes’ûd Ukbe b. Amr radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem eliyle Yemen tarafına işaret etti de buyurdu ki: İman Yemenli’dir, işte şurada. İyi biliniz ki katı ve kara yü-

79 عن أبي سعيد الخدري رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوشك أن يكون خير مال الرجل غنم يتبع بها شغف الجبال {B3300 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.}

80 {İM2304 İbn Mâce, Ticâret, 69.}

rekliler de develerin kuyrukları dibinde onlara haykıran (bedevî)ler içinde bulunur ki bunlar şeytanın iki boynuzu görülen (şark) tarafındaki Rebîa ve Mudar (halkı)dır. {B3302 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.}

İ Z A H I

“İman Yemenli'dir” cümlesi, “İman, Yemen müslümanlarının vicdanlarında yaşayan bir kanaattir” demektir. İmanın hususi surette Yemenliler'e nisbet edilmesi, Yemen halkının Resûlullah'ın davetine tereddütsüz icâbet etmiş olmalarındandır.

Bazı âlimler de “İman Yemenli'dir” cümlesini zâhiri üzere almayarak, Yemen'le murat Mekke'dir. Çünkü Mekke Tihâme'dendir. Tihâme de Yemen kıtasından ma'dûddur demişlerdir. Bazıları da Mekke ile Medine'dir. Çünkü İslâm nuru Mekke'de doğdu, Medine'de intişar etti demişlerdir. Bunlara göre Resûlullah bu sözünü Tebük'te söylemiştir ve Mekke ile Medine'ye işaret etmiştir. Mekke ile Medine, Tebük ile Yemen arasında bulunduğu için Tebük'ten Yemen'e işaret edilerek mecazen Yemen nevâhîsinden ma'dûd olan Mekke, Medine murat olunabilir.⁸¹

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِذَا سَمِعْتُمْ صِيَاخَ الدِّيَكَةِ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنَّهَا رَأَتْ مَلَكًا وَإِذَا سَمِعْتُمْ نَهيقَ الحِمَارِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ رَأَى شَيْطَانًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Horozların öttüğünü işittiğinizde (dileklerinizi) Allah'ın fazl ü kereminden isteyiniz! Zira horozlar melek görmüşler (de öyle ötmüşler)dir. Merkebin anırmasını işittiğinizde de şeytan(ın şerrin) den Allah'a sığınınız (ve 'eûzü billâhi mineşşeytânirracîm' deyiniz). Çünkü merkep şeytan görmüş (de öyle anırmış)tır. {B3303 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.}

İ Z A H I

Kâdî İyâz, “Dualarımızı horoz öterken etmemizin emrolunması meleklerin, edilen duaya âmin demelerini ve duacı mümin hakkında şehâdet ve istiğfar etmelerini ve bu suretle dualarımızın icâbete mazhar olmalarını temin içindir” demiştir. Sa'lebî'nin rivaye-

81 Yemen lugaten sağ cânibe denir, yesâr mukabilindedir. Kiblenin sağ tarafında bulunduğu için bu kıtaya Yemen denilmiştir. Şam da kiblenin sol tarafında bulunduğu için Şeim, Şam denilmiştir. Şu halde Şam ile Medine arasındaki Tebük mevkiinden onunla Yemen arasındaki Mekke ve Medine'ye işaret edilmiş olunabilir.

tine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Üç sese Allah muhabbet eder. Horoz sesi, Kur’an okuyan kişinin sesi, bir de seher vakti Allah’a istiğfar edenlerin sesi” buyurmuştur.⁸²

Bu hususta İbn Hibbân’ın, Bezzâr’ın da şu rivayetleri vardır: İbn Hibbân *Sahîh*’inde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Horoza sövmeyiniz. Ona sebbetmeyiniz! O, sizi namaza davet eder*”⁸³ buyurduğunu tahrîc etmiştir. Bezzâr’ın rivayetinde de, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in yakınında bir horoz ötmüştü de orada bulunanlardan bir kişi horoza, “Allah lânet etsin!” demişti. Bunun üzerine Peygamber efendimiz, “*Hayır, sakın öyle söyleme! O, seni namaza davet ediyor*” buyurmuştur.⁸⁴ Görülüyor ki horozun sair hayvanlarda bulunmayan müstesna bir hususiyeti vardır ki o da, gecelerde fâsıla ile zaman zaman ötmesi, kronometre gibi hiç şaşmaksızın ve gece ister uzasın, ister kısalsın bu sayhaların şafaktan önce ve sonra muttarid bir halde tevâlî eylemesidir. Bu sebepten Kâdî Hüseyin, Râfiî gibi bir kısım fukaha, namaz vakitlerinin tecrübeli horozların sesiyle tayin ve ona itimat edilmesi câizdir demiştirler.

Dâvûdî demiştir ki, “Horoza bu hayvandan öğrenilmeye değer beş şey vardır ve şunlardır: Güzel ses, seher vakti erken kalkmak, cömertlik, cinsî kıskançlık, aile bereketi.”

Horoz sesinin güzelliği karşısında merkep avazı da o derece çirkindir ve istiâzeye lâyıktır. Ebû Mûsâ el-İsfahânî’nin *Tergîb*’inde Ebû Râfi’den tahrîcine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Merkep, şeytan görmedikçe anırmaz. Merkep anırınca siz Allah Teâlâ’yı zikredin, bana da salâvat getiriniz!*” buyurmuştur.⁸⁵

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَقَدْتُ أُمَّةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا يُدْرِي مَا فَعَلْتُ وَإِنِّي لَا أَرَاهَا إِلَّا الْفَارَ إِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الْإِبِلِ لَمْ تَشْرَبْ وَإِذَا وُضِعَ لَهَا أَلْبَانُ الشَّاءِ شَرِبَتْ فَخَدَّثْتُ كَعْبًا فَقَالَ أَنْتَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُهُ قُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ لِي مِرَارًا فَقُلْتُ أَفَأَقْرَأُ التَّوْرَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Benî İsrâîl’den bir kavim (mesholunup) beşer tarihinden silindi, yok oldu. Bilinmez ki o kavim ne (fenalık) işlemiştir. Ben

82 {Sa’lebi, *el-Keşf*, III, 30; Deylemî, *el-Firdevs*, II, 101, no: 2538.}

83 {İbn Balabân, *el-İhsân*, XIII, 38, no: 5731.}

84 {Bezzâr, *el-Müsneid*, IX, 225, no: 3769. Bezzâr’ın rivayetinde “O, seni namaza davet ediyor” ifadesi geçmemektedir Rivayetin tamamı için bkz: MK9796 Taberânî, *el-Kebîr*, X, 16.}

85 {İbnü’s-Sünnî, *Amelü’l-yevm*, I, 272, no: 314. Rivayetin Ebû Musâ el-İsfahânî’nin *Tergîb*’inde yer aldığı bilgisi için bkz: Aynî, *Umde*, XV, 193.}

zannetmem ki o ümmet fareden başka bir şeye mesh ve tahvil edilmiş olsun. Çünkü fare (içsin) diye (bir yere) deve sütü konulursa, onu içmez de koyun sütü konulursa onu içer. (Ebû Hüreyre der ki), ben bunu Kâ'b el-Ahbâr'a hikâye ettim. O da bana, "Ey Ebû Hüreyre! Sen Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden böyle söylediğini işittin mi?" diye sordu. Ben de, "Evet işittim" dedim. Sonra Kâ'b tekrar tekrar bana, "Resûlullah'tan böyle söylediğini işittin mi?" diye sordu. Ben de nihayet (onu reddederek), "Ben sana Tevrat'ı okuyor muyum? (Ben ancak Resûlullah'tan duyduğumu hikâye ediyorum)" diye mukabele ettim. {B3305 Buhârî, Bed'ü'l-halk, 15.}

İ Z A H I

Mesh, günahkâr bir kavmin Allah tarafından toptan maymun, hıncır gibi bir hayvan cinsine kalb ü tahvîl edilmesidir ki geçmiş ümmetler arasında vuku bulmuştur. Hadiste haber verilen hadise de onlardan biridir. "*Fare, deve sütü içmez de, koyun sütü içer*" fıkrası, Benî İsrâîl'den olan o kavmin fareye tahvil olunduğunun delilidir. Şöyle ki devenin eti, sütü Benî İsrâîl'e Allah tarafından haram kılınmıştı. Katiyen Benî İsrâîl deve sütü içmezdi. Farenin de içmemesi, onları bir yerde toplayan nokta oluyor ve buna mebnî bir ihtimal olarak Resûlullah, "*Sanmam ki fareden başka bir hayvana meshedilsin!*" demiştir. Kâ'b el-Ahbâr⁸⁶ fi'l-asıl yahudi âlimlerinden idi. Bu cihetle Ebû Hüreyre, "Ben Tevrat okuyorum. Peygamber'den duyduğumu söylüyorum" diye ta'riz etmiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den Müslim'in tahrîc ettiği bir rivayete göre bir kere Resûlullah'ın yanında geçmiş ümmetlerden maymun ve hıncır suretlerine mesholunanlar zikrolunmuş da Peygamber efendimiz, "*Allah meshedilen ümmet için çoluk çocuk, soy sop bırakmamıştır*" buyurmuş.⁸⁷ Bu rivayetle Ebû Hüreyre hadisi arasında tezat vardır. Ebû Hüreyre hadisi mesholunanların aynen devam ve tenâsülünü ifade ettiği halde Ebû Saîd hadisi devam etmediğini bildiriyor. Bu cihetle ulemâ arasında bu suretle bir ihtilâf vardır. Ebû İshak ez-Zeccâc ile İbnü'l-Arabî elyevm mevcut olan maymunlar, memsuh ümmetin neslinden olduklarını iddia etmişlerdir. Cumhur ise, Ebû Saîd rivayetiyle amel ederek inkırazını kabul ve iki rivayeti tevcih ederek, Resûlullah ibtidâ mesholunan ümmetleri aynen devam eder sanarak farenin memsuh ümmetin aynen nesli olduğunu haber vermiş. Hadisin metni, bu zannı sarahatle ifade etmektedir. Sonra Resûlullah'a memsuhun nesli devam etmediği vahyedilmiştir.

86 Ahbâr lafzı, Kâ'b'ın bir yahudi hahamı olduğunu ifade eder. Resûlullah zamanına yetişmiş fakat Ebû Bekir yahut Ömer zamanında müslüman olmuştur. Sonra Şam'a gitmiş ve ölünceye kadar Humus'ta ikamet etmiştir. 32 senesinde Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında Humus'ta vefat etmiştir.

87 {M6770 Müslim, Kader, 32. *Müslim*'deki rivayet, Ebû Saîd el-Hudrî'den değil, Abdullah b. Mes'ûd'dan tahrir edilmiştir.}

Ev faresine “fuveysika” (fâsıkcağız) denilmiştir ki Resûlullah onun gerek Hil’de gerek Harem’de görüldüğünde öldürülmesini emretmiştir.⁸⁸ Tahâvî’nin *Ahkâmü’l-Kur’ân*’ında Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayetine göre bu habîs hayvana füveysika denilmesi Resûlullah’ı uykudan uyandırmasından ve bir hadiseye sebebiyet vermek üzere bulunmasından dolayıcıdır. Ebû Saîd’in bu rivayetine göre Resûlullah uykudan uyanınca bir farenin kandilin yanmakta bulunan fitilini yakalayarak evi ateşe vermek üzere götürdüğünü görmüş ve hemen öldürmüştür ve ihramlı hacıların bile bu hayvanı öldürmesini emretmiştir.⁸⁹ Hatta Ebû Dâvûd’un İbn Abbas’tan bir rivayetinde Peygamber seccâdesinin el kadar bir tarafı yanmıştır. Bu cihetle Aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimiz, “Siz uyumak istediğinizde kandilinizi söndürünüz. Çünkü şeytan bunun gibi hayvanları yangın cinayetine sevkeder”⁹⁰ buyurmuştur. Müslim’in *Sahîh*’indeki rivayetinde yatılacağı zaman ateşin de söndürülmesi emredilmiştir.⁹¹ Bu cihetle şârih Nevevî “Söndürmek emri âmdır: Yangına vesile olabilecek her şeye şâmil” demiştir. Yine bu sebeple mescidlerdeki asıl kandillerin söndürülmesi istisna edilmiştir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي شَرَابٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ ثُمَّ لِيَنْزِعْهُ فَإِنَّ فِي إِحْدَى جَنَاحَيْهِ دَاءٌ وَفِي الْأُخْرَى شِفَاءٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizden birinizin içeceği (ve yiyeceği) içine sinek düştüğü zaman, o kişi o(nun her tarafını) batırsın, sonra çıkarsın (atsın). Çünkü sineğin iki kanadının birisinde hastalık, öbüründe de şifa vardır” buyurmuştur. {B3320 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 17.}

İZAHİ

Buhârî şârihlerinden Hattâbî der ki, bazı inatçı cahiller, “Tuhaf şey? Bir sineğin iki kanadında nasıl olur da hem dâ’, hem deva olan iki zıd hassiyet bir arada toplanmış? Sonra hakir bir sinek nasıl olur da meşrubat ve me’kûlât içine önce zehirli kanadını sokmayı, deva olan kanadını geri bırakmayı bilebilir?” şeklinde birtakım itirazlar ortaya koymuşlarsa da bunlar şu suretle reddedilmiştir.

88 Hil, Harem tabirleri için bu eserimiz ‘Haccın Vücubu ve Fazileti’ bölümünde yer alan ‘Harem-i Mekke’ başlığının altındaki izahata bakınız!.

89 {Tahâvî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, II, 34, no: 1174; *Meâni’l-âsâr*, II, 166, no: 3782.}

90 {D5247 Ebû Dâvûd, Edeb, 160, 161.}

91 {M5257 Müslim, Eşribe, 100.}

EVVELÂ. Zîhayat bütün mahlûklar birer tezat mecmaıdırlar. Hepsinde hararetle bürûdet, rutubetle yübûset gibi birbirine zıt olan birçok hassiyet arasında hayatî mevcudiyetlerini izhar ve idame etmektedirler. Allah'ın kudreti bu mütekabil ve mütezâd hassaları telif etmemiş olsaydı, muhakkak her zîhayatın salâhi fesada uğrardı ve bugün görülen mütekâmil şekli vücut bulmazdı.

SONRA. Sineğin idraki meselesi de ilâhî bir ilham olan sevk-i tabiîden ibarettir. Hayvanlardaki tabiat sevkî, beşerin akıl ve idrakini hayrette bırakan ne i'caz-kâr şekiller arzeder. Sineğin benzeri en küçük hayvanlardan arıların ve karıncaların kendilerine en ince hesap ile ev, bark yapımları ve bu evcikler içine zamanında senelik azıklarını iddihâr eylemeleri hiç şüphesiz birer ilham eseridir, birer tabii sevk mahsulüdür. Sinekte vücudu istib'âd olunan idrak de bu ilâhî ilhamdan ve tabiat sevkinden başka bir şey değildir.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ غُفِرَ لِمَرْأَةٍ مُومِسَةٍ مَرَّتْ بِكَلْبٍ عَلَى رَأْسِ رَجُلٍ يَلْهَتْ قَدْ كَادَ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ فَنَزَعَتْ خُفَّهَا فَأَوْتَقَتْهُ بِخِمَارِهَا فَنَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ فَعَفِرَ لَهَا بِذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Bir köpeğe su veren) fâhişe bir kadın (Allah tarafından) mağfiret olunmuştur. (Şöyle ki), günün birinde o fâhişe kadın, suyu yakın ve örülmedik kuyu başında bir köpeğe rastgelmiş. Susuzluktan dili sarkarak köpek soluyor, susuzluk onu öldürmeye yaklaştırmış bulunuyordu. Kadın hemen ayağından ediğini çıkarmış ve onu (başının) yaşmağı ile sıkıca bağlayarak (kuyuya sarkıtmış) kuyudan su çıkar(ıp köpeği sula)mıştır. Bu sebeple fâhişe kadın mağfiret olunmuştur.”⁹² {B3321 Buhârî, Bed’ü'l-halk, 17.}

İZAHİ

Bu eserimizde 1066 numara ile tercümesi geçen hadisin bir fıkrasında Peygamber efendimiz, “*Kendisinde hayat eseri olan her hayvanı sulamakta ecir vardır*”⁹³ buyurduğuna göre bu hüküm umumidir, köpek sulamaya münhasır değildir. Bundan başka Nevevî “Aç hayvanı doyurmak da sulamak gibi ecir ve sevabı müciptir” demiştir. Dâvûdî her türlü şedâidde hayvanları himayeye teşmil etmiştir.

92 Bu hadisin bir benzer rivayeti de “Şirb” bahsinde, diğer bir rivayet tariki de “Tahâret” bahsinde geçmiştir.

93 {B2363 Buhârî, Mûsâkât, 9.}

Kitâbü
Ehâdîsi'l-Enbiyâ
Aleyhimü's-Salât
ve's-Selâm

كِتَابُ أَحَادِيثِ الْأَنْبِيَاءِ
عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ

Bu kitap, peygamberler aleyhimü's-salâtü ve's-selâmın haberlerini bildirir.

ÂDEM ALEYHI'S-SELÂM

Müellif Buhârî'nin *Sahîh*'inde bu umumi unvandan sonra bir de, "Âdem Aleyhi's-selâm ile Zürriyetinin Yaratıldıklarının Beyanı" başlıklı hususi bir unvanı vardır. Bu unvanında Buhârî, rivayetini iltizam ettiği hadisleri rivayete başlamazdan önce bu mevzua dair Kur'ân-ı Mübîn'de nâzil olan âyetleri toplayarak onlara birer birer işaret etmiştir. Bunlardan bazılarını nakil ve tercüme ediyoruz:

1. "*Muhakkak ki biz insanı, insan şeklinde dökülmüş ve kurumuş olan kara balçıktan yarattık*"¹ (el-Hicr, 15/26).

2. "*Habîbim! (Rabbin Âdem'i yaratacağı zaman) meleklere şöyle dediğini bil: 'Ben, insan şeklinde düzülmüş ve kurumuş olan kara balçıktan bir beşer yaratacağım! Binaenaleyh ben o balçığı düzeltip (insan olmaya müstaid kıldığım ve ona ruhumdan hayat feyzi) nefhet-tiğim zaman, siz hemen ona secde ediniz!' Bu emir üzerine bütün melekler toptan secde ettiler. Yalnız İblis, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi*"² (el-Hicr, 15/28-31).

3. "*Hiç şüphesiz biz insanı (boyu düzgün, sureti güzel ve kâinatın bütün hassalarını toplu olarak) en güzel biçimde yarattık.*"³

4. Müellif bu âyetlerle Âdem'in hilkatine işaret ettikten sonra Havvâ'nın ve dişi insan nevinin hilkatine ve bu erkekle dişi nevelerinin çiftleşmesinden insan cinsinin vücut bulmasına da A'râf sûresinin 189. âyetinin bir parçasını zikrederek işaret etmiştir ki tamamının meâli şöyledir: "*Ey insanlar! Allah o kudret sahibidir ki, hepinizi O, bir nefisten (bir Âdem'den) yarattı. Bu bir şahıstan da eşini (Havvâ'yı) yarattı. Tâ ki Âdem, dişi eşine istînâs edebilsin (aralarında yadırgama bulunmasın). Havvâ'nın hilkati üzerine Âdem, Havvâ ile cinsî münasebette bulundu. Kadın bu temastan hafif bir yük (nutfe) yüklendi ve kadının bu yüküyle bir zaman (bir hamil müddeti) geçti (sonra doğurdu). Şimdi kadının hamli ağırlaş-*

1. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ.

2. وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ. فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ. فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ. إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ.

3. لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ {et-Tîn, 95/4.}

tiğinde bu erkekle dişi, rableri Allah'a dua etmişlerdi de, "Rabbimiz! Eğer sen bize neslimize yaraşır bir zürriyet ihsan edersen muhakkak biz (baba, ana, çocuklarımız) sana şükredenlerden oluruz!" demişlerdi. Vaktâ ki Allah Âdem ile Havvâ'ya sâlih bir nesil verdi (onların çocukları, torunları üremeye başladı). Bunların karıları ve kocaları, Allah'ın Âdem ve Havvâ'ya verdiği nesil içinde Allah'a birtakım şerikler koşmaya başladılar. Halbuki Allah onların şerik tuttukları mahlûklardan ne kadar üstündür. Tuhaf şey? Onlar bir şey yaratamayan, halbuki kendileri yaratılmış bulunan mahlûkları mı şerik koşuyorlar?"⁴

5. Bu âyetlerden sonra Buhârî, Bakara sûresinin 35 ve A'râf sûresinin 19. âyetlerine işaret etmiştir ki Âdem ile Havvâ'nın cennette mesut bir hayat sürmeleri için onlara Allah tarafından hudutsuz bir hürriyet verildiği bildirilmiştir. Şöyle ki: "Biz Âdem'e, 'Ey Âdem! Eşinle beraber sen, cenneti mesken edin! İkiniz onun meyvelerinden, istediğiniz yerden bol bol yiyiniz! Fakat şu ağaca yaklaşmayınız! Yaklaştığınız surette zalimlerden olursunuz!' dedik!"⁵

6. Âdem ile Havvâ'ya geniş bir hürriyet, mesut bir hayat takdir edilmekle beraber beşer neslinin bu iki rûknü bu nimet karşılığında bir teklif ile mükellef kılınmışlardı ki yasak edilen bir ağaca yaklaşmamak. Cezası da ağırdı: Zalimlerden olmak. Yalnız bir ibtilâ ve imtihandan ibaret olan bu teklif üzerine hemen şeytan gelip onlara vesvese vererek kulaklarına fısıldı ve "(İyi biliniz ki) rabbiniz sizi bu ağaçtan ancak sizin iki melek olmanızı yahut (cennette) ebedî kalanlardan bulunmanızı istemediğinden yasak etmiştir! dedi ve şeytan, 'Emin olunuz! Ben size öğüt verenlerden bir hayırhahım!' diye yemin edip ikisini de aldatarak onları yasak ağaca yaklaşmaya tenezzül ettirdi."⁶

Bunun üzerine Allah Teâlâ Âdem ile Havvâ'ya, "Haydi öyle ise bazınız bazınıza düşman olarak (yer yüzüne) ininiz! Sizin için (muvaakkat) bir zamana kadar yerde bir karargâh tutmak ve faydalanarak yaşamak hakkı vardır buyurmuştur."⁷

"(Âdem ile Havvâ'nın tek ve ilk vazifesine bağlı kalmamalarından mütevellit günahlarını tövbe ve nedametle telâfi etmek yolu tâlim buyurulmuş), bunun için Âdem rabbinden (tövbe ve nedamet yolunu öğretir) birtakım kelimeler telakki edip almış ve bu kelimelerle tövbekâr olmuştur. Allah da onun tövbesini kabul buyurmuştur. Allah tevvâbdır, Allah rahîmdir."⁸

4 هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيًّا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنُكَوِّنَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ. فَلَمَّا أَتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. أَيْشُرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ {el-A'râf, 7/189-191.}

5 وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ.

6 وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ. وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَنَاصِحٌ. فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ.

7 وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ. {el-Bakara, 2/36.}

8 فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ. {el-Bakara, 2/37.}

7. Bu tövbe kelimeleri ve duaları A'râf sûresinin şu meâldeki 23. âyetinde şöyle tâlim buyurulmuştur: “*Ey rabbimiz! Biz, nefislerimize zulmettik. Eğer sen bize mağfiret ve bize merhamet etmezsen hiç şüphesiz biz, hüsrana düşen ziyankârlardan oluruz.*”⁹

Bu âyetlerden sonra Buhârî, Âdem'in ve zürriyetinin halkına dair hadisleri rivayete başlıyor:

1367

وَعَنْهُ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ وَطُولُهُ سِتُونَ ذِرَاعًا ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ فَسَلِّمْ عَلَى أَوْلِيَّكَ الْمَلَائِكَةِ فَاسْتَمِعَ مَا يُحْيُونَكَ تَحِيَّتُكَ وَتَحِيَّةُ ذُرِّيَّتِكَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَقَالُوا السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَزَادُوهُ وَرَحْمَةُ اللَّهِ فَكُلُّ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ عَلَى صُورَةِ آدَمَ فَلَمْ يَزَلْ الْخَلْقُ يَنْقُصُ حَتَّى الْآنَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allah, Âdem (peygamber)i (şu güzel insan kılığında) yarattı. Boyunun uzunluğu (bugünün müteâref ölçü mikyasıyla) 60 zirâ idi. (Hilkati tamamlandıktan) sonra Allah Teâlâ ona, “Haydi, meleklerden şu(rada oturma) nların yanlarına git de onlara selâm ver ve onların senin selâmını nasıl karşıladıklarını (iyi) dinle! Çünkü bu, hem senin hem de (senden sonra) zürriyetinin selâmlaşma (numune)sidir.” Bunun üzerine Âdem meleklerle, “es-selâmü aleyküm” (kazâdan, belâdan esenlik üzerinize olsun!) dedi. Onlar da, “es-selâmü aleyke ve rahmetullah” (esenlik ve Allah'ın rahmeti üzerine olsun!) diye karşıladılar ve selâmlarına “ve rahmetullah” ziyade ettiler (ki bu, selâmlaşmanın ilk meşruiyetidir). Âdem, beşerin büyük atası olduğu için cennete her giren kişi, Âdem'in (bu güzel) suretinde girecektir. Âdem'in (sonra gelen) ahfadı onun güzelliğinden birer parçasını kaybetmeye devam etti. Nihayet (bu eksiliş) şimdi (Muhammed ümmetinde) sona erdi. {B3326 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 1.}

İ Z A H I

Hazret-i Âdem'in dünyadaki boyunun 60 zirâ olmasını İbn Haldûn ve *Dâiretü'l-maârif* sahibi Ferîd Vecdî gibi bazı âlimler istib'âd etmişlerdir. Bunlara göre Âdem'in bu uzun boyu cennetteki kameti idi. Havvâ ile yere inince zeminin icabına göre insanın tabii kametine iade olunmuş olmaları kabul edilebilir. Ulvî âlemle süflî âlem arasında

fark vardır. Ulvî âlemin gün mikyası bile başkadır. Onun bir günü, içinde bulunduğumuz âlemin bin gününe muadildir. Ne olursa olsun zaman, mekân, ırk tahavvüllerinin insan kameti ve uzvî hayatı üzerinde tesiri bulunduğu inkâr edilemeyen bir hakikattir. Bugün bile bir İngiliz ile bir Çinli, bir bedevî ile bir medenî arasında bugünün İngilizler ile yirmi asır evvelkiler arasında fark vardır. Âd kavmini tarih, uzun boylu olarak kaydeder. Bu cihetle hadisteki 60 zirâi te'vil etmeyerek bir hakikat olarak kabul de edebiliriz.

Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde, *صورتہ* خلق الله آدم على صورته “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı”¹⁰ vârit olmuştur. “Sûretihi” zamiri Âdem’e râci olduğuna göre, Allah, Âdem’i rahîm atvârına tâbi olmaksızın şu görülen heyetinde yarattı demek olur. Fakat bu hadisin başka bir rivayet tarikinde sarahatle (sûreti’r-rahmân) vârit olduğuna göre bu izâfet teşrif ve tek-rime hamlolunur ve Allah Âdem’i kendi suretinde hüsnücemâlde benzeri bulunmamak suretiyle yarattı demek olur.

İbn Cerîr *Târîh*’inde Havvâ’nın ikiz ve biri erkek, öbürü dişi olarak yirmi batında kırk çocuk doğurduğunu kaydetmiştir.

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ بَلَغَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ مَقْدَمُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْمَدِينَةَ فَأَتَاهُ فَقَالَ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ ثَلَاثٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا نَبِيُّ قَالَ مَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ وَمَا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ الْوَلَدُ إِلَى أَبِيهِ وَمِنْ أَيِّ شَيْءٍ يَنْزِعُ إِلَى أَخُوهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَبَّرَنِي بِهِنَّ أَنِفًا جِبْرِيلُ قَالَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ذَاكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَتَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامٍ يَأْكُلُهُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ الْحَوْتِ وَأَمَّا الشَّبَهُ فِي الْوَلَدِ فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا عَشِيَ الْمَرْأَةُ فَسَبَقَهَا مَاؤُهُ كَانَ الشَّبَهُ لَهُ وَإِذَا سَبَقَ مَاؤُهَا كَانَ الشَّبَهُ لَهَا قَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ بُهِتَ إِنْ عَلِمُوا بِإِسْلَامِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ بِهَتُونِي عِنْدَكَ فَجَاءَتِ الْيَهُودُ وَدَخَلَ عَبْدُ اللَّهِ النَّبِيَّتَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيُّ رَجُلٍ فِيكُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ قَالُوا أَعْلَمْنَا وَابْنُ أَعْلَمْنَا وَأَخِيرْنَا وَابْنُ أَخِيرْنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَفَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ قَالُوا أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ إِلَيْهِمْ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ فَقَالُوا شَرُّنَا وَابْنُ شَرِّنَا وَوَقَعُوا فِيهِ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan rivayete göre demiştir ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelmeleri haberi Abdullah b. Selâm'a erişmişti de o hemen Resûlullah'a gelerek, "Yâ Muhammed! Ben sana üç sual soracağım ki bunların cevaplarını yalnız Peygamber olan bilebilir?" dedi: "1. Eşrât-ı sâatin (kıyamet alâmetlerinin) evvelkisi nedir? 2. Ehl-i cennet (cennete girdiklerinde) ilk önce hangi taamı yiyecekler? 3. Çocuk ne cihetle babasına benzer, hangi bir sebeple de anne soyuna çeker?" diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu meseleleri önün sıra Cibrîl bana haber vermişti!" buyurdu. Bunun üzerine Abdullah, "(Bırak onu) o Cibrîl melekler arasında yahudi düşmanıdır!" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (asıl cevaba başlayarak), "1. Kıyamet alâmetlerinin en öncesi bir ateştir ki o, insanları meşriktен mağribe sürecektir. 2. Ehl-i cennetin yiyeceği ilk taam da balık ciğerinin (sarkmış olan) fazlasıdır. 3. Çocuğun (baba ve anne soylarına) benzemesine gelince, erkeğin kadına cinsî münasebette bulunduğu sırada erkeğin suyu kadınının önüne geçerse, çocuk babaya benzer. Kadının suyu erkeğinkinin önüne geçerse, çocuk anneye benzer" buyurdu. Bunun üzerine Abdullah b. Selâm, "Kati surette ben şehâdet ederim ki sen yâ Muhammed! Allah'ın (Hak) peygamberisin!" dedi. Bundan sonra İbn Selâm (devamla), "Yâ Resûlellah! Yehûd, insanı hayrette bırakacak surette yalan söyleyen, asılsız isnat ve iftiralarda bulunan haksız bir millettir. Eğer siz ben(im seciyemi, her halim)i onlardan sormazdan önce benim müslüman olduğumu duyup öğrenirlerse muhakkak onlar yanınızda bana (akla gelmedik) bühtan ve iftiralarda bulunurlar. (Siz beni onlardan sorunuz!)" dedi. Bunu müteakip idi ki Resûlullah'ın huzuruna bir Yehûd (zümresi) geldi. Abdullah da evi(n mahfuz bir tarafın)a çekiliverdi. Şimdi Resûlullah yahidilere, "Aranızdaki Abdullah b. Selâm nasıl adamdır?" diye sordu. Yahudiler, "O, bizim en yüksek bir âlimimizdir. Bu derece yüksek bir âlimimizin de oğludur. Yine İbn Selâm, bizim en hayırlımızdır ve en hayırlı bir simamızın da oğludur!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Abdullah müslüman olduysa ne dersiniz, (siz de müslüman olur musunuz?)" diye sordu. Yahudiler, "Böyle şeyden onu Allah korusun!" diye karşıladılar. Bunun üzerine Abdullah yahudilere karşı çıktı ve "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" (bilirim [ey yahudi cemaati, size de] bildiririm ki Allah'tan başka yoktur tapacak. Yine bilirim, bildiririm, Allah'ın elçisidir Muhammed) dedi. Bu defa da yahudiler, "O bizim şeririmizdir, şeririmizin de oğludur!" demeye başladılar ve İbn Selâm'(ın ırzı, namusu, nesep ve şerefi) hakkında türlü iftiralarda bulundular. (Bu mütenâkız şehâdet üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Birin-

ci şehâdetiniz bize kâfidir, ikincisi ise lüzumsuzdur!” buyurdu). {B3329 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 1.}

İ Z A H I

Bu hadis de “Âdem ve Zürriyetinin Hilkatı” hakkındaki babın ikinci hadisidir. Fakat babın bu unvanıyla hadisin mazmunu arasındaki münasebet pek azdır: Çocuğun baba veya anne soyuna çekmesi keyfiyetidir. Hadisin en sonuna tercümemizde eklenen ziyade Beyhakî'nin *Delâilü'n-nübüvve*'sinden alınarak gösterilmiştir.

Şunu hassaten kaydetmek isteriz ki, şu sualler yahudi âlimlerinin İsrâîlî telakkilerine göre irat edilmiş, yine onların telakkilerine göre cevap verilmiştir. Münazara âdâbının bir yolu da hasmı kendi silâhıyla susturmaktır. Bunun en kuvvetli şahidi hadiste bildirildiği üzere Peygamber efendimize yahudiler gelmezden önce Cibrîl gelerek bu İsrâîlî suallerin sorulacağını ve onların telakkilerine göre bu suretle cevap verilmesi icap ettiğini bildirmesi, bunu da Peygamberimizin açıkça mübâhislerine haber vermesidir. Resûlullah Medine'ye o günlerde yeni gelmişti. Medine'de hâkim bir vaziyette bulunan yahudilerle hoş geçinmek için onların telakkilerine göre görüşülmesi lüzumlu idi. Binaenaleyh bu sualleri ve cevapları ilmî ve fennî hakikatlerle mukayese külfetini ihtiyara lüzum yoktur.

1369

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَوْلَا بُنُو إِسْرَائِيلَ لَمْ يَخْتَزِ اللَّحْمُ وَلَوْلَا حَوَاءُ لَمْ تَخُنْ أَنْتِ زَوْجَهَا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Eğer Benî İsrâil olmasaydı et kokmazdı. Sonra Havvâ (anamız) olmasaydı kadın cinsi zevcine hıyanet edip aldatmazdı” dediği rivayet olunmuştur. {B3330 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 1.}

İ Z A H I

Bu hadisin “Hilkat” bahsiyle alâkası, Âdem ile Havvâ'nın cennetteki hayatlarıyla alâkalı bir vâkıanın hadiste zikredilmiş bulunmasıdır.

Benî İsrâil'in kokuttuğu et, bıldırcına benzeyen bir kuşun etidir. Türkçe'si “yelve”dir. Tîh sahrâsında Benî İsrâil'in merzûk olduğu iki nevi yemeğin bir nevidir. Öbürü de “menn”dir ki bazı iklimlerde havadan taşlar ve ağaçlar üzerine kar gibi yağan ve bal kıvamında olan beyaz ve tatlı bir rutubettir. Türkçe “kudret helvası”dır. Bakara sûresinin 57.

âyetinde işaret olunduğu üzere Benî İsrâîl Tîh sahrâsında kırk sene gökten inen bu yiyeceği yemişlerdir. Bu iki nevi yemekten her gün kifayet miktarı almaya ve taze taze yemeye mezun idiler. Cuma günü cumertesinin nasibi de birlikte alınırdı. Bundan fazla alıp saklamaktan memnû idiler. Fakat bu haris millet bu memnuiyet hilâfına bıldırcın eti saklamaya başladılar ve tabii kokuttular.

1370

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَرْفَعُهُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ لِأَهْوَنِ أَهْلِ النَّارِ عَذَابًا لَوْ أَنَّ لَكَ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ كُنْتَ تَفْتَدِي بِهِ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَقَدْ سَأَلْتُكَ مَا هُوَ أَهْوَنُ مِنْ هَذَا وَأَنْتَ فِي صُلْبِ آدَمَ أَنَّ لَا تُشْرِكَ بِي فَأَيُّتَ إِلَّا الشِّرْكَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna ve müşârün ileyh, rivayetini Resûlullah’a ref’ ve îsâl ettiğine göre, Allah Teâlâ (kıyamet gününde) cehennemliklerin azap cihetiyle en hafifi olan (Ebû Tâlib gibi) birisine, “Farzedelim ki yeryüzünde mal olarak ne varsa hep senin olsa, şu azaptan kurtulmak için onu feda eder miydin?” diye soracaktır. O da, “Evet, feda ederdim, yâ rabbi!” diyecek. Bunun üzerine Allah Teâlâ, “Fakat sen, Âdem (atan)ın sulbünde iken ben senden (şimdi göze aldığın fedakârlıktan) daha ehven bir şey istemiştım ki bana şirk ve küfür etmemendi. Fakat sen (dünyaya gelince tevhid-den) imtina edip şirki iltizam ettin!” diyecektir. {B3334 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 1.}

1371

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دِمَهِ لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Hiçbir âdemoğlu zulüm ile öldürülmez, ancak onun kanı(nın günahı)ndan birinci Âdem (atanın) oğlu (Kâbil hesabı)na bir pay ayrılır. Çünkü bu cinayeti âdet edenlerin önderi odur (kardeşi Hâbil’i öldürmüştür). {B3335 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 1.}

İ Z A H I

Kâbil'in Hâbil'i katli kıssası Mâide sûresinin 27. ve mâba'di âyetlerinde şöyle hikâye buyurulmuştur: *"Habîbim! Kureyş müşriklerine (ilk) Âdem'in iki oğlunun (Kâbil ile Hâbil'in) kıssasını iyice anlat! Hani onlar birer kurban takdim etmişlerdi de onlardan birisinin (Hâbil'in) kurbanı kabul olunup öbürüsünün kabul olunmamıştı. Kurbanı kabûl olunmayan (haset ederek kardeşine), "Ben de seni muhakkak öldürürüm!" demişti. Öbürü, "Hayır" dedi: "Allah ancak müttükilerin kurbanını kabul eder. Eğer sen beni öldürmek kastıyla elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi uzatıcı değilim. Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben isterim ki sen hem benim (kan) günahımı, hem de kendi (geçmiş) günahını yüklenesin (de Allah'ın divanına varasın!) ve bu suretle cehennemliklerden olasın! Zira cehennem zalimlerin ceza (çekecek tımarhâne)sidir."*

*Bunun üzerine Kâbil'e nefsi, kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi de o mazlumu öldürdü ve neticede (din ve dünya hayatında) hüsrana düşenlerden olmuştur (ve ilk olarak maktulün cesedini ne yapacağını şaşırmıştı). O sıra Allah bir karga göndermişti de o, yeri eşip deşiyordu. Tâ ki katile maktulün cesedini nasıl örteceğini göstere. (Kâbil karganın bu hareketini görünce), "Eyvahlar olsun, şu karga misali olup da kardeşimin cesedini gizleyemedim hâ!" demiş ve âkıbet nâdim ve pişman olan guruhundan olmuştur."*¹¹

İbn Mes'ûd'un bu hadisinin, babın unvanına mutabakat ciheti ise pek açıktır; hadiste Âdem'in ilk iki oğlu arasındaki hadisenin zikredilmiş bulunmasıdır.

Siyer müelliflerinin ve İbn İshak'ın rivayetine göre, Hazret-i Havvâ yirmi batında kırk çocuk doğurmuştur. Bu ikizlerin biri oğlan öbürüsü kız idi. Kâbil ve Hâbil de birer kız kardeşle bir karında ikiz doğmuşlardı. Allah Teâlâ Âdem peygambere bu ikizlerden her birisinin kızını öbürüsünün erkeği ile çiftleştirmesini vahyetti. Kâbil ile Hâbil de bu hükme tebean yekdiğerinin kız tev'emiyle evleneceklerdi. Fakat Kâbil'in tev'emi olan kız, Hâbil'in tev'eminden güzeldi. Bu cihetle Kâbil bu mübadeleye muvafakat etmemişti. Kendi almak istemişti. Fakat Âdem aleyhi's-selâm bunun gayri meşrû olduğunu beyan ederek Kâbil'in karın ve kız kardeşi olan Aklima hakkında birer kurban takdim etmelerini, bunlardan hangisinin kurbanı kabul olunursa, Aklima'yı onun alması suretinde bir hal çaresi bulmuştu. Bunun üzerine Kâbil ile Hâbil birer kurban takdim ettiler. Hâbil'in kurbanı kabul olunmuş ve o zaman âdet olduğu üzere gökten inen beyaz bir ateş parçası Hâbil'in kurbanını yakmıştı.

NÛH ALEYHİ'S-SELÂM

Buhârî, Âdem kıssasından sonra Nûh peygamberin hayatına geçerek, لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ *"Hiç şüphesiz ki biz, Nûh'u da kavmine (peygamber) gönderdik"* âyetiyle müstakil bir bab açmıştır ki Kur'an tertibine muvafık olan da bu idi: A'râf sûresinin evvelinde Âdem'le Âdem

11 {el-Mâide, 5/27-31.} (وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَصْبَحَ مِنَ التَّائِبِينَ)

kıssasına taalluk eden menkıbeler zikredilmiş, sonra bu sûrenin yukarıdaki 59. âyetiyle de Nûh aleyhi's-selâmın tarihine başlanmıştır. Çünkü Nûh, Âdem aleyhi's-selâmdan sonra yeryüzündeki insanlara onları irşad için Allah'ın gönderdiği ilk peygamberdir.

Nûh'a ait haberler Kur'ân-ı Mübîn'in yirmi sekiz yerinde zikredilmiştir ki bunlardan biri müstakil bir sûredir. Müellif Buhârî'nin yukarıda unvan olarak zikrettiği âyetle onu takip eden âyetlerin meâlleri şöyledir: *"Bir hakikattir ki biz, Nûh'u kavmine resul gönderdik de o, kavmine, 'Ey kavmim! Allah'a ibadet edin! O Allah ki sizin için O'ndan başka kulluk edecek hiçbir ilâh yoktur. Emin olunuz ki (Allah'ı tanımazsanız) üzerinize büyük bir günün azabı gelmesinden korkuyorum.' Nûh'un kavminden (âyan ve eşraf addolunan) bir cemaat, 'Herhalde biz seni pek açık bir sapkınlık içinde görüyoruz!' dediler. Nûh da onlara, Ey kavmim! Bende hiçbir sapkınlık yoktur. Lâkin ben âlemlerin rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Size rabbimin haberlerini, emirlerini tebliğ ediyorum. Size öğüt veririm ve sizin bilmediğiniz şeyleri Allah'tan (mülhem olup) bildiririm. (Ey kavmim! Beni niçin yalanlarsınız?) Yoksa iğinizden –sizi korkunç bir âkıbetten korumak, sizin de korunup rahmete mazhar olmanız için rabbiniz tarafından– bir âdeme, vahiy, (peygamberlik) gelmesine şaşar (ve inanmaz) mısınız?"*

*Bu sözleri üzerine Nûh'u yine yalanladılar. Biz de Nûh'u ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık da âyetlerimizi yalanlayan şu münkirleri garkettik. Çünkü bunlar vicdanları körelmiş bir güruh idiler."*¹²

Nûh'a ait haberler en ziyade toplu olarak Hûd sûresindedir. Bu sûrenin 25. âyetinden başlayarak şöyle tebliğ buyurulmuştur: *"Şu da muhakkaktır ki biz, Nûh'u kavmine (peygamber) gönderdik. (O, kavmine), 'Ben sizi azaptan tahzîr eden, size kurtuluş yolunu bildiren bir peygamberim. Allah'tan başkasına sakın ibadet etmeyin! Hakikaten ben size elemli bir günün azabı(nın gelmesi)nden korkuyorum' (dedi). Bunun üzerine kavminden şu küfredenler zümresi, 'Biz seni ancak bizim gibi bir beşer görüyoruz. Sana tâbi olanları da ilk bakışta en rezillerimizden ibaret görüyoruz. Sizin bize fazla bir meziyetinizi de görmüyoruz. Belki biz sizi yalancı sanıyoruz' dediler. Nûh onlara dedi ki, 'Ey kavmim! (Açıkça söyleyin) eğer ben rabbim tarafından (verilmiş) bir beyyineyi haiz isem ve bana rabbim kendisinden bir rahmet vermiş de size (onu göreceğ göz vermeyip) kör bırakmış ise biz size onu (görmek) istemediğiniz halde zorla kabul mü ettireceğiz sanırsınız? Hem ey kavmim! (Bu irşadıma) karşı sizden bir mal da istemiyorum. Benim ücretim yalnız Allah'a aittir ve ben o iman edenleri kovucu değilim. Elbette onlar rablerine kavuşacaklar. Fakat sizi de ben câhillik eden bir cemaat görüyorum. Hem ey kavmim! Ben bunları kovarsam bana kim yardım edip Allah'tan beni kurtaracak? Bunu bir kere düşünmez misiniz? Ben size ne Allah'ın hazineleri yanımdadır ne de gaybı bilirim diyorum. Ben muhakkak meleşim de diyemem. Yine ben, gözleriniz horlamakta bulunan o kimseler hakkında, 'Allah onlara hiç hayır vermez' de diyemem. –Çünkü onların vicdanlarındaki imanı çok iyi bilen Allah'tır– bu halde ben hiç şüphesiz zalimlerden olurum!"* Şimdi

12 {el-A'râf, 7-59-64.} (إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ)

Nûh'un kavmi, 'Ey Nûh! Sen bize karşı hakikaten husumet ettin ve bize husumetini arttırdın. Eğer sözünde doğru isen bizi tehdit edegeldiğin azabı hemen şimdi bize getir' dediler. Nûh, 'Onu size (ben değil) dilerse Allah getirecektir ve siz O'nu âciz bırakacak değilsiniz. Ben size ne kadar öğüt vermek istedimse Allah sizi helâk etmek murat etmişse benim nasihatim size hiç menfaat vermez. (İyi biliniz ki) Allah rabbinizdir, en sonunda çaresiz O'na döneceksiniz! Yoksa (ey Nûh!) O azabı seni mi uydurdu diyorlar? (Sen de onlara), eğer ben uydurdumsa günahı bana aittir. Halbuki ben, sizin yüklemek istediğiniz suçtan her halde uzak bulunuyorum.'

Bir de Nûh'a vahyolunmuştu ki kavminden şimdiye kadar iman edenlerden başka hiç-biri iman etmeyecektir. Binaenaleyh işlemekte oldukları fenalıklarla sen endişelenme de bizim nezaretimiz altında ve vahy(ettiği)miz (tâlimat) dairesinde gemi yap! O zulmedenler hakkında bana hitap (şefaât) de etme! Çünkü onlar muhakkak batırılacaklardır.

Nûh gemiyi yapıyordu. O sırada kavminden herhangi bir güruh yanından geçtikçe onunla eğlenirlerdi. Nûh onlara, "Siz bizimle eğleniyorsunuz; sizin şimdi eğlendiğiniz gibi biz de ileride sizinle eğleneceğiz! Kime rûsvâ eden bir azap gelecek ve dâimî bir azap başına inecektir, ileride görürsünüz!" dedi. Nihayet emrimiz geldiği ve gemi fayrap olup yeryüzünden su feveran ettiği vakit biz Nûh'a, "Şimdi geminin içine her çiftten (erkek, dişi) iki tane, bir de aleyhinde hüküm geçmiş olan (oğlun)dan başka aileni ve iman edenleri yükle!" dedik. Maa-fâfih pek azından başkası iman etmemişti. Şimdi Nûh (gemiye bineceklere), "Haydi mecra-sında da, mersâsında da Allah'ın ismini anarak gemiye bininiz! Rabbim muhakkak gafûrdur, rahîmdir" dedi. Artık gemi, içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akıp gidiyordu. O sırada Nûh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna da, "Ey oğulcuğum! Gel bizimle bin! Kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi. Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım!" dedi. Nûh, "Bugün Allah'ın emrinden koruyacak yoktur. Meğer ki Allah rahmet eyleye!" dedi ve derhal bir dalga aralarına giriverdi. O da boğulanlardan oldu. (Tûfan tamam olunca Hak Teâlâ) tara-fından, "(Yere), ey arz suyunu yut! (Göge de), ey semâ suyunu kes!" emri verildi ve su çekildi, emir de icrâ olundu. Gemi de Cûdî (dağı) üstüne oturdu. O zalim kavme de, uzaklaşın" denildi.

Nûh rabbine nidâ etti de, "Yâ rab! Oğlum tabii benim ailemdendir. Hiç şüphesiz senin vaadin de haktır ve sen hâkimlerin fevkinde isabetle hükmedersin!" dedi. Hak Teâlâ, "Ey Nûh! (Kâfir) oğlun senin ehlinden değildir. O, (sâlih olmayan) kötü işlidir. Binaenaleyh hakikatine ilmin lâhik olmayan şeyi benden isteme! Ben seni cahillerden olmaktan menederim!" buyurdu. Nûh, "Rabbim! Hakikatini bilmediğim şeyi istemekten sana sığınırım! Allahım! Yoksa sen beni mağfiret etmez ve bana merhamet etmezsen ben dalâlete düşenlerden olurum!" diye niyaz etti. (Bunun üzerine Hak Teâlâ tarafından), "Yâ Nûh! Bizden sana ve maiyetindekilerden (üreyecek) birçok ümmete selâm ve birçok bereket ile (gemiden) in! Birçok ümmeti de ileride (dünya metâi ile) müstefit edeceğiz de sonra (küfürleri sebebiyle) onlara tarafımızdan elem verici bir azap dokunacaktır."¹³

13 (لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ) إِلَىٰ قَوْلِهِ تَعَالَى (قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ وَأَمَّا سُتْمُوعُهُمْ فَمَا يَسْمَعُ مِنَّا غَدَابَ الْيَوْمِ) [سورة هود: 25-48].

Müellif Buhârî, Nûh sûresine de tamamıyla işaret etmişse de biz onun yerine Hûd sûresinin yukarıdaki âyetlerini daha cemiyetli olarak nakil ve tercüme ettiğimiz için, Nûh sûresinin tercümesinden sarfınazar ettik.

İLYÂS, İDRİS ALEYHİME'S-SELÂM

Müellif Buhârî “İlyâs” ve “İdrîs” unvanlarıyla da iki bab açmıştır. İlyâs ile İdrîs isimleri, bir peygamberin iki adı mıdır? Yoksa bunlar ayrı ayrı birer peygamber isimleri midir? Bu hususta ihtilâf vardır. Buhârî'nin bu babında muallak bir rivayetine göre İbn Mes'ûd ile İbn Abbas, “İlyâs, İdrîs bir peygamberdir” demişlerdir. Hatta İkrime لَمِّنَ الْمُرْسَلِينَ وَإِنَّ الْيَاسَ suretinde yazılıdır demiş. İbn Mes'ûd'a göre Ya'kûb ismi nasıl İsrâil'den ibaret ise İlyâs da öylece İdrîs'tir. Bununla istidlâl ederek İbnü'l-Arabî, “İdrîs, Resûlullah'ın ceddi değildir, belki Benî İsrâil peygamberlerindendir. Çünkü İlyâs'ın Benî İsrâil'den olduğu hakkında haber vardır” demiştir. Ulemânın cumhuruna göre, İlyâs ile İdrîs iki müterâdif lafızdan ibaret değildir. Her ikisinin de ayrı ayrı müsemması vardır. İdrîs yukarıda bildirdiğimiz veçhile Nûh'un üçüncü derecede büyük babası olan Uhnûh'tur.

Buhârî, İlyâs için açtığı babında Sâffât sûresinin şu meâldeki on âyetini zikretmiştir: *“Şüphesiz ki İlyâs da gönderilen peygamberlerdendir. Habîbim! Yâdet o zamanı ki o, kavmine (Benî İsrâil'e), “(Ey kavimim!) Aklınızı başınıza toplayıp Allah'tan korkmuyor musunuz? Siz, yaratanların en güzel ve büyüğü olan Allah'a –ki O, hem sizin rabbinizdir hem de sizden önce (gelip geçen) babalarınızın rabbidir– ibadeti bırakıp da Ba'l (adlı put)a ibadet mi edersiniz?” demişti de kavmi onu yalanlamışlardı. Bu sebeple İlyâs'ın kavmi –içlerinden temiz yürekli ibâdullah müstesna olmak üzere– (azaba) hazır edilmişlerdir! Kendisinden sonraki nesiller arasında İlyâs adına da biz, güzel bir ün bıraktık! Tarafımızdan saadet ve selâmet İlyâs üzerine olsun! İşte bize sözüyle, özüyle bağlı olanları selâmımızla taltif eder, güzel ünle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandır.”*¹⁴

Muhammed b. İshak vesair siyer müelliflerinin beyanlarına göre Benî İsrâil peygamberlerinden Hazkîl aleyhi's-selâm'ın¹⁵ vefatı üzerine Benî İsrâil'de fenalıklar çoğalmış, halk putlara tapmaya başlamış. Bunun üzerine Hak Teâlâ, İlyâs peygamberi göndermiştir. Mûsâ'dan sonra gelen Benî İsrâil peygamberlerinin hepsi, zaman geçtikçe Tevrat ahkâmını unutan Benî İsrâil'e Tevrat'ın hükümlerini yenilemek üzere gönderilmişlerdir. Mûsâ'nın vefatından sonra onun yerine peygamber olan Yûşa' aleyhi's-selâm Şam'ı fethetmiş ve burayı Benî İsrâil esbât ve kabâili arasında taksim etmişti. Bunlardan bir kabile halkına da Ba'lebek ve mülhakâtı düşmüştü. İşte İlyâs peygamber, bu kabile halkına peygamber gön-

14 (وَإِنَّ الْيَاسَ لَمِّنَ الْمُرْسَلِينَ. إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَلَا تَتَّقُونَ) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ. إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ) {es-Saffât, 37/123-132.}

15 Hazret-i Mûsâ'nın vefatından sonra sırasıyla Yûşa' b. Nûn, Kâlib, Hazkîl peygamber gönderilmişlerdir.

derilmiştir. Ba'lebek halkı üzerinde o sırada hükümrân olan putperest melik tebaasını zorla bunlara tapmaya teşvik ederdi. Onun Ba'l adlı bir putu vardı.¹⁶ İlyâs peygamber ise halkı Allah Teâlâ'ya ibadete davet ederdi. Zalim hükümdarın gadrine uğrayan İlyâs peygamber nihayet kaçar ve köylerde gezerek Tevrat öğretir ve bu suretle gizli yaşardı.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, bu seyahati sırasında İlyâs bir köye uğramış. Benî İsrâîl'den bir kadının hânesine sığınmıştı. Misafir olduğu kadının Elyesa' b. Ahtub adlı ve hastalıklı bir çocuğu vardı. Kadın çocuğuna okutmak için İlyâs'ı gizlemişti. O da çocuğa dua etmiş ve şifa bulmuştu. Bunun üzerine Elyesa', İlyâs'a iman edip kendisinden ayrılmamış ve İlyâs'ın vefatında Benî İsrâîl'e peygamber olmuştur.

İDRÎS ALEYHI'S-SELÂM

Nûh'un babasının cediti (dedesi)dir. Nûh'un cediti değildir. Buhârî *Sahîh*'inde, her iki ciheti rivayet edenler bulunduğu işaret etmiştir. İdrîs bu cihetle Peygamber efendimizin cedit-i a'lâsıdır. Ulemânın cumhurunun re'yi budur. Buhârî, İdrîs'e dair açtığı babında, ¹⁷ *وَرَفَعْنَا مَكَانًا عَلِيًّا* ¹⁸ *“Biz İdrîs'i âlî bir mekâna yücelttik”* âyetini zikretmiştir ki, o âlî mekân dördüncü kat gökteredir. Hiç şüphesiz ki bu yükseliş peygamberler arasında İdrîs'e has ilâhî bir taltif olarak zikrolunmuştur. Gerçi İsâ peygamber de semaya yükseltilmişse de, ¹⁸ *إِنِّي مُتَوَفِّيكَ* kavli-i şerifinin zâhirini iltizam eden ulemâyâ göre, Hazret-i Mesîh öldürüldükten sonra ref olunmuştur. Binaenaleyh zîhayat olarak semaya ref olunmak İdrîs aleyhi's-selâmın müstesna bir hususiyeti bulunuyor. Şu kadar ki ulemânın cumhuru göre, İsâ aleyhi's-selâm da hayatta olduğu halde semaya götürülmüştür. Bu itibarla âlî hususiyete iştirak etmiş bulunuyor.

HÛD ALEYHI'S-SELÂM

Buhârî, Hûd peygamber için de müstakil bir bab açmıştır. İbn Hişâm'a göre Hûd'un adı Âbir'dir. Katâde'ye göre silsile-i nesebi şöyledir. Abdullah b. Rebâh b. Hulûd b. Âd b. Avs b. İrem b. Sâm b. Nûh. Hûd, Âdemoğullarının içinde Hazret-i Yûsuf istisna edilirse, Âdem'e en çok benzeyen bir simaya mâlikti. Hûd aleyhi's-selâm Âd kavmine ba'solunmuştu. Aşağıdaki âyetlerde görüleceği üzere Hûd peygamber de Âd kavmi efradındandı.

Âd kavmi, Arab-ı bâide'den yani helâk ve munkarız olan Arap akvâmındandır. Asıl Âd, onların melikinin ismi idi. Sonra bu isim kabileye verilmiştir. Kabilenin meliki olan Âd aya tapardı. Kabilesini de bu yola sevkederdi. Bunun üzerine Hûd peygamber

16 Putun bulunduğu şehrin adı ibtidâ Bek idi. Sonraları her iki isim terkip edilerek elyevm mevcut olan şehre Ba'lebek denilmiştir.

17 Meryem, 19/57.

18 Âl-i İmrân, 3/55.

ba'solunmuştur. Kur'an'ın hitaplarından öğrenildiği üzere Hûd, kavmini tevhide davet eder, şirkten meneylerdi.

Müfessirler ve siyer müellifleri Âd'ı, Âd-ı Ülâ ve Âd-ı Uhrâ diye ikiye ayırırlar. Hûd aleyhi's-selâmın ba'solunduğu Âd, Âd-ı Ülâ'dır. Bunu aşağıdaki âyetlerde göreceğiz. Necm sûresinin 50. âyetinde Allah'ın, Âd-ı Ülâ'yı helâk ettiği sarahatle haber verilmiştir. Kur'an'da zikrolunan bütün Âd ile Hûd'a ait müşterek vâkıalar hep Âd-ı Ülâ'ya aittir.

Âd-ı Ülâ'nın helâkından sonra bundan kurtulanların nesillerinden de ikinci Âd türemiştir ki bunlar da Zemahşerî'ye göre "*Zât-ı İrem*"dir. İmam Müberred de bu Âd-ı Uhrâ'nın Semûd kavmi olduğunu bildirir. Taberî de Âd-ı Uhrâ'nın Mekke'de Amâlika ile beraber olan Lukaymoğulları'dır demiş.

Âd kavminin meskenleri hakkındaki rivayetler müteaddittir: Ahkâf sûresinde Hûd'un, kavmini Ahkâf ile (medîd ve yüksek kum yığınlarıyla) inzâr ettiği bildirildiğine, Ahkâf'ın da -İbn Abbas'tan bir rivayette- Uman¹⁹ ile Mehre arasında bulunduğu göre, Âd kavminin meskeni hakkında en kuvvetli rivayetin bu olması icap eder.

Tarihin bilinmez karanlıklarına karışan bir milletin hayatı hakkında pek çok efsane naklolunduğu gibi, Âd kavmine dair Kur'an haricindeki haberler de hep böyle efsanevî birer mahiyet arzederler. Bu cihetle Hûd'a dair izahımızı Buhârî'nin Hûd babında zikrettiği âyetlere tahsis edeceğiz.

Buhârî, Hûd aleyhi's-selâma tahsis ettiği babın unvanında ilk önce Hûd sûresinin 50. âyetiyle başlayıp onu takip eden âyetlere işaret ediyor ki meâlleri şöyledir: "*Biz Âd'a da (nesep) kardeşi Hûd'u (peygamber) gönderdik. Hûd onlara, 'Ey kavmim! Allah'a ibadet ediniz. Sizin Ondan başka bir ilâhınız daha yoktur. Siz (Allah'tan başkasına ibadet etmekle) hiç şüphesiz ki O'na iftira etmiş oluyorsunuz. Ey kavmim! (Sizi tevhide davet etmekle) bunun için, sizden bir ecir istemiyorum. Benim ecrim ancak beni yaratan (Allah'a) aittir. Artık hâlâ akıllanmayacak mısınız? Hem ey kavmim! Rabbinizin mağfiret etmesini isteyiniz! Sonra O'na tövbe ile müracaat edin ki, üzerinize gökyüzü bol bol yağmur indirsin! Kuvvetinize kuvvet katsın da sizi çoğaltsın! (Geliniz) mücrimler vaziyetinde geri dönüp gitmeyiniz!*" dedi. Hûd'un kavmi, "*Ey Hûd! Sen bize (nübüvvetin hakkında) açık bir delil getirmedin. Artık biz de senin sözünle ilâhlarımızı bırakamayız. Sana elbette inanmayız da. Şimdi biz (her sözü bırakarak) yalnız şunu deriz ki, herhalde ilâhlarımızın bir kısmı seni fena halde çarpmıştır*" dediler. Hûd, "*İşte ben Allah'ı şahit tutuyorum, siz de şahit olunuz! Ben Allah'tan başka -sizin şerik koştüğünüz bâtil- ilâhlardan uzak bulunuyorum. Şimdi (hepiniz bir araya toplanın da) bana istediğiniz hileyi yapın! Sonra bana aman zaman da vermeyin! İyi biliniz ki ben, benim rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a güvenmişimdir. Yeryüzünde gezen hiçbir mahlûk yoktur ki onun nâsiyesini O tutmuş olmasın. (Varlığı üzerinde hâkim bulunmasın). Şüphesiz ki rabbim doğru bir yol üzerinde (hak ve adalet üzere)dir. Şimdi siz (imandan) yüz çevirerseniz (benim için bir*

19 Yemen'de bir şehir adı olan bu kelimeyi lûgat âlimleri tahfif ile Uman zaptederler.

beis yoktur. Çünkü) *ben, size gönderilmiş olduğum risâlet vazifesini size tebliğ etmiş bulunuyorum. Hem rabbim sizin yerinize başka bir kavmi getirir de siz O'na hiçbir surette zarar veremezsiniz. Muhakkak ki, rabbim her şeye karşı murâkıptır (sizin her hareketinize vâkıftır).*

Vaktâ ki (Âd kavminin helâk ve azabına dair) *emrimiz geldi. Hûd'u ve maiyetinde iman etmiş olanları tarafımızdan bir rahmet ve nimetle kurtardık ve onları en şiddetli bir azaptan halâs ettik (ki, Âd kavmini boğup öldüren rîh-i sarsar ve azgın bir rüzgârdır). İşte şu Âd (kavmi) rablerinin âyetlerini inkâr ettiler ve peygamberlerine isyan eylediler de onlar, her inatçı ve kükremiş kâtilin emri sıra gittiler. Hem bu dünyada bir lânetle takip edil(ip helâk olun) dular, hem de kıyamet gününde ayrı bir lânete uğradılar. İyi bilmelidir ki Âd, rablerine hakikaten küfretmişlerdi. Varsın Hûd'un kavmi olan Âd, (Allah'ın rahmetinden) uzaklaşıp gitsin!”²⁰*

Âd kavminin zulüm ve inkâr vadisindeki fenalıklarına ve haşmetli hayatlarına da Şuarâ sûresinde şöyle işaret olunmuştur: “Âd (kavmi) gönderilen peygamberleri tekzip etmişlerdi. İşte o zaman Âd'a, onların kardeşi Hûd peygamber şöyle demişti: ‘Allah’tan korkmaz mısınız? İyi biliniz ki ben size gönderilen emniyetli bir peygamberim. Binaenaleyh Allah’tan korkunuz ve benim sözümü dinleyiniz (bana itaat ediniz)! Ben sizi irşadımdan dolayı sizden bir ücret de istemiyorum. Benim ecrim yalnız âlemlerin rabbi olan Allah’a aittir. Siz her şâhikaya yüksek bir burç bina edip eğlenir misiniz ve güya muhalletmişsiniz gibi müstahkem saraylar da ediniyorsunuz. (Ukûbet etmek üzere) halkı yakalayınca da merhametsizce (kılıç, kırbaç darbeleri altında) tutu(p inleti)yorsunuz. Artık Allah’tan korkunuz, sözlerimi tutunuz! O Allah’tan korkunuz ki O, sizi bildiğiniz nimetlerle teyit etmiştir: Allah (sürülerle) mevâşî, (birçok) evlât, (cennet gibi) bahçeler, akar sularla size imdat etmiştir. Şimdi ben elbette (bu nimetlere küfreden) sizlere büyük bir günün azabı (gelmesi)nden korkuyorum.’ Hûd’un bu sözleri üzerine Âd, ‘Ey Hûd! Sen hâ va’zetmişsin, yahut va’zedenlerden olmamışsın, bize göre ikisi de birdir. Senin bize bildirdiğin şeyler, vaktiyle eskilerin ortaya koyduğu yalanlardır. Hiç şüphesiz biz (şu hayatımızla) ta’zîb olunmayız’ diye Hûd'u tekzip ettiler de biz de onları (rüzgârla) kırıdık geçirdik. Şüphesiz bu vâkıada büyük bir ibret vardır. Öyle iken ekserisi iman eder olmadı ve şüphesiz ki rabbın elbette azîz ve rahîmdir.”²¹

Siyer müellifleriyle müfessirler bu âyetlerden istifade ederek, Âd kavminin rüesâsi zengin, servet sahibi olduklarını, saraylara, yüksek ihtişamlara mâlik olup halkı angaryalar ve gûnâgûn zulümler, işkenceler altında çalıştırdıklarını kaydetmişlerdir.

Bundan sonra Buhârî, Hûd aleyhi's-selâmın Âd kavmini (Ahkâf = Şihr sahasındaki medîd ve mürtefi' kum yığınları) ile inzâr edip korkuttuğu hakkındaki Ahkâf sûresinin şu meâldeki âyetlerini zikrediyor. “(Habîbim! Kureyş müşriklerine) Âd'ın kardeşi (Hûd'u) da anlat! Hûd, kavmini Ahkâf ile korkutmuştu –gerçi Hûd'dan önce ve sonra da nice peygamberler geçmiştir ya– Hûd, kavmine, ‘Sakin Allah’tan başka hiçbir şeyi mâbud tanımayınız,

20 {Hûd, 11/50-60.} (وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِعَادٍ قَوْمِ هُودِ)

21 {eş-Şuarâ, 26/123-140.} (كَذَّبَتْ عَادُ الْمُرْسَلِينَ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ)

İrem denilen Semûd kavmidir. Hûd peygamber, kavminin helâkinden sonra bir müddet daha yaşamış, sonra ölmüştür. Vefatında yüz elli yaşında idi. Hatîb, İbn Abbas'tan rivayet ederek, dört yüz altmış yaşında öldüğünü bildirmiştir. Hûd ile Nûh arasında sekiz yüz altmış senelik bir fâsıla bulunduğu haber veriliyor. Hûd'un mahall-i vefatı hakkında ihtilâf edilmiştir. İbn Sa'd *Tabakât*'ında Hadramut bilâdından Şihr'de vefat ettiğini bildirmiştir. Bundan başka rivayetler zayıftır. Âd kavminin bedenî teşekkülleri, güçleri, kuvvetleri, boy-ları, bosları hakkında Kur'an haricinde pek çok mübalağalı rivayet vardır. A'râf sûresinde *وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً*²⁶ kavlı-i şerifidir ki *Allah size kuvvetçe ziyade inbisât verdi* demektir.

Yukarıda zikrettiğimiz âyetlerden sonra Buhârî, İbn Abbas radiyallahu anhtan, نصرت *Ben poyraz rüzgârıyla nusret olundum. Âd kavmi de lodos ve karayel ile öldürüldüler*²⁷ hadisini rivayet etmiştir. Poyraz veya gündeğusu ile Resûlullah nusret olunması, Ahzâb Gazâsı'na ait ilâhî nusrettir. Ebû Süfyân ordusunun Medine'yi muhasarası hengâmında bir gece Allah tarafından şiddetli bir gündeğusu rüzgârı çıkarak Kureys ordusunun altını üstüne çevirmiş ve bu fırtına ile de panik başlayıp hezimetle neticelenmiştir. Ahzâb Gazâsı'na bakınız!

ZÜLKARNEYN

Müellif Buhârî "Enbiyâ" bahsinde Hûd peygamberden sonra "Ye'cûc ve Me'cûc" başlığı ile açtığı bir babında Zülkarneyn ile şeddine işaret etmek üzere aşağıdaki hadisi rivayet etmiştir.

1372

عَنْ زَيْنَبِ ابْنَةِ جَحْشٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَرِغًا يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَيُلِّ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرِّ قَدْ اقْتَرَبَ فَتَحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدْمٍ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذِهِ وَحَلَقَ بِإِصْبَعِهِ الْإِبْهَامَ وَالَّتِي تَلِيهَا قَالَتْ زَيْنَبُ ابْنَةُ جَحْشٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَهْلِكَ وَفِينَا الصَّالِحُونَ قَالَ نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْحَبْتُ.

TERCÜMESİ

(Peygamberimiz'in kadınlarından) Zeyneb bint Cahş radiyallahu anhâdan gelen rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere telâşla Zeyneb'in

26 {el-A'râf, 7/69.}

27 {B3343 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 6.}

yanına girerek, “Lâ ilâhe illallah, vukuu yaklaşan bir şerden, büyük bir fitne-
den dolayı vay Arap’ın haline? Bugün Ye’cûc ve Me’cûc’ün seddinden şunun
gibi bir delik açıldı!” buyurdu da baş parmağı ile onu takip eden (şehâdet)
parmağını halkaladı. Bunun üzerine Cahş kızı Zeyneb, “Yâ Resûlellah! İçi-
mizde bu kadar sâlih (kimse)ler varken biz helâk olur muyuz?” diye sordu.
Resûlullah, “Evet! Fisk ve fücûr, fuhuş ve mâsiyet çoğaldığı zaman (helâk olur-
sunuz!)” diye cevap verdi. {B3346 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 7.}

İ Z A H I

Bu hadisin, *Sahîh-i Buhârî*’deki babının unvanı Ye’cûc ve Me’cûc kıssasıdır. Bu iki
şimal kavminin zulüm ve tecavüzüne karşı Türkler’in yardımıyla Zülkarneyn tarafından
tarihin en uzak devirlerinde bir sed yapılmış olduğundan, Zülkarneyn ise muhtar olan bir
kavle göre, peygamberlerden sayıldığından, bu münasebetle müellif bu hadisi bu babında
zikretmiştir.

Bu hadisten evvel de Buhârî babının unvanında Kehf sûresinin Zülkarneyn ile
Ye’cûc ve Me’cûc kıssasına dair olan âyetlerini zikir ve tefsir ederek asıl tarihî vâkıya
temas etmiştir. Biz de bu izahımızda müellifin tefsirine göre bu âyetleri nakil ve ter-
cüme ediyoruz: “*Bir de (yahudiler imtihan için) sana (kadim bir tarih olmak itibarıyla)*
Zülkarneyn’den sorarlar. Sen onlara de ki, ‘Size ondan da haber vereceğim.’ (Allah Teâlâ şöyle
buyurur:) *Biz, Zülkarneyn için yeryüzünde bir hayli kudret ve kuvvet tahsis ettik ve ona her*
şeyden (yüksek gayesine eriştirecek maddî ve mânevî) vasıtalar verdik. O da (ilk önce garba
doğru) bir yol takip etti. Tâ gün batısına (batının meskûn mıntıkasına vardı. Oraya) varınca
güneşi balçıklı bir su havzası içine batıyor (gibi) gördü ve orada bir kavim buldu. Biz ona, ‘Ey
Zülkarneyn! (Bu kavmin haline göre) ya onları ta’zîb edersin yahut haklarında (af ve ihsan
ile) güzel bir yol iltizam edersin!’ dedik. O da, ‘Her kim zulmederse, muhakkak onu ta’zîb
ederiz. Sonra o zalim, rabbine iade olunur. Bir de Allah onu görülmedik, bilinmedik bir azap
ile ta’zîb eder. Ama herhangi bir kişi de iman edip iyi iş işlerse, ona da en güzel mükâfat vardır
ve ona emirlerimizden en kolayını söyleriz’ dedi.”

Zülkarneyn (mağribde bu suretle hükümran olduktan) sonra (şarka ulaştırılan) bir
yola düştü. Tâ gün doğuya (doğunun meskûn yerine kadar gitti, oraya) varınca o, güneşi bir
kavim üzerine doğuyor buldu ki biz onlara güneşin karşısında (onun tesirinden) koruyacak
*(libas, bina gibi) bir siper yapmamıştık, (bir çit yapmasını bile müyesser kılmamıştık).”*²⁸

28 Zülkarneyn’in gerek burada şarkta, gerek bundan önce garpta tesadüf ettiği kavimlerin pek iptidai ve
müşrik oldukları Kur’an’ın beyan tarzından anlaşılıyor. Hele şarktaki kavmin yeme içme ve giyme gibi
medenî maîşetten ve güneşten tehaffuz edecek en iptidai kulübeden mahrum oldukları bildirildiğine
göre, bunların zenciler ve hatt-ı istivâya yakın halk zümreleri oldukları pekâlâ anlaşılır. Bunun haricin-
deki efsanevî rivayetler tamamıyla vâhîdir, İsrâîlî haberlerden ibarettir.

“İşte Zülkarneyn’in şarktaki bu hükümrانlık menkıbesi garptaki gibidir. Onun yanında (asker, harp âlâtı, saltanat esbâbı olarak) *daha neler vardı ki onun tamamını biz(im ilmimiz) ihâta ediyor. Sonra Zülkarneyn* (mağrible meşrik arasında cenuptan şimale doğru üçüncü) *bir yol takip etti. Nihayet* (Türk ilini şark tarafından tahdit eden) *iki set (dağ) arasına* (vardı. Buraya) *varınca bu dağların birinde* (Türk ırkından)²⁹ *bir kavim buldu ki onlar* (da kendi dillerinden başka söylenilen) *bir sözü zor anlıyorlardı. Bunlar* (tercümanları vasıtasıyla), ‘Ey Zülkarneyn! Ye’cûc ve Me’cûc (denilen iki kavim) *diyarımızda* (hayvanlarımızı çalmak, mahsullerimizi tahrip etmek suretiyle) *fesat yapıyorlar. Onlarla bizim aramıza bir set yapmak üzere sana biz bir ücret versek olur mu?’ dediler. Zülkarneyn, ‘Rabbimin beni mâlik kıldığı mal ve iktidar çok hayırlıdır* (ücrete ihtiyacım yoktur). *Binaenaleyh siz bana icap eden kuvvetle* (inşa levazımıyla) *yardım ediniz! Ben de* (ey Türkler) *sizinle onların arasına sağlam bir mani yapayım. Haydi bana büyük demir parçaları getiriniz!’ dedi. (Getirdiler) yapı işi başladı, iki dağın iki tarafı birleşinceye kadar Zülkarneyn* (demirleri kullanmış) *ve halka, ‘Haydi körükleyin!’ diye kumanda etmiştir. Körüklenen şeyi ateş haline getirince, ‘Bana erimiş bakır getiriniz de* (icap eden) *yerlerine dökeyim’ demiştir. (Seddin inşası tamam olunca), ‘Artık şimdi onu ne aşmaya muktedir olurlar, ne de delmeye güçleri yetiştir!’ diye temin etmiştir. Sonra Zülkarneyn, ‘İşte bu* (metin set) *rabbim tarafından* (kullarına ihsan buyurulan) *bir rahmettir. Fakat her ne zaman rabbimin emri gelirse, onu yerle yeksân eder. Rabbimin vaadi ise haktır’ demiştir.*”³⁰

Buraya kadar nakil ve tercüme ettiğimiz bu âyetlerdeki Zülkarneyn ile Ye’cûc ve Me’cûc hakkında da kısa mâlûmat vereceğiz. Zülkarneyn İskender’in lakabıdır. Bu lakabın verilmesi hakkında “karn” kelimesinin lugavî medlûlü itibariyle birçok sebep söylenmişse de Kur’an’ın yukarıda gördüğümüz tebligatına göre, bu cihangirin dünyanın hem garbına, hem şarkına sahip olması, bu muhteşem lakabı almasının en doğru sebebi olarak kabul edilmelidir.

Zülkarneyn’in hüviyetini tayinde müteaddit rivayetler vardır. Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr*’inde bunları şöyle bildiriyor: Bunlardan birisi Yunânî İskender Filkos olmasıdır. Râzî bunun şark ve garba şâmil bir hükümrانlığı haiz olmasını ve diğer tarihî hayatını Kur’an’ın tebligatıyla mukayese ederek Zülkarneyn ile murat, Yunânî İskender Filkos olduğu neticesine varıyor. Fakat Kur’an’da zikrolunan Zülkarneyn’in belki de nübüvvet makamını haiz bir sâlih cihangir olduğu Kur’an’ın müteaddit yerinde (yâ Zelkarneyn) hitaplarıyla anla-

29 Müfessir Dahhâk, “Zülkarneyn’in bu üçüncü seferinde mülaki olduğu kavim Türk ırkındandır” demiş. Süddî de, “Türk, Ye’cûc ve Me’cûc’dan ayrılmış Türkistan’da devlet kuran bir soydur” demiştir ki seddin öbür tarafında kalan Ye’cûc ve Me’cûc’un da Moğollar olması icap eder. Katâde’ye göre, şimal akvamı yirmi iki kabile olup bunlardan birisi Türk’tü. Seddin inşasından sonra Türk, seddin haricinde öbürleri dahilinde kalmıştır.

Tarihçilere göre, Nûh aleyhi’s-selâmın evlâdı üçtür: Sâm, Hâm, Yâfis. Sâm, Arap’ın, Acem’in, Rum’un babasıdır. Hâm, Habeşîler’in, Zencîler’in, Nubîler’in; Yâsif de Türk’ün, Hazer’in, Sakâlibe’nin, Ye’cûc ve Me’cûc’un babasıdır.

30 {el-Kehf, 18/83-98.} {وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا} إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقُرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا} إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا}

şıldığından ve Yunânî İskender'in çok mazbut olan tarihî hayatında öyle bir set yaptığı kaydedilmemiş bulunduğundan müfessirlerin pek çoğu Zülkarneyn'in Yunânî İskender olduğunu kabul etmemişlerdir.

Yine Râzî, *Tefsîr*'inde Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin *el-Âsârü'l-bâkiye*'sinden naklen Zülkarneyn'in Yemen'de hükümrân olan Himyerîler'den Ebû Kerb Şems b. Ubeyd b. Efrikîş olduğunu, bunun da âlemşümül bir saltanatı haiz bulunduğunu bildiriyor. Himyerî bir şairin,

قد كان ذو القرنين جدي مسلما ملكا علا في الأرض غير مفند

بلغ المشارق والمغارب يبتغي أسباب ملك من كريم سيد³¹

şiiriyle de istidlâl ediyor. Yine Ebû Reyhân, Ezvâ' ki "zî" kelimesiyle kullanılan isimlerdir. Yemen hükümdarları arasında şâyidir: Zûnüvas, Zünnûn, Zülmenâr, Zûyezen gibi diyor. Bu büyük Türk âliminin sözü daha kuvvetlidir.

Şurası müttefekun aleyhtir ki Zülkarneyn sâlih bir kişi idi. Hazret-i Ali'den, "Zülkarneyn melik midir, nebî midir?" diye sorulmuş da "Ne meliktir, ne nebî, o sâlih bir kim-sedir" demiştir.

Zülkarneyn Aksâ-yı Mağrib'e vardığında güneşin balçıklaşmış siyah bir su havzasına gurub ettiğini gördüm demesi hakikaten güneş böyle bir gölcüğe inmiştir demek olmayıp öyle görünmüştür demek olduğuna tercümede işaret ettik. Çünkü küremizden kerrât ile büyük güneşin ufkumuzun bir köşesindeki bir gölcüğe inmesi müsteb'addır. Zülkarneyn'in Aksâ-yı Mağrib'le şarkta ve cenuptan şimale doğru seyahatinde mülaki olduğu kavimlerin kimler olduklarını yukarıda not olarak izah ettik.

Bu set nerededir, bugün mevcut mudur? Tarihî setler müteaddit olduğu için Kur'an'da adı geçen şeddin bunlarla karıştırıldığı anlaşıyor. Bunlardan en meşhurları Çin Seddi ile Yemen'deki Sedd-i Me'rib'dir ki bunlardan Çin Seddi ki 1200 mil imtidadında olduğu söyleniyor. –Beyzâvî'nin *Tefsîr*'inde bir rivayet olarak nakledilmiş bulunmasına rağmen– hiç şüphesiz Zülkarneyn seddi değildir. Bunun Kur'an'ın haber verdiği müstesna inşa tarzıyla Çin Seddi'nin mimari ve âdi tarzı arasında büyük bir fark vardır ve Çinliler tarafından inşa edilmiştir. Sedd-i Me'rib de değildir. Onun tarz-ı inşası da tarihî haberlere ve incelenen âsâr-ı bâkiyesine göre, her iki set arasında fark vardır. Yine Beyzâvî'nin naklettiği Ermenistan ile Azerbaycan'ın iki dağı arasındaki Demirkapı da değildir. O da Derbend'de vâkidir. Ebüssuûd da bunu reddediyor. *Sahîh-i Buhârî*'nin en son şârihi Fâzıl Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî*'de Zülkarneyn seddi hakkında bütün bu ihtimalleri sayıp reddettikten sonra Kur'an'ın haber verdiği bu seddin Buhârâ'nın ortasında *Kokya* dağı ittisâlinde olduğunu haber veriyor ki bu da bir ihtimal olmaktan ileri gidemiyor. Kur'an'ın nazmında bu

31 Zülkarneyn, benim müslim olan ceddimdir. O, bilâpervâ yeryüzünde âlî bir melik oldu. Kerîm olan ulu Allah'tan mülk ve saltanat esbabını dileyerek şark ve garbın bütün ülkelerine erişti.

seddin mahalli sarihan bildirilmediği ve bütün âsâr-ı bâkiyesi bulunmadığı için müellifler hep bu ihtimaller içinde dönüp dolaşmışlardır.

Evet, bu sed, çok eski bir tarihin zulmetleri içine gömülmüştür. Bugün onun vücuduna kılavuzluk edebilecek hiçbir eser de yoktur. Esasen Kur'an, bunun Ye'cûc ve Me'cûc'un hurucuna kadar devam edeceğini ve bu iki kavmin hurucuna ebedî surette mani olacağını bildirmiş de değildir. Kur'an'dan öğrendiğimiz, bu set tarihî hayatını yaşayıp harabîsine Allah'ın emir ve iradesi taalluk edince hâk ile yeksân olacağıdır. Kim bilir, tarihî istiksâların erişemediği herhangi bir devirde arzın nasıl bir tahavvülüne uğramıştır. Kur'an'ın nazmından öğrendiğimiz bir şey varsa, o da bu seddin şimalde bulunmasıdır. Kur'an'ın nazmından delâleten anlaşıldığı üzere, Zülkarneyn'in üçüncü seferinin cenuptan şimale doğru vukuu bunu teyit eder.

Sonra Zülkarneyn'in üçüncü seferinde mülâki olduğu ve kendi dillerinden başka bir dil ile görüşemeyen kavmin Türkler olduğunu yukarıda bir hâşiyemizde Dahhâk, Süddî, Katâde gibi müfessirlerden nakletmiştik. Binaenaleyh Zülkarneyn'in mimari nezaret ve irşadı dairesinde Türkler'in demirden, bakırdan hayretbahş bir set yapmış olmaları muadelesiyle Türkler arasında şâyi olan demir, çelik ve bakır gibi madenî sanayiin kadim tarihin tâ bu karanlık devirlerinde başlamış olması neticesine varabiliriz. Bütün bu riyazî muadelelere istinaden ilk devirlerde Türkler'in beşeriyetin halâskârı olduklarını da söyleyebiliriz. Çünkü zaman zaman kendi mallarını, canlarını nehb ü gârat eden Ye'cûc ve Me'cûc adında iki vahşî şimal kavmine karşı kendilerini siper ederek dünyayı bunların zulüm ve i'tisâfından Türkler korumuş bulunuyor demektir ve ³² هَذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي kavl-i şerifi ile de Türkler'in bu tarihî hizmetleri beşeriyet için ilâhî bir rahmet olmakla tavsif buyurulup ³³ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ âyeti mûcibince beşerin inkıraz zamanı gelip çatığında Türk kudreti oradan çekilmiş olacak, sonra ³⁴ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ âyet-i kerîmesi delâletiyle *Ye'cûc ve Me'cûc'ü tutan set* (Türk kudreti) *açılınca şimalin vahşî kurtları her tarafından saldıracaklardır* buyuruyor ki hiç şüphesiz bu, ³⁵ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ nazm-ı mübînî mûcibince mev'ûd olan bir âkıbet erişecek, Ye'cûc ve Me'cûc tarihten silinecek demek olur.

YE'CÛC VE ME'CÛC

Bütün tarihçilerin ittifakla bildirdiklerine göre Yâfes zürriyetinden iki kabiledir. Tevrat'ta bu suretle bildirildiği gibi Vehb b. Münebbih de Yâfes evlâdından olduklarına kanidir. ³⁶ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ kavl-i şerifinde yeryüzünü fesada verip kana

32 el-Kehf, 18/98.

33 el-Kehf, 18/98.

34 el-Enbiyâ, 21/96.

35 el-Enbiyâ, 21/97.

36 el-Kehf, 18/94.

boyayan Ye'cûc ve Me'cûc'ün yalnız iki kabile değil, cemi sîgasıyla vârit olduğuna göre, müteaddit kabilelerden müteşekkil kalabalık bir çapulcu halîtasından ibaret olduğu anlaşılır. Müfessir Katâde'nin de yirmi bu kadar kabileden müteşekkil olduklarını söylediğini yukarıda görmüştük. Avrupalılar arasında “*Kâl Mikâl*” denildiği gibi İbn Haldûn da *Mukaddime*'sinde “*Guğ Mâğûğ*” diyor ki Frenkler'den alınmış bir tabirdir. Rahmetli Hamdi Yazır da şöyle diyor: Tarihin orta devrini açan mil el ve akvamın umumi muhâcereti zamanında Garbî Roma İmparatorluğu'nu istilâ eden (Hunlar'a) Frenkler böyle demişlerdir ki barbar tabirinden daha şiddetli demek olur. Yeryüzündeki insanların yüzde doksanına kadar ekseriyeti Ye'cûc ve Me'cûc olduğunu nakledenler de vardır. Ebû Hayyân da “Bunların adet ve eşkâlî hakkındaki sözlerin hiçbirisi doğru bir haber değildir” diyor.

Hindistan'ın en benâm âlimlerinden Mehmed Enver el-Keşmîrî (ö. hicrî 1352) *Feyzül-bârî*'de Ruslar'ın Ye'cûc, İngiliz'le Almanlar'ın da Me'cûc zürriyetinden olduklarını, binaenaleyh Ye'cûc ve Me'cûc'ün hurucu mükerreren vâki olduğu, Kur'an'da mezkûr ve mev'ûd olan hurucun âhir zamanda vâki olacağını ve bu hurucun en şiddetli olacağını yazıyor. Bu muazzam üç milletin Ye'cûc ve Me'cûc olduğunu iddia eden Keşmîrî merhum sağ olsaydı da bu üç milletin bugün birbirine girdiğini ve birbirlerinin medeniyet mâmurelerini yerle yeksân ettiğini görseydi bu tahripkâr hareketin hiç şüphesiz eşrât-ı sâatten olan o şiddetli huruç hareketi olduğunu iddia ederdi sanırsınız. Fakat gelmiş geçmiş bir şeyi bugünkü vâkıalara tatbik etmek doğru değildir.

Ebû Hayyân'ın dediği gibi bütün bunlar ilmî bir esasa istinat etmeyen mütalaalardır.

Buraya kadar gördük ki Ye'cûc ve Me'cûc beliyyesi bütün beşeriyete şümullü bir âfettir. Halbuki izahıyla meşgul bulunduğumuz Zeyneb hadisinde ise Peygamber efendimiz, “*Yaklaşan bir fitnenin şerrinden vay Arap'ın haline! Şu saatte Ye'cûc ve Me'cûc'ün seddinden bir menfez açılmıştır*”³⁷ buyurup Ye'cûc ve Me'cûc'den erişecek musibeti Arap'a tahsis buyurmuşlardır. Bu tahsis Ye'cûc ve Me'cûc hâilesiyle ve bunları önlemek üzere yapılan setten bir menfez açılması tabiriyle hakikaten bu hâile kastolunmayıp belki buna benzer bir fitnenin pek yaklaştığı ve kendisiyle ilk iki halifesinin hilâfeti zamanları geçtikten sonra Hazret-i Osman'ın şehâdetiyle o fitneden ilk kapının açıldığı mânası kastedilmiş ve bunu birtakım müessif hadiseler takip etmiştir demek olur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَا آدَمُ فَيقُولُ لَبَيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ فِي يَدَيْكَ فَيقُولُ أَخْرَجَ بَعَثَ النَّارَ قَالَ وَمَا بَعَثَ النَّارَ قَالَ مِنْ كُلِّ

أَلْفٍ تِسْعِمِائَةٍ وَتِسْعَةٍ وَتِسْعِينَ فَعِنْدَهُ يَشِيبُ الصَّغِيرُ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنَّا ذَلِكُ الْوَاحِدُ قَالَ أَبَشِّرُوا فَإِنَّ مِنْكُمْ رَجُلًا وَمَنْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ أَلْفًا ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبْعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا فَقَالَ أَرْجُو أَنْ تَكُونُوا نِصْفَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا فَقَالَ مَا أَنْتُمْ فِي النَّاسِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جِلْدٍ ثَوْرٍ أَبْيَضَ أَوْ كَشَّعْرَةِ بَيْضَاءٍ فِي جِلْدٍ ثَوْرٍ أَسْوَدَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Kıyamet günü) Allah Teâlâ, Âdem (atamız) a, "Yâ Âdem!" diyecek, o da icâbet ederek, "Yâ rab! Fermanına mükerreren icâbet ve mülâzemet eder ve her emrini infaza daima kıyam ve mübâderet eylerim ve her hayır, senin emir ve fermanında tecellî eder" diyecek. Bunun üzerine, Allah Teâlâ, "Cehenneme girecekleri (halk arasından) seçip gönder!" buyuracak. Âdem peygamber, "Yâ rab! Cehenneme gönderileceklerin miktarı ne kadardır?" diye soracak... Allah Teâlâ, "Her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu!" diye cevap verecek ve Cenâb-ı Hak Âdem'e böyle buyurduğu sıra (bunun verdiği şiddetli korkudan) güya çocuk ihtiyarlayacak, her gebe kadın da çocuğunu düşürecek ve o anda, "Habîbim! Mahşer halkını (korkudan) sarhoş sanırsın! Halbuki onlar hiç de sarhoş değildir. Ancak o sekr, Allah'ın şiddetli (emrinin neticesi duyulan) azab(ın bir eseri)dir." Resûlullah'ın huzurunda bulunan ashap, "Yâ Resûlellah! O (binde) bir hangimiz olabilir?" diye sordular. Resûlullah, "Size müjdeler olsun, sizden bir kişiye mukabil Ye'cûc ve Me'cûc'den bin kişi (cehenneme gönderilecektir)" buyurdu. Sonra da, "Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin eder de kati olarak umarım ki, siz (Muhammed ümmeti) ehl-i cennetin dörtte birini teşkil edesiniz!" diye müjdeledi. Bunun üzerine biz, "Allahüekber" dedik Bunun üzerine Resûlullah, "Umarım ki ehl-i cennetin üçte biri olasınız!" buyurdu. Biz yine tekbir getirdik. Bunun üzerine de, "Umarım ki, ehl-i cennetin yarısı olasınız!" buyurdu. Biz de tekbir getirdik. En sonu Resûlullah, "Siz mahşer halkının umumuna kıyas edilince, ancak siz bir beyaz öküzün derisi üzerindeki siyah bir tüy mesabesindesiniz ya da siyah bir öküz derisinde sanki beyaz bir tüy" buyurdu.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّكُمْ تُخْشَرُونَ حُفَاةَ عُرَاةٍ غُرْلًا ثُمَّ قَرَأَ كَمَا بَدَأْنَا
أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ وَأَوَّلُ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ وَإِنَّ أَناسًا
مِنْ أَصْحَابِي يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ أَصْحَابِي أَصْحَابِي فَيَقَالُ إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ
عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ
إِلَى قَوْلِهِ الْحَكِيمِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Siz (kabirden kalktığınızda) ayağınız çıplak, vücudunuz üryan, (anadan doğma) erlik yeriniz sünnetsiz olarak haşrolunacaksınız!” buyurmuş. Sonra Resûlullah, “Kıyamet koptuğu gün biz, gök (tabakaların)ı, kitaplar içinde defter (yaprakları) dürer gibi düreceğiz. (İnsanları da) ilk yaratmaya başladığımız gibi vaad ettiğimiz veçhile iade edeceğiz. Şüphesiz biz (vaadimizi) yaparız” (meâlindeki âyeti okudu ve (şöyle dedi: “Kıyamet günü (peygamberlerden) ilk elbise giydirilen kişi (en büyük babam) İbrâhim’dir. Yine kıyamet günü ashabımdan bazı kimseler (yakalanıp) sol tarafa (cehennem tarafına) götürülürler. Hemen ben, ‘Onlar benim ashabımdır, (bırakın)’ diye sesleneceğim de bana, ‘Yâ Muhammed! Emin ol ki sen bunlardan ayrıldığından beri onlar ökçelerine basarak geri dönmüş mürtedlerdir!’ diye cevap verilecektir. Ben de Allah’ın sâlih kulu ve peygamberi (Îsâ b. Meryem)’in dediği gibi (şöyle) diyeceğim: ‘Yâ rab! Bunların içlerinde bulunduğum müddetçe üzerlerine şahit ve nighbân oldum. Beni sen vefat ettirince, onlar üzerine yalnız sen murakıp oldun. Esasen sen rabbim, her şeye şahitsin! Eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır, eğer mağfiret edersen yine şüphesiz sen azîzsın (ne diler sen yaparsın sana güç değildir), hakîmsin (âdilâne yaparsın). {B3349 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 8; el-Enbiyâ, 21/104; el-Mâide, 5/117-118.}

İZAHİ

Peygamber efendimizin Hazret-i Îsâ lisanından naklettiği bu müstesna teslimiyet ve isti’tâf ifade eden müdafaa, Mâide sûresinde hikâye buyurulmuştur. Âyetin tamamı üst tarafındaki âyetin meâliyle beraber şöyledir: (Habîbim! Şunu da bil ki), Allah,

*Meryem'in oğlu İsâ'ya, 'Beni ve anamı Allah'tan başka iki ilâh itti haz ediniz sözünü halka sen mi söyledin?' dediği zaman İsâ, "Rabbim! Seni, şanına lâyık nezâhetle tenzih ederim. Rabbim! Söylenmesi yakışmayan bir sözü söylemek bana düşmez. Eğer ben öyle bir şey söylemiş olsaydım elbette onu sen bilecektin. Çünkü sen gönlümde ne varsa onu bilirsin! Fakat ben senin zâtında (ve ilminde gizli) olanı bilemem. Çünkü bütün gaybları lâykıyla sen bilirsin! Allahım! Sen bana ne emrettinse ben kavmime ancak onu söyledim. Ben onlara, 'Benim rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz!' dedim ve içlerinde bulunduğum müddetçe onlara nezaret ettim. Beni (vefat ettirip) içlerinden ayırdığın zaman onlara yalnız sen murakıp oldun."*³⁸

Resûlullah'ın hayatı zamanında ashap arasında hiçbir irtidad hadisesi vukuunu tarih kaydetmemiştir.³⁹ Bilakis, Ebû Süfyân'ın Herakleios ile muhaveresini nakleden hadisinde, bunun adem-i vukuu tasrih edilmektedir. Ancak Peygamber'in irtihalini müteakip ve Ebû Bekir hazretlerinin hilâfeti zamanında bedevî Araplar'ın cahilâne hareketleriyle yer yer irticalar zuhur etmiş ve hepsi tenkil edilmiştir. Hadiste zikrolunan mürtedler bu mürteciler olacaktır. Bununla Peygamberimizin hakiki ashabı şâibedar olamaz.

Kıyamet gününde ilk hil'ati İbrâhim aleyhi's-selâmın giymesi tevhid akîdesinin bu büyük babası için hiç şüphesiz hususi bir menkıbedir. Abdullah b. Mübârek'in Hazret-i Ali'den bir rivayetine göre, kıyamet gününde arşın sağ tarafında ibtidâ Hazret-i İbrâhim'e iki Mısır kumaşı giydirilecek, sonra peygambere bürd-i Yemânî iksâ edilecektir.

İzah etmekte bulunduğumuz İbn Abbas hadisini Buhârî, İbrâhim Halîl aleyhi's-selâmın fazileti başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında da, *وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا*⁴⁰ kavli-i şerifini zikretmiştir. Bu nazm-ı mübînî ihtiva eden âyetin tamamının meâli şöyledir: *"Din cihetiyle kim daha güzeldir o kişiden ki, o, kendi (varlığı)nı Allah'a mutâ kılmıştır ve o kişi muhsindir (hayır işler, şerden kaçır). Yine o kişi sair dinlerden İbrâhim dinine meyletmiştir. Allah da kendine sâdik bir dost edinmiştir."*⁴¹

Allah'ın İbrâhim'i hâlis bir dost edinmesi demek, İbrâhim'i dost gibi ilâhî sırlarına vâkıf kılarak tekrim buyurmuş olmasıdır ve mecazi bir tabirdir. Bu mübeccel unvanın nasıl bir sebeple verilmiş olduğuna dair birçok rivayet varsa da en doğrusu Cenâb-ı Halîl'in Allah Teâlâ'ya şiddetle muhabbeti ve Allah'ın rıza ve muhabbetini celbeden ibadetlerde, taatlerde bulunmasıdır. İbn Ebû Hâtem'in şu rivayeti de ibret alınacak fazilet dersidir: Hazret-i İbrâhim bir kere melekül-mevte mülâki olduğunda, "Rabbim! Beni niçin halîl

38 {وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ} إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى {فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ} {el-Mâide, 5/116-117.}

39 {Mukaddime'de "sahâbe" başlığı altındaki 2. dipnotta Asr-ı saâdet'te irtidat ettiği bildirilen birkaç kişinin isimleri zikredilmektedir. Babanzâde ile Kâmil Miras'ın ifadeleri arasındaki bu ihtilâf için 1477 numaralı hadis izahında belirtilen "suikast" açıklamasını okuyunuz.}

40 en-Nisâ, 4/125.

41 {en-Nisâ, 4/125.} {وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا} {en-Nisâ, 4/125.}

ve dost edindi?” diye sorduğunda melekü'l-mevt, “Sen nâsa ihsan edersin de onlardan bir şey istemezsin!” diye cevap vermiştir. Hasan-ı Basrî'ye de, “Basralılar niçin seni bu kadar çok seviyorlar?” diye sorulduğunda, “Onlar benim ilminden istifade ettikleri halde benim onlardan bir şey talep etmediğimden!” diye cevap vermiştir.

İBRÂHİM ALEYHI'S-SELÂMIN NESEBİ hakkındaki rivâyetler muhtelifdir. Bu rivayetlerin hepsi Sâm b. Nûh'a vardığında ittifak etmişlerdir. Sa'lebî, “İbrâhim'in babasının asıl adı Târih idi. Nemrud tarafından puthânesine nâzır tayin olunduğu zaman Târih adını Âzer'e tahvil etmiştir ki Âzer, puthânedeki putlardan birisinin adı idi” diyor.

İbn Hişâm'ın rivayetine göre, Nûh'un vefatı ile İbrâhim arasında peygamber olarak Hûd ile Sâlih vardır ve bu aradaki fâsıla 1143 senedir. İbrâhim ile Hûd arasında da 630 senelik bir fâsıla olduğu bildiriliyor. İbrâhim'in tevellüdüyle tûfan arasında bin iki yüz altmış üç senelik bir fâsıla vardır.

İbrâhim peygamberin vilâdeti Nemrud b. Ken'ân'ın hâkimiyeti zamanına müsâdiftir. Vilâdet mahallinde ihtilâf edilmiştir. Bunlar içinde en sahihi Nemrud'un saltanat makarrı ve Hazret-i İbrâhim'i ateşe attığı Bâbil şehrinde doğduğuna dair olan rivayettir. İbn Sa'd *Tabakât*'ında Hazret-i İbrâhim'in künyesi “*Ebü'l-Edyâf*” (*konuklar babası*) olduğunu bildirmiştir.⁴² Kur'an'da büyük isimlerle en çok anılan peygamber, Hazret-i İbrâhim'dir ve “Evvâh, Halîm, Münîb, Hanîf, Kânit, Şâkir” isimleri o cümledendir.

En sahih rivayete göre Hazret-i İbrâhim 200 yaşında ölmüştür. Kudüs mülhakâtından Habrun kasabasında bir mağaraya defnolunmuştur ve bugün mezkûr kasaba kendi namına izâfetle “Halîlürrahman” adıyla anılır.

1375

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ آزَرَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَعَلَى وَجْهِ آزَرَ قَتَرَةٌ وَغَبَرَةٌ فَيَقُولُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ لَا تَعْصِنِي فَيَقُولُ أَبُوهُ فَالْيَوْمَ لَا أَغْصِيكَ فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَأَيُّ خَزْيٍ أَخْزَى مِنْ أَبِي الْأَبْعَدِ فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ ثُمَّ يُقَالُ يَا إِبْرَاهِيمُ مَا تَحْتَ رِجْلِكَ فَيَنْظُرُ فَإِذَا هُوَ بِذِيخٍ مُتَلَطِّخٍ فَيُؤْخَذُ بِقَوَائِمِهِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebü Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kıyamet gününde İbrâhim, babası Âzer ile -Âzer'in

42 İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Hazret-i İbrâhim'in evi yol uğrağı bir yerde imiş. Her gelen misafirle ikram edilirmiş, bunun için Ebü'd-Dayfân denilmiştir.

yüzü simsiyah toz, toprak içinde- karşılaşacaktır. İbrâhim babasına, “Ben sana (dünyada) bana âsi olma, demedim mi?” diyecek. Babası da ona, “İşte bugün sana âsi olmayacağım” diye cevap verecek. Bunun üzerine İbrâhim, “Yâ rab! Sen bana insanlar ba’solunduğu gün beni zelil ve rüsvâ etmeyeceğini vaad etmiştin. Şimdi Allah’ın rahmetinden çok uzak olan babamın vaziyetinden daha çok âr ve hayâyı mûcip hangi rüsvâlık olabilir” diyecektir. Allah Zül-Celâl de, “Yâ İbrâhim! Ben cennetimi kâfirlere haram kılmışımıdır!” diyecek. Bundan sonra Hak Teâlâ tarafından, “Yâ İbrâhim! Şu iki ayağının altındaki nedir?” denilecek, İbrâhim bakınca bir de ne görsün ayakları altında kana bulanmış bir sırtlan (ki, İbrâhim’in babası bu fena surete meshedilmişti). Bu çirkin manzara üzerine onun ayaklarından yakalanıp cehenneme atılacaktır. {B3350 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 8.}

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَكْرَمُ النَّاسِ قَالَ أَتَقَاهُمْ فَقَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ قَالَ فَيُوسُفُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ قَالَ فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونَ خِيَارَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Yâ Resûlellah! Nâsın (Allah yanında) en çok kerem ve ihsana nâil olanı kimdir?” diye sorulmuştu. O da, “(Hayır işlemek cihetiyle) nâsın en ziyade müttaki olanıdır” buyurdu. Sual soranlar, “Yâ Resûlellah! Size amel cihetiyle sâhib-i kerem kişiyi sormuyoruz” dediler. Bunun üzerine Resûlullah, “Öyle ise (şeref cihetiyle de) Yûsuf nebiyyullahtır. (Yûsuf) nebiyyullah (Ya’kûb’un) oğludur. (Oda) nebiyyullah (İshak’ın) oğludur. (O da) Halîlullah (İbrâhim’in) oğludur” buyurdu. Sual soranlar: “Yâ Resûlellah! Biz size bunu da sormadık” dediler. Bu defa Resûlullah, “Anlaşılan siz (mensubiyetleriyle iftihar ettiğiniz) Arap (şeceresin)in usulünden (anaç soylarından) soruyorsunuz! (İyi biliniz ki) Araplar’ın Câhiliye zamanında hayırlı olanları ilim üzere hareket ederlerse, İslâm devrinde de en hayırlıdırlar!” buyurmuş (ve Câhiliye devrinde tefâvüt, neseple, ecdadın şerefine izâfetle idi. İslâm nazarında ise insanlar arasında fark, fazilet ve ilim ve hikmet cihetiyle olduğuna işaret etmiştir). {B3353 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 8.}

عَنْ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَتَانِي اللَّيْلَةُ آتِيَانِ فَأَتَيْنَا عَلَى رَجُلٍ طَوِيلٍ لَا أَكَادُ أَرَى رَأْسَهُ طَوِيلًا وَإِنَّهُ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ .

TERCÜMESİ

Semüre (b. Cündeb) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Bu gece bana (rüyamda) her zaman gelen iki melek (Cibrîl ile Mîkâil) geldi. Bunlarla beraber gittik, niha-yet uzun boylu bir kişinin yanına vardık. (Semaya doğru yücelen) boyunun uzunluğundan onun başını görmeye yazdım. O uzun boylu zat İbrâhim (Halîl) sallallahu aleyhi ve sellem'dir." {B3354 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 8.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَّا إِبْرَاهِيمُ فَانْظُرُوا إِلَى صَاحِبِكُمْ وَأَمَّا مُوسَى فَجَعْدٌ آدَمُ عَلَى جَمَلٍ أَحْمَرٍ مَخْطُومٍ بِخُلْبَةٍ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ انْخَدَرَ فِي الْوَادِي.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Ama İbrâhim'(in şekil ve şemâilin)i görmek isterseniz, arkadaşınız(ın yüzün)e bakınız! Mûsâ ise buğday renkli, etli ve toplu gövdelidir. (Mûsâ'yı da bu gece rüyamda gördüm) lifle yularlan-mış kızıl bir deve üzerinde (hac mevsiminde telbiye ederek Ezrak) vadisinde öyle akıp gidiyordu. Ben ona (Mi'rac gecesi baktığım ve gördüğüm gibi haki-kat olarak) bakıp görüyordum." {B3355 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 8.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اخْتَتَنَ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ ابْنُ ثَمَانِينَ سَنَةً بِالْقُدُومِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ بِالْقُدُومِ مُحَفَّفَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in,

“İbrâhim aleyhi’s-selâm seksen yaşında olduğu halde (Şam mülhakâtından) Kaddum köyünde sünnet oldu” dediği rivayet olunmuştur.

Yine Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayette (Kaddum yerinde) muhaffef olarak Kadum vârit olmuştur (ki marangoz aleti olan keserle sünnet oldu demektir).

{B3356 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 8.}

İ Z A H I

Hazret-i İbrâhim’in sünnet olduğu yaş hakkında buradaki rivayetten başka Mâlik, Evzâî taraflarından 120 yaş rivayet olunmuştur. Yetmiş yaşında olduğuna dair de İbn Hibbân’ın rivayeti varsa da en sahihi Buhârî’nin bu rivayetidir.

Hazret-i İbrâhim sünnet olunca hıtan, zürriyeti için imtisali mûcip sünnet olmuştur. Bütün Benî İsrâil arasında câri olan *Tevrat*’ın hükmü de böyle idi. İsa peygamber zamanına kadar hıtan sünneti böyle devam edip gelmiştir. Bilâhare nasârâdan bir tâife *Tevrat* hükümünü bozmuşlardır ve “Hıtan, kalbin gulfesini (kalbi bürüyen perdeyi) atmaktır” hezeyanı ile bu kadim sünneti bırakmışlardır. İmam Şâfiî’ye göre hıtan vâciptir. Ulemânın ekserisine göre sünnettir. Şu kadar ki çocuk yedi yaşına girince müstehap olan hıtan, on beş yaşına varıp bulûğ çağına erince vâcip olur.

1380

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ إِلَّا ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ ثِنْتَيْنِ مِنْهُنَّ فِي ذَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَوْلُهُ إِنِّي سَقِيمٌ وَقَوْلُهُ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا وَقَالَ بَيْنَا هُوَ ذَاتَ يَوْمٍ وَسَارَةٌ إِذْ أَتَى عَلَى جَبَّارٍ مِنَ الْجَبَّارَةِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ هَاهُنَا رَجُلًا مَعَهُ امْرَأَةٌ مِنْ أَحْسَنِ النَّاسِ فَأَرْسَلْ إِلَيْهِ فَسَأَلَهُ عَنْهَا قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَ أُخْتِي فَأَتَى سَارَةَ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ حَدِيثُ أُمِّ شَرِيكٍ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَمَرَ بِقَتْلِ الْوَزْغِ وَقَدْ تَقَدَّمَ وَزَادَ هُنَا وَكَانَ يَنْفُخُ عَلَى إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İbrâhim aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm yalnız üç defa, bundan ikisi (kendisine ait bir sebeple değil, münhasıran) (te’vil ile ve başka mânaya çevirerek) yalan söylemiştir. Azîz ve celîl olan Allah’ın zâtı ve rızası için; birisi (putperestlere), “Hakikaten ben hastayım!”

demesi, öbürüsü de, “Belki putların şu büyüğü bu işi işlemiştir!” demesi. Resûlullah (üçüncüsü için de şöyle) demiştir: “İbrâhim günün birinde (bir kadın güzeli olan zevcesi) Sâre ile beraber ansızın Cebâbire’den azılı bir zalim (olan Mısır veya Erdün melikinın bulunduğu şehir)e uğrayıvermişti. (Adamları tarafından) melike, ‘Şehre misafir bir kişi gelmiştir. Beraberinde insanların en güzeli bir kadın vardır!’ diye haber verildi. Zalim melik İbrâhim’e haber gönderdi. Geldiğinde Sâre’den bahsederek, ‘Bu kadın kimdir?’ diye sordu. Hazret-i İbrâhim, ‘(Din cihetinden) kız kardeşim’ dedi. Sonra İbrâhim Sâre’nin yanına geldi...” Buhârî hadisın alt tarafını da rivayet etmiştir ki (uzunca bir metin ile) yukarıda geçti. Ümmü Şüreyk hadisinde Resûlullah’ın zehirli alaca kelerin öldürölmesini emrettiğı yukarıda geçmişti. Buradaki rivayette, kelerin İbrâhim aleyhi’s-selâmın ateşini üflediğini ziyade etmiştir. {B3358 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 8.}

İ Z A H I

Hadiste İbrâhim peygambere ait ve birer maslahata müstenit yalan vâkıılarından birincisi Sâffât sûresinde, ikincisi de Enbiyâ sûresinde hikâye buyurulmuştur. Her iki sûrenin bu konuya dair âyetlerini vâkıanın cereyan şekline göre birleştirerek aynen nakil ve tercüme ediyoruz. Yalnız bunlardan önce şunu bildirmek isteriz ki İbrâhim peygamber kavmini, en sihirbaz ve müneccim olan Bâbil halkını, yıldızlar namına diktikleri putlara tapmaktan alıkoyarak tevhide davet ettiğı halde bir türlü tesirini görememişti. Nihayet bunların putlarına bir oyun oynamak ve kavmini canlı bir şahit ve onları cevapsız bırakacak bir hüccetle karşılamak istedi. İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre, Bâbil halkı bir bayram vesilesiyle ve mûtat olduğı üzere hazırladıkları bayram yemeklerini mâbedlerine götürüp putların önlerine sıralamışlardı. Bu yemekleri mâbed dışında bayram merasiminden sonra gelip yemek mûtat idi. Bu defa da yemekleri bırakıp gidiyorlardı. (Kur’an’ın tebligatı bundan sonra şu suretle başlayıp devam ediyor): “İbrâhim yolda (onların âdetince) yıldızlara bir bakış baktı da, ‘Şimdi ben hakikaten hastayım, (tâuna tutuldum)’ dedi. Bunun üzerine yanındakiler ondan yüz çevirerek arkalarına dönüp kaçiverdiler” (Sâffât, 37/88-90). İbrâhim peygamber de, “Tallahi siz dönüp gittikten sonra ben de putlarınıza elbette bir oyun oynayacağım dedi” (el-Enbiyâ, 21/57) “ve gizlice bir yol ile kavminin putlarının yanına vardı. Putlara, “Haydi buyurunuz, şu yemekleri yemez misiniz? Niçin bana cevap vermiyorsunuz? di(ye istihza et)tikten sonra bunların üzerine yönelip sağ eli(ndeki iki yüzlü balta) ile şiddetle bir vuruş vurdu” (es-Sâffât, 37/91-93). “Ve putları paramparça etti. Câiz ki ona müracaat ederler diye yalnız putların büyüğünü bıraktı” (el-Enbiyâ, 21/58). “(Baltayı bunun omuzuna astı). Müşrikler koşarak mâbedlerine geldiler” (es-Sâffât, 37/94). “Bu fenalığı ilâhlarımıza kim yapmış? Kim yaptıysa muhakkak o, zalimlerden biridir” diye soruşturdular” (el-Enbiyâ, 21/59). “(Bu putlara bir oyun oynayacağım dediğini duyanlar), “Bir delikanlının putları (fena) andığını işittik, ona İbrâhim deniliyor” dediler. Müşrikler, “Haydi şunu yakalayıp halkın

gözü önüne getiriniz bakalım. Olabilir ki halk şehâdet ederler” dediler. (İbrâhim aleyhi’s-selâm getirildiğinde), “Ey İbrâhim! Bizim ilâhlarımıza bu hakareti sen mi yaptın?” diye sordular. O da, “Onların şu (omuzu baltalı) büyüğü (cüce putlara neye tapılıyor? diye kızarak) yapmıştır. Hele bir kere (şu yerde serilen) küçük putlara sorunuz; eğer dile gelir, cevap verirlerse (doğrusunu öğrenmiş olursunuz!)” dedi. Nihayet müşrikler vicdanlarına müracaat ettiler de birbirlerine, “Doğrusu siz haksızsınız!” dediler. Sonra başları aşağı getirildi de, “Sen hakikaten bilirsin ki, bu nesneler söz söylemez” diye itiraf ettiler. İbrâhim, “O halde siz Allah’tan başka size hiçbir faydası dokunmayan, zarar da veremeyecek olan şu putlara mı tapıyorsunuz? Of size ve Allah’tan başka taptıklarınıza! Hâlâ akıllanmayacak mısınız?” dedi. (Bütün bu vâkıalar Nemrud’a kadar bildirildi). Saray erkânı (halka hitaben), “Siz bir iş görmek istiyorsanız, bu adamı yakınız da ilâhlarınızın öcünü alınız!” dediler (ve hakikaten ateşe attılar). Biz de ateşe, “Ey ateş! İbrâhim’e serin ve selâmet ol! dedik. Müşrikler İbrâhim’e bir zarar vermek istemişlerdi. Biz de onları daha çok hüsrana ve ziyana düşürdük ve İbrâhim’i (ateşten) kurtardık ve (kardeşinin oğlu) Lût ile beraber (Irak’tan) –âlemlere o mübarek kıldığımız toprağa– (Şam’a) gönderdik”⁴³ (el-Enbiyâ, 21/60-71).

Hadisin ikinci kısmı olan İbrâhim ile Sâre’nin uğradıkları musibete dair müellif Zebîdî’nin geçtiğini bildirdiği haber de bu eserimizde 1017 rakamıyla tercüme ve izah edildi. Oraya bakınız!

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَوَّلَ مَا اتَّخَذَ النِّسَاءُ الْمُنْطَقَ مِنْ قَبْلِ أُمِّ إِسْمَاعِيلَ اتَّخَذَتْ مِنْطَقًا لَتُعَقِّي أَثَرَهَا عَلَى سَارَةِ ثُمَّ جَاءَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ وَبَانِيهَا إِسْمَاعِيلُ وَهِيَ تُرْضِعُهُ حَتَّى وَضَعَهُمَا عِنْدَ الْبَيْتِ عِنْدَ دَوْحَةٍ فَوْقَ زَمْزَمَ فِي أَعْلَى الْمَسْجِدِ وَلَيْسَ بِمَكَّةَ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ وَلَيْسَ بِهَا مَاءٌ فَوَضَعَهُمَا هُنَالِكَ وَوَضَعَ عِنْدَهُمَا جِرَابًا فِيهِ تَمْرٌ وَسِقَاءٌ فِيهِ مَاءٌ ثُمَّ قَفَى إِبْرَاهِيمُ مِنْطَقًا فَتَبِعَتْهُ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَقَالَتْ يَا إِبْرَاهِيمُ أَيْنَ تَذْهَبُ وَتَتْرَكُنَا بِهَذَا الْوَادِي الَّذِي لَيْسَ فِيهِ إِنْسٌ وَلَا شَيْءٌ فَقَالَتْ لَهُ ذَلِكَ مِرَارًا وَجَعَلَ لَا يُلْتَفِتُ إِلَيْهَا فَقَالَتْ لَهُ اللَّهُ الَّذِي أَمَرَكَ بِهَذَا قَالَ نَعَمْ قَالَتْ إِذَا لَا يُضَيِّعُنَا ثُمَّ رَجَعَتْ فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ الثَّيِّبَةِ حَيْثُ لَا يَرُونَهُ اسْتَقْبَلَ بِوَجْهِهِ الْبَيْتَ ثُمَّ دَعَا بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ وَرَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ حَتَّى بَلَغَ يَشْكُرُونَ وَجَعَلْتُ أُمِّ إِسْمَاعِيلَ تُرْضِعُ

إِسْمَاعِيلَ وَتَشْرَبُ مِنْ ذَلِكَ الْمَاءِ حَتَّى إِذَا نَفِدَ مَا فِي السَّقَاءِ عَطِشَتْ وَعَطِشَ ابْنُهَا وَجَعَلَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ يَتَلَوَّى أَوْ قَالَ يَتَلَبَّطُ فَأَنْطَلَقَتْ كَرَاهِيَةً أَنْ تَنْظُرَ إِلَيْهِ فَوَجَدَتْ الصَّفَا أَقْرَبَ جَبَلٍ فِي الْأَرْضِ يَلِيهَا فَقَامَتْ عَلَيْهِ ثُمَّ اسْتَقْبَلَتِ الْوَادِي تَنْظُرُ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا فَهَبَطَتْ مِنَ الصَّفَا حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْوَادِي رَفَعَتْ طَرَفَ دِرْعِهَا ثُمَّ سَعَتْ سَعْيَ الْإِنْسَانِ الْمَجْهُودِ حَتَّى جَاوَزَتِ الْوَادِي ثُمَّ أَتَتِ الْمَرْوَةَ فَقَامَتْ عَلَيْهَا وَنَظَرَتْ هَلْ تَرَى أَحَدًا فَلَمْ تَرَ أَحَدًا فَفَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَلَذَلِكَ سَعَى النَّاسُ بَيْنَهُمَا⁴⁴ فَلَمَّا أَشْرَفَتْ عَلَى الْمَرْوَةِ سَمِعَتْ صَوْتًا فَقَالَتْ صَهْ تُرِيدُ نَفْسَهَا ثُمَّ تَسْمَعَتْ فَسَمِعَتْ أَيْضًا فَقَالَتْ قَدْ أَسْمَعْتُ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ غَوَاثٌ فَإِذَا هِيَ بِالْمَلِكِ عِنْدَ مَوْضِعِ زَمْزَمَ فَبَحَثَ بِعَقِبِهِ أَوْ قَالَ بِجَنَاحِهِ حَتَّى ظَهَرَ الْمَاءُ فَجَعَلَتْ تُحَوِّضُهُ وَتَقُولُ بِيَدِهَا هَكَذَا وَجَعَلَتْ تَغْرِفُ مِنَ الْمَاءِ فِي سِقَائِهَا وَهُوَ يَفُورُ بَعْدَ مَا تَغْرِفُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَرْحَمُ اللَّهُ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ لَوْ تَرَكَتْ زَمْزَمَ أَوْ قَالَ لَوْ لَمْ تَغْرِفْ مِنَ الْمَاءِ لَكَانَتْ زَمْزَمُ عَيْنًا مَعِينًا قَالَ فَشَرِبَتْ وَأَرْضَعَتْ وَلَدَهَا فَقَالَ لَهَا الْمَلِكُ لَا تَخَافُوا الصَّيْعَةَ فَإِنَّ هَاهُنَا بَيْتُ اللَّهِ يَبْنِي هَذَا الْغُلَامُ وَأَبُوهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَهْلَهُ وَكَانَ الْبَيْتُ مُرْتَفِعًا مِنَ الْأَرْضِ كَالرَّابِيَةِ تَأْتِيهِ السُّيُولُ فَتَأْخُذُ عَنْ يَمِينِهِ وَشِمَالِهِ فَكَانَتْ كَذَلِكَ حَتَّى مَرَّتْ بِهِمْ رُقُقَةٌ مِنْ جُرْهُمَ أَوْ أَهْلُ بَيْتٍ مِنْ جُرْهُمَ مُقْبِلِينَ مِنْ طَرِيقٍ كَدَاءٍ فَنَزَلُوا فِي أَسْفَلِ مَكَّةَ فَرَأَوْا طَائِرًا عَائِفًا فَقَالُوا إِنَّ هَذَا الطَّائِرَ لَيَدُورُ عَلَى مَاءٍ لَعَهْدُنَا بِهِذَا الْوَادِي وَمَا فِيهِ مَاءٌ فَأَرْسَلُوا جَرِيًّا أَوْ جَرِيَيْنِ فَإِذَا هُمُ بِالْمَاءِ فَرَجَعُوا فَأَخْبَرُوهُمْ بِالْمَاءِ فَأَقْبَلُوا قَالَ وَأُمُّ إِسْمَاعِيلَ عِنْدَ الْمَاءِ فَقَالُوا أَتَأْذِنِينَ لَنَا أَنْ نَنْزِلَ عِنْدَكَ فَقَالَتْ نَعَمْ وَلَكِنْ لَا حَقَّ لَكُمْ فِي الْمَاءِ قَالُوا نَعَمْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَأَلْفَى ذَلِكَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ وَهِيَ تُحِبُّ الْأَنْسَ فَنَزَلُوا وَأَرْسَلُوا إِلَى أَهْلِهِمْ فَنَزَلُوا مَعَهُمْ حَتَّى إِذَا كَانَ بِهَا أَهْلُ أَبْيَاتٍ مِنْهُمْ وَشَبَّ الْغُلَامُ وَتَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ مِنْهُمْ وَأَنْفَسَهُمْ وَأَعْجَبَهُمْ حِينَ شَبَّ فَلَمَّا أَدْرَكَ الْحُلُمَ زَوَّجُوهُ امْرَأَةً مِنْهُمْ وَمَاتَتْ أُمُّ إِسْمَاعِيلَ فَبَاءَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ مَا تَزَوَّجَ إِسْمَاعِيلُ يُطَالِعُ تَرْكَتَهُ فَلَمْ يَجِدْ إِسْمَاعِيلَ فَسَأَلَ امْرَأَتَهُ عَنْهُ فَقَالَتْ خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا ثُمَّ سَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ فَقَالَتْ نَحْنُ بِشَرِّ نَحْنُ فِي ضَيْقٍ وَشِدَّةٍ فَشَكَتْ إِلَيْهِ قَالَ إِذَا جَاءَ زَوْجُكَ فَأَقْرِئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ وَقُولِي لَهُ يُغَيِّرُ عَتَبَةَ بَابِهِ فَلَمَّا

جَاءَ إِسْمَاعِيلُ كَأَنَّهُ آنَسَ شَيْئًا فَقَالَ هَلْ جَاءَكُمْ مِنْ أَحَدٍ قَالَتْ نَعَمْ جَاءَنَا شَيْخٌ كَذَا
فَسَأَلْنَا عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ وَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا فِي جَهْدٍ وَشِدَّةٍ قَالَ فَهَلْ أَوْصَاكَ
بِشَيْءٍ قَالَتْ نَعَمْ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ غَيْرَ عَتَبَةَ بَابِكَ قَالَ ذَاكَ أَبِي وَقَدْ
أَمَرَنِي أَنْ أَفَارِقَكَ الْحَقِّي بِأَهْلِكَ فَطَلَّقَهَا وَتَزَوَّجَ مِنْهُمْ أُخْرَى فَلَبِثَ عَنْهُمْ إِبْرَاهِيمُ مَا شَاءَ اللَّهُ
ثُمَّ أَتَاهُمْ بَعْدُ فَأَمَّ يَجِدُهُ فَدَخَلَ عَلَى امْرَأَتِهِ فَسَأَلَهَا عَنْهُ فَقَالَتْ خَرَجَ يَبْتَغِي لَنَا قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ
وَسَأَلَهَا عَنْ عَيْشِهِمْ وَهَيْئَتِهِمْ فَقَالَتْ نَحْنُ بِخَيْرٍ وَسَعَةٍ وَأَنْتِ عَلَى اللَّهِ فَقَالَ مَا طَعَامُكُمْ قَالَتْ
اللَّحْمُ قَالَ فَمَا شَرَابُكُمْ قَالَتْ الْمَاءُ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي اللَّحْمِ وَالْمَاءِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ
وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ حَبٌّ وَلَوْ كَانَ لَهُمْ دَعَا لَهُمْ فِيهِ قَالَ فَهُمَا لَا يَخْلُو عَلَيْهِمَا أَحَدٌ بِغَيْرِ مَكَّةَ
إِلَّا لَمْ يُؤَافِقَاهُ قَالَ فَإِذَا جَاءَ زَوْجُكَ فَأَقْرِئِي عَلَيْهِ السَّلَامَ وَمُرِّيهِ يُثْبِتُ عَتَبَةَ بَابِهِ فَمَّا جَاءَ
إِسْمَاعِيلُ قَالَ هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ قَالَتْ نَعَمْ أَتَانَا شَيْخٌ حَسَنُ الْهَيْئَةِ وَأَنْتِ عَلَى اللَّهِ فَسَأَلَنِي
عَنْكَ فَأَخْبَرْتُهُ فَسَأَلَنِي كَيْفَ عَيْشُنَا فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّا بِخَيْرٍ قَالَ فَأَوْصَاكَ بِشَيْءٍ قَالَتْ نَعَمْ هُوَ يَقْرَأُ
عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَأْمُرُكَ أَنْ تُثْبِتَ عَتَبَةَ بَابِكَ قَالَ ذَاكَ أَبِي وَأَنْتِ الْعَتَبَةُ أَمَرَنِي أَنْ أُمْسِكَ
ثُمَّ لَبِثَ عَنْهُمْ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ جَاءَ بَعْدَ ذَلِكَ وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلًا لَهُ تَحْتَ دَوْحَةٍ قَرِيبًا مِنْ
زَمْزَمَ فَمَّا رَأَاهُ قَامَ إِلَيْهِ فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ ثُمَّ قَالَ يَا إِسْمَاعِيلُ إِنَّ
اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ قَالَ فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ قَالَ وَتُعِينُنِي قَالَ وَأَعِينُكَ قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي
أَنْ أَبْنِيَ هَاهُنَا بَيْتًا وَأَشَارَ إِلَى أَكْمَةِ مُزْتَفَعَةٍ عَلَى مَا حَوْلَهَا قَالَ فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ
مِنَ الْبَيْتِ فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ جَاءَ بِهَذَا
الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ فَقَامَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَبْنِي وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَهُمَا يَقُولَانِ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Kadınların uzun etekli libas kullanmaları İsmâil'in anası (Hâcer) tarafından konulmuş bir âdettir. Hâcer, (kıskanç ortağı) Sâre'den izini gizlemek için uzun eteklik giymişti. İbrâhim, Hâcer ile evlenip İsmâil doğduktan sonra emzirmekte olduğu bu oğlu ile beraber (Sâre'nin taarruzundan korunmak için Şam'dan çıkıp Mekke'ye) geldi. Nihayet Hâcer ile İsmâil'i Mescid-i Harâm'ın (bugün bulun-

duğu) yerin ve mescidin yüksek bir mahallindeki Zemzem Kuyusu'nun yukarısında büyük bir ağacın yanına bıraktı. O tarihte Mekke'den hiçbir kimse yoktu. Hatta içecek su da yoktu. İşte İbrâhim bu ana ve oğulu buraya bıraktı. Yanlarına içi hurma dolu (meşin) bir dağarcık, içi su dolu bir kırba bıraktı. Sonra İbrâhim kendi (Şam'a) gitmek üzere döndü. İsmâil'in anası Hâcer de peşi sıra onu takip etti de, "Ey İbrâhim! Bizi bu vadide bırakıp da nereye gidiyorsun? Öyle bir vadi ki ne görüp görüşecek var, ne başka bir hayat eseri var. (Vahşetâbâd yer)" dedi. Hâcer bu sözlerini tekrar ettiyse de İbrâhim ona dönüp bakmadı. Nihayet Hâcer ona, "(Bizi burada bırakmayı) Allah mı sana emretti?" diye sordu. İbrâhim, "Evet, Allah emretti!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hâcer, "Öyleyse (Allah bize yetiştir), O bizi korur, bırakmaz!" dedi. Sonra (Kâbe'nin yerine) döndü. İbrâhim de ayrılıp gitti. Tâ Mekke'nin üstündeki Seniyye mevkiinde görölmeyecek bir yerde bulununca, yüzünü Kâbe'ye döndürdü. Sonra ellerini kaldırarak şu kelimelerle dua etti de, "Rabbim! Zürriyetimden bir kısmını (İsmâil ile onun soyunu) ekin bitmez bir vadede senin, taarruzu haram olan, beytinin yanında iskân ettim. Nâstan bir kısım kimseleri, (namaz kılmak için) zürriyetimin bulunduğu bu yere doğru meylettirip heveslendir ve onları her nevi meyveden merzûk et! Gerektir ki sana şükredeler!" dedi.⁴⁵

Artık İsmâil'in anası, oğlu İsmâil'i emziriyor ve (kendisi) kırbadaki sudan içiyordu. Nihayet kırbadaki su bitince hem Hâcer, hem de çocuğu susadı. Hâcer çocuğun susuzluktan toprak üstünde sızlanarak yuvarlandığına bakmaya başladı. Fakat çocuğun bu elim haline bakmaktan fenalaşarak onun yanından kalkıp biraz öteye gitti ve o mıntıkada Kâbe'ye en yakın dağ olarak Safâ tepesini buldu ve bunun üstüne çıktı. Sonra "Vadiye karşı durup bir kimse görebilir miyim" diye bakmaya başladı. Fakat hiçbir kimse göremiyordu. Bu defa Safâ tepesinden indi. Vadiye varınca (ayağına dokunmamak için) entarisinin eteğini topladı. Sonra müşkül bir işle karşılaşan bir insan azmiyle koştı. Nihayet vadiyi geçti. Sonra Merve mevkiine geldi. Orada da biraz durdu ve "Bir kimse görebilir miyim?" diye baktı. Fakat hiçbir kimse göremedi. Hâcer bu suretle (Safâ ile Merve arasında) yedi defa gitti geldi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Bunun için nâs (hacılar) Safâ ile Merve arasında sa'yederler" buyurmuştur. Son defa Merve üzerine çıktığında bir ses işitti ve kendisi nefesine hitap ederek, sus, iyice dinle dedi. Sonra dikkatle dinledi. Bu sesi evvelki gibi bir daha işitti. Bunun üzerine Hâcer, "Ey ses sahibi! Sesini duyurdun! Eğer sen bize yardım

etmek kudretine mâlik isen, bize yardım et!” dedi ve böyle der demez hemen Zemzem Kuyusu’nun yerinde bir melek (Cibrîl) göründü. O melek ayağının topuğu ile yahut kanadıyla yeri kazıyordu. Nihayet su göründü. (Su başka tarafta akmasın diye) Hâcer hemen suyu büyüdü, havuz gibi yaptı. Hâcer hem eliyle öyle yapıyordu. Bir taraftan da kırbasını doldurmaya devam ediyordu. Su ise avuç avuç alındıktan sonra yerinde kaynıyordu.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah İsmâil’in anası Hâcer’e rahmet etsin! O, Zemzem’i kendi haline bıraksaydı da suyu avuçlamasaydı, muhakkak Zemzem akar bir ırmak olurdu” buyurmuştur. (İbn Abbas rivayetine devamla) demiştir ki: Hâcer bu sudan içti. Çocuğuna (süt olup) emzirdi. Melek Hâcer’e dedi ki, “Zâyi ve helâk oluruz diye sakın korkmayınız! İşte şurası Beytullah’(ın yeri)dir. O beyti şu çocukla babası yapacaktır. Muhakkak ki Allah, o işin ehlini zâyi etmez. Beytülharâm’ın mahalli tepe gibi olup yerden yüksekçe idi: Uzun zaman seller sağını solunu kazıp götürmüştü.

Hâcer bu suretle yaşarken günün birinde Cürhüm’den bir cemaat uğradı.⁴⁶ Bunlar Kedâ yoluyla gelip Mekke’nin alt tarafına indiler. Cürhümîler oraya bir kuşun gelip gittiğini görmüşlerdi de, “Hiç şüphesiz şu kuş bir suyun başında döner dolaşır. Halbuki biz de bu vadide su bulunmadığını biliyorduk!” demişlerdi ve anlamak için çevik bir yahut iki kişi göndermişler. Onlar orada su bulunduğunu anlayınca dönüp gelmişler, su olduğunu haber vermişler. Bunun üzerine Cürhümîler Mekke mevkiine gelmişlerdir. İbn Abbas (rivayetine devamla) demiştir ki, “Cürhümîler geldiğinde, İsmâil’in anası da su başında idi.” Cürhümîler ona, “Bizim de gelip şuraya senin civarına inmemize müsaa-der misiniz?” dediler. Hâcer de, “Evet, inebilirsiniz. (Bu sudan da kullanabilirsiniz). Şu kadar ki bu suda mülkiyet iddia edemezsiniz. (Onun mülkiyet hakkı bana aittir)” dedi.

Onlar da Hâcer’i tasdik ettiler. Ünsiyete muhtaç olduğu bir sırada Cürhümîler’in bu gelişi Hâcer’in arzusuna muvâfık oldu. Cürhümîler, Mekke civarına inip kondular. Sonra Cürhümîler’in asıl kalabalık kısmına da haber gönderdiler. Onlar da gelip kondular. (Ev bark yaptılar). Nihayet Mekke’nin bulunduğu yer medenî bir mâmure haline gelmeye başlamıştı. Hâcer’in oğlu İsmâil yiğitlik ve gençlik çağına girmişti. Cürhümîler’den Arapça öğrenmişti.

46 Cürhüm: Yemenli bir kabilenin büyük babasıdır. Kahtân b. Âmir’in oğludur. Kardeşi Katura’dır. Soyları Sâm b. Nûh’a varır. Rivayete göre dillerin ihtilâtı sırasında Arapça’yı ilk önce Cürhüm’le kardeşi tekellüm etmiştir.

Artık İsmâil gençlik çağında Cürhümîler arasında en sevimli bir sima olmuştu. Onun necâbeti, hüsnüânı Cürhümîler'i hayret içinde bırakmıştı. Bu cihetle İsmâil bulûğ devresine erişince Cürhümîler kendilerinden bir kızla evlendirdiler. Hayatın bu mesut safhası devam ederken günün birinde İsmâil'in anası öldü. (Hâcer doksan yaşına girmişti. Hicr'e⁴⁷ defnolundu). İsmâil evlendikten sonra İbrâhim (bırakıp gittiği oğlunu ve kadını) arayarak görmeye geldi. İsmâil (o sıra) evde yoktu. İsmâil'in karısına sordu. O da, "Rızkımızı tedarik etmek üzere çıktı, gitti" diye cevap verdi. Sonra İbrâhim, "Maişetiniz, hâl ü şânınız nasıldır?" diye sordu. İsmâil'in haremi, "Şiddetli darlık içindeyiz. Gayet fena bir haldeyiz!" diye şikâyet etti. İbrâhim, "Kocan geldiğinde benden selâm söyle ve ona söyle, kapısının eşiğinin basamağını değiştirsin!" İsmâil geldiğinde babasının gelip gittiğini (evin içinde duyduğu güzel bir koku gibi bazı emârelerden) anlar gibi oldu da karısına, "Evimize gelen oldu mu?" diye sordu. O da, "Evet, şöyle şöyle şekilde yaşlı bir kişi geldi. Bana seni sordu. Cevap verdim. Maişetimizi sordu. Ben de şiddetli darlık içinde bulunduğumuzu söyledim!" dedi. Bunun üzerine İsmâil, "Sana bir şey vasiyet ve bir söz tevdi etti mi?" diye sordu. O da, "Evet bana, sana selâm söylememi ve kapının basamağını değiştir!" dememi tembih etti" dedi. Sonra İsmâil haremine, "O gelen ihtiyar babamdır. Bana senden ayrılmamı emretmiştir. Artık sen ailenizin evine gidebilirsin!" dedi ve ondan ayrılarak Cürhümîler'den başka bir kadınla evlendi.

İbrâhim, Allah'ın dilediği bir müddet uzaklaştı da sonra geldi. Yine evde İsmâil'i bulamadı, İsmâil'in karısının yanına girdi. Ona da İsmâil'i sordu. O da "Maişetimizi tedarik etmeye gitti" dedi. İbrâhim, "Nasılsınız, maişetiniz, hal ve şânınız iyi midir?" diye sordu. İsmâil'in karısı, "Biz hayır, saadet ve bolluk içindeyiz!" diye Allah'a hamdüsena etti. İbrâhim, "Ne yiyip, ne içiyorsunuz!" diye sordu. Kadın, "Et yiyoruz, su içiyoruz" dedi. İbrâhim peygamber, "Yâ rab! Bunların etlerini ve sularını mübarek kıl, yümn ü bereket ihsan eyle!" diye dua etti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki, "İbrâhim zamanında Mekke civarında hububat müteâref değildi. Av etiyle teğaddî edilirdi. Eğer o tarihlerde ve oralarda hububat mâlûm olsaydı, İbrâhim hububat hakkında dua ederdi." İbn Abbas der ki: "İbrâhim'in bu duası berekâtıyladır ki, et ile su Mekke'den başka yerlerde (o sıcak muhitte) Mekke'deki kadar hiçbir kimsenin sıhhatine muvâfık düşmez." Yine İbn Abbas (rivayetine devamlı) der ki: "İbrâhim peygamber gelinine, "Kocan geldiğinde ona selâm söyle

47 Hicr, Kâbe'nin ittisâlinde bir mahallin adıdır. Hicr-i İsmâil diye de anılır.

ve ona kapısının eşiğini güzel tutsun diye emreyle” demiştir (sonra İbrâhim Şam’a dönmüştür). İsmâil geldiğinde, “Evimize gelen oldu mu?” diye sordu. Karısı, “Evet, güzel yüzlü bir ihtiyar geldi” diye İbrâhim’i methüsenâ etti. Sonra kadın, “Seni sordu, ben de rızkımızı tedarik etmeye gitti” dedim. “Geçiminiz nasıldır?” dedi. Ben de “Hayır ve saadet içindeyiz!” dedim. Sonra İsmâil, “Sana bir şey vasiyet etti mi?” diye sordu. O da, “Evet, o muhterem ihtiyar sana selâm” söyledi “ve kapının eşiğini iyi tutmanı emreyledi” dedi. Bunun üzerine İsmâil haremine, “İşte o babamdır! Sen de evimizin (şerefli) eşiğisin! Babam bana seni hoş tutmamı, iyi geçinmemi emretmiştir” dedi. Sonra İbrâhim yine bir müddet daha oğlundan ve ailesinden uzakta yaşadı. Ondan sonra Mekke’ye geldi. O sırada İsmâil Zemzem Kuyusu’nun yakınında büyük bir ağacın altında okunu yontup düzeltmekte idi. İsmâil babasını görünce hemen kalkıp babasına karşı vardı. (Uzun zaman mütehassir olan) bir babanın oğluna, bir oğulun da babasına karşı mûtat olan sarılmalar ve el, yüz, göz öpmelerde bulundular. Sonra İbrâhim oğluna, “Ey İsmâil! Allah Teâlâ bana muazzam bir iş emretti!” dedi. İsmâil de, “Babacığım! Rabbin ne emrettiyse o emri yerine getir!” dedi. İbrâhim, “Fakat bu işte sen bana yardım edeceksin!” dedi. İsmâil, “Babacığım! Ben sana her veçhile yardım ederim!” dedi. İbrâhim, “Allah Teâlâ burada bir beyt yapmamı emretti!” diye etrafından yüksekçe bir tepeye işaret eyledi. İbn Abbas (rivayetine devamla) der ki, “İbrâhim ile İsmâil işte orada Kâbe’nin esasını kurup duvarlarını yükselttiler. İsmâil taş getirirdi. İbrâhim de bina ederdi. Nihayet beytin binası ilerleyip duvarları yükseldiğinde İsmâil (bugün ziyaret edilen) mâlûm taşı getirdi. İbrâhim de onu ayağının altına (iskele olarak) koydu. Üzerinde inşaata devam etti. İbrâhim yapar, İsmâil de taş sunardı, inşaat tamam olduktan sonra baba, oğul رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ diye dua etmişlerdir.”⁴⁸ {B3364 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 9.}

İ Z A H I

İslâm âleminde Kâbe’den daha şerefli bir bina yoktur. Çünkü onun inşasını emreden, âlemlerin rabbi olan Allah Teâlâ’dır; bu emri tebliğ ve hendesî vaziyetini tâlim eden Cibrîl’dir. Yapıcısı İbrâhim, yardımcısı İsmâil peygamberlerdir.

İbrâhim aleyhi’s-selâm Kâbe’nin inşasından fâriğ olduktan sonra Cibrîl gelmiş ve hac farızasının nasıl icra edileceğini bütün şekilleriyle İbrâhim’e öğretmiştir. Sonra İbrâhim aleyhi’s-selâm Kur’an’da Makâm-ı İbrâhim diye anılan ve namaz kılınan mübarek makamdan, “Ey nâs’ Rabbimizin beytini ziyarete davetlisiniz, icâbet ediniz!” diye ilân

48 “Ey rabbimiz! (Yaptığımız şu beyti) tarafımızdan (takdim edilen ubûdiyyet armağanı olarak) kabul buyur! Rabbimiz! Muhakkak sen (dualarımızı) çok iyi duyar, (niyetlerimizdeki ihlâsı) kesin olarak bilirsin!” (el-Bakara, 2/127).

etmiştir ve İsmâil ile birlikte bütün hac mevkıflarında tevakkuf edip hac menâsikini ifa etmiş, sonra dönüp Sâre'nin yanına gitmiştir. Bir hac mevsiminde de Sâre ile birlikte Beytûlmakdis'ten gelerek haccetmişler ve sonra Şam'a gidip orada vefat etmişlerdir.

1382

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ مَسْجِدٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ أَوَّلَ قَالَ الْمَسْجِدُ الْحَرَامُ قَالَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ الْمَسْجِدُ الْأَقْصَى قُلْتُ كَمْ كَانَ بَيْنَهُمَا قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً ثُمَّ أَيْنَمَا أَدْرَكْتَكَ الصَّلَاةُ بَعْدُ فَصَلِّ فَإِنَّ الْفَضْلَ فِيهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere ben, “Yâ Resûlellah! (İbadet için) en önce yeryüzünde hangi mescid bina kılındı?” diye sordum. Resûlullah, “Mescid-i Harâm!” buyurdu. Ben, “Sonra hangisi?” dedim. Resûlullah, “Mescid-i Aksâ!” buyurdu. Sonra ben, “Bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır?” dedim. Resûlullah, “Kırk sene” buyurdu. Sonra, “Namaz vakti girdikten sonra namaz sana nerede yetişirse, namazı orada (vakti için) kıl! Çünkü faziletli namaz vakti içinde kılınandır!” dedi. {B3366 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 10.}

1383

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُمْ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd es-Sâidî radiyallahu anhtan rivayete göre, “Yâ Resûlellah! Sana nasıl salâtüselâm getirip dua edelim!” diye sormuşlardı da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu (meâldeki) duayı okuyunuz” buyurmuştur: “Yâ rab! Muhammed’e (dünyada şeriatını, âhirette şefaatinin) kutlu kıl, ailesine ve bütün ümmetine de rahmet eyle! Nasıl İbrâhim’e kutlu kıldın, rahmet ettinse! Yâ rab! Muhammed üzerinde (ona verdiğin) şeref ve saadeti daim kıl! Kadınlarının ve bütün ümmetin üzerinde de sabit kıl! Nasıl İbrâhim’in üzerinde

sabit ve mübarek kıldın! Yâ rab! Sen hamîdsin, sen mecîdsin!” {B3369 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 10.}

İ Z A H I

Bu Ebû Humeyd hadisinden sonra Buhârî'nin yine salâtüselâm hakkında *Bey'atürrıdvân* ashabından Kâ'b b. Ucre'den de bir rivayeti vardır. Bu rivayette tâbiînin kibarından Abdurrahman b. Ebû Leylâ demiştir ki: “Bana bir kere Kâ'b b. Ucre karşı geldi de dedi ki, ‘Ey İbn Ebû Leylâ! Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir salâtüselâmı sana hediye edeyim mi?’ dedi. Ben de, ‘Evet, onu bana hediye et’ dedim. Kâ'b, ‘Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, ‘Yâ Resûlellah! Ehl-i beyt’ine has olarak sana nasıl salât edelim?’ diye sorduk. Çünkü Allah bize yalnız (namazda) sana nasıl selâm edeceğimizi öğretti dedik.”⁴⁹

Resûlullah bize, “*Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ salleyte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîme inneke hamîdün mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Kemâ bârekte alâ İbrâhîme ve alâ âli İbrâhîm inneke hamîdün mecîd deyiniz*” buyurdu.⁵⁰

1384

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَيَقُولُ إِنَّ أَبَاكُمَا كَانَ يُعَوِّذُ بِهِمَا إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَةٍ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan gelen bir rivayete göre şöyle demiştir: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (muazzez hafîdleri) Hasan ile Hüseyin’e (meâli aşağıdaki duayı) okurdu ve (büyük) babanız (İbrâhim) de bu duayı (oğulları) İsmâil ile İshak’a okurdu!” der idi:

“Allahım! –İnsin, cinnin, şeytanı(nın şerri)nden, (zehirli) haşerattan ve doku-
nan her kötü gözden– şifa veren kelimelerine sığınırım.” {B3371 Buhârî, Ehâdisü'l-
enbiyâ, 10.}

49 Bu dua, namaz kılan kimsenin tahiyatta okuduğu, *وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ* “Ey Allah’ın peygamberi! Sana selâm olsun, her fenalıktan emin ol ve Allah’ın rahmet ve bereketleri üzerinde bulunsun!” suretindeki selâmdır.

50 {B3370 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 10.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ نَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُخَيِّ الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي وَيَرْحَمَ اللَّهُ لَوْطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (tevazu ederek) şöyle buyurmuştur: (Ölen bir zîhayatın diriltilmesinden şüphelenmeye) biz İbrâhim'den daha haklıyız. İbrâhim Cenâb-ı Hakk'a, "Yâ rab! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster!" diye niyaz ettiği zaman İbrâhim'e rabbi, "Yoksa bu işe inanmıyor musun?" demişti. İbrâhim, "Hayır, inanıyorum yâ rabbi! Şu kadar ki nasıl diriltildiğine gönlüm iyice kansın, yatışsın istiyorum"⁵¹ demiştir.

Allah, Lût peygambere de rahmet etsin! O da (Allah'a iltica edip dururken) kavmine, "Benim size karşı bir kuvvetim olsaydı yahut çok sarp bir kaleye sığınabilseydim (misafirlerimi şerrinizden sıyânet ederdim)" demiştir. (Sonra) Resûlullah, "Eğer ben zindanda Yûsuf'un kaldığı gibi uzun zaman mahpus kalsaydım (onu) mahbesten çağırmaya gelen kişinin o davetine hemen icabet ederdim (de; haydi efendine git de tahkikat yapsın!) demezdim" buyurmuştur. {B3372 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 11.}

İZAHİ

Bu hadiste üç peygambere ait üç vâkıya işaret edilmiştir.

1. Ba'se yani öldükten sonra yeniden dirilmeye müteallik olup Peygamberimiz'in, "İbrâhim'in bu hususta şüphe ettiği farzedilirse o şüpheye biz, ondan daha ziyade müstahakız" buyurmalarıdır ki bu söz ne İbrâhim'in, ne de Peygamberimizin ba's hakkında şüphe ve tereddütleri bulunduğunu ifade eder. İbrâhim aleyhi's-selâm en yüksek pâyede bir peygamber olmak itibarıyla bu kâinatın bir tahavvüle uğrayacağını yani bir yokluktan sonra kâinatın bir varlık iktisap edeceği ve meselâ bir zîruhun vücudunu teşkil eden hayatî uzuvları dağıldıktan ve her biri başka anâsır arasına karıştıktan sonra kudret-i fâtıranın bunları bir araya toplaması ve buna yeniden can vermesi esasında şüphe etmiyordu. Belki İbrâhim ilk hilkate kıyas ederek bunun kudretullah ile aklen mümkün

olduğuna inanıyordu. Yalnız bunun ne şekilde vuku bulacağını gözle görmek ve aklî istidlâlini şühûdî bir bilgi ile sağlayarak imanında bir salâbet, kalbinde bir sükûnet temin etmek istiyordu. Bakara sûresinin 260. âyetinde beyan buyurulduğu üzere, Hazret-i İbrâhim'in bu arzusu tatmin edildi ve kendisi tarafından kesilen ve anâsır-ı hayâtîyeleri birbirine karıştırılan dört kuşun bütün maddî eczâsı ilâhî kudretin taalluku ile birleştirildi ve İbrâhim'e gösterildi.

Hadiste rivayet olunan Peygamber efendimizin, *“Vücudunun bütün eczâları birer tarafa dağılmış bir ölüye ne suretle hayat verilebileceğinde İbrâhim şüphe ederse o şüpheyi biz daha müstehakız”* sözüyle işaret buyurdıkları ba's vâkıası budur. İmam Şâfiî'nin bir tevcihine göre, Peygamber efendimiz şöyle demiş bulunuyorlar: İbrâhim peygamberin yaratıcı kudretin şümülû hakkında şüphe etmesi muhaldir. Eğer peygamberler için böyle bir şüphe farzedilirse, bu şüpheyi biz, İbrâhim'den daha müstehakız. Bilirsiniz ki İbrâhim böyle şüphe etmemiştir. Bende şüphelenmemişimdir. İmam Şâfiî'nin bu tevcihini *Emsâl-i Sâire* sahibi⁵² lugavî bir ta'lîl ile şöyle teyit etmiştir: Arapça'da “efâlû” sîğası iki şeyden bir mânâyı redde ve izâleye mevzudur. Meselâ “Şeytan Zeyd'den daha hayırlıdır” denildiğinde şeytan da, Zeyd de hayırlı degillerdir mânası ifade edilmiş olur. Hadisin bu fıkrası ne İbrâhim, ne ben kudretullah hakkında şüphe etmedik demek olur.

2. Hazret-i Lût'un kavmine karşı gösterdiği irade zaafıdır ve şöyledir: Lût peygamber İbrâhim aleyhi's-selâmın akrabasındandı. Hazret-i İbrâhim'in şeriatını tebliğ memur idi. Lût'un kavmi genç delikanlılarla menfûr münasebette bulunmayı itiyat etmeleri ve Hazret-i Lût'un tebligatını dinlememeleri üzerine bunların ta'zîbine irâde-i ilâhîye taalluk edince, Cenâb-ı Hak, Cibrîl, Mîkâil, İsrâfil'i genç delikanlı suretinde Hazret-i Lût'a gönderdi. Hûd sûresinin 77. âyetinden itibaren şöyle hikâye ediliyor: *“Bizim resullerimiz (olan şu melekler) Lût'a geldiler. Onların gelmesi Lût'a fena geldi ve son derece canını sıktı: “Bu, çok müşkül bir gün!” dedi. Kavmi ise ona (misafirleri için) koşa koşa gelmişlerdi. Esasen Lût'un kavmi bundan önce de o çirkin fuhuşları irtikâp ediyorlardı. Lût peygamber kavmine, “Ey kavmim! İşte şunlar (sulbî) kızlarımdır. Onlar sizin için daha temizdir (size nikâh edeyim!) Allah'tan korkunuz ve beni misafirlerim hakkında rüsvâ etmeyiniz! İçinizde (size doğru yolu gösterecek) akli başında bir kimse yok mudur?” dedi. Lût'un kavmi, “Sen pekâlâ bilirsin ki, senin kızlarına bizim ihtiyacımız yoktur. Sen bizim ne istediğimizi pekâlâ bilirsin!” dediler. Lût peygamber kavmine, “Eğer benim size karşı şahsî kuvvetim olsa yahut kuvvetli bir şeye sığınabilsem (size nasıl oyun oynayacağımı ben bilirdim!)” demiştir.*⁵³

52 *Emsâl-i Sâire*, lugat ve nahiv imamlarından Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224) eseridir. Endülüs ulemâsından Ebû Ubeyde el-Bekrî (ö. 487) ile İbn Âdem el-Herevî (ö. 414) tarafından şerhedilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*).

53 İşte Peygamber efendimiz, Hazret-i Lût'un bu sözünü zayıf buluyor. Allah'ın kudretine istinat etmeli idi demek istiyor.

Bunun üzerine misafir melekler: “Ey Lût! Biz Allah’ın sefirleriyiz. Onlar sana bir zarar dokunduramazlar. Sen aileni beraber alarak gecenin bir kısmında çıkıp git! İçinizden hiçbiri geri kalsın! Yalnız kadının kalsın. Çünkü onlara isabet edecek musibet ona da dokunacaktır. Bu kavmin helâk anı, sabah zamanıdır. (Acaba) sabah yakın değil midir? dediler. Vaktâ ki emrimiz geldi. O memleketin üstünü altına geçirdik ve onların üzerine taş yağdırdık!”⁵⁴

3. Yûsuf kıssasının bir safhasıdır. Şöyle ki, Yûsuf, Mısır melikinin vezirinin karısı hakkında haksız bir töhmetle zindana atılmıştı. Yedi sene yattıktan sonra bir rüya tabiri vesilesiyle Mısır meliki Yûsuf’un zekâ ve fetânetini anlayarak, “Bu mahbusu bana getiriniz! demiş ve getirmek üzere kurenâsından birisini göndermişti.” İşte bu adam Hazret-i Yûsuf’a halâsını tebşir ve melikin huzuruna davet edince, yedi sene hapis ile zerre kadar iradesi sarsılmayan Yûsuf, melikin davetini tebliğ eden memura, “Haydi kuzum sen efendine (melike) git de bir kere ona sor! Elleri doğrayan kadınların maksatları ne imiş? Hiç şüphesiz benim rabbim o kadınların hilelerini pek iyi bilir. (Bunun için benim sormaya ihtiyacım yoktur. Fakat amme nazarında hakikatin tahakkuku için melik meseleyi tahkik etsin! Ancak berâetim tahakkuk ettikten sonra çıkabilirim!” demiştir.

Bunun üzerine melik (o kadınları toplamış) onlara, “Maksadınız ne idi ki, o vakit Yûsuf’un nefsinden murat almaya kalktınız?” diye sordu. Kadınlar, “Hâşâ Allah için biz Yûsuf’un aleyhinde bir fenalık bilmiyoruz” dediler. Azîz-i Mısır’ın karısı, “Şimdi hak tezahür etti. Yûsuf’un nefsinden ben kâim almak istemiştin, Yûsuf ise hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir, mâsumdur! Şu da bilinsin ki ben gıyabında Yûsuf’a hıyanet etmedim. Allah hainlerin hilesini muvaffakiyete erdirmez.”⁵⁵

Bu itiraf üzerine melik, Yûsuf’un halâsını irade etti ve kendisine hususi vezir ittihaz eyledi.

Peygamber efendimiz, “Ben Yûsuf gibi yedi sene mahbeslerde yattıktan sonra halâsım emrolunsa, hemen tevakkuf etmez, çıkardım. Öyle tahkikat icrasına ta’lik etmezdim!” buyurmuştur.

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رضي الله عنه قَالَ مَرَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى نَفَرٍ مِنْ أَسْلَمٍ يَنْتَضِلُونَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ازْمُوا بَنِي إِسْمَاعِيلَ فَإِنَّ أَبَاكُمْ كَانَ رَامِيًا وَأَنَا مَعَ بَنِي فَلَانٍ قَالَ فَأَمْسَكَ أَحَدُ الْفَرِيقَيْنِ بِأَيْدِيهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا لَكُمْ لَا تَزْمُونَ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ نَزَمِي وَأَنْتَ مَعَهُمْ قَالَ ازْمُوا وَأَنَا مَعَكُمْ كُلُّكُمْ.

54 Hûd, 11/77-82.

55 Yûsuf, 12/50-52.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Eslem kabilesinden bir cemaat (müsabaka için) ok atışırken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanlarına uğradı da, “Ey İsmâil oğulları! Haydi ok atınız! Sizin (büyük) babanız da (mâhir) bir ok atıcı idi. (Bu müsabakada) ben filân oğlu (İbnü'l-Ekva') ile beraberim” buyurdu. Râvi der ki: Peygamber'in bu sözünü işitince iki grup müsabakacıdan bir tarafı ellerini ok atmaktan çektiler. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Size ne oldu ki ok atmıyorsunuz?” buyurdu. Onlar da, “Yâ Resûlellah! Siz, muhalifimiz grup ile beraberken (o tarafa) nasıl ok atarız?” dediler. Resûlullah, “Haydi atınız! Ben sizin hepinizle beraberim” buyurdu. {B3373 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 12.}

SÂLİH ALEYHİ'S-SELÂM VE SEMÛD KAVMİ

1387

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا نَزَلَ الْحِجْرَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ أَمَرَهُمْ أَنْ لَا يَشْرَبُوا مِنْ بَيْرِهَا وَلَا يَسْتَقُوا مِنْهَا فَقَالُوا قَدْ حَجْنَا مِنْهَا وَاسْتَقَيْنَا فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَطْرَحُوا ذَلِكَ الْعَجِينَ وَيَهْرِيقُوا ذَلِكَ الْمَاءَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebük Gazâsı'nda Semûd kavminin helâk olduğu vadi-de konakladığı zaman ashabına, “Buranın kuyusundan (su) içmemelerini ve buradan su almamalarını” ilân etti. Ashap, “Yâ Resûlellah! Biz, bu kuyunun suyundan alıp hamur yoğurduk, su kaplarımızı doldurduk!” dediler. Bunun üzerine Resûlullah, “Öyle ise hamuru atınız, o aldığınız suyu da dökünüz!” buyurdu. {B3378 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 17.}

İZAHİ

Hadisin metnindeki Hicr, Medine ile Şam arasında ve Arabistan cezâiresinin garb-ı şimâlî kısmında bir vadinin adıdır ki burası Sâlih peygamberin kavmi olan Semûd'un makarrı idi. Allah Teâlâ bu kavmi burada kahr ve helâk ettiği için Peygamber efendimiz bu meş'um diyarın kuyusunun suyundan içilmemesini emretmiştir.

Bu hadisi Buhârî, “Enbiyâ” tarihinde Sâlih aleyhi’s-selâma ait olmak üzere açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında da A’raf ve Hicr sûrelerinde beyan buyurulan Sâlih aleyhi’s-selâmın kıssasına birer âyetle işaret eylemiştir.

A’raf sûresinde meâlen şöyle buyurulmuştur: “Biz, Semûd kavmine de onların (kan) kardeşi Sâlih’i gönderdik. Sâlih kavmine (şöyle) dedi: Ey kavmim! Allah’a kulluk ediniz! Ol Allah ki sizin için O’ndan başka ibadet edecek hiçbir ilâh yoktur. Bunun rabbiniz tarafından muhakkak bir delili gelmiştir ki o, sizin için bir burhan olarak Allah’ın gönderdiği şu dişi deve-sidir. Onu (kendi haline) bırakınız! (Varsın) Allah’ın toprağında (Hicr vadisi otlarından) yesin! Sakın ona bir fenalıkla dokunmayınız! Sonra sizi çok elemli bir azap yakalar. Şunu da hatırlayınız ki Allah sizi, Âd(ı helâk ettik)ten sonra onlara halef kıldı ve sizi bu toprakta yerleştirdi. Düz ovalarında (yazlık) köşkler ediniyorsunuz. Dağlıklarında da (kışlık) evler yontuyorsunuz. Artık Allah’ın nimetlerini hatırlayınız (da O’na iman ediniz!) ve yeryüzünde fesatçı bir zümre halinde gezmeyiniz!”

Sâlih’in kavminden (iman etmeyi) kibirlerine yediremeyen şu bir (eşraf) güruhu, etba’larından iman eden fukara zümresine (istihza ederek), “Siz Sâlih’in hakikaten rabbi tarafından (bize ve size) gönderilmiş bir (peygamber) olduğuna inanıyor musunuz?” dediler. Fakirler ve zayıflar takımı da onlara, “Biz Allah’ın Sâlih’e gönderdiği (din)e inanmış kişileriz!” diye cevap verdiler. Kibirlenenler ise, “Sizin iman ettiğiniz (o din)i biz inkâr ediyoruz!” dediler de (Allah’ın mu’cizesi olan) dişi deveyi boğazladılar ve Allah’ın emrini kabul etmekten çekindiler ve (Sâlih aleyhi’s-selâma), “Ey Sâlih! Eğer sen hakikaten peygamberlerden isen bizi korkutup durduğun azabı getir de görelim!” dediler. Bunun üzerine onları bir zelzele, (yeryüzünü sarsan şiddetli bir sayha) yakaladı da onlar evlerinde çöke kalarak sabaha erdiler. Sâlih (peygamber) ise onlardan döndü de (dönmezden önce) onlara, “Ey kavmim! Ben size rabbimin risâletini (emrini, nehyini) tebliğ ettim, size güzel öğüt de verdim. Lâkin siz hayrınıza çalışanları sevmezsiniz! dedi.”⁵⁶

Hicr sûresinde de bu vâkıa hikâye olunduktan sonra, فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ⁵⁷ buyurulmuştur ki bir sabah vakti azap sayhası Semûd kavmini yakaladı da “onlara oydukları müstahkem binalar, o kadar servetler bir fayda vermedi” demektir.

Arap müverrihlerinin hepsi tarafından bildirildiğine göre, Semûd kavmi âyetten müstefâd olduğu üzere Âd’ın bakâyâsıdır. Bu cihetle ikinci Âd diye anılır. Birincisi ise, asıl Âd’dır. Bilittifak Sâlih Peygamber İbrâhîm’den evveldir. Bu cihetle şârih Keşmîrî Feyzûl-bârî’de Sâlih bâbını İbrâhîm kıssasından sonraya bıraktığından dolayı Buhârî’yi fena tertip etmekle itham ediyor.

Tarihçiler Semûd’u Nûh peygamberin dördüncü batında gelen bir oğlu olarak şöyle kaydederler: Semûd b. Câbir b. İrem b. Sâam b. Nûh. Birinci Âd münkariz olduktan sonra onun bekâyâsı Vâdilkurâ ve Şam etrafını imar ve hâlâ âsârı bâki olan kadim birtakım

56 el-A’raf, 7/73-79.

57 {el-Hicr, 15/84.}

menâzili meydana getirmişlerdir. Cesîm binaları hâvi şehirleri, kasabaları ve dağ zirvelerinde oyulmuş musannâ mağaraları vardı. Bunların merkezi olan Hicr şehrinin bakiyesi olarak bir köy vardır ki Semûd medeniyetinin âsârı bu Hicr'in etrafındadır. Semûd medeniyeti Şuarâ sûresinde Sâlih aleyhi's-selâmın Semûd'a nasihatı sırasında şöyle bildiriliyor: *“Ey kavmim! Siz burada (müşrik olduğunuz halde ölümünden, âfetten) emin olarak bırakılır mısınız? Bu bahçeler, bostanlar, pınarlar, ırmaklar, ekinler, meyvesi hoş hurma ağaçları içinde (kalır mısınız?). Bir de ince sanatla dağlardan hayrete değer evler yontuyorsunuz. (Bunların içinde şirk üzere ebedî kalır mısınız?). Şu halde Allah'tan korkunuz ve bana itaat ediniz ve yeryüzünü fesada verip ıslahına çalışmayan şu müşriklerin sözlerine kapılmayınız!”*⁵⁸

Bu âyetlerden açık bir surette anlaşılıyor ki Semûd kavmi zamanında Vâdilkurâ havalisi bir medeniyet mâmûresi ve dağlar içinde oydukları meskenler ince birer sanat eseri halinde imiş. İstahrî, taştan düzülmüş bu evleri gördüğünü söyleyerek şöyle anlatıyor: Semûd kavminin bu evleri bizim evlerimiz gibi teşkilâtı hâvi ve dağlar misali yüksektir. Uzaktan bakıldığında bu meskenler birbirine bitişik sanılır. Fakat biraz ortalarına doğru varılınca bunlardan her birinin birbirinden ayrı birer kâşâne olduğu görülür. Etrafları dolaşılabilir. Fakat yukarısına kadar çıkmakta çok güçlük çekilir (*Mu'cemû'l-büldân*, III, 221).

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşıldığı üzere Semûd kavmi müşrik ve putperesti. Allah Teâlâ bunlara tevhid akîdesini öğretmeye içlerinden Sâlih aleyhi's-selâmı memur etti. Sâlih peygamber, Semûd'un orta halli bir ailesine mensuptu. Fakat soy itibarıyla en muteber bir aile idi. Kavmini tevhide davet ettiyse de dinlemediler ve Sâlih'e, *“Muhakkak sen sihire tutulmuş, çıldırmış kimselerden birisin! Sen (de) şüphesiz bizim gibi yiyip içen bir kişisin. Eğer sen doğru peygamberlerden isen (doğruluğuna bürhan olacak) bir âyet getir!”* dediler. Sâlih peygamber onlara, *“Hâ, işte şu bir deve (peygamberliğimin doğruluğuna bir delildir) bu kuyunun suyunu (nöbetle muayyen bir gün) devenin içmek hakkı vardır. Muayyen bir gün de sizin içmek hakkınız vardır. Sakın bu deveye fenalık dokundurmayınız, (bunu kesmeyiniz!). Sonra sizi büyük bir günün azabı yakalar!”* dedi. Fakat müşrikler deveyi boğazladılar da en sonu hayvanı öldürdüklerine nedâmet ettiler. Nasıl ki (üç gün sonra) azap (sayhası) onları yakaladı. Çünkü onların çoğu iman etmiş değillerdi. Senin rabbin ise (yâ Muhammed) şüphesiz azîzdır, (kâfirleri azap eder) rahîmdir (müminleri sıyânet eyler).⁵⁹

İbn İshak'ın ve öbür siyer müelliflerinin izahlarına göre Sâlih peygamberin mucize olarak bir dişi deveyi ortaya koyması, Semûd kavminin kıymetli malı deve olmasından dolaydır. Devenin i'caz-kâr hali de dolu bir kuyunun suyunu bir defada içmesidir. Bu mübarek hayvan dağlarda otlar, su nöbeti kendisinin olduğu gün gelir, başını kuyuya sokarak bir defada kuyunun suyunu tamamen içermiş. Ertesi gün de Semûd kuyudan su alır, hayvanlarını sularlarmış.

58 eş-Şuarâ, 26/146-152.

59 eş-Şuarâ, 26/153-159.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumadan rivayet olunduğuna göre, Nebî salallahu aleyhi ve sellem, “Kerîm oğlu, Kerîm oğlu, Kerîm oğlu Kerîm; İbrâhim oğlu, İshak oğlu, Ya’küb oğlu Yûsuf aleyhimü’s-selâmdır” buyurmuştur. {B3382 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Enbiyâ” bahsinde Ya’küb peygamber için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Unvan olarak da, *أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ* âyetini zikretmiştir. Meâlini aşağıda yazacağımız bu âyet yehûdun, “*Ya’küb aleyhi’s-selâm ölürken oğullarına Yahudiliği iltizam etmelerini tavsiye etmiştir*” suretindeki iddialarını red için nâzil olmuş ve şöyle buyurulmuştur:

“(Ey yehûd) *Ya’küb’a ölüm geldiği ve oğullarına, ‘Ben öldükten sonra neye ibadet edeceksiniz?’ dediği zaman, siz Ya’küb’un yanında mı bulunuyordunuz* (ki Ya’küb Yahudiliği vasiyet etmiştir’ diyorsunuz. Bakınız!) *Ya’küb’a oğulları, ‘(Babacığımız!) Sen öldükten sonra senin Allah’ına ve babaların İbrâhim, İsmâil ve İshak’ın Allah’ı olan bir tanrıya ibadet ederiz. Biz yalnız O’na itaat eden kullarız!’ diye cevap vermişlerdir.* (Ki, bu cevap İbrâhim’in tevhi-didir, Yahudilik değil).”⁶¹

HUSUSİ İFADE. Tercüme ve izahımıza esas ittihaz edilen *Tecrîd* metnine göre şimdi sıra Mûsâ ile Hızır kıssasına gelmiştir. Halbuki Buhârî’nin *Sahîh*’inde bundan önce ve Ya’küb kıssasından sonra iki bab daha vardır: Birisi Yûsuf’la kardeşlerine, öbürüsü Eyyûb peygambere aittir. Mûsâ kıssası ve Mûsâ’nın Hızır ile mülâkatı bunlardan sonradır. Zebîdî merhumun ihtisar için *Tecrîd*’e almadığı, halbuki tarihin seyrini takip cihetiyle çok lüzumlu olan bu bahisleri de burada göstermek isteriz:

YÛSUF ALEYHI’S-SELÂM İLE KARDEŞLERİ

Bu babın unvanında Buhârî, Yûsuf sûresinin 7. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Yûsuf’la kardeşlerinin kıssalarında ibret almak isteyenler için muhakkak ki ibrete şayan birçok âyet vardır*”⁶² Allah Teâlâ’nın “*ahsenü’l-kasas*” (itibara lâyık haberlerin en güzeli) diye tavsiye buyurduğu Yûsuf kıssası Kur’an’ın başlı başına bir sûresinde bildirilmiştir ki Yûsuf’a kardeşleri tarafından suikast ile başlayan bu menkıbede Yûsuf’un halâsı, Yûsuf’un Mısır saraylarında kölelik hayatı, beşer hüsnûânının bir sembolü olan Yûsuf’un güzelliğine Mısır azizi (veziri)nin karısına alâkası, en yüksek Mısır kadınlarının hayranlığı, Yûsuf’un bu çılgınca taarruzlara âsumanî bir teyitle mukavemeti, en sonra kadın ihtiraslarıyla mahbeslere atılması ve bütün bu elîm vâkıalarla karşılaştığı zamanlarda sonsuz bir tahassürle göz yaşları

61 el-Bakara, 2/133.

62 لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِّلسَّائِلِينَ {Yûsuf, 12/7.}

döken Ya'kûb peygambere amâ gelmesi takip eder ki bütün bu sergüzeştler Yûsuf kıssasının çok acıklı birer idbâr safhalarıdır. Yedi sene devam eden zindan hayatından sonra ilâhî bir mûcize olarak Yûsuf'un beraati ve zindandan halâsıyla da ikbal devri başlar ki Yûsuf'un vezâreti, Yûsuf'un kardeşleriyle, babasıyla mülâkatı, hâlâ aşk ve ihtiras ile yanan Züleyhâ ile izdivacı gibi vâkıalar birbirini takip eder.

Yûsuf sûresinde bu vâkıalar bir taraftan en durgun hisleri heyecana verecek derecede edebî bir üslûp ile tasvir edilirken, bir taraftan da peygamber kudret ve hayatının beşerî ihtirasları yenmesi, şehvetengiz kadın hamlelerine, saray sefâhetlerine galebe etmesi, neticede Yûsuf'un sabrı, Yûsuf'un metaneti, Yûsuf'un siyaseti, ailesine, hatta düşmanlarına karşı hüsnümüâşeretini ayrı ayrı birer levha halinde gösterilmiştir. Bunların en önce Yûsuf'a bir rüya ile gösterilmiş olması da Yûsuf kıssasının şâheser bir fezlekesidir.

Nâçiz bir kalemle hulâsa etmeye çalıştığımız Yûsuf kıssası birçok İslâm şairi tarafından inşâd edilmiştir ki Türkçe'de Fuzûlî, Farsça'da Nizâmî, Câmi en meşhurlarıdır. En sonra Türkçe Kuşadalı rahmetli Ali Rızâ yazmıştır.

Bundan sonra Buhârî, Yûsuf'un üç batında İbrâhim Halîl'e müntehî olup nesepçe asaletini ifade eden Ebû Hüreyre hadisini rivayet etmiştir ki bunun tercümesi yakında geçti. Bundan sonra Buhârî yine Ebû Hüreyre'nin diğer bir hadisini rivayet etmiştir ki bunda da Peygamber efendimizin, *"Eğer ben Yûsuf'un uzun zaman kaldığı kadar zindanda kalsaydım, saraydan davet edilince muhâkeme istemeden hemen icâbet ederdim"* buyurduğu bildirilmiştir.⁶³

Hakikaten Yûsuf peygamber, Mısır melikinin bir rüyasını tabir etmesi ve tabirin tahakkuk etmesi üzerine Mısır meliki Yûsuf'u ıtlak ile saraya davet etmişti. Fakat Yûsuf bi'l-muhâkeme beraatini istemiş, zindandan çıkmamıştı. Peygamberimiz tarafından takdir buyurulan, Yûsuf'un bu metaneti idi. 1385 numaraya da bakınız!

Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği bir hadiste de, Peygamberimiz Hazret-i Âişe'ye hitap ederek, *"Siz kadınlar, -hissiyatını gizleyip, hilâfını izhar etmekte- Yûsuf'un karşılaştığı kadınlar gibisiniz!"* buyurmuştur.⁶⁴ Bu hadisin mufassal bir metin ile tercüme ve izahı için bu eserimizdeki 387 numaralı hadise bakınız!

EYYÛB ALEYHÎ'S-SELÂM KISSASI

Buhârî, bu babın unvanında da Enbiyâ sûresinin 83. âyetini zikretmiştir. Ondan sonraki âyetle beraber meâlleri şöyledir: *"Ey Muhammed, peygamberler arasında Eyyûb'u da yâdet! Zira Eyyûb, 'Allah'ın! Vücudumu hastalıktan arıklık ve tâkatsizlik kapladı. Merhamete muhtaç bir hale geldi. Sen ise rabbim merhametlilerin en müşfikisin!"* diye rabbine dua etti. Biz de duasını kabul ettik ve tarafımızdan bir rahmet ve ibadet edenler için bir hatıra olarak Eyyûb'a ailesini ve yanında olanların bir mislini de verdik."

63 {B3372 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 11.}

64 {B7303 Buhârî, İ'tisâm, 5.}

Bu âyet-i kerîmenin mazmunundan da bir derece anlaşıldığı üzere Eyyûb peygamber ihtiyarlık çağında ağır bir hastalığa tutulmuş, senelerce o hastalığı çekmiş, hiçbir zaman Allah'a şikâyet etmeyerek sabır ve tahammül etmiş, uzak, yakın akrabası ve en sonra karısı kendisini bırakmıştır. Mübarek namı insanlar arasında sabır ve metanetin müstesna bir meseli olarak anılan bu aziz peygamber böyle metrûk ve mecalsiz bir vaziyete düşünce, Allah Teâlâ'ya iltica etmiş ve *"Allahım, acınacak bir hale geldim, bana merhamet et!"* diye ilk ve son defa halinden şikâyet edip merhamet ve şifa dilemiştir.

Eyyûb peygamber bu suretle dua edince Allah Teâlâ ona, *"Ayağınla depren!"* diye emretti. Bu deprenme ile oradan bir su çıkması üzerine Hak Teâlâ, *"Ey Eyyûb! İşte şu, yıkanacak ve içilecek serin bir sudur"*⁶⁵ buyurdu. Eyyûb şimdi bu serin sudan yıkanıp içerek vücudunun hem dışını, hem içini onunla temizledi ve hastalıktan kurtuldu.

Hasan-ı Basrî'den gelen bir rivayete göre, Eyyûb hastalığında karısı tarafından ihmal edilince ona, "Eğer Allah beni şu hastalıktan kurtarırsa, sana 100 değnek vururum!" diye yemin etmişti. Hastalıktan iyi olunca Cenâb-ı Hak bu yeminden bir kurtuluş yolu gösterdi ve *"Ey Eyyûb! Eline 100 daldan destelenmiş bir demet al da onunla karına vur ve yemininde hânis olma!"* buyurdu.⁶⁶

Şer'î bir mahlas olan bu ruhsat, yeminlerde, hadlerde Eyyûb ruhsatı diye anılıp bâki kalmıştır. Taberî, *Tefsîr*'inde bu su mûcizesiyle hastalıktan halâsı ve yeminden beraat vâkıalarının Câbiye'de vuku bulduğunu kaydetmiştir ki Suriye'de Havran'ın şimalindeki Havlân nahiyesinde bir köydür. Taberî ile İbnü'l-Cevzî, doksan üç yaşında vefat ettiğini bildirmişlerdir. Bazıları da hastalıktan iyileştiği yerde 164 yaşında vefat ettiğini ve oraya defnolandığını nakletmişlerdir. Şârih Aynî bu yerin Şam'da Besne olup kabri orada zâhir bulunduğunu bildiriyor. *Kâmus Tercümesi*'nde Besne, Şam'da bir köyün adı olduğunu bildirildiğine göre, her iki rivayet birbirini teyit etmektedir.

67 *وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ* âyetinin delâleti veçhile Eyyûb meşhur olan rivayete göre, İbrâhim peygamberin zürriyetindendir. İbnü'l-Cevzî *Tebşıra*'sında, Eyyûb'un Ya'kûb ve Yûsuf peygamberlerle muasır olduğunu ve Ya'kûb'un kızı Rahme ile evlendiğini, anası da Lût'un kızı bulunduğunu kaydetmiştir. Eyyûb'un gınâsı hakkında da Mukâtil'den mübalağalı rakamlar nakletmiştir.

Müellif Buhârî "Eyyûb" babında yalnız Ebû Hüreyre'nin şu hadisini rivayet etmiştir: Peygamber efendimiz buyurmuş ki: *"Eyyûb mûcizeli suda yıkandığı sırada önüne altından düzülmüş bir sürü çekirge düşmüştü de Eyyûb bunları hemen toplayıp elbisesine doldurmaya başlamıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, 'Ey Eyyûb! Görüyorsun ben malını sana iade etmek suretiyle seni zengin kılmadım mı?' hitabıyla karşıladı. Eyyûb, 'Evet Allahım! Beni o suretle*

65 Sâd, 38/42.

66 Sâd, 38/44.

67 el-En'âm, 6/84.

ganî kıldın. Fakat senin hayır ve bereket hazinelerinden benim için müstağni olmak ihtimali yoktur' diye cevap verdi.⁶⁸

Buhârî'nin Eyyûb hakkındaki rivayetinin yalnız bir hadise münhasır olmasına bakarak intikâd âlimleri Buhârî'nin şartına göre bu hususta başka rivayet bulunmadığına hükmetmişlerdir. Şu halde Eyyûb peygambere ait haberler Kur'an'da hadisten daha çoktur. Çünkü Kur'an'ın dört sûresinde zikrolunmuştur ki Nisâ, En'âm, Enbiyâ, Sâd sûreleridir. Tevrat'ta ise daha çoktur. Tevrat'ın bir *sifri* Eyyûb peygambere tahsis edilmiştir.

MÛSÂ ALEYHİ'S-SELÂM

Kur'an'da olsun, sahih hadislerde olsun hayat menkıbeleri en çok bildirilen büyük peygamberlerden biri ve belki de birincisi Mûsâ aleyhi's-selâmdır. Kur'an'ın otuz dört sûresinde 131 âyette 136 defa kendisi, on bir yerinde de yaşça büyük kardeşi Hârûn zikredilmiştir. Buhârî *Sahîh*'inde ve Mûsâ'ya ait babının unvanında bu tarihî vâkıaları bildiren âyetlerin pek çoğunu nakil ile tefsirlerine işaret etmiştir. Biz burada bunlardan A'râf, Tâhâ, Kasas sûrelerinde hikâye buyurulan vâkıaların bir fihristini aşağıya not etmekle iktifa edeceğiz. Aynen tercüme ve tefsirlerini görmek için Hamdi Yazır merhumun *Tefsîr*'inden Bakara, A'râf, Tâhâ, Kasas sûrelerinin âyetleri mütalaa olunmalıdır.⁶⁹

HIZIR VE MÛSÂ ALEYHİME'S-SELÂM

1389

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّمَا سُمِّيَ الْخَضِرُ أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى فَرْوَةٍ بَيْضَاءَ فَإِذَا هِيَ تَهْتَزُّ مِنْ خَلْفِهِ خَضِرَاءَ.

68 {B279 Buhârî, Gusûl, 20.}

69 Mûsâ'nın velâdeti, nevzadın bir mûcize eseri olarak Firavun'un katlinden masûniyeti, bu hususta Firavun'un karısı Âsiye'nin müessir rolü ve yine bir mûcize olarak Mûsâ'nın sarayda ana kucağında büyümesi, gençlik çağına erdikten sonra Firavun ile karşılaşması, Mûsâ'nın Mısır'dan kaçması, Medyen'de Şuayb peygamberle mülâkatı ve kızıyla evlenmesi, sonra Tûr dağında Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya ilk kelâmı ve asâ, yed-i beyzâ mucizeleri, kardeşi Hârûn'un nübüvveti ve refakatiyle Mısır'a avdeti, Firavunları ve Kıptîler'i tevhide daveti, müşriklerin muhalefeti ve tûfan, çekirge, bit, kurbağa, kan mucizeleri, Firavun'un sihribazları, neticede Firavun'un ordusuyla garkı.

Kur'an-ı Mübîn'e göre, Firavun'un helâki ve Mûsâ'nın galebesiyle cihan tarihinin ilk devri sona eriyor, orta devir başlıyor. Peygamber efendimizin nübüvveti ve Kur'an'ın nüzûlü ile de âhir zaman dediğimiz son devir başlıyor.

Sonra Tîh sahrâsında Benî İsrâîl'in yarım asra yakın devam eden sergüzeşti, men ve selvâ taamı, Mûsâ'nın Tûr'da kırk sene süren ikameti, Allah Teâlâ'nın Tûr'a tecellisi ve Mûsâ'nın bîhuş sukutu, Tûr'dan nasâyihî, ahkâm ve ahbârı muhtevi on levha ile dönüşü, Sâmirî fitnesiyle karşılaşması, yetmiş kişi ile Tûr'a tövbe seferi.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hızır'a Hızır denilmesinin sebebini izah ederek, "Hızır otsuz kuru bir yere otururdu da ansızın o otsuz yer yeşillenerek peşi sıra dalgalanırdı" buyurmuştur. {B3402 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 27.}

İZAHİ

Hızır'ın adı Mücâhid'e göre Elyesa'dır, nesebi Sâm b. Nûh'a müntehî olur. Taberî'ye göre Hazret-i İbrâhim'in dördüncü batında evlâdıdır. İbn Asâkir, Hızır ile İlyas'ın iki kardeş olduğunu Süddî'ye nisbet ederek bildirmiştir. Ulemânın cumhuruna göre Hızır, peygamberdir. Hızır kıssasının birçok ciheti nübüvvetine delâlet ettiği için sahih olan nebî olmasıdır. Velî olduğunu iddia edenler de vardır. En çok ihtilâf edilen cihet Hızır'ın hayatı keyfiyetidir: Şârih Aynî'nin beyanına göre, ulemânın cumhuru, hususiyle *mükâşefe* sahipleri Hızır'ın hayatta olduğunu ve sahrâlarda görüldüğünü kabul etmişlerdir. Ömer b. Abdülazîz'in, İbrâhim b. Edhem'in, Bişr el-Hâfî'nin, Ma'rûf-i Kerhî'nin, Cüneyd'in, İbrâhim Havass'ın Hızır'ı gördükleri rivayet olunmuştur. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de Muhyiddin İbnü'l-Arabî de Hızır'ın hayatı hakkında birtakım hikâyeler bildirmiştir. *Kâmus Tercümesi*'nde de şehâdet parmağı ile orta parmağının beraber olması Hızır'ın fârik bir alâmeti olduğu naklediliyor. Yine Aynî, *et-Târîhu'l-kebîr*'inde bu hususa dair bir bahis açtığını ve Hızır'ın hayatını delilleriyle müdafaa ettiğini haber veriyor.

Müfessir Ebû Hayyân ise, şârih Aynî'nin hilâfına olarak ulemânın cumhuru Hızır'ın öldüğüne kâil olduklarını iddia etmiştir. Ehl-i intikâdın yüksek bir siması olan İbn Kayyim, "Hızır'ın hayatına dair nakledilmiş rivayetlerin hepsi yalandır, bu hususta sahih bir hadis yoktur" demiştir. Hiç şüphesiz Hızır'ın hayatını reddedenlerin delilleri kuvvetlidir. O cümleden birisi ve en kuvvetlisi Enbiyâ sûresinin 34. âyetidir ki meâli şöyledir: "*Bir de habîbim biz, senden önce gelip geçen hiçbir peygamber için ebedî hayat müyesser kılmadık.*" Âl-i İmrân sûresinin 144. âyeti de bu hususta kâfi bir delildir ki, "*Muhammed, muhakkak surette bir peygamberdir. Kendisinden önce de birtakım peygamberler gelmiş geçmiştir. Muhammed ölürse yahut öldürülürse, ey Muhammed'in ashâbı siz, topuğunuza basarak geri mi döneceksiniz?*" buyurmuştur. Şu meşhur hadîs-i şerif de inkâr edenler için kuvvetli bir delil olabilir: Peygamber efendimiz hayatının son günlerinde, "*Bundan 100 sene sonra bugün yeryüzünde yaşayanlardan bir kimse kalmaz*" buyurmuştur.⁷⁰ Müellif Buhârî, İbrâhim el-Harbî, İbnü'l-Cevzî, Münâvî de Hızır'ın hayatta olmadığını kabul edenlerdendir.

Buhârî'nin Hızır ile Mûsâ için açtığı babında bu hadisten önce iki sened ve iki metin ile muhtasar ve mufassal iki rivayeti daha vardır ki bunlardan mufasssalında Kehf sûresinin

60. âyetinden itibaren tebliğ buyurulan Mûsâ ve Hızır menkıbesi izah edilmiştir. Bu eserimizde 102 numara ile tercüme edilen Übey b. Kâ'b hadisine bakınız!

1390

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ نَخْنِي الْكَبَاثَ وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ عَلَيْكُمْ بِالْأَسْوَدِ مِنْهُ فَإِنَّهُ أَطْيَبُهُ قَالُوا أَكُنْتَ تَرَعَى الْغَنَمَ قَالَ وَهَلْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَاهَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Biz bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber (Merrüzzahrân mevkiinde) misvak ağacının yemişini topluyorduk. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem orada bulunanlara, “Siz bu yabancı yemişin kararalarını tercih ediniz! Çünkü onun siyahı en lezzetlisidir” buyurdu. Orada bulunan ashap, “Yâ Resûlellah! (Bu yemişin iyisini, kötüsünü çobanlar bilir.) Siz koyun göttünüz mü?” diye sordular. Resûlullah, “(Acayip! Mûsâ olsun, başkası olsun) peygamberlerden hiçbir peygamber yoktur, o muhakkak koyun götmüştür” buyurdu.

{B3406 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 29.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisten önce Benî İsrâîl'in, bugünkü küstah neslinde görüldüğü üzere Mûsâ hakkındaki iftira ve bu aziz peygamberle istihzalarından birer numune olmak üzere şu üç hadisi rivayet etmiştir:

1. Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, Peygamber efendimiz buyurmuş ki, *Benî İsrâîl'e* “(Beytûlmakdis'e) *şu hıtta* (tövbe mağfiret) *kapısından eğilerek giriniz de, rabbimiz, senden 'hıtta'* (yani günahlarımızı mağfiret etmeni dileriz) *deyiniz!*” *diye emrolundu da onlar*(dan zalim olanlar istihfaf için bu emirleri) *tebdil ettiler ve ellerini kalçalarına dayayıp ayaklarını sürüyerek kibir ve gurur ile girdiler. “Hıtta” yerine de mühmel bir kelime ile “habbe” dediler.*⁷¹ Fakat onların bu bayağı istihzalarını müthiş bir tâun ölediyle ödediler (el-Bakara, 2/58-59; el-A'râf, 7/161-162).

2. Yine Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre, Hazret-i Mûsâ çok ciddi ve edepli bir tabiatla bulunduğu için olça bolça değil, sıkı ve düzgün giyinirdi, vücudunun hiçbir kısmı görünmezdi. Mûsâ'nın her vaziyetini istihfaf ve istihza vesilesi addeden Benî İsrâîl, onun bu dürüst giyimini de vücudunda baras (abraşlık ve miskinlik) gibi bir ayıp ve âfet olduğunu işâaya vesile edinmişlerdi. Ahzâb sûresinin 69. âyetinin mazmunu veçhile Allah Teâlâ

Mûsâ'nın ayıp ve âfetten berî olduğunu göstermeyi irade buyurup Mûsâ'nın yıkanmak için soyunup elbisesini koyduğu bir taş yuvarlanarak onu takip etmek zaruretinde kalan Mûsâ'nın vücudunun en güzel bir hilkatte olduğu görüldü.⁷² Benî İsrâil'in Hazret-i Mûsâ hakkındaki ezâ ve cefalarının derecesini umumiyet itibariyle aşağıdaki hadis daha belîğ bir surette ifade etmektedir.

3. İbn Mes'ûd'dan gelen rivayete göre Peygamber efendimiz Huneyn Gazâsı ganimetini taksim ederken kendisine verilen hisseyi azımsıyan cahil bir bedevî veya münafık, “Şu taksim, hiç şüphesiz kendisinde Allah rızası kastedilmeyerek yapılmıştır” demişti. Bunu işiten Abdullah b. Mes'ûd diyor ki, “Gidip Resûlullah'a haber verdim. Bu münasebetsiz sözünü işitince Resûlullah o derece asabîleşti ki hatta yüzünde hiddet âsârı belirlediğini gördüm. Sonra Resûlullah, *'Allah Mûsâ'ya rahmet etsin! Ona, benim uğradığım şu ezâdan ziyade ezâ olundu da o sabretti'* buyurdu.”⁷³

HAZRET-i ÂSİYE

1391

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَمَلُ مِنَ الرِّجَالِ كَثِيرٌ وَلَمْ يَكْمُلْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا آسِيَةُ امْرَأَةِ فِرْعَوْنَ وَمَرْيَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَإِنَّ فَضْلَ عَائِشَةَ عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Erkeklerden çoğu (fazilette) kemale erdi. Halbuki kadınlardan yalnız Firavun'un kadını Âsiye ile İmrân'ın kızı Meryem'den başka hiçbirisi kemale erişemedi. (Ümmetimin kadınlarına karşı) Âişe'nin fazileti de tiridin, başka yemeklere karşı fazileti gibidir. {B3411 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 32.}

İZAHİ

Buhârî, bu hadisin mensup olduğu babın unvanında Tahrîm sûresinin son iki âyetini zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: “Allah, (kâfirlerle karabeti olan) *müminler için de Firavun'un karısı* (ve Müzâhim'in kızı) *Âsiye'yi mesel* (fazilet örneği) *kulmuştur. Zira Âsiye,*

72 {B3404 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 28.}

73 {B3405 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 28.}

‘Rabbim! Benim için yanında cennette bir ev yap da beni Firavun’dan ve onun kötülüklerinden kurtar. Zalimler guruhundan da halâs eyle!’ diye dua etmişti. Allah, iman edenler için de İmrân kızı Meryem’i mesel (ismet numunesi) kılmıştır. O Meryem ki ırzını sağlam korudu da biz ona ruhumuzdan nefhettik. O, rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etmiş ve kendisini tamamiyle ibadete vermiş insanlardan idi.”⁷⁴

Hazret-i Âsiye, Mûsâ’nın sebab-i hayâtıdır ve Mûsâ’ya en büyük hizmetlerde bulunan ve nihayet iman eden yüksek iradeli bir kadındır. Mûsâ’nın velâdeti sırasında Allah Teâlâ tarafından vâlikesine çocuğu endişesiz emzirmesi, şayet çocuğu hakkında bir fenalık hissederse onu bir sandık içinde Nil’e bırakıp mahzun ve mükedder olmaması ve çocuğu kendisine iade edilip büyüdüğünde nübüvvet ve risâlet pâyesi verileceği vahyedilmişti.⁷⁵ Vahiy mûcibince Nil’e bırakılan ve nevzadı ihtiva eden sanduka Firavun’un sarayı sahilinden akıp giderken görülerek saraya alınmış ve Âsiye tarafından Firavun’a, *“Bu yavruca bana ve sana bir göz aydını olur, bunun hayatına kıymayınız! Belki bize bir faydası dokunur yahut evlât ediniz”* demişti de Firavun ve etbâi bu yumurcağın ileride fazilet namına kendileriyle karşılaşacağını ve nasıl kahramanlıklar göstereceğini anlamıyorlardı.⁷⁶

Bu suretle Mûsâ’nın hayatını kurtaran Âsiye, ileride Mûsâ’ya iman ve mûcizelerini tasdik etmiş olmakla Mûsâ gibi o da Firavun ile karşılaşmış ve bu suretle Mûsâ’nın hayatı, Mûsâ’nın dini uğrunda kendi hayatını feda etmiştir. Âsiye’yi, Mûsâ’nın sıbtından ve en yakın akrabasından sayanlara göre Âsiye’nin dinî heyecanına kan gayreti de karışmış ve nihayet Firavun’un çok acı işkenceleri altında vefat etmiştir. Rivayete göre Hazret-i Âsiye hadisteki⁷⁷, *“Rabbim cennetinde, civarında bana ev yap da beni Firavun’dan ve onun kötülüklerinden kurtar!”* duasını bu işkencelere mâruz kaldığı sırada okumuş ve derhal kabul buyurulup cennetteki makamı kendisine gösterilmekle güle güle terk-i hayat etmiştir. Bu suretle Âsiye kadınlık âleminde en yüksek fazilet şâhikalarına yükselen iki kadından birisi oluyor. Hazret-i Meryem de, ⁷⁸ *أَحْصَنْتُ فَرْجَهَا* cümlesinin belîğ ifadesi veçhile elini, eteğini sıkı tutmak, namusunu ve iffetini muhafaza etmek hususunda kale kadar metin bir ruha, bir iradeye mâlikti. Ona yakasından ruh nefhetmek üzere Cibrîl temessül ettiği sırada bile, *“Muhakkak senden rahmâna sığınırım!”* diye korunmuştu.⁷⁹ Meryem bu derece mahçup ve çekingen bir kız olduğu için Allah onu bütün kadınlık âleminde görülmedik bir mazhariyetle ve ruhundan nefhetmek suretiyle ana yaptı ve bu ana ile oğlu âlemlere ibreti mûcib bir âyet bir mûcize kıldı.⁸⁰

74 {et-Tahrîm, 66/11-12.}

75 Tâhâ, 20/38-39; el-Kasas, 28/7.

76 el-Kasas, 28/9.

77 {Dua, ayet-i kerîmede yer almaktadır. Bkz. et-Tahrîm, 66/11-12.}

78 el-Enbiyâ, 21/91.

79 Meryem, 19/17-18.

80 el-Enbiyâ, 21/91.

Bazı âlimler Âsiye ile Meryem hakkında vârit olan bu naslar ile istidlâl ederek Âsiye ile Meryem'in nübüvvetine kâil olmuşlardır. Hatta Eş'arî, kadın peygamberleri altıya çıkarmıştır ki, Havvâ, Sâre, Mûsâ'nın anası, Hâcer, Âsiye, Meryem'dir. Şârih Kirmânî ise "Kadınlar için nübüvvet olmadığına icmâ vardır" demiştir ki, icmâ olmasa bile en sahih olan budur.

Hazret-i Âişe hakkındaki fıkraya gelince, hadiste Âişe'nin bu ümmetin bütün kadınlarına efdaliyetine delâlet eden bir cihet yoktur. Yalnız bir teşbih ile fazl ü şerefi bildirilmiştir. Hazret-i Âişe'nin ilmi, edebi, ahlâkı ve sayılamayacak derecede şeref ve meziyeti olmakla beraber Fâtimatüzzehrâ'nın, Haticetülkübrâ'nın da pek çok hususiyetleri vardır. Bu hususiyetlerine göre İslâm ümmetinin bu üç anasının bir mukayesesi aşağıda "Fezâil" bahsinde gelecektir.

İzah etmekte bulunduğumuz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinden evvel Buhârî'nin Hazret-i Mûsâ'nın vefatına dair bir rivayeti de vardır ki bu eserimizde "Cenâze" bahsinde 659 numara ile geçmiştir.

YÛNUS ALEYHI'S-SELÂM

1392

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ إِنِّي خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى وَنَسَبَهُ إِلَى أَبِيهِ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhümânın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetine göre, Peygamberimiz hiçbir kişi için, "Ben muhakkak Yûnus b. Mettâ'dan hayırlıyım demek muvâfık değildir" buyurmuş ve Yûnus'u babası Mettâ'ya nisbet etmiştir. {B3413 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 35.}

İ Z A H I

"Ben Yûnus'tan hayırlıyım" hükmü iki ihtimale müsaittir: Biri, kişi nefsini Yûnus'a tercih etmek, öbürü mütekellim sîgasıyla Resûlullah kastolunarak, "Muhammed Yûnus'tan hayırlıdır" demek. İkinci ihtimale göre, "Peygamber efendimiz bu sözü tevâzuân söylemiştir" diyeceğiz. Çünkü sahih bir rivayete göre Resûlullah, "Ben, Âdemoğulları'nın seyyidiyim ve en hayırlısıyım"⁸¹ buyurmuş olmakla Yûnus'tan ve bütün peygamberlerden efdal

81 {M5940 Müslim, Fezâil, 3. Rivayet metninde "ve en hayırlısıyım" ifadesinin karşılığı yer almamaktadır.}

olduğu şüphesizdir. Bunu da Peygamberimiz Allah'ın kendisine ihsan buyurduğu nimeti yâdetmek için söylemiştir. Kuru bir iftihar için değil.

Peygamberler arasında hassaten Yûnus'un zikredilmesi, Kalem sûresinin 48. âyetinde, *“Habîbim! Rabbinin hüküm ve takdirine inkiyâd et de sâhib-i Hût (Yûnus) gibi olma, O rabbine mağmûm bir halde ve öfke ile dua etmişti”* buyurulduğuna bakarak, *“Bu ilâhî hitap Yûnus'un mertebesini tenzile delâlet eder”* suretinde hatıra gelmesi melhuz olan bir vehmi karşılamak içindir. Bunun için Peygamberimiz “Beni Yûnus’a tercih etmeyiniz” demiş oluyor.

Tarihçilerin bildirdiklerine göre, Yûnus Ninevâ şehri halkındandır. Eski Asur hıttasının merkezi ve Asur Devleti'nin pâyitahtı olan bu şehrin yarım milyondan fazla nüfusa mâlik olan halkının ahlâkı bozulup puta taptıklarından, bunları ıslah ve tevhide davet için Yûnus peygamber ba'solunmuştur. Fakat Yûnus ibtidâ davetinde muvaffak olamamıştı. Hazret-i Ali'den gelen bir rivayete göre, Yûnus otuz yaşında ba'solunup, otuz üç sene davet ettiği halde ancak iki kişi icâbet etmişti: Birisi bir âlim ve hakîm, öbürüsü bir âbid ve zâhid. Bu muvaffakiyetsizliğinden müteessir olan Yûnus, *وَذَا الثَّوْنِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا*⁸² âyeti mûcibince kavmini bırakıp Tarsus'a çekilmişti ve Ninevâ'dan bu ayrılış Cenâb-ı Hak'tan bir emir telakki ederek vâki olmamıştı. Bir peygamber için bu bir kusur idi.

Her ne ise Yûnus oradan hamûlesi ağır bir gemiye binerek denize açılmış ve müthiş bir fırtına üzerine geminin hamûlesi hafifletilmek istenildiğinde kura ile denize atılanlar arasında Yûnus da bulunarak bir balığa lokma olmuştu. İşte Yûnus bu müşkül vaziyette öfkeli olarak Allah'a niyaz etti⁸³ ve Cenâb-ı Hak'a, *لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ*⁸⁴ diye yalvardı. Duası kabul olunup derhal balığın karnından halâs edilerek yine kavmini irşad ve davete memur edildi. Bu defa Yûnus muvaffak olmuş ve kavmi iman etmiştir.

Şu hulâsa ettiğimiz Yûnus vâkıası Sâffât sûresinin 139. âyetinden 148. âyetine kadar devam eden on âyetin bir hulâsasıdır. Bu âyetleri Buhârî bazı tefsirlerine işaret ederek izah etmekte bulunduğumuz İbn Abbas hadisinin unvanında zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: *“Hiç şüphesiz Yûnus da gönderdiğimiz peygamberler cümlesindendir. Bir zaman Yûnus (kavmine darılıp) dolu bir gemiye kaçmıştı ve kura çekilerek denize atılanlardan olmuştu da nefesine levmeden Yûnus'u bir balık lokma etmişti. Eğer Yûnus Allah'ı çok tesbih edenlerden olmasaydı, kıyamet gününe kadar balığın karnında kalırdı. Hemen biz onu hasta (baygın) bir halde boş bir sahaya fırlattık ve üzerine bal kabağı nevinden (gölgelemeye elverişli) bir ağaç bitirdik ve yüz bin yahut daha çok (nüfuslu kavmi)ne gönderdik. Bu defa onlar da iman ettiler. Biz de onları bir zamana kadar müstefit oldukları halde yaşattık.”*

Râvi İbn Abbas, hadisinin sonundaki, “Yûnus, babası Mettâ'ya nisbet olunmuştur” fıkrasını da rivayet etmesi; Mettâ, Hazret-i Yûnus'un anasıdır; peygamberden iki zat anasına nisbet olunmuştur ki, Îsâ b. Meryem, Yûnus b. Mettâ'dır diyenler bulunmasına

82 el-Enbiyâ, 21/87.

83 el-Kalem, 68/48.

84 el-Enbiyâ, 21/87.

mebnîdir ve bunları reddir. İmam Buhârî'nin son rivayetinden Firebrî, Mettâ nübüvvet hânedanından salih bir kişi idi demiştir.

ŞUAYB ALEYHİ'S-SELÂM

Buhârî'nin Yûnus kıssasından evvel Şuayb peygambere dair de bir babı vardır. Müellif bu babında hiçbir hadis rivayet etmeyip, yalnız Hûd sûresinin 84. ve mâba'dı âyetlerinin birçok yerini tefsir etmiş bulunduğundan, biz de o tefsirlere göre tercüme ederek Şuayb kıssasını da bildireceğiz. Bu âyetlerin daha açık anlaşılması için ihzârî bazı mâlûmatı takdim etmek isteriz: Şuayb aleyhi's-selâm Medyen, ahalisine ba'solunmuştur. Medyen, İbrâhim aleyhi's-selâmın oğludur. Medyen'in nesebinden gelen kavme ehl-i Medyen denilmiştir. ⁸⁵ *وَأَلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا* âyet-i kerîmesi delâletiyle Şuayb da İbrâhim evlâdından ve ehl-i Medyen'dendir. Sonra Medyen Bahr-i Ahmer civarında Hazret-i Şuayb'ın tesis ettiği kasabaya ıtlak edilmiştir. Ehl-i Medyen putperest idiler. Ölçüleriyle, tartılarıyla ve silik, kesik, vezni bozuk paralarıyla halkı aldatırlardı. Bunları tevhide davet ve bu fena hareketlerinden men ve tahzir için Şuayb peygamberler ba'solunmuştur. "Hatîbü'l-enbiyâ" namıyla mâruf olan bu aziz peygamberin ehl-i Medyen'i daveti ve onların muhalefeti ve sonra helâkleri şöyle bildirilmiştir: *"Medyen halkına da onların kardeşi Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb onlara, "Ey kavmim! Allah'a kulluk ediniz! Sizin için O'ndan başka (ibadet edecek) hiçbir ilâh yoktur. Kile ve teraziye de eksik tutmayınız! Muhakkak surette ben sizi bir servet içinde görüyorum. (Buna şükretmezseniz) üzerinize çöküp sizi kaplayacak bir günün azabından elbette korkarım. Ey kavmim! Kileyi, teraziye denk ölçüp tartınız ve halkın eşyasına haksızlık etmeyiniz! Yeryüzünde yaramazlıkla halkın dirliğini bozmayınız! Allah'ın helâlinden bıraktığı kâr –eğer müminseniz– sizin için daha hayırlıdır. Bununla beraber ben üzerinizde bir muhafız da değilim" demişti. Medyenliler (istihza ederek), "Ey Şuayb! Atalarımızın taptıkları şeyleri bırakmamızı yahut mallarımızda dilediğimiz gibi tasarruf etmeyeceğimizi sana namazın mı emrediyor? Şüphesiz ki sen çok uslu ve son derece akıllısın!" dediler. Şuayb aleyhi's-selâm, "Ey kavmim! Bana söyler misiniz? Eğer ben rabbim tarafından verilen bir burhan üzerine (meb'ûs) bulunuyorsam ve rabbim kendisinden bana güzel bir rızık ihsan ettiyse (bu temiz nimeti haram ile kirletmem yakışır mı?) Ben size yasak ettiğim kötü kazançları size muhalefet edip kendim kazanmak istemiyorum. Ben yalnız gücüm yettiği kadar sizi ıslah etmek istiyorum. Muvaffakiyetim ise ancak Allah'(ın tevfiği) ile dir. Ben yalnız O'na dayandım ve herhalde O'na yönelirim. Ey kavmim! Bana muhalefetiniz Nûh kavmine yahut Hûd kavmine yahut Sâlih kavmine isabet eden belâ gibi sakın sizi bir felâkete uğratmasın! Lût'un kavmi (de günahkârlıkta) sizden uzak değildi. Rabbinize istiğfar ediniz! Sonra O'na tevbe ediniz! Muhakkak ki, Rabbim çok merhametlidir, müminleri çok sever" buyurdu.*

Medyenliler, “Ey Şuayb! Biz senin söylediğin sözlerden çoğunu iyi anlamıyoruz ve seni içimizde zayıf görüyoruz. Taallukatından beş on (aziz kişi)nin hatırı olmasaydı, muhakkak seni taşlardık. Senin bizim yanımızda ehemmiyetin yoktur” dediler. Şuayb aleyhi’s-selâm, “Ey kavmim! Nazarınızda benim kabilem efradı Allah’tan daha aziz midir de Allah’a hiç iltifat etmiyorsunuz? Muhakkak ki rabbim sizin bu hareketlerinizi kemaliyle bilir. Ey kavmim! Siz dilediğinizi bütün kuvvetinizle yapınız! Ben de şüphesiz vazifemi yapıyorum. Kişiyi rezil edecek azap kime gelecektir ve kim yalancıdır? Yakında görürsünüz! Şimdi (sonunu) gözleyiniz, ben de sizinle beraber (o günü) muhakkak gözlüyorum” dedi. (Allah Teâlâ buyurur ki), “Vaktâ ki emrimiz(in tecelli zamanı) geldi. Şuayb’a ve onunla beraber iman edenlere tarafımızdan bir rahmet olarak necat verdik. Şu zalimleri ise müthiş bir (azap) sayha(sı ve bir recfe) yakaladı da oldukları yerde çökmüş olarak sabaha erdiler (ve öyle yok edildiler) sanki onlar, bu ilde yaşamamışlardı. Semûd nasıl (bir sayha ile hayattan) uzaklaştıysa, varsın Medyen de öyle yıkılsın gitsin!”⁸⁶

Buhârî, Hûd sûresinin meâllerini naklettiğimiz bu âyetlerinden sonra Şuarâ sûresinin 176. âyetine işaret ederek Şuayb peygamberin ümmetine Kur’an dilinde “Ashâb-ı Eyke” de denildiğini ve bu kelimenin “leyke” de okunduğunu bildiriyor. Eyke, sık ve ağaçları birbirine girift ormanlığa denir. Şuayb’ın bu mıntıkadaki ümmeti, sık bir ormanlığa sahip oldukları için Ashâb-ı Eyke denilmiştir.

Ashâb-ı Eyke, Medyen halkının başkasıdır ve Şuayb aleyhi’s-selâm Eyke ahalisinden değildir. Bu cihetle Şuayb’ın Medyenliler’e ba’solunduğunu ifade eden âyette “kardeşiniz” denildiği halde Ashâb-ı Eyke’den bahseden âyette kardeşlik kaydı bulunmamıştır. Ensâb ilminin ilk vâzı’larından Ruşâtî, “Eyke, Şuayb aleyhi’s-selâmın gönderildiği deniz sahilinden Medyen’e varıncaya kadar devam eden bölgedir ve bu mıntikanın ağaçları mukil ağacıdır” diyor ki zamk-ı Arabî istihsal olunan ağaçtır. Hazret-i Şuayb’ın Ashâb-ı Eyke’yi irşadı da Şuarâ sûresi âyetlerinde şöyle bildiriliyor: “Ashâb-ı Eyke kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladılar. Şuayb onlara, ‘Siz Allah’tan korkmaz mısınız? İyi biliniz ki ben size gönderilen emin bir peygamberim. Şu halde Allah’tan korkunuz ve bana itaat ediniz! Ben bu irşadım mukabilinde sizden bir ücret istemem. Benim ecrim yalnız âlemlerin rabbine aittir. Kileyi tam ölçünüz de hak geçirenlerden olmayınız! Ayarı doğru terazi ile de tartınız ve halkın eşyalarını değerinden aşağı düşürmeyiniz! Hem yeryüzünde fesatçılarla ortalığın nizamını bozmayınız! Sizi ve sizden evvelki ümmetleri o yaratan (Allah’tan) korkunuz!’ dedi. Ashâb-ı Eyke, “Ey Şuayb! Muhakkak sen sihirlenmişlerdensin. Sen de ancak bizim gibi beşerden başka bir şey değilsin. Hem biz muhakkak seni yalancılardan sanıyoruz. Eğer doğrulardan isen haydi gökten bir tabakayı üzerimize düşürüver (de bizi öldür)” dediler. Şuayb peygamber, “Rabbim yaptıklarınızı çok iyi bilir.” Hulâsa Ashâb-ı Eyke Şuayb’ı yalanladılar. Onları da o zulle gününün⁸⁷

86 {Hûd, 11/84-95.}

87 Zulle, bulutun ve ağacın gölgesine denir. Ashâb-ı Eyke helâk edildiği sırada güneş müthiş bir hararet neşretmiş ve halk bunalmış, bu sırada gökyüzünde bir bulut belirmiş, sayesinde serin bir rüzgâr esmeye

azabı yakaladı. Hakikaten o (âsumanî zulle) büyük bir günün azabı idi. Bunda (şuur sahipleri için) muhakkak bir âyet vardı. Fakat Ashâb-ı Eyke'nin çoğu mütenebbih olup iman etmedi.”⁸⁸

DÂVÛD ALEYHİ'S-SELÂM

1393

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَوَابِّهِ فَتُسْرَجُ فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَبْلَ أَنْ تُسْرَجَ دَوَابُّهُ وَلَا يَأْكُلُ إِلَّا مِنْ عَمَلٍ يَدِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Dâvûd aleyhi's-selâma (kendisine vahyolunan Zebûr'u) okumak kolaylaştırıldı. Dâvûd kendisinin (ve maiyetinin) binit hayvanlarının (sefere) hazırlanmasını emrederdi de onlar eğerlenirdi ve bunlar eğerlenmezden evvel Zebûr'u okur(da hatmeder)di. Yine Dâvûd yalnız kendi elinin emeğinden yerdi. {B3417 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 37.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, Dâvûd peygamberin menâkıbı hakkında açtığı bir babın hadisleri arasında zikretmiştir. Unvanında da Nisâ sûresinin, “Dâvûd’a da Zebûr’u verdik” meâlindeki 163. âyeti zikredilmiştir. Bu âyet üst taraflarıyla beraber şu meâldedir: “Ey Muhammed, biz sana vahyettik, nasıl Nûh’a ve Nûh’tan sonraki (peygamber)lere vahyettikse. Yine biz, İbrâhim’e, İsmâil’e, İshak’a, Ya’kûb’a ve Ya’kûb oğullarına, İsâ’ya, Eyyûb’e, Yûnus’a, Hârûn’a, Süleyman’a da vahyettik, Dâvûd’a da Zebûr’u verdik.”

Dâvûd’un babası İşâ’dır. Neseb silsilesi Hazret-i İbrâhim’e çıkar, Zebûr da Dâvûd’a verilen mukaddes kitabın adıdır. Ebû Sâlih’in İbn Abbas’tan rivayetine göre, Allah Teâlâ, Zebûr’u Dâvûd peygambere İbrânî dil ile yüz elli sûre olarak göndermiştir. Bu sûrelerden ellisi Buhtünnaş’dan, ellisi Rum’dan kendisine mülâki olanlardan bahseder. Elli âyetinde de mev’izalar, hikmetler vardır, Zebûr’da helâl ve harama, hudut ve ahkâma dair bir şey yoktur ve Zebûr Dâvûd’a ramazan ayında indirilmiştir. Buhârî Zebûr kelimesi Zübür’ün müfredi olduğunu, kitap mânasına delâlet ettiğini bildiriyor.

başlamıştı. Halk bu bulutun gölgesine sığındığı sırada bulut bunları ateş halinde bastırarak helâk etmiştir.

Bundan sonra da Buhârî, Sebe' sûresinin 10 ve 11. âyetlerini tefsir ediyor ki bu tefsire göre meâlleri şöyledir: “*Biz tarafımızdan Dâvûd’a diğer peygamberlerden fazla hususi bir fazilet (ve mûcize olarak Zebûr, güzel sadâ ve edâ) verdik de, “Ey dağlar, siz onunla beraber tesbih (edip âhenkli nağmeler) yapınız! Ey kuşlar, siz de (onunla beraber ötünüz dedik). Yine biz, Dâvûd’a demiri (hamur gibi) yumuşattık. Şimdi ey Dâvûd! Bol zırhlar yap ve örmekte iyi oranla (da biçimine koy! Çivileri ve halkaları ne çok ince, ne de fazla kalın olsun). Ey Dâvûd ve ashabı! İyi bir eser vücuda getiriniz! Çok iyi biliniz ki ben sizin yapmakta ve yapacak olduğunuz eserlere dikkatle bakarım.”*

Bu âyetlerden öğrendiğimize göre, Dâvûd peygamber en güzel bir sada ve edaya mâlikti. Rivayete göre Dâvûd bülend-sada ile *Zebûr* okumaya başlayınca dağlar icâbet ederdi. Kuşlar da başı ucunda uçuşmaya başladılar. Hâlâ halk dilinde güzel sestten kinaye olarak Dâvûdî ses denilir. İkinci öğrendiğimiz de Dâvûd’un kuvvetidir. Yine rivayete göre, Dâvûd Allah Teâlâ’dan kendisini beytûlmâlden müstağni kılacak ve ailesini geçindirecek bir geçim yolu ihsan etmesini istemiş, Allah da Dâvûd’un eline demiri hamur yapacak bir kuvvet vermiş, o da elinin emeği ile geçinmiştir.

Bu Ebû Hüreyre hadisinden sonra Buhârî’nin Dâvûd orucuna ve Dâvûd namazına dair iki rivayeti vardır. Bunlardan biri hulâsa olarak şöyledir: Bir kere peygamberimize, Abdullah b. Amr’ın her günün gecesinde namaz kıldığını, gündüzleri de oruç tuttuğunu söylemişler. Peygamber efendimiz kendisinden sorduğunda o da itiraf edince, Resûlullah, “*Buna gücün yetmez; bazı günler oruç tut, bazı günler iftar et; gecenin bir kısmında uyu ve bir kısmında da namaz kıl!*” buyurmuş ve ayda üç gün oruçlu olursa, –bir haseneye on misli mükâfat mukarrer olduğuna göre– her gün oruç tutulmuş gibi olacağını öğretmiş. Abdullah bu miktara kanaat etmeyerek, “Yâ Resûlellah! Bundan fazlasına da gücüm yeter” demiş. “*Öyle ise bir gün oruç tut, iki gün ye!*” buyurulmuş. Abdullah bu defa da “Bundan fazlasına da takatim yetiştir” demesi üzerine Peygamber efendimiz, “*Öyle ise bir gün oruç tut, bir gün iftar et! İşte bu Dâvûd orucudur*” buyurmuş. İbn Amr’ın bundan fazla dileğine karşı da. “*Bundan efdal oruç yoktur*” buyurulmuş.⁸⁹

İkinci rivayete göre de Peygamberimiz, “*Allah Teâlâ’ya en sevimli oruç, Dâvûd orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün iftar ederdi. Allah’a en sevimli namaz da Dâvûd namazı idi. O, her gecenin yarısında uyurdu, üçte birinde namaz kılardı. Altıda birinde yine uyurdu*” buyurmuştur.⁹⁰ Bu eserimizde 594 numaraya bakınız!

Bu hadislerden sonra Buhârî Dâvûd peygamberin zekâsını, hüküm ve kazâda isabetini bildirmek üzere de bir bab açarak bunda Sâd sûresinin şu meâldeki 17. ve mâba’dı âyetlerini zikretmiştir: “*Yâ Muhammed! Sen onların dediklerine sabret de kudret sahibi Dâvûd kulumuzun hayatını hatırla! Çünkü o, Allah’ın fena addettiği her şeyden tamamıyla*

89 {B3418 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 37.}

90 {B3420 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 38.}

dönmüştü. Biz dağları ona mutî kılmiştık. Dağlar onunla beraber günün sonunda ve önünde nağme ile tesbih ederlerdi. Kuşları da toptan musahhar kıldık. (Onlar da Dâvûd ile beraber âhenktar tesbih ederlerdi). Dağlar, kuşlar Dâvûd'a mutî idi. Bir de biz Dâvûd'un mülkünü, saltanatını kuvvetlendirdik ve ona hikmet (nübüvvet, Zebûr) ve hak ile bâtılı, sahîh ile fâsîdi ayırt edebilecek kazâ kabiliyeti verdik. Bir de (ey Dâvûd) hasım haberi (vâkıası) hatırına geldi mi? Hani hasımlar (binlerce saray muhafızına rağmen sarayın surunu aşıp) mihraptan atlamışlar, Dâvûd'un huzuruna ansızın girivermişlerdi. O zaman Dâvûd, o hasımlardan (ihtilâlciler midir? diye) korkmuştu da iki muhâsım ona, "Ey Dâvûd, Korkma! Biz bazımız bazımıza haksızlık eden iki muhâsımız. Binaenaleyh aramızda hak ve adaletle hükmet, hiç korkma ve bize doğru yolun ortasını göster, di(yerek birisi davayı şöyle tasvir et)ti: 'Şu benim din kardeşimdir. Onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim ise bir dişi koyunum var. Böyle iken, onu da benimkilere ilâve et (bana ver)' dedi ve muhâverede bana galebe etti. Dâvûd, 'Doğrusu kardeşin senin bir dişi koyununu, kendi koyunlarına ilâve talebinde bulunmakla sana zulmetmiştir ve esasen şeriklerin pek çoğu birbirine (ihtirasla) tecavüz ederler. Yalnız iman edip de iyi hareket edenler başka; onlar da pek azdır' buyurdu."⁹¹

SÜLEYMAN ALEYHI'S-SELÂM

1394

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَثَلِي وَمَثَلُ النَّاسِ كَمَثَلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَ الْفَرَّاشُ وَهَذِهِ الدَّوَابُّ تَقَعُ فِي النَّارِ وَقَالَ كَأَنِّي امْرَأَتَانِ مَعَهُمَا ابْنَاهُمَا جَاءَ الذِّئْبُ فَذَهَبَ بَابْنِ إِحْدَاهُمَا فَقَالَتْ صَاحِبَتُهَا إِنَّمَا ذَهَبَ بَابْنِكَ وَقَالَتِ الْآخَرَى إِنَّمَا ذَهَبَ بَابْنِكَ فَتَحَاكَمَتَا إِلَى دَاوُدَ فَقَضَى بِهِ لِلْكُبْرَى فَخَرَجَتَا عَلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ فَأَخْبَرَتَاهُ فَقَالَ اثْنُونِي بِالسِّكِّينِ أَشَقُّهُ بَيْنَهُمَا فَقَالَتِ الصُّغْرَى لَا تَفْعَلْ يَرْحَمُكَ اللَّهُ هُوَ ابْنُهَا فَقَضَى بِهِ لِلصُّغْرَى.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen rivayete göre, Ebû Hüreyre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işitmiştir: Benim (insanları cehennemden korumak için İslâm'a davetteki) benzerimle (bâtıl üzerine ısrarda) insanların benzeri şu bir kişinin hal ve şanı gibidir ki o, (oda-

sında) bir ateş (bir mum) yakmış, kelebekler ve şu (sivrisinek gibi) birtakım hayvanlar kendilerini ateşe atmaya başlarlar.

Yine Ebû Hüreyre rivayetle der ki, “(Vaktiyle) iki kadın ve kadınlarla beraber onların iki oğlan çocukları vardı. Bunlar (yolda giderken) kurt gelerek bunlardan birinin (büyük kadının) çocuğunu hemen kapıp gitmiş. Bunun üzerine (çocuğunu kurt kapan büyük) kadın eşi (küçük) kadına, ‘Kurt senin çocuğunu götürdü’ der. Öbür kadın da, ‘Hayır, senin çocuğunu götürdü’ der. Nihayet bu iki hasım muhakemelerini Dâvûd’a arzederler. O da oradaki büyük kadına hükmeder. (Kurdun kapıldığı çocuk küçük kadına ait olur). Bunlar muhakemeden çıkıp Dâvûd’un oğlu Süleyman’a giderler ve (babasının hükmünü istinâfen) ona bildirirler. O da, ‘Haydi bana bir bıçak getiriniz! Çocuğu iki kadın arasında paylaştırayım’ demiş. Bunun üzerine küçük kadın, ‘Aman öyle yapma! Allah sana rahmet etsin! Çocuk bu kadınındır’ demekle Süleyman da çocuğun küçük kadına ait olduğuna hükmetmiştir.”⁹²

İ Z A H I

Bu hadisin birinci fıkrası mürekkep bir teşbihi ihtiva etmektedir. Bunu Nevevî izah ederek demiştir ki: 1. Resûlullah kendisine muhalefet eden müşrikleri kelebeklere benzetmiştir. 2. Müşrikleri peygamber menettiği halde onların tehâlûkle âhiret ateşine atılmalarını da kelebeklerin hırs ile kendilerini dünya ateşine atmalarına teşbih buyurmuştur. Müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki iştirak ve münasebet de şunlardır: a) Nefsin arzusuna uymak, b) İyiyi, kötüyü; hakkı, bâtılı ayırt etmekteki kifayetsizlik, c) İki zümre her birinin kendi hayatlarına kıymaktaki hırsı. İbnü’l-Arabî de şöyle demiştir: Peygamber’in bu sözü, mânası çok bir meseldir. Bu temsil ile istihdâf edilen cihet şudur: İnsanlar, kendilerini cehennem ateşine sürükleyen kötü şeyleri, kendi canlarına kıymak için yapmazlar. Belki menfaat kastiyle, nefsin temayülüyle yaparlar. Nasıl ki pervane kendisini ateşe, onun içinde ölmek için atmaz. Belki ziyânın nuruyla yâr ve hemdem olmak, birlik yaşamak için atar.

Hadisin ikinci fıkrasındaki baba, oğul iki peygamberin bir hadise hakkında mütehâlif ictihadlarını tevcih için hadis şârihleri birbirine aykırı mütalaalarda bulunmuşlarsa da geçmiş bir şeriata ait olan ve Peygamberimiz tarafından vechi bildirilmeyen bir mesele hakkındaki mütalaalar, dedikodu mahiyetinde olduğundan, bunları nakletmiyoruz.

Ebû Hüreyre’nin bu hadisini Buhârî Süleyman peygamberin menâkıbını bildirmek üzere açtığı bir babında rivayet etmiş ve unvan olarak da Sâd sûresinin 30. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Biz, Dâvûd’a da Süleyman’ı ihsan ettik. (Süleyman) ne güzel kuldur.

Hakikaten o (tesbih ile, tövbe ile) Allah'a doğru dönen bir kuldur."⁹³ Sonra Buhârî bu sûrenin, "Yâ rab! Beni yarlığa da bana bir mülk (bir saltanat) ihsan buyur ki, o benden sonra hiçbir kimseye yaraşmasın" dua ve temennisini bildiren 35. âyetini zikretmiştir. Ondan sonraki âyetlerde de o saltanat izah edilerek, "Biz, Süleyman'a (hususî) bir yeli inkiyâd ettirdik. (Bir halde ki) rüzgâr, Süleyman'ın dilediği tarafa onun emriyle hoş bir surette akacak ve esecektir ve şeytanları, iyi bina yapan (mimar, kalfa gibi) sanatkârları, (maharetli deniz) dalgıçlarını" ve daha, birbirine bukağılı başkalarını da teshîr ettik. (Süleyman'a dedik ki:) "Ey Süleyman! Bu bizim (sana mahsus) bir ihsanımızdır. Artık külfetsiz olarak sen (dilediğine ister) minnet (ve ihsan) et yahut tut (kimseye verme) muhakkak ki Süleyman için yanımızda kati bir yakınlık ve (cennette) varılacak bir makam vardır."⁹⁴

Buhârî, Sebe' sûresinin 12 ve müteakip âyetlerinde tâdât olunan nimetlere de işaret etmiştir ki bu âyetlerin meâlleri şöyledir: "Biz Süleyman'a da rüzgârı verdik. Onun sabah (seferi) bir ay, akşam (seferi) de bir ay(lık mesafe)dir. Biz ona demir pınarını (madenini) de (eritip) akıttık. Rabbinin izniyle (onun iki) eli altında çalışan cinlerden bir sınıf da vardı. Şayet onlardan her kim emrimizden dönerse, ona cehennem azabından tattırırız. Onlar Süleyman'a mihraplardan (mescidlerden, azizlere ait) timsallerden (mutfak levazımı) büyük havuzlar gibi tepsiler ve kâselerden, sabit kazanlardan her ne isterse yaparlardı. Ey Dâvûd hânedanı! Şükr(etmey)e çalışınız! Halbuki kullarımdan hakkıyla şükredenler azdır. Vaktâ ki Süleyman'a ölüm hükmettik. Hiçbir şey cinlere, onun öldüğüne kılavuzluk edip bildirmedi. Ancak bir ağaç kurdu onun dayandığı asâsını yiyordu. Bu sebeple (asâyı güve yeyip) Süleyman yıkılınca açığa çıktı ki eğer cinler gaybı bilir olsalardı bu zilletli azap içinde eğlenmezlerdi."⁹⁵

Buhârî bu unvanında Sâd sûresinin 30. âyetinin tefsirine de işaret etmiştir ki onu takip eden âyetlerle beraber meâlleri şöyledir: "Süleyman'a (bir kere) zevalden sonra sâfinât⁹⁶ olan seyri süratli (cihad) atları arzolanduğunda (onlarla meşgul olarak ikinci namazını geçirmişti). Bunun üzerine Süleyman, "At sevgisine fazla düşkünlüğüm hiç şüphesiz beni rab-bime ibadetten alıkoydu" di(ye eseflen)di. Nihayet atlar ahıra kapandı. (Bir müddet sonra) Süleyman, "O atları bana getiriniz" dedi de (atlar getirilince) onların bileklerini ve boyunlarını okşamaya başladı. Muhakkak surette biz, bir (kere) de Süleyman'ı imtihan etmiştik, onun tahtı üzerine bir ceset bırakmıştık da sonra Süleyman (tövbe ederek) bize rücû etmişti."⁹⁷

93 {Sâd, 38/30.} وَوَهَبْنَا لِذَاوُودَ سُلَيْمَانَ نِعَمَ الْعَبْدِ إِنَّهُ أَوَّابٌ

94 {Sâd, 38/35-40.} (قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَخِي مِنْ بَعْدِي) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا لَزُلْفَى وَحُسْنَ مَآبٍ)

95 {es-Sebe', 34/12-14.} (وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ غُدُوُّهَا شَهْرٌ وَرَوَاحُهَا شَهْرٌ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (مَا لِيُفْوَ فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ)

96 Sâfinât, sâfinin cem'idir. Sâfin, üç ayağı üzerinde durup dördüncü ayağının turnağını yere diken cins Arap atına denir. Atın asaletine delâlet eden bu vaziyetine sufûn ıtlak olunur. Rivayete göre Süleyman aleyhi's-selâm öğle namazını kıldıktan sonra tahtına otururdu. Bin kadar en cins Arap atları kendisinin tetkikine arz olunurdu.

97 {Sâd, 38/31-34.} Nassın pek mücmel olarak haber verdiği bu vâkianın yani bu fitne ve imtihanın ve taht üzerine bırakılan cesedin neden ibaret olduğu hakkında müfessirler türlü türlü ihtimaller bildirmişlerse de her birinin bir mahzuru bulunan bu ihtimaller arasında şârih Aynî tarafından en münasip

Bundan sonra Buhârî'nin bir rivayeti daha varsa da bu eserimizde 288 numara ile tercümesi geçmiştir, oraya bakınız!

HAZRET-i LOKMÂN

Buhârî'nin Süleyman kıssasından sonra Lokmân ve Zekeriyâ peygamberlere ait iki bâbı daha vardır ki, müellif Zebîdî ihtisar için bunları *Tecrîd'e* almamıştır. Bahsimiz “Ehâdîs-i Enbiyâ” olduğu için bunları bildirmeden geçmeyeceğiz.

Lokmân'ın nesebi, İbn İshak'ın beyanına göre dördüncü batında Hazret-i İbrâhim'e varır. Vâkidî de Lokmân'ın Benî İsrâîl kadısı olduğunu, Eyle ve Medyen taraflarında oturduğunu ve Eyle'de öldüğünü bildirmiştir. İkrime'ye göre Lokmân Nebî'dir. Hekim olduğunda ise ulemânın ittifakı vardır. Kur'an'da Lokmân'a dair müstakil bir sûre vardır ki bunda oğluna verdiği nasihatleri bildirilmiştir. Şimdi bunları göreceğiz: *“Lokmân'a da muhakkak ki biz, hikmet (akıl, ilim, amel, re'yinde isabet hassaları) verdik, Allah'a şükret (dedik). Her kim şükrederse o, yalnız kendi lehine şükretmiş olur. Her kim de küfrederse (yalnız kendi zararına etmiş olur). Çünkü Allah ganîdir (kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur) hamîddir (halkın övmesine muhtaç değildir). Yâ Muhammed! Lokmân'ın oğluna öğüt vererek söylediği (şu nasihatleri)ni de an! Ey oğulcuğum! Allah'a şirk koşma. Çünkü şirk şüphesiz büyük bir zulümdür. Ey oğulcuğum! (İyi veya kötü) işlediğin işler hardaldan bir tane ağırlığında olsa da, o, sert bir kaya içinde (gizli); yahut göklerde yahut da yer altında (uzak) bulunsa da Allah onu muhakkak getirir. Çünkü Allah latîftir (bütün gizli şeylere kudreti), habîrdir (ilmi taalluk eder). Yavrum! Namaz kıl! Mâruf ile (ve hakça, halkça iyiliği mâlûm şeylerle) emret, münkerden (kötü şeylerden) de nehyeyle! (Bu tebligatın neticesinde) başına gelen musibetlere de sabreyle! Şüphesiz ki bu öğütlerim yapılacak işlerin en kati olanlarındandır. Bir de (yavrum) halka (kibirlenerek) yüzünü karşı tarafa çevirme! Yeryüzünde de salına, salına yürüme! Çünkü Allah kendini beğenen ve öğünen kimseleri sevmez. (Yavrum!) Yürüyüşünde de itidal üzere ol! (Ne tiz, ne yavaş yürü). Görüşürken de sesin(i tonun)dan biraz aşağılat! Çünkü seslerin en kötüsü şüphesiz eşeklerin sesidir.”*⁹⁸

Bundan sonra Buhârî Abdullah b. Mes'ûd'dan şu meâldeki hadisi rivayet ediyor: *“İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emn ü eman onlar içindir. Doğru yola*

olarak ihtiyar olunan şudur: Bu vâkiadaki ceset, Süleyman'ın oğlunun cesedidir. Şöyle ki: Süleyman aleyhi's-selâmın bir oğlu dünyaya gelmişti. Şeytanlar, bu çocuğun ileride babası üzerinde müessir ve vefatında vâris olarak kendilerinin Süleyman saltanatındaki mevkilerinin haleldâr olmasından korkup, “Biz, bu çocuğu öldürürüz. Yoksa Süleyman'dan sonra bununla yaşayamayız” demişlerdi. Süleyman peygamber cinlerin bu kötü tasavvurlarını anlayınca bir buluta emretmiş ve bulut çocuğu alıp götürmüştür. Bu hareketinden dolayı Süleyman'a Allah Teâlâ tâbetmiş ve çocuk ölü olarak tahtı üzerine bırakılmıştır.

giden de onlardır”⁹⁹ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olduğunda müslümanlara ağır gelerek, “Yâ Resûlellah! Bizim hangimiz nefsine zulmetmez ki onun imanı, nefsine zulmetmemekle şaibeli olmasın?” demişlerdi de Resûlullah onlara, “Bu âyetteki zulüm sizin sandığınız gibi değildir. O zulüm şirk demektir. Lokmân’ın oğluna nasihat ederken, ‘Yavrum! Allah’a şirk etme! Zira şirk en büyük zulümdür dediğini işitmediniz mi?’ diye cevap vermiştir.”¹⁰⁰

ZEKERİYYÂ VE YAHYÂ ALEYHİME’S-SELÂM

Zekeriyyâ peygamberin nesebi Hazret-i Süleyman’a çıkar. Müslim’in Ebû Hüreyre’den münferiden bir rivayetine göre, Zekeriyyâ peygamber dülgerdi. Elinin emeği ile geçinirdi. Aynı zamanda Beytûlmakdis’te imâmet eden Zekeriyyâ’nın yetmiş yaşına kadar çocuğu olmamıştı. Allah Teâlâ’ya vâki olan niyazı üzerine kendisine Yahyâ peygamber ihsan olunmuştur. Bu vâkıa Meryem sûresinin ilk âyetlerinde beyan buyurulmakta olup müellif Buhârî tarafından Zekeriyyâ kıssasına dair açtığı babın unvanında zikredilmiş bulunduğundan tercüme ediyoruz:

كهیعیص “Kâf, hâ, yâ, ayn, sâd (sûresinin ilk âyetleri) rabbinin kulu Zekeriyyâ’ya rahmetinin yâdı (hakkında)dır. Zekeriyyâ rabbine gizli (ve vicdanî) bir sesle nidâ ederek, “Rabbim! Artık ben(im vücudum)dan kemik (kısmı ihtiyarlıktan) zayıfladı. Başım(daki saç) da alev (gibi beyaz)landı. Bununla beraber ben, rabbim sana duamda (bir hâcet dilediğimde) hiç reddolunmadım. Şimdi ben arkamdan (bana vâris olacak) taallukatım(ın fenalığın)dan hakikaten endişedeyim. Karım da kısır olmuştur. Bu cihetle (rabbim) kerem ve inâyetinden bana bir sâlih oğul ihsan et ki, o, hem ben(im malım)a, hem de Ya’kûboğulları’ndan (sürüp gelen nübüvvete) vâris ola. Hem (rabbim) o çocuğu razı olacağın seciyyede kıl!” dedi. (Allah Teâlâ), “Ey Zekeriyyâ! Biz sana bir oğul müjdeleriz ki; onun adı Yahyâ’dır. Biz ondan evvel (bu adla) ona kimseyi adaş kılmadık” (buyurdu). Zekeriyyâ, “Yâ rab! Benim nasıl oğlum olur ki; karım kısır olmuştur. Ben de ihtiyarlıktan son hadde ermişim” dedi. Allah Teâlâ, “Hakikaten öyledir. Fakat rabbın der ki; o bana çok kolaydır. Bundan önce seni de ben yarattım. Sen de bir şey değildin” buyurdu. Zekeriyyâ, “Rabbim (karım hamli hakkında) bana bir alâmet bildir!” dedi. Allah Teâlâ, “Ey Zekeriyyâ! Senin bileceğin alâmet (sıhhatte olduğun halde) bir düziye üç gece, (üç gündüz) halka söz söylememendir” buyurdu. (Beytûlmakdis’te bu vahye mazhar olan) Zekeriyyâ (Beytûlmakdis’teki) mihraptan (mahvelden) kavmine çıktığında (hal, hatır soranlara cevap vermeyip), “Sabah, akşam Allah’ı tesbih ediniz!” diye işaret eyledi. (Allah Teâlâ Yahyâ’yı ihsan etti. Ona da), “Ey Yahyâ! Kitaba sarıl (Tevrat’ı tut!” dedik). Yahyâ’ya sabî iken hikmeti (Tevrat’ı anlamak kudreti) verdik. Yine tarafımızdan halka merhamet ve hayra muhabbet (seciyyeleri) verdik. Bu suretle Yahyâ hâlis bir müslüman ve anasına, babasına

99 {el-En’âm, 6/82.} الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ

100 {B3429 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 41.}

ihsankâr oldu ve (insanlara karşı) aşırı kibirli, (Allah'a karşı da) âsi olmadı. Artık hem doğduğu gün, hem öldüğü gün, hem de ba'solunacağı gün selâm Yahyâ'ya."¹⁰¹

Bundan sonra Buhârî, Peygamber efendimizin Mi'rac gecesi ikinci kat gökte Yahyâ ve Îsâ peygamberlere kavuştuğuna ve onlarla selâmlaştığına dair Mâlik b. Sa'saa hadisinin bir parçasını rivayet etmiştir¹⁰² ki bu hadisin diğer peygamberlerle de mülâkatını ve selâm teâtîsini ihtiva eden mufasssal bir metnini aşağıda "Mi'rac" bahsinde göreceğiz.

HAZRET-İ MERYEM

Buhârî, Hazret-i Meryem'e tahsis ettiği babın unvanında meâllerini aşağıda bildirdiğimiz âyetleri zikretmiştir. Bu âyetlerin mazmunları daha açık anlaşılabilmek için onlarla ilgili mâlûmatı daha önce bildireceğiz. Hazret-i Meryem'in babası İmrân'dır, Süleyman b. Dâvûd neslindendir. Anasının adı da Hanne'dir. Rivayete göre Hanne'nin kız kardeşi Îşâ'da Zekeriyâ peygamberin zevcesi, Yahyâ peygamberin de anasıdır. Bu cihetle Peygamberimiz Yahyâ ile Îsâ'nın karâbetine işaret ederek, *"Bu iki peygamber teyzezâdedir"* buyurmuştur.¹⁰³ Meryem'in babası İmrân, henüz Meryem, ana karnında iken vefat ettiğinden, anası Hanne, doğuracağı çocuğunu Beytülmakdis'e hizmetçi yapacağını nezretmişti. Bu cihetle Meryem, Beytülmakdis'in imamı ve en yakın akrabası olan Zekeriyâ peygambere teslim edilmiş, o da Beytülmakdis'in -âyette mihrap yâdolunan- yüksekte bir hücreğini Meryem'in ika-metine tahsis etmiştir. İşte böyle kutsî bir makamda ve yüce bir peygamberin maiyetinde feyizyâb olan Meryem'in mucizelerle dolu hayatını şu âyetlerde göreceğiz:

*"Habîbim! Kur'an'da, Meryem (kıssasını), ailesinden ayrılıp (Beytülmakdis'in) şark tarafında bir yere çekildiği zamanı da an!"*¹⁰⁴ *"O zaman melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem! Allah sana kendi tarafından bir kelime, (ile 'ol' demesiyle vücut bulacak bir çocuk) müjdeler."*¹⁰⁵ *"Allah Âdem'i, Nûh'u, Âl-i İbrâhim'i, Âl-i İmrân'ı birbirinden ıstîfâ edilmiş bir zürriyet halinde bütün âlemler üzerine ihtiyar etti."*¹⁰⁶ *Çünkü Allah (bunlardan her birinin münâcâtını) işitir,*

101 {Meryem, 19/1-15.} (وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا) (كهيعص. ذُكِرَ رَحْمَةً رَبِّكَ عَبْدُهُ زَكْرِيَّا) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى

102 {B3430 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 43.}

103 {B3430 Buhârî, Ehâdîsü'l-enbiyâ, 43.}

104 Meryem, 19/16.

105 Âl-i İmrân, 3/45.

106 Âl kelimesi Arapça'da "insanın ehl ü iyâli, akraba ve taallukatı" demektir. Burada Âl-i İbrâhim ile murat, İsmâil ile İshak ve bunların hânedanı ve bilhassa Peygamberimiz Muhammed Mustafa'dır. Âl-i İmrân'a gelince, Enbiyâ tarihinde İmrân ikidir: Birisi Mûsâ ve Hârûn'un babası olan İmrân'dır. Bunun da Meryem adında bir kızı vardı ki Mûsâ ve Hârûn'un büyük hemşiresi ve ablası oluyor. Öbürüsü Hazret-i Îsâ'nın vâlidesi Meryem'in babası olan İmrân'dır ve ikisi arasında 1800 senelik bir zaman farkı vardır. Şu halde Meryem bint İmrân ikidir: Birisi Mûsâ ile Hârûn'un hemşiresi, öbürüsü Hazret-i Îsâ'nın anasıdır. Bu âyetteki Âl-i İmrân ile murat bunlardan hangisidir? Mûsâ ile Hârûn mu, yoksa Îsâ mı? Buhârî'nin bu âyeti, Hazret-i Meryem ve Hazret-i Îsâ kıssalarına ait bir unvanda zikretmiş olmasına ve esasen Kur'an'da da Meryem ve Îsâ kıssalarında sevk edilmiş bulunmasına göre Âl-i İmrân'ın ikinciye masruf olması taayyün eder.

(gönüllerindeki ihlâsı) iyi bilir. İmrân'ın haremi (Hanne), “Rabbim! Ben karnımdaki hamli, kendimden alâkasını keserek sana adadım. Hemen adağımı benden kabul et! (Beytûlmakdis'te hizmet etsin.) Sen rabbim muhakkak (sözümü) iyi işitir, (niyetimi) çok iyi bilirsin!” demişti. Kadın vaktâ ki hamlini vaz'etti: “Rabbim! Hamlimi dışı doğurdum, –maamâfih Allah onun ne doğduğunu ve erkeğin dışı gibi olmadığını daha iyi bilir-. Rabbim! Ben ona Meryem diye de ad koydum. Şimdi ben, onu ve zürriyetini matrud şeytan(ın şerrin)den sana ısmarlıyorum!” dedi. Bunun üzerine kadının bu dileğini rabbi güzel bir surette kabul buyurdu ve Meryem'i güzel bir surette yetiştirdi ve Zekerıyyâ'yı onu idareye zâmin kıldı. Zekerıyyâ mihraba Meryem'in yanına her girdiğinde onun yanında (taze) bir rızık (kâh yazın kış meyvesi, kâh kışın yaz meyvesi) bulurdu. Ona, “Ey Meryem! Bu rızık sana nereden (geldi)” diye sorardı. O da, “Allah tarafindan!” diye cevap verirdi. Şüphe yok ki Allah dilediği kişiyi hesapsız rızıklandırır.¹⁰⁷

Bundan sonra Buhârî, Hazret-i Meryem'in Beytûlmakdis'teki vahiy ile müeyyed olan hayatını bildirmek üzere de bir bab açarak bu babında da şu meâldeki üç âyeti unvan olarak zikir ve tefsir etmiştir: “Habîbim ! Meleklerin (hususiyile Cibrîl'in), “Ey Meryem! Allah, sen(in hayatını, terbiyeni, rızkın)ı iltizam etti, seni (kadınları kirleten hallerden) tamamıyla temiz kıldı ve (bu husus için) seni zamanının bütün kadınları üzerine yükselterek seçti. Ey Meryem! Rabbine divan dur da secde ed(erek), rükû edenlerle beraber eğil(erek cemaatle namaz kıl!) dediği vakti an! İşte Habîbim! Bu (Zekerıyyâ ve Meryem kıssası senin ve kavminin idrakinden) uzak olan haberlerdendir. Şimdi onu (tarihin bu uzak haberini) biz sana vahyed(ip bildir)iyoruz. Yoksa Habîbim! İmrânoğulları Meryem'i hangisi himayesine alacak diye aralarında fal oklarıyla kura attıkları sırada sen yanlarında değildin! Onlar (Meryem'i himaye hususunda) birbirlerine karşı gayret gösterirken de yanlarında bulunmadın.”¹⁰⁸

Tercüme ettiğimiz bu âyetlerden sonra Buhârî şu hadisi sevk ediyor:

1395

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ خَيْرُ نِسَائِهَا
مَرْيَمُ ابْنَةُ عِمْرَانَ وَخَيْرُ نِسَائِهَا خَدِيجَةُ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Ali, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Zamanındaki dünya kadınlarının hayırlısı İmrân kızı Meryem'dir. Bu ümmetin kadınlarının hayırlısı da Hatice'dir” buyurduğunu işittim demiştir. {B3432 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 45.}

107 Âl-i İmrân, 3/33-37.

108 Âl-i İmrân, 3/42-44.

Buhârî Îsâ peygamberin menkıbeleri hakkında açtığı babın unvanında şu meâldeki âyetleri zikretmiştir: *Habîbim! Meleklerin Meryem'e şöyle dediklerini de an: "Ey Meryem! Allah sana kendi tarafından bir kelime (bir mûcize olarak vücut bulacak bir çocuk) müjdelere. Onun adı Meryem oğlu Mesîh¹⁰⁹ Îsâ'dır. Bu çocuk sana dünyada ve âhirette şerefli ve Allah'a yakınlarından olarak (verildi). O, beşikte iken (mûcize olarak) ve yaşı kemale erince (nübüvvet muktezâsı) halka hitap edecek, aynı zamanda sâlihlerden olacak."* Meryem, "Rabbim! Benim için bir çocuk nasıl olabilir ki bana hiçbir insan dokunmadı?" dedi. Allah, "Hakikaten öyledir. Fakat Allah neyi dilerse onu yaratır. O bir şeyi murat edince ona, sade, 'ol!' der, o da hemen oluverir. Hem Allah ona yazı öğretecek ve eşyaya vukuf, Allah'a ubûdiyyet öğretecek, Tevrat ve İncil öğretecek. Benî İsrâîl'e de yüce bir peygamber kılacak. Şu suretle ki Îsâ onlara, ben size rabbiniz tarafından nübüvvet bürhânıyla geldim. Emin olunuz ki ben size çamurdan kuş kılığı gibi bir şey düzerim ve içine üflerim de Allah'ın izniyle derhal bir kuş oluverir. Yine Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve abraşı iyi ederim, ölüleri de diriltirim. Evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm. Ey İsrâîloğulları! Eğer siz iman etmek isterseniz bu haber verdiğim mûcizelerde elbette size (kanaat verecek) kati bir bürhan vardır."¹¹⁰ Bu âyetlerden sonra Buhârî şu hadisi rivayet etmiştir:

عَنِ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ نِسَاءُ قُرَيْشٍ خَيْرُ نِسَاءٍ رَكِبْنَ الْإِبِلَ
أُخْنَاهُ عَلَى طِفْلٍ وَأَزْعَاهُ عَلَى زَوْجٍ فِي ذَاتِ يَدِهِ.

109 Mesîh, Hazret-i Îsâ'nın lakabıdır. 1400 numara ile tercümesi gelecek olan Abdullah b. Ömer hadisinde görüleceği üzere bu sıfat deccâle de izâfe edilmiştir. Mesîh kelimesinin müteaddit mânalarda istimaline göre tabiidir ki cihetleri başka başkadır. Râgıb'ın *el-Müfredât*'ında beyanına göre, "Mesîh fi'l-asıl bir şey üzerinde eli yürütmek ve bir şeyden ondaki eseri gidermektir." Meshin bu iki mânasına göre bu kelime müteaddit şeylere ıtlak olunduğu gibi bu ıtlaka göre Îsâ aleyhi's-selâma Mesîh denilmesi hususunda da müteaddit sebepler zikredilmiştir ki şârih Aynî bunlardan yirmi üçünü topladığını bildiriyor. *Kâmus* sahibi de elliye çıkarıyor. Îsâ zamanında Meşşâûn denilen ve ilim, din kaydıyla seyahat eden filozoflar, ruhbanlar gibi Îsâ'nın da seyir ve seyahat etmesi, meshettiği hastaların iyi olması sebepleri, istisnasız her lûgat âliminin bildirdiği sebeplerdir. Bunlardan daha mühimi, müellif Buhârî'nin İbrâhim en-Nehâî ile Mücâhid'den Mesîh hakkında naklettiği iki tefsiridir. İbrâhim en-Nehâî Mesîh'i, "sıddîk" ile tefsir ettiğine göre; Îsâ'nın daima hakkı tasdik eder, daima doğru hareket eder olmasıdır. Mücâhid de kühl ile, hilm ile tefsir etmiştir ki Îsâ'nın vakar ve sekîneti haiz ve halîm, selîm bir fitratta olmasıdır. Bu sıfatın deccâle de izâfe edilmesinin sebebine gelince, onun da en mühimi 1398, 1399 numara ile tercümeleri gelecek olan iki hadiste bildirildiği üzere bir gözünün silik ve ayıplı olmasıdır.

110 إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ. وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ هَذَا مِثْلُ مَا يَشَاءُ إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ. {Âl-i İmrân, 3/45-49.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: Kureyş kadınları, deveye binen (Arap) kadınlarının hayırlısı (ve en iyisi)dir. Onlar, kadınların çocuğa en şefkatlisi, elindeki zevcinin malını sıyânet hususunda kocaya en riâyetlisidir. (Bu hadisin râvilerinden Saîd b. Müseyyeb der ki) bu rivayeti müteakip Ebû Hüreyre, “Meryem bint İmrân asla deveye binmedi” derdi.) {B3434 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 46.}

İZAHİ

Tercümemizin sonunda kavis içinde gösterilen ziyade, *Buhârî* metninden alınarak yazılmıştır. Şu kadar ki bu ziyade hadisten değildir. Ebû Hüreyre'nin kendi sözüdür. Onun için müellif Zebîdî *Tecrîd*'e almamıştır. Buhârî ise bu hadisi Meryem ve Îsâ kıssasında yalnız bu fıkra münasebetiyle sevk etmiş olduğundan, biz de tercümede göstermeye mecbur olduk. *Tavzîh* sahibi Ebû Hüreyre'nin bu sözünden ve Buhârî'nin hadise ek olarak rivayet etmesinden, Meryem'in Hatice'ye, Fâtıma'ya tafdili anlaşılır. Çünkü Hatice ile Fâtıma da deveye binen güzîde Arap ve Kureyş kadınlarından diyor.

Bu hadisten sonra Buhârî nasârâ fırkalarının Hazret-i Îsâ hakkındaki ilâh, ibnillah, teslîs akîdesi gibi müfrit telakkilerine işaret ve bunları reddetmek üzere Nisâ sûresinin şu meâldeki âyetlerini bir unvan halinde zikretmiştir: “*Ey İncil'e iman edenler! Dininizde hadden aşırı gitmeyiniz ve Allah'a karşı haktan başka (şirk ifade eden) sakın bir şey söylemeyiniz! Hakikat şudur ki: Mesîh, (Allah değil) Meryem'in oğlu Îsâ'dır. Allah'ın resulü, Allah'ın (tekvînî bir emirle) Meryem'in rahmin)e bıraktığı bir kelimesi ve Allah'tan (sâdır olan 'ol' emriyle vücut bulmuş) bir ruhtur. Şu halde (ey Îsâ ümmeti!) Siz Allah'ın birliğine ve O'nun peygamberlerine inanınız da, uңtûr demeyiniz! (Teslîsten)*¹¹¹ çekiniz! Sizin için çok hayırlı olan (tevhid)e (inanınız!). Hiç şüphe etmeyiniz ki Allah, bir tek ilâhtır. O'nu, oğul sahibi olmaktan tenzih ederim. Göklerde ve yerde her ne varsa hep O'nundur. Bunları idareye

111 Teslîs, Nasrâniyet'in üç ilâh akîdesidir ki: Allah, Mesih, Meryem'dir. Tevhidin zıddıdır ve açık bir şirktir. Bilâhare buna felsefî bir şekil verilerek, eb, ibn, Rûhulkudûs; yahut üç uknûm olarak te'vil ile bir cevhere ircâ etmişlerdir ki bu da müevvel bir şirktir. Binaenaleyh Hazret-i Îsâ tarafından gayet belîğ bir üslûp ile reddedilmiştir. Şöyle ki, Allah Îsâ'ya, “*Ey Meryem oğlu Îsâ! “Beni ve anamı, Allah'tan başka iki ilâh tanıyınız!” diye halka sen mi söyledin? diye sorduğu zaman Îsâ, “Allahım! Seni şirkten tenzih ederim (ve ulûhiyyet, ibadet ortağından uzak tutarım). Kendim için hak olmayan bir söz söylemekliğim bana düşmez. Şayet onu ben söylemiş olsam gereği gibi onu bilmiş olacaksın. Sen, benim gönlümdeki (saklı) şeyi bilirsin, halbuki ben zâtındakini bilmem. Çünkü Allahım! Sen, bütün gaybları bilirsin. Ben onlara yalnız bana söylenilmesini emrettiğin şeyi söyledim. Benim rabbim, sizin de rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz (dedim). Ben içlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerinde dikkatli bir murâkıp oldum, (müşrikâne sözlerden uzaklaştırdım). Ne zamanki beni içlerinden (semaya) aldın, üzerlerinde yalnız sen murâkıp bulundun. Sen de her şeye tamamiyle şahitsin! (Onların hallerine, sözlerine vâkıfsın). Şimdi eğer onları azap edersen (itiraz edilmez) çünkü onlar şüphesiz kullarıdır; eğer onları mağfiret edersen (bu acz sayılmaz) çünkü sen elbette azîzsın, hakîmsin” (el-Mâide, 5/117-118).*

Allah'ın gücü) yetişir! (Oğulun, uşağın yardımına muhtaç değildir). Mesîh ise Allah'ın kulu olmaktan ebedî arlanıp çekinmez. Allah'a yakın olan melekler de (kulluktan) çekinmezler. Şimdi her kim Allah'a kulluktan çekinir de kibirlenirse iyi bilmelidir ki Allah yarın onları toptan divanına toplayacaktır.”¹¹²

Bu âyetlerden sonra Buhârî şu hadisi sevketmiştir:

1397

عَنْ عُبَادَةَ   عَنْ النَّبِيِّ   قَالَ مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ عِيسَى عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَالْجَنَّةَ حَقٌّ وَالنَّارَ حَقٌّ أَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ عَلَى مَا كَانَ مِنَ الْعَمَلِ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Her kim, [“Allah’tan başka ibadet olunacak hiçbir mâbud yoktur, yalnız Allah vardır, şeriki yoktur; Muhammed de muhakkak Allah’ın kulu ve O’nun resulüdür. İsâ da Allah’ın kulu ve resulüdür ve (tekvinî bir emir ile) Meryem’(in rahmin)e bıraktığı bir kelimesidir ve (bu suretle) Allah tarafından (hayat verilen) bir ruhtur (bir zîhayattır). Cennet(in varlığı) haktır (ve gerçektir). Cehennem de haktır (ve gerçektir)] diye diliyle ikrar ve kalbiyle tasdik ederse, Allah o kimseyi (cennetin sekiz kapısından hangisini isterse oradan) cennete koyar. O, kul hangi amelde olursa olsun (ayırt etmez). {B3435 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 47.}

1398

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ   عَنْ النَّبِيِّ   قَالَ لَمْ يَتَكَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ عِيسَى وَكَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ جُرَيْجٌ كَانَ يُصَلِّي جَاءَتْهُ أُمُّهُ فَدَعَتْهُ فَقَالَ أَجِيبُهَا أَوْ أُصَلِّي فَقَالَتْ اللَّهُمَّ لَا تَمِتْهُ حَتَّى تُرِيَهُ وَجُوهَ الْمُؤَمَّسَاتِ وَكَانَ جُرَيْجٌ فِي صَوْمَعَتِهِ فَتَعَرَّضَتْ لَهُ امْرَأَةٌ فَكَلَّمَتْهُ فَأَبَى فَأَتَتْ رَاعِيًا فَأَمَكَّنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا فَوَلَدَتْ غُلَامًا فَقَالَتْ مِنْ جُرَيْجٍ فَاتَّوَّهُ فَكَسَرُوا صَوْمَعَتَهُ وَأَنزَلُوهُ وَسَبَّوهُ فَتَوَضَّأَ وَصَلَّى ثُمَّ أَتَى الْعُلَامَ فَقَالَ مَنْ أَبُوكَ يَا غُلَامُ قَالَ الرَّاعِي قَالُوا نَبْنِي صَوْمَعَتَكَ مِنْ

112 {en-Nisâ, 4/171-172.} (فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا) إلى قوله عز وجل (فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا)

ذَهَبَ قَالَ لَا إِلَّا مِنْ طَيْنٍ وَكَانَتْ امْرَأَةٌ تَرْضَعُ ابْنًا لَهَا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَمَرَّ بِهَا رَجُلٌ رَاكِبٌ
ذُو شَارَةٍ فَقَالَتْ اللَّهُمَّ اجْعَلْ ابْنِي مِثْلَهُ فَتَرَكَ تَدْيَهَا وَأَقْبَلَ عَلَى الرَّاكِبِ فَقَالَ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلَنِي
مِثْلَهُ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى تَدْيِهَا يَمِصُّهُ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَمِصُّ إِصْبَعَهُ ثُمَّ مَرَّ
بِأُمِّهِ فَقَالَتْ اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ ابْنِي مِثْلَ هَذِهِ فَتَرَكَ تَدْيَهَا فَقَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا فَقَالَتْ لِمَ ذَاكَ
فَقَالَ الرَّاكِبُ جَبَّارٌ مِنَ الْجَبَّارَةِ وَهَذِهِ الْأُمَّةُ يَقُولُونَ سَرَقْتَ زَيْنَتٍ وَلَمْ تَفْعَلِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Beşikte (bir mûcize olarak) yalnız üç çocuk söylemiştir: (Birincisi) Îsâ'dır. (İkincisi) Benî İsrâîl zamanında Cüreyc denilen (ruhban) bir kişidir. Cüreyc bir kere (savmaasında) namaz kılarken anası gelmiş, kendisini çağırması. Cüreyc, “(Namazı bozup) anama cevap mı vereyim? Yoksa namaz mı kılayım?” diye düşünmüş. (Anası üç defa çağırdığı halde o namazına devam etmiş). Bunun üzerine anası, “Allahım! Bu oğluma fâhişe kadınların yüzlerini göstermedikçe onun canını alma!” diye inkisâr eder. Cüreyc savmaasında bulunduğu sırada bir kadın gelir, musallat olur ve ona zina teklif eder. Fakat Cüreyc imtina etmekle bu kızgın kadın bir çobana gider, nefsinin teslim eder. Kadın bu cinsî münasebetten bir oğlan doğurur, (kendisinden sorulduğunda) bu piçi Cüreyc'den aldığını söyler. Bunun üzerine halk rahibe gelir ve zavalının savmaasını (baltalarla, kazmalarla) yıkarlar. Kendisini dışarı çıkarırlar. Cüreyc abdest alır, namaz kılar. Sonra haramzâdenin yanına gelir: “Ey oğul baban kimdir?” diye sorar. “Çoban!” diye cevap verir. Bu garîbeyi gören halk rahibe, “Senin ibadethâneni altından yapacağız!” derler: Cüreyc, “Hayır, (eskisi gibi) çamurdan yapınız!” der. (Üçüncüsü de şudur): Benî İsrâîl'den emzikli bir kadın vardı. Bir gün erkek çocuğunu emzirirken yanından yakışıklı ve haşmetli bir süvari geçmişti. Bunu gören kadın, “Allahım! Oğlumu bunun gibi (heybetli) kıl!” diye dua eder. Çocuk hemen anasının memesini bırakır ve süvariye döner de, “Yâ rab! Beni bunun gibi kılma!” diye dua eder. Sonra ana memesine dönüp emmeye başlar. Râvi Ebû Hüreyre der ki, “(Resûlullah bunu bize hikâye ederken parmağını ağzına koyarak çocuğun emdiğini temsil etmişti. Bu vaziyet gözümün önündedir). Şimdi ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem parmağını emdiğini görür gibiyim.”

Bundan sonra da o emzikli kadının yanından bir câriye geçer. Bu defa da, “Yâ rab! Benim oğlumu şu câriye gibi (hakir) yapma!” diye dua eder. Bu defa çocuk anasının memesini bırakır da, “Yâ rab! Beni bunun gibi kıl!” der. Şimdi kadın

çocuğuna, “Niçin böyle söyledin?” diye sorar da çocuk şöyle cevap verir: “O süvari kibirli zalimlerden birisi idi. Ama şu câriye (ne zavallı kadındır,) sen çaldın, sen zina ettin! di(ye iftira ede)rler. Halbuki o, bunların hiçbirini işle-memiş (mâsum) bir kadındır.” {B3436 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 48.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisin babında unvan olarak Meryem sûresinin 16. ve onu takip eden âyetlerini zikretmiştir ki, bunlarda Meryem'in hamli keyfiyeti, gebelik tavrı, doğum hali, nev-zadın halka hitabı hikâye edilmiştir ve mûcizelerle doludur, meâlleri de şöyledir: “*Habîbim! Kur'an'da Meryem (kıssası)nı da an! Hani Meryem, ailesinden ayrılıp (Beytûlmakdis'in) şark tarafında bir yere (ibadet için) çekilmişti ve onlardan berî bir yer de edinmişti. İşte bu inziva halinde Meryem'e biz, Cibrîl'imizi gönderdik de Cibrîl ona düzgün bir insan suretine gir(erek görün)dü. Meryem (iffetinden) ona, “Ben bütün safvetimle senden rahmâna sığınırım! Eğer sen Allah'tan korkarsan (benden uzaklaşırsın!)” dedi. Cibrîl, “Emin ol, ben (sığındığın) rabbin resulüyüm. Ben sade sana tertemiz bir oğlan vermey(e sebep olmak) üzere (gönderildim)” dedi. Meryem, “Benim için oğlan nasıl olabilir ki hâlâ bana (nikâh ile) bir insan dokunmamıştır. Ben bir fâhişe de değilim” dedi. Cibrîl, “Hakikat dediğin gibidir. Fakat rabbin, ‘O, bana çok kolaydır. Bu çocuğu biz halka (kudretimizin kemaline) bir bürhan, tarafımızdan insanlara bir rahmet kılmak için (vereceğiz). Artık o, (ezelde) kazâ edilmiş bir emir bulunuyor’ buyurdu” dedi. Bunun üzerine (Cibrîl, Meryem'in gömleği içine bir hayat nefhası üfleyerek) Meryem Îsâ'ya hâmil oldu ve hamli ile (ailesinden) uzak bir yere çekildi. Doğum (başlayınca) ağrı onu (dayanmak için kuru) bir hurma ağacına götürdü. Meryem (hayâ ve teessür içinde), “Ah, keşke ben bundan önce öleydim ve unutulmuş, adı anılmaz olaydım”¹¹³ dedi. Bunun üzerine Meryem'e onun altından (nevzad Îsâ), “Sakin mahzun olma! Rabbin senin altında küçük bir ırmak yarattı. (Şu canlanan) hurma ağacının dalını da kendine doğru çekip silkele! Üzerine taze hurmalar dökülsün! Artık ye, iç, gözün aydın! Şimdi ey Meryem! (Kavmine gideceksin) tabii onlardan birini görürsen, ‘Ben rahmâna (sükût) oruç(u) nezrettim. (Bu adağımı bildir-dikten sonra) bugün hiçbir insana söz söylemeyeceğim!’ dersin” dedi. Bunun üzerine Meryem çocuğunu yüklenerek onunla kavmine geldi. Onlar, “Ey Meryem! Sen çok acayip bir şey getirdin. Ey Hârûn'un (nesl-i hâzırdaki) hemşiresi! Senin baban kötü bir kişi değildi. Anan da bir fâhişe değildi” dediler. Bunun üzerine Meryem, Îsâ'ya işaret etti. (Buna sorunuz demek istedi). “Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?” dediler. Îsâ onlara karşı dedi ki: “Ben Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi, beni bir nebî yaptı, (insanlara) hayırhah kıldı, ben hayatta olduğum müd-*

113 Bu tercümemiz âtîdeki نسيا kelimesi, “nûn”un fethi ile okunduğuna göredir ki bu kıraati Âsım'dan Hamza ile Hafs rivayet etmişlerdir. Bu kelimenin bir de “nûn”un kesriyle okunması vardır ki bunu da yine Âsım'dan İbn Kesîr, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî, Ebû Bekir rivayet etmişlerdir. Buhârî *Sahîh*'inde bu kıraati ihtiyar ederek İbn Abbas'ın, لم أكن شيئاً “Yaratılmış mevcut olmayaydım” suretinde tefsirini rivayet eder.

detçe bana namaz ve zekât tavsiye ve emretti. Anama da hürmetkâr kıldı. Beni bir kibirli, bir yaramaz kılmadı. Artık selâm bana hem doğduğum gün, hem öleceğim gün, hem diri olarak ba'solunacağım gün. İşte şu (evsafi sayılan) Îsâ b. Meryem'dir. Hakkında (yahudiler sâhir, nasârânın Allah oğlu diye) nizâ ettikleri "kelimetullah"tır, oğul edinmek hiçbir zaman Allah'a gerekmez. Allah bu töhmetlerden münezzehtir. O, bir şey murat edince ona yalnız "ol" der de o şey hemen vücut buluverir. Hem iyi biliniz ki Allah benim rabbimdir, sizin de rabbinizdir. Şu halde yalnız O'na ibadet ediniz! Bu (yol) doğru bir yoldur. Fakat (milletler), fırkalar bilâhare kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Şimdi artık büyük bir günün görülecek hesap ve hâilelerinden azap ve helâk o küfredenlere. Onlar (kıyamette) biz(im divanımız)a gelecekleri gün neler işitecekler, neler görecekler? Lâkin şaşılır ki (kıyamette gören ve işiten) o zalimler(in bu hisleri) bugün (dünyada) açık bir dalâlettir. Şimdi onlar gaflet içinde olup iman etmezlerken o tahassür (ve kıyamet) gününün, (cennetlik, cehennemlik) emri hükme iktirân ettiği saatin dehşetiyle o gafilleri korkut habîbim! Herhalde şu arza ve üzerindeki her ferde biz vâris ve sahip olacağız. Zalimler ise hep bize geri döndürülecekler."¹⁴

FIKHÎ VE İÇTİMAÎ BİR HÜKÜM

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre'nin bu hadisindeki Cüreyc kıssasından fukaha birçok fikhî ve hukukî hüküm istifade etmişlerdir. Bunlardan en mühimi: 1. Anaya, babaya ve bunlardan bilhassa anaya hürmetin ve davetine icâbetin, 2. İcâbet için de namazda bulunan kişinin namazını bozmasının lüzum ve vücûbudur. Bazı Şâfiî âlimleri namazı mutlak olarak yani farz olsun, nâfile namaz olsun, davet eden ana, babadan hangisi olursa olsun bozmak hususunu umumi surette kabul etmişlerdir. Fakat Şâfiîler'in cumhuru, i) Kat'edilen namazın nâfile olmasını, ii) Namazda temâdî ile ana veya babanın ezâlanmasını şart koymuşlardır. Çok sahih olan bu ictihada göre farz namazlar mutlak surette kat'edilmez demişlerdir. Nâfile namazı da ana ve babanın adem-i icâbetinden müteessir olmaları hallerine tahsis etmişlerdir ki sair mezhep ulemâsının ictihadları da böyledir. İmâmü'l-Haremeyn'e göre nâfile namaz mutlak surette bozulur. Farz namaz da, namaz vaktinin darlığına, genişliğine göre tehâlûf eder. Ana babanın davetine icâbetle namaz fevt olmazsa, farz namazda kat'olunur. Vakit dar olursa farz namaz bozulmaz demiştir. Cüreyc hadisesinde yalnız ananın rolü varsa da selef ve sadr-ı İslâm âlimleri bu hususta anayı, babayı ayırmamışlardır.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَأَيْتُ عِيسَى وَمُوسَى وَإِبْرَاهِيمَ فَأَمَّا عِيسَى فَأَحْمَرُ جَعْدٌ عَرِيضُ الصَّدْرِ وَأَمَّا مُوسَى فَأَدَمُ جَسِيمٌ سَبَطُ كَأَنَّهُ مِنْ رِجَالِ الزُّطِّ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan gelen rivayete göre, Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Mi’rac gecesi) ben Îsâ, Mûsâ, İbrâhim (peygamberler)i gördüm. Ama Îsâ (duru beyaz üzerinde) al çehreli, kıvrıkcık saçlı, geniş göğüslü idi. Ama Mûsâ kara yağız, uzun boylu, düz saçlı idi. Sanki Sudanlılar’dan birisi.”¹¹⁵ {B3438 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 48.}

1400

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ أَرَانِي اللَّيْلَةَ عِنْدَ الْكَعْبَةِ فِي الْمَنَامِ فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ كَأَحْسَنِ مَا يُرَى مِنْ آدَمِ
الرَّجَالِ تَضْرِبُ لِمَتَّهُ بَيْنَ مَنْكِبَيْهِ رَجُلُ الشَّعْرِ يَقْطُرُ رَأْسُهُ مَاءً وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ
رَجُلَيْنِ وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالُوا هَذَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ ثُمَّ رَأَيْتُ رَجُلًا وَرَاءَهُ
جَعْدًا قِطْطًا أَغْوَرَ عَيْنِ الْيُمْنَى كَأَشْبَهَ مَنْ رَأَيْتُ بِابْنِ قَطَنِ وَاضِعًا يَدَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْ رَجُلٍ
يَطُوفُ بِالْبَيْتِ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا الْمَسِيحُ الدَّجَالُ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem demiştir ki: “Ben bu gece kendimi rüyamda Kâbe’de buldum. Ansızın esmer bir kişi gördüm. Sanki o, esmer insanlardan görülenlerin en güzeli idi; başının saçları iki omuzu arasında sarkıyordu. (Yeni) taranmış ve arınmıştı da baş(ının saç)ı su damlatıyordu. İki elini iki kişinin iki omuzuna koyarak beyti tavaf ediyordu. (Orada bulunanlara,) ‘Bu kimdir?’ diye sordum. Onlar, ‘Bu Meryem’in oğlu Mesîh (Îsâ)’dır” dediler. Sonra onun arkasında gayetle kıvrıkcık saçlı, sağ gözü sakat ve börtlek, gördüğüm insanlar arasında İbn Katan’a en çok benzeyen birisini gördüm. Bu da iki elini bir kişinin iki omuzuna koyarak beyti tavaf ediyordu. (Oradakilere) ‘Bu kimdir?’ diye sordum. Onlar ‘Mesîh deccâldir’ diye cevap verdiler.” {B3440 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 48.}

İZAHİ

Hadiste Mesîh lakabı hem Hazret-i Îsâ’ya hem de deccâle izâfe edilerek zikrolunmuştur. Fakat bu kelimenin müteaddit mânalarda istimal olunduğuna göre cihetleri başka başkadır. 1393 numaralı hadisi takip eden “Meryem” bahsine bakınız!

115 Bu hadisin uzun bir metni “Mi’rac” bahsinde görülecektir.

Hadisteki İbn Katan'ın adı Buhârî'nin *Sahîh*'inde Zührî'den rivayetine göre Abdüluzzâ'dır ve Huzâa kabilesinden olup İslâm dininin zuhurundan evvel ölmüştür. Abdüluzzâ'nın anası Huveylid kızı Hâle'dir. Bu cihetle Hazret-i Hatice, İbn Katan'ın teyzesi oluyor.

1401

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ لَا وَاللَّهِ مَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعِيسَى أَحْمَرُ وَلَكِنْ قَالَ بَيْنَمَا أَنَا نَائِمٌ أَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ فَإِذَا رَجُلٌ آدَمُ سَبَطُ الشَّعْرِ يَهَادِي بَيْنَ رَجُلَيْنِ يَنْطُفُ رَأْسُهُ مَاءً أَوْ يَهْرَاقُ رَأْسُهُ مَاءً فَقُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا ابْنُ مَرْيَمَ فَذَهَبْتُ أَلْتَفِتُ فَإِذَا رَجُلٌ أَحْمَرُ جَسِيمٌ جَعْدُ الرَّأْسِ أَعْوَرُ عَيْنِهِ الْيُمْنَى كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ قُلْتُ مَنْ هَذَا قَالُوا هَذَا الدَّجَالُ وَأَقْرَبُ النَّاسِ بِهِ شَبَهًا ابْنُ قَطَنِ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayette müşârün ileyh demiştir ki: Hayır, vallahi Nebî sallallahu aleyhi ve sellem “İsâ kırmızı (çehrelidir)” demedi. Lâkin o, şöyle dedi: “Ben bir kere uyumuştum. (Rüyamda) Kâbe’yi tavaf ediyordum. O sırada esmer, salıverilmiş düz saçlı bir kişi gördüm. İki kişi arasında onlara dayanarak ve iki tarafa bocala(yarak tavaf edi)yordu. Başı(nın saçı) su döküyordu. Yahut su akıtıyordu. (Orada bulunanlara), ‘Bu kimdir?’ diye sordum. ‘Meryem’in oğlu’ dediler. Ona iltifat etmek üzere ilerlediğim sırada bir de kırmızı yüzlü, uzun boylu, başı kıvrıcık saçlı, sağ gözü sakat, börtlek, sanki salkımındaki emsalinden dışarı çıkmış iri bir üzüm tanesi. (Orada bulunanlara), ‘Bu kimdir?’ diye sordum. ‘Deccâldir’ dediler. Ona benzemek ciyetiyle halkın en yakın olanı İbn Katan’dır.” {B3441 Buhârî, Ehâdîsü’l-enbiyâ, 48.}

1402

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ أَنَا أَوَّلَى النَّاسِ بِابْنِ مَرْيَمَ وَالْأَنْبِيَاءِ أَوْلَادُ عَلَاتٍ لَيْسَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ نَبِيٌّ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Ben Meryem’in

oğluna nâsın en yakınıyım. Bununla beraber peygamberler anaları ayrı, babaları bir evlâtlardır. Benimle Îsâ arasında başka bir peygamber yoktur.” {B3442 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 48.}

1403

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِعِيسَى بْنِ مَرْيَمَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَالْأَنْبِيَاءُ إِخْوَةٌ لِعَلَّاتِ أُمَّهَاتُهُمْ شَتَّى وَدِينُهُمْ وَاحِدٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ben, Meryem’in oğlu Îsâ’ya dünya ve âhirette nâsın en yakınıyım. Esasen peygamberler baba bir kardeşirler, anaları ayrıdır, dinleri birdir, (tevhid dinidir).” {B3443 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 48.}

1404

وَعَنْهُ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ رَأَى عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ رَجُلًا يَسْرِقُ فَقَالَ لَهُ أَسْرَقْتَ قَالَ كَلَّا وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَقَالَ عِيسَى آمَنْتُ بِاللَّهِ وَكَذَّبْتُ عَيْنِي.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş ki: “Bir kere Îsâ b. Meryem bir kişinin hırsızlık ettiğini görmüş de ona, ‘Sen çaldın mı?’ diye sormuş. O da, ‘-ibadete lâayık Tanrı olmayıp yalnız kendisi lâayık olan- Allah’a yemin ederim ki asla ben çalmadım!’ diye cevap vermiş. Bunun üzerine Îsâ, ‘Allah’a iman (ve O’nun adına yemin edeni tasdik) ettim, kendi gözümü de tekzip eylerim’ demiştir.” {B3444 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 48.}

1405

عَنْ عُمَرَ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا تُطْرُونِي كَمَا أَطْرَبَ النَّصَارَى ابْنَ مَرْيَمَ فَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُهُ فَقُولُوا عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre, müşârün ileyh (bir kere minber üzerinde hutbe irat ederken) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Nâsârânın İbn Meryem’i bâtil üzere methettikleri gibi siz de beni methetmekte mübalağa etmeyiniz! Şüphesiz ki ben bir kulum. Binaenaleyh bana, ‘Allah’ın kulu ve O’nun resûlü’ deyiniz!” buyurduğunu işittim demiştir. {B3445 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 48.}

İZAHİ

Bu izahımızda Buhârî’nin bundan sonra Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den rivayet ettiği şu hadisin tercümesini bildireceğiz: Resûlullah efendimiz buyurmuş ki: *“Kişi câriyesini güzel bir surette terbiye ve güzel bir şekilde tâlimine ihtimam eder, sonra da onu âzatlayarak nikâh edip evlendirirse, o kimseye iki ecir vardır. Bir kişi de Îsâ’ya iman eder, sonra bana iman ederse buna da iki ecir vardır. Bir köle de efendisinin emirlerine muhalefetten çekinir, efendilerine itaat ederse bu da ecre nâil olur.”*¹¹⁶

1406

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ ابْنُ مَرْيَمَ فِيكُمْ وَإِمَامُكُمْ مِنْكُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İbn Meryem gökten sizin yanınıza indiği zaman devlet reisiniz kendinizden, namazda imamınız olduğu (Îsâ da imamımıza iktidâ ettiği) halde bakalım nasıl olursunuz?” buyurmuştur. {B3449 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 49.}

Benî İsrâîl Kıssaları

[بَابُ مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ]

Bu bab, İsrâiloğulları'ndan naklolunagelen ve itibara medâr olabilen garîbelerin beyanına dair hadisleri muhtevidir.

İsrâîl, İbrânîce bir kelimedir. Abdullah (Allah'ın kulu) mânasına gelmektedir. Sonra Ya'kûb aleyhi's-selâma alem olmuştur. Ya'kûb, İshak peygamberin oğludur, Hazret-i İbrâhîm'in de torunudur. Ya'kûb'un on iki oğlu olup bunlar Hazret-i Yûsuf'un Mısır'da vezâreti zamanında Ya'kûb ile beraber Mısır'a gelmişlerdi (Yûsuf kıssasına bakınız!). Bunların evlât ve ahfadı ibtidâ orada üreyerek bir ümmet teşkil etmişler ve tarihte Benî İsrâîl (İsrâiloğulları) diye anılmışlardır.

Şu bir cihet hassaten arza değer ki, bu babdaki hadislerde haber verilen Benî İsrâîl kıssalarının ifade ettikleri hükümler, İslâmî umdelerle mukayese edilmemelidir. Bunların içinde İslâmî umdelere uymayanlar da vardır ki bunlar o ümmetlerin hususatından sayılmalıdır. İslâm dini ile ilgili şeyler sanılmamalıdır.

1407

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ مَعَ الدَّجَالِ إِذَا خَرَجَ مَاءٌ وَنَارًا فَمَا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهَا النَّارُ فَمَاءٌ بَارِدٌ وَأَمَّا الَّذِي يَرَى النَّاسُ أَنَّهُ مَاءٌ بَارِدٌ فَنَارٌ تُحْرِقُ فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ فَلْيَقْعَ فِي الَّذِي يَرَى أَنَّهَا نَارٌ فَإِنَّهُ عَذَابٌ بَارِدٌ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre müşârün ileyh, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim demiştir: Deccâl çıktığı zaman yanında bir su, bir de ateş bulunacaktır. Fakat halkın ateş

sandığı soğuk bir sudur. Soğuk su sandığı da yakıcı bir ateştir. Deccâlin zuhuru zamanında sizden her kim iştirse ateş suretinde gördüğü tarafta bulunsun! Çünkü o, tatlı soğuk bir sudur. {B3450 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Deccâl, declin mübalağa sîgasıdır ki yalan söyleyen hud'akâr demektir. Hazret-i Ebû Bekir, Resûlullah'ın kızı Fâtıma'nın izdivacına tâlip olduğunda Resûlullah, “*Emin ol kızımı Ali'ye vaad ettim. Yoksa deccâl değilim*” buyurmuştur¹ ki aldatır bir kişi değilim demektir. Decl “karıştırmak” mânasına da kullanılmıştır. Bu mânaca deccâl hakkı, bâtılı; iyiyi, kötüyü birbirinde karıştıran kişi demektir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'deki rivayetine göre, “Dünyanın son zamanlarında birçok deccâl zuhur edecektir”² buyurulmuştur ki tarihî nice vâkialar bu haberi teyit etmiş ve hakikaten cemiyetin nizamını bozan birçok deccâl türemiştir. Huzeyfe hadisinde bildirilen deccâl de bunlardan biri ve en azgını olacaktır.

Hadiste bildirilen su ile ateş, hakikate mahmul olmayıp Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivayeti veçhile cennetle cehennemın birer remzi olacaktır ve deccâl, cennet ve cehennemi temsil eden birtakım hârikalar gösterecektir demek oluyor ki bu da Allah Teâlâ'nın kullarını imtihan ettiği fitnelerden birisidir. Fakat Cenâb-ı Hak müteâkiben hakkı izhar ve bâtılı iptal edecektir. Sonra onun kötülüklerini açıklayacak ve halka aczini gösterecektir.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ رَجُلًا حَضَرَهُ الْمَوْتُ فَأَمَّا يَتَسَّ مِنَ الْحَيَاةِ أَوْصَى أَهْلَهُ إِذَا أَنَا مُتُّ فَاجْمَعُوا لِي حَطْبًا كَثِيرًا وَأَوْقِدُوا فِيهِ نَارًا حَتَّى إِذَا أَكَلْتُ لَحْمِي وَخَلَصْتُ إِلَى عَظْمِي فَأَمْتَحَشْتُ فُخِّدُوهَا فَاطْحَنُوهَا ثُمَّ انْظُرُوا يَوْمًا رَاحًا فَادْرُوهُ فِي الْيَمِّ فَفَعَلُوا فَجَمَعَهُ اللَّهُ لَهُ فَقَالَ لَهُ لِمَ فَعَلْتَ ذَلِكَ قَالَ مِنْ خَشْيَتِكَ فَغَفَرَ اللَّهُ لَهُ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Huzeyfe'den gelen bir habere göre müşârün ileyh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim demiştir: (Sizden evvelki ümmetler içinde kefen soyan) bir kişiye ölüm gelip çatmıştı da o, hayattan ümidini kesince ailesine şöyle vasiyet etmişti: Ben öldüğümde birçok odun toplayıp içine ateş veriniz (ve beni bu ateşe atınız). Ateş benim etimi yiyerek

1 {Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 183, no: 3129; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 382.}

2 {İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 102.}

kemiğime erişinceye kadar bırakınız. Kemiğimi yakınca bu yanmış kemikleri alınız, onu (döğüp) un yapınız. Sonra rüzgârı şiddetli bir günü bekleyiniz ve (bu unu fırtınalı günde) deniz içine savurunuz. Aile halkı da vasiyet veçhile yaptılar. Fakat Allah Teâlâ o(nun zerrelere)ni topladı da ona, “Niçin böyle yaptın?” diye sordu. O (kefen soyan) kişi, “Rabbim! Senden korkumdan!” diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu mağfiret eyledi. {B3452 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Buhârî metninde bu babda bir isnad ile arka arkaya üç hadis sevk olunmuştur ki bu hadis üçüncüsüdür. Birincisi de bundan evvelki hadistir. İkincisi ise 969 numara ile tercümesi “Bey” bahsinde geçen Huzeyfe hadisidir ve geçtiği için *Tecrîd*’e alınmamıştır. Halbuki her iki metin birbirinden farklıdır. Buradaki metnin meâli şöyledir: *Sizden evvel geçen ümmetlerden bir kişi vardı. Onun (ölüm, deminde) canını almak üzere Azrâil gelmiş, (canını almış) da (ba’solunduğu zaman) kendisine, “(Dünyada) bir hayır işledin mi?” diye sorulmuş. O da, “Bir hayır işlediğimi bilmiyorum.” diye cevap vermiş. O kişiye, “(Hele iyice) düşün!” denilmiş. O da, “Ben (ömrümde) hiçbir hayır işlediğimi bilmiyorum. Şu var ki ben dünyada halkla alışveriş yapardım da alacaklarımı toplardım. Hali ve vakti yerinde olan borçluya vade verirdim. Fakir borçluya da borcunu bağışlardım³ {dedi.}*” (bu eserimizde 635 numaralı hadisin izahına bakınız!).

1409

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ تَسُوسُهُمُ الْأَنْبِيَاءُ كُلَّمَا هَلَكَ نَبِيٌّ خَلَفَهُ نَبِيٌّ وَإِنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَسَيَكُونُ خُلَفَاءُ فَيَكْتُمُونَ قَالُوا فَمَا تَأْمُرُنَا قَالَ فُوا بَبَيْعَةِ الْأَوَّلِ
فَالأَوَّلِ أَعْطَوْهُمْ حَقَّهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ سَائِلُهُمْ عَمَّا اسْتَرْعَاهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İsrâiloğulları zamanında onları (âmirlerin, valilerin ahalîyi idare ettiği gibi) peygamberler idare ederdi. Her ne zaman bir peygamber ölürse, onun yerine başkası geçerdi. Şüphesiz ki benden sonra peygamber yoktur. Ancak halifeler bulunur (ümme bu devlet reisleri idare eder). Onlar müteaddit de olabilir. Ashap, “Yâ Resûlellah! Halifeler taaddüt ederse (ihtilâf

3 {Hadisin sonunda “Allah da onu cennetine koydu” (فَأَدْخَلَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ) ifadesi bulunmaktadır. B3451 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

edeceklerinden) bize ne (veçhile hareket etmemizi) emredersiniz?” diye sordular. Resûlullah, “Birinciye ettiğiniz biata bağlı kalınız! (Çünkü birinci biat sahihtir) onlara haklarını veriniz (emirlerini dinleyip itaat ediniz). Onlara da Allah, riayet etmeleri matlûp olan haklarınızdan soracaktır.” {B3455 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Hadis metnindeki *تسوسهم* lafzının medlûlü olan *siyaset*, esas itibariyle bir şeye mukayyet olmak ve onun salâhı hususuna ihtimamla onu görüp gözetmek mânâsındadır. Sonra bu kelime İslâm hukukunda amme işlerini görüp gözetmek gayesiyle devlet reisi ve emir ve nehyi haiz vali ve kumandan olmak mânâsında kullanılmıştır. At kısmının yemine ve tımarına bakan kişiye seyis denilmesi de bu münasebetledir.

Tarihin şehâdetine göre Benî İsrâîl arasında sık sık fitne ve fesat zuhur ederdi. Her ne zaman cemiyetin nizamı bozulursa, Allah Teâlâ hemen bir peygamber gönderirdi. Onun tebligatıyla fitne ve fesat kaldırılıp onlar salâha sevkolunurdu ve bu küstah kavmin Tevrat hükümlerinden tağyîr ettikleri cihetler düzeltilirdi. Hadîs-i şerif metninde *تسوسهم الأنبياء* “Benî İsrâîl’i peygamberler idare ederdi” cümlesiyle bu tarihî vâkıya işaret edilmiştir.

Peygamber efendimiz peygamberlerin sonu olmakla, artık cemiyetin nübüvvet ve risâletle idaresi devri nihayet bulmuş, velâyetle idaresi zamanı hulûl etmişti. Âmmе velâyeti halkın biat ve intihâbıyla tekallüd ve iktisap edilen bir cumhuriyet sistemi olduğuna göre velâyet iddia eden halifelerin taaddüt edebilmesi ihtimali vardı. Nasıl ki bu fena konu ilk halife intihâbında Benî Sâide sofasında muhâcirîn ile ensar arasında görülmüştü.⁴ Bu ise cemiyeti bir fevzâya, başsız bir cemiyet haline koyabilir. Cemiyeti böyle bozgunculuktan korumak için hadiste, birinci intihap ve biatın sahih ve ona bağlılık vâcip olduğu, ikinci biatın bâtil ve ona ittibâ haram bulunduğu bildirilmiştir. Hatta birinci intihaptan sonra intihap olunan reisin içtimaî mevkiinin hususi hallerinin tetkik edilmesine de müsaade edilmemiştir. Bu cihet fesada müeddî olacağından diğer haberlerde şiddetle menolunmuştur.

İkinci bir halifeye biat akdedenler ya birinci akdi bilerek ya da bilmeyerek biat etmiş olurlar. Yine böyle her iki zümre ayrı ayrı şehirlerde biat etmiş bulunurlar. Yahut bu zümrelerden biri ayrılan veya ölen halifenin bulunduğu şehirde, öbürü başka bir vilâyette intihap edilmiş olurlar. İslâm hukukuna göre bütün bu ihtimaller karşısında hüküm, devlet merkezlerindeki birinci intihap ve biatın sahih, ikincinin bâtil olmasıdır.

İkincinin riyâseti bâtil olduğuna göre, böyle bâtil bir intihabı kabul eden ve millî birlik ve dirliği bozan ikinci halifenin hüküm ve cezası mevzumuz olan hadiste bildirilmemiştir. Onu başka rivayetlerden öğreniyoruz: Bir rivayette, “İkincinin boynunu vurunuz!”,

4 Bu eserimizde 1097 numaralı hadisın izahına bakınız.

diğer bir rivayette de, “Onu kılıçla vurunuz!” buyurulmuştur. Bu şiddetli ceza ile millî birlik ve tesanüdün bozgunculuktan korunması gayesi istihdaf edildiği pek aşîkârdır.

Bu hadiste İslâm teşkilât hukukunun amme velâyeti ve amme hakları gibi en mühim bir bahsine işaret edilmiştir. İslâm dini devlet teşkilâtında ibtidâ bir halife, bir devlet reisi intihabını emreder. Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile bu riyâset amme namına devlet merkezinde bulunan hal ü akd sahipleri tarafından icra edilen bir intihap ve biatla iktisap edilir. Bu biatla millet, bu otoriter riyâsete karşı birtakım vazifeler ve haklar, devlet reisi de ammeye karşı müteakıl vazifeler ve haklar deruhte etmiş bulunuyorlar. Ammenin devlete karşı deruhte ettiği vazifenin başında devlet reisinin ısdâr ettiği emirlerine itaat etmek vardır. Bu mühimme Kur’an’da, hadiste birçok nasla teyit edilmiştir. Bu hadiste de, “*Halifelerin haklarını veriniz!*” buyurulmuştur (1239, 1240 rakamlarıyla tercümesi geçen hadislerle bakınız!) İtaatten çıkanlar hakkında o bâgî fertlerin katli, cemiyetlerinin tenkîli gibi en ağır cezalar tayin olunmuştur. Devlet reisinin vazifesi de amme haklarının ve menfaatlerinin muhafazasıdır. Amme haklarına riayet etmeyen devlet reisleri için mevzumuz olan hadiste yalnız uhrevî ceza zikredilmiştir: “*Allah kıyamet gününde amme haklarına hürmet etmeyen halifelere sizin haklarınızı soracaktır*”⁵ buyurulmuştur. Bununla beraber diğer rivayetlerde dünyevî ve cezaî bir müeyyide de konulmuştur ki adaletle hareket etmeyen, münkerle emreden halifelere itaat edilmemesidir (1239. hadise bakınız!).

1410

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَتَتَّبِعَنَّ سَنَنْ مَنْ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِيرٍ وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ حَتَّى لَوْ سَلَكَوا مَجْرَ ضَبٍّ لَسَلَكَتُمُوهُ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَنْ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Şüphesiz ki siz, kendinizden önce gelen milletlerin yoluna karışı karışına, arşını da arşınına tıpatıp muhakkak uyacaksınız! (Bir derecede ki,) şayet o ümmetler (daracık) keler deliğine girseler, siz de muhakkak (onlara uyararak) oraya gir(meye çalış)acaksınız. (Râvi Ebû Saîd der ki,) biz, “Yâ Resûlellah! Bu ümmetler yahudilerle hristiyanlar mı?” diye sorduk. Resûlullah, “Onlardan başka ya kim olacak?” buyurdu. {B3456 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Buhârî'nin bu hadisi “Benî İsrâîl” babında zikretmesi hadiste yahudiler ile hıristiyanların gayri ahlâkî vaziyetlerine umumi surette işaret edilmiş olmasındandır. Gerek Benî İsrâîl'in gerek gelip geçen sair ümmetlerin tarihleri birçok fitne ve fesat ile mâsiyetle doludur. Peygamber efendimiz kendi ümmetinin de şirkten, küfürden başka bütün bu fena yollarda olanları takip edeceklerini bir mûcize olarak vukuundan evvel haber vermiştir. Hadisteki “*dab*” keler dediğimiz hayvandır. Çok yaşamak ve her hayvandan çok açlığa, susuzluğa dayanmakla mâruftur. Geçmiş ümmetlerin fena itiyatlarına Muhammed ümmetinin tıpatıp uyacaklarını haber vermekte mübalağa için bu hayvan deliğinin hassaten zikredilmesi, darlığından ve tehlikeli olduğundan dolayıdır. Örfümüzde bunun yerine yılan deliğine sokulmak müteâreftir.

1411

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ بَلَّغُوا عَنِّي وَلَوْ آيَةً وَحَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Amr radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Benim tarafımdan (tebliğ edilen Kur'an'dan) bir âyet olsun (halka) ulaştırınız, (öğretiniz!) Benî İsrâîl'in ibretli kıssaların) dan da haber verebilirsiniz! Bun(u haber vermek)de beis yoktur. Her kim de (benim söylemediğim bir şeyi söyledi diye) bile bile bana yalan isnâd ederse, o da cehennemdeki yerini hazırlasın!” {B3461 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Peygamber efendimiz tebliğ ettiği İslâmî umdelerin ve hükümlerin ziyâından endişe ederek orada hazır bulunanlar tarafından muhafaza edilip, orada, bulunmayanlara tebliğ edilmesine son derece ehemmiyet verirdi. Birçok hitâbesinde ezcümle Vedâ haccında Arafat'ta irat ettiği hutbesinin müteaddit yerlerinde, “*Size Allah'ın emirlerini tebliğ ettim mi?*” diye sormuş ve “Evet tebliğ ettin yâ Resûlellah!” cevabı üzerine, “*Şahit ol ya rab!*” diye Allah Teâlâ'yı işhâd ettikten sonra, “*Ashabım! Bu sözlerimi burada bulunanlarınız burada bulunmayanlara ulaştırın, onlara öğretsin!*” buyurmuştur.⁶ Mevzumuz bu hadiste de öğretilmesi matlup olan Kur'an'dan bir âyet bile olsa az görülmesin o da tebliğ edilsin buyur-

muştur. Bu müteaddit nasların ifade ettikleri hüküm, âyetleri, hadisleri ve İslâmî hükümleri bilenlerin bilmeyenlere öğretmesi vâcib olduğudur.

Kâdî Beyzâvî demiştir ki, “Bu hadiste âyetin tebliği zikredilip hadisten sükût edilmesinin sebebi şudur ki: Kur’an âyetlerinin ziyâdan muhafazasını Allah Teâlâ kendi zaman ve kefâletine alarak, “*Şüphesiz ki Kur’an’ı biz muhakkak muhafaza edeceğiz!*” diye müekkedden deruhte buyurmuştur. Böyle iken âyetlerin tebliği ve müslümanlardan bilenlerin bilmeyenlere Kur’an öğretmeleri vâcib olunca bununla hadisin tebliği vâcib olacağı yakînen sabit olur ve hadis metnindeki بلغوا emri vücûba hamlolunur.

Hadisin ikinci fıkrası, Benî İsrâîl’in ibret almaya değer kıssalarından haber veriniz meâlindedir. Buradaki emir sîgası da ibâhaya mahmûldür; haber verebilirsiniz demektir. Bunun delili ise حرج ولا “*Haber vermekte beis yoktur*” cümlesidir. İslâm’ın ibtidâlarında fitne ve fesada sebep olur endişesiyle Benî İsrâîl haberlerinin nakli, kitaplarının mütalaa edilmesi menolunmuştu. Sonraları dinî akîdeler, şer’î hükümler teessüs edip istikrar kesbetmekle o mahzur kalkmış, Benî İsrâîl vâkıalarının nakli mubah kılınmıştır. Bu da ibret alınabilecek kıssalara münhasırdır. Yalan olduğu bilinen haberlerin nakli ise câiz değildir.

Tercümede (benim söylemediğim bir şeyi beni söyledi diye) kavis içinde gösterilen ziyade, Buhârî’nin “Kitâbü’l-İlim”deki Seleme b. Ekva’dan gelen bir rivayetinden alınmıştır. Buhârî bu hadisi “İlim”, “Cenâiz”, “Benî İsrâîl” bablarında Ali b. Ebû Tâlib, Zübeyr b. Avvâm, Enes b. Mâlik, Seleme b. Ekva’, Ebû Hüreyre, Mugîre, Abdullah b. Amr’dan rivayet etmiştir.

1412

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ خَالَفُوهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Yahudi ve hristiyanlar (ak saçlarını, sakallarını) boyamazlar. Siz onlara muhalefet ediniz!” buyurmuştur. {B3462 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 50.}

İ Z A H I

Başlarının ak saçlarını ve sakallarını boyamayan yahudi ve hristiyanlara muhalefetle emrolunduğuna göre boyamakla emrolunmuş demek olur. Şu kadar ki bu emir, vücûb için olmayıp nedbe mahmûldür ve boyamak menduptur. Fakat her boya ile değil, *kına ile*. Bilhassa siyah boya ile boyamaktan nehyolunmuştur. Müslim’in Câbir’den gelen bir rivayetinde “*Beyaz saçların rengini tağyîr ediniz! Fakat siyah boyadan sakınınız.*” buyurulmuştur.⁷

Bu cihetle Nevevî siyahla saç, sakal boyamak kerâhet-i tahrîm ile mekruhtur demiştir. Bu da erkeklere mahsus olup kadınların siyahla boyamalarında kerahet yoktur.

Peygamber efendimizin boyayıp boyamadıkları hakkındaki rivayetler muhtelifdir. İmam Mâlik *Muvatta*'nda bu muhtelif rivayetleri naklettikten sonra demiştir ki, "Ne Resûlullah ne de Ali, Übey b. Kâ'b, Saîd b. Müseyyeb, Sâib b. Yezîd saç, sakal boyamışlardır." Bu babda en kuvvetli delil Hazret-i Âişe'nin, "Ebû Bekir sakalını boyardı" demesidir. Eğer Resûlullah boyamış olsaydı, ilk önce onu zikrederdi.⁸

عَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَانَ فِيمَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ رَجُلٌ بِهِ جُرْحٌ فَجَزَعَ فَأَخَذَ سِكِّينًا فَخَرَّ بِهَا يَدَهُ فَمَا رَقَا الدَّمُ حَتَّى مَاتَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى بَادَرَنِي عَبْدِي بِنَفْسِهِ حَرَّمْتُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Cündüb b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Sizden önce geçen ümmetlerden biri içinde bir kişi vardı. Onun (vücudunda) bir yarası vardı (kangren haline gelmişti.) Onun elem ve ıstırabına dayanamayıp bir bıçak almış da onunla elini kesmişti. Fakat kan bir türlü kesilmemiş nihayet ölmüştür. Allah Teâlâ, "Kulum kendi kendisine (ölüme teşebbüs ederek) bana takaddüm eyledi. Ben (de) ona cenneti haram kıldım" buyurdu. {B3463 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 50.}

İZAHİ

Bu hadisin "Cenâze" bahsinde de bir rivayet tariki vardır ki bu eserimizde 668 numara ile tercüme ve izahı geçmiştir, oraya bakınız! Bundan başka 667 numaralı Sâbit b. Dahhâk hadisiyle 669 numaralı Ebû Hüreyre hadisinin tercüme ve izahları da mütalaa edilsin! Bunların izahlarında intihardan men' ve tahzîre dair diğer rivayetler de cemedilererek bunlara istinat eden hükümler izah olunmuştur.

8 {*Muvatta*'da yer alan rivayette, hadisin Hazret-i Peygamber'in saç ve sakalını boyamadığı ve Hazret-i Âişe'den naklen Hazret-i Ebû Bekir'in boyadığı kısmı bulunmaktadır. Bu rivayette zikredilene benzer şekilde İmam Mâlik'in bir sözü olmakla birlikte *Muvatta*'nda tespit edilememiştir. MU1740 Mâlik, Şa'r, 3. Yahyâ rivayeti; Bâcî, *el-Müntekâ*, VII, 270.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ ثَلَاثَةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أُبْرِصَ وَأَقْرَعَ وَأَعْمَى
 بَدَأَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُبْتَلِيَهُمْ فَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَلَكًا فَأَتَى الْأَبْرَصَ فَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ
 لَوْ أَنَّ حَسَنَ وَجِلْدِي وَجِلْدَ حَسَنٍ قَدْ قَدَّرَنِي النَّاسُ قَالَ فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ عَنْهُ فَأُعْطِيَ لَوْثًا حَسَنًا وَجِلْدًا
 حَسَنًا فَقَالَ أَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ الْإِبِلُ فَأُعْطِيَ نَاقَةً عُشْرَاءَ فَقَالَ يُبَارِكُ لَكَ فِيهَا وَأَتَى
 الْأَقْرَعَ فَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ فَقَالَ شَعْرٌ حَسَنٌ وَيَذْهَبُ عَنِّي هَذَا قَدْ قَدَّرَنِي النَّاسُ
 قَالَ فَمَسَحَهُ فَذَهَبَ وَأُعْطِيَ شَعْرًا حَسَنًا قَالَ فَأَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ الْبَقَرُ قَالَ فَأَعْطَاهُ
 بَقَرَةً حَامِلًا وَقَالَ يُبَارِكُ لَكَ فِيهَا وَأَتَى الْأَعْمَى فَقَالَ أَيُّ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ يَرُدُّ اللَّهُ إِلَيَّ
 بَصَرِي فَأُبْصِرُ بِهِ النَّاسُ قَالَ فَمَسَحَهُ فَردَّ اللَّهُ إِلَيْهِ بَصَرَهُ قَالَ فَأَيُّ الْمَالِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ
 الْغَنَمُ فَأَعْطَاهُ شَاةً وَالِدًا فَاتَّبَعَ هَذَانِ وَوَلَدَ هَذَا فَكَانَ لِهَذَا وَادٍ مِنْ إِبِلٍ وَلِهَذَا وَادٍ مِنْ بَقَرٍ وَلِهَذَا
 وَادٍ مِنَ الْغَنَمِ ثُمَّ إِنَّهُ أَتَى الْأَبْرَصَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ فَقَالَ رَجُلٌ مِسْكِينٌ تَقَطَّعَتْ بِي الْحِبَالُ
 فِي سَفَرِي فَلَا بَلَغَ الْيَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ أَسْأَلُكَ بِالَّذِي أَعْطَاكَ اللّٰهُنَّ الْحَسَنَ وَالْجِلْدَ الْحَسَنَ
 وَالْمَالَ بَعِيرًا أَتَبَلَّغَ عَلَيْهِ فِي سَفَرِي فَقَالَ لَهُ إِنَّ الْحَقُّوْكَ كَثِيْرَةٌ فَقَالَ لَهُ كَأَنِّي أَعْرِفُكَ أَلَمْ تَكُنْ
 أُبْرَصَ يَقْدُرُكَ النَّاسُ فَقِيْرًا فَأَعْطَاكَ اللَّهُ فَقَالَ لَقَدْ وَرِثْتُ لِكَبْرِ عَنْ كَبْرِ فَقَالَ إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا
 فَصَيِّرْكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ وَأَتَى الْأَقْرَعَ فِي صُورَتِهِ وَهَيْئَتِهِ فَقَالَ لَهُ مِثْلُ مَا قَالَ لِهَذَا فَردَّ اللَّهُ عَلَيْهِ
 مِثْلُ مَا رَدَّ عَلَيْهِ هَذَا فَقَالَ إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا فَصَيِّرْكَ اللَّهُ إِلَى مَا كُنْتَ وَأَتَى الْأَعْمَى فِي صُورَتِهِ
 فَقَالَ رَجُلٌ مِسْكِينٌ وَابْنُ سَبِيلٍ وَتَقَطَّعَتْ بِي الْحِبَالُ فِي سَفَرِي فَلَا بَلَغَ الْيَوْمَ إِلَّا بِاللَّهِ ثُمَّ بِكَ
 أَسْأَلُكَ بِالَّذِي رَدَّ عَلَيْكَ بَصَرَكَ شَاةً أَتَبَلَّغَ بِهَا فِي سَفَرِي فَقَالَ قَدْ كُنْتُ أَعْمَى فَردَّ اللَّهُ بَصَرِي
 وَفَقِيْرًا فَقَدْ أَغْنَانِي فَخُذْ مَا شِئْتَ فَوَاللَّهِ لَا أَجْهَدُكَ الْيَوْمَ بِشَيْءٍ أَخَذْتُهُ لِلَّهِ فَقَالَ أَمْسِكْ مَا لَكَ
 فَإِنَّمَا ابْتُلِيْتُمْ فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْكَ وَسَخِطَ عَلَى صَاحِبَيْكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Benî İsrâîl'de abraş, kel, kör üç kişi vardı. Allah Teâlâ bunları imtihan etmek istedi de onlara bir melek gön-

derdi. Melek abraşa geldi, “En çok neyi seversin?” dedi. Abraş, “Güzel renk (ve sima), güzel ten (ve nermin vücut). Çünkü halk beni çirkin görüyor (benden iğreniyor)” dedi.

Resûlullah buyurmuş ki, “Melek abraşın vücudunu sıvadı. Ondan bu çirkin manzara gitti de ona güzel bir sima, güzel bir ten verildi. Bundan sonra melek ona, ‘En çok hangi malı seversin?’ diye sordu. Abraşıktan kurtulan kişi, ‘Deveyi’ dedi, ‘ya da sığırı’ dedi.⁹ Deve isteyene on aylık gebe bir deve verildi. Bunun üzerine melek ona, ‘Bu deve mübarek (ve bereketli) olsun!’ diye dua etti.

(Sonra) melek başı kel, (saçsız) kişinin yanına vardı. Ona da, ‘En çok neyi seversin?’ diye sordu. O da, ‘Güzel saç isterim, şu kellik benden gitsin! Herkes benden iğreniyor’ dedi. Resûlullah buyurmuş ki, ‘Melek onun başını sıvadı da ondan kellik gitti ve güzel bir saç verildi.’ Melek, ‘En çok hangi malı seversin?’ diye sordu. O da, ‘Sığırı severim’ dedi. Ona gebe bir sığır verildi ve ona, ‘Bu sığır sana mübarek olsun!’ diye dua etti.

Melek körün yanına da geldi ve ‘En çok neyi seversin?’ diye sordu. O da, ‘Allah gözümü bana iade buyursun da ben de onunla insanları göreyim’ dedi.”

Resûlullah buyurmuş ki “Melek o(nun gözü)nü sıvadı da Allah ona gözünü iade buyurdu.” Melek köre, “Hangi malı çok seversin?” diye sordu. O da, “Koyunu severim” dedi de melek ona kuzulu bir koyun verdi.

Bir müddet sonra deve ve sığır sahiplerinin devesi ve sığırı yavruladı. Koyun sahibinin de koyunu kuzuladı. Bu suretle deve isteyen kişinin bir dere dolusu devesi oldu. Sığır dileyen kimsenin de bir dere dolusu sığırı oldu. Koyun ihtiyar eden âmânın da bir vadi dolusu koyunu oldu. Bundan sonra (günün birisinde) o melek, üç kişi ile ilk görüştüğü suret ve heyetinde abraş kişiye geldi de dedi ki, “Ben fakir (ve garip) bir kişiyim. Yol üzeri maişet ve memleketime muvâsalat sebepleri kesilmiştir. Bugünkü günde benim için muradıma nâil olabilmek ancak evvelâ Allah’ın inayetiyledir, sonra senin. Şimdi ben, sana güzel bir renk, güzel bir vücut ve birçok mal veren Allah rızası için senden bir deve isterim ki bu seferimde onun üzerinde muradıma ve vatanıma erişebileyim. Bunun üzerine bu eski abraş ona, “İyi ama hak sahipleri (isteyen fakirler) çoktur. (Her gelen dilenciye bir deve vermek işime gelmez)” dedi. Melek

9 Bu hadisin râvilerinden İshak b. Abdullah b. Ebû Talha abraşla, akra’dan birinin deve, öbürünün de sığır istediğini kestiremediğinden terdîd ile ikilikli rivayet etmiştir (*Buhârî*).

de ona, “Öyle sanıyorum ki ben seni tanıyacağım. Sen halkın iğrendiği abraş kimse değil misin? Sen fakir idin de bu malı sana Allah vermişti” dedi. Bu eski abraş meleğe, “Hayır, ben bu mala atadan ataya intikal ederek vâris oldum” dedi. Melek de ona, “Eğer sen bu iddianda yalancı isen Allah seni eski haline çevirsin!” dedi.

Sonra melek ilk mülâkatındaki suretinde ve heyetinde kel adama geldi de abraşa dediği gibi ona da söyledi ve abraşın reddettiği gibi bu kel de reddetti. Melek de ona, “Eğer sen bu iddianda yalancı isen, Allah seni eski haline çevirsin!” diye beddua etti.

Bu defa melek, (gözlerini sıvadığı) âmâyâ geldi de dedi ki, “Ben fakir ve (vatan-
dan uzak düşmüş) bir zavallıyım. Sefer hali, maişetim ve memleketime dön-
mem sebepleri kesilmiştir. Bugün için muradıma nâil olabilmek ancak evvelâ
Allah’ın inayeti, sonra senin yardımınıdır. Şimdi ben sana gözlerini iade eden
Allah rızası için senden bir koyun isterim ki bu seferimde onunla muradıma ve
vatanıma erişebileyim” dedi. O kişi de meleğe, “Hakikaten ben âmâ idim. Allah
Teâlâ gözlerimin nurunu iade buyurdu. Fakir idim. Allah beni ganî kıldı. (İşte
koyunların) dilediğin kadar al (dilediğin kadarını da bana bırak!) Allah’a yemin
ederim ki bugün Allah rızası için benden alacağın bir şeyin miktarını tahdit ile
sana güçlük vermek istemem” dedi. Melek de ona, “Malını (tamamen) muha-
faza et! Allah siz(in içinüz)ü imtihan etti de Allah senden razı oldu. İki dostun
(abraşla kel)de Allah’ın gazabına uğradılar” dedi. {B3464 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 51.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ قَتَلَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ إِنْسَانًا
ثُمَّ خَرَجَ يَسْأَلُ فَأَتَى رَاهِبًا فَسَأَلَهُ فَقَالَ لَهُ هَلْ مِنْ تَوْبَةٍ قَالَ لَا فَقَتَلَهُ فَجَعَلَ يَسْأَلُ فَقَالَ لَهُ
رَجُلٌ أَنْتَ قَرِيءٌ كَذَا وَكَذَا فَأَذْرَكَ الْمَوْتَ فَنَاءَ بِصَدْرِهِ نَحْوَهَا فَاخْتَصَمَتْ فِيهِ مَلَائِكَةُ الرَّحْمَةِ
وَمَلَائِكَةُ الْعَذَابِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَقْرَبِي وَأَوْحَى اللَّهُ إِلَى هَذِهِ أَنْ تَبَاعِدِي وَقَالَ قِيسُوا
مَا بَيْنَهُمَا فَوُجِدَ إِلَى هَذِهِ أَقْرَبُ بِشِيرٍ فَعُفِّرَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle
buyurduğu rivayet olunmuştur: Benî İsrâîl içinde bir kimse vardı. O, doksan

dokuz insan öldürmüştü. Sonra, bu adam evinden çıkıp (o zamanın büyük âlimlerine bu cinayetlerin tövbe ile affı imkânını) sormaya başlamıştı. (İbtidâ) bir râhibe varıp sordu ve “Acaba benim için tövbe(den istiâde ihtimali) var mıdır?” dedi. Rahip, “Hayır yoktur!” diye cevap verdi. (Bu menfî cevap üzerine) kâtil, rahibi de öldürdü. Sonra bu adam yine sormaya başladı. (Sorduklarından) bir kişi ona, “Sen filân köye (Nusret köyüne) ve (oradaki) filân mâbede git! (Orada birtakım insanlar Allah’a ibadet ederler. Sen de onlarla beraber Allah’a ibadet, günahlarından tövbe et ve memleketine bir daha dönüp gitme! Çünkü orası kötü bir mıntıkadır” dedi. O da Nusret köyüne yönelip gitti. Nihayet yolun tam yarısına vardığında) ölüm erişti. Tövbekâr olmak için gittiği köye doğru göğsü ile yöne(lerek ö)ldü. Şimdi rahmet melekleriyle azap melekleri muhâsamaya başladılar: (Rahmet melekleri, “Bu adam tövbe ederek ve kalbiyle Allah’a yönelerek bize doğru geldi” diyorlardı. Azap melekleri de bu adam asla hiçbir hayır işlememiştir diyorlardı. Bu sırada insan suretinde bir melek geldi. Her iki taraf bu meleği aralarında hakem yaptılar. O melek, “Şimdi siz buradan itibaren geldiği köy ile gideceği köyün mesafelerini ölçüp birbirine tatbik ediniz! Bunun öldüğü bu yer, iki köyden hangisine yakın ise müteveffâ o köye ait olur” dedi). Bunun üzerine Allah Teâlâ tövbe için gideceği köye, “biraz yaklaş!” diye, müteveffânın kendi köyüne de, “Biraz uzaklaş!” diye vahyetti. Rahmet ve azap meleklerine de, “Haydi şimdi her iki tarafı ölçerek ikisi arasındaki mesafeyi mukayese ediniz!” diye emretti. Müteveffâ tövbe köyüne bir karış daha yakın bulundu ve bu cihetle mağfiret olundu. {B3470 Buhârî, Ehâdisü’l-enbiyâ, 54.}

İ Z A H I

Bu hadisin mazmununda gerek İslâmî ilimler gerekse fennî telakkilerle tetkike muhtaç cihetler bulunduğu âşikârdır. Fakat hadisin mevzuu, tövbe ve istiğfara teşvik mahiyetinde Benî İsrâîl’e ait bir hikâyenin naklinden ibaret bulunduğundan, hadis şârihleri böyle bir intikâda lüzum görmemişlerdir.

Bu hadisi Buhârî, *Sahîh*’inde Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında da Kehf sûresinin 9. âyetinden itibaren bu vâkıya dair olan âyetleri ve bunların tefsirlerine işaret etmiş bulunduğundan, bunu da mütalaa edeceğiz. Kehf, dağlarda oyulmuş ev gibi yere denir; mağara tabir olunur. Bunun küçüğüne gâr, büyük olursa kehf denir. Şu halde Ashâb-ı Kehf “mağara yârânı” demek olur.

Rakîm de bunların mağaralarının bulunduğu dağın veya vadinin adıdır. Ya da üstü yazılı taş veya madeni levhadır. Örfümüzde kitâbe denilmekle mâruftur. Buhârî’nin *Sahîh*’inde bu rakîmin bakır bir levha olduğunu ve Ashâb-ı Kehf’in isimleri yazılı bulunduğunu İbn Abbas’tan rivayet etmekte olduğundan bu mâna, bu babdaki rivayetlerin

hepsine tercih olunur. Garp müellefatında da bu suretle bildiriliyor. Müfessir Beyzâvî *Tefsîr*'inde, Ashâb-ı Rakîm'in Ashâb-ı Kehf'ten başka olduğunu iddia edenler de bulunduğunu ve bunlara göre Ashâb-ı Rakîm üç kişi olduğunu haber veriyor ve sergüzeştlerini bildiriyor ki doğru değildir. Ashâb-ı Kehf ile Rakîm birdir. Bu üç kişiye ait vâkıa başkadır ve bu eserimizde 1030 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinde geçti. Oraya bakınız!

Kehf vâkiasının mekân ve zamân-ı vukûu hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Kehf'in mekânı, Filistin ile Eyle arasında olduğu, Eyle'ye, Ninevâ'ya, Belkâ'ya yakın bir yerde bulunduğu hakkında ayrı ayrı rivayetler vardır. Şârih Aynî bunlar arasında en çok nakledilen haberin Rum diyarında olduğudur ve bu haber sahihtir diyor ki Tarsus'tan üç saat mesafede ve şehrin şimâl-i garbisinde vâkı bir dağın eteğindeki mağara olacaktır. Elyevm Ashâb-ı Kehf'in mahbesi olarak ziyaret olunmaktadır. Efsus ki Efes'tir. Şimdiki Ayasuluk'un yerinde kadim bir şehirdir. Burada olduğu da rivayet olunmuştur.

Şârih Aynî, Kehf ve Rakîm vâkiasının cereyan ettiği zamanı Rumlar'ın Yunanlılar'a galebesinden evvel olmak üzere bildiriyor. Nasrâniyet ilk devirlerinde tevhid akîdesi üzerine devam edip milâdın III. asırda teslîs akîdesi ortaya konmuş ve putperestliğe sapılmıştı. İbn İshak'ın nakline göre, bu sırada Nasrâniyet âlemi büyük bir hercümerce uğramıştır. Putperestliği Desius gibi zalim hükümet reisleri iltizam ederek müminleri, müvahhidleri türlü işkencelerle öldürüyorlardı. Bu sırada Rum eşrafından müvahhid yedi genci de Desius şirke sevk etmek istemiş, bunlar da kabul etmeyip bir mağaraya saklanmışlar. Sâdık köpekleri de ayrılmayıp o da arkaları sıra mağaraya girmiştir. Gençlerin buraya saklandıklarını öğrenen imparator aç, susuz ölsünler diye mağaranın kapısını ördürmüştür. Cenâb-ı Hak bu gençlere bir uyku vermiş ve hariçteki siyasî vaziyet değişinceye kadar bu uyku bir buçuk asır devam etmiştir. Kısaca bir fezlekesini arzettiğimiz bu vâkıayı şimdi Kehf sûresinin âyetleriyle mütalaa edeceğiz:

“Aziz peygamberim! Kehf ve Rakîm sahipleri, birer acîbe olan bizim eserlerimizden bir garîbe mi oldular sandın? (Hayır şaşmayın). O zamanki (müminlerden) güçlü, kuvvetli gençler (müşriklerden kaçarak) Kehf'e (mağaraya) sığındılar da, 'Ey rabbimiz! Bize lutfundan bir rahmet (düşmandan selâmet) ihsan eyle ve bizim işimizden bize rüşd ü salâh hazırla!' dediler. Biz de sayısı müteaddit seneler Kehf'te kulaklarına (sesi menedecek) sıkıca bir perde çektik (de senelerce uyuttuk). Sonra onları uyandırdık. Tâ ki iki hizbin (mümin gençlerle müşriklerin) hangisi –onlar uyuyarak geçen uzun zamanı– sayıp hesapladığını bilelim.

Aziz peygamberim! Biz şimdi sana Ashâb-ı Kehf'in kıssalarını doğru olarak hikâye ediyoruz. Hakikatte bunlar genç yiğitlerdir. Rablerine iman etmişlerdir. Biz de hidayetlerini artırdık. Kalplerine sabır ve bu güçlülere tahammül ilham ettik¹⁰ (ve gönüllerini sarsıntıdan koruduk) ve onlar (zalim Desius'un karşısında muhakeme edilmek için) durdukları vakit

gönüllerine metanet verdik de onlar, 'Bizim rabbimiz, göklerin ve yerin rabbidir. Biz O'ndan başkasına asla ilâh demeyiz. Şayet O'ndan başkasına Allah dersek, o zaman haktan, akıldan uzak söz söylemiş oluruz. Şunlar, hani bizim kavmimiz olanlar, Allah'tan başka birtakım ilâhlar edindiler. Onlar ilâhlarının ulûhiyyetine açık bir burhan getirseydiler ya! Şimdi Allah'a yalandan (şerik nisbet ederek) iftira eden kişiden zalim kimdir ki? Şimdi bu gençler (biribirlerine), 'Mademki siz, müşriklerden ve onların Allah'tan başka ibadet ettikleri putlardan çekildiniz, artık şimdi şu mağaraya iltica ediniz. Tâ ki, rabbiniz (iki cihanda) rahmetini size saçsın ve sizin için işinizden müstefit olacağınız sebepleri hazırlasın!' dediler.

Aziz peygamberim! (Ashâb-ı Kehf'i mağaralarında görseydin) güneş doğduğu zaman güneşi sen onların mağaralarından sağ tarafa meyleder (de şuâı onlara dokunup ezâ vermez) battığında da onları soldan keser geçer (de mağaraya biraz akseder) ve onları da mağaranın ortasında (havadan istifade ederler, gâr meşakkatinden, güneş hararetinden müteessir olmazlar) görürdün. İşte Ashâb-ı Kehf'in bu hali Allah'ın âyetlerindendir. Allah her kime hidayet ederse, o, kurtuluş tarafına yönelmiştir. Her kimi de şaşırtırsa, artık onu irşad edecek bir dost bulamazsın! Sen onları (gözleri açık, vücutları müteharrik görürsün de) uyanık sanırsın! Halbuki onlar uykudadırlar ve biz onları sağa, sola çeviririz. Onların köpekleri de mağaranın önünde iki kollarını (yere) döşemiştir. Sen onların üzerine (ansızın) varıp muttali olsaydın, muhakkak yüzünü onlardan çevirir, kaçardın ve hiç şüphesiz onlardan gelen korkudan senin için dolardı.

Habîbim! Biz onları böylece (birçok yıl bir âyet olarak uyuttuğumuz gibi, yine bir âyet olarak) ölü diriltir gibi uyandırdık. Tâ ki aralarında birbirlerine (şöyle) sorarlar; içlerinden bir sözcü öbürlerine, 'Arkadaşlar! Burada ne kadar zaman durdunuz?' diye sordu. Onlar(dan bir kısmı), 'Bir gün yahut bir günün birazı!' diye cevap verdi. Onlar(ın öbür kısmı da), 'Ne kadar durduğunuzu rabbiniz daha iyi bilir' dedi (artık onlar bu muammâyı halledemeyerek), 'Birinizi şu gümüş para ile şehre gönderiniz! Şehir halkının hangisi yiyecek cihetiyle daha temizdir? Baksın da ondan size bir nevâle getirsin ve nezaketle muamele etmeye dikkat etsin, sakın sizi bir kişiye sezdirmesin! Çünkü müşrikler size bir kere muttali olurlarsa sizi muhakkak taşlayarak öldürürler. Ya da sizi kendi milletlerine (şirke) iade ederler. Onların arasına siz girince de hiçbir zaman felâh bulamazsınız!' dediler.

Kehf sahiplerini uyutup uyandırdığımız gibi onların bu hallerine (halkı) muttali de kıldık (halka tanıttık). Tâ ki onları görenler, Allah'ın (ba's ile) vaadi muhakkak hak olduğunu ve kıyametin kendisinde şüphe edilmeyen bir gün bulunduğunu bilirler. Çünkü (Kehf gençleri uyandıktan sonra), hemşehrileri onların (emirlerinde ölmüş dirilmiş, yahut uyumuş uyanmış olduklarında, binaenaleyh bunun bir ba's olup olmadığı)da ihtilâf ediyorlardı. Nihayet, "Haydi (bunları mağaralarında bırakınız da), üzerlerine bir bina yapınız (mağara kabirleri olsun). Onları (ve her hallerini ise) rableri daha iyi bilir' dediler. Kehf gençlerinin akîdeleri üzere (olup da hasımlarının emirlerine) galebe edenler, 'Muhakkak biz, bunlar üye-

rine bir mescid yaparız' dediler.¹¹ İleride (bu kıssayı ta'mîk edenlerden bir kısmı), '(Kehf gençleri) üçtür; dördüncüsü köpekleridir' diyecekler. (Bir kısmı da), 'Beştir; altıncısı da köpekleridir' diyecekler. Bu sözler "belirsiz şeyi taşlamak"tır.¹² Yedidir, sekizincisi köpekleridir de diyeceklerdir.¹³ Habîbim! Sen de ki, 'Onların sayısını rabbim pekiyi bilir. Onları hakkıyla bilenler pek azdır. Binaenaleyh onlar hakkında mücadele etme! Ancak (ta'mîk etmeyerek) zâhiri bahset ve onların haklarında nizâ edenlerden hiçbirisine bir şey sorma! Hiçbir şey hakkında da, 'Allah dilerse' demedikçe 'Ben şunu yarın muhakkak yaparım' deme!¹⁴ Allah dilerse demeyi unuttuğun zaman da (hatırlayınca) hemen rabbini yâdeyle (de telâfiye çalış) ve 'Umarım ki, rabbim beni bundan daha yakın bir zamanda muvaffakiyete erîştire, de!' Ashâb-ı Kehf mağaralarında üç yüz sene durdular. Dokuz sene de fazla."¹⁵

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اشْتَرَى رَجُلٌ مِنْ رَجُلٍ عَقَارًا لَهُ فَوَجَدَ الرَّجُلُ الَّذِي اشْتَرَى الْعَقَارَ فِي عَقَارِهِ جَرَّةً فِيهَا ذَهَبٌ فَقَالَ لَهُ الَّذِي اشْتَرَى الْعَقَارَ خُذْ ذَهَبَكَ مِنِّي إِنَّمَا

- 11 Beyzâvî *Tefsîr*'inde hikâye ettiğine göre Ashâb-ı Kehf'in nevâle almak üzere şehre gönderdikleri genç, çarşıya vardığında ve aldığı erzakın parasını verdiğinde bu gümüş paranın üzerinde üç asır evvelki zalim Desius'un resmi bulunduğundan, bu zavallıyı define bulmakla itham ederek o günün imparatoru huzuruna götürmüşler. Bu imparator ise Allah'ın birliğine iman eden bir nasrânî idi. Ashâb-ı Kehf'ten olan genç bunlara sergüzeştlerini anlattı. Mecliste bulunanlardan bazı kimseler, "Babalarımız bize zalim Desius'un şerrinden dinlerini korumak için bazı gençlerin kaçtıklarını hikâye ederlerdi. Bunlar, o kaçan gençler olduklarını sanırsız" dediler. Bunun üzerine imparatorundan ve mümin, kâfir şehir halkından bir heyet mağaraya gitmiş. Ashâb-ı Kehf'i görmüşler ve onlarla görüşmüşler. Sonra Kehf gençleri imparatora, "Biz seni Allah'ın azabından esirgeriz ve gizli, âşikâr düşmanlardan sana sığınırız!" dediler ve yattıkları yerlerine dönerek hemen öldüler. İmparator onları Kehf'e defnetmiş ve üzerlerine bir mescid bina ettirmiştir.
- 12 Tırnak içindeki bu fıkra âyetteki رَجُلًا بِالْعَيْبِ 'ın tercümesidir. Daha bedî' birer tercümesi de Türkçe'de müteâref olan "karanlığa kubur sıkma", "karanlığa taş atma" mesellerimizdir.
- 13 Bu üçüncü kavil müslümanlarındır. Cebrâil lisanından Resûlullah haber vermiştir. Bundan evvelki iki kavil, âyetle karanlığa taş atmakla tavsif olunduğuna göre, bu üçüncü kavlin isabetine îmâ edilmiştir. Hazret-i Ali'den de Ashâb-ı Kehf'in yedi olduğu rivayet olunup isimleri şöyle bildirilmiştir: Yemlihâ, Mekselinâ, Mislinâ. Bu üçü vaktiyle melikin ashâb-ı yemîni imişler. Mernuş, Debernüş, Şâzenuş: Bu üçü de ashâb-ı yesârî imiş. Bütün bunlarla istişare edermiş. Yedincisi de bir çoban ki yolda bunlara tebâiyet etmiştir. Sekizincisi köpekleri idi ki adı kıtmîrdir. Şehirlerinin adı da Efsus'tur (*Beyzâvî Tefsîri*). Garp müellefâtında da yedi, sekizincisi kıtmîr olduğu bildiriliyor.
- 14 Yahudiler, Mekke müşrikleri Kureys'e Muhammed'i imtihan için ona ruhun mahiyetinden, Ashâb-ı Kehf'ten, Zülkarneyn'den sorunuz demişlerdi ve Peygamberimize sorduklarında onlara, "Yarın cevap veririm!" demişti ve "Allah dilerse" dememişti. Bu cihetle on bu kadar gün Peygamberimize vahiy gelmemişti. Kâfirler arasında dedikodu başlamıştı. Peygamberimiz bunlardan çok sıkıldı. Nihayet vahiy geldi. Bu suallere cevap verildi. Sonunda da, bir daha "Allah dilerse demedikçe ben yarın söyle yaparım deme!" diye tembih buyuruldu.
- 15 (سورة الكهف: آية ٩-٢٥) أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا إِلَى وَلَبُّوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تَسْعًا

اَشْتَرَيْتُ مِنْكَ الْاَرْضَ وَلَمْ اُبْتَغِ مِنْكَ الذَّهَبَ وَقَالَ الَّذِي لَهُ الْاَرْضُ اِنَّمَا بِعْتُكَ الْاَرْضَ وَمَا فِيهَا فَتَحَاكَمَا اِلَى رَجُلٍ فَقَالَ الَّذِي تَحَاكَمَا اِلَيْهِ اَلْكَمَا وَلَدٌ قَالَ اَحَدُهُمَا لِي غُلَامٌ وَقَالَ الْاُخْرٰى لِي جَارِيَةٌ قَالَ اُنْكِحُوا الْغُلَامَ الْجَارِيَةَ وَاَنْفِقُوا عَلَى اَنْفُسِهِمَا مِنْهُ وَتَصَدَّقَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Benî İsrâîl'den) bir kişi öbür kişiden ona ait akarı satın almış. Akarı satın alan kimse akarında içi altın dolu bir testi bulmuş. Satın alan kişi satan kimseye, "Haydi, benden şu altını al (bu altın senindir). Çünkü ben senden yalnız bu toprağı satın aldım, altınları satın almadım" demiş. Toprağın (eski) sahibi olan kişi de müşteriye, "Ben sana bu toprağı, içindeki müştemilâtıyla beraber sattım" demekle bâyi' ile müşteri (üçüncü) bir kişiye varıp muhakeme olurlar. Kendisine arz-ı hal ettikleri bu kimse de bunlara, "Sizin oğlunuz, kızınız var mı?" diye sorar. Bunların biri (müşteri), "Benim bir oğlum var" der. Öbürü (bâyi') de, "Benim bir kızım var" diye cevap verir. Tahkim edilen kişi de, "Bu oğlana bu kızı nikâh ediniz ve yeni evlilere bu altından (bir parçasını) veriniz, bir parçasını da kendinize (müştereken) sarfediniz!" diye hükmeder. {B3472 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54.}

İZAHİ

Bu hadisten, tahkimin yani iki kişinin bir mesele hakkında üçüncü bir zatı hâkim edilmelerinin cevazı istifade edilebilir. Fakat İslâm hukukçularının bu babdaki ictihadları ihtilâflıdır. Ebû Hanîfe'ye göre tahkimin cevazı, iki tarafın hâkim kabul ettikleri kimsenin hükmünün muteber olması, memleketlerinin resmî hâkiminin hüküm ve ictihadına muvâfık olmakla meşruttur. Muhalif olursa, tahkim edilen kimsenin verdiği hükmün hiçbir hukukî kıymeti yoktur. İmam Mâlik ile Şâfiî yalnız hükme ehliyeti, hükümde adalet ve hakkaniyeti şart kılmışlardır. Her iki tarafın hukuku gözetilerek hüküm verilsin de devletçe mansup kadının hükmüne ister muvâfık, isterse muhalif olsun fark görmemişlerdir. Kurtûbî ise tahkimi, hükmükazâ mahiyetinde addetmeyip hüsnühaline, ahlâkî faziletine itimat edilen bir zatın iki tarafın aralarını bulup düzeltmekten ibarettir demiştir.

Bulunan altının veya kıymeti haiz olan herhangi medfun bir malın bâyi' veya müşteriden hangisine ait olduğunu İslâm hukukçuları şöyle tafsil etmişlerdir: bulunan medfun mal eğer taş, direk mermer gibi arz nevinden olursa, o mal müşteriye ait olur. Eğer altın, gümüş gibi bizâtihî kıymeti haiz bulunursa, bakılır, eğer bu kıymettar madeni medfun mal Câhiliye devrine ait bir define ise bu, rikâzdır; devletinde onda hakkı vardır (ne miktarının devlete ait olduğu bu eserimizde 746 numara ile tercüme ve izah ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde izah edilmiştir oraya bakınız) Eğer İslâm devrine ait definelerden ise

lukata (bulunmuş mal)dır. Bu husustaki hükme tâbidir. Eğer definenin İslâm veya Câhiliye devirlerinden hangisine ait olduğu bilinmezse, zayi mal addolunarak beytûlmâlde saklanır. Orada beytûlmâl yoksa fukaraya, müslümanlar mesâlihine, din işlerine sarfolunur.

1417

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ لَهُ مَاذَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الطَّاعُونَ فَقَالَ أُسَامَةُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّاعُونَ رَجَسٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ فَإِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلَا تَقْدَمُوا عَلَيْهِ وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا فِرَارًا مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan gelen rivayete göre, Üsâme'ye, "Tâun hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ne duydun?" diye sorulmuş. Üsâme de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim" demiş:

Tâun bir azaptır. Benî İsrâil'den bir kavme yahut sizden önce geçen bir ümmete gönderilmiştir. Siz bir yerde o(nun çıktığı)nı duydunuz mu, o tâunlu yere gitmeyiniz! İçinde bulunduğunuz bir yerde de tâun zuhur ederse, ondan kaçarak oradan çıkmayınız! {B3473 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54.}

İZAHİ

Bu hadisin *Buhârî* metnindeki senedine göre Üsâme'ye, "Resûlullah'tan tâun hakkında ne duydun" diye soran zat Sa'd b. Ebû Vakkâs'tır. Peygamber efendimizin bir azap, bir âfet olmak üzere tavsif buyurduğu bu müstevlî hastalıklara karşı korunma şekli, bugünkü tabâbetin karantinasıdır. Peygamberimizin bu tavsiyelerine uyarak Hazret-i Ömer, hilâfeti zamanında Şam'a gittiğinde vebalı mıntıkaya girmeyip geri dönmüştür. Peygamber'in ashabından pek çoğu da böyle yapmıştır.

1418

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الطَّاعُونَ فَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ عَذَابٌ يُبْعَثُهُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَإِنَّ اللَّهَ جَعَلَهُ رَحْمَةً لِلْمُؤْمِنِينَ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَقَعُ الطَّاعُونَ فَيَمُكُّتُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in kadını Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre, Hazret-i Âişe, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tâundan sordum da bana şöyle cevap verdi” demiştir: “Tâun şüphesiz bir azaptır; Allah dilediği kuluna gönderir. Yine muhakkak ki Allah, tâunu müminler hakkında şehâdet vesilesi kılmıştır. Bir yerde tâun zuhur eder de orada bulunan bir mümin – sabrederek, sevap umarak, bu tâun yalnız Allah'ın takdir ettiği kimseye isabet eder, kanaatini besleyerek– bulunduğu şehirde eğlenirse, muhakkak Allah ona şehid ecrine benzer sevap takdir buyurur.” {B3474 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54.}

1419

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَخْجِي نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ صَرَبَهُ قَوْمُهُ فَأَذَمَّوهُ وَهُوَ يَمْسَحُ الدَّمَ عَنْ وَجْهِهِ وَيَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.

TERCÜMESİ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen rivayete göre demiştir ki: Şimdi ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yüzüne bakıp görür gibiyim. O, enbiyadan bir peygamberi hikâye ediyordu ki kavmi onu dövmüş de kan içinde bırakmış. Fakat o, yüzünden hem kanı siliyor hem de, “Yâ rab! Kavmimi mağfiret eyle (onlar cahildirler, beni) bilemezler” diyordu. {B3477 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54.}

İZAHİ

Bu hadisten evvel Buhârî'nin ahlâkî ve içtimâî pek büyük bir kıymeti haiz olan bir rivayetini de bildirmek isteriz ki şöyledir: Kureyş'in şanına ehemmiyet verdiği bir kadın –ki Benî Mahzum'dandır– nasılsa hırsızlık etmişti. Şer'î had ve ceza tatbik edilecekti. Bu kadın hakkında Resûlullah'tan bir şefaathçi düşünüldüğü sırada Üsâme b. Zeyd hatırlandı. Resûlullah'ın pek ziyade teveccüh ve muhabbetini haizdi. Üsâme Resûlullah'a arzettiğinde Peygamberimiz, “Ey Üsâme! Sen, fenalıkları men için Allah'ın tayin ettiği cezalardan bir cezanın affı hakkında şefaath mi etmek istiyorsun?” buyurdu. Sonra kalktı. Mescidde bir hutbe irat ederek, “Ashabım! Şu sizden evvel gelip geçen ümmetler yok mu; bunların mahv ve helâk edilmeleri, hiç şüphe edilmesin ki onlar hırsızlık eden eşrafın, mütegalibenin cezasını bıraktıkları, zayıflar çaldıkları zaman yalnız onları cezalandırır oldukları için mahvedilmişlerdir. Allah'a yemin ederim ki, şayet kızım Fâtıma hırsızlık etse, hiç tereddüt etmeden onun elini de muhakkak keserim” buyurdu.¹⁶

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يَجْرُ إِزَارُهُ مِنَ الْخَيْلَاءِ خُسِفَ بِهِ فَهُوَ
يَتَجَلَجَلُ فِي الْأَرْضِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Geçmiş zamanda kendini beğenmiş bir kişi, kibir ve gurur ile izârını sürüklediği sırada yere batırıldı. O, kıyamet gününe kadar bağırarak, debrenerek yerin dibine girecektir. {B3485 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 54.}

İZAHİ

İzâr, Araplar arasında giyilen bir boy libasıdır ki bunun uzunluğu geçmişte ve hâlâ kibir ve gurur vesilesi addolunmuştur. Bizde buna kaftan denilirdi ki bunun uzunluğu da kibir ve gurur vesilesi idi.

Buhârî'nin bu hadisten önce iki tarik ile Ebû Mes'ûd'dan rivayet ettiği bir hadisini de bu izahımızda bildirmek isteriz. Müellif Zebîdî'nin ihtisaren *Tecrîd*'e almadığı bu hadiste veciz bir metin ile ahlâkî en yüksek bir düstur vazedilmiştir ki, “*Utanmazsan dilediğini işle!*” Buhârî, *Sahîh*'inde hadisin tamamını şu meâlde sevketmektedir: (Vaktiyle gelip geçen) *peygamberlerin sözlerinden* (hiçbir nesha, hiçbir tebeddüle uğramaksızın bütün peygamberlerin ittifak ettikleri ve âlî bir düstur halinde) *nâsa tebliğ eyledikleri* (bir haber), “*Utanmazsan dilediğini işle!*” (sözü)dür.¹⁷

Bu cümlelerin hiçbir dinde neshe, tebdile uğramaksızın bir fazilet umdesi olarak yaşamasını şârih Aynî ta'lîl ederek, çünkü her asırdaki ukûl-i selîmenin bu cümle üzerinde ittifakı vardır diyor ki aklın, şer'in ittifak ettiği bir düstûr-ı ahlâkî demek oluyor.

Utanmamazlık da halkın levmine, ayıplamasına müteveccihdir: “Halkın ayıplamasından sıkılmazsan dilediğini işle!” demek olur. Sonra, “*Dilediğini işle!*” cümlesi bir emirdir, fakat mânası tevbihtir: “*Dilediğini işle, cezasını çekersin!*” demektir.

Kitâbü'l-Menâkıb

كِتَابُ الْمَنَاقِبِ

Bu kitap menâkıb ve mefâhiri ve bunları yâd ve zikre dair ahkâmı bildiren hadisleri muhtevidir.

Bu unvandaki menâkıb kelimesi menkabenin cem'idir. Lugattten menkabe "iftihara lâyük fazilet ve meziyet" mânasınâdır ki bir kişiyi veya bir soyu anmaya vesile olabilecek meâsir ve mefâhirden ibarettir. Peygamber efendimizin ve muhterem ailelerinin âlî menkabeleri, muhacir ve ensara ve başta dört halife olmak üzere ashabın büyüklerine ait bütün menâkıb ve mefâhir hep bu bahiste görülecektir.

Buhârî *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-Menâkıb" unvanında ibtidâ Hucurât sûresinin 13. âyetiyle Nisâ sûresinin 1. âyetini zikredip bazı tefsirlerine işaret etmiştir ki meâlleri şöyledir: *"Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden (bir baba ile bir anadan, Âdem ile Havvâ'dan) yarattık. (Birbirinize övünmeye hakkınız yoktur) ve sizi akrabalık cihetiyle uzak, yakın; büyük, küçük insan kümeleri (hısımları) yaptık. Tâ ki (soyca birbirinize nisbet edilerek) tanışasınız. (İftihar edesiniz değil). İyi biliniz ki Allah yanında en şerefli, kendisini fenalıklardan iyi koruyanınızdır. Her halde Allah (vicdanlarınızın temayüllerini) çok iyi bilir, (gizli, âşikâr) her halinize yakından vâkıftır."*¹

Bu âyet-i kerîme ashaptan Sâbit b. Kays hakkında nâzil olmuştur. Sebebi de kısaca şöyledir: Sâbit bir kere Resûlullah'ın meclisine varmıştı. Orada yanına oturmak istediği bir kişi yer açıp göstermediği için Sâbit o kişiye, "Ey filân kadının oğlu!" diye tahkir etmişti. Bunun üzerine Peygamber efendimiz, "Ey Sâbit! Meclistekilerin yüzlerine bak!" buyurmuş. O da birer birer bakmış. "Ne gördün?" diye sorunca da Sâbit'in, "Ak, kara, kırmızı simalar gördüm" demesi üzerine Resûlullah, "Ey Sâbit! Sen bunları bu siyahtır Arap'tır; bu beyazdır Acem'dir diye birbirine tafdil edemezsin! İnsanlar dinde salâbetleri, takvâda metanetleriyle daha faziletlidirler diyebilirsin" buyurmuş ve bu âyet nâzil olmuştur.²

Sâbit b. Kays, Uhud Harbi'nde ve ondan sonraki gazâların hepsinde bulunmuş ve pek çok yararlık göstermiş ensar bahadırlarından ve ashabın büyüklerinden, hatip ve cen-

1 يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
{el-Hucurât, 49/13.}

2 {Aynî, Umde, XVI, 66.}

netle müjdelenmiş³ bir zat olup hakikaten hürmete lâîk olmakla, yanına oturmak istediği kimsenin hiç aldirmaması yerinde değildi. Fakat Sâbit'in de onu anasına nisbetle anması tahkir idi. Kendisini ona tercihi tazammun ediyordu. Peygamberimiz işte bunu hoşlanmayarak, “*Müminler arasında yalnız din ve takvâ cihetiyle fazilet farkı vardır*” buyurmuştur.

Âyet-i kerîmedeki şua bîn cem'idir. Şa'b, esas itibariyle biriktirmek ve toplamak mânâsına olup sonra ırk itibariyle büyük bir câmia arzeden milletlere ve insan topluluklarına ıtlak edilmiştir. Türk, Arap, Acem, Rum câmiaları birer şa'b'dır. Kabile de bir babadan üreyen insan kümesidir ki biz ona oba deriz.

Buhârî'nin “Menâkıb” unvanında zikrettiği ikinci âyetin meâli de şöyledir: “*Ey insanlar! Rabbiniz(in azabın)dan sakının! O rabbiniz ki sizi bir nefisten, (babanız Âdem'den) yarattı. O bir nefisten de eşini (ananız Havvâ'yı) halketti. Bu çiftten de (dünya yüzüne) birçok erkek ve dişi yaydı. Yine o rabbiniz(in azabın)dan hazer ediniz ki siz, O'nun (adı)la ve rahimler(in tesis ettiği karâbet)le birbirinizle dilekleşirsiniz, (de Allah aşkına, rahm hakkı için diye akid ve ahid edersiniz!). Şüphesiz ki Allah üzerinizde murakibiniz bulunuyor.*”⁴

Türkçe'lerini bildirdiğimiz bu iki âyetle tebliğ ve tâlim buyurulan ahlâkî umde erhâm ve ensâb ile soyla, kökle iftihar edilmemesidir. İnsan bizâtihî takvâ ve fazilet sahibi olmalıdır. Öbür taraftan da müellif Buhârî insanın nesebini hısım ve akrabasını öğrenip bilmesinin lüzumuna da aşağıdaki hadislerle işaret etmiştir ki bunları Zebîdî ihtisar için *Tecrîd*'e almamış bulunduğundan Türkçe'lerini bildiriyoruz:

1. Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre demiştir ki, bir kere Peygamberimize, “Yâ Resûlellah! İnsanların en şerefli kimdir?” diye soruldu. O da, “*Günahtan çok sakınan kimsedir*” diye cevap verdi. Sual soran ashabı, “Yâ Resûlellah! Biz size dinen ve ahlâken en şerif olan kimseyi sormuyoruz. (Belki soyu, kökü cihetiyle en kerim olan kimseyi sormuştuk” demesi üzerine Resûlullah, “*Öyle ise Allah'ın peygamberi Yûsuf'tur*” buyurdu.⁵

2. Tâbiînden Küleyb Peygamberimizin rebîbesi (üvey kızı) Zeyneb'den rivayet ederek diyor ki, “Ben bir kere Zeyneb'e: Bana haber versene, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Mudar'dan mıdır?” diye sordum da o, “Ya kimden olacak? Resûlullah (Kureyş'in büyük

3 Sâbit b. Kays, Yemâme Harbi'nde şehid düşmüştür. Sûret-i şehâdeti bu eserimizde 1204 numara ile tercüme ettiğimiz hadis metninde ve şerhinde geçti. Oraya bakınız.

4 يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

5 عن أبي هريرة قال: قيل يا رسول الله من أكرم الناس؟ قال: أتقاهم. قال: ليس عن هذا نسألك قال: فيوسف نبي الله {B3353 Buhârî, Ehâdisü'l-enbiyâ, 8.}

Peygamber efendimiz tevazu edip Yûsuf'u kendisine de takdim ile “*Yûsuf bütün insanların en şerefliisidir*” demesi, Yûsuf'un aziz bir peygamber olması ve bir soydan bir sırada fâsılasız meb'ûs olan dört peygamberin dördüncüsü bulunmasındandır ki beşer tarihinde böyle peygamber oğlu, peygamber oğlu, peygamber oğlu peygamberin Yûsuf'tan başka birinin bilinmemiş olmasındandır. 1388 rakamıyla Türkçe'ye çevrilmiş Abdullah b. Ömer hadisine bakınız!

babası) Mudar (ırkın)dan (ve onun bir şûbesi olan) Nadr b. Kinâne (kabilesin)den idi” diye cevap verdi.⁶

Bu hadisin râvisi olan Zeyneb’in anası Ümmü Seleme, Peygamberimizin kadınlarından. Ümmü Seleme, ilk zevciyle birlikte Habeşe’ye hicret etmiş, Zeyneb de orada doğmuştu. Zevcinin Habeşe’de vefatı üzerine kızıyla beraber Habeşe’den geldiklerinde Peygamber efendimiz taltif için Ümmü Seleme’yi nikâh etmiş, bu suretle Zeyneb de rebîbelik şerefini kazanmıştır. İlmî, edebî pek müstesna bir kıymeti haiz olan bu ana, kızın hal tercümeleri bu eserimizde 728 numara ile Türkçe’ye çevrilen Ümmü Seleme hadisinde izah edilmiştir, oraya bakınız!

Hadiste adı geçen Mudar, Nizâr b. Ma’d b. Adnân’ın oğludur ve en büyük bir kabilenin babasıdır. Yine hadisteki Nadr b. Kinâne de –İbn Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar silsilesiyle– Mudar’a müntehî olup birçok kabileleri bulunan Mudar’ın Nadr b. Kinâne bir soyudur. Mudar bir şa’bdır. Nadr da o şa’bın kabilelerinden birisidir. Binaenaleyh hadiste Resûlullah’ın uzak, yakın; büyük, küçük mensup olduğu iki kabile haber verilmiş bulunuyor.

Buhârî’nin bu hadisleri burada sevkinden anlaşıyor ki ensâbı yani uzak, yakın hısımları bilmek, içtinabı câiz olmayan bir zarurettir. Hatta öğrenilmesi emredilmiştir. Ebû Nuaym’ın bir rivayetine göre Peygamber efendimiz, “*Sizi nesebinizden, büyük babanıza bağlayacak bilgileri öğreniniz!*”⁷ buyurmuştur. Ebû Ömer de demiştir ki Resûlullah’tan, “*Cemiyet içinde mâruf olmayan bir soy adını benimdir diye takınmak, yahut kendi soyadını –hakir ve mütevazi bularak– beğenmeyip çekinmek Allah’a küfürdür*” buyurduğu rivayet olunmuştur.⁸ Arap’ın ensâbına vâkıf olmakta yüksek bir melekesi olan Ebû Bekir radiyallahu anhtan da buna benzer rivayetler vardır. Yine Peygamber efendimiz, “*Her kim kendi babasından, soyundan başkasına ve her köle ki efendisinden başka birine kendisini nisbet ederse, Allah’ın azabına uğrasın!*”⁹ buyurmuştur.

Hulâsa Resûl-i Ekrem efendimizden ensâbı öğrenip bilmek hususunda sahih senedlerle birçok eser rivayet olunmuştur.

Ensâba dair ilk eser yazan Mehmed Ruşâtî, “Ensâba vukufun lüzumu kitap, sünnet ve icmâ-i ümmet ile aydınlanmış bir meseledir” demiştir. İbn Hazm da “Bu lüzumu sırnaşık muarızlar inkâr eder!” diyor.

Ensâba vukuf hakkındaki bu mâlûmatı bize veren şârih Aynî merhum, bundan sonra diyor ki, “Peygamberimizin adı Muhammed b. Abdullah olduğunu, Kureyş kabilesinden

6 {B3491 Buhârî, Menâkıb, 1.}

7 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: تعلموا من أنسابكم ما تصلون به أرحامكم
{Ebû Nuaym’ın eserlerinde tespit edilememiştir. T1979 Tirmizî, Birr, 49.}

8 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, XVI, 68.}

9 {M3327 Müslim, Hac, 467.}

ve Hâşim ahfadından bulunduğunu, Mekke’de doğup orada peygamber olduğunu, sonra Medine’ye hicret ettiğini bilmek her müslümana farzdır.”

Aynı zamanda her müslümana nesebini ve ebeveynini ve bilhassa babası tarafından bağlı bulunduğu soyunu bilmesi vâcip olduğunu, kendisine bu karın ortakları arasında “Verâset”, “Sıla”, “Nafaka”, “Nikâh” gibi birtakım şer’î ve hukukî meseleler terettüp ve teferru’ etmekte bulunması da teyit eder. Aile karâbeti bilinmezse, bu hukukî mevzular hakkındaki vecibeleri tayin mümkün olmaz ve her müslümana riayet etmesi vâcip olan bu haklar ziyâa uğramış olur.

Şu izahımızdan Cumhuriyet rejimimizin kabul ettiği soyadı siyasetinin kıskançlıkla tatbikinde ne kadar isabet edildiği de vâzihan anlaşılır. Birkaç nesil geçtikten ve Allah’ın inayetiyle her Türk soyu üremeye başladıktan sonra daha ziyade ehemmiyet kazanacaktır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ تَجِدُونَ النَّاسَ مَعَادِنَ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَقَّهُوا وَتَجِدُنَ خَيْرَ النَّاسِ فِي هَذَا الشَّانِ أَشَدَّهُمْ لَهُ كَرَاهِيَةً وَتَجِدُونَ شَرَّ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ الَّذِي يَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهِهِ وَيَأْتِي هَؤُلَاءِ بِوَجْهِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Siz insanları (altın, gümüş) madenleri gibi (kimi halis, kimi kalp) bulursunuz. İnsanların Câhiliye devrinde hayırlı olanları, -dinî emirleri anlayıp amel ettikçe- İslâm devrinde de hayırlıdırlar. Siz şu emâret hususunda da insanların hayırlısı, emâreti (emîr olmazdan evvel) pek çok fena gören (ve emâret arzu etmeyen) kimseler bulursunuz. İnsanların şerlisi de iki yüzlü olan şu (münafık) kimselerdir ki (iki sınıf halk arasında) onlara bir yüzle gelirler, bunlara da başka bir yüzle gelirler.¹⁰ {B3493 B3494 Buhârî, Menâkıb, 1.}

10 Müslim’in Abdullah b. Ömer’den rivayet ettiği bir hadiste de “Münafık, iki davar sürüsü arasında mütehayyir bir koyuna teşbih edilip şaşkın koyunun iki sürüden kâh birine; kâh öbürüne koştuğu gibi münafık da cemiyet içinde kâh bir halk zümresine; kâh öbür halk zümresine koşar” buyurmuştur. {M7043 Müslim, Münâfikîn, 17.}

Kureyş'in Menâkıbı Bahsi

[مَنَاقِبُ قُرَيْشٍ]

Bu bab Kureyş'in menkıbelerine dair hadisleri muhtevidir.

Kureyş, Peygamber efendimizin büyük babalarından Fihri b. Mâlik'in adıdır. Fihri lakabıdır. Kureyş kabilesinin bütün soyları buna nisbet olunur. Nesebî silsilesi şöyledir: Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar.

İbn Hişâm'a göre Kureyş namı Fihri'nin değil Nadr'ındır ve Nadr'ın evlât ve ahfadı Kureyşî'dir. Ulemânın cumhuruna göre de böyledir. Cumhurun delilleri Eş'as b. Kays hadisidir. Ahmed b. Hanbel'in, İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde rivayetlerine göre, Eş'as der ki, "Ben, Kinde'den gelen bir heyet içinde Resûlullah'ın huzuruna geldim. Esnâ-yı musâhabede ben, 'Yâ Resûlellah! Biz cenâbınızın kendimizden olduğunuzu sanıyoruz' dedim." Resûlullah da, "Biz, Nadr b. Kinâne oğullarıyız; bize kazfetmeyin ve bizi ecdadımızdan ayırıp atmayın!" buyurdu.¹

Şârih Aynî Kureyş'e dair naklettiğimiz bu iki kavlin birçok ensâb ilmî imamlarından hikâye olduğunu, bu iki kavilden de sahih olanı Kureyş'in Nadr olduğudur ki cumhurun kavlidir diyor.

1422

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ النَّاسُ تَبِعَ لِقُرَيْشٍ فِي هَذَا الشَّانِ مُسْلِمُهُمْ تَبِعَ لِمُسْلِمِهِمْ وَكَافِرُهُمْ تَبِعَ لِكَافِرِهِمْ وَالنَّاسُ مَعَادُنُ خِيَارُهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُهُمْ فِي الْإِسْلَامِ إِذَا فَهَمُوا تَجِدُونَ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ أَشَدَّهُمْ كَرَاهِيَةً لِهَذَا الشَّانِ حَتَّى يَقَعَ فِيهِ.

1 {İM2612 İbn Mâce, Hudûd, 37.}

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Câhiliye devrinde) Arap kabileleri şu emâret hususunda (en şerefli olan) Kureyş’e tâbi idiler: Araplar’ın müminleri (Hanîfler) Kureyş’in müminlerine, müşrikleri de Kureyş’in müşriklerine uyarlardı. İnsanlar (altın, gümüş) madenleri gibi (kimi halis, kimi kalp)tır. Onların Câhiliye’de hayırlı olanları (din işlerini öğrenip amel ettikçe) İslâm devrinde de hayırlı kimselerdir. Siz insanların hayırlısı, emir oluncaya kadar emâreti çok fena görenler (ve arzu etmeyen kimseler) bulursunuz.” {B3495 B3496 Buhârî, Menâkıb, 1.}

İZAHİ

Hadisin birinci fıkrasındaki “Nâs, emâret hususunda Kureyş’e tâbidir, müslümanları Kureyş’in müslümanlarına, kâfirleri de kâfirlerine uyarlar” hükmü Câhiliye devrine ait içtimaî ve siyasî vaziyeti hikâyeden ibaret olduğu için tercümümüzde bu noktaya işaret ettik. Bu cihetle “nâs” tabirini Arap kabileleri diye, “müslüman” tabirini de Câhiliye devrindeki müminler, Hanîfler suretinde tercüme ve tahsis ettik. Bu suretle Araplar arasında İslâm’ın zuhurundan evvelki ve sonraki emâret şeklini açıkça göstermiş olduk.

Mâlûmdur ki Câhiliye devrinde Araplar arasında iki türlü din ve akîde cereyanı vardı: Biri tevhid –ki, bunun sâlikleri Kur’an’da Hanîfler adıyla anılmıştır.– Öbürü putpe-restlikti. Araplar’ın Hanîfler’i de, müşrikleri de Kureyş’in riyâsetini kabul etmişlerdi.

Çünkü Kâbe’nin sidâne, sikâye, rifade² gibi birtakım mukaddes vazifeleri hep Kureyş tarafından idare edilirdi. İslâm devri hulûl edip de Arap cezîresi müşriklerden ve diğer müslüman olmayan anâsırdan tecrid edildikten sonra müslümanlar münferiden hâkim olarak kalmışlar ve bütün Arap kabileleri Kureyş’in riyâsetini tanımışlardır. Müslümanların bu siyasî birliği Peygamber’in vefatından sonra “hilâfet” unvanı altında ve Peygamber’in kurduğu idare ve adalet sistemi dairesinde tam ve kâmil şekliyle ancak çeyrek asır devam etmiş, sonra imâmet denilen emâret devri hulûl ve devam eylemiştir. Ve bu siyasî takallubâtı Peygamberimiz vaktiyle bir mûcize olarak haber vermiştir. Bu devirde İslâm nüfuzu dünya âfâkına dağılmış ve her mıntıkadaki müslümanlar kendilerinin intihap ettikleri birer emîr ile idare edilmeye başlamıştır. Tarihin bu uzun zamanlarında Kureyş’in nüfuzu yalnız Kâbe’nin an’anevî vezâifini ifaya munhasır kalmıştır. Bu kısa izahımızla mevzumuz olan hadisi tahsis ve takyîd ederek tercüme etmekteki isabetimiz anlaşılmıştır sanırız. Aynî gibi şârihler bu takyîdi yalnız, “Arabın kâfirleri Kureyş’in kâfirlerine tâbidir” fıkrası hakkında kabul ederek, bu cümle ile “Arap’ın İslâm’dan evvel Câhiliye zamanına ait siyasî hayatı hikâye edilmiştir” demişlerse de tarihî vâkıalar şümulünü göstermektedir.

2 Kâbe’ye ait bu vazifelerin mahiyetlerini anlamak için “Hac” bahsinde bulunan Kâbe’nin vazifelerine bakınız!

عَنْ مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَلَغَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَيَكُونُ مَلِكٌ مِنْ قَحْطَانَ فَغَضِبَ مُعَاوِيَةُ فَقَامَ فَأَتَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ بَلَغَنِي أَنَّ رِجَالًا مِنْكُمْ يَتَحَدَّثُونَ أَحَادِيثَ لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا تُؤْتَرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأُولَئِكَ جُهَاكُمُ فَإِيَّاكُمْ وَالْأَمَانِيَّ الَّتِي تُضِلُّ أَهْلَهَا فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ فِي قُرَيْشٍ لَا يُعَادِيهِمْ أَحَدٌ إِلَّا كَبَّهُ اللَّهُ عَلَى وَجْهِهِ مَا أَقَامُوا الدِّينَ.

TERCÜMESİ

(Muhammed b. Cübeyr, Kureyş tarafından sefâretle gönderilen bir heyet arasında bulunduğu halde) Muâviye' (nin huzurunda iken geçen bir vâkıayı ve on) dan (işittiklerini) şöyle rivayet etmiştir: “Abdullah b. Amr b. Âs'ın, Kahtânîler'den biri ileride melik olacaktır” diye hikâye ettiğini Muâviye duymuştu. Bundan sinirlenen Muâviye (heyet muvâcehesinde) kalkıp Allah'ı şanına lâıyk sıfatlarla senâ etti. Sonra emmâ ba'dü (fasl-ı hitabıyla söze başlayıp şöyle) dedi: “Ey Kureyş heyeti! Kesin olarak bildirildiğine göre sizden bazı kimseler, Allah'ın kitabında olmayan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilmeyen birtakım haberler naklediyorlar. Emin olunuz ki onlar sizin cahillerinizdir. Siz, sahibini dalâlete sürükleyen bâtil sözlerden sakınınız! Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Şu hilâfet Kureyş uhdesinde bulunacaktır. Onlar dinî vecîbelerini ifa ve adalet icra ettikçe onlara hiçbir kimse düşmanlık edemeyecektir. Meğer ki onlar dinden, adaletten inhiraf ederler; bu halde Allah, Kureyş'i yüz üstü sürçtürür, rezil eder’ buyurduğunu işittim.” {B3500 Buhârî, Menâkıb, 2.}

İZAHİ

Bu hadisi de Buhârî Kureyş'in menkıbelerine dair açtığı babında rivayet etmiştir. Bu unvan ile hadis arasındaki mutabakat ise pek âşikârdır. Hadiste adı geçen Kahtân, İbn Âmir'dir. Sâm b. Nûh'un üçüncü batında gelen evlâdındandır. Bazı Siyer müellifleri Kahtân, Hûd peygamberin oğludur demişler. Bazıları da Hûd'un kendisidir yahut kardeşidir demişler. İbn İshak'ta İsmâil aleyhi's-selâm sülâlesindendir demiş. Kahtânoğulları, Arab-ı âribe denilen hâlis öz Araplar'dır; Yemen Arapları'dır ki meşhur Himyerîler'dir.

Hadisin mazmununu izaha gelince; rivayete göre Abdullah b. Amr Tevrat okur ve orada gördüğü şeyleri hikâye ederdi. Şu kadar ki İbn Amr bunları Resûlullah'a isnat ederek hikâye etmezdi. Bir Tevrat haberi olarak naklederdi. Bu arada Kahtân'dan bir padişah çıkacağını da nakletmişti. Muâviye, emâreti zamanında bunu duymuştu ve buna sinirlenerek

ve yanındaki Kureyş heyetine hitap ederek, “İbn Amr’ın söylediği bu sözün ne Allah’ın kitabında, ne de Resûlullah’tan rivayet olunan haberde yeri olmadığını söylemiş ve işitenleri dalâlete sevkeden böyle asılsız ve bâtil sözlerden sizi menederim. Benim bu hususta Peygamber’den işittiğim şudur: *Hilâfet Kureyş uhdesinde bulunacaktır...*”

Sahîh-i Buhârî’nin şârihlerinden Kirmânî, kuvvetli bir şüphe ortaya koyarak diyor ki, “Zamanımızda (VIII. asr-ı hicrî) hükümet Kureyş uhdesinde değildir. Bu vaziyet karşısında Muâviye’nin rivayetine ne denilmeli ve nasıl telif edilmelidir?” Kirmânî yine kendisi cevap vererek diyor ki, “Arap diyarında hilâfet Kureyş uhdesinde bulunacaktır demektir. Yoksa bütün İslâm mıntikalarında değil, nasıl ki bugün Mısır’da da bir halife vardır.”

Buhârî’nin allâme şârihi Bedreddin el-Aynî ise Kirmânî’nin bu sual ve cevabını hiç doğru bulmuyor ve zamanımızda hilâfet yoktur ki böyle bir sual ve cevaba lüzum görülsün demek istiyor. Sonra Aynî, Kirmânî’ye şu inkârî ve müskit sualleri arka arkaya soruyor: Arap bilâdında hilâfet vardır diye kim söylemiş? İddia edilen Arabistan halifesi kimdir? Mısır’daki halife denilen kişinin kuru bir unvan taşımaktan başka hal ü akde, emr ü nehye dair ne salâhiyeti vardır? Arap cezîresinde bir halifenin, Mısır’da diğer bir halifenin hakikaten mevcudiyeti kabul edilirse, halifenin taaddüdü lâzım gelmez mi? Bu surette yalnız birinin hilâfetini kabul edip ikincinin kafasını koparmak icap etmez mi? Sonra şârih Aynî, Peygamber efendimizin, “*Bir imama biatı ve ona bağlı kalmayı emrettiği, sonra bir türedi çıkar da bozgunculuğa başlarsa, bunun başını koparınız!*” buyurduğunu naklediyor.³ Daha sonra şârih Aynî, Ahmed b. Hanbel’in, Ebû Dâvûd’un, Tirmizî’nin, Nesâî’nin Resûlullah’ın kölesi Sefîne’den rivayet ettikleri şu meâldeki hadisi naklediyor: Peygamber efendimiz, “*Benden sonra hilâfet ancak otuz sene devam edecektir. Ondan sonra melik (padişahlık) devri hulûl eder*”⁴ buyurmuştur. Diğer rivayete göre, “*Otuz seneden sonra Allah mülkünü o kullarının idaresini dilediği kimseye verir*”⁵ buyurulmuştur. Resûlullah’ın dört halifesiyle hafidi Hazret-i Hasan b. Ali’nin altı ay kadar hilâfeti zamanları ile bu otuz sene tamam oluyor. Hicretin 40. yılında Hazret-i Hasan, Muâviye hesabına hilâfetten çekilmiş bulunuyor ve bu tarihten itibaren imâmet, emâret, saltanat devri başlıyor.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قُرَيْشٌ وَالْأَنْصَارُ وَجُمُيْنَةُ وَمُزَيْنَةُ وَأَسْلَمٌ وَأَشْجُعٌ وَغَفَارٌ مَوَالِي لَيْسَ لَهُمْ مَوْلَى دُونَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ.

3 {Aynî, şerhinde ifadeyi Hazret-i Peygamber’e nispet etmemekte, şâri’ın böyle emrettiğini ifade eden genel bir cümle kurmaktadır. (لَأَنَّ الشَّارِعَ أَمْرُ بَيْعَةِ الْإِمَامِ وَالْوَفَاءُ بَبَيْعَتِهِ، ثُمَّ مَنْ نَازَعَهُ أَمْرٌ بِضَرْبِ عُنُقِهِ.) Aynî, *Umde*, XVI, 74.}

4 {T2226 Tirmizî, Fiten, 48; HM22264 İbn Hanbel, V, 220.}

5 {D4647 Ebû Dâvûd, Sünne, 8.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kureyş, Evs ile Hazrec, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Eşca‘, Gıfâr (kabileleri efrâdı) benim hâlis muavinlerimdir. Onların da Allah’tan ve Resûlullah’tan başka hâmilere yoktur” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3504 Buhârî, Menâkıb, 2.}

1425

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَزَالُ هَذَا الْأَمْرُ فِي قُرَيْشٍ مَا بَقِيَ مِنْهُمْ اثْنَانِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kureyş’ten iki kişi kaldıkça şu hilâfet (kuru bir unvan olarak) Kureyş’ten zâil olmaz” buyurduğu rivayet olunmuştur.⁶ {B3501 Buhârî, Menâkıb, 2.}

1426

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أُعْطِيتَ بَنِي الْمُطَّلِبِ وَتَرَكْتَنَا وَإِنَّمَا نَحْنُ وَهُمْ مِنْكَ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّمَا بَنُو هَاشِمٍ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut‘im radiyallahu anhtan gelen rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: (Bir kere Resûlullah ganimet malından) kendilerine ait olan humus (beşte bir) hisseyi akraba arasında taksim ederken Abdüşemsoğulları ile Nevfeloğulları’na birer pay ayırmamıştı. (Abdüşemsoğulları’ndan) Osman b. Affân ile beraber ben (ki, Nevfeloğulları’ndanım.) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanına gelmiştik (pay yerinde bulunuyorduk). Osman, “Yâ Resûlellah! Muttaliboğulları’na verdiniz de bizi bıraktınız? Halbuki size (nesepçe) nisbetimiz cihetiyle bizimle Muttaliboğulları bir soyda (hepimiz, büyük babanız Abdümenâf’ta) birleşiyoruz!” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları bir soydur” buyurdu. {B3502 Buhârî, Menâkıb, 2.}

6 Tercümede kavis içindeki ziyade, şârih Aynî’den alınarak yazılmıştır. Bu kayıt ile hilâfetin otuz sene devam edeceği hadisi ile bu hadis arasında görülen zâhirî tenâkuz giderilmiş olur.

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde gösterilen ziyadeler, bu hadisin humus babındaki rivayet tarikinden alınmıştır. Metin kuvvetinde sıhhati haizdir. Müellif Buhârî'nin "Humus" bahsinde İbn İshak'tan muallak bir surette rivayetine göre Muttalib, Hâşim, Abdüşems ana bir kardeşlerdir; anaları da Âtike bint Mürre'dir. Nevfel ile de bu üçü baba bir kardeşlerdir; babaları da Abdümenâf'tır. Nevfel'in anası ise Vâkıde bint Amr'dır.

1427

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَيْسَ مِنْ رَجُلٍ ادَّعَى لِعَیْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُهُ إِلَّا كَفَرَ وَمَنْ ادَّعَى قَوْمًا لَيْسَ لَهُ فِيهِمْ نَسَبٌ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Zer (el-Gıfârî) radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işitmiştir: "Bir kişi (gerek erkek gerek dişi) babasından başkasına -babası olmadığını bile bile- nesep iddia ederse, hiç şüphesiz o kimse küfr(ân-ı nimet) etmiştir. Herhangi bir kişi de aralarında karâbet olmayan bir kavimden olduğunu iddia ederse, o (soysuz kişi) de (bizden değildir! O, varsın) cehennemdeki durağına hazırlansın!" {B3508 Buhârî, Menâkıb, 5.}

İ Z A H I

Kavis içinde işaret ettiğimiz "O soysuz kişi biz müslümanlardan değildir" ziyadesi Müslim'in rivayetinden alınmıştır, Buhârî'nin rivayetinden daha şümullüdür ve mevzua daha münasiptir. Bu hadis, kişinin mâruf ve mâlûm olan nesebini inkârı ve ecnebiye nisbet iddiası haram olduğuna delâlet eder. Dilimizde, "Aslını saklayan haramzâdedir" meseli bu rivayetlerin veciz bir ifadesidir.

1428

عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مِنْ أَعْظَمِ الْفِرَا أَنْ يَدَّعِيَ الرَّجُلُ إِلَى عَیْرِ أَبِيهِ أَوْ يُرِي عَيْنَهُ مَا لَمْ تَرَهُ أَوْ يَقُولَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا لَمْ يَقُلْ.

T E R C Ü M E S İ

Vâsile b. Eska' radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu dediği rivayet olunmuştur: "(Üç şey) yalan ve iftiranın en büyük-

lerindendir: Kişinin kendi babasından başkasına nesep iddia etmesi yahut (rüyasında) görmediği bir şeyin kendisine rüyada gösterildiğini iddia etmesi ya da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem söylemediği bir şeyi söyledi demesi.” {B3509 Buhârî, Menâkıb, 5.}

1429

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ عَلَى الْمُنْبَرِ غَفَارُ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا وَأَسْلَمَ سَأَلَهَا اللَّهُ وَعُصَيَّةُ عَصَتْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere minber üzerinde (hutbe irat ederek), “Allah, Gıfâr (kabilesin)i mağfiret etsin, (mağfiret edecektir.) Eslem (kabilesin)i de Allah selâmette kılsın (sulh içinde yaşatsın!). Usayye (kabilesi efrâdı) ise Allah’a ve O’nun peygamberine isyan ettiler (de lânete müstehak oldular)” buyurmuştur. {B3513 Buhârî, Menâkıb, 6.}

İZAHİ

Hadiste adı geçen Usayye kabilesinin Allah’a ve Resûlullah’a isyan ile itham olunması, Resûlullah’ın bunlara din ve Kur’an öğretmeni olarak gönderdiği kırk kişilik ilmî bir heyeti Maûne Kuyusu civarında iğfâl ile kılıçtan geçirdikleri içindir. Bu cihetle Peygamberimiz bu hainleri kırk sabah tel’în etmiş ve “Usayye kabilesi Allah’a ve peygamberine âsi olmuştur” buyurmuştur (Bu eserimizde 1183 numaralı Enes b. Mâlik hadisinin tercüme ve izahına da bakınız).

1430

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ إِنَّمَا تَابَعَكَ سُرَّاقُ الْحَجِيجِ مِنْ أَسْلَمَ وَغِفَارَ وَمُزَيْنَةَ وَأَحْسِبُهُ وَجْهَيْنَةَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ أَسْلَمَ وَغِفَارَ وَمُزَيْنَةَ وَجْهَيْنَةَ خَيْرًا مِنْ بَنِي تَمِيمٍ وَبَنِي عَامِرٍ وَأَسَدٍ وَغَطَفَانَ خَابُوا وَخَسِرُوا قَالَ نَعَمْ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُمْ لَخَيْرٌ مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre bir kere Akra' b. Hâbis, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Sana ancak Eslem, Gıfâr, Müzeyne -zannedersem- Cüheyne kabilelerinden hacıları soyan hırsızlar tâbi olmuştur!” demişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Akra'ı karşılayarak), “Ey Akra'! (Sen ne sanıyorsun?) Bana söyler misin ki eğer Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne (kabileleri) Benî Temîm, Benî Âmir, Esed, Gatafân (kabilelerin)den hayırlı iseler, bu ikinciler için bir eksiklik ve hüsrân değil midir?” buyurdu. Akra', “Evet hüsrândır” diye tasdik etmesi üzerine Resûlullah, “Hayâtım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki onlar (Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne) bunlardan (Benî Temîm, Benî Âmir, Esed, Gatafân'dan) elbette daha hayırlıdır” buyurdu. {B3516 Buhârî, Menâkıb, 6.}

İZAHİ

Hadiste sayılan kabileler, Arap'ın en cemiyetli soylarıdır. Bunlardan dört evvelkiler, sonrakilerden daha önce ve harpsiz kendi arzularıyla müslüman oldukları ve fitraten halûk, ince ruhlu bir soy bulundukları için Peygamber öbürlerinden daha hayırlı olduklarını yemin ile teyit ederek bildirmiştir. Böyle iken Akra' b. Hâbis'in bunları hacı vurgunculuğu ile ithamı asabiyet gayretinden ve Müslümanlık'ta öbürlerine takaddüm etmiş bulunmalarından başka bir şey değildir. Nasıl ki Akra'ın kendisi de Mekke'nin fethi sırasında müslüman olmuş müellefe-i kulûbdandır ve Benî Temîm eşrafındandır. Huneyn'de ve Tâif'in fethinde bulunmuştur. Kendisine 100 deve ihsan buyurulduğu 1303 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Mes'ûd hadisinde görülmüştü.

1431

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ أَسْلَمٌ وَغِفَارٌ وَشَيْءٌ مِنْ مُزَيْنَةَ وَجُهَيْنَةَ أَوْ قَالَ شَيْءٌ مِنْ جُهَيْنَةَ أَوْ مُزَيْنَةَ خَيْرٌ عِنْدَ اللَّهِ أَوْ قَالَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَسَدٍ وَتَمِيمٍ وَهَوَازٍ وَغَطَفَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu) rivayet olunmuştur: Eslem ve Gıfâr ile Müzeyne ve Cüheyne'den bir kısmı -yahut Resûlullah, Cüheyne'den veya Müzeyne'den bir kısmı dedi- Allah yanında -yahut Resûlullah kıyamet gününde dedi- Esed, Temîm, Hevâzin ve Gatafân'dan hayırlıdır. {B3523 Buhârî, Menâkıb, 12.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَخْرُجَ
رَجُلٌ مِنْ فَخْطَانَ يَسُوقُ النَّاسَ بِعَصَاهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kahtânoğulları’ndan bir kişi çıkıp nâsı asâsıyla sevk ve idare etmedikçe kıyamet kopmayacaktır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3517 Buhârî, Menâkıb, 7.}

عن جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ ثَابَ مَعَهُ نَاسٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ حَتَّى كَثُرُوا
وَكَانَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ رَجُلٌ لَعَابٌ فَكَسَعَ أَنْصَارِيًّا فَغَضِبَ الْأَنْصَارِيُّ غَضَبًا شَدِيدًا حَتَّى
تَدَاعَوْا وَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ يَا لِلْأَنْصَارِ وَقَالَ الْمُهَاجِرِيُّ يَا لِلْمُهَاجِرِينَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا
بَالُ دَعْوَى أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ ثُمَّ قَالَ مَا شَأْنُهُمْ فَأَخْبَرَ بِكَسَعَةِ الْمُهَاجِرِيِّ الْأَنْصَارِيَّ قَالَ فَقَالَ
النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعُوهَا فَإِنَّهَا حَبِيشَةٌ وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَرْزَةَ قَالَ دَعَاؤُهُمْ عَلَيْنَا لَنْ رَجَعْنَا
إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَذَا الْحَبِيشُ لِعَبْدِ اللَّهِ
فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّهُ كَانَ يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz, (Müreysî’ Seferi’nde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gazâ etmiştik. Muhacirlerden birtakım kimseler de toplanmış, Resûlullah ile beraber sefer etmişti. Hatta muhacirler (ensardan) çoğaldı. Muhacirlerden şakacı biri de vardı. Ensardan birinin kışına (şaka olarak) vurmuştu. Ensârî aşırı derecede hiddetlenmişti. Nihayet (kavga başladı) iki taraf da kabilelerini imdada çağırdılar: Ensardan olan kimse, “Ey Medineliler! İmdadıma koşunuz!” diye feryat etti. Muhacir şakacı da, “Ey muhacirler! İmdadıma geliniz!” diye seslendi. Bu sesler üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem çıktı ve “Câhiliye halkının çılgılığı ile feryattan maksat nedir?” buyurdu. Sonra da, “Onlara ne olmuş (ki İslâm âdetini bırakıyorlar), neden Câhiliye âdetiyle sesleniyorlar?” diye sordu. Bir

muhacirin ensardan birine şaka ile vurduğu bildirildi. –Râvi der ki:– Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu Câhiliye çılgılığını bırakınız! Soyunu çağırmak (onunla hak kazanmak) ne kötü şeydir?” buyurdu. (Münafıkların reisi olan) Abdullah b. Übey b. Selûl de, “Vay, şunlar bizim Medine halkı üzerine muhacirleri ayaklandırmak mı istiyorlar? Hele biz bir kere Medine’ye dönüp varalım; bizim en azizimiz (güya kendisi) onlardan en zelil olanı (güya Peygamber’i) elbette ve muhakkak surette (Medine’den) çıkaracaktır” dedi. Bunun üzerine Ömer, İbn Übey için, “Ey Allah’ın peygamberi! Şimdi ben şu habisi gebertmez miyim?” dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “(Bırak şunu!) Halk, Muhammed, ashabını öldürmeye başladı diye dedikodu etmesin!” buyurdu. {B3518 Buhârî, Menâkıb, 8.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, Câhiliye davasından nehiy hakkında vârit olan hadisleri tahrîc için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Câhiliye davası Câhiliye çağrısı demektir ki Arap’ın kendi kabilesinden imdat için, “Ey filân oğulları yetişiniz!” diye bağırmasıdır. Bu çılgılığı işiten kabile halkı toplanarak istiâne eden kâtile, zalim olsa bile yardım ederlerdi. Müslümanlığın adalet nuru doğduktan sonra böyle zorbalıkla, kavim ve kabile kuvvetiyle ihkâk-ı hak davasını kaldırmış ve ortaya koyduğu adalet düsturlarıyla dava edilmek, hak kazanılmak suretiyle medenî bir adalet rejimi ortaya koymuştur. Nasıl ki bu hadîs-i şerifte de, *“Câhiliye davasıyla hak iddia eden kimse, biz müslümanların câmiasından değildir; cehennemdeki karargâhına hazırlansın!”* buyurulmuştur.

İslâm dini Câhiliye davasını bir cinayet saydığı gibi bu yoldaki davete icâbeti de bir cürüm saymıştır. Bu cürüme ceza tayininde fukahânın müteaddit ictihadları varsa da bunlar arasında en isabetlisi ceza tayininin devlet reisinin takdirine bırakılmasıdır. Devlet, hadisenin şekline göre fesadı kaldırmak ve emsali şer ve mefsedet kapısını kapamak için ta’zîr yahut hapsedmek ya da kamçı vurmak suretlerinden biriyle cezalandırır.

Bu hadisenin cereyan ettiği gazâ Müreysî’ Gazâsı idi. Benî Mustalik üzerine hareket edilmişti. Meşhur olan kavle göre hicretin 6. yılında vuku bulmuştu.

Bu hadisede “Cahcah” adıyla meşhur olan şakacı muhacir, Gıfâr kabilesinden olup Hazret-i Ömer’in ücretli bir işçisi idi. Onun atını yeder ve yemine, suyuna bakardı. Ensardan olduğu rivayet olunan öbür kavgacı da Sinân b. Vebre idi. Bu da Abdullah b. Übey b. Selûl’ün yakın bir dostu idi. İbn Übeyy’in, “Hele bir kere Medine’ye varalım, elbette bizim aziz olanımız, onların zelil olanını çıkaracaktır” sözü Kur’an’da Münâfikûn sûresinin 8. âyetinde hikâye buyurulmuş ve *“İzzet, şeref, kuvvet ve galebe Allah’a, Allah’ın peygamberine ve bütün müminlere mahsustur. Fakat münafıklar bunu bilmezler ve anlayamazlar”* cevabıyla karşılanmıştır (bu eserimizde 629 numaralı hadise dair izahatımız da mütalaa olunsun).

Hazret-i Câbir'in bu hadisinden sonra Buhârî'nin bu babda Abdullah b. Mes'ûd'dan da şöyle bir rivayeti vardır: Peygamber efendimiz, *“Her kim avuç içiyle yanaklarını, yüzünü döver ve yakalarını yırtar ve Câhiliye âdeti üzere çağırır (mâtem tutar)sa o kimse bizim câmiamızdan değildir”*⁷ buyurmuştur. Bu hadisi, Buhârî “Cenâze” bahsinde de rivayet etmiş ve orada 641 numara ile tercüme ve izahı geçmiştir. Oraya bakınız.

Huzâa Kıssası

[قِصَّةُ حُزَاءَ]

Bu bahis Huzâa kıssasına dair hadisleri muhtevidir.

Huzâa, en eski bir Arap soyu olan Ezd şa'bının bir şûbesidir. Nasıl Evs ile Hazrec Ezd şa'bından ayrılan ve seylü'l-arimin zuhuru üzerine Yemen'den Medine'ye hicret eden birer soy iseler, Huzâa da Mekke'ye göç edip gelen bir Ezd soyudur.¹

Ensâb ilminin ilk müelliflerinden Ruşâtî'nin beyanına göre, Huzâa, Amr b. Rebîa'dır ki Rebîa, Luhay b. Hârise diye de anılır. Bu silsile ensâb âlimlerinden, "Huzâa Yemenli'dir" diyenlerin mezhebidir. Huzâa'nın Mudar'dan olduğunu iddia edenlere göre de Huzâa, Amr b. Rebîa b. Kam'a b. Hindif'tir. Bu zümre âlimleri aşağıda tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Şu halde her iki zümreye göre Huzâa'nın adı Amr'dır, Huzâa lakabıdır. Babasının adı da Rebîa'dır, Luhay diye anılır. Bunda ensâb âlimlerinin ihtilâfı yoktur. İhtilâf yalnız büyük babasındadır. Huzâa'nın Yemenli olduğunu kabul edenlere göre büyük babası (Hârise b. Amr)'dır. Mudar'a nisbet edenler de (Kam'a b. Hindif)'tir demişlerdir.

Bazı ensâb âlimleri ise bu iki iddiayı cem' ve telif ederek, "Kam'a b. Hindif'in karısı, oğlu (Luhayy)'a gebe iken Kam'a öldürmüştür. Bunun üzerine kadın, Yemen'e, Hârise b. Amr'ın yanına gitmiş ve orada doğurmuştur. Bu cihetle Hârise, Luhayy'ı evlât edinerek kendisine nisbet edilmiştir" demişlerdir.

Sâhib-i tercüme Amr b. Rebîa'ya Huzâa denilmesinin sebebine gelince, müelliflerin müttefikan bildirdiklerine göre Yemen'in Me'rib şehrindeki su bendi yıkılarak seylü'l-arim² denilen âfetin zuhuru üzerine susuz kalan Ezdîler etrafa dağıldıkları sırada Huzâa da diğer Ezd kabilelerinden ayrılarak oğlu ile birlikte Hicaz'a gelmiş ve Mekke civarına yerleşmiş olmasıdır. Çünkü Huzâa kelimesi bir şeyden kesilip ayrılmış parçaya denir.

1 Ezd, Yemen'de bir kabilenin pederi idi. Bunda efsah olan sin ile olmaktır. Ensâr-ı kirâm hep onun neslindendir. Bu kabile üç sınıftır: Ezd-i Şenûe, Ezd-i Ummân, Ezd-i Serat'tır (*Kâmus Tercümesi*).

2 Sebe', Me'rib, Sedd-i Me'rib, seylü'l-arim hakkında 'Haccın Vücubu ve Fazileti' bölümünde 'Kâbe-i Muazzama ve Benî Huzâa' başlığı altındaki izahatımız mütalaa olunsun.

Huzâa Mekke'ye yerleştikten sonra orada İsmâil peygamber zamanından beri mekân tutmuş ve Mekke'nin idaresini, Kâbe'nin bütün vazifelerini ellerine almış olan Cürhümîler'i oradan kovup idareyi eline almıştır. Bir müddet sonra Peygamberimizin büyük babalarından Kusay b. Kılâb, Huzâî reislerinden Huleyl'in kızı Hibâ ile evlenmekle Peygamberimizin ecdadıyla ve Kâbe'nin hakiki bir vârisi ile karâbet kazanmışlardır. Fakat Huleyl'in vefatından sonra Kusay Mekke'nin idaresini ve Kâbe'nin bütün vazifelerini bi'l-istihkâk eline almış ve 300 küsur sene devam eden Huzâî idaresine nihayet vermiştir.

1434

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ عَمْرُو بْنُ لُحْيٍ بْنُ قَمْعَةَ بْنِ خَنْدِفَ أَبُو خُزَاعَةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Amr b. Luhay b. Kam’a b. Hindif Huzâa (kabilesi)nin (büyük) babasıdır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3520 Buhârî, Menâkıb, 8.}

1435

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ رَأَيْتُ عَمْرُو بْنَ عَامِرٍ الْخُزَاعِيَّ يَجْرُ قُصْبَهُ فِي النَّارِ وَكَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “(Küsûf namazı kılarken) ben cehennemde Huzâî Amr b. Âmirî’yi kendi barsaklarını (ateş içinde) sürükler bir halde gördüm. Çünkü Amr el-Huzâî, develeri salma adak yapanların önderi idi. {B3521 Buhârî, Menâkıb, 9.}

İZAHİ

Resûlullah’ın Huzâî Amr’ı cehennemde bu kötü vaziyette görmesi, küsûf namazı kılarken kendilerine cennet, cehennem gösterilmişti de gerek cennette, gerek cehennemde gördüklerini hikâye buyurmuştu. Orada bulunan ashâb-ı kirâmdan birçoğu duyduklarını rivayet etmişlerdi (bu eserimizde 551 numara ile tercüme edilen İbn Abbas hadisinin iza-hına bakınız.).

Ebû Hüreyre'nin bu hadisindeki sâibe, Câhiliye devrinde yapılan adakların bir nevidir. Şöyle ki “Bir kişi meselâ şu seferden sağ, selâmet evime dönersem yahut şu hastalıktan şifa bulursam, devam sâibe olsun!” diye adardı ve kulağını yarar, salıverirdi. Ne bir kimse onun südünü sağardı, ne üstüne binilir, ne yük yüklenirdi. Ve her suretle sâibe deveden intifa haram kılınırdı. Onun sulanmasına, otlanmasına da kimse mani olmazdı. Sâibenin umumi surette medlûlü budur. Hususi mahiyette birtakım sâibe adakları da vardır. O cümleden birini Buhârî, izah etmekte bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinin üst tarafında aynı senetle fakat Saîd b. Müseyyeb'den mevkuf olarak rivayet ediyor da, sâibe, Câhiliye Arapları'nın taptıkları putlara adadıkları deve olduğunu, artık o deveden intifâi haram kıldıkları deve olduğunu bildiriyor.

Buhârî yine Saîd b. Müseyyeb'den mevkûfen yani Resûlullah'a isnadını çıkarmayarak bir de bahîre nezri rivayet ederek diyor ki, “Bahîre, sütü tâgutlara, şeytanlara ait olmak üzere sütünden intifâ haram kılınan devedir. Artık ba'demâ bu devenin sütünü kimse sağamazdı. Câhiliye Arapları'nın Türkçe maya dediğimiz bir dişi deve, beş batın doğurur da son yavrusu erkek olursa, onun kulağını yararlar, salıverirlerdi. Bundan da sâibe adağı gibi her ne suretle olursa olsun istifade haram olurdu. İşte bu da Buhârî'nin mevkuf rivayetidir.

İbn İshak'ın sahih bir sened ile yine Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayetine göre Amr b. Luhay sâibe ve bahîre bid'atlarından başka Hazret-i İsmâil b. İbrâhim'in tebliğ ettiği tevhid dinini ilk bozan ve ilk put diken vasîle, hâm adaklarını ilk icat eden de bu Huzâa Amr b. Luhay'dır.

İbn İshak bazı âlimlerden rivayet ederek diyor ki, “Bir ara Amr Mekke'den Şam'a gitmişti. Belkâ mıntıkasındaki (eski) Maâb şehrine –ki, o zamanlarda burası Amâlika'nın âramgâhı idi– vardığında Amâlika'nın putlara taptıklarını gördü. Bu putlardan kurak zamanlarında yağmur, harp ve felâket zamanlarında yardım dilediklerini öğrendi. Onlardan isteyip aldığı Hübel adlı bir putu götürüp Kâbe'ye dikti. Halkı buna tâzim ve ibadete davet etti.

Şârih Aynî'nin bildirdiğine göre tarihte meşhur olan Lât putu da Huzâa'nın eseridir. Meşhur olan rivayete göre Benî Sakîf'ten hayır sahibi bir kişi hac mevsiminde tarihte “sahretül-Lât” diye anılan bir taş üstünde Araplar'ın Sevîk dedikleri kavutu, su ile karıştırıp helva yaparak hacılara dağıtırdı. Bu hayır sahibi öldüğünde İbn Luhay bunu da bir fırsat sayarak halka, “Bu adam ölmemiştir, bu helva taşının içine girmiştir” diyerek bu taşı da bir put yapmış ve halkı tapmaya davet etmiştir.

Hazret-i İbrâhim zamanından beri devam edip gelen hac telbiyesinin sonuna da İbn Luhay bir fıkra ilâve etmek hıyanetini göstermiştir.

Huzâa ile Huzâaoğulları'nın Hicaz'da kurdukları bu inkılâpçı idare 300 küsur sene devam etmiştir. Hem de onun tesis ettiği putperestlik rejimi hâtemü'l-enbiyânın tevhid inkılâbıyla yıkılincaya kadar asırlarca dimdik yaşamıştır. Bu cihetle Huzâa'nın hayatı her

inkılâpçı ve içtimâiyatçı için tetkike değer bir mahiyettedir. Görülüyor ki Huzâa halka teklif ettiği her bid'atı, bir peygamberin şeriatı gibi kabul ve devam ettirmiştir.

En mevsûk kaynaklardan alınan mâlûmata göre bunun sırrı bir noktada toplanıyor: Huzâiler'in sehâ ve semâhatinde ve Hicaz gibi ziraatsız bir mıntıkanın aç halkını refah içinde yaşatmasında görülüyor. Cümleden biri, Amr'ın her hac mevsiminde 10.000 deve kestiği, on binlerce elbise hazırlayıp açlara, çıplaklara yedirip giydirdiği rivayet olunuyor.

Hâm da o besrek devedir ki onun yavrusunun yavrusu dişi deveyi basmaya başlar. Bunun üzerine sahibi emektar devesinin arkasını yükten korumaya hak kazandığını ilân ederdi.

Bir de En'âm sûresinin 139. âyetinde bildirildiği üzere bu sâibelerin, bu bahîrelerin yavrularından istifade hakkı erkeklere mahsus idi. Kadınlara haramdır derlerdi. Şayet ölü doğarsa o zaman erkek, kadın hepsinin bunda müşterek olduğunu kabul ederlerdi.

İşte Amr b. Luhay tarafından ortaya konulan bu bid'atlar Mâide sûresinin 103. âyetinde bildirildikten sonra bunların Allah tarafından teşrî' buyrulmadığı ve Allah'a iftiradan ibaret olduğu haber verilerek bir sürü hurâfât üzerine kurulan bu asırdîde şirk âbidesi müthiş tarrakalarla yıkılmıştır.³

3 مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَثُرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

Ebû Zer el-Gıfârî Radiyallahu Anhın İslâm'ı ve Zemzem Kıssası

[قِصَّةُ إِسْلَامِ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقِصَّةُ زَمْزَمَ]

Bu bahis Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhın İslâm'a gelmesi kıssasıyla zemzeme dair hadisleri muhtevidir.

1436

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ أَبُو ذَرٍّ كُنْتُ رَجُلًا مِنْ غِفَارٍ فَبَلَعْنَا أَنَّ رَجُلًا قَدْ خَرَجَ بِمَكَّةَ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقُلْتُ لِأَخِي انْطَلِقْ إِلَى هَذَا الرَّجُلِ كُلُّهُ وَأَتْنِي بِخَبْرِهِ فَاَنْطَلَقَ فَلَقِيَهُ ثُمَّ رَجَعَ فَقُلْتُ مَا عِنْدَكَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا يَأْمُرُ بِالْخَيْرِ وَيَنْهَى عَنِ الشَّرِّ فَقُلْتُ لَهُ لَمْ تَشْفِنِي مِنَ الْخَبَرِ فَأَخَذْتُ جَرَابًا وَعَصَا ثُمَّ أَقْبَلْتُ إِلَى مَكَّةَ فَجَعَلْتُ لَا أَعْرِفُهُ وَأَكْرَهُ أَنْ أَسْأَلَ عَنْهُ وَأَشْرَبُ مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ وَأَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ قَالَ فَمَرَّ بِي عَلِيٌّ فَقَالَ كَأَنَّ الرَّجُلَ غَرِيبٌ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاَنْطَلِقْ إِلَى الْمَنْزِلِ قَالَ فَاَنْطَلَقْتُ مَعَهُ لَا يَسْأَلُنِي عَنْ شَيْءٍ وَلَا أُخْبِرُهُ فَاَمَّا أَصْبَحْتُ غَدَوْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ لِأَسْأَلَ عَنْهُ وَلَيْسَ أَحَدٌ يُخْبِرُنِي عَنْهُ بِشَيْءٍ قَالَ فَمَرَّ بِي عَلِيٌّ فَقَالَ أَمَا نَالَ لِلرَّجُلِ يَعْرِفُ مَنْزِلَهُ بَعْدَ قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ انْطَلِقْ مَعِيَ قَالَ فَقَالَ مَا أَمْرُكَ وَمَا أَقْدَمَكَ هَذِهِ الْبَلَدَةَ قَالَ قُلْتُ لَهُ إِنْ كَتَمْتَ عَلَيَّ أَخْبَرْتُكَ قَالَ فَإِنِّي أَفْعَلُ قَالَ قُلْتُ لَهُ بَلَعْنَا أَنَّهُ قَدْ خَرَجَ هَاهُنَا رَجُلٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَأَرْسَلْتُ أَخِي لِيُكَلِّمَهُ فَرَجَعَ وَلَمْ يَشْفِنِي مِنَ الْخَبَرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَلْقَاهُ فَقَالَ لَهُ أَمَا إِنَّكَ قَدْ رَشَدْتَ هَذَا وَجْهِي إِلَيْهِ فَاتَّبِعْنِي أَدْخُلْ حَيْثُ أَدْخُلُ فَإِنِّي إِنْ رَأَيْتُ أَحَدًا أَخَافُهُ عَلَيْكَ قُمْتُ إِلَى الْحَائِطِ كَأَنِّي أَصْلِحُ نَعْلِي وَامْضِ أَنْتَ فَمَضَى وَمَضَيْتُ مَعَهُ حَتَّى دَخَلَ

وَدَخَلْتُ مَعَهُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقُلْتُ لَهُ اعْرِضْ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ فَعَرَضَهُ فَأَسَأَلْتُ مَكَانِي فَقَالَ لِي يَا أَبَا ذَرٍّ اكْتُمْ هَذَا الْأَمْرَ وَارْجِعْ إِلَى بَلَدِكَ فَإِذَا بَلَغَكَ ظُهُورُنَا فَأَقْبِلْ فَقُلْتُ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَأَصْرُخَنَّ بِهَا بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ فَجَاءَ إِلَى الْمَسْجِدِ وَقُرَيْشٌ فِيهِ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ إِنِّي أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ فَقَالُوا قُومُوا إِلَى هَذَا الصَّابِيِّ فَقَامُوا فَضَرِبْتُ لِأَمُوتَ فَأَذْرَكَنِي الْعَبَّاسُ فَأَكَبَّ عَلَيَّ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ وَيْلَكُمْ تَقْتُلُونَ رَجُلًا مِنْ غِفَارٍ وَمَتَجَرُّكُمْ وَمَمْرُكُمْ عَلَى غِفَارٍ فَأَقْلَعُوا عَنِّي فَلَمَّا أَنْ أَصْبَحْتُ الْغَدَ رَجَعْتُ فَقُلْتُ مِثْلَ مَا قُلْتُ بِالْأَمْسِ فَقَالُوا قُومُوا إِلَى هَذَا الصَّابِيِّ فَصْنَعَ مِثْلَ مَا صْنَعَ بِالْأَمْسِ وَأَذْرَكَنِي الْعَبَّاسُ فَأَكَبَّ عَلَيَّ وَقَالَ مِثْلَ مَقَالَتِهِ بِالْأَمْسِ قَالَ فَكَانَ هَذَا أَوَّلَ إِسْلَامِ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhtan (Ebû Cemre) şöyle rivayet etmiştir: Bir kere İbn Abbas bize, “Ebû Zerr’in nasıl müslüman olduğunu size bildireyim mi?” diye sormuştu, biz de, “Evet bildir!” demiştik. (İbn Abbas şöyle anlattı): “Ebû Zer dedi ki: ‘Ben Gıfâr (kabilesin)den bir kimse idim. (Günün birinde), ‘Mekke’de bir kimse çıkmış, Peygamber olduğunu iddia ediyormuş’ diye bize bir haber erişti. Ben de kardeşim (Üneys’e, ‘Haydi (Mekke’ye) şu kimseye git, görüş! (Ne söylerse dinle) ve onun (hakkında edindiğin) haberle bana gel!’ dedim. (Ni-hayet) kardeşim gitti. Resûlullah’a kavuştu. Sonra dönüp geldi. Kardeşime, ‘Ne haber var?’ diye sordum. O da, ‘Bir kişi gördüm. O, hayır ile emrediyor, şer-den nehyediyor’ dedi. Kardeşime, ‘Gönlüme şifa verir bir haber getirmedi!’ dedim ve kendim bir dağarcık, bir de asâ aldım. Sonra Mekke’ye yöneldim. (Mescid-i Harâm’a geldim) fakat ben Resûlullah’ı tanımıyordum. Onu baş-kasına sormak da fenama gidiyordu. Zemzem suyu içiyordum ve mescidde bulunuyordum.”

Ebû Zer (devamla) der ki: “Bu sırada yanıma Ali (b. Ebû Tâlib) uğradı ve ‘Şu adam gariptir sanırım!’ dedi. Ben de, ‘Evet garibim’ dedim. Ali, ‘Öyle ise bizim eve buyur!’ dedi. Ebû Zer der ki: Ali ile beraber gittim. (Sabaha kadar) o bana (seyahatime dair) bir şey sormadı. Ben de ona haber vermedim. Sabahlayınca (kalktım) Resûlullah’ı sormak için kuşluk vakti mescide gittim. Fakat kimse bana ona dair bir şey bildirmedi.”

Ebû Zer (devam edip) dedi ki, “(Yine) bana Ali uğradı ve ‘Bu adam için yerini öğrenmek zamanı gelmedi mi? (yani hâlâ garip mi, bir yer bulup yerleşmedi

mi?)’ diye sordu. Ben de, ‘Hayır, (burada ikamet niyetinde değilim)’ dedim. Ali, ‘Haydi (bize) gidelim’ dedi. (Gittik, evde) Ali, ‘Yâhu senin işin, (hâl ü şânın) nedir? Bu şehre niçin geldin?’ diye sordu. Ben de, ‘Mahrem tutacağına bana söz verirsen sana anlatırım’ dedim. Ali, ‘Emin ol öyle yaparım’ dedi. Ben de şöyle anlattım: ‘Duyduğumuza göre burada bir kişi çıkmış, ‘peygamberim’ dermiş. Onunla görüşmek üzere kardeşimi gönderdim. Fakat kardeşim döndü geldi. Getirdiği haber bana kanaat vermedi. Bunun üzerine kendim bu zata varıp yüz yüze kavuşmak (ve görüşmek) istedim, (buraya geldim).’ Ali, ‘Hiç şüphesiz sen (âkılâne hareket ettin) hidayete mazhar oldun. (Bu zat, Allah’ın resulüdür, hak peygamberdir. Sabahleyin ben yanına gideceğim. Sen de ardımca gel!’ dedi. Sabah olunca Ali), ‘İşte ben Resûlullah’ın yanına gidiyorum; arkam sıra gel; benim girdiğim yere sen de gir! Şayet ben (yolda) sana zarar vereceğinden korktuğum birini görürsem, ben, papucumu düzeltir gibi bir duvara yönelir dururum. Sen (durma) git! (Ben yürüyüp nereye girersem, sen de oraya gir!)’ dedi. Ali gitti. Ben de onunla beraber gittim, nihayet o, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girdi. Onunla beraber ben de girdim.” Hemen Resûlullah’a, “Yâ Resûlellah! Bana İslâm’ı tâlim buyur!” dedim. O da telkin buyurdu. Ben de bulunduğum yerde hemen müslüman oldum. Bunun üzerine Resûlullah, “Ey Ebû Zer! Bu işi mahrem tut ve memleketine dön, git! Sonra sana bizim zuhurumuz haberi, ne zaman erişirse hemen gel!” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Seni hak peygamber ba’seden Allah’a yemin ederim ki hiç şüphesiz ben, bu (mübarek) kelimeyi, (şehâdet kelimesini) en azılı müşriklerin ortasında muhakkak haykıracağım!” dedim. (Râvi İbn Abbas der ki:) Kureyş mescidde toplu bir halde iken Ebû Zer mescide geldi de, “Ey Kureyş cemaati! Bütün varlığımla bilir ve size de bildiririm ki Allah’tan başka ibadet edecek hiçbir mâbud yoktur, ancak Allah vardır. Yine samimiyetle ilân ederim ki Muhammed Allah’ın kulu ve peygamberidir dedi. Kureyş müşrikleri de, ‘Ha saldırın şu Sâbiî’ye¹ dediler de kalktılar, öldürmek kastıyla sıra dayacağına çekildim. Bu sırada Abbas hemen üzerime kapandı. Sonra onlara döndü: ‘Helâk olasınız! Gıfâr’dan bir kişiyi öldürüyorsunuz. Gıfâr ise sizin ticaret yeriniz ve yol uğrağınız’ dedi de Kureyşliler benden çekildiler. Ertesi gün sabah vakti ben yine mescide gittim. Dünkü gibi yine ilân ettim. Onlar da, ‘Kalkın şu Sâbiî’ye hücum edin’ dediler ve dünkü gibi öldüresiye dövdüler. Yine Abbas imdadıma yetişip üzerime kapandı. Dünkü gün Kureyş’e söyledikleri gibi bugün de söyledi.” (Râvi) İbn Abbas, “Allah rahmet etsin! Ebû Zerr’in İslâm’a gelme vâkiası böyle oldu” demiştir. {B3522 Buhârî, Menâkıb, 10-11.}

1 Lugatta subû ‘bir şeyden diğer şeye intikal etmek’tir. Bu cihetle Kureyş müşrikleri müslüman olan kimselere Sâbiî derlerdi.

İ Z A H I

Ebû Zer el-Gıfârî'nin adı Cündüb b. Cünâde'dir. İlk müslüman olan beş zatın beşincisi olduğu, İslâm'ı kabulü hiç davet edilmeksizin kendi arzusuyla ve müstesna bir iradenin eseri bulunduğu için İbn Abbas gibi büyük bir sahâbî âlimi, Ebû Zerr'in İslâm'a gelme vâkıası menkıbesini tafsilâtıyla rivayet etmiş, İmam Buhârî de bu rivayeti müstakil bir bab açarak *Sahîh*'ine almıştır.

Zehebî, *Tezkiretül-huffâz*'da Ebû Zerr'i "İlimde, zühd ve takvâda, harp ve cihadda, doğru ve düzgün söz söylemekte, ihlâs ve samimilikte başlı başına bir şahsiyetti" diyor ve ilimde Abdullah b. Mes'ûd'a müsavi addediyor. Yalnız idarî ve malî işlerde garip içtihadları vardı. Meselâ 2 dirheme, 2 dinara bir kişinin mâlik olmasını Kur'an'da zemmedilen kenz cümlesinden sayardı. Bu cihetle beytül-mâlden tahsis olunan 400 dinar hissesini aldığı gün hepsini fukaraya dağıtırdı. Hâcet zamanı için muhafaza etmezdi. "Bana aziz dostum sallallahu aleyhi ve sellem şöyle vasiyet etti" derdi. Çıkınlanıp ağzı bağlanan her altın, gümüş birer ateş parçasıdır. O -Allah rızası için muhtaçlara verilinceye kadar- sahibini yakar. Peygamberimizin vefatından sonra Şam'da ikamet etmişti. Fakat Muâviye'nin emâreti zamanında onun saltanat sistemli idaresini açıktan ve her vesileyle tenkidi ve bu nevi bazı ictihadları halk üzerinde tesirini göstermeye başlayınca Muâviye, Ebû Zerr'in Medine'ye aldırılmasını Hazret-i Osman'dan rica etti. Vuku bulan davet üzerine Ebû Zer Medine'ye geldi. Fakat Medine'de de tenkidine devam ediyordu. Hazret-i Osman kendini iftâdan menetti. Bir gün Ebû Zer'den sorulan bir suale cevap verdiği sırada Emevîler'den bir genç baş ucuna dikilerek, "Ey Ebû Zer! Emîrül-mü'minîn seni iftâdan menetmedi mi?" demesi üzerine Ebû Zer, "Sen de üzerime gözcü müsün? Fakat hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki beni boğazlamak üzere -boyun köküne işaret ederek- bunun üstüne keskin kılıç koysanız, ben de siz kılıcınızı çekmezden önce Resûlullah'tan işittiğim bir kelimeyi tenfîz edebileceğimi sansam, hiç çekinmez muhakkak tenfîz ederdim" diye Kureyşî genci karşılamıştır.

Nihayet Hazret-i Osman, Ebû Zerr'i Rebze'ye göndermiş, orada münzevî bir hayat geçirerek hicretin 32. yılında vefat etmiştir.

Ebû Zerr'in İslâm'a gelmesine dair hadisin, Müslim'in *Sahîh*'indeki rivayeti daha tefsilâtlıdır. Tercümemizde kavis içinde gösterilen ziyadeler hep Müslim'in rivayetinden alınmıştır.

Peygamberimizin İslâm'a Alenî İlk Daveti

Resûlullah'ın İslâm'a alenî ilk daveti.

1437

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ جَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَدْعُوهُمْ قَبَائِلَ قَبَائِلَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ بِبُطُونٍ قُرَيْشٍ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhumâdan gelen rivayete göre şöyle demiştir: “Habibim! Yakın kavim ve kabileni (Allah’ın azabıyla) korkut!”¹ meâlindeki âyet nâzil olduğunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir gün evinden çıktı. Tâ Safâ dağına ve birbiri üzerine yığılmış büyük taş kümelerinin yanına vardı, en yüksek bir kayanın üstüne çıkıp yükseldi. Sonra صباحه “Kureyş buraya geliniz, toplanınız! Büyük bir iş karşısında bulunuyorsunuz” diye seslendi).² Kureyş kabilelerini, “Ey Fihroğulları, ey Adîoğulları (ey Abdümenâfoğulları, ey Abdülmuttaliboğulları)” diye oymak oymak çağırmaya başladı. {B3525 Buhârî, Menâkıb, 13.}

İ Z A H I

Resûlullah’ın bu davetine icâbet edildi mi, edildiyse bu içtimâda Resûlullah ne söyledi, bir muhalefetle karşılandı mı, bu içtimâ hangi tarihte vuku buldu? Şimdi izahımızda bu suallere cevap vereceğiz.

1 {eş-Şuarâ, 26/214.}

2 عن قبيصة بن المخارق وزهير بن عمرو قال: لما نزلت وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ قال: انطلق نبي الله صلى الله عليه وسلم إلى روضة من جبل فعلا أعلاها حجرا ثم نادى يا بني عبد منافاه.... {M506 Müslim, Îmân, 353.}

Resûlullah'ın bu davetini işitenler birbirlerine, “Bu seslenen kimdir?” diye sordular. Yine birbirlerine, “Muhammed'dir” diye cevap vererek ve Ebû Leheb de beraber olarak hepsi gelip Resûlullah'ın çevresinde toplandılar. Gidemeyenler de bu toplantının mahiyetini anlamak için adam gönderdiler. Sonra Peygamber efendimiz umumi bir hitap ile, “*Ey Kureyş cemaati! Allah'tan kendinizi (ibadet ve ubûdiyyet mukabilinde) satın alarak (O'nun azabından) kurtarınız! Bu azaptan halâsınız için ben, Allah tarafından verilmiş hiçbir nüfuz ve kudrete mâlik değilim*” buyurdu.

Bu umumi hitaptan sonra Resûlullah Kureyş oymaklarını hususi surette ve mâlûm olan adlarıyla birer birer anarak şöyle buyurmuştur: “*Ey Kâ'b b. Lüeyoğulları! Allah'tan kendinizi ibadet bedelinde satın alarak azabından kurtarınız! Bu azaptan kurtulmanız için ben Allah tarafından verilmiş hiçbir nüfuza mâlik değilim. Ey Mürre b. Kâ'boğulları! ..., Ey Abdüşemsoğulları! ..., Ey Abdümenâfoğulları! ..., Ey Abdülmuttaliboğulları!..., Ey Abbas b. Abdülmuttalib oğulları! ..., Ey Zübeyr b. Avvâm'ın anası ve Resûlullah'ın halası (Abdülmuttalib kızı Safiyye!). Ey Muhammed'in kızı Fâtıma! Siz de kendilerinizi Allah'tan ibadet mukabilinde satın alınız da azabından kurtulunuz! Allah'ın azabından kurtulmanız için ben, Allah tarafından verilmiş bir nüfuza mâlik değilim. Sizinle aramızda bir hısımlık hakkı vardır. Onu da terketmem, ziyaretle muhakkak yerine getiririm. İşte malım! Ondan ne arzu ederseniz isteyin! esirgemem veririm.*”³

“*Ey Kureyş cemaati! Bana cevap verir misiniz? Ben size şu dağın eteğinde veya şu vadide düşman süvarisi var, üzerinize baskın edecektir desem bana inanır mısınız?*” diye sordu. Onlar, “Evet inanırız! Çünkü bütün tecrübelerimizde seni hep sadakatli, hep doğru bulduk. Yalan hususunda hiç tecrübemiz geçmedi” dediler. “*Öyle ise ben size ileride şiddetli bir azap günü bulunduğunu, mücrimlerin o zaman azap edileceklerini haber vermeye ve o azaptan sizi menetmeye memurum*” buyurdu. Sonra, “*Ey Kureyş cemaati! Benimle sizin benzeriniz, şu bir kimsenin meseli ve benzeri gibidir ki, o kimse düşman görür de ailesini bundan haberdar ederek onları düşman baskınından esirgemek üzere ailesine koşar ve düşmanın kendisinden önce ailesine yetişip zarar vermesinden korkarak, ‘Yâ sabâhâh!’ diye haykırmaya başlar.*”⁴

3 Peygamber efendimiz Kureyş soylarını bir formül ve birbirinin aynı olan bir cümle ile davet buyurmuştur. Çünkü bu, dinî bir akiddir. Bir ahd ü mîsâktır. Bu sebeple Peygamber efendimiz her kabileyi andıkça, “*İbadet ve ubûdiyyet mukabilinde kendinizi Allah'tan satın alınız!*” buyurmuştur. Binaenaleyh bu tekrar, akdin ve ahdin icabıdır, edebî üslûba mugayir bir itnâb değildir, tamamıyla muvâfıktır.

4 {B4770, B4771 Buhârî, Tefsîr, (Şuarâ) 2; M504, M508, M509 Müslim, İmân, 351, 355.} Mühim bir hadisenin vukuunda halkın toplanması ve tedbir alması için miting yerinde Araplar arasında kullanılan bir kelimedir. Nasıl ki Peygamber efendimiz Safâ tepesine çıktığında hitabetine bu kelime ile davet etmiştir. Peygamber efendimizin buraya kadar bildirdiğimiz hutbeleri, Buhârî ile Müslim'in en sahih rivayetlerinden alınmıştır. *Dîvân-ı Hulâsatü'l-edeb*'de şunlar da hitâbet-i nebeviye cümlesinden olmak üzere bildiriliyor: “*Ey Kureyş! Siz uykuya dalar gibi öleceksiniz, uykudan uyanır gibi de dirileceksiniz. Kabirden kalkıp Allah'ın divanına varmanız, dünyadaki her hareketinizin hesabını vermeniz muhakkaktır. Neticede hayırlarınızın, ibadetlerinizin mükâfatını ve kötü işlerinizin cezasını ve şiddetli azabını göreceksiniz! İşte o mükâfat ebedî cennettir, mücâzat da dâimî cehennemdir.*” {Temel hadis eserlerinde tespit edilememiştir.}

RESÛLULLAH'IN DAVETİ UMUMİ BİR MUHALEFETLE KARŞILANMAMIŞTIR. Çünkü bu bir aile içtimâi demektir. Hidayete erenler, davate icâbet ve iman edebilirlerdi. Etmeyenler hakkında icbar ve ikrah edecek ortada bir kuvvet yoktu. Bu içtimâda yalnız Ebû Leheb muhalefet etmiş ve “Yâ Muhammed! Yazık sana, her gün hüsrana uğrayasın, bizi bunun için mi buraya çağırdın?” demişti. Bu cihet hakkında, مَا أَغْنَىٰ لَهَبٍ وَتَبَّ. عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ “Ebû Leheb’in iki eli kurusun (hüsranda kalsın da ölsün!) ölmüş demektir de. Ona ne malı fayda vermiştir, ne de kazancı”⁵ âyetleri bu hususa dair müstakil bir sûre içinde nâzil olmuştur.⁶

İbn İshak’ın Hazret-i Ali’den gelen bir rivayet tarikinde davet günü Resûlullah tarafından bir koyun kesilerek gelenlere tirit ile kavata (ağaç bardak) içinde süt ikram edildiği ve bir mucize eseri olarak davetlilerin hepsine yetiştigi bildirilmiştir. Çünkü davetliler bir koyun tiridinin bu kalabalığa nasıl yetişeceğini birbirlerine sormuşlardı.

Hanefîler’in en yüksek hadis ve fıkıh âlimlerinden Tahâvî bu babda vârit olan haberleri tetkik ederek, “Peygamber’in ikinci batındaki babası Abdülmuttalib’den yedinci batına kadar nesep silsilesi üzerinde kendisine mülâki olan bütün soyları Resûlullah bu içtimâa davet etmiştir” diyor.

Kureyş soylarının hepsi davet olunduğu ve hepsinin davate icâbet ettikleri anlaşıldığına göre, Kureyş obalarının hepsi Resûlullah’ın âyet-i kerîmede inzâr edilmeleri emrolunan yakın hısımları oluyorlar. Tahâvî, İbnü’t-Tîn, Kırbî⁷ gibi birçok âlim hep âyetteki akrabân ile Kureyş batınlarının hepsi olduğunu kestirmişlerdir. Âtîdeki عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ “en yakın soyların” tabirinde kadınların da dahil olduğu Kureyş’in fazileti babında bildirildiğine ve kadınlardan halası Safiyye ile kızı Fâtıma’nın adlarını alenî zikrettiğine göre, bu içtimâa Kureyş kadınlarının da iştirak ettikleri ve bu itibarla İslâm’a ilk alenî davetin hayli cemiyetli olduğu muhakkaktır. Bazı ulemânın akrabân ile Abdülmuttaliboğulları olduğunu kabul ile yalnız Müttalibîler’in kırk kişiden ibaret bulunduğunu bildirmeleri de bütün Kureyş’in iştiraki halindeki çokluğu teyit eder.

5 {Tebbet, 111/1-2.}

6 Ebû Leheb, bu içtimâdaki çirkin hareketi ve bu sûrenin nüzûlü üzerine Hâşimîler tarafından terkedilmiştir ve Bedir Harbi’nden bir müddet sonra Adese denilen ufak bir çıban yüzünden ölmüştür. Öldüğü sıralarda o kadar menfur ve metrûk bir vaziyete düşmüştü ki, öldüğü zaman cenazesini kaldıracak kimse bulunmamış; hatta üç gün meydanda kalarak kokmaya başlamış; sonra ücretle tutulan Sûdânîler tarafından kaldırılarak defnolunmuştur. Ebû Leheb ile karısının Peygamberimiz aleyhindeki şenaatleri ve fezâhatle dolu hayatları bu eserimizde 577 numaralı hadisin izahında yazılmıştır. Oraya bakınız! Bundan sonra 1440 numara ile gelecek Ebû Hüreyre hadisini de okuyunuz.

7 {Yapılan taramada ‘Kırbî’ namıyla tanınan herhangi bir alim tespit edilememiştir. ‘Kurtubî’ gibi başka bir ismin tashifi olması muhtemeldir. Ancak ilgili kelimenin yorumları arasındaki, ‘Humus’un sarf edileceği yerlerden biri olan ‘Zevî’l-kurbâ’ (el-Enfâl, 8/41.) kastedilmiştir, ifadesini içeren görüşün yer aldığı ibareden kaynaklanan bir zuhûl olması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Bu ibare için bkz: Aynî, *Umde*, XIX, 101.}

İÇTİMÂİN VUKUU ZAMANI

Nîsâbûrî *Tefsîr*'inde İbn Abbas'tan naklolunduğuna göre, Resûlullah'ın peygamberliğinin üçüncü senesidir. O zamana kadar Resûlullah nübüvvetini gizli tutuyordu. Mahdut ashabıyla namaz kılıyor, ibadet ediyordu. Beşinci olarak müslüman olan Ebû Zer el-Gifârî'yi Hazret-i Ali'nin nasıl bir ihtimam ile huzura götürdüğünü bundan evvelki hadiste görmüştük.

Bu davet ve bu içtimâ bir midir, tekerrür etmiş midir? Tekerrürüne delâlet eden yalnız Taberânî'nin Ebû Ümâme'den bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre Resûlullah Hâşimoğulları'nı ve kadınlarını ve kendi Ehl-i bey'ini toplamıştır. Bunlar arasında Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme de hazır bulunmuştur. Bu içtimâda da Resûl-i Ekrem hutbe irat etmiştir.⁸

Bu rivayeti tetkik ederek şârih İbn Hacer der ki, "Bu rivayet sabit olduğuna göre taaddüdünü ve ikinci içtimân Medine'de vukuunu kabul etmek icap eder. Çünkü Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme'nin Peygamber'in ailesi arasına girmeleri Medine'dedir. Öyle sanılabilir ki bu içtimâ, Medine'deki Hâşimîler'in hususi mahiyette bir içtimâları olacaktır.

İzah etmekte bulunduğumuz İbn Abbas hadisi, rivayet ilmi bakımından mürsel hadislerdendir. Hadis ıstılahında mürsel, râvinin, kendisinden evvelki râvinin adını bırakarak onun üstündeki râviye rivayetini göndermesidir. Şu halde Peygamberimizin İslâm'a alenî ilk davetine dair hadislerin pek çoğu İbn Abbas ile Ebû Hüreyre'den rivayet olunmuştur. Halbuki bunların ikisi de İslâm'a ilk davet içtimâında hazır bulunmamışlardır. İbn Abbas hicretten üç sene evvel doğmuş, Ebû Hüreyre de Hayber'in fethi sırasında müslüman olmuştur. Şu halde gerek İbn Abbas, gerek Ebû Hüreyre bu içtimâda hazır bulunanlardan duymuş olacaklardır. Duydukları râvi sahâbînin adını bırakarak kendileri bulunmuş gibi rivayet etmeleri irsâldir, hadis de mürseldir. Şu kadar ki sahâbînin mürsel olarak rivayetleri, hadisin sılhata için bir kusur teşkil etmez. Bu hususta ulemânın icmâi vardır. Hadisin mazmununa itimat edilir, mûcibiyle amel olunur. Hatta İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre, tâbiînin mürselâtı da râvi itimada şayan olmak şartıyla böyledir. Yalnız İmam Şâfiî, tâbiînin mutlak surette mürsel rivayetiyle amel etmemiştir.

1438

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ حَسَنُ النَّبِيِّ ﷺ فِي هِجَاءِ الْمُشْرِكِينَ قَالَ كَيْفَ بِنَسْبِي قَالَ
حَسَنٌ لَأَسْلَنَّاكَ مِنْهُمْ كَمَا تُسَلُّ الشَّعْرَةَ مِنَ الْعَجِينِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Şair) Hassân, (Kureyş) müşriklerini hiciv ve zemmetmek hususunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden müsaade istemişti. Resûlullah, “(Kureyş içindeki) benim nesebim ne olacak?” diye sordu. Hassân, “Yâ Resûlellah! Hiç şüphesiz ben, seni(n soyun Benî Hâşim’i) Kureyş soyları arasından hamurdan kıl çeker gibi muhakkak çeker çıkarırım” diye cevap verdi. {B3531 Buhârî, Menâkıb, 16.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî “Kişinin Soyuna, Ana Baba ve Ecdadına Seb ve Şetmolunmamasına ve Onlara İlgi ve Muhabbet Beslenerek Söz Gelmesine Karşı Kıskanç Olmasına Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvan ile hadis arasındaki mutabakat noktası da Resûlullah’ın Hassân’a, “Kureyş obaları içinde benim soyum da vardır, ya onlar ne olacak?” buyurmasıdır. Peygamber efendimizin bu sualinden hiciv ve zem şekillerinin çoğu, kişinin soyuna nakîsa verdiği anlaşılır.

Peygamberimiz istediği müsaadeyi Hassân’a verdi ve rivayet olunduğuna göre, “*Ebû Bekir’e git! Kureyş soylarını o daha iyi bilir ve nesebimin Kureyş câmialarını hacil duruma düşüren hiciv maddeleriyle ilgisi olmadığı hususunda sana sermaye olacak mâlûmatı verir*” buyurdu. Hassân da Ebû Bekir’e gitti. Sonra Hassân geldiğinde, “Yâ Resûlellah! Hakikaten Ebû Bekir nesebiniz Benî Hâşim’i Kureyş’in yüz kızartan ayıplarından ayırmak için bana çok kıymetli mâlûmat verdi” demiştir.⁹

Peygamberimiz Medine’ye hicret ettikten sonra Mekke’nin bütün müşrik şairleri gerek Hazret-i Peygamber’in kendisini, gerek İslâm dinini tezyif için bir sürü kasidei uydurmaya başlamışlardı. Bunun üzerine ensarın Hassân b. Sâbit ve Abdullah b. Revâha gibi âteşin şairleri gayrete gelerek Resûl-i Ekrem efendimizden aldıkları müsaade üzerine bunlar da Kureyş’i ve onların şirk, küfür dalâletini tezyif etmişlerdir. İki taraflı bu müşâare harbi asıl harbe, Bedir Muharebesi’ne kadar en hararetili bir devrini yaşamıştır. Hatta Peygamber efendimiz Hassân’ı Kureyş şairlerine karşı mukabeleye teşvik ederek, “*Hassân, Resûlullah namına İslâm’ı müdafaa için güzel kokulu nefesini sarfettikçe Cebrâil onunla beraberdir*” demiştir. Müşâarenin en ziyade ateşlendiği günlerde de, “*Allahım, Hassân’ı Rûhulkudûs (Cibrîl) ile kuvvetlendir!*”¹⁰ diye dua buyurmuş ve rivayete göre Cibrîl, yetmiş beyit ilham ederek Hassân’a yardım etmiştir¹¹ (*Hulâsa*).

9 {Aynî, *Umde*, XVI, 95; M6395 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 157.}

10 {B1652 Buhârî, Edeb, 91.}

11 {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, I, 17.}

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِي خَمْسَةُ أَسْمَاءٍ أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاجِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِي الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا الْعَاقِبُ.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bana mahsus ve münhasır (ve en yüce) beş isim vardır: Ben Muhammedim ve Ahmedim, ben o Mâhîyim ki Allah benim (nübüvvetim)le küfrü izâle edecektir. Ben o Hâşirim ki (kıyamet gününde) nâs beni takip ederek haşrolunacaktır. Ben Âkıbim, Hâtemü'l-enbiyâyım (benden sonra hiç kimse nebî olmayacaktır). {B3532 Buhârî, Menâkıb, 17.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, Peygamberimizin isimleri hakkında vârit olan haberler için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Tercümemizin sonunda kavis içindeki fıkra Beyhaki'nin *Delâil*'inden alınmıştır. Bu baba unvan olarak da Buhârî iki âyetten birer cümle koymuştur. Birinci âyet, Fetih sûresinin son âyetinin başında, “Allah'ın resulü Muhammed ve maiyetindekiler kâfirlere karşı pek sert, kendi aralarında ise çok yumuşaktırlar”¹² meâlindeki cümlesidir. Diğer de Saf sûresinin 6. âyetidir ki meâli şöyledir: “*Habibim! Meryem'in oğlu İsâ'nın söyle dediğini de hatırla: Ey İsrâiloğulları! Ben, önümdeki Tevrat'ı tasdik ve benden sonra gelecek Ahmed ismindeki bir peygamberi tebşir etmek üzere Allah'ın size (gönderdiği) resulüyüm.*”¹³

12 {el-Feth, 48/29.}

13 Nasrâniyet tarihi, İncil'in Kur'an gibi orijinal ilk nüshasına mâlik bulunmadığından, Hazret-i İsâ'nın Kur'an'ın haber verdiği bu tebşirin İncil ihbarıyla tatbiki mümkün olmamıştır. İncil namına tedavül eden dört kitap varsa da müteaddit tarihlerde ayrı ayrı muharrirler tarafından yazılan bu nüshalar, gerek tarz-ı tertibi, gerek münderecatı itibariyle tamamıyla birbirinden ayrı şeylerdir. Bununla beraber *Yuhannâ İncili*'nin müteaddit bablarında Hazret-i İsâ'nın kendisinden sonra Faraklid adlı ve kendisi gibi halâskâr bir mürşid kardeşin geleceği, ona ittibâ edilip muhalefet olunmaması uzun uzadıya zikredilmiştir. Bu cihetle İslâm muharrirleri Faraklid'in, Ahmed'e müsavi olduğunu kabul ve tefsir etmişlerdir. Şurası gariptir ki İncil'in bundan sonra yakın zamanlarda basılan Türkçe nüshalarında bu Faraklid kelimesi değiştirilmiş, bunun yerine teselli edici denilmiştir. Fakat ne sakat bir harekettir ki nasrâniyet nâşirlerinin isim değiştirmeleriyle İncil'den müstakbel mürşidin irşadına dair zikredilen vazifeler de kaldırılmış olmaz ya! *Yuhannâ İncili*'nde Faraklid'in ifa edeceği hayırhane vazifeler, bütün semavi kitaplarda peygamberlere ait olarak zikredilmekte olduğuna ve İsâ ile Muhammed aleyhime's-selâm arasında tarihen kayda değer bir peygamber bulunmamasına göre *İncil*'in Faraklid'i, Kur'an diliyle İsâ'nın haber verdiği Ahmed olması kabul edilmek icap eder. Nasıl ki bir kısım nasârâ âlimleri Faraklid'i Hammâd, Hâmid diye tefsir etmişlerdir.

Rum lisan ve edebiyatına tam bir vukufu olan Âbidin Paşa bir eserinde İncil-i şerifte mezkûr olan Parakliyus kelimesinin mâna itibariyle tamamen “Ahmed” isminin mukabili olduğunu yazıyor. Abdülahad Dâvûd'un *İncil ve Salib* nam eserinde de Ahmed mukabili olduğu incelenmiştir.

Müellif Buhârî iki âyetin bu iki cümlesini bu baba unvan yapmakla Resûlullah'ın en meşhur isimleri Muhammed ile Ahmed olduğuna işaret etmiştir. Muhammed ve Ahmed ism-i şeriflerinin mânalarına gelince, "Bu iki isim 'hamd' maddesinden alınmıştır ki senâdan ve kişinin faziletini anarak övmekten ibarettir. Şu halde Ahmed, Allah'ı âlî sıfatlarıyla ve kudret eserleriyle gökçek öven ve övmesini bilen kimse demektir. Muhammed de fazilet ve mehâsini anılarak övülmüş kimse demektir. Bu iki cihet hulâsa edilerek, 'Beni birisi överse öven Ahmed'dir, övülen Muhammed'dir" denilmiştir. Kâdî İyâz demiştir ki: "Resûlullah Muhammed olmazdan evvel Ahmed idi. Diğer bir tabir ile Resûlullah kendisini halk medhüsenâ etmezden evvel o, Allah'a hamdüsenâ etmiştir. Bu cihetledir ki Peygamberimizin Ahmed adı, geçmiş peygamberlerin kitaplarında zikredilmiş, Muhammed adı ise Kur'an'da verilmiş olup her ikisi de en güzel iki isimdir. Bu hadiste kastolunan da bu alemiyettir.

İbn Mut'im'in bu hadisindeki "Îl hamsetün" terkinde harf-i cer ile mecrurunun mukaddem zikredilmesi edebî kaideye göre hasr ü tahsis ifade ettiğinden tercümemizde bu hususiyeti gösterdik. Fakat Resûlullah'ın mübarek isimleri bu beş isme münhasır değildir ki Kur'an'da ve hadiste zikredilmiş daha birçok ismi vardır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bu isimlerin Allah'ın isimleri sayısınca bine bâliğ olduğunu, Tirmizî şerhinde bazı âlimlerden nakletmiştir. Buna binaen bu tahsisin pek de yerinde olmadığı anlaşılırsa da bu şüphe, adet mefhumunun bir kıymeti olmadığı ilmî bir esas olarak kabul edilmiş bulunduğundan hadisteki beş adedi, ziyade sayıyı reddetmez diye kaldırılabilir. Bir de Peygamberimizin bu mübarek beş adının ahd-i kadim kitaplarında bulunmaları ve geçmiş ümmetlerce tanınmış olmaları cihetiyle tahsis ile ifade buyurulmuş denilebilir. Sonra bunlar Resûlullah'ın en yüksek isimleri de olabilir ki buna da tercümemizde kavis içinde işaret ettik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَلَا تَعْجَبُونَ كَيْفَ يَصْرِفُ اللَّهُ عَنِّي شَتْمَ قُرَيْشٍ وَلَعَنَهُمْ يَشْتِمُونَ مُذَمِّمًا وَيَلْعَنُونَ مُذَمِّمًا وَأَنَا مُحَمَّدٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Ashabım! Siz hayret edip şaşmaz mısınız? Bakınız Allah Kureyş (kâfirlerin)in sebbetmesini ve ilencini, benden nasıl defetmiştir? Ben Muhammed (adıyla mâruf ve memduh)ken onlar (tebdil ederek), Müzemmem diye sebbederler ve Müzemmem diye eğlenirlerdi." {B3533 Buhârî, Menâkıb, 17.}

İ Z A H I

Bundan evvel 1438 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin iza-
hında görüldüğü üzere hicretten sonra Kureyş şairleri Peygamberimizi hicve başlamış-
lardı. Fakat Resûlullah'ın yarım asırlık temiz ve emin hayatında, haseb ve nesebinde hiciv-
lerine mevzu olabilecek hiçbir şey bulamıyorlar, gülünç mevzular uydurmaya mecbur
oluyorlardı. Onlardan biri bu hadiste haber verildiği üzere metholunmuş demek olan
Muhammed'i, zemmolunmuş mânasına olan Müzemmem ile değiştirmeleridir. İlk değış-
tiren Ebû Leheb'in karısı ve Ebû Cehil'in hemşiresi Avrâ'dır.

Hadisin başında “elâ” edatıyla tembih olunduğu üzere, bu fenalığa cüret edenlerin
mâlûm olan kötü âkıbetleri intibahı mûcip hallerdendir.

Peygamberimizin Hâtemü'l-Enbiyâlığını Tebliğ Buyurması

Peygamberimiz hâtemü'l-enbiyâdır.

1441

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَثَلِي وَمَثَلُ الْأَنْبِيَاءِ كَرَجُلٍ بَنَى دَارًا فَأَكْمَلَهَا وَأَحْسَنَهَا إِلَّا مَوْضِعَ لَبْنَةٍ فَجَعَلَ النَّاسُ يَدْخُلُونَهَا وَيَتَعَجَّبُونَ وَيَقُولُونَ لَوْلَا مَوْضِعُ اللَّبْنَةِ فِي رِوَايَةٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زِيَادَةُ إِلَّا مَوْضِعَ لَبْنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ وَقَالَ فِي آخِرِهِ وَأَنَا اللَّبْنَةُ وَأَنَا خَاتَمُ النَّبِيِّينَ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Benimle peygamberler (zümresin)in benzeri, şu bir kimsenin meseli ve benzeri gibidir ki o kişi, bir ev yaptırmış ve binayı tamamlayıp süslemiş de yalnız bir tuğlası eksik kalmış. Bu vaziyette halk binaya girip gezmeye başlarlar ve (eksik yeri görüp) hayret ederek, “Şu bir tuğlanın yeri boş (bırakılmış) olmasaydı!” dediler. {B3534 Buhârî, Menâkıb, 18.}

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayet tarikinde de, “Şu köşede bir kerpiç yeri boş bırakılmış olmasaydı!” ziyadesi vardır. Bunun sonunda da Resûlullah'ın, “Ben o (yeri boş bırakılan) kerpicim, ben hâtemü'n-nebiyyînim” (peygamberlerin sonuyum!) buyurduğu rivayet olunmuştur.

{B3535 Buhârî, Menâkıb, 18.}

İ Z A H I

Bu hadiste Peygamber efendimizin Kur'an diliyle kendisine verilmiş olan en sevimli bir adı daha bildirilmiştir ki hâtemü'n-nebiyyîndir. Muhammed, peygamberler câmiasının fezlekesi ve bitimi demektir. Nasıl ki hatim kelimesi de halk dilinde "bitim", Türkçe'siyle birlikte ve bir şeyin sonunu ifade için, "*hatim, bitim*" diye bir mesel halinde meşhur olarak kullanılmaktadır.

Hâtemü'n-nebiyyîn vasfı Peygamberimize mefharet unvanı olan Resûlullah ile birlikte, Ahzâb sûresinin 40. âyetinde verilmiştir.

Hâtem "mühür" demektir ki muharrerâtın sonuna basılır ve onun mazmununun doğruluğunu tasdik ile beraber yazının orada nihayet bulunduğunu ve bu tasdik haricinde zeylen ilâve edilecek bir şeyin hiçbir hukukî kıymeti olamayacağını iş'âr eder. Bu itibarla Peygamberimiz, hâtemü'l-enbiyâ vasfıyla, kendisine gelinceye kadar geçen peygamberlerin nübüvvetlerini tasdik ile beraber enbiyâ mâşerinin silsilesi nihayet bulunduğunu ve kendisinden sonra peygamber gelmeyeceğini iş'âr eden nübüvvet mührü demek olur. Hâtem bir şeyin sonuna da ıtlak olunur. Hâtemü'l-kavm, bir soyun son ferdine denilmesi yukarıdaki mânayı teyit eder.

Mevzumuz olan hâtemü'l-enbiyâ hadisi, *Buhârî* metninde iki tarik ile rivayet olunmuştur: Câbir ile Ebû Hüreyre'ye müntehî olan tarikler. Müellif Zebîdî, ihtisar için bu iki tariki birleştirmiş ve Câbir hadisini esas ittihaz ederek Ebû Hüreyre'nin rivayetindeki ziyadelere işaretle iktifa etmiştir.

Aziz Peygamberimizin haiz oldukları hâtemü'l-enbiyâ sıfatın temsilî bir üslûp ile mürekkep bir teşbih halinde ifade buyurmaları sanat bakımından çok beliğdir. Mürekkep teşbih ki, "Bütün müşebbeh manzumesinden alınan bir vasfın müşebbehün bih manzumesine kıyas ve tatbikten ibarettir ve cazibeli edebî bir sanattır. Hadiste halkı mekârim-i ahlâka irşad etmek gayesiyle ba'solunan enbiya câmiası, esasî kurulmuş, duvarları yükselmiş ve bütün inşâ nevâkısı ve müzeyyinâtı tamamlanmış, yalnız bir tuğlanın yerine konulması eksik kalmış bir binaya benzetilmiştir. O konulması geri kalan tuğla da benim ve bu cihetle peygamberlerin bir fezlekesiyim" buyurulmuştur "*Ben ancak mekârim-i ahlâkı ve insanlık faziletini tamamlamak için gönderildim*"¹ hadisi de bu hakikatin bir ifadesidir.

1 {HM8939 İbn Hanbel, II, 381.}

Hazret-i Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Vefatı Bahsi

[بَابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Bu bahis Peygamberimizin vefatına dair Hazret-i Âişe hadisini muhtevidir.

1442

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تُوِّفِيَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem altmış üç yaşında vefat etti” dediği rivayet olunmuştur. {B3536 Buhârî, Menâkıb, 19.}

İ Z A H I

Hazret-i Peygamber’in altmış üç yaşında vefatına dair olan bu haber, bu babdaki rivayetlerin en sahihi bulunuyor. Enes b. Mâlik’ten gelen iki rivayetten biri de böyledir. Öbürü ise altmış yaşının hitamında vefat ettiği rivayetidir.¹ Müslim’in İbn Abbas’tan, altmış beş yaşında vefat ettiğine dair rivayeti² de altmış üç yaş rivayeti derecesinde kuvveti haiz değildir. Buhârî *et-Târîhu’s-sagîr*’inde başka rivayetler ile teyit edilmemiş olduğu için ittibâa değer bir haber olmadığını bildiriyor.

Peygamberimizin vefât-ı tarihinin ayı ve günü hakkındaki haberlere gelince, vefatın rebûlevvel ayında bir pazartesi günü vuku bulduğu bu babdaki rivayetlerin en kuvvetlisidir. Vâkıdî, “Sahih rivayet sahiplerinin bu hususta ittifakı vardır” demiştir. Yalnız İbn Mes’ûd’dan ramazanın yirmi biri olmak üzere naklolunan bir haber, bu

1 {HM12351 İbn Hanbel, III, 131.}

2 {HM1846 İbn Hanbel, I, 215.}

icmâdan hariç bulunmaktadır. Bu ittifaktan sonra siyerciler bu pazartesinin ayın hangi günü olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Süheylî bu ihtilâfa işaret ederek şöyle demiştir: Ayın 12, 13, 14 ve 15'ine müsâdif bir pazartesi olduğuna dair rivayetler vardır. Bunlar arasında 12, ekseriyeti haizdir. Fakat bu da kamerî hesaba aykırı düşmektedir. Şöyle ki, Resûlullah'ın Vedâ haccındaki Arafat vakfesinin cuma gününe müsâdif olduğunda bütün müslümanların ittifakı bulunduğu göre, bu vakfe günü –ki zilhiccenin dokuzudur– hareket mebdei ittihaz edilerek ve kamerî ayların 29 ve 30 olmak üzere ihtilâflarını da hesap ederek rebîülevvel ayına doğru çıkıldığında bu hesaplardan hiçbirisi bu ayın on ikinci gününü tutmamaktadır. Yalnız Harzemî'den rebîülevvelin birinci gününe müsâdif pazartesi günü vefat ettiğine dair naklolunan haber vardır ki bu haber kıyasa yakın ve kamerî hesaba uygundur. Taberî de Kelbî ile Ebû Muhayf'ın rebîülevvelin sekizi olduğuna dair kavillerini naklettikten sonra, bu kavil cumhurun re'y ve ictihadına muhalif ise de rebîülevvele tekaddüm eden üç ay da yirmi dokuz bulunması ihtimalden uzak değildir diyor.

Şârihlerin verdikleri bu izahları hulâsa ederek deriz ki: Peygamberlerin sonu olan Peygamberimiz bu fani hayattan ebediyet âlemine intikal buyurduklarında, en kuvvetli rivayete göre altmış üç yaşında idi. Yine en kuvvetli rivayete göre, rebîülevvel ayında bir pazartesi günü vuku bulmuştu. Bu pazartesi, cumhura göre ayın on ikisine, buna en yakın ve kamerî hesaplara uygun rivayete göre ayın sekizine tesadüf etmişti.

Aziz Peygamberimizin hastalıkları hummâ idi. Vâkıdî'nin rivayetine göre, on iki veya on dört gün devam etmiştir.

1443

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعٍ وَتِسْعِينَ جَلْدًا مُّعْتَدِلًا قَدْ عَلِمْتُ مَا مُمِيتُ بِهِ سَمْعِي وَبَصَرِي إِلَّا بِدُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّ خَالَتِي ذَهَبَتْ بِي إِلَيْهِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُخْتِي شَاكَ فَادْعُ اللَّهَ قَالَ فَدَعَا لِي.

TERCÜMESİ

es-Sâib b. Yezîd radiyallahu anhtan rivayete göre, müşârün ileyh doksan dört yaşında bünyesi sağlam, çevik, boyu bosu dimdik olduğu halde şöyle demiştir: Pek iyi bilirim ki (şu yaşımda) kulağımla, gözümle (işitip görerek) müstefit olmam, ancak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in duası (berekâtı) iledir. Hakikaten (çocukluğumda) teyzem beni Resûlullah'ın huzuruna götürmüştü. Resûlullah'a, "Yâ Resûlellah! Hemşirezâdem hastadır. Onun (şifası) için Allah'a dua buyursanız!" demişti. Bunun üzerine

Resûlullah bana (âfiyetime) dua etti (de vücudum zinde, havassım yerinde olarak yaşıyorum). {B3540 Buhârî, Menâkıb, 21.}

İ Z A H I

Bu hadis Peygamberimizin künyesi bahsine bir lâhika olarak rivayet olunmuştur.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz, en büyük oğlu Kâsım'ın adıyla künyelenmişlerdi, Ebü'l-Kâsım denilirdi. Medine'de Mâriye'den doğan İbrâhim adındaki oğlu ile de künyelendiği vâkidir. İbn Sa'd'ın ve Beyhakî'nin rivayetlerine göre bir kere Cebrâil de geldiğinde, “es-Selâmü aleyke yâ Ebâ İbrâhim!” diye selâm vermiştir.³ *Tavzîh*'te Peygamberimizin üçüncü bir künyesi de bildirilmiştir ki Ebü'l-Erâmil'dir; fakirler, yoksullar babası demektir.

HÂTEM-İ NÜBÜVVET BABI

Burada Buhârî'nin nübüvvet hâtemi unvanlı bir babı vardır ki bu babında da Buhârî Sâib b. Yezîd'in mevzubahis olan hadisini hâtem-i nübüvveti de ihtiva eden bir metin ile rivayet etmiştir. Bu hadisin 144 numara ile tercümesi geçtiği için müellif Zebîdî burada *Tecrîd*'e almamıştır. Halbuki hadisin asıl rivayet edilecek yeri burası idi. Meâli şöyledir: “Sâib der ki çocukluğumda teyzem beni Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına götürüp, ‘Yâ Resûlellah! Şu hemşirezâdem hastadır (ayağından rahatsızdır, dua buyursanız!)' demişti. Resûlullah (eliyle) başımı sıvadı ve bana bereketle dua buyurdu. Sonra abdest aldı. Ben de abdest suyundan içtim. Sonra arka tarafında durdum ve (yağırnısında) iki küreği arasındaki nübüvvet hâtemini gördüm.”⁴

NÜBÜVVET HÂTEMİ NEDİR?

Bundan önce 1441 numara ile tercüme edilen hadisin izahında bildirildiği üzere “tâ”nın kesriyle Hâtim “tamamlayan ve sona erdiren” demektir. “Tâ”nın fethiyle de muharrerâtı damgalayan mühür demektir. Her iki okunuşa göre nübüvvet hâtemi demek, nübüvvet silsilesi sona erdiğine ve Hazret-i Muhammed'den sonra hiçbir peygamber gelmeyeceğine delâlet eden bir eser demektir. Bir hakikatin tam ve toplu bir ifadesi olan bu tarifimize göre Beyzâvî, *Tefsîr*'inde der ki: “Nübüvvet hâtemi Peygamberimizin iki küreği arasında bir eserdir ki, o, eski ümmetlerin mukaddes kitaplarında bildirilen ve geleceği mev'ûd olan son peygamberin bilinmesine alâmet olmuştur. Muharrerâtın damgalanması nasıl mazmununa itirazdan onu sıyanet ederse, bu nübüvvet nişanesi de mev'ûd peygamberi zemm ü kadihten o suretle esirgeyecektir. Beyzâvî'nin bir eser dediği bu nübüvvet nişanesinin hâricî vasfına gelince, Peygamberimizin yağırnısında ve iki küreği arasında

3 {Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, I, 163.}

4 {B140 Buhârî, Vudû, 40. Rivayet metninde nübüvvet mührünü “gerdek çadırının koca düğmeleri (yâhut keklik yumurtası) gibi” şeklinde tasvir eden bir ziyade mevcuttur.}

bulunduğu bu ve emsali birçok sahih rivayetlerde bildirilen bu eser, Buhârî'nin "Daavât" bahsindeki rivayetinde üstadı İbrâhim b. Hamza tarafından ⁵ مثل زر الحجلة ibaresiyle tasvir edilmiştir ki "Nübüvvet mührü zifaf yani gerdek kubbesinin iri düğmesi heyetinde ve miktarında idi" demektir. Buhârî'nin diğer bir üstadı da atın iki gözü arasındaki beyazlığa benzetmiştir. Bu iki tefsiri de Buhârî iltizam etmiştir.

Bunun bir et beninden yahut iki et beninin birleşerek güvercin yumurtası kadar büyümüş olmasından ibaret olduğuna dair rivayetler de vardır ve bunlar heyet ve mahiyeti hakkında itimada şayan haberlerdir. Bunun haricinde birtakım efsanevî rivayetler de vardır ki bunlar da İbn Dihye, Zehebî, İbn Hacer, Kastallânî gibi intikâdcı âlimlerimiz tarafından reddedilmişlerdir. İbn Hacer el-Heytemî de, "Râviler, hâtem-i nübüvvetle mühr-i nebevîyi karıştırmışlardır" demiştir.

Râvi es-Sâib b. Yezîd'in tabakat kitaplarında bildirilen bir hususiyeti de vardır ki Medine'de en son vefat eden sahâbî olmasıdır. Hicretin 91. yılında doksan altı yaşında vefat etmiştir.

5 Hâcele tabirini İbnü'l-Esîr ve *Kâmus* sahibi gibi lisan âlimleri "*beytü'z-zifâf*" (*gelin odası*) diye tarif etmişlerdir ki Arap töresinde her tarafı kıymetli libaslarla süslenmiş ve kubbemsi bir şekil verilen çadırdır. Gerdek günü gelinle güveyi buraya oturtulur. Türkler'de de gelinin cihâzıyla süslenen odaya denir. *Zir* de elbisenin yenindeki ve yakasındaki düğmeye denir.

Peygamberimizin Mübarek Vasıfları

Peygamberimizin mübarek vasıfları babı.

1444

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ صَلَّى أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْعَصْرَ ثُمَّ خَرَجَ يَمْشِي فَرَأَى الْحَسَنَ يَلْعَبُ مَعَ الصَّبِيَّانِ فَحَمَلَهُ عَلَى عَاتِقِهِ وَقَالَ بِأَيِّ شَبِيهٍ بِالنَّبِيِّ لَا شَبِيهَ بَعْلِي وَعَلَيَّ يَضْحَكُ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Hâris radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Resûlullah'ın vefatından birkaç gün sonra) Ebû Bekir radiyallahu anh ikindi namazını kıldı. Sonra (mescidden) çıkıp (Ali ile beraber) gidiyordu. (Yolda Ali'nin oğlu) Hasan'ı gördü. Hemen çocuklarla oynuyordu. Ebû Bekir çocuğu tutup omuzuna alarak, "Peygambere benzeyen, Ali'ye benzemeyen (yavru) babam sana feda olsun!" dedi. Ali ise gülüyordu. {B3542 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAH I

Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ hicrî 3 senesi Ramazanında doğduğu için bu vâkıa sırasında yedi yaşında ve iyiyi kötüyü ayırt edecek bir çağda idi. Bu cihetle vasıtasız, doğrudan ceddî Resûlullah'tan rivayeti vardır. Bu çağdaki çocukların akran ve emsali çocuklarla oynamaları neşvünemâlarına hizmet eden bir nevi idman olup neşelerini mûcip olduğundan mubah sayılmış, hatta teşvik edilmiştir. Bu hadisten anlaşıldığı üzere bütün tabakat kitaplarında Hazret-i Hasan'ın Resûlullah'a çok benzediği kaydedilmektedir.¹ Ebû Ömer, Resûlullah'a simaca benzeyenlerin, Ca'fer b. Ebû Tâlib, Hasan b. Ali, Kusem b. İyâs, Ebû Süfyân b. Hâris, Sâib b. Ubeyd olduğunu hikâye etmiştir ki üç evvelkiler Resûlullah'ın hânedanından kendilerine en yakın olanlardır. *Mir'ât*'ta da

1 Hazret-i Hasan'ın menâkıbı hakkında vârit olan ehâdis-i şerife yakında gelecektir. Hilâfetten Muâviye b. Ebû Süfyân hesabına ferâgatini 1159 numaralı hadisin izahından okuyunuz!

Resûlullah'a en çok benzeyen sahâbînin Enes b. Rebîa olduğu bildirilmiş ve şöyle izah edilmiştir: İbn Rebîa, Resûlullah'a hem hilkati hem de ahlâkî cihetiyle benzerdi. Enes b. Mâlik, her ne zaman İbn Rebîa'yı görse onun boynuna sarılır ve Resûlullah'ı hatırlayarak ağlar ve "Her kim Resûlullah'ı görmek isterse bu zatın yüzüne baksın!" derdi. Bir ara İbn Rebîa'nın bu müşâbehet hususundaki vasfını Muâviye b. Ebû Süfyân da işiterek sarayına davet etmiş; huzuruna girince halife hemen ayağa kalkarak kucaklamış ve iki kaşının arasını öpmüştür. Kendisine mal vermiş ve arazi tahsis etmiş, İbn Rebîa araziyi kabul etmiş, fakat malı reddetmiştir.

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَكَانَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ يُشَبِّهُهُ فَقِيلَ لَهُ صِفْهُ لَنَا فَقَالَ كَانَ أَبْيَضَ قَدْ شَمِطَ وَأَمَرَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ بِثَلَاثَ عَشْرَةَ قُلُوصًا قَالَ فَقَبِضَ النَّبِيُّ ﷺ قَبْلَ أَنْ نَقْبِضَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Cuhayfe radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm. (Tereddütsüz derim ki:) Hasan b. Ali ona (çok) benzerdi. (Ebû Cuhayfe'nin râvisi İbn Ebû Hâlid İsmâil tarafından) Ebû Cuhayfe'ye, "Resûlullah'ı vasfedip bize bildirseniz!" denildi. O da, "Resûlullah'(ın teni, siması) beyazdı. Siyah saçına beyaz karışmıştı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize (Benî Süvâa heyetine) on üç genç dişi deve (hediye) verilmesini emretti. Fakat biz bu develeri almazdan önce Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Allah'ın divanına) alındı demiştir. {B3544 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Ebû Cuhayfe'nin adı Vehb b. Abdullah'tır; Süvâa b. Âmir kabilesindendir. Ebû Cuhayfe, Süvâaoğulları tarafından Resûlullah'a gönderilen bir heyet içinde idi. Vedâ hacına iştirak etmişlerdi. Bu heyete Resûlullah tarafından Araplar arasında genç kızlar kadar sevimli olan on üç genç dişi deve hediye edilmiştir. Fakat bunlar develeri almazdan evvel Resûlullah'ın vefatı vuku bulduğundan bu emir, Ebû Bekir radiyallahu anh tarafından yerine getirildi. Ebû Cuhayfe Hazret-i Ali'nin de en has ve en büyük arkadaşlarından idi. Hicretin yetmiş dört senesinde vefât etmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرِ صَاحِبِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَضِيَ عَنْهُ قِيلَ لَهُ أَرَأَيْتَ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ شَيْخًا
قَالَ كَانَ فِي عُنُقَتِهِ شَعْرَاتٌ بَيْضٌ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yârî ve hemdemi olup kendisinden memnun olduğu – Abdullah b. Büsr'den {radiyallahu anh} rivayete göre (bir kere Harîz b. Osman tarafından) İbn Büsr'e, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi gördün mü, ihtiyar mı idi" diye sorulmuş. O da, "Alt dudağı ile çenesi arasında (ki siyah saçlar arasında) birkaç beyaz tel bulunuyordu di(ye kocamadığına işaret et) miştir. {B3546 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Bu hadisi, Buhârî Abdullah b. Büsr'den rivayet ettiği gibi yine burada Ebû Cühayfe'den de rivayet etmiştir. İsmâîlî rivayetinde hadisin sevinde şu ziyade de vardır: İbn Büsr'ün râvisi Harîz b. Osman der ki, Humus'ta halkın Abdullah b. Büsr'den sual sorup müşküllerini hallettiklerini gördüm. Genç bir delikanlı olduğum halde ben de yanına yaklaşıp, "Resûlullah'ı gördünüz mü?" diye sordum. O da, "Evet, gördüm" dedi. Ben, "Resûlullah ihtiyar mı idi, yoksa genç mi idi?" dedim. İbn Büsr beni okşayarak, "Alt dudağı ile çenesi arasında biraz beyaz teller vardı" dedi.² Bir rivayete göre de râvi Harîz, "Resûlullah sakalını boyadı mı?" diye sormuş. İbn Büsr, "Ey kardeşimin oğlu! Resûlullah sakalını boyayacak bir çağa erişmedi ki!" demiş.³

Buhârî şârihlerinden Kirmânî, "Hadisin metnindeki شعرات "saç telleri" lafzının azlık ifade eden bir cemi' sîgası olduğuna ve on sayıdan az adette kullanıldığına bakarak, Resûlullah'ın çenesindeki beyaz saçlar ondan fazla olamaz" demiştir. Şârih Aynî de, "Bazı büyük rivayet üstatlarının on yedi dediklerini işittim" diyor ki şifahî bir an'ane ile naklo-lunagelmiş demek oluyor.

Bu hadisin rivayet ilmi bakımından müstesna bir hususiyeti ve kıymeti vardır ki Buhârî'nin sülâsiyyâtından olması, üç vasıta ile Resûlullah'tan rivayet etmiş bulunmasıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bütün rivayetleri dört, beş, altı, yedi râvi vasıtasıyla Resûlullah'tan geldiği halde yalnız yirmi üç hadisi üç vasıta ile rivayet etmiştir. Buradaki vasıtalar: İsam b. Hâlid, Harîz b. Osman, Abdullah b. Büsr'dür. Buna rivayet ilminde âlî isnad tabir olunur. Bu nevi rivayetin yüksekliği râvi ile peygamber arasındaki vasıtanın azlığından ve hata

2 {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XII, 338; Aynî, *Umde*, XVI, 104.}

3 {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXVII, 149; Aynî, *Umde*, XVI, 104.}

ihtimali olmamasındandır. Buhârî'nin *Sahih*'inin Müslim'in *Sahih*'ine fâik olması sebeplerinden biri de Buhârî'nin rivayet tariklerinin Müslim'den kısa olmasıdır. Nasıl ki Müslim'in *Sahih*'inde sülâsiyyâtı yoktur. *Sahih-i Buhârî*'deki yirmi üç sülâsiyyâtın Abdullah b. Büsr hadisi on üçüncüsüdür.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ رُبْعَةً مِنَ الْقَوْمِ لَيْسَ بِالطَّوِيلِ وَلَا بِالْقَصِيرِ أَزْهَرَ اللَّوْنِ لَيْسَ بِأَبْيَضَ أَمْهَقَ وَلَا آدَمَ لَيْسَ بِجَعْدٍ قَطِطٍ وَلَا سَبِطٍ رَجُلٍ أُنْزِلَ عَلَيْهِ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِينَ فَلَبِثَ بِمَكَّةَ عَشْرَ سِنِينَ يُنْزَلُ عَلَيْهِ وَبِالْمَدِينَةِ عَشْرَ سِنِينَ وَقُبِضَ وَلَيْسَ فِي رَأْسِهِ وَلَحِيَّتِهِ عَشْرُونَ شَعْرَةً بَيْضَاءَ.

TERCÜMESİ

(Rebîa)⁴ Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan (Resûlullah'ı şöyle tarif ve tavsif ettiğini) rivayet etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kavminin orta boylusu idi. Ne çok uzun, ne de fazla kısa endamlı idi. Resûlullah ezherü'l-levn idi. (Teni ve siması, kırmızı rengi iyice emmiş beyazdı) ne (kireç renginde) duru beyazdı, ne de kara yağızdı. Resûlullah (Sûdânîler gibi) kıvrıcık, kısa saçlı değildi. Düz ve uzun saçlı da değildi. O, mutedil sarkık saçlı idi. Ona kırk yaşı(nın tamamı)nda (vahiy) indirildi. Vahiy indirilmekte olduğu halde Mekke'de on yıl ikamet etti. Medine'de de on yıl (yaşadı) ve başı(nın saçı)nda ve sakalında yirmi tel ak saç bulunmayarak (refîk-i a'lâya = Cenâb-ı Hak divanına davet olunup) alındı (ve altmış yaşının tamamında vefat etti). {B3547 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Tercümemizin sonunda kavis içinde gösterilen ziyade, bu hadisin diğer rivayet tarikinden alınmıştır. Hadisteki ابن أربعين سنة cümlesini tercümemizde, kırk yaşının tamamında diye takyîd etmemiz de bu hadisin bundan sonra tercüme edeceğimiz rivayet tarikine على رأس أربعين سنة diye mukayyet rivayet edilmiş bulunmasından ve رأس ile senenin âhiri kastedildiğini Ali el-Kârî'nin *Mışkât Şerhi*'nde tembih etmiş olmasındandır.

Bundan dört hadis önce tercümesi geçen Hazret-i Âişe hadisinde Resûlullah'ın altmış üç yaşında vefat ettiğini görmüştük.⁵ Müslim'in Enes b. Mâlik'ten gelen diğer bir

4 Rebîa b. Ebû Abdurrahman'dır. Medine'nin en yüksek tâbiî fukahasıdır. Rebîâtürre'y denilmekle mâruftur. 136 tarihinde vefat etmiştir.

5 {B3536 Buhârî, Menâkıb, 19.}

rivayet tarikinde de altmış üç yaş bildirilmiş olması, Hazret-i Âişe hadisini teyit etmektedir. Bu cihetle ulemânın cumhuru Resûlullah'ın altmış üç yaşında vefatına hükmetmişlerdir.

İsmâîlî, bu iki rivayet arasındaki sayı farkına bakarak şüphesiz bunlardan yalnız birinin sahih olması icap eder demiş. Bunu şârih Aynî naklettikten sonra diyor ki: “Bu iki rivayetin ikisi de sahihtir. Aralarındaki sayı farkına gelince, altmış rivayet eden râvinin velâdet ve vefat taraflarındaki kesirleri atarak rivayet ettiğine hükmolunur.”

Resûlullah'a ilk vahyin hangi yaşında geldiği hakkındaki rivayetler de ihtilâfıdır: 40, 42, 43 ve 45 rivayetleri vardır. İlk vahyin geldiği ayın, hatta ayın gününün tayininde de ihtilâf edilmiştir: Ramazan, rebülevvel, receb aylarını iltizam edenler vardır. Bizce bu ihtilâfın menşei, o tarihlerde Arap cezîresinde zülkarneyn, fil, Kâbe'nin binası gibi müteaddit tarih mebdeleri kabul ve hareket noktası ittihaz edilerek müteaddit ve muhtelif takvimler kullanılmış olmasıdır. Bunlarla tesbit edilen vâkıalar birbirinden farklı olabilirdi. Bir de velâdet ve vefat senelerinin hesaba idhal edilip edilmemesi de farkı mûcip bir sebep olabilir. Bu muhtelif rivayetler arasında ekseriyetin mezhebi bu hadiste bildirildiği üzere ilk vahyin kırk yaşın hitamında gelmiş olmasıdır.

Resûlullah'ın beyaz saçının sayısına kadar zaptedilip incelenerek asırdan asra nakledilegelmesi hiçbir tarihî simaya müyesser olmayan bir vâkıadır. Âmiyâne bir bakışla lüzumsuz bir mesai sanılan bu rivayetlerdeki ve onların incelenmesindeki kıymet ve ehemmiyeti, tarihî vâkıaların vesikalarını arayan ve inceleyen tarihçilere sormalıdır.

Resûlullah'ın beyaz saç sayısının miktarına ait rivayetlerde görülen fark, baş saçıyla sakalının ve gözüyle kulak arasındaki, alt dudağı ile çene ortasındaki beyaz saçların sayısının müctemian veya münferiden rivayet edilmiş olmasındandır.

Buhârî metninde ve izah etmekte bulunduğumuz Enes hadisinin sonunda râvi Rebîatürre'y diyor ki: Ben Resûlullah'ın saçının bir telini gördüm, kırmızı idi. Enes b. Mâlik'e, “Resûlullah saçını boyadı mı ki bu gördüğüm saç kırmızıdır” dedim. O da, “Hayır boyamadı. O kırmızılık saçına sürdüğü kokudandır” dedi.⁶ Bu saç telini Ömer b. Abdülâzîz de görmüş. O da Enes b. Mâlik'e sormuş. Ona da aynı suretle cevap vermiş ve “Resûlullah saçına koku sürmek itiyadında idi, ondan kızarmıştır” demiştir.⁷

6 {B3547 Buhârî, Menâkıb, 23.}

7 {NM4201 Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 1573 (2/607).}

الْأَمْهَقَ وَلَيْسَ بِالْأَدَمَ وَلَيْسَ بِالْجُعْدِ الْقَطِطِ وَلَا بِالسَّبْطِ بَعَثَهُ اللَّهُ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعِينَ سَنَةً
وَذَكَرَ تَمَامَ الْحَدِيثِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ne ifrat derecede uzundu, ne de kısa boylu idi. O, ne (süt gibi) sâfi beyazdı, ne de kara yağızdı. O, ne kısa kıvrıkcık saçlı idi, ne de düz uzun saçlı. Kırk yaşını doldurunca Allah onu peygamber gönderdi. Enes b. Mâlik (bundan sonra, bundan önce rivayet olunan) hadisin tamamını zikretti. {B3548 Buhârî, Menâkıb, 23.}

1449

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحْسَنَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَحْسَنَهُمْ خُلُقًا لَيْسَ
بِالطَّوِيلِ الْبَائِنِ وَلَا بِالْقَصِيرِ.

TERCÜMESİ

el-Berâ radiyallahu anhin şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem simaca insanların en güzeli idi. Ahlâk itibariyle de en güzeli idi. (Endamının) yaratılışı cihetiyle de insan (tip)leri(ni)n en güzeli idi. O, ne çok uzundu, ne de kısa boylu idi. {B3549 Buhârî, Menâkıb, 23.}

1450

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ هَلْ خَصَّبَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ لَا إِنَّمَا كَانَ شَيْءٌ فِي صُدْغَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (saçını) boyadı mı?” diye sorulmuş. O da, “Hayır, boyamadı. Çünkü biraz beyazlık onun yalnız -iki gözüyle iki kulağı arasına dökülen- iki zülfünde vardı” demiştir. {B3550 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem Efendimizin saçını, sakalını boyamadığına dair rivayetlerin çokluğu karşısında Buhârî ile Müslim’in *Sahîh*’lerinde Abdullah b. Ömer’in Resûlullah’ın boyadığını

gördüğüne dair de bir rivayeti varsa da bu rivayet, bir defaya; öbür rivayetler sair vakitlerdeki umumi itiyatlarına hamledilerek telif ve her iki rivayet sahih addolunur.

1451

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ مَرْبُوعًا بَعِيدَ مَا بَيْنَ الْمَنْكِبَيْنِ لَهُ شَعْرٌ يَبْلُغُ شَحْمَةَ أُذُنَيْهِ رَأَيْتُهُ فِي حُلَّةٍ حُمْرَاءَ لَمْ أَرْ شَيْئًا قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

el-Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan Resûlullah'ı şöyle vafsettiği rivayet olunmuştur: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem uzunla kısa boy arası mutedil bir endamda yaratılmıştı. Onun iki omuzu arası genişti. İki kulağı yumuşağına kadar inen gür saçı vardı. Ben (günün birinde) Resûlullah'ı kırmızı (ve yeşil çubuklu) bir libas içinde görmüştüm. Kati olarak derim ki, ben, güzellikte ona denk olabilecek hiçbir şey görmedim.” {B3551 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Hadis metnindeki bu hülleyi İbnü'l-Hümâm, “Kırmızı ve yeşil çubuklu olarak dokunmuş Yemen kumaşından mâmul iki kat elbisedir” diye tarif etmiş ve sırf kırmızı kumaş olmadığını bildirmiştir. Çünkü aşağıda “Libâs” bahsinde görüleceği üzere sırf kırmızı kumaştan biçilmiş libasın kullanılması nehyolunmuştur. Bu cihetle İbn Melek gibi hadis şârihleri *حمر* *في حلة حمراء* diye takyîd ettiklerinden tercümemizde bunlara işaret ettik. Maamafih hadis, zâhirine hamledilse bile yine bununla kırmızı giymenin cevazına istidlâl edilemez. Câiz ki Resûlullah nehyetmezden evvel giymiş olsun.

1452

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ أَكَانَ وَجْهُ النَّبِيِّ ﷺ مِثْلَ السَّيْفِ قَالَ لَا بَلْ مِثْلَ الْقَمَرِ.

TERCÜMESİ

Yine el-Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan “Bize söyler misin Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yüzü kılıç gibi (parlak) mı idi?” diye sorulmuş. O da, “Hayır, kılıç gibi değil, ay misali (parlak ve toparlak çehreli) idi” diye cevap verdiği rivayet olunmuştur. {B3552 Buhârî, Menâkıb, 23.}

عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِالْبَطْحَاءِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عَنَزَةٌ قَدْ تَقَدَّمَ هَذَا الْحَدِيثُ وَفِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ فَجَعَلَ النَّاسُ يَأْخُذُونَ يَدَيْهِ فَيَمْسَحُونَ بِهَا وُجُوهَهُمْ قَالَ فَأَخَذْتُ بِيَدِهِ فَوَضَعْتُهَا عَلَى وَجْهِهِ فَإِذَا هِيَ أَبْرَدُ مِنَ الثَّلَجِ وَأَطْيَبُ رَائِحَةً مِنَ الْمِسْكِ.

TERCÜMESİ

Ebû Cuhayfe radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi güneşin en sıcak zamanı gün ortasında Bathâ (mevkiin)de namaz kılariken gördüğünü ve karşısında ucu demirli bir harbe bulunduğunu” rivayet olunmuştur. Bu hadis yukarıda geçmiştir. Buradaki rivayette Ebû Cuhayfe (şunları da) söylemiştir: “Halk, Resûlullah’ın iki elini tutmaya ve onu yüzlerine sürmeye başladılar. Ben de Resûlullah’ın elini tuttum ve yüzüme sürdüm. Bir de ne göreyim, onun eli (o sıcak zamanda) kardan daha serindi. Râyîha cihetiyle de miskten daha hoş kokulu idi” demiştir. {B3553 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin yukarıda geçtiğini bildirdiği hadisin Türkçe tercümesi 143 ve 246 numara ile geçti. Bunlara bakınız! Bu vâkıa Aynî’nin “Namaz” bahsindeki tetkikine göre Vedâ haccı dönüşünde (Ebtah) mevkiinde olmuştur. Resûlullah’ın maiyetinde kırk sahâbî bulunuyordu. Bu rivayetlere göre Ebû Cuhayfe, Peygamber efendimizi hac dönüşünde Minâ civarındaki Ebtah mevkiinde kırmızı sahtiyandan yapılmış yuvarlak bir çadır içinde görmüştür. Resûlullah abdest almış, Bilâl de abdest suyunu alıp çadırdan dışarı getirmiş, halk da bu suyu almaya koşmuşlardır. Bundan her alabilen kişi onu teberrük için üzerine sürüyor, alamayanlar da alan arkadaşlarının elindeki rutubetten müstefit oluyorlardı. Ebû Cuhayfe böyle rivayet ettikten sonra diyor ki: Sonra Bilâl bir harbe alıp çadırın dışında bir yere dikti. Bunu müteakip Resûlullah kırmızı bir hulle giymiş, çemrenmiş olarak çadırdan çıktı. Bunun üzerine halk onun iki elini tutmaya, yüzlerine sürmeye başladılar. Bu sırada ben de Resûlullah’ın yanına sokuldum; mübarek elini elime aldım ve yüzüme götürüp sürdüm. Peygamber’in o âteşin sıcak zamanda eli kardan daha serin, miskten daha güzel kokulu idi. Ebû Cuhayfe rivayetine devam ederek diyor ki: Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem harbeye doğru durdu. Seferî olarak öğle namazını iki rek’at, ikindi namazını da iki rek’at kıldı. O sırada bu harbenin önünden insanlar ve hayvanlar geçtiğini gördüm.

İzahımızın bu kısmı “Abdest”, “Namaz”, “Siyer” bahislerinde parça parça rivayet olunan Ebû Cuhayfe hadisinin toplu bir ifadesidir. Hadisin burada rivayet olunan kıs-

mıyla Resûlullah'ın sıhî vâziyetinin çok iyi olduğu, en sıcak zamanlarda bile mizacının itidalde bulunduğu, sefer halinde dahî tuvaletine ihtimam edip miskten daha güzel koktuğu bildirilmiştir.

Bu hadisten sonra Buhârî, Peygamber efendimizin cömertliği ve hayır severliği hakkında Abdullah b. Abbas'ın şu meâldeki hadisini de rivayet ediyor: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem halkın en cömerdi idi. En cömertliği de ramazanda Cibrîl kendisine mülâki olduğu zaman görülürdü. Cibrîl ramazanın her gecesinde Resûlullah ile buluşur da kendisiyle Kur'an müzakere ederdi. Şüphesiz ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (halkın menfaati için) gönderilen rûzgârdan daha cömert idi (muhtaçlara daha çok, daha çabuk yetiştirirdi).⁸

Bu hadisin 6 numara ile tercümesi geçtiği için burada *Tecrîd*'e alınmamıştır.

1454

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بُعِثْتُ مِنْ خَيْرِ قُرُونِ بَنِي آدَمَ قُرْنَا فَقُرْنَا حَتَّى كُنْتُ مِنَ الْقُرْنِ الَّذِي كُنْتُ فِيهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben, -devirden devire ve aileden aileye intikal (ile ıstıfâ) eden- Âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum. Nihayet şu içinde bulunduğum (Hâşimî) câmia(sın)dan neşet ettim” dediği rivayet olunmuştur. {B3557 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İ Z A H I

Hadisteki “kurûn”un (قرون) müfredi olan “karn” (قرن) kelimesinin birçok mânası vardır. Bir ümmete, bir cemaate, bir soya karn denilmiştir ki hadiste matlup olan bu soy mânasıdır. Bu cihetle Ebû Hüreyre hadisinde Âdemoğulları'nın teşkil ettikleri soylar batından batına, aileden aileye temiz bir intikal ile ıstıfâ edeceği ve Resûlullah'ın zât-ı şerifi de aralarına hiç sifâh karışmayarak temiz babaların sulbünden, helâl anaların pâkize rahmine intikal ettiği ve en sonu bütün kabilelerin hürmet ettiği en temiz Hâşimî soyundan neşet ettiği bildirilmiş oluyor. Mâlûm olan bir hakikattir ki nûr-ı Muhammedî'nin intikali keyfiyeti tarihen mazbut olarak İsmâil aleyhi's-selâm evlâdının sulbünden başlar. Sonra Kinâne'den, sonra Kureyş'ten, sonra Hâşimoğulları'ndan intikal ederek gelir.

“Karnen fe-karnen” (قرنا فقرنا) lafzındaki fe (ف) edatı fazilette tertibe delâlet etmekle Peygamber efendimizin nesep silsilesine ait faziletin bir tertip dahilinde uzaktan yakına doğru geldikçe terakki ederek arttığını ifade eder.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَسْدِلُ شَعْرَهُ وَكَانَ الْمُشْرِكُونَ يَفْرُقُونَ رُءُوسَهُمْ فَكَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَسْدِلُونَ رُءُوسَهُمْ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ مُوَافَقَةَ أَهْلِ الْكِتَابِ فِيمَا لَمْ يُؤْمَرْ فِيهِ بِشَيْءٍ ثُمَّ فَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَأْسَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (alın) saçını, (perçemini) alınının üstüne bırakırdı. Müşrikler ise cebhenin iki tarafına ayırır (bırakır)lardı. Ehl-i kitap olanlar da alınlarına salıverirlerdi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, hakkında (müsbet, menfi) hiçbir şey ile emrolunmayan hallerde Ehl-i kitaba uygun olmaktan hoşlanırlardı. Sonraları Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de başı(nın saçı)nı iki tarafa (ayırıp) bırak(makta mahzur görme)di. {B3558 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Resûlullah'ın vahiy gelmeyen vâkıalarda Ehl-i kitaba muvafakati, müşriklere müşâbehete tercih buyurmaları da Ehl-i kitabın müşriklerden ve putperestlerden ziyade hakka, hakikate yakın olmalarından ve hiç değilse bir peygamberin şeriatı bakiyesine vâris bulunmalarından idi. Bu cihetle haklarında vahiy gelmemiş bulunan vâkıalarda geçmiş şariatların Allah tarafından reddedilmemiş hükümleriyle amel edilmesi bir prensip olarak emrolunmuş ve bu şer'î ve fer'î bir delil olmuştur. Peygamberimizin âlî vazifelerinin başında şirke, putperestlikle mücahede bulunduğuna göre tuvalet, giyim, yiyim gibi hâricî eşkâle taalluk eden hususlarda bile onlara benzemekten çekinirdi. Putperestlik rejimi tamamıyla yıkıldıktan sonra müşriklere müşâbehet mahzuru kalmayınca Peygamber efendimiz de saçlarını iki bukle halinde iki tarafa bırakmaya başlamıştır.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ ﷺ فَاحِشًا وَلَا مُتَفَجِّشًا وَكَانَ يَقُولُ إِنَّ مِنْ خِيَارِكُمْ أَحْسَنَكُمْ أَخْلَاقًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur:

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sözünde, fiil ve hareketinde taşkınlık yapacak seciyyede değildi. Taşkınlık da yapmış değildir. Abdullah herkese, “İyi biliniz ki sizin en güzel huylunuz, en hayırlı olanınızdır” derdi. {B3559 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İ Z A H I

Tirmizî’nin Ebû Abdullah Cedlî tarihiyle Hazret-i Âişe’den rivayet ettiği bir hadiste Cedlî, Hazret-i Âişe’den Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahlâkını sordum da bana şöyle cevap verdi demiştir: Resûlullah fâhiş, mütefahhiş değildi yani o, ne çarşıda, pazarda çığırtkanlık yapardı, ne de kötülüğe kötülükle mukabele ederdi. Bilakis o, kusuru affederdi. Bir yerde bir eksik görürse, yüzünü öbür tarafa çevirirdi.”⁹

Müslim’in bir rivayetine göre de yine Hazret-i Âişe, “Resûlullah’ın hulku ve seciyesi Kur’an idi. O (darılırsa) Kur’an darıldığı için darılırdı! (Beğenirse) Kur’an beğendiği için beğenirdi” diye fazîlet-i Muhammediyye’yi tasvir etmiştir.¹⁰

1457

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا خَيْرَ رَسُولٍ لِلَّهِ ﷺ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا أَخَذَ أُيُسْرَهُمَا مَا لَمْ يَكُنْ إِثْمًا فَإِنْ كَانَ إِثْمًا كَانَ أَبْعَدَ النَّاسِ مِنْهُ وَمَا انْتَقَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِنَفْسِهِ إِلَّا أَنْ تُنْتَهَكَ حُرْمَةُ اللَّهِ فَيَنْتَقِمَ اللَّهُ بِهَا.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (dünya işlerinden) iki şey arasında muhayyer kılındı mı o, muhakkak onlardan en kolayını alırdı. Şu kadar ki o kolay şey günah olmaya!

Eğer günahı mûcip olursa, o kolay şeyden halkın en uzak bulunanı Resûlullah olurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisi için kin tutup öç almamıştır. Meğerki Allah’a karşı hürmetsizlik edilmiş ola! Bu halde irtikâp edilen hürmetsizlik sebebiyle Allah için (öfkelenir) intikam alırdı. {B3560 Buhârî, Menâkıb, 23.}

9 {T2016 Tirmizî, Birr, 69.}

10 روى مسلم عن عائشة رضي الله عنها كان خلقه القرآن يغضب لغضبه ويرضى لرضاه {Aynî’nin *Müslim*’de bulunduğunu zikrettiği bu rivayet Müslim’in *Sahîh*’inde tespit edilememiştir. Taberânî, *el-Evsat*, I, 30, no: 72; Aynî, *Umde*, XVI, 112.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا مَسِسْتُ حَرِيرًا وَلَا دِيبَاجًا أَلَيْنَ مِنْ كَفِّ النَّبِيِّ ﷺ وَلَا شِمَمْتُ رِيحًا قَطُّ أَوْ عَرَفًا قَطُّ أَطْيَبَ مِنْ رِيحِ أَوْ عَرَفِ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben hayatımda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem elinden daha yumuşak hiçbir ipeğe, hiçbir dibâyâ yapışmadım. Yine ben ömrümde Resûlullah'ın kokusundan daha hoş bir koku da ebedî koklamadım. {B3561 Buhârî, Menâkıb, 23.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَشَدَّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خَدْرِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hayâ cihetiyle kendi köşesinde oturan bâkir kızdaki daha çok utangaçtı” dediği rivayet olunmuştur. {B3562 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İZAHİ

Bu hadiste de Peygamber efendimizin yüce sıfatlarından hayâ sıfatı en belîğ bir şekilde bildirilmiştir. Şüphesiz ki cemiyetin en hayâlî sınıfı, kendi sitâre-i ismeti içinde faziletle yaşayan bâkir kızlardır. Resûlullah'ın bunlardan da utangaç olması, müşebbehin müşebbehün bihten üstünlüğünü ifadedir ve çok belîğdir.

وَفِي رِوَايَةٍ وَإِذَا كَرِهَ شَيْئًا عُرِفَ فِي وَجْهِهِ.

TERCÜMESİ

(Metni ve senedi bundan evvelki hadise benzeyen) diğer bir rivayette de (ziyade olarak), “Resûlullah bir şeyden de hoşlanmazsa (onu sahibinin yüzüne

vurmazdı), hoşnutsuzluğu (yalnız) yüzünde (görölüp) bilinirdi” (denilmiştir).
{B3562 Buhârî, Menâkıb, 23.}

1461

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا عَابَ النَّبِيُّ ﷺ طَعَامًا قَطُّ إِلَّا اشْتَهَاهُ أَكَلَهُ وَإِلَّا تَرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir zaman hiçbir yemeği beğenmezlik etmedi. Arzu ederse yerdi, etmezse bırakırdı” dediği rivayet olunmuştur. {B3563 Buhârî, Menâkıb, 23.}

1462

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يُحَدِّثُ حَدِيثًا لَوْ عَدَّهُ الْعَادُّ لَأَخْصَاهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir hadiseyi hikâye ettiği olurdu. (Anlatırken tefhimde mübalağa ederdi de) onun söz(lerinin kelime)lerini saymak isteyen kişi saysaydı muhakkak sayabilirdi” demiştir. {B3567 Buhârî, Menâkıb, 23.}

1463

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَكُنْ يَسْرُدُ الْحَدِيثَ كَسَرْدِكُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sözü, –sizin birbirine zincirlediğiniz gibi– oyalayarak irat etmek itiyadında değildi. (O, sözü ayıra ayıra söylerdi, dinleyenlerin gönüllerine sinerdi)” dediği rivayet olunmuştur. {B3568 Buhârî, Menâkıb, 23.}

İ Z A H I

Bu hadis *Sahîh-i Buhârî* metninde şu suretle sevkedilmekte ve şu mâlûmat verilmektedir: Zübeyr b. Avvâm'ın oğlu ve Medine'nin en büyük bir tâbiî âlimi Urve'ye teyzesi Hazret-i Âişe, "Bir şey anlatacağım, bilmem sana hayret verir, istiğrâb eder misin?" diye şöyle söylemiş: "Buraya falan oğlu (Ebû Hüreyre) geldi. Odamın şu tarafına oturdu. (Sözüne hiç fâsıla vermeksizin mütemadiyen) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden bahsedip haber veriyor ve bunları bana duyurmak istiyordu. Halbuki ben (tesbih ediyor), nâfile namaz kılıyordum. (Devam ettim.) Ben (tesbih ve) ibadetimi bitirmeden kalktı gitti. Eğer ben (ibadetimi tamamlayıp da) yetişebilseydim muhakkak onu (böyle fâsılasız söylemekten) menedecektim: İyi bil ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sizin sözünüzü zincirlediğiniz gibi birbirine ekleme söz söylemiş değildir. (O, açık ve teennî ile söylendi. Dinleyenin idraki karışmazdı" demiştir.¹¹

Tercümemizin sonunda kavis içinde gösterilen ziyade İsmâilî rivayetinden alınmıştır.

Ashap arasında en çok hadis rivayet eden Ebû Hüreyre'dir. Ebû Hüreyre'nin bu hali Hazret-i Âişe ve Hazret-i Ömer gibi büyüklerin ta'rizlerine, ihtarlarına sebep olmuştur. Ebû Hüreyre, çok hadis rivayetinin sebebini şöyle izah etmiştir: Muhacir arkadaşlarımız alışverişleriyle çarşılarda, ensar kardeşlerimiz de ziraatle hurmalıklarında meşgulken Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Peygamber'e hizmet ve meclisine mülâzemet ediyordu. Hakikaten Ebû Hüreyre ashâb-ı Suffe'den olduğu için huzurdan ayrılmazdı. Hadis şârihleri bu derece mahfuzatı çok olan bir sahâbî hadis rivayet ederken Peygamber'den duyduklarını terk ve tehir edemezdi, hepsini anlatmaktan kendisini alamazdı diye Ebû Hüreyre hesabına itizar ediyorlar. Nasıl ki bazı şairler, edipler, "Sözümü kısa kesmek isterdim, fakat kafiye hücumuna uğradım" demişlerdir.

1464

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ عَنْ لَيْلَةَ أُسْرِي بِالنَّبِيِّ ﷺ مِنْ مَسْجِدِ الْكَعْبَةِ جَاءَ ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ قَبْلَ أَنْ يُوحَى إِلَيْهِ وَهُوَ نَائِمٌ فِي مَسْجِدِ الْحَرَامِ فَقَالَ أَوَلَهُمْ أَيْهُمْ هُوَ فَقَالَ أَوْسَطُهُمْ هُوَ خَيْرُهُمْ وَقَالَ آخِرُهُمْ خُذُوا خَيْرَهُمْ فَكَانَتْ تِلْكَ فَلَمْ يَرَهُمْ حَتَّى جَاءُوا لَيْلَةَ أُخْرَى فِيمَا يَرَى قَلْبُهُ وَالنَّبِيُّ ﷺ نَائِمَةٌ عَيْنَاهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ وَكَذَلِكَ الْأَنْبِيَاءُ تَنَامُ أَعْيُنُهُمْ وَلَا تَنَامُ قُلُوبُهُمْ فَتَوَلَّاهُ جِبْرِيلُ ثُمَّ عَرَجَ بِهِ إِلَى السَّمَاءِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Mi'rac gecesi Mescid-i Harâm'dan (Beytülmakdis'e) sefer ettiğine dair haber(in mukaddimâtın)ı şöyle hikâye ettiği rivayet olunmuştur: Resûlullah'a vah-yolunmazdan (ve nübüvvet gelmezden iki sene) önce (bir gece o, Kâbe Mescidi'nde Hamza ile Ca'fer'in arasında uyurken) yanına üç melek geldi. Bunlardan birincisi öbürüne, "O (Muhammed) hangisidir?" diye sordu. O da, "Ortadaki, o, bunların hayırlısıdır" diye cevap verdi. En sonraki (üçüncü) melek de, "Haydi hayırlısını alınız!" dedi ve Mi'rac kıssasının mukaddima-tı bundan ibaret bulundu (bu gece başka bir şey vuku bulmadı). Bu suretle Resûlullah (uyurla uyanık arasında) kalbinin görmesi halinde bu melekleri – başka bir gece gelmelerine kadar– bir daha görmemiştir. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in iki gözü uyurdu, fakat kalbi uyumazdı. Başka peygamberler de hep böyledir. Gözleri uyur da gönülleri uyumaz. Bunun üzerine Cibrîl (mîâdi geldiğinde) Resûlullah'ı alarak geri dönmüş, sonra Resûlullah ile semaya çıkmıştır. {B3570 Buhârî, Menâkıb, 24.}

İZAHİ

Hadisin siyakından ve beyan tarzından pek iyi anlaşılacağı üzere hadiste bildirilen kıssa asıl mi'rac vâkiası değildir. Mi'racı dair olan haber aşağıda hususi bahsinde gelecektir. Bu cihetle asıl mi'rac sanılmaması için tercümemizde ihtirâzî kayıtlar konuldu. Bu kıssanın Peygamberimize vahiy ve nübüvvet gelmezden evvel vuku bulduğu, hadisin metninde de tasrih edilmiştir. Halbuki mi'rac müteaddit rivayetlere göre hicretten üç yahut iki ya da bir sene evvel vuku bulmuştur. Sonra mi'racın sâdık ve sâlih bir rüyâdan ibaret olduğunu kabul edenlerin bu hadis ile istidlâlleri de doğru değildir. Çünkü bu vâkia mi'racın kendisi olmadığı gibi bu tam bir rüya da değildir. Uyurla uyanık arasında ruhî bir haldir.

Buhârî'nin bir rivayetine göre Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'den bir kere, "Yâ Resûlellah! Ramazanda kıldığınız teravîh namazından sonra ve vitir namazı kılmazdan önce bu iki namaz arasında istirahat ederken uyur musunuz?" diye sormuştu. Peygamber efendimiz, "Yâ Âişe! Benim iki gözüm uyur. Fakat kalbim uyumaz!"¹² diye cevap vermişti ki uyurla uyanık arasındaki ruhî halden ibarettir. Bu hal, uykunun bizim ruhumuzda icra ettiği gaflet tesirinden Resûl-i Ekrem'in mübarek kalbinin tamamıyla masûn bulunduğunu ifade eder. Bu cihetledir ki Resûl-i Ekrem'in bu nevi uyku haliyle abdesti bozulmazdı.

Bu hal enbiyanın hasâisinden bulunduğundan, diğer peygamberlerin kalbi de uykunun gafletinden masûn idi.

İslâm'da Nübüvvet Alâmetleri

[بَابُ عَلَامَاتِ النَّبُوءَةِ فِي الْإِسْلَامِ]

Bu bab İslâm'da nübüvvet nişaneleri olan mûcizelere dair hadisleri muhtevidir.

Alâmet, burada peygamberlik iddia eden zatın davasında doğruluğuna ve Allah tarafından insanların hayırlarına, saadetlerine ait umdeleri tebliğ memur bulunduğu delâlet eden bürhan demektir. Nübüvvet mevzuunda bir de *mûcize* tabiri vardır ki nübüvvet delilleri olan o i'caz-kâr harikalar, peygamberleri inkâra tesaddî eden hasımlarını âciz ve kudretsiz bırakmak için izhar olunduklarından *mûcize* denilmiştir.

Mûcize medlûlünde umumi telakki, âfâkî ve maddî olan mûcizelerdir. Bu nevi mûcizeler ya münkir müşriklerin talebi üzerine, yahut bir lüzum ve ihtiyaç üzerine izhar olunmuştur ve umumiyetle avam müstefit olmuştur. Enfüsî mûcizeler ise hakiki müminlere, fikir ve istidlâl sahibi münevverlere ait sıdk-ı nübüvvet bürhanlarıdır. Bununla beraber âfâkî mûcizeler âni, enfüsî mûcizeler ise dâimî olan âyetlerdir. Bu cihetle her asırda mütefekkirler Peygamberimizin seciye ve şahsiyetleriyle, tebliğ ettiği Kitâb-ı Mübîn'i tetkik ederek sıdk-ı nübüvvetine istidlâl etmişlerdir. İlk müslüman olan Hazret-i Hatice, Resûlullah'ın nübüvvetine âfâkî hiçbir delil aramadan onun yüksek seciyesiyle istidlâl ederek inanmıştı ve “Yâ Muhammed! Sen akrabanı ziyaret edersin, âcizlere yardımda bulunursun, yoksullara kazandırırsın, misafiri ağırlarsın, hak yolunda halka yardım edersin” demişti.¹ Hazret-i Ebû Bekir de Resûlullah'ın doğruluğuna güvenerek İslâm'ı kabul etmekte hiç tereddüt göstermemişti. Peygamberimizin hayatına yakından vâkıf olan ashap, hep Peygamberimizin doğruluğuna ve tebliğ ettiği kitabın yüksekliğine itimat etmişler ve zâhirî hiçbir mûcize aramamışlardı.

Esasen Kur'an'da da bu tarîk-i istidlâl tâlim buyurulmuştur. Ankebût sûresinin 50 ve 51. âyetlerinde avamın, “*Ne olur Muhammed'e rabbi tarafından bir mûcize inseydi?*” demelerine karşı Resûlullah, “*Mûcizeler Allah'ın kudretindedir; ben inzara, tebliğ memur*

1 Bu eserimizde 3 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Âişe hadisine bakınız!

bir peygamberim!” diye cevap vermesi emrolunmuş ve “Sana kitap indirmemiz onlara yetiştiriyor mu ki, onlara okunup duruyor!”² buyurulmuştur. Kur’an’ın buna benzer birçok âyetinde zâhirî ve âfâkî mûcizelerin Allah’a ve Allah’ın kudretine ait olduğu bildirilmiştir. Bu cihetle Resûlullah’tan mûcize isteyen müşriklerle karşı Resûlullah, رَسُولًا مَا كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَ النَّاسِ “Ben ancak peygamber olan insandan başka bir şey değilim” diye cevap vermiştir.

Peygamberimizden, avam müşriklerinin istedikleri mûcizeler, onların idrak ve irfan seviyelerini göstermek üzere İsrâ sûresinin 89 ve sonraki âyetlerinde şöyle bildiriliyor: *“Biz Kur’an’da muhakkak surette insanlar için ibretâmiz türlü misaller irat ettik. Fakat nâsın çoğu küfür ve inkârda ısrar ettiler de dediler ki: Yâ Muhammed! Biz sana iman etmeyiz, tâ ki bize şu yerden su kaynağı akıtasın! Yahut senin hurma ve üzüm bahçelerin ola da aralarından birçok nehir akıtasın! Yahut zu‘mettiğin gibi göğü parça parça üzerimize düşüresin; yahut Allah’ı ve melekleri kefil getiresin, yahut senin altından bir evin olsun, yahut gökyüzüne çıkasın, tâ oradan bize okuyacağımız bir mektup göndermedikçe senin göğşe çıktığına da inanmayız!”*

İşte müşriklerin mûcize olarak istedikleri bu dileklerine karşı şöyle cevap verilmesi emrolunmuştur: *“Rabbimi tesbih ederim ki ben ancak risâlet sıfatını haiz bir insandan başka bir şey değilim!”³*

Görülüyor ki mûcize Kur’an’a göre, Resûlullah’ın zatı ve haiz bulunduğu nübüvvet sıfatı haricindedir ve kudret-i ilâhiyyeye aittir. Bu cihetle kelâm âlimlerinin muhakkıklarına ve sûfiyyeye göre mûcize, nübüvvetin zâhirî ve maddî bir alâmetidir, yoksa mantikî bir delili değildir. Gazzâlî *el-Mûnkızu mine’d-dalâl*’inde peygamberin sıdk-ı nübüvveti yalnız onun sîreti tetkik edilerek anlaşılır demiştir. Râzî de *el-Metâlibü’l-âliye*’inde aynı fikri müdafaa ederek birçok âyetle istişhâd etmiştir. Celâleddîn-i Rûmî *Mesnevî*’sinde, “Mûcib-i îmân nebâşed mu‘cizât / Bûy-i cinsiyet küned cezb-i sıfât” demiştir ki: Mûcizeler, peygamberin nübüvvetine inanmayı icap eder kuvvette bir delil değildir. Mümine bu hususta iman nefheden şey ancak cinsiyet râyihasıdır. Yani hakikati arayan kimse ile peygamberin arasında müşterek bulunan vasıflar ve seciyelerdir demektir. Yine Mevlânâ *Mesnevî*’sinde, “Rûy ü âvâz-ı nübüvvet mu‘cizât” diyerek peygamberin yüzü ve zatı ile onun sesi ve tebliği mûcizelerdir demiştir ki Kur’an’ın tâlim ettiği istidlâl yoludur.

Hakîm İbn Rüşd *Keşfü’l-edille*’sinde mûcizenin nübüvvetin delili olamayacağını iddia ederek der ki: Delil ile dava arasında mantikî bir münasebet bulunması lâzımdır. Mûcize ile nübüvvet arasında ise böyle bir münasebet yoktur. Nübüvvetin hedefi fazi-

2 وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ . أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ [سورة العنكبوت]

3 وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا . وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَنْفَجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا . أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَعَنْبٌ فَتَنْفَجِرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا . أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِيَنَا بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا . أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْفَىٰ فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِزَعْمِكَ حَتَّىٰ تُنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ قُلْ شَيْحَانِ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَ رَسُولًا {el-İsrâ, 17/89-93.}

leti ve mekârim-i ahlâkî tâlimdir. Mûcizeler ise bir nebînin nübüvvet davasının doğruluğunun alâmetidir. Mekârim-i ahlâkî tâlim ve ikmale mâtuf nübüvvet vazifesiyle münasebeti yoktur. Bu cihetle İbn Rüşd mûcizatı hatabiyattan addeder. Mütakellimlerin cumhuru ise, mûcizenin bir delil olduğunu kabul etmişlerdir. İslâm mütefekkirlerinin bütün bu mütalaalarını gördükten sonra büyük müellifimiz İmam Buhârî'nin vaktiyle bu bahse "İslâm'da Nübüvvet Alâmetleri Babı" unvanını seçmekte ne kadar isabet etmiş olduğunu anlarız.

RESÛLULLAH'IN HAYATIYLA, SECIYE VE ŞAHSİYETİYLE NÜBÜVVETİNE İSTİDLÂL TARİKİ

Resûlullah ümmî idi, okumak, yazmak bilmezdi. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde, ezcümle A'râf sûresinin 157 ve 158. âyetlerinde Resûlullah'ın ümmîliği ifade edilmiştir. Ankebût sûresinin 48. âyetinde ise Resûlullah'ın Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumadığı, sağ eliyle de hâlâ yazı yazmadığı bildirilerek Resûlullah'ın ümmîliği izah edilip, *"Eğer sen okur yazar olsaydın o bâtil peşinde koşanlar muhakkak şüphelenirlerdi"* buyurulmuştur.⁴ Cum'a sûresinin 2. âyetinde de, ümmî bir ümmet olan Arap kavmi içinde kendilerinden bir ümmîyi peygamber gönderip o peygamber onları arıtıp terbiye ettiği ve –bir mûcize olarak– onlara Allah'ın âyetlerini okuyup Kur'an ve şariat öğrettiği bildirilmiştir.⁵

Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin tahriri sırasında kitâbet vazifesini ifa eden Hazret-i Ali'nin musâlahanâmeye yazdığı (Muhammed Resûlullah) unvanına Kureyş murahhaslarının itirazı üzerine bunun silinerek yerine "Muhammed b. Abdullah" yazılmasına lüzum görüldüğünde Hazret-i Ali silmekten içtinap etmekle Resûlullah muâhedenâmeyi eline almış ve *"Bana göster de ben söyleyim"* buyurmuş ve silerek Muhammed b. Abdullah yazdırmıştı.⁶

Böyle birçok vâkıanın şehâdeti ve yukarıdaki Kur'an âyetlerinin sarahati veçhile Resûlullah'ın ümmîliği bir hakikattir. Okuyup yazmak için bir muallimden öğrenmek lâzımdır. Halbuki Resûlullah'ın böyle bir husus için hiçbir kimseye minnettarlığı yoktur. Çünkü Hazret-i Hatice ile izdivacına kadar hayatının asıl öğrenme devri koyun çobanlığı ile geçmiştir.⁷ Hazret-i Hatice ile izdivacından ve halkın içtimaî hayatına karıştıktan sonra da tâlim ve teallüm hususunda kimse ile teması sebketmemiştir. Etmiş olsaydı Hazret-i Âdem'den zamanına kadar geçen peygamberlerin vâkıalarını, yüksek bir medeniyetin umdelerini tebliğ ederken, "Bunları ben öğrettim!" diye birinin çıkıp da bu cihanşümül şerefi kendisine mal etmesi icap ederdi. Böyle bir iddia yalnız bir defa bir

4 {el-Ankebût, 29/48.} *وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُّهُ يَمِينُكَ إِذَا لَا تَرْتَابَ الْمُحْطِلُونَ*

5 {el-Cum'a, 62/2.} *... وَالْحِكْمَةُ... هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ*

6 {B2731 Buhârî, Şurût, 15.} Bu eserimizde 1164 numara ile geçen hadise bakınız!

7 1390 numaralı Câbir hadisine bakınız!

hristiyan tarafından Müslümanlığı yıkmak için ortaya konmuşsa da bu hıyanetin cezası Allah Teâlâ tarafından verilerek ansızın ölmüş ve ölüsünü yer de kabul etmeyerek sokaklarda sürünmüştür.⁸

Ümmîliği bu suretle muhakkak olan bir zatın en yüksek bir medeniyetin esaslarını tebliğ etmesi ve bi'n-nefs kurup tahakkuk ettirmesi, iddia ettiği nübüvvetin en fâzıl ve kuvvetli bir delilidir.

Resûlullah'ın en yüksek seciyesi, doğruluğu ve bütün insanî faziletleri nefsinde cemetmiş bulunmasıdır. Resûlullah'ın bu âlî sîreti Ahzâb sûresinin 21. âyetinde, “*Muhakkak ki Resûlullah'ın hayatında sizin için imtisale değer örnekler vardır*”⁹ diye metholunmuştur. Peygamberimiz hilkaten ve ahlâkan en yüksek bir fıtratta idi;¹⁰ onun âlî faziletlerini saymak mevzumuz haricine çıkmaktır. Biz burada yalnız mevzumuzla ilgili olan, doğruluğundan ve eminliğinden bahsedeceğiz. Muhalif, muvafık bütün kavmin itiraf ve tasdik ettiği bir hakikattir ki Resûlullah, ne Câhiliye ne de İslâm devrine ait hayatı müddetinde hilâf-ı hakikat bir söz söylemiş değildir. Onun sözünden, özünden ve her türlü hal ve hareketinden herkes emindi. Bu cihetle kavmi tarafından Câhiliye devrinde “*el-emîn*” lakabı verilmiş ve en mühim ve müşkül kabâil nizâ ve ihtilâflarında hakem nasbolunarak kanlı ihtilâfların muslihâne önü alınmıştır. Bu derece sadakat ve emniyeti haiz olan bir zatın nübüvveti ve Allah tarafından mülhem olarak tebliğ ettiği adlî, ahlâkî umdeler bu suretle kabul edilmek icap eder.

RESÛLULLAH'IN KUR'ÂN MÛCİZESİ

Peygamberimizin en yüksek ve en dâimî olan mûcizesi Kur'ân-ı Mübîn'dir. Asr-ı saâdet'ten zamanımıza kadar bir kelimesi bile taarruza, tahrife uğramayarak devam edegelmiş ve her asırda o asrın muhalif, muvafık bütün mütefekkirleri tarafından –onun bu suretle masûniyeti, fesahat ve belâgatı, ilâhî hitaplarının gönülleri üzerindeki tesiri ve hidayeti, i'câz ve tehadîsi, ihtiva ettiği medenî, içtimâî ve ahlâkî kaideleri vichelelerinden– incelenmiş ve hâlâ da tetkik edilmektedir. Bu cihetle Kur'ân gibi devamlı bir mûcize hiçbir peygambere verilmemiştir. Yine bu cihetle mûcize isteyenlere cevaben, “*Sana gönderdiğimiz Kur'ân —ki onlara okunuyor— mûcize olarak yetişmiyor mu?*”¹¹ buyurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimizin dâimî mûcizesi olduğu için onun i'câz ve tahaddîsi de dâimîdir. Her asırda bu dünyaya meydan okuyarak bir benzerinin vücuda getirilmesini istemiştir. Fakat hiçbir kimsenin buna muktedir olamayacağını da haber vermiştir.

8 Yakında tercümesi gelecek olan 1477 numaralı Enes b. Mâlik hadisinin izahına bakınız!

9 لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ ...

10 1447 numaradan 1462 numaraya kadar yakında geçen on beş hadise bakınız!

11 {el-Ankebût, 29/51.} أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ

İsrâ sûresinin 88. âyetinde, “Azîz peygamberim! Muhaliflerine de ki: Şu Kur’an’ın bir benzerini meydana getirmek için ins ve cin bir araya toplansa da birbirlerine yardım etse bile onun nazîrini vücuda getiremezler”¹² buyurulmuştur.

Tehaddîde tenzilât yapılarak Hûd sûresinin 13. âyetinde, “Yoksa Kur’an’ı kendi uydurdu mu? diye iddia ediyorlar. Onlara de ki: Eğer davanızda sâdık iseniz onun benzeri on uydurma sûre getiriniz! Bunun için de Allah’tan başka dilediğiniz kimseleri yardıma çağırınız!”¹³ buyurulmuştur.

Bu tehaddî ve meydan okuma daha az bir hadde indirilerek Bakara sûresinin 23. âyetinde, “Şayet kulumuza indirdiğimiz Kur’an hakkında bir şüphe içinde iseniz ona benzer bir sûre getiriniz, bunun için de Allah’tan başka bütün dostlarınızı yardıma çağırınız! Doğru söylüyorsanız”¹⁴ buyurulmuştur. Bu tehaddî Yûnus sûresinde de tekrar edilmiştir.

En sonra tehaddî en asgari hadde indirilerek Tûr sûresinin 34. âyetinde, فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ “Kur’an nevinden bir âyet, bir cümle getirmeleri...” istenilmiştir.

Aziz Peygamberimiz, Allah’ın vahiy ve ilhamı ile beşer zekâ ve irfanının bu âsumanî kitabı tanzîr edemeyeceğine emin idi. Bu emniyet ve kanaatle muarızlarına karşı, “Hayır bunu yapamazsınız –ebedî yapamazsınız da ya– o ateşten sakının ki onun çırası insanlar ve taşlardır. Bu ateş kâfirler için hazırlanmıştır”¹⁵ buyurmuş ve tarihin seyri de bu iddiasını tasdik etmiştir. İslâm’ın ilk devirlerinde muarızlar tarafından edebî sahada bunun tecrübeleri yapılmış ve Kur’an âyetleri tanzîr edilmek istenilmiş fakat hepsi de hüsrân ile neticelenmiştir.

Kur’an’ın mu’ciz bir kitâb-ı mübîn olduğunda bütün İslâm mütefekkirleri mütefiktir ve birbirinin mütemmimi olarak müteaddit i’câz vecihleri bildirmişlerdir: Nazmı, fesahat ve belâgatı, insanların vicdanları üzerindeki tesiri, gaibden haber vermesi cihetleri birer sebep-i i’câz olarak kabul edilmiştir. Bunlardan birisi ve en mühimi de Kur’an’ın o tarihe kadar hiçbir dinin, hiçbir medenî teşekkülün tebliğ etmediği adalet ve medeniyet umdelerini tebliğ etmiş olmasıdır. En bedevî ve ibtidaî bir muhitte bu gibi yüksek bir medeniyetin ilk defa ortaya konulması hiç şüphesiz bir harikadır, bir mucizedir. Sonra onun bedevî bir muhitte tahsil görmeyen ve okuyup yazmak bilmeyen bir ümmî tarafından ortaya konulması ise harikaların harikasıdır. İslâm dininin zuhurundan asırlar geçtikten ve ışığı her tarafa yayıldıktan sonradır ki intibah devri hulûl etmiş ve adalet, medeniyet duyguları uyanmaya başlamıştır. Nihayet Fransız İnkılâbı üzerine hukuk-ı beşer beyannâmesi neşredilmiştir. On yedi maddede hulâsa edilmiş olan bu beyannâmenin metni de Kur’an tebligatından mülhem olmuştur dersek hiç de mübalağa etmiş olmayız. Şöyle ki ihtilâlciler beyannâmeyi

12 قُلْ لَّيْنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

13 أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

14 وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

15 فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

hazırlarken bütün dinlerin ve içtimaî teşekküllerin menâhic-i hukukiyyelerini de araştırmışlardı. Bu sırada Kur'an'ın adalet ve hürriyet prensiplerini gören ve heyetin en mühim bir rüknü olan ihtilâlcî La Fayette hayret ederek, "Ey şanlı Arap! Aşkolsun sana! Adaletin tâ kendisini bulmuşsun"¹⁶ diye haykırmıştır.

Şimdi müellif Buhârî'nin rivayet ettiği haberleri tercümeyle başlıyoruz. Bunların hepsinin, âdeti yırtmış olduklarını göreceğiz. Bunların da ayrı ayrı imkân-ı aklîleri tetkik edilmiş ve illetleri, sebepleri araştırılmıştır. Fakat bizce mûcize mefhumunda hârikalık bir kayd-ı esâsî olduğundan imkân-ı aklîsinden bahsetmek mûcizenin hârikalığı üzerinde müessir olduğundan doğru değildir. Bunlar, illetleri ve sebepleri henüz bilinmeyen hârikalardır. Esasen tabiat sırlarından bugüne kadar binde biri bile keşfolunmadığını en yüksek tabiat âlimlerinden öğreniyoruz. Ancak mûcize olarak göreceğimiz bu vâkıalar adaletlerine, doğruluklarına itimat edilen bir cemaat müvacehesinde cereyan etmiş ve sıhhatle nakledilmiş bulunduklarından bunları inkâr, vukuu muhakkak bir hadiseyi red ve inkâr demek olur ki mantiken mükâbere olur. En doğrusu illetleri, sebepleri henüz bilinmeyen vâkıalar demektir.

1465

وَعَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْنَاءَ وَهُوَ بِالزَّوْرَاءِ فَوَضَعَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ فَجَعَلَ الْمَاءُ يَنْبُعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَوَضَّأَ الْقَوْمُ قَلِيلَ لَأَنَسِ كَمْ كُنْتُمْ قَالَ ثَلَاثِمِائَةٍ أَوْ زُهَاءَ ثَلَاثِمِائَةٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine çarşısının bir semti olan) Zevrâ'da iken (ikinci namazının vakti yaklaşmıştı ve abdest suyu arayıp bula-mamışlardı. Bunun üzerine) Resûlullah'ın huzuruna bir kap (içinde bir miktar su) getirildi. Müteakiben Resûlullah elini kab(ın içindeki suya) koydu. Hemen parmakları arasından su fışkırmaya başladı. Orada bulunan cemaat abdest al(ıncaya kadar devam et)ti.

(Enes b. Mâlik'in râvisi) Katâde der ki: "Ben, Enes b. Mâlik'e, 'Orada kaç kişi idiniz?' diye sordum, O da, 'Üç yüz yahut üç yüz kadar' diye cevap verdi." {B3572 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde gösterilen ziyadeleri Buhârî'nin bu babında ve bu hadisten sonra İmam Mâlik tarikiyle yine Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetinden istifade ederek yazdık. Ebû Nuaym, "Bu az miktar suyu Enes b. Mâlik'in kendisi Ümmü Seleme'nin evinden getirdiğini ve cemaatin hepsi abdest aldıktan sonra Ümmü Seleme'ye götürüp verdiğini rivayet etmiştir." Bu vâkıa usulen âhad tarikiyle menkul olup şeklen zan ifade ederse de vâkıada üç yüz kadar sahâbî bulunup sıdk ve adaletleri muhakkak olan, bunların hiçbirisi tarafından red ve inkâr olunmamış bulunması, herhalde zannın fevkinde bir katiyet ifade eder. Tâbiî ve tebeu't-tâbiî devirlerinde ise rivayet tarikleri çoğalmış ve Buhârî zamanına kadar bu râvilerden hiçbirisinde şüpheyi mûcip cüzi bir muhalefet bulunmamıştır. Şu halde bu i'câzkâr vâkıanın âdetin hilâfında bir hakikat olduğu kabul edilmek icap eder. Bu cihetle bu haber tabiata muhaliftir diye reddedilemez. Çünkü bir cemm-i gafîr tarafından muhalefetsiz naklolan ve vukuu muhakkak bulunan bir vâkıayı red ve inkâr mükâbere olur.

1466

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ كُنَّا نَعُدُّ الْآيَاتِ بَرَكَةً وَأَنْتُمْ تَعُدُّونَهَا تَخْوِيفًا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي سَفَرٍ فَقَالَ اطْلُبُوا فَضْلَةً مِنْ مَاءٍ فَجَاءُوا بِإِنَاءٍ فِيهِ مَاءٌ قَلِيلٌ فَأَدْخَلَ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ ثُمَّ قَالَ حَيَّ عَلَى الظُّهْرِ الْمُبَارِكِ وَالْبَرَكَةُ مِنَ اللَّهِ فَلَقَدْ رَأَيْتُ الْمَاءَ يَنْبُعُ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَقَدْ كُنَّا نَسْمَعُ تَسْبِيحَ الطَّعَامِ وَهُوَ يُؤْكَلُ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz (Peygamber'in ashabı) âdet hilâfı olan umuru, bereket ve hayır sayardık. Siz ise bunlar(ın hepsin)i korkutmak (için izhar edilir) sanıyorsunuz. Biz bir seferde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunduk. Suyumuz azalmıştı. (Kafile aşırı bir susuzluk karşısında kalmıştı). Bunun üzerine Resûlullah, "Haydi bana bir miktar su artığı bulup getiriniz!" dedi. Ashap, içinde az bir miktar su bulunan bir kap getirdiler. Resûlullah bu kabın içine elini koydu. Sonra ashaba, "Haydi temiz ve mübarek suya geliniz! (Abdest alınız!). Suyun artışı ise Allah'tandır" buyurdu ve hakikaten Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in parmakları arasından su kaynayıp aktığını gördüm. Yine biz, (Resûlullah'ın yanında) yemek yenirken taâmın sübhânellâh dediğini işitirdik. {B3579 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Bu mûcizenin izhar edildiği seferi, Buhârî'nin râvisi bildirmemiştir. Beyhakî, bunun Hudeybiye Seferi olduğunu kestirmişse de tasrih eden bir hadis tahrîc etmemiştir. Bu noksanı da telâfi ederek Ebû Nuaym *ed-Delâil*'inde rivayet etmiş ve bu seferin Hayber Gazâsı olduğunu bildirmiştir.

Görülüyor ki hadiste Abdullah b. Mes'ûd'dan naklolunan vâkıa da bundan evvel Enes b. Mâlik'ten rivayet olunan vâkıa nevindendir ve bu neviden daha birçok vâkıa da rivayet olunmuştur. Bunların her biri ayrı ayrı mütalaa olundukta âhad yoluyla naklolundukları ve şeklen zan ifade ettikleri sanılırsa da bunların, 1. Bir neviden mütecânîs vâkıalar olması, 2. Her birisi yüzlerle sahâbînin gözleri önünde cereyan edip hiçbirisinden inkâra delâlet eder ufak bir şüphe nakledilmemesi, sıhhatine delâlet eder. Rivayet ilmine göre, bu nevi rivayetlerin toplu olarak zandan üstün bir katiyet ifade ettiklerine şüphe yoktur. Rivayet âlimleri bu nevi rivayetleri ince ipliklerden bükülmüş kalın gemi halatlarına benzetirler ki bu mürekkep teşbihte ince ipler, zan ifade eden haberlerdir. Kalın halat da bu haberlerin birleşerek tevatür derecesinde rasânet kesbetmeleri ve işitenlerin vicdân-ı ilmîlerinde yakîn derecesinde müessir olmalarıdır.

1467

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا قَوْمًا نِعَالُهُمُ الشَّعْرُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anh, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, “Siz ayak-kabıları keçe olan bir kavim ile muharebe etmedikçe kıyamet kopmaz!” dediği rivayet olunmuştur. {B3587 Buhârî, Menâkıb, 25.}

1468

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُقَاتِلُوا خَوْزًا وَكِرْمَانَ
مِنَ الْأَعَاجِمِ حُمَرُ الْوُجُوهِ فُطَسَ الْأَنْوُفُ صِغَارَ الْأَعْيُنِ كَأَنَّ وُجُوهُهُمْ الْمَجَانُ
الْمُطْرَقَةُ نِعَالُهُمُ الشَّعْرُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “kıyamet kopmaz, tâ ki siz Araplar yabancı milletlerden Hûz ve Kir-

man halkı ile muharebe etmedikçe” demiş (ve bu iki iklim halkını) yüzleri kırmızı, burunları basık, gözleri küçük, yüzleri -deri üstüne deri kaplanmış kalkanlar gibi- kalın etli, ayakkabıları da yün (keçe çarık) diye tavsif buyurmuştur. {B3590 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Hûz, coğrafi eserlerde Hûzistan diye müteâreftir ve şârih Kirmânî’ye göre, Ahvaz ile Tüster şehirlerini ihtiva eden bir mıntıkadır. İran’ın kadim hükümet merkezi olan Sûs şehri de bu mıntika dahilinde olup bugün bir harabe halindedir. İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde Hûzistan sekenesini cîl-i mâruf diye tasvif ettiğine göre vaktiyle kuvvetli bir kabile olduğu anlaşılır ve bu itibar ile hadiste zikredilmiş olacaktır. *Kirman* da İran’ın cenûb-ı şarkî müntehâsında ve Horasan ile Hint denizi, Irâk-ı Acem ile Sicistan arasında geniş bir kıtadır.

Şârih Kirmânî, Hûzistan ve Kirman ahalisinin şimdiki vaziyetleri hadiste bildirilen sıfatta olmadığını dermeyan ederek ortaya bir şüphe koymuş, sonra yine Kirmânî, “Hadis, bu iki mıntika halkının Asr-ı saâdet’teki kılık ve kıyafetlerine göre vârit olmuştur” diye tevcih etmiştir.

1469

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَهْلِكُ النَّاسَ هَذَا الْحَيُّ مِنْ قُرَيْشٍ قَالُوا فَمَا تَأْمُرُنَا قَالَ لَوْ أَنَّ النَّاسَ اعْتَرَلُوهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kureyş’ten bir kısım insanlar (ileride) müslümanları (fitne ile) ölüme sürükleyecekler” buyurdu. Orada bulunan ashap, “Yâ Resûlellah! Bize ne (yolda hareket etmemiz) emir buyurulur?” diye sordular. Resûlullah, “Keşke nâs onlardan uzak bulunsalar” buyurdu. {B3604 Buhârî, Menâkıb, 25.}

1470

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيْضًا فِي رِوَايَةٍ قَالَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ ع الْمَصْدُوقَ يَقُولُ هَلَاكَ أُمَّتِي عَلَى يَدَيِ غِلْمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ إِنْ شِئْتَ أَنْ أُسَمِّيَهُمْ بَنِي فَلَانٍ وَبَنِي فَلَانٍ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur. Kendisi (fıtraten) doğru sözlü (olan ve Allah tarafından) doğruluğu tasdik olunan Resûlullah'ın, “Ümmetimin ölümü Kureyş'ten birkaç gencin ellerindedir!” buyurduğunu işittim. Mecliste bulunan Mervân, Ebû Hüreyre'ye, “Gençler mi?” demesi üzerine) Ebû Hüreyre, “İstersen filân oğulları, filân oğulları diye adlarını anabilirim!” demiştir. {B3605 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İZAHİ

İslâm ümmetinin helâkine ve terakkî hamlelerinin tevakkufuna sebep olacağı bildirilen âmir ve valilerin Mervânoğulları ile Yezîd, Haccâc gibi zalimler olduğu bu hadisin diğer rivayet tariklerinden anlaşılmaktadır. Bu hadisin gerek buradaki sevk ve isnad şekline, gerek “Fiten” bahsindeki mufassal rivayet metnine göre bu vâkıa şu tafsili ihtiva etmektedir: Emevîler'den Amr b. Yahyâ b. Saîd demiştir ki, Mervânoğulları Emevîler'den İslâm hükümetini alarak Şam'a mâlik oldukları sırada büyük babam Saîd ile beraber Mervânoğulları'na giderdik. Bir kere büyük babam orada bazı Mervânî gençleri görmüştü ve bize, “Şu delikanlılar, bu ümmetin ölümüne sebep olan gençlerden olacaktır” dedi. Biz de büyük babama, “Resûlullah'ın bu ihbarını sen çok iyi bilirsin, bize anlatsana!” dedik. O da hikâye ederek, “Bir kere ben Mervân ve Ebû Hüreyre ile beraber bir yerde bulundum.” Ebû Hüreyre, “Resûlullah'ın, *ümmetimin helâki Kureyş'ten birkaç gencin ellerindedir* buyurduğunu işittim” dedi. Mervân hayret ederek, “Birkaç genç koca bir ümmetin ölümüne nasıl sebep olabilir?” dedi ve Ebû Hüreyre'nin cevaben, “İstersen şimdi bunları adlarıyla sana haber vereyim” demesi üzerine Mervân, “Allah o oğlancıklara lânet etsin!” demiştir.¹⁷

İbn Ebû Şeybe'nin bir rivayetine göre, Ebû Hüreyre çarşıda pazarda gezerken, “Yâ rab! Beni hicrî 60 yılına ve çocukların emâreti zamanına eriştirme!” diye dua edermiş. Şârih İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de diyor ki: “Ebû Hüreyre'nin bu sözünde oğlancıkların ilk emâreti hicretin 60. yılında vuku bulacağına işaret vardır ve tarihin seyri de bu suretle tahakkuk etmiştir. 60 tarihinde Muâviye'nin –ilk defa veliaht tayin ettiği– oğlu Yezîd, saltanat makamına geçmiş ve dört sene hükümran olarak türlü fezâhat irtikâp etmiştir.”

Tîbî'nin beyanına göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere rüyasında Mervân'ın babası Hakem b. Ebü'l-Âs'ın çocuklarının minber-i saâdet üzerinde top oynar gibi oynadıklarını görmüştü.¹⁸ Peygamber'in minberi, nübüvvet ve hilâfet makamı idi. Bu rüya günün birinde Mervânîler'in hilâfet makamına geçeceklerinin ve ümmetin riyâset makamını çocuk oyuncağına çevireceklerinin bir remzi idi ve böyle olmuştur. Bu cihetle

17 {Buhârî'deki metin tercümeyle tam olarak karşılamamaktadır. B7058 Buhârî, Fiten, 3.}

18 {Aliyyü'l-Kârî, *Mirkât*, VI, 2418.}

Peygamberimiz, Hakem'e işaret ederek, “Şunun sulbünden gelecek piçlerin çıkaracağı fitnelerden dolayı yazıklar olsun ümmetime!” buyurmuştur.¹⁹

Hakem, Resûlullah'ın hayatı zamanında irtikâp ettiği fezâhatlardan dolayı Tâif'e nefyedilmiş ve Mervân orada dünyaya gelmişti. Hazret-i Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetleri zamanında da menfâ hayatı yaşayan bu baba, oğul, Hazret-i Osman halife olunca, Hakem halifenin amcası olduğundan Medine'ye gelmelerine müsaade edilmişti ve en sonu Peygamberimizin hadisi tahakkuk ederek Mervân hilâfet makamına geçerek Muhammed ümmeti arasında türlü tefrikalara sebep olmuştur.

1471

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْخَيْرِ وَكُنْتُ أَسْأَلُهُ عَنِ الشَّرِّ مَخَافَةً أَنْ يُدْرِكَنِي فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا فِي جَاهِلِيَّةٍ وَشَرٌّ فَجَاءَنَا اللَّهُ بِهَذَا الْخَيْرِ فَهَلْ بَعْدَ هَذَا الْخَيْرِ مِنْ شَرٍّ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ وَهَلْ بَعْدَ هَذَا الشَّرِّ مِنْ خَيْرٍ قَالَ نَعَمْ وَفِيهِ دَخْنٌ قُلْتُ وَمَا دَخْنُهُ قَالَ قَوْمٌ يَهْدُونَ بِغَيْرِ هَدْيٍ تَعْرِفُ مِنْهُمْ وَتُنْكِرُ قُلْتُ فَهَلْ بَعْدَ ذَلِكَ الْخَيْرِ مِنْ شَرٍّ قَالَ نَعَمْ دُعَاءٌ إِلَى أَبْوَابِ جَهَنَّمَ مَنْ أَجَابَهُمْ إِلَيْهَا قَذَفُوهُ فِيهَا قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صِفْهُمْ لَنَا فَقَالَ هُمْ مِنْ جِلْدَتِنَا وَيَتَكَلَّمُونَ بِأَلْسِنَتِنَا قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا تَأْمُرُنِي إِنْ أَدْرَكَنِي ذَلِكَ قَالَ تَلْزَمُ جَمَاعَةَ الْمُسْلِمِينَ وَإِمَامَهُمْ قُلْتُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ لَهُمْ جَمَاعَةٌ وَلَا إِمَامٌ قَالَ فَاعْتَزِلْ تِلْكَ الْفِرْقَ كُلَّهَا وَلَوْ أَنْ تَعْصَ بِأَصْلِ شَجَرَةٍ حَتَّى يُدْرِكَكَ الْمَوْتُ وَأَنْتَ عَلَى ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe b. el-Yemân radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nâs, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme (geleceğe ait) hayır(lı işler)den sorarlardı. Ben de (tersine İslâm ümmetine gelecek) şerden -o şerrin bana erişmesinden korkarak- sorardım. Bu endişe ile bir kere, “Yâ Resûlellah! Biz vaktiyle Câhiliye devrinde şirk ve küfür içinde idik. Sonra Allah'ın peygamberi şu İslâm umdeleriyle bize geldi. Bu hayır ve saadetten sonra gelecek bir şer ve fitne var mıdır?” diye sordum. Resûlullah, “Evet vardır” buyurdu. Ben, “O şerden ve fitneden sonra bir hayır ve salâh var mıdır?” dedim. Resûlullah, “Evet, bir hayır ve salâh vardır. Fakat onun içinde bazı şer ve fesat bulunacak (hayır bulandıracak, safvetini bozacak)” buyurdu. Ben, “O hayrın (temizliği-

ni bulandıran) kiri nedir?” diye sordum. Resûlullah, “O devrin âmirlerinden bir zümre, ümmeti, benim sünnetim hilâfına idare edecekler. Sen o devrin âmir ve valilerinden bazılarının hareketlerini (mâruf bulup) tasvip, bazılarının hareketlerini de (münker bulup) reddedeceksin!” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Bu karışık hayır devrinden sonra yine bir şer ve fesat devri hulûl edecek midir?” dedim. Resûlullah, “Evet edecektir. O devirde birtakım dâîler (çığırtkanlar) halkı cehennem kapılarına çağıracak. Her kim onların davetine icabet ederse, onu cehenneme atacaklar” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Bu davetçileri bize vafsetseniz!” dedim. Resûlullah, “Onlar bizim milletimizden insanlardır. Bizim dilimizle (bizim aziz duygularımıza seslenerek) konuşurlar. (Halbuki gönüllerinde hayırdan eser yoktur)” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! O (uğursuz) devir bana yetişirse (ben o devirde yaşarsam) nasıl hareket etmemi emredersiniz?” dedim. Resûlullah, “İslâm cemaatine mütâbaat, ve onların devlet reisine mutâvaat eyle! (Devlet reisi zulmederse, seni döver, malını alırsa bile sözünü dinle, itaat eyle!)”²⁰ buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Onlar cemaat halinde değiller (de bozgunculukla parçalanmışlar)sa, başlarında devlet reisi de yoksa!” dedim. Resûlullah, “O fırkaların hepsinden ayrıl! (Evine çekil!). Velew ki bu i’tizâl, bir ağaç kökünü ısırman suretiyle (meşakkatli) olsa bile. Artık ölüm erişinceye kadar bu i’tizâl üzere bulun!” buyurdu. {B3606 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Râvi Huzeyfe hazretleri Resûlullah’ın esrarına vâkıf idi. Olmuş ve olacak bütün vâkıaları ve fitneleri Resûlullah kendisine bildirmişti. Ashap arasında nifak ile lekeli olanları Huzeyfe bilirdi. Resûlullah yalnız ona bildirmişti. Hazret-i Ömer, hilâfeti zamanında valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını sormuştu, onun da vardır cevabı üzerine kimler olduğunu ısrar ile sorduğu halde söylememiştir. İran fütuhatında bulunmuştur (bu eserimizde 1307 numara ile geçen Ömer b. Hattâb hadisinin izahına bakınız).

Huzeyfe’nin Peygamberimizin mahrem-i esrârı olduğuna bu rivayeti de delâlet etmektedir. Resûlullah’ın mutlak surette hayır ve saadet olan zamanlarından sonra, geleceğini haber verdiği fitneler, musibetler Hazret-i Osman’ın şehâdetiyle başlamış, Cemel, Sıffin, Kerbelâ, Harre ve Kâbe’nin hedmi fâciaları birbirini takip etmiştir.

Hazret-i Ömer, Huzeyfe’den kendi zamanında fitne kapısının açılıp açılmayacağını sormuştu da, “Hayır, senin hilâfetin zamanında açılmayacaktır” cevabını vermiştir.

Bunlardan sonra hadiste bildirilen şer ile şaibeli hayır devrini Kâdî İyâz, “Ömer b. Abdülazîz’in hilâfeti zamanıdır” demiştir. Bu cihetle Ömer b. Abdülazîz emîrül-mü’mînîn

20 Kavis içindeki bu ziyade, Müslim’in *Sahîh*’indeki Ebûl-Esved tarikiyle Huzeyfe’den gelen rivayetinden alınarak gösterildi.

unvân-ı fâhiriyle anılır. Tamamıyla İslâm umdelerine göre icrâ-yı hilâfet ettiği için, ikinci Ömer diye yâdolunur ve iki buçuk seneye yakın hilâfeti zamanı, Hulefâ-yı Râşidîn devrine ilhak olunarak hakiki hilâfet devri kapanır. Hulefâ-yı Râşidîn devri haricindeki idareler emâret ve saltanat üzerine tesis olunan ve babadan evlâda intikal eden mutlakiyet sistemi idarelerdir ki Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i istihlâfıyla başlamıştır. Muâviye bu emâret saltanatını Şam'da kurmaya Hazret-i Ömer'in hilâfeti devrindeki Şam valiliği zamanında başlamıştı. Hazret-i Ömer, Şam ve Filistin'i ziyaretinde Muâviye'nin bu vaziyetini hoşlanmayarak, "Bu da Araplar'ın kistrâsıdır" demiştir.

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِذَا حَدَّثْتُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَا تَأْخِزْ مِنَ السَّمَاءِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكْذِبَ عَلَيْهِ وَإِذَا حَدَّثْتُكُمْ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ فَإِنَّ الْحَرْبَ خِدْعَةٌ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَأْتِي فِي آخِرِ الزَّمَانِ قَوْمٌ حَدَثَاءُ الْأَسْنَانِ سَفَهَاءُ الْأَحْلَامِ يَقُولُونَ مِنْ خَيْرِ قَوْلِ الْبَرِيَّةِ يَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْرُقُ السَّمُّ مِنَ الرَّمِيَّةِ لَا يُجَاوِزُ إِيْمَانَهُمْ حَنَاجِرُهُمْ فَأَيْنَمَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاقْتُلُوهُمْ فَإِنَّ قَتْلَهُمْ أَجْرٌ لِمَنْ قَتَلَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben size Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (dilin)den bir şey haber verdiğimde (onu bir hakikat olarak kabul ediniz!) Andolsun ki gökten düş(erek öl)mem bana Peygamber'in dilinden yalan uydurmaktan daha sevimlidir. Fakat benimle sizin aranızda görüştüğümüz sıra size bir şey haber verdiğimde (ta'rîz etmiş olabilirim). Çünkü (muhâvere de bir harptir) harp (ise) hud'adır (söz üstünlüğü de zaferidir).

Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: "Âhir zamanda yaşları küçük, tecrübeleri kıt bir zümre yetişecektir. Onlar (Hâricîler gibi)²¹ mahlûkatın hayırlısı olan) Peygamber'in tebligatından bahsedecekler. Fakat bunlar (şiddetle atılan) okun av(ı delerek av)dan öte çıktığı gibi İslâm

21 Sıffin Harbi sonunda her iki taraf hakeme müracaata karar verdiğinde Hâricîler Hazret-i Ali'yi tekfir ederek, "Allah'tan başka hakem olamaz!" demişlerdi ki bu söz şeklen doğru ve hak bir sözdü. Fakat hakikatte bâtil ve kalp bir maksada söylenmişti.

Bundan evvelki Huzeyfe hadisindeki, birtakım dâîler, hatipler türeyecek, onlar bizim dilimizle, bizim dinî kaidelerimizle bizim hislerimize hitap ederek ümmeti cehenneme davet edecekler haberiyle, hadis şârihleri, Hâricîler gibi dalâlet fırkaları kastolunduğunu bildiriyorlar.

(dinin)den hemen çıkıvereceklerdir. Onların imanları boğazlarından öte geçmeyecektir. Siz onlara nerede rastgelirseniz hemen öldürünüz. Çünkü (bunlar bozguncudur) bunları öldürmekte, öldüren kişiye kıyamet gününde ecr ü sevap vardır. {B3611 Buhârî, Menâkıb, 25.}

عَنْ حَبَّابِ بْنِ الْأَرْثَرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَكُونَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ مُتَوَسِّدٌ بُرْدَةً لَهُ فِي ظِلِّ الْكُعْبَةِ قُلْنَا لَهُ أَلَا تَسْتَنْصِرُ لَنَا أَلَا تَدْعُو اللَّهَ لَنَا قَالَ كَانَ الرَّجُلُ فِيمَنْ قَبْلَكُمْ يُخْفَرُ لَهُ فِي الْأَرْضِ فَيُجْعَلُ فِيهِ فَيَجَاءُ بِالْمُنْشَارِ فَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ فَيُشَقُّ بِاثْنَتَيْنِ وَمَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ وَيُمَشِّطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ مَا دُونَ لَحْمِهِ مِنْ عَظْمٍ أَوْ عَصَبٍ وَمَا يَصُدُّهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ وَاللَّهُ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الْأَمْرَ حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مِنْ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَمَوْتَ لَا يَخَافُ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَوِ الذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ وَلَكِنَّكُمْ تَسْتَعْجِلُونَ.

TERCÜMESİ

Habbâb b. Eret radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: (İslâm'ın ilk günlerinde bir gün) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe'nin gölgesinde kaftanını yastık ederek dayandığı bir sırada kendisine (Kureyş müşriklerinin işkencelerinden) şikâyet etmiştik: "Yâ Resûlellah! Bizim için Allah'tan nusret, (müşriklere galebemizi) dileyemez misin? (Bunların zulmünden) halâsımız için Allah'a dua edemez misin?" demiştik. Resûlullah şöyle buyurdu: "Ashabım! Sabrediniz! Sizden önceki ümmetler içinde öyle (mazlûm) kişi bulunmuştur ki müşrikler tarafından onun için yerde bir çukur kazılır, o (zavallı) kişi o çukura (başı meydanda kalarak) gömülürdü. Sonra bir testere getirilir. Baş üstüne konularak ikiye bölünürdü de (bu işkence) o mümini dininden döndüremezdi. (Bir başkasına da) demir taraklarla etinin altındaki kemiği ve siniri taranı(larak işkence edi)lirdi de işkence o mümini dininden çeviremezdi.

Ashabım! Allah'a yemin ederim ki şu İslâm dini herhalde ve muhakkak surette kemale erecektir. Bir derecedeki, bir süvari (yalnız başına) San'a'dan Hadramut'a kadar (selâmetle) gidecek, Allah (azze ve celle)den başka hiçbir şeyden korkmayacaktır. Yahut (yolcu) koyun sahibi (ise) koyunu üzerine kurt

saldırmasından korkacaktır. Fakat ashabım acele ediyorsunuz! {B3612 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Râvi Habbâb, ilk müslüman olan ashaptandır ve müslüman olanların on altıncısıdır. Hadiste rivayet ettiği şikâyet, İslâm'ın ilk günlerine ait vâkıyalardandır. Buhârî *Sahîh*'inde Habbâb'ın beş hadisini rivayet etmiştir (bunlardan ikisi, bundan önce 631 numara ile ve de 974 rakamıyla geçti. İkisi de gelecektir). Habbâb, Suheyb b. Sinân ile bir günde müslüman olmuşlardı. Gerek bunların, gerek Ammâr, Bilâl gibi ilk müslüman olan kölelerin Kureys mütegalibelerinden gördükleri azaplar, işkenceler tüyleri ürpertecek derecede vahşiyane'dir (bu eserimizde 1017 numaralı hadisin izahına bakınız).

Peygamberimiz'in yemin ile ve en kuvvetli tekit edatlarıyla sağlıyarak haber verdiği bu kudret ve hâkimiyet aradan çeyrek asır geçmeden tahakkuk etmiştir ve Müslümanlığın adalet nuru Arap cezâresinin en karanlık yerlerine kadar nüfuz eylemiştir. Bu ise hiç şüphesiz bir hârika ve büyük bir mûcizedir. Bu hadisin “Nübüvvet Alâmetleri” bahsinde zikredilmesinin vechi de budur.

1474

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ افْتَقَدَ ثَابِتَ بْنَ قَيْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عَلَيْهِ فَاتَّاهُ الرَّجُلُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِي بَيْتِهِ مُنْكَسًا رَأْسَهُ فَقَالَ مَا شَأْنُكَ قَالَ شَرٌّ كَانَ يَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَى الرَّجُلُ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَرَجَعَ الْمَرْءُ الْآخِرَةَ بِبِشَارَةٍ عَظِيمَةٍ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَيْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنْ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir ara Sâbit b. Kays'ı kaybetmiş (görememiş)ti (Sâbit b. Kays'a ne oldu, hiç görünmüyor? diye sordu). Ashaptan biri, “Yâ Resûlellah! Ben Sâbit'in hal ve şanını sizin için öğrenirim!” dedi ve o zat Sâbit'e gitti. Onu, evinde başını eğerek oturur bir halde bulmuş ve “Ne haldesin?” diye sormuş. O da, “Hâlim yaman kötü! (Sâbit:) Sesini Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sesinden ziyade yükseltir bir kimsedir. Onun şimdiye kadar işlediği hayır ve ibadet hiç olmuştur. Artık Sâbit cehennemliktir” diye cevap vermiş. Bu adam da Resûlullah'a gelerek Sâbit şöyle şöyle söyledi diye haber vermiştir. O sahâbî ikinci defa

Sâbit'in yanına büyük bir müjde ile dönüp gitmiştir. Şöyle ki, Resûlullah efendimiz o sahâbîye, "Sâbit'e git, ona, 'Sen cehennemlik kişilerden değilsin, belki cennetlik bahtiyarlardansın' de!" buyurmuştur. {B3613 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Adı geçen Sâbit b. Kays ensardandır. Uhud ve diğer gazâlarda bulunmuştur. Hazret-i Ebû Bekir zamanında Yemâme Harbi'nde şehid düşmüştür. Vefatından sonra ashaptan birine rüyada görünüp bir borcunun verilmesini vasiyet etmiş ve Halife Ebû Bekir tarafından vasiyeti infaz edilmiştir (bu eserimizde 1204 numara ile tercümesi geçen Sâbit b. Kays hadisinin izahına bakınız).

Hadiste Sâbit'e gidip gelen zatın adı bildirilmemiştir. Müslim'in rivayetine göre, Sa'd b. Muâz'dır. İbn Münzir'in rivayetine göre de Sa'd b. Ubâde'dir. Resûl-i Ekrem'in birkaç gün Sâbit'i göremeyince Sa'd b. Muâz veya Sa'd b. Ubâde gibi ensarın büyüklerine onu sorması ve araştırması Peygamber yanında itibarlı olduğunu iş'âr eder ve öyle idi. Peygamberimizin ve ashabın gür sesli ve değerli bir hatibi idi.

Sâbit b. Kays'ı, cehennemlik olduğu şüphesine düşüren ve kendisini evinde hapse mahkûm eden cihet, Hucurât sûresinin 2. âyetinin nüzûlüdür ki: *"Ey iman edenler! Sesinizi Peygamber'in sesinden üstün yükseltmeyiniz ve ona söz söylerken birbirinize bağırır gibi yüksek hitap etmeyiniz! Zira hayır işlerinizin ve ibadetiniz(in ecri), siz hiç farkına varmaksızın kıymetten düşmesinden korkulur"* meâlinde olan ilâhî hitap ve tembihtir. Bundan sonraki âyette Resûlullah'ın huzurunda seslerini kısarak söz söyleyenlerin takvâyı ve en yüksek içtimaî terbiyeyi iltizam ettikleri bildiriliyor. Ondan sonraki 5. âyette de bu âlî ve medenî hasîsanın tâlimine vesile olan bir vâkıya işaret buyuruluyor.²² Şöyle ki: Benî Temîm kabillesinden yetmiş, seksen kişilik bir heyet, Akra' b. Hâbis gibi reisleri, hatipleri ve şairleriyle beraber müşâare ve müfâhare maksadıyla Medine'ye gelmişler ve bir kuşluk vakti mescide girerek Resûlullah uykuda bulunduğu bir sırada yüksek sesle, "Yâ Muhammed! Bize çık-sana! diye bağırmaya başlamışlardı. Bu gürültü üzerine Resûlullah uyanarak dışarı çıktı. O sırada ashâb-ı kirâm da gelmişlerdi. Benî Temîm heyeti Resûlullah'a, "Hatiplerimizle, şairlerimizle müşâare ve müfâhare edeceğiz!" dediler. Resûlullah, *"Ben şiiir ile ba's ve müfâhare ile emrolunmadım. Fakat haydi bakalım hatiplerinizi, şairlerinizi dinliyelim!"* buyurdu. Benî Temîm'den bir hatip çıktı hitabette bulundu. Resûlullah buna karşı Sâbit b. Kays'ı, şairlerine karşı da Hassân b. Sâbit'i çıkardı. Sonunda Akra' ile beraber Benî Temîm heyeti müslüman oldular. Resûlullah bunlara bundan önceki hareketlerinin affolunduğunu bildirdi ve atıyyeler ihsan buyurdu.²³

22 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ - إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى - وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ.

23 {İbn Şebbe, Târîhu'l-Medîne, II, 524.}

Bu hadisin “Nübüvvet Alâmet ve Mûcizeleri” babında tahrîc edilmesi, Peygamber efendimizin müşârün ileyhın cennetlik olduğunu tebşîr buyurması ve Yemâme Vak‘ası’nda Sâbit’in şehîden vefatı üzerine bu beşâretin tahakkuk etmiş olması cihetiyledir.

1475

عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَرَأَ رَجُلٌ الْكَهْفَ وَفِي الدَّارِ الدَّابَّةُ فَجَعَلَتْ تَنْفِرُ فَسَلَّمَ الرَّجُلُ فَإِذَا ضَبَابَةٌ أَوْ سَحَابَةٌ غَشِيَتْهُ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ اقْرَأْ فَلَانُ فَإِنَّهَا السَّكِينَةُ نَزَلَتْ لِلْقُرْآنِ أَوْ تَنَزَّلَتْ لِلْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

el-Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Ashap-tan) bir kişi (Üseyd b. Hudayr, bir gece) Kehf (sûresin)i okumuştı. Evinde de bir atı vardı. Bu sırada at ürkmeye, deprenmeye başladı. Bunun üzerine Üseyd, “Yâ rab! Sen âfetten emin kıl!” diye dua etti. Hemen Üseyd’i duman gibi bir şey yahut bir bulut kapladı. Sonra (Üseyd) bu vâkıayı Nebî sallallahu aleyhi ve sel-leme hikâye etti. Resûlullah, “Oku ey kişi, durma oku! (Bu tecelliği ganimet bi-lerek her gece Kur’an oku). Çünkü o bulut gibi görülen şey sekîne idi. (Allah’ın sekîneti, vakarı, rahmeti hâmil olan bir mahlûku idi.) Kur’an dinlemek için yahut Kur’an’ı tebcil için inmişti” buyurdu. {B3614 Buhârî, Menâkıb, 25.}

1476

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَى أَعْرَابِيٍّ يَعُودُهُ قَالَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا دَخَلَ عَلَى مَرِيضٍ يَعُودُهُ قَالَ لَا بَأْسَ طَهُورٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَقَالَ لَهُ لَا بَأْسَ طَهُورٍ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ قُلْتُ طَهُورٌ كَلَّا بَلْ هِيَ حُمَّى تَفُورُ أَوْ تَتَوَرُّ عَلَى شَيْخٍ كَبِيرٍ تُزِيرُهُ الْقُبُورَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَنَعَمْ إِذَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere iyâde (hasta hatırı sormak) için (Kays b. Ebû Hâzım adında) bir a‘râbîyi ziyarete gitmişti. İbn Abbas der ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iyâde için bir hastanın yanına gittiğinde ona, ‘Zararsız geçmiş olsun, günahlarına kefârettir inşallah’ demek itiyadında idi.” Bu a‘râbîye de,

“Hastalığın zararsız geçmiş olsun, günahlarına kefarettir inşallah” duasında bulundu. A’râbî ise Resûlullah’a, “Sen, günahlarına kefarettir, geçmiş olsun diyorsun, fakat hiç de öyle (geçici bir hastalık) değildir. Belki ergin bir ihtiyar hasta üzerinde (harareti) galeyan edip onu kabirleri ziyarete gönderen humma hastalığıdır di(yerek Resûlullah’ın duasını karşıla)dı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de, “Şu halde pek iyi (öyle olsun!)” buyurdu. {B3616 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İ Z A H I

Taberânî’nin ve başka hadis râvilerinin tahrîc ettikleri bazı rivayet tariklerinde hadis şöyle bir ziyade ile bitiyor: Resûlullah, “*Mademki sen, hakkındaki dileğimizi kabulden çekiniyorsun! Şu halde senin dediğin olacaktır ve Allah’ın takdiri yerini bulacaktır*” buyurmuş ve hakikaten hasta a’râbî, hastalığından iyi olmamış ve ertesi günün akşamına erişemeyip Peygamber’in ihbarı veçhile o hastalıktan ölmüştür.²⁴ Bu hadisın mûcize bahsiyle ilgili olan noktası da burasıdır.

Buhârî şârihleri bir ad benzerliğine işaret etmektedirler. Hadiste adı kavis içinde gösterilen a’râbî Kays b. Ebû Hâzım, tâbiînin büyüklerinden ve muhadramûndan²⁵ olan Kays b. Ebû Hâzım sanılmamalıdır. Tâbiî Kays, Peygamber’i görmemiştir, bu Kays ise Resûlullah’ı hadisın sarahati veçhile görmüştür.

1477

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَجُلٌ نَضْرَانِيًّا فَأَسْلَمَ وَقَرَأَ الْبَقْرَةَ وَآلَ عِمْرَانَ فَكَانَ يَكْتُبُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَعَادَ نَضْرَانِيًّا فَكَانَ يَقُولُ مَا يَدْرِي مُحَمَّدٌ إِلَّا مَا كَتَبْتُ لَهُ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ فَدَفَنُوهُ فَأَصْبَحَ وَقَدْ لَفَظَتْهُ الْأَرْضُ فَقَالُوا هَذَا فِعْلُ مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ لَمَّا هَرَبَ مِنْهُمْ نَبَشُوا عَنْ صَاحِبِنَا فَأَلْقَوْهُ فَحَفَرُوا لَهُ فَأَعْمَقُوا فَأَصْبَحَ وَقَدْ لَفَظَتْهُ الْأَرْضُ فَقَالُوا هَذَا فِعْلُ مُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ نَبَشُوا عَنْ صَاحِبِنَا لَمَّا هَرَبَ مِنْهُمْ فَأَلْقَوْهُ فَحَفَرُوا لَهُ فَأَعْمَقُوا لَهُ فِي الْأَرْضِ مَا اسْتَطَاعُوا فَأَصْبَحَ قَدْ لَفَظَتْهُ الْأَرْضُ فَعَلِمُوا أَنَّهُ لَيْسَ مِنَ النَّاسِ فَأَلْقَوْهُ.

24 {MK7213 Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-kebîr*, VII, 306.}

25 Muhadramûn, Câhiliye zamanında yaşayan, sonra Resûlullah’ın zamanına yetişip müslüman olan, fakat sohbeta nâil olmayan kimselerdir ki bunlar ashaptan sayılmayıp sahih olan kavle göre tâbiînin büyüklerinden addolunurlar.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: (Neccâroğulları'ndan) hristiyan bir kişi vardı. Sonra müslüman olmuştu. Bakara ve Âl-i İmrân (sûrelerini) okumuştı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de vahiy kâtipliği yapmıştı.

Bu adam sonra geri Hristiyanlığa döndü (ve kaçarak hristiyan câmiasına iltihak etti. Hristiyanlar onu yüksek makamlara çıkardılar), Bu mürted, “Muhammed bir şey bilmez. Yalnız benim kendisine yazdığım şeyleri bilir” demeye başladı. Ve (aradan çok bir zaman geçmeden) Allah onu (kavmi içinde boynunu vurdurup) öldürdü. Hristiyanlar defnettiler. Fakat sabah olunca gömüldüğü yer onu dışına atmıştı. Bunun üzerine hristiyanlar, “Bu Muhammed ile ashabının işidir. Onların arasından çıkıp kaçtığı için bu din kardeşimizin ölüsünden kefenini soydular ve onu (meydanda) bıraktılar” diye iftira ettiler ve derin bir çukur kazarak onun içine bıraktılar. Fakat sabah olunca gömüldüğü yerin onu (yine) dışına attığı görüldü. Hristiyanlar yine “Bu, Muhammed ile ashabının işidir. Onların arasından çıkıp kaçtığı için bu din kardeşimizin ölüsünden kefenini soydular ve onu kabrin dışında bıraktılar” dediler ve bir yerde yine bir çukur kazdılar, güçleri yettiği derecede derinleştirdiler. Fakat sabah olunca o yerin onu dışına attığı görüldü. Bunun üzerine hristiyanlar bu işin kullar tarafından yapılmadığını anladılar ve onu açıkta bıraktılar. {B3617 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İZAH I

Peygamberimiz Medine'ye hicret ettikten sonra Medine yahudileriyle hristiyanlar Müslümanlığı içinden yıkmak için şöyle bir suikast tertip ettiler: Bunlar zâhirde müslüman oluyorlardı. Bir zaman geçtikten sonra irtidad ederek ayrılıyorlardı. Maksatları, diğer müslümanları irtidada sevketmekti. Âl-i İmrân sûresinin 72. âyetinde bu vâkıa şöyle bildiriliyor: “*Ehl-i kitap'tan bir kısım kimseler (dindaşlarına) dedi ki: Müminlere nâzil olan (Kur'an'a) siz de iman et(miş görün)ünüz, gündüzün evvelinde iman ediniz âhirinde ise küfür ve inkâr ediniz! Olur ki o iman edenler de dinlerinden dönerler.*”²⁶

Görülüyor ki hadiste bildirilen hristiyan da böyle bir hıyanetle müslüman görünmüş, sonra irtidad ederek suikaste başlamış ve hristiyanlar tarafından mükâfata nâil oluyorsa da en sonra fena bir âkıbetle cezasını görmüştür.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هَلْ لَكُمْ مِنْ أُنْمَاطٍ قُلْتُ وَأَنْتَ يَكُونُ لَنَا الْأُنْمَاطُ قَالَ أَمَا إِنَّهُ سَيَكُونُ لَكُمْ الْأُنْمَاطُ فَأَنَا أَقُولُ لَهَا أَخْرِي عَنَّا أُنْمَاطَكَ فَتَقُولُ أَلَمْ يَقُلِ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّهَا سَتَكُونُ لَكُمْ الْأُنْمَاطُ فَأَدْعُهَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Câbir (evlendiği sırada) Resûlullah, "Câbir, etrafı saçaklı oda döşeleriniz var mı?" diye sordu. Câbir, "Bizde öyle döşeler nereden olacak!" diye cevap verdi. Resûlullah, "Fakat yemin edebilirim ki yakında sizin öyle süslü döşeleriniz olacaktır" buyurdu. (Mûcize olarak hakikaten ağır döşeleri oldu. Câbir der ki, ben kadınıma), "Şu süslü döşelerini gözümün önünden kaldır!" derdim. O da bana, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem 'Sizin yakında süslü ev döşeleriniz olacaktır!' buyurmadı mı?" derdi. Bunun üzerine ben de bu mefruşatı yerinde bırakırdım. {B3631 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İZAHİ

Bu hadisten önce, Buhârî'nin birkaç rivayetleri vardır ki bunların müteaddit bahislerde tercümeleri geçmiştir. Yalnız iki tarik ile rivayet ettiği Hazret-i Âişe hadisi vardır ki bu iki tarikin meâllerini birleştirerek bildireceğiz: Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah, vefatı hastalığında kızı Fâtıma'yı istemişti. Hilken babası gibi yürümek itiyadında olan Fâtıma, o sevimli heyetinde geldi. Resûlullah, "Merhabâ kızım!" dedi. Ya sağ veya sol tarafına oturttu. Sonra ona gizlice bir şey söyledi. Bunun üzerine Fâtıma ağladı. Sonra Resûlullah gizlice bir söz daha söyledi. Fâtıma buna da güldü. Hüzün ve kedere pek yakın böyle bir ferah ve süruru o güne kadar hiç görmemiştim. Fâtıma'ya ben, "Resûlullah ne söyledi ki ağladın, sonra ne söyledi ki güldün?" diye sordum. Fâtıma, "Resûlullah'ın sırrını ifşa edecek değilim" dedi ve Resûlullah vefat edinceye kadar söylemedi. Sonra yine sordum. Fâtıma, "Babam bana önce, 'Her sene Cibrîl ile bir kere Kur'an mukabele ederdik. Bu sene müzakere için iki defa geldi. Bu hastalıkla hayatımın sona ereceğini sanırım' dedi. Buna ağladım. Sonra Ehl-i beyt'i ve ailesi halkından kendisine en önce benim kavuşacağımı ve cennet kadınlarının ulusu olacağımı söyledi. Buna da sevindim, güldüm" dedi.²⁷ Peygamber efendimizin vefatından altı ay sonra ve Resûlullah'ın ailesi içinde en önce Hazret-i Fâtıma vefat etmekle Peygamber efendimizin bu ihbarı, nübüvvet mûcizeleri cümlesinden olarak bu babda rivayet olunmuştur.

عَنْ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِأُمِّيَّةَ بْنِ خَلْفٍ إِنِّي سَمِعْتُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزْعُمُ أَنَّهُ قَاتِلُكَ قَالَ
إِيَّايَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَاللَّهِ مَا يَكْذِبُ مُحَمَّدٌ إِذَا حَدَّثَ فَقَتَلَهُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَفِي الْحَدِيثِ قِصَّةٌ هَذَا
مَضْمُونُ الْحَدِيثِ مِنْهَا.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Muâz radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh (Kureyş eşrafından) Ümeyye b. Halef'e, "Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğime göre seni Muhammed öldüreceğini söylüyor" dedi. Ümeyye, "Beni mi öldürecek?" diye sordu. Sa'd, "Evet, (seni öldürecek" dedi.) Ümeyye, "Muhammed bir söz söylerse, onun yalan olmak ihtimali yoktur" dedi ve hakikaten Allah Ümeyye'yi (bir mûcize olarak) Bedir (Gazâsı'n)da öldürdü.

Bu hadiste bir vâkıa rivayet olunmuştur ki şu hadis o vâkıadan bir parçadır.
{B3632 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî'nin hadisın bir parçasını rivayet edip ihtisar için gerisini bıraktığını bildirdiği asıl vâkıa, Buhârî metninde, Abdullah b. Mes'ûd rivayetiyle şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan der ki: Sa'd b. Muâz Mekke'ye umre etmek için gitmişti.²⁸ Mekke'ye vardığında Ebû Safvân Ümeyye b. Halefe misafir olmuştu. Ümeyye de (ticaret için) Şam'a gittiğinde Medine'ye uğrar, Sa'd b. Muâz'a misafir olurdu. (İkisi arasında sıkı bir dostluk vardı). Sa'd, Ümeyye'ye, "Harem-i şerif'in تنها bir zamanını intihap etseniz de Kâbe'yi rahat tavaf etsem" dedi. Ümeyye, Sa'd'a, "Biraz sabredin! Kuşluk vakti herkesin istirahat ve uyku zamanıdır. O zaman gider, beyti tavaf edersin!" dedi. Sa'd da bu suretle hareket edip miâdında tavafa başladı, (Ümeyye Sa'd ile beraber bulunduğu) bu sırada Ebû Cehil çıkageldi ve "Kâbe'yi tavaf eden şu adam da kimdir?" diye sordu. Sa'd da, "Ben Sa'd b. Muâz'ım" dedi. Ebû Cehil, "Ey Sa'd! Bak emniyetle Kâbe'yi tavaf ediyorsun. Halbuki siz (Medineliler) Muhammed ile ashabını sığındırıyorsunuz (onlara yardım ediyorsunuz!)" dedi. Sa'd, "Evet öyledir" diye Ebû Cehil'i karşıladı ve aralarında bir niza ve husumet başladı. Bunun üzerine Ümeyye, Sa'd'a, "Ebû'l-Hakem'e (Ebû Cehil'e) karşı sesini yükseltme! Çünkü o, Mekke halkının ulusudur!" dedi. Sa'd b. Muâz, Ebû Cehil'e hitap ederek, "Eğer sen beni tavaf etmekten menedersen, vallahi ben de sana (daha ağırını yapar, Medi-

ne'deki) Şam ticaret yolunu keserim" diye haykırdı. Bu sırada Ümeyye, Sa'd'a, "Yâhu bağırma!" ihtarında bulunuyor ve Sa'd'ı tutuyordu. Bunun üzerine Sa'd, Ümeyye'ye, "Sen de (Ebû Cehil'i himaye ederek) beni (tutma) bırak! Ben, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden işittim ki seni Muhammed öldürecektir" dedi. Ümeyye, "Beni mi?" di(ye sözü sağla)dı. Sa'd, "Evet seni!" dedi. Bunun üzerine Ümeyye, "Vallahi Muhammed yalan söylemez!" diyerek (korku ve heyecan içinde dönüp) karısına gitti ve "Ey Ümmü Safvân! Bizim Medineli dostun bana ne dediğini bilir misin?" diye yanaktı. Karısı, "Ne söyledi?" diye sordu. Ümeyye, "Sa'd: Muhammed'in 'Ümeyye'yi ben öldüreceğim' dediğini işittim" diyor diye cevap verdi.

Ümmü Safvân, "Allah'a yemin ederim ki Muhammed yalan söylemez!" diye Sa'd'ın haberini teyit etti. (Bir müddet sonra Bedir günü hulûl edip) Mekkeliler çağırılarak Bedir'e çıkınca, Ümeyye'nin karısı Ümmü Safvân kocasına, "Medineli dostun Sa'd'ın vaktiyle söylediği sözü hatırlamaz mısın?" ihtarında bulundu. Ümeyye de, "(Vallahi Mekke'den çıkmam!" diye) Kureyş ile Bedir'e çıkmamak istedi. Fakat Ebû Cehil, Ümeyye'ye, "Sen Mekke'nin eşrafındansın; bir, iki gün olsun sefere iştirak et!" diye kandırdı. Ümeyye de onlarla yola çıktı ve Bedir'de Allah onu öldürdü.²⁹

İşte Peygamberimizin ilk gazâsı, Ümeyye'nin ölümüne vesile olacağını vukuundan evvel haber vermesi bir mûcize olduğundan "Alâmât-ı Nübüvvet" babında zikredilmiştir.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ وَعِنْدَهُ أُمُّ سَلَمَةَ فَجَعَلَ يُحَدِّثُ ثُمَّ قَامَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَأُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَنْ هَذَا أَوْ كَمَا قَالَ قَالَتْ هَذَا دِحْيَةُ قَالَتْ أَيْمُ اللَّهِ مَا حَسِبْتُهُ إِلَّا إِيَّاهُ حَتَّى سَمِعْتُ خُطْبَةَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ يُخْبِرُ عَنْ جَبْرِيلَ أَوْ كَمَا قَالَ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Cibrîl aleyhi's-selâm (bir insan güzeli olan Dihye el- Kelbî suretinde)³⁰ Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelmişti. Bu sırada Resûlullah'ın yanında (Peygamber'in kadınlarından) Ümmü Seleme bulunuyordu. Cibrîl, Resûlullah ile konuşmaya başladı. Sonra kalkıp gitti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Seleme'ye, "Bu

29 {B3632 Buhârî, Menâkıb, 25.}

30 Dihye ashâbın ulularındandı. Bedir'de ve bütün gazâlarda Peygamberimizin yanında bulundu. Resûlullah cânibinden İslâm'a davet için mücâvir devletlere birer mektup gönderdiğinde Rum kayserine de Dihye eliyle gönderilmişti. Çok defa Cibrîl, Peygamber'in pek sevdiği Dihye suretinde gelirdi. Cibrîl'i Ümmü Seleme'den başka birçok ashâb da bu surette görmüşlerdir.

kimdir?” diye sordu yahut buna benzer bir sorgu söyledi. Ümmü Seleme, “Bu Dihye’dir!” dedi. Ümmü Seleme der ki: “Allah’a andederim ki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, Cibrîl’den (aldığı vahyi ashaba) haber vermek üzere irat ettiği hutbesini işitinceye kadar ben Cibrîl’i hiç şüphesiz Dihye sandım.” (Râvi der ki:) “Ümmü Seleme, ya böyle veya buna benzer bir söz söyledi.” {B3633 Buhârî, Menâkıb, 25.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ رَأَيْتُ النَّاسَ مُجْتَمِعِينَ فِي صَعِيدٍ فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ فَتَزَعَّ ذَنْوَبًا أَوْ ذَنْوَبَيْنِ وَفِي نَزْعِهِ ضَعْفٌ وَاللَّهُ يَغْفِرُ لَهُ ثُمَّ أَخَذَهَا عُمَرُ فَاسْتَحَالَتْ بِيَدِهِ غَرْبًا فَلَمْ أَرَ عَبَقْرِيًّا فِي النَّاسِ يَغْفِرِي فَرِيَّهُ حَتَّى ضَرَبَ النَّاسُ بِعَطَنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: (Bir kere rüyamda) nâsı bir meydanlıkta toplu olarak gördüm. O sırada Ebû Bekir kalktı. (Halkı sulamak için kuyudan) bir, yahut iki kova su çekti. Fakat Ebû Bekir’in su çekmesinde zaaf ve güçlük vardı. Allah, Ebû Bekir’i mağfiret etsin (mağfiret edecektir de). Sonra (bu küçük kovayı Ömer aldı ve alınca bu kova Ömer’in elinde büyük bir kovaya tahvül etti. Ben, halk içinde Ömer’in gördüğü işi işliyebilecek kuvvette kavi ve kâmil bir kişi göremedim. En sonu nâs o meydanı develerin sulak ve eylek yeri edindiler. {B3634 Buhârî, Menâkıb, 25.}

İZAHİ

Taberânî’nin rivayetinde bu hadisin sonunda şu ziyade vardır: Resûlullah Ebû Bekir’e, “*Şu rüyamı tabir et!*” buyurdu. O da, “Sizden sonra bu ümmetin idaresi bana geçecek, beni de Ömer takip edecektir” dedi. Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Evet, meleğ de böyle tabir etmişti*” diye tasdik buyurdu.³¹ Şu kadar ki Taberânî’nin bu isnadı silsilesinde, Eyyûb b. Câbir bulunuyor ki inkitâd âlimleri Eyyûb’u zayıf bir râvi olarak kabul etmişlerdir.

Hazret-i Ebû Bekir’in bir, iki kova su çekmesine mukabil Hazret-i Ömer’in koca bir kırba ile ve tam bir kuvvetle su çekip halkı kana kana sulamasında, hatta bu kuyu başının develer için sulak ve eylek itti haz edilmesinde Ebû Bekir’in hilâfeti zamanında irtidad ve

31 {Taberânî’nin eserlerindeki rivayetlerde bu ziyade tespit edilememiştir. Ebû Nuaym’ın *Fezâilü’l-hulefâ* adlı eserinde yer almaktadır. MK10243 Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, X, 139; Ebû Nuaym, *Fezâilü’l-hulefâ*, 184.}

irtica galesiyle uğraşması ve hilâfetin az devam etmesi sebepleriyle İslâm fütuhâtının azlığına, Ömer zamanında ise hiçbir mânia tesadûf edilmeyerek uzun zaman fütuhâtın devam etmesine ve İslâm adalet ve hürriyetinden halkın kana kana müstefit olmasına işaret vardır denilmiştir.

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرُوا لَهُ أَنَّ رَجُلًا مِنْهُمْ وَامْرَأَةً زَنِيَا فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَا تَجِدُونَ فِي التَّوْرَةِ فِي شَأَنِ الرَّجْمِ فَقَالُوا نَفْضَحُهُمْ وَيُجْلَدُونَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ كَذَبْتُمْ إِنَّ فِيهَا الرَّجْمَ فَاتُّوا بِالتَّوْرَةِ فَنَشَرُوهَا فَوَضَعَ أَحَدُهُمْ يَدَهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ فَقَرَأَ مَا قَبْلَهَا وَمَا بَعْدَهَا فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ ازْفَعْ يَدَكَ فَرَفَعَ يَدَهُ فَإِذَا فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ قَالُوا صَدَقَ يَا مُحَمَّدُ فِيهَا آيَةُ الرَّجْمِ فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَرَجِمَا.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre (Medine’de) bir takım yahudiler Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelerek içlerinden bir erkekle bir kadının zina ettiğini hikâye ettiler (ve ne hükmedersiniz dediler). Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara, “Siz, recm (hükmü) hakkında Tevrat’ta ne bulursunuz?” diye sordu. Onlar, “Biz zina edenleri teşhir ederiz, bunlar bir değnekle de dövülürler.”

Abdullah b. Selâm³² bunlara, “Yalan söylediniz! Tevrat’ta recm (âyeti) vardır” dedi. Bunun üzerine Tevrat’ı getirdiler ve kitabı açtılar. Yahudilerden biri (Abdullah b. Surya) elini recm âyeti üzerine koyarak ondan önceki ve sonraki âyetleri okumaya başladı. Abdullah b. Selâm ona, “Elini kaldır!” dedi. O da elini kaldırıncı recm âyeti görölüverdi. Yahudiler, “Yâ Muhammed! Abdullah b. Selâm doğru söylemiştir: Tevrat’ta hakikaten recm âyeti vardır” dediler. Bunun üzerine (Resûlullah zinanın vukuu hakkında şahit istedi. Dört yahudi zâni ve zâniye aleyhinde vech-i mahsus üzere şehâdet ettiler.) Resûlullah da bunların recmolunmalarına hükmetti de recmolundular. {B3635 Buhârî, Menâkıb, 26.}

32 Abdullah b. Selâm, aslında İsrâiloğulları neslinden ve yahudi dininde iken Resûl-i Ekrem’in Medine’ye hicretinde müslüman olmuştu. Bu cihetle Tevrat hakkında derin bilgisi vardı.

İ Z A H I

Müellif Buhârî, bu hadisin babının unvanında Bakara sûresinin şu meâldeki 146. âyetini zikretmiştir: “*Kendilerine kitap (Tevrat) verilen şunlar (yahudi âlimleri yok mu?) Onlar Resûlullah’ı (ve tebliğ ettiği ahkâmın hak olduğunu) kendi oğullarını bildikleri gibi (yakından) tanırırlar. Ancak onlardan bir zümre de Hakk’ı pek iyi bildikleri halde kesin olarak gizlerler.*”³³

Âlim, cahil herkesin kendi çocuğunu bilmesinden üstün bir bilgi bulunmadığından, Araplar arasında bir şeyin sıhhati hakkında babanın oğlu bilmesindeki isabetle temsil olunagelmıştır ve âyet-i kerîme de bu örfe göre nâzil olmuştur.

Bu babın ve bu hadisin “Alâmât-ı Nübüvvet” bahsiyle münasebetine gelince, “Bu da Resûl-i Ekrem’in Tevrat ahkâmına vukufu olmadığı halde zina hükmünün Tevrat’ta bulunmasını sorması ve neticede Tevrat’ta bulunması, nübüvvet alâmetlerinin büyükle-rinden olmasıdır.”

Ayın İkiye Bölünmesi Bâbı

[بَابُ انْشِقَاقِ الْقَمَرِ]

Bu bab Mekke müşriklerinin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden bir âyet göstermesini istemeleri üzerine onlara ayın ikiye bölünmesini göstermesi haberini muh-tevidir.

1483

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ شَقَّتَيْنِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اشْهَدُوا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan gelen bir rivayette şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ay ikiye bölündü de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şahit olunuz!” buyurdu. {B3636 Buhârî, Menâkıb, 27.}

İZAHİ

İnşikâku'l-kamer hadisi râvilerinin kesreti ve şöhreti cihetiyle imtiyazı haiz hadislerdendir. Başta Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ali b. Ebû Tâlib gibi ashabın âlimleri bulunduğu halde Enes b. Mâlik, Cübeyr b. Mut'im, Huzeyfe b. Yemân gibi ashabın meşâhiri tarafından rivayet olunmuştur. Buhârî buradan başka “Tefsîr”, “İnşikâku'l-Kamer” bablarında da müteaddit tariklerle rivayet etmiştir. Bu suretle Müslim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve Tirmizî'nin de rivayetleri vardır.

Ayın ikiye bölünmesi hiç şüphesiz mahsus ve âfâkî mûcizelerin en büyüğüdür. Şârih Hattâbî demiştir ki: İnşikâku'l-kamer mûcizesi, bütün peygamberlere verilen âyetlerden hiçbirisi kendisine kıyas olunamayacak derecede büyüktür. Çünkü bu mûcize, gök yüzün-

deki ecrâm içinde parlak bir surette göze çarpan bir küre üzerinde izhar buyurulmuştur. Bu cihetle insan üzerinde medâr-ı ibret tesiri büyüktür ve en açık bir burhandır.

Kur’ân-ı Mübîn bu büyük âyeti saat ve kıyamet zamanının takarrübü alâmetlerinden addeder. Kamer sûresinin başında buyurulmuştur ki: “*Saat (kıyamet zamanı) yaklaşıyordu da ay bölündü. Fakat onlar (Kureyş müşrikleri) herhangi bir âyet görseler yüz çevirirler ve ‘Bu, büyük bir sihirdir’ derler.*”¹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*’inde Esved tarikiyle İbn Mes’ûd’dan şu ziyadeyi de rivayet etmiştir: Mûcizeyi gören müşrikler birbirlerine, “Bu, Ebû Kebşe’nin oğlunun² bir mûcizesidir. Maamafih size gelen yolculara da bir sorunuz. Eğer bu hadiseyi onlar da sizin gördüğünüz gibi gördüklerini söylerlerse Muhammed’in nübüvvet iddiası doğrudur. Aksi takdirde bu bir sihirdir” demişler ve sordukları yolcular da, ‘Evet gördük; ay ikiye bölündü’ diye tasdik etmişlerdir.”³

Buhârî’nin bu babında Enes b. Mâlik ile İbn Abbas’tan da birer rivayeti vardır: Enes b. Mâlik, rivayetinde Mekke müşriklerinin Resûlullah’tan bir mûcize göstermesini istediklerini Resûlullah’ın da onlara ayın ikiye bölündüğünü gösterdiğini haber vermiştir⁴ ki bununla hadisenin mekân-ı vukuu tesbit edilmiş bulunuyor. İbn Abbas da rivayetinde, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ay ikiye bölündü”⁵ demiştir ki bu rivayetle de vukuu zamanı tesbit edilmiş bulunuyor. Tirmizî’nin bir rivayetinde ise hadisenin hem vukuu zamanı, hem de mahalli ve bir derece keyfiyeti tayin edilerek Abdullah b. Mes’ûd demiştir ki, “Biz bir kere Resûlullah ile Minâ’da idik. Ay iki parçaya bölündü. Bir bölümü dağın arkasında, öbür bölümü de berisinde idi.” Bunun üzerine Resûlullah, “*Şahit olunuz! Kıyamet yaklaştı, yarıldı kamer*” buyurdu.⁶ Buhârî ile Müslim’in Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayetinde de Hira Dağı’nı ayın iki bölümü arasında gördükleri ziyadesi vardır.

Bütün bu rivayetler mûcizenin şu safhalarını belirtmektedir: Mûcize 1. Müşriklerin dileği üzerine, 2. Mekke’de, 3. Peygamberimizin hayatında kendi tarafından, 4. Bir defa izhar olunmuş, 5. Ve ayın ikiye bölündüğü, 6. Ve bölükleri dağın iki tarafına ayrıldığı görülmüştür. Şu halde birbirlerini teyit ve Kur’an’ı izah eden bu rivayetler karşısında bu hadiseyi inkâr, bir mükâbere olduğu gibi bu rivayetler dışındaki rivayetler ve mütalaalar

1 اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ. وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَعِجٌ

2 Kebşe lügaten “üç, dört yaşını dolduran koç”a denir. Bir kavmin ulusuna da itlak olunur. Bu cihetle Peygamberimizin anası tarafından ceddi olan Vehb b. Abdümenâf, Ebû Kebşe künyesiyle meşhurdur. Peygamber efendimiz hilye ve endamı cihetiyle Vehb’e benzediği için Kureyş arasında İbn Ebû Kebşe diye de anılmıştır. Bazı siyer müellifleri de Kureyş’e muhalefetle putlara ibadet etmeyen Huzâî Ebû Kebşe’ye benzetilerek böyle anıldığını bildirmişlerdir. Huzâî Ebû Kebşe, Şa’râ namındaki yıldız perestiş edermiş, Peygamberimiz’in sûtanası Halîme’nin zevcinin künyesi olduğu da söylenmiştir. Sebeb-i tesmiye bunlardan hangisi olursa olsun, asalet ifade eden fâhir bir unvandır.

3 {İbn Hanbel’in *Müsned*’inde tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Beyhakî, *el-İ’tikâd*, s. 269; Bezzâr, *el-Müsned*, V, 344, no: 1971.}

4 {B3637 Buhârî, Menâkıb, 27.}

5 {B3638 Buhârî, Menâkıb, 27.}

6 {T3285 Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 54.}

da çürüktür. Bu çürük mütalaalardan birisi, bu mûcizenin Peygamber zamanında vuku bulmadığı, belki bunun kıyamet alâmetlerinden biri olarak ileride vuku bulacağı iddiasıdır ki Nesefî gibi bazı müfessirler Hasan-ı Basrî'ye nisbet ederek nakletmişler ve âyetteki mâzi sîgası mecazen muzâri mânasına hamledilerek سيشق يوم “Kıyamet günü bölünecek” demişlerdir.⁷

Yukarıdaki rivayetlerin yanında bunun ilmî bir kıymeti olmamakla beraber ikinci âyet de –ki, müşriklerin her mûcize gördükçe, “sihirdir” dedikleridir– böyle bir tefsire müsait değildir. Muzâri ile te’vile göre, ikinci âyetin de müşriklerin kıyamet gününde kamer mûcizesini inkâr etmeleri suretinde te’vil etmek icap eder ki pek mânasız bir tevcih olur ve bu surette müşriklerin sihir diye reddetmeleri yerinde olmaz.

İnşikâku’l-kamer mûcizesinin imkân-ı aklîsi cihetinin de eski filozoflarla kelâmcılar arasında derin münakaşalara sebep olduğunu ilm-i kelâm kitaplarında görüyoruz. Eski filozoflara göre, sema ile semavî ecrâmın hark ve iltiyâmı yani bölünüp sonra birbirine eklenmesi mümkün değildir. Bu cihetle şakku’l-kamer mûcizesinin vukuu muhaldir. Müttekellimîn de bunlara lüzumu kadar cevap vererek aklen imkânını ispata çalışmışlardır. Yeni heyet nazariyeleriyle kadim hikmetçilerin hark ve iltiyam faraziyeleri iflâs ettiğinden, o münakaşalar da tarihe karışmıştır. Güneşin ve küremizin de içinde bulunduğu güneş manzumesinin kendisinden daha büyük ecrâmdan ayrılarak vücut bulduğunu kabul eden yeni heyet nazariyeleri, inşikâku’l-kamer mûcizesini kabule daha müsait olsa gerek. Âfâkî ve şühûdî mûcizeler umumiyetle âdete, tabiata muhalif hârikalar olduğundan, aklî imkânını araştırmak lüzumsuz bir meşguliyettir. Belki mûcize mefhumumuza aykırıdır. Çünkü mûcizenin aklen imkânını araştırmak onu âdete, tabiata takrîb ve onun kabulünü teshîl etmekten başka bir şey değildir.

İnşikâku’l-kamer mûcizesinin vukuunu akla takrîb ve kabulünü temin için Enes b. Mâlik hadisinden istiâne ile şöyle bir tez de müdafaa edilerek, “Ay hakikatte iki parçaya bölünmemiştir; belki ona bakanların nazarında öyle görülmüştür” denilmiştir. Bu tezi açık bir ifade ile müdafaa eden Şah Veliyyullah ed-Dihlevî’dir. Enes b. Mâlik, hadisinde, “Mekke müşrikleri Peygamber’den bir âyet göstermesini istediler de Resûlullah onlara ayı iki parça gösterdi” dediği yukarıda görülmüştü. Mekkeliler’in ayı iki parçaya bölünmüş gördükleri muhakkak olmakla beraber ay nefsü’l-emirde ve hakikatte ikiye bölündü mü, yoksa Mekkeliler’e öyle mi gösterildi? Enes hadisinin rivayet tarzı ikinci şıkka daha müsait görülmüştür. Şeyh Muhyiddin-i Arabî’nin, Fütûhât’ında, “Mekke müşriklerinin istedikleri mûcize vukua gelmiştir. Fakat ay nefsü’l-emirde ve hakikatte öyle

7 Hasan-ı Basrî’ye nisbet edilen bu tefsir, Atâ b. Ebû Rebah’tan da nakledilmiştir. İki büyük tâbîî âlimine isnat olunan bu tefsiri istibâd ederek büyük müfessir ve mütefekkirimiz Küçük Hamdi merhum *Hak Dîni Kur’ân Dili*’nde tevcih ederek hulâsaten şöyle diyor: Bu iki tâbîî imamı, âyetle ve hadiste meşhur olan mâzideki inşikâkı inkâr etmiş değil, âyetin diğer bir delâletini tavzih ve tefsir eylemişler ve vâki olan inşikâku’l-kamer mûcizesinden ileride kamerin büsbütün yarılp kıyametin kopacağı mânasını anlamak lüzumunu ihtar etmişlerdir ve “*se-yenşakku fi’l-kıyâme*” demekle bu sevki göstermişlerdir.

görülmüş müdür, yoksa bakanların ve onu görenlerin gözlerine mi öyle görünmüştür? Bunu araştırmak lüzumsuzdur. Bu ihtimal ancak vâkıanın hakikatte gözle görülen gibi olduğunu muhbirin haber vermesiyle müntefi olur” demesi de yukarıdaki tezi müdafaa eder mahiyettedir. Gazzâlî’nin de bu noktânazara mütemayıl olduğu bildiriliyor. Bu tez de çok tehlikelidir ve mûcizenin vukuunu akla takrîb etmek isterken onu bir sihir derekesine indirmektir ki Mekke müşriklerinin iddiasıdır.

HULÂSA. İnşikâku’l-kamer bir mûcizedir, âdete muhalif bir hârikadır. Onu şöyle böyle te’vil ve tevcih etmeyerek olduğu gibi kabul gerektir.

Bu sıdk-ı nübüvvet delilini Mekkeliler’le mülhakâtından gelen yolcuların gördükleri rivayet olunduğu halde, başka yerlerde görüldüğüne dair hiçbir haber rivayet olunmamıştır. Fakat başkalarının görmemeleri, hadisenin sıhhat-i vukuu hakkında bir şüphe uyandırmaz. Mûcizenin mesnedi olan kudret ve hikmet-i ilâhiyye mûcize isteyenlere göstermiş de başkalarına göstermemiş olabilir. Küre-i kamerin medârının tehâlûfı de müstakil bir sebep sayılabilir. Çünkü ay, küremiz üzerindeki bütün insanlara bir nokta üzerinde görünmüyor ki... Kürenin bir kısmında tulû’ etmezden önce öbür kısmında doğuyor. Kûsûf hadisesi de böyle değil midir? Kürenin bir tarafında görünür, öbür tarafında görünmez; bir tarafta küllî, öbür tarafta cüzi olur. Sonra gece vakti herkesin râsıd bir halde bulunmayıp uyur olması da bir sebep olarak zikrolunabilir.

عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَعْطَاهُ دِينَارًا يَشْتَرِي لَهُ بِهِ شَاةً فَاشْتَرَى لَهُ بِهِ شَاتَيْنِ فَبَاعَ إِحْدَاهُمَا بَدِينَارٍ وَجَاءَهُ بَدِينَارٌ وَشَاةٌ فَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ فِي بَيْعِهِ فَكَانَ لَوْ اشْتَرَى التُّرَابَ لَرَبِحَ فِيهِ.

TERCÜMESİ

el-Bârikî Urve radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî salallahu aleyhi ve sellem kendisine bir (kurbanlık) koyun alması için Urve’ye 1 dinar⁸ vermişti. O da 1 dinar ile iki koyun almış, sonra bu koyunların birini 1 dinara satarak Resûlullah’a 1 dinar ve bir koyunla gelmişti. Bunun üzerine Resûlullah Urve’ye alım satımında bereket olması suretiyle dua etti ve bundan böyle Urve, toprak satın alsa ondan da herhalde kazanır oldu. {B3642 Buhârî, Menâkıb, 28.}

8 Asr-ı saâdet’te tedavül eden dinar ve dirhemler hakkında bu eserimizde 692 numaralı hadisinin izahında malumat vardır. Oraya bakınız!

İ Z A H I

Bu hadis de “Alâmât-ı Nübüvvet” babının hadislerindendir. Hadisin unvana mutabakat noktası da Resûlullah’ın Urve’ye hayır ve bereketle dua buyurması ve bir mûcize olarak onun da toprağa sarılsa altın olmak⁹ derecesinde kazanç talihinin açılmasıdır.

Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde şu ziyadeler vardır: Bir kere Resûlullah’a, pazara satılık bir sürü koyun geldiği arzolundu. O da bana 1 dinar vererek, “*Ey Urve! Haydi şu sürüye git de bize bir koyun aliver!*” buyurdu. Ben de gittim. Sürü sahibiyle pazarlık ederek ondan 1 dinara iki koyun aldım... Ahmed b. Hanbel’in rivayetinde Resûlullah’ın duasının, “*Yâ rab! Urve’nin alım satımda hayırlaşarak el sıkmasını ona mübarek kıl!*”¹⁰ suretinde olduğu da bildirilmiştir. Müşârün ileyh, kazanç talihinin açıklığı menkıbelerine bir numune olarak demiştir ki: Ben bir kere Kûfe suyunu satın almıştım. Ailemin yanına varmadan bu muameleden 40.000 dirhem para kazandım. Müşârün ileyh’in asıl mesleği arsa alıp satmak imiş.¹¹

9 “Toprağa sarılsa altın olur” cümlesi Türk mesellerindendir ve hadisin son fıkrasının bedî‘ bir ifade tarzıdır. Bu mesel, kazanç talihî açık olan kimse hakkında irat olunur.

10 {HM19579 İbn Hanbel, IV, 376.}

11 Hadisin râvisi el-Bârikî Urve, Ebü’l-Ca’d’dır. Peygamber efendimizin ashabının âlimlerinden idi. Kûfe’de ihtiyâr-ı ikâmet etmiştir. Kendisinden on üç hadis rivayet olunmuştur. Onlardan birisi Buhârî ile Müslim’in birlikte rivayet ettikleri bu hadistir. Kendisinden Kays b. Ebû Hâzım, Şa’bî, Semmâk b. Harb hadis rivayet etmişlerdir. Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında Kûfe’ye kadı tayin olunmuştur. Şa’bî’nin rivayetine göre Urve Kûfe’nin ilk kadısıdır.

Kitâbü
Fezâîli Ashâbi'n-Nebî
Sallallahu Aleyhi ve Sellem

كِتَابُ فَضَائِلِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Bu bahis Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı radiyallahu anhümün faziletleri hakkındaki hadisleri muhtevîdir.

Müslümanlardan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile sohbet eden yahut Resûlullah'ı gören (ve müslüman olarak ölen) kişi, Peygamber'in ashabındandır.

Fezâil, faziletin cem'idir. Fazilet nakîsanın zıddı ve rezîlenin mukabilidir ki "insana eksiklik getiren vicdanî temayüller ve hâricî hareketler"dir. Şu halde fezâil, sahibine yükselik veren güzel huylar, dostane ve hayırhahane hal ve hareketler demek olur.

Ashab, sahbin cem'idir ve fi'l-asl masdar olan sahâbe mânasında müstâmeldir. Sahâbe, İbnü'l-Esîr'e göre, sahibin cem'idir ki hüsnü muâşeret eden yâr ve dost demektir.

Lugat ve rivayet âlimleri, sahâbenin ıstılâhî medlûlünü tayin ederken onun hududunu mesleklerinin icabına göre daraltmışlar, genişletmişlerdir. Bu suretle sahâbe, müteaddit surette tarif edilmiştir. Bunlar arasında en meşhur tarif müellif Buhârî'nin yukarıdaki tarifidir. Bu tarife göre sahâbe iki kısım oluyor: Peygamber ile görüşen, Peygamber'i gören. Peygamber ile görüşmek onu görmeyi istilzam ederse de burada öyle bir mülâzeme yoktur. Çünkü Abdullah b. Ümmü Mektûm, Peygamber efendimizin bunca sohbetlerinde bulunan ve sohbeti âyetle müeyyed bulunan bir sahâbî iken gözlerindeki amâ ârzasıyla Resûlullah'ı görmek şerefine nâil olamamıştır.

Buhârî'nin bu tarifinde noksan bir cihet vardır ki biz o noksanı yukarıdaki tercümemizde kavis içinde, "müslüman olarak ölen" kaydıyla göstererek telâfi ettik. Peygamber'i görerek veya sohbet-i seniyyelerinde bulunarak müslüman olup da sonra irtidad eden kişi sahâbe değildir. Çünkü müslüman olarak ölmek de sahâbî olmanın müstakîl bir şartıdır. Bu şart ile İbn Hatal, Rebîa b. Ümeyye, Mıkyes gibi dininden dönen mürtedlerin şerefli ashap câmiasından çıktıkları gösterilmiştir. Bu cihetle üçü de katl ile cezalandırılmıştır. Bazıları sohbet sırasında bâliğ olmayı ve erlik çağına ermiş bulunmayı da bir şart olarak kabul etmişlerse de rivayet ulemâsının cumhuru tarafından reddolunmuş ve Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ gibi gençler de Peygamber'in ashabı arasına alınmıştır.

Sahâbenin tarifinde bazıları ifrat ederek, "Uzun zaman musâhabeti, bazıları bu sohbetin bir iki sene devamını, bir iki gazâda bulunmayı, bir kısmı da sohbetle beraber ahz ve

rivayeti şart kılmişlardır ki bu kayıtları iltizam edenler, sahâbe sayısını azaltmışlardır. Bazıları da bunun hilâfına Peygamber zamanına müslim olarak yetişmeyi kâfi görüp rü'yetle takyîd etmemişlerdir.

Peygamberimizi gören ve onunla musâhabe şerefine nâil olan Asr-ı saâdet müslümanları başlıca iki toplu kısma ayrılır: Muhacirler, ensar. Müellif Buhârî bu bahiste bu iki sınıftan her biri hakkında ve umumi surette nâzil ve vârit olan Kur'an'ın ve Peygamberimizin medih ve sitayişlerini zikir ve rivayet etmekle beraber hem muhacirlerin, hem de ensarın en seçme simalarına ait menkıbeleri de ayrı ayrı bablarda rivayet etmiştir.

Muhacirler, Allah için ve İslâm dininin teessüs ve teâlîsi için dâr ve diyarını bırakarak Mekke'den Medine'ye göç eden müslümanlardır. Ensar da Medineliler'dir ki Evs ve Hazrec kabileleri halkı ile bunların emanı altında bulunup bunlara tâbi olan müslümanlardır. Buhârî "Fezâil-i Ashâb" bahsine mutlak ve umumi surette ashabın medhü senâsını bildiren iki hadis ile başlar (bu hadislerin tercümelere ve izahları bu eserimizde 1147 ve 1223 numaralarla geçti. Onlara bakınız). Sonra muhacirlerin, ensarın ve bu iki kısım ashabın sâdâtının menkıbelerini ale'd-derecât rivayet eder.

Müellif ibtidâ muhacirlere açtığı babın unvanında Haşr ve Tevbe sûrelerinin iki âyetini unvan olarak zikretmiştir. Haşr sûresinin 8. âyetinde meâlen, "(Benî Nadîr gibi köylülerden -harbedilmeyerek- sulhan alınan emvâl ve emlâkin bir payı da) *fukara muhacirlere aittir. O muhacirler ki, (Mekke müşriklerinin zulüm ve tazyikiyle) memleketlerinden ve mallarından, mülklerinden çıkarılmışlardır. Bu (yoksulluğa katlanan)lar, Allah'tan bir fazl (yani dünyada bir geçim, âhirette sevap) ve bir rıza ve takdir isterler ve (hicretleriyle) Allah'a ve resulüne yardım ederler. Bu vasıfları haiz olan muhacirler, hal ve hareketlerinde en doğru insanlardır*"¹ buyurulmuştur.

Tevbe sûresinin 40. âyetinde de buna tekaddüm eden iki âyetle beraber meâlen şöyle buyurulmuştur: "*Ey iman eden kullar! Size ne oldu ki: Allah yolunda hepiniz seferber olunuz! denilince, yerinize (bağlanarak) yığıldınız kaldınız? Yoksa siz, âhiretten (vazgeçerek) dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat dünya hayatının intifâi, âhiret (hayatının yanın)da ancak pek az bir şeydir. Eğer toplanıp seferber olmazsanız, Allah sizi çok ağırtıp inleyen bir azap ile ta'zîb eder ve sizi başka kavimle değiştirir. Siz Allah'a (yahut) O'nun peygamberine de hiçbir zarar yapamazsınız! Çünkü Allah, her şeye bi-hakkın kâdirdir. Eğer siz ona (peygambere) yardım etmezseniz, Allah ona yardım (eder ve) etmiştir. Hani o küfredenler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman; o, iki (yolcu)nun biri olarak ikisi gârda iken; o, yoldaşına (Ebû Bekir'e), 'Mahzun olma! Allah muhakkak bizimle beraberdir' deyince Allah ona nusretini göndermişti ve onu, görmediğiniz ordularla teyit buyurdu da şu küfredenlerin kelimesini*

1 لِّلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. {el-Haşr, 59/8.}

(şirki) *en alçak kıldı. Allah'ın kelimesi (tevhid) ise en a'lâdır. Çünkü Allah her şeye galiptir, her şeyi maslahata müstenittir.*"²

Resûlullah'ın mağaradaki refikinin Ebû Bekir radiyallahu anh olduğunu Buhârî, Hazret-i Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî, İbn Abbas radiyallahu anhümden rivayet ediyor. Hazret-i Âişe hadisi aşağıda hususi bir unvan ile ve uzun bir metin ile gelecektir. 1555 numaralı bu hicret hadisine bakınız!

Buhârî'nin yine buradaki bir rivayetine göre Ebû Bekir radiyallahu anh demiştir ki: "Biz mağarada iken aramaya çıkan müşrikler bize çok yaklaşmış, üstümüze gelmişlerdi. Ben, 'Yâ Resûlellah! Bunlardan birisi eğilip de ayaklarının altına baksa, bizi muhakkak görecektir' dedim." Resûlullah, "*Ey Ebû Bekir! Üçüncüleri Allah*'(ın kudreti ve yardımı) *olan iki kimseyi ne zannediyorsun?*" dedi.³

Kur'an'ın şehâdeti ve birçok sahih rivayetin delâletleriyle Hazret-i Ebû Bekir'in Resûlullah'a gârda refakati sabit bir hakikat olduğundan, ulemâ, Ebû Bekir'in şeref-i sohbetini inkârı küfür addetmişlerdir.

2 {et-Tevbe, 9/38-40.} وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. - إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى - إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا - إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى - وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

3 {B4663 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe) 9.}

Ebû Bekir es-Sıddîk Radiyallahu Anhın Faziletleri [بَابُ فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Bu bahis Kureyş kabilesinden Abdullah b. Ebû Kuhâfe, Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anhın faziletine dair hadisleri muhtevidir.

Hazret-i Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem efendimizden iki sene sonra Mekke'de doğmuştur. Adı Abdullah, babasının adı Ebû Kuhâfe Osman, annesi de Ümmü'l-Hayr Selmâ'dır. Her iki taraftan Kureyş kabilesine mensuptur. Yedinci batında Kâ'b'ın oğlu Mürre'de Resûl-i Ekrem'in nesebiyle birleşir.

Ebû Kuhâfe Osmân b. Âmir, Mekke'nin eşrafındandı. Oğlu Ebû Bekir'den fazla yaşamış fakat Müslümanlığı Mekke'nin fethinden sonra kabul etmiştir.

Hazret-i Sıddîk, İslâmiyet'i kabul etmesine kadar geçen otuz sekiz senelik hayatında asla içki kullanmamış, putlara tapmamış, hurafelerden kaçınmış, iffetiyle ve güzel ahlâkıyla tanınmış bir zat idi. Kendisine Resûl-i Ekrem, peygamberliğini bildirdiği zaman, derhal tereddüt etmemiş, İslâmiyet'i ilk önce kabul eden o olmuştu. Babası, annesi, evlât ve ahfadı ashâb-ı kirâmdandı. Bu fazilet başkalarına nasip olmamıştır.

Hazret-i Ebû Bekir, Resûl-i Ekrem Efendimizin ilk halifesidir. Erkekler içinde ilk müslüman olanıdır. Peygamberimizin kayınpederidir. Hazarda ve seferde Resûl-i Ekrem'in en sâdık ve en samimi arkadaşı, O'nun veziri ve müşâvir-i hâssı idi. Hazret-i Peygamber'e kemâl-i itimat ve itikadına mebnî "Sıddîk" unvanını almıştır. Resûl-i Muhterem her işini onunla müzakere ederdi. Hastalığı zamanında dahi imâmete onu tevkil etmiş ve arkasında namaz kılmıştır.

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَتْ امْرَأَةً إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ قَالَتْ أَرَأَيْتَ
إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنِّي أَتَقُولُ الْمَوْتَ قَالَ ﷺ إِنْ لَمْ تَجِدْنِي فَأْتِي أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut‘im radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna bir kadın gelmişti. (Avdet ederken) Resûlullah kadına (tekrar) müracaat etmesini emir buyurmaları üzerine, kadın sanki Resûlullah’ın vefatından kinaye ederek, “Ya ben gelir de seni bulamazsam?” diye sordu. Sallallahu aleyhi ve sellem, “Şayet beni bulamazsan Ebû Bekir’e müracaat et!” diye cevap verdi. {B3659 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “Muhacirlerin Fazileti” bahsinde Ebû Bekir b. Abdullah b. Ebû Kuhâfe radiyallahu anhin menâkıbına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan önce müellifin bir rivayeti daha vardır ki onda da Mescid-i Saâdet’e açılan bütün kapıların açık bırakılmayıp kapatılması, yalnız Ebû Bekir’in kapısının açık bırakılması emir buyurulduğu rivayet olunmuştur.

Bu hadis uzun bir metin ile ve bu eserimizde 292 rakamıyla tercümesi geçtiği için burada tekrar alınmamıştır. Oraya bakınız!

Buhârî’nin Resûlullah’tan sonra ashâb-ı kirâm içinde Ebû Bekir radiyallahu anhin fazileti haiz bulunduğuna dair Abdullah b. Ömer’den de bir rivayeti vardır. İbn Ömer der ki, “Biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hayatı zamanında, ‘Ashap içinde falan, filândan hayırlıdır, falan da filândan hayırlıdır’ diye görüşürdük ve neticede Ebû Bekir’i sonra Ömer b. Hattâb’ı sonra Osman b. Affân’ı (radiyallahu anhüm) hayırlıdır derdik.”

Müellifin burada Ebû Bekir’in fazileti hakkında Abdullah b. Abbas’tan da şu rivayeti vardır. Peygamber efendimiz buyurmuştur ki: “*Muhabbeti samimi ve zevâli gayri kabil bir dost edinecek olsaydım hiç şüphesiz Ebû Bekir’i intihap ve ittihaz ederdim. Fakat o benim din kardeşim ve hazarda, seferde arkadaşımdır.*” Bir rivayette de hadisin son fıkrası, lâkin İslâm kardeşliği daha faziletlidir suretinde vârit olmuştur.¹

Bu hadis, Abdullah b. Zübeyr’den de bir veraset meselesi münasebetiyle şöyle rivayet olunmuştur: Bir kere Kûfe ahalisinden Kûfe Kadısı Abdullah b. Utbe b. Mes‘ûd, Abdullah b. Zübeyr’e bir mektup göndererek, ceddin (büyük babanın) mirası keyfiyetini sormuş da İbn Zübeyr şöyle cevap vermiş: Ebû Bekir –ki, hakkında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Eğer İslâm ümmeti içinden bir zatı sâdık, samimi dost edinecek olsam, muhakkak onu dost edinirdim!*”– demiştir. İşte bu zat, ceddi miras hükmünde eb (baba) yerine koymuştur²

1 عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لو كنت متخذًا خليلاً لاتخذت أبا بكر. ولكن أخي وصاحبي. {B3656 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

وفي رواية ولكن أخوة الإسلام أفضل. {B3657 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

2 عن عبد الله بن أبي مليكة قال كتب أهل الكوفة إلى ابن الزبير في الجدد. فقال أنا الذي قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لو كنت متخذًا من هذه الأمة خليلاً لاتخذته أنزله أبا يعنني أبا بكر. {B3658 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

ve büyük babayı baba gibi münferiden vâris kılmış, kardeşler için bir hak tanımamıştır” demiştir ki İmam Ebû Hanîfe’nin mezhebidir.

1486

عَنْ عَمَّارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمَا مَعَهُ إِلَّا خَمْسَةُ أَعْبُدُ وَأَمْرَاتَانِ وَأَبُو بَكْرٍ.

TERCÜMESİ

Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhtan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi (ilk) gördüğümde onun beraberinde (ilk müslüman olarak) beş köle, iki kadın, bir de Ebû Bekir’den başka kimse yoktu” dediği rivayet olunmuştur. {B3660 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

İZAHİ

Hadisin unvana mutabakat noktası, Hazret-i Ebû Bekir’in hür erkekler arasında ilk müslüman olmasıdır. Ammâr b. Yâsir’in haber verdiği ilk müslüman beş köle de Bilâl-i Habeşî, Zeyd b. Hârise, Âmir b. Führeyre –ki Ebû Bekir’in kölesidir ve efendisiyle beraber müslüman olmuştur– Ubeyd b. Zeyd, Ebû Fukeyhe –ki Safvân b. Ümeyye’nin kölesi idi.– İbn İshak’ın rivayetine göre, Ebû Fukeyhe, Bilâl-i Habeşî müslüman olduğu sırada müslüman olmuştur ve efendisi kendisini ta’zibe başlayınca Hazret-i Ebû Bekir satın alıp âzat etmiştir. Bazı siyerciler bu listedeki Ebû Fukeyhe’nin yerine Şukrân’ı zikretmişlerdir. İki kadın da, Hazret-i Hatice ile Ümmü Eymen yahut Sümeyye’dir.

Bu hadisten İslâm dininin ilk zuhurunda, köle denilen mazlûm bir sınıfı himayeye başladığı da anlaşılmaktadır. Orta devirlerde kölelik müessesesi dünyanın her tarafında ve bugünün en müterakkî milletleri arasında bütün fecaatiyle işlerken, İslâm dini günden güne bu himayesini arttırmış ve onlara hürler gibi efendicesine bir hayat temin etmiştir. Müslümanlığın kölelik müessesesini himaye ve idame ettiği ne kadar bâtil bir iddiadır ve menfur bir iftiradır.

1487

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ إِذْ أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ آخِذَا بِطَرْفِ ثَوْبِهِ حَتَّى أَبْدَى عَنْ رُكْبَتِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمَّا صَاحِبُكُمْ فَقَدْ غَامَرَ فَسَلَّمَ وَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَ بَيْنِي وَبَيْنَ ابْنِ الْخَطَّابِ شَيْءٌ فَأَسْرَعْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ نَدِمْتُ فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَغْفِرَ لِي فَأَبَى عَلَيَّ

فَأَقْبَلْتُ إِلَيْكَ فَقَالَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ يَا أَبَا بَكْرٍ ثَلَاثًا ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ نَدِمَ فَأَتَى مَنْزِلَ أَبِي بَكْرٍ فَسَأَلَ أَتَمَّ
أَبُو بَكْرٍ فَقَالُوا لَا فَأَتَى إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَجَعَلَ وَجْهُ النَّبِيِّ ﷺ يَتَمَعَّرُ حَتَّى أَشْفَقَ
أَبُو بَكْرٍ فَجَثَا عَلَى رُكْبَتَيْهِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ أَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ مَرَّتَيْنِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ
اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكُمْ فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقَ وَوَاسَانِي بِنَفْسِهِ وَمَالِهِ فَهَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي
صَاحِبِي مَرَّتَيْنِ فَمَا أُودِي بَعْدَهَا.

TERCÜMESİ

Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturduğum sıra, bir de Ebû Bekir'in elbisesinin eteğini diz kapakları açılıncaya kadar toplayarak (telâşla) geldiği görüldü ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize, "Herhalde arkadaşınız birisiyle çekişmiş olacak" buyurdu. Sonra Ebû Bekir gelip selâm verdi ve "Yâ Resûlellah! Benimle Hattâb'ın oğlu arasında bir münâzaa vuku buldu. Fakat bu münakaşada ben Ömer'e tecavüz etmiştim. Sonra pişman oldum da Ömer'den kusurumun affını diledim. Fakat Ömer imtina etti. Ben de huzurunuzda geldim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah üç kere, "Allah seni mağ-firet etsin Yâ Ebâ Bekir!" buyurdu. Sonra Ömer de bu dargınlıktan nedâmet ederek ve Ebû Bekir'in evine giderek, "Ebû Bekir burada mı?" diye sormuş. Ev halkı, "Hayır, burada değil" diye cevap vermeleri üzerine Ömer de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna geldi ve ona selâm verdi. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem siması(nın rengi) değişmeye başladı. Hatta Ebû Bekir (Resûlullah'ın Ömer'e itâb etmesinden) korktu da iki dizi üzerine çökerek iki kere, "Yâ Resûlellah! Vallahi bu işte ben Ömer'den ziyade ileri gitmişimdir" dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (hepimize hitap ederek), "Şüphesiz ki Allah beni size peygamber göndermişti. Bunu size tebliğ ettiğimde hepiniz beni yalanlamıştınız da (nübüvvetime yalnız) Ebû Bekir inanmıştı ve uğrumda canını, malını feda etmişti" buyurdu. Sonra Resûlullah iki kere, "Şimdi ashabım! Siz, (bu aziz) dostumu bu nisbetiyle ve bu hususiyetiyle bana bırakırsınız değil mi?" buyurdu. (Râvi Ebü'd-Derdâ' der ki), "Ebû Bekir hakkında izhar olunan bu tâzim üzerine ba'demâ onun hatırı hiç inciltilmedi."³ {B3661 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

3 Ebû Bekir radiyallahu anhanın fazileti ve bütün ashap üzerine tekaddümü hakkında rivayet edilen bu hadis Peygamber'in ashâbı arasındaki müteakıl hürmet ve tesanüdü de İslâm ümmeti için numûne-i imtisal bir surette ifade etmektedir.

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ عَلَى جَيْشِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ قَالَ فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ
 أَيُّ النَّاسِ أَحَبُّ إِلَيْكَ قَالَ عَائِشَةُ فَقُلْتُ مِنَ الرِّجَالِ فَقَالَ أَبُوهَا فَقُلْتُ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ عُمَرُ بْنُ
 الْخَطَّابِ فَعَدَّ رَجُلًا.

TERCÜMESİ

Amr b. el-Âs radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Amr'ı, Zâtüsselâsil (Gazâsı için teçhiz olunan) asker üzerine kumandan nasbedip göndermişti. Râvi Amr der ki: (Bu gazâdan döndüğümüzde) Resûlullah'ın huzuruna girdim ve “Yâ Resûlellah! Ashap içinde size en sevimli kimdir?” diye sordum. Resûlullah, “Âişe'dir!” buyurdu. Ben, “Erkeklerden kimdir?” dedim. Resûlullah, “Âişe'nin babası!” buyurdu. Ben, “Sonra kimdir?” dedim. Resûlullah, “Ömer b. Hattâb” buyurdu. Sonra Resûlullah birtakım ricâlin adlarını saydı (Amr b. Âs der ki: “Resûlullah beni en sonraya bırakır korkusuyla sustum da başkalarını sormadım”). {B3662 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

İZAHİ

Müellifin “Kitâbü'l-Megâzî”de beyanına göre bu Zâtüsselâsil Gazâsı, Lâhim ve Cüzâm Gazâsı'dır. Zâtüsselâsil adıyla da anılır. Yine müellif Buhârî'nin İbn İshak'tan rivayetine göre, Zâtüsselâsil, Belî, Uzre, Benü'l-Keyn adlarıyla anılan üç büyük kabilenin bilâd ve diyarıdır. Bu diyara Zâtüsselâsil denilmesinin müteaddit sebepleri bildiriliyorsa da bunların izahı lüzumsuzdur. Bunlar arasında en mâkul tesmiye sebebi, İslâm aleyhinde harekete geçen bu kabileler arasında sıkı bir bağlılık bulunmasıdır. Bu sefer hicretin 7. veya 8. yılının cemâziyelâhinde vuku bulmuştu. Sebebi de İbn Sa'd'ın beyanına göre bu kabilelerin Medine'nin etrafını kuşatmak için toplanmalarıdır. Resûlullah bunu haber alınca Amr b. el-Âs'ı çağırdı. Eline bir beyaz bayrak verdi ve muhacirlerden, ensardan teçhiz edilen 300 kişilik bir kuvvet üzerine kumandan nasbederek yollandırdı. Asker içinde Ebû Bekir, Ömer gibi en yüksek simalar da vardı. Halbuki Amr b. Âs, Hâlid b. Velîd ile beraber bu sene içinde yeni müslüman olmuştu. Amr, Arap'ın dahilerinden bulunduğundan, bu tayin onu bir telif ve taltif idi. Arap'ın en cengâver bir bahâdırı olan Hâlid b. Velîd de Hazret-i Ali ile beraber Yemen'e gönderilmişti. Resûl-i Ekrem, Amr'ın kumandasındaki kuvvetin arkasından imdatçı olarak Ebû Ubeyde b. Cerrâh kumandasında 200 kişilik bir kuvvet daha gönderdi ve Ebû Ubeyde'ye Amr ile ihtilâf çıkarmamaya çalışmasını tembih buyurdu. Ebû Ubeyde, Amr'a iltihak etti. Namaz vakti imam olmak isteyince, Amr, “Ben askerin emâretini hâizim!” diye Ebû Ubeyde'yi imâmetten

menetti. Bu harpten muzaffer dönen Amr b. el-Âs, Resûlullah'ın kumandanlık tevcihinden ve muzaffer avdetinden aldığı cesaretle Peygamber'in huzurunda, "Yâ Resûlellah! En çok kimi seversiniz!" diye sormuştu ve "seni!" diye cevap verileceğini umuyordu. Fakat Resûlullah, Amr'ın içinde yanan ihtirası pek iyi bildiği için, "Âişe'yi severim" diye atlatmak istedi. Fakat Amr, sorulunda ısrar edince ale'd-derecât ashabın büyüklerini saymaya başladı. Amr b. el-Âs baktı ki her sahâbî İslâm'daki kıdemine ve hizmetine göre, mevkiini alıyor ve kendisi sona kalıyor; Buhârî'nin "Megâzî" bahsindeki rivayetine göre, "Artık sükût etmeye mecbur oldum!"⁴ diyor ki bu rivayeti tercümemizin sonunda kavis içinde gösterdik.

Buhârî'nin bu babda mevzubahis olan hadise benzer şöyle bir rivayeti daha vardır: Hazret-i Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye⁵ der ki: Bir kere babama, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sonra halkın en hayırlısı kimdir?" diye sordum. Babam, "Ebû Bekir'dir!" dedi. Ben, "Sonra kimdir?" dedim. Babam, "Ömer'dir!" dedi. Doğrusu, ben, babam Osman derse diye korktum da, "Ömer'den sonra sensin!" dedim. Babam, "Oğlum, ben, müslümanlardan bir kişi olmaktan başka bir şey değilim!" di(ye tevazu göster)di.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ جَرَّ ثَوْبَهُ خِيَلَاءَ لَمْ يَنْظُرِ اللَّهُ إِلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ أَحَدَ شَيْئِي تَوْبِي يَسْتَرْجِي إِلَّا أَنْ أَتَعَاهَدَ ذَلِكَ مِنْهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّكَ لَسْتَ تَصْنَعُ ذَلِكَ خِيَلَاءَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre, bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki giydiği libasını kibirlenerek (yerde) sürüklerse kıyamet gününde Allah ona rahmet nazarıyla bakmaz" buyurmuştu. Ebû Bekir, "Yâ Resûlellah! Benim libasımın iki tarafından biri -ben onu sürünmekten korumazsam- muhakkak yerde sürünür (ne buyrulur?)" diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, "Sen kaftanını sürüklemeyi kibirlenerek işler değilsin!" diye cevap verdi. {B3665 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

4 {B4358 Buhârî, Megâzî, 64.}

5 Muhammed b. Hanefiyye, Hasan ve Hüseyin radiyallahu anhümâdan sonra Hazret-i Ali'nin en âlim ve en müttaki oğludur. Vâlidisi Havle bint Ca'fer b. Kays el-Hanefiyye olduğu için anasına nisbetle iştihar etmiştir.

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَوَضَّأَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ خَرَجَ قَالَ فَقُلْتُ لَأَلْزَمَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَلَا كُؤُنَنَّ مَعَهُ يَوْمِي هَذَا قَالَ فَجَاءَ الْمَسْجِدَ فَسَأَلَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا خَرَجَ وَوَجَّهَ هَاهُنَا فَخَرَجْتُ عَلَى إِثْرِهِ أَسْأَلُ عَنْهُ حَتَّى دَخَلَ بَيْتُ أَرِيْسٍ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ وَبَابُهَا مِنْ جَرِيدٍ حَتَّى قَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَاجَتَهُ فَتَوَضَّأَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى بَيْتِ أَرِيْسٍ وَتَوَسَّطَ قَفَّهَا وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ وَدَلَّاهُمَا فِي الْبَيْتِ فَسَأَلْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ انْصَرَفْتُ فَجَلَسْتُ عِنْدَ الْبَابِ فَقُلْتُ لَأَكُونَنَّ بَوَّابَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْيَوْمَ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَدَقَّ الْبَابَ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ فَقَالَ ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ فَأَقْبَلْتُ حَتَّى قُلْتُ لِأَبِي بَكْرٍ ادْخُلْ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُبَشِّرُكَ بِالْجَنَّةِ فَدَخَلَ أَبُو بَكْرٍ فَجَلَسَ عَنْ يَمِينِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَعَهُ فِي الْقَفِّ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبَيْتِ كَمَا صَنَعَ النَّبِيُّ ﷺ وَكَشَفَ عَنْ سَاقَيْهِ ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ وَقَدْ تَرَكْتُ أَخِي يَتَوَضَّأُ وَيَلْحَقْنِي فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يُرِيدُ أَخَاهُ يَأْتِ بِهِ فَإِذَا إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ ثُمَّ جِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلْتُ عَلَيْهِ فَقُلْتُ هَذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسْتَأْذِنُ فَقَالَ ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ فَجِئْتُ فَقُلْتُ لَهُ ادْخُلْ وَبَشِّرْكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْجَنَّةِ فَدَخَلَ فَجَلَسَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْقَفِّ عَنْ يَسَارِهِ وَدَلَّى رِجْلَيْهِ فِي الْبَيْتِ ثُمَّ رَجَعْتُ فَجَلَسْتُ فَقُلْتُ إِنْ يُرِدِ اللَّهُ بِفُلَانٍ خَيْرًا يَأْتِ بِهِ فَجَاءَ إِنْسَانٌ يُحَرِّكُ الْبَابَ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانٍ فَقُلْتُ عَلَى رِسْلِكَ فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ائْذَنْ لَهُ وَبَشِّرْهُ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُهُ فَجِئْتُ فَقُلْتُ لَهُ ادْخُلْ وَبَشِّرْكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْجَنَّةِ عَلَى بَلْوَى تُصِيبُكَ فَدَخَلَ فَوَجَدَ الْقَفَّ قَدْ مَلَأَ فَجَلَسَ وَجَاهَهُ مِنَ الشَّقِّ الْآخَرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh bir kere evinde abdest alıp dışarı çıkmıştı. Ebû Mûsâ (rivayetine devam ederek) der ki: "Evden çıkınca, artık bugün muhakkak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in meclisine gitmek ve bütün gün herhalde maiyetlerinde bulunmak bana lâzımdır diye ahdettim." Râvi der ki, Ebû Mûsâ bu niyetle

Mescid(-i Saâdet)’e geldi ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi sordu. Mescid-de bulunanlar, “Resûlullah mescidden çıktı ve şu cihete yönelip gitti” dediler. Ben de mescidden çıkıp Resûlullah’ı sora sora peşisıra gittim. Nihayet Resûlullah’ı Erîs Kuyusu’(nun bulunduğu bosta)na girmiş buldum.⁶ Ben de kapının yanına oturdum. Bu bostanın kapısı, hurma dalından yapılmıştı. Nihayet Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kazâ-i hâcet edip abdest aldı. Ben de kalkıp Resûlullah’ın yanına vardım. Gördüm ki Resûlullah Erîs Kuyusu’na ve kuyu ağzındaki bileziğinin ortasına oturmuş ve (serinlemek için) iki baldırını açarak kuyuya sarkıtmıştı. Ben Resûlullah’a selâm verdim. Sonra geri dönüp kapının yanına oturdum ve kendi kendime, “Artık bugün ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kapıcısı olurum” diye karar verdim. Bu sırada Ebû Bekir radiyallahu anh gelmişti. Kapıyı çaldı. Ben, “O kimdir?” diye sordum. “Ebû Bekir” dedi. “Biraz müsaade ediniz!” dedim. Sonra gittim, “Yâ Resûlellah! Şu bekleyen Ebû Bekir’dir; (huzurunuzda gelmek için) müsaade istiyor” dedim. Resûlullah, “İzin ver ve onu cennetle müjdele!” buyurdu. Geri döndüm. Ebû Bekir’e, “Giriniz! Hem Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem seni cennetle müjdeler” dedim. Ebû Bekir girdi ve kuyu bileziğinde Resûlullah’ın sağ tarafına isabet eden yere oturdu ve baldırlarını açarak Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem’in yaptığı gibi ayaklarını kuyuya sarkıttı. Sonra ben dönüp (kapı yanındaki yerime geldim) oturdum. Ben, (evden çıkarken) kardeşimi⁷ abdest alıp arkamdan bana yetişmek üzere bırakmışım. Kardeşimi kastederek, “Allah filân hakkında hayır ve saadet kastederse şimdi o da buraya gelir” diye hatırladım. Bu sırada biri kapıyı salladı. “Kimdir o?” dedim. “Ömer b. Hattâb”dır! diye cevap verdi. “Biraz müsaade ediniz!” dedim. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme geldim, selâm verip, “Yâ Resûlullah! Şu bekleyen Ömer b. Hattâb’dır, müsaade istiyor” dedim. Resûlullah, “İzin ver ve onu cennetle müjdele!” buyurdu. Geldim ve Ömer’e, “Giriniz ve Resûlullah seni cennetle müjdeledi” dedim. Ömer de girdi ve kuyu ağzındaki bileziğin Resûlullah’ın sol tarafına tesadüf eden yerine oturdu. O da iki ayağını kuyuya sarkıttı. Sonra ben kapı yanındaki yerime dönüp oturdum. Yine (kardeşimi hatırlıyarak), “Allah filân hakkında hayır ve saadet dilerse, o da buraya gelir (bu saadete erişir)” dedim. Yine bir adam geldi, kapıyı depretti. “Kimdir o?” dedim. “Osman b. Affân’dır” dedi. “Biraz müsaade ediniz!” dedim ve

6 Erîs, Kubâ mevkiine yakın Medine’de meşhur bir bostandır. İçindeki kuyu da bostana izâfetle Erîs Kuyusu diye anılmıştır. Hazret-i Osman’ın hilâfeti zamanında Peygamberimizden intikal edegelen hâtem-i saâdet, halifenin parmağından bu kuyuya düşmüştü.

7 Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin iki kardeşi vardı: Ebû Rühm, Ebû Bürde. Muhammed adında üçüncü bir kardeşi olduğu da söyleniyor. Bunlar arasında en meşhur olan Ebû Bürde’dir; adı da Amr’dır.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip haber verdim. Resûlullah, “İzin ver, onu da kendisine erişecek belâ ve imtihan üzerine⁸ cennetle müjdele!” buyurdu. Ben de geldim ve Osman’a, “Giriniz! Resûlullah seni, cenabınıza erişecek belâ ve musibet üzerine cennetle müjdeledi” dedim. O da girdi. Fakat kuyu bileziğini dolmuş buldu da Resûlullah’ın karşısında başka tarafa oturdu.

{B3674 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

1491

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ
أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مُدًّا أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ey müstakbel müslümanlar!) Sakın ashabıma seb ve şetmetmeyiniz. (Onların şeref ve fazileti yüksektir. Bakınız!) Sizden birinin Uhud (dağı) kadar altın sadaka verdiği farzedilse, bu (muazzam sadakanın sevabı) ashaptan birinin iki avuç (hurma) sadakası (fazileti)ne erişemez. (Hatta) bunun yarısına da ulaşamaz.” {B3673 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

İZAHİ

Bu hadis mutlak ve umumi surette ashap hakkında vârit olduğundan, bunun Ebû Bekir’in fazileti babından ziyade “Fezâilü’l-Ashâb” bahsinin başında rivayet edilmesi münasipti. *Buhârî* şârihleri ashabin umumunda Ebû Bekir de dahildir diye bir münasebet bildirmişlerse de bu da pek uzak bir tevcihtir. Hadisteki لا تسبوا “Sövmeyiniz!” hitabı, müslümanlardan sahâbî olmayanlara aittir. Binaenaleyh müstakbel müslümanlar Resûlullah’ın sağlığında hazır farzedilerek hitap edilmiş oluyor ki tercümemizde buna işaret ettik.

Hadisteki “müd”, 1 sâın dörtte biri miktarında taam istiâb eder ölçektir ki Hicaz halkına ve Şâfiîler’e göre, 1 rıtl ile 1 rıtlın üçte biri miktarıdır. Iraklılar’a ve Hanefîler’e göre, 2 rıtlıdan ibarettir.⁹ Müddün en amelî ölçüsü, iki avuç birleştirilerek hapazlamaktır. Bunun istiâb ettiği hububat miktarına müd denir. Peygamber efendimizin müddü misal ve mikyas olarak intihap ve onunla takdir buyurmaları, müddün, verilen sadaka miktarının örf ve âdette asgari haddi ve en azı olması itibariyledir.

8 İhbar buyurulan bu belâ ve mihnet bir mucize olarak Hazret-i Osman’ın şehâdeti faciasıyla tahakkuk etmiştir.

9 Sâ’, müd, rıtl hesapları riyâzî şekilleriyle bu eserimizde 749 numaralı hadisin izahındaki “Fıkhi Hükümler” başlığı altında ve mâba’dı sayfalarında izah edilmiştir. Oraya bakınız!

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم صَعَدَ أُحُدًا وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ فَرَجَفَ بِهِمْ فَقَالَ
اَثْبُتْ أَحَدُ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ نَبِيٌّ وَصَدِيقٌ وَشَهِيدَانِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere Ebû Bekir, Ömer, Osman (radiyallahu anhüm) ile birlikte Uhud'a çıkmıştı. Orada bulundukları sırada dağ deprendi. Bunun üzerine Resûlullah, "Ey Uhud! Uslu dur! Bil ki, üstünde bir peygamber, doğru seciyeli bir zat, iki de şehid bulunuyor" buyurdu. {B3675 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

İZAHİ

Uhud Medine'nin şimalinde ve 1 mil mesafede vâki bir dağdır. Uhud Harbi'ne sahne olan bu dağ, bu hadisteki gibi İslâm tarihine ait birçok hatıra ile doludur. Bunun için Peygamber efendimiz Tebük Seferi'nden Medine'ye dönüp gelirken Uhud'u görünce, "İşte dağcağız! O bizi sever, biz de onu severiz" sözleriyle bu dağa büyük şeref vermiştir (bu eserimizde 737 numara ile geçen hadise bakınız).

Bu hadisin rivayet tarikinin sıhhat ve kuvvetinde şüphe yoktur. Bununla beraber böyle bir sıhhat ve kuvveti haiz diğer bir tarikinde de Uhud yerinde (Hira rivayet olunmuştur. Ezcümle Müslim'in Ebû Hüreyre'den bir rivayeti, "Resûlullah Hirâ dağının üstünde Ebû Bekir, Ömer, Osman ve daha başkaları ile bulunduğu sıra..."¹⁰ suretindedir. Hira dağı ise Mekke'de bulunduğundan bu vâkianın hem Medine'de, hem de Mekke'de cereyan ettiğini ve bu suretle taaddüdünü kabul etmek icap eder.

Hadisteki "sıddîk" ile Ebû Bekir, "iki şehid" ile de Ömer ile Osman murat edilmiştir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ إِنِّي لَوَاقِفٌ فِي قَوْمٍ نَدَعُو اللَّهَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَقَدْ وُضِعَ عَلَى سَرِيرِهِ إِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِي قَدْ وُضِعَ مِرْفَقُهُ عَلَى مَنْكِبِي يَقُولُ رَحِمَكَ اللَّهُ إِنِّي كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَ صَاحِبَيْكَ لِأَنِّي كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُ أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ كُنْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ

وَعُمِّرُ وَفَعَلْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمِّرُ وَأَنْطَلَقْتُ وَأَبُو بَكْرٍ وَعُمِّرُ فَإِنْ كُنْتُ لَأَرْجُو أَنْ يَجْعَلَكَ اللَّهُ مَعَهُمَا
فَالْتَمَعْتُ فَإِذَا هُوَ عَلِيٌّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ömer b. Hattâb (vefat ettiğinde ve hayır ile şehâdet) ettiğimiz sıra ben, bir cemaat içinde ayakta idim, Ömer’(in naaşı) tabutuna konmuştu. Cemaat Ömer b. Hattâb için Allah’a dua ettiler.

Birisi omuzuma dirseğini koymuş şöyle diyordu: “Ey Ömer! Allah sana rahmet etti. Ben, Allah’ın muhakkak seni, iki dostunla (Resûlullah ve Ebû Bekir’le) beraber bulunduracağını kuvvetle umuyorum. Çünkü ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in çok defa bir düziye, ‘Ben, Ebû Bekir ve Ömer’le şöyle oldum; ben, Ebû Bekir ve Ömer’le şöyle işledim; ben Ebû Bekir ve Ömer’le şuraya gittim” dediğini işitmiştim. Bunun için ben, Allah’ın seni (hücre-i saâdette) iki dostunla beraber bulunduracağını kuvvetle umardım.” (İbn Abbas der ki:) “Bir de dönüp baktım ki bu hitâbe sahibi Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtır. {B3677 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 5.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi burada Ebû Bekir’in menkıbesi olarak arz etmekle beraber aşağıda bazı farklarla beraber Ömer’in fazileti hakkında da rivayet etmiştir¹¹ ve hadis her ikisinin faziletine delâlet etmektedir. Fakat Ebû Bekir’in her şeyde kıdemi vardır. Burada da Peygamber efendimiz Ebû Bekir’i Ömer’e takdim ederek zikretmiştir.

Burada Buhârî Ebû Bekir’in bir menkıbesini daha rivayet etmişse de 1481 numara ile tercümesi geçen bu hadisi, müellif Zebîdî ihtisar için *Tecrîd*’e almamıştır. Oraya bakınız!

11 Oradaki metin şöyledir: *ذهب أنا وأبو بكر وعمر ودخلت أنا وأبو بكر وعمر وخرجت أنا وأبو بكر وعمر* “Ben Ebû Bekir ve Ömer’le gittim, ben Ebû Bekir ve Ömer’le girdim, ben Ebû Bekir ve Ömer’le çıktım”. {B3685 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 6.}

Ömer b. Hattâb Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَبِي حَفْصِ الْقُرَشِيِّ الْعَدَوِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

Bu bahis Kureyş kabilesinin Adî b. Kâ'b şubesine mensup olan Ebû Hafs Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın menkıbelerine dair hadisleri muhtevidir.

Hazret-i Ömer'in babası Hattâb b. Nüfeyl'dir, Kureyş'in eşrafındandır. Vâlidesi Han-teme de Hâşim b. Mugîre'nin kızıdır, Adevî'dir. Resûlullah'ın ikinci halifesi olup kendisine Peygamber efendimiz tarafından "Fârûk" lakabı ve "Ebû Hafs" künyesi bahşolunmuştur. Hamâsetin, adaletin, mülk ve millet idaresinin canlı bir örneği olan Ömer hakkında birçok siyer ve tabakat müellifi müstakil eserler yazmışlardır. Bu cihetle Peygamberimizin bu hali-fesinin namını şarkta, garpta tanımadık bir mütefekkir yoktur diyebiliriz ve bu kısa izah ile iktifa ederek hadislere başlıyoruz:

1494

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ رَأَيْتُنِي دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَإِذَا أَنَا بِالرُّمَيْصَاءِ امْرَأَةٍ أَبِي طَلْحَةَ وَسَمِعْتُ خَشْفَةً فَقُلْتُ مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا بِلَالٌ وَرَأَيْتُ قَصْرًا بَفَنَائِهِ جَارِيَةٌ فَقُلْتُ لِمَنْ هَذَا فَقَالَ لِعُمَرَ فَأَرَدْتُ أَنْ أَدْخُلَهُ فَأَنْظُرَ إِلَيْهِ فَذَكَرْتُ غَيْرَتَكَ فَقَالَ عُمَرُ بِأَيِّ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَعَلَيْكَ أَغَارُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Bir kere rüyamda) ben kendimi cennete girmiş gördüm ve orada Ebû Talha'nın karısı Rümeyşâ ile karşılaştım. Bir de gürültüsüz, sâkin bir ayak sesi işittim. Ve "Kimdir bu?" diye sordum. Cibrîl, "Bilâl'dir!" diye cevap verdi. Cennette bir de (muhteşem) köşk gördüm.

Avlusunda bir câriye vardı. Ben, “Bu köşk kimindir?” diye sordum. Cibrîl, “Ömer’indir!” diye cevap verdi. Onun içine girmek ve bakmak (gezip görmek) istedim. Fakat “Ey Ömer! Senin kıskançlığını hatırladım” (diye latife etti). Bunun üzerine Ömer, “Babam, anam sana kurban olsun yâ Resûlellah! Sana karşı mı kıskancım?” diye cevap verdi. {B3679 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 6.}

İ Z A H I

Hadiste adı geçen Ebû Talha, ensardan Zeyd b. Sehl’dir. En bahadır bir İslâm mücahididir. Peygamber efendimiz, “*Gazâ meydanında Ebû Talha’nın bir haykırması, düşman üzerinde yüz bahadır kuvvetinden daha müessirdir*” buyurmuştur.¹ Ebû Talha’nın karısı Rûmeysâ’nın asıl adı, Sehle ve bir rivayete göre Rûmeyle’dir. Bu kadın Enes b. Mâlik’in anasıdır deniliyorsa da yanlıştır.

Enes b. Mâlik’in anası, en sahih rivayetlere göre Ümmü Süleym’dur.² Şu halde Rûmeysâ İbnü’t-Tîn’in dediği gibi Ebû Talha’nın Ümmü Süleym’den başka bir karısı olmak icap eder.

Bu hadisin diğer bir rivayet tariki de Ebû Hüreyre rivayetiyle ve 1341 rakamıyla geçti. Oraya da bakınız!

Bu hadisten sonra Buhârî Abdullah b. Ömer’den de şu hadisi rivayet ediyor: Peygamber efendimiz buyurmuş ki: “*Bir kere uyurken bana (bir bardak süt sunuldu. Ben sütü içtim, hem o kadar içtim ki, şimdi bile onun kanıklığı tırnaklarımda cereyan eder sanıyorum. Sonra (artığımı içmesi için bardağı) Ömer’e sundum.*” Ashap, “Yâ Resûlellah! Bu rüyânızı ne ile te’vil edip yordunuz?” diye sormuşlardır. Resûlullah, “İlim ile!” buyurmuş.³

Bu hadisin bir rivayet tariki “İlim” bahsinde 73 rakamıyla tercümesi geçti. Buna ve 1481 numaralı İbn Ömer hadisine bakınız!

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنِ السَّاعَةِ فَقَالَ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ وَمَاذَا أَعْدَدْتَ لَهَا قَالَ لَا شَيْءَ إِلَّا أَنِّي أَحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ﷺ فَقَالَ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ قَالَ أَنَسُ قَالَ فَمَا فَرِحْنَا بِشَيْءٍ فَرِحْنَا بِقَوْلِ النَّبِيِّ ﷺ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ قَالَ أَنَسُ فَأَنَا أَحِبُّ النَّبِيَّ ﷺ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ وَأَزْجُو أَنْ أَكُونَ مَعَهُمْ بِحُبِّي إِيَّاهُمْ وَإِنْ لَمْ أَعْمَلْ بِمِثْلِ أَعْمَالِهِمْ.

1 {HM12119 İbn Hanbel, III, 112.} Bu eserimizde 637 numaralı hadisin izahına bakınız!

2 Bu eserimizde 645 numaralı hadisin izahına bakınız!

3 {B82 Buhârî, İlim, 22.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre şöyle demiştir: Bir kimse Nebî sallallahu aleyhi ve selleme kıyametten sual edip, “Yâ Resûlellah! Kıyamet ne zaman kopacak?” dedi. Resûlullah ona (hakîmane bir üslûp ile), “O saate, o güne ne hazırladın?” diye sordu. Sâil, “Hiçbir şey hazırlamadım. Yalnız ben, Allah’ı ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi sever (bir adam)ım!” dedi. Resûlullah da, “Öyle ise sen, sevdiklerinle beraber (bulunacak)sın!” diye müjdeledi. Enes b. Mâlik der ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bu, “Sen, sevdiklerinle berabersin!” müjdesine sevindiğimiz gibi hiçbir şey bizi sevin-dirmedi. Yine Enes der ki: “Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi, Ebû Bekir’i, Ömer’i severim. Onlara olan bu aşk ve muhabbetim sebebiyle (kıyamette) onlarla beraber olacağımı (Allah’ın inayetinden) umarım. Velew ki onların hayır işlerine benzer hayır ve ibadet işlememiş olayım.” {B3688 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 6.}

İZAHİ

Bu suali soran kimsenin adını tayin hususunda müteaddit isimler bildiriliyor: Zül-hüveysıra, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ebû Zer el-Gıfârî o cümledendir. Şârih Aynî bu müteaddit rivayetleri telif ederek, “Soranların müteaddit olması ihtimali vardır” diyor.

Bu hadisten önce Buhârî’nin üç rivayeti daha vardır ki *Tecrîd*’e hiç alınmamıştır. Bu cihetle bunları burada Türkçemize çevirmedikçe geçemeyeceğiz.

BİRİNCİSİ. Sa’d b. Ebû Vakkâs’ın şu suretle rivayetidir: Bir kere Ömer b. Hattâb, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girmek üzere izin istemişti. Halbuki Resûlullah’ın yanında Kureyş (kabilesin)den birtakım kadınlar vardı; (bir hâcet için gelmişlerdi) Resûlullah ile konuşuyorlardı ve sesleri Resûlullah’ın sesinden yüksek bir tonda olarak çok söyleniyorlardı.⁴ Ömer b. Hattâb izin isteyince bu kadınlar hemen kalktılar hicâba mübâderet ettiler. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ömer’in gelmesine müsaade etti. Ömer, huzura girdiği sıra Resûlullah (kadınların bu haline) gülüyordu. Bunun üzerine Ömer, “Yâ Resûlellah! Allah seni meserrette daim buyursun!” temennisinde bulundu (ve nezaketle bu meserretin sebebini sormuş oluyordu). Resûlullah cevaben, “*Yanımda bulunan şu kadınların haline taaccüp ettim: Onlar senin sesini işitince acele perdeye koştular!*” buyurdu. Bunun üzerine Ömer, “Yâ Resûlellah! Siz, onların tevkîr ve tâzimine daha lâyıksınız!” dedi ve kadınlara hitaben de, “Ey nefisleri düşman olan kadınlar! Resûlullah’a tâzim etmeyip de benden mi çekiniyorsunuz?” dedi. Kadınlar da, “Evet senden çekiniyoruz! Çünkü sen, Resûlullah’tan daha yoğun sözlü ve daha katı yürekliisin” dedi-

4 O zaman henüz “Ey müminler (Peygamberle görüşürken) *sakın sesinizi onun sesinden üstün yükseltmeyiniz!*” {el-Hucurât, 49/2.} meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmamıştı.

ler.⁵ Bunun (bir münakaşa halini alması) üzerine Resûlullah, “*Sus, yâ Ömer! Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, sen bir yolda giderken şeytan, asla sana yaklaşamaz. Herhalde o, senin yolundan başka bir cihete yönelip gider*” buyurdu.⁶

İKİNCİSİ. Abdullah b. Mes’ûd hadisidir ki müşârün ileyh: “Biz müslümanlar, Ömer müslüman olunca, şerefimizle yaşar olduk!” demiştir. İbn Ebû Şeybe’nin, Taberânî’nin rivayetleri ise Buhârî’nin bu rivayetini izah eder mahiyettedir. Bunların rivayetlerine göre Abdullah b. Mes’ûd: “Ömer’in müslüman olması müslümanlar için şeref ve izzet, Medine’ye hicreti nusret, emâret ve hilâfeti de rahmet oldu. Vallahi Ömer müslüman oluncaya kadar biz müslümanlar Kâbe avlusunda açıktan açığa namaz kılmak kudret ve cesaretini gösteremiyorduk” demiştir. Siyer müelliflerinin izahına göre Hazret-i Ömer’in kudreti ve hamâseti sayesinde ilk defa müslümanlar Kâbe’nin hariminde alenî namaz kılmaya başlamışlardır.

ÜÇÜNCÜSÜ. Abdullah b. Ömer hadisidir. Bu hadisi Buhârî şöyle sevk ediyor: Hazret-i Ömer’in kölesi Ebû Hâlid Eslem der ki: Bir kere Abdullah b. Ömer benden Hazret-i Ömer’in hal ve şanına dair bazı menkıbeler anlatmamı istedi. Ben de hatırladığım bazı şeyleri haber verdim. Bunun üzerine İbn Ömer, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem müstesna olmak üzere ben, Ömer derecesinde güzel huylu hiçbir kimse kati surette görmedim. Resûlullah’ın vefatından Ömer b. Hattâb’ın hayatının son gününe kadar Ömer, (hilâfeti zamanındaki)⁷ insanların en ciddisi ve en cömerdi idi” diye beni teyit etti.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَقَدْ كَانَ فِيمَنْ قَبْلَكُمْ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ رَجُلٌ يُكْمُونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونُوا أَنْبِيَاءَ فَإِنْ يَكُ مِنْ أُمَّتِي أَحَدٌ مِنْهُمْ فَعَمَّرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Benî İsrâîl’den sizden önce gelip geçen anlar içinde (Allah Teâlâ tarafından mülhem) öyle kimseler vardı ki, onlar

5 Kadınların efal-i tafdîl sığasıyla ifade ettikleri bu söz, fiilin aslında yani yoğun sözlülük ve katı yüreklilikte Resûlullah’ın iştirakini ifade etmekle, “*Ey peygamberim! Eğer sen yoğun sözlü ve katı yürekli olsaydın senin etrafında bulunanlar dağılırlardı*” {Âl-i İmrân, 3/159.} meâlindeki âyet-i kerîmeye muhaliftir zannolunursa da öyle değildir. Çünkü bu âyetle nefyolunan, bir seciye ve bir sıfât-ı lâzime şiddet ve gızzattır. Bu ise hadiste iddia olunan ve münkeri red gibi bazı ahvalde Resûlullah’ta görülen şiddet ve gızzate münâfi değildir.

6 {B3683 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 6.}

7 Hadisin itlakından Ömer’in Ebû Bekir’e de tafdîl-i ihâmını izâle için kavis içindeki bu kaydı koyduk.

peygamberler (pâyesinde) olmadıkları halde kendilerine haber ilham olunurdu. Eğer ümmetim içinde de bunlardan bir kimse bulunursa (ki, şüphesiz bulunacaktır) o da muhakkak Ömer'dir. {B3689 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 6.}

İ Z A H I

Hadisin son fıkrasındaki “bulunursa” şartı, şek için değildir. Bilakis bu fıkranın mazmununu tekit içindir. Çünkü İslâm ümmeti, öbür ümmetlerin efdali olduğundan, öbürlerinde bulunan ilham ile müeyyed kimselerin İslâm ümmetinde de bulunması muhakkaktır. Bu cihetle şartın tekide delâlet ettiğine kavis içindeki kayıt ile işaret ettik.

Bu hadiste peygamber olmadıkları halde kendilerine Allah tarafından haber ilham olunduğu bildirilen zevata muhaddesûn deniliyor ki kendilerine hadiseler, vâkıalar ilham olunan kimseler demektir. Muhaddesûn unvanını, bu hadisin *Buhârî* metnindeki diğer bir rivayet tarikinden öğreniyoruz. İbn Abbas, Hac sûresinin 52. âyetine bu muhaddes lafzını ziyade ederek وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ وَلَا مُحَدِّثٍ suretinde okumuştur. İbn Abbas bu hususta mevzumuz olan hadise istinat etmiş olsa gerek. Şu halde muhaddes, nübüvvetin dûnunda bir vahiy ve ilham mertebesi demek oluyor ve bu yüksek pâyeye Hazret-i Ömer'e tevcih buyurularak taltif ediliyor.

Hazret-i Ömer, İranlı Ebû Lü'lü' tarafından zehirli bir hançerle vurularak şehid olmuştur.⁸ Bu meş'um hadisenin vukuunu müteakip Abdullah b. Abbas'ın teselli yollu bir hitabesini İmam Buhârî *Sahîh*'inde mevzumuz olan hadisten sonra şu suretle rivayet ediyor ki, sahâbi hadisi olup Peygamber'in kendi hadisi olmadığı için ihtisaren *Tecrîd*'e alınmamıştır. Misver b. Mahreme'nin rivayetine göre, Ömer radiyallahu anh vurulunca elemelenmeye, endişelenmeye başlamıştı. Hemen (pek sevdiği) İbn Abbas yanına gelerek endişesini gidermek ve teselli etmek maksadıyla, “Ey emîrül-mü'minîn! Vaziyetten o kadar endişe etme!” demiş (ve sözüne şöyle devam etmiştir): “Ey emîrül-mü'minîn! Sen Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yâr ve hemdem oldun ve ona pek güzel dostluk ettin. Sonra Resûlullah'tan –o, senden memnun olarak– ayrıldın. Ondan sonra Ebû Bekir'e arkadaş oldun; ona da pek iyi refakat ettin. Sonra Ebû Bekir'den de –o, senden hoşnut ve razı olarak– ayrıldın. Sonra Peygamber'in ve Ebû Bekir'in bunca ashabına dost oldun, bunlara da pek güzel dostluk ettin. Eğer sen (bu defa) ashaptan ayrılırsan, muhakkak onlar senden hoşnut ve razı oldukları halde ayrılacaksın!” demiştir. Bunun üzerine Ömer, “(Ey sevgilim İbn Abbas!) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sohbet ve onun rıza ve memnuniyeti hakkında yâdettiğin o güzel hâtıralar zikri âlî olan Allah'ın bana bahşettiği bir minnet ve ihsanıdır. Ebû Bekir'in sohbeti ve onun memnuniyeti

8 Şârih Aynî'nin bildirdiğine göre Mugîre b. Şu'be'nin kölesi olan bu İranlı Ebû Lü'lü' habisi, millî bir gayretin şevkiyle Hazret-i Ömer'i sabah namazında iken böğründen vurmuştu. Hicretin 23. yılı Zilhiccesinin 26. gününe tesadüf etmişti. Bu eserimizde 1307 numaralı hadisin tercüme ve izahına da bakınız! 1305 numarayı da okuyunuz!

hakkındaki hâtıralar da zikri âlî olan Allah'ın bir minnet ve ihsanıdır ki onu bana bahşetmiştir. Benim şu andaki ıstırap ve endişem senin içindir ve senin en yakın, en sâdık dostların içindir.⁹ Vallahi şu yer dolusu altınım olsa Azîz ve Celîl olan Allah'ın azabından halâs için (bir an tereddüt etmeden ve millet hukukunu ifada kusur etmek endişesiyle derhal) o altını feda ederdim” demiştir.

Buhârî'nin *Tecrîd*'e alınmayan bir rivayeti de Abdullah b. Hişâm'ın, “Biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunuyorduk. Resûlullah (o cemaat içinde) Ömer b. Hattâb'ın elini tutuyor (ve ona olan meveddet ve muhabbetini izhar ediyor)du¹⁰ suretindeki hadisidir. Eğer Ömer yüksek bir fazilet ve meziyeti haiz olmasaydı, o cemaat muvacehesinde tercihen onun elini tutarak izhâr-ı muhabbet etmezdi” demiştir.

9 Hazret-i Ömer'in Abdullah b. Abbas ile onun ashabı hakkında endişe etmesi, kendisinden sonra kopacak bir fitne ve ihtilâl sezmesinden dolayı idi ki, bu fitne Hazret-i Osman zamanında hakikaten başlayıp tevâlî etmiştir.

10 {B3694 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 6.}

Osman b. Affân Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

Bu bahis Kureyş kabilesinden Ebû Amr Osman b. Affân radiyallahu anhın menkıbelerini bildiren hadisleri muhtevidir.

Hazret-i Osman'ın nesep silsilesi Resûlullah ile Abdümenâf'ta birleşir. Ebû Amr künyesidir. Ebû Abdullah, Ebû Leylâ ile künyelendiği hakkında da rivayetler vardır. Zünnûreyn lakabıyla iştihar etmiştir ki "iki nur sahibi" demektir. Resûlullah'ın kerîmesi Rukiyye'yi ve onun vefatı üzerine öbür kerîme-i nebevî Ümmü Külsûm'ü tezevvüc etmesi, bu muhteşem unvan ile iştihar etmesine vesile olmuştur. Dârekutnî'nin rivayetine göre, Hazret-i Ali'nin yanında bir kere Hazret-i Osman zikrolunduğunda, "Osman öyle yüksek bir zattır ki semâda bile Zünnûreyn diye anılır" demiştir.

Buhârî, bu babın unvanında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Kim ki Rûme Kuyusu'nu kazdırıp vakfederse cennet onun içindir" buyurması üzerine Hazret-i Osman'ın kazdırıp vakfettiğini, sonra da yine Hazret-i Resûlullah'ın, "Kim ki ceyşü'l-usreyi¹ teçhiz ederse, onun için cennet vardır" buyurması üzerine bu askeri Osman teçhiz ettiğini² muallak olarak rivayet etmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ جَاءَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ مِصْرَ فَقَالَ لَهُ هَلْ تَعْلَمُ أَنَّ عُثْمَانَ فَرَّ يَوْمَ أُحُدٍ قَالَ نَعَمْ فَقَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ بَدْرٍ وَلَمْ يَشْهَدْ قَالَ نَعَمْ قَالَ تَعْلَمُ أَنَّهُ تَغَيَّبَ عَنْ

1 Ceyşü'l-usre, Tebük Seferi için hazırlanan askerdir. Tebük Seferi bir kıtlık senesinde ve yazın en sıcak bir zamanına tesadüf ettiğinden, darlık ve güçlük seferi diye anılmıştır. Bu Tebük Seferi'nde Hazret-i Osman, 950 deve ve elli at vermek suretiyle askerin teçhizine iştirak etmiş ve Resûlullah'ın huzuruna da 1000 dinar getirip takdim eylemiştir. Tercümesi geçen 1174 rakamlı hadisin izahına da bakınız!

2 {Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 7 (bab başlığı).}

بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَمْ يَشْهَدْهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ قَالَ ابْنُ عُمَرَ تَعَالَ أُبَيِّنَ لَكَ أَمَّا فِرَارُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَأَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ وَغَفَرَ لَهُ وَأَمَّا تَغْيِيْبُهُ عَنْ بَدْرٍ فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ مَرِيضَةً فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ وَأَمَّا تَغْيِيْبُهُ عَنْ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ فَلَوْ كَانَ أَحَدٌ أَعَزَّ بِطَنْ مَكَّةَ مِنْ عُثْمَانَ لَبَعَثْتُهُ مَكَانَهُ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُثْمَانَ وَكَانَتْ بَيْعَةُ الرِّضْوَانِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ عُثْمَانُ إِلَى مَكَّةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِيَدِهِ الْيُمْنَى هَذِهِ يَدُ عُثْمَانَ فَضَرَبَ بِهَا عَلَى يَدِهِ فَقَالَ هَذِهِ لِعُثْمَانَ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عُمَرَ اذْهَبْ بِهَا الْآنَ مَعَكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Mısırlılar'dan biri Abdullah b. Ömer'e gelerek, "Ey İbn Ömer! Uhud günü Osman, (harbe iştirak etmeyip) kaçmıştır, bilir misin?" diye sordu. İbn Ömer, "Evet!" diye cevap vermiş. Sorucu, "Onun Bedir Gazâsı'ndan da çekinip gizlendiğini de bilir misin?" demiş, İbn Ömer, "Evet biliyorum!" diye cevap vermiş. O kimse, "Osman Bey'atürrıdvân'da bulunmamıştır; bunu da biliyor musun?" demekle İbn Ömer, "Evet biliyorum!" diye tasdik etmiş (bu kimse sorgularına aldığı tasdik cevaplarını fikrine uygun bulup tahsin ederek), "Allahüekber" demiş. Bunun üzerine İbn Ömer (bu adamın yanlış düşüncelerini düzeltmek üzere), "Yâhu şöyle gel bakayım! Sana hakikati bildireyim" diye şöyle izah etmiştir: "Uhud Harbi günü Osman'ın firarı keyfiyeti: Ben çok iyi bilir, sana da bildiririm ki Cenâb-ı Hak Uhud'da bulunamamak kusurunu af ve bundan mütevellit günâhını mağfiret etmiştir.³ Bedir Gazâsı'nda gaybûbeti ise, Osman'ın refikası olan Resûlullah'ın kızı (Rukıyye)'nin Bedir seferi sırasında ağır hasta bulunması ve Resûlullah'ın Osman'a: "Ey Osman! Senin için Bedir'de hazır bulunan bir gazi sevabı ve bir gazi ganimet sehmi vardır?" buyurup izin vermiş olması sebebiyledir.⁴ Bey'atürrıdvân'da bulunamaması da (Mekke'ye vazife ile

3 Abdullah b. Ömer bu af ve mağfiret hususuna dair mütalaasını Âl-i İmrân sûresinin şu meâldeki 155. âyetine istinat ederek bildirmiştir. Âyetle Resûlullah ile ashabından ve Ebû Süfyan ile Kureyş ordusundan bahsedilerek deniliyor ki: "Hani o iki ordu çatıştığı (ve birbirleriyle çarpıştığı) gün (Uhud günü), içinizden (yüzlerini çevirip) arkalarına dönenler (yok mu,) işte onlar herhalde vaktiyle kazandıkları bazı hataları sebebiyle şeytan, onların ayaklarını kaydırmak istedi. Fakat muhakkak ki Allah, onların (fırar) kusurunu affetti. Çünkü Allah hiç şüphesiz gafûrdur, halîmdir."

Bu âyet-i kerîmede bildirilen iki cemiyet, iki ordu ile murat: 1. Peygamberle ashabı, 2. Ebû Süfyan ile Kureyş kuvvetleridir. Uhud Harbi'nin cereyan şekli ve hezimet sebepleri, kaçmayıp Peygamber'in yanında kalanların isimleri ve bu harbin neticeleri 1269 numara ile tercüme ve izahı geçen Berâ b. Âzib hadisinde izah olundu; ileride gelecek olan Uhud Gazâsı'na da bakınız!

4 Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde Urve'den rivayetine göre Rukıyye'nin hastalığı sebebiyle Hazret-i Osman ile

gönderilmiş olmasındandır). Eğer Mekke havalisinde Osman'dan ziyade şeref ve nüfuz sahibi bir kimse bulunsaydı, muhakkak Resûlullah Osman'ın yerine onu gönderirdi. Resûlullah Osman'ı gönderip o Mekke'ye gittikten sonra Bey'atürrıdvân icra edilmişti. Osman'ın bu şerefli biattan mahrum olmaması için Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sağ eline işaret ederek, "İşte bu, Osman'ın elidir" buyurup onunla sol eli üzerine vurdu da, "İşte bu, Osman için biattır" buyurdu.⁵ Abdullah b. Ömer Mısırlı sorucuya (bu izahatı verdikten sonra), "Sana verdiğim bu cevaplarla beraber artık şimdi gidebilirsin!" dedi. {B3699 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 7.}

İZAH

Buhârî'nin mevzumuz olan İbn Ömer'in bu hadisinden önce iki rivayeti daha vardır ki bunlar Peygamber'in hadisi olmayıp sahâbî sözleridir diye müellif Zebîdî *Tecrîd*'in hiçbir bahsine almamıştır. Bu ise *Sahîh-i Buhârî*'nin tercüme ve izahı olduğunu iddia ettiğimiz eserimiz için telâfisi zaruri bir eksiklik olduğu için ve bunlardaki biri itikadî, öbürü tarihî birer kıymeti haiz bulunduklarından burada zikretmeden geçemeyeceğiz.

BİRİNCİSİ. Abdullah b. Ömer hadisidir ki şöyle demiştir: Biz, Resûlullah'ın hayatı zamanında ashap arasındaki fazilet derecelerini görüşürdük de ashaptan hiçbirini fazilette Ebû Bekir'e denk tutmazdık. Sonra Ömer'e, sonra Osman'a da müsavi ve muadil bulmazdık. Bunlardan sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem diğer ashabını bıraktırdık. Onların arasında fazilet farkı aramazdık.⁶

Bu hadisin zâhirine göre Hazret-i Ali'nin fazilet mukayesesine konulmaması, onun Peygamber'in üç halifesi derecesinde fazilet farkı araştırılacak bir değerde olmadığını ve belki ashabın umumu arasında ve onlara müsavi bir seviyede bulunduğunu ifade eder. Halbuki bu iddia, Ehl-i sünnet'in kati karar ve kanaatine mugayirdir. Ehl-i sünnet'e göre, Hazret-i Ali'nin de Osman'dan sonra gelen bir fazilet mevkiî vardır ki bununla sair ashaba tekaddüm ve temayüz eder. Bu cihetle Tirmizî "Bu hadis sahihtir. Fakat mazmunu itibariyle garîbdır" diyor. Bu garâbeti izâle ve hadise bir vuzuh vermek için *Buhârî* şârihleri müteaddit suretle tevcih etmişlerdir. Şârih Hattâbî demiştir ki: "Asr-ı saâdet'te efdaliyet derecesi ashabın yaşlı başlı ihtiyarları arasında aranılmıştır. O ihtiyarlar ki Resûlullah onlarla İslâm'ın mühim işlerini müşâvere ve müzâkere ederdi. Hazret-i Ali ise sağlığında gençlik çağında idi. Binaenaleyh İbn Ömer bu hadisi ile Hazret-i Ali'yi horlamak, küçük

beraber Üsâme b. Zeyd'i de Medine'de bırakmıştı. Çünkü Rukıyye çok ağır hasta idi. Hatta Zeyd b. Sâbit, Medine'ye Bedir zaferi haberini ilk önce müjdelemek üzere geldiğinde Rukıyye vefat etmişti.

5 Bey'atürrıdvân 1164 numara ile tercümesi geçen Misver b. Mahreme ile Mervân'ın müşterek rivayet ettikleri Hudeybiye hadisinin metnine ve izahına bakınız!

6 عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: كنا في زمن النبي صلى الله عليه وسلم لا نعدل بأبي بكر أحدًا ثم عمر ثم عثمان ثم تترك أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم لا نفاضل بينهم. {B3698 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 7.}

görmek ve Hazret-i Osman'dan sonra gelen fazilet derecesinden tenzil etmek istemiştir. Çünkü Ali'nin mertebesi meşhurdur. Onu ne İbn Ömer, ne de ashaptan başka bir zat inkâr eder. Osman'dan sonra Ali'nin, ahashabın efdali olduğuunda ümmetin icmâi vardır.

İKİNCİSİ. Amr b. Meymûn hadisidir ki çok uzun bir metin ile rivayet olunan bu hadisinde Amr b. Meymûn, Hazret-i Ömer'in şehâdeti fâciasını, şûra meselesini, Hazret-i Osman'a biat keyfiyetini izah etmekte olup biz bunu bir derece ihtisar ederek naklediyoruz:

Râvi Amr b. Meymûn der ki: Ömer vurulduğu sabah Mescid-i Saâdet'e gelmiştim. Saf içinde namaza intizar ediyordum. Benimle Hazret-i Ömer arasında Abdullah b. Abbas vardı. Ömer'in âdeti, iki saf arasından geçerken cemaate safları düzeltmelerini emreder ve saflarda intizamsızlık görmeyince mihraba geçer, iftitah tekbirini alırdı. Cemaat toplansın diye ekseriyetle ilk rek'atta sûre-i Yûsuf yahut sûre-i Nahl ya da bunlara benzer bir sûre okurdu. O sabah da bu suretle mihraba geçip tekbir aldı. Müteakiben ben, Ömer'in, "Kelp, beni katletti!" dediğini işittim ki: O anda (Ebû Lü'lû' Fîrûz denilen Mecûsî) bir Acem genci Ömer'i vurmuştu ve elinde iki yüzlü bir hançerle kaçmaya ve geçtiğı saflarda sağl, sollu rastgeldiğı kimseleri vurmaya başlamıştı. Bu suretle vurduğı kimseler on dört kişiye bâliğ oldu. Bunlardan yedisi öldü. Bu kanlı vaziyeti gören müslümanlardan biri Bürnüs denilen geniş başlığını caninin başına atıp geçirdi. Cani yakalandığını anlayarak intihar etti.

Ömer yaralanınca Abdurrahman b. Avf'ın elinden tutup mihraba geçirdi. Abdurrahman hafif bir surette namaz kıldırđı. Namazdan çıkılınca Ömer, İbn Abbas'a, "Git gör bakalım beni kim vurdu?" dedi. İbn Abbas bir müddet dolaşıp geldi ve "Cani, Mugîre b. Şu'be'nin kölesidir" dedi. Ömer, "Şu sanatkâr mı?" dedi. İbn Abbas, "evet!" diye tasdik etti. Ömer, "Hay Allah canını alsın! Ben ona mâruf ile emretmiştim" dedi⁷ ve "Allah'a hamdolsun ki beni Müslümanlık iddiasında bulunan bir şahsın eliyle öldürmedi!" diye müte-selli oldu.

Amr b. Meymûn rivayetine devam ederek der ki: "Sonra Ömer evine kaldırıldı. Biz de beraber gittik. Denilebilir ki ashaba ve Medine halkına bundan önce bu derece elîm

7 İbn Sa'd'ın Zührî'ye müntehî olan sahih bir isnat ile rivayetine göre Hazret-i Ömer İslâm fütuhatının genişlemesi ve esirlerin çoğalması üzerine Medine'nin nizamı namına erlik çağına ermiş genç esirlerin Medine'ye girmelerine müsaade etmiyordu. Nihayet Kûfe Valisi Mugîre b. Şu'be'den aldığı bir mektupta yanında bulunan genç bir sanatkârı zikrediyor ve bunun demir, nakış işlerindeki maharetinden, iyi bir marangoz olduğundan ve Medineliler'in bundan istifade edeceklerinden bahsederek Medine'ye girmesine müsaade edilmesini tavsiye ediyordu. Bunun üzerine Mugîre'nin bu kölesine müsaade edildi. Mugîre buna şehri 100 dirhem haraç kesmişti. Köle bunun ağırlığından Ömer'e şikâyet etti. Fakat Ömer kölenin sanatına göre bu haracı çok bulmadı, köle titizlenerek çıktı ve birkaç gece sonra bu suikastı yaptı. Zührî'nin rivayetine göre caninin hâmil olduğu hançer, iki başlı olup kabzası ortada imiş. Bununla hali-feyi üç yerinden yaralamış. Bunlardan biri göbeğı altında olup geniş bulunduğundan şehâdetine sebep olmuştur.

İran fütuhatı sırasında esir edilerek Medine'ye getirilen ve maiyetiyle beraber müslüman olan Hürmüzân'ın teşvikiyle bu cinayetin irtikâp edildiğine dair de rivayet vardır ve bu rivayette daha mühim sebep bildirilmektedir (1307 numaralı hadise ve izahına bakınız.).

bir musibet erişmemişti. Bazı kimseler yaraların tehlikeli olmadığını sanıyorlardı, bazıları da tehlikeli buluyorlardı. Yaralar tedaviye başlandığı sırada hekimler tarafından verilen bir miktar nebîzin ve sütün karnındaki cerîhadan çıkmaya başladığı görülünce vahame-tine herkesçe kanaat hâsıl oldu. Artık nâs takım takım geliyor ve Ömer'in mehâsinini yâdediyorlardı.

Ömer, oğlu Abdullah'ı Hazret-i Âişe'ye göndererek Resûlullah ile Ebû Bekir'in yanına defnedilmesi için de müsaade aldı.⁸ Bunun üzerine ashap, "Yâ emîre'l-mü'minîn! Kendine bir halef intihap ve onu bize vasiyet et!" dediler. Ömer, "Bu işe, Resûlullah'ın kendilerinden hoşnut olarak irtihal ettiği şu altı kişiden başka lâıyk ve müstehak bir kimse bulamıyorum!" dedi ve "Ali, Osman, Zübeyr, Talha, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdurrahman b. Avf" diye adlarını saydı⁹ ve "Abdullah b. Ömer de size nezâret etsin, fakat ona bu işten çıkar bir şey yoktur. Emâret Sâ'd'a isabet ederse o, bu işin ehli ve mahallidir. İsbet etmezse, sizden hanginiz riyâsete geçerse, Sa'd'ın yardımını istesin ve istifade etsin" dedi.¹⁰ "Çünkü ben Sa'd'ı ne aczinden ne de hiyanetinden dolayı Kûfe valiliğinden azletmedim" dedi.

Sonra Ömer kendisinden sonraki halifeye muhacirler, ensar, vilâyetler ahalisi, A'râb, ehl-i zimmet olan hristiyanlar, yahudiler vesaire haklarında, her cemaatin hukukunu ayrı ayrı izah ederek vasiyette bulundu.

Hazret-i Ömer vefat ettikten ve defnolanduktan sonra şûra heyeti toplandı. Bu içtimâda Abdurrahman b. Avf'ın ihtilâfı azaltacak ve intihabı kolaylaştıracak amelî bir teklifi kabul edilerek bu altı kişiden üçü gönül hoşluğu ile re'ylerini içlerinden üç kişiye şu suretle tevdi ettiler: Zübeyr, Ali'ye; Talha, Osman'a; Sa'd b. Ebû Vakkâs da Abdurrahman b. Avf'a bıraktı. Şimdi Abdurrahman, Ali ile Osman'a da, "Arkadaşlar! Hanginiz devlet riyâseti namzetliğinden feragat ederse, bu intihap işiyle meşgul olmayı ona tevdi edelim. Muhakkak ki Allah ve müslümanlar ona mürakıptır, şahittir. Onlar nefsü'l emirde bu işe kimin daha elverişli olduğunu şüphesiz daha iyi görürler ve bilirler" dedi. Ali ile Osman sükût ettiler. Bunun üzerine Abdurrahman, iki arkadaşına, "Öyle ise bu intihap işi ile uğraşmayı bana havale ediyor musunuz? (Çünkü ben size rekabet edecek değilim. Allah şahittir ki ben, sizin efdalinizi seçmekten ayrılmayacağım!)" dedi. Onlar da, "Evet havale ediyoruz" dediler. (Abdurrahman üç gün üç gece -uyku bile uyumak-sızın- bütün halk tabakalarıyla temas ederek umum arzuyu anladı).¹¹ Bunun üzerine son

8 684 numaralı hadisi okuyarak, bu müsaadenin nasıl alındığına bakınız!

9 Eserimizde 684 rakamıyla tercümesi geçen hadisin izahına bakınız!

10 Şûra heyetinin altısı da aşere-i mübeşşereden yani Peygamber efendimizin kendilerini cennetle müjdelediği on büyük sahâbedendir. Geriye Saîd b. Zeyd ile Ebû Ubeyde kalıyordu. Ebû Ubeyde evvelce vefat etmişti. Saîd b. Zeyd, Hazret-i Ömer'in amcazadesi bulunduğundan intihap işinde akrabasının re'yi bulunmasını istememişti.

11 Bu ziyade, hadisin diğer rivayet tarikinden alındı.

akdedilen içtimâda Ali'nin elini tutarak, "Yâ Ali! Bilirsin ki senin Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme karâbetin ve İslâm'da kıdemin vardır. Allah şahittir ki eğer ben seni emîr intihap edersem, İslâm ümmeti üzerinde muhakkak adalet edersin. Eğer Osman'ı intihap edersem muhakkak onun da sözünü dinler, emirlerine itaat edersin!" dedi. Sonra Abdurrahman b. Avf, Osman'a dönerek Ali'ye söylediği gibi ona da söyledi. Abdurrahman her ikisinden de bu suretle ahz-ı mîsâk ettikten sonra Osman'a, "Ey Osman elini kaldır!" dedi ve Osman'a biat etti. Ali de Osman'a biat etti. Sonra kapılar açıldı, Medine halkı da girip biat ettiler.¹²

Buhârî'nin ihtisar ederek naklettiğimiz bu rivayeti "Ahkâm" bahsinde daha birtakım tafsili muhtevidir.

Ali b. Ebû Tâlib Radiyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَبِي الْحَسَنِ الْقُرَشِيِّ الْهَاشِمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

Bu bahis Ebü'l-Hasan Ali b. Ebû Tâlib –ki Kureyşî ve Hâşimî'dir– radiyallahu anhın menâkıbı hakkındaki hadisleri muhtevidir.

Ebü'l-Hasan, Hazret-i Ali'ye ailesinin verdiği bir künyedir. Resûlullah ise ona Ebû Tûrâb lakabını bahşetmişti. Buhârî'nin bu babında rivayetine göre, Sehl b. Sa'd'a biri gelerek, "Medine emîri şu filân kişi minberde Hazret-i Ali'yi münasebetsiz bir unvan ile zikretti" diye şikâyet etmiş. Sehl b. Sa'd, "Ne dedi?" diye sormuş. O da, "Ebû Tûrâb" dedi deyince Sehl b. Sa'd gülerek, "Vallahi bu lakabı Ali'ye Resûlullah verdi ve Ali'ye göre, onun bundan sevgili bir adı yoktur" demiştir.

Râvi der ki: Bu unvanı Peygamber'in Ali'ye nasıl verdiğini öğrenerek mahzûz olmak istedim de Sehl b. Sa'd'a sordum. O da şöyle anlattı, "Bir kere Ali, Fâtıma radiyallahu anhânın yanına varmış ve her nasılsa bir şeyden Fâtıma'ya darılarak mescide gidip yatmıştı. Bu sırada Fâtıma'nın yanına Resûlullah varıp, 'Amcamın oğlu nerede?' diye sorduğunda Fâtıma, 'Mescidde' demesi üzerine Resûlullah mescide gelir ve Ali'yi arkasında ridâsı düşmüş, arkasına toprak bulaşmış bir halde yatıyor bulur. Bunun üzerine Resûlullah, 'Kalk yâ Ebâ Tûrâb! Kalk yâ Ebâ Tûrâb!' diye Ali'nin arkasından toprağı silmeye başlar."¹

Hazret-i Ali'nin vâlidesi Fâtımâ bint Esed b. Hâşimî'dir ki Hâşimîler arasında ilk Hâşimî çocuk doğuran bir Hâşimî kadın olmakla meşhurdur. Fâtıma müslüman olup sahâbî kadınların büyükleri sırasına geçmiştir ve Resûlullah hayatta iken vefat etmiştir.

Müellif Buhârî bu babının unvanında Hazret-i Ali'ye hitaben edebî bir vecize halinde şerefvârit olan, أنت مني وأنا منك "Sen bana başlısın, ben de sana" hadisini ta'likan rivayet ediyor.²

1 {B6280 Buhârî, İsti'zân, 40.} Bu hadisin muhtasar bir rivayet tariki de bu eserimizde 276 rakamıyla geçti. Oraya da bakınız!

2 {Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebi, 9.} Bu hadis, uzun bir metin ile mevsûlen bu eserimizde 1158 numara ile tercüme edildi. Oraya bakınız!

“Min” edatının hadiste zikrolunan bu nevine min ittisâli denilir ki müteallikaynın medhûlüne bağlılığını ifade eder. Binaenaleyh hadisin mazmunu, “Ey Ali! İlim, karâbet, neseb cihetiyle aramızda çözülmez bir bağlılık var” demek olur. أنت مني بمنزلة هارون من موسى “Ey Ali! Senin bana bağlılığın, Hârûn’la Mûsâ’ya ittisâli mesabesindedir” hadisi de böyledir. Hadisin sonunda, إلا أنه لا نبي بعدي “Şu kadar ki benden sonra peygamber yoktur”³ suretindeki istisna açık surette gösterir ki Ali’nin Resûl-i Ekrem’e hadiste bildirilen nisbeti, nübüvvet cihetiyle bir ittisâl değildir.

Sonra hilâfet cihetiyle bir ittisâl ve intisap da matlup olmayıp Resûl-i Ekrem’in hayatında halef olmasıdır. Şöyle ki Resûl-i Ekrem Tebük Seferi’ne çıkarken Hazret-i Ali’ye Medine’de kalmasını ve bu seferin uzaklığı sebebiyle aile içinde bulunmasını emretmişti. Ali’ye cihaddan kalmak girân gelmesi üzerine Resûl-i Ekrem, “Senin bana bağlılığın Hârûn’un Mûsâ’ya bağlılığı gibidir” demişti.⁴ Nasıl ki Mûsâ peygamber Tûr’a çıkarken kardeşi Hârûn’a, “Kavmim Benî İsrâîl’e halefim ol, onları gör, gözet” demişti. Bu da hayatta halef olmaktı.

Şu halde Şîa’nın bu hadis ile istidlâl ederek, “Resûlullah vefat ettikten sonra hilâfet Hazret-i Ali’ye aitti” suretindeki iddiaları doğru değildir. Bu hadisteki hilâfet, aile hakkında bir hilâfettir, ümmet hakkında değildir.

Bundan sonra Buhârî, Hazret-i Ali’nin Hayber fâtihliğini tebşîr eden, لأعطين الراية غدا رجلا يفتح الله على يديه “İslâm bayrağını yarın bir ere vereceğim ki Allah fetih ve zaferi onun iki eliyle müyesser kılacaktır”⁵ hadisini rivayet etmiştir ki bu hadis bu eserimizde 1236 numara ile tercüme edildi. Oraya bakınız!

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا شَكَتَ مَا تَلْقَى مِنْ أَثَرِ الرَّحَا فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ سَبِيًّا فَانْطَلَقَتْ فَلَمْ تَجِدْهُ فَوَجَدَتْ عَائِشَةَ فَأَخْبَرَتْهَا فَلَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ أَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ بِمَجِيءِ فَاطِمَةَ قَالَتْ فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْنَا وَقَدْ أَخَذْنَا مَصَاجِعَنَا فَذَهَبْتُ لِأَقُومَ فَقَالَ عَلِيٌّ مَكَانَكُمْ فَقَعَدَ بَيْنَنَا حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي وَقَالَ أَلَا أَعْلَمُكُمْ خَيْرًا مِمَّا سَأَلْتُمَانِي إِذَا أَخَذْتُمَا مَصَاجِعَكُمْ تَكْبِيرًا أَرْبَعًا وَثَلَاثِينَ وَتُسَبِّحَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ وَتُحَمِّدَا ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ خَادِمٍ.

3 {M6217 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 30.}

4 {M6218 Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 31.}

5 {B3701 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 9.}

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayete göre Fâtıma radiyallahu anhâ bir ara değirmen çevirmekten eline hastalık gelmişti. O sırada Nebî sallallahu aleyhi ve sellem getirilen esirlerden bir hizmetçi istemek üzere gelmişti.

Fâtıma Resûlullah'a gittiğinde onu bulamadı. Yalnız Âişe'yi buldu ve ona derdini anlattı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldiğinde Âişe, Fâtıma'nın geldiğini haber verdi.

Hazret-i Ali der ki: Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bize geldi ve bizi yatağımızda yatarken buldu. Hemen ben kalkmaya davranırken Resûlullah bize, "Yerinizde durunuz!" buyurdu ve ikimizin arasına oturdu. Hatta ben göğsümün üstüne dokunan iki ayağının serinliğini hissettim. Sonra Resûlullah, "İyi dinleyiniz! Sizin benden istediğiniz esir hizmetçiden daha hayırlı size bir şey öğreteyim mi? Siz (gece) yatağınıza girdiğinizde otuz dört defa Allahüekber; otuz üç kere de sübhânellah dersiniz, otuz üç defa da elhamdülillâh dersiniz. Bu yolda zikir size hizmetçiden hayırlıdır!" buyurdu.

{B3705 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 9.}

İZAHİ

Hadisin unvana mutabakat noktası Resûlullah'ın Ali ile Fâtıma'nın yatağında yanlarına girmesi ve onları yataklarından kaldırmamak suretiyle taltif buyurmasıdır ki, taltif ve karâbetin bu derecesi hânedân-ı nübüvvetten hiçbirine nasip olmamıştır. İslâm intikadçılarının alemdârı İbn Teymiyye der ki: "Kim ki uyku uyuyacağı sırada hadiste bildirilen zikre devam ederse, ona meşakkat ve yorgunluk ârız olmaz. Çünkü Fâtıma radiyallahu anhâ çok çalışmaktan hâsıl olan yorgunluğundan şikâyet etmişti de Resûlullah tarafından ona bu yolda zikre devam etmesi tavsiye buyurulmuştu."

Bu yolda tekbir, tesbih ve tahmîdin mecmuu 100 oluyor ki *esmâ-i hüsnâ*nın sayısına müsavidir. Ancak bu, beş vakit namazları müteakip okunan tesbih, tahmîd, tekbirin tertibinden farklıdır. Namazlardan sonraki zikir hakkında vârit olan eserlerde tekbir edilmesi, tesbih ve tahmîdden sonra tâlim buyurulduğu halde burada evvel zikrolunmuştur ki bu fark, her iki zikrin edâ edildiği zaman ve mekân itibariyle derkâr olan ayrılığın neticesidir.

Tekbirlerin sayısı burada otuz dört, namazda otuz üç olmak suretiyle de bir fark vardır. Namazlarda otuz üç tekbirden sonra, لا إله إلا الله وحده لا شريك له "*Lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerîke leh*" ile otuz dört olur, ve Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsına sayıca mutabakat hâsıl olmuş bulunur.

Peygamber efendimizin pek sevdiği kızından bir köleyi esirgemesi hususuna gelince, Resûlullah'ın tebliğ buyurduğu İslâm dininin inkılâp umdeleri içinde esaretin tevlîd ettiği kölelik müessesesini kaldırmak ve hiç olmazsa bu mazlûm sınıfı hür insanların haiz olduğu medenî bir hayat hakkına nâil etmek de mühim bir madde halinde bulunuyordu. Bu böyle iken kızının kapısına bir köle bağlamak, ısrarla iddia ettiği bu inkılâp maddesine aykırı bulunuyordu.⁶

6 İslâm dininin bu mazlûm sınıfı himayesi hakkında, 1017 numaralı hadisin izahına bakınız..

Fâtıma Radiyallahu Anhânın Menâkıbı

[مَنْقِبَةُ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın kızı Fâtıma radiyallahu anhânın menkıbesi.

Buhârî bu unvanında, *فاطمة سيدة نساء أهل الجنة* “Fâtıma, cennet kadınlarının ulusudur”¹ hadisini mutlak olarak rivayet ediyor. Bu hadisin mevsûlen rivayetine göre, Peygamber efendimiz ölüm hastalığında Hazret-i Fâtıma’yı çağırıp kulağına yavaşça bir şey söylemiş, Fâtıma ağlamıştı. Tekrar çağırıp gizlice bir şey daha söyleyince bu defa da gülmüştü. Hadisin râvisi Hazret-i Âişe, bu ağlamanın ve gülmenin sebebini Fâtıma’dan sordum. Bana, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana ibtidâ bu hastalıktan vefat edeceğini söyledi. Ben de ağladım. Sonra bana, ‘Cennet kadınlarının ulusu olmaktan hoşlanmaz mısın?’ buyurdu ve Ehl-i beyt içinde ibtidâ benim kendisini takip edeceğimi müjdeledi. Buna da güldüm, sevindim!” diye cevap verdi, diyor.²

Bu ciltte 1478 numaralı hadisin izahına bakınız! Hakikaten hânedân-ı nübüvvet içinde Resûlullah’tan altı ay sonra Hazret-i Fâtıma vefat etmişti. Şârih Kirmânî bu hadis ile istidlâl ederek, “Fâtıma, Hatice ile Âişe’den efdaldır” demiştir. Bu hadise göre, böyle olmakla beraber bu hususta ulemânın ihtilâfı vardır. Bu ihtilâfın hadd-i müştereki, her üçünün diğerlerine kıyasen ayrı ayrı fazilet ve rüchan cihetleri bulunmasıdır ki bunu aşağıda Hazret-i Âişe’nin menâkıbında izah edeceğiz.

Buhârî’nin bu babında rivayet ettiği hadislerden biri de Hazret-i Ebû Bekir’in, ارقبوا “Ey nâs! Siz, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem hürmetinizi, Ehl-i beyt’i için de muhafaza ediniz!”³ hadisidir ki, Ehl-i beyt’e ezâ etmeyiniz, sebb ü şetmetmeyiniz!” demektir. Ehl-i beyt başta Hazret-i Fâtıma olduğu halde, Ali, Hasan, Hüseyin ile Peygamber’in kadınları (radiyallahu anhüm)dür. Şîa ezvâc-ı nebevîyi Ehl-i beyt’ten saymaz. Fakat doğru değildir. Ehl-i beyt, “Peygamber’in evine nisbeti olanlar”

1 {Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 12 (bab başlığı).}

2 {B3715, B3716 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 12.}

3 {B3713 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 12.}

demek olduğuna göre, ümmehâtü'l-mü'minînin de Ehl-i beyt'te dahil bulunması icap eder. Nasıl ki *إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ*⁴ âyet-i kerîmesinde de Peygamberimizin kadınlarına Ehl-i beyt diye hitap edilmiştir.

Sonra Buhârî Fâtîma'nın menâkıbı babında Misver b. Mahreme'nin rivayet ettiği, *فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي فَمَنْ أَغْضَبَهَا فَقَدْ أَغْضَبَنِي* “Fâtîma(tüzzehrâ) benden bir parçadır. Her kim onu öfkelen-dirirse şüphesiz beni darıltmış olur” hadisini zikretmiştir.⁵

Peygamberimizin irtihalinden sonra Hazret-i Fâtîma'nın altı aylık kısa bir hayat müddeti içindeki yegâne vâkıa, Peygamber'in terikesine vâris olması veya olmaması meselesidir. Buhârî, Fâtîma'nın menâkıbı haberleri arasında buna dair de Hazret-i Âişe'nin şu hadisini rivayet ediyor. Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah'ın vefatı üzerine, Fâtîma radiyallahu anhâ Ebû Bekir'e haber gönderip Cenâb-ı Hakk'ın Resûlullah'a fey' yani harpsiz ganimet olarak bahşettiği Medine civarındaki Benî Nadîr, Fedek hurmalıklarıyla, Hayber hurmalıklarının humusunun bakiyesinden isabet eden mirasını istemişti. Ebû Bekir, Resûlullah, “Biz enbiya cemaatinin terikesi vâris olunmaz, biz ne mal bırakırsak sadakadır (mülkiyeti beytülmâle ait vakıftır)”⁶ buyurduğunu rivayet ederek, “Şimdi bu vakıf maldan âl-i Muhammed yiyerek istifade edebilirler, bundan fazla tasarruf hakları yoktur. Vallahi ben, Peygamber'in bu vakıfları üzerinde kendi hayatı zamanında câri olan teamülden hiçbir cihetini tağyîr edemem. Peygamber'in bu mallar üzerindeki muamelesi gibi muamele ederim” dedi.⁷ (Fâtîma'nın vefatından sonra) Ali de bunun böyle olduğuna şehâdet edip, “Ey Ebû Bekir! Esasen biz senin faziletini biliriz” diyerek Resûlullah'a olan karâbetlerini

4 el-Ahzâb 33/33.

5 {B3714 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 12.} Yakında tercümesi gelecek olan 1503 rakamlı hadise bakınız.

6 {B3712 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 12.}

7 Buhârî'nin “Humus” bahsindeki bir rivayet tarikinde meâlen, “Bunun üzerine Fâtîma darılarak Ebû Bekir'i bırakıp gitti ve bu ayrılığı vefatı zamanına kadar devam etti ki, altı aylık bir hayattan ibaret idi” deniliyor.

Biz bu ziyade rivayeti burada nakletmekle şunu bildirmek isteriz ki, Fâtîma'nın halifeye darılıp onu bırakması, görüşmemek ve selâmlaşmamak suretiyle haram olan bir dargınlık değildi. Belki râvi “Peygamber'in vefatından sonra Fâtîma yaşadığı altı ay zarfında kendi evine çekilmiş, bir daha ne Ebû Bekir'i, ne de başkalarını ziyarete çıkmıştı” demek istemiştir. Râvinin maksadı bu olduğunun delili ise Şa'bî tarikiyle gelen şu rivayettir: Hazret-i Fâtîma'nın darılması üzerine Ebû Bekir, “Ey Peygamber'in nûr-ı dîdesi aziz kızım! Bana darılmayınız. Eğer bir deliliniz varsa onu bildiriniz! Seni en doğru ve en emin olduğun için derhal kabul edeyim!” demiş ve her ikisi birbirlerinden hoşnut ve razı olarak ayrılmışlardır. Beyhâkî'nin Şa'bî'den gelen diğer bir rivayet tarikinde de deniliyor ki: Hazret-i Fâtîma hastalanınca Ebû Bekir ziyaretine gelerek izin istemiş, Ali de arzetmişti. Fâtîma, “Sen izin vermek arzu ediyorsan buyursun” demiş. Halife huzura girdiğinde ezcümle, “Ey Fâtîma! Vallahi ev, mal, aile, akraba gözümde değildir. Ancak gayem Allah'ın, Resûlullah'ın ve Ehl-i beyt'in rızalarını kazanmaktır” demiş ve birbirlerinden hoşnut ve razı olmuşlardır.

Şârih Aynî bu rivayeti naklettikten sonra, “Râvi Şa'bî'nin bu haberi Hazret-i Ali'den işitmiş olduğu pek açıktır. Bu babda rivayet edilen bunca haberler arasında en iyi ve en kuvvetli bir rivayettir” diyor.

yâdetti. Ebû Bekir de, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki bence Resûlullah’ın hânedanına hizmet, akrabama muavenetten çok sevimli ve hayırlıdır!” dedi.⁸

CA’FER B. EBÛ TÂLİB RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Müellif Buhârî, Ca’fer b. Ebû Tâlib’in menâkıbı hakkında Peygamber efendimizin, “*Ey Ca’fer gerek hilkatin, gerek ahlâkın cihetiyle bana benzersin!*” diye taltif buyurduğunu rivayet ediyor ki bu eserimizde 1158 numara ile geçen bu hadisi Zebîdî merhum ihtisâren burada *Tecrîd*’e almamıştır. Oraya bakınız!

Buhârî’nin bu babda Ebû Hüreyre’den de Ca’fer’in sehâsı ve ashâb-ı Suffe’ye⁹ olan in’âm ve ihsanı hakkında da bir rivayeti vardır.

ZÜBEYR B. AVVÂM RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Zübeyr Kureyş’tendir. Nesebi Resûlullah’ın nesebi ile Kusay’da birleşir. Vâlidisi Abdülmuttalib’in kızı Safiyye’dır ki Peygamberimizin halası oluyor. Cennetle müjdelenen on zattan biridir. On altı yaşında müslüman olmuş, ibtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir ve bütün gazâlarda bulunmuştur. Zevcesi, Hazret-i Âişe’nin hemşiresi Zâtünnitâkayn Esmâ radiyallahu anhâdır.¹⁰

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ يَوْمَ الْأَحْزَابِ جُعِلْتُ أَنَا وَعُمَرُ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ فِي النِّسَاءِ فَنَظَرْتُ فَإِذَا أَنَا بِالزُّبَيْرِ عَلَى فَرَسِهِ يَخْتَلِفُ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا فَلَمَّا رَجَعْتُ قُلْتُ يَا أَبَتِ رَأَيْتُكَ تَخْتَلِفُ قَالَ أَوْ هَلْ رَأَيْتَنِي يَا بُنَيَّ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ فَيَأْتِيَنِي بِخَبَرِهِمْ فَاَنْطَلَقْتُ فَلَمَّا رَجَعْتُ جَمَعَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبُويهِ فَقَالَ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Ahzâb (Hendek Gazâsı) günü ben, Ebû Seleme’nin oğlu Ömer ile beraber (çocuk olduğumuzdan, Peygamber’in) kadınlar(ın)ın yanında bulunduk. Bir de

8 Peygamberimizin terikesine dair olan bu hadisin Hazret-i Ömer zamanına ait olan safhası da bu eserimizde 1288 rakamıyla geçti. Tercümesiyle beraber izahına bakınız! Yine tercüme ve izahı geçen 1173 numaralı Ebû Hüreyre hadisine de bakınız!

9 Bu eserimizde 1031 numaralı hadisin izahında yer alan “Suffe” ile ilgili dipnotu okuyunuz!

10 Bu eserimizde 1066 numaralı hadisin izahında bir hal tercemesi vardır. Oraya bakınız!

baktım ki (babam) Zübeyr, atının üstünde iki üç kere Benî Kurayza'ya gidip geliyor. Ben (evimize) dönüp geldiğimde babama, “Ey baba! Ben seni Benî Kurayza'ya gidip gelirken gördüm” dedim. Babam, “Yavrucuğum! Sen beni (öyle) gördün mü?” dedi.

Ben de “evet!” dedim. Babam (bu hareketinin sebebini bildirerek) dedi ki, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Benî Kurayza'ya kim gider de onların (vaziyeti) haberiyle bana gelir, (bildirir?)” dedi. Ben de (icâbet edip) gittim. Gelince Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bana babasıyla anasını bir arada yâdederek, “Zübeyr, babam anam sana kurban olsun!” buyurdu. {B3720 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 13.}

İ Z A H I

Hadisin râvisi Abdullah b. Zübeyr,¹¹ Hendek Harbi sırasında altı yaşını birkaç ay geçmişti. Bununla sagîrin rivayetinin sıhhatine istidlâl olunur. Hadiste adı geçen Ebû Seleme'nin adı, Abdullah b. Esed'dir. Zevcesi Ümmü Seleme ile beraber Habeşe'ye hicret etmişlerdi. Ebû Seleme'nin Habeşe'de vefatı üzerine Ümmü Seleme gelmiş ve Resûlullah tarafından ezvâc-ı nebevî i'dâdına konularak taltif buyurulmuştur.

Hadiste adı geçen Ömer, Ümmü Seleme'nin ilk zevcinden olan dört çocuğundan biridir.¹²

Bu Abdullah b. Zübeyr hadisinin Câbir'den gelen bir rivayet tariki 1205 numara ile tercüme edilmişti (oraya bakınız!). Oradaki rivayette Ahzâb günü Resûl-i Ekrem'in, “*Benî Kurayza'dan bana kim haber getirir?*” diye bu ağır vazifeye daveti iki defa ve başka bir rivayete göre, üç defa vuku bulmuş, üçünde de Zübeyr radiyallahu anh icâbet etmiştir. Buradaki hadisten de gidip gelmenin tekerrür ettiği anlaşılıyor. Câbir rivayetinin bir farkı da Hazret-i Zübeyr'in Benî Kurayza'daki vazifesinden geldikten sonra Resûlullah'ın, *“إن لكل نبي حواري وحواري الزبير”* “*Her peygamberin hâlis bir muavini ve yardımcısı vardır. Benim samimi muavinim ve dostum da Zübeyr'dir*”¹³ buyurduğu suretinde rivayet olunmasıdır ki müellif Buhârî burada bu rivayete İbn Abbas'ın, “Zübeyr, Resûlullah'ın havarisidir yani en hâlis muavini ve en samimi dostudur”¹⁴ sözüyle işaret etmiştir. Müellif kendisi de bu havari kelimesinin İsâ peygamberin ashabına, beyaz elbise giydikleri için denildiğini kaydetmiştir.

Ahzâb (Hendek) Harbi Kureyş ile idi. Fakat Benî Kurayza da nakz-ı ahd ederek Kureyş'e iştirak etmişti. Bu cihetle müslümanların vaziyeti çok güçleşmişti. Resûl-i Ekrem

11 Bu eserimizde “Haccın Vücubu ve Fazileti”ne dair bölümün baş tarafında bir hal tercemesi vardır. Oraya bakınız!

12 Bu karı kocanın hal tercemeleri için 728 numaralı hadisin izahına bakınız!

13 {B4113 Buhârî, Megâzî, 30.}

14 {B4665 Buhârî, Tefsîr, (Tevbe), 9.}

Benî Kurayza yahudilerinin vaziyetini sık sık anlamak istiyordu. Bu çok müşkül vazifeyi gören Zübeyr hazretleri hiç şüphesiz ashabın cesur bahadırılarından biridir. Buhârî'nin râvilerinden Dâvûdî der ki: Resûlullah'ın babasını, anasını cemederek feda olsun diye tebcil buyurduğu zat, ashap arasında ikidir: Zübeyr, Sa'd b. Ebû Vakkâs. Uhud Harbî'nde de Resûlullah keman-keşlerin alemdarı olan Sa'd'a mütemadiyen ok uzatarak ve *"At yâ Sa'd! Babam, anam sana feda olsun!"* demişti.¹⁵ Diğer ashabı ise yalnız babasını yahut yalnız anasını feda ile tebcil buyurmuştur. Şu da bilinsin ki bu cümle, bir dua veya bir haber değildir, tebcil için irat olunan bir kelimedir.

Müellif Buhârî bu babında İbn Avvâm'ın bir menkıbesini daha rivayet ederek Mervân b. Hakem'in şöyle dediğini bildiriyor: Hazret-i Osman hilâfeti zamanında Medine'de salgın bir halde hüküm süren şiddetli bir ruâm hastalığına¹⁶ tutulmuştu. Hatta onu haccetmekten menetmişti ve ölüm endişesiyle vasiyet etmeye başlamıştı. Bugünlerde yanına Kureyş'ten bir kimse geldi de, "Ey emîrül-mü'minîn! Yerinize bir halife tayin ediniz!" dedi. Osman, "Herkes onu söyledi" dedi. O kimse de, "Evet öyle söylüyorlar!" diye teyit etti. Osman, "Kimin istihlâf olunmasını söylüyorlar?" diye sorunca, o kimse sükût etti. Râvi Mervân der ki: "Osman'ın yanına başka biri de gelmişti. Zannedersem kardeşim Hâris idi. O da, 'Ey emîrül-mü'minîn! Yerinize bir halef tayin etseniz!' dedi ve bu teklif üzerine yukarıdaki muhâvere şeklinde görüşüldü. En sonu Osman, 'Kimin istihlâf olunmasını söylüyorlar?' diye sorunca, o da sükût etti." Bu defa Osman kendisi, "Zannedersem Zübeyr'i söylemişlerdir" demesi üzerine Hâris, "evet" diye tasdik etmekle, Osman, "Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüphesiz Zübeyr, benim faziletkârlıklarını hatırladığım kimselerin en hayırlısıdır ve Resûlullah'a en sevimli olanıdır" demiştir.

Buhârî bu babında, Zübeyr'in Yermük Harbî'ndeki¹⁷ bir kahramanlığını oğlu Urve'den şöyle rivayet ediyor: "Yermük Harbî'nde mücahidler Zübeyr'e (İslâm kahramanlığının sembolü addederek), 'Ey Zübeyr! Haydi bakalım, Rumlar'a saldırsana? Biz de seninle beraber saldırırız' demişlerdi. Zübeyr amansız hamleleri sırasında omuz kökünden iki geniş yara almıştır. Bu iki yaranın arasında da Bedir Harbî'nde yediği bir darbenin çukurluğu vardı. Ben çocuktum, bu üç darbenin yerlerine parmağımı sokarak oynardım" demiştir. Zübeyr radiyallahu anı Cemel Vak'ası'nda şehid olmuştur.

TALHA B. UBEYDULLAH RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Hazret-i Talha da Kureyş'tendir. Nesebi, Peygamber'in nesebiyle Mürre b. Kâ'b'da birleşir. Ebû Bekir'in delâletiyle İslâm'ın ilk günlerinde müslüman olmuştur.

15 {B4055 Buhârî, Megâzî, 18.}

16 Ruâm burundan kan boşanmasını tevlid eden bir hastalıktır.

17 Yermük, Şam mülhakatından bir nahiyenin adıdır. Rumlar'la müslümanlar arasında cereyan eden ve müslümanların çok şanlı bir zaferiyle sona eren muharebe burada vuku bulduğundan bu muazzam harp Yermük Harbî diye anılmıştır.

عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ تِلْكَ الْأَيَّامِ الَّتِي قَاتَلَ فِيهَا غَيْرِي وَغَيْرُ سَعْدٍ.

TERCÜMESİ

Talha b. Ubeydullah radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: (Uhud Seferi'nde) harbin kızıştığı öyle saatler oldu ki: O zamanlarda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem maiyetinde benimle Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan başka kimse kalmadı. {B3722, B3723 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 14.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ وَقَى النَّبِيَّ ﷺ بِيَدِهِ فَضْرَبَ فِيهَا حَتَّى شَلَّتْ.

TERCÜMESİ

Yine Talha radiyallahu anhtan rivayete göre Talha, (Uhud Harbi'nde) Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi eliyle (düşman taarruzundan) sıyânet etmiş ve (bu sırada) eli, (bir ok isabet ederek) yaralanmış, nihayet çolak olmuştur. {B3724 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 14.}

İZAHİ

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde rivayetine göre, Ebû Bekir: “Uhud Harbi'nde biz, Talha'nın yanına geldiğimizde onu yetmiş bu kadar yerinden yaralanmış bulduk. Bu sırada şehâdet parmağı da düşmüştü” demiştir.

Peygamberimiz Talha'yı çok severdi. Onu göremeyince, “*Ne oldu ki ben o melih, fasih dostumuzu göremiyorum!*” buyururdu.¹⁸ Ona “feyyâz, Talhatü'l-hayr, Talhatü'l-cûd” lakaplarını vermiştir. Cemel Vak'ası'nda şehid olmuştur.

Hazret-i Ali, Talha'nın vurulduğunu duyunca çok ağlamış, sonra, “Ey Talha! Benim ve senin şu âyette bildirilen bahtiyar müttakilerden olmamızı temenni ederim” demiştir: “*Biz, cennetteki müttakilerin gönüllerindeki (birbirlerine besledikleri) kin ve husumeti çıkarmışızdır. Bir halde ki, hepsi kardeş olarak karşılıklı tahtlar üzerinde otururlar (birbirlerinden yüz çevirmezler)*”.¹⁹

18 {İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXV, 94.}

19 {el-Hicr, 15/47.} وَنَرَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ.

SA'D B. EBÛ VAKKÂS RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Müellif Buhârî, *Sahîh*'inin metninde Sa'd'ın Benî Zühre'den olduğunu, Benî Zühre'nin de Resûlullah'ın dayıları bulunduğunu kaydeder. Çünkü Resûlullah'ın vâlidesi Hazret-i Âmine, Benî Zühre'den'di. İbn Ebû Vakkâs'ın asıl adı Mâlik b. Vehb'dir ve Kilâb b. Mürre'de Peygamber'in neseb silsilesiyle birleşir. Sa'd, aşere-i mübeşşeredendir ve İslâm'a ilk girenlerin yedincisidir. İslâm'da Allah yolunda ilk ok atan Sa'd'dır ve Fârisü'l-İslâm denilmekle meşhurdur. Irak ve İran üzerine hareket eden muazzam ordunun başkumandanı olarak pek büyük fütuhata mazhar olmuştur. Aşere-i mübeşşere içinde en son vefat eden Sa'd'dır. Bakî'a defnolunmuştur.

1502

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَمَعَ لِي النَّبِيُّ ﷺ أَبُوهُ يَوْمَ أُحُدٍ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh: Nebî salallahu aleyhi ve sellem Uhud günü beni taltif ve tebci için babasıyla anasını birlik yâdederek, “(Babam, anam sana kurban olsun!)” buyurdu demiştir. {B3725 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 15.}

İZAHİ

Bu hadisten sonra Buhârî'nin iki tarik ile rivayetine göre Sa'd b. Ebû Vakkâs kendisinin İslâm'a girenlerin üçüncüsü olduğunu söylemiştir. Halbuki yukarıda bildirdiğimiz veçhile yedincidir. İbn Abdülberr'in *el-İstîâb*'da beyanına göre Sa'd, ilk müslüman olan altı kişiden sonra yedinci olarak müslüman olmuştur. Müslüman olduğunda on yedi yaşında idi. O sırada henüz namaz farz kılınmamıştı. İslâm'a girmesine de Ebû Bekir delâlet etmişti. Birkaç hadis önce 1486 numara ile tercümesi geçen Ammâr b. Yâsir hadisinde de müşârün ileyh, “Ben Resûlullah'ı ilk gördüğümde maiyetinde müslüman olarak beş köle, iki kadın, bir de Ebû Bekir bulunuyordu” demişti. Şu halde Sa'd'ın üçüncü müslüman olması sözü, erkek, hür, bâliğ olarak müslüman olanların üçüncüsü olarak tevcih olunabilir ki: Resûlullah birinci, Ebû Bekir ikinci, Sa'd üçüncü olmuş olur. Müslümanlığın ilk günlerinde müslümanların gizli bir cemiyet halinde yaşamış olmalarına göre, Sa'd'ın, kendisine delâlet eden Ebû Bekir ile Resûlullah'tan başka kimseyi tanımamış bulunması ve bu itibarla kendisini üçüncü saymış olması çok muhtemeldir. Diğer taraftan beş köle ile Ebû Bekir altı olur, Sa'd da yedinci gelir. Her ne olursa olsun Hazret-i Sa'd müslümanların en kadim simalarından biridir.

Bundan sonra Buhârî, yine Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan, "Ben, Allah yolunda ok atmış olan Arap mücahidlerinin muhakkak ki birincisiyim"²⁰ dediğini rivayet ediyor ki bu da Sa'd için büyük bir menkıbedir. Bütün inkılâplarda, bütün içtimaî hareketlerde ilk faaliyet, sahibi namına tarihin kaydettiği yüksek bir şereftir. Bu ilk okun nerede ve ne zaman atıldığına gelince, Medine'ye hicretin 1. yılında Peygamber efendimiz, Ubeyde b. Hâris²¹ kumandası altında muhacirlerden altmış kişilik bir süvari müfrezesi tertip etmişti. Bu mücahidler içinde Sa'd da bulunuyordu. Bu seriyye Râbiğ²² vadisine gönderilmişti. Ebû Süfyân idaresinde Şam'dan gelmekte olan bir kervan vurulacaktı. Bu harp, müslümanları dâr ve diyarından uzaklaştıran Kureyş ile müslümanların ilk teması idi. Resûlullah bu müfrezeye bir bayrak da vermişti ki bu da müslümanların ilk bayrağı oluyordu. Ubeyde, Ebû Süfyân ile karşılaştığında ilk oku Sa'd b. Ebû Vakkâs atmıştı ki bu, İslâm şeref ve şehâmetini ilâ eden İslâm tarihi harp ve cihadının ilk oku idi.

ESHÂR-i NEBÎ SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM

Eshâr, sıhrin cem'idir. Sıhr "kadın tarafından hısımlığa" denir. Fakat burada sıhrin âmme indinde muteber olan hususi mânası kastolunmuştur ki kişinin kızının zevcidir, damat demek olacaktır. Nasıl ki Buhârî, منهم أبو العاص بن الربيع "Peygamber'in damatlarından biri Ebû'l-Âs b. Rebî'dir" diyor ve aşağıda tercüme ettiğimiz hadisi tahrîc ediyor. Abdüşemsoğulları'ndandır. Adı Lakît yahud Hüşeym'dir. Fakat Ebû'l-Âs künyesiyle meşhurdur. Adıyla anılmamıştır. Anası Hâle bint Huveylid'dir ki Hazret-i Hatice'nin kız kardeşi oluyor. Ebû'l-Âs Peygamberimiz, peygamber olmazdan evvel en büyük kızı Zeyneb ile evlenmişti ve Bedir günü müşriklerle beraber esir düşmüştü. Peygamber efendimiz Zeyneb'i Medine'ye göndermek şartıyla onu âzat etti. Ebû'l-Âs, Mekke'ye vardığında bu vaadini yerine getirerek Zeyneb'i Medine'ye göndermişti ki onu da aşağıdaki hadiste göreceğiz. Ebû'l-Âs ikinci bir {kez} daha esir düştü. Ensardan Abdullah b. Cübeyr esir etmişti. Bu defa Zeyneb tarafından fidye-i necâtı verilerek kurtarılmış, Peygamber efendimiz de Zeyneb'i Ebû'l-Âs'a yeni bir nikâh ile iade buyurmuştur. Şa'bî'den gelen bir rivayete göre, Zeyneb'in Ebû'l-Âs'tan bir kızı olmuştur ki Lübâbe'dir. Ebû'l-Âs, Yemâme'de şehid düşmüştür.

20 إني لأول العرب رمى بسهم (رواه البخاري)

21 Ubeyde b. Hâris kadîmü'l-İslâm ashaptandır. Peygamberimizden on yaş büyüktü ve Peygamberimiz kendisine hürmet ederdi. Bu cihetle kendisine seriyye kumandanlığı tevcih buyurulmuştu. Bundan sonra Bedir Gazâsı'nda da bulunmuştur. Bu muharebede ayağı kesilmekle şehid olmuştur.

22 Râbiğ, Medine ile Mekke arasında Bahr-i Ahmer'e yakın bir vadi ismidir. Orada Râbiğ adında bir köy de vardır.

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عَلِيًّا خَطَبَ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ فَسَمِعَتْ بِذَلِكَ فَاطِمَةُ فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَرْغُمُ قَوْمُكَ أَنَّكَ لَا تَعْصُبُ لِبَنَاتِكَ وَهَذَا عَلِيٌّ نَاكِحٌ بِنْتَ أَبِي جَهْلٍ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَسَمِعْتُهُ حِينَ تَشْهَدُ يَقُولُ أَمَّا بَعْدُ أَنْكَحْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنَ الرَّبِيعِ فَخَدَّثَنِي وَصَدَّقَنِي وَإِنَّ فَاطِمَةَ بَضْعَةٌ مِنِّي وَإِنِّي أَكْرَهُ أَنْ يَسُوءَهَا وَاللَّهُ لَا تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ عِنْدَ رَجُلٍ وَاحِدٍ فَتَرَكَ عَلِيٌّ الْحُطْبَةَ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme radiyallahu anhtan rivayete göre, Ali bir ara Ebû Cehil'in kızı ile nişanlanmak istemişti. Ali'nin bu arzusunu Fâtıma duyarak Nebî salallahu aleyhi ve selleme gelip, "Babacığım! Herkes seni kızlarına darılmış (da onlara bakmıyor) sanıyor. Bak işte Ali, Ebû Cehil'in kızıyla nişanlanıyor!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah kalktı (bir hutbe irat etti). Misver der ki: Resûlullah bu hutbesinde şehâdet getirdikten sonra şöyle dediğini işittim: "Besmele, hamdele ve şehâdetten sonra derim ki: (Zeyneb'i) ben, Ebû'l-Âs b. Rebî'a nikâh ettim. O bana (Zeyneb üzerine evlenmeyeceğine) söz verdi ve bana karşı (verdiği sözde) doğru hareket etti. (Yalan çıkmadı). Fâtıma da benden ayrılmış bir cüzdür. Muhakkak ki ben ona karşı fenalık yapılmasını çirkin görürüm. Vallahi, Resûlullah'ın kızı, Allah'ın düşmanı (Ebû Cehil')in kızı ile bir erkeğin yanında bir arada birleştirilmez! Bunun üzerine Ali, Ebû Cehil'in kızı ile evlenmeyi bıraktı.²³ {B3729 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 15.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ذَكَرَ صَهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ فَأَتَنِي عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ فَأَحْسَنَ قَالَ حَدَّثَنِي فَصَدَّقَنِي وَوَعَدَنِي فَوَفَّى لِي.

TERCÜMESİ

Yine Misver b. Mahreme radiyallahu anhtan şöyle dediği de rivayet olunmuştur:

23 Ali için bu işi bırakmak zaruri idi. Çünkü Allah, Ali'ye Fâtıma'nın hayatında başkasıyla evlenmesini haram kılmıştı: Cenâb-ı Hak, "Resûlullah ne emrederse onu kabul edip yerine getiriniz; nehyettiği şeylerden de içtinap edip sakınınız!" buyurmuştu. {el-Haşr, 59/7.} Bu umumi nehiy sığasında usulen Resûlullah'ın kızları üzerine evlenmenin hurmeti de dahildi.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Abdüşemsoğulları'ndan damadı (Ebü'l-Âs')ı bir kere yâdetti ve onun hısımlığını pek güzel övdü, "O, bana söz verdi, sözünde gerçek çıktı ve bana verdiği vaadi yerine getirdi" buyurdu. {B3729 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebi, 15.}

ZEYD B. HÂRİSE İLE OĞLU ÜSÂME RADİYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKİBİ

Zeyd, Resûlullah'ın âzatlı kölesi idi. Onu Hakîm b. Hizâm halası Hatice için satın almıştı. Hatice de evlendikleri zaman Peygamberimize hediye etmişti. Şârih Aynî'nin nakline göre, Kelb kabilesinden olan Zeyd, annesiyle birlikte anasının kabilesini ziyaret etmek üzere sefere çıkmışlardı. Bu kabile ziyareti, çapulcuların kabilelerine gazve denilen bir baskın yaptıkları zamana tesadüf ederek Zeyd'i de alıp kaçmışlardı ki, o zaman Zeyd sekiz yaşında idi. Bunlar Zeyd'i Ukâz panayırına götürüp satılığa çıkardılar. Hakîm b. Hizâm onu 400 dirhem bedel ile Hatice için aldı. O da Peygamberimize verdi. Bir müddet sonra Zeyd'in Mekke'de olduğu, ailesi tarafından duyularak babası Hârise, oğlunu bedelini vererek almak üzere Mekke'ye geldi. Resûlullah'a müracaat ettiğinde Peygamberimiz Zeyd'i yanında kalmak, yahut babasıyla ailesine gitmek arasında muhayyer bıraktı. Zeyd, Resûlullah'ı ailesine tercih etti. Peygamber efendimiz de Zeyd'i evlât edindi ve kendi dâyesi ve mürebbiyesi Ümmü Eymen'i²⁴ Zeyd ile evlendirdi. Üsâme, bu mübarek ana ile babadan dünyaya geldi. Zeyd'in menâkıp ve fezâilinden en büyüğü, adının Kur'an'da zikrolunmuş bulunmasıdır²⁵ ve bu menkıbe yalnız Zeyd'e mahsustur. Kölelerden ilk müslüman olan Zeyd'dir. Zeyd, ordu kumandanlığına kadar yükselmiştir ve mücahidlere kumanda ederken şehid olmuştur.²⁶ Abdullah b. Ömer demiştir ki: "Biz, daima Zeyd'i, Zeyd b. Muhammed! diye çağırırdık. Nihayet (Ahzâb sûresinin), '*Siz, evlâtlıklarınızı babalarına nisbet ederek çağırınız. Bu, Allah yanında daha doğrudur. Eğer onların (neseben) babalarını bilmiyorsanız (kardeşim, dostum deyiniz!) Çünkü onlar, sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır*'²⁷ meâlindeki 5. âyeti nâzil oldu. Biz de Zeyd b. Hârise diye çağırmaya başladık."

Müellif Buhârî, Zeyd b. Hârise babının unvanında ta'lîkan Berâ b. Âzib'in Peygamberimizin Zeyd'e, "*Sen bizim kardeşimiz ve dostumuzsun!*" dediğini rivayet ediyor ki²⁸ bu da Ahzâb âyetindeki emir ve tembihi ihtar etmektedir.

İbn Mende *Ma'rifetü's-sahâbe*'sinde, Hârise'nin de oğlunu almaya geldiğinde müslüman olduğunu zikrediyor.

24 1145 numaralı hadisin izahında hal tercemesi vardır, bakınız!

25 {el-Ahzâb 33/37.} فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا

26 1071 numaralı hadisin izahına da bakınız!

27 {el-Ahzâb 33/5.} ادْعُوهُمْ لِأَبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ

28 {B2699 Buhârî, Sulh, 6.} Müellifin mevsûlen de rivayet ettiği bu hadis 1158 numara ile geçti.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ بَعَثًا وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ فَطَعَنَ بَعْضُ النَّاسِ فِي إِمَارَتِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ تَطْعُنُوا فِي إِمَارَتِهِ فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعُنُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ وَائِيَمُ اللَّهِ إِنْ كَانَ لَخَلِيقًا لِلْإِمَارَةِ وَإِنْ كَانَ لِمَنْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ وَإِنْ هَذَا لِمَنْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Rumlar üzerine göndermek üzere) bir fırka mücahid teçhiz etmiş ve buna Üsâme b. Zeyd'i emir ve kumandan tayin etmişti. Bazı kimseler Üsâme'nin emâretine itiraz ve dedikodu etmişlerdi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (asabîleşerek bir hutbe irat etti ve hutbesinde), “Siz, şimdi Üsâme'nin kumandanlığına ta'nediyorsunuz. (Size hatırlatırım ki), siz, bundan önce onun babasının emâretine de dil uzatmıştınız. Allah hakkı için Zeyd emârete nasıl tamamıyla lâıyık ve o, bana nâsın en sevimlilerinden biri ise hiç şüphesiz şu Üsâme de babasından sonra bana nâsın en sevimlilerindendir” buyurdu. {B3730 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 17.}

İZAHİ

Zeyd b. Hârîse'nin, Mûte Harbi'nde Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha ile arka arkaya şehâdetleri ve kumanda ettikleri gazilerin pek ağır şerâit altında Medine'ye dönmeleri²⁹ Medine'de umumi bir teessür uyandırmıştı. Resûl-i Ekrem bu mağlûbiyetin intikamını almak üzere bir kuvvet teçhiz etmiş ve bu kuvvete Üsâme b. Zeyd'i kumandan tayin ederek, “*Rumlar'ın üzerine git, babanın intikamını al!*” buyurmuştu. Bu ordu içinde Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Saîd, Katâde, Seleme b. Eslem gibi muhacirlerin ve ensarın büyük şahsiyetleri de bulunuyordu.³⁰ Bazı düşüncesiz kimseler, “Ordu içinde bunca büyükler dururken bir genç köle bunların üzerine nasıl kumandan nasbolunur” gibi sözler söylemeye başladılar. Bu kabil dedikoduların asıl menşei bu baba oğulun köle ve köle çocuğu olmaları idi. Araplar arasında kölenin başkanlığı Câhiliye zamanında hoş görülmezdi. Fakat İslâm dini fitratan hür olan insanlar arasındaki bu farkı kaldırmıştı ve Câhiliye devrinde hakir görülen sınıfı İslâm'daki kıdemi, hicreti, ilmi, takvâsi sebepleriyle yükseltmişti. Hazret-i Ömer bu dedikoduları duyunca bunları söyleyenlere

29 623 numaralı Enes b. Mâlik hadisini okuyunuz!

30 {Kaynaktaki rivayet metninde 'babanın intikamını al' ifadesi tespit edilememiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 145-146.}

müskit cevaplar vererek reddetmekle beraber Peygamber efendimize de gelip haber vermişti. Bunun üzerine Resûlullah, hadiste hulâsa olunan nutkunu irat etti.

Resûl-i Ekrem efendimiz Üsâme ordusunu hazırlarken hasta idi ve hastalığı devam edince ordu, hareketini tehir etti ve Resûlullah'ın irtihali üzerine bu arzusunu Ebû Bekir yerine getirdi.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ قَائِفٌ وَالنَّبِيُّ ﷺ شَاهِدٌ وَأُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ مُضْطَجِعَانِ فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ الْأَقْدَامَ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ فَسَرَّ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَعْجَبَهُ فَأَخْبَرَ بِهِ عَائِشَةَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanımda iken (Müdlicî) bir kâif³¹ bir izci gelmişti. Üsâme b. Zeyd ile Zeyd b. Hârise (küçük bir kaftan altında) yan yatmışlar (ayakları meydanda uyuyorlar)dı. Kâif (şöyle baktı) “Şu ayakların bazısı öbürlerinden olmuştur!” dedi. Kâifin bu sözü ile Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (hutût-ı vechiyesi şimşek çakar gibi nurlar saçarak) yüzü güldü ve buna hayret ederek bu hayretini bana da bildirdi. {B3731 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 17.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, Resûlullah'ın vasfı bahsinde de başka senedle ve metne ait bazı farklarla rivayet etmiştir. Kavis içinde gösterdiğimiz ziyadeler, o rivayetten alınmıştır. Peygamber efendimizin meserretinin –ki Hazret-i Âişe tarafından belîğ bir üslûp ile bildirilmiştir– sebebi şudur: Üsâme beyaz bünyeli, babası Zeyd ise siyahî idi. Bunun için Câhiliye devrinde Üsâme'nin nesebi hakkında dedikodu edilmişti. Zeyd, Resûlullah'ın ibtidâ kölesi, sonra evlâtlığı olduğu için bu tefevvühattan müteessir olmuştu. Şimdi ise o cahil dedikoducular kendi kanaatlerince medâr-ı hüküm olan kâifin bu sözü ile ilzam edilmiş bulunuyordu.

31 Kâifin adı Mücezziz'dir. Kâif “izci” demektir ki eldeki, ayaktaki, yüzdeki çizgilere bakarak bulduğu müşâbehette fer'in nesebini asla ilhak ve irca eden kimsedir. Câhiliye devrinde Araplar arasında kâiflere ehemmiyet verilir. Kâifin sözüne hukuken de ehemmiyet verilir ve kıyâfe bir ilim addedilirdi. Zamanımızdaki parmak izi de kıyâfenin bir şubesi değil midir? Bu hadise bakarak İmam Şâfiî de “Kâifin sözü medâr-ı hüküm olur” demiştir. İmâm-ı Âzam ise, بِهٖ عِلْمٌ, “Bir delil ile bilemediğin bir şeye tâbi olma!” (el-İsrâ 17/36.) âyetiyle istidlâl ederek kâifin sözünü reddetmiştir.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ سَرَقَتْ فَقَالُوا مَنْ يُكَلِّمُ النَّبِيَّ ﷺ فِيهَا فَلَمْ يَجْتَرِئْ أَحَدٌ أَنْ يُكَلِّمَهُ فَكَلَّمَهُ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَقَالَ إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانَ إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ قَطَعُوهُ لَوْ كَانَتْ فَاطِمَةُ لَقَطَعْتُ يَدَهَا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Mahzûmoğulları (eşraf)ından (Fâtıma adlı) bir kadın (mücevherat) çalmıştı. (Kureyş), “Bu (kadının cezadan affı)nı Nebî sallallahu aleyhi ve selleme kim arzedebilir?” diyordu ve hiçbir kimse Resûlullah’a söylemeye cesaret edemiyordu. Nihayet Üsâme b. Zeyd (cesaretlenerek) söyledi.³² Bunun üzerine Resûlullah: “(Tuhaf şey? Vaktiyle) Benî İsrâil, bunların arasında büyükler ve nüfuz sahipleri çalarsa, onları bırakırlardı da zayıf olanlar çalarsa, onların ellerini keserlerdi. (Emin olmalıdır ki,) eğer (kızım) Fâtıma çalmış olsaydı, onun da elini keserdim!” buyurdu. {B3733 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 18.}

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَأْخُذُهُ وَالْحَسَنُ
فَيَقُولُ اللَّهُمَّ أَحِبَّهُمَا فَإِنِّي أَحِبُّهُمَا.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in Üsâme’yi Hasan (b. Ali) ile beraber (kucağına) alarak, “Allahım! Sen bunları sev! Çünkü ben bunları seviyorum” temennisinde bulunduğu rivayet olunmuştur. {B3735 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 18.}

32 Bu hadisin bu babda sevkini sebebi burasıdır. Üsâme b. Zeyd’in Resûlullah’ın müstesna teveccühüne güvenerek kimsenin arzedemediği bir şefaat ve delâlette bulunmasıdır. Bu kadın ki Fâtıma bint Esved’dir. Bu sirkati Mekke’nin fethi günü yapmıştı. Yüksek içtimâî mevkiine güvenerek ganimet malından kıymetli mücevherat aşırıyordu. Bu sirkat şâyi olunca Kureyş bunun hadd-i şer’îden affı çarelerini aramaya başlamışlar ve Üsâme’yi bulmuşlardı.

İ Z A H I

Bu izahımızda Buhârî'nin, *Tecrîd*'in hiçbir tarafına alınmamış bulunan bir hadisini bildirerek bir noksanı telâfi edeceğiz: Abdullah b. Dînâr'ın rivayetine göre bir gün Abdullah b. Ömer mescidde iken mescidin bir tarafından (siyahî) birinin, ihramını sürüyerek gezdiğini görmüş ve İbn Dînâr'a, "Şuna bak bakalım kimdir? Keşke bu adam yanımda bulunsaydı (da ona öğüt verseydim)" demiş. Bunun üzerine orada bulunan bir adam İbn Ömer'e, "Yâ Ebû Abdurrahman! Bunu tanımadın mı? Bu Üsâme b. Zeyd'in oğlu Muhammed'dir" diye bildirmiş. Râvi İbn Dînâr der ki: Bunun üzerine İbn Ömer bir müddet başını önüne eğdi ve elleriyle yeri karıştırdı. Sonra, "Eğer Resûlullah bu simayı görseydi, muhakkak ona muhabbet ederdi" dedi. Şüphesiz ki Abdullah bu hükmünü, Resûlullah'ın Üsâme'yi ve Zeyd'i çok sevdiğine kıyas ederek vermiştir.

ABDULLAH B. ÖMER RADIYALLAHU ANHÜMÂNİN MENÂKIBI

Şârih Kastallânî, İbn Ömer'in menâkıbına mukaddime olarak şu mâlûmatı veriyor: Abdullah, erlik çağına ermeden küçük yaşta babası Hazret-i Ömer ile beraber müslüman olmuştur. Babasıyla ve anası Zeyneb ile beraber de Medine'ye hicret etmiştir. Hicret sırasında on yaşında idi. Bedir, Uhud, gazâları müstesna olmak üzere bütün gazâlara iştirak etmiştir. Bedir ile Uhud'da küçük yaşta bulunduğundan götürülmemiştir. Bunlardan sonra gelen Hendek Gazâsı'na on beş yaşında iştirak etti. Ashabın en yüksek âlimlerinden ve müctehidlerinden idi. Rivayet itibariyle müksirûn yani çok rivayet eden ashap arasında bulunur. Sünnetle amel eder, bid'attan şiddetle içtinap ederdi. İmam Mâlik, "İbn Ömer seksen dört yaşına kadar yaşadı. Bunun altmış senesini iftâ ile yani müslümanların dinî meselelerini halletmekle geçirdi ve onun bütün ilimlerini kölesi Nâfi' öğrenip neşretti" demiştir. Peygamberimizin nübüvvetle meb'ûs olduklarının ikinci veya üçüncü yılında doğmuştu. Hicretin 73. yılında da vefat etti. Zalim Haccâc'ın suikastına uğramıştı. Şöyle ki: Abdülmelik b. Mervân saltanatı zamanında Hicaz'da vali ve kumandan bulunan Haccâc'a her vesile ile gönderdiği menşurlarda İbn Ömer'e hürmet etmesini, hacda ve dinî hususlar da onun emri haricine çıkmamasını bildiriyor. O sene emîr-i hac da tayin olunan Haccâc'a hac meselelerinde İbn Ömer'e muhalefet etmemesi bildirilmişti. Azgın ve zalim vali tevâlî eden bu tavsiyelerden sıkılmıştı. Nihayet Arafat vakfesinin mesnûn zamanını geçiren Haccâc'a hutbe irat ederken, "Beytullah'ı tahrip eden, evliyâullahı katleden zalim, bugün de Peygamber'in sünnetini tahrif ettin!" diye bağırıyordu. Bunun üzerine Haccâc adamlarından birine verdiği zehirli bir harbeyi Arafat'tan dönüşte halkın izdihamı arasında kaba baldırına saplattırarak cerîha-dar ve bu cerîha ile zehirlenerek şehîden vefat eder. Abdullah b. Mes'ûd, Irak fıkının ve hukukunun nasıl temel taşı ise İbn Ömer de Hicaz medresesinin kurucusudur.³³

عَنْ حَفْصَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهَا إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ رَجُلٌ صَالِحٌ.

TERCÜMESİ

Hafsa radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, kendisine, “Abdullah hakikaten iyi bir kişidir” dediği rivayet olunmuştur. {B3740 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 19.}

İZAHİ

Hafsa, Hazret-i Ömer’in kızı ve Abdullah b. Ömer’in hemşiresidir. Peygamber efendimizin de kadınlarından. Resûlullah’ın, Abdullah b. Ömer’in iyi bir kişi olduğuna şehâdet buyurmaları, müşârün ileyhın gördüğü bir rüya üzerine vâki olmuştur. *Sahîh-i Buhârî* metninde İbn Ömer’in rüyası kendi lisanından şöyle rivayet olunuyor: Resûlullah’ın sağlığında ashaptan biri bir düş görünce onu Resûlullah’a hikâye ederdi. Ben de bir düş görmek ve onu Resûlullah’a arz etmek isterdim. O sırada ben bekâr, ergen bir gençtim ve Resûlullah devrinin âdeti üzere mescidde uyurdum. Bir kere ben de rüyamda gördüm ki, beni iki melek yakalayıp cehenneme götürmüşlerdi. Kuyu duvarı gibi taşla örülü olan cehennemi görünce, “Cehennemden Allah’a sığınırım, cehennemden Allah’a sığınırım!” demeye başladım. Bu sırada üçüncü bir melek mülâki oldu. Bana, “Korkma!” dedi. Ben rüyamı (hemşirem) Hafsa’ya anlattım, o da Resûlullah’a arzetmişti. Bunun üzerine Resûlullah, “*Abdullah ne iyi kişidir. Bir de gece teheccüd namazı kılar olsaydı*” buyurmuştur.³⁴

Abdullah b. Ömer’in oğlu ve kendisinin râvisi olan Sâlim, “Resûlullah’ın bu temennisinden sonra babam Abdullah, geceden az bir kısmı müstesna olmak üzere gece uyu-mazdı” demiştir (576 ve 597 numaralı hadislerle bakınız).

MENÂKİB-I AMMÂR VE HUZEFYE RADIYALLAHU ANHÜMÂ

Ammar b. Yâsir ilk müslüman olan bahtiyarlardandır. Vâlidesi Sümeyye’dir. Bu baba, oğul ve ana üçü de ilk günlerde müslüman olmuşlardır ve Kureyş’in çok zalimane işken-celerine uğramışlardır. Hatta Sümeyye, bu kahraman kadın, Ebû Cehil tarafından en feci bir şekilde katledilmiştir ve müslümanların ilk şehidi olmuştur (1017 numaralı hadisin izahına bakınız!). Yâsir de daha evvel ölmüştü. Ammâr yaşamış, ibtidâ Habeşe’ye, sonra Medine’ye hicret etmiştir. Bütün meşâhidde bulunmuş, sonra Sıffîn Vak’ası’nda hicretin 37. yılında katlolunmuştur. Bu vak’ada Ali b. Ebû Tâlib ile beraberdi.

Huzeyfe b. Yemân da ensardandır. Bu baba, oğul ikisi birden müslüman olmuşlardır.

34 {B7028, B7029 Buhârî, Ta’bîr, 35.}

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ جَلَسَ إِلَى جَنْبِهِ غُلَامٌ فِي مَسْجِدٍ بِالشَّامِ وَكَانَ قَدْ قَالَ اللَّهُمَّ يَسِّرْ لِي جَلِيسًا صَالِحًا فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ مَنَّ أَنْتَ قَالَ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السِّرِّ الَّذِي لَا يَعْلَمُهُ غَيْرُهُ يَعْنِي حُذَيْفَةَ قَالَ بَلَى قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ الَّذِي أَجَارَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ ﷺ مِنَ الشَّيْطَانِ يَعْنِي عَمَّارًا قَالَ بَلَى قَالَ أَلَيْسَ فِيكُمْ صَاحِبُ السَّوَاكِ أَوْ السِّرَارِ قَالَ بَلَى قَالَ كَيْفَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالتَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى قَالَ وَالذِّكْرِ وَالْأُنْتَى قَالَ مَا زَالَ بِي هَؤُلَاءِ حَتَّى كَادُوا يَسْتَنْزِلُونِي عَنْ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Şam Mescidi'nde bir kere Ebü'd-Derdâ'nın yanına bir genç (Alkame b. Kays en-Nehaî gelip) oturmuş da, "Allahım! (Adlarını bilmediğim bir cemiyet içine geldim.) Bana burada iyi bir âşina ihsan buyur!" diye kendisine bir dost temennî etmiş. Bunun üzerine Ebü'd-Derdâ, "Sen kimlerdensin (ve nerelisin?)" diye sormuş. Alkame, "Kûfe ahalisindenim! (Buraya ilim tahsili için geldim)" diye cevap vermiş. (Râvi der ki:) Ebü'd-Derdâ, "Hani Resûlullah'ın sırrına (gizli haberlerine) vâkıf olan ve kendisinden başka o sırları kimse bilmeyen —yani Huze-yfe— sizin içinizde değil midir?" dedi. Alkame, "Evet (Kûfe'de) aramızdadır!" diye cevap verdi. Ebü'd-Derdâ, "Hani Resûlullah'ın duası üzerine Allah'ın şeyta(n şerri)nden kurtardığı Ammâr aranızda değil midir?" dedi. Alkame, "Aramızdadır!" diye cevap verdi. Ebü'd-Derdâ, "Hani Peygamber'in o misvakını veya sırrını, (Peygamber'in giydiği nalınlarını, dayandığı müttekâsını³⁵ ve su kabını) taşıyan (İbn Ümmü Abd yani İbn Mes'ûd) sizin içinizde değil midir?" dedi. Alkame, "İçimizdedir!" dedi. Ebü'd-Derdâ, "(Şu halde aranızda ahabın bu kadar büyük ulemâ ve fukahası varken sen buralarda ne arıyorsun ey oğul?" dedi. Sonra), "Abdullah b. Mes'ûd, إِذَا يَغْشَى . وَالتَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى (âyetinden sonraki âyet)i nasıl okuyor?" dedi. Alkame, "الذِّكْرَ وَالْأُنْتَى diye okur!" (İbn Mes'ûd'un kıraatinde, وَمَا خَلَقَ yoktur) dedi. Ebü'd-Derdâ, "(Valla-hi Resûlullah'ın bana okuttuğu böyledir; Resûlullah'tan müşâfahatan, ağız ağıza böyle öğrendim. Fakat) şu Şamlılar yok mu? Bana karşı وَمَا خَلَقَ الذِّكْرَ وَالْأُنْتَى (kıraatinde) ısrar ediyorlar da en sonu beni, Resûlullah sallallahu aleyhi ve

35 Müttekâ: Otururken koltuk altına alınıp yaslanacak kısa bastona denir. Vaktiyle yaşlı kimselerle mütalaa sahipleriyle fazla ibadet edenler kendilerini dinlendirmek için kullanırlardı.

sellemenden işittiğim kıraatten caydırmak istiyorlar!” dedi. {B3743 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 20; el-Leyl, 92/1-3.}

İ Z A H I

Her şeyden önce şunu bildireceğiz ki, Leyl sûresinin bu üçüncü âyetini gerek İbn Mes'ûd'un, gerek Ebü'd-Derdânın ısrarla iddia ettiği kıraat, mütevâtir olan ve mushafta tesbit olunan kıraate muhaliftir. Denilebilir ki bu âyet iki kere nâzil olmuştur. Birincisi **وَالذِّكْرُ وَالْأُنْثَى** suretinde idi. Bu kıraati İbn Mes'ûd ile Ebü'd-Derdâ hıfzetmişler. Sonra ikinci bir defa da **وَمَا خَلَقَ الذِّكْرَ وَالْأُنْثَى** suretinde nâzil olmuştur. Fakat bu iki büyük sahâbî bunu işitmemiş olacaklar ve böylece cumhurun mütevâtiren rivayet ettikleri kıraate muhalefet etmiş bulunacaklar. Nasıl ki Abdullah b. Mes'ûd Muavvizeteyn'i de Kur'an'dan değildir sanmıştı. Her iki kıraatin medlûlü itibariyle farkı şudur: İbn Mes'ûd ile Ebü'd-Derdâ kıraatine göre mahlûka, zükûr ile inâse, mütevâtir kıraate göre, halka kasem edilmiş olur ki tabii bu ikinci kıraatin medlûlü âyetin hakiki medlûlü olur. Birincisi ise mecazi mânasıdır.

Mevzumuzda bulunan hadis, Buhârî metninde rivayet edilen iki rivayet tariki göz önünde tutularak tercüme edilmiştir ve kavis içinde gösterilen ziyadeler *Tecrîd'e* geçmeyen metinden alınarak yazılmıştır.

Hadisin asıl râvisi olan Alkame, İbn Kays en-Nehaî'dir ve Nehaî ailesinin en büyük simasıdır. Bu aile sadr-ı İslâm'da geçen en meşhur bir ilim ailesidir. İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebi, bu ailenin iki mühim rûknü olan Alkame ile onun kardeşinin oğlu olan İbrâhim b. Yezîd b. Kays en-Nehaî'ye varır. Ebû Hanîfe, Hammâd b. Ebû Süleyman vasıtasıyla İbrâhim en-Nehaî'den, o da Alkame'den, Alkame de Abdullah b. Mes'ûd'dan ahz-ı ilim etmişlerdir. İbrâhim en-Nehaî aynı zamanda Abdullah b. Habîb'den okumuş bulunduğu, bir ilim silsilesi de bu suretle Hazret-i Ali'ye uzanır. Nehaî ailesinin ilmî hayatını anlamak için 1052 numaralı hadisin izahındaki hâşiyemize bakınız.

Hadiste adı geçen ashâb-ı kirâma gelince, bunlardan Ammâr b. Yâsir için 1017 numaralı hadisin izahına, Abdullah b. Mes'ûd için de 584 numaralı hadisin izahına bakınız.

Huzeyfe b. Yemân'a gelince, müşârün ileyh Absî'dir. Pederiyle beraber Medine'ye gelip müslüman olmuş ve Resûlullah tarafından ensara ilhak olunmuştur. Peygamberimiz kendisini sırdaş edinerek, olmuş ve olacak bütün fitneleri ve hâdiseleri Huzeyfe'ye birer birer haber vermiştir. (*Hulâsa*) Asr-ı saâdet'teki münafıkları yalnız Huzeyfe'ye bildirmiştir. Bu cihetle Hazret-i Ömer âmilleri ve valileri arasında münafık bulunup bulunmadığını Huzeyfe'den sorardı. Müsbet cevap alınca ve bunların kimler olduğunu sorunca katiyen söylemezdi. Bu babda Huzeyfe'nin birçok menkıbesi vardır. Müşârün ileyh İran fütuhâtında bulunmuş ve Nihâvend Harbi'nde Nu'mân b. Mukarrin'in şehâdeti üzerine muazzam bir ordunun kumandasını eline alarak gayet şanlı ve şerefli bir zafer kazanmıştır. Hemedan, Rey, Dînever, Mâsebezân fütuhâtı da birbirini takip etmiştir. Bu kadar

şan ve şeref karşısında Huzeyfe zerre kadar ihtirasa kapılmamış ve fakirane hayatından hiç ayrılmamıştır. Kûfe’de ihtiyâr-ı ikâmet etmiş ve Hazret-i Osman’ın şehâdetinden kırk gün sonra 36 yılında vefat etmiştir. (1307 numaralı Ömer b. Hattâb hadisinin izahına ve notlarına bakınız).

Hadisin asıl râvisi olan Ebü’d-Derdâ radiyallahu anh ensardan ve Hazrec kabillesinden idi. Hiç şüphesiz ashabın en büyük âlimlerinden biridir. Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*’da, “İmâm-ı Rabbânî” diye tavsif ediyor ve ümmet-i İslâmiyye’nin hakîmi denildiğini bildiriyor. Hakikaten müşârün ileyhın “Gönlün bir an için öyle bir temayülû vardır ki, o insana uzun zaman hüzn ve keder îrâs eder” yollu hakîmâne vecîzeleri vardır. Peygamber efendimiz Medine’de muhacirlerle ensar arasında uhuvvet tesis buyurduğunda sâhib-i terceme ile de Selmân-ı Fârisî’yi kardeş yapmıştı (bk. 934 numaralı hadis).

Ebü’d-Derdâ, hayli zaman Şam kadısı idi. Bu cihetle Şam’ın âlimi, Şam’ın fakihi, Şam’ın mukrii diye meşhurdur. Alkame ile hadiste bildirilen musâhabesi kadı bulunduğu sıralarda olacaktır. Zevcesi Ümmü’d-Derdâ da fukahadan idi. Zevcinden birçok rivayeti vardır. Buhârî’nin rivayetine göre, Asr-ı saâdet’te Kur’ân-ı Mübîn’i cemedden dört zattan birisi Ebü’d-Derdâ idi. Öbürleri de Muâz b. Cebel, Zeyd b. Sâbit, Ebû Zeyd’dir. İbn Sa’d’ın rivayetine göre Ebü’d-Derdâ mescide gelirken ehl-i ilim etrafını sarardı ve sultanlara has bir ihtişam ile gelirdi. 32 tarihinde vefat etmiştir.

EBÛ UBEYDE b. CERRÂH RADIYALLAHU ANH

1511

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَإِنَّ أَمِينَنَا أَيُّهَا الْأُمَّةُ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her peygamber ümmetinin güvendiği bir kimsesi vardır. Ey Muhammed ümmeti! Bizim mutemedimiz de hassaten Ebû Ubeyde b. Cerrâh’tır!” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B3744 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 21.}

İZAHİ

Ebû Ubeyde’nin adı Âmir b. Abdullah b. Cerrâh’tır. Nesebi Fihri’de Peygamber’in nesebi ile birleşir. Anası Ümeyye bint Hâris’tir. Ebû Ubeyde’nin babası Bedir Harbi’nde kâfir olduğu halde ölmüştür. Rivayete göre Kureyş tarafında bulunan babasını Ebû Ubeyde kendisi öldürmüştür. Hiç şüphesiz Ebû Ubeyde ashabın en büyük mücahidlerindendir.

Bütün gazâlarda Resûlullah'ın maiyetinde ibrâz-ı şecâat etmiştir. Bu cihetle Peygamberimiz, “*Bu ümmetin emindir*”³⁶ buyurmuş.

Peygamber'in irtihalinden sonra Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetleri zamanında vuku bulan Şam fütuhâtındaki hizmetleri ise çok büyüktür. Bu muharebelerde kâh başkumandan, kâh Halîd b. Velîd'in maiyetinde olarak hizmet etmiştir. Aynı zamanda fethe edilen yerlerde ahaliye karşı gösterdiği adalet ve hakkaniyette o diyar Rumlar'ını hayrette bırakmıştır. Nihayet Şam'da Hazret-i Ömer'in valisi iken hicretin 18. yılında zuhur eden Amvâs tâununda³⁷ vefat etmiştir. Cenaze namazını Muâz b. Cebel kıldırıştır. Kabri Amtâ köyü civarında Gavrbeysân mevkiindedir.

Müellif Buhârî'nin Ebû Ubeyde'nin menâkıbı hakkında Huzeyfe'den de şöyle bir rivayeti vardır: Necran heyeti Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden kendileriyle emin bir zatın emîr gönderilmesini istediklerinde onlara, “*Size emin bir kişi göndereceğim ki, o şüphesiz hakkıyla itimada şayandır*” buyurmuş. Bunun üzerine Resûlullah'ın ashâbı, bu emârete râğbet ederek her biri kendisinin gönderilmesine dikkatle intizar ettikleri sırada Resûlullah, “*Kalk, ey Ebû Ubeyde!*” buyurmuş ve Ebû Ubeyde'yi göndermiştir.³⁸

Necran heyeti hicretin 9. yılında Yemen'den gelmişti. İbn Sa'd, bu heyetin Necran eşrafından on dört süvari olduğunu bildirmiştir. Bunlar hristiyanlıklar, henüz müslüman olmamışlardı. Bunlardan Seyyid ile Âkîb az bir tereddütten sonra hemen müslüman olmuşlardır. Bunların söz sahibi olanları da bu ikisiyle Ebû Hârise'den ibaretti ve bunlar Necran'a emin bir emîr gönderilmesini istemişlerdi. Resûlullah'ın, “*Bihakkın emin birini gönderiyorum!*”³⁹ buyurmaları üzerine ashâbın râğbet etmesi, Peygamber'in “bihakkın emin” diye tavsifine mazhar olmak arzusundan dolayı idi. Yoksa emâret ihtirasıyla değildi.

MUS'AB B. UMEYR RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Buhârî *Sahîh*'inde Mus'ab'ın menâkıbı hakkında bir bab açtığı halde hiçbir hadis zikretmemiştir. Şârih Aynî, “Öyle sanılır ki Buhârî Mus'ab hakkında bir hadis bulamamıştır da bu babı beyaz bırakmıştır” diyor. Fakat bu da doğru değildir. Çünkü Buhârî'nin

36 Emanet ve istikamet bütün ashap arasında müşterek bir sıfat olduğu halde bunun Ebû Ubeyde'ye tahsis buyurulması, onda ziyade olduğunu bildirmek içindir. Peygamber efendimiz, ashâbın büyüklerinden her birini bir fazilete tahsis buyurması, onda o fazilet ve meziyetin ziyade bulunduğunu işâr içindir. Bunu Tirmizî'nin ve İbn Hibbân'ın Enes b. Mâlik'ten rivayet ettikleri şu hadis izah etmektedir: *Ümmetimin en merhametlisi Ebû Bekir'dir, emr-i ilâhîde en şiddetli olanı Ömer'dir, hayâ itibariyle en sâdık olanı Osman'dır, helâli ve haramı en iyi bilen Muâz b. Cebel'dir, ferâizi en iyi bilen Zeyd b. Sâbit'tir, en düzgün Kur'an okuyanı Übey b. Kâ'b'dır. Her ümmetin bir emini vardır. Bu İslâm ümmetinin emanet ve itimadı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a hastır* buyurulmuştur. {T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

37 1373 numaralı hadisin izahına bakınız!

38 {B3745 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 21.}

39 {İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 210, no: 108; Aynî, *Umde*, XVI, 239.}

“Cenâze” bahsinde Habbâb’dan rivayet ettiği bir hadisi vardır. 631 numara ile geçen bu hadisi biz burada naklederek bu boşluğu dolduracağız. Mus’ab’ın faziletine dair hadisin burada beyaz bırakılmasının sebebine gelince, İbn Hacer’in *Fethu’l-bârî*’de beyanına göre, Buhârî *Sahîh*’ini toplamış ve yazmış, fakat tebyîz edememiştir. Bu cihetle “Menâkıb” bahsinin tertibinde kıdem, fazilet gibi ashop arasındaki tertiplere riayet edilememiştir. Hatta Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Zeyd gibi aşere-i mübeşşereden olan iki mühim sahâbî haklarında birer bab açılmamıştır. İbn Hacer’e göre bütün bunlar, *Sahîh-i Buhârî* nâkil ve râvilerinin tebyîz ederken vâki olan tasarrufları eseridir. Her ne ise şimdi biz Habbâb hadisinin rivayetini nakledelim:

Habbâb b. Eret radiyallahu anh der ki: “Biz, Mekke’den Medine’ye dünya için değil, Allah rızası için Resûlullah ile beraber hicret ettik. Artık ecir ve mükâfatımız Allah’a aittir. Muhacir yoldaşlarımızdan bu ecir ve nimetten hiçbir şey tatmadan âhirete gidenler vardır ki Mus’ab b. Umeyr onlardandır. Dostlarımızdan kendilerine hicret semeresi ulaşan ve bu meyveyi devşirenler de vardır. Mus’ab, Uhud günü şehid olmuştu da biz onu saracak bir kefen bulamamıştık. Yalnız şehidin bir kaftanını bulmuştuk. Biz, bu aziz şehidi ona sarmaya çalıştık. Başını bürürken ayakları açılıyordu, ayaklarını kapatırsak başı açığa çıkıyordu. Resûlullah bize şehîdin başını örtmemizi ve ayaklarının üstüne de izhir otu koymamızı emir buyurdu”⁴⁰ (631 numaralı bu hadisin tercüme ve izahına bakınız).

HASAN VE HÜSEYİN RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI

(Peygamber efendimizin bu iki muhterem hafidinden Hazret-i Hasan’ın hal tercemesi 1159 numaralı hadisin izahında geçti. Hüseyin b. Ali’nin hal tercümesi de 1071 numaralı hadisin izahındadır. Buralara bakınız).

1512

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَالْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ
عَلَى عَاتِقِهِ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أُحِبُّهُ فَأَحِبَّهُ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi gördüm ki o, Hasan b. Ali’yi omuzuna alarak, “Allahım! Ben bunu seviyorum, bunu sen de sev!” buyuruyordu dediği rivayet olunmuştur. {B3749 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 22.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ أَشْبَهَ بِالنَّبِيِّ ﷺ مِنَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ .

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve selleme hiçbir kimse Hasan b. Ali radiyallahu anhümâ kadar çok benzer dediği rivayet olunmuştur. {B3752 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 22.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَسَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ الْمُخْرِمِ يَقْتُلُ الذُّبَابَ فَقَالَ أَهْلُ الْعِرَاقِ يَسْأَلُونَ عَنِ الذُّبَابِ وَقَدْ قَتَلُوا ابْنَ ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ هُمَا رِيحَانَتَايَ مِنَ الدُّنْيَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: İbn Ömer'e (Iraklı) bir kimse sinek öldüren ihramlı kişi(nin halin)den sormuştu. İbn Ömer (hayret ederek), "Irak halkı sinek (öldürmek cinayet olup olmadığını) soruyorlar. Halbuki onlar (vaktiyle) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kızı (Fâtıma)'nın oğlu (Hüseyin)'i öldür(mekten çekinme)mişlerdi. (O Hüseyin ki kardeşi Hasan ile haklarında) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, 'Onlar benim dünyadan (öpüp kokladığım) iki reyhânımdır' buyurmuştur." {B3753 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 22.}

İZAHİ

Bu hadislerden başka Buhârî'nin, bu babda daha üç rivayeti vardır ki bunlardan biri 1159 numara ile geçti. Diğer birisi de 1444 numara ile geçti. Üçüncü birisi de Hazret-i Fâtıma'nın menâkıbında Hazret-i Ebû Bekir rivayetiyle geçti. Buralara bakınız.

Hadisin, unvana mutabakat noktası, Resûlullah'ın hafîdleri hakkında, "İki reyhânımdır!" buyurmasıdır. Reyhân "güzel kokulu" mâlûm olan ottur. İbn Ömer'in hayretini mûcip olan cihet, bu nevi suallerin taaddüt etmesidir. Nasıl ki hadisin bir rivayet tarikinde de diğer bir Iraklı'nın bit öldürmenin cinayetinden sormuştu. Bunun üzerine İbn Ömer, "Iraklılar'ın en büyük cinayeti irtikâp ederken onun dinî ve şer'î fecaati derecesini araştırmadıkları halde şimdi en hakir bir mesele hakkında istiftâ etmeleri hayretlere şayandır" demek istemiştir.

Bu facianın pek elemli bir noktasını Buhârî, İbn Ömer'in bu hadisinden önce şöyle rivayet ediyor: Enes b. Mâlik radiyallahu anh der ki: Hüseyin b. Ali, Kerbelâ'da şehid edildikten sonra mübarek başı Kûfe'ye getirildi ve o sırada Yezîd b. Muâviye'nin Kûfe valisi bulunan İbn Ziyâd'ın karşısında bir tas içine konuldu. Bu (piç)⁴¹ İbn Ziyâd elindeki süngüsüyle mübarek başın burnuna, gözlerine vurmaya başladı. (Zeyd b. Erkam radiyallahu anh tahammül edemeyip, "Süngünü kaldır! Ben Resûlullah'ın buraları öptüğünü gördüm!" dedi⁴² ve Taberânî'nin rivayetine göre ağlamaya başladı. İbn Ziyâd, "Ey İbn Erkam! Eğer sen bunak bir ihtiyar olmasaydın muhakkak boynunu vururdum!" demiş. İbn Erkam oradan çıktıktan sonra halka hitaben, "Ey Arap cemaati! Bugünden sonra hepiniz kölesiniz. Fâtıma'nın oğlunu öldürdünüz! Mercâne'nin oğluna boyun eğdiniz! O, sizin hayırlarınızı öldürür, şerirlerinizi kendine kul, köle edinir! Bundan sonra zillate razı olanlar uzak olsun!" diye haykırmıştır.⁴³

Buhârî, Enes b. Mâlik'ten rivayetine şöyle devam ediyor: {İbn} Ziyâd, Hazret-i Hüseyin'in güzelliğine hayret ederek, "Bu derece güzel görmedim" demiş. Bunun üzerine Enes b. Mâlik, "Ehl-i beyt içinde Resûlullah'a en çok benzerdi!" demiştir.⁴⁴

Şârih Aynî'nin izahına göre bu facia hicretin 61. yılının âşûrâ günü vuku bulmuştu ve İbn Ziyâd'ın karşısına Hazret-i Hüseyin'in başıyla beraber yetmiş iki şehidin başı getirilmişti. Fakat çok geçmedi. Allah'ın intikam ve cezası nihayet bu şeriri yakaladı. Bir sene sonra, İbrâhim b. Eşter -ki Muhtâr es-Sekaffî'nin kumandanlarından idi- öldürdü. İbn Ziyâd'ın başı da Muhtâr tarafından Muhammed b. Hanefiyye'ye yahut Abdullah b. Zübeyr'e gönderildi.

BİLÂL B. REBÂH RADIYALLAHU ANH

Bilâl'in hal tercemesi için 1017 numaralı hadisin izahına bakınız! Müellif Buhârî'nin Hazret-i Bilâl hakkında burada üç rivayeti vardır, üçü de *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bunlardan biri yakında 1494 numara ile geçti, oraya bakınız! Diğer iki hadisten birine göre, Hazret-i Ömer'in, "Ebû Bekir bizim ulumuzdur. O, bir ulumuzu da âzatlamıştır!" dermiş ve âzatlananla Bilâl'i kastedermiş. Öbürü de şöyledir: Kays b. Ebû Hâzim'in rivayetine

41 İbn Ziyâd'ı piç diye takyîd ettik. Çünkü İbn Ziyâd, Sümeyye veya Mercâne adında Mecûsî bir câriyenin oğludur ve bu câriyenin gayri meşrû münasebetle aldığı bir piçtir. Nesebi gayri mâlûm olduğu için Ziyâd b. Ebîh "babasının oğlu Ziyâd" diye, bazı kere de Ziyâd b. Sümeyye, Ziyâd b. Mercâne diye anılırdı. Sonra Ebû Süfyân'a nisbet olunmaya başladı. Sebebini anlamak için 823 numaralı hadisin izahına bakınız! {Yezîd b. Muaviye'nin Kûfe valisi olan İbn Ziyâd, dipnotta nesebi ve isimlendirilmesi anlatılan Ziyâd b. Ebîh'in (veya Ziyâd b. Ebû Süfyân'ın) oğlu Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Dipnottaki izahta bu açıdan bir iltibas söz konusudur.}

42 {MK2878 Taberânî, *el-Kebîr*, III, 125; ayrıca bkz: B3748 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 22.}

43 Zeyd b. Erkam, ensardan ve Hazrecîler'dendir. Ashabın sâdâtındandır. Resûlullah'ın maiyetinde on yedi gazâda bulunmuştur. Sıffin'de Hazret-i Ali ile beraberdi. 66 veya 68 tarihinde Kûfe'de vefat etmiştir.

44 {B3748 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 22.}

göre Hazret-i Bilâl, Resûlullah'ın irtihalinden sonra Medine'den çıkıp gitmek –ve İbn Sa'd'ın rivayetine göre– düşman ağzı serhadlerde fisebîlillâh derbend beklemek ister. Fakat Halife Hazret-i Ebû Bekir müsaade etmez ve mescidde müezzinlik etmesini ister. Bilâl de, “Ben Resûlullah'sız Medine'yi istemem ve Resûlullah'ın makamını ondan hâlî görmeye tahammül edemem” dedikten sonra, “Muhterem halifemiz! Eğer sen beni vaktiyle nefsin için satın aldınsa beni tut, bir tarafa bırakma; eğer Allah için iştirâ edip âzatladınsa beni bırak, Allah için (serhadlerde) çalışayım!” der. Ebû Bekir hazretleri de, “Ey Bilâl! Hem Allah hakkı için, hem benim için Medine'de kal!” der. Bilâl de Ebû Bekir zamanında Medine'de kalır. Ebû Bekir'in irtihali üzerine Hazret-i Ömer'den izin alarak ve mücahid olarak Şam'a gider ve Amvâs⁴⁵ tâununda vefat eder. Şam'da bir kere ezan okur. Hem kendi ağlar, hem halkı ağlatır.

ABDULLAH B. ABBAS RADIYALLAHU ANHÜMÂ

1515

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ ضَمَّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى صَدْرِهِ وَقَالَ اللَّهُمَّ عَلِّمْنِي الْحِكْمَةَ
وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ الْكِتَابَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere beni bağrına bastı da, “Allahım! Buna hikmet öğret!” Bir rivayette de, “Allahım! Buna kitap (Kur'an) öğret!” diye dua buyurdu. {B3756 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 24.}

İZAHİ

Peygamber efendimizin bu dualarında hikmetin tefsiri hususunda birçok rivayet vardır. Hatta birini müellif Buhârî bu hadisin zeylinde naklediyor ve, الحكمة الإصابت في غير, diyor ki, hikmetle murat, nübüvvet haricindeki ârâ ve icthadda isabet demek oluyor. Nakline lüzum görmediğimiz diğer rivayetlerden İmam Şâfiî'nin bu babdaki mütalaasını bildireceğiz. İmam Şâfiî'ye göre hikmet, Resûlullah'ın sünnetidir. Bu tefsire göre, hadisin iki rivayet tariki arasında güzel bir tenâzur bulunur. Bir rivayet tarikine göre, kitap ve te'vîl-i Kur'ân tâlimi buyurulması mukabilinde bu rivayette sünnet tâlimi temennisi kastedilmiş olur. Bir de Begavî'nin Mu'cem'inde İbn Abbas hakkında rivayet olunan, اللهم فقهه, hadisinde de, “Allahım! Bunu dinde fakih kıl, dinî ahkâm ve kavâidi bildir,

*Kur'an'ın da te'vil ve tefsirini tâlim buyur*⁴⁶ suretinde dua ve temenni edilmiş oluyor. Şu halde İbn Abbas'ın müfessir, muhaddis ve fakih olması hakkında dua buyurulmuş oluyor. Bu duaların berekâtıyla İbn Abbas İslâmî ilimlerin hepsinde en yüksek şâhikalara yükselmiştir. İmâmü'l-müfessirîn olduğunda icmâ vardır (575 numaralı hadisin izahına da bakınız).

HÂLİD B. VELÎD RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI

Halîd b. Velîd'in hal tercemesi 638 ve 1062 numaralı hadislerin izahında geçti. Oralara bakınız! Burada müellif Zebîdî şu bir hadisi ihtisar ederek *Tecrîd*'e almıştır:

1516

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَعَى زَيْدًا وَجَعْفَرًا وَابْنَ رَوَاحَةَ وَذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ
ثُمَّ قَالَ فَأَخَذَهَا يَغْنِي الرِّايَةَ سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِ اللَّهِ حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Zeyd'in, Ca'fer'in, İbn Revâha'nın şehid olduklarını (minber üzerinde) haber verdiği rivayet olunmuştur. Enes hadisin geri kalan kısmını da zikretmişti ki bu da yukarıda (*Tecrîd*'de) geçti.⁴⁷ Sonra Enes (rivayetine devam ederek), “En sonu sancağı Allah'ın kılıçlarından bir kılıç (olan Hâlid eline) aldı. Nihayet Allah mücahidlere (zafer ve halâs kapısını) açtı” demiştir. {B3757 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 25.}

EBÛ HUZEFYFENİN KÖLESİ SÂLİM RADIYALLAHU ANHÜMÜN MENÂKIBI

1517

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ اسْتَفْرُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةٍ
مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَبَدَأَ بِهِ وَسَلِّمَ مَوْلَى أَبِي حُذَيْفَةَ وَأَبِي بِنِ كَعْبٍ وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ.

46 {HM2397 İbn Hanbel, IV, 225; Begavî, *Mu'cemü's-sahâbe*, III, 488, no: 1463.}

47 Müellif Zebîdî'nin *Tecrîd*'de geçtiğini bildirdiği bu hadis, bu eserimizde 623 sıra numarasıyla geçti. Oraya bakınız!

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kur'an okumayı dört kişiden iste(yip al)ınız! buyurduğunu işittim: Abdullah b. Mes'ûd'dan -Resûlullah isimleri saymaya İbn Mes'ûd'dan başladı- Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'den, Übey b. Kâ'b'dan, Muâz b. Cebel'den. {B3758 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 26.}

İZAHİ

İbn Abdülberr'in beyanına göre Sâlim, İbn Ma'kıl'dır. Ebû Abdullah diye künyelenir. Fâris'in İstahr ahalisindendir. Ashabın âlimlerinden ve büyüklerindendir. Hem muhâcirîn, hem de ensar câmialarından addolunmuştur. Şöyle ki: Sâlim, Ebû Huzeyfe'nin zevcesinin kölesi olup kadının âzatlaması üzerine Ebû Huzeyfe, Sâlim'i evlâtlığa almıştı. Sâlim bu suretle Kureyş câmiasına karışarak Medine'ye hicret etmekle muhâcirînden olmuştur. Diğer taraftan Sâlim'i âzatlayan Ebû Huzeyfe'nin karısı, Benî Ubeyd'den ve ensardan olmakla bu nisbetle de ensardan sayılmıştır. Esnâ-i hicrette Hazret-i Ömer'in refakatinde Resûlullah'tan evvel Kubâ'ya gelmişler ve orada Peygamberimize intizar etmişlerdi. Bu esnada Hazret-i Ömer de dahil olduğu halde bütün muhacirlere namazlarda Sâlim imâmet etmiştir. Medine'de muhacirlerle ensar arasında uhuvvet tesis buyurulduğunda Resûlullah Sâlim'le de Muâz b. Mâis'i kardeş yapmıştı. Bazıları Ebû Bekir'i söylerler. Hazret-i Ömer, Sâlim'i çok sever ve çok senâ ederdi. Ömer'e yapılan suikast üzerine halefini intihap için şûra tesis ettiği esnada Ömer, "Eğer Sâlim sağ olsaydı onu halef yapardım, şûrayı kurmazdım!" demiştir. Sâlim'i âzatlayan Ebû Huzeyfe'nin karısı da Medine'ye ilk hicret eden kadınlardan ve sahâbî kadınların fuzalâsındandır. Adı da Sübeyte'dir. Ebû Huzeyfe de yine böyle ilk muhacirlerden ve ashabın fuzalâsındandır. Sâlim ile Ebû Huzeyfe, Bedir Harbi'nden başlayarak bütün gazâlarda bulunmuşlar, nihayet Yemâme Harbi'nde her ikisi de şehid olmuşlardır.

Peygamber efendimizin Kur'an öğretilmesi için bu dört zatı tahsis buyurmaları, bunların Kur'an'ın lafız ve nazmını herkesten iyi zaptetmekle beraber eda ve kıraat hususunda herkesten ziyade meleke sahibi olmalarındandır. Sonra bu dört zat, Hazret-i Kur'an'ı Peygamber'in ağzından doğrudan doğruya müşâfaheten almaya ihtimam etmişlerdir.

Bunların adları sayılırken İbn Mes'ûd ile başlanması ve Resûlullah'ın ibtidâ İbn Mes'ûd'u zikretmesi de onun kıdemini, arkadaşları arasında rüçhanı haiz bulunduğunu ifade eder.

ABDULLAH B. MES'ÛD RADIYALLAHU ANHIN MENÂKİBİ

Abdullah b. Mes'ûd'un büyük babası Gâfil b. Habîb'dir. Vâlidesi, Ümmü Abd'dir. Babası da, anası da Hüzeyl kabilesindendir. Babası Mes'ûd, Câhiliye zamanında ölmüştür. İbn Mes'ûd'un kendisi İslâm'a ilk giren altı kişinin altıncısıdır. Bu cihetle ashabın en

kıdemlilerindendir. İbtidâ Habeş'e, sonra Medine'ye hicret etmiştir. Bedir'den itibaren bütün gazâlarda bulunmuştur. Hicretin 32. yılında Medine'de vefat etmiştir. Kûfe'de vefatı hakkında da rivayet vardır. Vefatında altmış küsur yaşında idi (584 numaralı hadisin iza-hında İbn Mes'ûd'un ilmî hayatı hakkında hal tercemesi vardır. Oraya bakınız).

Müellif Buhârî İbn Mes'ûd'un menâkıbı babında dört hadis rivayet ettiği halde bun-lardan hiçbiri *Tecrîd*'e alınmamıştır. Çünkü bunlardan birincisi bundan evvel Sâlim'in menkıbesi babında geçti. İkincisi de daha önce Ebû'd-Derdâ'nın menkıbesi babında 1507 numara ile geçmişti. Üçüncüsü şudur: Abdurrahman b. Yezîd en-Nehaî der ki: Ben bir kere Huzeyfe b. Yemân'dan, "Aşap içinde hüsn-ü heyeti ve meslek ü meşrebi cihetiyle Resûlullah'a en yakın olan kimdir ki biz onu bilip onun zâhir haline bakarak hayatından örnek alalım!" diye sordum. Huzeyfe, "Güzel hal ve hareketi, meslek ve meşrebi, sîreti cihetiyle Resûlullah'a İbn Ümmü Abd'dan daha yakın hiçbir kimse bilmiyorum!" diye cevap verdi.

Bu hadis de bir hadîs-i nebevî olmadığı için müellif Zebîdî *Tecrîd*'e almamıştır. Bundan sonra dördüncü hadis olarak nakledeceğimiz Esved b. Yezîd en-Nehaî hadisi, aynı sebeple *Tecrîd*'e geçmemiştir.

Esved b. Yezîd en-Nehaî der ki: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den şöyle dediğini işittim: Ben, kardeşimle beraber Yemen'den Medine'ye geldiğim zaman bir müddet intizar ettik. Peygamber'in ahvalini ve mukarreblerini tedkik ettik. Bu esnada bizim en ziyade vâkîf olduğumuz bir şey varsa, o da İbn Mes'ûd'un Ehl-i beyt'ten ve Resûlullah'ın hânedanından bir kişi olmasıdır. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna daima İbn Mes'ûd ile vâlidesinin girdiğini görüyorduk.

ÂİŞE RADİYALLAHU ANHÂNIN FAZİLETİ

Âişe hazretleri, Sıddîk'in kızı Sıddîka'dır. Vâlidesi Ümmü Rûmân bint Âmir'dir. Ken-disinden pek çok ahkâm-ı şer'iyeye naklolunmuştur. Hazret-i Âişe ile Peygamberimizin diğer kadınları arasında gayret ve aile vaziyeti itibarıyla bir mukayese tercüme ettiğimiz 1130 numaralı hadiste geçti. Âişe ile Hatice ve Fâtıma aralarında fazilet farkları ve dere-celeri hakkında birbirlerinden farklı müteaddit reyler ve ictihadlar vardır. Fakat en doğ-rusu bunlardan her birinin kendisine has bir fazileti vardır ki, bu hususiyetle diğerlerine fâiktir. Hazret-i Âişe'nin en mümtaz hususiyeti ilmidir. Ulûm-ı İslâmiyye'ye hizmeti itiba-riyledir. İrtihâl-i peygamberîden sonra ashâb-ı kirâm bir mesele hakkında tereddüt ettikle-rinde ona müracaat ederek verdiği hüküm ve karar ile müşküllerini hallederlerdi. Çünkü Hazret-i Âişe vahyin Medine'de en mütevâlî zamanlarında Peygamber'in daima yanında bulunmuştu. Hatta Ebû Seleme rivayetine göre, bir kere de Resûlullah tarafından Cibrîl'in selâmı bile tebliğ olunduğunu Buhârî bu babında rivayet etmiş, tarafımızdan da Türkçe tercümesi de geçti. Resûlullah'ın vefatından sonra ise Hazret-i Âişe yarım asra yakın bir zaman yaşadığı için ahkâm-ı şer'iyenin dörtte biri Âişe es-Sıddîka'dan naklolunduğu

söylenir. Atâ b. Ebû Rebâh, “Âişe nâsın en fakihî, en âlimi, ümmet hakkındaki re’y ve ictihadında en güzel isabet edeni idi” diye senâ etmiştir. Urve de, “Fıkıhta, tıpta, şiir ve eyyâm-ı Arap’ta Âişe derecesinde fazileti haiz hiçbir kimse görmedim” demiştir. Hazret-i Fâtıma’nın haiz bulunduğu hususi fazilet de uhrevîdir, cennetteki kadınların seyyidesi ve en yükseği olduğu hakkındaki Resûlullah’ın şehâdeti ve Peygamber’in bir cüzü olması cihe-tiyledir. Haticetülkübrâ radiyallahu anhânın hususiyeti de erilemeyecek derecede yüksek bir şâhikadır. Resûlullah’ın nübüvvetini ilk tasdik eden ve nübüvvet-i Ahmediyye’nin ilk zamanlarında ve en müşkül anlarında yüksek ilmiyle, zekâ ve iradesiyle teselli eden, sonra en yüksek servetini ve bütün şeref ve itibarını Müslümanlık uğrunda ortaya koyan Hazret-i Hatice’dır. Bu cihetle Peygamberimiz –Hazret-i Âişe’nin kadınlık gayretine rağmen– Hatice’nin bu yüksek hâtıralarını her vesile ile yâdederdi.⁴⁸ İşte hânedân-ı nübüvvetin bu üç kadınından her birinin öbürlerinden farkları, her birinin haiz bulundukları hususiyet itibariyledir.

1518

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا اسْتَعَارَتْ مِنْ أَسْمَاءَ قِلَادَةً فَهَلَكَتْ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِهِ فِي طَلَبِهَا فَأَدْرَكْتَهُمُ الصَّلَاةُ فَصَلُّوا بِغَيْرِ وُضُوءٍ فَلَمَّا أَتَوْا النَّبِيَّ ﷺ شَكُّوا ذَلِكَ إِلَيْهِ فَنَزَلَتْ آيَةُ التَّيْمُمِ ثُمَّ ذَكَرَ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ فِي كِتَابِ التَّيْمُمِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan gelen bir rivayete göre, Âişe es-Sıddîka kardeşi (Zâtünnitâkayn) Esmâ’dan âriyet bir gerdanlık almıştı. Sonra bu gerdanlığı (bir seferde Beydâ mevkiinde) kaybetmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ahabından bazı kimseleri –ki, Üseyd b. Hudayr da aralarında idi– onu aramaya gönderdi. Onlara bu sırada namaz vakti erişmişti. (Su bulamayarak) abdestsiz namaz kılmışlardı. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelince, bunu arzetmişlerdi. Bu vâkıa üzerinedir ki teyemmüm âyeti nâzil olmuştur. Bundan sonra râvi Urve, hadisin geriye kalan kısmını rivayet etmiştir. Hadisin bu parçası ise “Teyemmüm” bahsinde geçmiştir. {B3773 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 30.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin *Tecrîd*’de geçtiğini haber verdiği hadisin bir kısmı, 222 numara ile tercüme edilen Âişe hadisidir. Hadisin bakiyesi şöyledir: Hazret-i Âişe der ki: Meğer kılâde

benim bindiğim devenin altında imiş. Deve yollandırılınca altında gerdanlığa tesadüf edilmişti. Bunun üzerine Üseyd b. Hudayr bana, “Yâ Âişe! Allah sana hayır ve saadeti mükâfat versin! Vallahi senin başına hiçbir meşakkatli iş gelmez, muhakkak Allah sana ondan bir kurtuluş yolu ihsan eder. Aynı zamanda onu müslümanlar için de hayır ve bereket kılar!” dedi.

Hakikaten bir an için bir kılâdenin kayboluşu müslümanlar için kolaylığı mûcip olan teyemmüm âyetinin nüzûlüne vesile olmuştur. Teyemmüm âyeti Mâide sûresinin 6. âyetidir ve o âyetteki, “*Ey müminler! Abdest alacak, gusledecek su bulamazsanız temiz toprakla teyemmüm ediniz. Yüzlerinizi, ellerinizi o topraktan meshedip sığayınız*” meâlinde olan emr-i ilâhîdir. Diğer bir teyemmüm âyeti de bu suretle Nisâ sûresinin 42. âyetidir.

Şu halde temiz toprak, su bulunmadığı veya bulunup da kullanılması imkânsız olduğu zamanlarda suya halef olarak mutahhir yani niyetle temizleyici bir madde oluyor. Hem asıl olan su, hem de halefi olan toprak bulunmaz, yani yağmurlu bir havada kullanmak mümkün olmazsa, İmam Şâfiî’den naklolunan en sahih rivayete göre, abdestsiz ve teyemmümsüz namaz kılmak vâcip olur. Aynı zamanda abdest ile iade etmek de vâcip olur. İmam Ebû Hanîfe’ye göre namaz vâcip olmaz, yalnız kazâsı vâcip olur.

Mevzubahsimiz olan hadisten sonra Buhârî, Resûlullah’ın maraz-ı mevtinde Hazret-i Âişe’nin odasında bulunmayı temenni ettiğini, Hazret-i Âişe’nin, “Resûlullah, benim nöbetimde odama geldiğinde Allah Teâlâ onun ulvî ruhunu benim sinemde kabzyledi ve benim odama defnolundu”⁴⁹ dediğini rivayet ediyor. (683 numara ile tercüme edilen Âişe hadisine ve izahına, bir de ileride gelecek olan “Peygamberimizin Vefatı” bahsine bakınız).

Yine bu babda Buhârî’nin bir rivayetine göre, Hazret-i Âişe’nin maraz-ı mevtinde Abdullah b. Abbas gelip iyâde ettiğinde, “Ey ümmü’l-mü’minîn! Ey müminlerin anası! Sen, Resûlullah ile Ebû Bekir’in senden önce varıp cennette hazırladıkları güzel bir makama gideceksin, ne mutlu! Artık endişe etme, ferahlı ol!” demiştir.

Âişe hazretleri hicretin 58. yılında Ramazan ayında Medine’de vefat etmiş ve cenaze namazı Ebû Hüreyre tarafından kılınmıştır.

Bu babın sonunda Buhârî’nin bir rivayetine göre, ashâb-ı kirâm Peygamber’e takdim edecekleri hediyelerini Âişe’nin nöbetinde getirirlerdi. Bundan gayrete gelen Peygamber’in öbür kadınları Ümmü Seleme’nin yanında toplanarak, “Ey Ümmü Seleme! Görüyorsun ki herkes hediyesini Âişe’nin gününde getiriyor. Resûlullah’a söyle de ashaba hediyelerini kadınlarından herhangiisinin nöbetinde getirebilmelerini tembih buyursun!” demişler. Ümmü Seleme der ki, “Ben bu söz üç nöbetimde ayrı ayrı üç kere Resûlullah’a arzettim. İkisinde Resûlullah benden yüz çevirdi. Üçüncüsünde, ‘*Ey Ümmü Seleme! Âişe hakkında beni ezâlandırma! Vallahi Âişe’den başka sizden hiçbir kadının ridâsı altında bulunduğum*

halde bana vahiy nâzil olmadı!’ buyurdu”⁵⁰ demiştir ki Hazret-i Âişe’nin fazileti hakkında en büyük bir beşârettir.

Şârih Kirmânî burada *Sahîh-i Buhârî*’nin ilk yarısının sona erdiğini, bunu takip eden “Menâkıbü’l-ensâr” babında nısf-ı âhîrinin mebdei bulunduğunu –*Sahîh-i Buhârî*’nin hıfz ve zabtına itina eden hadis ulemâsının büyüklerinden naklederek– bildiriyor.

Bunu bu suretle hikâye eden şârih Aynî de bu vesile ile *Umdetü’l-kârî*’nin VII. cildini burada sona erdiriyor. Şârih Kastallânî de Kirmânî’den aynı suretle naklettikten sonra kitabının tahriri 911 hicrî yılı Receb’inin 11’ine müsâdif bir perşembe günü buraya geldiğini bildirerek Allah Teâlâ’dan itmâmına muvaffakiyet temenni ediyor.

Sahîh-i Buhârî’yi Türk diline çeviren ve onu tatlı dilimizle izaha çalışan bu eserimizde biz de hicretin 1363 yılı Ramazan’ının 18. çarşamba günü “Menâkıbü’l-ensâr” babına gelmiş bulunuyoruz. Eslâfımızın durak yeri edindikleri burada biz de bu bölümü bitiriyoruz. İkmalini Cenâb-ı Hakk’ın tevfiik ve inayetinden diler ve hâtemü’l-enbiyânın âlî füyûzatından istiâne ederiz.

Kitâbü
Menâkıbi'l-Ensâr

كِتَابُ مَنَاقِبِ الْأَنْصَارِ

Bu bab ensarın faziletine dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Ensâr, nasîrin cem'idir. Nasîr de **nâsır**ın mubalağa sîgasıdır, “muavin ve yardımcı” demektir. Bu cihetle ensar “yardımcılar” demek olur. Sonra ensar kelimesi İslâmî bir isim olarak kullanılmış ve Medine’nin Evs ve Hazrec kabilelerine ve bunlarla muahedeli bulunanlara verilmiştir. Hicret sırasında bu kabileler halkının Peygamberimizle muhacirlere pek büyük yardımda bulunmaları, bu şerefli unvanı kazanmalarına sebep olmuştur.

Müellif Buhârî’nin bu babında rivayet ettiği bir hadise göre ensar unvanı Medine’nin bu kabilelerine ilâhî bir tesmiyedir. Bu rivayete göre, Gaylân b. Cerîr der ki: Basra’da Enes b. Mâlik ile görüştüğümüz sırada, “Siz Medineliler Kur’an’da vârit olmazdan önce ensar adıyla anılır mıydınız? Yoksa ensar adını size Allah mı koymuştur?” diye sordum. Enes de, “Evet, bu adı bize Allah koydu!” diye cevap verdi.

Enes b. Mâlik bu cevabıyla, **وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ** kavli-i şerifine işaret etmiş oluyor.¹

Müellif Buhârî bu babın unvanında Haşr sûresinin ensarı senâ ve sitayişine dair olan 9. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Şunlar (ensar) ki onlardan (muhacirlerden) önce (Akabe biatında Peygamber’in hicretini kararlaştırıp) yurdu (Medine’yi) hazırlamışlar ve iman sahibi olmuşlardı. Şimdi de ensar, (Mekke’den) göç edip kendilerine gelen (misafir) lere sevgi beslerler de onlara verilen (fey’ ve ganimet)ten (kendilerinin mahrum olmaları mukabilinde) gönüllerinde hiçbir kıskançlık duymazlar ve onları –kendilerinin ihtiyacı olsa bile– nefislerine tercih ederler.*”²

Bu âyet-i kerîmede haber verilen Medine’ye göç hazırlığı hicretten önce Akabe mevkiinde kararlaştırılmıştı. Şöyle ki: Resûlullah İslâm’ın ilk senelerinde her sene hac mevsiminde Mekke’ye gelen kabileler ile gizlice görüşerek onlara Kur’an okur ve İslâm dininin

1 Bu kavli-i şerif Tevbe sûresinin 100. âyetinin mebdedir ve meâli şöyledir: “*Muhacirlerden ve ensardan (hicrette ve nusrette) birinci olan o kullar (ki Bedir gazileri veya Bey’atürrıdvân sahipleridir) ve bunlara faziletle uyanlar, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardı.*”

2 وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ. الْآيَةُ
[el-Hasr, 59/9]

umdelerini telkin ederdi. Nübüvvetin onuncu yılında da Akabe mevkiinde Hazrecîler'den bazı kimselere tesadüf edip bunlara da birkaç âyet Kur'an okumuş, onlar da Müslümanlığı kabul etmişlerdi ki altı kişiden ibaret idi. Ertesi sene Medine'den on iki kişi gelmiş ve bu Akabe mevkiinde Resûlullah'a biat edip müslüman olmuşlardı³ ve kendilerine Müslümanlığı öğretecek ve Kur'an tâlim edecek bir kimsenin yanlarına katılmasını istemişlerdi. Peygamber efendimiz de Mus'ab b. Umeyr'i tayin edip göndermişti.

Mus'ab'ın çalışmaları sayesinde Medine'de müslümanlar günden güne artmakta olduğundan⁴ ertesi yıl Medine'den yetmiş iki kişi gelmiş ve gece Akabe mevkiinde Resûl-i Ekrem'e mülâki olup biat etmişler ve Medine'ye hicreti kararlaştırmışlardı. Buna da İkinci Akabe Biatı denilir ki, bu biat birinci biattan farklıdır. Bunda ensar, mallarını, canlarını, ailelerini nasıl muhafaza ve müdafaa ederlerse Resûlullah'ın hayatını da öyle muhafaza edeceklerine söz vermişlerdir (bk. "Cihâdın Fazileti ve Resûlullah'ın Siyer ve Megâzîsi" bölümünün başındaki açıklamalar).

Resûlullah ile muhacirler Medine'ye geldiklerinde ensarın, nefislerine tercihen ve takdîmen onlara yardımlarına gelince, buna da âyetin ikinci kısmında işaret edilmiştir. Bu da hiçbir milletin tarihinde eşi ve örneği sebketmemiş bir surette tahakkuk etmiştir. Şöyle ki, Resûl-i Ekrem'i ensarın müracaatı üzerine bütün Medine hurmalıklarına ortak etmişlerdi. Bu iştirakin ve bu yardımların tafsîlâtını görmek için 1035 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisi ile 1050 numaralı Ebû Hüreyre hadislerinin izahları mütalaa olunsun!

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ يَوْمَ بُعِثَ يَوْمًا قَدَّمَهُ اللَّهُ لِرَسُولِهِ ﷺ فَقَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ افْتَرَقَ مَلُؤُهُمْ وَقَتِلَتْ سَرَوَاتُهُمْ وَجَرَّحُوا فَقَدَّمَهُ اللَّهُ لِرَسُولِهِ ﷺ فِي دُخُولِهِمْ فِي الْإِسْلَامِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Buâs günü, Allah'ın kendi resulü sallallahu aleyhi ve sellem için hazırladığı bir gündür ki, bu (muharebe)nin (neticesi) üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Medine'ye) hicret etmişti. Bir halde ki (hicret sırasında) muharip (Evs ile Hazrec)ler'in cemiyetleri dağılmış, eşrafı öldürülmüş ve yaralanmıştı. Bu perişanlık üzerine Allah, muhariplerin (ensarın) İslâm câmiasına girmeleri için

3 Buna Birinci Akabe Biatı denir ki biat maddeleri Mümtehine sûresinin 12. âyetindeki biat-ı nisâ' maddeleri gibidir; gerek bunları gerek biatın icra suretini görmek için 18 numara ile tercümesi geçen Ubâde b. Sâmit hadisine bakınız!

4 Eserimizde 631 numara ile tercümesi geçen Habbâb hadisine ve izahına bakınız!

bu günü Peygamber'i sallallahu aleyhi ve sellem hazırlamıştır. {B3777 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 1.}

İ Z A H I

Buâs, Evs ile Hazrec kabileleri arasında cereyan eden kanlı ve devamlı bir muharebenin adıdır. Buâs, bu harbe denildiği gibi Medine'ye 2 mil mesafede bir kalenin adı olduğu ve bu büyük hâile orada cereyan etmekle bu adla anıldığı da rivayet olunmuştur.

Evs ile Hazrec kabileleri Medine'de yaşayan mîlel ve akvâmın en sonudur.⁵ Evs ile Hazrec iki kardeştir. Babaları Hârîse b. Sa'lebe'dir; Yemenlidir; Âl-i Cefne'den veya Kudâîler'dendir. Yemen'de "arim" seylinin zuhuru üzerine bu iki kardeş, kabileleri halkı ile Yesrib⁶ civarına gelip yerleşmişler ve gitgide çoğalmışlardır. Müşrik olan bunlarla Yesrib'in eski ve nüfuzlu sakinlerinden olan yahudiler arasında din ihtilâfı ve iktisadî menfaatlerin çarpışması cihetleriyle muharebeler olduğu gibi Araplar'ın seciyesi muktezâsı bu iki kardeş kabile arasında da nizâlar, ihtilâflar birbirini kovalamıştır. Bu dâhilî muharebelerin en sonu hadiste bahsolunan Buâs harbidir ki rivayete göre 120 sene devam etmiştir ve Arap edebiyatı Buâs muharebelerinin neşîdeleriyle dolmuştur.⁷ Peygamberimizin Medine'ye hicretleri zamanına tekaddüm ve beş sene evveline kadar devam eden bu kanlı melhamelerde her iki tarafın en benâm reisleri ve bahadırları hadiste bildirildiği veçhile ya ölmüş yahut mâlûl düşmüştü. Bu suretle zaafa uğrayan Evs ve Hazrec, Kureys ile bir ittifak akdetmek üzere Mekke'ye koşmuşlar, fakat Ebû Cehil'in müdahalesiyle bu teşebbüs de akim kalmıyordu. Bu müşkül vaziyette bunlar Resûl-i Ekrem'e mülâki oldular. Resûlullah'ın okuduğu âyetler ve dinî mev'izalar bunların ruhunda derin tahavvüller meydana getirerek aralarındaki ihtilâfın ancak Resûlullah'ın hakemliği ile ve İslâm dininin adalet düsturlarıyla kaldırılabilceğine kanaat ederek iman ettiler ve yukarıda izah ettiğimiz veçhile Birinci ve İkinci Akabe mülâkat ve biatlarıyla Medine'ye teşrif buyurmalarını temin eylediler ve hakikaten hicret-i Muhammediyye üzerine Evs ile Hazrec arasındaki o asırlık ihtilâftan eser kalmamıştır.

Bu izahımızla Hazret-i Âişe'nin, Buâs, Allah'ın Resûlullah için hazırlamış olduğu bir gündü, sözünün şümülü açıklanmıştır sanıyoruz.

5 Medine'nin eski ahalisi için 880. hadisin izahına bakınız!

6 Yesrib, Medine'nin eski adıdır. Ahzâb sûresinin 13. âyetinde de bu adla anılarak, وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ يَا أَهْلَ ... وَارِثُ بَرٍّ varit olmuştur.

7 İsfahanlı Ebû'l-Ferec bu harbin sebebini şöyle bildirmiştir: Arap âdetine göre asil bir kişi bir halîfi yani âharın ahd ve emanında bulunan bir kimseyi öldürürse asil olan kısas edilmezdi. Günün birinde Evs asilzadelerinden bir kimse Hazrec'in ahd ve emanında bulunan bir kimseyi öldürmüştü. Hazrecîler katili yakalamak ve kısas etmek istediklerinde Evsliler katili vermekten imtina ettiklerinden aralarında bu Buâs Harbi zuhur etti.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَوْلَا الْهَجْرَةُ لَكُنْتُ امْرَأً مِنَ الْأَنْصَارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Eğer hicret (dinî bir emir ve ibadet) olmasaydı muhakkak ben (kendimi) ensardan (bir kişi saymış) olurdu!” buyurmuştur. {B3779 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2.}

İZAHİ

Hadisin *Buhârî* metninde üst tarafı da vardır ve şu meâldedir: “Eğer ensar, bir dere veya dağ yoluna düzülse, muhakkak ben ensar ile birlikte onların vadisine girerdim.”⁸

Hadisin bu cümlesiyle Peygamberimiz ensara muvâfakatini ve ensarı başkalarına tercih buyurduğunu en belîğ bir üslûp ile bildirmiştir. Hiç şüphesiz bu derece müstesna güzellikte yüksek şehâdet, ensarın ahde vefâ ve komşuluk, arkadaşlık hukukuna feragatle ittibâ gibi faziletleri haiz bulunmalarına mebnîdir. Bu cümle ile Peygamberimizin ensara mütâbaatı anlaşılmamalıdır. Çünkü Resûlullah metbû'dur, mutâ'dır, erkek, kadın her mümin için kendisine itaat ve mütâbaat farzdır.

Hadisin metnindeki, “Eğer ben, muhacirlerden olmasaydım, muhakkak kendimi ensardan addederdim” cümlesine gelince, bununla da Peygamberimiz Allah için hicretten sonra en büyük fazilet, İslâm'a nusret ve müslümanlara muavenet olduğunu bildirmiştir.

Müellif Buhârî, hadisin sonunda râvî Ebû Hüreyre'nin, “Babam, anam kurban olsun ki, Resûlullah ensar hakkında bu derece şehâdetleriyle vâkıa muhalif bir söz söylemiş değildir. Hakikaten ensar, Resûlullah'ı sinelerine basmışlar, yüksek yardımda bulunmuşlardır” dediğini de rivayet ediyor.⁹

Hadisin vürûdu sebebine gelince, bu hususa dair de Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten bir rivayeti vardır. Siyer müelliflerinin bazı izahlarıyla beraber şöyledir: Mekke'nin fethi günü Resûlullah yeni müslüman olan Kureyş eşrafından her birine gönülleri Müslümanlığa yatsın diye Huneyn ve Hevâzin ganimet malından 100'er deve gibi ensarın nâil olmadığı bol pay vermişti. Ensardan bazı saygısız kimseler bunu görünce sebep ve hikmetini anlamayarak, “Vallahi kılıçlarımızdan Kureyş kanı damlarken kazandığımız ganimetlerimizin Kureyş eşrafına verilmesi hiç şüphesiz şaşılacak şeydir. Artık Resûlullah şimdi kavmine kavuştu; tabii bizi artık bırakacaktır” demişlerdi. Bu çirkin dedikodular Resûlullah'a erişince ensarı davet etti ve sahtiyan bir çadır içinde ensarın hepsini topladı. İrat ettiği bir

8 لو أن الأنصار سلکوا وادیا أو شعبا لسلکت فی وادی الأنصار . {B3779 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 2.}

9 فقال أبو هريرة: ما ظلم بأبي وأمي آووه ونصروه [رواه البخاري].

nutkunda, “*Ey ensar! Sizden bana erişen sözler nedir?*” diyerek bu dedikoduların mahiyetini sordu. Ensar da yalan söylemez olduklarından, “Evet, size erişen bu sözleri biz söyledik!” diye itiraf etmeleri üzerine Resûlullah bu taksimin sebeplerini izah etti ve sonra, “*Ey ensar! Nâs, aldıkları ganimet develeriyle, mallarıyla evlerine dönüp giderken siz de Resûlullah ile birlikte evlerinize gitmeye razı olmaz mısınız?*” diye sordu. Bu müheyyic sual üzerine ensar Resûlullah’ın kendilerini bırakmayacağını anlayarak ve ağlayarak bir ağızdan, “Râzıyız yâ Resûlellah!” diye bağıştılar. Bunun üzerine Resûlullah, “*Ensar ne tarafa giderse, ben de onlara uyup o tarafa giderim!*” diyerek izahıyla meşgul bulunduğumuz hadisi irat buyurmuş ve bu hayırlı toplantı bu suretle nihayete ermişti.¹⁰

Bu vâkıa ile alâkalı olan ve daha önce izahıyla tercümesi geçen 1040 numaralı Misver hadisinin izahıyla 1296, 1299, 1300, 1301, 1302, 1303 numaralarla tercüme edilen hadislere bakınız!

1521

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْأَنْصَارُ لَا يُحِبُّهُمْ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَلَا يُبْغِضُهُمْ إِلَّا مُنَافِقٌ فَمَنْ أَحَبَّهُمْ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ أَبْغَضَهُ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu demiştir: “Ensar (faziletli insanlardır). Onları ancak mümin olan sever, hiç şüphesiz onlara münafık olan da buğz ve adâvet eder. Kim ki ensarı sever, Allah da onu sever; her kim de ensara buğz ve adâvet eder, Allah da ona adâvet eder.”¹¹ {B3783 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 4.}

1522

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَى النَّبِيَّ ﷺ النِّسَاءَ وَالصَّبِيَّانَ مُقْبِلِينَ مِنْ عُرْسٍ فَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ مُثْمَلًا فَقَالَ اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ قَالَهَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.

10 عن أنس رضي الله عنه : قالت الأنصار يوم فتح مكة وأعطى قريشا: والله إن هذا لهو العجب إن سيفنا تقطر من دماء قريش وغنائمنا ترد عليهم فبلغ ذلك النبي صلى الله عليه وسلم فدعا الأنصار . قال: فقال ما الذي بلغني عنكم وكانوا لا يكذبون فقالوا هو الذي بلغك . قال: أولا ترضون أن يرجع الناس بالغنائم إلى بيوتهم وترجعون برسول الله صلى الله عليه وسلم إلى بيوتكم. لو سلكت الأنصار واديا أو شعبا لسلكت وادي الأنصار أو شعبهم. {B3778 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 1.}

11 Bu hadisin *Buhârî* metnindeki unvanı “Ensara Muhabbet İmandandır” meâlinedir. Bundan önce müellifin “Muhâcirîn ile Ensar Arasında Resûlullah’ın Kardeşlik Tesisi” unvanlı bir babı ve bu babda iki rivayeti daha vardır. Fakat bunlardan biri “Kitâbü’l-Büyü”un ilk hadisi olarak 958 numara ile, öbürü de “Müzâraa” bahsinde 1050 numara ile geçti. Bunlara bakınız!

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem birtakım (ensar) kadınlarının ve çocuklarının düğün aşından dönerek (neşeli) geldiklerini gördü de ayağa kalkıp dikilerek, “(Ey ensâr kadınları ve çocukları!) Allah şâhid olsun ki siz bana insanların en sevimlilerindensiniz!” dedi ve bu sözünü üç kere tekrarladi. {B3785 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 5.}

1523

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ جَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهَا صَبِيٌّ لَهَا فَكَلَّمَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّكُمْ أَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere ensardan bir kadın, kendi çocuğu ile beraber Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelmiş (ve bir hâcetini arzetmiş)ti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cevap verdi, sonra iki kere, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki siz ensar cemaati bana insanların en sevimlilerindensiniz” buyurdu. {B3786 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 5.}

1524

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَتِ الْأَنْصَارُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لِكُلِّ نَبِيٍّ أَتْبَاعٌ وَإِنَّا قَدْ اتَّبَعْنَاكَ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ أَتْبَاعَنَا مِنَّا فَدَعَا بِهِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ensar, “Yâ Resûlellah! Her peygamberin etbâi (kendi sünnetine uyan ashâbı) vardır. Biz de bütün kanaatimizle sana uymuşuzdur. Allah’a dua buyursanız da bizim etbâ’ (ve ahfad)ımızı, biz(im seciyemizde kimseler)den kılrsa!” demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah onların dilekleri veçhile, “(Allahım! Ensarın zürriyetlerini kendilerine itaatli kıl!” diye) dua buyurdu. {B3787 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 6.}

عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ خَيْرَ دُورِ الْأَنْصَارِ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَقَدْ تَقَدَّمَ
ثُمَّ قَالَ قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ خَيْرَ دُورِ الْأَنْصَارِ فَجَعَلْنَا آخِرًا فَقَالَ
أَوَلَيْسَ بِحَسْبِكُمْ أَنْ تَكُونُوا مِنَ الْخِيَارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Humeyd (es-Sâidî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Ensarın hayırlı mahalleleri” buyurduğu rivayet olunmuştur. Râvi Ebû Humeyd (devamla) hadisin yukarıda geçen mâba’dini de zikretmiştir. Sonra râvinin beyanına göre Sa’d b. Ubâde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’e, “Yâ Resûlellah! Ensarın hayırlı mahalleleri sayılırken biz (Sâideoğulları) sona bırakılmışız!” demiş. Resûlullah da, “Hayırlılardan olmanız size yetişmez mi?” buyurmuştur. {B3791 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 7.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin yukarıda geçtiğini bildirdiği hadis 737 numara ile tercüme edilmiştir (oraya bakınız). Uzun bir metin ile görülecek olan o rivayet, Tebük Seferi, zekât mebâhisi, Eyle melikinın eman talep etmesi gibi müteaddit cihetleri de ihtiva etmektedir. Bu cihetle müellif Zebîdî’nin buradaki rivayeti ihtisar için oraya havale etmesi doğru değildi. Nasılki, buradaki rivayet anlaşılmas bir şekilde konulmuş bulunuyor. Bu cihetle biz buradaki metni bir kere de *Sahîh-i Buhârî*’den nakil ile aynen bervech-i âtî tercüme etmeyi muvâfık bulduk:

Ebû Humeyd der ki: Tebük Seferi’nden dönüştü Resûlullah, “*Ensarın hayırlı mahalleleri Benî Neccâr mahallesidir, sonra Abdüleşheloğulları, sonra Hârisoğulları mahalleleri, sonra Sâideoğulları mahallesidir ve ensar mahallelerinin hepsinde hayır vardır*” buyurdu. Sonra biz (Sâideoğulları, kabilemizin reisi) Sa’d b. Ubâde’ye uğradık. (Arkadaşımız) Ebû Üseyd Sa’d b. Ubâde’ye, “Görmüyor musun? (İyi bil ki) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ensarın bir kısmını öbürlerine tafdîl ederek andı da biz Sâideoğulları’nı sonraya bıraktı!” dedi. Sa’d da hemen Resûlullah’a vardı, “Yâ Resûlellah! Siz ensar mahallelerini hayır ve fazilet terti-biyle yâdetmişsiniz de bizi sonraya bırakmışsınız!” diye şikâyet etti. Resûlullah, “*Ey Sa’d! (İslâm’da tekaddüm eden) hayırlılardan olmanız size kâfi değil midir?*” diye cevap verdi.¹²

12 عن أبي حميد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إن خير دور الأنصار دار بني النجار، ثم عبد الأشهل، ثم دار بني الحارث، ثم بني ساعدة. وفي كل دور الأنصار خير. فلحقنا سعد بن عبادَةَ فقال أبو أسيد: ألم تر أن نبي الله صلى الله عليه وسلم خير الأنصار فجعلنا أخيراً فأدرك سعد النبي صلى الله عليه وسلم فقال: يا رسول الله! خير دور الأنصار فجعلنا آخراً فقال أوليس بحسبكم أن تكونوا من الخيار. {B3791 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 7.}

Hakikaten Sa'd b. Ubâde ilk Akabe biatında bulunan bahtiyarlardandı. Fakat kendisinde kabile gayreti galip olduğundan bu gayret kendisini birkaç hataya sürüklemiştir (bk. 1151. hadis ve izahı).

Resûlullah'ın ilk önce yâdettiği Benî Neccâr ki Evs kabilesinin bir şubesidir. Bunların riyâsetinde Sa'd b. Muâz bulunmuştur (bk. 1151. hadisin izahı). Resûlullah'ın konukçusu Ebû Eyyûb Hâlid, Ebû Kays da tanınmış simalarındandı. Ebû Kays Sarme, muvahhid idi; putlara tapmazdı; cenâbetten gusledirdi. Bir ara Hıristiyanlığa girdi. Sonra ondan ayrılıp İbrâhim aleyhi's-selâmın rabbine ibadet ederim dedi. Resûlullah'ın Medine'ye hicreti üzerine de müslüman oldu.

عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا تَسْتَعْمِلُنِي كَمَا اسْتَعْمَلْتَ فَلَانًا قَالَ سَتَلْقَوْنَ بَعْدِي أَثَرَهُ فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ أَنَسٍ وَمَوْعِدُكُمْ الْحَوْضُ.

TERCÜMESİ

Üseyd b. Hudayr radiyallahu anhtan rivayet olunmuştur: Ensardan bir kişi, “Yâ Resûlellah! Beni zekât âmili veya bir beldeye vali tayin buyurmaz mısınız? Nasıl ki, filânı (muhacirlerden Amr b. Âs'ı) tayin ettiniz!” diye ta'riz eyledi. Resûlullah cevaben, “Ey ensar cemaati! Benden sonra yakında siz, (böyle dünya işlerinde) başkalarının size tercih edildiği zamana kavuşacaksınız! Bununla beraber yine siz sabrediniz! Nihayet (kıyamet günü) kevser havuzunda bana mülâki olacaksınız!” -Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette- “Sizin bana mülâkat yeriniz kevser havuzudur!” buyurdu. {B3792, B3793 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 8.}

İZAHİ

Burada Buhârî'nin *Tecrîd*'e geçmeyen şöyle bir rivayeti de vardır: Râvi Yahyâ b. Saîd'in beyanına göre, Enes b. Mâlik radiyallahu anh Haccâc-ı Zâlim'in zulmünden şikâyet etmek üzere Basra'dan Şam'a gelmişti. Halife Abdülmelik'i birlikte ziyaret ettik. Şikâyet sırasında Enes b. Mâlik, kendisinin ensardan olması münasebetiyle, Velîd'e şöyle dedi: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Bahreyn arazisini kıta kıta ayırıp ashaba dağıtmak üzere önce ensarı davet buyurmuştu. Ensar feragat göstererek, “Yâ Resûlellah! Muhacir kardeşlerimize bunun bir mislini fazlasıyla taksim buyurmadıkça bize bir şey vermeyiniz!” demişlerdi. Bunun üzerine Resûlullah, “Ey ensar! Mademki (başkalarını nefsinize

tercih ederek) almak istemiyorsunuz, şu halde kevser havuzunda bana kavuşana kadar sabrediniz! Çünkü benden sonra yakında size başkalarının tercih edileceği bir zaman gelecektir!” buyurdu.¹³

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَبَعَثَ إِلَى نِسَائِهِ فَقُلْنَ مَا مَعَنَا إِلَّا الْمَاءُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ يَضُمُّ أَوْ يَضِيفُ هَذَا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنَا فَأَنْطَلَقَ بِهِ إِلَى امْرَأَتِهِ فَقَالَ أَكْرِمِي ضَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ مَا عِنْدَنَا إِلَّا قُوْتُ صَبْيَانِي فَقَالَ هَيَّيْ طَعَامَكَ وَأَصْبِجِي سِرَاجَكَ وَتَوَمِّي صَبْيَانِكَ إِذَا أَرَادُوا عَشَاءً فَهَيَّاتِ طَعَامَهَا وَأَصْبَحْتِ سِرَاجَهَا وَتَوَمَّمْتِ صَبْيَانَهَا ثُمَّ قَامَتْ كَأَنَّهُمَا تُصْلِحُ سِرَاجَهَا فَأَطْفَأَتْهُ فَجَعَلَ يُرِيَانِهِ أَنَّهُمَا يَأْكُلَانِ فَبَاتَا طَائِفَيْنِ فَلَمَّا أَصْبَحَ غَدَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ضَحِكَ اللَّهُ اللَّيْلَةَ أَوْ عَجَبَ مِنْ فِعَالِكُمَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, bir kişi (Ebû Hüreyre'nin kendisi) Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem geldi, “(Yâ Resûlellah! Açlıktan zayıfladım, tahammülüm kalmadı!” diye şikâyet etti). Resûlullah onu (it'âm için) kadınlarına gönderdi. Kadınlar, “Bizim yanımızda sudan başka bir şey yoktur!” diye iade ettiler. Bunun üzerine Resûlullah yanında bulunanlara, “Şu aç kim taâmına ortaklar yahut kim konuklar?”¹⁴ buyurdu.

Ensardan bir kişi ayağa kalktı,¹⁵ “Ben!” diye cevap verdi ve misafir ile (evine) eşinin yanına gitti ve, “Haydi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem misafirini ağırla!” dedi. Fakat kadın, “Çocukların azığından başka evimizde bir şey yok ki!” diye cevap verdi. Kocas, “O yemeğini getir, ışığını yak; çocuklarını da uyut!” dedi. Kadın da akşam yemek yenileceği sırada yemeğini hazırladı, ışığını yaktı; çocuklarını da uyuttu, sonra kalktı, kandili düzeltir

13 {B3794 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 8.}

14 Bu terdîd ve ihtimalli rivayet, râvinin şek ve tereddüdündendir.

15 Müslim'in bir rivayetinde, bunun Ebû Talha olduğu bildirilmiştir. Fakat Ebû Talha Medine'nin zenginlerinden olup misafire karşı ailenin içinde aldıkları vaziyetiyle kâbil-i telif görülmeyerek hatip bunu hakikatten uzak bulmuştur. Sâbit b. Kays veya Abdullah b. Revâha olduğuna dair de rivayetler vardır.

gibi oynayıp söndürdü. Bu suretle karı, koca kendilerini misafire yemek yiyor gibi göstermeye teşebbüs ettiler. İkisi de aç gecelediler, sabah olunca ev sahibi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gitti. Resûlullah onu görünce şöyle buyurdu, “Bu gece Allah sana güldü; yahut karı, koca sizin güzel hareketinize hayret etti”¹⁶ ve Allah azze ve celle, حَصَاصَةً لَهُمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ “ve ensar, kendilerinin fakruihtiyacı olsa bile misafir ve muhacirleri nefislerine tercih ederler” kavlı-i şerifini inzâl buyurdu. {B3798 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 10; el-Hasr, 59/9.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ أَبُو بَكْرٍ وَالْعَبَّاسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بِمَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ الْأَنْصَارِ وَهُمْ يَبْكُونَ فَقَالَ مَا يُبْكِيكُمْ قَالُوا ذَكَرْنَا مَجْلِسَ النَّبِيِّ ﷺ مِنَّا فَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ قَالَ فَخَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَدْ عَصَبَ عَلَى رَأْسِهِ حَاشِيَةً بُرْدٍ قَالَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ وَلَمْ يَضَعْهُ بَعْدَ ذَلِكَ الْيَوْمَ فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَوْصِيكُمْ بِالْأَنْصَارِ فَإِنَّهُمْ كَرِشِي وَعَيْبَتِي وَقَدْ قَضُوا الَّذِي عَلَيَّهِمْ وَبَقِيَ الَّذِي لَهُمْ فَاقْبَلُوا مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَتَجَاوَزُوا عَنْ مُسِيئِهِمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen rivayete göre şöyle demiştir: (Resûlullah'ın ölüm hastalığı sırasında) Ebû Bekir ile Abbas radiyallahu anhümâ ensar toplantılarından birine uğramışlardı ki, ensar orada ağlıyorlardı. Ebû Bekir veya Abbas, “Sizi nasıl bir fâcia ağlatıyor?” diye sordu. Ensar, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizimle beraber oturduğu zamanı hatırlıyoruz. (Onu kaybedeceğiz korkusuyla ağlıyoruz)” dediler. Ebû Bekir yahut Abbas, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanına girdi ve Resûlullah'a ensarın bu teessürünü arzetti. Enes b. Mâlik (rivayetine devamla) der ki, “Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, başına (siyah) bir kumaş kenarıyla bir çatkı çatmış olduğu halde mescide ve minbere çıktı bugünden sonra Resûlullah bir daha minbere çıkmadı (bu da son hutbesi oldu). Enes b. Mâlik der ki: Resûlullah hemen minbere çıktı. Allah'a hamdüsenâ ettikten sonra, “Ashabım! Size ensarı vasiyet ederim. Çünkü onlar, benim cemaatimdir ve sırdaşlarım, eminlerimdir. Onlar, üzerlerine düşen yardım vazifesini (Akabe

16 Taaccüb ve hayret umûr-ı garîbeyi idrak ile hâsıl olan ruhî bir hâlet olduğu, gülmek fiili de buna terettüp ettiği için Allah Teâlâ'ya gülmek fiilinin ve taaccüb hâletinin isnadı, hakiki olmayıp, mecazi bir isnaddır ve bunların lâzımı olan rızâ-yi ilâhî matluptur. Buradaki terdîd râviden şektir.

gecesi söz verdikleri gibi) yerine getirdiler. Şimdi (vazife mukabilindeki) hakları kalmıştır (ki, cennettir). Şu halde siz ensarın iyilik edenlerine teveccüh ve ikram ediniz! (Hududun gayri) fenalık yapanların kusurlarından da vazgeçiniz ve affediniz!” buyurdu. {B3799 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.}

1529

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُتَعَطِّفًا بِهَا عَلَى مَنْكَبَيْهِ وَعَلَيْهِ عَصَابَةٌ دَسْمَاءُ حَتَّى جَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ فَحَمِدَ اللَّهُ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ فَإِنَّ النَّاسَ يَكْثُرُونَ وَتَقِلُّ الْأَنْصَارُ حَتَّى يَكُونُوا كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ فَمَنْ وَلِيَ مِنْكُمْ أَمْرًا يَضُرُّ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعُهُ فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ölüm hastalığından bir gün evvel) üzerinde bir ridâ ile ve ridâsını iki omuzu üzerine koyarak ve (ağrıyan başı) üzerinde de siyah bir kumaş parçası çatmış olduğu halde (mescide) çıktı, tâ (minbere varıp) üzerine oturdu ve Allah’a hamdüsenâda bulunduktan sonra “emmâ ba’dü” (أما بعد) diye başladığı bir hutbesini şu suretle irat buyurdu: “Ey nâs! Hiç şüphesiz müslümanlar çoğalıyor, fakat ensar (günden güne) azalıyor. Hatta onlar yemek içinde tuz mesabesinde (azalmış) bulunuyorlar. Şu halde (ey muhacirler) sizden her kim –bir kimseye zarar verebilecek yahut menfaati doku- nacak– bir iş başına geçerse, ensarın iyilerinin hasenatını alsın, kötülerinin seyyiâtını affetsin!” {B3800 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.}

1530

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ اهْتَزَّ الْعَرْشُ لِمَوْتِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan Ben, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Arş, Sa’d b. Muâz’ın ölümü için titremiştir” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. {B3803 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 12.}

İ Z A H I

Arşın Sa'd b. Muâz'ın ölümüne titremesi, o sırada Allah'ın arşta bir his, bir idrak yaratmasıyla mümkündür. Yahut arşta bulunan meleklerin titremiş olmaları mecazi bir üslûp ile ifade edilmiş olabilir. Bu titreme, Sa'd b. Muâz'ın ruhunun gelmesine meserretten hâsıl olan bir titremedir. Sa'd b. Muâz'ın yüksek menâkıbı için bakınız (1151. hadisin izahı).

Arşın mahiyeti ve hilkatı hakkında “Bed'ü'l-Halk” (بدء الخلق) babının ilk hadislerinde ve izahlarında kâfi mâlûmat vardır. Onlar da mütalaa olunsun.

“Menâkıbü'l-ensâr” bahsinin başından buraya kadar rivayet olunan hadisler, ensarın umumi surette menkıbelerini bildiren rivayetlerdi. Bundan sonra ensarın meşâhiri hakkındaki rivayetler görülecektir.

1531

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ لَمْ يَكُنِ
الَّذِينَ كَفَرُوا قَالَ وَسَمَّانِي قَالَ نَعَمْ فَبَكَى.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Übey b. Kâ'b'a, “Allah bana, الَّذِينَ كَفَرُوا sûresini muhakkak sana okumamı emretti” buyurdu. Übey, “Yâ Resûlellah! Allah benim adımı da (açıkça) andı mı?” diye sordu. Resûlullah, “Evet andı!” diye tasdik buyurdu. Bunun üzerine Übey b. Kâ'b (sevincinden) ağladı. {B3809 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 16; el-Beyyine, 98/1.}

İ Z A H I

Bu vâkıa, hiçbir kimsenin Übey b. Kâ'b radiyallahu anha iştirak edemeyeceği müstakil ve âlî bir menkıbedir. Bu cihetle Hazret-i Ömer, Übey b. Kâ'b'a çok hürmet eder, ondan istiftâ eylerdi ve “seyyidü'l-müslimîn” (müslümanların ulusu) der idi. Müşârün ileyh, Hazrecîler'den ve Neccâroğulları'ndandı.

Bu sûrenin Übeyye'e okunması şüphesiz ki ona tâlim içindir, yoksa ondan öğrenmek için değildir. Sûrenin sair ashaptan mümtaz olarak Übey b. Kâ'b'a arzolanmasının sebebi de müşârün ileyh hazretlerinin Kur'an'ın elfazını, eda keyfiyetlerini, vücûh-ı kırâate ait hususiyetlerini öğrenmeye ihtimam etmesidir. Bu cihetle Kur'an'ın kırâatine ihtimam eden hâfızlara Kur'an arzı, bir sünnet olarak devam edegelmiştir. Başka bir sebep de Kur'an'ı onun lisanından öğrenmeye teşvik olabilir. Nasılki öyle de olmuştur. Resûlullah'tan sonra

Hazret-i Übey kıraat ilminin başlı başına bir imamı olmakla iştihar etmiştir (1517 numaralı Abdullah b. Amr hadisinin tercümesine bakınız!).

Kur'an'ın sûreleri arasında bu sûrenin tahsis buyurulması da bu sûrenin İslâm dininin asıllarını, kaidelerini ve en yüksek mühimmelerini veciz bir üslûp ile ihtiva etmesindendir.

1532

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَمَعَ الْقُرْآنَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ أَرْبَعَةً كُلُّهُمْ مِنَ الْأَنْصَارِ أَبِي وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَأَبُو زَيْدٍ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فَقِيلَ لِأَنَسٍ مَنْ أَبُو زَيْدٍ قَالَ أَحَدُ عُمَمَتِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Kur'an'ı dört zat ezberlemişti ki, dördü de ensardandır: Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû Zeyd, Zeyd b. Sâbit'tir. Enes b. Mâlik'e, "Ebû Zeyd kimdir?" diye soruldu. O da, "Amcalarımın biri!" diye cevap verdi. {B3810 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 17.}

İZAHİ

Asr-ı saâdet'te Kur'an'ı ezberleyenlerin bu dört zattan ibaret olduğu sanılmamalıdır. Dört halifenin de içlerinde bulunduğu daha birtakım ashâb-ı kirâm da ezberlemişlerdi. Adet mefhumu ziyadeyi nefyetmeyeceğinden hadisteki adet, bu şerefli hususiyetin bunlara inhisarını ifade etmez ve bu cihetle yukarıda 1517 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Amr hadisi ile Enes b. Mâlik'in bu hadisi arasında teâruz da bulunmaz. Çünkü İbn Amr'ın o hadisinde Kur'an'ın dört zattan, İbn Mes'ûd'dan, Sâlim'den, Übey b. Kâ'b'dan, Muâz b. Cebel'den öğrenilmesi emrolunmuştu. Enes hadisinde İbn Mes'ûd ile Sâlim'in hariç kalması bu büyük âlim ve hâfızların Kur'an'ı ezberlememiş olmalarını icap etmez. Câiz ki, Enes b. Mâlik bu hadisinde yalnız bir kabileden, yalnız ensardan dört zatın Kur'an'ı cem' ve hıfzetmiş olduklarını bildirmiş olsun (Bu eserimizde 1187 numara ile tercüme edilen Zeyd b. Sâbit hadisinin izahına da bakınız!).

1533

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ انْتَهَزَ النَّاسُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَبُو طَلْحَةَ بَيْنَ يَدَيْ النَّبِيِّ ﷺ مُجُوبٌ عَلَيْهِ بِحُجْفَةٍ لَهُ وَكَانَ أَبُو طَلْحَةَ رَجُلًا رَامِيًا شَدِيدَ الْقَدِّ يَكْسِرُ يَوْمَئِذٍ قَوْسَيْنِ أَوْ

ثَلَاثًا وَكَانَ الرَّجُلُ يَمُرُّ وَمَعَهُ الْجُعْبَةُ مِنَ النَّبْلِ فَيَقُولُ أَتُزْهَى لِأَبِي طَلْحَةَ فَأَشْرَفَ النَّبِيُّ ﷺ يَنْظُرُ إِلَى الْقَوْمِ فَيَقُولُ أَبُو طَلْحَةَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي لَا تُشْرِفُ يُصِيبُكَ سَهْمٌ مِنْ سَهَامِ الْقَوْمِ نَحْرِي دُونَ نَحْرِكَ وَلَقَدْ رَأَيْتُ عَائِشَةَ بِنْتَ أَبِي بَكْرٍ وَأُمَّ سُلَيْمٍ وَإِنَّهُمَا لَمُشِمَّرَتَانِ أَرَى خَدَمَ سُوقِهِمَا تُنْفِزَانِ الْقِرْبَ عَلَى مُتُونِهِمَا تُفْرِغَانِهِ فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ ثُمَّ تَرْجِعَانِ فَتَمْلَأَانِهَا ثُمَّ تَجِيئَانِ فَتُفْرِغَانِهَا فِي أَفْوَاهِ الْقَوْمِ وَلَقَدْ وَقَعَ السَّيْفُ مِنْ يَدَيَّ أَبِي طَلْحَةَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Uhud günü asker hezimete uğrayıp Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanından dağıldığı sırada Ebû Talha Resûlullah'ın huzurunda -deriden kalkanını ona siper yaparak- sebat etmiş bulunuyordu. Ebû Talha, meharetli bir kemankeşti. Yayının kirişi sertti; oku hızlı giderdi. Uhud günü Ebû Talha (çok ok attığından) iki yahut üç (yay) kırmıştı. O gün Ebû Talha'nın yanından -terkisi yayla dolu olarak- geçen her mücahide Resûlullah, "Terkindeki yayları Ebû Talha'nın önüne boşalt (o atsin)" derdi.

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem düşman (okçuları)na bakmak için ayağa kalkarsa hemen Ebû Talha, "Babam anam sana kurban olsun yâ Resûlellah! Sakın yükselme! Düşman oklarından bir uğursuz okun sana isabet etmesinden korkarım; işte göğsüm, senin göğsünün önünde (siper)dir!" derdi.

Uhud günü hakiki bir vâkıa da Ebû Bekir'in kızı Âişe ile (annem) Ümmü Süleym'i (mücahidler arasında) görmekliğimdir: Bu iki kadın elbiselerini çemremişlerdi; dizlerinin = bacaklarının halhallerini görmüştüm. Bunlar arkalarında kırbalar, çeviklikle su taşıyorlar, mecrûhların ağızlarına döküyorlardı. Kırbalar boşalınca süratle geri dönüp gelerek kırbaları dolduruyorlar, sonra gelip mecrûh mücahidlerin ağızlarına boşaltıyorlardı. Yine Uhud günü (düşmana havale ettiği ağır darbelerle) Ebû Talha'nın elinden iki yahut üç kere kılıcı düşmüştü. {B3811 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 18.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî ensardan Ebû Talha'nın menâkıbı hakkında sevketmiştir. Ebû Talha'nın adı Zeyd b. Sehl'dir; Hazrec'dendir; Enes b. Mâlik'in üvey babasıdır (bu büyük İslâm mücahidinin hal tercümesi için 637 numara ile tercüme edilen Enes hadisinin izahı ile 1126. hadisin izahına bakınız! Karısı Ümmü Süleym'in hal tercümesi için de 645 numaralı hadisin izahına bakınız!)

Uhud vâkıası için de tercümeleri geçen 1216, 1269 numaralı hadislerin izahlarına bakınız!

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لِأَحَدٍ يَمْشِي عَلَى الْأَرْضِ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ إِلَّا لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَفِيهِ نَزَلَتْ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî salallahu aleyhi ve sellemin, “(Şimdi) yeryüzünde gezen hiçbir kimse için ‘bu ehl-i cennettir’ dediğini işitmedim. Ancak Abdullah b. Selâm müstesnadır. (O cennetliktir) ve شَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ âyeti sonuna kadar İbn Selâm hakkında nâzil olmuştur.” {B3812 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 19; el-Ahkâf, 46/10.}

İZAHİ

Abdullah b. Selâm İsrâiloğulları'ndan ve Yûsuf aleyhi's-selâm soyundandır. Gerek kendisi, gerek babası Selâm b. Hâris yahudi âlimlerindendi. İbn Selâm Peygamberimizin Medine'ye hicreti üzerine müslüman olmuştur. Câhiliye devrinde adı Husayn iken Resûlullah tarafından Abdullah adı verilmiştir.

Tirmîzî'nin rivayetine göre Peygamber efendimiz müşârün ileyh hakkında, “*Abdullah b. Selâm ehl-i cennet olan on kişinin onuncusudur*”¹⁷ buyurmuştur. Hicretin 43. yılında Medine'de vefat etmiştir.

Abdullah b. Selâm hakkında nâzil olduğu bildirilen âyet-i kerîmenin tamamının meâli şöyledir: “*Münkirlere de ki: (Halinizi şöyle) düşündünüz mü? Eğer Kur'an Allah tarafından gönderilmiş olup da siz ona küfrettinizse ve eğer İsrâiloğulları'ndan bir şahit Kur'an'ı, benzerine (Tevrat'a) göre (Bu da Allah kelâmıdır! diye) şahadet edip inandı da siz kibirlenmek istedinizse (bu bir zulüm değil midir?). Allah ise zalimler zümresine asla hidayet etmez.*”¹⁸

Zemahşerî gibi tefsir âlimlerine göre Abdullah b. Selâm Kur'an ile Tevrat arasında benzerliği her iki kitabın tevhid, mebde ve mead, sevap ve ikâb, ba's ve hesap gibi şer'î asıllara delâlet etmesinde bulmuş ve kavmine, “Mûsâ'ya nâzil olan Tevrat'ı Allah kelâmı olarak kabul edip de Muhammed aleyhi's-selâtü ve's-selâmı ve ona nâzil olan Kur'an'ı inkâr etmek zulümdür!” diyerek müslüman olmuştur.¹⁹

17 {T3804 Tirmizî, Menâkıb, 36.}

18 فُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى مِثْلِهِ فَأَمَنْ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ. [el-Ahkâf, 46/10]

19 Eserimizin “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde 1368 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisine bakınız!

BİR SUAL. Resûl-i Ekrem efendimiz Abdullah b. Selâm'dan başka daha birçok ashabını, ezcümle aşere-i mübeşşereyi cennetle müjdelemiştir ki, bunlardan biri de râvi Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kendisidir. Binaenaleyh müşârün ileyhın "İbn Selâm'dan başka hiçbir kimse-
nin müjdelendiğini işitmedim" demesi doğru olmamak icap eder?

CEVAP. Sa'd b. Ebû Vakkâs 55 tarihinde vefat ettiğine göre Abdullah b. Selâm hakkındaki bu ihbarı zamanında aşere-i mübeşşerenin kendisinden başkaları vefat etmiş bulunuyordu. Yalnız kendisi hayatta idi. Kendisi için de tezkiye-i nefsi doğru bulmuyordu.

Şüphesiz ki bu hadis Abdullah b. Selâm'ın âlî bir menkıbesini bildirmektedir. Müşârün ileyhın cennetle müjdelenmesi keyfiyetine dair bir hadisi de müellif Buhârî, Abdullah b. Selâm'ın kendisine müntehî olan bir senedle şöyle rivayet ediyor:

1535

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رُؤْيَا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَصَصْتُهَا عَلَيْهِ رَأَيْتُ
كَأَنِّي فِي رَوْضَةٍ ذَكَرَ مِنْ سَعَتِهَا وَخُضْرَتِهَا وَسُطْحَهَا عَمُودٌ مِنْ حَدِيدٍ أَسْفَلُهُ فِي الْأَرْضِ وَأَعْلَاهُ
فِي السَّمَاءِ فِي أَعْلَاهُ عُرْوَةٌ فَقِيلَ لَهُ ازْقَهُ قُلْتُ لَا أَسْتَطِيعُ فَأَتَانِي مَنْصَفٌ فَرَفَعَ ثِيَابِي مِنْ خَلْفِي
فَرَقِيتُ حَتَّى كُنْتُ فِي أَعْلَاهَا فَأَخَذْتُ بِالْعُرْوَةِ فَقِيلَ لِي اسْتَمْسِكْ فَاسْتَيْقِظْتُ وَإِنَّهَا لَفِي يَدِي
فَقَصَصْتُهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ قَالَ تِلْكَ الرَّوْضَةُ رَوْضَةُ الْإِسْلَامِ وَذَلِكَ الْعَمُودُ عَمُودُ الْإِسْلَامِ²⁰
وَتِلْكَ الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى فَأَنْتَ عَلَى الْإِسْلَامِ حَتَّى تَمُوتَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Selâm radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bir rüya görmüştüm ve onu Resûlullah'a arz etmiştim. (Şöyle ki:) rüyamda kendimi sanki bir bahçede gördüm -diyerek o bahçenin genişliğini, yeşilliğini zikretti- o bahçenin bir tarafında demir bir direk vardı. Bu direğin alt tarafı yerde, yukarısı gökte idi, yukarısında da tutunacak bir kulp, bir çember vardı. Bana, "Haydi bu direğe çık!" denildi. Ben, "Gücüm yetmez!" dedim. Bunun üzerine yanıma bir hizmetçi geldi ve arkamdan elbisemi çıkardı. Bunun üzerine direğin tâ tepesine kadar çıktım ve kulpu yakaladım. Bana, "Halkayı iyi tut, bırakma!" diye tembih edildi. Bunun üzerine direğin kulpu elimde olarak uyandım ve bu rüyamı Resûl-i Ekrem sallallahu

aleyhi ve selleme arzettim. Resûlullah (tabir ederek), “Gördüğün bahçe İslâm dinidir. Direk de İslâm dininin direği (tevhid)dir. O kulp da çok sağlam (olan iman)dır.²¹ Sen ölünceye kadar İslâm dini üzerine yaşayacaksın, (cennetlik olacaksın!)” buyurdu. {B3813 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 19.}

21 Tabirin bu noktası, “*Kim ki, azgınlara küfredip Allah’a iman ederse hiç şüphesiz o, en sağlam kulpa yapışmıştır*” (el-Bakara sûresinin 256. âyet-i kerîmesinin mazmunudur).

Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hatice ile İzdivacı

[بَابُ تَزْوِيجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَدِيجَةَ وَفَضْلَهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا]

Bu bab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Hatice'yi tezvic buyurmaları ve Hatice radiyallahu anhanın fazileti hakkındaki haberleri muhtevidir.¹

Hazret-i Hatice, Huveylid b. Esed b. Abdüluzzâ b. Kusayy'ın kızıdır. Hatice'nin nesebi, Resûlullah'ın nesebi ile Kusay'da birleşir ki, Resûlullah'ın kadınlarının neseben kendisine en yakın olanı Hatice'dir. Resûlullah'ın Kusay soyundan evlendiği, Hatice'den başka bir de Ümmü Habîbe vardır. Câhiliye devrinde Hatice, Tâhire adıyla çağırılırdı. Vâlidesi Fâtıma bint Zâide'dir. Siyer ulemâsının cumhuruna göre Resûlullah Hatice ile evlendiğinde yirmi beş yaşında idi. Hazret-i Hatice ise İbn Abdülber'ın bildirdiğine göre kırk yaşında bulunuyordu. Bu izdivaç hayatı yirmi dört sene devam etmiştir ve Hatice altmış dört sene, altı ay yaşında iken vefat etmiştir. Hicretten üç, dört, beş sene evvel vefatı hakkında rivayetler vardır. İbn Abdülber, "Üç sene önce vefatı hakkındaki Katâde rivayeti hepsinden doğrudur" der ve Ebû Tâlib'in vefatından üç gün sonra ramazan ayında vefat ettiğini ve Hacûn'a defnolunduğunu bildirir.

Müellif Buhârî'nin Hazret-i Hatice'nin fazileti hakkındaki ilk rivayeti Hazret-i Ali'dendir. Bu rivayete göre Peygamber efendimiz, "(Zamanındaki) *dünya kadınlarının hayırlısı Meryem'dir, İslâm ümmetinin kadınlarının hayırlısı da Hatice'dir!*"² buyurmuştur. Bu hadis ile istidlâl ederek bazı âlimler Hatice'yi faziletçe Âişe'ye tercih etmişlerdir (bu hususa dair izahımız yakında Hazret-i Fâtıma'nın menâkıbı babında geçti. Oraya bakınız).

1 Unvandaki tezvic kelimesi tezevvüc yerinde kullanılmıştır ki "çiftlenmek ve evlenmek" demektir. Tef'il sığasının tefa'ul mânasında istimali şâyidir.

2 {B3815 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا غَزْتُ عَلَى أَحَدٍ مِنْ نِسَاءِ النَّبِيِّ ﷺ مَا غَزْتُ عَلَى خَدِيجَةَ وَمَا رَأَيْتُهَا وَلَكِنْ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يُكْثِرُ ذِكْرَهَا وَرُبَّمَا ذَبَحَ الشَّاةَ ثُمَّ يَقْطَعُهَا أَغْصَاءً ثُمَّ يَبْعَثُهَا فِي صَدَائِقِ خَدِيجَةَ فَرُبَّمَا قُلْتُ لَهُ كَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي الدُّنْيَا امْرَأَةً إِلَّا خَدِيجَةُ فَيَقُولُ إِنَّهَا كَأَنَّهُ وَكَأَنَّهُ لِي مِنْهَا وَلَدٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınlarından hiçbirisi hakkında ben, Hatice'ye karşı kıskançlığım derecesinde kıskanç değildim. Halbuki ben Hatice'yi (Resûlullah'ın yanında) görmemiştim de; (o, beni Resûlullah almazdan önce vefat etmişti).³ Fakat Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, onu (yanımda) çok anardı. Çok defa koyun keserdi sonra da etini, budunu parçalardı. Daha sonra Hatice'nin sâdık (kadın) dostlarına gönderirdi. Bazı defa ben, (sabırsızlanarak) Resûlullah'a, "Sanki yeryüzünde hiç kadın yok da yalnız Hatice mi var!" diye ta'riz ederdim; Resûlullah da, "Hatice (şöyle) idi, Hatice (böyle) idi" (diye meâsinini sayar) ve "Ondan çocuklarım var!" buyururdu. {B3818 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 20.}

İZAHİ

Peygamber efendimizin İbrâhim'den başka bütün çocukları Hatice'den doğmuştur. Bu hususta siyer âlimlerinin ittifakı vardır. Bunlar Zeyneb, Rukıyye, Ümmü Külsûm, Fâtıma, Kâsım, Tâhir, Tayyib'dir.⁴ Bu üç erkek çocuk Câhiliye devrinde yani Peygamberimize nübüvvet gelmezden önce vefat etmişlerdir. Kızların hepsi İslâm devrine yetişip müslüman olmuşlar ve Medine'ye hicret etmişlerdir. Bunlardan üçü Peygamberimizden önce vefat etmiştir. İrtihâl-i peygamberî sırasında yalnız Hazret-i Fâtıma hayatta idi ve Peygamberimizin nesebi Fâtıma'nın evlât ve ahfadıyla devam etti. Yukarıda Hatice evlâdından istisna ettiğimiz İbrâhim, Mâriye'den Medine'de doğmuş ve on sekiz aylıkken vefat etmiştir.

3 Bu ziyade Buhârî'nin diğer bir rivayet tarikinden alınmıştır. Hatice vefat ettiğinde Âişe altı yaşında idi. Hatice'yi görmüş olabilirdi. Bu cihetle tercümemizde "Resûlullah'ın yanında" diye işaret ettik.

4 {Tahir ve Tayyip'in iki ayrı çocuk değil, Abdullah adlı bir oğlunun lakapları olduğu bilgisi de mevcuttur. Bakınız: M. Yaşar Kandemir, "Muhammed", *DİA*, XXX, 428.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى جَبْرِيلُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذِهِ خَدِيجَةُ قَدْ أَتَتْ مَعَهَا إِنَاءٌ فِيهِ إِدَامٌ أَوْ طَعَامٌ أَوْ شَرَابٌ فَإِذَا هِيَ أَتَتْكَ فَاقْرَأْ عَلَيْهَا السَّلَامَ مِنْ رَبِّهَا وَمِنِّي وَبَشِّرْهَا بِبَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ مِنْ قَصَبٍ لَا صَحْبَ فِيهِ وَلَا نَصَبَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Hirâ dağında iken) yanına Cibrîl gelmiş de şöyle demiştir” dediği rivayet olunmuştur: “Yâ Resûlellah! İşte şu Hatice’dir, sana doğru geliyor. Yanında bir kap var, içinde katık yahut taam yahut şerbet var.⁵ Hatice sana geldiğinde ona, rabbinden ve benden selâm söyle ve cennette inciden yapılmış bir sarayla da müjdele ki, onun içinde (Hatice’nin hoşlandığı gibi) gürültü, patırtı yok ve çalışmak, çabalamak da yok!” {B3820 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 20.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنْتُ هَالَةَ بِنْتُ خُوَيْلِدٍ أُخْتُ خَدِيجَةَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَعَرَفَ اسْتِئْذَانَ خَدِيجَةَ فَارْتَاعَ لِذَلِكَ فَقَالَ اللَّهُمَّ هَالَةَ قَالَتْ فَعَزْتُ فَقُلْتُ مَا تَذْكُرُ مِنْ عَجُوزٍ مِنْ عَجَائِزِ قُرَيْشٍ حَمْرَاءِ الشَّدَقَيْنِ هَلَكْتُ فِي الدَّهْرِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ خَيْرًا مِنْهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Hatice’nin hemşiresi Hâle bint Huveylid (Medine’ye gelip) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in huzuruna girmek için izin dilemişti. Resûlullah (iki hemşirenin seslerindeki benzeyişle) Hatice’nin (vaktiyle) istîzânını hatırlayarak hâl-i te-gayyür etti ve, “Allahım! İstîzan edeni Hâle kıl!” diye dua etti. Âişe der ki, “Artık kıskandım da (Hatice’yi kastederek), ‘Yâ Resûlellah! (İhtiyarlıktan) ağzının (dişleri dökülüp) iki tarafında diş etlerinin kızartısından başka bir beyazlık kalmayan ve zamanın (tekallübâtı) içinde ölen ihtiyar Kureyş kadınlarından bir kocakarının nesini anarsın? Allah onun yerine sana, ondan daha hayırlısını vermiştir!” diye Resûlullah’ı karşıladım. {B3821 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 20.}

5 Râvi, kap içindeki şeyi katıyetle tayin edemediğinden terdîd ile rivayet etmiştir.

İ Z A H I

Hazret-i Âişe'nin bu asabî sözlerine karşı Resûlullah'ın sükûtunu, bir takrir ve tasdik mahiyetinde addederek, Sefâkusî⁶ gibi bazı âlimler Âişe'nin Hatice'ye fazl ve rûçhanına delil olarak kabul etmişlerdir. Fakat Âişe'nin iddia ettiği hayırlılık gençlik ve güzellik itibarıyla denilebilir. Resûlullah'ın sükûtuna gelince bu da bir tesâmüh, (bir terk ve ihmal) den ibarettir. Çünkü bu sözler kadınlık gayretiyle söylenmiştir. Gayret (kıskançlık) fitrî bir hal olduğu için bundan dolayı kadınlara ceza terettüp etmiyor ve Taberî, “Bunun için Resûlullah Âişe'yi menetmemiştir” diyor. Resûlullah şifahen menetmemekle beraber –Ahmed b. Hanbel ile Taberânî'nin bir rivayet tariklerine göre– gücenmiştir. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe demiştir ki, “Resûlullah'ın sözlerimden kırıldığını anlayınca, ‘Yâ Resûlellah! Seni hak peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki, bundan sonra Hatice'nin her zaman menkıbelerini yâdet!’ diye gönlünü almaya çalıştım.”

1539

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَتْ هِنْدُ بِنْتُ عُتْبَةَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا كَانَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ مِنْ أَهْلِ خَبَاءٍ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يَذُلُّوا مِنْ أَهْلِ خَبَائِكَ ثُمَّ مَا أَصْبَحَ الْيَوْمَ عَلَى ظَهْرِ الْأَرْضِ مِنْ أَهْلِ خَبَاءٍ أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يَعْزُوا مِنْ أَهْلِ خَبَائِكَ قَالَ وَأَيْضًا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ وَبَاقِي الْحَدِيثِ قَدْ تَقَدَّمَ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Utbe b. Rebîa kızı Hind, bir kere Resûlullah'ın huzuruna gelerek, “Yâ Resûlellah! Vaktiyle yeryüzünde ev, bark sahibi ailelerden hiçbir aile yoktu ki onların zelil olmaları, senin hânedanının zelil olmasından bana daha sevgili olsun! Sonra bugün yeryüzünde hiçbir aile de yoktur ki onların aziz olmaları, senin hânedanının izzet ve saadeti derecesinde bana sevimli olsun!” dedi.

Resûlullah da Hind'e, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki ben de sana nisbetle senin gibiyim!” diye cevap verdi. Hadisin geri kalan kısmı ise yukarıda geçti. {B3825 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 23.}

6 Sefâkusî, İbnü't-Tîn'dir. Sefâkus, İfrîkiye'de bir şehrin adıdır (لب الباب).

Hadisin yukarıda geçtiği bildirilen kısmı –ki Hind’in, zevci Ebû Süfyân’ın cimri bir kimse olduğundan şikâyetle onun gıyabında, “Malından ailemizi infak edeyim mi?” diye suali, Resûlullah’ın da, “Örf ve âdete göre, bundan fazla değil!” diye cevap vermesidir– yukarıda 1015 numara ile geçti. Onun izahında Hind’in ve Ebû Süfyân’ın hal tercümeleri de vardır. Oraya bakınız! Hind’in babası Utbe b. Rebîa, Kureyş ordusu içinde rüesâdan olarak Bedir Harbi’ne gelmişti. Orada katlolundu. Hind, Mekke’nin fethi günü müslüman oldu.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقِيَ زَيْدَ بْنَ عَمْرٍو بْنِ نُفَيْلٍ بِأَسْفَلِ بُلْدَحٍ قَبْلَ أَنْ يَنْزَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ فَقَدِمَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُفْرَةٌ فَأَبَى أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا ثُمَّ قَالَ زَيْدٌ إِنِّي لَسْتُ أَكُلُ مِمَّا تَذْبَحُونَ عَلَى أَنْصَابِكُمْ وَلَا آكُلُ إِلَّا مَا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَأَنَّ زَيْدَ بْنَ عَمْرٍو كَانَ يَعْيبُ عَلَى قُرَيْشٍ ذَبَاحَهُمْ وَيَقُولُ الشَّاةُ خَلَقَهَا اللَّهُ وَأَنْزَلَ لَهَا مِنَ السَّمَاءِ الْمَاءَ وَأَنْتَبَتْ لَهَا مِنَ الْأَرْضِ ثُمَّ تَذْبَحُونَهَا عَلَى غَيْرِ اسْمِ اللَّهِ إِنْكَارًا لِدَلِيلِكَ وَإِعْظَامًا لَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (nübüvvet ve) vahiy gelmezden önce Beldah vadisinin⁷ alt tarafında Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile buluşmuştu. Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (Kureyş tarafından) bir sofraya ve bir miktar yemek takdim olundu. (Resûlullah yemedi; Zeyd’e takdim ettim) Zeyd de yemekten çekindi. Sonra Zeyd (Kureyş’e karşı), “Ben, sizin ensâbınız⁸ namına kestiğiniz hayvanların etinden yemem,⁹ ben, yalnız üzerine Allah’ın adı anılarak kesilen hayvan etini yerim!” dedi. (Abdullah b. Ömer rivayetine devamla der ki:) “Muhakkak ki Zeyd b. Amr, Kureyş’e karşı bu yoldaki zebîhalarını ayıplardı da bu âdetlerini reddederek ve nazarlarında büyütüp canlandırarak, ‘Ey Kureyş! Koyun bir mahlûktur ki onu Allah yaratmıştır ve istifadesi için gökten

7 Beldah, Mekke’nin garp tarafında ve Ten’im yolu üzerinde bir vadidir.

8 Ensâb taştan düzülmüş putlardır ki bunlar Kâbe’nin etrafına dikilmişti. Câhiliye zamanında müşrikler bu putların namına kurban keserlerdi.

9 Şârih İbn Battâl, “yemem” müfret mütakellim sığasını cemi’ olarak “yemeyiz” suretinde rivayet ediyor. Resûlullah’ın da putlar namına kesilen hayvan eti yemediğini ifade etmekle çok yerinde bir rivayet olduğunu İbn Hacer de kabul etmekle beraber cemi’ sığasıyla rivayete hiçbir yerde tesadüf etmediğini bildiriyor.

yağmur yağdırmıştır. Yerden de gıdasını bitirmiştir. Sonra siz (Allah'ın yarattığı, besleyip büyüttüğü) bu hayvanı, Allah adının başkası bir ad anarak kesiyorsunuz? (Bu, akla, insafa muvâfık mıdır?)' derdi." {B3826 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 24.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi, "Zeyd b. Amr b. Nüfeyl" unvanıyla açtığı müstakil bir babında rivayet etmiştir. Zeyd aşere-i mübeşşereden "Resûlullah'ın cennetle müjdelediği on zattan" birisi olan Saîd b. Zeyd'in babasıdır. Ömer b. Hattâb'ın da amcası oğludur. Zeyd, tevhid dini arayan muvahhidlerdendi. Putlara tapmaktan, şirkten sakınırdı. Fakat Peygamber efendimize nübüvvet gelmezden beş sene evvel vefat etmiştir. Resûl-i Ekrem, "Zeyd, (Benimle Îsâ arasında) yalnız başına bir ümmet olarak ba'solunur"¹⁰ buyurmuştur. Bu cihetle Buhârî burada, "Menâkıbü'l-Ashâb" bahsinde zikretmiştir.

1541

وَعَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ قَالَ أَلَا مَنْ كَانَ حَالِفًا فَلَا يَخْلِفُ إِلَّا بِاللَّهِ فَكَانَتْ قُرَيْشٌ تَخْلِفُ
بِأَبَائِهَا فَقَالَ لَا تَخْلِفُوا بِأَبَائِكُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Ashabım! İyi biliniz ki her kim yemin etmek zorunda kalırsa, yalnız Allah adına ant içsin, (başka bir şeye yemin etmesin)."

Kureys, babaları üstüne yemin ederlerdi de Resûlullah onlara, "Babalarınızın üstüne ant içmeyiniz!" buyururdu. {B3836 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 26.}

İ Z A H I

Bu hadisi de Buhârî bundan evvelki hadis gibi "Eyyâm-ı Câhiliyye" unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Eyyâm-ı Câhiliyye, fetret ve boşluk zamanları demektir ki, şârih Kirmânî İslâmî ıstılaha göre, Îsâ aleyhi's-selâm ile Peygamberimiz arasında peygambersiz boş geçen zaman olarak tahdit etmiştir. Bu zaman içinde umumi bir cehalet hüküm sürdüğü için bu namla anılmıştır. Câhiliye devrinde babaları üstüne yapılan ant, eğer babası hayatta ise, "Babamın başı için şu işi işlerim yahut işlemem!" derdi. Ölmüşse, "Babamın toprağı hakkı için yaparım yahut yapmam!" derdi.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَصْدَقُ كَلِمَةٍ قَالَهَا الشَّاعِرُ كَلِمَةُ لَبِيدٍ أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا
خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ وَكَادَ أُمَيَّةُ بْنُ أَبِي الصَّلْتِ أَنْ يُسْلِمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şair (sınıfın)ın söylediği en doğru söz Lebîd’in, *ألا كل شيء ما خلا الله باطل* kelâmıdır. Ümeyye b. Ebü’s-Salt da (şairlerinde) müslüman olmaya yaklaşmıştı.” {B3841 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 26.}

İZAHİ

Hadiste adı geçen Lebîd b. Rebîa ile Ümeyye, Câhiliye devri şairlerindendir. Bu itibarladır ki müellif Buhârî bu hadisi burada Câhiliye devrine ait haberler arasında tahrîc etmiştir. Lebîd, Arap’ın en büyük şairlerinden ve muallaka sahiplerinden biridir. Bir mısraı hadis metninde rivayet olunan yukarıdaki beyit de muallakasının ilk beytidir ve tercümesi şöyledir: “İyi biliniz ki Allah’tan başka her şey bâtıldır, devamsızdır. Her nimet de hiç şüphesiz zevale mahkûmdur!” Lebîd’in bu şiirinin hepsi on beyittir. Lebîd, muhadramûndan yani hem Câhiliye devrini, hem de İslâm hayatını yaşamış uzun ömürlü bahtiyarlardandı. Enes b. Mâlik’in bir rivayetine göre 140 sene yaşamıştır. Bunu 157’ye çıkaranlar da vardır. Gerek Câhiliye’de, gerek İslâm’da en şerefli bir hayata sahip olmuştur. Hazret-i Osman’ın hilâfeti zamanında Kûfe’de vefat etmiştir. Hayatının en ziyade dikkati çeken bir vâkıası, Câhiliye devrinin erlerinden en kudretli bir şairi olan Lebîd, müslüman olup Kur’an’ın i’câzkâr belâgatı karşısına çıkınca hayran kalarak onu okuyup dinlemeyi şiir söylemeye tercih etmiş ve artık İslâmî hayatında hiç söylememiş olmasıdır.

Ümeyye b. Ebü’s-Salt’a gelince, bu da Câhiliye devrinde yetişen Kureyş şairlerindendi. Tevhîde ve bir Allah umdesine itikad ve ba’s ve âhiret gününe iman ederdi. Bütün bu kanaatlerini Ümeyye, imanlı yaşadığı gençlik devirlerinde inşâd ettiği şiirlerinde terennüm etmiştir. Müslim’in bir rivayetine göre Şerîd b. Süveyd der ki, “Bir gün Resûlullah’a terkisinde refakat etmiştim. Esnâ-yı seferde Resûlullah, ‘Ümeyye’nin şiirlerinden bir şey biliyor musun?’ diye sordu. Ben de, ‘Evet biliyorum!’ dedim ve 100 beyit kadar okudum. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Ümeyye müslüman olmaya yaklaşmıştır!’ buyurdu.”¹¹

Vâkıdî'nin beyanına göre Ümeyye, hayatının ilk devirlerinde iddiâ-yı nübüvvet etmiş fakat bilâhare bütün bu iman ve itikadlarını bırakarak dalâlete düşmüştür ve bir rivayete göre A'râf sûresinin 175. âyeti Ümeyye hakkında nâzil olmuştur: *"Müşriklere şu adamın kıssasını da oku ki, biz ona âyetlerimizi vermiştik (ilmi, dini, şeref ve haysiyeti vardı). O, bütün bunlardan sıyrıldı çıktı da onu şeytan kendine uydurdu. Bu suretle o, sapkınlardan oldu."*¹²

Gerek bu, gerek tercümesi buna tekaddüm eden haberler, Câhiliye devrine ait vâkıialardır. Bunlardan başka Buhârî *Sahîh*'inde ve bu bahsinde âşûrâ orucuna, sükût orucuna, Kâbe'yi sel basmasına, Kâbe'nin inşasına, Kasâme âdetine dair haberler de rivayet etmiştir. Fakat bu haberler ya yukarıda geçtiği yahut aşağıda geleceği için *Tecrîd*'e geçmemiştir. Büyük müellifimiz Buhârî, Câhiliye devrine ait bu haberleri, şimdi başlayacağımız "Nübüvvet" bahsine bir mukaddime halinde tahrîc etmiştir.

12 [el-A'râf, 7/175]. وَأَنْتَلَّ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ.

Meb‘asü’n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem Babı

[بَابُ مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ هَاشِمٍ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ بْنِ قُصَيٍّ بْنِ كِلَابٍ بْنِ مُرَّةَ بْنِ
كَعْبٍ بْنِ لُؤَيٍّ بْنِ غَالِبٍ بْنِ فِهْرِ بْنِ مَالِكٍ بْنِ النَّضْرِ بْنِ كِنَانَةَ بْنِ خُزَيْمَةَ بْنِ مُدْرِكَةَ بْنِ إِيَّاسٍ
بْنِ مُضَرَ بْنِ نَزَارٍ بْنِ مَعَدٍ بْنِ عَدْنَانَ

Bu bab, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in bi'setine (Allah Teâlâ tarafından peygamber gönderilmesine) dair hadisleri muhtevidir.

Müellif Buhârî bu bab için bir unvan olarak da Peygamber efendimizin Adnân'a kadar âlî nesebini şu suretle zikrediyor: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ'b b. Lüey b. Gâlib b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrîke b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Maad b. Adnân.

Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, Peygamberimizin en meşhur ve en mübarek bir ismidir. Kur'an'ın dört âyetinde ve birçok hadiste, sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz en çok Muhammed ismi ile anılmıştır. Muhammed, tef'îl babından mef'ûl sîgasıdır ki, kesret ve mübalağa ifade eder. Bu itibarla Muhammed, mükerreren methüsenâ olunan kimse demektir. Beyhakî'nin *Delâil*'inde mürsel bir tarik ile rivayetine göre hâtemü'l-enbiyâ efendimiz doğduğunda, ceddî Abdülmuttalib tarafından bu doğum şerefine bir ziyafet verilmişti. Davetliler yemekten sonra nevzâda ne ad verileceğini sorduklarında Abdülmuttalib, "Muhammed diyeceğim, dilerim ki gökte Allah, yeryüzünde mahlûkatı onu hayır ile yâdetsinler!" demiş ve bu dileği tamamiyle tahakkuk etmiştir.

Resûl-i Ekrem efendimiz gerek Kur'an'da, gerek ehâdis-i nebeviyyede müteaddit isimlerle anılmıştır. İbnü'l-Arabî bunun bine bâliğ olduğunu bildiriyor. Halebî merhum Kahire'de İbn Dihye'nin أسماء المصطفى adlı bir eserini gördüğünü ve bunda Resûlullah'ın 300'den fazla isminin toplanmış olduğunu bildiriyor. Ali el-Kârî de *Şifâ*

Şerhi’nde bu eserin أسماء النبوة في بهجة البهية adıyla Süyûtî tarafından ihtisar edildiğini, kendisinin de bunlardan esmâ-i hüsnâ sayısınca doksan dokuz isim intihap ettiğini bildiriyor. Esmânın kesreti, müsemmânın şerefine delâlet edeceğinden bu mübarek isimlerin Muhammed ümmeti için medâr-ı mübâhât olacağı şüphesizdir.¹

Müellif Buhârî Hazret-i Peygamber’in nesebini Adnân’da bırakmıştır. Daha yukarıya Hazret-i İbrâhim’e, Âdem peygambere kadar çıkarmamıştır. Çünkü neseb-i şerifin Adnân’a kadar olan silsilesinde ilm-i ensâb âlimlerinin icmâi vardır. Ondan üst tarafında, Adnân ile İsmâil aleyhi’s-selâm arasında ihtilâf mevcuttur. Bazıları yedi, bazıları dokuz vasıta ile Adnân’dan İsmâil’e varmışlardır.

Peygamberimizin yukarıda unvan olarak zikrolunan nesebi çok temiz ve çok şerefli bir silsiledir, bir silsiletü’z-zehebdir. Peygamberimiz yüksek bir hiss-i iftihar ile kendisi, “Ben, –devirden devire ve aileden aileye intikal ve bu suretle ıstıfâ eden– âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum ve nihayet şu içinde bulunduğum Hâşimî câmiasından neşet ettim”² buyurmuştur (1454 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisine bakınız!).

Bu asilâne ıstıfâ, Müslim ile Tirmizî’nin rivayetlerinde şöyle izah buyurulmuştur: “Allah, İbrâhim oğullarından İsmâil’i, İsmâil oğullarından Benî Kinâne’yi, Kinâne oğullarından Kureyş’i, Kureyş’ten Benî Hâşim’i, Benî Hâşim’den de beni seçmiştir.”³

İbn Abbas’tan gelen bir rivayette de Peygamber efendimiz, “Allah beni, daima helâl babaların sulbünden pâkize anaların rahmine naklederek nihayet babamla anamdan izhar buyurmuştur ve (Âdem’le Havvâ’dan, Abdullah ile Âmine’ye kadar) ebeveynim katiyen nikâhsız bir birliğe uğramamıştır”⁴ buyurmuştur.

1543

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أُنْزِلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ ابْنُ أَرْبَعِينَ سَنَةً فَمَكَثَ بِمَكَّةَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً ثُمَّ أَمَرَ بِالْهَجْرَةِ فَهَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَمَكَثَ بِهَا عَشْرَ سِنِينَ ثُمَّ تُوُفِّيَ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kırk yaşında iken (vahiy) indirildi. (Vahiy geldikten sonra) Mekke’de on üç yıl ikamet etti. Sonra hicretle emrolunup Medine’ye hicret etti. Medine’de de on sene oturdu. Sonra sallallahu aleyhi ve sellem vefat etti. {B3851 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 28.}

1 Eserimizde 1437, 1439 numaralarla tercümeleri geçen hadislere bakınız!

2 {B3557 Buhârî, Menâkıb, 23.}

3 {T3605 Tirmizî, Menâkıb, 1.}

4 {Süyûtî, ed-Dürü’l-mensûr, IV, 328.}

Bu hesapça Peygamber efendimiz altmış üç yaşında vefat etmiş oluyor ki Hazret-i Âişe'nin rivayeti ve siyer âlimlerinden çoğunun ictihadı böyledir. Vahyin gelmeye ilk başladığı tarihi –yılı, ayı, günü ile– tayin hususunda re'ylar, ictihadlar çok dağınıktır. Bunun başlıca sebebi Zülkarneyn, Fil, Kâbe'nin binası gibi müteaddit tarih mebde'lerine nazaran hesap edilmesidir. Bu re'ylardan çoğunun bir hadd-i müştereki vardır ki, o da ramazan ayında vahiy gelmeye başlamış olmasıdır.

عَنِ ابْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ سُئِلَ عَنْ أَشَدِّ مَا صَنَعَهُ الْمُشْرِكُونَ بِالنَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ يُصَلِّي فِي حِجْرِ الْكَعْبَةِ إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ فَوَضَعَ ثَوْبَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَّقَهُ خَنْقًا شَدِيدًا فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى أَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ الْآيَةَ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Amr b. el-Âs radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Bir kere Abdullah b. Amr'dan: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hakkında müşriklerin irtikâp ettikleri fezâhatin en ağırından (bir şey bildirmesi) sorulmuştu. Abdullah şöyle anlatmıştır: Günün birinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hicr-i Kâ'be'de⁵ namaz kılıyordu. Bunun üzerine Ukbe b. Ebû Muayt çıkageldi. Ukbe, Resûlullah'ın ridâsını (toparlayıp onun mübarek) boynuna koyarak onu şiddetli bir surette boğmaya başlamıştı ki bu sırada Ebû Bekir karşı geldi. Nihayet Ukbe'nin omuzunu tuttu ve onun tecavüzünü Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden defetti ve “Faziletli bir adamı, ‘Rabbim, Allah!’ diyor diye öldürecek misiniz?” meâlindeki âyeti sonuna kadar okudu. {B3856 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 29; el-Mü'min, 40/28.}

5 Hicr-i Kâ'be, Hatîm denilen ve Kâbe'nin şimal tarafında Kâbe'den müfrez bulunan bir mahaldir. Kureyş tarafından Kâbe inşa edildiği sırada masrafları kifayet etmediğinden beyt-i şerifin sahası daraltılarak 6 zirâ miktarını binadan hariçte bırakmışlardı. Burasının da Kâbe'den ma'dûd olduğu anlaşılacak için etrafına kısaca bir duvar çekmişler ve iki tarafına birer medhal bırakmışlardı. İşte buraya, Hicr-i Kâ'be, Hicr-i İsmâil ve mutlak surette Hicr de denilir ki Kâbe'den ma'dûd olduğundan birtakım ahkâm-ı fıkhiyye terettüp eder (bk. “Haccın Vücûbu ve Haccın Fazileti” bahsinde “Abdullah b. Zübeyr Zamanında Kâbe'nin Altıncı Binası” başlığı ve 783. hadis).

İ Z A H I

Bu âyet-i kerîme Mü'min sûresi âyetlerindendir. Mûsâ aleyhi's-selâm ile Firavun kisasına ve Firavun'un Hazret-i Mûsâ'yı öldürmeye karar verdiği zamanki vak'aya aittir ve tamamının meâli şöyledir: *"Bir de Firavun'un en yakın hânedanından olup Mûsâ'ya imanını saklayan bir er kişi, (Firavun'un veliahdı), bir adamı, 'Rabbim Allah'tır!' diyor diye öldürecek misiniz? Halbuki o, size rabbimizden birtakım mucizelerle gelmiştir. Eğer bu adam yalancı ise yalanının vebali kendisine aittir. Fakat doğru ise size vaad ettiği, (sizi korkuttuğu) şu azapların bir kısmı (olsun) size dokunur. Muhakkak ki Allah, haddi tecavüz ile yalanı şîâr ittihaz eden kişiyi doğru yola yöneltmez!"*⁶

Hadiste adı geçen Ukbe b. Ebû Muayt, Kureyş müşriklerinin en azılılarından. Bedir Harbi'nde bulunmuş ve Bedir'den sonra hâl-i küfürde ölmüştür.

Buhârî, Ukbe habisinin diğer bir melânetini de mevzumuz olan hadisten önce rivayet etmiştir ki hulâsa olarak meâli şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd der ki: Bir kere Resûlullah Kâbe'de namaz kılıyordu; etrafında da Ebû Cehil ile ona uyan birtakım Kureyş azgınları oturuyorlardı. Ebû Cehil'in işareti üzerine Ukbe b. Ebû Muayt elinde yeni boğazlanan bir devenin döl döşü ile geldi ve Resûlullah secdeye vardığı sıra getirip içinin muhteviyatıyla beraber Resûlullah'ın arkasına koydu. Resûlullah başını secdeden kaldıramıyordu. Ebû Cehil ile maiyeti gülüşüyorlardı. Hemen Fâtıma radiyallahu anhâ yetiştii. O cîfeyi sırtından alıp bu alçak işi işleyene attı ve gülüşenlere de çıkıştı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz secdeden başını kaldırıp namazını tamamladıktan sonra üç kere, *"Allahım! Kureyş'ten şu zümreyi sana havale ederim!"* diye dua buyurdu ve Ebû Cehil b. Hişâm, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümeyye b. Halef, Übey b. Halef, Şu'be b. Haccâc, Ukbe b. Ebû Muayt diye birer birer adlarını saydı.⁷ Abdullah b. Mes'ûd der ki: "Allah'a yemin ederim ki, bunların hepsi Bedir günü katlolundular da orada bir kuyuya doldurulular. Yalnız Ümeyye b. Halef'in yahut Übeyy'in vücudunun mafsalları yerli yerinden ayrılmış bulunduğu için kuyuya naklolunamamıştır (177 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Mes'ûd hadisinin tercümesiyle izahına bakınız).

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ سُئِلَ مَنْ آذَنَ النَّبِيَّ ﷺ بِالْحَجِّ لَيْلَةَ اسْتَمْعُوا الْقُرْآنَ. فَقَالَ آذَنْتُ بِهِمْ شَجَرَةً.

6 وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُضَيِّكُمُ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ. [el-Mü'min, 40/28]

7 {B240 Buhârî, Vudû', 69.}

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre İbn Mes'ûd'a, "Cinden bir zümre Kur'an dinlemek istedikleri gece, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme cini kim bildirdi?" diye soruldu. O da, "Cini, bir ağaç (sakız ağacı) bildirdi!" diye cevap verdi. {B3859 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 32.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî "Zikrû'l-cin" unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellif bu unvanında Cin sûresinin 1. âyetini zikretmiştir ki, 2. âyetiyle beraber meâli şöyledir: *"Habîbim! (İnsanlara) de ki: Cinden bir zümrenin hakikaten Kur'an dinlemek istedikleri bana vahyolundu. Bunlar (Kur'an dinleyip kavimlerine vardıklarında), 'Biz, acayip bir Kur'an dinledik ki o, insanı imana, doğru yola yöneltir. Bu cihetle biz ona inandık. Artık rabbimize hiçbir şeyi ebedî şerik kılmayacaksınız!' dediler."*⁸

Bu cin vâkıası İbn İshak'ın beyanına göre Tâif dönüşünde olmuştur. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem, Ebû Tâlib ile Hatice'nin arka arkaya vefat etmeleri üzerine Kureys, bu iki mühim mesnetten mahrum kalan Resûlullah üzerinde tazyike başlamışlardı. Resûlullah da kendisine bir melce aramak üzere Tâif'e gitmişti. Fakat orada da aradığını bulamayarak dönüşte gece yarısı Batn-ı Nahle'ye gelmişti. Orada namaz kılarken cinden yedi kişilik bir cemaat buraya uğramış ve Resûlullah'ın okuduğu Kur'an'ı dinlemişlerdir. Resûlullah namazdan fâriğ olunca kavimlerine gidip onları inzâr etmişlerdir. Ahkâf sûresinin 29-31. âyetlerinde şöyle hikâye buyurulmuştur:

*"(Habîbim! Kavmine şu vâkıayı da anlat!) Hani biz sana cinlerden bir cemaati Kur'an dinleyeler diye göndermiştik de onlar Kur'an dinlemeye hazır olunca (biribirlerine), 'Susunuz, (iyi dinleyiniz!)' demişlerdi. Bitirilince de inzâr etmek üzere kavimlerine gitmişlerdi. (Vardıklarında), 'Ey kavmimiz! Biz bir kitap dinledik ki o, Mûsâ'dan sonra indirilmiştir. Ondan önceki (kitap)ları tasdik ediyor, Hakk'a ve doğru bir yola yöneltiyor. Ey kavmimiz! Allah'ın davetçisine icâbet ediniz ve ona iman ediniz ki (Allah), günahlarınızdan (bir kısmını olsun) yarlıgasın ve sizi çok sızlatıcı bir azaptan korusun."*⁹

Âyetteki, *أَوْحِيَ إِلَيَّ* "Cin vâkıası bana vahyolunarak bildirildi" kavlinin zâhirine göre Resûlullah cini görmemiştir, Kur'an dinlediklerinden haberi olmamıştır ve onlara hususi surette Kur'an okumamıştır. Belki cinler rastgele sabah namazında Resûlullah'ın okuduğu Kur'an'ı dinlemişlerdir. *Sahîhayn*'da İbn Abbas'tan da bu suretle naklolunmuştur. Fakat izahıyla meşgul bulunduğumuz İbn Mes'ûd hadisi ise Resûlullah'ın gördüğünü işâr etmektedir ki ulemâ bunu tercih etmişlerdir. Buhârî'nin bu rivayeti pek muhtasardır. Resûlullah'ın görüp görmediği sarîh değildir. Fakat Beyhakî'nin *Delâil*'inde Abdullah b.

8 [el-Cin, 72/1-2]. *قُلْ أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا. يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا.*

9 [el-Ahkâf, 46/29-31]. *(وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ إِلَى (مِنْ عَذَابِ آلِيمِ)*

Mes'ûd'a müntehî mürsel bir senedle rivayeti, Buhârî'nin bu rivayetini izah etmektedir. Bu uzun rivayette ezcümle İbn Mes'ûd diyor ki: Ben cinin Resûlullah'a, "Senin Resûlullah olduğuna kim şehâdet eder?" diye suallerini işittim. Bulunduğumuz yere yakın bir sakız ağacı vardı. Resûlullah ona işaret ederek cinlere, "*Şu ağacı gördünüz mü, o şehâdet ederse iman eder misiniz?*" diye sordu. Cinler, "Evet iman ederiz!" dediler. Bunun üzerine Resûlullah o ağacı çağırdı. Ağaç icâbet etti de ben dallarını, budaklarını sürüyerek geldiğini gördüm." Resûlullah ağaca, "*Benim Resûlullah olduğuma şehâdet eder misin?*" diye sordu. Ağaç, "Şehâdet ederim ki sen Allah'ın resulüsün!" dedi.¹⁰

Şimdi sıhhatlerinde şüphe edilmeyen ve müsbet, menfi mazmunlarıyla müteâriz bulunan bu iki haberi şöyle tevcih ve telif edebiliriz: Cine dair haberlere göre Resûlullah'a müteaddit defalar cin sefâret heyeti gelmiştir. Mekke'de, Medine haricinde, Bakî'da, Hacûn'da gelenler o cümledendir. Bunlardan dördünde İbn Mes'ûd bizzat bulunmuştur. Cin heyetinin müteaddit olduğuna göre, ilk defakine İbn Abbas'ın dediği veçhile Resûlullah vâkıf değildi. Onları görmedi, Kur'an dinlediklerini bilmiyordu, vahiy ile bildirildi. Fakat Cin sûresi ve âyetleri nâzil olduktan sonraki vâkıalarda Resûlullah emr-i ilâhî ile çıkıp cinlere mülâki olmuştur.

Mevzumuz olan hadisteki vak'a hicretten üç sene önce vuku bulmuştur. Vâkıdî, nübüvvetin on birinci senesinde vukuunu bildirir.

CİN VAR MIDIR, MAHIYETİ NEDİR?

İbn Teymiyye der ki, bütün İslâm ümmetinin fırkalarıyla sair milletlere mensup zümreler, cinin mevcudiyetini kabul etmişlerdir. Çünkü bütün peygamberlerin bu husustaki tebligatı insanlarda ilm-i zarûrî hâsıl edecek derecede çoktur. Şu kadar ki, her ümmetin müteaddit fırkaları muhtelif suretlerde telakki etmişlerdir. Bu cihetledir ki, bu telakkilerin umumunu ihtiva edecek surette cini tarif etmek mümkün olamamıştır. Ancak bunların bir iştirak noktasına göre cin, hava ve râyiha gibi latif olan âkıl bir cisimdir diye tarif olunmuştur ki bu letâfeti cihetiyle havassımızdan mestur bulunuyor. Bu cihetle cin denilmiş oluyor. Fakat bu vasıfta melek, şeytan medlûlleri de müşterek bulunuyor.

Şu halde ruhanî ve cevherî mevcûdat üç kısma ayrılmıştır: **1.** Hayr-ı mahz olanlardır ki meleklerdir **2.** Şerr-i mahz olanlardır ki şeytanlardır **3.** Hayırlıları ve şerlileri bulunanlardır ki cinlerdir. Hayırlıları, şerlileri karışık olması cihetiyle cinler insanlara benzediklerinden birçok âyette cin, ins mukabili olarak vârit olmuştur. Binaenaleyh cinlerin de insanlar gibi müminleri, kâfirleri ve bu iki sınıfın fırkaları vardır deniliyor (1360 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Ömer hadisinin izahına bakınız).

10 {Temel hadis kaynaklarında bulunamayan rivayet için bkz. Aynî, *Umde*, XVI, 309.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَحْمِلُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِدَاوَةً لَوْصُوبِهِ وَحَاجَتِهِ وَقَدْ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَوْلُهُ ﷺ إِنَّهُ أَتَانِي وَفُدَّ جَنِّ نَصِيبِينَ وَنَعَمَ الْجُنُّ فَسَأَلُونِي الزَّادَ فَدَعَوْتُ اللَّهَ لَهُمْ أَنْ لَا يَمُرُّوا بِعَظْمٍ وَلَا رَوْثَةٍ إِلَّا وَجَدُوا عَلَيْهَا طَعَامًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem in maiyetinde abdest ve istincâ suyu için küçük bir kırba taşırdı. -Ebû Hüreyre hadisinin bu kısmı yukarıda geçti- Buradaki rivayetin de de sallallahu aleyhi ve sellem in şöyle buyurduğunu ziyade etmiştir: “Bana Nasîbîn cinlerinin bir heyeti geldi. Ama (bunlar) ne hoş cin! Benden azık istediler. Ben de onların istifadeleri için Allah Teâlâ’ya, ‘Cinler, uğradıkları her kemik ve tezek makûlesi üzerinde herhalde (kendileri için) bir taam (hayvanları için de yem) bulalar!’ diye dua ettim.” {B3860 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 32.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin yukarıda geçtiğini haber verdiği hadis 123 rakamıyla tercüme edilen Ebû Hüreyre hadisidir ki şöyledir: Bir kere (Resûlullah kazâ-i hâcet için çıktığında) Ebû Hüreyre peşi sıra gitmişti. (Resûlullah yürürken dönüp arkasına bakmazdı. Bunun için), “O kimdir?” diye sordu. Ben de, “Ben Ebû Hüreyre!” diye cevap verdim. Resûlullah, “İstincâ için bana birkaç taş ara (getir), sakın kemik, tezek getirme!” buyurdu. Eteğimin içinde birkaç taş getirip tabanına koydum. Sonra yanından ayrıldım. Nihayet kazâ-i hâcet edip bittikten sonra Resûlullah ile beraber yürüdüm de (yolda), “Yâ Resûlellah! Kemikle, tezekle istincâ etmekte ne var ki?” diye sordum. Resûlullah, “Kemik cin taamıdır, tezek de hayvanlarının yemidir!” diye cevap verdi. (Sonra da Nasîbîn cinlerinin geldiğini bildirdi).¹¹

عَنْ أُمِّ خَالِدٍ بِنْتِ خَالِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَدِمْتُ مِنَ الْحَبَشَةِ وَأَنَا جُوزِيرِيَّةٌ فَكَسَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَمِيصَةً لَهَا أَعْلَامٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَمْسَحُ الْأَعْلَامَ بِيَدِهِ وَيَقُولُ سَنَاهُ سَنَاهُ.

TERCÜMESİ

Hâlid (b. Saîd) kızı Ümmü Hâlid (Eme) radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Habeşe (muhâceretin)den döndüğümde ben bir kızcağızdım. (Babamla Resûlullah'ın huzuruna geldim) de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana softan siyah bir elbise giydirdi. Üstünde damgalar vardı. Resûlullah o damgalara “güzel güzel” diyerek eliyle dokunmaya başlamıştı. {B3874 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 37.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî Habeşistan'a hicrete dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Resûl-i Ekrem efendimizin bi'seti ile Medine'ye hicreti arasında Mekke'de geçen vâkıaların biri de bir kısım müslümanların, müşriklerin zulüm ve tazyikinden kurtulmak için Habeşistan'a hicret etmeleridir. Bu cihetle Buhârî bunun için de müstakil bir bab açarak bununla ilgili olan hadisleri bu babında rivayet etmiştir ki, mevzumuz olan Ümmü Hâlid hadisi bunlardan biridir.

Müslümanların Habeşistan'a hicretleri iki defa olmuştur. Birinci Habeşe'ye hicret, nübüvvetin beşinci yılı receb ayında idi. Bu babın unvanında Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den muallak olarak rivayetine göre Resûlullah hicrete hazırlanan ashaba, *“Hicret edeceğimiz yer, iki kara taşlık saha arasında hurmalıkları bulunan bir mıntaka, bir şehir olduğu bana gösterildi!”* buyurmuş ve müslümanlar Medine'den evvel buraya hicret etmişlerdir ve buraya gidenler, bilâhare Medine'ye avdet edip gelmişlerdir.¹²

Vâkıdî'nin beyanına göre, birinci muhacir kafilesi on bir erkek, dört kadından ibaretti.¹³ Bunlar Mekke'den çıktıktan sonra yaya, binitli olarak deniz sahiline kadar gelmişler ve orada yarım dinara kiraladıkları bir gemi ile denizi geçmişler. O sırada Habeşistan'da necâşî¹⁴ Ashame idi. Re'fet ve adaletiyle meşhur olan Ashame'den İslâm muhacirleri hüsnü-kabul gördüler. Muhacirlerin bu iyi vaziyetleri Mekke'de duyulunca ferdâsı sene bir kafilé daha hicret etti. Bu da ikinci Habeşe'ye hicret adıyla anılır ki yetmiş iki erkekten ibaretti. Kadınlarla çocuklar bu sayıya dahil değildi. Ammâr b. Yâsir'in bunlar arasında bulunup bulunmadığında ihtilâf edilmiştir. Bulunduğunu kabul edenlere göre ikinci kafilenin sayısı seksen üç oluyor.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ümmü Hâlid hadisinin bir rivayet tariki de daha uzun bir metin ile 1281 numara ile tercüme edilmişti. Bu rivayette ezcümle Resûlullah'ın

12 {Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 37 (bab başlığı).}

13 Bu ilk muhacirler: Osman b. Affân, karısı ve Resûlullah'ın kızı Rukayye, Ebû Huzeyfe b. Utbe, karısı Sehle, Zübeyr b. Avvâm, Mus'ab b. Umeyr, Abdurrahman b. Avf, Ebû Seleme b. Abdülesed, karısı Ümmü Seleme, Osman b. Maz'un, Âmir b. Rebîa, karısı Leylâ, Ebû Sebre b. Ebû Rühm, Hâtıb b. Amr, Süheyl b. Beyzâ, Abdullah b. Mes'ûd (radiyallahu anhüm).

14 Necâşî, Habeşistan mülûkünün unvanıdır. Vaktiyle Türk mülûküne hakan, İran mülûküne kistrâ, Rûm mülûküne kayser denildiği gibi Habeş mülûküne de necâşî denilirdi.

Ümmü Hâlid'e, "Çocuğum! Bu elbiseni güle güle giy ve eskit!"¹⁵ diye dua buyurduğu da bildirilmişti (oraya bakınız!) Buhârî'nin bu babında Hazret-i Âişe'den bir rivayeti daha vardır ki onun da tercümesi 269. hadiste geçti.

Müellif Buhârî'nin Habeşe muhâcereti babında İbn Mes'ûd'dan şu meâlde bir rivayeti vardır: İbn Mes'ûd der ki: Biz Habeşe'ye hicret etmeden önce Resûlullah namaz kılarken selâm verirdik. O da selâmımıza mukabele buyururdu. Necâşînin yanından Medine'ye geldiğimizde yine namaz kılarken Resûlullah'a selâm verdik, fakat selâmımıza mukabele buyurmadı. Bunun üzerine biz: "Yâ Resûlellah! Siz namazda iken biz, vaktiyle selâm verirdik de siz selâmımıza mukabele ederdiniz. (Şimdi etmediniz) dedik." Resûlullah, "Namazda Allah ile meşgul olmak vazifesi vardır!" diye cevap verdi. Bu hadisin râvilerinden İbrâhim en-Nehaî'ye, "Sana namaz kılarken selâm verilirse ne yaparsın!" diye sorulmuş. O da, "İçimden kalben mukabele ederim!" diye cevap vermiştir.¹⁶ Binaenaleyh şifahen selâm câiz değildir. Namaz bozulur.

Necâşî Ashame, iman ve Peygamberimizin nübüvvetini tasdik etmişti. Bu cihetle hicretin 7, yahut 8 senesinde müşârün ileyh vefat ettiğinde Resûl-i Ekrem efendimiz, "Bugün sâlih bir kişi ölmüştür. Kalkınız kardeşiniz Ashame'ye cenaze namazı kılınız!"¹⁷ buyurmuştur. Bu hadisi Câbir'den rivayet eden müellif Buhârî yine Câbir'den cenaze namazının şu suretle kılındığını da rivayet ediyor: Câbir radiyallahu anh, "Resûlullah necâşî üzerine namaz kılarken biz de Resûlullah'ın arkasında saf bağladık; ben, ikinci, veya üçüncü safta idim" diyor.¹⁸ Diğer bir rivayet tarikinde de cenaze namazını Resûlullah'ın dört tekbir ile kıldırıldığını haber veriyor (Bu eserimizde 622 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisine de bakınız).¹⁹

عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَغْنَيْتَ عَنْ عَمَّتِكَ فَإِنَّهُ كَانَ يَحْطُوكَ وَيَغْضَبُ لَكَ قَالَ هُوَ فِي ضَخْضَاخٍ مِنْ نَارٍ وَلَوْلَا أَنَا لَكَانَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Abbas b. Abdülmuttalib radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere Abbas, Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, "Yâ Resûlellah! Amcan (Ebû Tâlib hakkında şefaatt)ten seni nasıl bir his alıkoydu? Allah'a yemin ederim ki o, seni her

15 {B3071 Buhârî, Cihâd, 188.}

16 {B3875 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 37.}

17 {B3877 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.}

18 {B3878 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.}

19 {B3879 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 38.}

zaman tecavüzden muhafaza ederdi ve senin hesabına düşmanlarına karşı asabîleşirdi!” dedi. Resûlullah şöyle cevap verdi: “Şimdi Ebû Tâlib topuklarına kadar -dibi yakın- ateşten bir çukur içindedir. Eğer benim (şefaati) olmasaydı muhakkak o, cehennemın en derin çukurunda bulunurdu.” {B3883 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 40.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ وَذَكَرَ عِنْدَهُ عَمُّهُ فَقَالَ لَعَلَّهُ تَنْفَعُهُ شَفَاعَتِي
يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُجْعَلَ فِي ضَخْصَاحٍ مِنَ النَّارِ يَبْلُغُ كَعْبِيهِ يَغْلِي مِنْهُ دِمَاغُهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın yanında amcası (Ebû Tâlib hakkında hayırhahlığı) bahsedildiğinde Ebû Saîd, Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işitmiştir: “Umarım ki şefaati amcama faydalı olacaktır. Şefaatiyle amcam topuklarına çıkabilen ateşten bir çukura konulacak, oradan beyni kaynayacaktır.” {B3885 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 40.}

İZAHİ

Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hadisi ile bundan önceki Abbas b. Abdülmuttalib hadisini Buhârî “Ebû Tâlib Kıssası” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Ana karnında babadan yetim kalan Peygamberimiz, ibtidâ büyük babası Abdülmuttalib'in, sekiz yaşında iken onun da vefatı üzerine amcası Ebû Tâlib'in şefkat ve vesayetinde büyümüş ve nübüvveti zamanında pek büyük nusret ve muavenetini görmüştü. Bu cihetle Ebû Tâlib'in vefatı kendisini mesnetsiz bırakmıştı. Artık Mekke'de oturmak imkânı kalmamıştı, üç sene sonra Medine'ye hicret edilmişti. Müellif Buhârî hicrete tekaddüm eden vâkıalara dair hadisleri birer babda bildirirken Ebû Tâlib'in vefatıyla alâkalı birkaç hadisi de müstakil bir babda rivayet etmiştir. Bu babda rivayet ettiği hadislerden biri de şudur: Müseyyeb b. Hazn radiyallahu anhtan²⁰ rivayete göre şöyle demiştir: Ebû Tâlib'e ölüm alâmetleri geldiği sırada Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem yanına girdi. Ebû Tâlib'in yanında Ebû Cehil (ve Abdullah b. Ebû Ümeyye) bulunuyordu. Resûlullah, “Ey amca! لا إله إلا الله *de! Bu kelimedir ki, bununla Allah yanında hakkında şefaate edebilirim*” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Cehil ile Abdullah b. Ebû Ümeyye, “Ey Ebû Tâlib! Abdülmuttalib milletinden yüz mü çeviresin?” di(ye menet)tiler. (Resûlullah, kelime-i tevhidi arza devam ettikçe) onlar da o sözlerini

20 Saîd b. Müseyyeb'in babasıdır.

söylemekte ısrar ediyorlardı. Nihayet Ebû Tâlib'in bunlara söylediği son söz, "Ben Abdülmuttalib milleti üzerineyim!" demek oldu. Bunun üzerine Resûlullah, *"İyi bil ki amcacığım, Allah tarafından menolunmadıkça ben hakkında muhakkak surette Allah'tan af ve mağfiret dileyeceğim!"* dedi. Bunun üzerine, *"Peygamber'in ve şu iman edenlerin, müşrikler lehine – onların cehennemlik grup oldukları nazarlarında tebeyyün ettikten sonra– mağfiret dilemeleri doğru değildir. Hatta o müşrikler karâbet sahibi (hısımlar) olsalar bile"* (et-Tevbe, 9/113) meâlindeki âyet-i kerîme ile *"Habîbim! Sen, her sevdiğine hidayet edemezsin! Lâkin Allah dilediği kişiyi hidayette kılar ve O hidayete lâyık olanları çok iyi bilir!"* meâlindeki âyet nâzil oldu (el-Kasas 28/56).²¹

Bu âyetlerin ve bu hadislerin mazmunlarına göre Ebû Tâlib, İslâm dininde ölmemiştir. Resûlullah uğrunda bütün varlığını ortaya koyduğu halde asabiyet gayreti ile tevhid akîdesini kabul edememiştir. İbn İshak'ın İbn Abbas'tan bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem tarafından Ebû Tâlib'e, لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ demesi teklif olunduktan sonra, ölüm yaklaşınca Abbas b. Abdülmuttalib dudaklarının hareketini görerek ona kulak vermiş de Resûlullah'a, "Ey kardeşimin oğlu! Vallahi kardeşim Ebû Tâlib, senin söylemesini teklif ettiğin tevhid kelimesini söyledi" demiş. Fakat bu rivayetin senedi mâlûm olmamakla beraber sahih olsa bile yukarıdaki nasların bu nevi zayıf haberleri karşılayacağı ilmî bir hakikattir. Bu nevi zayıf haberlerle istidlâl ederek Ebû Tâlib'in necâtı hakkında yazılan bazı risâlelerin de ilmî kıymetleri yoktur (Eserimizde 665 numara ile tercüme edilen hadisin izahına da bakınız).

İsrâ ve Mi'rac Hadisi

[حَدِيثُ الْإِسْرَاءِ وَالْمِعْرَاجِ]

Bu bab, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar sefer etmesi ve oradan da göklere (ve Allah'ın dilediği makamlara) yükselmesi hakkında vârit olan âyetleri ve hadisleri muhtevidir.

Müellif Buhârî yukarıdaki unvanı *Sahîh*'inde iki baba ayırmıştır: **1.** Bâbü Hadîsi'l-İsrâ' **2.** Bâbü'l-Mi'râc. Müellif, İsrâ babında da İsrâ sûresinin ilk âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Güçsüzlükten ıraklık o Tanrı'ya ki, O, (Muhammed) kulunu bir gecenin az bir vaktinde Mescid-i Harâm'dan, –çevresini mübarek kıldığımız– Mescid-i Aksâ'ya kadar sefer ettir(meye gücü yet)ti. Bu seyahat, ona bazı hârikalarımızı gösterelim içindi. Hakikatte Allah, (mümkirlerin inkârını) çok iyi işitir, (her hareketlerini) yakından görür.”¹

Unvanındaki İsrâ ile âyetteki Esrâ kelimelerinin ikisi de bir mânayadır: Gece yürüyüşü ve yolculuğudur. Yalnız âyetteki Esrâ ب edatıyla ta'diye ettiği için “yürüttü” diye tercüme olunur.

Mescid-i Harâm, Mekke Mescidi'dir ki Kâbe'nin etrafında ve Kâbe'yi muhît olan bugünkü tavaf sahasıdır. Bu mübarek sahaya Mescid-i Harâm denildiği gibi Harem-i şerif de ıtlak olunur. Harâm ıtlakı, sahaya ihtiram ve saygı vâcip olduğu içindir. Kendisine karşı saygısızlık câiz olmadığı için Mekke'ye de “belde-i harâm” tabir olunmuştur. Asr-ı saâdet'te ve Ebû Bekir hazretlerinin hilâfeti zamanında Mescid-i Harâm zemini, Kâbe'yi tavaf etmeye mahsus bir sahaya münhasır idi. Bilâhare Hazret-i Ömer zamanında tevsî edilmeye başlanıp Emevîler, Abbâsîler zamanında etrafındaki mebânî iştirâ edilip Mescid-i Harâm'a ilâve edilmiştir (bk. “Haccın Vücûbu ve Haccın Fazileti” bahsinde “Mescid-i Haram” başlığı).

Mescid-i Aksâ da Kudüs Mescidi'dir ki Beytülmakdis de denilir. Yeryüzünde ibtidâ Mescid-i Harâm, sonra Mescid-i Aksâ bina kılınmıştır ve Mescid-i Harâm'dan bir aylık

1 سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.
[el-İsrâ, 17/1]

mesafe uzak bulunduğu için “aksâ” (çok ırak) vasfıyla tavsif buyurulmuştur.² Mescid-i Aksâ Mûsâ aleyhi’s-selâmdan İsâ peygamber zamanına kadar peygamberlerin mecmai ve mukaddes vahiy menzili olduğu için Peygamberimizin mi’racında da yol uğrağı kılınıp Mekke’den doğru semaya yükselip çıkılmamıştır.

Mescid-i Aksâ’nın havali ve çevresi de Kudüs şehri ve civarı demektir ki Allah Teâlâ bu mıntakayı dinî şerefle müşerref kıldığı gibi birtakım nehirler ve bahçelerle de bereketlendirmiştir.

İsrâ ve mi’rac vak’asında Cenâb-ı Hakk’ın peygamberine gösterdiği âyetler, bir gecenin az zamanında bir aylık mesafe katettirilerek Kudüs ve oradan yükseltip âlî makamlar gösterilerek avdet ettirilmesi harikasıyla bütün bu makamlarda gösterilen mûcizelerdir ki aşağıdaki hadislerde tafsil buyurulmuştur.

Mi’rac ismi de “yükseğe çıkmak” mânasına olan **urûc**dan alınmıştır ki “merdiven” demektir. Bu itibarla mi’rac, Resûlullah’ın bu hâk-dândan âlî makamlara yükselme vasıtası demek oluyor. Mi’rac hadislerinde, عرج بي “Yükseğe çıkarıldım” tabir buyurulduğundan bu vak’a mi’rac adıyla anılmıştır.

İsrâ ve mi’rac vak’ası zaman ve zemin kayıtlarından hariç ve mülk ve melekûta dair esrar ile dolu muazzam bir mûcize olduğu için müteaddit tariklerle rivayet olunmuş ve bu rivayetler müteaddit ve mütehâlif re’y ve ictihadı mûcip olmuştur: İsrâ gecesiyle mi’rac gecesi bir midir, yoksa birbirine mütegâyir iki vak’a mıdır? Ruhanî midir, ruh maa’l-ceset midir? Rüya mı, yoksa uyanıklık mı? Nübüvvetten evvel mi, sonra mı vuku bulmuştur? Bir midir, müteaddit midir?

Hadis, fıkıh, kelâm âlimlerinden cumhurun mezhebi, İsrâ ile mi’racın bir gecede, rüyada değil, uyanık bir halde, Resûlullah’ın nübüvvetinden sonra ruhuyla ve cismiyle bir defa vâki olduğu merkezindedir. İsrâ ile mi’racın ayrı ayrı gecelerde vukuuna, biri rüyada öbürü uyanık bir halde olarak iki defa vukuuna ve rüyanın yakazadaki mi’raca bir mukaddime olduğuna, isrâ uyanıkken fakat mi’rac uyku halinde vuku bulduğuna kâil olan ârâ ve ictihadlar da vardır. Bütün bu mütehâlif ictihadlar, bu muazzam vâkıanın aslına değil, tafsîlât ve teferruatına ait bulunduğundan bunların da telifi cihetlerini izaha lüzum görmüyoruz.

İsrâ ve mi’racın Peygamberimizin nübüvvetinden sonra ve hicretinden evvel vukuuna göre, bunun yılını, ayını tayin hususundaki rivayetler de ihtilâfıdır. Bunların en çoğu hicretten bir sene veya on sekiz ay evvel vukuunu bildirmektedir. Hazret-i Âişe’ye, İbn Abbas’a, Abdullah b. Amr’a, Ümmü Hânî’ye müntehî olan bu haberler İbn Sa’d ve İbn Abdülber gibi en mutemet rivayet âlimleri tarafından tahrîc edilmiştir. Müellif Buhârî’nin de bu vak’a ile Akabe biatlarını hicrete tekaddüm eden vak’alara ait babların en sonuna bırakması da cumhur mezhebinin teyit eder mahiyettedir. Sonra ay tayini hakkındaki rivayetlerin ekseriyeti de rebûlevvel ve receb ayları üzerinde toplanmıştır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ فَجَلَا اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işitmiştir: “(Mescid-i Aksâ’ya sefer ettiğimi söylediğimde) Kureyş beni yalanlayınca (Mescid-i Harâm’a gidip) Hicr’de³ ayakta durdum. Müteakiben Allah bana, Beytülmakdis ile gözümlün arasındaki mesafeyi kaldırdı da (denemek için ne sordularsa) Mescid-i Aksâ’ya bakarak onun nişanelerinden Kureyş’e haber vermeye başladım.”

{B3886 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 41.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “İsrâ” babında rivayet etmiştir. Bu cihet Müslim’in Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayetinde daha vâzih bir surette şöyle naklolunuyor: “Kureyş bana seyahat ettiğim yerlerden soruyordu. Bilhassa Mescid-i Aksâ’ya dair öyle şeyler sormuştu ki ben isrâ gecesi onlarla ilgilenip tesbit etmemiştim. Bu cihetle o kadar müşkül bir vaziyete düşmüştüm ki hiçbir zaman öyle sıkılmamıştım. Bunun üzerine Allah Teâlâ benimle Beytülmakdis arasında hâil olan mesafeyi kaldırdı. Şimdi ben Beytülmakdis’i görüyordum, ne sorarlarsa muhakkak ona bakarak cevap vermiştim.”⁴ (İbn Sa’d’ın Ümmü Hânî’den rivayetine göre) “Kureyş, “Mescid-i Aksâ’nın kaç kapısı var? diye sormuşlardı. Halbuki ben Kudüs Mescidi’nin kapılarını saymamıştım. Fakat karşımda mescid tecelli edince ona bakmaya ve kapıları birer birer saymaya başladım” buyurmuştur.⁵

Beyhakî’nin *Delâil*’indeki rivayetinde de şu tafsilât vardır. Ebû Seleme der ki: İsrâ vak’ası üzerine müşrikler fitne buhranına tutularak deli gibi Ebû Bekir’e koştular ve Resûlullah’ın isrâyâ dair verdiği haberi ona naklettiler. Ebû Bekir onlara, “Muhammed’in doğru sözlü olduğuna kanaatim vardır. Bu kanaatimi size de bildiririm!” dedi. Müşrikler, “Demek Muhammed’in bir gecede Mescid-i Aksâ’ya gidip sonra dönüp geldiğini sen de

3 Hicr, Kâbe’nin Kureyş tarafından inşası sırasında yapı levazımı yetişmeyerek beytin dışında bırakılan yerdir (bk. “Haccın Vücûbu ve Haccın Fazileti” bahsinde “Abdullah b. Zübeyr Zamanında Kâbe’nin Altıncı Binası” başlığı).

4 وقریش تسألني عن مسراي. فسألتنني عن أشياء من بيت المقدس فلم أثبتها. فكرت كربت ما كربت مثله قط. قال فرفعه الله لي أنظر إليه ما يسألوني عن شيء إلا أنبأتهم به [رواه مسلم عن أبي هريرة]. {M430 Müslim, İmân, 278.}

5 قالوا له: كم للمسجد من باب؟ قال: ولم أكن عددها، فجعلت أنظر إليه. وأعدها بابا بابا [رواه ابن سعد عن أم هانئ]. {İbn Sa’d, et-Tabakât, I, 167.}

tasdik mi ediyorsun?” dediler. Ebû Bekir, “Evet tasdik ediyorum! Değil bu, bundan daha ziyade uzaklarına da, meleklerin gökten haber getirdiklerine de inanmışımdır!” dedi. Bu cihetle Ebû Bekir’e “Sıddîk” denildi.

عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ حَدَّثَهُمْ عَنْ لَيْلَةِ أُسْرِي بِهِ قَالَ بَيْنَمَا أَنَا فِي الْحُطَيْمِ وَرُبَّمَا قَالَ فِي الْحَجْرِ مُضْطَجِعًا إِذْ أَتَانِي آتٍ فَقَدْ قَالَ وَسَمِعْتُهُ يَقُولُ فَشَقَّ مَا بَيْنَ هَذِهِ إِلَى هَذِهِ قَالَ الرَّاوي مِنْ ثَغْرَةٍ نَحَرِهِ إِلَى شِعْرَتِهِ فَاسْتَخْرَجَ قَلْبِي ثُمَّ أُتِيْتُ بِطُسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ مَمْلُوءَةٍ إِيْمَانًا فَغَسَلَ قَلْبِي ثُمَّ حُشِّي ثُمَّ أُعِيدَ ثُمَّ أُتِيْتُ بِدَابَّةٍ دُونَ الْبَغْلِ وَفَوْقَ الْحِمَارِ أَبْيَضُ قَالَ الرَّاوي وَهُوَ الْبُرَاقُ يَضَعُ خَطْوُهُ عِنْدَ أَقْصَى طَرْفِهِ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ فَأَنْطَلَقَ بِي جِبْرِيلُ حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الدُّنْيَا فَاسْتَفْتَحَ فَقِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ قِيلَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَفَتَحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا فِيهَا آدَمُ فَقَالَ هَذَا أَبُوكَ آدَمُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِالْإِبْنِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الثَّانِيَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ قِيلَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَفَتَحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ إِذَا يُحْيَى وَعِيسَى وَهُمَا ابْنَا الْحَالَةِ قَالَ هَذَا يُحْيَى وَعِيسَى فَسَلِّمْ عَلَيْهِمَا فَسَلِّمْتُ فَرَدَّا ثُمَّ قَالَا مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ صَعِدَ بِي إِلَى السَّمَاءِ الثَّالِثَةِ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ قِيلَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَفَتَحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ إِذَا يُوسُفُ قَالَ هَذَا يُوسُفُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الرَّابِعَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ قِيلَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَفَتَحَ فَلَمَّا خَلَصْتُ إِذَا إِدْرِيسُ قَالَ هَذَا إِدْرِيسُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلِّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ الْخَامِسَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ ﷺ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ قَالَ

نَعَمْ قِيلَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا هَارُونُ قَالَ هَذَا هَارُونُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ
فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ صَعِدَ بِي حَتَّى أَتَى السَّمَاءَ
السَّادِسَةَ فَاسْتَفْتَحَ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ مَنْ مَعَكَ قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَيْهِ
قَالَ نَعَمْ قَالَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا مُوسَى قَالَ هَذَا مُوسَى فَسَلِّمْ
عَلَيْهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ ثُمَّ قَالَ مَرْحَبًا بِالْأَخِ الصَّالِحِ وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ فَلَمَّا تَجَاوَزْتُ بَكَى قِيلَ لَهُ مَا
يُبْكِيكَ قَالَ أَبْيَى لِأَنَّ غُلَامًا بُعِثَ بَعْدِي يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ أُمَّتِهِ أَكْثَرُ مِمَّنْ يَدْخُلُهَا مِنْ أُمَّتِي
ثُمَّ صَعِدَ بِي إِلَى السَّمَاءِ السَّابِعَةِ فَاسْتَفْتَحَ جِبْرِيلُ قِيلَ مَنْ هَذَا قَالَ جِبْرِيلُ قِيلَ وَمَنْ مَعَكَ
قَالَ مُحَمَّدٌ قِيلَ وَقَدْ بُعِثَ إِلَيْهِ قَالَ نَعَمْ قَالَ مَرْحَبًا بِهِ فَنِعْمَ الْمَجِيءُ جَاءَ فَلَمَّا خَلَصْتُ فَإِذَا
إِبْرَاهِيمُ قَالَ هَذَا أَبُوكَ إِبْرَاهِيمُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ السَّلَامَ فَقَالَ مَرْحَبًا بِالْإِبْنِ الصَّالِحِ
وَالنَّبِيِّ الصَّالِحِ ثُمَّ رُفِعْتُ لِي سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى فَإِذَا نَبُحُهَا مِثْلُ قِلَالٍ هَجَرَ وَإِذَا وَرَقُهَا مِثْلُ آذَانِ
الْفِيلَةِ قَالَ هَذِهِ سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى وَإِذَا أَرْبَعَةُ أَنْهَارٍ نَهْرَانِ ظَاهِرَانِ وَنَهْرَانِ بَاطِنَانِ فَقُلْتُ مَا
هَذَانِ يَا جِبْرِيلُ قَالَ أَمَّا الْبَاطِنَانِ فَنَهْرَانِ فِي الْجَنَّةِ وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ فَالْتَّيْلُ وَالْفَرَاتُ ثُمَّ رُفِعَ
لِي الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ فَإِذَا هُوَ يَدْخُلُهُ كُلُّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ ثُمَّ أُتِيتُ بِإِنَاءٍ مِنْ خَمْرٍ وَإِنَاءٍ
مِنْ لَبَنٍ وَإِنَاءٍ مِنْ عَسَلٍ فَأَخَذْتُ اللَّبَنَ فَقَالَ هِيَ الْفِطْرَةُ الَّتِي أَنْتَ عَلَيْهَا وَأُمَّتُكَ ثُمَّ فَرَضْتُ
عَلَيَّ الصَّلَوَاتِ خَمْسِينَ صَلَاةً كُلُّ يَوْمٍ فَرَجَعْتُ فَمَرَرْتُ عَلَى مُوسَى فَقَالَ بِمَا أُمِرْتُ قُلْتُ
أُمِرْتُ بِخَمْسِينَ صَلَاةً كُلُّ يَوْمٍ قَالَ إِنَّ أُمَّتَكَ لَا تَسْتَطِيعُ خَمْسِينَ صَلَاةً كُلُّ يَوْمٍ وَإِنِّي وَاللَّهِ قَدْ
جَرَّبْتُ النَّاسَ قَبْلَكَ وَعَاجَلْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَاجَلَةِ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ
لَأُمَّتِكَ فَرَجَعْتُ فَوَضَعَ عَنِّي عَشْرًا فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَقَالَ مِثْلَهُ فَرَجَعْتُ فَوَضَعَ عَنِّي عَشْرًا
فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَقَالَ مِثْلَهُ فَرَجَعْتُ فَوَضَعَ عَنِّي عَشْرًا فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَقَالَ مِثْلَهُ
فَرَجَعْتُ فَوَضَعَ عَنِّي عَشْرًا فَأُمِرْتُ بِعَشْرِ صَلَوَاتٍ كُلُّ يَوْمٍ فَرَجَعْتُ فَقَالَ مِثْلَهُ فَرَجَعْتُ فَأُمِرْتُ
بِخَمْسِ صَلَوَاتٍ كُلُّ يَوْمٍ فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى فَقَالَ بِمَا أُمِرْتُ قُلْتُ أُمِرْتُ بِخَمْسِ صَلَوَاتٍ كُلُّ
يَوْمٍ قَالَ إِنَّ أُمَّتَكَ لَا تَسْتَطِيعُ خَمْسَ صَلَوَاتٍ كُلُّ يَوْمٍ وَإِنِّي قَدْ جَرَّبْتُ النَّاسَ قَبْلَكَ وَعَاجَلْتُ
بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَاجَلَةِ فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ لَأُمَّتِكَ قُلْتُ سَأَلْتُ رَبِّي حَتَّى
اسْتَحْيَيْتُ وَلَكِنْ أَرْضَى وَأُسَلِّمُ قَالَ فَلَمَّا جَاوَزْتُ نَادَانِي مُنَادٍ أَمْضَيْتُ فَرِيطَتِي وَخَفَّفْتُ عَنْ

عِبَادِي وَقَدْ تَقَدَّمَ حَدِيثُ الْإِسْرَاءِ عَنْ أَنَسٍ فِي أَوَّلِ كِتَابِ الصَّلَاةِ وَفِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَا لَيْسَ فِي الْآخَرِ.

TERCÜMESİ

Mâlik b. Sa'saa radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem isrâ ve seyahat ettirildiği gece(nin esrarın)dan ashabına haber verip buyurmuştur ki: Bir kere ben Hatîm'de yatmış (uyurla uyanık arası) bulunuyordum. –Birçok rivayet tarikinde râvi Katâde, Hatîm yerinde Hicr rivayet etmiştir.⁶ Bu sırada bana gelen Cibrîl geldi de (göğsümü) yardı. –Râvi Katâde, Enes b. Mâlik'in, “Şuradan şuraya kadar yardı” dediğini işittim demiştir ki râvi bu işaret olunan mahallin boğaz çukurundan kıl bittiği yere kadar yani ön mahalli olduğunu bildirmiştir– ve kalbimi çıkardı. Sonra içi iman (ve hikmet) dolu bir tas getirildi. Kalbim de (zemzem suyu ile) yıkandıktan sonra içine iman (ve hikmet) dolduruldu. Sonra eski haline iade olundu. Daha sonra katırdan küçük ve merkepten büyük beyaz bir binit getirildi. –Râvi (Enes b. Mâlik), “Bunun adı buraktır ki o, adımını gözünün erişebildiği yerin mün-tehasına atardı” demişti: Ben bunun üzerine bindirildim. Cibrîl de benimle yollandı, bana refakat etti.

(Sonra ben Cibrîl ile beraber Beytûlmakdis'e vardım. Namaz kıldım. Bütün peygamberler de benimle kıldılar. Sonra âlî makamlara çıkılacak bir mi'rac, bir merdiven kuruldu.⁷ Buna Cibrîl ile bindirildim ve onunla beraber yükseldim).⁸ Nihayet dünya semasına vardı. Cibrîl gök kapısını çaldı. (Hâzin, bekçi melek tarafından), “Kim o?” denildi. Cibrîl, “Cibrîlim!” dedi. (Hâzin tarafından), “Yanındaki kimdir?” diye soruldu. Cibrîl, “Muhammed!” diye cevap verdi. (Hâzin tarafından), “Ya (göğe çıkmak için) ona (vahiy ve mi'rac daveti) gönderildi mi?” diye soruldu. Cibrîl, “Evet gönderildi!” diye tasdik etti. (Hâzin tarafından), “Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu?” denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben birinci semaya varınca orada Âdem (peygamber)le karşılaştım. Cibrîl bana, “Bu senin baban Âdem'dir, ona

6 Birçok yerde not olarak işaret ettiğimiz veçhile Hatîm ile Hicr tabirlerinin medlûlü birdir. Her ikisi Kâbe'den ifraz olunan ve etrafı alçak bir duvarla muhât olan bir mahallin adıdır. Kureyş eşrafi ve gençleri burada yatarlardı. Bu iki ismin medlûlü bir olduğundan râvi Katâde, Enes b. Mâlik'ten kâh Hatîm, kâh Hicr diye rivayet etmiştir.

7 “Buna Cibrîl ile bindirildim” tabirine göre bu, bildiğimiz merdiven değil, asansör gibi bir intikal vasıtası olacaktır.

8 Kavis içinde gösterdiğimiz bu ziyade, hadisin buradaki rivayetinde olan bir noksanı telâfi etmek üzere başlıca Beyhaki'nin *Delâil*'indeki uzun bir rivayet tarikinden alınmıştır.

selâm ver!” dedi. Ben de selâm verdim. Âdem selâmıma mukabele etti. Sonra, “Merhaba hayırlı, iyi oğlum, sâlih peygamber!” dedi.

Sonra Cibrîl benimle yukarı yükseldi. Tâ ikinci semaya geldi.⁹ Bunun da kapısını çaldı: “Kim o?” denildi. Cibrîl, “Cibrîlim!” dedi. “Yanındaki kimdir?” denildi. Cibrîl, “Muhammed!” diye cevap verdi. “Ya! Ona vahiy ve mi‘rac gönderildi mi?” denildi. Cibrîl, “Evet gönderildi!” dedi. “Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu” denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben ikinci semaya varınca orada Yahyâ ve Îsâ (peygamberler) ile karşılaştım. Yahyâ ile Îsâ teyze oğullarıdır.¹⁰ Cibrîl bana, “Bu gördüklerin Yahyâ ile Îsâ’dır, bunlara selâm ver!” dedi. Ben de onlara selâm verdim. Onlar da selâmıma mukabele ettiler. Sonra, “Merhaba hayırlı kardeş, sâlih peygamber!” dediler. Sonra Cibrîl benimle üçüncü semaya yükseldi. Bunun da kapısını çaldı. “Kim o!” denildi. Cibrîl, “Cibrîlim!” dedi. “Yanındaki kimdir?” denildi. Cibrîl, “Muhammed!” dedi. “Ya ona vahiy ve mi‘rac gönderildi mi?” denildi. Cibrîl, “Evet gönderildi!” dedi. Hâzin tarafından, “Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu” denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben üçüncü semaya vardığımda Yûsuf (peygamber) ile karşılaştım. Cibrîl, “Bu gördüğün Yûsuf’tur, ona selâm ver!” dedi. Ben de Yûsuf’a selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra, “Merhaba hayırlı kardeş, sâlih peygamber!” dedi. Sonra Cibrîl benimle yükseldi. Tâ dördüncü semaya vardı. Bunun da kapısını çaldı. “Kim o?” denildi. “Cibrîl!” diye cevap verdi. “Yanındaki kim?” denildi. Cibrîl, “Muhammed!” dedi. “Ona (mi‘rac daveti) gönderildi mi?” diye soruldu. Cibrîl, “Evet gönderildi!” dedi. “Merhaba gelen kişiye, bu gelen zat ne güzel yolcu” denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben dördüncü kat göğe vardığımda İdrîs (peygamber) ile karşılaştım. Cibrîl bana, “Şu gördüğün İdrîs’tir. Ona selâm ver!” dedi. Ben de İdrîs’e selâm verdim. O da selâmımı karşıladı. Sonra, “Merhaba sâlih kardeş, sâlih peygamber!” dedi.

Sonra Cibrîl benimle yükseldi. Tâ beşinci semaya vardı. Onun da kapısını çaldı. “Kim o?” denildi. Cibrîl, “Cibrîl!” dedi. “Yanındaki kimdir?” denildi.

9 Hadisin diğer rivayetlerdeki tafsiline göre, bu ikinci ve diğer sema tabakalarına mi‘rac merdiveniyle değil Cibrîl’in kanadıyla yükselmiştir.

10 Yahyâ ile Îsâ peygamberlerin teyzezade olmaları şu cihetledir: Yahyâ peygamberin anası Îşâ bint Fakuz, Hazret-i Meryem’in anası Hanne bint Fakuz ile kardeşdir, iki hemşiredir. Bunlardan Hanne’yi İmrân b. Masan tezevvüc etti. Îşâ’ı da Zekeriyâ tezevvüc eyledi. Îşâ, Yahyâ’yı, Hanne de Meryem’i doğurdu. Îşâ, Meryem’in, Hanne de Yahyâ’nın teyzesi oldu ve bu suretle iki teyzezade oldular. Bir cihet bilhassa kayda şayandır ki, bu arada adı geçen İmrân, Mûsâ peygamberin babası İmrân değildir. Çünkü bu iki İmrân arasında tarihçilerin beyanına göre 1800 sene gibi büyük bir fark vardır.

Cibrîl, “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem!” dedi. “Ona (mi’rac daveti) gönderildi mi?” denildi. Cibrîl, “Evet gönderildi!” diye cevap verdi. “Ferah ve inşirâh ona! Bu gelen zat ne güzel yolcu” denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben beşinci semaya varınca Hârûn (peygamber) ile karşılaştım. Cibrîl bana, “Bu Hârûn’dur, ona selâm ver!” dedi. Ben de Hârûn’a selâm verdim. O da selâmıma mukabele etti. Sonra, “Merhabâ sâlih kardeş ve sâlih peygamber!” dedi.

Sonra Cibrîl benimle yükseldi. Tâ altıncı kat göğe erişti. Gök kapısını çaldı. “Kim o?” denildi. Cibrîl, “Cibrîl!” diye cevap verdi. “Yanındaki kimdir?” denildi. Cibrîl, “Muhammed!” dedi. “Ya ona (mi’rac için vahiy) gönderildi mi?” denildi. Cibrîl, “Evet gönderildi!” dedi. Bu göğün bekçisi: “Bu gelen kişiye merhaba, ne güzel bir yolcu geldi!” dedi. Ben altıncı göğe varınca Mûsâ (peygamber)le karşılaştım. Cibrîl bana, “Bu Mûsâ’dır, selâm ver!” dedi. Ben de Mûsâ’ya selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra, “Sâlih kardeşe ve sâlih peygambere merhaba!” dedi. Ben Mûsâ’yı bırakıp geçince Mûsâ ağlamaya başladı. Mûsâ’ya, “Neye ağlıyorsun?” denildi. O da, “Benden sonra bir genç peygambere biat olundu ki, onun ümmetinden cennete girenler, benim ümmetinden girenlerden çoktur da ona ağlıyorum!” dedi.

Sonra Cibrîl benimle yedinci göğe yükseldi. Gök kapısını çaldı. “Kim o?” denildi. Cibrîl, “Cibrîl!” dedi. “Yanındaki kimdir?” denildi. Cibrîl, “Muhammed!” dedi. “Ona mi’rac daveti gönderildi mi?” denildi. Cibrîl, “Evet gönderildi!” dedi. “Bu gelen zata merhaba, bu gelen kişi ne güzel misafir!” dedi.

Yedinci kat gökte İbrâhim (peygamber) bulunuyordu. Cibrîl, “Bu gördüğün baban İbrâhim’dir; ona selâm ver!” dedi. Ben de İbrâhim’e selâm verdim. O da selâmıma mukabele etti de, “Ey hayırlı oğul! Ey sâlih peygamber merhaba!” dedi.¹¹ (Resûlullah buyurdu ki): Bütün bu menâzil ve menâzırdan sonra karşıma sidretü’l-müntehâ sahası açıldı.

Bir de gördüm ki sidr ağacının yemişleri (Yemen’in) Hecer (kasabası) testile-ri benzeri (büyüklüğünde)dir.¹² Yaprakları da fillerin kulakları gibidir. Cibrîl

11 227 rakamıyla tercümesi geçen hadisın bu noktasında Buhârî, İbn Abbas ile İbn Habbe’den şu ziyadeyi de rivayet etmiştir: “*Sonra ben düz bir sahaya çıkarıldım ki orada ben kâinatın mukadderatını yazan kalemelerin sesini işitiyordum.*” {B349 Buhârî, Salât, 1.} Bundan sonra burada İbn Sa’saa hadisinde sidretü’l-müntehâ rivayet olduğuna göre sidre, levhu kalemin yanında bulunuyor demektir.

12 Bu büyük testilerin 250 rıtl su istiab ettiklerini lugat âlimleri bildiriyor.

bana, “İşte bu sidretü’l-müntehâdır!” dedi.¹³ Bu ağacın aslından dört nehir nebeân ediyordu. İki nehir zâhir, iki nehir de bâtın idi. Ben, “Ey Cibrîl! Bu dört nehir nedir?” diye sordum. Cibrîl, “Bâtınî nehirler cennette iki nehirdir, zâhirî olan nehirler Nil ile Fırat nehirleridir!” dedi.

Sonra Beytülma’mûr bana gösterildi. Gördüm ki ona her gün yetmiş bin melek ziyarete gidiyor. Sonra bana şarap, süt, bal dolu üç bardak sunuldu. Ben süt dolu bardağı aldım (içtim). Cibrîl bana, “İçtiğin süt senin ve ümmetinin fitratı yani hilkat-i İslâmiyye’sidir” dedi.

Sonra benim(le ümmetim) üzerine her gün elli vakit namaz farz kılındı. Ben dönüp Mûsâ’ya uğradığımda Mûsâ, “Ne emrolundun?” diye sordu. Ben, “Her gün elli vakit namazla emrolundum?” diye cevap verdim. Mûsâ, “Her gün elli vakit namaza ümmetinin gücü yetmez. Vallahi ben, kesin olarak nâsı senden önce denedim ve Benî İsrâîl’i sıkı bir mûmâreseye tâbi tuttum. Binaenaleyh sen, rabbine müracaat edip ümmetin için tahfif buyurmasını niyaz eyle!” dedi. Ben de müracaat ve niyaz eyledim. Benden (ve ümmetimden) on vakit namaz tenzil olundu. Bunun üzerine Mûsâ’ya dönüp geldim. Mûsâ, evvelki gibi tavsiyede bulundu. Ben de rabbime arz-ı niyaz ettim. Bu defa on vakit namaz daha tenzil buyuruldu. Ben yine Mûsâ’ya dönüp geldim. Mûsâ da eskisi gibi öğüt verdi. Ben de rabbime arz-ı niyaz ettim. Benden on vakit namaz daha tenzil olundu. Ben yine Mûsâ’ya dönüp geldim. Mûsâ da önceki tavsiyede bulundu. Ben de rabbime arz-ı niyaz eyledim. Benden on vakit namaz daha tenzil olundu da her gün on vakit namazla emrolundum ve Mûsâ’ya dönüp geldim. Mûsâ bana evvelki mütalaasını söyledi. Ben de Allah’a arz-ı niyaz eyledim de bu defa her gün beş vakit namazla emrolundum. Bunun üzerine Mûsâ’ya dönüp geldim. Mûsâ, “Ne emrolundun?” diye sordu. Ben de, “Her gün beş vakit namazla emrolundum!” dedim. Mûsâ, “Ümmetin her gün beş vakit namaza muktedir olamaz. Ben senden evvelce nâsı epey tecrübe ettim ve Benî İsrâîl’i sıkı bir mûmârese ile tecrübe ettim. Şimdi sen rabbine müracaat et de bunun ümmetin için tahfifini dile!” dedi. Ben, “Rabbime çok niyaz ettim. Tâ ki bir daha arz-ı niyaz eylemekten utandım. Bu suretle beş vakit namaza razı olacağım ve buna teslimiyet göstereceğim!” dedim. Ben Mûsâ’nın yanından geçince bir münâdî, “Ben beş vakit namazla farîzamı

13 Sidretü’l-müntehâ terkiibindeki sidr “nebk ağacı” diye tefsir olunuyor ki, Arabistan kirazı denilen ve Trabzon hurması fasilesinden olup ehlişi ve yabânîsi olan bir nevi ağaçtır. Müntehâ da bir şeyin son haddine denildiğine göre, sidretü’l-müntehâ, mahlûkatın ilmi ve ameli kendisinde nihayet bulup âlem-i kevnî tahdit eden bir işaret demek olur. Bazı tefsir kitaplarında da tûbâ ağacı olarak tefsir olunmuştur.

imza ve irade eyledim ve kullarımdan fazlasını tahfif ve tenzil eyledim!” diye nidâ eyledi. {B3887 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 42.}

(Müellif Zebîdî der ki:) İsrâ hadisi Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayet tarikiyle “Kitâbü's-Salât”ın evvelinde geçti. Oradaki Enes rivayetiyle buradaki Mâlik b. Sa'saa'ya müntehî olan rivayetten her birinde öbüründe olmayan farklar ve ziyadeler, noksanlar vardır (her ikisini birlikte mütalaa ve mukayese ediniz).

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği Enes b. Mâlik'in mi'rac hadisi ikinci ciltte 227 numara ile tercüme edilmiştir. Oraya bakınız!. Bu hadisi Buhârî “Mi'râc” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadiste mi'racın sidretü'l-müntehâya kadar olan merâhil ve safahatı zâhirdir. İzah ve beyandan müstağnidir. Ancak sidreden öte kurb-i zâta ait hiçbir cihet rivayet olunmamıştır. Yalnız beş vakit namazın farziyeti ve bunun elli vakit namazdan tahfif ve tenzil buyurulduğu bildirilmekle iktifa edilmiştir. Çünkü ¹⁴ اِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى âyet-i kerîmesinde haber verildiği üzere Resûl-i Ekrem mi'racda sidretü'l-müntehâya varınca sidreyi bürüyen –ve onu şuurun vukuf ve ittılardan saklayan ilâhî bir emir,– bir nur bürüyüvermişti. Bundan ötesi tasvir ve beyana sığmayan bir âlem-di. Sahih rivayetlerde bildirildiğine göre buraya kadar Resûlullah'a refakat eden Cibrîl de burada kalmıştı. Bu müntehâ-yı kevnî ileri geçmekten memnû olduğunu bildirerek, “Bir parmak ucu daha öteye yaklaşmış olsaydım yanardım” demişti. Bu cihetle biz, mi'racın sidretü'l-müntehâ ve ufuk-ı a'lâdan öteye ait kısmını Kur'an dilinden ve Necm sûresinin 6. ve mâba'di âyetlerini¹⁵ ma'nâ-yı lâzımileriyle tercüme ederek mütalaa edeceğiz.

وَهُوَ بِالْأَفْئِقِ الْأَعْلَى

âyet-i kerîmesi mantûkunca Âdem ve âlemin sebep-i hilkatî olan Peygamberimiz de bu en âlî ufukta durdu *sonra refef⁶ ile yükselip kurb-i zâta yaklaştı.* Cenâb-ı Hak da habibini onun bütün varlığı ile cânib-i kudsine doğru cezbetti. *bu cezbe ve incizâb ile kurbiyet, ok yayının iki ucu misali yahut daha yakın oldu da* *Allah kuluna vahyettiği esrar ve maarifi vahyetti.*¹⁷

أَفْتَمَارُونَهُ عَلَى مَا يَرَى مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى

gönül gördüğü garîbeleri yalanlamadı da *Andolsun* “وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَى. عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى

14 {en-Necm, 53/16.}

15 {en-Necm, 53/6-18.}

16 Refref, lugaten görmeye mani olan geniş örtü ve perde demektir. İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde İbn Mes'ûd'un refrefi, ufuk-ı âlâyı kaplayıp seddeden yeşil perde olarak tarif ettiğini bildiriyor.

17 Mi'rac gecesi beş vakit namazın vahyolunduğu hadisteki mufassal rivayetten anlaşılmakla beraber beş vakit namaza münhasır olmadığı, tarif ve beyana sığmayan birtakım ilâhî esrar ve maariften ibaret bulunduğu âyet-i kerîmenin ifade üslûbundan anlaşılmaktadır.

ki Muhammed, Cibrîl'i bir de inişte yani kurb-i Hak'tan dönüşte sidrede sûret-i asliyyesiyle gördü.¹⁸ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى O sidrenin yanında şehidlerin, müttakilerin cenneti olan cennetü'l-me'vâ vardır. لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى sidreyi اِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى. مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى. لقد رأى من آياتِ ربِّه الكُبرى örtlen ilâhî tecellî tamamıyla bürüdüğü zaman o mehabetli manzarayı gören Peygamber'in gözü –hayret ederek– sağa, sola meyletmedi, ileri bakınmadı ve hiç şüphesiz o, rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.¹⁹

Necm sûresinin mi'rac dair tebligatı da burada bitiyor. Gerek Kur'an'ın, gerek sahih hadislerin tebliğ ve rivayetleri veçhile isrâ ve mi'rac vak'ası Peygamber efendimizin en büyük mucizesidir. Onun her safhası âdet ve tabiat haricinde i'câzkâr birtakım esrar arzeder. Bu mübarek gecenin mübarek bir anında tabiat âleminde hüküm süren bütün maddî kanunların faaliyetleri durduruluyor; zaman, mekân gibi mesafe mikyasları bertaraf ediliyor; bâsıranın, sâmianın ve bütün beşerî ihtisasın görmek ve işitmek şartları kaldırılıyor da mülk ve melekûtun bütün esrarı, bütün hafî menâzırı açılarak ayan beyan gösteriliyor.

En sahih haberler isrâ ve mi'rac vâkiasını bu anâsır âlemindeki beşerî teşrifat usul ve merasimine benzer bir surette rivayet ettiklerine göre, melekût âleminde de tabiat âlemindeki gibi fakat onun şürût ve kuyûdundan ârî mânevî bir ihtifal vardır. Bu ihtifalde peygamberler, mevkib ile kurb-i ilâhîye götürülüyor. Vasıtasız birtakım yüksek emirler telakki ederek avdet ettiriliyor وَكَذَلِكَ نُرِيْ اِبْرٰهِيْمَ مَلَكُوْتِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ âyet-i kerîmesinde de Hazret-i İbrâhim'in mi'racına işaret buyurulduğuna göre, müteaddit derece ve mertebelerde olmak üzere, her peygamber için bir mi'rac ihtifal mukadder olup yalnız kâbe kavseyn makamı Peygamber efendimize müyesser olmuştur.

18 Resûlullah, Cibrîl'i iki defa hilkat-i asliyyesinde görmüştür: Birisi kurb-i zâtan dönüşte sidrede, öbürü de vahyin ilk zamanlarında Hirâ dağında.

19 Yukarıda bir hâşiyemizde işaret ettiğimiz veçhile Abdullah b. Mes'ûd âyet-i kübrâyı tefsir ederek, "Resûlullah ufuk-ı a'lâyı kaplayan yeşil bir refref gördü" demiş, refrefi bisât ile tefsir etmiştir. Kurtubî'nin nakline göre refref dîvân-ı ilâhî hâdimlerinden bir hâdimdir. Kurb-i ilâhîye has işler ona aittir. Burak, yeryüzünde enbiyanın binmesine mahsus bir dâbbe olduğu gibi refref de makâm-ı kurbe mi'rac mahsus bir vasıta. Yine Kurtubî'nin rivayetine göre mi'racda Resûlullah sidretü'l-müntehâya varınca refref gelip Cibrîl'den alarak arş-ı a'lâyı doğru uçmuştur.

Söyleşirken Cebrâil ile kelâm

Geldi refref önüne verdi selâm

Muhammed'den diğer yok dahil olmuş kâbe kavseyne

Gürûh-ı enbiyâdan girmede bir ferd o mâbeyne

Haremğâh-i visâle Ahmed'i tenhâ alıp mevlâ

Bu halvet oldu mahsûs hazret-i sultân-ı kevine

Resûlullah bu müntehâ-yı seferi şöyle hikâye buyurmuştur: "Refref beni alıp uçmaya başladı. Kâh alçaktan, kâh yüksekte götürüp tâ rabbimin divanında durdu. Sonra dönüş zamanı hulûl edince de beni alıp yine alçalarak, yükselerek uçup Cibrîl'e getirdi." {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, XVII, 191.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ قَالَ هِيَ
رُؤْيَا عَيْنٍ أَرَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ
فِي الْقُرْآنِ هِيَ شَجَرَةُ الزَّقُّومِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Allah Teâlâ'nın, "Habîbim! Bizim sana (isrâ gecesi) göstermiş olduğumuz rüyayı (âyetleri) nâs için bir fitne, bir belâ olmaktan başka bir şey kılmadık" kavlindeki (rüya) hakkında İbn Abbas, "O rüya, gözün gördüğü âyetlerdir ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Beytûlmakdis'e sefer ettirildiği gece gösterildi" demiştir. İbn Abbas (âyetin bakiyesindeki), "Kur'an'da lânet edilmiş olan şecere" de zakkum ağacıdır" demiştir. {B3888 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 42.}

İZAHİ

İbn Abbas'ın bu hadiste bildirilen iki tefsirinin ikisi de İsrâ sûresinin 60. âyetine aittir. İbn Abbas birinci tefsiri ile şunu demek istemiştir ki, âyetteki rüya, uykuda görülen bir düş değil, uyanık olarak gözle görülen bir hakikattir. Âyetteki fitne tabirini Saîd b. Müseyyeb belâ ile tefsir etmiştir. İsrâ ve mi'rac gecesi Resûlullah'a gösterilen garâib-i mülk ve melekûtun bir fitne ve bir belâ olmasına gelince, Resûlullah gördüğü i'câzkâr vak'aları haber verince müşriklerin bunlara inanmaları ve iman etmeleri şöyle dursun, iman edenleri şaşırtmak ve azıtmak için bir vesile edinmeleridir ki yukarıda Ümmü Hânî hadisinde bildirilmişti. İbn Abbas'ın bu tefsiri isrâ ve mi'racın yalnız ruhî değil, ruhî ve cismî bir vâkıa olduğuna hükmeden ulemânın cumhurunun mezhebini teyit eder. Zemahşerî *Tefsîr*'inde, "Bu âyetin zâhiriyle de isrânın rüyada vâki olduğunu iddia edenler istidlâl etmişler, isrânın yakazada olduğuna kâil olanlar da rüyayı, rü'yetle tefsir etmişlerdir" diyor. Denilebilir ki, Allah Teâlâ Kur'an'da hem rü'yâ-yı kalbi hem de rü'yâ-yı aynı ispat etmiştir. Rü'yâ-yı kalb, مَا زَاغَ الْبَصَرُ "Gönül, gördüğü şeyi yalanlamadı"²¹ kavliyle, rü'yâ-yı ayn da, وَمَا طَغَى "Garâib-i melekûtu görürken göz bir tarafa kaymadı ve edep haddini tecavüz etmedi"²² nazmıyla tesbit buyurulmuştur.

Gerek bu âyetlerin, gerek bunların emsali nusûsun ifade ettikleri ahkâma göre, Resûlullah'ın Allah'ı görüp görmediği mühim bir ihtilâf zemini olmuştur. Hazret-i Âişe,

21 {en-Necm, 53/11.}

22 {en-Necm, 53/17.}

Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hüreyre gibi ashaptan bir kısmı, rü'yetin imtinânını iddia etmişlerdir. Buhârî'nin rivayetine göre Hazret-i Âişe'den, "Muhammed rabbini gördü mü?" diye sorulmuş, o da, "Her kim, Muhammed rabbini gördü derse yalan söylemiştir!" diye cevap verip sonra, *"لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ"* "Gözler Allah'ı idrak etmez, fakat Allah gözleri idrak eder. Çünkü Allah latîftir (görülmez), habîrdir (her şeyi görür)"²³ âyetini okumuştur.²⁴

Abdullah b. Abbas'tan meşhur olarak da, Resûlullah'ın, rabbini gözleriyle görmüş olduğu haberi naklolunmuştur. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ında kuvvetli bir isnad ile İbn Abbas'tan rivayetine göre müşârün ileyh, "Muhammed rabbini iki defa gördü!" demiştir. Diğer bir suretle rivayet olunduğuna göre de İbn Abbas, "Muhammed rabbine nazar etti. Allah kelâmı Mûsâ'ya, hülleyi İbrâhim'e nazar ve rü'yeti de Muhammed'e tahsis buyurdu" demiştir.

Hadis, fıkıh, kelâm âlimlerinden bir kısmı Hazret-i Âişe mezhebini iltizam ederek dünyada rü'yetin imtinâna kâil olup red ve inkâr etmişlerdir. Eş'arîler ise İbn Abbas tarikâtını iltizam ederek Resûlullah'ın Allah Teâlâ'yı baş gözüyle gördüğüne kâil olmuşlardır. Bazı ulemâ da gözle rü'yette tevakkuf etmişlerdir.

Mevzumuz olan hadiste Kur'an'da lânet edilmiş şecerenin zakkum ağacıyla tefsirine gelince, bunu da Sâffât sûresiyle Vâkıa sûresinde mütâlâa edeceğiz. Sâffât sûresinde şöyle buyurulmuştur: *"Misafir konuklamak için cennet nimetleri mi hayırlıdır? Yoksa zakkum ağacı mı? Biz, o ağacı zalimler için bir fitne kıldık (onu süs edinirler). O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır ki onun meyve tomurcukları şeytanların başları gibidir. Zalimler cehennemde ondan yiyecekler, karınlarını dolduracaklar. Sonra onların bunun üzerine hamîmden yani em'âyı parçalayan kaynar sudan, haşlanmış bir içkileri de vardır."*²⁵

Vâkıa sûresinde de şöyledir: *"Sonra siz ey sapkın münkirler! Muhakkak bir ağaçtan, zakkum ağacından yersiniz ve karınlarınızı ondan doldurursunuz da üzerine o hamîmden yani cehennem kaynar suyundan içersiniz! Hem de susuz develerin içtikleri gibi içersiniz."*²⁶

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تَزَوَّجَنِي النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا بِنْتُ سِتِّ سِنِينَ فَقَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَزَلَّنَا فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ فَوَعَكَتْ فَتَمَرَّقَ شَعْرِي فَوَفَى جُمَيْمَةً فَأَتَنَنِي أُمِّي أُمُّ رُوْمَانَ وَإِنِّي

23 el-En'âm, 6/103.

24 {B4855 Buhârî, Tefsîr, (Necm) 1.}

25 أُولَئِكَ خَيْرٌ نَزَلًا أَمْ شَجَرَةُ الزُّقُومِ. إِنَّا جَعَلْنَاهَا فِتْنَةً لِلظَّالِمِينَ. إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ. طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ. فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ. ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ. ثُمَّ إِنَّكُمْ أَنتُمْ الظَّالِمُونَ الْمُكَذِّبُونَ. لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ. فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ. فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ. فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ. [es-Saffât, 37/62-67]

26 ثُمَّ إِنَّكُمْ أَنتُمْ الظَّالِمُونَ الْمُكَذِّبُونَ. لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ. فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ. فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ. فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ. [el-Vâkıa, 56/51-55]

لَنِي أَرْجُوحَةٌ وَمَعِيَ صَوَاحِبٌ لِي فَصَرَحْتُ بِي فَأَتَيْتُهَا لَا أَذْرِي مَا تُرِيدُ بِي فَأَخَذَتْ بِيَدِي حَتَّى أَوْقَفْتَنِي عَلَى بَابِ الدَّارِ وَإِنِّي لَأُنْهَجُ حَتَّى سَكَنَ بَعْضُ نَفْسِي ثُمَّ أَخَذَتْ شَيْئًا مِنْ مَاءٍ فَمَسَحَتْ بِهِ وَجْهِي وَرَأْسِي ثُمَّ أَدْخَلَتْنِي الدَّارَ فَإِذَا نِسْوَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فِي الْبَيْتِ فَقُلْنَ عَلَى الْخَيْرِ وَالْبَرَكََةِ وَعَلَى خَيْرٍ طَائِرٍ فَأَسَأَلْتَنِي إِلَيْهِنَّ فَأَصْلَحْنَ مِنْ شَأْنِي فَلَمْ يَرْعِنِي إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ضُحًى فَأَسَأَلْتَنِي إِلَيْهِ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ بِنْتُ تِسْعِ سِنِينَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Ben altı yaşında bir kız iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem beni akid ve nikâh eylemişti. (Üç sene sonra) biz Medine'ye hicret ettik. Hâris b. Hazrec oğullarının menziline indik. Müteakiben ben, sıtmaya tutuldum. Bu cihetle saçım döküldü. (Hastalıktan kurtulduktan sonra) saçım gürleştii, uzayıp omuzlarıma döküldü. Bir kere ben, arkadaşlarımla beraber salıncakta oynarken annem Ümmü Rûmân bana doğru geldi ve beni çağırdı. Ben de annemin yanına geldim. Beni ne edeceğini bilmiyordum. Annem elimi tuttu. Tâ evin kapısı önün(e geldiğimizde ora)da beni durdurdu. Ben de yorgunluktan kaba kaba soluyordum. Nihayet soluğum biraz yatıştı. Sonra annem biraz su aldı. Onunla yüzümü, başımı sıvazladı. Sonra beni eve koydu. Evde ensardan birtakım kadınlar hazır bulunuyordu. Bunlar bana, “Hayır ve bereket üzere geldin, hayırlı kısmet getirdin!” di(ye alkışla)dılar. Annem beni bu kadınlara teslim etti. Bunlar da benim kılığımı, kıyafetimi düzlediler ve Resûlullah’a teslim ettiler. Beni hiçbir şey sıkmadı. Ancak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi habersiz görünce sıkıldım. (Resûlullah bir sedir üzerine oturmuştu. Yanında ensar erkeklerinden, kadınlarından oturanlar vardı. Beni Resûlullah yanına oturttu).²⁷ Ensar kadınları beni Resûlullah’a takdim ettiklerinde ben dokuz yaşında bir kızdım. {B3894 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 44.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Hicretten Evvel Mekke’deki Vâkıalardan Resûlullah’ın Hazret-i Âişe’yi İzdivacı” unvanıyla açtığı bir babında rivayet edip bu hadiste Âişe’nin Medine’ye hicreti ve orada zifafı da zikrolunmuştur. Hazret-i Âişe, vâlidesi Ümmü Rûmân, hemşiresi Esmâ ile beraber Ebû Bekir’in hicretinden sonra hicret etmiştir. Ebû Bekir, Resûlullah ile beraber hicret etmişti. Bu iki yâr-ı gâr Medine’ye varıp yerleştikten sonra Mekke’deki ailelerini getirmek üzere Zeyd b. Hârise ile Resûlullah’ın kölesi Ebû Râfi’i Mekke’ye gön-

derdiler. Resûlullah'ın iki kızı Fâtıma ve Ümmü Külsûm ile zevcesi Sevde ve Âişe, Âişe'nin vâlidesi ve hemşiresi Medine'ye nakledildiler. En sahih rivayete göre Resûlullah'ın Âişe'yi izdivaç buyurmaları hicretten üç sene evvel oldu. Medine'de zifafları da yine en sahih rivayete göre Medine'ye hicretin sekizinci ayına tesadûf eden şevval ayında vuku bulmuştur.

وَعَنْهَا ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَهَا أُرِيْتُكِ فِي الْمَنَامِ مَرَّتَيْنِ أَرَى أَنَّكَ فِي سَرَقَةٍ مِنْ حَرِيرٍ وَيُقَالُ هَذِهِ أَمْرَأَتُكَ فَاكْشِفْ عَنْهَا فَإِذَا هِيَ أَنْتِ فَأَقُولُ إِنَّ يَكُ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ يُمْنُهُ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazret-i Âişe'ye şöyle demiştir: Ey Âişe sen iki kere rüyamda bana gösterildin. Öyle sanıyorum ki ben, bir ipekli kumaş parçasında senin suretini görmüştüm de (Cibrîl tarafından), “Bu resmin sahibi senin müstakbel zevcendir!” denilmişti. –Şimdi ben (yüzünden) anlayorum ki, o suret sen idin– Cibrîl'in o sözü üzerine ben, “Eğer şu rüyam Allah tarafından gösterilmişse Allah'ın takdiri infaz buyurulur” diyordum. {B3895 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 44.}

İZAHİ

Peygamberlerin rüyaları umumiyetle Allah tarafından ve vahiy cümlesinden olduğuna göre “Şu rüyam Allah tarafından ise” suretindeki cümle-i şartıye tereddüde mahmul olmayıp belki emrin tahakkukuna hamlolunur. Yahut Resûlullah'ın bu rüyâsı nübüvvetle ba'solunmazdan önce görülmüş olması muhtemeldir denilir.

Resûlullah ile Ashabının Medine'ye Hicreti Babı

[هَـجْرَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ إِلَى الْمَدِينَةِ]

Bu bab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabı radiyallahu anhümün Medine'ye hicretine dair hadisleri muhtevidir.

Hicret, “bir yerden başka bir yere göç etmek”tir. Göçmenlere de muhacir denilir. Medine'ye hicret, mi'racdan az bir zaman sonra vuku bulmuştur ve İsrâ sûresinin bazı âyetlerinde hicrete işaret buyurulmuştur. Ezcümle 80. âyetindeki, “*Rabbim, beni şerefli bir girişle (Medine'ye) koy, memduh bir çıkışla da (Mekke'den) çıkar! –ve kerem ve inayetinden– bana yardım edecek bir kuvvet ihsan buyur.*”¹

Duanın, isrâ ve mi'rac gecesi taraf-ı ilâhîden vahiy ve tâlim buyurulan hicret duası olduğunu Buhârî *Sahîh*'inde rivayet ediyor. Bunu takip eden 81. âyetinde de, “*Hak geldi, bâtil (gitti) yok oldu. Muhakkak ki bâtil mahvolmaya mahkûmdur*”² suretindeki kutlu beşâret de mi'rac gecesi vahiy ve tâlim buyurulmuştur. Şu halde bu nevi dualar, beşâretler, فَأَوْحَىٰ âyet-i kerîmesinde Resûlullah'a mi'rac gecesi bildirildiği hikâye buyurulan esrâr-ı ilâhiyye arasında hicret gibi mühim bir vâkıanın da bulunduğunu kabule müsaittir.

Habeşistan'a birinci ve ikinci muhâceret Resûlullah'ın neşr-i diyanet gibi cihan-şümül gayesine göre muvakkat bir tedbir idi. Tâîf, neşr-i diyanet için iyi bir merkez olabilecekti. Fakat bunun tecrübesi de menfi neticelenmişti. Akabe biatları üzerine Medine'nin en müsait hicret muhiti olacağı anlaşıyordu. Mi'racda hicret duasının da bu suretle vahiy ve tâlim buyurulması üzerine Medine'ye hicret taayyün etti ve Resûl-i Ekrem efendimiz ashabına, “*Artık sizin hicret edeceğiniz şehir, iki kara taşlık arasında hurmalık bir yer olduğu bana gösterildi!*”⁴ diye onları Medine'ye hicrete teşvik buyurdu.

1 [el-İsrâ, 17/80] وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِّيْ مِنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا.

2 [el-İsrâ, 17/81] وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبٰطِلُ اِنَّ الْبٰطِلَ كَانَ زَهُوْقًا.

3 {en-Necm, 53/10.}

4 عن عائشة رضي الله عنها، قال النبي صلى الله عليه وسلم: أريت دار هجرتكم ذات نخل بين لابتين. وهما الحرتان فهاجر من هاجر قبل المدينة ورجع عامة من كان هاجر بأرض الحبشة إلى المدينة. {B3905 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.}

Birinci Akabe Biatı'ndan sonra mahdud bir hicret hareketi başlamışken, bu teşvik üzerine muhâceret umumileşti. Habeşistan'a giden göçmenlerin de mühim bir kısmı Mekke yoluyla Medine'ye avdet etti. Peygamber efendimizin de hicreti zamanı hulûl etmişti. Ancak bu, vahiy ve tebliğ intizar ediyordu. Ebû Bekir'in hicretini de bu suretle dört ay kadar tehir ettirmişti. Nihayet Peygamber efendimiz de hicrete memur olup İkinci Akabe Biatı'ndan iki ay on bu kadar gün sonra bir rebûlevvel ayının ilk günü hicret buyurdular. Resûl-i Ekrem'e Ebû Bekir ile, Ebû Bekir'in kölesi Âmir b. Führeyre refakat etmiştir. Resûl-i Ekrem hicrete memur olduğu sırada Mekke müşrikleri tarafından aleyhine bir suikast tertip edilmişti. İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde İbn İshak'tan rivayete göre Resûlullah'ın Medineliler'le biat akdetmesi, Mekke müslümanlarının hicrete başlamaları üzerine vaziyetin ciddiliğini anlayan Mekke müşriklerinin âyanı Resûlullah hakkında ne yolda muamele edilmesini bir karara bağlamak üzere Dârünnedve denilen dâr-ı şûrâlarında toplanmışlardı. Herkes bir fikir beyan etmişse de hiçbiri kabul edilmeyip Ebû Cehil'in teklifi veçhile katledilmesine karar verilmiştir.

Dârünnedve'deki bu müzakerenin –İbn İshak tarafından– uzun bir metin ile İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde rivayet edilen zaptı, Enfâl sûresinin 30. âyetinde şöyle hulâsa edilmiştir: *“Habîbim! Şu zamanı hatırla ki, hani o Mekke müşrikleri seni tutup bağlamaları yahut (hepsi birlik) seni öldürmeleri yahut Mekke'den çıkarmaları için sana (suikast) tuzağı kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken, Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Allah ise tuzakların en hayırlısını (ve en tesirlisini) kurar.”*⁵

Bu âyet-i kerîmede hulâsa buyurulan müzakere zaptı hakkında İbn Hişâm gibi bütün siyer müellifleriyle tefsir sahiplerinin uzun rivayetlerinin hulâsası şudur: Âyette hikâye buyurulan birinci fikir Ebü'l-Bahterî'nindir. O, “Bence Muhammed bağlanıp her tarafı kapalı bir yere hapsedilmeli. Yalnız bir delikten yiyeceği, içeceği verilmelidir ve ölünceye kadar orada bırakılmalıdır!” demiştir. İkinci fikir Ebû Cehil'indir. O da, “Her kabileden intihap edilecek birer genç tarafından bir hamlede öldürülmelidir. Bu suretle kanı bütün Kureyş soylarına dağılmalıdır. Tâ ki, Hâşimoğulları bütün Kureyş'e karşı kan davasında bulunamasınlar!” demiştir. Âyette hikâye buyurulan üçüncü fikir de Hişâm b. Âmir'indir. O da, “Bence Muhammed bir deveye yüklenerak Mekke hududu haricine çıkarılmalıdır!” demiştir. En sonu Ebû Cehil'in teklifi kabul edilerek tatbiki geçilmiş ve hâne-i saâdet, müntehap Kureyş canileri tarafından kuşatılmıştır.

İbn İshak der ki, müşriklerin suikast kararı üzerine Cibrîl, Peygamber efendimize gelerek, “Bu gece daima içinde yattığın yatağında yatmayacaksın!” demiştir. O gece ortalık kararıp gecenin ilk sülüsü geçtiği sırada Kureyş'in seçme canileri⁶ Resûlullah'ın kapısı önünde toplanarak suikast için uyuyacağı zamanı tarassut ediyorlardı. Resûlullah

5 [el-Enfâl, 8/30] وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ.

6 Bunların başlıcaları Ebû Cehil, Hakem b. Âs, Ukbe b. Ebû Muayt, Nadr b. Hâris, Ümmeyye b. Halef, Zem'a b. Esved, Ebû Leheb'dir (*Zâdü'l-meâd*).

bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib'e, "Haydi benim yatağında sen yat!" buyurdu. Müteakiben eline bir avuç ince kum alarak canilerin başlarına doğru saçmaya başladı ve bu sırada, وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ فَهُمْ لَا يُصِرُّونَ âyetinden a kadar devam eden âyetleri okudu.⁷ Bu suikastçılardan hiçbirisi hariç kalmamak üzere hepsinin başına bu kum tanelerinden isabet ederek derin bir uykuya dalmışlardı. Sonra Resûlullah aralarından gitmiştir.⁸

Bu cinayet tertibatının bu suretle akamete uğraması, hiç şüphesiz Resûlullah'ın mucizeleri cümlesindendir. Birçok mühim vâkıalara göre tefsir edilen Enfâl sûresinin 17. âyetindeki لَمْ يَكُنِ اللَّهُ رَمَى kavli-i şerifinin bu vâkıaya göre mazmunu, "Bir avuç kum tanelerini attığın vakitte onların hedeflerine isabetinde sen müessir olmadın ve lâkin Allah müessir oldu ve hedeflerine îsâl etti de yerlerinde dondular kaldılar" demek olur.

Resûlullah'ın Medine'ye hicreti, İslâm tarihinin hiç şüphesiz en mühim bir safhasını teşkil eder. Bu ehemmiyete binaen rivayette ihtisarı iltizam eden müellif Buhârî bile en uzun rivayetini tercümesine başlayacağımız hicret hadisine tahsis etmiştir. Görülecektir ki Buhârî Hazret-i Âişe'ye, Sürâka'ya, Zübeyr'e muntehî olan üç rivayet tarikini bir araya toplayarak ve bu hicret menkıbelerine bir istikamet vererek rivayet etmiştir. Bunlara tarafımızdan not olarak işaret olunduğu aşağıda görülecektir.

عن عائشة زوج النبي ﷺ وَرَضِيَ عَنْهَا قَالَتْ لَمْ أَعْقِلْ أَبَوَيَّ قَطُّ إِلَّا وَهُمَا يَدِينَانِ الدِّينَ وَلَمْ يَمَرَّ عَلَيْنَا يَوْمٌ إِلَّا يَأْتِينَا فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ طَرَفِي النَّهَارِ بُكْرَةً وَعَشِيَّةً فَلَمَّا ابْتُلِيَ الْمُسْلِمُونَ خَرَجَ أَبُو بَكْرٍ مُهَاجِرًا نَحْوَ أَرْضِ الْحَبَشَةِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَرَكَ الْعِمَادَ لَقِيَهُ ابْنُ الدَّغْنَةِ وَهُوَ سَيِّدُ الْقَارَةِ فَقَالَ أَيْنَ تُرِيدُ يَا أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَخْرَجَنِي قَوْمِي فَأُرِيدُ أَنْ أَسِيحَ فِي الْأَرْضِ وَأَعْبُدَ رَبِّي قَالَ ابْنُ الدَّغْنَةِ فَإِنَّ مِثْلَكَ لَا يُخْرَجُ وَلَا يُخْرَجُ إِنَّكَ تَكْسِبُ الْمَعْدُومَ وَتَصِلُ الرَّحِمَ وَتَحْمِلُ الْكُلَّ وَتَقْرِي الصَّيْفَ وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ فَأَنَا لَكَ جَارٌ ارْجِعْ وَاعْبُدْ رَبَّكَ بِبِلَدِكَ

7 Bu âyetlerin meâli şöyledir: "Yâsîn ve Kur'ân-ı Hakîm hakkı için aziz peygamberim! Emin ol sen muhakkak peygamberler cümlesindensin, doğru bir dîn(-i tevhid) üzeresin. Azîz ve rahîm olan Allah'ın inzâl buyurduğu Kur'an ile, babaları (fetret zamanında) inzar olunmayan Arap kavmini inzar edesin (ve yarının vahametini bildirsin) diye gönderildin! Bu kavim ise iman ve iz'andan gafillerdir. Şimdi bunların iman etmeyen ekserisine hiç şüphesiz azap vâcip olmuştur. Gerçi onlar iman etmezler de. Çünkü biz onların boyunlarına öyle demir lâleler geçirmişiz ki, onlar çenelerine dayanmıştır da o hodbinler başlarını aşağı indiremez bir vaziyete düşmüşlerdir. Bir de biz onların önlerinden bir set çektik ve böylece onların gözlerini kapadık. Şimdi onlar artık elbette göremezler." {Yâsîn, 36/1-9.}

8 Resûlullah buradan ayrıldıktan sonra Ebû Bekir'in evine gitmiş ve hicret hazırlığını yapıp gece yola çıkmışlardır. {İbn Hişâm, es-Sîre, I, 482-483.}

فَرَجَعَ وَارْتَحَلَ مَعَهُ ابْنُ الدَّغْنَةِ فَطَافَ ابْنُ الدَّغْنَةِ عَشِيَّةً فِي أَشْرَافِ قُرَيْشٍ فَقَالَ لَهُمْ إِنَّ أَبَا بَكْرٍ لَا يُخْرِجُ مِثْلَهُ وَلَا يُخْرِجُ أَتُخْرِجُونَ رَجُلًا يَكْسِبُ الْمَعْدُومَ وَيَصِلُ الرَّحِمَ وَيَحْمِلُ الْكَلَّ وَيَقْرِي الضَّيْفَ وَيُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ فَلَمْ تُكَذِّبْ قُرَيْشٌ بِجَوَارِ ابْنِ الدَّغْنَةِ وَقَالُوا لِابْنِ الدَّغْنَةِ مَرُّ أَبَا بَكْرٍ فَلْيَعْبُدْ رَبَّهُ فِي دَارِهِ فَلْيُصَلِّ فِيهَا وَلْيُقْرَأْ مَا شَاءَ وَلَا يُؤْذِنَا بِذَلِكَ وَلَا يَسْتَعْلِنَ بِهِ فَإِنَّا نَخْشَى أَنْ يَفْتِنَ نِسَاءَنَا وَأَبْنَاءَنَا فَقَالَ ذَلِكَ ابْنُ الدَّغْنَةِ لِأَبِي بَكْرٍ فَلَبِثَ أَبُو بَكْرٍ بِذَلِكَ يَعْبُدُ رَبَّهُ فِي دَارِهِ وَلَا يَسْتَعْلِنُ بِصَلَاتِهِ وَلَا يَقْرَأُ فِي غَيْرِ دَارِهِ ثُمَّ بَدَأَ لِأَبِي بَكْرٍ فَاثْنَتَيْنِ مَسْجِدًا بِفَنَاءِ دَارِهِ وَكَانَ يُصَلِّي فِيهِ وَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَيَنْقَذُفُ عَلَيْهِ نِسَاءُ الْمُشْرِكِينَ وَأَبْنَاؤُهُمْ وَهُمْ يَعْجَبُونَ مِنْهُ وَيَنْظُرُونَ إِلَيْهِ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَجُلًا بَكَاءَ لَا يَمْلِكُ عَيْنِيهِ إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ وَأَفْرَعَ ذَلِكَ أَشْرَافَ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَأَرْسَلُوا إِلَى ابْنِ الدَّغْنَةِ فَقَدِمَ عَلَيْهِمْ فَقَالُوا إِنَّا كُنَّا أَجْرْنَا أَبَا بَكْرٍ بِجَوَارِكَ عَلَى أَنْ يَعْبُدَ رَبَّهُ فِي دَارِهِ فَقَدْ جَاوَزَ ذَلِكَ فَاثْنَتَيْنِ مَسْجِدًا بِفَنَاءِ دَارِهِ فَأَعْلَنَ الصَّلَاةَ وَالْقِرَاءَةَ فِيهِ وَإِنَّا قَدْ خَشِينَا أَنْ يَفْتِنَ نِسَاءَنَا وَأَبْنَاءَنَا فَانْهَهِ فَإِنْ أَحَبَّ أَنْ يَقْتَصِرَ عَلَى أَنْ يَعْبُدَ رَبَّهُ فِي دَارِهِ فَعَلْ وَإِنْ أَبَى إِلَّا أَنْ يُعْلِنَ بِذَلِكَ فَسَلِّهِ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْكَ ذِمَّتَكَ فَإِنَّا قَدْ كَرِهْنَا أَنْ نُخْفِرَكَ وَلَسْنَا مُقَرِّينَ لِأَبِي بَكْرٍ الْإِسْتِعْلَانَ قَالَتْ عَائِشَةُ فَآتَى ابْنُ الدَّغْنَةِ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ قَدْ عَامَلْتُ الَّذِي عَاقَدْتُ لَكَ عَلَيْهِ فَإِمَّا أَنْ تَقْتَصِرَ عَلَى ذَلِكَ وَإِمَّا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيَّ ذِمَّتِي فَإِنِّي لَا أَحِبُّ أَنْ تَسْمَعَ الْعَرَبُ أَنِّي أَخْفَرْتُ فِي رَجُلٍ عَقَدْتُ لَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فَإِنِّي أَرُدُّ إِلَيْكَ جَوَارِكَ وَأَرْضِي بِجَوَارِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالنَّبِيِّ ﷺ يَوْمَئِذٍ بِمَكَّةَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِلْمُسْلِمِينَ إِنِّي أَرَيْتُ دَارَ هِجْرَتِكُمْ ذَاتَ نَخْلٍ بَيْنَ لَابَتَيْنِ وَهُمَا الْحَرَّتَانِ فَهَاجَرَ مَنْ هَاجَرَ قَبْلَ الْمَدِينَةِ وَرَجَعَ عَامَّةٌ مَنْ كَانَ هَاجَرَ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ إِلَى الْمَدِينَةِ وَتَجَهَّزَ أَبُو بَكْرٍ قَبْلَ الْمَدِينَةِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى رِسْلِكَ فَإِنِّي أَرْجُو أَنْ يُؤْذَنَ لِي فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَهَلْ تَرْجُو ذَلِكَ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي قَالَ نَعَمْ فَحَبَسَ أَبُو بَكْرٍ نَفْسَهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لِيُصَحِّبَهُ وَعَلَفَ رَاغِلَتَيْنِ كَانَتَا عِنْدَهُ وَرَقَ السَّمَرِ وَهُوَ الْخَبْطُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ قَالَتْ عَائِشَةُ فَبَيْنَمَا نَحْنُ يَوْمًا جُلُوسٌ فِي بَيْتِ أَبِي بَكْرٍ فِي نَخْرِ الظَّهِيرَةِ قَالَ قَائِلٌ لِأَبِي بَكْرٍ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُتَقَبِّعًا فِي سَاعَةٍ لَمْ يَكُنْ يَأْتِينَا فِيهَا فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فِدَاءٌ لَهُ أَبِي وَأُمِّي وَاللَّهِ مَا جَاءَ بِهِ فِي هَذِهِ السَّاعَةِ إِلَّا أَمْرٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَأْذَنَ فَأُذِنَ لَهُ فَدَخَلَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأَبِي بَكْرٍ أَخْرِجْ مَنْ عِنْدَكَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ

إِنَّمَا هُمْ أَهْلُكَ بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِنِّي قَدْ أُذِنَ لِي فِي الْخُرُوجِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصُّحْبَةَ
 بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَعَمْ قَالَ أَبُو بَكْرٍ فَخَذَ بِأَبِي أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ
 إِحْدَى رَاحِلَتَيَّ هَاتَيْنِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالثَّمَنِ قَالَتْ عَائِشَةُ فَجَهَزْنَاهُمَا أَحْتِ الْجَهَازِ
 وَصَنَعْنَا لَهُمَا سَفْرَةَ فِي جِرَابٍ فَقَطَعْتَ أَسْمَاءُ بِنْتُ أَبِي بَكْرٍ قِطْعَةً مِنْ نِطَاقِهَا فَرَبَطَتْ بِهِ عَلَى
 فَمِ الْجِرَابِ فَبِذَلِكَ سَمِيَتْ ذَاتُ النِّطَاقَيْنِ قَالَتْ ثُمَّ لَحِقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ بَغَارٍ فِي
 جَبَلٍ ثَوْرٍ فَكَمْنَا فِيهِ ثَلَاثَ لَيَالٍ يَبِيتُ عِنْدَهُمَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌّ ثَقِفَ لَقْنٌ
 فَيُدْلِجُ مِنْ عِنْدِهِمَا بِسَحَرٍ فَيَصْبِحُ مَعَ قُرَيْشٍ بِمَكَّةَ كَبَائِتٍ فَلَا يَسْمَعُ أَمْرًا يُكْتَادَانِ بِهِ إِلَّا وَعَاهُ
 حَتَّى يَأْتِيَهُمَا بِخَبَرِ ذَلِكَ حِينَ يَخْتَلِطُ الظَّلَامُ وَيَرْغَى عَلَيْهِمَا عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ مِنْحَةً
 مِنْ غَنَمٍ فَيُرِيحُهَا عَلَيْهِمَا حِينَ تَذْهَبُ سَاعَةٌ مِنَ الْعِشَاءِ فَيَبِيتَانِ فِي رِسْلِ وَهُوَ لَبَنٌ مِنْحَتُهُمَا
 وَرَضِيفُهُمَا حَتَّى يَنْعَقَ بِهَا عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ بَغْلَسٍ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْ تِلْكَ اللَّيَالِي الثَّلَاثِ
 وَاسْتَأْجَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّيْلِ وَهُوَ مِنْ بَنِي عَبْدِ بْنِ عَدِيٍّ هَادِيًا
 خَرِيَّتًا وَالْخَرِيَّتُ الْمَاهِرُ بِالْهُدَايَةِ قَدْ غَمَسَ حِلْفًا فِي آلِ الْعَاصِ بْنِ وَائِلِ السَّهْمِيِّ وَهُوَ عَلَى
 دِينِ كُفَّارِ قُرَيْشٍ فَأَمَّنَاهُ فَدَفَعَا إِلَيْهِ رَاحِلَتَيْهِمَا وَوَاعَدَاهُ غَارَ ثَوْرٍ بَعْدَ ثَلَاثِ لَيَالٍ بِرَاحِلَتَيْهِمَا
 صَبْحَ ثَلَاثٍ وَأَنْطَلَقَ مَعَهُمَا عَامِرُ بْنُ فُهَيْرَةَ وَالِدَّيْلُ فَأَخَذَ بِهِمْ طَرِيقَ السَّوَاكِحِ قَالَ سُرَاقَةُ بْنُ
 جُعْشَمٍ جَاءَنَا رُسُلُ كُفَّارِ قُرَيْشٍ يَجْعَلُونَ فِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبِي بَكْرٍ دِيَةً كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا
 لِمَنْ قَتَلَهُ أَوْ أَسْرَهُ فَبَيْنَمَا أَنَا جَالِسٌ فِي مَجْلِسٍ مِنْ مَجَالِسِ قَوْمِي بَنِي مُدَلِجٍ إِذْ أَقْبَلَ رَجُلٌ مِنْهُمْ
 حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا وَنَحْنُ جُلُوسٌ فَقَالَ يَا سُرَاقَةُ إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ آيَةً أَسْوَدَةً بِالسَّاحِلِ أَرَاهَا مُحَمَّدًا
 وَأَصْحَابَهُ قَالَ سُرَاقَةُ فَعَرَفْتُ أَنَّهُمْ هُمْ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّهُمْ لَيْسُوا بِهِمْ وَلَكِنَّكَ رَأَيْتَ فَلَانًا وَفَلَانًا
 أَنْطَلَقُوا بِأَعْيُنِنَا ثُمَّ لَبِثْتُ فِي الْمَجْلِسِ سَاعَةً ثُمَّ قُمْتُ فَدَخَلْتُ فَأَمَرْتُ جَارِيَّتِي أَنْ تَخْرُجَ
 بِفَرَسِي وَهِيَ مِنْ وَرَاءِ أَكْمَةٍ فَتَحْبِسَهَا عَلَيَّ وَأَخَذْتُ رُمْحِي فَخَرَجْتُ بِهِ مِنْ ظَهْرِ الْبَيْتِ
 فَحَطَطْتُ بِرُجْجِهِ الْأَرْضَ وَخَفَضْتُ عَلَيْهِ حَتَّى أَتَيْتُ فَرَسِي فَرَكِبْتُهَا فَرَفَعْتُهَا تُقَرِّبُ بِي حَتَّى
 دَنَوْتُ مِنْهُمْ فَعَثَرْتُ بِي فَرَسِي فَخَرَزْتُ عَنْهَا فَقُمْتُ فَأَهْوَيْتُ يَدِي إِلَى كِنَانَتِي فَاسْتَخَرَجْتُ مِنْهَا
 الْأَزْلَامَ فَاسْتَقْسَمْتُ بِهَا أَضْرَهُمْ أَمْ لَا فَخَرَجَ الَّذِي أَكْرَهُ فَرَكِبْتُ فَرَسِي وَعَصَيْتُ الْأَزْلَامَ تُقَرِّبُ
 بِي حَتَّى إِذَا سَمِعْتُ قِرَاءَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ لَا يَلْتَفِتُ وَأَبُو بَكْرٍ يُكْثِرُ الْإِلْتِفَاتِ سَاخَتْ

يَدَا فَرَسِي فِي الْأَرْضِ حَتَّى بَلَغَتَا الرُّكْبَتَيْنِ فَخَرَزْتُ عَنْهَا ثُمَّ زَجَرْتُهَا فَهَضَمَتْ فَلَمْ تَكُدْ تُخْرُجْ يَدَيْهَا
فَلَمَّا اسْتَوَتْ قَائِمَةً إِذَا لِأَثَرِ يَدَيْهَا عُثَانٌ سَاطِعٌ فِي السَّمَاءِ مِثْلُ الدُّخَانِ فَاسْتَقْسَمْتُ بِالْأَزْلَامِ
فَخَرَجَ الَّذِي أَكْرَهُ فَنَادَيْتُهُمْ بِالْأَمَانِ فَوْقُوهَا فَرَكِبْتُ فَرَسِي حَتَّى جِئْتُهُمْ وَوَقَعَ فِي نَفْسِي حِينَ
لَقِيتُ مَا لَقِيتُ مِنَ الْحُبْسِ عَنْهُمْ أَنْ سَيَظْهَرُ أَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ قَوْمَكَ قَدْ
جَعَلُوا فِيكَ الدِّيَةَ وَأَخْبَرْتُهُمْ أَخْبَارَ مَا يُرِيدُ النَّاسُ بِهِمْ وَعَرَضْتُ عَلَيْهِمُ الزَّادَ وَالْمَتَاعَ فَلَمْ
يَزْرَأْنِي وَلَمْ يَسْأَلَانِي إِلَّا أَنْ قَالَا أَخْفِ عَنَّا فَسَأَلْتُهُ أَنْ يَكْتُبَ لِي كِتَابَ أَمْنٍ فَأَمَرَ عَامِرَ بْنَ
فُهَيْرَةَ فَكَتَبَ فِي رُقْعَةٍ مِنْ أَدِيمٍ ثُمَّ مَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَقِيَ الزُّبَيْرَ فِي رَكْبٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ
كَانُوا تِجَارًا قَافِلِينَ مِنَ الشَّامِ فَكَسَا الزُّبَيْرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَأَبَا بَكْرٍ ثِيَابَ بَيْضٍ وَسَمِعَ
الْمُسْلِمُونَ بِالْمَدِينَةِ مَخْرَجَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْ مَكَّةَ فَكَانُوا يَغْدُونَ كُلَّ غَدَاةٍ إِلَى الْحَرَّةِ
فَيَنْتَظِرُونَهُ حَتَّى يَرُدَّهُمْ حُرَّ الظَّهِيرَةِ فَانْقَلَبُوا يَوْمًا بَعْدَ مَا أَطَالُوا انْتِظَارَهُمْ فَلَمَّا أَوْوَأَ إِلَى بُيُوتِهِمْ
أَوْفَى رَجُلٌ مِنْ يَهُودٍ عَلَى أُطْمٍ مِنْ أَطَامِهِمْ لِأَمْرٍ يَنْظُرُ إِلَيْهِ فَبَصُرَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابِهِ
مُبَيَّضِينَ يَزُولُ بِهِمُ السَّرَابُ فَلَمْ يَمْلِكِ الْيَهُودِيُّ أَنْ قَالَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ هَذَا
جَدُّكُمْ الَّذِي تَنْتَظِرُونَ فَتَارَ الْمُسْلِمُونَ إِلَى السِّلَاحِ فَتَلَقَّوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِظَهْرِ الْحَرَّةِ فَعَدَلَ
بِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ حَتَّى نَزَلَ بِهِمْ فِي بَنِي عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ وَذَلِكَ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ مِنْ شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ
فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ لِلنَّاسِ وَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَامِتًا فَطَفِقَ مَنْ جَاءَ مِنَ الْأَنْصَارِ مَمْنٌ لَمْ يَرَ
رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُحْيِي أَبَا بَكْرٍ حَتَّى أَصَابَتْ الشَّمْسُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ حَتَّى
ظَلَّلَ عَلَيْهِ بِرِدَائِهِ فَعَرَفَ النَّاسُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ فَلَبِثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَنِي
عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ بِضْعَ عَشْرَةِ لَيْلَةً وَأُسِّسَ الْمَسْجِدُ الَّذِي أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى وَصَلَّى فِيهِ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ ثُمَّ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ فَسَارَ يَمْشِي مَعَهُ النَّاسُ حَتَّى بَرَكَتْ عِنْدَ مَسْجِدِ الرَّسُولِ ﷺ
بِالْمَدِينَةِ وَهُوَ يُصَلِّي فِيهِ يَوْمَئِذٍ رِجَالٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَكَانَ مِرْبَدًّا لِلتَّمْرِ لِسَهْلٍ وَسَهْلٌ غُلَامَيْنِ
يَتِيمَيْنِ فِي حَجْرِ سَعْدِ بْنِ زُرَّارَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ بَرَكَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ هَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ
الْمَنْزِلُ ثُمَّ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْغُلَامَيْنِ فَسَاوَمَهُمَا بِالْمِرْبِدِ لِيَتَّخِذَهُ مَسْجِدًا فَقَالَا لَا بَلْ نَهَبُهُ
لَكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَبَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَقْبَلَهُ مِنْهُمَا هَبَةً حَتَّى ابْتَاعَهُ مِنْهُمَا ثُمَّ بَنَاهُ مَسْجِدًا
وَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَنْقُلُ مَعَهُمُ اللَّبَنَ فِي بُنْيَانِهِ وَيَقُولُ وَهُوَ يَنْقُلُ اللَّبَنَ .

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın zevcesi Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Babamla anamın İslâm diniyle mütedeyyin olmayarak yaşadıklarını hiç hatırlamadım. O zamanlarda bir günümüz geçmezdi ki, o günde sabah ve akşam vakitlerinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize gelmemiş olsun. Müslümanlar (Kureyş müşrikleri tarafından) ezâ ve işkenceye uğrayınca (Resûlullah Habeşistan'a hicrete izin vermiş) Ebû Bekir de Habeşe diyarı tarafına hicret etmek üzere (Mekke'den) çıkmıştı. Ebû Bekir Berkülgımâd⁹ mevkiine gelince kendisine İbnü'd-Değine kavuşmuştu. İbnü'd-Dağine¹⁰ Kâre kabilesinin ulusudur. Ebû Bekir'e, "Nereye gitmek istiyorsun?" diye sordu. Ebû Bekir de, "Beni kavmim(in ezâsı) çıkardı. Şöyle تنها bir yere çekilmek ve orada rabbime ibadet etmek istiyordum!" demekle İbnü'd-Dağine, "Ey Ebû Bekir! Senin gibi bir zat, ne yurdundan çıkar ne de (başkaları tarafından) çıkarılır. Bir hakikattir ki sen, herkeste bulunmayan (en değerli) bir malı ihsan edersin, akrabânı ziyaret eylersin, reşîd olmayan aile efradının yükünü çekersin; misafiri ağırlarsın, hayır işlere yardım edersin! Şimdi ben senin için bir hâmiyim. Haydi (Mekke'ye) dön de kendi memleketinde rabbine ibadet et!" demiştir. Bunun üzerine Ebû Bekir geri dönmüş, İbnü'd-Dağine de kendisiyle beraber yollanmıştır. (Mekke'ye gelince) İbnü'd-Dağine o akşam Kureyş eşrafını dolaşarak onlara, "Ey Kureyş! Ebû Bekir gibi muhterem bir zat şüphesiz ki ne memleketinden darılıp çıkar, ne de çıkar(ılmaya mecbur ed)ilirdi. Ey Kureyş! Siz, şu âlî faziletleri haiz olan bir adamı memleketinden çıkarmak mı istersiniz? O hayır işlere yardım eder, o akrabâyı ziyaret eyler; o aile yükünü çeker; o, misafiri ağırlar; o, kimsede bulunmayan en kıymetli malı ihsan eder!" diyerek Ebû Bekir'i emanına aldı. Kureyş de İbnü'd-Dağine'nin Ebû Bekir'i emanına almasını reddetmedi. Hakkındaki bu sözlerini yalanlayıp ahd ve emanını reddetmediler ve İbnü'd-Dağine'ye, "Ebû Bekir'e söyle! O, (bir şeye karışmasın!) Evinde rabbine ibadet etsin, evinde namaz kılsın, ne dilerse okusun! Fakat okuduğu ile bize ezâ vermesin, alenî okumasın! Çünkü biz, kadınlarımızı ve çocuklarımızı dalâle düşürmesinden korkarız!" dediler.

9 Mekke'nin Yemen cihetinde ve deniz sahilini takiben beş günlük mesafede vâki bir yerin adıdır.

10 Bu lafzı lugatçılarla hadis âlimleri ayrı ayrı zaptetmişlerdir. Buhârî râvilerinin bu zaptı tabiidir ki, ehl-i hadîsin telaffuz şeklidir. Lugatçılar İbnü'd-Duğine diye okumuşlar. Her iki şeklin de rivayet olduğu bildiriliyor. İbnü'd-Dağine'nin adında da ihtilâf edilmiştir. İbn İshak'a göre adı Rebîa b. Refî'dir. Bilâhare müslüman olmuş Huneyn Gazâsı'nda bulunmuş ve o günü Düreyd b. Samme'yi öldürmüştür. Ashaptan olduğunu İbn Abdülber ve Zehebî rivayet ediyor.

Kureyş'in bu sözlerini de İbnü'd-Dağine Ebû Bekir'e söyledi. Ebû Bekir de bu şerâite göre evinde rabbine ibadet etmek, namazını âşikâre kılmamak, evinin dışında Kur'an okumamak üzere ikamet etti. Bir zaman sonra Ebû Bekir için bunun muhalifi bir re'y hâsıl oldu da evinin önünde bir mescid yaptı. Burada namaz kılmaya, Kur'an okumaya başladı. Bunun üzerine müşrik kadınları ve çocukları Ebû Bekir'in ibadet ve kıraatine taaccüp ederek ona bakmak için birbirlerini itiyor ve onun üzerine düşüyorlardı. Ebû Bekir ince yürekli idi. Çok ağlardı. Kur'an okuduğu vakit bir türlü göz yaşlarını tutamazdı. Ebû Bekir'in bu hali Kureyş müşriklerinin eşrafını korkuttu da onlar İbnü'd-Dağine'ye haber gönderdiler. İbnü'd-Dağine de onların yanına geldi. Kureyş, "Biz Ebû Bekir hakkında -evinde rabbine ibadet etmek üzere- himaye ve siyânetine müsaade etmiştik. Ebû Bekir ise bu haddi tecavüz ederek evinin önünde bir mescid yapmış, içinde alenî namaz kılmaya, Kur'an okumaya başlamıştır. Doğrusu biz, kadınlarımızın, çocuklarımızın iğfal edilmesinden korkuyoruz. Artık Ebû Bekir'i bundan menet! Eğer Ebû Bekir rabbine evinde ibadet etmekle iktifa ederse ibadet etsin, eğer imtina eder de herhalde namaz ve kıraatini ilân etmek isterse, verdiğin ahd ve emanını sana iade etmesini iste! Emin ol ki biz, sana verdiğimiz sözden caymayı çirkin gördük. Fakat biz, Ebû Bekir'in alenî ibadet etmesine de söz vermiş değiliz!" dediler.

Âişe der ki: Bunun üzerine İbnü'd-Dağine Ebû Bekir'e geldi de, "Ey Ebû Bekir! Benim nasıl bir husus üzerine sana söz vermiş olduğumu pek iyi bilirsin! Şimdi sen ya o hususa riayet edersin ya da ahd ve emanımı bana iade eylersin! Emin ol ki ben, bir kimseye verdiğim ahd ve emanımı nakzetmiş olduğumu Arap milletinin işitmesini arzu etmem!" dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, "Ey İbnü'd-Dağine! Ben artık senin himayeni sana iade ediyorum! Ben azîz ve celîl olan Allah'ın himayesine râzıyım (O'na sığınırım)" dedi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ise o esnada Mekke'de bulunuyordu ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem müslümanlara, "Ey müslümanlar! Sizin hicret edeceğiniz şehir, iki kara taşlık arasında hurmalıkları muhtevi bulunduğu bana gösterildi!" di(ye ashabını Medine'ye hicrete teşvik buyur)muş ve bu suretle Medine tarafına hicret edenler (fevc fevc) hicret etmişti. Habeşistan'a hicret edenler(in mühim bir kısmı) da (Mekke yoluyla) Medine'ye dönüp gelmişlerdi. Ebû Bekir de Medine tarafına hicrete hazırlanmıştı. Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ona, "Sabret! Bana da (hicret için Allah tarafından) izin verilmesini umarım" buyurdu. Ebû Bekir de, "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana kurban olsun! Böyle bir müsaade kelimesini umar mısın?" diye sordu. Resûlullah da, "Evet umarım!" diye tasdik buyurdu. Bu cihetle Ebû Bekir de Resûlullah'a hic-

rette refakat etmek üzere hemen hareket etmekten vazgeçti. Aynı zamanda Ebû Bekir evinde bulunan en kuvvetli iki hecin devesini dört ay ağaç yaprağı ile ev için besledi. (Harice salıvermedi).

Âişe der ki: Bir gün biz zeval vaktinin ilk saatinde (ve en sıcak zamanında) Ebû Bekir'in evinde (yani evimizde) oturuyorduk. Ev halkından biri¹¹ Ebû Bekir'e, "İşte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize gelmesi mûtat olmayan bir saatte başını bir sargı ile sarmış olarak geliyor!" dedi. Ebû Bekir de, "Babam, anam ona kurban, vallahi mühim bir hadise olmadıkça bu saatte gelmek âdeti değildi!" dedi. Âişe (rivayetine devam ederek) der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi. İzin istedi de buyurun denildi. Bunun üzerine evimize girdi. Müteakiben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'e, "Yanında kim varsa dışarı çıkar!" buyurdu. Ebû Bekir de (benimle annem Ümmü Rûmân'ı ve kardeşim Esmâ'yı kastederek), "Babam sana kurban yâ Resûlellah! Onlar senin ehlin ve mahremindir, (ecnebi yoktur)" dedi. Resûlullah, "Ey Ebû Bekir! Mekke'den çıkmaklığım, (Medine'ye hicretim) için bana izin verildi" dedi. Ebû Bekir de, "Yâ Resûlellah! Babam sana kurban olsun! Ben de sohbetinizde ve maiyetinizde bulunmak isterim!" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Evet! (Sen de arzu ettiğin veçhile maiyetimdesin!)" buyurdu. Ebû Bekir, "Babam sana kurban yâ Resûlellah! Şu iki binit devesinden birini beğen, al!" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Ancak bedeliyle alabilirim!" buyurdu.¹²

Âişe der ki: Biz Resûlullah ile Ebû Bekir'in sefer levazımını çarçabuk hazırladık. Her ikisi için bir dağarcık içinde bir miktar azık düzenleyip koyduk.¹³ Ağzı bağlanacağı sıra Ebû Bekir'in kızı kardeşim Esmâ, belinin kuşağından bir parça yırtıp ayırdı da onunla dağarcığın ağzını bağladı. Bu cihetle Esmâ'ya "Zâtünnitâkayn" (iki kuşaklı) denildi.¹⁴

11 Şârih İbn Hacer, bu seslenen kimsenin Ebû Bekir'in kölesi Âmir b. Führeyre olması ihtimalini bildirmiş-tir. Taberânî de Ebû Bekir'in kızı Esmâ olduğunu zikretmiştir.

12 Vâkıdî'nin rivayetine göre Resûlullah'ın Ebû Bekir'den aldığı bu deveyi Ebû Bekir 800 dirheme almıştı. Adı Kasvâ idi, Benî Kuşeyr kabilesi hayvanlarındandı. Resûlullah'ın vefatından sonra az bir zaman daha yaşamış ve Bakî'a salıverilip orada otlamıştır. Sonra Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında ölmüştür. İbn İshâk da bu devenin Cezea olduğunu zikretmiştir.

13 Vâkıdî'den bu dağarcık sofrâ içinde pişmiş bir koyun da bulunduğru rivayet olunmuştur.

14 Müellif Buhârî bu hicret babında doğrudan Esmâ radiyallahu anhâdan bir rivayetinde der ki: Ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir için Medine'ye gidecekleri sıra bir sofrâ hazırladım. Ağzını bağ-layacak kuşağımdan başka bir şey bulamadım da babama söyledim. Babam da, kuşağımlı ikiye bölmemi söyledi ben de öyle yaptım da bana Zâtünnitâkayn denildi.

Âiše der ki: Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir (evimizin arkasındaki bir pencere deliğinden çıkıp) Sevr dağındaki bir mağara-ya¹⁵ (bir perşembe günü, cuma gecesi) ulaştılar ve orada üç gece gizlendiler. (Bir pazar günü yola çıktılar). Her gece yanlarında Ebû Bekir'in oğlu Abdullah gecelerdi. Abdullah maharetli, çabuk anlayışlı taze bir gençti. Seher vakti Resûlullah ile Ebû Bekir'in yanından çıkar, Mekke'de gecelemiş gibi Kureyş ile sabahlardı. Abdullah Resûlullah ile Ebû Bekir hakkında Kureyş müşriklerinin hilelerinden duyduğu şeyleri hıfzeder, tâ karanlık basınca gelir, Resûlullah ile babasına haber verirdi. Ebû Bekir'in kölesi Âmir b. Führeyre (o civarda) bol sütlü, sağmal koyun otlatır ve akşamdan bir müddet geçtiğinde Resûlullah ile Ebû Bekir'e getirirdi. Onlar da (sağıp) taze süt içerek gecelerlerdi. O süt, kendi sağmallarının sütü idi ve içine kızgın taş konularak ısıtılmış (ve bir derece pişirilmiş)ti. Nihayet gecenin sonunda Âmir b. Führeyre (mağaranın önüne gelir) sağmal koyuna seslenirdi. (Alır yaymaya götürürdü). Resûlullah ile Ebû Bekir'in mağarada bulundukları üç gecenin hepsinde Âmir süt işini böyle temin etmiştir.

Resûlullah ile Ebû Bekir (Mekke'de iken) Abd b. Adî b. Dîl'den -yol kılavuzluğunda maharetli- (Abdullah b. Üraykit namında) bir kişi icarlamışlardı. Bu adam Âs b. Vâil es-Sehmî oğulları hakkında halîf olarak elini kana bulamış-
mıştı.¹⁶ Hâlâ da küffâr-ı Kureyş'in dini üzere idi. Fakat (doğruluğuna) emniyet ve itimat ederek Resûlullah ile Ebû Bekir develerini ona teslim etmişler ve üç gece sonra develeriyle beraber Sevr dağında buluşmak üzere muvâade ve muahede eylemişlerdi. Bu kılavuz kişi Resûlullah ile Ebû Bekir'in develeriyle üçüncü gecenin sabahında Sevr'e, yanlarına geldi. Resûlullah ve Ebû Bekir ile beraber Âmir b. Führeyre ve kılavuz Abdullah b. Üraykit da yollandılar ve kılavuz, yolcular için sevâhil yolunu takip ederek Medine'ye müteveccihen hareket ettiler.

(Müdlîcoğulları'ndan) Sürâka b. Cü'şüm der ki:¹⁷ (Resûlullah'ın hicret mevkibi Müdlîcoğulları sınırından geçtiği sırada) Kureyş müşriklerinin etrafa saldıkla-

15 Sevr dağı Mekke'nin sağ tarafında ve 3 mil mesafededir. Mağara da bunun tepesindedir. Resûlullah ile Ebû Bekir'i mütevazi sinesinde saklayan bu mağara elyevm ziyaret olunmak şerefini haiz olarak mevcuttur.

16 Câhiliye devrinde Araplar, iki kişi veya iki kabile arasında ant içerek bir dostluk akdettiklerinde bu ahd ü peymanı nazarlarda canlandırmak ve kuvvetlendirmek için bir kap içine kan ve za'feran gibi renkli bir madde koyarak ellerini ona batırırlardı.

17 Buradan itibaren aşağıda bir notla işaret ettiğimiz Zübeyr b. Avvâm menkıbesine kadar hadisin bu kısmı Hazret-i Âiše'nin değildir, Sürâka'nındır. Binaenaleyh bu uzun hicret hadisi bir değil, iki hadistir. Bu uzun metnin tâbîî râvisi İbn Şihâb ez-Zührî hicret menkıbesini buraya kadar Urve b. Zübeyr vasıtasıyla

rı adamları bize geldi. Anlaşıldığına göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir'den her birini öldüren veya esir eden kimse için müşrikler ayrı ayrı câize ve mükâfat tayin etmişlerdi.¹⁸ Sürâka der ki: Bugünlerde ben, kavimim Müdlicoğulları'nın toplantılarından birinde oturuyordum. Bu sırada Kureyş adamlarından bir kişi çıkageldi ve biz otururken o ayakta dikildi de, "Ey Sürâka! Ben, -hemen önüm sıra- sahile doğru yollanan birkaç yolcu karaltısı gördüm. Öyle sanıyorum ki bunlar Muhammed'le ashabıdır!" dedi. Sürâka der ki: Derhal anladım ki bu adamın anlattığı yolcular, Muhammed ile ashabıdır. Fakat (ondan saklamak için), "Gördüğün karaltılar Muhammed ile ashabı değildir. Sen filân ve falan kişileri görmüş olacaksın! Şimdi onlar bizim gözü-müzün önünden geçip gitmişlerdir" dedim. Sonra (hareketimi meclistekilere anlatmamak için) bir müddet daha mecliste eğlendim. Sonra kalkıp evime girdim ve câriyeme atımı alıp çıkmasını ve yüksek tepenin arkasında beni beklemesini emrettim. Ben de kargımı alarak evimin arka tarafından çıktım ve kargımın (parıltısı nazarları celbetmemek için) alt tarafını yerde sürüklemiş, üst tarafını da aşağıya doğru tutmuştum. Nihayet atımın yanına geldim, üstüne bindim ve beni gayeme yaklaştırmak için hayvanı dört nala kaldırdım. En sonu Resûlullah ile ashabına yetişip yaklaştım. Bu sırada atım sürçtü, kapaklandı. Ben de atımdan düştüm.¹⁹ Fakat hemen (toparlanıp) kalktım ve elimi ezlâm kuburuna uzattım,²⁰ ondan fal kalemlerini çıkarıp -Muhammed ile ashabına zarar verir miyim, yoksa vermez miyim? diye- onlarla tefe'ül ettim. Fal neticesinde hoşlanmadığım cihet (yani zarar veremeyeceğim) çıktı. Bunun üzerine ben yine atıma bindim. Ezlâmın muhalif zuhuruna rağmen atımı yine dört nala kaldırdım (ve beni Resûlullah ile ashabına yaklaştırmaya çalıştım ve yaklaştım). Hatta Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem okuduğunu işit-

Hazret-i Âişe'den, buradan aşağıda işaret ettiğimiz hâşiyemize kadar da Sürâka'nın kardeşi oğlu Abdurrahman vasıtasıyla Sürâka'dan rivayet etmiştir. Müellif Buhârî *Sahih*'indeki isnadında bütün bunları tasrih etmiştir.

- 18 Zührî'den gelen bir rivayete göre Resûlullah ile Ebû Bekir'den her biri için 100'er deve mükâfat verileceği ilân edilmiştir.
- 19 Sürâka'nın düşmesi Peygamberimizin duası eseridir. Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayetinde Peygamber efendimiz Sürâka'yı görünce, اللهم اصرعه *"Allahum! Bunu düşür!"* diye dua buyurmuştur. Sürâka'nın atı da kendisi de kapaklanınca, "Yâ nebiyyallah! Ne dilersen emreyle!" demiş. Resûl-i Ekrem de, *"Sen geride dur, arkamızdan gelen hiçbir kimseyi bırakma!"* buyurdu. Râvi Enes der ki: "Ne gariptir ki Sürâka bir günün önünde Peygamber'in hayatına kastederken, o günün sonunda Resûlullah'ın hayatını müdafaa eden silâh mesabesinde olmuştur." {B3911 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.}
- 20 Ezlâm, zelemın cem'idir. Zelem, bir çeşit kumar okudur. Kidih dedikleri bu fal okunun yeleği ve demiri yoktu. İki kalemden ibaret olan bu ezlâmın birinde "neam" (evet), öbürüsüne "lâ" (hayır) yazılı bulunurdu. Câhiliye devrinde Araplar, âkıbeti meçhul bir iş ile karşılaştıklarında bu oklarla tefe'ül ederek bunlardan birini çekerlerdi. Eğer "neam" çıkarsa, o işe teşebbüs ederler, "lâ" çıkarsa, sarfinazar eylerlerdi. Ezlâm kuburu da bu okun konulduğu meşin kabın ismidir.

tim. Bir halde ki Resûlullah arkasına dönüp bakmıyordu. Ebû Bekir ise çok bakıyordu. Resûlullah'ın okuduğunu işittiğim sırada atımın iki ön ayağı yere (kum içine) battı. Hatta bu batış dizlerine kadar erişti. Ben de attan düştüm. Sonra ben hayvanı kalkmaya zorladım. O da kalkmaya çalıştı. Fakat bir türlü ayaklarını çıkarmaya gücü yetişmedi. Hayvan (hayli zorlukla homurdanarak) kalkıp durunca da hemen iki ayağının gömülen izinden göğşe doğru ateş dumanı gibi bir duman yükselip dağıldı. Bunun üzerine ben fal kalemleriyle tekrar tefe'ül ettim. Yine hoşlanmadığım surette çıktı. Sonra ben Muhammed ile ashabına, "Elaman!" diye haykırdım.²¹ Bunun üzerine durdular. Ben de atıma binerek tâ yanlarına vardım. Resûlullah ve ashabını taarruzumdan koruyan bunca hârikalarla karşılaştığım şu anda gönlümde kati bir kanaat hâsıl oldu ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yakında emri zâhir ve nübüvvet davası galip olacaktır. Bu kanaat üzerine Resûlullah'a, "Kavmin Kureyş senin katlin veya esaretin hakkında câizeler vaad etti!" dedim ve Kureyş'in, kendisine ve ashabına karşı ne kadar fenalık yapmak istediklerini birer birer haber verdim ve kendilerine yol azığı ve levazımı arzettim. Fakat benden bir şey almadılar ve hiçbir şey de almak istemediler. Yalnız Resûlullah ile Ebû Bekir bana, "Ey Sürâka! Bizim yolculuğumuzu gizle!" dediler. Bunun üzerine ben Resûlullah'tan hakkımda bir emannâme yazmasını istedim. Resûlullah da Âmir b. Führeyre'ye emretti. Âmir de deri parçasına yazıp verdi.²²

Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (maiyetiyle) yoluna devam etti.²³ Yolda müslümanlardan deve süvarisi bir kafilâ içinde gelmekte olan Zübeyr b. Avvâm'a kavuştu. Bu kafilâ Şam'dan avdet eden tâcirlerdi. Zübeyr, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir'e beyaz maşlahlar giydirdi.²⁴

21 İbn İshak'ın bir rivayetinde şu ziyadeler de vardır: Ve ben, Sürâka b. Mâlik b. Cüşümüm, bana itimat ediniz de size söyleyeyim ki benden size mâzide hoşlanmadığınız bir zarar gelmediği gibi, halde ve istikbalde de gelmeyecektir.

22 Zehebî, Sürâka'nın Tâif Seferi'nden sonra müslüman olduğunu bildiriyor. Tarihçiler de elindeki emannâme ile müracaat ettiğini haber veriyor. İbn Abdülber de *el-İstîab*'da Sürâka'nın Medineliler'den ma'dûd olduğunu ve Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanına kadar yaşadığını zikretmiştir. Sürâka, Kureyş casuslarından Resûlullah'ın hareketini gizlemiş ve arayanlara, "Buralarda ben bulamadım, başka tarafa bakınız!" demiştir.

23 Hicret hadisinin Sürâka'ya münthâ olan kısmı burada bitiyor. Bundan alt tarafını nihayetine kadar İbn Şihâb ez-Zührî, Urve'den rivayet etmiştir. Mebdeindeki isnad gibi Hazret-i Âişe'ye îsâl etmemiştir. Şu halde hadisin buradan alt tarafı mürseldir. Şu kadar ki bu kısmı da Hâkim, Urve'nin Zübeyr'den rivayeti suretiyle vasletmiştir.

24 İbn Sa'd, Zübeyr'e bedel Talha b. Abdullah'ı rivayet ederek, onun Şam'dan döndüğünü, onun beyaz libaslar giydirdiğini, yine Talha'nın Medine'de müslümanların Resûlullah'ın kudûmünü, sabırsızlıkla beklediklerini haber vermesi üzerine Resûl-i Ekrem'in hareketini tesrîf buyurduğunu bildirmiştir. Dimyâtî ise, siyercilerden hiçbirinin Zübeyr b. Avvâm'ı zikretmediklerini bildirmiştir. Fakat şârih Aynî'nin beyanı

Medine’de müslümanlar Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke’den yola çıktığını işitmişlerdi ve (istikbal için) her sabah kuşluk vakti Harre mevkiine çıkarak öğle sıcaklığı basıncaya kadar Resûlullah’ın teşrifine intizar ederlerdi.

Yine bir gün müslümanların intizarları uzadıktan sonra dönmüşlerdi. Evlerine girdikleri sırada yahudilerden bir kişi, kendisine ait bir işe bakmak üzere yahudi kulelerinden bir kulenin üzerine çıkıp yüksekten uzaklara bakmakta iken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını beyazlar giymiş oldukları halde –(sıcaktan hâsıl olan) serap ve sis manzaralarını yararak– geldiklerini gördü. Artık yahudi (bu muhteşem mevkibin kudûmünü) saklamaya muktedir olamayarak en yüksek sesiyle, “Ey Arap cemaati! Beklediğiniz o devletliniz işte geliyor!” diye haykırdı. Bu sesi işiten bütün müslümanlar silâhlarına sarılarak evlerinden sıçrayıp Resûlullah’ın istikbaline koştular ve Harre denilen kara taşlık yolunda Resûlullah’a kavuştular. (Tekbir sadalarıyla arz-ı ta’zîmât edilen) Resûlullah, şimdi maiyetiyle ve istikbalcileriyle Medine’nin sağ tarafına (Kubâ cihetine) doğru meylederek yollandı. Nihayet Resûlullah maiyetiyle beraber (Hâriseoğulları’ndan) Amr b. Avf ailesinin yurduna indi ve onlar(ın riyasetinde bulunan Külsûm b. Hidm’e) misafir oldu.²⁵ (Resûlullah’tan önce hicret edenler de bu aile yurdunda misafir idiler. 1556 numaralı hadise bakınız). Kubâ’ya muvâsalât rebîülevvel ayının bir pazartesi gününe müsâdif idi.²⁶

İstikbalcilere karşı kabul merasimini Ebû Bekir yapmış ve görüşmüştü. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise sükût edip bir tarafa oturmuştu. Hatta ensardan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi evvelce görmeyerek

veçhile en iyisi bu rivayetleri telif ederek Talha ile Zübeyr’den her ikisinin de Şam kafilesinde bulunduğunu, her ikisi tarafından beyazlar hediye edildiğini kabul etmektedir.

25 Bazı sîret müellifleri Sa’d b. Hayseme’ye misafir olduğunu rivayet etmişlerdir. Bu iki rivayet bir kısım müellifler tarafından şu suretle telif edilmiştir: Resûlullah, Külsûm b. Hidm’e misafir olmuştur. Fakat ashap ile birlikte İbn Hayseme’nin yanında oturmuştur.

26 Müellif Buhârî, Kubâ’ya muvâsalâtın rebîülevvel ayının hangi pazartesine müsâdif olduğunu tasrih etmiştir. Sebebi ise bu hususta pek çok ihtilâf edilmiş olmasıdır. Bu ihtilâfın da menşei Resûl-i Ekrem’in Kubâ’da ikamet müddeti hakkındaki ihtilâftır. Buhârî’nin bu hicret babında Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayetine göre, Kubâ’da on dört gece kalmıştır. {B3932 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 46.} Hadis âlimlerinin bu rivayetlerine karşı Kelbî, Mûsâ b. Ukbe gibi sîretçiler ise üç, dört gece kaldığını iddia ederler. Resûlullah Kubâ Mescidi’nin inşası müddetince burada kaldığına göre, Buhârî’nin rivayeti elbette daha ziyade şâyân-ı itimattır. İbnü’l-Kayyîm de *Zâdü’l-meâd*’ında Enes rivayetini tercih ediyor. Resûl-i Ekrem’in Mekke’den müfârekatından üç gün sonra da Hazret-i Ali hareket etmiş ve Resûl-i Ekrem henüz Kubâ’da iken yetişmiştir.

Kubâ'ya (hoşâmediye) gelenler, Ebû Bekir'i (Şam ticareti münasebetiyle) tanıdıklarından ibtidâ ona selâm veriyorlardı. Tâ ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem güneş isabet edip de hemen Ebû Bekir varıp kendi ridâsıyla Resûlullah'ın üzerine gölgelik yapınca o zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi herkes tanıdı.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Amr b. Avf oğullarında on küsur (on dört) gece misafir kaldı. Bu müddet zarfında takvâ üzerine kurulan mescidini tesis buyurdu ve bu mescid içinde namaz kıldı.²⁷

Sonra Resûlullah devesine bindi. Muhacirlerden ve ensar istikbalcilerinden mürekkep bir mevkib rikâbında yürümek suretiyle sürur ve şâdmânî izhar ederek Medine'ye hareket etti. Nihayet Medine'ye varıldığında deve

27 Kubâ Mescidi, Resûlullah'ın hicreti ve bilhassa Kubâ köyüne muvâsalâtı ile açılan yeni devrin mübarek bir âbidesidir. Bundan dolayı Kur'an diliyle Takvâ Mescidi adı verilerek ta'ziz buyurulmuştur. Tevbe sûresinin 108. âyetinde meâlen, *"Muhakkak bu bir mesciddir ki onun temeli Medine'ye hicretin ilk gününde takvâ üzerine atılmıştır. Aziz peygamberim! Bu mescid, senin içinde namaz kılmana daha lâyıktır. Bu mescidde son derece temizliği ve nezâheti seven müttaki bir cemaat vardır. Allah da çok temiz ve faziletli olanları sever."* (لَمَسْجِدَ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ رَبِّهِ رَجُلٌ يُحِبُّ أَنْ يُطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ) Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz hayatı müddetince her cumartesi günü yaya veya binitli olarak bu mübarek mescidi ziyaret eder ve içinde namaz kılar. {B1193 Buhârî, Fazlû's-salât, 3.} Sünen sahiplerinin rivayetine göre Resûlullah müminleri de teşvik ederek, kemâl-i nezâhet ve tahâretle Mescid-i Kubâ'da namaz kılan kimse için bir umre sevabı olduğunu tebşîr buyururdu. {T324 Tirmizî, Salât, 125.} Bu mescidin inşasında Resûlullah bizzat çalışmıştır. Şâir-i nebevî Abdullah b. Revâha da hem çalışır, hem de şiir inşâd ederek çalışanların yorgunluklarını tâdil ederdi. Şu mısralar o cümledendir:

أَفْلَحَ مَنْ يَمَالِحُ الْمَسَاجِدَ وَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَائِمًا وَقَاعِدًا وَلَا يَبِيتُ اللَّيْلَ عَنْهُ رَاقِدًا

Tercümesi: Bu mescidin inşasına çalışan her mümin saadete ermiştir. Burada ayakta olsun, otururken olsun Kur'an okuyanlara ne mutlu! Gecelerini uyku ile geçiremeyenlere ne saadet!

Kubâ Mescidi İslâm tarihinin i'tilâ devri arefesinde ve bütün mânasıyla bir dönüm noktasında tesis buyurulduğu için pek büyük hâtıraları haizdir. Tahrîm sûresindeki, وَأَصْلَاحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةِ, {et-Tahrîm, 66/4.} kavlı şerifi mücibince Resûl-i Ekrem'in hicreti üzerine şimdi iki cihan serverinin Allah Teâlâ hâmisî, Cibrîl yakîni, müminlerin sâlihleri etbâi, bunlardan başka meleklerin kuvâ-yı külliyesi müzâhiri bulunuyordu. Peygamber'in bu âhenîn cephesini hiçbir düşman yıkamayacaktı ve yıkamadı. Şimdiye kadar mahkûmane ve müteenniyaneye hareket eden İslâm dini, bundan sonra hâkimane hareket edecektir ve aynı zamanda en âdil ve medenî bir hükümet kuracaktır.

Kubâ Mescidi'nin kadim mesâhası da küçüktü, Urve'den gelen bir rivayete göre, eni boyu müsavi olmak üzere 66 zirâdan ibaretti. Birkaç günlük misafirlik müddetinde bundan geniş de yapılamazdı. Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında Kubâ bir mâmûre haline gelmeye başlayınca Takvâ Mescidi de tevsi' edilmiştir.

Kubâ, hicret sırasında bir köyden ibaretti. Ruşâtî, "Medine'den 6 mil uzakta bulunduğunu, fakat hicretten sonra Medine'ye açılan birtakım hutût-ı muvâsala ile ve birçok mâmûrenin ittisali ile Medine'den addedilecek derecede yaklaştı" diyor. Nasıl ki, Ruşâtî'nin *İktibâsü'l-envâr*'ından bir asır sonra yazılan *Mu'cemü'l-büldân*'da Medine'ye 2 mil mesafede olduğu bildirilmesi de teyit ediyor. Şârih Aynî zamanına kadar daha genişlemiş olacak ki, o da Medine'deki Mescid-i Nebevî'ye 1 fersah mesafede olduğunu bildiriyor.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'deki mescidinin yerinde çöktü. Burasını müslümanlar o sırada namazgâh ittihaz etmişlerdi. Daha evvel de Sa'd b. Zûrâre'nin²⁸ terbiyesinde bulunan Süheyl ve Sehl adlı iki yetim çocuğa ait olup hurma kurutacak harman yeri idi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem devesi bu arsaya gelip çökünce Resûlullah, "İnşallah burası bizim menzilimiz ve makamımızdır!" buyurdu. Bilâhare Resûlullah bu iki genci davet edip burasını mescid yapmak üzere değer bahasıyla onlardan almak istedi. Bu gençler de, "Yâ Resûlellah! Burasını biz sana bağışlarız!" dediler. Fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem çocuklardan hibe suretiyle almak istemedi. Nihayet muayyen bir bedel ile satın aldı. Sonra Mescid-i Saâdet'i bina etti. Mescidin inşası sırasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashap ile beraber mescid duvarlarına kerpiç taşımaya başladı. Taşırken de şu beyitleri okudu:

هَذَا الْحِمَالُ لَا حِمَالُ خَيْرٌ هَذَا أَبْرُ رَبَّنَا وَأَطْهَرُ
وَيَقُولُ
إِنَّ الْأَجْرَ أَجْرُ الْآخِرَةِ فَارْحَمِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ

Tercümesi: "Ey rabbimiz! Yüklenip taşıdığımız şu balçıktan düzülmüş ham kerpiç yükü Hayber'(in hurma ve üzüm mahsullerinin nefis) hamûlesinden daha hayırlıdır ve daha temizdir. Şüphesiz ki hayır ve menfaat âhiret ecir ve sevabıdır. Allahım! Sen ensara ve muhacirlere merhamet buyur!"²⁹ {B3905, B3906 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.}

28 Bu isim, Yûnîniyye kıraati üzere basılan bütün Buhârî nüshalarında "elif" harfiyle, Es'ad b. Zûrâre'dir. Müşârun ileyh kadîmü'l-İslâm olmakla Es'ad nüshasının daha muvâfık olduğunu şârih Aynî kayd ediyor. Buhârî râvilerinden yalnız Ebû Zer el-Herevî "elifsiz" zaptetmiştir. Müellif Zebidî de bunu ihtiyar eylemiştir.

29 *Sahih-i Buhârî* metninde bu beyitleri müteakip, "Resûlullah müslümanlardan adı bize bildirilmeyen bir şairin şiirini misal olarak inşâd buyurmuştur"([رواه البخاري]) suretinde bir ziyade de vardır. Fakat şârih Kastallânî, bu şairin Abdullah b. Revâha olduğunu tasrih ediyor (Abdullah b. Revâha'nın kıymet-i edebiyesi için eserimizdeki 596 numaralı Ebû Hüreyre hadisine ve izahına bakınız. Sonra Buhârî bu hadisin tâbiî râvisi İbn Şihâb ez-Zührî'den de (bk. "Zekât" bahsinde "Nisabda Kıymet Nehci" başlığının son haşiyesi), "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu beyitten başka tam bir şiirin bir beytini misal irat ve işhâd ettiği ehâdis-i şerifede vârit olmamıştır" dediğini rivayet ediyor. (قال ابن شهاب: ولم يبلغنا في الأحاديث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم تمثل ببيت شعر تام غير هذا البيت [رواه البخاري]) Bu şiirler birer recez olduklarına göre, Zührî bu sözleriyle evvelâ recezin şiirden ma'dûd olduğunu, sonra da Resûlullah'ın şiir inşâd ettiğini kabul etmiş bulunuyor. Zührî'nin her iki noktainazarı bazı hadis şârihleri tarafından intikâda uğramışsa da Allâme Aynî gibi Buhârî şârihleri tarafından ulemânın cum-huruna göre mevzûn olan recez şiir ise de Resûlullah hakkında memnû olan şiir inşâsıdır, yoksa şiir

Medine'ye ve Kubâ köyüne Resûlullah'tan önce hicret edenler, Buhârî'nin aşağıdaki rivayetinde bildirilmiştir.

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مُضْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَكَانَا يُقْرَئَانِ النَّاسَ فَقَدِمَ بِلَالٌ وَسَعْدٌ وَعَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ ثُمَّ قَدِمَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرَحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى جَعَلَ الْإِمَاءُ يَقْلَنَ قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا قَدِمَ حَتَّى قَرَأْتُ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى فِي سُورٍ مِنَ الْمُفَصَّلِ.

TERCÜMESİ

(Ensardan) Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan rivayetine göre şöyle demiştir: Bize ilk önce hicret edenler Mus'ab b. Umeyr ve İbn Ümmü Mektûm'dur. Bunlar Medine müslümanlarına Kur'an okuturlardı. Sonra Bilâl, Sa'd b. (Ebû Vakkâs), Ammâr b. Yâsîr hicret ettiler. Daha sonra Ömer b. Hattâb -Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından yirmi kişi ile- hicret etti.³⁰ Bunlardan sonra da Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (Ebû Bekir ve Âmir b. Führeyre ile) hicret buyurdu. Artık ben Medine halkını Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in teşrifine ferahlandığı gibi bir şeye ferahlandığını görmedim. Hatta (Benî Neccâr'dan) genç kızlar "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi" diye sevinmeye başladılar. Ben de Resûlullah henüz hicret etmeden önce -mufasssaldan sayılan sûrelerle beraber- سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى (sûresin)i okumuştum. {B3925 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.}

inşâdı değildir diye cevap verilmiştir.

Bir lâhika olarak şunu da bildirmek isteriz ki, Medine'nin eski adı Yesrib'dir. Peygamber efendimiz hicret edip yerleştikten sonra Medinetü'n-Nebî denilmeye başlandı ve gitgide ihtisar edilerek yalnız Medine denildi. Medine'den gelip geçen milel ve akvam içinde bu eserimizin "Fezâilü'l-Medîne" bahsindeki izahata bakınız!

30 İbn İshak, hadiste isimleri zikredilmeyen bu yirmi kişiden on üçünün adını şu suretle bildiriyor: "Zeyd b. Hattâb, Saîd b. Zeyd, Abdullah b. Sürâka, Huneys b. Huzâfe, Vâkıd b. Abdullah, Havlâ b. Ebû Havlâ, Mâlik b. Ebû Havlâ, Hilâl, Ayyâş b. Ebû Rebîa, Benî Bekir kabilesinden Hâlid, İyâs, Âmir, Akîl. İbn Hacer, yirmiden adı sayılmayanların Hazret-i Ömer'in etbâi ve adamları olmalıdır" diyor. İbn İshak bu on üç muhacirin de Rifâa b. Münzir'e misafir olduklarını bildiriyor.

İ Z A H I

Mûsâ b. Ukbe'nin rivayetine göre Abdurrahman b. Avf'tan başka bu muhacir kafi-lelerinin ekserisi Kubâ'da Amr b. Avf oğullarına misafir olmuşlardır. Abdurrahman b. Avf ise Hazrec'den Saîd b. Rebîa'da konuklanmıştır. İbn Şihâb'ın rivayetine göre Hazret-i Ali de Resûlullah'tan üç gün sonra hareket edip Peygamber efendimiz Kubâ'da iken gelip yetiş-miştir. İbn Âiz *Megâzî*'sinde İbn Abbas'tan Ömer, Zübeyr, Talha, Osman, Ayyâş b. Ebû Rebîa'nın da bir kafile içinde hicret ettiklerini, yalnız Osman ile Talha'nın Şam'a müteveccih olduklarını rivayet etmiştir. En mevsuk rivayete göre Medine'ye hicret edenlerin alemdarı, Mus'ab b. Umeyr radiyallahu anhtır. Gerçi Mûsâ b. Ukbe ilk muhacir olarak mutlak surette Benî Mahzûm'dan Ebû Seleme b. Abdülesed'i zikretmiştir. Fakat Ebû Seleme Mus'ab gibi Medine'ye ikamet kastıyla gitmemiştir. Belki müşârûn ileyh evvelâ Habeşe diyarına hicret edip bilâhare Mekke'ye avdet etmiş, fakat müşriklerin ezâ ve cefasına tahammül edeme-yerek bu defa da Resûlullah'ın müsaadesiyle Medine'ye gitmişti. Mus'ab ise ikamet ve Kur'an tâlimi için memûren gönderilmişti. Hatta, rivayete göre Mus'ab b. Umeyr'in ikamet etmekte olduğu ensardan Münzir b. Muhammed'in evine inmiştir ve ondan sonra Âmir b. Rebîa, karısı Leylâ, Abdullah b. Maz'ûn, Abdullah b. Cahş, Habbâb b. Eret radiyallahu anhüm hicret edip Mus'ab'ın yanına inmişlerdir. Bu suretle hicret edenlerin sayısı erkek, kadın 150'yi bulmuş ve Mekke'nin birkaç mahallesi boşalmıştı.

Bir tarafta bu muhacirler, bir tarafta "hoş geldiniz!"e gelen ensar ile Kubâ köyü meserret içinde çalkalanıyordu. Medine'nin meşhur şairi Hassân b. Sâbit âteşin bir kaside-siyle Resûlullah'ın kudûmünü tebrik ve meserretli günlerin coşkun hâtıralarını terennüm etmiştir.

KUBÂ'DAN HAREKET

Müellif Buhârî'nin bu "Hicret" babında Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre, Resûlullah Kubâ'da on dört gece kaldıktan sonra Medine'ye hareket etmek üzere ana tarafından akra-bası ve dayıları olan Neccâroğulları'na haber gönderdi. Neccâroğulları kılıçlarını kuşanarak geldiler. Diğer ensara da haber göndermişti, onlar da müsellâh geldiler ve Resûlullah ile Ebû Bekir'e selâm verdiler. Bu silâhlı kuvvetler Resûlullah ile Ebû Bekir'in develeri çevre-sini kuşattılar ve Resûlullah ile Ebû Bekir'e, "Buyurunuz, düşmanlarınızdan emin, dost-larınız da kendinize mutî olarak develerinize bininiz!" dediler. Resûlullah devesine bindi. Ebû Bekir de arkasında (deve üstünde) vaziyet aldı. Bu suretle düzülen Peygamber'in mev-kibi Medine'ye doğru yollandı. Râvi Enes b. Mâlik der ki, Resûlullah devesi Kasvâ üzerinde, Ebû Bekir peşinde, ensar ve Neccâroğulları etraflarında olarak muhteşem bir mevkible Medine'ye hareketi hâlâ gözümün önündedir.³¹

31 عن أنس بن مالك رضي الله عنه أقام رسول الله صلى الله عليه وسلم في بني عمرو بن عوف أربعة عشرة ليلة ثم أرسل إلى ملا بني النجار. قال: فجاءوا متقلدي سيوفهم. قال: وكأني أنظر إلى رسول الله على راحته وأبو بكر ردفه وملا بني النجار حوله حتى ألقى بفناء أبي أيوب فكان يصلي حيث أدركته الصلاة.

{B3932 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 46.}

Zâdü'l-meâd'da İbn İshak'tan bir rivayete göre, Resûlullah esnâ-yı râhta sol tarafa meylederek Sâlim b. Avf oğulları yurduna vardı, Rânûnâ vadisinin ortasındaki cuma mes-cidinin yerinde indi ve arka arkaya iki hutbe irat ederek cuma namazı kıldı ki Medine'de kıldığı ilk cuma namazı idi ve henüz Mescid-i Saâdet yapılmamıştı.³² İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde bu iki hutbe, İbn İshak'ın Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan rivayet ettiği metin ile zikredilmiştir. Cevdet Paşa da *Kasas-ı Enbiyâ*'sında en sade bir üslûp ile harfi harfine tercüme etmiştir. Ensarin Akabe biatında taahhüt ettikleri yardımı yerine getirmelerinin günü geldiğinden, hutbenin sonunda verdiği sözü bozanların Allah'ın gazabına uğrayacakları tebârüz ettirilmiştir.

Namazdan sonra hareket eden Peygamber'in mevkibi Medine'ye kadar yolun iki tarafını dolduran halkın, "Resûlullah geldi! Resûlullah geldi!" Sevinç tezahürleri arasında ilerliyordu. Medine'nin etrafı Evs, Hazrec soylarıyla muhât bulunduğundan önünden geçilen her kabilenin mümessilleri Kasvâ'nın yularına sarılarak, "Yâ Resûlellah! Bize buyurunuz! Size yabancı olmayan, saygı degen, düşmanlarınızı tepelemeye gücü yeten aile-mizde misafir olunuz!"³³ diyorlardı. Resûlullah da, "*Deveyi kendi haline bırakınız, çünkü o memurdur, emir olduğu yere gider, ona yol veriniz!*"³⁴ diye onları taltif ve onlardan izin alıyordu. Onlar da deveyi bırakıyorlardı. Benî Neccâr'ın yurdu önüne geldiğinde onlardan bir heyet Kasvâ'nın etrafını sararak, "Dayınızın evine buyurunuz! Yâ Resûlellah!" diye davet ediyor, bir tarafta da mini mini kız çocukları defler çalarak,

نحن جوار من بني النجار يا حبذا محمدا من جار³⁵

diye neşîdeler okuyorlardı.

Medine'ye girince -hadis metninde de işaret olduğu üzere- halkın ferah ve me-serreti görülmedik bir derecede artmıştı. Kadınlar damların üstünde, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem geldi!" diye seviniyorlar, bir taraftan da,

طلع البدر علينا من ثنيات الوداع

وجب الشكر علينا ما دعا لله داع

وفي روايته عنه: ثم بعث إلى الأنصار، فجاؤا إلى نبي الله صلى الله عليه وسلم وأبى بكر فسلموا عليهما وقالوا: اركبا آمنين مطاعين. فركب نبي الله وأبو بكر وحفوا دونهما بالسلاح. فقبل في المدينة: جاء نبي الله، جاء نبي الله! فأشرفوا ينظرون ويقولون: جاء نبي الله! جاء نبي الله! فأقبل يسير حتى نزل جانب دار أبي أيوب.

32 Resûlullah'ın hicretinden evvel de Ebû Ümâme Es'ad b. Zûrâre tarafından Medine'de cuma namazı kılındığı ve kılanların kırk kişi olduğu Kâ'b b. Mâlik'ten rivayet olunmuştur (*Zâdü'l-meâd*). {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, I, 362.}

33 يا رسول الله هلم إلينا: إلى العدد والعدد والمنعة.

34 خلوا سبيلها! فانها مأمورة فخلوا سبيلها

35 Biz Neccâr oğulları'nın kızlarıyız. Muhammed'e yakınlık ve hısımlık ne mutlu!

diye neşîdeler söylüyorlardı.

Bu sürûr ve şâdmânî içinde yürüyen Peygamber'in mevkibi nihayet Mâlik b. Neccâr oğullarının yurduna gelince orada Resûlullah'ın Mescid-i Saâdet'inin kapısı önüne müsâdif olan arsaya çöktü. Fakat Peygamber efendimiz üstünden inmedi. Sonra oradan kalktı. Resûlullah da yularını bırakmıştı. Birkaç adım gittikten sonra arkasına geri dönüp ilk çöktüğü yere gelerek çöktü ve boynunu yere koyup bağırmaya ve deprenmeye başladı. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem üzerinden indi (*Sîret-i İbn Hişâm*).³⁷ İşte İslâm ve âlem tarihinin kaydettiği hicret-i Muhammediyye ihtifali burada sona erdi.

Buhârî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre, Resûl-i Ekrem devesinden indikten sonra (Abdûlmuttalib'in anası Selmâ kadın cihetiyle karâbetini kastederek), "*Akrabamız evlerinden hangisinin evi daha yakındır?*" diye sordu. Neccâr oğulları'ndan Ebû Eyyûb el-Ensârî, "Yâ nebiyyallah! Benim evim yakındır! İşte şu evim, şu da kapısı" diye gösterdi. Resûlullah, "*Öyle ise haydi git, bizi kabul edecek yer hazırla!*" buyurdu. Ebû Eyyûb hemen gidip geldi ve Resûlullah ile Ebû Bekir'e hitaben, "Allah'ın yümn ü bereketi üzerine ikiniz de buyurunuz!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah Ebû Eyyûb'ın evini teşrif buyurdu (*Buhârî*).³⁸ Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd, devenin üstündeki eşyayı evine taşıdı (*Sîret-i İbn Hişâm*). Es'ad b. Zürâre de Kasvâ'yı yularından çekerek evine götürdü (*Zâdü'l-meâd*).

MESCİD-i SAÂDET'İN İNŞASI

Müellif Buhârî'nin "Hicret" babındaki rivayetleri arasında Mescid-i Saâdet'in inşası da vardır. Enes b. Mâlik'ten gelen rivayete göre Resûlullah Ebû Eyyûb'ün evine yerleştikten sonra bir mescid inşasını emredip Neccâr oğulları'na haber gönderdi. Geldiklerinde onlara, "(Neccâr oğulları'ndan iki yetime ait olan) *şu bostanınızın bedelini bana bildiriniz!*" buyurdu. Onlar da, "Yâ Resûlellah! Vallahi biz onun bedelini sizden istemeyiz! Ancak ecir ve mükâfatını Allah Teâlâ'dan umarız!" dediler. Fakat Resûlullah'ın hibeyi kabul buyurmadığı Buhârî'nin yukarıda tercüme ettiğimiz bir rivayetinde geçti. Tarihçiler 10 miskal altına alınarak Ebû Bekir'e havale buyurulup onun tarafından tesviye edildiğini bildiriyorlar.

Enes b. Mâlik der ki bu arsada müşrik kabirleri vardı. Bazı yerleri gayri muntazam harabelik arzediyordu. İçinde yabani hurma ağaçları da vardı. Resûlullah'ın emriyle müşriklerin kabirleri açılıp başka tarafa naklolundu. Arsanın çukur yerleri tesviye edildi, yabani hurmalar da kesildi. Enes rivayetine devamlı, "Mescidin kible tarafına (mihrap

36 Ayın on dördü üzerimize Vedâ dağının tepelerinden doğdu, ne mutlu. Artık Allah'a dua ve niyaz eden bulundukça bize de şükretmek vâcib oldu. Ey bize gönderilen aziz peygamber! Sen bize itaat edilmesi vâcib bir emirle peygamber geldin!

37 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 494-496.}

38 {B3911 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.}

yerine) hurma ağaçları dizdiler. Kapı süvelerini taştan yaptılar” diyor (Buhârî).³⁹ Kible cihe-
tinden beriye doğru uzunluğu 100 zirâ, arzı her iki tarafta 100 veya biraz eksik kılındı.
Temeli 3 zirâa yakın taştan yapıldı. Bunun üst tarafını kerpiçe yaptılar. Kiblesini de
Beytülmakdis’e doğru kıldılar. Mescide üç kapı koydular. Birisi umuma mahsus geride
idi. Birisi Resûlullah’ın hâne-i saâdetten mescide girmesine mahsus idi. Üçüncüsü Bâb-ı
Rahmet, denilen kapı idi. Direkleri hurma ağacından dikildi. Mescidin üstü örtülmeyip
yalnız hurma dalları konularak güneşten muhafaza hususu temin edildi. Resûl-i Ekrem’e,
“Üstünü örtüp tavan yapsanız!” diye teklif olundu da Resûl-i Ekrem, “*Yetişir! Mûsâ’nın
çatısı gibi çatı yoktur*”⁴⁰ buyurdu.

Mescidin bir tarafına ezvâc-ı tâhirâta mahsus odalar yapıldı. Üzerleri hurma dalla-
rıyla örtüldü. Bugün kabr-i saâdetin bulunduğu oda Hazret-i Âişe’ye tahsis edildi (*Zâdü’l-
meâd*). Mescid-i Saâdet’in sofası da fukâhâ-yı ashaba tahsis buyuruldu.

Mescidin ve hücrelerin inşası hitamında Ebû Eyyûb’un hânesinden naklettiği gibi
Zeyd b. Hârise ile Ebû Râfi’i Mekke’ye gönderip kendi ailesiyle Ebû Bekir’in ailesini getirtti.
Kendi ailesi Sevde bint Zem’a ile kızları Fâtıma ve Ümmü Külsûm idi. Bu meyanda Üsâme
b. Zeyd ile Ümmü Eymen de gelmişlerdi. Ebû Bekir ailesi de Âişe ile Esmâ, vâlideleri
Ümmü Rûmân idi.

Bunlardan sonra ezan teşrîf buyurulmuştur (bunun için “Bâbü Bed’i’l-Ezân” hadis-
lerini sırayla okuyunuz).

عَنْ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي الْغَارِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا أَنَا بِأَقْدَامِ الْقَوْمِ
فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ أَنَّ بَعْضَهُمْ طَأْطَأَ بَصْرَهُ رَأَى أَنَا قَالَ اسْكُتْ يَا أَبَا بَكْرٍ ائْتَانِ اللَّهَ ثَالِثُهُمَا.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir (es-Sıddîk) radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben
(hicrette) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber bir mağarada bu-
lundum. Bir ara başımı kaldırdım, (baktım). O anda Kureyş casuslarının ayak-
larını gördüm. Bunun üzerine, “Yâ Resûlellah! Bunlardan birkaçı gözünü aşağı
eğse (de baksa muhakkak) bizi görür!” dedim. Resûlullah, “Sus ey Ebû Bekir!
İki yoldaş ki Allah onların üçüncüsü ola (endişe edilir mi?)” buyurdu. {B3922
Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 45.}

39 {B3932 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 46.}

40 {İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, III, 56.}

عَنْ أَسْمَاءَ   أَنَّهُا حَمَلَتْ بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَتْ فَخَرَجْتُ وَأَنَا مُتِمٌّ فَاتَيْتُ الْمَدِينَةَ فَزَلْتُ بِقُبَاءٍ فَوَلَدْتُهُ بِهَا ثُمَّ أَتَيْتُ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ   فَوَضَعْتُهُ فِي حَجْرِهِ ثُمَّ دَعَا بِتَمْرَةٍ فَمَضَعَهَا ثُمَّ تَفَلَ فِيهِ فَكَانَ أَوَّلَ شَيْءٍ دَخَلَ جَوْفَهُ رِيقُ رَسُولِ اللَّهِ   ثُمَّ حَنَّكَهُ بِتَمْرَةٍ ثُمَّ دَعَا لَهُ وَبَرَكَ عَلَيْهِ وَكَانَ أَوَّلَ مَوْلُودٍ وُلِدَ فِي الْإِسْلَامِ.

TERCÜMESİ

Esmâ (Zâtünnitâkayn) radiyallahu anhâdan rivayete göre müşârün ileyhâ (Mekke'de iken oğlu) Abdullah b. Zübeyr'e hâmil olmuştu. Esmâ der ki: Ben gebelik müddetimi tamamlayarak (Mekke'den) çıktım. (Muhacir olarak) Medine'ye geldim. Kubâ'ya indim. Abdullah'ı orada doğurdum. Sonra nevzâdı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem getirdim de kucağına koydum. Bunun üzerine Resûlullah bir hurma istedi. Onu çiğneyip çocuğun ağzına tükürdü. Bu suretle oğlumun midesine ilk giren şey, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tükürüğü oldu. Sonra Resûlullah hurma çiğnemiyle çocuğun damağını ovdu. En sonra çocuğa dua buyurdu: Bereket ve saadet temenni eyledi ve nihayet Abdullah b. Zübeyr, (hicretten sonra Medine'deki muhacir) müslüman aileleri içinde ilk doğan çocuk oldu.⁴¹ {B3909 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 45.}

عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَضْرَمِيِّ   قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ   ثَلَاثٌ لِلْمُهَاجِرِ بَعْدَ الصَّدْرِ.

TERCÜMESİ

Alâ' b. Hadramî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sader tavafından sonra muhacir için (Mekke'de oturmaya) üç (gece ruhsat verilmiş)tir dediği rivayet olunmuştur. {B3933 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 47.}

41 Hicretten sonra Medine haricindeki muhacir müslüman aileleri arasında ilk doğan erkek çocuk olarak da Habeşe'de doğan Abdullah b. Ca'fer bildiriliyor. Medine'de ensar aileleri arasında da Mesleme b. Mahled yahut Nu'mân b. Beşîr ilk doğan çocuktur deniliyor.

İ Z A H I

Sader tavafı, hacıların memleketlerine dönüşlerinde yaptıkları vedâ tavafidır ki, Minâ'dan dönüşte yapılır ve bununla hacıların menâsiki tamam olur. Mekke'nin fethinden evvel Peygamber efendimiz Mekke'den hicret eden muhacirler için –vedâ tavafı yapıp hac tamam olduktan sonra– yalnız üç gün Mekke'de ikamet edilebileceğini bildirmiştir. Umre de böyle idi. Umre edildikten sonra üç gün ikamet mubah idi. Bu hadis ile istidlâl ederek Nevevî üç günden ziyade muhacirin Mekke'de tevattunu haramdır demiştir. Kâdî İyâz da cumhurun ictihadı da bu merkezde olduğunu hikâye etmiş ve Mekke'nin fethinden sonra ise birçok ulemânın Mekke'de ikameti tecviz ettiklerini bildirmiştir. Şu halde ulemânın cumhuru bu yasağın Mekke'den Medine'ye hicret vâcib olduğu zamana ait bulunduğunu kabul etmişlerdir ki müntehâsı Mekke'nin fethidir. Peygamber'e nusret vâcib olduğu için bu müddet zarfında muhacirin Medine'de ikameti vâcib idi. Mekke'nin fethiyle İslâm dini müstait olduğu kuvveti iktisap etmiş bulunduğundan bu memnûiyet sona ermiş bulunuyor. Muhacir olmayan müslümana gelince, onlar bu memnûiyetin haricinde idi.

1560

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَوْ آمَنَ بِي عَشْرَةٌ مِنَ الْيَهُودِ لَأَمَنَ بِي الْيَهُودُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Hicreti müteakip) yahudi (hahamların)dan on kişi bana iman etmiş olsaydı, yahudilerin hepsi bana iman etmiş olurlardı!” buyurmuştur. {B3941 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 52.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi Resûl-i Ekrem'in Medine'ye kudûmü üzerine yahudilerin siyasî münasebet tesisi için müracaat ettiklerine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Unvan olarak da iki âyetin iki kelimesini, هٰذَا, هٰذِهِ kelimelerini tefsir sadedinde zikrediyor. Müellif birinci kelime ile Mâide sûresinin 41. âyetine işaret etmiştir ki meâlî şöyledir: “Ey aziz peygamber! Küfre doğru koşmakta yarış eden şu iki zümre seni mahzun etmesin! Onlar: 1) İster ağızlarıyla iman ettik deyip de kalpleri inanmayan şu münâfıklardan olsun; 2) İster şu yahudi olanlardan bulunsun.”⁴²

İkinci هٰذَا kelimesiyle de müellif A'râf sûresinin 156. âyetine işaret etmiştir ki bunda da Hazret-i Mûsâ'nın Cenâb-ı Hakk'a münâcâtında –ihtiyar ettiği yetmiş kişiyi de kaste-

42 [el-Mâide, 5/41] ... الَّذِينَ قَالَوْا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هٰذَا ...

derek-, “Allahım! Bize şu dünyada bir hasene yaz, âhirette de yaz! Çünkü biz sana tövbe ettik, sana döndük!” dediği hikâye buyurulmuştur.⁴³ Müellif Buhârî bu iki tefsiri ile yahudi isminin tevbe-kârlık mânasıyla ilgili olduğuna işaret etmiştir.

Hicrete tekaddüm eden tarihlerde Medine’nin kadim sekenesi olan Evs ve Hazrec kabileleriyle yahudiler arasında din ayrılığı gibi müteaddit sebeplerle nîzâ ve ihtilâf devam edegelmişti. Evs, Hazrec müslüman olup Resûlullah’ın kudûmüyle şeref ve kuvvet kesbedince Benî Kurayza, Benî Nadîr, Benî Kaynukâ’ yahudilerinin murahhasları Resûlullah’ın huzuruna gelerek bir muahede akdini teklif ettiler. İbn Hişâm’ın *es-Sîre*’inde uzun metni yazılı olan bu muahedenin en mühim esasları, Resûl-i Ekrem’in kendisine ve ashabına zarar vermemek, düşmanlarına yardım etmemek, Kureyş ile harp edildiğinde harp masraflarından bir kısmına iştirak etmek, buna mukabil yahudiler de din ve mezhep serbestilerine mâlik olmak, mallarında tasarruf hakkını haiz bulunmak maddelerinden ibaret idi. Bir müeyyide olarak da ahdi nakzettiklerinde mallarının, canlarının helâk olması maddesi vardı.

Hadiste zikrolunan on yahudi ile bunların ahhâr ve eşrafı kastolunmuştur. Yoksa avamdan hayli yahudi müslüman olmuştu. Bunların âlimlerinden Abdullah b. Selâm ile Abdullah b. Sorya’dan başka hiçbirisi hicret sırasında müslüman olmamıştır. Abdullah b. Selâm ise, Peygamberimiz Medine’ye geldiği günlerde müslüman olmuştur. Müellif Buhârî de bu babında iki tarik ile ayrı ayrı iki metin ile rivayet etmiştir. Hulâsası, Resûl-i Ekrem efendimiz Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin evinde misafir olduğu sırada Abdullah b. Selâm da ziyaret etti ve Tevrat’tan bazı sualler sordu. Bunlara ancak hak peygamber cevap verebilir dedi. Cibril’in tâlimi ile Resûlullah bu suallere Tevrat mantûkunca cevaplarını verdi.⁴⁴ Bunun üzerine Abdullah b. Selâm, *أشهد أن لا إله إلا الله وأنت رسول الله* “Şehâdet ederim ki Allah’tan başka Tanrı yoktur. Sen de muhakkak Allah’ın peygamberisin!” deyip müslüman oldu. Sonra, “Yâ Resûlellah! Yahudiler, iftiracı, yalancı bir millettir. Yarın benim müslüman olduğumu duyunca türlü yalanlar uydurup iftirada bulunurlar. Müslümanlığım duyulmazdan önce beni onlardan tezkiye buyurup benim mevkiimi tasdik ettiriniz!” dedi. Resûlullah, Abdullah b. Selâm’ı bir tarafa gizleyip yahudileri davet etti ve onlara, *“Ey yahudi cemaati! Siz pek iyi bilirsiniz ki ben Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberim. Hak dinle geldim, müslüman olunuz!”* buyurdu. Yahudiler, “Biz senin peygamber olduğunu bilmiyoruz.” Bu söz üç defa tekrar edildikten sonra Resûlullah, *“Sizin içinizde Abdullah b. Selâm adında biri var, o nasıl bir kişidir?”* diye sordu. Yahudiler, “O bizim hayırlı oğlu hayırlımızdır. Kendisi de, babası da en faziletlimiz, en âlimimizdir!” diye şehâdet ettiler. Resûlullah, *“Abdullah b. Selâm müslüman olursa siz ne dersiniz?”* diye sordu. Yahudiler, “Hâşâ Abdullah b. Selâm hiçbir vakit müslüman olamaz!” dediler. Bu sual ve inkârî cevap da üç defa tekrar edildikten sonra Resûl-i Ekrem, Abdullah b. Selâm’a hitaben, *“Yâ İbn Selâm gel!”* diye çağırırdı. Abdullah saklı bulunduğu yerden çıkarak, *أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله* diye

43 [el-A’râf, 7/156]. *وَكَتَبْنَا لَكَ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّا هُنَا إِلَيْكَ*

44 *Sîret-i İbn Hişâm*’da Resûlullah’ı ismiyle, sıfatıyla, Tevrat’ta okuduğu da rivayet edilmiştir.

haykırdı. Bunun üzerine yahudiler, “Sen yalan söylüyorsun, sen şerîr oğlu şerîrimizsin!” dediler ve İbn Selâm’ın kadrini tenkîse çalıştılar. İbn Selâm, “Yâ Resûlallah! Korktuğum bu idi!” dedi. Resûl-i Ekrem de yahudileri huzurundan çıkardı.⁴⁵

Müellif Buhârî’nin hicret mevzuunda *Tecrîd*’e geçmeyen medenî ve içtimaî iki mühim babı ve rivayeti vardır: Hicretin tarih mebdei ittihazı, muhacirlerle ensar arasında uhuvvet tesisi.

HİCRÎ TARİH

Tarih, bir işe vakit tayin etmektir ki senelerin, şühûr ve eyyâmın hesabından ibarettir. Lisanımızda kullandığımız tarih tabiri, vakit tayini değil, muayyen vaktin adıdır. Müellif Buhârî “Hicret” babına unvan olarak, من أين أرخوا التاريخ, “Ashap, İslâm tarihinin mebdeni hangi vâkiadan tayin ve itibar ettiler?” sualini irat ediyor. Sonra da Sehl b. Sa’d’ın şu hadisini rivayet etmek suretiyle cevap vermiş oluyor. Müşârûn ileyh diyor ki: “İslâm tarihine mebde tayin edilirken ashap, bu mebdei Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in peygamber ba’solunduğu zamandan veya vefatı anından itibar edilmesi hususunda sayılıp dökülen mütalaalardan hiçbirine kıymet vermediler. Yalnız Medine’ye kudûmü ve hicreti vaktinden başlamasına itibar ettiler.”⁴⁶

Sehl b. Sa’d’ın vâzih, fakat çok muhtasar olan bu rivayetini Hâfız İbn Asâkir’in *Dimaşk Tarihi*’nde rivayet ettiği, Enes b. Mâlik ile İbn Abbas hadisleri şöyle izah ediyor: Evvelâ Enes b. Mâlik, “Tarih Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in rebûlevvelde Medine’ye kudûmü zamanından itibar edildi ve ashap bu tarihi kullandılar” diyor. Abdullah b. Abbas da şu tafsîlâtı vermiştir: Resûlullah Medine’ye hicret ettiğinde müslümanların bir tarihi yoktu. Sonra hicret mebde ittihaz edilerek, “Resûlullah’ın kudûmünden bir ay, iki ay sonra” diye hicrî tarih kullanmaya başladılar. Resûlullah’ın vefatına kadar da bu suretle kullanıldı. Fakat sonra kesildi, kullanılmadı. Ebû Bekir’in hilâfeti zamanı ile Hazret-i Ömer’in hilâfetinin dört senesi bu suretle geçti. Sonra resmî muâmelât ve medenî münasebatın tevkîr ve tayinine ciddi lüzum hissölündü. İbn Abbas der ki: Hazret-i Ömer tarih vaz’ına teşebbüs edince ashap topladı ve onlarla istişare eyledi: Sa’d b. Ebû Vakkâs Resûlullah’ın vefatı zamanıyla tevkîti, Talha bi’set-i Muhammediyye’yi, Ali b. Ebû Tâlib hicret-i seniyyeyi, başkaları da mevlid-i nebevîyi mebde-i tarih olarak teklif etmişlerdi.

Hicretin on yedinci veya on altıncı yılında içtimâ eden bu şûranın müzâkerâtı neticesinde Hazret-i Ali’nin teklifi üzerinde ittifak edildi. Ancak ayın tayininde ihtilâf edilmişti. Abdurrahman b. Avf eşhûr-i hurumun evveli olduğu için recebi, Talha da ümmetin mübarek ayıdır diye ramazanı, Ali b. Ebû Tâlib de sene başıdır diye muharremi mebde olarak teklif etmişlerdi. Bu hususta da Ali’nin teklifi tatbik edildi.

45 {B3911, B3938 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 45, 51.}

46 عن سهل بن سعد قال: ما عدوا من مبعث النبي صلى الله عليه وسلم ولا من وفاته ما عدوا إلا من مقدمه المدينة [رواه البخاري]. Bu hadis, Buhârî’nin rubâiyyâtından yani dört râvi vasıtasıyla îsâl edilen hadisler cümlesindedir.

ASHAP ARASINDA KARDEŞLİK KURUMU

İbn Abdülber'r'in beyanına göre ikidir. Biri, Mekke'de hassaten muhacirler arasında kurulmuştur. Öbürü Medine'de muhacirlerle ensar arasında tesis buyurulmuştur ki müellif Buhârî'nin tesisini bildirdiği uhuvvet budur. Muhacirler evlerini ve mallarını Mekke'de bırakarak gelmişlerdi. Ensar, muhacir kardeşlerini evlerine almışlardı. Mallarından istifade ettirmişlerdi. ⁴⁷ *âyet-i kerîmesi* ⁴⁷ *وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ* mûcibince ensar, kendileri için aşırı bir ihtiyaç olsa bile, muhacirleri nefislerine tercih ederlerdi. Fakat muhacirler bu yolda ensara yük olmayı ağır buluyorlar, çalışarak geçinmek istiyorlardı. Sonra Müslümanlığın kurduğu bu samimiyetin, günün birinde asabiyet gayretiyle tezelzüle uğramak tehlikesi vardı. Resûl-i Ekrem aradaki samimiyeti takviye etmek ve bir ayrılık tehlikesine imkân bırakmamak için muhacirlerle ensar arasında bir kardeşlik kurmayı düşündü. Hicretin yedinci ayında ve mescid-i saâdetin hitamı sırasında Resûl-i Ekrem muhacir ve ensardan kırk beşerden doksan kişiyi Enes b. Mâlik'in evine davet etti. Buhârî'nin Hazret-i Enes'ten rivayetine göre Resûlullah, *"İslâm dininde hilf⁴⁸ yoktur, din kardeşliği vardır"*⁴⁹ buyurup bu doksan kişi arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti. Müellif Buhârî, Selmân-ı Fârisî ile Ebû'd-Derdâ arasındaki kardeşliği rivayet ediyor ki, 934 numara ile tercümesi geçti, oraya bakınız! Yine Buhârî bu babında Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî' arasındaki uhuvveti bildiriyor ki, bu da 958 numara ile tercümesi geçen Enes b. Mâlik hadisindedir, oraya da bakınız! İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde bu çift kardeşlerin birçokları İbn İshak rivayetiyle zikredilmiştir.

Bu kardeşliğin derhal tesiri görülmüştür. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, ensar Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek, "Yâ Resûlellah! Hurmalıklarımızı muhacir kardeşlerimizle aramızda taksim buyur!" demişlerdir. Resûlullah da, *"Hayır öyle olmaz, mülkiyeti verilmez. Ancak muhacirler sa'y ü amelleriyle iştirak ederler, sularlar, tımar ederler. Mahsulü aranızda taksim edersiniz!"* buyurdu. İki taraf da bu suretle razı oldular.⁵⁰ Müsâkât denilen bu şirket, muhacirler iktisâb-ı servet edinceye kadar devam etmiştir.

Sonra bu uhuvvet yalnız hayatta muavenete maksûr ve münhasır da değildi. Birinin vefatında diğer kardeşinin zevi'l-erhâmdan önce vâris olması da meşrûr idi. Enfâl sûresinin 72. âyetinde, *"O kimseler ki iman edip hicret ettiler ve mallarıyla canlarıyla Allah yolunda mücâhede eylediler. O ensar ki bu muhacirleri barındırdılar ve onlara yardım ettiler. İşte*

47 {el-Haşr, 59/9.}

48 Hilf Câhiliye devrinde mütevaciz bir kabilenin tecavüzünden sıyânet için iki ve daha ziyade kabilenin birleşerek ahd ü peymân etmeleridir. Bu hilfler çoktur. Fakat en meşhuru Hilfû'l-fudûl'dür ki Kureyş'in en ihtiyarı ve en ziyade şeref ve itibar sahibi olan Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde Benî Hâşim, Benî Abdûlmuttalib, Benî Zühre, Benî Esed, Benî Teym toplanarak Mekke sekencesinden kimseye zulmedilme-yeceğine dair akd-i ittifak etmişlerdi. Resûl-i Ekrem de bu hilfte halîf olarak bulunmuştu ve bunu her zaman meserretle yâdederde.

49 {B2294 Buhârî, Kefâlet, 2.}

50 {B2325 Buhârî, Müzâraa, 5.}

bu muhacirlerle ensar birbirlerinin velileridir ve vârisleridir” buyurulmuştur ve bu âyetteki velâyet, nusret ve verasetle tefsir olunmuştur.

Gerçi bu yoldaki veraset, Bedir Harbi’ne kadar devam etmiştir. Bedir Gazâsı’nın ganimetlerini aldıktan sonra muhacirler, ensarın muavenetinden kurtulduklarından sonra Enfâl sûresinin son âyetlerindeki, *وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ* “Allah kitabında miras hususunda ülü’l-erhâm birbirilerine daha yakındır”⁵¹ kavl-i şerifinin nüzûlü üzerine kardeşlik kurumu ile müesses olan miras nesholunmuştur. Cihan tarihinde bir eşi ve örneği görülemeyen bu içtimaî teâvün ve tesanüdün siyer kitaplarında birçok menkıbeleri vardır.

HICRETİN ENSAR ÜZERİNDEKİ İÇTİMÂİ TESİRİ

Resûlullah’ın Medine’ye hicretinden evvelki günlerde ensarın vaziyeti çok fena idi. Buâs harbi denilen ve meş’um bir gayret ve asabiyetin tesiriyle bir asırdan ziyade devam eden kanlı muharebeler, ensarı teşkil eden Evs ve Hazrec kabilelerinin servet ve sâ mânını, eşraf ve âyanını mahvetmişti. Ensar bu vaziyette iken hicret vuku bulmuş ve bu iki kardeş kabile arasındaki husumet, eski uhuvvet ve muhabbete münkalib olmuştur. Bu hususa müellif Buhârî, Hazret-i Âişe’nin şu hadisini rivayet ederek işaret etmiştir: Âişe hazretleri der ki: Buâs günü, Allah celle ve alânın resulüne armağan olarak takdim ettiği bir gündür ki, o zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine’ye hicret buyurmuştu ve Evs, Hazrec müslüman oldukları sırada cemiyetleri dağılmış, âyan ve eşrafi katlolunmuştu (bu hadis 1519 numara ile geçti, bakınız).

İki taraf şairlerinin inşâd ettikleri şecaat ve fecaat destanları Arap edebiyatını dolduran ve senelerce kadınlar, çocuklar tarafından terennüm edilen bu asırlık husumetin yeni bir uhuvvete dönmesi hiç şüphesiz Allah’ın Peygamberimize bahşettiği bir armağandır.

HICRET BABINDA NAMAZ VE ORUCA DAİR RİVAYETLER

Buhârî namaz hakkında Hazret-i Âişe’nin şu hadisini rivayet etmiştir: (Mekke’de) namaz, iki rek’at olarak farz kılınmıştı. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Medine’ye) hicret etti de (hazarda) dört rek’at farz kılındı. Sefer namazı da ilk farz kılındığı hal üzere bırakıldı.⁵²

Bu hadis 228. hadiste başka bir metin ile geçti. Oradan tetkik ve mütalaa olunsun! Âşûrâ ve cinne dair de Buhârî’nin rivayeti 945 numara ile geçti. O hadise ve izahına bakınız!

51 {el-Enfâl, 8/75.}

52 عن عائشة رضي الله عنها قالت: فرضت الصلاة ركعتين. ثم هاجر النبي صلى الله عليه وسلم ففرضت أربعاً وترك الصلاة السفر على الأولى. {B3935 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 48.}

Kitâbü'l-Megâzî

كِتَابُ الْمَغَازِي

Bu kitap, peygamberimizin harp ve cihad menkıbelerine dair hadisleri muhtevidir.¹

Megâzî, mağzânın cem'idir. Mağzâ, hem masdar hem ism-i mekân olmaya elverişli bir sîgadır. Fakat burada masdar olması müteayyin olduğu için megâzîyi, "Peygamber'in harp ve cihad menkıbeleri ve vâkıaları" diye tercüme ettik. İsm-i mekân olduğuna göre de Peygamber'in şehâmet gösterdiği harp sahaları demek olur. *Kâmus* şârihine göre megâzî, müfredi olmayan bir cemi' sîgasıdır.

Resûlullah Mekke'de iken harp ve cihada mezun değildi. İslâm hukukuna göre, insanlar arasında asıl olan sulh ve müsâlemet dairesinde münasebettir. Harp ü cidâle, zaruret üzerine müracaat olunur. Allah'ın bir ana ve bir babadan yarattığı insanlar arasında bundan başka bir hak olamazdı. İnsanların şubelere, kabilelere ayrılması, neslin tanınması ve temiz kalması gibi kendilerine ait müşterek menfeatlere mebnî idi. Bu cihetle Peygamber efendimiz ilk ba'solunduğu zamanlarda vaaz ve nasihatle, teşvik ve tergîb ile davete memur oldu. Tarihin kaydettiği bunca mezâlim ve teâdiyâta karşı daima sabır ve sükûnetle hareket edilmesi emrolundu. Mekke'de ilk zamanlarda nâzil olan âyetlerde bu cihet pek

1 Megâzî unvanının, Peygamber'in harp ve cihad menkıbeleri suretindeki kısa bir tercümesine bakıp da bu mevzuun Peygamber'in askerî hareketlerine ve bu arada gösterdiği hamâset menkıbelerine münhasır olduğu sanılmamalıdır. Bilakis Peygamber'in Medine'de kurduğu İslâm devletinin dinî, siyasî, hukukî ve içtimâî bütün medenî hayatı bu megâzî unvanında görülecektir. Şöyle ki, Hudeybiye Musâlahası ile iki müsavi kısma ayrılan İslâm idaresi bilhassa ikinci kısmında tam bir devlet olarak tanındığı ve siyasî hayatını bu suretle kazandıktan sonra mücâvir devletlerle siyasî münasebetler tesisine başlandığı bu megâzî mevzuunda görülecektir. Bu suretle Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin kapısında irat buyurulan hukûk-ı beşer beyannâmesiyle amme haklarının tanınması yine bu mevzuda görülecektir. Daha sonra Vedâ haccında Arafat'ta irat buyurulan uzun hitabelerinde Câhiliye devrinin fertler ve cemiyetler arasında zalimane câri olagelen âdetlerinin müthiş tarrakalarla yıkıldığı ve yerine âdil ve fâzıl bir medeniyet kurulduğu yine bu mevzuda görülecektir. Her biri vahye ve nassa müstenit ve bu suretle dinî mahiyeti haiz olan bu vâkıalar megâzî unvanında görülecek vâkıaların umdeleridir. Bütün bunların istinat ettiği bir esas vardır ki, o da peygamberin kurduğu bu adalet ve medeniyet makinesini cezrî bir hareketle, silâh kuvvetiyle mi, yoksa peygamberlerin şîârı olan nasihatle, inzâr ve tebşîr ile mi, en kısa bir tabir ile tecavüzî hareketle mi, yoksa tedâfüî bir mecburiyetle mi tesis etmiştir? Garp ve Şark müellefâtında görülen bu ihtilâfı da ilmî bir şekilde halletmek için "Megâzî" bahsine bir mukaddime ile başlıyoruz. Çok lüzumlu sandığımız bu mukaddimemizi okuyucularımız uzun bulmamalıdır.

açık olarak görülür. Nahl sûresinin nübüvvet ve davet vazifesinin ifa tarzını tâlim eden son dört âyetinde şöyle buyuruluyor: “*Peygamberim! İnsanları kati delil ile, güzel öğütlerle rabbinin gönderdiği dine davet et! Onlarla (icabında) en mâkul bir surette mücadele eyle! (Fakat harbetme!) Muhakkaktır ki, rabbin hak yolundan sapan kişiyi de, doğru yolda gideni de çok iyi bilir. Şayet (müşriklerle münasebetinizde) ukûbatla mukabele edecek (vaziyette) olursanız, ancak ukûbata, ukûbatın misli ile mukabele ediniz! (Mukabele etmeyip de) sabrederseniz emin olunuz ki sabır, sabredenler için elbette daha hayırlıdır. Habîbim! Sabret! –Senin sabrın da hiç şüphesiz Allah’ın inâyeti) ile dir.– Onlar(ın icâbet etmediklerin)e de mahzun olma ve kurdukları tuzaktan (endişelenip) sıkıntı içinde kalma! Muhakkak ki Allah’ın inâyeti) müt-takilerle, affedenlerle beraberdir.*”²

Hatta türlü işkencelere uğrayanlar, mallarına taarruz edilenler Resûl-i Ekrem’e müracaat ederek, “Yâ Resûlellah! Nedir bu çektiğimiz? İzin ver de şunları gizlice öldürelim!” diyenleri ve kıtale izin isteyenleri meneder, “*Henüz harbe mezun değilim!*” derdi.³

Mekke’de müşriklerin bunca mezâlim ve teâdiyâtına karşı harp ve cihada izin verilmeyip sabır ve teennî tavsiye olunduğu gibi Medine’ye hicret olunduktan sonra da müsaade olunmamıştır. Çünkü Resûl-i Ekrem Medine’ye hicret etmekle vaziyeti Mekke’deki vaziyetinden daha emniyetli değildi. Resûlullah’ın kudûmünü ensarın coşkunu bir ihtifâl ile karşılamalarına rağmen yahudiler, münafık Araplar gönüllerinde kin ve husumet besliyorlardı. Yahudiler gerçi bir muahede akdetmişlerdi. Fakat bütün tavır ve hareketleri onu tekzip ediyordu. Bu muahedeyi de nihayet nasıl bozdukları aşağıda görülecektir. Münafık Araplar da İslâm câmiası içinde en müşkül zamanlarda tezahür eden bir mikroptu. Hicret-i seniyyeye tekaddüm eden günlerde Hazrec kabilesinin riyâsetini ihrâz eden Abdullah b. Übey için murassa‘ bir taç hazırlanmıştı. Bir devlet reisi ihtişamıyla onu giymek üzere iken hicret vuku bulmakla kavmi Hazrecîler tamamen müslüman olmuş, taç ve hil’at gibi şeyler unutulmuştu. Kavmine uyarak zâhirde müslüman olmak zorunda kalan İbn Übey, o mahrumiyet acısıyla yan çizerek son bir münafık hizbi kurmuş ve nifak ve fesada başlamıştı. En sonra Resûlullah’ın dinî tebliğlerine, nasihatlerine de müdahale etmek cüretini göstermişti. Müellif Buhârî’nin Üsâme b. Zeyd’den rivayetine göre, Üsâme der ki: Hazrec kabilesi ulularından Sa’d b. Ubâde bir kere hastalanmıştı. Resûlullah kadife kaplı bir palan vurulmuş merkep üzerine binip beni de terkisine alarak hastayı iyâde ve ziyarete giderken yolda Abdullah b. Übey’e rastgeldi. Evinin gölgesinde kavminden bir cemaatle oturuyordu. Resûlullah iltifat etmeden geçmeyi muvâfık bulmayıp merkepten indi ve selâm verip oturdu; Kur’an okudu, dua etti, tahzîr, tebşîr buyurdu. Bütün bunları sükût ile dinleyen İbn Übey, “Ey kişi! Ben senin şu sözlerinden bir şey anlamıyorum. Bu

2 اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ. وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ. وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ. إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ. [en-Nahl, 16/125-128]

3 {HM15891 İbn Hanbel, III, 461.}

söylediklerin hak söz ise evinde otur! Sana gelen olursa onlara anlat! Gelen olmazsa böyle mecâlis ve mehâfili dolaşp da herkesin hoşlanmadığı sözleri sayıp dökme!” dedi. Bunun üzerine kavminden bir cemaat ortaya atılarak ve şair Abdullah b. Revâha hepsine tercüman olarak, “Biz, meclislerimize, evlerimize Resûlullah’ın teşrifini şeref biliriz. Nasihatlerinden müstefit oluruz. Onun emirleri, tebliğleri en sevdiğimiz sözlerdir. Resûlullah’ı bize Allah ihsan etmiştir!” diye mukabele etti ve Resûl-i Ekrem müdahale ederek bunun daha büyük nizâa bâdî olmasına mani oldu. Üsâme der ki: Resûlullah kalkıp Sa’d b. Ubâde’nin yanına vardığımızda Resûlullah’ın yüzünde infial eseri vardı. Sa’d b. Ubâde anlayarak, “Yâ Resûlellah! Yüzünüzde infial âsârı görüyorum, hoşlanmadığınız bir söz işittiniz sanırım!” dedi. Resûlullah, “*Doğru söylüyorsunuz!*” diye İbn Übeyy’in en küstahça hareketini anlattı. Bunun üzerine İbn Ubâde, “Yâ Resûlellah! Kerem buyur! Medine’yi teşrifiniz, bize Allah’ın lutuf ve inâyetidir. Medine’yi teşrifinizden önce biz Hazrecîler, Abdullah b. Übey için murassa‘ taç ve hil’at hazırlamıştık. Teşrifiniz üzerine bu saltanat elinden kaçtı da onun acısını çıkarmak istiyor!” dedi.⁴

Bu vâkıayı tafsilatıyla naklediğimiz “Megâzî” bahsinde birçok nifak ve fesadıyla karşılaşacağımız bu münafık zümrenin teşekkülündeki ihtirası göstermek ve aynı zamanda Medine muhitindeki hasmane hareketlerden birinin vaziyetini tebârüz ettirmektir. Görülüyor ki müslümanların Medine’deki vaziyetleri Mekke’dekinden daha emin değildi. Mekke müşrikleri, Medine yahudilerini, Medine münafıklarını, hatta Medine etrafındaki kabileleri mütemadiyen tahrike başlamışlardı ve Medine üzerine harekete hazırlanıyorlardı. Hâkim’in bir rivayetine göre, hicreti takip eden bu tehlikeli günlerde ashap Medine sokaklarında geceleri nöbet beklerlerdi. Buhârî’nin de Hazret-i Âişe’den rivayetine göre Peygamber efendimiz baskın olur endişesiyle geceleri uyku uyumamıştır. Hatta bir gece Resûlullah, “*Ashabımızdan güçlü, kuvvetli biri beni bekleyip gözlese de biraz uyku uyusam!*” buyurmuştur. Âişe der ki: Bu sırada bir silâh sesi işitildi. Resûlullah, “*O kimdir?*” diye seslendiğinde Sa’d b. Ebû Vakkâs, “Benim yâ Resûlellah! Gönlümde size bir suikast olur diye endişe uyandı da sizi bekliyorum!” diye cevap verdi. Bunun üzerine o gece Resûlullah rahat bir uyku uyudu (1217 numara ile tercüme edilen Hazret-i Âişe hadisine ve izahına bakınız).⁵

Hâricî ve dâhilî bu kadar husumete karşı sabır ve tahammül ile sulh ve müsâlemetin idamesi imkânı kalmamıştı. Bu cihetle ashaptan çoğu Kureyş’e karşı çıkmak istiyorlardı. Buhârî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetine göre, ensardan Sa’d b. Muâz harp arzusunu şöyle izhar etmişti: “Allahım! Sen bilirsin ki bana, şu Kureyş kavmiyle senin uğrunda mücahede etmekten daha sevimli bir şey yoktur. O Kureyş ki senin peygamberinin nübüvvetini yalan-

4 {B4566 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 15.}

5 {B2885 Buhârî, Cihâd, 70.}

ladılar ve en sonu memleketinden çıkmaya mecbur ettiler. Allahım! Öyle sanırım ki sen, bizimle onlar arasında harbe müsaade edeceksin!”

Nihayet Hac sûresinin 39. âyetiyle mukabele ve müdafaa suretiyle mukâteleye izin verildi ki meâli şöyledir: *“Kendilerine kıtal ve tecavüz edilen müminlere (tedâfû harbe) izin verildi. Çünkü onlar zulüm olunmuşlardı. Şüphesizdir ki Allah, onları, nusretiyle muzaffer kılmaya her veçhile kâdirdir.”*⁶

Harp ve kıtalın ahkâm ve şerâitine dair nâzil olan yetmiş bu kadar âyetten ilk nâzil olan âyet budur. Bunu takip eden 40. âyette de bu müsaadeyi mûcip sebep olarak şöyle buyuruluyor: *“O mazlumlara ki, ‘Rabbimiz Allah’tır!’ demelerinden başka bir sebep olmaksızın haksız olarak diyarlarından çıkarılmışlardır. Eğer Allah, insanların bir kısmı(nın tecavüzü)nü, öbür kısmı(nın müdafaası) ile karşılaşmasaydı –içlerinde Allah adı çok zikrolunan– manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılırdı. Şu da muhakkaktır ki Allah, kendisine kulluk eden kişiyi muzaffer kılacaktır. Şübhesiz ki Allah, çok kuvvetlidir ziyadesiyle izzet ve şevket sahibidir.”*⁷

İbnü’l-Kayyim *Zâdü’l-meâd*’da, “Bu âyetle cihada izin verilmiştir, fakat cihad farz kılınmamıştır. Çünkü Resûlullah Medine’de ensarın muavenetine mazhar olmuşsa da sair Araplar’ın, yahudilerin husumetleriyle karşılaşmıştı. Bu şerâit altında cihad farz olamazdı” diyor ki bu fikri yukarıda izah etmiş bulunuyoruz.

İbn Cerîr de cihada müsaade hakkında nâzil olan ilk âyetin, *وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ* “Sizinle harp edenlerle siz de Allah yolunda harbediniz!”⁸ nazm-ı şerifi olduğunu bildirmiştir. Her iki âyet de mütearrız düşmana karşı müslümanların tedâfû harbetmelerine müsaadeyi muhtevidir.

Buraya kadar verdiğimiz izahat ile bir ciheti tebârüz ettirmiş bulunuyoruz ki, bazı garazkâr Garp müelliflerinin İslâm dini kılıç kuvvetiyle neşredilmiştir suretindeki sözleri bir bühtandan ibarettir. Gerçi müslümanlar daima tedâfû vaziyette kalmamışlardır. *فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ* “Artık müşrikleri nerede bulursanız gebertiniz!”⁹ gibi âyetler gelerek tecavüze geçilmiştir. Fakat bu tecavüz zulüm değil, misliyle mukabeleden ibarettir ki bütün bunlar aşağıda vâkıalarla görülecektir.

6 [el-Hac, 22/39] اُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنفُسِهِمْ ظِلْمًا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ.

7 اَلَّذِينَ اُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ اِلَّا اَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ اِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ. [el-Hac, 22/40]

8 el-Bakara, 2/190.

9 et-Tevbe, 9/5.

İLK SERİYYELER

Seriyye “çete ve akıncı müfrezesi” demektir. İlm-i rivayet ve siyer ıstılahına göre, “Resûlullah’ın iştirak etmediği harp müfrezeleri”dir. *خیر السرایا أربع مائة* hadisine göre en kuvvetli seriyyeler 400 kişiliktir.¹⁰ Müdafaa harbine müsaade olunması üzerine Resûlullah ibtidâları bizzat harbe iştirak etmeyip üç seriyye, üç akıncı müfrezesi hazırlayarak Kureyş’in Şam yolu üzerindeki ticaret güzergâhına göndermiştir. Kureyş kervanlarının geçit yerlerini tutmak, düşman üzerinde çok müessir olacaktı. Müellif Buhârî’nin bu seriyyeler hakkında rivayeti bulunmadığından siyere dair müellefattan naklederek mücmelen bildiriyoruz ki bunlar: Hamza b. Abdülmuttalib, Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib, Sa’d b. Ebû Vakkâs seriyyeleridir.

HAMZA B. ABDÜLMUTTALİB SERİYYESİ

Otuz kişilik bir müfrezeden ibaret olup hicretin yedinci ayına müsâdif ramazanın ibtidâsında hazırlanarak Şam’dan avdet etmekte olan ve 300 kişi ile muhafaza olunan Kureyş kervanına taarruz için sevkolunmuştur. Bunların arasında Ebû Cehil de vardı. İlk İslâm sancağı bu müfrezeye verilmişti. Beyaz renkte olan bu bayrağı Ebû Mersed el-Ganevî götürmekte idi. Medine nahiyelerinden İs nahiyesinin sahil cihetinde düşmanla karşılaştılar. Bu sırada Cüheyne kabilesinden Mecd b. Amr araya girerek kıtale mani olmuş ve bu hakîmane tavassut Resûl-i Ekrem’in arzusuna muvâfık bulunmuştur.

UBEYDE B. HÂRİS B. ABDÜLMUTTALİB SERİYYESİ

Bu müfreze de altmış kişiden ibaret olup Râbiğ tarafına Ebû Süfyân’ın maiyetinde Mekke’den Mısır’a gitmekte olan 200 kişilik bir fırkaya taarruz için şevval ibtidâsında sevkolunmuştur. Ubeyde müfrezesinin beyaz bayrağını da Mistah b. Üsâse b. Abdülmuttalib hâmil bulunuyordu. Cuhfe’ye 10 mil mesafede olan Râbiğ vadisinde iki taraf karşılaştıysa da kılıç çekmediklerinden aralarında harp ve kıtal vuku bulmamıştır. Yalnız Sa’d b. Ebû Vakkâs bir ok atmakla iktifa etmişti ve İslâm’da fisebîlillâh ilk ok atmak şerefini kazanmıştır. İbn İshak düşman fırkası içinde İkrime b. Ebû Cehil’in de bulunduğunu bildirmiştir.

SA’D B. EBÛ VAKKÂS SERİYYESİ

Zilkade ayı ibtidâsında yirmi süvariden müteşekkil olarak sevkolunmuştur. Bu müfrezenin beyaz bayrağını da Mikdâd b. Amr götürmüştür. Beş günlük bir yolculukla Cuhfe civarında Hezâz suyuna kadar vardılar. Buradan ileri gitmeye mezun değillerdi. Geceleri gidip gündüzleri gizlenerek buraya kadar geldiklerinde kervanın geçmiş olduğunu öğrenerek geri döndüler. Bu seriyyelerin üçünde de harp ve kıtal olmamıştır.

Uşeyre Gazâsı

[عَزْوَةُ الْعُسَيْرَةِ¹]

Bu bab Uşeyre Gazâsı'na dair rivayetleri muhtevidir.

Gazve, **gaziv**den me'huz olup "cenk ve kıtal" mânâsınadır. "Düşmanla vuruşmak" demektir. Rivayet ilmiyle siyer ıstılahında **gazâ** ve **gazve** tabirleri, "Peygamber efendimizin bizzat hazır bulundukları muharebe"ye ıtlak olunur. Resûlullah'ın bulunmadığı müfreze-lere seriyye denildiğini yukarıda görmüştük.

1561

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ لَهُ كَمْ غَزَا النَّبِيُّ ﷺ مِنْ غَزْوَةٍ قَالَ تِسْعَ عَشْرَةَ قِيلَ كَمْ غَزَوْتَ أَنْتَ مَعَهُ قَالَ سَبْعَ عَشْرَةَ قِيلَ فَأَيُّهُمْ كَانَتْ أَوَّلَ قَالَ الْعُسَيْرَةُ أَوْ الْعُشَيْرُ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyhe (râvi Ebû İshak tarafından), "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gazâlardan kaçında bizzat bulunup harbetti?" diye soruldu. Zeyd b. Erkam, "On dokuz gazâda!" diye cevap verdi. (Sonra), "Ya sen kaç gazâda Resûlullah ile beraber gazâ ettin?" denildi. O da, "On yedi!" dedi. "Bunlardan hangisi ilk gazâ idi?" denildi. İbn Erkam, "el-Uşeyre, yahud el-Uşeyre!" diye cevap verdi. {B3949 Buhârî, Megâzî, 1.}

1 Ebû Zer el-Herevî'den başka bütün *Buhârî* râvileri, العسيرة أو باب العسيرة diye rivayet etmişlerdir. Bütün *Buhârî* nüshalarında da cumhurun rivayeti ihtiyar olunmuştur. Yalnız Ebû Zer rivayetinde bab lafzı yoktur. Zebîdî de bunu ihtiyar etmiştir. Sonra gazâ mahallinin adı "şin"la mıdır, yoksa "sin"le midir? Râvi tarafından kesin surette bilinemediği için aşağıdaki hadiste de terdîd ile rivayet olunmuştur. Fakat hadis şârihleri Uşeyre adının mâruf olduğunu bildiriyorlar.

İ Z A H I

Buhârî bu babında unvan olarak muallak bir surette İbn İshak'tan şu hadisi rivayet ediyor: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ilk gazâsı Ebvâ Gazvesi'dir. Sonra Buvât, sonra Uşeyre'dir.² Şu halde Peygamberimizin ilk gazâsına dair olan şu iki rivayet birbirinden farklıdır. Şüphesiz ki Zeyd b. Erkam'dan mevsûlen gelen rivayet, isnadı itibariyle daha kuvvetlidir. Fakat, siyere dair müellefâtta bu üç gazâ vâkıyası İbn İshak'ın rivayetindeki tertibe göre takip edildiğinden biz de o sıraya göre bahsedeceğiz.

EBVÂ. Resûlullah'ın bizzat iştirak ettiği ilk gazâ olduğunu ve buna Veddân Gazâsı da denildiğini Vâkıdî bildirmiştir. İbn İshak'tan gelen rivayete göre Resûlullah bu gazâyı Medine'ye hicretinin on ikinci ayı olan safer ayının ibtidâsında çıkmıştır. Aradaki aylarda Medine'de ikamet etmiştir. İbn Hişâm da Medine'de Sa'd b. Ubâde'yi kaymakam bıraktığını bildirmiştir. *Zâdü'l-meâd*'da, hazırlanan beyaz bayrağın Hazret-i Hamza'ya verildiği ve bu sefere yalnız muhacirlerin iştirak ettikleri bildiriliyor. İbn Cerîr de bu seferin mahiyeti hakkında şu mâlûmatı vermiştir: Resûlullah bu sefere Kureyş'e karşı bir mukabele maksadıyla çıkmıştı. Aynı zamanda Kinâne kabilesinden Damre b. Bekir oğullarını da inkıyad altına almaktı. Fakat hiçbir tarafta düşmana tesadüf edilemeyerek geri dönüldü. Ancak Benî Damre'nin reisi olan İbn Amr ed-Damrî ile bir muahede akdolundu. Zürkânî bu muahedenâmenin şu meâlde olduğunu bildiriyor: Allah'ın peygamberinden Benî Damre'ye verilen muahedenâmedir: Benî Damre mallarından, canlarından emindirler. Onlar bir taarruza uğradıklarında -Allah'ın dinine karşı harb etmedikçe- Peygamber'in yardımını göreceklidir. Peygamber de onları yardıma davet edince onlar da icâbet edeceklerdir.

Ebvâ, Mekke ile Medine arasındadır. Medine'nin hududu müntehasında olup Medine'ye Mekke'den daha yakındır. Dağlık ve hayli geniştir. Veddân da bu arazinin en büyük köylerinden bir köydür. Yâkût el-Hamevî Veddân ile Ebvâ arasında 8 mil mesafe bulunduğunu bildirmiştir. Peygamber efendimizin vâlidesi Hazret-i Âmine, Ebvâ köyünde medfun bulunduğundan safer ayının bakiyesiyle rebûlevvelin ilk günlerini orada geçirmiştir.

BUVÂT. Zihuşub nahiyesinden, Cüheyne kabilesi şubelerinden bir soydur. Bunların işgal ettikleri dağlık araziye de Buvât ıtlak olunur. Medine'ye 3, 4 berîd³ mesafededir. Resûl-i Ekrem Buvât seferine Şam'dan gelen Kureyş kervanına itiraz ve mukabele maksadıyla hicretin on üçüncü ayına tesadüf eden rebûlevvelde çıkmıştı. İbn Hişâm'a göre Medine'de Sâib b. Osman b. Maz'un'u kaymakam bırakmıştır. Vâkıdî, Sa'd b. Muâz'ı istihlâf ettiğini bildirmiştir. Beyaz renkte olan livâ-i saâdeti Sa'd b. Ebû Vakkâs'a verip 200 kişilik bir süvari müfrezesiyle hareket etmiştir ve Redvâ nahiyesinden Buvât merkezine kadar var-

2 {Buhârî, Megâzî, 1 (bab başlığı)}. وقال ابن إسحاق: أول ما غزى النبي صلى الله عليه وسلم الأبناء، ثم بواط ثم العشرة.

3 Berîd 4 fersah'tır. Her fersah 3 mil olduğuna göre 1 berîd 12 mil mesafeye denir.

mıştır. Fakat Kureyş kafilesine tesadüf edilememiştir. Resûl-i Ekrem burada da rebûlâhir ile cemâziyelûlânın birkaç gününü geçirerek Medine'ye avdet etti.

UŞEYRE. Yenbu' vadisinde bir yerin adıdır. Medine ile onun bir iskelesi olan Yenbu' arasında 9 berîdlik bir mesafe vardır. Resûl-i Ekrem Buvât'tan sonra buraya sefer etmiştir. Bu seferinde de Şam'a gitmekte olan Kureyş kervanına karşı çıktı. İbn Hişâm Medine'de Ebû Seleme b. Abdülesed el-Mahzûmî'yi kendisine vekil bıraktığını, Vâkıdî de sancağın Hazret-i Hamza'ya verildiğini bildirmişlerdir. Resûl-i Ekrem bu sefere iştiraki ihtiyara bırakmıştı. Muhacirlerden iştirak eden 150 kişilik bir müfreze ile hareket etmiş ve çıkarken aldıkları otuz deveye nöbetle binilmiştir. Medine'den hareket tarihi *Zâdü'l-meâd*'da hicretin on altıncı ayı olan cemâziyelâhir olduğu bildiriliyor. Kureyş evvelce geçmiş bulunduğundan bu seferde de harp edilmedi. Yalnız Yenbu' cihetlerinde ikamet eden Benî Müdlic ile bir musâlaha akdedildi. Müdlicoğulları Benî Damre'nin müttefiki olduklarından onlara verilen emannâme gibi bunlara da verilerek Medine'ye dönüldü. Resûl-i Ekrem'in Medine'den Uşeyre'ye varıncaya kadar uğradığı yerler İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde bildiriliyor. Bu seferde Resûl-i Ekrem'in Ali b. Ebû Tâlib'e Ebû Tûrâb künyesini bahşettiği siyer kitaplarında Ammâr b. Yâsir'e muntehî bir isnad ile bildiriyorsa da İbn Kayyim bu unvanın Ali el-Murtazâ'ya Hazret-i Fâtıma ile evlendikten sonra verildiği, bunların nikâhları ise Bedir Gazâsı'ndan sonra vâki olduğu cihetle bu rivayetin doğru olmadığına işaret ediyor (İbn Kayyim'in işaret ettiği hadis 276 numara ile tercümesi geçen Sehl b. Sa'd hadisidir. Bakınız! Sonra 1498 numaralı hadisin öncesinde verilen malumatta yine aynı şekilde tercümesi geçen hadisin izahını da okuyunuz).

Râvi Zeyd b. Erkam, Peygamber'in on dokuz gazâsı olduğunu bildirmişti. Müslim'in Câbir'den bir rivayetine göre yirmi birdir. Câbir diyor ki: Ben, Resûlullah ile beraber on dokuz gazâda bulundum. Bedir, Uhud gazâlarında babam beni menettiğinden bunlarda bulunamadım, Uhud Gazâsı'nda babamın şehid düşmesi üzerine Uhud'dan sonraki gazâlarda Resûlullah'ın yanından hiç ayrılmadım.⁴ Zeyd b. Erkam'ın Câbir'den iki eksik rivayet etmesi Uşeyre'den evvelki iki gazâda henüz müslüman olmamış bulunmasından ileri gelebilir. Yahut onları mühim görmemiş olabilir. Şârih Aynî megâzî ve siyer müelliflerinin Resûlullah'ın megâzî sayısını daha yükselttiklerini bildirerek şöyle izah ediyor: İbn Sa'd, siyercilerden Mûsâ b. Ukbe, İbn İshak, Ebû Mis'ar, Ebû'z-Zinâd gibi zevattan, Peygamber'in bizzat bulunduğu gazâların yirmi yedi, akıncı seriyyelerin de kırk yedi olduğunu zikrediyor. Ancak bu râvilerden bazılarının rivayet ettikleri gazâların, öbür râvilerin rivayetlerinde bulunduğunu da bildiriyor. Şu halde gazâları tedâhül ettirerek iki gazâyı bir sayan râviler gazâ sayısını azaltmışlardır.

Büyük Bedir Gazâsı

[قِصَّةُ غَزْوَةِ بَدْرٍ]

Bu bab Bedir Gazâsı kıssasına dair hadisleri muhtevidir.

Bedir, Medine'den 120 fersah mesafede vaki bir yerin adıdır. Şa'bî bir putun adı olduğunu bildirir. Buranın vaktiyle Kinâne, Cüheyne, Gıfâr kabilelerine ait olduğu hakkında muhtelif rivayetler vardır. Muhakkak olan bir cihet var ki Câhiliye devrinde buranın panayır yerlerinden biri olması akar suyu ve muz, hurma, üzüm gibi meyveleri bol bulunmasıdır.

Küçük, büyük olmak üzere iki Bedir Gazâsı vardır. Küçük Bedir Gazâsı ki buna Birinci Bedir de denilir. Resûlullah'ın Uşeyre'den avdetinden on gün sonradır. Sebebi de Kureyş rüesâsından Kürz b. Câbir'in bir müfreze ile Medine korularına kadar gelerek Medineliler'in bu meradaki hayvanlarını sürüp götürmesidir. Bu vâkıa üzerine Resûl-i Ekrem muhacirlerden bir fırka ile Kürz'ün takibine gitmiş ve Bedir nahiyesinden Saffân denilen vadiye kadar varmışsa da Kürz savuşup gitmiş bulunduğundan Resûl-i Ekrem de Medine'ye dönmüştür.

Büyük Bedir gazâsı –ki, müellif Buhârî'nin yukarıdaki unvanıyla kastettiği budur– Uşeyre seferini ortaya çıkaran Ebû Süfyân kafilesini Şam'dan dönüşünde önlemek maksadıyla ihtiyar edilmiştir. İbn Kayyim'in *Zâdü'l-meâd*'da beyanına göre, Peygamber efendimiz Ebû Süfyân kafilesinin Şam'dan döndüğünü, zengin bir ticaret kafilesi olup kırk kişi ile muhafaza edildiğini haber alınca bu kafileye karşı çıkılmasını ilân etti. 305 kişi toplanmıştı. Mezun olanlarla 313 kişiye bâliğ oluyordu ki müellif Buhârî bunların adlarını aşağıda gelecek birkaç rivayetinde bildirecektir. Şimdiye kadar geçen gazâlara yalnız muhacirler gittiği halde buna ensar da iştirak etmişlerdi. Bununla beraber karşı çıkılacak kuvvet zayıf olduğu için fazla ihtimam edilmemişti ve harbe iştirak ihtiyara bırakılmıştı. Buhârî'nin Bedir Gazâsı'na ait rivayet ettiği ilk hadisinde Abdullah b. Kâ'b der ki, Tebük Gazâsı'ndan başka hiçbir seferde ben Resûlullah'ın yanından ayrılmadım. Gerçi Bedir'de de bulunamadım. Fakat Bedir'e iştirak etmeyenler itâb edilmedi, çünkü Resûlullah bu

sefere Kureyş kervanını karşılamak üzere çıkmıştı. Nihayet Allah müslümanlarla düşmanlarını ummadıkları bir zamanda karşılaştırdı. İki atlı vardı: Zübeyr b. Avvâm, Mikdâd b. Esved. Yetmiş de develeri vardı. İkişer, üçer binmişlerdi. Altı zırh, sekiz kılıçları vardı. Resûl-i Ekrem, İbn Ümmü Mektûm'u Medine'de istihlâf ederek ramazanın sekizinci bir pazartesi günü hareket edildi. Revhâ mevkiinde Lübâbe b. Abdülmünzir'i Medine'ye âmil ve muhafız tayin ederek geri çevirdi. Ordunun başkumandanı bayrağı demek olan livâ-i saâdeti Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Râyet denilen ikinci derecedeki iki bayraktan birini Ali b. Ebû Tâlib'e, öbürünü ensar namına Sa'd b. Muâz'a verdi. Bu suretle Bedir mevkiine doğru hareket edildi.

Diğer taraftan Ebû Süfyân, Resûl-i Ekrem'in bu hareketini öğrenerek Mekke'ye haber gönderdi. Mekke zenginlerinin hepsi Ebû Süfyân kafilisinin sermayesinde hissedar bulunduklarından şehir heyecan içinde çalkalandı. Ebû Cehil'in kumandası altında hemen bir ordu teşhiz edildi. Ebû Leheb'den başka bütün Mekke eşrafının bu sefere iştiraki temin edildi. Bu ordunun mevcudu 950 ile 1000 arasında idi. 100'ü atlı, 100'ü hecin-süvâr olup geri kalanı piyade idi. Çoğunun arkasında zırh vardı. Bu ordu da Bedir'e doğru hareket etti.

Zâdü'l-meâd'dan hulâsa ederek yukarıya naklettiğimiz her iki tarafın sefer hareketlerine ve harp kuvvetlerinin nisbetsizliğine, bununla beraber müslümanlar için zaferin mev'ûd olduğuna işaret olmak üzere müellif Buhârî Bedir Gazâsı babına unvan olarak Âl-i İmrân sûresinin 123-127. âyetlerini zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: “Habîbim! Bedir’de siz, hor ve hakir bir müfreze iken Allah size nusret etti (muzaffer oldunuz). Şu halde Allah’(a karşı günah)tan sakınınız! Tâ ki, (zafer nimetine) şükretmiş olasınız! O sırada idi ki, sen müminlere indirilmekte olan 3000 meleklerle rabbinizin size imdat etmesi yetişmez mi diyordun. Evet, siz (harpte) sabır ve sebat eder ve itaatsizlikten sakınırsanız, düşmanlarınız da şu dakika hemen geliverirlerse rabbiniz size alâmetli, nişanlı 5000 meleklerle de imdat edecektir ve bu suretle imdadı Allah size sırf bir (zafer) müjde(si) olsun da kalpleriniz onunla yatışsın diye yapmıştır. Yoksa nusret (meleklerden değil) Allah’(ın inayeti)dendir. Allah azîzdür, hakîmdir. Tâ ki, o küfredenlerden bir (muharip) kolu kessin atsin, yahut perişan edip de hâib ve hâsir (Mekke’ye) dönüp gitsinler.”¹

Müellif Buhârî, ikinci bir unvan olarak da Enfâl sûresinin 7. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir:

“Habîbim! Allah size şu iki taifeden (Kureyş ordusu ile Kureyş kervanından) birisi muhakkak sizindir! diye vaad ettiği; sizin de şevketi olmayanın sizin olmasını arzu ettiğiniz zamanı da hatırlayınız!”²

1 وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ. إِذْ يَقُولُ لِّلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنِ يُعَذِّبَكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آفَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ. بَلَىٰ إِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَٰذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ. وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ. لِيَقْطَعَ طَرَقًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ. [Âl-i İmrân, 3/123-127].

2 وَإِذْ يُعَذِّبُكُمُ اللَّهُ إِخْدَىٰ الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ. [el-Enfâl, 8/7].

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَهِدْتُ مِنَ الْمُقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ مَشْهَدًا لَأَنْ أَكُونَ صَاحِبَهُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا عُدَلُ بِهِ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ يَدْعُو عَلَى الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَا نَقُولُ كَمَا قَالَ قَوْمُ مُوسَى أَذْهَبَ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلًا وَلَكِنَّا نُقَاتِلُ عَنْ يَمِينِكَ وَعَنْ شِمَالِكَ وَبَيْنَ يَدَيْكَ وَخَلْفَكَ فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَشْرَقَ وَجْهُهُ وَسَرَّهٗ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben, Mikdâd b. Esved'(in ağzın)dan gayet kesin bir söz duydum ki, o sözün sahibi olmak bana, ona kıyas olunabilen her kıymetli sözden çok daha sevimlidir. Mikdâd, müşrikler üzerine harekete davet ederek Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna gelerek: “Yâ Resûlellah! Biz (Muhammed ümmetleri) Mûsâ kavminin (Mûsâ peygambere), ‘Haydi sen ve rabbin (düşmana karşı) gidip muharebe ediniz! (de biz burada oturalım’ dedikleri gibi) diyemeyiz! Lâkin biz, senin sağında, solunda ve önünde, arkanda düşmanla çarpışırız!” dedi. İbn Mes'ûd der ki: “Mikdâd'ın bu (ateşli) sözü üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yüzü parladığını ve Mikdâd'ın sözüne sevindiğini gördüm.” {B3952 Buhârî, Megâzî, 4; el-Enfâl, 8/24.}

İ Z A H I

Gerek yukarıdaki Enfâl sûresi âyetinde, gerek İbn Mes'ûd hadisinde Bedir seferi esnasında cereyan eden bir müzakere safhasına işaret olunmuştur. Bu vâkıyayı İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'si ile *Zâdü'l-meâd*'dan hulâsa ederek bildiriyoruz: Resûl-i Ekrem mütevazi ordusuyla Bedir'e doğru yollanıp Zefirân vadisine varıp indiğinde Mekke'den kuvvetli bir Kureyş ordusunun hareket ettiğini haber aldı. Hiç de hesap edilmeyen bu hareket üzerine müslümanların vaziyeti müşkülleşti. Çünkü âyet-i kerîmedeki tabir veçhile hor ve hakir bir müfreze ile mücehhez bir orduya karşı çıkmak ne kadar güç ise, Medine'ye geri dönmek de o derece âr ve hayâyı mücipti. Bu müşkül sırada Cibrîl gelerek iki taifeden, Kureyş ordusuyla kervanından, gayri muayyen herhangi birinin müslümanlar için mev'ûd olduğunu müjdeledi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz bir istişare meclisi kurdu.

“Kureyş Mekke'den çıkmış geliyor. Ne dersiniz? Sizce kervanı takip etmek mi daha iyidir, yoksa Kureyş ordusunu karşılamak mı?” diye sordu. Âyet-i kerîmede işaret olunduğu üzere ashaptan çoğu kervan takibine rağbet etmişlerdi. Resûl-i Ekrem ise bu temayülden müteessir olmuştu. Bunun üzerine evvelâ Ebû Bekir, sonra Ömer ayağa kalkarak muha-

cirler namına Kureyş ordusuna karşı gidilmesi lehine sözler söylediler. Sonra Mikdâd b. Esved –ki ilk müslümanlardandır– söz alarak yukarıdaki hadiste İbn Mes’ûd’un bile imrenmediği ateşli mütalaasını muhacirler namına söylemiş ve Peygamberimiz tarafından kendisine dua buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem ensarın kanaatini de anlamak istedi. Çünkü 300 küsur kişilik bir orduda muhacirlerden ancak altmış dört kişi vardı. Geri kalanı hep ensardan idi. Sonra ensarın, “Biz Akabe biatında Peygamber’i Medine’de çocuklarımız, kadınlarımız gibi muhafaza söz vermiştik. Medine hududu dışındaki düşman tecavüzüne karşı bir taahhüdümüz yoktur!” diyebilmeleri ihtimali vardı. Bunun için Resûlullah ensardan da sağlam bir söz almak maksadıyla ve umumi bir hitap ile, “*Ey nâs! Siz de bu husustaki re’y ve mütalaanızı bildirseniz!*” buyurdu. Ensardan Sa’d b. Muâz ayağa kalkarak, “Yâ Resûlellah! Bu hitabınızla bizi kastediyorsunuz sanırım” dedi. Resûlullah’ın, “*Evet!*” diye tasdik buyurması üzerine Sa’d, “Yâ Resûlellah! Biz sana iman ettik, seni tasdik eyledik, bize getirdiğin Kur’an’ın hak olduğuna şehâdet ettik. Bu hususta sözlerini dinlemeye, sana itaat etmeye söz verdik. Yâ Resûlellah! Nasıl dilersen o suretle hareket et! Biz seninle beraberiz. Seni hak peygamber gönderen Allah’a andolsun ki sen bize şu denizi gösterip dalsan, biz de beraber dalarız. Ensardan bir kişi bile geri dönmez. Biz, yarın düşmanımıza bizimle beraber karşı gitmeni de fena görmeyiz. Yâ Resûlellah! Biz, harpte sebat etmesini, düşmanla karşılaştığımızda sadakat göstermesini biliriz. Umulur ki Allah Tealâ sana, ensar câmiasının elinden seni gözüydin edecek şehâmet harikaları gösterecektir. Bunun için aziz Peygamberimiz! Allah’ın bereketine ve selâmetine istinat ederek bizimle beraber düşman üzerine yürüyünüz!” dedi.

Resûlullah, Sa’d b. Muâz’ın bu metin sözlerinden mesrûr ve dilşâd oldu. Sonra, “*Öyle ise haydi Allah’ın bereket ve saadetine doğru yürüyünüz! Size müjdelerim ki Allah Teâlâ bize bu iki tâifenin gayri muayyen birini kati surette vaad etmiştir. Binaenaleyh zafer muhakkaktır. Vallahi şimdi ben, o Kureyş kavminin harp meydanında yıkılacakları yerleri görüyor gibiyim!*” buyurdu, sonra Zefirân vadisinden hareket edip Bedir’e yakın bir yere indi.³

İbn İshak’ın Yezîd b. Rûmân tarikiyle Urve b. Zübeyr’den rivayetine göre Peygamber efendimiz, Ali b. Ebû Tâlib’i, Zübeyr b. Avvâm’ı, Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı maiyetlerinde bir müfreze ile tecessüs için ileri gönderdi. Bunlar Bedir kapısında Kureyş sakalarına rastgeldiler. Bunların arasında Benî Haccâc’ın kölesi Eslem ile Benî Âs’ın kölesi Arız Ebû Yesâr da bulunuyordu. Bu ikisini yakalayıp İslâm ordugâhına getirdiler. O sırada Resûlullah namaz kılıyordu. Aşap bu köleleri isticvâb ettiler. Onlar Kureyş’in sakası olduklarını söyledi-

3 Kureyş kervanına gelince, Resûl-i Ekrem’in hareketinden haberdar olan Ebû Süfyân, Bedir mevkiini solda bırakıp sahil yolunu süratle takip ederek Kureyş ordusu Cuhfe’de iken kafileyi kurtarmıştı. Hatta Kureyş ordugâhına geri dönmeleri için haber göndermişti. Fakat Ebû Cehil, “Vallahi Bedir’e varıp ikamet etmedikçe, bize iştirak edenlerle orada yemek yemedikçe dönmek yoktur, tâ ki Arap milleti bundan böyle bizim kudret ve şevketimizden korksun” dedi ve Ebû Süfyân’ın gönderdiği haber üzerine dönmek isteyenleri de kısmen çevirdi (*Zâdü’l-meâd*). {İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 614-615; İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, III, 154-155.}

lerse de Ebû Süfyân'ın kölesi sanarak kervandan haber almak üzere sıkıştırdılar. Onlar da çaresiz kalarak Ebû Süfyân'ın kölesiyiz dediler. Bu sırada Resûlullah namazdan fâriğ olarak, “*Tuhaf şey, bu zavallılar size doğru söyleyince onları döversiniz, yalan söyleyince de bırakırsınız! Bunlar doğru sözlülerdir*” diye Kureyş'in kemiyet ve keyfiyeti hakkında mâlûmat aldı, eşraftan kimlerin bulunduğunu öğrendi. Köleler, Kureyş eşrafının adlarını Utbe b. Rebîa diye başlayıp birer birer sayınca Resûl-i Ekrem ashaba dönerek, هذه مكة، قد ألفت إليكم أفلاذ *“İşte Mekke size, ciğerpârelerini feda etmiştir!”* buyurdu⁴ (İbn Hişâm).

Bedir ârizalı bir mıntaka idi. Kum deryası olan bu vadide güçlkle gezilebiliyordu. Bedir suyu da önce gelen Kureyş tarafından tutulmuştu. Susuzluktan abdest almak, gusletmek mümkün olamıyordu. Bununla beraber harp de tahakkuk etmişti. Bu zorluklar içinde bulunan müslümanlar, “Yâ rab! Düşmanın Kureyş'e karşı bizi mansur ve muzaffer kıl! Ey medet ve inayet dileyenlere yardım eden rabbimiz! Bize de imdat eyle!” diye duaya başlamışlardı.

Müellif Buhârî bu babında Enfâl sûresinin 9-13. âyetlerini unvan halinde zikrederek bütün bunlara işaret etmiştir ki meâlleri şöyledir: “*Ey müminler! O zamanı hatırlayınız ki siz rabbinizden istidat ediyordunuz da rabbiniz de size, ‘İşte arka arkaya bin melek imdat ediyorum!’ diye icâbet etmişti. Bu imdadı da Allah, sırf bir müjde olsun ve bununla gönülleriniz sükûnet bulsun için kılmıştır. Yoksa nusret (meleklerden değil) Allah'ın kendisindedir. Şüphesiz ki Allah (her şeye gücü yetişen) izzet ve şevket sahibidir. Her işi bir maslahat ıca-bıdır. Ey mücahidler! O vakti hatırlayınız ki Allah size, eminliğiniz için kendi tarafından bir uyku bürüyordu ve gökten de üzerinize yağmur indiriyordu ki bununla sizi temizlesin de şey-tanın vesvesesini sizden gidersin! Gönüllerinize de bir bağlılık, bir güven versin ve bununla ayaklarınızı yerinde sağlam durdursun! Peygamberim! O zaman ki, rabbın meleklere şöyle vahyediordu: Ben(im imdadım) muhakkak sizinle beraber. Binaenaleyh haydi şu iman eden (mücahid)leri sabit kılınız. (Ayakları kaymasın). Yakında ben, şu küfredenlerin gönüllerine korku bırakacağım. O zaman siz, hemen boyunlarının üstüne vurunuz ve vücutlarının bütün ek yerlerini dövünüz! Çünkü onlar Allah ve resulüne zıt gittiler. Her kim de Allah ve resulüne zıt giderse (Allah cezalandırır). Şüphesiz ki Allah'ın cezası ve azabı çok şiddetlidir.*”⁵

Bu âyetlerde müslümanların müşkül vaziyet karşısında Allah'a niyaz ve münâcâtları, Allah Teâlâ'nın da imdat ve inayeti hulâsa olarak bildirilmiştir. Bedir'e varıldığı gece kuvvetli bir düşman karşısında bulunmalarına rağmen bütün efradın tatlı bir uykuya dalmaları ve bu suretle şuur ve iradelerinin yerine gelmesi, şüphesiz Allah'ın inayeti eseridir. O sabah dereler taşacak derecede bol yağmur yağmış, su kapları doldurulmuş, abdest alınıp

4 {İbn Hişâm, es-Sîre, I, 616-617.}

5 إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَبَ لَكُمْ أَنِّي مُبْدِئُكُمْ بِاللَّيْلِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْسِدِينَ. وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ. إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِنْهُ وَيُنْزِلُ عَلَيْكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُمْ بِهِ وَيُذْهِبَ عَنْكُمْ رَجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ. إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَالِفِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّغْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ. ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ. [el-Enfâl, 8/9-13]

gusledilerek gönüllere gelen şeytan vesvesesi zâil olmuştu. Hiç gezilemeyen kum sahası sertleşmiş, seyrühareket kolaylaşmıştı. Bu da Allah'ın bir inayeti eseridir.

Bedir'e varıldığında Sa'd b. Muâz tarafından Resûlullah için harp edilecek sahaya yakın düz bir yerde gölgelenmek üzere bir çardak yapıldı. Resûlullah ile Ebû Bekir burada oturdular. Bir ara Resûlullah harp sahasını gezdi. Eliyle işaret ederek ve Kureyş eşrafının adlarını birer birer sayarak, inşallah şurası filânın maktelidir. Burası da falanın, burası da filânın diye göstermiş ve hakikaten haber verdiği kimselerden hiçbiri, gösterilen noktayı ileri, geri tecavüz etmeyip oraya devrilmiştir (*Zâdü'l-meâd*).

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ عِدَّةُ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ ﷺ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا عِدَّةُ أَصْحَابِ طَالُوتَ الَّذِينَ جَاوَزُوا مَعَهُ النَّهْرَ بِضْعَةَ عَشَرَ وَثَلَاثِينَ قَالَ الْبَرَاءُ لَا وَاللَّهِ مَا جَاوَزَ مَعَهُ النَّهْرَ إِلَّا مُؤْمِنٌ.

TERCÜMESİ

Berâ (b. Âzib) radiyallahu anhtan rivayete göre demiştir ki: Muhammed sal-lallahu aleyhi ve sellem'in ashabından Bedir'de hazır bulunanların sayısı, Tâlût'un⁶ (Erdün) nehrini kendisiyle beraber geçen ashabının gibi sayısı üç yüz on bu kadardır. Berâ (devamla), "Hayır vallahi Tâlût ile beraber nehri, yalnız mümin olan geçti!" demiştir. {B3957 Buhârî, Megâzî, 6.}

İZAHİ

İşte ilk İslâm ordusu bu bir avuç mücahidden ibarettir. Ramazanın on yedinci cuma günü sabahı demir zırhlar ve miğferlerle mücehhez olarak karşılarında saff-ı harb nizamında mevki tutan düşman ordusu üç, dört misli fâikti. Bu vaziyet, o zayıf tevhid ketîbesi üzerinde fena tesirini gösterdi ve âyetteki, *إِذْ تَسْتَعِينُونَ رَبَّكُمْ* "*Hani o rabbinize yalvardığınız zaman*" kavlı şerifiyle haber verilen nusret niyaz ve temennileri başladı. Resûl-i Ekrem

6 Tâlût, İbrâhim aleyhi's-selâmın neslinden Şavul'dur. Bakara sûresinde kıssası vardır ve hulâsası şöyledir: Bir saka olan Tâlût bir ara merkebinin yitirir, aramaya çıkar. O sırada Benî İsrâîl, peygamberleri Şemuil'e Amâlika'nın taaddisinden şikâyet ederek Amâlika'nın Câlût'una karşı harp edebilecek kabiliyette bir kahramanın kendilerine melik nasbedilmesini rica ederler. Şemuil peygambere Tâlût vahyolunur. Tâlût merkebinin ararken Şemuil'e rastgelir. O da, "Ey Tâlût! Benî İsrâîl'e melik oldun!" der. Benî İsrâîl'e de bu tayini bildirir. Tâlût'un başına seksen bin Benî İsrâîl mücahidi toplanır. Fakat Şemuil peygamber bunların dönecliğini bildiği için Tâlût'a bunları şöyle bir imtihan etmesini söyler: "Kim ki şu Erdün nehrinin suyundan içerse o benim dinimden değildir. Her kim de içmezse bendendir!" der. Hepsini içen yalnız Dâvûd peygamberin de içlerinde bulunduğu üç yüz on küsur kişi içmez ki, Bedir mücahidleri sayısına müsavidir. Tâlût ile Câlût arasında Havran'da harp olur. Dâvûd Câlût'u öldürür. Bir müddet sonra Şemuil de ölür. Tâlût kırk sene adalet ve basiretle hükümran olur.

efendimiz de askerini saff-ı harb nizamına koyduktan sonra küçük ve toparlak çadırı⁷ içine Ebû Bekir ile beraber çekilerek, “*Yâ rab! İşte Kureyş kibir ve gurur ile geldi. Sana meydan okuyor, peygamberini de yalanlıyor!*” deyip sonra ellerini kaldırarak, “*Yâ rab! Peygamberlere nusret ahdini⁸ bana da hususi olarak zafer vaadini⁹ yerine getirmeni senden isterim! Allahım! Eğer sen şu bir avuç müslümanın helâkini diliyorsan, sonra sana ibadet eden bulunmayacaktır*” diye nusret ve inayet dilemiş ve bu dua ve niyazını arkasından ridâsı düşünceye kadar ellerini kaldırarak tekrarlamıştır. Nihayet Ebû Bekir Resûlullah’ın elini tutarak, “Bu kadar dilek yetişir yâ Resûlellah! Allah sana vaad ettiği zaferi yakında verecektir” dedi.¹⁰ Bu sırada Resûlullah bir zırh içinde idi. Bu niyazdan sonra şu meâldeki iki âyet-i kerîme nâzil oldu ve Resûlullah çadırdan çıkarken onu okuyarak çıktı ve doğru harp sahasına gitti.

“(Bedir’deki) *bu topluluk yakında muhakkak hezimete uğrayacak ve onlar (Kureyş) arkalarına dönüp gidecekler. Belki (bu gidişin müntehası) azaplarının vaad olunduğu saattir ki, o saat(in azabı) daha büyük bir belâdır ve daha acıdır.*”¹¹

Resûlullah’ın pek ziyade bir heyecan içinde ettikleri duayı bildiren yukarıdaki hadisi, Buhârî bu babında İbn Abbas’tan rivayet ettiği “Fezâil-i Cihâd” bahsinde de rivayet etmiştir. Eserimizde 1228 numara ile tercümesi geçti. Buradaki tercümemiz de oradan alındı. Ona ve izahına da bakınız!

Enfâl sûresinde bildirildiği üzere bu sırada Cenâb-ı Hak tarafından meleklerle, “*Haydi gidiniz! Benim nusretim sizinle beraberdir. Müminleri saflarında tutunuz, sebat ettiriniz! Ben şimdi kâfirlerin gönüllerine dehşet ve haşyet salıvereceğim. Siz hemen onların boyunlarının üstüne vurunuz! (Vücutlarının) bütün (ek yerlerini,) parmaklarını vurup kırınız!*” buyurdu.¹²

Peygamber efendimize de, “*Habîbim endişelenme! Şimdi size birbiri ardınca bin melek imdat gönderiyorum*”¹³ diye vahyolundu ve “*Aman Allahım, imdat ve inayet!*” diye yalvardıkça da üç bin, beş bin melek imdat olundu.¹⁴ Bu suretle derece derece imdat edilmekle vahiy tevâlî ediyor ve gönüllerde daha ziyade itimat ve inbisât hâsıl oluyordu.

7 Siyer ve tarih kitaplarında Peygamber efendimizin Bedir’de Sa’d b. Ubâde tarafından kurulan bir çardakta oturduğu, Sa’d’ın da yanında ensardan bir müfreze ile yalın kılıç nöbet beklediği rivayet olunduğu halde Buhârî’de, küçük ve toparlak bir çadır içinde dua ve niyaz buyurduğu rivayet olunuyor. Bu küçük çadır niyaz ve ibadete mahsus olacaktır, Allahu a’lem.

8 Cenâb-ı Hakk’ın bütün peygamberlere nusret ahdi, Sâffât sûresinin şu meâldeki 171-173. âyetlerinde bildirilmiştir: “*Muhakkak peygamber olarak gönderilen kullarımız hakkında ezelde şu vaadimiz sebkettir: Onlar, evet muhakkak o peygamberler, elbette muzaffer olacaklar, yine şüphesiz bizim askerlerimiz galip geleceklerdir.*”

9 Bu da Resûl-i Ekrem efendimize iki tâifeden (Kureyş ordusu ve kervanı) birisinin verilmesi suretindeki va’d-i ilâhîdir.

10 {B2915 Buhârî, Cihâd, 89; İbn Kayyim, Zâdü’l-meâd, III, 157.}

11 [el-Kamer, 54/45-46] سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ. بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ.

12 el-Enfâl, 8/12.

13 el-Enfâl, 8/9.

14 Âl-i İmrân, 3 /124-125.

عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ الزُّرَقِيِّ وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا قَالَ جَاءَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ مَا تَعُدُّونَ أَهْلَ بَدْرٍ فَيَكُمُ قَالَ مِنْ أَفْضَلِ الْمُسْلِمِينَ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا قَالَ وَكَذَلِكَ مَنْ شَهِدَ بَدْرًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ.

TERCÜMESİ

Zürakî Rifâa b. Râfi‘ radiyallahu anh -ki ensardan ve Bedir’de hazır bulunan mücahidlerden idi- der ki: Bedir Harbi sırasında bir ara Cibrîl aleyhi’s-selâm Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldi de, “Yâ Resûlellah! İçinizdeki Bedir kahramanlarını ne mertebe sayarsınız?” diye sordu. Resûlullah, “Müslümanların en faziletli simaları sayarız!” buyurdu. Yahut buna benzer bir söz söyledi. Cibrîl, “Biz de meleklerden Bedir’de hazır bulunanları böylece meleklerin hayırlısı addederiz!” dedi. {B3992 Buhârî, Megâzî, 11.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ بَدْرٍ هَذَا جِبْرِيلُ آخِذٌ بِرَأْسِ فَرَسِهِ عَلَيْهِ أَدَاةُ الْحَرْبِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Bedir günü, “(Ey Ebû Bekir!) İşte şu Cibrîl’dir. (Allah tarafından sana yardımcı geldi). Atının başını (ve gemini) tutmuş, harp silâhı (ve zırhı) üzerinde (hücumu müheyyâ bir halde!)” buyurmuştur. {B3995 Buhârî, Megâzî, 11.}

İZAHİ

Yukarıdaki âyetlerin ve hadislerin haber verdiği üzere meleklerin bu harp yardımları, harbe bizzat iştirak etmek suretiyle fiilî bir yardımdır. Âyette, “*Müşriklerin boyunlarının köklerine vurunuz, vücutlarını parçalayınız!*”¹⁵ suretindeki ilâhî hitap çok sarihtir. Yukarıdaki hadisler de bunu teyit eder mahiyettedir. Bunların emsali pek çok sahih rivayet vardır. *“simalarıyla bilinen melekler”* buyurulduğu veçhile Bedir’de bulunan her sahâbî bunları görmüştür. Hatta ashâb-ı kirâmın görmesi şöyle dursun Kureyş müşrikle-

rinin de İslâm askerini birkaç misli gördükleri ¹⁶ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ kavlı şerifiyle hikâye buyurulmuştur ki, bu görülen ziyade muavenet için gelen meleklerdi. Her harpte İslâm ordusu bu nevi ilâhî nusret ve muavenete mazhar olmuşsa da İbn İshak'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre meleklerin fiilen harbe iştiraki Bedir Harbi'nin hususiye-tindendir.

İLK MÜBÂREZE. Muharebe, münferit mübâreze halinde başlamış ve Kureyş ordusunun başkumandanı Utbe b. Rebîa kardeşi Şeybe ile oğlu Velîd'i yanına alarak meydana atılmış ve Hâşimoğulları'ndan mübâriz istemiştir. Bunlara Ali, Hamza, Ubeyde b. Hâris karşı çıkmıştır. Ali, Velîd'i; Hamza Şeybe'yi tepelemiş fakat Ubeyde ile Utbe birbirlerini yaralamışlardır. Ali ile Hamza yetişip Utbe'yi de öldürmüşlerdir. Buhârî'nin bu babdaki rivayetine göre Abdullah b. Mes'ûd der ki: Resûlullah Kâbe'ye doğru yönelerek Kureyş'ten dört kişi hakkında dua etmişti: Şeybe b. Rebîa, Utbe b. Rebîa, Velîd b. Utbe, Ebû Cehil b. Hişâm. Abdullah b. Mes'ûd der ki: Allah adına yemin ederim ki ben bunların maktûller arasında –harp başlamadan önce peygamberin bunların katlolunacaklarını gösterdiği yerlerde– vurulup yattıklarını gördüm. O gün hava sıcak olduğundan güneş bunların şekillerini değiştirmişti.¹⁷

Buhârî'nin yine bu babdaki rivayetine göre Ebû Zer el-Gıfârî der ki: Katı olarak and içerim ki, هَذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ âyeti, Bedir günü cenkleşen altı kişi hakkında nâzil olmuştur. Bunlar Hamza, Ali, Ubeyde b. Hâris ile Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Velîd b. Utbe'dir.

Hac sûresinin 19. âyeti olan bu kavlı şerifin tamamının meâli şöyledir: “*Şu iki zümre (müslim, kâfir) iki hasımdır ki, kendi rableri hakkında davaya durmuşlardır. O küfreden zümre için ateşten elbiseler biçilmiştir. Başlarının üstünden kaynar su dökülecektir.*”

Buhârî'nin yine bu babında bir rivayetine göre Hazret-i Ali de, “Kıyamet gününde ben, Allah'ın divanında müşriklerle muhakeme olmak üzere duruşmak için ilk diz çöken kişi olacağım”¹⁸ demiştir. Bu hadisin râvisi Kays b. Ubâde, هَذَا خِصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ âyeti ilk İslâm harbinin ilk mübârizleri hakkında nâzil olmuştur diyor.

Bunlardan başka Buhârî'nin bu babında birkaç rivayeti daha vardır ki, rivayette çok imsak eden müellifimiz ilk İslâm harbinin ilk mübârezesine ehemmiyet vermiş buluyor. Buhârî, Ebû Cehil'in katli hakkında da şu hadisi rivayet ediyor:

16 Âl-i İmrân, 3/13.

17 {B3960 Buhârî, Megâzî, 7.}

18 عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أنه قال: أنا أول من يجثو بين يدي الرحمن للخصومة يوم القيامة [رواه البخاري]

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يَنْظُرُ مَا صَنَعَ أَبُو جَهْلٍ فَأَنْطَلَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَوَجَدَهُ قَدْ صَرَبَهُ ابْنَا عَفْرَاءَ حَتَّى بَرَدَ قَالَ أَأَنْتَ أَبُو جَهْلٍ قَالَ فَأَخَذَ بِلِحْيَتِهِ قَالَ وَهَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ أَوْ رَجُلٍ قَتَلَهُ قَوْمُهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Acabâ Ebû Cehil ne iş gördü, ne oldu? Kim bakıp anlar?” buyurdu. İbn Mes’ûd, “Ben bakar, anlarım diyerek” gitti ve Ebû Cehil’i Afrâ (kadı)nın iki oğlu (Muâz ile Muavviz) tarafından vurularak, son nefesinde ölüm halinde buldu. İbn Mes’ûd, “Â, sen misin Ebû Cehil? (vuruldu mu?)” dedi. Râvi der ki: Sonra da İbn Mes’ûd, Ebû Cehil’in sakalından yakalayıp (çekti). Ebû Cehil, “Sizin öldürdüğünüz kişinin fevkinde bir kimse var mıdır? Yahut kendi kavminin öldürdüğü kişinin fevkinde bir kimse var mıdır?” dedi. {B3962 Buhârî, Megâzî, 8.}

İZAHİ

İbn İshak’ın ve Hâkim’in Abdullah b. Abbas’tan rivayetlerinde şu ziyadeler vardır: İbn Mes’ûd der ki: Ben vardığımda Ebû Cehil’i son nefesinde buldum ve ayağımı boynuna dayayarak, “Ey Allah düşmanı! Allah seni hor ve zelil kılsın!” dedim. Ebû Cehil, “Neye beni horluyorsun, sizin öldürdüğünüz kişi hakir olur mu?” dedi. Diğer bir rivayete göre de İbn Mes’ûd, “Sonra Ebû Cehil’in başını koparıp Resûlullah’ın huzuruna getirdim” demiştir.

Ebû Cehil, müslümanların en azgın düşmanı ve bu husumetkâr hareketlerin başlıca müsebbibi olduğundan, bunun katli keyfiyeti hakkındaki rivayetler de pek çoktur. Buhârî’nin yalnız bu babında birbirini teyit eder mahiyette beş, altı rivayeti vardır. Yalnız râviler arasında bir noktada ihtilâf vardır: Ebû Cehil, Afrâ adlı kadının çocukları tarafından yediği kılıç darbeleriyle öldü de İbn Mes’ûd öyle mi vardı ve ölü olarak mı kafasını kopardı? Yoksa vardığında diri idi de İbn Mes’ûd’un elinde mi öldü? Buhârî’nin bu babında rivayetleri bu ikinci şikkı teyit eder mahiyettedir ve çoğu doğrudan İbn Mes’ûd’un kendisine îsâl edilmektedir. Yalnız daha önce 1298 numara ile geçen Abdurrahman b. Avf hadisinde فَضْرَبَاهُ “Afrâ’nın iki oğlu Ebû Cehil’i kılıç darbesine tuttular, nihayet öldürdüler” deniliyor (bu hadise ve izahına bakınız).

Hadisteki İbn Mes’ûd’un, “Âaa, sen misin Ebû Cehil?” gibi sözleri, sakalından tutup çekmesi, kavlen ve fiilen intikam almak gayesiyledir. Çünkü Ebû Cehil Mekke’de İbn Mes’ûd’a çok ezâ ve cefa etmişti. Ebû Cehil’in, “Sizin öldürdüğünüz yahut kavminin öldür-

düğü kişinin fevkinde kimse var mıdır?” sözleriyle de bu yolda ölüm, ne benim için küçük-
lükür, ne de sizin için bir şereftir demek istemiştir.

Artık harp tamamıyla kızışmıştı. Tafsîlâtı birçok menkıbe halinde naklolunan Bedir Meydan Muharebesi'nde müellif Buhârî'nin de naklettiği veçhile müşriklerden yetmiş kılıç, hançer gibi harp aleti darbeleriyle yere serilmiş, yetmiş de esir alınmıştır. Buna mukabil İslâm ordusunda harp meydanında yaralanıp da bilâhare şehid olanlar da dahil olmak üzere on dört şehidden ibaretti: Altısı muhacirînden, sekizi ensardan. Düşman ordusunun rüesâsının katli ve efradın nisbetsiz bir surette telefât vermesi üzerine bir panik başlamış “Onlar muhakkak arkalarına dönüp kaçacaklar” (وَيُولُونِ الدُّيْرَ) âyetinin¹⁹ sırrı zuhur etmiş, kaçanlar Mekke'yi boylamış, kaçamayanlar esir düşmüştür. Düşman maktullerinin yirmi dördü Kureyş eşrafından olduğunu ve haklarında nasıl muamele edildiğini Ebû Talha şu hadisinde bildiriyor:

1567

عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ بِأَرْبَعَةِ وَعَشْرِينَ رَجُلًا مِنْ صَنَادِيدِ قُرَيْشٍ فَقَذَفُوا فِي طَوِيٍّ مِنْ أَطْوَاءِ بَدْرٍ حَبِيبًا مُحَبَّبًا وَكَانَ إِذَا ظَهَرَ عَلَى قَوْمٍ أَقَامَ بِالْعَرْصَةِ ثَلَاثَ لَيَالٍ فَلَمَّا كَانَ بِبَدْرٍ الْيَوْمَ الثَّلَاثِ أَمَرَ بِرَاحِلَتِهِ فَشَدَّ عَلَيْهَا رَحْلَهَا ثُمَّ مَشَى وَتَبِعَهُ أَصْحَابُهُ وَقَالُوا مَا نَرَى يَنْطَلِقُ إِلَّا لِيَبْغِضَ حَاجَتِهِ حَتَّى قَامَ عَلَى شَفَةِ الرَّكِيِّ فَجَعَلَ يَنَادِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ يَا فَلَانُ بْنُ فَلَانٍ وَيَا فَلَانُ بْنُ فَلَانٍ أَيْسُرْكُمْ أَنْكُمْ أَطْعَمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ فَإِنَّا قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدْنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالَ فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا تُكَلِّمُ مِنْ أَجْسَادٍ لَا أَرْوَاحَ لَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Talha radiyallahu anhtan gelen rivayete göre şöyle demiştir: Bedir günü (harp sonunda) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Kureyş eşrafından yirmi dört kişinin cesetlerinin bir araya kaldırılmasını emretti de bunlar Bedir kuyularından pis bir kuyuya atıldılar. Bu suretle pis kuyu yeni pislikleri ihtiva ediyordu. Bir de Resûlullah, düşman bir kavme galip olunca onun açık bir sahasında üç gün kalmak âdeti idi. Bedir Harbi'nin üçüncü günü olunca da Resûlullah

devesinin getirilmesini emretti. Yol ağırlığı deveye yüklenip bağlandı. Sonra Resûlullah yürüdü. Ashabı da kendisinin peşi sıra yürüdü ve birbirlerine, “Herhalde Resûlullah bazı hâcet için gidiyor sanırsınız” dediler. Nihayet Peygamber efendimiz maktullerin atıldığı kuyunun bir tarafında durdu ve maktullerin kendi adlarıyla, babalarının adlarıyla çağırmaya başladı da, “Yâ filân İbn filân, yâ filân İbn filân!”²⁰ Siz Allah’a ve Resûlullah’a itaat etmiş olsaydınız itaatınız sizi sevindirir miydi? (Şüphesiz sevindirirdi). Ey maktuller! Biz, rabbimizin bize vaad ettiği nusret ve zaferi muhakkak surette gerçek bulduk. Siz de (bâtıl) rabbinizin vaad ettiği (mevhum) nusret ve zaferi gerçek buldunuz mu?” buyurdu. Râvi Ebû Talha der ki: Bunun üzerine Ömer, “Yâ Resûlellah! Kendilerinde hayat eseri bulunmayan şu cesetlere ne söylersin?” dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Muhammed’in hayatı yedi kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, benim söylediğim sözleri siz, onlardan daha iyi işitir değilsiniz!” buyurdu.²¹ {B3976 Buhârî, Megâzî, 8.}

İ Z A H I

Resûlullah’ın bu veciz hitâbesi eşi görülmemiş ilâhî bir intikam idi. Bundan sonra Peygamberimiz mansur, muzaffer ve göz aydın olarak Medine’ye yollandılar. İçlerinde birçok Kureyş eşrafiyla Resûlullah’ın amcası Abbas’ın da bulunduğu esirleri ve ganimet mallarını da beraber getirdiler. Safrâ mevkiinde ganimet malları taksim edildi. Nadr b. Hâris öldürüldü. İrk mevkiinde de Ukbe b. Ebû Muayt’ın boynu vuruldu. Esirler Medine’de taksim ve iyi bakılmaları sahiplerine tembih olundu. Zafer müjdecisi olarak Zeyd b. Hârise Medine’ye, Abdullah b. Revâha da Avâlî denilen Medine köylerine gönderilmişti. Beklenilmeyen bu zafer haberi üzerine Medine meserret dalgaları içinde çalkalandı. Yahudiler, münafıklar sindi. Şevval ibtidâsında Medine’ye muvâsalât ile Resûlullah Bedir Harbi’nden fâriğ olmuşlardır. İmam Buhârî, Bedir Gazâsı babının sonunda Bedir gazilerinin bir listesini bildirdiğinden Bedir hadislerinin tercümesi hitamında o listeyi aynen nakledeceğiz.

20 İbn İshak ve Ahmed b. Hanbel gibi rivayet âlimlerinin Enes b. Mâlik’ten rivayetlerine göre Peygamber efendimiz, “Yâ Utbe b. Rebîa! Yâ Şeybe b. Rebîa! Yâ Ümeyye b. Halef! Yâ Ebû Cehil b. Hişâm!” diye seslenmiştir. {HM12043 İbn Hanbel, III, 105.}

21 Buhârî bu hadisin sonunda tâbiî imamlarından Katâde’nin şu sözlerini rivayet ediyor: “Allah, Bedir Kuyusu’ndaki cesetlere Peygamber’in hitâbesini işittirecek derecede hayat verir. Bu suretle azgın Kureyş müşrikleri ayıplanmış, küçültülmüş, azap edilmiş ve kaçırdıkları fırsatlara hasret ve yaptıkları mezâlîme nedâmet ettirilmiştir olur.” ([رواه البخاري]) Katâde’nin bu ichtihadı Abdullah b. Ömer’in mezhebidir ve işitmek hakikat mânasına mahmûldür. Hazret-i Âişe ise ilim ile te’vil etmiştir. Buhârî’nin rivayetine göre Âişe Resûlullah’ın, “Sözlerimi sizden iyi işitirler” sözünü, “Sözlerimin hak olduğunu şimdi pek iyi anlarlar” diye tefsir etmiştir. Fakat bilmek kabiliyetini kabul etmek, işitmek hassasiyetini kabule mani olmadığı mütalaasıyla Beyhakî ve emsali âlimler İbn Ömer’in ichtihadını tercih etmişlerdir.

عَنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَقِيتُ يَوْمَ بَدْرٍ عُبَيْدَةَ بْنَ سَعِيدٍ بْنِ الْعَاصِ وَهُوَ مُدَجَّجٌ لَا يَرَى مِنْهُ إِلَّا عَيْنَاهُ وَهُوَ يُكْنَى أَبُو ذَاتِ الْكَرْشِ فَقَالَ أَنَا أَبُو ذَاتِ الْكَرْشِ فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ بِالْعَنْزَةِ فَطَعَنْتُهُ فِي عَيْنِهِ فَمَاتَ قَالَ لَقَدْ وَضَعْتُ رَجُلِي عَلَيْهِ ثُمَّ تَمَطَّأْتُ فَكَانَ الْجُهْدُ أَنْ نَزَعْتُهَا وَقَدْ انْتَنَى طَرَفَاهَا فَسَأَلَهُ إِيَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَخَذَهَا ثُمَّ طَلَبَهَا أَبُو بَكْرٍ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا فَلَمَّا قُبِضَ أَبُو بَكْرٍ سَأَلَهَا إِيَّاهُ عُمَرُ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا فَلَمَّا قُبِضَ عُمَرُ أَخَذَهَا ثُمَّ طَلَبَهَا عُثْمَانُ مِنْهُ فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا فَلَمَّا قُتِلَ عُثْمَانُ وَقَعَتْ عِنْدَ آلِ عَلِيٍّ فَطَلَبَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ فَكَانَتْ عِنْدَهُ حَتَّى قُتِلَ.

TERCÜMESİ

Zübeyr radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bedir günü ben, Ubeyde b. Saîd b. Âs'a kavuştum. O baştan ayağa kadar zırhlanmış ve silâhlanmıştı. Onun yalnız iki gözü görünüyordu. Ona Ebû Zâtî'l-Keriş denilirdi. Bana, "Ben Zâtü'l-Kerişim!" diye meydan okudu. Ben de hemen ona harbemi saldırdım ve gözüne vurup yerleştirdim. Ubeyd hemen öldü. Zübeyr der ki: Ayağımı onun üstüne koydum. Sonra harbemi olanca kuvvetimle çekip çıkardım. Fakat harbemin iki tarafı eğrilmişti. (Zübeyr'in oğlu Urve'nin rivayetine göre bu harbe kıymetli bir harp hâtırası olduğu için) onu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zübeyr'den (âriyet) istemiş, Zübeyr de vermişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat ettiğinde Zübeyr geri aldı. Sonra Ebû Bekir istedi, ona da verdi. Ebû Bekir'in vefatı üzerine de isteyip almıştı. Bu defa, Ömer istemiş. Ona da vermiş ve vefatında almıştı. Sonra Osman istemiş, ona da verip şehâdeti üzerine Hazret-i Ali'ye, sonra da Ali evlâdına geçmiştir. Ali evlâdından da Zübeyr'in oğlu Abdullah isteyip almış ve Abdullah b. Zübeyr katloluncaya kadar onun yanında bulunmuştur. {B3998 Buhârî, Megâzî, 12.}

عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ مُعَوِّذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ غَدَاةَ بُنَي عَلِيٍّ وَجُوزِيَّاتٍ يَضْرِبْنَ بِالْدَّفِّ يَنْدُبْنَ مَنْ قُتِلَ مِنْ آبَائِهِنَّ يَوْمَ بَدْرٍ حَتَّى قَالَتْ جَارِيَةٌ وَفِينَا نَبِيٌّ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَقُولِي هَكَذَا وَقُولِي مَا كُنْتَ تَقُولِينَ.

TERCÜMESİ

Muavviz kızı Rübeyyi‘ radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir. Ben gelin olduğumun kuşluk vaktinde Nebî sallallahu aleyhi ve sellem evlenme törenime gelmişti. O sırada birtakım kızcağızlar def çalarak babalarımızdan Bedir Gazâsı’nda şehid olanların menkıbelerini yâdediyorlardı.²² Nihayet bu kızlardan biri, “İçimizde bir peygamber vardır ki, o yarın ne olacağını bilir!” dedi. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem câriyeye, “Kızım öyle söyleme, evvelce söylemiş olduklarını inşâd eyle!” buyurdu.²³ {B4001 Buhârî, Megâzî, 12.}

1570

عَنْ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Talha radiyallahu anhtan -ki o, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Bedir’de hazır bulunmuştu- rivayete göre Resûlullah, “İçinde kelp ve (canlı hayvan) sureti bulunan eve (rahmet) melekler(i) girmez!” buyurmuştur.²⁴ {B4002 Buhârî, Megâzî, 12.}

1571

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ تَأَيَّمْتُ حَفْصَةَ بِنْتُ عُمَرَ مِنْ خُنَيْسِ بْنِ حُذَافَةَ السَّهْمِيِّ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ قَدْ شَهِدَ بَدْرًا تُوفِّيَ بِالْمَدِينَةِ قَالَ عُمَرُ فَلَقِيتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ فَعَرَضْتُ عَلَيْهِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ إِنْ شِئْتَ أَنْكَحْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتُ عُمَرَ قَالَ سَأَنْظُرُ فِي أَمْرِي فَلَبِثْتُ لَيَالِي فَقَالَ قَدْ بَدَأَ لِي أَنْ لَا أَتَزَوَّجَ يَوْمِي هَذَا قَالَ عُمَرُ فَلَقِيتُ أَبَا بَكْرٍ فَقُلْتُ إِنْ شِئْتَ

22 Hadisin râvisi Rübeyyi’in babası Muavviz ile kardeşi Muâz da Bedir şehidlerindendi. Afrâ kadının oğulları olan bu iki kardeş Ebû Cehil’i kılınç darbesiyle yere serdikten sonra bunlar da Ebû Cehil’in oğlu İkrime tarafından şehid edilmişlerdi.

23 Gaybe ve istikbale ait vâkıyı bilmek yalnız Allah’a mahsus olduğu için Resûlullah kendisine nisbet edilmesini menetmiştir.

24 Kelp kullanmak hangi meslek sahipleri hakkında câiz olduğuna dair tahkikatımız için 1046, 1047, 1048 numaralı hadislere ve izahlarına bakınız! Resim ve suret hakkında da eserimizdeki 980 numaralı Hazret-i Âişe hadisine ve izahına bakınız! 1019 numaralı İbn Abbas hadisini ve izahını da okuyunuz!

أَنْكَحْتُكَ حَفْصَةَ بِنْتَ عُمَرَ فَصَمَتَ أَبُو بَكْرٍ فَلَمْ يَرْجِعْ إِلَيَّ شَيْئًا فَكُنْتُ عَلَيْهِ أَوْجَدَ مِنِّي عَلَى
عُثْمَانَ فَلَبِثْتُ لَيَالِي ثُمَّ خَطَبَهَا النَّبِيُّ ﷺ فَأَنْكَحَهَا إِيَّاهُ فَلَقِينِي أَبُو بَكْرٍ فَقَالَ لَعَلَّكَ وَجَدْتَ
عَلَيَّ حِينَ عَرَضْتَ عَلَيَّ حَفْصَةَ فَلَمْ أَرْجِعْ إِلَيْكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرْجِعَ إِلَيْكَ
فِيمَا عَرَضْتَ إِلَّا أَنِّي قَدْ عَامْتُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ ذَكَرَهَا فَلَمْ أَكُنْ لِأُفْشِي سِرَّ رَسُولِ اللَّهِ
ﷺ وَلَوْ تَرَكَهَا لَقَبَلْتُهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Ömer'in kızı (hemşirem) Hafsa, Sehmlî Huzâfe'nin oğlu Huneys'ten dul kalmıştı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından olan Huneys, Bedir Muharebesi'nde hazır bulunmuş (ve oradan yaralı gelerek) Medine'de ölmüştü. (Babam) Ömer demişti ki: Osman b. Affân'a kavuştum, ona Hafsa'yı (almasını) teklif ettim ve, "Ey Osman! İstersen Ömer'in kızı Hafsa'yı sana nikâh edeyim?" dedim. O da, "Bu işi bir düşüneyim" dedi. Birkaç gün bekledim. Sonra kavuştuğumda, "Şu günümde evlenmek doğru olmadığını anladım!" dedi. Sonra Ebû Bekir'e kavuştum. Ona da, "İstersen Ömer'in kızı Hafsa'yı sana nikâh edeyim!" dedim. Sonra Ebû Bekir sustu ve bana bir cevap vermedi. Ben de Osman'a kızmaktan ziyade Ebû Bekir'e sinirlendim (Osman bir cevap olsun vermiş ve özür dilemişti). Birkaç gün daha eğlendim. Sonra Hafsa'yı Nebî sallallahu aleyhi ve sellem istedi. Ben de Resûlullah'a nikâh ettim. Bu ara Ebû Bekir bana kavuştu da şöyle özür diledi, "Ey Ömer! Hani sen, Hafsa'yı bana teklif edip de sana bir cevap veremediğim zaman bana darılmıştın sanırım! Öyle mi?" diye sordu. Ben de, "Evet, doğrudur!" dedim. Bunun üzerine Ebû Bekir, "Senin teklifine cevap vermekten beni bir şey menedemezdi. Ancak şu var ki ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Hafsa'yı almak istediğini bana söylediğini iyi biliyordum da Resûlullah'ın sırrını duyurmak istemiyordum. Şayet Resûlullah, Hafsa hakkındaki düşüncesini bıraksaydı onu muhakkak ben kabul ederdim." {B4005 Buhârî, Megâzî, 12.}

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْآيَتَانِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ مَنْ
قَرَأَهُمَا فِي لَيْلَةٍ كَفَّتَاهُ.

TERCÜMESİ

Bedir gazisi Ebû Mes'ûd (Ukbe) radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bakara sûresinin sonundan iki âyet (var)dır ki onları her kim bir gecede okursa (o gece düşmandan eminlik ve Allah’a kulluk için) bu âyetler ona yetiştir!” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B4008 Buhârî, Megâzî, 12.}

İZAHİ

Bu iki âyetin meâlleri şöyledir: “O Peygamber (Muhammed) rabbinden kendisine indirilen Kur'an'ın Allah'tan geldiğ*ine inandı. Müminler de (inandılar). Peygamber ile ümmetinin hepsi Allah'a, O'nun meleklerine, O'nun kitaplarına ve O'nun peygamberlerine, 'Biz, Allah'ın peygamberlerinden hiçbirinin arasını ayırt etmeyiz!' diye inandı(lar) ve, “Rabbimiz (buyruklarını) dinledik ve onları tuttuk, şimdi bizi yarlıgamanı dileriz. Çünkü en sonu sana varılacaktır!” dediler. Allah hiçbir cana zorlu iş buyurmaz. Ancak gücü yeteni buyurur. Her canın kazandığı hayır kendi faydasına, kazandığı şer de kendi zararınadır. Rabbimiz! Unutur yahut yanılır (da kusur eder)sek bizi suçumuzla azaplandırma! Rabbimiz! Bizden önceki şu ümmetlere yüklediğin gibi bizim üstümüze de ağır yük yükleme! Rabbimiz! Bize gücümüz yetmeyen şeyler de yükleme! Bizden günahları sil, kusurlarımızı ört, bastır, bize merhamet buyur! Rabbimiz! Sen bizim sahibimizsin! Kâfirler guruhuna karşı da bize yardım eyle!”²⁵*

Bakara sûresinin bu iki âyeti iman ve itikadı zaruri olan en büyük umdeleri ihtiva etmektedir. Bununla beraber لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا kavliyle başlayıp sûrenin sonuna kadar devam eden yedi de dua kelimeleri vardır. Müslim'in bir rivayetine göre Bakara sûresi nâzil olup da Resûlullah tarafından okunduğu zaman, her dua kelimesi okundukça Allah Teâlâ tarafından, “*Duanı kabul ettim!*” buyurulmuştur.²⁶ Mevzubahis olan hadisi, Buhârî gibi Müslim de, sünen-i erbaa sahipleri de rivayet etmişlerdir. Ebû Zer el-Gıfârî'den rivayeti gelen bir hadiste de bu iki âyetin öğrenilmesi ve kadınlara, çocuklara öğretilmesi emrolunmuş, bunların hem Kur'an, hem dua oldukları bildirilmiştir.²⁷ Hazret-i Ali de, “Aklı başında, İslâm nimetine ermiş hiçbir kimse, sanmam ki bu iki âyeti okumadan uyumuş olsun!” demiştir.

25 أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا تَفَرَّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ . لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ . {el-Bakara, 2/285-286.}

26 {M329 Müslim, Îmân, 199.}

27 {Beyhakî, Şuabü'l-îmân, IV, 62, no: 2181.}

عَنِ الْمُقْدَادِ بْنِ عَمْرِو الْكِنْدِيِّ حَلِيفِ بَنِي زُهْرَةَ وَكَانَ مَعْنَى شَهِدَ بَدْرًا قَالَ قُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَرَأَيْتَ إِنْ لَقِيتُ رَجُلًا مِنَ الْكُفَّارِ فَاقْتَتَلْنَا فَضَرَبَ إِحْدَى يَدَيَّ بِالسَّيْفِ فَقَطَعَهَا ثُمَّ لَاذَ مِنِّي بِشَجَرَةٍ فَقَالَ أَسَأَمْتُ لِلَّهِ أَقْتُلُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَعْدَ أَنْ قَالَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَقْتُلْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ قَطَعَ إِحْدَى يَدَيَّ ثُمَّ قَالَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا قَطَعَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تَقْتُلْهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَإِنَّهُ بِمَنْزِلَتِكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ وَإِنَّكَ بِمَنْزِلَتِهِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ كَلِمَتَهُ الَّتِي قَالَ.

TERCÜMESİ

Kindeli Mikdâd b. Amr'dan rivayete göre -ki, müşârün ileyh Mikdâd, Zühreoğulları'nın antlaşmış dostu idi ve Bedir'de hazır bulunan ashaptandı- şöyle demiştir: Ben bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Şöyle bir mesele hakkında ne buyurulur? Ben kâfirlerden bir kişi ile karşılaşır vuruşsam da, o, benim iki elimden birisini kılıcıyla vurup koparsa, sonra benden kaçıp bir ağaca ilticâ etse de, “Ben Allah için müslüman oldum” لا إله إلا الله dese, ben onu tevhid kelimesini söyledikten sonra öldürebilir miyim?” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hayır, onu öldürme!” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! O, benim iki elimden birini kesti, kopardı da tevhid kelimesini elimi kopardıktan sonra söyledi!” dedim. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, “Sakin onu öldürme! Eğer öldürürsen o, senin onu öldürmezden evvelki vaziyetindedir! (Çünkü müslüman olmuştur, kanı mâsumdur, taarruzdan mahfuzdur). Sen de, onun söylediği tevhid kelimesini söylemezden evvelki vaziyetindesin! (Çünkü kanın kısas ile mubah olmuştur).”²⁸ {B4019 Buhârî, Megâzî, 12.}

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِيٍّ حَيًّا ثُمَّ كَلَّمَنِي فِي هَؤُلَاءِ النَّتْنَى لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem müşriklerin Bedir maktulleri hakkında şöyle buyurmuştur: Ey Cübeyr!

28 Peygamber efendimizin bu bedîi ve hukukî teşbihlerinde vech-i şebek kanın mübah olmasıdır. Fakat mücip sebep muhtelifdir.

Eğer (baban) Mut'im b. Adî sağ olsaydı, sonra şu kokmuş cîfeler hakkında şefaet etseydi hiç şüphesiz ben bunları Mut'im'e (diri diri ve fidye-i necât almaksızın) bağışlardım. {B4024 Buhârî, Megâzî, 12.}

İ Z A H I

Resûlullah'ın bu kadar kanlı düşmanları bağışlamak derecesinde Mut'im b. Adî'ye teveccüh göstermesi, Mut'im'in Resûlullah üzerinde pek büyük hakk-ı minneti bulunmasındandır. Şöyle ki: Fâkihî'nin hüsnüne kanaat ettiği mürsel bir tarik ile rivayetine göre Peygamber efendimiz Tâif Seferi'nden meysus bir halde Mekke'ye dönüp geldiğinde Mut'im Peygamberimizi himayesine almış ve dört oğluna emredip silâhlandırarak bunların her birisini Kâbe'nin birer rüknüne dikerek Resûlullah üzerinde himayesi olduğunu Kureyş'e karşı ilân etmiştir. Bu haber Kureyş'e erişince Mut'im'e gelerek, "Sen, hakk-ı himâyesi muteber olup küçük görülmeyen bir kimsesin!" deyip himayeyi kabul etmişlerdi. Bundan evvel de Kureyş, Hâşimîler'i, Hâşimoğulları mahallesinde muhasara ettiklerinde mahsurlar hakkında bir sayfa yazmışlardı. Bu alçak sayfayı da Mut'im b. Adî paçavra gibi yırtıp atmıştı. İşte Mut'im'in bu şerefli eline hürmeten on dört senelik bir zulüm ve husumetin intikamı mahsulünü bile Resûl-i Ekrem efendimiz, bağışlarım! buyuruyor. Mut'im b. Adî, Bedir Harbi'nden önce Mekke'de doksan küsur yaşında ölmüştür.

Benî Nadîr'in Tehciri Vak'ası

[حَدِيثُ بَنِي النَّضِيرِ]

Bu bab, Benî Nadîr'in tehciri kıssasına (ve Benî Kurayza seferine) dair hadisleri muhtevidir.

Medine'de yahudiler üç kısım idi: Benî Nadîr, Benî Kurayza, Benî Kaynukâ'. Bunlar kısmen Medine'nin dahilinde, kısmen haricinde ikamet ederlerdi. Medine'nin bütün sanat ve ticaretini, ekim ve dikim işlerini ellerine almışlardı (bk. 1052. hadisin izahı).

1575

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَارَبَتِ النَّضِيرُ وَقُرَيْظَةُ فَأَجَلَى بَنِي النَّضِيرِ وَأَقَرَّ قُرَيْظَةَ وَمَنْ عَلَيْهِمْ حَتَّى حَارَبَتْ قُرَيْظَةَ فَقَتَلَ رِجَالَهُمْ وَقَسَمَ نِسَاءَهُمْ وَأَوْلَادَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا بَعْضَهُمْ لَحِقُوا بِالنَّبِيِّ ﷺ فَأَمَتَهُمْ وَأَسَانُوا وَأَجَلَى يَهُودَ الْمَدِينَةِ كُلَّهُمْ بَنِي قَيْنَقَاعَ وَهُمْ رَهْطُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ وَيَهُودَ بَنِي حَارِثَةَ وَكُلَّ يَهُودِ الْمَدِينَةِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah'a karşı (önce) Nadîr, (sonra) Kurayza (oğulları) harp açtılar. Bunun üzerine Resûlullah Benî Nadîr'i (yerlerinden) sürüp çıkardı. (Benî) Kurayza'yı ise yerlerinde bıraktı ve onlara (bir şey almamak suretiyle) lutfetti. Nihayet Kurayza da (ahdini bozarak) harbetti. Resûlullah da onların erkeklerini öldürdü ve kadınlarını, çocuklarını, mallarını da müslümanlar arasında bölüştürdü. Şu kadar ki bunlardan bazıları Nebî sallallahu aleyhi ve selleme dehâlet etmişlerdi, Resûlullah onlara aman verdi. Onlar da müslüman oldu-

lar. Bu suretle Resûlullah Medine yahudilerinin hepsini –ki bunlar, Abdullah b. Selâm’ın kabilesi olan Kaynukâ’ oğullarıdır– ve Benî Hârise yahudilerini, (hulâsa) Medine yahudilerinin hepsini Medine’den sürgün etti. {B4028 Buhârî, Megâzî, 14.}

İ Z A H I

Benî Nadîr ve Benî Kurayza yahudilerinin Medine’ye iki saat mesafede müstahkem yurtları vardı. Resûl-i Ekrem Medine’ye hicret ettiğinde bunlarla ayrı ayrı birer muahede akdetmişti. Bunların suretleri “Hicret” bahsinde geçti. Bu muahedenâmelerin bir maddesinde mal ve can emniyeti mukabilinde ve lüzumunda maddî yardımda bulunmak zikrolunmuştu. Buhârî’nin bu babın unvanında bildirdiğine göre Resûl-i Ekrem, Benî Âmir’den iki kişinin diyetini (can bedelini) vermek için¹ Benî Nadîr’den yardım istemek üzere bunların yurduna gitmişti. Rivayete göre Resûlullah’ın maiyetinde Ebû Bekir, Ömer, Ali, Zübeyr, Talha, Sa’d b. Muâz, Sa’d b. Ubâde, Üseyd b. Hudayr radiyallahu anhum vardı.

İbn İshak’ın rivayetine göre Peygamber efendimiz bunlardan yardım isteyince ibtidâ muvafakat gösterip, “Pekâlâ yardım ederiz, yâ Ebâ Kâsım!” diyerek birer birer Peygamber’in yanından savuştular. Sonra aralarında şöyle bir suikast tertip ettiler. O sırada bunlara ait bir evin duvarı dibinde ashabıyla oturup gölgelenmekte olan Resûlullah’ın üstüne damdan bir taş bırakılacaktı. Bunu tatbika Amr b. Hicaş adlı bir şeriri de tayin ettiler. Fakat bu suikast, Resûlullah’a vahiy ile mâlûm olmakla hemen kalktı, Medine’ye doğru yürüdü. Ashâb-ı kirâm da kendisini takip ettiler.²

İbn Sa’d’ın beyanına göre Resûl-i Ekrem bunların alçakça teşebbüslerini ashaba bildirmekle beraber Benî Nadîr’e de “*on gün içinde Medine’den çıkıp gidiniz, bu mev’ûd müddetten sonra her kim bu diyarda görülürse muhakkak boynunu vururum*” diye Muhammed b. Mesleme ile haber gönderdi. Benî Nadîr birkaç gün yol hazırlığı ile meşgul oldukları sırada başmünafık Abdullah b. Übey, “Yerinizde oturunuz, biz size yardım ederiz, Benî Kurayza da yardım edecektir!” diye gizlice haber gönderdi. Bunun üzerine Nadîroğulları Resûlullah’a, “Biz yerimizden çıkmayız, elinden geleni yap!” diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem yahudilere harp ilân etti. “*Allah büyüktür!*” buyurup Benî Nadîr üzerine yürüdü.³ On beş veya yirmi beş gün muhasara etti. Münafıklar onlara yardım etmediği gibi Benî Kurayza da onları bıraktı.

1 Benî Âmir’in irtikâp ettiği Bi’rimaûne (bk. 1183. hadisin izahı) faciasından sağ kurtulup Medine’ye gelmekte olan Amr b. Ümeyye, Benî Âmir’den iki kişiye rastgelip bunlar uyurken –şehid olan arkadaşlarının intikamını almak gayretiyle– ikisini de öldürmüştü. Medine’ye geldiğinde Resûl-i Ekrem’e bunu haber verince Resûlullah, “*Hata etmişsin! Onlar benden eman almışlardı!*” buyurdu. {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 186.} İşte bunların diyetleri verilecekti. Muahede mûcibince Benî Nadîr’den istiâne ediliyordu.

2 باب حديث بني النضير ومخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم في دية الرجلين وما أرادوا من الغدر برسول الله صلى الله عليه وسلم [رواه البخاري]

3 {İbn Sa’d, et-Tabakât, II, 57.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ وَقَطَعَ وَهِيَ الْبُؤَيْرَةُ فَزَلْتُ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (muhasara sırasında) Benî Nadîr'in (yaş) hurma ağaçlarını (harp icabı olarak) yaktırdı ve kes(ilmesini emret)ti. Bu harp mıntıkası (Benî Nadîr'in hurmalığı olan) Büveyre (mevkii)dir. Bunun üzerine şu (meâldeki) âyet nâzil oldu: "Herhangi hurma ağacını kestinizse yahut kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa (bu hareketiniz) hep Allah izniyledir (ve fâsıkları perişan etmek içindir)."⁴ {B4031 Buhârî, Megâzî, 14.}

İZAHİ

Bu âyet-i kerîmede muhasaranın şekli ve düşmanın siper edinebilmesi ihtimali olan hurma ağaçlarından mahrum bırakılması suretiyle sıkıştırıldığı bildirilmiştir. Âyetteki لِينَةٍ kelimesinin tefsirinde ihtilâf edilmişse de İbn Abbas'tan lîne, balçık hurmadan –ki hurmaların en nefisidir– başka bütün hurma neveleri suretinde tefsir edildiği naklolunmuştur. İbn İshak da bu suretle rivayet etmiştir. İkrime'nin, Katâde'nin, Yezîd b. Rûmân'ın tefsirleri de böyledir. Nevevî de bu tefsiri tercih etmiştir. Bu tefsire göre ashâb-ı kirâm hurma ağaçlarını yakmaya ve kesmeye başlayınca yahudiler, "Yâ Muhammed! Sen âlemi fesattan menettiğin halde şimdi kendin yaş ağaçları kesip yakıyorsun!" diye bağırmışlardı ve müslümanların gönüllerinde bir şüphe ve tereddüt uyandırmışlardı. Kimi değerli değersiz hurma ağaçlarını, kimi yalnız değersizlerini kesiyordu. Bu şüpheyi izâle ve Benî Nadîr'e cevap olarak bunların Cenâb-ı Hakk'ın izniyle ceza olarak kesildiği bildirilmiştir. Bu vak'a'ya ve bu âyet-i kerîmeye istinaden harp icabı her nevi yaş ağaçların yakılıp kesilmesinin mubah olduğunu Nevevî, *Müslim Şerhi*'nde eimme-i erbaa ile beraber ulemânın cumhurundan rivayet etmiştir. Öteden beri sürüp gelen milletler arası örf ve âdet de böyledir ve zamanımızda insafsız şekilleri tatbik olunmaktadır.

Buhârî'nin bu babın unvanında Zührî tarikiyle Urve b. Zübeyr'den ta'lîkan rivayetine göre bu vâkıa Bedir Harbi'nden beş ay sonra ve altıncı ayın başında vuku bulmuştur ki

4 {Hadisin Arapça metninde âyetin devamındaki وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ "fâsıkları perişan etmek içindir" ibaresi geçmemekle birlikte, hadisin diğer bir rivayetinde (B4884 Buhârî, Tefsîr, (Haşr) 2) geçtiği için kavis içine alınmıştır.}

Uhud Harbi'nden önce idi. İbn İshak da Benî Nadîr kıtalinin Bi'rîmaûne Vak'ası ile Uhud Harbi'nden sonra vuku bulduğunu bildirmiştir. İbn Sa'd da bu vâkıa tarihini hicretin otuz yedinci ayına tesadûf eden rebîülevvel ayının başında bir cumartesi günü olarak kaydetmiştir.

Bu mehâbetli muhasaranın devamı üzerine Benî Nadîr bunalıp eman diledi. Taberî'nin beyanına göre develerine yükleyip götürebildikleri kadar mal alıp götürmek üzere gitmelerine müsaade olundu. İbn Sa'd 600 deve yükü eşya ile sürgün edildiklerini bildiriyor. Hüzün ve teessür göstermemek için defler çalarak, teganni ederek Medine'nin içinden geçip gitmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Şam'a, bir kısmı Filistin'de Eriha'ya gitmiştir. Elli zırh, elli miğfer, 340 kılıç bırakmışlardır.

Müellif Buhârî bu babın unvanında Haşr sûresinin 2. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Allah, o (izzet ve hikmet sahibi)dir ki, Ehl-i kitap'tan şu küfretmiş olanları ilk haşr için diyarlarından çıkardı. Siz çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da müstahkem hisarları kendilerini Allah'tan koruyacaktır sandılar. Fakat Allah'ın emri onlara hesap etmedikleri cihetten geldi ve yüreklerinin içine korku saldı. Bir halde ki, onlar evlerini kendi elleriyle ve müminlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey görür gözleri olanlar, (bakıp da) ibret alınız!”⁵

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَرْسَلَ أَزْوَاجَ النَّبِيِّ ﷺ عُثْمَانُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ يَسْأَلُهُ تُمْهَنَ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ فَكُنْتُ أَنَا أَرْدُهُنَّ فَقُلْتُ لَهُنَّ أَلَا تَتَّقِينَ اللَّهَ أَلَمْ تَعْلَمَنَّ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ لَا نُورِثُ مَا تَرَكَنَا صَدَقَةٌ يُرِيدُ بِذَلِكَ نَفْسُهُ إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ فِي هَذَا الْمَالِ فَاتَمَتِ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى مَا أَخْبَرْتُمُنَّ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in kadınları Osman'ı Ebû Bekir'e gönderip Allah'ın, resulü sallallahu aleyhi ve sellem'e tahsis buyurduğu hurmalıklardan “sümün (sekizde bir) hisselerini” istediler. Ben de onları karşılayarak kendilerine, “Allah'tan

5 هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ. [el-Haşr, 59/2]

6 Ebû Zer el-Herevî'den başka bütün *Sahîh-i Buhârî* râvileri hadis metnindeki “resûlühu” kelimesinden sonra “sallallahu aleyhi ve sellem” cümlesini rivayet etmişlerdir. Yalnız Ebû Zer terketmiştir. Başta Yûnûsiyye olmak üzere bütün Buhârî nüshalarında cumhurun rivayeti tercih ve tasrih edilmiştir. Tercümemizde biz de gösterdik. Müellif Zebîdî daima Ebû Zer rivayetini ihtiyar eder olduğundan tasliyeyi terketmiştir.

sakınmaz mısınız? Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Biz (peygamberler câmiasının terikesine) vâris olunmaz. Bizim bıraktığımız her mal sadakadır (mülkiyeti beytûlmâle ait vakıftır)” derdi. Bu sözle Resûlullah kendisini kastederek, “Ancak Muhammed’in ailesi bu mal(ın gelirin)den istifade edebilir! buyurdu” dedim ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in kadınlarının müracaatı, benim kendilerine vâki olan bu ihbarım üzerine sona erdi. {B4034 Buhârî, Megâzî, 14.}

İ Z A H I

Hazret-i Âişe’nin bu hadisi, *Sahîh-i Buhârî* metnindeki uzun bir rivayetin kısa bir parçasıdır. Hadisin gerek önündeki, gerek sonundaki veraset vâkiasıyla ilgili kısımları müellif Zebîdî tarafından ihtisar için tayyedilmiştir. İslâm tarihine ait bu kıymetli mâlûmatı Buhârî “Humus” bahsindeki Fedek kıssasında da rivayet etmişti. Zebîdî orada da *Tecrîd*’e almadığından biz hadisin Fedek kıssasıyla buradaki rivayetlerini birleştirerek Türkçe’ye çeviriyoruz:

İbn Şihâb ez-Zührî’nin rivayetine göre Benî Nadîr’den Mâlik b. Evs şöyle demiştir: Ömer b. Hattâb’ın hilâfeti zamanında bir gün güneş zevale doğru yükseldiği sırada evimde otururken Ömer’in adamı geldi ve, “Emîrû’l-mü’minîn sizi davet ediyor, icâbet ediniz” dedi. Beraber gittik. Ömer’in huzuruna girdiğimde o, hurma dalından örülmüş hasır bir sedir üzerinde oturuyordu. Sedirin üstünde ve Ömer’in altında bir şilte bile yoktu. Sahtiyandan yapılmış bir yastığa dayanmıştı. Selâm verdim, sonra oturdum. Ömer bana, “Ey Mâlik! Kavmin Benî Nadîr’den aile sahibi bazı kimseler bana geldi. Bunlara bir miktar atıye verilmesini emrettim. Bu dünyalığı al da aralarında paylaşır!” dedi. Ben de, “Bu işe başka birini memur etseniz” diye özür diledim. Ömer, “Be adam şunu al, dağıt!” dedi.⁷

Ben Ömer ile otururken halifenin teşrifatçısı Yarfâ geldi, “Ey müminlerin emîri! Osman, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr, Sa’d b. Ebû Vakkâs geldi. İzin dilerler, müsaade olunur mu?” dedi. Ömer, “Evet” dedi ve müsaade etti. Girdiler, selâm verip oturdular. Biraz sonra Yarfâ yine geldi. “Abbas ile Ali izin isterler, müsaade buyurulur mu?” dedi. Ömer, “Evet” dedi. Bunlar da girdiler. Selâm verir vermez Abbas, “Ey Emîre’l-mü’minîn! Benimle (Ali’yi işaret ederek) şunun aramızda hükmet!” dedi.

Abbas ile Ali arasında –Allah’ın fey⁸ olarak Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme tahsis buyurduğu Benî Nadîr hurmalığından dolayı– nizâ ve ihtilâf vardı da Ali ile Abbas

7 Hadisin buraya kadar devam eden kısmı Buhârî’nin Fedek kıssası hakkındaki rivayetinden tercüme edildi. Alt tarafını Fedek ile Benî Nadîr kıssalarındaki müşterek ve birbirinden pek az farklı iki rivayetten naklediyoruz.

8 Fey’, Allah’ın din düşmanlarından –galebe ile değil, belki sürgün yahut cizye üzerine sulh olmak suretiyle– Resûlullah’a tahsis buyurduğu maldır ve ganimetten daha has ıstılahtır. Çünkü ganimet malında da “humus” (beşte bir)i fey’dır.

birbirlerine uluorta dil uzatmışlardı. Cemiyette bulunan Osman ile arkadaşları, “Ey Emîre’l-mü’minîn! Bunların aralarında hükmedip gönüllerine huzur ve sükûn ver!” dediler.

Bunun üzerine Ömer, “Müsaade ediniz, acele etmeyiniz! Gök, yer emriyle, iradesiyle duran Allah hakkı için size sorarım! Siz bilirsiniz ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Biz peygamberler câmiâsının terikesi vâris olunmaz. Bizim bıraktığımız her mal sadakadır, vakıftır’⁹ buyurdu ve bu sözüyle Resûlullah kendisini kastetti, değil mi?” dedi.

Osman ile arkadaşları, “Evet, Resûlullah böyle buyurdu!” diye tasdik ettiler. Bunun üzerine Ömer, Ali ile Abbas’a dönüp, “Allah hakkı için size de sorarım: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisini kastederek böyle buyurduğunu siz de bilirsiniz değil mi?” dedi. Ali ile Abbas, “Evet!” diye tasdik ettiler. Bunun üzerine Ömer, “Şimdi ben size bu malın hukûkî vaziyetini bildireyim! diye şöyle izah etti. Allah sübhânehu ve teâlâ bu fey’de tasarrufu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme tahsis buyurdu. Ondan başka kimseye bu hakkı vermedi. İmdi şanı yüce olan Allah Kur’an’da “Ey müminler siz, Allah’ın resulüne tahsis buyurduğu bu malın iğtinâmında ne at koşturdunuz, ne de deve! Lâkin Allah peygamberlerini dilediği kimselerin üzerine hâkim kılar ve Allah’ın her şeye gücü yeter”¹⁰ buyurmuştur. Binaenaleyh, bu malda tasarruf, sade Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkı idi. Sonra vallahi bu mala sizden başka kimse iştirak etmedi ve sizin zararınıza kimse tasarruf da iddia eylemedi. Bu fey’ malının nemâsı size verildi de aranızda taksim edildi. Nihayet fey’den o malın aslı mahfuz kaldı. Ey cemaat! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu maldan ailesinin bir senelik nafakasını ayırır, onları infak ederdi. Sonra bundan artakalanı alırdı. Onu Allah’ın malı (vakıf) kıları (cihad ve hayır yollarına sarfederdi). Bu malı Resûlullah sağlığında böyle kullandı. Sonra Resûlullah vefat ettiğinde Ebû Bekir, “Ben, Resûlullah’ın vekiliyim!” diye el koydu ve Resûlullah’ın kullandığı gibi kullandı. Sonra Ömer, Ali ile Abbas’a doğru dönerek, “Ebû Bekir’in bu suretle muamele ettiğini siz de hatırlarsınız!” dedi. (ve devam edip) Allah bilir ki Ebû Bekir bu hareketinde doğru idi, lutufkârdı, akıl ve zekâ sahibi idi. Hakk’a uymuştu. Sonra Allah, Ebû Bekir’in, vefatını diledi. Ben de, Resûlullah’ın ve Ebû Bekir’in halefiyim dedim ve emâretimin ilk iki yılında, bu mala el koydum ve Resûlullah ile Ebû Bekir’in kullandığı gibi idare ettim. Allah bilir ki ben bu hareketimde doğruyum, lutufkârım, akıl ve şuurumla hareket ettim, Hakk’a uydum. Sonra ikiniz müştereken bana geldiniz. Sizinle görüştüm. Sonra ayrı ayrı geldiniz: Ey Abbas, sen geldin, benden biraderzâdenden isabet eden hissene istiyordun. (Ali’yi kastederek) bu da eşinin babasından nasibine düşen hissesini istiyordu. Bunun üzerine ben size Resûlullah’ın, “Biz enbiyalar vâris olunmayız, bizim bıraktığımız mal sadakadır!” buyurduğu cevabını verdim. Müteakiben bu malı size vermeyi ve sizin elinizle idare etmeyi hatırladım ve, “İsterseniz bu hurmalıkları size vereyim. Allah’ın ahdi ve andı boynunuzda olmak üzere

9 {HM9973 İbn Hanbel, II, 464.}

10 وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.
[el-Haşr, 59/6]

siz, bu malı Resûlullah'ın, Ebû Bekir'in ve hilâfetim zamanımda benim idare ettiğimiz gibi idare ediniz. Şayet kabul etmezseniz artık bana bir şey söylemeyiniz!" dedim. Bu teklifim üzerine siz de, "Pekâlâ bu şartla bize ver!" dediniz. Ben de ikinize teslim ettim. (Aranızda çıkan ihtilâf üzerine) şimdi benden bunun haricinde bir hüküm mü istiyorsunuz? Gök, yer izniyle, iradesiyle kâim olan Allah'a yemin ederim ki ben kıyamet kopuncaya kadar bunun haricinde bir hükümde bulunamam. Eğer siz idareden âciz iseniz bana iade ediniz. Ben onu sizin hesabınıza kifayetle idare ederim! dedi.¹¹

TEMBİH. Asıl bahis konusu olan Hazret-i Âişe hadisine takaddüm eden Mâlik b. Evs rivayeti burada sona eriyor. Hazret-i Âişe hadisi bundan sonra başlıyor. Her iki hadisin tâbîî râvisi İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Zührî, Hazret-i Ömer vâkiasını Mâlik b. Evs'ten, Hazret-i Âişe'nin hadisini de Urve b. Zübeyr'den rivayet ediyor. Zührî der ki Mâlik b. Evs'in rivayet ettiği bu uzun Hazret-i Ömer hadisini Urve'ye hikâye ettim. Urve, Mâlik b. Evs doğru söylemiştir diye tasdik etti.¹² Zührî, Urve'den Hazret-i Âişe hadisini müteakip veraset kıssasına şöyle devam ediyor: Urve der ki: Bu sadaka olan hurmalık Hazret-i Ali'nin eline geçti. Abbas'ı müdahaleden menedip ona galebe etti. Sonra sırasıyla Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali b. Hüseyin, Hasan b. Hasan'ın tasarrufuna geçti. Ali b. Hasan ile Hasan b. Hasan nöbetle tasarruf etmişlerdir. Sonra Zeyd b. Hasan'ın idaresine geçti. Hakikaten bu mal Resûlullah'ın sadakası olarak idare olundu.

Kurtubî'nin beyanına göre en sonra bu arazi Abbâsîler'in idaresine geçmiştir (bu eserimizdeki 1173, 1288 numaralı hadislerle bakınız).

11 {B3094 Buhârî, Humus, 1; B4033 Buhârî, Megâzî, 14.}

12 قال الزهري فحدثت هذا الحديث (يعني حديث مالك) عروة بن الزبير. فقال صدق مالك ابن أوس أنا سمعت عائشة الحديث [رواه البخاري].

Kâ'b b. Eşref'in Katli

[قَتْلُ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ]

Bu bab, yahudi Kâ'b b. Eşref'in katli vak'asını bildiren hadisi muhtevidir.

Kâ'b b. Eşref Medine yahudilerinin en azgın bir şairi idi, Resûlullah ile müslümanları hicveder ve müslümanlar aleyhine Mekke müşriklerine yardım eylerdi. Bedir Gazâsı'nda müşriklerin tam mânasıyla hezimete uğramaları Kâ'b'a pek ağır gelmişti. Bedir maktullerine mütemadiyen ağlar ve onlar hakkında şiirler, mersiyeler inşad ederdi. Hassân b. Sâbit de Kâ'b'ın bu şiirlerine cevap verirdi.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ لِكَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ فَإِنَّهُ قَدْ آذَى اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتُحِبُّ أَنْ أَقْتُلَهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَذَنْ لِي أَنْ أَقُولَ شَيْئًا قَالَ قُلْ فَأَتَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ فَقَالَ إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ سَأَلَنَا صَدَقَةً وَإِنَّهُ قَدْ عَنَّا وَإِنِّي قَدْ أَتَيْتُكَ أَسْتَسْلِفُكَ قَالَ وَأَيْضًا وَاللَّهِ لَتَمْلُئَنَّهُ قَالَ إِنَّا قَدْ اتَّبَعْنَاهُ فَلَا نُحِبُّ أَنْ نَدْعَهُ حَتَّى نَنْظُرَ إِلَى أَيِّ شَيْءٍ يَصِيرُ شَأْنُهُ وَقَدْ أَرَدْنَا أَنْ تُسْلِفَنَا وَسُقَا أَوْ وَسَقَيْنَ فَقَالَ نَعَمْ ازْهِنُونِي قَالُوا أَيُّ شَيْءٍ تُرِيدُ قَالَ ازْهِنُونِي نِسَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ زَهْنُكَ نِسَاءَنَا وَأَنْتَ أَجْمَلُ الْعَرَبِ قَالَ فَازْهِنُونِي أَبْنَاءَكُمْ قَالُوا كَيْفَ زَهْنُكَ أَبْنَاءَنَا فَيَسِبُّ أَحَدُهُمْ فَيُقَالُ زَهْنٌ يَوْسُقٍ أَوْ وَسَقَيْنَ هَذَا عَارٌ عَلَيْنَا وَلَكِنَّا زَهْنُكَ اللَّامَةُ فَوَاعَدَهُ أَنْ يَأْتِيَهُ فَجَاءَهُ لَيْلًا وَمَعَهُ أَبُو نَائِلَةَ وَهُوَ أَخُو كَعْبٍ مِنَ الرِّضَاعَةِ فَدَعَاهُمْ إِلَى الْحِصْنِ فَنَزَلَ إِلَيْهِمْ فَقَالَتْ لَهُ امْرَأَتُهُ أَيْنَ تَخْرُجُ هَذِهِ السَّاعَةَ فَقَالَ إِنَّمَا هُوَ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ

وَأَخِي أَبُو نَائِلَةَ قَالَتْ إِنِّي أَسْمَعُ صَوْتًا كَأَنَّهُ يَقْطُرُ مِنْهُ الدَّمُ قَالَ إِنَّمَا هُوَ أَخِي مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ وَرَضِيْعِي أَبُو نَائِلَةَ إِنَّ الْكَرِيمَ لَوْ دُعِيَ إِلَى طَعْنَةٍ بَلِيلٍ لَأَجَابَ قَالَ وَيُدْخِلُ مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ مَعَهُ رَجُلَيْنِ وَفِي رِوَايَةٍ أَبُو عَبْسٍ بْنُ جَبْرِ وَالْحَارِثُ بْنُ أَوْسٍ وَعَبَّادُ بْنُ بَشْرٍ فَقَالَ إِذَا مَا جَاءَ فَإِنِّي قَائِلٌ بِشَعْرِهِ فَأَشْمُهُ فَإِذَا رَأَيْتُمُونِي اسْتَمَكَنْتُ مِنْ رَأْسِهِ فَدُونَكُمْ فَاضْرِبُوهُ وَقَالَ مَرَّةً ثُمَّ أَشْمَكُمْ فَنَزَلَ إِلَيْهِمْ مُتَوَشِّحًا وَهُوَ يَنْفَحُ مِنْهُ رِيحُ الطِّيبِ فَقَالَ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ رِيحًا أَيْ أَطِيبَ فَقَالَ عِنْدِي أَعْطَرُ نِسَاءِ الْعَرَبِ وَأَكْمَلُ الْعَرَبِ فَقَالَ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ أَشْمَ رَأْسَكَ قَالَ نَعَمْ فَشَمَّهُ ثُمَّ أَشْمَ أَصْحَابَهُ ثُمَّ قَالَ أَتَأْذَنُ لِي قَالَ نَعَمْ فَلَمَّا اسْتَمَكَنَ مِنْهُ قَالَ دُونَكُمْ فَتَقْلُوهُ ثُمَّ أَتَوَا النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرُوهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir kere ashaba, “Kâ'b b. Eşref'(i öldürmek) için kim hazırdır?” diye sordu. Çünkü o, Allah'a ve resulüne ezâ etmiştir!” buyurdu. Muhammed b. Mesleme, “Yâ Resûlellah! İster misin onu ben öldüreyim?” dedi. Resûlullah, Evet, isterim!” buyurdu. İbn Mesleme, “Öyle ise (Kâ'b'a hakkınızda hoşlanacağı) bir şey söylememe müsaade buyurunuz!” dedi. Resûlullah, “Ne istersen söyle!” buyurdu.¹ Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme Kâ'b'a vardı: “Şu kişi (yani Resûlullah) bizden sadaka istedi ve bize güç vergi teklif etti. Ben de ödünç bir şey almak için sana geldim!” dedi. Kâ'b da İbn Mesleme'nin dediği gibi söylendi: “Muhakkak o, sizin usancınızı daha artıracaktır!” sözünü de ekledi. Muhammed b. Mesleme, “(Ne yapalım) bir kere ona uymuş bulunduk. Onu derhal bırakmak istemiyoruz. Bakacağız, onun hali ne olur, sona erinceye kadar bekleyeceğiz. Şimdi biz, senin 1 vesk yahud 2 vesk² ödünç (hurma) vermeni istiyoruz!” dedi. Bunun üzerine Kâ'b, “Pek iyi, siz bana rehin veriniz!” dedi. İbn Mesleme ile refikleri, “Rehin olarak ne istersin?” diye sordular. Kâ'b, “Kadınlarınızı!” dedi. Onlar, “Kadınlarımızı sana nasıl rehin edebiliriz. Bugün sen Arap'ın en güzel bir simasısın! (Kadın gönlü akıverir!)” dediler. Kâ'b, “Öyle ise oğullarınızı rehin

1 Hadisin bu noktasında İbn Abdülberr'in rivayetinde şu tafsîlât da vardır: Muhammed b. Mesleme, Resûlullah'a verdiği bu vaad üzerine birkaç gün bu işle meşgul oldu. Ebû Nâile -ki Kâ'b b. Eşref'in süt-kardeşidir- Abbâd b. Bişr, Hâris b. Evs, Ebû Abs b. Cebr ile görüştü ve Resûlullah'a verdiği vaadi bunlara açtı. Bunlar da muvâfakat edip hepimiz birlik olup öldürürüz dediler. Sonra yine hepsi birlikte Resûlullah'ın huzuruna geldiler. Mülâkat esnasında, “Yâ Resûlellah! Kâ'b'ı sevindirecek hakkınızda bazı sözler söylemek lâzımdır, müsaade buyurunuz!” dediler. Resûl-i Ekrem de, “*Hatıra geleni söyleyebilirsiniz!*” buyurdu. {İbn Abdülber, *ed-Dürrer*, s. 143.}

2 Bir vesk, 60 sâ'dır ki yuvarlak hesap bir deve yükü zahiredir. 1 sâ' 4 müddür. Vesk, sâ', müd vezinlerinin bugünkü tartılarla karşılıklı hesapları bu eserimizde “Sadaka-i Fıtır” bahsinde “Fıkhî Hükümler” başlığı altında izah olundu. Oraya bakınız!

veriniz!” dedi. Onlar, “Oğullarımızı nasıl rehin ederiz? Sonra bunların biri hakkında, bir, iki deve yükü hurmaya rehin olundu!” diye sövülür ki, bu bize ebedî bir ardır (silinmez bir lekedir); lâkin biz sana silâhımızı, zırhımızı terhîn edelim dediler. (Kâ'b muvâfakat ederek) kendisine gelmesi için İbn Mesleme'ye zaman tayin etti. Muhammed b. Mesleme bir gece Kâ'b'a geldi (kale dışından seslendi). Yanında Kâ'b'ın sütkardeşi Ebû Nâile vardı. Kâ'b bunları kale içine davet etti ve misafirleri karşılamak için onların yanına indi. Kâ'b'ın karısı kocasına, “Bu saatte nereye çıkıyorsun?” diye itiraz ettiyse de Kâ'b, “Bu seslenen Muhammed b. Mesleme ile kardeşim Ebû Nâile'dir!” diye karşıladı. Kadın, “Emin ol ben bir ses işittim ki ondan kan damlıyor (şer seziliyor)!” dedi. Kâ'b, “O benim kardeşim Muhammed b. Mesleme ile sütkardeşim Ebû Nâile'dir. Hem, kerim olan bir genç, geceleyin kılıç darbesine çağrılrsa bile, o çağrıya muhakkak icâbet eder” dedi (ve yanlarına indi). Muhammed b. Mesleme kendisiyle beraber iki kişiyi de kaleye soktu. Bir rivayette de bunlar Ebû Abs b. Cebr, Hâris b. Evs, Abbâd b. Bişr (olmak üzere üç)tür. Muhammed b. Mesleme bu arkadaşlarına (önce) şöyle kumanda etmiş: “Kâ'b gelince ben onun başını tutup saçını koklarım. Siz benim Kâ'b'ın başını sıkıca yakaladığımı görünce hemen kılıçlarınızı çekip Kâ'b'ı vurunuz!” demişti. (Hadisin râvisi Amr b. Dînâr) bir kere de İbn Mesleme'nin arkadaşlarına, “Kâ'b'ın başını size de koklatırım!” dediğini de rivayet etmiştir.

Şimdi Kâ'b b. Eşref mükellef giyimli ve hamâilli olarak, etrafına güzel koku saçarak misafirlerin yanına indi. Bunun üzerine İbn Mesleme, “(Aman bu ne güzel koku) bugünkü gibi güzel koku (ömrümde) duymadım!” diye yaklaştı. Kâ'b, “(Ne sanıyorsun) Arap'ın en asil ve en güzel kokulu kadınları sinemde yaşıyor!” dedi. Muhammed b. Mesleme, “Başını, saçını koklamama müsaade eder misin?” dedi. Kâ'b, “Evet ederim!” dedi. İbn Mesleme kendi kokladı. Sonra arkadaşlarına da koklattı, sonra, “Bana bir daha koklamaya müsaade eder misiniz?” dedi. Kâ'b, “Evet” dedi. Bu defa İbn Mesleme, Kâ'b b. Eşref'in başını sınıksı yakaladı ve arkadaşlarına, “Haydi kılıç darbesine tutup vurunuz!” dedi. Bu suretle İbn Eşref'i öldürdüler. Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gelip haber verdiler.³ {B4037 Buhârî, Megâzî, 15.}

3 İlk kılıç darbesi üzerine Kâ'b haykırmış ve bu feryadı duyan kale dahilindeki yahudiler toplanmışlar, sonra Resûlullah'a gelerek Kâ'b'ın desîse ile öldürüldüğünden şikâyet etmişlerse de Resûl-i Ekrem efendimiz Kâ'b'ın kendisine ve müslümanlar üzerine düşmanlarını nasıl teşvik ettiğini birer birer sayıp dökünce yahudiler bir kelime söylemeye muktedir olamamışlardır. İbnü'l-Cevzî'nin *Şerefü'l-Mustafâ* nam kitabında bildirildiğine göre, “Kâ'b'ı öldüren mücahidler onun başını bir yem torbasının içinde koyarak Medine'ye getirmişlerdi. Bu suretle İslâm'da ilk naklolan düşman başı Kâ'b'ın başıdır” denilmiştir. Kâ'b'ın katli hicretin üçüncü yılı ramazanında vâki olmuştur.

Ebû Râfi‘ Abdullah b. Ebû Hukayk’ın Öldürülmesi

[قَتْلُ أَبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْحَقِيقِ وَيُقَالُ سَلَامٌ بْنُ أَبِي الْحَقِيقِ]

Bu bab, Ebû Râfi‘ Abdullah b. Ebû Hukayk’ın öldürülmesi kıssasına dair bir hadisi muhtevidir. Ona Sellâm b. Ebü'l-Hukayk da denilir.

Buhârî bu unvanında Ebû Râfi‘ hakkında şu mâlûmatı haber veriyor: Yahudi olan Ebû Râfi‘ Hayber’de ikamet ederdi. Rivayete göre bu yahudinin Hayber mıntıkasında müstahkem kalesi vardı. Hayber, Medine’ye altı konak kadar şimâl-i şarkî cihetinde vâkidir (Hicaz’ın coğrafi hududu için bk. 1056. hadisin izahı). Buhârî bu unvanında Ebû Râfi‘in katli tarihine de işaret ederek bunun Kâ'b b. Eşref'in katlinden sonra vâki olduğunu Zührî'den rivayet ediyor. Kâ'b'ın katli tarihinin hicretin 3. yılı ramazan ayında olduğunu yukarıda bildirmiştik. Vâkidî'nin altıncı sene olarak kaydetmesini şârih Aynî, vehimdir diyor. Bu zengin ve azgın yahudinin öldürülmesinin sebebine aşağıdaki hadiste işaret olunuyor.

1579

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى أَبِي رَافِعٍ الْيَهُودِيِّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَمَرَ عَلَيْهِمُ عَبْدَ اللَّهِ بْنُ عَتِيكَ وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُؤْذِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَيُعِينُ عَلَيْهِ وَكَانَ فِي حِصْنٍ لَهُ بِأَرْضِ الْحِجَازِ فَلَمَّا دَنَوْا مِنْهُ وَقَدْ غَرَبَتِ الشَّمْسُ وَرَاحَ النَّاسُ بِسَرَحِهِمْ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لِأَصْحَابِهِ اجْلِسُوا مَكَانَكُمْ فَإِنِّي مُنْطَلِقٌ وَمُتَلَطِّفٌ لِلْبَوَابِ لَعَلِّي أَنْ أَدْخُلَ فَأَقْبَلَ حَتَّى دَنَا مِنَ الْبَابِ ثُمَّ تَقَنَّعَ بِثَوْبِهِ كَأَنَّهُ يَقْضِي حَاجَةً وَقَدْ دَخَلَ النَّاسُ فَهَتَفَ بِهِ الْبَوَابُ يَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّ كُنْتَ تُرِيدُ أَنْ تَدْخُلَ فَادْخُلْ فَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُغْلِقَ الْبَابَ فَدَخَلْتُ فَكَمَنْتُ فَلَمَّا دَخَلَ النَّاسُ أَغْلَقَ الْبَابَ

ثُمَّ عَلَّقَ الْأَغَالِيقَ عَلَى وَتَدٍ قَالَ فَقُمْتُ إِلَى الْأَغَالِيقِ فَأَخَذْتُهَا فَفَتَحْتُ الْبَابَ وَكَانَ أَبُو رَافِعٍ يُسْمَرُ عِنْدَهُ وَكَانَ فِي عَلَائِي لَهُ فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْهُ أَهْلُ سَمَرِهِ صَعِدْتُ إِلَيْهِ فَجَعَلْتُ كُلَّمَا فَتَحْتُ بَابًا أَغْلَقْتُ عَلَيَّ مِنْ دَاخِلٍ قُلْتُ إِنَّ الْقَوْمَ نَذَرُوا بِي لَمْ يَخْلُصُوا إِلَيَّ حَتَّى أَقْتُلَهُ فَانْتَهَيْتُ إِلَيْهِ فَإِذَا هُوَ فِي بَيْتٍ مُظْلِمٍ وَسَطَ عِيَالِهِ لَا أَذْرِي أَيْنَ هُوَ مِنَ الْبَيْتِ فَقُلْتُ أَبَا رَافِعٍ فَقَالَ مَنْ هَذَا فَأَهْوَيْتُ نَحْوَ الصَّوْتِ فَأَضْرَبُهُ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ وَأَنَا دَهْشٌ فَمَا أَغْنَيْتُ شَيْئًا وَصَاحَ فَخَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ فَأَمَكْتُ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ دَخَلْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ مَا هَذَا الصَّوْتُ يَا أَبَا رَافِعٍ فَقَالَ لِأَمِّكَ الْوَيْلُ إِنَّ رَجُلًا فِي الْبَيْتِ ضَرَبَنِي قَبْلُ بِالسَّيْفِ قَالَ فَأَضْرِبُهُ ضَرْبَةً أَتُخَنَّتُهُ وَلَمْ أَقْتُلْهُ ثُمَّ وَضَعْتُ ظُبَّةَ السَّيْفِ فِي بَطْنِهِ حَتَّى أَخَذَ فِي ظَهْرِهِ فَعَرَفْتُ أَنِّي قَتَلْتُهُ فَجَعَلْتُ أَفْتَحُ الْأَبْوَابَ بَابًا بَابًا حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى دَرَجَةٍ لَهُ فَوَضَعْتُ رِجْلِي وَأَنَا أُرَى أَنِّي قَدْ انْتَهَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَوَقَعْتُ فِي لَيْلَةٍ مُقْمَرَةٍ فَانْكَسَرَتْ سَاقِي فَعَصَبْتُهَا بِعِمَامَةٍ ثُمَّ انْطَلَقْتُ حَتَّى جَلَسْتُ عَلَى الْبَابِ فَقُلْتُ لَا أَخْرُجُ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَعْلَمَ أَقْتَلْتُهُ فَلَمَّا صَاحَ الدِّيكُ قَامَ النَّاعِي عَلَى السُّورِ فَقَالَ أَنْعَى أَبَا رَافِعٍ تَاجِرُ أَهْلِ الْحِجَازِ فَانْطَلَقْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَقُلْتُ النَّجَاءُ فَقَدْ قَتَلَ اللَّهُ أَبَا رَافِعٍ فَانْتَهَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَخَدَّعْتُهُ فَقَالَ لِي ابْسُطْ رِجْلَكَ فَبَسَطْتُ رِجْلِي فَمَسَحَهَا فَكَانَتْهَا لَمْ أَشْتَكِهَا قَطُّ.

TERCÜMESİ

Berâ radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan birtakım kimseleri¹ yahudi Ebû Râfi‘(i öldürmey)e gönderdi. Bunlar üzerine de Abdullah b. Atîk’i bey yaptı. Ebû Râfi‘, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ezâ eder ve aleyhinde(ki her harekete mâlen) yardım eylerdi.² Bu (zengin yahudi) Hicaz toprağında kendisine ait (müstahkem) bir kalede otururdu. Abdullah b. Atîk ile arkadaşları kaleye yaklaştıklarında gün batmıştı. Köy halkı da (deve, sığır, koyun gibi) yayılım hayvanlarıyla meradan dönmüşlerdi. Bu vaziyet üzerine Abdullah b. Atîk arkadaşlarına, “Siz yerinizde oturunuz da ben (Ebû Râfi‘in kalesine) gideyim ve (kale) kapıcılarına nezaketli bulunayım. Bu suretle kaleye girebileceğimi sanırım!” dedi, kale

1 Bunlar, reisleri Abdullah b. Atîk’ten başka üç kişi idi. Bunlardan birisi Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetinde göre Abdullah b. Utbe’dir. Diğer ikisi de Mes’ûd b. Sinân ile Abdullah b. Üneys’dir. Adı geçen Abdullah b. Utbe, meşhur Abdullah b. Utbe b. Mes’ûd değildir. Çünkü bu muhacirîndendir, öbürüsü ise ensardandır.

2 Bu zengin yahudi, Hendek Gazâsı’nda Medine mülhakatındaki kabileleri toplamıştı. Urve’den gelen bir rivayete göre, Gatafân gibi Arap kabilelerine birçok iânede bulunarak Resûlullah aleyhine harekete sevk etmiştir.

kapısına doğru yürüdü. Nihayet kapıya yaklaştı. Sonra (kendisini saklamak üzere) maşlahına büründü. Sanki bir ihtiyacını gideriyordu. Artık halk tamamıyla kaleye girmişti. Bu sırada kale kapıcısı, “Ey Allah’ın kulu! Kaleye girmek istersen hemen gir! Zira ben kapıyı kapamak istiyorum!” dedi. Ben de hemen girdim ve (merkep ahırına) gizlendim.³ Halkın kaleye girmesi üzerine kapıcı kapıyı kilitledi ve anahtarları bir direğe astı. İbn Atîk der ki: Hemen kalktım. Anahtarları alarak kapıyı açtım. Ebû Râfi‘in yanında akşamdan sonra gece sohbeti yapılırdı ve bu sohbet, kalenin üst katlarında yapılırdı. Bu gece sohbeti sona erip dostları Ebû Râfi‘in yanından dağılınca hemen ben yanıma çıktım ve her kapıyı açtıkça iç tarafından sürmeliyordum. Düşünmüştüm ki, eğer Ebû Râfi‘in adamları beni anarlarsa herifi öldürünceye kadar bu iyi fırsatı bana bırakmazlar. Bu suretle Ebû Râfi‘in yattığı odaya kadar vardım. O, karanlık bir oda içinde, ailesinin arasında (yatmış) idi. Odanın neresinde olduğunu kestiremedim. Anlamak için, “Ebû Râfi’!” diye seslendim. “Kim o?” diye cevap verdi. Hemen ben ses tarafına yaklaştım ve kılıcım ile ilk darbeyi yerleştirdim. Fakat dehşet içinde idim, bir iş göremedim (öldüremedim). Ebû Râfi‘ haykırdı. Hemen ben odadan dışarı çıktım ve kısa bir zaman eğlenip sonra odaya (tekrar) daldım da (sesimi değiştirerek), “Bu feryat nedir, yâ Ebû Râfi’?” dedim. “Anan cehennem! Sen seslenmeden önce biri beni oda içinde kılıçla vurdu!” dedi. Abdullah b. Atîk der ki: Ona bir darbe daha yerleştirdim, iyice yaraladım. Fakat yine öldüremedim. Sonra kılıcın keskin ucunu karnına bastım. Nihayet Ebû Râfi‘ arkasına devrildi. Bu defa herifi öldürdüğümü anladım ve hemen kapıları birer birer açmaya başladım. (Bu suretle savuşup) kale merdiveninin ta son basamağına varmıştım. Burada yere erdiğimi sanarak ayağımı atmıştım. (Meğer daha sona gelmemiş olduğumdan) mehtaplı bir gecede merdivenden düştüm. Baldırım kırıldı.⁴ Hemen bir sargı ile bu kırığı sardım, sonra yürüdüm. Kapıya kadar varıp orada oturdum ve kendi kendime, “Şunu öldürüp öldürmediğimi iyice anlayıncaya kadar bu gece kaleden çıkmam” dedim. Horoz ötmeye başlayınca ölü ilâncısı kale surunun üstüne durup, “Hicaz ahalisinin tâciri Ebû Râfi‘in ölümünü bildiririm!” diye ilân etti. Bunun üzerine ben artık arkadaşlarımın yanına gittim. Onlara, “Artık halâs, Allah Ebû Râfi‘i katletti (ve haydi yürüyünüz)” dedim. Nihayet Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardım. Vâkıayı arzettim. (Ayağımın kırıldığını duyunca) bana, “Ayağınızı uzat!” buyurdu. Ben de ayağımı uzattım. Resûlullah ayağımı sıvazladı. Sanki hiç ağrı duymamışa döndüm. {B4039 Buhârî, Megâzî, 16.}

3 Kavis içindeki bu ziyade Buhârî’nin bu babındaki diğer bir rivayet tarikinden alındı.

4 Müşârûn ileyhin gözlerinde zayıflık bulunduğunu ve bu sebeple farkedemeyip düştüğünü İbn İshak bir rivayet tarikinde bildirmiştir.

Uhud Gazâsı

[عَزَّوَةٌ أُحُدٍ]

Bu bab, Uhud Gazâsı'na dair hadisleri muhtevidir.

Uhud, Medine'ye 1 fersahtan az bir mesafede bir dağdır. İslâm tarihinde büyük bir mevkii vardır. Birçok vesile ile Resûl-i Ekrem efendimiz tarafından, “*Uhud bir dağdır, o bizi sever, biz de onu severiz*”¹ buyurulmuştur (Buhârî). Uhud Vak'ası Kur'ân-ı Mübîn'in Âl-i İmrân sûresinde tasvir buyurulmuştur. İbn İshak'a göre Allah Teâlâ Âl-i İmrân sûresinden altmış âyeti Uhud Muharebesi hakkında inzâl buyurmuştur. İbn Ebû Hâtim'in rivayetine göre Misver b. Mahreme demiştir ki: “Abdurrahman b. Avf'a, “Uhud Muharebesi'ne dair haberlerinizden bana bildirseniz!” diye rica ettim. O da, “Âl-i İmrân sûresinden yüz yirmi âyet oku! Uhud vâkiasını orada bulursun!” dedi.” Âl-i İmrân sûresi 200 âyet olduğuna göre yarından ziyadesi Uhud Harbi'ne dairedir demek oluyor. Buhârî bu âyetlerden bir kısmını Uhud mevzuuna dair açtığı müteaddit bablarının unvanlarında zikretmiştir. Türkçelerini ait oldukları bablarında nakledeceğiz.

İbn Âiz'e göre Uhud Harbi, hicretin 3. yılında şevvalin on birine tesadüf eden cumartesi gününde vâki olmuştur. İbn Sa'd'a göre hicretin otuz ikinci ayında şevvalin yedisinde vâki olmuştur. Şöyle ki: Kureyş müşrikleri Bedir hezimetinin acısını çıkarmak için Ebû Süfyan'ın kumandasında son teçhizatlı 300 kişilik bir ordu ile Medine üzerine yürüdüler. Kureyş kadınlarının da iştirak ettiği bu ordunun 700'ü zırhlı idi. 200 süvari vardı. O gün için çok mühim sayılabilecek bu kuvveti şevval ayının yedinci günü Uhud dağı civarına gelip Ayneyn mevkiine konmuştu. Bunun üzerine Peygamber efendimiz kurduğu bir harp şûrasında ashabıyla görüşmüş ve Medine içinde müdafaa harbi yapılması yahut Medine dışına çıkılması cihetleri incelenmişti. Resûl-i Ekrem efendimiz gördüğü bir rüya üzerine² müdafaa harbini iltizam etmiş ve Ebû Bekir, Sa'd b. Muâz

1 {B1482 Buhârî, Zekât, 54.}

2 Resûl-i Ekrem bu rüyasında kılıcında bir gedik açıldığını, yanında bir sığır boğazlandığını, mübarek elini

gibi ashabın birçok büyüğü bu re'ye iştirak etmişlerdi. Bedir Muharebesi'nde bulunamayan birtakım ashap ile Hazret-i Hamza gibi bahadırlar da meydan harbine taraftar olmuşlardı. Bunların bu husustaki ısrarları üzerine Resûlullah harbe hazırlanmış ve bir-biri üzerine iki zırh giyerek ve başına miğferini geçirerek hâne-i saâdetten çıkmıştır. Bu defa meydan harbi taraftarları da Resûl-i Ekrem'in ictihadına muhalefeti doğru bulmayarak, "Yâ Resûlellah! Medine içinde müdafaa edilmesini arzu ediyorsanız öyle yapınız!" demişlerse de Resûlullah, "*Bir peygamber zırhını giydikten sonra harbetmeden çıkarmak yaraşmaz!*"³ buyurdu ve cuma günü namazdan sonra 1000 kişilik bir kuvvetle Medine'den çıktı. Medine ile Uhud arasında Şevt bostanına varıldığında Abdullah b. Übey, "Ben meydan harbine muhalifim!" diyerek 300 kişilik bir münafık zümresiyle Medine'ye döndü. Resûl-i Ekrem 700 kişilik bir kuvvetle yoluna devam ederek Uhud'a vardı. Vadinin ağzındaki Şi'b mevkiine inerek burasını ordugâh itti. Cuma günü sabahleyin piyade askerini harp nizamında ta'biye eyledi ve düşman bozulsu bile takip için yerlerinden ayrılmamalarını tembih buyurdu. Elli kişiden ibaret olan bir okçu kuvvetini de piyadelerin arkasına yerleştirdi. Bunların kumandasını da Abdullah b. Cübeyr'e verdi. Bunlara da yerlerini hiçbir suretle bırakmamalarını, hatta düşman bozulsu yahut biz bozulsak da askerin başını kuşlar kapsa bile, bu serhadden hiçbir tarafa ayrılmamalarını tekrar tekrar tembih buyurdu ve İslâm piyade kuvvetine arkadan baskın yapılması için okla müdafaa etmelerini emretti.⁴

Zâdü'l-meâd'dan süzerek bir özünü naklettiğimiz bu harp hareketine Âl-i İmrân sûresinin 121. âyetinde şöyle işaret buyurulmuştur: "*Habîbim! (Uhud günü) gündüzün erken bir zamanında ailenin yanından ayrıldığın ve (harp sahasına gelerek) müminleri kıtal için münasip yerlere yerleştirdiğin zamanı hatırla! Allah, (söylenen her sözü) çok iyi işitir, (gönüllerden geçen hâtıraları) tamamıyla bilir.*"⁵

Müellif Buhârî'nin bu babına bir unvan olarak koyduğu bu âyet Âl-i İmrân sûresinin Uhud Harbi hakkındaki âyetlerinin birincisidir ve Peygamberimiz tarafından hatırlanması emrolunan Medine'den ve aile arasından çıkış, ulemânın cumhura göre Uhud seferine aittir. Ahzâb yahut Bedir'e ait rivayetler vâhîdir, ilmî bir esasa dayanmamaktadır (Aynî). Ulemânın çoğuna göre şevvalin onuncu günü cuma namazından sonra çıkılmış, cumartesi günü harp edilmiştir.

zırhının içine koyup muhafaza ettiğini görmüştü. Bu rüyasındaki kılıç gediğini Ehl-i beyt'inden birisinin şehid olmasıyla, sığır boğazlanmasını ashabından bir kısmının şehâdetiyle, zırhı da Medine ile tabir etmişti (*Zâdü'l-meâd*, II, 349).

3 {Buhârî, İ'tisâm, 28 (bab başlığı).}

4 Bk. 1269. hadis ve izahı.

5 [Âl-i İmrân, 3/121]. وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فَأَيُّنَ أَنَا قَالَ فِي الْجَنَّةِ فَأَلْقَى تَمْرَاتٍ فِي يَدِهِ ثُمَّ قَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâ rivayete göre şöyle demiştir: Bir er kişi Uhud günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Resûlellah! Bana (lutfen) bildirir misin, ben öldürülürsem nerede bulunacağım?” diye sordu. Resûlullah, “Cennette!” buyurdu. Bunun üzerine o kişi elindeki (yemekte olduğu) hurmaları hemen yere atarak harbe girişti. Sonra şehid oluncaya kadar vuruştu. {B4046 Buhârî, Megâzî, 17.}

İ Z A H I

Buhârî'nin böyle bir rivayeti de Bedir Gazvesi'ne ait olmak üzere geçti. Burada olduğu gibi orada da bu bahadır şehidin adı bildirilmemişti. Ancak Bedir'e ait olan Müslim'in rivayetinde onun adı Umeyr b. Hümâm olduğu tasrih edilmiş bulunduğu Uhud'daki kahramanın Umeyr'den başka biri olması ve iki kişiye ait ayrı ayrı iki vâkıa olması icap eder.

Buhârî, “Uhud Gazâsı” babının unvanında Âl-i İmrân sûresinin bir kısım âyetlerini de zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: **1. “Ey müminler (düşmana karşı) zayıf bulunmayınız! (Mağlûp olduk diye) mahzun da olmayınız! Hâlâ siz, yüce kişilersiniz. Çünkü (hakiki) müminlersiniz (en sonu galip olacaksınız). Eğer size (Uhud'da) bir yara dokunduysa Kureyş'e de bunun benzeri bir yara (Bedir'de) dokunmuştu.⁶ Hem harp ve galebe öyle günlerdir ki biz onları insanlar arasında gezdirir, dolaştırırız. Vallahi şu (samimi) iman edenleri (münafıklardan) ayırt etmek ve sizden şehid edinmek için (yaralandınız). Yoksa Allah zalim (müşrik)leri sevmez. Yine Allah, şu müminleri (günahtan) arıtmak ve küfredenleri de (en sonu) mahvetmek için (mağlûp oldunuz). Yoksa siz sanır mısınız ki Allah, o mücadele edenleri bildirmeden ve sizden sabredenleri tanıtmadan cennete gideceksiniz? Hem siz ölüme karışmazdan önce onu diliyorsunuz. Âkıbet onu gördünüz. Şimdi (kılıç, süngü parıltıları içinde) ona bakıp duruyorsunuz!”⁷**

Bu âyetlerde müslümanların Uhud'da mağlûp olduklarına işaretle teselli edilmekte ve bu mağlûbiyetin ihtiva ettiği gayeler ve maksatlar bildirilmektedir. Uhud günü harp başlayınca günün ilk yarısında galebe İslâm ordusunda devam etmişti. Düşmana yirmiden fazla telefât verdirilmişti. Alemdarları Talha b. Ebû Talha, Ali tarafından, kardeşi Osman da Hamza eliyle birer birer öldürülmüştü. Hazret-i Zübeyr'in şiddetli hücumları düşmanın

6 Bedir'de müşriklerin, Uhud'da İslâm ordusunun kaybı yetmişer neferden ibaret olduğundan her iki tarafın cerîhası arasında tam bir benzerlik vardı.

7 [Âl-i İmrân, 3/139-143] (فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ). إلی قوله جل ذكره (وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) إلى قوله جل ذكره (فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ).

Hâlid b. Velîd kumandasında bulunan sağ cenahını ric'ata mecbur etmiş, bunun üzerine Ebû Cehl'in oğlu İkrime kumandasındaki sol cenahı da çekilmeye mecbur olmuştu. Hamza, Ali, Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi harp erlerinin müteaddit hamleleri düşmanı bozguna uğratmıştı. Bir halde ki, yanlarında askeri teşcî için getirdikleri Kureyş kadınları Buhârî'nin rivayeti veçhile dağa kaçmışlardı. Artık ric'at eden düşmanın metrûkâtı iğtinâm ediliyordu. Fakat İslâm kemankeşleri bunu görünce, "Ey kavim! Ganimet, ganimet!" diye söylenmeye başladılar. Kumandanları Abdullah b. Cübeyr Resûlullah'ın emir ve tembihini hatırlattıysa da dinlemediler ve müşrikler Bedir'de olduğu gibi geri dönmez sanarak Resûlullah'ın tayin ve muhafazasını şiddetle tembih buyurduğu serhaddi bıraktılar. Ganimet paylaşmaya koştular. Abdullah b. Cübeyr'in maiyetinde sekiz kişi kalmıştı. Düşmanın sağ cenahından ric'at eden Hâlid b. Velîd'in süvari fırkası, boşaldığını gördüğü bu mühim noktayı gelip kolayca işgal etti. Kemankeşleri şehid edip İslâm piyade kuvvetinin arkasını çevirdi ve bir hamle ile İslâm ordusunu yarıp dağıttı ve kazanılan bir zafer tehlikeye düştü. Düşman kuvvetleri Resûlullah'ın karargâhına doğru ilerlediler. Aşağıdaki hadislerde görüleceği üzere Resûlullah'ın mübarek dişini kırdılar ve atılan bir taşla yüzünü cerîhadar ettiler. Bu sırada bir de Resûlullah'ın katli haberi işâa edilmekle umumi bir panik başladı. Resûlullah ise, *"Ey Allah'ın kulları bana geliniz, ey Allah'ın kulları bana geliniz!"* diye çağırıyordu. Fakat zaferden sonra umulmadık bu hezimet ruhları, iradeleri tamamıyla sarsmıştı. Peygamber'in bu mükerrer davetini kimse duymuyordu. Bu sırada Resûlullah'ı ilk önce şair Kâ'b b. Mâlik tanıdı ve en yüksek sesle, "Ey müslümanlar! Resûlullah işte burada!" diye haykırdı. Sonra Resûl-i Ekrem, Kâ'b'a, eliyle sükût etmesini işaret etmiştir.⁸ Bu hayırlı haber üzerine muhacirlerden ve ensardan otuz kadar sahâbî Resûlullah'ın yanında toplandılar.⁹

Yukarıda tercümelerini naklettığımız tesellî-âميز âyetlerden sonra müellif şu meâldeki âyet-i kerîmeyi de bir babın unvanı halinde zikreder: *"Ey müminler! Şüphesiz ki Allah, size vaad ettiği zaferi yerine getirdi. Çünkü Allah'ın inayetiyle (ilk hamlede) düşmanlarınızı öldürüyordunuz! Pek sevdiğiniz bu muvaffakiyeti Allah size gösterdikten sonra –İlk emirde siz, nizâ ve (Peygamber'in gösterdiği serhaddi bırakmak suretiyle) isyan edip de– zayıf düşünceye kadar devam etti. O sırada kiminiz dünya (ganimet) istedi, kiminiz de âhiret diledi (de Peygamber'in emrini tuttu). Sonra Allah, sinamak için (hezimetle) sizi onlardan çevirdi. Bununla beraber Allah, muhakkak sizden vukua gelen bu kusurunuzu affetti. Çünkü Allah müminlere karşı fazlukerem sahibidir."*¹⁰

8 {İbn Âdil, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, V, 571.}

9 Siyer müelliflerinin bildirdiklerine göre bu toplanan zatlar arasında muhacirlerden Ebû Bekir, Ömer, Ali, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Zübeyr, Talha, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Mikdâd ile ensardan Ebû Dücâne, Habbâb b. Münzir, Âsım b. Sâbit, Hâris b. Samme, Sehl b. Huneyf, Sa'd b. Muâz, Üseyd b. Hudayr, Muhammed b. Mesleme radiyallahu anhüm bulunuyorlardı. Ziyâd b. Seken de ensardan on dört fedâî ile geldi. Daha başkaları da toplanarak bir müdafaa harbi açabilecek dereceyi buldu.

10 (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ). [Âl-i İmrân, 3/152])

Bu âyetlerde bildirilen af ve tesellilerle gönüllerdeki irade çöküntüsü giderek yeni bir azîm ve irade kudreti hâsıl olmuş ve yeniden şanlı bir ikinci müdafaa harbi başlamıştır. Hezimetten sonra açılan bu yeni safhanın alemdarı ve şanlı kahramanı Enes b. Mâlik'in amcası Enes b. Nadr radiyallahu anhtır. Buhârî'nin bu babından rivayetine göre Bedir Harbi'nde her nasılsa bulunamayan İbn Nadr, "Resûlullah'ın ilk harbinde bulunamadım. Eğer Allah beni müşriklerle harp meydanında hazır bulundurursa oynayacağım kahramanlık oyunlarını Allah herkese gösterecektir!" derdi. Uhud Harbi'nde herkes Peygamber ölmüş diye kaçmaya başlayınca İbn Nadr, "Peygamber öldüyse Allah'ı bâkidir. Allah yolunda cenk edip O'na kavuşmak istemez misiniz?" diye cesaret vermeye çalışıyordu. Yine Buhârî'nin rivayetine göre İbn Nadr, "Yâ rab! Şunların (yani müslümanların) irtikâp ettikleri bozgunculuktan sana karşı özür dilerim. Şunların da (yani müşriklerin) Resûlullah'a karşı irtikâp ettikleri cinayetten sana sığınırım!" diyerek kılıcıyla müşriklere doğru ilerlemiş ve bu sırada rastgeldiği Sa'd b. Muâz'a da, "Ey Sa'd! Vallahi cennetin kokusunu Uhud dağının yanında duyuyorum!" deyip geçmiş ve harp meydanında hamâset harikaları göstererek şehid oluncaya kadar harbetmiştir. Kahraman İbn Nadr'ın vücudunda büyük, küçük seksen bu kadar kılıç, süngü, mızrak yarası sayılmıştır. Bu sebeple bu aziz şehid tanınmaz bir şekle girdiğinden onun hüviyetini kimse tayin edememiş yalnız kız kardeşi vücudundaki benden yahut parmak uçlarından anlayabilmiştir (bk. 1186. hadis).

2. İbn Nadr'ın bu kahramanlığı öbür İslâm mücahidlerini de gayrete getirerek vuku bulan şiddetli hamlelerle düşman kuvvetleri hayli sarsılmıştı. Bu dilâverlerin yarattıkları şehâmet menkıbeleri Ahzâb sûresinin 23. âyetinde şu suretle methedilmiştir: *"Müminlerden öyle erler vardır ki, onlar Allah'a verdikleri ahde bağlı kaldılar";*¹¹ *"Onlardan bir kısmı nezrini yerine getirdi. Bir kısmı da sırasını gözlüyordu. Onlar hiçbir suretle ahidlerini değiştirmediler."*¹²

İslâm ordusunun Hamza gibi birtakım kuvvetli unsurlarını kaybetmesine rağmen mevcudiyet göstermesi müşrikleri korkutmuştur. Bu da Âl-i İmrân sûresinin 151. âyetinde şu meâlde bildiriliyor: *"Artık şimdi biz şu küfreden (müşrik)lerin gönüllerine bir korku salacağız! Sebebi, Allah'ın hiçbir delil indirmedeği şeyleri O'na şerik koşmalarıdır. Onların karargâhları cehennemdir ve zalimlerin bu yatağı ne kötüdür."*¹³

İşte bu ilâhî korkunun tesiri altında en kuvvetli düşman, zayıf bir kuvvetin karşısında tutunamayıp çekilmiş ve bu suretle harp sona ermiştir.

3. Sonra müellif yine bu babın unvanında Âl-i İmrân'ın 169 ve 170. âyetlerini zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: *"Habîbim! Allah yolunda katlolunan (şehid)leri sakın ölmüşler sanma! Belki onlar rableri katında hayattadırlar. Allah'ın fazluketeminden onlara ihsan buyur-*

11 Siyer müelliflerinin bildirdiklerine göre Hazret-i Osman, Talha, Saîd, Zeyd, İbn Âmir, İbn Fudayl, Hamza, Mus'ab, Enes b. Nadr (radiyallahu anhüm) Resûlullah'ın yanında ölünceye kadar harpte sebat etmeyi nezretmişlerdi.

12 [el-Ahzâb, 33/23] مِنْ الْمُؤْمِنِينَ رَجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا.

13 [Âl-i İmrân, 3/151] سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَقْوَى الطَّاغُوتِ.

duğu nimetle sevinerek rızıklanır ve arkalarından (şehid olarak) kendilerine yetişemeyen şu mücahidler hakkında da: O gazilere hiçbir korku yok, onlar da mahzun olmayacaklar!” diye müjdelenip ferahlanırlar.”¹⁴

Müslim’in bir rivayetine göre tâbî âlimlerinden Mesrûk şöyle demiştir: Abdullah b. Mes’ûd’a biz, bu âyetlerin delâlet ettiği hakikati sorduk da bize şöyle cevap verdi: Vaktiyle biz de bunu Resûlullah’a sormuştuk da bize şöyle cevap vermişti: “Uhud Harbi’nde kardeşleriniz şehid olunca Allah Teâlâ onların ruhlarını birtakım yeşil kuşların içlerine koymuştur. Bunlar cennet ırmaklarına gelirler, içirler ve cennet meyvelerinden yerler. (Ahmed b. Hanbel’in rivayetine göre), sonra bu kuşlar arşın gölgesinde asılı bulunan altın kandillere konup tüneler. Şehid ruhları artık böyle mesut bir hayata erişince, “Bizim cennetteki bu halimizi dünyadaki kardeşlerimize kim bildirir ki, onlar da bilseler de cihaddan çekinmeseler?” demişlerdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurmuştur.”¹⁵

1581

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ وَمَعَهُ رَجُلَانِ يُقَاتِلَانِ عَنْهُ عَلَيْهِمَا ثِيَابٌ بَيْضٌ كَأَشَدِّ الْقِتَالِ مَا رَأَيْتُهُمَا قَبْلَ وَلَا بَعْدَ.

TERCÜMESİ

Sa’d b. Ebû Vakkās radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Uhud Harbi’nde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi iki kişi (Cibrîl ve Mîkâil) ile beraber gördüm. Bunlar Resûlullah namına harbediyorlardı. Üzerlerinde beyaz elbise vardı. Âdemoğulları’nın en şiddetli savaşları gibi en şiddetli harbettiler. Bu iki kişiyi ben, ne Uhud’dan önce, ne de sonra gördüm. {B4054 Buhârî, Megâzî, 18.}

İZAHİ

Resûlullah namına yanında harbeden iki erin Cibrîl ile Mîkâil oldukları, Müslim’in rivayetinde tasrih edildiğinden, hadisin Türkçe’ye çevriminde onları kavis içinde gösterdik. Bazı âlimler meleklerin Resûlullah’ın yanında yalnız Bedir Vak’ası’nda harbettiklerini iddia ve öbür muharebelerde yalnız imdat için hazır bulunduklarını ve harbe fiilen iştirak etmediklerini kabul etmişlerdir. Bu hadîs-i şerifte Cibrîl ile Mîkâil’in insanlar gibi çok şiddetli harbettiklerinin bildirilmesi, yukarıdaki iddiayı reddeder. Uhud bahsinin birinci hadisi olarak Buhârî’nin İbn Abbas’tan rivayetinde de Resûl-i Ekrem efendimiz, “İşte

14 [Âl-i İmrân, 3/169-170] وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ الْآيَةِ.

15 {M4885 Müslim, İmâre, 121; HM2388 İbn Hanbel, I, 266.}

şu atının başını tutarak harekete hazır bulunan Cibrîl'dir. Üstünde de harp cihazı vardır!"¹⁶ buyurmuştur ki, böyle harp cihazıyla baştan aşağı giyimli ve at üstünde harbe müheyyâ bulunması da bir dereceye kadar fiilen iştiraki teyit eder. İslâm tarihi meleklerin harbi ve müminleri teyidi vak'alarıyla doludur. İslâm ordusu Bedir, Uhud gibi en müşkül harplerde her ne zaman maddî imkânsızlıkla karşılaşmış da Allah'a sığınarak hamlelerde bulundu ise muhakkak mânevî bir yardıma mazhar olmuştur.

Müellif Buhârî bu hadisin babında Âl-i İmrân sûresinin 122. âyetini zikretmiştir ki, bu âyette münafıkların reîsi Abdullah b. Übeyy'in ordudan ayrılıp Medine'ye dönmesi sırasındaki ensarın vaziyetine işaret buyurulmuştur. Meâli şöyledir: *"Ey ensar! (Münafıklar döndüğü sıra) sizden iki bölük halk¹⁷ korkarak (geri dönmeyi) kurmuşlardı. Fakat Allah, onların sahibidir (onları dönmekten korudu). Bu cihetle müminler herhalde Allah'a bağlansınlar."*¹⁸

1582

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ نَثَلَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كِنَانَتُهُ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ اِزْمِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي.

TERCÜMESİ

Yine Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ok kabındaki oklarını çıkarıp bana verirdi de, "Ey Sa'd! Babam, anam sana kurban olsun, at!" derdi. {B4055 Buhârî, Megâzî, 18.}

İZAHİ

Sa'd'ın bu hadisi rivayet tarikleri çok olan meşhur hadislerdendir ve yalnız burada dört yoldan rivayet olunmuştur. Bunlardan Hazret-i Ali'ye erişen bir rivayette, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in hiçbir kişiye feda etmek üzere babasını, anasını birleştirdiğini işitmedim, yalnız Sa'd b. Mâlik (Ebû Vakkâs) müstesna! Çünkü ben muhakkak surette Resûlullah'ın Uhud günü, 'Ey Sa'd! Babam, anam sana feda olsun, at!' buyurduğunu işittim!" demiştir.¹⁹

16 {B4041 Buhârî, Megâzî, 17.}

17 Bu iki bölük halk Hazrec'den Selimeoğulları ile Evs'ten Hâriseoğulları'dır ki, bunlar ordunun iki cenahını teşkil ediyorlardı. Abdullah b. Übey, münafıklar zümresiyle Medine'ye dönerken bunları da ric'ata teşvik ettiğinden gönüllerde bir sarsıntı olmuşsa da yine Allah'ın inayetiyle ordudan ayrılmamışlardır.

18 [Âl-i İmrân, 3/122] إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَيَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

19 {B4059 Buhârî, Megâzî, 18.}

Buhârî'nin bu babında rivayetine göre harp devam ettiği bazı saatlerde Resûlullah'ın yanında Talha ile Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan başka kimse kalmamıştır. Yine Buhârî, Kays b. Ebû Hâzim'in de Talha'nın Uhud günü Resûlullah'ı korurken çolak olan elini gördüm dediğini rivayet etmiştir. Hâkim de *el-İklîl*'de Talha'nın o günü otuz beş veya otuz dokuz yara aldığını rivayet etmiştir.

Uhud günü Sa'd b. Ebû Vakkâs gibi en isabetli kemankeşlerden biri de Ebû Talha idi. Buhârî'nin bu babında Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre, Uhud günü Resûlullah'ın yanından halk dağıldığı zaman Ebû Talha, Resûlullah'ın huzurunda kendi kalkanını Peygamber'e siper yaparak ayrılmadı. Aynı zamanda Ebû Talha ok yayını çok sert çeken bir atıcı idi. Uhud günü iki, yahut üç yay kırdı. Yanından ok dolu kubur *ca'be* (جعبة) ile geçenlere Resûlullah tarafından, "*Ca'benizi Ebû Talha'ya boşaltınız!*" denilirdi. Resûlullah yükselip askere bakarsa, hemen Ebû Talha, "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana feda olsun, yükselme! Düşman oklarından bir ok isabet etmesinden korkarım. İşte göğsüm senin göğsüne siper!" derdi. Ebû Talha'nın elinden iki üç defa kılıcı düşmüştü.²⁰ Bu düşüş, *إِذْ يُغَشِّبُكُمُ الثُّعَاسُ أَمْنَةً مِنْهُ* "*Korkunuzu gidermek ve sizi dinlendirmek üzere uyku bürüdüğünü hatırlayınız!*"²¹ âyetinde bildirilen ilâhî bir sekînet sırasında idi.

Bundan sonra Buhârî arka arkaya üç bab açarak müslümanların Uhud hezimetine işaret etmek üzere Âl-i İmrân sûresinin üç âyetini ve bunlarla ilgili olan üç hadisi rivayet etmiştir. Bunları da naklediyoruz:

1. "*Ey müslümanlar! İki cemiyet (müslüman ve müşrik orduları) çarpıştığı gün içinizden arkalarına dönüp (düşmandan şuraya buraya) şu kaçanlar yok mu? Hiç şüphesiz onların –(Peygamberi dinlememek gibi) işledikleri bir kısım kusurları sebebiyle– ayaklarını şeytan kaydırmak istemiştir. Halbuki Allah onların günahlarını muhakkak bağışladı. Çünkü Allah kusurları bağışlayıcıdır, halîmdir.*"²²

Uhud günü vuku bulan hezimet, Resûl-i Ekrem'in katli haberi üzerine umumi bir panik halini almıştı. Medine'ye kadar kaçanlar da bulunmuş ve kadınların ta'rizine uğramışlardı. Ekserisi Uhud dağına kaçmıştı. Hazret-i Ömer de bunların arasında bulunuyor ve, "Kim Muhammed katlolundu!" derse öldüreceğini söyleyerek bu hezimetin önlemeye çalışıyordu.

Buhârî'nin bu âyetten sonra Hazret-i Osman'ın Uhud'dan ayrıldığına dair Abdullah b. Ömer'den bir rivayeti vardır ki bu eserimizde 1497 rakamıyla tercümesi geçti, oraya bakınız! Yalnız burada bu vâkıa ile ilgili olan bir parçasını naklediyoruz: Hac mevsiminde bir Basralı Mekke'de İbn Ömer'e gelerek, "Ey İbn Ömer! Sana bir şey soracağım, bana cevap verir misin?" demiş ve, "Ey İbn Ömer! Şu Kâbe hakkı için bilir misin

20 {B4064 Buhârî, Megâzî, 18.}

21 el-Enfâl, 8/11.

22 إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ. [Âl-i İmrân, 3/155]

Uhud günü Osman b. Affân harpten kaçmıştır” diye sormuş. İbn Ömer, “Evet bilirim!” demiş. Basralı, “Bilir misin? Bedir’de gizlenip bulunmamıştır!” demiş. İbn Ömer, “Evet bilirim!” demiş. Bunun üzerine bu Basralı fikrine uygun cevap aldığını sanarak ve tahsin ederek, “Allahüekber!” demiş. İbn Ömer (Basralı’nın yanlış telakkisini düzeltmek üzere), “Yâhu buraya gel bakayım! Sana hakikati bildireyim” diye şöyle izah etmiş: “Uhud günü Osman’ın firarı keyfiyetini ben çok iyi bilirim, sana da bildiririm ki: Allah Uhud firarını bütün müminlerden affetmiştir. Bedir’den gaybûbetine gelince, Osman’ın zevcesi olan Resûlullah’ın kızı Rukıyye’nin ağır hasta bulunması ve Resûlullah’ın Osman’a, ‘Ey Osman senin için Bedir’de bulunan bir gazi sevabı ve bir gazi ganimet payı vardır!’ buyurup izin vermiş!” diye İbn Ömer Basralı’yı karşılamıştır.²³ Hazret-i Osman Uhud’dan firarından üç gün sonra Resûlullah’ın huzuruna geldiğinde Resûl-i Ekrem, “Uzakça gittiniz!” buyurmuştur.²⁴

2. Müellif Buhârî bir babına da şu meâldeki bir âyeti unvan yapmıştır: “Hezimet sırasında, boyuna siz (harp sahasından) uzaklaşıyordunuz!”²⁵ (Kaçarken de) dönüp kimseye bakmıyordunuz. Resûlullah ise arkanızdan sizi çağırıyordu. Bunun üzerine Allah sizi gam gam üstüne (kat kat) cezalandırdı. (En sonu sizi affetti) tâ ki siz, ne elinizden kaçan fırsata, ne de başınıza gelen musibete mahzun olmayasınız ve Allah her işlediğiniz işi tamamıyla bilir.”²⁶

Buhârî’nin bu âyetten sonra rivayet ettiği bir hadiste Berâ b. Âzib radiyallahu anh der ki: Resûlullah’ın âyette bildirilen çağrısı Uhud günü piyadelerin arkasına ta’biye buyurduğu ve Abdullah b. Cübeyr kumandasına verdiği okçulara aitti. Onlar hezimete uğrayıp kaçtıkları zaman arkalarından “Ey Allah’ın kulları, bana geliniz! Ey Allah’ın kulları bana geliniz! Her kim dönüp gelirse cennet onundur!” diye çağırıyordu.²⁷

3. “Ey müminler! Çektiğiniz gamdan sonra Allah, o gamın arkasından üzerinize, emniyeti hâiz bir uyku indirdi ki, o (ilâhî sekînet) sizden (sadakatli) bir cemaati bürüyordu. Bir (münafık) taife de hayatları endişesine düşmüşlerdi. (Korkudan uyuyamıyorlardı.) Onlar Allah’a karşı –hak düşüncesiyle değil, Câhiliye kuruntusuyla– bir zan besliyorlardı. (Bu hurâfî fikir ile Resûlullah’a), “Biz (müslümanlar) a o emirden (nusret ve zaferden) bir pay var mı?” diyorlardı. Habîbim! Sen onlara, “Emrin (nusret ve galebenin) hepsi muhakkak Allah’ındır, de! Onlar sana açmadıkları birtakım (fâsit) fikirleri, gönüllerinde (ve kendi aralarında) gizlerler. (Kendi aralarında), “(Muhammed’in dediği gibi) eğer bize nusret ve zaferden bir pay olsaydı biz bu ma’rekede öldürülmezdik!” derler. Habîbim! Sen onlara şöyle cevap ver:

23 {B4066 Buhârî, Megâzî, 19.}

24 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Taberî, Câmiu’l-beyân, VII, 329, no: 8103.}

25 “Tâ”nın fethiyle تصعدون kıraatine göre, “Boyuna Uhud dağına kaçıyorlardınız!” demektir. Bu kıraatin vechi, hezimet sırasında harp meydanından ayrılanlardan çoğunun Uhud dağına kaçmış olmalarıdır.

26 إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّشُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ عَمَّا بَعَثَ لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ. [Âl-i İmrân, 3/153]

27 {B4067 Buhârî, Megâzî, 20.}

“(Ey münafıklar zümresi!) Eğer siz (Uhud’a gelmeyip de kendi) evlerinizde bulunsaydınız kendilerine (ezelde) ölüm yazılmış olan şu kişiler yattıkları yerlere çaresiz çıkıp görülecekler (yine öldürülecekler)di. Allah, göğüsleriniz içindeki (gizli emelleriniz)i (hal ve hareketlerinizle) denemek için, (ey müminler!) sizi de yüreklerinizdeki şüphelerden halâs için (münafıkların mahiyetini açıklamıştır). Allah, gönüllerin (hayır, şer) bütün sırlarını çok iyi bilir!”²⁸

Bu âyet-i kerîmede haber verilen “nuâs” (uyku) hislerin ta’tîlinden ibaret olan bir gaflet değil gönüllere huzur ve emniyet veren ilâhî bir sekînettir ve o sırada pek ziyade ihtiyaç duyulan bir istirahatdır. Bu ilâhî nimetin yalnız hâlis müminlere ihsan buyurulduğuna ve münafıklar canı, başı derdine düşerek uyku yüzü görmediklerine âyetle hassaten işaret buyurulmuştur. Bu ilâhî sükûnete mazhar olanlardan birisinin Ebû Talha olduğunu Buhârî buradaki rivayetiyle numune olarak bildiriyor.

Ebû Talha der ki: Uhud günü uyku basanlar içinde ben de vardım. Birkaç defa elimden kılıcım düşünceye kadar uykuya dalmıştım. Kılıcım düşerdi, ben alırdım. Tekrar o düşerdi, ben alırdım. Bu düşmek, almak keyfiyetinin iki, üç defa tekerrür ettiğini biraz önce Enes b. Mâlik rivayetiyle bildirmiştik. Şârih Aynî de İbn İshak rivayetiyle ikinci bir örnek olarak şu vak’ayı bildiriyor: Zübeyr b. Avvâm radiyallahu anı der ki: Uhud’da korkunun üzerimize en ziyade çöktüğü sırada ben Resûlullah’ın yanında bulundum. Bu sırada Allah üzerimize bir uyku gönderdi. Müminlerden hiçbir kişi yoktu ki onun çenesi göğsünde olmasın. Allah’a yemin ederim ki, ben uykum arasında bir rüya gibi Muattib b. Kuşeyr’in, *لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ* “Peygamberin vaad ettiği nusret ve zaferden bize bir pay verilseydi biz bu ma’rekede ölmezdik!” dediğini tamamıyla işittim. Biz bunu o sırada ezberledik de sonra Allah Teâlâ bir âyet olarak hikâye ve inzâl buyurdu.

1583

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ شَجَّ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ شَجَّوا نَبِيَّهُمْ
فَنَزَلَتْ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Uhud günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in başı yarıldı da Resûlullah, “Peygamberlerini yaralayan bir kavim nasıl necat bulur?” di(ye Allah Teâlâ’ya şikâyet et)ti. Bunun üzerine, “Habîbim! Onlara ait muameleden seni ilgilendiren bir cihet yoktur (emir ancak Allah’ındır)” meâlindeki âyet nâzil oldu. {Buhârî, Megâzî, 22 (bab başlığı); Âl-i İmrân, 3/128.}

İbn Hişâm'ın Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayetine göre, Resûlullah'ın mübarek rebâiye dişini²⁹ Utbe b. Ebû Vakkâs attığı bir taşla kırmış ve alt dudağını yaralamıştır. Abdullah b. Şihâb da alnını yarmıştır. Abdullah b. Kamî'e'nin³⁰ bir kılıç darbesiyle de yanağının göz altındaki yumrucuğu olan elmacığı yaralanmış ve bu şiddetli darbe ile parçalanmış miğferin iki halkası elmacığına batmıştı.

Übey b. Halef'in de dahil bulunduğu bu şerîrler Resûlullah'ı öldürmek üzere ahd ve ittifak etmişlerdi. İslâm askerinin bozulduğu en buhranlı bir sırada bunlar Resûlullah'ın yanına kadar sokulmaya muvaffak olmuşlar ve bu fezâhati irtikâp etmişlerdir. Bunlardan Utbe b. Ebû Vakkâs ki, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kardeşi ve Mekke müşriklerinin azgını idi. Bu şerîrin irtikâp ettiği bu cinayet üzerine Resûl-i Ekrem, "Yılına erişmesin!" diye dua buyurmuş ve hakikaten senesi içinde ölmüştür.³¹ İbn Kamî'e de vahşî bir hayvan tarafından parçalanmıştır. Bunların tecavüzü üzerine Übey b. Halef de, "Vallahi Muhammed'i öldüreceğim!" diye hücum etmesi üzerine Resûl-i Ekrem, İbn Samme'nin elinden okunu alarak, "Belki ben seni öldürürüm!" diye oku tevcih buyurunca Übey kaçmaya başlamıştı. Resûl-i Ekrem, "Yalancı, nereye kaçıyorsun?" diyerek oku yerleştirmiş ve zırhının yakasından vurmuştu. Übey b. Halef aldığı bu ağır yara üzerine bir boğa gibi bağırarak hemen devrilmiş ve cinayet ortakları tarafından yüklenip götürülmüştür. Birkaç gün sonra ölmüştür.³²

Müellif Buhârî'nin mevzumuz olan hadisten sonraki İbn Abbas'tan bir rivayetine göre, Resûl-i Ekrem bu vâkıa üzerine, "Allah'ın intikamı Resûlullah'ın Allah yolunda öldürdüğü Übey b. Halef hakkında şiddetli oldu. Yine Allah'ın intikamı, Allah'ın peygamberinin yüzünü cerihalandıran kavim hakkında şiddetli oldu" buyurmuştur.³³

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ مِنَ الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلَانًا وَفُلَانًا وَفُلَانًا بَعْدَ مَا يَقُولُ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ

29 Ağzın sağında ve solunda, altlı ve üstlü dört diş vardır ki bunlar ön dişlerle azı dişlerin arasındadır. Bu dört dişe Arap dilinde rebâiye denir. Resûl-i Ekrem'in Uhud günü bu dört rebâiyeden sağ ve alt taraftaki dişleri kırılmıştı.

30 Bu ad siyer kitaplarıyla Buhârî şerhlerinde Kamî'e, Kam'e, Kamne suretlerinde yazılmıştır. Birinci Bulak basması Kastallânî nüshasında mazbut olduğundan onu tercih ettik.

31 {MA9649 Abdürrezzâk, el-Musannef, V, 290.}

32 {Übey b. Halef'in Peygamberimizi öldürmekle tehdit edişinin Mekke'de vaki olduğuna dair rivayetler vardır. Taberî, Câmiu'l-beyân, VII, 255, no: 7943; İbn Hişâm, es-Sîre, II, 84.}

33 {B4074 Buhârî, Megâzî, 25.}

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ إِلَى قَوْلِهِ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (yaralanıp dişi kırılınca) sabah namazının son rek'atında rükûdan başını kaldırıp, سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد "Allah kendisini öven kişinin övgüsünü işitti. Rabbimiz! Övülme yalnız senin hakkındır" dedikten sonra onun, Allahım! Filâna, filâna, filâna ilen!" dediğini işitmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ kavlı-i şerifini ظَالِمُونَ 'e kadar inzâl buyurdu. {B4069 Buhârî, Megâzî, 22; Âl-i İmrân, 3/128.}

İZAHİ

Hadisteki âyetin tamamını Buhârî bu babında unvan halinde zikretmiştir. Meâli şöyledir: *"Habîbim! Müşriklere ait hüküm ve cezadan seni ilgilendiren bir cihet yoktur (O kâfirleri perişan edip husran içinde Mekke'ye döndürmek)³⁴ yahut onlara tövbe ettirmek ya da onları şiddetle azaplandırmak (yalnız Allah'ın hakkıdır). Muhakkak ki onlar zalimlerdir (çeşitli bir azap hak etmişlerdir)."*³⁵

Hadiste filân filân, filân diye kinaye suretiyle zikrolunup Resûl-i Ekrem'in haklarında lânet ettiği üç kişinin Safvân b. Ümeyye, Süheyl b. Amr, Hâris b. Hişâm (Ebû Cehil'in kardeşi) olduğu Buhârî'nin bu babındaki bir rivayet tarikinde tasrih edilmiştir. Bunların üçü de Mekke'nin fethi günü müslüman olmuşlar ve müslümanlıktaki hayatları pek faziletli devam etmiştir. Bunlardan Süheyl b. Amr ki, Kureyş'in eşraf ve sâdâtından idi. Hudeybiye Muahdesi'ni akde memur olan Kureyş heyetinin reisi idi. Âteşin bir hatip olan Süheyl b. Amr'ın bir hal tercümesi bu eserimizde 1164 numaralı hadisin haşiyesinde geçti. Oraya bakınız! Gerek bunlar, gerek Kureyş ordusunda bu gün harbetmekte bulunanlardan çoğu ileride İslâm câmiası içindeki şerefli yerlerini alacaklarından bu âyette, *"Habîbim! Müşriklere ait hüküm ve ceza seni ilgilendirmez. O, münhasıran bana aittir"* diye tel'in etmekten tahzîr buyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem'in mübarek dişini kıran ve vech-i saâdetini cerîhadâr edenlerin İbn Kamîe ile Utbe b. Ebû Vakkâs olduğunu yukarıda bildirmiştik. İlk tedavi suretini de Buhârî bu babında Sehl b. Sa'd (radiyallahu anh)tan şöyle rivayet ediyor: Bir kere Sehl b. Sa'd'dan Resûlullah'ın bu cerîhası sorulduğunda, "Vallahi ben, Resûlullah'ın cerîhasını kimin yıkadığını, kimin su döktüğünü, ne ile tedavi edildiğini çok iyi bilirim!" diyerek şöyle izah etmiştir: Resûlullah'ın kızı Fâtıma (radiyallahu anhâ) yıkadı. Ali b. Ebû Tâlib de kalkanyla

34 Bu fıkra, bundan önceki âyete aittir: أَوْ يَكْتَبُهُمْ فَيَقْلِبُوا خَائِبِينَ kavlı-i şerifinin mazmunudur.

35 [Âl-i İmrân, 3/128] لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ.

su döktü. Fâtıma yıkamakla kanın ziyadeleştğini görünce hemen bir hasır parçası alıp yaktı ve onun temiz külünü bastı, bu suretle kanı kesti.

İslâm kadınlarının mecrufları tedavisi, şehidlerin harp sahası haricine nakli, kırba- larla su taşınması gibi ordunun geri hizmetlerini ifa etmeleri, Uhud Harbi'nde başlayarak devam etmiştir. Buhârî'nin bu hususa dair de rivayetleri vardır. Bu rivayetlerle izahları eserimizde 1215, 1216 numaralarla tercüme edilen Ömer b. Hattâb ve Rubeyyi' hadisle- rinde geçti. Onlara da bakınız!

Hamza b. Abdülmuttalib Radiyallahu Anhın Şehâdeti

[قَتَلَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ]

Bu bab (şehidlerin alemdarı) Hamza b. Abdülmuttalib radiyallahu anhın şehâdetine dairdir.

1585

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَدِيٍّ بْنِ الْحِيارِ أَنَّهُ قَالَ لَوْحِشِي أَلَا تُخْبِرُنَا بِقَتْلِ حَمْزَةَ قَالَ نَعَمْ إِنَّ حَمْزَةَ قَتَلَ طُعَيْمَةَ بِنْتُ عَدِيٍّ بْنِ الْحِيارِ بِبَدْرٍ فَقَالَ لِي مَوْلَايَ جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ إِنَّ قَتَلْتَ حَمْزَةَ بِعَمِّي فَأَنْتَ حُرٌّ قَالَ فَلَمَّا أَنْ خَرَجَ النَّاسُ عَامَ عَيْنَيْنِ وَعَيْنَيْنِ جَبَلٍ بِحِيَالِ أَحَدٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ وَادٍ خَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ إِلَى الْقِتَالِ فَلَمَّا اصْطَفُوا لِلْقِتَالِ خَرَجَ سِبَاعٌ فَقَالَ هَلْ مِنْ مُبَارِزٍ قَالَ فَخَرَجَ إِلَيْهِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ يَا سِبَاعُ يَا ابْنَ أُمِّ أَنْمارٍ مُقْطَعَةُ الْبُظُورِ اتَّخَذَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ ﷺ قَالَ ثُمَّ شَدَّ عَلَيْهِ فَكَانَ كَأَمْسِ الدَّاهِبِ قَالَ وَكَمَنْتُ لِحَمْزَةَ تَحْتَ صَخْرَةٍ قَالَ فَلَمَّا دَنَا مِنِّي رَمَيْتُهُ بِحَرْبَتِي فَأَصْعَمَهَا فِي ثُنْتِهِ حَتَّى خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِ وَرَكْبِهِ قَالَ فَكَانَ ذَاكَ الْعَهْدَ بِهِ فَلَمَّا رَجَعَ النَّاسُ رَجَعْتُ مَعَهُمْ فَأَقَمْتُ بِمَكَّةَ حَتَّى فُشَا فِيهَا الْإِسْلَامُ ثُمَّ خَرَجْتُ إِلَى الطَّائِفِ فَأَرْسَلُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَسُولًا فَقِيلَ لِي إِنَّهُ لَا يَبِيعُ الرُّسُلَ قَالَ فَخَرَجْتُ مَعَهُمْ حَتَّى قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَمَّا رَأَيْتُ قَالَ أَنْتَ وَحِشِي قُلْتُ نَعَمْ قَالَ أَنْتَ قَتَلْتَ حَمْزَةَ قُلْتُ قَدْ كَانَ مِنَ الْأَمْرِ مَا قَدْ بَلَغَكَ قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُغَيِّبَ وَجْهَكَ عَنِّي قَالَ فَخَرَجْتُ فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَخَرَجَ مُسَيِّمَةُ الْكَذَّابُ قُلْتُ لِأَخْرُجَنَّ إِلَى مُسَيِّمَةَ لَعَلِّي أَقْتُلُهُ

فَأَكْفَىٰ بِهِ حَمْزَةً قَالَ فَخَرَجْتُ مَعَ النَّاسِ فَكَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ فَإِذَا رَجُلٌ قَائِمٌ فِي ثَلَاثَةِ جِدَارٍ
كَأَنَّهُ جَمَلٌ أَوْزُقُ ثَائِرُ الرَّأْسِ فَرَمَيْتُهُ بِحَزْبَتِي فَأَصْعَمَهَا بَيْنَ ثَدْيَيْهِ حَتَّى خَرَجَتْ مِنْ بَيْنِ كَتِفَيْهِ قَالَ
وَوُثِبَ إِلَيْهِ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَضَرَبَهُ بِالسَّيْفِ عَلَى هَامَتِهِ.

TERCÜMESİ

Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr'dan rivayete göre, Ubeydullah (Hazret-i Hamza'nın katili) Vahşî'ye, "Bize Hamza'nın katlini anlatır mısınız?" diye sordu. O da, "Evet" diyerek şöyle anlattı: Hamza, Bedir Harbi'nde Tuayme b. Adî b. Hıyâr'ı öldürmüştü. Efendim olan Cübeyr b. Mut'im bana, "Eğer amcam Tuayme'ye bedel Hamza'yı öldürürsen sen hürsün!" dedi. Vahşî der ki: "Ayneyn yılı halk Medine'ye sefere çıkınca -Ayneyn Uhud dağı cânibinde bir dağdır. Bununla Uhud arasında bir vadi vardır¹ ben de halk ile beraber harbe çıktım. Harp nizamında sıralandığımızda (Kureyş tarafından) Siba' çıktı. Cenk edecek mübâriz istedi. Buna karşı Abdülmuttalib'in oğlu Hamza çıktı. 'Ey Siba', ey Ümmü Enmâr kadının oğlu! Allah'a ve Resûlullah'a muhalefet etmek mi istersin?" dedi. Vahşî der ki: Sonra Hamza, Siba' üzerine yürüdü. Herif dünkü gün gibi (yok) oldu. Vahşî (sözüne devam ederek) dedi ki: Bu sırada ben Hamza'yı vurmak için bir taş arkasına gizlendim ve bana yaklaşıncı harbemi (kısa mızrağımı) ona attım ve mızrağımı Hamza'nın kasiğine yerleştirdim. Mızrak Hamza'nın tâ iki ayluk üstünün arasından çıkmıştı. İşte bu mızrak Hamza'yı olduğu yere çökertti (öldü). Mekkeliler harpten dönerken ben de onlarla beraber geri döndüm ve Mekke'de İslâm dini yayılınca kadar orada oturdum. (Mekke'nin fethi üzerine) Tâif'e kaçıp gitmiştim. O sırada Tâifliler (toptan müslüman olduklarını arz etmek üzere) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir heyet gönderdiler. Bana da (korkma git) Resûlullah elçiye korkutmaz dediler.² Ben de heyetle beraber yola çıktım. Tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna kadar vardım. Resûlullah beni görünce, "Sen Vahşî misin?" buyurdu. Ben, "Evet!" dedim. Resûlullah iki defa, "Hamza'yı sen mi katletmiştin?" buyurdu. "Bu iş, size erişen haber veçhile oldu!" dedim. Resûlullah, "Yüzünü benden saklamaya gücün yeter mi?" buyurdu. Vahşî dedi ki: "Ben de hemen huzurdan çıktım. Resûlullah vefat edip de (Ebû Bekir zamanında) Müseylimetülkezzâb çıkınca (kendi kendime) tam sırasıdır,

1 Ayneyn kelimesinin tire içindeki bu tefsiri bu hadis râvilerinden birisine aittir, hadisten değildir.

2 İbn İshak'ın rivayetinde hadis burasında şu ziyade vardır: Tâif heyeti Resûlullah'a müslümanlıklarını arz etmek üzere yola çıktıkları sırada bana Tâif toprağı da dar gelmişti. Şam'a, Yemen'e, yahut bunlara benzer bir şehre gitmeyi düşünüyordum. Ben bu düşüncede iken bir kişi bana, "Vay sana yazıklar olsun! Vallahi Resûlullah, dinine giren hiçbir müslümanı öldürmez!" dedi, ben de heyetle beraber yola çıktım.

muhaakkak ben Müseylime'ye karşı çıkarım. Umarım ki ben Müseylime'yi tepelerim de bu hizmetimle Hamza'ya karşı irtikâp ettiğim cinayeti karşılarım dedim ve Müseylime üzerine sevkolunan ordu ile hareket ettim. Bu muharebede galip, mağlûp olan oldu. Bir de ne göreyim? Yıkık bir duvarın karaltısında bir kişinin (Müseylime'nin) durduğunu gördüm. Herif, sanki esmer bir deve (benzi kül gibi), başının saçları dağınık bir halde!" Vahşî der ki: Hemen (Hamza'yı vurduğum) harbemi attım... Onun iki memesi arasına yerleştirdim. (Bir halde ki): Harbem herifin tâ iki küreği arasından çıktı. Bunun üzerine ensardan bir kişi³ maktûle doğru koştu ve başına bir kılıç darbesi indirdi. {B4072 Buhârî, Megâzî, 24.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisin sonunda İbn Ömer'den de şöyle dediğini rivayet ediyor: Müseylime'nin katli üzerine bir evin arkasından bir câriye ağlayarak, "Emîrül-mü'minîne yazıklar oldu. Onu siyahî bir köle (Vahşî) öldürdü!" diye mâtem etti.

Müseylime peygamberlik davasında iken bu kadının emîrül-mü'minîn demesi, İbnü't-Tîn'e göre Müseylime'ye sergerdelerinin kâh nebî, kâh emîrül-mü'minîn dediklerini ifade eder. Mü'minîn ile de ona iman eden eclâf kastolunmuştur.

Bu hadisin baş tarafında müellifin hadisi sevkine dair olup ilgi çeken bir metni de vardır ki meâli şöyledir: Amr b. Ümeyye'nin oğlu Ca'fer der ki: Bir ara ben, Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr ile seyahat ettim. Humus'a vardığımızda Ubeydullah bana, "Vahşî'yi görmek ister misin? Hamza'nın katlini sorarız!" dedi. Ben de, "Evet!" dedim. O sırada Vahşî Humus'ta oturuyordu. Vahşî'nin nerede bulunduğunu sorduk. Şu köşkün gölgesinde oturan Vahşî'dir diye gösterildi ki o, büyük bir yağ tulumu gibi semiz (kızıl gözlü) bir kişi idi. Yanına gittik, biraz irkilip selâm verdik. Selâmımızı karşıladı. Ubeydullah o sırada sarığını yüzüne, başına dolamıştı. Vahşî onun yalnız gözleriyle ayaklarını görüyordu. Ubeydullah ona, "Ey Vahşî, beni tanıyor musun?" diye sordu. Vahşî Ubeydullah'ı şöyle gözüyle süzdükten sonra cevap verdi. "Hayır, vallahi tanımadım. Yalnız bildiğim bir şey varsa o da şudur: Adî b. Hıyâr (soran Ubeydullah'ın babası) Ebû'l- İys kızı Ümmü Kıtâl denilen bir kadınla evlenmişti. Bu kadın Mekke'de Adî'ye bir oğlan doğurmuştu. Ben de bir sûtanne arayıp bulmuş ve bu çocuğu anasıyla beraber sûtanneye götürmüştüm. (Deve üstünde o çocuğun ayaklarını görmüştüm). Ayakların o çocuğun ayakları gibi olduğu için ayaklarına dikkatle baktım."⁴

3 Müseylime'ye kılıç vuran sahâbînin ensardan Abdullah b. Zeyd yahut Adî b. Sehl, yahut Ebû Dücâne olduğu hakkında müteaddit rivayetler vardır. Birincisi en kuvvetlisidir: Vâkıdî'nin, İshak b. Râhûye'nin, Hâkim'in rivayetleridir.

4 Buhârî şârihleri bu iki görüş arasında yarım asırlık bir zaman fâsılası bulunduğunu kaydediyorlar.

Hadisin birinci râvisi Ca'fer der ki: Bunun üzerine Ubeydullah yüzünden sarığını açtı. Sonra Vahşî'ye, "Artık şimdi bize Hamza'nın katlini anlatır mısınız?" dedi. Vahşî, "Evet anlatırım!" di(ye mevzumuz olan hadisteki vâkıayı anlat)tı.

1586

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ فَعَلُوا بِنَبِيِّهِ يُشِيرُ إِلَى رَبَاعِيَّتِهِ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ عَلَى رَجُلٍ يَقْتُلُهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Uhud günü mübârek) rebâiye dışına işaret ederek, "Peygamberine şu cinayeti irtikâp eden bir kavim hakkında Allah'ın intikamı şiddetli oldu!" buyurdu. (Yine) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kendi eliyle) Allah yolunda öldürdüğü kişi hakkında Allah'ın intikamı şiddetli oldu!" buyurdu. {B4073 Buhârî, Megâzî, 25.}

1587

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَمَّا أَصَابَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مَا أَصَابَ يَوْمَ أُحُدٍ وَأَنْصَرَفَ عَنْهُ الْمُشْرِكُونَ خَافَ أَنْ يَرْجِعُوا قَالَ مَنْ يَذْهَبُ فِي إِثْرِهِمْ فَأَنْتَدِبَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ رَجُلًا كَانَ فِيهِمْ أَبُو بَكْرٍ وَالزُّبَيْرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Uhud günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme isabet eden istenilmedik fenalık erişmiş ve müşrikler geri dönmüşse de Resûlullah geri dönmelerinden endişede idi. Bu cihetle, düşmanların ardı sıra kim gidip takip eder?" buyurdu. Bu davet üzerine ashaptan yetmiş kişi icâbet etti ki, Ebû Bekir ile Zübeyr radiyallahu anhümâ bunların içinde idiler. {B4077 Buhârî, Megâzî, 26.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî Âl-i İmrân sûresinin 172. âyetinin nüzûlü sebebini beyan etmek üzere açtığı bir babında rivayet etmiştir. Âyetin meâli şöyledir: "Hani o kendilerine cerîha

isabet ettikten sonra Allah'ın ve Peygamber'in davetine icâbet edenler yok mu, en büyük ecir ve sevap böyle ihsan ve ittika eden müminler içindir.”⁵

Buhârî'nin bu hadisi sevkederken rivayetine göre Hazret-i Âişe, Zübeyr'in oğlu Urve'ye, “Ey kardeşimin oğlu! Baban Zübeyr ile Ebû Bekir radiyallahu anhümâ bu âyette bildirilen bahtiyar müminlerdendir!” demiştir. Şârih Aynî, hadiste bildirilen yetmiş kişiden şu sahâbî güzîdelerinin adlarını bildiriyor: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Ammâr b. Yasîr, Talha, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Zübeyr, Huzeyfe b. Yemân, Ebû Ubeyde b. Cerrâh radiyallahu anhüm. Bunlar Ebû Süfyân ordusunu Safrâ mevkine kadar takip ettiler. Bunun üzerine yukarıda tercüme ettiğimiz Âl-i İmrân âyeti nâzil oldu.

İbn Cerîr'in rivayetine göre Abdullah b. Abbas şöyle demiştir: Ebû Süfyân, Uhud günü bunca zafere erdikten sonra Allah onun gönlüne bir korku bıraktı ve bu zaferin sonunu almadan Mekke'ye dönüp gitti. Bunun üzerine Resûlullah, “*Ey ashabım! Muhakkak ki Ebû Süfyân sizin bir kısmınızı öldürdü de Mekke'ye döndü ve Allah gönlüne korku saldı!*” buyurmuştur.⁶

ŞEHİDLERİN DEFNİ

Müellif Buhârî'nin bu babındaki rivayetlerine göre Uhud şehidleri yetmiş erdir. Hamza b. Abdülmuttalib, Huzeyfe'nin babası Yemân, Enes b. Nadr, Mus'ab b. Umeyr bunlardandır. Bu aziz şehidler Resûlullah'ın emri üzerine kanlı libaslarıyla ikişer ikişer defnedilmiş ve cenaze namazı kılınmamıştır. Çift çift defnolunurken Kur'an'ı iyi bilenlerin, eşine takdimen defnedilmeleri de Peygamberimizin emri cümlesindendi. Defin tamam olduktan sonra Peygamber efendimiz, “*Bunların din uğrunda şehid olduklarına kendim şehâdet edeceğim!*” buyurdu⁷ (660 numaralı Câbir hadisine ve izahına bakınız). Mus'ab b. Umeyr'in sarılacak hırkasından başka bir şeyi yoktu. Baş örtülünce ayakları açık kalıyor, ayakları örtülünce de baş açılıyordu. Kureyş'in zengin eşraf ve âlimlerinden olan Mus'ab bu fakirane hayatı İslâm uğrunda ihtiyar etmişti. Resûlullah'ın emriyle başı hırkasıyla örtülmüş, ayakları kokulu otla kapatılmıştır⁸ (631 numara ile geçen Habbâb hadisine bakınız). (Buhârî'nin bu hususa dair Abdurrahman b. Avf'tan da orada bir rivayeti vardır, onu da okuyunuz).

Resûl-i Ekrem efendimiz bu mübarek şehidler üzerine Uhud vâkiasından sekiz sene sonra cenaze namazı kılmıştır. Buhârî'nin bu babında Ukbe b. Âmir'den rivayetine göre, Resûlullah vefatından biraz önce Uhud şehidlerine namaz kılmış, sonra Medine'ye gelip

5 [Âl-i İmrân, 3/172] الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

6 {Taberî, Câmiu'l-beyân, VII, 402, no: 8238.}

7 {B4079 Buhârî, Megâzî, 27.}

8 {B4082 Buhârî, Megâzî, 27.}

minbere çıkarak ve ölümlere, dirilere vedâ eder gibi bir hutbe irat ederek, “*Ben, sizin kevser havuzuna ilk erişeniniz olacağım! Sizin Hak yolunda can feda ederek yaptığınız hizmetlerinize şehâdet edeceğim!*” buyurmuştur⁹ (661 numara ile tercümesi geçen bu Ukbe hadisinin izahına bakınız).

Ahzâb veya Hendek Harbi

[غَزْوَةُ الْخَنْدَقِ وَهِيَ الْأَحْزَابُ]

Bu bab Hendek Gazâsı'nın –ki Ahzâb Harbi'dir– beyanı hakkındaki hadisleri muhtevidir.

Unvandaki Hendek, şehir surunun etrafında kazılmış çukura denir ki “istihkâm” demektir. Türkçe'si “hendek”tir. Bütün lugat kitaplarında **hendek**, Farsça **kendek** kelimesinin Arapçalaştırılmış şekli olduğu bildiriliyor. Fakat bu kelimenin vezni ve cevheri itibarıyla Farsça'dan ziyade Türkçe'ye yakınlığı vardır. Bu cihetle Farsça'dan değil, Türk dilinden ta'rib edilmiş olması daha doğrudur. İzah edileceği üzere bu harpte Medine'yi müdafaa için etrafına hendek kazıldığından bu nam ile anılmıştır.

Ahzâb da **hizb**in cem'idir. Hizb, insan câmiasına ve kişinin re'y ve emrine itaat eden insan topluluğuna denir. Bu gazâda yahudiler, müşrikler ve bütün Arap kabileleri müslümanlar aleyhinde ittifak ederek harekete geçtikleri için bu harbe Ahzâb adı da verilmiştir.

İbn Sa'd, Hendek Gazâsı'nın ve hendek kazılmasının sebebini şöyle bildiriyor: Resûl-i Ekrem Benî Nadîr'i yurtlarından sürgün ettiği zaman bunların eşrafı Hayber yahudilerinin yanına sığınmışlardı. Bunlardan yirmi kadar yahudi, başlarında Huyey b. Ahtab olduğu halde Mekke'ye giderek Kureyş'e yanıktilar ve onları birlikte Resûlullah üzerine harekete davet ettiler. Sonra Gatafân, Benî Süleym, Benî Esed, Fezâre, Benî Mürre, Eşca' gibi kabileleri de dolaşarak Hayber'in bir senelik hurma mahsulünün yarısını kendilerine vermek vaadiyle bunları da ayaklandırıdılar. Bunlarla Kureyş'ten 10.000 kişilik bir ordu toplandı ve Ebû Süfyân'ın kumandası altında Medine üzerine yürüdü.

Bu sırada Benî Huzâa'dan –ki bunlar Resûl-i Ekrem'e muhabbet beslerlerdi¹– bir kişi dört günde Medine'ye yetişip vaziyeti Resûl-i Ekrem'e bildirdi. Bunun üzerine Resûlullah ashabıyla istişare etti. Tedâfüü harbedilmesine ve Selmân-ı Fârisî'nin teklifi üzerine hendek kazılmasına karar verildi.

1 Bk. “Huzâa Kısası” bahsi.

Hendek Gazâsı'nın tarihi hakkında müteaddit rivayetler vardır. Buhârî *Sahîh*'inde *Megâzî* sahibi Mûsâ b. Ukbe'den hicretin dördüncü yılı şevval ayında vuku bulduğunu rivayet ediyor ki bu tarih hepsinden önemlidir.

Uhud Gazâsı ile Hendek Gazâsı arasında birtakım seriyye (çete)² vâkıaları vardır ki şunlardır: Hamrâülesed, Ebû Mesleme, Abdullah b. Üneys, Recî', Bi'rîmaûne, Zâtürrikâ', Bedr-i Ahîre, Dûmetülcendel vak'alarıdır. Bi'rîmaûne hakkındaki rivayet bu eserimizde 1183 numaralı Enes b. Mâlik hadisinin izahında geçti. Oraya bakınız! Zâtürrikâ', Müreysî', Enmâr seriyyeleri hakkındaki rivayetler de Ahzâb'dan sonra gelecektir. Hamrâülesed, Uhud Harbî'nin bir zeylidir.

Hendek kazmaya Resûl-i Ekrem bizzat iştirak etmiştir. Buhârî'nin bu babında Sehl b. Sa'd'dan rivayetine göre Resûl-i Ekrem muhacirler ve ensar ile birlikte çalışmakla beraber neşîdeler okuyarak ashabın açlıktan, soğuktan, yorgunluktan hâsıl olan fütûrunu izâle ederdi.³ Bu eserimizde 1197, 1198, 1199 numaralar ile geçen Enes b. Mâlik ile Berâ b. Âzib hadisleriyle şerhlerini okuyunuz!

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّا يَوْمَ الْخُنْدَقِ نَحْفِرُ فَعَرَضْتُ كُذْيَةً شَدِيدَةً فَجَاءُوا النَّبِيَّ ﷺ فَقَالُوا هَذِهِ كُذْيَةٌ عَرَضَتْ فِي الْخُنْدَقِ فَقَالَ أَنَا نَازِلٌ ثُمَّ قَامَ وَبَطْنُهُ مَعْصُوبٌ بِحَجَرٍ وَلَبِثْنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ لَا نَذُوقُ ذَوْاقًا فَأَخَذَ النَّبِيُّ ﷺ الْمِغُولَ فَضْرَبَ فِي الْكُذْيَةِ فَعَادَ كَثِيرًا أَهْيَلًا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Hendek günü biz (Peygamber'in ashâbı) istihkâm kazarken bir ara çok sert bir yere rastgelmiştik. Bunun üzerine ashap Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldiler. “Yâ Resûlellah! Hendekte (taş parçası gibi) şöyle sert bir damar rastgeldi” diye haber verdiler. Resûlullah, “Hele ben hendeğe ineyim (göreyim)” buyurdu. Sonra Resûlullah karnına (açlıktan) bir taş parçası sarılmış olarak kalktı. Çünkü biz, (hendek kazarken) üç gün yiyecek, içecek bir şey tatmamıştık. Resûlullah (hendeğe indi) ve sivri balyozu eline aldı. Bu kayaya vurmakla o sert kaya, en ince kum gibi dağıldı. {B4101 Buhârî, Megâzî, 30.}

2 En azı beş, en çoğu 300 erden teşkil olunan askerî gruba Araplar seriyye derler. Lisanımızda çete tabir olunur. Gece baskınları yaptıkları için bu isim verilmiştir. Seriyye aynı zamanda “güzîde” ve “hulâsa” mânâsınadır. Nasıl ki çete teşekküllerinin fertleri de seçkin erlerden olur.

3 {B4098 Buhârî, Megâzî, 30.}

İ Z A H I

Hadisin *Buhârî* metninde alt tarafı da vardır ve şöyledir: Câbir der ki: Sonra ben Resûlullah'ın huzuruna vardım. “Yâ Resûlellah! Evime gitmeme müsaade buyurunuz!” dedim. (Aldığım müsaade üzerine evime geldiğimde) karıma (Mes'ûd kızı Süheyle'ye), “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemde (bir açlık hali) gördüm ki artık o, sabrolunur şey değildir. Evinde yiyecek bir şey var mı?” diye sordum. Karım, “Biraz arpa ile bir keçi oğlağı var!” dedi. Hemen keçi yavrusunu kestim, etini çömleğe koydum, (1 sâ' miktarı) arpayı da çektim, hamur mayalanıp fırına, et çömleği de tandıra konulduktan ve güzel pişmeye başladıktan sonra ben Resûlullah'a geldim ve, ‘Yâ Resûlellah! Bir parça taamcığım var, bir veya iki kişi ile teşrîf buyursanız!’ dedim.” Resûlullah, “*Taamın ne kadar?*” diye sordu. Ben de miktarını bildirdim. Resûlullah, “*Ooo! Hem çok, hem güzel*” buyurdu. Aynı zamanda, “*Kadınına söyle! Ben evinize gelinceye kadar çömleği tandırdan, ekmeği de fırından ayırmasın!*” diye tembih etti. Bunun arkası sıra da Resûlullah orada bulunanlara, “*Ey Hendek halkı, kalkınız! (Câbir'in ziyafetine gideceğiz!)*” buyurdu. Bu umumi davet üzerine Câbir (telâş ederek) karısına varınca, “*Kadıncığım! Allah sana iyilik versin! Resûlullah, muhacirîn, ensar ve yanında bulunanlar toptan kalktılar, geliyorlar*” diye endişesini bildirdi. Kadın, “*Resûlullah yemeğimizin miktarını sana sordu mu?*” dedi. Karıma, “*Evet sordu!*” dedim. Karım, “*Mademki biz, evimizdeki taamı Resûlullah'a bildirdik. Gerisini Allah ve Resûlullah bilir!*” dedi. Resûlullah (Hendek halkıyla evimizin önüne gelince yanındaki cemaate), “*Giriniz ve birbirinizi sıkıştırmayarak serbest oturunuz!*” buyurdu. (Ashap bölük bölük oturdular). Sonra Resûlullah (kendi eliyle çömleği ve fırının kapağını açtı) ekmeği fırından alıp parçalamaya ve üzerine et koyup –çömleği ve fırını kapayarak– davetlilere sunmaya başladı. Resûlullah bu suretle ekmeğin bölüp üstüne et koymaya ve –her defasında çömleği ve fırını kapayarak– Hendek halkına dağıtmaya devam etti. Nihayet davetliler doydular. Hayli yemek de arttı, kaldı. Resûlullah Câbir'in kadınına, “*Bu geri kalanı sen yersin ve bundan (Medine halkına) dağıtırsın! Çünkü bütün halkı açlık istilâ etmiştir*”⁴ buyurdu.

Buhârî'nin rivayeti burada bitiyor. Hadisin *Tecrîd*'e geçmeyen bu kısmı “Cihad” bahsinde 1280 numara ile geçti. Fakat müellifin oradaki rivayeti çok kısa idi. Oraya da bakınız!

Hiç şüphesiz Câbir hadisinde Peygamber efendimizin nübüvvet alâmetlerinden en açık bir mûcizesi rivayet olunmuştur.

TERCÜMESİ

Süleyman b. Surad radiyallahu anhtan rivayete göre Ahzâb günü (Arap kabileleri vatandan defedildikten sonra) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Artık bundan böyle) biz, müşriklere karşı (tecavüzî) harbedeceğiz. Onlar bize harbedemeyecekler, (biz onlara doğru yürüyeceğiz!” buyurdu. Râvi Süleyman b. Surad, “Bunu kulağımla işittim” demiştir). {B4109 Buhârî, Megâzî, 30.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi buradaki babında iki sened ve iki metin ile rivayet etmiştir. İkisi de Süleyman b. Surad’dandır. *Tecrîd*’e birinci rivayet alınmıştır. İkinci rivayetteki ziyadeleri tercümemizde kavis içinde gösterdik. Peygamber efendimizin haber verdiği veçhile Ahzâb Seferi müşriklerin son tecavüz hamlesi olmuştur. Allah’ın inayetiyle Medine’den defolup gittikten sonra Resûl-i Ekrem’in haber verdiği veçhile müslümanlar Mekke üzerine sefer ettiler. İbtidâ umre niyetiyle gittiler. Fakat müşriklerin muhalefeti üzerine meşhur Hudeybiye Muahedesi akdolunarak geri dönüldü. Ertesi yıl gidilip Kâbe ziyaret olundu. Bir yıl sonra da Mekke fetholunarak Uhud ve Ahzâb seferlerinde müslümanlar üzerine muharip olarak gelenlerin hepsi, başta kumandanları Ebû Süfyân b. Harb olmak üzere müslüman oldular ki Resûlullah’ın bu mesut âkıbete vukuundan önce işaret buyurması, nübüvvet alâmetlerindendir.

Buhârî’nin bu hakikatle ve bu konumuzla ilgili bir rivayeti daha vardır ki İslâm tarihinin bir safhasını aydınlatan bu hadisi de tercüme ediyoruz: Abdullah b. Ömer der ki: Sıffîn Vak’ası sırasında kız kardeşim Hafsa’yı ziyaret ettim. O sırada ablam yıkanmıştı da saç örgülerinden su damlıyordu.⁵ Ona, “Ali ile Muâviye’nin hükümet davası gördün mü ne hâle girdi? (Mekke’de, Medine’de sağ kalan ashâbı bu işi müzakere etmeye davet ediyorlar). Fakat benim için emâret ve saltanatla bir ilgi yoktur (ben gitmeyeceğim!)” dedim. Hafsa, “Buradan gidecek heyete sen de iltihak et! Çünkü Süfyânîler senin vaziyetine muhakkak bakıyorlardır. Senin gitmekten çekinmeni muhalefet saymalarından korkarım!” dedi ve Hazret-i Hafsa, İbn Ömer’i hakemeynin içtimâ yerine gönderinceye kadar boş bırakmadı. Nihayet İbn Ömer, hakemlerin bulundukları yere vardı. Aralarında cereyan eden dolambaçlı vâkıada hazır bulundu.⁶ Neticede Muâviye kendisini halife addederek bir hutbe irat edip hutbesinin bir cümlesinde Hazret-i Ali’ye meyil ve muhabbeti olan Abdullah b. Ömer’le babası Hazret-i Ömer’e ta’riz ederek, “Bu hilâfet işi hakkında her kim benimle

5 Hadis râvilerinin hadis rivayet ederken hadis ile hiç ilgisi olmayan bazı şeyleri zikretmeleri, hadisin sıhhatini sağlamak içindir. Bu da öyledir.

6 Bu mürettep ve entrikalı vâkıa Amr b. Âs’ın Muâviye namına hakem tayin olunmasıyla başlar. Ebû Mûsâ el-Eş’ârî de Hazret-i Ali namına hakem olmuştu. Amr b. Âs’ın Ebû Mûsâ’nın saflığından nasıl istifade ederek Hazret-i Ali’nin hilâfetten ıskatıyla Muâviye’nin halife ilân edildiği, siyer kitaplarında izah olunmuştur.

görüşmek isterse bize yüzünü gösterebilir! Muhakkak ki biz hilâfete hem ondan, hem de babasından (Ömer'den) daha lâyıkız!" demiştir. (Muâviye'nin Hazret-i Ömer ile Abdullah b. Ömer'e bu derece tecavüzünün sâiki Zehebî'nin beyanına göre o gün bütün fikirlerin Abdullah b. Ömer'in intihabı üzerinde toplanmış olmasıdır. Fakat İbn Ömer kabul etmeyip i'tizâr etmiştir). Küçük yaşta bir sahâbî olan râvi Muhammed b. Mesleme, İbn Ömer'e, "Sen Muâviye'ye cevap vermedin mi?" diye sormuş, o da, "Hemen maşlahımın bağına çözdüm de ona, hilâfete senden çok lâyık ve hak sahibi, ol er (Ali)'dir ki o, Uhud günü, Hendek günü İslâm'ı korumak üzere sana ve baban Ebû Süfyân'a karşı harbetmiştir⁷ demek istedim. Fakat İslâm birliğinin arasını açıp kan dökecek ve maksadıyla tersine hamlolunacak bir kelime söylemekten korktum⁸ ve Allah'ın sabreden kuluna mev'ûd olan mükâfatını hatırladım da Muâviye'ye mukabele etmedim!" demiştir. Abdullah b. Ömer'in bu mütalaa-sını dinleyen İbn Mesleme re'yinde isabeti takdir ederek, -Muâviye'ye taraftar olmakla beraber-, "Ey İbn Ömer! Sen, Allah tarafından bir fitneden esirgenmiş ve büyük bir fenalık-tan korunmuşsun!" demiştir.

Müellif Buhârî yine bu babında Ahzâb sûresinin -harp şedâidini ve Medine'nin altından, üstünden gelen düşman savletini tasvir eden- âyetlerinin Hendek vâkiası hakkında nâzil olduğunu Hazret-i Âişe'den rivayet etmiştir ki meâlleri şöyledir: "*Ey Peygamber'in iman eden ashabı! Allah'ın üzerinizdeki nimet ve minnetlerini anınız. Hani bir zaman (Ahzâb) orduları (karşınıza) gelmişti de biz düşmanlarınız üzerine bir yel, (keskin bir gün doğrusu) ve sizin görmediğiniz (melâike ordular)ı salıvermiştik. O zaman Allah ne yaptığınızı, (nasıl güçlülükle hendek kazdığınızı) tamamiyle görüyordu. Evet o zaman düşmanlarınız size hem üstünüzden (Medine vadisinin doğusundan) hem altınızdan (vadinin batısından saldırmaya) gelmişlerdi. Ey müminler! (Şaşkınlıkla) gözler döndüğü, yürekler (oynayıp) gırtlaklara dayandığı ve Allah hakkında türlü zanlarda bulunduğunuz zamanı hatırlayınız! İşte o vakit müminler (sıkı bir) denemeye çekilmişlerdi ve şiddetli bir sarsıntı ile ırgalanmışlardı.*"⁹

Âyette Medine'yi doğu tarafından kuşattığı haber verilen ordu Necid'in Gatafân ordusuyla ve diğer Arap kabileleri kuvvetleri idi. Ebû Süfyân'ın kumandası altındaki Kureys ordusu da batı tarafından sarmıştı ve kazılan hendek bu tarafta idi. Medine'nin her tarafına hendek kazılmamıştı. Medine'nin bir tarafı sur ile, binalarla çevrilmiş bir vaziyette bulunduğundan hendeğe lüzum görülmemiştir. Şehrin öbür tarafında Sel' dağı bulunuyordu. Bunun önü açık bulunduğundan hendek buraya kazılarak burası ordugâh itti haz olunmuştur. İslâm ordusu da yüzü hendeğe doğru, arkası Sel' dağına istinat etmek üzere ta'biye edildi. Müslümanların ordu mevcudu 3000 raddesinde idi. Düşman ise doğudan,

7 Hadisin bu babda rivayet olunmasının sebebi ve babın unvanına mutâbakat noktası burasıdır.

8 İbn Ömer'in bu âli seciyesini anlamak için 1239 numara ile geçen hadise de bakınız!

9 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ عَالِيَكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (هَٰذَا كَيْفَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زَلْزَالًا شَدِيدًا).

[el-Ahzâb, 33/9-11]

batıdan 10.000 kişilik tam teçhizatlı bir kuvvetle sarmıştı. Benî Kurayza ahdini bozmuştu. İslâm kadınlarının muhafaza olunduğu kale kısmına da bunlar taarruza başlamışlardı.¹⁰ Kur'an'ın yüksek bir belâgatla, “Gözler kaymış, gönüller hançerelere dayanmış” diye tasvir ettiği vecizesi ile müslümanların bu korkunç vaziyetleri bildirilmiştir.

Bütün bu müşkülâta zamîme olarak münafıkların tesvîlâtı da vardı: Ahzâb sûresinin 12 ve 13. âyetlerinde bunların îkâ etmek istedikleri mefsedet şöyle bildiriliyor: “*Habîbim! Yine o zamanı da an ki, münafıklarla gönüllerinde hastalık (iman ve irade zayıflığı) bulunanlar: ‘Allah ve resulü bize bir gurur (kuru bir aldanıklık)tan başka bir şey vaad etmedi’ diyorlardı.*”¹¹ *Yine habîbim hatırla o zamanı ki, bu münafıklardan bir guruh da, “Ey Yesrib (Medine)¹² halkı! Burası sizin duracağınız yer değil, haydi (evlerinize) dönüp gidiniz!” diyorlardı. Yine onlardan bir kısmı da Resûlullah’tan izin isteyerek, “Yâ Resûlellah! Evlerimiz açıktır (muhafazalı değildir!) diyorlardı. Halbuki evleri hiç açık (ve tehlikeye mâruz) değildi. Onlar kaçmak istiyorlardı.*”¹³

Bu âyetlerden önce, “Allah (ve peygamber) hakkında türlü zanda bulundular” kavliyle işaret olunan zan, münafıkların bu hezeyanlarıdır.

Bu müşkül vaziyette Allah'ın müminleri teyit eden yelin, keskin bir gün doğrusu olduğunu Buhârî bu babın ilk hadisleri arasında rivayet ediyor. Abdullah b. Abbas’tan gelen bu rivayete göre Peygamberimiz efendimiz, “*Ben sabâ (gün doğrusu) ile nusret olundum. Âd kavmi de debûr (lodos) ile helâk olundu!*” buyurmuştur.¹⁴

Hendek Harbi, daha doğrusu muhasarası yirmi yedi gün sürmüştü.¹⁵ Bu müddet zarfında meydan harbi yapılmadı ve yapılamadı. Yalnız karşılıklı ok atmakla vakit geçirildi. Çünkü müşrikler, Arap kabileleri bir hamlede müslümanları yok etmek hırsıyla geldikleri halde o zamana kadar gazvecilikle yaşayan Araplar arasında görülmemiş bir mânia ile (bir hendekle) karşılaşınca nasıl harp edeceklerini şaşırmışlardı. Hendek, zamanına göre mühimdi: 40 zirâ eninde, on zirâ derinliğinde idi. Geçmeye teşebbüs eden düşman kuvvetleri okla karşılanıyordu. Bu müdafaa harbinde müslümanlar beş şehid vermişlerdi. Ensarin reisi Sa’d b. Muâz da bir ok isabetiyle kolundan yaralanmıştı. Ok damara isabet etmekle

10 İbn İshak'ın rivayetine göre kaleye giren bir yahudinin Safiyye bint Abdülmuttalib tarafından bir sopa ile başı yarılarak öldürülmesi, kale dahilinde mühim bir kuvvet olduğu hissini vermekle yahudi taarruzu önlenmişti.

11 Tefsir ve siyer müellifleri bu çirkin sözün Muattib b. Kuşeyr tarafından söylendiğini bildiriyorlar. İbn Kuşeyr, “Muhammed bize kistrâların, kayserlerin hazinelerine vâris olacağımızı bildirerek harbe sevk ediyor. Halbuki biz harp adamları değiliz, biz korkudan yalnız abdeste çıkamayız!” demişti.

12 Yesrib, Medine'nin eski adıdır (bk. “Fezâilü'l-Medîne” bahsi).

13 *وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا. وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنَّهُمْ يُرِيدُونَ الْإِفْرَارًا.* [el-Ahzâb, 33/12-13]

14 {B4105 Buhârî, Megâzî, 30.}

15 Vâkıdî, müşriklerin on dört gün, Mûsâ b. Ukbe de yirmi güne yakın bir zaman hendek karşısında kaldıklarını bildirmiştir.

kan bir türlü dindirilemeyerek Hendek Gazâsı'nın aziz şehidlerine alemdar olmuştur (bk. 1140. hadisin haşiyesi, 1151. hadisin haşiyesi).

Araplar'ın alışmadıkları bir şekilde muhasaranın devamı açlık ve sefalet içinde bunalan müslümanları bir kat daha sıkıyordu. Bu sıkıntı içinde Resûl-i Ekrem, –Buhârî'nin bu babında ve bundan önce cihad bahsinde Hazret-i Ali'den rivayetine göre– bir ikinci namazını geçirmişti de, *“Allah düşmanların (hayatta) evlerine, (ölünce de) mezarlarına ateş doldursun! Bize ikinci namazını unutturdular, en sonunda güneş de battı”* diye düşmanlarına beddua etmişti.¹⁶

Buhârî'nin yine bu babında ve aynı suretle “Mevâkîtü's-salât” bahsinde Câbir'den rivayetine göre, Hazret-i Ömer de ikindiye geçirmişti. Câbir der ki: Güneş battıktan sonra Ömer Resûlullah'a gelerek arzettiğinde Peygamber efendimiz, *“Vallahi ben de kılamadım. Nihayet güneş battı!”* buyurdu. Sonra Resûlullah ile beraber Bathân deresine indik. Resûlullah namaz için abdest aldı, biz de aldık. Güneş battıktan sonra Resûlullah önce ikindi namazını, sonra da akşam namazını kıldı.¹⁷

Peygamberimizin hiçbir vâkıada namaz geçirdiği kaydolunmadığına göre bu vâkıa Ahzâb meşekkatinin derecesini bildirmeye yetişir. Muhasaranın son günü idi ki düşman da muhasara ile günler geçmesinden usanarak şiddetli bir hücumda bulunmuş, hatta bir kısım süvari hendeğin zayıf bir noktasından geçmeye muvaffak olmuşlarsa da Hazret-i Ali, Ömer, Zübeyr gibi bahadırlar tarafından karşılanmışlardı. O gün Resûlullah'ın öğle ile ikindi arasında teessürü son dereceye varmıştı. Düşman aleyhinde dua buyurdu. Buhârî'nin bu babında Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhtan rivayetine göre, Peygamber efendimiz duasında, *“Ey Allah! Ey Kur'an gönderen rabbim! Ey (düşmanlarla) hesabı tez gören rabbim! Şu düşman topluluğunu kır! Onları hezimete uğrat! İradelerini sars Allahım!”* dileğinde bulundu¹⁸ (1233 numara ile geçen İbn Evfâ hadisine de bakınız).

Peygamber efendimiz bu duasını bitirdikten sonra yüzünde meserret âsârı göründü ve ashâb-ı kirâma Cenâb-ı Hak tarafından nusret vaad olunduğunu müjdeledi. İşte o günün akşamında âyet-i kerîme ile hadiste bildirilen sabâ rüzgârı esmeye başladı. Bu sabâ rüzgârı –eski edebiyat dilinde adı geçen ve yine eski bir tabir ile tesâvî-i leyl ü nehâr faslında sabahları esip yüzleri, gönülleri okşayan– nesîm-i sabâ değildi. O, –Medine vadisinin toprağını, kumunu savurup düşmanların yüzlerine, gözlerine dolduran, çadırlarını söküp uçuran, yemek tencerelerini devirip ateşlerini söndüren, yük develerini ve süvari atlarını birbirine karıştıran ve bir tabir ile mahşerî bir hengâme ve bir ana, baba günü yaratan– âsumanî bir âfet, ilâhî bir ukûbet idi. Bu fırtınayı biz, edebiyat yaparak bu suretle tasvir etmiş değiliz. Bütün siyer müelliflerinin birleşen haberlerini naklediyoruz. Hem ne lâzım? Yukarıda naklettiğimiz İbn Abbas hadisinde müslümanlara nusret eden bu sabâ rüzgârının

16 {B4111 Buhârî, Megâzî, 30.}

17 {B4112 Buhârî, Megâzî, 30.}

18 {B4115 Buhârî, Megâzî, 30.}

Âd kavmini boğup öldüren ve Kur'an dilinde "rîh-i sarsar" (azgın rüzgâr) tabir olunan ve estiği günlere ("eyyâm-ı nahisât" (meş'um günler) denilen fırtınaya¹⁹ muadil olarak zikredilmiş olması bu sabâ rüzgârının da kırıp geçiren bir âfet olduğunu tam bir vuzuh ve belâgatla ifade eder. İşte Ahzâb sûresinde müslümanlara yardım için gönderildiği bildirilen ve hatırlanması emrolunan yel, bu tahripkâr fırtınadır.

Yine Ahzâb sûresi âyetinde bildirilen ve gözle görünmeyen ordulara gelince, bunlar da melâike orduları idi. Birleşik rivayetlere göre, bu fırtına sırasında ve gecenin karanlığında düşmanların etrafında tekbir sesleri işitiliyordu. Bunun üzerine düşmanda korku ve heyecan artarak, "Artık Muhammed sihretmeye başladı. Ne duruyoruz, çabuk, çabuk!" diye panik başladı. Fırtına sırasında Resûl-i Ekrem, Huzeyfe'yi düşman ordugâhını teces-süse göndermişti. Huzeyfe, Ebû Süfyân'ın, "Artık burası durulacak yer değil, ben gidiyorum, siz de hemen göç ediniz!" dediğini işitti ve devesine binip savuştuğunu, bunu da umumi ric'atin takip ettiğini gördü. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz aşağıdaki Ebû Hüreyre hadisindeki duasıyla Cenâb-ı Hakk'ın lutuf ve inayetine hamd ü şükretti.

1590

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ أَعَزَّ جُنْدُهُ وَنَصَرَ عِبْدَهُ وَغَلَبَ الْأَخْزَابَ وَحْدَهُ فَلَا شَيْءَ بَعْدَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zaman zaman şöyle buyururdu: Allah'tan başka ilâh yoktur. Yalnız bir O vardır. Allah ordusunu aziz kıldı. Kulu (Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem)e de yardım etti. Bir başına da Arap kabilelerine galebe etti. Son söz: Allah'tan başka hiçbir şey(in hakiki varlığı) yoktur. {B4114 Buhârî, Megâzî, 30.}

İZAHİ

Hadisin metni كان sîgasıyla rivayet olunduğuna göre Peygamber efendimiz Allah'ın nimet ve inayetine karşı bu şükür ve mahmedetini şimdi edâ ettikleri gibi Ahzâb âyetlerinde emrolunduğu üzere zaman zaman bu ilâhî nusreti anarak hamdusenâ ederdi. Müellif Buhârî'nin bu hadisten sonraki bir rivayeti de bu hakikati sağlar mahiyettedir. Bu rivayete göre Abdullah b. Ömer der ki: Resûlullah gazâdan, hacdan, umreden döndüğü

19 Hûd aleyhi's-selâmın menkıbeleri ve Âd kavminin helâk ve hayatları Hûd, Ahkâf, Şuarâ, Hâkka sûrelerindeki âyetlerden nakledilerek, bu eserimizde "Ehâdis-i Enbiyâ" bahsinde izah edildi. Oraya bakınız! Yine 1323 numara ile tercümesi geçen Âişe hadisine de bakınız.

zaman Allah Teâlâ'yı anmaya başlardı. İbtidâ üç kere tekbir getirirdi. Sonra şöyle derdi: *Allah'tan başka Tanrı yoktur, yalnız O vardır; O'nun ortağı, eşi yoktur; mülk O'nundur; hamd O'nundur; O, her şeye kâdirdir, gücü yeter; hepimiz O'nun divanına gideceğiz! Günahlarımızdan O'na tövbe ederiz; yalnız rabbimize ibadet eder, O'na secde eder, O'na hamdederiz; Allah müminlere vaadinde sâdik kaldı; kuluna yardım etti de yalnız olarak Arap topluluğunu hezimete uğrattı.*²⁰

Bu panik çok âni ve şuursuzca olmuştu. Bu cihetle bu Arap kabileleri göç ederlerken pek çok harp levâzımı, sair eşya ve zahîre bırakmışlardı. Sabah olunca gerek bu eşya, gerek gece şuraya buraya kaçan develer toplanıp ordugâha getirildi. Bunlardan başka Ebû Süfyân tarafından yahudilere sipariş edilen yirmi deve yükü hurma da develeriyle müslümanların eline geçti. Medine halkı açlık sıkıntısından kurtuldu.

Yukarıda Süleyman b. Surad radiyallahu anhın rivayeti veçhile Peygamber efendimiz: *“Artık bundan böyle biz Kureyş’e gazâ edeceğiz. Onlar bize harbedemeyecekler. Biz onlar üzerine sefer edeceğiz!”* buyurdu.²¹ Tarihin gidişi de böylece tahakkuk etti.

20 {B4116 Buhârî, Megâzî, 30.}

21 {B4110 Buhârî, Megâzî, 30.}

Benî Kurayza Seferi

[بَابُ مَرْجِعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَحْزَابِ وَمَخْرَجِهِ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ وَمُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ]

Bu bab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ahzâb Harbi'ndeki ordugâhından (Medine'ye saâdethânesine) dönmesi oradan da Kurayzaoğulları yurduna gidip onları muhasara etmesi hakkındaki haberleri bildirir.

Kurayzaoğulları Medine ve civarında bulunan yahudilerin bir kısmıdır. Bundan önce Medine'den sürgün edildiklerini yazdığımız Nadîroğulları'ndan sonra gelen yahudi birliğidir. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret ettiğinde bu Benî Kurayza ile de bir muahede akdederek bunların mallarını, hayatlarını, hürriyetlerini temin ettiğini yukarıda izah etmiştik. Uhud mağlûbiyeti üzerine yahudiler şımarıklık göstermeye başladıklarında bu masûniyet muahedelerinin yenilenmesine Resûl-i Ekrem tarafından lüzum görüldüğünde Benî Nadîr imtinâ ettikleri ve sürgün edildikleri halde Benî Kurayza yenilemiş olduğundan yerlerinde bırakılmışlardı. Fakat bu defa bütün müşrikler ve Hicaz kabilelerinin ve yahudilerinin müslümanlar aleyhinde harekete geçmelerini fırsat sayarak fiilen harbe iştirak ettiklerinden ve kendilerini koruyan Evs kabilesi müslümanlarının reisi Sa'd b. Muâz (radiyallahu anh) tarafından kendilerine edilen nasihatı dinlemeyip Resûlullah hakkında pek küstahça sözler söylediklerinden bunlara da lâayık oldukları âkıbeti göstermek zamanı hulûl etmişti. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz Ahzâb'dan Medine'ye döndüğü gün Benî Kurayza üzerine hareket emrini ilân etmişti. Müellif Buhârî bu babın ilk hadisinde bu hareketin ilânını, vukuunu Hazret-i Âişe'den şöyle rivayet ediyor: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hendek Harbi'nden Medine'ye (evimize) dönüp geldiğinde silâhını çıkarmış ve iğtisâl edip yıkanmıştı. Bu sırada Cibrîl aleyhi's-selâm (at üstünde, başında siyah sarıklı toz içinde) başının tozunu silkerek Resûlullah'a geldi de, "A, silâhını çıkardın, bıraktın mı? Vallahi ben bırakmadım.¹ Haydi onlara doğru çık, yürü!" dedi. Resûlullah, "Nereye?" diye sordu. Cibrîl Benî Kurayza'ya doğru işaret ederek, "İşte şuraya!"

1 Buhârî'nin bu babındaki başka bir rivayet tarikinde cemi' sîgasıyla "Biz melekler bırakmadık!" suretindedir.

dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Benî Kurayza'ya doğru hareket etti.²

Buhârî'nin bu babında Abdullah b. Ömer'den rivayetine göre Peygamber efendimiz Cibrîl'in bu ilhamı üzerine hareketinden önce ashaba Benî Kurayza üzerine sefer etmelerini ilân etti ve süratle harekete geçmelerini temin için: *"Sizden hiçbiriniz ikindi namazını sakın başka yerde kılmasın, ancak Benî Kurayza yurdunda kılsın!"* buyurdu. Ashaptan bazıları yolda ikindi vaktine erişmişti. Bunlardan bir kısmı Peygamber'in emrinin zâhirine uyararak, "Benî Kurayza'ya varmadıkça ikindi namazını kılmayız!" dediler. Bir kısmı da, "Bu emrin zâhiri değil, belki lâzımı olan seferde isti'câl matluptur, biz yolda vakti içinde kılacağız!" dediler ve kıldılar. Sonra bu iki zümrenin muhtelif hareketleri Resûlullah'a arzolundu da Peygamber efendimiz bunlardan hiçbir zümreye darılmadı.³

Peygamber'in ashabı takım takım süratle Benî Kurayza yurduna gittikleri gibi melekler de ordu halinde ve Cibrîl'in kumandası altında hareket etmişlerdir ki, Buhârî'nin bu babında zikrettiği şu rivayeti bildiriyor: Enes b. Mâlik der ki: Resûlullah Benî Kurayza'ya sefer ettiğinde (melekler de iştirak etti). Ben Cibrîl'in melâike mevkibinin Ganemoğulları⁴ sokağından geçtikleri sıra yükselen tozunu bugün bile görür gibiyim.

Peygamber efendimize ilâhî cündîlerle yardım olunması pek mühim zamanlarda vuku bulduğuna göre Benî Kurayza seferi de -büyük bir askerî hareket olmamakla beraber- mahiyeti itibariyle mühimdi. İrtikâp edilen bir cinayetin cezası verilerek İslâm'ın i'tilâsı engellerinden biri daha ortadan kaldırılacaktı. Benî Nadîr sürgün edilirken Resûlullah'ın Benî Kurayza'ya bahsettiği nimet ve minnete karşı İslâm'ın müşkül zamanında nankörlük etmişlerdi. Bunun için ta'cil edilmiş, Taberî'nin rivayetine göre Peygamberimiz hareket etmezden önce Hazret-i Ali'yi sancak ile önden göndermiştir. Hazret-i Ali ordudan önce Benî Kurayza hisarına varınca yahudiler hemen toplanarak Resûlullah'a sövmeye ve kendilerini müdafaaya başladılar.

Yatsıya kadar askerinin içtimâi devam etti. Toplanan asker otuz bu kadarı süvari olmak üzere 3000 kişiye bâliğ olmuştu. Yahudiler muhasara edildi. *Megâzî* sahibi Mûsâ

2 {B4117 Buhârî, Megâzî, 31.}

3 {B4119 Buhârî, Megâzî, 31.} Ashap arasındaki bu ihtilâf Asr-ı saâdet'te amelî ve fer'î meseleler hakkındaki ihtilâflardan biridir. Amelî ve fer'î meselelerde ihtilâf diyoruz. Çünkü Asr-ı saâdet'te ne itikadî, ne de muhkem nassın zâhirine ve ümmetin icmâına müstenit olan dinî farızalar ve şer'î asıllarda hiçbir ihtilâf kaydedilmemiştir. Yalnız bu ana meselelerin tafsillerinde ve tatbik şekillerinde ihtilâf edilmiştir ki, birisi budur ve ümmet hakkında kolaylığı müciptir. Bunun için Resûl-i Ekrem bu iki zümreden hiçbirine darılmamıştır. Sonra usul âlimleri her iki ictihadı tenkit ederek demişlerdir ki: Namazın ilk vaktinde kılınmasına dair olan emir âmdır. Benî Kurayza'da kılınması emri hâstır. Benî Kurayza'ya varmazdan önce namaz kılınmaz! diyenler, emr-i hâs ile amel edip âmm-ı tahsîs etmişlerdir. Öbürleri âmmın tahsisini kabul etmeyip hâssî te'vil etmişler ve bu emrin isti'câlden kinaye olduğunu kabul etmişlerdir. Hatta emrolunan bu isti'câli yerine getirmek için bunlar da binitlerinden inmeyip hayvan üzerinde kılmışlardır.

4 Ganem, Mâlik b. Neccâr'ın oğludur. Bunun ailesi ve kabilesi halkına Benî Ganem denilmiştir ki Hazrec kabilesinin bir şubesidir.

b. Ukbe'nin rivayetine göre muhasara on bu kadar gün sürdü. Ahmed b. Hanbel'in ve Taberânî'nin Alkame b. Vakkâs vasıtasıyla Hazret-i Âişe'den rivayetlerine göre muhasara yirmi beş gün devam etmiştir. İbn İshak'ın rivayeti de böyledir. İbn İshak muhasara sırasındaki vaziyeti de bildirerek der ki: İslâm ordusu Benî Kurayza hisarını kuşatınca yahudilerin yüreklerine korku düştü. Reisleri Kâ'b b. Esed'in başkanlığı altında toplanıp ne yapacaklarını görüştüler. Kâ'b bunlara, "Kitaplarımızda bildirilen âhir zaman peygamberi bu olduğu anlaşıldı. Müslüman olalım, kurtulalım!" dedi. Yahudiler, "Biz Tevrat üzerine başka kitap kabul etmeyiz!" diye reddettiler. Sonra Kâ'b, "Öyle ise kadınlarımızı, çocuklarımızı öldürelim; sonra kılıçlarımızı çekip hisardan çıkarak müslümanlarla çarpışalım; belki muvaffak olur, kurtuluruz!" dedi. Yahudiler, "Çoluğumuz, çocuğumuz öldükten sonra yaşamanın ne ehemmiyeti olur!" dediler. Kâ'b, "Bugün cumartesidir, müslümanlar bizden emindir. Çıkıp hücum edelim!" dedi. Yahudiler, "Biz cumartesinin hürmetini bozmayız" diye cevap verdiler.

Muhasara da gün geçtikçe uzadığından Resûlullah'ın hükmüne razı oldular. Buhârî'nin bu babında rivayetine göre, Resûl-i Ekrem de bunlar hakkında bir hüküm vermesini Sa'd b. Muâz'a havale etti. Benî Kurayza Sa'd b. Muâz'ın kabilesi olan Evs ile muahede halinde bulunduklarından onlar da Sa'd'ın hakemliğini kabul ettiler. Sa'd b. Muâz ise Hendek Harbi'nde aldığı cerîhadan Medine mescidinde bir çadırdaki Benî Gıfâr'dan birisinin karısı Refîde kadın tarafından tedavi edilmekte idi. Sa'd b. Muâz'ın nasıl getirildiğini, ne yolda hükmettiğini Buhârî'nin tercüme edeceğimiz şu rivayetinden öğreneceğiz.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَزَلَ أَهْلُ قُرَيْظَةَ عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَأَرْسَلَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى سَعْدٍ فَأَتَى عَلَى حِمَارٍ فَلَمَّا دَنَا مِنَ الْمَسْجِدِ قَالَ لِلْأَنْصَارِ قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ ثُمَّ قَالَ هَؤُلَاءِ نَزَلُوا عَلَى حُكْمِكَ فَقَالَ تَقْتُلُ مُقَاتِلَتَهُمْ وَتَسْبِي ذُرَارِيَهُمْ قَالَ قَضَيْتَ بِحُكْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَرُبَّمَا قَالَ بِحُكْمِ الْمَلِكِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Kurayza halkı Sa'd b. Muâz'ın hükmüne boyun eğdi de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Sa'd'a haber gönderdi. Sa'd, bir merkep üzerinde geldi. Mescide yaklaşıncâ⁵ Resûlullah ensara, "Haydi ulunuza ayağa kalkınız (istikbal edip indiriniz)."

5 Resûl-i Ekrem Benî Kurayza'yı muhâsara ettiği günlerde namaz kılmak için bir yeri mescid edinmişti. Sa'd geldiğinde Resûlullah ashap ile burada bulunuyorlardı.

Sonra Resûlullah Sa'd'a, "Şunlar (Benî Kurayza) senin hükmüne razı oldular!" buyurdu. Sa'd da, "Bunların harbedenleri öldürülür, kadınları ve çocukları da esir edilmelidir!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah, "Ey Sa'd! Azîz ve celîl olan Allah'ın hükmüne uygun hükmettin!" buyurdu. Râvi (hüknullah yerinde) çok defa hükmü'l-melik diye rivayet etmiştir. {B4121 Buhârî, Megâzî, 31.}

İ Z A H I

İbn İshak'ın rivayetine göre, Sa'd b. Muâz'ın hükmü infaz edilmek üzere hendekler kazılmış, buralara birer birer getirilip siyaset hükmü yerine getirilmiştir. İbn İshak bu mücrimlerin 600 kişi olduğunu rivayet etmişse de Tirmizî'nin, Nesâî'nin, İbn Hibbân'ın sahih isnad ile rivayetlerine göre 400'dür. Bunların kadınları ve çocukları da esir edilmiştir.

Benî Kurayza da Sa'd b. Muâz'ın hükmünün Tevrat hükmüne uygun olduğunu itiraf etmişlerdir. Zamanımız mevzuatına göre de hüküm böyle değil midir? Vatana hıyanet eden, düşmanla birleşerek vatandaşlarına karşı silâh kullanan, devlet reisine ve onun harîm-i ismetine küfreden kişinin cezası idamdır. Benî Kurayza'nın bu âkıbeti Ahzâb sûresinde şöyle bildiriliyor: *"Allah, Ehl-i kitap'tan (harbe iştirak ederek) Ahzâb'a yardım eden (yahudi)leri, gönüllerine korku salarak müstahkem kulelerinden indirdi. Ey müminler! Bunların bir kısmını (harbedenleri) öldürüyor, bir kısmını (kadınlarını, çocuklarını) esir ediyordunuz! Hem Allah, onların yerlerini ve yurtlarını, mallarını, ayağınız değmedik topraklarını ve hurmalıklarını size miras kıldı, (görüyorsunuz ya) Allah her şeye güçlü bulunuyor."*⁶

Buhârî *Sahîh*'inde bu babın son bir hadisi olarak Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kurayza günlerinde Hassân b. Sâbit'e, *"Şu Kurayzaoğulları'nı hicvet, irtikâp ettikleri hıyanetlikleri birer birer say, dök. Yahut Peygamberiniz ve ailesi hakkındaki küfürlerine cevap ver!"* buyurmuştur.⁷

6 وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَاحِبَيْهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْبِرُونَ فَرِيقًا. وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَّوُّهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا. [el-Ahzâb, 33/26-27]

7 {B4124 Buhârî, Megâzî, 31.}

Zâtürrikâ‘ Gazâsı

[عَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ]

Bu bab Zâtürrikâ‘ Gazâsı’na dair hadisleri bildirir.

Rikâ‘, **ruk‘**anın cemi‘ sîgasıdır. Ruk‘a, “elbise yırtığına vurulan bez parçası”dır ki “yama” denir. Necid tarafına doğru ihtiyar olunan bu sefere iştirak edenlerin hepsi piyade olup mücahidlerin çıplak ayakları taştan, dikenden parçalanmış ve tırnakları dökülmüş olduğundan, ayaklarını bez parçalarıyla bağlamış olmaları bu harbe Zâtürrikâ‘ (bağlılar harbi veya sargılılar harbi) denilmesine sebep olmuştur. Bundan başka bu gazânın Muhârib, Benî Sa‘lebe, Necid, Zûkared, Benî Enmâr adlarıyla da anıldığını aşağıdaki hadislerde göreceğiz.

Bu seferin unvanındaki taaddüt cihetiyle müellif Buhârî Zâtürrikâ‘ adını şöyle tefsir ediyor: Zâtürrikâ‘, –Gatafân’dan bir şube olan Sa‘lebeoğulları’ndan– Hasafe b. Kays’ın reisi bulunduğu Muhârib kabilesine karşı seferdir ki, Resûlullah bu seferde Medine’ye iki günlük mesafedeki Şedah vadisinde Nahl mevkiine kadar gidip oraya indiğini bildiriyor. Bu vadide Fezâre, Eşca‘, Enmâr kabilelerinden birtakım Arap soyları bulunuyordu. Vâkıdî bu seferin sebebini şöyle bildirmiştir: Bir bedevî gelip Resûl-i Ekrem’e Benî Sa‘lebe ve Benî Enmâr’dan birtakım kimselerin aleyhinizde toplandıklarını gördüm. Siz ise bunların hareketinden gafil bulunuyorsunuz demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem 400 veya 700 kişilik bir müfreze ile hareket etmiştir. Bu rivayete göre de Benî Enmâr Gazâsı, Benî Muhârib ve Benî Sa‘lebe gazâlarıyla müttehiddir ve Zâtürrikâ‘ Gazâsı’ndan ibarettir. Buhârî’nin beyanına göre bu sefer, Hayber Gazâsı’ndan sonra olmuştur. Çünkü Ebû Mûsâ el-Eş‘arî bu gazâyı iştirak ettiğini bildiriyor. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin Habeşe’den dönüşü Hayber’den sonradır.¹

1 وعزوة ذات الرقاع غزوة محارب بن خصفة من بني ثعلبة من غطفان فنزل نخلا وهي بعد خير لأن أبا موسى جاء بعد خير [قاله البخاري].

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ صَلَّى بِأَصْحَابِهِ فِي الْخَوْفِ فِي الْغَزْوَةِ السَّابِعَةِ غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, yedinci gazâsı olan Zâtürrikâ‘ Gazvesi’nde ashabına korku içinde namaz kıldırmişti.² {B4125 Buhârî, Megâzî, 32.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي غَزَاةٍ وَنَحْنُ سِتَّةُ نَفَرٍ بَيْنَنَا بَعِيرٌ نَعْتَقِبُهُ فَتَقَبَّتْ أَقْدَامُنَا وَتَقَبَّتْ قَدَمَايَ وَسَقَطَتْ أَظْفَارِي فَكُنَّا نَلْفُ عَلَى أَرْجُلِنَا الْخِرْقَ فَسَمِيتُ غَزْوَةَ ذَاتِ الرِّقَاعِ لِمَا كُنَّا نَعْصِبُ مِنَ الْخِرْقِ عَلَى أَرْجُلِنَا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile biz bir gazâyâ çıktık. Altı kişilik bir çete idik. Bir devemiz vardı. Nöbetleşe biniyorduk. Artık ayaklarımız delinmişti. Benim de iki ayağım delinmiş, tırnaklarım dökülmüştü. Bunun için ayaklarımıza bez parçası sarıyorduk. Ayaklarımıza bu suretle bez parçası sardığımız için bu sefere Zâtürrikâ‘ Gazâsı denildi. {B4128 Buhârî, Megâzî, 32.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ ذَاتِ الرِّقَاعِ صَلَّى صَلَاةَ الْخَوْفِ أَنَّ طَائِفَةً صَفَّتْ مَعَهُ وَطَائِفَةٌ وَجَّاهُ الْعُدُوَّ فَصَلَّى بِالنَّبِيِّ مَعَهُ رَكْعَةً ثُمَّ تَبَتْ قَائِمًا وَاتَّمُوا لِأَنْفُسِهِمْ ثُمَّ انْصَرَفُوا فَصَفُّوا وَجَّاهُ الْعُدُوَّ وَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَصَلَّى بِهِمُ الرَّكْعَةَ الَّتِي بَقِيَتْ مِنْ صَلَاتِهِ ثُمَّ تَبَتْ جَالِسًا وَاتَّمُوا لِأَنْفُسِهِمْ ثُمَّ سَلَّمَ بِهِمْ.

2 Buhârî şârihleri bundan başka altı gazânın şunlar olduğunu bildiriyorlar: Bedir, Uhud, Hendek, Kurayza, Müreysi, Hayber. Câbir’in bu hadisinde yedinciliği kesin olarak bildirdiğine göre Zâtürrikâ‘ Hayber’den sonra olur.

TERCÜMESİ

Sehl b. Ebû Hasme radiyallahu anhtan -ki, müşârün ileyh Zâtürrikâ' günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber hazır bulunup korku namazı kılanlardandır- şöyle rivayet olunmuştur: Askerin bir kısmı Resûlullah ile beraber (namaz için) saf bağladı. Öbür kısmı da düşman karşısında saf bağladı. Resûlullah kendisiyle beraber bulunanlarla bir rek'at kıldı. Sonra Resûlullah ayakta durdu. Kendisiyle bir rek'at kılanlar kendi başlarına (bir rek'at daha) kılarak (iki rek'atı) tamamladılar. Sonra çekildiler ve düşmanın yüzüne karşı saf bağladılar ve (düşman karşısında bulunan) öbür tâife gelip Resûlullah'ın geri kalan bir rek'at namazını onunla birlikte kıldılar. Sonra Resûlullah (Tahiyyat'ta oturdu. Namazdan çıkmayıp) oturmakta devam etti. Cemaat de bir rek'at kendi başlarına kılıp tamamladılar. Sonra Resûlullah bunlarla beraber selâm verdi. {B4129 Buhârî, Megâzî, 32.}

İ Z A H I

Cemaatle kılınan bu namazdan fıkıh, hadis, siyer kitaplarında “salât-ı havf” (korku namazı) diye bahsolunur. Korku halinde kılınan bu namazı Resûl-i Ekrem efendimiz birçok gazâlarda harp vaziyetinin icaplarına göre müteaddit şekillerde kılmışlardır ki dokuza bâliğ olur. Eserimizde 510 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer hadisinde bu şekillerin hepsi izah edilmiştir. Oraya bakınız. Salât-ı havfın en sade şekli İbn Ebû Hasme'nin bu rivayetidir. İslâm dini ibadetler içinde namaza ve namazın cemiyet halinde kılınmasına – ubûdiyyetin bütün eserleri namazda izhar edildiği için– pek büyük ehemmiyet vermiştir. Cemaatle namazın bu şekli korku eseri olduğu için fıkıh kitaplarında harp haline münhasır olmayıp yangın gibi her korku halinde kılınabileceği bildirilmiştir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ غَزَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ نَجْدٍ فَلَمَّا قَفَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَفَلَ مَعَهُ فَأَذْرَكَهُمْ الْقَائِلَةَ فِي وَادٍ كَثِيرِ الْعِضَاءِ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَتَفَرَّقَ النَّاسُ فِي الْعِضَاءِ يَسْتَظِلُّونَ بِالشَّجَرِ وَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَحْتَ سَمَرَةٍ فَعَلَّقَ بِهَا سَيْفَهُ قَالَ جَابِرٌ فَنِمْنَا نَوْمَةً ثُمَّ إِذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْعُونَا فَحِثْنَاهُ فَإِذَا عِنْدَهُ أَعْرَابِيٌّ جَالِسٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ هَذَا اخْتَرَطَ سَيْفِي وَأَنَا نَائِمٌ فَاسْتَيْقِظْتُ وَهُوَ فِي يَدِهِ صَلْتًا فَقَالَ لِي مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي قُلْتُ اللَّهُ فَهَا هُوَ ذَا جَالِسٍ ثُمَّ لَمْ يُعَاقِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre Câbir (Zâtürrikâ' seferinde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Necid tarafına gazâyâ gitmişti. Resûlullah bu gazâdan döndüğü zaman Câbir de onunla beraber dönmüştü. Dönüşte (muz ve sakız ağacı gibi) ulu ağacı çok bir vadide Resûlullah -kafileye gün ortası sıcağı erişmekle- istirahat için râhilesinden inmişti. Sefer halkı da ağaç altında gölgelenmek üzere meşcere içinde dağılmışlardı. Resûlullah da bir sakız ağacı altına inerek kılıcını o ağaca asmıştı. Câbir der ki: Biraz uyumuştuk ki Resûlullah'ın bizi çağırdığını işittik ve hemen yanına geldik. Bir de ne görelim Resûlullah'ın yanında (müşriklerden) bedevî bir Arap oturuyor. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bedevînin halini anlatarak) buyurdu ki: Şu bedevî Arap ben uyurken (gelmiş), kılıcımı alarak kınından çekmiş. Bu sırada hemen uyandım. Kılıç, kınından sıyrılmış olarak bunun elinde idi. Bu halde bana bedevî, "(Şimdi benden korkar mısın?" diye sordu. Ben, "Hayır, korkmam!" dedim. Bedevî, "Benim tecavüzümden şu anda seni kim koruyabilir?" dedi. Ben de, "Allah korur!" dedim. (Bu sırada Cibrîl bunun göğsüne bir yumruk vurmuştu da kılıç elinden düşmüştü. Bunun üzerine Resûlullah kılıcı eline alarak a'râbîye, "Şimdi seni benden kim kurtarabilir?" buyurdu. Bedevî, "Hiçbir kimse kurtaramaz!" diye cevap verdi.³ Resûlullah sonra bize), "Ashabım! Bakıp ibret alınız! Bu vak'anın kahramanı şu oturan bedevîdir!" buyurdu. Sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onu cezalandırmadı. {B4135 Buhârî, Megâzî, 32.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi bu babında iki tarik ile rivayet ediyor. Kavis içinde tercümemizde gösterilen ziyadeler Buhârî'nin *Tecrîd*'e alınmayan ikinci rivayet tarikinden alınarak gösterilmiştir. Buhârî'nin yine bu babında ta'lîkan bir rivayetinde de bu bedevînin adı Gavres b. Hâris olduğu bildirilmiştir. Resûlullah'ın bu bedevîyi cezalandırmayıp affetmesi gerek bunun, gerek kabilesi halkının vicdanlarında müessir olarak Müslümanlığa ısıdırmak maksadına mebnîdir. Vâkıdî'nin rivayetine göre, Resûlullah'ın bu arzusu gecikmeyip tahakkuk etmiş ve Gavres müslüman olduğu gibi Resûlullah'ın bu mûcizesini ve bu af ve semâhatini duyan kabilesi halkından pek çok kimse de müslüman olmuşlardır.

3 Kavis içindeki bu uzunca ziyade İbn İshak'ın rivayetinden alınarak gösterilmiştir.

Benî Mustalik Gazâsı

[عَزْوَةُ بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهِيَ عَزْوَةُ الْمُرَيْسِيعِ]

Bu bab (Huzâa kabilesinden bir soy olan) Mustalikoğulları'na karşı gazâ –ki Müreysî' Gazâsı'dır – hakkındaki hadisleri bildirir.

Bütün *Buhârî* nüshalarında Mustalik kelimesinden sonra من خِزَاعَةٍ kaydı bulunduğu için unvanın tercümesinde bunu kavis içinde gösterdik. Mustalik, “sesini yükselten kişi” demek olup Cüzeyme b. Sa'd'ın lakabıdır. Müreysî' de *Kāmus* sahibinin bildirdiğine göre Huzâa yurdunda bir kuyunun yahut bir suyun adıdır ki bu su ile Fer' mevki arasında bir merhale mesafe vardır. Hazret-i Âişe'nin kılâdesi bu seferde zâyi olmuş ve teyemmüm bu gazâda teşrî' buyurulmuştur.

Buhârî'nin *Megâzî* sahibi İbn İshak'tan rivayetine göre, Benî Mustalik seferi hicretin 6. yılı şâban ayında vâki oldu. Mûsâ b. Ukbe'den de 4. yılında olduğuna dair rivayeti vardır.¹ Bu seferin sebebi, Benî Mustalik reisi Hâris b. Ebû Dırâr'ın İslâm üzerine harekete hazırlanmakta olduğu işitilmiş ve yapılan tahkikat da bu haberi teyit etmiş olmasıdır. İbn Sa'd'ın rivayetine göre, Resûl-i Ekrem Medine'de Zeyd b. Hârise'yi kaymakam bırakarak 1000 kişilik bir kuvvetle ve süratle hareket etti. Onu muhacirînden, yirmisi ensardan olmak üzere otuz süvari vardı. Resûlullah için iki at tahsis olunmuştu. İslâm ordusu bunları Müreysî' suyunun başında bastırarak bunlardan on kişi katlölünüp gerisi esir edildi ki, Vâkıdî'nin rivayetine göre 700 neferden ziyade idi ve Hâris b. Ebû Dırâr'ın kızı Cüveyriye de esirler arasında idi. Resûl-i Ekrem onu tatyîb için hemen âzat edip kendisine nikâh ile taltif buyurdu. Birçok koyun ve deve iğtinâm edilerek ramazan ibtidâsında Medine'ye avdet olundu. Eserimizde 1117 numara ile geçen İbn Ömer hadisine ve izahına bakınız!

1 Şârih Aynî, Mûsâ b. Ukbe'ye ait dördüncü sene rivayetine *Buhârî* yazıcılarının bir hatası olduğunu bildiriyor ve İbn Ukbe'nin *Megâzî*'sinde müteaddit tarihlerle beşinci seneye dair rivayeti bulunduğunu haber veriyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ بَنِي الْمُضْطَلِقِ فَأَصْبَنَّا سَبِيًّا مِنْ سَبْيِ الْعَرَبِ فَاشْتَمَيْنَا النِّسَاءَ وَاشْتَدَّتْ عَلَيْنَا الْعُزْبَةُ وَأَحْبَبْنَا الْعَزْلَ فَأَرَدْنَا أَنْ نَعْزَلَ وَقُلْنَا نَعْزِلُ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا قَبْلَ أَنْ نَسْأَلَهُ فَسَأَلْنَاهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ مَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِلَّا وَهِيَ كَانَتْ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Benî Mustalik Gazâsı'nda Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sefere çıkmıştık ve Arap esirlerinden birçok kadın esire kavuşmuştuk. O günlerde kadınlara karşı arzumuz artmış ve bekârlık bize çok güç gelmişti. (Esir kadınlara yaklaşmak, fakat çocuk yapmamak için) azletmeyi² de düşünüp azletmek istiyorduk. Ancak Resûlullah aramızda iken, “(Bunun hükmünü) ona sormadan nasıl azlederiz?” dedik de bu meseleyi peygamberden sorduk. Resûlullah, “Bunu yapmamanızda bir beis yoktur (Azil yapmamanız vâcip kılınmamıştır). Fakat Allah'ın ezeli ilminde kıyamet gününe kadar vücut bulacak olan her zîhayat, bu dünyada herhalde vücut bulacaktır!” diye cevap verdi. {B4138 Buhârî, Megâzî, 33.}

2 Azil, cinsî münasebet ve inzâl esnasında erkeğin çekilerek suyunu kadının tenâsül yerinden dışarıya atmasıdır. Bu suretle esir kadınlara yaklaşmak istemeleri, yüklü veya evlât anası kadınların satılmadığı içindi. Halbuki gazilerin para ihtiyaçları bulunduğundan satmak istiyorlardı.

Enmâr Gazâsı

[غَزْوَةُ أَنْمَارٍ]

Bu bab Enmâr Gazâsı'nın zikrine dairdir.

Enmâr, Büceyre kabilesinden bir soydur. Yukarıda Zâtürrikâ' unvanında bildirmiştik ki Enmâr Gazâsı müstakil bir askerî hareket olmayıp Zâtürrikâ' denilen Benî Muhârib ve Benî Sa'lebe üzerine icra kılınan seferden ibarettir. Bu cihetle *Buhârî* şârihleri, müellifin burada Enmâr seferi adıyla müstakil bir bab açmasını zâit addediyorlar.

1597

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ أَنْمَارٍ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ مُتَوَجِّهًا قِبَلَ الْمَشْرِقِ مُتَطَوِّعًا.

TERCÜMESİ

Ensardan Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre Câbir: “Ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Enmâr Gazâsı'nda devesi üzerinde yüzü şark cihetine doğru nâfile namaz kıldığını gördüm!” demiştir. {B4140 Buhârî, Megâzî, 34.}

İZAHİ

Bakara sûresinin 239. âyetinde de, “Eğer siz (namazınızı mâlûm olan erkânıyla kılmakta bir zarar gelmesinden) korkarsanız yürüyerek, yahut hayvanlarınız üzerine binmiş olarak (farz) namazınızı kılınız!” buyurulmuştur. Abdullah b. Ömer'den Buhârî'nin bir rivayetinde de “Düşmanın tecavüzüne uğramak korkusu ziyade olursa, ayak üstü durarak veya binitli olarak, kıbleyi karşılayarak yahut karşılamayarak kılınır!” denilmiştir.

Hudeybiye Gazâsı ve

Kavl-i Şerifi

[عَزَّوَالْحُدَيْبِيَّةِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ]

Bu bab Hudeybiye Gazâsı'na dair hadisleri muhtevidir ve Allah Teâlâ'nın (şu meâldeki) kavl-i şerifi(nin Hudeybiye hakkında nâzil olduğuna dair)dir.

“Hakikaten Allah, o müminlerden razı oldu ki habîbim, onlar, sana biat ettikleri (ve cihad için söz verdikleri) zaman, onların gönüllerindekini bildi de üzerlerine o sükûnet ve vakarı indirdi. (Gönüllerini sulha yatıştırdı). Bedel olarak da onlara yakın ve şanlı bir fetih verdi” (el-Feth, 48/18).

İslâm ve Asr-ı saâdet tarihinin bir dönüm noktası olan bu gazânın şerefli adını lugat, hadis, fıkıh âlimleri iki türlü okumuşlardır: Hudeybiyye, Hudeybiye. Ulemânın çoğu birinci şekilde teşdîd ile, muhakkikleri de ikinci şekilde tahfif ile okumuşlardır. Asmaî ikinci zümredendir. Teşdîdin lahn ü hata olduğunu iddia edenler de vardır. *Sâhîh-i Buhârî*'nin zaptına en çok ihtimam eden Yûnînî merhum da tahfif ile zaptetmiştir. Biz de bunu ihtiyar ettik.

Hudeybiye küçük bir köyün adıdır. Bu köyün bu adı alması da orada Şecere Mescidi yanında bulunan bir kuyu sebebiyledir. Burasıyla Medine arasında dokuz konak, Mekke arasında da bir günlük mesafe vardır. Yukarıdaki âyette Resûlullah'a ashabının, altında biat ettikleri bildirilen tarihî ağaç da semûre denilen sakız ağacı veya mugaylân ağacıdır. Abdullah b. Mugaffel (radıyallahu anh) der ki: Bu ağaç bodur ve eğri büğrü kamburdu. Biat esnasında ben Resûlullah'ın başı ucunda duruyor ve koruyordum. Bu eğri ağacın dalı Resûl-i Ekrem'in sırtına dokunduğundan onu kaldırıyordum.

Bir kavle göre Hudeybiye bodur ve kambur ağacın adıdır ve hadb aslının musaggar sîgasıdır. Hadb, “arka çıkıp, göğüs ve karın içeri girmek suretiyle kambur olmak” mânâsınadır. Bey'atürriydân bu çelimsiz ağacın altında akdolunduğu için bu kelime tasgîr edilerek bu mevki kendisine nisbet olunup İslâm tarihinde namı i'lâ edilmiştir. Ağacın kendisi ise ilâhî bir hikmet eseri unutturulmuştur. Aşağıda Müseyyeb b. Hazn'dan gelen

bir rivayette görüleceği üzere ferdâsı sene umretü'l-kazâ için Hudeybiye'ye gelindiğinde bu çelimsiz, fakat çok şerefli ağaç hangisi olduğu bir türlü tayin edilememiştir. Gizlenmesinin sebebi de bir fitneden ümmeti esirgemektir.

Geçmiş ümmetlerin tarihinde emsali çok görülmüştür ki, tarihî ve şerefli vâkıaların cereyanına sahne olan şeylere tâzim ve ibadet edilegelmiştir. İleride bu ağaca da halkın câhil tabakasının ibadet etmelerinden korkulurdu. Bu cihetle gizlenmesi ve unutturulması hiç şüphesiz ilâhî bir rahmettir.¹

Hudeybiye Seferi hicretin 6. yılı zilkadesi ibtidâsında bir pazartesi günü vuku bulmuştur. En sahih olan rivayet budur. Buhârî'nin bu babındaki bir rivayetine göre Enes b. Mâlik, "Resûlullah dört umre yaptı. Bunlardan Vedâ haccındaki umresi müstesna olmak üzere hepsini de zilkade ayında yaptı" diyerek şöyle saymıştır: Hudeybiye umresi, ertesi yıl kazâ umresi, Ci'râne'den Mekke'nin fethi günü yaptığı umre, Vedâ haccındaki umresi.²

İbn Sa'd'ın beyanına göre, Resûlullah bunun bir harp seferi olmayıp umre, yani Kâbe'yi ziyaret ve tavaf yolculuğu olduğunu Kureyşe ihsas etmek için harp silâhı almamış, Arap âdeti üzerine yalnız kılıç almıştı ve ashâb-ı kirâm da bu suretle yola çıkmışlardı. Resûlullah kurbanlık yetmiş deve sevk etmiştir ki bunların arasında Bedir'de iğtinâm edilen Ebû Cehil'in devesi de vardı. Bu sefere ashaptan 1400 ve bir rivayete göre 1500 kişi iştirak etmiştir. Müellifin bu sefere ve Hudeybiye Musâlahası'na dair uzun bir metin ile rivayeti, bu eserimizde 1164 numara ile tercüme edildi. Bu tercümemize ve Feth sûresini ihtiva eden izahımıza bakınız!

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ تَعُدُّونَ أَنْتُمْ الْفَتْحَ فَتَحَ مَكَّةَ وَقَدْ كَانَ فَتْحُ مَكَّةَ فَتْحًا وَنَحْنُ نَعُدُّ الْفَتْحَ بَيْعَةَ الرِّضْوَانِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ أَرْبَعَ عَشْرَةَ مِائَةً وَالْحُدَيْبِيَّةُ بَرْزٌ فَتَرَحَّنَّاهَا فَلَمْ نَتْرُكْ فِيهَا قَطْرَةً فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ فَأَتَاهَا فَجَلَسَ عَلَى شَفِيرِهَا ثُمَّ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ مَضْمَضَ وَدَعَا ثُمَّ صَبَّهُ فِيهَا فَتَرَكْنَاهَا غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ إِنَّهَا أَصْدَرْتَنَا مَا شِئْنَا نَحْنُ وَرِكَابُنَا.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: (Ey gençler!) siz, büyük fethi, Mekke'nin fethi sayarsınız. –Vâkıa Mekke'nin fethi (Kur'an'ın şehâdet ettiği) parlak bir fetih ve zafer idi– Halbuki biz büyük fethi, Hudeybiye

1 İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ındaki bir rivayetine göre, Hazret-i Ömer halkın bu ağaca hürmet ettiğini görerek kestirmiştir.

2 {B4148 Buhârî, Megâzî, 36.}

günündeki rıdvân biatı addederiz (ki o gün cihad için Resûlullah’a verdiğimiz sözden Allah razı olmuştur). Biz o gün Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in maiyetinde 100’er mevcutlu on dört bölük (1400) er idik. Hudeybiye bir kuyudur. Biz oraya varınca kuyunun suyunu tamamen çekmiştik de içinde bir katre su bırakmamıştık. Bu hal Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’e arzedildi. Resûlullah kuyunun yanına geldi, kenarına oturdu. Sonra içinde biraz su bulunan bir kap istedi. Getirilen su ile abdest aldı sonra ağzını çalkaladı ve (gizlice) dua etti. Sonra bu abdest ve çalkantı suyunu kuyuya döktü. Bunun üzerine biz az bir zaman kuyuyu (peygamberin emriyle) bu halde bıraktık. Sonra kuyu bize istediğimiz kadar su verdi. Hem biz, hem hayvanlarımız (göç edinceye kadar) suya kandık. {B4150 Buhârî, Megâzî, 36.}

İ Z A H I

Buhârî metninde Berâ hadisi iki tarik ile rivayet edilmiştir. Tercüme ettiğimiz metin birinci rivayet tarikidir. Kavis içinde gösterdiğimiz ziyadeler ikinci rivayet tarikinden alınmıştır.

Berâ radiyallahu anh, ensardan ve Uhud Harbi’nden itibaren bütün seferlere iştirak eden ashaptandır. Bu cihetle Hudeybiye Seferi hakkındaki rivayeti çok önemlidir. Berâ hazretleri Hudeybiye Seferi’ndeki Bey’atürrıdvân’ı en büyük fetih ve zafer addederek bunun Mekke’nin fethinden daha ziyade ehemmiyeti haiz bulunduğunu bildiriyor. Şöyle ki, Resûl-i Ekrem ashabıyla beraber Hudeybiye mevkiine vardığında Mekke müşrikleri onu müsellâh kuvvetle karşılamışlardı. Resûl-i Ekrem harp için değil, Kâbe’yi ziyarete geldiklerini Kureyş’e anlatmak ve isterlerse bir müddet için bir mütareke akdederek Kâbe’yi ziyaret için onların muvâfakatini temin etmek üzere Hazret-i Osman’ı Kureyş ordugâhına gönderdi. Fakat Osman intizar olunan zaman içinde gelmediği gibi katli hakkında da bir haber şâyi olmuştu. İbn İshak’ın Abdullah b. Ebû Bekir’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem bu şâyia üzerine, لا نبرح حتى ناجر القوم “Artık bu müşriklerle vuruşmadıkça buradan ayrılamayız!”³ buyurdu ve sefer halkını biata davet etti. Bütün ashap cihad etmek, firar etmemek üzere söz verdiler. Biat haberi müşrikler tarafından duyulunca göz hapsinde tuttukları Hazret-i Osman’ı bıraktıkları gibi bir musâlaha akdi için Süheyl b. Amr’ın riyâseti altında bir heyet de gönderdiler. Bu suretle müslümanların ilk musâlahanâmesi akdolundu.⁴ Berâ b. Âzib (radiyallahu anh)ın bildirdiği veçhile bu musâlahanâmenin ve onun akdini temin eden Bey’atürrıdvân’ın siyasî kıymeti pek büyüktü. İslâm içtimaî heyetinin ahde ve akde muktedir bir devlet halindeki varlığı düşmanları tarafından ilk defa kabul edilmiş bulunuyordu. Mekke’nin fethi, askerî ve şanlı bir zaferdi. Hudeybiye Musâlahası ise siyasî ve daha parlak bir zaferdi. İslâm’ın i’tilâ

3 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 315.}

4 Bey’atürrıdvân’ın ne suretle icra edildiği ve musâlahanâme maddeleriyle tanzimi keyfiyeti için bu eserimizin 1164 numaralı Misver hadisinin tercümesine ve izahına bakınız.

devrinin dönüm noktası idi. Bu cihetle Fetih sûresinin ilk âyetinde Hudeybiye Musâlahası, “*Habîbim artık biz sana parlak bir fetih ve zafer kapısı açtık!*” diye tavsif buyurulmuştur.

Hadisin ikinci fıkrasında da Peygamber efendimizin nübüvvet alâmetlerinden gayet açık bir mûcizesi bildirilmiştir.

1599

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ أَنْتُمْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ وَكُنَّا أَلْفًا وَأَرْبَعِمِائَةٍ وَلَوْ كُنْتُ أُبْصِرُ الْيَوْمَ لَأَرَيْتُكُمْ مَكَانَ الشَّجَرَةِ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Hudeybiye günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize, “Ey Hudeybiye Seferi’nde bulunan ashabım! Siz yeryüzündeki insanların en hayırlısısınız!” buyurdu. Biz ise bu seferde 1400 kişi idik. Bugün (gözlerimde âmâ olmayıp) görebilseydim altında biat ettiğimiz ağacın (kendisini değil) yerini size muhakkak gösterirdim! {B4154 Buhârî, Megâzî, 36.}

İZAHİ

Câbir (radiyallahu anh) çok yaşayan ashaptandır. Akabe biatında bulunmuştur ve doksan altı yaşında vefat etmiştir. İhtiyarlığından, ömrünün sonlarına doğru gözleri görmez olmuştu. Bu cihetle, “Gözlerim görseydi size ağacın yerini gösterirdim!” demiştir. Şeceretürrıdvânın kendisi ise yukarıda işaret ettiğimiz veçhile Allah’ın rahmeti eseri, bilinmez ve tanınmaz olmuştu. Buhârî’nin bu babındaki rivayetine göre, Saîd b. Müseyyeb’in babası –ki biatta hazır bulunmuştur– Müseyyeb b. Hazn (radiyallahu anh), “Hudeybiye’nin ertesi sene kazâ umresine gittiğimizde altında biat ettiğimiz ağacı bilemedim, unutturuldum!” demiştir. Yine Buhârî’nin rivayetine göre tâbiünden Târik b. Abdurrahman demiştir ki: “Hacca gittiğimde yol uğrağı bir yerde namaz kıldıklarını gördüm. Burası ne mescidir? diye sordum. Orada bulunanlar, ‘Şecere Mescidi’dir ki bunun yerinde Resûlullah’a Bey’atürrıdvân akdedilmiştir!’ diye cevap verdiler.”

1600

عَنْ سُوَيْدِ بْنِ الثُّعْمَانِ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ أُتُوا بِسَوِيقٍ فَلَاكُوهُ.

TERCÜMESİ

Şeceretürrıdvân ashabından olan Süveyd b. Nu'mân radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, “(Biz, Resûlullah ile beraber Hayber’e sefere gittiğimizde) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına kavut getirildi de ağızlarında evirip çevirip çiğne(yerek ye)diler. (Sonra ağızlarını çalkalayıp namaz kıldılar).” {B4175 Buhârî, Megâzî, 36.}

İZAHİ

Bu hadisin ifade ettiği fikhî hüküm ile Hudeybiye vâkıası arasında hiçbir münasebet yoktur. Bu hadis, fıkıh ve hadis kitaplarında pişmiş yemek ve hususiyle et lokması yenildikten sonra namaz kılmak isteyen abdestli kimse için yeniden abdest almak icap etmediğini ispat ve beyan maksadıyla sevkolunmuştur. Nasıl ki Buhârî de İbn Nu'mân'ın bu hadisini abdest bahsinde daha uzun bir metin ile rivayet etmiştir. Bunun tercüme ve izahı 157 rakamıyla geçti. Oraya bakınız! Müellifin, hadisi burada Hudeybiye Seferi'nde tekrar rivayet etmesi, râvi Süveyd b. Nu'mân'ın Bey'atürrıdvân ashabından olması münasebetiyledir. Böyle bir ilgi ile müellifin, bu babında Abdullah b. Ebû Evfâ, Abdullah b. Zeyd, Seleme b. Ekva', Zâhir b. Esved, Âiz b. Amr gibi şeceretürrıdvân ashabından da rivayetleri vardır ki bunlar da râvilerinin biat ashabından bulunmalarından başka Hudeybiye konusuyla ilgileri yoktur. Bu cihetle yukarıdaki adlarını almakla iktifa ediyoruz.

1601

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَسِيرُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلًا فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ تَكَلَّثْتَ أُمُّكَ يَا عُمَرُ نَزَرْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلِّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَحَرَكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ الْمُسْلِمِينَ وَخَشِيتُ أَنْ يَنْزَلَ فِي قُرْآنٍ فَمَا نَشَبْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِخًا يَصْرُخُ بِي فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزْلٌ فِي قُرْآنٍ وَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أُزِلْتُ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعْتُ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayete göre (Hudeybiye Seferi'nden dönüşte) bir gece Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gidiyordu. Bu sırada Ömer b. Hattâb Resûlullah'a bir şey sordu. Fakat Resûlullah (vahiy ile meşgul bulunduğundan) Ömer'e cevap vermedi. Ömer sonra yine sordu.

Resûlullah bu defa da cevap vermedi. Ömer, (Resûlullah işitmedi sanarak) sonra bir daha sordu. Resûlullah yine cevap vermedi. Bunun üzerine Ömer içinden kendi kendisine, “Ey Ömer! Anan seni kaybetsin (de yok olasın!) Bak üç kere Resûlullah’a (sorguda) ısrar ettin de bu sorguların hepsinde Resûlullah sana cevap vermedi!” dedi. Ömer (rivayetine devam ederek) der ki: Bunun üzerine devemi sürdürdüm. Sonra hakkımda (tevhîhâmiz) Kur’an inmesinden korkarak müslümanların önüne geçtim. Fakat çok beklemedim. Bir çağırkanın bana seslendiğini işittim ve (kendi kendime), şimdi hakkımda Kur’an inmiş olmasından hakikaten korktuğumu itiraf ettim (ve bu korku içinde) Resûlullah’ın huzuruna geldim de selâm verdim. Resûlullah bana (son derece beşâset içinde), “Yâ Ömer! Bu gece bana bir sûre indirildi ki emin ol o sûre bana, üstüne güneş doğan her şeyden çok sevimlidir!” buyurdu. Sonra Resûlullah, *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا* “Habîbim! Biz senin istikbalin namına hakikaten parlak bir fetih ve zafer (kapısı) açtık” âyetini okudu. {B4177 Buhârî, Megâzî, 36; el-Feth, 48/1.}

İ Z A H I

Hazret-i Ömer’in Resûlullah’a yoldaşlık ettiği bu seferin Hudeybiye Seferi olduğu Buhârî’nin bu rivayetinde tasrih edilmemiştir. Fakat Taberânî’ye göre bunun Hudeybiye Seferi olduğu İbn Mes’ûd hadisinde zikredilmiştir. Bu cihetle *Buhârî* şârihleri bunun Hudeybiye Seferi olduğu çok açıktır diyorlar. Bu cihet bu suretle sabit olunca âyetteki “feth-i mübîn” ile Hudeybiye Musâlahası kastolunduğu pek açık olarak anlaşılır. Çünkü Fetih sûresi Hudeybiye dönüşünde ve bir rivayete göre Cuhfe’de nâzil olmuş ve bu fetih ve zafer mâzî sîgasıyla tebliğ buyurulmuştur. 1598 numara ile tercümesi geçen Berâ b. Âzib hadisinde de müşârün ileyh hazretleri, “Bize göre feth-i mübîn, Bey’atürrıdvân’dır!” demişti. Ulemânın çoğunluğunun mezhebi budur.

Şârih Aynî ve Kastallânî’nin tahkiklerine göre **feth** lugaten “kapalı bir şeyi açmak” demektir. Bir şehri fetih demek, o memlekete karşı ya harbederek kahren veya sulhan muzaffer olmak demektir ki, zafer olmadıkça o şehrin mukadderatı kapalı bulunuyordu. Ona karşı muzaffer olmakla tâli açılmış ve vaziyeti anlaşılmış oluyor. Müslümanların mukadderatı ve müstakbel hayatı Hudeybiye Sulhu ile açılmış ve inkişafa başlamıştır. Hudeybiye Sulhu ile İslâm câmiasının siyasî varlığı ve hall ü akde muktedir bir devlet olduğu düşmanları tarafından kabul ve tasdik edilmiş bulunuyor. Bu tarihe kadar Hicaz kıtasında Kureyş, Araplar’ın en yüksek siyasî nüfuzu haiz bir kabilesi idi. Öbür Arap kabileleri müslümanlarla Kureyş’in ve bu iki hasmın müstakbel mukadderatına bakıyorlardı. Tâlilerini galip tarafa bağlayacaklardı. Resûlullah’ın Kureyş’i hiçe sayarak silâhsız 1400 kişi ile Mekke’nin kapısına kadar gelmesi ve neticede Kureyş’i bir sulh akdine ve bunu bir muahedenâme ile tevsike mecbur etmesi Kur’an’ın tabiri veçhile bir “feth-i mübîn”di, en parlak bir zaferdi. Yazılan muahedenâme, –maddeleri ne kadar müslümanlar için

ağır olursa olsun- (bk.1164. hadis) umumi mahiyeti itibariyle Arap kabileleri arasında Resûlullah'ın Kureyş üzerinde müessir olduğunun siyasî bir vesikası telakki olunmuştur. Bu tarihten itibaren Arap kabileleri heyetler göndererek küme küme İslâm dininin adalet ve medeniyet câmiasına girmeye başlamışlardır. Bu musâlahanâme tarihinden Mekke'nin fethine kadar geçen iki sene zarfında müslümanların sayısı, İslâm dininin zuhur zamanından Hudeybiye'ye kadar geçen on dokuz yıl içinde müslüman olanların sayısından birkaç misli çoktur. İşte Fetih sûresinin bildirdiği fetih ve zafer kapısı bu suretle Hudeybiye Sulhu ile açılmıştır. Hayber'in, Mekke'nin fethi gibi askerî zaferler, bu siyasî zaferi süratle takip etmiş ve Hazret-i Peygamber'in irtihalinde Hicaz kıtası halkı tamamıyla müslüman olmuşlardı. İrtihalinden sonra ise bir asır içinde İslâm hududu aksâ-yı mağribden Hint ve Çin serhadlerine kadar genişlemiştir.

Hudeybiye Sulhu ile İslâm câmiası siyasî varlığına sahip bir devlet halini kazandığı için Peygamber efendimiz Hudeybiye'den döndükten sonra etraftaki devletlere birer sefir vedâatiyle birer nâme göndererek onları İslâm dinine davet etmiştir. **قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا** "Aziz peygamberim! Artık şimdi: 'Ey insanlar! Ben, sizin hepinize Allah'ın gönderdiği peygamberim!' diye ilân et!"⁵ âyetiyle, memur olduğu bütün beşeriyete şâmil davetini ifaya başlamıştır.⁶ Bu eserimizde 1164 numaralı hadisten sonra gelen "Hudeybiye Dönüşü ve Sûre-i Feth'in Nüzûlü" başlıklı yazımızda bu sûre-i şerifenin Hudeybiye vak'asıyla ilgili olan bütün âyetleri izah edilmiştir. Bu bölümü okuyunuz.

عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْحَدِيثِيَّةِ فِي بَضْعِ عَشْرَةِ مِائَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ فَلَمَّا أَتَى ذَا الْحُلَيْفَةِ قَلَّدَ الْهُدْيَ وَأَشْعَرَهُ وَأَحْرَمَ مِنْهَا بِعُمْرَةٍ وَبَعَثَ عَيْنًا لَهُ مِنْ خُزَاعَةَ وَسَارَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى كَانَ بِغَدِيرِ الْأَشْطَاطِ أَتَاهُ عَيْنُهُ قَالَ إِنَّ قُرَيْشًا جَمَعُوا لَكَ جُمُوعًا وَقَدْ

5 {el-A'râf, 7/158.}

6 Resûlullah'ın sefir gönderdiği devletler; Şarkî Roma İmparatorluğu, İran Kısralığı, Habeşe Necâşîliği, Mısır Mukavkışlığı, Yemâme, Şam hükümdarlıkları idi. Bunlardan İran hariç olmak üzere öbürleri hüsnükabul gösterdiler, sefirlere hürmet ettiler. Fakat İran Kısrası Hüsrev Pervîz nâme-i nebevîyi yırtıp yere atarak peygamberin sefiri Abdullah b. Huzâfe'yi ölümle tehdit etti. Abdullah Medine'ye gelip bu küstahça muameleyi Resûl-i Ekrem'e arz edince Peygamber efendimiz, "Yâ rab! O benim mektubumu yırttı. Sen de onun mülkünü parçala!" diye dua buyurdu {B4424 Buhârî, Megâzî, 83.} ve peygamberin bu duası kabul buyurulup Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında İran baştan başa İslâm mücahidlerinin ayakları altında çiğnendi. Bu eserimizin 1307 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Ömer hadisini okuyunuz! 1267 numaralı Ebû Hüreyre hadisine ve izahına da bakınız! Resûl-i Ekrem efendimizin Kayser Hirakl'e ve Kısra Pervîz'e gönderdiği nâme-i hümayunların suretleri *Sahîh-i Buhârî*'de mazbuttur. Öbürleri de siyer kitaplarında muharrerdir.

جَمَعُوا لَكَ الْأَحَابِيشَ وَهُمْ مُقَاتِلُوكَ وَصَادُوكَ عَنِ الْبَيْتِ وَمَانِعُوكَ فَقَالَ أَشِيرُوا أَيُّهَا النَّاسُ عَلَيَّ
أَتَرُونَ أَنْ أَمِيلَ إِلَى عِيَالِهِمْ وَذَرَارِيِّ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّونَا عَنِ الْبَيْتِ فَإِنْ يَأْتُونَا كَانَ
اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ قَطَعَ عَيْنًا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَإِلَّا تَرَكْنَاهُمْ مُحْرَوِينَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ
خَرَجْتَ غَامِدًا لِهَذَا الْبَيْتِ لَا تُرِيدُ قَتْلَ أَحَدٍ وَلَا حَرْبَ أَحَدٍ فَتَوَجَّهَ لَهُ فَمَنْ صَدَّنَا عَنْهُ قَاتَلْنَاهُ
قَالَ امْضُوا عَلَى اسْمِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Misver b. Mahreme radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye yılında ashaptan yüzer bölüklü on bu kadar kıta(nın başın)da sefere çıkmıştı. (Medine'nin mîkâtı yani ihramlanma yeri olan) Zülhuleyfe'ye geldiğinde kurbanlık develerinin boyunlarına kurban nişanesi olan boğmuklarını taktı, hörgüçlerini bıçakla çizip kanatarak nişanladı ve buradan itibaren umre (niyeti)yle ihramlandı.⁷ Resûlullah Huzâa (kabilesin)den (Yüsr b. Süfyân adlı) bir gözcüsünü de (istikşaf için) ileri gönderdi. Kendisi de (maiyetiyle beraber) yollandı. Tâ Gadîrüleştât⁸ mevkiine kadar ilerledi. Burada Resûlullah'ın gözcüsü Yüsr geldi. "Yâ Resûlellah! Kureyş, senin aleyhinde birçok halk toplamış ve Ehâbîş (denilen kabileler)i de aleyhinde ittifakına almıştır. Müşrikler seninle muhakkak harbedecekler ve Kâbe'yi ziyaretten seni menedip Mekke'ye girmeye mani olacaklar" dedi. Bu haber üzerine Resûlullah (ashabını toplayıp istişare suretiyle onlara), "Ey nâs! Bana fikrinizi söyleyiniz! Bizi Kâbe'yi ziyaretten menetmek isteyen şu müşriklerin ailelerine ve evlâtları üzerine akın etmeyi muvafık buluyor musunuz? Bakınız, bu sırada müşrikler bize karşı gelirlerse (onlara harbederiz ve galip geliriz). Çünkü Allah azze ve celle casusumuzu müşrikler(in gözün)den esirgedi. Eğer müşrikler üzerimize gelmezse, bu düşmanlarımızı (evlât ve iyalleri, malları) nehb ü gârât edilmiş bir halde bırakırız!" buyurdu. Resûlullah'ın bu mütalaası üzerine Ebû Bekir, "Yâ Resûlellah! Sen şu Beytülharam'ı ziyaret kastederek yola çıktın, ne bir şeyi öldürmek, ne de bir kişi ile harbetmek istersin! Şu halde Kâbe'ye doğru yürü! Her kim bizi Kâbe'yi ziyaretten menederse onunla vuruşuruz!" dedi. (Bunun üzerine) Resûlullah, "Allah adına güvenerek haydi yürüyünüz!" buyurdu.⁹ {B4178 Buhârî, Megâzî, 36.}

7 Bu şer'î ıstılahları ve âdetleri daha iyi anlamak için bu eserimizin "Hac" bahsine bakınız!

8 Gadîr "yağmur veya kaynak sularının biriktiği çukur"dur. Eştât da Hudeybiye hizasında bir yerin adıdır. Buradan başka yerde su çukuru bulunmadığından Gadîr adı bu yere izâfe edilerek Gadîrüleştât denilmiştir.

9 Bu hadiste Hudeybiye Seferi'nin ilk yolculuk safhası bildirilmiştir. Daha ziyade mâlûmat için 1164. hadis ve ardı sıra gelen sayfalarını okuyunuz!

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ أَبَاهُ أَرْسَلَهُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ لِيَأْتِيَهُ بِفَرَسٍ كَانَ عِنْدَ رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَوَجَدَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُبَايِعُ عِنْدَ الشَّجَرَةِ وَعُمَرُ لَا يَدْرِي بِذَلِكَ فَبَايَعَهُ عَبْدُ اللَّهِ ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْفَرَسِ فَجَاءَ بِهِ إِلَى عُمَرَ وَعُمَرُ يَسْتَلِمُ لِلْقِتَالِ فَأَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُبَايِعُ تَحْتَ الشَّجَرَةِ قَالَ فَاَنْطَلَقَ وَذَهَبَ مَعَهُ حَتَّى بَايَعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَمِى الْيَّتِي يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ أَسْلَمَ قَبْلَ أَبِيهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Abdullah'ın babası Ömer b. Hattâb Hudeybiye günü oğlunu ensardan bir kişinin yanında bulunan atını getirmek için göndermişti. (Harp için üstüne binmek istiyordu). Abdullah Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi şeceretürrıdvân altında ashap ile (harp ve cihad üzere) antlaşır bir halde buldu. Halbuki Ömer bu mubâyaayı bilmiyordu. Abdullah Resûlullah'a biat edip sonra atı almaya gitti ve atla Ömer'e geldi. O sırada Ömer, harp için zırhını giymekle meşguldü. Abdullah babasına ağaç altında Resûlullah'ın ashaptan ahit ve ant aldığını bildirdi.

Râvi der ki: Hemen Ömer biat yerine gitti. Kendisiyle beraber oğlu da gitti. Nihayet Ömer Resûlullah'a biat etti. İşte halk arasında şu, "Abdullah b. Ömer, babası Ömer'den önce müslüman oldu!" diye görüşülen söz budur. {B4186 Buhârî, Megâzî, 36.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ حِينَ اعْتَمَرَ فَطَافَ فَطُفْنَا مَعَهُ وَصَلَّى وَصَلَّيْنَا مَعَهُ وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَكُنَّا نَسْتَرُهُ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ لَا يُصِيبُهُ أَحَدٌ بِشَيْءٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (kazâ) umresi yaptığı zaman biz de beraber idik. Resûlullah Kâbe'yi tavaf etti, biz de kendisiyle beraber tavaf ettik. O namaz kıldı, biz de onunla kıldık. Resûlullah Safâ ile Merve arasında sa'yetti. Bu

sırada biz Resûlullah'ı, Mekke halkından herhangi birinin bir suretle zararı dokunmasından koruyorduk. {B4188 Buhârî, Megâzî, 36.}

İ Z A H I

Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin 1. maddesi gereğince musâlahanâme tarihinden bir yıl sonra Mekke'ye gelinecek ve Kâbe'yi tavaf etmeye Kureyş tarafından müdahale edilmeyecekti. Bu maddeye tevfikân Resûlullah hicretin 7. yılında ashabıyla beraber gelip umre etmişti ki, bu umre bir sene önce yapılamayan umrenin bedeli idi. Bu cihetle adına kazâ umresi denilmiştir (bu musâlahanâmenin bu maddesi için 1164. hadise bakınız! Bu hadis-teki umre, tavaf, Safâ, Merve, sa'y gibi şer'î ıstılahlar için "Hac" bahsine bakınız!

Zûkared Gazâsı

[عَزْوَةُ ذِي قَرْدٍ]

Bu bab Zûkared Gazâsı hadisini bildirir.

Zûkared, Gatafân diyarı civarında 12 mil mesafede vâki bir kuyudur. Rivayete göre, Medine ile Hayber arasında ve Şam yolu üzerindedir ve Medine'ye iki konak mesafede vâkidir. Buna Gâbe Gazâsı da denilir. İbn Sa'd ile Vâkıdî bu gazânın hicretin 6. yılında rebûlevvel ayında vuku bulduğunu hikâye etmişlerdir:

Müellif Buhârî *Sahîh*'inde bu gazâyı kısaca şöyle tarif ediyor: Zûkared o gazâdır ki, Hayber'den üç gün önce birtakım Gatafân ve Fezâre çapulcuları Resûlullah'ın sağmal develerine yağmacılık etmeleri üzerine vuku bulmuştur. İbn Sa'd bu develerin yirmi tane olduğunu ve Gâbe korusunda yayılırken baskına uğradığını bildiriyor. Bu rivayete göre, bu develerin başında bulunan Ebû Zerr'in oğlu ve karısı da çapulcu çetesinin taarruzuna uğrayarak Ebû Zerr'in oğlu katlolunup kadın esir edilmiştir.

1605

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجْتُ قَبْلَ أَنْ يُؤَذَّنَ بِالْأُولَى وَكَانَتْ لِقَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَرْعَى بِذِي قَرْدٍ قَالَ فَلَقِيَنِي غُلَامٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ فَقَالَ أُخِذْتُ لِقَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطَوْلِهِ وَقَدْ تَقَدَّمَ وَقَالَ هُنَا فِي آخِرِهِ قَالَ ثُمَّ رَجَعْنَا وَيُرِدُّنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى نَاقَتِهِ حَتَّى دَخَلْنَا الْمَدِينَةَ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben bir sabah namazı ezanı okunmazdan önce (Gâbe ormanlığı tarafına gitmek üzere) yola

çıkılmışım. O günlerde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sağmal develeri Zûkared merasında yayılımda idi. İbnül Ekva' der ki: Giderken yolda Abdurrahman b. Avf'ın oğlu bana kavuştu ve, "Resûlullah'ın sağmal develeri (çapulcular tarafından) sürülüp götürüldü!" dedi. Buhârî bu vak'ayı uzun bir metin ile rivayet etmişti ki bu rivayet yukarıda ("Cihâd" bahsinde 1270 numarayla) geçti. Buhârî burada hadisin sonunda (ziyade olarak) şunu rivayet etmiştir: İbnü'l-Ekva' der ki: Sonra Medine'ye döndük. Resûlullah beni Medine'ye girinceye kadar devesi üzerinde terkisine aldı. {B4194 Buhârî, Megâzî, 38.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin yukarıda geçtiğini bildirdiği bu hadis Seleme b. Ekva' rivayetiyle "Cihâd" bahsinde geçti ve 1270 rakamıyla tercüme edildi. Oraya bakınız! Her iki rivayete göre İbn Ekva' delikanlıya, "Develeri kim götürdü?" diye sordu. "Gatafân ve Fezâre kabilelerinin adamları!" diye cevap vermesi üzerine İbnü'l-Ekva' gür sesiyle üç defa, "Ey sabahçılar, erken kalkanlar, yetişin baskın var!" diye haykırmış ve İbnü'l-Ekva'ın kendi rivayeti veçhiyle- Medine'nin iki kara taşılığı arasındaki halka duyurmuştur. Sonra İbnü'l-Ekva' herifleri yaya olarak süratle takip edip Zûkared su başında yetişmiş ve bunlara ok atmaya ve her ok attıkça, "Alınız alçaklar, iyi biliniz ki ben İbnü'l-Ekva'ım, bugün alçakların öleceği gündür!" diye haykırmaya başlamış ve fitraten mehâbetli sesiyle ve herkesçe mâlûm olan şecaatiyle herifleri korkutmuş ve kırk kişilik bu süvari müfreze efradının su içmelerine bile meydan vermeden kaçırıp ve develeri bıraktırmıştır. Bu cengâver kahraman, develeri önüne katıp sürerek Medine'ye yöneldiği sırada yolda Resûlullah 500, yahut 700 süvari ile karşı gelmiştir. İbnü'l-Ekva', "Yâ Resûlellah! Şimdi bu eşkiya Zûkared su başında su almakla meşguldür, sanırım. Bunların üzerine bir müfreze gönderseniz tepelerler" demişse de Resûl-i Ekrem, "Ey İbnü'l-Ekva'! Sen alacağını aldın ve yalnız başına heriflere galebe ettin. Artık onlardan vazgeç! Hem onlar şimdiye kadar yurtlarına varmışlardır!"¹ buyurup takip ettirmemiş ve İbnü'l-Ekva'a yüce bir iltifat olmak üzere bu kahramanı kendi devesine redif olarak almış ve Medine'ye kadar refakatiyle şereflendirmiştir. Siyer müelliflerinin izahlarına göre Resûl-i Ekrem Zûkared'de bir gün kalmış ve orada salât-ı havf (korku namazı) kılmıştır. Resûlullah'ın bu gazâ seferi beş gün devam etmiştir. Bu müddet zarfında Medine'de İbn Ümmü Mektûm'u kaymakam bırakmıştır. Sa'd b. Ubâde'yi de ensardan 300 kişilik bir kuvvetle Medine'yi muhafazaya memur etmiştir. Çünkü yahudilerin tahriki ile harekete geçen Gatafân ve Fezâre'nin Medine'yi basmasından korkuyordu.

Hayber Gazâsı

[عَزْوَةُ خَيْبَر]

Bu bab Hayber Gazâsı'na dair hadisleri muhtevidir.

Hayber, Medine'nin Şam cihetinde ve Medine'ye 8 berîd¹ mesafede vâki büyük bir vilâyettir.

Güzel bir vahanın ortasında kurulmuş olan Hayber kasabası siyer kitaplarında adları yazılı olan yedi kaleden teşekkül etmekteydi. Çöl ile muhât olan Hayber vahası en nefis hurmalıklarıyla ve ziraatıyla meşhur olup Arap cezâiresinin en feyizli bir mıntıkası idi. Hayber, Amâlika'dan vaktiyle buraya gelerek mekân tutan kişinin adı olduğu rivayet olunuyor. Şimdiki halde Hayber Şemmer bilâdından ma'dûddur. Emîr İbnü'r-Reşîd'in hükmü nüfuzu altındadır.

Asr-ı saâdet'te Hayber, yahudiliğin merkezi idi. Benî Nadîr Medine civarından tehcir edildiğinde Huyey b. Ahtab gibi yahudi eşrafi Hayber'e yerleşmişlerdi. Bu cihetle Hayber müslümanlar aleyhinde çalışanların pusu yeri olmuştu. Cezîredeki bütün Araplar'ı bu zengin yahudiler harekete geçiriyorlardı. Ahzâb Harbi bunların eser-i tahriki idi. Zûkared vâkıası da bunların Gatafân ve Fezâre kabileleri sergerdelerini Abdurrahman b. Uyeyne kumandasında sevketmeleriyle vukua gelmişti. Günün birinde ansızın Medine'ye hücum etmek mukarrerdi. Düşmanların bu taarruzlarını önlemek üzere Resûl-i Ekrem Zûkared vak'asından üç gün sonra 1600 piyade ve 200 süvari mücahidle Hayber üzerine hareket etti.

Hayber Seferi'ne çıkış, hicretin 7. senesi cemâziyelûlâsında idi. Mûsâ b. Ukbe'nin beyanına göre Resûl-i Ekrem Hudeybiye'den geldikten sonra Medine'de yirmi gün oturmuş, sonra Hayber Seferi'ne çıkmıştır. Hayber'in fethi Allah Teâlâ tarafından Hudeybiye Seferi'nde vaad olunmuştu.

1 1 berîd 12 mil mesafeye denildiğine göre Hayber, Medine'den 96 mil uzaklıkta demek olur.

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رضي الله عنه قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ إِلَى خَيْبَرَ فَسِرْنَا لَيْلًا فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ لِعَامِرٍ يَا عَامِرُ أَلَا تُسْمِعُنَا مِنْ هُنَيْهَاتِكَ وَكَانَ عَامِرٌ رَجُلًا شَاعِرًا فَزَلَّ يَخْدُو بِالْقَوْمِ يَقُولُ اللَّهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا فَاعْفِرْ فِدَاءً لَكَ مَا أَبْقَيْنَا وَالْقَيْنُ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَتَبَّتِ الْأَقْدَامُ إِنْ لَا قَيْنَا إِنَّا إِذَا صِيحَ بِنَا أَبَيْنَا وَبِالصِّيَاحِ عَوَّلُوا عَلَيْنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ هَذَا السَّائِقُ قَالُوا عَامِرُ بْنُ الْأَكْوَعِ قَالَ يَرْحَمُهُ اللَّهُ قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ وَجَبَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ لَوْلَا أَمْتَعْتَنَا بِهِ فَاتَيْنَا خَيْبَرَ فَحَاصَرْنَاهُمْ حَتَّى أَصَابَتْنَا مَخْمَصَةٌ شَدِيدَةٌ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَتَحَهَا عَلَيْهِمْ فَلَمَّا أَمْسَى النَّاسُ مَسَاءَ الْيَوْمِ الَّذِي فَتَحَتْ عَلَيْهِمْ أَوْقَدُوا نِيرَانًا كَثِيرَةً فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا هَذِهِ التَّيْرَانُ عَلَى أَيْ شَيْءٍ تُوقِدُونَ قَالُوا عَلَى لَحْمٍ قَالَ عَلَى أَيْ لَحْمٍ قَالُوا لَحْمِ حُمْرِ الْإِنْسِيَّةِ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَهْرِيقُوهَا وَاكْسِرُوهَا فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْ نُهْرِيقُهَا وَنَغْسِلُهَا قَالَ أَوْ ذَاكَ فَلَمَّا تَصَافَّ الْقَوْمُ كَانَ سَيْفُ عَامِرٍ قَصِيرًا فَتَنَاولَ بِهِ سَاقَ يَهُودِيٍّ لِيَضْرِبَهُ وَيَرْجِعُ ذُبَابٌ سَيْفِهِ فَأَصَابَ عَيْنَ رُكْبَةٍ عَامِرٍ فَمَاتَ مِنْهُ قَالَ فَلَمَّا قَفَلُوا قَالَ سَلَمَةُ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِي قَالَ مَا لَكَ قُلْتَ لَهُ فِذَاكَ أَبِي وَأُمِّي زَعَمُوا أَنَّ عَامِرًا حَبِطَ عَمَلُهُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ كَذَبَ مَنْ قَالَهُ إِنَّ لَهُ لَأَجْرَيْنِ وَجَمَعَ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ إِنَّهُ لَجَاهِدٌ مُجَاهِدٌ قُلْ عَرَبِيٌّ مَشَى بِهَا مِثْلُهُ وَفِي رِوَايَةٍ نَشَأَ بِهَا.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sal-lallahu aleyhi ve sellem ile beraber, Hayber Gazâsı'na çıkmıştık. Bir gece giderken kafileden bir kişi Âmir (İbn Ekva')a,² "Ey Âmir! Kısa vezinli şiirlerinden bize bir parça dinletsene?" dedi. Âmir, şair bir kişi idi. Bunun üzerine Âmir hayvanından aşağı indi ve şu (meâldeki) şiirini (güzel sadâ ve edâ ile) okuyarak katile develerini yollandırdı.³ "Allahım! Sen bize hidayet etmemiş olsaydın, bize doğru yolu göstermemiş ve bize rahmet etmemiş olsaydın (biz, muhakkak şaşırırdık). Rabbim! Hayatım senin rızân uğrunda feda ol-

2 Âmir b. Ekva', bu hadisin râvisi Seleme b. Ekva'ın amcasıdır.

3 Arabistan'da develer yürüyüş sırasında şiir dinlemekten hoşlanırlardı. Bu cihetle Araplar seyrüsefer sırasında şiir inşâd ederek develerin yollanmasını temin ederlerdi.

sun! Bizi işleyegeldiğimiz geçmiş günahlarımızdan yarlığa ve gönüllerimize sükûnet ve metanet koy! Düşmana kavuştuğumuzda da ayaklarımızı sabit kıl (sürçtürme!) Rabbimiz! Din düşmanları bizi fenalığa davet ettiklerinde imtina ederiz. O düşmanlar ki onlar müşrikleri haykırarak üzerimize davet etmişlerdir.”

Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şiir inşâd edip de-veleri yollandıran kimdir?” diye sordu. Ashap, “Âmir b. Ekva’dır!” dediler. Resûlullah, “Allah Âmir’e rahmet etsin!” diye dua etti. Kafileden bir kişi (Ömer b. Hattâb), “Yâ nebiyyallah! Duanız berekâtıyla Âmir cenneti hak etti. Âmir’in şehâdeti vâcip oldu. Âmir ile (ve onun şiir ve hamâsetiyle) müstefit olmamız için keşke onu bize bağışlasaydınız!” dedi.⁴ Nihayet Hayber’e geldik ve Hayber halkını muhasara ettik. (Fakat muhasara yirmi gün sürmüştü), hatta bize şiddetli bir açlık isabet etmişti. Sonra Allah Teâlâ müslümanlara Hayber kalelerinin birer birer fethini müyesser kıldı. Hayber’in müslümanlara fethi müyesser olduğu günün akşamında mücahidler akşam olunca yer yer ateş yakmışlardı. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu ateşler nedir, niçin yakıyorlar?” diye sordu. Ashap, “Et pişirmek için!” diye cevap verdiler. Resûlullah, “Hangi et, ne eti?” diye sordu. Ashap, “Yerli merkeplerin eti!” diye cevap verdiler. Resûlullah, “Onu dökünüz kaplarını da kırınız!” buyurdu. Ashaptan biri (Ömer b. Hattâb), “Yâ Resûlellah! Eti döküp kaplarını yıkasak olmaz mı?” diye sordu. Resûlullah, “Yahut öyle yapınız!” buyurdu.⁵ Hayber’de muharip kavim harp safı bağlayınca (Âmir, Araplar’ın en cenkçi pehlivanı Merhab’a karşı mübâriz çıkmıştı. Fakat) Âmir’in kılıcı kısa idi. Âmir bu kısa kılıcını vurmak için bir yahudinin (Merhab’ın) baldırına saldırmıştı. Fakat kılıcının keskin yüzü dönüp Âmir’in diz kapağına isabet etmekle kahraman şair bu cerîhadan vefat etmiştir. Râvi der ki: (Bunun üzerine bazı kimseler Âmir’in bu şekilde vefatını intihar sayarak cihadının mükâfatsız kalacağını iddia etmekle Sele-me b. Ekva’, amcası hakkında bu iddiadan müteessir olmuştu). Resûlullah ile ashapı Hayber’den döndükleri sıra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni gördü ve iki elimi tutarak bana, “Ey Seleme! Sana ne oldu? (Benzin kaçmış, yeis içindesin!)” dedi. Ben de Resûlullah’a, “Yâ Resûlellah! Babam, anam sana kurban olsun! Bazı kimseler (amcam) Âmir’in gazâsının bâtil ve şehâdetinin

4 Ashap arasında tecrübe edilmiş bir hakikat idi ki Resûlullah’ın rahmet ve mağfiretle dua ettiği kimse şehid olurdu. Bunun için Hazret-i Ömer, “Âmir’i bize bıraksaydınız!” temennisinde bulunmuştur.

5 Buhârî’nin bu babda birkaç tarik ile rivayetinde Resûlullah’ın münâdîsi tarafından: “Ey peygamberin as-habı! Allah ve Allah’ın peygamberi sizi o eşek etini yemekten meneder” diye ilân edilmiştir {B610 Buhârî, Megâzî, 39. Rivayetin devamında “فإنها رجس” açıklaması vardır.}

mükâfatsızlığını iddia etmişlerdir!” dedim. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu iddiada bulunan kişi yalan söylemiştir. Âmir için iki ecir ve sevap vardır ve bu muhakkaktır: Biri Allah yolunda cihad sevabı, öbürü cehdi ve bu uğurda son kudretini sarfetmesinin mükâfatı olarak. –Sonra Resûlullah iki parmağını birleştirerek– muhakkak ki Âmir şehiddir. Yeryüzünde gezen Arap ırkından Âmir’in benzeri pek az bulunur ve bir rivayette, pek az yetişir!” buyurdu. {B4196 Buhârî, Megâzî, 39.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَتَى خَيْرَ لَيْلٍ تَقَدَّمَ فِي الصَّلَاةِ وَزَادَ هُنَا فَقَتَلَ النَّبِيَّ ﷺ الْمُقَاتِلَةَ وَسَبَى الذَّرِيَّةَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber’(e yakın bir yer)e gece vakti gelmişti. Bu hadis “Namaz” bahsinde geçti. Buradaki rivayetinde Buhârî şunu ziyade etmiştir: Resûlullah Hayber halkının muharip olanlarını öldürdü. Nesillerini ve oğullarını, kızlarını da esir etti. {B4197, B4200 Buhârî, Megâzî, 39.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin geçtiğini bildirdiği bu hadisi Buhârî “Namaz” bahsinin salât-ı havf (korku namazı) gibi müteaddit yerlerinde ve “Megâzî” bahsinde birçok tarikle rivayet etmiştir. Bunları şöyle birleştirip hulâsa edebiliriz: Resûlullah Hayber Seferi’nde geceleyin Hayber’e (Recî’ vadisine) varmıştı. Orada tevakkuf etti. Çünkü Resûlullah gece vakti bir düşman üzerine vardığında onlara gece baskını yapmazdı. Sabahı beklerdi. Enes b. Mâlik der ki: Resûlullah burada gecenin sonunda ve alaca karanlıkta sabah namazını kıldı. Sonra *الله أكبر خربت خيبر* “Allah büyüktür, Hayber harap olmuştur. Biz bir kavmin alanına indik mi, bu müthiş haberin korku saldığı düşmanların (vay hallerine, onların) sabahı ne fena olur?” buyurdu.⁶ Yine Enes b. Mâlik’ten bir rivayete göre sabah olunca Hayber yahudileri kazmalarıyla, kürekleriyle çıkıp da Resûlullah’ın ordusunu görünce, “Muhammed, vallahi Muhammed ve askeri” diye bağıştılar. Resûlullah, “Allahuekber, haribet Hayber!” buyurdu.⁷ Sonra harbin aşağıda göreceğimiz safahâtı cereyân etti.

6 {B947 Buhârî, Salâtü’l-havf, 6.}

7 {B610 Buhârî, Ezân, 6.}

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خَيْرَ أَشْرَفِ النَّاسِ عَلَى وَادٍ فَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّكْبِيرِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِرْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا وَهُوَ مَعَكُمْ وَأَنَا خَلْفَ دَابَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَمِعَنِي وَأَنَا أَقُولُ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ فَقَالَ لِي يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ قُلْتُ لَبَّيْكَ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ قُلْتُ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي قَالَ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'e gazâyâ giderken mücahidler bir vadiye eriştiklerinde yüksek sesle, "Allah uludur, Allah uludur, Allah'tan başka ilâh yoktur!" diye tekbir almışlardı. Bunun üzerine Resûlullah onlara, "Nefesinize acıyınız! (Yavaş tekbir getiriniz! Çünkü) siz ne sağırı çağırıyorsunuz, ne de gaibe sesleniyorsunuz. Muhakkak ki siz, iyi işiten ve size çok yakın olan Allah'a dua ediyorsunuz, O her zaman sizinle beraberdir!" buyurdu. (Râvi Ebû Mûsâ el-Eş'arî der ki:) Bu sırada ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bininin arkasında idim. Ben de, "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh (kulun ihâtası ve kuvveti yoktur. Ancak bu, Allah'ın inayetiyle hâsıldır) demeye başladım. Resûlullah benim sesimi işitti ve, "Ey Abdullah b. Kays! (Ebû Mûsâ el-Eş'arî) diye seslendi. Ben de, "Buyurunuz yâ Resûlellah! Emrinizi almaya hazırım!" dedim. Resûlullah, "Ey Abdullah! Sana cennet hazinelerinden büyük bir hazine değerinde bir kelimeye (bir cümleye) delâlet edip bildireyim mi?" buyurdu. Ben de, "Bildir, yâ Resûlellah; babam, anam sana feda olsun!" dedim. Resûlullah, "O kelime, 'lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh'tır!" buyurdu. {B4202 Buhârî, Megâzî, 39.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ التَّقَى هُوَ وَالْمُشْرِكُونَ فَاقْتَتَلُوا فَلَمَّا مَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى عَسْكَرِهِ وَمَالَ الْآخَرُونَ إِلَى عَسْكَرِهِمْ وَفِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ

رَجُلٌ لَا يَدْعُ لَهُمْ شَاذَةً وَلَا فَاذَةً إِلَّا اتَّبَعَهَا يَضْرِبُهَا بِسَيْفِهِ فَقِيلَ مَا أَجْزَأَ مِنَّا الْيَوْمَ أَحَدٌ كَمَا أَجْزَأَ فُلَانٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ أَنَا صَاحِبُهُ قَالَ فَخَرَجَ مَعَهُ كُلَّمَا وَقَفَ وَقَفَ مَعَهُ وَإِذَا أَسْرَعَ أَسْرَعَ مَعَهُ قَالَ فَجَرَحَ الرَّجُلُ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ سَيْفَهُ بِالْأَرْضِ وَدُبَابَهُ بَيْنَ تَدْيِيهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَى سَيْفِهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ وَمَا ذَاكَ قَالَ الرَّجُلُ الَّذِي ذَكَرْتَ أَنِفًا أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَعْظَمَ النَّاسُ ذَلِكَ فَقُلْتُ أَنَا لَكُمْ بِهِ فَخَرَجْتُ فِي طَلَبِهِ ثُمَّ جَرَحَ جُرْحًا شَدِيدًا فَاسْتَعْجَلَ الْمَوْتُ فَوَضَعَ نَصْلَ سَيْفِهِ فِي الْأَرْضِ وَدُبَابَهُ بَيْنَ تَدْيِيهِ ثُمَّ تَحَامَلَ عَلَيْهِ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ ذَلِكَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ لَيَعْمَلُ عَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd es-Sâidî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber Harbi'nde müşrik yahudilerle karşılaşp cenk etmişlerdi. (O günün harbi sona erip) Resûlullah askerî karargâhına, öbürleri (düşman) de askerî merkezlerine dönmüşlerdi. Fakat Resûlullah'ın ashâbı içinde (Kuzmân adında) bir kişi vardı ki o, düşman ordusundan ayrı düşen, yahut orduya iltihak etmemiş bulunan (kıyıda bucakta bulduğu) yahudinin peşini bırakmayıp amansız takip ediyor ve onu vuruyordu. (Bu adamın cengâverliği Resûlullah'a arzolunup), "Yâ Resûlellah! Bizden hiçbir kişi filânın gösterdiği kahramanlık derecesinde kifayet gösteremedi!" denildi. Bunun üzerine Resûlullah, "Fakat o cehennemliklerden!" buyurdu. (Ashap peygamberin bu haberini zihinlerinde büyüttüler. Hatta) ashaptan bir kişi (Huzâi Eksüm), "Öyle ise ben bunu tarassud eder, gözlerim (ve onu takip ederim!)" dedi. Râvi İbn Sa'd der ki: "Huzâi, bu Kuzmân ile beraber harp sahasına çıktı; o, harp safının neresinde durduysa o da onunla beraber durdu ve o, harpte ne derece çeviklik gösterdiyse Huzâi de onunla beraber gösterdi." Râvi İbn Sa'd der ki: Nihayet Kuzmân ağır bir surette yaralandı. (Bu ağır darbe acısıyla) ölümünü everek (intihar kastıyla) kılıcı(nın demiri)ni yere koydu ve kılıcın ağzını (keskin çalım yerini) iki memesi arasına koyarak kılıcın üstüne yüklendi ve bu suretle kendisini öldürdü. Bunun üzerine Huzâi Eksüm, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vardı ve, "Yâ Resûlellah! Şehâdet ederim ki sen muhakkak Allah'ın peygamberisin!" dedi. Resûlullah, "Sana ne oldu? (Bu şehâdetin

sebebi nedir?)” diye sordu. Huzâî, “Yâ Resûlellah! Önün sıra hani şu cehennemliklerden olduğunu haber verdiğin kişi (Kuzmân) yok mu? Hakikaten o cehennemliklerdendir!” dedi ve (hadiseyi şöyle hikâye etti): “Yâ Resûlellah! Kuzmân’ın cehennemliklerden olduğuna dair haberinizi halkın i’zâm etmesi üzerine ben, ‘Bu adamı takip ve tarassut ederim’ demiştim ve hakikaten ardı sıra çıkıp onun her hareketini araştırdım. Nihayet bu adam ağır surette yaralandı ve ölümünü everek kılıcının demirini yere, keskin ağzını iki memesi arasına koydu. Sonra kılıcının üstüne yüklendi ve bu suretle nefisini öldürdü.” Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İnsanlar arasında bir sınıf vardır ki, halka görünüşe göre ehl-i cennete yaraşan hayırlı işler yapar. Halbuki o cehennemliklerdendir. Yine insanlardan bir kısım da vardır ki halka görünüşüne göre cehennemliklere ait kötü işler yapar. Halbuki o, cennetliklerdendir!” buyurdu. {B4203 Buhârî, Megâzî, 39.}

1610

وَفِي رَوَايَةٍ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ قُمْ يَا بِلَالُ فَأَدِّنْ أَنْ لَا يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ
إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ.

TERCÜMESİ

(Sehl b. Sa’d hadisinin Ebû Hüreyre’den gelen) bir rivayet tarikinde de Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kalk yâ Bilâl! Halka ilân et ki: Cennete girmez, ancak mümin olan girer. (Bu müntehirin mücahedesine gelince) muhakkak ki Allah, İslâm dinini (dilerse) fâcir bir kişi ile teyit edip kuvvetlendirir” buyurmuştur. {B4204 Buhârî, Megâzî, 39.}

İZAHİ

Bu hadis, asıl bahis mevzumuz olan Sehl b. Sa’d hadisinin bir benzeridir ve Buhârî, Ebû Hüreyre’den rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre hadisinde bildirilen müntehirin adını da Buhârî şârihlerinin Kuzmân olmak üzere bildirdiklerine göre Ebû Hüreyre hadisinin de aynı intihar vâkiasına ait olduğu anlaşılır. Ebû Hüreyre hadisinin sonunda şu ziyade vardır: Resûlullah’a Kuzmân’ın intihar ettiği haber verilince Peygamber efendimiz, “Allah büyüktür. Şunu bilir ve bildiririm ki muhakkak ben Allah’ın kulu ve peygamberiyim!” buyurmuş, sonra Bilâl’e emredip Bilâl: “Cennete yalnız müslüman olan dahil olur. Dilerse Allah bu İslâm dinini fâcir bir kişiyle destekler ve kuvvetlendirir!” diye halka ilân etmiştir. Her iki hadis bazı cihetlerden incelenmeye muhtaçtır. Şöyle ki: Hadiste intiharı bildirilen Kuzmân, intihar etmekle dinden çıkmış değildir: Ulemânın cumhuruna göre

müntehir, kâfir değildir, üzerine cenaze namazı kılınır. Birinci İbn Sa'd hadisinde cehennemlik olduğu bildiriliyorsa da cehennemde ebedî kalacağına delâlet eden bir cihet yoktur. Binaenaleyh irtikâp ettiği intihar cürmünün cezasını çektikten sonra cehennemden imanının eseri âzatlanacağını kabul ederiz. Fakat ikinci gelen Ebû Hüreyre hadisi böyle değildir. Onda Resûlullah'ın Bilâl ile, "Cennete yalnız müslüman girer!" diye ilân ettirmiş olması, münteherin müslim olmadığına delâlet eder ki doğru değildir. Cevap olarak deniliyor ki: Bu münteherin ilân olunduğu üzere müslüman olmaması intiharın eseri ve cezası değildir. Belki her hükmü vahiy ile müeyyed olan Resûlullah'a vahyolunan başka bir sebebin eseridir. O cümleden en yakın olarak hatıra gelen bir sebep, Müslümanlık'ta haram olduğu kati olan intiharı, helâl itikad ederek kendi teşebbüsüyle hayatına nihayet vermiş olmasıdır.

1611

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رضي الله عنه قَالَ ضَرَبْتُ ضَرْبَةً فِي سَاقِي يَوْمَ خَيْرَ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَنفَثْتُ فِيهَا ثَلَاثَ نَفَثَاتٍ فَمَا اشْتَكَيْتُهَا حَتَّى السَّاعَةِ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Hayber günü ben baldırımdan ağırca vurulmuştum. Hemen Nebî sallallahu aleyhi ve selleme geldim. Resûlullah üç defa nefes etti. O saatte ağrı ve ıstırap hissetmedim.⁸ {B4206 Buhârî, Megâzî, 39.}

1612

عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه قَالَ أَقَامَ النَّبِيُّ ﷺ بَيْنَ خَيْرَ وَالْمَدِينَةِ ثَلَاثَ لَيَالٍ يُبْنَى عَلَيْهِ بِصَفِيَّةَ فَدَعَا الْمُسْلِمِينَ إِلَى وَلِيمَتِهِ وَمَا كَانَ فِيهَا مِنْ خُبْزٍ وَلَا لَحْمٍ وَمَا كَانَ فِيهَا إِلَّا أَنْ أَمَرَ بِالْأَنْطَاعِ فَبَسِطْتُ فَأَلْقَى عَلَيْهَا التَّمْرَ وَالْأَقِطَ وَالسَّمْنَ فَقَالَ الْمُسْلِمُونَ إِحْدَى أُمّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ أَوْ مَا مَلَكَتْ يَمِينُهُ قَالُوا إِنَّ حَبَّهَا فِيهِ إِحْدَى أُمّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ وَإِنْ لَمْ يَحْجُبْهَا فِيهِ مِمَّا مَلَكَتْ يَمِينُهُ فَلَمَّا ارْتَحَلَ وَطَأَّ لَهَا خَلْفَهُ وَمَدَّ الْحِجَابَ.

8 Bu hadis Buhârî'nin sülâsiyyâtındandır. Yani üç vasita ile rivayet ettiği hadislerdendir. Buhârî'nin *Sahih*'indeki sülâsiyyâtı yirmi iki hadise münhasırdır. Müslim'in ise *Sahih*'inde hiç sülâsiyyâtı yoktur.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber’(den dönüşte onun)la Medine arasında üç gün ika-met buyurdu. Bu müddet zarfında Safiyye ile izdivacı vâki oldu. Ben de müs-lümanları velîme taamına davet ettim. Bu ziyafette ekmek, et yoktu. Ziyafete müteallik hiçbir şey yoktu. Yalnız Resûlullah Bilâl’e sofraya yaymasını emret-mişti. Sofra yayıldığında üstüne hurma, akt denilen ekşi yoğurtlu taam, bir de tereyağı konulmuştu. (Yemek esnasında) müslümanlar aralarında, “Safiyye müminlerin analarından birisi (hür bir kadın) mıdır, yoksa Resûlullah’ın mülk-i yemîni (bir câriye) midir?” dediler. Bir kısım müslümanlar da, “Eğer Resûlullah Safiyye’yi örterse, o, ümmehâtü’l-mü’minînin biridir. Eğer örtmezse, Safiyye Resûlullah’ın mülk-i yemîn câriyesidir” mütâlaasında bulun-dular. Resûlullah göç etmeye karar verince binitinin arkasına Safiyye için bir taht kurdu, ön tarafına da perde çekti. {B4213 Buhârî, Megâzî, 39.}

İZAHİ

Safiyye radiyallahu anhâ hakkında Buhârî’nin bu babında müteaddit rivayetleri vardır ve hepsi Enes b. Mâlik’ten rivayet olunagelmıştır. Bu rivayetlere göre Hazret-i Safiyye, Huyey b. Ahtab’ın kızıdır. Benî Nadîr ve Benî Kurayza’nın en şerefli bir ailesine mensuptu. Hayber yahudilerinin reisi Kinâne b. Rebî’ ile yeni evlenmişti. Her iki cihetle asaleti vardı. Zevci, babası bu muharebede ölmüştü.

Buhârî’nin diğer bir rivayetinde harp sonu esirler toplandığı zaman Dihye el-Kelbî Resûl-i Ekrem’e gelip bir câriye istemişti. Resûlullah da esirler arasından bir câriye almasına müsaade buyurmakla Dihye, Safiyye’yi intihap edip almıştı. Fakat ashap bunu muvâfık bulmadı. Hayber reisinin gelini ve Benî Nadîr’in en şerefli bir aile kızı olan Safiyye’nin Dihye’ye verilmesi yahudiler için pek ziyade ârı ve hacâleti mûcip olacağı beyanıyla itiraz edildi. Resûl-i Ekrem de Dihye’den istirdâd ve âzat ederek nikâhla kadınları arasına idhal etti.

1613

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ مُتَعَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ خَيْبَرَ
وَعَنْ أَكْلِ الْحُمْرِ الْإِنْسِيَّةِ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hayber günü kadınların müt’a suretiyle nikâh edilmesini ve ehlî merkeplerin etinin yenilmesini yasak etmiştir. {B4216 Buhârî, Megâzî, 39.}

İ Z A H I

Müt'a, muayyen bir zamana bağlı olan nikâhtır ve Câhiliye devrinde mer'î olan nikâh şekillerinden biridir. Bu nikâhtan gaye beş, on gün gibi bir zaman için kadından intifâdır. Bir aile yuvası kurarak ebedî yaşamak ve tevâlüd ve tenâsül ile cemiyetin ve soyun bekasına hizmet etmek gibi şer'î nikâha terettüp eden âlî gayeler bu Câhiliye nikâhında matlûp değildi. Bunun için veraset gibi ahkâm terettüp etmezdi. İslâm'ın ilk devirlerinde bir zaruret üzerine bazı gazâlarda müt'aya ruhsat verilmişti. Fakat Hayber'de müsaade edilmeyip yasak edildi. Mekke'nin fethi seferinde bir daha ruhsat edilip Vedâ haccında kati surette nehyolundu.

Bu hadisin bu babdaki diğer bir rivayet tarikinde ehlî merkep etinden nehyedildiği halde at etinin yenilmesine ruhsat ve müsaade edildiği bildiriliyor. Bu rivayetle istidlâl ederek Ebû Yûsuf, Muhammed, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve daha birçok selef âlimi at etinin yenilmesini tecviz etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ise at, katır, merkep makûlesi hayvanların binilmek ve ziynet ittihaz edilmek için yaratıldıkları Kur'an'ın beyan ve tâlimine mebnî yenilmesini tecviz etmemiştir. İmam Mâlik, Evzâî, Ebû Ubeyd de İmam Ebû Hanîfe'ye muvâfakat etmişlerdir.

1614

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَسَمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ لِلْفَرَسِ سَهْمَيْنِ وَلِلرَّاجِلِ سَهْمًا.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem “Hayber günü süvari gazilerin atları için iki pay, yayalara bir pay verdi” dediği rivayet olunmuştur. {B4228 Buhârî, Megâzî, 39.}

İ Z A H I

Abdullah b. Ömer'in bu rivayeti Buhârî metninde kölesi Nâfi' tarafından şöyle tefsir ve izah edilmiştir: Bir mücahid, atı olursa ganimet malından ona üç pay verilir: (Biris gazinin kendisinin, ikisi atının payıdır). Eğer gazinin atı bulunmazsa yalnız bir sehim verilir.

1615

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَلَّغْنَا مَخْرَجَ النَّبِيِّ ﷺ وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ فَخَرَجْنَا مُهَاجِرِينَ إِلَيْهِ أَنَا وَأَخَوَانِ لِي أَنَا أَصْغَرُهُمَا أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ وَالْآخَرُ أَبُو رُحْمٍ فِي ثَلَاثَةِ وَخَمْسِينَ مِنْ قَوْمِي فَرَكَبْنَا

سَفِينَةً فَأَلْقَيْنَا سَفِينَتَنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبْشَةِ فَوَافَقَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ؓ فَأَقَمْنَا مَعَهُ حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا فَوَافَقَنَا النَّبِيُّ ﷺ حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ وَكَانَ أَنَاسٌ مِنَ النَّاسِ يَقُولُونَ لَنَا يَغْنِي لِأَهْلِ السَّفِينَةِ سَبَقُنَاكُمْ بِالْهَجْرَةِ وَدَخَلْتَ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ وَهِيَ مِمَّنْ قَدِمَ مَعَنَا عَلَى حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ زَائِرَةً وَقَدْ كَانَتْ هَاجَرَتْ إِلَى النَّجَاشِيِّ فِيمَنْ هَاجَرَ فَدَخَلَ عُمَرُ ؓ عَلَى حَفْصَةَ وَأَسْمَاءُ عِنْدَهَا فَقَالَ عُمَرُ حِينَ رَأَى أَسْمَاءَ مَنْ هَذِهِ قَالَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ قَالَ عُمَرُ الْحَبَشِيَّةُ هَذِهِ الْبَحْرِيَّةُ هَذِهِ قَالَتْ أَسْمَاءُ نَعَمْ قَالَ سَبَقْنَاكُمْ بِالْهَجْرَةِ فَتَحْنُ أَحَقُّ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنْكُمْ فَغَضِبَتْ وَقَالَتْ كَلَّا وَاللَّهِ كُنْتُمْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُطْعِمُ جَائِعَكُمْ وَيَعْظُمُ جَاهِلَكُمْ وَكُنَّا فِي دَارٍ أَوْ فِي أَرْضٍ الْبُعْدَاءِ الْبُغْضَاءِ بِالْحَبْشَةِ وَذَلِكَ فِي اللَّهِ وَفِي رَسُولِهِ ﷺ وَإِنَّمِ اللَّهُ لَا أَطْعَمُ طَعَامًا وَلَا أَشْرِبُ شَرَابًا حَتَّى أَذْكَرَ مَا قُلْتَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَنَحْنُ كُنَّا نُؤْذِي وَنُخَافُ وَسَأَذْكَرُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ وَأَسْأَلُهُ وَاللَّهِ لَا أَكْذِبُ وَلَا أَزِيغُ وَلَا أَزِيدُ عَلَيْهِ فَمَّا جَاءَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَتْ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ عُمَرَ قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ فَمَا قُلْتَ لَهُ قَالَتْ قُلْتُ لَهُ كَذَا وَكَذَا قَالَ لَيْسَ بِأَحَقَّ بِي مِنْكُمْ وَلَهُ وَلَا أَصْحَابِهِ هَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ وَلَكُمْ أَنْتُمْ أَهْلُ السَّفِينَةِ هَجْرَتَانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'ârî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Biz (Eş'arîler) Yemen'de iken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamber ba'solunduğu ve Medine'ye hicret ettiği haberi bize erişmişti. Biz de ben ve kardeşlerim –ki biri Ebû Bürde, öbürü de Ebû Rühm'dür; ben kardeşlerimin en küçükleri idim–. Kavmimiz (Eş'arîler'den) elli üç kişi refakatinde Resûlullah cânibine muhacir olarak (Yemen'den) çıkmıştık. Biz bir gemiye bindik. Fakat (havanın muhalefetiyle) gemimiz bizi Habeşe hükümdarı necâşinin memleketi sâhiline bıraktı. Orada Ca'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anha kavuştuk. Bir müddet onunla beraber Habeşistan'da kaldık. Nihayet hepimiz yola çıktık ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'i fethettiği sıra kendilerine kavuştuk.⁹ Ordudaki mücahidlerden bazı kimseler bize yani gemi yârânına, “Hicret şerefini kazanmakta biz sizi geçtik!” diyorlardı. Bir kere de Esmâ bint Umeys

9 İbn İshak'ın beyanına göre, Peygamber efendimiz Amr b. Ümeyye'yi necâşîye göndermiş ve Ca'fer b. Ebû Tâlib ile maiyetindekilerin yol hazırlıklarını tedarik ederek gönderilmesini rica etmişti. Necâşî de her türlü seferî ihtiyaçlarını temin ve ayrı ayrı ikram ederek göndermiştir. Bu kabile Resûl-i Ekrem Hayber'de iken Amr b. Ümeyye ile beraber geldiler. İbn İshak Ca'fer ile beraber gelenlerin on altı yolcudan ibaret olduğunu ve içlerinde şu zevatın bulunduğunu haber veriyor: Ca'fer'in karısı Esmâ, Hâlid b. Saîd b. Âs ile karısı, kardeşi Amr b. Sa'd, Muaykib.

-ki bizimle Habeşe'den gelenlerden idi- (zevci Ca'fer'le birlikte) peygamberin kadını (ve Ömer'in kızı) Hafsa'yı -ki, o da vaktiyle bir muhacir kafilesi içinde Habeşistan'a hicret etmişti- ziyaret etti. Esmâ Hafsa'nın yanında iken Ömer radiyallahu anh da kızının odasına girdi. Ömer, Esmâ'yı görünce Hafsa'ya, "Bu kadın kimdir!" diye sordu. Hafsa, "Umeys kızı Esmâ"dır! dedi. (Ömer Esmâ'nın Habeşistan hicretine ve deniz boşluğuna işaret ederek), "A, bu kadın Habeşli Esmâ mıdır? Vay bu kadın deniz yolcusu Esmâ mıdır?" diye tekrar tekrar latife etti. Esmâ da, "evet!" diye tasdik etti. Ömer Esmâ'ya, "Medine'ye hicret faziletinde biz sizi geçtik! Biz Resûlullah'a sizden daha lââyık, daha yakın bulunuyoruz!" demesi üzerine Esmâ titizlenerek şöyle müdafaada bulundu, "Hayır? Siz, hiç öyle değilsiniz! Vallahi Resûlullah ile hicret eden sizlerin Resûlullah açlarını doyurdu, cahillerini okuttu (adam etti). Biz de Habeşistan'da, Resûlullah'a uzaklarda, müslümanlara kinle, adâvetle dolu bir muhitte, bir toprakta azap ve ıstırap içinde bulunuyorduk. Bütün bu mezâhimi biz, Allah'ın ve Resûlullah'ın rızası uğrunda iktihâm ettik. Ey Ömer! Allah adına yeminler olsun ki bütün bu dediklerini gidip Resûlullah'a arz edinceye kadar ne bir lokma yemek yiyeceğim, ne bir yudum su içeceğim. Ey Ömer, biz uzak illerde azap olunuyorduk ve korku içinde yaşıyorduk. (Sizin peygamberin sayesinde saadet içinde yaşadığınız gibi değil). Bu hakikatleri şimdi gidip Resûlullah'a arz edeceğim. Resûlullah'a da soracağım (ve cevap isteyeceğim). Ey Ömer! (Şuna emin ol ki, Resûlullah'a arz ederken) ben ne yalan söylerim, ne de dilim yalan söylemeye tenezzül eder. Bu muhâveremize bir kelime bile ziyade etmem. Bu sırada Hafsa'nın odasına Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gelmekle Esmâ, "Yâ Resûlellah! Ömer şöyle şöyle söyledi" diye hikâye etti. Resûlullah, "Sen ona ne cevap verdin?" diye sordu. Esmâ, "Ben de şöyle şöyle cevap verdim!" diye müdafaasını da anlattı. Bunun üzerine Resûlullah, "Bu hususta Ömer bana sizden daha lââyık ve yakın değildir. Hakikat şudur ki, Ömer ve Ömer ile hicret eden arkadaşları için (Medine'ye), bir hicret sevâbı vardır. Ey gemi yoldaşları! Emin olunuz ki sizin için iki hicret fazileti vardır (biri necâşîye, öbürü Resûlullah'a!)"¹⁰ {B4230, B4231 Buhârî, Megâzî, 39.}

İ Z A H I

Sahîh-i Buhârî metninde hadisin alt tarafında şöyle rivayet olunuyor: Esmâ radiyallahu anhâ der ki: Bu vâkıa ve Resûlullah'ın sefine yârânı hakkındaki bu âlî şehâdeti üzerine bir de gördüm ki bunu işiten Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve bütün yoldaşlarımız birbiri ardınca

10 Kuvvetli bir mantıkla Hazret-i Ömer'e karşı müdafaasını okuduğumuz Umeys kızı Esmâ radiyallahu anhânın vâlidesi Hind bint Avf'tır. Peygamberimizin kadınlarından Meymûne ile Hazret-i Abbas'ın karısı ve Fazl'ın anası Lübâbe'nin kardeşidir.

takım takım ziyaretime gelerek bu hadiseyi sevinçle benden soruyorlardı. Bir derecede ki, dünya malından arzu edilen hiçbir şey, Resûlullah'ın Habeşe yârânı hakkındaki bu âlî şehâdeti derecesinde onların gönüllerinde çok ferahlı ve yüksek tesirli olamazdı. Ebû Bürde'nin¹¹ rivayetine göre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî bu vâkıyı tekrar hikâye etmesini Esmâ'dan rica ederek tekrar tekrar dinlemiştir.

1616

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنِّي لَأَعْرِفُ أَصْوَاتَ رُفْقَةِ الْأَشْعَرِيِّينَ بِالْقُرْآنِ حِينَ يَدْخُلُونَ بِاللَّيْلِ وَأَعْرِفُ مَنَازِلَهُمْ مِنْ أَصْوَاتِهِمْ بِالْقُرْآنِ بِاللَّيْلِ وَإِنْ كُنْتُ لَمْ أَرِ مَنَازِلَهُمْ حِينَ نَزَلُوا بِالنَّهَارِ وَمِنْهُمْ حَكِيمٌ إِذَا لَقِيَ الْحَيْلَ أَوْ قَالَ الْعَدُوَّ قَالَ لَهُمْ إِنَّ أَصْحَابِي يَأْمُرُونَكُمْ أَنْ تَنْظُرُواهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Eş'arî yârânı (Kur'an ehlidirler. Onlar)ın ben gece vakti (işlerinden yahut mescidden dönüp) evlerine girdikleri zaman okudukları Kur'an seslerini pek iyi tanırım. (Sefer halinde) onların (ordu içindeki) konak yerlerini de gece vakti (geçerken) Kur'an seslerinden anlarım. Vele ki ben, Eş'arî (kardeş)lerin indikleri bu konak yerlerini gündüz görmemiş olayım! Eş'arîler'den (düşmanı sözleriyle ikna eden) hakîm kimse de vardır ki o, bir süvari veya bir düşman müfrezesine kavuştuğu zaman onlara: Arkadaşlarım size burada kendilerine intizar etmenizi emreder di(yerek korku)tur.

{B4232 Buhârî, Megâzî, 39.}

1617

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بَعْدَ أَنْ افْتَتَحَ خَيْرَ فَقَسَمَ لَنَا وَلَمْ يَقْسِمِ لِأَحَدٍ لَمْ يَشْهَدْ الْفَتْحَ غَيْرَنَا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Biz (Eş'arîler Ca'fer ve ashabıyla beraber Habeşe'den) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hayber'i fethettikten sonra Resûlullah'a gelmiştik. Fakat Resûlullah ga-

11 Bu Ebû Bürde, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin oğlu Ebû Bürde'dir. Bahismevzuu olan hadisin ikinci râvisidir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin kardeşi Ebû Bürde değildir. Onun adı Âmir b. Kays'tır.

nimetten bize de bir pay ayırdı. Halbuki Hayber fethinde hazır bulunmayan bizden başka hiçbir kimseye pay ayırmamıştır. {B4233 Buhârî, Megâzî, 39.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin Hayber Gazâsı'na dair *Sahîh-i Buhârî*'den *Tecrîd*'e aldığı hadisler burada sona ermiştir. Fakat Hayber Harbi'nin en büyük kahramanı ve müellif Buhârî'nin en benâm siyer müelliflerine rağmen *Sahîh*'inin birçok yerinde Hayber fâtihî unvanını verdiği Hazret-i Ali hakkındaki meşhur rivayetini ihtisar için burada *Tecrîd*'e almamıştır. Biz burada onu da bazı izahımızla birlikte bildirerek Hayber Harbi'ni tamamlamak isteriz.

Allâme şârihimiz Aynî'nin bildirdiği veçhile Hayber'in altı¹² müstahkem kalesi vardı. Yirmi gün kadar devam eden muhasara ve muharebe neticesinde bunlar birer birer sukût etmişti. Yalnız bunların en müstahkemi olan Kamos Kalesi kalmıştı. Burada yahudilerin en benâm muharibi Merhab müdafaa ve kumanda ediyordu. Ashaptan birçok zevatın kumandasındaki kuvvetlerin mükerrer hücumları yahudilerin huruç hareketleriyle ve ric'atla sona ermişti. Buhârî'nin Sa'd b. Ubâde'den rivayetine göre nihayet Resûl-i Ekrem bir gün, “Müslümanların şu bayrağını yarın bir kişiye vereceğim ki Allah Hayber'in fethini onun iki elinde müyesser kılacaktır. O, Allah'ı ve Allah'ın resulünü sever, Allah ve resulü de o kahramanı sever!” buyurmuştur. Bu yüce şerefın kime nasip olacağı bilinmemekle beraber herkes o gece bir ümitle sabahlamış ve ashap arasında mübâhase zemini olmuştu. Hazret-i Ali'nin gözlerinde şiddetli ağrı bulunduğuundan onu kimse hatırlamıyordu. Buhârî'nin diğer bir rivayetinden öğrendiğimize göre Hazret-i Ali göz ağrısına Medine'de iken tutulmuştu ve Resûl-i Ekrem'in maiyetinde gazâdan ayrılmamak gayretiyle ve güçlükle sefere iştirak etmişti. Sabahleyin Resûlullah, “Ali b. Ebû Tâlib nerededir?” diye sordu. Ashap tarafından, “Yâ Resûlellah! Onun iki gözü ağırıyor!” denildi. Resûl-i Ekrem, “Haydi onu bana gönderiniz!” buyurdu. Bunun üzerine Ali b. Ebû Tâlib (Seleme tarafından yedilerek) huzura getirildi. Resûlullah, Ali'nin gözlerine püskürdü ve dua buyurdu. Hemen iyileşti. Hatta hiç ağrımamış gibi oldu ve sancak-ı saadeti Ali'ye verdi. Ali, “Yâ Resûlellah! Hayber yahudileriyle onlar da bizim gibi müslüman oluncaya kadar cenkleşecek miyim?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Yâ Ali! Ağır ol! Hayber sahasında alarga bir tarafa in! Sonra onları İslâm'a davet et! Ve üzerlerine vâcip olan İslâm umdelerini bildir! Yâ Ali, senin bu irşadınla tek bir kişinin müslüman olması sana kızıl develer bahşedilmesinden daha hayırlıdır!” buyurdu.¹³

Buhârî'nin bu rivayetine siyer müellifleri ek olarak şunu bildiriyorlar: Hazret-i Ali, Resûl-i Ekrem'in bu tâlimatı veçhile hareket etti ve yahudilere İslâmî umdeleri teklif etti. Fakat yahudiler müslüman olmayı kabul etmediler, sulh olmak da istemediler. Bilakis harp

12 {Atıf yapılan bilgi Aynî'nin eserinde tespit edilememiştir. Elimizdeki kaynaklara göre Hayber'deki kale sayısı 'yedi'dir. Muhammed Hamidullah, “Hayber”, *DİA*, XVII, 20.}

13 {B4210 Buhârî, Megâzî, 39. Kaynakta ravi adı “Sehl b. Sa'd” olarak geçmektedir.}

açtılar ve ilk önce yahudi cengâveri Merhab çıktı. Mübâriz istedi. Ona karşı bizzat Hazret-i Ali kendisi çıktı ve onu tepeledi. Yahudilerin bu azgın kumandanı yere serilmekle yahudiler mesnetsiz kalarak harp nihayete ermiş ve Resûl-i Ekrem'in, fethin Ali b. Ebû Tâlib'in şerefli iki eliyle müyesser olacağı hakkındaki işareti tahakkuk etmiş bulunuyordu. İbn İshak, Mûsâ b. Ukbe, Vâkıdî gibi siyer müellifleri Merhab'ın Muhammed b. Mesleme (radiyallahu anh) darbesiyle katlolunduğunu rivayet etmişlerdir. Hatta Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde, Müslim de *Sahîh*'inde bu haberi bir rivayet olarak nakletmişlerse de Buhârî'nin *Sahîh*'inde "Cihâd", "Menâkıb-ı Ali", "Megâzî" gibi birçok bahsinde yukarıda nakil ve izah ettiğimiz Sa'd b. Ubâde hadisini tercihen rivayet ederek Hayber fâtihliği gibi çok şerefli mefharet unvanını Ali b. Ebû Tâlib'e vermiştir.

Bazı müellifler Hazret-i Ali için fâtihlik unvanının zâtî şerefi yetişmiyormuş gibi birtakım vâhî rivayetler nakletmişlerdir: Hayber Kalesi'nin demir kapısını söküp kopartmak, yedi kişinin yerinden bilâhare oynatamadıklarını hikâyeye ettikleri bu koca demir hamûlesini Cenâb-ı Haydar'ın elinde kalkan yaptırmak gibi İbn İshak'a ve Hâkim'e izâfe edilen efsaneler bu cümledendir. En büyük intikâd âlimlerimizden Sehâvî, *Makâsidü'l-hasene*'sinde, Zehebî de *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde bütün bunların vâhî ve münker olduklarını bildirmişlerdir.

Hayber vâkiasıyla ilgili bazı hadislerin Türkçe'ye çevirileri 1193, 1236, 1311 rakamlarıyla geçti. Bunlara da bakınız!

Hayber vâkiasına ait rivayetlerin pek çoğu Enes b. Mâlik'e yükselir. Hazret-i Enes, Resûlullah'ın en yakın hâdimi bulunduğundan vâkıaları yakından ve daha içli olarak görmüştür. Müellif Buhârî'nin bu babında Enes'e ait latif bir rivayetini de bildirerek bu bahse nihayet vereceğiz. Rivayete göre Enes b. Mâlik, Basra'da bulunduğu sırada cuma namazına çıkmıştı. Mesciddeki cemaate şöyle baktığında bunların başlarında birçok taylasan görmüştü. Enes, Basralılar'ın bu serpuş şeklini hoşlanmayarak, "Şu saatte Basralılar sanki Hayber yahudileri!" demiştir. Taylasan, başa sarık sarıldığı devirlerde sarılan sarığın bir arşın uzunluğunda bir ucunu baştan aşağı sarkıtmaktır. Enes b. Mâlik bunun Hayberliler arasında umumiyetle kabul edilmiş olduğunu bildiğinden taylasanlı Basralılar'ı Hayber yahudilerine benzetmiştir. Şârih Aynî der ki: Enes b. Mâlik'in bu teşbihi men'i, tahzîri ifade eder ve en azı kerahet olmasındır.

HAYBER ARAZİSİ

Zaferi müteakip yahudiler Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek yarıcılıkla bu arazide çalışmalarını rica ettiler. Resûl-i Ekrem de bu teklifi kabul etti. Bu cihetle Peygamber efendimiz her sene mahsul zamanı Abdullah b. Revâha'yı Hayber'e gönderirdi, İbn Revâha da mahsulü iki müsavi kısma ayırırdı. Bir kısmını yahudilere bırakır, öbür kısmını Medine'ye gönderirdi. Bu hususta mufassal bir izahımız 1052 numara ile tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisinde vardır, oraya bakınız!

FEDEK AHALİSİNİN İNKİYÂDI

Fedek Medine'ye iki günlük mesafede vâki bir köydür. Ahalisi yahudi idi. Akar suları ve güzel hurmalıkları olup çok mâmur idi. Hayber'in muhasarası sırasında Fedek yahudilerini İslâm'a davet için Muhaysa b. Mes'ûd'u gönderdi. Bu sırada Hayber'in âhenîn kaleleri birer birer sukût etmekte idi. Fedekliler reislerini Resûl-i Ekrem'e göndererek bütün Fedek toprakları Resûlullah'ın olmak üzere kendilerinin yarıcılıkla yerlerinde bırakılmalarını arzetttiler. Onların bu dilekleri kabul buyurulup bir musâlahanâme teâtî olundu.

Hayber harp ile fetholunduğu için Hayber arazisinin beşte biri Resûlullah'a ait olduğu halde Fedek sulhan fetholunduğundan bunun tamamı (fey') olarak taraf-ı ilâhîden Resûl-i Ekrem'e ihsan buyuruldu. Benî Nadîr arazisi de böyle idi. Haşr sûresinin 7. âyetindeki, "*Ehl-i kurâdan Allah'ın peygamberine tahsis buyurduğu topraklar*" ile murat, Abdullah b. Abbas'a göre Fedek, Benî Nadîr arazisinin tamamı ile Hayber'in beşte biridir. Bu arazinin nasıl tasarruf olunduğunu öğrenmek üzere 1173 ve 1225 numaralı hadislerin izahına bakınız!

VÂDİLKURÂ'NIN ZAPTİ

Vâdilkurâ da bir yahudi nahiyesidir. Resûl-i Ekrem Hayber'den avdet ederken burada da yahudilerin harp hazırlığı yaptıklarını ve etraflarındaki Araplar'dan istiâne ettiklerini gördü ve en önce bunları da İslâm'a davet buyurdu. Fakat bunlar davete icâbet etmeyip harbe başladılar. Dört günlük bir harp ve muhasaradan sonra bunlar da mağlûp edilip malları iğtinâm edildi. Arazisi de Hayber gibi mahsulâtının nısfı kendilerine ait olmak üzere yerlerinde yarıcı olarak bırakıldı. Bu suretle müslümanlara karşı husumet gösteren ve İslâm dininin inkişafına mani olan yahudi meselesi sona erdi.

Yahudilerin Hazret-i Ömer zamanında Hicaz kıtasından tamamıyla tehciri ve bu arazi üzerinde beytül mâlin hukukî tasarrufu 1056. hadisin izahında geçti, oraya bakınız!

Umretü'l-Kazâ

[بَابُ عُمْرَةِ الْقَضَاءِ]

Bu bab kazâ umresine yani Hudeybiye Musâlahanâmesi'nde ifası kararlaştırılan umreye dairdir.

Fukaha örfünde **umre**, “hususî şerâit dairesinde Kâbe'yi ziyaret”tir (“Umre” bahsine bakınız). Yukarıda Hudeybiye Seferi'nde görüldüğü üzere orada Kureyş ile imzalanan muahedenâmenin bir maddesinde gelecek sene Resûlullah'ın maiyetiyle gelip Kâbe'yi ziyaret edeceği, silâhsız girileceği, yalnız kınında olmak üzere kılıç alınabileceği, üç günden fazla kalınamayacağı kararlaştırılmıştı. Bu muahede hükmüne tevfikân hicretin 7. yılında Resûl-i Ekrem umre için Mekke'ye gitmeye karar verdi. Bir sene evvel kendisiyle beraber Hudeybiye'de bulunan müslümanların Mekke'ye gitmeye hazırlanmalarını emretti. Bunlardan başkaları da iştirak ettiğinden kadınlar ve çocuklar hariç olmak üzere umre kazâsında 2000 kişi bulunmuştur. Bir sulha, bir muahede hükmü kazâsına müstenit olduğu için buna “umretü's-sulh, umretü'l-kazıyye, umretü'l-kisâs” da denilmiştir. Bu iza-hımıza göre unvandaki kazâ fukaha örfündeki eda mukabili olan kazâ değildir.

Yedi senelik bir fâsıladan sonra vatana kavuşmak iştıyakı herkeste çok derindi ve Mekke'ye umumi bir sürur ile girildi. Enes b. Mâlik'ten rivayete göre, Mekke'ye girilirken şair Abdullah b. Revâha, Resûlullah'ın önünde gidiyor ve şu şiirini inşâd ediyordu:

خلوا بني الكفار عن سبيله

قد أنزل الرحمن في تنزيهه

بأن خير القتل في سبيله

نحن قتلناكم على تأويله

Türkçe'si: Ey kâfir oğulları! Resûlullah'ın yolundan çekiniz! Allah Kur'an'ında onun hak Peygamber olduğuna dair âyetler indirdi. En hayırlı ölüm, onun yolunda ölümdür. Biz onun emir ve işaretiyle sizi yok ederiz!

Buhârî'nin “Umretü'l-kazâ” babında Abdullah b. Ebû Evfâ'dan rivayetine göre şöyle demiştir: Resûlullah umre yaptığı sıra Kâbe'yi tavaf ve Safâ ile Merve arasında sa'yederken

(bu tabirler için “Kitâbü’l-Hac” bahsine bakınız) biz onu, müşrik çocuklarının ve müşriklerin tecavüz edip ezâ vermesinden korurduk (bk. 792. hadis).

Buhârî’nin yine bu babında Abdullah b. Abbas’tan rivayetine göre şöyle demiştir: Resûlullah ile ashabı Mekke’ye geldiklerinde, müşrikler birbirlerine, “Mekke’ye gelen şu cemaati Medine’nin hummâsı zayıf düşürmüş!” diye târiz etmeleri üzerine Resûlullah, ashabına Kâbe’yi üç kere koşa koşa ve omuzlarını silke silke tavaf etmelerini emretmişlerdir¹ ki, şeriat örfünde buna “remel” denilir. Yine Resûlullah Safâ ile Merve arasında süratle sa’yetmelerini emretmişti ki bunlar birer hac ve umre âdeti olarak devam etmektedir. Yine İbn Abbas’tan Buhârî’nin rivayet ettiği bir hadise göre, Resûlullah kendisi de –müşriklere kuvvetli görünmek için– bu suretle tavaf ve sa’yetmişlerdir² (794, 795, 796 rakamlı hadislerle bakınız).

Buhârî’nin *Sahîh*’inde “Umretü’l-kazâ” babında rivayet ettiği hadisleri buraya kadar birer birer nakletmiş bulunuyoruz. Müellif Zebîdî merhum bunları ihtisar için *Tecrîd*’e almamış, yalnız şimdi Türkçe’ye çevireceğimiz İbn Abbas hadisini rivayet etmiştir.

1618

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرِمٌ وَبَنَى بِهَا وَهُوَ حَلَالٌ وَمَاتَتْ بِسَرَفٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan gelen rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Meymûne’yi ihramlı iken (Mekke’de) nikâh edip ihramdan çıktıkdan sonra da zifaf olmuştur. Meymûne (Serif mevkiinde)de vefat etmiştir. {B4258 Buhârî, Megâzî, 44.}

İZAHİ

Hadiste nikâhı rivayet olunan Meymûne, Hâris kızı Hilâliye’dir. Bu asil kadın mehirsiz, külfetsiz nikâh edilmek şartıyla ve yalnız Resûlullah’ın hânedanı câmiasına girebilmek iştiyakıyla Peygamber efendimize kendisini arzetmişti. Zührî’den gelen bir rivayete göre Ahzâb sûresinin 50. âyetindeki, ... وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ ... kavlı-i şerifinde Resûlullah’a arz-ı nikâh ettiği bildirilen mümine kadın, Meymûne hazretleridir. Resûl-i Ekrem efendimiz de şeref ve asaletine hürmet ederek Meymûne’nin teklifini kabul ve ezvâc-ı tâhirât idâdına idhal ederek taltif buyurmuştur. Rivayete göre mehir de tayin olunmuştur. Meymûne çok hayırperver bir kadındı. Hicretin 51. yılında bir hac dönüşünde Serif mevkiinde vefat etmiştir. Serif, Mekke’ye 6 mil mesafede vâkidir (bk. 1061 numaralı Sehl b. Sa’d hadisinin şerhi).

1 {B4256 Buhârî, Megâzî, 44.}

2 {B4257 Buhârî, Megâzî, 44.}

Mûte Gazâsı

[عَزَّوَةٌ مُوتَةٌ مِنْ أَرْضِ الشَّامِ]

Bu bab Şam topraklarından sayılan Mûte Harbi'ne dair hadisleri muhtevidir.

Bu unvanda Mûte'nin Şam mülhakatından olduğu sarâhatle bildiriliyor. Şârih Kirmânî de Kudüs'e iki konak mesafede olduğunu bildirmişti. Mûte Harbi müslümanlarla Rumlar arasında vuku bulan muharebelerin başlangıcıdır. Sebebi de peygamberin sefirinin öldürülmesidir. Şöyle ki, Resûl-i Ekrem Busrâ (şimdiki Havram) Emîri Şürahbîl b. Amr'a ashtan Hâris b. Umeyr vedâatiyle bir mektup göndererek İslâm'a davet etmişti. Hâris b. Umeyr Mûte'den geçerken Şürahbîl'e tesadüf edip sıfat-ı sefâretini bildirdi. Bunun üzerine Şürahbîl, Hâris'i küstahça öldürdü. Şimdiye kadar Resûlullah'ın sefirlerinden hiçbirinin hayatına taarruz olunmamıştı. Her asırda ve her millette elçinin katli insanlığa mugayir ve milletler arası münasebete muhalif addolunagelmiş ehemmiyetli bir hadise olduğundan, bu cinayete karşı bir harekette bulunmak zaruri idi. Bunun için Resûl-i Ekrem 3000 kişilik bir kuvvet hazırlayıp âzatlı kölesi Zeyd b. Hârise'nin kumandasında gönderdi. Aşağıda göreceğimiz Abdullah b. Ömer hadisinde bildirildiği üzere Resûl-i Ekrem, “Şayet Zeyd şehid olursa kumandanlığı Ca'fer alsın, Ca'fer de şehid düşerse Abdullah b. Revâha kumandan olsun!”¹ buyurdu ve ordunun Hâris b. Umeyr'in şehid edildiği Mûte kasabasına kadar gitmesi ve oradan Şürahbîl ile üzerlerinde hükümler olduğu cânilerin İslâm'a davet olunması, icabet ederlerse ne âlâ, etmezlerse harbedilmesi Resûl-i Ekrem'in emirleri cümlesindendi. Peygamber efendimiz bu küçük ordusunu Seniyyetülvedâ (Ayrılık tepesi) mevkiine kadar teşyîf edip uğurladı.

Öbür tarafta Şürahbîl de bu harekettten haberdar olarak vaziyeti metbûu olan Kayser Hirak'l'e bildirdi. Çünkü Şürahbîl kayserin ümerâsındandı. Aynı zamanda Şürahbîl, Vâil, Behr, Bekir, Lahm, Cüzâm gibi Arap kabilelerinden 100.000 kişilik büyük bir kuvvet hazırladı. İmparator Hirakl bu işe ehemmiyet vererek Belkâ'daki Meâb şehrine kadar geldi. En

sonu iki ordu karşılaştı. Bu muazzam ordu karşısında 3000 kişinin ne ehemmiyeti olabilirdi? Fakat dönmek de müşküldü, felâketi mücipti. Bu sebeple Zeyd b. Hârise hemen harbe atıldı. Resûlullah'ın beyanı veçhile Zeyd şehid oldu. Sancağı Ca'fer aldı. Muharebe meydanında harikalar gösterdi. Sağ eli kesildi. Sancağı sol eliyle tuttu. O da kesilince kesilmiş kollarıyla sancağa sarıldı. En sonu Ca'fer şehid oldu. Sonra sancağı şâir-i nebevî Abdullah b. Revâha aldı. Şiirler okuyarak harbetti. O da şehid oldu. Bunun üzerine askerde umumi bir inhizam, bir panik baş gösterdi. Fakat Hâlid b. Velîd askeri önledi, bu inhizamın vahametini anlattı. Bütün mücahidlerin reyleriyle kumandan intihap olunup sancağı eline aldı. Akşama kadar harbolundu. Mâhir bir kumandan olan Hâlid, askeri yeni nizamda ta'biye eyledi: Sağ cenah mücahidlerini sola, soldakileri sağa ve öndekileri de arkaya, arkadakileri öne aldı. Bu suretle düşmanın her fırkası, karşısında yeni kuvvet görüyor ve İslâm ordusuna imdat geldiği zannında bulunuyordu. Bunun üzerine Hâlid şiddetli bir hücum göstererek düşmanı bozdu. Düşmana bir hayli telefat verdirdi. Bir hayli mühimmat iğtinâm edildi. Düşmanın bu inhizamından istifade ederek mâhir kumandan Hâlid askerini geri çekti ve bir bozguna uğratmadan muntazam ric'at ederek sâlimen Medine'ye getirdi. Mûte Harbi'ni siyer kitaplarından bu suretle hulâsa ettikten sonra şimdi *Buhârî* hadislerini mütalaa edeceğiz. Şu kadar ki müellif Zebîdî, Buhârî'nin Mûte Gazâsı hakkında rivayet ettiği altı, yedi hadisten ancak birini burada zikretmiş, öbürlerini başka bahislere alarak burada tayyetmiştir. Biz *Tecrîd*'deki hadisi önce tercüme edip sonra öbürlerini bildireceğiz.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَمَرَ النَّبِيُّ ﷺ فِي غَزْوَةِ مَوْتَةَ زَيْدَ بْنِ حَارِثَةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ قَتْلَ زَيْدٍ جَعْفَرٌ وَإِنْ قُتِلَ جَعْفَرٌ فَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ كُنْتُ فِيهِمْ فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ فَالْتَمَسْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ فَوَجَدْنَاهُ فِي الْقَتْلِ وَوَجَدْنَا مَا فِي جَسَدِهِ بَضْعًا وَتِسْعِينَ مِنْ طَعْنَةٍ وَرَمِيَةٍ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Mûte Harbi'nde Zeyd b. Hârise'yi kumandan tayin edip, "Eğer Zeyd katlolunursa Ca'fer kumandandır. Ca'fer de katlolunursa Abdullah b. Revâha kumandandır" buyurdu. Râvi Abdullah b. Ömer der ki: Bu gazâda ben de mücahidler içinde bulundum. Biz Ca'fer b. Ebû Tâlib'i (şehid edildikten sonra) maktuller arasında aradık. Onun vücudunda doksan bu kadar süngü ve ok yarası bulduk! {B4261 Buhârî, Megâzî, 45.}

İ Z A H I

Bu hadisten önce Buhârî'nin Ca'fer hakkında bir rivayeti daha vardır ve meâli şöyledir: Abdullah b. Ömer der ki: Mûte günü ben, Ca'fer'i katlolunmuş bir halde gördüm. Onun vücudunda süngü ve kılıç yarası olarak elli yara saydım. Bu elli yaradan hiçbir arkasında değildi! İbn Ömer bu şehâdetiyle Ca'fer'in şecaat ve şehâmetini bildiriyor. Düşmandan yüz çevirmediğini ifade ediyor. Yalnız iki hadisteki yara sayısında ihtilâf vardır. Birincide doksan küsur, ikinci rivayette elli yara bildiriliyor. Fakat bu elli yara göğüste, doksan ise vücudunun her tarafında demek olup iki rivayet arasında münâfât olmayabilir.

Buhârî'nin bu babındaki bir rivayetine göre de Abdullah b. Ömer, Ca'fer'in oğlu Abdullah'ı görünce, "Selâm sana ey iki kanatlının oğlu!" diye selâm verirmiş. İbn Ömer bununla Ca'fer'in Mûte Harbi'nde kesilen iki koluna bedel Cenâb-ı Hak'ın iki kanat ihsan ettiğine ve bunlarla uçtuğuna işaret etmiş oluyor. Nasıl ki Resûlullah'tan da Ca'fer'in cennette meleklerle uçtuğuna dair bir rivayet vardır ve bu cihetle Ca'fer-i Tayyâr unvân-ı mefharetini almıştır. Şu kadar ki bu kanat ve bu uçuş tabirleri zâhirî mânalarına hamlo-lunmamalıdır. Çünkü beşer vücudu ve hilkati mahlûkların en şerefliisidir. Bu kanatlarla Allah Teâlâ'nın Ca'fer'e ihsan buyurduğu melekî ve ruhanî sıfat ve kuvvet ve bu kuvvetle Ca'fer'in cennette i'tilâsı murat olunur. Kola, kanat ıtlakı Kur'an'ın bir tabiridir: *وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ*² buyurulmuştur (Süheyli).

Buhârî'nin bu babındaki rivayetlerinden biri de şu meâldedir: Enes b. Mâlik'ten rivayete göre Resûl-i Ekrem efendimiz Zeyd'in, Ca'fer'in, İbn Revâha'nın şehâdetlerini bu haber gelmezden önce bildirmiştir. Şöyle ki Peygamberimiz Mûte'de muharebenin en kanlı safhasında minber-i saâdete oturmuştu. Cenâb-ı Hak zaman, mekân, mesafe mefhumlarını kaldırarak Resûlullah'a harp sahnesini göstermişti. Bu suretle Resûlullah harp meydanına bakarak, "*Zeyd sancağı eline aldı!*" buyurdu. "*Şimdi Zeyd vuruldu, şehid düştü. Sonra Ca'fer aldı. O da şehid oldu. Sonra bayrağı İbn Revâha aldı. O da şehid oldu!*" buyurdu. Resûlullah –harbin cereyanına göre– bunları haber verirken iki gözü yaş döküyordu. Sonra Resûlullah, "*En sonu sancağı, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç eline aldı. Nihayet Allah mücahidlere fethi müyesser kıldı!*" buyurdu.³ Bu seyf-i ilâhîden murat, Hâlid b. Velîd idi. Bundan sonra Hâlid, Seyfullah diye anılmıştır. Beyhakî'nin *Delâil*'inde rivayetine göre, Hâlid sancağı eline alınca Resûlullah minber üzerinde, "*Allahım! Hâlid senin kılıçlarından bir kılıçtır, sen ona nusret ihsan buyur!*" diye dua etmiştir.⁴

Buhârî'nin yine bu babındaki iki tarik ile vâki olan bir rivayetinde de Hâlid b. Velîd radiyallahu anh, "Mûte günü elimde dokuz kılıç parçalandı. Yalnız ağzı enli yemânî bir kılıcım vardı, elimde o mukavemet etti!" demiştir.

2 {Tâhâ, 20/22.}

3 {B4262 Buhârî, Megâzî, 45.}

4 {Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, IV, 367; HM22934 İbn Hanbel, V, 301.}

Buhârî'nin yine bu babında Ca'fer b. Ebû Tâlib'in ailesinin matemine dair Hazret-i Âişe'den rivayet ettiği bir hadisi daha varsa da bu hadis 644 rakamıyla tercüme edildi. Oraya bakınız!

Yine Buhârî, bu babında Abdullah b. Revâha hakkında da Nu'mân b. Beşîr'den şu hadisi rivayet etmiştir: İbn Revâha'ya bir hastalığı sırasında baygınlık gelmişti. Kız kardeşi ve Nu'mân b. Beşîr'in anası Umre kadın onu öldü sanarak ve, "Ey benim arkam ve istinatgâhım!" diye İbn Revâha'nın mehâsinini sayarak ağlamaya başlamıştır. O baygınlık hali geçtikten sonra Peygamber'in bu büyük şairi, hemşiresine, "Kardeşim! Sen benim mehâsinim hakkında ne söyledinse bir melek bana, 'Sen böyle değil misin?' dedi ve ağlanmasını nehyetti" demiştir.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى الْحَرَّةِ فَصَبَّحْنَا الْقَوْمَ فَهَزَمْنَاهُمْ وَلَحِقْتُ أَنَا وَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ رَجُلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا غَشِينَاهُ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَكَفَّ الْأَنْصَارِيُّ فَطَعَنَتْهُ بِرُمْحِي حَتَّى قَتَلْتُهُ فَلَمَّا قَدِمْنَا بَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ يَا أُسَامَةُ أَقَتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قُلْتُ كَانَ مُتَعَوِّذًا فَمَا زَالَ يُكْرِرُهَا حَتَّى تَمَنَّيْتُ أَنِّي لَمْ أَكُنْ أُسَامَتُ قَبْلَ ذَلِكَ الْيَوْمِ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bizi (Cüheyne kabilesinden) Hurka üzerine (cihada) göndermişti. Sabah vakti düşmana mülâki olup onları inhizama uğratmıştık. Ensardan bir mücahidle ben Fezârîler'den (Mirdas b. Nehîk adlı çoban) bir kişiye kavuştuk. Fezârî bizi görünce aklı başından giderek şuur-suz bir halde, "lâ ilâhe illallah" dedi. Bunun üzerine ensârî arkadaşım çekildi. Fakat ben kargımı Fezârî'ye yerleştirdim, nihayet öldürdüm. Medine'ye geldiğimizde bu vâkıa Resûlullah'a erişmiş. Resûlullah bunu duyunca bana, "Ey Üsâme! Bu adamı لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ dedikten sonra niçin öldürdün?" diye sordu. Ben de, "O, ölümden kaçmak için söyledi!" dedim. Resûlullah ise, bu, "Niçin öldürdün?" سوالini hiç durmadan tekrar ediyordu. Üsâme (mübalağa edip) nihayet ben, "Keşke bugünden önce müslüman olmayaydım temennisinde bulundum" demiştir. {B4269 Buhârî, Megâzî, 46.}

Görülüyor ki bu hadisin Şam'da cereyan eden Mûte Muharebesi'yle hiç münasebeti yoktur. *Sahîh-i Buhârî*'de de bu hadisin babı, "Üsâme b. Zeyd'in Cüheyne Kabile-sinden Hurkalara Gönderilmesi" başlığıyla müstakil bir babdır. Müellif Zebîdî'nin Mûte babında zikretmesi bir zühul veya müsâhele eseridir. Siyer kitaplarında bu sefer, Gâlib b. Abdullah Leysî Gazvesi adıyla zikrolunur. İbn Sa'd'ın beyanına göre, bu seriyye hicretin 7. yılı ramazanında tertip olunup Necid diyarında Batn-ı Nahle'nin arka tarafında Mîfaa nam mahalde toplanan Benî Aval, Benî Abd b. Sa'lebe eşkiyası üzerine gönderilmişti. Burasıyla Medine arasında sekiz günlük mesafe vardır. 130 mevcutlu bu seriyye Gâlib b. Abdullah'ın kumandası altında gönderildiği için bu unvan ile anılmıştır. Üsâme b. Zeyd de bu seriyyede bulunduğu için Buhârî bu babın unvanında Üsâme'yi zikretmiştir. Hadisten de anlaşıldığı üzere, bu kuvvet düşmanı dağıtmış ve harbedenleri öldürmüştür. Koyunları vesair hayvan-ları iğtinâm edilip Medine'ye getirilmiştir.

Üsâme b. Zeyd, Resûl-i Ekrem'in, "*Lâ ilâhe illallah diyen bir kişiyi niçin öldürdün?*" suretinde mükerrer istifham ve itâbından çok sıkılmıştı. "Bugünden önce keşke müs-lüman olmayaydım!" sözü de ıstırabının derecesini belâgatla ifade etmektedir. Şüphesiz ki Üsâme'nin bu sözü hakikat olmayıp mübalağaya mahmuldür. Üsâme bu adamın şehâdet kelimesi getirmesine kıymet vermeyip öldürürken, *فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا* "*Kâfirlerin bizim azabımızı gördükleri zamandaki imanları kendilerine fayda vermeyecektir*" (el-Gâfir, 40/85) âyetinin zâhiriyle istidlâl etmiş olacaktır. Bu cihetle Resûlullah ta'zîr ile iktifa edip diyetle emretmemiştir. Bunun üzerine *لَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا* "*Size selâm veren ve Müslümanlık şîârını gösteren kişiye sen mümin değilsin demeyiniz!*" (en-Nisâ, 4/94) kavli-i şerifi bu harpte ve bu hadisede nâzil olmuştur.

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ وَخَرَجْتُ فِيمَا يَبْعَثُ مِنَ الْبُعُوثِ تِسْعَ غَزَوَاتٍ مَرَّةً عَلَيْنَا أَبُو بَكْرٍ وَمَرَّةً عَلَيْنَا أُسَامَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber yedi gazâda bulunup düşmanla cenk ettim. Resûlullah'ın teçhiz edip gönderdiği seriyyelerden dokuz seriye içinde de gazâya gittim. Bu seriyyelerden birinde bize Ebû Bekir kumandan olmuştu. Bir kere de Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâ. {B4270 Buhârî, Megâzî, 46.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisten sonraki bir rivayet tarîkinde Seleme'nin Resûlullah ile beraber bulunduğunu bildirdiği yedi gazâdan dördünü Yezîd b. Ebû Ubeyd'den şöyle rivayet ediyor: Hayber, Hudeybiye, Huneyn, Yevmü'l-Kared.⁵ Râvi İbn Ebû Ubeyd, "Geri kalan üçünü unuttum!" diyor. Bu üçünün de, Mekke'nin fethi, Tâif, Tebük Gazâları olduğunu şârih Aynî bildiriyor.

5 Kared, Medine'ye bir günlük kadar mesafede bir suyun adıdır. Burada Gatafân ve Fezâre eşkıyası tarafından Resûl-i Ekrem'in sağmal develerine taarruz edilmesi üzerine gazâ olunmuştu. Bu eserimizdeki 1605 numaralı İbnü'l-Ekva' hadisine bakınız!

Mekke'nin Fethi Gazâsı

[عَزَّوَالْفَتْحُ فِي رَمَضَانَ]

Bu bab ramazan ayında Mekke'nin Fethi Gazâsı'na dair hadisleri bildirir.

Mekke'nin fethi vâkıası yalnız İslâm tarihinde değil, insanlık tarihinde de bir eşi ve örneği gösterilemeyecek derecede ibrete değer tablolarla doludur. Büyük müellîmimiz İmam Buhârî bunları bize bu babında birer birer gösterecektir.¹ Şu kadar ki, Buhârî

1 Her harbin bir veya birkaç sebebi olduğu gibi bu seferin de yegâne sâiki Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin Kureyş tarafından ihlâl edilmiş olmasıdır. Şöyle ki muâhedenâme maddelerinin birisinde, "Bu muahe-denin Kureyş'e mahsus olduğu, Kureyş'ten başka Arap kabilelerinin iki muâhidden dilediği tarafın ahd ü emanına girebileceği tespit edilmişti. Muahede teâtî edildikten sonra bu maddeye göre Huzâa kabilesi (Huzâîler'le Resûlullah arasındaki dostluğun temeli İsmâîl aleyhi's-selâm zamanında atılmış ve devam edip gelmiştir ["Huzâa Kıssası" bahsine bakınız]). Resûlullah'ın, Benî Bekir de Kureyş'in ahd ü emanına girdiklerini ilân etmişlerdi. Bu iki kabile arasında öteden beri sürüp gelen bir husumet vardı ve aralarında kanlı muharebeler vuku bulmuştu. Bu yılın şâban ayında bu husumet yeniden baş gösterdi. Benî Bekir Huzâa'ya baskın yaptı, kan döktü. Kureyş eşrafından fiilen yardım gördü. Huzâa kabilesi halkı Harem-i şerif'e ilticâ ettikleri halde Benî Bekir, Harem'in hürmetini de ihlâl ederek orada da taarruz ettiler. Bunun üzerine Benî Huzâa Medine'ye kırk kişilik bir heyet göndererek Resûl-i Ekrem'den istimdat ettiler. Yardım edileceği vaad olunmakla beraber Kureyş'e de bir murahhas gönderilerek: **a)** Huzâa maktullerinin diyetlerinin verilmesi, **b)** Yahut Benî Bekir ile muahedenin feshi, **c)** Ya da Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin feshedilmiş sayılması şıklarından birinin kabul edilmesi Kureyş'e teklif olundu. Kureyş, üçüncü şıkkı kabul ettiğini bildirdi. Bilâhare bunun kabulü çok hatalı olduğunu anlayarak Ebû Süfyân'ı Medine'ye göndermiş ve mûmâileyh ashâbın büyüklerine ve Fâtımatüzzehrâ'ya müracaat ederek muahedenin tecdîdine delâletlerini rica ettiyse de is'âf olunmadı ve bir taraftan Resûl-i Ekrem gizlice sefer hazırlığına başladı ve Gıfâr, Eslem, Eşca', Müzeyne, Cüheyne, Süleym kabilelerine, "Allah'a iman edenler silâhlanarak ramazanın ilk günlerinde Medine'ye gelsin!" {Vâkıdî, *el-Megâzî*, II, 799.} diye haber gönderdi. Bu kabileler halkı, Resûlullah'ın sadakatlerine son derece itimat ettiği kimselerdi. Bu eserimizde 1429, 1430, 1431 numaralarla tercüme edilen hadislerin izahlarını okuyunuz! Huzâa kabilesine de Mekke yollarını tutup emniyet altına almalarını emretti. Aynı zamanda Resûlullah kendisini aksi istikamette meşgul göstere-rek Necid cihetlerine bir seriyye hazırlayıp gönderdi. Bütün bu hazırlıklar gizli tutuluyordu. Bununla beraber Hâtıb b. Ebû Beltea bu vaziyeti hissederek bir mektupla Kureyş'e bildirmek istedi. Fakat yukarı-da Buhârî'den nakledeceğimiz Hazret-i Ali hadisinde görüleceği üzere bu teşebbüs akim kaldı. Nihayet tevhid dininin büyük babası İbrâhim Halîlullah'ın hafîdi ve peygamberler ulusu Hazret-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, tevhidi i'lâ ve şirki imha etmek ve onun timsalleri olan asırdîde putları bir

Sahîh'inde yukarıdaki unvandan önce "Gazvetü'l-Feth" başlığı ile müstakil bir bab açarak bu babın unvanında Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Mekkeliler'e bir mektup gönderdiğini ve bunda Resûlullah'ın Mekke üzerine gazâ hazırlığı yaptığını bildirdiğini hikâye ediyor. Sonra da feth-i Mekke vâkiasının başlangıcı olan bu mektup meselesini şu suretle rivayet ediyor:

Ali b. Ebû Tâlib der ki: (Hâtıb'ın bu mektubu Resûlullah'a vahiy ile bildirilmişti). Resûl-i Ekrem beni, Zübeyr'i, Mikdâd'ı bu mektubu bulup getirmeye memur etti: *"Şimdi gidiniz, Hah bostanına kadar ilerleyiniz. Oraya vardığınızda mahfe içinde yolcu bir kadın bulacaksınız, yanında bir mektup vardır. Onu alıp bana getiriniz!"* buyurdu.² Ali der ki: "Biz, atlarımızla koşarak gittik. En sonu bostana vardık. Hakikaten orada mahfe içinde bir kadın bulduk." Kadına, "Şu mektubu çıkarsana!" dedik. Kadın, "Benim yanımda hiçbir mektup yoktur!" diye inkâr etti. Biz kadına, "Çaresiz, ya sen mektubu çıkaracaksın, yahut biz elbiseni soyup bulacağız!" dedik. Kadın çaresiz saçının hotozu arasından çıkardı. (Bir rivayete göre de uçkurluğundan çıkardı) biz de mektubu alıp Resûlullah'a getirdik.³ Mektupta, "Hâtıb b. Ebû Beltea'dan Mekke müşriklerine unvanı yazılı olduğu, münderecatında Resûlullah'ın harp hazırlığı yaptığının bildirildiği görüldü. (Hâtıb, Bedir mücahidlerinden bulunduğu) Resûl-i Ekrem (hayret ederek ve bir heyet müvacehesinde meseleyi inceleyerek), *"Ey Hâtıb! Bu ne iştir?"* diye sordu. Hâtıb şöyle cevap verdi: "Yâ Resûlellah! Acele etme, kerem buyur! Ben Kureyş'e antlaşarak bağlı bir kişiyim. Fakat hiçbir zaman ben, Kureyş'in mahremi ve samimi bir ferdi olmadım. Yâ Resûlellah! Maiyetinizde muhacirlerden bu kadar kimseler vardır ki, bunların Mekke'de ailelerini, mallarını koruyacak akrabası vardır (benim ise himaye edecek kimsem yoktur). Nesep cihetiyle olan bu boşluğu, Mekkeliler arasında minnettarlar kazanarak doldurmak ve bu suretle akrabamı himaye etmek istedim. Yoksa bu işi dinimden dönmek fenalığı ile işlemedim ve ben, müslüman olduktan sonra katiyen küfre razı olmam."

Hâtıb b. Ebû Beltea'nın bu müdafaası üzerine Resûlullah orada bulunanlara, *"Hâtıb size karşı kendisini amma doğru müdafaa etti"* buyurdu. (Fakat bir türlü asabiyeti geçmeyen) Ömer, "Yâ Resûlellah! Beni bırak da şu münafiğin boynunu vurayım!" dedi. Resûlullah, *"Yâ Ömer! Hâtıb, Bedir Gazâsı'nda hazır bulundu. Ne bilirsin? Ola ki, Allah Teâlâ Bedir'de hazır"*

işaretle yere sermek üzere hicretinin 8. yılında ramazanın onuncu günü Allah'ın tevfiğ ve inayetine sığınarak şanlı ordusuna Mekke'ye doğru hareket emrini verdi.

2 Şarih Ayn'nin bildirdiğine göre bu mektup şu meâldedir: Emmâ ba'dü, ey Kureyş cemaati! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem size karşı mühim bir kuvvetle varıyor ki, gece karanlığı gibi korkunç olan bu ordu sel gibi akacaktır. Allah'a yemin ederim ki Resûlullah üzerinize yalnız başına gelse de Allah onu size galip kılacaktır ve verdiği vaadi yerine getirecektir. Vaktiyle başınızın çâresine bakınız! Ve's-selâm.

3 Bu kadının ismi Sâre'dir. Hâtıb bu kadını 10 dinara tutmuştu. Resûl-i Ekrem Mekke'nin fet-hi günü bu kadının Ebû Süfyân'ın karısı Hind ile beraber öldürülmesini emretmişti. Fakat bu kadın Abdülmuttaliboğulları'nın âzatlî câriyelerinden bulunduğu affolunması rica olunmakla affolunmuştur. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanına kadar yaşamış, nihayet bir süvarinin atı çiğneyerek ölmüştür.

bulunanların âlî mücahedelerine muttali olmuştu da: ‘Ey Bedir yârânı! Bundan böyle ne diler-seniz işleyiniz, ben müminleri (âhirette) sizin için affedeceğim!’ diye taltif buyurmuştur” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ Mümtetine sûresinin اُولِيَاءُ وَعَدُوُّكُمْ اُولِيَاءُ ⁴ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ buyurdu. ⁵ Meâlî şöyledir: “Ey o iman edenler! Düşmanlarımı ve düşmanlarınızı dost edinmeyiniz! Siz onların gönlüne sevgi bırakıyorsunuz. Halbuki onlar Hak’tan size gelen (kitab) a küfretmişlerdi. Onlar peygamberi ve sizi rabbiniz Allah’a iman etmenizden dolayı (yurdu-nuzdan) çıkarıyorlardı. Eğer siz benim yolumda, rızamı dileyerek cihada çıktınızsa (onlara meyledip sır vermeyiniz). Siz onlara severek sır veriyorsunuz. Halbuki ben, sizin gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da pek iyi bilirim. Sizden her kim düşmanı dost edinirse, şüphesiz ki o düz yolda şaşırılmıştır.”

Müfessir Mücâhid’e göre bu âyet-i kerîme, Hâtıb ile onun gibi Mekke müşriklerine sır vermek gafletinde bulunanlar hakkında nâzil olmuştur. Böyle olduğu âyetten sara-hatle anlaşılmaktadır. Ebû Ömer de, “Âyette ve ey müminler hitabında Hâtıb da dahil bulunduğu Cenâb-ı Hak Hâtıb’ın imanına şehâdet etmiştir” demiştir. Hâtıb mühim hizmetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri ve en mühimi Hudeybiye dönüşünde ve hicretin 6. yılında Peygamber efendimiz tarafından bir mektupla Mısır ve İskenderiye meliki mukavkisa gönderilmesidir. Bu sefâretinde İbn Ebû Beltea mukavkısın yanında beş gün kalmış ve birtakım hediyelerle dönüp gelmiştir. ⁶ İbn Ebû Beltea, Ebû Bekir es-Sıddık’ın hilâfeti zamanında da Mısır’a gönderilmiş ve Mısırlılar’la sulh akdetmiştir. Bu sulh, Amr b. Âs’ın Mısır’ı hicretin 20. yılında fethi zamanına kadar mer’î olmuştur. Hâtıb tâcirdi. Vefatında 4000 dinar nakit ile birçok servet bıraktı. Hicretin 30. yılında vefat etmiş ve namazı Hazret-i Osman tarafından kaldırılmıştır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ فِي رَمَضَانَ مِنَ الْمَدِينَةِ وَمَعَهُ عَشْرَةُ آلَافٍ وَذَلِكَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانِ سِنِينَ وَنُصِفَ مِنْ مَقْدَمِهِ الْمَدِينَةَ فَسَارَ هُوَ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى مَكَّةَ يَصُومُ وَيَصُومُونَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ وَهُوَ مَاءٌ بَيْنَ عُسْفَانَ وَقَدِيدٍ أَفْطَرُوا وَأَفْطَرُوا.

4 el-Mümtetine, 60/1.

5 {B4274 Buhârî, Megâzî, 47.}

6 Bu hediyeler: Duldül adındaki meşhur beyaz bir katır, Gufeyr adında bir merkep, elbise vesaire ile Peygamberimizin oğlu İbrâhim’in anası Mâriye ve hemşiresi Sîrîn idi. Resûlullah Sîrîn’i Hassân b. Sâbit’e hediye etti.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Mekke'nin fethi seferine) Medine'den ramazan(ın onun)da çıktı. Kendisiyle beraber 10.000 mücahid vardı.⁷ Bu hareket (tarihi) Medine'ye kudûmünden itibaren sekizinci yılın başında ve altı ay geçedir. Bu tarihte Resûlullah maiyetindeki müslümanlardan teçhiz edilen ordusuyla beraber Mekke'ye doğru yollandı. Kendisi oruç tutuyordu. Ashabı da oruçlu idiler. Kedîd mevkiine varınca -ki bu Usfân ile Kudeyd arasında bir sudur.- Resûlullah iftar etti. Mücahidler de iftar ettiler.⁸ {B4276 Buhârî, Megâzî, 48.}

1623

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ إِلَى حُنَيْنٍ وَالنَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فَصَائِمٌ وَمُفْطِرٌ فَأَمَّا اسْتَوَى عَلَى رَاحِلَتِهِ دَعَا بِإِنَاءٍ مِنْ لَبَنٍ أَوْ مَاءٍ فَوَضَعَهُ عَلَى رَاحَتِهِ أَوْ عَلَى رَاحِلَتِهِ ثُمَّ نَظَرَ إِلَى النَّاسِ فَقَالَ الْمُفْطِرُونَ لِلصَّوَامِ أَفْطَرُوا.

TERCÜMESİ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Huneyn Seferi'ne ramazanda çıktı. Halk muhtelif, kimi oruçlu, kimi oruçsuzdu. Resûlullah (sefere çıkarken) devesine binince içi süt veya su dolu bir kap istedi. Onu eline aldı, yahut râhilesine koydu. Sonra halkın yüzüne baktı. Bunun üzerine oruçsuz olanlar oruçlulara, “Artık orucunuzu bozunuz!” dediler. {B4277 Buhârî, Megâzî, 48.}

İZAHİ

Hadisteki, “Resûlullah Huneyn Seferi'ne ramazanda çıktı” rivayeti incelenmeye değer mahiyettedir. Çünkü sahih rivayete göre ramazanda değil, şevval ayı içinde çıkmıştır. Ramazanın onuncu günü Medine'den hareket olundu. Ramazanın ortasında Mekke'ye gelindi. İbn Abbas'tan bir rivayete göre Mekke'de de on dokuz gün oturduktan sonra

7 İbn İshak'ın rivayetinde ordu mevcudu 12.000'dir. İhtimal ki mevzumuz olan hadisteki 10.000, Medine'de teçhiz edilen askerdir. 2000 de yolda kabilelerden gelip iltihak etmişlerdir.

8 Bu hadisin incelenmesi lâzım bir ciheti vardır ki şudur: Hanefîler'e göre sefere niyet eden misafir o gün oruç tutup tutmamakta muhayyerdir. Eğer oruç tutmak ister de o günün evvelinde oruca niyet ederse, kendi iradesiyle orucu iltizam ve ihtiyar ettiği için orucu tamamlamak vâcip olur. Hanefîler'in bu ichtihadı ile hadis arasında muhalefet vardır sanılır. Halbuki yoktur. Çünkü hadiste bildirilen Resûl-i Ekrem'in iftarının sebebi sefer değil, kazâdır. Hanefîler'e göre oruç zaafa sebep olursa mücahid için iftar etmek câizdir (*Tatarhâniye*).

Huneyn'e sefer edildi ki bu hesapça şevvalin ilk haftası sonunda demek olur. İbn Abbas hadisinin bu nokta hakkındaki güçlüğünü gidermek için hadis şârihleri birçok tevcihlerde bulunmuşlardır. Bunlar arasında bir derece uygun olanı Muhibbüddin et-Taberî'nin tevchidir ki (ramazanda Huneyn Seferi'ne niyet etmiş) olmasıdır.

Yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadiste bildirilen Resûlullah'ın orucu ve iftarı meselesinde bu iki hadisin ifade ettiği iki hüküm arasında şu fark vardır: Birinci hadise göre Resûlullah Medine'den oruçlu olarak yola çıkmıştır. Yolda Kedîd mevkiine geldiğinde orucunu bozmuştur. Kendisiyle beraber mücahidler de oruçlarını bozmuşlardır. İkinci hadiste ise Resûl-i Ekrem'in oruçlu olmadığı ve oruçlu olmadığını halka anlatmak için bir bardak süt veya su istediği ve halkın yüzüne bakarak oruçlu olmadığını halkın anlayıp anlamadığını tetkik buyurduğu ifade edilmiştir.

عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا سَارَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ فَبَلَغَ ذَلِكَ قُرَيْشًا خَرَجَ أَبُو سُفْيَانَ وَحَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ وَبُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءٍ يَلْتَمِسُونَ الْخَبَرَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَقْبَلُوا يَسِيرُونَ حَتَّى أَتَوْا مَرَّ الظُّهْرَانِ فَإِذَا هُمْ بِنِيرَانٍ كَأَنَّهَا نِيرَانُ عَرَفَةَ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ مَا هَذِهِ لَكَأَنَّهَا نِيرَانُ عَرَفَةَ فَقَالَ بُدَيْلُ بْنُ وَرْقَاءٍ نِيرَانُ بَنِي عَمْرِو فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ عَمَرُوا أَقْلَ مِنْ ذَلِكَ فَرَأَاهُمْ نَاسٌ مِنْ حَرَسِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَأَذَرَكُوهُمْ فَأَخَذُوهُمْ فَأَتَوْا بِهِمْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَسْلَمَ أَبُو سُفْيَانَ فَلَمَّا سَارَ قَالَ لِلْعَبَّاسِ احْبِسْ أَبَا سُفْيَانَ عِنْدَ حَطِيمِ الْخَيْلِ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ فَحَبَسَهُ الْعَبَّاسُ فَجَعَلَتْ الْقَبَائِلُ تَمُرُّ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ تَمُرُّ كَتِيبَةً كَتِيبَةً عَلَى أَبِي سُفْيَانَ فَمَرَّتْ كَتِيبَةٌ قَالَ يَا عَبَّاسُ مَنْ هَذِهِ قَالَ هَذِهِ غِفَارُ قَالَ مَا لِي وَلِغِفَارٍ ثُمَّ مَرَّتْ جُهَيْنَةُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ مَرَّتْ سَعْدُ بْنُ هُدَيْمٍ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ مَرَّتْ سُلَيْمٍ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ حَتَّى أَقْبَلْتَ كَتِيبَةً لَمْ يَرِ مِثْلَهَا قَالَ مَنْ هَذِهِ قَالَ هَؤُلَاءِ الْأَنْصَارُ عَلَيْهِمْ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ مَعَهُ الرَّايَةُ فَقَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا أَبَا سُفْيَانَ الْيَوْمَ الْيَوْمَ الْمَلْحَمَةُ الْيَوْمَ تُسْتَحَلُّ الْكَعْبَةُ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ يَا عَبَّاسُ حَبَدًا يَوْمَ الدِّمَارِ ثُمَّ جَاءَتْ كَتِيبَةٌ وَهِيَ أَقْلُ الْكَتَائِبِ فِيهِمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ وَرَايَةُ النَّبِيِّ ﷺ مَعَ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ فَلَمَّا مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِأَبِي سُفْيَانَ قَالَ أَلَمْ تَعْلَمْ مَا قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ قَالَ مَا قَالَ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ كَذَبَ سَعْدُ وَلَكِنْ هَذَا يَوْمٌ يُعْظِمُ اللَّهُ فِيهِ الْكَعْبَةَ وَيَوْمٌ

تُكْسَى فِيهِ الْكَعْبَةُ قَالَ وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تُرْكَزَ رَأْيَتُهُ بِالْحُجُونِ فَقَالَ الْعَبَّاسُ لِلزُّبَيْرِ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَاهُنَا أَمَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تُرْكَزَ الرَّايَةُ قَالَ وَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَئِذٍ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ أَنْ يَدْخُلَ مِنْ أَعْلَى مَكَّةَ مِنْ كَدَاءٍ وَدَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ مِنْ كُدَى فَقُتِلَ مِنْ خَيْلِ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ يَوْمَئِذٍ رَجُلَانِ حَبِيشُ بْنُ الْأَشْعَرِ وَكُرْزُ بْنُ جَابِرِ الْفَهْرِيِّ.

TERCÜMESİ

Zübeyr'in oğlu Urve radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Mekke'nin fethi yılında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'den hareket edince bu haber Mekke'de Kureyş arasında hemen duyuldu. (Kureyş eşrafından) Ebû Süfyân, Hakîm b. Hizâm, Büdeyl b. Verkâ Resûlullah'ın hareketine dair haber almak üzere Mekke dışına çıktılar. Medine'ye doğru yönelip tâ Merrüzzahrân'a⁹ kadar yürüdüler. Bir de burada (gece vakti) birçok ateş yakıldığını gördüler. Bu ateşler hacıların Arafat'ta arefe gecesini yak-tıkları ateşlere benziyordu.¹⁰ Bu müthiş ateşle karşılaşan Ebû Süfyân (hayret) ederek, "Bu ne ateştir! Vallahi, hakikaten arefe gecesini ateşlerine benziyor!" dedi. Büdeyl b. Verkâ da, (Huzâî) Amr oğullarının ateşleri olduğuna hükmet-ti. Ebû Süfyân, "Hayır, Huzâîler'in ateşi bundan çok azdır!" diye karşılıdı. Bu sırada Resûlullah'ın muhafızlarından bir kısmı Ebû Süfyân ile arkadaşlarını gördüler ve yetişip bunları yakalayarak Resûlullah'ın huzuruna getirdiler.¹¹ Ebû Süfyân hemen müslüman oldu. Resûlullah Merrüzzahrân'dan hareket ederken Abbas'a, "Sen Ebû Süfyân'ı al, ordunun geçeceği yolun dar bir ye-rine götür de süvarilerin izdihamını, İslâm ordusunun ihtişamını görsün!" buyurdu. Abbas da öyle dar bir geçit yerine oturttu. (Ordu harekete başlayın-ca) Arap kabileleri Resûlullah ile beraber alay alay Ebû Süfyân'ın önünden geçmeye başladılar: Önce bir alay (alay sancağı ile) geçti. Ebû Süfyân Abbas'a,

9 Merrüzzahrân Mekke'ye 16 mil mesafede bir yerin adıdır.

10 İbn Sa'd'ın rivayetine göre Peygamber efendimiz ordu mevcudu sayısınınca 10.000 yerde ateş yakılmasını emretmiş ve bu suretle Mekke'ye gelişini büyük bir şehir-i âyin ile ilân eylemiştir.

11 İbn Hişâm ve İbn Sa'd gibi siyer müellifleri bu vak'ayı şöyle izah ediyorlar: Bunları yakalayan muhafızlar arasında Hazret-i Ömer de bulunuyordu. Resûlullah'ın amcası Abbas da bunlara orada tesadüf etmiş-ti. Ömer ile Abbas, Ebû Süfyân ile arkadaşlarını alarak Resûlullah'ın huzuruna getirdiler. Abbas, Ebû Süfyân'ın affını diliyordu. Hazret-i Ömer de öldürülmesini istiyordu. Bunun üzerine Resûlullah Abbas'a, "Haydi bunları çadırına götür de sabahleyin getir!" {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 403.} buyurdu. Sabahleyin getirildiğinde Ebû Süfyân –siyer müelliflerinin tasviri veçhile– müslüman oldu.

Hazreti Abbas, "Yâ Resûlellah! Ebû Süfyân iftihar seven bir kişidir. Medâr-ı iftihar bir imtiyaz ih-san buyursanız!" dedi. Resûl-i Ekrem, "Pekâlâ! Her kim Ebû Süfyân'ın evine girerse hayatından emindir. Her kim Mescid-i Harâm'a iltica ederse emindir. Her kim evine girip kapısını kaparsa emindir!" {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 403.} buyurdu (İbn Hişâm; Zâdü'l-meâd).

“Bu alay hangi kabiledir?” diye sordu. Abbas, “Gıfâr kabilesidir!” dedi. Ebû Süfyân, “Benimle Gıfâr arasında ne münasebet ve adâvet var ki buraya kadar geliyor?” diye hayretini bildirdi. Sonra Cüheyne kabilesi (sancağı ile) geçti. Ebû Süfyân evvelki gibi sordu. Sonra Sa’d b. Huzeym geçti. Bunu da öyle sordu. Sonra Süleym kabilesi sancağı ile geçti. Yine o suretle sordu. Nihayet Ebû Süfyân’ın ömründe eşini görmediği hamâset örneği bir ketîbe karşı geldi. Abbas’a, “Bu alay hangi kabiledir?” diye sordu: Abbas, “Ensardır!” dedi. Ensarın başında Sa’d b. Ubâde bulunuyordu. Ensarın bayrağını taşıyordu. Sa’d b. Ubâde, (Uhud ve Ahzâb başkumandanı) Ebû Süfyân’ın önünden geçerken, “Ey Ebû Süfyân! Bugün melhame (en büyük harp ve kıtal) günüdür, bugün Kâbe’de kan dökmek helâl kılındığı bir gündür!” dedi. (Bu mehâbetli hitaptan sarsılarak) Ebû Süfyân, Abbas’a, “Ey Abbas! Bugün senin Kâbe’yi, Mekke halkını ve beni himaye edeceğin güzel bir gündür!” dedi. Sonra bir alay daha geldi. Bu alay (sayıca) alayların en azı idi. (Bu da Resûlullah’ın mevkibi idi). Bu mevkibde Resûlullah ile (muhacir ve ensardan bir kısım) ashâbı bulunuyordu. Resûlullah’ın sancağını da Zübeyr b. Avvâm çekiyordu. Resûlullah, Ebû Süfyân’ın önünden geçerken, Ebû Süfyân, “Yâ Resûlellah! Sa’d b. Ubâde’nin ne söylediğini duydunuz mu?” dedi. Resûlullah, “Sa’d ne söyledi?” diye sordu. Ebû Süfyân, “Şöyle şöyle söyledi!” diye Sa’d b. Ubâde’nin sözlerini haber verdi. Resûlullah, “Sa’d yanlış söylemiştir. Bugün Allah’ın (ezan sesleriyle) Kâbe’nin şanını i’lâ edeceği bir gündür. Bugün Kâbe’nin (tevhid libasıyla) kisveleneceği bir gündür!” buyurdu.¹² (Resûl-i Ekrem Kasvâ adlı devesine binmişti. Etrafında tekbir sesleri göklere yükseliyordu.¹³ Resûlullah’ın mevkibi ve ordusu bu suretle yürüdü). Hadisin râvisi Urve der ki: Resûl-i Ekrem, bayrağının Hacûn mevkiine dikilmesini (Zübeyr’e) emretti. Urve yine bir rivayetinde der ki: (Mekke’nin fethinden bir hayli zaman sonra) Abbas Zübeyr’e: “Ey Ebû Abdullah (Mekke’nin fethi günü) Resûlullah sana bayrağı şuraya dikmeni emretmişti!” dedi. Yine Urve der ki: Resûlullah Hâlid b. Velîd’e de şehrin üst tarafındaki Kedâ mevkiinden Mekke’ye girmesini emretti. Nebî sallallahu

12 İbn İshak’ın rivayetine göre Resûl-i Ekrem Sa’d b. Ubâde’nin asabileşerek kan dökmesinden endişelenip hemen Hazret-i Ali’yi gönderdi ve ensarın sancağını İbn Ubâde’den aldırdı ve oğlu Kays’a verdi (*İbn Hişâm; Zâdül-meâd*).

13 İslâm’ın bu yüce ihtişamını gören Ebû Süfyân: “Ey Abbas! Kardeşin oğlunun saltanatı ne kadar büyü-müş!” Abbas: “Hayır, o saltanat değil nübüvvettir!” dedi. Ebû Süfyân: “Evet evet!” diye tasdik etti. Ordunun geçiş teması sona erince Abbas, Ebû Süfyân’a: “Artık şimdi Mekke’ye kavmine gidebilirsin!” dedi. Ebû Süfyân Mekke’ye gelince en yüksek sesiyle, “Ey Kureyş cemaati! Şu gelen Muhammed’dir. Kendisine mukabele edemeyeceğiniz bir kuvvetle size geliyor. Her kim Ebû Süfyân’ın evine girerse emindir, her kim mescide girerse emindir. Her kim evine girip kapısını kaparsa emindir” dedi. Bunun üzerine halk evlerine ve Kâbe Mescidi’ne dağıldılar.

aleyhi ve sellem ise (Mekke'nin alt tarafındaki) Kûdâ mevkiinden girmişti. (Sağ taraftan Eslem, Süleym, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne ve daha birtakım kabileler girdi. Sol taraftan da Ebû Ubeyde b. Cerrâh piyade erleri ve silâhsız olan kuvvetler ile girdi).¹⁴ Mekke'ye girerken Hâlid b. Velîd'in süvari fırkası (düşman taarruzuna uğradığı)ndan iki mücahid şehid oldu: Hubeys b. Eş'ar ile Kürz b. Câbir el-Fihri. {B4280 Buhârî, Megâzî, 49.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem Mekke'ye giderken Zîtuvâ mevkiinde alay kumandanlarına Mekke'ye girecekleri cihetleri tayin ettikten sonra, “*Bir taarruza uğramadıkça sakın harp açmayınız*”¹⁵ diye tembih etmiş ve yalnız dokuz kişiyi istisna eylemişti. Bunlar Kâbe'nin örtüsü altına iltica etmiş olsalar bile katlolunmalarını emretmişti. Bütün fırkalar ârızasız Mekke'ye girdikleri halde yalnız Hâlid b. Velîd fırkası taarruza uğradı. İbn İshak'ın rivayetine göre, Kureys'ten Süheyl b. Amr, Safvân b. Ümeyye, İkrime b. Ebû Cehil taraflarından hazırlanan bir şerir çetesi bunların kumandası altında Hâlid b. Velîd'in süvari kuvveti üzerine ok atmaya başlamış ve mevzumuz olan hadiste adları bildirilen iki mücahidi şehid etmişlerdir. Bunun üzerine Hâlid b. Velîd müdafaa harbine başlayıp bir hamlede bunlardan on üçünü katletmekle bunlar da kaçıp dağılmışlardır.

Bahis mevzumuz olan Urve hadisinin bir noktası muhtâc-ı tashihtir. Urve bu rivayetinde Hâlid b. Velîd'in Mekke'nin üst tarafındaki Kedâ semtinden Mekke'ye girdiğini, Resûl-i Ekrem'in alt tarafta Kûdâ yoluyla girdiğini bildirmişti. Bu ise sahih rivayetlere muhaliftir. Buhârî'nin bundan sonra açtığı müstakil bir babında Resûlullah'ın Mekke'nin üst tarafından Kedâ mevkiinden, Hâlid'in de alt taraftaki Kûdâ semtinden girdiğine dair rivayetleri toplamıştır ki İbn Ömer ve Hazret-i Âişe hadisleridir. Bir üçüncüsü de buradaki rivayete muhalif olarak Urve'ye müntehî olmaktadır.¹⁶

Bütün siyer müelliflerinin İbn İshak'tan müttefikan rivayetlerine göre Peygamber efendimiz Zîtuvâ mevkiinde ordunun Mekke'ye giriş programını komutanlara tebliğ edip hareket emrini verdikten sonra sekiz sene evvel Mekke'den nasıl çıkıldığını ve bu gün fâtihâne bir ihtişamla nasıl girildiğini yâdederek Cenâb-ı Hakk'ın bu kerem ve inayetine karşı son derece ubûdiyyetkârane bir vaziyet almış ve başını devesi üzerinde eğmiştir. O derecede ki, mübarek başını devenin boynuna secde eder gibi bir vaziyette yapıştırmıştır.

14 Zâdü'l-meâd.

15 {Taberî, Târîh, III, 56.}

16 Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye yukarıdan Kedâ'dan, Hâlid'in aşağıdan Kûdâ'dan girdikleri, en sahih rivayetlere müstenit oldukları halde Mekke'nin sağ ve sol tarafından giren kuvvetler ve kumandanlar hakkındaki rivayetler muhtelif ve muhtaribdir. Yukarıda Zâdü'l-meâd'daki bir rivayeti tercihen zikrettik (Seniyye-i Ulyâ ve Seniyye-i Süflâ tabirleri için 782 numaralı İbn Ömer hadisine bakınız!)

Halen Zâhir denilen Zâtuvâ mevkiinden itibaren böyle mütezellil ve son derece mütevazi bir vaziyette tesbih, tehlil ve dua ederek Mekke'ye girmiştir (*Feyzü'l-bârî*).

Resûl-i Ekrem'in Mekke'de nereye inip misafir olacağı Mekke'ye girmezden bir gün önce düşünülmüş ve Buhârî'nin bir rivayetine göre Üsâme b. Zeyd tarafından Resûl-i Ekrem'e sorulmuştur. Peygamber efendimiz de, “*Akîl b. Ebû Tâlib bize inecek ev bırakmadı ki!*” buyurmuş. Sonra bunun sebebini bildirerek, “*Mümin, dârülharpteki kâfire vâris olamazdı. Dârülharpteki kâfir de dârülişlâmdaki mümine vâris olamaz!*” buyurmuştur.¹⁷ Yine Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayetine göre, Resûl-i Ekrem fetihten bir gün önce, “*Allah Mekke'nin fethini müyesser kılsa, yarın menzilimiz inşallah Kinâneoğulları'nın hayfı (yurdu)dur ki: Vaktiyle Kinâneoğulları'yla Kureyş müşrikleri burada küfür üzerine antlaşmışlardı!*” buyurmuştur.¹⁸ Siyer kitaplarında Resûlullah'ın sancağının Hacûn mevkiine dikildiği rivayeti vardır ki, burası Kinâneoğulları'nın yurdudur. Resûl-i Ekrem'in çadırı da buraya kurulmuştur.

Resûl-i Ekrem'in menzil olarak burasını intihap buyurmaları –her safhası intikam hâtıralarıyla dolu olan feth-i Mekke vâkiasından dolayı– burada ikamet buyurmalarının büyük bir intikâm-ı ilâhîyi yâda vesile olacağı içindir. Vedâ haccında da Resûl-i Ekrem Minâ'dan dönüşte yine burasını menzil ittihaz etmişti. Bu tarihî hâtıraya Abdullah b. Mugaffel hadisinde burası, “Kinâneoğulları ile Kureyş müşriklerinin küfür üzerine antlaştıkları yer” diye tavsif edilerek işaret buyurulmuştur.

Kureyş ile Kinâneoğulları'nın kâfirane ahd ü peymanlarının mahiyetine 786 rakamıyla tercüme ve izah ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisinde işaret olunmuştur ki: Kureyş ile Kinâneoğulları'nın –Hâşim ve Abdülmuttaliboğulları ile kız alıp vermemek ve bir gûnâ içtimaî ve medenî münasebette bulunmamak üzere– Hâşimîler ve Muttalibîler aleyhine antlaşmalarıdır. Kinâne ile Kureyş arasında akdolunan bu ittifak, Hâşim ve Muttaliboğulları Resûlullah'ı Kinâne ile Kureyş'e inkiyâda ikna edinceye kadar devam edecekti. Bu ittifak bir vesika ile de tesbit edilerek Kâbe derûnuna asılmıştı. Nübüvvetin yedinci senesi muharremi ibtidâsında başlayan ve üç sene devam eden bu kat'ı münasebet dolaşısıyla Kureyş ile Benî Kinâne, Hâşim ve Muttalib oğullarını Hâşimîler mahallesinde üç sene muhasara altında tutmuşlar ve aç bırakmışlardır. Bu dilsûz vâkıanın cereyan şekli ve âkıbeti hakkında yukarıda bildirdiğimiz 786 numaralı Ebû Hüreyre hadisinin izahına bakınız!

17 {B4282, B4283 Buhârî, Megâzî, 49.} Bu meseleyi Zührî şöyle izah etmiştir: Ebû Tâlib'in dört oğlu vardı. Bunlardan Akîl ile Tâlib müslüman olmayıp Mekke'de dârülharpte kaldıklarından, Ebû Tâlib'e vâris olmuşlardır. Ali ile Ca'fer Medine'de bulunduklarından mahrum olmuşlardı (785 numaralı Üsâme hadisine de bakınız).

18 {B4284, B4285 Buhârî, Megâzî, 49.} Benî Kinâne hayfı, İslâm tarihinde ve fikhında Hacûn, Muhassab, Ebtah namlarıyla da anılır. Ebûkubey's dağının yamacındadır. Mescid-i Hayf ona teşbih edilerek itlak olunmuştur. İbnü'l-Kayyim *Zâdü'l-meâd*'da bu mescidi Mescid-i Feth diye anar.

Peygamber efendimiz Mekke'ye girerken karşılaştığı çok sevimli bir manzara da Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr, Abdullah b. Zübeyr'in içlerinde bulunduğu Hâşimî çocuklarının Resûlullah'ı istikbal etmeleridir. Peygamberimiz bunları severek İbn Abbas ile İbn Ca'fer'i tergisine almışlardır (bk: 1284. hadis).

Resûl-i Ekrem Hacûn'da bir müddet çadırı içinde tevakkuf buyurdu. İbn İshak'ın Ebû Tâlib kızı Ümmü Hânî'ye muttasıl bir senedle rivayetine göre Resûl-i Ekrem Hacûn'daki çadırında geniş bir kap içindeki su ile yıkanıp yeni elbise giymiş ve en hafif bir surette sekiz rek'at duhâ namazı kılmıştır (*Sîret-i İbn Hişâm*).¹⁹

Sonra Resûlullah Hacûn'dan devesine binerek hareket edip sağında ve solunda, önünde ve arkasında ashabı saf bağlayarak Kâbe mescidine geldi (*Zâdü'l-meâd*). Yol esnasında Fetih sûresini okuduğunu şu hadîs-i şerifte göreceğiz:

1625

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ عَلَى نَاقَتِهِ وَهُوَ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفَتْحِ يُرْجِعُ وَقَالَ لَوْلَا أَنِّي جَمَعْتُ النَّاسَ حَوْلِي لَرَجَعْتُ كَمَا رَجَعْتُ.

TERCÜMESİ

(Muâviye b. Kurre'nin) Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhtan şöyle rivayet edildiğini işittim dediği rivayet olunmuştur: Mekke'nin fethi günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi devesi üzerinde gördüm. O, sesini işittirecek derecede yükselterek Fetih sûresi okuyordu. Râvi Muâviye der ki: Halkın etrafına toplanması düşüncesi olmasaydı Abdullah b. Mugaffel'in (Resûlullah'ın okuyuşunu hikâye ederken) sesini yükselttiği gibi ben de yükseltirdim. {B4281 Buhârî, Megâzi, 49.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem bu suretle gelip İmam Mâlik'in Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem fetih günü Mekke'ye girerken başında miğfer vardı. –Allah bilir ama– ihramlı da değildi. İhramsız olarak Harem-i şerif'e girdi. Kâbe-i Muazzama'yı deve üzerinde yedi defa tavaf etti. Elindeki çukân²⁰ ile Hacerülesved'i istilâm eyledi.

19 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 411.} Buhârî'nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem'in iğtisâli ve duhâ namazı kılması Ümmü Hânî'nin evindedir.

20 Ucu yay gibi kıvrık bir değnektir. Deveye binenler kullanırlar ve yere düşen bir şeyi ucuna takıp alırlar.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَّةَ يَوْمَ الْفَتْحِ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُّونَ وَثَلَاثُمِائَةً نُصِبَ فَجَعَلَ يَطْعُمُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Mekke'nin fethi günü Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Harem-i şerif'e) girdi. Halbuki Kâbe'nin etrafında ibadet için dikilmiş (kurşunla tahkim edilmiş) 360 put vardı. Resûlullah elindeki değnekle bunlara dürtüyor ve şöyle diyordu: "Hak geldi, bâtil gitti, helâk oldu. Hak geldi, halbuki (ölen bâtil) ne icada, ne de öleni diriltmeye muktedir." {B4287 Buhârî, Megâzî, 49; el-İsrâ, 17/81.}

İZAHİ

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde rivayetine göre Resûl-i Ekrem değnekle bunlara dokundukça bunlar birer birer yere düşüp seriliyorlardı. Sonra Resûlullah Kâbe'nin kapıcısı Osman b. Talha'yı çağırdı. Kâbe'nin anahtarını istedi. O da gidip vâlidesinden alarak²¹ getirip Resûlullah'a, "Emanettir yâ Resûlellah!" diye teslim etti. Resûl-i Ekrem anahtarı alıp Kâbe'nin açılmasını emretti. Açılınca Resûl-i Ekrem Kâbe'ye girdi. Kâbe'nin duvarları suretlerle dolu idi. Bunları gördü. İbrâhim ve İsmâil peygamberlerin resimlerini de gördü. Bu iki peygamber ellerinde birer fal oku ile kismet diliyorlardı (*Sîret-i İbn Hişâm* ve *Zâdü'l-meâd*). Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre, bunlar birer put idi. Resûl-i Ekrem bunların dışarı çıkarılmalarını emretti. Hazret-i Ömer hemen bunları çıkardı. Resûl-i Ekrem İbrâhim ve İsmâil peygamberlerin tasvirlerine bakarak, "Allah bunları yapanları helâk etsin! Allah'a yemin ederim ki, bu putperestler bu iki peygamberin hiçbir zaman rızıklarını ve maişetlerini böyle münker ve fena şeylerle aramadıklarını ve dilemediklerini pek iyi bilirler!"²² buyurmuştur. Beytullah suretlerden ve putlardan temizlendikten sonra Resûlullah içeri girdi. Kâbe'ye, Resûlullah ile beraber Üsâme b. Zeyd, Bilâl, Osman b. Talha da dahil oldu ve üzerlerine Kâbe'nin kapısını kapadılar. Resûlullah kapıya karşı olan duvara doğru iki direk arasına durup namaz kıldı.²³ Burasıyla kapı arasında 3 zirâ miktarı bir boşluk vardı

21 Kâbe'nin hâciblik yani miftahdarlık vazifesi Ebû Talha b. Abdüddâroğullarına meşrûf idi. Osman b. Talha'nın babası ile amcası vesair akrabası Uhud Harbi'nde kâfir olarak katledildiklerinden Kâbe'nin anahtarı Osman'ın anası Selâme kadında idi (294. hadis ile haşiyesine bakınız).

22 {B4288 Buhârî, Megâzî, 49.}

23 Resûl-i Ekrem'in Mekke'nin fethi günü Kâbe'nin içinde namaz kıldığını Buhârî Abdullah b. Ömer'den

(793. hadisin izahına bakınız). Namazdan sonra Resûlullah beyt-i şerifi dolaştı. Her tarafında tekbir getirdi ve Allah Teâlâ'ya hamdetti. Bu suretle uzunca bir zaman içeride kaldıktan sonra kapı açıldı. Bu sırada bütün Kureyş, Mescid-i Harâm'a dolmuş, saf bağlamıştı. Haklarında ne muamele olunacağına intizar ediyorlardı. Resûlullah kapının eşğinde durup iki sövesini iki eliyle tuttu.

Yalnız Kureyş'e ve Mekkeliler'e değil, bütün beşeriyete hitap eden meşhur nutuklarını şu suretle irat ederek:

“Allah’tan başka ilâh yoktur, yalnız O vardır. O’nun eşi ve ortağı yoktur. O vaadine bağlı kalıp vaadini yerine getirdi ve kuluna yardım etti. Aleyhimizde toplanan düşmanları yalnız başına hezimete uğrattı. İyi biliniz ki bütün Câhiliye görenekleri, bütün mal ve kan davaları bugün şu iki ayağımın altındadır. Yalnız Kâbe hizmeti ve hacılara su dağıtmak işi bunlardan başkadır. Ey Kureyş cemaati! Allah sizden Câhiliye gururunu, babalarla, soylarla büyüksenmeyi gidermiştir. Bütün insanlar Âdem’den, Âdem de topraktan yaratılmıştır” buyurdu.²⁴ Sonra Resûlullah Hucurât sûresinin şu meâldeki 13. âyetini okudu: *“Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık ve sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Tanışasınız diye, (övünesiniz diye değil. Çünkü) Allah’ın katında en keriminiz, en müttakinizdir. Allah sizin her halinizi çok iyi bilir ve gizli temayüllerinize tamamıyla vâkıftır.”*

Bu nutkuyla Resûl-i Ekrem medeniyet cihanının kapısını açarak helâl ve harama dair bazı hükümler bildirdikten sonra Mescid-i Harâm’ın geniş sahasını dolduran mahşerî halkı ve bilhassa ön safta yer alan Ebû Süfyân gibi Kureyş sergerdelerini çok mânalı bir bakışla bir müddet gözden geçirdi ve mâzinin bu zalim düşman kitlesine karşı, *“Ey Kureyş cemaati! Şimdi size ne muamele edeceğim sanırsınız?”* diye sordu. Resûl-i Ekrem’in ne derece merhametli ve âlicenap olduğunu bilen Kureyş müşrikleri ve Mekkeliler bir ağızdan, *“Hayır umarız, sen kerim bir kardeş ve âlicenap bir kardeş oğlusun!”* dediler.²⁵ Resûl-i Ekrem salallahu aleyhi ve sellem efendimiz, *“Yûsuf’un kardeşlerine dediği gibi ben de size, ‘Artık bugün size geçmişten dolayı tevbiîh ve muâhaze yoktur’ derim. Haydi gidiniz, âzatsınız”* buyurdu.

Bu bir aff-ı umumi idi. Fakat kimin kimleri affı? Kendilerini hakka, adalete, hürriyet ve müsavata davet eden bir Peygamber-i Zîşân’ın, bu hayırhahane irşadına karşı her fenalığı irtikâp eden zalim bir kavmi affı! Bu cihetle İslâm mütefekkirleri bu umumi affı ilân eden yukarıdaki fetih hutbesini tahlil ederek ehemmiyetini tebârüz ettirmişlerdir.

rivayet etmiştir. Yine Buhârî’nin İbn Abbas’tan bir rivayetine göre de Resûlullah yalnız tekbir getirmiş, fakat namaz kılmamıştır.

24 لا إله إلا الله وحده لا شريك له، صدق وعده ونصر عبده وهزم الأحزاب وحده. ألا كل مأثرة أو مال أو دم فهو تحت قدمي هاتين. إلا سداة البيت وسقاية الحاج. يا معشر قريش! إن الله قد أذهب عنكم نخوة الجاهلية وتعظيمها بالأبَاء. الناس من آدم وأدم من تراب. ثم تلى هذه الآية: يا أيها الناس! إنا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا إن أكرمكم عند الله أتقاكم إن الله عليم خبير. يا معشر قريش ما ترون أني فاعل بكم؟ قالوا خيرا. أخ كريم وابن أخ كريم. قال فإني أقول لكم كما قال يوسف لإخوته: لا تثريب عليكم اليوم اذهبوا فأنتم الطلقاء [سيرة ابن هشام وزاد المعاد]. {İbn Kayyim, Zâdül-meâd, II, 354.}

25 Çok zeki Kureyş sergerdeleri bu sözleriyle Yûsuf peygamberle kardeşlerinin sergüzeştlerine işaret etmişler ve Resûl-i Ekrem’in kerem ve semâhatinden af dilemişlerdi.

Son zamanlarda yetişen İslâm muharrirleri de bu fetih hitabesi ve aff-ı umumi ilânı ile Fransa İnkılâbı ve Hukûk-ı Beşer Beyannâmesi arasında mukayeseler yaparak İslâm ana haklarının (hukûk-ı esâsiyyesinin) özünü ifade eden bu hitabede tarihin her devrinde görenek halinde devam edegelen vahşiyane âdetlerin o saatte müthiş bir tarraka ile yıkılıp ayakları altında çiğnendiğini, onların yerlerini beşer müsavâtı ve amme haklarının tanınması gibi demokratik adalet umdeleri aldığı bir vecize halinde ilân edildiğini tebârüz ettirmişlerdir. Biz bunları okuyucularımızın idrak ve irfanlarına bırakıyoruz. Evvelce de işaret ettiğimiz gibi Hukûk-ı Beşer Beyannâmesi'nin esasları o gün kurulmuştu. Peygamber bu hitabesinde, “*Ey insanlar!*” diyerek bütün beşeriyete haykırmıştır. Hukûk-ı Beşer Beyannâmesi'nin kurucularından General Lafayette o günlerde vazifeten Kur'an'ı mütalaa ettikten sonra, “Aşkolsun ey şanlı Arap! Adaleti sen kurmuşsun!” demiştir.

Siyer sahipleri ve umumi aftan istisna edilenlerin isimlerini ve cürümlerini, sonra bunların da birer suret ve şefaate ve birkaç istisna ile affolunduklarını izah ederler. *Sahîh-i Buḥârî*'de yalnız İbn Hatal'ın katledildiği rivayeti vardır (873. hadise ve izahına bakınız).

Bu hitabesinden sonra Resûlullah Mescid-i Harâm'da oturdu. Bu sırada Ali b. Ebû Tâlib elinde Kâbe'nin anahtarlarıyla geldi: “Yâ Resûlellah Kâbe'nin anahtarcılığı ile zemzem sakalığını bizde (Abdûlmuttaliboğulları'nda) birleştir! Allah rahmet etsin!” diye rica etti. Zemzem sakalığı Abbas uhdesinde bulunduğundan, Saîd b. Müseyyeb'den gelen bir rivayete göre, Abbas bununla da kendisine intikali için Hâşimîler arasında faaliyete başlamıştı. Hazret-i Ali'nin müracaatı da Abbas'ın tertip ve tâlimi eseri olabilir. Fakat Resûl-i Ekrem, “*Osman b. Talha nerededir?*” diye onu çağırdı ve, “*Yâ Osman! Bugün birr ü ihsan ve ahde vefa günüdür. Al işte anahtarın!*” buyurdu.²⁶

BİLÂL'İN EZAN OKUMASI

Öğle vakti hulûl etmişti. Resûl-i Ekrem, Bilâl'e Kâbe üzerine çıkıp ezan okumasını emretti. O günün sabahında içinde putlara tapılan bu mukaddes Allah evinin üstünde öğle vakti Bilâl'in ezan sesi Kâbe âfâkını kaplıyordu. Bu âni tahavvülü ilân eden bu ilâhî ses Kureyş sanâdîdinin muhteris gönüllerini sarsıyordu. Bu sırada idi ki Ebû Süfyân b. Harb, Attâb b. Esîd, Hâris b. Hişâm vesair Kureyş eşrafı Kâbe'nin bir tarafında oturup şöyle görüş-

26 {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 360.} Bu münasebetle İbnü'l-Kayyim *Zâdü'l-meâd*'da, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ından şu vak'ayı nakleder: Osman b. Talha der ki: Câhiliye devrinde biz Kâbe'yi pazartesi, perşembe günleri açardık. Bir ziyaret günü Resûlullah da geldi. Halk ile beraber Kâbe'ye girmek istedi. Her nasılsa ben yoğunluk ettim, Resûlullah hilm ü sükûn ile bana, “*Yâ Osman! Yakın günün birinde bu anahtar sen benim elimde nereye istersem koyabilecek bir vaziyette göreceğini umarım*” buyurdu. Mekke'nin fethi günü Resûlullah anahtarını aldı. Kime isterse verebilirdi. Sonra bana iade etti. Verirken de, “*Ey Ebû Talha oğulları! Emaneti –sizde daim ve bâki olmak üzere– işte alınız! Bu emaneti, bu hakkı sizden kimse alamaz; meğer ki zalim ola!*” buyurdu. Anahtarını alıp giderken Resûlullah beni çağırdı. Dönüp geldiğim de Resûlullah, “*Ey Osman, vaktiyle sana söylediğim söz tahakkuk etmedi mi?*” buyurdu. Hicretten evvel söylediği sözünü tahattür ederek, “Evet tahakkuk etti. Şehâdet ederim ki sen Allah'ın resulüsün derim” dedim. {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 360-361.}

mekte idiler. Attâb, “Allah, babam Esîd’i vaktiyle öldürdü de şu sesi işitmek nimetini ikram etti!” dedi. Hâris b. Hişâm da, “Şunun hak olduğunu bilsem vallahi ben de icabet ederdim!” dedi. Ebû Süfyân da, “Fakat ben, vallahi bir şey söylemem. Şayet bir şey söylersem şu çakıllar bile dile gelerek hemen gidip ona haber veriyorlar!” dedi. Bu muhâvere üzerine Resûlullah çıkageldi ve onlara, “*Ne görüştüğünüzü biliyorum!*” diye onların sözlerini birer birer anlattı. Bunun üzerine Hâris ile Attâb, “Biz şehâdet ederiz ki sen muhakkak Allah’ın resulüsün!” diye şehâdet getirdiler ve “Vallahi bizim görüştüğümüz sözlere bizden başka yanımızdakilerden kimse vâkıf değildi. Sana her halde bir taraftan haber veriliyor!” dediler²⁷ (*İbn Hişâm, el-İsâbe, Zâdü’l-meâd*).

BIAT: Resûl-i Ekrem öğle namazından sonra Safâ tepesinin en yüksek yerine oturdu. Ömer b. Hattab da alt tarafına oturdu. Kureyş’ten ayrı ayrı biat aldı. İbtidâ erkekler İslâm ve cihad üzerine biat ettiler. Sonra kadınlar biat ettiler. Kadınların biat maddeleri Mümteherine sûresinin 12. âyetinde şu suretle bildirilmiştir: “*Ey peygamberim! Mümine kadınlar: ‘Allah’a hiçbir şeyi şerik koşmayacaklar, hırsızlık yapmayacaklar, zina etmeyecekler, çocuklarını öldürmeyecekler, elleri ve ayakları arasındakini (yani başkasından aldıkları çocuğu) zevcine iftira ve isnat ederek bir bühtan ile getirmeyecekler ve güzel emirlerinde sana muhalefet etmeyecekler!’ diye sana biat etmeye geldikleri zaman sen onlara biat ver ve onlar için Allah’tan mağfiret dile! Şüphesiz ki Allah, tevbekâr âsileri mağfiret eder, ashâb-ı tâate merhamet eyler.*”²⁸

Bu biat-ı nisâ müteaddit defalar vâki olmuştur. Medine’ye hicret buyurduğunda da kadınlardan aynı şartlarla biat alınmıştı. Kâh sözle, kâh Resûl-i Ekrem’in elini batırdığı bir su kabına kadınların da elini batırmaları suretiyle olmuştu. Hazret-i Âişe’den gelen rivayete göre kadınların hiçbir biatı musafaha suretiyle olmamıştır.

Safâ tepesinde Resûl-i Ekrem ibtidâ erkeklerden İslâm ve cihad üzerine biat aldı. Âyet-i kerîmenin tebliğine göre sonra kadınlar geldiler. Onlar da biat etmek istediler: Onların biatı da alındı. Hazret-i Ali’nin hemşiresi Ümmü Hânî, Âs b. Ümmeyye’nin kızı Ümmü Habîbe, Attâb b. Esîd’in halaları, Hâris b. Hişâm’ın kızı ve İkrime’nin karısı Ümmü Hakîm, Hâlid b. Velîd’in hemşiresi Fâhite, Ebû Süfyân’ın karısı Hind gibi Kureyş’in mümtaz aile kadınları, gelen kadınların birinci tabakasını teşkil ediyorlardı.

Kurtubî *Tefsîr*’inde erkeklerin biat şartlarının da kadınların şartlarının aynı olduğunu bildirmiştir.

FETHİN İKİNCİ GÜNÜ

Buhârî’nin *Sahîh*’inde fetih tarihinde Huzâî Ebû Şüreyh radiyallahu anhtan²⁹ rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Harem-i Mekke’yi överek bir hutbe irat etmiştir. Bu hutbesinde Resûl-i Ekrem, Allah’a hamdûsenâ ettikten sonra şöyle buyur-

27 {İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, III, 361.}

28 {el-Mümteherine, 60/12.} (إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

29 Buhârî bu hadisi burada iki tarik ve iki metin ile rivayet etmiştir: Birisi Ebû Şüreyh radiyallahu anhtan

muştur: (Mekke muhitini Allah Teâlâ gökleri ve yeri yarattığı zaman vâcibü'l-ihtirâm kıldı. Binaenaleyh) Mekke'yi haram kılan Allah Teâlâ'dır. Yoksa onu insanlar haram kılmamıştır. (Allah Mekke'yi kıyamete kadar muhterem kıldı). *Bu cihetle Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse için Mekke'de kan dökmek helâl değildir. Bu mukaddes şehrin bir ağacı da baltalanmaz. Şayet birisi, "Resûlullah burada harbetti" diye ruhsat iltizam ederse, siz ona, "Allah Teâlâ yalnız Peygamber'ine izin vermiştir. Size izin vermemiştir" deyiniz! Bana da rabbim yalnız bir günün bir saati için izin verdi. Ondan sonra bugünkü hürmeti çünkü hürmeti derecesine döndü. Bu sözlerimi burada hazır olanlar, burada bulunmayanlara ulaştırın!*³⁰

İmam Buhârî bu hadisin sevk ve rivayetinde bir hadiseye işaret ederek şöyle hikâye ediyor: Râvi sahâbî Ebû Şüreyh Huzâî radiyallahu anh,³¹ Amr b. Saîd b. Âs'a³² Mekke'ye Abdullah b. Zübeyr'e karşı ordular sevkettiği sırada şöyle demiştir: Ey emîr! Mekke fetholunduğunun ertesi günü Resûlullah'ın ayağa kalkarak irat ettiği bir hutbesini sana haber vermeliğime izin ver! O hutbeyi benim şu iki kulağım duydu; kalbim, hissim belleyip sakladı; bu hutbeyi irat ederken söyleyen zatı (Peygamber'i) de iki gözüm gördü. Resûlullah hutbesinde Allah'a hamdüsena ettikten sonra buyurdu ki... suretinde en kesin bir mukaddime ile yukarıda tercüme ettiğimiz Peygamber'in hutbesini bildirdi. Müellif Buhârî, Resûl-i Ekrem'in hutbesinden sonra da şunu rivayet ediyor: Ebû Şüreyh (radiyallahu anh) a, "Bu hadis üzerine Amr b. Saîd sana ne dedi?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi, "Amr bana, 'Ey Ebû Şüreyh! Bu işi ben senden daha iyi bilirim! Mekke hiçbir âsiyi, katili, katil hiçbir firariyi, sirkatle töhmetli hiçbir mülteciyi cezalanmaktan kurtaramaz!' demiştir."³³

ENSARIN ENDİŞESİ

Fethin ferdâsı günü Resûlullah Safâ tepesine çıkmıştı. Ellerini kaldırıp Allah'a dua ve hamdüsena ediyordu. Bu sırada ensar kendi aralarında birbirlerine, "Allah, resulüne içinde doğup büyüdüğü vatanının fethini müyesser kıldı. Artık bundan sonra kendi memleketinde yerleşir mi dersiniz?" diye endişelerini açıklamışlardı. Resûlullah duasını bitirince

mevsûlen, öbürü Mücâhid'den mürselen rivayetidir. Biz mevsul rivayeti tercüme ediyoruz. Öbür rivayette bulunan ziyadeyi de kavis içinde göstereceğiz!

30 {B4295 Buhârî, Megâzî, 52.}

31 Ebû Şüreyh'in adı en sarîh rivayete göre Huveylid b. Amr'dır. Mekke'nin fethinde Kâ'boğulları'nın alem-darı idi. Fetih vak'asının her safhasına vâkıftı. Onun için bu hadisi de en yüksek bir katîyetle rivayet etmiştir. 68 senesi Medine'de vefat etmiştir (*el-İstîâb*).

32 Amr b. Saîd, Emevî ailesine mensuptur. Ne sahâbî ne de iyi tanınmış bir tâbîdir. Müşârün ileyh Medine valisi idi. Emevî hükümdarlarından Yezîd, Mervân, Abdülmelik zamanlarında Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâya karşı ordular teşhiz edip sevk etmiştir. Medine'deki nüfuzuna güvenerek Abdülmelik'e karşı da hilâfet iddiasına kalkışmış ve harp açmıştır. Nihayet Abdülmelik tarafından sulh ve eman ile iğfal edilerek öldürülmüştür (Aynî).

33 Amr b. Saîd'in bu cevabında âsilikle, cânilikle, hırsızlıkla ittiham etmek istediği Abdullah b. Zübeyr, sahâbî oğlu sahâbîdir. Anası Zâtünnitâkayn Esmâ'dır. Kendisinin küstahça müdafaa ettiği Emevî ailesinden hilâfet makamına daha lâyıktır.

ensara, “Ne konuşuyorsunuz?” diye sordu. Ensar, “Bir şey yok!” diye kapatmak istedilerse de Resûl-i Ekrem onları söyletinceye kadar ısrar etti ve onlara bu endişelerini söyletince, Resûl-i Ekrem, “Öyle şeyden Allah’a sığınırım! Hayatım hayatınızdır, ölümüm de ölümünüzdür!” diye endişelerini giderdi³⁴ (Zâdü’l-meâd).

عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا بِمَاءِ مَمَرِ النَّاسِ وَكَانَ يَمُرُّ بِنَا الرُّكْبَانُ فَسَأَلَهُمْ مَا لِلنَّاسِ مَا لِلنَّاسِ مَا هَذَا الرَّجُلُ فَيَقُولُونَ يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَرْسَلَهُ أَوْحَى إِلَيْهِ أَوْ أَوْحَى اللَّهُ بِكَذَا فَكُنْتُ أَحْفَظُ ذَلِكَ الْكَلَامَ فَكَأَنَّمَا يُعْرَى فِي صَدْرِي وَكَانَتْ الْعَرَبُ تَلَوُّمُ بِإِسْلَامِهِمُ الْفَتْحَ فَيَقُولُونَ اثْرُكُوهُ وَقَوْمُهُ فَإِنَّهُ إِنْ ظَهَرَ عَلَيْهِمْ فَهُوَ نَبِيٌّ صَادِقٌ فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ أَهْلِ الْفَتْحِ بَادَرَ كُلُّ قَوْمٍ بِإِسْلَامِهِمْ وَبَدَرَ أَبِي قَوْمِي بِإِسْلَامِهِمْ فَلَمَّا قَدِمَ قَالَ جِئْتُكُمْ وَاللَّهِ مِنْ عِنْدِ النَّبِيِّ ﷺ حَقًّا فَقَالَ صَلُّوا صَلَاةَ كَذَا فِي حِينِ كَذَا وَصَلُّوا كَذَا فِي حِينِ كَذَا فَإِذَا حَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَلْيُؤَذِّنْ أَحَدُكُمْ وَلْيُؤَمِّكُمْ أَكْثَرَكُمْ قُرْآنًا فَنَظَرُوا فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ أَكْثَرَ قُرْآنًا مِنِّي لِمَا كُنْتُ أَتْلُو مِنَ الرُّكْبَانِ فَقَدَّمُونِي بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَأَنَا ابْنُ سِتٍّ أَوْ سَبْعِ سِنِينَ وَكَانَتْ عَلَيَّ بُرْدَةٌ كُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ تَقَلَّصْتُ عَنِّي فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنَ الْحَيِّ أَلَا تَغْطُوا عَنَّا اسْتَ قَارِئُكُمْ فَاشْتَرَوْا فَقَطَّعُوا لِي قَبِيصًا فَمَا فَرِحْتُ بِشَيْءٍ فَرَجِي بِذَلِكَ الْقَبِيصِ.

TERCÜMESİ

Amr b. Selime³⁵ radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Biz aile ve kabilece halkın yol uğrağı bir yerde otururduk. Bize kervanlar uğrarlardı. Biz de yolculara, “Bu insanlara ne oluyor? Şu kişiye (Resûlullah’a) ne oluyor?” diye sorardık. Onlar da bize, “O zat, Allah kendisini peygamber gönderdi ve ona vahyetti sanır. Yahut Allah şu kitabı ona vahyetti sanır!” di(ye Resûlullah’tan öğrendikleri bazı âyetleri bize haber veri)rlerdi. Ben de o sözü (Kur’an’ı) ezberlerdim. Sanki o âyetler gönlüme yapışmış (nakşolunmuş)tu. Esasen (Kureyş’ten başka) Arap kabileleri de müslüman olmak için Mekke’nin fethini gözlüyorlardı ve, “Peygamberlik iddia eden bu adamı kendi kavmi (Kureyş) ile

34 {İbn Kayyim, Zâdü’l-meâd, III, 363.}

35 Bütün Buhârî şerhlerinde bu isim “lâm”ın kesriyle mazbut olduğu ve Yûnîniyye nüshasında da bu suretle zabtolunduğu halde *Tecrîd* nüshalarında “lâm”ın fethiyle harekelenmiş bulunması matbaa hatası olacaktır.

baş başa kendi hallerine bırakınız! Eğer o, Kureyş'e galip gelirse hiç şüphesiz o, sözünde doğru hak bir peygamberdir!" derlerdi. Vaktâ ki, Mekke fâtihleri muzaffer oldular, bütün Arap kavmi İslâm câmiasına koştu. Babam (Selime) de kavmimle beraber müslüman olmaya can attı. Mekke'den dönüp gelince bize, "Vallahi ben size bir hak Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından geliyorum; o, bize, 'Filânca namazı şu vakitte kılınız, filânca namazı da şu vakitte kılınız!' di(ye bütün namaz vakitlerini bildir)di. Namaz vakti gelince de biriniz ezan okusun ve Kur'an'ı en çok bileniniz size imâmet etsin!" buyurdu dedi. Bunun üzerine kabile halkı baktılar. İçlerinde benden çok Kur'an bilen bir kimse bulunmadı. Çünkü ben köyümüze uğrayan kervanlardan Kur'an öğrenmiş bulunuyordum. Bu cihetle kabile halkı beni önlerine imâmete geçirdiler. Halbuki ben o sırada altı, yahut yedi yaşında çocuktum.³⁶ Üzerimde de (elbise olarak yalnız) bir bürde³⁷ vardı. Secde ettiğimde avret yerinden yukarı toplanır (açılır)dı. Bu hali gören kabilemizden bir kadın (cemaate hitap ederek), "İmamınızın kılığını gözümüzden örtseniz a!" dedi. Bunun üzerine cemaat (Uman kumaşı) satın alıp bana bir gömlek biç(ip dik)tiler. Bu gömleğe sevindiğim kadar hiçbir şey ile ferahlanmadım. {B4302 Buhârî, Megâzî, 54.}

İ Z A H I

Amr b. Selime hadisinin feth-i Mekke gazâsında zikredilmesinin vechi ve bu unvanına mutabakat noktası bu hadiste Resûlullah ile Kureyş arasındaki siyasî husumetin ve harp vaziyetinin neticesine intizar eden Arap kabilelerinin Mekke'nin fethi üzerine takım takım İslâm câmiasına koştuklarının bildirilmiş olmasıdır. Bu tarihe kadar Araplar birer birer müslüman olurken, Mekke'nin fethi üzerine fevc fevc, küme küme, kabile kabile müslüman olmaya başlamışlardır. Bunun böyle olacağı vukuundan evvel Nasr sûresinde haber verilmişti ki meâli şöyledir: "*Habîbim! Allah'ın nusreti ve Mekke'nin fethi geldiği zaman ve nâs Allah'ın dinine takım takım girdiklerini gördüğün an, hemen rabbine hamdederek, (ve bu tez ve örneksiz muvaffakiyete karşı hayretini açığa koyarak) sübhânellâh de³⁸ ve rabbinden mağfiret dile! Muhakkak ki Allah, tövbekârların tövbesini kabul edecektir.*"

Bu sûrenin nüzûlü zamanını tayinde müfessirlerin ihtilâfı vardır. Bazı müfessirler Resûlullah'ın Vedâ haccında teşrik günlerinde nâzil olduğunu iddia etmişlerse de Beyzâvî ve emsali tefsir sahiplerine göre, bu sûre Mekke'nin fethinden evvel nâzil olmuştur. Sûre

36 Şâfiîler bu hadis ile istidlâl ederek iyiyi, kötüyü ayırt edebilen bir çağdaki çocuğun imam olması sahihtir demişlerdir. Halbuki bu bir münferit vâkiadır. Namazın sıhhat ve fesadını henüz bilemeyen yeni müslüman olmuş bir kabilenin namazıdır. Nasıl ki namazda setr-i avretin de bir şart olduğunu da bilmiyorlardı.

37 Bürde, çubuklu ve dört köşeli kumaş veya abadır ki Araplar ihram gibi bürünürler.

38 Beyzâvî, *Tefsîr*'inde âyetteki tesbih mecazen taaccüp mânasınadır. Çünkü bu nusret ve zafer hatır ve hayale gelmeyen mûcib-i istiğrâb bir nimettir!" diyor. Şihâb da, "Umûr-ı garîbeyi idrak eden kişinin 'sübhânellâh' dediği"ni bildiriyor.

zâhir ve إِذَا ile vârit olması da bunu iş'âr eder ve Resûlullah'ın mucizeleri cümlesinden bulunur. Mekke'nin fethiyle ve Arap kabilelerinin takım takım müslüman olmalarıyla artık Hicaz'da ve Arap cezâiresinde İslâm dininin rakipsiz bir halde hâkimiyeti tahakkuk etmiş bulunuyor. Bundan sonra cezâire haricine ve âfâk-ı âleme intişarı bir zaman meselesinden ibaret kalıyor. Bu itibarla hatta Peygamber efendimizin vazîfe-i nübüvveti de nihayete ermiş bulunuyor. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz bu sûrenin nüzûlünü ecelinin alâmeti addetmiştir. İbn Abbas'tan bir rivayete göre, bu sûre nâzil olunca Peygamber efendimiz, *"Bana vefatım haber verildi!"* buyurmuştur.³⁹ Buhârî'nin bu babında Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre, Resûlullah efendimiz bu sûre nâzil olduktan sonra rûkûunda ve sücûdunda, *سبحانك اللهم وبحمدك اللهم اغفر لي* diye dua buyururlardı.⁴⁰ Yine Buhârî'nin Hazret-i Âişe'nin bu hadisinden sonraki bir rivayetinde de Abdullah b. Abbas radiyallahu anh şöyle demiştir: Ömer beni meclisine Bedir ihtiyarlarıyla beraber kabul ederdi. Bunu bazıları çok görerek, "Bu genci niçin bizimle beraber meclisinize davet ediyorsunuz. Bunun çağında bizim oğullarımız var!" demişler. Ömer de, "O, sizin bildiğiniz ilim sahibi kimselerdendir!" demiştir. Günün birinde Ömer, beni yine Bedir ihtiyarlarıyla davet etmişti. Ömer, "İذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ... sûresi hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Bazıları sükût etti. Bazıları da dedi ki: "Bize nusret ve fetih verildiğinde Allah'a hamd ve istiğfar etmemiz emrolunmuştur!" dediler. Ömer bana, "Ey İbn Abbas! Sen de mi böyle söylersin?" diye sordu. Ben de, "Hayır!" dedim. "O, Resûlullah'ın ecelidir. Allah peygamberine ecelini bildirdi." Allah tarafından Resûlullah'a nusret ve fetih gelince Cenâb-ı Hak, "O, senin ecelinin alâmetidir. Artık rabbın nimetlerine karşı hamdederek, sübhânellâh de ve rabbinden mağfiret dile!" buyurmuştur! dedim. Ömer, "Benim bildiğim de senin bu söylediğinden ibarettir!" dedi.⁴¹

HUNEYN SEFERİ

Huneyn, Mekke ile Tâif arasında ve Mekke'ye 10 kûsûr mil mesafede bir vadidir. Araplar'ın meşhur panayırlarından Zülmecâz panayırı bu vadinin kenarında kurulurdu. Bu panayırdaki emsali gibi Arap şairlerinin edebî sânihaları müşâare edildiğinden, Huneyn adı Arap edebiyatı tarihinde de anılır. Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan yevm-i Huneyn bu harbin müsâdif olduğu hicretin 8. yılı şevvalinin altıncı günüdür. Mekke'nin fethinden on altı gün sonradır.

Resûl-i Ekrem Mekke'nin fethinden fâriğ olup şehrin idarî işlerini tanzim ettiği sırada Hevâzin kabilesinin müslümanlara karşı harbe hazırlandıkları, genç ve âteşîn şairleri Mâlik b. Avf'ın emâreti altında toplandıkları duyuldu. Hevâzin kadar kuvvetli olan bir kabile Benî Sakif de tamamıyla bu harekete iştirak etmişti. Bu iki büyük kabile Benî Sa'd gibi birtakım küçük kabileleri de ittifaklarına alarak mühim bir kuvvet toplanmıştı. Bu

39 {HM1873 İbn Hanbel, I, 217.}

40 {B4967 Buhârî, Tefsîr, (Nasr) 1.}

41 {B4970 Buhârî, Tefsîr, (Kevser) 4.}

harekete ölüm, dirim harbi şeklini vermek için ve lüzumunda askerin ric'atını önlemek maksadıyla kadınlarını, çocuklarını, koyun ve sığırlarını da beraber getirmişlerdi.

Resûl-i Ekrem efendimizin Mekke'nin fethi için teçhiz edip getirdiği 10.000 kişilik ordusuna Mekke'nin yeni müslümanlarından 2000 kişilik bir kuvvet de iltihak ederek 12.000 kişilik bir kuvvetle düşmana karşı gidildi. İslâm ordusu her veçhile düşman kuvvetinden üstündü. Hatta bu üstünlüğün verdiği gurur ve azametle, "Bu ordu hiçbir zaman mağlûp olmaz!" deniliyordu.

İki ordu Huneyn vadisinde karşılaştı ve harp gündüzün ilk saatlerinde cereyan etti. İslâm ordusu sabahın karanlığında Huneyn vadisine inmişti. Halbuki Hevâzin kuvvetleri vaktiyle buraya gelip yerleşmiş, pusu kurmuştu. İslâm ordusunun pîşdâr kuvveti –ki yeni müslüman olan Mekke askeriyle Benî Süleym idi– Hâlid b. Velîd'in kumandasında ordunun önünde pervasız bir halde gidiyordu. Düşman ansızın bunları ok sağnağı ile karşıladı ve kuvâ-yı umumiyyesi kılıçlarını çekip bir vücut gibi hücum etti. Bunun üzerine İslâm ordusunun bu ön hattı ric'ate mecbur oldu. Bu ric'at gerideki hatlara da sirayet ederek umumi bir panik halini aldı. Herkes kaçmıştı. Yalnız Resûl-i Ekrem bindiği Şehbâ adlı esterini daima düşman tarafına sevk ediyordu. Amcası Abbas sağ tarafında, amcazâdesi Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdulmuttalib de sol tarafında esterin dizginini tutarak ileri bırakmak istemiyorlardı. Bu sırada Peygamberimiz, *"Ey Allah'ın kulları, buraya geliniz, ben Allah'ın resulüyüm!"*⁴² diye askeri davet ediyordu ve, *"Ben Peygamberim, yalan yok, ben Abdülmuttalib oğluyum!"*⁴³ diyordu.

Resûlullah'ın yanında ashabından 100 ve bir rivayete göre seksen kişi sebat etmişti ki Ebû Bekir, Ömer, Abbas, Ali, Fazl b. Abbas, Ebû Süfyân b. Hâris, Eymen b. Ümmü Eymen, Üsâme b. Zeyd ve başkaları... Sonra Resûl-i Ekrem gür sesli olan amcası Abbas'a, yüksek sesle ashabı, "Ey şeceretürrıdvân altında geri dönmemek üzere biat edip söz veren ashap!" diye davet etmesini emretti. Ashaptan bir kısmı, "lebbeyk, lebbeyk" sesleriyle geri dönüp geldiler. Resûl-i Ekrem'in yanında toplandılar. Bunun üzerine Resûlullah rabbine dua ve *"Allahım! Bana ettiğin zafer vaadini yerine getir!"*⁴⁴ diye nusret temenni ettikten sonra, yerden bir avuç toprak alıp düşman üzerine attı. Onları harp ve kıtalden alıkoyacak surette gözüne ağzına toprak isabet etmedik bir kimse kalmadı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ashaba tam bir sadakatle hücum etmelerini emretti ve yapılan kati bir hamle üzerine düşman hezimete uğradı. Sonra mücahidler düşmanı takip ederek bir hayli telefât verdirdiler. Birtakım esir aldılar. Kahraman Ebû Talha yalnız başına yirmi kişi tepelemişti. Düşmanın malları, evlât ve iyalleri müslümanların eline geçti. İslâm ordusunun melekler ve ilâhî kuvvetlerle teyit olunduğunu Tevbe sûresi âyetinde göreceğiz.

42 {HM13008 İbn Hanbel, III, 191.}

43 {B3042 Buhârî, Cihâd, 167.}

44 {Vâkıdî, el-Megâzî, III, 899.}

Müellif Buhârî, Huneyn Harbi'ne dair açtığı babın unvanında Tevbe sûresinin 25-27. âyetlerini unvan olarak zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: “Ey müminler! Şüphesiz bir hakikattir ki Allah size (Bedir, Hudeybiye, Hayber, Mekke gibi) birçok vâkıalarda ve Huneyn gününde yardım etti. O Huneyn günü ki, o gün çokluğunuz, size gurur ve güven vermişti. Fakat o çokluğun hiç faydası olmamıştı ve yeryüzü –o genişliğiyle beraber– başınıza dar gelmişti. Sonra bozularak arkanıza dönüp kaçmıştınız. Bu hezimetten sonradır ki Allah, resulünün ve müminlerin (gönülleri) üzerine sükûnet veren rahmetini indirdi ve görmediğiniz askerler (melekler) gönderdi. Kendisine şu küfreden (müşrik)leri (hezimet ve esaret) azabına uğrattı. İşte bu mağlûbiyet kâfirlerin cezasıdır. Sonra Allah bunun ardından dilediğine tövbe nasip eder (de müslüman olur). Çünkü Allah günahları mağfiret eder, rahmetini bol bol ihsan buyurur.”⁴⁵

Âyette bildirildiği veçhile Allah Teâlâ'nın mağfireti ve rahmeti eseridir ki hezimele uğrayan Hevâzin ordusunun bakiyesi en sonu müslüman olmuşlar, Evtâs ve Tâif vak'alarından ve Huneyn vak'asından yirmi gün sonra Cî'râne mevkiinde Resûlullah'a gelip arz-ı inkıyad etmişler ve bu suretle aileleri esaretten âzat edilerek kendilerine verilmiştir (bu eserimizin 1040 numaralı Misver hadisine ve izahına bakınız).

1628

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ بِيَدِهِ صَرْبَةٌ قَالَ
صُرِّبْتُهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ حُنَيْنٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan rivayete göre müşârün ileyhin kolunda bir kılıç darbesi(nin eseri) vardı. Abdullah, “Ben bu yarayı Huneyn günü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber muharebede bulduğum sırada vurularak aldım” demiştir. {B4314 Buhârî, Megâzî, 55.}

İZAHİ

Sahîh-i Buhârî metninde hadisin altında şu ziyade de vardır: Abdullah b. Ebû Evfâ'nın râvisi İsmâil b. Ebû Hâlid der ki: Ben İbn Ebû Evfâ'ya, “Sen Huneyn Gazâsı'nda bulundun mu?” diye sordum. O da, “Ondan önce (Hudeybiye'de bile) bulundum!” dedi.

Abdullah da, babası Ebû Evfâ da sahâbîdir. Kûfe'de ashaptan en son vefat eden Abdullah'tır ve hicretin 86. yılında vefat etmiştir. İmam Ebû Hanîfe, Abdullah b. Ebû Evfâ'nın zamanına yetişmiş ve onu görmüştür. Ebû Hanîfe'nin doğum tarihi en sahih riva-

45 (لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمُ الْمُدْبِرِينَ. ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى قَوْلِهِ (غَفُورٌ رَحِيمٌ)).

yete göre hicretin 80. tarihidir. Bu hesapça Ebû Hanîfe o sırada altı yaşında bulunuyordu. Ebû Hanîfe'nin velâdet tarihi 70 senesi olduğu rivayetine göre de on altı yaşında görmüş bulunuyor. Ebû Hanîfe gibi on altı yaşında zeki ve meraklı bir gencin Kûfe'de bulunan son sahâbîyi görmemiş olması âdeten muhaldir. Bir cihetle Ebû Hanîfe hazretleri tâbiî şerefini haizdir, metbû imamların akdemi ve efdalidir.

Tercüme ve izah ettiğimiz bu hadisten sonra müellif Buhârî'nin Huneyn Harbî'ne dair birkaç rivayeti daha vardır. Bunlardan biri Berâ b. Âzib hadisidir ki bu eserimizde 1213 numara ile tercüme ve izah edildi. Öbürüsü de Misver b. Mahreme hadisidir ki bunun tercüme ve izahı da 1040 numara ile geçti. Bunların tercümelerini ve izahlarını okuyunuz! Huneyn Harbî'nin bütün safhaları, mühim bir yekûn tutan esirlerin ve ganimet malların miktarı ve bunların suret-i taksimi, bu taksim hakkında vuku bulan itirazlar, bu hadislerin izahlarında teşrih edilmiştir.

Evtas Gazâsı

[عَزْوَةُ أُوطَاسٍ]

Bu bab Evtâs Gazâsı'na dair bir hadisi muhtevidir.

Evtâs, Huneyn vadisinin Zûlmecâz kısmına verilen isimdir. Huneyn vadisinin eteğindedir. Kādî İyâz, Evtâs, Hevâzin diyarında bir vadinin adı olduğunu ve Huneyn Harbi'nin cereyan ettiği yer bulunduğunu bildirdiğine göre, Huneyn ile Evtâs iki müterâdif lafızdan ibaret demek oluyor. Bir kısım siyer müelliflerine göre Evtâs, Huneyn vadisinin bir ciheti, bir mıntıkası ve Hevâzin'in ikametgâhıdır.

Huneyn Harbi'nde hezimete uğrayan Hevâzin kuvvetlerinin bakiyesi Evtâs ile Tâif'te toplanmışlardı. Evtâs'takilerin başında Düreyd b. Sımme, Tâif'tekilerin başında da Mâlik b. Avf bulunuyordu. Her ikisi de harbetmek üzere vaziyet almaya başlamışlardı. Bu cihetle Resûl-i Ekrem buralarda da harbi kabul etmeye mecbur oldu ve Evtâs'a Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin amcası Ebû Âmir kumandasında bir kuvvet gönderdi. Tâif'e de bizzat Peygamber efendimiz gitti. Evtâs Harbi'ne dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şu rivayetini göreceğiz:

1629

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا فَرَغَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ حُنَيْنٍ بَعَثَ أَبَا عَامِرٍ عَلَى جَيْشٍ إِلَى أُوطَاسٍ فَأَنْتَهَى إِلَيْهِمْ فَلَقِيَ دُرَيْدَ بْنَ الصِّمَّةِ فَقُتِلَ دُرَيْدٌ وَهَزَمَ اللَّهُ أَصْحَابَهُ قَالَ أَبُو مُوسَى وَبَعَثَنِي مَعَ أَبِي عَامِرٍ فَرَمِيَ أَبُو عَامِرٍ فِي رُكْبَتِهِ رِمَاهُ جُشَمِيٍّ بِسَهْمٍ فَأَثْبَتَهُ فِي رُكْبَتِهِ فَأَنْتَهَيْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ يَا عَمُّ مَنْ رَمَاكَ فَأَشَارَ إِلَى أَبِي مُوسَى فَقَالَ ذَاكَ قَاتِلِي الَّذِي رَمَانِي فَقَصَدْتُ لَهُ فَلَحِقْتُهُ فَلَمَّا رَأَانِي وَلَّى فَأَتَّبَعْتُهُ وَجَعَلْتُ أَقُولُ لَهُ أَلَا تَسْتَحْيِي أَلَا تَتُبْتُ فَكَفَّ فَاحْتَلَفْنَا ضَرْبَتَيْنِ بِالسَّيْفِ فَقَتَلْتُهُ ثُمَّ قُلْتُ لِأَبِي عَامِرٍ قَتَلَ اللَّهُ صَاحِبَكَ قَالَ فَانْزِعْ هَذَا السَّهْمَ فَزَرَعْتُهُ فَنَزَا مِنْهُ

الْمَاءُ قَالَ يَا ابْنَ أَحِي أَقْرِئِ النَّبِيَّ ﷺ السَّلَامَ وَقُلْ لَهُ اسْتَغْفِرْ لِي وَاسْتَخْلَفَنِي أَبُو عَامِرٍ عَلَى النَّاسِ فَمَكَثَ يَسِيرًا ثُمَّ مَاتَ فَرَجَعْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فِي بَيْتِهِ عَلَى سَرِيرٍ مُزْمَلٍ وَعَلَيْهِ فِرَاشٌ قَدْ أَتَرَ رِمَالِ السَّرِيرِ فِي ظَهْرِهِ وَجَنْبَيْهِ فَأَخْبَرْتُهُ بِخَبَرِنَا وَخَبَرَ أَبِي عَامِرٍ وَقَالَ قُلْ لَهُ اسْتَغْفِرْ لِي فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ أَبِي عَامِرٍ وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطِيهِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ فَقُلْتُ وَلِي فَاسْتَغْفِرْ فَقَالَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ ذَنْبَهُ وَأَدْخِلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُدْخَلًا كَرِيمًا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Huneyn Gazâsı'ndan fâriğ olduktan sonra (amcam) Ebû Âmir'i bir fırka asker üzerine kumandan yaparak Evtâs'a gönderdi. Ebû Âmir, (birkaç bin düşmanla buraya kaçıp gelen düşman kumandanlarından) Düreyd b. Sımme ile burada karşılaştı. Vuku bulan muharebede Düreyd katlolundu.¹ Askerlerini de Allah hezimete uğrattı. Ebû Mûsâ el-Eş'arî (rivayetine devam ederek) der ki: Resûlullah beni de (amcam) Ebû Âmir ile beraber göndermişti. Bu sırada Ebû Âmir'in dizine Cüşem kabilesinden biri tarafından bir ok atılmıştı. Okçu okunu Ebû Âmir'in diz kapağına yerleştirmişti. Hemen ben Ebû Âmir'e koştum: "Ey amca! Sana kim ok attı?" diye sordum. Ebû Mûsâ'ya (bana), "İşte ok atan katilim şudur!" diye gösterdi. Ben hemen katile doğru koştum, yetiştim. Katil beni görünce dönüp kaçmaya başladı. Ben herifi takip ettim. Hem koşuyor, hem "(Kaçmaktan) utanmaz mısın, niçin durmuyorsun?" diye haykırıyordum. Herif kaçmaktan vazgeçti, (bana döndü.) Her ikimiz kılıcımızla vuruşmaya başladık. En sonu hasmımı öldürdüm. Sonra (Ebû Âmir'in yanına geldim), "Ey Ebû Âmir! Allah düşmanını öldürdü!" dedim. Amcam bana, "Şu oku dizimden çek, çıkar!" dedi. Ben de hemen çıkardım. Fakat okun yerinden pek çok su boşandı, (Amcam hayatından ümidini kesti). Bana, "Ey kardeşimin oğlu! Nebî sallallahu aleyhi ve sellem selâm söyle ve bana istiğfar etmesini rica et!" dedi ve beni kendi yerine mücahidler üzerine kumandan yaptı. Az bir zaman yaşayıp sonra vefat etti. (Evtâs seferinden) dönüp geldiğimde hâne-i saâdette Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girdim. Resûlullah hasırdan örülmüş ve üzerine (ince) şilte serilmiş bir taht üstünde yatıyordu. Hasırın örgüleri vücudunun arkasına ve iki tarafına iz etmiş bulunuyordu. Ben, Resûlullah'a zaferimizi ve Ebû Âmir'in

1 Bazı müellifler Düreyd'i Zübeyr b. Avvâm'ın, bazıları da Rebîa b. Refî'in öldürdüğünü bildiriyorlar.

şehâdetini ve, “Resûlullah benim için istiğfar etsin!” diye vasiyet ettiğini arzettim. Bunun üzerine Resûlullah abdest suyu istedi ve abdest aldı. Sonra ellerini kaldırıp, “Allahım! Kulcağızın Ebû Âmir’i yarlığa!”² diye dua etti. Dua ederken (ellerini o kadar kaldırmıştı ki) ben, iki koltuğunun beyazlığını gördüm. Sonra Resûlullah, “Allahım! Kıyamet gününde Ebû Âmir kulunu şu yarattığın insanlardan çoğunun üstünde âlî bir makamda kıl!” niyazında bulundu. Bunun üzerine, “Yâ Resûlellah! Benim için de mağfiret dile!” diye rica ettim. Resûlullah benim için de, “Rabbim! Abdullah b. Kays’ın³ günahını affeyle ve kıyamet gününde onu en âlî ve güzel makama koy!” diye dua buyurdu.⁴ {B4323 Buhârî, Megâzî, 56.}

2 {Ebû Âmir’in ismi Ubeyd olduğundan bu ifadenin çevirisini şu şekilde yapmak da mümkündür: “Allah’ım, Ubeyd’i (yani) Ebû Âmir’i yarlığa!...”}

3 Abdullah b. Kays, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin ismi ve künyesidir.

4 Bu muharebede de müslümanların eline pek çok esir düşmüştü. Peygamber efendimizin satablası Şeymâ kadın da bulunuyordu. Şeymâ kendisini muhafızlara tanıtınca, hemen peygamberin huzuruna getirdiler. Resûl-i Ekrem şefkatli kucığında ninni teraneleriyle büyüdüğü Şeymâ’yı tanıyınca gözleri yaşardı ve kaftanını yayıp üzerine oturttu ve birçok hediye vererek kabilesine gönderdi (1040 numaralı hadisin izahına bakınız).

Tâif Gazâsı

[عَزْوَةُ الطَّائِفِ فِي شَوَّالِ سَنَةِ ثَمَانٍ]

Bu bab hicretin 8. yılı şevvalinde vuku bulan Tâif Gazâsı'na dair hadisleri muhtevidir.

Müttefik kabilelerinin ordusu hezimete uğradıktan sonra Benî Sakîf de kendi memleketleri olan Tâif'e iltica etmişlerdi. Hevâzin kabilesinin reisi ve müttefik kuvvetlerin kumandanı Mâlik b. Avf da bunların başında bulunuyordu.

Tavftan müştak olan Tâif isminden de anlaşıldığı üzere bu kadim şehir, eski bir kale ile çevrili idi. Tâifliler bu kaleyi hemen tamir edip çekilmişlerdi. Resûl-i Ekrem esirlerle ganimet mallarını Cî'râne mevkiinde Abbâd b. Bişr'in kumandasında muhafız bir kuvvete bırakarak Tâif'e doğru hareket etti. Kendisinden önce de Hâlid b. Velîd'i 1000 kişi ile göndermişti. Resûl-i Ekrem Tâif'i muhasara etti ve muhasara yirmi gün devam etti. Muhasara esnasında Selmân-ı Fârisî'nin tâlimi ile ilk defa mancınık ile kale yıkmaya mahsus debbâbeler¹ kullanıldı. Fakat kale çok mükemmel tahkim edilmiş bulunduğundan hiç tesiri görülmedi. Bu sebeple muhasaranın devamından vazgeçildi. Askerlerle Cî'râne'ye avdet olundu. Tâif halkı bir sene sonra Resûl-i Ekrem'e bir heyet göndererek müslüman oldular. Muhasara zamanına ait bazı vâkıalar aşağıda tercüme edeceğimiz hadislerde görülecektir.

1630

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ وَعِنْدِي مُحَنَّتٌ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُمَيَّةَ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ الطَّائِفَ غَدًا فَعَلَيْكَ بِابْنَةِ غِيلَانَ فَإِنَّهَا تُقْبَلُ بِأَرْبَعِ

1 Debbâbe, selefte cenk âlâtından bir alettir. Sığır gününden çuval tarzında düzülüp içine bir nice nekkâbeler (duvar deliciler) girerler ve yapça yapça sürerek kalenin dibine gelip hisarı delerler. Debbâbe kalın olduğu için kaleden atılan ok ve taş tesir etmez. Halen metrûktur (*Kâmus Tercümesi*).

وَتُدَبِّرُ بَثْمَانٍ وَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَدْخُلَنَّ هَؤُلَاءِ عَلَيْكَ.

TERCÜMESİ

Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Tâif'in muhasarası sırasında) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yanıma gelmişti. O sırada yanımda (kardeşim Abdullah b. Ümeyye ile kölesi) Muhannes bulunuyordu. Bir de işittim ki Muhannes, kardeşim Abdullah'a (hayâsızca) şöyle söylüyordu: "Ey Abdullah! Doğru söyle! Allah yarın size Tâif'in fethini müyesser kılarsa sana gereken Gaylân'ın (şişman) kızını yakalamaktır. O kız ki (semizlikten karnı) dört büklüm karşılar, sekiz büklümle de arkaya döner!"² Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Bu makûle adamlar bir daha yanınıza sakın girmesin!" buyurdu. {B4324 Buhârî, Megâzî, 57.}

İZAHİ

Hadisin râvisi Ümmü Seleme Peygamber efendimizin kadınlarından. Ümmü Seleme'den de kızı Hind rivayet etmiştir ki, Peygamberimiz'in rebîbesi, üvey kızıdır. İkişi de ashaptan ve İslâm kadınlarının fâzılâtındandır. Resûl-i Ekrem feth-i Mekke seferinde Ümmü Seleme'yi, yine kadınlarından Zeyneb hazretlerinin refakatinde getirmişlerdi. Tâif'e de birlikte gelmişlerdi.

Muhannes, hal ve tavrı kadına benzeyen ve benzeten kimsedir. Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre'den rivayetine göre Muhannes bir kere de iki elini, iki ayağını kına ile boyamıştı. Bu halde Resûl-i Ekrem'e getirilip, "Yâ Resûlellah! Bu adam kendisini kadınlara benzetiyor!" diye şikâyet edilmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem Nakî'a nefyetmişti. "Yâ Resûlellah! Bu adamı niçin öldürmezsiniz?" denildiğinde, "Namaz kılan kişiyi öldürmek yasak!" buyuruldu.³

Böyle fâhiş kötü sözlü ve huylu bir adamın Peygamber'in kadınlarından Ümmü Seleme'nin yanına girebilmesini şârih Hattâbî inceleyerek diyor ki: "Muhannes, innîn idi. Kadınlara temayül edecek erlik hissi yoktu. O, Kur'an'ın tabiri veçhile irbe sahibi değildi. Yani kadınların ihticâp ve tesettürleri istisna edilen ve his ve şuuru yerinde olmayan erkeklerden ma'dûd idi (en-Nûr, 24/31). Bu cihetle kadın mahfelerine girmesinde bir mahzur görülüyordu. Bizce bir mühim sebep de Ümmü Seleme'nin kardeşi Abdullah'ın kölesi olması ve onun yanından gelmiş bulunmasıdır. Fakat Resûl-i Ekrem onun bu fâhiş kötü sözü söylediğini işitince, "Ey Allah'ın düşmanı! O kızcağıza bu derece baktın ha!"⁴ diyerek Medine'ye varıldığında onu تنها bir yere nefyetti. Resûlullah vefat edince Hazret-i Ebû Bekir de Medine'ye gelmesine müsaade etmedi. Bir rivayete göre Ebû Bekir o sırada hâlî

2 Yani semizlikten karnı dört büklümdür. Arkadan bakılınca iki taraftan taşarak sekiz büklüm gözükür.

3 {D4928 Ebû Dâvûd, Edeb, 53. Kaynakta ifade "ألا تقتله" şeklindedir.}

4 {Aynî, Umde, XVII, 303.}

bir mıntıkadan ibaret olan Fedek'e nefyetti. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında fakr u halinden, ihtiyarlığından bahsedilerek vuku bulan müracaat üzerine cuma günleri Medine'ye gelmesine ve tese'ül ettikten sonra geri yerine gitmesine müsaade etmiştir. Buhârî *Sahîh*'inde Muhannes'in adı Hiyt olduğunu rivayet ediyor. Heyt, Hinb olduğuna dair rivayetler de vardır ki ahmak demektir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا حَاصَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّائِفَ فَأَمَّ يَنْلُ مِنْهُمْ شَيْئًا قَالَ إِنَّا قَافِلُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَتَقَلَّ عَلَيْهِمْ وَقَالُوا نَذْهَبُ وَلَا نَفْتَحُهُ وَقَالَ مَرَّةً تَقْفُلُ فَقَالَ اغْدُوا عَلَى الْقِتَالِ فَعَدُّوا فَأَصَابَهُمْ جِرَاحٌ فَقَالَ إِنَّا قَافِلُونَ غَدًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَعْجَبَهُمْ فَضَحِكَ النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Tâif Seferi'nde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şehri günlerce muhasara ettiği halde Benî Sakîf'ten hiçbir mağlûbiyet haberi gelmemişti. Bu cihetle Resûlullah (bazı ashabıyla istişare ederek), “İnşallah yarın döneceğiz!” diye (muhasaraya son vereceğini) orduya ilân etmişti. Fakat bu haber mücahidlere ağır gelerek, “Tâif'i fethetmeden nasıl gideriz?” diye itiraz ettiler. –Râvi Süfyan bir kere de, “Nasıl döneriz?” diye rivayet etmiştir–⁵ Bu itiraz üzerine Resûl-i Ekrem, “Öyle ise yarın sabah harbe hazır olun!” buyurdu. Ferdâsı sabah harp başladı. (Düşman müthiş müdafaada bulundu. Attığı ok, taş, kızgın demir çivilerle) ashaptan pek çoğu yaralandı. Bunun üzerine Resûlullah, “İnşallah yarın döneceğiz!” buyurdu. Bu defa bu karar onları sevindirdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de ashabın bu meserretine güldü. {B4325 Buhârî, Megâzî, 57.}

İZAHİ

Tâif'in muhasara müddeti hakkında 15, 17, 18, 20, 30, 40 gün olmak üzere müteaddit rivayetler vardır. Fakat eski bir şehir olan ve her tarafı –isminin de delâleti veçhile– metin bir hisar ile çevrilmiş ve içinde aylarca geçindirecek erzakı iddihâr edilmiş bulunan Tâif'in uzun zaman mukavemet edeceği anlaşıldı. Bunun için Resûl-i Ekrem vaziyeti askerî bir şûrada da tetkik ettirip Nevfel b. Muâviye tarafından, “Artık tilki ine kapandı. Uzun zaman muhasara ile çıkarılabilir. Şimdiki halde bir zarar gelmeyeceği de muhakkaktır” mütalaası ileri sürülüp kabul edildiğinden ordunun hareket zamanı ilân

5 Bu hadisin râvilerinden Süfyan b. Uyeyne rivayet ederken bir kere نذهب “gideriz” bir kere de نكفل “döneriz” diye rivayet etmiş bulunduğundan *Buhârî* metninde Süfyan'ın bu terdîdine işaret olunmuştur.

olundu. İbn Hişâm'ın *Sîret*'inde İbn İshak'ın rivayetine göre bazı kimseler, “Yâ Resûlellah! Sakıfoğulları'na beddua etseniz” demişlerdi. Resûl-i Ekrem: “Yâ rabbi! Sakîf'e doğruyu göster de onları bizim câmiamıza getir!” diye dua buyurmuştu. Hakikaten çok geçmedi, bir sene sonra Tâifliler gönderdikleri bir heyetle İslâm dinini kabul ettiklerini Resûl-i Ekrem'e arzettiler.

1632

عَنْ سَعْدٍ وَأَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا سَمِعْنَا النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkās ile Ebû Bekre radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittik dedikleri rivayet olunmuştur: Her kim babasından başka bir kimseye -babası olmadığını bile bile- intisap eder (de, “babamdır!” der)se o kimseye cennet haram olur. {B4326, B4327 Buhârî, Megâzî, 57.}

1633

وَفِي رِوَايَةٍ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَأَوَّلُ مَنْ رَمَى بِسَهْمٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَمَّا الْآخَرُ فَكَانَ تَسْوَرَ حِصْنِ الطَّائِفِ فِي أَنْاسٍ فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَفِي رِوَايَةٍ فَنَزَلَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ ثَلَاثَ ثَلَاثَةٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الطَّائِفِ.

TERCÜMESİ

(Sa'd b. Ebû Vakkās ile Ebû Bekre hadisinin) diğer bir rivayet tarikinde şöyle vârit olmuştur: Bu iki râviden biri (Sa'd b. Ebû Vakkās), Allah yolunda ilk ok atan kimsedir. Öbürüsü (Ebû Bekre) de Tâif halkı (kölelerinden müslüman olanlar) içinde Tâif Kalesi'nin üstüne çıkmış (ve oradan makara ile aşağı inmişti). Sonra Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna gelmişti.

Yine bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde, “Ebû Bekre Tâif'ten kaçan yirmi üç müslümanın üçüncüsü olarak Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e gelmişti” deniliyor. {B4326, B4327 Buhârî, Megâzî, 57.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî merhum *Sahîh-i Buhârî* metnini ihtisar ederken yukarıdaki iki hadisi birbirine karıştırmış, ikisini de anlaşılmasa bir şekilde sokmuştur. Her okuyucunun ilk önce hatırına gelen şey, “Bu iki hadisten birincisinde nesebini inkâr eden ve bir ecnebiyi baba ittihaz eden kimsenin cezası bildirildiğine göre bununla Tâif Gazâsı arasında ne münasebet var?” sorusudur. Bu soru, Zebîdî rahmetlinin, hadisin bir kısmını ihtisar için çıkarılmasından, bir kısmını da ikinci hadise alıp götürmesinden doğmuştur ki, bu çıkan ve bir kısmı ikinci hadise naklolunan fıkra *Buhârî* metninde şöyledir: Bu nesep inkârı hakkındaki hadisi Sa’d ile Ebû Bekre’den rivayet eden Ebû’l-Âliye’ye, râvisi olan Âsım, “Bu hadisi sana iki büyük sahâbî rivayet etmiştir ki artık bunların şehâdetleri kâfidir, üçüncü bir şahidin rivayetine lüzum yoktur!” demiş. Ebû’l-Âliye de, “Evet kâfidir: Bunlardan Sa’d b. Ebû Vakkâs, Allah yolunda ilk ok atan kahramandır (aşere-i mübeşşeredendir). Öbürüsü Ebû Bekre de Tâif Kalesi üstüne çıkan ve oradan makara ile aşağı inip huzûr-ı saâdete can atan bir peygamber âşığdır!” diyor ki bu hadisin Tâif Harbi babında sebeb-i sevki burasıdır.

Resûl-i Ekrem’in Medine’ye hicreti senesinde tertip ettiği ufak müfrezelerden birinde Sa’d b. Ebû Vakkâs da bulunuyordu. Esnâ-i vazîfede ilk cihad oku Sa’d tarafından atılmıştı. Müşârûn ileyh son derecede cesur bir gençti. Müslüman olduğu zaman on yedi yaşında idi. Müslüman olanların yedincisidir. İri yarı mehabetli bir vücuda mâlikti. İsaabetli ok atardı. Uhud Harbi’nde Resûlullah’ın yanında bulunuyordu. Resûlullah, “*At yâ Sa’d! Babam, anam sana feda olsun!*”⁶ diye Sa’d’a mütemadiyen ok vermişti (642. hadisin izahına bakınız).

Hadisin öbür râvisi olan Ebû Bekre’nin adı Nüfey’ b. Mesrûh’tur. Hâris b. Keled’e’nin kölelerinden olduğu için Nüfey’ b. Keled’e diye de anılırdı. Anasının adı Sümeyye’dir. Sümeyye de Hâris b. Keled’e’nin câriyesi idi. Sümeyye meşhur Ziyâd b. Ebû Süfyân’ın da anası bulunduğundan Ziyâd ile Nüfey’ ana bir kardeştiler. Nüfey’e Ebû Bekre lakabı, Tâif seddinin üstünden makara ile inmesi vesilesiyle Peygamberimiz tarafından verilmiştir. Bekre lugaten makara demektir. Ebû Bekre de fuzalâ-yı ashaptan idi. Kendisinden 132 hadis rivayet olunmuştur.

Tâif’ten Ebû Bekre ile beraber kaçanların hepsi, vaktiyle müslüman olmuşlardı. Hepsi de köle idi. Müslümanlıklarını gizli tutuyorlardı. Bir sene sonra Tâif halkı müslüman olduklarında kölelerini istemişlerse de Resûl-i Ekrem, “*Onlar Allah’ın âzatlılarıdır!*”⁷ buyurmuş ve ancak velâlarının yani âzatlılıktan hâsıl olan karâbet-i hükmiyyenin kendilerine ait olacağı ve bu suretle miraslarına nâil olabilecekleri bildirilmiştir. İbn Sa’d bu yirmi üç köleden on yedisinin isimlerini ve efendilerinin isimlerini bildirmiştir. İbn Hacer de bunlardan bazılarının isimlerini naklettikten sonra, başkaları mâlûmumuz değildir diyor.

6 {B4059 Buhârî, Megâzî, 18.}

7 {BS19353 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IX, 381.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ نَازِلٌ بِالْجُعْرَانَةِ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ وَمَعَهُ بِلَالٌ فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ أَلَا تُنْجِزُنِي مَا وَعَدْتَنِي فَقَالَ لَهُ أَبَشِّرْ فَقَالَ قَدْ أَكْثَرْتَ عَلَيَّ مِنْ أَبَشَرٍ فَأَقْبَلَ عَلَى أَبِي مُوسَى وَبِلَالٍ كَهَيْئَةِ الْغَضْبَانِ فَقَالَ رَدَّ الْبُشْرَى فَأَقْبَلَا أَنْتُمَا قَالَا قَبْلَنَا ثُمَّ دَعَا بِقَدَحٍ فِيهِ مَاءٌ فَعَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجْهَهُ فِيهِ وَحَجَّ فِيهِ ثُمَّ قَالَ اشْرَبَا مِنْهُ وَأَفْرِغَا عَلَى وُجُوهِكُمَا وَخُورِكُمَا وَأَبَشِّرَا فَأَخَذَا الْقَدَحَ فَفَعَلَا فَتَادَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مِنْ وَرَاءِ السِّتْرِ أَنْ أَفْضِلَا لِأُمِّكُمَا فَأَفْضِلَا لَهَا مِنْهُ طَائِفَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan gelen rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Tâif Seferi'nden dönüşünde) Mekke ile Medine arasında Ci'râne mevkiine nâzil olduğunda ben Resûlullah'ın huzurunda bulunuyordum.⁸ Bu sırada Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir a'râbî geldi ve, "Bana verdiğin sözü hâlâ yerine getirmeyecek misin?" dedi. Resûlullah, "(Ganimet malını yakında taksim edeceğimi, biraz sabredersen sevap kazanacağımı) sana müjdelerim!" buyurdu. Bedevî Arap, "Bu müjdeleri bana vere vere çoğalttın" dedi.⁹ Bunun üzerine Resûlullah asabîleşen bir kimse heyetinde Ebû Mûsâ ile Bilâl'e dönerek, "Bu bedevî verdiğim müjdemo reddetti, siz kabul ediniz!" buyurdu. Ebû Mûsâ ile Bilâl de, "Kabul ettik!" dediler. Sonra Resûlullah içi su dolu bir bardak, bir kap istedi. Bu kap içinde ellerini ve yüzünü yıkadı. (Ağızındaki bir miktar suyu da) buna ilâve etti. Sonra Ebû Mûsâ ile Bilâl'e, "Bu sudan içiniz ve yüzünüze, göğsünüze sürünüz! Size müjde veririm" buyurdu. Ebû Mûsâ ile Bilâl de su kabını aldılar ve Resûlullah'ın emri veçhile yaptılar. Resûlullah'ın kadını Ümmü Seleme perde arkasından, "Oğullarım! O sudan ananıza da ikram ediniz!" diye seslendi. Onlar da ondan bir miktar Ümmü Seleme'ye ikram ettiler. {B4328 Buhârî, Megâzî, 57.}

8 {Metindeki بِلَالٍ وَمَعَهُ ifadesinin karşılığı olarak tercümeyle "Beraberinde Bilâl de vardı." cümlesi eklenebilir.}

9 Resûl-i Ekrem Tâif'e gitmezden önce Huneyn Gazâsı ganimet malını Ci'râne'ye toplattırması ve Tâif'ten dönüşte taksim edeceğini umuma ilân etmişti. Bedevînin kendisine verildiğini söylediği vaad, bu umumi vaad olacaktır. Bununla beraber Peygamber efendimiz bu bedevîye hususi surette vaad etmiş de olabilir.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَمَعَ النَّبِيُّ ﷺ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ إِنَّ قُرَيْشًا حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ وَمُصِيبَةٍ وَإِنِّي أَرَدْتُ أَنْ أَجْبُرَهُمْ وَأَتَأَلَّفَهُمْ أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَرْجِعَ النَّاسُ بِالدُّنْيَا وَتَرْجِعُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى بُيُوتِكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ لَوْ سَلَكَ النَّاسُ وَادِيًا وَسَلَكَتِ الْأَنْصَارُ شِعْبًا لَسَلَكَتُ وَادِي الْأَنْصَارِ أَوْ شِعْبِ الْأَنْصَارِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: (Huneyn ganimetinin sûret-i taksimi hakkında ensarın itirazı üzere) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ensardan çoklarını (bir çadır altında) topladı. (İrat ettiği hutbesinde ezcümle) şunları söyledi: Şüphesiz ki Kureyş Câhiliye devrine yakındır ve (harp görmüş) musibetzededir. İstedim ki onların bu bozuk vaziyetlerini düzelteyim ve bu suretle onları (İslâm harimine) ısındırayım. (Bunun için onlara çok pay verdim). Siz memnun olmaz mısınız ki herkes aldığı dünyalıkla (ailesine) dönüp giderken siz, Resûlullah ile birlikte evlerinize dönüp gidesiniz? Ensar (bir ağızdan), “Râzıyız, memnunuz yâ Resûlellah!” diye bağıştılar. Bunun üzerine Resûlullah, “Ey ensar! İnsanlar açık bir vadiye sülûk etseler de ensar dar bir dağ yolunu ihtiyar etse muhakkak ben dar veya bol ensarın yolunda giderim!” buyurdu. {B4334 Buhârî, Megâzî, 57.}

İ Z A H I

Huneyn Gazâsı’nda çok esir alınmış ve Arap tarihinde bir benzeri geçmemiş bir surette çok mal iğtinâm edilmişti. İbn Hişâm gibi siyer müelliflerinin bildirdiklerine göre esirlerin sayısı 6000’e bâliğ oluyordu. 24.000 deve, 40.000 davar, 4000 ukıyye gümüş iğtinâm edilmişti. Fakat bunların taksiminde de o nisbette müşkilâtla karşılaşılıyordu. Hicaz’ın fakir bir muhit olması, halkın ve hususiyle bedevî Araplar’ın pek iptidai bir durumda olmaları ve Peygamber’in takip ettiği âlî gayeyi anlamamaları bu güçlüğü tevli’den âmillerd. Bol bir ganimetle karşılaşınca Huneyn zaferinin ilk günlerinde ganimet mallarının pay edilmesi için müracaat edilmeye başlanmıştı. Resûl-i Ekrem “Tâif’ten döndüğümüzde” diye cevap vermişti. Tâif’ten gelir gelmez bu müracaatlar haşin bir lisan ile tekrarlanmaya başladı. İbn İshak’ın rivayetine göre, Hevâzin halkı tamamıyla İslâm dinini kabul ederek müracaat ettiklerinden esir olan aileleri ve çocukları umumi bir af ilânıyla kendilerine iade olunduktan sonra Resûl-i Ekrem devesine binip giderken etrafını bedevîler sararak, “Artık bizim de deveden, davardan hakkımızı veriniz!” diye taşkınlık gös-

termişlerdi. Bunlara karşı irat ettikleri bir hitabesinde, “*Ey nâs! Niçin sabırsızlanıyorsunuz? Ganimet davarları şu vadinin ağaçları kadar bile olsa dağıtacağım.* –Deveden bir tutam tüy alarak ve iki parmağı arasında göstererek– *sizin ganimetinizden değil bir deve, bir deve tüyü ile bile alâkam yoktur. Aldığım fey’ (beşte bir hisse) de yine sizin fakirlerinize sarfolunacaktır!*”¹⁰ buyurarak mâl-i ganimeti de taksim etmiştir.

Fakat bu muharebedeki ganimet taksiminin bir hususiyeti vardı. Resûl-i Ekrem Mekke’nin yeni müslüman olan eşrafına 100’er deve ihsan buyurmuştu. Peygamber efendimiz bu semâhati ganimet malının umumundan değil, fey’ denen yani tasarrufu Resûlullah’a ait olan ganimetin beşte birinden vermekle beraber bu da ensar gençlerinin gayretini tahrik etmişti. Aralarında, “Resûlullah artık kendi kavmine kavuştu! Kılıçlarımızdan Kureyş’in kanı damlarken, Resûlullah’ın onlara bol ihsanda bulunmaları doğrudur? Bu taksim Allah rızası gözetilmeyerek yapılan bir taksimdir!” diye ta’rize başlamışlardı. Resûl-i Ekrem bir kısım ensar arasında böyle bir şüphenin uyanmasına son derece müteessir olmuştu.

Müellif Buhârî’nin bu mühimmeye dair bu babında mufassal ve muhtasar yedi tarik ile rivayeti vardır ki, bunlardan biri mevzumuz olan Enes b. Mâlik hadisidir. Öbürlerinin de ayrı ayrı Türkçe’lerini nakledecek değiliz. Umumunun mazmununu bildireceğiz:

Abdullah b. Zeyd¹¹ der ki: Resûlullah ganimet malından tasarrufu kendisine ait olan beşte birin bir kısmını Mekke eşrafına 100’er deve olarak dağıtıp da bundan ensara bir şey vermeyince müteessir olarak ensardan bazıları, “Allah, Resûlullah’a hayır ihsan etsin! O, bizi bıraktı da Kureyş’e bol bol semâhat etti. Halbuki hâlâ kılıçlarımızdan Kureyş kanı damlıyor!” demişlerdi.¹²

Enes b. Mâlik der ki: Bu dedikodular Sa’d b. Ubâde tarafından Resûl-i Ekrem’e haber verildi. Resûl-i Ekrem de ensarın toplanmasını emretti. Sahtiyandan bir çadır içinde toplandılar. Ensardan başka kimse bırakılmadı. Sonra Resûlullah gelip hitabına başlayarak Allah’a hamdusenâdan sonra şöyle buyurdu: “*Ey ensar cemaati! Siz, yolunu şaşırmış müşriklerdiniz. Allah sizi benim delâletimle hidayette kılmadı mı? Siz millî birliğinizi kaybetmiştiniz, birbirinizden ayrılmıştınız. Benim Medine’ye hicretimle Allah sizi birleştirmedi mi? Siz fakir idiniz, benim aranızda gelmemle Allah sizi ganî kılmadı mı?*” buyurdu. Bütün bu soruların her birini sordukça ensar, Resûl-i Ekrem’e karşı, “Yâ Resûlellah! Bütün minnet, nimet Allah ve

10 {HM6729 İbn Hanbel, II, 184.}

11 {Konuyla ilgili Abdullah b. Zeyd’den de bir rivayet gelmekle birlikte paragrafta yer alan bilgiler daha ziyade Enes b. Mâlik rivayetinde geçmektedir. Bkz. B4331 Buhârî, Megâzî, 57.}

12 Buhârî’nin Enes b. Mâlik’ten bir rivayetine göre ensardan bazıları da, “Harp gibi zorlu bir iş olursa Resûlullah bizi çağırır. Ganimet taksim olunurken onu bizden başkalarına veriri!” demişlerdir. Buhârî’nin Abdullah b. Mes’ûd’dan rivayetine göre münafıklardan biri de, “Resûlullah bu taksim ile Allah rızası kastetmemiştir!” demiş. Abdullah b. Mes’ûd bu sözü işitince gidip Resûlullah’a haber vermiş ve bunun üzerine Peygamberimiz, “*Allah Mûsâ’ya rahmet etsin! Ona Benî İsrâîl bundan daha çok eza ettiler de o yine sabretti!*” buyurmuştur. {B4336 Buhârî, Megâzî, 57.}

Resûlullah içindir” dediler. Bunun üzerine Resûlullah, “*Ey ensar! Eğer siz isteseydiniz benim bu suallerime şöyle cevap verebilirdiniz: Seni kavmin yalanlayarak bize hicret ettin, biz seni tasdik ettik. Kavmin seni terketti, biz sana yardım ettik. Kavmin seni kovdu, biz seni sînemize bastık! Sen yoksuldun, biz seni malımıza ortak kıldık.*”

Bundan sonra Resûl-i Ekrem, “*Ey ensar! O ne sözdür ki tarafınızdan söylenmiş, bana kadar erişmiştir?*” buyurdu. Bunun üzerine ensarın dirayet ve söz sahibi olanları şöyle cevap verdiler: “Yâ Resûlellah! Bizim başbuğlarımızdan hiçbirisi sizi rencide edecek hiçbir söz söylememişlerdir. Yalnız bazı gençlerimiz, ‘Allah Resûlullah’a iyilik versin! O, Kureyş’e ihsanda bulunuyor da bizi bırakıyor. Halbuki bizim kılıçlarımızdan hâlâ Kureyş kanı damlıyor!’ demişler.” Bunun üzerine Resûlullah, “*Kureyş’ten bazı kimselere dünyalık verdiğim doğrudur. Fakat bunlar küfür ve şirk zamanına yakın olduklarından bunların gönüllerini İslâm diniyle telif etmek istedim ve bu maksatla onlara verdim. Ey ensar! Herkes aldıkları mallarla, koyunlarla, develerle evlerine giderlerken, siz de peygamberle evlerinize gitmek istemez misiniz? Allah’a yemin ederim ki sizin peygamberle Medine’ye dönüp gitmeniz, onların ganimet mallarıyla evlerine gitmesinden şüphesiz ki çok hayırlıdır!*” diyordu. Bunun üzerine ensar umumi bir ağıtla ve bir ağızla, “Yâ Resûlellah! Biz seninle Medine’ye gitmek isteriz!” diye bağıştılar. Pek canlı ve çok heyecanlı sevgi ve saygı manzarası ilham eden bu tarihî tablo bize bu dedikodularda bir kıskançlık hissinin de müessir olduğunu gösterir. Nasıl ki bazı siyer müelliflerinin ensar arasında, “Peygamber kavmine karıştı, onları ihsanlara boğuyor, artık bizimle dönüp Medine’ye gitmez!” sözlerinin dönüp dolaşmaya başladığını bildirdiklerine göre, ensarın vicdanlarında Mekkeliler’e karşı böyle bir gayret duygusunun uyandığı muhakkaktır. Bu endişeyi Resûl-i Ekrem’in âlî hitabesi söküp atması üzerine ensarın bu heyecanlı ve umumi vicdanı bir levha halinde kendini gösterdi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem hitabesine şöyle devam etti: “*Eğer hicret şerefi, hicret fazileti olmasaydı, muhakkak ben ensardan bir fert olmak isterdim. Ey ensar! Nâs açık bir vadiye yönelip gitseler de ensar dar bir dağ yolunu ihtiyar etse, muhakkak ben –dar veya bol– ensarın (Medine) yolunda giderim! Ey ensar! Emin olunuz ki siz benden sonra yakın bir zamanda hukukunuzun gasbolunduğu günlere kavuşacaksınız. O zaman da sabrediniz. Tâ ki havz-ı kevser başında bana kavuşasınız!*”¹³

Seriyyeler

Resûl-i Ekrem, Mekke'nin fethinden, Huneyn ve Tâif hareketlerinden sonra bazı seriyyeler, hafif tertip seferî kuvvetler teçhiz ederek etrafa göndermiştir. Siyer ve hadis ıstılahlarına göre seriyyeler düşmanın ahval ve harekâtını istikşaf için, emniyet ve asayiş muhafaza için, etrafa gönderilen İslâm dâîlerini ve irşad heyetlerini korumak için tertip edilen seferî küçük kuvvetlerdir. Müellif Buhârî Huneyn ganimetinin taksimine dair hadislerden sonra bu seriyyelerden birkaçına dair hadisleri de ayrı ayrı birer babda rivayet etmiştir.

1636

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى بَنِي جَذِيمَةَ فَدَعَاهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ فَلَمْ يُحْسِنُوا أَنْ يَقُولُوا أَسْلَمْنَا فَجَعَلُوا يَقُولُونَ صَبَانًا صَبَانًا فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ مِنْهُمْ وَيَأْسِرُ وَدَفَعَ إِلَى كُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُسِيرَهُ حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمٌ أَمَرَ خَالِدٌ أَنْ يَقْتُلَ كُلَّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُسِيرَهُ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَقْتُلُ أُسِيرِي وَلَا يَقْتُلُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِي أُسِيرَهُ حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَكَرْنَاهُ فَرَفَعَ النَّبِيُّ ﷺ يَدَهُ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Hâlid b. Velîd'i (350 kişilik bir kuvvetle) Benî Cezîme üzerine gönderdi. Hâlid b. Velîd bunları İslâm'a davet etti. Fakat bunlar أسلمنا "Biz müslüman olduk!" demesini beceremediler. Bunun yerine, صبانًا صبانًا "Şirkten çıktık, müslüman olduk, şirkten çıktık, müslüman olduk!" demeye başlamışlardı. Bunun üzerine Hâlid bunlardan bir kısmını öldürmeye, bir kısmını da esir etmeye başladı ve seriyyede bulunan herkese kendi esi-

rini verdi. Nihayet günün birinde de Hâlid herkesin kendi esirini öldürmesini emretti. Şimdi ben, “Vallahi esirimi öldürmem. (Muhacir ve ensar) arkadaşlarımdan hiçbiri de öldürmeyecektir!” dedim. (Benî Süleym ise öldürmüşlerdi). Sefer sonunda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardığımızda bu hali arzettik. Bunu duyunca Resûlullah elini kaldırarak iki kere, “Allahım! Hâlid’in işlediği şu işten sana sığınırım!” diye dua etti. {B4339 Buhârî, Megâzî, 59.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem, Hâlid b. Velîd Seriiyesi’ni Mekke’nin fethini müteakip tertip etmiş ve Huneyn’e çıkılmazdan önce göndermiştir. Benî Cezîme yurdu Yemenliler’in mîkâtı ve ihrama giriş yeri olan Yelemlen’den ma’dûddur ve Mekke’nin alt tarafındadır. İbn Sa’d bu kuvvetin 350 kişiden ibaret olduğunu ve harbetmek üzere değil, İslâm’a davet için gönderildiğini bildirmiştir.

Sabe’ (صَبَأٌ) “bir dinden çıkıp başka bir dine girmek” mânâsınadır. Kureyş müşrikleri de her müslüman olan mümin hakkında bu tabiri kullanırlardı. Bu şâyi olan istimale mebnî İbn Ömer Benî Cezîme’nin صَبَأًا صَبَأًا sözleriyle hakikaten müslüman olduk demek istediklerini anlamıştı. Hâlid b. Velîd ise bununla iktifa etmeyerek İslâm kelimesinin tasrih edilmesi lâzım olduğu ichtihadında idi. Bunların bir gayretle ve müşrikâne bir inat ile İslâm kelimesini söylemek istemediklerine kani idi ve bu kanaatle katletmişti. Resûl-i Ekrem de Hâlid’i acele ettiği ve bu işin şer’î vaziyetini tesbit etmediği için dua ederek şifahî ukûbatla iktifa etmiştir.

Aynı zamanda Resûl-i Ekrem’in âlî merhameti Benî Cezîme’nin uğradığı feci vaziyete razı olmayarak İbn İshak’ın da rivayetine göre, Hazret-i Ali’yi mikdâr-ı kâfi mal ile Benî Cezîme yurduna göndererek bunların mal, can kayıplarının bedellerini, diyetlerini verdirerek uğradıkları mağduriyeti karşılamıştır.¹

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ سَرِيَّةً وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْهَا رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ وَأَمَرَهُمْ أَنْ يُطِيعُوهُ فَعَضِبَ فَقَالَ أَلَيْسَ أَمْرُكُمْ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُطِيعُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَاجْمَعُوا لِي حَطَبًا فَجَمَعُوا فَقَالَ أَوْقِدُوا نَارًا فَأَوْقِدُوهَا فَقَالَ ادْخُلُوهَا فَهَمُّوا وَجَعَلَ بَعْضُهُمْ يُمْسِكُ بَعْضًا وَيَقُولُونَ فَرَزْنَا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ مِنَ النَّارِ فَمَا زَالُوا حَتَّى خَمَدَتِ النَّارُ فَسَكَنَ غَضَبُهُ فَبَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ لَوْ دَخَلُوهَا مَا خَرَجُوا مِنْهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ الطَّاعَةِ فِي الْمَعْرُوفِ.

Ali radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir müfreze hazırlayıp ensardan birini (Abdullah b. Huzâfe'yi) komutan tayin ederek göndermişti² ve mücahidlere, komutanlarına itaat etmelerini emretmişti. (Her nasılsa yolda) emîr, maiyeti(nin bazı hareketleri)ne sinirlenerek, “Resûlullah size, bana itaat etmenizi emretmedi mi?” diye sordu. Onların da, “Evet emretti!” demeleri üzerine, “Haydi bana odun toplayınız!” dedi. Mücahidler odun topladılar. Bu defa da, “Odunu ateşleyiniz!” emrini verdi. Mücahidler odunu yakınca da, “Bu ateşe giriniz!” diye emretti. Şimdi (askerin bir kısmı) girmeye hazırlanmışlardı. Fakat öbür kısmı onları tutarak, “Ne yapıyorsunuz? Biz, ateşten Resûlullah’(ın himayesin)e sığınmış kimseleriz!” di(yerek onları önlü)yorlardı. Onlar bu muhâvereye devam ederken nihayet ateş söndü. Kumandanın da sinirleri yatıştı. Bu vâkıa Nebî sallallahu aleyhi ve selleme erişince, “Eğer mücahidler bu ateşe girselerdi kıyamet gününe kadar ateşten çıkamazlardı. (Çünkü âmire) itaat, mâkul ve meşrû olan emirler hakkındadır!” buyurdu. {B4340 Buhârî, Megâzî, 60.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ وَمُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ وَبَعَثَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى مِخْلَافٍ قَالَ وَالْيَمَنُ مِخْلَافَانِ ثُمَّ قَالَ يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا وَبَشِّرَا وَلَا تُنْفِرَا فَانْطَلَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِلَى عَمَلِهِ وَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا إِذَا سَارَ فِي أَرْضِهِ وَكَانَ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَخَذَتْ بِهِ عَهْدًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَسَارَ مُعَاذٌ فِي أَرْضِهِ قَرِيبًا مِنْ صَاحِبِهِ أَبِي مُوسَى فَجَاءَ يَسِيرُ عَلَى بَغْلَتِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهِ وَإِذَا هُوَ جَالِسٌ وَقَدْ اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّاسُ وَإِذَا رَجُلٌ عِنْدَهُ قَدْ جُمِعَتْ يَدَاهُ إِلَى عُقْبِهِ فَقَالَ لَهُ مُعَاذٌ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ أَيْمٌ هَذَا قَالَ هَذَا رَجُلٌ كَفَرَ بَعْدَ إِسْلَامِهِ قَالَ لَا أُنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ قَالَ إِنَّمَا جِئْتُ بِهِ لِذَلِكَ فَأُنْزِلُ قَالَ مَا أُنْزِلُ حَتَّى يُقْتَلَ فَأَمَرَ بِهِ فَقُتِلَ ثُمَّ نَزَلَ فَقَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ قَالَ أَتَقَوُّهُ تَقَوُّقًا قَالَ فَكَيْفَ تَقْرَأُ أَنْتَ يَا مُعَاذُ قَالَ أَنَا أَوَّلُ اللَّيْلِ فَأَقُومُ وَقَدْ قَضَيْتُ جُزْئِي مِنَ النَّوْمِ فَأَقْرَأُ مَا كَتَبَ اللَّهُ لِي فَأُخْتَسِبُ نَوْمِي كَمَا أُخْتَسِبُ قَوْمِي.

2 Buhârî, bu hadisin unvanında bu müfrezeeye “seriyye-i ensârî” denildiğini, komutanın da Abdullah b. Huzâfe ile Alkame b. Mücezziz olduğunu zikrediyor. Hadisin mazmununa göre, asıl komuta mevkiinde İbn Huzâfe'nin bulunduğu anlaşılıyor. Müşârûn ileyh İkinci Habeşe hicretine iştirak eden ilk müslümanlardır. Kısra nezdine sefâretle de gönderilmiştir. Bu cihetle tercümemizde yalnız İbn Huzâfe'yi kavis içinde göstermekle iktifa ettik.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî salallahu aleyhi ve sellem Ebû Mûsâ ile Muâz b. Cebel'i Yemen'e (vali, hâkim, zekât âmili) göndermişti. Yemen iki mıntika olup Resûlullah bunlardan her birisini bir mıntıkaya memur etmişti. Sonra (bunlara verilen tâlimat cümlesinden olarak), "Halka kolaylık gösteriniz de zora koşmayınız ve müjde veriniz, (mûnis olunuz) da ürkütmeyiniz!" buyurdu. Sonra bunlardan her biri memuriyet mahalline gitti. Ali (rivayetine devamla) der ki, "Bu ikisinden her birisi kendi mıntikasını dolaşıp arkadaşının mıntikasına yaklaştığında arkadaşını (ziyaretle) dostluğunu yenilemek ve ona âsanlık temenni etmek itiyadında idiler. Bir kere Muâz kendi mıntikasını dolaşıp arkadaşı Ebû Mûsâ'nın vilâyetine yaklaştığında devesine binerek dostunu ziyarete gitmişti. Ebû Mûsâ'nın bulunduğu yere vardığında onu bir yere oturmuş, etrafına da bir sürü halk toplanmış bir vaziyette buldu. Aynı zamanda yanında iki eli boğazına bağlı birinin durduğunu gördü. Muâz (bu garip vaziyeti istiknâh ederek) Ebû Mûsâ'ya, "Ey Abdullah b. Kays (Ebû Mûsâ'nın adıdır) bu ne iştir?" diye sordu. Ebû Mûsâ, "Bu elleri bağlı duran (yahudi) bir kişidir. Müslüman olduktan sonra irtidad etmiştir!" dedi. Muâz b. Cebel de, "Bu mürted öldürülmedikçe devamden inmem!" dedi. Ebû Mûsâ, "Bunun katli için mi geldin, haydi in!" dediyse de Muâz, "Bu mürted öldürülünceye kadar inmem!" di(ye ısrar et)di. Bunun üzerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin emri ile mürted yahudi öldürüldü. Sonra da Muâz devesinden indi. (Esnâ-yı sohbet) Muâz, Ebû Mûsâ'ya, "Kur'an (hatmin)i nasıl ve ne zaman okursun?" diye sordu. Ebû Mûsâ da, "Günün müteaddit zamanlarına ayırarak okurum. (Bir saatte ve bir defada okumam)" dedi. Bu defa da Ebû Mûsâ, "Ey Muâz! Ya sen nasıl okursun?" diye sordu. O da, "Ben gecenin ilk zamanında uyurum. Sonra uykumdan bir kısmını uyumuş olarak kalkarım ve Allah'ın takdir buyurduğu kadar Kur'an okurum (ve namaz kılarım). Namazımda Allah'tan sevap umduğum gibi uykum hususunda da Allah'tan sevap umarım!" dedi. {B4341, B4342 Buhârî, Megâzî, 61.}

İZAHİ

Bu hadisin mensup olduğu babın unvanında müellif Buhârî Resûl-i Ekrem'in bu iki sahâbî ulusunu Yemen'e Vedâ haccından önce gönderdiğini bildiriyor ve bu unvanıyla Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Vedâ haccı sırasında Yemen'den avdet ettiği ve Mekke'de Resûlullah'a kavuştuğu hakkında rivayet olunan bazı hadislerle işaret etmiş bulunuyor.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Muâz b. Cebel, ashap arasında ilimleriyle ve Hazreti Kur'an'a hizmetleriyle temayüz etmiş iki mühim ve mübarek simadır. Muâz b. Cebel, on sekiz

yaşında müslüman olarak Akabe Biati'nda bulunmuş bir ensar genci idi. Müstesna bir zekâya, müstesna bir hüsnüendama mâlikti. Bedir Gazâsı'ndan itibaren bütün gazâlarda Peygamber'in maiyetinden ayrılmamıştır. Peygamberimiz, “Ümmetimin helâl ve haramı en iyi bilenî Muâz'dır!”³ buyurmuştur. Ne yazık ki Tihâme'de, Gur'da henüz otuz beş yaşında bir genç iken bir tâun kurbanı olmuştur. Âlî menkıbeleri tabakat kitaplarında sayfalar doldurmuştur.

Ebû Mûsâ el-Eş'arî de bu pâyede fazileti haizdi. Kur'an okumakta hususi bir tevfrika mazhar olmuştu. Peygamber efendimiz, “Ebû Mûsâ'ya Dâvûd peygamberin elhanından bir lâhin verilmiştir!”⁴ derdi. Âlî menkıbelerine işaret ettiğimiz bu iki büyük sahâbînin –Yemen gibi koca bir mıntikanın dünya işleri arasında– yukarıda gördüğümüz ibadet ve Hakk'a ubûdiyyet hususundaki muntazam programları bizim için medâr-ı itibardır. Muâz hazretleri bir geceyi üçe ayırıyordu: Uyku, namaz, Kur'an kıraati. Uyku vücudun kıvamı olup bütün vezâif-i beşeriyenin ifası vücudun sıhhatine ve kıvamına mütevakf bulunduğundan, uykunun da namaz kadar sevabı mûcip olduğunu Muâz b. Cebel'den öğreniyoruz.

1639

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ فَسَأَلَهُ عَنْ أَشْرَبَةِ تُصْنَعُ بِهَا فَقَالَ وَمَا هِيَ قَالَ الْبِتُّعُ وَالْمِزْرُ فَقَالَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Yemen'e gönderirken Resûlullah'a Yemen'de yapılan içkiler(in şer'î mahiyetlerin)den sormuştu. Resûlullah da, “Bu içkiler nedir?” dedi. Ebû Mûsâ da, “Biti' (denilen baldan mâmul içki) ile mizır (denilen darı, arpa ve mısırdan yapılan içki)dir!” diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem (umumi bir düstur olarak), “Her sekir veren şey haramdır!” buyurdu. {B4343 Buhârî, Megâzî, 61.}

1640

عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَعَ خَالِدِ بْنِ الْوَلِيدِ إِلَى الْيَمَنِ قَالَ ثُمَّ بَعَثَ عَلِيًّا

3 {T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

4 {B5048 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 31.}

بَعْدَ ذَلِكَ مَكَانَهُ فَقَالَ مُرْ أَصْحَابَ خَالِدٍ مَنْ شَاءَ مِنْهُمْ أَنْ يُعَقِّبَ مَعَكَ فَلْيُعَقِّبْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُقْبَلْ فَكُنْتُ فِيمَنْ عَقَّبَ مَعَهُ قَالَ فَغَنِمْتُ أَوَاقِيَّ ذَوَاتِ عَدَدٍ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem bizi Hâlid b. Velîd ile beraber Yemen'e göndermişti. Bundan sonra da Ali b. Ebû Tâlib'i, Hâlid b. Velîd'in yerine gönderdi ve Ali'ye, "Evvelce Hâlid b. Velîd'in yanında Yemen'e giden mücahidlere ilân et; bunlardan seninle beraber düşman takibine gitmek isteyenler, gidip takip etsinler (yeni ganimetten müstefit olsunlar), dileyenler de gitmeyip dönsünler!" buyurdu. Bu emir üzerine ben de Ali ile beraber düşman takip edenler arasında bulundum. Berâ b. Âzib (rivayetine devamla) der ki, "Bu seferde ben pek çok ukıyye para iğtinâm ettim."⁵ {B4349 Buhârî, Megâzî, 62.}

İZAHİ

Buhârî'yi şerhedenler, bütün bu Yemen hareketlerinin ve seriyyelerinin Tâif Harbi'nden dönüşten ve Huneyn ganimetinin Ci'râne'de taksiminden sonra vuku bulduğunu bildirirler. Müellif Buhârî de birkaç unvanında bu seferlerin Vedâ haccından önce olduğuna işaret etmiştir.

Bundan önce Buhârî'nin birkaç rivayeti daha vardır ki biri şudur: Muâz b. Cebel Yemen'e vardığında bir sabah Yemenliler'e imam olup sabah namazı kıldırırken Nisâ sûresini okumuştı. Muâz, *وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا* "Allah İbrâhim'i dost edindi"⁶ deyince arkasında (namazın sıhhatini, fesadını bilmeyen) bir Yemenli, "İbrâhim'in anasının gözü aydın!" diye haykırmıştır.

Müellif Buhârî'nin buradaki rivayetlerinden birinin tercüme ve izahı 686 numara ile geçti. Oraya bakınız! Biri de 743 numara ile geçti.

1641

عَنْ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ عَلِيًّا إِلَى خَالِدٍ لِيَقْبِضَ الْخُمْسَ وَكُنْتُ أَبْغِضُ عَلِيًّا وَقَدْ اغْتَسَلَ فَقُلْتُ لِيَخَالِدٍ أَلَا تَرَى إِلَى هَذَا فَمَا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ يَا بُرَيْدَةُ أَتُبْغِضُ عَلِيًّا فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ لَا تُبْغِضْهُ فَإِنَّ لَهُ فِي الْخُمْسِ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ.

5 Ukiyye 40 dirhemdir. Bu hususta ehl-i hadîsin, fukahânın, lûgat âlimlerinin icmâi vardır.

6 {en-Nisâ, 4/125.}

TERCÜMESİ

Büreyde radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (haccetü'l-Vedâ'dan önce) Ali'yi (ganimet malının) beşte birini almak için (Yemen'e) Hâlid b. Velîd'e göndermişti. Bu seferde ben de Ali'den hoşlanmaz oldum. Çünkü Ali (ganimetten hissesine bir câriye almış, sabah-leyin de) gusletmişti. Ben de sinirlenerek Hâlid b. Velîd'e, "Şu Ali'yi görmüyor musun (bak ne yaptı?)" dedim. En sonu Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldiğimizde Ali'nin bu hareketini Resûlullah'a da arzettim. Bunun üzerine Resûlullah, "Ey Büreyde, Ali'ye sinirleniyor musun?" buyurdu. Ben de, "Evet!" diye tasdik ettim. Resûlullah, "Hayır Ali'ye darılma! Çünkü onun ganimet malının beşte birindeki hissesi, aldığı câriyeden daha çoktur" buyurdu. {B4350 Buhârî, Megâzî, 62.}

1642

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مِنَ الْيَمَنِ بِذَهَبِيَّةٍ فِي أَدِيمٍ مَقْرُوظٍ لَمْ تُحْصَلْ مِنْ تَرَاهِيهَا قَالَ فَقَسَمَهَا بَيْنَ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ بَيْنَ عَيْنَةَ بْنِ بَدْرِ وَأَقْرَعَ بْنِ حَابِسٍ وَزَيْدِ الْخَيْلِ وَالرَّابِعِ إِمَّا عُلْقَمَةُ وَإِمَّا عَامِرُ بْنُ الطُّفَيْلِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ كُنَّا نَحْنُ أَحَقُّ بِهَذَا مِنْ هَؤُلَاءِ قَالَ فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ أَلَا تَأْمَنُونِي وَأَنَا أَمِينٌ مَنْ فِي السَّمَاءِ يَأْتِينِي خَبَرُ السَّمَاءِ صَبَاحًا وَمَسَاءً قَالَ فَقَامَ رَجُلٌ غَائِرُ الْعَيْنَيْنِ مُشْرِفُ الْوُجُنَّتَيْنِ نَاشِزُ الْجُبْهَةِ كَثُ اللَّحْيَةِ مَخْلُوقُ الرَّأْسِ مُشَمَّرُ الْإِزَارِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اتَّقِ اللَّهَ قَالَ وَبِئْسَ مَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَمْ أَوْمَرْ أَنْ أَنْقَبَ قُلُوبَ النَّاسِ وَلَا أَشَقَّ بُطُونَهُمْ قَالَ ثُمَّ نَظَرَ إِلَيْهِ وَهُوَ مُقَفِّ فَقَالَ إِنَّهُ يَخْرُجُ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا قَوْمٌ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ رَطْبًا لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرِّمِيَّةِ وَأَطْنَهُ قَالَ لَئِنْ أَدْرَكْتُهُمْ لَأَقْتُلَنَّهُمْ قَتْلَ ثَمُودَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anh Yemen'den Resûlullah sallallahu aleyhi ve selle-

me tabaklanmış bir meşin içinde henüz toprağından tasfiye edilmemiş altın cevheri göndermişti. Ebû Saîd (rivayetine devam ederek) der ki: Resûlullah bu altın cevherini şu dört kişi arasında paylaştırdı: Uyeyne b. Bedir, Akra' b. Hâbis, Zeydû'l-Hayl. (Râvi der ki:) dördüncüsü ya Alkame idi, yahut Âmir b. Tufeyl idi. Peygamber'in ashabından bir kişi (bu taksime itiraz ederek), "Bu ihsana biz bunlardan müstahak idik" demişti. Bu söz, Resûlullah'a erişince, "(Acayip?) Siz bana itimat etmiyor musunuz? Ben göktekilerin bile eminiyim! Sabah akşam bana gökyüzünün haberi (vahiy) geliyor!" buyurdu. Bunun üzerine -iki gözü çökük, yanağının iki elmacığı çıkık, alını yüksek, gür sakallı, başı traşlı, izârını yukarı çemremiş (tam vahşi ve mürteci)- bir kişi ayağa kalkıp, "Yâ Resûlellah! Allah'tan kork!" demişti. Resûlullah onu, "A hortlayası kişi! Ben, yeryüzündeki insanların Allah'tan korkmaya lâıyk (ve en çok korkan)ı değil miyim?" cevabıyla karşıladı. Sonra bu kişi arkasına dönüp gitti. Hâlid b. Velîd, "Yâ Resûlellah! (İzin ver de) şunun kafasını vurayım!" dedi. Resûlullah, "Yok vurma! Bunun da ileride namaz kılan bir kişi olması umulur!" buyurdu. Bunun üzerine Hâlid, "Yâ Resûlellah! Namaz kılanlardan öyle kimseler vardır ki onlar gönüllerinde olmayan şeyi dilleriyle söylerler" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "(Ey Hâlid) ben nâsın kalplerini açmaya, karınlarını yarmaya memur değilim!" buyurdu.⁷ Râvi der ki: Sonra Resûlullah o (mürteci) kişi dönüp giderken arkasından bakıp şöyle buyurdu: "Şunun soyundan öyle bir nesil türeyecektir ki onlar her zaman güzel sesle Allah kitabını okuyacaklar. Fakat Kur'an'ın halâveti onların hançerelerini ileri geçmeyecektir. Onlar -ok avı (süratle delip) çıktığı gibi- dinden çıkacaklar!"

Râvi Ebû Saîd der ki: Öyle sanıyorum ki sonra Resûlullah, "Eğer ben bunların zamanına yetişmiş olsaydım Semûd (ve Âd kavimlerin)in (toptan) helâk olduğu gibi muhakkak bunları (toptan) öldür(mesini Allah'tan dile)rdim!" buyurdu. {B4351 Buhârî, Megâzî, 62.}

İ Z A H I

Hadîs-i şerifte, adları geçen ve Resûlullah tarafından ihsana nâil olan dört kişi Necid havalisi sergerdelerinden ve hepsi de müellefe-i kulûbdan idi. Müslümanlığa zarar vermeleri düşüncesiyle Resûl-i Ekrem tarafından müstesna ihsana nâil olmuşlardı. Hazret-i Ali tarafından gönderilen bu altın cevheri ganimet malının beşte birinden ibaret olup tasarrufu doğrudan Resûlullah'a ait bulunduğundan bunların gönüllerini Müslümanlığa ısındırmak için Resûl-i Ekrem bunların arasında paylaştırmıştı ve buna kimsenin itiraz

7 "Biz görünüşe göre hükmederiz, iç yüzünü ise Allah'tan başka kimse bilmez!" demektir.

hakkı olamazdı. Bu cihetle hadiste râvi Ebû Saîd tarafından karakteristik bir vahşî simasının bütün hatları tersîm edilen bu şahsın Resûl-i Ekrem'e, "Allah'tan kork!" hitabı pek küstahça idi. Bunun için Hâlid b. Velîd bu çirkin hitabı katli mûcip bir cürüm addederek onu öldürmek için müsaade istemişti. Hadisin sonunda Resûl-i Ekrem'in, "*Bunun ensâl-i âtiyesine erişmek bana müyesser olsaydı, onların top yekûn helâkini dilerdim!*" buyurmaları da bunun müstehıkkı, katlolduğuna delâlet eder. Bununla beraber Resûl-i Ekrem'in Hâlid b. Velîd'e müsaade etmemesi, Kurtubî'nin beyanı veçhile halkın, "Muhammed ashabını öldürüyor!" demelerinden ihtiraz içindir. Bazı hadis şârihleri bunun Zülhuveysıra olduğunu bildirmişlerdir ki bir münafık olduğu da bildirilen bu kişi, Huneyn ganimetinin taksimi sırasında da, "Yâ Muhammed! Adalet eyle!" diye bağırmıştı da Resûl-i Ekrem, "*Ben adalet etmezsem ya kim eder!*" diye karşılamıştı.⁸

Zülhalesa Gazâsı

[عَزْوَةُ ذِي الْخَلَصَةِ]

Bu bab Zülhalesa Seferi'ne dair haberi muhtevidir.

Buhârî'nin bu babındaki bir rivayetine göre Zülhalesa Yemen'de bir puthânenin adıdır. Buna Kâbetü'l-Yemâniyye de denilirdi. Nasıl ki Mekke'deki Kâbe-i Muazzama'ya da Kâbetü's-Şâmiyye denilirdi. Resûl-i Ekrem şirki izâleye ve yerine tevhid nurunu ikameye memur olduğundan Kâbe-i Şâmiyye'yi putperestlik levsinden temizledikten sonra Has'am kabilesi dahilinde Kâbetü'l-Yemâniyye denilen puthâneği esasından yakmak ve kaldırmak istiyordu ve daima fikren bununla meşgul bulunuyordu. Bir kere Has'am diyarı eşrafından olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî'ye bu endişesini açtı ve, “*Bu endişemden beni kurtarıp gönlümü rahatlandırmaz mısınız?*” buyurdu. O da, “Rahatlandırırım yâ Resûlellah!” dedi.¹

Buhârî'nin yine bu babındaki bir rivayetine göre Cerîr der ki: “Ben Zülhalesa üzerine binicilikle meşhur olan Ahmes kabilesinden 150 süvari ile gittim. Fakat o sırada kalbim sıkılıyor, bir türlü at üzerinde duramıyordum. Resûlullah mübarek eliyle göğsüme bir vurdu ki, mübarek parmaklarının izini göğümde gördüm. Sonra Resûlullah, ‘*Yâ rab! Cerîr’i at üstünde sabit kıl ve hâdî, mehdî kıl!*’ diye dua buyurdu. Artık ondan sonra ben attan düşmedim.” Sonra Cerîr, Zülhalesa'ya gitti ve o şirk mâbedini yaktı, yıktı (vâkıanın alt tarafı aşağıdaki hadiste).

تَقَدَّمَ حَدِيثُ جَرِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي ذَلِكَ وَقَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ لَهُ أَلَا تُرِيدُنِي مِنْ ذِي الْخَلَصَةِ وَذَكَرَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالَ جَرِيرٌ وَكَانَ ذُو الْخَلَصَةِ بَيْتًا فِي الْيَمَنِ لَخَثَعَمَ وَبَجِيلَةَ فِيهِ نُصُبٌ يُعْبَدُ وَلَمَّا قَدِمَ جَرِيرٌ الْيَمَنَ كَانَ بِهَا رَجُلٌ يَسْتَقْسِمُ بِالْأَزْلَامِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ هَهُنَا فَإِنْ قَدَرَ عَلَيْكَ ضَرْبَ عُنُقِكَ قَالَ فَبَيْنَمَا هُوَ يَضْرِبُ بِهَا إِذْ وَقَفَ عَلَيْهِ جَرِيرٌ فَقَالَ

لَتَكْسِرَنَّهَا وَلَتَشْهَدَنَّ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَوْ لَأُضْرِبَنَّ عُنُقَكَ فَكَسَرَهَا وَشَهِدَ.

TERCÜMESİ

Cerîr (b. Abdullah el-Becelî) radiyallahu anh hadisi ve Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Cerîr'e, "Şu Zülhalesa'dan gönlümü rahatlandırmaz mısın?" dediği yukarıda geçti.² Buhârî buradaki rivayetinde de şu mâlûmatı verdi: Cerîr der ki: Zülhalesa Yemen'de Has'am ile Becîle kabileleri arasında bir beyt idi.³ İçinde dikilmiş bir taş vardı. Ona ibadet olunur, (kurban kesilir)di. Cerîr, Yemen'e vardığında bu put mâbedinde (muhafız) birisi oklarla (hayır ve şerden) kismet arıyordu, (falcılık ediyordu). Bu falcıya, "Haberin olsun Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem(in memuru) şuradadır. Eğer senin fal attığını görürse boynunu vurur!" denildi. -Râvi der ki:- Falcı fal oklarını atmakla meşgul olduğu sırada Cerîr cürüm üstüne çıkageldi ve falcıya, "Şimdi sen ya bu okları kırar ve 'lâ ilâhe illallah' diye şehâdet getirirsin yahut senin boynunu vururum!" dedi. Muhafız falcı hemen fal oklarını kırdı ve şehâdet getirdi. (Cerîr şirk mâbedini yaktı, yıktı).⁴ {B4357 Buhârî, Megâzî, 63.}

1643

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ كُنْتُ بِالْيَمَنِ فَلَقِيتُ رَجُلَيْنِ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ ذَا كَلَّاحٍ وَذَا عَمْرٍو فَجَعَلْتُ أَحَدَهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ لِي ذُو عَمْرٍو لَيْنُ كَانَ الَّذِي تَذْكُرُ مِنْ أَمْرِ صَاحِبِكَ لَقَدْ مَرَّ عَلَى أَجَلِهِ مُنْذُ ثَلَاثٍ وَأَقْبَلَا مَعِيَ حَتَّى إِذَا كُنَّا فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ رُفِعَ لَنَا رَكْبٌ مِنْ قِبَلِ الْمَدِينَةِ فَسَأَلْنَاهُمْ فَقَالُوا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ وَالنَّاسُ صَالِحُونَ فَقَالَا أَخْبِرْ صَاحِبَكَ أَنَّا قَدْ جِئْنَا وَلَعَلَّنَا سَنَعُودُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَجَعَا إِلَى الْيَمَنِ.

TERCÜMESİ

Yine Cerîr b. Abdullah radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Yemen'de bulundum. (Avdet ederken) Yemen ahalisinden iki kişiyi ka-

2 Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği hadis, bu eserimizde 1266 numara ile tercüme edildi. Oraya da bakınız!

3 Becîle, râvi Cerîr b. Abdullah'ın kabilesidir. Nisbetinde Becelî denir.

4 *Buhârî* metninde hadisin alt tarafı şöyledir: Sonra Cerîr Ahmes kabilesinden Ebû Ertat denilen bir kişiyi bu hali müjdelemek üzere Resûlullah'a gönderdi. Ebû Ertat Resûlullah'a geldiğinde, "Yâ Resûlallah! Seni hak peygamber gönderen Allah'a yemin ederim ki huzuruza ben (boş) gelmedim. Ben Zülhalesa'yı uyuz deve gibi bakımsız bir halde bıraktım, geldim!" dedi. Râvi der ki: Bunun üzerine Resûlullah, "*Ahmesliler'in atları ve süvarileri mübarek ola!*" diye beş defa dua buyurdu (bu eserimizin "Kitâbüş-Şurût" bahsinin girişindeki açıklamalarda Cerîr hazretlerinin hal tercümesi vardır, mütalaa olunsun).

vuştum ki: Zûkelâ' ve Zûamr idi. (Yol üstünde) bunlara Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem(in menkıbelerinden) haber veriyordum. Bunlardan Zûamr bana, "Sen sahibin Resûlullah'ın hal ve şanından haber verirsen (ben de sana haber vereyim ki) o üç günden beri ölmüş bulunuyor" dedi. Bunlar benimle beraber (Medine'ye) yollandılar. Yolun bir merhalesinde bulunduğumuz sırada Medine tarafından birkaç süvari bize yaklaştı. Bunlara (bu acı haberi) sorduk. Onlar da, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (ebediyet âlemine) alındı ve Ebû Bekir halife intihap olundu. (Bu intihaptan) halk memnundur!" dediler. Bunun üzerine Zûkelâ' ile Zûamr bana, "Sahibin Ebû Bekir'e bizim buraya kadar geldiğimizi ve Allah Teâlâ dilerse ileride avdet etmek de istediğimizi bildir!" dediler ve Yemen'e dönüp gittiler. {B4359 Buhârî, Megâzî, 65.}

İ Z A H I

Sahîh-i Buhârî metninde bu hadisin alt tarafı da vardır ve şöyledir: Bir zaman sonra (Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında) Zûamr (Medine'ye hicret etmişti. Bir gün) bana dedi ki: Ey Cerîr: Benim nazarımda sen yüksek bir şeref ve asaleti haizsin! Samimiyetle bir hakikati sana bildirmek isterim ki siz Arap cemaati, bir emîr öldüğünde başka bir emîri intihap hususunda müşavere eder oldukça ebedî hayır ve saadet içinde bulunursunuz! Ne zaman ki emâret kılıç kuvvetiyle, muhakkak bir kahr ü galebe ile elde edilir, artık o galipler (emîrül-mü'minîn değil) mülûk ü selâtîn olurlar: (Bazıları) mülûk ü selâtînin istibdadı gibi istibdat icra ederler. (Bazıları da) bir kısım mülûk ü selâtînin razı olduğu gibi haklarına razı olurlar (Buhârî metnindeki ziyade rivayet burada bitiyor. Bu ziyade Resûlullah'ın hadisi cümlesinden bulunmadığından müellif Zebîdî -ihtisar için iltizam ettiği şarta göre- *Tecrîd*'e almamıştır).

Râvi Cerîr b. Abdullah, hicrî 10 yılında müslüman olmuştur. Vedâ haccında bulunmuştur. Sonra Zülhalesa'yı yıkmaya memur edilmiştir. Daha sonra da bu rivayetdeki Yemen seferine ve Yemenliler'i İslâm'a davete memuren gönderilmiştir ve bu mühim vazifeleri en kısa bir zamanda ifa ederek dönmüştür ("Kitâbü's-Şurû" bahsinnin girişindeki açıklamalara bakınız). Yemen'in en asaletli bir siması olan Cerîr hazretleri Yemen'den dönüşünde yine Yemen eşraf ve mülûkünden Zûkelâ' ile Zûamr kendisine refakat etmişlerdi. Resûl-i Ekrem Cerîr'i, bunları İslâm'a davete de memur etmişti. Bunlar da İslâm'ı kabul ederek Cerîr ile birlikte Medine'ye yola çıkmışlar, Resûl-i Ekrem'in vefatı haberi üzerine geri dönüp gitmişlerdir. Sonra Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında Medine'ye hicret etmişlerdir. Bu cihetle İbn Abdülber bu iki zatın sahâbî olmadıklarını ve yalnız Resûl-i Ekrem'in hayatı zamanında müslüman olduklarını bildirmiştir.

Zûkelâ'ın adı hakkındaki rivayetler muhtelifdir. İsmeyfa', Eyfa' rivayetleri vardır. Künyesinin Ebû Şürahbîl olduğu ve Kâ'b el-Ahbâr'ın amcası oğlu bulunduğu mervîdir. Zûkelâ' kavminin reisi ve metbuu idi. Asr-ı saâdet'te başlayan Esved el-Ansî ve Müseylimetülkezzâb

vak'alarında Resûl-i Ekrem Zûkelâ'a mektup göndererek yardımını dilemişti. Zûkelâ', Medine'ye hicret ettiğinde 12.000 köle ile beraber gelmişti. Hazret-i Ömer bunları satın almak ve müşriklerle harpte kullanmak istediğinde bu kölelerin hepsini bir anda âzat etmiştir. Sıffîn Vak'ası'nda Hazret-i Ali tarafını iltizam eden sâhib-i tercüme bu vak'a nihayete ermeden 37 tarihinde katlolunmuştur ve katlinden dolayı Muâviye çok sevinmiştir. İbn Düreyd Zûkelâ'ın vaktiyle Yemen'de ulûhiyyet iddia ettiğini ve Hazret-i Ömer zamanında müslüman olduğunu iddia etmiştir.

Zûamr da Yemen mülûkünden idi. İlme ve kütüb-i kadîme haberlerine vukufu vardı. Bazıları Zûamr'ın üç gün sonra peygamberin vefatını haber vermesi kütüb-i kadîmeye ıttı-larının eseri olduğunu iddia etmişlerdir. Fakat bunu bir eser-i kehânet addetmeye lüzum yoktur. En mâkulü Medine yolcularından duymuş olmasıdır. Zûamr'ın ilmî, içtimaî olgunluğuna delâlet eden sözü bu değil, İslâm emâretine ve emâret-i mü'minîn makamının inhilâli halinde hükümet merkezinde bulunan hall ü akd sahiplerinin meşvereti üzerine umumi biat icrasıyla da yeni emîrin tayin edilmesi hakkındaki takdirkârane mütalaası ve zorbalıkla elde edilen emâretin saltanattan ibaret olduğuna dair fikridir ki, İslâm idare hukukundaki amme velâyetinin ve cumhuriyet sisteminin hulâsa edilmiş tam bir ifadesidir.

Deniz Sahili Gazâsı (Sîfûlbahr Gazâsı)

[عَزَّوَةُ سَيْفِ الْبَحْرِ وَهُمْ يَتَلَقَّوْنَ عِيرًا لِقْرِيشٍ وَأَمِيرُهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ]

Bu bab Deniz Sahili Gazâsı (Sîfûlbahr Gazâsı) hakkındadır. Bu sefere iştirak eden mücahidler Kureyş kervanını tarassut edeceklerdi, emirleri de Ebû Ubeyde b. Cerrâh idi.

Ebû Ubeyde, Âmir b. Abdullah b. Cerrâh'tır. Aşere-i mübeşşeredendir. Bedir Gazâsı'ndan itibaren bütün muharebelere iştirak etmiştir. Peygamber efendimiz, “*Ebû Ubeyde bu ümmetin emindir!*”¹ buyurmuştur. Müşârûn ileyh Peygamber'in maiyetinde çok yüksek şecaat ibraz etmiş ve Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetleri zamanında Suriye fütuhâtında ilk büyük gayretleri görülmüştür. Bu muharebelerde kâh başkumandan bulunmuş, kâh Hâlid b. Velîd'in maiyetinde hizmet etmiştir. Adaleti, Rumlar arasında bile yâd olunmuştur. Şâyi olan bu adaleti eseri olsa gerektir ki Yermük, Câbiye fütuhâtından sonra Ebû Ubeyde hazretleri Dımaşk'ı sulhan fethetmiştir. Rumlar hakkında yazdığı musâlahanâme, beşer tarihinde bir adalet ve hürriyet numunesidir. Müşârûn ileyh hazretleri hicretin 18. yılında Amvâs tâununda (1313. hadisin izahına bakınız) elli sekiz yaşında vefat etmiştir. Kendisinden yalnız on dört hadis rivayet olunmuştur. Râvileri de Câbir, Ebû Ümâme, Abdurrahman b. Ganm'dir.

Bu sahil seferi hicretin 8. yılında vuku bulmuştur. Şam'dan gelmekte olan Kureyş kervanını tarassut için teçhiz ve sevk olunmuştur.

1644

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعَثْنَا قَبِيلَ السَّاحِلِ وَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ وَهُمْ ثَلَاثُمِائَةٍ فَخَرَجْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ فَنِي الزَّادُ فَأَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِأَزْوَادِ

1 {B4382 Buhârî, Megâzî, 73.}

الْجَيْشِ فَجَمَعَ فَكَانَ مِرْوَدِي تَمْرٍ فَكَانَ يَقُوتُنَا كُلَّ يَوْمٍ قَلِيلًا قَلِيلًا حَتَّى فَنِي فَلَمْ يَكُنْ يُصَيِّنَا إِلَّا تَمْرَةً تَمْرَةً فَقِيلَ لَهُ مَا تُغْنِي عَنْكُمْ تَمْرَةٌ فَقَالَ لَقَدْ وَجَدْنَا فَقْدَهَا حِينَ فَنَيْتُ ثُمَّ أَنْتَهَيْنَا إِلَى الْبَحْرَيْنِ فَإِذَا حَوْثٌ مِثْلُ الظَّرْبِ فَأَكَلَ مِنْهُ الْقَوْمُ ثَمَانَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ثُمَّ أَمَرَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِضَلْعَيْنِ مِنْ أَضْلَاعِهِ فَنَصَبَا ثُمَّ أَمَرَ بِرَاحِلَةٍ فَرُحِلَتْ ثُمَّ مَرَّتْ تَحْتَهُمَا فَلَمْ تُصِبْهُمَا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan şöyle rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sahil tarafına bir kuvve-i seferiyye göndermiş ve bunlar üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı emîr tayin etmişti. Bu seferî kuvvet 300 neferden ibaret idi. (Câbir der ki:) Biz yola çıktık. Yolun bir kısmında bulunduğumuz sıra azığımız tükendi. Bunun üzerine Ebû Ubeyde mücahidlere yanlarında ne kadar erzak varsa getirmelerini emretti. Getirilen erzağı bir araya topladı ki, bu toplanan erzak iki dağarcık hurmadan ibaretti. Bu hurma ile Ebû Ubeyde her gün azar azar vererek bizi geçindiriyordu. Nihayet bu da sona ermişti. Bir derecede ki herkesin payına günde birer hurma düşüyordu. (Câbir bu vak'ayı anlatırken) Câbir'in râvisi Vehb b. Keysân tarafından ona, "Günde bir hurma sizin gıdanıza nasıl yetiştirirdi?" diye sordu. Câbir de, "(Sen ne diyorsun?) Bu bir hurma da tükenince onun yokluğunun acısını da tattık. Sonra deniz sahiline varmıştık,² bir de ne görelim? Deniz sahilinde küçük dağ gibi bir balık bulunuyordu. (Bunu deniz sahiline atmıştı). Hey'et-i seferiyyemiz on sekiz gün bu balığın etini yedi, sonra Ebû Ubeyde'nin emriyle balığın iki (kaburga) kemiği dikildi. Sonra yine Ebû Ubeyde'nin emriyle hazırlanan bir süvari bu iki kemiğin altından geçti. Fakat onlardan birine dokunmadı." {B4360 Buhârî, Megâzî, 66.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُ قَالَ فَالْتَقَى لَنَا الْبَحْرُ دَابَّةً يُقَالُ لَهَا الْعَنْبَرُ فَأَكَلْنَا مِنْهُ نِصْفَ شَهْرٍ وَادَّهَنَّا مِنْ وَدَكِهِ حَتَّى ثَابَتْ إِلَيْنَا أَجْسَامُنَا وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى فَقَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ كُلُوا فَمَا قَدِمْنَا

2 Bu hâşiyemizde *Tecrîd* nüshalarıyla *Buhârî* metinleri arasındaki bir farka işaret etmek isteriz: Elimizde bulunan üç *Tecrîd* nüshasının üçünde de hadisin 4. satırındaki البحرین إلى انتهىنا ibaresi, bütün *Buhârî* nüshalarında müfred sîgasıyla البحر... suretindedir. Bu babın yukarıdaki unvanı da müfred sîgasıyla bulunduğu ve *Buhârî* şerhlerinde de tesniye sîgasıyla bir nüsha bulunduğu bildirilmediğine göre *Tecrîd* nüshalarında matbaa hatası bulunduğunu kabul ederek müfred sîgasıyla tercüme ettik.

الْمَدِينَةَ ذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ كُلُوا رِزْقًا أَخْرَجَهُ اللَّهُ أَطْعَمُونَا إِنْ كَانَ مَعَكُمْ فَأَتَاهُ
بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَأَكَلَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan gelen bir rivayette de şöyle demiştir: (Denize vardığımızda) deniz bizim için sahile “anber” denilen bir balık atmıştı. Bu balığın etinden biz yarım ay yedik ve onun yağı ile yağlandık. Nihayet vücutlarımız ve gücümüz, kuvvetimiz yerlerine geldi.³

Diğer bir rivayette de Câbir der ki: “Ebû Ubeyde bize bu deniz mahlûkunun etinden yiyiniz!” dedi. (Biz de yedik), Medine’ye dönüp geldiğimizde bu vak‘ayı Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem arzettik. Resûlullah da, “Aziz mücahidler, yiyiniz! Allah onu denizden merzuk olasınız için çıkarmıştır. Yanınızda varsa bize de yediriniz!” diyerek tasvip buyurdu. Askerden bazıları o balık etinin pastırmasından bir parça Resûlullah’a getirdi. Hazret-i Peygamber de yedi. {B4361, B4362 Buhârî, Megâzî, 66.}

3 Bu rivayette *Buhârî* metninde şöyle mühim bir haber de vardır ki müellif Zebîdî merhum her nasılsa bunu nakletmemiştir: Deniz sahilinde biz, yarım ay (on beş gün) oturarak (azığımız tükendi), askeri şiddetli bir açlık istilâ etti. Nihayet habat denilen mugaylân {mukılan} ağacı fasilesinden dikenli ağacın yapraklarını, yemişlerini yedik. Bu cihetle bu sefere Ceyşü’l-Habat denildi.

Resûl-i Ekrem'e Gönderilen Kabilelerin Heyetleri [وَفْدُ بَنِي تَمِيمٍ]

Bu bab Temîmoğulları namına Resûlullah'a gelen sefâret heyetine dairdir.

Hudeybiye Musâlahası ile İslâm'ın siyasî varlığının Kureyş tarafından tanınması üzerine Arap kabileleri tarafından Resûl-i Ekrem'e sefâret heyetleri gelmeye başlamıştı. Hudeybiye'den beri nazârî olarak devam eden bu siyasî varlık, Mekke'nin fethi üzerine mükemmel ordusuyla ve idarî, adlî teşkilâtıyla fiilî ve hakikî bir devlet halinde kendisini gösterince Arabistan'ın bütün kabileleri heyetler göndererek arz-ı inkıyad etmişlerdir. Bu cihetle, bu yılın adına siyerciler "senetül- vüfûd" demişlerdir ki hicretin 9. yılıdır (*İbn Hişâm*). Şimdi Buhârî bu sefâret heyetlerine dair haberleri birer babda rivayete başlamıştır. Benî Temîm vefdi de bu heyetlerden biridir. Siyer müelliflerinin rivayetlerine göre Benî Temîm heyeti yetmiş yahut seksen kişiden ibaret olup İbn İshak'a göre, içlerinde eşraftan şunlar vardı: Ka'kâ b. Ma'bed, Utârid b. Hâcib, Akra' b. Hâbis, Zibrikân b. Bedr, Amr b. Ehsem, Hannât b. Yezîd, Nuaym b. Yezîd, Kays b. Âsım, Uyeyne b. Hısn.

Bunlar bir ögle sıcaklığında gelmişlerdi ve Mescid-i Saâdet'e girerek Peygamber'in odalarının ilerisinde, gerisinde urbân vahşetiyle, "Yâ Muhammed! Bize çıksana! diye bağrışmaya başladılar. O sırada Resûlullah kuşluk uykusu uyuyordu. Bunun üzerine Hucurât sûresinin şu âyetleri nâzil olarak İslâmî ve medenî bir âdet tâlim buyuruldu: *Sana hücrelerin gerisinden bağırانlar, şüphesiz bunların çoğu, akılları ermeyen (bâdiyenîşin) kimse-lerdir, (bunların huşûnetle seslenmelerinden müteessir olma!) Keşke sen onlara çıkıncaya kadar sabretselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu. Maamafih Allah mağfiret eder, affeder*" (el-Hucurât 49/4-5).¹ Bu âyet-i kerîmenin delâleti veçhile, nihayet Benî Temîm heyetinin hepsi müslüman olmuşlar ve affa mazhar olarak birtakım câizelerle taltif buyurulmuşlardır.

1 (إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (غُفُورٌ رَحِيمٌ).

Bu haşîm Benî Temîm'in cehalet ve huşûnetlerini İmrân b. Husayn'ın bir hadisi bütün bütün açıklamıştır ki bu eserimizde 1316 numara ile tercümesi geçen bu hadisi, Buhârî bu babında da şu meâlde rivayet etmiştir: İmrân b. Husayn der ki: Benî Temîm'den bir heyet, Resûl-i Ekrem'e arz-ı itaat için gelmişti. Resûl-i Ekrem bunlara hüsnükabul göstermiş ve mebde ve meâde dair tebşîratta bulunmuştu. Onlar ise bu tebşîratı kabul etmeyerek, "Yâ Resûlellah! Bize âhiretlik müjdeler verdin. Sen şimdi bize dünyalık ver!" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in mübarek yüzünde infial âsârı göründü. Benî Temîm'in arkası sıra da Yemen'in Eş'ar kabilesi heyeti gelmişti. Resûlullah bunlara da, "*Size uhrevî saadet müjdesi veririm. Biz bu müjdeyi Benî Temîm'e vermiştik de kabul etmemişlerdi!*" buyurdu. Eş'arîler, "Kabul ettik yâ Resûlellah! Huzurunuza bunun için geldik" dediler. Resûlullah da mahlûkatın ve arşın mebde-i hilkatı hakkında mâlûmat verdi.²

Temîmoğulları'nın nesebi, Mudar'da Peygamber'in nesep silsilesiyle birleşir. Bu cihetle Peygamber efendimiz bu huşûnetlerine rağmen Temîmoğulları'nı kendi kavim ve kabilesi addederdi. Buhârî'nin yine bu babında bir rivayetine göre Ebû Hüreyre demiştir ki: Resûlullah'tan işittiğim üç şeyden sonra Temîmoğulları hakkında sevgim devam etti: Temîmoğulları **1.** "*Deccâle ve şarktan gelecek fitne ve fesada karşı ümmetimin en çok mukavemetlisidir*" buyurması, **2.** Hazret-i Âişe'ye yanında bulunan Benî Temîm'den bir câriye hakkında, "*Bunu âzatla! Çünkü bu zavalı câriye İsmâil peygamber evlâdındandır!*" buyurması, **3.** Benî Temîm'in zekât malları geldiği zaman, "*Bu, kavmimin zekâtıdır!*" diyerek Temîmoğulları'nı kendi kavim ve kabilesi addetmesi.³

Resûlullah, Benî Temîm vefdinden her birine 12'şer ukıyye gümüş ve birtakım kıymetli hediyeler vermiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمْرُ الْقَعْقَاعِ بْنِ مَعْبِدٍ بْنِ زُرَّارَةَ فَقَالَ عُمَرُ بَلْ أَمْرُ الْأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتُ إِلَّا خِلَافِي قَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَتَمَارِيَا حَتَّى اِرْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَزَلَّ فِي ذَلِكَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا حَتَّى انْقَضَتْ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Hicretin 9. yılında) Nebî sallallahu aleyhi ve selleme Temîmoğulları'ndan

2 {B4365 Buhârî, Megâzî, 68.}

3 {B4366 Buhârî, Megâzî, 69.}

süvari bir heyet gelmişti. (Bunlar İslâm olduktan sonra) Ebû Bekir, “Yâ Resûlellah! Bunlara Ka’kâ’ b. Ma’bed b. Zürâre’yi emîr tayin buyursanız!” demişti. Bunun üzerine Ömer, “Hayır, o olamaz, Akra’ b. Hâbis’i tayin buyurunuz yâ Resûlellah” dedi. Ebû Bekir, “Sen muhakkak bana muhalefet etmek istiyorsun!” dedi. Ömer, “Hayır, sana muhalefet etmek istemem!” dedi. Bu suretle Ebû Bekir ile Ömer birbirleriyle mücadele etmişlerdi. Hatta sesleri yükselmişti. Bunun hakkında şu meâldeki iki âyet-i kerîme nâzil olmuştur: “Ey iman eden kullar! Allah’ın ve resulünün (emirleri) önüne geç(erek nizâ et)meyiniz ve Allah’tan korkunuz! Çünkü Allah (sizin sözlerinizi) işitir, (işlerinizi de) bilir. Ey müminler! Seslerinizi peygamberin sesinden üstün yükseltmeyiniz ve ona, birbirinize bağırır gibi yüksek söylenmeyiniz! Çünkü ibadetleriniz hiçe iner de haberiniz olmaz.”⁴ {B4367 Buhârî, Megâzî, 69; el-Hucurât, 49/1-2.}

4 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ).

Benî Hanîfe Heyetinin Medine'ye Gelmesi ve Sümâme b. Üsâl Hadisi

[وَفُدَّ بَنِي حَنِيفَةَ وَحَدِيثُ ثُمَامَةَ بْنِ أَثَالٍ]

Bu bab Benî Hanîfe heyetinin Medine'ye gelmesi ve Sümâme b. Üsâl hadisi hakkındadır.

1647

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ خَيْلًا قَبْلَ نَجْدِ فَجَاءَتْ بِرَجُلٍ مِنْ بَنِي حَنِيفَةَ يُقَالُ لَهُ ثُمَامَةُ بْنُ أَثَالٍ فَرَبَطُوهُ بِسَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ فَخَرَجَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ فَقَالَ عِنْدِي خَيْرٌ يَا مُحَمَّدُ إِنْ تَقْتُلْنِي تَقْتُلْ ذَا دِمٍّ وَإِنْ تُنْعِمَ تُنْعِمَ عَلَيَّ شَاكِرٍ وَإِنْ كُنْتُ تُرِيدُ الْمَالَ فَسَلْ مِنْهُ مَا شِئْتَ فَفَرَكْتُ حَتَّى كَانَ الْغَدُ ثُمَّ قَالَ لَهُ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ قَالَ مَا قُلْتُ لَكَ إِنْ تُنْعِمَ تُنْعِمَ عَلَيَّ شَاكِرٍ فَفَرَكْتُهُ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْغَدِ فَقَالَ مَا عِنْدَكَ يَا ثُمَامَةُ قَالَ عِنْدِي مَا قُلْتُ لَكَ فَقَالَ أَطْلِقُوا ثُمَامَةَ فَانْطَلَقَ إِلَى نَجْلِ قَرِيبٍ مِنَ الْمَسْجِدِ فَاعْتَسَلَ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ يَا مُحَمَّدُ وَاللَّهِ مَا كَانَ عَلَى الْأَرْضِ وَجْهٌ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ وَجْهِكَ فَقَدْ أَصْبَحَ وَجْهُكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الْوُجُوهِ إِلَيَّ وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ دِينٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ دِينِكَ فَأَصْبَحَ دِينُكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الدِّينِ إِلَيَّ وَاللَّهِ مَا كَانَ مِنْ بَلَدٍ أَبْغَضَ إِلَيَّ مِنْ بَلَدِكَ فَأَصْبَحَ بَلَدُكَ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنَ الْبِلَادِ إِلَيَّ وَإِنْ خَيْلِكَ أَخَذْتَنِي وَأَنَا أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَمَاذَا تَرَى فَبَشَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَمَرَهُ أَنْ يَغْتَمِرَ فَمَا قَدِمَ مَكَّةَ قَالَ لَهُ قَائِلٌ صَبَوْتَ قَالَ

لَا وَلَكِنْ أَسَأَمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلَا وَاللَّهِ لَا يَأْتِيكُمْ مِنَ الْيَمَامَةِ حَبَّةٌ حِنْطَةٍ حَتَّى يَأْذَنَ فِيهَا النَّبِيُّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî salallahu aleyhi ve sellem Necid tarafına bir süvari müfrezesi göndermişti. Bu müfreze Benî Hanîfe'den Sümâme b. Üsâl denilen bir kişiyi esir edip getirdiler ve mescidin direklerinden birine bağladılar. Resûlullah mescide çıktığında Sümâme'ye, "Yâ Sümâme! Yanında ne var? (Gönlünden ne geçiriyorsun ve benden ne umuyorsun?)" buyurdu. Sümâme, "Gönlümde hayır (ümidi) var yâ Muhammed! (Çünkü sen zulmetmezsin, affedersin). Eğer sen beni öldürsen kanlı bir caniyi öldürmüş olursun ve eğer bana (af nimeti) in'âm edersen nimete karşı şükreden bir kişiye in'âm etmiş olursun. Eğer (fidye-i necâtım için) mal istersen, ne kadar dilersen, işte malım, (veririm)" dedi. Bu muhâvereden sonra Sümâme bağlı olarak bırakıldı. Ferdâsı gün olunca yine Resûlullah, Sümâme'ye, "Ey Sümâme! Gönlünde ne var, ne umuyorsun?" dedi. O da, "Yâ Resûlellah! Dün arzettiğim veçhile bana af nimeti ihsan edersen nimete karşı şükreden kimseye ihsan etmiş olursun!" dedi. Resûlullah o gün de bağlı olarak bıraktı. Nihayet üçüncü gün Resûlullah, "Ey Sümâme! Yanında ne var bakalım?" buyurdu. Sümâme de, "Dün arzettiğim dileğim var!" dedi. Resûlullah, "Artık Sümâme'yi salıveriniz!" dedi. Sümâme bırakılınca hemen mescidin yakınında bir suya koştu. Gusledip sonra mescide girdi. (Resûlullah'ın huzuruna vardı) ve, "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" dedi. Sonra şu sözleri söyledi:

"Yâ Muhammed! Vallahi şu yer üzerinde bana senin yüzünden daha düşman hiçbir yüz yoktu. Fakat bu sabah, senin mübarek siman bana yüzlerin en sevimlisi göründü. Vallahi dinlerden hiçbir din bana senin dininden ziyade düşman gelmezdi. Fakat bu sabah senin dinin bana göre dinlerin en sevimlisidir. Vallahi memleketlerden hiçbir şehir bana senin belden kadar menfur değildi. Fakat bu sabah belden nazarımda şehirlerin en sevimlisidir. Yâ resul! Ben umre etmeye niyet ettiğim sırada senin süvarilerin beni yakalamıştı. Şimdi siz ne re'y edersiniz?" dedi. Resûl-i Ekrem, Sümâme'yi (dünya ve âhiret saadetiyle) müjdeledi ve umre etmesini emir buyurdu. Sümâme ömre için Mekke'ye varınca boşboğazın birisi ona, "Dininden başka bir dine mi döndün?" dedi. O da şöyle karşıladi, "Hayır, vallahi ben dinden çıkmadım.¹ Fakat

1 Sümâme hazretleri şirki ve putlara ibadeti bir din saymadığı için dinden çıkmadığını yemin ile tekit

ben, Muhammed Resûlullah ile beraber müslüman oldum (hak dine girdim). Vallahi ben (din dediğiniz şirke) dönmem ve peygamber izin vermedikçe size Yemâme'den bir buğday tanesi gelmeyecektir!.² {B4372 Buhârî, Megâzî, 71.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَدِمَ مُسَيْلِمَةُ الْكَذَّابُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَجَعَلَ يَقُولُ
إِنْ جَعَلَ لِي مُحَمَّدٌ الْأَمْرُ مِنْ بَعْدِهِ تَبِعْتُهُ وَقَدِمَهَا فِي بَشَرٍ كَثِيرٍ مِنْ قَوْمِهِ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ بْنُ شَمَّاسٍ وَفِي يَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قِطْعَةُ جَرِيدٍ حَتَّى وَقَفَ
عَلَى مُسَيْلِمَةَ فِي أَصْحَابِهِ فَقَالَ لَوْ سَأَلْتَنِي هَذِهِ الْقِطْعَةَ مَا أُعْطَيْتُكَهَا وَلَنْ تَعْدُو أَمْرَ اللَّهِ فِيكَ
وَلَنْ أُدْبِرْتَ لِيَعْقِرَنَّكَ اللَّهُ وَإِنِّي لَأَرَاكَ الَّذِي أُرِيتُ فِيهِ مَا رَأَيْتُ وَهَذَا ثَابِتٌ يُجِيبُكَ عَنِّي
ثُمَّ انْصَرَفَ عَنْهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُ عَنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِنَّكَ أَرَى الَّذِي أُرِيتُ
فِيهِ مَا رَأَيْتُ فَأَخْبَرَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ رَأَيْتُ فِي يَدَيَّ سِوَارِينَ
مِنْ ذَهَبٍ فَأَهْمَنِي شَأْنُهُمَا فَأَوْجِي إِلَيَّ فِي الْمَنَامِ أَنْ انْفُخْهُمَا فَانْفُخْتُهُمَا فَطَارَا فَأَوَّلُهُمَا كَذَابَيْنِ
يَخْرُجَانِ بَعْدِي أَحَدُهُمَا الْعَنْسِيُّ وَالْآخَرُ مُسَيْلِمَةُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Müseylimetülkezzâb (Medine'ye) gelmişti. O, "Eğer Muhammed kendisinden sonra beni halef kı-larsa kendisine uyarım!" dedi. Müseylime, kavminden kalabalık bir heyetle gelmişti.³ Resûlullah, Müseylime'nin yanına gitti. (Hatîb-i Resûlullah deni-len) Sâbit b. Kays b. Şemmâs da Resûlullah ile beraber gitmişti. Resûlullah'ın elinde hurma dalından bir değnek bulunuyordu. Resûlullah -kavmi içinde oturan- Müseylime'nin tâ karşısında durdu. (Onunla İslâm hakkında görüş-

ederek iddia ediyor ki tamamıyla doğrudur. Çünkü ilmen din, akıl ve irade sahibi insanları arzularıyla hayra sevkeden ilâhî bir müessesedir.

2 İbn Hişâm'ın rivayetine göre Sümâme radiyallahu anh umreden sonra Yemâme'ye gitmiş ve Mekke'ye zahîre yüklemelerini Yemâme halkına yasak etmiştir. Bunun üzerine Mekkeliler Resûl-i Ekrem'e mektup yazarak, "Sen sıla-i rahim ile, akrabalık hakkına hürmet ile emredersin!" diye zahîre gönderilmesini rica etmişlerdir. Resûl-i Ekrem Sümâme'ye yazdığı bir mektupla zahîre sevkine müsaade edilmesini bildirmiştir.

3 Müseylime'nin kavmi Benî Hanîfe idi. Heyet de Vâkıdî'nin beyanına göre on yedi kişiden ibaret idi.

tü. Müseylime nübüvvet pâyesinden kendisine bir hisse verilmesini istedi.) Resûl-i Ekrem, “(Değil nübüvvetten bir pay,) şu dal parçasını benden istesen onu bile sana vermem. Sen de Allah’ın hakkındaki hüküm ve takdirini teca-vüz edemezsin! (O hüküm kezzâb, maktûl, cehennemî olmandır). Eğer sen bana ve Hakk’a muhalefet edersen, Allah seni muhakkak helâk eder ve ben muhakkak sanırım ki, sen, -onda gördüğüm eşkâle göre- (rüyamda) bana gösterilen (meş’um) kişisin! İşte şu zat (hatibim) Sâbit’tir. Benim tarafımdan sana (icap eden) cevabı verecektir!” buyurdu. Sonra Müseylime’nin yanından dönüp gitti.

(Râvi) İbn Abbas der ki: Ben Ebû Hüreyre’ye Resûl-i Ekrem’in Müseylimetül-kezzâb’a, “Eşkâl benzeyişine göre sen, muhakkak bana rüyamda gösterilen meş’um şahıs olacaksın!” sözünün mahiyetini sordum. Ebû Hüreyre bana şöyle cevap verdi: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: ‘Bir kere ben uyurken rüyamda iki kolumda iki altın bilezik gördüm, bunlar kadın ziyneti olduğu için bu rüyam beni kederlendirdi. Sonra rüyamda bana bu bileziklere üflemekliğim vahyolundu. Ben de bunlara üfledim. Bunların ikisi de uçtu. Ben bu iki bileziği benden sonra türeyecek iki yalancı (peygamber) ile te’vil ettim ki bunun biri Ansî (Esved)’dir, öbürü de Müseylime’dir. {B4373, B4374 Buhârî, Megâzî, 71.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِخَزَائِنِ الْأَرْضِ فَوُضِعَ فِي كَفِّي سَوَارَانِ مِنْ ذَهَبٍ فَكَبَّرَا عَلَيَّ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيَّ أَنْ انْفُخْهُمَا فَانْفُخْتُهُمَا فَذَهَبَا فَأَوَّلُهُمَا الْكَذَّابَيْنِ اللَّذَيْنِ أَنَا بَيْنَهُمَا صَاحِبَ صَنْعَاءَ وَصَاحِبَ الْيَمَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Bir kere uyurken rüyamda bana yerde medfun hazineler getirildi ve avucumun içine iki altın bilezik konuldu. Bu rüyam bana ağır geldi. Sonra Allah bana bunlara üflemekliğimi vahyetti. Ben de üfledim. Hemen ikisi de gitti. Ben bu bilezikleri iki yalancı (türedi peygamber) ile te’vil ettim ki, ikisi arasında bulunduğum San’alı (Esved el-Ansî) ile Yemâmeli (Müseylime)’dir. {B4375 Buhârî, Megâzî, 71.}

Necran Hıristiyanları Kıssası

[قِصَّةُ أَهْلِ نَجْرَانَ]

Bu bab Necran hıristiyanları kıssasına dair rivayetleri muhtevidir.

Necran, Mekke'ye Yemen tarafından yedi konak mesafede vâki büyük bir şehirdir. Yemen'in şimâl-i şarkî tarafında ve Dehnâ sahrâ-yı kebîrinin kenarında vâkidir. Ahalisi Ehl-i kitap ve hıristiyan idi. Aralarında yahudiler de vardı. Yemen mülûkünden Mûsevî olan Ebû Nüvâs, hıristiyanları kendi dinine davet edip kabul etmediklerinden birtakım uzun hendekler kazdırmak ve içlerinde iman etmeyenleri yakmak suretiyle ta'zîb etmişti. Bu cihetle bu zalimler Kur'ân-ı Mübîn'de ashâbü'l-uhdûd (uzun hendek sahipleri) adıyla anılmışlar ve bu yahudi zalimleri dûcâr-ı helâk olmuşlardır.¹

İbn Sa'd'ın beyanına göre Resûl-i Ekrem Necran hıristiyanlarına bir mektup gönderip Medine'ye davet etti. Emirleri Abdülmesîh Âkîb maiyetinde on dört kişi ile Medine'ye geldi. İçlerinde en büyük âlimleri Ebû'l-Hâris Alkame ile Seyyid Eyhem de bulunuyordu. Bunlar Medine'ye gelince Mescid-i Saâdet'e girdiler. Üzerlerinde bürd-i Yemânî denilen ipekli elbiseler, ridâlar vardı. İpekli kefyeler örtünmüşlerdi. Mescide girince meşrik tarafına doğru durup namaz kıldılar. Bunu hoş görmeyen ashaba, Resûl-i Ekrem, "*Kendi hallerine bırakınız!*" buyurdu. Namazdan sonra Resûlullah'ın huzuruna geldiler. Fakat Resûl-i Ekrem bunlardan yüz çevirip iltifat buyurmadı ve bunlarla görüşmedi. Bunun üzerine Hazret-i Osman bunlara, "Huzura ipekli elbiselerle ve mükellef giyimli bir heyette geldiğiniz için Resûlullah size iltifat buyurmadı!" dedi. Bunun üzerine Necran heyeti o gün kalkıp gittiler. Ferdâsı gün, ruhban heyetinde olarak Resûlullah'ın huzuruna geldiler ve selâm verdiler. Resûlullah da selâmlarını selâmla karşıladı ve bunları İslâm'a davet etti. Fakat bunlar kabul etmeyip çekindiler. Bunun üzerine Hazret-i İshâ hakkında bunlarla uzun boylu bahis ve cidâl olundu ve deliller, hüccetler serdedildi, Resûl-i Ekrem tarafından bunlara Kur'an

1 Burûc sûresinin 4-7. âyetlerinde bu facia ve cezası şu suretle bildiriliyor: "Ashâbü'l-uhdûd olan yahudiler katlolundular. -Uhdûd, uzun çukurlar içinde çıralı ve alevli ateşti. - Çünkü yahudiler, bu ateşin etrafına otururlar ve mümin hıristiyanlara işledikleri mezalimi seyredereklerdi."

okundu. Fakat bunları bir türlü ikna kabil olmadı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem bunlara, “Eğer benim tebliğimi inkâr edip kabul etmiyorsanız haydi gidiniz, ailenizle geliniz, sizinle mülâane² edelim!” buyurdu. Bu teklif üzerine onlar da kalkıp gittiler.³

Âl-i İmrân sûresinin 61. âyetinde bu lâ’n teklifi ve tatbik sureti şöyle bildiriliyor: “Habîbim! Sana gelen ilimden sonra her kim seninle münakaşa ederse, sen (mülâaneye davet edip) ona, ‘Haydi geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendilerimizi ve kendilerinizi çağıralım. Sonra Cenâb-ı Hakk’a tazarrû ve niyaz edelim de Allah’ın lânetini yalancılara üzerine yükleyelim’ de!”⁴

Bu yolda mülâaneden de korkup çekindiler ve cizye vermeye razı oldular ki bunun aşağıdaki hadiste tercümesini göreceğiz.

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ الْعَاقِبُ وَالسَّيِّدُ صَاحِبَا نَجْرَانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُرِيدَانِ أَنْ يَلَاعِنَاهُ قَالَ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ لَا تَفْعَلْ فَوَاللَّهِ لَئِنْ كَانَ نَبِيًّا فَلَا عَنَّا لَا نُفْلِحُ نَحْنُ وَلَا عَقِبُنَا مِنْ بَعْدِنَا قَالَا إِنَّا نُعْطِيكَ مَا سَأَلْتَنَا وَابْعَثْ مَعَنَا رَجُلًا أَمِينًا وَلَا تَبْعَثْ مَعَنَا إِلَّا أَمِينًا فَقَالَ لَأُبْعَثَنَّ مَعَكُمْ رَجُلًا أَمِينًا حَقَّ أَمِينٍ فَاسْتَشْرَفَ لَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ قُمْ يَا أَبَا عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ فَلَمَّا قَامَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذَا أَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينٌ وَأَمِينُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe (b. Yemân) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Necran (hıristiyanların)ın iki ulusu (Abdülmesîh) Âkîb ile Seyyid (Eyhem) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelmişlerdi. Resûlullah ile mülâane etmek istiyorlardı. Huzeyfe der ki: Âkîb ile Seyyid’den biri, arkadaşına, “Sakin Muhammed ile mülâaneye girişme! Vallahi Muhammed eğer peygamberse, bir lâ’n eder (ve dünya, âhiret Allah’ın rahmetinden uzak bulunmamıza bir dua eder) ki, ne biz, ne de bizden sonra gelecek evlât ve ahfadımız felâh

2 Mülâane iki kişinin birbirine lânet etmesidir. Lânet, dünyada ve âhirette Allah’ın rahmetinden uzaklık demek olup mülâane de iki taraftan her birinin öbürü hakkında Allah’ın rahmetinden uzak olmasına duadan ibaret olur.

3 {İbn Sa’d, et-Tabakât, 1, 267-268.}

4 فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ.

bulur” dedi. Bu mütalaa üzerine Necranlılar’ın bu iki reisi, Resûlullah’a gele-
rek, “(Hıristiyan kalacağız. Fakat) bizden istediğin vergiyi vereceğiz! Şu kadar
ki bizimle Necran’a emniyetli bir zatı (memur) gönderiniz! Göndereceğiniz bu
kimse her halde emin olsun!” dediler. Resûlullah da, “Ben de muhakkak su-
rette sizinle bihakkın emniyetli ve mutemet bir kişiyi gönderirim!” buyurdu.
Resûlullah’ın bu sözü üzerine ashabı (bu yüce emniyet ve itimat kime tevcih
buyurulacak diye) intizar ettiler. Bu halde Resûl-i Ekrem, “Kalk, ey Ebû Ubey-
de b. Cerrâh!” buyurdu. Ebû Ubeyde ayağa kalkınca da onu göstererek, “İşte
bu gördüğünüz sima İslâm ümmetinin emindir!” buyurdu.

Enes radiyallahu anhin Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden bir rivayetinde de
Peygamberimiz, “Her ümmetin bir emini vardır. İslâm ümmetinin emini de
Ebû Ubeyde b. Cerrâh’tır!” buyurmuştur (ve cizye cibâyeti için Ebû Ubeyde’yi
göndermiştir). {B4380, B4382 Buhârî, Megâzî, 73.}

İ Z A H I

İbn Sa’d’ın rivayetine göre, Necranlılar yazılan musâlahanâme mûcibince şunları
vermeyi deruhte etmişlerdi: Bin katı receb ayında, bin katı safer ayında teslim edilmek
üzere senede iki bin kat hil’at ve her hil’at ile beraber 1 ukıyye (40 dirhem) nakit verecek-
lerdi ve eğer Yemen’de bir kargaşalık çıkarsa âriyet olarak da otuz zırh, otuz kargı, otuz
deve, otuz at vereceklerdi.

Bu musâlahanâme ahkâmına göre Necranlılar Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanına
kadar yerlerinde kaldılar. Ömer zamanında gayri müslim anâsırın Cezâretülarap’tan çıkâ-
rıldığı zaman bunların da emlâk ve arazilerinin bedelleri verilerek Kûfe civarında yine
Necran adı verilen bir mahalle naklolundular.

Eş‘arîler ile Yemen Ahalisi Meb‘uslarının Kudûmü

[قُدُومُ الْأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ الْيَمَنِ]

Bu bab Eş‘arîler ile Yemen ahalisi meb‘uslarının kudûmü hakkındadır.

Eş‘ariyyûn, Eş‘arî’nin cem‘idir. Eş‘arî de eş‘arın nisbetidir. Eş‘ar, Sebe’ neslinden Nabat b. Üded namındaki kimsenin lakabıdır. Nabat’ın gövdesi anadan kılıcı doğduğu için Eş‘ar lakabıyla anılmıştır. Sonra bu adamın neslinden Yemen’de yetişen büyük bir kabile kendisine nisbet olunarak Eş‘arî denilmiştir. Ashâb-ı kirâmdan Ebû Mûsâ el-Eş‘arî bu kabiledendir. İlm-i kelâmdaki Eş‘arî mezhebinin kurucusu Ebü’l-Hasan Ali b. İsmâil de Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin ahfadından bulunduğundan, bu kabileye nisbetle ve mezhebi de Eş‘ariyye denilmekle şöhret bulmuştur.

Buhârî şârihlerinden Kirmânî, Eş‘arî’nin cem‘i tahfîf ile Eş‘ariyyûn olduğunu tembih eder ki lugat âlimlerinin muhtarıdır. Fakat bütün *Buhârî* nüshalarında Eş‘ariyyûn suretinde mazbuttur. *Buhârî* şârihleri de bundan başka bir kıraat bulunduğunu bildirmiyorlar.

Buhârî’nin bu unvanında muallak olarak rivayetine göre Resûl-i Ekrem Eş‘arîler’i, “*Onlar bana bağlıdırlar, ben de onlara*”¹ sözleriyle taltif buyurmuştur (1104 numara ile tercümesi geçen Ebû Mûsâ el-Eş‘arî hadisine ve izahına bakınız).

Yine *Buhârî*’nin bu babındaki rivayetine göre, Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin Yemen’den ilk geldiği günlerin hâtıralarından birini bildirerek der ki: “Ben kardeşim Ebû Rühm ile Yemen’den Hayber’in fethi sırasında gelmiş ve huzura kabul buyurulmamız için bir müddet intizar etmiştik. Bu müddet zarfında, Resûlullah’ın hânedanından Abdullah b. Mes‘ûd ile anası Ümmü Abd’den çok huzura giren ve huzurdan ayrılmayan kimse bilmiyorum!” demiştir.

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْنَا النَّبِيَّ ﷺ نَفَرٌ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ فَاسْتَحْمَلْنَاهُ فَأَبَى أَنْ يَحْمِلَنَا فَاسْتَحْمَلْنَاهُ فَحَلَفَ أَنْ لَا يَحْمِلَنَا ثُمَّ لَمْ يَلْبَثِ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ أَتَى بِنَهَبٍ إِبِلٍ فَأَمَرَ لَنَا بِخُمْسِ دَاوُدَ فَأَمَّا قَبْضُهَا قُلْنَا تَغْلَلْنَا النَّبِيُّ ﷺ يَمِينَهُ لَا نُفْلِحُ بَعْدَهَا أَبَدًا فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّكَ حَلَفْتَ أَنْ لَا تَحْمِلَنَا وَقَدْ حَمَلْتَنَا قَالَ أَجَلٌ وَلَكِنْ لَا أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْهَا. وَفِي رَوَايَةٍ وَتَحَلَّلْتُهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Resûlullah Tebük Seferi hazırlığında bulunurken) biz Eş'arîler'den bir cemaat Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardık. Binmek ve zâd ü zahîremizi yüklemek için deve istedik. Fakat Resûl-i Ekrem imtina etti. Biz tekrar binit ve yük devesi istedik. Bu defa Resûlullah veremeyeceğine yemin etti. Sonra Resûlullah çok beklemedi, kendisine bir deve ganimeti getirildi. Bunun üzerine bize -iki ile dokuz yaş arasında- beş deve verilmesini emir buyurdu, biz develeri tesellüm edince (kendi aramızda), "Biz Resûlullah'a (bize deve veremeyeceğine dair) yeminini unutturduk. Biz bundan sonra hiçbir zaman necat bulmayız!" dedik. Bu mütalaa üzerine ben hemen Resûlullah'ın huzuruna vardım ve, "Yâ Resûlellah! Sen bize deve yükleyemem! (Deve veremem) diye yemin etmiştin, halbuki bize (yükleyecek deve verdin)." Resûlullah, "Evet (hakikaten ben yemin ettim. Sonra da deve verdim) fakat ben, yemin edilen şeyin başkasını yemin edilenden hayırlı sanınca yeminim üzerinde bağlı kalmam. Muhakkak o hayırlı olduğuna kanaat ettiğim şeyi ihtiyar ederim!" buyurdu. Bu hadisin bir rivayet tariki de تحللتها vârit olmuştur ki: "Ben yeminimi istisna etmiştim!" demektir. {B4385 Buhârî, Megâzî, 75; B3133 Buhârî, Farzu'l-humus, 15.}

İZAHİ

Yemîn-i istisnâ, yemini Allah'ın meşîyyet ve iradesine ta'lik etmektir. Meselâ "Allah dilerse vallahi şu işi işlerim!" demek bi'l-istisnâ yemindir.

Hadisin *Sahîh-i Buhârî* metnindeki suret-i sevki şu mâlûmatı ihtiva etmektedir: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin râvisi olan Zehdem b. Mudrib der ki: Ebû Mûsâ el-Eş'arî, (Hazret-i Osman zamanında vali tayin olunup Kûfe'ye) geldiğinde Cerm kabilesinden bir cemaati kabul ve ikram etmişti. Biz Ebû Mûsâ'nın yanında iken o, tavuk yiyordu. Heyet içinde

oturan bir kişiyi yemeğe davet etti. O da, “Ben tavuğun fena şey yediğini gördüm de ondan tiksindim!” dedi. Ebû Mûsâ el-Eş’arî, “Gel yâhu! Ben Resûlullah’ın tavuk yediğini gördüm!” demesi üzerine, o adam bu defa da, “Ben tavuk eti yememeye yemin ettim!” dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ el-Eş’arî, “Şöyle gel de ettiğin yemine dair sana bir haber bildireyim!” dedi ve mevzumuz olan hadisi rivayet etti.

Ebû Mûsâ’nın bu hadisi Resûlullah’ın yeminine bağlı kalmayıp hânis olduğunu açık olarak bildiriyor. Şu kadar ki, Resûlullah’ın yemin ettiği şeyden onun muhalifinin daha hayırlı olduğu muhakkak olmakla beraber, hânis olduğu da muhakkaktır. Resûl-i Ekrem’in kefarete verdiklerine dair hadiste bir kayıt da yoktur. Bu şüpheyi izâle eden bir cihet varsa, o da bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde « تحللها » kaydının vârit olmasıdır ve Resûl-i Ekrem’in bu yemininin meşîyyet-i ilâhiye ile mukayyet ve muallak bulunmasıdır. Gerek bu rivayet, gerek bunun daha ziyade incelenmesi, aşağıda “Kitâbü’l-Eymân ve’n-Nüzûr”da gelecektir. Oraya bakınız!

1652

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَتَاكُمْ أَهْلُ الْيَمَنِ هُمْ أَرْقُ أَفْئِدَةً وَأَلْيَنُ قُلُوبًا الْإِيمَانُ يَمَانٍ وَالْحِكْمَةُ يَمَانِيَّةٌ وَالْفَخْرُ وَالْحَيَلَاءُ فِي أَهْلِ الْإِبِلِ وَالسَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فِي أَهْلِ الْغَنَمِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Ahabım: Size Yemen heyeti geldi. Yemenliler gönül zarları çok ince, gönülleri çok yumuşak insanlardır. İman Yemenlidir. (Allah bilgisi ve korkusu olan) hikmet de Yemenlidir. İftihar ve kibir, azamet deve sahiplerindedir. Sükûnet ve tevazu da koyun sahiplerindedir.² {B4388 Buhârî, Megâzî, 75.}

BİR İFADE: Buraya kadar müellif Buhârî’nin rivayet ettiği sefâret heyetlerinden Uman ve Bahreyn, Devs ve Tufeyl b. Amr, Tay ve Adî b. Hâtem gibi daha birçok heyetler de Peygamberimize gelerek arz-ı iman ve inkiyad ettiklerini müellif merhum rivayet etmişse de bunların çoğunu Zebîdî yukarıda birer vesile ile *Tecrîd*’de nakletmiş bulunduğundan, ihtisar için burada zikretmemiştir. Biz de bu ihtisar yolunda giderek “Haccetü’l-Vedâ” bahsine geçiyoruz.

2 Buhârî’nin bu babında ve bu hadisten önce bir rivayetinde Abullah b. Mes’ûd radiyallahu anh da, Peygamber efendimizin Yemen tarafına işaret ederek, “İman işte şuradadır!” buyurduğunu rivayet etmiştir. {Kaynakta râvi ismi Ebû Mes’ûd radiyallahu anh olarak kayıtlıdır. bkz: B4387 Buhârî, Megâzî, 75.}

Haccetü'l-Vedâ

[حَجَّةُ الْوَدَاعِ]

Bu bab hâtemü'l-enbiyâ efendimizin ümmetine vedâ ettikleri haccına dair hadisleri muhtevidir.

Hac, senenin muayyen zamanında Kâbe'yi ziyaret etmek ve bu ziyaret esnasında birtakım menâsik ve mübarek mahallerde hususi mahiyette ibadet etmekten ibarettir (bk: "Kitâbü'l-Hac" bahsi).

Vedâ misafirin geri kalanlarla, onların da misafirle esenleşmesine denir (*Kâmus Tercümesi*). Bu esenleşme, Türk töresinde yolcunun geri kalanlara, "Allah'a ısmarladık, hoşça kalın!" temennileriyle öbürlerinin de yolcuya, "Yolun açık olsun, uğurlar olsun, güle güle git!" dilekleriyle ifade olunur. Aziz Peygamberimiz aşağıda göreceğimiz hutbelerinde bundan sonra hiç haccetmeyeceğine ve ebediyet âlemine yolculuğunun yaklaştığına işaret ederek ashabına vedâ ettiği için bu haccına haccetü'l-Vedâ denilmiştir.

Bunun bir adı da haccetü'l-İslâm'dır. Resûl-i Ekrem Medine'ye hicret ettikten sonra bu haccından başka hiç haccetmemiştir. Hicretten önce ise, Mekke'de gerek nübüvvetinden önce, gerek sonra müteaddit defa haccetmişti. Rivayete göre, haccın farz kılındığını tebliğ eden âyet-i kerîme bu sene nâzil olmuştu. Bir sene önce yani hicretin 9. yılında nâzil olduğuna dair de rivayet vardır. Hicretten önce nâzil olduğu iddiasını ehl-i intikad garip ve hakikatten uzak bulmuşlardır.

Haccetü'l-belâğ adıyla da anılmıştır. Çünkü Resûl-i Ekrem bu haccında hac ibadetinin bütün hükümlerini ve rükünlerini nazarî olarak tebliğ ettiği gibi, amelî olarak da tatbikatını göstermiştir. Haccetü'l-kemâl ve't-tamâm da denilmiştir. Çünkü hac ibadetiyle İslâm dininin tesis ettiği bütün ibadet ve medeniyet kaideleri ve tekmil Allah'a kulluk ve insanlık umdeleri Resûl-i Ekrem tarafından tamamıyla tebliğ edilmiş bulunuyordu. Bu dinî tekâmül, Resûl-i Ekrem Arafat'ta vakfede iken nâzil olan Mâide sûresinin 3. âyetinde şu suretle bildirilmiştir: *"Ey müminler! Şu küfreden müşrikler bugün dininizi söndürmekten ümitlerini kesmişlerdir. Artık bundan böyle onlardan korkmayınız, ancak benden korkunuz!"*

Bugün dininizi, hayır ve saadetiniz için kemale erdirdim. Ve size ihsan ettiğim nimetimi tamamladım. Din olarak da size İslâm dinini seçtim.”¹

Siyer müelliflerinin rivayetlerine göre, Resûl-i Ekrem’in bu günden itibaren seksen bir veya seksen iki gün devam eden hayatı zamanında, şariat ahkâmına hiçbir hüküm ziyade kılınmadığı gibi hiçbir hüküm de neshe, tebdile uğramamıştır. İslâm dininin tekâmülünü tebliğ eden bu âyetle Resûl-i Ekrem’e risâlet vazifesinin nihayete erdiği ve bu suretle vefatının yaklaştığı bildirilmiş bulunuyordu. Bu dakikayı yalnız Ebû Bekir radiyallahu anh sezmişti. Herkes dinin kemaline sevinirken yalnız Ebû Bekir ağlıyordu. Sebebi sorulunca da, “Bu âyet, Resûlullah’ın vefatının yaklaştığına delâlet eder!” demiştir. Buhârî’nin bir rivayetine göre Hazret-i Ömer de anlamıştı (bk. 42 numaralı hadis). Peygamber’in vefatının yaklaştığını bildiren bu mehâbetli vahyin sikletine dayanamayarak Kasvâ gibi deve müsabakaları kazanmış en benâm deve bile çökmüştü.

Ferdâsı kurban bayramının birinci günü nâzil olan ² *“Bu fâni hayattan dönüp Allah divanına varacağınız bir gü(nün mehâbeti)nden Allah’a sığınınız!”* âyet-i kerîmesinde de Peygamber’in vefatının yaklaştığına işaret vardı. Bütün bu sebeplerden dolayı, Peygamber efendimizin bu haccına verilen unvanlar arasında “haccetü’l-Vedâ” unvanı iştihar etmiştir.

Nasr sûresinin nüzûlünde de Peygamber’in vefatının yaklaştığına işaret vardı. Bu sûrede Cenâb-ı Hak, peygamberine şöyle hitap etmişti: *“Habîbim! Allah’ın yardımı erişip (Mekke’nin) fethi müyesser olduğunu ve halkın küme küme ve kabile kabile Allah’ın dinine girdiklerini gördüğün zaman rabbine hamdederek O’nu paklıkla an ve O’ndan mağfiret dile! Allah tövbe edenlerin tövbelerini kabul edegelmıştır”³* buyurmuştu. Allah’ın nusreti ve fethi karşısında peygamberinden hamd ve şükür istemesi pek tabii ise de, mağfiret niyazı emir ve tâlim buyurulması, herhalde başka bir mânâyı hatırlatıyordu. Bunu doğrudan Resûl-i Ekrem kendisi, *“Artık bana vefatım bildiriliyor!”⁴* suretinde tefsir buyurmuştur. Bu cihetle İbn Mes’ûd bu sûreye Tevdî‘ sûresi demiştir ki vedalaşmak ve esenleşmek demektir.

Bu sûrenin tefsirinde Buhârî’nin iki tarik ile rivayetine göre, İbn Abbas Hazret-i Ömer’in hilâfeti zamanında ve onun huzurunda ashâb-ı Bedir ihtiyarlarından teşekkül eden bir mecliste bu sûreyi tefsir ederek: Resûl-i Ekrem’in mağfiret niyaz etmesi irtihal etmek üzere bulunduğunun bir ifadesidir demişti. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, “Ben de bunu böyle anlıyorum!” demiştir. Buhârî’nin bu sûrenin tefsirine dair babındaki bir rivayetine göre, Hazret-i Âişe de şöyle demiştir: ⁵ *sûresi nâzil olduktan sonra Resûlullah her kıldığı namazda muhakkak, سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي “Rabbimiz! Seni*

1 ...الْيَوْمَ يَتَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا...

2 el-Bakara, 2/281.

3 {en-Nasr, 10/1-3.}

4 {HM1873 İbn Hanbel, 1, 217.}

tenzih eder ve sana hamdederim, rabbim beni mağfiret et!” derdi.⁵ Buhârî’nin ikinci bir rivayetine göre, Peygamberimiz bu dua ve istiğfarı rûkûunda, sücûdunda çok söyler olmuştur.⁶

İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*’da Nasr sûresinin haccetü’l-Vedâ’da eyyâm-ı teşrikte nâzil olduğunu bildirir. Bütün Kur’an sûrelerinden en son nâzil olan sûrenin Nasr sûresi olduğuna dair Beyhakî’nin rivayeti de bunu teyit eder. Fakat İbn Hacer, Zûrkânî gibi intikad âlimleri, Mekke’nin fethini müteakip nâzil olduğuna dair meşhur olan rivayeti iltizam etmişlerdir. Resûl-i Ekrem bu sûrenin nüzûlü zamanından itibaren vefatının yaklaştığını anlayarak ümmetiyle hem vedalaşmak, hem de İslâm dininin ibadete ve içtimaî hayata taalluk eden bütün inkılâp umdelerini amme müvâcehesinde anlatmak lüzumunu hissetmişti. İslâm dininin yarattığı cihanşümûl inkılâbın belîğ bir ifadesi olan Arafat hutbesi bu lüzum üzerine irat olunmuştur. Farîza-i hacı ifa etmek ve bu lâzimeyi tahakkuk ettirmek için Resûl-i Ekrem hicretin 10. yılında zilkade ayında haccedeceğini ilân etti.

Resûl-i Ekrem’le birlikte haccetmek ve hac erkân ve âdâbını onun gibi ifa eylemek üzere Medine’de derhal bir halk kütlesi toplandı (*Müslim*). Siyer müellifleri bunun 100.000 kişiye bâlîğ olduğunu bildirirler.

Buhârî’nin Enes b. Mâlik’ten rivayetine göre Resûl-i Ekrem zilkadenin yirmi beşinci günü öğle namazını Medine’de dört rek’at kıldıktan sonra Ehl-i beyt’i ve ashabı ile beraber Medine’den çıktı.⁷ İkinci vakti Zülhuleyfe’ye vardığında ikinci namazını seferî olarak iki rek’at kıldı. O akşam Zülhuleyfe’de geceledi. Sabahleyin iğtisal edip ihrama girdi. Ashâb-ı kirâm da ihrama girdiler. Sonra Resûlullah Kasvâ adlı devesine binerek Beydâ mevkiine doğru yollandı. Allah’a hamdedip tesbih ve tekbir getirdi ve *لبيك اللهم لبيك لبيك لا شريك لك* “*Yâ rab! Davetine sözümle, özümle tekrar tekrar icabet ettim, böylece emrine boyun eğdim. Rabbim! Davetine icabet borcumdur. Senin saltanatında eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığım la sana yöneldim. Şüphesiz hamd sana mahsustur, nimet senindir, mülk senindir, bütün bunlarda senin şerikin yoktur*” diye telbiye etti. Hac ile umreye niyet etti. Ashabı da bu suretle telbiyeye başlayıp tekbir ve telbiye sayhalarıyla vadiler inliyordu⁸ (768. hadisin izahına bakınız).

Müslim’in rivayetine göre, Câbir radiyallahu anh Resûlullah’ın bu hac mevkibindeki ihtişamını şöyle tasvir ediyor:⁹ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Kasvâ üzerinde Beydâ mevkiine vardığında ben Resûlullah’ın önünde gidiyordum. Başımı kaldırıp gözümün

5 {B4967 Buhârî, Tefsîr, (Nasr) 1.}

6 {B4968 Buhârî, Tefsîr, (Nasr) 2.}

7 Resûl-i Ekrem Medine’den çıkmazdan önce irat ettiği bir hutbesinde ihram ve haccın vâciplerini, sünnetlerini bildirmiştir. İbn Hazm Medine’den çıkışın bir perşembe gününe müsâdif olduğunu bildirir de İbn Kayyim bunun cumartesi olduğunu müdafaa ediyor (*Zâdü’l-meâd*).

8 {B1551 Buhârî, Hac, 27.}

9 Haccetü’l-Vedâ’a dair rivayetler içinde en cemiyetlisi Müslim’in Câbir radiyallahu anhtan rivayeti bulunduğundan, bu mübarek vak’ayı Müslim’in bu rivayetinden takip edeceğiz. İcap eden mâlûmatı diğer rivayetlerden alarak izah edeceğiz.

yetiştği kadar uzaklara baktığımda sanki o geniş vaha atlı, yaya bir insan meşceri olmuştu. Mevkibin sağına, soluna, arkasına da geçip ayrı ayrı baktım. Her tarafta bir insan deryasının dalgalana dalgalana akıp gittiğini gördüm. Resûlullah da mevkibin ortasında gidiyor ve zaman zaman Kur'an nâzil oluyordu. Bu ihtişam ile (zilhiccenin dördüncü pazar günü) Mekke'ye vardık, Harem-i şerif'e dahil olduk.¹⁰

Resûl-i Ekrem'in suret-i tavafi ve Hacerülesved'i istilâmı, Safâ ile Merve arasında sa'yi gibi haccın bilumum erkân ve âdâbına dair rivayetler "Kitâbü'l-Hac"da geçtiğinden Buhârî'nin buradaki rivayetleri pek azdır. Arafat'taki ve Mina'daki haccetü'l-Vedâ hutbelerine münhasır gibidir. Biz de okuyucularımıza "Kitabü'l-Hacc"ı okumalarını tavsiye ederek bu hutbeleri ve diğer bazı rivayetleri bildireceğiz.

حَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ صَلَاةِ النَّبِيِّ ﷺ فِي الْكُعْبَةِ قَدْ تَقَدَّمَ وَذَكَرَ فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ قَالَ
وَعِنْدَ الْمَكَانِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ مَرْمَرَةٌ حَمْرَاءُ.

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in Kâbe dahilinde kıldığı namaza dair Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ hadisi yukarıda geçti. Buradaki rivayette İbn Ömer (ziyade olarak), "Resûl-i Ekrem'in o namaz kıldığı yerde (kıymetli) kırmızı bir mermer vardı!" demiştir. {B4400 Buhârî, Megâzî, 78.}

İZAH

Müellif Zebîdî'nin yukarıda geçtiğini bildirdiği İbn Ömer hadisinin tercümesi 294 numara ile tercüme edildi. Fakat oradaki metin ile buradaki rivayetin metni arasında fark vardır. Buradaki daha mufassal olduğundan aynen tercüme ediyoruz: Resûlullah Mekke'nin fethi günü Kasvâ (adlı devesi) üzerinde terkisinde Üsâme olduğu halde Mescid-i Harâm'a doğru geldi. Bilâl ile Osman b. Talha da beraber idi. Tâ Beyt(-i Harâm') ın yanında devesini çöktürdü. Sonra Osman b. Talha'ya Kâbe'nin anahtarını getirmesini emretti.¹¹ O da (anasından alıp) anahtar ile geldi ve Resûl-i Ekrem için Kâbe'yi açtı. Üsâme, Bilâl, Osman Resûl-i Ekrem ile Kâbe'ye girdiler. Kapıyı kapadılar ve Kâbe dahi-

10 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

11 Osman b. Talha b. Ebû Talha, Abdüddâr evlâdından idi. Öteden beri Kâbe'nin hicâbet vazifesi denilen anahtarcılığı bu aileye aitti. Osman b. Talha'nın babası Uhud Gazâsı'nda kâfir olarak ölmüştü. Kendisi de Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs ile birlikte Medine'ye gidip müslüman olmuşlardı. Mekke'nin fethinde Resûl-i Ekrem'in maiyetinde bulunup Kâbe'nin de anahtarcısı olduğundan anahtarı bulup getirmesi Osman'a emrolundu. O da gidip anasından aldı geldi. Kâbe'yi ziyaretten sonra Resûlullah anahtarı Osman b. Talha ile Şeybe b. Osman'a iade buyurdu. Mekke'nin fethinden sonra Osman Medine'ye gitti

linde uzun zaman kaldılar. Sonra Resûlullah çıktı. Halk Kâbe'ye girmeye başladı. Fakat ben onların önüne geçtim ve Bilâl'i Kâbe kapısının arkasında buldum. Hemen ona, "Resûlullah (namaz kıldı mı?" diye sordum. "Kıldı!" dedi.) "Nerede kıldı?" dedim. "Şu öndeki iki direğin arasında kıldı!" diye gösterdi. Kâbe (o zaman) iki sıra altı direk üzerinde kurulmuştu. (Bilâl rivayetine devam edip), Resûlullah namaz kılarken Kâbe kapısını arkasına aldı. Yüzüyle de (sen Kâbe'ye girdiğinde karşına gelen) duvara karşı durdu. Resûlullah ile karşısındaki duvar arasında 3 zirâ miktarına yakın bir fâsıla vardı. İbn Ömer der ki: "Bilâl'e Resûlullah kaç rek'at kıldı?" diye sormayı unuttum. Resûlullah'ın namaz kıldığı yerde kırmızı bir mermer vardı.

Görülüyor ki bu hadiste Resûlullah'ın Kâbe'ye girmesi ve orada namaz kılması Mekke'nin fethi gününe aittir. Vedâ haccına ait değildir. Bu sebeple Buhârî şârihleri haccetü'l-Vedâ ile bu hadis arasında münasebet bulunmasında güçlük bulunduğunu iddia etmişlerdir.

ARAFAT HUTBESİ

Pazar günü Mekke'ye vâsıl olan Resûl-i Ekrem pazartesi, salı, çarşamba günleri Mekke'de ikamet buyurdu. Zilhiccenin sekizinci perşembe günü –ki şeriat ıstılahında yevm-i terviye denilir– Kasvâ'ya binerek Mina'ya doğru hareket etti. O gün Mina'da kaldı. Öğle, ikindi, akşam, yatsı, sabah namazlarını burada kıldı. Güneş doğuncaya kadar Mina'da istirahat etti. Sonra Arafat'taki Nemire mevkiinde bir çadır kurulmasını emretti. Müteakiben hareket ederek ve Kur'an'da Meş'ar-i Harâm yâdolunan Müzdelife'yi geçerek Arafat'ta hazırlanan Nemire'deki çadıra varıp indi. Câhiliye devrinde Kureyş eşrafı Müzdelife'de vakfe ederlerdi. Hariçten gelen halk da Arafat'ta vakfe ederek Kureyş'e karşı müstesna hürmet gösterilirdi. Müzdelife Harem'den ma'dûd idi. Kureyş'in burada vakfe etmeleri Harem'in sahibi olduklarının bir ifadesi idi. Arafat ise Harem haricinde addolunup Kureyş'ten başkaları burada vakfe ederlerdi. Resûl-i Ekrem Müzdelife'de tavakkuf etmeyip Arafat'a ve Harem dışında bulunan Nemire mevkiindeki çadırına kadar gitmesi, Kureyş'in halktan ayrı aristokratik ibadet hayatına –ki, hums adıyla anılırdı¹² – karşı büyük bir darbe idi¹³ (*Sahîh-i Müslim*, "Haccetü'l-Vedâ"). Böyle kabile ve aile imtiyazlarını kaldırarak müslümanlar arasında tam bir müsavat tesis etmek için Resûl-i Ekrem bütün hacılarla bir-

ve Resûlullah'ın vefatına kadar orada kaldı. Sonra Mekke'ye gelerek Muâviye'nin hilâfeti zamanında ve hicretin 42. senesinde vefat etti.

12 Hums, asâlet-i dîniyye bid'atı idi. Bi'set-i Muhammediyye'den az bir zaman önce ortaya konulmuştu. Hazret-i İbrâhim'den beri devam edip gelen hac âdâb ve erkânını bozmuş, birtakım bid'atlar ortaya koymuştu. Resûl-i Ekrem bu haccında bütün bunları kaldırmıştır. "Kitâbü'l-Hac" bahsinde verilen bilgileri okuyunuz. 872 numaralı hadisi de okuyunuz!

13 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

likte Arafat'a gelerek, *"İşte burada babanız İbrâhim'in miras bıraktığı yerlerde vakfe ediniz!"*¹⁴ buyurmuştur (Ebû Dâvûd, "Mevziu'l-vukûf").

Güneş zevalden guruba dönünce, Resûl-i Ekrem çadırdan çıkıp Kasvâ'ya binerek Arafat vadisinin ortasına geldi. Burada İslâm inkılâp tarihinin bütün beşeriyete hitap eden en müessir nutkunu irat buyurdu. Resûl-i Ekrem'in bu hutbesi *Kütüb-i Sitte*'de vesair hadis kitaplarında İbn Ömer, İbn Abbas, Câbir, Ebû Bekre, Ebû Ümâme radiyallahu anhüm gibi birçok ashâb-ı kirâm taraflarından rivayet olunmuştur. Fakat bu rivayetler toplu bir halde değildir. Ashaptan her biri hıfzedebildiği bir kısmını rivayet etmiştir. Bunların müşterek noktaları olduğu gibi münferiden rivayet olunan cihetleri de vardır. Tabii Sahîh ve Sünen sahipleri de ayrı ayrı rivayet etmişlerdir. Sonra haccetü'l-Vedâ hutbesi bir değildir. Üç günde ve üç yerde irat olunmuştur: **1.** Arafat'ta arefe günü, **2.** Mina'da bayramın ilk günü, **3.** Yine Mina'da bayramın ikinci günü. Ancak yukarıda not olarak bildirdiğimiz veçhile Müslim'in Câbir'den rivayeti ile İmâmü'l-megâzî İbn İshak'ın, İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sindeki rivayeti cemiyetli ve toplu bulunduğundan, hutbe hakkındaki tercümemize bu iki rivayeti esas ittihaz ederek diğer hadis kitaplarındaki rivayetlere not olarak işaret edeceğiz:

Yüz binlere bâliğ olan hüccâc Arafat vadisini doldurmuştu. Buhârî'nin bu babındaki bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem bu mahşerî izdihamda hitabete başlamazdan önce Cerîr b. Abdullah vasıtasıyla halkın sükûnetini temin etti.¹⁵ Sonra hitabete başladı ve İbn İshak'ın beyanı veçhile Cenâb-ı Hakk'a hamdûsenâ ederek şöyle buyurmuştur:¹⁶

*"Ey nâs! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedî olarak bir daha birleşemeyeceğim. Ey nâs! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise; canlarınız, mallarınız, ırzlarınız da öyle mukaddestir; her türlü taarruzdan masûndur. Ashabım! Yarın rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız! Sakın benden sonra eski dalâletlere dönüp de birbirinizin boynunuzu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da iştenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş bulunur."*¹⁷

*"Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her nevi mülgâdır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz, ne de zulmolununuz. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Câhiliye'den kalma bu çirkin âdetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdülmuttalib'in oğlu Abbas'ın faizidir!"*¹⁸

14 {D1919 Ebû Dâvûd, Menâsik, 62.}

15 {B4405 Buhârî, Megâzî, 78.}

16 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 603-605.}

17 *Sahîh-i Buhârî*, İbn Abbas ve Ebû Bekre hadisleri. {B1739, B1741 Buhârî, Hac, 132.}

18 Câhiliye zamanında Kureyş zenginleri birer banker idi. Her birinin kendine mahsus murâbaha sistemi vardı: Bir iki sene içinde re'sû'l-mâl derecesine yükselen ağır şartları ihtiva ediyordu. Bu murâbaha

“Aşhabım! Câhiliye devrinde güdülen kan davaları da kâmilten mülgâdır. İlga ettiğim ilk kan davası da Abdülmuttalib’in torunu Rebîa’nın kan davasıdır.”¹⁹

“Ey nâs! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden nüfuz ve saltanatını kurmak kudretini ebedî surette kaybetmiştir. Fakat size bu kaldırdığım şeyler haricinde küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da hazer ediniz!”²⁰

“Ey nâs! Kadınların haklarına riayet etmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah emaneti olarak aldınız ve onların namuslarını ve ismetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların aile harimini sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer onlar razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa, onları hafif surette darp ve tahzir edebilirsiniz! Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket göreneğine göre her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir. Ey müminler! Size bir emanet bırakıyorum ki siz ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşmazsınız. O emanet Allah kitabı Kur’an’dır (Müslim, Nevevî).”²¹

“Ey müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi muhafaza ediniz! Müslüman müslümanın kardeşidir ve böylece bütün müslümanlar kardeşirler. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz, başkasına helâl değildir. Meğer ki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun. Aşhabım! Nefsinize de zulmetmeyiniz! Nefsinizin de üzerinizde hakkı vardır” (Sîret-i İbn Hişâm).

“Ey nâs!”²² Cenâb-ı Hak her hak sahibine hakkını (Kur’an’da) vermiştir. Vâris için vasiyete lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeginde doğmuşsa ona aittir. Zinakâr için mahrumiyettir. Babasından başkasına nesep iddia eden soysuz, yahut efendisinden başkasına inti-

evlerinden biri de Peygamber’in amcası Abbas’ın evi idi. Ne büyük insaf ve adalettir ki Peygamberimiz koyduğu yasağı en önce kendi hânedanı üzerinde tatbik ediyordu.

19 Peygamberin amcasının oğlu olan Rebîa b. Hâris, oğlu için süt aramaya Benî Sa’d’a gittiğinde onu Hüzeyl öldürmüştü. Bu cihetle Abdülmuttaliboğulları Hüzeyl halkına kan güdüyorlar. Arap töresince intikam almak istiyorlardı. Resûl-i Ekrem bu hutbesinde Rebîa’nın kanının heder olduğunu, artık İslâm’da kan davası güdülmeyeceğini ilân etmiştir. {M2950 Müslim, Hac, 147.}

20 İbn İshak’ın rivayetinde bundan sonra ayların ve günlerin hesabına dair bir fıkra vardır. Fakat bu fıkra Buhârî’nin ve Müslim’in *Sahih*’lerinde bunu İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Bekir’den Mina’da irat olunmuş olarak rivayet ettiklerinden biz de orada tercüme edeceğiz.

21 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

22 İbn İshak hutbenin buradan alt tarafını Amr b. Hârice radiyallahu anhtan rivayet ediyor. Amr der ki: Mekke Valisi Attâb b. Esîd, hutbe başlamazdan önce beni bir iş için Resûl-i Ekrem’e göndermişti. O vazifemi gördükten sonra Resûl-i Ekrem’in yanından ayrılmadım. Kasvâ’nın çenesinin altında idim. Devenin ağzının köpükleri başıma dökülüyordu. Resûlullah şöyle buyurdu: *Ey Nâs!... {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 605.}* Attâb b. Esîd, Kureys’ten olup Mekke’nin fethi günü müslüman olmuştu ve Mekke’nin fethi üzerine Resûl-i Ekrem tarafından Mekke valisi tayin olunmuştur. Bu sırada Attâb henüz yirmi yaşında bir gençti. Resûl-i Ekrem’in vefatına kadar Mekke valiliğinde bulundu ve hüsnü idaresinden dolayı Ebû Bekir tarafından da valilikte ibka olundu. Ebû Bekir’in vefatı günü Attâb da Mekke’de vefat etti (*Hulâsa*).

saba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin lânetine ve bütün müslümanların ilencine uğrasın! Cenâb-ı Hak bu makûle insanların ne tövbelerini, ne de adalet ve şehâdetlerini kabul eder."²³ Bundan sonra Resûl-i Ekrem o muazzam halk kütlesine; "Ey nâs! Yarın beni sizden soracaklar, ne dersiniz!" diye sordu. Ashâb-ı kirâm, "Allah'ın risâletini tebliğ ettin, risâlet vazifeni ifa ettin, bize vasiyet ve nasihatta bulundun! diye şehâdet ederiz" dediler. Resûl-i Ekrem mübarek şehâdet parmağını göğsü doğru kaldırarak sonra da cemaat üzerine çevirip indirerek üç kere, "Şâhid ol yâ rab! Şâhid ol yâ rab! Şâhid ol yâ rab!" buyurdu (Müslim).²⁴

Hutbe burada bitiyor. Dinleyiciler çok kalabalıktı. Câbir'in Medine'den ve Zülhuleyfe'den hareket sırasında halkın çokluğunu tasviri veçhile Arafat sahası bir insan meşceri halini almıştı. Hüccâcın hepsi tarafından Resûl-i Ekrem'in sesinin duyulması imkân haricinde idi. Halbuki halkın iştmesi matlûp idi. Bu cihetle gür sesli münâdîler vasıtasıyla ilân edildi. Bunlardan biri İbn İshak'ın rivayetine göre Rebîa b. Ümeyye idi. Rebîa Resûlullah'ın tâlimi veçhile, "Ey nâs! Resûlullah der ki..." diye halka tebliğ ediyordu.²⁵

Müslim'in Câbir'den rivayetine göre, hutbe bittikten sonra ezan okundu, sonra kamet olunarak Resûl-i Ekrem ibtidâ öğle namazını kıldı. Sonra tekrar kamet olunup ikinci namazını kıldı ve bu iki namaz arasında nâfile namaz kılmadı. Sonra devesine binerek Cebelirahme'nin alt tarafındaki mevkiye kadar geldi. Deve üstünde mübarek yüzünü kibleye çevirerek güneş batıp sarılığı biraz zâil oluncaya kadar vakfe etti ve uzunca dua buyurdu. Fazl'ın vâlidresi tarafından gönderilen bir bardak sütü de halkın müvâcehesinde içti. Resûl-i Ekrem'in arefe günü oruçlu olup olmadığı ashap arasında bahis mevzuu oluyordu. Bu suretle oruçlu olmadığı anlaşıldı (811 numara ile tercümesi geçen Ümmü'l-Fazl hadisine bakınız). Tam bu sırada Mâide sûresinin 3. âyetindeki, *الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ* kavli şerifi nâzil oldu ki bu âyet-i kerîmeyi yukarıda izah etmiştik.

Güneşin kursu tamamıyla kaybolduktan sonra Kasvâ'ya binip Üsâme b. Zeyd'i terkisine alarak Arafat'tan yavaş yavaş inmeye başladı. Yavaş yürümesi için Resûl-i Ekrem devenin gemini çekiyordu, bir derecede ki devenin başını kendisine kadar kaldırıyordu. Halka da sağ eliyle işaret ederek, "es-Sekîne, es-sekîne" "Ağır ağır gidiniz. Acele yürümekle hayır bulunmaz" diyordu (815 numaralı İbn Abbas hadisine bakınız).

Câbir, rivayetine devamla der ki: Bu suretle hac mevkibi Müzdelife'ye gelmişti. Burada da Resûl-i Ekrem akşamla yatsı namazını bir ezan ve iki kametle arka arkaya kıldı. Bu iki namazın arasında nâfile namaz kılmadı. Sonra Resûl-i Ekrem sabaha, şafak vak-

23 Buhârî'nin de buna benzer bir rivayeti vardır. 1427 numara ile tercümesi geçti. Buhârî'nin "Neseb" bahsindeki bu rivayetinde Vedâ hacı hutbesi cümlesinden olduğuna dair bir kayıt yoktur. Bununla beraber İbn İshak'ın en kuvvetli rivayetlerinden olduğu bundan evvelki hâşiyemizde işaret olunmuştur.

24 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

25 {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 605.}

tine kadar yan yatıp istirahat buyurdular. Şafak sökünce ve sabah belli olunca da ezan ve kametle sabah namazını kıldı (816, 817, 818 numaralı hadislerle bakınız). Sonra Kasvâ'ya binerek Meş'ar-i Harâm'a geldi. Kibleye karşı durup dua, tekbir, tehlîl ve tevhid eyledi ve ortalık iyice ağırincaya kadar vakfede durdu. Güneş doğmazdan önce Müzdelife'den hareket etti²⁶ ve Fazl b. Abbas'ı terkisine aldı.

Câbir der ki: Fazl güzel saçlı, beyaz simalı bir gençti. Deve üzerinde giderken, kadın hacıların develerinin yanına uğramıştı ve Fazl kadınlara bakmaya başlamıştı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem elini Fazl'ın yüzüne koydu. Fazl da hemen yüzünü öbür tarafa çevirdi. Bu tarafta da bakmaya başlayınca bu defa Resûlullah da elini bu tarafa çevirip Fazl'ın yüzüne koydu. Fazl da hemen yüzünü bu defa da çevirdi.²⁷ Bu suretle Muhassir vadisinin ortasına geldi. Burada Kasvâ'yı biraz harekete getirip süratlendirdi. Sonra Cemretülkübrâ'ya çıkan orta yola düşerek Cemretülakabe'ye geldi. Buhârî'nin rivayetine göre burada Resûl-i Ekrem ufak çakıllardan ibaret olan yedi cemreyi attı. Bunlardan her birini iki parmağı ile tutarak atıyordu ve her defasında tekbir getiriyordu.²⁸ Ashabına da, *"Bu kırattaki çakılları bu suretle atınız! Ey nâs! Din hususunda ifrat etmekten hazer ediniz! Sizden evvelki ümmetlerin ölümüne sebep, din hususunda taşkınlık etmeleri olmuştur!"*²⁹ buyurdu. Sonra Resûlullah Mina'ya geldi.

MİNA HUTBESİ

Resûl-i Ekrem Mina'ya gelince, muhacirlerin kiblenin sağ tarafında, ensarın solda, sair cemaatin de karşıda saf saf yer almalarını emretti. Yine deve üstünde yüz binlerce cemaat karşısında İslâm inkılâp tarihinin en müessir bir hutbesini daha şu suretle irat etti.

*"Ey nâs! Cenâb-ı Hakk'a hamdüsenâ, tekbir ve tehlîl ettikten sonra derim ki: Sizi, Allah'ın kitabına bağlayan peygamberinizin sözlerini iyi dinleyiniz ve ona itaat ediniz! Hac ibadetinizin bütün eşkâlini benden gördüğünüz gibi ifa ediniz! Öyle sanıyorum ki ben bu seneden sonra bir daha haccedemem"*³⁰ (Zâdü'l-meâd ve Mevâhibü'l-ledünniyye).

Hutbenin bundan alt tarafını Buhârî'nin aşağıdaki rivayetinden dinleyeceğiz.

26 Câhiliye zamanında Kureyş gün doğduktan sonra Müzdelife'den hareket ettiğinden Resûl-i Ekrem bu muhalefetiyle Kureyş'e bir darbe daha indirmiş ve ceddi Hazret-i İbrâhim'in sünnet ve âdet-i kadîmesini ihya buyurmuştur (818. hadise ve izahına bakınız).

27 Bu eserimizdeki 752 numaralı İbn Abbas hadisine de bakınız!

28 {B1751 Buhârî, Hac, 140.}

29 {N3059 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 217.}

30 {Mütercimim belirttiği kaynaklarda ve hadis kaynaklarımızda yalnızca "Hac ibadetinizin bütün eşkâlini benden gördüğünüz gibi ifa ediniz! Öyle sanıyorum ki ben bu seneden sonra bir daha haccedemem." kısmı yer almakta önceki ifadeler geçmemektedir. N3064 Nesâî, Menâsikü'l-hac, 220.}

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الزَّمَانُ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلَاثَةٌ مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ أَيُّ شَهْرٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ الْبَلَدَةُ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَأَيُّ يَوْمٍ هَذَا قُلْنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ قَالَ أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ قُلْنَا بَلَى قَالَ فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا وَسَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ أَعْمَالِكُمْ أَلَا فَلَا تَرْجِعُوا بَعْدِي ضَلَالًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ أَلَا لِيُبَلِّغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ فَلَعَلَّ بَعْضٌ مَنْ يُبَلِّغُهُ أَنْ يَكُونَ أَوْحَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ مَنْ سَمِعَهُ أَلَا هَلْ بَلَغْتُ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem devesi üstüne oturduğu ve devenin dizgini birisi (Bilâl) tarafından tutulduğu halde irat ettiği hutbesinde³¹ şöyle buyurmuştur:

“(Ey nâs! Mütemadiyen dönmekte olan) zaman (ve yıl, ay dediğimiz vakit ölçüsü bugün,) Allah’ın gökleri, yerleri yarattığı günkü (ilk) vaziyetine dönmüştür (ve yıl, ay o ilk hesaba tâbi bulunuyor ki;) bir yıl, ay ölçüsüyle on iki aydır. Bunlardan dördü haram (yasak) aylardır ki üçü arka arkaya zilkade, zilhicce, muharremdir. (Dördüncüsü) Mudar’ın ayı olan recebdir.³² O, cemâziyelâhir ile şâban arasındadır.” Sonra Resûlullah, “(Ey müminler!) Bu ay hangi aydır?” diye sordu. Biz, “Allah ve resulü daha iyi bilir” dedik. Resûlullah sükût etti. Biz Resûlullah bu aya eski adından başka bir ad verecek sandık. Sonra, “Zilhicce (ay) değil midir?” buyurdu. Biz, “Evet, zilhiccedir!” dedik. Resûlullah, “Bu içinde bulunduğumuz hangi beldedir?” buyurdu. Biz, “Allah ve resulü daha iyi bilir!” dedik. Resûlullah sustu. Bir derecede ki, biz Resûlullah Mekke’ye yeni

31 Kavis içindeki bu ziyade, Buhârî’nin “Kitâbü’l-İlim”deki rivayetinden alınmıştır.

32 Mudar, İbn Nizâr’dır. Kendisine nisbet olunan kabilenin adıdır. Bunlar receb ayının hürmetine her kabileden ziyade riayet ettiklerinden hadiste receb ayı bunlara nisbet olunmuştur.

ad verecek sandık. Sonra Resûlullah, “Mekke şehri değil midir?” buyurdu. Biz, “Evet Mekke’dir!” dedik. Resûlullah, “Bugün hangi gündür?” diye sordu. Biz, “Allah ve resulü bilir!” dedik. Yine Resûlullah sükût etti. Hatta biz, bugüne eski adından başka bir ad verecek sandık. Resûlullah, “Yevmü’n-nahr (kurban kesim günü) değil midir?” buyurdu. Biz, “Evet, yevmü’n-nahr’dır!” dedik. (Bu mukaddemelerden sonra) Resûlullah, (mal, can, ırz masuniyetine işaret ederek) buyurdu ki, “Şu halde iyi biliniz ki bu şehrinizde, bu beldenizde bu gününüzün haram olduğu gibi (birbirinize) kanlarınız(ı dökmek), mallarınız(ı almak), namuslarınız(ı selbetmek) de haramdır. (Her türlü taarruzdan masûndur.) Muhakkak ki siz, rabbinize kavuşacaksınız. O zaman bütün bu işlerden sorulacaksınız!

Ey nâs! Aklınızı başınıza toplayınız da benden sonra birbirinizin boynunu vuracak surette dalâlete, vahşete düşerek (Câhiliye devrine) dönmeyiniz! Ey nâs! Bu nasihatlerimden mütenebbih olup bunları burada hazır bulunanlarınız, burada bulunmayanlarınıza tebliğ etsin! Olabilir ki kendisine tebliğ olunan bazı kimse, burada bulunup işiten bir kısım kimseden daha iyi anlayıp bellemiş olur!” Bundan sonra Resûlullah iki kere, “Tebliğ ettim mi?” buyurdu. Biz, “Evet ettin!” dedik. Resûlullah, Şâhid ol yâ rab!” dedi. Sonra, Burada hazır bulunanlar bulunmayanlara tebliğ etsin!” buyurdu. {B4406 Buhârî, Megâzî, 78.}

İ Z A H I

İbnü’l-Kayyim, *Zâdü’l-meâd*’da der ki: Resûl-i Ekrem bu hutbesini irat ederken Cenâb-ı Hak sesine müstesna bir vüsat vermişti. Mina’daki cemaatin hepsi peygamberin hutbesini tamamıyla işitmişlerdi.

İbn Abbas da bu hutbe hakkındaki rivayetine kuvvet vermek için, “Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, size haber verdiğim şu kelimeler Resûl-i Ekrem’in ümmetine tebliğ ettiği vasiyetlerdir!” demiştir.

Peygamber efendimizin bu nutku hadis ve siyer kitaplarında şöhretle naklolunmuştur. Ezcümle imâmü’l-muhaddisîn Buhârî *Sahîh*’inde buradan başka “İlim”, “Hac”, “Bed’ül-halk”, “Tefsîr”, “Fiten”, “Udhiyye” bahislerinde bazı farklarla ve her bahiste müteaddit tariklerle rivayet etmiştir. Bu cihetle metodoloji bakımından bu nutkun da Arafat nutku gibi Peygamber efendimizin lisân-ı belâgatından sâdır olduğunda kimsenin az veya çok şüphe etmeye ilmen hakkı yoktur.

Resûl-i Ekrem’in bu nutkunda ibtidâ ay, yıl hesabından bahsetmesi bunun o devirde can, mal, namus masuniyeti namına pek ziyade ehemmiyeti haiz bulunmasına mebnîdir. Şöyle ki Araplar eski zamandan beri hadiste bildirilen dört aya hürmet edegelmişler ve bu aylarda harbetmeyi, kan dökmeyi haram kılmışlardı. Hac bu aylar içinde ifa olunurdu.

Ukâz, Zülmecâz, Mecenne gibi panayırlar hep bu sükûnetli ve emniyetli aylarda kurulurdu. Bilâhare gazvecilik ve çapulculuk maksadıyla kâh bu haram ayların yerleri değiştirildi, kâh on iki ay, on üçe çıkarıldı. Bu anarşiye de nihayet vermek için Resûl-i Ekrem bu hutbesinde bir yılın on iki ay olduğunu tesbit ve haram ayları da adlarıyla tayin buyurmuştur. Sonra mal, can, şeref ve itibar masuniyetlerinin ehemmiyetini göz önünde tutarak bu mühim-meyi en sade fikirlere de yerleştirmek için sual, cevap tarzında gayet belîğ bir üslûp ile ifade buyurmuşlardır.

Bir gün evvel Resûl-i Ekrem Arafat hutbesinde Araplar'ın diyanî, medenî, iktisadî bütün âdetlerini Arafat meydanında müthiş bir tarraka ile yıkmış ve çiğnemiş bulunduğundan ashâb-ı kirâm, Resûl-i Ekrem'in bu nutkundaki sualleri üzerine de ayın, günün ve Mekke'nin adlarını değiştirecek sanmalarında mâzur idiler.

* * *

Resûl-i Ekrem Mina'daki bu hutbesinden sonra kurban kesim yerine geldi ve kurban edilmek üzere hazırlanan 100 deveden altmış üçünü kendisi kesti. Bunları Resûl-i Ekrem Medine'den göndermişti. Üst tarafını Hazret-i Ali Yemen'den getirmişti. Bunları da Hazret-i Ali'ye verdi. Otuz yedi deveyi de o kesti. Sonra Resûlullah'ın emriyle bu kurban edilen develerin etlerinden birer parça alındı. Bir çömleğe konulup pişirildi. Bu etten yediler, et suyundan da içtiler³³ (*Sahîh-i Müslim*, Câbir hadisi). (825-830 numaralı hadisleri okuyunuz).

1655

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَلَقَ رَأْسَهُ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ
وَأُنَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ وَقَصَرَ بَعْضُهُمْ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Vedâ haccında başını traş etti. Ashabından bir kısmı da traş oldu. Bazısı da saçlarını kestirdi. {B4411 Buhârî, Megâzî, 78.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem traş olanlarla saçını kestirenlerin her ikisi hakkında da dua buyurmuştur³⁴ (832, 833, 834, 835 numaralı hadislerle bakınız). Resûl-i Ekrem'i kimin traş ettiği

33 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

34 {B1727 Buhârî, Hac, 127.}

ve nasıl traş olunduğu, mübarek saçlarıyla teberrük olunup Ebû Talha eliyle dağıtıldığı hakkında (832 ve 833. hadislerle ve izahına bakınız).

Bundan sonra Resûl-i Ekrem ihramdan çıkıp devesine binerek Beyt-i şerif'e geldi. "Tavâf-ı sadr" veya "Tavâf-ı ifâda" denilen tavafı ifa etti ve Câbir'in rivayetine göre, öğle namazını orada kıldı. Sonra Abdülmuttaliboğulları'nın hüccâca su dağıttıkları Zemzem Kuyusu'nun başına geldi; onlara, *"Çekin ey Abdülmuttaliboğulları! Eğer halkın beni görerek kendileri su çekmeleri ve sizi bu şerefli vazifenizden mahrum etmeleri endişesi olmasaydı suyu kuyudan kendim çekerek içmek isterdim!"* buyurdu. Onlar Resûl-i Ekrem'e bir bardak su sundular. O da içti³⁵ (Müslim, Câbir hadisi). Câbir'in uzun rivayeti burada bitiyor.

Resûl-i Ekrem'in zemzem suyu içmesi keyfiyetini Buhârî, Abdullah b. Abbas'tan daha uzun metin ile mufassal rivayet etmiştir (806 numaralı hadise bakınız).

Zemzem suyu içtikten sonra Resûl-i Ekrem efendimiz Mina'ya avdet buyurdu. Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas'ın rivayetlerine göre öğle namazını Mescid-i Haram'da değil Mina'da kılmıştır.³⁶

* * *

Resûl-i Ekrem eyyâm-ı teşrikin mütebâki günlerini de Mina'da geçirip her gün cemreleri atmış ve kısa hitabelerde bulunmuştur. Bunlardan biri bayramın ikinci günü, bir rivayete göre Nasr sûresinin nüzûlünü duyan halkın toplanması üzerine, yine Kasvâ üzerinde irat olunmuştur. İbn Kayyim'in *Zâdü'l-meâd*'da Ebû Dâvûd ve Beyhakî'nin *Sünen*'lerinden naklettiği hutbedir ki Resûl-i Ekrem bu hutbesinde de mal, can, namus masuniyetinden bahis ile iktifa etmiştir. Bütün hutbelerinde amme haklarına müteabil hürmette bulunmayı tekrar tekrar vasiyet etmeleri, o devirde ekseriyeti çapulculukla geçinen bir milleti medenî hayata sokmak gayesine mebnîdir.

(يوم النفر) "Dağılmak günü" denilen bayramın dördüncü salı günü Resûl-i Ekrem, Ebtah denilen Muhassab vadisine gidip geceyi orada geçirmiştir. Çarşamba günü sabahleyin Mekke'ye gelerek güneş doğmazdan önce vedâ tavafını icra buyurmuştur³⁷ (Tavâf-ı Vedâ'ı 840-843 numaralı hadislerden mütalaa ediniz).

Artık bütün menâsik-i hac tamam olmakla bütün hüccâc memleketlerine, Resûl-i Ekrem de mu'tâd-ı seniyyeleri veçhile Kedâ yolundan Medine-i Münevvere'ye avdet buyurdu.³⁸ Zülhuleyfe'ye gelince o gece orada kalıp ertesi gün sabahleyin Medine'ye dahil oldu³⁹ (782 numaralı Abdullah b. Ömer hadisini okuyunuz).

35 {M2950 Müslim, Hac, 147.}

36 {M3165 Müslim, Hac, 335.}

37 {B1756 Buhârî, Hac, 144.}

38 {B1576 Buhârî, Hac, 41.}

39 {B1533 Buhârî, Hac, 15.}

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ غَزَا تِسْعَ عَشْرَةَ غَزْوَةً وَأَنَّهُ حَجَّ بَعْدَ مَا هَاجَرَ حَجَّةً
وَاحِدَةً لَمْ يَحْجَّ بَعْدَهَا حَجَّةَ الْوَدَاعِ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem on dokuz defa gazâ etmiştir. Medine'ye hicret ettikten sonra da bir defa haccetmiştir. Öbür haccı ki, haccetü'l-Vedâ'dır, bundan sonra haccetmemiştir. {B4404 Buhârî, Megâzî, 78.}

İZAHİ

Sahîh-i Buhârî metninde müellif aynı senetle sâhib-i *Megâzî* İbn İshak'ın, "Resûlullah hicretten evvel de Mekke'de bir haccetmiştir" dediğini rivayet ediyor. Fakat şârih Aynî bu rivayetin doğru olmadığını, belki Resûlullah'ın nübüvvetten evvel olsun, nübüvvetten sonra olsun müteaddit defa haccettiğini bildiriyor.

Tebük Gazâsı

[عَزَّوَتْ تَبُوكَ وَهِيَ عَزَّوَتْ الْعُسْرَةِ]

Bu bab Tebük Gazâsı'na dair hadisleri muhtevidir. Bu gazâ(nın bir adı da) Gazvetü'l-Usre (Güçlük Gazâsı)dır.

Tebük, Hicaz kıtasının şimal cihetinde ve Medine ile Şam'ın ortasında bir yerin adıdır. Yâkût el-Hamevî, bir suyu ve hurmalığı olduğunu bildiriyor ki bu su hakkında aşağıda izahımız gelecektir. Bu harp seferinin son ucu burası olduğu için Tebük Gazâsı adıyla anılmıştır.

Tebük Seferi, Resûlullah'ın bizzat iştirak ettiği en son gazâsıdır. İbn Sa'd'ın beyanına göre bu sefere hicretin 9. yılı receb ayında bir perşembe günü çıkmıştır. Tebük Seferi'nin Vedâ haccından önce vuku bulduğunda rivayet âlimlerinin ittifakı vardır. Bu cihetle şârih Kastallânî bu bahsin *Sahîh-i Buhârî*'de "Haccetü'l-Vedâ"dan sonraya bırakılması müsten-sihlerin hatası olduğunu bildiriyor.

Bu seferde gerçi bir harp olmamıştır. Fakat aşağıda görüleceği üzere bütün güçlükler iktihâm edilerek en kuvvetli bir İslâm ordusu teçhiz edilmiş ve bu suretle askerî ve siyasî mühim bir zafer kazanılmıştır. Tevbe sûresinin birçok âyetinde bu ehemmiyet tebarüz ettirilmiş olup İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde takip olunan harp gidişine göre bu âyetlerin esbâb-ı nüzûlleri olan vâkıaları *Zâdü'l-meâd*'daki mâlûmat ile birlikte takip edeceğiz. Buhârî şerhlerinden de istifade edeceğiz.

SEFERİN SEBEBİ

Şarkî Roma İmparatorluğu'nun Şam'da İslâm aleyhine büyük bir ordu teçhiz etmekte olduğu ve Cüzâm, Lahm, Gassân, Âmile namındaki Arap kabilelerinin de Rumlar'la birlikte hareketlerinin temin edildiği ve askerin mukaddemesinin Belkâ'ya kadar geldiği haberinin Resûl-i Ekrem'e bildirilmiş olmasıdır. Esasen Resûl-i Ekrem şimal sınırından, Şam ve Suriye tarafından endişe etmekte olduğundan, bu haber üzerine umumi seferberlik ilân etti. Şarkî Roma İmparatorluğu gibi kaviyyü's-şekîme bir devlete karşı gidileceği için büyük

bir ordu hazırlamaya başladı. Her sefer hazırlığı yaparken düşmanın haber almaması için maksadını gizli tutmak itiyadında olan Resûl-i Ekrem bu defa böyle bir ihtiyata da lüzum görmeyerek Şam tarafına gidileceğini söyledi ve bütün kabilelere ve Mekke'ye haber göndererek mücahid göndermelerini bildirdi.

Yol uzundu, düşman kuvvetli idi, yaz mevsiminin en sıcak günleri idi, kuraklık ve kıtlık vardı. Bunlara mukabil hurmaların tam kemale erdiği ve hurma ağaçlarının gölgesinde yaşanılacağı günlerdi. Böyle sâkin bir hayatı bırakıp da aç, susuz uzun bir seferi iktihâm etmek güçtü. Bunun için bu seferin tesadüf ettiği zamana Kur'an dilinde *ساعة العسرة* "güçlük zamanı" denilmiştir. Bu harbe de Kur'an dilinden alınarak *غزوة العسرة* "zorluk gazâsı" denilmişti. Bunlara izâfetle bu orduya da Ceyşü'l-usre adı verilmiştir. Bu cihetle ilk hamlede münafıklar yan çizmeye başladılar. Vâhî birtakım özürler ileri sürerek izin istediler. Münafık reislerinden Cid b. Kays'a Resûl-i Ekrem, "*Ey Cid! Bizimle Benî Asfar üzerine gitmek ister misin?*" diye sorduğunda münafık Cid, "*Yâ Resûlellah! Bu seferde bana izin verseniz de başımı belâyâ sokmasanız olmaz mı? Vallahi kavmim ensar bilirler ki ben tab'an kadına düşkün bir adamım. Benî Asfar'ın sarışın kadınlarını görünce sabredemeyip bir fitne ve felâkete düşerim!*" dedi. Resûl-i Ekrem ondan yüzünü çevirerek, "*Sana izin verdim!*" buyurdu.¹ Bunun üzerine Tevbe sûresinin şu meâldeki 49. âyeti nâzil oldu: "*Münafıklardan bir kısmı: 'Yâ Resûlellah! Bana izin ver de beni fitneye, felâkete düşürme!' derler. Fakat iyi bilmelidir ki asıl felâkete onlar kendileri düştüler. Muhakkak ki cehennem bütün kâfirleri herhalde kaplayacaktır.*"²

Münafıklardan bir zümre izin istemekle kalmayıp havanın çok sıcaklığından bahsederek gazâyâ iştirak edenleri caydırmaya çalışıyorlardı. Bunların bu bozguncu hareketleri de Tevbe sûresinin 81. âyetinde şöyle bildirildi: "*Resûlullah'ın (rızâsı) hilâfına olarak gazâdan geri evlerinde oturup kalmalarıyla sevindiler de Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihada gitmeyi hoşlanmadılar.* (Mücahidlere), '*Sakin bu sıcakta seferber olmayınız!*' dediler. *Habîbim, sen de onlara, 'Cehennem ateşi daha sıcaktır,' de. Keşke bu duygusuzlar bu cevabını anlayabilseler!*"³ Bir de Resûl-i Ekrem'e yahudi Süveylim'in evinde bir kısım münafıkların toplandıkları ve halkı gazâdan döndürecek sözler söyledikleri bildirilmişti. Resûl-i Ekrem bunlara ashaptan birkaç kişi ile Talha b. Abdullah'ı gönderdi. Talha, Süveylim'in evini ateşe vererek bu fesat ocağını yok etti ve içindeki müfsidleri dağıttı.

Bedevî Araplar'dan da birtakımları sudan bahanelerle itizar ederek izin istemişlerdi. İbn Sa'd bunların seksen iki kişi olduğunu bildirmiştir. Bunların vaziyetleri de Tevbe sûresinin 90. âyetinde şöyle bildirilmiştir: "*Habîbim! Bedevî Araplar'dan özür bahane edenler, kendilerine izin verilsin, diye gelmişler ve Allah'a, resulüne yalan söyleyen şunlar (evle-*

1 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 2687, no: 16788.}

2 وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي اَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَاِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ.

3 فَرَحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ.

rinde) oturmuşlardır. Bunlardan kâfir olan şu adamlara muhakkak sancılı bir azap isabet edecektir.”⁴

Münafıklar, bedevîler şöyle dursun hiçbir özrü olmayan halis ve münevver müslümanlardan da bu uzun ve meşakkatli yolculuğu göze aldıramayıp geri kalanlar bulunmuştu ki, bunlar da Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye, Ebû Hayseme idi. Fakat Ebû Hayseme'ye, Resûlullah yol meşakkati çektiği halde Medine'de rahat oturmak çok ağır geldiğinden ordunun arkasından gidip Tebük'te Resûl-i Ekrem'e iltihak etmiş ve duaya mazhar olmuştur. Ebû Zer el-Gifârî'nin de devesi yolda yürümediğinden ağırlığını arkasına alıp yürümüş ve Resûl-i Ekrem'e yolda mülâki olmuştur. Resûl-i Ekrem de, “*Ebû Zer yalnız gezer, yalnız yaşar, yalnız ölür!*”⁵ buyurmuştur!⁶ Öbür üç sahâbî ki, Kâ'b ile iki arkadaş Medine'de kalmışlardı. Bu üç zata her nasılsa ihtiyar ettikleri bu gaflet sebebiyle şu geniş yeryüzünün nasıl dar geldiğini aşağıda Tevbe sûresinin 118. âyetiyle Kâ'b b. Mâlik'in uzun bir hadisinin tercümesinde göreceğiz.

Bunlardan başka, halkta umumi bir durgunluk da hiss olunuyordu. Öbür gazâlarda görülen hamâsetkârane coşkunluk bu seferde görülmemişti. Fakat bu güçlüğü ve zorluğa rağmen Şarkî Roma İmparatorluğu'na karşı İslâm dininin ve yeni doğan İslâm devletinin kudret ve satvetini göstermek lâzımdı ve din ile devletin hayatı namına böyle bir hareket zaruri idi. Bu cihetle halktaki bu ağırlık ilâhî itâbı mûcip olup Tevbe sûresinin 38, 39, 40. âyetleri nâzil olarak umumi bir hitap ile şöyle buyurulmuştur: “*Ey iman edenler! Size ne oldu ki ‘Allah yolunda seferber olunuz!’ denilince yerinize yığıldınız kaldınız? Yoksa âhiretten geçip dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat o dünya hayatının saadeti, âhiretin yanında pek az bir şeydir. Eğer seferber olmazsanız, Allah sizi sızlatıcı bir azap ile azap eder ve yerinize başka bir kavim getirir* (ve emirlerini o kavme infaz ettirir) *de siz peygambere hiçbir suretle*

4 وَجَاءَ الْمُعَذِّبُونَ مِنَ الْأَغْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

5 {NM4373 Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1651.}

6 Ebû Zerr'in bu vak'asını *Zâdü'l-meâd*'dan naklettik. İbn Kayyim, Ebû Zerr'in yalnız başına vefatını bildiren bu vak'asını Abdullah b. Mes'ûd'a varan bir senedle İbn İshak'tan şöyle rivayet ediyor: Ebû Zer, Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında Rebeze'ye nefyedilip orada vefat etmiştir. Vefat ederken yanında haremi ile kölesinden başka kimse yoktu. Ebû Zer bunlara şöyle vasiyet etmiştir: “Ben ölünce beni gasledip kefenleyiniz. Sonra yolun ortasına bırakınız. Oraya gelen ilk kervana, ‘Bu ölü, Peygamber'in dostu Ebû Zerr'in cenazesidir. Defnetmek üzere bize yardım ediniz’ deyiniz!” Kadın ile köle Ebû Zerr'in vasiyetini yerine getirdiler. Bu sırada Irak'tan bir kabile geldi. İçlerinde Abdullah b. Mes'ûd bulunuyordu. Az kalsın kafilenin develeri yol üstündeki cenazeyi çiğneyecekti. Köle hemen ayağa kalktı, “Bu ölü Resûlullah'ın dostu Ebû Zerr'in cenazesiydi!” dedi. Bu sözü işitince İbn Mes'ûd hüngür hüngür ağlamaya başladı. Abdullah b. Mes'ûd hem ağlıyor hem de Resûlullah'ın, “*Ebû Zer yalnız gezer, yalnız ölür, yalnız haşrolur*” buyurduğunu naklediyordu. İbn Kayyim bunu rivayet ettikten sonra, “Bu vak'adan ibret alınacak menkıbeler vardır!” diye okuyucuları düşünmeye davet ediyor {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 467-468.} (Bu eserimizde 1015. hadisin son haşiyesindeki hal tercümesiyle Ebû Zerr'in İslâm'ı hakkındaki 1436 numaralı hadise de bakınız).

zarar veremezsiniz ve Allah her şeye kadirdir. Eğer siz peygambere yardım etmezseniz (Allah eder ve şimdiye kadar) Allah nusret etti de!”⁷

Bu umumi tembih hitabı üzerine umumi bir seferberlik faâliyeti başladı. Ortalıkta kaht u galâ hüküm sürmekte olduğundan, Resûl-i Ekrem, hali ve vakti yerinde olanların yardım etmelerini istedi. Halk hemen yardıma koştu. En büyük yardımı Hazret-i Osman yapmıştı ki İbn Kayyim *Zâdü'l-meâd*'da bunun bütün levâzımıyla beraber 300 deve ile 1000 dinardan ibaret olduğunu bildirir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “*Rabbim! Osman'dan razı ol. Çünkü ben ondan hoşnutum!*”⁸ diye dua buyurdu⁹ (Hazret-i Osman'ın bu büyük yardımı için “Menâkıb-ı Osmân b. Affân” bahsine bakınız).

Bu umumi iâne ile ashabın fakir olan gazileri teçhiz ediliyordu. Fakat halkın harp gayreti karşısında bu yardım yetiştirmiyordu. İslâm tarihinde “ağlayanlar” (بكائون) adıyla anılan yedi zat vardır ki, bunlar Resûl-i Ekrem'e gelerek, “Yâ Resûlellah! Gazâyâ gitmek isteriz. Fakat binecek devemiz, yiyecek azığımız yok!” demişlerdi. Resûl-i Ekrem de bunlara, “*Size verecek hayvan kalmadı!*” diye cevap vermekle bu kahramanlar ağlayarak geri dönmüşlerdi.¹⁰ Bunlar, Sâlim b. Umeyr, Uleyye b. Zeyd, Ebû Leylâ el-Mâzinî, Seleme b. Sahr, İrbâd b. Sâriye, bazı rivayette Abdullah b. Mufaddal, Ma'kıl b. Yesâr'dır. Bazı rivayette de Amr b. Gunme'dir. Bu fedakâr mücahidler hakkında da Tevbe sûresinin 92. âyeti nâzil olmuştur ki meâli şöyledir: “*Şu kimselere de günah yoktur ki, onlar her ne zaman kendilerini bindirip cihada sevkedesiniz diye sana geldilerse sen onlara, 'Sizi bindirecek mekkâre bulamıyorum!'* dediğin cihetle bu uğurda sarfedecekleri vesâiti bulamadıklarından dolayı mahzun olup gözleri yaş dökerek dönmüşlerdi.”¹¹ Bunun üzerine bu yedi mücahidden ikisini Yâmin b. Umeyr, ikisini Abbas b. Abdülmuttalib, üçünü de Hazret-i Osman teçhiz etmişlerdir. Buna benzer bir vâkıayı da müellif Buhârî'nin Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet ettiği şu hadiste göreceğiz:

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أُرْسَلَنِي أَصْحَابِي إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَسْأَلُهُ الْخُمْلَانَ لَهُمْ إِذْ هُمْ مَعَهُ فِي جَيْشِ الْعُسْرَةِ وَهِيَ عَزْوَةٌ تَبُوكَ فَقُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ أَصْحَابِي أُرْسَلُونِي إِلَيْكَ لِتَحْمِلَهُمْ فَقَالَ

7 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْخُذْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ).

8 {İbn Hanbel, *Fezâil*, I, 483, no: 784.}

9 Kadınlar küpelerini, halhal ve bileziklerini vesair müzeyyenat ve mücevheratını askere hediye ettiler. Ebû Bekir malının hepsini Resûl-i Ekrem'e teslim etti ki, 4000 dirhem akçe idi. Hazret-i Ömer malının yarısını verdi. Abbas, Talha, Sa'd b. Ubâde, Muhammed b. Mesleme iânedede bulundular. Abdurrahman b. Avf 200 ukiyye gümüş, Âsım b. Adî 90 vesk hurma iâne etti (*Târîh-i Dîn-i İslâm* – cild-i Medenî).

10 {İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 518.}

11 وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ.

وَاللّٰهُ لَا أَحْمِلُكُمْ عَلَى شَيْءٍ وَوَافَقْتُهُ وَهُوَ غَضَبَانُ وَلَا أَشْعُرُ وَرَجَعْتُ حَزِينًا مِنْ مَّنْعِ النَّبِيِّ ﷺ وَمِنْ مَخَافَةٍ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ ﷺ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ عَلَيَّ فَرَجَعْتُ إِلَى أَصْحَابِي فَأَخْبَرْتُهُمُ الَّذِي قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَلَمْ أَلْبَثْ إِلَّا سُوَيْعَةً إِذْ سَمِعْتُ بِلَالًا يُنَادِي أَيُّ عَبْدَ اللَّهِ بْنُ قَيْسٍ فَأَجَبْتُهُ فَقَالَ أَجِبْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَدْعُوكَ فَلَمَّا أَتَيْتُهُ قَالَ خُذْ هَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ وَهَذَيْنِ الْقَرِينَيْنِ لِسِتَّةِ أَبْعَرَةٍ ابْتِاعَهُنَّ حِينَئِذٍ مِنْ سَعْدٍ فَانْطَلَقَ بِهِنَّ إِلَى أَصْحَابِكَ فَقُلْ إِنَّ اللَّهَ أَوْ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ فَارْكَبُوهُنَّ فَانْطَلَقْتُ إِلَيْهِنَّ بِهِنَّ فَقُلْتُ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَحْمِلُكُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لَا أَدْعُكُمْ حَتَّى يَنْطَلِقَ مَعِيَ بَعْضُكُمْ إِلَى مَنْ سَمِعَ مَقَالَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَا تَظُنُّوا أَنِّي حَدَّثْتُكُمْ شَيْئًا لَمْ يَقُلْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا لِي وَاللَّهِ إِنَّكَ عِنْدَنَا لَمُصَدِّقٌ وَلَنَفْعَلَنَّ مَا أَحْبَبْتَ فَانْطَلَقَ أَبُو مُوسَى بِنَفَرٍ مِنْهُمْ حَتَّى أَتَوْا الَّذِينَ سَمِعُوا قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَنَعَهُ إِيَّاهُمْ ثُمَّ إِعْطَاءَهُمْ بَعْدُ فَحَدَّثُوهُمْ بِمِثْلِ مَا حَدَّثَهُمْ بِهِ أَبُو مُوسَى.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (Abdullah b. Kays) radiyallahu anhtan rivayet olunmuştur: Hemşehrilerim Eş'arîler (Tebük Seferi'nde) kendilerine binit hayvanı istemek üzere beni Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e göndermişlerdi. Çünkü hemşehrilerim Tebük Gazâsı'nda Resûlullah ile beraber güçlük askeri içinde bulunmak istiyorlardı. Bu teklif üzerine (Resûl-i Ekrem'e gittim), "Arkadaşlarım Eş'arîler kendilerine mekkâre hayvanı vermenizi arz etmek üzere beni huzurunuzda gönderdiler!" dedim. Resûlullah, "Vallahi ben sizi hiçbir hayvana bindirmem!" buyurdu. O sırada Resûlullah bilmediğim bir sebeple asabî bir halde bulunduğu için ben de kendisini tasdik ettim ve Resûlullah'ın reddetmesinden mahzun ve bana karşı gönlünde bir dargınlık bulunmasından endişe ederek kederli bir halde geri döndüm. Arkadaşlarıma yanına dönüp geldiğimde de Resûlullah ne dediyse onlara haber verdim. Bunun üzerine çok beklemedim, ancak bir saat kadar bir zaman geçmişti. Bilâl'in bana, "Ey Abdullah b. Kays!" diye seslendiğini işittim. Ben hemen cevap verdim. Bilâl, "Resûlullah seni davet ediyor, hemen icabet et (gel)" dedi. Resûlullah'ın huzuruna varınca o sırada Sa'd (b. Ubâde'den aldığı (ikişer ikişer iple bağlı) altı deveyi göstererek bana, "Şu çifti al, şu çifti de al."¹² Bunlarla arkadaşlarının ya-

12 Deve altı olduğuna ve bunlar da ikişer ikişer birbirlerine bağlı bulunduklarına göre "şu çifti al" diye iki kere değil, üç defa söylenmek icap ederdi. Fakat bunlardan birisi, ikisi bir arada bağlanmış; ikincisi de dördü bir arada bağlanmış olabilir.

nına git ve onlara, ‘Allah, yahut Resûlullah¹³ sizi bu develere yükle(mek dile)r, artık bunlara bininiz, de!’ buyurdu.” Ben de bu develerle arkadaşlarımın yanına gittim ve, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sizi bu develere yüklemek ister. Lâkin ben vallahi sizin birkaçınız benimle beraber Resûlullah’ın (bundan önce) söylediği sözü işiten bir kimsenin yanına gidinceye (ve bunun mahiyetini açıklayınca) kadar sizin yakanızı bırakmam. İsterim ki siz, Resûlullah’ın söylemediği bir sözü ben size hikâye etmiş olduğumu sanmayasınız!” dedim. Onlar da bana, “Vallahi sen bizim nazarımızda doğru sözlüsündür. Bununla beraber ne yapmak arzu edersen onu da yap!” dediler. Bunun üzerine Ebû Mûsâ (el-Eş’arî) hemşehrilerinden birkaç kişi ile gitti. Bunlar Resûlullah’ın Eş’arîler’i önce reddi, sonra onlara develeri vermesine dair sözlerini işiten kimselerin yanlarına vardılar. Bunlar da Ebû Mûsâ’nın hemşehrilerine hikâye ettiği gibi peygamberin sözlerini anlattılar. {B4415 Buhârî, Megâzî, 79.}

İ Z A H I

Ebû Mûsâ el-Eş’arî (radiyallahu anh)ın bu hususa dair bir hadisini de Buhârî “Kudûmü’l-Eş’ariyyîn ve Ehlü’l-Yemen” unvanlı babında rivayet etmişti ki, 1651 numara ile tercümesi geçti. Oraya da bakınız. Oradaki rivayette Resûl-i Ekrem’in Eş’arîler’e beş deve verilmesini emrettiği bildirilmişti. Burada ise altı deve verildiği bildiriliyor. Bu sayı farkını ortaya koyan muhakkık şârihimiz Bedreddin el-Aynî iki haberi telif için diyor ki: “Ya hâdis e ikidir. Birinde beş, öbüründe altı deve verilmiştir. Ya da Resûl-i Ekrem ibtidâ beş deve verilmesini emretmiştir de sonra develer verilirken bir deve daha ilâve edilerek altı deve teslim olunmuştur.”

Artık seferberlik şevk ve heyecanı son haddini bulmuştu. Fakir olup da Resûlullah tarafından levâzım-ı seferiyyeleri temin edilemeyerek geri kalmaya mecbur olanlar ağlaşıyorlardı. İbn Kayyim’in rivayetine göre, bunlardan biri de Uleyye b. Yezîd idi. Müşârûn ileyh bu heyecanlı günlerin bir gecesinde teheccüd namazından sonra Cenâb-ı Hakk’a şöyle niyaz etmiştir: “Rabbim! Sen cihad emrettin ve cihada teşvik ve tergîb buyurdun. Sonra da peygamberinle beraber gazâya gitmek kudretini bana vermediğin gibi peygamberinin elinde de beni üstüne bindirecek bir deve bırakmadın. Rabbim! Bilirsin ki, ben her bâdirede üzerime düşen mal, can, namus borcunu veren bir kulunum!” dedi. Sabah namazından sonra Resûl-i Ekrem cemaate, “*Bu geceki sadakacı kişi nerededir!*” buyurdu. Kimse kalkmadı. Tekrar, “*Nerede ise kalksın!*” buyurdu. Bunun üzerine Uleyye kalktı. Resûl-i Ekrem, “*Ey Uleyye! Müjde sana! Hayatım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki sen zekât ve sadakası kabul olunanların divanına yazıldın!*” buyurdu.¹⁴

13 Böyle tereddütlü ve şüpheli ifade râvinindir. Râvi peygamberin Allah mı, yahut Resûlullah mı dediğini kestirememesinden böyle şek ile rivayet etmiştir.

14 {İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, III, 462-463.}

Artık sefere çıkma zamanı hulûl etmişti. Etraftaki kabilelerden takım takım mücahidler Medine'ye gelmişlerdi. İbn Sa'd'ın beyanına göre ordunun umumi kuvvetleri 30.000 ere bâliğ oldu. 10.000 süvari vardı. İbnü'l-Esîr *Kitâbü's-sahâbe*'sinde Ebû Zür'a'dan 40.000 nefer olduğunu rivayet etmiştir. Hâkim de yine Ebû Zür'a'dan 70.000 olduğunu nakletmiştir ki bu sırada Cezîretülarap tamamen İslâm idaresinde bulunup nefîr-i âm suretiyle umumi seferberlik ilân olunmuş bulunduğuna göre, Hâkim'in rivayetini kabul etmek icap eder. Ferdâsı sene Vedâ haccının da 100.000 kişi ile ifa olunmasına dair rivayet de bunu teyit eder. Süvari kuvvetinin 10.000 olduğu da bu nisbete uygun düşer. Binaenaleyh bu sayı farkı, tâbi ve metbû itibariyle olduğu kabul olunabilir.

İbn Hişâm *es-Sîre*'sinde Resûl-i Ekrem'in Tebük Seferi'ne çıkarken Muhammed b. Mesleme'yi Medine'de kaymakam bıraktığını bildiriyor ve bir rivayete göre de Yebâ' b. Arfata'nın tayin olunduğunu kaydediyor. Fakat müellif Buhârî'nin aşağıdaki sarîh rivayetine göre bu vazife Hazret-i Ali'ye tevdi olunmuştur.

1658

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَرَجَ إِلَى تَبُوكَ وَاسْتَخْلَفَ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ أَتُخَلِّفُنِي فِي الصَّبِيَّانِ وَالنِّسَاءِ فَقَالَ أَلَا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَيْسَ نَبِيٌّ بَعْدِي.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkās radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebük Gazâsı'na çıkmış ve (çıkarken) Ali radiyallahu anhu (Medine'de) vekil bırakmıştı. Fakat Hazret-i Ali, "Yâ Resûlellah! Beni çocuklar ve kadınlar içinde vekil mi bırakıyorsunuz?" demesi üzerine, "Yâ Ali! Bana nisbetle sen, Mûsâ'ya nisbetle Hârûn menzilesinde olmaya razı olmaz mısın? Şu kadar ki benden sonra Peygamber yoktur!" buyurdu. {B4416 Buhârî, Megâzî, 79.}

İ Z A H I

Hadisteki teşbihin mânası, "Yâ Ali! Bu sefer de senin benden halife olmaklığın, Mûsâ peygamberin Tûr'a giderken Hârûn peygamberi istihlâfı gibidir" demektir. Resûl-i Ekrem, "Şu kadar ki benden sonra peygamber yoktur!" sözüyle de bu hilâfetin nübüvvette vekâlet olmayıp sair gazâlarda bıraktığı kaymakamlar gibi emâretten ibaret olduğunu ifade buyurmuştur.

Resûl-i Ekrem, Medine'de Hazret-i Ali'yi kaymakam bırakıp çıktıktan sonra münafiklar, Hazret-i Ali gibi cenk eri bir kahramanın Medine'de bırakılmasını vesîle-i tezvîr

edinerek, “Artık bu, Ali’ye karşı istiskaldır!” demişlerdi. Bunun üzerine Hazret-i Ali de silâhlanıp Resûlullah’ın arkasından yetişerek hadisteki musâhabe cereyan etmiştir.

Resûl-i Ekrem ordugâhını Medine civarında (ثنية الوداع) “Ayrılış tepesi” mevkiinde kurmuştu (1285 numaralı hadise bakınız). Münafıkların reisi Abdullah b. Übey de kendi etbâıyla çıkıp ayrıca Zübâb tepesinde toplandılar. Fakat İslâm ordusu hareket edince Abdullah b. Übey bir kısım etbâ münafıklarla geri döndü. Bir kısmı ise ganimet maksadıyla sefere devam ettiler. Fakat bunlar esnâ-yı seferde de münafıkane söz söylemekten geri durmuyorlardı. *Zadü’l-meâd*’da bildirildiğine göre, bir ara Resûl-i Ekrem’in devesi Kasvâ kaybolmuştu. Münafıklardan Zeyd b. Ebû Salt bunu fırsat bilerek, “Tuhaf şey! Muhammed, peygamber olduğunu iddia eder, gökten haber verir. Halbuki devesinin nerede olduğunu bilmez” demiştir. Münafıkın bu küstahça sözü Resûl-i Ekrem’e bildirildiğinde, “*Vallahi ben, Allah Teâlâ bana ne bildirirse yalnız onu bilirim! Şimdi Allah bana bildirdi ki Kasvâ filân ve filân dağların arasındaki vadidedir. Hayvanın yuları bir ağaca dolanarak orada kalmıştır. Haydi gidiniz, onu bana getiriniz!*” buyurdu. Gidip deveyi oradan getirdiler.¹⁵

Yine Tebük’e giderken münafıklardan bir süvari müfrezesi önde gidiyor ve aralarında Resûlullah ile ashabını istihza ediyorlardı. Münafıklardan Vedâ b. Sâbit mücahidleri harp ve cihaddan tenfir için, “Şu adama bakınız! Şam kalelerini fethetmek istiyor. Ne münasebet! Benî Asfar ile harbi, Arap’ın birbiriyle harbi mi sanıyor?” demişti. Münafıklardan Muhsin b. Humeyr de, “Sonra hakkınızda Kur’an iner de bu söyledikleriniz Muhammed’e bildirilir!” demişti. Bunların bu sözleri vahiy ile Resûl-i Ekrem’e mâlûm olunca Ammâr b. Yâsir’i gönderdi. Bu müfrezeyi huzuruna getirtti. İbtidâ inkâr ettiler. Sonra Resûl-i Ekrem bu muhâvereyi aynen hikâye edince, “Biz, yolu kısaltmak için birbirimize latife ettik” diye i’tizâr ettiler. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 64-66. âyetleri nâzil oldu ki meâlleri şöyledir: “*Münafıklar kalplerindeki (şer ve fesad)larla kendi (mahiyetleri) ni haber verecek bir sûrenin kendi tepeleri üzerine inmesinden her an endişe ederler. Habîbim! Sen onlara de ki: Haydi eğleniniz bakalım, Allah sizin çekindiklerinizi meydana çıkaracaktır. Onlara (fezâhatlerini) sorsan onlar, ‘Biz sade lafa dalıp şakalaşıyorduk!’ derler. Sen de onlara de ki: Siz Allah ile, Allah’ın âyetleriyle, peygamberiyle mi eğleniyorsunuz? Boşuna i’tizâr etmeyiniz. İman ettik dedikten sonra küfrettiniz. İçinizden bir kısmını affedersek bir kısmını cürümlerinde ısrar ettikleri için azap edeceğiz!*”¹⁶

Tebük Seferi’ne ait vâkıyalardan buraya kadar gördüklerimizle pek iyi anlaşılmıştır ki Tebük Seferi kadar hiçbir gazâda münafıkların mel’ânetleri Kur’an âyetleriyle günün gününe ve bu kadar geniş teşhir edilmemiştir. Bu cihetle Tebük Seferi’ne (غزوة فاضحة) “Rüsvâlık gazâsı” denilmiştir ki münafıkların iç yüzleri ve bütün kirli çamaşırları teşhir edilen gazâ demektir.

15 {İbn Kayyim, *Zâdü’l-meâd*, III, 467.}

16 (يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ).

Bu seferde, mevsimin sıcaklığı ile beraber susuzluktan da çok müşkilât çekilmişti. Bu cihetle Safvân b. Ümeyye radiyallahu anh, “Resûlullah ile bu gazâda bulundum. Bence bulunduğum gazâların en zorlusu bu gazâdır!” derdi. Öğle ile ikindi namazı bu gazâda kâh cem‘-i takdim ile birleştirilerek ikindi namazı öğle ile birlikte kılındı. Kâh cem‘-i tehir ile birleştirilip öğle namazı ikindi ile birlik kılındı.¹⁷

Semûd kavminin meskeni olan Hicr vadisine¹⁸ varıldığında Resûl-i Ekrem orduya Allah’ın gazabına uğrayan bu kavmin suyundan içilmemesini, abdest alınmamasını ilân etti. Hatta bu su ile hamur yoğrulmuşsa onun da develere yedirilmesini ve bundan bir şey yenilmemesini emretti. *Sahîhayn*’da rivayet olunduğuna göre, Hicr diyarına varıldığında Resûl-i Ekrem, “*Bu gece şiddetli bir fırtına olacaktır. Her kişi develerini sıkı bağlasın ve bulunduğu yerde otursun, ayağa kalkmasın!*” diye emir ve ilân etmişti. Hakikaten şiddetli bir kasırga olmuştu. Abdeste kalkan birini kasırga yere çarpmış, devesini aramaya giden bir başkasını Tay dağına atmıştır¹⁹ (737. hadise ve izahına bakınız). Hicr vadisinden ve Vâdilkurâ’dan geçerek Tebük’e varıldı. Fakat buralarda gerek kayser, gerek Arap kabileleri nam ve hesabına bir harekete tesadüf olunmadı. Medine’ye gelen haberin aslı olmadığı anlaşıldı. Buradan ileri gitmeye lüzum görülmedi. Burada yirmi gün kalındı. Bu sırada Rum Kayseri Herakleios, Humus vilâyetinde idi. Kayserin burada bulunduğu bir sırada Resûl-i Ekrem’in mükemmel bir ordu ile Şam civarına kadar gelmesi, Roma Devleti’ne karşı meydan okumak demek olduğundan siyâsî ehemmiyeti pek büyüktü.

EYLE, EZRUH VE CERBÂ MÜLÛKÜ İLE MUSÂLAHA

Resûl-i Ekrem Tebük’te bulunduğu sırada Bahr-i Ahmer’in şimalinde ve Akabe körfezinin müntehasında deniz sahilindeki Eyle Hükümdarı Yuhannâ b. Ru’be gelerek senevî muayyen miktar cizye vermek üzere sulh olmak istedi. Resûl-i Ekrem kabul edip kendisine şu meâlde bir ahidnâme verdi:

Bismillâhirrahmânirrahîm: Şu ahidnâme –Allah ve Nebî Muhammed Resûlullah tarafından Yuhannâ b. Ru’be’ye ve Eyle rüesâ-i rûhâniyyesiyle sair Eyle ahalisinden karada ve denizde olanlarına– verilmiştir. Eyle halkı ile Şam, Yemen, sahil ahalisinden Eyleliler’le beraber bulunanlar Allah’ın ve resulünün zimmetinde ve ahd ü emanındadırlar. Onlara her kim bir fenalık işlerse, onun malı kendisini sıyânet edemez. Malı alana helâl olur. Herkes

17 Cem‘-i salâteyn hakkında rivayet olunan hadislerle fukahânın bunlar üzerindeki ictihadları 1257. hadisin ardından izah olundu. Oraya bakınız!

18 Hicr vadisi ve burada Sâlih aleyhi’s-selâm ile Semûd kavmi arasındaki vak’alar 1387 numaralı Abdullah b. Ömer hadisinin izahında A’râf, Şuarâ ve Neml sûrelerinin âyetlerinden nakledilerek izah olundu. Oraya bakınız!

19 {B1481 Buhârî, Zekât, 54; M5948 Müslim, Fezâil, 11.}

tam hürriyete mâliktir. Denizde olsun, karada olsun herkes dilediği tarafa gitmek hakkını haizdir, menetmek helâl değildir.²⁰

Buhârî'nin "Hibe" bahsinde ta'lîkan rivayetine göre Eyle meliki Resûl-i Ekrem'e beyaz bir katır, bir ridâ hediye etti.

Dûmetülcendel Hükümdarı Ükeydir b. Abdülmelik, "İbn Sa'd'ın beyanına göre, Resûl-i Ekrem Tebük'te bulunduğu sırada Hâlid b. Velîd'i 420 süvari ile Dûme Hükümdarı Ükeydir'e gönderdi. Ükeydir hıristiyandı. Hazret-i Hâlid, Ükeydir'i kalesi haricine çıktığında yakaladı. Kardeşi Hassân'ı öldürdü. Ükeydir'i Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirdi. 2000 deve, 800 at, 400 zırh, 400 mızrak vermek üzere sulh yapılarak serbest bırakıldı.

Resûl-i Ekrem Tebük'te yirmi gün kadar ikamet ve ashap ile istişare ettikten sonra hareket etti ve ramazanın ilk günlerinde Medine'ye vâsıl oldu. Medine'ye bir saat mesafedeki Zievan köyüne geldiğinde münafıklardan bir heyet Resûl-i Ekrem'i karşılayarak yaptıkları bir mescidde tebberrüken namaz kıldırmasını rica ettiler. Resûl-i Ekrem gitmeye hazırlanırken Tevbe sûresinin 107. âyeti nâzil olarak münafıkların sırf müminlere zarar vermek için yaptıkları bu mescidde Resûlullah'ın namaz kılması menolundu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Mâlik b. Dehsan ile Ma'n b. Adî'yi göndererek bu nifak ocağını yıktırdı²¹ (737. hadisin izahına bakınız).

MEDİNE'YE GİRİŞ

Buhârî'nin bu babındaki rivayetine göre Sa'd b. Sâidî (radiyallahu anh) der ki: Resûlullah ile beraber biz Tebük Gazâsı'ndan dönüp Medine'yi görünce Resûl-i Ekrem, "İşte Tâbe²² şu da Uhud'dur. Uhud, onun bizi, bizim de onu sevdiğimiz bir dağdır!" buyurdu.²³

Yine Buhârî'nin bu babındaki rivayetine göre, Enes b. Mâlik der ki: Resûl-i Ekrem Tebük Seferi'nden dönüp Medine'ye yaklaştığında, "Medine'de öyle ashabımız vardır ki sizin gezdiğiniz hiçbir diyar, geçtiğiniz hiçbir vadi yoktur, ancak o dostlarımız da sizinle beraber o diyarı gezmiş ve o vadiyi geçmiştir(cesine ecir ve sevaba nâil olmuşlar)dır." Ashap, "Yâ Resûlellah! Onlar Medine'de (oturmuşlar)dır!" dediler. Resûl-i Ekrem, "Evet onlar Medine'de kaldılar. Fakat onları Medine'de özür hapsetti!" buyurdu.²⁴

Medine'ye giriş çok meserretli oldu. Ordunun Resûl-i Ekrem'le kudümü haberi Medine'de şâyi olunca karşılamak üzere bütün halk, kadınlar, çocuklar Medine dışına çıktılar. Resûl-i Ekrem'in sefere çıkarken ordugâh ittihaz ettiği Seniyyetülvedâ'a (Ayrılık tepesi) kadar neşîdeler okuyarak gidip orada karşıladılar²⁵ (1285 numaralı hadis).

20 {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 525-526.}

21 {İbn Hişâm, es-Sîre, II, 529-530.}

22 Tâbe, Medine'nin İslâm'ın zuhurundan önceki adıdır.

23 {B4422 Buhârî, Megâzî, 82.}

24 {B4423 Buhârî, Megâzî, 82.}

25 {B3083 Buhârî, Cihâd, 196.}

Resûl-i Ekrem Medine'ye girince, doğru Mescid-i Saâdet'e girip iki rek'at namaz kıldı. Esasen Resûl-i Ekrem her seferden dönüşünde ibtidâ mescide girmek ve iki rek'at namaz kılmak âdet-i seniyyeleri icabı idi²⁶ (1287 numaralı hadise bakınız). Sonra mescidde oturdular. Sefere iştirak edemeyip Medine'de kalanlar birer birer gelerek i'tizâr ettiler ve özürlerini yemin ile teyit ettiler. Resûl-i Ekrem zâhir hale göre özürlerini kabul edip haklarında istiğfar etti ki bunlar seksen bu kadar idiler.

Tevbe sûresinin 118. âyetinde kendilerinden bahsolunan üç zat –ki, Kâ'b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî', Hilâl b. Ümeyye'dir– bunlar da sefere iştirak etmeyip Medine'de kalmışlardı. Şurası şüphesizdir ki bunların geri kalmaları nifak-cûyane bir maksada müstenit değildi. Fakat meşrû bir özürleri de yoktu. Huzûr-ı Saâdet'e bunlar da gelip selâm verip af diledilerse de ne selâmları kabul, ne de affolundular. Halk da bunlarla ihtilât etmiyordu. Bu hal elli gün bu suretle devam etti. Bu müddet zarfındaki bunların elim vaziyetlerini, sonra nasıl affolunduklarını büyük şair Kâ'b b. Mâlik'in aşağıdaki uzun hadisinden öğreneceğiz.

Kâ'b b. Mâlik Radyallahu Anh Hadisi ve Azîz, Celîl Olan Allah'ın Kavl-i Şerifi [حَدِيثُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ حُلِفُوا]

Bu bab Kâ'b b. Mâlik radyallahu anh hadisi ve azîz, celîl olan Allah'ın عَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ كavl-i şerifi(nin tefsiri) hakkındadır.

1659

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمْ أَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا إِلَّا فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ غَيْرَ أَنِّي كُنْتُ تَخَلَّفْتُ فِي غَزْوَةِ بَدْرٍ وَلَمْ يُعَاتِبْ أَحَدًا تَخَلَّفَ عَنْهَا إِنَّمَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ عِيرَ قُرَيْشٍ حَتَّى جَمَعَ اللَّهُ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ عَدُوِّهِمْ عَلَى غَيْرِ مِيعَادٍ وَلَقَدْ شَهِدْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَيْلَةَ الْعَقَبَةِ حِينَ تَوَاتَقْنَا عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَا أُحِبُّ أَنْ لِي بِهَا مَشْهَدٌ بَدْرٍ وَإِنْ كَانَتْ بَدْرٌ أَذْكَرَ فِي النَّاسِ مِنْهَا كَانَ مِنْ خَبْرِي أَنِّي لَمْ أَكُنْ قَطُّ أَقْوَى وَلَا أَيْسَرَ مِنِّي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْهُ فِي تِلْكَ الْغَزَاةِ وَاللَّهُ مَا اجْتَمَعَتْ عِنْدِي قَبْلَهُ رَاِحِلَتَانِ قَطُّ حَتَّى جَمَعْتُهُمَا فِي تِلْكَ الْغَزْوَةِ وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُرِيدُ غَزْوَةً إِلَّا وَرَى بِغَيْرِهَا حَتَّى كَانَتْ تِلْكَ الْغَزْوَةُ غَزَاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَرٍّ شَدِيدٍ وَاسْتَقْبَلَ سَفَرًا بَعِيدًا وَمَفَازًا وَعَدُوًّا كَثِيرًا فَجَلَّى لِلْمُسْلِمِينَ أَمْرَهُمْ لِيَتَأَهَّبُوا أَهْبَةَ غَزْوِهِمْ فَأَخْبَرَهُمْ بِوَجْهِهِ الَّذِي يُرِيدُ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَثِيرٌ وَلَا يَجْمَعُهُمْ كِتَابٌ حَافِظٌ قَالَ كَعْبٌ فَمَا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَتَغَيَّبَ إِلَّا ظَنَّ أَنْ سَيُخْفَى لَهُ مَا لَمْ يَنْزِلْ فِيهِ وَحْيُ اللَّهِ وَغَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تِلْكَ الْغَزْوَةَ حِينَ طَابَتِ الثَّمَارُ وَالظَّلَالُ وَتَجَهَّزَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ فَطَفِقْتُ أَغْدُو لِكَيْ أَتَجَهَّزَ مَعَهُمْ فَأَرْجِعُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا فَأَقُولُ

فِي نَفْسِي أَنَا قَادِرٌ عَلَيْهِ فَلَمْ يَزَلْ يَتَمَادَى بِي حَتَّى اشْتَدَّ بِالنَّاسِ الْحِدُّ فَأَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
 وَالْمُسْلِمُونَ مَعَهُ وَلَمْ أَقْضِ مِنْ جَهَازِي شَيْئًا فَقُلْتُ أَتَجَهَّزُ بَعْدَهُ بِيَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ ثُمَّ أَلْحُقُهُمْ
 فَعَدَوْتُ بَعْدَ أَنْ فَصَلُوا لِأَتَجَهَّزَ فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا ثُمَّ عَدَوْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ وَلَمْ أَقْضِ شَيْئًا
 فَلَمْ يَزَلْ بِي حَتَّى أَسْرَعُوا وَتَفَارَطَ الْعَزْوُ وَهَمَمْتُ أَنْ أَرْتَحِلَ فَأَدْرِكَهُمْ وَلَيْتَنِي فَعَلْتُ فَلَمْ يُقَدِّرْ لِي
 ذَلِكَ فَكُنْتُ إِذَا خَرَجْتُ فِي النَّاسِ بَعْدَ خُرُوجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَطُفْتُ فِيهِمْ أَحْزَنِي أَنِّي لَا
 أَرَى إِلَّا رَجُلًا مَغْمُوصًا عَلَيْهِ التِّفَاقُ أَوْ رَجُلًا مِّنْ عَدَرِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الضُّعْفَاءِ وَلَمْ يَذْكُرْنِي
 رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَتَّى بَلَغَ تَبُوكَ فَقَالَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْقَوْمِ بِتَبُوكَ مَا فَعَلَ كَعْبٌ فَقَالَ رَجُلٌ
 مِنْ بَنِي سَلَمَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَبَسَهُ بُرْدَاهُ وَنَظَرُهُ فِي عِطْفِيهِ فَقَالَ مُعَاذُ بَنِي جَبَلٍ بِئْسَ مَا قُلْتَ
 وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ فَأَمَّا
 بَلْعَنِي أَنَّهُ تَوَجَّهَ قَافِلًا حَضَرَنِي هَمِّي وَطَفَقْتُ أَتَذَكَّرُ الْكَذِبَ وَأَقُولُ بِمَاذَا أَخْرَجُ مِنْ سَخَطِهِ غَدًا
 وَاسْتَعَنْتُ عَلَى ذَلِكَ بِكُلِّ ذِي رَأْيٍ مِنْ أَهْلِي فَأَمَّا قِيلَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَظَلَ قَادِمًا
 زَاخَ عَنِّي الْبَاطِلُ وَعَرَفْتُ أَنِّي لَنْ أَخْرَجَ مِنْهُ أَبَدًا بِشَيْءٍ فِيهِ كَذِبٌ فَأَجَعْتُ صِدْقَهُ وَأَصْبَحَ
 رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَادِمًا وَكَانَ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ بَدَأَ بِالْمَسْجِدِ فَيَرْكَعُ فِيهِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ جَلَسَ
 لِلنَّاسِ فَأَمَّا فَعَلَ ذَلِكَ جَاءَهُ الْمُخْلَفُونَ فَطَفِقُوا يَعْتَذِرُونَ إِلَيْهِ وَيَخْلِفُونَ لَهُ وَكَانُوا بِضِعَّةٍ وَثَمَانِينَ
 رَجُلًا فَقَبِلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَانِيَتَهُمْ وَبَايَعَهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ وَوَكَّلَ سَرَارِيَهُمْ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى
 فَحِثُّهُ فَأَمَّا سَأَمْتُ عَلَيْهِ تَبَسَّمَ تَبَسُّمَ الْمُغْضَبِ ثُمَّ قَالَ تَعَالَى فَحِثْتُ أَمْشِي حَتَّى جَلَسْتُ بَيْنَ
 يَدَيْهِ فَقَالَ لِي مَا خَلَقَكَ أَلَمْ تَكُنْ قَدِ ابْتِغَيْتَ ظَهْرَكَ فَقُلْتُ بَلَى وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَاللَّهِ لَوْ
 جَلَسْتُ عِنْدَ غَيْرِكَ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا لَرَأَيْتُ أَنْ سَأَخْرُجَ مِنْ سَخَطِهِ بَعْدُ وَلَقَدْ أُعْطِيتُ جَدَلًا
 وَلَكِنِّي وَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُ لَنْ حَدَّثْتُكَ الْيَوْمَ حَدِيثَ كَذِبٍ تَرْضَى بِهِ عَنِّي لِيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ
 يُسَخِّطَكَ عَلَيَّ وَلَنْ حَدَّثْتُكَ حَدِيثَ صِدْقٍ تَجِدُ عَلَيَّ فِيهِ إِنِّي لَأَرْجُو فِيهِ عَفْوَ اللَّهِ لَا وَاللَّهِ مَا
 كَانَ لِي مِنْ عُدْرِ وَاللَّهِ مَا كُنْتُ قَطُّ أَقْوَى وَلَا أَيْسَرُ مِنِّي حِينَ تَخَلَّفْتُ عَنْكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
 أَمَّا هَذَا فَقَدْ صَدَقَ فَقُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِيكَ فَقُمْتُ وَثَارَ رَجَالٌ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ فَاتَّبَعُونِي
 فَقَالُوا لِي وَاللَّهِ مَا عَلِمْنَاكَ كُنْتَ أَذْنَبْتَ ذَنْبًا قَبْلَ هَذَا وَلَقَدْ عَجَزْتَ أَنْ لَا تَكُونَ اعْتَذَرْتَ إِلَى

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَا اعْتَذَرَ بِهِ الْمُتَخَلِّفُونَ قَدْ كَانَ كَافِيكَ ذَنْبَكَ اسْتَغْفَارُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَكَ
فَوَاللَّهِ مَا زَالُوا يُؤْتِبُونِي حَتَّى أَرَدْتُ أَنْ أَرْجِعَ فَأَكْذِبُ نَفْسِي ثُمَّ قُلْتُ لَهُمْ هَلْ لَقِيَ هَذَا مَعِيَ
أَحَدٌ قَالُوا نَعَمْ رَجُلَانِ قَالَا مِثْلَ مَا قُلْتَ فَقِيلَ لَهُمَا مِثْلَ مَا قِيلَ لَكَ فَقُلْتُ مَنْ هُمَا قَالُوا مُرَارَةُ
بْنِ الرَّبِيعِ الْعَمْرِيِّ وَهَلَالُ بْنُ أُمَيَّةَ الْوَاقِفِيِّ فَذَكَرُوا لِي رَجُلَيْنِ صَالِحَيْنِ قَدْ شَهِدَا بَدْرًا فِيهِمَا
أُسُوءُ فَمَضَيْتُ حِينَ ذَكَرُوهُمَا لِي وَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُسْلِمِينَ عَنْ كَلَامِنَا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ مِنْ
بَيْنِ مَنْ تَخَلَّفَ عَنْهُ فَاجْتَنَبْنَا النَّاسَ وَتَغَيَّرُوا لَنَا حَتَّى تَنَكَّرْتُ فِي نَفْسِي الْأَرْضُ فَمَا هِيَ الَّتِي
أَعْرِفُ فَلَبِثْنَا عَلَى ذَلِكَ خَمْسِينَ لَيْلَةً فَأَمَّا صَاحِبَايَ فَاسْتَكْنَا وَقَعَدَا فِي بُيُوتِهِمَا يَبْكِيَانِ وَأَمَّا أَنَا
فَكُنْتُ أَشَبَّ الْقَوْمِ وَأَجْلَدُهُمْ فَكُنْتُ أَخْرُجُ فَأَشْهَدُ الصَّلَاةَ مَعَ الْمُسْلِمِينَ وَأَطُوفُ فِي الْأَسْوَاقِ
وَلَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ وَآتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَسْلَمَ عَلَيْهِ وَهُوَ فِي مَجْلِسِهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَأَقُولُ فِي نَفْسِي
هَلْ حَرَكَ شَفْتَيْهِ بِرَدِّ السَّلَامِ عَلَيَّ أَمْ لَا ثُمَّ أَصْلِي قَرِيبًا مِنْهُ فَأَسَارِقُهُ النَّظَرَ فَإِذَا أَقْبَلْتُ عَلَى
صَلَاتِي أَقْبَلَ إِلَيَّ وَإِذَا التَفْتُ نَحْوَهُ أَعْرَضَ عَنِّي حَتَّى إِذَا طَالَ عَلَيَّ ذَلِكَ مِنْ جَفْوَةِ النَّاسِ
مَشَيْتُ حَتَّى تَسَوَّرْتُ جِدَارَ حَائِطِ أَبِي قَتَادَةَ وَهُوَ ابْنُ عَجِي وَأَحَبُّ النَّاسِ إِلَيَّ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ
فَوَاللَّهِ مَا رَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ فَقُلْتُ يَا أَبَا قَتَادَةَ أَنْشُدْكَ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُنِي أُحِبُّ اللَّهُ وَرَسُولَهُ فَسَكَتَ
فَعُدْتُ لَهُ فَنَشَدْتُهُ فَسَكَتَ فَعُدْتُ لَهُ فَنَشَدْتُهُ فَقَالَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ فَفَاضَتْ عَيْنَايَ وَتَوَلَّيْتُ
حَتَّى تَسَوَّرْتُ الْجِدَارَ قَالَ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي بِسُوقِ الْمَدِينَةِ إِذَا نَبْطِيٍّ مِنْ أَنْبَاطِ أَهْلِ الشَّامِ مَعْنٍ
قَدِمَ بِالطَّعَامِ يَبِيعُهُ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ مَنْ يَدُلُّنِي عَلَى كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ فَطَفِقَ النَّاسُ يُشِيرُونَ لَهُ
حَتَّى إِذَا جَاءَنِي دَفَعَ إِلَيَّ كِتَابًا مِنْ مَلِكِ غَسَّانٍ فَإِذَا فِيهِ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي أَنَّ صَاحِبَكَ
قَدْ جَفَاكَ وَلَمْ يَجْعَلْكَ اللَّهُ بِدَارِ هَوَانٍ وَلَا مَضْيَعَةٍ فَالْحَقُّ بِنَا نُؤَاسِكَ فَقُلْتُ لَمَّا قَرَأْتُهَا وَهَذَا
أَيْضًا مِنَ الْبَلَاءِ فَتَيَمَّمْتُ بِهَا التَّوَرَّ فَسَجَرْتُهُ بِهَا حَتَّى إِذَا مَضَتْ أَرْبَعُونَ لَيْلَةً مِنَ الْخُمْسِينَ
إِذَا رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَأْتِينِي فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُكَ أَنْ تَعْتَزَلَ امْرَأَتَكَ فَقُلْتُ
أُطَلِّقُهَا أَمْ مَاذَا أَفْعَلُ قَالَ لَا بَلِ اعْتَزَلْهَا وَلَا تَقْرُبْهَا وَأَرْسَلَ إِلَيَّ صَاحِبِي مِثْلَ ذَلِكَ فَقُلْتُ
لَا مَرَأَتِي الْحَقِّي بِأَهْلِكَ فَتَكُونِي عِنْدَهُمْ حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ فِي هَذَا الْأَمْرِ قَالَ كَعْبٌ فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ
هِلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هِلَالَ بْنِ أُمَيَّةَ شَيْخٌ ضَائِعٌ لَيْسَ لَهُ

خَادِمٌ فَهَلْ تَكَرَّهُ أَنْ أَخْدُمَهُ قَالَ لَا وَلَكِنْ لَا يَقْرَبُكَ قَالَتْ إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا بِهِ حَرَكَةٌ إِلَى شَيْءٍ
وَاللَّهِ مَا زَالَ يَبْكِي مُنْذُ كَانَ مِنْ أَمْرِهِ مَا كَانَ إِلَى يَوْمِهِ هَذَا فَقَالَ لِي بَعْضُ أَهْلِي لَوْ اسْتَأْذَنْتَ
رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي امْرَأَتِكَ كَمَا أَذِنَ لَامْرَأَةٍ هَلَالِ بْنِ أُمَيَّةَ أَنْ تَخْدُمَهُ فَقُلْتُ وَاللَّهِ لَا أَسْتَأْذِنُ
فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمَا يُدْرِينِي مَا يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اسْتَأْذَنْتُهُ فِيهَا وَأَنَا رَجُلٌ شَابٌّ
فَلَبِثْتُ بَعْدَ ذَلِكَ عَشْرَ لَيَالٍ حَتَّى كَمَلْتُ لَنَا خَمْسُونَ لَيْلَةً مِنْ حِينَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ
كَلَامِنَا فَلَمَّا صَلَّيْتُ صَلَاةَ الْفَجْرِ صُبْحَ خَمْسِينَ لَيْلَةً وَأَنَا عَلَى ظَهْرِ بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِنَا فَبَيْنَا أَنَا
جَالِسٌ عَلَى الْحَالِ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى قَدْ ضَاقَتْ عَلَيَّ نَفْسِي وَضَاقَتْ عَلَيَّ الْأَرْضُ بِمَا
رَحَبْتُ سَمِعْتُ صَوْتَ صَارِخٍ أَوْفَى عَلَى جَبَلٍ سَلَعَ بِأَعْلَى صَوْتِهِ يَا كَعْبُ بْنُ مَالِكٍ أَبْشِرْ قَالَ
فَحَزَرْتُ سَاجِدًا وَعَرَفْتُ أَنَّ قَدْ جَاءَ فَرَجٌ وَأَذَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا حِينَ صَلَّى
صَلَاةَ الْفَجْرِ فَذَهَبَ النَّاسُ يُبَشِّرُونَنَا وَذَهَبَ قَبْلَ صَاحِبِي مُبَشِّرُونَ وَرَكَضَ إِلَيَّ رَجُلٌ فَرَسًا
وَسَعَى سَاعٍ مِنْ أَسْلَمَ فَأَوْفَى عَلَى الْجَبَلِ فَكَانَ الصَّوْتُ أَسْرَعَ مِنَ الْفَرَسِ فَلَمَّا جَاءَنِي الَّذِي
سَمِعْتُ صَوْتَهُ يُبَشِّرُنِي نَزَعْتُ لَهُ ثَوْبِي فَكَسَوْتُهُ إِيَّاهُمَا بِبُشْرَاهُ وَاللَّهِ مَا أَمْلِكُ غَيْرَهُمَا يَوْمَئِذٍ
وَاسْتَعَزْتُ ثَوْبَيْنِ فَلَبِسْتُهُمَا وَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَتَلَقَّانِي النَّاسُ فَوْجًا فَوْجًا يُهَنُّونِي
بِالتَّوْبَةِ يَقُولُونَ لَتَهْنِكَ تَوْبَةُ اللَّهِ عَلَيْكَ قَالَ كَعْبُ حَتَّى دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ
جَالِسٌ حَوْلَهُ النَّاسُ فَقَامَ إِلَيَّ طَلْحَةُ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهُ يَهْرُولُ حَتَّى صَاحَنِي وَهَنَانِي وَاللَّهِ مَا قَامَ
إِلَيَّ رَجُلٌ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ غَيْرُهُ وَلَا أَنْسَاهَا لَطْلَحَةً قَالَ كَعْبُ فَلَمَّا سَأَمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يَبْرُقُ وَجْهُهُ مِنَ السُّرُورِ أَبْشِرْ بِخَيْرٍ يَوْمَ مَرَّ عَلَيْكَ مُنْذُ وَلَدَتْكَ أُمُّكَ
قَالَ قُلْتُ أَمِنْ عِنْدِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ قَالَ لَا بَلْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ
ﷺ إِذَا سُرَّ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةُ قَمَرٍ وَكُنَّا نَعْرِفُ ذَلِكَ مِنْهُ فَلَمَّا جَلَسْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ
قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ أَخْلَعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ قُلْتُ فَإِنِّي أُمْسِكُ سَهْمِي الَّذِي
بِخَيْرٍ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ إِنَّمَا نَجَانِي بِالصَّدَقِ وَإِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ لَا أَحْدِثَ إِلَّا صَدَقًا
مَا بَقِيَتْ فَوَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ أَبْلَاهُ اللَّهُ فِي صَدَقِ الْحَدِيثِ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ

لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَحْسَنَ مِمَّا أُنَبِّئُكَ مَا تَعَمَّدْتُ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِلَى يَوْمِي هَذَا كَذِبًا وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَحْفَظَنِي اللَّهُ فِيَمَا بَقِيتُ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ) إِلَى قَوْلِهِ (وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ) فَوَاللَّهِ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ قَطُّ بَعْدَ أَنْ هَدَانِي اللَّهُ لِلْإِسْلَامِ أَعْظَمَ فِي نَفْسِي مِنْ صِدْقِي لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنْ لَا أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِلَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أَنْزَلَ الْوَحْيَ شَرَّ مَا قَالَ لِأَحَدٍ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (سَيَخْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ) قَالَ كَعْبٌ وَكُنَّا تَخْلَفْنَا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ عَنْ أَمْرِ أُولَئِكَ الَّذِينَ قَبْلَ مِنْهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ حَلَفُوا لَهُ فَبَايَعَهُمْ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمْ وَأَرْجَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْرَنَا حَتَّى قَضَى اللَّهُ فِيهِ فَبِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا) وَلَيْسَ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ مِمَّا خُلِفْنَا عَنِ الْعَزْوِ وَإِنَّمَا هُوَ تَخْلِيفُهُ إِيَّانَا وَإِرْجَاؤُهُ أَمْرَنَا عَمَّنْ حَلَفَ لَهُ وَاعْتَذَرَ إِلَيْهِ فَقَبِلَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Tebük Gazâsı'ndan başka Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ettiği gazâların hiçbirinden geri kalmadım. Gerçi Bedir Gazâsı'nda bulunamadım. Fakat Resûlullah Bedir Gazâsı'na (gitmeyip) geri kalanlardan hiçbir kimseyi azarlamadı. Şüphesiz ki Resûlullah Bedir Seferi'ne (cihad maksadıyla değil Şam'dan gelen) Kureyş kervanını kastederek çıkmıştı. Nihayet Cenâb-ı Hak müslümanlarla düşmanlarını vakitsiz olarak (yolda) birleştirdi. Halbuki ben, Akabe gecesi¹ -biz (ensar) İslâm'(a yardım etmek) üzere biat ettiğimiz zaman- Resûlullah ile beraber hazır bulundum. Hâlâ benim için Bedir'de hazır bulunmak, Akabe'de bulunmak derecesinde sevimli değildir. Her ne kadar Bedir Gazâsı halk arasında Akabe biatından çok anılırsa da.

Benim Tebük Seferi'nden geri kalışım vâkıasına gelince, hakikaten ben o gazâdan tahallûf ettiğim sıradaki kadar hiçbir zaman kuvvet ve suhûleti haiz olmamıştım. Vallahi Tebük Seferi'nden önce hiçbir vakit yanımda iki devem bir arada cemolmamıştı. O gazâ sırasında ise iki devem vardı. Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in âdeti, bir gazâyı gitmek isteyince

1 Akabe mevki, Akabe gecesi ve Akabe biatı için ("Cihad ve Siyer" bahsinin başlangıcına bakınız).

tevriyeli² bir ifade ile maksadının hilâfını ifham etmekte. (Bu suretle hareket edeceği ciheti gizlerdi). Fakat Resûlullah bu Tebük Gazâsı'nda (maksadını gizlemedi. Çünkü) şiddetli sıcak bir mevsimde sefer etmişti. Uzak ve tehlikeli bir yolculukla ve çok kuvvetli bir düşmanla karşılaşmıştı. Bu cihetle Resûlullah gazâ ihtiyaçlarını ona göre hazırlasınlar diye müslümanlara maksadını izah etti ve gitmek istediği cihet(in Şam taraf)ı olduğunu haber verdi.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber sefer eden müslümanlar da çoktu. Mücahidlerin künyelerini divan defteri almıyordu. Kâ'b (rivayetine devamlı) der ki: Hiçbir kimse de gizlenmek istemiyordu. Ancak Allah tarafından vahiy nâzil olmadıkça Resûlullah'a kapalı kalır (bilemez) sanan kimse-ler saklanmışlardı. Resûlullah bu gazâyâ meyve ve hurmalar idrak edip ağaç sayelerinde gölgelenecek bir zamanda gitmişti. Resûlullah ile müslümanlar gazâ hazırlığı ile meşgul oldular. Ben de onlarla beraber yola hazırlanmak için sabahleyin (evden çıkıp) dolaşırdım. Hiçbir iş görmeden (akşam üzeri) döner gelirdim ve kendi kendime, "Hazırlanmaya kudretim, vaktim müsaittir!" derdim. Bu (ihmalcilik) bende durmayıp devam etmişti. Nihayet herkes gerçekten hazırlandı ve bir sabah Resûlullah ile müslümanlar sefere çıktılar. Halbuki ben sefer cihazından hiçbir şey hazırlamamıştım ve kendi kendime, "(Adam sende) bir, iki gün sonra ben de hazırlanır, sonra gazilere iltihak ederim!" derdim. Ordu (Medine'den) ayrıldıktan sonra yine ben sabah vakti hazırlık için çıktım. Fakat bir iş görmeden geri döndüm. Sonra ertesi sabah çıktım, yine boş döndüm. Bu hal bende böyle devam etti. Nihayet mücahidler süratle yol aldılar. Gazâ da (elimden) kaçtı. Bununla beraber ben yine gideyim de orduya da yetişeyim diye azmetmişim. Keşke bunu olsun yapaydım. Fakat bu da bana müyesser olmadı.

Resûlullâh gazâyâ gittikten sonra çarşıya, pazara çıktığım ve halk arasında dolaştığım sıra beni en ziyade mahzun ve mükedder eden bir şey vardı. O da halk arasında (imani yerinde, vücudu zinde kimse) görmemekliğim; ancak ya nâsiyesine nifak damgası vurulmuş kimselerden bir kişi ya da mâlûl olup da Allah Teâlâ'nın mâzur gördüğü bir mümin görürdüm.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebük'e varana kadar beni hiç anmamış, Tebük'te ashap içinde otururken beni hatırlayarak, "Kâ'b ne yaptı?" diye sormuş. Benî Selime'den biri (Abdullah b. Üneys), "Yâ Resûlellah! Kâ'b'ı fâhir iki

2 Tevriye, edebî ıstilahta mütekellimin –uzak, yakın– iki mânaya ihtimali olan bir lafzı zikredip muhatabın zihnine yakın mânayı ilham ederek mütekellimin uzak mânayı kastetmesidir.

hil'ati ve (kibir ve gurur ile) iki tarafına bakması (Medine'de) hapsetmiştir!" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Muâz b. Cebel, "Ne fena söyledin!" diye İbn Üneys'i karşılamış ve (Resûl-i Ekrem'e karşı da), "Vallahi, yâ Resûlellah! Biz, Kâ'b b. Mâlik hakkında hayırdan başka bir şey bilmeyiz!" demiş. Bunun üzerine Resûlullah sükût buyurmuştu.

Kâ'b b. Mâlik (rivayetini devamla) der ki: Vaktâ ki Resûlullah'ın Tebük'ten Medine'ye müteveccihen gelmekte olduğu haberini duydum. Bütün hüznü ve kederim beni sardı. Artık yalan düşünmeye başladım ve (kendi kendime), "Yarın Resûlullah'ın gazabından ne söyleyerek kurtulurum!" diyordum. Ailem halkından re'y ve fikrinden istifade edilen herkesin bu hususta mütaalaasını alıyordum. Bu sırada bir de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye kudümü yaklaştı!" denilince artık benden, böyle bâtil ve yalan düşünceler zâil oldu ve anladım ki ben bu bâdireden yalanla, şâibeli bir i'tizâr ile katiyen kurtulamam. Bunun için Resûl-i Ekrem'e doğruyu söylemeye karar verdim. Sonra Resûlullah bir sabah Medine'yi teşrif buyurdu. Resûlullah bir seferden geldiğinde ilk iş olarak mescide girmek ve orada iki rek'at namaz kılmak, sonra halk(ın, "hoş geldiniz!" temennilerini kabul) için oturmak itiyadında idi. Bu defa da bu âdetini yerine getirip mescidde oturunca Tebük Seferi'ne gitmeyip arkada kalanlar Resûlullah'a gelerek özür dilemeye ve yemin (ile özürlerini teyit) etmeye başladılar. Bunlar seksen bu kadar er kişi idiler. Resûlullah bunların zâhir hallerine göre özürlerini ve biatlarını kabul ve onlar için istiğfar buyurdu ve bunların iç yüzünü ve hakikatini Allah Teâlâ'ya havale eyledi. Bu sırada ben de huzura geldim ve Resûlullah'a selâm verince gazaplı bir tebessümle gülümsedi. Sonra bana, "Gel!" dedi. Ben de yürüyüp vardım. Tâ önüne oturdum. Bana, "Seni nasıl bir mani geri bıraktı? Sen (Akabe'de) arkana biat almış değil miydin?" buyurdu. Ben de şöyle cevap verdim, "Evet, vallahi, yâ Resûlellah! Size nusret etmeye söz verdim. Vallahi yâ Resûlellah! Sizden başka şu dünya halkından kimin yanında otursam (ona karşı irat edeceğim) bir özür ile muhakkak ben onun gazabından kurtulacağımı sanırım. Çünkü ben (Allah'ın inâyetiyle) lisanına talâkat ve fesâhat verilmiş (bir âdem)im. Lâkin ben (Yâ Resûlellah!) Vallahi şuna kanaat etmişimdir ki, şayet bugün ben, sizi benden hoşnut edecek yalan bir söz söyleyecek olursam çok sürmez muhakkak Allah Teâlâ (yalanımı bildirerek) seni hakkımda gazaplandırır. Eğer huzurunuzda sizi hakkımda gazaplandıracak doğru söz söylersem herhalde ben, bu hususta vuku bulan kusurumu Allah'ın affını umarım. Hayır, yâ Resûlellah! Vallahi benim seferden tahallüfüm hakkında arzedecek hiç özrüm yoktur. Vallahi ben sizden geri kaldığım zamanki kadar

hiçbir vakit daha kuvvetli ve daha sühûletli değildim.” Bu mâruzatım üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Hakikaten bu, doğru söyledi. Ey Kâ'b! Haydi kalk, Allah hakkında hükmedinceye kadar (bekle!)” buyurdu. Ben de kalktım. (Evime gelirken) Benî Selime'den birtakım kimseler koşup geldiler ve benimle yürüyerek dediler ki: “Vallahi biz seni bundan önce bir günah işlemiş kimse bilmiyoruz. Şu kadar ki (bu meselede) sen, seferden kalan öbür kimselerin i'tizâr ettikleri veçhile Resûlullah'a i'tizâr edememek cihetinden çok âciz bir vaziyete düştün. Halbuki (i'tizâr etseydin) Resûlullah'ın hakkında istiğfarı günahına kâfi gelirdi.

Vallahi Benî Selime bana serzeniş etmeye o kadar devam etti ki, hatta ben eski fikrimden dönüp kendimi yalanlamak istedim. Sonra onlara, “Benimle beraber bu vaziyete düşen bir kimse var mıdır?” diye sordum. Onlar, “Evet iki kişi (Resûlullah'a) senin söylediğin gibi söylediler ve Resûlullah tarafından onlara da sana söylendiği gibi cevap verildi!” dediler. “Onlar kimdir?” dedim. “Amrî Mürâre b. Rebî' ile Vâkıfî Hilâl b. Ümeyye'dir!” diyerek Bedir gazâsında hazır bulunan ve kendileri nümûne-i imtisâl olan iki sâlih zâtı bana bildirdiler. Bu iki zâtı bana söyledikleri zaman ben de tereddüitten vazgeçtim (ve eski fikrimde sebât ettim).

Resûlullah, kendisinden seferde geri kalanlardan bizim işte şu üçümüzle konuşmaktan müslümanları nehyetti. Halk da bizden çekindiler ve bize yüzlerini ekşittiler. Hatta bana yeryüzü yabancılaştı, bu hâk-dân benim bildiğim toprak değildi. Bu hal üzere elli gün kaldık. İki arkadaşım halktan çekildiler ve evlerinde oturup ağlamakla vakit geçirdiler. Fakat ben onların daha genci ve daha salâbetlisi idim. Bu cihetle ben evimden çıkardım ve (mescide gidip) müslümanlarla beraber namazda hazır bulunurdum ve sokaklarda, çarşıda dolaşırdım. Halbuki hiçbir kimse bana söz söylemezdi. Namazdan sonra Resûlullah'ın meclisine varır ve kendisine selâm verirdim ve içimden, “Acaba Resûlullah selâmıma mukabele ederek dudaklarını oynattı mı, yoksa oynatmadı mı?” derdim. Sonra namazı Resûlullah'ın yakınında kılardım da gizlice onu gözetlerdim. Namazıma yöneldiğim sıra o bana doğru dönerdi. Fakat ben onun tarafına bakınca da yüzünü çevirirdi. Nihayet halkın cefasından ıstırap çektiğim bu hal uzayınca bir gün gittim. Tâ Ebû Katâde'nin bahçe duvarından aştım. Ebû Katâde, amcamın oğlu ve halk arasında beni en çok seven bir zat idi. Vardım, ona selâm verdim. Vallahi selâmımı almadı. Ben, “Ey Ebû Katâde! Allah adına ant vererek sana sorarım: Benim Allah'ı ve Resûlullah'ı sevdiğimi bilir misin?” dedim. Sustu, cevap vermedi. (Tekrar ant verdim) Allah aşkına

sordum. Yine sükût etti. (Üçüncü) bir daha Allah adına ant verdim. Bu defa, “Allah ve resulü daha iyi bilir!” dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaş boşandı, artık döndüm, duvardan aştım.

Kâ'b b. Mâlik (rivayetine devam ederek) der ki: Bir gün Medine çarşısında gidiyordum. Medine'ye zahîre satmaya gelen Şam ahalisinden Nabatî bir fellâh (bir ikinci), “Kâ'b b. Mâlik'i bulmaya bana kim delâlet eder?” diye soruyordu. Bunun üzerine halk ona beni göstermeye başladılar. Nihayet Nabatî kişi bana geldi ve Gassân melikinden³ bir mektup verdi. Bakınca, (emmâ ba'dü) den sonra bu mektupta şöyle yazıldığını gördüm: Haber aldığımıza göre sahibin (peygamber) sana cefa ve ezâ ediyormuş. Allah seni hakaret görecektir ve hakkın zâyi olacak bir mevkide (tahkir ve tezlîl için) yaratmamıştır. Orada durma, bize gel! Sana şanına lâayık bir surette hürmet ve ihsanda bulunuruz. Kâ'b b. Mâlik der ki: Bu mektubu okuyunca, bu da öbürü gibi bir belâdır! dedim. Hemen bu sayfayı ocağı attım, ocakta yaktım.

Nihayet (bu elemli) elli günden kırk günü geçtiğinde bir gün baktım ki Resûlullah'ın gönderdiği bir zat (Huzeyme b. Sâbit) bana geliyor. Huzeyme gelip bana, “Resûlullah sana kadınından ayrılmanı emrediyor!” dedi. Ben de, “Kadınımı boşayacak mıyım, yoksa ne yapacağım?” dedim. O da, “Hayır boşama, yalnız ondan ayrı bulun, kadınına yaklaşma!” dedi.⁴

Resûlullah (Huzeyme ile) iki arkadaşım (Mürâre ile Hilâl)e de bunun gibi emir göndermişti. Bu emir üzerine kadınıma, “Haydi ehline (baban ailesi yanına) git, Allah bu iş hakkında hükmedinceye kadar onların yanında bulun!” dedim.

Kâ'b (rivayetine devam ederek) der ki: Hilâl b. Ümeyye'nin karısı Resûlullah'a gelerek, “Yâ Resûlellah! Hilâl b. Ümeyye ihtiyardır, gücü ve kuvveti gitmiştir.

3 Gassânîler, Yemen mülükünden ve Ezd kabilesinden olup Câhiliye devrinde Şam cihetinde tavattun etmişlerdir. Felâhat ve ziraatıyla meşhur olan Gassân adındaki bu mevkîe nisbetle bu adla anılmışlardır. İslâm'dan 400 sene evvel zuhur edip Rum kayserine tâbi olarak hüküm sürmüşlerdir. Birincileri Cefne b. Amr olup ona nisbetle Âl-i Cefne diye de anılmışlardır. Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanına kadar devam edip son hükümdarları olan Cebele tevâbii ile beraber müslüman olmuş ve birçok tevâbii ile hacctmiştir. Fakat esnâ-yı tavafta ihramını çiğneyen bir hacıyı tokatlamış ve en büyük şîârı hukukta müsâvat olan adâlet-i İslâmiyye icabı tokat yiyeceğini anlayınca arlanarak kayserin yanına kaçarak tanassur etmiş ve bu suretle Gassânî hânedanı münkariz olmuştur.

4 Kâ'b'ın kadınının adı Cübeyr kızı Ümeyre'dir. Zehebî'nin beyanına göre bu muhterem kadın iki kibleye (Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Harâm kiblelerine) doğru namaz kılan ilk müslüman olan ensar kadınıdır. Vaktiyle o şerefe nâil olan Ümeyre şimdi de İslâm tarihinin böyle bir tecellisine şahit oluyor.

Hizmetçisi de yoktur. Ona hizmet etmemi çirkin görür müsünüz?” diye sormuş. Resûlullah, “Hayır görmem, fakat sana yaklaşmasın!” buyurmuş. Kadın, “Yâ Resûlellah! Onda hiçbir hareket yok. Vallahi bu olan iş olalı beri bugüne kadar hiç durmadan ağlıyor!” demiştir.

Kâ'b der ki: Bunun üzerine akrabamdan bazı kimseler bana, “Kadının hakkında sen de Resûlullah’tan izin istesen. Nasıl ki Hilâl b. Ümeyye’nin karısına, kocasına hizmet etmek için izin verdi!” dediler. Ben de onlara, “Vallahi bu hususta ben Resûlullah’tan izin istemem! İzin istesem bile Resûlullah ne diyecektir? Bilmem ki, hem ben genç bir adamım” dedim.

Bundan sonra on gün daha durdum. Tâ ki Resûlullah’ın bizimle halkı görüşmekten menettiği tarihten itibaren elli günümüz dolmuştu.

Vaktâ ki ellinci günün sabahında sabah namazını kıldım ve evlerimizden birinin damı üzerinde bulunuyordum. Öyle bir halde oturuyordum ki Allah Teâlâ’nın (Tevbe sûresinde) zikrettiği veçhile hayatım bana güçleşmişti ve yeryüzü bütün genişliği ile başıma dar gelmişti. İşte bu sırada Sili dağı üzerinde en yüksek sesiyle, “Ey Ka’b b. Mâlik! Müjde!” diye olanca kuvvetiyle bağırarak birinin sesini işittim. Hemen secdeye kapandım ve anladım ki (darlık gitmiş) genişlik gelmiştir ve Resûlullah sabah namazını kıldığı zaman Allah’ın bizim üzerimize tövbesini (nedametlerimizin kabulünü) ilân etmiştir de halk bize müjdelemeye koşmuştur. Arkadaşlarım tarafına da birtakım müjdeciler gitmişlerdi. Bana da bir kişi (Zübeyr b. Avvâm müjdelemek üzere) atını sürmüştü ve Eslem kabilesinden bir müjdecî (Hamza b. Amr) da koşup Sili dağının üstüne çıkmıştı. Bunun sesi attan süratli idi.

Sevimli sesini işittiğim bu müjdecim bana gelince üzerimdeki iki kat elbise mi hemen çıkarıp müjdelik olarak ona giydirdim. Vallahi o gün bundan başka elbisem yoktu. (Ebû Katâde’den) iğreti iki kat elbise alıp giydim. Hemen Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme koştum. Ashap beni takım takım karşıladılar. Tövbemin kabulünü (günahtan beraatimi) tebrik ediyorlar ve “Allah’ın tövbe(ni kabul buyurma)sı sana kutlu olsun!” diyorlardı.

Kâ'b (rivayetine devam ederek) der ki: Nihayet mescide girdim. Resûlullah oturmuştu. Etrafında ashap çevrelenmişti. Hemen Talha b. Ubeydullah kalktı. Koşarak geldi. Musâfaha etti. (Elimi sıktı) ve beni tebrik etti. Vallahi muhacir

(kardeş)lerden Talha'dan başka kimse bana ayağa kalkmadı. Talha'nın bu lut-funu unutmam.⁵

Kâ'b der ki: Vaktâ ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme selâm verdim. Mübarek yüzü meserretten şimşek çaka(r gibi şakı)r bir halde bana, "Bir günün hayır ve saadeti ile müjde sana ey Kâ'b, ki annen doğurduğu günden beri yaşadığın günlerin en hayırlısı!" buyurdu. Ben, "Yâ Resûlellah! Bu tebşir tarafınızdan mı, yoksa Allah tarafından mı?" dedim. Resûlullah, "Hayır (benim tarafımdan değil) doğrudan Allah tarafından!" buyurdu. Esasen Resûl-i Ekrem taraf-ı ilâhîden tesrîr buyurulduğu zaman (mübarek) yüzü parlardı, hatta o, bir ay parçasına benzerdi. Biz de meserretli bir vahiy geldiğini onun bu sevimli simasından anlardık"

Vaktâ ki Resûlullah'ın huzurunda oturdum. (Bu gül yüzün meserreti ve ondan gönlüme akseden haz ve sürûr ile), "Yâ Resûlellah! Allah ve Resûlullah'(ın rızası) için hâlis sadaka olmak üzere malımdan sıyrılıp çıkmak (ve malımın hepsini fukaraya dağıtmak istiyorum. Bu istek) tövbem(in kabulü icabın) dandır!" dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "(Hayır) malının bir kısmını kendine alıyoy. Bu senin için daha hayırlıdır!" buyurdu. Ben de, "Şu Hayber'deki hissemi alıyorum!" dedim.

Bundan sonra ben Resûlullah'a şu yolda mâruzatta bulundum: "Yâ Resûlellah! Allah beni bu bâdireden ancak doğruluğumla kurtardı. Artık tövbem(in kabulü ilhamın)dandır ki, artık ben, bundan böyle yaşadığım müddetçe doğrudan başka bir söz söylemeyeceğim!"

(Kâ'b der ki:) "Vallahi Resûlullah'a vâki olan bu mâruzatımdan beri müslümanlardan hiçbirini bilmem ki, doğru söylemekte Allah'ın bana yaptığı imtihan (ve mukabilinde in'âm ve ihsan)dan daha güzel imtihanını ona yapmış olsun! Resûlullah'a o sözlerimi arzettikten bugüne kadar yalan söylemek hatırımdan geçmedi. Bundan öte yaşadığım zaman içinde de Allah'ın beni yalandan esirgeyeceğini umarım."

5 Talha b. Ubeydullah aşere-i mübeşşeredendir ve ilk müslüman olan on kişiden biridir. Resûl-i Ekrem muhacirlerle ensar arasında uhuvvet, kardeşlik kurduğu zaman Talha ile de Kâ'b'ı kardeş yapmıştı. İşte Kâ'b'ı, muhacirlerden yalnız Talha'nın istikbal edip tebrik etmesi o kardeşliğin yüksek tecellilerinden biridir. Talha hazretleri gibi menkıbeleri İslâm tarihini dolduran ve birçok şehâmetli ve şanlı vak'alara göre Peygamberimiz tarafından, "Talhatü'l-hayr, Talhatü'l-cûd, Talhatü'l-feyyâz" gibi yüce unvanlar bahşolunan bir zatın musâfaha ve tebriği, Kâ'b'ın dediği gibi unutulmayacak bir şeref menkıbesidir.

Azîz ve celîl olan Allah, resulü sallallahu aleyhi ve sellem, لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ kavline kadar indirdi.⁶ Vallahi Allah'ın bana ihsan buyurduğu nimetler içinde beni İslâm dinine hidayetinden sonra nefsimde Resûlullah'a doğru söylemekten daha büyük hiçbir nimet asla ihsan etmemiştir. Evet, büyük nimet, Resûlullah'a yalan söyleyip de helâk olmuş bulunmamak nimetidir. Nasıl ki Resûlullah'a yalan söyleyenler helâk oldular. Çünkü Allah şu yalan söyleyenler hakkında vahyini inzâl buyurduğu zaman herhangi bir kimse için söylediğinin en ağırını söyledi. Bak! Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, اللَّهُ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ âyetini بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ kavline kadar gönderdi.⁷

Kâ'b der ki: Biz şu üçümüz hani –(bizden önce) Resûlullah'ı ikna için yemin ettikleri vakit Resûlullah'ın yeminlerini kabul edip onlara biat ve istiğfar ettiği şu birtakım kimselerin affından (elli gün)– arkaya kalmıştık. Resûlullah bizim vaziyetimizi tâ Allah'ın hakkımızda vereceği hüküm ve kazâya kadar tehir etmişti. İşte bu tehir sebebiyle azîz ve celîl olan Allah, وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا “Hani şu tövbeleri Allah'ın hükmüne kadar tehir olunan üç kişiye” buyurmuştur.⁸ Yoksa Allah'ın (bu âyette) zikrettiği tahlîf (ve tehir) bizim gazâdan geri kaldığımızdan değildir. Bu ancak Resûlullah'ın biz(im üçümüz)ü ve bizim tövbemizi, Resûlullah'a yemin ve i'tizâr edip de özürleri kabul olunanlar(ın tövbelerin) den tehir buyurmasıdır. {B4418 Buhârî, Megâzî, 80.}

İ Z A H I

Kâ'b b. Mâlik radiyallahu anh bu uzun rivayetinde Tebük Seferi'ne nasıl iştirak etmediğini izah ederken bu şanlı seferin birçok noktasına da işaret etmiştir. Ensardan ve Hazrec kabilesinden Kâ'b hazretleri Akabe biatında bulunan üç şairden biridir. Öbürleri

6 Bu âyet-i kerîmenin tamamının meâli şöyledir: “Bir hakikattir ki Allah, Peygamber ile muhacirler ve ensar üzerine tövbe nasip etti. O muhacirîn ve ensar ki, bunlar güçlük zamanında –bir kısmının kalpleri eğileyazdıktan sonra– Peygamber'e ittibâ etmişlerdi. Sonra Allah onlara (kalp sürçmesinden) tövbe nasip etmişti. Çünkü Allah onlara çok raûftur, rahîmdir” (et-Tevbe, 9/117).

7 Bu âyetlerin meâlleri de şöyledir: “Gazâdan dönüp o (harpten kaçan)ların yanlarına geldiğinizde onlar(ın kusurların)dan yüz çeviresiniz diye Allah adına ant içerler. Siz de onlardan çekininiz! Çünkü onlar pistirler. {Kazandıklarının karşılığı olarak} sığınacakları yer de cehennemdir. Onlar kendilerinden razı olamazsınız diye sizi ikna için yemin de edeceklerdir. Artık siz onlardan razı olsanız bile herhalde Allah fâsıklar guruhundan razı olmaz” (et-Tevbe, 9/95-96).

8 “Hani şu tövbeleri (Allah'ın hükmüne kadar) geri bırakılan üç kişi de o derece bunalmışlardı ki yeryüzü bütün genişliğiyle bunların başlarına dar gelmişti. Canları da kendilerini sıkıyordu ve Allah'tan yine Allah'a sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı ve bu (hakikati anladıkları)ndan sonra tövbe etsinler diye Allah onlara tövbe (nasip) etti. Muhakkak ki Allah, evet yalnız Allah çok tövbe kabul eder, çok merhamet buyurur. Ey iman eden kullar Allah'ın azabından) sakının ve doğru söyleyenlerle beraber olunuz!” (et-Tevbe, 9/118-119).

de Abdullah b. Revâha ile Hassân b. Sâbit'tir. Peygamber'in bu güzide şairlerinden Hassân, şiirlerinde Kureyş'in nesillerini tezyîf eder, Abdullah b. Revâha da küfürlerini ayıplardı. Kâ'b b. Mâlik ise daima harp ile tehdit eden hamâsetkârane şiirler inşâd ederdi. Bu sebeple Peygamber'in bu âteşin şairi Tebük Seferi'nden korkaklık sâikasıyla geri kalmış değildi. Bedir'den başka bütün seferlere iştirak etmiş ve Uhud Harbi'nde on bir yara almıştı.

Şârih Aynî: "Şair Kâ'b'ın bu hadisi elliden ziyade hüküm ve faydayı muhtevidir" diyor ve birer birer bildiriyor. Bunlardan en mühimi nefîr-i âm ki, umumi seferberlik ilânı üzerine devletçe vuku bulan davete icabet edilmeyip döneklik ve kaçaklık gösterilmesinin Allah Teâlâ ve Resûlullah tarafından en ağır nefret ve şiddetle karşılanmış olmasıdır. Dinî ve millî bu mühimmeyi hiçbir izaha muhtaç olmaksızın hadîs-i şerifin satırlarında kemâl-i vuzûh ile okuyoruz.

Peygamber'in Kistrâ ve Kayser'e Gönderdiği Mektuplar

[بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى كِسْرَى وَقَيْصَرَ]

Bu bab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in kistrâ ile kaysere mektup gönderdiğine dair haberleri muhtevîdir.

Kistrâ, kadim İran şehinşahlarının lakabıdır. Arapça muzaffer demektir. Kayser de Rum imparatorlarının lakabıdır. Resûl-i Ekrem'in mektup gönderdiği kistrâ, Fars hükümdarlarının en büyük ve en meşhurlarından olan Enûşirvân'ın torunu Perviz b. Hürmüz'dür. Bazı hadis şârihleri mektup gönderilen kistrânın Enûşirvân olduğunu bildirmişlerse de şârih Aynî bunun doğru olmadığını kaydederek diyor ki: Namına mektup gönderilen ve mektubu yırtan kistrânın oğlu tarafından öldürüleceğini Resûlullah haber vermiştir. Bu ise Hüsrev Pervîz'dir (1267. hadisin izahına bakınız).

Kistrâya gönderilen mektuba dair müellif Buhârî ilk önce şu haberi rivayet ediyor: Abdullah b. Abbas der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, kistrâya mektubunu Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî ile gönderdi. Resûlullah, İbn Huzâfe'ye, mektubu götürüp Bahreyn ulusuna –ki kistrânın Bahreyn emîridir– vermesini emretti. İbn Huzâfe de Bahreyn Emîri Münzir'e mektubu verdi. O da götürüp kistrâya verdi. Kistrâ ise mektubu okuyunca yırtıp parçaladı. Resûl-i Ekrem'e kistrânın bu küstahça hareketi haber verilince, kistrâ ile kavmine, “*Parça parça olsunlar!*” diye dua buyurdu¹ (58. hadise ve haşiyelerine bakınız)

Resûl-i Ekrem'in bu duası kabul buyurulup Hüsrev Pervîz, oğlu Şîreveyh tarafından karnı deşilerek öldürüldü. O tarihten itibaren devr-i ikbali dönen İran saltanatı Hazret-i Ömer'in hilâfeti zamanında tamamıyla inkıraza uğramıştır (1307. hadise ve haşiyelerine bakınız).

Bu mektupların yazılış tarihlerinde rivayet âlimleri ihtilâf etmişlerdir. İbn İshak hicretin 6. yılında mücâvir bulunan altı devlet reisine altı sefir vedâatiyle altı mektup gönde-

1 {B4424 Buhârî, Megâzî, 83.}

rilerek umumi bir davet vukuunu bildiriyor: **1.** Hâtıb b. Ebû Beltea ile İskenderiye meliki mukavkisa, **2.** Şücâ' b. Vehb ile Gassân Meliki Hâris b. Ebû Şemmer'e, **3.** Dihye ile Kayser Herakleios'a, **4.** Süleyt b. Amr ile Hûze b. Amr'a, **5.** Amr b. Ümeyye ile necâşîye, **6.** Abdullah b. Huzâfe ile de kistrâya.

Vâkıdî de altıncı sene-i hicriyyede Hudeybiye Musâlahası'ndan sonra gönderildiğini bildiriyor. Beyhakî ise hicretin 8. yılında Mûte Muharebesi'nden sonradır diyor. Müellif Buhârî'nin *Sahîh*'indeki tertibine ve Tebük Gazâsı'ndan sonra zikrettiğine göre, dokuzuncu senede gönderildiği anlaşıyor. Şârih Aynî de mücâvir mülûke mektup, Tebük Gazâsı'nda yazıldı diyor.

İbn İshak, kistrâya yazılan mektubun şu meâlde olduğunu bildiriyor: “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Muhammed Resûlullah'tan Fars ulusu kistrâya: Doğru yolda gidenlere, Allah'a ve resulüne iman edenlere, Allah'tan başka tanrı olmayıp Muhammed Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet edenlere selâm olsun! (Bundan sonra) seni Allah'ın dinine davet ederim. Ben, hayatta olan insanları inzar için bütün insanlara gönderilmiş Allah'ın peygamberiyim. Ey kistrâ! Müslüman ol ki selâmet ve saadette olasın! Eğer kabul etmezsen Mecûs'un günahı boynuna olsun.*”²

Rûm Kayseri Herakleios gönderilen mektubun sureti ve Herakleios'un nâme-i peygamberî ile İslâm sefiri Dihye'yi sûret-i kabulü için 7 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Abbas hadisine bakınız.

1660

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَقَدْ نَفَعَنِي اللَّهُ بِكَلِمَةٍ سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَيَّامَ الْجَمَلِ بَعْدَ مَا كِدْتُ أَنْ أَلْحِقَ بِأَصْحَابِ الْجَمَلِ فَأَقَاتِلَ مَعَهُمْ قَالَ لَمَّا بَلَغَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَّ أَهْلَ فَارِسٍ قَدْ مَلَكَوا عَلَيْهِمْ بَنَاتُ كِسْرَى قَالَ لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Cemel (Vak'ası) günlerinde cemel yâranına katılarak (Ali'ye karşı) onlarla birlikte harbetmeye başladıktan sonra -(vaktiyle) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim bir kelime (bir fıkra) ile Allah bana hayır ve menfaat ih-san buyurdu (da cemel yâranına iltihak etmedim). Ebû Bekre (o bir kelime ve cümleyi bildirerek) der ki: Fars halkının Kistrâ Pervîz'in kızını kendilerine şehinşah intihap ettikleri haberi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme eri-

şince, “Mukadderatını bir kadının eline veren millet felâh bulmaz!” buyurdu.
{B4425 Buhârî, Megâzî, 83.}

İ Z A H I

Hadisin bu babın unvanına mutabakat ciheti, hadiste kistrânın kızının hükümdar olduğunun zikrolunmuş bulunmasıdır. Şöyle ki, Resûl-i Ekrem’in mektup gönderdiği Pervîz, oğlu Şîreveyh tarafından öldürüldükten sonra yerine geçen Şîreveyh ancak altı ay yaşayıp bu da ölmüştür. Bu muhteris genç hırs-ı câh ile kardeşlerini de öldürmüştü. Kendisine halef olacak erkek evlâdı da bulunmadığından İran saltanatının kızın elinden çıkmasını hoş görmeyen halk, Şîreveyh’in kızını saltanat tahtına geçirmişlerdir. Bu melikenin adı Buran’dır.

Cemel (=Deve) Vak’ası Hazret-i Âişe’nin emrinde olarak bir kısım halkın Hazret-i Osman’ın katillerinin kisas ve idamlarını istemek üzere Hazret-i Ali’ye karşı kıyamı hadisesidir. Hazret-i Âişe bu hadise sırasında deve üstünde bir mahfe içinde Mekke’den Basra tarafına gitmiş bulunduğundan bu kıyam ve hareket Cemel Vak’ası adıyla anılmıştır. Bu hareket sırasında Hazret-i Âişe’nin yanında Talha ile Zübeyr radiyallahu anhümâ beraber bulunuyorlardı.

“*Mukadderatını bir kadının eline bırakan millet felâh bulmaz*” vecizesiyle Resûl-i Ekrem İslâm’ın amme hukukunun en mühim bir kaidesini koymuştur. Bu kaideye göre, İslâm hukukunda amme velâyeti denilen devlet teşkilâtı riyâseti ancak erkek bir vatandaş tarafından temsil olunur. Bu, millet otoritesini temsil edecek mevkie kadın intihap edilemez. Çünkü kadının fıtratı birçok cihetten bu çok ağır vazifeyi deruhte etmeye müsait değildir. Bunun için İslâm hukukunda kadının bey’ ve şirâ, şehâdet, şirket, vesâyet, verâset, vekâlet, hibe gibi her türlü medenî akid ve tasarrufatı sair milletlerin hukukuna nisbetle en geniş mikyasta muteber ve ticarî sahadaki sa’y-i ameli meşrû olduğu halde devlet riyâsetine intihap olunabilmesi hususunda kadın için bir hak kabul edilmemiştir.

Müellif Buhârî Tebük Seferi’ne bir ek olarak açtığı bir mektup tahrir ve irsâli babında iki tarik ile şunu da rivayet ediyor: Sâib b. Yezîd radiyallahu anh der ki: Hatırlarım ki, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Tebük Gazâsı’ndan döndüğü zaman ben, çocuklarla beraber Seniyyetü’l-vedâ’a karşı gitmişim.³

Sahih rivayetlere göre Sâib, babası Yezîd ile beraber yedi yaşında Vedâ haccında bulunduğunu bildirmiştir. Şu halde Tebük istikbali sırasında altı yaşında bulunuyormuş demek olur ve bu yaşta çocuğun Medine civarındaki bir mahalle, çocuklar arasında gitmiş olması kolayca kabul olunabilir ve bu da şârih Aynî’nin dediği gibi, Buhârî’nin kaysere, kistrâya mektup meselesini dokuzuncu sene-i hicriye tehirine bir delil olabilir. Fakat bu mektup vak’asının altıncı sene-i hicriyede vukuunu iddia eden İbn İshak ve emsaline göre bu istikbal sırasında Sâib b. Yezîd üç yaşında olmak icap eder ki bu güç kabul olunur.

3 {B4426, B4427 Buhârî, Megâzî, 83.}

Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Hastalığı ve Vefatı Bahsi

[مَرَضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَفَاتُهُ]

Bu bab Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in hastalığı ve vefatı vak'asına dair haberleri muhtevidir.

Bundan önce “Haccetü'l-Vedâ” bahsinde görüldüğü üzere Vedâ haccında İslâm dininin kemale erdiği ve tebliğ olunan medeniyet-i fâzıla ve mekârim-i ahlâk ile ni'met-i ilâhiyyenin nihayet bulduğu Mâide sûresinin 3. âyetiyle bildirilmişti. Bu dinî tekâmülün tebliği ile Nasr sûresinin nüzûlü Peygamber efendimizin vefatı zamanı yaklaştığının birer ifadesi idi (“Haccetü'l-Vedâ” bahsine bakınız). Her sene ramazan ayında Resûlullah'a Cibrîl gelerek bir kere Kur'an mukabele edilirken bu sene iki defa mukabele edilmesi de Resûl-i Ekrem'e vefatının yaklaştığı hissini vermişti. Bunun için ramazan ayında on gün devam edegelen itikâf hayatı bu sene yirmi gün sürmüştü (bk. 957. hadis). Bütün bu vâkıalardan mülhem olarak Resûl-i Ekrem Vedâ haccındaki hutbelerinde vefatı zamanının yaklaştığını cemaate de ihsas etmişti. Medine'ye geldikten sonra da Uhud şehidlerini ziyaret edip cenaze namazı kılmıştı (bk. 661. hadis). Hastalandığı günün gecesinde de Bakî' Kabristanı'na giderek ehl-i Bakî için istiğfar etmişti. Azîz Peygamberimiz sanki dirilerle vedalaştığı gibi ölülerle de vedalaşıyordu.

Bakî'dan döndüğü gece Meymûne radiyallahu anhânın odasında idi ve hastalık burada başladı (*Müslim*, “İstihlâf-ı İmâm” babı). Vâkıdî, hastalığın Zeyneb bint Cahş'ın odasında şiddetlendiğini bildirir.

Hadis ve siyer âlimleri, Resûl-i Ekrem'in hastalığının mebbeini, devamı müddetini ve vefat tarihini tayin hususunda ashap ve tâbiî kaynaklarından müteaddit rivayetler nakletmişlerdir. Şimdi bunları mütalaa edeceğiz: Ahmed b. Hanbel'in Hazret-i Âişe'den rivayetine göre Resûl-i Ekrem bir pazartesi günü vefat edip çarşamba günü defnolunmuştur. Urve'den gelen rivayette bunun rebülevvelin ilk gününe tesadüf eden pazartesi günü güneş zevalden guruba meylettiği sırada vukuunu bildiriyor. Evzâî de o gün, gün

batmadan diyor. Ebû Ya'lâ'nın Enes b. Mâlik'ten rivayetinde gündüzün sonunda deniliyor. Bu rivayetlerden Resûl-i Ekrem'in rebûlevvel ayının birinci pazartesi günü zevalden sonra ve gurubdan önce vefatı vuku bulduğunu öğreniyoruz ki en mevsuk rivayetler bunlardır.

Vâkıdî'nin Ebû Ma'şer'den rivayetine göre, hicretin 11. yılı saferinin 19. çarşamba günü Zeyneb bint Cahş radiyallahu anhânın odasında hastalığı şiddetlenmiş, on üç gün hastalığı devam edip rebûlevvelin ikinci pazartesi günü vefat etmiştir. Bu rivayette hastalığın yılı, mebdei ve devamı müddeti de bildirilmiştir. Yalnız şâyân-ı intikad bir ciheti varsa, o da vefat tarihini rebûlevvelin ikinci günü olarak bildirmesidir. Saferin 19'u hastalığın mebdei olunca ve on üç gün devamı hesap edilince rebûlevvelin birinci günü olmak icap eder. Meğer ki safer ayı yirmi dokuz olsun. Fakat rebûlevvelin birinci günü hakkındaki rivayetin kuvvetine göre saferi yirmi dokuz hesap etmeye de lüzum yoktur. Bu cihetle ehl-i intikad rebûlevvelin ikisine ait olan rivayeti zayıf bulmuşlardır ve kayda değer bir cihet de Resûl-i Ekrem'in hastalığının Zeyneb bint Cahş'ın odasında şiddetlendiği rivayetidir. Müslim'in Hazret-i Âişe'den "İstihlâf-ı İmâm" babındaki rivayetine göre, hastalık Hazret-i Meymûne'nin odasında başlamıştır. Sonra ezvâc-ı tâhirâtın muvafakatiyle Hazret-i Âişe'nin odasına naklolunmuştur. Vâkıdî'nin Ümmü Seleme'den gelen bir rivayeti de böyledir.

Vâkıdî'nin müteaddit rivayetlerinden, kâtibi İbn Sa'd'ın da iştirak ettiği bir rivayete göre hastalık saferin 28'inde başlamıştır ve rebûlevvelin 12'sinde pazartesi günü vefat vuku bulup çarşamba günü defnolunmuştur. İbn İshak da "Medine'ye hicret ettiği rebûlevvelin on ikinci günüdür" diyor. Fakat Vâkıdî'nin, İbn Sa'd'ın ve İbn İshak'ın bu müşterek rivayetleri ehl-i intikad nazarında itimat cihetiyle ikinci derecede kalır. Bir de hacetü'l-vedâ' vakfesinin cuma gününe müsâdif olduğunda bütün müslümanların ittifakı bulunduğu göre zilhiccenin 9. günü mebde-i hareket ittihaz edilerek ve kamerî ayların 29, 30 olmak üzere ihtilâflarını da hesap ederek rebûlevvel ayına doğru çıkıldığında bu hesaplardan hiçbirisi bu ayın 12'sini tutmamaktadır. Ancak Harizmî'nin ayın birinci pazartesi günü hakkındaki rivayeti vardır ki hem ehl-i hadîsin rivayetlerine, hem de kamerî hesaba uygundur. Eserimizde 1442 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Âişe hadisine ve izahına da bakınız! Orada ayın sekizinci gününü kuvvetli rivayet olarak bildirmiştik. Onun da bir eser-i zuhûl olduğunu kaydederiz.

HULÂSA: En meşhur ve mevsuk rivayetlerin muhassalası şudur: Resûl-i Ekrem hicretin 11. yılında, saferin 19. günü Meymûne radiyallahu anhânın odasında hastalandı. Beş gün sonra pazartesi günü Hazret-i Âişe'nin odasına naklolunup sekiz gün de burada hastalığı devam etti. Bu hesaba ve ekseriyetle rivayet olunduğuna göre, hastalık on üç gün devam edip rebûlevvelin birinci pazartesi günü güneşin zevalinden sonra, gurubdan önce vefat etti. Çarşamba günü de defnolundu.

Müellif Buhârî bu babının unvanında Zümer sûresinin 30. âyetini zikretmiştir ki, 31. âyetle beraber meâlleri şöyledir: "*Habîbim! Elbet sen öleceksin*, (ölümünü bekleyen)

müşrikler de öleceklerdir. Sonra kıyamet gününde rabbinizin divanında muhakemeye durulacaksınız.”¹ Müellifin bu âyet-i kerîmeyi burada zikretmesi yukarıdaki unvanın ikinci fıkrasını teyit içindir. Binaenaleyh âyet-i kerîmenin mazmununa göre Resûl-i Ekrem’e mevt ıtlakı ve peygamber vefat etti, demek câiz olduğuna işaretir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ دَعَا النَّبِيَّ ﷺ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ فَسَارَهَا بِشَيْءٍ فَبَكَتُ ثُمَّ دَعَاهَا فَسَارَهَا بِشَيْءٍ فَضَحِكْتُ فَسَأَلْنَاهَا عَنْ ذَلِكَ فَقَالَتْ سَارَنِي النَّبِيُّ ﷺ أَنَّهُ يُقْبَضُ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوْفِّي فِيهِ فَبَكَيْتُ ثُمَّ سَارَنِي فَأَخْبَرَنِي أَنِّي أَوَّلُ أَهْلِهِ يَلْحَقُهُ فَضَحِكْتُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem sebep-i vefatı olan hastalığı sırasında Fâtıma radiyallahu anhâyı yanına çağırdı ve ona gizli bir şey söyledi Fâtıma ağladı. Sonra bir daha çağırıp gizli bir şey söyledi. Bu defa da Fâtıma güldü. Biz bu ağlamanın ve gülmenin sebebini sorduk. Fâtıma, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana sebep-i vefatı olan bu hastalık neticesinde Hak cânibine alınacağını söyledi. Bunun üzerine ağladım. Sonra benim, hânedanının kendisine ilk ulaşanı (ve cennetlik kadınların ulusu) olacağımı söyledi. Buna da güldüm” dedi. {B4433, B4434 Buhârî, Megâzî, 84.}

İZAHİ

Tercümede kavis içindeki ziyade bu hadisin diğer rivayet tarikinden alındı. Bu rivayet tarikine göre Fâtıma radiyallahu anhâ, Hazret-i Âişe’nin sualine, Resûlullah hayatta iken bu sırrı ifşa edemeyeceğini söylemiş, Resûlullah’ın vefatından sonra sorduğunda hadisteki cevabı vermiştir.

Bu hadisten önce müellif Buhârî’nin vasiyetnâme yazılmasına dair ayrı ayrı iki sened ve iki metin ile rivayeti vardır. Bunlardan birisi eserimizde 1275 numara ile geçti. Ona ve izahına bakınız! Öbürünün meâlî şöyledir: İbn Abbas radiyallahu anh der ki: Resûlullah’ın vefatı yaklaştığı ve hâne-i saâdetde ashaptan mühim bazı kimseler bulunduğu sırada Resûlullah, “Bana (yazı yazacak bir şey) getiriniz! Size bir kitab (vasiyetnâme) yaz(dır)ayım ki bundan sonra yolunuzu şaştırmayasınız” buyurdu. Fakat bazıları (Ömer, orada bulunanlara), “Resûlullah’ın hastalığı muhakkak ağırlaşmıştır. Yanımızda ise Kur’an vardır. Bize Allah

1 {ez-Zümer, 39/30-31.} ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ.

kitabı yetişir” dedi. Bunun üzerine ev halkı ihtilâfa, husûmete başladılar. Onların kimi, “Yazı takımı getiriniz, size vasiyetnâme yazsın, yolunuzu şaşırmasınız” diyorlardı. Kimi de bundan başka sözler söylüyorlardı. Artık karışık söz ve ihtilâf çoğaldı. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “*Haydi kalkınız! Benim yanımda nizâ doğru değildir. Beni kendi halime bırakınız! Benim şu içinde bulunduğum murakabe ve Allah’a dönüş hazırlığı hali, sizin beni meşgul etmek istediğiniz şeylerden hayırlıdır*” buyurdu.²

Bu vasiyetnâme tahriri ve sonra geri bırakılması meselesi Şiîler için Hazret-i Ömer hakkında vesîle-i tecâvüz olmuştur. Bu eserimizde 94 numara ile tercümesi geçen İbn Abbas hadisinin izahında Şiîler’e icap eden cevaplar verilmiştir. Oraya bakınız!

1662

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كُنْتُ أَسْمَعُ أَنَّهُ لَا يَمُوتُ نَبِيٌّ حَتَّى يُخَيَّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَسَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ فِي مَرَضِهِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ وَأَخَذَتْهُ بُحَّةٌ يَقُولُ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ فَظَنَنْتُ أَنَّهُ خَيْرٌ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Resûlullah’ın, “Hiçbir peygamber dünya (nimeti) ile âhiret (saadeti) arasında muhayyer kılınmadıkça vefat etmez” dediğini çok işitirdim. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in de sebep-i mevti olan hastalığında boğazı kısılp sesi değişerek ihtizar hali geldiğinde, اَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ âyetini sonuna kadar okuduğunu işitmiştim. Artık anladım ki Resûlullah da bu iki dilek arasında muhayyer bırakılıyor (da o, âhireti ihtiyar ediyor). {B4435 Buhârî, Megâzî, 84.}

İZAHİ

Peygamber efendimizin ihtizar halinde okuduğu bu âyet-i kerîme Nisâ sûresinin 69. âyetinin bir parçasıdır. Tamamının meâli şöyledir: “*Her kim Allah’a ve resulüne itaat ederse onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sâdık kullar, şehidler, sâlih kimselerle beraberdirler. Bunlarsa ne güzel arkadaşlırlar.*”³

Ahmed b. Hanbel’in bir rivayeti, mevzumuz olan hadisteki dünya nimeti ile âhiret saadetini şöyle izah ediyor: Ebû Müveyhibe der ki: Resûlullah, “*Yerdeki hazinelerin anahtarları bana sunuldu. Sonra da cennet teklif olunup bu hazinelerin anahtarlarını almakla*

2 {B4431, B4432 Buhârî, Megâzî, 84.}

3 وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْمُهْتَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا. {en-Nisâ, 4/69.}

rabbime ve cennete kavuşmak arasında muhayyer bırakıldım. Ben rabbime ve cennete kavuşmayı ihtiyar ettim” buyurdu.⁴ Abdürrezzâk da Tâvûs’un bir rivayetini şöyle naklediyor: Resûl-i Ekrem, “Ümmetimin fütuhâtını görünceye kadar yaşamakla rabbime mülâki olmayı tâcil hususunda muhayyer bırakıldım. Fakat rabbime hemen kavuşmak cihetini ihtiyar ettim” buyurmuştur.⁵ Aziz Peygamberimiz, ebediyet âlemine intikalini asaptan bazı kimselere bu hadislerde rivayet olunan şekillerde bildirmiş bulunuyor. Aşağıda tercüme ettiğimiz hadis de bu cümledendir.

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ صَحِيحٌ يَقُولُ إِنَّهُ لَمْ يُقْبَضْ نَبِيٌّ قَطُّ حَتَّى يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُحْيَا أَوْ يُخَيَّرَ فَلَمَّا اشْتَكَى وَحَصَرَهُ الْقَبْضُ وَرَأْسُهُ عَلَى فَخِذِي غَشِيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَفَاقَ شَخَصَ بَصَرُهُ نَحْوَ سَفَفِ الْبَيْتِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى فَقُلْتُ إِذَا لَا يَخْتَارُنَا فَعَرَفْتُ أَنَّهُ حَدِيثُهُ الَّذِي كَانَ يُحَدِّثُنَا وَهُوَ صَحِيحٌ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sıhhatte iken birçok defa, “Hiçbir peygamberin ruhu cennetteki durağını görmedikçe kabzolunmaz. Sonra (durağına gitmek) arzusuna bırakılır yahut muhayyer kılınır”⁶ buyurmuştu. Vaktâ ki hastalanıp ruhu kabzolunmak zamanı gelince (mübarek) başı benim dizimde bulunduğu bir sırada üzerine bir baygınlık geldi. Sonra ayılınca gözü açılıp evin tavanına doğru dikildi. Sonra, “Allahım! Beni Refîk-ı a’lâ zümresine kat!” diye dua buyurdu. Bunun üzerine ben, “Artık Resûlullah şimdi bizi ihtiyar etmiyor” dedim ve bildim ki Resûlullah’ın bu temennisi, sıhhatli zamanında vaktiyle bize söylediği bir haber(in kendisinde tecellisi)dir. {B4437 Buhârî, Megâzî, 84.}

İ Z A H I

Hadisteki, “Allahım! Beni refîk-ı a’lâyâ eriştir!” duasındaki refîk-i a’lâdan murat, İbn İshak’a ve Cevherî’ye göre cennettir. Şârih Hattâbî, “Refîk-i a’lâ, Resûlullah’ın ruhu,

4 {HM16093 İbn Hanbel, III, 489. Rivayette “Yerdeki hazinelerin anahtarları ve orada sonsuza kadar kalma imkanı bana sunuldu” şeklinde yer alıyor: إني قد أوتيت مفاتيح خرائن الدنيا والخلد فيها}

5 {MA20034 Abdurrezzâk, el-Musannef, XI, 99.}

6 Hadisin râvilerinden biri bu iki tabirden, “Arzusuna bırakılır”, “Muhayyer kılınır” tabirlerinden hangisini duyduğunu iyice kestiremediğinden iki ihtimal ile rivayet etmiştir.

âlî makamlara yükselirken kendisine yoldaşlık eden meleklerdir” demiştir ki kelimenin lugavî medlûlüne daha uygundur. *Refik-i a'lân*ın bu babdaki rivayetlere en uygun ve isabetli tefsirini şârih Kirmânî yapmıştır. *Buhârî*’nin bu zeki Türk şârihi, “*Refik-i a'lâ*, Nisâ sûresi âyetinde ‘*güzel refik*’ diye tavsif buyurulan ve ehl-i cennet olan, peygamberler, sâdik kullar, şehidler, sâlih insanlardır” demiştir ki bu tefsir, bundan önce tercümesi geçen Âişe hadisinin tam bir ifadesidir. Ahmed b. Hanbel’in rivayetine göre bu tefsir Hazret-i Âişe’den de naklolunmuştur. Âişe hazretleri, “*Refik-i a'lâ*, Nisâ sûresi âyetiyle tefsir olunur” demiştir. Bir de müellif *Buhârî*’nin bu babındaki bir rivayetine göre Peygamber efendimizin refik-i a'lâyâ iltihak temennisi yalnız ihtizar haline münhasır değildi. Hastalığın seyri ve devamı müddetince de zaman zaman, “*Allahım! Beni refik-i a'lâyâ kavuştur*” diye dua buyurmuştur.⁷

1664

وَعَنْهَا ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ إِذَا اشْتَكَى نَفَثَ عَلَى نَفْسِهِ بِالْمُعَوَّذَاتِ وَمَسَحَ عَنْهُ بِيَدِهِ فَلَمَّا اشْتَكَى وَجَعَهُ الَّذِي تُؤْفَى فِيهِ طَفِقْتُ أَنْفَثُ عَلَيْهِ بِالْمُعَوَّذَاتِ الَّتِي كَانَ يَنْفِثُ وَأَمْسَحُ بِيَدِ النَّبِيِّ ﷺ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan gelen rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her zaman hastalandığında Muavvize sûrelerini okuyup kendi (elleri)ne üflemek (ve ondan ifâkat için) eliyle vücudunu sıvamak itiyatında idi. Sebeb-i vefatı olan hastalığa tutulunca Resûlullah’ın nefes ettiği Muavvize sûreleriyle ben de kendisine nefes etmeye (ve hastalıktan ifâkat niyetiyle mübarek) eline üfleyip kendi eliyle vücudunu meshetmeye başladım. {B4439 Buhârî, Megâzî, 84.}

İZAHİ

Kur’ân-ı Kerîm’de Muavvize sûresi ikidir, قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلْأِ ve قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ sûreleridir. Bunun ikisine tesniye sîgasıyla Muavvizeteyn denilir. Bu hadis-i şerifte cem’ sîgasıyla vârit olduğuna ve Arapça’da cem’, en az üç sayısına ıtlak olduğuna göre İhlâs-ı şerif sûresinin de bu sayıda dahil olduğunu hadis şârihleri bildiriyorlar. Resûl-i Ekrem’in bu üç sûre ile nefes ettiklerine dair olan haberler de bunu teyit eder.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَصْغَيْتُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ وَهُوَ مُسْنِدٌ إِلَيَّ ظَهْرُهُ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَأَلْحِقْنِي بِالرَّفِيقِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem vefat etmezden önce bana arkasını dayamış bir vaziyette iken kendisine kulak verdim: “Allahım! Günahlarımı bağışla bana merhamet et ve beni refîk-i a‘lâya eriştir” diye dua ettiğini işittim. {B4440 Buhârî, Megâzî, 84.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerif vâzıhtır; tefsire, izaha muhtaç olan bir ciheti yoktur. Bu cihetle biz burada müellif Zebîdî’nin ihtisar için *Tecrîd*’e almadığı ve Resûl-i Ekrem’in cemaatle son kıldırıldığı namaza ait bulunan Buhârî’nin iki rivayetini mütalaa edeceğiz. Resûl-i Ekrem hastalığının ilk günlerinde ve kudreti müsaade ettiği müddetçe namaz kıldırılmış ve imâmet vazifesini bizzat ve muntazaman ifa etmişti. Sonraları sıhhati müsait olmadığından Ebû Bekir’i istihlâf buyurmuştur ve Buhârî’nin Enes b. Mâlik’ten rivayetine göre, Hazret-i Ebû Bekir, Resûlullah’ın yerine üç günde on yedi vakit namaz kıldırmıştır. Bu on yedi vakit, cuma gecesi yatsı namazından vefatı günü sabah namazına kadar hesap edilmiştir. Bu hesapça Resûl-i Ekrem’in son kıldırıldığı namaz, akşam olmak icap eder. *Buhârî*’nin gerek bu babında, gerek “Ezân” bahsinde İbn Abbas vasıtasıyla İbn Abbas’ın vâlidesi Ümmü Fazl bint Hâris’ten bir rivayeti de bunu teyit etmektedir. Bu rivayete göre Ümmü Fazl, “Resûlullah bize bir akşam namazında عَزَا وَالْمُرْسَلَاتِ عُزًّا sûresini okuduğunu işittim. Bundan sonra Resûlullah –Allah emanetini alıncaya kadar– bir daha bize cemaatle namaz kıldırmadı” demiştir (bk. 425. hadis)⁸ Ümmü Fazl, Hazret-i Hatice’den sonra ilk müslüman olan kadın olup (bk. 425. hadisin haşiyesi) Resûl-i Ekrem’in her zaman ziyaret ve iltifatına nâil olduğundan bu rivayeti hususi bir kıymeti haiz olduğu gibi aşağıda görüleceği veçhile Hazret-i Âişe’nin Ebû Bekir’in imâmete ilk istihlâfının bir yatsı namazında vâki olduğuna dair rivayetine de uygundur.⁹

8 {B763 Buhârî, Ezân, 98.}

9 Bu hususa dair Buhârî’nin “Kitâbü’s-Salât”taki rivayetinin hulâsası şöyledir: Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah’ın hastalığı ağırlaştığı zaman, “Nâs namaz kıldılar mı?” diye sordu. Biz de, “Hayır, yâ Resûlellah! Seni bekliyorlar” dedik. “Öyle ise leğene su koyunuz. İğtisâl edeyim, belki hafiflerim” dedi. Su koyduk, Resûlullah oturup soğuk su ile iğtisâl etti. Fakat kalkmaya davranırken yatağın üstünde bayıldı, sonra ayıldı. Tekrar, “Cemaat mescidde namaz kıldılar mı?” diye sordu. Biz de yine, “Hayır, yâ Resûlellah! Seni bekliyorlar” dedik. Yine su hazırlanmasını emretti ve su hazırlanıp iğtisâl etti. Fakat yine davranırken bayıldı. Sonra ayıldı. Bu suretle sual ve cevap, iğtisâl ve bayılıp ayılmak dört defa vâki oldu. Cemaat ise

Resûl-i Ekrem'in son imâmeti akşam namazı olduğuna dair Ümmü'l-Fazl Lübâbe'nin rivayetiyle yatsı namazına çıkamayıp Ebû Bekir'i istihlâfına dair Hazret-i Âişe'nin rivayeti arasında tam bir ittisal ve münasebet bulunduğu pek açıktır. Ancak Hazret-i Âişe'nin diğer rivayetinde Resûlullah'ın son kıldıracağı namazın öğle namazı olduğu tasrih edilmiş olduğundan bununla Ümmü'l-Fazl hadisi arasında ihtilâf vehmolunarak uzak yakın ihtimaller bildirilmiştir. *Buhârî*'nin gerek bu babında, gerekse namaz bahsinde rivayet ettiği Hazret-i Âişe hadisi hulâsaten şöyledir:

Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah'ın hastalığı ağırlaşıp ağrısı şiddetlenince benim odamda bakılmak üzere kadınlarından izin istedi.¹⁰ Onlar da muvâfakat ettiler. Bunun üzerine amcası Abbas ile başka bir kimse¹¹ arasında olarak ve takatsizlikten ayakları yerde sürünerek çıktı, benim odama geçti. Odamda hastalığı arttığı günlerin birinde ağızları bağlanıp bağları çözülmeden yedi kırba su getirilmesini ve kendisine dökülmesini emretti. *"Umarım ki bu suretle biraz hafifleyip halka vasiyet edebilirim"* buyurdu. Su kırbaları hazırlanınca Resûlullah'ı, Hafsa'ya ait bir leğenin içine oturttuk. O kırbaların suyundan dökmeye başladık. Döktük, döktük. Nihayet Resûlullah eliyle bize, "Artık yetişir" diye işaret etti. Hazret-i Âişe der ki: Bundan sonra Resûlullah mescide çıktı, cemaate namaz kıldırdı ve bir hutbe irat etti.¹² (Resûl-i Ekrem'in bu hutbesini aşağıda göreceğiz. Resûl-i Ekrem'in bu kıldıracağı namaz öğle namazı ve Müslim'in rivayetine göre ikinci namazı idi. *Buhârî*'nin bu hususa dair rivayeti de şöyledir:)

Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah maraz-ı mevti olan hastalığa tutulduğu günlerin birinde namaz vakti gelmiş ve ezan okunmuştu: *"Ebû Bekir'e söyleyin de nâsa namaz kıldırın"* buyurdu. Hazret-i Âişe babasının imâmet etmesini istemiyordu. Bunun için

mescidde kapanarak yatsı namazı için Resûlullah'ı bekliyorlardı. Bunun üzerine Ebû Bekir'e namaz kıldırması için haber gönderdi. Bu haber Ebû Bekir'e tebliğ edilince, Ebû Bekir Resûlullah'ın hasta bulunduğu günler namaz kıldırdı (bu hadisin 397 numara ile tamamının tercümesi geçti. Oraya da bakınız). {B687 Buhârî, Ezân, 51.}

10 Resûl-i Ekrem hastalığının ilk beş gününü mûtat veçhile kadınlarının nöbetlerinde geçirmişti. Hastalık şiddetlenip böyle bir izin almaya lüzum görünce de hiçbirinin zerre kadar gönlü kırılmasın diye bu izni sarıh bir şekilde istemeyerek, *"Yarın nerede kalacağım?"* diye ihsas etmişti (bk. 683. hadis). {B1389 Buhârî, Cenâiz, 96.}

11 Buhârî'nin rivayetine göre Hazret-i Âişe'nin, ismini tasrih etmediği kimse Hazret-i Ali'dir. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe'nin râvisi Ubeydullah, Âişe'den işittiği yukarıdaki hadisi İbn Abbas'a hikâye ettiğinde İbn Abbas, "Hazret-i Âişe'nin ismini tasrih etmediği zat Hazret-i Ali idi" demiştir. *Buhârî* şârihi Kirmânî, Hazret-i Âişe'nin açıkça Hazret-i Ali'yi zikretmemesinin sebebini şöyle izah ediyor: "Hazret-i Abbas, Peygamber'in hastalığı sırasında daima yanında bulunuyordu. Kaldırmak icap ettiğinde Resûlullah'ın bir tarafını tutuyordu, öbür tarafını da kâh Ali kâh Üsâme tutuyordu. Bu suretle Ali daima huzurda bulunmuyordu. Bu cihetle tasrih edilmemiştir. Yoksa Hazret-i Âişe ile Ali aralarında mevcut adâvet ve husûmet gibi bir sebepten dolayı değildir" diyor. Fakat şârih Aynî, Kirmânî'nin, "Hazret-i Ali daima huzurda bulunmuyordu" sözünü doğru bulmuyor ve herkesten ziyade Hazret-i Ali huzurda idi diyor ki, çok doğrudur ve gasl ve tekfin gibi Peygamberimizin son hizmetleri de Cenâb-ı Murtazâ tarafından ifa olunmuştur. {Aynî, *Umde*, XVIII, 67.}

12 {B4442 Buhârî, Megâzî, 84.}

Hazret-i Hafsa vasıtasıyla Resûl-i Ekrem'e, "Ebû Bekir pek yufka yüreklidir. Makamınızda halka namaz kıldırılmaz" denildi. Resûlullah tekrar emretti. Tekrar böyle cevap verildi. Üçüncü bir daha tekrarlayarak, "*Şüphesiz ki siz kadınlar, Yûsuf peygamberin günündeki kadınlar gibisiniz* (gönlünüzdeki arzunuzun hilâfını izhar eder ve bunda ısrar edersiniz). *Haydi Ebû Bekir'e söyleyin, namazı o kıldırın*" buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir kıldırdı.¹³

Hazret-i Âişe der ki: Ebû Bekir'in kıldırıldığı bu namazlardan birisi sırasında Resûlullah vücudunda hafiflik duyup iki kişiye (Ali ile Fazl b. Abbas'a) dayanarak namaza çıktı. Takatsizlikten ayaklarını sürüyordu. Ebû Bekir mihraptan geri çekilmek istedi. Fakat Resûlullah, "Yerinde dur!" diye işaret etti. Sonra götürülüp Ebû Bekir'in yanına oturtuldu. Bir rivayete göre Resûlullah'ın emri üzerine Ebû Bekir'in sol tarafına oturulmuştu. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre bu namazda Resûl-i Ekrem imâmet buyurmuş ve Ebû Bekir'in okumakta olduğu sûreyi bıraktığı yerden okumaya devam etmiştir. Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayete göre bu namazda Ebû Bekir Resûl-i Ekrem'in namazına, cemaat de Ebû Bekir'in namazına uyarak ayakta kılmışlardır. Yalnız Resûl-i Ekrem oturduğu halde kılmıştır. Şu halde Ebû Bekir'in bu namazdaki vaziyeti tekbirleri tebliğden ibaret bulunuyor.

Namazdan sonra Resûl-i Ekrem minberin alt basamağına oturdu. Cemaat, Resûl-i Ekrem'e yaklaşıp toplandılar. *Buhârî*'nin "Menâkıbü'l-ensâr" ve "Cum'a" bahislerindeki rivayetlerine göre Enes b. Mâlik der ki: Resûl-i Ekrem (mübarek) iki omuzuna geniş bir ridâ alıp bürünmüştü ve (İslâm dininin şeref ve ihtişamını taşıyan mübarek) başı boz bir sarıkla sımsıkı bağlanmış olarak minberde görünmüştü ve bu, minberde son görünüşü olmuştu. Allah'a hamdüsenâdan sonra buyurdu ki: "*Ey nâs! Size ensar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet ederim. Onlar benim has cemaatim ve mahrem-i esrârımdır.* (Onlar sizi vaktiyle evlerinde konuklamadılar mı? Her hususta sizi nefislerine tercih etmediler mi?) *Ey nâs! Bugün halk Medine'de günden güne çoğalmakta, halbuki ensar yemek içindeki tuz kadar azalmaktadır. Sizden biriniz iş başına geçer de iyilik veya kötülük edebilecek kadar nüfuz sahibi olursa, ensarın iyilerinin iyiliklerini alsın, kusurlularının da günahlarını bağışlasın.*"¹⁴

13 {B7303 Buhârî, İ'tisâm, 5.} Buhârî'nin bu babındaki rivayetine göre Hazret-i Âişe, bu yüksek vazifeyi babası Ebû Bekir'in ifa etmesini istemediğinin sebebini şöyle bildiriyor: Beni bu mükerrer müracaata cevaba sevkeden düşünce şu idi: Resûlullah'ın makamına geçecek kimseyi halkın ebedî sevebileceğini havsalam bir türlü almıyordu. Öyle sanıyordum ki Resûlullah'ın yerine geçen kimse ile muhakkak halk teşeüm edecektir, onu uğursuz sayacaktır. Bunun için ben Resûlullah'ın Ebû Bekir'in imâmetine dair emrini tâdil etmesini istemiştım (*Buhârî*, "Vefâtü'n-Nebî" babı). {B4445 Buhârî, Megâzî, 84.}

14 Resûl-i Ekrem'in bu hutbesine ensarı vasiyet buyurmakla başlamasının sebebini Enes b. Mâlik şöyle bildiriyor: Resûl-i Ekrem'in hastalığı sırasında bir gün Ebû Bekir ile Abbas b. Abdülmuttalib Mescid-i Saâdet'te toplanıp ağlaşmakta olan bir kısım ensarın yanlarına uğradılar ve niçin ağladıklarını sordular. Onlar da, "Resûlullah'ın huzurunda oturup iltifat ve himayelerine nâil olduğumuz günleri hatırlayarak ağlaşıyoruz" demişlerdi. Ebû Bekir ile Abbas ensarın bu halini Resûl-i Ekrem'e arz edince müşfik Peygamberimiz hummâ hastalığının hararetine ve takatsizliğine rağmen mescide çıkmış ve namazdan sonra

*Ashabım! İlk muhacirlere de hürmet etmenizi vasiyet ederim. Bütün muhacirler de birbirlerine haklı ve hayırlı olsunlar. Her iş Allah'ın izniyle, iradesiyle cereyan eder. Allah'ın iznine, iradesine galebe etmeye çalışanlar en sonu mağlûp olurlar. Allah'ı aldatmak isteyenler de muhakkak aldanırlar. Ey nâs! Peygamberinizin irtihalini düşünüp de telâş ettiğinizi işittim. Hangi Peygamber ba'solunduğu ümmeti arasında ebedî kalmıştır ki ben de sizin aranızda ebedî kalayım? Biliniz ki ben rabbime kavuşacağım ve buna hepinizden müstehakım. Yine biliniz ki siz de bana kavuşacaksınız. Buluşacağımız yer de Kevser havuzunun kenarındır. Orada benimle buluşmak isteyenler ellerini, dillerini günahlardan çeksinler.*¹⁵

*Buhârî'nin mevzumuz bulunan "Vefâtü'n-Nebî" babındaki bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem Üsâme b. Zeyd'in ordu komutanlığına tayinine itiraz edenlere de ta'riz ederek bu nutkunda şöyle buyurmuştur: "Ey nâs! Üsâme b. Zeyd'in emâretine itiraz ettiğinizi işittim (bu bir şey değildir). Bundan önce babası Zeyd'in emâretine de itiraz etmiştiniz. Allah'a yemin ederim ki Zeyd emârete nasıl lâyıkta ve Zeyd bana nasıl en sevimli kimselerden ise, işte oğlu Üsâme de babasından sonra bana en sevimli kimselerdendir."*¹⁶

Müellif *Buhârî'nin* bu bâbında Hazret-i Âişe ile İbn Abbas'tan rivayetine göre Resûl-i Ekrem humma ateşinin şiddetinden yüzündeki örtüyü açar, atardı ve bu ıstırap içinde, "Allah yehûd ve nasârâyâ lânet etsin! Onlar peygamberlerinin kabirlerini birer mescid edindilerdi." Bu hutbesinde Resûl-i Ekrem bunu da irat ederek yehûd ve nasârânın müşrikâne hareketlerinden ümmetini tahzîr buyurmuştur (bk. 655. hadis).¹⁷

Müellif *Buhârî'nin* "Mevâkîtü's-salât" bahsinde Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayetine göre, Resûl-i Ekrem bu hutbesinde şunu da söyledi: "Allah Teâlâ bir kulunu dünya hayatı ve nimeti ile kendi nezdindeki âhiret hayatı ve saadeti arasında muhayyer kıldı. O da Allah nezdindekini ihtiyar eyledi." Bu söz üzerine Ebû Bekir ağlamaya başladı. Ebû Saîd el-Hudrî der ki: "Ben kendi kendime, Allah'ın bir kulunu dünya nimeti ile âhiret saadeti arasında muhayyer bırakmasında, onun da âhiret saadeti ihtiyar etmesinde ne var ki, o rikkat-engîz hal bu aziz ihtiyarı ağılatıyor? diye düşündüm. Meğer Allah'ın muhayyer kıldığı kulu Resûlullah'ın kendisi imiş, meğer Ebû Bekir hepimizden iyi anlar ve iyi bilirmiş."

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'i ağlar bir halde görünce, "Ey Ebû Bekir! Ağlama! Gerek arkadaşlığı, gerek mal fedakârlığı itibariyle bana en çok verimli olan Ebû

irat ettiği hutbesine ensar hakkında hayırlı olmalarını ashabına vasiyet etmekle söze başlamıştır (*Buhârî*, "Kitâbü'l-Cum'a" ve "Menâkıbü'l-ensâr"). {B3799 Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 11.}

15 {Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye*, III, 557.}

16 {B4469 Buhârî, Megâzî, 88.} Mûte Muharebesi'nde başkomutan iken şehid düşen Zeyd b. Hârise ile Mûte şehidlerinin intikamını almak üzere Resûl-i Ekrem bir ordu teşhiz ve buna Zeyd'in oğlu Üsâme'yi komutan tayin edip babasının intikamını almasını emretmişti. Fakat bu ordu Medine'den hareket etmezden önce hastalanmıştı. Üsâme'nin pek genç olduğundan ve bu ordu içinde ilk müslümanlardan birçok kimse olduğundan bahsederek itiraz edenler bulunmuştu. İbn Sa'd'ın beyanına göre bu itiraz edenler birtakım mü-nafıklar ise de Resûl-i Ekrem meselenin askerî ehemmiyetine mebnî son nutkunda bundan da bahsetmiştir.

17 {B4443 Buhârî, Megâzî, 84.}

Bekir'dir.¹⁸ Ümmetimden birini kendime dost edinseydim hiç şüphesiz Ebû Bekir'i edinirdim, lâkin din kardeşliği şahsî kardeşlikten efaldır. Mescidde Ebû Bekir'in kapısından başka kapatılmadık hiçbir kapı kalmasın. Bu kapıların hepsini tarafımdan kapatınız" buyurdu.¹⁹

Dârimî'nin Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayetine göre Ebû Bekir radiyallahu anh ağlayarak, "Yâ Resûlellah! Babalarımız, analarımız, canlarımız ve mallarımız sana feda olsun" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de minberden indi ve bir daha minberde görünmedi.²⁰

Müslim'in *Sahîh*'inde Cündeb radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûl-i Ekrem'in bu nutku vefatından beş gün önce irat edilmiştir. Şârih Kastallânî de, "Öyle sanıyorum ki Resûlullah'ın huzurunda vasiyetnâme tahriri hususunda vuku bulan ihtilâftan ve Resûl-i Ekrem'in bu ihtilâf eden zevata, 'Artık dağılınız!' dedikten sonra irat olunmuştur" (bu eserimizde 1275 numara ile geçen Abdullah b. Abbas hadisine bakınız).²¹

Resûl-i Ekrem'in vefatından iki gün evvel cumartesi günü Üsâme gelmiş ve başını eğip Resûl-i Ekrem'i öperek vedâ etmişti. Ordu erkânından birçoğu da vedâ etmişlerdi. Fakat pazar günü Resûl-i Ekrem'in hastalığı ağırlaştığından o gün de hareket olunmamıştır. Üsâme'den rivayet olunduğuna göre, bugünkü ziyaretinde Resûl-i Ekrem elini yukarı kaldırmış, sonra Üsâme'nin üzerine koymuştu ki bununla Üsâme'ye dua buyurduğu anlaşılıyordu. Pazartesi günü ordu hareket etmek üzere iken Peygamber'in irtihali vuku bulmuştu.

1666

وَعَنْهَا ﷺ فِي رِوَايَةٍ قَالَتْ مَاتَ النَّبِيُّ ﷺ وَإِنَّهُ لَبَيْنَ حَاقِيَّتِي وَذَاقِيَّتِي فَلَا أَكْرُهُ شِدَّةَ الْمَوْتِ لِأَحَدٍ أَبَدًا بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ .

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) başı benim çenemle göğsüm arasında oldu-

18 Abdullah b. Abbas rivayetinde, "İnsanlar arasında nefsi ve malı cihetiyle üzerimde Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe'den ziyade ihsanı bol olan kimse yoktur" suretindedir. {B467 Buhârî, Salât, 80.}

19 {Rivayet, Buhârî'nin "Mevâkitü's-salât" kitabında değil, "Salât" kitabında yer almaktadır. B466 Buhârî, Salât, 80.} Resûlullah'ın kadınlarına mahsus odalarla muhacirlerin büyüklerine ait meskenlerin Mescid-i Saâdet'e açılır küçük birer kapıları vardı. Buralardan kolayca mescide girilirdi. Ebû Bekir'in kapısından başka kapanması emrolunan kapılar bunlardı.

20 {DM78 Dârimî, Mukaddime, 14.}

21 Resûl-i Ekrem efendimizin bu mübarek hutbesini, her fıkrasında işaret ettiğimiz veçhile Buhârî'nin "Namaz", "Cum'a", "Cenâze", "Menâkıbü'l-ensâr", "Vefâtü'n-Nebî" gibi müteaddit bahislerinden aldık. Buhârî'nin haricinde el-Mevâhibü'l-ledünniyye'den bir fıkra aldık ki onun mazmunu da sahihtir.

şu halde vefat etti. Bu cihetle ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sonra hiçbir kimsenin ölümünün şiddetinden asla korkmam. {B4446 Buhârî, Megâzî, 84.}

İ Z A H I

Bu hadis-i şerifin metnindeki “hâkine” ve “zâkine” tabirlerinin lugavî medlûlleri şöyledir: Hâkine, “boğazın altına ve iki köprücük kemiğinin arasındaki çukur”a denir ki, göğüsten üst tarafıdır. Zâkine de “iki çene kemiğinin birleştiği yerin alt tarafı”dır. Biz bu iki tâbiri Türkçemize, “Çenemle göğsüm arasında...” suretinde çevirdik. Bu yolda tercüme ederken de *Buhârî*’nin bu hadisten önce bir rivayet tarikinde geçen bu iki tabiri şârih Aynî’nin, ورأسه بين حنكها و صدرها “Resûlullah’ın başı çenemle göğsüm arasında idi” suretindeki tefsirinden istifade ettik.

1667

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خَرَجَ مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوفِّي فِيهِ فَقَالَ النَّاسُ يَا أَبَا حَسَنِ كَيْفَ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَصْبَحَ بِحَمْدِ اللَّهِ بَارئًا فَأَخَذَ بِيَدِهِ عَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ وَاللَّهِ بَعْدَ ثَلَاثِ عَشْرَةِ عَصَا وَإِنِّي وَاللَّهِ لَأُرَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ سَوْفَ يُتَوَفَّى مِنْ وَجَعِهِ هَذَا إِنِّي لَأَعْرِفُ وَجُوهَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عِنْدَ الْمَوْتِ أَذْهَبَ بِنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَلَنَسْأَلُهُ فِيمَنْ هَذَا الْأَمْرُ إِنْ كَانَ فِينَا عَلِمْنَا ذَلِكَ وَإِنْ كَانَ فِي غَيْرِنَا عَلِمْنَاهُ فَأَوْصَى بِنَا فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ إِنَّا وَاللَّهِ لَنُؤَسِّسُ سَأَلْنَاهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَمَنْعَنَا لَا يُعْطِينَاهَا النَّاسُ بَعْدَهُ وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَسْأَلُهَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ .

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle rivayet olunmuştur: Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in vefatı hastalığında yanından çıkmıştı. Nâs, “Yâ Ebû’l-Hasan! Resûlullah (bu gece) nasıl sabahladı?” diye sordular. Ali, “Allah’a hamdolsun hastalıktan ifâkat bularak sabahladı” diye cevap verdi. Ali’nin bu cevabı üzerine onun elini (babam) Abbas radiyallahu anhu tutarak Ali’ye, “Vallahi üç gün sonra başkasına kul, köle olacaksın!”²² Çünkü ben kesin olarak sanırım ki Resûlullah bu hastalığından

22 Hazret-i Abbas bu sözüyle şöyle demek istiyor: “Yarın Peygamber’in vefatı üzerine biri halife olacak, sonra sen onun bir memuru olacaksın!”

yakında ölecektir. Ben Abdülmuttaliboğulları'nın ölüm sırasında yüzlerini(n ne şekil aldıklarını tecrübemle) bilirim. Şimdi sen biz (Hâşimîler) namına Resûlullah'a git, bu (hilâfet), iş(i) kimde bulunacağını Resûlullah'a sor! Hilâfet bize ait ise bunu (Resûlullah'ın sağlığında) bilelim. Bizden başkasına ait ise bunu da öğrenelim ve bizi ona vasiyet etsin" dedi. (Ali, "Bu işi bizden başka uman bulunur mu?" dersin diye sordu, "Vallahi bulunur sanırım" dedi.) Bunu üzerine Ali, "Vallahi bu işi biz Resûlullah'a sorar, o da bizi bundan menederse (iyi bil ki) Resûlullah'(ın vefatın)dan sonra halk (bununla istidlâl ederek) hilâfeti bize vermezler. Bu cihetle ben Resûlullah'a sormam (ve hilâfet istemem)" diye yemin etti.

(Resûlullah'ın vefatı üzerine Abbas) Ali'ye, "Elini uzat, biat edeyim. (Beni görerek) halk da biat edecektir" dediyse de Ali bu teklifi de kabul etmedi. {B4447 Buhârî, Megâzî, 84.}

İ Z A H I

Tercümemizin iki yerinde kavis içinde görülen uzunca ziyadeleri İbn Sa'd'ın Şa'bî'den mürselen rivayetinden alarak yazdık. Biraz önce 1661 rakamıyla tercümesi geçen Hazret-i Âişe hadisi ile 1275 numara ile geçen İbn Abbas hadisine ve bunların izahlarına bakınız!

Resûl-i Ekrem'in hastalığı arada sırada Hazret-i Ali'nin bu hadiste bildirdiği veçhile hafifliyordu. Yukarıda gördüğümüz imâmet ve hitâbet-i seniyyeleri de bu hafiflediği sırada vâki olmuştu. Hatta vefatının tesadüf ettiği pazartesi günü sabahı da hafiflemişti. *Buhârî*'nin bu babında Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre bu pazartesi günü sabah namazında Ebû Bekir radiyallahu anh ahaba namaz kıldırdı. Aradan çok geçmeden Resûlullah Âişe odasının kapı perdesini açtı, çıkıp ahabına baktı. Onların namazda saf bağlayarak durduklarını gördü. (Çok sevindi) ve sesi duyulacak derecede güldü. Ebû Bekir Resûlullah'ın namaz kılmak arzusuyla çıktığını sanarak arkasına ilk safa çekildi. Enes b. Mâlik (rivayetine devam ederek) der ki: Peygamber'in ahabı o kadar ferahlandılar ki az kaldı namazdan çıkacaklardı. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bunlara mübarek eliyle, "Namazınızı tamamlayınız!" diye işaret etti. Sonra Hazret-i Âişe odasına girdi ve kapı perdesini indirdi. Müslim'in "Kitâbü's-Salât"taki rivayetine göre Resûlullah takatsizdi, perdeyi kendi indirememişti, indirtmişti. Benzi kansızdı, (gün) yüzü bembeyazdı. Ahabın Resûlullah'ı bugünkü görüşü, son görüşü idi.²³

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ إِنَّ مِنْ نِعَمِ اللَّهِ عَلَيَّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تُوِّفِيَ فِي بَيْتِي وَفِي يَوْمِي وَبَيْنَ سَخْرِي وَنَخْرِي وَإِنَّ اللَّهَ جَمَعَ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ عِنْدَ مَوْتِهِ دَخَلَ عَلَيَّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَبِيَدِهِ السِّوَاكُ وَأَنَا مُسْنِدَةٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَرَأَيْتُهُ يَنْظُرُ إِلَيْهِ وَعَرَفْتُ أَنَّهُ يُحِبُّ السِّوَاكَ فَقُلْتُ آخُذْهُ لَكَ فَأَشَارَ بِرَأْسِهِ أَنْ نَعَمْ فَتَنَاوَلْتُهُ فَاشْتَدَّ عَلَيْهِ فَقُلْتُ أَلَيْتَهُ لَكَ فَأَشَارَ بِرَأْسِهِ أَنْ نَعَمْ فَلَيَّيْتُهُ فَأَمَرَهُ وَكَانَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ فِيهَا مَاءٌ فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الْمَاءِ فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ وَيَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ لِمَوْتِ سَكَرَاتٍ ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ اللَّهُمَّ فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ ﷺ .

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhânın her zaman şöyle söylediği rivayet olunmuştur: Allah'ın bana ihsan ettiği nimetlerinden biri Resûlullah'ın benim odamda, benim nöbetimde (mübarek başı) benim göğsümün üstü ile gerdanımın arasında olarak vefat etmesidir. Bir de Allah'ın, onun vefatı sırasında benim tükürüğümle onun tükürüğünü bir arada birleştirmesidir (Şöyle ki: Kardeşim) Abdurrahman elinde bir misvakla odaya girmişti. Ben de Resûlullah'ı (göğsüme yan) dayamıştım. Onun misvaka dikkatle baktığını gördüm. Misvakı çok sevdiğini bildiğim için, “Size misvakı alayım mı?” diye sordum. Başıyla, “Evet al” diye işaret etti. Hemen alıp sundum. Fakat katı gelmişti. “Yâ Resûlellah! Biraz yumuşatayım mı?” diye sordum. Başı ile, “Evet” diye işaret etti. Ben de misvakı yumuşatıp verince ağzında yürütüp fırçaladı. Bir de Resûlullah'ın yanında sahtiyandan ufak bir su kabı, içinde su ile beraber dururdu. Ara sıra iki elini bu kaba batırıyor ve ıslanan elleriyle yüzünü sıvıyor ve “Lâ ilâhe illallah! Ölümün de şiddetleri, sadmeleri var” diyordu. Sonra elini kaldırdı. Tâ ruhu alınıncaya kadar, “Allahım! Beni refik-i a'lâ câmiasında kıl!” duasına devam etti ve bu dua ile hâtemü'l-enbiyânın (mûcizeler izhar eden mübarek) eli düştü. {B4449 Buhârî, Megâzî, 84.}

اللهم صل على سيدنا محمد عدد ما علم

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ لَدَدْنَا النَّبِيَّ ﷺ فِي مَرَضِهِ فَجَعَلَ يُشِيرُ إِلَيْنَا أَنْ لَا تُلْدُونِي فَقُلْنَا كَرَاهِيَةً الْمَرِيضِ لِلدَّوَاءِ فَمَا أَفَاقَ قَالَ أَلَمْ أَنْهَكُمُ أَنْ تُلْدُونِي قُلْنَا كَرَاهِيَةَ الْمَرِيضِ لِلدَّوَاءِ فَقَالَ لَا يَبْقَى أَحَدٌ فِي الْبَيْتِ إِلَّا لَدُّ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ إِلَّا الْعَبَّاسَ فَإِنَّهُ لَمْ يَشْهَدْكُمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (baygın bir halde) hasta iken (ağzına) ilâç koymuştuk. O da bize, “İlâç vermeyiniz” diye işaret etmeye başlamıştı. Biz (Resûlullah’ın imtinâı) hastalar ilâçtan hoşlanmadığı içindir dedik (ve ilâç vermeye devam ettik). Fakat ayılınca, “Ben sizi ilâç vermekten menetmedim mi?” diye itâb etti. Biz yine, “Hasta ilâçtan hoşlanmaz (onun için takdir ediyor)” dedik. (Yine ilâç vermeye devam etmek istedik). Bunun üzerine Resûlullah, “Ev içinde bulunan herkes istisnasız bu ilâçtan alacaktır. İşte ben ona bakıyorum. Yalnız Abbas başka. Çünkü o, beni ilâçlamakta sizinle bulunmadı!” buyurdu. {B4458 Buhârî, Megâzî, 84.}

İZAHİ

Hadis metninde tekerrür eden “ledîd” kelimesi kaşık gibi bir şey ile ağzın bir tarafına –hastanın iradesi olmaksızın– konulan ilâca denir. Bu ledîd kıssasında Resûl-i Ekrem, “*Bana ilâç vermeyiniz!*” demekle tedaviyi reddetmiş değildir. Devayı ve ilâç diye verilen şeyi reddetmiştir. Yoksa birçok haberde vârit olduğu üzere tedaviyi emretmiş ve bi’n-nefs iltizam eylemiştir. Bu vâkıada Resûl-i Ekrem ilâç diye verilen şeyin ne olduğunu ve kimin sağlık verdiğini sormuştu. Aile halkının da ûd-i hindî ile birkaç damla zeytinyağı olduğunu ve Esmâ bint Umeys’in tarif ettiğini ve zâtülcenp için iyi olduğunu söylemeleri üzerine Resûl-i Ekrem, hastalığın zâtülcenp olmadığını ve bunun bir daha ağzına konulmamasını tembih etmişti. Fakat aile halkı bu tembihe rağmen Resûlullah’ın dalgınlığından istifade ederek tekrarlamaları üzerine ayıldığında bu defa artık işlenilen cürmün misliyle cezası olmak üzere bütün ev halkının Peygamber’in gözü önünde bu ilâçtan almalarını emretti ve bu emir istisnasız infaz edildi. Hem o derecede ki Resûlullah’ın kadınlarından Meymûne radiyallahu anhâ oruçlu iken bu mutlak emri o da yerine getirerek orucunu bozmuştu.

Resûl-i Ekrem’in hastalığı humma idi ve kendisini yukarıda gördüğümüz veçhile soğuk su ile tedavi ederek hafifliyordu. Zamanımız tabâbetinin de tatbik ettiği yegâne tedavi şekli de bundan ibarettir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا ثَقُلَ النَّبِيُّ ﷺ جَعَلَ يَتَعَشَّاهُ فَقَالَتْ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَكَرَبَ أَبَاهُ فَقَالَ لَهَا لَيْسَ عَلَى أَبِيكَ كَرْبٌ بَعْدَ الْيَوْمِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem(in hastalığı vefatı günü zevale doğru çok ağırlaştı). Ağır- laşınca (sık sık) bayılmaya başladı. Bundan müteessir olan Hazret-i Fâtıma, “Vay babamın ıstırabına!” di(ye ağlamaya başladı). Resûl-i Ekrem, “Kızım! Bu- gündün sonra babanın üzerinde hiç ıstırap kalmayacaktır” di(ye teselli et)ti. {B4462 Buhârî, Megâzî, 84.}

İ Z A H I

Enes b. Mâlik’in bu hadisinin *Buhârî* metninde alt tarafı da vardır ve meâli şöy- ledir: Enes b. Mâlik der ki: Resûl-i Ekrem vefat edince Hazret-i Fâtıma, “Ey rabbin dave- tine icabet eden babam! Ey cennetü’l-firdevste makamı olan babam! Ey Cibrîl’e ölümünü haber verdiğimiz babam!” diye hüznün ve teessürünü izhar etmiştir²⁴ ve hâtemü’l-enbiyâ defnolanduktan sonra da Enes b. Mâlik’e hitap ederek, “Ey Enes! Derin bir muhabbetle sevdiniz (o gülgün vücudunu tozdan esirgediniz) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem in üstüne toprak saçmaya gönlünüz nasıl razı oldu?” diye bir hüznün ve keder sorgusunda bulunmuş ve fakat Enes teeddüben bir cevap vermemiş. Bununla beraber lisân-ı hâl ile “Hayır, yâ Fâtıma! Gönlümüz hiç razı olmadı. Fakat biz, Resûlullah’ın emrine imtisal ile cebr-i nefsederek bu işi gördük” demiştir.

Buhârî şârihlerinin ihtarlarına göre Hazret-i Fâtıma’nın وَاكْرَبَ أَبَاهُ “Vay babamın ıstıra- bına!” diye ağlaması ve emsali teellümü şer’a münâfi olan mâtem çılgılığı değildir. Tabii olan bir hüznün ve teessür nevhasıdır. Resûl-i Ekrem’in Fâtıma’yı menetmeyip, “*Kızım bugünden sonra babanın hiç ıstırabı kalmayacaktır!*” diye cevap vermesi bunun delilidir (bu eserimizin 622. hadisinin izahına bakınız).

Sahih rivayete göre Hazret-i Fâtıma Resûlullah’ın vefatından sonra altı ay yaşa- mıştır ve bu müddet içinde bir kere güldüğü görülmemiştir. Daima kendisini matemengiz sânihât-ı edebiyye ile avutmuştur. Şârih Kastallânî’nin nakline göre şu beyitler de Cenâb-ı Fâtıma mersiyesi cümlesindendir.

24 Bu tercümemizin Arapça aslı vefat-ı peygamberî üzerine Fâtimatüzzehra’nın sânihât-ı edebiyesinden –imanlı gönülleri sızlatan ve gözlerinden seylâbe-i hüznün ve mâtem akıtan– en yüksek bir şiir örneğidir ve şöyledir: أجا ب ربا دعاء ، يا أبتاه! من جنة الفردوس ماواه، يا أبتاه! إلى جبريل تنعاه “*Sahîh-i Buhârî*’nin Yûnûniyye nüshasından naklolundu.” {B4462 Buhârî, Megâzî, 84.}

أغبر آفاق السماء وكورت
شمس النهار وأظلم العصران
والأرض من بعد النبي كثية
أسفا عليه كثيرة الرجفان
فليكه شرق البلاد وغربها
ولتبكه مضر وكل يمان

Türkçe'si: O gün, gökyüzünün ufukları bozardı, gün ortasında güneşin ziyası köreldi, asr-ı evvel ve sâni zamanında kâinatı zulmet içinde bıraktı. Peygamber'in vefatından sonra küre-i arz ona teessüründen ve şiddetli ıstırabından bir kum yığını oldu. Artık şimdi şarkın, garbın şehirleri ona ağlasın! Mudar ve Yemen'in bütün kabileleri mâtem tutsun!

Şu da Hazret-i Fâtıma'nın bir mersiyesinin şaheser bir beyti olarak meşhurdur:

صبت علي مصائب لو انها
صبت على الأيام صرن لياليا

Türkçe'si: Üzerime öyle musibetler döküldü ki bu musibetler gündüzler üzerine dökülseydi nurlu gündüzler simsiyah gece olurdu.

RESÛL-i EKREM'İN VEFATININ AŞHAP ÜZERİNDE TESİRİ VE EBÛ BEKİR'İN METANET VE BASİRETİ

Resûl-i Ekrem'in vefatı haberi aşhab üzerinde derin bir teessür uyandırmıştı. Zevcât-ı tâhirâtın ve bütün hânedân-ı nübüvvetin enîn-i teessüratı herkesi bütün bütün şaşırtmıştı. Bu arada bir de münafıkların, "Muhammed hak peygamber olsaydı ölmezdi" gibi küstahça sözleri Hazret-i Ömer gibi metin bir zatı bile son derece asabîleştirmişti ve kılıcını çekerek, "Her kim Muhammed öldü derse boynunu vururum" diyordu. Bu arada itidal ve metanetini muhafaza eden yalnız Ebû Bekir radiyallahu anh bulunuyordu. Müellif Buhârî bu babında Ebû Bekir'in bu sıradaki metanetini şöyle rivayet ediyor:

Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah'ın irtihali üzerine Ebû Bekir Sunh köyündeki²⁵ meskeninden atına binerek Medine'ye ve mescide geldi. (Mesciddeki halkın kalabalığına bakmayarak ve) kimseye bir şey söylemeden doğru Âişe odasına girdi. Hemen Resûlullah'a yaklaştı Resûlullah'ın yüzü bir bürde-i yemânî ile örtülü idi. Yüzünden örtüyü kaldırdı. Nübüvvet güneşinin üstüne kapandı ve (iki gözünün arasını hürmetle) öpüp ağladı. Sonra, "Yâ Resûlellah! Babam, anam sana kurban olsun! Vallahi Cenâb-ı Hak senin üzerinde iki ölüm birleştirmeyecektir. Mukadder olan bu ölüm geçidini ise geçirmiş bulunuyorsun!" dedi.

İbn Abbas (radiyallahu anh) der ki: Ebû Bekir Resûlullah'ı ziyaretten çıktı. Ömer b. Hattâb ise halka, "Resûlullah ölmedi" diyordu. Ebû Bekir, "Yâ Ömer oturunuz" dedi. Fakat Ömer oturmuyordu. Ebû Bekir hemen minbere çıktı. Halk Ömer'i bırakarak Ebû Bekir'i dinlemeye toplandılar. Ebû Bekir Allah'a hamdüsênâdan sonra şöyle dedi: "Sizden her

25 Medine civarında avâlî denilen birtakım köyler vardı. Mescid-i Nebevî'ye 1 mil mesafede bulunan Sunh köyü de bu avâlîden biri idi.

kim Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem perestiş ediyorsa, iyi bilsin ki Muhammed öldü. Her kim de Allah'a ibadet ediyorsa, iyi bilsin ki Allah haydır, ölmekten münezzehtir. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Mübîn'de, "*Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce nice peygamberler geldi. Eğer o ölürse yahut öldürülürse geri mi döneceksiniz? Her kim geri dönerse Allah'a hiçbir suretle zarar vermez. Allah ise (İslâm nimetine) şükredenlere mükâfat verecektir*" buyurmuştur.²⁶

İbn Abbas der ki: Ashabı, o derece şaşkınlık istilâ etmişti ki, bu âyeti Ebû Bekir okuyana kadar Allah'ın bu âyeti inzâl ettiğini sanki bilmiyorlardı da bütün cemaat Ebû Bekir'den öğrenmişlerdi. Ve işiten her sahâbî bu âyeti okumaya başlamıştı. *Buhârî*'nin Saîd b. Müseyyeb'den rivayetine göre Hazret-i Ömer o günkü halini şöyle anlatmıştır: Vallahi Ebû Bekir Âl-i İmrân âyetini okuyuncaya kadar Peygamber'in vefatı hakkında kanaatim yoktu. Onun okuduğunu işitince dehşet içinde kaldım. Ayaklarım beni tutmaz olmuştu. Nihayet Ebû Bekir'in, *إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ* "*Habîbim! Tabii sen öleceksin, onlar da ölecek*"²⁷ âyetini okuduğunu işitince, artık Resûlullah'ın öldüğüne kanaat getirerek bulunduğum yere düştüm.

Şârih Kastallânî'nin *Uyûnü'l-eser* gibi sîret müellefatından nakline göre Resûl-i Ekrem'in vefatı üzerine Üsâme'nin anası Ümmü Eymen ordu karargâhına birini göndererek bu kara haberi bildirmişti. Üsâme, Hazret-i Ömer ve Ebû Ubeyde ile beraber geldikleri gibi onları takiben ordunun kuvâ-yı külliyesi de Cürüf'ten Medine'ye geldi ve başkomutanlık sancağı alemdar Büreyde eliyle getirilip hâne-i saâdetin önüne dikildi. Bu da Medine içinde büyük bir teessür uyandırdı. Çünkü bu sancağı Resûl-i Ekrem kendi eliyle hazırlamıştı ve kendi eliyle Üsâme'ye vermişti. Verirken de, "*Üsâme bu bayrağı al, Allah adıyla gazâ et, Allah'a küfredenlerle vuruş, baban Zeyd'in şehid olduğu illere git, seni bu orduya komutan yaptım*"²⁸ buyurmuştu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'in hicretinde meserret içinde çalkalanan Medine bugün hüznün ve mâtem içinde kalmıştı. Ordu sancağı, Ebû Bekir'e biat olununcaya kadar hâne-i saâdet önünde dikili kaldı. Sonra Halife Ebû Bekir tarafından Üsâme'nin evinin önüne gönderilip ordu hareket edene kadar orada bulundu. Bu cihetle Üsâme ordusunu tarihçiler Resûlullah'ın son, Ebû Bekir'in ilk teşhiz ettiği ordu olmak üzere kaydederler. Bu ordu büyük bir zaferle dönüp geldiğinde bizzat halife tarafından muhacirîn ve ensardan mürekkep bir cemm-i gafîr ile beraber karşılandı.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تُوْفِّيَ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ .

26 وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ. {Âl-i İmrân, 3/144.}

27 {ez-Zümer, 39/30.}

28 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bakınız: Aynî, *Umde*, XVIII, 76.}

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in atmış üç yaşını tamamlayarak vefat ettiği rivayet olunmuştur. {B4466 Buhârî, Megâzî, 86.}

İZAHİ

Müellif Buhârî'nin bu hadisten önce bu baba ve bu mevzua dair Hazret-i Âişe ile İbn Abbas'tan da müşterek bir rivayeti vardır. Bu rivayette de Resûl-i Ekrem Mekke'de –kendisine Kur'an nâzil olarak– on yıl, Medine'de de on yıl meksetti (eğlendi) denilmiştir ki bu da mevzumuz olan hadisi teyit etmektedir. Çünkü Resûlullah kırk yaşında ba'solunduğuna (bk. 1448. hadis) ve üç senelik fâsıla-i vahy müddeti de Mekke'deki on sene ikametine ilâve olunduğuna göre Medine'deki on senelik hayatıyla beraber 63 sayı doldurulmuş bulunur. Bu cihetle ulemânın cumhuru, 63 sayısında ittifak etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb, Mücâhid, Şa'bî gibi en büyük tâbiî âlimleri kesin olarak bu sayıyı iltizam etmişler ve altmış beş yaş olmak üzere İbn Abbas'tan gelen rivayete iltifat etmemişlerdir. Ahmed b. Hanbel de bu sayının en sağlam rivayete müstenit olduğunu söylemiştir (bk. 1447. hadis).

RESÛL-İ EKREM'İN GAZÂLARI

Bundan sonra *Buhârî* Peygamber efendimizin gazâlarına dair bir bab açarak şu meâldeki üç hadisi rivayet etmiştir: **1.** Ebû İshak es-Sebî der ki: Zeyd b. Erkam radiyallahu anha, “Resûlullah ile kaç gazâda bulundun?” diye sordum. “On yedi!” diye cevap verdi. “Resûlullah bizzat kaç gazâda bulundu?” dedim. “On dokuz!” dedi. **2.** Yine Ebû İshak es-Sebî, Berâ b. Âzîb radiyallahu anhtan da on beş gazâda bulunduğunu rivayet etmiştir. **3.** Büreyde b. Husayb'dan da on altı gazâda Resûlullah'ın maiyetinde bulunduğu rivayet olunmuştur.

Resûl-i Ekrem'in gazâları hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Bu on dokuz sayısından başka yirmi yediye, kırk küsur sayısına kadar çıkan rivayetler vardır. İbn Sa'd *et-Tabakât*'ında bu ihtilâfın sebebi bazı rivayetlerdeki isimlerin öbür rivayetlerde dahil bulunmasının neticesi olduğunu bildirdikten sonra diyor ki: Ehl-i rivayetin bize bildirdiği ve bizzat Resûl-i Ekrem'in iştirak ettiği gazâlar yirmi yedidir, teşhiz edip gönderdiği seriyeler de kırk yedidir. Resûl-i Ekrem'in bizzat iştirak ettiği gazâlarda harp ve kıtale iştirak etmiştir ki şunlardır: Bedir, Uhud, Müreysî, Hendek, Kurayza, Hayber, feth-i Mekke, Huneyn, Tâif gazâlarıdır.

EBÛ BEKİR'İN HALİFE İNTİHAP OLUNMASI

Buhârî'nin “Ebû Bekir'in Menâkıbı” hakkındaki babında Hazret-i Âişe'den rivayetine göre Hazret-i Ebû Bekir, Mescid-i Saâdet'teki hutbesini bitirip ashabın heyecanını teskin ettikten sonra bir de duymuştu ki ensar Benî Sâide Sakîfesi'nde (sofasında)

(bk. 1097. hadisin izahı) Sa'd b. Ubâde'nin başına toplanarak, "Biz (ensar)dan bir emîr, siz (muhacirler)den de bir emîr nasbolunmalıdır!" diyorlardı.

Bunun üzerine Ebû Bekir, Ömer ile Ebû Ubeyde'yi yanına alarak Benî Sâide Sofası'na gitti. İrat ettiği belîğ bir hutbesinde, "Artık Arap'ın kadim bedeviyet hayatı ve her kabilenin bir emîr ile idaresi zamanı geçtiğini ve müslümanların İslâm medeniyetine göre yalnız bir devlet reisinin idaresi altında toplanmaları zarurî" olduğunu izah ettikten sonra, "Bizden emîr, sizden vezir olur" dedi ve Ömer ile Ebû Ubeyde'yi göstererek, "İşte bunlardan birine biat ediniz" dedi. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, "Yâ Ebû Bekir! Bu işe sen hepimizden lâıyaksın" diye Ebû Bekir'e biat etti. Bunu da umumi biat takip etti (bk. 1097. hadisin izahı).

RESÛL-İ EKREM'İN TEÇHİZ VE TEKFİNİ

Resûl-i Ekrem'in teçhiz ve tekfini salı günü icra edildi. Bu mühim vazife Resûl-i Ekrem'in en yakın akrabası tarafından ifa olundu: Ali b. Ebû Tâlib, Abbas b. Abdülmuttalib, Fazl b. Abbas, Kusem b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Resûl-i Ekrem'in kölesi Şukrân. Resûl-i Ekrem'in bu son hizmetini görmeye herkes can atıyordu. Bunun için Hazret-i Ali odanın kapısını kapamaya mecbur olmuştu. Yalnız ensardan ve Bedir mücahidlerinden Evs b. Havlî Hazret-i Ali'ye, "Allah aşkına beni içeri alınız" demesi üzerine ensar namına bu ihtiyar mücahid de gasil esnasında hazır bulundu. Gasle iştirak etmedi (*Sîret-i İbn Hişâm*).

Resûl-i Ekrem'in ruhu mübareki içinde pervaz eden kaftanı ve izârı soyuldu (bk. 1290. hadis). Gasle başlarken hâtemü'l-enbiyânın mübarek vücudu bir sedir üstüne konuldu. Gasli bizzat Hazret-i Ali, Peygamber'in mübarek cesedini bağrına basarak ifa etti. Abbas ile oğulları Fazl ile Kusem Peygamber'in cesedini bir taraftan öbür tarafa çevirmek vazifesini görmüşler, Üsâme ile Şukrân da su dökmüşlerdi. Hazret-i Âişe'den rivayete göre esnâ-i gaside Resûlullah'ın gömleği çıkarılmayıp onun üstünden oğulmuş ve bu suretle Hazret-i Ali'nin eli vücudu saadete dokunmamıştır. Sair cenazelerde görülen şeylerden onda hiçbir eser görülmemiş ve Hazret-i Ali, "Hayatında da paksın, mematında da paksın" diyerek gasletti (*Sîret-i İbn Hişâm*).

Gasil tamam olduktan sonra üç parça pamuklu kumaş içine kefenlendi (627. hadise bk.). Gasil tamamlandıktan ve tekfin bittikten sonra Resûl-i Ekrem sedir üstünde olduğu halde evvelâ erkekler, sonra kadınlar ve kadınlar bittikten sonra da çocuklar münferiden namaz kıldılar ve kimse imâmet etmedi. Âişe odası küçük olduğundan, namaz kılınması gece yarısına kadar devam etmiştir.

Resûl-i Ekrem'in nereye defnolunacağı hakkında müteaddit fikirler dermeyen edilmişse de nihayet Hazret-i Ebû Bekir Resûl-i Ekrem'in, "*Bir peygamberin ruhunu Allah Teâlâ o peygamberin defnolunmasını istediği yerde kabzeder*"²⁹ buyurduğunu rivayet ederek Hazret-i Âişe odasında, üstünde vefat ettiği döşegin bulunduğu yere defnolunmasını

emretti. Bu emir üzerine ensardan Ebû Talha tarafından oraya bir lâhit kazıldı. Çarşamba gecesı gece yarısında defnolundu. Hazret-i Âişe'den gelen rivayete göre, “Biz Resûlullah'ın defnolunduğundan çarşamba gecesı nısfü'l-leylde kürek sesleri duyarak haberdar olduk” demiştir (kabr-i saâdet hakkında 683. hadise bk.).

Kitâbü
Tefsîri'l-Kur'ân
كِتَابُ تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ

Bu kitap Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Buhârî râvilerinden Ebû Zer el-Herevî besmele-i şerife ile unvanı bu şekilde rivayet etmiş, müellif Zebîdî merhum da bu rivayeti ihtiyar eylemiştir. *Buhârî*'nin öbür râvileri ise önce unvanı, sonra besmeleyi rivayet etmişlerdir. Yûnîniyye nüshasına göre basılan *Buhârî* nüshaları da cumhurun bu rivayetine müstenittir. Okuyucularımızın iki rivayet farkına bakarak bu ihtilâfın bir yanlışlık eseri olduğunu sanmamalarını bildiririz.

Tefsîr-i Kur'ân terkinde Kur'an lafzı lugaten "toplamak" mânasına masdardır. Sonra hâtemü'l-enbiyâ efendimize gönderilen kitâb-ı mübîne -birçok sûreleri, emirleri, nehiyleri ihtiva ettiği için- alem olmuştur. Kur'an aynı zamanda "okumak" mânasıdır. Ancak burada mutlak surette okumak değil, bu ilâhî kitabın harflerine ait edasını ve nazımının, mânasının hakkını vererek okunması matlûptur. Müzzemmil sûresinin 4. âyetinde, *وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* "*Habîbim! Kur'an'ı tertîl ile ağır ağır oku!*" diye emir buyurulmuştur. Usûl-i fıkıh ulemâsı Kur'an'ı şöyle tarif etmiştir: Kur'an, Allah Teâlâ tarafından Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderilen ve Peygamberimiz'den bize tevâtüren¹ naklolunagelen kitâb-ı ilâhîdir.

TEFSİR lugaten "beyan" demektir ki söyleyenin meramını dinleyene izhar etmekten ibarettir. İlmî ıstılaha göre tefsir, Kur'an'ın nazım ve lafzının delâlet ettiği mânadaki örtülülüğü kaldırarak murâd-ı ilâhîyi iyice açmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'in her lafzının mânaya ve şâriin maksadına delâleti zâhir değildir. Her edebî ifadede olduğu gibi Kur'an'ın nazımında da mânaya ve şâriin maksadına delâleti cihetiyle hafî, müşkil, mücmel olanları da vardır. Bu nevi Kur'an kelimelerinin işkâlini izâle ve icmalini tafsile lüzum ve ihtiyaç vardı. Bunlardan lisanî kaidelere göre izah edilebilenler bulunduğu gibi şâriin beyanına muhtaç olanlar da bulunuyordu. Müellif *Buhârî*'nin unvanındaki tefsir ile kastolunan tefsir Peygamber efendimizin bizzat beyan ve izah buyurdıkları tefsirlerle ashap ve tâbiî ulemâsından naklolunan haberlerdir ki bu nevi tefsirlere, "*bi'r-rivâye tefsir*" adı verilmiştir.

1 İslâmî ilimlere göre tevâtür, bir cemaat tarafından rivayet olunan haberdur ki, o cemaatin yalan bir haber hakkında söz birliği ederek nakletmiş olmaları âdetâ tasavvur olunmaz derecede muhal olur. Bu cihetle intikad ulemâsına göre tevâtür, tarihî vâkıyı ri'yâzî katiyet derecesine yükselten bir beyyinedir, bir delildir.

Kavâid-i lisâniyye ile izah edilen nevine de, “*bi’d-dirâye tefsir*” denilmiştir ki, tefsirin bu nevi mevzumuzda bizzat dahil değildir. Bu ikinci neve “te’vil” de denilerek “tefsir” tabiri rivayete tahsis edilmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî *Te’vîlât*’ında, tefsir ile te’vil arasındaki farka şöyle işaret etmiştir: Tefsirde Allah Teâlâ şu lafızdan şu hükmü, şu mânayı murat etmiştir diye katiyetle hüküm vardır. Bu cihetle tefsir kati bir delile ve şâriin beyanına tevakkuf eder. Böyle kati delile istinat etmezse, re’y ile tefsir olur ki, şer’an menhîdîr. Te’vil ise lafızdan murâd-ı ilâhîyi beyanda katiyet bulunmayarak lafzın ihtimallerinden birini tercihten ibarettir.

BESMELENİN TEFSİRİ

Besmele-i şerifenin, Fâtihâ’dan bir cüz ve bir âyet olduğunu kabul edenlere göre besmele Kur’an’ın ilk âyeti olduğu için müellif *Buhârî* Kur’an tefsirine besmele-i şerife ile başlayarak *rahmân* ile *rahîmin* rahmet masdarından alınmış iki isim olduklarını bildiriyor. Fakat Vâcib Teâlâ’nın asıl zât ismi olan ve bu ikisinden önce bulunan Allah ism-i celâli hakkında sükût ediyor. Rivayet ilminin alemdarı olan *Buhârî*, rabbimizin zâtını idrak ve ihatadan âciz olan vâsita-i mârifetimizin, mübarek isminin mahiyetini tayin hususunda da mütehayyir olduğuna kanaat ederek sükût etmiş ve lisan âlimlerinin bu kelime hakkındaki sözlerinden hiçbirine işaret etmemiştir. Allah Teâlâ’nın zâtını idrakten acz ile hâsıl olan sükût, nasıl en derin bir idrak iş’âr ederse, mübarek ism-i hâssının mahiyetini anlamaktan âciz kalarak sükût etmek de kemâl-i belâgatla derin bir hayranlık ifade eder. Bu cihetle ulemânın cumhuruna göre Allah ism-i şerifi ne müştaktır, ne de menkuldür. Belki doğrudan doğruya Vâcib Teâlâ’nın zâtına alem olmuştur. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi en büyük nahiv ve lûgat âlimleriyle Ebû Hayyân ve Râzî gibi müfessirler ve birçok usûl-i fıkıh ve hukûk-ı İslâmiyye âlimleri Allah ism-i şerifinin vâcibü’l-vücuda alem olduğunu müdafaa ederek, zât-ı bârî gibi Allah isminin de bütün esmâ ve sıfât-ı ilâhiyeye mukaddem olduğunu kabul etmişlerdir. Allah ism-i şerifi Vâcib Teâlâ’nın zâtına has bir adı olup bununla Hak Teâlâ’dan başka hiçbir mâbud ve hiçbir mevcut ne hakikaten, ne de mecazen adlanmıştır. Meryem sûresinin 64. âyetinde, “*Habîbim! Allah için bir adaş bilir misin?*” suretindeki inkârî bir istifham ile böyle bir şeyin tarihe geçmediği tesbit buyurulmuştur.

Kur’ân-ı Mübîn, Allah ismini birçok esmâ-i sıfât ile tavsif ederek ibadette ve ulûhiyyet havassında iştiraki redde delâlet eden yegâne bir isim olarak tayin etmiştir. Bu cihetle “*lâ ilâhe illallah*” kelimesi ancak Allah ism-i hâssıyla tevhid ifade ediyor da rabbimizin öbür isimleriyle tevhid (Allah’ı birlemek) sahih olmuyor.

Müellif Buhârî “*Tefsîrü’l-Kur’ân*” unvanından sonra “*Fâtihatü’l-kitâbın Tefsiri*” başlığı ile de bir bab açarak bu unvanında da Fâtîha sûresine **الكتاب** “Kur’an’ın Anası” diye ad verildiğini ve mushaflarda Fâtîha sûresiyle yazıya, namazda da bununla kıraate başlandığı için ümmü’l-kitâb denildiğini bildiriyor.

Bundan sonra Buhârî, Fâtiha âyetlerinden يَوْمَ الْمَالِكِ kavlı-i şerifindeki² din kelimesinin “ceza” mânasına olduğunu bildirerek âyetin mânası, “Allah ceza gününün sahibi” demek olduğuna işaret ediyor.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ كُنْتُ أَصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ أُجِبْهُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ أَصَلِّي فَقَالَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ ثُمَّ قَالَ لِي لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ السُّورِ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ هِيَ سَبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيَتْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd b. Muallâ radıyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben bir kere mescidde namaz kılarken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni çağırmıştı. Ben de icabet edememiştim. (Namazdan sonra vardığımda), “Yâ Resûlellah namaz kılıyordum (geç icabet ettim) diye i’tizâr ettim. Bunun üzerine Resûlullah, “Allah (Kur’an’da), ‘Ey müminler! Sizi, Resûlullah kendinize hayat verecek şeylere davet ettiği zaman Allah’a ve resulüne icabet ediniz!’ buyurmadı mı?” dedi.³ Sonra Resûlullah bana, “Ey Saîd! Sen bu mescidden çıkmazdan önce sana muhakkak bir sûre öğreteceğim ki o, Kur’an’daki sûrelerin (sevap cihetiyle) en büyüğüdür” buyurdu. Sonra elimi tuttu. Mescidden çıkmak istediği sıra ben, “Yâ Resûlellah! Sana bir sûre öğreteceğim ki o, Kur’an’daki sûrelerin en büyüğüdür, demedin mi?” dedim. Resûlullah, “O sûre الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dir ki (namazlarda) tekrar olunan yedi âyet ve (bana ihsan olunan) Kur’an’dır” buyurdu. {B4474 Buhârî, Tefsîr, (Fâtiha) 1.}

İ Z A H I

Râvi Ebû Saîd Resûl-i Ekrem’in davetine icabet emrinin namaz haricine ait olduğunu sanarak namazını tamamlayarak huzura gelmiş ve i’tizâr etmişti. Resûl-i Ekrem Enfâl sûresi âyetini okuyarak namazdaki musallînin de Resûlullah’ın davetine icabet etmesi lüzumunun Resûl-i Ekrem’e ait bir hususiyet olduğuna işaret etmiştir.

2 {el-Fâtiha, 1/4.}

3 Bu tercümemiz Enfâl sûresinin 24. âyetinin bir parçasıdır.

Fâtiha'nın Kur'an sûrelerinin en büyüğü olması sevap cihetiyledir. Fâtiha'nın sevabı öbür sûrelerin sevabından çoktur demek, yoksa bizâtihî Kur'an olmak ve Allah kelâmı bulunmak cihetiyle Kur'an-ı Kerîm'in sûreleri ve âyetleri arasında fazilet farkı yoktur. Bu noktaya tercümemizde "sevap cihetiyle" kaydıyla işaret ettik.

Bu hadisin bir mühim noktası da Fâtiha'ya "*seb'u'l-mesânî*" adının verilmesidir. *Seb'* "yedi" sayısının adıdır. Fâtiha da bilittifak yedi âyettir. Şu kadar ki, Hanefîler besmeleyi Fâtiha'dan saymamışlar da "*en'amte aleyhim*"i bir âyet saymışlardır. Şâfiîler ise bunun aksine besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet saymışlar da "*en'amte aleyhim*"i müstakil bir âyet saymamışlardır.

Mesânî mesnânın cem'idir, "iki, çift ve mükerrer" demektir. Fâtiha'nın kıraati namazın her rek'atında tekrarlanıp zammolunan sûre ile çiftlendiği için mesânî denilmiştir. Hicr sûresinin 87. âyetinde, "*Habîbim! Biz sana mükerrer okunup katlanan yedi (âyetli Fâtiha) ile büyük Kur'an verdik*" buyurulmuştur.⁴

Seb'u'l-mesânî ile Fâtiha murat olduğunda mevzubahsimiz olan Ebû Saîd hadisi nastır, kuvvetli bir delildir. Abdullah b. Abbas'tan gelen bir rivayete göre de seb'u'l-mesânî yedi uzun sûredir denilmiştir ki Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Yûnus sûreleridir. Bundan başka daha birtakım rivayetler de vardır. Fakat bunlardan hiçbirisi Ebû Saîd hadisi derecesinde kuvveti haiz değildir.

Bundan sonra Buhârî *وَلَا الضَّالِّينَ عَلَيْهِمْ* âyetine dair de bir bab açarak Ebû Hüreyre'nin şu hadisini rivayet ediyor: Resûl-i Ekrem efendimiz buyurmuş ki: "*İmam namazda Fâtiha okurken, وَلَا الضَّالِّينَ عَلَيْهِمْ deyince ey cemaat siz de, 'âmin' deyiniz! Her kimin âmin demesi, meleklerin âmin demelerine uyarsa, onun geçmiş günahları mağfiret olunur.*"⁵

Bu hadisin iki tarik ile Ebû Hüreyre'den rivayeti bu eserde 435, 436 numaralarla tercümeleri geçti. İzahlarıyla beraber onlara da bakınız.

Buraya kadar müellif *Buhârî*'nin Fâtiha-i şerifeye dair rivayetlerinden ilham alarak Fâtiha'nın bir tercümesini bildireceğiz: "*Hamd Allah'ın, O, âlemleri nizamlayan. Çok esirgeyen, koruyan. Ceza gününün sahibi. Allahım! Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Allahım! Bizi doğru yola hidayet eyle! O, kendilerine ihsan ettiğin müminlerin yoluna! Hışmolunanların değil, sapkınların da değil!*"

4 {el-Hicr, 15/87.} وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمُنَاقِبِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ.

5 {B782 Buhârî, Ezân, 113.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْمُونَ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Ey insanlar! Sakın Allah’a – O’nun eşsiz bir Allah olduğunu bilirken – ona benzerler uydurmayınız”⁶ meâlindeki kavl-i şerifi babı

1673

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الذَّنْبِ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلْقَكَ قُلْتُ إِنَّ ذَلِكَ لَعَظِيمٌ قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes‘ûd) radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Allah indinde hangi günah en büyüktür?” diye sordum. Resûlullah, “Allah seni yarattığı halde Allah’a benzer bir eş uydurmandır” buyurdu. Ben, “Hakikaten bu, büyük (günah)tır” dedim. “Sonra hangi (günah büyüktür?)” diye sordum. Resûlullah, “Seninle beraber yemek yemesinden korkarak çocuğunu öldürmendir” buyurdu. “Bundan sonra hangisi (büyüktür?)” dedim. Resûlullah, “Komşunun halîlesiyle zinalaşmandır” buyurdu. {B4477 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 2.}

İZAHİ

Bu izahımızda müellif Zebîdî merhumun “Tefsîrü’l-Kur’ân” bahsinde güzel bir üslûp ihtiyar ettiğini bildireceğiz ki, o da müellifin her hadisten önce, o hadisin tefsiriyle ilgili bulunduğu âyet-i kerîmeyi hadise bir unvan, bir mukaddime olarak zikretmesidir. Buraya kadar geçen bahislerde Zebîdî ihtisar için –Buhârî’nin babların unvanlarında zikrettiği– âyetleri *Tecrîd*’e almamıştı. “Tefsîr” bahsinde ise bu yolda devam etmek mümkün olmadığından hadislerle beraber âyetleri de zikretmeye mecbur olmuştur. İhtara şayan bir cihet de şudur: “Tefsîr” bahsinde Buhârî Peygamberimiz’den rivayet olunan hadislerden başka ashap ve tâbiînden naklolunan bi’r-rivâye tefsirleri de *Sahîh*’ine almıştı. Zebîdî ise ihtisar için iltizam ettiği şerâite göre bunları bırakmakta idi. Buraya kadar biz bunları izahlarımızda göstermeye çalıştık. Fakat “Tefsîr” bahsinde de bu yolda devam etmek bizim için de mümkün olmayacaktır. Çünkü hadis mevzuundan büsbütün çıkarak tefsir konusuna geçmiş olacağız. Bu sûretle “Tefsîrü’l-Kur’ân” bahsimiz ciltler teşkil ede-

cekti. Artık biz de Zebîdî mesleğinde yürüyerek ashap ve tâbîî tefsirlerinden pek mühimlerini nakil ile iktifa edeceğiz.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “Ey Benî İsrâîl üzerinize o (beyaz) bulutları gölge yaptık ve üzerinize kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Onlara, “Haydi size rızık verdiğimiz bu temiz nimetlerden yiyiniz! (dedik). Fakat (nankörlük ettiler), bu suretle bize zulmetmediler velâkin kendilerine zulmettiler”⁷ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1674

عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْكَمَاءُ مِنَ الْمَنَّ وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ.

TERCÜMESİ

Saîd b. Zeyd radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kızılımtırak beyaz mantar, kudret helvası (gibi Allah’ın külfetsiz nimetleri) nevinden bir rızıktır. Suyu da göz ağrısına şifadır” buyurmuştur. {B4478 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 3.}

İZAHİ

Yukarıdaki âyet Bakara sûresinin 57. âyetinin bir parçasıdır. *Sahîh-i Buhârî* metninde âyetin tamamı zikrolunduğundan biz de yukarıda âyeti tamamen tercüme ettik. Buhârî *Sahîh*’inde Mücâhid’in, “Menn, zamkî Arabî’dir; selvâ da kuştur” dediğini rivayet ediyor. Tîh sahrasında Benî İsrâîl’e gönderilen rızkın birisi kudret helvası olduğu meşhurdur. İbn Abbas’tan rivayete göre bu gıda ağaçlar üzerine geceleri yağardı. Benî İsrâîl toplayıp yedi. İkrime de, “Koyu pekmeze benzetiyor. Süddî ise açıkça kudret helvasıdır” demiştir. Selvâ hakkında da birçok rivayet varsa da meşhur olan bıldırcındır. **Gamâm** da **gamâmenin** cem’idir ki “beyaz bulut” demektir. Benî İsrâîl’i güneşin hararetinden muhafaza ederdi. Rivayete göre hırslı Benî İsrâîl kudret helvasıyla bıldırcın kebabını yemekle kanaat etmeyip bunları saklamaya, biriktirmeye başlamışlardı. Kendilerine, “Böyle yapmayınız, taze taze yiyiniz” denildiği halde dinlemediler. Sonra bu mâide-i semâviye kesildi. Fakr ü sefaletle düştüler.

Hadis metnindeki كَمَاءَ (*kem’e*) kelimesinin gerek lafzının müfred veya cemi’ sîğası olduğunda, gerek medlûlünün tayininde pek çok ihtilâf edilmiştir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre kem’e kelimesi müfred, Sîbeveyhi’ye göre de ism-i cemi’dir. Bu kelimenin medlûlünü de en iyi İbnü’l-Baytâr tarif etmiştir. Müşârun ileyh *Câmiu’l-edviye ve’l-agziye* adlı müfre-

datında der ki: “Kem’e, dalı ve yaprağı olmayan toparlak bir nebattır. Rengi kırmızımsıdır. Beyaza mâildir. Bahar mevsiminde biter. Çiğ ve pişmiş olarak yenir. Suyu en iyi göz ilâcıdır.”

Bu izahata göre bizim meşhur mantar dediğimiz nebat olacaktır. *Buhârî* üstadım alay müftüsü Ankaralı Şükrü Efendi merhum da bu kelimeyi kırmızımsı beyaz mantar diye tarif etmiş olduğundan biz de bu yolda tercüme ettik.

Şimdi izaha muhtaç bir cihet kalıyor ki bu mantarın hadiste bildirildiği veçhile kudret helvası nevinden olmasıdır. Halbuki Benî İsrâil’e gönderilen şey mantar fasîlesinden bir şey değildi. Bu cihetle hadis şârihleri bu ikisi arasında münasebet bulmak için birtakım mütalaalar dermeyer etmişlerdir. Bizce mantar, ekilmeden ve kul emeği karışmadan hudâ-yi nâbit vücuda gelen bir ni‘met-i ilâhî olması cihetiyle Benî İsrâil’e verilen kudret helvasına benzemekle hadiste kudret helvası nevinden sayılmıştır. Nasıl ki bazı hadis şârihleri “menn”i, in‘âm mânasına hamletmişler ki bu halde hadisin mânası, “Mantar, Allah’ın külfetsiz verdiği nimetlerdendir” demek olur.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ

Azîz ve celîl Allah Teâlâ’nın, “*Habîbim!* (Beni İsrâil’e şöyle) *dediğimiz zamanı da yâdet! Biz onlara şu şehre* (Beytûlmakdis’e) *giriniz ve nimetlerinden dilediğiniz veçhile bol bol, çok çok yeyiniz ve tâzim ile eğilerek* (şehrin) *kapısına giriniz ve, “hıtta = yâ rab! Şanın günah bağışlamaktır’ di*(yerek istiğfar ed)iniz ki, *hatalarınızı mağfiret edelim. İyilik edenlere ise elbet daha çok ihsan edeceğiz!*”⁸ kavl-i şerifi babı

1675

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً فَدْخَلُوا يَرْحَمُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةً حَبَّةً فِي شَعْرَةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Allah tarafından) Benî İsrâil’e, “Beytûlmakdis’in kapısından eğilerek (tevazu ile) giriniz ve ‘hıtta = yâ rab! Dileğimiz, günahımızı affetmendir’ deyiniz denildi de onlar (tersine) kışkıları üzere imekleyerek girdiler ve (emrolundukları kelimeyi) değiştirip hıtta yerine (istihfaf için) حبة حطة (mühmel kelimesin)i söylediler.” {B4479 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 5.}

8 وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ. رَغَدًا وَاسِعٌ كَثِيرٌ [بخاري].
{el-Bakara, 2/58.}

İ Z A H I

Yukarı unvandaki âyet-i kerîme *Sahîh-i Buhârî* metninde tamam zikrolunduğu için tamam tercüme ettik. Âyetteki “rağaden” kelimesini de Buhârî’nin tefsiri veçhile “bol bol, çok çok” diye çevirdik.

Tarihin her devrinde hırs ile, hıyanetle tanınmış bir millet olan yahudiler vaktiyle Mûsâ peygamberin nübüvveti zamanında da müşârün ileyhın tebliğ ettiği her emri tersine telakki ederek bu şevketli peygambere de türlü müşkülât göstermişler ve her zaman hakla bâtılı karıştırmışlardır. *Kur’ân-ı Mübîn*’de en çok bu milletin tarihinden bahs olunmuştur. Mevzumuz olan Bakara sûresinin buradaki âyetlerinde on bir kadar vâkıa bildirilmiştir ki bunlardan biri de yukarıdaki âyetle hadiste işaret olunan vâkıadır. Şöyle ki: Senelerden beri Tîh sahrasında türlü günahkârlıkla geçirilen bedevî ve serseri hayattan kurtulup medenî bir hayata ermeleri için Kudüs’e hareketleri emrolunup ancak şehre girerken Beytülmakdis’in kapısı önünde dindarane bir tevazu ve huşû ile vaziyet almaları ve kapı önünde “hıtta” diyerek tövbe ve istiğfar etmeleri de emrolunmuştu. Benî İsrâîl bu iki emri de tersine telakki ederek tevazu ile eğilecek yerde kığın kığın imekleyerek girmişler ve “hıtta” diye istiğfar edecek yerde istihza ve istihfaf ederek “hıttatün habbetün fî şaaretin” demişlerdir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَاهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın, “Biz bir âyetten herhangi bir kısmını (veya tamamını) nesheder, yahut o(nun hükmünü ve inzalı)ni tehir edersek, ondan daha hayırlısını yahut onun benzerini ve dengini getiririz. Ey peygamberim! Bilmez misin ki Allah her şeye her zaman kadirdir”⁹ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1676

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَقْرَأْنَا أَبِي وَأَقْضَانَا عَلِيٌّ وَإِنَّا لَنَدْعُ مِنْ قَوْلِ أَبِي وَذَلِكَ أَنَّ أَبِيَّا يَقُولُ لَا أَدْعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَاهَا.

9 {el-Bakara, 2/106}. مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نَنْسَاهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. Bu âyetin vücûh-ı kıraat cihetiyle en zengin kelimesi نَنْسَاهَا “nense’hâ”dır. نَسَا “nese”den me’hûz olan bu kelimenin kıraati İbn Kesîr ve Ebû Amr okuyuşudur. Müellif *Buhârî Sahîh*’inde tehir mânasına olan bu kıraati ihtiyar ettiği için biz de bu suretle tercüme ettik. Elimizdeki mushaflardaki Âsım kıraati ise نَنْسَاهَا “nünsihâ”dır نَسَاء “insâ”dan me’hûzdur. Gönüllerden ve hâfızalardan gidermek mânasıdır. Bu kıraata göre âyetin mânası, “Biz bir âyetten herhangi bir ciheti nesheder, yahut hâfızadan silip unutturursak...” demek olur.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Ömer radiyallahu anh şöyle demiştir: Bizim en düzgün Kur'an okuyanımız Übey (b. Kâ'b')dır. En isabetli hüküm verenimiz de Ali (b. Ebû Tâlib')dir. Şüphesiz biz, Übey b. Kâ'b'ın usûl-i kıraat ve edasından çoğunu unutuyoruz. Bununla beraber Übey, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittiğim hiçbir şeyi bırakmam ve unutmam" iddiasındadır. Halbuki azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, "Biz bir âyetten nesheder veya tehir edersek..." buyurmuştur. {B4481 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 7.}

İZAHİ

Bu hadise göre Übey b. Kâ'b hazretleri Resûl-i Ekrem'den işittiği hiçbir şeyi bırakmayacağını söyleyerek Kur'an'dan bazı şeylerin nesholunduğunu kabul etmiyordu. Bu cihetle Hazret-i Ömer, مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ kavli-i şerifiyle onu reddediyor. Çünkü bu âyet, Kur'an'ın bazı âyetleri hakkında neshin sübûtuna delâlet etmektedir.

Nesih lugatta değiştirmek ve bir şeyi kaldırıp yerine başka bir şey koymaktır. Istilahta nesh-i şeriat ve nesh-i âyet olmak üzere iki suretle telakki olunur. Nesh-i şeriat İslâm'ın kendisinden evvelki şeriatları neshetmesidir ki bunda şüphe ve tereddüt yoktur. Nesh-i âyet de bir âyeti okuyarak ibadet etmek veya âyetten müstefad olan hükmü şer'î ile amel etmek ya da ikisinin birden yani hem kıraatla ibadetin, hem de âyet hükmüyle amelin nihayet bulduğunu beyandan ibarettir. Bir âyetin müntehâyı kıraati veya müntehâyı hükmü Allah Teâlâ'ya mâlûm idi. Ancak biz onu istimrarlı ve devamlı sanırken bilâhare nâsîh ile karşılaşınca nihayete erdiğini o vakit biliyoruz. Bu cihetle usul ulemâsı neshi, beyân-ı tebdilden saymışlardır ve bu âyetle istidlâl ederek ulemânın cumhuru neshin cevazını kabul etmişlerdir. Bazıları nesh-i âyeti inkâr ederek neshi yalnız nesh-i şeriata kasretmişlerdir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "Yine o zalimler 'Allah veled edindi' dediler, hâşâ! Doğrusu göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nun hepsi O'na mutî", (çocuk ihtiyacından münezzeh)tir" ¹⁰ kavli-i şerifi babı

1677

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَرَعَمَ أَنِّي لَا أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لِي وَلَدٌ فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle dediği rivayet olunmuştur: Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ buyurur ki: (Bazı) âdemoğlu beni yalanlar. Halbuki beni tekzip etmek ona yakışmazdı. Bazısı da sebbeder (ulûhiyyet sıfatımı tenkis eder) halbuki bana sebbetmek ona yakışmazdı. Âdemoğlunun beni tekzibine gelince, “O, (öldükten sonra) benim onu eskisi gibi iade edip yaratmaya gücüm yetmez sanır. Bana sebbetmesi hususu da ‘Benim oğlum var!’ demesidir. Halbuki ben zevce veya veled edinmekten uzak bulunuyorum.” {B4482 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 8.}

İZAHİ

Âyet ve hadisteki veled, kişinin büyük, küçük, erkek, dişi, bir ve daha fazla çocuğuna denir ki umumiyetle çocuk demektir. Bu suretle çocuk edinmek fânilerin şîârıdır. Fenayı, ihtiyacı mûcip olduğundan âyet-i kerîmede yehûd ve nasârânın bu nevi isnat ve iddialarından Cenâb-ı Hak tenzih buyurulmuştur. Kur’ân-ı Mübîn’in müteaddit âyetlerinde bildirildiği üzere yahudiler, “Üzeyir peygamber, Allah’ın oğludur” demişlerdi. Hristiyanlar da, “Mesîh Îsâ, Allah’ın oğludur” iddiasında bulundular. Arap müşrikleri de, “Melekler Allah’ın kızlarıdır” diyorlardı. Onların bütün bu isnat ve iddialarını red ve Cenâb-ı Hakk’ı tenzih için unvanımızda tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olmuştur (bu eserimizde geçen 1318 numaralı Ebû Hüreyre hadisine¹¹ ve bu eserimizde gelecek olan 2179 rakamlı Hazret-i Âişe hadisini bakınız).

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَاتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın, “Ey Muhammed ümmeti! Makâm-ı İbrâhim’den de bir namazgâh ittihaz ediniz!”¹² meâlindeki kavlı-i şerifi babı

1678

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَافَقْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي ثَلَاثٍ أَوْ وَافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلَاثٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ اتَّخَذْتَ مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ وَبَلَغَنِي مُعَاتَبَةُ النَّبِيِّ ﷺ بَعْضَ نِسَائِهِ فَدَخَلْتُ عَلَيْهِنَّ فَقُلْتُ إِنْ انْتَهَيْتُنَّ أَوْ لَبِدَلَنَّ اللَّهُ رَسُولَهُ ﷺ

11 {B3193 Buhârî, Bed’ü’l-halk, 1.}

12 {el-Bakara, 2/125.}

خَيْرًا مِنْكُمْ حَتَّى أَتَيْتُ إِحْدَى نِسَائِهِ قَالَتْ يَا عُمَرُ أَمَا فِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مَا يَعِظُ نِسَاءَهُ
حَتَّى تَعْظُهُنَّ أَنْتَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُمْ
مُسْلِمَاتٍ الْآيَةُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Ömer radiyallahu anhin şöyle dediği rivayet olunmuştur: Üç şey (hakkındaki dileğim), Allah’(ın vahyin)e tesadüf etti. Yahut rabbim(in vahyi) ben(im dileğim)e muvâfık oldu:¹³ 1. “Yâ Resûlellah! Makâm-ı İbrâhim’i namazgâh ittihaz etseniz” dedim. (Bunun üzerine, وَأَتَّخِذُوا مِنْ آيَتِي نَازِلًا oldu) 2. Yine ben, “Yâ Resûlellah! Huzurunuz (maslahat icabı) sâlih, fâsık kimseler giriyor. (Kadınlarla görüşüyorlar). Ümmehâtü’l-mü’minîne (müminlerin anaları olan kadınlarınıza) örtünmelerini emretseniz” dedim. Bunun üzerine de Allah hicab âyetini gönderdi.¹⁴ 3. Ömer der ki: Bir kere de Resûlullah’ın (kıskançlık gösteren) bazı kadınlarına darıldığını duymuştum. Bunun üzerine onların yanına giderek, “Kadınlar! Ya (bu hırçınlığa) nihayet verirsiniz yahut iyi biliniz ki Allah, sizin yerinize Peygamber’ine sizden daha hayırlı kadınlar verir” dedim. Nihayet Peygamber’in kadınlarından birinin (Ümmü Seleme’nin) yanına varmıştım. Kadın bana, “Ey Ömer! Resûlullah kadınlarına öğüt veremez mi ki sen onlara vaaz etmeye kalkışıyorsun? Öğüt vermeye ne salâhiyetin var ki burada bize akıl hocalığı ediyorsun?” demişti. Bunun üzerine de azîz ve celîl olan Allah, “Ey kadınlar! Şayet sizi peygamber boşarsa onun rabbi gerektir ki peygambere sizlerden daha hayırlı öyle zevceler verir ki onlar müslim mümin, itaatli, tövbekâr, ibadetli, oruçlu, dul, bâkir kadınlardır” meâlindeki âyet-i kerîmeyi gönderdi. {B4483 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 9.}

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde görülen uzunca ziyadeler bu hadisin “Kitâbü’s-Salât”ın “Kible” bahsindeki rivayet tarikinden alınarak gösterilmiştir. Bu hadisin kuvvet ve sıhhatini haizdir. Unvanımızdaki, “Makâm-ı İbrâhim’den namazgâh ittihaz ediniz!” emrindeki

13 Böyle iki vecihle rivayet, râvinin şüphesinden ve Hazret-i Ömer’in bunlardan hangisini söylediğini kestirememesinden neşet etmiş bir tereddüttür. Buhârî’nin “Kitâbü’s-Salât”taki rivayet tarikinde birinci surete göre tereddütsüz, وَأَفَقْتُ رَبِّي suretinde rivayet olunmuştur ki, “Arzum rabbimin vahyine rastgeldi” demektir. {B402 Buhârî, Salât, 32.}

14 Hicab “örtmek” demektir. Şeriatta kadınların erkeklere karşı vech-i mâruf ve meşrû üzere örtünmeleridir ki tesettür tabir olunur. Hicab âyeti Ahzâb sûresinin 59. âyetidir ki meâli şöyledir: “Ey azîz peygamber! Kadınlarına, kızlarına ve bütün müminlerin kadınlarına söyle: Dış libaslarından üzerlerindeki (câr, manto gibi) cilbâblarının (giyimler)ine ihtimam etsinler.” {el-Ahzâb, 33/59.}

Makâm-ı İbrâhim, Hazret-i İbrâhim'in Kâbe'yi bina ederken iskele olarak kullandığı, yahut nâsı hacca davet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir. Hâlâ Makâm-ı İbrâhim diye anılır ki iki rek'at tavaf namazının kılındığı yerdir. Rivayete göre Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'in elini tutarak, "*Burası Makâm-ı İbrâhim'dir*" buyurmuş. O da, "Burasını namazgâh ittihaz etseniz olmaz mı?" demiş. Resûl-i Ekrem de, "*Öyle bir şeyle emrolunmadım*" buyurmuş. Fakat gün batmadan bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Câbir'den gelen bir rivayete göre Resûl-i Ekrem tavaf ettikten sonra Makâm-ı İbrâhim'e gelerek bunun arkasında iki rek'at namaz kılmış ve bu âyeti okumuştur.¹⁵ Bu cihetle İmam Ebû Hanîfe'ye göre, tavaf namazı vâciptir. İmam Şâfiî'nin iki ichtihadından biri de böyledir, diğer kavle göre menduptur (*Envârü't-tenzîl*).

Hazret-i Ömer'in hicab âyeti hakkındaki muvâfakatine gelince, bu âyet, Katâde'ye göre hicretin 5. yılında nâzil oldu. Ebû Ubeyde Ma'mer 3. İbn Sa'd da 4. sene zilkade ayında nâzil olduğunu bildirmişlerdir. Kurtubî'nin beyanına göre bu tarihe kadar Resûl-i Ekrem Araplar arasında sürüp gelen hicabsız âdete ilişmemişti. Kadınların mestûre hayatlarının daha faziletli olduğu Resûl-i Ekrem'ce de mâlûm idi. Bununla beraber vahiy gelmesine intizar ediyordu. Hazret-i Ömer'in bu husustaki müracaatına muvâfakat buyurmamaları bu intizardan dolayı idi. Nihayet Zeyneb bint Cahş'ın velîme cemiyetinde yemekten sonra davetlilerden bir kısmı gitmemişlerdi. Resûl-i Ekrem sıkılıp dışarı çıktığı ve tekrar içeri girdiği halde bu da onlar için medâr-ı intibâh olmamıştı. Bir türlü gitmiyorlardı. Bunun üzerine hicab âyeti nâzil oldu. Sonra böyle duygusuz hareket edenlere Ahzâb sûresinin 53. âyetiyle de şöyle bir âdâb-ı muâşeret dersi öğretildi: "*Ey iman edenler! Vaktine bakmayarak, yemeye izin verilmeden sakın peygamberin odalarına girmeyiniz! Lâkin davet olduğunuz zaman giriniz. Fakat yemek yediğiniz vakit de hemen dağılınız! Ey müminler! Siz söz, sohbet için de izinsiz girmeyiniz! Çünkü o izinsiz, vakitsiz giriş, peygambere eza veriyordu ve siz(e evim dar, gelmeyiniz, dağılınız demek)ten sıkılıyordu. Halbuki Allah haktan sakınmaz. Kadınlara bir şey soracağınız (veya isteyeceğiniz) zaman da onlara (görölmelerine mani) bir perde arkasından sorup isteyiniz! Bu yolda hareket hem sizin kalpleriniz için, hem kadınların kalpleri için daha temizdir.*"¹⁶

Bu âyete göre izinsiz gelen kişiye, hâcetten ve mâruf zamandan ziyade oturan münasebetsiz ziyaretçiye münasip bir lisan ile izin verilmesi bir hak ahlâkı oluyor. Nûr sûresinin İslâm âdâb-ı muâşeretini tâlîm eden şu meâldeki 27 ve 28. âyetlerini de okuyalım: "*Ey müminler! Kendi evlerinizden başka evlere, (hususî odalarınızdan başka odalara) izin isteyip sahiplerine selâm vermeden girmeyiniz! Bu istîzân ve selâmınız sizin için hayırlıdır. Umulur ki böyle düşünüp anlarsınız. Eğer onlarda kimse bulamazsanız (bulunup) izin verinceye kadar*

15 {Beyzâvî, *Envâr*, I, 105. Rivayette Hazret-i Ömer'in sorusu "أَفَلَا نَتَّخِذُهُ مَصَلًى" (Burasını namazgâh ittihaz etsek olmaz mı?) şeklinde yer almaktadır.}

16 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى {ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ}. {el-Ahzâb, 33/53.}

*oralara girmeyiniz! Eğer size, “dönünüz!” denilirse (ısrar etmeyip) hemen dönünüz! Bu dönüş sizin için temiz (hareket)tir ve Allah muhakkak ki her fiil ve hareketinizi çok iyi bilir.”*¹⁷

Hazret-i Ömer’in üçüncü muvâfakati kıssasını şârih Aynî şöyle izah ediyor: Rivayete göre, Resûlullah her sabah namazdan sonra kadınlarını birer birer ziyaret ederdi. Herkes odasında ne bulunursa onunla ağırlardı. Bir ara Hazret-i Hafsa’ya bir tulum bal hediye edilmişti. Resûlullah’ın her teşrifinde bal şerbeti takdim ederdi ve bu suretle Resûlullah Hafsa’nın odasında fazlaca kalırdı. Bunu merak eden Hazret-i Âişe, bu fazla tevakkufun sebebi bal şerbeti olduğunu câriyesi vasıtasıyla anladı ve gayrete gelerek hemen peygamberin öbür kadınlarını toplayıp meseleyi anlatarak şu yolda tâlimat verdi: Resûlullah odalarına gelince, “Yâ Resûlellah! Ağzınızda megâfir kokuyor” diyeceklerdi. Megâfir, fena kokulu bir ağaç zımmı idi. Peygamber bunun kokusunu hiç hoşlanmazdı. Bütün kadınlar bu suretle söz birliği ettikleri gibi Hazret-i Âişe de Peygamber efendimiz odasına gelince eliyle burnunu tutardı: “Yâ Resûlellah! Sizde megâfir kokuyor” dedi. Resûl-i Ekrem de Hafsa’nın odasında bal şerbeti içtiğini söyleyince Âişe, “Arılar o fena ağaçtan bal yapmış olabilir” dedi. Bunun üzerine Resûlullah, “*Bu bal şerbetini ağzıma koymam*”, diye kendisine haram kıldı.¹⁸ Bu bir.

Vesîle-i ihrâs olan ikinci bir mesele de Resûl-i Ekrem, Mukavkıs tarafından hediye edilen Mâriye’yi Hafsa’nın odasında istifrâş etmişti. Bu da Hafsa’yı gayrete getirmişti. Hafsa’yı memnun etmek için Mâriye’yi de kendisine haram kılmıştı. Fakat bununla memnun edemeyip kadınlar Resûl-i Ekrem’e karşı mütesânit bir cephe almışlardı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem de kadınlarının yanlarına yaklaşmamaya yemin etti. Nihayet Tahrîm sûresinin, “*Ey azîz peygamber! Kadınlarının hoşnutluğunu arayarak Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram kılarısın?*” meâlindeki ilk âyeti nâzil oldu. İşte bu vâkıalardan Hazret-i Ömer haberdar olunca Resûlullah’ın kadınlarının yanına gittiği, nasıl görüştüğü hadiste bildirilmiştir¹⁹ (Aynî, II, 321, 322; Hulâsa).

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا آيَةً²⁰

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın şu suretle tercüme olunan kavl-i şerifi babıdır:

“Ehl-i kitap size, ‘Yahudi yahut hristiyan olunuz ki hidayete eresiniz’ dediler.”²¹ Sen de onlara de ki: Hayır biz doğru yola yönelen İbrâhim milleti câmiasından oluruz ki, o, hiçbir zaman müşriklerden olmamıştır. Ey müminler! Siz de şöyle söyleyin: ‘Allah’a iman ettik, –Bize

17 {en-Nûr, 24/27-28.}. (وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ). {en-Nûr, 24/27-28.}

18 {Aynî, Umde, IV, 146. Rivayet için bkz. B5268 Buhârî, Talâk, 8. Rivayette “ikinci namazından sonra” olduğu belirtiliyor.}

19 {Aynî, Umde, XIX, 248-249.}

20 {el-Bakara, 2/136.}

21 “Yahut” tabiri tahyîr için değildir. Söylenilen sözün nevini beyan içindir. Binaenaleyh, “Yahudiler yahudi olunuz, hristiyanlar da hristiyan olunuz dediler” demektir (Beyzâvî Tefsîri).

ne indirildiyse, İbrâhim'e, İsmâil'e, Ya'küb'a ve Ya'küb'un evlât ve ahfadına ne indirildiyse, Mûsâ'ya ve İsâ'ya ne verildiyse ve bütün peygamberlere rableri tarafından ne verildiyse– bunların hepsine de iman ettik. Biz, bunlardan hiçbirinin arasını ayırt etmeyiz ve biz Allah'ı ancak böyle bilen müslümanlarız.' Ey müminler! Yahudiler ve hıristiyanlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, muhakkak doğru yolu buldular. Yok yüz çevirirlerse, hiç şüphesiz onlar (haktan uzak) dalâlet içindedirler. Onlara karşı da muhakkak Allah sana kâfidir. O (her söylenilen sözü) iyi işitir, (bütün temayülleri de) tamamıyla bilir."²²

1679

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ وَيَفْسَرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكْذِّبُوهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا مِنَ الْآيَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ehl-i kitap (olan yahudiler) Tevrat'ı İbrânîce (metni) ile okurlar, Arap diliyle de müslümanlara tefsir ederlerdi. Bu hususta Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına siz Ehl-i kitab(ın sözlerin)i ne tasdik, ne de tekzip ediniz. Ancak, “Biz Allah’a ve bize indirilen Kur’an’a iman ettik...” deyiniz buyurmuştur. {B4485 Buhârî, Tefsir, (Bakara) 11.}

İZAHİ

Bu babın unvanında müellif Buhârî Ehl-i kitabın müslümanları kendi dinlerine davet ettiklerine dair olan âyetin birkaç kelimesini zikretmekle iktifa ederek gerisini mütalaa sahiplerine havale etmiş bulunduğundan biz de bu mevzu ile ilgili olan Bakara sûresinin 135, 136 ve 137. âyetlerini tamamıyla tercüme ettik. Hadiste de yahudi ve hıristiyan propagandacıları ne tasdik, ne de tekzip edilip Kur’an’ın tâlimi veçhile cevap verilmesi emrolunduğundan, burada izahımızda zikredeceğimiz bu âyetleri unvanda tercüme etmiş bulunduk.

Bu âyetlerde tâlim buyurulduğu üzere biz müslümanlar peygamberlere nâzil olan bütün semavî kitaplara inanıp iman etmeye memur bulunuyoruz. Fakat tarihen sabit olan bir hakikattir ki yahudi ahbârıyla hıristiyan papazları bu semavî kitapları tahrif etmişlerdir. Bu kitaplar nam ve hesabına hikâye ettikleri şeylerin eğrisini doğrusundan ayırt edecek

ilmî bir mikyasımız da yoktur. Bu vaziyette biz müslümanlara düşen vazife hadiste bildirildiği üzere tevakkuftur, ne tasdik, ne tekzip etmektir. Çünkü tasdik ettiğimiz şey muharrefse biz de onların tahrifine iştirak etmiş oluruz. Tekzip ettiğimiz takdirde câiz ki tekzip ettiğimiz şey semavî kitabın mazmununa uygun ve doğru olur. Bu surette de Allah'ın iman etmemizi emrettiği şeyi inkâr etmek vaziyetine düşeriz. Bu cihetle ashâb-ı kirâm bu nevi müşkül meselelerde tevakkuf etmişler ve hemen cevap vermeyip ta'lik etmişlerdir. Nasıl ki Hazret-i Osman'a, iki kardeşin mülk-i yemînde cem'i câiz olup olmadığı sorulduğunda, "Ne bileyim? Bunu bir âyet helâl, öbür âyet de haram kılmıştır" diyerek tevakkuf etmiştir. Abdullah b. Amr'dan da, pazartesi günleri oruç tutmayı nezreden bir kimsenin nezir günü bayram gününe tesadûf ederse, bu adamın vaziyeti sorulduğunda o da, "Ne bileyim? Bir tarafta Allah nezrin yerine getirilmesini emrediyor, öbür tarafta da Resûlullah bayram günü oruç tutmayı yasak etmiştir" diye fetvadan çekinmiştir. Düşünmek icap eden işlerde tevakkuf, ihtiyat mesleğidir ki, vera' tabir olunur ve, "haram işlemek korkusuyla şüpheli şeyden sakınmak" diye tarif edilir. Böyle ictihad mahalli olan meselelere cevval fikir sahipleri el koyarlar ve usul kaidelerine göre ictihad ederek iki mezhep ve delilden birini öbürüne tercih ile hükmü tayin ederler. Bu iki meslek sahiplerinden her ikisi de niyetiyle me'cûr ve müsâb olurlar.

Hadisten de anlaşıldığı üzere Tevrat İbrânî dili ile tebliğ olunmuştur. Hâlâ da Tevrat metni İbrânî'dir. Mürûruzaman ile tamamen munkariz olan lisân-ı İbrânî namına yalnız Tevrat kalmıştır. Bu dil ile Arapça arasında pek ziyade yakınlık ve benzeyiş vardır. Birçok kelimenin aslı biraz telaffuz farkıyla her iki lisanda bir gibidir. Fiillerin tasrifleri, ziyade babları birbirlerine benzer. Arapça lugat kitaplarına bakarken, tefsir kitapları mütalaa olunurken iki dil arasındaki bu benzeyiş açık olarak görülür. Bu iştirake Süryânîce de aynı şekilde karışır. Gerek Araplar, gerek İbrânîler ve Süryânîler en kadim Sâmi kavimlerinden olmak itibariyle aralarındaki benzeyiş bunun bir neticesi olacaktır. Yoksa İbrânîler'le Süryânîler en eski kavimlerden olmaları itibariyle bunlara ait lisanların Arapça'nın aslı sanılması doğru değildir. Çünkü Arab-ı bâide'nin de Ya'rub b. Kahtân'a yükselen bir kıdemi vardır.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ أَلَايَةً

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "Ey Muhammed ümmeti! Sizi doğru yola hidayette kıldığımız gibi âdil ve hayırlı bir ümmet de kılmışsınız.²³ Tâ ki siz bütün insanlar üzerine âdil şahitler olasınız. Peygamber(iniz) de sizin üzerinize şahit olsun!"²⁴ meâlindeki kavî-i şerifin tefsiri babı

23 Müellif Buhârî âyetteki وَسَطًا kelimesinin "adalet"le tefsirini rivayet ettiği için biz de adaletle tercüme ettik.

24 {el-Bakara, 2/143.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُدْعَى نُوحٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ فَيَقُولُ هَلْ بَلَغْتَ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيَقَالُ لِأُمَّتِهِ هَلْ بَلَغَكُمْ فَيَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ فَيَقُولُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ فَيَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَ وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ .

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Kıyamet gününde (Allah cânibinden) Nûh (aleyhi's-selâm) çağrılacak. Nûh, "Yâ rab! Davetine icabet ettim, divanına geldim, fermanına âmâdeyim" diyecek. Allah Teâlâ, "(Emirlerimi ümmetine) tebliğ ettin mi?" diye soracak. Nûh da, "Evet ettim" diyecek. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Nûh'un ümmetine, "Nûh size tebliğ etti mi?" diye soracak. Nûh'un ümmeti de, "Bizi öyle âhîret azabından korkutan bir peygamber gelmedi" diyecekler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Nûh'a, "Ey Nûh! Tebliğ ettiğine kim şehâdet eder?" diye soracak. O da, "Muhammed ümmeti" diye cevap verecek. Sonra Muhammed ile ümmeti, Nûh'un ümmetine Allah'ın ahkâmını tebliğ ettiğine şehâdet edecekler. Peygamberiniz de sizin üzerinize bir şahit olacaktır. (Resûl-i Ekrem buyurur ki:) İşte şu beyanım, وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ , {B4487 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 13.} kavl-i şerifinin mazmunudur.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "Ey Kureyş kabilesi halkı! Bugünden sonra siz de (Müzdelife'den değil)²⁵ nâsın vakfe edip döndüğü Arafat'tan vakfe edip dönünüz"²⁶ meâlindeki kavl-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ وَكَانُوا يُسَمُّونَ الْخُمْسَ

25 Bkz. 782. hadis.

26 {el-Bakara, 2/199.}

وَكَانَ سَائِرُ الْعَرَبِ يَقْفُونَ بِعَرَافَاتٍ فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامَ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ ﷺ أَنْ يَأْتِيَ عَرَافَاتٍ ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Kureyş ile Kureyş dininde olan (Benî Amr, Sakîf, Huzâa) müşrikleri (Câhiliye devrinde) Müzdelife’de vakfe ederlerdi ve bunlara hums (dini hamâset) denilirdi. Bunlardan olmayan Arap hacıları ise Arafat’ta vakfe ederlerdi. İslâm devri hulûl edince Allah Teâlâ, peygamberi sallallahu aleyhi ve sellem Arafat’a gitmesini ve orada vakfe edip sonra oradan dönmesini emretti. {B4520 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 35.}

İZAHİ

Hadiste bildirilen (hums) hamâsetten yani şiddet ve salâbetten gelir. Dinlerinde salâbet gösterdiklerinden bu namı almışlardı. İbn İshak’ın rivayetine göre hums Fil senesi, ya biraz evvel veya sonra Kureyş tarafından ihdas edilmiş birtakım bid’atlardır ki, hadiste bildirilen vakfe bid’atı da bunlardan biridir. İbn İshak’ın beyanına göre Kureyş, “*Biz İbrâhim evlâdıyız. Kâbe’nin sahibiyiz, Mekkeliyiz. Arap kabilelerinden hiçbirinin efradı bizim bulunduğumuz şeref ve asaleti haiz değillerdir. Binaenaleyh biz bu şerefli mevkiimizi muhafaza etmeliyiz. Bundan sonra Harem dışında hiçbir şeye tâzim etmeyip bütün hürmetlerimizi Harem dahiline hasretmeliyiz. Bu cümleden biri Harem haricinde Arafat’ta halk ile bir arada yanyana, omuz omuza durup vakfe etmek sonra halk ile geri dönüp Müzdelife’ye gelmek bizim kadrimizi tenzil ediyor*” diyerek Arafat’ta vakfeyi terkettiler. Harem-i Mekke haricindeki Araplar (bk. “Kitâbü’l-Hac bölümünde “Hamâset ve Asâlet-i Dîniye Bid’atı” başlığı”) Arafat’ta vakfe ederlerken Kureyş ve tâbileri olan Benî Amr, Sakîf ve Huzâa kabileleri halkı, Harem hududu dahilindeki Müzdelife’de vakfe ederlerdi ve oradan dağılıp giderlerdi. Bu suretle Kureyş, Hazret-i İbrâhim zamanından beri devam edip gelen Arafat vakfesini tahrif etmişlerdi. Halbuki hacdan en yüksek gaye Arafat vakfesi idi. Bakara sûresinin unvanımızdaki 199. âyeti nâzil oldu: “*Nâsın vakfe edip döndükleri Arafat’ta vakfe edip dönünüz. Şimdiye kadar Müzdelife’de halktan ayrı vakfe etmekten mütevellit günahlarınızdan Allah Teâlâ’ya tövbekâr olup mağfiret dileyiniz!*”²⁷ diye emrolundu. Bu âyet-i kerîme mûcibince Resûl-i Ekrem efendimiz de Vedâ haccında zilhiccenin sekizinci günü Müzdelife’ye gidip orada geceyi geçirdikten sonra sabahleyin Arafat’a gitmişler ve tarihî hutbelerini irat ettikten sonra vakfe edip akşam karanlığında Müzdelife’ye avdet buyurmuşlardı (“Haccetü’l-Vedâ” bahsine de bakınız) Hatta Resûl-i Ekrem’in Müzdelife’den kalkıp Arafat’ta vakfe etmesi, bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden haberdar olmayanların hayretini mûcip olmuştu (bk. 813. hadis).

Kureyş, Harem hududu haricindeki kabilelerin tavaflarına da müdahale etmişlerdi ve ilk tavafin Kureyş asilzadelerine mahsus libas ile, böyle bir libası bulamayan erkeklerin çıplak, kadınların da kısa bir gömlekle tavaf etmeleri âdetini ortaya koyup tatbik etmişlerdi (bk. “Kitâbü'l-Hac bölümünde “Hamâset ve Asâlet-i Dîniye Bid'atı” başlığı”). Şârih Aynî'nin beyanına göre, ihrama giren Kureyş'in ihramlı bulundukları müddetçe yağ ve yağlı yemek, ekit denilen ve bizim keş dediğimiz yağlı yoğurt makûlesinden bir şey yememek, evlerine mâruf kapılarından girmemek gibi birtakım perhiz-kârane âdetler de ihdas etmişlerdir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا آلَايَةً

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “Ehl-i zikirden bir kısmı da, ‘Rabbimiz bize hem dünyada güzellik ver, hem de âhirette güzellik ver ve bizi ateş azabından koru,’ der”²⁸ meâlindeki kavî-i şerifinin tefsiri babı

1682

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً
وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sal-lallahu aleyhi ve sellem her zaman, “Yâ Allah! Rabbimiz, bize dünyada güzellik ver. Âhirette de güzellik ver ve bizi ateş azabından esirge diye dua ederdi.” {B4522 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 36.}

İZAHİ

Bu âyet-i kerîmeyi ondan önceki iki âyetle birlikte mütalaa edelim, “Ey hacılar! (Arafat'ta ve Müzdelife'de) hacca müteallik ibadetlerinizi bitir(ip Mina'ya gel)diğinizde – vaktiyle babalarınız(ın mefahirin)i yâdettiğiniz gibi, hatta daha kuvvetli bir surette– Allah'ı zikrediniz! İnsanlardan bazıları, “Rabbimiz bize (vereceğini) dünyada ver” der. Artık bunların âhirette hiçbir nasibi olmaz. İnsanlardan bir kısmı da, “Rabbimiz! Bize hem dünyada güzellik ver, hem de âhirette güzellik ver ve bizi ateş azabından koru” der.”²⁹ İşte bu iki çeşit insanlar,

28 {el-Bakara, 2/201.}

29 Câhiliye devrinde, Araplar hacca müteallik ibadetlerini Mina'ya geldiklerinde orada babalarının, soylarının mefâhirini, geçmiş günlerin mehâsinini yâdederlerdi. Âyet-i kerîmede, “Geçmişlerin menkıbelerini yâdettiğiniz gibi hatta daha çok Allah'ı da zikrediniz” buyruluyor. Rivayete göre Ali radiyallahu anh, “Dünyada hasene faziletli kadındır, âhirette hasene de cennettir, ateş azabı da huysuz kadındır” demiştir.

muḥakkak bunların ikisinin de dileklerinden nasipleri vardır. Allah'ın da hesabı çabuktur, (dileklerine tez erişirler).³⁰

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْفَافًا

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "Aṣḥab-ı Suffe, nâstan ısrar ederek istemezler"³¹ meâlindeki kavl-i şerifinin tefsiri babı

1683

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلَا اللَّقْمَةُ وَلَا اللَّقْمَتَانِ إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ وَاقْرَأُوا إِنَّ شِئْنَكُمْ يَعْنِي قَوْلُهُ تَعَالَى لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِحْفَافًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Kur'an'da adı geçen) miskin (halkı dolaşıp) halkın kendisine bir hurma, bir iki lokma (yiyecek) verdiği şu (dilenci makûlesi) kimseler değildir. Hakiki miskin, (kendisini geçindirecek nafakaya mâlik olmadığı halde) halka el açıp istemekten çekinen şu iffet sahipleridir. İsterseniz (Kur'an'ın tarif ve tavsifini de) okuyunuz: (Buhârî'nin şeyhi Saîd b. Ebû Meryem der ki): Ebû Hüreyre, "İsterseniz okuyunuz!" sözüyle, "Onlar nâstan ısrar ile istemezler!" meâlindeki kavl-i şerifi kastetmiştir.³² {B4539 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 48.}

İZAHİ

Bakara sûresinin 261. âyetine kadar devam eden on iki âyet-i kerîmede sadaka dediğimiz içtimaî yardım hususuna teşvik ve tergîb, bu yardım mukabilindeki ilâhî mükâfat, tatlı dilin bile bir sadaka olduğu, verilen sadakanın minnettarlık vesilesi kılınmaması, sadaka verilmenin âdâbı gibi birçok içtimaî yardım umdeleri ve öğütleri bildirilmiştir. Bunlardan sonra da unvanımızdaki, "Onlar nâstan ısrar ederek istemezler!" cümlesini de ihtiva eden 273. âyet-i kerîme zikredilmiştir. Bunda da yardıma muhtaç olan hakiki miskinlerin,

30 {el-Bakara, 2/200-202.} (وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ). إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ).

31 {el-Bakara, 2/273.}

32 Tercümemizde kavis içinde gösterilen ziyadeler, bu hadisin "Zekât" bahsinde geçen diğer rivayet tarikinden alınmıştır. (Bkz. 736. hadis).

fakirlerin evsafı tebliğ buyurulmuştur ki meâli şöyledir: “*Ey müminler! Sadakalarınızı çok fakirlere tahsis ediniz ki onlar nefislerini Allah yolunda cihada ve gazâyâ vakfetmişlerdir.* (Bu cihetle) *onlar yeryüzünde şuraya, buraya* (kesb ve ticarete;) *gitmeye muktedir olamayalar. Bunların halini bilmeyenler –istemekten çekindikleri için– onları zengin sanırlar. Habîbim! Sen bu fakirleri simaları(ndaki kansızlıkları) ile bilirsin! Bunlar halktan* (istemeye mecbur olurlarsa) *ilhâh ve ısrar ile istemezler. Ey müminler! Bu fakirlere sadakadan her ne verirseniz muhakkak Allah o verdiğiniz sadakayı çok iyi bilir.*”³³

Bu âyet-i kerîme ashâb-ı Suffe hakkında nâzil olmuştur. Suffe, Türkçemiz’de tâdil ile sofa dediğimiz yüksekçe settir ki seki deriz. Mescid-i saâdete muttasıl olan bu sofanın üstü örtülü olup etrafı açıktı. Burada kimsesiz fakir muhacirler otururdu. 400 kişilik kadrosu vardı. Çıkanların yerine yenileri alınırdı. Bunlara ikametgâhlarına nisbet edilerek ashâb-ı Suffe denilmiştir. Cihad ile Kur’an öğrenmekle Resûlullah mev’izalarını dinlemekle meşgul olan bu feragatli mübarek zümrenin maişeti ashâb-ı gınânın sadakalarıyla temin edilirdi (bu eserimizde 1031. hadisin izahına bakınız).

Bakara sûresinin âyetlerinin tefsirine dair *Tecrîd*’e alınan hadisler burada bitiyor. *Tecrid*’e alınmamış *Buhârî* hadisleri ise bunun beş on misli fazladır. Bunların bir kısmı yukarılarda geçtiği gibi bir kısmı da gelecektir. Bu cihetle biz de bunları nakletmedik. Yalnız biz burada Bakara sûresinin son iki âyetinin tercümeleriyle faziletleri hakkında gerek Buhârî’nin gerek sair hadis müelliflerinin rivayetlerini bildireceğiz. Son iki âyetin meâlleri şöyledir: “*Resûlullah rabbinden kendisine ne indirildi ise inandı.*”³⁴ *Müminler de her biri, ‘Allah’a, onun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine –peygamberlerden hiçbirinin arasını ayırmayız’ diye– iman getirdiler ve ‘Rabbimiz! Emrine icabet ve itaat ettik; Rabbimiz! Mağfiretini dileriz ve (öldükten sonra) sanadır dönüş!’ dediler. Allah kimseye kudretinden öte teklif etmez. Herkesin kazandığı* (hayır) *nefinedir, yüklendiği* (şer) *de zararınadır. Rabbimiz! Şayet yanıldık, yahut bilemeyerek* (bir günah) *yaptıksa bizi suçumuzla cezalandırma! Rabbimiz! Hem bizden önceki* (ümme)t*lere yüklediğin gibi bizim üzerimize ağır yük yükleme! Rabbimiz! Bize tâkatimiz yetişmeyen yükü de yükleme ve günahlarımızı affeyle, bizi mağfiret eyle, bize merhamet buyur! (Rabbimiz), sensin mevlâmuz, kâfirler güruhuna karşı da bize yardım eyle!*”³⁵

Bu dualar yedi kelime veya cümle ile yapılmış yedi nevi niyaz ve temennilerdir.

Müslim’in rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz bu mübarek kelimelerle dua ettiği zaman kabul edilerek o kelime söylendikçe taraf-ı ilâhîden, “Öyle yaptım” diye icabet buyurulmuştur.³⁶

33 لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ. {el-Bakara, 2/273.}

34 Bu cümle, Resûl-i Ekrem’in tebliğine memur olduğu tevhid akidesi ve İslâm dini umdeleri hakkında sarsılmaz bir kanaat sahibi olduğunu ve emriyle şek ve şüphe üzerine müesses bir mefkûreden ibaret olmadığını ifade eder ki, çok mühimdir.

35 {el-Bakara, 2/285-286.} (أَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَنْصَرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ).

36 {M199 Müslim, İmân, 199.}

Buhârî'nin "Fezâilü'l-Kur'ân" babında Ebû Mes'ûd'dan rivayetine göre Peygamber efendimiz, "*Her kim bir gecede Bakara sûresinin âhirinden iki âyet okursa artık ona o gece (ibadet etmek, o gece âfetlerden ve şeytanın şerrinden emin olmak üzere) kifayet eder*" buyurmuştur.³⁷ Tercümenin sonunda kavis içinde gösterdiğimiz ziyadenin ilk fıkrası Abdullah b. Ömer'in rivayetinden alınmıştır.

Muâz b. Cebel radiyallahu anh da sûrenin nihayetindeki bu duaları müteakip, "âmin" (yâ rab kabul buyur) derdi. İbn Atıyye der ki: "Öyle sanıyorum ki Muâz b. Cebel 'âmin' denilmesini Resûlullah'tan rivayet etmiştir."

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan da, "Sûre-i Bakara'nın sonundaki iki âyeti okumadan uyuyacak aklı başında bir müslüman bulunacağını sanmıyorum!" dediği rivayet olunmuştur.

Hâkim'in, Beyhâkî'nin Ebû Zer'den rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem, "*Bu iki âyeti öğreniniz, kadınlarınıza, oğullarınıza da öğretiniz. Çünkü bu âyetler hem salâttır, hem Kur'an'dır, hem duadır*" buyurmuştur.³⁸

Son üç rivayeti tefsir kitaplarından naklettik.

ÂL-i İMRÂN SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "*Kur'an (âyetlerin)den bir kısmı muhkem (âyet) lerdir*"³⁹ kavî-i şerifinin tefsiri babı

1684

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تَلَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذِهِ الْآيَةُ هُوَ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ إِلَى قَوْلِهِ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَى اللَّهُ فَاخَذَرُوهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Âl-i İmrân) sûresinin, "(Allah), O zü'l-celâldir ki sana bu (mukaddes) kitabı indirdi. O(nun âyetlerin)den bir kısmı muhkem (âyet)

37 {B5008 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 10.}

38 {Hâkim, el-Müstedrek, I, 750.}

39 {Âl-i İmrân, 3/7.}

lerdir” (meâlindeki) kavı-i şerifiyle başlayan âyetini “ve hakikaten hüsnünazar ve zekâ sahiplerinden başkası da düşünüp anlayamaz” cümlesine kadar okudu. Hazret-i Âişe der ki: (Bundan sonra) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Yâ Âişe! Kur’an’ın (yalnız) müteşâbih âyetlerine uyan şu dalâlet sahiplerini gördüğünde -ki Allah onları (Kur’an’da) zikir ve zemmetmiştir-onlardan sakınınız!” buyurdu. {B4547 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 1.}

İ Z A H I

Her şeye takdimen Hazret-i Âişe’nin hadisinde ön ve son cümlelerini bildirmekle iktifa ettiği Âl-i İmrân âyetinin tamamının meâlini bildireceğiz: “*Habîbim! O azîz, hakîm olan Allah, sana kitap indirdi. O(nun âyetleri)nden bir kısmı muhkem (âyet)lerdir. Onlar(ın hepsi) Kur’an (âyetlerin)in anasıdır. Öbürleri de müteşâbih (âyetler)dir. Ama şu gönüllerinde şek ve fitneye meyl olanlar fitne çıkartmak ve te’vil aramak için (muhkemleri bırakırlar da) yalnız onun müteşâbih olanlarına tâbi olurlar. Halbuki müteşâbih âyetlerin te’vilini ancak Allah bilir. İlimde meleke sahibi olanlar da derler ki: ‘Biz bu kitâb-ı mübîne inandık. Âyetlerin muhkemînin de, müteşâbihînin de her biri rabbimiz tarafından (gelmiş)tir ve hakikaten hüsnünazar ve zekâ sahiplerinden başkası da hakkıyla düşünüp anlayamaz.’*”⁴⁰

Âyetteki *muhkemât*, muhkemin cem’idir. Muhkem “metin ve sağlam” demektir. Nasıl ki yıkılmaktan emin ve sağlam binaya muhkem denir. İstılahta *muhkem*, ibaresi yani lafızları ve kelimeleri şâriin muradına delâlet hususunda şüpheden ve şâriin muradından başka bir mânaya delâlet ihtimalinden mahfuz olan nastır. Muhkemâtın mukabili müteşâbihattır. Müteşâbihat da müteşâbihin cem’idir. *Müteşâbih*, ibaresinin mânayı murada delâleti hususunda şüphe ve ihtimal bulunmaktadır. Muhkem âyetler, tamamıyla vâzih olup doğrudan doğruya birer burhân-ı ilmîdirler. Bu cihetle bunların umumuna âyette “*ümmü’l-kitâb*” adı verilmiştir ki “ana âyetler” demektir. Bu itibarla müteşâbihler muhkemlere râci ve birer ferî bulunmaktadır. Bu sebeple de müteahhirîn müteşâbihlerin medlûllerini, muhkemlerin delâletleriyle tayin etmişlerdir. Şöyle ki: Müteşâbih, yâ hem lafzı ve hem mânası cihetiyle müteşâbih olur. Bazı sûrelerin başlarında bulunan ق، طه، يس، ق gibi hurûf-ı mukattaa müteşâbihin bu nevinin yegâne misalidirler. Bunların ne lafızları, ne de mânaları bizim için mâlûmdur. Bunların hem lafızlarını, hem de medlûllerini tayin etmek mümtenedir. Bu mukattaa harfler Allah Teâlâ ile peygamberi arasında şifre mesabesindedir. Yahut müteşâbih, yalnız mânâ cihetiyle müteşâbih olur. يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ “Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir”⁴¹ âyetinde “yed” (el) tabiri, yine böyle, seher vakti rabbimizin dünya semasına inerek, “Ey kullarım! İsteyiniz, vereyim”⁴² meâlindeki hadiste vârit olduğu üzere Allah’ın birinci kat göğe inmesi tabiri. Bunlar ve bunlara benzer

40 {Âl-i İmrân, 3/7.}

41 {el-Feth, 48/10.}

42 {B6321 Buhârî, Daavât, 14.}

âyetler, hadisler mânâ cihetiyle müteşâbihdir. Bu nevi âyetlerin, hadislerin ve ihtiva ettikleri lafızların lugavî mânaları mâlûm ise de o mânaların Cenâb-ı Hakk’a isnadı muhal olduğundan bunların medlûllerinin tayinini selef ulemâsı Cenâb-ı Hakk’a tefvîz etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî gibi selef ulemâsı âyetteki **إِلَّا اللَّهُ** istisnasında vakfolunmasını iltizam ederek **وَالرَّاسِخُونَ** daki “vav”ın istinâfiye olduğunu kabul etmişlerdir. Sıfat-ı ilâhiyyeye dair olan nusûs da böyledir. Selef ulemâsı bu nusûsa göre Cenâb-ı Hakk’ın âlîm, kadîr, basîr... olduğunu kabul edip bu sıfatların keyfiyetlerine tasaddî etmemişlerdi.

Fakat öbür tarafta tevkîfi kâbil olmaz bir fıtratta bulunan fikr-i beşer müteşâbihat üzerinde de işlemeye başlamıştır ve en önce -âyetle ve hadiste işaret olunduğu üzere- birtakım dalâlet sahipleri türlü türlü mânalar vermeye başlamışlardı. Bunun üzerine de müteahhirîn müteşâbih âyetleri muhkemât-ı Kur’âniyye’ye ircâ ederek muhkemlerin irşad ve delâletleriyle müteşâbihlerin medlûllerini tayin etmişlerdir. Müteahhirîn ilmnî telakkilerine göre mevzubahsimiz olan âyet-i kerîme de buna müsaittir. Müteahhirîn **وَالرَّاسِخُونَ** daki “vâv”ın âtîfa olduğunu kabul ederek müteşâbihlerin te’vil ve tefsirlerini Allah Teâlâ bildiği gibi hüsnünazar ve ictihad sahiplerinin de muhkem nusûsun vaz’ ve tesis ettiği ana kaidelere göre bilmek salâhiyetini haiz oldukları neticesine varmışlardır. Müteahhirîn bu yoldaki telakkileri **وَمَا يَذْكُرُ إِلَّا أَهْلُ الْكِتَابِ** kavî-i şerifine de muvâfık ve daha münasip düşmektedir ki, müteşâbihlerin medlûllerini Allah Teâlâ bilir; bir de ilimde rûsûh ve meleke sahipleri bilirler; zekâ ve meleke-i akliyyesi olmayanlar anlayamazlar demek olur. Müteahhirîn bu ictihadlarına göre, hem bir fitne ve dalâlin önü alınmış oluyordu; hem de âyetle işaret olunan beşer akıl ve zekâsının payı verilmiş bulunuyordu. Aynı zamanda müteşâbihlerin medlûlleri tayin olunuyordu.

Âyet-i kerîmede ümmü’l-kitâb adı verilen ana âyetlerin hepsi muhkem olmakla beraber birbirlerine kıyas ve tatbik edilince aralarında itlak-takyid, umum-husus, takrir-tefsir, istisna veya nesih gibi birtakım farklar görülür. Bu cihetle usul ulemâsı umumi surette muhkemleri dört dereceye ayırmışlardır ki; zâhir, nas, müfesser, (hususî mânasıyla) muhkem derecelerdir. Müteşâbihleri de medlûllerindeki iştibah ve ihtimale göre dört dereceye ayırmışlardır ki hafî, müşkil, mücmel, (hususî mânasıyla) müteşâbih derecelerdir.

Umumi mânasıyla muhkemlerin dört derecesi, umumi mânaca müteşâbihlerin dört derecesiyle mukayese edilince, zâhirin hafî, nassın müşkil, müfesserin mücmel, muhkemin müteşâbih mukabili olduğu görülür ve müteşâbihlerin câmiyasının ümmü’l-kitâb olan muhkemler câmiyasıyla izah ve tefsir olunacağı anlaşılır. Şimdi şunu da anlamış bulunuyoruz ki, müteşâbihleri muhkemlerle te’vil ve tefsir edebilmek için âtîdeki işaret olunan ilm-i rûsûh ve meleke, Kur’an âyetleri arasında bu nevi mukayese ve mukabele yapabilmek melekesidir.

Müellif Buhârî’nin rivayetine göre müfessir Mücâhid, “Muhkem âyetler helâl ve harama dair olan âyetlerdir. Müteşâbih âyetler de bazısı bazısını tasdik ve tefsir eden âyetlerdir” demiştir ki, şimdi bildirdiğimiz, usul ulemâsının izahının bir fezlekesidir.

Abdullah b. Abbas'a göre, mevzumuz olan hadiste Resûlullah'ın Hazret-i Âişe'ye sakınılmasını emrettiği sapkınlardan ilk zuhur eden tâife Hâricîler'dir. Devlet teşkilâtında âmme velâyeti (devlet riyaseti)ni kabul etmeyen bu bozguncu güruh İslâm tarihinde mâlûm olan (hakemeyn) meselesinden dolayı Hazret-i Ali'yi tekfir ederek ona karşı kıyam etmişler ve bozgunculuktan şiddetle meneden bunca muhkem delili bırakıp hevâ ve heveslerine uymuşlardı.

Sonra Kaderiye, Mu'tezile, Cehmiyye taifeleri de Hâricîler'i takip etti. Her birinin birçok şubesi bulunan bu İslâm fırkaları hadiste vârit olduğu üzere yetmiş üç fırkaya bâliğ oluyordu. Resûl-i Ekrem'in, *"Bunların hepsi cehennemliktir, yalnız biri müstesna olup o da benim ve ashabımın içinde bulunduğu fırka-i nâciyedir"* buyurduğunu Hâkim el-Müstedrek'inde rivayet etmiştir ki bilâhare bu fırka-i nâciye Ehl-i sünnet ve cemaat namını almıştır.⁴³

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, *"Hani şu Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir paraya değişenler..."*⁴⁴ meâlindeki kavl-i şerifinin tefsiri babı

1685

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ اخْتَصَمَ إِلَيْهِ امْرَأَتَانِ كَانَتَا تَخْرُزَانِ فِي بَيْتٍ فَخَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَقَدْ أَنْفَذَ بِإِشْفَاءٍ فِي كَفِّهَا فَادَّعَتْ عَلَى الْأُخْرَى فَرَفَعَ أَمْرُهُمَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ ذَكَّرُوهَا بِاللَّهِ وَاقْرَأُوا عَلَيْهَا إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا فَذَكَّرُوهَا فَاعْتَرَفَتْ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre bir kere İbn Abbas'a iki kadının davası arzolanmıştu. Bu kadınlar bir evde mest gibi sahtiyan metâi di-kerlerdi. Bunlardan birinin el ayasına öbür kadın tarafından biz batırılmakla mecrûh kadın evden çıkıp mücrim kadın aleyhine dava etti. Kadınların bu davası İbn Abbas'a arzolandu. (Duruşma sırasında müddeî kadının beyyinesi ve şahidi bulunmadığından müddeâ aleyhe yemin etmek düşmüştü. Yalan

43 {Hâkim, el-Müstedrek, I, 218.}

44 {Âl-i İmrân, 3/77.}

yere yemin etmesini önlemek için) İbn Abbas Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu hikâye etmiştir:

“Eğer nâs mücerret davalarıyla (beyyinesiz, şahitsiz) hak kazanacak olurlarsa kavmin malları, canları zayı olur. (Binaenaleyh müddeiden beyyine isteyiniz). Müddeâ aleyhe (yemin tevcih ettiğinde de) Allah adına (yalan yere) yemin etmenin fenalığını (önce kendisine) hatırlatınız ve ona şu âyeti de, ‘Allah’ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir paraya değişenler yok mu? İşte bunların âhirette hiç nasibi yoktur!’⁴⁵ diye okuyunuz.”

Bu âyet-i kerîmedeki tahzîrler müddeâ aleyh kadına okunup anlatılınca derhal cürmünü itiraf etmiştir. (Bu davada müddeî kadın davanın ibtidâsında cürmün müddeâ aleyh tarafından ikâ’ edildiğine dair yemin etmek istediysede) İbn Abbas müddeî kadına da, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ‘Yemin müddeâ aleyhe düşe(n bir haktı)r’ buyurdu” diye cevap verdi. {B4552 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 3.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ أَلَايَةً

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “Bazı kimselerin Resûlullah ile ashabına, ‘Nâs (Ebû Süfyân ve Mekke müşrikleri) sizin üzerinize hareket etmek üzere toplandılar’...”⁴⁶ âyetinin tefsiri babı

1686

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حِينَ قَالُوا إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ “Allah bize yetiştir, O ne güzel vekildir” kelâmını İbrâhim salavâtullahi aleyh Nemrûd’un ateşine atıldığı sırada söylemiştir. Bir de Muhammed sallallahu

45 Bu âyetin alt tarafının meâli şöyledir: “Allah, yalan yere yemin edenlere hitap (ve iltifat) da etmeyecek, kıyamet günü onlar(ın yüzlerin)e bakmayacak da, kendilerini temize çıkarmayacak da, onlar için mukadder olan âkıbet, çok acı verici bir azaptır.” {Âl-i İmrân, 3/77.}

46 {Âl-i İmrân, 3/173.}

aleyhi ve sellem –kendisiyle ashabından bazı kimselere müşrikler aleyhinizde toplandılar dedikleri ve bu suretle müslümanları korkutmak istedikleri zaman– söylemiştir. Halbuki bu korkutmak teşebbüsü müslümanların imanlarını ve iradelerini arttırmıştı ve **حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ** demişlerdi. {B4563 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 13.}

İ Z A H I

İbn Abbas’tan rivayet olunduğuna ve İbn İshak, Mücâhid, Katâde, İkrime gibi tâbiî râvilerinin de hikâye ettiklerine göre, Ebû Süfyân Uhud Harbi’nden dönerken, “Yâ Muhammed! Gelecek sene Bedir panayırı günlerinde de istersen –dostlarımızı öldürdünüz– Bedir mevkiinde sizinle birleşelim” demişti. Bunun üzerine de Resûl-i Ekrem, “*İnşallah*” diye cevap vermişti.

Gelecek sene hulûl edince Ebû Süfyân bir kısım Mekke müşrikleriyle beraber hareket edip Merrüzzahrân mevkiine gelip konmuştu. Fakat Cenâb-ı Hak bu düşman reisinin gönlüne bir korku saldı. Hemen Mekke’ye dönmeye karar verdi. Bu sırada Eşca‘ kabilesi reisi Nuaym b. Mes‘ûd yanında bir kafil ile çıkageldi. Medine’ye gidiyorlardı. Nuaym o sırada henüz müslüman olmamıştı. Ebû Süfyân Nuaym’a, “Bu sene burada buluşmak ve cenkleşmek üzere Muhammed ile sözleşmiştik. Fakat benim burada fazla durmaya vaktim müsait değil. Al sana on deve. Medine’ye vardığında Muhammed’i korkut! Büyük bir kuvvetle gelmişler, sizi bekliyorlar, de!” diye tâlimat verdi. Nuaym, Medine’ye geldiğinde Resûl-i Ekrem’in asker teçhiz etmekte olduğunu görünce, “Ebû Süfyân Mekkeliler’i başına toplayıp gelmiş, bir kişi geri kalmamış, vazgeçin. Giderseniz hiçbiriniz geri gelmez” diye tehdit etmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, **حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ** “*Allah bize yetişir, O ne güzel vekildir*” buyurup maiyetiyle hareket etti. Bedir mevkiine vardıklarında orada düşmandan eser bulamadılar. Panayırın devamı müddeti olan sekiz gün orada kaldılar. Ashâb-ı kirâm yanlarında ticaret malı da getirmişlerdi. Bir misli kazancı ile satarak Medine’ye döndüler. İslâm tarihinde bu sefer Bedr-i Suğrâ (Küçük Bedir) seferi ile anılır. Bedr-i Kübrâ (Büyük Bedir) ise zafer menkıbeleriyle dolu olan ilk İslâm gazâsıdır.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Ey müminler, siz hem mallarınızda, hem canlarınızda muhakkak imtihan olunacaksınız ve gerek sizden önce kitap verilen (yahudi)lerden gerek müşrik (hıristiyan)lardan herhalde sizi incitecek birçok söz de işiteceksiniz! (Ey müslümanlar!) Siz bütün bunlara sabredip Allah’a muhalefetten sakınırsanız iyi biliniz ki, bu (sabır ve takvâ sizin için) yapılması gereken işlerdendir*”⁴⁷ kavl-i şerifinin tefsiri babı

47 {Âl-i İmrân, 3/186.} Buhârî metninde âyetin bir parçası zikrolunmuştu. Tercümemiz âyetin tamamına aittir.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَذَكِيَّةٌ وَأَرْدَفَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ وَرَاءَهُ يَعُودُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْحَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي إِبْنِ سَلُولٍ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي إِدْرِيسٍ فِي إِذَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلَاطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبْدَةُ الْأَوْثَانِ وَالْيَهُودُ وَالْمُسْلِمِينَ وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أَنْفَةَ بِرِدَائِهِ ثُمَّ قَالَ لَا تُغَيِّرُوا عَلَيْنَا فَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِمْ ثُمَّ وَقَفَ فَنَزَلَ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللَّهِ وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي إِبْنِ سَلُولٍ أَيُّهَا الْمَرْءُ إِنَّهُ لَا أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ إِنْ كَانَ حَقًّا فَلَا تُؤْذِنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا ارْجِعْ إِلَى رَحْلِكَ فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْصُصْ عَلَيْهِ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ فَاعْشْنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا فَإِنَّا نَحِبُ ذَلِكَ فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتَّى كَادُوا يَتَنَاقَرُونَ فَلَمْ يَزَلِ النَّبِيُّ ﷺ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَنُوا ثُمَّ رَكِبَ النَّبِيُّ ﷺ دَابَّتَهُ فَسَارَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ يُرِيدُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي قَالَ كَذَا وَكَذَا قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا رَسُولَ اللَّهِ اغْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ فَوَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ لَقَدْ جَاءَ اللَّهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ وَلَقَدْ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبَحِيرَةِ عَلَى أَنْ يَتَوَجَّهُوا فَيَعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ فَلَمَّا أَبَى اللَّهُ ذَلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أُعْطَاكَ اللَّهُ شَرِّقَ بِذَلِكَ فَفَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ فَعَفَا عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابُهُ يَعْفُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى وَيَضْرِبُونَ عَلَى الْأَذَى حَتَّى أَذِنَ اللَّهُ فِيهِمْ فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَدْرًا فَقَتَلَ اللَّهُ بِهِ صَنَادِيدَ كُفَّارٍ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أَبِي إِبْنِ سَلُولٍ وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَعَبْدَةُ الْأَوْثَانِ هَذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ فَبَايَعُوا الرَّسُولَ ﷺ عَلَى الْإِسْلَامِ فَأَسْلَمُوا.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Bedir Vak'ası'ndan önce bir gün Fedek dokuması kaplı saçaklı palan vurulmuş bir merkep üzerine binip (henüz çocuk bulunan)

Üsâme b. Zeyd'i tergisine alarak Hâris b. Hazrec mahallesinde(ki evinde hasta bulunan) Sa'd b. Ubâde'yi iyâdeye gitmişti. Giderken yolda Abdullah b. Übey b. Selûl'ün içinde bulunduğu bir meclise uğradı. Bu vak'a Abdullah b. Übey müslüman olmazdan evveldi. Bu mecliste müslümanlardan, puta tapan müşriklerden, yahudilerden karışık birtakım kimseler vardı. Abdullah b. Revâha da⁴⁸ bu mecliste bulunuyordu. Merkebin kaldırdığı toz, meclisi kaplamakla Abdullah b. Übey kaftanıyla burnunu kapadı. Sonra, "Bizim üzerimizi tozlatmayınız" dedi, Resûlullah onlara selâm verdi. Sonra da orada durup merkepten indi ve onları İslâm'a davet etti ve onlara Kur'an okudu. Bunun üzerine Abdullah b. Übey, "Ey kişi! Bu söylediklerin hak ve gerçekse bunlardan güzel bir şey olamaz. Fakat bizim meclisimize gelip de bizi bununla ezâlandırma! Kendi menziline git, sana gelen olursa ona anlat!" dedi. Bunun üzerine (büyük şair) Abdullah b. Revâha, "Yâ Resûlellah! (İbn Übeyy'e bakma) meclislerimiz(e her zaman teşrif buyur, huzurunuz)da bizi Kur'an(in belâgatı) ile ört, onun nurlarıyla bürü! Biz duanızı, Kur'an okumanızı çok severiz" dedi. Bunun üzerine müslümanlarla müşrikler, yahudiler sövüşmeye başladılar. Hatta birbirlerini öldürmeye yaklaştılar. Resûlullah ise onları daima teskin buyurdu. Nihayet yatıştılar. Sonra Resûl-i Ekrem merkebine binip yürüdü. En sonu Sa'd b. Ubâde'nin evine varıp girdi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ensarın ve Hazrec kabilesinin ulularından olan) Sa'd'a, (bk. 1151. hadis), "Ey Sa'd! -Abdullah b. Übeyy'i kastederek- Ebû Hubâb'ın ne söylediğini duymadın mı? (Duymuş ol ki) o, şöyle şöyle söyledi" (diye biraz önce geçen vak'ayı anlattı). Sa'd b. Ubâde, "Yâ Resûlellah! Siz İbn Übeyy'in kusurunu affedin, biraz da mâzur görün. Sana Kur'an indiren Cenab-ı Hakk'a yemin ederim ki Allah'ın iradesi size nübüvvet vermek suretiyle tecelli etti. Halbuki şu beldecik (Medine) halkı İbn Übeyy'(in başın)a taç giydirmeye, üzerine de melike mahsus sarık sarmaya, (bu suretle kendilerine melik edinmeye) hazırlanmışlardı. Vaktâ ki Allah Teâlâ size ihsan buyurduğu hakk-ı nübüvvetle onların bu tasavvurlarını mümtene bir hale koydu. Bu mahrumiyetle İbn Übey mahzun ve mükedder oldu. Yâ Resûlellah! İşte bu kederle İbn Übey gördüğünüz çirkin harekette bulunmuştur. (Siz af buyurunuz)" dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de affetti. Esasen Resûlullah ile ashabı bu hususta vârit olan Allah'ın emri veçhile gerek müşriklerin, gerek Ehl-i kitabın kusurlarını affedip ezâlarına sabrediyorlardı. En sonu Allah Teâlâ (tedâfüi) harbe izin verdi. Bu müsaade üzerine Resulullah Bedir Gazâsı'nı ihtiyar edip Allah Teâlâ İslâm ordusunun eliyle Kureyş müşriklerinin azmanla-

48 Ensarın en büyük şairlerinden biri bulunan Abdullah b. Revâha'nın hal tercemesi için 596, 623 ve 644. hadislerin izahına bakınız!

rını öldürünce İbn Übey b. Selûl ile onun, müşriklerden ve putlara tapanlardan yordakçıları, “Artık Bedir Vak’ası Müslümanlığa teveccüh etmiş açık bir galebedir” dediler ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem İslâm üzere biat edip müslüman oldular.⁴⁹ {B4566 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 15.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Habîbim! Hani o yaptıkları hilekârlıklara sevinen*⁵⁰ ve yapmadıkları faziletlerle metholunmayı seven (münafık) kimseler yok mu? Sen onları azaptan selâmette sanma! Sakın böyle sanma, çünkü onlar için çok acıtıcı bir azap mukarrerdir”⁵¹ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1688

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُنَافِقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا خَرَجَ إِلَى الْعَزْوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ وَفَرَحُوا بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَإِذَا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اعْتَذَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَفُوا وَأَحْبَبُوا أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında münafıklardan birtakım kimseler Resûlullah gazâyâ çıktığı zaman ondan arkada kalırlardı ve Resûlullah’tan geri kalıp (evlerinde) oturmalarına ferahlanırlardı. Resûlullah muharebeden dönüp geldiği zaman da (vâhî) birtakım özür arz ile yemin ederler ve işlemedikleri bir iş ile kendilerinin metholunmalarını arzu ederlerdi. Münâfıkların bu nifakkârane vaziyetleri üzerine bunlar hakkında bu babın unvanındaki âyet nâzil oldu.⁵² {B4567 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 16.}

49 Abdullah b. Übey b. Selûl’ün ve onun riyaset ettiği habis zümrenin müslüman olmaları zâhirî idi. Hakikatte kinlerini ve husumetlerini gönüllerinde gizlemişler ve her vesile ile fesad çıkarmışlardır. Münafık adıyla anılan bu zümrenin ve reislerinin kirlî hayatlarını anlamak için 629 ve 1151. hadislerin izahına bakınız!

50 Bu tercüme, âyet-i kerîmenin لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا kıraatine göredir.

51 {Âl-i İmrân, 3/188.}

52 Tebük Seferi ve bu seferden geri kalan münafıkların ahvalini tasvir eden 1659 numaralı Kâ'b b. Mâlik hadisine de bakınız!

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَقَدْ قِيلَ لَهُ لَئِنْ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرِحَ بِمَا أُوتِيَ وَأَحَبَّ أَنْ يُحْمَدَ بِمَا لَمْ يَفْعَلْ مُعَذِّبًا لِنُعَذِّبَ أَجْمَعُونَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَلِهَذِهِ إِنَّمَا دَعَا النَّبِيُّ ﷺ يَهُودَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَيْءٍ فَكَتَمُوهُ إِيَّاهُ وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ فَأَرَوْهُ أَنْ قَدْ اسْتَحْمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ وَفَرَحُوا بِمَا أُوتُوا مِنْ كِتْمَانِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre (Medine Valisi Mervân tarafından kapıcısı Râfi' vasıtasıyla) İbn Abbas'tan şöyle bir sorgu soruldu: “(Kur'an'da bildirildiği üzere) kendisine verilen dünyalıkla ferahlanan ve yapmadığı bir işle metholunmaya sevinen her (müslüman) kişi azap olunacaksa, bütün müslümanlar herhalde azap olunacak (demek)tir?”

İbn Abbas bu suale şöyle cevap vermiştir: (Âl-i İmrân sûresindeki) bu âyetle sizin aranızda ne münasebet var? (Bu âyet yahudiler hakkında nâzil olmuştur). Bir kere Resûlullah yahudileri çağırıp onlara (Tevrat'taki evsafına dair) bir sual sordu. Onlar da sualin hakiki cevabını sakladılar da onun başkasını haber verdiler. Bununla beraber verdikleri bu cevap ile Resûlullah indinde takdir de olunduklarını sandılar ve hakikati gizleyerek verdikleri cevaba sevindiler. {B4568 Buhârî, Tefsîr, (Âl-i İmrân) 16.}

İ Z A H I

Buhârî metninde ve hadisin sûret-i sevkine dair fıkrasında işaret bulunduğu üzere bu suali Mervân, Muâviye'nin hilâfeti zamanında Medine valisi iken İbn Abbas'tan sormuştur. Tarihî kıymetine mebnî tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Unvandaki Âl-i İmrân âyetinin sebab-i nüzûlü hakkında *Buhârî* iki hadis rivayet etmiştir ki ikisini de tercüme etmiş bulunuyoruz. Birinci hadise göre âyet, münafıklar hakkında nâzil olmuştur. İkinci hadiste de İbn Abbas, yahudiler hakkında nâzil olduğunu haber veriyor. Şu halde âyet-i kerîmede haber verilen ahlâkî hüküm ve uhrevî ceza hem münafıklara, hem de yahudilerle müşriklere şâmil bulunuyor. Çünkü her iki hadiste haber verilen cürümler –ki hilekârlık, gaddarlık, hak ve hakikati saklamak gibi fazîhallerdir– münafıklarla yahudiler ve müşrikler, hatta bunların ahlâkında bulunan hilekâr müslümanlar arasında müşterek cürümlerdir. Cezaları da yine aralarında müşterek azâb-ı elîmdir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Ey yetim velileri (velâyetinizdeki) öksüz kızların haklarında adalet edemeyeceğinizi, (mehirlerini emsali veçhile veremeyeceğinizi) bilir veya sanırsanız size helâl olan başka kadınlardan nikâh ediniz!*”⁵³ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1690

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَأَلَهَا عُرْوَةُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي هِيَ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجَرٍ وَلَيْسَ تَشْرِكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالُهَا فَيُرِيدُ وَلِيَّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا بِغَيْرِ أَنْ يُقْسِطَ فِي صَدَاقِهَا فَيُعْطِيَهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ فَهُمْ عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُمْ إِلَّا أَنْ يُقْسِطُوا لَهُمْ وَيَبْلُغُوا لَهُمْ أَعْلَى سُنَّتِهِمْ فِي الصَّدَاقِ فَأَمَرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ قَالَتْ عَائِشَةُ وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ الْآيَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي آيَةٍ أُخْرَى وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُمْ رَغْبَةً أَحَدَكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالَ قَالَتْ فَهُمْ عَنْ أَنْ يَنْكِحُوا عَمَّنْ رَغَبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ مِنْ يَتَامَى النِّسَاءِ إِلَّا بِالْقِسْطِ مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُمْ إِذَا كُنَّ قَلِيلَاتِ الْمَالِ وَالْجَمَالَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre (bir kere hemşirezadesi) Urve, azîz ve celîl olan Allah'ın, “Yetimlerin haklarına adalet edemeyeceğinizden korkarsanız” kavlı-i şerifinin tefsirini sordu. Âişe hazretleri şöyle cevap verdi: “Ey hemşiremoğlu! Âyetteki ‘yetâma’ ile murat olunan öksüz kızdır ki o, velisinin velâyet ve vesayeti altında bulunup mal hissesinde veliye ortak olur ve malı, cemali velisinin hoşuna gider. Bu cihetle o sene velisi onu zevce edinmek ister. Fakat mihrinde adalet etmek ve başkasının verdiği kadar mehir vermek istemez. İşte (bu âyette) o çeşit velilerin velâyeti altındaki yetim kızları –haklarında adalet ve onların mehirlerini en yüksek miktarına yükseltmedikçe– nikâh etmeleri nehyolunup bunlardan başka kendilerine helâl olan kadınlardan

nikâh etmeleri emrolunmuştur.” Hazret-i Âişe (rivayetine devam ederek) der ki: “Bu âyet nâzil olduktan sonra nâs, Resûlullah’a istiftâ edip sordular. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Teâlâ da şu âyeti inzâl buyurdu: Habîbim senden kadınlar hakkında fetva isterler. Onlara de ki: Kadınlar(ın mirası) hakkındaki fetvayı Allah size veriyor. Kur’an’da size karşı okunan âyetlerde şol kadınların öksüz kızları hakkındadır ki: Onlara (ya malına ve güzelliğine imrenip nikâh ettiği halde) mihr-i mislini vermeyiniz ve (yahut fakir ve çirkin diye) nikâh etmek istemeyiniz!”⁵⁴

Hazret-i Âişe (rivayetine devamla) der ki: Azîz ve celîl olan Allah’ın, وَتَرْغَبُونَ أَنَّ تَنْكِحُوهُنَّ cümlesinin medlûlü, velâyetindeki öksüz kızcağızın malı ve güzelliği az olunca onu nikâh etmek istemiştir. Hazret-i Âişe der ki: Bu mal ve cemali fakir olan öksüz kızlara rağbet etmediklerinden dolayı malına ve cemaline rağbet ettikleri yetim kızları –adalete riayet etmedikçe– nikâh etmekten evliyâ-yı yetim nehiy olundular. {B4574 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ), 1.}

İ Z A H I

Gerek âyetin, gerek dar bir metin ile rivayet olunan girift bir mevzua dair hadisin iyice anlaşılması için İslâm’dan önceki yetim kızlara ait nikâh vaziyetini mütalaa etmek icap eder. Câhiliye zamanında Araplar arasındaki teamüle göre bir kişi velâyet ve vesayeti altındaki öksüz kızın üzerine maşlahını atarsa, örfen “Bu kız benimdir” demek olup kızın velisinden başka bir kimse, onu nikâha ebedî surette talip olamazdı. Veli olan kişi, kız güzel olur da kendisi nikâh etmek isterse, nikâh ederdi ve kızın emsali arasındaki teamüle göre takdir ve tayini lâzım gelen mihri vermezdi. Bununla beraber kızcağızın verâset muktezâsı sahip olduğu malını kendi malıyla birlikte idare ve tenmiye ederek kendisi istifade ederdi. Öksüze bir şey vermezdi. Kız güzel olmaz, dulu nikâh etmek istemezse başkasıyla evlenmesine mani olurdu. Araplar arasında “gazeve” denilen çapulculuk âdeti eseri olarak bu yolda vesâyet altına giren öksüz kızlar çok olurdu. Bir velinin velâyeti altında ona, on beşe kadar öksüz kızlar bulunduğu olurdu. Veliler bunların hepsini veya arzu ettiği miktarını pek az mehir –vefatında malına vâris olmak için– nikâh edebilmek hakkını haizdi. Mallarında da dilediği gibi tasarruf ederdi. Nikâh etmediklerini başkasına vermediği gibi malına bir an evvel vâris olmak için türlü işkencelerle ağır işlerde kullanırlardı. Hadiste zikrolunan âyetlerle bu insafa, adalete mugayir olan âdet yasak olunup öksüz kızlar güzel olsun olmasın, zengin olsun olmasın müsavi ve âdil bir muameleye tâbi tutulup bunların

54 وَتَرْغَبُونَ أَنَّ تَنْكِحُوهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَلَا تَتُوتُنَّهُنَّ فِي تَأْمَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تَنْكِحُوهُنَّ... الآية. {en-Nisâ, 4/127.}

Bu âyet-i kerîmenin hadis metninde iki kelimesi zikredildiği halde iyice anlaşılması için tamamını tercüme ettik.

emsaline göre mehir tesmiye edilerek nikâh olunmaları ve mehir tesmiye olunmadan nikâh olunanların mihr-i misle nâil olmaları ve mallarında âdilâne tasarruf olunmaları emrolunmuştur. Hazret-i Ömer bu emir ve nehiy tatbikinde yetim velilerine cebrî tavsiyede bulunarak, “Velâyetinizdeki öksüz kızlar güzel ve zenginse başkasına veriniz. Değilse kendiniz nikâh ediniz” der idi.

Mevzubahis olan ve yetim kızları tezevvüç etmesi melhuz olan veliler, mutlak olmayıp ancak amcaoğulları gibi nikâh düşen akrabadır.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “Allah Teâlâ (büyük, küçük, kız, oğlan) bütün çocuklarınız hakkında (mirası) size farz kılıyor...”⁵⁵ kavl-i şerifinin tefsiri babı⁵⁶

1691

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ عَادَنِي النَّبِيُّ ﷺ وَأَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي بَنِي سَلَمَةَ مَا شَيْئَيْنِ فَوَجَدَنِي النَّبِيُّ ﷺ لَا أَعْقِلُ فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهُ ثُمَّ رَشَّ عَلَيَّ فَأَفْقَتُ فَقُلْتُ لَهُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي مَالِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَنَزَلَتْ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Beni bir hastalığımda Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir radiyallahu anh ile beraber yaya olarak Benî Selime (yurdun)daki evime gelerek ziyaret etmişlerdi. Resûlullah beni bir şey anlamaz derecede baygın bulmuştu. Bunun üzerine (abdest) suyu isteyip abdest almış, sonra abdest suyundan bir miktarını benim üzerime serpmişti. Hemen ben ayıldım ve “Yâ Resûlellah! Malımda (verâset hususunda) ne suretle tasarruf etmemi emredersiniz?” diye sordum. (Şu meâldeki), “Allah çocuklarınız hakkında mirası emrediyor!” kavl-i şerifi nâzil oldu. {B4577 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 4.}

55 {en-Nisâ, 4/11.}.

56 Aşağıda tercüme edeceğimiz hadisin rivayetine dair bazı intikadlar gelecektir. Bunların iyice anlaşılması için bu âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlünü bu hâşiyemizde bildireceğiz. Şöyle ki: İslâm'dan evvel Câhiliye devrinde verâset büyük erkek evlâda münhasır olup, kızlar, küçük çocuklar mirastan mahrum edilirdi. Aşağıda Saîd b. Rübeyyi' mirasında görülecektir. Sonra unvanımızda bu miras âyeti nâzil olarak müteveffânın büyük, küçük, oğlan, kız bütün evlâdının mirasa nâil oldukları bildirildi.

İ Z A H I

Mevzumuz olan Câbir hadisine göre **أُولَادُكُمْ** âyeti Câbir hakkında nâzil olmuştur. Fakat Câbir'in çocukları olmadığı gibi babası da vefat etmişti. Binaenaleyh Câbir usul ve fûrûu olmayan kelâle idi. Bu cihetle ehl-i intikâd yukarıdaki âyetin Câbir hakkında nâzil olduğuna dair bu rivayete râvinin vehmidir diyerek Câbir hakkında nâzil olan şu kelâle âyeti olduğunu bildirmişlerdir ki meâli şöyledir: “*Habîbim! Senden* (usul ve fûrûu olmayan müteveffânın mirası hakkında) *fetva isterler. De ki:* (Böyle babası ve çocukları olmayan) *kelâle hakkında Allah şöyle fetva veriyor:...*”⁵⁷ Müslim'in, Nesâî'nin rivayetleri de bunu teyit eder mahiyettedir. Tirmizî'nin rivayetine göre Hazret-i Câbir demiştir ki; Uhud Gazâsı şehidlerinden Saîd b. Rübeyyi'nin karısı, Saîd'den olan iki kız çocuğunu yanına alıp Resûlullah'a gelerek, “Yâ Resûlellah! Bu kızlar Uhud'da yanında şehid düşen Saîd'in kızlarıdır. Bunların mallarını amcaları almış, bunlara bir şey bırakmamıştır. Bunları nikâh da etmemiştir. Bu kızlara mal mirası düşer mi?” diye sordu. Resûlullah, “*Biraz sabrediniz, elbette Allah hükmedecektir*” buyurdu. Bunun üzerine unvanımızdaki, **أُولَادُكُمْ** kavli şerifiyle başlayan miras âyetleri nâzil oldu. Resûlullah kızların amcalarını çağırttı. Saîd'in malının üçte ikisinin iki kıza, sekizde birinin karısına verilmesini; geri kalanın da kendisine ait olduğunu bildirdi.⁵⁸ Tirmizî'nin Câbir hadisi vâzihan gösterir ki unvandaki âyetin bir cümlesiyle işaret olunan miras âyeti, Saîd b. Rübeyyi'nin mirası hakkında nâzil olmuştur, Câbir hakkında değil. Câbir hakkında nâzil olan kelâleye aittir. Bu cihetle ehl-i intikâd Câbir hakkında iddia olan rivayet, râvinin vehmidir demişlerdir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ أَلَايَةً

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Şüphesiz ki Allah, zerre ağırlığınca zulmetmez”⁵⁹ kavli-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى نَاسُ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَذَكَرَ حَدِيثَ الرُّؤْيَةِ وَقَدْ تَقَدَّمَ بِكَمَالِهِ ثُمَّ قَالَ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ فَلَا يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الْأَصْنَامِ وَالْأَنْصَابِ إِلَّا يَتَسَاقُطُونَ فِي النَّارِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ وَغَبْرَاتُ أَهْلِ

57 {en-Nisâ, 4/176.} الْكَلَالَةِ فِي اللَّهِ يُفْتِكُمْ فِي الْكَلَالَةِ

58 {T2092 Tirmizî, Ferâiz, 3.}.

59 {en-Nisâ, 4/40.}.

الْكِتَابِ فَيَدْعَى الْيَهُودَ فَيَقَالُ لَهُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عَزِيرَ ابْنِ اللَّهِ فَيَقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ فَمَاذَا تَبْعُونَ قَالُوا عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا فَيُشَارُ أَلَا تَرُدُونَ فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهُمْ سَرَابٌ يَخْطُمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقُطُونَ فِي النَّارِ ثُمَّ يَدْعَى النَّصَارَى فَيَقَالُ لَهُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ فَيَقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلَا وَلَدٍ فَيَقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَبْعُونَ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الْأَوَّلِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلَّا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا فَيَقَالُ مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَتَّبِعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ قَالُوا فَارْقِنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرٍ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ وَلَمْ نَصَاحِبِهِمْ وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ فَيَقُولُونَ لَا نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bazı kimseler gelerek, “Yâ Resûlellah! Kıyamet gününde rabbimizi görecek miyiz?” diye sormuşlardı. –Müellif Buhârî yukarıda rivayeti geçen rû’yet hadisini burada tek mil zikretti.⁶⁰ Bundan sonra Resûl-i Ekrem buyurdu ki, “Kıyamet günü hulûl ettiğinde bir dellâl, ‘Her ümmet neye ve kime tapıyor idiyse peşine düşsün!’ diye ilân edecek. Bunun üzerine Allah’tan başka şeylere ve putlara, heykellere tapagelen ne kadar müşrikler varsa –onlardan hiçbirisi geri kalmaksızın– cehenneme dökülecekler. Artık ortalıkta yalnız Allah’a ibadet eden gerek sâlih, gerek fâcir kimselerin (müşrik olmayan) Ehl-i kitap bakiyelerinden başka kimse kalmayınca yahudilerden geri kalanlar çağrılacak ve onlara, ‘Siz, kime ibadet ederdiniz?’ diye sorulacak. Onlar, ‘Allah’ın oğlu Üzeyir’e’ diye cevap verecekler. Bunun üzerine onlara, ‘Ya-

60 Zebîdî merhumun yukarıda zikrolunduğunu bildirdiği rivayet olunan hadisinin tercümesi 450 rakamıyla geçti. İbn Hibbân’ın rivayet ettiği oradaki metin bundan da uzundur ve her iki rivayet birbirinden çok farklıdır. Oraya da bakınız! Biz bu hâşiyemizde Peygamber efendimizin “Kıyamet gününde rabbimizi görecek miyiz?” sorusuna karşı verdiği cevabı Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinden nakledeceğiz. Peygamber efendimiz cevaben buyurmuştur ki: “Evet, kıyamet gününde rabbinizi göreceksiniz (bakınız!) Güneşin ziyâsını (yazın) öğle vakti, önünde hiçbir bulut yokken – görmek için (itişip kakışarak) birbirinize zarar ve zahmet ver(meye lüzum görür) müsünüz?” diye sordu. Onlar, “Hayır görmeyiz” dediler. Resûl-i Ekrem, “Ayın on dördüncü gecesi önünde hiç bulut yokken onun ışığını görmek için (itişip kakışarak) birbirinize zahmet verir ve böyle bir mezâhime lüzum görür müsünüz?” buyurdu. Onlar, “Hayır görmeyiz” dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “İşte bu iki küreden herhangi birinin ziyâsını (müzâhamesiz, meşakkatsiz tam bir vuzuhla) gördüğünüz gibi, kıyamet gününde azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’yı birbirinize meşakkat ve zahmet vermeden açıkça göreceksiniz” buyurdu. {B4581 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 8.}

lan söylüyorsunuz. Allah hiçbir eş ve oğul edinmedi' denilecek. 'Şimdi siz ne istersiniz?' diye sorulacak. Onlar da, 'Ey rabbimiz! Çok susadık, bize su ihsan et' diyecekler. Bunun üzerine onlara, 'Haydi suya geliniz' diye işaret olunacak ve cehenneme doğru sevk olunacaklar. Cehennem onlara serap gibi görülecek. (Su sanarak) birbirlerini çiğneyerek giderken cehenneme düşecekler. Sonra nasârâ çağrılacaklar. Onlara da, 'Siz kime kulluk ederdiniz?' diye sorulacak. Onlar da, 'Allah'ın oğlu Mesih (Îsâ'ya)' diyecekler. Onlara da, 'Yalan söylüyorsunuz. Allah ne eş, ne oğul edindi' denilecek ve ne dilekleri olduğu sorulacak. Onlar da yahudilerin sevk olundukları gibi cehenneme sevk olunacaklar.

Artık ortada sâlih veya fâsık olarak Allah'a ibadet ve ubûdiyyet eden mümin muvahhidlerden başka kimse kalmayınca âlemlerin rabbi onlara (mahlûkattan hiçbir şeye benzememek düsturuyula) bildikleri en yakın bir sıfatta tecelli edecek ve Allah Teâlâ tarafından bu muvahhidlere, 'Ya siz ne bekliyorsunuz? (Görüyorsunuz ya) her ümmet ibadet ettiği şeyin ardına düşüyor' buyuracak. Onlar da, 'Ey rabbimiz! Biz dünyada bu şirk ve küfür sahiplerinden -kendilerine en çok muhtaç olmaklığımıza rağmen (dünyada)- ayrı yaşadık. (Senin rızan için) bunlarla görüşmedik. (Şimdi onlara uyar mıyız?) Biz şimdi kendisine kulluk edegeldiğimiz rabbimiz(in kerem ve inayetin)i bekliyoruz' diyecekler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak iki, yahut üç defa, 'Ben sizin rabbinizim' buyuracak. Onlar da her defasında, 'Allah'a hiçbir şeyi şerik etmeyiz' diyecekler." {B4581 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 8.}

İ Z A H I

Rü'yet hadisi rivayet tariklerinin çokluğu ile meşhur olan hadislerdendir. Uzun, kısa birçok ve birbirini izah eder mahiyette metinlerle rivayet olunmuşlardır (450 numaralı Ebû Hüreyre hadisinin izahına bakınız). Bütün bu rivayetlerde Mu'tezile, Havâric, bazı Mürcie gibi ehl-i bid'atı red vardır. Bunların müdafaa ettikleri teze göre Allah Teâlâ'yı mahlûkattan hiçbir şey göremez ve görmesi aklen muhaldir. Şüphesiz bu tez çok hatalıdır ve cahilânedir. Çünkü âhirette Allah Teâlâ'nın mümin ve muvahhid kullarına tecelli edip görünmesi Kitap ve Sünnet ile ve ümmetin icmâıyla sabit bir hakikattir. Bunu Resûl-i Ekrem efendimizden yirmi bu kadar sahâbî rivayet etmiştir. Tâbiî ve etbâ'u't-tâbiî devirlerine ait râvileri ise yüzlere, binlere bâliğ olmuştur. Sonra Mu'tezile ve emsalinin iddia ettikleri muhâl-i aklî ise dünyadaki eşyayı görüş şartlarımızın rü'yetullahı kıyas ve tatbikinden neşet etmiştir ki gaibi şahide, bâkiyi fâniye ve vâcibü'l-vücûdu rü'yeti, hadisatı rü'yete kıyas ve tatbikten ibaret olup bâtıldır. Bir hulâsasını arzettiğimiz bu bahis ilm-i kelâm kitaplarında bütün tafsilâtıyla incelenmiştir. Âhirette Allah Teâlâ'nın muvahhid kullarına görünmesi, onların da Cenâb-ı Hak'ı görmeleri itikadî bir hakikat olmakla beraber dünyada görünmesi ve

görülmesi keyfiyeti ve bunun imkân veya imtinaı, vukuu veya adem-i vukuu da incelenmiştir. Gerek sadr-ı İslâm'daki ulemânın, gerek sonra yetişen mütekellimînin cumhurunun mezhebi, dünyada da rü'yetullahın mümkün olduğu, fakat vâki olmadığı suretindedir. İmam Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den ise vukuuna ve adem-i vukuuna dair müsbet ve menfi iki ihtihadı rivayet olunmuştur.

Şu da bilinsin ki, bu hadiste bildirilen rü'yet, Allah'ı görüş değildir. Bu rü'yet yalnız Allah'ın kendi has kullarıyla Allah'tan başka birtakım mahlûkata kulluk edenlerin aralarını fark ve temyiz için vâki olan ilâhî bir tecellidir. Cennetteki rü'yet, sevap ve keramet olarak rü'yettir; bundan başkadır.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Habîbim!* (Kıyamet günü) *her ümmetten* (onun peygamberini) *bir şahit getirdiğimiz, seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz vakit* (bakalım münkirlerin hali) *nasıl olacak?*”⁶¹ kavl-i şerifinin tefsiri babı⁶²

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ اقْرَأْ عَلَيَّ قُلْتَ أَقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أَنْزَلَ قَالَ فَإِنِّي أَحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النَّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا قَالَ أُمْسِكْ فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذَرَفَانِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey İbn Mes'ûd! Haydi bana Kur'an oku!” diye emretti. Ben de, “Yâ Resûlellah! Kur'an sana gönderildiği halde onu size nasıl okuyacağım?” dedim. Resûl-i Ekrem, “Kur'an'ı ben başkasından işitmeyi çok hoşlanırım” buyurdu. Ben de sûre-i Nisâ'yı okumaya başladım. Okurken *âyetine*⁶³ *gelince* Resûl-i Ekrem, “Sus” buyurdu. O sırada gördüm ki Resûlullah'ın iki gözü yaş döküyordu. {B4582 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 9.}

61 {en-Nisâ, 4/41.}

62 Âyetteki, “*Nasıl olacak?*” sorusunun cevabı bunu takip eden âyet-i kerîmede şöyle bildiriliyor: *يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرِّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا* “O küfredip peygambere isyan edenler kıyamet günü, keşke yerle yeksân edilselerdi ve Allah'tan hiçbir sözü saklamaya kadir olamayacaklar.” {en-Nisâ, 4/42.}

63 Bu âyet-i kerîmenin tercümesi unvandır.

İ Z A H I

Bu âyet-i kerîme mûcibince her peygamberin ümmeti hakkında tasdik ve tekzip suretiyle şehâdet etmeleri, bundan sonra da Resûl-i Ekrem'in –şehâdet üstüne şehâdet olarak– şehâdet buyurması bütün beşeriyete şâmil ve ifası ağır bir vazife idi. Resûl-i Ekrem âmme üzerine şahit olduğu gibi şefaâtçi de idi. Bu iki vazifenin azameti kendisini ağlatmıştı.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Şu kimseler ki, nefislerine zulmettikleri sırada melekler canlarını almışlardır. Melekler (kıyamette) onlara, ‘Siz ne halde idiniz (neye bu zulmü irtikâp edip hicret etmediniz?)’ diye (itâb edecek)ler. Onlar da, ‘Biz bu diyarda (Mekke’de) zayıf bir halde ve mağlûp bir vaziyette bulunuyorduk’ diyecekler. Melekler de, ‘Allah’ın yer (yüz)ü geniş değil mi idi? Oraya (Medine’ye) hicret etseydiniz?’ diyecekler. İşte bu zalimlerin gidecekleri yer cehennemdir. Cehenneme bu gidiş de ne fenâdır*”⁶⁴ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

İ Z A H I

Bu âyet-i kerîmeyi iyice anlayabilmek için âyetin sebab-i nüzûlünü bilmek gerektir. *Buhârî*’nin sebab-i nüzûl olarak aşağıda tercüme edeceğimiz bir rivayeti varsa da o da muhtâc-ı izahtır. Bu cihetle şârih Aynî’nin Vâhidî’den naklettiği bir sebab-i nüzûlü takdimen bildirerek hadisi de izah etmiş olacağız. Şöyle ki: Bu âyet-i kerîme, Mekke’de ikamet eden ve müslüman olduklarını söyleyen birtakım kimseler hakkında nâzil olmuştur ki onlar Medine’ye hicret etmeyip zâhirde iman etmiş görünürlerdi. Hakikatte nifaklarını gizlerlerdi. Bedir Harbi açıldığı zaman da bunlar müşriklerle beraber Mekke’den çıkıp müslümanlarla harbetmeye gelmişlerdi. Fakat melekler bunların suratlarına çarparak, omuz köklerine vurarak bunları öldürmüşlerdi. Bunlar ölürken veya cehenneme sevk olunurken meleklerin bunlara, “Niye bu zulmü irtikâp ettiniz?” sualleri ve onların cevapları tercüme ettiğimiz âyet-i kerîmede bildirilmişti.

1694

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكْتَبُونَ سَوَادَهُمْ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَأْتِي السَّهْمُ فَيُرْمَى بِهِ فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayete göre müslümanlardan (Mekke’de kalıp hicret etmeyen) birtakım kimseler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında müşriklerle beraber olarak onların şirk câmiasını çoğaltıyorlardı. Bedir Harbi sırasında düşman safları arasında bulunan bunlara ok atılıyor ve atılan ok varıp bunlardan birisine dokunarak öldürüyordu. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın, *الَّذِينَ تَوْفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ* kavlı-i şerifi⁶⁵ nâzil oldu. {B4596 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 19.}

قَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ (إِلَى قَوْلِهِ)
وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ

Azîz ve celîl olan Allah’ın şu meâldeki kavlı-i şerifi babı: “*Habîbim! Muhakkak ki sana vahyettik. Nasıl ki Nûh’a ve Nûh’tan sonraki peygamberlere de vahyetmiştik. Yine böyle İbrâhim’e, İsmâil’e, İshak’a Ya’kûb’a ve Ya’kûboğulları’na, İsâ’ya, Eyyûb’a, Yûnus’a, Hârûn’a, Süleyman’a da vahyettik. Dâvûd’a da Zebûr’u verdik.*”⁶⁶

1695

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim ben Yûnus b. Mettâ’dan hayırlıyım derse yalan söylemiştir” buyurmuştur. {B4604 Buhârî, Tefsîr, (Nisâ) 26.}

İZAHİ

Hadisteki “ben” mütekellim sîgasıyla bu sözü söyleyen kişinin kendisi murat olunabildiği gibi Resûlullah da murat olunabilir. Birinciye göre, “Hiçbir kimse için kendisini Yûnus peygamberden üstün saymak ve böyle söylemek doğru değildir” demek olur. İkinciye göre, “Hiçbir kimse için Muhammed peygamber, Yûnus peygamberden hayırlıdır demek doğru değildir” mânasına olur. İkinci mânaya göre, Peygamberimiz bu sözü tevazuan söylemiştir deriz. Çünkü iki cihan serveri Peygamberimiz bütün insanların ve bütün mevcudatın hayırlısıdır.

65 Bu âyet-i kerîmenin meâli unvanımızda tercüme olundu.

66 {en-Nisâ, 4/163.} *Zebûr*, Allah Teâlâ’nın Dâvûd aleyhi’s-selâma verdiği mukaddes kitabın adıdır.

Bu eserimizde bu hadisin İbn Abbas'tan gelen bir rivayet tariki geçmişti. 1392 numara ile geçen bu hadisin şerhinde hayât-ı seniyyeleri yazılı bulunan Hazret-i Yûnus, Kalem sûresinin 48. âyetinde bildirildiği üzere Cenâb-ı Hak, Resûl-i Ekrem'e, “*Rabbinin hüküm ve takdirine inkiyad et ve sâhib-i Hût (Yûnus) gibi olma! O, rabbine mağmûm bir halde öfke ile dua etmişti!*” buyurmuştu.⁶⁷ Bu hitâb-ı ilâhî, Yûnus peygamberin mertebesinin tenziline delâlet eder suretinde hatıra gelmesi melhûz olan bir vehmi karşılamak için Resûl-i Ekrem peygamberler arasından bilhassa Hazret-i Yûnus'u zikretmiştir.

MÂİDE SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ

Azîz ve celîl olan Allah'ın şu meâldeki kavî-i şerifi tefsirinin babı: “*Ey peygamberim! Sana rabbın tarafından indirilen (bütün İslâm umdelerinin) tebliğ et! Bu tebliğ vazifeni yapmazsan rabbinin elçiliğini ifa etmemiş olursun! (Korkma) Allah seni insanlar(ın taarruzunun) dan koruyacak, o kâfirler zümresini muratlarına erdirmeyecektir.*”⁶⁸

1696

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا ﷺ كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَقَدْ كَذَبَ وَاللَّهِ يَقُولُ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Her kim sana Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Allah'ın ona gönderdiği İslâmî umdelerden bir şeyi sakladı (tebliğ etmedi) derse, muhakkak ki o yalan söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ bana, “*Ey peygamberim! Sana rabbın tarafından indirilenlerin hepsini tebliğ et!*” diye emrederdi. {B4612 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.}

İ Z A H I

Zemahşerî, unvanımızdaki âyetin Uhud Harbi'nden sonra nâzil olduğunu bildiriyor. Tâbiî tefsir âlimlerinden Mukâtil b. Süleyman'ın yahudiler hakkında nâzil olduğuna dair rivayeti de bunu teyit eder mahiyettedir. Şöyle ki müslümanların Bedir galibiyetinden sonra pek sakin bir hal alan yahudiler, Uhud mağlûbiyetinden sonra şımarmaya başlamışlardı. Resûl-i Ekrem'in İslâm'a davetini istihza ile karşılayarak, “Yâ Muhammed!

67 {el-Kalem, 68/48.}

68 {el-Mâide, 5/67.}

Nasârânın Îsâ'yı Allah tarafından gönderilmiş bir rahmet olarak kabul ettikleri gibi bizim de seni ilâhî bir rahmet tanımamızı mı istiyorsun?" diyecek kadar ileri gitmişlerdi. Resûl-i Ekrem de bunların bu derece küstahlıklarına karşı sükût etmişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak unvanımız olan âyet-i kerîme ile Resûl-i Ekrem'i İslâm'a davet etmek vazifesini ifâ-yı emir buyurup yahudilerin tekzip ve istihzalarıyla tebliğ vazifesinde asla zaaf ve fütur gösterilmemesini emir ve tembih buyurmuştur.

Sa'lebî'nin Hasan-ı Basrî'den ta'lîkan rivayetine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: *Cenâb-ı Hak beni risâletle memur buyurduğunda çok sıkıldım. Görüyordum ki nâstan birçoğu beni tekzip ediyor. Yahudiler, hıristiyanlar, Kureyş müşrikleri de tehdit ediyorlardı. Bunun üzerine yukarıdaki âyetle tebliğ vazifesinin fütursuz ifası emrolundu. Artık benden o sıkıntı ve endişe tamamıyla zâil oldu.*⁶⁹ "Haccetü'l-Vedâ" bahsinde görmüştük ki Resûl-i Ekrem Arafat'ta ve Mina'da irat ettikleri âlî hutbelerinin müteaddit yerlerinde mahşerî cemaate karşı, "Nasıl, tebliğ ettim mi?" diye sık sık sormuşlardı.⁷⁰ Bazı ulemâ bu suallerin, unvanımız olan âyet-i kerîmedeki, بَلِّغْ "Emirlerimi kullarıma yetiştir!" fermanıyla ilgili olduğunu bildirmişlerdir.

Kayda değer bir cihet de Resûl-i Ekrem'in Huzeyfe b. Yemân hazretlerine münafıklar ve istikbale ait bazı vâkıaları hususi bildirmesi, bu mevzudan hariçtir. Mevzumuzda tebliğ edilmesi emrolunan ahkâm, İslâmî haklar, vazifeler, mesuliyetlerdir. Hazret-i Fâtıma'ya vefatını bildirmesi ve hânedanından en önce Fâtıma'nın kendisine kavuşacağını ve Hazret-i Hafsa'ya kendisinden sonra Ebû Bekir'in, Ömer'in halife olacağını bildirmesi de Huzeyfe'ye vuku bulan hususi tebligatı mahiyetindedir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "Ey o iman eden kullar! Allah'ın istifadeniz için helâl kıldığı lezzetli nimetleri haram kılmayınız!"⁷¹ kavî-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَقُلْنَا أَلَا نَخْتَصِي فَنَهَانَا عَنْ ذَلِكَ فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ تَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةُ بِالثَّوْبِ ثُمَّ قَرَأَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ.

69 {Rivayet bu lafızlarla Râzî'nin tefsirinde yer almaktadır: Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XII, 399. Sa'lebî'nin tefsirinde ise yalnızca şu ifadelerle mevcuttur: كان لما بعثني الله برسالته فضقت بها ذرعا وعرفت إن من الناس من يكذبني وكان عتابه قريشا واليهود والنصارى فأُنزل الله الآية bkz: Sa'lebî, *el-Keşf*, IV, 91.}

70 {Buhârî, Megâzî, 78. Bkz: 1654 numaralı hadis.}

71 {el-Mâide, 5/87.}

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gazâyâ giderdik. Bizim yanımızda kadınlar bulunmazdı. (Cinsî münasebete şiddetli ihtiyaç duyardık). Bunun üzerine, “Yâ Resûlellah! Erkekliklerimizi çıkarıp hadım olalım mı?” diye sorduk. Resûlullah bizi iğdişlenmekten nehyetti. Bundan sonra (muayyen bir zaman için) elbise (gibi ücret mukabilinde) kadın eş almamıza izin verdi. Bundan sonra Abdullah b. Mes'ûd **لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ** âyetini okudu. {B4615 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 9.}

İZAHİ

İhtisâ, medâr-ı tenâsül olan yumurtaları çıkarmaktır ki Allah'ın yarattığı şekli tağyir ve hayvanı ta'zîb ile beraber neslin inkitâını mûcip olduğundan haram kılınmıştır. Diğer cihetten müt'a ile izdivaca izin verilmiştir.

Müt'a-i nisâ ki muvakkat bir zaman için iki tarafın razı olduğu bir ücret mukabilinde kadın kiralamaktır. Bu bir nikâh değildir. Çünkü nikâh, çiftlerin ebedî yaşamak üzere bir aile yuvası kurmalarıdır. Müt'a da, nikâh da tarafeynin rızasına uygun birer akid olmakla beraber müt'a tevkît, nikâh tevkitsiz vasıflarıyla birbirinden ayrı iki mefhumdur. Müt'ada tayin olunan bedel bir ücret, âdi bir işçinin kazancı mahiyetinde olduğu halde nikâhtaki bedel-i muayyene mehir adı verilerek yüksek bir şeref ve hiçbir akidde bulunmayan müstesna bir asalet izâfe edilmiştir.

Müt'a, Câhiliye devrinde şâyi ve muteber olan ve üzerine birtakım aile hakları terettüp eden Câhiliye nikâhlarından olduğu halde İslâm hukuku bunu nehyetmiştir. Mevzumuz olan hadisten anlaşıldığı üzere yalnız bilâd-ı hârredeki harp ve cihad zaruretime kasr ü tahsis etmiştir. Kâdî İyâz'ın beyanına göre, müt'anın ibâhası hakkındaki hadis, İbn Mes'ûd gibi daha birtakım ashaptan da Müslim'in *Sahih*'inde rivayet olunmuştur. Bütün bunların rivayetlerinde hâl-i hâzıra ait olmak üzere bir kayıt ve işaret yoktur. Hepsi gazâ seferlerine ve zaruret zamanlarına ait olmak üzere rivayet olunmuştur. Gerek hadis gerek fıkıh kitaplarında bildirildiğine göre, müt'a İslâm'ın ilk devirlerinde ölü eti ve emsali gibi zaruret üzerine tecviz olunup sonra nesholunmuştur ve ebedî haram kılındığı hakkında ümmetin icmâi vardır. Hurmeti hakkında ehl-i bid'attan Şîa taifesinden başka hiçbir İslâm zümresi muhalefet etmemiştir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ
وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ آيَةٌ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Ey iman eden kullar! İçki, kumar, dikilen putlar, bütün kumar okları ve zarları şeytan işi birer ricstir. (Aklın iğreneceği pis şeylerdir). Ey kullarım! Bunların her birinden kaçınınız ki yakanızı kurtarasınız!”⁷² kavlı-i şerifinin tefsiri⁷³

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ هَذَا الَّذِي تُسَمُّونَهُ الْفَضِيخَ فَإِنِّي لَقَائِمٌ أَسْتَقِي أَبَا طَلْحَةَ وَفُلَانًا وَفُلَانًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ وَهَلْ بَلَغَكُمْ الْخَبْرُ فَقَالُوا وَمَا ذَاكَ قَالَ حُرِّمَتِ الْخَمْرُ قَالُوا أَهْرَقَ هَذِهِ الْقِلَالُ يَا أَنَسُ قَالَ فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلَا رَاجِعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (İçkinin haram kılındığı sırada) bizde fadîh denilen (ve hurma koruğundan ateşte kaynatılmadan yapılan) içkiden başka hamr namına başka bir şey yoktu. (Tahrîm günü) ben (babalığım Ebû Talha'nın evinde) Ebû Talha ile falan ve falan sahâbeye fadîh dağıtıyordum. O sırada hemen birisi geldi ve, “Haberiniz yok mu?” dedi. Mecliste bulunanlar, “O da ne haberi?” diye sordular. O da, “İçki haram kılındı” dedi. İşret yâranı bana, “Ey Enes! Küp büyüklüğüne yakın cesâmetteki şarap testilerini dök” diye emrettiler ve ben de emirlerini yerine getirdim.

Enes b. Mâlik der ki: Bu bir adamın sözü üzerine mecliste bulunanlar şarabın nasıl ve ne zaman haram kılındığını araştırmaya lüzum görmediler ve o adamın haberinden sonra hiç şarap içmediler. {B4617 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 10.}

İZAHİ

Enes b. Mâlik'in babalığı Ebû Talha'nın evinde içki haram kılınmazdan önce kurulan işret meclisindeki ashabın isimleri Buhârî'nin rivayetinde zikrolunmamıştır. Bunların, Müslim'in müteaddit rivayetlerinden toplayarak şunlar olduğunu öğreniyoruz: Ebû Eyyûb,

72 {el-Mâide, 5/90.}.

73 Bundan sonraki âyette de şöyle buyuruluyor: İçkide, kumarda şeytanın aradığı mefsedet, ancak sizin aranızda buğz ve adâvet sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymaktır. Artık şimdi siz bunlardan vazgeçtiniz mi? {el-Mâide, 5/91.}

Ebû Dücâne, Muâz b. Cebel, Süheyl b. Beyzâ, Ebû Ubeyde, Ebû Talha, Übey b. Kâ'b radi-yallahu anhum.

Unvanımızdaki âyet, içkilerin tahrimi hakkında üçüncü ve son olarak nâzil olmuştur. Birinci defa, *“Siz sarhoşken ne söylediğinizi bilecek hale gelinceye kadar namaza yaklaşmayınız!”*⁷⁴ âyeti nâzil olmuştur ve bu âyetle içkide ifrat olunması nehyolunmuştur. İkinci defada, *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ* “*Habîbim! Sana içkinin ve kumarın hükmünden sorarlar. De ki: Bunların ikisinde de büyük günah vardır.*”⁷⁵ Üçüncü olarak unvanımızdaki âyet-i kerîme nâzil olup *فَاجْتَنِبُوهُ* “*Artık bundan sakınınız!*” emriyle kati suretle haram kılınmıştır ve herkes evlerindeki şarapları hadiste bildirildiği üzere sokaklara dökmüşlerdir. Yine hadiste bildirildiği üzere içki içmekte olanlar derhal bırakmışlardır.

O devirde Araplar arasında içki düşkünlüğü pek ziyade idi. Müellif Buhârî’nin bu babında rivayet ettiği bir hadiste Abdullah b. Ömer içkinin haram kılındığı gün üzümden başka beş nevi şarap vardı diyor. Hadis şârihleri de bunların hurma, bal, buğday, arpa, darı içkileri olduğunu bildiriyor. Hazret-i Ömer’in bir hutbesinde üzüm şarabının da şâyî olduğu bildiriliyor. Sonra Hazret-i Ömer bu hutbesinde umumi bir kaide olarak *الخمر مخامر العقل* “*Aklın ziyâsını örten, tefekkürünü izâle eden her içki hamırdır, şaraptır!*” demiştir.

Buhârî’nin yine bu babında Hazret-i Ömer ile Câbir’den rivayetine göre Uhud Harbi gecesini bir kısım ashap sabaha kadar içki içmişlerdi. O gün henüz içki haram kılınmamıştı. Uhud hezimetinin sebeplerinden biri de bu iştret iptilâsıdır ve Uhud’u müteakip kati surette haram kılınmıştır.

Unvanımızdaki âyet-i kerîmede “*hamr*”dan (içki) sonra “*meysir*” (kumar) geliyor. Leys b. Sa’d, Atâ, Mücâhid, Tâvûs gibi birçok tâbiî âlimi kumarın her nevi, âyetle nehyolunan meysirdir. Hatta çocukların oynadıkları ceviz ve yumurta oyunları da öyledir demişlerdir. Hazret-i Ali de, “Satranç oyunu kumardır” demiştir. İbn Kesîr’in tefsirinde beyanına göre Abdullah b. Ömer, “Satranç, tavla ve gülbahar oyunlarından daha şer bir oyundur” diye tavsif etmiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel satranç oyununun haram olduğunu bildirmişlerdir. İmam Şâfiî kerahetine kail olmuştur. Nerd denilen ve iki zarla oynanan tavla ve gülbahar oyunlarının hurmeti ise, *el-Muvatta’* ile *Kütüb-i Sitte*’de Ebû Mûsâ el-Eş’arî rivayetiyle sabittir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem, “*Her kim tavla (nerd) oynarsa Allah ve resulüne âsi olur*”⁷⁶ buyurmuştur.

Müslim’in *Sahîh*’inde Büreyde’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Her kim nerd-i şîr (yani tavla ve gülbahar) oynarsa, sanki o kişi elini hınzır etine ve kanına bulamıştır*”⁷⁷ buyurmuştur.

74 {en-Nisâ, 4/43.}

75 {el-Bakara, 2/219.}

76 {D4938 Ebû Dâvûd, Edeb, 56.}

77 {M5896 Müslim, Şiir, 10.}

Âyetteki **ensâb**, **nasb**ın cem'idir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinde beyanına göre *nasb*, müşrikler tarafından ihtiram için dikilen ve ona kurban kesilip kanı sürülen taştır. Bu mânâyı müellif Buhârî de İbn Abbas'tan naklediyor. Dinler tarihinde fetiş denilen kitâbelerdir. Nasb put demek değildir ve putlar gibi nakışlı, tasvirli olması şart değildir. Câhiliye devrinde Kâbe'nin etrafında öyle dikilmiş birtakım taşlar vardı. Her birisi bir kabilenin olan bu dikili taşlara, ait olduğu kabileler tarafından hürmet edilir, kurban kesilirdi. Bir kısmı da umuma ait idi. Bunlara hürmet olmak üzere, kesilen hayvanların etlerini yemek, Kur'an lisanıyla haram kılınmış ve nihayet Mekke'nin fethi günü hepsi devrilmiştir.

Yine unvanımız olan âyet-i kerîmedeki **ezlâm** da **zelemin** cem'idir. İbnü'l-Esîr'in beyanına göre lugaten *zelem*, henüz yele geçirilmemiş oktur. Yele geçirilirse ona sehm denir. Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre ezlâm, mühim işlerde kendisiyle fal açılıp kısmet istenilen yelesiz oklardır.

Siyer müelliflerinin bildirdiğine göre, kable'l-İslâm Araplar bir sefere, bir gazâyâ çıkacakları, nikâh ve ticaret gibi mühim bir işe teşebbüs edecekleri zaman Kâbe derunundaki falcıya giderek ezlâm denilen üç okla fal çekerlerdi. Bu oklardan birinde, *أمرني ربي "Rabbim emretti"*, öbüründe, *نهاني ربي "Rabbim nehyetti"* yazılıydı. Üçüncüsü de boştu. Bu okların bulunduğu torbaya el sokulup karıştırılarak bunlardan biri çekilirdi. Emir çıkarsa o işi yaparlardı. Nehiy çıkarsa bırakırlardı. Boş çıkarsa okları torbada çalkalayarak yeniden bir daha çekerlerdi. İslâm dini bütün hurâfâta karşı harbederken falcılığı da ihmal etmeyip unvanımızdaki âyet-i kerîme ile bu nevi fal ile rızık ve hayır aramayı nehyetmiştir.

Tâbiî âlimlerinden Mücâhid, ezlâm ile Arap'ın ok falı murat olunduğu gibi Fars'ın ve Rûm'un **kiâp** denilen mükâ'ab tavlâ zarlâ falcılığı da kastolunduğunu ve bunun nehyolunduğunu bildirmiştir.

Beşer idrakinin âkıbetini kestiremediği mühim işlerde İslâm dini istihare ile tefe'ülü tâlim etmiştir ki istihâre bu eserimizde 598 numara ile geçti oraya bakınız! Tefe'ül de 1936. hadiste gelecektir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ

Azîz ve celîl olan Allah'ın şu meâldeki kavli şerifinin tefsiri babı: *"Ey iman edenler! Öyle şeylerden sormayınız ki, şayet onlar(ın cevabı) size açılırsa fenanıza gider ve Kur'an indirilmekte iken böyle şeylerden sual ederseniz size (cevapları) verilir (kederlenirsiniz). Allah bunlardan ileri gelen siz(in kusurlarınız)ı affetmiştir. Allah gafûrdur, halîmdir."*⁷⁸

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ قَالَ لَوْ تَعَامُونَ مَا أَعْلَمُ لَصَحَحْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا قَالَ فَعَطَى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِئٌ فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ أَبِي قَالَ فَلَانٌ فَزَلْتُ هَذِهِ الْآيَةَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir hutbe irat etmişti ki, ben Resûlullah'ın o hutbesi kadar müessir bir hutbe hiç işitmedim. O hutbesinde Resûlullah (ezcümle), “Ey ashabım! Benim bildiğim hakâyık-ı kâinâtı siz bilseydiniz muhakkak az gülerdiniz, hiç şüphesiz çok ağlardınız” buyurmuştu. Bu hitâbe üzerine Resûlullah'ın ashabı yüzlerine elbiselerini örtüp –içten gelen bir enîn ile– ağlıyorlardı. Bu umumi teessür sırasında biri, “Yâ Resûlellah! Babam kimdir?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Baban filândır” diye cevap verdi.⁷⁹ Bunun üzerine unvandaki âyet nâzil oldu. {B4621 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 12.}

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ نَاسٌ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اسْتِهْزَاءً فَيَقُولُ الرَّجُلُ مِنْ أَبِي وَيَقُولُ الرَّجُلُ تَضِلُّ نَاقَتُهُ أَيْنَ نَاقَتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدِّلَكُمْ تَسْؤُكُمْ حَتَّىٰ فَرَعَ مِنَ الْآيَةِ كُلَّهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kısım kimseler istihza için sual sorarlardı. Kimi, “Babam kimdir?” diyordu. Kimi devesini kaybedip “Devem nerededir?” derdi. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Teâlâ tamamlayıncaya kadar şu âyeti inzâl buyurdu (âyetin tamamı unvanımızda tercüme olundu, bakınız). {B4622 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 12.}

⁷⁹ Resûl-i Ekrem'in buradaki kinaye tarikiyle rivayet olunan cevabı diğer rivayet tarikinde tasrih edilecek, “Baban, Benî Zühre'den Huzâfe b. Kays'tır” buyurmuştur. Yine bu rivayete göre, başka biri de ayağa kalkarak, “Yâ Resûlellah! Benim babam nerededir?” diye sormuş. Resûl-i Ekrem buna da “cehennemde” diye cevap vermiştir. {Vâhidî, *et-Tefsîru'l-vasît*, II, 234, no: 314. *Buhârî*'de rivayetin ilk kısmı mevcut olup Hazret-i Peygamber'in cevabı yalnızca “Baban Huzâfe'dir (أَبُوكَ حُذَافَةُ)” şeklinde yer almaktadır: B92 Buhârî, İlim, 28 vd. İkinci kısmı da bazı kaynaklarda yer almakla birlikte (ör: M500 Müslim, İmân, 347) bu rivayet, burada belirtildiği haliyle temel hadis kaynaklarımızda tespit edilememiştir.}

İ Z A H I

Yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadiste unvanımızdaki âyet-i kerîmenin sebab-i nüzûlü bildirilmiştir ki birinci hadiste, “Babam kimdir?” diyen kimsenin ashaptan Kays b. Huzâfe olduğu bildiriliyor. İbn Hüzâfe’nin umumi bir teessür sırasında bu sualinin ne derece münasebetsiz olduğu izaha muhtaç değildir. İkinci hadisteki devesini soran kimsenin adı bildirilmemiştir.

Sebeb-i nüzûl olarak Hazret-i Ali’den gelen rivayete göre de, **وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ** “*Kâbe’yi ziyaret etmek insanlar üzerinde Allah’ın hakkıdır*”⁸⁰ âyet-i kerîmesi nâzil olup Resûl-i Ekrem tarafından haccın farz olduğu mescid-i saâdette tebliğ olunduğu sırada, ashaptan Ukâşe veya Sürâka tarafından, “Yâ Resûlellah! Hac her yıl mı farz?” diye soruldu. Resûlullah yerinde sorulmayan bu suale cevap vermedi. Fakat o da سوالini üç kere tekrarladi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “*Hayır, her sene farz değil*” diye cevap verdikten sonra buyurdu ki “*Fakat, evet, her sene farz kılındı demeyeceğime ey nâs emin olun. Vallahi, ‘evet’ deseydim her sene haccetmek farz olacaktı. Sonra her sene haccetmeye kudretiniz yetişmeyecekti. Bırakıp âsi olacaktınız. Bunun için benim sizi bırakıp teklif etmediğim hususlarda siz de beni halime bırakınız ve sebepsiz, lüzumsuz sual sormaya kalkışmayınız. Sizden evvelki ümmetler hep böyle çok sorgudan ve peygamberlerine karşı geldiklerinden helâk oldular. Ey nâs! Size bir şey emrettiğim zaman emrimi tutunuz ve gücünüz yettiği kadar emrimi yerine getiriniz! Bir şeyden nehyettiğim zaman da ondan sakınınız!*” Hazret-i Ali rivayetine devam edip, “Peygamberimizin bu hutbesi üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu” demiştir.⁸¹

İbn Ebû Hâtim’in tefsirinde Saîd b. Cübeyr’den rivayetine göre sâibe, bahîre ve vasîleden de sormuşlardı. Açık olarak görülüyor ki, bu suallerden bir kısmı lüzumsuz ve cehalet sâikasıyla sorulduğu gibi bir kısmı da istihza için soruluyordu. Kazâ ve kader meseleleri gibi imtihan için sorulanlar da pek çoktu. Bütün bunlara cevap verilmekle beraber lüzumsuz şeylerdi. Bu sebeple Resûl-i Ekrem böyle suallere asabî bir halde cevap verdikten sonra Hazret-i Ömer ayağa kalkarak, “Biz, rab olarak Allah’ı, din olarak Müslümanlığı, peygamber olmak üzere de Muhammed’i kabul etmiş bir milletiz. Fitnelerden Allah’a sığınırız. Biz şirkten İslâm’a yeni geçtik. Bunlar onun eseridir. Bizi affet, yâ Resûlellah” diyerek Resûl-i Ekrem’in gazabını teskin etmiş ve bu âyet nâzil olmuştur.

Bir ciheti hassaten kaydetmek isteriz ki bu, Resûlullah’a sual sormaktan mutlak surette tahzîr ve menetmek değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem’den hukukî, diyânî, içtimâî her türlü vâkıalar sorulur ve bunların fetvaları ve cevapları bildirilirdi. Davalar arz olunurdu. Adalet dairesinde hükmolunurdu. Câhiliye devrinin zalimane âdetleri, hurafevî görenek-

80 {el-Mâide, 5/101.}.

81 {Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 92, no: 843. Rivayet için bkz: İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, IV, 129, no: 2508. *İbn Huzeyme*’deki bu rivayet Ebû Hüreyre’den nakledilmiştir. Ayrıca bu rivayetlerde soruyu soran şahsın isminden bahsedilmemektedir. Bu kişinin yukarıda belirtildiği üzere “Ukâşe veya Sürâka” olduğuna dair bilgi için bkz: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 683.}

leri yıkılıyordu. Binaenaleyh âyetin tebliğ ettiği men ve tahzîrler ancak ve yalnız dünyevî ve uhrevî faydası olmayan suallere aitti.

EN‘ÂM SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, şu meâldeki kavî-i şerifinin efsiri babı “Yâ Muhammed! (Müşriklerle) de ki: Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından zorlu bir azap göndermeye, yahut (mütehâlif) fırkalarınızı birbirine katıp bazınızın hıncını bazınıza tattırmaya kadirdir.”⁸²

1701

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَعُوذُ بِوَجْهِكَ قَالَ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ قَالَ أَعُوذُ بِوَجْهِكَ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شَيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذَا أَهْوَنُ أَوْ هَذَا أَيْسَرُ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ “Yâ Muhammed! De ki: Allah size üstünüzden bir azap göndermeye kadirdir” âyeti nâzil olunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Rabbim! Senin zâtına sığınırım!” dedi, أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ “Yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye kadirdir” cümlesini müteakip, “Rabbim! Senin zâtına sığınırım!” dedi. أَوْ يَلْبِسَكُمْ شَيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ “Yahut fırkalarınızı birbirine katıp bazınızın hıncını bazınıza tattırmaya kadirdir” cümlesini müteakip de Resûl-i Ekrem, “Bu hafiftir yahut bu kolaydır!” buyurdu. {B4628 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 2.}

İ Z A H I

Âyet-i kerîmede üstten gönderileceği bildirilen azap Lût kavminin, ashâb-ı Fîl'in başına taş yağdırılması, Nûh kavminin su tûfanına tutularak helâk edilmeleri nevinden azaplardır. Altan gelen azap da Kârûn'un hasf ile Âl-i Firavun'un gark ile helâk olmaları gibi. Bazı âlimler de yukarıdan gelecek azabı sultanlarla, padişahlarla ve iş başındaki büyük devlet adamlarının zulûmleriyle, aşağıdan gönderilecek azabı da ayak takımının çapulcu-

luklarıyla tefsir etmişlerdir. Gerek rüesânın zulmü, gerek ayak takımının cemiyet nizamını bozacak bir hale gelmesi, bir milletin harâbîsini mûcip olan en büyük azap ve felâkettir. Bu azap, doğrudan doğruya Allah tarafından gönderildiği için hadiste bildirildiği üzere Peygamberimiz bu azaptan Allah'a sığınmıştır.

Âyet-i kerîmenin ikinci fıkrasında bir milletin mütehâlif ve birbirine zıt içtimaî fırkalarının sâika-i ihtirâs ve ihtilâf ile birbirlerine girmeleri ve birbirlerinden intikam almaları da içtimaî fevzâyı mûcip büyük bir âfet ve bir azâb-ı ilâhîdir deniliyor. Dinimiz hakka, adalete ermek için, amme işlerinde milletin refah ve saadeti için vâki olan ictihad ve ihtilâfı “*geniş mikyasta bir rahmet*” diye tavsif ettiği halde bu mukaddes millî gayelerden kör bir ihtiras ile hâsıl olan ayrılığı ve birbirlerine saldırışı, büyük bir âfet ve mahv ü helâki mûcip bir azap olarak tavsif etmiştir. Bu azap, kulların birbirlerine saldırmalarıyla vücuda geldiği için Peygamber efendimiz bu hususta, “*Allah'ın semavî ve arzî âfetlerinden ehvendir*” buyurmuştur.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ

Azîz ve celîl olan Allah'ın “*Bu peygamberler mâşeri, Allah'ın hidayette kıldığı kimse-lerdir. Binaenaleyh bunların sünnetine habîbim sen de uy!*”⁸³ kavlı şerifinin tefsiri babı

1702

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ أَفِي ص سَجْدَةٍ فَقَالَ نَعَمْ ثُمَّ تَلَا وَوَهَبْنَا لَهُ إِلَى قَوْلِهِ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدِهِ ثُمَّ قَالَ نَبِيُّكُمْ ﷺ مِمَّنْ أَمَرَ أَنْ يُقْتَدِيَ بِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivâyete göre, (bir kere tâbiî âlimi Mücâhid tarafından) Abdullah b. Abbas'a, “Sâd sûresinde (tilâvet) secde(si) var mıdır?” diye sorulmuştu. O da, “Evet vardır” dedi. Sonra İbn Abbas, وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ âyetini أَقْتَدِهِ فَبِهِدَاهُمْ kavlı şerifine kadar okudu. Bundan sonra İbn Abbas, “Ey Mücâhid’le arkadaşları! Peygamberiniz sallallahu aleyhi ve sellem de, peygamberlere uyması emrolunan kimselerdendir” dedi. {B4632 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 5.}

İZAHİ

Âyet-i kerîmede Resûl-i Ekrem’e kendilerine uyup onların tevhid ve hidayet yolunda gitmesi emrolunan peygamberler وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ kavlı şerifiyle başlayıp أَقْتَدِهِ فَبِهِدَاهُمْ emrine kadar devam eden âyetlerde ism-i şerifleri zikrolunan yüksek zatlardır. Bu cihetle

o âyetleri tercüme ediyoruz: “Biz (peygamberimiz) İbrâhim’e İshak ile Ya’küb’u verdik. Hep-sini hidayete erdirdik. Daha önce Nûh’a da hidayet ettik ve onun zürriyetinden Dâvûd’u da, Süleyman’ı da Eyyûb’u da, Yûsuf’u da, Mûsâ’yı da, Hârûn’u da (hidayette kıldık). İşte biz, muhsinlere böyle mükâfat veririz. Zekeriyyâ’yı da, Yahyâ’yı da, Îsâ’yı da, İlyâs’ı da (hidayette kıldık) –ki, bunların hepsi de sâlihlerdendir.– İsmâil’i de, Elyesa’ı da, Yûnus’u da, Lût’u da (hidayette kıldık). Bunların hepsini de âlemlerin üzerine faziletli kıldık. Bu peygamberlerin babalarından, zürriyetlerinden ve kardeşlerinden bir kısmını da (hidayette kıldık) ve bun-ları hep seçtik, doğru yola hidayet ettik. O yol, Allah’ın hidayet yoludur. Allah bunu kulla-rından dilediğine ihsan eder. Şayet bunlar şek etselerdi, işlemiş oldukları bu kadar hayır işleri muhakkak heba olurdu. İşte bunlar kendilerine kitap, hüküm, nübüvvet verdiğimiz kimse-lerdir. Eğer şu münkir zümreler bu nimete körlük ediyorlarsa, biz de ona körlük etmeyen bir ümmeti tevkil ederiz. İşte o peygamberler mâşeri, Allah’ın hidayetine erıştirdiği kimselerdir. Yâ Muhammed, sen de onların sünnetine tâbi ol!”⁸⁴

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “Açık olsun, gizli olsun fuhşiyata yaklaşmayınız!”⁸⁵ kavli-i şerifinin tefsiri babı

1703

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ وَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا شَيْءَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَدْحُ مِنَ اللَّهِ وَلِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes‘ud radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Mü-minleri Allah’tan ziyade fenalıklardan koruyan bir kimse yoktur. Müminlerin en büyük hâmisî olduğu için Allah Teâlâ açık, kapalı bütün fuhşiyatı haram kılmıştır. Bir de Allah Teâlâ’dan ziyade methüsenâyı seven kimse de yoktur. Bunun için Cenâb-ı Hak kendisini (Kur’an’da birçok evsâf-ı cemîle ile) met-hetmiştir. {B4634 Buhârî, Tefsîr, (Mâide) 7.}

İ Z A H I

Hadisteki **ağyer** (أغير) kelimesi **gayretten** gelir. Gayret “kıskançlık” demektir. Ağyer ise “daha kıskanç” demek olur.

84 {el-En‘âm, 6/84-90.}

85 {el-En‘âm, 6/151.}

Hadisin ikinci fıkrasında Allah'ın methüsenâyı sevmesi, bizim bildiğimiz gibi vesîle-i intifâ olan methüsenâ düşkünlüğü değildir. Allah'ın methüsenâyı sevmesi, o methüsenânın –sevabı, menfaati kullara ait– bir taat, bir ibadet olması cihetiyledir. Bunun için de Kur'ân-ı Mübîn'de kendi zât-ı ulûhiyyetini, “gafûr, rahîm, semî‘, alîm” gibi evsâf-ı cemîle ile tavsîf ve “elhamdülillâh, sübhânellâh, Allahüekber” gibi mehâmid ve tâzîmat ile methüsenâ buyurdu ki bu hamdüsenâların hayır ve menfaati Allah'a değil doğrudan kullara aittir.

Unvanımızdaki âyet-i kerîmede zikrolunan açık, kapalı fuhşiyatın medlûllerini tayin hususunda müfessirler ihtilâf etmişlerdir. En kuvvetli rivayet şudur: Abdullah b. Abbas'tan, Hasan-ı Basrî'den, Süddî'den rivayet olunduğuna göre alenî zina çirkin görülürdü de gizli zina ayıplanmazdı. Bu âyet-i kerîme nâzil olarak zinanın âşikâr olanı da gizlisi de nehyolundu. Hatta iki türlü fuhşun ikisi de nehyolunduğu gibi âyet-i kerîmede, “*Bunlara yaklaşmayınız!*” buyrulduğuna göre zinanın her türlü devâî ve vesâiki dahi haram kılınmıştır. Zâhir ve âşikâr olan zina umumhânelerde, gizlileri de hususi mahallerde irtikâp olunan zinakârlıklardır.

A'RÂF SÛRESİNİN BİR ÂYETİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ الْآيَةِ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “*Habîbim! Affı al ve mâruf ile emreyle, cahillerden de yüz çevir!*”⁸⁶ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1704

عَنْ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ ﷺ أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنْ أَخْلَاقِ النَّاسِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Allah Teâlâ, peygamberi sallallahu aleyhi ve sellem nâsın ahlâkından affı iltizam etmesini emretti. {B4644 Buhârî, Tefsîr, (A'râf) 5.}

İ Z A H I

Unvanımızdaki âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hak peygamberine üç şey emrediyor:

1. Halk ile münasebette affı iltizam edip onların kusurunu bağışlamayı şîâr edinmesi,
2. Mâruf ile emretmesi, 3. Ebû Cehil ve etbâi cahillerden yüz çevirmesi. Müellif Buhârî'nin

bu babda yine Abdullah b. Zübeyr'den bir rivayetinde İbn Zübeyr, "Bu âyeti Allah, nâsın ahlâkı hakkında inzâl buyurmuştur" diyor. Âyet-i kerîmede Resûl-i Ekrem'e hitap olunmakla beraber, biz insanlar için de birbirimizin kusurumuzu affetmek, birbirimize mâruf öğütler verip münker ve fena şeylerden tahzîr ederek hayırhah olmak, kendisini ve rabbini bilmez cahillerden yüz çevirip onların gayri ahlâkî sözlerine ve hareketlerine mukabele etmemek, nâs ile münasebetimizde itibar edilecek birer mebde-i ahlâkîdir. Bunun için Ca'fer es-Sâdık hazretleri "Kur'an'da bu âyetten ziyade mekârim-i ahlâkı cemedan bir âyet yoktur" demiştir.

Müellif Buhârî'nin burada *Tecrîd'e* geçmeyen bir rivayeti daha vardır ki unvanımız olan âyetle çok ilgili ve ibrete değer mahiyette olan bu rivayeti de bildireceğiz. İbn Abbas der ki: "Bir ara Uyeyne b. Hısn Medine'ye gelmiş ve kardeşi oğlu Hür b. Kays'a misafir olmuştu. İbn Kays ise Hazret-i Ömer'in mukarreblerindendi. Meclisinde genç, ihtiyar birtakım kurrâ ve fukaha bulunurdu. Halife mühim amme işlerini bunlarla görüşürdü. Uyeyne, İbn Kays'a, 'Ey kardeşim oğlu! Halifenin yanında yüksek mevkiin var. Benim için bir müsaade alsan da ziyaret etsem' dedi. O da müsaadeyi aldı. Uyeyne huzura girdiğinde halifeye hitaben, 'Ey Ömer! Bize ne bol dünyalık verirsin ne de aramızda adaletle hükmedersin' dedi."⁸⁷

Hazret-i Ömer gazaba gelerek Uyeyne'nin üzerine yürüdü ve şehâmetli halife bu dağlı mütegalibeyi tepeleyeceği sırada, kardeşi oğlu İbn Kays müdahale ederek, "Ey müminlerin emîri! Allah Teâlâ peygamberine, '*Habîbim! Halkın kusurlarını affet, mâruf ile emreyle, kendini bilmez cahillerden de yüz çevir!*' buyurdu. Uyeyne de o cahillerdendir" dedi. İbn Abbas der ki: İbn Kays bu âyeti okuyunca o haşmetli halife olduğu yerde çakılmış gibi irkildi. Vallahi bir adım ileri gitmedi. Esasen Hazret-i Ömer Allah kitabının mukaddes huzurunda tevakkuf etmek itiyadında idi."

ENFÂL SÜRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "Ey müminler, müşriklere karşı cihad ediniz! Tâ ki şirk ortadan kalka ve tevhid her veçhile Allah'a münhasır ola. Eğer müşrikler şirkten vazgeçerlerse herhalde Allah amellerini görür (ve ona göre ecirlerini verir)"⁸⁸ kavli-i şerifinin tefsiri babı⁸⁹

87 Uyeyne, Necid eşrafından ve müellife-i kulûbdan idi. Bu haşin kabile şeyhlerinin zararlarından İslâm'ı muhafaza için Resûl-i Ekrem Kur'an'ın emri veçhile bunlara beytûlmâlden bol hisse verirdi. Peygamber'in vefatından sonra Hazret-i Ömer, artık bu mütegalibelerin kalplerini te'lîfe lüzum görmedi. "İslâm dini i'tilâ etti" diyerek bunların hisselerini kesmişti. Uyeyne şimdi bu sözleriyle o muamelenin adaletsizliğine işaret etmek istemişti.

88 {el-Enfâl, 8/39.}

89 {el-Enfâl, 8/39.} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنَّ انْتِهَاءَ فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قِيلَ لَهُ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ فَقَالَ وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre bir kere İbn Ömer'e (bir Hâricî tarafından müslümanlar arasındaki) fitne harbi hakkında re'yin nedir, (bu kıtâle niçin iştirak etmiyorsun?) diye soruldu. O da sorana, "Fitne nedir bilir misin? Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem müşriklerle harbederdi. Müşrikler üzerine harbe girmek bir fitne (ve şirki izâle) içindi. Yoksa sizin kıtâliniz gibi mülk ve saltanat üzerine açılmış harp değildir" diye cevap verdi.

{B4651 Buhârî, Tefsîr, (Enfâl) 5.}

İ Z A H I

Abdullah b. Ömer ile bu muhâvere kapısını açan şahsın bir Hâricî genci olduğunu müellif Buhârî'nin izahıyla meşgul bulunduğumuz hadisinden önceki mufassal bir rivayetinden öğreniyoruz. Bu rivayete göre Hâricî genci İbn Ömer'e, "Cenâb-ı Hak Kur'an'da, *'Müminlerden iki taife birbiriyle vuruşurlarsa derhal ikisinin arasını düzeltiniz. Şayet bunlardan biri öbürü üzerine haksız olarak tecavüz ederse, bu haksız olan tarafa harbedin. Tâ ki, Allah'ın emrine rücû edene kadar'*⁹⁰ buyuruyor. Ey İbn Ömer! Müslümanlar arasındaki harbe, cidâle iştirak etmekten nasıl bir düşünce seni menetti?" diye sordu.⁹¹ Abdullah b. Ömer de, "Ey kardeşim oğlu! Okuduğun âyeti te'vil etmektense bence –pek büyük tehditleri ihtiva eden– şu âyetle istidlâl etmek daha doğrudur: *'Her kim bir mümini gözeterek, kollayarak, kastederek bile bile öldürürse, onun cezası ebedî cehennemdir. Çünkü Allah ona*

90 وَأِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ. {el-Hucurât, 49/9.}

91 Bakara sûresinde, *وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ* âyetinin tefsirindeki Buhârî'nin rivayetine göre İbn Ömer ile bu mülâkat ve musâhabe Abdullah b. Zübeyr ile Yezîd b. Muâviye ve Mervânîler arasında harp ve cidâl devam ettiği sırada vuku bulmuştur. Abdullah b. Ömer, Cemel, Siffin, Harre gibi müslümanlar arasında cereyan eden kanlı vak'alara –Hazret-i Ali'yi ve İbn Zübeyr'i takdir ettiği halde– fiilen iştirak etmemiştir. İşte Hâricî genci bunun sebebinin soruyor ve istinat ettiği delile göre itaat olunması itikad olunan imama karşı muhalefet edenlere harbedilmesi re'yinde bulunuyor. İbn Ömer de ona cevap vererek, "İstinat ettiğin âyetteki (fitne) ile murat müslümanların kendi aralarındaki ihtilâf değil, küfür ve şirk demektir ki biz şirke karşı harp ve kıtali müslümanların en az zamanında yaptık ve galebe ettik" diyor.

HULÂSA: Hâricî genç âyetteki "fitne"yi müslümanlar arasındaki kıyam ve ihtilâf mânasına alıyor. İbn Ömer ise şirk mânasına hamlediyor ki İbn Abbas, Ebü'l-Âliye, Mucâhid, Hasan-ı Basrî, Katâde, Rebî', Mukâtil b. Hayyân, Süddî, Zeyd b. Eslem de hep böyle tefsir etmişlerdir.

gazap etmiştir, lânet etmiştir ve büyük bir azap hazırlamıştır.”⁹² Bunun üzerine Hâricî genci, “Allah, كُلُّهُ لِلَّهِ buyurmuştur”⁹³ diyor. Abdullah b. Ömer de, “Biz o harbi müslümanlar henüz azken müşriklere karşı yaptık (yoksa müslümanlar birbirlerine karşı değil), müslümanlar çoğaldıktan sonra fitne falan kalmadı” dedi. Hâricî bu hususta İbn Ömer ile uyuşamayacağını anlayınca bu defa mevzuu değiştirerek Hâricîler’in tahtta ettikleri Hazret-i Osman ile Ali (radiyallahu anhümâ) haklarında ne dersin? diye sordu. İbn Ömer, “Allah Osman’ı affetti. Fakat siz hoşlanmadınız. Siz Osman’ı Bedir’de bulunmadı, Uhud Harbi’nden kaçtı, Bey’atürrıdvân’da yoktu” dersiniz. Bedir sırasında Peygamber’in kızı ve kendisinin haremi hasta idi. Resûlullah izin verdi. Uhud’da ordunun hezimetinde Osman da bir tarafa çekilmişti. Bey’atürrıdvân’da ise Resûlullah tarafından memuren Mekke’ye gönderilmişti. Ali’ye gelince, o, Peygamber’in amcası oğludur ve Hazret-i Fâtıma’nın merkad-i mübareklerine işaret ederek, “Burada yatan da peygamberin kızıdır” dedi.

TEVBE SÜRESİ ÂYETİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَآخِرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ الْآيَةَ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “(Münafıklardan) *diğer bir takımı da vardır ki onlar günahlarını itiraf ettiler. Hayır işle öbür şer işi birbirine karıştırdılar. Olabilir ki Allah onların tövbe lerini kabul eder. Çünkü Allah gafûrdur, rahîmdir*”⁹⁴ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1706

عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَنَا أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ فَأَبْتَعَتَانِي فَأَنْتَهَيَا بِي إِلَى مَدِينَةٍ مَبْنِيَّةٍ بِلَبْنٍ ذَهَبٍ وَلَبْنٍ فِضَّةٍ فَتَلَقَانَا رِجَالٌ شَطْرُ مَنْ خَلَقَهُمْ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَأَى وَشَطْرُ كَأَقْبَحِ مَا أَنْتَ رَأَى قَالَا لَهُمْ اذْهَبُوا فَقَعُوا فِي ذَلِكَ النَّهْرِ فَوَقَعُوا فِيهِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْنَا قَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ السُّوءُ عَنْهُمْ فَصَارُوا فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ قَالَا لِي هَذِهِ جَنَّةٌ عَذْبٌ وَهَذَاكَ مَنْزِلُكَ قَالَا أَمَّا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَانُوا شَطْرُ مَنْهُمْ حَسَنٌ وَشَطْرُ مَنْهُمْ قَبِيحٌ فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا تَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُمْ.

94 {en-Nisâ, 4/93.} وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا.

93 {el-Enfâl, 8/39.}

94 {et-Tevbe, 9/102.}

TERCÜMESİ

Semüre b. Cündeb radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize şöyle hikâye buyurdu dediği rivayet olunmuştur: Bir gece bana iki melek gelip beni uykudan uyandırdı. Bunlar beni bir şehre götürdüler ki, o şehrin binaları altın ve gümüş tuğlalarla yapılmıştı. Bizi orada birtakım kimseler karşıladılar ki, onların vücutlarının yarısı, senin gördüğün şeylerin en güzeli hilkatinde idi. Öbür yarısı da gördüğün en çirkin insana benziyordu. İki melek onlara, “(Niçin bu halde duruyorsunuz?) Haydi şu nehre gidip giriniz” dediler. Onlar da nehre girdiler. Sonra bize dönüp geldiler. Bir de gördük ki onlardan o çirkinlik gitmiş ve en güzel bir insan suretine değişmişti. Bu iki melek bana, “Burası cennet-i adndir. Şu (muhteşem) bina da senin menzildir” dediler. Melekler (sözlerine devam edip), “Hani o yarı vücutları güzel ve yarı yerleri çirkin insanlar yok mu? Onlar da güzel ve hayır işleri, öbür kötü ve şer işlerle karıştıran kişilerdi. Allah Teâlâ onların (günahlarını itiraf ederek işledikleri hayır ve hasenat hürmetine) kötülüklerini affetti” dediler. {B4674 Buhârî, Tefsir, (Tevbe) 15.}

İZAH

Unvanımız olan âyet-i kerîmenin atfolunup ilgilendiği bundan önceki âyet-i kerîmede şöyle buyuruluyor: “*Habîbim! Dikkat ediniz! Etrafınızdaki a’râbîlerden münafıklar var, Medineliler’den de ikiyüzlülüğe idman edenler var. Sen onları tanımazsın. Ancak biz onları biliriz. Biz onları muhakkak iki kere azap edeceğiz. Ondan sonra da daha büyük bir azaba itileceklerdir.*”⁹⁵

Bu âyetlerde Tebük Seferi’ne iştirak etmeyip Medine’de kalan münafıkların ahvâlinen bahs olunuyor. Bunlardan bir kısmı tam münafık ve ikiyüzlülükte idmanlı olanlardır ki, bunların nifakcûyane hal ve hareketleri Kur’an diliyle açıklanarak zemmolunduğundan Tebük Seferi’nden Resûl-i Ekrem dönüp Medine’ye geldiğinde birtakım vâhî özürlerle af dilemişlerdi. Bunların mükerrer azap olunacakları bildiriliyor. Harpten geri kalanların ikinci bir kısmı ise tahallûf edenler hakkında nâzil olan âyetleri işitince kendilerini mescid-i saâdetin direklerine bağlamışlardı. “Peygamberimiz bizi bırakmadıkça bu halde kalacağız” demişlerdi. Resûl-i Ekrem seferden dönüşünde her zamanki âdeti veçhile doğru mescide giderek iki rek’at namaz kıldıktan sonra bunları o halde gördü ve sebebini anlayınca Resûl-i Ekrem, “*Ben de haklarında Allah emri gelmedikçe bağlarını çözmem*” buyurdu. Bunun üzerine unvanımızda tercümesini bildirdiğimiz âyet-i kerîme nâzil olarak af ve mağfiret olundukları bildirildi. Bunun üzerine salıverildiler. Bunlar da aflatlarına şükran olarak bütün mallarını fakirlere sadaka etmek istediler ve Resûl-i Ekrem’e

95 وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُّوا عَلَى النَّفَاقِ لَا يَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ. {et-Tevbe, 9/101.}

müracaat ederek, “Yâ Resûlellah! Bizi gazâdan alıkoyan mal endişesidir. İşte mallarımız, fukaraya dağıt” dediler. Bunun üzerine de unvanımız olan âyetin altındaki, خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ ... صَدَقَةً “Yâ Muhammed! Bunların mallarından yalnız zekât miktarını al, re’sül-mallerini kendilerine bırak”⁹⁶ emri nâzil oldu.⁹⁷

HÛD SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

Azîz ve celîl olan Cenâb-ı Hakk’ın, “Allah’ın (azamet) arşı su üzerinde idi. (O zaman henüz yer tabakaları ve gökler yaratılmamıştı)”⁹⁸ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1707

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفَقَ أَنْفَقَ عَلَيْكَ وَقَالَ يَدُ اللَّهِ مَلَأَى لَا تَغِيضُهَا نَفَقَةً سَحَاءَ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَقَالَ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يُخْفِضُ وَيَرْفَعُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, “Ey kulum sen fukaraya nafaka ve sadaka ver ki ben de sana vereyim!” buyurdu. Resûl-i Ekrem (devam edip) der ki, “Allah’ın hazîne-i keremi doludur, harcamak onu eksiltmez, o gece ve gündüz daima akar. Yine Resûl-i Ekrem (devam edip) buyurur ki: “Allah’ın göğü, yeri yarattığı günden beri infak ve in’âm ettiği nimetlerin mahiyetini bana bildirebilir misiniz? Onun bedî’ kerem ve inayetindeki nimetlerden hiçbir şey eksilmemiştir. Çünkü O’nun tahtı (hudutsuz nimet) derya(sı) üzerine kurulmuştur. Yed-i kudretinde de mîzân-ı adâlet ve terazinin gözü (kâh) ağırlar, (kâh) yukarı yükselir. (Bu suretle insanların kimine çok, kimine az rızık verir).” {B4684 Buhârî, Tefsîr, (Hûd) 2.}

96 {et-Tevbe, 9/103.}

97 {Râzî, Mefâtîhu’l-gayb, XVI, 132.}

98 {Hûd, 11/7.}

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ آيَةً

Azîz ve celîl olan Allah'ın şu meâldeki kavî-i şerifinin tefsiri babı “(Geçmiş ümmetleri) *rabbinin azabı işte böyle* (bildirdiğimiz gibi)dir. (Ahalisi) *zalim olan memleketleri Allah tutup azap ettiği zaman, muhakkak ki O'nun muâhazesi çok elemlidir, çok şiddetlidir.*”⁹⁹

1708

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ قَالَ ثُمَّ قَرَأَ وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Allah zalime bir zaman mühlet verir, (hemen azap etmez). En sonu bir kere yakaladı mı, artık bir daha onu salıvermez. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî der ki: Bundan sonra Resulullah, أَخَذَ الْقُرَىٰ وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ âyetini okudu. {B4686 Buhârî, Tefsîr, (Hûd) 5.}

İZAHİ

Hadisteki âyet-i kerîmeyi unvanımızda tercüme ettiğimizden bir daha tercüme etmedik. Âyette azap olunduklarına işaret olunan geçmiş ümmetler, Hûd sûresinde bildirilen, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût, Şuayb, Mûsâ aleyhimü’s-selâmın bâ’solundukları ümmetlerdir ki, bunlardan her birinin nasıl helâk olundukları “Ehâdîsü’l-Enbiyâ” bahsinde geçti, oraya bakınız!

HİCR SÛRESİ ÂYETİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ آيَةً

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Ancak kulak hırsızlığı eden şeytan başkadır. O hırsız da parlak bir alev parçası takip eder”¹⁰⁰ kavî-i şerifinin tefsiri babı¹⁰¹

99 {Hûd, 11/102.}

100 {el-Hicr, 15/18}

101 Bu âyetten önceki iki âyette şöyle buyuruluyor: وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ. وَخَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ “Biz gökyüzünde (yıldızlardan) birtakım burçlar yaptık ve semâyı nazar sahipleri için (medâr-ı ibret bir surette) ziynetlendirdik ve onu her matrûd şeytandan mahfuz kıldık. Ancak kulak hırsızlığı eden olur...” {el-Hicr, 15/16-17.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتْ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَالسِّلْسِلَةِ عَلَى صَفْوَانٍ فَإِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرْقُو السَّمْعِ وَمُسْتَرْقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ فَرَبِّمَا أَدْرَكَ الشَّهَابُ الْمُسْتَمِعَ قَبْلَ أَنْ يَزِمِي بِهَا إِلَى صَاحِبِهِ فَيُخْرِقُهُ وَرَبِّمَا لَمْ يُدْرِكْهُ حَتَّى يَزِمِي بِهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ إِلَى الَّذِي هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ حَتَّى يُقْلِقُوهَا إِلَى الْأَرْضِ فَتُلْقَى عَلَى فَمِ السَّاحِرِ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيَصْدُقُ فَيَقُولُونَ أَلَمْ يُخْبِرْنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا يَكُونُ كَذَا وَكَذَا وَكَذَا فَوَجَدْنَاهُ حَقًّا لِلْكَلِمَةِ الَّتِي سَمِعْتُ مِنَ السَّمَاءِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur ki bu rivayetiyle Ebû Hüreyre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e erişir:¹⁰² Cenâb-ı Hak gökyüzündeki meleklerle bir emrin infaz olunmasını hükmettiği zaman Allah Teâlâ'nın -düz bir taş üstünde (hareket ettirilen) zincir (sesi) gibi (mehâbetli) olan- bu ilâhî hükme melekler tamamıyla inkıyad ederek (korku ile) kanatlarını birbirine vururlar. Gönüllerinden bu korku gidince de melekler, Cebrâil ve Mikâil gibi mukarrebîn meleklerine, "Rabbimiz ne söyledi?" diye sorarlar. Mukarrebîn melekleri, "Allah'ın söylediği hak sözdür" diye Allah'ın hüküm ve takdirini bildirirler ve "Allah yücedir, Allah büyüktür" derler. Bu suretle kulak hırsız şeytanlar Allah'ın o emir ve takdirini işitirler. O sırada kulak hırsız şeytanlar (yerden göğe kadar) birbirlerinin üstünde (zincirleme) dizilmiş (ve kulak hırsızlığına hazırlanmış) bulunurlar. Şeytanlar bu vaziyette iken bazı defa meleklerin muhâveresini işiten en üstteki şeytana bir ateş parçası yetişip altındaki şeytana o haberi işittirmeden onu yakar. Bazı defa da ateş erişmeyip altındaki şeytana haberi verir. O da altındakine vererek bu suretle tâ yere kadar haber ulaşır ve sâhirin ağzına verilir. Şimdi sâhir o haberle beraber 100 yalan uydurup (halka söyler) ve emr-i ilâhî yeryüzünde tahakkuk edince sâhir doğru çıkmış olur ve ondan bu haberi işitenler halka, "Nasıl size vaktiyle şöyle söyle olacaktı diye bunları birer birer haber vermedim mi idi? Gördünüz ya

102 Şimdiye kadar hiç geçmeyen bu rivayet tarzı, "Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim" yerindedir. Me'nûs olan bu tabirden udûl olunmasının sebebi, râvî Ebû Hüreyre ile Resûl-i Ekrem arasında diğer bir râvinin bulunması ihtimalinden dolayıdır.

sâhirin gök yüzünden işittim dediği sözünü hak ve doğru buluyoruz” derler.
{B4701 Buhârî, Tefsîr, (Hicr) 1.}

İ Z A H I

Âyet-i kerîmede bildirilen gökyüzündeki burçlar, türlü şekiller arzeden yıldız kümeleridir ki, bunlardan en ziyade meşhur olanlarını hey’etçiler on iki burç olarak bildirirler ve bunları güneşle seyyârelerin menâzili addederek bulundukları mıntakaya “*mintakatü’l-burûc*” derler. Türlü şekillerdeki bu nur kümeleri âyet-i kerîmede bildirildiği üzere gökyüzünün en bedîî ziynetleridir ve berrak bir havada bakanları hayrete düşürecek derecede ibretâmiz avizeler halinde görünürler. Bu cihetle biz müminler geceleri her baktıkça şehrâyin halindeki bu manzarayı seyrettikten sonra, “سبحانك ما خلقت هذا باطلا” “Allahım! Bu bedâyi-i kâinatı bâtil ve lüzumsuz yaratmadın. Medâr-ı itibar olarak yarattığın için seni tesbih ve takdis ederiz!” deriz.

Âyet-i kerîmede **şihâb**, lugaten “parlak ateş şûlesi”ne denir. Şeytanlar haber çalmak için âsumana yükseldiklerinden onları defetmek için meleklerin attıkları şûleli ateş mermilerine ıtlakı galip olmuştur. Halk ona yıldız akması tabir ederler. Âyet-i kerîmede, فَأَتْبَعُهُ فَاتَّبَعُهُ vârit olmuştur ki, gökten yere doğru zulmeti delip geçen bir alev demektir (*Kāmus Tercümesi*).

Şihâb hadisesinin fizikî bir tahlil ile henüz mahiyeti aydınlanmış değildir. Bu babdaki ilmî araştırmalar faraziyelerden ileri geçmemiştir. Bu faraziyeler içerisinde en kuvvetlisi hacir-i semâvîlerin rehberliği ile, fezadaki ecrâm-ı sagîreden arzın mahrekine rastgelen bir cirmin yüksek hava tabakasıyla şiddetli temas neticesinde hâsıl olan iştiâlden ibaret olmasıdır. Hacer-i semâvîlerin de bu hadise neticesinde düşmüş bulunmasıdır ki, bu nazariye Kur’an’ın yukardaki “*şihâb-ı sâkıb*” (*delip geçen alev*) tabirine uygundur.

Unvanımızdaki âyet-i kerîme ile hadisi Saffât sûresinin 4. âyetinden itibaren devam eden şu meâldeki âyetleri izah etmektedir: *Biz, şu yakın göğü yıldızlarla süsleyip donattık ve inatçı her şeytandan koruduk, onlar mele-i a’lâyı yani melekleri ve meleklerin eşrafını dinleyemezler. Kovulmak için her taraftan “şihâb yayılımına” tutulurlar. Onlar için (âhirette) dâimî bir azap vardır. Ancak o şeytanlardan çalıp çarpan bulunur. Onu da (gökten yere doğru) delip geçen bir alev takip eder.*¹⁰³

Bu âyetin de sarâhati veçhile bu kulak hırsızları “mele-i a’lâ” (مَلَائِكَةُ) denilen ve hamele-i vahiy olan meleklerin yanlarına sokulamazlar. Yalnız dünyamıza en yakın olan birinci kat semaya yaklaşabilirler ve oradan çaldıkları birkaç kelimeyi kâhinlere yetiştirerek vesîle-i fesad ittihaz ederler ki bu da nefse’l-emirde bir ibtilâ ve imtihandan ibarettir. Görülüyor ki şihâb denilen semavî hadiseler metafizik ilim sahasında vahiy diliyle daha açık izah olunmuştur.

103 إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِرَبِّينَا الْكَوَاكِبِ. وَحَفِظْنَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ. لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ. دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَأَصِيبٌ. إِلَّا مِنْ خَطِئَةِ الْخَطِئَةِ فَأَتْبَعُهُ شِهَابٌ ثَائِبٌ. {es-Saffât, 37/6-10.}

NAHL SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ

Azîz ve celîl olan Allah'ın şu kavlı-i şerifinin tesiri babı “Sizden bazılarınız da erzel-i ömre (ömrün çürük ve duygusuz çağına) döndürülüyor ki, az bir şey öğrendikten sonra artık bir şey bilmez olarsınız.”¹⁰⁴

1710

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَدْعُو أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ وَأَرْدَلِ الْعُمُرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ وَفِتْنَةِ الدَّجَالِ وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her zaman, “Rabbim! Cimrilikten, ağır canlılıktan, erzel-i ömürden, kabir azabından, deccâlin (ve yalancı insanların) iğfalinden, dirim ve ölüm fitnesinden sana sığınırım” diye dua ederdi. {B4707 Buhârî, Tefsîr, (Nahl) 1.}

İZAHİ

Erzel-i ömür tabirindeki **erzel** “kötü, çürük, aşağılık” mânalarına gelir ve dilimizde rezalet diye istimal olunur. Katâde, ömrün en çürük ve düşük haddi, doksan yaştır demiştir. Hazret-i Ali yetmiş beş, Enes b. Mâlik 100 yaş olarak tayin etmişlerdir. İkrime'den gelen bir tebşire göre, Kur'an okumaya devam eden erzel-i ömre reddolunmaz. *Tabakat* kitaplarında hadis ile meşgul olanların çoğu uzun ömürlü oldukları zikrolunduğuna göre hadis okuyanların da erzel-i ömürden masûniyetleri kabul olunabilir.

Hadisteki **kesel** tabiri de hayra karşı duygusuzluk ve yapılması mümkün olan bir hayra karşı rağbetsizliktir. Bunun mukabili hayırhahlıktır. Biz daha umumi bir tabir ile tembellik diye tercüme ettik. *Deccâl*, her devirde birtakım deccâl bulunacağı haberde vârit olduğundan, bunu da tercümemizde tamim ettik. Sühreverdî hazretleri “*hayat fitnesi*”ni, tahammül fersâ ibtilâlîkla, *memat fitnesini* de Münker ve Nekir meleklerinin kabirde suallerini korku ile karşılamak suretinde tefsir etmiştir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: ذُرِّيَّةٌ مِّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا

Azîz ve celîl olan Allah'ın "Ey Nûh ile beraber (gemiye) yüklediğimiz (mümin) kimse-lerin oğulları, kızları! (Benden başka vekil tanımayınız). Muhakkak ki Nûh herhalde şükreden bir kul idi"¹⁰⁵ kavî-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِلَحْمٍ فَرَفَعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ فَهَسَ مِنْهَا مَهْسَةً ثُمَّ قَالَ أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَهَلْ تَدْرُونَ مِمَّ ذَلِكَ يَجْمَعُ اللَّهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِيَ وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرَ وَتَذْنُو الشَّمْسُ فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لَا يُطِيقُونَ وَلَا يَحْتَمِلُونَ فَيَقُولُ النَّاسُ أَلَا تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ أَلَا تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ عَلَيْكُمْ بِأَدَمَ فَيَأْتُونَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيَقُولُونَ لَهُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَأَمَرَ الْمَلَائِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ أَشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلَا تَرَى إِلَى مَا قَدْ بَلَغْنَا فَيَقُولُ آدَمُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَإِنَّهُ قَدْ مَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ نَفْسِي نَفْسِي أَهْبُوا إِلَى غَيْرِي أَهْبُوا إِلَى نُوحٍ فَيَأْتُونَ نُوحًا فَيَقُولُونَ يَا نُوحُ إِنَّكَ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَقَدْ سَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا أَشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَإِنَّهُ قَدْ كَانَتْ لِي دَعْوَةٌ دَعَوْتُهَا عَلَى قَوْمِي نَفْسِي نَفْسِي أَهْبُوا إِلَى غَيْرِي أَهْبُوا إِلَى إِبْرَاهِيمَ فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ فَيَقُولُونَ يَا إِبْرَاهِيمُ أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ أَشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ نَفْسِي نَفْسِي أَهْبُوا إِلَى غَيْرِي أَهْبُوا إِلَى مُوسَى

105 {el-İsrâ, 17/3.}

Tefsir âlimlerinin bildirdiklerine göre Nûh aleyhi's-selâm her ne zaman bir elbise giyse, yahut bir yemek yese, yahut su içse ardı sıra, "elhamdülillâh (hamd Allah'ın)" derdi. Bu sebeple Kur'an'da Nûh, "Çok şükreden kul" diye tavsif olundu ve evlât ve ahfadına, "Ya siz neye şükretmezsiniz, nankörlük edersiniz?" diye tevbih buyuruldu.

فَيَأْتُونَ مُوسَىٰ فَيَقُولُونَ يَا مُوسَىٰ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ فَضَلَّكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ عَلَى النَّاسِ اشْفَعْ لَنَا إِلَىٰ رَبِّكَ أَلَا تَرَىٰ إِلَىٰ مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَإِنِّي قَدْ قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أَوْمَرْ بِقَتْلِهَا نَفْسِي نَفْسِي أَذْهَبُوا إِلَىٰ غَيْرِي أَذْهَبُوا إِلَىٰ عِيسَىٰ فَيَأْتُونَ عِيسَىٰ فَيَقُولُونَ يَا عِيسَىٰ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ وَكَلِمَتِ النَّاسِ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا اشْفَعْ لَنَا إِلَىٰ رَبِّكَ أَلَا تَرَىٰ إِلَىٰ مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ عِيسَىٰ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ قَطُّ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ ذَنْبًا نَفْسِي نَفْسِي أَذْهَبُوا إِلَىٰ غَيْرِي أَذْهَبُوا إِلَىٰ مُحَمَّدٍ ﷺ فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا ﷺ فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَخَاتَمُ الْأَنْبِيَاءِ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ اشْفَعْ لَنَا إِلَىٰ رَبِّكَ أَلَا تَرَىٰ إِلَىٰ مَا نَحْنُ فِيهِ فَأَنْطَلِقُ فَآتِي تَحْتَ الْعَرْشِ فَأَقْعُ سَاجِدًا لِرَبِّي عَزَّ وَجَلَّ ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ مَحَامِدِهِ وَحُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِ شَيْئًا لَمْ يَفْتَحْهُ عَلَىٰ أَحَدٍ قَبْلِي ثُمَّ يُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ازْفَعْ رَأْسَكَ سَلْ تُعْطَهُ وَاشْفَعْ تَشْفَعْ فَارْفَعْ رَأْسِي فَأَقُولُ أُمِّي يَا رَبِّ أُمِّي يَا رَبِّ أُمِّي يَا رَبِّ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ أَدْخِلْ مِنْ أُمَّتِكَ مَنْ لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْبَابِ الْأَيْمَنِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَهُمْ شُرَكَاءُ النَّاسِ فِيمَا سِوَىٰ ذَلِكَ مِنَ الْأَبْوَابِ ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مَا بَيْنَ الْمَصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحَمِيرَ أَوْ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَىٰ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sofrasına et yemeği getirildi ve kol tarafından bir parça ayrılıp önüne konuldu. Çünkü Resûlullah etin bu kısmını severdi. On-
dan ön dişleriyle bir lokma kopardı. Sonra şöyle hikâye etti:

“Ben kıyamet gününde bütün insanların ulusuyum. Bu, neden bilir misiniz?” diyerek şöyle izah eyledi: “Dünyada önce ve sonra gelmiş, geçmiş ne kadar insan varsa bunların hepsini Allah Teâlâ kıyamet gününde düz ve geniş bir sahada toplayacaktır. Öyle düz ve geniş meydan ki orada bir çağırıcı seslenince sesini herkese duyurabilecek ve bakan bir kişinin gözü mahşer halkını bir bakışta görebilecek. (Dağ tepe gibi görmeye, işitmeye bir mani bulunmayacak). Bir de güneş (bütün hararetiyle) yaklaşacak.”¹⁰⁶ Artık insanların gamı, meşak-

106 Buhârî'nin “Kitâbü-z-Zekât”ta Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayetinde şöyle deniliyor: Kıyamet günü mahşerde güneş insanlara o kadar yaklaşıp ki, hatta hararetin tesiriyle dökülen ter, insanın boyunca kulak

kati dayanılmaz ve tahammül olunmaz bir dereceye varacak. Bu sırada nâs birbirine, ‘Size erişen şu faciayı görüyor musunuz ? Rabbinize delâlet edecek bir şefaâtçi bulmak çaresine niye bakmıyorsunuz?’ diyecekler. Bunun üzerine mahşer halkının bazıları bazısına, ‘Haydi Âdem’e gidiniz’ deyip mahşer halkı Âdem aleyhi’s-selâma gelerek, ‘Ey insan nevinin babası! Allah Teâlâ seni yed-i kudretiyle yarattı ve sana kendi ruhundan hayat verdi. Sonra meleklere emredip onlar da sana secde ettiler. Rabbine hakkımızda şefaât dile. Ey atamız! İçinde bulunduğumuz şu müşkül vaziyeti görmüyor musun? Başımıza gelen şu musibeti bilmiyor musun?’ diyecekler. Âdem de, ‘Rabbim bugün celâllidir. O derecede ki ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir, ne de bundan sonra bu türlü gazap eder. Hem Cenâb-ı Hak beni cennet meyvesinden birini yemekten nehyetmişken ben âsi olup yemiştım. (Artık size şefaât edemem, şimdi ben kendimi düşünüyorum): Vay nefsim, nefsim, nefsim! Siz benden başka bir şefaâtçi bulunuz: Nûh’a gidiniz’ diyecek. Onlar da Nûh’a varacaklar ve, ‘Ey Nûh! Sen yeryüzünde Allah’tan başka şeye tapan insanlara risâlet vazifesiyle gönderilen peygamberlerin hiç şüphesiz birincisisin. Allah sana (Kur’an’da), ‘Çok şükreden kul’ adını verdi. Lütfen hakkımızda rabbine şefaât eyle. Ne acıklı vaziyette olduğumuzu görmüyor musun?’ diyecekler. Nûh peygamber de, ‘Azîz ve celîl olan rabbim bugün celâllidir. Bir derecede ki, Allah Teâlâ ne şimdiye kadar böyle gazaplanmıştı, ne de bundan sonra gazaplanır. Benim de bir dua endişem var. Vaktiyle kavmimin helâki için dua etmişim. (Bu cihetle kendimi düşünüyorum). Vay nefsim, nefsim, nefsim! Şimdi siz başka bir şefaâtçi arayınız, İbrâhim’e gidiniz’ diyecek. Onlar da İbrâhim aleyhi’s-selâma varıp, ‘Ey İbrâhim! Sen yeryüzündeki insanlardan Allah’ın peygamberi ve Allah’ın dostu bir zatsın. Rabbin teâlâyâ hakkımızda şefaât etsen! Şu acıklı halimizi görüyor-sun’ diyecekler. İbrâhim peygamber de onlara, ‘Bugün rabbimin celâl sıfatı tecelli etmiştir. Hem bir derecede ki, ne bundan evvel böyle gazap etmiştir, ne de bundan sonra. Ben (li-maslahatin) üç kere yalan söylemişim.¹⁰⁷ (Şimdi kendimi düşünüyorum). Vay nefsim, nefsim, nefsim! Artık siz başka bir şefaâtçi arayınız, Mûsâ’ya gidiniz’ diyecektir. Onlar da Mûsâ aleyhi’s-selâma varıp, ‘Ey Mûsâ! Sen Allah’ın peygamberisin. Allah, risâleti ile ve kelâmı ile seni insanlar üzerine faziletli kıldı. Rabbin teâlâyâ hakkımızda şefaât et. Görüyorsun

ortasına kadar erişir. İşte mahşer halkı bu elemli vaziyette bulunduklarında evvelâ Âdem ve Mûsâ peygamberlerden sonra Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden şefaât dilerler. {B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

107 Hazret-i İbrâhim’in putperestleri ilzam için söylediği üç yalan şudur: **1.** Putları kırmak için müşriklere karşı, “Hastayım” deyip puthânede yalnız kalması ki hakikaten hasta değildi. **2.** “Koca put kırmıştır” demesi. **3.** Karısı Sâre hakkında “hemşiremdir” demesi. Bu eserimizin “Ehâdîs-i Enbiyâ” bahsinde İbrâhim aleyhi’s-selâm kıssasında geçti, oraya da bakınız.

ne kadar ıstırap içindeyiz’ diyecekler. Mûsâ peygamber de onlara, ‘Rabbim bugün celâl sıfatı ile tecelli etti. Hem bir halde ki ne şimdiye kadar bu derece gazabı görülmüş, ne de bundan sonra görülecektir. Ben ise helâkine memur olmadığım halde bir adam öldürdüm.¹⁰⁸ (Şimdi ben nefsimi düşünüyorum). Ah nefsim, nefsim, nefsim! Siz şimdi başka bir şefaathçi arayınız. Îsâ’ya gidiniz’ diyecek. Onlar da Îsâ aleyhi’s-selâma gidip, ‘Ey Îsâ! Sen Allah’ın resulüsün ve Allah tarafından Meryem’e konulan bir mûcize ve tekrim kılınan bir ruhsun ki, sen beşikte bir sabî iken nâsa söyledin. Rabbine hakkımızda şefaath et, bak, gör ne ıstırap içindeyiz’ diyecekler. Îsâ peygamber de onlara, ‘Rabbim! Bugün celâl sıfatıyla tecelli etmiştir. Hem bir derecede ki, ne bundan evvel görülmüştür, ne de bundan sonra böyle bir celâl ve gazabı görülecektir’ diyecek ve hiçbir günah zikretmeyecek. ‘Ah nefsim, nefsim, nefsim’ diye endişesini izhar ederek, ‘Benden başka bir şefaathçi bulunuz, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme gidiniz’ diyecek. Onlar da Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme gelerek, ‘Yâ Muhammed! Sen Allah’ın peygamberisin ve nebiler hâtimisin, Allah geçmişte ve gelecekte vukuu farzolunan bütün günahlarını mağfiret etmiştir. Rabbin teâlâya hakkımızda şefaath et, görüyorsun ki ne elem ve ıstırap içindeyiz’ diyecekler.

Bunun üzerine ben hemen gidip arş-ı rahmânın altına varacağım ve azîz ve celîl olan rabbime secdeye kapanacağım. Sonra secdemde Allah bana kendisine olunacak en güzel hamdûsenâdan öyle bir mefhum fetih ve ilham edecektir ki, şimdiye kadar onu benden önce hiçbir peygambere fetih ve ilham etmemiştir. Ben mülhem olduğum surette Allah’a hamdûsenâdan sonra Allah tarafından, ‘Yâ Muhammed! Başını kaldır, iste dileğin verilecektir. Şefaath eyle, şefaatin kabul edilecektir’ buyrulur. Ben secdeden başımı kaldırıp, ‘Yâ rab! Ümmetim! Yâ rab! Ümmetim! Yâ rab! Ümmetim!’ diye ümmetim hakkında şefaath edeceğim. Bunun üzerine, ‘Yâ Muhammed! Ümmetinden hesap ve suale lüzumu olmayanları cennet kapılarından sağ kapıdan cennete koy! Onlar cennetin bundan başka öbür kapılarından da nâs ile ortaklıklar’ buyrulacaktır. Sonra Resûlullah: Hayatım yed-i kudretinde olan Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki, cennetin kapı kanatlarından iki kanadın arası Mekke ile Himyer yahut Mekke ile Busrâ arası kadar geniştir.” {B4712 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâil) 5.}

108 Kasas sûresinin 18. âyetinden itibaren hikâye olunduğu üzere Firavun’un adamlarından bir Kıptî ile Mûsâ’nın kavminden bir adam dövüşürken kavminden olan adamın istimdadı üzerine Hazret-i Mûsâ yardıma koşmuş ve düşmanın göğsüne vurduğu bir yumruk darbesiyle Kıptî’nin işini bitirivermişti. قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ “Rabbim! Şüphesiz ki ben nefsimi zulmettim, beni mağfiret eyle dedi. Allah da onu mağfiret etti” âyeti (el-Kasas, 28/16) mûcibince mağfiret olunmuştur.

İ Z A H I

Himyer, San'a şehrinin eski adıdır. Câhiliye zamanında Yemen'de hüküm süren –ve Bâğ-ı İrem ve seylü'l-arîm gibi medeniyet eserleriyle Zülkarneyn ve Belkıs gibi hükümdarlarının menkıbeleri Kur'an'da zikrolunan– Himyer hânedanı Sebe şehriden sonra San'a'yı hükümet merkezi ittihaz ettiklerinden, San'a şehri Himyer adıyla da anılırdı. San'a şehri Mekke-i Mükerrreme'den 855 km. mesafede bulunduğu ve cennet kapısının iki kanadı arası da bu genişlikte olduğuna göre cennetin sâha-i vâsiası hakkında güzel bir mikyas olur.

Hadiste adı geçen Busrâ da Şam'ın 90 km. cenûb-ı şarkîsinde ve Havran mıntakasında bir şehir olup vaktiyle mâmur ve müstahkem idi. Hristiyanlığın merkezi olup meşhur Bahîrâ rahibin savmaası da burada idi. Şimdi bir köy halinde bulunan Busrâ, Asr-ı saâdet'te en meşhur ve mâmur bir şehir olduğundan, hadiste ikinci bir mikyas olarak adı geçmiştir. Şunu da bildirmek isteriz ki terdîd ile iki mikyas zikrolunması hadis râvilerinden birinin şüphesi eseridir.

Hadiste tasvir buyrulan bu şefaât, hâtemü'l-enbiyânın mahşerdeki büyük şefaâtıdır. Mahşerden halâs olduktan sonra da her peygamber Cenâb-ı Hak tarafından kendi ümmeti hakkında şefaate mezun olacaktır. Hatta peygamberlerden başka şühedâ ve evliyanın dahi şefaate mezun olacakları nusûs ile sabittir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: عَسَى أَنْ يَبْعَثَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Rabbinin seni oturanların Allah'a hamdettiği âlî bir makama gönder(ip orada oturt)ması muhakkaktır*”¹⁰⁹ kavî-i şerifinin tefsiri babı¹¹⁰

1712

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُثًّا كُلُّ أُمَّةٍ تَتَّبِعُ نَبِيَّهَا يَقُولُونَ يَا فُلَانُ اشْفَعْ يَا فُلَانُ اشْفَعْ حَتَّى تَنْتَهِيَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللَّهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Kıyamet günü insanlar küme küme, her ümmet peygamberinin peşinde (ileri,

109 {el-İsrâ, 17/79.}

110 Âyet-i kerîmedeki عَسَى (asâ) lafzı “ümitlendirmek” demek olan “itmâ” mânasına mevzu ise de Cenâb-ı Hak'la nisbetle bu kelime ilâhî hitaplarda katiyet ve vücûb ifade ettiğinden, biz de “muhakkaktır” diye tercüme ettik.

geri) dönüştürürler (ve büyük peygamberlere), “Ey falan, şefaât et; ey falan, şefaât et!” derler. En sonu şefaât dileği Nebî sallallahu aleyhi ve sellem erişip nihayet bulur. Bu şefaât vâkıası Allah Teâlâ’nın peygamberi Muhammed Mustafa’yı makâm-ı mahmûda gönderdiği gün vuku bulur (ve herkes o gün Muhammed Mustafa’yı tebcîl eder). {B4718 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâîl) 11.}

İ Z A H I

Buhârî, “Kitâbü’z-Zekât”ta Leys b. Sa’d’ın kâtibi Abdullah b. Sâlih’in şu ziyade rivayetini de ta’lîkan rivayet ediyor ki bu mevzumuzu veciz bir surette izah etmektedir. Hazret-i Muhammed (mahşerde bunalan) halk arasında hemen hüküm ve kazâ(ya başlamasına) şefaât ve delâlet etmek için dîvân-ı ilâhîye kadar gider. Hatta (hâcet) kapısının halkasını tutar. İşte o gün Allah Teâlâ peygambere “makâm-ı mahmûd”u ihsan eder. (Bu şefaât ve delâletinden dolayı) mahşer halkının hepsi hâtemül-enbiyâyâ hamedederek minnettarlıklarını arzederler.¹¹¹

Müellif Buhârî yine bu “Makâm-ı Mahmûd” babında Câbir b. Abdullah’tan da şu hadisi rivayet ediyor. Resûl-i Ekrem efendimiz buyurdu ki: “*Her kim ezan okunurken tamamını işitip dinlediği* (ve müezzinin söylediği kelimeleri söyleyip bittiği) *zaman, ‘Allahümme rabbe hâzihi’d-da’veti’t-tâmme, ve’s-salâti’l-kâime. Âti Muhammeden el-vesîlete ve’l-fazîle, veb’ashü mekâmen mahmûden. Ellezî veadtehû*”¹¹² *diye dua ederse o kişiye kıyamet gününde şefaât etmek bana düşer.*”¹¹³ Bu hadis “Ezan” bahsinde geçtiği için müellif Zebîdî burada *Tecrîd’e* almamıştır. 365 numara ile tercüme olunmuştur. Oraya da bakınız!

İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde makâm-ı mahmûdu şöyle tarif eder: “O bir yüce makamdır ki, orada her ümmet ve bütün beşeriyet enbiyalar serverinin şefaât ve delâletiyle acele hesapları görülüp çok uzun ve üzücü bir vukuf ve intizardan kurtulup ebedî rahata kavuştuklarından, bugünün yegâne şefaâtçisi olan Peygamberimize hamedederek minnettarlıklarını arzederler. Bazıları da makâm-ı mahmûdu kısaca makâm-ı şefaattir” diye tefsir etmişlerdir.¹¹⁴ İbnü’l-Esîr’in bu tefsiri makâm-ı mahmûd hakkında yukarıdaki hadislerden öğrendiğimiz mânaların en güzel bir fezlekesidir.

Resûl-i Ekrem efendimizin şefâat-i kübrâları ve bu vesile ile zikrolunan makâm-ı mahmûd hakkındaki hadîs-i şerif *Kütüb-i Sitte*’de müteaddit tariklerle ve mufasssal, muhtasar birçok metinle Abdullah b. Mes’ûd, Câbir, Ebû Hüreyre gibi müteaddit ashâb-ı

111 وزاد عبد الله بن صالح حدثني الليث حدثني ابن أبي جعفر فيشفع ليقضي بين الخلق فيمشی حتى يأخذ بحلقة الباب فيومئذ يبعثه الله مقاما محمودا يحمداه أهل الجمع كلهم. {B1475 Buhârî, Zekât, 52.}

112 اللهم رب هذه الدعوة التامة والصلاة القائمة آت محمدًا الوسيلة والفضيلة وابعثه مقاما محمودا الذي وعدته Bu duanın meâli şudur: Allahım! Namaza bu tam (tevhid ile) çağrının ve kılınacak namazın rabbi! Muhammed’e cennette âlî menzile ve mertebe-i fâzıla ver ve onu vaad ettiğin makâm-ı mahmûda gönder (de şefaâtçi kıl!).

113 {B4719 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâîl) 11.}

114 المقام المحمود هو الذي يحمد فيه جميع الخلق لتعجيل الحساب والإراحة من طول الوقوف وقيل هو الشفاعة {İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 437.}

kirâmdan rivayet olunmuştur. Enes b. Mâlik'in şefâat-i kübrâ hadisleri *Tecrîd*'in en son hadisleridir. Cenâb-ı Hakk'ın tevfik ve inayetiyle o kısma varmak bahtiyarlığına erdiği-mizde onları da görürüz.

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُ بِهَا

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Habîbim! Namazında (Kur'an okurken) sesini çok açık-lama; gizli de okuma, bunun arasında bir okuyuş tarzı ihtiyar et!*”¹¹⁵ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1713

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُحْتَفٍ بِمَكَّةَ فَكَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَتَزَلَّهُ وَمَنْ جَاءَ بِهِ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَنَبِيِّهِ ﷺ وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ أَيْ بِقِرَاءَتِكَ فَيَسْمَعُ الْمُشْرِكُونَ فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ وَلَا تُخَافُ بِهَا عَنْ أَصْحَابِكَ فَلَا تُسْمِعُهُمْ وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur. Bu âyet nâzil olduğu sıra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (İslâm'ın ilk günle-rinde) Mekke'de gizli yaşıyordu. Fakat ashabıyla namaz kıldığı zaman Kur'an okurken sesini yükseltiyordu. Müşrikler ise Kur'an'ı duyunca hem Kur'an'a, hem onu gönderene, hem de Kur'an kendisine gelene küfrediyorlardı. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Teâlâ peygamberi sallallahu aleyhi ve sellem, “*Habîbim! Namazda kıraatini açıklama! Sonra müşrikler işitirler de Kur'an'a küfredirler. Kıraatini ashabından gizleme de. Sonra onlara duyuramazsın. Bunun ikisi arası bir yol ihtiyar et!*” buyurdu. {B4722 Buhârî, Tefsîr, (Benî İsrâîl) 14.}

KEHF SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Şunlar ki rablerinin âyetlerine küfür ve ona likâyı (yani âhireti ve sevap, günah gibi din umdelerini) inkâr etmişlerdir, artık onların bütün hayır işleri sevapsız (kalıp) hiç olmuştur*”¹¹⁶ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

115 {el-İsrâ, 17/110.}

116 {el-Kehf, 18/105.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ يُأْتِي الرَّجُلَ الْعَظِيمَ السَّمِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزِنُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ وَقَالَ اقْرَأُوا إِنَّ شِئْنَكُمْ فَلَا تُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزَنًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, (Kıyamet gününde iri cüsseli, semiz bir kişi [hâsâb yerine] getirilir, [hayır ve sevabı tartılır. Fakat] Allah Teâlâ yanında bir sivrisineğin kanadı ağırlığında (bir sevap) tartmaz) buyurduğu rivayet olunmuştur. Sonra Ebû Hüreyre, “Ey müminler! İsterseniz (bu rivayetimi teyit için Hak Teâlâ’nın), ‘Kıyamet günü biz onların hayır işlerine hiçbir tartı tutturmayız!’ kavl-i şerifini okuyunuz” demiştir. {B4729 Buhârî, Tefsîr, (Kehf) 6.}

MERYEM SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَأَنْذَرُهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Habîbim! Onlar (müşrikler) gaflette iken, onlar iman etmezlerken (keşke iman etseydik diye) hasret çekecekleri bir günün dehşetiyle onları korkut!*”¹¹⁷ kavl-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَمَيْتَةٍ كَبَشٍ أُمْلَحَ فَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَشْرَبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَهُ ثُمَّ يُنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَشْرَبُونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَأَهُ فَيَذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ وَأَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُؤُلَاءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kıyamet günü (ehl-i cennet, cennete, cehennemlikler de cehenneme ayrıldıktan sonra) ölüm, akli, karalı alaca bir koyun suretinde getirilecek. Bir dellâl, “Ey cennet halkı!” diye bağırarak! Cennetkiler hemen boyunlarını uzatıp başlarını kaldıracaklar ve (bulundukları yerden çıkarak) bakacaklar, Şimdi dellâl, “Bunu bilir misiniz?” diye sorar. Ehl-i cennetin hepsi onu görerek, “Evet biliriz, bu ölümdür” derler. Sonra dellâl, “Ey cehennem halkı!” diye yüksek sesle seslenir! Onlar da boyunlarını uzatıp başlarını kaldırırlar ve (bulundukları berzahtan çıkıp korku içinde) bakarlar. Dellâl, “Bunu biliyor musunuz” diye sorar. Onlar da hepsi onu görerek, “Evet biliriz, bu ölümdür” derler. Bundan sonra koyun suretindeki ölüm (cennetle cehennem arasında) boğazlanır. Bundan sonra dellâl, “Ey cennet halkı! Cennette ebedî yaşayacaksınız, artık ölüm yoktur. (Cehennem halkına da) ey cehennemlikler siz de karargâhınızda ebedîsiniz, size de ölüm yoktur!” diyecek. Bundan sonra münâdî, ¹¹⁸ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ Bu gaflettekiler ehl-i dünyadır ¹¹⁹ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ âyetini okur. {B4730 Buhârî, Tefsir, (Meryem) 1.}

NÛR SÛRESİ ÂYETLERİ

Bu sûrenin mülâane hakkındaki iki âyetinin tefsiri görülecektir. Mülâane ve liân, iki kişinin birbirine lânet etmesidir.¹¹⁹ İslâm hukukuna göre mülâanede; bir kocanın karısına zinakârlık isnadından mütevellid bir dava duruşmasında hâkim huzurunda lânete mukârin olarak ve Allah adına yemin ederek hem karının, hem kocanın şehâdet etmeleridir. Mülâane, esasında biraz güç bir muâmele-i hukûkiyye olmakla beraber asırlarca evvel İslâm hukuku tarihine karışmış bulunduğundan bu hususta vârit olan âyetlerin ve hadislerin anlaşılmasına medâr olmak üzere mukaddeme mahiyetinde bazı mâlûmat arzedeceğiz.

Aşağıda göreceğimiz mülâane âyetleri hadd-i kazf¹²⁰ âyetinden sonradır. Hadd-i kazf hakkındaki âyet-i kerîmenin meâli şöyledir: Namuslu kadınlara iftira eden, söz atan, sonra da dört şahit¹²¹ getirmeyen şu kimselere seksen celde (değnek) vurunuz¹²² ve

118 Bu âyet-i kerîmenin tercümesi, unvanımızda geçti.

119 Allah Teâlâ tarafından lânet olunan kişiyi celâl ve gazabıyla rahmetinden uzaklaştırması ve kovmasıdır. Kul tarafından lânet de lânet ettiği kişinin Allah'ın gazabına uğramasına dua etmesidir.

120 Kazf, şeriat örfünde namuslu bir kimseye zina isnat edilmesidir.

121 Bu âyetten önceki âyette zina cürmünün sübûtu, dört şahidin şehâdetleriyle olduğu ve cezası 100'er değnek bulunduğu bildirilmiştir.

122 Celde, değnekle dövmek demek olduğuna göre âyette matlûp olan değnek darbelerinin derecesi vücudun

bunların şehâdetlerini ebedî kabul etmeyiniz. Bunlar hiç şüphesiz fâsık kimselerdir.¹²³

Namuslu bir kadına fena söz atmanın, namuslu bir kadın hakkında fena söz söylemenin cezası bu âyetle tayin buyurulduktan sonra ashaptan Uveymir ile Hilâl, birbirine yakın tarihlerde kadınlarının zinakârlıklarıyla karşılaşarak müşkül bir vaziyete düşmüşlerdi. Şöyleki, şimdi bunlar cürmümeşhut halinde yakaladıkları kadınlarının zinakârlıklarını iddia etselerdi dört şahitle iddialarını ispat etmek mecburiyetinde bulunacaklardı. Bu ise mümkün olmadığından hadd-i kazf ile müttehem olarak seksen değnek yiyeceklerdi. Sükût etseler bu da gayret ve hamiyetlerine el vermiyordu. Bu müşkül vaziyetlerini Resûl-i Ekrem'e arza mecbur olduklarını aşağıda tercüme edeceğimiz hadislerde göreceğiz. Bunun üzerine erkek ve kadının liânlarına dair iki âyet nâzil oldu ki şimdi bunları birer babın unvanında mütalaa edeceğiz. Erkeğin liânı hakkındaki âyet şöyledir:

قَوْلُهُ تَعَالَى : وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "O kimseler ki eşlerine (zina isnad ederek fena söz) atarlar ve kendilerinden başka da (gören), şahitler bulunmaz, yalnız kendileri görmüş bulunurlar; imdi bunlardan herhangi bir kimsenin (zina hakkındaki) şehâdeti, kendisinin muhakkak doğru sözlülerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin etmesidir"¹²⁴ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُوَيْمِرًا أَتَى عَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ وَكَانَ سَيِّدَ بَنِي عَجْلَانَ فَقَالَ كَيْفَ تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ سَلِّ لِي رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَأَتَى عَاصِمُ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا فَسَأَلَهُ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَرِهَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا قَالَ عُوَيْمِرٌ وَاللَّهِ لَا أَنْتَهِيَ حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْمَلَاعَنَةِ بِمَا سَمَى اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَلَاَعْنَهَا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ

derisi müteessir olacak derecede olması etin müteessir olmamasıdır. Esasen bu celdeler ve darbeler te'dib içindir. Ta'zib ve işkence için değil.

123 وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ. {en-Nûr, 24/4.}

124 {en-Nûr, 24/6.}

حَبَسْتُهَا فَقَدْ ظَلَمْتُهَا فَطَلَّقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً لِمَنْ كَانَ بَعْدَهُمَا فِي الْمُتَلَاعِنِينَ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ انْظُرُوا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَشْحَمُ أَدْعِ الْعَيْنَيْنِ عَظِيمَ الْأَلَيْتَيْنِ خَدَجَ السَّاقَيْنِ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ صَدَقَ عَلَيْهَا وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَحْيَمَرُ كَأَنَّهُ وَحَرَةٌ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا فَبَاءَتْ بِهِ عَلَى النَّعْتِ الَّذِي نَعَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ تَصْدِيقِ عُوَيْمِرٍ فَكَانَ بَعْدُ يُنْسَبُ إِلَى أُمِّهِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd (es-Sâidî) radiyallahu anhtan rivayete göre (Aclânoğulları'ndan) Uveymir, Benî Aclân'ın ulusu olan Âsım b. Adî'ye gelerek şöyle sorar: "Siz ne dersiniz? Bir kimse karısıyla beraber bir kişiyi (zina üzerinde) bulsa, kadının kocası zâniyi öldürmeli, siz de onu (kısasen) öldürmeli misiniz? Yoksa bu kimse ne yapmalı? (Bu halde zevc, dört şahit getirmeye gitse zâni işini görüp savuşacaktır. Sükût etse namusa taallûk eden bir şeye sükût etmiş olacaktır). Lütfen bu müşkül meseleyi bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme benim için sorsanız" der. Bunun üzerine Âsım, Resûlullah'a gelip, "Yâ Resûlellah" diye (söz başlayıp) sordu. Fakat Resûl-i Ekrem bu sorguları hoşlanmayıp ayıpladı.¹²⁵

Sonra Uveymir, Âsım b. Adî'ye, "Resûlullah ne söyledi?" diye sordu. O da, Resûl-i Ekrem böyle meseleleri çirkin gördü ve ayıpladı diye cevap verdi. Bunun üzerine Uveymir, "Vallahi ben çekinmem, bunu kendim Resûlullah'a sorarım" dedi ve gidip, "Yâ Resûlellah! Bir kimse karısıyla beraber bir kişiyi (zina üzerinde) bulsa, kadının zevci zâniyi öldürmeli, sonra siz de (kısasen) onu öldürmeli misiniz? Yoksa bu adam ne yapmalı?" diye sordu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Ey Uveymir! Senin ve karının hakkında Allah Teâlâ Kur'an (âyeti) gönderdi" dedi ve bu karı kocaya Allah Teâlâ'nın Kur'an'da tâlim ettiği veçhile mülâane etmelerini emreyledi¹²⁶ ve ilk önce erkek karısına karşı lânetle yemin etti. (Sonra da kadın kocasına karşı aşağıdaki hadiste bildirildiği

125 Resûl-i Ekrem'in hoşlanmayıp ayıplaması henüz vâki olmadığını sandığı böyle bir şeye lüzum ve ihtiyaç bulunmaması kanaatindendir. Sonra müslümanların ırzıyla, namusuyla ilgili böyle sözler yahudilerin ve münafıkların dedikodusunu mûcip olur endişesindendir.

126 Bu hadisin unvanında tercüme ettiğimiz âyet-i kerîmeye göre ilk önce zevc, dört kere arka arkaya hâkimin huzurunda, karısına işaret ederek, "Karıma zina isnat etmekte muhakkak ki ben doğru söyleyen bir adamım, vallahi" diye yemin eder. Beşincide de, "Eğer ben yalancı isem Allah'ın lâneti üzerine olsun" der. Bunun üzerine kadın kalkar ve kocasına işaret ederek dört defa, "Allah adına yemin ederim ki şu kocam bana zina isnadında yalancıdır" der. Beşincide de, "Eğer bu adam bana zina isnadında doğru ise Allah'ın gazabı üzerine olsun" der.

veçhile yemin eyledi). Sonra Uveymir, “Yâ Resûlellah! (Bu kadınla geçinme savdı). Bu kadını nikâhımda tutarsam ona zulmetmiş olurum” deyip kadını boşadı ve Uveymir ile karısının bu vak‘asından sonra lâ‘netleşen çiftlerin –kocanın talâkıyla– ayrılmaları âdet oldu. Sonra Resûlullah mecliste hazır bulunanlara, “Bakınız, eğer bu kadın –vücudu siyah, gözlerinin siyahı koyu, kışının iki yanı büyük, baldırları kaba– kıyafette bir çocuk getirirse, muhakak ben Uveymir’in bu kadına zina isnadında doğru olduğunu sanırım. Eğer kadın keler fasilesinden kızılca kurt gibi kızıl bir çocuk doğurursa, bu defa da ben şüphesiz kadına bühtan ve iftira ettiğini sanırım” buyurdu. Sonra çocuk Resûlullah’ın Uveymir’i tasdik yollu tasvir ettiği şekilde doğdu ve bu cihetle çocuk anası (Havle kadı)na nisbet ed(ilerek, “İbn Havle” diye çağır)ıldı.¹²⁷ {B4745 Buhârî, Tefsir, (Nûr) 1.}

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَيَذْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ الْإِيَّةِ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, şu meâldeki kavî-i şerifinin tefsiri babı, “Kadından da (şu yolda) dört kere Allah adına yemin etmek de (recm) azabını giderir: Allah adına yemin ederim ki bu zevcim yalancılardandır. Beşinci şehâdetde de kadın, ‘Eğer bu zevcim doğru sözlülerden ise Allah’ın gazabını kendisinin (kadının) üzerinedir’ diye yemin eder.”¹²⁸

1717

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ هَلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ بِشَرِيكِ بْنِ سَخْمَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْبَيِّنَةُ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا رَأَى أَحَدُنَا عَلَى امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَنْطَلِقُ يَلْتَمِسُ الْبَيِّنَةَ فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ الْبَيِّنَةُ وَإِلَّا حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ هَلَالٌ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ وَلَيُنْزِلَنَّ اللَّهُ مَا يُبْرِئُ ظَهْرِي مِنَ الْحَدِّ فَزَلَّ جَبْرِيلُ وَأُنْزِلَ عَلَيْهِ وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ حَتَّى بَلَغَ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ ﷺ فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَجَاءَ هَلَالٌ فَشَهِدَ وَالنَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا لَكَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ ثُمَّ قَامَتْ فَشَهِدَتْ فَمَا كَانَتْ عِنْدَ الْخَامِسَةِ وَقَفُوهَا وَقَالُوا إِنَّهَا مُوجِبَةٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَلَكَّاثُ

127 Buraya kadar “mülânenin” (karı, koca lânetleşmesinin) kocaya ait olan kısmını gördük. Bundan sonraki âyet ve hadiste de kadına olan mülâane suretini göreceğiz.

128 {en-Nûr, 24/8.}

وَنَكَصَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهَا تَرْجِعُ ثُمَّ قَالَتْ لَا أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ فَمَضَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَبْصِرُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلُ الْعَيْنَيْنِ سَابَغَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَجَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكَ بْنِ سَحْمَاءَ فَجَاءَتْ بِهِ كَذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Hilâl b. Ümeyye, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda karısına Şerîk b. Sehmâ ile zina etti diye söz attı.¹²⁹ Resûlullah da Hilâl'e, "Dört şahidini hazırla yahut arkana had (vurulur)" buyurdu. Bunun üzerine Hilâl, "Yâ Resûlellah! Bizim birimiz karısının üstünde bir erkek görürse, şahit aramaya mı gidecek? (Şahit getirinceye kadar işini görüp savuşmaz mı?)" diye itiraz etti. Resûl-i Ekrem, "Sen şahitlerini hazırla! Aksi takdirde arkana hadd-i kazf (seksen değnek) vurulur" demeye devam etti. Bunun üzerine Hilâl b. Ümeyye, "Yâ Resûlellah! Seni hak peygamber gönderen Allah Teâlâ'ya yemin ederim ki muhakkak ben kesin olarak doğru söylüyorum ve eminim ki Allah benim arkamı hadden kurtaracak bir vahiy, bir âyet gönderecektir" dedi. Bu sırada hemen Cibrîl indi ve Resûl-i Ekrem'e, ¹³¹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³¹² ¹³¹³ ¹³¹⁴ ¹³¹⁵ ¹³¹⁶ ¹³¹⁷ ¹³¹⁸ ¹³¹⁹ ¹³²⁰ ¹³²¹ ¹³²² ¹³²³ ¹³²⁴ ¹³²⁵ ¹³²⁶ ¹³²⁷ ¹³²⁸ ¹³²⁹ ¹³³⁰ ¹³³¹ ¹³³² ¹³³³ ¹³³⁴ ¹³³⁵ ¹³³⁶ ¹³³⁷ ¹³³⁸ ¹³³⁹ ¹³⁴⁰ ¹³⁴¹ ¹³⁴² ¹³⁴³ ¹³⁴⁴ ¹³⁴⁵ ¹³⁴⁶ ¹³⁴⁷ ¹³⁴⁸ ¹³⁴⁹ ¹³⁵⁰ ¹³⁵¹ ¹³⁵² ¹³⁵³ ¹³⁵⁴ ¹³⁵⁵ ¹³⁵⁶ ¹³⁵⁷ ¹³⁵⁸ ¹³⁵⁹ ¹³⁶⁰ ¹³⁶¹ ¹³⁶² ¹³⁶³ ¹³⁶⁴ ¹³⁶⁵ ¹³⁶⁶ ¹³⁶⁷ ¹³⁶⁸ ¹³⁶⁹ ¹³⁷⁰ ¹³⁷¹ ¹³⁷² ¹³⁷³ ¹³⁷⁴ ¹³⁷⁵ ¹³⁷⁶ ¹³⁷⁷ ¹³⁷⁸ ¹³⁷⁹ ¹³⁸⁰ ¹³⁸¹ ¹³⁸² ¹³⁸³ ¹³⁸⁴ ¹³⁸⁵ ¹³⁸⁶ ¹³⁸⁷ ¹³⁸⁸ ¹³⁸⁹ ¹³⁹⁰ ¹³⁹¹ ¹³⁹² ¹³⁹³ ¹³⁹⁴ ¹³⁹⁵ ¹³⁹⁶ ¹³⁹⁷ ¹³⁹⁸

“Eğer Allah kitabının (liân) hükmü infaz edilmemiş olsaydı benimle bu kadın için bir macera vardı. (Yani ben o kadına hadd-i zina icra ederdim)” buyurdu. {B4747 Buhârî, Tefsîr, (Nûr) 3.}

İ Z A H I

Liân kıssası hicretin 9. yılı Şâban ayında oldu. Liân âyetinin sebep-i nüzûlünde ulemânın ihtilâfı vardır. Uveymir hakkında mı nâzil olmuştur, yoksa Hilâl b. Ümeyye hakkında mı? Uveymir hakkında nâzil olduğunu iddia edenler yukarıdaki Sehl b. Sa’d hadisindeki Resûl-i Ekrem efendimizin Uveymir’e, “*Allah senin ve eşin hakkında Kur’an indirdi*” kavliyle istidlâl etmişlerdir. Ulemânın cumhuru ise, liân âyetinin sebep-i nüzûlü Hilâl kıssasıdır ve İslâm câmiasında Hilâl ilk defa mülâane eden kişidir demişlerdir. Dâvûdî bu iki noktainazarı cemederek, “Bu iki hadiste haber verilen iki vâkıa bir zamanda vuku bulmuş ve âyet de ikisi hakkında nâzil olmuş bulunması ihtimal dahilindedir” diyor. Nevevî de âyetin ikisi hakkında nâzil olduğunu fakat Hilâl’in liânı önce vuku bulmuş olması ihtimalini ziyade ediyor.

İmam Ebû Hanîfe, Nevevî, Evzâî, Leys b. Sa’d, Şâfiî, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyde, Ebû Sevr gibi eimme-i mezâhib ve ictihad liânın hükmü, liân ile veya hâkimin tefriki ile karı koca ayrılığı olduğunda ittifak etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe bu ayrılığın liân ile değil, hâkimin hükmü ile vukuu cihetini ihtiyar etmiştir. Yine İmam Ebû Hanîfe’ye göre hâkimin hükmü ile ayrıldıktan sonra bu karı koca birbirlerine ebedî haram olurlar: “Çok ağır bir şehâdet ve yemin olan bu mülâanenin karıya kocaya terettüp eden amelî faydası, kocanın hadd-i kazf olan seksen değnekten kurtulması. Nasıl ki Hilâl b. Ümeyye, Resûl-i Ekrem’e, “Allah arkamı hadd-i kazften koruyacak bir vahiy gönderecek” demişti. Aynı zamanda kadının kirlettiği aile namusunun temizlenmesidir. Kadın mülâane ile hadd-i zinadan kurtulmuş olur.

Her iki hadiste zinakâr olarak zikredilen fakat adı tasrih edilmeyen kadının adı Havle olduğu, şu kadar ki birinci hadisteki en sahih kavle göre Havle bint Kays olup ikinci hadisteki Havle bint Âsım’dır. Şerîk b. Sehmâ da her iki vâkıanın zinakârı olduğu bildiriyor.

FURKÂN SÜRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: الَّذِينَ يُحْشَرُونَ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ إِلَىٰ جَهَنَّمَ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Şu yüzleri üstü cehenneme sürüklenecek kimseler, işte onlar yerce en kötü, yolca da çok sapıktırlar*”¹³³ kavli-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ كَيْفَ يُخْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرَّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre bir kişi, “Ey Allah’ın peygamberi! Kâfir, kıyamet gününde yüzüstü (ve baş aşağı veya sürüklenerek) nasıl haşrolunur?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Dünyada onu iki ayağı üzerinde yürüten Allah Teâlâ, kıyamet gününde yüzüstü yürütmeye kudretli değil midir?” diye cevap verdi. {B4760 Buhârî, Tefsîr, (Furkân) 1.}

RÛM SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: أَلَمْ غَلَبَتِ الرُّومُ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Rûm mağlûp olundu.* (Şurada) *dünyanın (size) en yakın yerinde. Bununla beraber onlar bu mağlûbiyetlerinin ardı sıra kesin olarak galebe edeceklerdir.* (Hem de uzak değil), *birkaç yıl içinde muhakkak. Önünde de, sonunda da hüküm Allah’ındır. O gün müminler de Allah’ın inayetiyle ferahlanacaklar. O, kimi dilerse muzaffer kılar. Çünkü O azîzdir ve rahîmdir*”¹³⁴ kavî-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ بَلَغَهُ أَنَّ رَجُلًا يُحَدِّثُ فِي كِنْدَةَ فَقَالَ يَحْيَى دُخَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَأْخُذُ بِأَسْمَاعِ الْمُنَافِقِينَ وَأَبْصَارِهِمْ يَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكَّامِ وَكَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ حِينَ بَلَغَهُ مُتَكِنًا فَغَضِبَ فَجَلَسَ فَقَالَ مَنْ عِلْمٌ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ لَا أَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ ﷺ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَإِنَّ قُرَيْشًا أَبْطَلُوا عَنِ الْإِسْلَامِ فَدَعَا عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعْيِ عَلَيْهِمُ بَسْبَعٍ كَسْبَعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَتَّى هَلَكُوا فِيهَا وَأَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْعِظَامَ وَبَرَى الرَّجُلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ لِحَاجَّةِ أَبِي سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ جِئْتَ تَأْمُرُنَا بِصَلَةِ الرَّحِمِ

وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللَّهَ فَقَرَأَ فَازْتَقَبَ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ عَائِدُونَ
أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمْ عَذَابُ الْآخِرَةِ إِذَا جَاءَ ثُمَّ عَادُوا إِلَى كُفْرِهِمْ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ
الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ وَلِزَامًا يَوْمَ بَدْرٍ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere İbn Mes'ûd tarafından Kinde'de¹³⁵ birinin (Kur'an'da zikrolunan duhân hakkında), "Kıyamet günü bir duman gelecek. Kâfirlerin, münafıkların kulaklarını sağır, gözlerini kör edecek. Müminler(in sıhhati üzerinde) yalnız nezle hastalığı gibi müessir olacak" dediği haber alınır. Bu haberi duyduğu sıra İbn Mes'ûd, bir şeye dayanarak istirahat ediyordu. Bu sözü duyunca (çok ehemmiyet verip) sinirlendi. Hemen toparlanıp oturarak şöyle demiştir, "Kişi bildiğini söylesin, bilmediği mesele hakkında da, 'Allah bilir' desin. Çünkü insanın bilmediği bir şey hakkında, 'Bilmiyorum' demesi de ilimden sayılır."¹³⁶ Nasıl ki Cenâb-ı Hak peygamberine, "Yâ Muhammed! Sen (kavmine), Kur'an'ı tebliğim mukabilinde sizden bir ücret, bir takdir istemiyorum. Bilmediğim bir şeyi size satmaya çalışanlardan da değilim, de" kavli-i şerifi ile hasımlarına karşı tebligatında samimi olduğunu yâdetmesini emretmiştir.

(Duhân / duman meselesine gelince) bu (dünyada cereyan etmiştir). Kureyş'e ait (bir vâkıa)dır. (Kindeli'nin sandığı gibi kıyamete ait değildir). Şöyle ki: Kureyş müşrikleri İslâm dinini kabulden çekinmeleri (ve muhalefette çok ileri gitmeleri) üzerine Resûl-i Ekrem, "Allahım! Yûsuf peygamberin kavmi aleyhine verdiğin yedi (yıl kıtlık) gibi Kureyş'e de yedi (yıl yokluk azabı) vererek bana yardım et!" diye dua etti. Bunun üzerine Kureyş'i şiddetli bir kıtlık yakalamıştı. Birçokları açlıktan kırıldı. Ölü etleri ve kemikleri yediler. Yerle gök arasındaki hava tabakasını herkes (göz zaafından, kuraklığın dehşetli sisinden) duman şekli gibi görüyordu. Bu çok ciddi ve şiddetli hal ve vaziyet üzerine (Kureyş reislerinden) Ebû Süfyân, Resûl-i Ekrem'e gelerek, "Yâ Muhammed! Sen bize sıla-i rahim emrediyorsun. Kavmin ise (açlıktan) kırılmıştır. Artık onlar için dua etsen" dedi. (Resûl-i Ekrem'in duası üzerine kaht u galâ kalktı).

135 Şârih Kirmânî Kinde'nin Kûfe'de bir yerin adı olduğunu bildirmiştir. Şârih Aynî de bu adamın duman hakkındaki bu sözü Kinde kabilesinden bazı kimseler arasında söylenmiş olması ihtimali vardır diyor ki, Kinde Yemen'den çıkan en büyük kabilelerden olduğundan bu ihtimal daha kuvvetlidir.

136 Çünkü, "bilmiyorum" sözü mâlûmu meçhulden ayırt etmek mânasını ifade eder ki bu da ilmin bir nev'idir. لا أدري نصف العلم. "Bilmem, ilmin yarısıdır", sözü mesel olmuştur.

İbn Mes'ûd bu mütalaaların ardı sıra, *فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُحَانٍ مُبِينٍ* âyetini *عَائِدُونَ* kavline kadar okudu.¹³⁷ (Bu âyetlerde duhân azabının açılacağı ve açıldığı bildiriyor. Bu duman Kindeli'nin dediği gibi âhîret azabı olsaydı) bu âhîret azabı bir kere geldikten sonra Kureyş müşriklerinden kaldırılır mıydı?

Kureyş müşrikleri (kaht u galâdan kurtulduktan) sonra yine küfürlerine, şirklerine döndüler. Bu dönekliğin cezasını bildiren Allah Teâlâ'nın, *يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى*¹³⁸ kavli-i şerifindeki intikam günü Bedir günüdür. (Kindeli'nin sandığı gibi kıyamet günü değildir. Alınan intikam da Kureyş'in Bedir'de katlolanmalarıdır). Lizâm ile marâd da yine Bedir günüdür (ve müşriklerin Bedir'de esaretleridir).¹³⁹ {B4774 Buhârî, Tefsîr, (Rûm) 1.}

İ Z A H I

Rum adı Şarklılar tarafından ilk önce Romalılar'a ve bunların teşkil ettikleri büyük devlete verilmiştir. Bu devlet Şark ve Garp imparatorluklarına ayrıldıktan sonra Şark İmparatorluğu yine bu namla, Garp İmparatorluğu İfrenç adıyla anılmıştır. Daha sonraları Şarkî Romalılar, Yunanlılar ve Şark milletleriyle ihtilât ederek Rum adı tağlîb suretiyle Yunanlılar'a verilmiş ve Rum adının eski hususi medlûlü bütün bütün unutulmuştur.

Unvanımızdaki sûreye verilen Rûm adı, Yunanlılar'ın ihtilâtı ve eski bir Rumca'nın istimali üzerine vücut bulan bu son Şarkî Rum İmparatorluğu'dur ve bu sûrenin başında İranîler'le vukuuna işaret olunan muharebe de milâdî 613 senesinde başlayıp üç sene devam etmiştir. Resûl-i Ekrem'in nübüvvetinin ilk yıllarına tesadüf eder. Bu sırada Rum İmparatorluğu tahtında Hirakl (Herakleios) bulunuyordu. İran saltanatında da Hüsrev Pervîz hükümrân idi.

Dünyanın en büyük bu iki devleti fâsılasız birbirleriyle harp edegelmişlerdir. Mevzumuz olan Rûm sûresinde işaret olunan bu muharebede İranîler Rumlar'a galebe edip Azerbaycan, Ermenistan, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi Rumlar'ın bütün medenî mıntıkalarını istilâ ederek Rum ordusunu denize kadar sürmüşler ve Hıristiyanlığın buralardaki mâbedlerini ve bütün mâmûrelerini harap etmişlerdi. En sonra namus ve haysiyeti ihlâl edecek tahammül-fersâ şerâitle bir sulh akdine icbar etmişlerdi.

137 İbn Mes'ûd'un istişhâd için okuduğu bu âyetler Duhân sûresinin 10-15. âyetleridir ve meâlleri şöyledir: "Gök, herkesin görebileceği kalın bir dumanla gelerek herkesi bürüyeceği günü gözet! Şüphesiz bu, çok elem veren bir azaptır. O zaman onlar (müşrikler), 'Rabbimiz! Bu azabı bizden kaldır (gök yüzünü aç, biz müminleriz)' diyecekler. Fakat onlar için düşünmek (ibret almak) nerede? Kendilerine apaçık anlatan bir peygamber geldi de sonra ondan yüz çevirdiler ve (kâh) öğretilmiş (kâh) deli dediler. Biz duman azabını az bir zaman açacağız. Fakat muhakkak ki siz (ey Kureyş yine şirke) döneceksiniz." {ed-Duhân, 44/10-15}.

138 Meâli: "Büyük bir unf ü şiddetle sizi sıkacağımız bir gün (gelecektir. İşte o gün) muhakkak intikam alacağız." {ed-Duhân, 44/16.}

139 Aşağıda *عسق حم* sûresinde 1733 numara ile tercümesi gelecek olan İbn Abbâs hadisini de okuyunuz.

Rumlar'ın 616 tarihinde sona eren bu hezimetini Mekke'de duyulunca müşrikler meserrete ve şemâtet izharına başladılar.

Müslümanlara karşı, “Farşlar bizim kardeşlerimizdir. Rumlar da sizin Ehl-i kitap kardeşlerinizdir. İranîler'in Rumlar'ı tepeledikleri gibi biz de size galebe edeceğiz” diye kendilerine İranîler'in zaferinden bir pay ayırıyorlardı. İşte bunun üzerine Rûm sûresinin tercümeleri unvanımızda geçen âyetleri nâzil oldu ve yakın bir istikbâlde Rumlar'ın da İranîler'e galebe edecekleri bildirildi. Rum İmparatorluğu'nun mutlak bir mağlûbiyeti ve bu mağlûbiyet üzerine Avrupa'daki ve Afrika'daki vilâyetlerinin de isyan ve ihtilâller içinde çalkandıkları ve bu suretle imparatorluğun hâkimiyeti mübalağasız yalnız devlet merkezine münhasır kaldığı bir sırada Rumlar'ın müstakbel galibiyetlerini haber vermek en büyük bir mûcize idi.

Rûm sûresindeki âyetleri Resûl-i Ekrem ahabına tebliğ edip Rumlar da بَضْعَ سِنِينَ “üç ilâ dokuz yıl” içinde İranîler'e galebe edeceklerini bildirince Ebû Bekir hazretleri o şamatacı müşriklere karşı, “Allah sizin gözlerinizi aydınlatmayacak. Vallahi Rumlar بَضْعَ سِنِينَ içinde Farşlılar'a galebe edecekler” dedi. Buna Übey b. Halef, “Yalan söylüyorsun! Bu sözün tahakkuk edinceye kadar bir zaman tayin et de, seninle bahse girelim” dedi ve iki taraf üç sene müddet tayin ederek on genç ve dişi deve üzerine bahse giriştiler. Ebû Bekir keyfiyeti Resûl-i Ekrem'e haber verince, “Âyetteki بَضْعَ, üçten dokuza kadar itlak olunur. Binaenaleyh deve sayısını arttır, müddeti uzat!” buyurdu. Bunun üzerine Ebû Bekir, Übey b. Halef ile deveyi 100'e, müddeti dokuz seneye çıkardılar. Übey, bahis müddeti dolmazdan önce, Uhud Harbi'nde Resûl-i Ekrem'in bir darbesinden aldığı cerîha ile Uhud'dan döndükten sonra öldü. Hudeybiye sulhu sırasında da Rumlar'ın Farşlılar'a zafer ve galibiyetleri şâyi oldu. Bunun üzerine Ebû Bekir, bahis için meşrû olan 100 deveyi Übey b. Halef'in veresesinden aldı ve develerle Resûl-i Ekrem'e geldi. O da fukaraya sadaka etmesini emir buyurdu.¹⁴⁰

Mevzumuz olan İbn Mes'ûd hadisinin bir rivayet tariki de 535 rakamıyla “İstiskâ” bahsinde geçti. Oraya bakınız.

SECDE SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “Müminlerin yaptıkları ibadetlere mükâfat olarak onlar için (Allah hazinesinde) gizlenmiş olan, gözler sürûru nimetleri kimse bilmez”¹⁴¹ kavlı şerifinin tefsiri babı

140 Bu bahis vâkiasından istifade ederek eimme-i Hanefiyye dârülharpte ukûd-ı fâsidenin cevazına kâil olmuşlardır. Eimme-i sâire ise bu vâkianın kumar haram kılınmazdan önce vâki olduğunu iddia etmişlerdir.

141 {es-Secde, 32/17.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ دُخْرًا بَلَهُ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, azîz ve celîl olan Allah'ın şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Ben, iyi kullarım için –göz görmedik, kulak duymadık ve insan hayaline gelmedik (yakın meleklerin ve gönderilen peygamberlerin bile vâkıf olmadıkları)–¹⁴² birtakım nimetleri hazırladım. Ey mümin kulum, sen bildiğin nimetleri şöyle bırak. (Onlar Allah'ın hazinesinde gizli nimetleri yanında çok hafiftir).

Râvi Ebû Hüreyre bundan sonra, نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ, âyetini okudu.¹⁴³ {B4780 Buhârî, Tefsîr, (Secde) 1.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifi Peygamber efendimiz Allah Teâlâ'dan rivayet etmiştir. Bu nevi hadislerle hadis âlimleri arasında “kutsî hadis” denilir ki bunlar mâna cihetiyle Allah Teâlâ'ya, lafzı cihetiyle de Resûlullah'a ilgilidirler. Bunların mânalarını Cenâb-ı Hak peygamberine ya ilham ile veya rüya ile bildirmiş, Peygamber efendimiz de o mânayı kendi ibaresiyle ümmetine tebliğ etmiştir. Bu cihetle kutsî hadis, “Mânası Allah tarafından ilham ve lafzı Resûlullah tarafından tertip ve tebliğ buyurulan haberdur” diye tarif olunur. Kutsî hadisin Kur'an'dan farkı şöyledir: Kur'an'ın hem lafzı, hem mânası Allah tarafından mülhemdir. Kutsî hadisin yalnız mânası, hadîs-i Nebî ki peygamberin kendi ictihadı ile vâkı olan tebligatıdır, bunların da hem lafzı, hem mânası Resûlullah'a ait olarak kutsî hadisten fark olunurlar.

AHZÂB SÛRESİ ÂYETLERİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: تُرْجَى مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤْوَى إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ الْآيَةُ

142 Kavis içinde gösterilen bu ziyadeyi Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen rivayet tarikinden aldık.

143 Bu âyet-i kerîmenin meâli unvanımızda gösterildi.

Azîz ve celîl olan Allah'ın, şu meâldeki kavl-i şerifi babı: “Azîz peygamberim! (Aile muâşeretinde) *kadınlarından dilediği*(nin nöbeti)*ni geriye bırakabilirsin, dilediğini de yanına alırsın.* (Aralarında nöbete mecbur değilsin). *Geri bıraktığından yanına almak istediğin olursa* (onu almakta da) *sana bir günah yoktur. Yâ Muhammed! Bu muâşeret tarzından kadınlarına karşı hangisini bahşedersen et, muhakkak* (bunun ilham eseri olduğu kanaatiyle) *onların hepsinin gözü aydın olup mahzun olmamalarına ve razı olmalarına elverişlidir. Gönüllerinizde saklı temayüllere gelince, onu Allah bilir. Çünkü Allah alîmdir* (gizli, âşikâr her şeyi çok iyi bilir). *Halîmdir* (cezaları imhal eder, ihmal etmez).”¹⁴⁴

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّائِي وَهَبَنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَقُولُ أَتَهُبُ الْمَرْأَةَ نَفْسَهَا فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ مَا أَرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, nefislerini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hibe eden (ve mehirsiz nikâh olunan) peygamberin kadınlarını ayıplardım ve “Hiç kadın, kadınlığını (mehirsiz) hibe eder mi?” derdim. Vaktâ ki azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, تَرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي ¹⁴⁵ إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ¹⁴⁶ âyetini inzâl buyurdu. O zaman (anladım ki, Allah peygamberine müminlerin fevkinde bir hak ve yüksek bir irade vermiştir). Ben Resûlullah’a, “Rabbin teâlâ (kadınlarının değil) ancak senin arzunun tahakkukuna müsâraat ediyor” dedim. {B4788 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 7.}

İZAHİ

Yukarıdaki mevzumuzun unvanındaki âyetler şimdi bildireceğimiz “*tahyîr*” âyetinden sonra nâzil oldu. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem’in kadınları, dünya ziynetleri ve bol bir maişet istemişlerdi. Bir taraftan da birbirlerine karşı besledikleri kadınlık kıskançlığı ile Resûl-i Ekrem’e ezâ etmişlerdi. Bu cihetle bîhuzur olan Resûl-i Ekrem bir ay kadar kadınlarını bırakmış ve onlardan münzevî bir hayat geçirmişti. Bunun üzerine bu Ahzâb

144 {el-Ahzâb, 33/51.}

145 Bu kelimeyi kıraat imamlarından Hamza, Kisâî, Hafs hazeratı Âsım’dan naklen hemzesiz تَرْجِي okumuşlardır. Bu imamlardan başkaları da hemze ile تَرْجِي kıraat etmişlerdir. Bütün *Buhârî* ve *Tecrîd* nüshalarında da hemze ile mazbuttur ve ikisi de “teahhur” mânasına lugattır.

146 Bu âyet-i kerîmeyi unvanımızda tercüme ettik.

sûresinin 28 ve 29. âyetleri nâzil oldu. Tahyîr âyetleri diye anılan bu âyetlerin meâli şöyledir. “Ey peygamber! Kadınlarına şöyle söyle: Eğer dünya hayat ve ziynetini istiyorsanız, haydi geliniz sizi donatayım ve o güzellikle sizi âzatlayayım. Yok eğer Allah’ı ve resulünü ve âhiret evini istiyorsanız, iyi biliniz ki sizden güzellik edenlere Allah pek büyük bir ecir hazırlamıştır.”¹⁴⁷

Müellif Buhârî’nin bu babında ve mevzumuz olan hadisten önce bir rivayetine göre, bu âyetler nâzil olduktan sonra Resûl-i Ekrem, Hazret-i Âişe’den başlayarak bütün kadınlarını muhayyer bıraktı. Hazret-i Âişe, “Ben Allah’ı, Resûlullah’ı ve âhiret muradını isterim” dedi. Öbür kadınlar da öyle söylediler. Bu hareketleri takdir ve tahsin edilerek unvanımızdaki âyetlerle bunlardan sonraki, لَا يَجِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ “Azîz peygamber! Bundan başka kadınlar sana helâl olmaz ve bunları başka zevcelere değiştirmek de olmaz” âyeti nâzil oldu (el-Ahzâb 33/52).

Umumiyetle tefsir kitaplarında bildirildiğine göre, o günü Resûlullah’ın nikâhında dokuz kadın bulunuyordu ki bunlardan beşi Kureyş’ten olmak üzere şunlardı: Âişe bint Ebû Bekir, Hafsa bint Ömer, Ümmü Habîbe bint Ebû Süfyân, Sevde bint Zem’a, Ümmü Seleme bint Ebû Ümeyye, Safiyye bint Huyey, Meymûne bint Hâris, Zeyneb bint Cahş, Cüveyriye bint Hâris hazerâtı Âişe’den başkaları hep dul olarak ve kendilerini taltif için Resûl-i Ekrem’in izdivacı şerefine nâil olmuşlardır. Yukarıdaki Hazret-i Âişe hadisinde işaret olunduğu üzere, Meymûne bint Hâris gibi birtakım kadınlar da mehirsiz olarak Resûl-i Ekrem’in şeref-i izdivacına tâlip olmuşlardı. Bu dul kadınların hepsi şerâfet ve asaleti haiz ailelere mensup olup kefâete pek ziyade ehemmiyet verilen bir muhitte Resûl-i Ekrem, şeref-i izdivacıyla asaletlerini tatmin ve taltif için bunları ailesi içine almıştır.

1722

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَسْتَأْذِنُ فِي يَوْمِ الْمَرْأَةِ مِنَّا بَعْدَ أَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَرْجِيءُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ الْآيَةُ فَكُنْتُ أَقُولُ لَهُ إِنْ كَانَ ذَلِكَ إِلَيَّ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُؤْثِرَ عَلَيْكَ أَحَدًا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: تَرْجِيءُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ 148 âyet-i kerîmesi nâzil olduktan sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem biz kadınlarından nöbetinde bulunduğu kadının gününde (öbür kadına gitmeye teveccüh etmek isteyince) her zaman istîzân ederdi.

147 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُمْ وَأُسَرِّحْكُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا. وَإِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا. {el-Ahzâb, 33/28-29.}

148 Bu âyet-i kerîmenin tercümesi için unvanımıza bakınız!

Benden izin isteyince ben de ona, “Yâ Resûlellah! Eğer izin vermek bana ait (bir hak) ise, ben senin üzerine hiçbir kimseyi ihtiyar etmek istemem” diye cevap verirdim.¹⁴⁹ {B4789 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 7.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, şu meâldeki kavî-i şerifinin tefsiri babı: “Ey iman edenler! Yemeğe (davet olunup) size izin verilmedikçe vaktine bakmaksızın Peygamber'in evlerine girmeyiniz. Lâkin davet olunduğunuz zaman giriniz. Yemek yiyince de hemen dağılınız. Söz, sohbet için de izinsiz girmeyiniz. Çünkü bu saygısızlığınız Peygamber'e ezâ veriyor ve siz(e) haydi dağılınız, demek)ten de utanıyor. Fakat Allah haktan (sizi te'dibden) sıkılmaz.¹⁵⁰ Hem Peygamber'in kadınlarından (ev eşyasına ait bir şey) isteyeceğiniz zaman bir perde arkasından isteyiniz. Böyle yapmanız hem sizin gönülleriniz, hem de onların gönülleri için daha temizdir. Resûlullah'a ezâ etmeyiniz size yakışmaz. Vefatının arkasından kadınlarını nikâh etmeniz de hiçbir zaman olamaz. Çünkü sizin nikâh etmeniz Allah indinde çok büyük (günah) bulunuyor.”¹⁵¹

1723

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجْتُ سَوْدَةَ بَعْدَ مَا ضَرَبَ الْحِجَابُ لِحَاجَتِهَا وَكَانَتْ امْرَأَةً جَسِيمَةً لَا تَخْفَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا فَرَأَاهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا سَوْدَةُ أَمَا وَاللَّهِ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا فَاَنْظُرِي كَيْفَ تَخْرُجِينَ قَالَتْ فَأَنْكَفَأْتُ رَاجِعَةً وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي بَيْتِي وَإِنَّهُ لَيَتَعَشَّى وَفِي يَدِهِ عِزْقٌ فَدَخَلْتُ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ثُمَّ رَفَعَ عَنْهُ وَإِنَّ الْعِرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ.

149 Bu da Âişe es-Siddîka hazretlerinin edep ve fetânetinin şaheser bir örneğidir.

150 Abdullah b. Abbas'tan (ra) rivayete göre, birtakım kimseler yemek vaktinden evvel Resûlullah'ın evine gelirler, yemek yemek için beklerlerdi. Yemek yedikten sonra da gitmek bilmezlerdi. Resûl-i Ekrem bunların bu saygısız halinden çok sıkılırdı. Bunun üzerine tercüme etmekte bulunduğumuz âyet nâzil oldu.

151 {el-Ahzâb, 33/53.} Müfessir Mukâtil'in beyanına göre Talha b. Ubeydullah, “Resûlullah vefat ederse, Âişe'yi muhakkak ben eş edineceğim” derdi. Bu âyet-i kerîme ile müminlerin anaları olan Peygamber kadınlarını nikâhın hurmeti de bildirildi. Kurtubî'nin rivayetine göre, bu âyet nâzil olunca Talha bu te'fevühâtından nedamet etmiş ve Mekke'ye yayan şedd-i rahl ederek Beytullah'ta tövbe'kâr olup mazhar-ı afv olmuştur.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Peygamberin kadınlarından Sevde -hicab âyeti nâzil olduktan sonra- bir lüzum ve ihtiyaç üzerine evden çıkmıştı. Sevde iri yapılı bir kadındı. Bu cihetle onu (vaktiyle) bilenler (çarşaf içinde de endamıyla) anlarlardı. Bu cihetle Ömer b. Hattâb onu görünce (onun evi dışına) çıkmasına itiraz ederek, “Yâ Sevde! İyi bil ki, vallahi sen bizce tanınmamış değilsin. Düşünsene sen, ne cesaretle evinin dışına çıkıyorsun?” dedi. Hazret-i Âişe (rivayetine devam ederek) der ki: “Bunun üzerine Sevde evine dönüp geldi. O sırada Resûlullah benim odamda akşam yemeğinde idi. Elinde de etli bir kemik vardı. Bu halde iken Sevde girdi ve, ‘Yâ Resûlellah! Bazı hâcetim için evimden çıkmıştım. Ömer bana şöyle şöyle söyleyerek itiraz etti’ diye şikâyet eyledi.” Hazret-i Âişe der ki: “Bunun üzerine Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem’e vahiy gönderdi. Vahiy âsârı, Resûl-i Ekrem’den kaldırıldıktan sonra -ve elinde tutmakta olduğu et parçasını yere koymasızın- Sevde’ye şöyle cevap verdi: “Siz kadınların lüzum ve ihtiyaç üzerine (mestûre olarak) evlerinden çıkmalarına izin verildi” buyurdu. {B4795 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 8.}

İ Z A H I

Hicab âyeti ki, kadınların çarşaflarını, mantolarını giymelerine dair ahkâmı ihtiva eder. Bunun nüzûlü sebebini beyan için müellif Buhârî’nin tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinden başka Enes b. Mâlik (radiyallahu anh)tan da mufasssal ve muhtasar dört tarik ile rivayeti vardır. Bu rivayetlerin hepsi kadınların tesettürüne ve erkeklere karşı örtünmelerine delâlet etmek hususunda Hazret-i Âişe hadisinden vâzıh bulunduklarından bu dört rivayetin meâllerini tevhid ederek bildiriyoruz:

Enes b. Mâlik der ki: Resûl-i Ekrem, Zeyneb bint Cahş’ın velîme töreninde et, ekmek ziyafeti vermişti ve misafirleri davete ben memur edilmiştim. Davetliler takım takım geliyorlar ve yemek yiyip gidiyorlardı. Davetlilerden kimsenin kalmadığını ve hepsinin yemek yiyip gittiklerini anlayınca Resûl-i Ekrem’e bunu bildirdim. O da, “*Yemek sofrasını kaldırdınız*” buyurdu. Ancak davetlilerden üç grup yemekten sonra gitmeyip görüşüyorlardı. Resûl-i Ekrem kalkmaya hazırlanır gibi vaziyet alarak bunların kalkıp gitmelerine işaret ettiyse de bir türlü kalkmıyorlardı. Nihayet Resûl-i Ekrem kalktı. Onlardan bir kısmı da kalkıp gittiyse de üç kişi oturdu. Resûl-i Ekrem Hazret-i Âişe’nin ve diğer kadınlarının odalarına gidip hal ve hatır sorup geldiği halde onlar hâlâ oturuyorlardı. Resûlullah tekrar dönüp Hazret-i Âişe’nin odasına gitti. Nihayet onlar gittikten sonra Resûl-i Ekrem’e haber verdim. Geldi, kapının eşiğine ayağını koyunca kapı perdesini indirdi. O sırada hicab âyeti nâzil oldu.¹⁵²

152 {B4791, B4793 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 8.}

Müellif Buhârî'nin buradaki rivayetine göre, Sevde vak'ası hicab âyeti nâzil olduktan sonradır.

Buhârî'nin yukarıda 261 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Ömer hadisinde ise bu vak'a hicab âyeti nâzil olmazdan önce vuku bulmuştur. Şârih Kirmânî bu iki rivayeti telfik için Sevde vak'asının ve Hazret-i Ömer'in itirazının iki defa vuku bulunduğunu; biri hicab âyetinin nüzûlünden evvel, öbürü nüzûlünden sonra olduğunu kabul ediyor. Şöyle ki: Hazret-i Ömer, ecnebi kimselerin Resûl-i Ekrem'in aile-i harimine muttali olmalarını doğru bulmuyor ve bunu nefretle karşılıyordu. Bu nefretini her vesile ile izhar ederek Buhârî'nin bu babındaki rivayetine göre, "Yâ Resûlellah! Huzûr-ı saadetinize hayırlı, hayırsız kimseler giriyor, kadınlarınıza örtünmelerini emretseniz" demişti.

Hazret-i Ömer'in bu yoldaki müracaatı tevâlî ettiğinden, bunu çok gören ve bir müdahale addeden kadınlar da bulunuyordu. Peygamber'in kadınları arasında en zeki ve Hâşimî olan Zeyneb bint Cahş, "Ey Hattâb oğlu! Vahiy bizim evlerimizin içine nâzil olduğu halde bizi ayıplamaya, bize terbiye hocalığı etmeye mi kalkıyorsun?" demişti. Fakat neticede vahy-i ilâhî Hazret-i Ömer'in ictihadını tasdik ederek unvanımız olan âyet-i kerîme nâzil olup ihticâb ile emrolundu.

Mevzumuz olan Hazret-i Âişe hadisinden anlaşıldığı üzere, Hazret-i Ömer Peygamber'in kadınlarının câr ve çarşaf giymelerini kâfi bulmuyordu. Onların diğer müslüman kadınlarından daha fazla muhadder olmalarını yani onların câr örtülü şahıslarını ve endamlarını –daha açık bir tabir ile– gölge ve karartılarını da erkeklerin görmesini muvâfık bulmuyordu. Bunun için Sevde'nin, evinden harice çıkmasına itiraz etmişti. Peygamber'in kadınları sair kadınlar gibi değildi. Onlar Peygamber kadını olmak ve müminlerin anaları bulunmak gibi müstesna vasıfları haizdi. Onlara yakışan, evlerinde oturmak ve ibadetle meşgul olmaktı. Hazret-i Ömer'in bu ictihadı da وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ "Evlerinizde oturunuz!"¹⁵³ emri muktezâsı idi.

Fakat yine Hazret-i Âişe hadisinden öğrenildiğine göre, bu emr-i ilâhî de mutlak değildi. Bu ciheti de Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Sevde'ye, "*Bir lüzum ve ihtiyaç üzerine Peygamber'in kadınlarının da mestûre olarak evlerinden çıkmalarına izin verildi*" suretindeki cevabı izah etmiştir. Bir ihtiyaç üzerine de evden çıkmamak Peygamber'in kadınları için ağır bir külfet ve meşekkattir. Onun izâlesi İslâm'ın istinat ettiği umdelerden bir mühimmi idi. Şârih Aynî'nin Kâdî İyâz'dan nakline göre Peygamber'in kadınlarına mahsus olan bu hicab ve bu örtünüş keyfiyetinde yüzle eller de dahildi. Sair kadınlardan farklı olarak Peygamber'in kadınlarına yüzlerini ve ellerini örtmeleri de farzdı. Bu hususta ulemânın ittifakı vardır. Artık onlar için ne şahitlik, ne de başka bir sebeple yüzlerini ve ellerini açmaları câizdi. Cârla, boy bir bu libas ile örtülü olsalar bile şahıslarını ve endamlarını göstermeleri de câiz değildi. Meğer ki (mevzumuz olan Sevde hadisinde Resûl-i Ekrem'in müsaadesi veçhile) evden çıkmaya bir lüzum ve zaruret bulunsun. Nasıl ki Hazret-i Hafsa,

babası Hazret-i Ömer'in vefatı günü mestûre olan şahsı ve endamı da görülmemek için kadınlar tarafından örtülerek evinden çıkmış babası evine gitmişti. Zeyneb bint Cahş'ın vefatında da cenazenin tabutu kubbe gibi bir mahfaza ile kapatılmıştı.

Sair İslâm kadınlarına gelince, onlar için bu derece muhadder ve münzevi bir hayat yaşamaları vâcib değildir. Ulemânın bu hususta da ittifakları vardır. Onlar da zînetlerini teşhir etmeyerek, sesinin fitrî âhengi ile görüşerek İslâm içtimaî hayatında faaliyetleri tecviz olunan her türlü hayat sahasında çalışabilirler. Kadınlık ismetini ve herkese hürmet telkin eden kadınlık vakarını muhafaza ederek, bey' ve şîrâ, tâlim ve tedrîs, kefalet, vekâlet, şirket, şehâdet gibi her nevi medenî hakları haiz olarak hayatî ve içtimaî faaliyetlerde bulunabilirler.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, şu meâldeki kavî-i şerifinin tefsiri babı: “Ey müminler, siz (peygamberin kadınlarının nikâhına dair) bir şeyi (dilinizle) açıklasanız da, (gönülleri-nizde) gizleseniz de hiç şüphesiz Allah o şeylerin hepsine en yakından bilgin bulunuyor.”¹⁵⁴ Peygamberin kadınlarına – ne babaları, ne oğulları, ne biraderleri, ne biraderlerinin oğulları, ne hemşirelerinin oğulları, ne müslüman kadınları, ne kendi köle ve câriyeleri (ile görüşmek ve onlara örtüsüz görünmek)te günah yoktur ve bunlardan başkalarının sizi görmesinden de Allah’a sığınınız! Muhakkak ki Allah her şeye çok yakından şahit bulunuyor ve görüyor.”¹⁵⁵

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَفْلَحُ أَخُو أَبِي الْقُعَيْسِ بَعْدَ مَا أُتِرَ الْحِجَابُ فَقُلْتُ لَا أَذْنُ لَهُ حَتَّى اسْتَأْذِنَ فِيهِ النَّبِيُّ ﷺ فَإِنَّ أَخَاهُ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعْتَنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ ﷺ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ فَأَبَيْتُ أَنْ أَذْنَ لَهُ حَتَّى اسْتَأْذَنَكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْذِينَ عَمَّكَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعْتَنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَقَالَ انْذَنِي لَهُ فَإِنَّهُ عَمُّكَ تَرَبَّتْ يَمِينُكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Hicab (âyeti) nâzil

154 Resûlullah'ın vefatından sonra kadınlarını nikâh etmek haram olduğu için geçimlerinin beytûlmâlden temini vâcib kılınmıştır. Yine haram olduğu için lüzum yoktur.

155 {el-Ahzâb, 33/54.}

olduktan sonra (sütbabam) Ebû Kuays'ın kardeşi Eflah bana (ziyarete) gelip izin istemişti. Ben, “Bu hususta Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden istîzân edinceye kadar izin veremem. Çünkü beni Eflah'ın kardeşi Ebû Kuays emzirmedi, Ebû Kuays'ın karısı emzirdi” dedim. Bunun üzerine Resûlullah geldi. Ona, “Yâ Resûlellah! Ebû Kuays'ın kardeşi Eflah gelmiş benden izin istedi. Ben de senden istîzân etmeden izin vermekten çekindim” dedim. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “(Süt)amcana izin vermeye ne mani var?” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Beni erkek emzirmedi. Ebû Kuays'ın karısı emzirdi” dedim. Resûlullah bana, “Vay sağ eli tozasıca!¹⁵⁶ Haydi izin ver, o senin (süt) amcandır” buyurdu. {B4796 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 9.}

İ Z A H I

Unvanımızdaki âyet-i kerîmenin nüzûlüne sebep olarak tefsir kitaplarında bildirildiğine göre, bu âyetten evvelki hicab âyeti nâzil olup bundan sonra Peygamber'in kadınlarına perde arkasından söylenmesi emrolunması üzerine zevcât-ı muhteremenin babaları, oğulları, kardeşleri Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek, “Yâ Resûlellah! Biz de başkaları gibi perde arkasından mı konuşacağız?” diye sordular. Bunun üzerine unvanımızda tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olarak âyetinde tâdât olunan yedi sınıf akrabaya karşı örtüye lüzum olmadığı bildirildi. Şu kadar ki âyetinde amca ile dayı zikrolunmamıştır. Sebebi de amcanın baba ve dayının kardeş gibi olmalarındandır. Nasıl ki yukarıdaki hadiste Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âiş'e sütamcasının ziyaretini kabul etmesine müsaade ettiği rivayet olunmuştur.

Bu vâkıada sütananın sütünden, kadının zevci ile zevcinin kardeşi istifade ederek zevc baba, kardeş de amca makamına kaim olduklarından ırzâ alâkasıyla buna fukaha arasında “lebenü'l-fuhûl” denilmiştir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Bir hakikattir ki, Allah ve onun melekleri peygambere hep salât ederler (kutlularlar). Ey müminler! Siz de hep ona salât (ve dua) ediniz¹⁵⁷ ve hulûs ile selâm veriniz”¹⁵⁸ meâlindeki kavl-i şerifinin tefsiri babı

156 Bu cümle hadis metninin sonundaki “teribet yemînüki” duasının tercümesidir. Araplar bu cümlelerin hakikat mânasını kastetmeyerek, zengin ol, toz, elin toprak kadar bol mala ersin dua ve temennisinde bulunurlar.

157 Salât lugaten “dua” mânasıdır. Şeriat örfünde bildiğimiz ve hususi erkân ve ezkâr ile kıldığımız namaz demektir. Bu âyetteki mânası Peygamber efendimize tâzim ve tebrikten ibarettir. Buhârî'nin ta'likân rivayetine göre İbn Abbas âyetteki يُصَلُّونَ kelimesini “yuberrikûne” ile tefsir etmiştir ki, bu tebrik Allah'tan rahmet, meleklerden istiğfar, müminlerden de dua diye ifade olunur. هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ “Ey müminler! Allah ve melekleri size salât ederler” {el-Ahzâb, 33/43.} kavl-i şerifinde Allah'ın ve meleklerin müminlere salâtı da rahmet ve istiğfar mânalarıdır ve müşterek bir lafzın muhtelif mânalara itlakıdır.

158 {el-Ahzâb, 33/56.}.

عَنْ كَعْبِ بْنِ مَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَا السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَدْ عَرَفْنَاهُ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ
قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ
اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

TERCÜMESİ

Kâ'b b. Ucre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bu âyet nâzil olduktan sonra ashap tarafından), “Yâ Resûlellah! Sana selâm vermeyi biliyoruz. Fakat nasıl salât edeceğiz?” diye soruldu. Resûlullah şu meâldeki salâtı tâlim buyurdu: “Allahım! Muhammed ile Muhammed’in ümmeti üzerine rahmetini dileriz. Nasıl ki vaktiyle sen İbrâhim’in ümmeti üzerine rahmet etmiştin. Şüphe yok ki Allahım sen hamîdsin, (rahmetinle övül-müşsün), mecîdsin, (yüksek kerem ve şeref sahibisin). Allahım! Muham-med ile Muhammed’in ümmeti üzerine bereket ihsan eyle! Nasıl ki vaktiy-le İbrâhim’in ümmeti üzerine feyiz ve bereket ihsan etmiştin. Şüphesiz sen hamîdsin, sen mecîdsin.” {B4797 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 10.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem’e, “Nasıl salât edeceğiz?” diye soran, Kâ'b b. Ucre ile bazı arkadaşla-rıdır. Bunu Buhârî’nin “Duâ” bahsindeki rivayetinden anlıyoruz. Müellifin oradaki riva-yetine göre, tâbiî âlimlerinden Abdurrahman b. Ebû Leylâ der ki: Kâ'b b. Ucre ile bir mülâkatımızda bana, “(Ey Abdurrahman! Sana bir hediye vereyim mi?” diye söze başlayıp, (biz Resûlullah’a, “Sana nasıl salât edeceğiz?...”) diye sonuna kadar bu hadisi rivayet etti.

Râvi Kâ'b’ın, “Yâ Resûlellah! Biz sana selâm vermeyi biliyoruz” sözüyle muradı, Resûl-i Ekrem’in teşehhüd esnasında okunmasını tâlim buyurduğu Tahıyyât duasın-daki, وَبَرَكَاتِهِ kavli-i şerifidir¹⁵⁹ (459 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Mes’ûd hadisine bakınız).

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا التَّسْلِيمُ فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ
قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ
وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre demiştir ki: Biz bir kere Resûlullah’a, “Yâ Resûlellah! Sana selâm vermeyi biliyoruz. Fakat nasıl salât edeceğiz?” diye sorduk. Resûlullah bize şu meâldeki salât-ı şerife-yi tâlim buyurdu: Allahım! Kulun ve peygamberin Muhammed’e rahmetini dileriz. İbrâhim’e¹⁶⁰ vaktiyle rahmet ettiğin gibi. Allahım! Muhammed ile Muhammed’in ümmeti üzerine bereket ihsan eyle! Vaktiyle İbrâhim ile ümmetine¹⁶¹ bereket ihsan ettiğin gibi!” {B4798 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 10.}

İZAH I

Buhârî’nin bu hadislerinden başka burada muallak olarak iki rivayeti daha vardır. Bunlardan başka “Duâ” bahsinde de bir bu kadar rivayetleri vardır ki, namazlarımızın tahiyatlarında okuduğumuz ve hepimizce mâlûm olan salavât-ı şerifeler bu rivayetlerin tam bir muhassalasıdır (Bu eserimizde geçen 1383 numaralı Ebû Humeyd hadisine de bakınız). Bu cihetle o rivayetleri nakle lüzum görmedik. Bu izahımızda salavât-ı şerifeye dair ahkâmı bildireceğiz.

Unvanımızdaki âyet-i kerîme ile Peygamber efendimize salât ve selâmlarımızla hürmetlerimizi arzetmek farz kılınmıştır ve bu farz, fıkıh ıstılahında farz-ı ayın denilen ve her müslüman için bizzat ifası zaruri bulunan bir vazifedir. Âyet-i kerîmede bildirildiği üzere Allah Teâlâ hâtemü’l-enbiâyı rahmeti ile, rızasıyla tebci ve tebrik ederken, bütün melekler dua ve istiğfarlarıyla tâzimlerini arzederlerken bizi zulmetten nura hidayet ve irşad eden Peygamberimize karşı salât ve selâmlarımızla minnettarlıklarımızı arzetmek en zaruri vazifemizdir. Bu cihetle Hanefî imamlarından Kerhî, her müslümana en kısa cümle ile olsun, اللهم صل على محمد وسلم “Allahım Muhammed’i rahmetinle tebrik et ve onu esen kıl!” diye dua edip selâmlaması farz olunduğunu bildirmiştir. Ebüssuûd da, “Bu âyet-i kerîme Resûl-i Ekrem’e salât ve selâm getirmek vâcip olduğunun en kesin delilidir” diyor. Şu kadar ki tekrar edilip edilmeyeceği âyette bildirilmemiştir. Ancak birçok hadiste salât ve selâm vazifesinin terkine terettüp eden tekdirler, cezalar çok ağır¹⁶² olduğuna göre bir kısım müctehidler Peygamber’in adı her anıldıkça salavât getirilip tâzim edilmesi vâciptir demişler ve birçok âlim bu ictihadı kabul edip sıhhat ve isabetini bildirmişlerdir. Bazıları “Bir mecliste Peygamber’in adı ne kadar anılırsa anılsın bir defa salât edilmesi vâciptir” demişlerdir.

160 *Tecrîd* nüshalarında burada “Âl-i İbrâhim” suretinde mazbuttur. Halbuki bütün *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında “âl” lafzı yoktur ve mâba’dına göre olmaması icap eder. Onun için tercümede terketтік.

161 Buhârî’nin aşağıda “Duâ” bahsindeki rivayetinde hadisin sonunda “Âl-i İbrâhim” de bulunduğundan tercümamızda gösterdik.

162 Bu cümleden birisi Ebû Hüreyre hadisidir ki, Tirmizî ile Hâkim’in rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem efendimiz, “Yanında benim adım anılıp da bana salât getirmeyen kişinin burnu sürtülsün, hakarete uğrasın!” buyurmuştur. {T3545 Tirmizî, Daavât, 100.}

Her iki ictihadın, yerine ve meclisine göre ehemmiyeti vardır: Alelâde musâhabelerde bir kere salât edilmesi kâfi görülebilir. Fakat zikir ve ibadet meclislerinde ve bilhassa Peygamber'in sîretini, akvâl ve ef'âlini tâlim ve taallüm için akdolunan ilim meclislerinde kâfi görülmemiştir. Hadis râvileri Peygamber'in hadislerini rivayet ederken sözleriyle, halleriyle en büyük hürmetlerini gösterirlerdi. Hadis-i şeriflerin ahzı, hıfzı ve tebliğ ve tâlimi sırasında Peygamber'in adı ne kadar çok yâdolunursa olunsun, her anıldıkça "sallallahu aleyhi ve sellem" diyerek tâzimlerini göstermişlerdir. Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer gibi ashabın büyük âlimlerinden Buhârî, Müslim gibi büyük muhaddislere kadar ilmî bir ihtimamla ve böyle salât ve selâmla rivayet olunagelmış ve hadis kitaplarına bu suretle kaydolunmuştur. Bugün dinî bir saygı ile bakıp okuduğumuz bu ölmez eserlerdeki hadis metinlerinde bunu bir hakikat olarak görüyoruz. Bunlardan Türkçe'ye çevrilmesine memur olduğumuz *Sahîh-i Buhârî*'nin hadis metinlerini dilimize çevirirken gerek hürmet duygusuyla, gerek metinlerin asıllarına sadâkat hissiyle salât ve selâmları –ne kadar tekerrür ederse etsin– aynen göstermeye çalıştık. Bunun edebî üslûba aykırı ve ıtnâb olduğu sanılmamalıdır. *Sahîh-i Buhârî*'yi Garp dillerine çeviren müsteşrikler bile bu sadâkati tercümelerinde göstermişlerdir.

Salavatın namazdaki meşruiyetine gelince, İmam Şâfiî'ye göre her namazın teşehhüdü âhîrinde salavat vâciptir, namazın cevazı için şarttır. Ahmed b. Hanbel'den bir rivayete göre de böyledir. Hanefîler'e göre salavât namazın sünnetlerindendir.

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "Ey müminler! Siz, Mûsâ'ya ezâ eden (İsrâiloğul)lar(ı) gibi (Muhammed'e ezâ eder) olmayınız! Onlar ezâ ettiler de Allah o (peygamberi)ni onların isnat ettikleri lekeden uzak kıldı. O (Mûsâ) esasen Allah yanında (ayıpsız) güzel yüzlü idi"¹⁶³ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1727

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيًّا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Mûsâ çok hayâlî kişi idi" dediği rivayet olunmuştur. {B4799 Buhârî, Tefsîr, (Ahzâb) 11.}

İ Z A H I

Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, Benî İsrâil edep yerlerini örtmeden çıplak yıkanarlardı. Birbirlerinin edep yerlerine bakmayı ayıp saymazlardı. Mûsâ aleyhi's-selâm ise çok hayâlî idi, onlar gibi açık saçık yıkanamazdı. Edep yerini örterdi. Bunu vesile ittihaz ederek bir kısım yahudiler Hazret-i Mûsâ'ya hastalık isnat ettiler. Bunun için örtünüyor dediler. Hazret-i Mûsâ bundan ezâlanmıştı. Bir gün تنها bir yerde yıkanmak için soyunmuş ve elbisesini bir taş üstüne koymuştu. Allah'ın hikmeti, taş harekete gelerek Mûsâ peygamberin elbisesi üstünde bulunan taş yuvarlanmıştı. Mûsâ aleyhi's-selâm da asâsını alarak taşı takibe başlamakla bu sırada Benî İsrâil onu Allah'ın en güzel yarattığı bir peygamberi olarak görmüşlerdi. Bu suretle Cenâb-ı Hak Benî İsrâil'in isnadından Hazret-i Mûsâ'yı berî kıldıktan sonra taş durmuş ve elbisesini alıp gitmiştir ("Ehâdisü'l-Enbiyâ" bahsinde Mûsâ kıssasına da bakınız).

Resûl-i Ekrem hakkındaki âyet-i kerîme ile nehyolunan ezâ cümlesinden biri Huneyn ganimetinin taksimi sırasında bir bedevî Arap, "Bu taksim Allah rızası gözetilmeyen bir taksimdir" demek küstahlığında bulunmuştu. Bu münasebetsiz söz üzerine Resûl-i Ekrem gazaplanarak, "*Allah Mûsâ'ya rahmet etsin. O, bundan daha çok ezâlara uğramıştı*"¹⁶⁴ buyurup sabretmiştir (Ehâdisü'l-Enbiyâ" bahsinde Mûsâ kıssasına bakınız).

SEBE' SÛRESİ ÂYETİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّهُ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ¹⁶⁵

Azîz ve celîl olan Allah'ın, "*Ey Kureyş iyi düşününüz! Size öğüt veren hısıminız ve hemşerinizi de delilikten eser yoktur.*"¹⁶⁶ O yalnız (yarın) şiddetli bir azabın karşısında sizi sakındıracak bir peygamberdir" kavî-i şerifinin tefsiri babı

1728

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ ﷺ الصَّافَا ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ يَا صَبَاحَاهُ فَاجْتَمَعْتُ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ قَالُوا مَا لَكَ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ يُصَبِّحُكُمْ أَوْ يُمَسِّيكُمْ أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا بَلَى قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبَّأَ لَكَ أَلْهَذَا جَمَعْتَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ.

164 {B3405 Buhârî, Enbiyâ, 28.}

165 {Sebe', 34/46.}

166 Bu âyet Sebe' sûresinin 46. âyetidir. Buraya kadar tercüme de âyetin مِنْ جَنَّةٍ کَافٍ kavl-i şerifine aittir. {Sebe', 34/46.} Alt tarafı da unvanımızdaki kısmın tercümesidir.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (“Habîbim! En yakın kavim ve kabileni Allah’ın azabıyla korkut”¹⁶⁷ meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olduğunda)¹⁶⁸ Bir gün Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Safâ (tepe-sine ve birbiri üzerine yığılmış büyük taş kümelerinin yanına vardı. En büyük bir kaya)ya çıktı.¹⁶⁹ Sonra, يا صباحاه “Ey Kureyş! Buraya geliniz! Büyük bir iş karşısında bulunuyorsunuz!”¹⁷⁰ diye seslendi (ve “Ey Fihroğulları! Ey Adîoğulları! Ey Abdümenâfoğulları! Ey Abdülmuttaliboğulları!” diye Kureyş’i oymak oymak çağırmaya başladı.¹⁷¹ Bütün) Kureyş Peygamber’in yanına toplandı ve, “Sana ne oldu?” diye (niye çağırdığını) sordular. Sonra Resûl-i Ekrem (hitabete başlayıp), “Ey Kureyş! Bana söyleyiniz. Şimdi ben size, ‘(Şu dağın eteğinde) düşman (süvarisi var), sizi ya sabah baskınına yahut akşam baskınına uğratacaktır’ diye haber versem beni tasdik eder misiniz?” diye sordu. Kureyş (bir ağızdan), “Evet tasdik ederiz (çünkü bütün tecrübelerimizde seni doğru bulduk)” dediler. Resûl-i Ekrem, “Öyle ise ben sizi şiddetli bir azabın karşısında intibaha davete memurum”¹⁷² buyurdu. (Resûl-i Ekrem’in bu daveti hiçbir muhalefetle karşılanmadı, yalnız) Ebû Leheb, “Ey Muhammed! (Yazık sana) helâke, hüsrana uğrayasın. Bunun için mi bizi buraya topladın?” demişti (ve yerden bir taş alıp atmak istemişti). Bunun üzerine Allah Teâlâ, تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ “Ebû Leheb’in iki eli kurusun” âyetiyle başlayan sûreyi inzâl buyurdu. {B4801 Buhârî, Tefsîr, (Sebe’) 2.}

İZAHİ

Mevzumuz olan hadîs-i şerif Resûl-i Ekrem’in ilk defa nübüvvetini ilâna dair olduğundan, siyer ve rivayet âlimleri mufasssal ve muhtasar birçok tarikle ve metinlerle rivayet etmişlerdir ki, bunlardan pek ziyade ehemmiyetli olanlarını tercümemizde ve bazı hâşiyelerimizde gösterdik. Daha ziyade mâlûmat almak üzere bu eserimizde 1437 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Abbas hadisine ve izahına bakınız!

167 {eş-Şu‘arâ, 26/214.} وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ.

168 Tercümemizdeki bu ziyade Resûl-i Ekrem’in alenî ilk davetine dair Buhârî’nin İbn Abbas’tan rivayetinden alındı.

169 Bu ziyade de Müslim’in Kubeysa b. Muhayrik’ten rivayetinden alındı.

170 Yâ sabâhâh kelimesi, Araplar arasında mühim bir hadise vukuunda halkın toplanması ve tedbir almaları için kullanılır.

171 Bu ziyade de Buhârî’nin alenî ilk davete dair rivayetinden alınarak gösterildi. Bu eserimizde 1437 numara ile tercümesi geçti. Oraya bakınız!

172 Ey Kureyş! Siz uykuya dalar gibi öleceksiniz. Uykudan uyanır gibi de dirileceksiniz. Kabirden kalkıp Allah’ın divanına varmanız ve dünyadaki bütün işlerinizin hesabını vermeniz muhakkaktır. Neticede hayırlarınızın, ibadetlerinizin mükâfatını, kötü işlerinizin de cezasını ve şiddetli azabını göreceksiniz. İşte o mükâfat ebedî cennet, mücâzat da dâimî cehennemdir (*Dîvân-ı Hulâsatü’l-edeb*).

Şuarâ sûresinin 214. âyetinde bildirildiği üzere Peygamberimizin bu ilk daveti, en yakın akrabasına münhasır idi. Bütün hayatı herkesçe sadâkatin ve emanetin en eşsiz bir timsali olarak tanındığı için dinî ve içtimaî en büyük bir inkılâp arefesinde vâki olan Peygamberimizin bu tebliği yakın akrabası tarafından muhalefetle karşılanmadı. Resûl-i Ekrem tarafından hazırlattırılan tirit yemeğinden yenilip ayran içilerek dağıldılar. Ebû Leheb'in küstahane itirazı bile müessir olmadı.¹⁷³

ZÜMER SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمُ الْآيَةَ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, “Ey (günahkârlıkla) kendi canlarına aşırı cinayet yapmış olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz! Çünkü Allah bütün günahları mağfiret eder. Şüphesiz ki o gafûrdur, rahîmdir”¹⁷⁴ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1729

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ نَاسًا مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ كَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَأَكْثَرُوا وَزَنَوْا وَأَكْثَرُوا فَاتَّوَا مُحَمَّدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالُوا إِنَّ الَّذِي تَقُولُ وَتَدْعُو إِلَيْهِ لِحَسَنٍ لَوْ تُخْبِرُنَا أَنَّ لِمَا عَمَلْنَا كَفَّارَةً فَزَلَّ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ الْآيَةَ وَنَزَلَ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre, müşriklerden birtakım kim-seler adam öldürmüşler ve birçok cinayet irtikâp etmişler ve zina edip bunda da çok ileri gitmişlerdi. Bunlar bu kusurlarıyla Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gelerek, “Yâ Muhammed! Senin tebliğ ve kendisine davet ettiğin İslâm dini şüphesiz ki çok güzeldir. Eğer bize vaktiyle işlediğimiz bunca cinayet ve sefahatin kefareti (ve arınmak yolu) bulunduğunu bildirseniz” demişlerdi. Bunun üzerine şu meâldeki âyetler nâzil oldu: “Onlar ki, Allah ile birlikte başka bir Tanrı'ya dua etmezler ve Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler. Her kim de bunları yaparsa ağır cezaya uğrar. Kıyamet günü ona iki kat azap edilir ve muhakkak azapta ebedî zelil ve hakir kalırlar. Ancak tövbe ve iman edip hayır işleyenler başkadır. Çünkü

173 Ebû Leheb ile karısının devam eden muhalefetleri ve çok çirkin âkîbetleri bu eserimizde 577. hadiste izah olundu, oraya bakınız.

174 {ez-Zümer, 39/53.}

Allah bu tövbekâr müminlerin kötülüklerini iyiliklerle değiştirir, çünkü Allah gafûr, rahîm bulunuyor.”¹⁷⁵

Bir de, *âyet-i kerîmesi nâzil oldu.*¹⁷⁶
{B4810 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 1.}

İ Z A H I

Unvanımızdaki âyet-i kerîmenin nüzûlüne sebep olarak İbn Abbas’tan, İbn Ömer’den müfessir Katâde’den müteaddit sebepler rivayet olunmuştur ki mevzubahsimiz olan hadis, İbn Abbas’tan gelen rivayetlerden biridir. Bir rivayete göre de şehidlerin ulusu Hazret-i Hamza’nın katili Vahşî hakkında nâzil olduğu yolundaki rivayettir.¹⁷⁷

İbn Ömer de şöyle demiştir: Ayyâş b. Rabîa, Velîd b. Velîd ve daha birkaç kimse müslüman olmuşlardı. Fakat müşriklerden gördükleri azap ve işkence üzerine iğfal edilmişlerdi. Biz ashap arasında bunlar hakkında, “Bunlar müslüman oldular. Sonra bir azap görünce dinlerini bıraktılar. Artık bunlar dinlerine tekrar dönseler bile Allah kabul etmez” derdik. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Müfessir Katâde’den naklolunan rivayet daha umumidir. Şöyle ki, İslâm’dan evvel Câhiliye zamanında birçoğu cehalet eseri birtakım ağır cürümler, cinayetler işlemişlerdi. Bunlar vaktiyle irtikâp ettikleri cürümlerin bir türlü temizlenemeyeceğinden korkarlardı. Bunun üzerine unvanımızdaki âyet nâzil oldu. Bir âyet müteaddit sebeplerle gönderilmiş olabileceğinden, sebep taaddüt edebilir.

Unvanımızdaki âyet-i kerîme ve ondaki *اللَّهُ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ* “Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz!” cümlesi Kur’an’da en çok ümit verici bir hitâb-ı ilâhî olduğu bildirilir. Şu kadar ki bu ziyade, ümit, gurur ve mâsiyete teşvik değil, ancak en ağır cürüm ve cinayet irtikâp edenlerin bile ümitsizliğe düşmeyerek tövbe ve istiğfar ile inâyet-i ilâhiyyeye dehâlet etmelerini tâlimden ibaret olduğu bilinmelidir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ

Azîz ve celîl olan Allah’ın şu meâldeki kavl-i şerifinin tefsiri babı: “Onlar (müşrikler) Allah’ın yüceliğini) hakıyla takdir edemediler. Bütün yer kıyamet gününde Allah’ın bir kab-

175 وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ لَهَ الْيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَيُخْلَدُ فِيهِ مُهَانًا. إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا.
{el-Furkân, 25/68-70.}

176 Bu âyet-i kerîme unvanımızda tercüme edildi.

177 Vahşî’nin Hazret-i Hamza’yı katli ve sonra Müslümanlık hayatı hakkında, bu eserimizde Uhud Gazâsı bahsinde 1585 numara ile tercümesi geçen Ubeydullah b. Adî hadisine bakınız.

zası (avucunda bir tutamı), göklerde sağ elinde dürülmüşlerdir. Onu (eksik sıfatlardan) tenzih ederim. O, müşriklerin şirkinden çok yüksektir.”¹⁷⁸

1730

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَخْبَارِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّا نَجِدُ أَنَّ اللَّهَ يَجْعَلُ السَّمَوَاتِ عَلَى إصْبَعٍ وَالْأَرْضِينَ عَلَى إصْبَعٍ وَالشَّجَرَ عَلَى إصْبَعٍ وَالْمَاءَ وَالثَّرَى عَلَى إصْبَعٍ وَسَائِرَ الْخَلَائِقِ عَلَى إصْبَعٍ فَيَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ فَصَحَّكَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ الْحَبْرِ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna yahudi hahamlarından bir âlim geldi ve, “Yâ Muhammed! Biz (kitaplarımızda Allah’ın şöyle tavsif olunduğunu) buluyoruz” diye şöyle nakleyledi: “Allah gökleri bir parmağında, yer tabakalarını da bir parmağında, bütün ağaçları bir parmağında, suları ve toprakları bir parmağında, öbür mahlûkatı da (beşinci) bir parmağında tutarak, ‘Ben bütün kâinatın padişahıyım’ der.” Yahudi âliminin (Tevrat’tan naklettiği) bu haberi tasdik ederek Nebî sallallahu aleyhi ve sellem o kadar güldü ki, hatta sondaki dişleri göründü. Sonra Resûl-i Ekrem, وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ âyetini okudu.¹⁷⁹ {B4811 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 2.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın, “Kıyamet günü bütün yer Allah’ın avucunda bir tutamdır”¹⁸⁰ meâlindeki kavî-i şerifinin tefsiri babı

1731

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَقْبِضُ اللَّهُ الْأَرْضَ وَيَطْوِي السَّمَوَاتِ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ.

¹⁷⁸ {ez-Zümer, 39/67.} وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

¹⁷⁹ Bu âyet-i kerîmenin tamamını unvanımızda tercüme ettik.

¹⁸⁰ {ez-Zümer, 39/67.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Allah (kıyamet günü) bütün yer tabakalarını kabza-i kudretine alır. Gökleri de sağ eli içine dürer, büker de sonra (mahşer halkına), “İşte ben kâinatın şehinşahıyım! Hani yeryüzünün (düzme) padişahları nerede?” diye hitap eder. {B4812 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 3.}

İZAHİ

Yukarıdaki iki hadis ile bunların unvanlarındaki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ'nın azamet ve kudretinin kemali ve bundan kâinat üzerinde tam ve mutlak surette tasarrufu haiz bulunduğu bildirilmiş ve bu kudret-i mutlaka için kabza-i tasarrufunda tuttuğu yerleri, gökleri bir anda parçalamak kolay bir iş olduğuna işaret olunmuştur. Ancak en bedîî bir üslûp ile temsil edilerek tebliğ ve ifade olunan bu âyetlerle hadislerden Allah Teâlâ için –aklen muhal olan– el, avuç, parmak ispat edilmiş olup müteşâbih naslar sırasına girmiştir. Müteşâbihler hakkında tefvîz ve te'vil adıyla iki ilmî tarik bulunup tefvîz yolunu iltizam eden Selef ulemâsı Cenâb-ı Hakk'ı âza ve cevârihten tenzil ederek Allah için mümkünattan hiçbir şeye benzemeyen el, parmak kabul ile beraber bunların hakiki mahiyetlerinin tayinini Cenâb-ı Hakk'a tefvîz etmişlerdir. Te'vil tarikini iltizam eden halef yani müteahhir ulemâ da bu nevi müteşâbih lafızları hep kudretle te'vil etmişlerdir (Bu ciltte Âl-i İmrân sûresinin tefsiri bahsinde 1684 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Âişe hadisine ve iza-hına bakınız).

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Sûra üflenmiştir ve göklerde kimler var, yerde kimler varsa hepsi çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah'ın dilediği müstesna! Sonra ona bir daha üflenmiştir. Bu defa da onlar hep (kabirlerinden) kalkmışlar, bakıyorlar. (Bâ's için emîr bekliyorlar)”¹⁸¹ meâlindeki kavî-i şerifi babı

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالُوا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَيْتُ وَيَبْلَى كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجَبَ ذَنْبِهِ فِيهِ يُرْكَبُ الْخَلْقُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İki nefha (sûra iki üflenme) arasında fark vardır. Ebû Hüreyre'nin arkadaşları, “Yâ Ebû Hüreyre! (Bu fark) kırk gün mü?” diye sordular. Ebû Hüreyre der ki: “Cevap vermektan çekindim.” Birisi, “Kırk sene mi?” diye sordu. Ebû Hüreyre der ki: “(Yine) cevap vermektan çekindim.” Bir başkası, “Kırk ay mı?” diye sordu. Ebû Hüreyre der ki: “(Buna da) cevap vermektan çekindim. (Çünkü günlerle, aylarla, yıllarla müddet tayin edecek bilğim yoktu).”¹⁸² (Ebû Hüreyre rivayetine devam ederek, “Resûl-i Ekrem) ‘İnsan(ın vücudun)dan her cüzü çürür yalnız kuyruk sokumundaki cüzü çürümez, (ikinci) hilkat o cüzü ile yoğrulur’ (buyurdu” demiştir). {B4814 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 4.}

İZAHİ

Sûr “düdük gibi çaldıkları boynuz”a denir. İbn Ömer de Peygamber efendimizden böyle rivayet etmiştir. Bu âyette İsrâfil’in sûru iki nefhi, üflemesi bildiriliyor: Birincisi “*nefh-i sâik*”tir ki bununla yerde, gökte ne kadar zîhayat varsa hepsi sâika (yıldırım) çarpmış gibi bayılıp ölecek, yalnız bundan Allah’ın dilediği bahtiyarlar müstesna tutulacaklar ki bunlar Ebû Hüreyre’den rivayete göre şehidlerdir. Bu âyet nâzil olduğunda Resûl-i Ekrem Cibrîl’e, “*Bu birinci nefhada ölümünden müstesna olanlar kimlerdir?*” diye sormuş. Cibrîl de, “Kılıçları inlerinde asılı arşın etrafında dolaşan şehidlerdir” buyurmuş.¹⁸³ İkincisi de *nefh-i kıyam*dır ki bu nefh ile de herkes kabirlerinden kalkacak ve ba’s için sâdır olacak emr-i ilâhîye intizar edecektir. Buhârî’nin mevzubahsimiz olan hadisten önce bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Bu ikinci nefhadan sonra ben ilk önce başımı kaldıracağım*”¹⁸⁴ buyurmuştur.

Hadis metnindeki *acbü’z-zeneb*, kuyruk sokumundaki kemiğin başı ve en küçük bir cüzüdür. İbn Ebü’d-Dünyâ’nın Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem’den “nedir?” diye sorulmuş, “*Hardal tanesi kadar bir cüzdür*”¹⁸⁵ buyurmuş. Hulâsa *Kâmus* mütercimi Âsım Molla’nın tabiri veçhile, “Fâtîha-i hilkat ve hâtîme-i fenâ ve mâdûmiyet olan hurde kemik”tir.

182 İbn Abbas radiyallahu anhtan gelen bir rivayete göre müşârûn ileyh, “İki nefha arası kırk senedir” demiştir.

183 {Vâhidî, *et-Tefsîru’l-vasît*, III, 593, no: 805.}

184 {B4813 Buhârî, Tefsîr, (Zümer) 4.}

185 {Aynî, rivayetin İbn Ebü’d-Dünyâ’nın *el-Ba’s* isimli eserinde geçtiğini kaydetmektedir: Aynî, *Umde*, IXX, 146. İbn Ebü’d-Dünyâ’nın elimizde mevcut olan eserlerinde tespit edilemeyen bu rivayet için bkz. HM11250 İbn Hanbel, III, 29. Rivayetin devamında “منه تنبتون” ifadesi mevcuttur.}

قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “Yâ Muhammed! De ki: Bu tebliğime karşı sizden bir ücret istemiyorum. Ancak karâbette saygı ve sevgi isterim”¹⁸⁶ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1733

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا كَانَ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Kureyş (kabilesin)den hiçbir batın (oba)¹⁸⁷ yoktur, ancak onlar arasında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme muhakkak bir karâbet (soyca bir yakınlık) vardır. Çünkü Resûlullah, “Ey Kureyş! Hiç olmazsa sizinle aramdaki karâbete riayet ediniz!” buyurdu. {B4818 Buhârî, Tefsîr, (Şûrâ) 1.}

İZAHİ

Buhârî metninde bu hadis şöyle sevkolunmuştur: (İçlerinde Saîd b. Cübeyr'in de bulunduğu bir mecliste) Abdullah b. Abbas'tan, “إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى” “Sizden ancak akrabalık saygısı isterim!” kavl-i şerifindeki “kurbâ” (hısımlık) ile ne kastolunduğu sorulmuştu. Saîd b. Cübeyr müsâraat ederek, “Peygamber'in en yakını Âl-i Muhammed'dir” diye cevap vermişti. Bunun üzerine İbn Abbas, “Ey Saîd! Acele ettin! Kureyş'ten hiçbir oba yoktur ki onlar içinde Peygamber'e bir karâbet bulunmasın. Çünkü Resûlullah, ‘Ey Kureyş hiç olmazsa..’ diye yukarıdaki hadisi rivayet etmiştir.”

Âyetteki karâbet sevgi ve saygısını Hasan-ı Basrî, “Allah'a yakınlık” diye tefsir etmiştir. Hasan-ı Basrî'ye göre âyetin mânası: “Ey Kureyş! Size tebliğim mukabilinde sizden bir ücret istemiyorum. Sizden ancak Allah'a yakınlık sevgisi istiyorum” demektir. Hadiste gerek İbn Abbas'tan, gerek Saîd b. Cübeyr'den rivayet olunan karâbet ise nesebî karâbettir. İkrime, Mücâhid, Süddî, Dahhâk ve Katâde'den bu suretle nakl olunmuştur. Şu kadar ki Saîd b. Cübeyr bu nesebî karâbeti Âl-i Muhammed'e tahsis etmiştir. İbn Cübeyr'e göre Âl-i Muhammed, Peygamberimizin Ehl-i beyt'idir ki kadınlarıyla kızlarından ve damadı Ali b. Ebû Tâlib ile iki oğlu Hasan ve Hüseyin (radiyallahu anhüm)den ibarettir. Fakat Abdullah

186 {eş-Şûrâ, 42/23.}

187 Batın, kabileden küçük insan topluluğuna denir ki oba tabir olunur.

b. Abbas karâbetin hududunu daha geniş tutarak bütün Kureyş soylarına teşmil eylemiştir. Peygamberimizin hânedanına sadaka ve zekât alıp almamaları gibi hususi hükümler terettüp eden bu konu üzerindeki ihtilâf Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî gibi sahib-i mezheb imamlar arasında da cereyan etmiştir. Bütün bu ictihad farkları bu eserimizde 739 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinin izahında yazıldı. Bu izahımızı tamamıyla okuyunuz.

DUHÂN SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ الْآيَةُ

Azîz ve celîl olan Allah'ın, “*Rabbimiz bu azabı bizden (kaldır, gök yüzünü) aç! Biz müminleriz*”¹⁸⁸ kavlı-i şerifinin tefsiri babı¹⁸⁹

1734

فِيهِ حَدِيثٌ لِابْنِ مَسْعُودٍ الْمُتَقَدِّمُ فِي سُورَةِ الرُّومِ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ قَالُوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ فَقِيلَ لَهُ إِنَّ كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ عَادُوا فَدَعَا رَبَّهُ فَكَشَفَ عَنْهُمْ فَعَادُوا فَانْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ.

TERCÜMESİ

Sahih-i Buhârî metninde bu âyetin tefsirinde İbn Mes‘ûd’un bir hadisi vardır ki bu hadis yukarıda Rûm sûresinin tefsirinde geçti.¹⁹⁰ (Bu cihetle burada Tecrîd’e alınmadı). Müellif Buhârî buradaki rivayetinde şunu ziyade etmiştir: “Müşrikler: Rabbimiz bu azabı (bu boğucu dumanı) bizden kaldır! Biz müminleriz” diyecekler. Resûl-i Ekrem’e, “Eğer biz, bu azabı onların üstünden kaldırırsak yine şirke dönerler” denildi. Fakat (müşrikler Ebû Süfyân vasıtasıyla dua temenni eylediklerinden) Resûlullah rabbine dua etti. Allah Teâlâ da onlardan azabı kaldırdı. Fakat onlar hemen şirke döndüler. Allah Teâlâ da onlardan Bedir günü intikam aldı. {B4822 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 3.}

188 {ed-Duhân, 44/12.}

189 Müşriklerin kaldırılmasını diledikleri azap, bundan önceki iki âyette şöyle bildiriliyor: “*Yâ Muhammed! Bir günü gözle ki, o gün gök, herkesin görebileceği kalın bir dumanla gelerek herkesi bürüyecek, şüphesiz bu çok elem veren bir azaptır.*” {ed-Duhân, 44/10-11.}

190 Rûm sûresinin tefsirinde geçtiği bildirilen İbn Mes‘ûd’un bu hadisi 1719 numara ile tercüme olundu. Gerek tercümesi gerek izahı her halde mütalaa olunsun.

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin yukarıdaki Rûm sûresinin tefsirinde geçtiğini bildirdiği İbn Mes'ûd hadisi 1719 numara ile geçti. Buradaki hadisin iyice anlaşılması için yukarıdaki hadis ile izahı herhalde mütalaa olunmalıdır. Bu izahımızda İbn Mes'ûd'un gerek orada, gerek burada *Tecrîd'e* geçmeyen bir hadisini bildireceğiz ki meâli şöyledir: Beş vâkıa Peygamber zamanında olmuş geçmiştir. (Gelecekte vâkı olacaktır sanılmamalıdır) **1.** Duhân azabı, **2.** Rumlar'ın Farisler'a galebesi, **3.** Ayın ikiye bölünmesi mucizesi, **4.** Kur'an'da batşa-i kübrâ günü diye anılan büyük Bedir Gazâsı'nda Kureyş müşriklerinin yakalanıp tepelenmeleri, **5.** Yine Kur'an-ı Mübîn'de lizâm denilen Bedir Gazâsı esirleri.¹⁹¹

CÂSİYE SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'nın, "(Hevâlarına uyanlar) dediler ki: *Hayat, yalnız bizim dünya hayatımızdan ibarettir. Ölüyoruz, yaşıyoruz ve bizi ancak dehr (zamanın gelip geçmesi ve uzaması) öldürür*"¹⁹² nazımının tefsiri babı

1735

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يُؤْذِنِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أَقْلِبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Allah Teâlâ buyurur ki: "Âdemoğlu dehre sebederek beni ezâlandırır. Halbuki ben dehr(in yaratana)yım. Her emir benim elimdedir. Geceyi, gündüzü ben idare ederim." {B4826 Buhârî, Tefsîr, (Câsiye) 1.}

İ Z A H I

Dehr, âlemin yaratılışından itibaren devam eden müddete denir. هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ "Muhakkak ki (Âdem'den beri) insanlara dehrden bir zaman (devam edip) geldi ki o, anılmaya değer bir şey değil"¹⁹³ kavlı-i şerifindeki dehr bu mânaya mevzûdur. Dehr, aynı zamanda uzun müddete de ıtlak olunur. Unvanımızdaki âyet-i kerîmedeki dehr, bu

191 {B4820 Buhârî, Tefsîr, (Duhân) 1.} قال عبد الله بن مسعود مضى خمس الدخان والروم والقمر والبطشة واللزام.

192 {el-Câsiye, 45/24.}

193 {el-İnsân, 76/1.}

mânaca mürûrüzaman demektir ki tercümemizde kavis içinde dehrin bu mânasına işaret ettik. Dehr, zaman demek değildir ve zamanın muhalifidir. Çünkü zaman, hal dediğimiz az bir müddete denildiği gibi mâzi ve istikbal dediğimiz uzun müddete de ıtlak olunur. Dehr ise fâsılasız devam eden uzun müddete denir.

Hadis metnindeki، أنا الدهر، “Ben dehrim” tabirini şârih Hattâbî, “Ben dehrin sahibi ve hâlikıyım” suretinde tefsir etmiştir ki hilkatı cihetiyle Allah’a nisbeti olan dehre sövmek nehyolunmuştur. Zâhirî mezhebi ulemâsından İbn Hazm, şârih Hattâbî gibi tefsire lüzum görmeyerek ve bu hadisin zâhiriyle istidlâl ederek dehr lafzını Cenâb-ı Hakk’ın esmâ-i hüsnâsından bir isimdir demiştir ki çok hatalıdır. Çünkü ilâhî isimler tevkîfidir. Şâriin sarâhatle haber vermesine mütevakıftır. Burada ise şâriin dehr ile muradı, dehrin sahibi ve mutasarrıfı demek olduğuna alt tarafındaki şu iki cümle sarâhatle delâlet etmektedir: “Ecrâm üzerindeki tasarru-أقلب الليل والنهار” “Bütün şuûnât kabza-i kudretimdedir” “ييدي الأمر fumla gece ile gündüzü birbirine çevirir, döndürürüm.”

Bir de hadiste, “Dehre sebbederek beni ezâlandırırlar” cümlesindeki ezâ tabiri de izaha muhtaçtır. Ezâ “sözle, işle başkasına zor vermek” demek olduğuna, Cenâb-ı Hakk’ı hiçbir şeyin izrârı imkân ve ihtimali olmadığına göre Allah’a ezâ vermek, Allah’ın fena gördüğü işi işlemekten ve razı olmadığı bir sözü söylemekten ibaret olur.

AHKÂF¹⁹⁴ SÜRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ

Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ’nın şu meâldeki kavî-i şerifinin tefsiri babı: “Ad kavmi (kendilerine mukadder olan) azabı, vadilerine doğru gelen bir bulut halinde gördükleri zaman: ‘Bu ufukta beliren, bize yağmur yağdıracak bir buluttur’ demişlerdi. Hayır, o sizin acele istediğiniz şey, bir rüzgârdır ki onun içinde çok elemli bir azap vardır.”¹⁹⁵

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ وَذَكَرْتُ بَاقِيَ الْحَدِيثِ وَقَدْ تَقَدَّمَ فِي بَدْءِ الْخُلُقِ.

194 Ahkâf, hıkfın cemi’ sîgasıdır. Hıkf, Kisâî’ye göre, dönüp dolanan yüksek kum yığımına denir. İbn Abbas Ahkâf’ın Uman ile Mehre arasında bir vadi olduğunu bildirmiştir. Mukâtil de daha açık tarif ederek, “Âd diyarı Yemen’de, Hadramut ile Mehre denilen yerdir ki en cins develer buraya nisbet olunur” demiştir.

195 {el-Ahkâf, 46/24.}

TERCÜMESİ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in eşi Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in -küçük dilini görünceye kadar (ağzını açarak)- güldüğünü görmedim. O yalnız gülümserdi. Hazret-i Âişe hadisin gerisini de zikretmiştir ki hadisin bu parçası “Bed’ü'l-halk” (بدؤ الخلق) bahsinde geçmiştir. {B4828 Buhârî, Tefsîr, (Ahkâf) 2.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği Hazret-i Âişe'nin bu hadisi 1323 rakamıyla tercüme ve izah edildi. Oraya bakınız. Bununla beraber her iki metin birbirinden bir dereceye kadar farklı bulunduğundan, oradaki metni de tercüme ediyoruz: Resûlullah (yağmur hamûleli siyah) bir bulut, yahut bir fırtına gördüğünde (ileri gidip geri gelir) ve evimize girip çıkarak endişe izhar ederdi.¹⁹⁶ Bu endişesi simasında sezilirdi. Hazret-i Âişe demişti ki, “Yâ Resûlellah! Herkes (gökyüzünde) bulut görünce onda yağmur bulunduğunu umarak ferahlanır. Halbuki ben, böyle bir şey gördüğünüz zaman yüzünüzde endişe âsârı hissediyorum. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, ‘Yâ Âişe! O (kara) *bulutta rîh-i sarsarla azap olunan bir kavmin azabı bulunmasından nasıl emin olabilirim*’ buyurdu.”¹⁹⁷

Müellif mevzumuz olan bu babından önce yine Ahkâf sûresinin 17. âyeti hakkında da bir bab açmıştır. Âyet-i kerîmenin meâli şöyledir: “*Anası, babası tarafından âhiret gününe iman telkin olunan şu bir (yaramaz) evlât babasına, anasına, ‘Of size? Bana (dirilip) kabirden çıkarılacağını vaad etmek mi istiyorsunuz? Halbuki benden önce nice devirler geçmiştir. (Onlardan kabrinden kim çıkmıştır?)’ dedi. Baba, ana Allah’a sığınıp, ‘Yazıklar olsun sana! İman getir, muhakkak ki Allah’ın vaadi hak’tır’ (dediler). Fakat o da (inat edip), ‘Şu sizin Allah’ın vaadi dediğiniz eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ dedi. İşte bu (kâfir) evlâtlar cinden, insanlardan -kendilerinden önce geçen ümmetler içinde- üzerlerine azap hak olmuş kimselerdir. Çünkü bunlar hüsrana düşmüş bulunuyorlar.*”¹⁹⁸

Bu babın hadisinde Buhârî'nin rivayetine göre Mervân, Muâviye tarafından Hicaz'da Medine valisi iken (Muâviye'den aldığı bir mektup üzerine) bir gün hutbe irat ederken Muâviye'nin oğlu Yezîd'e babasından sonra biat olunması için propagandaya başlamıştı. (Veliaht tayini Ebû Bekir ile Ömer'in sünnetidir, koyduğu bir âdettir demişti. Bunun üzerine) Hazret-i Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman Mervân'a muhalefet edip, “Ey Mervân! Bu Ebû Bekir'in, Ömer'in sünneti değildir. Kısranın, kayserin bid'atıdır. Allah'a yemin ederim ki Ebû Bekir ne evlâdından, ne de Medine halkından ve hânedanından bir kimseyi veliaht tayin etti” diye bazı sözler söyledi. Bunun üzerine Mervân adamlarına, “Şunu yakalayınız” diye emrettiyse de Abdurrahman Hazret-i Âişe'nin evine iltica edince tutmaya muvaffak

196 Kavis içindeki bu fıkra “Bed’ü'l-halk” bahsindeki rivayetten alındı.

197 {B4829 Buhârî, Tefsîr, (Ahkâf) 2.}

198 {el-Ahkâf, 46/17-18.}. (إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ). إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ).

olamadılar. Bu sırada Mervân, “Bu Abdurrahman’ı bilir misiniz? Allah bunun hakkında, ¹⁹⁹ وَالَّذِي قَالَ لِيَا أَيْدِيهِ أَفْتُ لَكُمْ أَنْتَ عِدَائِي” âyetini indirdi” demişti. Bunun üzerine Hazret-i Âişe perde arkasından Mervân’a, “Cenâb-ı Hak, Ebû Bekir hânedanı hakkında benim berâetim gibi senâkâr âyetlerden başka Kur’an’da hiçbir âyet indirmedir” sözleriyle karşıladı.²⁰⁰

Hazret-i Âişe’nin berâeti hakkında nâzil olan âyet, ²⁰¹ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ

SÛRE-İ MUHAMMED

SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَتُقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ

Azîz ve celîl olan Allah’ın, “*Nasıl (harpten) döner de (vatan) toprağını fesada verir ve erhamınızı (çocuklarınızı, kadınlarınızı, akrabanızı düşmana) parçalatabilir misiniz?*”²⁰² kavl-i şerifinin tefsiri babı

1737

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَلَمَّا فَرَّغَ مِنْهُ قَامَتِ الرَّحِمُ فَأَخَذَتْ بِحَقْوِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لَهُ مَهْ قَالَتْ هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكَ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكَ قَالَتْ بَلَى يَا رَبِّ قَالَ فَذَاكَ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَأُوا إِنَّ شِئْنَكُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ أَنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اقْرَأُوا إِنَّ شِئْنَكُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ halkı yaratıp halktan fâriğ olduktan sonra rahm (hısımlık, akrabalık) ayağa kalkarak²⁰³ Allah Teâlâ’nın (azamet) ridâsının eteğine sarıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, “Ne istersin?” diye sordu. Rahm,

199 Bu âyet yukarıda tercüme edildi. {el-Ahkâf, 46/17.}

200 Bu Mervân hadisinin tercümesinde kavis içinde görülen uzunca ziyade *Sahîh-i Buhârî*’nin İsmâîlî rivayetinden alınarak gösterildi.

201 {en-Nûr, 24/11.}

202 {Muhammed, 47/22.}

203 Rahim, fi’l-asıl kadının çocuk yatağı olan cihazıdır. Rahim karâbet menşei olmak itibarıyla hısımlığa ve akrabalığa da ıtlak olunmuştur. Rahmin kıyâmı da ya tecessüm veya bir melek suretine temessül itibarıyledir.

“Yâ rab! Bu kıyam ve ilticâm, kat’-ı rahmdan sana sığınmak makamıdır (sana sığınıyorum)” dedi. Cenâb-ı Hak, “Ey rahm! Sen razı olur musun? Senin hakkına hürmet edenin ben de mükâfatını vereyim, senin hakkını tanımayan da cezalandırayım” buyurdu. Rahm da, “Evet razıyım” dedi. Allah Teâlâ da, “İşte sıla-i rahim edenlerle etmeyenlerin hali böyle olacaktır” buyurdu. Ebû Hüreyre isterseniz *فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ* âyetini okuyunuz demiştir. Ebû Hüreyre’den bir rivayete göre de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İsterseniz *فَهَلْ عَسَيْتُمْ* kavl-i şerifini okuyunuz” buyurmuştur. {B4830 Buhârî, Tefsîr, (Muhammed) 1.}

FETİH SÛRESİ ÂYETİ

Bu sûre-i şerife hakkında burada *Tecrîd*’e hiçbir hadis alınmamıştır. Biz *Buhârî*’nin ilk hadisini alarak bu boşluğu dolduruyoruz.

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhın kölesi Eslem’den rivayete göre (Hudeybiye seferinden dönüşte) bir gece Ömer, Resûlullah ile beraber gidiyordu. Bu sırada Ömer b. Hattâb, Hazret-i Resûlullah’a bir şey sordu. Fakat Resûlullah (vahiy ile meşgul bulunduğu) Ömer’e cevap vermedi. Ömer sonra yine sordu. Resûlullah yine cevap vermedi. (Ömer Resûlullah işitmedi sanarak) bir daha sordu. Resûlullah yine cevap vermedi. Bunun üzerine kendi kendine, “Ey Ömer! Anan seni kaybetsin (de yok olasın!) Bak üç kere Resûlullah’a (sorguda) ısrar ettin de bunların hepsine Resûlullah cevap vermedi” dedi. Ömer der ki, “Bunun üzerine devemi sürdürdüm. Sonra hakkımda (tevbîhâmiz) Kur’an inmesinden korkarak kafilenin önüne geçtim. Fakat çok geçmedi, bir çağırıcının bana seslendiğini işittim ve (kendi kendime), ‘Şimdi hakkımda Kur’an inmiş olmasından hakikaten korkmalıyım’ dedim (ve bu korku içinde) Resûlullah’ın huzuruna geldim ve selâm verdim. Resûlullah (son derece meserret içinde) bana, ‘Yâ Ömer! Bu gece bana bir sûre indirildi ki o sûre bana üstüne güneş doğan her şeyden çok sevimlidir’ buyurdu. Sonra Resûlullah, *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا*, ‘Habîbim! Biz, senin istikbalin namına parlak bir fetih ve zafer (kapısını) açtık’²⁰⁴ âyetini okudu.” {B4833 Buhârî, Tefsîr, (Fetih) 1.}

Bu hadisin bir rivayet tariki bu eserimizde 1601 numara ile tercüme olundu. Onun izahını okuyunuz.

KÂF SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

Allah Teâlâ'nın, “Yâ Muhammed! O günü de an ki, biz o gün cehenneme ‘doldun mu?’ diye soracağız. O da, ‘Daha ziyade var mı?’ diyecek”²⁰⁵ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1738

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطُّ قَطُّ .

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Âhirette cehennemlikler cehenneme atılacaklar ve (her mücrim atıldıkça cehennem), “Daha ziyade var mı? (Yerim var haydi getiriniz)” diyecek. Tâ (izzet ve şevket sahibi olan rabbimiz)²⁰⁶ ayağını basacak (onu horlayacak). Bu defa da cehennem, “Yetişir yetişir” diyecek. {B4848 Buhârî, Tefsîr, (Kâf) 1.}

İZAHİ

Cenâb-ı Hak el, ayak gibi mahlûka ait âza ve cevârihten münezzehdir. Binaenaleyh Kur’an’da ve hadiste vârit olan bu nevi kelimeler müteşâbihattandır (Âl-i İmrân sûresinin tefsirine bakınız). Bu hadiste, “Rabbimizin cehenneme ayağını basması” tabiri ile murat olunan, cehennemi tezlîl ve tahkir eder mânâsıdır. Bundan sonra tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisi de böyledir.

1739

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضِعْفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلْجَنَّةِ أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكَ مِنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكَ مِنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا مَلُؤَهَا فَأَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِي حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولُ قَطُّ قَطُّ فَهَذَا لَكَ تَمْتَلِي وَيُرْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا وَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا .

205 {Kâf, 50/30.}

206 Bu ziyade *Müslim*’in bu babdaki rivayet tarikinden naklolunarak gösterildi. *Buhârî*’nin bu babdaki Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayetinde de, “tebâreke ve teâlâ”dır.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Cennetle cehennem birbirleriyle cenkleştiler. Şöyle ki: “Cehennem ben kibirli ve zorlu kimselere tahsis olundum” dedi. Cennet de, “Bana ne oldu ki bana nâsın yalnız zayıf ve sakat kısmı dahil olur” dedi. Azîz ve celîl olan Allah Teâlâ cennete buyurdu ki: “Sen benim rahmetim(in tecelli ettiği yer)sin. Ben kullarımdan rahmet etmek dilediğim kimselere seninle rahmetimi izhar ederim.” Cehenneme de dedi ki: “Şüphesiz ki sen de azabım(in makarrı)sın; kullarımdan azap etmek istediğim kimselere seninle azap ederim.” Cennetle cehennemden her ikisi için dolmak hakkı vardır. Fakat cehennem dolmak bilmez. En sonu Allah ona ayağını basar, (kahr ve tezlîl eder) o da, “Yetişir, yetişir, yetişir” der.²⁰⁷

İşte o zaman cehennem, dolar ve cehennemdekiler birbirlerine karışıp toplanır. (Cehenneme tıka basa doldurulmakla) azîz ve celîl olan Allah Teâlâ halktan hiçbir kimseye zulmetmez. Cennete gelince (onda boş yer kalmaz), Allah Teâlâ (cennetin boşluklarını doldurmak için) yeniden birtakım halk yaratır (bunları iskân eder). {B4850 Buhârî, Tefsîr, (Kâf) 1.}

TÛR SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ

Allah Teâlâ'nın, “*Tûr'a ve yayılmış (açılmış) bir sayfada yazılmış bir kitaba* (andolsun ki, rabbinin azabı muhakkak olacak)”²⁰⁸ kavli-i şerifinin tefsiri babı

1740

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ فَلَمَّا بَلَغَ هَذِهِ الْآيَةَ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمْ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصْطَفُونَ كَادَ قَلْبِي أَنْ يَظِيرَ.

207 Bazı *Buhârî* nüshalarında bu kelime iki defa tekrar olunmuştur. Yûnîniyye nüshasında da üç defa tekrar edilmiştir.

208 {et-Tûr, 52/1-2.}

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: Bir akşam namazında Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Tûr sûresi okuduğunu işittim. Okurken şu, “Yoksa onlar bir menşesiz (kâdir ve kayyûm olan bir Allah'sız) mı yaratıldılar? Yoksa kendilerini yaratan onlar mıdır? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? –Hayır, onlar şuursuzdurlar– Yoksa rabbinin hazineleri onların yanında mı? Yoksa onlar mı sulta ve velâyet sahipleridir?” meâlindeki âyetler gelince (İbn Mut'im der ki: hayranlığımdan) gönlüm artık uçmaya yaklaştı. {B4854 Buhârî, Tefsîr, (Tûr) 1; et-Tûr, 52/35-37.}

İZAHİ

Cübeyr b. Mut'im –ki, eş'âr ve eyyâm-ı Arab'a yakından vâkıftı– Tûr sûresinin tercüme ettiğimiz âyetlerinden gönlünde bu derece heyecan duymasının sebebini izah ederek deriz ki: Bu âyetlerin en belîğ bir üslûp ile irat olunan hüccetleri ihtiva etmesi ve İbn Mut'im'in edebî zevk ile bunların mazmunlarına vâkîf olup hüsnütelakki etmesi, ruhunda uçmak derecesinde müessir olmuştur. Bu sûre-i şerifede arka arkaya on dört defa **أَمْ** (yoksa) edatı ile ve inkârî bir istifham ile deliller irat olunmuştur ki bunlardan beş tanesini hadiste tercüme etmiş bulunuyoruz. Bunların hey'et-i mecmuası ise edebî zevki, dinî şuuru bulunan her müminde İbn Mut'im'in duyduğu vecd ve istiğrakı uyandıracığında şüphe yoktur.

Cübeyr b. Mut'im, Mekke'nin fethi günü müslüman olmuştu. Kureyş'in halîm ve en vakarlı bir siması idi. Ensâb ve eyyâm-ı Arab'a vâkıftı. İbn İshak'ın beyanına göre Resûl-i Ekrem, İbn Mut'im'e Huneyn ganimetinden 100 deve ihsan buyurmuştu.

Unvanımız olan sûrenin adını aldığı *Tûr*, Nabatî bir kelimedir, “dağ” demektir. Her dağa Tûr denilirse de bu sûredeki Tûr ile murâd-ı ilâhî, Seâlibî ve İbn Hayyân gibi müfessirlerin bildirdiklerine göre Cenâb-ı Hakk'ın, üstünde Mûsâ aleyhi's-selâma hitap ettiği Arz-ı Makdis'teki dağdır. İbn Hayyân bu Tûr'un iki olduğunu bildiriyor: Tûrisînâ, Tûritînâ. Bunlarda zeytin ve incir ağaçları yetişirmiş! Mekke müşrikleri Resûl-i Ekrem'i inkâr edince Cenâb-ı Hak, bu sûreyi inzâl buyurup Tûr'a kasem etmiştir. İbnü'l-Cevzî bunun Tûrisînâ olduğunu tasrih ediyor. Sînâ, Süveyş körfeziyle Akabe körfezi ve Mısır ile Şam arasında Şibhü Cezîre'den ibaret olup biri Süveyş, diğeri Akabe körfezleri sahillerine müvazi iki sıra uzanıp cezîrenin cenubunda birleşerek Tûrisînâ'yı teşkil ederler.

NECM SÜRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ

Allah Teâlâ'nın, “(Ey Kureyş!) *Siz de Lât ve Uzzâ* (adındaki putları) *gördünüz değil mi?* (Bunlara ibadet ne büyük dalâlettir)”²⁰⁹ kavî-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلْفِهِ وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى فليقل لا إله إلا الله وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أَقَامِرَكَ فَلْيَتَصَدَّقْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kim ki, yemin etse ve yemininde Lât ve Uzzâ hakkı için dese (bunun kefâreti için) hemen, ‘lâ ilâhe illallah’ desin ve şu bir kimse de arkadaşına, ‘Gel seninle kumar oynayalım’ dese (oynayacağı kumar parasını) fukaraya sadaka versin!” {B4860 Buhârî, Tefsir, (Necm) 2.}

İZAHİ

Lât, Uzzâ ve bir üçüncü Menât, müşriklerin ibadet ettikleri esnâmdır. Beyzâvî *Tefsîr*’inde bu esnâm hakkında şu izahatı veriyor. *Lât*, Tâif’te Sakîfe kabilesine yahut Nahle’de Kureyş kabilesine ait taştan düzülmüş bir put idi. Bu kabileler halkı ziyarete gelirler ve tavaf ederlerdi. 9. sene-i hicriyede Tâif halkının İslâm olmaları üzerine Lât tahrip edilmiştir. *Uzzâ* da Semüre denilen sakız ağacı idi. Bu da Gatafân kabilesine ait olup bu ağaca ibadet ederlerdi. Peygamber efendimiz Hâlid b. Velîd’i gönderip bu ağacı kestirdi. *Menât* da Hüzeyl ve Huzâa kabilelerine ait ve taştan düzülmüş put idi. Bu kabileler de Menât’a tâzim edip namına kurban keserlerdi. Yağmur dilerlerdi. Huneyn zaferinden sonra bu da sernigûn edildi. Mekke’nin fethi ve yüzlerle asırdîde şirk âbidesinin yerlere serilmeleri üzerine Cezîretülarap’ın her tarafında tevhide aykırı ne kadar şirk nişanesi varsa hepsi yıkılmıştı.

Unvanımızdaki âyete tekaddüm eden âyetlerde Peygamberimizin mi’racı ve Allah divanına kadar uzayan seyrüseyahati ve bu seyahatin kutsal tecelliyatı hulâsa edilmiş olup bu ulvî ahvali müteakip müşriklerin elleriyle taştan, ağaçtan düzdükleri nesnelerin zikrolunması, bunlara ibadetin büyük bir şuursuzluk olduğunu izhar maksadına mâtuftur. Buna âyetin tercümesinde kavis içinde (Bunlara ibadet dalâlettir) cümlesiyle işaret ettik.

Hadiste Lât, Uzzâ gibi putlar adına ant içilirse, bu ant putlara tâzim ifade edeceğinden –tövbe ve istiğfar ederek– lâ ilâhe illallah denilmesi emrolunuyor. Bu yemin, mezâhib-i muhtelifeye ait fıkıh kitaplarında daha şümüllü bir şekilde şöyle tasvir olunuyor: “Şu veya bu işi işlersem yahudi yahut hıristiyan olayım yahut İslâm dininden yahut Peygamber’in sünnetinden uzak bulunayım!” denilir ve o iş işlenirse, bu söz bir ant olur ve yemin kefâreti lâzım olur mu, yoksa olmaz mı? Küfrü icap eder mi, yoksa etmez mi? İmam Mâlik ve Şâfiî’ye ve ulemânın cumhuruna göre bunun bir yemin olmadığını ve

tövbe, istiğfar edilerek hadiste bildirildiği veçhile lâ ilâhe illallah denilmesi lüzumunu Nevevî bildiriyor. Fakat İmam Ebû Hanîfe bunların hepsinde yemin kefâreti vermek de vâcip olduğunu bildirmiştir. Hanefî fıkhında, küfrün lüzum ve adem-i lüzûmu ancak yemin edilen şeyin hak olduğuna itikad etmek veya etmemekle tahallûf ettiği bildirilir. Bu yemin formüllerinden avam arasında en meşhur olan formül, “Şöyle böyle ise dininden dönmüş kâfir olayım!” şeklidir. Hiç şüphesiz ki, bir müslüman bu sözü Müslümanlık’tan uzaklaşmayı göze alarak söylemiş değildir. Andına bağlı kalmadığı veya mâziye izâfetle yalancı olduğu surette bile bunun küfrü icap etmeyeceğini Serahsî bildirmiştir. Hâherzâde de bunun isabetli bir ictihad olduğunu söylemiştir. Tövbe ve istiğfar ederek lâ ilâhe illallah demek ve böyle sakat sözden uzaklaşmak zaruridir.

İKTERABETİ’S-SÂA (KAMER) SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ

Allah Teâlâ’nın “*Bu topluluk muhakkak bozgunluğa uğrayacak ve müşrikler arkalarını dönecekler. Daha doğrusu kıyamet günü onların asıl azaplarının vaad olduğu zamandır. O saat ise daha şiddetlidir ve daha acıdır*”²¹⁰ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1742

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ لَقَدْ أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ ﷺ بِمَكَّةَ وَإِنِّي لَجَارِيَةٌ أَلْعَبُ بِلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan ²¹¹ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذَى وَأَمْرٌ âyeti Mekke’de nâzil oldu. O sırada ben oyun oynayan bir kızdım, dediği rivayet olunmuştur. {B4876 Buhârî, Tefsir, (Kamer) 6.}

İ Z A H I

Müşriklerin âyette haber verilen bu hezimetini Bedir Gazâsı’nda vuku bulmuştur. Âyet Mekke’de nâzil olduğuna göre, Resûl-i Ekrem’in Kur’an diliyle vâki olan bu ihbarı, nübüvvet delillerinden bir mûcize olur. *Beyzâvî Tefsiri*’ndeki bir rivayete göre, Ömer b. Hattâb der

210 {el-Kamer, 54/46.}

211 Yukarıda unvanımızda tercüme olundu.

ki: “*Bu cemiyet muhakkak dağılacak*” meâlindeki âyet (Mekke’de) nâzil olduğundan, bu cemiyet nasıl bir cemiyettir ve ne zaman ve nerede hezimete uğrayacaktır bilmiyordum. Bir de Bedir günü olunca Resûl-i Ekrem’i gördüm ki zırh giymişti ve, سِيَهْرُمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ, âyetini okuyordu.²¹²

Buhârî’nin yine bu babdaki İbn Abbas’tan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, Bedir günü (harp başlamazdan önce) bir çadır içinde ellerini kaldırarak, “*Allahım! Bütün peygamberlere tevfik ve inâyet hususundaki ahdini, bana da nusret ve zafer vaadini ifa etmek zamanı gelmiştir. Allahım! Bugünden sonra ebedî anılmamak, ibadet olunmamak istersen..*” diye niyaz etmeye başlamıştı. Duasında bu cümleyi söyleyince Ebû Bekir Resûlullah’ın elini tutarak, “Yâ Resûlellah! Bu kadar dua yetiştir: Artık rabbine münâcâtında çok ısrar ettin” dedi. Resûl-i Ekrem harp zırhı giymiş olarak çadırdan çıktı ve çıkarken, بَلِّ سِيَهْرُمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ. âyetini okuyordu.²¹³

RAHMÂN SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ

Allah Teâlâ’nın, “İki cennetin berisinde iki cennet daha vardır”²¹⁴ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

1743

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ جَنَّاتٍ مِنْ فِضَّةٍ آيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّاتٍ مِنْ ذَهَبٍ آيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِذَاءُ الْكِبَرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَذْنٍ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Kays radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: İki cennet vardır ki bunların kapları ve eşyaları gümüştenidir. Diğer iki cennet daha vardır ki bunların kapları ve eşyaları da altındandır. Cennet-i Adn’deki ehl-i cennet ile bunların rablerine nazarları arasında Allah’ın yüzünde ridâ-yi azamet ve kibriyâsından başka bir şey bulunmayacaktır. {B4878 Buhârî, Tefsîr, (Rahmân) 1.}

212 {Beyzâvî, Envârü’t-tenzîl, V, 168; el-Kamer, 54/45.}

213 {B4877 Buhârî, Tefsîr, (Kamer) 6.}

214 {er-Rahmân, 55/62.}

İ Z A H I

Unvânımızdaki âyette: “İki cennetin gerisinde iki cennet daha vardır” buyrulduğuna göre cennet dört oluyor. Bunlardan ikisi bundan önce, وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ *“Kıyamette hesap için rabbinin divanında duruşmaktan korkan herkes için iki cennet vardır”*²¹⁵ âyetinde bildirilen iki cennet, adn ve naîm denilen ve mukarrebîne mahsus olan cennetlerdir ki hadîs-i şerifte bunların kapları ve bütün eşyası altından olduğu haber veriliyor. Dört cennetten diğer ikisi de unvanımızdaki, وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّاتٍ âyetinde bildirilen ve bunların öbür iki cennetin derece itibariyle dûnunda bulunan cennetlerdir ki hadiste bunların kapları ve bütün eşyası gümüşten olduğu bildirilmiştir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

Allah Teâlâ'nın, “(Bu cennetlerde tül) çadırlar içinde kendilerine el değmemiş, bütün hayatını evine bağlamış hûriler vardır”²¹⁶ kavli şerifinin tefsiri babı²¹⁷

1744

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ خَيْمَةً مِنْ لَوْلُؤَةٍ مُجَوَّفَةٍ عَرْضُهَا سِتُونَ مِيلًا فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخِرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمُ الْمُؤْمِنُونَ وَقَدْ تَقَدَّمَ بَاقِي الْحَدِيثِ آتِفًا.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Kays radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Bir hakikattir ki cennette içi boş inciden bir çadır vardır. Bunun eni 60 mil mesafe devam eder. Bunun her köşesinde bir aile bulunur ki başkası onları göremez. Onlar birbirlerini ziyaret ederler. Hadisin bâki kısmı yakında geçti.²¹⁸ {B4879 Buhârî, Tefsîr, (Rahmân) 2.}

215 {er-Rahmân, 55/46.}

216 {er-Rahmân, 55/72.}

217 Hûr, havrânın cemi' sîgasıdır ki gözünün beyazı şiddetle beyaz, siyahı da son derece kara olan dilbere denilir ve âhû gözlü tabir olunur.

218 Müellifin geçtiğini bildirdiği hadis, bundan önce tercüme ettiğimiz 1743 numaralı İbn Kays hadisidir.

MÜMTEHİNE SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

Allah Teâlâ'nın, “Ey müminler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayınız!”²¹⁹
kavl-i şerifinin tefsiri babı

1745

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَالزُّبَيْرُ وَالْمِقْدَادُ فَذَكَرَ حَدِيثَ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ وَقَالَ فِي آخِرِهِ فَنَزَلَتْ فِيهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ.

TERCÜMESİ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni, Zübeyr’i Mikdâd’ı gönderdi” di(ye rivayete başla)yıp Hâtıb b. Ebû Beltea vak’asını zikretti ve sonunda, Hâtıb hakkında, “Ey müminler! Düşmanımı ve düşmanınızı dostlar yerine tutmayınız!” âyeti nâzil olduğunu haber verdi. {B4890 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehine) 1.}

İZAHİ

Hadiste Hazret-i Ali’nin hikâye ettiği haber verilen Hâtıb b. Ebû Beltea vak’ası hulâsa olarak şöyledir: Müellif Buhârî’nin “Mekke’nin Fethi” başlığı ile açtığı müstakil bir babındaki rivayetine göre, Resûlullah Mekke’nin fethi hazırlığı ile meşgul bulunduğu sırada bu hareketini gizlemiş, yalnız bazı ashabına Mekke’nin fethi hazırlığı olduğunu söylemişti. Söylediği kimselerden biri de Hâtıb b. Ebû Beltea idi. Hâtıb bunu öğrenince Mekkeliler’e bir mektup yazıp Sâre adında bir kadınla göndermiş ve bu mektubunda Mekke üzerine hareket etmek için Resûlullah’ın hazırlanmakta bulunduğunu bildirmişti. Hâtıb’ın bu hareketi Resûlullah’a vahiy ile bildirilmekle Resûl-i Ekrem bu mektubu getirmeye Hazret-i Ali’yi memur etmişti. Hazret-i Ali, ‘Beni Resûlullah, Zübeyr ve Talha ile beraber gönderdi’ diye şöyle rivayet ediyor: Resûlullah, ‘Şimdi yola çıkınız. Hah bostanına kadar varınız. Orada mahfe içinde yolcu bir kadın bulacaksınız. Kadının üzerinde bir mektup vardır. Onu alıp bana getiriniz’ buyurdu.²²⁰ Ali der ki: ‘Biz atlarımızı koşturarak gittik. Bostana kadar vardık. Hakikaten kadını orada mahfe içinde bulduk. Kadına mektubu çıkarmasını söyledik. İbtidâ inkâr ettiyse de ettiğimiz taziyik üzerine çaresiz mektubu saçının hotozu arasından çıkarıp verdi. Biz de alıp Resûlullah’a getirdik. Mektubun başlığında, ‘Hâtıb b. Ebû Beltea’dan

219 {el-Mümtehine, 60/1.}

220 Bu kadının mahiyeti ve mektubun münderecatı hakkında bu eserimizde “Feth-i Mekke”de izahat vardır, oraya bakınız.

Mekke müşriklerine’ unvanı yazılı olduğundan (ve Hâtıb Bedir Gazâsı mücahidlerinden bulunduğundan) Resûlullah hayret ederek meseleyi bir heyet muvâcehesinde inceledi ve, ‘Hâtıb! Bu ne iştir?’ buyurdu. O da, ‘Yâ Resûlellah! Maiyetinizdeki muhacirlerin Mekke’deki ailelerini himaye edecek akrabaları var. Benim kimsem yok, ailemi himaye maksadıyla Mekkeliler’in minnettarlıklarını kazanmak isteyerek bu mektubu yazdım. Yoksa bu işi ben dinimden dönmek fenalığı ile işlemedim’ dedi. Resûl-i Ekrem de Hâtıb’ın bu sözünü kabul etti.”²²¹

Bunun üzerine unvanımızdaki âyetler nâzil oldu ki meâlleri şöyledir: “Ey müminler! Düşmanlarımı ve düşmanlarınızı dostlar edinmeyiniz! Siz onların gönüllerine sevgi bırakmak istiyorsunuz. Halbuki onlar Hak’tan size gelen (kitab)a küfretmişlerdir. Eğer siz benim yolumda, benim rızamı dileyerek cihada çıktınızsa (sakın onlara meyledip sır vermeyiniz!). Siz severek onlara sır veriyorsunuz. Halbuki ben sizin gizlediklerinizi de, açıkladıklarınızı da pek iyi bilirim. Sizden her kim düşmanı dost edinirse şüphesiz o düz yolda şaşmıştır.”²²²

Bir ciheti hassaten kaydetmek isteriz ki bu âyetlerin baş tarafında يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا “Ey iman eden kişiler” diye hitap olunduğuna ve muhataplar arasında Hâtıb da bulunduğuna göre müşârün ileyhin aile kaydıyla ihtiyar ettiği bu kusur ve gafleti imanına zarar vermemiştir. Özü kabul olunmuştur. Böyle gaflette bulunmamaları umum müminlere emrolunmuştur (“Feth-i Mekke” bahsine de bakınız!).

قَوْلُهُ تَعَالَى: إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ

Allah Teâlâ’nın şu meâldeki kavli-i şerifinin tefsiri babı: “Ey peygamber! İman eden kadınlar sana –Allah’a hiçbir şirk koşmayacaklar, hırsızlık yapmayacaklar, zina etmeyecekler, çocuklarını öldürmeyecekler, elleriyle ayakları arasında bir bûhtan uydurup getirmeyecekler ve sana hiçbir suretle âsi gelmeyecekler– şartları üzerine biat etmeye geldiklerinde onlara bu suretle biat ver ve onlar için Allah’tan mağfired dile! Şüphesiz ki Allah gafûrdur, rahîmdir.”²²³

1746

عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَرَأَ عَلَيْنَا أَنْ لَا يُشْرِكَنَّ بِاللَّهِ شَيْئًا وَنَهَانَا عَنِ التِّيَاحَةِ فَقَبَضَتْ امْرَأَةٌ يَدَهَا فَقَالَتْ أَسْعَدْتَنِي فَلَانَهُ أُرِيدُ أَنْ أَجْزِيَهَا فَمَا قَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ شَيْئًا فَاَنْطَلَقَتْ وَرَجَعَتْ فَبَايَعَهَا.

221 {B4274 Buhârî, Megâzî, 47. Rivayetin başındaki, Resûlullah’ın Hazret-i Ali’yi “Zübeyr ve Talha” ile gönderdiğine dair ifade kaynağa “Zübeyr ve Mikdâd” şeklinde kayıtlıdır.}

222 {el-Mümtehine, 60/1.} (فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ). إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ).

223 {el-Mümtehine, 60/12}

TERCÜMESİ

Ümmü Atıyye radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (İslâm üzere) biat ettik. Bunun üzerine Resûlullah bize, “اللَّهُ شَيْئًا أَنْ لَا يُشْرَكَنَ بِاللَّهِ شَيْئًا” “Allah’a hiçbir şeyi şerik kılmamamız, hakkındaki âyeti okudu ve bizi meyyit üzerine çılgılla mâtem tutmaktan nehyetti. Bunun üzerine kadınlardan birisi (ki Ümmü Atıyye kendisidir) biat etmekten elini çekti ve, “Yâ Resûlellah! Filân kadın benimle beraber (Câhiliye mâtemi yaptı. Üzerimde hakkı vardır). Ondan izin almak isterim” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Atıyye’ye bir şey söylemedi (sükût etti).²²⁴ Bunun üzerine kadın gitti. Sonra (müsaadesini alarak) gelip Resûlullah’a biat etti. {B4892 Buhârî, Tefsîr, (Mümtehin) 3.}

İZAHİ

Hadisin râvisi Ümmü Atıyye’nin adı Nüseybe’dir. Resûl-i Ekrem’e biat eden kadınlardandır. Tirmizî, Ümmü Atıyye’nin hastaları tedavi eden bir hekim, yaraları saran bir cerrah olduğunu bildirir. Peygamber’in kızı Zeyneb vefat ettiğinde Resûl-i Ekrem tarafından nasıl gasil edileceği tarif buyurulup Ümmü Atıyye tarafından gasledilmiştir. Bu cihetle müşârün ileyhânın gasl-i meyyit hakkındaki rivayetleri fıkhnın cenaze bahsinde ilmî bir düstur olmuştur (bu eserimizdeki 625 numaralı Ümmü Atıyye hadisine bakınız!).

Unvanımızdaki âyet-i kerîmede şerâiti bildirilen biat, İslâm tarihinde Bâat-i Nisâ adıyla meşhurdur. Bu âyet-i kerîme, Mekke’nin fethi günü nâzil olduğuna göre, fethin ferdâsı günü erkeklerden biat alındıktan sonra kadınlardan da bu yolda biat alındı (“Feth-i Mekke” bahsine bakınız! 640. hadisin izahını da okuyunuz).

CUM’A SÜRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: وَآخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ

Allah Teâlâ’nın şu meâldeki âyetinin tefsiri babı: “(O peygamberi Allah) ümmî (Arap) lar’dan başka bütün ümmetlere de gönderdi ki onlar henüz bunlara ulaşmadılar.”²²⁵

224 Nesâî’nin rivayetine göre, Resûl-i Ekrem, “Haydi git, üzerinde mâtem hakkını affettir” buyurdu. {N4184 Nesâî, Biat, 18.}

225 {el-Cum’a, 62/3.} Bu âyetin iyice anlaşılması için bundan önceki âyeti de mütalaa etmek icap eder ki meâlî şöyledir: “O Allah öyledir ki, ümmî (Arap)lar içinde onlardan (ilâhî bilgili) bir peygamber gönderdi. O, onlara Allah’ın âyetlerini okuyor. Onları (şirk lekesinden) arıyor. Kendilerine kitap ve hikmet öğretiyor. Halbuki onlar bundan önce açık bir sapkınlık içinde idiler.” “O Peygamber’i Allah ümmî (Arap)lar’dan başka bütün ümmetlere de gönderdi ki onlar henüz bunlara ulaşmadılar, (ileride ulaşacaklar).”

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قِيلَ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında otururken Cum'a sûresi nâzil olmuştu. Resûl-i Ekrem (bu sûrenin وَأَخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ = Ashaba erişmeyen ümmetlere de peygamber gönderdi) âyetini okuyunca), "Yâ Resûlellah! Biz ahabına erişmeyen kimseler kimlerdir?" diye soruldu. Resûlullah cevap vermeden sorgucu üç kere tekrarladı. Aramızda Selmân-ı Fârisî de vardı. Resûlullah mübarek elini Selmân'ın üzerine koydu. Sonra, "Şunlardan öyle erler veya er²²⁶ vardır ki iman, Süreyyâ (yıldızı)nın yanında olsa muhakkak ona yetişir, bulur" buyurdu. {B4897 Buhârî, Tefsîr, (Cum'a) 1.}

İZAHİ

Unvanımızdaki âyet-i kerîme ile hadisten istifade olunan hakikat Resûl-i Ekrem efendimizin nübüvveti, yalnız Arap kavmine ve sade ashap devrine münhasır olmayıp her devre ve her millete ve bütün beşeriyete şâmil olduğudur. Kur'ân-ı Mübîn'deki, يَا أَيُّهَا النَّاسُ "Ey insanlar!" diye vârit olan hitapların bütün insanlara şümulü de İslâm dininin ve Resûl-i Ekrem'in nübüvvetinin umumiliğini ifade eder. Şârih Kirmânî Hazret-i Peygamber'in mübarek elini Selmân-ı Fârisî'nin üzerine koyarak, "*Bunlardan öyle erler vardır ki iman Süreyyâ'da olsa muhakkak ona yetişir!*" buyurmasına bakarak bunların Farslılar yani Acemler olduğunu iddia etmiştir. Kurtubî de buna zâhib olarak der ki âyetteki, وَأَخَرِينَ مِنْهُمْ (Ashap devrinden arda kalanlar)la murat, bu hadisin delâleti veçhile Farslılar'dır. Çünkü İslâm dini buralarda inkişaf etmiş ve bu kıtada bunca âlim yetişmiştir. Kurtubî'nin mütalaası burada bitiyor. Fakat gerek şârih Kirmânî'nin gerek Kurtubî'nin bu fikirlerini şâyân-ı nazar ve intikad buluyoruz. Şöyle ki: "Şemseddin el-Kirmânî'nin²²⁷ hadisteki şerefi kendi muhitine

226 Bu hadisin râvilerinden biri cemi' veya müfred sığasıyla söylendiğini kestiremediğinden iki veçhile rivayet etmiştir.

227 Allâme Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Kirmânî. Kirman "kâf"ın kesri ve "râ"nın sükûnuyla Fars'ta büyük bir vilâyetdir (Lübbü'l-Lübâb).

hasretmek gayretini gösterdiği âşikârdır. Bunun için şârih Aynî, Kirmânî'nin bu fikrini *Umdetü'l-kârî*'de naklettikten sonra, وفيه نظر لا يخفى sözüyle buna işaret ediyor. Kurtubî'nin, "Fars'ta bunca âlim yetişmiştir" suretinde ta'lîli de gariptir. Çünkü Kurtubî'nin kendi diyarında daha çok yetişmiştir. Diğer İslâm ilim merkezlerindeki ve bilhassa Mâverâünnehir ile Irak'taki ilim hareketi Fars'tan çok geniştir. Binaenaleyh وَأَخْرَجَ مِنْهُمْ kavlı-i şerifiyle kastolunan, ümmetler, Ebû Revk'in dediği veçhile devr-i ashaptan sonra kıyamet gününe kadar İslâm câmiasına giren bütün müslümanlardır. Hadiste bildirilen ve Süreyyâ yıldızına kadar yükselen iman yüceliği, İslâm dininin neşrine hizmetle bir millete kasr ve tahsis edilmek icap ederse, hiç şüphesiz bu şeref, kılıcıyla, ilim ve fikriyle her milletten çok hizmet ettiği tarihen sabit olan Türkler'e aittir. Meğer ki şârih Kirmânî ile Kurtubî, Fars ve Acem sözleriyle Türkler'i kastetmiş olalar. Nasıl ki büyük Türk âlimi Cürcanlı Seyyid-i Şerîf:

شمس علم عز افق برج عرب طالع شد

استوا یافت ولي در وسط ملك عجم

beytinde de mülk-i Acem ile Mâverâünnehir diyarını kastetmiştir.

MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى : إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ

Allah Teâlâ'nın, meâli aşağıdaki kavlı-i şerifinin tefsiri babı: "*Münafıklar huzuruna geldikleri zaman, (Yâ Muhammed!) Şehâdet ederiz ki hakikaten sen hiç şüphesiz Allah'ın resulüsün' derler. Allah da biliyor ki hakikaten ve hiç şüphesiz sen Allah'ın resulüsün. Bununla beraber Allah şehâdet eder ki doğrusu münafıklar kesin olarak yalancılardır.*"²²⁸

1748

عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ فِي غَزَاةٍ فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي بَرْزَةَ سَلُولَ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِهِ وَلَئِنْ رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعَمْرٍ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَدَعَانِي فَحَدَّثَنِي فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي وَأَصْحَابِهِ فَخَلَفُوا مَا قَالُوا فَكَذَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَصَدَّقَهُ فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِْبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ لِي عَمِّي مَا أَرَدْتَ إِلَيَّ

أَنْ كَذَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَمَقَّتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَبَعَثَ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ.

TERCÜMESİ

Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh şöyle demiştir: Ben bir gazâda bulundum. Orada (münafıkların reisi) Abdullah b. Übey b. Selûl'un münafıklara şöyle dediğini işittim: “Ey cemaat! Resûlullah'ın yanındakilere nafaka vermeyiniz tâ ki etrafından dağılsınlar!” ve “onun (Peygamber'in) yanından Medine'ye bir dönersek herhalde izzet ve kuvveti ziyade olan (yani İbn Übey kendisi ve münafıklar) en zelil ve zayıf olanı (peygamberi ve ashabını) Medine'den muhakkak çıkaracaktır.”²²⁹

(Râvi Zeyd der ki): İbn Übeyy'in bu sözlerini ben amcam (Sa'd b. Ubâde'ye) yahut Ömer'e²³⁰ anlattım. O da Resûlullah'a arzetti. Bunun üzerine Resûlullah beni davet etti. Ben de, İbn Übeyy'in sözlerini arzettim. Bu defa da Resûlullah İbn Übey ile ashabına haber gönderdi. Bunlar da gelerek, “Biz böyle bir şey söylemedik” diye yemin etmeleri üzerine peygamber beni tekzip, onları tasdik buyurdu. Bunun üzerine ben o kadar mahzun oldum ki, ömrüm içinde o derece hiç kederlenmedim. Artık eve kapandım, (beni yalancılıkla itham ederler korkusuyla evde oturuyordum).²³¹ Bir taraftan da amcam, “Ey oğul! Tek durmadın, en sonu Resûlullah'ın tekzibini ve gazabını istedin, diledin” diye beni kederlendiriverdi. (Son derece bunaldığım) bu sırada azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ sûresini indirdi. Bu sûrenin gelmesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana haber gönderdi. (Huzura varınca) bana bu sûreyi okudu ve, “Yâ Zeyd! Allah Teâlâ seni tasdik etti” buyurdu. {B4900 Buhârî, Tefsir, (Münâfikûn) 1.}

İZAHİ

Bu sûrede münafıkların ve onların reisleri Abdullah b. Übeyy'in ikiyüzlü hal ve hareketleri ve küstahça sözleri teşhir edildiği cihetle buna “Münafıklar sûresi” adı verilmiştir.

229 İbn Übeyy'in bu sözleri bu sûrenin 7 ve 8. âyetlerinde hikâye buyurulduktan sonra şöyle cevap verilmiştir: “Göklerin ve yer tabakalarının hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar anlamazlar. İzzet ve şeref hususuna gelince bu da münhasıran Allah'ın ve peygamberinin ve müminlerindir. Lâkin münafıklar bunu da bilmekten mahrumdurlar.”

230 Onun böyle şüpheli ifadesini nakli, Buhârî'nin yalnız burada rivayetine münhasırdır. Sair rivayet tariklerinde kesin olarak Ammî diye rivayet olunmuştur. Râvi Zeyd'in amcam dediği, Hazrec kabilesinin reisi Sa'd b. Ubâde'dir. Sa'd, Zeyd'in hakiki amcası olmayıp kabilelerinin reisi olması itibarıyla. Hakiki amcası ise Sâbit b. Kays radiyallahu anhtır.

231 Bu ziyade İbn Ebû Leylâ rivayetinden alındı.

Münafık, “sözü, özü başka olan ve dışı müslüman, içi kâfir kimseler”dir ki dilimizde ikiyüzlü tabir olunur ve ikiyüzlülüğe de nifak denir. Riyada da ikiyüzlülük vardır. Mürâinin de ettiği ibadette halka ve hâlika karşı kastı ve ikiyüzlü niyeti vardır. Şu fark ile ki riya, ibadete has olarak irtikâp olunan ikiyüzlülüktür. Nifak ise itikadda ikiyüzlülüktür. Binaenaleyh her münafık, aynı zamanda mürâidir de! Fakat her mürâi münafık değildir. Çünkü riya imana muhalif olmayarak amelde olur.

Bu sûrenin ikinci âyetinde de münafıkların Resûlullah’ın hak peygamber olduğuna dair birtakım tekit edatıyla ettikleri kuvvetli yeminlerinin mahiyeti şöyle bildiriliyor: “*Münafıklar, yeminlerini bir kalkan (ve yalanlarını örtmek için bir siper) edindiler de Allah yolundan yan çizdiler. Gerçekten bunların işledikleri iş fenadır.*”

Buhârî’nin “Kitâbü’l-Îmân”da rivayet ettiği bir hadiste, münafığın üç alâmeti olduğu bildirilmiştir: “*Münafık söz söylerken yalan söyler, vaad ettiği zaman sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet olunduğunda hıyanet eder*”²³² buyurulmuştur. Bu hadisin diğer bir rivayet tarikinde dördüncü bir alâmet olarak: “*Bir dava ve duruşma zamanında haktan ayrılmaktır*”²³³ buyurulmuştur (31 ve 32 numaralarla tercümeleri geçti. Oraya da bakınız).

Bu sûrenin, Abdullah b. Übey ile riyaset ettiği münafık zümresi hakkında nâzil olduğu hadiste tamamıyla tasrih edilmiştir. Ancak râvi Zeyd b. Erkam’ın bildirdiği bu hadisenin hangi gazâda vâki olduğu zikrolunmamıştır. Bu cihetle ehl-i rivayet arasında ihtilâfı mûcip olmuştur. Nesâî’nin bir rivayetine göre Tebük Gazâsı’nda vâki olmuştur. Megâzî sahiplerinin müttefikân rivayetlerine göre, Benî Mustalik Gazâsı’dır. Ebü’l-Ferec’e göre Müreysî’ Gazâsı’dır ki, 5 yahut 6. sene-i hicriyeye müsâdifdir.

وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ فَدَعَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَوُْوا رُءُوسَهُمْ.

TERCÜMESİ

Yine Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan rivayete göre, Zeyd, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem münafıkları kendileri için istiğfar etmeye davet etti de onlar başlarını büktüler” demiştir.²³⁴ {B4903 Buhârî, Tefsîr, (Münâfikûn) 3.}

232 {B33 Buhârî, Îmân, 24.}

233 {B35 Buhârî, Îmân, 25.}

234 Zeyd b. Erkam’ın bu rivayeti Münâfikûn sûresinin 5. âyetinin bir parçasıdır. Tamamının meâli şöyledir: “*Münafıklara, ‘Geliniz Resulullah sizin için istiğfar edecektir’ denildiği zaman başlarını bükerek ve görürsün ki kibirlenerek yan çizerek giderler.*” Bundan önceki 4. âyette ise münafıkların hal ve şanı en belîğ bir üslûp ile şöyle tezyif olunmuştur: “*Ey peygamberim! Onları gördüğün vakit onların endamları, kıyafetleri sana hayret verir. Bir de söylenirlerse sözlerini (hayranlıkla) dinlersin. Fakat onlar (insanlık samimiliğinden mahrum) dayanmış kerestelerdir.*”

وَعَنْهُ رَضِيَ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْأَنْصَارِ
وَلِأَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ وَشَكَ الرَّأْيِي فِي أَبْنَاءِ الْأَنْصَارِ.

TERCÜMESİ

Yine Zeyd b. Erkam radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Allahım! Sen ensarı, ensarın oğullarını mağfiret eyle!” dediğini işittim. Râvi ensarın oğullarının oğulları (yani ensarın torunları) hakkında (dua buyurulup buyurulmadığında) şüphe etmiştir. {B4906 Buhârî, Tefsîr, (Münâfikûn) 6.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifin isnadında ve sûret-i sevkinde İslâm tarihinin acıklı bir vak’ası münasebetiyle rivayet olunduğu bildirilmektedir. Şöyle ki: Enes b. Mâlik (radiyallahu anh) Harre Vak’ası sırasında Basra’da bulunuyordu. Medine’de cereyan eden bu kanlı vak’ada Enes b. Mâlik’in ailesinden ve amcazadelerinden musâb olanların acısıyla müşârün ileyh pek ziyade mahzun olmuştu. O sırada Kûfe’de bulunan Zeyd b. Erkam, Enes b. Mâlik’e gönderdiği bir mektubunda Hazret-i Enes’i tâziye ettikten sonra, “Ey Enes! Sana müjdelirim ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Allahım! Ensarı mağfiret eyle! Ensarın oğullarını da, ensarın torunlarını da’²³⁵ mağfiret buyur!” dediğini de zikretmiştir.” Mecliste bulunanlar Enes b. Mâlik’ten Zeyd b. Erkam’ın kim olduğunu sormuşlar. O da, “Bu mektup sahibi o kimsedir ki Allah Teâlâ onu kulağı sebebiyle tasdik buyurdu” demiştir.²³⁶

Hadisin son fıkrası yani Zeyd b. Erkam’ın Allah Teâlâ tarafından kulağı sebebiyle tasdik buyurulması izaha muhtaçtır. Şöyle ki: Zeyd b. Erkam, Resûl-i Ekrem’e Abdullah b. Übey münafığının sözlerini söyleyip, o da inkâr ve yemin ile inkârını teyit edince Resûl-i Ekrem, Zeyd’e, “Câiz ki kulağın yanlış işitmiştir” buyurmuştu. Şüphesiz ki bu söz, Zeyd b. Erkam’ı tekzip mahiyetinde idi. Bu sebeple çok müteessir olmuştu. Nihayet unvanımızda tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olunca Peygamber efendimiz İbn Erkam’ın arkasından varıp kulağını tutup ovalayarak, “Ey oğul! Kulağın Allah tarafından tasdik olundu (doğru duymuştur)” buyurdu. İşte Enes b. Mâlik’in mecliste bulunanlara İbn Erkam’ı, kulağı sebebiyle tasdik buyurulmuş bir zat olarak tavsif ve tasdik etmesi bu mebrur vâkıa itibariyledir.

235 Müslim’in rivayetinde oğulların oğulları, ki torunlarıdır, bunlar hakkında da dua olunduğu şeksiz olarak rivayet olunmuştur.

236 {Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 542. Kaynakta, Hazret-i Peygamber’in sözünde, Allah’ın münafıkları yalancı çıkardığı ziyadesi mevcuttur: “وَفَتَ أَذْنُكَ يَا غُلَامُ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ وَكَذَّبَ الْمُنَافِقِينَ”}.

Mevzubahsimiz olan hadisi, Zeyd b. Erkam'ın Enes b. Mâlik'e yazıp medâr-ı tesellî olarak göndermesine vesile olan Harre Vak'ası, hicrî 63 yılında Medine'de icra edilen Emevî mezâliminin en kanlısıdır. Harre, Medine haricinde bir yerin adıdır. Kara taşlık bir yer olduğu için Harre denilmiştir. Emevî faciasının en kanlı kısmı burada cereyan ettiği için İslâm tarihinde Harre adıyla anılmıştır. Bu facianın sebebi şudur: Yezîd b. Muâviye'nin gûnâgûn irtikâp ettiği fesad ve mezâlim Medine'deki ashabın mâlûmu olunca Yezîd'i hilâfetten ıskat ile Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdi. Yezîd de Müslim b. Ukbe'yi bir ordu ile Medine üzerine sevketmişti. Bu hareket Medine'de duyulunca müdafaa tedbiri alarak Abdullah b. Hanzale'yi ensar, Abdullah b. Mutî'i de muhacir kuvvetleri kendilerine kumandan edinmişlerdi. Muhâcirîn ve ensardan teşekkül eden bu kuvvet Harre mevkiinde Şam ordusunu karşıladılarsa da sayıca, teçhizatça çok fâik olan bu kuvvete mukavemet edemeyip bozulmuştur. Bunun üzerine Medine'de katliam mubah kılınarak ensardan ve Peygamber'in ashabından birçok kimse öldürülmüş ve mescid-i saâdete süvari hayvanları bağlamak gibi hürmetsizlikten çekinilmemiştir (bk. 586 ve 1242. hadislerin izahları).

TAHRÎM SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ

Allah Teâlâ'nın, “Ey peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin, (bu suretle) kadınlarının hoşnutluğunu ararsın? (Müteessir olma!) Allah gafûrdur, rahîmdir”²³⁷ meâlindeki kavl-i şerifinin tefsiri babı

1751

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَشْرِبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَيَمْكُثُ عِنْدَهَا فَوَاطَأْتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَنْ أَيْتِنَا دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقَلَ لَهُ أَكَلْتُ مَغَافِيرَ إِيَّيْ أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنِّي كُنْتُ أَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَلَنْ أَعُودَ إِلَيْهِ وَقَدْ خَلَفْتُ لَا تُخْبِرِي بِذَلِكَ أَحَدًا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyneb bint Cahş'ın nöbetinde bal şerbeti içerdi ve bu suretle onun yanında çok kalırdı. Bunun üzerine Hafsa ile ben ittifak ederek

ikimizden hangimizin yanına Resûlullah gelirse ona, “Yâ Resûlellah! Megâfir mi²³⁸ yediniz? Sizde megâfir kokusu duyuyorum, desin!” diye söz birliği yaptık. (Resûl-i Ekrem geldiğinde Hafsa tarafından böyle söylendi). Resûl-i Ekrem, “Hayır, ben megâfir yemedim. Yalnız Zeyneb bint Cahş’ın yanında bal şerbeti içmiştim. Artık bir daha onu içmem” diye ant içti ve “İşte yemin ettim, sakın bunu (ne Âişe’ye, ne de) başka bir kimseye duyur!” diye tembih buyurdu. {B4912 Buhârî, Tefsîr, (Tahrîm) 1.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem’in helâl ve mubah olan bir gıdayı haram kılması ve bunun mahrem kalmasına ihtimam buyurması kadınları memnun etmek ve aralarında iki hizip halinde hissolan fitrî kadınlık gayret ve kıskançlığının aile nizamı üzerinde aksi tesir icrasından ihtiraz eylemek maksadına mebnî idi. Fakat bunun bir helâli, haram kılacak bir dereceye varması muvâfık olmadığına unvanımızdaki âyet-i kerîmede işaret olunmakla beraber Allah Teâlâ’nın gafûr ve rahîm olduğu zikrolunarak Resûl-i Ekrem’in müteessir olmaması bildirildi.

Hazret-i Âişe tarafından tertip olunan megâfir sözünü Resûl-i Ekrem’e söyleyen, bir rivayete göre Hazret-i Âişe ile Hazret-i Ömer’in kızı Hazret-i Hafsa idi. Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre İbn Abbas bunu bir hac seferinde Ömer’den sormuş, o da Âişe ile Hafsa’dır demiş.

Diğer bir rivayete göre yalnız Hafsa idi. Bu hadisin sonunda Resûl-i Ekrem’in, “*Sakın kimseye söyleme!*” diye Hazret-i Hafsa’ya tembih buyurmuş olduğuna göre, bu rivayet daha isabetlidir. Bu cihetle tercümemizde kavis içinde bu rivayete işaret ettik. Üçüncü bir rivayete göre de Âişe, Sevde, Safiyye ve Hafsa idi. Bu rivayeti, bu kadınların Hazret-i Âişe’nin hizbi olduğuna dair Buhârî’nin rivayeti teyit eder. Peygamber’in kadınlarından ikinci hizbi de Zeyneb bint Cahş’ın riyâseti altında Ümmü Seleme ile Peygamber’in diğer kadınları teşkil etmişlerdi.

Müellif Buhârî’ye göre Hazret-i Âişe’nin bu hadisi, unvanımızdaki âyet-i kerîmenin sebep-i nüzûlünü ifade etmektedir. Şârih Hattâbî de, “Ulemânın çoğu, Resûl-i Ekrem’in câriyesi Mâriye el-Kıbtîye’yi kendisine haram kılması üzerine nâzil olduğunu iddia ettiklerini bildiriyor.

Sebeb-i nüzûl taaddüt etmiş olabilir ve Resûl-i Ekrem’in mahremiyetinin muhafazasını Hazret-i Hafsa’ya tembih buyurduğu vâkıa ne olursa olsun müşârün ileyhâ muhafaza etmeyip Hazret-i Âişe’ye anlattı. Bunun üzerine de şu meâldeki âyet-i kerîmede hikâye olunduğu üzere Resûl-i Ekrem’e vahiy ile bildirildi: “*Hani peygamber, kadınlarının bazılarına gizlice bir söz söylemişti. Vaktâ ki kadın o sırrı (gizlemeyip) haber verdi. Allah da onu peygambere açıkladı. Artık peygamber, zevcesine ifşa ettiklerinin bir kısmını bildirdiyse de bir*

238 **Megâfir**, **mağfûr**un cem’idir. Mağfûr “yapışkan ve tatlı bir zâmk”tır. Fena kokusu vardır. Urfut denilen ağacın usâresi idi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem bunu hiç hoşlanmazdı.

kısmını yüzüne vurmaktan sarfınazar etti. Resûlullah kadına ifşa ettiğini söyleyince kadın, ‘Onu sana kim haber verdi?’ diye Resûlullah’a sordu. O da, ‘Âlîm, habîr olan Allah haber verdi’ buyurdu.”²³⁹

Hazret-i Âişe ve Hafsa’nın yalan söylemeleri ve Resûl-i Ekrem’e ezâ etmeleri, kadınlık gayreti eseri olmakla beraber ezâ kastıyla yapılmadığı için mesuliyeti mûcip bir haber rivayet olunmuştur.

Unvanımızdaki âyet-i kerîme nâzil olup Resûl-i Ekrem’e, “Allah’ın sana helâl kıldığı bir şeyi niçin haram edersin?” istifhamıyla vâki olan ilâhî ihtar üzerine kadınlar birbirlerine karşı gayretlerinden, ihtiraslarından uzak bulunmak üzere Peygamberimiz bir ay i’tizâl etmişti. Müellif Buhârî bu babında Hazret-i Ömer’in, Resûl-i Ekrem’i bu uzlet hayatındaki bir ziyaretini İbn Abbas’tan gelen bir tarik ile ve uzun bir metin ile rivayet ediyor ki hulâsası şöyledir: Resûlullah’ın yanına girdiğimde altında kuru bir hasırdan başka bir şey yoktu. Başının altında içi lif dolu meşinden bir yastık vardı. Ayaklarının ucunda da debâgatta kullanılan karez ağacının yaprakları dökülmüştü. Baş ucunda da ufak bir su kırbaşı asılı bulunuyordu. Gördüm ki vücudunun bir tarafına hasır tesir etmişti (vücudu yol yol olmuştu). Bunu görünce ağlamaya başladım. Resûlullah, “Ne ağlıyorsun?” diye sordu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Kısra, kayser dünyanın nimeti ve ziyneti içinde yüzüyorlar. Cenâbınız ise Allah’ın peygamberisin. (Bu nimet ve ziynete sen müstahaksın, onlar değil)” dedim. O, “Yâ Ömer! Dünya nimeti onların, âhiret saadeti de bizim olmasına razı değil misin?” buyurdu. {B4913 Buhârî, Tefsîr, (Tahrîm) 2.}

NÛN (KALEM) SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: عُتِلَ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٌ

Allah Teâlâ’nın, “Habîbim! Şu (sıfattaki) kimselerle ülfet etme! Çok yemin eden, alçak tabiatlı olan, zem ve kadh eden, koğuculukla gezen, hayrı meneden haddini aşan, günahattan çekinmeyen,²⁴⁰ katı yürekli ve aşırı münafık, bütün bunlardan sonra nesebi gayri sahih, soysuz olan”²⁴¹ âyetlerinin tercümesi babı

1752

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلِّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلِّ عُتِلٍ جَوَاطٍ مُسْتَكْبِرٍ.

239 {et-Tahrîm, 66/3.} (الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى) (وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ خَبِيرًا) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ)

240 Buraya kadar tercümemiz, unvanımızdaki âyete takaddüm eden üç âyetin tercümesidir. Unvanımızdaki âyetin ma‘tufün aleyhi oldukları için bunları da tercüme ettik.

241 {el-Kalem, 68/13.}

TERCÜMESİ

Hârise b. Vehb el-Huzâî (radiyallahu anh)²⁴² şöyle dediği rivayet olunmuştur. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim: “Ashabım! Haberinizi olsun, size ehl-i cenneti bildireyim: Her zayıf olan ve halk tarafından zayıf görülen (mütevazi) her mümin cennetlidir. (Halbuki) o mümin Allah’ın kerem ve inayetini) yemin etse, muhakkak ki Allah onu (ihسان ve inayeti ile) yemininde gerçek çıkarırdı. “Ey Ashabım! İyi dinleyiniz, size cennem halkını da bildireyim. Onlar da katı yürekli, kibirli, hilekâr ve ululuk taslayan kimselerdir.” {B4918 Buhârî, Tefsîr, (Kalem) 1.}

قَوْلُهُ تَعَالَى: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ

Allah Teâlâ’nın, “Artık perde açılıp iş güçleştiği kıyamet günü...”²⁴³ kavl-i şerifinin mânası babı

1753

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ يُكْشَفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقِهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ وَيَبْقَى كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِيَاءً وَسُمْعَةً فَيَذْهَبُ يَسْجُدَ فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: (Kıyamet günü) rabbimiz kendi sâkından keşif buyurduğu (iş güçleştiği zaman) bârgâh-ı azametinde her mümin ve mümine secde eder. Yalnız dünyada riya (halka göstermek) ve süm’a (halka işittirmek) için secde edenler secdesiz kalırlar. Gerçi o mürâiler de secde etmeye çalışırlar; fakat onların arkası (amûdu fıkârîsi) yekpâre safihaya döner, (eğilip secde edemezler). {B4919 Buhârî, Tefsîr, (Kalem) 2.}

242 Tarziye unvanını kavis içine aldığımız, *Tecrid* nüshalarında olmadığını *Buhârî* nüshalarında da bulunmadığı içindir. Halbuki Hârise b. Vehb sahâbîdir. Kûfe’de ikamet etmiştir. Kendisinden altı hadis rivayet olunmuştur. Bunlardan dört hadisi Buhârî ile Müslim birlikte rivayet etmişlerdir. Bu cihetle kavis içinde tarziye ettik.

243 {el-Kalem, 68/42.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ بِإِصْبَعَيْهِ هَكَذَا بِالْوُسْطَى
وَالَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ.

T E R C Ü M E S İ

Sehl b. Sa'd radıyallahu anhtan rivayete göre, müşârün ileyh, “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi, kıyamet günü ile ben şöyle ba’solundum diye şehâdet parmağı ve onun yanındaki orta parmağı ile işaret buyurduğunu gördüm” demiştir. {B4936 Buhârî, Tefsîr, (Nâziât) 1.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ
الْكِرَامِ وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radıyallahu anhâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Kur’an’ı ezberleyerek (talâkatle) okuyan hâfızın benzeri, vahiy getiren meleklerdir. (Fazilette ikisi beraberdir). Kur’an’ı hâfız olmayarak okuyan ve bu suretle okumak kendisine zorluk veren kimse için de iki ecir vardır: (Kur’an okumak ecri, zorluk ecri).” {B4937 Buhârî, Tefsîr, (Abese) 1.}

قَوْلُهُ تَعَالَى: يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

Allah Teâlâ’nın, “Âlemlerin rabbi divanında nâs(ın hesap için) durdukları kıyamet günü...”²⁴⁴ kavlı-i şerifinin tefsiri babı

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ
حَتَّى يَغِيبَ أَحَدُهُمْ فِي رَشْحِهِ إِلَى أَنْصَافِ أُذُنَيْهِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayete göre, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Nâs (hesap için) âlemlerin rabbi divanında durdukları gün o kadar bekleyecekler (ve terleyecek ki) hatta onlardan biri iki kulağının yarı yerine kadar kendi teri içinde kaybolacaktır.” {B4938 Buhârî, Tefsîr, (Mutaffifin) 1.}

İZE’S-SEMÂÛ’N-ŞEKKAT (İNŞİKÂK) SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

Allah Teâlâ’nın, “Ama o kimse ki kitabı (defteri icmâli) sağ (eli)ne verilir. İşte böyle kişi kolayca bir hesaba çekilir”²⁴⁵ meâlindeki kavlı-i şerifinin tefsiri babı

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ إِلَّا هَلَكَ
وَبَاقِي الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ فِي كِتَابِ الْعِلْمِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in “Hiçbir kimse yoktur ki (kıyamet günü) hesaba çekilsin de helâk olmasın” buyurduğu rivayet olunmuştur. Bu hadisin geri kalan kısmı “Kitâbü’l-İlm”de geçti. {B4939 Buhârî, Tefsîr, (İnşikâk) 1.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin geçtiğini bildirdiği bu hadis 88 rakamıyla tercüme olundu. Hadisin geriye kalan kısmının tercümesi şöyledir: Hazret-i Âişe der ki: “Yâ Resûlellah! Allah Teâlâ, ‘Ashâb-ı yemîn kolay hesap olunur’ buyurmuyor mu?” diye sordum. Resûlullah, “Senin dediğin arzdır. Yani amelleri tartılmak üzere nâsın mîzana arzolanmasıdır. Yoksa her

kim hesap ve sual hususunda münakaşaya uğrar (ince hesaba çekilir)se helâk olur” diye cevap verdi.²⁴⁶

قَوْلُهُ تَعَالَى : لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

Allah Teâlâ'nın, “Ey Muhammed ile ümmeti! Sizler de muhakkak binip mertebeden mertebeye tahavvül ve halden hale geçeceksiniz”²⁴⁷ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1758

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ حَالًا بَعْدَ حَالٍ
قَالَ هَذَا نَبِيُّكُمْ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ.

TERCÜMESİ

İbn-i Abbâs radiyallahu anhümâdan rivâyete göre müşârün ileyh (لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ) kavl-i şerifinin mânası: (Kıyamet günü durak yerlerinde) halden hâle, mevkiften mevkiye yüksele (rek kurb-i Hakk’a vara)caktır” demektir. Sonra da İbn Abbas, “Bu suretle yükselen işte peygamberiniz aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdır” demiştir.²⁴⁸ {B4940 Buhârî, Tefsîr, (İnşikâk) 2.}

ŞEMS SÜRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى : كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا

Allah Teâlâ'nın, “(Sâlih peygamberin kavmi) Semûd, azgınlıkla (onu) yalanladı(lar). İçlerinden en şakîsi atılıp kıyam ettiği sıra Allah’ın peygamberi onlara dedi ki: ...”²⁴⁹ kavl-i şerifinin tefsiri babı

1759

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَخْطُبُ وَذَكَرَ النَّاقَةَ وَالَّذِي عَقَرَهَا فَقَالَ

²⁴⁶ {B103 Buhârî, İlim, 36.}

²⁴⁷ {el-İnşikâk, 84/19.}

²⁴⁸ Âyet-i kerîmede cemi’ sîgasıyla vârit olduğuna göre kurb-i ilâhîye bu yükselişte Muhammed ümmeti peygamber-i zîşânı takip edecektir demek olur ki âyetin tercümesinde işaret ettik.

²⁴⁹ {eş-Şems, 91/11.}

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذْ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا انْبَعَثَ لَهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ عَارِمٌ مَنِيعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ
وَذَكَرَ النِّسَاءَ فَقَالَ يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ يَجْلِدُ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ فَلَعَلَّهُ يُضَاجِعُهَا مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ ثُمَّ
وَعَظَهُمْ فِي ضَحِكِهِمْ مِنَ الصَّرْطَةِ وَقَالَ لِمَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ وَفِي رِوَايَةٍ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ
عَمَّ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Zem'a radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in bir hutbesinde (Sâlih peygamberin) dişi devesini ve onu yıkıp öldüreni zikrederek şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah bu hutbesinde şakî, Semûd'un ulusu ve en güçlü ve kuvvetlisi idi. Kavim ve kabilesi içinde (Mekke'de) Ebû Zem'a gibi arkalı olan bu şakî, deveyi öldürmeye kıyam etmişti (buyurdu ve hutbesine devam ederek) kadınlardan (ve aile muâşeretinden) de bahsedip, "Sizden biriniz karısını köle döver gibi dayakla dövmek ister. Câiz ki, o günün sonunda (akşamında) o, karısının yatak eşidir" buyurdu (ki, kadınlarınıza saygılı olmanızı vasiyet ederim demek oluyor). Bu hutbesinde Resûl-i Ekrem (âdâb-ı içtimâiyeden de bahsedip ezcümle) bir hata eseri yellenen kişiye gülerek onu teşhir etmenin fenalığından bahis ile, "Kişinin işlediği böyle bir işe niçin güler (ve sahibini utandırır)sınız?" buyurdu. Bu hadisin bir rivayet tarikinde, "Zübeyr b. Avvâm'ın amcası Ebû Zem'a benzeri" vârit olmuştur. {B4942 Buhârî, Tefsir, (Şems) 1.}

İZAHİ

Bu hadisin râvisi Abdullah b. Zem'a meşhur bir sahâbîdir. Annesi Kâribe kadın peygamberin kadınlarından Ümmü Seleme (radiyallahu anhâ)nın kardeşidir. İbn Abdülberr'in beyanına göre, Abdullah b. Zem'a'nın bu hadisten başka *Buhârî*'de hadisi yoktur. Urve'nin rivayet ettiği bu hadis, üç hadisin mecmuudur. Peygamber efendimizin bu hutbesinde bahsettiği üç mevzuu ihtiva etmektedir. Bunlardan Semûd kıssasına ait olan birinci fıkrası bu eserimizde "Ehâdisü'l-Enbiyâ" bahsinde 1387 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Ömer hadisinin izahında Sâlih aleyhi's-selâm ile Semûd kavmi arasında geçen vak'alar A'râf, Şuarâ, Neml sûreleri âyetleriyle tafsil olundu.

Sâlih aleyhi's-selâmın mûcizesi olan deveyi, ayaklarını bıçaklamak suretiyle devirip öldüren şakînin adı Kudar b. Sâlif'tir ki, hadiste Peygamber efendimiz tarafından Ebû Zem'a'ya benzetilmiştir. Ebû Zem'a hadisin diğer bir rivayet tarikinde bildirildiği üzere Zübeyr b. Avvâm'ın amcasıdır ve bu hadisin râvisi Abdullah b. Zem'a'nın büyük babasıdır. Adı Esved'dir. Müslümanlarla istihza edenlerden biridir. Sâlih peygamberin devesini öldüren bir şakînin kendisine benzetilmesi sebeplerinden biri budur. Mekke'de müşrik

olarak ölmüştür. Oğlu Zem'a da Ebû Cehil'in maiyetinde Bedir Harbi'ne iştirak edip orada katlolunmuştur. Zem'a'nın oğlu Abdullah'ın meşâhir-i ashaptan olduğunu görmüştük.

İKRA' SÛRESİ

قَوْلُهُ تَعَالَى: كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ

Allah Teâlâ'nın, “*Sakin meyas olma!* (Ebû Cehil azgınlığından) *vazgeçmezse ulûhiyyetim hakkı için muhakkak onu perçeminden –o yalancı, canî nâsiyesinden– şiddetle yakalayıp sürükleyeceğiz*”²⁵⁰ kavî-i şerifinin tefsiri babı

1760

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ لَئِنْ رَأَيْتُ مُحَمَّدًا يُصَلِّي عِنْدَ الْكَعْبَةِ لَأَطَّأَنَّ عَلَى عُنُقِهِ فَبَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ لَوْ فَعَلَهُ لَأَخَذْتُهُ الْمَلَائِكَةُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ebû Cehil azgın bir tavır ile, “Eğer Muhammed’i Kâbe derununda namaz kılar görürsem muhakkak onun boynunu çiğnerim” demişti. Bu haber Nebî sallallahu aleyhi ve sellem erişince Resûl-i Ekrem, “Ebû Cehil bu cinayeti işlerse, muhakkak onu (azap) melekleri yakalar” buyurdu. {B4958 Buhârî, Tefsîr, (Alak) 4.}

İ Z A H I

Nesâî'nin bu hadisin sonundaki rivayetine göre, çok bir zaman geçmeden Ebû Cehil böyle bir fazâhate cüret ederek namazda iken Resûl-i Ekrem'e yaklaşır yaklaşmaz hemen elini kendisine siper ederek ökçesine basarak geri dönüp kaçmıştır. “Sana ne oldu?” diye soranlara, “Benimle Muhammed arasında ateşten bir hendek açıldı. Korkunç birtakım kanatlar göründü” diye anlattı. Resûl-i Ekrem efendimiz de, “*Eğer Ebû Cehil bana yaklaşmış olsaydı, melekler onu yakalayıp paramparça edeceklerdi*” buyurmuştur.²⁵¹

Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem'e Kur'ân-ı Mübîn'den ilk nâzil olan âyetler bu sûrenin başındaki beş âyettir. Buhârî'nin bu babındaki rivayetine göre, Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk vahyi uykuda sâdık (doğru) rüya görmek

250 {el-Alak, 96/15.} Alt tarafındaki âyet-i kerîmede şöyle buyuruluyor: “O vakit Ebû Cehil Dârünnedve arkadaşlarını (imdada) çağırırsın. Biz de azap meleklerimizi çağıracağız. Sakın ona aldırma!” {el-Alak, 96/17-19.} Darünnedve, Câhiliye devrinde Kureyş'in meşveret meclisinin kurulduğu yerdir.

251 {Nesâî, el-Kübrâ, X, 339, no: 11619.}

suretiyle başladı. Her gördüğü rüya sabah aydınlığı gibi vâzih ve âşikâr idi. Bundan sonra kalbine yalnızlık sevgisi düştü. Hira dağında bir mağaraya çekilir, ibadetle meşgul olurdu. Azığı tükenince Hatice'nin yanına gelir ve azık tedarik edip avdet ederdi. Nihayet Resûlullah mağarada bulunduğu sırada kendisine vahiy geldi. Şöyle ki, ona melek gelip, "ikra' (oku)" dedi, o da, "*Ben okumak bilmem!*" diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem der ki: "*Bunun üzerine melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıkı, sonra bırakıp yine, ikra' dedi. Ben de, 'Okumak bilmem!' dedim. Yine beni alıp sıkı. Sonra yine bırakıp ikra' dedi. Ben de 'Okumak bilmem!' dedim. Üçüncü defa beni sıkıp bıraktıktan sonra şu (meâldeki) âyetleri okudu: Her şeyi yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı uyuşmuş ve pıhtılaşmış kandan yarattı. Oku ki, çok kerîm olan rabbın kalemle tâlim etti, insana bilmediğini öğretti.*"

Resûl-i Ekrem bu âyetleri telakki edip korkudan yüreği titreyerek Hazret-i Hatice'nin yanına geldi.²⁵²

Buhârî'nin Câbir (radiyallahu anh)tan rivayetine göre bundan sonra bir müddet vahiy kesildi.²⁵³ Câbir der ki: Resûl-i Ekrem bu fetret-i vahiy zamanından bahsederken buyurdu ki: "*Bir gün giderken birden bire gökyüzünden bir ses işittim. Başımı kaldırdım. Bir de gördüm ki Hira'da bana gelen melek yerle gök arasında kürsü üzerinde oturmuştu. Pek ziyade korktum. Evime dönüp, 'Beni örtünüz, beni örtünüz!' dedim. Bunun üzerine Allah Teâlâ (şu meâldeki),²⁵⁴ 'Ey örtüye bürünen azîz peygamber, kalk da sana iman etmeyenleri inzâr et! Rabbinin azame-tinden bahset, elbiseni temiz tut, putlara tapmayı bırakmakta daim ol!' âyetleri inzâl buyurdu.*" Câbir der ki: Bundan sonra vahiy kızıştı da ardı arası kesilmedi (bk. 4. hadis).²⁵⁵

Bu rivayetlere göre, İkra' sûresi nâzil oldu. Resûl-i Ekrem'e nübüvvet verildi. Sonra Müddessir sûresi nâzil olarak risâletle tebliğe memur edildi.

KEVSER SÛRESİ

1761

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ ﷺ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ أُتِيتُ عَلَى نَهْرٍ حَافَتَاهُ قِيَابُ اللَّوْلُؤِ مُجَوِّفًا فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ.

252 Hadisin alt tarafı uzundur. Tamamını mütalaa için 3 rakamıyla tercümesi geçti, oraya bakınız! {B3 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1.}

253 Vahyin inkitâi hakkındaki rivayetler muhtelifdir. On beş günden üç seneye kadar devam ettiğine dair rivayetler vardır. Bu inkitâ zamanlarında Resûl-i Ekrem pek ziyade ıstıraplı bir hayat geçirmiştir. Rivayete göre kendisini yüksekte atmak tehlikesini bile göze aldığı zamanlar olmuştu. O sıralarda melek görünerek menetmişti.

254 {el-Müddessir, 74/1-5.} (وَالرُّجْزَ فَاهْبِجْ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ) إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى (وَالرُّجْزَ فَاهْبِجْ)

255 {B4 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî salallahu aleyhi ve sellem semaya (ve âlî makamlara) yüceltildiği zaman (bu mi‘raca ait gördüklerini anlatırken), “Bir ırmağa götürüldüm ki, onun iki taraf sahil (saraylar)ı içleri boş hâlis inci kubbelardı” buyurdu. “Cibrîl’e bu nedir?” diye sordum. O da, “İşte bu kevserdir” diye cevap verdi. {B4964 Buhârî, Tefsîr, (Kevser) 1.}

1762

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَقَدْ سُئِلَتْ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ قَالَتْ نَهْرٌ أُعْطِيَهِ نَبِيُّكُمْ ﷺ شَاطِئَاهُ عَلَيْهِ دُرٌّ مُجَوَّفٌ آيِنُهُ كَعَدَدِ النُّجُومِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre (Ebû Ubeyde²⁵⁶ tarafından Hazret-i Âişe’ye, إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ, “Yâ Muhammed! Emin ol sana biz kevser verdik!” âyetinin tefsiri soruldu. O da, “Kevser muazzam bir ırmaktır ki, peygamberiniz sallallahu aleyhi ve selleme bahşolunmuştur. Onun iki taraf sahili, içi boş hâlis inci üzerine bina kılınmıştır. Bu (mübarek) nehrin bardakları yıldız sayısındadır” diye cevap verdi. {B4965 Buhârî, Tefsîr, (Kevser) 1.}

İ Z A H I

Kevser sûresi Kur’ân-ı Kerîm’in âyet sayısı cihetiyle en kısa iki sûresinden biridir ki, öbürü Asr sûresidir. Her ikisi de üçer âyetli sûrelerdir. Kelime ve harf sayısına göre Kevser sûresi Asr’dan da kısadır. Asr sûresi **on dört** kelimeli ve **altmış sekiz** harfli olduğu halde Kevser, **on** kelimeli, **kırk iki** harflidir. Bu cihetle Kevser’in bütün Kur’an sûrelerine nisbetle bir temayüzü, bir hususiyeti vardır.

Kevser Arapça’da çokluk mânasına delâlet eden bir kelimedir. Araplar sayısı çok, miktarı bol, kıymeti yüksek olan her şeye kevser derler. Ancak bu sûreye verilen Kevser adının medlûlünde ihtilâf vardır. Yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadisin delâlet ve sara-hati veçhile ulemânın cumhuru, bunun Cenâb-ı Hak tarafından peygamber efendimize ihsan buyurulan bir havuz olduğunu iltizam etmişlerdir. İkrime’den de Kevser’in nübüv-

256 Bu Ebû Ubeyde Abdullah b. Mes’ûd (radiyallahu anh)ın oğlu Amr’dır. Kûfe’nin tâbiî âlimlerindendir. *Sünen-i erbaada* babası İbn Mes’ûd’dan bazı rivayetleri varsa da *Sahîhayn*’da yoktur. Fakat Hazret-i Âişe ve Ebû Mûsâ el-Eş’arî gibi birçok ashaptan rivayet etmiştir. Kendisinden İbrâhim, Nehâî, Mücâhid gibi âlimlerin rivayetleri vardır. Amr b. Mürre’nin bildirdiğine göre müşârûn ileyh bir kere Amr’a, “Babandan bir hadis işitip öğrendin mi?” diye sordum. O da, “Hayır işitmedim” diye cevap verdi demiştir.

vetle, Kur'an ile, İslâm ile tefsirleri rivayet olunmuştur. Mücâhid'den de, "Bütün hayır ve saadettir" suretinde bir tefsir nakledilmiştir. Bunlardan başka, Peygamberimizin kalbinde bir nur, Peygamberimizin şefaati, Peygamberimizin mucizeleri, "lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah" şehâdet kelimeleri, beş vakit namaz ve daha bir hayli mâna da rivayet olunmuştur. Bu mübarek kelime şu tefsirlerden hangisine hamlolunursa olunsun hepsinde miktarca feyiz ve bereket, kıymetçe de girân-bahâ hayır ve saadet mânası vardır ve bu mâna mülâhaza olunur. Bu kelime dilimizde de Türkçeleşmiştir. Dilimizde de hayır ve saadet mânası kastolunur.

Kevser hadisi mütevâtiren naklolunan pek az hadisten biridir. Ashaptan Hazret-i Âişe, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, İbn Abbas gibi râviler başta olmak üzere birçoğu tarafından rivayet olunmuştur. Sıhhatinde hiç şüphe yoktur. Bu cihetle Kâdî İyâz, "Havz-ı kevser hadislerinin hepsi sahihtir, havz-ı kevsere iman farzdır, onu tasdik ve mevcudiyetini kabul etmek imandandır. Ehl-i sünnet ve cemaate göre, bu hususta vârit olan her haber zâhirine hamlolunup te'vil edilemez" demiştir.

Kevser sûresi bazı din düşmanlarının Resûl-i Ekrem'e buğz ve adâvetle "ebter" (sonsuz, güdük, nesli kesik) demiş olmaları üzerine gönderilmiştir. Bu babda ulemânın ittifakı olmakla beraber bu âdi sözü kimin ve nasıl bir vesile ile söylemiş olduğuna dair rivayetler ihtilâfıdır. İbn Abbas'tan naklolunan rivayete göre Âs b. Vâil söylemiştir. Resûl-i Ekrem'in büyük oğlu Kâsım'ın vefatı üzerine İbn Vâil, "Asbaha Muhammedün ebter" (Artık Muhammed soysuz oldu) demişti. Bunun üzerine bu sûre nâzil olarak, "Azîz peygamberim! Biz sana kevser verdik. Sen rabbinin rızası için namaz kıl ve kurban kes! Şüphesiz ki sana adâvet edenler, muhakkak onlar sonsuzdur, güdüktür"²⁵⁷ meâlindeki âyetlerle reddolunmuştur. İbn Abbas'tan naklolunan bu sebep-i nüzûl Saîd b. Cübeyr'den, Mücâhid'den, Katâde'den de rivayet olunmuştur. Ulemânın ekserisi bu rivayeti iltizam etmişlerdir. Ukbe'nin, Kureyş'ten bir zümrenin, Ebû Cehil'in, Kâ'b b. Eşref'in tefevvühâtı olduğuna dair de rivayetler vardır.

MUAVVİZETeyn (Kul Eûzü bi Rabbi'l-Felak ve Kul Eûzü bi Rabbi'n-Nâs) Sûreleri

1763

عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْمُعَوِّذَتَيْنِ فَقَالَ قِيلَ لِي فَقُلْتُ
فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme Muavvizeteyn'i (Kur'an'dan mı diye) sordum. Resûlullah tarafından bana (bu iki sûreyi oku!) denildi. Ben de okudum demiştir. Übey (hazretleri) der ki: Resûlullah'ın okuduğu gibi biz de (Kur'an olarak) okuruz. {B4976 Buhârî, Tefsîr, (Felak) 1.}

İZAHİ

Buhârî'nin bu babda ve tercüme ettiğimiz hadisten sonra daha vâzih ve mevzumuz olan hadisi tefsir mahiyetinde bir rivayeti daha vardır. Bu rivayete göre tâbiî râvilerinden Zir b. Hubeyş, Übey b. Kâ'b (radiyallahu anh)a, "Ey Ebû Münzir!"²⁵⁸ Kardeşin (ve ilim yoldaşın) Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh (Kul eûzü bi-rabbi'l-felak ve Kul eûzü bi-rabbi'n-nâs sûrelerini) Kur'an'dan değildir" diyor. (Siz ne dersiniz?) diye sordum. Bana Übey cevap verip dedi ki: "Bu iki sûreyi ben de Resûlullah'a sordum. Cevap olarak bana, '*Bunlar Kur'an'dandır, oku! denildi. Ben de okudum.*' buyurdu." Übey b. Kâ'b der ki: "Resûlullah okuduğu gibi biz de okuruz."²⁵⁹

Şârih Aynî der ki: Muavvizeteyn hakkında bu ihtilâf kalkarak bu iki sûrenin de Kur'an câmiasından bulunduğunda icmâ vâki olmuştur. Bu cihetle bu iki sûrenin Kur'an'dan olduğunu inkâr etmek küfürdür. Muâz b. Cebel'den de, Resûl-i Ekrem'in bir namazında Muavvizeteyn okuduğu rivayet olunmuştur. Sabah namazında Muavvizeteyn sûrelerini okumuştur.

258 Ebû Münzir, Hazret-i Übeyy'in künyesidir. Bu büyük Kur'an üstadının bir künyesi de Ebû't-Tufeyl'dir.

259 {B4977 Buhârî, Tefsîr, (Nâs) 1.}

Kitâbü
Fezâilî'l-Kur'ân

كِتَابُ فَضَائِلِ الْقُرْآنِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap Kur'an'ın faziletlerini bildiren hadisleri muhtevidir.

1764

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا مِنْ الْأَنْبِيَاءِ نَبِيٍّ إِلَّا أُعْطِيَ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ وَإِنَّمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيَهُ وَحْيًا أَوْحَاهُ اللَّهُ إِلَيَّ فَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَكْثَرَهُمْ تَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Hiçbir peygamber yoktur, ancak ona (bir mûcize) verilmiştir ki, onun benzerine beşer câmiası (vaktiyle) iman etmiş (de modası geçmiş) değildir. (O, devre göre yepyenidir). Hiç şüphesiz ki bana ihsan buyurulan (en büyük) hârika, Allah'ın bana vahyettiği Kur'an (mûcizesi) dir. Umarım ki ben kıyamet günü bütün peygamberlerin çok ümmetlisi bulunayım. {B4981 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1.}

İZAHİ

Ebû Hüreyre'nin bu hadisi dar bir metin ile rivayet olunmuştur. Bu cihetle hadis şârihlerinin izahlarından mülhem olarak tercümemizde birtakım muavin kelimeler kullanmaya mecbur olduk. Şârih Aynî, hadisten matlup olan mânâyı şöyle takrir ediyor: Her peygambere, nübüvvet davasını ispat edecek kendi zamanına göre âdet hilâfı olan birtakım mûcizeler verilmiştir ki, onları görenler imana ve o peygamberi tasdike mecbur olmuşlardır. Meselâ Mûsâ aleyhi's-selâmın asâ mûcizesi gibi ki o, uzun ve azgın bir yılanın inkılâp etmişti ve İsrâiloğulları arasında revaç bulan sihir ve sihirbazlıktan üstün bir hârika idi. Yine böyle İsmâ aleyhi's-selâm zamanında tabâbet müterakkî idi. Ona da tabâbet âleminde bir hârika olan ölüleri diriltmek mûcizesi verildi. Resûlullah zamanında da belâgat meşhurdu. Ukâz, Zülmecâz, Mecenne gibi senenin muayyen mevsimlerinde kurulan panayırarda o devrin edipleri, şairleri yazdıkları kasideleri, şiirleri inşâd ederek müşâare ve

münâşede ederlerdi ve birinciliği kazanan şiirler atlas kumaşlar üzerine yazılarak Kâbe'nin duvarlarına asılırdı. Bu suretle Peygamberimizin zamanına kadar Kâbe duvarlarında yedi şiir askısı toplanmıştı. Bu suretle Resûl-i Ekrem'e de sıdk-ı nübüvvetinin i'câzkâr bir burhanı olarak Kur'an-ı Mübîn verildi. Hazret-i Kur'an devrin ediplerini, şairlerini müsabakaya davet etti: "Kur'an'ın tamamının yahut kısa bir sûresinin, hiç olmazsa bir âyetinin benzerini getiriniz" demişti. Fakat hüsrân ile neticelenmişti. Kur'an'ın belîğ üslûbuna hayran olan yedi askı sahiplerinin kendileri veya aileleri edebî eserlerini Kâbe duvarından indirdiler.

Müslim şârihi Nevevî de mevzumuz olan hadisi izah ederek diyor ki: Bu hadisin mânasında ihtilâf olunup şu mütalaalar dermeyan edilmiştir: 1. Her peygambere, zamanına göre insanları inanmaya mecbur eden birtakım mûcize verilmiştir. Benim en büyük ve en açık mûcizem Kur'an'dır ki, üslûbundaki belâgatı ve ihtiva ettiği medenî, adlî ahkâmı itibariyle böyle bir kitâb-ı mübîn bir peygambere verilmemiştir. Bu cihetle ben peygamberlerin en çok ümmetlisi olacağım. 2. Bana bir Kur'an mûcizesi verildi ki, o kimseyi sihir ile zan ve hayale düşürmez, Mûsâ'nın asâ mûcizesinin sahare-i firavunun şa'besine velevki surette benzediği gibi hiçbir şeye müşâbehet arzetmeyip görenleri -acaba diye düşündürmez ve hataya düşürmez. 3. Öbür peygamberlerin mûcizeleri onların hayatı zamanında yaşamış, onlar münkariz olunca mûcizeleri de münkariz olmuştur. Onların mûcizelerini görmek, ancak kendileri ile yaşayanlara münhasır kalmıştır. Peygamberimizin Kur'an mûcizesi ise kıyamet gününe kadar devam edecektir. Bu hakikati Muallim Nâci merhum şu beytiyle terennüm etmiştir:

تا روز قیام اولور صلاکو ارباب شکو که امر فاتوا¹

1765

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى تَابَعَ عَلَى رَسُولِهِ ﷺ قَبْلَ الْوَحْيِ وَفَاتِهِ حَتَّى تَوَفَّاهُ
أَكْثَرَ مَا كَانَ الْوَحْيُ ثُمَّ تُوَفِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَعْدُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Allah Teâlâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vefatından evvele kadar Kur'an indirdi. Hatta vefatı, vahiy en çok geldiği bir sırada vuku bulup bundan sonra Resûlullah vefat etmişti. {B4982 Buhâri, Fezâilü'l-Kur'an, 1.}

1 Bu kelime Kur'an'daki فَاتُوا بِسُورَةٍ , فَاتُوا بِأَيَةٍ , فَاتُوا بِحَدِيثٍ gibi bir sûre getiriniz, kısa bir âyeti kadar bir âyet olsun getiriniz demektir {el-Bakara, 2/23; et-Tûr, 52/34. Kur'an-ı Kerîm'de muarızlara yönelik "فَاتُوا بِأَيَةٍ" şeklinde bir ifade mevcut olmadığı için bu ibare harekelenmemiştir.}.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاءَتِهِ فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُ عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُقْرِئْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَكِدْتُ أَسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ فَتَصَبَّرْتُ حَتَّى سَلَّمَ فَلَبَّيْتُهُ بِرِدَائِهِ فَقُلْتُ مَنْ أَقْرَأَكَ هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَأُ قَالَ أَقْرَأْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ كَذَبْتَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ أَقْرَأْنِيهَا عَلَى غَيْرِ مَا قَرَأْتُ فَانْطَلَقْتُ بِهِ أَقُودُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ بِسُورَةِ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقْرِئْنِيهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرْسَلُهُ أَقْرَأُ يَا هِشَامُ فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَذَلِكَ أُنْزِلْتُ ثُمَّ قَالَ أَقْرَأُ يَا عُمَرُ فَقَرَأْتُ الْقِرَاءَةَ الَّتِي أَقْرَأَنِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَذَلِكَ أُنْزِلْتُ إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sağlığında (namazda) Hişâm b. Hakîm’in Furkân sûresini okuduğunu işittim. Duydum ki, Hişâm bu sûreyi Resûlullah’ın bana okumadığı birtakım lehçelerle okuyor. Az kaldı üzerine atılacaktım. Fakat selâm verinceye kadar güçlükle sabrettim. Selâm verir vermez (kaçırmamak için) hemen ridâsını göğsünün üzerinde toparlayıp, ‘Bu sûreyi sana -duyduğum gibi- kim okuttu’ diye sordum. Hişâm, ‘Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem okuttu’ dedi. ‘Yalan söylüyorsun. Çünkü Resûlullah bu sûreyi bana, senin okuduğundan başka bir lehçe ile okuttu’ dedim ve onu yakasından tutarak Resûlullah’a götürdüm.

‘Yâ Resûlellah! Şunun Furkân sûresini bana okuttuğun lehçeden başka bir lügatla okuduğunu işittim’ dedim. Resûlullah bana, ‘Hişâm’ın yakasını bırak’ buyurdu. Ona da, ‘Yâ Hişâm! Oku’ diye emretti. O da işittiğim veçhile Resûlullah’a da okudu. Bunun üzerine Resûlullah, ‘Bu sûre böyle inzâl olundu’ buyurdu. Bundan sonra bana da, ‘Yâ Ömer oku’ diye emretti. Ben de Resûlullah’ın bana vakiyle okuttuğu gibi okudum. Bana da, ‘Bu sûre böyle indirildi. Yâ Ömer! Bu Kur’an yedi lügat ve yedi lehçe üzerine gönderildi.

Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz’ buyurdu.” {B4992 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 5.}

İ Z A H I

Hadisin sonundaki “seb’a-i ahruf” tabiri yedi lugat ve yedi lehçe ve şive demektir. Her dilde telaffuz tarzı itibariyle türlü türlü selâkalar ve lehçeler olduğu gibi Arapça’nın da müteaddit kabileler arasında her kabilenin kendisine mahsus bir lehçesi ve bir telaffuz ve tekellüm tarzı vardır. Buhârî’nin İbn Abbas’tan rivayetine göre Kur’ân-ı Mübîn ibtidâ bir lugat ve bir lehçe üzerine Resûl-i Ekrem’e tebliğ olduğu halde –ki Kureyş lehçesi idi– Resûl-i Ekrem Kur’an’ın kabileler arasına çabuk yayılması için müteaddit Arap lehçeleri üzerine okunmasını tercih ediyordu. Bu yolda ısrar ederek Araplar arasında taayyün etmiş yedi kabilenin lehçesi üzerine gönderildi ki Kureyş, Hevâzin, Yemen lugatları o cümledendir. Şurası mâlûm olsun ki, Kur’an’ın her kelimesi değil, bazı kelimeleri yedi lehçe ile okunmuştur. Kur’ân-ı Mübîn bu suretle intişar ettikten sonra Resûl-i Ekrem’in irtihali yılının ramazanında (arza-i ahîre) denilen ve Cibrîl ile son mukabele üzerine Kureyş lehçesi takarrür etti. Şu da mâlûm olsun ki bu lehçe farkı bir tenevvü’den ibarettir. Mâna cihetiyle tenakuzu mûcip değildir. Abdullah b. Mes’ûd der ki: “Müteaddit kabilelerin Kur’an’ı kıratlerini dinledim. Hepsini mâna cihetiyle birbirlerine yakın buldum. Aranızda (helümme, akbil) demeniz gibidir ki ikisi de ‘geliniz!’ diye çağrıdan ibarettir.” Bu eserimizde 1331 numara ile tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisi ile izahına bakınız.

1767

عَنْ فَاطِمَةَ   قَالَتْ أُسِّرَ إِلَيَّ النَّبِيُّ   أَنَّ جَبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ عَارِضَنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ وَلَا أُرَاهُ إِلَّا حَضَرَ أَجَلِي.

T E R C Ü M E S İ

Fâtıma radiyallahu anhâdan rivayete göre der ki: Bana, (babam) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gizlice şöyle söyledi: Her sene Cibrîl Kur’an’ı benimle bir kere mukabele ederdi. “Bu sene iki defa mukabele eyledi. Öyle sanıyorum ki (kızım) ecelim yaklaşmıştır.” {Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 7 (bab başlığı).}

İ Z A H I

Buhârî ile Müslim’in bu hadisten başka Hazret-i Fâtıma’dan rivayetleri yoktur. Çünkü Hazret-i Fâtıma, Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra altı ay kadar kısa bir zaman muammer olmuştu ve bu hayatı da tamamıyla münzevi geçmiştir. *Sahîh-i Buhârî*’nin “Alâmâtü’n-Nübüvvet” babındaki rivayetine göre, Hazret-i Peygamber kızına gizlice

böyle söyleyince Hazret-i Fâtıma ağlamıştı. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem yine gizlice Fâtıma'ya, “Hânedanından ilk kendisinin vefat edip babasına kavuşacağını ve cennet kadınlarının ulusu olacağını” söylemişti. Bu defa da Fâtımatüzzehrâ gülmüştü.² Bu vâkıalar Peygamber'in haber verdiği gibi tahakkuk ettiğinden nübüvvet âyet ve alâmeti olmuştur.

1768

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَاللَّهِ لَقَدْ أَخَذْتُ مِنْ فِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِضْعًا وَسَبْعِينَ سُورَةً.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan “Vallahi ben, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (doğrudan doğruya) ağzından yetmiş bu kadar sûre öğrendim” dediği rivayet olunmuştur. {B5000 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 8.}

İZAHİ

Bu hadisin *Buhârî* metnindeki sûret-i sevkine göre Abdullah b. Mes'ûd hazretlerinin bu sözü bir hutbe irat ederken söylediğini Şakîk b. Seleme bildiriyor ve hutbesinin sonunda İbn Mes'ûd'un, “Vallahi Resûlullah'ın ashabı pek iyi bilirler ki ben ashabın Allah kitabını çok iyi bilen bir ferdiyim. Fakat en hayırlısı değilim! (Benden iyi bilen birini duysaydım muhakkak ona gider öğrenirdim)” dediğini rivayet ediyor.³

Sonra râvi Şakîk diyor ki: “Bu hutbe irat edilirken ben cemaatin içinde bulunuyordum. Kulak verdim, İbn Mes'ûd'un iftihar için değil, Allah'ın ihsan buyurduğu ni'met-i ilmi yâd ve tahdis ederek söylediği bu sözlerini cemaatten hiçbir kimsenin reddettiğini işitmedim.”

1769

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ بِحِمَصَ فَقَرَأَ سُورَةَ يُوسُفَ فَقَالَ رَجُلٌ مَّا هَكَذَا أُزِلْتُ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ أَحْسَنْتَ وَوَجَدَ مِنْهُ رِيحَ الْخَمْرِ فَقَالَ أَتَجْمَعُ أَنْ تُكَذِّبَ بِكِتَابِ اللَّهِ وَتَشْرَبَ الْخَمْرَ فَضَرَبَهُ الْحَدَّ.

2 {B3624 Buhârî, Menâkıb, 25. Müellifin babını bildirerek işaret ettiği bu rivayette Hazret-i Peygamber “Ecelinin yaklaştığını ve ehli beytinden ilk kendisinin ona kavuşacağını” söyledikten sonra Hazret-i Fâtıma ağlıyor, “kendisinin cennet kadınlarının ulusu olacağını” bildirdiğinde gülüyor. Ancak yukarıda zikredilen rivayetler de mevcuttur. bkz: B6285 Buhârî, İsti'zân, 43.}

3 Kavis içinde gösterdiğimiz bu ziyade hadisin başka bir rivayet tarikinden alınmıştır.

TERCÜMESİ

Yine İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan (Alkame b. Kays'ın) rivayetine göre Abdullah b. Mes'ûd ben Humus'ta bulunduğum sıra sûre-i Yûsuf okumuştum. Bunun üzerine bir kimse itiraz ederek, "Hayır, bu sûre böyle nâzil olmadı" dedi. İbn Mes'ûd da, "Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem okudum da bana, 'Güzel okudun' diye tahsin buyurdu" dedi (ve böyle görüşürken bir de) İbn Mes'ûd, herifte şarap kokusu duydu. Bunun üzerine İbn Mes'ûd, "Be adam sen Allah kitabını yalanlamakla şarap içmeyi cemeder misin?" dedi ve herife hadd-i şûrb vurdu. {B5001 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 8.}

İZAHİ

Hadis şârihleri tarafından bu sarhoş münkirin adı Nüheyk b. Sinân olduğu bildiriliyor. Had icrası devletin icra mümessili olan valinin hakkı iken Abdullah b. Mes'ûd'un, nasıl müdahale ettiği incelenmiştir. Bazıları tarafından İbn Mes'ûd'un Hazret-i Ömer ve Osman zamanlarında vali bulunduğu iddia olunmuşsa da bu valiliği Kûfe iline münhasırdı. Humus ise Şam mülhakatından idi. İbn Mes'ûd Humus'ta vali olarak değil, gazi olarak bulunuyordu. Bu cihetle bazıları, "İbn Mes'ûd meseleyi valiye arz ederek ona had vurdurdu ve mecazen kendisine nisbet olundu" demişlerdir.

1770

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَمِعَ رَجُلًا يَقْرَأُ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ يُرَدِّدُهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ وَكَانَ الرَّجُلُ يَتَقَالَّهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهَا لَتَعْدِلُ ثَلَاثُ الْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayet olunduğuna göre bir kişi, öbür kişinin bütün gece tekrarlayarak, "Kul hüvallahu ahad" sûresini okuduğunu işitir. Sabah olunca Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gider ve bütün gece İhlâs okunmasını azımsayarak Resûl-i Ekrem'e arzeder. Resûlullah da cevaben, "Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki bu sûreyi okumak, bütün Kur'an'ın üçte birine muadildir" buyurur. {B5013 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 13.}

İZAHİ

Hadiste ne bütün gece İhlâs-ı şerif okuyanın, ne de bunu işitip azımsayanın adları bildirilmiştir. Bunların adları şârihler tarafından dinleyenin râvi Ebû Saîd'in kendisi,

okuyanın da Katâde b. Nu'mân olduğu bildiriliyor. İhlâs-ı şerif sûresinin kıraatinin Kur'an'ın üçte birini okumaya muadil olması keyfiyetini tevcih ederek bazı ulemâ sevap cihetiyle muadil bulunduğunu bildirmişlerdir. Münzirî de der ki: Kur'an'ın muhteviyatı kasas, ahkâm, sıfat-ı ilâhiyye olarak üç kısma ayrılır. Bu sûre-i şerife bunlardan münhasıran sıfât-ı ilâhiyyeyi ihtiva ettiği için taraf-ı peygamberîden sevap ve faziletçe Kur'an'ın üçte birine muadil olduğu bildirilmiştir.

1771

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِأَصْحَابِهِ أَيْعِزُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَقْرَأَ ثُلُثَ الْقُرْآنِ فِي لَيْلَةٍ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَقَالُوا أَتَيْنَا يُطِيقُ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ ثُلُثُ الْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, “Ashabım! Kur'an'ın üçte birini bir gecede okumak size güçlük verir mi?” diye sormuştu. Bu teklif ashaba güç gelerek, “Yâ Resûlellah! Bizim hangimizin buna gücü yetiştir?” demişlerdi. Bunun üzerine Peygamber efendimiz, “Allahü'l-vâhidü's-samed sûresi Kur'an'ın üçte biridir” buyurdu. {B5015 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 13.}

1772

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ كُلَّ لَيْلَةٍ جَمَعَ كَفَّيْهِ ثُمَّ نَفَثَ فِيهِمَا فَقَرَأَ فِيهِمَا قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَقُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ وَقُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ثُمَّ يَمْسَحُ بِهِمَا مَا اسْتَطَاعَ مِنْ جَسَدِهِ يَبْدَأُ بِهِمَا عَلَى رَأْسِهِ وَوَجْهِهِ وَمَا أَقْبَلَ مِنْ جَسَدِهِ يَفْعَلُ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir Nebî sallallahu aleyhi ve sellem her gece yatağına geldiği zaman iki elini birleştirerek bunlara nefes etmeye başlayıp, Kul hüvallahü ahad, Kul eûzü bi-rabbi'l-felâk ve Kul eûzü bi-rabbi'n-nâs (sûrelerini) okurdu (ellerine üflerdi). Sonra iki eliyle vücudundan eli yetiştigi yerleri sıvazlardı. Elleriyle başını, yüzünü, vücudunun ön kısmını meshetmeye başlardı. (Sonra vücudunun arka tarafını meshederdi) ve böyle okuyup üfleyerek vücudunu meshetmeyi üç defa tekrarlardı. {B5017 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 14.}

عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ رضي الله عنه قَالَ بَيْنَمَا هُوَ يَقْرَأُ مِنَ اللَّيْلِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ وَفَرَسُهُ مَرْبُوطٌ عِنْدَهُ إِذْ جَالَتِ الْفَرَسُ فَسَكَتَ فَسَكَنْتُ فَقَرَأْتُ فَجَالَتِ الْفَرَسُ فَسَكَتَ وَسَكَتِ الْفَرَسُ ثُمَّ قَرَأْتُ فَجَالَتِ الْفَرَسُ فَأَنْصَرَفَ وَكَانَ ابْنُهُ يَخْيِي قَرِيبًا مِنْهَا فَأَشْفَقَ أَنْ تُصِيبَهُ فَلَمَّا اجْتَرَّهُ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ حَتَّى مَا يَرَاهَا فَلَمَّا أَصْبَحَ حَدَّثَ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ لَهُ اقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ اقْرَأْ يَا ابْنَ حُضَيْرٍ قَالَ فَأَشْفَقْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ تَطَّأَ يَخْيِي وَكَانَ مِنْهَا قَرِيبًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَأَنْصَرَفْتُ إِلَيْهِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي إِلَى السَّمَاءِ فَإِذَا مِثْلُ الظِّلَّةِ فِيهَا أَمْثَالُ الْمَصَابِيحِ فَخَرَجْتُ حَتَّى لَا أَرَاهَا قَالَ وَتَدْرِي مَا ذَاكَ قُلْتُ لَا قَالَ تِلْكَ الْمَلَائِكَةُ دَنْتُ لِمُصَوَّتِكَ وَلَوْ قَرَأْتَ لَأَصْبَحْتَ يَنْظُرُ النَّاسُ إِلَيْهَا لَا تَتَوَارَى مِنْهُمْ.

TERCÜMESİ

Üseyd b. Hudayr radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Üseyd gece vakti Bakara sûresi okuyordu. Atı da yanında bağlanmıştı. Kur'an okunurken birden at deprenmeye başladı. Üseyd sustu. O susunca at da sakinleşti. Üseyd tekrar okumaya başladı. At yine şahlandı. Üseyd sustu, at da sakinleşti. Bundan sonra Üseyd bir daha okumaya başladı. At yine hırçınlaştı. Üseyd de artık vazgeçti. Üseyd'in oğlu Yahyâ ise ata yakın bir yerde (yatmakta) idi. Atın çocuğa bir zararı dokunmasından endişe ederek çocuğu geriye çekti. Bu sırada başını kaldırıp göğe baktığında beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde kandiller gibi birtakım ecrâmın parlamakta olduklarını gördü. Sabah olduğunda Üseyd Resûlullah'a bu vâkıayı arzetti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ona, "Oku ey Hudayr oğlu! Oku ey Hudayr oğlu!" di(yerek okumaya devam edilmesi lâzım olduğunu bildir)di. Üseyd, "Yâ Resûlellah! Atın Yahyâ'yı çiğnemesinden endişelendim. Çünkü çocuk ata yakın bir yerde idi. (Onun için okumayı kestim.) O sırada başımı göğe doğru kaldırdığımda gökyüzünde bulut gölgesi gibi bir beyazlık içinde kandiller gibi ecrâmın parlamakta olduklarını gördüm. Artık bu beyaz gölge tabakası, içindeki ziyâ manzumesi ile göğe doğru çekilip çıktı. Nihayet onu görmez oldum" dedi. Resûl-i Ekrem, "Bilir misin onlar nedir?" buyurdu. Üseyd der ki: "Ben de, "Hayır" diye cevap verdim." Resûl-i Ekrem, "Ey Üseyd! Onlar meleklerdi. Senin sesine yaklaşmışlardı. Eğer okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerlerdi. Nâs da onlara bakardı. Halkın gözünden gizlenmezdi" buyurdu. {B5018 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 15.}

İ Z A H I

Hadisin râvisi Üseyd b. Hudayr ashabın en meşhurlarındandır. Akabe Biatı'nda ve Bedir Gazâsı'nda bulunmak gibi en yüce mertebeleri haizdir. İbn Hudayr'ın en yüksek bir hususiyeti de hoş sada ve eda ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî derecesinde müessir Kur'an okumasıdır. Hoş ve dürüst Kur'an okumakta ashabın birincilerindendi. Resûl-i Ekrem, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin sadasını, "O, *Dâvûd peygamberin nağmelerinden bir nağmedir*" diye tavsif buyurduğu gibi bu âlî vasf-ı İbn Hudayr'a da bahşetmiştir. Bu cihetle melekler bile okuduğu Kur'an'ı dinlemeye müsâraat etmişlerdir. Mevzumuz olan hadiste rivayet olunan vâkıa gibi bir tecelliye de Kehf sûresini okurken mazhar olmuştu. Buhârî'nin Berâ b. Âzib (radıyallahu anh)tan rivayetine göre Üseyd evinde gece Kehf sûresini okumuştur. Okurken dışarıda bağlı hayvan ürküp direnmeye başladı. Üseyd korktu. "Allahım! Âfetten selâmette kıl" diye dua etmeye başladı. Bu sırada bulut gibi bir duman gördü. Resûl-i Ekrem'e arzettiğinde, "*Oku mübarek adam, oku! O sekînedir, Kur'an dinlemeye gelmiştir!*" {dedi}. Bu eseri-mizde 1475 numaralı hadise bakınız.

Bu hadiste bulut gölgesi gibi görülen şeyin adı sekîne olduğu bildirilmiştir. Sekîne kelimesi müteşâbih bir lafızdır. Medlûlünü tayin için müteaddit mütalaalar söylenmiştir. Bunlardan biri, melekleri muhtevi bir varlık olduğudur. Mevzumuz olan hadis de bunu teyit eder mahiyettedir.

Bu hadisler âdemoğullarının melekleri görmeleri câiz olduğuna delâlet eder. Yine bu hadisler Üseyd b. Hudayr'ın yüksek faziletine delâlet eder. Bedir Gazâsı'ndan Kudüs'ün fethine kadar bütün hayatını cihadla ve Hazret-i Kur'an'a hizmetle geçiren bu büyük sahâbî hicretin 20. senesinde vefat etmiş ve tabutu Bakî Kabristanı'na konulacağı sırada Emîrül-mü'minîn Hazret-i Ömer tabutun iki kolunu yüklenmek suretiyle yüksek hürmet göstermiştir. Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre bir kere Resûl-i Ekrem, Üseyd'in gece vakti mescidde Kur'an okuduğunu işitince, "*Üseyd b. Hudayr ne güzel kişidir*" diye methüsenâ etmiştir.⁴

1774

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ رَجُلٌ عَلَّمَهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَتْلُوهُ آتَاءَ اللَّيْلِ وَآتَاءَ النَّهَارِ فَسَمِعَهُ جَارٌ لَهُ فَقَالَ لَيْتَنِي أُوتِيَتْ مِثْلَ مَا أُوتِيَ فَلَانْ فَعَمَلْتُ مِثْلَ مَا يَعْمَلُ وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَهُوَ يُهْلِكُهُ فِي الْحَقِّ فَقَالَ رَجُلٌ لَيْتَنِي أُوتِيَتْ مِثْلَ مَا أُوتِيَ فَلَانْ فَعَمَلْتُ مِثْلَ مَا يَعْمَلُ.

4 {Buhârî'de bulunamayan bu rivayet Hâkim'in *Müstedrek*'inde rivayette bahsedilen ayrıntılardan bağımsız olarak yalnızca "Üseyd b. Hudayr ne güzel kişidir" şeklinde Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Bkz. NM5345 Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1954.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Haset (hiçbir şeyde) câiz değildir, ancak iki (huy) hakkında câizdir: **1.** O kimseye haset (gıpta) olunur ki, Allah ona Kur'an öğretmiş, o da gecenin (kutlu) saatleriyle, gündüzün (muayyen) zamanlarında Kur'an okur ve komşusu iştirir de, "Keşke (komşum) filâna verilen Kur'an nimeti gibi bana da ihsan olunsaydı ve onun mûcibiyle amel ettiği gibi ben de amel etseydim" der. **2.** Öbür kimseye de gıpta olunur ki ona da Allah mal vermiştir, o da malını hak yolunda sarfetmektedir. Şimdi biri, "Keşke şu hayır seven kişiye verilen mal gibi bana da verilse idi de onun hayır işlediği gibi ben de işlemiş olsaydım!" diye imrenir. {B5026 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 20.}

İZAHİ

Haset, umumi mânasınca bir kişinin elindeki nimetin zevalini ve kendisine intikali temenniden ibaret kötü bir huydur. İslâm dininde olsun, sair dinler ve ahlâkî meslekler nazarında olsun, mezmûmdur. Hasedin bir de hususi mânası vardır ki o da başkasının elindeki nimetin benzeri bir nimetin kendinde de husulünü temenniden ibarettir. Buna da gıpta denir ki hadiste iki şey hakkında tecviz edilen haset, bu hususi mânaca hasettir. Bu bahiste hasedin bu ma'nâ-yı hassı matlûp olduğuna müellif Buhârî mevzubahsimiz olan Ebû Hüreyre hadisinin unvanındaki, باب اغتباط القران "Kişinin Kur'an Sahibine Gıpta Etmesi Babı" ibaresiyle işaret etmiştir. Hulâsa, "Haset, zevâl-i nimeti; gıpta, husûl-i nimeti temennidir."

1775

عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَيْرُكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ.

TERCÜMESİ

Osman radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in, "Sizin hayırlınız Kur'an öğrenen ve öğretendir" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5027 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'an, 21.}

1776

وَعَنْهُ رَوَايَةٌ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ أَفْضَلَكُمْ مَنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Osman radiyallahu anhtan bir rivayette de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizin en faziletliniz Kur’an öğrenen ve öğretendir” buyurdu demiştir. {B5028 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 21.}

1777

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّمَا مَثَلُ صَاحِبِ الْقُرْآنِ كَمَثَلِ صَاحِبِ الْإِبِلِ الْمُعَقَّلَةِ إِنْ عَاهَدَ عَلَيْهَا أُمْسَكَهَا وَإِنْ أَطْلَقَهَا ذَهَبَتْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kur’an sahibi (hâfızın) benzeri, bağlı devenin sahibinin misali gibidir. Deve sahibi devesini gözetirse tutabilir. Mukayyet olmayıp bırakırsa kaçır gider.” {B5031 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 23.}

1778

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ بِسْمًا لِأَحَدِهِمْ أَنْ يَقُولَ نَسِيتُ آيَةَ كَيْتَ وَكَيْتَ بَلْ نَسِيتُ وَاسْتَذْكِرُوا الْقُرْآنَ فَإِنَّهُ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنْ صُدُورِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعَمِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Kur’an sahiplerinin biri için, ‘Şu şu âyetleri unuttum’ demek ne fena şeydir. Belki ‘unutuldu’ denilmek gerektir.⁵ Ey Kur’an sahipleri hâfızlar, Kur’an’ı daima okuyup müzakere ediniz! Çünkü Kur’an’ın, hâfız kişilerin gönüllerinden ayrılıp kaçması, deve(nin boşanıp kaçması)dan daha zorludur.” {B5032 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 23.}

1779

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ تَعَاهِدُوا الْقُرْآنَ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُوَ أَشَدُّ تَفْصِيًّا مِنَ الْإِبِلِ فِي عُقْلِهَا.

5 Bu iki tabir arasındaki fark, “unuttum” tabiri, tesâhül ve muhafazasına ehemmiyet verilmediğini iş’âr eder ki mekruhtur. Fakat “unutuldu” ve bazı Buhârî râvilerinin kıraatlerine göre “unutturuldu” tabirlerinde ise böyle bir tegâfûl medlûl yoktur.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Kur’an’ı muhafazaya ihtimam ediniz! Haya-tım yed-i kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, Kur’an’ın hâfızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin (ihtimamsızlık eseri) boşanıp kaçmasından daha zor-ludur.” {B5033 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 23.}

1780

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ كَيْفَ كَانَتْ قِرَاءَةُ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ كَانَتْ مَدًّا ثُمَّ قَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ يَمُدُّ بِبِسْمِ اللَّهِ وَيَمُدُّ بِالرَّحْمَنِ وَيَمُدُّ بِالرَّحِيمِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Enes b. Mâlik’ten “Nebî sal-lallahu aleyhi ve sellem’in Kur’an okuyuşu nasıldı” diye sorulmuştu⁶, o da, “Resûlullah Kur’an okurken (meddi icap eden harfleri) meddederdi” diye ce-vap verdi.⁷ Sonra Enes, (misal olarak) bismillâhirrahmânirrahîmi okuyarak, Resûlullah “Bismillâh”ı meddederdi, ‘er-rahmân’ı da meddederdi, ‘er-rahîm’i dahi meddederdi” demiştir. {B5046 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 29.}

1781

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَهُ يَا أَبَا مُوسَى لَقَدْ أُوتِيتَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ona, “Ey Ebû Mûsâ! Muhakkak sana Dâvûd (peygamber)in nağmele-rinden bir nağme (bir sada âhengi) verilmiştir” buyurdu. {B5048 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 31.}

İZAHİ

Hadisteki mizmâr mûsiki aletidir. Hususi tabiriyle zurna, nây gibi üflenlen ve ses veren kısımdır. Burada güzel ses, nağmesi, ses âhengi demektir. Mûsiki aletiyle, mûsiki

6 Buhârî’nin bu hadisten önceki bir rivayet tarikinde bu soran kimsenin Katâde olduğu bildiriliyor.

7 Med, kıraat ilmi tabirlerindendir. Med, lugatta çekmek mânasına olup kıraat ilminde, bir harfin kendi-sinden sonra elif, vav, yâ harfleri bulunursa –ki bu üç harfe sebep-i med denilir– bunların üst tarafındaki harfe ittibâ ile tokça okunur.

âhengi arasında bulunan alâka ve münasebetle istiare edilmiştir. Hadiste, “Âl-i Dâvûd” lafzındaki “âl” kelimesi müstedrektir, zâittir; Dâvûd peygamberin hânedanı değil, kendisi matluptur, çünkü Dâvûd peygamberin aile fertleri arasında hiçbir kimse güzel sesle meşhur değildir. Bu nimet ancak Dâvûd peygambere ihsan buyurulmuştur.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ أَنْكَحَنِي أَبِي امْرَأَةً ذَاتَ حَسَبٍ فَكَانَ يَتَعَاهَدُ كَنَّتَهُ فَيَسْأَلُهَا عَنْ بَعْلِهَا فَتَقُولُ نَعَمْ الرَّجُلُ مِنْ رَجُلٍ لَمْ يَطَأْ لَنَا فِرَاشًا وَلَمْ يُفْتَشْ لَنَا كَنْفًا مُذْ أَتَيْنَاهُ فَأَمَّا طَالَ ذَلِكَ عَلَيْهِ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ أَلْقِنِي بِهِ فَلَقِيْتُهُ بَعْدَ فَقَالَ كَيْفَ تَصُومُ فَقُلْتُ كُلَّ يَوْمٍ قَالَ فَكَيْفَ تَحْتِمُ قُلْتُ كُلَّ لَيْلَةٍ قَالَ صُمْ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةً وَافْرِي الْقُرْآنَ فِي كُلِّ شَهْرٍ قُلْتُ أَطِيقُ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ قَالَ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْجُمُعَةِ قُلْتُ أَطِيقُ أَكْثَرَ مِنْ هَذَا قَالَ أَفْطِرُ يَوْمَيْنِ وَصُمْ يَوْمًا قُلْتُ أَطِيقُ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ قَالَ صُمْ أَفْضَلَ الصَّوْمِ صَوْمَ دَاوُدَ صِيَامَ يَوْمٍ وَإِفْطَارَ يَوْمٍ وَافْرِي فِي كُلِّ سَبْعٍ لَيَالٍ مَرَّةً فَلَيِّنِي قَبِلْتُ رُحْصَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَذَاكَ أَنِّي كَبُرْتُ وَضَعُفْتُ فَكَانَ يَقْرَأُ عَلَى بَعْضِ أَهْلِهِ السَّبْعَ مِنَ الْقُرْآنِ بِالنَّهَارِ وَالَّذِي يَقْرُؤُهُ يَغْرِضُهُ مِنَ النَّهَارِ لِيَكُونَ أَخَفَّ عَلَيْهِ بِاللَّيْلِ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَقَوَّى أَفْطَرَ أَيَّامًا وَأَحْصَى وَصَامَ مِثْلَهُنَّ كَرَاهِيَةً أَنْ يَثْرَكَ شَيْئًا فَارَقَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَيْهِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Babam beni asaletli bir aile kadınıyla evlendirdi ve her zaman geçimimiz hakkında göz kulak olup gelininden kocası (Abdullah) hakkında sorguda bulunurdu. Karım da, “Abdullah erkek nevi arasından (seçme) güzel bir kocadır. Ben ona geleliberi aile döşeğimize ayak basmadı (yatmadı), örtülü eteğimizi araştırıp yoklamadı (açmadı)” demiştir.⁸ Babam Amr’ın bu yoldaki incelemeleri uzayınca nihayet Nebî sallallahu aleyhi ve selleme oğlunun bu halini arzetti. Resûl-i Ekrem de, “Abdullah’ı bana getir” buyurdu. Abdullah der ki: “Resûlullah’a mülâki olduğumda bana, ‘Nasıl oruç tutarsın?’ diye sordu. Ben de, ‘Her gün’ dedim. ‘Nasıl hatim edersin?’ dedi. ‘Her gece’ dedim. Bunun

8 Zeki kadın, kocası Abdullah’ın en mühim ve en mahrem aile ihtiyacı olan kocalık hakkına riayetsizliğini lisân-ı edele ve zemmi iş’âr eden bir medihle ifade ederek bu sözleriyle kocasının namaz kılmaktan, oruç tutmaktan, hatim sürmekten kocalık hakkını ifaya vakti kalmıyor ki demek istemiştir.

üzerine Resûlullah, ‘Her ayın üç gününde oruç tut, her ayda da bir, Kur’an’ı okuyup hatmeyle!’ buyurdu. Ben, ‘Bundan çoğuna da gücüm yetişir’ dedim. Resûl-i Ekrem, ‘Öyle ise her haftada üç gün oruç tut’ buyurdu. Ben, ‘Bundan çoğuna da gücüm yetişir’ dedim. Resûl-i Ekrem, ‘İki gün iftar et, bir gün tut!’ dedi. Ben de, ‘Bundan çoğuna da gücüm yetişir’ dedim. Resûl-i Ekrem, ‘Oruçların efdali olan Dâvûd peygamber orucu tut ki, bir gün oruç, bir gün iftardır. Bir de yedi gecede bir kere Kur’an okuyup hatim eyle!’ buyurdu.”

(Abdullah b. Amr b. Âs rivayetine devam ederek), “Keşke ben Resûlullah’ın bana verdiği ruhsat ve müsaadeyi kabul etseydim. İşte şimdi yaşlandım, ihtiyar oldum, zayıf düştüm” diye hayıflanıyordu. Bu cihetle ihtiyarlık çağında Abdullah b. Amr Kur’an’ın yedide birini gündüzden ailesinden bazılarının yanında okurdu ve (gece) okuyacağı Kur’an’ı gündüz okuyup hazırlardı ki gece okuması hafiflesin. Oruç hususunda kuvvetli bulunmak isteyince de birkaç gün arka arkaya iftar ederdi ve bu iftar ettiği günleri sayardı ve -Resûlullah’tan ayrıldığı sıradaki ibadet hayatından bir şey bırakmayı çirkin gördüğünden- iftar günleri sayısınca arka arkaya oruç tutardı.⁹ {B5052 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 34.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ يَخْرُجُ فِيكُمْ قَوْمٌ تَحْقِرُونَ صَلَاتَكُمْ مَعَ صَلَاتِهِمْ وَصِيَامَكُمْ مَعَ صِيَامِهِمْ وَعَمَلَكُمْ مَعَ عَمَلِهِمْ وَيَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ حَنَاجِرَهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ الشَّهْمُ مِنَ الرِّمِيَةِ يَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلَا يَرَى شَيْئًا وَيَنْظُرُ فِي الْقِدْحِ فَلَا يَرَى شَيْئًا وَيَنْظُرُ فِي الرَّيشِ فَلَا يَرَى شَيْئًا وَيَتَمَارَى فِي الْفُوقِ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim: Sizin içinizde öyle zümreler türeyecektir ki siz, onların namazlarının yanında kendi namazlarınızı, onların oruçlarının yanında kendi oruçlarınızı, onların iyi işleri yanında kendi sâlih amellerinizi küçük göreceksiniz. Onlar Kur’an da okuyacaklar.

9 Resûl-i Ekrem’in hayatı zamanında Abdullah b. Amr, savm-ı dehre devam eder ve oruç haram olan bayram günleri hariç olmak üzere her gün oruç tutardı. Hazret-i Peygamber’in irtihali üzerine firakı zamanında bu itiyadını mümkün mertebe yerine getirmek için iftar ettiği günlerin sayısınca mütevâliyen oruç tutardı.

Fakat Kur'an'ın (ın feyzi) onların hançerelerini geçmeyecek. Onlar, okun avdan (delip) çıktığı gibi dinden çıkacaklar: Okun sahibi (avı delip geçen) okunun demirine bakar (kan namına) bir şey göremez. Ağaç kısmına bakar, orada da bir şey göremez. Yelesine bakar onda da (kan) bulaşığı göremez. Sonra avcı (Acaba ava dokunmadı mı?) şüphesiyle fok (denilen veter medhalin)e bakar (orada da kan izi görülmez). {B5058 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 36.}

İ Z A H I

Hadis-i şerif en belîğ bir mürekkep teşbih ile ifade olunmuştur: Bir tarafta kendisine benzetilen müşebbehün bih manzumesi ki, “Hadis-i şerifte tasvir buyurulduğu üzere hedefine süratle girip çıkan ve bu süratinden dolayı okun kemankeşlerce mâlûm olan nasl, kıdh, rîş, fok kısımlarından hiçbir tarafına kan lekesi bulaşmayan ok kalemi”, öbür tarafta müşebbeh manzumesi ki, “İslâm câmiası içine bir ok gibi girip çıkan, ruhunda ve şuurunda Müslümanlığın feyizli nurundan hiçbir eser ve iz görülmeyen bedbaht bir şahıs bulunuyor.” Bu tasvirimiz hadisteki teşbihin ihtiva ettiği edebî tasvirden bir parçadır. Gerisi hiss-i selîme aittir:

Bu hadisi Buhârî, “Kur'an'ın Riya ve Onunla Ekl ve İntifa İçin veya Fısk u Fücra ve Haksızlığa Alet Edinerek Okunmasının Günahı” hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir ve mevzubahis olan Ebû Saîd el-Hudrî hadisinden önce Hazret-i Ali'den de şu meâldeki hadisi rivayet etmiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şöyle buyurduğunu işittim: *Âhir zamanda yaşları küçük, tecrübeleri kıt bir zümre yetişecektir. Onlar Peygamber'in tebligatından bahsedecekler. Fakat bunlar (şiddetle atılan) okun avı delerek avdan öne süratle çıktığı gibi İslâm dininden hemen çıkıverecekler. Siz bunları (bu Hâricîler'i) nerede rastlarsanız hemen öldürünüz! Çünkü (bunlar bozguncudurlar). Bunları öldürmekte öldüren kişiye kıyamet gününde ecir ve sevap vardır.*¹⁰

Hazret-i Ali hadiste bildirilen tecrübesiz, akılsız gençler zümresiyle Hâricîler'i kastetmiştir. Hâricîler Sıffîn Vak'ası neticesinde bu iş hakeme havale edilince bir meş'um hizip (Hâricîler) “Allah'tan başka hakem olamaz!” diye Hazret-i Ali'ye isyan edip onu tekfir etmişlerdir. “Allah'tan başka hakem yoktur” sözü Kur'an meâli ise de Hâricîler bu hak sözle bâtil kastederek neticede bozgunculukla Hazret-i Ali'ye isyan etmişlerdi. Millet için bir reise lüzum olmadığını iddia ederek bozgunculuğu bir esas olarak kabul eden bu anarşist zümre nihayet tenkil edilmiştir. Buhârî'nin bir rivayetinde Huzeyfe b. Yemân da birtakım dâîler yani çığırktan hatipler türeyecek, onlar bizim dilimizle, bizim dinî kaidelerimizle, bizim dinî hislerimize hitap edecekler ve ümmeti cehenneme ve felâkete davet edecekler diye rivayet etmiştir ki hadis şârihleri bunların başsız yaşamak isteyen ve ümmetin içtimâî fevzâsını ihtiyar eden Hâricîler olduğunu bildiriyorlar (1471 ve 1472 numaralı hadislere ve izahlarına bakınız).

10 {B5057 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 36.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَعْمَلُ بِهِ كَالْأُتْرُجَةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ وَرِيحُهَا طَيِّبٌ وَالْمُؤْمِنُ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَيَعْمَلُ بِهِ كَالْتَّمْرَةِ طَعْمُهَا طَيِّبٌ وَلَا رِيحَ لَهَا وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَالرَّيْحَانَةِ رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا مُرٌّ وَمَثَلُ الْمُنَافِقِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ كَالْحُنْظَلَةِ طَعْمُهَا مُرٌّ أَوْ حَبِيثٌ وَرِيحُهَا مُرٌّ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Şu bir hâlis mümin ki, Kur'an okur ve onun muktezâsıyla amel eder, o, tadı güzel, kokusu güzel turunç (meyvesi) gibidir. Şu bir mümin de Kur'an okumaz, fakat mûcebiyle amel eder. Bu da tadı güzel, fakat kokusu olmayan hurma gibidir. Kur'an okuyan (fakat mûcebiyle amel etmeyen) münafığın benzeri de kokusu güzel fakat acı reyhâne (otu) gibidir. Kur'an okumayan münafığın benzeri de tadı acı ve kötü, kokusu acı Ebû Cehil karpuzu gibidir. {B5059 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 36.}

عَنْ جُنْدَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ اقْرَءُوا الْقُرْآنَ مَا اتَّخَفْتُمْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَقُومُوا عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Cündeb b. Abdullah radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Kur'an üzerinde gönülleriniz birleştikçe Kur'an okuyunuz. Kur'an hakkında ihtilâf edince de artık kalkıp oradan dağılınız!” {B5060 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 37.}

Kitâbü'n-Nikâh

كِتَابُ النِّكَاحِ

Bu kitap nikâhın ahkâmına dair hadisleri muhtevidir.

Nikâh, fukaha örfünde bir akiddir ki sair medenî münasebetlerde olduğu gibi iki tarafın icabı ve kabulü ile mün'akid olur ve bu suretle erkeğe, kadının kadınlık hayatından istifade etmesi helâl olur ve çiftler müşterek aile yuvasının ismetiyle ve dâhilî, hâricî aile vazifeleriyle mükellef bulunurlar. Bu cihetle aile kurumu bir akdin hukukî neticesidir. İcap ve kabul de o akdin rüknüdür, illet-i maddiyesidir. İllet-i fâiliyesi de iki âkid taraflardır. Her iki tarafın birbirlerinden intifaları da illet-i gâiyedir. İslâm hukukunun vücuduna ve tahakkukuna ihtimam ettiği bir dördüncü illet daha vardır ki o da illet-i sûriye denilen ve çiftler arasında devamı arzu olunan irtibattır, dirlik ve birliktir.

İslâm hukuku nikâh kurumunu medenî bir muamele olarak kabul ettiği gibi bir cihetle de ibadet addetmiştir. Çünkü İslâm dini, aile yuvası kurmayı ve bu kurumun devamına, saadetine hizmet etmeyi kişinin bütün hayatını ibadete vermesinden efdal ve çok hayırlı olarak kabul eder. Yine böyle Resûl-i Ekrem, “*Nikâha rağbet ediniz, çoğalınız! Ben kıyamet günü sizin çokluğunuzla öbür ümmetlere karşı iftihar edeceğim*”¹ buyurmakla nikâhın uhrevî ilgisini açıklamıştır. Sonra nikâhın zina gibi fazîhalardan sıyâneti de dinî bir mahiyet arzeder. İslâm dini çocuk terbiyesini, aile infakını da yüksek ibadetlerden, dinî vazifeler cümlesinden sayar. Sebeb-i meşrûiyeti de neslin ihtilâttan masuniyetini ve temiz bir surette devamı ve dolayısıyla beşeriyetin ilm-i ezelîde mukadder olan zamana kadar bekasıdır.

İslâm dini, bekârlığın sahibini fuhuşa sürükleyeceği sanıldığı zamanda nikâhı vâcib ve mecburi bir vazife olarak kabul ve teklif eder. Buna mukabil hukûk-ı zevciyete riayet edilemeyeceği kanaati hâsıl olunca da mekruh addeder.² Bu iki vaziyet dışındaki tabii hallerde nikâh yine ihtiyara bırakılmayıp sünnet-i müekkede halinde teşrîf kılınmıştır.

1 {İM1863 İbn Mâce, Nikâh, 8.}

2 Burada bir ciheti tahşiye etmek isteriz ki o da fakirliğin nikâha mani teşkil etmediğidir. Nasıl ki Kur’ân-ı Mübîn’de Cenâb-ı Hak, “*Fakir olurlarsa Allah onları fazl ve keremiyle ganî kılar. Hayat ve maiyetlerine genişlik verir*” buyurmuştur. {en-Nûr, 24/32.} Buhârî’nin “Fezâil” bahsinde rivayetine göre, “Resûl-i Ekrem, mehir olarak karısının parmağına takacak demir bir halka bile bulamayan ve bir günlük nafakası olmayan bir fakirin bile evlenmesine müsaade etmiştir.” {B5029 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 21.}

Şimdi mukaddime olarak arzettiğimiz mâlûmatı misalleriyle birlikte aşağıdaki hadislerde mütalaa edeceğiz.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ ثَلَاثَةٌ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَانَتْهُمْ تَقَالُوهَا فَقَالُوا وَآيِنُ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ فَقَالَ أَحَدُهُمْ أَمَّا أَنَا فَإِنِّي أَصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ وَقَالَ آخَرُ أَنَا أَعْتَزِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَيْهِمْ فَقَالَ أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا أَمَّا وَاللَّهِ إِنِّي لَا أَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَاتَّقَاكُمْ لَهُ لِكِنِّي أَصُومُ وَأُفْطِرُ وَأُصَلِّي وَأَرْفُدُ وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere (ashaptan) üç kişi Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bunların bilemedikleri gizli) ibadetini sormak (ve öğrenmek) üzere Peygamber'in kadınlarının evlerine gelmişlerdi. Bunlara Peygamber'in ibadeti(nin kemmiyet ve keyfiyeti) haber verilince güya azımsayarak (bir ağızdan), “Biz nerede, Resûlullah nerede? Muhakkak ki Allah, Peygamber'inin geçmiş olan ve gelecekte işlenmesi muhtemel bulunan bütün günahlarını mağfiret etmiştir” dediler. (Sonra da şöyle ahdettiler): İçlerinden biri, “Ben geceleri daima namaz kılacağım” dedi. Öbürü de, “Ben de her zaman (her gün) oruç tutacağım” dedi. (Üçüncü) biri, “Ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım, hiç evlenmeyeceğim” dedi. Onlar bu söz üzerinde iken Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bunların yanlarına gelerek, “Siz, şöyle şöyle söyleyen kimselersiniz değil mi? Fakat şunu biliniz ve iyi düşününüz ki, ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve korunanınız buluyorum. Bununla beraber ben (kâh) oruç tutarım, (bazı günlerde) tutmam. (Gecenin bir kısmında) namaz kılarım, (bir kısmında da) uyurum. Kadınlarla da evlenirim (işte benim sünnetim budur). Her kim benim bu yolum(da gitmez de on)dan yüz çevirirse, benden değildir” buyurdu. {B5063 Buhârî, Nikâh, 1.}

İZAHİ

Buhârî'nin bu rivayetine göre Resûl-i Ekrem'in bu öğütlerini hususi surette bu üç kişiye söylediği anlaşılıyor. Müslim'in rivayetine göre mescidde bir hitabetle umuma

bildirilmiştir. Bu rivayete göre bu üç kişinin sözleri Resûl-i Ekrem'e erişince umuma karşı irat ettiği bir hutbesinde Allah'a hamdüsena ettikten sonra, “*Bazı kimseler şöyle şöyle söylemişlerdir. Bilmem ki bu sözleriyle ne demek istiyorlar*” diye söze başlamış ve mevzumuz olan hadisteki sözleri söylemiştir.³

Hadisteki sünnet, tarikat (yol) demektir. Farz mukabili olan sünnet ve nâfile demek değildir. Binaenaleyh buradaki tarikat ve yol demek olan sünnet, farza da nâfileye de şâmilidir.

Hadis metninde Buhârî'nin “reht” tabirine mukabil Müslim *Sahîh*'inde “nefer” rivayet etmiştir. Reht üçten ona, nefer de üçten dokuza kadar kişiye ıtlak olunur. Abdürrezzâk'ın Saîd b. Müseyyeb'den rivayetine göre bu üç kişinin Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Amr b. Âs, Osman b. Maz'ûn'dan ibaret olduğu tasrih edilmiştir.

Bu hadiste Resûl-i Ekrem ibadet ve istirahat hayatı ile aile ve medenî mesai hayatını bir vecîze halinde, hulâsa ettikten sonra, “*İşte benim yolum budur, bundan ayrılanlar benden değildir*” buyurmaları Müslümanlık'ta ruhbanlık olmadığını açık bir şekilde belirtmiştir.

1787

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَدَّ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ مَطْعُونٍ التَّبَتُّلَ
وَلَوْ أَذِنَ لَهُ لَأَخْتَصَيْنَا.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Osman b. Maz'ûn'un kadınlardan uzletini (ve evlenmekten çekinmesini) nehyetti. Eğer Peygamber onun uzletine müsaade etseydi (biz daha ileri giderek) hadımlaşırđık. {B5073 Buhârî, Nikâh, 8.}

İ Z A H I

Hadisteki tebettül ki, “kadınlardan uzlettir, uzak yaşamak”tır, hristiyan şeriatı mevzuatındandır ki ruhbanîyet deriz. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın rivayeti veçhile Peygamber efendimiz ümmetini bundan menetmiştir. Bundan önce Enes b. Mâlik hadisinde öğrendiğimiz veçhile Resûl-i Ekrem “*Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir*” suretinde şiddetli bir tahzîrde bulunmuştur. İslâm câmiasında neslin ve nüfusun çoğalması matlup olduğundan, “*Evleniniz, ümmetimin çokluğu ile iftihar ederim*”⁴ diye teşvik buyurmuştur.

Hadis metnindeki **ihtisâ** “hayaları çıkarmak”tır ki çıkarılan insana **hadım**, hayvana da **iğdiş** tabir olunur. Fıtratı tagyir ve neslin inkıtânını mûcip olduğu için Resûl-i Ekrem

3 {M3403 Müslim, Nikâh, 5.}

4 {İM1846 İbn Mâce, Nikâh, 1.}

nehyetmiştir ve bu babda Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetine göre Resûl-i Ekrem ﷺ لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ "Siz Allah'ın helâl kıldığı güzel şeyleri kendinize haram kılmayınız" âyetini okumuştur.⁵ Bundan sonraki hadis bu nehyi teyit eder mahiyettedir. Bu cihetle ihsâ bilitifak haramdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ شَابٌّ وَأَنَا أَخَافُ عَلَى نَفْسِي الْعَنْتَ وَلَا أَجِدُ مَا أَتَزَوَّجُ بِهِ النِّسَاءَ فَسَكَتَ عَنِّي ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ فَسَكَتَ عَنِّي ثُمَّ قُلْتُ مِثْلَ ذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ فَاخْتَصِ عَلَى ذَلِكَ أَوْ ذَرِّ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben bir kere Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlellah! Ben genç çağda bir adamım. Kötü bir işte bulunmaktan korkuyorum. Kadınlarla evlenecek dünyalık da bulamıyorum" dedim. (Tavâşî olayım mı? demek istedim). Resûl-i Ekrem sustu, cevap vermedi. Sonra bu suretle bir daha halimi arzettim. Yine sükût etti. Sonra bunun gibi bir daha söyledim, yine sustu. (Dördüncü) bir daha söylediğimde Resûlullah (azarlayarak) bana, "Yâ Ebû Hüreyre! Senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalem(in mürekkebi) kurumuştur. Şu hal üzerine sen ister hadımlaş, ister bırak (müsavidir)" buyurdu. {B5076 Buhârî, Nikâh, 8.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem bu cevabıyla Ebû Hüreyre'nin tavâşîliğine müsaade etmiş değildir. Hatta aksine Ebû Hüreyre'yi tehdit ve tekdir etmiştir. Çünkü Resûlullah'ın dört kere sorulan bir suale sükût ile mukabele buyurduktan sonra vârit olan emri tehdiden, şiddetli bir azardan başka ne olabilir. Resûlullah'ın ısrar ile sükûtu, سوالin fenalığını kemâl-i belâgatla ifade ederken, sualde ısrar üzerine vârit olan cevap nehiy ve tevbihten başka bir şeye delâlet edemez.

Ebû Hüreyre'nin bu derece ısrarı da öyle sanıyoruz ki Câhiliye devrinde tavâşîliğin müteaddit maksatlarla tatbik edilmekte olmasına ve bunun zühdî bir ittikâ ile yapılmasının hükmünü anlamak sâikasıyladır. İbn Sînâ *el-Kânûn*'unda Hakîm Calinus'tan naklen

o devirlerde beş nevi tavâşîlik tatbik olunduğunu beyan ve birer birer izah ettiğine göre, bu vahşiyane muamelenin o devirlerde her tarafta şâyi olduğunu bildirir. Bu itibarla İslâm dininin izâlesiyle meşgul olduğu Câhiliye âdetleri arasında tavâşî göreneği de bulunuyor.

1789

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ لَوْ نَزَلَتْ وَادِيًا وَفِيهِ شَجَرَةٌ قَدْ أَكَلَ مِنْهَا وَوَجَدَتْ شَجَرَةً لَمْ يُؤْكَلْ مِنْهَا فِي أَيِّهَا كُنْتُ تُرْتَعُ بِعَيْرِكَ قَالَ فِي الَّذِي لَمْ يُرْتَعْ مِنْهَا تَعْنِي أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ   لَمْ يَتَزَوَّجْ بِكَرٍّ غَيْرَهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme, “Yâ Resûlellah! Lütfen bana bildirir misin? Sen bir vadiye insen de orada iki nevi ağaç bulsan, a) Üzerindeki mahsulü yenilmiş. b) Mahsulü yenilmemiş. Deveni hangisinde yayar, otlatırsın?” diye sordum. Resûlullah, “Başkası tarafından otlatılmayan ağaçta!” dedi. (Âişe, “Ben işte o ağacım” dedi).⁶ Hazret-i Âişe bu sorusuyla Resûlullah’ın kendisinden başka bâkir kız olarak kimseyi tezevvüc etmediğini kastediyordu. {B5077 Buhârî, Nikâh, 9.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “Nikâh-ı Ebkâr” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvandaki “ebkâr” lafzı bikrin cem’idir. Bikir, “er görmedik genç kız”a denir. Şüphesiz ki Hazret-i Âişe, “Ben meyvesine dokunulmamış bir ağacım” sözünü en yüksek fahr ve ibtihaç ile söylemiştir. Bu cihetle Hazret-i Âişe’nin bu hadisi, bikrin nikâhı efdal olduğuna delâlet eder.

1790

وَعَنْهَا   أَنَّ النَّبِيَّ   خَطَبَهَا إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ   إِنَّمَا أَنَا أَخُوكَ فَقَالَ أَنْتَ أَخِي فِي دِينِ اللَّهِ وَكِتَابِهِ وَهِيَ لِي حَلَالٌ.

6 Tercümemizde kavis içinde görülen bu ziyade Ebû Nuaym’ın rivayetinden alınarak gösterildi.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Bekir'den Âişe'yi nikâhlamak için istedi. Ebû Bekir radiyallahu anh, "Fakat ben senin kardeşinim" demişti. Resûl-i Ekrem de, "Ey Ebû Bekir! Sen benim Allah'ın dininde ve kitabında kardeşimsin. Bu cihetle Âişe bana helâldir" buyurdu. {B5081 Buhârî, Nikâh, 11.}

1791

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ أَبَا حُذَيْفَةَ بْنَ عُثْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ تَبَنَّى سَالِمًا وَأَتَكَحَهُ بِنْتُ أَخِيهِ هِنْدُ بِنْتُ الْوَلِيدِ بْنِ عُثْبَةَ بْنِ رَبِيعَةَ وَهُوَ مَوْلَى لِمَرْأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ كَمَا تَبَنَّى النَّبِيُّ ﷺ زَيْدًا وَكَانَ مَنْ تَبَنَّى رَجُلًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ دَعَاهُ النَّاسُ إِلَيْهِ وَوَرِثَ مِنْ مِيرَاثِهِ حَتَّى أُنْزِلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ اذْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ إِلَى قَوْلِهِ وَمَوَالِيَكُمْ فَرُدُّوا إِلَى آبَائِهِمْ فَمَنْ لَمْ يُعْلَمْ لَهُ أَبٌ كَانَ مَوْلَى وَأَخًا فِي الدِّينِ فَجَاءَتْ سَهْلَةُ بِنْتُ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرِو الْقُرَشِيِّ ثُمَّ الْعَامِرِيُّ وَهِيَ امْرَأَةُ أَبِي حُذَيْفَةَ بْنِ عُثْبَةَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا نَرَى سَالِمًا وَلَدًا وَقَدْ أُنْزِلَ اللَّهُ فِيهِ مَا قَدْ عَلِمْتَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebîa b. Abdüşems -ki bu Ebû Huzeyfe Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber Bedir Gazvesi'nde bulunmuştu.⁷ - Sâlim (İbn Ma'kıl')⁸ oğul edinmişti. Nasıl ki Resûlullah da Zeyd'i oğul edinmişti. Aynı zamanda Sâlim'e, kardeşi Velîd b. Utbe b. Rebîa'nın kızı (Hind'i) nikâh etmişti. Halbuki Sâlim, ensardan (Sübeyle) kadının kölesi idi.⁹ Câhiliye zamanında bir kimse birini evlât edinirse,

7 Ebû Huzeyfe Kureyş eşrafından ve ashabın en faziletli simalarından idi. Medine'ye ilk hicret eden ashabtan ve iki kibleye karşı namaz kılan bahtiyarlardandır. Habeşistan'a da hicret etmişti. Bedir Gazâsı'nda bulunduğu gibi bütün gazâlarda da Resûlullah ile beraber bulunmuştur. Yemâme Harbi'nde şehid düştür. O zaman elli üç veya elli dört yaşında idi.

8 Sâlim, Farslı idi. Köle sınıfının en fâzılı, ashabın yüksek simalarındandı. Sâlim de Bedir Harbi'nde bulunan bahtiyarlardandı. Ebû Huzeyfe gibi Sâlim de hicretin 12. yılında Yemâme'de şehid olmuştur. Bu iki aziz şehidden birinin başı öbürünün iki ayağı arasında bulunmuştur.

9 Sübeyle, Ebû Huzeyfe'nin karısıdır ve Medine'ye ilk hicret eden kadınlardandır. En fâzıl sahâbî kadınlardan sayılır. Sübeyle, Sâlim'i âzatlamakla zevci Ebû Huzeyfe onu evlât edinmişti. Sonra da kardeşinin kızı Hind ile evlendirmişti.

halk evlâtlığı onun adıyla anardı. (Filânın oğlu filân derlerdi) ve evlâtlık, (neseb cihetiyle oğul gibi) o kimsenin mirasından istifade ederdi. Bu töre, azîz ve celîl olan Allah Teâlâ, اَدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ “Evlâtlıklarınızı (neseben) babaları adıyla çağırınız!”¹⁰ kavî-i şerîfini وَمَوَالِيكُمْ kelimesine kadar inzâl buyuruncaya kadar devam etti ve bu âyetin nüzûlü üzerine artık âzatlı köleler ve evlâtlıklar nesebî babaları adına iade olundu. Bunlardan babaları bilinmeyenlerin de (eski efendisine) dinde dost ve kardeş oldu.

Bu vaziyet üzerine Kureyşî, sonra Âmirî olan Süheyl b. Amr’ın kızı Sehle –ki Ebû Huzeyfe’nin (öbür) karısıdır, (Sübeyte’nin de ortağıdır)– Nebî sallallahu aleyhi ve sellem geldi ve, “Yâ Resûlellah! Biz Sâlim’i oğul edinmiştik. Halbuki Allah Teâlâ evlâtlık hakkında bildiğiniz âyet-i kerîmeyi indirdi. (Şimdi ne buyursunuz?)” diye sordu. (Buhârî’nin şeyhi) Ebû’l-Yemân bu hadisi (müellif Buhârî’ye bu suretle) rivayet etti. {B5088 Buhârî, Nikâh, 16.}

İ Z A H I

Hadiste mebdede ve müntehasına işaret olunan kavî-i şerîf, Ahzâb sûresinin 4 ve 5. âyetlerinin birer parçasıdır ve meâlî şöyledir: “Allah, evlâtlıklarınızı sizin oğullarınız kılmamıştır. O, sizin ağzınızda (uydurma) lafınızdır. Allah ise size hakkı, hakikati bildiriyor ve doğru yola hidayet ediyor. (Şöyle ki): Evlâtlıklarınızı babaları adına nisbet ederek çağırınız! Eğer babalarını bilmiyorsanız (yine babalık taslamayınız! Çünkü) onlar sizin dinde kardeşleriniz ve dostlarınızdır.”¹¹

Bu âyet-i kerîme Peygamberimizin evlâtlığı Zeyd b. Hârîse hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki: Zeyd, Resûlullah’ın Hazret-i Hatice tarafından hediye edilen kölesi idi. Nübüvvetten evvel Resûl-i Ekrem Zeyd’i âzatlamış, sonra da âdet veçhile evlât edinmişti ve o tarihten itibaren Zeyd b. Muhammed b. Abdullah diye anılır oldu. Daha sonra Hazret-i Hamza ile Zeyd arasında din kardeşliği tesis edip fakir olan Zeyd’in zengin olan Hazret-i Hamza’nın malından müstefit olmasını temin buyurdu. Aynı zamanda Zeyneb bint Cahş ile de evlendirdi. Zeyneb, Benî Esed’in en şerefli bir aile kızı olmakla Zeyd’i kendisine küfüv ve muadil addetmeyerek hırçınlık ediyor ve bir türlü geçinemiyordu. Nihayet Zeyd, Zeyneb’i bırakmakla Resûl-i Ekrem izdivaç ile taltif buyurdu. Bu defa yahudilerle münafıklar, “Muhammed, oğlunun karısı ile evlendi” demeye başladılar. Bunun üzerine tercümesini bildirdiğimiz âyet-i kerîme nâzil olup arada nesebî ve hakiki bir evlâtlık bulunmayıp Câhiliye âdeti üzerine tefevvuhattan ibaret olduğu bildirildi ve bundan böyle tebennî edilen oğullukların, kendi vâlitleri olan babaları adıyla çağırılması emrolundu ve aynı

10 {el-Ahzâb, 33/5.}

11 {el-Ahzâb, 33/4-5.}

zamanda bu Câhiliye çağrısıyla beraber buna terettüp eden hukukî münasebetler de lağ-volundu. Onun yerine dinî kardeşlik ve dostluk ikame edildi.

Hadiste bildirilen vâkıya gelince bunda kadın erkek en benâm ashabın adları zikrolunmuştur ki, Ebû Huzeyfe ile iki karısı, Sübeyte ile Sehle, Sâlim ile karısı ve Ebû Huzeyfe'nin kardeşi kızı Hind'dir. Bunlardan Ebû Huzeyfe Sâlim'i –ki Sübeyte'nin âzatlısı ve Ebû Huzeyfe'nin oğulluğudur– kardeşinin kızı Hind ile evlendiriyor. Sâlim'in evlâtlık vaziyetine medenî ve içtimaî birtakım haklar terettüp etmekte ve halk arasında, “Ebû Huzeyfe oğlu Sâlim” diye anılmakta iken yukarıda tercümelerini gördüğümüz Ahzâb sûresi âyetleri nâzil olunca bu yoldaki evlâtlık kalkıyor. Ne Sâlim üzerinde Ebû Huzeyfe'nin babalığı ve ne de Sübeyte ile Sehle'nin analığı kalıyor. Bu analık ve babalık ve oğulluğunun devamını arzu eden bu aile namına Sehle,¹² Resûl-i Ekrem'e müracaat ederek Sâlim'in oğulluğunun devamı çaresini soruyor.

Buhârî'nin Ebû'l-Yemân'dan gelen bu rivayetinde, Resûl-i Ekrem'in Sehle'ye ne yolda cevap verdiği bildirilmiyor. Cevabı diğer hadis müelliflerinin rivayetlerinden öğreniyoruz. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem Sehle'ye, “Sâlim'i emzir, (sütannelik tesis et!)” diye cevap vermiştir. Sehle de Sâlim'i emzirmiş ve beş yudum süt vermiştir. Bu suretle Sâlim Sehle'nin ve dolayısıyla ailenin sutoğlu olmuştur. Diğer bir rivayete göre Sehle, Resûl-i Ekrem'e müracaatında, “Yâ Resûlellah! Bu âyetle Sâlim evlâtlıktan çıkıyor. Halbuki o, erlik çağında olduğu halde biz kadınların yanına girip çıkıyor. Öyle sanıyorum ki Ebû Huzeyfe de bu halden müteessirdir!” demiş. Resûl-i Ekrem de, “*Sâlim'i emzir, sen ona sütanne olup haram olursun, zevcin Ebû Huzeyfe'de de bir endişe kalmaz*” buyurmuş. O da Sâlim'i emzirmiştir.¹³

Müslim'in bir rivayetine göre Sehle, “Yâ Resûlellah! Koca adamı ben nasıl emziririm?” demiş. Resûl-i Ekrem de gülerek, “*Sâlim'in koca bir adam olduğunu ben de biliyorum*” buyurmuş.¹⁴ Kâdî İyâz der ki: Sehle'nin sütünü bir kaba sağması, sonra Sâlim'in içmesi ve bu suretle emerken hiç temas edilmemiş olması sanılır. Hasan-ı Basrî'den de bu suretle nakl olunmuştur.

Hazret-i Âişe'den rivayet olunan bu hadise göre çocuğun emmesiyle olduğu gibi bâliğin yani erlik çağındaki kişinin emmesiyle de hürmet-i radâ' sabit oluyor ki Hazret-i Âişe'nin, Dâvûd ez-Zâhirî'nin mezhebi budur. Fakat ashaptan, tâbiînden ve İslâm merâkiz-i medeniyyesindeki ulemâdan cumhûrun mezhebine göre radâ' hürmeti ancak iki seneden az bir zaman içinde emmekle sabit olur. İmam Ebû Hanîfe iki buçuk sene, İmam Züfer de üç yaşına kadar müddet içinde nevzâdın emmesiyle hürmet-i radâ' tahakkuk eder demiş-

12 Sehle, Hudeybiye Musâlahanâmesi'ni Kureyş namına imza eden ve Mekke'nin fethi sırasında İslâm olarak müessir hitabeleriyle İslâm'a büyük hizmetlerde bulunan Süheyl b. Amr'ın kızıdır ve Araplar arasında yüksek içtimaî mevkii haiz olan bir aileye mensuptur.

13 {M3601 Müslim, Radâ', 26.}

14 {M3600 Müslim, Radâ', 26.}

lerdir. Bunlar da Bakara sûresinin şu meâldeki 233. âyetiyle istidlâl etmişlerdir: “*Anneleer çocuklarını –emzik zamanını tamamlamak isteyenler için– tam iki sene emzirirler.*”¹⁵

Bu âyet-i kerîme hükmünü teyit eden birçok ehâdîs-i meşhûre de rivayet olunmuştur. Mevzumuz olan Sehle kadın meselesine gelince; cumhura göre bu hadisin ifade ettiği hüküm, Sehle ile Sâlim’e mahsustur. Bazı ulemâ da bunun mensuh olduğunu iddia etmişlerdir. Bu cihetle Hanefî fukahası radâî, “Nevzâdın bu müddet içinde kadın memesini sormasıdır” diye tarif etmişlerdir. Bu tarife göre bir kaba sağılan sütün içilmesiyle veya müddet-i radâ’ haricinde emilmekle yahut bir hayvan memesinden emzirmekle radâa terettüp eden hürmet tahakkuk etmez.

1792

وَعَنْهَا ﷺ قَالَتْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى ضُبَاعَةَ بِنْتِ الزُّبَيْرِ فَقَالَ لَهَا لَعَلَّكَ أَرَدْتَ الْحَجَّ قَالَتْ وَاللَّهِ لَا أَجِدُنِي إِلَّا وَجَعَةً فَقَالَ لَهَا حُجِّي وَاشْتَرِطِي وَقُولِي اللَّهُمَّ مَحِلِّي حَيْثُ حَبَسْتَنِي وَكَأَنْتَ تَحْتَ الْمُقْدَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (amcası) Zübeyr (b. Abdülmuttalib’in) kızını Dubâa’nın yanına gitmiş ve ona, “Öyle sanıyorum ki hacca gitmek tedarikinde bulunuyorsun” demişti. Dubâa da, “(Evet öyledir. Fakat) vallahi kendimde hastalık hissediyorum” dedi. Resûl-i Ekrem, “Ey Dubâa sen haccet ve (hacca niyet ederken), ‘Yâ rab! Beni menâsik-i haccı ifadan (hastalık gibi bir sebeple) menettiğin yerde ihramdan çıkacağım!’ diyerek şart kıl buyurdu. Bir de Dubâa (o sırada) Mikdâd b. Esved’in taht-ı nikâhında idi. {B5089 Buhârî, Nikâh, 16.}

İZAHİ

Gerek bu, gerek bundan önce tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadislerini Buhârî, “Nikahta Ümmetin İcmâıyla Matlûp Olan Kefâet Din Hususundadır” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Kefâet ve küfûv, nikâh bahsinde kullanılan İslâm hukuku ıstılahlarındandır ve zevcin, zevcenin benzeri ve dengi olmasıdır. Bu unvanıyla müellif şunu demek istiyor ki erkeğin kadına nikâh hususundaki benzerliği nesep cihetiyle

15 {el-Bakara, 2/233.} (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّ الرِّضَاعَةَ ...) Yine bu âyet-i kerîmede, “Eğer ana ile baba müşavere ederek rızalarıyla çocuğu memeden ayırmak isterlerse, ayırmalarında bir günah yoktur.”

değil din cihetiyledir. Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği ve yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadiste zevç tarafı ikisinde de köledir ki birinci hadiste Sâlim, bu hadiste de Mikdâd b. Esved'dir, kadın tarafı ise Kureyş kabilesinin en şerefli birer ailesine mensup olan bundan önceki hadisteki Sehle ile bu hadisteki Dubâa'dır. Her iki hadiste erkekle kadın arasında nesep cihetiyle hiç benzerlik yoktur. Buna mukabil diyanet itibariyle tam bir müşâbehet vardır. Her iki hadisteki çiftler ashab-ı kirâmın en güzidelerindendir. Birinci hadisteki Sâlim ile Sehle'nin hal tercümelerini ve dinî mevkilerini görmüştük. Bu hadisteki Mikdâd ile Dubâa'ya gelince, Mikdâd (radiyallahu anh) Kindeli'dir. Amr b. Sa'lebe'nin oğludur. Esved b. Abdüygüs'un kölesi iken âzat edilip oğul edindiği için ona nisbet olunup Mikdâd b. Esved diye anılmıştır. Sonra Dubâa ile evlenmiştir. Dubâa Abdülmatalib'in hafîdesi olmak cihetiyle nesepçe Mikdâd onun hiç benzeri değildir. Fakat dinî vaziyetleri itibariyle ikisi de çok yüksektir. Dubâa Peygamberimizin amcasının kızıdır. Her zaman ziyaretleriyle şeref bahşettiği yüksek kadınlardandır. Mikdâd hazretleri de ashabın fâzıl, necip, hayırlı simalarındandır. İbn Mes'ûd, "Müslümanlığı ilk ilân eden yedi zattır" diyerek Mikdâd b. Esved'i de bunlar arasında saymıştır. Mısır'ın fet-hinde şehid olup Medine'ye naklolunarak Bakî'a defnolunmuştur. Cenaze namazı bizzat Halife Hazret-i Osman tarafından kılınmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِأَرْبَعٍ لِمَالِهَا وَلِحَسَبِهَا وَجَمَالِهَا وَلِدِينِهَا فَافْظَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبْتُ يَدَاكَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kadın dört (hal ve sıfatı) için nikâh olunur: Malı için, soyu için, güzelliği için, dini için. (Ey mümin sen bunlardan) dindar olanı ele geçirmeye bak (eğer dediğim gibi yapmazsan) yoksulluğa düşersin. {B5090 Buhârî, Nikâh, 16.}

İ Z A H I

Bu hadis de müellif Buhârî'nin "Kefâet" bahsinde rivayet ettiği hadislerden biridir. Kurtubî'nin beyanına göre hadisin mânası, "Bu dört umde bir kadını nikâh etmek hususunda rağbet edilip nazariitibare alınacak şeylerdir" demektir. Fakat nikâh hususunda itibar olunan kefâet umdeleri bu dört hısâl-i hamîdeye münhasırdır sanılmamalıdır ve hiçbir âlim böyle bir iddiada bulunmamıştır. Çünkü kefâetin muâşeret, usul ve âdâbına göre daha müteaddit cihetleri vardır. Hadisin sarahatle ifade ettiği bir cihet şudur ki bu

dört suret ve sîret kastıyla nikâh etmek mubahtır. Daha belîğ bir üslûp ile ifade ettiği ikinci bir cihet de din hususundaki kefâetin öbürlerinden ziyade rağbete ve itibara şayan bir umde olduğudur. Bu cihetle dinî vaziyeti yolunda olan bir köle, nesebi yüksek bir kadınla evlenebiliyor. Resûl-i Ekrem'e, "Yâ Resûlallah! Kızlarımız kölelerimizle evlenebilecek midir?" diye sorulması üzerine Hucurât sûresinin şu meâldeki 13. âyeti nâzil olup, "Ey insanlar biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve sizi şubeler ve kabileler (halinde bölüm bölüm) kıldık. Tâ ki birbirinizi (soyunuzla) tanıyasınız. Muhakkak ki Allah yanında en itibarlı en takvâli olanınızdır"¹⁶ buyurulmuştur

Müellif Buhârî bu babın unvanındaki, "Dinde Kefâet" başlığından sonra da bu hakikate işaret ederek Furkân sûresinin şu meâldeki 54. âyetinde, "Allah Teâlâ o kudret sahibidir ki bir katre sudan bir beşer (bedîası) yarattı; sonra onu erkek ve dişi tarafından iki soy kıldı. Rabbin çok kudretli bulunuyor"¹⁷ buyurulmuştur.

عَنْ سَهْلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ غَنِيٌّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا قَالُوا حَرِيٌّ إِنْ خُطِبَ أَنْ يُنْكَحَ وَإِنْ شَفَعَ أَنْ يُشَفَعَ وَإِنْ قَالَ أَنْ يُسْتَمَعَ قَالَ ثُمَّ سَكَتَ فَمَرَّ رَجُلٌ مِنْ فَقَرَاءِ الْمُسْلِمِينَ فَقَالَ مَا تَقُولُونَ فِي هَذَا قَالُوا حَرِيٌّ إِنْ خُطِبَ أَنْ لَا يُنْكَحَ وَإِنْ شَفَعَ أَنْ لَا يُشَفَعَ وَإِنْ قَالَ أَنْ لَا يُسْتَمَعَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هَذَا خَيْرٌ مِنْ مِلءِ الْأَرْضِ مِثْلَ هَذَا.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebi sallallahu aleyhi ve sellem'in yanından zengin biri geçmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Bu zengin kişi hakkında ne dersiniz?" diye onu tezkiye etmişti. Mecliste hazır bulunanlar da, "Bu kimse bir kadının izdivacına tâlip olsa nikâh olunmaya, biri hakkında şefaât ve tavsiye ederse şefaati kabul edilmeye, bir mütalaada bulunsa sözü dinlenmeye lâayık bir kimsedir" diye şehâdet ettiler. Sehl b. Sa'd der ki: Sonra Resûlullah sükût etti. Bu sırada müslüman fakirlerinden biri geçti. Bu defa da Resûlullah, "Bu fakir kişi hakkında ne dersiniz?" diye sordu. Orada bulunanlar, "Bu kimse de bir kadının nikâhına tâlip olsa nikâh olunmaya, biri hakkında şefaât ederse şefaati kabul olunmaya, bir re'y beyan ederse sözü dinlenmeye lâayık bir kimse değildir" dediler. Bunun üze-

16 {el-Hucurât, 49/13.} يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

17 {el-Furkân, 25/54.} وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا

rine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bu fakir yok mu, öbür zengin gibi dünya dolusu insandan hayırlıdır” buyurdu. {B5091 Buhârî, Nikâh, 16.}

İ Z A H I

Bu hadisi de Buhârî, “İslâm’da Kefâet”e dair açtığı babında rivayet etmiştir ve hayırlı, faziletli fakirin fakirliği kefâete mani ve nikâhı ihlâl eder bir hal olmadığını bildirmek istemiştir. Bu hadiste Peygamber’in yanından geçtiği bildirilen fakirin İbn Sürâka olduğu haber veriliyor ki en eski müslümanlardan sâlih bir zat olup, Uhud Harbi’nde Resûlullah ile beraber bulunmuştu. Artık bunun şerefi, hasep ve nesep asaleti gibi içtimaî mefâhirle ölçülemezdi. Şu da mâlûm olsun ki bu hadisten ne fakirin zenginden, ne de fakirliğin zenginlikten hayırlı olduğu anlaşılmalıdır. Buhârî’nin hadisi sûret-i sevki bunu ifade etmekle beraber yukarıda birçok bahiste ve hadislerin izahlarında bildirdiğimiz veçhile fakirlik, zenginlik vasıflarının vâkıya, zemin ve zamana nisbetle fazilet ve mezemmet cihetleri de vardır. Zaman olmuştur ki Resûl-i Ekrem fakirlikten istiâze etmiştir. Yine zaman olmuştur ki fakirlikle iftihar etmiştir.

1795

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَا تَرَكْتُ
بَعْدِي فِتْنَةً أَضَرَّ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ.

T E R C Ü M E S İ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı fitne ve fesad (âmili) olarak hiçbir şey bırakmadım” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5096 Buhârî, Nikâh, 18.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî, “Huysuz ve Uğursuz Kadından Sakınılması” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında müellif, “*Ey müminler! Kadınlarınızdan ve evlâtlarınızdan size düşman olan bir kısmı da bulunduğunuz muhakkaktır. Artık bunlardan sakınınız!*”¹⁸ meâlindeki âyet-i kerîmeyi de zikretmiştir. Bu âyetin mazmununa göre mevzumuz olan Üsâme hadisindeki, kadınların erkekler için fesad âmili olması umumi değildir. Kadınların huysuz ve uğursuz kısmıdır. Bu hususu teyit için Buhârî mevzumuz olan Üsâme hadisinden önce Abdullah b. Ömer ile Sehl b. Sa’d’dan da şu meâldeki hadisi

18 {et-Tegâbün, 64/14.} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ.

rivayet ediyor: “Eğer eşyada şeâmet farzolunursa atta, kadında, evde ve meskende aranılmadır” buyurmuştur.¹⁹ Taberânî’nin Zâtünnitâkayn Esmâ (radıyallahu anhâ)dan gelen bir rivayeti Buhârî’nin bu hadisini izah eder mahiyette ve şu meâldedir: “Kişinin evi, karısı, atı fena olmak, dünyadaki talihsizliği eserdir. Evin fenası sahası dar, komşuları murdar olandır. Atın fenası üstüne bindirmeyendir. Kadının fenası kötü huylu olandır.”²⁰

Buhârî metnindeki hadis metni *إن كان في شيء* “Bir şeyde şomluk ve uğursuzluk tahmin olunursa” ibaresiyle ifade olunduğuna göre atla, kadınla ve evle teşe’üm olunmaması ihbar buyurulmuştur. Bunlarla teşe’üm olunmadığına göre hiçbir şey ile teşe’üm olunmaması icap eder. Bu cihetle ve diğer âsâr ile teşe’üm nehyolunmuştur (bu eserimizdeki 1211 numara ile tercümesi geçen Abdullah b. Ömer hadisinin izahını okuyunuz).

1796

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قِيلَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَلَا تَزَوِّجُ ابْنَةَ حَمْزَةَ
قَالَ إِنَّهَا ابْنَةُ أُخِي مِنَ الرِّضَاعَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve selleme (Hazret-i Ali tarafından), “Yâ Resûlellah! Hamza’nın kızını niçin tezevvüc etmezsin” denilmiştir. Resûl-i Ekrem, “Hamza’nın kızı sütkardeşimin kızıdır” buyurdu. {B5100 Buhârî, Nikâh, 21.}

İZAHİ

Müslim’in Hazret-i Ali’den bir rivayetine göre müşârün ileyh der ki: Ben bir kere, “Yâ Resûlellah! izdivaç şerefini Kureyş’e tahsis eder de Benî Hâşim’i niçin mahrum edersin?” diye sorduğumda Resûl-i Ekrem, “Sizin içinizde kim var?” dedi. Ben de, “Hamza’nın kızı” dedim. Resûl-i Ekrem, “Hamza’nın kızı, sütkardeşimin kızıdır” buyurdu.²¹

Şehidler ulusu Hazret-i Hamza, Peygamber’in hem amcası idi hem de sütkardeşi. Ebû Leheb’in âzatlısı Süveybe kadın ibtida Hamza’yı, sonra Resûlullah’ı emzirmişti. Hamza Peygamberimizden iki yaş büyüktü. Peygamber efendimiz, Hazret-i Hatice ile evlendikten sonra hem kendisi, hem Hatice hazretleri Süveybe’ye ikram ederlerdi. Medine’ye hicret buyurduktan sonra da daima hediye göndererek taltif ederdi. Hayber’in fethinden sonra vefat etmiştir. Hazret-i Ali, Resûl-i Ekrem ile Hamza b. Abdülmuttalib arasında böyle bir süt birliği bulunduğunu bilmediği için Hamza’nın kızıyla evlenmesini teklif etmişti.

19 {B5095 Buhârî, Nikâh, 18.}

20 {MK20983 Taberânî, *el-Kebîr*, XXIV, 153.}

21 {B3581 Müslim, Radâ‘, 11.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَرَاهُ فَلَانًا لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ قَالَتْ عَائِشَةُ لَوْ كَانَ فَلَانٌ حَيًّا لِعَمِّهَا مِنَ الرَّضَاعَةِ دَخَلَ عَلَيَّ فَقَالَ نَعَمْ الرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre, Âişe (hazretleri bir kere) Hafsa'nın odası önünde izin isteyen bir erkek sesi işitmişti. Âişe der ki: "Yâ Resûlellah! Şu adam evinize girmek için izin diliyor" dedim. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Sanırım ki o, Hafsa'nın sütamcası filân kimsedir" buyurdu. Âişe der ki: "Sütamcam filân hayatta olsaydı benim yanıma girebilecek miydi?" diye sordum. Resûlullah, "Evet girebilirdi, çünkü süt, velâdet ve nesebin haram kıldığı her şeyi haram kılar" buyurdu. {B5099 Buhârî, Nikâh, 21.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadis ile bundan önceki Abdullah b. Abbas hadisini radâ' hükmüne dair açtığı bir babında zikretmiştir. Radâ' ki emzik çağındaki çocuğun meme emdiği zaman içinde bir kadının memesini sorması ve emmesidir. Bu yolda tarif olunan radâan hükmü Hazret-i Âişe hadisinde bildirildiği üzere velâdet ve nesep cihetiyle haram olan her şeyin radâen de haram olmasıdır. Bu hususta icthadı haiz ulemâ arasında ihtilâf yoktur, icmâ' vardır. Binaenaleyh neseben ana ve baba haram olduğu gibi radâan ana, baba da haram olur. Sonra bu hürmet burada kalmayıp radâan halalara, teyzelere ve amcalara, kardeşlere intişar eder. Bundan sonraki hadisi de okuyunuz!

عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ انكِحْ أُخْتِي بِنْتِ أَبِي سُفْيَانَ فَقَالَ أَوْتَحِبِّينَ ذَلِكَ فَقُلْتُ نَعَمْ لَسْتُ لَكَ بِمُخْلِيَةٍ وَأَحَبُّ مَنْ شَارَكَنِي فِي خَيْرِ أُخْتِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ ذَلِكَ لَا يَحِلُّ لِي قُلْتُ فَإِنَّا نَحَدِّثُ أَنَّكَ تُرِيدُ أَنْ تَنْكِحَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ قَالَ بِنْتُ أُمِّ سَلَمَةَ قُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ لَوْ أَنَّهُمَا لَمْ تَكُنْ رَبِيبَتِي فِي حَجْرِي مَا حَلَّتْ لِي إِنَّهَا لَابْنَةُ أَخِي مِنَ الرَّضَاعَةِ أَرْضَعْتَنِي وَأَبَا سَلَمَةَ ثَوْبِيَّةٌ فَلَا تَعْرِضَنَّ عَلَيَّ بَنَاتِكُنَّ وَلَا أَخَوَاتِكُنَّ.

TERCÜMESİ

(Peygamberimizin kadınlarından) Ebû Süfyân kızı Ümmü Habîbe radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere ben, “Yâ Resûlellah! Ebû Süfyân kızı hemşiremi nikâh ediniz” dedim. Resûlullah, “Acayip, siz (kıskanmayıp) bunu arzu eder misiniz?” buyurdu. Ben de, “Evet arzu ederim. Çünkü sizin için ortaktan hâlî ve münferid değilim. İsterim ki size karşı sevgimde bari hemşirem bana ortak olsun” dedim. Bunun üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “İyi bil ki hemşiren bana helâl değildir” buyurdu.

Ben, “İyi ama biz duyuyoruz ki cenabınız, Ebû Seleme’nin kızını nikâh etmek istiyormuşsunuz” dedim. Resûlullah, “(Refikam) Ümmü Seleme’nin kızını mı?” diye sordu. Ben de, “Evet” dedim, Resûlullah, “Ümmü Seleme’nin kızı (Zeyneb) benim vesayet ve terbiyem altında üvey kızım(dır ve bana nikâhı haramdır. Böyle) olmasa bile yine bana nikâhı helâl olmaz. Çünkü o, benim sütkardeşimin kızıdır: Beni ve (onun babası) Ebû Seleme’yi Süveybe (kadın) emzirmiştir” dedi ve “Bir daha bana kızlarınızı ve kız kardeşlerinizi sakın teklif etmeyiniz” di(ye tevbîh buyur)du. {B5107 Buhârî, Nikâh, 27.}

İZAH

Şüphesiz ki Ümmü Habîbe, iki kız kardeşin nikâhta cem’i câiz olmadığını bilerek böyle bir teklifte bulunmuş. Ümmü Habîbe Habeşistan’a hicret eden ilk müslümanlardan olup dinî salâbetiyle meşhurdur ve adı Remle’dir (bk. 634. hadisin izahı).

Ümmü Seleme de Peygamberimiz’in kadınlarındandır. Adı Hind’dir. Ebû Ümeyye’nin kızıdır. Fesahat ve belâgatıyla meşhurdur. Önce Ebû Seleme Abdullah b. Esed ile evlenmiş ve onunla birlikte müslüman olup onunla beraber Habeşistan’a hicret etmişti ve kızı Zeyneb orada dünyaya gelmiş ve “Berre” tesmiye edilmişti. Ebû Seleme Habeşistan’da vefat etmekle Ümmü Seleme ile kızı Berre birlikte Medine’ye gelmekle Resûl-i Ekrem, Ümmü Seleme’yi şeref-i izdivaç ile taltif buyurmakla artık Berre, Peygamberimizin rebîbesi (üvey kızı) oldu ve Resûl-i Ekrem tarafından adı Zeyneb adıyla değiştirildi ve Peygamberimizin rebîbeliği şerefini izhar için vâlidesine nisbet olunarak Ümmü Seleme kızı Zeyneb denilir oldu. Babası Ebû Seleme’ye nisbeti bırakıldı. Hadiste buna işaret buyurulmuştur. Zeyneb de vâlidesi gibi fesahat ve belâgatıyla meşhurdur. Hadisten anlaşıldığı üzere Zeyneb’in Resûl-i Ekrem’e hürmetini icap eden iki sebep vardır: Peygamberimizin üvey kızı olması, bir de babası Ebû Seleme Abdullah’ın Resûl-i Ekrem’in sütkardeşi bulunmasıdır ki hadisin radâ’ bahsinde rivayet olunmasının sebebi budur.

Müellif Buhârî *Sahîh*’inde bu hadisin sonunda Urve’den şu ziyadeyi de rivayet ediyor: Urve der ki: Süveybe, Ebû Leheb’in câriyesi idi. Bilâhare âzat etti. Bundan sonra bu muhterem kadın Resûl-i Ekrem’i emzirdi. Ebû Leheb öldükten sonra ailesi halkından

bazılarına rüyada Ebû Leheb fena bir vaziyette gösterildi. Ona, “Ne oldun?” diye sorulduğunda, “Ne olacak hiçbir hayır görmedim. Yalnız Süveybe’yi âzatladığımdan dolayı şununla sulandım” diye baş parmağı ile şehâdet parmağı arasında bir delik göstermiştir.

1799

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ النَّبِيَّ   دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا رَجُلٌ فَكَأَنَّهُ تَغَيَّرَ وَجْهُهُ كَأَنَّهُ كَرِهَ ذَلِكَ فَقَالَتْ إِنَّهُ أَجِي فَقَالَ انْظُرْنَ مَنْ إِخْوَانُكُمْ فَإِنَّمَا الرِّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَةِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre bir kere Âişe’nin odasında biri otururken Nebî sallallahu aleyhi ve sellem içeri girdi. Resûl-i Ekrem bunu hoş görmediğini arzeder gibi simasının rengi değişti. Bunun üzerine Âişe, “Yâ Resûlellah! Bu benim (süt)kardeşimdir” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Sütkardeşiniz kim olduğuna iyi dikkat ediniz, radâ’a ancak mecâadandır” buyurdu. {B5102 Buhârî, Nikâh, 22.}

İ Z A H I

Hadisteki son cümle edebî ve hukukî bir vecizedir ve “Kendisiyle hürmet sabit olan radâ’, yalnız açlığını sütle telâfi edebilen emzik çağındaki nevzâd hakkında muteberdir” demektir. Bir sütkezusu olan çocuğun neşvünemâsı ve bedenî teşekkülü yalnız sütle temin edildiği için çocuk mürdîa kadının kendi mevlûdû çocuğu gibi kendisinin bir cüzü ve vücudunun bir parçası oluyor.

Buhârî bu hadisi *Sahîh*’inde, “Radâın azı da, çoğu da hürmeti icap eder” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir ki müellifin iltizam ettiği bu mezhep Ali, İbn Mes’ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Saîd b. Müseyyeb, Hasan-ı Basrî, Atâ, Mekhûl, Tâvûs, Hakem, Ebû Hanîfe ve ashâbı, Leys b. Sa’d, Mâlik, Evzâî, Sevrî gibi ashap ve tâbiî ulemâsından naklolunmuştur. Bunlara göre radâ’ müddeti içinde bir kere emmekle de hürmet sabit olur. Çünkü وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ “Vaktiyle sizi emzirmiş olan sütanneleriniz(in nikâhı) da (kendi anneleriniz gibi) *haram kılınmıştır*”²² kavli şerifi mutlak, adetle mukayyet değildir. Adetle takyîd Kur’an’ın nassına ziyade kılmaştır.

İmam Şâfiî ile ashâbı bu hadis ile ve adedi ihtiva eden diğer hadislerle istidlâl ederek en az beş defa emzirilmesini şart kılmışlardır. Fakat çocuğun bedenî teşekkülü sırasında kadının eczâ-i bedeniyesinin karışması bir defa emmekle de hâsıl olur. Yeter ki radâ’ müddeti içinde emzirilmiş olsun.

Hazret-i Âişe'nin odasında oturan sütkardeşinin adı hadiste bildirilmemiştir. Bunun İbn Ebû'l-Kays olması tahmin olunuyor. Bunun anası Hazret-i Âişe'yi emzirmiştir ve Âişe'nin sütannesi olmakla mâruftur.

1800

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ تُنْكَحَ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمِّهَا أَوْ خَالَتِهَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir kadının, onun halası üzerine, yahut onun teyzesi üzerine nikâh olunmasını nehyetti” dediği rivayet olunmuştur. {B5108 Buhârî, Nikâh, 28.}

İZAHİ

Hadisteki “yahut” mânasına olan وُ edatı burada şek için değildir. Çünkü bir kadının gerek halası gerek teyzesi üzerine nikâh olunması hürmet hususunda birdir, ayrı değildir. Hadisin zâhiri bir kadınla halasının ve bunlardan birinin öbürü üzerine nikâhı haram olduğunu ifade eder. Yine bir kadınla teyzesinden birinin önce, öbürünün de sonra onun üzerine nikâhı haram olduğunu bildirir. Sonra bundan delâleten bir kadınla teyzesinin, bir kadınla halasının birden tezvic olunmalarının hürmeti hükmü de müstefad olur ki bu hüküm, Buhârî'nin mevzumuz olan hadisten önce Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette Resûl-i Ekrem'in, “Bir kadınla onun halası, yine böyle bir kadınla onun teyzesi birlikte nikâh olunmaz”²³ buyurduğu tasrih olunmuştur. Şu kadar ki ikisi birden nikâh olunduğunda ikisinin nikâhı da bâtil olur. Fakat bir kadınla meselâ halası –biri önce, öbürü sonra– ayrı ayrı tezvic olunursa önceki sahih, sonraki nikâh bâtil olur. Resûl-i Ekrem mevzumuz olan hadisi Mekke'nin fethi sırasında irat ettiği bir hutbesinde tebliğ buyurmuştur.

NİKÂH OLUNMALARI HELÂL ve HARAM OLAN KADINLAR

Müellif Buhârî mevzubahsimiz olan Câbir (radiyallahu anh) hadisini bu unvan ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Nikâh olunmaları câiz olan ve olmayan kadınlar Nisâ sûresinin 23. âyetinde hulâsa buyurulmuş olduğundan müellif bu babında o âyet-i kerîmeyi de unvan olarak zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Ey müminler! Sizlere (şu sınıf kadınlar) haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, biraderlerinizin kızları, hemşirelerinizin kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süthemşireleriniz,

karılarınızın anaları, terbiyeniz altındaki üvey kızlarınız –ki vaktiyle bunlar, kendileriyle zıfâf olduğunuz kadınlarınızdan (doğmuş)tur– şayet üvey kızların analarıyla gerdeğe girmemişseniz bunlarla evlenmenizde beis yoktur. Kendi sulbünüzden gelmiş oğullarınızın kadınları (ki gelinleriniz), iki kız kardeş arasını (nikâhınız altında) cemetmeniz, –ancak Câhiliye’de geçmiş olanlar müstesna– ona karşı Allah gafûr ve rahîm bulunuyor.”²⁴

Bu âyette tâdât olunan muharremâta bundan sonraki âyette, evli kadınları nikâhın da haram olduğu ilâveten bildiriliyor. Yine bu âyet-i kerîmede, “*Bunlardan başka kadınlar size helâl kılındı. Tâ ki siz erkekler iffetinizi muhafaza edip sefahate düşmeyerek mehirlerinizle kadınların nikâhını dileyiniz*”²⁵ buyurulmuştur.

Bu iki âyette tâdât olunan “*muharremât*” yani nikâhı haram kılınan kadınlar, on dörde bâlîğ oluyor. Bunlardan yedisi nesep, yedisi sebep yani süt gibi müsâheretle haram olmuştur. Nesep cihetiyle nikâhları haram olan kadınlar yukarıda 23. âyet-i kerîmede tâdât olunan anneler, kızlar, hemşireler, halalar, teyzeler, oğlan kardeş kızları, kız kardeş kızlarıdır. Sebep ve süt cihetiyle haram olanlar da –23 ve 24. âyet-i kerîmelerde beyan olunan– sûtanneler, süthemşireler, kaynanalar, üvey kızlar, gelinler, bir arada iki kız kardeşler, zâtü’z-zevc evli kadınlardır.

Şimdi aile kurumuna ait olan muharremât konusuna ait olan bu on dört kadın sınıfını birer birer izah edeceğiz ve nesep cihetiyle haram olanlardan başlayacağız:

1. ANNELER. Annelerle murat, kişinin yalnız kendi annesi değil, kendi annesiyle beraber gerek annesinin gerek babasının anneleri yani kişinin nineleri ve bunların –yukarı doğru yükselen– anneleri de haramdır. Bu cihetle âyet-i kerîmede أُمَّهَاتُكُمْ (anneleriniz) tabir buyurulmuştur ki annelerle beraber gerek anne gerek baba tarafından yükselen bütün nineler kastolunmuştur.

2. KIZLAR. Kızlarla murat, kendi kızlarıyla beraber, gerek oğlunun, gerek kızının kızları ve bu kızların kızları yani kişinin oğlu ve kızı tarafından bütün sulbî hafîdeleri (torunları)dır.

3. KIZ KARDEŞLER. Bunlar da gerek anne ve baba bir, gerekse yalnız anne veya yalnız baba bir hemşirelerdir.

4. HALALAR. Bunlar da kişinin babalarının ve umumi surette dedelerinin hemşireleridir.

5. TEYZELER. Bunlar da kişinin annesinin ve umumi surette ninelerinin büyük ve küçük kız kardeşleridir.

24 حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمْ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا. {en-Nisâ, 4/23.}

25 وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجِّلْ لَكُمْ مَا وَّرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ. {en-Nisâ, 4/24.}

6. ERKEK KARDEŞ KIZLARI. Bunlar da kişinin gerek anne ve baba bir, gerekse yalnız anne veya yalnız baba bir erkek kardeşin kızlarıdır ki ne kadar aşağı inerlerse inilsin bütün yeğenlerdir.

7. KIZ KARDEŞ KIZLARI. Bunlar da kişinin gerek anne ve baba bir, gerekse yalnız anne veya yalnız baba bir kız kardeşin kızlarıdır ve ne kadar aşağı inerlerse insin bütün yeğenlerdir.

Bu yedi sınıf kadın nesep cihetiyle hısımlar olan mahremelerdir. Şimdi de sebep cihetiyle nikâhı haram olan yedi sınıfı bildireceğiz.

1. SÜTANNELER. Esnâ-yı radâ'da süt emziren kadınlar ve bu sütannelerin –yukarı doğru yükselen– anneleridir ki bilumum sütninelerdir. Bu sütanneler ve nineler de nesebi anneler ve nineler makamına kaimdirler.

2. SÜTHEMŞİRELER. Sütannenin emzirdiği kız kardeşlerdir. Bu sütkardeşler ister erkekle beraber emmiş olsunlar, isterse erkekten evvel veya sonra emmiş bulunsunlar hürmette müsavidirler. Zira bunlarda da nesep evsaf ve ahkâmı câridir.²⁶

3. KAYNANALAR. Kaynana ki kişinin karısının annesidir. Gerek zifaf olmazdan önce, gerek zifaf olduktan sonra olsun menkûhelerin anneleri de haramdır. Ekser fukahânın mezhebi budur. Yalnız Ali, İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr, İkrime, Mücâhid “Menkûhesinin annesini kable'd-duhûl alabilir” demişlerdir.

4. ÜVEY KIZLAR. Zifaf olup harîm-i ismetine girilen kadınların başka kocadan olan kızlarıdır ki bunlar kişinin rebîbeleri yani üvey kızlarıdır ve ekseriyetle üvey babalarının taht-ı terbiyesinde ve yanlarında bulunurlar. Bu cihetle âyet-i kerîmede *حُجُورُكُمْ* diye kaydolunmuştur. Peygamber efendimizin kadınlarından Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb gibi ki Peygamberimizin terbiyesinde bir rebîbesi idi (bk. 1798. hadis). Zifafa dahil olunmayan kadınların kızları olan rebîbeleri almakta günah yoktur.²⁷

5. GELİNLER. Kişinin sulbünden gelen oğullarının veya hafîdlerinin halîleleri olan karılarıdır ki bütün torunlarının karıları gelin sîgasında dahildir. Âyetteki “aslâb” tabiriyle tebennî olunan evlâtlıklardan ihtirâz olunmuştur (bk. 1791. hadis).

6. İKİ KIZ KARDEŞİN CEM'İ. Hür olsunlar, câriye olsunlar hâl-i hayatta iki hemşirenin bir kimsenin nikâhı altında birleştirilmesi de haramdır. Eserimizde geçen 1798 numaralı Ümmü Habîbe hadisini ve izahını okuyunuz. Bir de iki kadından biri erkek farzedildiği

26 **TEMBİH.** Sütanneler, süthemşireler haram olunca –nesebi karâbete kıyasen– sütbabalar, süt kızlar, süthalalar, sütteyzeler, süt kardeşlerin kızları da haram olmak icap eder (bk. 1796. hadis). Bu cihetle, radâen haram olanlar da yediye bâliğ olur. Âyet-i kerîmeden bililtizam müstefad olan bu hüküm Resûl-i Ekrem'in, “*Nesep cihetiyle haram olanların hepsi radâ' cihetiyle de haram olur*” hadisinde tasrih buyurulmuştur(*). Bu hesapça âyet-i kerîmede sarahaten tâdât olunan on dört muharremâta beş daha ilâve olunarak on dokuz bâliğ olur (bk. 1797, 1798. hadisler)

* الرضاة تحرم ما تحرم الولادة {B5099 Buhârî, Nikâh, 21.}

27 Rebîbeler hakkında: Annelerini vat etmek kızlarını haram kılar. Kızlarını nikâh etmek de annelerini haram kılar, sözü İslâm hukukunun umumi kaidelerindendir.

takdirde öbürü ile evlenmesi câiz olmayan iki kadının bir nikâh altında birleştirilmesi de iki kız kardeşi birleştirmek gibi haramdır. Bunun hürmeti de izahıyla meşgul bulduğumuz 1800 numaralı Câbir radiyallahu anh hadisinden istifade olunmuştur. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem bir kadının halası veya teyzesi üzerine nikâh olunmasını nehyetmiştir.

7. EVLİ KADINLAR. Bunlar da âyet-i kerîmede muhsanât tabir buyurulan hür ve zâtü'z-zevc yani kocalı kadınlardır.²⁸ Bunları nikâh da haramdır. Âyetteki **إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ** kavlı-ı şerifiyle vâki olan istisnaya göre harp esnasında esir olup hürriyetlerini zâyî eden câriyelerin nikâhı müstesna olmak ve haram olmamak üzere gerek müslim gerek zimmi veya harbî gayri müslim erkeklerin nikâhlarında bulunan ve hür olan bütün kadınların da nikâhları haram kılınmıştır.

Buraya kadar izah ettiğimiz muharremât yani nikâhı haram olan kadınlar, on dokuz sınıfa bâliğ oluyor. Bunlardan yedisi nesep, yedisi de radâ' ve müsâheret sebebiyle haram olup radâa nesebi hürmete kıyasen beş sınıf daha zammolunarak on dokuz oluyor. Bunlara Nisâ sûresinin 22. âyetindeki bir nehiy de inzimâm ederek yirmiye bâliğ olur. Bu âyetteki nehiy de şöyledir: *"Ey müminler! Bir de (neseben veya radâen) babalarınızın (ve dedelerinizin) menkûhesi olmuş bulunan kadınlardan hiçbir kadını nikâh etmeyiniz! Şu kadar ki (bu fâsid nikâhtan Câhiliye zamanında) olmuş geçmiş olanlar başka! Zira (behîmî âdet üzerine oğulların veya torunların, atalarının cinsî münasebette bulunduğu) bu kadınları nikâh etmeleri pek çirkin bir fuhuş, menfur ve kötü bir yol olduğu muhakkaktır."*²⁹

İslâm'ın zuhurundan önce Câhiliye devrinde Araplar veraset tamahı ile babalarının karılarını tezvic ederlerdi. Bu âyet-i kerîme ile de bu iğrenç âdet mutlak surette nehyolunmuştur. Câhiliye devrinde menfur bir şekilde cereyan eden birçok nikâh nevi arasında babanın menkûhesini nikâh en çirkin olduğu için Kur'ân-ı Mübîn'de muharremâtın beyanına bu yasağı tebliğ ile başlanmıştır. Diğer on dört muharremât ile levâzımı da bunu takip etmiştir. Nikâhları haram olan bu kadın nevileri tâdât olunduktan sonra bunlardan başkalarını nikâhlamak helâl olduğu Nisâ sûresinin 24. âyetinde şöyle bildirilmiştir: *"Ey müminler! Bu (sayıla)nılardan geri kalan kadınlar(ı) nikâhlamak size helâl kılındı. Siz erkekler iffetinizi muhafaza (ve nesli idame) edip sefaletten korunarak mehirlerinizle onların nikâhlarını talep edersiniz. Bu helâl kadınlardan birisiyle (aile kurup) müstefit olmak isterseniz, onların ecirlerini (mehirlerini) bir farîza olarak kendilerine veriniz! Mehir tesmiye olunduktan sonra her ikinizin gönül hoşluğu ile yaptığınız tenzil veya ibrâda günah yoktur. Şüphesiz ki Allah alîmdir (vicdanî temayüllerinizi çok iyi bilir), hakîmdir (her emrinde isabet vardır)."*³⁰

28 Âyet-i kerîmede evli kadınlardan muhsanât ile tabir buyurulması incelenmeye değer bir belâgatı muhtevidir. Muhsanât tabiri, muhsandan mef'ûl sığası olduğuna göre zevcinin nikâhı ile kalelenip başka bir erkeğin harîm-i ismetine girmesi haram kılınmış olan kadınlar demektir. Evli kadın kocasından ayrılıp aralarında nikâh râbitası kalmazsa iddeti zamanı geçtikten sonra bunun nikâhı da helâl olur.

29 {en-Nisâ, 4/22.} وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاجِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا.

30 وَأَجَلَ لَكُمْ مَا وَّرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا. {en-Nisâ, 4/24.}

Bu âyet-i kerîme ile şu hakikat tebliğ buyurulmuştur: Aile kurumundan ve nikâh ile istifraşın teşrîinden gaye, nefsi fenalıktan korumak ve neslin devamına hizmet etmektir. Yoksa yalnız kazâ-i şehvet etmek ve nefsi körlemek değildir. Kazâ-i şehvetin akd-i nikâhtaki mevkii aslî değil, tâlî derecede ârızîdir ve neslin devamına müteferri'dir. Bu cihetle cinsî mukârenet ve kazâ-i şehvet niyetiyle akd-i nikâh şeklen ve zâhiren sahih olursa da diyâneten helâl olmaz. Hele bu niyet kalpte gizli kalmayıp da sarahaten zikredilir veya muvakkat bir zamanla takyid edilirse, bu surette akd-i nikâh hem diyâneten, hem kazâen fâsid olur. Çünkü nikâhtan gaye aile kurumunun ebedîliği ve neslin devamıdır.

Müellif Buhârî nikâh olunmaları haram ve helâl olan kadınlar hakkındaki buraya kadar izah ettiğimiz Nisâ sûresinin âyetlerini zikrettikten sonra Bakara sûresinin şu meâldeki bir âyetini de zikrediyor: *“Ey müminler, müşrik (ve gayri müslim) kadınları da iman etmedikçe nikâh etmeyiniz! Gayri müslim (hür) bir kadın (hüsnü anıyla ve iyi haliyle) sizi hayrette bıraksa bile iman etmiş bir câriye herhalde ondan hayırlıdır. (Ey müminler!) Müşrik (ve gayri müslim) erkeklere de onlar iman etmedikçe (sizden hiçbir kız veya kadın) nikâhlayınız! Gayri müslim bir erkek (her haliyle) sizi hayrette bıraksa bile iman etmiş bir köle o kâfirden muhakkak hayırlıdır. Çünkü o imansızlar sizi cehenneme davet ederler, Allah ise izniyle (emriyle) cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini nâsa beyan buyuruyor. Umulur ki onlar bu âyetleri hatırdâ tutarlar.”*³¹

Bu âyet-i kerîmedeki *müşrik* kelimelerini hep *gayri müslim* diye tefsir ederek kavis içinde işaret ettik. Çünkü *müşrik* kelimeleri *mümin* mukabilinde zikrolunmuş bulundundan bütün Ehl-i kitap da müşrik tâbirinde dahil bulunuyorlar.

Yine bu âyet-i kerîme iki nehyi ihtiva etmektedir: **1.** Mümin erkeklerin gayri müslim kadınlarla evlenmeleri **2.** Gayri müslim erkeklerle müslüman kadınlarının evlenmeleri. Bu iki taraflı yasak ibtidâ-i İslâm'da cezrî hareketle tesis ve tatbik olundu. Sonra bu iki nehyin birincisi Mâide sûresinin 5. âyetindeki ve şu meâldeki kavli-i şerifiyle nesh ve tâdil buyurulmuştur: *“Ey müminler! Sizden önce kendilerine kitap verilen ümmetlerin hürre kadınlarını da –namusunuzu muhafaza ederek zina etmeksizin ve gizli dost tutmaksızın mehirlerini kendilerine verdiğiniz takdirde– nikâh etmek bugün size helâl kılındı.”*³²

Bu âyet-i kerîmenin başında *الْيَوْمَ أَجَلْ لَكُمْ* (*Bugün size helâl kılındı*) kavli-i şerifiyle önce Bakara sûresinde umumi surette gayri müslim kadınların haram kılındığı ihtar, şimdi de bu âyetle nesh ve tâdil edildiği ihbar buyuruluyor.

“el-Yevm” (bugün) tabiriyle müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınları nikâh edebilmelerine müsaade olunduğu bugün, Resûl-i Ekrem ile ashabı Medine'ye hicret edip Ehl-i kitap ile siyasî ve içtimâî münasebet tesisine başladığı tarihtir. Mâide sûresinin Medine'de ve hatta en son nâzil olan sûre olduğuna dair rivayete göre de Resûl-i Ekrem'in

31 وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَا أَعْجَبَكُمْ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَا أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ. {el-Bakara, 2/221.}

32 وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ. {el-Mâide, 5/5.}

Medine'deki hayatının son zamanlarıdır. Bu sırada Mekke fetholunmuş ve müşrikler tamamen tenkil edilmiş bulunduğundan, semavî bir kitaba iman eden ümmetlerle hüsnümünasebet tesisine başlanmıştır. Bu âyetin ilk fıkrasında da bu münasebetin bir ciheti daha hatırlatılarak şöyle buyruluyor: “*Ey müminler! Size bugün tayyibât* (bütün temiz nimetler) *de helâl kılındı.* (Habâis = pis şeyler değil)³³ *kendilerine kitap verilen ümmetlerin taamları da size helâldir. Sizin taamınız da onlara helâldir.*”³⁴

Görülüyor ki, müşriklerle mücadele eden İslâm dini semavî bir kitaba iman eden ümmetlerle yemek ve aile kurmak gibi en ehemmiyetli hususlarda hüsnümünasebet tesisine çalışmıştır. Ancak bu aile münasebeti tesisi, Ehl-i kitap kızlarıyla, kadınlarıyla evlenmeye inhisar edip onlarla müslüman kızlarının ve kadınlarının evlenmelerine müsaade olunmamıştır. Bu husustaki hürmet-i asliye sâbıkı veçhile ibkâ edilmiştir. Çünkü النَّسَاءِ عَلَى الرَّجَالِ قَوَامُونَ عَلَى “*Erkekler kadınlar üzerinde durup onları görüp gözetirler*”³⁵ kavli-i şerifine göre İslâm aile hukukunda aile riyâseti erkeğe verilmiştir. Bu cihetle müslüman kadınlarının ve kızlarının gayri müslimlerle evlenerek onların velâyeti altına girmelerine müsaade olunmayıp haram kılınmıştır.

TAADDÜD-İ ZEVCE

Müellif Buhârî “Muharremât” babında dört kadından ziyade nikâhın da hürmetine işaret ederek İbn Abbas radiyallahu anhin “Dört kadın üzerine ziyade nikâh, kişinin –Allah esirgesin– annesi ile, kızı ile, kız kardeşi ile izdivacı derecesinde haramdır” dediğini muallak bir surette rivayet ediyor. Bu rivayetle müellif, İslâm hukukunun en mühim bir faslı olan taaddüd-i zevce meselesine temas ediyor.

İslâm hukuku İbn Abbas’tan rivayet olunduğu veçhile dörde kadar nikâh ve izdivaca müsaade etmişse de yine en mühim esas vahdet-i zevcedir. Birden fazlasına müsaade ahlâkî ve içtimaî en mübrim zaruretler üzerine iltizam edilmiştir ve kadınlar arasında adalete ve müsavi surette hüsnümuaşerete riayet olunması şart kılınmıştır. Aynı zamanda bunun ruhî temayüllerde müsavi surette hâricî âsârını göstermek beşer kudreti haricinde güç bir şey olduğu da bildirilmiştir. Şimdi bu ahkâm ve şerâiti, bu zaruretleri ve ferdî içtimaî lüzum ve ihtiyaçları nikâha dair şerefvârit olan âyetlerle birlikte mütalaa edeceğiz:

İslâm hukukunda taaddüd-i zevceye Nisâ sûresinin 3. âyetiyle müsaade olunmuştur ki meâli şöyledir: “*Müminler! Eğer yetim kızların haklarında adalet edeceğinizden korkarsanız halinize iyi uygun kadınlardan ikişer, üçer, dörder kadın nikâh edebilirsiniz. Eğer müteaddit*

33 Tayyibât, kendisinde hürmet şâibesi bulunmayan taamlardır. Habâis de haram olan şeylerdir ki bu sûrenin 3. âyetinde tâdât olunduğu üzere zebîhalarda murdar olan şunlardır: **1.** Kesilmemiş murdar ölen hayvan eti, **2.** Akan kan, **3.** Hınzır eti, **4.** Allah’tan başkası adına kesilen hayvan eti, **5.** Boğulan, **6.** Darbe ile vurulup, **7.** Yüksekten düşüp, **8.** Tos vurup, **9.** Canavar tarafından parçalanıp ölmüş hayvan etleri.

34 {el-Mâide, 5/5.} ...لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلَّ لَهُمْ

35 {en-Nisâ, 4/34.}

kadınlar arasında da adalet edemeyeceğinizden de korkarsınız bu halde bir kadın nikâh ediniz yahut ellerinizde mâlik bulunduğunuz câriye nikâhlarsınız. Bu bir kadın veya câriye ile iktifa, adaletten inhiraf etmemeniz için hakka daha yakındır."³⁶

Bu âyetin mazmununu açıklayan sebab-i nüzûlü hakkında müteaddit rivayetler vardır. *Sahîhayn*'da Hazret-i Âişe'den naklolunan bir rivayete göre, Urve b. Zübeyr –ki Hazret-i Âişe'nin kardeşi Esmâ'nın oğludur– Hazret-i Âişe'den, tercüme ettiğimiz âyetin mânasını sormuştu. Hazret-i Âişe şöyle cevap vermiştir: Ey hemşirezâdem! Bu âyette zikrolunan yetîmeden murat şu bir kızdır ki, o öksüz kızcağız bir erkeğin vesâyet ve himayesi altında iken hâmisî onun malına ve güzelliğine imrenerek nikâh ederdi. Nikâh ederken de mehrini –içtimaî mevkii itibariyle– onun emsali kızların mehirlerinden eksik takdir ederek adaletsizlik yapardı. Bu âyet-i kerîme nâzil olarak bu yolda mal tamahıyla ve emsalinden noksan mehir ile öksüz kızları aldatarak nikâh etmek nehyolunup başka kadınlardan lüzum ve ihtiyaca göre iki, üç ve nihayet dört kadınla evlenebilmelerine müsaade olundu.

Rivayete göre gazve âdetlerindeki baskınlarla ve harp, cihad gibi sebeplerle birçok kız yetim kalarak bir erkek himayesine sığınırldı. Bu suretle bir erkek himayesinde çok sayıda ve haklarına riayet edilemeyecek miktarda toplanırdı. Böyle yetimlerin haklarını sıyânet için erkeklerin bu yetimelerden başka kadınlarla ve lüzumuna göre iki, üç ve en çok dört kadınla evlenebilmelerine müsaade olundu. Bu müteaddit kadınlar arasında da adalet temin edilmesinden korkulursa bir hür kadınla, yahut bir câriye ile evlenilmesi ve bununla iktifa olunması emrolundu.

Görülüyor ki müteaddit zevceye müsaade, zevcin kadınlar arasında adalete riayet etmesi şartıyla kayıtlıdır. Fakat bu ortak kadınlar arasında adalete riayet edebilmek mümkün müdür? Bunun beşer kudreti haricinde imkânsızlığı Nisâ sûresinin 129. âyetinde şöyle bildiriliyor: *"Ey müminler! Kadınlar arasında –sevgi ve saygıya kadar, ne derece hırslı olursanız olunuz her hususta– ne derece hırslı olursanız olunuz aralarında adalet ve müsavi harekete muktedir olamazsınız. Bâri büsbütün birine meyletmeyiniz! Bu halde öbürünü (ne evli, ne bekâr) askıda kalmış gibi (mühmel) bırakırsınız. Böyle bir hal vukuunda bozulan aile dirliğini düzeltir ve bir tarafa meyletmekten sakınırsanız Allah sizin geçmiş kusurlarınızı bağışlar ve size merhamet eder.*"³⁷

Müteaddit zevcesi olan bir erkeğin kadınları arasındaki adalet ve müsavatın sevgi ve saygı ile hüsnümuâşeret ve maişet gibi hususlara şümulü varsa da hılkat ve ahlâk itibariyle birbirinden farklı kadınlardan birine erkeğin gönlü fazla meyledebilir. Bu hal insanın iradesi haricinde tabiî bir hâlet-i rûhiyedir. Bu cihetle şimdi tercüme ettiğimiz âyet-i kerîmede kadınlar arasında adalet etmeyi ne kadar arzu ederseniz ediniz gönlü-

36 *وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَقْنَىٰ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ*
{en-Nisâ, 4/3.}

37 *وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوا كَالْمُتَلَقِّةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا.*
{en-Nisâ, 4/129.}

nüzün temayülüne hâkim ve icrâ-yı adalete muktedir olamazsınız buyurulmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın insanlara kudretleri dahilinde teklifte bulunması âdet-i ilâhîye muktezâsı bulunduğundan erkeklere sevgi hususunda kadınlar arasında adalet ve müsavata riayet etmeleri teklif olunmamıştır. Ancak vicdanî bir sır olan bu kalbî temayül açığa vurularak infak ve iâşede, hüsnümuaşerette bir tarafa meyledilip öbür tarafın mühmel bırakılması âyet-i kerîmede nehyolunmuştur. Bu âyetin tefsirinde müfessir Beyzâvî merhumun rivayet ettiği bir hadiste Peygamber efendimiz de, “*Bir er kişi ki, iki karısı olup da bunlardan birine fazla meylederse, kıyamet gününde o kişi mahşer yerine bir tarafı sarsak olarak gelecektir*” buyurmuştur.³⁸ Yine böyle izhâr-ı temâyül edip icrâ-yı adalet edemeyecek olanların **فَإِنْ خِفْتُمْ إِلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً**³⁹ kavlı şerifi mûcibince bir kadınla iktifa etmeleri emrolunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın bir âyetle emredip öbür âyetle tam bir surette insanların adalete muktedir olamayacaklarını bildirmesine göre, taaddüd-i zevce müessesesi muhale ta'lik olunur derecede tazyik olunmuştur. Bu da ferdî ve içtimâî bir zaruret ve ihtiyaç üzerine tecviz ve tahdit olunmuştur. Tarihin her devrinde milletler arasında zuhur eden kanlı muharebelerin meş'um tesirleriyle erkek nüfusu azalıp kadın nüfusu birkaç misli artmıştır. Nasılki taaddüd-i zevce âyetinin izahında bir erkeğin velâyeti altında beş on yetim kızın toplandığı Hazret-i Âişe'den rivayet olunmuştur. Bunu biz de gördük: I. Cihan Harbi'ni ve İstiklâl Savaşı'nı müteakip mebus olarak Afyonkarahisar mülhakâtını gezerken koca köylerde yirmi yaşından yukarı ve elli yaşından aşağı beş, on genç ancak görülebiliyordu. Bunca şehidin dul kadınlarıyla öksüz kızlarını aileleri arasında himaye edecek velileri yoksa bunları kim koruyacak? Yine böyle dâimî esir-firâş bir aile kadınına ve ev işlerine kim bakacak? İşte bunlar köy hayatında benzerleri pek çok görülen zaruretlerdir.⁴⁰ İslâm aile hukuku taaddüd-i zevceye bu zaruretler karşısında müsaade etmiştir. Yoksa behîmî bir arzuyu tatmin etmek için değil.

Taaddüd-i zevce meselesinde itiraz olunan bir cihet, bunun kadınlık gayret ve kıskançlığı ile telif olunamaması iddiasıdır. Hakikaten kadınlar fitraten kıskançtırlar. Gerçi zevcin de zevcesine karşı taşkın bir kıskançlığı vardır. Nasıl ki müellif Buhârî'nin “Gayret”⁴¹ unvanıyla açtığı bir babındaki rivayetine göre ensar ulularından Sa'd b. Ubâde bir kere, “Karımla beraber bir erkek görürsem hiç aman vermeden onu kılıcımın keskin ağzıyla vurur tepelerim” demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mec-

38 عن النبي صلى الله عليه وسلم: من كان له امرأتان يميل مع إحداهما جاء يوم القيامة وأحد شقيقه مائل [أنوار التنزيل] {Beyzâvî, *Envâr*, II, 101; N3394 Nesâî, *İşretü'n-nisâ* 2.}

39 {en-Nisâ, 4/3.}

40 Buhârî'nin “Nikâh” bahsindeki rivayetine göre, Enes b. Mâlik (radiyallahu anh) erkekle kadın nüfusu arasındaki nisbetin âhir zamanda daha ziyade artacağını, bir kişinin himayesi altında elli kadına kadar sığacağını rivayet etmiştir.

41 Gayret, kişinin namına ve namusuna halel verecek hâletten hamiyet ve sıyânet eylemek mânasınadır ki kıskançlık tabir olunur ve Hak Teâlâ kullarına rahmet inzâl ve hayır ve rızk-ı kesîr ihsan eylemek mânasınadır (*Kâmus Tercümesi*).

liste bulunanlara, “*Sa’d’ın bu kıskançlığına şaşıyor musunuz? Emin olunuz ki ben ondan daha kıskancım. Allah da muhakkak benden ziyade kıskançtır*” buyurmuştur.⁴²

Allah Teâlâ’nın gayretini ve kıskançlığını –Ebû Hüreyre radiyallahu anhin rivayetine göre– Resûl-i Ekrem, “*Müminin Allah Teâlâ’nın haram kıldığı şeyleri işlememesidir*” diye tefsir buyurmuştur.⁴³ Abdullah b. Mes’ûd’dan bir rivayete göre Resûl-i Ekrem, “*Allah Teâlâ (kulları hakkında) herkesten ziyade gayret sahibi olduğu içindir ki kullarına fevâhişi yani kötü sözden ve kötü işten ibaret olan çirkin huyları haram kıldı*” buyurmuştur.⁴⁴

Gayret ve kıskançlık umumi ve müşterek bir vasıf olmakla beraber şüphesiz ki serî’ül-infiâl olan kadınların bu fitrî seciyeleri daha fazladır. Bu sebeple müellif Buhârî *Sahîh*’inde *غيرة النساء ووجدهن* “Kadınların Kıskanç Halleri, Asabî Tabiatları, Hüzün ve Kederleri” başlığı ile hususi bir bab açmıştır. Buhârî’nin kadın kıskançlığına dair rivayetleri arasından Hazret-i Âişe’ye ait olan kadınlık gayretini numune olarak bildireceğiz.

Hazret-i Âişe der ki: Peygamber’in kadınları arasında Hatice’ye karşı kıskançlığım kadar hiçbir kadına gayret beslemezdim. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hatice’yi çok anardı ve çok överdi. Sonra da Allah, Hatice’nin cennette inciden tarholunmuş bir köşk ile müjdelanmesini Resûlullah’a vahyedip bildirmişti.⁴⁵

Yine Buhârî’nin müteaddit bablarındaki rivayetine göre, Hazret-i Hatice’nin hemşiresi bir kere Mekke’den Medine’ye gelmişti ve Peygamber’in huzuruna girmek için kapı önünde izin istiyordu. Kadının sesi de Hatice’nin sesine pek benzermiş, Resûlullah kadının sesini işitince Hatice’yi hatırlayarak sarsılmış ve hemşiresini kabul ederek iltifat etmiş. Hazret-i Âişe der ki, artık tahammül edemeyerek, “*Yâ Resûlellah! Allah sana Kureyş’in dişleri dökülmüş ihtiyar bir kadınının yerine gencini verdi*” dedim. Resûlullah, “*Yâ Âişe! Öyle söyleme, Hatice benimle Müslümanlık uğrunda bütün servetini feda etti*” buyurdu. Ben de bundan sonra bir daha gayret göstermedim.⁴⁶

İslâm hukuku kadınların taşkın derecede gayret ve hamiyetini nazarı itibara alarak vaktiyle erkeklerin sayısız bir halde izdivaçlarını tahdit ederek bunun âzami haddini dört olarak tayin etmiştir. Bunu da mutlak bırakmayıp kadınlar arasında adalet olunmakla

42 قال سعد بن عبادة لو رأيت رجلا مع امرأتى لضربته بالسيف غير مصفح فقال النبي صلى الله عليه وسلم أتعجبون من غيرة سعد لأنا أغير منه والله أغير مني. {Buhârî, Nikâh, 108.}

43 عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال إن الله يغار وغيرة الله أن يأتي المؤمن ما حرم الله. {B5223 Buhârî, Nikâh, 108.}

44 عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ما من أحد أغير من الله من أجل ذلك حرم الفواحش. {B5220 Buhârî, Nikâh, 108.}

45 {B5229 Buhârî, Nikâh, 109.}

46 {Hadis kaynaklarımızda Hazret-i Âişe’nin Hazret-i Hatice’ye gayret beslemesine dair rivayetler bulunmakla birlikte yukarıdaki metne bir bütün halinde mutabık bir rivayet tespit edilememiştir. Rivayetin Hazret-i Peygamber’in sözüne kadarki kısmı için bkz: B3821 Buhârî, Menâkıbü’l-ensâr, 20. Hazret-i Peygamber’in açıklamasında ise Hazret-i Hatice’nin burada ifade edilen mali fedakarlığının yanı sıra “Resûlullah’a ilk iman eden kimse olması, çocuklarının annesi olması” gibi diğer ayrıcalıklarının da zikredildiği rivayetler mevcuttur. bkz. HM24864 İbn Hanbel, VI, 118. Burada Resûlullah’ın sözünün ihtisar edilmiş olması muhtemeldir.}

takyid eylemiştir. Hatta erkekler adalet icrasını ne derece arzu ederlerse etsinler tam bir şekilde adalete muktedir olamayacakları da bildirilmiştir ki bu da taaddüd-i zevceden bir nevi tahzîr mahiyetindedir. Böyle iken İslâm hukukunun cezrî bir hareketle bu kapıyı kapamayıp açık bulundurmasının sebebi yukarıda izah ettiğimiz veçhile ferdî ve içtimâî vukuu muhakkak zaruretlerin tehvîni içindir.

Sonra bu kadın gayreti meselesi başlıca medenî şehir kadınları arasında bir seciye olarak münteşirdir. Hayatın türlü türlü mihnet ve meşakkatleri içinde ezilen köy kadınlarında gayret duygusu pek azdır, hatta sönüktür. Köy hayatının iş ağırlığı sevgiyle köy kadınlarının kendilerine eş ve ortak aradıkları bile vâkidir. Bugün memleketimizin medenî ve hukukî hayatında tarihe karışmış olan taaddüd-i zevce meselesinin İslâm hukukundaki tarihî mevkiini izah etmiş bulunuyoruz.

1801

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الشِّغَارِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şigâr (suretiyle nikâh)tan nehyettiği rivayet olunmuştur. {B5112 Buhârî, Nikâh, 29.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî şigârın tefsirini de rivayet ederek, “Şigâr, bir kimsenin kızını diğerine –o da kızını kendisine vermek şartıyla– tezvic etmesidir. Aralarında mehir de yoktur” diyor ki değişmek tabiriyle hulâsa edebiliriz. İslâm devrinden önce Araplar arasında bu yolda kızlarını, kız kardeşlerini veya akraba karılarını mübadele etmek ve birinin bîd’ı (kadınlık kıymeti) öbürü için mehir sayılarak mehirsiz nikâh eylemek câri ve muteberdi. Müslim’in, لا شغار في الإسلام “Müslümanlık’ta mehirsiz değişmek suretiyle nikâh yoktur” suretinde rivayeti veçhile bu yolda nikâh yasak edilmiştir.⁴⁷

Bu yolda mübadele şartıyla ve her iki taraf kadının kadınlık kıymeti bedeli mehir addolunarak akd-i nikâh olunursa, bu nikâh ve izdivaç hakkında ihtilâf edilmiştir. Hanefîler’ce bu akid sahihtir. Her iki taraf için mehr-i misl lâzım gelir. Bu ictihad Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Dînâr, Zührî, Mekhûl, Sevrî gibi tâbiî âlimleriyle Kûfe fukahâsından da naklolunmuştur. Bir kısım fukahâ da şigâr suretiyle akd-i nikâh, fâsid ve bâtıl olduğuna hükmetmişlerdir ki bu da Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Sevr’in ictihadıdır. Bu hususta üçüncü bir ictihad daha vardır ki o da şöyledir: Eğer mübâdiller kadınlarıyla

birleşmemişlerse nikâh fesholunur ve yeniden beyyine ile mehir ile nikâh akdolunur. Eğer birleşmişlerse emr-i vâki kabul olunup iki taraf için mehr-i misl lâzım gelir. Bu da Evzâî'nin mezhebidir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَسَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا كُنَّا فِي جَيْشٍ فَأَتَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُمْ أَنْ تَسْتَمْتِعُوا فَاسْتَمْتِعُوا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah ve Seleme b. Ekva' radiyallahu anhümden şöyle dedikleri rivayet olunmuştur: Biz (Huneyn seferi) ordusu içinde bulunduk. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize gelerek, “Size müt’a suretiyle (muvakkat bir zaman için) nikâh ve izdivaca izin verildi. Muvakkat bir zaman için evlenebilirsiniz!” buyurdu. {B5117-5118 Buhârî, Nikâh, 32.}

İZAHİ

İmam Buhârî bu hadisi:, “Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Müt’a Suretiyle Muvakkat Nikâhı En Sonu Nehyetti” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvana göre muvakkat bir zaman için nikâha önce müsaade olunup sonra nehyolunduğu anlaşılıyor. Câbir ile Seleme’nin yukarıdaki rivayetleri de bu müsaadeyi açık bir surette ifade ediyor.

İslâm’dan önce Câhiliye devrinde muvakkat nikâh câri idi. İslâm’ın zuhurundan sonra da bazı gazâlarda –gazilerin zinada bulunmalarını önlemek için– müt’a denilen muvakkat nikâha müsaade olunmuştu. Müellif Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre, İbn Abbas’tan müt’a nikâhı sorulduğunda, “Resûlullah tarafından müsaade olundu” diye cevap vermiş. Kölesi İkrime tarafından, “Bu müsaade kadın ihtiyacının şiddeti ve onların azlığı ve harp ve gazâ gibi müstesna zamanlara ait değil midir?” denilince, “Evet öyledir!” diye tasdik etmiştir.⁴⁸ Fakat müsaade ve ruhsat devam etmiş değildir. Yine Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre Hazret-i Ali, İbn Abbas’a, “Resûlullah! Hayber Gazâsı sırasında müt’a nikâhını ve ehlî merkep etinin yenilmesini yasak etti” demiştir.⁴⁹

Buhârî’nin yine bu babındaki bir rivayetinde müt’anın nasıl tatbik edildiğini görüyoruz. Seleme b. Ekva' (radiyallahu anh) der ki: Resûlullah şöyle buyurdu: “Bir erkekle bir kadın sözleşip vade tayin etmeyerek izdivaçta mutâbık kalsalar, bunların birlik yaşa-

48 {B5116 Buhârî, Nikâh, 32.}

49 {B5115 Buhârî, Nikâh, 32.}

maları müddeti üç gündü. Üç günden sonra bu çiftler bu müddeti arttırmak isterlerse artırabilirlerdi. Ayrılmak isterlerse de ayrılabilirlerdi.” Râvi Seleme der ki: “Bilmiyorum bu müsaade bize, Peygamber’in ashabına mı mahsus idi. Yoksa bütün müslüman ümmetine mi şâmilidi?” demiştir.⁵⁰ Fakat Beyhaki’nin *Delâil*’inde Ebû Zer el-Gıfârî’den gelen bir rivayette bu müsaadenin ashaba mahsus olduğu tasrih edilmiştir. Bu rivayete göre Ebû Zer, “Biz Peygamber’in ashabına üç gün için müt’a-i nisâ helâl kılındı. Sonra Resûlullah yasak etti” demiştir.⁵¹

Müt’anın menhî ve mensuh olduğuna dair delillerin kuvvetine mebnî bunun hürmetinde ümmetin icmâi bulunduğu naklolunuyor. Bu cihetle Ehl-i sünnet’e göre müt’a suretiyle nikâh sahih değildir. Şîîler arasında hâlâ câri ve muteberdir. Şâfiî mezhebinde müt’a, nikâh-ı fâsid hükmündedir. Bu cihetle hadd-i zinâ sâkıt olur. Mehr-i misl lâzım gelir, iddet icap eder, müt’a kaydı lağvolur. Hanefiler’ce de had sâkıt olur.

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رضي الله عنه أَنَّ امْرَأَةً عَرَضَتْ نَفْسَهَا عَلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ زَوِّجْنِيهَا فَقَالَ مَا عِنْدَكَ قَالَ مَا عِنْدِي شَيْءٌ قَالَ أَذْهَبَ فَالْتَمِسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ فَذَهَبَ ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ لَا وَاللَّهِ مَا وَجَدْتُ شَيْئًا وَلَا خَاتَمًا مِنْ حَدِيدٍ وَلَكِنْ هَذَا إِزَارِي وَلَهَا نِصْفُهُ قَالَ سَهْلٌ وَمَا لَهُ رِذَاءٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَمَا تَصْنَعُ بِإِزَارِكَ إِنْ لَبِستُهُ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهَا مِنْهُ شَيْءٌ وَإِنْ لَبِستُهُ لَمْ يَكُنْ عَلَيْكَ مِنْهُ شَيْءٌ فَجَلَسَ الرَّجُلُ حَتَّى إِذَا طَالَ مَجْلِسُهُ قَامَ فَرَأَاهُ النَّبِيُّ ﷺ فَدَعَاهُ أَوْ دُعِيَ لَهُ فَقَالَ لَهُ مَاذَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ مَعِيَ سُورَةٌ كَذَا وَسُورَةٌ كَذَا وَسُورَةٌ كَذَا لِسُورَةٍ يُعَدِّدُهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَمْكَنَّاكَهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kere bir kadın gelip kendisini (zevceliğe almasını) teklif etti. (Resûl-i Ekrem gözlerini indirip sükût etti). Orada hazır bulunan bir sahâbî, “Yâ Resûlellah! Bu kadını bana tezvic etseniz” dedi. Resûl-i Ekrem, “(Mehir olarak dünyalık verecek) bir şeyin var mı?” diye sordu. O sahâbî,

50 {B5119 Buhârî, Nikâh, 32.}

51 {BS14512 Beyhaki, *el-Kübrâ*, VII, 323. Rivayet, Beyhaki’nin “*Delâil*”inde değil “*es-Sünenül-Kübrâ*” adlı eserinde tespit edilebilmiştir. Ayrıca müellifin başlıca kaynaklarından olan İbn Hacer de bu rivayeti Beyhaki’nin naklettiğini belirtmiş, ancak eser ismi zikretmemiştir.}

“Hayır yâ Resûlellah! Yanımda hiçbir şey yoktur” dedi. Resûl-i Ekrem, “Haydi git, araştır ve demir bir yüzük olsun (bul, getir, tak)” buyurdu. Sahâbî gitti. Sonra dönüp gelerek, “Hayır yâ Resûlellah! Dünyalık bir şey, demir bir halka bile bulamadım ve lâkin şu izârım (belden aşağı ihramım) var. Bunun yarısını verebilirim” dedi. Râvi Sehl b. Sâ’d der ki: “Bu fakir sahâbînin (izârı üzerine giyecek) ridâsı bile yoktu.”⁵² Bunun üzerine Resûlullah, “İyi ama izârınla ne iş görebilirsin, neye yarar? Onu sen giyersen kadının üstünde ondan bir şey bulunmaz, açıkta kalır, kadın giyerse sen çıplak kalırsın” buyurdu. Adamcağız bulunduğu yere oturdu. Bu oturuşu uzayınca da kalkıp (meyus bir halde) gitti. Resûlullah bu zatın (ümitsiz) gittiğini görünce onu ya kendi çağırdı yahut birine çağırarak, “Kur’an’dan ezberinde bir şey var mı?” diye sordu. Fakir sahâbî, “Ezberimde şu sûre var, şu sûre var, şu sûre var” diye birtakım sûreler saymaya başladı. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kur’an’dan ezberindeki sûrelerle seni bu kadına mâlik kıldım (tezvîc eyledim)” buyurdu. {B5121 Buhârî, Nikâh, 33.}

İ Z A H I

İmam Buhârî bu hadisi, “Bir Kadının Sâlih ve İyi Bir Kimseye İyi Halinden Dolayı Kendisini Teklif Etmesine ve Nikâhla Almasını Temenni Eylemesine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadisi müellif bundan önce “Fezâilü’l-Kur’ân” bahsinde, “Hayırlınız Kur’an Öğrenenlerdir” başlıklı bir babında da rivayet etmişti.⁵³ Fakat Zebîdî merhum orada *Tecrîd*’e almadığından biz onu bir izahımızda nakletmiştik. Buhârî bu hadisi aynı zamanda (mehirsiz yalnız Kur’an üzerine tezvîc) için açtığı bir babında da rivayet etmiştir ki hadisin bu unvana mutabakatı pek açıktır. Buhârî’nin buradaki unvanına göre bir kadının bir sâlih kişiye nefsinı arzetmesi tabiri bu teklifin yalnız Peygamber’e karşı değil herhangi iyi bir kimseye karşı da câiz olduğunu ve hayâyâ, iffete münâfi olmadığını ifade eder. Bunu Buhârî bu babında ve bu hadisten önceki bir rivayetiyle de teyit ediyor. Şöyle ki: Sâbit b. Eslem el-Bünânî⁵⁴ der ki: “Bir kere Enes b. Mâlik’in yanında idim. Mecliste Enes b. Mâlik’in kızı da bulunuyordu. Enes şu hadisi hikâyeye ederek dedi ki: Bir gün Resûlullah’ın huzuruna bir kadın gelerek nefsinı arzetti ve ‘Yâ Resûlellah! Beni nikâhla alır mısınız?’ dedi.” Bunu Enes’in kızı işitince, “Baba bu ne hayâsı kıt kadınmış? Vay bu ne fuhuş ve fezâhet, vay bu ne fuhuş ve fezâhet?” dedi. Enes b. Mâlik, “(Kızım öyle söyleme)

52 Araplar arasında en sade ve mütevazı giyim tarzı izâr ile ridâ olduğu halde bu fakirin müteâref olan giyeceği bile tam değildi denilmek isteniyor. İzâr belden aşağı, ridâ da belden yukarı giyilen libastır.

53 {B5029 Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 21.}

54 Sâbit el-Bünânî Basra’nın en yüksek tâbiî âlim ve râvilerinden olduğuna göre mütalaa edeceğimiz hadisteki vâk’a Basra’da geçmiş olacaktır. Enes b. Mâlik’in Basra’daki ikameti esnasında sohbetinde bulunmuş ve birçok hadis öğrenmiştir. İbn Ömer ve Abdullah b. Mufaddal gibi ashap ile beraber birçok tâbiî âliminden de rivayet etmiş ve merviyâtı 250 hadise bâliğ olmuştur. Hicretin 127. yılında vefat etmiştir.

emin ol o kadın senden hayırlıdır. Çünkü o, Resûlullah'ın nübüvvet ve risâlet şerefine teveccüh edip onun hânedanı arasına girmek üzere kendisini Resûlullah'a arz ve teklif etmiştir" dedi.⁵⁵

Mevzumuz olan hadisten sonra da Buhârî, Hazret-i Hafsa'nın izdivacı vâkiasını rivayet eder. Bu rivayete göre Abdullah b. Ömer der ki: "Hemşirem Hafsa, zevci Huneys b. Huzâfe'den -ki Resûlullah'ın ashabından idi ve Medine'de vefat etmişti- dul kaldığı zamanki vaziyetini babam Ömer şöyle bildirmişti: Hafsa dul kalınca Osman b. Affân'a gidip onu almasını teklif ettim. O, "Bu işi bir düşüneyim" dedi. Bir müddet sonra bana kavuştuğunda Osman, "Düşündüm, bu sırada evlenmemek ciheti bana hayırlı göründü" dedi. Sonra Ebû Bekir'e kavuştum. Ona da, "İstersen Hafsa'yı sana vereyim" dedim. Fakat Ebû Bekir sükût edip müsbet veya menfî bir cevap vermedi. Ebû Bekir'e bu sükûtundan dolayı Osman'dan çok müteessir oldum. (Osman bâri menfî olsun bir cevap vermişti). Aradan birkaç gün geçtikten sonra Hafsa'nın izdivacına Resûlullah tâlip oldu. Ben de kızımı Peygamber'e nikâh ettim. Bunun üzerine Ebû Bekir bana bir kavuştuğunda, "Ey Ömer! Öyle sanıyorum ki Hafsa'yı bana teklif ettiğinde benim bir cevap vermediğime darılmışsındır" dedi. Ben de, "Doğrudur" dedim. Ebû Bekir şöyle cevap verdi: "O teklifin sırasında sana cevap vermeme hiçbir mani yoktu. Şu kadar ki Hafsa'yı Resûlullah'ın alacağını biliyordum. Bu (suretle seni taltif edeceği)ni bana söylemişti. Ben de Resûlullah'ın sırrını ifşa etmemekle mükellef idim. Resûlullah Hafsa'yı almamış olsaydı ben teklifini kabul ederdim."⁵⁶

Hafsa'nın birinci zevci Huneys, Habeşistan'a hicret eden ilk müslümanlardan ve Kureyş eşrafındandı. Sonra Medine'ye hicret edip Bedir Gazâsı'nda bulunmuştu. İbn Abdülberr'in rivayetine göre Uhud Harbi'nde aldığı bir yaradan şehid düşmüştü. Hazret-i Ömer kızını pek tabiidir ki dinî ve içtimâî kendi ayarında biriyle evlendirmek zorunda idi. Bu sebeple Osman'a ve Ebû Bekir'e teklif etmişti. Bütün bunlardan haberdar olan Resûl-i Ekrem, Ömer'in bu ıstırabını gidermek ve bizzat taltif etmek üzere hicretin otuzuncu ayında ve bir rivayete göre üçüncü senesinde Ömer'e aile şerefi de bahşetti. Görülüyor ki Resûl-i Ekrem kadınlarını hep böyle birer sebeple almıştır.

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ ﷺ أَنَّ امْرَأَةً جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ لِأَهَبَ لَكَ نَفْسِي فَنَظَرَ إِلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَعَّدَ النَّظَرَ إِلَيْهَا وَصَوَّبَهُ ثُمَّ طَاطَأَ رَأْسَهُ وَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَقَالَ فِي آخِرِهِ أَتَقْرَأُونَ عَنْ ظَهْرِ قَلْبِكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ أَذْهَبَ فَقَدْ مَلَكَتْكُمْ بِمَا مَعَكُمْ مِنَ الْقُرْآنِ.

55 {B5120 Buhârî, Nikâh, 33.}

56 {B5122 Buhârî, Nikâh, 34.}

TERCÜMESİ

Yine Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kadın gelerek, “Yâ Resûlellah! Ben cenâbınıza nefsimi hibe etmek (ve kadınlık kıymetimi mehirsiz bağışlamaya) geldim” demişti. Resûl-i Ekrem gözünü kadına doğru kaldırıp tasvip, sonra da indirip başını eğmiştir. Râvi Sehl b. Sa'd bundan önce (1803 numara ile tercümesi geçen) hadisi rivayet etmiştir. Hadisin sonunda da Resûl-i Ekrem'in, “Bu sûreleri ezbere okuyabilir misin?” sorusuna karşı fakir sahâbînin, “Evet okurum” demesi üzerine Resûl-i Ekrem'in, “Kur'an'dan ezberindeki sûrelerle bu kadına seni mâlik kıldım” buyurduğunu rivayet etmiştir. {B5126 Buhârî, Nikâh, 36.}

1805

عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ زَوَّجْتُ أُخْتًا لِي مِنْ رَجُلٍ فَطَلَّقَهَا حَتَّى إِذَا انْقَضَتْ عِدَّتُهَا جَاءَ يَخْطُبُهَا فَقُلْتُ لَهُ زَوَّجْتُكَ وَفَرَشْتُكَ وَأَكْرَمْتُكَ فَطَلَّقْتَهَا ثُمَّ جِئْتَ تَخْطُبُهَا لَا وَاللَّهِ لَا تَعُودُ إِلَيْكَ أَبَدًا وَكَانَ رَجُلًا لَا بَأْسَ بِهِ وَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تُرِيدُ أَنْ تَرْجَعَ إِلَيْهِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ فَقُلْتُ الْآنَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَرَّجَهَا إِيَّاهُ.

TERCÜMESİ

Ma'kıl b. Yesâr radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Kız kardeşim (Cümeyl bint Yesâr')ı bir ere vermiştim. Bu adam hemşiremi boşadı. İddeti tamam olunca da gelip yine istedi. Ben de dedim ki: Sana vaktiyle hemşiremi tezvic etmiş ve onu sana (bir aile) firaşı yapmış, her veçhile ikram etmiştim. Fakat sen (bunlara karşı) kardeşimi boşadın. Sonra da gelip onu istiyorsun. Hayır, kardeşim sana vallahi ebedî dönüp varamaz.

Fakat bu adam kusursuz (iyi) bir kişi idi. Hemşirem de kocasına varmak istiyordu (Ben mani oluyordum.) Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Teâlâ şu (meâldeki), “Kadınları erleri boşayıp iddetleri meşrû olan hadde bâliğ olunca (yeniden birleşmek isterlerse) ey veliler siz kadınların izdivaçlarına mani olmayınız!” âyetini inzâl buyurdu. Bunun üzerine ben, “Yâ Resûlellah! Şimdi ne yapayım?” dedim. Resûl-i Ekrem, “Hemşireni eski kocasına tezvic et!” buyurdu. {B5130 Buhârî, Nikâh, 37.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ إِذْنُهَا قَالَ أَنْ تَسْكُتَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Dul kadın, kendisinin sarâhaten emri olmadıkça nikâh olunmaz. Er görmedik kız da kendisinden istîzan olunup izni alınmaksızın nikâh olunmaz. Mecliste hazır bulunanlar: “Yâ Resûlellah! Bâkir bir kızın izni nasıl olur?” diye sorduklarında Resûlullah, “Onun izni sükût etmesidir” buyurdu. {B5136 Buhârî, Nikâh, 42.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْبِكْرَ تَسْتَحْيِي قَالَ رِضَاهَا صَمْتُهَا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir kere, “Yâ Resûlellah! Er görmedik kız utanır (rızasını bildiremez)” dedim. Resûl-i Ekrem, “Bâkirin rızası susmasıdır” buyurdu. {B5137 Buhârî, Nikâh, 42.}

عَنْ خُنَسَاءَ بِنْتِ خِزَامٍ الْأَنْصَارِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ أَبَاهَا زَوَّجَهَا وَهِيَ تَيْبٌ فَكَرِهَتْ ذَلِكَ فَأَتَتْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَرَدَّ نِكَاحَهُ.

TERCÜMESİ

Ensar kadınlarından Hansâ bint Hızâm radiyallahu anhâdan rivayete göre Hansâ'yı babası (Hâlid) iznini, rızasını almaksızın tezvic etmişti. Halbuki Hansâ dul kadındı (Muvâfakati alınmak icap ederdi). Kadın bu izdivacı hoş görmeyerek Resûl-i Ekrem'e gidip şikâyet etti. “Babam beni birine nikâh etmiş. Halbuki başkasıyla evlenmek benim için daha hayırlı olurdu” dedi). Resûl-i Ekrem de bu nikâhı red ve iptal etti. {B5138 Buhârî, Nikâh, 43.}

İ Z A H I

Birbiri ardınca tercüme ettiğimiz bu üç hadisi Buhârî, “Babanın –Bâkir Olsun, Seyyib Olsun– Kızının İznini, Rızasını Almaksızın Onu Nikâh Etmeye Hakkı Olmadığına Dair” açtığı bir babıyla –şayet kızının izni almaksızın nikâh ederse bu nikâhın merdud olduğuna dair– diğer bir babında rivayet etmiştir ki kurulacak aile hayatı için çok mühimdir. Bu üç hadisten birincisi ile İmam Ebû Hanîfe istidlâl ederek velinin ne seyyib kadını, ne de bâkir kızı zorla birine nikâh etmeye hakkı olmadığına, dul kadının nikâhında onunla bilistişare sarâhaten muvâfakati, bâkir kızın nikâhında da onun sükût etmek suretiyle olsun izni alınmak veli için en lüzumlu bir vazife olduğuna hükmetmiştir. Yine İmam Ebû Hanîfe’ye göre akıl bâliğ, reşid bir kadın, velisinin iznini almaksızın başlı başına kendisini tezvic edebilir. İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed’e göre bu yolda nikâh, ancak velinin izni lâhik olmak suretiyle nâfiz olabilir. İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed b. Hanbel’e göre yalnız kadının, “vardım” demesiyle akdolunan nikâh muteber değildir. Bu üç imam bu hususta, لا نکاح إلا بولي “*Velinin izni almaksızın akdolunan nikâh muteber değildir*”⁵⁷ hadisiyle istidlâl etmişlerdir. Fakat bu hadisin rivayetinde mevzubahis olan hadisler derecesinde ittifak yoktur. Ezcümle Buhârî ile Müslim لا نکاح إلا بولي hadisini *Sahih*’lerine almamışlardır. Hatta İmam Buhârî ile Yahyâ b. Maîn reşidin nikâhında velinin izni şart olduğuna dair sahih bir hadis yoktur demişlerdir. Hulâsa, İmam Ebû Hanîfe, aile kurumunun en sağlanacak noktasında hem tilmizlerinden, hem de öbür İslâm hukukçularından daha nâfiz bir nazarla, İslâm hukukunun ruhunu görerek aile binasını aile rûknünün en hür ve serbest rıza ve muvâfakatleri temeli üzerine kurmuştur.

1809

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَبِيعَ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ وَلَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خُطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَتْرُكَ الْخَاطِبُ قَبْلَهُ أَوْ يَأْذَنَ لَهُ الْخَاطِبُ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî salallahu aleyhi ve sellem sizin bazınız bir metâ almak üzere iken öbürünün almaya kalkışmasını nehyetti. Yine böyle kişinin (bir mümin) kardeşinin nikâhına tâlip olduğu bir kadını istemesi de doğru değildir. Meğer ki ikinci istemezden önce birinci tâlip vazgeçmiş ola ya da birinci tâlip ikincisinin istemesine müsaade etmiş ola! {B5142 Buhârî, Nikâh, 46.}

57 {D2085 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19. Buhârî hadisi rivayet olarak nakletmemiş olmakla birlikte Kitâbü'n-Nikâh'ta “باب من قال: لا نکاح إلا بولي” şeklinde bir bab başlığı açmıştır.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تَسْأَلُ طَلَاقَ أُخْتِهَا لِتَسْتَفْرِغَ صَخْفَتَهَا فَإِنَّمَا لَهَا مَا قَدَّرَ لَهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Hiçbir kadına kız kardeşinin çanağındaki nimetin kendi kabına boşalması için onun talâkını istemek (ve onun yerine nikâh olunmak) helâl olmaz. Bu kadın iyi bilmelidir ki (ezelde) ne takdir olunduysa kendine ait olan nimet ondan ibarettir.” {B5152 Buhârî, Nikâh, 54.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “Nikâhta Helâl Olmayan Şeyin Şart Kılınması” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bunun unvanında da İbn Mes'ûd'un, “Hiçbir kadın kız kardeşinin talâkını kendini nikâh için şart kılamaz” dediğini rivayet ediyor. Nevevî hadisteki “kardeş” lafzının nesep yahut radâ' ya da din cihetiyle kardeşe şümulü olduğunu, hatta bu hükmün gayri müslim kadına da şümulü bulunduğunu bildiriyor. Şu halde hadisteki kardeşle uhuvvet-i beşeriyye kastolunuyor. Her asırda cemiyet hayatında sık sık tesadüf olunan en menfur bir zemîme-i ahlâkiye ve içtimâiye olduğu için İslâm dini haram kılmıştır.

Bu fazîhanın başlı başına sâik-i refah ve saadet içinde yaşamakta bulunan bir kadının haiz olduğu aile nimetinin kendisine intikalini dilemekten ibaret olduğu hadisi şerifte edebî bir üslûp ile bildirilip herkesin ezelde takdir olunan nimete nâil olacağı nasihatı verilmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا زَفَّتْ امْرَأَةً إِلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ فَقَالَ نَبِيُّ اللَّهِ ﷺ يَا عَائِشَةُ مَا كَانَ مَعَكُمْ لَهُوَ فَإِنَّ الْأَنْصَارَ يُعْجِبُهُمُ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Hazret-i Âişe (terbiyesi altında bulunan) bir kızı ensardan bir kişi ile evlendirmişti. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Âişe! Hani sizin def çalan ve şiir söyleyen muganniyeiniz yok mu? Ensarın böyle oyun hoşuna gider” buyurdu. {B5162 Buhârî, Nikâh, 64.}

İ Z A H I

Hazret-i Âişe'nin evlendirdiği Ebû Ümâme Es'ad b. Zürâre'nin yetim kızı Fürey'a'dır. Ebû Ümâme'nin vefatı üzerine Fürey'a, Habîbe, Kebşe adlarında üç kızını Peygamberimiz vesayetine almıştı. Bu düğün Fürey'a'nındı. Resûl-i Ekrem onu ensardan Nebî b. Câbir ile evlendirmişti. *Tavzîh* sahibinin beyanına göre velîme cemiyetinde def ve ona benzer şeyler çalınmasının câiz olduğunda ulemânın ittifakı vardır. Nikâh ilân edilmiş oluyor. Velîme cemiyetinden başka zamanda def, çalgı makûlesini İmam Ebû Yûsuf aile içinde kadınların, çocukların çalıp eğlenmelerini de tecviz etmiştir.

1812

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمَا لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ يَقُولُ حِينَ يَأْتِي أَهْلَهُ بِاسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ جَنِّبْنِي الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْنَا ثُمَّ قَدَّرَ بَيْنَهُمَا فِي ذَلِكَ أَوْ قَضَى بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ شَيْطَانٌ أَبَدًا.

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Bir kimse eşinin yanına (cinsî münasebet için) yaklaşırken, “Bismillâh! Yâ rab! Beni şeytandan uzaklaştır, şeytanı da bize ihsan ettiğin çocuktan uzak kıl!” derse, sonra karı ve kocanın bu münasebetinden bir çocuk takdir olunursa, o nevzâda hiçbir zaman şeytan zarar veremez. {B5165 Buhârî, Nikâh, 67.}

1813

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا أَوْلَمَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى شَيْءٍ مِنْ نِسَائِهِ مَا أَوْلَمَ عَلَى زَيْنَبَ أَوْلَمَ بِشَاةٍ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Zeyneb bint Cahş için velîme ziyafeti yaptığı gibi kadınlarından hiçbirinin (şerefine) ziyafet vermedi. Zeyneb'in velîmesinde bir koyun (keserek) ziyafet vermişti. {B5168 Buhârî, Nikâh, 69.}

عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ شَيْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوْلَمَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى بَعْضِ نِسَائِهِ بِمُدَّيْنٍ مِنْ شَعِيرٍ.

TERCÜMESİ

Şeybe kızı Safiyye radiyallahu anhâdan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bazı kadınlarına 2 müd⁵⁸ arpa unuyla velîme ziyafeti verdi” dediği rivayet olunmuştur. {B5172 Buhârî, Nikâh, 71.}

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى الْوَلِيمَةِ فَلْيَأْتِهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in, “Sizden biriniz düğün aşına davet olunduğunda herhalde icâbet etsin” buyurduğu rivayet olunmuştur.⁵⁹ {B5173 Buhârî, Nikâh, 72.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ وَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ خُلَفُنَّ مِنْ ضِلَعٍ وَإِنَّ أَعْوَجَ شَيْءٍ فِي الصِّلَعِ أَعْلَاهُ فَإِنْ ذَهَبَتْ تَقِيمُهُ كَسَرَتْهُ وَإِنْ تَرَكَتَهُ لَمْ يَزَلْ أَعْوَجَ فَاسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Her kimin Allah’a ve âhiret gününe imanı varsa o mümin kişi komşusuna ezâ ve cefa etmesin. Bir de ey müminler! Size

58 Müd, 1 sâin dörtte biri miktarıdır. Bu hesapça 2 müd yarım sâ’ eder.

59 Davete icâbet etmek esas itibariyle bütün devlete şümülü olan dinî bir vecîbe ve içtimaî bir vazifedir. Buhârî’nin bu hadisten sonraki bir rivayetine göre râvi Abdullah b. Ömer velîme olsun yahut başka bir davet olsun oruçlu olsa bile yine icâbet ederdi. Bu cihetle bütün ulemâ icâbet etmemek günah olduğunda ittifak etmişlerdir. Hatta eimme-i Şâfiyye oruçlu olmak davet sahibine güçlük verirse orucu da bozar demişlerdir.

kadınlar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet edip dilerim. Kadınlar eğe kemiğinden yaratılmışlardır. Bu kemiğin en eğri kısmı üst tarafıdır. Eğer sen eğri kemiği doğrultmaya savaşırsan onu kırarsın. Kendi haline bırakırsan daima eğri kalır (ve öyle kullanırsın), bu cihetle size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı vasiyet ederim. {B5186 Buhârî, Nikâh, 81.}

İ Z A H I

Tercümemizde kavis içinde görülen ziyade Müslim'in rivayetinden alınarak gösterildi. Hadisin bu fıkrasıyla kadın nevinin fitraten asabî olduğuna ve fitratı icabı çabuk sinirlenerek eğrilik ve huysuzluk göstermelerine işaret olunup erkeklerin kadınlar hakkında hayırhah olmaları emrolunmuştur.

Bu hadisten sonra Buhârî'nin bir rivayetine göre Abdullah b. Ömer kadını idareye ait, bir ana düstura işaret ederek der ki: Resûl-i Ekrem'in sağlığında biz, erlik vakarını muhafaza ederek kadınlarımızla bir kadın gibi çene çalıp her zaman yılışıp durmazdık. Resûlullah vefat ettikten sonra bu aile durumu bozuldu. Biz de kadınlar gibi çok sözlü olduk ve kadınlarımıza bütün bütün açıldık, saçıldık.

Bundan sonra da Buhârî, aile efradının birbirlerine karşı haklarına ve vazifelerine ve müteakıl sevgi ve saygılarının esaslarına işaret eden ve *"Ey müminler! Hepiniz aile içinde birer çobansınız, birbirinizi görüp gözetmekle mükellefsiniz!"* mukaddimesiyle başlayan ve erkeğin, kadının, aile çocuklarıyla hizmetçinin vazifelerini ihtiva eden Abdullah b. Ömer hadisini rivayet etmiştir ki⁶⁰ bu eserimizde 487 rakamıyla geçti. Oraya da bakınız.

حديث أم زرع

Rivayet ulemâsı arasında Ümmü Zer' hadisi unvanıyla meşhur olan bu haber kişinin hayat yoldaşıyla muâşeretine dair iyi kötü birtakım aile örneklerini muhtevidir.

1817

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَلَسَ إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً فَتَعَاهَدْنَ وَتَعَاقَدْنَ أَنْ لَا يَكْتُمْنَ مِنْ أَحْبَابِ أَزْوَاجِهِنَّ شَيْئًا قَالَتِ الْأُولَى زَوْجِي لَحْمٌ جَمَلٌ غَتُّ عَلَى رَأْسِ جَبَلٍ لَا سَهْلٌ فَيَرْتَقِي وَلَا سَمِينٌ فَيَنْتَقِلُ قَالَتِ الثَّانِيَةُ زَوْجِي لَا أَبْتُ خَبْرَهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ لَا أَذَرَهُ إِنْ أَذْكُرُهُ أَذْكُرُ عَجْرَهُ وَبَجْرَهُ قَالَتِ الثَّالِثَةُ زَوْجِي الْعَشَنُّ إِنْ أَنْطِقُ أُطَلِّقُ وَإِنْ أَسْكُتُ أُعَلِّقُ قَالَتِ الرَّابِعَةُ

زَوْجِي كُلِّيلِ تِهَامَةٍ لَا حَرَّ وَلَا قُرٍّ وَلَا مَخَافَةَ وَلَا سَامَةَ قَالَتْ الْخَامِسَةُ زَوْجِي إِنْ دَخَلَ فِهْدَ وَإِنْ خَرَجَ أَسَدَ وَلَا يَسْأَلُ عَمَّا عَهْدَ قَالَتْ السَّادِسَةُ زَوْجِي إِنْ أَكَلَ لَفَّ وَإِنْ شَرِبَ اشْتَفَّ وَإِنْ اضْطَجَعَ التَّفَّ وَلَا يُوجِ الْكَفَّ لِيَعْلَمَ الْبَثَّ قَالَتْ السَّابِعَةُ زَوْجِي غَيَايَاءُ أَوْ عَيَايَاءُ طَبَاقَاءُ كُلُّ دَاءٍ لَهُ دَاءٌ شَجَّكَ أَوْ فَلَكَ أَوْ جَمَعَ كُلًّا لَكَ قَالَتْ الثَّامِنَةُ زَوْجِي الْمَسُّ مَسُّ أَزْنَبٍ وَالرِّيحُ رِيحُ زَرْبٍ قَالَتْ التَّاسِعَةُ زَوْجِي رَفِيعُ الْعِمَادِ طَوِيلُ التِّجَادِ عَظِيمُ الرَّمَادِ قَرِيبُ الْبَيْتِ مِنَ النَّادِ قَالَتْ الْعَاشِرَةُ زَوْجِي مَالِكٌ وَمَا مَالِكٌ خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ لَهُ إِبِلٌ كَثِيرَاتُ الْمَبَارِكِ قَلِيلَاتُ الْمَسَارِحِ وَإِذَا سَمِعْتَ صَوْتَ الْمِزْهَرِ أَتَيْتَنَّ أَهْلَهُنَّ هَوَالِكُ قَالَتْ الْحَادِيَةُ عَشْرَةَ زَوْجِي أَبُو زَرْعٍ وَمَا أَبُو زَرْعٍ أَنَسٌ مِنْ حُلِيِّ أُذُنِي وَمَلَأٌ مِنْ شَحْمِ عَصْدِي وَبَجَحَنِي فَبَجَحْتُ إِلَيَّ نَفْسِي وَجَدَنِي فِي أَهْلِ غُنَيْمَةٍ بِشَقٍّ فَجَعَلَنِي فِي أَهْلِ صَهِيلٍ وَأَطِيطٍ وَدَائِسٍ وَمُنَقٍّ فَعِنْدَهُ أَقُولُ فَلَا أَقْبَحُ وَأَرْفُدُ فَاتَّصَبَحُ وَأَشْرَبُ فَاتَّقَنَحُ أُمُّ أَبِي زَرْعٍ فَمَا أُمُّ أَبِي زَرْعٍ عَكُومُهَا رَدَاحٌ وَبَيْتُهَا فَسَاحٌ ابْنُ أَبِي زَرْعٍ فَمَا ابْنُ أَبِي زَرْعٍ مَضْجَعُهُ كَمَثَلِ شَطْبَةٍ وَيُسْبِعُهُ ذِرَاعُ الْجُفْرَةِ بِنْتُ أَبِي زَرْعٍ فَمَا بِنْتُ أَبِي زَرْعٍ طَوْعُ أَبِيهَا وَطَوْعُ أُمِّهَا وَمَلَأُ كِسَائِهَا وَغَيْظُ جَارَتِهَا جَارِيَةُ أَبِي زَرْعٍ فَمَا جَارِيَةُ أَبِي زَرْعٍ لَا تَبَثُّ حَدِيثَنَا تَبَثْنًا وَلَا تُنَقِّثُ مِيرَتَنَا تُنَقِّثًا وَلَا تَمْلَأُ بَيْتَنَا تَعْشِيشًا قَالَتْ خَرَجَ أَبُو زَرْعٍ وَالْأَوَطَابُ تُمَخَضُ فَلَقِي امْرَأَةً مَعَهَا وَلَدَانِ لَهَا كَالْفَهْدَيْنِ يَلْعَبَانِ مِنْ تَحْتِ خَصْرِهَا بِرُمَّانَتَيْنِ فَطَلَّقَنِي وَنَكَحَهَا فَنَكَحْتُ بَعْدَهُ رَجُلًا سَرِيًّا رَكِبَ سَرِيًّا وَأَخَذَ خَطِيئًا وَأَرَاخَ عَلَيَّ نَعْمًا ثَرِيًّا وَأَعْطَانِي مِنْ كُلِّ رَائِحَةٍ زَوْجًا وَقَالَ كُلِّي أُمُّ زَرْعٍ وَمِيرِي أَهْلَكَ قَالَتْ فَلَوْ جَمَعْتُ كُلَّ شَيْءٍ أَعْطَانِيهِ مَا بَلَغَ أَصْغَرَ آيَةِ أَبِي زَرْعٍ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كُنْتُ لَكَ كَأَبِي زَرْعٍ لِأُمِّ زَرْعٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle hikâye ettiği rivayet olunmuştur: Bir zaman on bir kadın bir yerde oturmuşlar ve kocalarının hal ve şanından bir şey saklamayıp birbirlerine bildireceklerine dair aralarında sözleşmişler ve bağlanmışlardı. Bunlardan Birinci kadın demiştir ki: “Benim kocam taşlık bir dağ başındaki arık bir devenin etidir. Kolay değil ki çıkıla, semiz değil ki (nâs tarafından hânelerine) nakloluna!”⁶¹

61 Hadisin bu fıkrası mürekkep teşbih ile belîğ bir zemmi ifade etmektedir. Sert taşlık dağ tabiriyle zevcin kötü huyluluğuna, dağın yüksekliği ile zevcin kibir ve gururuna, bununla beraber arık bir deve eti ile zevcin hayatından ailenin istifade etmediğine işaret olunmuştur ki mevhumu mahsusa teşbihten ibarettir.

İKİNCİ kadın da demiştir ki: “Kocamın halini izhar ve işâe edemem. Korkarım ki onları bir şey bırakmadan sayabileyim. Çünkü onun fenalıklarını sayacak olursam gizli, âşikâr her halini sayıp dökmek zorunda kalacağım. Bu ise imkânsızdır.”

ÜÇÜNCÜ kadın da: “Benim zevcim upuzun bir sefihtir. Ayıplarını söylersem beni boşar, susarsam (kocam akli başında bir kimse olmadığından, bilâsebep beni) kendisinden uzak bırakır.

DÖRDÜNCÜ kadın ise (zevcini methederek): “Necid sahrâsının gece hayatı gibidir. Ne sıcaktır ne soğuk (mûtedil seciyede halûk bir kimsedir). Evimizde ne korku vardır ne kırgınlık” demiştir.

BEŞİNCİ kadın da şöyle methetmiştir: “Benim kocam da evine geldiğinde sanki (avdan gelen) bir parstır⁶² (avını bana getirir, koynumda mışıl mışıl uyur). Evden çıkınca dışarıda o bir arslandır (arslan payı kazanır). Evdeki masrafımı hiç sormaz.”

ALTINCI kadın da şöyle zemmeder: “Kocam oburdur. Yemek yerken siler süpürür, içerken de su kabını kurutur. Yatarken de yorganına bürünür, (hânenin bir köşesinde tek başına) uyur ve benim hüznümü anlamak ve gidermek için elbiseme elini sokmaz.”

YEDİNCİ kadın da, “Kocam erlik vazifesini ifadan âciz ve işini bilmez ahmak bir kişidir. Her dert onun derdidir (vücudu hastalık makarrıdır ve huysuz) başımı yarar, vücudumu yaralar. Her şey onun vurmak, yarmak aletidir” demiştir.

SEKİZİNCİ kadın da kocasını şöyle över: “Onun vücuduna dokunurken tavşana dokunur gibi yumuşaktır. O güzel kokulu bir nebat gibi hoş kokar.”

DOKUZUNCU kadın da şöyle över: “Kocamın evi yüksek direklidir. Kılıcının hamâili uzundur. Ocağının külü çoktur. Evi de mecma-i nâsa yakındır (yani evi şahanedir, kendisi uzun boyludur, evi de misafir kabul edilecek yerdedir).”

62 Hadis metnindeki fehd kelimesini hadis şârihleri pars diye tercüme ediyorlar ki yırtıcı av hayvanıdır. Irak'ta hâlâ bununla av avlandığını *Kâmus* mütercimi Âsım Molla bildiriyor. Yine Âsım Molla parsın âdemoğlu için medâr-ı ibret ve ittisaf hususiyetleri olduğunu kaydettikten sonra avını yemeyip sahibine getirmesi ve pis şey yemeyip temiz et yemesi o cümledendir. Mevzumuzla ilgili olan bir hususiyeti de uykucu bir mahlûk olmasıdır.

ONUNCU kadın da kocasını şöyle övmüştür: “Zevcim mâlikdir, hem ne kadar mâlik ve sahiptir? Artık hatır ve hayalinizden geçen her hayra mâlik ve sahiptir. Zevcimin bir sürü devesi vardır ki onların çökecek geniş eylek yerleri vardır. Fakat yaylım yerleri azdır. (Bununla develer yayılmaya gönderilmeyip misafire kesilmek için evin yanında eylik yerinde bulundurulur demek istiyor) develer ud sesi duyunca –ki misafiri eğlendirmek üzere saz ve âhenk âlâtı çalınmasıdır– o zaman develer boğazlanacaklarını anlarlar.”

ON BİRİNCİ kadın (ki Ümmü Zer‘dir⁶³ ve zevcinin hüsnümuâşeret-i cihetiyle en bahtiyar olanıdır. Aile hayatını şöyle anlatmıştır): “Kocam Ebû Zer‘dir. (Aziz hemşirelerim!) Bilseniz Ebû Zer‘ ne semâhatli ve ahlâklı bir kişidir. O iki kulağımı mücevherat ile hareket ettirir. (Bakınız), pazularım tombullaştı, (vücudum semirdi) ve beni ferîh ve fahûr kıldı ve yüceltti. Ben de hemen yüceldim ve ferîh ve fahûr oldum. O beni, Şık denilen bir dağ kenarında küçük koyun sürücüsü olan bir kabile içinde buldu. Sonra beni atları kişner, develeri böğürür, ekinleri sürülüp taneler (samanından) ayrılır müreffeh ve mesut bir cemiyet içine getirdi. Şimdi ben onun yanında ne söylersem reddolunmam, sabaha kadar uyurum (kimse beni uyandırmaz. Bol süt) içerim. Artık içecek halim kalmaz.”

(Bundan sonra Hazret-i Âişe, Ebû Zer‘ ailesinin efradını birer birer rivayet ediyor ve Ümmü Zer‘ diyor ki:) “Ebû Zer‘in annesi var. Ah bilseniz, Ümmü Ebû Zer‘ (yani bu kadın) ne kadındır. Onun zahîre ambarları, eşyasını koyduğu hararları gayet büyüktür. Evi de geniştir. Ebû Zer‘in oğlu, bilseniz o ne zarafetli gençtir. Onun yattığı yer kılıcı çekilmiş kın gibidir (kendisi de kılıncı gibi parlak ve zariftir), düzgün ve boylu boslu olup karnı çıkık değildir. O, dört aylık bir kuzunun kol tarafıyla doyar (çok yemez). Ebû Zer‘in kızı, o terbiyeli kızdır: Babasına itaatlidir, annesine de itaatlidir. (O ailenin ziyneti, babasının, annesinin göz bebeğidir).⁶⁴ O dilber kızın vücudu elbisesini doldurur ve hüsnüânı, edep ve iffeti ortağının veya akran ve emsalinin gayretini ve hayretini celbeder. Ebû Zer‘in câriyesi, bilseniz o ne sadâkatli câriyedir. Aile esrarımızı kimseye söylemez, evimizin azığını asla ifsat ve israf etmez ve evimizde çer çöp bırakmaz, temiz tutar. Namusludur, evimize kir getirmez.”

Ümmü Zer‘ anlatmaya devam edip der ki: “Bir gün Ebû Zer‘ evden çıktı. Her taraf süt tulumları, yağ çıkarılmak için çalkanmakta idi. (Bolluk ve bahar

63 Ümmü Zer‘i, şârih Aynî Ükeymil b. Sâide el-Yemeniyye‘dir diye bildiriyor.

64 Kavis içindeki bu ziyade Nesâî ile Taberânî’nin rivayetlerinden alınmıştır.

mevsimi idi). Yolda bir kadına rastgeldi. Kadının yanında pars gibi (çevik) iki çocuğu vardı. Koltuğunun altından kadının memeleriyle oynuyorlardı. (Kocam bu kadını sevmiş) beni bıraktı, onu nikâh edip aldı. Ondan sonra ben şeref sahibi bir adamla evlendim. O da fütursuz yürür ve en güzel ata binerdi ve Hat⁶⁵ mâmulâtından mızrağını alırdı ve akşam üzeri deve ve sığır nevinden birçok hayvan sürüp bana gelirdi ve getirdiği her gûnâ hayvandan, köleden ve câriyeden birer çift verirdi. Bu kocam da bana, ‘Ey Ümmü Zer’ istediğin gibi ye, iç ve akrabana ihsan et’ derdi. Ümmü Zer’ der ki: ‘Bununla beraber ben bu ikinci kocamın bana verdiği şeylerin hepsini bir araya toptasam Ebû Zer’in en küçük kabını dolduramaz.’”

Hadisin râvisi olan Hazret-i Âişe der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (hatırımı tatyîb ederek), “Ey Âişe! Ben sana Ebû Zer’in Ümmü Zer’e nisbeti gibiyim. (Şu farkla ki Ebû Zer’, Ümmü Zer’i boşamıştır. Fakat ben seninle beraber yaşayacağım)” buyurdu. {B5189 Buhârî, Nikâh, 83.}

İ Z A H I

Tercümemizin sonunda kavis içinde görülen fıkra bu hadisin diğer rivayet tarikinden alınarak konulmuştur. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe de Resûl-i Ekrem’e, “Babam, anam sana kurban olsun yâ Resûlellah! Hatta sen bana Ebû Zer’den daha hayırlısın!” diye yüksek bir zekâ ve fetânet göstermiştir. Hadisin sonuna eklediğimiz bu rivayete göre Âişe es-Sıddîka bu on bir kadın kıssasını bir şi’r-i edep örneği olan yüksek bir üslûp ile huzûr-ı saadette hikâye etmiştir. Kıssanın sonunda Resûl-i Ekrem’in, “*Yâ Âişe! Benim sana karşı hayırhahlığım, Ebû Zer’in Ümmü Zer’e olan nisbeti gibidir*” buyurmaları Âişe’nin de anne baba fedakârlığı ile cevabı Resûl-i Ekrem’in huzurunda hikâye olunduğunu iş’âr etmektedir.

Kıssanın hikâye tarzında izhar olunan fesâhat ve belâgat tercümemizden de bir dereceye kadar anlaşılacaksa da hadisin aslındaki ve metnindeki edebî sanatların mübalağası binde biri gösterilememiştir. Dil ayrılığı cihetiyle bilhassa sanâyi-i lafziyyenin gösterilmesi mümkün değildir. Hadisin aslını, tercümesiyle karşılaştırarak mütalaa etmelerini okuyucularımızdan hassaten rica ederiz. Bu eserimizde 1518 numara ile tercüme ettiğimiz hadisin evvelinde menkıbelerini ve âlî hal tercümelerini bildirdiğimiz Âişe hazretlerinin şiir ve edebe ve Arap’ın tarihinde geçmiş günlerine ait olmak üzere bildirdiğimiz müstesna vukufunun bu hadis canlı bir şâhididir. Arap’ın vâkıalarına, günlerine derin bir vukufu olan Ebû Bekir es-Sıddîk’ın âlim, edip bir kızı olduğunu ispata kâfidir.

65 Hadis metnindeki Hattî kelimesi Hatta mensup mızrak demektir. Hat, Bahreyn eyaletinin sahil kısmına derler. Mızrağı ile meçîyle meşhurdur. Bazıları da Hindistan’dan gelip orada satıldığından oraya nisbet olduğunu bildirmişlerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَحِلُّ لِلْمَرْأَةِ أَنْ تَصُومَ وَزَوْجُهَا شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَلَا تَأْذَنَ فِي بَيْتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَمَا أَنْفَقَتْ مِنْ نَفَقَةٍ عَنْ غَيْرِ أَمْرِهِ فَإِنَّهُ يُؤَدِّي إِلَيْهِ شَطْرَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bir kadına zevci yanında hazır (ve mukim) iken onun rızası olmadıkça (nâfile olarak) oruç tutmak helâl olmaz. Yine bir kadın kocasının meskenine onun izni olmadıkça kimsenin girmesine müsaade edemez. Yine bir ev kadını kocasının izni olmaksızın aile nafakasından (âdetten fazla) sarfederse, fazla sarfiyatın yarısı zevce eda olunur.” {B5195 Buhârî, Nikâh, 87.}

İZAHİ

Bu hadis üç hükmü ihtiva etmektedir:

1. Kadının zevci yanında iken oruç tutmasının helâl olmadığı hükmüdür. Hadisin bu fıkrası Ebû Dâvûd rivayetinde (ramazandan başka bir gün) diye takyid edilmiş olduğundan hadisteki hürmet nâfile orucuna ait olur. Buna tercümemizde işaret ettik. Erkeğin kadının yanında bulunması, seferde değil mukim iken demek olduğundan, bu da tercümede gösterildi. Binaenaleyh kocası seferde bulunan kadın oruç tutmakta serbesttir. Kocasının rızasına lüzum yoktur. Hadisteki, “*Helâl olmaz*” kaydına bakarak Hanefî mezhebi fukahası bu nehyi tahrîme hamlederek, “Zevci yanında bulunan kadına onun müsaadesi olmadan nâfile oruç tutmak haramdır” demişlerdir. Bazı Şâfiî fukahası da mekruh olduğunu kabul etmişlerdir.

2. Zevcin izni olmadan zevcin meskenine kadının misafir kabul etmemesi hükmüdür. Bu misafir yalnız erkeğe münhasır değildir. Zevcin gelmesini istemediği kadın da böyledir. Binaenaleyh zevcin meskenine erkek olsun, zevcin hoşlanmadığı kadın olsun girmesine müsaade etmek hakkını kadın haiz değildir. Sebebi de fena şüpheyi ve kıskançlığı icap etmesindendir. Ancak zarurete müstenit sebepler istisna teşkil eder. Meselâ müstecir bulundukları evin sahibinin bir lüzum üzerine evi görmeye gelmesine, yahut evin misafire mahsus bekleme odasına girmesine müsaade etmesi.

3. Hadiste, “*Kadın aile aزیğından, zevcin izni olmadan fazla infak etmiş olursa, bunun yarısı zevce eda olunur*” buyuruluyor. Hadisin bu fıkrası burada mücmel ve muhtasar rivayet olunmuştur. “Kitâbü'l-Büyû”daki rivayeti daha açıktır ve şöyledir: “*Kadın, kocasının kazancından, onun izni olmaksızın, fukarayı nafakalandırırsa, bunun yarı ecir zevce ait olur.*”⁶⁶ Buhârî'nin “Kitâbü'z-Zekât”ta rivayet ettiği Hazret-i Âişe hadisi ise bundan daha

açıktır. Bu rivayete göre şöyle buyurulmuştur: “Ev kadını evinin taamından israf etmeyerek (örf ve âdete göre ailesine, misafirlerine) infak ve ikram ederse onunla me’cûr olur. Bu malı kazandığı için de zevce, muhafaza ettiği için de hizmetçiye bir o kadar sevap verilir. Bunlardan bazısının ecir ve sevabı, öbürlerinin sevabından hiçbir şey eksiltmez.”⁶⁷

Erkeğin kazancından kadının sûret-i tasarrufu, aile haklarına, aile dirlik ve düzenliğine ait en mühim meselelerdendir. Bu tasarruf keyfiyetinin yukarıdaki rivayetlerde bildirilen şürût ve kuyûd hududunu tayin etmek de en lüzumlu içtimaî meselelerdendir. Bu hususa dair incelemelerimiz bu eserimizde 704 numaralı hadisin izahında geçti. Oraya bakınız.

1819

عَنْ أُسَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ قُمْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ فَإِذَا عَامَّةٌ مِّنْ دَخَلَهَا الْمَسَاكِينُ وَأَصْحَابُ الْجَدِّ مَحْبُوسُونَ غَيْرَ أَنَّ أَهْلَ النَّارِ قَدْ أُمِرَ بِهِمْ إِلَى النَّارِ وَقُمْتُ عَلَى بَابِ النَّارِ فَإِذَا عَامَّةٌ مِّنْ دَخَلَهَا النِّسَاءُ.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Cennet kapısının üstünde oturdum. Bir de gördüm ki (sorgusuz) cennete girenlerin çoğu fakirlerdir. Mal sahipleri zenginlerse, bunların cehennemlik olanlarından başkaları (cennet kapısının önünde, yahut ârafta hesap için) hapis ve tevkif olunmuşlardır. Zenginlerin (fukara hakkını vermeyen) ehl-i nâr olanları ise cehenneme konulmaları önce emrolunmuştu. Cehennem kapısının önünde de durdum. Bir de baktım ki cehenneme gidenlerin çoğu kadınlardır.” {B5196 Buhârî, Nikâh, 88.}

1820

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا خَرَجَ أَقْرَعَ بَيْنَ نِسَائِهِ فَطَارَتْ الْقُرْعَةُ لِعَائِشَةَ وَحَفْصَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كَانَ بِاللَّيْلِ سَارَ مَعَ عَائِشَةَ يَتَحَدَّثُ فَقَالَتْ حَفْصَةُ أَلَا تَرَكَينَ اللَّيْلَةَ بَعِيرِي وَأَرْكَبُ بَعِيرَكَ تَنْظُرِينَ وَأَنْظُرُ فَقَالَتْ بَلَى فَرَكَبْتُ فَجَاءَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى جَمَلٍ عَائِشَةَ وَعَلَيْهِ حَفْصَةُ فَسَلَّمَ عَلَيْهَا ثُمَّ سَارَ حَتَّى نَزَلُوا وَافْتَقَدَتْهُ عَائِشَةُ فَلَمَّا نَزَلُوا جَعَلَتْ رَجُلَيْهَا

بَيْنَ الْإِذْخِرِ وَتَقُولُ يَا رَبِّ سَلِّطْ عَلَيَّ عَقْرَبًا أَوْ حَيَّةً تَلْدَغُنِي وَلَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَقُولَ لَهُ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir sefere çıkmak istediğinde kadınları arasında kura çekerti. Bir sefer de kura Âişe ile Hafsa'ya isabet etti. Resûlullah gece olunca Âişe'nin mahfesine biner ve onunla görüşerek yol alırdı. Bir gün Hafsa, Âişe'ye, "Bu gece sen benim deveme binsen, ben de senin devene binsem, sen görmediğin menâzırı görürsün. Ben de görmediğim yerleri görmüş olurum" dedi. Âişe, "Pekâlâ" diye muvâfakat etti. Bunun üzerine Hafsa, Âişe'nin devesine bindi. Resûlullah, Âişe'nin devesine geldi. Halbuki onda Hafsa bulunuyordu. Hafsa'ya selâm verdi. Sonra yola devam etti. Nihayet bir durak yerinde indiler. Bu suretle Âişe, Resûlullah'ı kaybetmişti. Durak yerinde indiklerinde Âişe (teessüründen intihara tasaddî edip) iki ayağını izhir otlarının⁶⁸ arasına sokarak, "Rabbim! Bana akrep yahut yılan musallat et de beni soksun. Ben Resûlullah'a bir şey söylemeye muktedir olamayayım" diye dua etti. {B5211 Buhârî, Nikâh, 98.}

1821

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَلَوْ شِئْتُ أَنْ أَقُولَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَلَكِنْ قَالَ السُّنَّةُ إِذَا تَزَوَّجَ الْبَكْرَ أَقَامَ عِنْدَهَا سَبْعًا وَإِذَا تَزَوَّجَ الثَّيِّبَ أَقَامَ عِنْدَهَا ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan (rivayet eden Ebû Kılâbe) demiştir ki: İsteydim aşağıdaki hadisi صلى الله عليه وسلم "Kâle'n-nebiyyü sallallahu aleyhi ve sellem" di(ye merfûan rivayet ederdim. Lâkin Enes b. Mâlik (sünnet tabiriyle) şöyle rivayet etmişti: Sünnet olan (bir kişi dul üzerine) bâkir bir kızla evlendiğinde (nöbete tâbi olmayarak) yedi gün onun yanında ikamet edebilirdi. (Sonra nöbet tayin olunurdu). (Bâkir üzerine) seyyîb bir kadınla evlenirse onun yanında üç gün kalmak hakkını haizdi. {B5213 Buhârî, Nikâh, 101.}

İZAHİ

Her şeyden önce bu hadisin rivayet ilmi bakımından ilk defa tesadüf ettiğimiz rivayet şeklini izah edeceğiz: Hadisin isnadı *Tecrîd* metninde ihtisar için bırakılmış bulunduğu *Tecrîd*'deki, عن أنس رضي الله عنه قال (an Enes'in radiyallahu anhu kâle) ibaresinde

68 İzhir "kokulu bir ot"tur. Bu otun arasında ekseriyetle hevam ve haşerat bulunduğu bildiriliyor.

bulunan قال (kâle) kelimesindeki zamirin mercii “Enes”tir sanılır, halbuki öyle değildir. Belki Enes b. Mâlik’in râvisi Ebû Kılâbe’dır. Ya da Ebû Kılâbe’nin râvisi olan Hâlid el-Hazzâ’dır. Biz tercümede birinciye gösterdik. Çünkü Ebû Kılâbe, Enes’in birinci râvisidir. Hadisin bu suretle sevkine göre Ebû Kılâbe diyor ki: Ben hadisi, hadis rivayetinde mûtat olan şekle göre، عن أنس عن النبي صلى الله عليه وسلم (an Enes anı’n-nebiyyi “sallallahu aleyhi ve sellem”) diye merfûan rivayet etmedim. قال السنة (kâle es-sünnetü... –Enes der ki: sünnet olan...) diye rivayet ettim. Çünkü Enes b. Mâlik (sünnet) tabiriyle rivayet etmişti. Benim için telakki ettiğim lafzı muhafaza ederek aynen nakletmek gerekti.⁶⁹ Nevevî der ki: Ebû Kılâbe’nin, “İsteseydim قال النبي (kâle’n-Nebî) diye rivayet edebilirdim” sözü bu hadisin isnadının Resûlullah’a yükseldiğini ifade eder. Çünkü rivayet ilmi bakımından sahâbî olan râvinin, “Sünnet olan şudur, şu iş sünnet cümlesindendir” tabiri, hüküm cihetiyle قال النبي (kâle’n-Nebî= “Peygamber dedi ki”) kuvvetindedir. Şu halde Nevevî’nin dediği veçhile mevzumuz olan hadis de merfû hadis demek olur. Şu kadar ki قال النبي (kâle’n-Nebî) lafzan “Sünnet olan şudur” tabiri ihtihaden merfû olur.

Bu hadisi Buhârî, iki tarik ile ve farklı iki metin ile iki babında rivayet etmiştir. Tercümemizde kavis içindeki ziyadeleri bu babların unvanlarıyla *Tecrîd’e* geçmeyen rivayet tarikinden naklederek gösterdik.

عَنْ أَسْمَاءَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا أَنَّ أَمْرَأَةً قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي صَرَّةً فَهَلْ عَلَيَّ جُنَاحٌ
إِنْ تَشَبَّعْتُ مِنْ زَوْجِي غَيْرَ الَّذِي يُعْطِينِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْمُتَشَبِّعُ بِمَا لَمْ يُعْطَ
كَلَابِسَ ثَوْبِي زُورٍ.

TERCÜMESİ

(Zâtünnitâkayn) Esmâ radiyallahu anhâdan şöyle rivayet olunmuştur: Bir kadın (Esmâ’nın kendisi), “Yâ Resûlellah! Benim eşim var. (Kadınlık gayretiyle) kocam (Zübeyr’in bana vermediği şeyi (verdi diye) zevcimden yana eşime gösteriş yapsam bana günahı var mıdır?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “Verilmemiş bir şey ile süs satmak, yalandan iki elbise giymek gibidir” buyurmuştur. {B5219 Buhârî, Nikâh, 107.}

69 Bu münasebetle rivayet âlimlerinin Peygamberimizin hadislerini zabt ve naklederken metinlerin lafızlarına da ihtimam ettiklerini kaydetmek isteriz. O derece ihtimam ki râvi meselâ قال النبي (kâle’n-Nebî) diye rivayet ettiyse bunu dahi aynen muhafaza edip bunun yerine قال رسول الله (kâle Resûlullah) tabiriyle nakletmemişlerdir. Mâna cihetiyle hadis nakli, –nâkil âlim olmak şartıyla– câizdir. Fakat lafız ve mâna cihetiyle menkul olandan kuvvetçe aşağıdır.

İ Z A H I

Bu hadiste Resûl-i Ekrem'in sözü, *يعط كلابس ثوبي زور* cümlesidir. *متشبع* karnı açken tokluk göstermek, züğürtken zenginlik satmak mânâsındadır. *زور* da yalancı iki elbise demektir ki bir gömleğin koluna başka bir kumaştan ikinci bir kol eklenerek iki kat gösterilen elbisedir. Mâlik olmadığı nüfuz ve servet, ilim ve faziletle tefâhür eden kişi, böyle yalandan iki kat elbise giyen kalpazana teşbih olunur ki ilim, servet, fazilet sahtekârları hakkında söylenilen ve yüksek bir belâgatı ihtiva eden bir meseldir.

1823

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَغَارُ
وَعَيْرَةُ اللَّهِ أَنْ يَأْتِيَ الْمُؤْمِنُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur. Allah Tebâreke ve Teâlâ (her şeyden ulu ve yüce Allah) müminler hakkında gayret ve hamiyet gösterir (hayır ve saadet diler) ve Allah Teâlâ'nın gayreti, Allah'ın haram kıldığı fena şeyleri müminin işlememesi içindir. {B5223 Buhârî, Nikâh, 108.}

İ Z A H I

Buhârî bu hadisi "Gayret" başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu keli-
menin Allah Teâlâ'ya ve insanlara nisbetle mânâsı başka başkadır. İnsanlar arasındaki
"gayret" kadının kocası üzerindeki, kocanın da karısı hakkında duyduğu şiddetli heye-
candır ki nefsin bu nevi infial ve teessürünü dilimizde "kıskançlık" kelimesiyle ifade
ederiz. Gayesi de kıskanç kadının kocasını, kocanın da kadını kötülükten esirgeme-
sidir. Nasıl ki müellif Buhârî "gayret" in bu mânaya delâletini ifade ve izah etmek için
Mugîre b. Şu'be'den şu hadisi rivayet ediyor: Bu rivayete göre ensardan Benî Sâide'nin
reisi Sa'd b. Ubâde, "Eğer karımın yanında (yabancı) bir erkek görsem onu kılıcımın
geniş yüzü ile değil, keskin tarafı ile vurur öldürürüm" demiştir. Bunun üzerine Resûl-i
Ekrem de, "*Sa'd b. Ubâde'nin bu gayret ve hamiyetine taaccüb mü ediyorsunuz?* (Şaşma-
yınız.) *Çünkü biz (ben) Sa'd'dan daha kıskancım. Allah Teâlâ da benden kıskançtır!*" buyur-
muştur.⁷⁰

70 {Buhârî, Nikâh, 108 (bab başlığı).} Sa'd b. Ubâde, Akabe Biati'nda Hazreciler'den Benî Sâide'nin nakibi olarak bulunmuştur. Bedir Harbi'nden itibaren bütün gazâlara iştirak etmiştir. Mekke'nin fethi günü Hazreciler'in bayrağını Peygamberimiz Sa'd'a vermişti (oraya bakınız) (bk. 1151. hadis).

Buhârî'nin yine bu babında Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Ey Muhammed ümmeti! Bir mümin kulun veya kadının zinâkârlığı üzerine Allah Teâlâ derecesinde kimse gayretli ve hamiyetli değildir” demiştir.⁷¹

Şu kadar ki Cenâb-ı Hak asabî teheyyüçten, ruhî infial ve teessürden münezzeh olduğu için Allah Teâlâ'ya nisbet olunan gayretle insanlardaki teessür ve infialin lâzımı olan Allah'ın kullarına merhameti ve hayır, saadet dilemesi mânası kastolunur ki tercümemizde kavis içinde bu mânaya işaret ettik. Görülen herhangi bir fenalığa, bir zulme karşı dilimizdeki, “gayret-i ilâhiyye” sözünün mânası budur, gayretin lâzımıdır.

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَتْ تَزَوَّجَنِي الزُّبَيْرُ وَمَا لَهُ فِي الْأَرْضِ مِنْ مَالٍ وَلَا مَمْلُوكٍ وَلَا شَيْءٍ غَيْرِ نَاضِحٍ وَغَيْرِ فَرَسِهِ فَكُنْتُ أَغْلِفُ فَرَسَهُ وَأَسْتَقِي الْمَاءَ وَأُخْرِزُ غَرْبَهُ وَأُعْجِنُ وَلَمْ أَكُنْ أَحْسَنُ أَخْبِرُ وَكَانَ يَخْبِرُ جَارَاتِي مِنَ الْأَنْصَارِ وَكُنَّ نِسْوَةَ صَدِيقٍ وَكُنْتُ أَنْقُلُ النَّوَى مِنَ أَرْضِ الزُّبَيْرِ الَّتِي أَقْطَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى رَأْسِي وَهِيَ مِنِّي عَلَى ثَلَاثِي فَرَسَخٍ فَجِئْتُ يَوْمًا وَالنَّوَى عَلَى رَأْسِي فَلَقِيتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَمَعَهُ نَفَرٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَدَعَانِي ثُمَّ قَالَ إِيْحَ لِيَحْمِلَنِي خَلْفَهُ فَاسْتَحْيَيْتُ أَنْ أَسِيرَ مَعَ الرِّجَالِ وَذَكَرْتُ الزُّبَيْرَ وَغَيْرَتَهُ وَكَانَ أَغْيَرَ النَّاسِ فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنِّي قَدْ اسْتَحْيَيْتُ فَمَضَى فَجِئْتُ الزُّبَيْرَ فَقُلْتُ لَقِينِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَعَلَى رَأْسِي النَّوَى وَمَعَهُ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَأَنَاحَ لِأَرْكَبَ فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ وَعَرَفْتُ غَيْرَتَكَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَحُمْلِكَ النَّوَى كَانَ أَشَدَّ عَلَيَّ مِنْ رُكُوبِكَ مَعَهُ قَالَتْ حَتَّى أَرْسَلَ إِلَيَّ أَبُو بَكْرٍ بَعْدَ ذَلِكَ بِخَادِمٍ يَكْفِينِي سِيَاسَةَ الْفَرَسِ فَكَأَنَّمَا أَعْتَقَنِي.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ radiyallahu anhadan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Zübeyr b. Avvâm benimle evlendi. O zaman Zübeyr'in yeryüzünde mal namına, köle ve câriye namına, hulâsa dünyalık olarak su çekilen deve ile atından başka bir şeyi yoktu. Atının otunu, yemini de ben bulup verirdim, ben sular dım. Su kırbasını (söküldüğünde) ben dikerdim. Ben hamur yoğururdum. Yalnız ekmek yapmayı beceremezdim. Onu da ensardan komşularım kadın-

lar yapıverirlerdi. Bunlar (komşuluk hakkını gözeten) iyi kadınlardı. Sonra Resûlullah, Zübeyr'e bir miktar hurmalık ayırıp vermişti.⁷²

Ben Zübeyr'in bu hurmalığından (deveye yedirmek için) başımın üstünde hurma çekirdeği taşırdım. Bu hurmalık, meskenimden 1 fersahın üçte ikisi uzaklıkta idi.⁷³ Yine böyle bir gün başımda hurma çekirdeği yüklü olarak evime gelirken (yolda) Resûlullah'a kavuştum. Yanında ensardan birtakım kimseler vardı. Resûlullah beni çağırdı. Sonra beni arkasında terkisine almak için devesine, "ıh, ıh" dedi.⁷⁴ Fakat ben erkeklerle beraber yolculuk etmekten utandım. Aynı zamanda Zübeyr'i ve onun kıskançlığını hatırladım. Çünkü Zübeyr halkın en kıskancı idi. (Ben Peygamber'in davetine icabet edemeyince) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem benim utandığımı anladı ve devesini sürüp gitti. Zübeyr'in yanına geldiğimde ona, "Bu gün Resûlullah başımda hurma çekirdeği yüklü olarak bana rastladı. Yanında ashabından bir cemaat de vardı. Beni bindirmek için devesini çökertmek istedi. Fakat ben utandım. Aynı zamanda senin kıskançlığını da hatırladım" dedim. Bunun üzerine Zübeyr, "Vallahi senin hurma çekirdeği yükün bana Resûlullah ile beraber deveye bindirmenden daha güç oldu" dedi. Râvi Esmâ der ki: Bu aile yükünü Ebû Bekir at seyisliği edecek bir hizmetçi gönderinceye kadar çektim. Babam (hizmetçi göndermekle) sanki beni câriyelikten âzâtlamıştı. {B5224 Buhârî, Nikâh, 108.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنِّي لَأَعْلَمُ إِذَا كُنْتُ عَنِّي رَاضِيَةً وَإِذَا كُنْتُ عَلَيَّ غَضَبِي قَالَتْ فَقُلْتُ مَنْ أَيْنَ تَعْرِفُ ذَلِكَ فَقَالَ أَمَّا إِذَا كُنْتُ عَنِّي رَاضِيَةً فَإِنَّكَ تَقُولِينَ لَا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ وَإِذَا كُنْتُ عَلَيَّ غَضَبِي قُلْتُ لَا وَرَبِّ إِبْرَاهِيمَ قَالَتْ قُلْتُ أَجَلُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَهْجُرُ إِلَّا اسْمَكَ.

72 Resûlullah'ın Zübeyr'e ihsan buyurduğu bu hurmalık Benî Nadîr tehcir edildikten sonra Allah Teâlâ'nın fey' olarak Resûl-i Ekrem'e tahsis buyurduğu Benî Nadîr hurmalıklarından ayrılmış bir parça idi. Zübeyr'in bu hurmalığa nâil olması, Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinin ilk zamanlarında idi.

73 1 fersah 3 mil, 1 mil 4000 hatve olduğuna göre 1 fersahın üçte ikisi 8000 hatve eder.

74 Resûl-i Ekrem'in Esmâ'yı devesine bindirmek istemesi müşârün ileyhâ mahremi olduğu içindir. Çünkü Esmâ'nın kız kardeşi Âişe, Resûl-i Ekrem'in nikâhında idi. İslâm tarihinde Zâtünnitâkayn diye anılan Esmâ'nın yüksek hayatını mütalaa için bu eserimizde 675 numara ile tercüme ettiğimiz Esma hadisine bakınız ve 816, 851 numaralarla tercümeleri geçen rivayetlerini de okuyunuz. Zâtünnitâkayn unvanının sebep-i tesmiyesi için de bakınız (1250. hadis).

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem bana, “Ey Âişe! Benden memnun olduğun zamanı ve bana karşı gazaplı bulunduğun vakti pek iyi anlarım” buyurdu. Âişe der ki: Ben de, “Yâ Resûlellah! Bunu nasıl bilirsin?” diye sordum. Resûl-i Ekrem şöyle cevap verdi: “Benden razı ve memnun olduğunda (ve bir şey inkâr ederken) لاو رب محمد “Muhammed’in rabbi hakkı için öyle değildir” dersin. Bana karşı asabî olduğun zaman da, لاو رب إبراهيم “İbrâhim’in rabbi hakkı için öyle değildir” dersin⁷⁵ (adımı anmazsın). Âişe der ki: Ben de, “Evet yâ Resûlellah! Vallahi öyledir. Fakat ben (asabî halde) yalnız sizin adınızı bırakırım. (Sevginizse gön-lümde yaşar)” diye saygımı arzettim. {B5228 Buhârî, Nikâh, 109}

1826

عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالْدُخُولَ عَلَى النِّسَاءِ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَرَأَيْتَ الْحُمُوقَالَ الْحُمُوقَالْمَوْتُ.

TERCÜMESİ

Ukbe b. Âmir radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir hutbesinde), “Ashabım! (Yanında mahremi bulunmaksızın) kadınların yanına girmekten sakınınız” buyurmuştur. Bunun üzerine ensardan biri, “Yâ Resûlellah! Ya erkek akrabasına ne dersiniz?” diye sordu. Resûlullah, “Onlarla halvet ölümdür” buyurdu. {B5232 Buhârî, Nikâh, 112}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî **a)** yanında nikâh geçmez mahremi bulunmayan bir kadınla bir erkeğin bir arada yalnız bulunması, **b)** kocası evde yokken bir kadının yanına girilmesi câiz olmadığına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvanın ihtiva ettiği iki hükümden birincisi yukarıdaki Ukbe hadisinin sarâhatinden anlaşılmaktadır. İkinci hüküm de hadisin delâletinden istinbat olunmuştur. Yalnız izaha muhtaç olan bir ciheti ensardan bir zatın suali ve Resûl-i Ekrem’in cevabıdır. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem, “*Yanında mahremi bulunmayan bir kadının yanına bir erkeğin girip yalnız bulunmalarından sakınınız!*” buyurunca, “Yâ Resûlellah! Ya zevcin yakın erkek akrabasına ne buyurulur? Bunlar da gelinlerinin ve yengelerinin yanına yalnız giremeyecekler mi?” diye sorulmuştur. Hadis metninde (hamiv)

75 Hazret-i Âişe’nin peygamberler arasından İbrâhim aleyhi’s-selâmın ismini intihab etmesi Peygamberimiz’in ve tevhid dininin büyük babası olması cihetiyledir ki bu intihab, Hazret-i Âişe’nin yüksek fetânet ve zekâsının bir burhanıdır.

lafzıyla sorulan bu suali tayin için bu lafzın medlûlünü tayin etmek icap eder. Lugat kitaplarına bakıldığında ilk önce bu kelimenin erkeğin babası ve kadının kayınbabası demek olduğu görülür. Tirmizî de böyle demiştir. Fakat Müslim'in Leys b. Sa'd'dan rivayetine göre erkeğin kardeşi ile buna benzer akrabasıdır. Nevevî hamivi daha açık izah edip der ki: "Hadisteki hamivden murat zevcin baba ve büyük babasıyla oğullarından başka akrabasıdır. Zevcin babası, büyükbabası, oğulları zevcenin mahremleridir. Baba ve büyükbaba ile gelinin yalnız başlarına bir arada oturmaları, yine böyle üvey evlâtlarıyla üvey annenin halvetleri câizdir. Zevcin bunlardan başka halvet sahih ve câiz olmayan akrabasının da taaddüdü, "zevcin erkek kardeşi, kardeşinin oğulları, amcası, amcasının oğulları, kız kardeşinin oğulları ve bunların emsali -zevce nikâhlı olmasa- tezvicleri helâl olan akrabası olduğunu" bildirir. Nevevî devam edip der ki: "Halk bu hususta kolaylık iltizam ederek kardeşle kardeş karısının bir arada yalnız bulunabilmeleri âdet olmuştur. İşte bu hayatı, Resûlullah mevte teşbih etmiştir."

Hadis metnindeki Peygamber efendimizin، الحمى الموت، vecizesinin mânası, "Zevcin babası, büyükbabası ve oğulları ki mahremleridirler, bunlardan başka akrabasıyla zevcenin bir arada halveti ölüme ve aile felâketine müeddî olur demektir ki suizan ve kıskançlık gibi birtakım sebeplerle nice ailelerin yıkıldığı görülmüştür."

1827

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تُبَاشِرِ الْمَرْأَةَ الْمَرْأَةَ
فَتَنْتَعَهَا لِزَوْجِهَا كَأَنَّهُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا.

TERCÜMESİ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Kadın kadına mübâşeret etmesin (çıplak sürtmesin), sonra kocasına öbür kadını -kocasına ona bakıp görüyorsa- vasıf ve tarif eder (de bir fenalığa sebep olur)." {B5241 Buhârî, Nikâh, 119.}

İZAHİ

Hadis metnindeki "mübâşeret" kelimesini *Râgıb* ve *Buhârî* şârihleri, iki kadının bir çarşaf, bir yorgan içinde birbirlerine tenleriyle dokunmaları ve sürünmeleri diye tarif ettiklerinden tercümemizde bu mânaya işaret ettik. Kâbisî der ki: Bu hadis kendisiyle mefâsidden en iyi korunulan haberler cümlesindendir. Eğer kadın zevcine temas ettiği kadının güzelliğini tarif ve tavsif ederse, zevci o kadının hüsnüânına aldanarak kendisini boşayıp onu alması, hatta evli ise kocasından boşanmak çarelerini araması umulur ki bütün bunlar kadının kadına mübâşeretinin tevliid ettiği aile felâketleridir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَطَالَ أَحَدُكُمْ الْغَيْبَةَ فَلَا يَطْرُقُ أَهْلَهُ لَيْلًا.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sizden biri aileden ayrılığını uzattığı zaman evine gece vakti ansızın gelmesin.” {B5244 Buhârî, Nikâh, 121.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِذَا دَخَلْتَ لَيْلًا فَلَا تَدْخُلْ عَلَى أَهْلِكَ حَتَّى تَسْتَحِدَّ الْمَغِيْبَةَ وَتَمْتَشِطَ الشَّعْثَةَ.

TERCÜMESİ

Yine Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ey Câbir! Medine’ye) gece vardığında hemen ailenin yanına (baskın yapar gibi ansızın) girme (ibtidâ geldiğini duyur). Tâ ki zevcinden uzak düşen kadın ustura tut(up temizlen)sin ve dağınık saçlarını tarasın.” {B5246 Buhârî, Nikâh, 122.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisler için açtığı babın unvanında uzun seferden dönen erkeğin, karısının yanına gece vakti ansızın varmamasının sebebini bildirerek diyor ki: Gece vakti habersiz baskın yapar gibi varış, zevcin uzun zaman gaybûbeti sırasında karısının hıyanetinden korkusunu ve şüphesini iş’âr eder ki doğru değildir. Nasıl ki müellifin “Hac” bahsinde geçen bir rivayet tarikinde yine Câbir b. Abdullah’ın rivayetine göre Peygamber efendimizin şairi Abdullah b. Revâha uzun bir seferden döndüğünde geceleyin evine gelmişti. Bir kadın da o sırada karısının saçını tarıyordu. Gece karanlığında onu erkek sanarak kılıncını çekip kadının üzerine yürümüşü. Fakat yanlış hareketini anlayarak bir facianın önüne geçilmişti. Bu vâkıa Resûl-i Ekrem’e arzolandığında Resûl-i Ekrem uzun seferden dönen kişinin gece vakti ailesinin yanına girmesini yasak etmiştir.

Müellif Buhârî bu unvanında bu yasağın ikinci bir sebebine de işaret ederek, “Gece ansızın gelmek kadının ufak tefek kusurunu aramak demek olduğu için” doğru değildir diyor. Az çok her ailede görülen bir haldir ki aile reisi seferde bulunduğu günlerde ev

kadını evin nizam ve intizamına o kadar ihtimam etmez, kendi durumu ile de gereği gibi meşgul olmaz. Erkek gece habersiz çıkagelince evin nizamsızlığından, kadının bu dağınık vaziyetinden müteessir olabilir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem efendimiz Câbir'le beraber bir seferden döndüğünde ona, *“Ey Câbir! Medine'ye varınca hemen evine gitme, gidersen karının yanına girme! Varsın kadın saçını, başını düzlesin, temizlensin, sonra yanına gir!”* buyurmuştur.

Kitâbü't-Talâk

كِتَابُ الطَّلَاقِ

Bu kitap talâka dair hükümlerin istinad ettikleri hadisleri muhtevidir.

Talâk, lugatta “herhangi bağlı bir şeyin bağını çözmek” mânâsınadır. İslâm hukukuna göre tatlîk mânâsına bir isimdir. Tatlîk de “nikâh bağını çözüp salıvermektir” ki dilimizde “boşamak” tabir olunur. İslâm şeriatı zaruret zamanında talâkı bir mahlas-ı hukukî olarak kabul etmiş ve bu hakkı zevcin eline vermiştir. Binaenaleyh talâk şer’an mubahtır, helâldir. Fakat en menfur bir helâldir. Bir hadis-i şerifte Peygamber efendimiz talâkı, “Allah’ın buğz ve adâvetini mûcip bir helâldir” diye tarif buyurmuştur.¹ Diğer bir hadiste, “Nikâhlanıp çiftleşiniz ve evleniniz, fakat kurduğunuz bu aile yuvasını talâk ile yıkmayınız! Onun tarrâkasından arş-ı ilâhî titrer” buyurmuştur.² Yine bir hadiste Peygamber efendimiz, “Kadınlarınızı ancak zina töhmetiyle boşayabilirsiniz” buyurmuştur.³ Yine bir hadiste Resûl-i Ekrem, “Talâk üzerine yemin –ki ‘şöyle yaparsam karım boş olsun’ gibi sözlerle– ancak münâfık olan kişi yemin eder” demiştir.⁴

Bunlar ve bunların benzeri birçok hadisle fezâhati bildirilen talâka yalnız mübrim bir zaruret üzerine müsaade olunmuştur ki bu zaruretin başında kadının aile namusunu kirlletmesi fezîhası gelir.

Erkek melek değil ya, onun da fezâhati ve geçimsiz halleri olabilir; buna karşı da kadının fesh-i nikâh hakkı vardır. Şu farkla ki kadın bu hakk-ı feshini, erkeğin talâk hakkını kullandığı gibi bizâtihi kullanamaz. Hâkim vasıtasıyla istimal eder. Fakat İslâm hukuku bu hakk-ı feshi erkek için de tanımıştır. Şu halde talâk, erkek için fazla ve hâkimin hükmüne muhtaç olmaksızın mutlak bir hak olarak kalıyor. Bu sebeple asr-ı hâzır medenî hukukunda zevc için hakk-ı talâk kabul edilmemiştir. İslâm hikmet teşrîine dair müellefatta erkeğin hakk-ı talâkı haiz olması hususunda deniliyor ki, “Kadının erkeğe nisbetle içtimaî durumu çok naziktir. Kadının namusuyla, ismetiyle ilgili öyle vâkıalara tesadûf olunur ki bunları, fesh-i nikâh için erkeğin mahkeme kapılarına götürmesi kadının müstakbel hayatı

1 {D2178 Ebû Dâvûd, Talâk, 3.}

2 {Temel hadis kaynaklarımızda yer almayan rivayet için bkz: İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 196.}

3 {Taberânî, *el-Evsat*, VIII, 24, no: 7848.}

4 {Temel hadis kaynaklarımızda yer almayan rivayet için bkz: İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 393. Kaynakta rivayetin lafzı şu şekildedir: “ما حلف بالطلاق مؤمن ولا استحلف به إلا منافق”.

için çok tehlikelidir. Yeni bir aile kurmasını imkânsız bir hale sokar. Bu tehlikeli vaziyeti önlemek için İslâm hukuku –her türlü fenalığa rağmen– talâkını kabul etmiştir.

“Talâk hakkı kadın için de kabul edilerek iki taraf arasında niçin adalet temin edilmediği?” sualine karşı da kadının fitraten serü’l-infiâl olması, gebelik ve aybaşı rahatsızlıklarında bu infial ve teessürünün daha ziyadeleşmesi sebebiyle hakk-ı talâkın kadın elinde suiistimale daha ziyade müsait olacağı suretinde cevap veriliyor ki bu da şâyân-ı ehemmiyet bir mütalaadır. Hatta kadının elinde böyle bir hak olmadığı halde erkeğin elindeki bu haktan, teessür zamanında istifade etmek isteyerek zevcine, “Artık beni bırak” dedikleri vâkidir. Bunun için Resûl-i Ekrem, “*Aile geçimsizliği şiddetlenip de ayrılık bir zaruret haline gelmedikçe bir kadın zevcinden talâkını isterse, ona cennet kokusu haram olur*” buyurmuştur.⁵ Birtakım huysuz erkeklerin ve bilhassa aile kurumunun dinî ve millî kutsiyetini anlamayan şehvet düşkünlerinin ellerinde vesîle-i mefsedet olduğu muhakkak olmakla beraber yukarıda bildirildiği üzere kadının müstakbel hayatı namına mahkeme huzurunda teşhiri câiz olmayan hususlarda talâk bir mahlas-ı hukukî olarak kabul edilmiştir.

Bununla beraber İslâm câmiası içinde talâk vâkıalarının çoğalmasında en büyük içtimai âfetlerdendir. Cemiyetler ailelerden teşekkül ettiklerine göre, cemiyetlerin salâbet ve metanetleri aile kurumlarının sağlam, devamlı ve dayanıklı olmalarıyla mütenasip bulunur. Bir cemiyet içindeki aile yuvaları zamanın şiddetli fırtınalarına karşı ne kadar mukavemetli bulunursa, hey’et-i içtimaiye de o derece metin olur. Bu metaneti temin eden birinci şart, ailenin iki rûknü ve bu kutsal müesseseyi destekleyen iki direk olan karı koca arasında bu yuvayı ebedî yaşatmak kastı ve bunun yegâne istinatgâhı olan çiftler arasında içli sevgi ve saygıdır. Ailenin saadeti namına çiftlerin birbirleriyle hüsnümüâşeretleri ve aile nizamı dairesinde teâvün ve tesanütleri, aile namusunu temiz tutmaları, ailenin metanet ve rasâneti için vücudu muktazî en kesin şartlardır. ⁶ وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً kavl-i şerifi mûcibince aile içinde sevgi ve saygı, ailenin hüsnümüâşerehi ve tahâreti, Allah’ın ihsan buyurduğu en büyük nimetler ve saadet nişaneleridir. Bu suretle ancak aile refah içinde yaşar. Cenâb-ı Hakk’ın, ⁷ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ “*Ey müminler! (Aile kurunuz), fakir bulunuyorsanız (korkmayınız), Allah, fazl ü keremi (hazinesi)nden sizi ganî kılar*” vaadi mûcibince fakr ü ihtiyaç içinde kurulan aile yuvası, refah ve saadete kavuşur. Ebû Dâvûd’un Urve’den gelen bir rivayetine göre ⁸ تَزَوَّجُوا النِّسَاءَ فَإِنَّهُنَّ يَأْتِينَ بِالْمَالِ “*Kadınlarla evleniniz! Çünkü (geçinecek) mal ile beraber gelirler*” buyurulmuştur.⁸ Bu bir hakikat ki her zaman gözlerimizin önünde tahakkuk eden sayısız örneğini görmekteyiz. Yine bu suretle ailenin küçük rukünleri

5 .أيما امرأة سألت زوجها طلاقاً من غير بأس (أي ضرورة) فحرام عليها رايحة الجنة [رواه أحمد وأصحاب السنن الأربعة]. {D2226 Ebû Dâvûd, Talâk, 17-18; T1187 Tirmizî, Talâk ve Liân, 11.}

6 {er-Rûm, 30/21.}

7 {en-Nûr, 24/32.}

8 {Bu rivâyet Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde yer almamaktadır. Rivâyet için Bkz. MŞ15907 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Nikâh, 1.}

yetişerek nesil devam eder ve Peygamberimiz'in, "Ey ümmetim! (Evleniniz ve çocuk, torun sahipleri olup) *neslinizi üreterek çoğalınız! Ben ümmetimin çokluğu ile iftihar ederim*"⁹ emir ve teşviki mûcibince iftihar ettiği Muhammed ümmeti çoğalır.

Aile kurumunun izah ettiğimiz bu hayırlı maksat ve gayeleri gözetilmeyerek yalnız telezzüz ve teskîn-i şehvet arzusu üzerine kurulan aile müessesesi su üzerine atılmış binadan ibarettir ki bir rüzgârla yıkılmaya mahkûmdur. Bunun için İslâm aile hukukuna göre sırf cinsî bir iştiha kastıyla yapılan nikâh –bu maksat hafî olursa– kazâen câiz ise de diyâneten fâsiddir, çok sürmeden yıkılmaya mahkûmdur. Açıktan şart kılınırsa –müt'adan¹⁰ ibaret olduğundan hem kazâen, hem diyâneten fâsiddir ve böyle bir nikâh ile zina arasında hiç fark yoktur. Taberânî'nin, Suheyb'den rivayetine göre Resûl-i Ekrem, "Bir kimse yalnız tatmîn-i şehvet için nikâh eder, mehrini de vermezse, o kimse zinakâr bir mücrim olarak ölür" buyurmuştur.¹¹ Yine böyle diğer bir hadis-i şerifte, لعن الله الذواقين والذواقات "Sık sık kadın boşayan çeşnici erkeklerle sık sık koca değiştiren çeşnici kadınlara Allah lânet etsin!" buyurmuştur.¹²

Ric'î olan talâk vâkıalarında, talâk ile kadın kocasından bütün bütün ve derhal ayrılmış da değildir. Kadın, kocasının diliyle, eliyle taarruzundan çekinmedikçe iddet müddeti olan üç ayın sonuna kadar aile yuvasında oturabilir. Açık bir geçimsizlik ve terbiyesizlikte bulunmadıkça bu, kadının hem hakkı hem de vazifesidir. Aynı zamanda erkek de karısını evinin bir kısmında oturtmakla mükelleftir. Talâk sûresinin 1. âyetinde bu hakikat şöyle bildiriliyor: "Ey Peygamber (ve ümmeti!) Siz müslümanlar kadınlarınızı boşamak istediğinizde onları iddet müddetlerini gözeterek boşayınız ve bu müddeti sayınız, (hesaplayınız) ve rabbiniz olan Allah'tan korkunuz da onları evlerinden¹³ çıkarmayınız, onlar da çıkmasınlar! Meğer ki açık bir hırçınlık yapıp gitmiş olalar. (Bu suretle süknâ ve nafaka hakkını zâyî etmiş olurlar). İşte talâk hakkındaki bu emirler Allah'ın tayin ettiği huduttur."¹⁴

9 {D2050 Ebû Dâvûd, Nikâh, 3.}

10 Müt'a kadını intifa maksadıyla muayyen bir zaman için muayyen bir meblâğ mukabilinde icar ve isticardan ibarettir ki hâlâ İran'da Râfizîler arasında mevcuttur. Müt'a, Câhiliye Arapları arasında câri olan nikâhlardan biridir. Bazı gazâlarda müsaade olunduysa da Hayber Gazâsı'nda ve Mekke-i Mükerreminin fethinde haram kılınmıştır.

11 {Taberânî'nin eserlerinde ve diğer temel hadis kaynaklarımızda bu lafızlarla tespit edilememiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla buradakine en yakın rivayet şöyledir: أَيْمًا رَجُلٌ تَزُوجُ امْرَأَةً فَنَرَى أَنَّهُ لَا يُعْطِيهَا مِنْ صَدَاقِهَا شَيْئًا . مات يوم يموت وهو زان . MK7302 Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 35.}

12 {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, Bezzâr'ın *Müsned*'inde şu lafızlarla yer almaktadır: إن الله عز وجل لا يحب الذواقين ولا الذواقات . Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 70.}

13 Bu âyette aile yurdunun kadına izâfe olunması, üzerinde durulup incelenecek bir tabirdir. İslâm hukukunda aile meskeni ailenin infak ve iaşesi erkeğe ait vazifelerdendir. Bu cihetle aile meskeni erkektir. Böyle iken bu âyette kadına nisbet olunması, mutallika kadını iddet müddetince mesken ve nafaka cihetiyle himaye ve siyânet içindir.

14 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ.

Mutallaka bir kadınla kocasının bir arada oturmaları, şüphesiz ki akd-i nikâhın ifade ettiği mülkiyetin iddet içinde bekasını ve devam etmekte olduğunu ifade eder. Bu cihetle erkek ile kadın aile yuvasında eskisi gibi oturmak ve birbirlerini görüp görüşmek hakkını haizdirler. Hatta bu üç aylık dargınlık –diyebileceğimiz bir nevi soğukluk– sırasında erkeğin karısına, “Hanımcığım, talâkımdan vazgeçtim, eski hayatımıza avdet edelim” gibi kavlen veya karısının elinden tutmak ve okşamak gibi fiilen müracaatı üzerine talâk ile hâdis olan bu soğukluk zâil olarak yeniden ve daha sevimli bir aile hayatı başlar¹⁵ ve talâk tamamıyla zâil olur. İslâm hukukunda erkeğin karısına bu müracaatına –aile düzenliği namına– o kadar ehemmiyet verilmiştir ki kadın inat edip de erkeğin bu müracaatına muhalefet ederse, kadının muhalefetine ehemmiyet verilmeyip erkeğin müracaatına ve talâkın zevaline hükmolunmuştur. Ancak iddet müddeti olan üç ayın hitamındaki zevcin müracaatına itibar edilebilmek için kadının muvâfakati ve akd-i nikâhın yenilenmesi şarttır.

Görülüyor ki bu üç aylık iddet müddeti, bir taraftan kadının yüklü olup olmadığına tayine yaramakla beraber bir taraftan da yıkılmaya yüz tutan aile yuvasını desteklemeye mâtuf bulunuyor ve erkeğin ric’ati ve karısına müracaatı ile çiftlerin eski aile hayatlarına avdet etmeleri umuluyor. Bu cihetle iddet esnasında erkeğin cinsî arzusunu celbedip ric’at ve müracaatını temin için kadının güzel giyinmesi ve tuvaletine ihtimam etmesi mendup ve müstahsendir.

Yine görüyoruz ki bu itibarla talâk, fesh-i nikâhtan tamamıyla farklıdır. Birincisi aile kurumunu teennî ile ve karı-kocanın kendi elleriyle düzeltici bir sistemdir. Öbürü mahkemelerde ve yâr, ağyâr karşıda, kirli çamaşırlar ortaya konularak tutulan kesin ayırıcı bir yoldur.

Üç aylık iddet müddeti bittikten sonra ailenin hukukî ve ahlâkî vaziyeti de Bakara sûresinin 231. âyetinde şöyle bildiriliyor: “Kadınları boşadığınız, onlar da bekledikleri iddet müddetlerinin sonuna eriştikleri zaman (bu iddet müddeti bitmeden) hemen kadınlarınız(a müracaat edip onlar)ı güzel bir surette tutunuz ya da âdet veçhile serbest bırakınız ve haklarına tecavüz etmek ve zarar vermek maksadıyla onları tutmayınız!”¹⁶ Her kim böyle bir izrâr hareketinde bulunursa, muhakkak o kendisine zulmetmiş olur.”¹⁷

15 Bakara sûresinin 228. âyetinde şöyle bildiriliyor: وَالْمُطَلَّاتُ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَجِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبَعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا “Boşanan kadınlar üç hayız (üç âdet) görünceye kadar nefislerini, (erkeğe karşı temayülleri)ni zaptedip beklerler. Bu iddet ve intizar esnasında kadınlara –Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorlarsa– Allah’ın karınlarında yarattığı (gebelik ve hayız halleri)ni saklamaları helâl olmaz. Erkekler de (bozulmaya yüz tutan) aile dirliğini düzeltmek isterlerse kadınlarına müracaat ederek onları eski aile durumuna iade etmeye hakları vardır.” {el-Bakara, 2/228.}

16 Boşanmış kadınlara zarar vermek maksadıyla tutmak şöyle olur: Kadın ilk talâkın iddetini bekleyip bitirirken erkek kadına müracaat edip karısıyla birleşir. Sonra bir ikinci talâk vererek ikinci bir iddete kadını mecbur eder. Bu iddetin hitamına yakın yine müracaat edip birleştikten sonra üçüncü bir talâk ile üçüncü iddete mecbur eder ki âyet-i kerîmede nehyolunan izrâr bu çirkin ve zalimane harekettir.

17 وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ {el-Bakara, 2/231.}

Bu âyetin tercümesinde (bu iddet müddeti bitmeden) suretinde bir kayıt koyduğumuz iddet müddetinin hitamından sonra zevcin karısına müracaatı bizâtihi müessir değildir. Bunun muteber olması için kadının muvâfakati şarttır ve kadın muvâfakat ettiği surette yeni bir nikâh ile aile kurumuna girmiş olurlar. Bu da Bakara sûresinin 232. âyetinde şöyle bildiriliyor: “*Ey müminler! Kadınları boşadığınız, onlar da iddetlerini bitirdikleri vakit karı, koca aralarında mâruf ve meşrû bir surette uyuştuklarında (ey veliler!) erkeklerin kadınlarını yeniden nikâh etmelerine mani olmayınız.*”¹⁸

Şimdi bir de bu hususa dair Talâk sûresinin şu meâldeki 2. âyetini okuyalım: “*Mutalaka kadınlar iddetlerini doldurmaya yaklaştıklarında onları mâruf veçhile tutunuz yahut güzellikle ayrılınız. Kendilerinden adalet sahibi iki kimseyi de şahit tutunuz ve şehâdeti Allah için (doğru) ediniz.*”¹⁹

Şimdi karı koca birbirlerinden tamamıyla ayrılmış ve dün tüten bir aile ocağı bugün bütün bütün sönmüş bulunduğundan, ailenin iki rüknü olan karı koca teselliye muhtaç bir halde bulunuyorlar demektir ki Talâk sûresinde bu musibettede çiftler şöyle teselli olunmuştur: “*وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ*” “*Her kim Allah’tan korkarsa, Allah ona –düştüğü girîveden kurtulacak– bir halâs yolu yaratır ve onu hatırlından geçmeyen bir cihetten merzûk eder.*”²⁰

Buraya kadar tercüme ve izah olunan talâka dair âyetlerde arza şayan mühim bir cihet vardır ki İslâm hukukunda talâkı mubah kılan bütün bu âyetlerde talâkın ric’ate mukârin olarak yani talâk ile talâkı bozan ric’atin birlikte zikrolunmuş bulunmasıdır. Bu o demektir ki talâkın meşruiyeti zevc ile iddet esnasında karısına müracaat etmesiyle meşruttur. Bu ise aile kurumunun devamı namına pek büyük ehemmiyeti haizdir. Bu itibarla talâk, geçimsiz bir aile kadınına karşı ihtar mahiyetindedir. Bu ihtardan sonra zevc tarafından iddet içinde kariya müracaat edip aile dirliğinin eski haline iade edilmesi emrolunuyor. Kadın, üç kere tekrar edilen bu ihtarlardan mütenebbih olmadığı surettedir ki kat’i münasebet demek olan “bâin talâk” tahakkuk ediyor.

Buraya kadar devam eden izahatımızda görüldüğü üzere Kur’ân-ı Mübîn’in aile geçimine dair hukukî emirlerinden başka birtakım da ahlâkî vasiyet ve nasihatleri vardır. Bu hususta şerefvârit olan âyetleri de tercüme edeceğiz. Onların mütalaasından anlaşılacağı üzere bu âyetlerde gerek erkek, gerek kadın huysuzluk gösterdiklerinde hemen talâka, yahut fesh-i nikâh için mahkeme kapılarına müracaat edilmeyip ya doğrudan doğruya kendi aralarında, yahut her iki tarafın tayin edeceği hakemler mârifetiyle sulh olmaları tavsiye olunmuştur.

Her şeye takdimen Nisâ sûresinin 34. âyetinde veciz bir ifade ile tarif olunan aile kadınına ait şu iki cümleyi okuyalım, *فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ* “*En iyi aile*

18 {el-Bakara, 2/232.} وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ .

19 {et-Talâk, 65/2.} فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَأَشْهِدُوا ذُوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ .

20 {et-Talâk, 65/2-3.}

kuran kadınlar, Allah'a ve kocalarına itaat ve muhabbet eden, Allah'ın tevfiik ve inâyetiyle kocasının gıyabında (onun malını, canını, namusunu) muhafaza edenlerdir”²¹ Taberânî'nin Abdullah b. Selâm'dan sahih bir surette rivayetine göre Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: “Kadınların hayırlısı yüzüne baktığın zaman seni mesrur eden, bir teklifte bulunduğa onu kabul ve is'âf eden, bir de senin gıyabında malını, canını, namusunu muhafaza eden kadınlardır.”²²

Görölüyor ki bu âyet-i kerîmede ve tahşiye ettiğimiz hadîs-i şerifte aile geçiminin isnat ettiğı başlıca iki mühimme tâlim buyurulmuştur ki: Allah'a ve kocasına itaat, gıyabında kocasını ve namusunu sıyânet. Bugün hayat sahasında gördüğümüz aile facialarına sebep olan kadınlar, Allah korkusu ve koca sevgisi duymayan, kocasının gıyabında kazan-cını gayri meşrû bir surette saçıp savuran ve aile döşegini namussuzlukla kirleten kadın-lardır. Bunun mukabilinde de bu seciyede erkeklerin sebebiyet verdiği facialar vardır.

Yine bu âyette erkeklerin itaatsiz kadınlarına karşı sûret-i hareketleri şöyle tâlim buyuruluyor: “Ey erkekler kadınlarınızın itaatsizliklerinden, hırçınlıklarından endişelendi-ğiniz zaman (ilk önce) onlara vaaz (güzel öğüt) veriniz! (Sonra) yataklarında yalnız bıra-kınız! (Daha sonra da hafifçe) dövünüz.”²³ Bunun üzerine onlar size itaat ederlerse, artık onlar aleyhinde bulunmak için (eski hatıralardan) vesile aramayınız! İyi biliniz ki Allah çok yüksek, pek büyük bulunuyor.”²⁴

Erkeğin huysuzluğuna ve geçimsizliğine karşı kadına da Nisâ sûresinin 128. âyetinde şöyle nasihat ediliyor: “Herhangi bir kadın kocasının geçimsizliğinden ve kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, çiftlere aralarını bir sulh ile düzeltmelerinden dolayı günah yoktur. Herhalde sulh (geçimsizlikten ve ayrılmaktan) hayırlıdır.”²⁵

Aile geçimsizliğinin bir hakem heyeti mârifetiyle ıslahı çaresi de gösterilerek Nisâ sûresinin 35. âyetinde şöyle buyuruluyor: “Ey müminler! Karı ile kocanın araları açılma-sından korkarsanız, erkeğin akrabasından bir hakem”²⁶ kadının akrabasından da bir hakem (intihap edip) gönderiniz! Eğer bu iki hakem (karı kocanın) aralarını düzeltmek isterse, Allah iki tarafın aralarını telif eder. Çünkü Allah alîmdir (telif yollarını çok iyi bilir). Habîrdır (her iki tarafın ruhî temayüllerine çok vâkıftır).”²⁷

21 {en-Nisâ, 4/2-34.}

22 {Taberânî, el-Kebîr, XIII-XIV, 115.}

23 Bu dayak avam arasında şâyi olduğı üzere kadını incitecek ve izzet-i nefsinı kırarak şekilde bir dayak olmayıp kadın için vesile-i intibah olacak surette hafif dokunmaktan ibarettir.

24 وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا. {en-Nisâ, 4/34.}

25 وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَغْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ. {en-Nisâ, 4/128.}

26 Hakem, hâkim demektir. Fakat hakem, hâkimden daha belîğdir. Her veçhile beyân-ı re'ye ve îtâ-yi hük-me mezun kimse demektir.

27 وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا. {en-Nisâ, 4/35.}

İslâm hukukundaki talâk meselesine dair bir mukaddime halindeki izahımızı burada bitiriyoruz. Bir kısım Garp müellefatında intikada uğrayan talâkın aile kurumunu destekleyen ve aile bağını son haddine kadar çözülmekten sıyânete çalışan bir müessese bulunduğunu izah etmiş ve yapılan intikadların ne kadar yersiz ve vukufsuz olduğunu tebarüz ettirmiş olduğumuzu zannediyoruz. Bir cemiyette umumi ahlâk düzgün olursa talâk, hâkim huzurundaki fesh-i nikâhtan çok iyidir. Fakat ahlâk-ı umumiyesi bozuk olan cemiyetlerde hakk-ı talâk, fertlerin elinde suistimale müsait bulunduğundan çok tehlikelidir, bu cihetle de hâkimin feshi daha isabetlidir.

1830

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَسَأَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهَرَ ثُمَّ تَحِيضَ ثُمَّ تَطْهَرَ ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدُ وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يَمَسَّ فِتْلِكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللَّهُ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında karısını hayız halinde iken boşamıştı. Ömer b. Hattâb oğlunun bu hareketinin hükmünü Resûlullah'a sorduğunda şöyle cevap vermiştir: “Oğlun Abdullah’a söyle, karısına geri dönsün, sonra kadın temizlenip tekrar âdetini görüp sonra tekrar temizleninceye kadar onunla birlik yaşasın. İkinci âdetinden temizlendikten sonra dilerse, aile hayatı devam etsin ve dilerse -cinsî bir surette yaklaşmaksızın- boşasın. İşte kadının bu iki kirlenmesi ve temizlenmesi zamanı, erkeklerin kadınları tatlık etmeleri için Allah Teâlâ’nın emrettiği iddet²⁸ müddetidir.” {B5251 Buhârî, Talâk, 1.}

İZAH

Müellif Buhârî bu hadisin unvanında Talâk sûresinin şu meâldeki ilk âyetini zikretmiştir: “Ey Peygamber! Kadın boşamak zorunda kaldığınızda onları iddetlerine doğru boşayınız ve iddet (müddetini) sayıp hesaplayınız.”²⁹

28 İddet, nikâhın zevalinden sonra kadının muayyen bir zaman için intizarıdır.

29 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ. {et-Talâk, 65/1.}

Bu âyet-i kerîme ile hadîs-i şerifin mazmunlarına göre mesnûn yani müstahsen olan talâk, kadının ay başında kirlendiği zaman değil, tuhûr halinde temiz iken ve kendisine cinsî mukârenette bulunmayarak îkâ' edilen talâktır. Binaenaleyh kadın hayız içinde hasta bir halde iken yahut tuhûr halinde olan kadına cinsî mukârenette bulunup da boşamak haramdır. Buna şeriat örfünde bid'î talâk denir ki büyük günahlar cümlesinden sayılır.

“وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً” *Allah aranızda sevgi ve birbirinize rahmet ve şefkat yarattı*³⁰ kavl-i şerifi mûcibince aile kurumu içinde Allah Teâlâ'nın yarattığı sevgi, kadının tuhûr halinde ârızasız tam ve kâmil bir halinde bulunuyor. Bu cihetle aile kurumu çiftlerin arasındaki sevgi ve saygıya istinat ettikçe gayetle sağlamdır. Ufak, tefek saygısızlıklarla bu metin bina sarsılmaz. Fakat ailenin kurucuları arasında sevgi zâil olursa, mesnetsiz kalan bina yıkılır ki bu bir tabii talâktır. Her iki tarafın kendilerine yeni birer yuva kurabilmeleri için İslâm hukuku o tabii talâka şer'î bir talâk kabul ederek şekil vermiştir.

Müellif Buhârî tercüme ettiğimiz âyet-i kerîmeden sonra bid'î talâk mukabilinde kullanılan sünnî talâkı tarif ederek, “Hâl-i tuhûrda ve cinsî münasebette bulunmaksızın iki şahit işhâd ederek verilen talâktır” diyor. Bu itibarla sünnî tabiri, farz mukabili olan sünnete mensup demek olmayıp bid'at mukabili olduğuna işaret etmiş bulunuyor ki müstahsen demektir. Talâk nefse'l-emirde çirkin bir hareket olmakla beraber bunun nevileri arasında şer'in tahsin ettiği nevine sünnî talâk deniliyor ki güzel ve meşrû talâk demek oluyor. İmam Mâlik talâkın bu güzel ve meşrû şeklini şöyle tarif ediyor: “Kişinin karısını tuhûr halinde ve cinsî münasebette bulunmaksızın bir talâk ile boşamasıdır ve sonra kadın üç hayız görerek iddetini tamamlamasıdır. Talâkın bu şekli talâkın en güzeldir” demiştir. İmâm-ı Âzam'dan naklolunan bir rivayete göre de, “karısını üç talâk ile boşamak isteyen kimsenin, üç talâkı üç tuhûrda ayrı ayrı –cinsî muamelede bulunmaksızın– vermesi mesnûn ve meşrû talâk cinsindendir” demiştir. En benâm Hanefî imamlarından Mergînânî³¹ der ki: “İmam Ebû Hanîfe'nin ashabına göre talâk üç veçhile îkâ' olunur: Ahsen, hasen, bid'î. Bunlardan ahsen yani en güzel ve aile hakkında en hayırlı ve elverişli olan talâk, kişinin istifrâsındaki karısını üç tuhûr halinde bir talâk ile boşayıp iddeti bitinceye kadar bırakmasıdır. Hasen yani güzel talâk da kişinin istifrâsındaki karısını üç tuhûr içinde üç kere boşamasıdır ki buna bid'î mukabili sünnî denilir. Bid'î talâk da bir sözle üç talâkı birden tuhûr halinde vermektir. Gerçi bu talâka itibar olunur. Fakat sahibi günah işlemiş olur.”

Şu iki halde yani **a)** Kadın aybaşı halinde kirli iken, **b)** Yahut temiz olup da cinsî mukârenette bulunduktan sonra kadını boşamak haram olduğunun sebebine gelince, birinci halde âdet günleri kadın hastadır, en bakımsız, en düşkün ve erkeğin şehvî arzusunun tatmin edemeyecek en sönük zamanıdır. Buna mukabil kadın, vücudundaki gayri

30 {er-Rûm, 30/21.}.

31 Mûriyâ Türkistan'ın Fergana mıntıkasında büyük bir şehir olup vaktiyle müstakil bir İslâm ve Türk devleti olan Hokand Hanlığı'nın dahilindedir. Bu isim *Lübbül-Lübâb*'da mîmin fethi ile mazbuttur.

sihî kandan kurtulup tarâvet kesbettikten ve boy abdesti ile temizlenip kadınlık tuvaletini yaptıktan sonraki hüsnüânı da en câzip zamanıdır. Yukarıdaki mukaddemede izah ettiğimiz veçhile talâk, dirliksiz bir ailenin bir ihtar ile geçimsizliğini gidermek ve aile durumunu düzenlemek maksadıyla teşrîf kılındığına göre âdet halinde hasta ve düşkün bir kadına talâkını vermek aile geçimini desteklemek gayesiyle değil, en çok şehevî bir ihtiras ile olur. Bu cihetle ve bu düşkün vaziyette kadını terketmek menfur ve müstekreh bir hareket olur ve bunun için haram kılınmıştır. Diğer taraftan kadının tuhûr halinde hüsnüânı yerinde iken en câzip zamanında boşamak ise sevk-i ihtirâs ile değil, belki şehevî ihtirasına galebe ile sırf kadının hırçınlığından neşet ettiğinden tuhûr halinde ailenin selâmeti namına talâk müstahsen görülmüştür.

İkinci cihete yani kadınlı hâl-i tuhûrda cinsî münasebette bulunduktan sonra boşamanın hikmet-i hurmetine gelince, bunu da eser-i şehvet ve sevk-i tabiat sayabiliriz. Şöyle ki erkek şehevî ihtiyacını tatmin ettikten sonra onun eşine karşı sevk-i tabiatla olan âteşin sevgisi azalır ve öyle aşağı tabiatla kimseler bulunur ki kendisine ihtiras hali gelinceye kadar kadını bir kaşık düşmanı ve ailenin zâit bir ferdi sayar. Bunun için cinsî münasebette bulunduktan ve şehevî ihtirası söndükten sonra îkâ-ı talâk etmek haram kılınarak kadının tarâveti yolunda iken câzip zamanında –sırf ailenin salâhı namına ihtirasa galebe ederek– îkâ-ı talâkı mesnûn ve müstahsen addolunmuştur.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Abdullah b. Ömer hadisi, rivayet tariklerinin çokluğu ile iştihar eden hadislerdendir. Tahâvî merhum, hepsi de sahih olmak üzere sekiz tarik ile rivayet etmiştir ve şu hükümleri ihtiva etmektedir:

1. Hadis metninde Resûl-i Ekrem’in Hazret-i Ömer’e, *مره فليراجعها* “*Oğlun Abdullah’a emret de âdetini görmekte iken boşadığı karısına müracaat etsin!*” emrini İmam Mâlik “Vücûba hamlederek kişinin âdet içinde boşadığı karısına müracaat etmesi cebrolunur” demiştir. İbn Ebû Leylâ, Evzâî, Şâfiî, Ahmed, İshak, Ebû Sevr ve Kûfe âlimleri bu emri mendup telakki ederek o kişiye karısına müracaat etmesi emrolunur, cebrolunmaz demişlerdir.

Burada en meşhur bir mesele-i usûliyye mevzubahis edilmiştir ki şudur: Bir kimsenin öbür kimseye, “Falan adama şöyle emret!” diye emretmesi me’mûrun bih olan o şeyi emir midir? Usûl-i fıkha dair müellefatta uzun uzadıya incelenen bu bahiste Fahreddin er-Râzî müsbet ictihadda bulunup, “Bir şey ile emretmeyi emir, o şeyi emirdir!” demiş, İbn Hâcib merhum da menfî ictihadda bulunup, “Değildir!” demiştir. Şu halde İbn Ömer hadisesinde Râzî’ye göre Resûl-i Ekrem’in babası vasıtasıyla emri İbn Ömer’e bilâvasıta emretmişçe kuvveti haizdir, İbn Hâcib’e göre değildir.

2. Hayız halinde talâk haramdır fakat muteberdir, vâkidir. Zâhirîler’e göre vâki değildir. Zâhirîler’in bu mezhebi, bazı tâbiî âlimlerinden de rivayet olunmuşsa da şârih Aynî, “Şâzdır, asla şâyân-ı iltifat değildir” diyor.

3. Resûl-i Ekrem'in İbn Ömer'e kadınına müracaat etmesini emrettiğine göre, İbn Ömer'in bu talâkı bâin bir talâk olmadığından kadının rıza ve muvâfakatine lüzum olmadığı da anlaşılıyor. Kadının muvâfakati ancak talâk, ayrılık tamamıyla tahakkuk edip yeni bir nikâha lüzum tahakkuk ettiği zaman aranılır.

4. Esnâ-yı avdette zevcin, "Karıcığım, talâkımdan vazgeçtim" diye kavlen müracaatı sahihtir. Bu babda eimme-i mezâhip arasında ihtilâf yoktur. İhtilâf ancak karısının elinden tutmak, okşamak gibi fiilî müracaatlarda vardır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre kavli müracaat gibi fiilî müracaat da muteberdir. İmam Şâfiî ise fiilî müracaatı kabul etmemiştir.

5. İmam Ebû Hanîfe bu hadis ile istidlâl ederek, "Kişi karısını hayız halinde boşarsa günah etmiş olur. Bu cihetle derhal müracaat edip aile dirliğini düzeltmek icap eder. Bu müracaatı yapmaz da iddet müddeti müracaatsız geçerse kadın bir talâk ile boş olur" demiştir.

6. Müellif Buhârî, izah etmekte bulunduğumuz İbn Ömer hadisinden sonra şöyle mühim bir unvan ile de bir bab açmıştır: Hayız görmekte olan kadın hayız halinde boşanırsa, kadın bu gayri meşrû talâk üzerine iddet bekler. Çünkü hâl-i hayızda talâk haram ve günah olmakla beraber muteberdir. Şârih Aynî, "Bu hususta fetva sahibi tâbiî âlimlerinin ve diğer ulemânın ittifakı vardır" diyor. Yalnız Zâhirîler'in, Hâricîler'in, Râfizîler'in muhalefet ettiklerini ve bunlara göre talâk vâki olmadığını bildiriyor.

1831

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ حُسِبْتُ عَلَى بَطْلِيْقَةٍ.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan gelen bir rivayete göre İbn Ömer'in, "Kadının iki kere kirlenmesinden ve temizlenmesinden sonraki talâk benim üzerime (Resûl-i Ekrem tarafından) bir talâk hesap olundu, (üç değil)" dediği rivayet olunmuştur. {B5253 Buhârî, Talâk, 2.}

1832

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ أَنَّ ابْنَةَ الْجَوْنِ لَمَّا أُدْخِلَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَدَنَا مِنْهَا قَالَتْ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ فَقَالَ لَهَا لَقَدْ عُدْتُ بِعَظِيمِ الْحَتِي بِأَهْلِكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Cevn kızı (Ümeyme) Resûlullah sal-

lallahu aleyhi ve sellem(e nikâh olunup) huzura konulmuştu. Resûl-i Ekrem yanına yaklaşınca Ümeyme, “Senden Allah’a sığınırım” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Ey Ümeyme! Sen (şanı) büyük olan (Allah’a) sığındın, artık ailenin yanına git!” buyurdu. {B5254 Buhârî, Talâk, 3.}

1833

وَفِي رَوَايَةٍ عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا أُدْخِلَتْ عَلَيْهِ وَمَعَهَا دَايَتُهَا حَاضِنَةٌ لَهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ هِيَ نَفْسُكَ لِي قَالَتْ وَهَلْ تَهَبُ الْمَلِكَةَ نَفْسَهَا لِلسُّوقَةِ قَالَ فَأَهْوَى بِيَدِهِ يَضَعُ يَدَهُ عَلَيْهَا لَتَسْكُنَنَّ فَقَالَتْ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْكَ فَقَالَ لَقَدْ عُدْتُ بِمَعَاذِ ثُمَّ خَرَجَ عَلَيْنَا فَقَالَ يَا أَبَا أُسَيْدٍ اكْسُهَا رَازِقَتَيْنِ وَالْحَقُّهَا بِأَهْلِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Üseyd radiyallahu anhtan rivayete göre Ümeyme Resûlullah’ın yanına konuldu. Yanında ebesi, dadısı da bulunuyordu. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Nefsini bana bağışlayınız” diye taltif buyurdu. Ümeyme, “Hiç melike bir kadın nefsinin tebaasına bağışlar mı?” diye karşıladi. Râvi Ebû Üseyd der ki: Bunun üzerine Resûl-i Ekrem kadının asabiyetini yatıştırmak için elini uzatıp başına koymak istediğinde Ümeyme, “Senden Allah’a sığınırım” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Ey Ümeyme! Sen yüce bir makama sığındın” buyurdu. Sonra Resûlullah bizim yanımıza çıktı ve bana, “Ey Ebû Üseyd! Sen Ümeyme’ye râzikiye (denilen beyaz keten kumaştan biçilmiş) iki kat elbise giydir ve ailesine götür” buyurdu. {B5255 Buhârî, Talâk, 3.}

İZAHİ

Bu iki hadisin “Talâk” bahsinde rivayet olunmasının veçhi, birinci hadisteki, “*Ailenin yanına git!*” sözü, ikinci hadiste de, “*Yâ Ebû Üseyd! Ailesi evine götür!*” emri kinaye suretiyle talâk olmasıdır. Bu ikinci hadisin sûret-i sevkindeki Buhârî’nin rivayetine göre Ümeyme³², Cevnoğulları’ndan Nu’mân b. Şerâhil’in kızıdır. Cevnoğulları İbnü’l-Esîr’in beyanına göre Ezd soyundan bir kabiledir. Cevnoğulları Kinde ümerâsındandı.

Rivayete göre Kinde emîri Peygamber ile karâbet tesis etmek için dul kızı Ümeyme’yi Resûl-i Ekrem’e arzetti. O da muvafakat buyurdu. Esasen Hazret-i Hatice ile Âişe’nin izdivaçları hariç olmak üzere Peygamber efendimizin bütün kadınları hep böyle hatır hoşluğu

32 Bu kadının adı Esmâ olduğu da rivayet olunmuştur.

için Peygamber'in ailesi câmiasına alınmışlardı. İbn Sa'd'ın, Hişâm'dan rivayetine göre Ümeyme'nin nikâhı icra olunup kesb-i katiyet edince, Peygamber'in kadınlarından Âişe ile Hafsa gayrete gelerek ve Ümeyme'nin yanına giderek onun başını tarayıp kınalamışlardı. Sonra Hazret-i Âişe Ümeyme'ye, "Resûlullah yanına girdiğinde, 'Senden Allah'a sığınırım!' derse bu sözden memnun olur" diye böyle söylemesini tembih etti. O da böyle söyledi. Resûl-i Ekrem de aile nizamı üzerinde müessir olmamak için Ümeyme'nin babası yanına götürülmesini emretti.

Cevn kızı Ümeyme'ye ait olan bu iki hadisteki "*Ailenin yanına git!*" ve "*Ailesine götür!*" tabirlerinin kinayî talâk olduklarını bildirmiştik. Kinayî lafızlar, talâk lafzı gibi sarih olmadığından fıkıh kitaplarında kinayî talâka ait pek çok misal irat edilmiştir. Bu misallerin çoğu dilimizde ve örfümüzde şâyi olmadığından kinaye bahsini biraz inceleyeceğiz.

Kinaye tabirinin lugavî, edebî, şer'î ayrı ayrı mânaları varsa da biz burada mevzumuz itibarıyla talâka ait olan kinayeyi tarif edeceğiz ki talâka, talâktan başka mânaya delâlet eden ve mütekellimin maksadı bu iki mânâ içinde gizli bulunan lafızdan ibarettir. Nasıl ki hadisteki, "*Ailenin yanına git!*" tabiri talâk kastıyla söylendiği ve talâk ifade ettiği gibi kadının aile ziyaretine gitmesine müsaade mânasına da delâlet eder. Bu cihetle kinayî elfâz ile verilen talâklarda mütekellimin niyetine ve zâhir haline itibar olunur. Talâka niyet etmiş olmasıyla diyaneten talâk vâki olur. Fakat kazâen vâki olmaz. Meğer ki zevc, talâka niyet ettiğini izhar ve itiraf etmiş, zâhirî ve hâricî ahval talâk kastıyla söylendiğine delâlet etmiş bulunsun. Nasıl ki Ümeyme hadisinde Resûl-i Ekrem'in, "*Ailenin yanına git!*" sözünü Ümeyme'nin, "Senden Allah'a sığınırım!" demesi Resûl-i Ekrem'in de, "*Sen şanı âlî Allah'a sığındın!*" dedikten sonra, "*Ailenin yanına git!*" buyurması, yukarıdaki muhâvere ve delâletiyle Resûl-i Ekrem'in talâka niyet etmiş olmasıyla talâk hükmünü ifade ediyor. Bu cihetle kinayî elfâz ile verilen talâklarda: **a)** Mütekellimin kasıt ve iradesi ile, **b)** Hâricî ve zâhirî hal ve hareketi ile mühim âmil ve müessirdir. Bu iki hukukî mühimmesine binaen kinayî sözler ne diyâneten, ne de kazâen bir hüküm ifade eder.

Kinayî talâklarda İmam Şâfiî zâhir halin delâletine itibar etmeyip yalnız niyeti nazarı itibara almıştır. Fakat niyet, nüfuzu nazar mümkün olmayan vicdanî ve bâtinî bir emir olduğundan zâhir halin delâleti ondan daha kuvvetli bir delil olduğu muhakkaktır. Bu cihetle sâdât-ı Hanefiyye, zâhir halin delâletine daha ziyade ehemmiyet vermişler ve her iki delilden istifade etmişlerdir.

Kinayî talâk pek çoktur. Fıkıh kitaplarında düzinelerle numuneler gösterilmiştir. Fakat bu çok mühim içtimaî mesele misaller irâesiyle tamamen halledilemeyeceğinden mütekellimin zâhir haline ve söylenen kinayeli sözün nevine göre muttarit kaideler altına almaya çalışmışlardır. Ezcümle Hanefî fukahası kinayeli elfâz ile talâk veren zevcin hâricî ve zâhirî hal ve vaziyetini inceleyerek üç neve ayırmışlardır: **a)** Talâk veren zevcin rıza ve sükûnet hali, **b)** Gazap ve asabiyet hali, **c)** Talâk müzakere ve muhâveresi esnasındaki hal ve vaziyeti ki bütün bu haller kinayeli söz söyleyen zevcin sarfettiği sözünün medlûlünü

tain etmekte, binaenaleyh talâk vukuunda ve adem-i vukuunda müessir olan en ehemmiyetli mikyaslardandır.

Yine böyle sarfedilen kinayeli talâk lafızlarını da üç gruba ayırmışlardır: **1.** Cevap olmaya elverişli olup muhatabı reddetmeye ve ona sebb ve sitem eylemeye sâlih olmayan elfâz ve tâbirattır. Meselâ erkek karısına, “İraden elindedir” gibi tevriyeli bir cümle sarfetse bu sözün kadına tefvîz-i talâk olmasına da, hakk-ı tasarrufa izin vermiş bulunmasına da ihtimali vardır. Bu iki ihtimalden birini söz sahibinin iradesiyle zâhir hali ve hâricî vaziyeti tayin eder. Hâl-i sükûn ve rıza ile söylenen bu nevi kinayeli sözlerle –zevc talâka niyet etmedikçe– ne talâk vâki olur ne de kadına verilen hakk-ı tefvîz muteber olur. Binaenaleyh zevc, “Bu nevi kinayeli sözlerle ben talâk kastetmedim!” derse hem diyâneten, hem de kazâen sözüne itibar edilip tasdik olunur. **2.** Cevaba ve siteme elverişli olup redde sâlihîyeti olmayan tabirlerdir. **3.** Cevap ve redde sâlih olup sebb ve siteme müsait olmayan kinayeli lafızlardır.

Görülüyor ki kinayeli elfâz ile verilen talâklar hakkında ta'yîn-i hüküm etmek sarîh talâk gibi kolay değildir, çok güçtür. Kinaye suretiyle verilen talâk vukuunu veya adem-i vukuunu –mütekellimin niyetine ve sükûn veya asabî halde söylenmiş olmak gibi zâhir haline göre– ayırt etmek İslâm hukukuna dair esaslı bilgiye, zamanın örfü hakkında derin vukufa, bunlarla beraber ince zekâyâ tevakkuf eder. Bugün memleketimizde hukûk-ı aile meselesi medenî kanun ile tayin edildiğinden, talâk meselesi bu kanunun haricinde olup hukuken metrûk olmakla beraber herhangi bir müslümanın vicdân-ı medenîsini tatmin için âlim tanıdığı bir zata aile hayatının böyle bir safhasını sorabilmesi vârid-i hâtır olduğundan, aile nizamına ait olan böyle meselelerde vukufu olmaksızın beyân-ı fikir etmekten sakınmalıdır.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً رِفَاعَةَ الْقُرْظِيِّ جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ رِفَاعَةَ طَلَّقَنِي فَبَتَّ طَلَاقي وَإِنِّي نَكَحْتُ بَعْدَهُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ الزُّبَيْرِ الْقُرْظِيَّ وَإِنَّمَا مَعَهُ مِثْلُ الْهُدْبَةِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَلَّكَ تُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ لَا حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ وَتَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Kurazî Rifâa'nın karısı (Temîme) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelerek, “Yâ Resûlellah! Rifâa beni boşamıştı (ve üç talâk ile) talâk-ı kat'î kılmıştı. Sonra ben de Kurazî Abdurrah-

man b. Zübeyr ile evlenmişim. Fakat Abdurrahman'ın erliği şu elbise saçağı gibi (gevşek)tir. (Erlik vazifesini göremiyor) dedi. Resûl-i Ekrem, "Sanırım ki sen (eski zevcin) Rifâa'ya varmak istiyorsun. Fakat (ikinci zevcin) Abdurrahman senin balcağızından, sen de onun balcağızından tatmadıkça bu olamaz (varamazsın)" buyurdu.³³ {B5260 Buhârî, Talâk, 4.}

İ Z A H I

Bu kadının adı Temîme olduğu Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ındaki rivayetinde tasrih edildiğinden, tercümemizde gösterdik. Hadisteki balcağız tabiri cinsî birleşmeden kinayedir.

Bu hadisi Buhârî "Üç Talâkın Bir Defada Verilmesini Câiz Görenlerin Beyanı" başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Aynî, İbn Hacer gibi *Buhârî* şârihleri de müellifin bu unvan ile Selef dediğimiz ashap, tâbiî ve tebeu't-tâbiî ulemâsından bir kısmının bir arada verilen üç talâkın üçünün birden vukuunu tecviz etmeyenlerin mezhebine işaret ettiğini bildirmişlerdir.

Şu halde pek muhtasar olan bu unvanıyla müellif Buhârî şöyle demek istiyor: Karısını bir defada ve bir sözle, "Üç kere boşsun!" diyerek boşayan kimsenin bu talâkını Selef ulemâsından tecviz edenler ve üç talâk vâki olur diyenler olduğu gibi, tecviz etmeyenler ve yalnız bir talâk vâki olur ictihadında bulunanlar da vardır.

Bu unvanın ifade ve delâlet ettiği üzere bu mühim ve içtimaî mesele üzerinde kurûn-ı selâse dediğimiz ashap ve tâbiî ve tebeu't-tâbiî devirlerinde ihtilâf cereyan etmiş ve bu ihtilâf Buhârî'nin yaşadığı III. hicrî asır ortalarına kadar devam edip gelerek mezâhib-i fıkhiyye ulemâsı müsbet ve menfî ictihadlarda bulunmuşlardır. Hatta burada da durmayarak kurûn-ı âhirede birçok tefsir, hadis, fıkıh âlimi eserlerinde bu bahsi incelemiş ve bir kısmı da müstakil eserler yazmıştır. Bilhassa Hanbelî meşâyihinden İbn Teymiye *Fetvâ*'sıyla sair müellifâtında, tilmizi allâme İbnü'l-Kayyim *İ'lâmü'l-muvakkûn* ile *Zâdü'l-meâd*'ında, Şâfiîler'den Hâfız İbn Hacer *Tuhfetü'l-muhtâc* ile diğer eserlerinde, Hanefîler'den İbnü'l-Hümâm *Fethu'l-kadîr*'inde, İbn Âbidîn *Dürri'l-muhtâr Hâşiyesi*'nde, Âlûsî de meşhur *Tefsîr*'inde bu bahse dair her iki tarafın mütekabil delillerini ve cevaplarını izah ile beraber her biri bir zümrenin mezhebinin ihtiyar etmişlerdir. Her devirde içtimaî ehemmiyetini artıran bu mesele, zamanımızda da Transvaal Cenûbî Afrika gibi memleket haricindeki bir İslâm cemiyeti bile Dışişleri Bakanlığı vasıtası ile Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan sorulmuş ve bu vesile ile Diyanet reîs-i fâzılı muhterem Ahmet Hamdi Akseki tarafından da mükemmel bir eser yazılmışsa da henüz tabedilmemiştir.

Görülüyor ki Asr-ı saâdet uzaklaştıkça ve o nisbette fesâd-i ahlâk taammüm ettikçe bu meselenin ehemmiyeti artmıştır. İşin daha acıklı ciheti üç talâk ile ve bir sözle aile yuva-

sını yıkan bedbahtların –güya dinî bir endişe ile dinin ve Müslümanlığın tel’în ettiği– hülle faciasına başvurarak tamir etmek fazîlhasına düşmeleridir. Bu nevi fazîhaları önlemek için olsa gerektir ki Mısır hükümetinin bazı ahkâm-ı şahsiyyeye dair 1929 tarih ve 25 numara ile neşrettiği bir kanunun 3. maddesinde, “*Sayısı ya sözle veya işaretle tayin edilerek ikâ’ edilen talâk ile yalnız bir talâk vâki olur*” deniliyor.³⁴ Bu tarihlerde neşrolunan bir kısım Mısır müellefât-ı fıkhiyye ve hukûkiyyesinde de herhalde bu nevi zaruretlerin ilcâatıyla kanunun bu maddesiyle tesbit olunan talâk tezi müdafaa olunmuştur.

Bugün memleketimizde münâkehât ve mufârekat meseleleri medenî kanun hükümlerine tâbî olduğuna göre, bizim için bir zaruret yoktur denilebilirse de kanun dışında saklı olarak nice münâkehât ve mufârekat vâkıları cereyan etmekte olduğu ve Adliye Vekâleti’nce önlenmeye çalışıldığı mâlûmdur. Görülüyor ki esasını ve ehemmiyetini bir dereceye kadar teşrih ettiğimiz bu mesele bütün İslâm âleminde umumi bir iptilâ halindedir. Bu cihetle biz de bu meseleyi incelemeye çalışacağız. Şu kadar ki meselenin içtimaî ehemmiyetine kapılarak ilmin hududu haricine çıkmayacağız. Meselenin içtimaî ehemmiyetini ilmin hudûd-ı dahilinde tetkike çalışacağız. Tevfik ise Allah’tandır.

“Bir defada bir sözle verilen üç talâk, bir talâk addolunur” diyenler ashaptan Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve bir rivayete göre Hazret-i Ali ile İbn Mes’ûd’dur. Tâbiî âlimlerinden Tâvûs, İkrime, Muhammed b. İshak, Haccâc b. Ertat, Nehâî, Süleyman b. Mukâtil ile Zâhirîler’dir. Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ulemâsından bazıları da bu mezhebi ihtiyar ve müdafaa ederek ric’î bir talâk vâki olur diye fetva vermişlerdir. Ahmed b. Hanbel’in kendisinin de bu mezhepte olduğu hakkında da bir rivayet vardır.

Bunlara mukabil birçok ashap ve tâbiî âlimine ve ezcümle Evzâî, Sevrî, Nehâî ve eimme-i erbaa ile bunların ashabının, İshak b. Râhûye’nin, Ebû Sevr’in, hulâsa cumhûr-ı ulemânın mezhebine göre, bir defada üç talâk vermek bid’at, menhî ve haram olmakla beraber bir değil, üç talâk vâki olur.³⁵

Şimdi her iki tarafın delillerini ve sûret-i istidlâllerini göreceğiz. Şu kadar ki müellif Buhârî cumhurun mezhebini ihtiyar ve müdafaa ettiği için ibtidâ bunu takrir edeceğiz.

Bu babın unvanında müellif Buhârî cumhuru müdafaa ederek Bakara sûresinin 229. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Kadın boşamak ikidir. Ondan sonra erkeğin vazifesi ya iyi yaşamak üzere (müracaat edip) karısını (nikâhında) tutmak yahut güzelliikle (kadına zarar vermeden) bırakmaktır.*”³⁶

34 Kanun maddesinin Arapça metni şöyledir: الطلاق المقترن بعدد لفظاً أو إشارة لا يقع إلا واحدة

35 Bu mevzuun en esaslî bu iki mezhebinden başka şu iki tezi müdafaa edenler de vardır: **a)** Bu şekilde talâk vermek bid’at ve haram olduğundan merdud olup hiçbir talâk vâki olmaz. **b)** Tatlik edilen kadın medhûl bihâ ise üç talâk vâki olur, değil ise yalnız bir talâk vâki olur. Fakat bu iki mezhep şâyân-ı iltifat olmadıklarından bunları tetkik etmeyeceğiz.

36 {el-Bakara, 2/229.} الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ.

Bu âyet-i kerîmenin maksada delâleti iyice anlaşılabilmesi için her şeye tercihen sebep-i nüzûlünü bildireceğiz. Şöyle ki: Câhiliye zamanında talâk bir adetle tahdit olunmamıştı. Erkek karısını sayısız bir surette boşar, sonra dönüp tekrar alır dururdu. Câhiliye âdetine göre erkek için sonsuz ve sayısız talâk ve müracaat hakkı vardı. Şüphesiz ki bu ittıradsız hal ve vaziyet devamlı ve mesut bir aile kurmaya mani idi. Aynı zamanda kadın için de bir zulümdü. Kadını müşkül bir vaziyette bırakıyordu. Günün birinde bu vaziyetten bunalan bir kadın Hazret-i Âişe'ye gelerek kocasının bu halinden şikâyet etti. O da Resûl-i Ekrem'e arzyledi. Bunun üzerine بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ âyeti nâzil olarak “*Erkeğin karısını boşaması ve sonra müracaat edip alması ikidir*” diye tahdit olundu. Bundan sonra erkeğe düşen en medenî vazife, ya karısına müracaat edip güzel yaşamak üzere aile nizamını yeniden düzenlemek ya da hiç müracaat etmeyerek veya üçüncü bir talâk vererek³⁷ güzellikle ve kadını ızrâr etmeyerek bırakmaktır buyruldu.

Müellif Buhârî'nin bu âyet-i kerîmeyi بَابُ مَنْ جَوَزَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ unvanından sonra zikrettiğine göre, bir defada verilen üç talâkın câiz ve muteber olduğuna cumhur hesabına bu âyetle istidlâl etmiş bulunuyor. Kur'ân-ı Mübîn'in i'câzı eseri olarak bu âyetin cumhurun muhaliflerine de delil olduğunu ve ancak hadis ile istidlâl hususunda ayrıldıklarını göreceğiz.

Bu âyetle istidlâl şekline gelince, الطَّلَاقُ مَرَّتَيْنِ kavli-i şerifinin zâhirinden müstefâd olan hükme göre karısına, “Sen boşsun, sen boşsun!” diye ayrı ayrı iki talâk ikâi câizdir, sahihtir ve vâkidir. Bu yolda boşamak câiz olunca, iki talâkın ikisini birden ve bir sözle, “Sen iki kere boşsun!” diyerek boşamak da câiz ve sahih olmak lâzım gelir. İki talâkın bu suretle bir arada bir sözle verilmesi sahih olunca, “Sen üç kere boşsun!” diyerek üç talâkın birden verilmesi de câiz olur. Şu kadar ki bu talâklar ayrı ayrı zamanlarda üç tuhûrda verilmek icap ederken bir mecliste ve bir arada cem'i ve bir sözle verilmesi Hanefîler'e göre bid'îdir, menhîdir ve haramdır. Ashaptan birçoklarının mezhebi budur (Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*).

Görülüyor ki bu istidlâl şekli oldukça dolambaçlıdır. Bunun daha basit ve şârih Aynî'ye göre daha güzel bir istidlâl şekli vardır ve şöyledir: بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ kavli-i şerifi mutlak ve âmdir. Mesnûn olan üç tuhûrda ayrı ayrı üç talâka şâmil olduğu gibi bir defada bir sözle bir tuhûrda verilen üç talâka da şümulü vardır. Çünkü âyette mesnûn, gayri mesnûn ve mubâh, haram diye bir tefrik yoktur. Ancak bu istidlâlin sıhhati بِإِحْسَانٍ kavli-i şerifi ile talâk kastolunduğuna göredir. Gerçi talâk kastolunduğuna da Enes b. Mâlik'in şu hadisi ile istidlâl edilmiştir: Resûl-i Ekrem'e birisi gelerek, “Yâ Resûlellah! Bu âyette Allah talâkı iki olarak zikretmiştir. Üçüncüsü nerede?” diye sormuş. Resûl-i Ekrem de,

37 Tercümümüzde gösterdiğimiz terdîdli bu iki mâna بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ kavli-i şerifi hakkındaki iki tefsire göredir.

“أَوْ تَسْرِيعٍ بِإِحْسَانٍ” buyurmuş.³⁸ Fakat bu hadisin senedi sahih olmakla beraber ittisâli sabit değildir. Sonra تَسْرِيعٍ بِإِحْسَانٍ üçüncü bir talâktır denilirse aşağıdaki طَلَّقَهَا فَإِنْ دَرَدْتُهَا talâk olmak icap eder. Bu cihetle Süddî ve Dahhâk gibi birçok Selef müfessiri بِإِحْسَانٍ kavlini talâk ile değil zevcin adem-i müracaatı ile tefsir etmişlerdir. Âyetle bildirilen talâk, ric'î talâk olmakla âyetin mânası, “Zevc iki talâktan sonra ya karısına müracaat edip güzel geçinir ya da müracaat etmeyip iddet müddetini geçirir ve bu suretle iki talâk katiyet kesbeder” demek olur. Bu surette üçüncü talâk, iki talâktan sonra fâ-i tâkibiyye ile gelen فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ³⁹ kavli-i şerifinin delâlet ettiği talâktır. Âyetin meâlî şöyledir: “Zevc karısını iki talâktan sonra bir daha boşarsa artık bundan sonra kadın erkeğe helâl olmaz, tâ ki kadın ondan başka bir kocaya varıncaya kadar. Bu (ikinci koca) da kadını boşarsa ilk karı koca Allah'ın hududu dahilinde iyi geçineceklerini sanırlarsa evvelki aile kurumuna dönmelerinde günah yoktur.”⁴⁰ Bu iki âyet arasındaki تَأْخُذُوا⁴¹ kavli-i şerifiyle de خلع (hul') yani mal bedeli mülk-i nikâhı izâle hükmü bildirilmiştir.

HULÂSA. طَلَّقَهَا فَإِنْ onu beyandan ibaret olsun, ister adem-i müracaat mânasına olup üçüncü talâk طَلَّقَهَا فَإِنْ'dan müstefâd olsun nassın umum ifade ettiğine göre bu üç talâkın ayrı ayrı vech-i mesnûn üzere olduğu gibi, bir defada bid'î olarak verilmiş olmasına da delâleti kabul olunmuştur.

Üç talâkın bir arada bir sözle îkâi, bid'î olmakla beraber muteber olduğuna dair buraya kadar takrir ettiğimiz istidlâl şekli cumhur hesabına olduğu gibi muhalifleri için de delil olabilir. Onlar da üç talâkın bir arada îkâi câiz ve muteber olduğunu kabul ederler. Ancak îkâ' edilen bu üç talâk, bir talâk mı itibar edilecek, yoksa üç talâk mı? Muhalifler bir talâk tezini müdafaa ederek Rükâne ile Ebû's-Sahbâ' hadisleriyle istidlâl etmişlerdir.

RÜKÂNE HADİSİ: Ahmed b. Hanbel'in ve Beyhakî'nin İbn İshak tarikiyle İbn Abbas'tan (radıyallahu anh) rivayetlerine göre Rükâne b. Abdüyezîd bir mecliste karısını üç talâk ile boşamıştı. Sonra da (bu yaptığı münasebetsiz hareketinden) son derece mahzun ve müteessir olup Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arz-ı hal etti. Resûl-i Ekrem, “Nasıl boşadın?” diye sordu. O da, “Üç talâk ile!” dedi. Resûl-i Ekrem, “Bir mecliste mi boşadın?” diye sordu. O da, “Evet bir mecliste!” diye tasdik etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Bu

38 {Beyhakî, *el-Kübrâ*, VII, 557.}

39 {el-Bakara, 2/230.}

40 Şu da mâlûm olsun ki kadının ilk kocasıyla evlenebilmesi ikinci zevcin boşamasına münhasır değildir. Zevcin ölümü, irtidadı gibi mu'cib-i iftirak haller de talâk gibi kadının ilk kocasıyla evlenmesini mubah kılar. كَافِرًا تَنْكِحُ زَوْجًا غَيْرَهُ kavli-i şerifi ile üç talâk verilmekle hâsıl olan hurmetin müntehası bildirilmiştir. Bu ikinci kocasıyla kadının cinsî münasebetiyle hurmet kalkıyor, yalnız bir hurmet kalıyor ki o da zevci âherin taht-ı nikâhında bulunmasıdır. İkinci zevcin bu nikâhı talâk, ölüm, riddet, küfür ve şirk gibi herhangi bir sebeple mürtefi' olur ve iddet müddeti de geçerse kadının ilk kocasına nikâhı helâl olur.

41 {el-Bakara, 2/229.}

bir ric'î talâktır, istersen karına müracaat edebilirsin!" buyurdu. Bu müsaade üzerine Rükâne de karısına müracaat etti.⁴²

EBÜ'S-SAHBÂ' HADİSİ: Müslim'in, Ebû Dâvûd'un, Nesâî'nin, Hâkim'in Ebü's-Sahbâ' vasıtasıyla İbn Abbas'tan rivayetlerine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in nübüvveti ile Ebû Bekir'in hilâfeti, iki sene de Ömer'in zamanlarında üç talâk bir talâk sayılırdı. Sonra Ömer, "Nâs zevcin müracaatına intizar için bakıyye-i istimtâ' mühleti varken ve teennî ile hareket edip şer'in müsaadesinden istifade icap ederken bilakis nâs istîcal ve suistimal ederek üç talâk vermeye müsâraat ettiler. Artık bunların aleyhlerinde üç talâkı üç talâk olarak kabul etmek zamanı hulûl edince biz de aleyhlerinde bir ukûbet olmak üzere bu suretle imza ve tasdik ettik."⁴³

CUMHUR NAMINA İNTİKÂD: Bu iki hadisin ikisinin de münker olduğu ve ihticâca salih olmadığı iddia edilerek şöyle denilmiştir: Evvelâ Saîd b. Cübeyr gibi birçok tâbîî âlimi İbn Abbas'ın Rükâne hadisine muarız fetvasını rivayet etmişlerdir. Ezcümle Ebû Dâvûd'un Mücâhid'den rivayetine göre karısını üç talâk ile boşayan bir kimsenin istiftâsı üzerine İbn Abbas, "Sen rabbine isyan etmişsin, karın talâk-ı bâin ile senden boştur!" demiş ve *إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ*⁴⁴ âyetini okumuştur.

Sâniyen Ebü's-Sahbâ' hadisine gelince, bu hadisin son fıkrası, *فقال عمر لو أجزناه عليهم* suretinde rivayet olunmuştur. Bunun mânası da, sadr-ı İslâm'da nâs üç talâk ile boşarlardı. Hazret-i Ömer de "Bu suretle onlara üç talâkın vukuunu câiz gördü ve infaz eyledi" demektedir.⁴⁵ Bu rivayete göre üç talâkın vukuu Resûl-i Ekrem zamanında da şâyi idi demek olur.

Buna da yani Asr-ı saâdet'te üç talâkın bir mecliste ikâ' edildiğine cumhur hesabına Buhârî'nin *Sahîh*'inin müteaddit bablarında rivayet ettiği Aclânî Uveymir hadisiyle istidlâl olunmuştur.⁴⁶ Sehl b. Sa'd'ın rivayetine göre Aclânî Uveymir karısına kazf edip zina isnad etmesi üzerine liân âyeti nâzil olarak Uveymir ile karısı arasında mülâane icra edilmişti. Ba'de'l-mülâane Uveymir, "Yâ Resûlellah! Şimdi ben karımı nikâhım altında tutacak olursam ona zulmetmiş olurum. Kendim de ona karşı yalancı mevkiinde töhmetli bulu-

42 عن ابن عباس قال طلق ركانة بن عبد يزيد امرأته ثلاثا في مجلس واحد فحزن عليها حزنا شديدا. قال فسأله رسول الله صلى الله عليه وسلم كيف طلقته قال طلقها ثلاثا فقال في مجلس واحد قال نعم قال فإنما تلك واحدة فارجعها إن شئت قال فراجعها. {HM2387 İbn Hanbel, I, 265.}

43 Nevevî kelimesini المراجعة لانتظار المراجعة أي suretinde tefsir ettiğinden hadisin son fıkrasını şârih Nevevî'den mülhem olarak tercüme ettik. Hadis metni şöyledir: كان عن طلوس عن أبيه عن ابن عباس قال كان الطلاق على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وسنتين من خلافة عمر طلاق الثلاث واحدة فقال عمر بن الخطاب إن الناس قد استعجلوا في أمر قد كانت لهم فيه أناة فلو أمضيناه عليهم فأمضاه عليهم.

44 {et-Talâk, 65/1.}

45 قوله (لو أجزناه عليهم) معناه عندنا أنهم إنما يطلقون ثلاثا وأجازها عليهم [أحكام القرآن: جصاص].

46 Bu hadis Buhârî'nin Nûr sûresinin tefsirinde ve i'tisâm, ahkâm, muhâribîn bahislerinde müteaddit metinler ve senedlerle rivayet olunmuştur.

nurum” diyerek Resûl-i Ekrem emretmeden karısını üç talâk ile boşamıştır. Resûl-i Ekrem de üç talâk olarak tenfîz buyurmuştur.⁴⁷

Bu rivayetlerinde Buhârî İbn Şihâb ez-Zührî'nin المتلاعنين كان بعدهما في dediğini naklettiğine göre bu suretle yani ba'de'l-mülâane karısına üç talâk verip ayrılmak ve hâkim tarafından infaz edilmek bir âdet olarak devam edip gelmiştir. Hazret-i Ömer de bu âdet-i câriyeye istinat ederek üç talâk vukuunu tercihen iltizam etmiş olacaktır. Çünkü Uveymir'in Hazret-i Peygamber emretmeden üç talâk vererek karısından kati surette ayrılmaya teşebbüs etmesi üç talâk vukuunun yalnız mülâanenin bir fer'i olmayıp şâyi bir âdet olduğunu ifade eder. Hazret-i Ömer'in hükmüne ashâb-ı kirâmın sükûtu bunu teyit eder.

Aclânî Uveymir hadisinden sonra da müellif Buhârî cumhur hesabına istidlâl ederek asıl mevzubahsimiz olan Rifâa hadisini rivayet ediyor. Bu rivayette Rifâa'nın karısı, Resûl-i Ekrem'e gelerek, “Rifâa beni boşadı ve talâkı kat'î kıldı”⁴⁸ demişti. Şüphesiz ki kat'î talâk sözü bir defada verilen üç talâk ihtimali olduğu gibi ayrı ayrı ikâ' edilen üç talâk ihtimali de vardır. Birinci ihtimale göre Asr-ı saâdet'te bir defada ikâ' edilen üç talâkın üç olarak muteber olduğuna delâlet eder. Hadisin cumhur hesabına istidlâl için sevk olunmasının sebebi de budur.

Buhârî'nin bu hadisten sonra yine Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre “Bir kimse karısını üç talâk ile boşamış, sonra kadınla başka erkek evlenmiş ve boşamış. Bu ikinci zevci kadını boşadıktan sonra kadının ilk kocasına varması helâl olur mu?” diye Resûl-i Ekrem'e sorulmuş. Resûl-i Ekrem de, “İkinci erkek, kadının birinci kocası gibi balcağızından tatmadıkça helâl olmaz!” buyurmuş.⁴⁹

Hazret-i Âişe'nin bu iki hadisi arasındaki mühim fark birincide طلقني وبت suretinde, ikincide de طلق امرأته ثلاثا ibaresiyle rivayet olunmasıdır ki şârih Aynî'nin beyanı veçhile ikinci rivayet üç talâkın bir arada verilmiş olmasına delâlet hususunda daha açıktır.

Müellif Buhârî'nin cumhûr-ı ulemâ nam ve hesabına âyetle ve hadisle vâki olan istidlâl hususu burada sona ermiş bulunuyor. Şârih Aynî de bu vücûh-i istidlâl zamîme olarak eimme-i Selef lisanından şu mühim tembih ve ihtarı naklediyor: Bu meselede cumhura muhalefet Ehl-i sünnet'e muhalefettir. Böyle muhalif bir ictihad yolunu ise ancak ehl-i bid'at olanlar ihtiyar eder. Kitap ve Sünnet'i tahrif etmek hususunda birleşmeleri

47 Bu eserimizde 1716 ve 1717 numaralı tercümelerimizle izahlarımıza bakınız. Buhârî “Talâk” bahsinde de ve buradan birkaç bahis aşağıda باب اللعان ومن طلق بعد اللعان unvanıyla bir bab açarak İmam Ebû Hanîfe ile Süfyan es-Sevrî'nin mezhebine işaret etmiştir ki bunlara göre liân ile karı koca arasında iftirak hâsıl olmayıp ya hâkimin tefriki veya zevcin ba'de'l-mülâane tatlıki ile ayrılık hâsıl olur. Bu unvandan sonra da Buhârî bir hulâsasını bildirdiğimiz Uveymir hadisini rivayet etmiştir ki bu da Ebû Hanîfe mezhebinin isabetine delâlet etmektedir. İmam Mâlik ile Şâfiî nefsi liân ile ba'de'l-mülâane iftirakın husulüne hükmetmişlerdir (Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 606).

48 طلقني وبت طلاق.

49 عن عائشة رضي الله عنها أن رجلا طلق امرأته ثلاثا فتزوجت فطلق فسل النبي صلى الله عليه وسلم أتحل للأول قال لا حتى ينوق عسلتها كما ذاق الأول. {B5261 Buhârî, Talâk, 4.}

câiz ve mutasavver olmayan icmâa muhalefet eden ehl-i bid'atın ictihadına ise asla iltifat olunmaz.

Şimdi bir de bir sözle bir defada îkâ' edilen üç talâkın bir talâk addolunacağını kabul eden ekalliyet hizbinin istidlâllerini mütalaa edeceğiz:

Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile مَرَّتَانِ الطَّلَاقُ âyet-i kerîmesiyle cumhûr-ı ulemâ ihticâc ettikleri gibi ekalliyet ulemâsı da ihticâc etmişlerdir. Bu cihetle Asr-ı saâdet'te üç talâkın bir sözle, bir defada îkâ' olunduğu beyne'l-eimme medâr-i ihtilâf değildir. İhtilâf ancak bu yolda îkâ' edilen talâkın bir mi, yoksa üç mü itibar edileceğindedir. Bu husustaki ihtilâflarına, her iki taraf yukarıda bildirdiğimiz hadislerle istidlâl etmişlerdir. Şu kadar ki cumhur namına Buhârî'nin rivayet ettiği hadisler, muhaliflerinin istinad ettikleri Rûkâne ve Ebû's-Sahbâ' hadislerinden isnad ve sıhhat itibariyle daha kuvvetlidir. Nasıl ki cumhur namına irat olunan intikâdı yukarıda gördük.

Üç talâkın birden îkâmı bir talâk itibar eden ekalliyetin istinad ettikleri bir de kıyas delili vardır. Şöyle takrir olunur: Mülâane esnasında liân şehâdetinin dördünü birden bir kelime ile getiren kimsenin bu toplu şehâdeti dört şehâdet addolunmayıp bi'l-icmâ bir şehâdet addolunur. Yine böyle menâsik-i hac ifa edilirken cemrede yedi çakıl bir defada atılırsa bu da bi'l-icmâ bir addolunup toptan atılması tecviz edilmemiştir. Yine böyle bir kimse Peygamber efendimize bin kere salâvat-ı şerife getirmeyi nezretse de اللهم صل على النبي ألف مرة (Allahım! Peygamber'e bin kere rahmet eyle!) dese yeminini yerine getirmiş olmaz. Birer birer bin defa salâvat-ı şerife getirmesi vâcib olur.

Cumhur hesabına bu kıyas delillerine de şöyle cevap verilmiştir: Bir kere Kitap ve Sünnet'e müstenit bir mesele, kıyas ve ictihad mazınnesi olamaz. Sonra bu kıyaslar da farklı birer kıyastırlar. **Evvelâ:** Liânda bir ailenin namusu mevzubahis olduğundan zevcin zina isnadından rücûu ümidiyle dört şehâdetin ayrı ayrı îkâ edilmesi teşrî' kılınmıştır. **Sâniyen:** Remy-i cemerât ve bunun yedi olması taabbüdî bir emirdir. **Sâlisen:** Salâvât-ı şerife sayısı kast ve iradenin, örf ve âdetin muktezâsıdır.

Buraya kadar cumhurun ve muhaliflerinin noktainazarlarını ve sûret-i istidlâllerini hulâsa olarak takrir etmiş bulunuyoruz. Şüphesiz ki cumhur nam ve hesabına müellif Buhârî'nin rivayet ettiği deliller kuvvetlidir. Şimdi bu bahsimizin ibtidâsında izah ettiğimiz veçhile bir sözle îkâ' edilen üç talâkın zamanımızda İslâm âleminde îkâ' ettiği aile faciaları ne olacak? Bu husus için mahlas-i şer'iyyi biz üç talâkın bir talâk itibar edilmesinde değil –çünkü müellif Buhârî'nin bu babda rivayet ettiği deliller buna müsait değildir– bundan iki hadis sonra müellif Buhârî'nin (gazap, ikrah, sekr, cünûn gibi kasıt ve iradeye makrûn olmayarak îkâ' edilen talâklar)⁵⁰ hakkında açtığı bir babında gayri şuurî îkâ' edilen talâkların kıymet-i şer'iyyesi olmadığını birçok ashap ve tâbiî ulemâsından muallak bir

tarik ile rivayet etmekte bulunduğundan bu içtimâî zarurete bu yolda bir mahlas-i şer'î bulmaya çalışacağız. Nasıl ki muhakkik İbn Kayyim de إغاثة اللفهان'ını bu maksatla yazmıştır.

Tetkikine başladığımız bu bahsi fâsılaya uğratmamak için müellif Buhârî'nin aşağıdaki unvanını da burada nakil ve izah edeceğiz.

Müellif Buhârî, الطلاق في إغلاق "Gazap Kalinde İkâ' Edilen Talâkın Hükümü" unvanıyla Hazret-i Âişe'den rivayet olunan لا طلاق ولا عتاق في إغلاق "Hâl-i gazapta ikâ' edilen talâka ve köle âzadına itibar olunmaz" hadisine işaret etmiştir.⁵¹ Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, İbn Mâce sünenlerinde rivayet etmişlerdir. Bu hadis hakkında Hâkim sahihtir demiştir. Buhârî'nin rivayet şartını haiz olmadığı için *Sahîh*'ine almamıştır. Fakat bütün bütün de ihmal etmeyip âdet-i veçhile babının unvanında zikrederek müctehid için medâr-ı ihticâc olacak derecede ilmî bir aslı haiz bulunduğuna, kendisi de bu kanaatte olduğuna işaret etmiştir. Bu cihetle Şârih İbn Hacer bu babın unvanını şerhederek der ki: Müellif Buhârî'nin bu tercümesi birçok ahkâmı ihtiva etmekte olup bunların hey'et-i mecmuası şu umumi kaide altında toplanır: Her hüküm ve hitap akıl, azim ve irade sahibi şuurlu mükellefe teveccüh eder. Çünkü akılsız ve azimsiz, iradesiz kimsenin ne söylediği sözde, ne de işlediği işte kasıt ve niyeti vardır. Bu unvana göre Buhârî'nin mezhebi netice itibariyle asabiyet buhranı içindeki talâkın adem-i vukûuna kail olan ulemânın mezhebi ile beraberdir.

Şimdi Hazret-i Âişe hadisinin maksada delâlet edebilmesinin şâyân-ı tetkik bir ciheti kalıyor ki o da hadisteki "iğlâk" kelimesinin medlûlünü tayin keyfiyetidir. Filhakika lugat ve icthad ashabı bu kelimenin mânasını tayin hususunda vücûh-ı müteaddide serd ve beyan etmişlerdir. Buhârî şerhlerinde me'haz-i istikaklarıyla tafsil edilen bu vücûh-ı ihtilâfı *Metâliu'l-envâr* sahibi şu üç noktada toplamıştır: İğlâkı Hicaz ulemâsı ikrah ile, Irak ulemâsı gazap ile, bir kısım âlimler de bir mecliste bir sözle verilen üç talâk ile tefsir etmişler [إغاثة اللفهان].

Hazret-i Âişe'nin bu hadisini rivayet edenlerden Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd bu kelimeyi gazapla tefsir etmişlerdir.

İmam Şâfiî de asabî bir halde edilen bir yemine ve nezre, yemîn-i galak, nezr-i galak demiştir. Eimme-i lugattan pek çoğu da bu kelimeyi gazapla tefsir etmişlerdir. Şu kadar ki ehl-i lugatın bu tefsirleri mânâyı lâzımı ile tefsirdir. Nasıl ki İbn Düreyd, Ebû Tâhir ve Ebû Abdullah gibi nahiv âlimlerine "Âişe hadisindeki iğlâkın mânası nedir?" diye sorulduğunda, "İkrah mânasıdır, gazap da bu mânada dahil olur" demişlerdir. İbnü'l-Esîr de *en-Nihâye*'de galakı, "zîk-ı sadır ve killet-i sabır" diye tefsir etmiştir. Ebû Bekir de "kesîrû'l-gazab" demiştir. Hâfız İbn Hâcer de diyor ki: Buhârî'nin bu إغلاق في إغلاق unvanındaki كره kelimesini إغلاق üzerine atfetmiş olması iğlâk kelimesi ile gazap mânasını kastettiğine sarâhaten delâlet eder.

İkrah “insanın tab‘an veya şer‘an istemediği şeye sevk ve icbar edilmesi” diye tarif olunduğuna ve gazap da gayri iradî hâsıl olan teheyhüdün ibaret bulunduğuna göre gerek hâl-i gazapta, gerek hâl-i ikrahtaki talâk, iradeye mukârin olmamak neticesinde birleşir.

Bir cihet hassaten şâyân-ı kayıttır ki akıl ve şuuru selbetmeyen ve ağızdan çıkan sözün mahiyetini idrak edemeyecek bir derecede bulunmayan asabiyet halinde îkâ‘ edilen talâk muteberdir. Bu hususta şüphe ve ihtilâf yoktur. Ancak ihtilâf şuuru kasıt ve iradeyi selbederek cinnet derecesinde bulunan gazap ve asabiyet halinde îkâ‘ edilen talâk hakkındadır ki bu da bir nevi ikrahtır ve kişinin istemediği bir âkıbete düşmesidir. Böyle hâl-i gazap ve ikrahtaki şuursuz ve iradesiz îkâ‘ edilen talâka Ali b. Ebû Tâlib, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr, Ömer b. Abdülazîz, Dahhâk, Atâ b. Ebû Rebâh, Hasan b. Ebûl-Hasan, Abdullah b. Abbas ve Ömer b. Hattâb gibi en benâm sahâbî ve tâbiî fukahası itibar etmemişlerdir. İmam Mâlik, Evzâî, Şâfiî, Hasan b. Hay, Ebû Süleyman ve ashâbı da bu tezi müdafaa etmişlerdir. Şa‘bî, İbrâhim en-Nehaî, Ebû Kılâbe, Saîd b. Müseyyeb, Kâdî Şüreyh, Zührî, Katâde ve Saîd b. Cübeyr gibi yüksek tâbiî müctehidler de hâl-i gazap ve ikrahtaki talâk câiz ve muteberdir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile ashâbı da bu ictihadda bulunmuşlardır. Ferec b. Fedâle’nin Amr b. Şürâhbîl’den rivayetine göre bir kadın kocasını ikrah ve iğzâb edip talâka icbar etmesi üzerine bu yolda îkâ‘ edilen talâk Hazret-i Ömer’e arz olunduğunda bu talâkı tasdik etmiştir (*Umdetü’l-kârî*, IX, 556).

Bu cihetle Hanefî kitaplarında, ويقع طلاق كل عاقل بالغ ولو مكرها أو سكران لا طلاق صبي metniyle bir taraftan talâk için akıl ve bulûğ şart kılındığı ve sabî ile mecnunun talâklarına itibar edilmediği halde öbür taraftan irade ve şuurdan mücerret mükrehin ve sarhoşun talâkına itibar olunuyor. Şerhlerde de mükreh الإرادة, sarhoş da العقل olarak ta’lîl olunuyor. Bu ta’lîle göre de mükrehin sarhoşun talâkına itibar olunmamak gerekti. Nasıl ki Tahâvî gibi ashâb-ı ihtiyâr olan Hanefî imamları sekrânın talâkı meselesinde –talâkın kasd-ı sahîhe makrûn olmasını iltizam ve her nevi medenî tasarruflarla dinî hususlarda akıl şartına itibar ederek– talâkın adem-i vukuuna hükmetmişlerdir ki bir kavle göre İmam Şâfiî’nin mezhebi de budur. Meşâyih-i Hanefiyye sekir halini kişinin kendi eser-i ihtiyârı bir kusur addederek zecren talâkın vukuunu iltizam etmişlerdir. Nasıl ki ikrah ile ve tedavi kastıyla içilen müskirat ile vukua gelen sekir halindeki talâk hakkında *el-Hâniyye*’de sahih olan talâkın adem-i vukuudur deniliyor. Yine *el-Fetâva’l-hâniyye*’de deniliyor ki: Hububattan ve baldan yapılan müskirat istimaliyle vukua gelen sarhoşluk sırasında verilen talâkın hükmü, İmâm-ı Âzam ile Ebû Yûsuf’a göre sahih olan talâkın adem-i vukuudur. İmam Muhammed muhalefet edip talâk vâki olur demiştir. *el-Eşbâh ve Cevhere* ile sair kütüb-i Hanefiyye’de bu mevzua dair müsbet, menfi birçok tafsîlât vardır ki bunların hulâsası bir kısım eimme-i Hanefiyye’nin içilen şeyin hurmetine bakarak tarîk-i zecri ihtiyar etmiş olmaları, diğer bir kısmı da irade ve ihtiyar ile şuura ehemmiyet vermiş bulunmalarıdır ki şimdi göreceğimiz إنما الأعمال بالنية hadisi bu zümre-i âliyenin noktai nazarını teyit eder.

Sonra Buhârî *İnما الأعمال بالنيات وإنما لكل امرئ ما نوى* hadisini⁵² rivayet ve bununla istidlâl ediyor. Bu hadîs-i şerif mûcibince kişinin her nevi hal ve hareketinin kıymeti niyetinin nevine bağlı bulunduğuna ve herkesin sevap ve ikâba mazhariyeti niyet ettiği hayır ve şerden ibaret olduğuna göre her nevi hareketimiz üzerinde niyetin pek büyük tesiri vardır. Böyle yüksek bir hakikati bildirmekte olduğu için *İنما الأعمال بالنيات* hadisini⁵³ hadis müellifleri kitaplarının başına geçirmişlerdir.

Müellif Buhârî *Sahîh*'ine bu hadisle başlamıştır. Hâfız İbn Mehdî kitap yazmak isteyen her müellif eserini yazmaya bu hadisle başlasın tavsiyesinde bulunmuştur. Ebû Dâvûd da şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem'in beş yüz bin hadisini yazdım. Sonra bunlardan ahkâma dair olan dört bin sekiz yüz hadis intihap ettim. Zühde, fezâile dair olanları tahrîc etmedim. Bu hadislerden dördü insanın dinî hususlarında kâfidir demiş *İنما الأعمال بالنيات* hadisini⁵⁴ bu dört hadis içinde birinci olarak zikretmiştir. Bu mübarek hadîs-i şerif hakkında ehl-i ilmin birçok takdiri vardır.

Bütün bunların sebebi bu hadîs-i şerifte vicdanî temayüllerimizin, medenî münasebetlerimizin hayır veya şerre mukârin iyi veya fena olmasının yegâne miyarı, niyetlerimiz olduğunun ve her fiil ve hareketin icap veya terkinde niyetin hâkim bulunduğunun tebliğ buyrulmuş olmasıdır.

Bundan sonra Buhârî'nin ta'likan rivayetine göre Şâ'bî'den nâsînin, muhtînin talâkı sorulmuş o da *رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا* "*Rabbimiz şayet yanıldık, yahut dilemeyerek bir hata ettikse bizi cezalandırma!*"⁵⁵ âyetini okuyup, unutarak iradesiz yahut hata ederek dileksiz îkâ' edilen talâkın adem-i vuku ile cevap vermiştir.

Daha sonra Buhârî mecnunun talâkının adem-i vukuuna işaret ederek i'tirâf-ı zünûb eden bir zinakâr kimseye Resûl-i Ekrem'in, *أَبُكَ جُنُون* "*Sen deli misin?*"⁵⁶ buyurmasıyla istidlâl etmiştir. Çünkü bu zinakârın cünunu sabit olsaydı, Resûl-i Ekrem hadd-i zinayı iskat edecekti. Bunun da sebebi, delinin meslûbü'l-ihtiyâr olmasıdır.

Bunlardan sonra Buhârî bir de Hazret-i Osman'ın, "Mecnunun, sekrânın îkâ' ettikleri talâk muteber değildir" dediğini ta'likan rivayet ediyor ki bu da şuur ve irade ile ilgilidir.

BİR HULÂSA. Gazap, sekr ve ikrah halindeki kişinin ve sabî ile mecnunun verdikleri talâkların –buraya kadar devam eden izahımıza ve birçok meşâhir-i Hanefiyye'nin de iştirak ettiklerine göre– kasıt ve iradeye mukârin olmamak illetiyle muteber olmadığını görmüş bulunuyoruz. Bunlar böyle olunca bir mecliste bir kelime ile üç talâkı, asabiyet buhranı içinde birden îkâ' eden kimsenin bu sözü bir heyecan ile şuursuz ve iradesiz deli gibi ağzından savurduğunu itiraf ettiği ve hârici ahvalde bunu teyit eylediği surette bunu

52 {Buhârî, Talâk, 11(bab başlığı).}

53 {Buhârî, Bed'ül-vahy, 1.}

54 {D2201 Ebû Dâvûd, Talâk, 10, 11.}

55 {el-Bakara, 2/286.}

56 {Buhârî, Talâk, 11 (bab başlığı).}

kabul ederek, “Hiç talâk vâki olmaz ve aile hayatı devam eder” demek ve bu suretle İslâm âlemindeki içtimaî cerîhayı tedavi etmek ilmin hududu dahilinde bir hareket olur. Bu suretle mevzubahsimiz olan üç talâkı cumhura muhalefetle bir talâk sayanların ictihadlarından daha geniş ve daha ilmî bir tez müdafaa edilmiş bulunur. Bu mevzuda إغاثة اللفهان’da birçok delil daha vardır. Onlara da bakınız.

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُحِبُّ الْعَسَلَ وَالْحُلُوءَ وَكَانَ إِذَا انْصَرَفَ مِنَ الْعَصْرِ دَخَلَ عَلَى نِسَائِهِ فَيَدْنُو مِنْ إِحْدَاهُنَّ فَيَدْخُلُ عَلَى حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ فَاخْتَبَسَ أَكْثَرَ مِمَّا كَانَ يَخْتَبِسُ فَعَزَّتْ فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ فَقِيلَ لِي أَهَدْتُ لَهَا امْرَأَةً مِنْ قَوْمِهَا عَكَّةً مِنْ عَسَلٍ فَسَقَتِ النَّبِيَّ ﷺ مِنْهُ شَرْبَةً فَقُلْتُ أَمَا وَاللَّهِ لَنُحْتَالََنَّ لَهُ فَقُلْتُ لِسُودَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ إِنَّهُ سَيَدْنُو مِنْكَ فَإِذَا دَنَا مِنْكَ فَقُولِي أَكَلْتُ مَغَافِيرَ فَإِنَّهُ سَيَقُولُ لَكَ لَا فَقُولِي لَهُ مَا هَذِهِ الرِّيحُ الَّتِي أَجِدُ مِنْكَ فَإِنَّهُ سَيَقُولُ لَكَ سَقَتْنِي حَفْصَةُ شَرْبَةَ عَسَلٍ فَقُولِي لَهُ جَرَسَتْ نَحْلُهُ الْعُرْفُطُ وَسَأَقُولُ ذَلِكَ وَقُولِي أَنْتِ يَا صَفِيَّةُ ذَلِكَ فَقَالَتْ تَقُولُ سُودَةُ فَوَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَامَ عَلَى الْبَابِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَبَادِيَهُ بِمَا أَمَرْتَنِي بِهِ فَرَقَا مِنْكَ فَلَمَّا دَنَا مِنْهَا قَالَتْ لَهُ سُودَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَكَلْتُ مَغَافِيرَ قَالَ لَا قَالَتْ فَمَا هَذِهِ الرِّيحُ الَّتِي أَجِدُ مِنْكَ قَالَ سَقَتْنِي حَفْصَةُ شَرْبَةَ عَسَلٍ فَقَالَتْ سُودَةُ جَرَسَتْ نَحْلُهُ الْعُرْفُطُ فَلَمَّا دَارَ إِلَيَّ قُلْتُ لَهُ نَحْوُ ذَلِكَ فَلَمَّا دَارَ إِلَى صَفِيَّةَ قَالَتْ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ فَلَمَّا دَارَ إِلَى حَفْصَةَ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَسْقِيكَ مِنْهُ قَالَ لَا حَاجَةَ لِي فِيهِ قَالَتْ تَقُولُ سُودَةُ وَاللَّهِ لَقَدْ حَرَمْنَاهُ قُلْتُ لَهَا اسْكُتِي.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah balı ve helvayı severdi. İkinci namazından döndüğü zaman kadınlarının yanına girerdi ve kadınlarından birinin yanına yaklaşırdı. Bir kere Resûlullah, Ömer’in kızı Hafsa’nın yanına girmişti. Orada her zamankinden çok kaldı. Bunu ben kıskandım ve bunun sebebini sorduşturdum. Bana bildirildiğine göre Hafsa’ya akrabasından bir kadın küçük bir çömlek bal hediye etmişti. O da bu baldan şerbet yapıp Resûlullah’a içirmişti.⁵⁷ Ben de kendi kendime, “Vallahi bunun

57 Bu eserde 1751 numara ile tercüme ettiğimiz Âişe hadisinde Resûl-i Ekrem’e bal şerbeti ikram eden kadının Zeyneb bint Cahş olduğu rivayet olunmuştur. Oraya bakınız.

için muhakkak bir hile yaparım” dedim. Bunun üzerine Zem’a kızı Sevde’ye şöyle tâlimat verdim: “Biraz sonra sana Resûlullah gelir, yaklaştığında, ‘Yâ Resûlellah! Megâfir mi yediniz?’ dersin.⁵⁸ O da sana ‘hayır’ der. Bunun üzerine sen de, ‘Ya sizden bana gelen bu koku nedir?’ diye sorarsın. O da sana tabii, ‘Hafsa bal şerbeti içirmişti’ diyecektir. Sen de, ‘Öyleyse o balın arısı, onu urfud ağacından toplamıştır’ dersin. Bana geldiğinde ben de böyle diyeceğim. Safiyye, sen de böyle söyle dedim.”

Bu tâlimatın tatbiki suretini Hazret-i Âişe şöyle anlatmıştır: Sevde dedi ki: Vallahi çok geçmedi Resûlullah kapımın önünde durdu. Yâ Âişe! Senden korkumdan bana emrettiğin sözü hemen Resûlullah’a söylemeye azmettim. Resûlullah, Sevde’ye yaklaşıncı, “Yâ Resûlellah! Megâfir zamkı mı yediniz?” demiş. O da, “Hayır” diye cevap vermiş. Sevde, “Sizden gelen bu koku nedir ya?” demiş. Resûl-i Ekrem de, “Hafsa bal şerbeti içirmişti” buyurmuş. Sevde, “O balı eşek arısı urfud ağacından toplamıştır” demiş. Resûlullah benim odama dönüp geldiğinde ben de böyle söyledim. Safiyye’ye gittiğinde o da böyle söylemişti. Sonra Resûlullah dönüp Hafsa’nın nöbetinde yanına vardığında Hafsa, “Yâ Resûlellah! Bal şerbetinden cenabınıza içireyim mi?” dediğinde, “Hayır bana onun lüzumu yoktur” buyurdu. Âişe (rivayetine son vererek) der ki, “Sevde bana, ‘Vallahi Resûlullah’a biz bal şerbetini haram ettik’ diyordu. Ben de ona, ‘Sus’ dedim (ve Hafsa hakkındaki hile ve tedbirimin duyulmasını istemedim).” {B5268 Buhârî, Talâk, 8.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ امْرَأَةً ثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ أَتَتْ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ مَا أَعْتَبُ عَلَيْهِ فِي خُلُقٍ وَلَا دِينٍ وَلَكِنِّي أَكْرَهُ الْكُفْرَ فِي الْإِسْلَامِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَرَدْتَنِي عَلَيْهِ حَدِيثَهُ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اقْبَلِ الْحَدِيثَ وَطَلِّقْهَا تَطْلِيقَةً.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Sâbit b. Kays’ın karısı,⁵⁹ Nebi sallallahu aleyhi ve sellem gelerek, “Yâ Resûlellah! Zevcim Sâbit b. Kays ahlâkı, dini (düzgün bir kimsedir. Bu) hususta ona darılmış değilim. Lâkin ben

58 Megâfir urfud denilen ağacın zamkıdır. Fena kokusu vardır.

59 Bu kadının adı hakkında muhtelif rivayetler bulunacağından tercümemizde bunlardan birini tercih ederek zikretmeyi muvâfık bulmadık.

(zevcimi hilkaten çirkin gördüğümden) Müslümanlık hayatımda küfrü (icap eden bir harekette bulunmayı) çirkin buluyorum. (Bu cihetle kocamdan ayrılmak istiyorum)” dedi. Resûl-i Ekrem, “Sâbit’in vaktiyle mehir verdiği bostanını kendisine iade etmek ister misin?” diye sordu. Kadın, “Evet ederim” dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Sâbit b. Kays’a, “Bahçeyi al, bir talâk ile bu kadını bırak” buyurdu (kadın bahçeyi, Sâbit de talâkını verdi). {B5273 Buhârî, Talâk, 12.}

İ Z A H I

Hadiste görüldüğü üzere mal mukabilinde zevcin mülkü, nikâhı izâle etmesine İslâm hukukunda hulû’ denir. Karı kocanın nikâhı feshetmelerine de muhâlea tabir olunur. Resûl-i Ekrem’in Sâbit b. Kays’a, “*Bostanı al, talâkını ver!*” buyurmaları icabî bir emir değildir. Sevimsiz vaziyette nikâhın devamı her iki taraf için fesadı mûcip olacağından, iki tarafın ıslâh-ı hali için irşadî bir emir ve tavsiyeden ibarettir.

1837

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ زَوْجَ بَرِيرَةَ كَانَ عَبْدًا يُقَالُ لَهُ مُغِيثٌ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ يَطُوفُ خَلْفَهَا يَتَّبِعِي وَدُمُوعُهُ تَسِيلُ عَلَى لِحْيَتِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِعَبَّاسٍ يَا عَبَّاسُ أَلَا تَعْجَبُ مِنْ حُبِّ مُغِيثٍ بَرِيرَةَ وَمِنْ بُغْضِ بَرِيرَةَ مُغِيثًا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَوْ رَأَيْتَهُ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَأْمُرُنِي قَالِ إِنَّمَا أَنَا أَشْفَعُ قَالَتْ فَلَا حَاجَةَ لِي فِيهِ.

T E R C Ü M E S İ

Yine İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre (Hazret-i Âişe’nin câriyesi) Berîre’nin kocası, Mugîs denilen bir köle idi. (Berîre’yi çılgınca se-verdi). Hâlâ gözümün önünde görür gibiyim. Zavallı Mugîs ağlayarak ve göz yaşları sakalına dökülerek Berîre’nin arkasında döner dolaşırdı (Berîre ise hiç hoşlanmazdı). Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (babam) Abbas’a, “Ey Abbas! Mugîs’in Berîre’ye aşırı sevgisine, Berîre’nin de ona olan buğzuna, nefretine hayret etmez misin?” buyurdu. Sonra da Berîre’ye, “Keşke şu Mugîs’e rücû’ etsen olmaz mı?” buyurdu. Berîre de, “Yâ Resûlellah! Müracaatımı em-reliyor musunuz?” dedi. Resûl-i Ekrem, “Hayır ben (emretmiyorum,) şefaât ve iltimas ediyorum” buyurdu. Bunun üzerine Berîre, “Öyle ise o adama be-nim ihtiyacım yoktur” dedi. {B5283 Buhârî, Talâk, 16.}

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ هَكَذَا وَأَشَارَ بِالسَّبَّابَةِ وَالْوُسْطَى وَفَرَجَ بَيْنَهُمَا شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd es-Sâidî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ben, yetim işine bakan kimse ile beraber cennette şöyle bulunacağız!” buyurmuş ve şehâdet parmağı ile orta parmağını biraz açarak işaret etmiş (ve halka göstermiş)tir.⁶⁰ {B5304 Buhârî, Talâk, 25.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلَامٌ أَسْوَدُ فَقَالَ هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ قَالَ نَعَمْ قَالَ مَا أَلْوَانُهَا قَالَ حُمْرٌ قَالَ هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْرَقٍ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَنَّى ذَلِكَ قَالَ لَعَلَّهُ نَزَعَهُ عِزْقٌ قَالَ فَلَعَلَّ ابْنَكَ هَذَا نَزَعَهُ عِزْقٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre (Bâdiye halkından) bir kişi Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelerek, “Yâ Resûlellah! Benim siyah çocuğum oldu (karımdan şüpheleniyorum)” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Senin develerin var mı?” diye sordu. Bedevî, “Evet var” dedi. “O develerin renkleri nasıldır?” diye sordu: “Kırmızıdır” diye cevap verdi. “Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz deve var mıdır?” dedi. “Evet vardır” diye cevap verdi. Resûl-i Ekrem, “O boz renk nereden oldu?” diye sordu. Bedevî, “Soyunun bir damarına çekmiş olsa gerek” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Oğlun da eski bir soy köküne çekmiş olabilir” buyurdu. {B5305 Buhârî, Talâk, 26.}

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي حَدِيثِ الْمُتَلَاعِنِينَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِمُتَلَاعِنَيْنِ حَسَابُكُمَا

60 Resûl-i Ekrem'in iki parmağının arasını biraz açarak cemaate göstermesi peygamberlerle ümmetin fertleri arasındaki derece farkına işaret içindir.

عَلَى اللَّهِ أَحَدُكُمَا كَاذِبٌ لَا سَبِيلَ لَكَ عَلَيْهَا قَالَ مَالِي قَالَ لَا مَالَ لَكَ إِنْ كُنْتَ صَدَقْتَ
عَلَيْهَا فَهُوَ بِمَا اسْتَحْلَلْتَ مِنْ فَرْجِهَا وَإِنْ كُنْتَ كَذَبْتَ عَلَيْهَا فَذَلِكَ أَبْعَدُ لَكَ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan gelen –birbirlerine lânetle şehâdet eden karı koca hakkındaki hadiste– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem lâneleşen karı ile kocaya şöyle dediği rivayet olunmuştur: “(Allah bilir ve bu cihetle) hesabınız Allah’a aittir. (Kulun bildiği şudur ki:) İkinizden biri yalancıdır (ve zevce hitap ederek, “Mülâaneden sonra) kadın üzerinde alâkan ve kocalık hakkın kalmaz (ayrılırsınız)” buyurdu. Bunun üzerine zevc, “Yâ Resûlellah! Ya benim (mehir olarak verdiğim) malım ne olacak?” dedi. Resûl-i Ekrem, “O mal sana ait değildir. Çünkü sen kadına zina isnadında doğru olsan bile, o malı sen, kadının ırzını kendine helâl kılmak mukabilinde vermiştin (ve kadının olmuştu). Eğer sen zina isnadında yalancı isen mehir malını istemek sana daha uzaktır” buyurdu. {B5312 Buhârî, Talâk, 33.}

İ Z A H I

Bu hadiste zikrolunan liân hadisi Nûr sûresinin 6. âyetinin tefsirine dair müellif Buhârî’nin açtığı bir babında rivayet ettiği Sehl b. Sa’d hadisidir ki tercüme ve izahı bu eserimizde 1716 rakamıyla geçti.

Karısına zina isnat edip de ne erkek iddiasını ne de kadın beraatını şühûd ile ispat edemedikleri surette tarafeynin mülâaneleri yani lânete makrûn yemin ile müekked şehâdetlerinin keyfiyeti Nûr sûresi âyetinin tefsirinde ve Sehl hadisinin izahında bildirildi. Oraya bakınız. Burada biz müellif Buhârî’nin mülâanede bulunan kadının mehrine dair olan babındaki bir rivayetinde bulunan şu mâlûmatı nakledeceğiz:

Saîd b. Cübeyr der ki: Abdullah b. Ömer’e, karısına zina isnat eden kimse hakkındaki hükmü sordum. İbn Ömer bana şöyle cevap verdi: Resûl-i Ekrem Aclânoğulları’ndan bir karı kocanın zina töhmetinden dolayı ayrılığına hükmetti. Şöyle ki: Resûlullah mülâaneden önce, “*Ey karı koca! Allah bilir ki ikinizden biriniz yalancıdır. Binaenaleyh ikinizden biriniz tövbekâr olup da mülâaneden sarfınazar eder mi?*” diye üç kere sordu. Fakat her defasında ikisi de imtina ettiler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ba’del-mülâane bu karı kocanın ayrılığına hükmetti ve kocaya, “*Artık bu kadın üzerinde alâkan kalmadı*” buyurdu. Bunun üzerine erkek, “Yâ Resûlellah! Ya benim halim (verdiğim mehir bedeli) ne olacak?” diye sordu. Resûl-i Ekrem izah etmekte bulunduğumuz hadisteki cevabı verdi.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ امْرَأَةً تُؤَفِّي زَوْجَهَا فَخَشُوا عَلَى عَيْنَيْهَا فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَاسْتَأْذَنُوهُ فِي الْكُحْلِ فَقَالَ لَا تَكْحُلْ قَدْ كَانَتْ إِحْدَاكُنَّ تَمْكُثُ فِي شَرِّ أَخْلَاسِهَا أَوْ شَرِّ بَيْتِهَا فَإِذَا كَانَ حَوْلُ فَمَرَّ كَلْبٌ رَمَتْ بِبَعْرَةٍ فَلَا حَتَّى تَمْضِيَ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرٍ.

T E R C Ü M E S İ

Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan rivayete göre kocası ölen bir kadının akrabası, onun gözlerinin ağrmasından endişe ederek Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip kadının gözlerine sürme çekmesine izin istediler. Fakat Resûl-i Ekrem izin vermedi, şöyle buyurdu: “O kadın iddet içinde sürme çekemez. Hem ey kadınlar! (Câhiliye zamanında) sizden biriniz(in kocası öldüğünde) en kötü elbisesi içinde ve evinin en fena bir tarafında bir sene beklerdi (ve koku sürünmez, kocasının bir sene mâtemini tutardı). Bir sene tamam olup da yanından bir köpek geçip gittiği sırada kadın yerden bir deve tezeği (alıp kendi omuzundan arkaya) atardı (ve bu suretle mâteminden çıkarıldı). Hulâsa bu kadın kocasının vefatından itibaren dört ay on gün geçmedikçe gözlerine sürme çekemez.” {B5338 Buhârî, Talâk, 47.}

İ Z A H I

Kadınların iddeti keyfiyeti –ki nikâhın zevali üzerine kadının muayyen bir zaman evi içinde intizarıdır– İslâm’dan önceki devirlerde kadının bu intizar zamanı lüzumundan fazla uzardı ve cahilâne şartlar içinde geçerdi. Kocasının ölümü üzerine kadın en değersiz bir elbise içinde evinin en karanlık bir köşesine çekilirdi. Tam bir sene bir tarafa çıkmazdı. Buhârî’nin gerek bu babındaki, gerek “Cenaze” bahsindeki rivayetlerine ve diğer rivayet âlimlerinin izahlarına göre, bu uzun müddet zarfında kadın ne yıkanırды ne de tırnaklarını keserdi, ne de vücudunun temizlenmesi icap eden yerlerini temizleyebilirdi. Koku sürünmek ve her nevi kadın tuvaleti yasaktı. Böyle en ağır mahbes hayatını tamamlayan kadının yanına merkep, koyun, kuş nevinden bir hayvan getirilirdi. Kadın efsunlanır gibi o hayvanı vücuduna meshederdi. Bazı defa zavallı bir kuşçağızı kadın edep yerine kadar sürterek öldürürdü. Sonra kadın mahbesinden çıkardı. Bu defa kadının eline bir hayvan, bir deve tersi verilirdi. Kadın onu ya önüne veya arkasına atardı.⁶¹ Bu merasimden sonra kadın temizlenir ve istediği gibi süslenmek ve izdivacını talip olanlara görünmek hakkını kazanırdı.

61 Kadının deve tersi atması keyfiyeti uzun ve çok üzücü iddet hayatını bir deve tersi kadar ehemmiyetsiz geçirdiğine işaret olduğu bildiriliyor.

İslâm devri hulûl ettikten sonra bütün bu vahşiyane âdetlere nihayet verildi ve kadının kocası için iddeti ve mâtem hayatı dört ay on güne indirildi. Giyinmesi ve evi dışında gezinmesi, süslenmesi sadelikle ve ciddi, lüzum ile tahdit olundu ki kadının eşine ve hayat yoldaşının çok acı olan ölüm musibetine karşı bu yolda teessür göstermesi pek tabii ve mâkul idi.

İddet müddetinin dört ay on güne indirilmesi de bu müddetin tamamında ceninin tamam teşekkül etmiş ve hayat âsârı tezahür edip gebelik anlaşılmış olmasına mebnîdir. Çünkü iddetin hikmet-i meşruiyeti kadının karnının yüklü olup olmadığının anlaşılması idi. Kadının bu hali, talâk ile ayrılıkta üç hayızla üç ayla tahdit edildiği halde ölüm ayrılığında musibettede kadının mâtemi ve ceninin tam teşekkülü nazarıitibara alınarak dört ay on gün olarak tahdit olunmuştur (el-Bakara, 2/239).

Kitâbü'n-Nafakāt

كِتَابُ النَّفَقَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap nafakaların hükümlerini bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Nafaka, zaruri ihtiyaç ve maişete sarfolunacak paraya ve azık nevine denir. Bu unvanda *Buhârî* nüshalarında, “Aile nafakasının ve aileyi infakın faziletine dair hadisleri muhtevidir” ziyadesi de vardır. Müellif Buhârî bu unvanları müteakip Bakara sûresinin 219. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Habîbim! Müminler ne infak edeceklerini* (fukaraya nasıl mal sadaka vereceklerini) *sorarlar. Sen de, ‘Zaruri ihtiyacınızdan fazlasını sadaka ediniz’ diye cevap ver.*” Bu âyetin nüzûlüne sebep olarak İbn Ebû Hâtim şunu rivayet etmiştir: Muâz b. Cebel ile Sa’lebe, Hazret-i Peygamber’e, “Yâ Resûlellah! Kölelerimiz, akrabalarımız var. Bunlara malımızdan ne suretle ve ne miktar infak ederiz?” diye sormuşlardı. Bu âyet nâzil olup afvi yani gınâ derecesinden ve aile geçiminden fazlası sadaka edilmesi emrolundu. Zeccâc der ki: “Zekât farz kılınıncaya kadar nâs malının fazlasını infak etmekle emrolunmuştu. Kazanç sahipleri her günkü kazançlarından kendisine yetiyecek kadarını alır, gerisini tasadduk ederdi. Altın, gümüş gibi nakit sahipleri de bir senelik geçimini ayırır, gerisini sadaka ederdi.”

1842

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِذَا أَنْفَقَ الْمُسْلِمُ نَفَقَةً عَلَى أَهْلِهِ وَهُوَ يَحْتَسِبُهَا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةً.

TERCÜMESİ

Ensardan Ebû Mes‘ûd (Ukbe) radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir müslüman kendi ehline –Allah’ın rızasını kastederek– infak edip zaruri ihtiyaçlarını temin ederse, bu infak o müslüman için sadaka olur.” {B5351 Buhârî, Nafakât, 1.}

İ Z A H I

el-Muğrib sahibi, kişinin ehlini, “Karısı, çocuğu ve nafakası kendisine ait olan oğlan ve kız kardeşleri, amcası ve amcasının oğlu ve evinde beslediği yabancı fakir çocuktan ibaret aile halkıdır” diye tarif etmiştir ki hadisteki ehil lafzının medlûlü bu mânayı âmdır.

Kişinin ehil ve iyâlini beslemesi bi'l-icmâ vâciptir. Şu halde nafakası üzerine vâcip olanları infaka hadiste sadaka denilmesi, aileyi infak vecîbesinin ifası ecirsiz ve sevapsızdır zannolunmaması içindir. Aileyi infak ile aile reisinin me'cûr olacağı hakkında bir haber de Buhârî'nin bu hadisten sonra rivayet ettiği Ebû Hüreyre hadisidir. Bu kutsî hadise göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ'nın, “*Ey âdemoğlu! Sen aileni infak et ki sen de Allah tarafından infak olunup me'cûr olasın!*” buyurduğunu haber vermiştir.¹

1843

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ السَّاعِي عَلَى الْأُزْمَلَةِ وَالْمُسْكِينِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ الْقَائِمِ اللَّيْلَ الصَّائِمِ النَّهَارَ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Dul kadınların ve bir günlük geçimi olmayan fakirlerin nafakalarını kazanmaya koşan müslüman, Allah yolunda harbeden mücahid gibidir. Yahut gece namazlı, gündüz oruçlu kimse gibidir.” {B5353 Buhârî, Nafakât, 1.}

İ Z A H I

Buhârî'nin *Tecrîd*'e burada alınmayan üç mühim rivayeti vardır. Bunlardan birincisi kişinin bütün malını veya malının yarısını vücûh-ı hayra tasadduku vasiyet etmesinin menine dair Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisidir ki bu eserimizde 642 numara ile tercümesi ve izahı geçti. Oraya bakınız.

İkincisi, nafaka verilmesi vâcip olanlara dair Ebû Hüreyre hadisidir ki Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “*Sadakanın efdali, sadakanın sahibini ganî bırakan ve fakirliğe düşürmeyen sadakadır. Çünkü veren el, alan elden hayırlıdır, üstündür. Ey mümin! Nafaka vermeye nafakası üzerine vâcip olan aile efradıyla başla, sonra başkalarına sarfet! Aile efradının nafakaları verilmezse kadın der ki, ‘Ya beni besle yahut yakamı bırak!’ Hizmetçi de, ‘Beni*

1 {B5352 Buhârî, Nafakât, 1.}

*besle, beni çalıştır' der.*² Çocuk da, 'Beni besle, beni kime bırakırsın?' der!³ Bu hadisi rivayet ederken Ebû Hüreyre'nin yanında bulunanlar, "Ey Ebû Hüreyre! Bu hadisi bu suretle Resûlullah'tan işittin mi?" demişlerdi. Ebû Hüreyre de bu suale sinirlenerek, "Hayır! Bu hadis Ebû Hüreyre'nin cebinden uydurmadır!" diye suali inkâr ve ta'riz ile karşılamıştır.

Üçüncü hadis de, "*Sadakanın efdali kuvvetli bir mala arka veren sadakadır. Ey mümin! Sadaka ve nafaka vermeye nafakası üzerine vâcip olanlarla başla!*"⁴ meâlinde ve ikinci hadisin medlûlünde, dahildir.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَبِيعُ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ
وَيَجْبِسُ لِأَهْلِهِ قُوتَ سَنَتِهِمْ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (kendisine mahsus olan) Benî Nadîr hurmalığının hurma mahsulünü satardı ve ailesinin bir senelik nafakasını muhafaza ederdi. {B5357 Buhârî, Nafakât, 3.}

İZAHİ

Benî Nadîr, Hayber yahudilerinden bir kabiledir. Medine yahudileri üç kısım idi: Benî Nadîr, Benî Kureyza, Benî Kaynukâ'. Bunlar Medine'nin en eski sekenesi idiler. Medine'nin bütün sanatı, ticareti, ziraatı bunların ellerinde idi. Peygamber efendimiz Medine'ye hicret ettiğinde bunlarla ayrı ayrı muâhadeler akdetmişti. Fakat müslümanların en müşkül zamanlarında nakz-ı ahd ettiklerinden yahudilerin hurmalıkları kısmen "fey" (Resûlullah'a has) olarak Peygamberimiz'e geçti ki, Benî Nadîr hurmalıkları da bunlar arasındadır. Bir kısmı da gaziler arasında taksim olundu. Harpsiz alınan arazi fey' idi. Harp ile alınanların beşte dördü gazilere taksim olunurdu. Humusu yani beşte biri de Allah'a, Resûlullah'a ait idi. Hadisteki Benî Nadîr ile Fedek arazisi harpsiz alınmıştı. Harp ile alınan Hayber ile Benî Kureyza arazisi idi. Bunda da Resûlullah'ın beşte bir sehmi vardı. Haşr sûresinin 7. âyetindeki الْقُرَىٰ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ kavlı-i şerifindeki ehl-i kurâyı İbn Abbas, Benî Kureyza, Benî Nadîr, Fedek, Hayber arazisi ile Ureyne köyleri olarak tefsir etmiştir. Bu arazinin gelirleriyle Resûlullah, kadınlarının bir senelik nafakalarını ayırır ve

2 Türkçemizdeki, "Karnımı doyur, boynumu vur!" suretindeki atalar sözü bu fıkranın en kuvvetli ve belîğ bir tercümesidir.

3 {B5355 Buhârî, Nafakât, 2.}

4 {B5356 Buhârî, Nafakât, 2.}

işçi ücretlerini verirdi. Geriye ne kalırsa onu da İslâm mücahidlerine ve diğer mesâlih-i müslimîne sarfederdi (bk. 1173. hadis).⁵

Bu arazi Resûl-i Ekrem tarafından bu suretle idare olunduğu gibi Ebû Bekir ve kısmen Ömer zamanında da bu suretle idare olunmuştur. Sonra Ali ile Abbas'ın müracaatı üzerine bu arazi kadim teamülü veçhile idare olunmak üzere Peygamber efendimizin hânedanına bırakılmıştır. Abbâsîler zamanına kadar da Hazret-i Ali ile evlât ve ahfadı tarafından idare olunup sonra Abbâsîler'in idaresine geçmiştir (bk. 1288. hadis).

Kitâbü'l-Et'ime

كِتَابُ الْأَطْعِمَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap yenilecek şeylerin envâına ve yemek yemenin âdâbına ve bunlara benzer birtakım hükümlere dair hadisleri muhtevidir.

Unvandaki **et'ime** (أطعمة) kelimesi **taâm**ın cem'idir. Taâm, yenilen şeylere ıtlak olunur. Müellif Buhârî "Et'ime" unvanını izah için Kur'an'ın şu meâldeki üç âyetini zikretmiştir: **a)** "Ey müminler! Size rızık olarak verdiğimiz helâl mallarınızdan yiyiniz de Allah'a şükrediniz! Eğer Allah'a kulluk etmek isterseniz." **b)** "Ey müminler! Helâl kazancınızı (siz yediğiniz gibi) muhtaçlara da yediriniz." **c)** "Ey Peygamberler! Helâl rızıklardan yeyiniz ve iyi işleyiniz."¹

Bu âyetlerin tebliğ ettikleri umumi hükümler şunlardır: Yenilecek rızık helâl kazanç olması, yediğimiz nimetler Allah'ın lutuf ve inayeti eseri olduğu, bu cihetle Allah'a kulluk etmiş olmak için ona şükrolunması, helâl kazancımızdan kendimiz yediğimiz gibi cemiyetin düşkün sınıflarına da yedirilmesi lüzumu, Peygamber'in de ümmetler gibi helâl rızıklardan müstefit olmalarının mubah olduğu.

Bundan sonra İmam Buhârî bu babın ilk hadisi olarak Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin şu hadisini rivayet ediyor: "Ey müminler! Açları doyurunuz, hastaları ziyaret edip hallerini ve hatırlarını sorunuz, esirleri de âzatlayınız."²

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَصَابَنِي جَهْدٌ شَدِيدٌ فَلَقِيتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَاسْتَقْرَأْتُهُ آيَةً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَدَخَلَ دَارَهُ وَفَتَحَهَا عَلَيَّ فَمَشَيْتُ غَيْرَ بَعِيدٍ فَخَرَزْتُ لَوَجْهِهِ مِنَ الْجُحْدِ وَالْجُوعِ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِي فَقَالَ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ فَقُلْتُ لَبَيْكَ رَسُولُ اللَّهِ

1 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ)، (انْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ)، (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنْ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا)

2 قال النبي صلى الله عليه وسلم: أطعموا الجائع وعودوا المريض وفكوا العاني. قال السفينان: والعاني الأسير {B5373 Buhârî, Et'ime, 1.}

وَسَعْدَيْكَ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَقَامَنِي وَعَرَفَ الَّذِي بِي فَأَنْطَلَقَ بِي إِلَى رَحْلِهِ فَأَمَرَ لِي بِعُسٍّ مِنْ لَبَنٍ فَشَرِبْتُ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ عُدْ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ فَعُدْتُ فَشَرِبْتُ ثُمَّ قَالَ عُدْ فَعُدْتُ فَشَرِبْتُ حَتَّى اسْتَوَى بَطْنِي فَصَارَ كَالْقَدَحِ قَالَ فَلَقِيتُ عُمَرَ وَذَكَرْتُ لَهُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِي وَقُلْتُ لَهُ تَوَلَّى اللَّهُ ذَلِكَ مَنْ كَانَ أَحَقَّ بِهِ مِنْكَ يَا عُمَرُ وَاللَّهِ لَقَدْ اسْتَفْرَأْتُكَ الْآيَةَ وَلَأَنَا أَقْرَأُ لَهَا مِنْكَ قَالَ عُمَرُ وَاللَّهِ لَئِنْ أَكُونَ أَدْخَلْتُكَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ لِي مِثْلُ حُمْرِ النَّعَمِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir gün son derece acıkmıştım. Yolda Ömer b. Hattâb radiyallahu anha kavuştum. Azîz ve celîl olan Allah'ın kitabında (ve Âl-i İmrân sûresinden) bir âyeti bana okumasını (ve istifade etmemi) rica ettim. Ömer evine girdi ve o âyeti bana okudu. (Halbuki maksadım okumak değildi, karnımı doyurmaktı. Ömer bunu anlamamıştı,³ evden ayrılıp) uzak gitmeden (şiddetli açlıktan) yüzüstü düştüm. Bu baygınlık sırasında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem baş ucumda dikilerek bana, “Ey Ebû Hüreyre” diye seslendiğini duydum. Hemen ben, “Buyur, yâ Resûlellah! Emrine hazırım, her saadet senindir” dedim. Resûlullah elimi tuttu, beni kaldırdı ve bu düşkün vaziyetimi anladı. Beni evine götürdü. Hemen büyük bir bardak süt içmemi emretti. Onu içtim. Sonra “Tekrar iç, ey Ebû Hüreyre!” buyurdu. Bir bardak daha içtim. Sonra bir daha süt emretti. Ben de tekrar içtim. Artık karnımın vaziyeti düzeldi, bir ok gibi dümdüz oldu. Ebû Hüreyre (rivayetine devam ederek) der ki: Bir müddet sonra Ömer'e kavuşmuştum ve başımdan geçen bu vâkıayı anlatarak, “Yâ Ömer! Allah benim karnımı doyurmaya senden daha lâîyk bir zatı (Resûl-i Ekrem'i) memur etti. Vallahi ben senden bana bir âyet okuyup öğretmeni rica etmiştim. Halbuki ben o âyeti senden daha düzgün okurdum!” dedim. Bunun üzerine Ömer, “Vallahi ey Ebû Hüreyre! Seni evime koyup doyurmak benim için kıvılcık deşen misali kıymetli dünyalığa mâlik olmaktan daha sevimlidir!” dedi. {B5375 Buhârî, Et'ime, 1.}

عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ غُلَامًا فِي حَجْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ يَدِي تَطِيشُ فِي الصَّحْفَةِ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا غُلَامُ سَمَّ اللَّهُ وَكُلَّ بَيْمِينِكَ وَكُلَّ مِمَّا يَلِيكَ فَمَا زَالَتْ تِلْكَ طِعْمَتِي بَعْدُ.

3 Kavis içindeki bu ziyade Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinden alınmıştır.

TERCÜMESİ

Ebû Seleme'nin oğlu (ve Peygamberimizin oğulluğu) Ömer radiyallahu anhan rivayete göre şöyle demiştir: “Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem terbiyesi altında bir oğlandım. Yemek yerken elim yemek kabının her tarafında dolaşırdı.” Resûlullah bana, “Ey oğul! (Yemeğe başlarken) Allah adını an (bismillâhirrahmânirrahîm de), sağ elinle ye ve sana yakın olan taraftan ye!” buyurdu. Bundan sonra ben her zaman besmele ile, sağ elimle, önümden yemek yedim. {B5376 Buhârî, Et'ime, 2.}

İZAH

Bu hadisi Buhârî, yemeğe başlarken besmele denilmesine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Besmeleye dair hadisteki Peygamber'in emri vâcip derecesinde kati olmakla beraber ulemânın cumhuruna veya ittifakına göre müstehaptır. Yani Peygamberimizin teşvik ve tergîb buyurduğu âdâb-ı dîniyemizdendir. Yemeğin sonunda Allah'a hamdetmek ve “elhamdülillâh” demek de aynı derecede müstehaptır, mergubdur. Sofrada bulunanların besmeleyi unutmaları ihtimaline mebnî cehren söylemek de ayrıca müstehaptır. Yemeğin önünde unutulur da ortasında veya sonunda hatırlanırsa hatırlandığı zaman söylenmesi de müstehaptır. Şüphesiz ki yediğimiz nimetleri ihsan eden rabbimizi yâdederek yemek yemek en medenî insanlık şîârıdır. Bu cihetle Sa'dî merhum bir mısraında, “Ey insanoğlu! Eline aldığın bir lokma ekmeği Allah'ı unutarak yeme!” diye tembih eder. Zamanımızda İngilizler, Amerikalılar ve Almanlar gibi bütün medenî milletlerin aileleri de yemeklerinin önünde ve sonunda Allah'a dua ederek yerler. Bu cihetle Allah adıyla yemek yemek medenî milletler arası riayet olunan âdâb-ı umumiyyedendir.

Yemeğin sağ el ile ve önüne tesadûf eden cihetten yenilmesi de en mühim âdâb-ı medeniyyedendir. Bu ehemmiyetine mebnî İmam Şâfiî hadisteki emri *el-Üm*'de vücûba hamletmiştir. Fakat Hanefî ulemâsından pek çoğu ve Gazzâlî ile Nevevî mendup olduğunu tasrih etmişlerdir. Sağ elin sol elden daha kuvvetli ve daha ziyade bereketli olması ciheti ile yemek vazifesine tahsis olunmuştur. Müslim'in *Sahîh*'indeki bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem birinin sol eliyle yemek yediğini görmüş ve sağ eliyle yemesini emretmişti. Fakat herif kibirlenerek, “Sağ elimle yiyemiyorum!” demiş ve Resûl-i Ekrem de, “*Evet yiyemezsin!*” buyurmuştu. O zamandan sonra bu kibirli adam sağ elini ağzına götürememiştir.⁴ Resûl-i Ekrem abdestte, gusulde, ayakkabı giymek, yürümek gibi birçok işe sağ tarafla başlardı. Asr-ı saâdet'te Arap kavmi ümmî bir ümmet olup iptidai bir hayat yaşamakta bulunduklarından bunların yemek ve içmek gibi âdâb-ı umûmiyyelerine pek ziyade ihtimam ve bilhassa önden yenilmesini her vesile ile birçok kimseye öğretmiştir. İmam Buhârî bu husustaki rivayetlere ehemmiyet vererek *Sahîh*'inde müstakil bir bab açmıştır.

Mevzumuz olan hadisin râvisi Ömer, Ebû Seleme'nin oğludur. Vâlidesi de Peygamberimizin kadınlarından Ümmü Seleme'dir. Bu karı koca Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Ömer orada dünyaya gelmiştir. Ebû Seleme Habeşistan'da vefat etmekle bu ana oğul Medine'ye geldiklerinde Resûl-i Ekrem, Ümmü Seleme'yi nikâh edip kadınları arasına almak suretiyle bu edibe kadını taltif buyurdu. Bu suretle Ömer, Peygamber efendimizin oğulluğu şerefini kazandı ve Resûl-i Ekrem'in terbiyesi altında büyüdü. İbn Abdülberr'in beyanına göre Resûl-i Ekrem'in vefatında Ömer dokuz yaşında idi. Hicretten iki sene önce doğduğuna dair de rivayet vardır.

1847

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ تُوِّفِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ شَبِعْنَا مِنَ الْأَسْوَدَيْنِ التَّمْرِ وَالْمَاءِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Biz Esvedeyn denilen - hurma ile suya doyup kandığımız zaman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat etti” dediği rivayet olunmuştur. {B5383 Buhârî, Et'ime, 6.}

İZAHİ

Esvedeyn “siyah” mânasına olan **esvedin** tesniye sîgasıdır ve “iki kara” demektir ki hurma ile sudur. Bu iki nimetten siyah olan yalnız hurma olmakla beraber edebî bir sanat olan tağlîb tarikiyle hurma ile suyun ikisine **esvedeyn** denilmiştir. Tağlîb sanatı ki herkesçe bilinen iki şeyden birini öbürüne üstün kılarak zikretmektir ve Arapça'da pek şâyidir: Baba ile anaya ebeveyn, güneşle aya kamereyn, Ebû Bekir ile Ömer'e Ömereyn denilir. Arap'ın yemek, içmek hususunda yegâne medâr-ı hayatı hurma ile su olduğundan bu iki nimet hadiste tağlîb tarikiyle zikrolunmuştur.

Bu hadiste Hazret-i Âişe, Hazret-i Peygamber'in hânedanının yaşadıkları zühdi hayatı bildiriyor ve Resûlullah'ın vefatından evvel bol hurma ve suya kavuştuklarını anlatıyor ki bu hurma bolluğu Hayber'in fethi üzerine müyesser olmuştu. Nasıl ki Hazret-i Âişe'den gelen bir habere göre, Sıddîka hazretleri, Hayber fetholununca, “Artık şimdi biz hurmaya doyarız dedik” demiştir. Abdullah b. Ömer de, “Biz Hayber'i fethedinceye kadar hurmaya doymadık” demiştir. Bu da Resûlullah'ın vefatından üç yıl evveline tesadüf etmiştir.

1848

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا أَكَلَ النَّبِيُّ ﷺ خُبْزًا مُرَقَّقًا وَلَا شَاةً مَسْمُوطَةً حَتَّى لَقِيَ اللَّهَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Allah’a kavuşana kadar ne hâlis buğday unundan yapılmış ince yufka ekmek, ne de kızartılmış körpe kuzu kebabı yedi” demiştir. {B5385 Buhârî, Et’ime, 8.}

1849

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ مَا عَلِمْتُ النَّبِيَّ ﷺ أَكَلَ عَلَى سَكْرَجَةٍ قَطُّ وَلَا خُبْزَ لَهُ مُرَقَّقٌ قَطُّ وَلَا أَكَلَ عَلَى خَوَانٍ قَطُّ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan gelen bir rivayette, müşârün ileyh şöyle demiştir: “Ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in sükürrüce (denilen küçük sofraya yemek teknesi)den yemek yediğini bilmiyorum. Hâlis buğday unundan yufka ekmek yapıldığını da hatırlamıyorum. Yüksek masa üstünde yemek yediğini de bilmiyorum.” {B5386 Buhârî, Et’ime, 8.}

1850

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ طَعَامُ الْإِثْنَيْنِ كَافِي الثَّلَاثَةِ وَطَعَامُ الثَّلَاثَةِ كَافِي الْأَرْبَعَةِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İki kişinin taamı, üç kişiye kifayet eder (doyurur). Üç kişinin taamı da dört kişiye kifayet eder” buyurmuştur. {B5392 Buhârî, Et’ime, 11.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, “Bir Kişinin Taamı İki Kişiye Kifayet Eder” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellif bu unvanıyla İbn Mâce’nin Hazret-i Ömer’den rivayet ettiği bir hadise işaret etmiş ve Ebû Hüreyre’nin rivayetini tamamlamış bulunuyor.⁵ Taberânî’nin de Abdullah b. Ömer’den bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Ey müminler! Yemeğinizi ailecek toplu yiyiniz, ayrılmayınız! Çünkü (topluluğunda) bereket vardır. Bir

5 {İM3255 İbn Mâce, Et’ime, 2.}

kişinin taamı iki kişiye yetişir!” buyurmuştur.⁶ Şüphesiz ki bu hadis ile kifayet derecede doymaya kanaat edilerek aç fakirlere yardım olunması gibi içtimaî ve ulvî bir gaye kasto-
lunuyor.

1851

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ لَا يَأْكُلُ حَتَّى يُؤْتَى بِمَسْكِينٍ يَأْكُلُ مَعَهُ فَأَتَى يَوْمًا بِرَجُلٍ يَأْكُلُ مَعَهُ
فَأَكَلَ كَثِيرًا فَقَالَ لِخَادِمِهِ لَا تَدْخُلْ هَذَا عَلَيَّ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ الْمُؤْمِنُ يَأْكُلُ فِي مَعَى
وَاحِدٍ وَالْكَافِرُ يَأْكُلُ فِي سَبْعَةِ أُمْعَاءٍ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer beraber yemek üzere sofrasına bir fakir getirilmedikçe yemek yemezdi. Yine böyle bir gün biri İbn Ömer’in sofrasına getirildi, onunla beraber yedi. Fakat adam çok yedi. Bunun üzerine İbn Ömer hizmetçisine, “Bu adamı bir daha yanıma koyma, çünkü ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Mümin bir midesine koymak için yer. Kâfir ise karnındaki yedi bağırsığını doldurmak (karnını şişirmek) için yer’ buyurduğunu işittim” demiştir. {B5393 Buhârî, Et‘ime, 12.}

İ Z A H I

Bu hadiste nasıl bir mâna kastolunduğunu tayin hususunda ihtilâf olunmuştur. Bunlar içinde en isabetlisi müminin ihtirasâttan feragati, kâfirin ve münafığın da doymak bilmeyen hırsı için bir mesel ve en belîğ bir örnek olarak irat olunmasıdır. Tahâvî’nin⁷ İbn Ebû İmrân’dan naklettiği mâna da bu meâldedir. Hadis ile bir ihtiras ve feragat meseli kasteden ulemâ hadisteki taam ile hakiki mâna kastetmemişlerdir. Çünkü nice mümin vardır ki kâfirlerden çok yer; nice kâfir de vardır ki sıhhatine riayetle, perhizkârlıkla, mide zaafiyle müminden az yer. Bu cihetle hadisi hakikat mânasına hamletmek müşküldür.

1852

عَنْ أَبِي بَحِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لِرَجُلٍ عِنْدَهُ لَا أَكُلُ وَأَنَا مُتَكِيٌّ.

6 {Taberânî, *el-Evsat*, VII, 259.}

7 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, V, 254.}

TERCÜMESİ

Ebû Cühayfe radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında idim. Mecliste bulunan birine, "Ben bir yere bağdaş kurup gereği gibi yerleşip çökerek yemek yiyemedim" buyurdu. {B5399 Buhârî, Et'ime, 13.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî "Bir Yere İttikâ Ederek Yemek Yemenin Hükmüne Dair" açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hadiste ittikâ ederek yemek yenilmesi açıkça nehyedilmediği için ulemânın cumhuru kerahetine hükmetmişlerdir. Tirmizî de bu hadisin unvanında kerahet olduğunu sarâhaten bildirmiştir. Yalnız ihtilâf olunan bir cihet varsa, o da nehyolunan ittikânın mahiyetidir. Bazıları ittikâyı müteâref olan bir şeye sövkenip dayanmak mânasına hamletmişlerdir ki hadiste nehyolunan bu değildir. Çünkü İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'indeki rivayetine göre ashap ve tâbiünden çoğu bu yolda ittikâ ederek yemek yemişlerdir. Bu cihetle *Kâmus* sahibi, "İttikâyı bu yolda tefsir etmek avam talebenin zannıdır" diyor. En doğrusu İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinde, Râgıb'ın da *el-Müfredât*'ında bildirdiklerine göre ittikâ vikâ maddesinden müştak olan "bağ" mânasıdır. Bu itibarla hadisin mânası, Resûl-i Ekrem'in, "*Ben taam ettiğim zaman üzerinde bulunduğum döşeğe, şilteye bağdaş kurup gereği gibi çökerek yerime bağlı bir halde oturmadım!*" buyurmuş olmasıdır ki Resûl-i Ekrem'in sofraya oturduğunda hemen bir iki lokma yiyip kalkacak vaziyette çömelmediği ifade olunup sofraya başına çökerek aşırı bir iştahla tıka basa yemekten nehiy mânasını tazammun eder. Şu uzun izahımıza tercümemizdeki, "*Bağdaş kurup, gereği gibi yerleşip çökerek yemek yemedim!*" cümlesiyle işaret ettik.

1853

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا عَابَ النَّبِيُّ ﷺ طَعَامًا قَطُّ إِلَّا أَشْتَمَاهُ أَكْلَهُ وَإِنْ كَرِهَهُ تَرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hiçbir yemeği hiçbir zaman ayıplamamış ve yermemiştir. O, hoşlanırsa yedi, hoşlanmazsa bırakırdı, yemezdi" demiştir. {B5409 Buhârî, Et'ime, 21.}

İZAHİ

Bu hadiste âdâb-ı içtimaiyeden bir mühimmeye daha temas edilmiştir ki taamın ayıplanmamasıdır. Taam ki yenilen şeydir. Peygamberimizin bunu ayıplamaması ve kusur bulmaması mubah olan taama aittir. Haram olanı ise hem zemmeder, hem de yenilme-

sini nehyeylerdi. Sonra bir taamı –Allah’ın eser-i hilkati olduğu için– yaratılışı cihetiyle zemmetmek câiz değildir. İnsanların san’at-ı eseri olmak itibarıyla kusur bulmak mekruh olmamakla beraber misafir tarafından ayıplanması edebe muhaliftir. Nevevî misal ile izah ederek, “Bu yemek tuzludur, tuzsuzdur, ekşidir, katıdır, olmamıştır ve pişmemiştir gibi birtakım kusurlar bulmamak ve ayıplamamak âdâb-ı taamdandır” demiştir.

1854

عَنْ سَهْلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قِيلَ لَهُ هَلْ رَأَيْتُمْ فِي زَمَانِ النَّبِيِّ ﷺ النَّعْيَ قَالَ لَا قِيلَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَنْخُلُونَ الشَّعِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنْ كُنَّا نَنْفُخُهُ.

TERCÜMESİ

Sehl (b. Sa’d) radiyallahu anhtan rivayete göre (Ebû Hâzım tarafından) Sehl b. Sa’d’a, “Siz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında (elenmiş undan yapılmış) arı beyaz ekmek gördünüz mü?” diye sorulmuş. O da, “Hayır görmedik” diye cevap vermiş. Sonra, “Siz arpayı (değirmende öğütüldükten sonra) eler miydiniz?” “Hayır elemezdik, fakat (kabuğu gitsin diye) üflerdik” demiştir. {B5410 Buhârî, Et’ime, 22.}

1855

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَسَمَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمًا بَيْنَ أَصْحَابِهِ تَمْرًا فَأَعْطَى كُلَّ إِنْسَانٍ سَبْعَ تَمْرَاتٍ فَأَعْطَانِي سَبْعَ تَمْرَاتٍ إِحْدَاهُنَّ حَشَفَةٌ فَلَمْ يَكُنْ فِيهِنَّ تَمْرَةٌ أُعْجِبَ إِلَيَّ مِنْهَا شَدَثٌ فِي مَضَاغِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ashabı arasında hurma taksim etti. Herkese yedişer hurma verdi. Bana da yedi hurma verdi. Bunun biri ağacında kemale ermeden kurumuş koruk hurma idi. Fakat bu hurmaların içinde, bana ondan sevimlisi yoktu. Çiğnerken o, (sakız gibi dayanır) ağzımda çabuk erimezdi.”⁸ {B5411 Buhârî, Et’ime, 23.}

8 Bu hadisi Buhârî Resûlullah ile ashabının çok kere hurma ile tagaddî ve bundan az bir gıda ile iktifa ettiklerine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir.

وَعَنْهُ أَيْضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ مَرَّ بِقَوْمٍ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ شَاةٌ مَضِيَّةٌ فَدَعَا فَأَبَى أَنْ يَأْكُلَ وَقَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الدُّنْيَا وَلَمْ يَشْبَعْ مِنْ خُبْزِ الشَّعِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere müşârün ileyh önlerinde koyun kebabı yemekte olan bir cemaate uğramıştı. Bunlar Ebû Hüreyre’yi davet ettilerse de müşârün ileyh icabet etmeyip, “Vallahi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu dünyadan arpa ekmeği ile karnı doymadan çıkıp gitti!” demiştir. {B5414 Buhârî, Et’ime, 23.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ مَا شَبَعَ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ مِنْذُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ مِنْ طَعَامِ الْبُرِّ ثَلَاثَ لَيَالٍ تَبَاعًا حَتَّى قُبِضَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhadan “Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in âli, Medine’ye hicret ettikleri zaman vefat edinceye kadar mütevâliyen üç gün buğday ekmeği ile karınlarını doyurmadılar” dediği rivayet olunmuştur. {B5416 Buhârî, Et’ime, 23.}

وَعَنْهَا أَيْضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا كَانَتْ إِذَا مَاتَ الْمَيِّتُ مِنْ أَهْلِهَا فَاجْتَمَعَ لِذَلِكَ النِّسَاءُ ثُمَّ تَفَرَّقْنَ إِلَّا أَهْلَهَا وَخَاصَّتَهَا أَمَرَتْ بِرُومَةٍ مِنْ تَلْبِينَةٍ فَطُبِخَتْ ثُمَّ صُنِعَ ثَرِيدٌ فَصُبَّتِ التَّلْبِينَةُ عَلَيْهَا ثُمَّ قَالَتْ كُلْنَ مِنْهَا فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ التَّلْبِينَةُ مُجَمَّةٌ لِفُؤَادِ الْمَرِيضِ تَذْهَبُ بِبَعْضِ الْحُزْنِ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Âişe radiyallahu anhadan rivayete göre bir ev halkından birinin vefatı üzerine tâziye için kadınlar toplanıp sonra dağılarak yalnız hâne hal-

kı ve hısımları kaldıklarında emrettim: Bir çömlek içinde telbîne⁹ bulamacı pişirildi. Sonra tiridi yapıp telbîne onun üzerine döküldü. Sonra, “Haydi bu tiritten yiyiniz, çünkü ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, ‘Telbîne, hastanın kalbine rahat verir. Bir kısım hüzn ve kederi giderir’ diye işittim.” {B5417 Buhârî, Et’ime, 24.}

1859

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ وَلَا الدِّيْبَاجَ وَلَا تَشْرَبُوا فِي آنِيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَلَا تَأْكُلُوا فِي صِحَافِهَا فَإِنَّهَا لَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَلَنَا فِي الْآخِرَةِ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “(Erişi ve argacı ipek olan) harîr ve (yine eriş ve argacı ipek olan) atlas elbise giymeyiniz ve altın, gümüş kaptan içmeyiniz, gümüş (ve altın) tabaklardan yemek de yemeyiniz. Gümüş (altın) dünyada kâfirlerin, âhirette de biz müslümanlarındır.” {B5426 Buhârî, Et’ime, 29.}

İZAHİ

Bu hadis eriş ve argacı hâlis ipekten dokunmuş kumaş elbise giymek haram olduğuna, yine böyle altın ve gümüş kaptan su içmek ve yemek yemek haram bulunduğuna delâlet eder. Ashap ve tâbiî fukahâsından çoğu ve İmam Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel hadisteki nehyin hurmetine hükmetmişlerdir. İmam Şâfiî, kerâhet-i tenzîhiyye olduğunu kabul etmiştir ki Şâfiî’nin kavî-i kadîmidir (giyim hususuna dair 483 numaralı hadisin izahındaki bir notumuz mütalaa olunsun), (gerek giyim, gerek altın ve gümüş eşyanın istimaline dair 619 numaralı hadisin izahına da bakınız).

1860

عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ أَبُو شُعَيْبٍ وَكَانَ لَهُ غَلَامٌ لَحَامٌ فَقَالَ اصْنَعْ لِي طَعَامًا أَدْعُو رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَامِسَ خَمْسَةٍ فَدَعَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ

9 Telbîne “un, süt, baldan mürekkep pişirilen muhallebiye benzer bir nevi bulamaç”tır. Süt gibi beyaz olduğu için bu adla anılmıştır.

خَامِسَ خَمْسَةٍ فَتَبِعَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّكَ دَعَوْتَنَا خَامِسَ خَمْسَةٍ وَهَذَا رَجُلٌ قَدْ تَبِعَنَا
فَإِنْ شِئْتَ أَذْنْتُ لَهُ وَإِنْ شِئْتَ تَرَكْتَهُ قَالَ بَلْ أَذْنْتُ لَهُ.

TERCÜMESİ

Ensardan Ebû Mes'ûd (Ukbe) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ensardan Ebû Şuayb denilen bir kişi ve onun kasap bir kölesi vardı. (Bir gün) Ebû Şuayb kölesine, “Bana (beş kişilik) yemek yap! Ben Resûllullah sallallahu aleyhi ve sellemi beş kişinin beşincisi olarak davet edeceğim” dedi ve bu suretle Resûlullah'ı beş kişinin beşincisi olarak davet etti. Resûl-i Ekrem yanında dört davetli ile yanlarına (altıncı) bir kişi takıldı. Ebû Şuayb'ın evine varıldığında Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Ey Ebû Şuayb! Sen bizi beş kişi olarak davet etmiştin. Şu (altıncı) kişi bize takılıp gelmiş (bir tufeylî)dir. Bak dilersen izin ver girsin, istersen bırak gitsin” buyurdu. Ebû Şuayb, “Onu bırakmam yâ Resûlellah! İzin verdim” dedi.¹⁰ {B5434 Buhârî, Et'ime, 34.}

1861

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ
يَأْكُلُ الرُّطَبَ بِالْقَثَاءِ.

TERCÜMESİ

Ca'fer b. Ebû Tâlib'in oğlu Abdullah radiyallahu anhümâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi yeşil hurma ile hıyar yerken gördüm” dediği rivayet olunmuştur. {B5440 Buhârî, Et'ime, 39.}

İZAHİ

Bu hadisin bazı rivayet tariklerinde Resûl-i Ekrem'in hurma ile hıyarı, bir ondan, bir öbüründen yemek suretiyle bir arada tenâvül buyurmasının sebebi, hurma tab'an hararet verdiği için tab'an bârid olan hıyarla hurmanın hararetini gidermektir denilmiştir. Nasıl ki Hazret-i Âişe'den gelen bir rivayet tarikinde de karpuzla taze hurmayı birlikte yediği ve hıyarı tuzla tenâvül buyurduğu da rivayet olunmuştur. Yalnız şârih Aynî, İbn Hibbân'ın rivayet ettiği bu Hazret-i Âişe hadisinin senedindeki râvilerden Yahyâ b. Hâşim'in bazı ehl-i intikâd tarafından kizb ile itham edildiğini haber veriyor.

10 Davet yerine, davetsiz tufeylî olarak gitmek haramdır. Meğer ki hâne sahibi ile tufeylî arasında eski dostluk bulunması ve bu cihetle ziyafet sahibinin razı ve memnun olacağı mâlûm ola! Bu suretle câizdir.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ بِالْمَدِينَةِ يَهُودِيٌّ وَكَانَ يُسْلِفُنِي فِي تَمَرِي إِلَى الْجَذَاذِ وَكَانَتْ لِحَابِرِ الْأَرْضِ الَّتِي بِطَرِيقِ رُومَةَ فَجَلَسْتُ فَخَلَا عَامًا فَجَاءَنِي الْيَهُودِيُّ عِنْدَ الْجَذَاذِ وَلَمْ أَجِدْ مِنْهَا شَيْئًا فَجَعَلْتُ أَسْتَنْظِرُهُ إِلَى قَابِلٍ فَيَأْتِي فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ امْشُوا نَسْتَنْظِرْ لِحَابِرِ مِنَ الْيَهُودِيِّ فَجَاؤُنِي فِي نَحْلِي فَجَعَلَ النَّبِيُّ ﷺ يُكَلِّمُ الْيَهُودِيَّ فَيَقُولُ أَبَا الْقَاسِمِ لَا أَنْظِرُهُ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيُّ ﷺ قَامَ فَطَافَ فِي النَّحْلِ ثُمَّ جَاءَهُ فَكَلَّمَهُ فَأَبَى فَقُمْتُ فَجِئْتُ بِقَلِيلِ رُطَبٍ فَوَضَعْتُهُ بَيْنَ يَدَيْ النَّبِيِّ ﷺ فَأَكَلَ ثُمَّ قَالَ أَيْنَ عَرِيضُكَ يَا جَابِرُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ افْرُشْ لِي فِيهِ فَفَرَشْتُهُ فَدَخَلَ فَرَقْدَ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ فَجِئْتُهُ بِقَبْضَةٍ أُخْرَى فَأَكَلَ مِنْهَا ثُمَّ قَامَ فَكَلَّمَ الْيَهُودِيَّ فَأَبَى عَلَيْهِ فَقَامَ فِي الرُّطَابِ فِي النَّحْلِ الثَّانِيَةِ ثُمَّ قَالَ يَا جَابِرُ جُدْ وَاقْضِ فَوَقَفَ فِي الْجَذَاذِ فَجَذَذْتُ مِنْهَا مَا قَضَيْتُهُ وَفَضَلَ مِثْلُهُ فَخَرَجْتُ حَتَّى جِئْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَبَشَّرْتُهُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Medine’de bir yahudi vardı. O yahudi bana her sene hurma harmanı zamanına kadar vade ile para ikraz ederdi. Câbir’in Rûme Kuyusu yolunda hurma bahçesi vardı. Bir sene Câbir’in hurmalığı mûtat derecede mahsul vermedi. Borcun ödenmesi tehhür etti. Bunun üzerine yahudi harman vaktinde geldi. Borcumdan bir şey veremeyeceğimi sanarak gelecek harman zamanına kadar tecilini rica ettim. Fakat yahudi imtina etti. Bunun üzerine şu müşkül vaziyetim Resûlullah’a arzolandu. O da bazı ashabına, “Haydi yürüyünüz, gidelim de Câbir için yahudiden borcun tecilini isteyelim” buyurdu ve Resûl-i Ekrem ashabıyla hurmalığıma geldi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yahudiye (tecil için) söyledilerse de yahudi, “Ey Ebü’l-Kâsım! Mühlet veremem” dedi.

Resûl-i Ekrem yahudinin ısrarını görünce kalktı ve hurmalıkta şöyle bir dolaştı. Sonra geldi. Yahudiye bir daha vade teklif ettiyse de yine imtina eyledi. Ben de kalktım. Resûlullah’a bir miktar yaş hurma getirdim ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemine karşı koydum. Resûl-i Ekrem hurmayı yedi. Sonra “Yâ Câbir! Senin bostan çardağın nerede?” diye sordu. Ben de (şurada diye) haber verdim. “Haydi orada bana bir yer döşe!” diye emretti. Ben de hemen

döşedim. Resûl-i Ekrem çardağa girip biraz uyudu. Sonra uyandı. Ben gidip bir avuç daha hurma getirdim, ondan da yedi. Sonra kalktı. Yahudiye bir daha tecil teklif etti. Yahudi yine imtina eyledi. Sonra Resûlullah kalktı. Hurmalığın içinde ikinci bir daha dolaştı. Sonra, “Ey Câbir! Ağaçtaki hurmaları toplayıp yahudinin borcunu ver” dedi. (Ben toplayıncaya kadar) hurma harmanının başında durdu. İşte bu topladığım hurmadan yahudiye borcumu verdim. Borca verdiğim kadar da artakaldı. Sonra bostandan çıkıp doğru Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna geldim ve bu bereketli vaziyeti müjdeledim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Şehâdet ederim ki muhakkak ben Allah’ın resulüyüm” buyurdu.¹¹ {B5443 Buhârî, Et’ime, 41.}

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ تَصَبَّحَ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعَ تَمَرَاتٍ عَجْوَةٍ لَمْ يَضُرَّهُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ سُمٌّْ وَلَا سِحْرٌ.

TERCÜMESİ

Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim her gün sabahları aç karnına yedi tane (Medine’nin) acve hurmasından yerse, o gün içinde o kimseye ne sem, ne sihir zarar verir” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5445 Buhârî, Et’ime, 43.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi, “Acve Hurmasının Sair Hurmalar Üzerine Rüçhanını Beyan ve Onun Yenilmesine Teşvik” hususunda açtığı bir babında rivayet etmiştir. Acve, Medine hurmalarının nefis bir nevidir. Siyaha mâildir. Ahmed b. Hanbel’in bir rivayetine göre, “Acve cennetten gelen bir meyvedir” buyurulmuştur.¹² İbnü’t-Tîn’in nakline göre acvenin ağacını Peygamber efendimiz garsetmiştir. Âsım Molla’nın bildirdiğine göre bu hurma nevine dilimizde balçık hurma tabir olunur. Bu hurmanın semden, sihirden masuniyet temin etmesi Resûl-i Ekrem’in bu hurma hakkında dua buyurmasından dolayı teberrük cihetiyledir. Yoksa bunun hilkati ve tabiatı cihetiyle değildir. Bu masuniyetin Medine hurmasına tahsisi ve sayısının yedi olması sebebi ve hakikati Resûl-i Ekrem’ce mâlûm umur-

11 Resûl-i Ekrem efendimizin hak peygamber olduğuna bu vâkıa üzerine şehâdet buyurması, bu vâkıanın herkesin gözü önünde cereyan etmiş âdet hilâfı olması ve Peygamberimizin nübüvvet delillerinden açık bir mûcize bulunması cihetiyledir.

12 {HM8653 İbn Hanbel, II, 356.}

dandır. Bizce hükmü, mâlûm olan umurdan değildir. Nasıl ki namaz rekâtlarının sayısı, zekât nisabları da böyledir.

1864

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَمْسَحْ يَدَهُ حَتَّى يَلْعَقَهَا أَوْ يُلْعِقَهَا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Sizden biriniz yemek yediği (ve elini yıkamak mümkün olmadığı) zaman yemek yediği parmaklarını yalamadıkça yahut (ailesinden birine) yalatıp temizlemedikçe bir bezle silmesin!” buyurmuştur. {B5456 Buhârî, Et’ime, 52.}

İZAHİ

Şârih Hattâbî bir kısım refah sahiplerinin kibirlenerek parmak yalamak hususunu iğrenç görüp ayıpladıklarını bildiriyor. Sonra, “Bu gafiller yalanan şeyin yenilen yemeğin bir cüzü olduğunu bilmiyorlar mı?” diye cevap veriyor.¹³ Fakat bu cevap ne derece mâkul olursa olsun meselenin zamanımız içtimaî hayatındaki ehemmiyetine göre kâfi değildir. Peygamberimizin zamanındaki yemek tarzı ve en sade maişetiyle zamanımızın aile mutfağında, yemek nevilerine, yemek tarzına, yemek odası teşkilâtına ve bütün bunların levazım ve teferruatına ait içtimaî görenekleri birbirleriyle ölçülemeyecek derecede değişmiştir. Şöyle ki tercümesi bundan sonra gelecek olan Câbir hadisinde bildirildiği üzere Peygamberimizin ashâbı ateşte pişmiş yemek yüzü pek az görürlerdi. Pek çok vakitleri arpa kavutu, hurma, süt gibi ele bulaşmayan taamları tagaddî ile geçerdiler. Yanlarında mendilleri ve silecek bezleri de bulunmazdı. Bu derece yokluk ve yoksulluk içinde yaşayan, harp ve cihad meydanlarında sudan mahrum bulunan bir cemiyet efradı, arada yedikleri bir et yemeğinin parmaklarındaki bulaşığını ne ile giderebilirlerdi? Ya kendisi yalayarak yahut devesine yalatarak izâle edecekti. Arkasına giydiği ihramına sürecektir değil mi ya!

İşte Resûl-i Ekrem harp ve gazâ meydanlarında binde bir sıcak yemek yüzü gören gazilere bulaşık parmaklarını ihramlarına dokundurmadan iyice yalamalarını tavsiye etmiştir. “Bal tutan parmağını yalar” en meşhur mesellerimizdendir. Bal tutan parmağın yalanması ayıplanmayıp da yemek yenilen parmakların o devrin içtimaî hayat ve zarureti üzerine yalanması neden müstekreh addolunsun? Şüphesiz ki bu hissi yukarıda işaret ettiğimiz veçhile zamanımızdaki tarz-ı maişetin farklı olmasındandır. Yoksa zarurete müstenit bir hakikat-i içtimaiye olması böyle bir ta’yîbe müsait değildir.

13 {Aynî, Umde, XXI, 76.}

Şunu da hassaten bildirmek isteriz ki normal zamanlardaki İslâm medeniyetinde riayet olunan esas edeb-i içtimaî, yemeğin yalnız sonunda değil, hem önünde hem de sonunda ellerin yıkanmasıdır. Sonra bu temizlik yalnız ellere münhasır olmayıp dişten tırnağa kadar bütün vücudumuzun haftada bir kere temizlenmesi ve boy abdesti ile vücudun her tarafının yıkanması Peygamberimizin sünnetlerindendir (bk. “Cum’a” bahsi).

1865

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا زَمَانَ النَّبِيِّ ﷺ لَمْ تَكُنْ لَنَا مَنَادِيلُ إِلَّا أَكْفَفْنَا وَسَوَاعِدَنَا وَأَقْدَامَنَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında bizim (silinecek) mendillerimiz bulunmazdı. Biz (abdest aldığımızda) ellerimizi, kollarımızı, ayaklarımızı meshederdik” dediği rivayet olunmuştur. {B5457 Buhârî, Et’ime, 53.}

1866

عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا رَفَعَ مَائِدَتَهُ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ غَيْرَ مَكْفِيٍّ وَلَا مُودَعٍ وَلَا مُسْتَعْنَى عَنْهُ رَبَّنَا.

TERCÜMESİ

Ebû Ümâme (el-Bâhilî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yemeğini (yiyip yaygısını) kaldırdığı sırada şöyle dua buyurmak itiyadında olduğu rivayet olunmuştur. “Allahım! Hamd senindir. Sana çok (riyâdan) temiz ve kendisinde feyiz ve bereket olan hamd ile hamdederiz. Rabbimiz! (Divanından) reddolunmayan (kabul buyurulan) ve terkolunmayan, (iltizam buyurulan) ve kendisinden müstağnî olunmayan hamd ile hamdederiz.” {B5458 Buhârî, Et’ime, 54.}

1867

وَعَنْهُ أَيْضًا فِي رِوَايَةٍ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ إِذَا فَرَّغَ مِنْ طَعَامِهِ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي كَفَانَا وَأَرْوَانَا غَيْرَ مَكْفِيٍّ وَلَا مَكْفُورٍ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Ümâme radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem taamını yedikten sonra şöyle dua buyurmak itiyadında olduğu rivayet olunmuştur: “Bize kifayet derecede nimet veren ve bizi suya kandıran Allah Teâlâ’ya hamdederiz. O, bizim hamdimizi reddetmez ve bizi nimetine küfredenlerden kılmaz (şükredenlerden kılar).”¹⁴ {B5459, Buhârî, Et’ime, 54.}

1868

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِالْحِجَابِ كَانَ أَبِي بْنُ كَعْبٍ يَسْأَلُنِي عَنْهُ أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَرُوسًا بِرَيْنَبٍ بِنْتِ بَحْشٍ وَكَانَ تَزَوَّجَهَا بِالْمَدِينَةِ فَدَعَا النَّاسَ لِلطَّعَامِ بَعْدَ اِرْتِفَاعِ النَّهَارِ فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَجَلَسَ مَعَهُ رِجَالٌ بَعْدَ مَا قَامَ الْقَوْمُ حَتَّى قَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَمَشَى وَمَشَيْتُ مَعَهُ حَتَّى بَلَغَ بَابَ مَجْرَةِ عَائِشَةَ ثُمَّ ظَنَّ أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعْتُ مَعَهُ فَإِذَا هُمْ جُلُوسٌ مَكَانَهُمْ فَرَجَعْتُ مَعَهُ الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ بَابَ مَجْرَةِ عَائِشَةَ ثُمَّ ظَنَّ أَنَّهُمْ خَرَجُوا فَرَجَعْتُ مَعَهُ فَإِذَا هُمْ قَدْ قَامُوا فَضَرَبَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ سِتْرًا وَأُنْزِلَ الْحِجَابُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan “Ben hicab kıssasını herkesten iyi bilirim. Übey b. Kâ'b (bile) bu vâkıyı bana sormuştu” diye şöyle anlattığı rivayet olunmuştur: “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Zeyneb bint Cahş ile evlendiği gün -ki Medine’de tezevvüc etmişti- gün yükseldikten sonra nâsı yemeğe çağırmıştı. Yemekten sonra Resûlullah oturdu. Davetliler de kalkıp gittikten sonra bazı kimseler gitmeyip Peygamber’in yanında oturdular. Nihayet Resûlullah kalkıp yürüdü. Ben de beraber gittim. Hazret-i Âişe’nin odasının kapısına kadar gitti. Sonra bu oturanların çıkıp gittiklerini sanarak geri döndü. Ben de beraber döndüm. Geldiğimizde bu misafirlerin hâlâ yerlerinde oturdukları görüldü. Resûl-i Ekrem ikinci defa geri döndü. Ben de beraber döndüm. Hazret-i Âişe’nin odasının kapısı önüne erişti. Sonra onların çıkıp gittiklerini sanarak geri döndü. Ben de beraber döndüm. Bu sefer onların kalkıp gittikleri görüldü. Bunun üzerine Resûlullah benimle kendi arasına bir perde gerdi. Bu sırada hicab âyeti inzâl olundu. {B5466, Buhârî, Et’ime, 59.}

14 Ebû Dâvûd’un rivayet ettiği Peygamberimizin şu duası da meşhurdur: الحمد لله الذي أطعمنا وسقانا وجعلنا مسلمين “Bizi nimetleriyle besleyen ve suya kandıran ve bizi İslâm câmiası içinde bulunduran Allah Teâlâ’ya hamdederiz.” {D3850 Ebû Dâvûd, Et’ime, 5.}

İ Z A H I

Hicab âyeti kadınların örtünmelerine dair âyet-i kerîmedir ki şu meâldedir: “Ey müminler! Siz, yemeğe davet olunmadıkça, yemek vaktini beklemeksizin Peygamber’in evlerine girmeyiniz. Fakat davet olunduğunuz vakit de (icabet edip) gidiniz! Yemek yiyince de hemen dağılınız! Söze, sohbe dalmayınız! Çünkü sizin izinsiz ve vakitsiz gitmeniz ve sohbe dalmanız Peygamber’e ezâ veriyordu. Çünkü O siz(e ‘Girmeyiniz, çıkınız’ demek)ten sıkılıyordu. Allah ise haktan sıkılmaz. Kadınlardan bir metâ isteyeceğiniz, bir şey soracağınız zaman onlara artık bir perde arkasından sorunuz! Böyle yapmanız hem sizin, hem de onların gönülleri için daha ziyade temizliktir.”¹⁵

Bundan beş âyet sonra da hicabın şekli tarif ve tâlim olunarak, “Ey peygamberim! Kadınlara, kızlara, bütün mümin kadınlara söyle, iç libasları üzerlerine cilbâblarını (çarşaf, câr, ferâce, manto gibi dış ve boy libaslarını) giysinler (ziynetlerini göstermesinler)” buyurulmuştur.¹⁶

15 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ. {el-Ahzâb, 33/53.}

16 يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ. {el-Ahzâb, 33/59.}

Kitâbü'l-Akîka

كِتَابُ الْعَقِيقَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap akıkanın ahkâmını bildiren hadisleri muhtevidir.

Akika “çocuğun doğduğu zaman başında bulunan saç”a denir. Doğumun yedinci günü nevzâdın saçı kesildiği sırada kesilen kurban koyununa da akika denilmiştir. Akıkanın hükmünde ulemâ ihtilâf etmiştir. Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel’e göre akika kurbanı sünnettir. Hali vakti yerinde olan kimse için akika kesmemek câiz değildir. Ahmed b. Hanbel, “Bence akıkanın parasını fukaraya dağıtmak daha güzel bir harekettir” demiştir. Ashaptan İbn Abbas, İbn Ömer, Âişe, Fâtıma (r.a.) da akıkayı meşrû görmüşlerdir. Zâhirîler ise daha ileri giderek vâciptir demişlerdir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre sünnet-i müekkede değildir. İmam Ebû Hanîfe’nin, “Akika bid’attır” dediğine dair sâhib-i *Tavzih*’in isnadı iftiradan ibarettir.¹ Abdürrezzâk’ın bir rivayetine göre Peygamber efendimiz, “Her kim çocuğu için akika kurbanı kesmek isterse, oğlan çocuğu için iki, kız çocuğu için bir kurban kessin”² buyurmuştur. Bu hadis akıkanın müstehap olduğuna delâlet eder.

1869

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ وَلَدَ لِي غُلَامٌ فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فَسَمَّاهُ إِبْرَاهِيمَ
فَحَنَنَهُ بِتَمْرَةٍ وَدَعَا لَهُ بِالْبَرَكَةِ وَدَفَعَهُ إِلَيَّ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir oğlum doğdu. Ben hemen nevzâdı alıp Nebî sallallahu aleyhi ve selleme götürdüm. Resûlullah oğluma İbrâhim adı verdi ve hurma ile çiğnem yapıp ağzına çaldı ve yavruya hayır ve bereket dua buyurdu, sonra bana iade etti. {B5467 Buhârî, Akika, 1.}

1 [c. 9, s. 711]: عمدة القاري

2 {MA7961 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 330.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi, “Eğer Akıka Kurbanı Kesilmeyecekse, Çocuk Doğduğu Vakit Ad Konulması ve Ağzına Tatlı Çalınması” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvandaki, “akıka kurbanı kesilmeyecekse” kaydına göre, doğduğu vakit ad konulması anlaşılır ki hadisten anlaşılan da budur. Eğer akıka kesilecek olursa, doğumun yedinci günü kurban kesilir ve ad konur. Bezzâr’ın ve İbn Hibbân’ın *Sahîh*’lerinde Hazret-i Âişe’den rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem torunları Hasan ile Hüseyin (radiyallahu anh)ın doğumlarının yedinci günü akikalarını kesmiş ve adlarını koymuştur. Tirmizî’nin Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Mevlûdun doğumunun yedinci günü olunca kurban kesiniz ve çocuğa ad veriniz*”³ buyurmuştur. *Sünen-i erbaa* sahiplerinin Semüre b. Cündeb (radiyallahu anh)tan rivayetlerine göre Peygamber efendimiz, “*Doğan çocuk akıkasına bağlıdır, bu kurbanın kesilmesi lâzımdır. Doğumun yedinci günü kesilir.*”⁴ {buyurmuştur.} Tirmizî’ye göre yedinci günü kesilemezse on dördüncü günü, o gün de kesilemezse yirmi birinci günü kesilmelidir.

Hadisteki, “*hurmadan çiğnem yapıp çocuğun ağzına çalınması*” hususu da izaha muhtaçtır: Nevzâdın ağzına hurma çiğnemi sürülmesi tagaddî maksadıyla değildir. Çünkü çocuğun ana sütünden başka şey ile tagaddî çağı çocuğun bedenî kabiliyetine ve sıhhi durumuna göre ya bir doktor yahut tecrübeli kadınlar tarafından tayin olunur ki iki yaş, bir az aşağı ve yukarı olabilir. Körpe yavrucağın ağzına az bir miktar hurma çiğnemi çalınması –hakkında Resûl-i Ekrem’in senâ ve şehâdeti olan– hurma ile Peygamberimizin mübarek ağzı suyu ile teberrük içindir.

1870

حَدِيثُ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا وَلَدَتْ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ تَقَدَّمَ فِي حَدِيثِ الْهَجْرَةِ وَزَادَ هُنَا فَرَحُوا بِهِ فَرَحًا شَدِيدًا لِأَنَّهُمْ قِيلَ لَهُمْ إِنَّ الْيَهُودَ قَدْ سَحَرْتَكُمْ فَلَا يُؤَلَّدُ لَكُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Bekr’in kızı Esmâ radiyallahu anhümânın Abdullah b. Zübeyr’i (hicret sırasında Kubâ’da) doğurduğu hususundaki hadisi yukarıda “Hicret” bahsinde geçti. Buradaki Esmâ hadisinin rivayetinde şu ziyade vardır: Abdullah’ın doğumu ile muhacirler son derece ferahlandılar. Çünkü yahudiler tarafından

3 {Tirmizî’de burada kaydedildiği şekilde tespit edilemeyen rivayete en yakın hadis, Abdullah b. Amr b. el-Âs kanalıyla bir ziyadeyle nakledilmiştir: *أن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بتسمية المولود يوم سابعه ووضع الأذى عنه*: T2832 Tirmizî, Edeb, 63.}

4 {D2838 Ebû Dâvûd, Dahâyâ, 20, 21.}

muhacir müslümanlara, “Artık size sihir ettik. Bundan sonra sizin nesliniz için erkek çocuk doğmayacaktır” denilmişti. {B5469 Buhârî, Akîka, 1.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî'nin “Hicret” bahsinde geçtiğini haber verdiği Esmâ hadisi bu eserimizde 1558 numara ile tercüme olundu. Bu rivayete göre Zâtünnitâkayn Esmâ (radiyallahu anhâ) der ki: “Ben Mekke'den hicret edip çıktığımda hamilelik günlerimi tamamlamıştım. Bu cihetle Medine'ye ve Kubâ köyüne geldiğimde doğurdum ve çocuğumu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem getirip kucağına verdim. Resûl-i Ekrem çocuğu aldı. Sonra bir hurma istedi. Verilen hurmayı çiğneyip tatlısından ağzına çaldı. Bu suretle çocuğun karnına ilk giren şey Peygamber'in tükürüğü ve hurma tadı oldu.”

1871

عَنْ سَلْمَانَ بْنِ عَامِرٍ الضَّبِّيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَعَ الْغُلَامِ عَقِيقَةً فَأَهْرَيْقُوا عَنْهُ دَمًا وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى.

T E R C Ü M E S İ

Selmân b. Âmir ed-Dabbî radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Erkek çocuğun doğumu ile beraber akîka vardır. Onun namına akîka kanı dökünüz ve çocuktan ezâyı gideriniz!” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. {B5472 Buhârî, Akîka, 2.}

İ Z A H I

Bu hadisin ilk cümlesine ve “Oğlan çocuğu için akîka vardır” kavlinin zâhirine bakarak Hasan-ı Basrî ile Katâde, “Kız çocuğu namına akîka yoktur” demişlerdir. Fakat ulemânın cumhuru bu hususta vârit olan birçok hadise bakarak hem erkek hem kız çocuğu için akîkanın mesnûn olduğunu kabul etmişlerdir. Bu cümleden birisi Tirmîzî'nin Hazret-i Âişe'den rivayet ettiği bir hadise göre Resûl-i Ekrem, erkek çocuk için –ikisi birden kesilmek üzere– iki koyun, kız çocuğu için de bir koyun kesilmesini emretmiştir.⁵ *Sünen-i erbaa* sahiplerinin de bu yolda rivayetleri vardır.

Mevzumuz olan hadis metninde izâlesi emrolunan (ezâ) medlûlü müşkül bir tabirdir. Şârih Hattâbî'nin beyanına göre, Muhammed b. Sîrîn gibi yüksek bir rivayet âlimi, “Bu hadisi biz işitince hadisteki (ezâyı izâle)nin mânasını bilen birini aradık bulamadık” demiştir. Bu cihetle bu tabirin medlûlünü tayin hususunda lûgat ve rivayet âlimleri müte-

addit fikirler dermeyan etmişlerdir. Bunların hadd-i müstereki çocuğun ana rahmindeki bulaşıktan temizlenmesidir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا فَرَعٌ وَلَا عَتِيرَةٌ وَالْفَرَعُ أَوَّلُ التَّنَاجِ كَانُوا يَذْبَحُونَهُ لَطَوَاعِيَهُمْ وَالْعَتِيرَةُ فِي رَجَبٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(İslâm’da) ne fera‘, ne de atîre vardır (yani bu kurbanlar vâcip değildir).” Fera‘, deve ve koyun makûlesi hayvanların ilk yavrusudur. (Câhiliye devrinde) müşrikler bu yavruları putlarına kurban ederlerdi. Atîre de recebde kesilenlerdi. {B5473 Buhârî, Akîka, 3.}

İZAHİ

Metn-i hadisin sonundaki fera‘ ve atîreye ait iki tefsir, bu hadisin râvilerinden Zührî’nindir. İmam Şâfiî, Câhiliye devrinde mûtat olan bu iki çeşit kurbanın İslâm devrinde teşrî‘ kılınmadığı ictihadında bulunmuş ve hadisteki nefyi nehye hamletmemiştir. Bu babda vârit olan birtakım rivayetler de Şâfiî hazretlerinin bu ictihadını teyit ettiğinden tercümemizde bu ciheti, “Bu kurbanlar İslâm’da vâcip değildir” suretinde gösterdik. Binaenaleyh Câhiliye’de putlar için kesilen bu iki nevi kurbanın İslâm devrinde Allah rızası için kesilip etlerinin fukaraya dağıtılması mubah olur.

Kitâbü'z-Zebâih
ve's-Sayd

كِتَابُ الذَّبَائِحِ وَالصَّيْدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bahis zebîha denilen kesim hayvanlarıyla av hayvanlarına dair hükümleri ve ava, avcıl kelp saliverilirken besmele çekilmesi vâcib olduğuna dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Bu unvandaki **zebâih**, **zebîhanın** cem'idir. Zebîha “mezbûha” demektir ve “boğazlanan hayvan” mânasındır. Zebîha bahsi, İslâm hukukunun helâle, harama dair olan önemli bir bahsidir. Bu cihetle zebîhalara dair tafsîlât fıkıh mevzuuna ait bulunduğundan biz burada müellifin rivayet ettiği hadisleri izah ile iktifa edeceğiz. İmam Buhârî, âdeti veçhile bu unvanında da zebîha bahsi ile ilgili olan Mâide sûresinin aşağıda tercüme ve izah edeceğimiz üç âyetini zikretmiştir.

BİRİNCİ ÂYET:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

kavl-i şerifidir ki meâli şöyledir: “Ey iman edenler! Allah, kendisinden gizlide korkanları âşikâr etmek için herhalde sizi av nevinden küçük bir şey ile imtihan edecek. Bir av bolluğu ki siz avı ellerinizle ve mızraklarınızla yakalayabileceksiniz. Bu imtihandan sonra her kim hududu tecavüz eder (de avlar)sa artık ona çok ıstırap veren bir azap mukarrerdir”. (el-Mâide, 5/94).

Bu âyet-i kerîme Hudeybiye gazâsı seferinde nâzil olmuştur.¹ Bu seferde Resûl-i Ekrem ashabıyla Ten'im² mevkiine vardıklarında birçok av kuşları ve vahşî hayvanlar bunların etrafını sarmışlardı, yüklerinin aralarına kadar sokulmuşlardı. Elleriyle tutulabilecek ve mızraklarıyla vurulabilecek bir halde yaklaşmışlardı. Hey'et-i seferiye ihramlı bulunduklarından “مُؤْمِنِينَ إِهْرَامًا”³ “Müminler ihramlı iken siz, av öldürmeyiniz!” kavl-i şerifiyle

1 Hudeybiye seferi için bu eserimizde geçen 1598 numaralı hadisın tercümesine ve izahına bakınız.

2 Ten'im, Mekke-i Mükerrreme'ye 3-4 mil mesafede bir yerin adıdır. Beyt-i şerife helâl olan ve beyti her taraftan kuşatan dairenin Mekke'ye en yakın olanıdır (bk. “Haccın Vücûbu ve Haccın Fazileti” bölümü “Mescid-i Haram” başlığı).

3 {el-Mâide, 5/95.}

bu av hayvanlarına ihramlıların el uzatmaları menolunmuştu ve bu yasak, bir imtihan idi: Önerine serilen bu mebzul nimet karşısında Allah yasağına boyun eğenlerle inkiyad etmeyenler ayırt edilecekti.

İKİNCİ ÂYET:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ
غَيْرِ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

kavl-i şerifidir ki meâli şöyledir: “*Ey iman edenler! Bütün akidleri (vermiş olduğunuz sözleri) yerine getiriniz, size –(aşağıda) okunacaklar müstesna olmak üzere ve siz ihramlı iken avı helâl kılmamanız şartıyla– en’âm behîmeleri (ki deve, sığır, davardır) helâl kılındı. (Bunları yiyebilirsiniz). Muhakkak ki Allah neyi dilerse onu hükmeder*” (el-Mâide, 5/1).

Bu âyet-i kerîme mûcibince behîme-i en’âm denilen dört ayaklı deve, sığır, davar etleri helâldir. Ekl ve intifâları mubahtır. Ancak bunlardan aşağıda 3. âyette tâdât olunacak on bir nevi müstesnadır. Onları ekl ve intifâ haramdır.

Bir de bu deve, sığır, davar makûlesinin avlanmış olanlarının etleri de helâl değildir. Binaenaleyh bir ihramlı kimseye av eti haram olduğu halde, zebh-i şer’î ile kesilmiş olan kasaptan satın aldığı etin ekli helâl oluyor.

ÜÇÜNCÜ ÂYET:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ
وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبْعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ
عَلَى النَّصَبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكَ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ

kavl-i şerifidir ve meâli şöyledir: “*Ey müminler! Size şunlar haram kılındı: Kesimsiz ölen hayvan, mesfuh kan⁴ (bütün eczâsıyla) hınzır eti, Allah’tan başka herhangi bir şey adına boğazlanan, boğulmuş, vurulmuş, yuvarlanmış, süsülmüş, canavar yırtıp da diri iken kesmediğiniz, dikili taşlara boğazlanan, fal zarlarıyla kısmet dilediğiniz hayvanlar. Bütün bu muharremât birer fısktır (bunlarla intifâ Allah’a itaattan çıkmaktır). Ey müminler! Bütün kâfirler sizin kendi dinlerine dönmenizden ümitlerini kestiler. Artık bundan böyle onlardan korkmayınız da benden korkunuz!*” (el-Mâide, 5/3).

Bu âyet-i kerîmede tâdât olunan muharremât on bir nevidir. Bunlardan dört evvelkiler, hurmet hususunda esastırlar ki **1)** Kesilmeksizin murdar ölen hayvan, **2)** Dem-i mesfuh, **3)** Domuz eti, **4)** Allah adından başka nâma kesilen hayvandır. Bunlardan sonra-

4 Mesfuh kan, hayvan kesilirken akan kandır ki haramdır. Fakat kesimden sonra hayvanın damarlarında kalan ve mesfuh olmayan karaciğer, dalak makûlesi kanın yenilmesi helâldir.

kiler, bu dört esasa mülhak olup şer'an bunların şümulü dahilindedir. Bu cihetle birçok âyetlerde buradaki gibi tafsil buyurulmayıp yalnız bunların zikriyle iktifâ olunmuştur.

Bu âyette tâdât olunan muharremâtтан bir kısmı vâzıhtır, bazıları da aşağıda ait oldukları hadislerde izah olunacaktır. Şunları da burada izah edeceğiz:

Mevkûze: Ağır bir ağaçla vurula vurula öldürülen hayvandır. Katâde'den rivayete göre Câhiliye devri halkı sopa ile öldürürlerdi ve onun etini yerlerdi. İslâm devri hulûl edince bu âyet-i kerîme ile bu vahşiyane âdet menolunup zebh-i şer'î ikame olundu.

Mütereddiye: Dağ başından aşağı yahut kuyu içine düşmek suretiyle düşüp ölen hayvandır. Kesilmeksizin bu suretle murdar ölen hayvanın eti ve eczâsı da haramdır.

Natîha: Başka bir hayvan tarafından boynuzuyla süsülerek ölen hayvandır. Vuran hayvanın boynuzu yaralayıp kan aksa bile haramdır. Hatta bu yara boğazında olsa da kesim yeri olan boğazından kan aksa dahi yine haramdır.

Canavar Yiyen: Âyette **sebu'** tabir olunan canavar aslan, kaplan, kurt, köpek gibi sivri dişli olup canlı hayvanlara saldırıp öldüren hayvan artığı. Bunların öldürdüğü ve bir kısmını yediği hayvanın geri kalan eti de haramdır. Kan aksa bile bi'l-icmâ haramdır. İslâm hukukunda **mihleb** tabir olunan ve pençesi bulunup canlı hayvanlara saldıran yırtıcı kuşlar da aynı hükümdedir. Şu kadar ki **إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ** "Ancak tezkiye ettikleriniz başka!" buyurulduğuna göre, canavar taarruzuna uğrayan hayvanın henüz canı çıkmadan yetişip kesilerek hayatı sona erdiği surette bu nevi hayvan haram değildir.

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî gibi bir hayli tâbiî âlimlerinden rivayete göre, canavar taarruzuna uğrayan, süsülen ve boğulan, yüksekte düşen bir hayvan kesildikten sonra ruhun ve hayatın varlığına delâlet eder bir halde hareket ederse o hayvan helâldir. Fukahanın cumhurunun mezhebi de budur. Ebû Hanîfe, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel hazarâtı da bu suretle hükmetmişlerdir.

Dikili taşlara kesilen hayvan da haramdır. Bu tercümemizin aslındaki nusub kelimelerini Mücâhid ile İbn Cüreyc şöyle izah etmişlerdir: Nusub (dikili taşlar) Kâbe'nin etrafına dikilen birtakım taşlardı. İbn Cüreyc bunların 360 tane olduğunu haber verip demiştir ki Câhiliye devrinde Araplar bu dikili taşların yanında kurban keserler ve kanını bu taşlara sürerlerdi ve kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerlerine korlardı.

Bu taşların her biri ya bir Arap kabilesine veya ailesine aitti. Bu taşlar yerlerine kurşunlarla dikilip tahkim edilmişti. Mekke-i Mükerreminin fethi günü Resûl-i Ekrem efendimiz Kâbe-i Muazzama'yı asırlık putlardan temizlettirdiği sırada bu şirk nişanesi olan taşlara da elindeki çukan denilen baston ile dokunmuş ve dokundukça o müstahkem şirk âbideleri birer birer devrilmişlerdi. Bu eserimizin "Feth-i Mekke" bahsine bakınız!

Bu dikili taşlar put makûlesinden değildir. Put, nakışlı ve suretli taştan ve madenî şeylerden düzülmüş şirk nişaneleridir. Bu taşlar ise resimsiz veya resimli düzülmüş nakışsızdır. **مَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ** kavl-i şerifi mûcibince tâgût, put ve sanem gibi şirk alâmetleri nam-

larına ve herhangi bir mahlûk namına kurban kesmek ve kesilen hayvanın etinden yemek bi'l-icmâ haramdır.

Ezlâm ile İstiksâm: “Zarlarla rızık ve tâlih aramak”tır, bu da haram kılınmıştır. **Ezlâm, zelem**in cem’idir. Zelem demirsiz ve yelesiz üç oktan ibarettir ki “fal zarı” tabir olunur. Bu zarlardan birinde “ifal” (işle), öbüründe “lâ tefal” (işleme) yazılı, üçüncüsü yazısız, boştu.

Bir rivayete göre bu üç zardan birisinde “emeranî rabbî” (rabbim bana emretti), öbüründe “nehânî rabbî” (rabbim beni nehyetti) yazılı idi. Üçüncüsü yazısızdı, boştu.

Falcı bu ok ve zardan birisini çekerdi. “İşle” veya “Rabbim emretti” yazılı kalem çıkarsa tereddüt etmekte olduğu işi işlerdi. “İşleme” veya “Rabbim nehyetti” kalem çıkarsa işlemez, bırakırdı. Boş ok kalemi çıkarsa fal tekrar edilirdi. Âyet-i kerîmede nehyolunan ezlâm ile istiksâm budur, haramdır.

Âyet-i kerîmenin, “*Ey müminler! Bugün kâfirler sizin dinlerinize dönmenizden ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayınız, benden korkunuz!*” meâlindeki cümlesini Resûl-i Ekrem Vedâ haccında Arafat’ta irat ettiği meşhur hutbesinde tebliğ buyurmuştur. Bu eserimizde “Haccetü’l-Vedâ” bahsindeki Arafat hutbesine bakınız!

1873

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ صَيْدِ الْمُعْرَاضِ قَالَ مَا أَصَابَ بِحَدِّهِ فَكُلُّهُ وَمَا أَصَابَ بِعَرْضِهِ فَهُوَ وَقِيدٌ وَسَأَلْتُهُ عَنْ صَيْدِ الْكَلْبِ فَقَالَ مَا أُمْسَكَ عَلَيْكَ فَكُلْ فَإِنَّ أَخْذَ الْكَلْبِ ذَكَاةٌ وَإِنْ وَجَدْتَ مَعَ كَلْبِكَ أَوْ كِلَابِكَ كَلْبًا غَيْرَهُ فَخَشِيتَ أَنْ يَكُونَ أَخْذَهُ مَعَهُ وَقَدْ قَتَلَهُ فَلَا تَأْكُلْ فَإِنَّمَا ذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ عَلَى كَلْبِكَ وَلَمْ تَذْكُرْهُ عَلَى غَيْرِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Adî b. Hâtim radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Ben bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem mi’râz avı(nın hükmü)nü sordum. Resûl-i Ekrem, “Okun sivri tarafı dokunan avı ye! Okun enli tarafı dokunan avı yeme! Çünkü okun enli tarafıyla vurulan av vekîzdir (sopa ile vurulmuştur, haramdır)” buyurdu.

Resûlullah’a kelbin avının hükmünü de sordum. Resûl-i Ekrem şöyle cevap verdi: “Kelbin senin için tuttuğu (ve muhafaza ettiği) avı ye! Çünkü kelbin avı yakalayıp tutması şer’î kesimdir. Eğer kelbin avı yaralayıp öldürmüştü ve kendi köpeğinin veya köpeklerinin yanında başka bir köpek de bulursan ve

bu cihetle yabancı köpeğin kendi köpeğin ile birlikte avı yakalayıp öldürmüş olmasından endişelenirsen bu halde o avı yeme! Çünkü sen ava salıverirken çektiğin besmele kendi köpeğine aittir, başka köpek için değildir.” {B5475 Buhârî, Zebâih, 1.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifin sahâbî râvisi olan Adî radiyallahu anh cûd ü sehâ ile meşhur olan Hâtim et-Tâî'nin oğludur ve babası Hâtim gibi oğlu Adî de cömertlikle meşhurdur. Adî hazretleri Mekke'nin fethi yılında kendi kabilesi halkı ile beraber müslüman olmuş ve hem kendisi hem kabilesi halkı İslâm'da sebat etmişlerdir. İrtihâl-i peygamberî üzerine Kûfe'de ihtiyâr-ı ikamet edip, Irak fütuhâtında bulunmuştur. Hazret-i Ali'nin hilâfeti zamanındaki ihtilâflarda Ali b. Ebû Tâlib'in maiyetinde bulunmuştur. Hicretin 68.yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Vefatında 120 yaşında olduğu bildiriliyor. Ebû Hâtim *el-Muammerûn* adlı kitabında Adî b. Hâtim 180 sene yaşadı dediklerini kaydetmiştir.

Hadis metnindeki معراض (mi'râz) kelimesinin medlûlü hakkında ehl-i lugat müte-addit vecihler bildirmişlerdir. Bunların hadd-i müstereki şudur: Mi'râz “iki tarafı ince, sivri, orta yeri kalın ve enli olan ok zarı ve kalemi”dir. Bu kalemin sivri ucu ava dokunursa o av helâl oluyor. Çünkü sivri ucun ava saplanması zebih demek oluyor. Fakat ortası, kalın ve enli kısmı dokunursa âyet-i kerîmede hurmeti bildirilen mevkûze yani ağaç sopa ile murdar öldürülmüş bulunuyor. Bu cihetle hadîs-i şerif metnindeki (vekîz) mevkûz mânâsıdır. Hadisin sayd-ı kelbe dair olan ikinci kısmı ise zâhirdir, izaha muhtaç değildir.

Bu hadîs-i şeriften İslâm hukukçuları şu hükümleri istifade etmişlerdir:

1. Avın meşruiyeti hükmü. Bu hüküm Kur'ân-ı Kerîm ile de tebliğ buyurulmuştur. Şöyle ki Mâide sûresinin 1. âyetinde ihrama girenlere avın helâl olmadığı bildirildikten sonra 2. âyetinde de **وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا** “İhramdan çıktıktan sonra da avlanabilirsiniz” buyurularak avın mubah olduğu bildirilmiştir.

Kâdî İyâz der ki: Kazanç için, yemek için lüzum ve ihtiyaca göre av avlamak mubahtır, ancak eğlence olarak avlanmak hususunda ihtilâf edilmiştir. İmam Mâlik “mekruhtur” demiş. Leys b. Sa'd tezkiye şartıyla tecviz etmiştir. Tezkiyesiz av haramdır, abes olarak itlâf-ı nefstir.

2. Av için terbiye edilen muallem kelbin avı öldürmesi kesim demektir. Fakat köpek avı tutup yerse o köpek muallem değildir, tuttuğu av haramdır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'nin mezhebi budur. Bunlara göre kelbin muallem olmasının miyarı, avı yememesidir, bu şarttır. Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Ebû Sevr, Dâvûd ez-Zâhirî gibi zevatın mezhepleri de böyledir. İmam Mâlik böyle bir şarta lüzum görmemiştir. Bu ictihad da Selmân-ı Fârisî, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ali, İbn Ömer, Ebû Hüreyre gibi ashap ile Saîd b. Müseyyeb, Süleyman b. Yesâr, Hasan-ı Basrî ve Zührî gibi tâbiî âlimlerinden naklolunmuştur. Bunlar yine Mâide sûresinin 4. âyetindeki **مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ** kavli-i şerifinin ıtlakıyla istidlâl

etmişlerdir ve, “Muallem avcıl kelbin avı yakalaması zekât ve zebhi şer’îdir. Avı yakalamasıyla av mubah olur ve avın bir kısmını yemesiyle bakiyesi murdar olmaz” demişlerdir.

Haneî ve Şâfiî fukahasının delilleri ise izahıyla meşgul bulunduğumuz Adî b. Hâtim hadisidir. Bu hadisin *Tecrîd’e* geçmemiş olan ve *Sahîh-i Buhârî’de* bundan sonra rivayet olunan Buhârî’nin mufassal bir tarikinde Resûl-i Ekrem’in, “*Ey Adî! Avcıl kelbini besmele çekerek salıverdiğin zaman o avın etini ye!*” kavli üzerine Adî b. Hâtim, “Yâ Resûlellah! Ya bu avcıl köpek avı tuttuktan sonra yerse!” diye sormuş. Resûl-i Ekrem de, “*Bu halde yeme! Çünkü köpek avı senin için tutmamıştır, kendi canı için tutmuştur*”⁵ diye cevap vermiştir ki bu cevap ile âyet-i kerîmenin itlakı takyid ve izah buyurulmuştur.

3. Bu hadisten istinbat olunan bir hüküm de avcıl hayvan ava salıverilirken besmele çekilmesi şartıdır. Çünkü mevzumuz olan hadiste, “*Ey Adî! Sen besmeleyi kendi keline çekmiştin, başka kelp hesabına çekmemiştin*” buyurulmuştur.

Şârih İbn Battâl ava besmele hususunda ulemânın şöyle ihtilâflarını bildiriyor: İbn Sîrîn, Nâfi‘, Şâ‘bî’den, “Ava, avcıl kelp veya avcıl kuş salıverilirken besmele çekilmesi farzdır. Amden veya sehven besmele çekilmezse muallem av hayvanının tutup zebhettiği av yenilmez” dedikleri rivayet olunmuştur ki bu ictihad Ebû Sevr ve Zâhirî ulemâsının mezhebidir.

İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, “Avcı, usta köpeğini salıverirken besmeleyi bile bile terkederse o avın eti yenilmez; eğer sehven ve gafletle terkederse yenilir!” buyurmuşlardır. İbn Münzir’in beyanına göre bu ictihad İbn Abbas, Ebû Hüreyre, Saîd b. Müseyyeb, Hasan b. Sâlih, Tâvûs, Atâ b. Ebû Rebâh, Nehaî, İbn Ebû Leylâ, Hakem, Rebîa, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Zührî, Katâde gibi sahâbî ve tâbiî âlimlerinden naklolunmuştur.

İmam Şâfiî’nin bu babdaki ictihadı mutlak surette müsbettir. Şâfiî hazretlerine göre besmele ister amden yahut sehven terkedilirse her iki halde avın da, zebîhanın da eti yenilir. İmam Şâfiî’nin bu ictihadı Ebû Hüreyre’den, İbn Abbas’tan, Atâ’dan da rivayet olunmuştur. Bütün bu ilmî ihtilâf ava ok veya silâh atılırken, zebîha kesilirken bismelenin amden veya sehven bırakılmış olması hususlarında da câridir.

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْحُسَيْنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا بِأَرْضِ قَوْمٍ أَهْلِ كِتَابٍ أَفَنَأْكُلُ فِي آيَاتِهِمْ وَبِأَرْضِ صَيْدٍ أَصِيدُ بِقَوْسِي وَبِكَلْبِي الَّذِي لَيْسَ بِمُعَلِّمٍ وَبِكَلْبِي الْمُعَلِّمِ فَمَا يَصْلُحُ لِي قَالَ أَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ فَإِنْ وَجَدْتُمْ غَيْرَهَا فَلَا تَأْكُلُوا فِيهَا وَإِنْ لَمْ تَجِدُوا غَيْرَهَا فَاغْسِلُوهَا

وَكُلُّوا فِيهَا وَمَا صِدَّتْ بِقَوْسِكَ فَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ فَكُلْ وَمَا صِدَّتْ بِكَ لِكَ الْمُعَلِّمِ فَذَكَرْتَ اسْمَ اللَّهِ فَكُلْ وَمَا صِدَّتْ بِكَ لِكَ غَيْرِ مُعَلِّمٍ فَأَذَرَكْتَ ذَكَاتَهُ فَكُلْ.

TERCÜMESİ

Ebû Sa'lebe el-Huşenî radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur. Müşârün ileyh demiştir ki ben bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Nebîyya'llah! Biz Ehl-i kitap bir kavmin diyarında (Şam'da) bulunuyoruz. Biz müslümanlar bunların kaplarını kullanıp içinde yemek yiyebilir miyiz? Yine böyle, Yâ Nebîyya'llah! Biz bir av sahasında bulunuyoruz, yayımızla, okumuzla ve gayri muallem, muallem av köpeğimizle av avlaya bilir miyiz? Bizim için iyi ve doğru nedir?” diye sordum. Resûl-i Ekrem şöyle cevap verdi: “Ehl-i kitap evânîsine dair سوالinin cevabı şöyledir: Eğer siz Ehl-i kitabın evânîsinden başka yemek kabı bulursanız onların kaplarından yemeyiniz! Eğer onların kabından başka bulamazsanız Ehl-i kitabın kabını yıkayıp onun içinde yersiniz! (Av meselesine gelince) ey Ebû Sa'lebe! Yayınla, okunla Allah adını anarak avlarsan onu ye! Allah adını anarak muallem kelbinle avladığın avın etini de ye! Gayri muallem kelbinle avladığında avı (diri iken) yetişip boğazlarsan onu da ye!” {B5478 Buhârî, Zebâih, 4.}

İZAHİ

Râvi Ebû Sa'lebe'nin kendi adında ve babasının adında tabakat sahiplerinin ihtilâfı vardır. Fakat Cürhüm b. Nâşim olduğuna dair rivayet çoğunluğu haizdir. Ebû Sa'lebe hazretleri şeceretürrıdvân altında biat eden bahtiyarlardandır.⁶ Hicretin 75. yılında vefat etmiştir.

Râvi Ebû Sa'lebe'nin Ehl-i kitap diyarı diye bahsettiği mıntıkanın Şam olduğunu şârih Aynî kaydederek şöyle izah ediyor: Arap kabilelerinden bir kısım halk sakindiler. Bunlar müslüman olmuşlarsa da bilâhare bazıları tanassur etmiştir ki Âl-i Gassân, Tenûh⁷, Ebû Sa'lebe oğullarından Benî Hüseyin, Kuzâa kabilesinin bazı şubeleri o tanassur edenlerdendir.

Ebû Sa'lebe, Resûl-i Ekrem'den iki mesele sormuştu. **Birincisi** “Ehl-i kitabın kabında yemek yemek câiz midir?” Resûl-i Ekrem de, “Eğer başka kap bulunursa Ehl-i kitabın yemek kabından yemeyiniz! Eğer başka bulunmazsa yıkayıp onların içinde yersiniz!” buyurmuştu. Bu mufassal cevaba başka kap bulunurken Ehl-i kitabın kabını kullanmanın

6 Bu eserimizde geçen Hudeybiye bahsindeki 1598. Berâ hadisi ve izahı ile, müteakip hadisleri okuyunuz!

7 Arap kabilelerinden büyük bir kabilenin ismi olup bunlar vaktiyle Enbâr ve Hıyer'e cihetlerinde sakin iken bilâhare Suriye'ye hicretle yakın vakitlere gelinceye kadar Cebelilübnan etrafında bulunmuştur (Kâmûsü'l-a'lâm).

kerahetini icap eder. Halbuki fukaha başka bir kap bulunsa da bulunmasa da yıkadıktan sonra kullanmakta kerahet olmadığına hükmetmişlerdir.

Hadisten müstefâd olan kerahet hükmü ile fukahanın adem-i kerahet ictihadını telif ederek şöyle cevap verilmiştir: Hadisteki nehiy, Ehl-i kitabın içinde domuz eti pişirdikleri ve şarap içtikleri kaplar hakkındadır. Fukahanın yıkadıktan sonra mutlak surette kerahet olmadığına hükmetmeleri domuz eti ve şarap gibi necâsetlerde kullanılmayan kaplar hakkındadır. Bir de eşyada asıl olan tahâret olduğu için bu nevi necâsetlerde kullanıldıkları tahakkuk edinceye kadar asla istinat ederek Ehl-i kitap ile Mecûsîler'in kaplarının tâhir olduğu fıkhan kabul edilmiştir. Hadiste yıkanmakla emrolunması ihtiyata mebnîdir, müstehaptır.

Hadisteki Ebû Sa'lebe sualinin ikincisi Ok ve yay ile muallem ve gayri muallem kelp ile av hakkında idi. Bu sual ile Resûl-i Ekrem'in cevabından şu hükümler istifade olunmuştur: **1)** Ava atarken besmele çekilmek şartıyla okla avlamak câiz olduğu, **2)** Besmele çekilmenin cevazı saydda şart olduğu ki yukarıda izah ettik, **3)** Kelbin muallem yani terbiye edilmiş av köpeği olması. Binaenaleyh avcı böyle usta av köpeğini besmele çekerek ava salarsa, o av yenilir. Avcıl olmayan köpekle avlandığı zaman arkasından koşarak yetişilir, diri iken kesilirse, bu av da yenilir, yetişilip kesilmeden av ölürse haram olur, yenilmez.

1875

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا يَخْذِفُ فَقَالَ لَهُ لَا تَخْذِفْ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْخَذْفِ أَوْ كَانَ يَكْرَهُ الْخَذْفَ وَقَالَ إِنَّهُ لَا يُصَادُ بِهِ صَيْدٌ وَلَا يُنْكَأُ بِهِ عَدُوٌّ وَلَكِنَّهَا قَدْ تَكْسِرُ السِّنَّ وَتَفْقَأُ الْعَيْنَ ثُمَّ رَأَاهُ بَعْدَ ذَلِكَ يَخْذِفُ فَقَالَ لَهُ أَحَدَّثَكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ نَهَى عَنِ الْخَذْفِ أَوْ كَرِهَ الْخَذْفَ وَأَنْتَ تَخْذِفُ لَا أَكَلِمَكَ كَذَا وَكَذَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anhtan rivayete göre, müşârün ileyh bir kimsenin sapan ile fiske taşı attığını görmekle ona, “Böyle taş atma! İyi bil ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sapan ile taş atmaktan (ümmetini) menetti. –Yahut sapanla taş atmayı çirkin gördü”⁸– demiştir. Râvi İbn Mugaffel (rivayetine devam ederek), “Şüphesiz ki bu sapan taşıyla ne av avlanır ne de düşman paralanır ve öldürülür. Ancak bu taş diş kırar, göz çıkarır!” demiştir.

Abdullah b. Mugaffel bir zaman sonra yine sapanla taş attığını görmüş de ona, “Be adam ben sana Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sapan taşı atılmasını nehyettiğini yahut bu atışı çirkin gördüğünü hikâye ettim. Sen hâlâ atmaya devam ediyorsun. Artık sana bundan sonra ebedî söz söylemem” demiştir. {B5479 Buhârî, Zebâih, 5.}

İ Z A H I

Bu hadisi Abdullah b. Mugaffel’den de büyük bir Türk âlimi ve hâkimi Ebû Sehl Abdullah b. Büreyde rivayet etmiştir.⁹ Sapanla taş atılarak vurulan hayvan etinin haram olması âyet-i kerîme ile haram olduğu beyan olunan mevkûze yani tokaçla ve sopa ile vurularak öldürülen hayvan nevinden olması itibariyledir. Bir de bu zebîha bahsinin mukaddimesinde tercüme ettiğimiz Mâide sûresinin 94. âyetinde helâl av **تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ** “Ellerinize tuttuğunuz ve mızraklarınızla vurduğunuz” diye tavsif buyurulmuştur. Sapanla vurulan hayvan bu av sıfatını haiz değildir, mevkûzedir ve helâl değildir. Meğer ki hayvan ölmeden yetişilip diri iken kesile! Bu surette etini yemek câizdir.

Bu hadîs-i şerifin ihtiva ettiği bir mühim hüküm de Abdullah b. Mugaffel’in sapan atan kimseye, “Artık bundan sonra sana ebedî söz söylemem!” demekle ebedî küsmesidir ki bununla Peygamber efendimizin sünnet-i seniyyelerine muhalefet eden kimseyi bırakıp hiç söz söylememek câiz olduğu hükmü müstefâd olur. Binaenaleyh bu şiddetli hüküm, üç günden ziyade müminin küs durmasından nehiy cümlesinde dahil değildir.

1876

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ افْتَنَى كَلْبًا لَيْسَ بِكَلْبٍ مَاشِيَةٍ
أَوْ صَارِيَةٍ نَقَصَ كُلَّ يَوْمٍ مِنْ عَمَلِهِ قِيرَاطَانِ .

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümânın Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’den şöyle buyurdu(ğunu işittim) dediği rivayet olunmuştur: “Her kim koyun ve av köpeği olmayarak (eğlence nevinden) köpek edinir (evinde muhafaza eder)se o kimsenin her gün işlediği hayrın sevabından iki kırat eksilir.” {B5480 Buhârî, Zebâih, 6.}

9 Abdullah b. Büreyde el-Eslemî’dir, gerek kendisi gerek büyük kardeşi Süleyman b. Büreyde vaktiyle büyük bir medeniyet merkezi olan Merv’de ve Türk câmiasında uzun zaman hâkimlik etmişlerdir. Bu cihetle Mervezî nisbetiyle meşhurdur. İlk önce Süleyman b. Büreyde kadı olmuş ve 105 tarihinde vefat etmiş sonra Abdullah kadı olup bu vazifede iken 115 tarihinde vefat etmiştir.

İ Z A H I

Bu hadis, rivayet tariklerinin çokluğu ve İslâm medeniyeti ve iktisadî hayatı itibarıyla pek ziyade ehemmiyeti haizdir. Bu hadisin üç rivayet tariki de bu eserimizde 1046, 1047 ve 1048 numaralarla ve Ebû Hüreyre rivayetiyle geçti. Bunların tercümeleri ve son hadisin mühim olan izahı mütâlâa olunsun!

1877

حَدِيثُ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تَقَدَّمَ قَرِيبًا وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ وَإِنْ رَمَيْتَ الصَّيْدَ فَوَجَدْتَهُ بَعْدَ يَوْمٍ أَوْ يَوْمَيْنِ لَيْسَ بِهِ إِلَّا أَثَرُ سَهْمِكَ فَكُلْ وَإِنْ وَقَعَ فِي الْمَاءِ فَلَا تَأْكُلْ.

T E R C Ü M E S İ

Adî b. Hâtim radiyallahu anhın hadisi yakında az önce geçti. (Buradaki) şu rivayette şunu ziyade etmiştir: “Ey Adî! Ava ok atıp da avı bir, yahut iki gün sonra –avın üzerinde kendi okunun vurumundan başka hiçbir yara eseri bulunmazsa avın etini ye! Eğer av vurulduktan sonra suya düşmüşse onu yeme!” {B5484 Buhârî, Zebâih, 8.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî’nin yakında geçtiğini haber verdiği Adî b. Hâtim hadisi zebîha bahsinin başında 1873 rakamıyla geçen hadîs-i şeriftir (o hadisi okuyunuz). Oradaki rivayet şu hükümleri ihtiva etmekte idi: **1)** Avcı, köpeğini ava besmele çekerek salıverir de köpek avı tutar ve muhafaza ederse o avın etini yemek helâl olur. **2)** Eğer avın bir kısmını yerse helâl olmaz. **3)** Eğer avcının köpeğine, besmele ile salınmayan başka köpekler karışır da öldürüp muhafaza ederlerse bu avın eti de helâl olmaz. Çünkü hangi kelbin öldürdüğü mâlûm değildir. *Tavzîh*’te beyan olunduğuna göre Hicaz ve Irak ulemâsının bu hususta ittifakları vardır.

Buradaki rivayet de şu iki hükmü ihtiva ediyor: **1)** Vurulan av kaybolup da bir iki gün sonra bulunduğu avın üzerinde yalnız av sahibinin eser-i cerhi bulunursa, bu avın eti de yenilir. **2)** Av vurulduktan sonra suya düşerse –suda boğulup ölmüş olması ihtimaline mebnî– helâl olmaz. Eğer okun, avın suya düşmezden önce hayvanın ölümünü mûcip bir yerine nüfuz ettiği tahakkuk ederse cumhûr-ı ulemânın mezhebine göre bunun da eti yenilir.

1878

عَنِ ابْنِ أَبِي أُوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ سَبْعَ غَزَوَاتٍ أَوْ سِتًّا كُنَّا نَأْكُلُ مَعَهُ الْجَرَادَ.

TERCÜMESİ

İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhümâdan “Biz, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber yedi, yahut altı muharebede (gazâda) bulunduk, onunla beraber çekirge yedik” dediği rivayet olunmuştur. {B5484 Buhârî, Zebâih, 13.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifin râvisi İbn Ebû Evfâ'nın adı Alkame b. Hâlid'dir. Bey'atürrıdvân'da hazır bulunmuştur. Bu baba ve oğul ikisi de sahâbîdir. Vâkıdî seksen altı, Ebû Nuaym da seksen yedi yaşında vefat ettiğini bildirmişlerdir. Kûfe'de en son vefat eden sahâbî İbn Ebû Evfâ'dır.

Bu hadis, çekirgenin yenilmesi câiz olduğuna delâlet eder. Bu hadisten başka da birtakım hadisler vârit olmuştur. Cümleden birisi İbn Mâce'nin rivayet ettiği Abdullah b. Ömer hadisidir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem efendimiz, “Biz müslümanlara iki ölü hayvanın yenilmesi helâl kılındı ki balıkla çekirgedir. İki nevi kanın da yenilmesi helâl kılındı: Karaciğer ile dalak”¹⁰ buyurmuştur. Yalnız bu hadisin râvilerinden Abdurrahman b. Zeyd'in zayıf olduğunu Yahyâ b. Maîn ile başkaları bildirdiklerinden hadis zayıftır. Bu cümleden birisi de Câbir b. Abdullah hadisidir. Bu rivayete göre Câbir, “Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber gazâda bulunduk ve çekirgeye tesadûf ettik ve yedik”¹¹ demiştir.

Fakat bu rivayetlerden başka çekirge yemekten menedildiğine dair de rivayetler vardır. O cümleden birisi Hazret-i Âişe hadisidir ki Dârekutnî rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe, “Resûl-i Ekrem çekirge yemekten çocuklarımızı menetti. Halbuki o zamana kadar yerlerdi”¹² demiştir. Ebû'l-Hasan bu rivayetin mevkuf olduğunu bildirmiştir.

Ebû Dâvûd'un Süleyman b. Yesâr'dan bir rivayetine göre de Resûl-i Ekrem'den çekirgenin yenilmesinin helâl veya haram olduğu sorulmuş da, “Ne helâldir derim, ne de haramdır”¹³ buyurmuştur. Ebû Dâvûd bu rivayetin mürsel olduğuna işaret etmiştir.

Bu müsbet ve menfi rivayetler arasında en sahih ve kuvvetli olan, mevzumuz olan Buhârî'nin rivayetidir. Bu cihetle çekirgenin yenilmesi helâl olduğunda icmâ vardır. Yine böyle tezkiyesiz yenilmesi câiz olduğunda da icmâ vardır. Yalnız Mâlikîler tezkiyenin lüzumunu iddia etmişlerdir. Ancak çekirgenin tezkiyesinin keyfiyetinde ihtilâf edilmiştir. Meşhur olan kafasının koparılması çekirgenin tezkiyesidir.

Tahâvî'nin *Kitâbü's-Sayd* adlı eserinde beyanına göre İmam Ebû Hanîfe hazretlerine, “Çekirge hakkındaki ichtihadınız nedir? Çekirge sana göre balık mesabesinde olup besmele çekilsin, çekilmesin kim tutarsa yemesi câiz midir?” diye sorulmuş. O da, “Evet câizdir!” diye tasdik etmiş. “Nerede bulursam yiyebilir miyim?” “Evet!” demiş. “Yer üze-

10 {İM3314 İbn Mâce, Et'ime, 31.}

11 {HM14700 İbn Hanbel, III, 340.}

12 {Dârekutnî, *el-İlel*, XIV, 446, no: 3795.}

13 {D3813 Ebû Dâvûd, Et'ime, 34.}

rinde bulursam da mı?” “Evet!” “Yağmur suyunda olsa da yenilir mi?” Yine, “Evet!” demiş ve, “Çekirgeyi ne hal ve surette olursa olsun hiçbir şey haram kılamaz!” buyurmuş.

SAYDÜ’L-BAHR (DENİZ AVI)

Müellif Buhârî burada bir bab açarak Mâide sûresinin 96. âyetindeki *أُجِّلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلْغِيَّانَةِ* kavli-i şerifini unvan olarak zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Ey müminler! Deniz avı taze taze yemek ve kurutulup azık edinmek için size ve sefer halinde bulunanlara helâl kılındı.”¹⁴

Deniz avı kara avı derecesinde önemi haiz iken müellif Zebîdî merhum *Sahîh-i Buhârî*’yi ihtisar için ne bu âyeti, ne de şimdi bildireceğimiz Buhârî’nin muallak surette rivayet ettiği hadisleri *Tecrîd*’e almamıştır. Hatta Buhârî’nin mevsûlen rivayet ettiği Câbir hadisini de yukarıda Sîfûlbahr Gazâsı’nda zikrederek burada terketmiştir. Bu cihetle *Tecrîd* metninde burada deniz avına dair bir cümle ve bir kelime bile yoktur. Biz bu boşluğu doldurmak için yukarıdaki unvanı açmayı lüzumlu bulduk.

Yukarıdaki âyet-i kerîmede balık vesair deniz hayvanlarının su içindeki dirilerinin avlanması, su içinde ölüp de suyun yüzüne çıkanlarının da tutulup yenilmesinin helâl olduğu bildirilmiştir. Bu suretle deniz avının mukim olan yerliler için taze taze yemekleri, sefere gidenlerin de kurusunu yol azığı yapmaları da tebliğ olunmuştur. Ancak bu hükümler âyet-i kerîmede en veciz bir üslûp ile ifade buyurulmuştur.

Âyetteki “taam” ile ne kastolunmuştur? “Bahr” tabiri âm bir lafız olup acı su balıklarla beraber göl, nehir gibi tatlı su balıklarına da şümülü var mı? Beyana muhtaç olan bu mühimmeleri müellif Buhârî ta’lik suretiyle rivayet etmekte bulunduğundan biz de onları nakil ve tercüme ederek izah edeceğiz.

Buhârî’nin Hazret-i Ömer’den rivayetine göre âyetteki “saydû’l-bahr”, diri olarak denizde avlanılanlardır, “taâmü’l-bahr” da denizin yüzüne ölü olarak atılanlardır. Abd b. Humeyd’in rivayetine göre, Ebû Hüreyre demiştir ki “Ben bir ara Bahreyn’e gitmiştim. Orada halk bana, ‘Denizin yüzüne attığı ölü balıklar yenir mi?’ diye sordular, ben de, ‘Yiyiniz’ dedim. Medine’ye geldiğimde bu meseleyi Hazret-i Ömer’e arzettim. O da benim cevabımı tasdik ederek şöyle dedi: *أُجِّلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ* âyetini okuyarak âyetteki saydû’l-bahr, deniz içinde diri avlanılandır, taâmü’l-bahr ile murat da ölüp de denizin yüzüne attığı balıktır!”

Buhârî’nin Ebû Bekir’den rivayetine göre müşârün ileyh hazretleri: “Tafi helâldir, kim yemek isterse yesin!” buyurmuş. Tafi, “Denizde ölüp de suyun yüzüne çıkarak dolaşan balık” diye tercüme olunmuştur. Fakat bu mesele hakkında mezâhib-i erbaa imamları ara-

14 Bu tercüme Saîd b. Cübeyr ile Saîd b. Müseyyeb’in İbn Abbas’tan rivayetine göredir. İbn Abbas, “Sayd, taze avdır, taam ile murat da kurutulandır” demiştir.

sında ihtilâf vardır: İmam Ebû Hanîfe ile ashabı, “Tafînin eti mekruhtur” demişlerdir ve Hanefî imamları Ebû Dâvûd ile İbn Mâce’nin rivayet ettiği Câbir hadisiyle istidlâl etmişlerdir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem efendimiz, “*Deniz dalgasının sahile attığını, yahut cezir halinde suyun çekilerek sahilde bıraktığını yiyiniz, tâhirdir, fakat denizde ölüp de suyun üstünde yüzen tâhir değildir, yemeyiniz!*”¹⁵ buyurmuştur.

İmam Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile Zâhirîler “Tafîyi yemekte beis yoktur” demişler ve Resûl-i Ekrem efendimizin, “*Denizin suyu tâhirdir, mutahhirdir ve meytesi de helâldir*”¹⁶ kavlinin mutlak olmasıyla istidlâl etmişlerdir.

İmam Buhârî’nin bir rivayetine göre de İbn Abbas radiyallahu anhümâ da âyetteki taamı Hazret-i Ebû Bekir ve Ömer gibi suda ölüp de suyun üstünde yüzmeye başlayan balıkla tefsir ettikten sonra mühim bir istisna ile kokmuş olanları çıkarmış ve suyun üstünde bayatlayıp kokanların haram olduğuna hükmetmiştir.

Ashaptan Şüreyh radiyallahu anh da Hazret-i Ebû Bekir’den, “*Denizde yaşayan her hayvan mezbuhtur. Allah Teâlâ denizde yarattığı her hayvanı sizin için zebhetmiştir*” hadisini rivayet etmiştir ki bu rivayet deniz mahlûkatı hakkında geniş hükmü ihtiva etmektedir.

TATLI SU BALIKLARI

Buhârî’nin yine bu babında Abdûlmelik b. Cüreyc’den rivayetine göre müşârûn ileyh demiştir ki: “Ben, Atâ b. Ebû Rebâh’a nehir ve göl gibi tatlı suların balığı da saydül-bahr midir?” diye sordum. O da, “Evet!” diye tasdik edip sonra, هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمَنْ كُلَّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا âyetini okudu. Fâtır sûresinin 12. âyeti olan bu kavli-i şerifin meâli şöyledir: “*Şu su tatlıdır, hoş içilir, öteki biri de tuzludur, acıdır, boğazı yakar. Bunların ikisinden de taze et (balık) yersiniz.*” Hakikaten bu âyet-i kerîme acı ve tatlı su balıklarının av etlerinin helâl olduğundan sarihtir.

Bundan sonra Buhârî tâbiî âlimlerinin en benâmlarından Şa’bî’nin, “Eğer ailem kurbağa yemek isteselerdi hiç tereddüt etmez, yedirirdim” dediğini rivayet ediyor. Şa’bî’nin bu ictihadını Dârimî’nin “Kitâbü’l-Et’ime”sindeki sahih senedle İbn Ömer’den bir rivayeti reddediyor. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem efendimizden “Devada kullanılmak üzere kurbağanın öldürülmesi câiz midir?” diye sorulmuş da Resûl-i Ekrem nehyetmiştir.¹⁷ Dârimî bu hadisi rivayet ettikten sonra, “Zebh ve katli menhî olunca ekli de câiz olmaz” demiştir.¹⁸ Bu hadisi Ahmed, Ebû Dâvûd, Nesâî *Sünen*’lerinde İshak b. Râhûye, Tayâlisî *Müsned*’le-

15 {D3815 Ebû Dâvûd, Et’ime, 35; İM3247 İbn Mâce, Sayd, 18.}

16 {İM386 İbn Mâce, Tahâret, 38.}

17 {İlgili rivayet Dârimî’nin *Sünen*’inin Kitâbü’l-Edâhî bölümünde Abdurrahmân b. Osmân’dan nakledilmekte ve sadece Resûlullah’ın kurbağa öldürmeyi yasakladığı ifade edilmektedir. (Bkz. DM2030 Dârimî, Edâhî, 26.) Rivayet, asıl metinde aktarıldığı şekliyle başka kaynaklarda yer almakta ve rivayetlerin tamamı Abdurrahmân b. Osmân’dan nakledilmektedir. (Bkz. D3871 Ebû Dâvûd, Tıb, 11.)}

18 {Dârimî’ye nispet edilen ifade onun *Sünen*’inde tespit edilememiştir. Bu ifade kaynaklarda Beyhakî’ye atfedilmiştir. (Bkz. BS19926 Beyhakî, *el-Kübrâ*, IX, 525).}

rinde, Hâkim de *Müstedrek*'inde rivayet etmiştir. Beyhakî de kurbağa hakkında vârit olan en sahih haber budur" demiştir.

Bu babda Mâlikî imamlarının icthadları muhtelifdir ve İbnü'l-Kâsım *Müdevvene*'de İmam Mâlik'ten kurbağa, yengeç, kaplumbağayı kesmeksizin yemek câiz olduğunu nakletmiştir. Yine İbnü'l-Kâsım'dan şu yolda tafsîlât rivayet olunmuştur: "Kurbağanın suda yaşayan kısmı kesmeksizin yenilir. Fakat karada yaşayan kısmı kesilmeden yenilmez" demiştir. İbnü't-Tîn, "İmam Ebû Hanîfe ile Şâfiî'nin re'y ve icthadları da böyledir" demiştir.

Müellif Buhârî'nin saydû'l-bahr konusundaki mühim bir rivayeti de İbn Abbas radiyallahu anhümânın, "Deniz avı ister hıristiyan, ister yahudi, ister Mecûsî tarafından avlansın yiyiniz!" demiş olmasıdır.

Buhârî'nin "Saydû'l-bahr" babında isnâd-ı muttasıl ile rivayet ettiği yegâne hadis Câbir'in şu rivayetidir: Câbir radiyallahu anh der ki: "Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sahil tarafına 300 kişilik bir süvari müfrezesi göndermişti. Bunların üzerine de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı kumandan tayin buyurmuştu. Esnâ-yı seferde bizi şiddetli bir açlık yakaladı. Kumandan Ebû Ubeyde mücahidlere yanlarında ne kadar erzak varsa getirmelerini emretti ve getirilen erzakı bir araya topladı ki iki dağarcık hurmadan ibaret idi. Bu hurmadan her gün Ebû Ubeyde azar azar vererek bizi geçindiriyordu. Nihayet bu da sona erdi, herkese günde bir hurma düşüyordu. En sonra deniz sahiline varmıştık. Bir de ne görelim? Sahilde küçük dağ gibi bir balık bulunuyordu. Bunu deniz sahile atmıştı. Hey'et-i seferiyyemiz sekiz gün bu balığın etini yedi. Medine'ye geldiğimizde bunu Resûlullah'a arz ettik. Resûl-i Ekrem, "Aziz mücahitler! Yiyiniz! Allah onu denizden merzûk olarsınız diye çıkarmıştır. Yanınızda varsa bize de yidiriniz!" diye tasvip buyurdu. Askerden bazıları o balık etinin pastırmasından bir parça Resûlullah'a verdi. Resul-i Ekrem de yedi."¹⁹

Buhârî, Câbir'in bu hadisini "Megâzî" bahsinde "Sîfûlbahr Gazâsı" babında da rivayet etmişti. Bu eserimizde 1644 ve 1645 numaralarla geçen bu rivayetleri ve oradaki izahımızı okuyunuz.

Bu hadisin ifade ettiği hükümler: Denizin sahile attığı balığın ve onun kurutulmuş pastırmasının yenilmesi helâl olduğundan ibaret olup أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ âyetinin²⁰ tefsir ve izahı mahiyetindedir.

19 {B5494 Buhârî, Zebâih, 12.}

20 {el- Mâide, 5/96.}

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ radiyallahu anhümâdan rivayete göre Esmâ şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Medine'de iken biz at keserdik, etini de yerdik. {B5519 Buhârî, Zebâih, 27.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî gibi Müslim, Nesâî, İbn Mâce de “Zebîha” bahsinde rivayet etmişlerdir. İmam Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed bu hadis ile istidlâl ederek at etinin yenilmesini tecviz etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik, “Kerâhet-i tahrîm ile mekruhtur” demişlerdir. Bazıları kerâhet-i tenzihtir demiş.

SIĞIR ZEBHİ

Bu hadisten önce de Buhârî sığır kesmenin ve etinin yenilmesinin helâl olduğunu beyan için *وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً* (el-Bakara, 2/67-71) âyetlerini zikretmiştir. Âyetlerin meâli şöyledir: “*Yâ Muhammed! Mûsâ'nın kavmi (İsrâiloğulları)ne, “Allah size bir sığır boğazlamanızı emrediyor!” dediğini de (kavmin Kureyş'e) an!” ve “İsrâiloğulları da sığır kesmişlerdi ve az kalsın kesmeye yazıyorlardı.”*

Bu iki âyetten birincisinde Allah'ın İsrâiloğulları'na sığır kesip kurban etmelerini emretmesi, onların da bu emir, bir hayli sual ve itirazlarına hedef olduktan sonra nihayet emre icabetle kesmeleri sığır zebhinin ve etinin yenilmesinin helâl olduğunu sarâhatle ifade eder.²¹

EHL-i KİTABIN ZEBİHALARI

İmam Buhârî'nin burada açtığı mühim bir babında da harbî olsun, haraçgüzar olsun, mutlak surette hristiyanın kestiği hayvan etinin yenilmesi helâl olup olmadığını tahkik etmesidir. Müellif bu babının unvanında *الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَلٌ لَكُمْ* (el-Mâide, 5/5) âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Ey müminler! Bugün*

21 Bakara kıssasının Mûsâ aleyhi's-selâma sebeb-i nuzulü şöyledir: Benî İsrâil içinde ihtiyar bir zengin vardı. Bu ihtiyarın bir oğlu ile birkaç birader-zâdeleri vardı. İhtiyar öldüğünde oğlu, amcasının oğullarını mirastan mahrum edecekti. Bunlar amcalarının mirasına konabilmek için ihtiyarın biricik oğlunu gizlice öldürürler. Sonra cenazesini kapı önüne koyarak cinayeti şunun bunun üstüne atmaya yeltenerek yaygaraya başlarlar. Katil bulunamayınca büyük bir fitne çıkar. Bunun üzerine Hazret-i Mûsâ'ya bir sığır kurban etmeleri ve kesilen sığırın bir parçasıyla ölüye vurmaları emrolunup bu suretle ölünün dirilip katili haber vereceği bildirilir. Hazret-i Mûsâ İsrâiloğulları'na bu emri tebliğ edince onlar, “Yâ Mûsâ! Bizimle alay mı ediyorsun?” diye istib'âd ederler. Bakara zebhinin emrolunmasına hayret etmelerinin sebebi onlara göre sığır mukaddes hayvan idi. Nasıl ki firavunların putperest olan kavmi bakaraya taparlardı ve boğa bunların en büyük mâbudlarını temsil ediyordu. Bu suretle Benî İsrâil hayli tereddütten ve bakaranın evsafı hakkında bir hayli sualden sonra sığırı kestiler ve bir parçasıyla vurulunca ölünün dirildiğini gördüler ki gaye Benî İsrâil'e ba'sü ba'de'l-mevt mucizesinin gösterilmesi idi.

size temiz ve nefis şeyler helâl kılındı. Ehl-i kitap olanların kestiği hayvan eti de size helâldir, sizin zebîhalarınız da onlara helâldir.”

Bu âyet-i kerîme yahudi ve hıristiyan ve Ehl-i kitap olan bütün milletlerin zebîhalarının yenilmesi câiz olduğuna istidlâl için vârit olmuştur. Çünkü âyet-i kerîmedeki “taam” lafzıyla murat, Ehl-i kitabın zebîhalarıdır. İbn Abbas, Ebû Ümâme, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr, İkrime, Atâ, Hasan, Mekhûl, İbrâhim en-Nehaî, Süddî, Mükâtil b. Hayyân hep âyetteki taamı, zebîha ile tefsir etmişlerdir. Bu hususta ulemânın ittifakı vardır ki Ehl-i kitabın zebîhaları müslümanlara helâldir. Çünkü yahudi, hıristiyan ve bütün Ehl-i kitap olan milletler, Allah adından başka bir nama zebholunmasını haram itikad ederler ve zebîhalarına muhakkak Allah adını zikrederler, her ne kadar Hak Teâlâ hakkında Allah’ın münezzeh olduğu bazı bâtil şeylere itikad ederlerse de!

Ehl-i kitap’tan başkalarına gelince ki müşriklerle ehl-i şirke benzeyen milletlerdir, bunların zebîhaları mubah ve helâl değildir. Çünkü bunlar zebîhaları ve kurbanları üzerine Allah adını zikretmezler ve bunlar Allah adına kesilmesinin meşruiyetine itikad da etmezler ve böyle kesilen hayvan etini yemekten çekinmezler de belki ölü hayvan etini yerler. Benî Tağlib, Cüzâm, Lahm gibi Nasârâ-yı Arab’ın zebîhaları da ulemânın cumhuru-guna göre yenilmez. Zührî’den, Nasârâ-yı Arab’ın zebîhası sorulmuş da, “Allah adından başka nama kestiğini iştirsen yeme, iştirmezsen ye!” diye müsait bulunmuştur.

1880

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ مَرَّ بِنَفَرٍ نَصَبُوا دَجَاجَةً يَرْمُونَهَا فَمَا رَأَوْهُ تَفَرَّقُوا فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ مَنْ فَعَلَ هَذَا إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَعَنَ مَنْ فَعَلَ هَذَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre müşârün ileyh bir kere bir tavuğu nişangâh dikerek ok atmakta olan beş on gencin yanından geçmişti. Bu gençler İbn Ömer’in gelmekte olduğunu görünce dağıldılar. Bunun üzerine İbn Ömer, “Bu tavuğu kim dikti? İyi biliniz ki Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem (canlı) tavuğu (veya herhangi bir hayvanı) böyle hedef ittihaz ed(erek öldür)en kimseye lânet etti” demiştir. {B5515 Buhârî, Zebâih, 25.}

İZAHİ

Bu hadisi müellif Buhârî “Herhangi Bir Hayvanın Kuyruğunu, Kulağını ve Herhangi Bir Âzasını Keserek yahut Hedef İttihaz Etmek Üzere Bağlayıp Hapsederek Azap ve İşkence Etmenin Kerahet ve Fenalığı” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir.

İbn Ömer'in bu hadisini Buhârî burada ayrı ayrı üç metin ve isnad ile rivayet etmiştir. Mevzumuz olan rivayet bunlardan biridir. Öbür iki rivayetdeki ziyadeleri tercümemizde kavis içinde gösterdik ki birisi aşağıdaki hadiste mutlak surette (hayvan) rivayetidir.

1881

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَنَّهُ قَالَ لَعَنَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ مَثَلَ بِالْحَيَوَانِ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan bir rivayette, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hayvana işkence ve azap edene lânet etti” dediği rivayet edilmiştir. {B5515 Buhârî, Zebâih, 25.}

1882

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَأْكُلُ دَجَاجًا.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem tavuk (eti) yediğini gördüm” dediği rivayet olunmuştur. {B5517 Buhârî, Zebâih, 26.}

İZAHİ

Bu hadisin *Buhârî* metninde mufassal bir rivayet tariki de vardır. Bu rivayet tariki Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin bu hadisi ne münasebetle rivayet ettiğini Ebû Mûsâ’nın râvisi Zehdem şöyle bildiriyor. Bir ara ben, Cerm kabilesinden bazı kimselerle Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’yi ziyaret etmiştik. Aramızdaki dostluğa mebnî Cermîler Ebû Mûsâ’ya yemek ikram ettiler. Yemekler arasında tavuk eti de vardı. Cemiyet içinde kızıl suratlı biri de şöyle oturuyordu ve sofraya yaklaşmamıştı. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî, “Yemeğe gelseniz a!” diye çağırdı. Kızıl suratlı adam, “Ben tavuk eti yemem. Bu hayvanın bir kere iğrendiğim bir şeyi yediğini gördüm de bir daha tavuk eti yememeye yemin ettim!” demesi üzerine Ebû Mûsâ mevzu-bahsimiz olan hadisi rivayet ederek “Resûl-i Ekrem’in tavuk eti yediğini gördüm” demiştir.

1883

عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السَّبَاعِ.

TERCÜMESİ

Ebû Sa'lebe radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem dört ayaklı hayvanlardan azı dışı olanların hepsinin, (kuşlardan da tırnaklı ve pençeli olanların) etini yemekten nehyetti” demiştir. {B5530 Buhârî, Zebâih, 29.}

İZAHİ

Tırnaklı ve pençeli kuşlar da haram olmakta, yırtıcı dört ayaklı hayvanlara mülhak olduklarından tercümemizde kavis içinde gösterdik. İslâm hukukçuları bu hadisin te'vil ve tevcihinde ihtilâf etmişlerdir. Kûfe ulemâsıyla İmam Şâfiî, hadisteki nehyin tahrîm için olduğuna zâhib olmuşlardır. Gerek yırtıcı dört ayaklı bir hayvanın, gerek pençeli yırtıcı kuşların etleri yenilmez demişlerdir. Şu kadar ki İmam Şâfiî sırtlan ile tilkiyi yırtıcı hayvan fasîlesinden çıkarmıştır. Sebep olarak da bu iki cins hayvanın dişleri zayıf olduğunu bildirmiştir.

İmam Mâlik hadisteki nehyi kerahete hamletmiş ve “Yırtıcı hayvanların hınzır derecesinde hurmeti sabit değildir. Çünkü ashâbın yırtıcılar hakkında ihtilâfı vardır” demiştir. Hâkim'in Hazret-i Câbir'den rivayet ettiği bir hadise göre de Resûl-i Ekrem sırtlan etini tecviz etmiştir.²²

HULÂSA: Atâ b. Ebû Rebâh, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshak sırtlan etinin mubah olduğuna zâhib olmuşlar; Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb, Evzâî, Sevrî, Abdullah b. Mübârek, İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed “Sırtlan eti yenilmez” demişler ve mevzubahsimiz olan Ebû Sa'lebe hadisinin umumuyla istidlâl etmişlerdir. Câbir hadisine gelince şüphesiz ki Ebû Sa'lebe hadisi derecesinde şöhreti sabit değildir.

1884

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَثَلُ جَلِيسِ الصَّالِحِ وَالسَّوِّءِ كَحَامِلِ الْمِسْكِ وَنَافِخِ الْكِيرِ فَحَامِلُ الْمِسْكِ إِمَّا أَنْ يُخْذِيكَ وَإِمَّا أَنْ تَبْتَاعَ مِنْهُ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا طَيِّبَةً وَنَافِخُ الْكِيرِ إِمَّا أَنْ يُحْرِقَ ثِيَابَكَ وَإِمَّا أَنْ تَجِدَ مِنْهُ رِيحًا خَبِيثَةً .

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İyi hemdem ile kötü dostun benzeri, misk sahibi ile ateş üfleyip saçan demirci körüğü gibidir. Şimdi misk sahibi

ya bu (güzel) kokudan bir miktar sana (hediye) verir yahut satın alırsın ya da ondan güzel koku alır, istifade edersin! Fakat demirci körüğünün nefesi ya senin elbiseni yakmak, yahut ondan ağır bir koku koklamak zorundasın!²³”
{B5534 Buhârî, Zebâih, 31.}

İ Z A H I

Misk herkesin bildiği şeydir. Bu kelime Farsça’dan alınıp Arapçalaştırılmıştır. Farsça’da aslı **müşktür**. Miskın “Kitâbü’s-Sayd”da zikrolunmasının vech-i münasebeti miskin geyikten alınan bir madde olması (geyiğin de av hayvanlarından bulunmasıdır).²⁴ Hanefî imamları miskin erkekler ve kadınlar tarafından kullanılmasının helâl olduğuna hükmetmişlerdir.

Tavzîh’te beyan olunduğuna göre İbn Münzir misk istimal ve intifânı câiz görenler şunlardır demiş: Ashaptan Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ömer, Enes, Selmân-ı Fârisî; tâbiinden Saîd b. Müseyyeb, İbn Sîrîn, Câbir b. Zeyd; fukahadan da İmam Mâlik, Leys b. Sa’d, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye.

Bunlara muhalefet edip mekruh addedenler de, Hazret-i Ömer, Ömer b. Abdülazîz, Atâ, Hasan-ı Basrî, Mücâhid ve Dahhâk’tir. Bunlardan ekserisi, “Misk ne ölüye, ne de diriye kullanılır” demişlerdir. Bunlara göre misk sanki meyteden ayrılmış bir parçadır.

Şüphesiz ki bu ictihad gayri sahih bir kıyastır. Ebû Dâvûd’un Ebû Saîd el-Hudrî’den merfûan bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Sizin en güzel kokunuz misktir*”²⁵ buyurmuştur. Bu rivayet aradaki ihtilâfı kesip atan bir nastır. İbn Münzir’in ceyyid bir isnad ile rivayetine göre Resûl-i Ekrem’in miski vardı onu sürünürdü.²⁶

1885

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُضْرَبَ الصُّورَةُ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yüz, surat döğünlenmesini nehyetti” dediği rivayet olunmuştur. {B5541 Buhârî, Zebâih, 35.}

23 {Bu cümle şu şekilde de ifade edilebilir: “Fakat demirci körüğünün nefesi ya senin elbiseni yakar, yahut ondan ağır bir koku koklarsın.”}

24 Miskın madde-i asliyesi hakkında pek çok ve muhtelif rivayetler varsa da bunların naklini lüzumsuz bulduk.

25 {D3158 Ebû Dâvûd, Cenâiz, 32, 33.}

26 {İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, V, 368, no: 2999.}

İ Z A H I

Bu hadisi müellif Buhârî hayvan ve insan suratına vurulan dağ ve alâmetin hükümüne dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Hayvana vurulan dağ sürü sahipleri tarafından kendi koyunlarına başkalarının sürülerine karıştığına medâr-ı temyîz olmak üzere vurulurdu. İnsan yüzüne, suratına vurulan dağ ve iğne ile nakşedilen döğün alâmeti de Sudan ve Habeşistan halkının yüzlerinde ve dudaklarında görülürdü.

Tavzîh'te bildirildiğine göre gerek hayvan, gerek insan yüzünü ve suratını dağlayarak alâmet vurmak Şâfiîler'e göre mekruhtur. Biz Hanefîler'e göre mevzumuz olan hadisteki nehyin sarâhatine binaen haramdır. Müslim'in Hazret-i Câbir'den münferiden rivayetine göre Resûl-i Ekrem bir kere yüzü dağlanmış bir merkebin yanından geçerken, “*Şu hayvanı dağlayana Allah lânet etsin!*”²⁷ diye beddua buyurmuştur. Yüze dağ vurulmasının bu derece çirkin görülmesi yüzün her âzadan ziyade şerefli bir uzuv olması, fıtrat-ı asliye ve hilkat-i ilâhiyyeyi tağyîr etmesi ve hiç şüphesiz yüzde mûcib-i şîn bir manzara meydana gelmesi cihetleriyle. Fakat medâr-ı temyiz olmak ve mücerret alâmet ve menfaati mûcip bulunmak üzere yüzden başka bir âzanın damgalanmasında beis görülmemiştir. Nasıl ki Resûl-i Ekrem efendimizin zekât ve kurban develerine alâmet vurduğu “Zekât” ve “Hac” bahislerinde geçti, oralara bakınız!

Buhârî'nin izah etmekte bulunduğumuz İbn Ömer'in bu hadisinden sonra Enes b. Mâlik'ten de menkûlen bir rivayeti vardır. Bu rivayete göre Hazret-i Enes demiştir ki: Resûl-i Ekrem deve ahırında zekât develeriyle meşgul bulunduğu bir sırada yeni doğan kardeşim Abdullah'ı teberrağın hurma çİğnemi yedirmesi için²⁸ alıp huzura girmiştım. Bu sırada Resûl-i Ekrem zekât koyunlarını –öyle sanıyorum ki kulaklarını– damgalıyordu.²⁹

Bu hadîs-i şerif de alâmetin yüzden başka yere bilhassa koyunlarda kulağı vurulması hususunda nastır. Bu cihetle memleketimizin her tarafında sürü sahipleri koyunlarını kulaklarından alâmetler ki Peygamber efendimizin âdet-i seniyyelerine tamamıyla muvâfıktır. Bu alâmete dilimizde “în” denilir.

Nevevî der ki: Yüze dağ vurmak her hayvan hakkında menhîdir. İnsan hakkında ise mecma-ı mehâsin olmak itibariyle bu nehiy daha şiddetlidir. Hususiyle bazı âzanın hissinin ta'tîlini mûcip olursa böyle mahzurlar da inzimâm edince bize göre bu iptidai ve âdeta vahşiyane hareket cinayet derecesine varır.

27 {M5552 Müslim, Libâs, 107.}

28 İslâm aileleri yeni doğan çocuklarını Resûl-i Ekrem'e götürürlerdi ve nevzâdın midesine ana sütü girmeden teberrağın Resûl-i Ekrem'in hurma çİğneminı yalattırırlardı.

29 {B5542 Buhârî, Zebâih, 35.}

Kitâbü'l-Edâhî

كِتَابُ الْأَضَاحِي

Bu bahis kurbanların ahkâmını bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Unvandaki **edâhî** kelimesi **udhiyyen**in cem'idir. Udhiyye kurban bayramına verilmiş bir isim olup yevmü'l-adhâ denildiği gibi kendisinde kesilmesi teşrî' buyurulan bu vakte izâfetle kesilen hayvana da udhiyye denilmiştir. Şeriat örfünde udhiyye: deve, sığır, davardan ibaret olan hususi bir hayvanı Allah Teâlâ'ya yakınlık kastıyla bayram gününde kesmektir.

Müellif Buhârî *Sahîh*'inde "Kitâbü'l-Edâhî" unvanından sonra "Sünnetü'l-Udhiyye" unvanıyla bir bab açarak İbn Ömer radiyallahu anhümânın, "Udhiyye yani kurban sünnettir, mâruftur" dediğini rivayet etmektedir. Mâruf, Allah'a itaat ve yakınlıktan, halka da ihsandan ibaret olduğu mâlûm olan ibadet demek. Buhârî'nin bu rivayetinden İbn Ömer'e göre kurbanın sünnet bir ibadet olduğu anlaşılıyor.

Esas itibariyle udhiyyenin hükmünde ashap, tâbiî ulemâsıyla mezâhib-i fıkhîyye imamları ihtilâf etmişlerdir. Saîd b. Müseyyeb, Atâ b. Ebû Rebâh, Alkame, Esved, Şâfiî ve Ebû Sevr kurban farz ve vâcip değildir, mubahtır: Kesen sevap kazanır, kesmeyen günahkâr olmaz demişlerdir. Bu ictihad Ebû Bekir, Ömer, Ebû Mes'ûd, Bilâl radiyallahu anhümden rivayet olunmuştur. İmam Mâlik, "Zengin kurban kesmeyi bırakmamalıdır. Özürsüz bırakılırsa fenalık edilmiş olur" demiştir. İbrâhim en-Nehaî: "Kurban zengin şehir halkına vâciptir" demiştir. İmam Muhammed'in ictihadı da mukim olmak kaydıyla böyledir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf: "Hür, mukim, müslim, zengin olan kimseye vâciptir" demişlerdir.

Hidâye sahibi Mergînânî udhiyye hakkındaki Hanefî mezhebinin noktainazarını şöyle takrir etmiştir: Udhiyye her hür, mukim, zengin, müslümana kurban gününde kendi namına ve küçük çocuğu namına vâciptir. Vücûb hükmü İmam Ebû Hanîfe ile ashabından Muhammed, Züfer, Hasan ve bir rivayete göre Ebû Yûsuf'un eser-i ictihadlarıdır. Ebû Yûsuf'tan sünnet olduğuna dair de bir rivayet naklolunmuştur.

Sünnet olduğuna kâil olanlar{ın delili} Buhârî'den başka ehl-i hadîsin Ümmü Seleme'den rivayet ettikleri şu meâldeki hadîs-i şeriftir: "*Her kim zilhicce ayının hilâlini*

görür de kurban kesmek dilerse kurbanının tüyünden ve tırnaklarından bir şeye dokunup ayıplamasın¹. Bunları muhafaza etsin²” buyurulmuştur.

Bu hadiste kurban, (dilerse) kaydıyla sahibinin iradesine bırakılmış olması vücûba münâfidir demişlerdir.

Vücûb deliline gelince, bu da İbn Mâce’nin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği, “*Kim ki kurban kesmeye malî kudreti müsait olur da kurban kesmezse o kimse bizim namazgâhımıza sakın yaklaşmasın!*”³ meâlindeki hadîs-i şeriftir. Bu hadisi Hâkim de rivayet etmiş ve “İsnâdı sahihtir” demiştir. Görülüyor ki Resûl-i Ekrem’in, “İslâm câmiası içine gelmesin!” suretindeki şiddetli vaîdi ancak vâcip bir ibadetin bırakılmasına terettüp eder, vâcipten başka bir hükme lâhik olmaz. Hatta İbn Hazm, İmam Ebû Hanîfe’nin, “Kurban farzdır” dediğini bile kaydetmiştir.

Udhiyye hakkında Hanefî mezhebinin nakle istinad eden delili sair İslâm mezheplerinden kuvvetli olmakla beraber İslâm dininin zekât, sadakât gibi her vesile ile her dinden ve her içtimaî teşekkülden ziyade ehemmiyet verdiği beyne’l-İslâm ve hatta beyne’l-beşer içtimaî yardım umde-i fâzılasına uygundur. Bu eserimizdeki “Zekât” bahsinin baş tarafındaki mukaddimemizi okuyunuz!

1886

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ ضَحَّى مِنْكُمْ فَلَا يُصْبِحَنَّ بَعْدَ ثَلَاثَةٍ وَفِي بَيْتِهِ مِنْهُ شَيْءٌ فَلَمَّا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ نَفَعَلُ كَمَا فَعَلْنَا الْعَامَ الْمَاضِي قَالَ كَلُوا وَأَطْعُمُوا وَادَّخَرُوا فَإِنَّ ذَلِكَ الْعَامَ كَانَ لِلنَّاسِ جَهْدٌ فَأَرَدْتُ أَنْ تُعِينُوا فِيهَا.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva‘ radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bayram hutbesinde), “Sizden her kim kurban keserse (bayramın) üçüncü (gece)sinden sonra evinde kurban etinden bir şey bulunduğu halde sabahlamasın” buyurdu. Ertesi sene hulûl edince ashap, “Yâ Resûlellah! (Kurban etini) geçen sene yaptığımız gibi mi dağıtacağız?” diye sordular. Resûl-i Ekrem şöyle cevap verdi: “Bu yıl (kendiniz) yiyiniz, (misa-firlere, fukaraya) yediriniz, (ailenize) azık da ediniz. Çünkü geçen sene halk

1 {Bu ifadenin ‘ayıklamasın’ şeklinde olması hadisin metnine daha uygun düşmektedir.}

2 {M5119 Müslim, Edâhî, 41.} {Bu rivayet “Zilhicce hilalini görüp de kurban kesmek isteyen kimse, artık ne saçını kessin, ne de tırnaklarını.” şeklinde de tercüme edilebilir. Burada kastedilen ‘kurbanın değil, kurban kesmek isteyenin saç ve tırnakları’ olarak yorumlanmıştır. (Nevevî, *el-Minhâc*, VII, 63-64.)}

3 {İM3123 İbn Mâce, Edâhî, 2.}

arasında geçim zorluğu vardı. İstedim ki (fakir) halka yardımda bulunasınız.”
{B5569 Buhârî, Edâhî, 16.}

İ Z A H I

Bu hadisin yüksek bir hususiyeti vardır ki Buhârî’nin “sülâsiyyât”ından olmasıdır. Sülâsiyyât, rivayet olunan haberin üç râvi vasıtasıyla Peygamber efendimize vâsıl olmasıdır. Bir haberin sahibi ile râvisi arasında isnad vasıtası ne kadar az olursa o nisbette medâr-ı sıhhat olacağı tabiidir. Müellif Buhârî’nin kendisiyle Peygamberimiz arasında üç vasıta ile rivayet ettiği hadisler yirmi üç tanedir ve Seleme’nin bu hadisi on sekizincisidir. Bu hadis-teki üç vasıta, “Ebû Âsım, Zeyd b. Ebû Ubeyd, Seleme b. Ekva”dır.

Bu hadîs-i şerifin ilk kısmında kurban etinden sahibinin üç günden fazla istifade etmesi ve azık edinip kavurma yapması haram kılınmıştır. Nasıl ki Buhârî’nin bu hadisten sonra Hazret-i Âişe’den bir rivayetinde de, “*Kurban etini ancak üç gün yiyiniz*”⁴ buyurulmuştur. Hadisin ikinci kesiminde de nehyin bir sebebe, halkın geçim hususunda zorluk çektiği bir zarurete müstenit olduğu beyan buyurulup o zaruretin zevali üzerine artık kendilerinin yemeleri, fukaraya dağıtılmaları, bir kısmını da azık edinmeleri emrolunup üç günden fazla yiyebilmeleri tecviz buyurulmuştur. Nasıl ki zarurete müstenit bir hadisede Hazret-i Osman’ın âsiler ve ihtilâlciler tarafından muhasara olunduğunun böyle bir kurban bayramına tesadüf ile Medine halkı maişet hususunda güçlük çekmeye başlamıştı. Bu cihetle Hazret-i Ali irat buyurduğu bayram hutbesinde Hazret-i Peygamber’in vaktiyle darlık zaruretine mebnî kurban etinin üç günden fazla yenilmesini nehyettiğini hatırlatmıştı. Şüphesiz ki bu da, o yolda feragatkâr bir harekete tergîb idi. Şimdi böyle bir hüküm hâlâ bâki midir, değil midir?

İmam Şâfiî’den rivayete göre müşârün ileyh hazretleri: Bu hüküm muhakkak surette nesholunmuştur. Öyle sanıyorum ki üç günden fazla yenilmesine dair hurmetin nesholunduğu Hazret-i Ali’ye vâsıl olmamıştır. İbn Abdülber de şöyle demiştir: Kurban etinin bayramın üçüncü gününden sonra da yenilmesi câiz olduğunda ulemâ arasında –bildiğimize göre– ihtilâf yoktur. Bu husustaki nehiy mefsuhtur. Şârih Aynî de şöyle izah ediyor: Ulemânın ve fukahanın cumhuruna göre kurban etinin üç günden fazla zamanda yenilmesi ve bir kısmının azık edinilmesi mubahtır. Bu cumhur içinde eimme-i erbaa ile bunların ashabı da dahildir. Bu hususta (izahıyla meşgul bulunduğumuz) Seleme hadisinin fıkra-i sâniyesiyle ve başka hadislerle istidlâl etmişlerdir.

Buhârî’nin Hazret-i Câbir’den bu babdaki bir rivayetine göre de müşârün ileyh, “Peygamber’in zamanında biz hedy kurbanlarımızın etini Medine’ye getirir, azık yapardık”⁵ demiştir. Bu hadisin ikinci fıkrasında musarrah olduğu üzere kurban eti üç kısma ayrılıp bir parçası sahibine, diğer bir parçası fakir ve zengine hediye edilir, birisi de ev azığı olarak

4 {B5570 Buhârî, Edâhî, 16.}

5 {B5567 Buhârî, Edâhî, 16.}

iddihar olunur. Hediye ve sadaka olarak ayrılan kısım da mendup olan sülûsten eksik olmamalıdır. Kesîrû'l-âile olan kimse bu hediye ve sadaka kısmını terkedebilir.

Tahâvî de bu husustaki nâsih hadisleri rivayet etmiştir. Fakat biz bahsi daha fazla uzatmamak için naklinden sarfınazar ettik.

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ صَلَّى الْعِيدَ يَوْمَ الْأَضْحَى قَبْلَ الْخُطْبَةِ ثُمَّ خَطَبَ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَدْ نَهَاكُمْ عَنْ صِيَامِ هَذَيْنِ الْيَوْمَيْنِ أَمَّا أَحَدُهُمَا فَيَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ وَأَمَّا الْآخَرُ فَيَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ نُسُكِكُمْ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh hazretleri bir kurban günü hutbeden önce bayram namazını kılıp sonra hutbe irat edip demiştir ki: “Ey nâs! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem sizi şu iki (bayram) günü oruç tutmaktan nehyetti: Biri orucunuzu bozduğunuz (ramazan bayramınız) günüdür, öbürü de kurbanınızın etinden içinde yediğiniz (kurban bayramınız) günüdür.” {B5571 Buhârî, Edâhî, 16.}

İZAHİ

Ramazan bayramının ilk günü ile eyyâm-ı teşrik dediğimiz kurban bayramının dört gününde oruç tutmak Hazret-i Ömer’in bu hadisinin sarâhati veçhile menhîdir, haramdır. Bu cihetle savm-ı visâl dediğimiz yıl orucu tutmayı nezreden kimse bile bu iki bayramın beş gününde orucunu yer, tutmaz. Bu günlerde oruç tutmayı nezretmek doğru değildir. Fakat nezir ederse nezri sahih olur. Ancak o günleri yine oruç tutmayıp iftar eder, sonra başka günleri kazâ eder.

BİR İFADE: İmam Buhârî’nin *Sahîh*’inde “Udhiyye” bahsinde rivayet ettiği hadislerden müellif Zebîdî merhum burada yalnız yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadisi *Tecrîd*’in bu bahsine almıştır. Öbürlerini yukarıda geçen bahislerde zikretmekle iktifa etmiştir. Biz de bu hadislerin geçtiği bahislere ve hadis numaralarına işaret etmekle iktifa edeceğiz.

Bu hadislerden birisi Resûl-i Ekrem’in Vedâ haccında kurban bayramının arefe günü Arafat’ta ve bayram günü Mina’da irat buyurduğu meşhur hutbelerinden bir parçadır. Bu eserimizde “Haccetül-Vedâ” bahsinde tercüme ettiğimiz bu hutbelere bakınız! Birisi de Resûl-i Ekrem’in kurbanlarına dairdir. Bunun için de oraya bakınız! Diğer biri kurbanın bayram namazından sonra kesilmesidir. Bunun için de bu eserimizde geçen 516 ve 517 numaralı hadislere ve izahlara bakınız!

Kitâbü'l-Eşribe

كِتَابُ الْأَشْرِبَةِ

Bu kitap haram ve mubah olan içkilere dair hükümleri ihtiva eden hadîs-i şeriflere dairdir.

Unvandaki **eşribe**, **şarabın** cem'idir. Şarap haram olsun, mubah olsun içilen mâyiin ismidir ki "içki" demektir. Dilimizde her nasılsa şarap lafzı ve onun tercümesi olan içki tabiri bildirdiğimiz umumi mânada kullanılmayıp yalnız nassan haram olan hamr ile sair müskiratta kullanılmıştır. Halbuki "Kitâbü'l-Eşribe" yalnız bu haram olan içkilerin hurmetine dair nasları değil, su, süt gibi helâl ve mubah olan meşrubata dair rivayetleri de muhtevidir.

Müellif Buhârî bu unvanında Mâide sûresinin 90. **إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ** **عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: *"Ey müminler! Hamr, kumar, dikili taşlar ve putlar, fal zarları ve kalemleri necistir, murdardır. Artık bu iğrenç şeylerden sakının. Umulur ki felâh bulasınız."* Dikili taşlar, fal zarları ve kalemleri bu cildin "Zebîha" bahsinde izah olundu, oraya bakınız.

Bu âyet-i kerîmeyi Buhârî hamrın hurmeti hakkında vârit olan hadîs-i şeriflere bir temhîd ve mukaddime olmak üzere zikretmiştir. Câhiliye zamanında Araplar içkiye düşkündüler. İbtidâ-i İslâm'da da mubah idi. Fakat Hazret-i Ömer daima hurmetini iltizam ederdi. Ahmed b. Hanbel'in de Hazret-i Ömer'den rivayetine göre, Hazret-i Ömer daima Peygamber'in huzurunda, **اللهم بين لنا في الخمر بيانا شافيا** *"Allahım! Biz müminlere hamr hakkındaki hükmünü açık şifa verici bir surette bildir!"* diye dua ederdi. Bunun üzerine Bakara sûresinin **يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ** *"Peygamberim! Sana hamrın ve kumarın hükümlerini soruyorlar. Sen onlara bunlarda büyük günah bulunduğunu söyle"* (2/219) âyeti nâzil oldu. Bu âyet, Hazret-i Ömer'e okundu. O yine, **اللهم! Hamr hakkındaki açık ve kesin hükmünü bildir!"** duasında bulundu. Bunun üzerine Nisâ sûresinin, **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى** *"Ey iman eden kullar! Sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayın!"* (4/43) âyeti nâzil oldu. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem'in münâdîsi namaz vakti olunca, *"Sarhoş olarak namaza yaklaşılmasın!"* diye ilân ederdi. Bu âyet Hazret-i Ömer'e de okundu. O yine, *"Rabbim! Hamr hakkındaki hükmünü açık ve kesin olarak bildir!"* temennisinde bulundu. Bu defa da Mâide sûresinin 91. âyet-i kerîmesi nâzil oldu ki meâli şöyledir: *"İçki ile kumar (beliyyesiyle) de şeytan muhakkak aranızda düşmanlık ve kin sokmak*

ve sizi, Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık şimdi siz (bu iki beliyeden) vazgeçtiniz mi?” Bu âyet de Hazret-i Ömer'e okundu ve sonundaki فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ “Nasıl vazgeçtiniz, değil mi?” istifhamı okununca Hazret-i Ömer bu ilâhî suali, انتهينا “Vazgeçtik Allahım!” diye karşıladi.¹

Âyetin sebep-i nuzûlü olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği İbn Ömer'in bu hadisini Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî de rivayet etmişlerdir. Tirmizî sıhhatini de kaydetmiştir.

1888

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ شَرِبَ الْخُمْرَ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ لَمْ يَتُبْ مِنْهَا حُرِمَهَا فِي الْآخِرَةِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Kim ki dünyada şarap içmiş de, sonra bu günahından dünyada tövbe etmez(den ölür)se, o kişi âhirette cennet şarabından mahrum olur, (içemez)” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5575 Buhârî, Eşribe, 1.}

İZAHİ

Bu hadiste dünyada şarap içmiş de yine dünyada tövbekâr olmayanların âhirette müttakilere vaad olunan cennet şarabından mahrum olacakları bir ceza ve ukûbet olarak bildiriliyor. Mâsiyet ve günah cennetten mahrumiyeti mûcip olmadığından bu zavallılar cennete girecekler; fakat hiç sekrî olmayan ve içenlere yüksek lezzet bahşeden bu rengârenk şaraplarla dolu bardakları ehl-i cennet hiç el dokunmamış sâkî hûrilerin elinden alıp içenlerken dünyanın bu zavallı bekripleri mahrum kalacaklardır. İbn Abdülber der ki: “Bazıları ileri giderek şarap içmiş de tövbekâr olmayan kimse cennete giremez” demişlerse de bize göre bu mezhep gayr-i merzîdir. Meğer şöyle tevcih oluna: Şarap içmiş tövbesiz ölen kişiyi Allah affetmedikçe cennete giremez.

1889

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَشْرِبُ الْخُمْرَ حِينَ يَشْرِبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلَا يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

1 {HM378 İbn Hanbel, I, 54.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Zinakâr (mümin) kişi zina ettiği sıra (tam ve kâmil bir) mümin olduğu halde zina edemez. İçki içen de içki içtiği zamanda (kâmil bir) mümin olarak içemez. Hırsız da sirket ettiği sıra (kâmil bir) mümin olduğu halde sirket edemez. {B5578 Buhârî, Eşribe, 1.}

1890

وَعَنْهُ فِي رِوَايَةٍ أَيْضًا وَلَا يَنْتَهَبُ نُهْبَةً ذَاتَ شَرَفٍ يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ
أَبْصَارَهُمْ فِيهَا حِينَ يَنْتَهَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayette (Nebî sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurmuştur: “Halkın gözü önünde yağmacılık eden yüksek mevki sahibi (zalim kişi) yağmacılık ettiği zaman mümin olarak çapulculuk edemez.” {B5578 Buhârî, Eşribe, 1.}

İZAHİ

Bu 1889 ve 1890 numaralı hadisler hakikatte bir hadis olup ancak isnadında bir fark bulunduğundan ayrı ayrı rivayet olunmuştur. Şârih İbn Battâl der ki şürb-i hamr hakkında vârit olan haberler içinde en şiddetli rivayet Ebû Hüreyre'nin bu hadisidir. Çünkü hadiste zikrolunan dört nevi fazîhayı irtikâp edenlerden irtikâp ettikleri cürmü ikâ' ettikleri sırada iman şuurunun kendilerinden münselib olduğu bildiriliyor ki zâhir şekline göre çok ağırdır. Tebliğin bu zâhir şekline bakarak hâricîler: Bu büyük cürümleri –haram olduklarını bilerek amden– irtikâp edenleri tekfir etmişlerdir. Ehl-i sünnet ulemâsı ise bu husustaki imanı kemale hamlederek: “Büyük günahları ve bu meyanda şürb-i hamrı irtikâp edenlerin imanı tam ve kâmil olmaz” suretinde tefsir etmişlerdir. Şârih Hattâbî de, “Şürb-i hamrı ve diğer fazîhaları helâl addederek irtikâp edenler” diye tavsif etmiştir. Bazı âlimler de büyük bir tehdittir demişlerdir. Bu babda vârit olan sair haberler de bu suretle tefsir ve tevcih olunur. Meselâ Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisinde, “*Üç sınıf mücrim cennete giremez: Şârib-i hamr, kâtı'-ı rahm, sihre inananlar*”² buyurulmuştur. Ebû Hüreyre'nin bir hadisinde de, “*Şârib-i hamr, puta tapan gibidir*”³ buyurulmuştur ki bütün bunlar tağlîz ve tehdide hamlolunmuşlardır.

2 {HM19798 İbn Hanbel, IV, 399.}

3 {İM3375 İbn Mâce, Eşribe, 3.}

Bu hadislerden sonra Buhârî *Sahîh*'inde باب الخمر من العنب “Üzümden Yapılan Hamr” unvanıyla bir bahis açarak burada bazı hadisler rivayet etmiştir ki bunlardan hiçbirisi bu bahiste *Tecrîd*'e alınmamıştır. Halbuki ehl-i ilmin bu mevzu üzerinde birçok muhakemeleri bulunduğundan bu başlığı izahımızla dolduracağız.

Yukarıdaki unvanı bir hüküm mahiyetinde telakki eder de “Hamr, üzümünden yapılandır” diye tercüme edersek müellif Buhârî'nin Ebû Hanîfe mezhebi üzerinde yürüdüğünü göstermiş oluruz. Çünkü İmam Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre hamr, üzüm suyunun galeyan eden ve kaynaması kesb-i iştîdâd ederek üzerindeki kaymağını ve tortusunu atan şeklidir. Binaenaleyh Ebû Hanîfe'ye göre, “Üzümden başka meyve ve hububattan yapılan içkilere hakiki mânasıyla hamr ıtlak olunamaz” teşbih suretiyle denilebilir.

Ebû Hanîfe'den başkasının mezhebine göre hamr üzümü münhasır değildir. Nasıl ki Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivayetine göre, “*Hamr, hurma ve üzüm ağaçlarının mahsullerinden ittihaz olunur*”⁴ buyurulmuştur. Bu hadisin de zâhirine göre hamr bu iki ağacın mahsulüne münhasır olmak iktiza ederse de böyle değildir. Çünkü aşağıda göreceğimiz Buhârî'nin İbn Ömer'den bir rivayetinde Hazret-i Ömer irat ettiği bir hutbesinde hamrın haram kılındığını bildirdikten sonra bu nesnenin beş şeyden “üzüm, hurma, buğday, arpa ve bal”dan yapıldığını söylemiştir.

Şu halde Hanefîler için bu hadisleri te'vil etmek zarureti vardır ve birkaç suretle te'vil etmişlerdir:

1. Bu iki şecerenin yani üzümle hurmanın ikisi birden değil, ancak birisi (üzüm) matlûptur. Nasıl ki يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ “*Ey cin ve ins cemaati! Size içinizden peygamberler gelmedi mi?*” (el-En'âm, 6/130) kavl-i şerifinde hakikatte muhatap olan insanlardır. Çünkü peygamberler insan nevindendir.

2. Yahut hamr üzümle hurmanın ikisinden yapılan içkidir deniliyor. Bunlardan üzüme hamr ıtlakı hakikat, öbürüsüne mecaz olur. Şu halde üzüm şarabının azına da çoğuna da, sekir versin vermesin hamr ıtlak olunur. Öbürlerinin sekir hali hamr ile tavsif olunur.

İmam Buhârî'nin bu unvanındaki bir rivayetinde İbn Ömer radiyallahu anhümâ, “Hamr haram kılındığında Medine'de hamrdan bir şey yoktu” demişti. Halbuki Enes b. Mâlik'in bir hadisine göre o kadar çoktu ki sokaklara döküldü de sel gibi aktı. Şu halde İbn Ömer'in, “Medine'de hamr yoktu sözü, üzümünden ittihaz olunan şarap yoktu” demek olur. Bu cihetle de, “Hamr mutlak zikrolununca kemaline sarfolunur ki o da üzümdür.” Buhârî'nin unvanından sonra İbn Ömer'in bu hadisini rivayeti, yukarıda bu unvanı bir hüküm ifade eder mahiyette tercümemizin isabetini gösterir.

Burada şunu da kaydedelim ki hamrın tahrîmi Mekke'nin fethi senesi, Mekke fet-hedilmezden önce vuku bulmuştur. Dimyâtî Hudeybiye senesi dediğine göre hicretin 6. senesinde haram kılınmış demek olur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْبَيْعِ وَهُوَ نَبِيذُ الْعَسَلِ وَكَانَ أَهْلُ الْيَمَنِ يَشْرَبُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden biti' (içkisinin hükmü) sorulmuştu -ki bu biti', Yemen halkının içtikleri baldan mâmul içki idi- Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sekr veren her içki haramdır” diye cevap verdi... {B5586 Buhârî, Eşribe, 4.}

İ Z A H I

Hadisteki “biti” hakkında İmam Ebû Hanîfe, “Bu Yemen içkisidir, fakat Yemen halkı bu kelimenin ‘t’ harfini üstün okurlar da ‘bita’ derler” demiştir ki baldan yapılan koyu ve kıvamlı şıradır. İbn Muhayriz, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Basra Camii’nin minberinde hutbe irat ederken şöyle söylediğini işittim demiştir: “Ey Basralılar! Medine ahalisinin içkisi büsr ve temr denilen hurma şarabıdır: Fars halkının içkisi de üzüm suyudur, Yemenliler’in biti’, Habeşliler’in de sükürkedir ki pirinçten ve darıdan yapılır.

Hazret-i Âişe hadisinde Resûl-i Ekrem’e bu suali soran zatın adını bildirmemiştir. Fakat yakın bir ihtimal olarak Ebû Mûsâ el-Eş’arî olduğu söylenmiştir. Resûl-i Ekrem efendimiz Ebû Mûsâ el-Eş’arî’yi Yemen’e vali göndermişti. Herhalde Yemen’in içkisini Resûl-i Ekrem’in sormuş olması, Ebû Mûsâ’nın da biti’ diye cevap vermiş bulunması, bunun üzerine Resûl-i Ekrem’in, “*Sekr veren her içki haramdır*”⁵ diye hükmünü bildirmiş olması en yakın ihtimaldir.

“*Sekr veren her içki haramdır*” hadisi Resûl-i Ekrem’in “cevâmiu’l-kelim” diye anılan toplu sözlerinden biridir. Kelimeleri az, ifade ettiği mânalar ve hükümler çoktur. Resûl-i Ekrem’den yalnız Yemen’in içkisinin hükmü sorulmuştu. O, içkinin mahiyetini umumi bir kanun halinde tarif ederek cevap vermiştir ki her içki bununla ölçülmelidir demek oluyor. Bu cihetle İmam Buhârî’nin bu babda bir rivayetine göre, Ma’n b. İsâ, Enes b. Mâlik hazretlerine fukkâ’in⁶ hükmünü sormuş o da, “Sekr vermedikçe içmekte günah yoktur” demiş.

5 {M5214 Müslim, Eşribe, 70.}

6 Fukkâ’, şerbetçilerin çarşıda sattıkları mutlakâ şerbete denir ki hububattan ve meyvelerden vesaireden

Yine bu babında Buhârî'nin rivayetine göre Abdullah b. Ömer der ki: Ömer radiyalahu anh Resûlullah'ın minberinde bir hutbe irat ederek şöyle demişti: Allah Teâlâ hamrı haram kıldı. (Bugün) hamr şu beş şeyden yapılıyor ki bunlar üzüm, hurma, buğday, arpa ve baldır. Hamr (âm bir isim olup mutlaka) akıl ve şuuru karıştıran ve kendi halinde bırakmayan (sekr veren) içkidir.

Şârih İbn Hacer der ki: Hazret-i Ömer bu hitabesiyle şunu demek istemiştir: Âyetteki hamr ile murat, üzümden yapılan şaraba münhasır olmayıp başka şeylerden yapılanlara da şâmilidir. Şârih Aynî de onu takip edip, "Üzümden başkasına hakikaten hamr denilmez, teşbih tarikiyle denilir" diyerek aşağıda izah edeceğimiz Hanefî mezhebini müdafaa etmiştir.

Hazret-i Ömer'in hutbesinde şarap imal edilen beş şeyi zikretmesi Ömer zamanında Medine'de yalnız bunların meşhur olmasına mebnîdir, yoksa bunlara münhasır demek değildir.

1892

عَنْ أَبِي عَامِرٍ الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَحِلُّونَ
الْحَرْ وَالْحَرِيرَ وَالْحُمْرَ وَالْمَعَارِفَ وَلَيُنْزِلَنَّ أَقْوَامٌ إِلَى جَنْبِ عِلْمٍ يَرْوَحُ عَلَيْهِمْ بِسَارِحَةٍ لَهُمْ يَأْتِيهِمْ
لِحَاجَةٍ فَيَقُولُوا ارْجِعْ إِلَيْنَا غَدًا فَيُبَيِّتُهُمُ اللَّهُ وَيَضَعُ الْعِلْمَ وَيَمْسَحُ آخِرِينَ قِرْدَةً وَخَنَازِيرَ
إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Eş'arî Ebû Âmir radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittiği rivayet olunmuştur: "(Bir zaman gelecektir ki) ümmetimden muhakkak birtakım zümreler türeyecektir. Bunlar zina etmeyi, ipekli elbiseler giymeyi, şarap içmeyi, def, dümbelekler (çengi, çigâna ile) eğlenmeyi helâl ve mubah sayacaklar. (Bunlardan) birtakım (merhametsiz, hodgam) zümreler de dağ mesirelerine yanlayacaklar, onlara ait koyun sürüsü ile çoban sabahları yanlarına gelecek, (akşamları gidecek). Bunlara bir fakir bir hâcet için gelecek de bu (duygusuz insan)lar fakire, 'Haydi (bugün git) yarın gel!' diyecekler. Bunun üzerine Allah (sevip eğlendikleri) dağı üzerlerine indirerek bir kısmını helâk edecek, (sağ kalan) öbürlerini de kıyamet gününe kadar maymun ve domuz suretlerine tebdil edecek." {B5590 Buhârî, Eşribe, 6.}

tertip ederler (*Kâmus Tercümesi*). Bu cihetle sıra ve boza envâi sekr verecek derecede tahammür etmedikçe içilmesi helâldir.

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Hamrî Helâl Addedenlerin ve Ona Başka Ad Takanların Beyanı” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Fakat izah edeceğimiz Eş’arî hadisi bu unvanın birinci fıkrasına mutâbık ise de unvanın ikinci fıkrası ki, “Şaraba başka ad takanlar”dır. Buna dair hadiste bir şey yoktur. Buhârî’nin *Sahîh*’ini yazarken iltizâm ettiği mesleği icabı kendi şartına uymayan hadisi tahrîc etmez de ona yalnız unvanında işaret etmekle iktifa eder. Burada da öyle yapmıştır. Hamra başka ad takanlara dair unvanda işaret ettiği hadis, Ebû Dâvûd’un İbn Ebû Şeybe’nin, Ebû Mâlik el-Eş’arî⁷’den rivayet ettikleri, “*Ümmetimden birtakım türediler şarabı içerler de ona şaraptan başka bir ad takarlar*”⁸ hadisidir.

Hadisteki maymun ve domuz suretine mesh ve tebdil hakkında İbnü’l-Arabî, “Bu tebdilin, geçmiş ümmetlerde olduğu gibi hakikat olmak ihtimali bulunabileceği tebdîl-i ahlâktan kinaye olmak ihtimali de vardır” demiştir.

1893

عَنْ أَبِي أُسَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ دَعَا النَّبِيَّ ﷺ فِي عُرْسِهِ فَكَانَتْ امْرَأَتُهُ خَادِمَهُمْ وَهِيَ الْعُرُوسُ قَالَتْ أَتَذَرُونِ مَا سَقَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَنْقَعْتُ لَهُ تَمَرَاتٍ مِنَ اللَّيْلِ فِي تَوْرٍ.

T E R C Ü M E S İ

es-Sâidî Ebû Üseyd radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemi kendisinin düğün yemeğine davet etmişti. Filhal gelin olan karısı da davetlilere hizmet etmekte idi. Üseyd (râvisi Sehl b. Sa’d’a) demiştir ki: “Ey Sehl! Bu gece ziyafette Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ne içirdim bilir misin? Tevr (dediğimiz kap için)de geceden birkaç hurma ıslattım. Bunun şırasını içirdim.” {B5591 Buhârî, Eşribe, 7.}

İ Z A H I

Râvi Ebû Üseyd’in adı Mâlik b. Rebîa’dır. Bu hadisi Ebû Üseyd’den rivayet eden Sehl b. Sa’d da hicretin 91. senesinde Medine’de en son vefat eden sahâbîdir.

Hadisteki **tevr** kelimesini ehl-i lugat dediğimiz dilciler müteaddit surette tefsir etmişlerdir: Bakır kap, çömlek gibi kâse, testi, taştan oyulmuş çanak.

7 Bu hadisi *Buhârî* metninde Ebû Âmir el-Eş’arî ve Ebû Mâlik el-Eş’arî’den terdîd ile rivayet etmiştir. Hatta bundan dolayı bazı ehl-i intikâd arasında Buhârî’nin bu rivayeti vesîle-i muâhaze olmuştur. Zebîdî merhum da Buhârî’nin, مالك الأشعري وأبي مالك الأشعري عن أبي عامر الأشعري isnadını almalı idi, ya da İsmâîlî rivayeti veçhile Ebû Âmir’i değil, Ebû Mâlik’i zikretmeli idi. Çünkü Ebû Mâlik daha meşhur bir sahâbîdir.

8 {D3688 Ebû Dâvûd, Eşribe, 6.}

Yine hadisteki **inkâ'** lafzı da kuru hurma ve üzümü ıslatarak hoşaf ve şıra yapmaktır. Gece ıslatılırsa gündüz içilir, gündüz ıslatılırsa gece içilirdi ve tahammür ettirilmezdi. Bu cihetle şıra ve hoşaf makûlesi meşrubat İmam Ebû Hanîfe'ye göre kükreyip, kükremesi iştidâd ederek üzerindeki kaymağını, tortusunu atmadıkça tahammür etmez. İmam Ebû Yûsuf ile Muhammed'e göre tahammür için kükremek ve iştidâd şarttır, kaymağını atmak şart değildir.

1894

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ لَمَّا نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْأَسْقِيَةِ قِيلَ لَهُ لَيْسَ كُلُّ النَّاسِ يَجِدُ سِقَاءً فَرَخَّصَ لَهُمْ فِي الْجَرِّ غَيْرِ الْمَرْفَتِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kırba ve tulum makûlelerinden başka kaplarda şıra ve sirke yapılmasını nehyetmiştir. Bu nehiy üzerine ashap, “Yâ Resulel-lah! Herkes tulum, kırba bulamaz ki” demeleri üzerine, Resûl-i Ekrem halkın balçıktan mâmul çömlek ve küp makûlesinde ziftlenmemiş olarak hoşaf, şıra ve sirke kurmalarına müsaade etti. {B5593 Buhârî, Eşribe, 8.}

İ Z A H I

Ziftli ve sırlı küplerde ve çömleklerde nehyin devamı bunlarda üzüm ve hurma daha çabuk tahammür ettiğindendir. Buhârî'nin *Sahîh*'inde tercüme ettiğimiz bu hadisten sonraki rivayetinde Hazret-i Ali ziftli kap gibi kuru kabaktan oyulmuş susak içinde kurulmasının nehyolunduğunu rivayet ediyor.

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde der ki: Bu kaplarda intibaz sadr-ı İslâm'da haram kılınmıştır. Sonra nesholundu. Ancak İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel bu babdaki tahrîmin bâki olduğuna zâhib olmuşlardır (*en-Nihâye*, I, 10).

1895

عَنْ أَبِي قَتَادَةَ رضي الله عنه قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يُجْمَعَ بَيْنَ التَّمْرِ وَالزَّهْوِ وَالتَّمْرِ وَالزَّيْبِ وَلِيُنْبَذَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا عَلَى حِدَةٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Katâde (Hâris) radiyallahu anhtan rivayete göre Ebû Katâde şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hurma ile ermemiş hurma koruğunu, yine

hurma ile üzümü bir arada birleştirmeyi nehyetti. “Bunlardan her birisi ayrı ayrı hoşaf ve şıra yapılmalıdır” buyurdu. {B5602 Buhârî, Eşribe, 11.}

İ Z A H I

Hadis metnindeki **temr**, kemale gelmiş hurmanın adıdır. **Zehv** de kemale gelmemiş, fakat alacalanmış hurma koruğunun adıdır. Araplar hurma koruğu üzerinde kırmızı, sarı renkler görülünce mahsulün bu televvün haline zehv derler ki hurmanın bu çağdaki manzarası pek cazip olması zehv adının verilmesine sebep olmuştur. Hurma Arap’ın ve hatta bütün milel ve akvamın en nefis meyve ve gıdası olduğu için Araplar bu güzel meyveye çiçek faslından başlayarak temr denilen en olgun çağına varıncaya kadar her tekâmül devrine ayrı ayrı ad vermişlerdir. *Kāmus* mütercimi Âsım Molla buna dair *الروض المسلوف* *adlı bir eser yazdığını bildirir. Eserin adına göre hurmanın adı binlere çıkarılıyor. Arapça’nın zorluğu da bundan değil midir? Hurma gibi devenin, atın ve kılıcın yüzlerle adı vardır.*

Temr ile zehvin, temr ile üzümün birleştirilmesinin sebep-i nehyine gelince, bu nehyin sebebi maişet darlığı ve tasarruf endişesidir. Yoksa iki katığın bir arada birleştirmesini nehiy değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem’den böyle bir nehyin sudûru sahih değildir. Bu cihetle ehl-i intikâd hadisteki nehyi tenzîhîdir, kerahete mahmuldür, tahrîmî nehiy değildir demişler.

1896

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ أَبُو حُمَيْدٍ بِقَدَحٍ مِنْ لَبَنٍ مِنَ النَّقِيعِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَلَا خَمْرَتُهُ وَلَوْ أَنْ تَعْرُضَ عَلَيْهِ عُوْدًا.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Ebû Humeyd Resûl-i Ekrem’e Nakî’ (mer’asın)dan bir kâse süt getirmişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Humeyd’e, “Bu kâseyi bir bezle örtmedin mi? Keşki bunun üzerine bir ağaç tahta parçasını olsun üstüne eymine koysaydın” buyurdu. {B5605 Buhârî, Eşribe, 12.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Süt İçmenin Beyanı” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. “Çok süt içmek sekr verir” diyen bazı kimselerin iddialarını red için Buhârî bu babı açmıştır ve süt içmenin helâl olduğunu Kur’an’ın şehâdetiyle beyan için Nahl sûresinin şu 66. âyetini zikretmiştir. *وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ.*

Meâli şöyledir: “Muhakkak ki sağım hayvanlarında sizin için şüphesiz yüksek bir ibret vardır. Bakınız, size o sağlam hayvan karınlarında kanla gübre arasından halis bir süt içiriyoruz ki bunu içenlerin boğazlarından kayar gider.”

Buhârî'nin bu babında ve gerek “Hac” ve “Savm” bahislerinde rivayet ettiği veçhile Vedâ haccında arefe günü Arafat'ta Hazret-i Peygamber hutbe irat ederken herkes Resûl-i Ekrem'in oruçlu olup olmadığına tereddüt ettikleri sırada amcası Hazret-i Abbas'ın karısı Ümmü Fazl bir bardak süt göndermişti. Resûl-i Ekrem deve üzerinde enzâr-ı âmmede içerek herkesin şüphesini izâle etmişti.⁹

Buhârî bu rivayetiyle de sütün sekr vermesi gibi bâtil bir kanaati reddetmiş bulunuyor. Aşağıdaki hadisi de okuyunuz.

Hadis metnindeki Nakî', Akîk vadisinde bir yerin adıdır. Medine'ye 20 fersah mesafede bulunan bu mevkii koyun yaylını olmak üzere Resûl-i Ekrem kurmuştu. Bu süt bu koyunlardan sağılıp getirilmiş olacaktır. Bir bezle ve hiç olmazsa bir tahta parçası, üstüne konularak kapatılmasını Resûl-i Ekrem'in tembih buyurması bütün hayât-ı senelerinde nezâfet ve tahârete ihtimam buyurmalarının bir numunesidir (bu eserimizde “Cum'a” bahsine bakınız).

1897

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ نِعَمَ الصَّدَقَةُ اللَّحِقَةُ الصَّغِيِّ مَنَحَةً
وَالشَّاةُ الصَّغِيءُ مَنَحَةً تَغْدُو بِإِنَاءٍ وَتَرُوحُ بِآخَرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Bol sütlü bir sağım devesi –sağılıp sahibine iade edilmek üzere– hediyesi ne güzel sadakadır. Mümtaz sağlam koyun hediyesi de böyledir. Bu bereketli hayvan bir kap sabahleyin, bir kap akşam vakti sağılır. {B5608 Buhârî, Eşribe, 12.}

İ Z A H I

Bu hadis de Buhârî'nin “Süt İçmenin Beyanı” unvanlı babının hadislerindendir. Hadis metnindeki menîhayı İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde şöyle tarif eder: Menîhatü'l-lebeni yani kişinin sağlam devesini veya koyununu sütünden istifade etmek üzere başkasına vermesi, onun da sağındıktan sonra sahibine iade etmesidir.

Menîha fi'l-asl “hibe ve atıyye” demek olup mevzumuz olan hadîs-i şerif mûcibince en güzel sadakadır. Menîha hibe mahiyetinde olduğu için müellif Buhârî menîhayı hibe bahsinin zeylinde zikretmiş ve orada menîhanın fazileti başlığı ile bir bab açarak Enes b. Mâlik ile Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumânın birer hadislerini rivayet etmişti. Bu eserimizde 1145 ve 1146 rakamlı hadislerin tercümelerini ve izahlarını okuyunuz.

1898

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَمَعَهُ صَاحِبٌ لَهُ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ ﷺ إِنْ كَانَ عِنْدَكَ مَاءٌ بَاتَ هَذِهِ اللَّيْلَةَ فِي شَنَّةٍ وَإِلَّا كَرَعْنَا قَالَ وَالرَّجُلُ يُحَوِّلُ الْمَاءَ فِي حَائِطِهِ قَالَ فَقَالَ الرَّجُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ عِنْدِي مَاءٌ بَائِتٌ فَانْطَلِقْ إِلَى الْعَرِيشِ قَالَ فَانْطَلَقَ بِهِمَا فَسَكَبَ فِي قَدَحٍ ثُمَّ حَلَبَ عَلَيْهِ مِنْ دَاجِنٍ لَهُ قَالَ فَشَرِبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ شَرَبَ الرَّجُلُ الَّذِي جَاءَ مَعَهُ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere ensardan bir zatın bostanına girdi. Yanında dostu (Ebû Bekir) beraber bulunuyordu. Resûl-i Ekrem bostan sahibi (ensardan Ebû'l-Heysem)'e, “Eğer yanında eski kırba içinde bu gece gecele(tip soğutul)muş su varsa (içeriz), yoksa biz şu sudan (bardaksız) dudağımızla içeriz” buyurdu. Câbir der ki, bu sırada bostan sahibi (ağaçları sulamak için) bostanın bir tarafından öbür tarafına su çeviriyordu. Yine Câbir der ki, bostan sahibi, “Yâ Resûlellah! Gecelemiş suyum var” dedi ve bostan çerkesine gitti. Sonra Resûlullah ile Ebû Bekir'in yanına geldi ve bir bardağın içine su koydu, sonra suyun üzerine de elcil koyununun sütünden sağdı. Bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içti, sonra kendisiyle beraber gelen zat (Ebû Bekir) içti.¹⁰ {B5613 Buhârî, Eşribe, 14.}

1899

عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى بَابَ الرَّحْبَةِ فَشَرِبَ قَائِمًا فَقَالَ إِنَّ نَاسًا يَكْرَهُ أَحَدَهُمْ أَنْ يَشْرَبَ وَهُوَ قَائِمٌ وَإِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فَعَلَ كَمَا رَأَيْتُمُونِي فَعَلْتُ.

10 Bu hadisi de Buhârî “Süte Su Karıştırarak İçmenin Beyanı” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir.

TERCÜMESİ

Alî (b. Ebû Tâlib) radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere Hazret-i Ali (Kûfe Mescidi'nin) geniş kapısına gelmiş ve orada ayak üzeri su içmişti. (Halkın şüphesini izâle için), “Birtakım kimseler birinin ayak üstünde su içtiğini fena görürler. Halbuki ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem benim içtiğimi gördüğünüz gibi su içtiğini gördüm” dedi. {B5615 Buhârî, Eşribe, 16.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi “Ayakta Su İçmenin Beyanı” unvanıyla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Şârih İbn Battâl der ki: Bu unvandan sonra Hazret-i Ali hadisini rivayet etmekle Buhârî ayakta su içmenin kerahetine dair vârit olan hadislerin sahih olmadığına işaret etmiştir. Şârih İbn Hacer de İbn Battâl'ın bu tevcihini beğenmeyerek, “Buhârî nazarında hadisler teâruz edince hükme taarruz etmemek müellifin mesleği muktezâsıdır” diyor.

Şüphesiz ki ayakta su, süt gibi herhangi bir şeyin içilmesi câiz olup olmadığını ifade eden birçok hadis vârit olmuştur. Şârih Aynî tarafından büyük bir ihtimamla ve bütün senedlerini muharricleriyle beraber göstererek toplanmış, bu hadisleri burada nakil ve tercüme edecek değiliz. Hatta ehl-i intikâdın cevaz, kerahet, haram hükümlerini ve nehiy hadislerinin müsbit hadisleri neshini veya bunun aksini iddia edenlerin noktainazarlarını da hikâye etmek istemiyoruz. Yalnız muhakkik Nevevî'nin noktainazarını bildirmekle iktifa edeceğiz.

Nevevî *Müslim Şerhi*'nde der ki: En doğrusu hadisteki nehyin kerâhet-i tenzîhiyyeye hamlolunmasıdır. Resûl-i Ekrem'in içmesi bunun da câiz olduğunu beyandan ibarettir. Binaenaleyh iki nevi nas arasında teâruz yoktur. Hele bu naslar arasında nâsîh mensuh aramak fâhiş bir yanlışlıktır. Şârih Aynî, Nevevî'nin hulâsaten bildirdiğimiz bu fikrini hikâye ettikten sonra der ki: Nevevî *Müslim Şerhi*'nde ayakta su içmenin kerâhet-i tenzîhiyye olduğunu iddia etmiştir. Fakat *Ravza*'da da Râfiî'ye uyarak, “Ayakta içmek mekruh değildir” demiştir.

Görülüyor ki kerahet hakkındaki ictihad zayıftır. Buhârî'nin unvanındaki işareti ve tercüme ettiğimiz Hazret-i Ali ve bundan sonra tercüme edeceğimiz İbn Abbas hadislerini rivayeti, müellifin ayakta su içmenin cevazına taraftar olduğunu işâr eder.

1900

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَرِبَ النَّبِيُّ ﷺ قَائِمًا مِنْ زَمْزَمَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ayakta zemzem suyu içti dediği rivayet olunmuştur. {B5617 Buhârî, Eşribe, 16.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ عَنْ اخْتِنَاتِ الْأُسْقِيَةِ
يَغْنِي الشُّرْبُ مِنْ أَفْوَاهِهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Ebû Saîd, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem tulumun ağzını dışarı kıvırmaktan yani (bir maşrabaya koymadan) tulumun ağzından su içmekten nehyetti” dediği rivayet olunmuştur. {B5625 Buhârî, Eşribe, 23.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الشُّرْبِ مِنْ فَمِ الْقُرْبَةِ أَوْ السِّقَاءِ وَأَنْ
يَمْنَعَ أَحَدُكُمْ جَارَهُ أَنْ يَغْرِزَ خَشْبَهُ فِي دَارِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kırbanın veya (testi gibi) su kabının ağzından (bir maşrabaya koymaksızın) su içmekten ve birinizin ev(inin duvar)ına komşusunun bir ağaç (başını) koymasını menetmesinden nehyetti. {B5627 Buhârî, Eşribe, 24.}

İZAHİ

Gerek bu ve gerek bundan önce tercüme ettiğimiz hadiste kırba, testi, güğüm gibi içindeki su görülemeyen kapların ağzından –bardağa, maşrabaya koyup suya muttali olmadan– ezbere su içmekten nehyolunması suyun içinde muzır bir şeyin bulunması ihtimaline mebnîdir. Hususiyle Arabistan gibi bilâd-ı hârrede susuzluktan bunalan semnâk hayvanların su tulumlarına ve testilerine girdikleri az değildir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَتَنَفَّسُ فِي الْإِنَاءِ ثَلَاثًا.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (su içerken) bir bardak suda üç defa nefes alırdı. {B5631 Buhârî, Eşribe, 26.}

İ Z A H I

Bir müminin İbn Abbas'tan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Bir şey içerken sığır gibi bir solukta içmeyiniz. İki, üç nefes alarak içiniz ve içmeye başlarken besmele çekiniz; içip bardağı kaldırdınca da elhamdülillâh deyiniz!”¹¹ buyurmuştur. Üç nefeste içilmesi hakkındaki Enes hadisi daha kuvvetli olduğundan üç nefes müstehaptır ve hiç şüphesiz ki nefes alarak içilmenin sıhî menfaatleri çoktur.

Bu hadisten önce Buhârî'nin “Bir Şey İçerken Kabının İçinde Nefes Almaktan Nehiy” hakkında da bir babı ve bir rivayeti vardır ve şöyledir: Ebû Katâ'de radiyallahu anh şöyle demiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Sizin biriniz bir şey içtiğinde su kabının içinde nefes almasın, çiş ettiği zaman da sağ eliyle tenâsül âzasına dokunmasın. (Helâda) silindiği zaman da sağ eliyle istincâ etmesin, silinmesin!”¹²

Hadis şârihlerine göre bu hadis ile bir şey içerken su kabının içinde nefes almaktan nehyolunduğu gibi, su kabında nefes vermek, huhlamak, üfürmek de nehyolunmuştur. Bu nehyin yemek kabına da şümulü vardır. Çünkü nehyin sebep ve hikmeti onun tükürüğünden bir şey su ve yemek kabına sıçrayarak yenilen, içilen şeyi ifsad etmesi ve başkasını tiksindirmesidir. Âdâb-ı içtimâiyye hesabına pek büyük bir kıymeti haiz olan bu nehyin yalnız başına yenilip içilme hallerine şümulü yoktur. Ebû Katâde'nin bu hadisinin bir rivayet tarikinin de tercümesi 122 numara ile geçtiğinden Zebîdî merhum ihtisar için buradaki rivayeti *Tecrîd*'e almamıştır.

1904

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ ﷺ وَرَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ الَّذِي يَشْرَبُ فِي آنِيَةِ الْفِضَّةِ
إِنَّمَا يُجْزَرُ فِي بَطْنِهِ نَارَ جَهَنَّمَ.

T E R C Ü M E S İ

Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kadını Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Hani şu gümüş kaptan bir şey içen kişi yok mu? Muhakkak o kişi karnına cehennem ateşini (çurp çurp diye) içerek gönderir. {B5634 Buhârî, Eşribe, 28.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Gümüş Kap Kullanmanın Hükümü” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan önce de “Altın Kap Kullanmanın Hükümü” başlığı ile bir babı ve

11 {T1885 Tirmizî, Eşribe, 13.}

12 {B5630 Buhârî, Eşribe, 25.}

bir rivayeti vardır ve şöyledir: İbn Ebû Leylâ der ki: Huzeyfe radiyallahu anh İran fütuhâtı sırasında Medâin’de iken su içmek istemişti. Medâin eşrafından biri gümüş bardakla su getirmişti. Huzeyfe buna kızarak bardağı fırlattı ve şöyle dedi: “Bu bardak ilk defa getirilmiş olsaydı bunu fırlatıp atmazdım. Ben bunu evvelce nehyettim, fakat adamcağız müte-nebbih olmadı. Halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem harîr ve atlas ipekliden, altın ve gümüş kaptan bir şey içmekten nehyetti ve “*Ey müslümanlar! Bunlar dünyada kâfirlerin, âhirette de sizindir*” buyurdu.¹³

Bu hadisin bir rivayet tariki bu eserimizde 1859 numara ile geçti. Tercümesine ve izahına bakınız! Gümüş ve altının nehyolunmasının sebebi ve bu babda vârit olan müsbet, menfî rivayetlere göre, altın nişan yüzüğünün mubah olduğuna dair tahkikatımız bu eserimizde 619. hadisin izahında geçti. Okuyunuz!

1905

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ سَقِيفَةَ بَنِي سَاعِدَةَ فَقَالَ أَسْقِنَا يَا سَهْلُ فَسَقَيْنَهُمْ فِي قَدَحٍ قَالَ الرَّأْوِي فَأَخْرَجَ لَنَا سَهْلٌ ذَلِكَ الْقَدَحَ فَشَرِبْنَا فِيهِ ثُمَّ اسْتَوْهَبَهُ مِنْهُ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فَوَهَبَهُ لَهُ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kere Benî Sâide sofasına¹⁴ gelmişti ve bana, “Ey Sehl! Bize su versen!” buyurdu. Ben de şu kadehle onlara su verdim. Bu hadisin râvisi (Ebû Hâzim) der ki: Bu kadehi Sehl bize çıkarıp gösterdi. Bunun içinden (teberrüken) su içtik. Sonra Ömer b. Abdülazîz (Medine valisi iken) Sehl’den bu kadehin kendisine hediye edilmesini istedi. O da hediye etti. {B5637 Buhârî, Eşribe, 30.}

İZAHİ

Ömer b. Abdülazîz Emevî halifelerinin sekizincisidir. Vâlidesi cihetinden Hazret-i Ömer’in hafîdidir. Büyük babası Mervân b. Hakem’dir. Ömer, Mervânîler’in ve Süfyânîler’in cidden âb-ı rûyıdır. Bütün Benî Ümeyye ve Mervânoğulları hilâfına olarak adalet ve diyanetle muttasıftı. Bu cihetle Hulefâ-yi Râşidîn’e ilhak olunup emîrül-mü’minîn yâdolunur. İlmen de yüksek bir pâyeyi haiz olup Enes b. Mâlik’ten, Abdullah b. Ca’fer’den, Saîd b. Müseyyeb’den rivayetleri vardır. Kendisinden de Eyyûb, Zührî ve bunların emsali hadis

13 {B5632 Buhârî, Eşribe, 27.}

14 Bu eserimizde 1097. hadisin izahında Sâide sofası hakkındaki izahımızı okuyunuz!

âlimlerinin rivayetleri vardır. Meymûn b. Mihrân der ki: Ömer b. Abdülazîz'in yanında muasır ulemâ, tilmiz mesabesindedir. Hicretin 60 yılında doğmuştu. 99 tarihinde amcazadesi Süleyman b. Abdülmelik'in vefatı üzerine makâm-ı hilâfete geçmiş ve iki sene, beş buçuk ay, icrâ-yı hilâfetten sonra 101 tarihinde vefat etmiştir. Adaletinden kinaye olarak ikinci Ömer diye yâdolunurdu. Enes b. Mâlik, "İmâmet etmekte Resûl-i Ekrem'e Ömer b. Abdülazîz'den ziyade benzeyen bir kimse görmedim" demiştir. Medine'de vali bulunduğu sırada Resûl-i Ekrem'in vaktiyle namaz kıldığı bütün makâmât-ı mübarekede namaz kılardı. Resûl-i Ekrem nerelerde gezdiyse devesi üzerinde oraları gezer ve meşâhid-i mübarekeyi teberrüken ziyaret ederdi (rahmetullahi aleyh).

1906

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ عِنْدَهُ قَدَحُ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ لَقَدْ سَقَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فِي هَذَا الْقَدَحِ أَكْثَرَ مِنْ كَذَا وَكَذَا وَكَانَ حَلَقَةً مِنْ حَدِيدٍ فَأَرَادَ أَنَسُ أَنْ يَجْعَلَ مَكَانَهَا حَلَقَةً مِنْ ذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو طَلْحَةَ لَا تُغَيِّرَنَّ شَيْئًا صَنَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَتَرَكَهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan (Âsım b. Ahvel'in) rivayetine göre Âsım der ki: Enes b. Mâlik'in yanında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kademi vardı. Enes b. Mâlik, "Ben bu kadeh içinde Resûlullah'a şu kadar çok zaman su verdim" dedi. Bu kadehin üzerinde demirden yapılmış bir halka vardı. Enes b. Mâlik bunun yerine altın veya gümüşten bir halka geçirmek istedi. Fakat Ebû Talha ona, "Sakin Resûlullah'ın yaptığından hiç bir şey değiştirme" diye tembih etti. {O da bu işten vazgeçti.}¹⁵ {B5638 Buhârî, Eşribe, 30.}

İZAHİ

Hadisin Buhârî metnindeki فسلله بفضة cümlesinin zâhirine göre bilâhare bu kadeh çatlamış, bunun üzerine Enes b. Mâlik gümüşle birbirine bağlayıp kenetlemiş. Yine *Buhârî* metnine göre bu kadeh nudar ağacından yapılmış enli, güzel bir su bardağı idi. Lugat âlimlerinin bildirdiklerine göre nudar ağacı Necid havalisinde yetişirdi, en güzel kadehler, bardaklar bu ağaçtan yapılırdı. Enlilik vasfına gelince bunu da şârih Aynî, "Uzun değildi, tûlû umkundan kısa idi" diye tefsir ediyor ki yayvanca idi, demek olacak.

Kitâbü'l-Merzâ

كِتَابُ الْمَرْضَى

Bu kitap hastaların ahvalini ve hastalarla ilgili vasiyetleri bildiren haberleri muhtevîdir.

Unvandaki **merzâ**, **marîzin** cem'idir. Marîz "hasta" demektir. Maraz da hastalık mânâsınadır ki vücudün tabii mecrasından çıkması ve tabiatın düzgün işlememesi keyfiyettir. Bundan sonra da "Kitâbü't-Tıb" gelecektir. Neseî bu iki unvanı birbirinden ayırmayarak bir arada zikretmiştir. Elimizdeki Buhârî nüshalarında da böyledir. Zebîdî merhum ayırmıştır.

Hastalık nevilerine ve tedavi usullerine dair bilgilerin müşahade ve tecrübe ile terakki ve zaman geçtikçe tekâmül ettiği mâlûmdur. Bu cihetle unvanımızdaki "Hastalar ve Tedavileri" sözüyle {kastedilenin} tabâbetin zamânımızdaki müterakki şekilleri {olduğu} sanılmamalıdır. Burada{kiler} başlıca hastalığın günahlara kefâret olduğu, hasta ziyaretinin fazileti, ziyaretin âdâbı, sârî hastalıklardan tahaffuz gibi içtimaî ve sıhî vasiyetlerle gıdaî ve nebâtî tavsiyelerden ibarettir. Bu bahsimizde bunları göreceğiz ki bir kısmı hastalar için medâr-ı tesellî ve mûcib-i meserret, bir kısmı da ziyaretçiler için mûcib-i intibah ve sevap vasiyetlerdir.

Müellif Buhârî bu unvanında مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ "Her kim bir kötülük işlerse onunla ya dünyada ya âhirette yahut her ikisinde cezalanır" (en-Nisâ 4/123) kavl-i şerifini zikretmiştir. Bu âyet-i kerîmenin mevzumuzu mutabakat cihetini Neseî'nin şu rivayetinde görebiliriz: Hazret-i Ali demiştir ki: مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ kavl-i şerifi nâzil olduğunda Resûlullah mescide çıkıp bir hutbe irat ederek, "Şimdi bana bir âyet nâzil oldu ki o, ümmetim hesabına dünyadan ve dünyadaki her şeyden hayırlıdır" buyurdu. Sonra bu âyeti okudu. Âyetten sonra da şöyle buyurdu: Bir kul bir günah işleyip de dünyada ona bir hastalık veya belâ isabet ederse Allah Teâlâ o kulunu ikinci bir daha azap etmekten uzak bulundurmak suretiyle ona ikram eder.¹ Tercüme edeceğimiz şu hadîs-i şerif de hastalığın günahlara kefâret olduğunu belâgatla ifade etmektedir.

1 {Temel hadis kaynaklarında tespit edilemeyen rivayet için bkz: Aynî, *Umde*, XXI, 208.}

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا يُصِيبُ الْمُسْلِمَ مِنْ نَصَبٍ وَلَا وَصَبٍ وَلَا هَمٍّ وَلَا حُزْنٍ وَلَا أَذًى وَلَا غَمٍّ حَتَّى الشُّوْكَةِ يُشَاكُهَا إِلَّا كَفَّرَ اللَّهُ بِهَا مِنْ خَطَايَاهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hüreyre radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Müslümana fenalık, hastalık, keder, hüzn, ezâ, iç sıkıntısı ârız olmaz, hatta vücuduna bir diken batırılmaz; ancak Allah Teâlâ bu musibetlerden birisi sebebiyle o müslümanın suçlarını ve günahlarını örter, bastırır. {B5641 Buhârî, Merzâ, 1.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْحَامَةِ مِنَ الزَّرْعِ مِنْ حَيْثُ أَتَتْهَا الرِّيحُ كَفَأَتْهَا فَإِذَا اعْتَدَلَتْ تَكَفَّأَ بِالْبَلَاءِ وَالْفَاجِرُ كَالْأُرْزَةِ صَمَاءً مُعْتَدِلَةً حَتَّى يَقْصِمَهَا اللَّهُ إِذَا شَاءَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Mümin kişinin benzeri ekin nevinden bir sâk üzerine biten taze ot gibi (yumuşak)tır; hangi taraftan ona rüzgâr dokunursa rüzgâr onu eğer (fakat o yıkılmaz, yine doğrulur). Doğrulunca rüzgâr belâsı ile yine eğrilir (fakat yine yıkılmaz, doğrulur ve doğru kalır). Hak'tan yüz çeviren fâcir kişinin benzeri de sert ve düz çam ve dağ servisi gibidir ki Allah onu tâ dilediği vakit (bir defada) söker, devirir.² {B5644 Buhârî, Merzâ, 1.}

İ Z A H I

Hadis metninde müminin benzeri olarak zikrolunan *hâme*, mevrûâtın çimen halinde bir sâk ile ilk çıkış şeklidir. Zümrüt gibi yeşil bir sâk ile yerden fışkırıp çıkan ve yükselen çimenin hâtifi lisan ile Sa'dî merhum, "Her kiyâhî ki zemîn rü'yed / Vahdehû lâ şerîke leh gûyed" diye tevhid sadası terennüm etmiştir ki "Yerden –bir sâk ile– çıkan her

2 {Esas aldığımız *Tecrîd-i Sarîh* nüshasında bu rivayet yerine, İmam Buhârî'nin aynı babda Ka'b (b. Mâlik) radiyallahu anhtan naklettiği benzer bir rivayet (B5643 Buhârî, Merzâ, 1.) yer almaktadır. Buradaki rivayet *Tecrîd-i Sarîh*'in Müessesetü'r-Risâle tarafından basılan nüshasıyla örtüşmektedir.}

çemen: Allah birdir, ortağı ve benzeri yoktur! der” demektir. Müminin hadiste bildirilen buna benzerliğine gelince, “Düzgün bir sâk ile çıkan ekin her zaman sâkin bir hayata mâlik değildir ki esen rüzgâr ile o, kâh eğilir, kâh doğrulur; bir zaman yeşillik tarâvetiyle yaşar, bir zaman sonra zamanın inkılâbâtıyla sararır. Fakat o, rüzgârların şedâidi ve dehrin inkılâpları karşısında eğildiği halde hiçbir zaman devrilmez, yine doğrulur ve, “Allah birdir, eşi ve ortağı yoktur!” diye îlân-ı ubûdiyyet eder. Mümin de böyledir. Hastalık, hüzn, keder, zulüm gibi zamanın birtakım bunaltıcı ahvali karşısında sağa, sola sarsılsa da bir türlü yıkılmaz, Allah’a kulluktan ayrılmaz. Fâsık ve fâcir de serviler gibi ne kadar metin ve boylu boslu olursa olsun günün birinde Allah onu fisk ve fücûru sebebiyle yere serer.

1909

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُصِبْ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu bir kimse ki Allah Teâlâ onun hakkında hayır dileye, onu birtakım musibetlere giriftar eder” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5645 Buhârî, Merzâ, 1.}

İZAHİ

Bu hadiste muhtâc-ı izah olan bir cihet, hadis metnindeki يَصِبْ kelimesinin kıraat şekli hakkında rivayet âlimlerinin fikir ve ictihadlarıdır. İbnü'l-Cevzî'nin bildirdiği veçhile hadis âlimlerinin çoğu bu kelimeyi mâlûm sîgasıyla yusib okumuşlardır. Biz de ekseriyetin okuyuşuna göre tercüme ettik. Fakat Tîbî, İbnü'l-Cevzî meçhul sîgasıyla yusab okunması daha güzel ve âdâba muvâfıktır demişlerdir. Meçhul kıraatine göre hadisin mânası: “Allah Teâlâ'nın hayır dilediği kimse birtakım musibetlerle iptilâlanır” demek olur. Gazzâlî, insanlara ârız olan mihnetleri, musibetleri üç kısma ayırmıştır. Birincisi münafıkın emraz ve mesâibidir ki Allah'a itirazda bulunduğu için onun müptelâ olduğu musibeti ukûbet olur. İkincisi müminin hastalığı ve musibetidir ki mümin Allah'tan geldi diye sabrettiği için onun musibeti günahlarına kefâret olur. Üçüncüsü de makâm-ı şükürde olan müminin musibetidir ki bu da hastalığında Allah'a hamd ve şükrettiği için hastalığı Allah Teâlâ indinde derecesinin yükselmesine sebep olur.

1910

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ أَحَدًا أَشَدَّ عَلَيْهِ الْوَجَعُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ziyade hastalığı şiddetli olan hiçbir kimse görmedim” dediği rivayet olunmuştur. {B5646 Buhârî, Merzâ, 2.}

1911

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي مَرَضِهِ وَهُوَ يُوعَكُ وَغَمًّا شَدِيدًا وَقُلْتُ إِنَّكَ لَتُوعَكُ وَغَمًّا شَدِيدًا قُلْتُ إِنَّ ذَاكَ بِأَنَّ لَكَ أَجْرَيْنِ قَالَ أَجَلُ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ أَدَى إِلَّا حَاتَّ اللَّهُ عَنْهُ خَطَايَاهُ كَمَا تَحَاتُّ وَرَقُ الشَّجَرِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebi sallallahu aleyhi ve sellem'in hastalığında vücudu hummanın hararetinden şiddetle sarsıldığı sırada huzuruna varmıştım ve, “Yâ Resûlellah! Humma hararetinden çok ıstırap çekiyorsunuz” dedim. “Yâ Resûlellah! Bu hummanın iki kat ıstırapı var, elbette sizin için iki kat ecir ve mükâfatı vardır” diye arzettim. “Evet” deyip beni tasdik ederek, “Hiçbir müslüman yoktur ki ona hastalık isabet etmez, ancak Allah Teâlâ onun hatalarını ve günahlarını döker, nasıl ağacın (hazan vakti) yaprakları dökülürse!” buyurdu. {B5647 Buhârî, Merzâ, 2.}

İ Z A H I

Enbiya tarihinde peygamberlerin mübtelâ oldukları gürülen gûnâgûn mihnetler ve musibetler o mukaddes simaların sabır ve tahammüllerinin ve Allah'a karşı yakından tevekkül ve bağlılıklarının en yüksek derecesine göre, terfî-i derecât için tahsis buyurulmuştur. *Buhârî*'nin bu babının unvanında Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Mihnet ve meşakkat cihetiyle nâsın en zorlu imtihanına mâruz olanları peygamberlerdir. Sonra ümmetleri arasında emsaline kıyasen en şerefli ve yüksek derecede olanlardır*”³ buyurmuştur. Ulemânın ekserisi yukarıdaki Abdullah b. Mes'ûd hadisiyle istidlâl ederek hastalığın hem terfî-i dereceyi, hem de günahların affını mûcip olacağına istidlâl etmişlerdir. Çünkü Abdullah b. Mes'ûd hadisinde müşârün ileyh hazretlerinin, “*Humma hastalığındaki ziyade hararetin iki kat ecir olacağı*” sözünü Resûl-i Ekrem'in tasdik buyurması hastalığın terfî-i dereceyi mûcip olacağına, “*Ağaç yaprakları dökülür gibi günahların dökülmesi*” kavlı-i şerifi de hataların affına vesile olacağına delâlet eder demişlerdir. Bazıları da

yalnız günahlar affolunur, ictihadında bulunmuşlardır. Bir de ulemânın cumhuru hastalık sebebiyle affolunan günahların küçük günahlar olduğu ictihadında bulunarak büyük günahlar için istiğfar gerektir demişlerdir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ أَلَا أُرِيكَ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ قُلْتُ بَلَى قَالَ هَذِهِ الْمَرْأَةُ السَّوْدَاءُ أَتَتِ النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَتْ إِنِّي أُضْرَعُ وَإِنِّي أَتَكَشَّفُ فَادْعُ اللَّهَ لِي قَالَ إِنْ شِئْتَ صَبَرْتُ وَلَكَ الْجَنَّةُ وَإِنْ شِئْتَ دَعَوْتُ اللَّهَ أَنْ يُعَافِيكَ فَقَالَتْ إِنِّي أَصْبِرُ فَقَالَتْ إِنِّي أَتَكَشَّفُ فَادْعُ اللَّهَ أَنْ لَا أَتَكَشَّفَ فَدَعَا لَهَا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan bazı ashabına (ki Atâ b. Ebû Rebâh'tır) şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Ey Atâ! Sana cennet kadınlarından bir kadın göstereyim mi?” demiştir. O da, “Evet gösteriniz” demesi üzerine İbn Abbas şöyle demiştir: “Şu (gördüğün iri yapılı ve uzun boylu habeshî) kara kadın yok mu? Bu kadın bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gelip, ‘Yâ Resûlellah! Ben saralanıyorum, saralanınca da açılıyorum, Allah’a benim için dua buyurunuz’ dedi.” Resûl-i Ekrem, “Ey kadın! İstersen hastalığına sabret! Bunun mukabilinde sana cennet vardır. İstersen âfiyet vermesi için Allah’a dua edeyim” buyurdu. Kadın, “Yâ Resûlellah! Hastalığıma sabrederim” dedi. “Ancak ben açılıyorum. Açılmamaklığım için Allah’a dua buyurunuz” diye rica etti. Resûl-i Ekrem dua etti (edep yerleri açılmaz oldu). {B5652 Buhârî, Merzâ, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi İbn Abbas’tan Mekke’nin tâbiî âlimi Atâ b. Ebû Rebâh rivayet ettiğinden İbn Abbas’ın bazı ashabı ile murat Atâ olduğunu tercümemizde gösterdik. Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre Atâ b. Ebû Rebâh, Ümmü Züfer denilen bu kadını Kâbe örtüsüne dayanmış bir halde görmüştür. Uzun boylu olduğu, diğer bir rivayette de iri cüsseli habeshî olduğu bildirildiğinden bunu da tercümemizde kavis içinde gösterdik. Bu kadının künyesi Ümmü Züfer olduğu muhakkak olduğu halde adında ihtilâf olunmuştur: Süayre, Şüfeyre, Sükeyre olduğuna dair rivayetler vardır.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتِهِ فَصَبَرَ عَوَّضْتُهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةَ يُرِيدُ عَيْنَيْهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Allah Teâlâ buyurur ki: Kulumu iki sevgilisiyle ibtilâ (ve göz nurlarından mahrum) edip de kulum (şikâyet etmeyip) sabrederse iki gözüne bedel olarak ona cenneti veririm.”

Enes b. Mâlik der ki: “İki sevgilisi” sözü ile Resûlullah kulun iki gözünü murat etmiştir. {B5653 Buhârî, Merzâ, 7.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi “İki Gözü Zâyi Olan Kimsenin Uhrevî Mükâfatı” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bezzâr'ın Zeyd b. Erkam'dan gelen bir rivayetinde göz nurundan mahrumiyet felâketinin derecesi ve uhrevî mükâfatı tebârüz ettirilerek şöyle buyurulmuştur: *“Bir kulun (Allah esirgesin) dini gitmek suretiyle uğradığı din nurundan mahrumiyeti ve dinsizlik felâketi şöyle bırakılırsa, bundan sonra göz nurundan mahrumiyet belâsı bütün ibtilâların en şiddetlisi olduğu ve bu mahrumiyet acısına Allah'a kavuşana kadar sabır edip şikâyet etmeyen kişinin rabbine hesapsız ve sorgusuz kavuşacağı”*⁴ bildirilmiştir.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَنِي النَّبِيُّ ﷺ يَعُودُنِي لَيْسَ بِرَاكِبٍ بَغْلٍ وَلَا بِرَذْوَنٍ.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan rivayete göre Câbir, “Hastalığımda Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem beni hasta ziyaretine gelmişti. Gelirken ne katıra, ne de ata binmişti” demiştir. {B5664 Buhârî, Merzâ, 15.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî, yaya ve binitli olarak hasta ziyaretine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir ki bu hadis Resûl-i Ekrem'in yaya ziyaretini bildirmektedir. Râkib olarak hasta ziyareti buyurduklarına dair bir haber de yakında “Megâzî” bahsinde geçen Üsâme hadi-

sidir ki Resûl-i Ekrem'in Bedir Muharebesi'nden önce hastalanan Sa'd b. Ubâde'yi kadife palanlı bir merkebe binerek ziyarete gittikleri bildirilmiştir.⁵

Bundan önce Buhârî'nin hasta ziyaretine giden kişinin, hasta üzerine ünsiyet ve şefkat iş'âr etmek üzere elini koymasına dair bir babı ve bir rivayeti vardır ki Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın kızı Âişe'nin babasından rivayetine göre, Sa'd b. Ebû Vakkâs Mekke'de şiddetli bir hastalığa tutulduğunda Resûl-i Ekrem ziyaret etmiş ve esnâ-yı ziyaret mübarek elini alnına koymuş, sonra yüzünü okşamıştır. Sonra da, *"Rabbim! Sa'd'a şifa ver!"* diye dua buyurmuştur.⁶ Bu hadisin bir rivayet tariki "Vasiyyet" bahsinde geçti (1169 numaralı hadisin izahına bakınız.).

1915

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ وَارَأْسَاهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَاكَ لَوْ كَانَ وَأَنَا حَيٌّ فَأَسْتَغْفِرُ لَكَ وَأَدْعُو لَكَ فَقَالَتْ عَائِشَةُ وَاتُكْلِيَاهُ وَاللَّهِ إِنِّي لَأُظْنِكُ نُحْبُ مَوْتِي وَلَوْ كَانَ ذَاكَ لَظَلِلْتُ آخِرَ يَوْمِكَ مُعَرَّسًا بِبَعْضِ أَزْوَاجِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ بَلْ أَنَا وَارَأْسَاهُ لَقَدْ هَمَمْتُ أَوْ أَرَدْتُ أَنْ أُرْسِلَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَابْنِهِ وَأَعْهَدَ أَنْ يَقُولَ الْقَائِلُونَ أَوْ يَتِمَّتِي الْمُتَمَتُّونَ ثُمَّ قُلْتُ يَا أَبَا اللَّهِ وَيَدْفَعُ الْمُؤْمِنُونَ أَوْ يَدْفَعُ اللَّهُ وَيَأْتِي الْمُؤْمِنُونَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan (kardeşi oğlu Kâsım b. Muhammed'in) rivayetine göre Hazret-i Âişe (bir kere şiddetli baş ağrısına tutularak), "Vay başım (ölüyorum)!" demişti. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, "Eğer sen ölür de ben hayatta kalırsam senin için istiğfar eder ve senin için dua eylerim!" buyurdu. Bunun üzerine Âişe, "Vay başıma gelen musibete! Vallahi öyle sanıyorum ki muhakkak sen benim ölümümü istiyorsun. Eğer ben ölürsem muhakkak sen o son günün gecesinde kadınlarının birisiyle gerdek olup yaşayacaksın" dedi. Âişe'nin bu sözü üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: "Yâ Âişe! (Endişelenme) belki ben 'Vay başım!' demeliyim (çünkü senden önce öleceğim). Yâ Âişe! (Hatta) şimdi Ebû Bekir'e ve oğluna haber göndermek ve -hilâfet dedikodularının sözlerinden ve hilâfet umanların temennilerinden nefret ederek-hilâfeti Ebû Bekir'e vâsiyet etmek arzu ettim. Fakat sonra düşündüm ki Allah (hilâfeti Ebû Bekir'den başkasına müyesser kılmaktan) imtina eder. Müminler

5 {B5663 Buhârî, Merzâ, 15.}

6 {B5659 Buhârî, Merzâ, 13.}

de Ebû Bekir'den başkasının halife olmasını menederler. Yahut Allah Teâlâ (Ebû Bekir'den başkasının halife olmasını) meneder. Müminler de (Ebû Bekir'den başkasına biat ve mütâbaattan) imtinâ ederler. {B5666 Buhârî, Merzâ, 16.}

İ Z A H I

Hadisin son fıkrasının takdim ve tehirinde râvi tereddüt ettiği için (yahut) terdîdi ile rivayet etmiştir. Bu hadisi de Buhârî hastanın, “Hastayım, vay başım, hastalığım şiddetli” gibi şikâyetlerde bir mahzur olmadığını beyan için sevk etmiştir. Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe'ye, “*Endişe etme, sen benden sonra yaşayacaksın!*” buyurmaları ilâhî vahyin eseridir. Resûl-i Ekrem'in mucizeleri cümlesindendir. Ebû Bekir hazretlerinin hilâfeti hususunda da gayet sarîh bir nasır.

1916

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ لِضَرِّ أَصَابَهُ فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ فَاعِلًا فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتْ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي وَتَوَفَّنِي مَا كَانَتْ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Sizden biriniz kendisine (hastalık gibi) bir zarar isabet ettiğinden dolayı sakın ölümü temenni etmesin! Eğer muhakkak temenni etmek zorunda bulunursa şöyle söylesin: Allahım! Yaşamak benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, ölmek hayırlı olduğu zaman da beni öldür!” {B5671 Buhârî, Merzâ, 19.}

İ Z A H I

Bu hadis hastalık gibi herhangi bir belâ ve musibetin isabeti şiddetiyle ölüm temennisinden nehye delâlet etmektedir. Müellif Buhârî de bu maksatla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu cihetle bazı müellefâtta Ömer b. Hattâb ile Ömer b. Abdülazîz'in ölüm dua ve temenni ettiklerine dair rivayetin şârih Aynî zayıf olduğunu bildirmiştir. Hadisin ikinci fıkrasındaki, “*Temenni zorunda kalırsa şöyle desin!*” Emri de vücûbî bir emir olmayıp izin ve ihtiyara delâlet eden bir emirdir.

1917

عَنْ خَبَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ اكْتَوَى سَبْعَ كَيَّاتٍ فَقَالَ إِنَّ أَصْحَابَنَا الَّذِينَ سَلَفُوا مَضَوْا وَلَمْ تَنْقُصْهُمْ

الدُّنْيَا وَإِنَّا أَصْبَنَّا مَا لَا نَجِدُ لَهُ مَوْضِعًا إِلَّا التُّرَابَ وَلَوْلَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَاَنَا أَنْ نَدْعُو بِالْمَوْتِ لَدَعَوْتُ بِهِ.

TERCÜMESİ

Habbâb radiyallahu anhtan (Kays b. Ebû Hâzim'in) rivayetine göre (Kays der ki: Biz, bir hastalığında Habbâb'ı hasta ziyaretine gitmiştik) Habbâb (karnını) yedi yerinden dağlamıştı. Bu ziyaretimizde Habbâb dedi ki: Bize takaddüm (ve Peygamber zamanında vefat) eden arkadaşlarımız (bizden önce) gittiler. Dünya onların (âhîret saadetinden) bir şeylerini eksiltmemişti. (Çünkü dünyada darlık içinde yaşadılar. Bize gelince) şüphesiz biz, (fütühat sebebiyle) o kadar çok dünyalığa kavuştuk ki bugün biz onu topraktan (kâşâneler yapmaktan) başka sarfedecek bir yer bulamıyoruz. Eğer Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bizi ölüm temennisinden nehyetmemiş olsaydı muhakkak ben (şu hastalık ıstırabından dolayı) ölümü temenni ederdim. {B5672 Buhârî, Merzâ, 19.}

İ Z A H I

Bu hadisin *Buhârî* metninde alt tarafı vardır meâli şöyledir: Bir müddet sonra Habbâb'ı bir kere daha ziyaret ettik. O, kendisine ait bir duvar yaptırmakla meşguldü. Bize, "Müslüman infak ettiği her şey ile me'cur olur. Yalnız şu toprak içine sarfettiği mal ile me'cur olmaz" dedi.

Habbâb radiyallahu anhtan ilk müslüman olan bahtiyarlardandır ve İslâm'a girenlerin on altıncısıdır. Mekke müşriklerinin pek ağır işkencelerine uğramıştır. Bunlardan hiç fütür etmemiş ve her zaman feragatli bir hayat yolu takip etmiştir. Rivayet ettiği bu ve bunun emsali hadislerde Habbâb'ın bu mesleği pek açık olarak görülür. Bir rivayeti de bu eserimizde 631 rakamıyla tercüme olundu. Ona ve izahına bakınız!

1918

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَنْ يُدْخَلَ أَحَدًا عَمَلُهُ الْجَنَّةَ قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِفَضْلٍ وَرَحْمَةٍ فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَلَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ إِمَّا مُحْسِنًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَزِدَّادَ خَيْرًا وَإِمَّا مُسِيئًا فَلَعَلَّهُ أَنْ يَسْتَعْتَبَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim ki: "(Allah'ın kerem ve rahmeti olmadıkça) hiçbir kişiyi onun güzel işi ve ibadeti cennete koyamaz" buyurdu. Bu-

nun üzerine ashap, “Yâ Resûlellah! Sizi de mi koyamaz?” diye sormuşlardı da Resûl-i Ekrem şöyle cevap verdi: “Evet beni de Allah’ın fazlı ve rahmeti bürümedikçe yalnız ibadetim cennete koyamaz. Bu veçhile ashabım! İş ve ibadetinizde (itidâl ile hareket edip) ifrat ve tefritten sakınınız. Doğru yoldan gidip Allah’a yaklaşınız! Sakın sizin hiçbiriniz (sâlih olsun, fâsık olsun) ölüm temenni etmesin! Çünkü o, hayır ve ihsan sahibi ise (yaşayıp) hayrını, ihsanını arttırması umulur; eğer günahkâr bir kişi ise (yine yaşayıp günün birinde) tövbe ederek Allah’ın rızasını dilemesi me’mûldür. {B5673 Buhârî, Merzâ, 19.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif Mu‘tezile’nin “vücûb alellâh” akîdesini reddeder. Şöyle ki Mu‘tezile taat ve ibadet sevabı icap eder. Binaenaleyh taat ve sevap cennete girmenin illet-i mûcibesidir. Binaenaleyh emirlerine itaat eden bir kulu Allah’ın cennetine koyması aklen vâciptir, ifası muhakkak bir borçtur derler ki hadîs-i şerifte bu tez açık bir ifade ile reddolunmuştur. Ehl-i sünnet mezhebine göre taat ve sevap ile cennete giriş arasında şer‘î bir mülâzeme yoktur. Mevzumuz olan hadis böyle bir mülâzimeye manidir. Binaenaleyh taat ve ibadet cennete duhul için sebep-i âdîdir, sebep-i hakîkî Allah’ın fazlı, Allah’ın rahmetidir.

1919

عَنْ عَائِشَةَ   أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ   كَانَ إِذَا أَتَى مَرِيضًا أَوْ أَتَى بِهِ إِلَيْهِ قَالَ أَذْهَبِ الْبَاسُ رَبَّ النَّاسِ أَشْفِ وَأَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءً لَا يُعَادِرُ سَقَمًا.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir hasta ziyaretine vardığında yahut bir hasta Resûlullah’a getirildiğinde şöyle dua buyururdu: “Ey nâsın rabbi! Şu hastanın hastalığını gider, şifa ih-san buyur. Rabbim! Ancak sen sağlık verirsin. Senin şifandan başka hiçbir şifa yoktur. Rabbim! Bu hastaya öyle şifa ver ki o şifa, hasta üzerinde hastalık izi ve eseri bırakmasın!” {B5675 Buhârî, Merzâ, 20.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Hasta Ziyaretine Varıldığında Ziyaretçinin Hasta Hakkında Dua ve Temennisi Hakkında” açtığı bir babında rivayet etmiştir ki hasta ziyaretinin âdâbındandır. Resûl-i Ekrem yakında zikri geçen Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı ziyaretinde de dua buyurmuştu. Bundan sonra bir babında da Buhârî, hastanın yanına girilmezden önce abdest alınmasını ve abdestle dua ve temennide bulunmasını da rivayet ediyor ki bütün bunlar hasta için vesîle-i sıhhat ve hiffet olduğunda şüphe yoktur.

Kitâbü't-Tıb

كِتَابُ الطِّبِّ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap tıba ve tıp nevilerine dair hadisleri muhtevidir.

Tıp, bir ilimdir ki, insan vücudunun sıhhatini muhafaza için bedenın sıhlhı ve marazı ahvalinden bahseder. Bu, tıbbın nazarî kısmıdır. Tıbbın amelî ve tatbikî kısmı vardır ki hekimlikten ve insanı gerek cismen gerek ruhen tedavi etmekten ibarettir. Tıbbın bu nazarî ve amelî mânalarını Araplar'ın şu meşhur meseli ihtiva etmektedir: **إِنْ كُنْتَ ذَا طَبِّ فُطِبَ لِعَيْنِكَ** (İn künte zâ tıbbin fe-tubbe li-ayneyke) yani eğer tıp nazariyatına vâkıf isen, o nazarî bilgini iki gözünü timar ederek fiilen göster.

Maraz ki hastalıktır, vücudun tabii mecrasından çıkmasıdır. Tedavi de vücudu tabii mecrasına iadedir. Hıfzıssıhha vücudun tabii mecrasında bekasından ibarettir. Tıbbın nazarî ve amelî aksamı bundan önce de işaret ettiğimiz veçhile müşahede ve tecrübe ile terakki ettiği cihetle Resûlullah'ın tıbbı ile tıbbın zamanımızdaki müterakkî şekli kasto-lunmadığı mâlûmdur. Tıbb-ı Nebî ile işaret olunan tedavi üç kısımda hulâsa olunabilir: **1) Vahiy tarikiyle bilineni, 2) Arap göreneğinden alınan, 3) Kur'an ile şifa edilmek gibi teberrük murat olunan kısımlardır.**

1920

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا أُنْزِلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أُنْزِلَ لَهُ شِفَاءٌ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, “Allah Teâlâ verdiği herhangi bir derdin şifasını da verir” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5678 Buhârî, Tıb, 1.}

İZAHİ

Türkçemizde, “Dert veren Allah, devasını da verir” suretinde meşhur olan meselimiz bu hadisin en sade bir ifadesidir. Bu hadis tedavi câiz ve mubah olduğuna delâlet eder. Bazı sofuların, “Allah'ın müptelâ kıldığı her belâ ve musibete razı olmadıkça velâyet mertebesi

tamam olmaz, binaenaleyh velî için tedavi câiz olmaz” sözü doğru değildir. Peygamber’in mubah kıldığı tedavi hükmüne muhaliftir. İhtiyarlık da bir hastalık olduğuna göre bunun gibi gayri kâbil-i tedavi hastalıklar tedavi hükm-i âmmının müstesnalarıdır. Birçok hastalar da vardır ki tedavi olundukları halde iyi olmuyorlar diye bir şüphe hatıra gelebilir. Bu şüphe de şöyle karşılanır: Tedavi olunan hastanın iyi olmaması ya hastalığın hakiki tedavisi bilinmemesinden ya da hastalık teşhis olunamamasındandır.

1921

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ الشِّفَاءُ فِي ثَلَاثَةِ شَرْبَةِ عَسَلٍ وَشَرْطَةِ مَحْجَمٍ وَكَيَّْةِ نَارٍ
وَأَنْهَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيِّ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan, “Şifa üç şeye münhasırdır: Bal şerbeti içmek, hacamat aleti vurmak, ateşle dağlamak. Fakat ümmetimi (son bir ihtiyaç olmadıkça) ateşle dağlamaktan menederim” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5680 Buhârî, Tıb, 3.}

İZAHİ

İbn Abbas’ın bu hadisnin rivayet şeklinde garâbet vardır. Şöyle ki hadisnin evvelindeki rivayet şekline göre mevkuf yani İbn Abbas’ın kendi sözü olduğu, âhirine yani “Ümmetimi menederim” cümlesine göre de merfû yani İbn Abbas’ın Resûlullah’tan ihbar ve rivayet ettiği anlaşılır. Bu garâbeti kaldırmak ve hadisnin merfû olduğunu belirtmek için müellif Buhârî *Sahîh*’inde hadisnin sonuna رفع الحديث “İbn Abbas bu hadisi Peygamber’e îsâl etmiştir” cümlesini eklemiştir. Bu hadisnin rivayet şeklinde olduğu gibi mazmununda da garâbet ve nefyen, ispaten tenâkuz vardır. Şöyle ki “key” (dağlamak) kendisinde şifa bulunan üç asıldan biri olarak tavsiye olduğu halde sonra menolunmuştur. Fakat bu men, mutlak ve kati surette nehiy değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem Sa’d b. Muâz’ı ve başkalarını dağla tedavi etmiştir. Ashaptan birçoğu da dağ vurmuşlardır. Fakat Resûl-i Ekrem dağın son müracaat olunacak tedavi vasıtası olduğunu da bildirmiş olduğundan, bu İbn Abbas hadisinde nehyin hasta üzerinde ilk önce bu acıklı tedaviyi tatbik etmesi icap eder ki bunu tercümemizde kavis içinde (son bir lüzum ve ihtiyaç olmadıkça) ziyadesiyle takyid ederek gösterdik ve hadiste görülen zâhirî tenâkuzu kaldırdık.

Key ki “ateşle dağlamak suretiyle tedavi”den ibarettir. Kadim tabâbette milletler arasında tatbik olunmuştur. Büyük Türk hekimi Hârizmî Ebû’r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 430) *Kitâbü’s-Saydele* namındaki eczâ-i tıbbiyyeye dair bir eserinin mukaddimesinde zamanının tedavi usullerinden bahsederken “tedâvî bi’l-key” hakkında bir hayli mâlûmat

veriyor. Bîrûnî Şark ve Garpça mâlûm olan eserlerini, Türk ve İslâm medeniyetinin yüksek hâmilerinden olan Mes'ûd b. Mahmûd Sebûk Tegin'in sarayında ve onun namına yazdığından "tedâvî bi'l-key" in Türkler arasında da şâyi olduğu anlaşılır.

Hadiste bildirilen hacamat ve kan almak suretiyle tedavi usulü eski, yeni bütün tabâbet hayatında mâruftur. Bal ile tedaviye gelince bin bir çeşit ezhâr-ı tabiattan arının toplayıp hendesî bir intizam ile yaptığı gömeçlere doldurduğu bir mübarek tatlıda sıhî ve gıdaî pek çok menfaat bulunacağını herkes kıyas ile anlayabilir. Ancak ne gibi hastalıklarda şifâbahş olduğunu tıp ilmi ve âlimi tayin eder. Buhârî "Bal ile Tedâvî" başlığı ile müstakil bir bab açarak bu babında Resûl-i Ekrem'in balı çok sevdiğini Hazret-i Âişe'den rivayet etmiş¹ ve bunun unvanında Nahl sûresinin şu meâldeki âyetlerini zikretmiştir: "Ey Peygamberim! Rabbin bal arısına da (bal yapmayı) ilham (edip şöyle) öğretti: Dağlarda, ağaçlarda, nâsın kurdukları (tavanlı) köşklerde (göz göz) hücreler yap, sonra meyvelerin (tatlı, acı) hepsinden ye, sonra rabbin (bal yapmak için) kolay kıldığı yollara sülûk ederek (hücrelere) koy (sakla). Bu hücrelerin içlerinden renkleri başka başka nefis bir şarap (bal) çıkar ki onda insanlara birçok şifa vardır. Şüphesiz ki balın sûret-i husulünde düşünebilen bir kavim için büyük ibret vardır."² Şârih Aynî Umdetü'l-kârî'de Hazret-i Kur'an'ın şifa ile tavsif ettiği balın Araplar arasında yüzden ziyade adı bulunduğunu bildirdikten sonra bir bu kadar da menâfiini tâdât ediyor.³ Şimdi aşağıda tercüme ettiğimiz Ebû Saîd hadisini okuyunuz!

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَقَالَ إِنَّ أَخِي يَشْتَكِي بَطْنَهُ فَقَالَ اسْقِهِ عَسَلًا ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ فَقَالَ اسْقِهِ عَسَلًا ثُمَّ أَتَاهُ الثَّلَاثَةَ فَقَالَ اسْقِهِ عَسَلًا ثُمَّ أَتَاهُ فَقَالَ فَعَلْتُ فَقَالَ صَدَقَ اللَّهُ وَكَذَبَ بَطْنُ أَخِيكَ اسْقِهِ عَسَلًا فَسَقَاهُ فَبَرَأَ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve selleme bir kişi geldi: "Yâ Resûlellah! Kardeşimin karnı ağrıyor (ishal oldu)"

1 {B5682 Buhârî, Tıb, 4.}

2 [en-Nahl, 16/68-69] (وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ) إِلَى قَوْلِهِ جَل وَعَلَا (لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)

3 Buhârî'nin bu babından önce burada Tecrîd'e geçmeyen bir hadisi vardır ki müellif bunu erkeğin kadını ve kadının erkeği tedavisi için açtığı bir babında rivayet etmiştir ve şu meâldedir: Ebû Cehil'i katleden Muavviz'in kızı Rübeyyi' radiyallahu anhâ der ki: Biz, Resûlullah ile beraber gazâyâ giderdik. Gazilere su taşıyıp sulardık ve hizmetlerini görürdük. Bir taraftan da harp sahasındaki maktulleri ve mecruhları toplayıp Medine'ye naklederdik. {B5679 Buhârî, Tıb, 2.} Bu hadisin daha mufassal bir rivayet tariki "Ci-had" bahsinde geçti. Oraya bakınız!

demmişti. Resûl-i Ekrem, “Bal (şerbeti) içir!” buyurdu. Sonra bu adam ikinci bir daha Resûl-i Ekrem’e geldi (ve hastalığın geçmediğini söyledi). Resûlullah yine “Bal şerbeti içir!” buyurdu. Sonra üçüncü bir daha geldi. Resûl-i Ekrem yine “Bal şerbeti içiriniz” buyurdu. Sonra bu adam bir daha geldi. İçirdim (fakat ishali ve ağrısı geçmedi, arttı) dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Allah sözünde doğrudur.”⁴ Fakat kardeşinin karnı yalancıdır. Haydi yine bal şerbeti içir” buyurdu. Dördüncü defa içirdi de hastalıktan kurtuldu. {B5684 Buhârî, Tıb, 4.}

1923

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ هَذِهِ الْحَبَّةَ السَّوْدَاءَ شِفَاءٌ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا
مِنَ السَّامِ قُلْتُ وَمَا السَّامُ قَالَ الْمَوْتُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Âişe (hazretleri) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Şu kara tane (çörek otu) samdan başka (tıbben mücerreb olan) her hastalığa şifadır” dediğini işittim. Ben de, “Sam nedir?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “Ölümdür” buyurdu. {B5687 Buhârî, Tıb, 7.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi “el-Habbetü’s-sevdâ” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Zührî bu unvanı, “şoniz” diye tercüme etmiştir ki çörek otu dediğimiz siyah tohumdur. Bir rivayette de “kemmûn” diye tefsir olunmuştur ki kimyon dediğimiz yeşil tohumdur. Araplar arasında yeşil renge siyah ve siyah renge yeşil demek müteâref olduğundan habbetü’s-sevdâyı “yeşil kimyon” ile tefsirde istibâd olunamaz ve her ikisinin de tabâbette birçok menâfii bildiriliyor. Bizde çörek otunu ihtimam ile yapılan çörek üzerine ekilmek gibi bir kısım şeylerde istimal olduğundan Zührî’nin tefsiri daha uygundur.

Çörek otunun tabâbette şifâbahş menfaatleri muhakkak olmakla beraber, ölümden başka her derde deva olduğu mutlak değildir. Çörek otu tıbben har ve yâbis hububattan olduğundan şifası rutubetten neşet eden hastalıklara münhasırdır. Bu cihetle hadisteki ıtlak âm zikrolunup has murat olunarak mecazdır; bir kısım hastalıklarla mukayyettir. Bu noktayı tercümemizde “tıbben mücerreb olan” kaydıyla takyid ederek gösterdik.

4 Resûl-i Ekrem, “Allah sözünde doğrudur!” demekle yukarıda tercümelerini bildirdiğimiz âyetlerdeki فيه شِفَاءٌ لِلنَّاسِ “Balda menfaati nâsa ait şifâ vardır” (en-Nahl, 16/69) kavli-i şerifini kastetmiştir.

عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مُحْصَنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ عَلَيْكُمْ بِهَذَا الْعُودِ الْهِنْدِيِّ فَإِنَّ فِيهِ سَبْعَةَ أَشْفِيَةٍ يُسْتَعْتَبُ بِهِ مِنَ الْعُذْرَةِ وَيُلْدُّ بِهِ مِنْ ذَاتِ الْجَنْبِ وَبَاقِيَ الْحَدِيثِ تَقَدَّمَ.

TERCÜMESİ

Mihsan kızı Ümmü Kays radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Üd-i hindî kullanmaya devam ediniz! Üd-i hindîde yedi türlü şifa vardır. Uzre (denilen boğaz) hastalığı için bu ilâç buruna çekilir. Zâtü'l-cenb için de (su ile) hastaya içirilir. Hadisin geri kalan kısmı yukarıda geçti. {B5692 Buhârî, Tıb, 10.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Kust-ı Hindî ve Bahrî –ki topalak dediğimiz nebattır– Enfiye Gibi Buruna Çekmek Suretiyle Tedavi Olunur” başlığı altında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Cevherî “kust”ı kendisiyle tedavi olunan bir nevi ot yemişi diye tarif ediyor. İbnü'l-Arabî de bunun hindî nevi siyah, bahrî nevi beyaz olduğunu ve hindîsi bahrîsinden daha ziyade harareti haiz bulunduğunu bildiriyor. Kust-ı hindî, Hindistan’dan geldiği gibi kust-ı bahrî de Yemen’den ve Mağrib diyarından celbolunur. Üçüncü bir nevi de vardır ki “kust-ı mür” denilir. Bu da Şam havalisinde ve bilhassa sahil kısmında çok bulunur (Aynî; Kastallânî).

Hadîs-i şerifte bunlardan üd-i hindînin enfiye gibi buruna çekilmek suretiyle tedavi olunduğu bildirilen “üzre” hastalığına gelince, lugat âlimlerinin tariflerine göre kanın tehyîcinden boğazda küçük dilin yanında çocuklara ârız olan hastalıktır ki bademciklerin iltihabından hâsıl olsa gerektir. Asr-ı saâdet’te Arap kadınları eski bir göreneğe göre parmaklarına bir bez parçası sararak bu hastalığa tutulan çocukların ağzına sokup bademciği çıkarırlar ve kanını alırlardı. Fakat bu ameliye en nâzik tıbbî bir müdahale olduğu cihetle Resûl-i Ekrem bundan menedip, “Çocuklarınızı bu yolda tedavi ederek azap etmeyiniz. Üd-i hindî ile tedavi ediniz”⁵ buyurmuştur.

Ahmed b. Hanbel ile birtakım hadis müelliflerinin rivayetlerine göre bir kere Resûl-i Ekrem, Hazret-i Âişe’nin yanına geldiğinde bir çocuk üzerinde böyle bir ameliye yapılarak boğazı kanamakta olduğunu görünce, “Sakin çocuklarınızı öldürmeyiniz, herhangi bir kadın ki çocuğu üzre hastalığına tutulursa veya başı ağrırsa üd-i hindîyi kazıyıp su ile ıslatarak çocuğun burnuna sürsün!”⁶ buyurmuş. Hazret-i Âişe de bu yolda tarif edip yapılarak çocuk iyileşmiştir.

5 {B5713 Buhârî, Tıb, 21.}

6 {HM14438 İbn Hanbel, III, 316.}

Kāmus Tercümesi'nde karın ağrısına nâfi ve solucanları katil olmak gibi birtakım menâfii de bildiriliyor. Bu nevi menâfiine mebnî olsa gerek ki bir an'ane halinde büyük kadınlar topalakla çocukları tedavi edegelmişlerdir.

Resûl-i Ekrem kadınları çocukların boğazıyla oynamaktan menettiği gibi büyükleri de lüzumlu, lüzumsuz rastgele kan aldılmaktan menetmiş ve icabında hacamat olunmasını tavsiye buyurmuştur ki bundan sonra tercüme edeceğimiz Enes hadisinde göreceğiz.

Zebîdî merhumun "Hadisin geri kalan kısmı yukarıda geçti" dediği hadis bu eserimizde 166 numara ile tercüme olunan Ümmü Kays hadisidir ve şöyledir: Henüz yemek yiyemeyen (süt yavrusu) bir oğlumu Resûlullah'a götürdüm. Resûl-i Ekrem çocuğu kucağına oturttu. Çocuk Resûlullah'ın elbisesine işedi. Resûlullah bir miktar su istedi ve azar azar üstüne döktü. Fakat yıkamadı.⁷

1925

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُ اخْتَجَمَ النَّبِيُّ ﷺ حَجْمَهُ أَبُو طَيِّبَةَ تَقَدَّمَ وَقَالَ هُنَا فِي آخِرِهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ أَمْثَلَ مَا تَدَاوَيْتُمْ بِهِ الْحِجَامَةُ وَالْقُسْطُ الْبَحْرِيُّ وَقَالَ لَا تُعَذِّبُوا صَبْيَانَكُمْ بِالْغَمَزِ مِنَ الْعُذْرَةِ وَعَلَيْكُمْ بِالْقُسْطِ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (ihramlı iken) hacamat olduğuna ve Ebû Taybe'nin hacamat ettiğine dair rivayet olunan bir hadisi yukarıda geçti. Buradaki hadisin sonunda Enes b. Mâlik, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (bir hutbesinde) şöyle buyurdu demiştir: "(Ey Hicaz halkı!) Sizin kendisiyle tedavi edeceğiniz şeyin en lüzumlu olanı hacamatla kustı-bahrîdir. Sakın çocuklarınızı anjinden kurtarmak için bademciği sıkarak azap etmeyiniz! Üd-i bahrî ile tedaviye ihtimam ediniz!" {B5696 Buhârî, Tıb, 13.}

1926

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عُرِضَتْ عَلَيَّ الْأُمَمُ فَجَعَلَ النَّبِيُّ وَالنَّبِيَّانِ يَمْزُونَ مَعَهُمُ الرَّهْطُ وَالنَّبِيُّ لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ حَتَّى رُفِعَ لِي سَوَادٌ عَظِيمٌ قُلْتُ مَا هَذَا أُمَّتِي هَذِهِ قِيلَ هَذَا مُوسَى وَقَوْمُهُ قِيلَ انْظُرْ إِلَى الْأَفْقِ فَإِذَا سَوَادٌ يَمْلَأُ الْأَفْقَ ثُمَّ قِيلَ لِي انْظُرْ

هَاهُنَا وَهَاهُنَا فِي آفَاقِ السَّمَاءِ فَإِذَا سَوَادٌ قَدْ مَلَأَ الْأَفُقَ قِيلَ هَذِهِ أُمَّتُكَ وَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ مِنْ هَؤُلَاءِ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ ثُمَّ دَخَلَ وَلَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ فَأَفَاضَ الْقَوْمُ وَقَالُوا نَحْنُ الَّذِينَ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاتَّبَعْنَا رَسُولَهُ فَنَحْنُ هُمْ أَوْ أَوْلَادُنَا الَّذِينَ وُلِدُوا فِي الْإِسْلَامِ فَإِنَّا وُلِدْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَبَلَغَ النَّبِيُّ ﷺ فَخَرَجَ فَقَالَ هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَلَا يَكْتُونُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ فَقَالَ عُكَّاشَةُ بْنُ مُحَصِّنٍ أَمِنْهُمْ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَعَمْ فَقَامَ آخِرُ فَقَالَ أَمِنْهُمْ أَنَا قَالَ سَبَقَكَ بِهَا عُكَّاشَةُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Bana bütün ümmetler arzölunup gösterildi: Bir, iki peygamber yanlarında onar, yirmişer, otuzar, kırkar ümmetleriyle beraber önümden geçmeye başladılar. Bir peygamber de yanında bir ümmeti bile olmaksızın geçti. En sonu uzaktan büyük bir karaltı gösterildi. “Bu (kesîf) karaltı nedir? Bu benim ümmetim midir?” diye sordum. “Bu, Mûsâ peygamberle kavmidir?” diye cevap verildi, sonra bana “Ufka bak!” denildi. Bakınca ufku dolduran sevâd-ı a‘zamı gördüm. Sonra bana “Sema ufuklarının şurasına ve bu tarafına da bak!” denildi. Bir de ne göreyim! Bir sevâd-ı a‘zâm baştan başa ufku kaplamıştı. Bana, “Bu senin ümmetindir. Bunlardan yetmiş bin kişi hesaba çekilmeksizin cennete girecektir” denildi.

Resûl-i Ekrem (bu hitâbesinden) sonra (odasına) girdi ve (hesaba çekilmeden cennete gireceklerin evsafı hakkında) mecliste bulunanlara bir şey söylemedi, artık meclistekiler dağıldı (ve şöyle münazara ediyorlardı): Biz, Allah’a iman ve resulüne ittibâ eden kimseleriz. Artık biz, cennete hesapsız gideceğiz” yahut, “O bahtiyarlar evlâtlarımızdır, onlar İslâm câmiası içinde doğmuşlardır. Biz ise Câhiliye devrinde doğduk” diyorlardı. Bu münazara Resûlullah’a erişmekle hemen hâne-i saâdetten çıkıp, “Cennete hesapsız girecek müminler efsun etmeyenler, teşe’üm eylemeyenler, şifanın (Allah’tan olduğuna inanıp) keyden olduğuna inanmayanlar ve her hususta Allah’a tevekkül edenlerdir” buyurdu. Bunun üzerine Ukkâşe b. Mihsan, “Yâ Resûlellah! Ben onlardan mıyım?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Evet onlardansın!” buyurdu. Sonra başka birisi⁸ ayağa kalkarak, “Ben onlardan mıyım?” dedi. Resûl-i Ekrem, “Bu hususta Ukkâşe senden öne geçti!” buyurdu. {B5705 Buhârî, Tıb, 17.}

8 İkinci sual eden zatın Sa’d b. Übâde olduğunu Hatîb el-Bağdâdî nakletmiştir. Resûl-i Ekrem, Sa’d b. Übâde’ye müsbet cevap vermemekle sual kapısını kapamış bulunuyor. Yoksa mecliste bulunanlar tara-

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا عَدْوَى وَلَا طَيْرَةَ وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ وَفِرَّ مِنَ الْمَجْذُومِ كَمَا تَفِرُّ مِنَ الْأَسَدِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “(İslâm’da) hastalığın (bizâtihi) sirayeti yoktur, teşe’üm de yoktur, öğey⁹ ve baykuş (ötmesinin tesiri) de yoktur, safer (ayının hayır ve şerle alâmeti) de yoktur (bunlar Câhiliye hurafeleridir) fakat (ey mümin) cüzzamlıdan arslandan kaçır gibi kaç!” {B5707 Buhârî, Tıb, 19.}

İ Z A H I

Câhiliye devrinin bütün hurafevî an’aneleriyle mücadele ederek yıkan ve yerine nurlu bir medeniyet sistemi kuran inkılâpçı Peygamberimiz edebî bir vecize halinde tebliğ buyurduğu bu hitâbesiyle de tarih boyunca sürüp gelen bir hurafe serisini daha yıkmış bulunuyor.

Câhiliye devrinde sâri hastalıkların ilâhî bir tesire tâbi olmadan bizâtihi sirayet ettiği sanılırdı. İslâm akîdesine göre her şeyde hakiki müessir Allah Teâlâ’dır. Hadiste bu hakikat: Bulaşık hastalıklar bizâtihi sirayet etmez cümlesiyle ifade buyurulmuştur. Bununla beraber hadisin son fıkrasındaki, “Cüzzamlılardan kaçınız!” emrinden ve buna benzer emirlerden¹⁰ pek açık bir surette sirayetin vücudu muhakkak olmakla beraber bu sirayetin ancak kazâ ve takdîr-i ilâhî ile vukua geldiği kabul olunur. Nasıl ki ateş yakar, fakat yaktıran Allah’tır. Ateşe yakmak kudretini Allah vermiştir. Dilediği zaman Allah o kudreti alır, ateş serin bir gülistan haline gelir.

findan sualler tevâlî edecekti.

9 {Tercümede ‘öğey’ olarak imlâ edilmiş olan kelime izah kısmında ‘ükey’ olarak yazılmıştır. Ahterî sözlüğünde ‘هامة’ kelimesi ‘اوكي قوشي’ şeklinde tercüme edilmiştir.}

10 Ebû Nuaym’ın İbn Ebû Evfâ radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Cüzzamlı ile görüşürken aranızda bir veya iki süngü boyu mesafe bulunsun” {Ebû Nuaym, *et-Tıbbü’n-Nebevî*, I, 355, no: 292.} buyurmuştur. “Tıb” bahsinde müellif Buhârî, tâun için açtığı bir babında, Sa’d b. Ebû Vakkâs’tan rivayet ettiğine göre Resûl-i Ekrem, “Bir yerde tâun olduğunı duyarsanız oraya girmeyiniz, içinde bulunduğunuz bir yerde de tâun zuhur ederse ondan kaçınmak maksadıyla oradan çıkmayınız!” {B5730 Buhârî, Tıb, 30.} buyurmuştur ki müstevlî hastalıklarda tatbik olunan karantina tahaffüz usulüdür. Müellifin yine buradaki bir rivayetine göre Hazret-i Ömer hilâfeti zamanında Şam’a gittiğinde, Suriye mintakasındaki Amvâs’ta tâun olduğunı haber vermeleri üzerine ashap ile istişare ederek yukarıdaki Sa’d b. Ebû Vakkâs hadisi Abdurrahman b. Avf tarafından da rivayet olunmakla Hazret-i Ömer Şam’a girmekten sarfınazar etmiştir (Amvâs vebası için bk. 1313. hadis ve izahı).

Bundan sonra tercüme edeceğimiz 1928 numaralı hadisi de okuyunuz!

Hadis metnindeki “tıyere” tabiri de, bir maksadına gitmek üzere evinden çıkan bir yolcunun önünden kuş yahut mevâşîden bir hayvan geçmesiyle bunu uğursuzluk sayarak maksadına gitmekten vazgeçip geri dönmesidir ki bu da Câhiliye âdetlerinden biridir. Ne celbi menfaat, ne de defî mazarratla ilişkisi olan ve ferdin iradesini kırıp şahsî teşebbüsüne engel olan bu muzır âdet de menolunmuştur.

“Hâme” de Türkçe ükey denilen ve geceleri uçan kuştur. Câhiliye Arapları bu kuştan da teşe’üm ederlerdi. Câhiliye telakkisine göre katili bulunup da kısas olunamayan bir maktulün ruhu hâme kuşuna temessül ederek geceleri gelir: “Beni sulayınız, beni sulayınız!” diye ötermiş, katil bulunup kısas olununca uçar gidermiş. Hadiste bu meş’um telakki de nehyolunmuştur. Bazıları da “hâme” ile murat baykuştur demişlerdir. Baykuşla teşe’üm Araplar’a ve eski devirlere mahsus olmayıp sonraları da ve başka milletler arasında da meş’um sayılmıştır. Fars’ın büyük hekimi ve edibi Sa’dî’nin *Gülistan*’ında,

“Kes ne-yâyed bezîr-i sâye-i bûm / Ver hümây ez-cihân seved ma’dûm” dediğine ve mânası, “Devlet kuşu cihanda yok olsa bile kimse baykuşun gölgesine gelip sığınmaz” demek olduğuna göre, büyük hakîm zamanında bile yaşayan bu halk telakkisine tercüman olmuştur. Zamanımızda hâlâ yaşamaktadır.

Hadisteki “safer” hicrî tarihin ikinci ayının adıdır. Câhiliye devrinde Araplar nesî usulüne göre muharrem ayının hürmetini safere naklederlerdi ve bu suretle safer haram aylardan sayılırdı. Resûl-i Ekrem bunu da menedip, “*Artık safer ayı için hürmet yoktur!*” buyurmuştur. Asr-ı saâdet’ten zamanımıza kadar devam edip gelen halk telakkisine göre bu ayda akdedilen nikâhı devamsız sayarlar. Hatta halk arasında bu aya boş ayı derler. “*Saferde şomluk yoktur!*” buyurulmakla bu telakki de menolunmuş bulunur. Buhârî’nin bir rivayetine göre Hazret-i Âişe, “Benim nikâhım da, zifafım da safer ayında idi” buyurdularına göre Resûl-i Ekrem bu hurafevî fikrin izâlesine fiilen de çalışmıştır.

1928

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ أَعْرَابِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا بَالُ إِبِلِي تَكُونُ فِي الرَّمْلِ كَأَنَّهَا الظِّبَاءُ فَيَدْخُلُ بَيْنَهَا الْبَعِيرُ الْأَجْرُبُ فَيُجْرِبُهَا قَالَ فَمَنْ أَعْدَى الْأَوَّلِ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Resûl-i Ekrem bundan önceki hadisi tebliğ buyurduğu mecliste, hazır bulunan) bir a'râbî, “Yâ Resûlellah! (Hastalığın sirayeti yoktur! buyurdunuz. Fakat) benim geyikler gibi (düzgün sağlam) ve (temiz) kumluk (arazi)de yaşayan develerime ne dersiniz? Bu develerimin arasına (hariçten) uyuz deve (gelip) sokulunca develerimi uyuz ediyor!” di(ye ortaya bir şüphe bırak)tı. Resûl-i Ekrem, “Ya ilk

uyuz deveye bu hastalığı kim sirayet ettirdi?” diye cevap verdi.¹¹ {B5717 Buhârî, Tıb, 25.}

1929

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَذِنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَهْلِ بَيْتٍ مِنَ الْأَنْصَارِ أَنْ يَرْقُوا مِنَ الْحُمَةِ وَالْأُذُنِ فَقَالَ أَنَسٌ كُوِيَتْ مِنْ ذَاتِ الْجَنْبِ وَرَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَيٌّ وَشَهِدَنِي أَبُو طَلْحَةَ وَأَنَسُ بْنُ النَّضْرِ وَزَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَأَبُو طَلْحَةَ كَوَانِي.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ensardan (Amr b. Hazm) ailesine¹² ağılı hayvanların zehirinden, kulak ağrısından, (nazar değmesinden)¹³ (şifa temennisi için Allah’a sığınarak)¹⁴ nefes etmelerine müsaade buyurdu. Enes b. Mâlik (rivayetine devamla) der ki: “Ben de Resûlullah hayatta iken zâtülcenpten key (dağla tedavi) olundum. (Üvey babam) Ebû Talha, (amcam) Enes b. Nadar, Zeyd b. Sâbit hazır idiler. Beni Ebû Talha dağlamıştı.” {B5719 Buhârî, Tıb, 26.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Zâtü’l-cenb” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Zâtülcenp, ak ciğerleri setreden zarın iltihabı olup sûret-i tekevvün ve tedavisi hakkında ittifak ârâ yoktur. Mezkûr zarın tabiatı iltihâbîsi ekser ahvalde verem ile müşterek olduğundan zâtülcenbin en ziyade hâiz-i ehemmiyet şekli budur (Yûsuf Râgıb, *İstiâde-i Sıhhat*). Zâtülcenp, nevâhî-i cenbe ârız olan rîh-ı galîzanın adalelerde mahpus bulunmasından tevellüt eden sert kulunç ağrısına da ıtlak olunur. Birincisi hakiki zâtülcenptir ve etibbâ arasında hastalığın bu nevine zâtülcenp denilir. Gerek bu babın unvanında, gerek mevzu-bahsimiz olan Enes b. Mâlik hadisinde zikrolunan zâtülcenp ise ikincisidir. Nasıl ki hadiste riyâh-ı galîza tedavisinde kullanılan ûd-i hindî tavsiye buyurulduğu rivayet olunması buna iş’âr eder (*Umdetü’l-kârî*).

11 Yani ilk önce uyuz illetine tutulan devenin hastalığı sirayetle olmayıp Allah’ın takdiriyle vücuda geldiği şüphesizdir. Bunun gibi senin develerine sirayeti de Allah Teâlâ’nın takdiriyledir.

12 Bu aile Amr b. Hazm ailesi olduğu Müslim’in rivayetinde tasrih olduğundan kavis içinde gösterdik. {M5731 Müslim, Selâm, 63.}

13 Buhârî’nin yine bu babında Câbir’den bir rivayetinde “isâbet-i ‘ayn”dan (göz değmesi) nefesle şifa temennisi zikredilmiş olduğundan {B5738 Buhârî, Tıb, 34.} bunu da kavis içinde gösterdik.

14 Kavis içinde gösterdiğimiz bu kayıtlarda rukye ve nefesin ma’nâ-yı lâzîmîleridir.

Hadis metnindeki “rukye” İbnü'l-Esîr'in beyanına göre hasta hakkında şifa dilemek için Kur'an ile esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye ile Allah Teâlâ'ya dua ve iltica etmektir ki nefes etmek tabiriyle hulâsa olunur. Mevzumuz olan hadiste Resûl-i Ekrem'in müsaade ettiği, rukye yani dua ve Hakk'a iltica budur. Yine İbnü'l-Esîr'in beyanına göre rukyenin mekruh olan ve şer'an hoş görülme-yen kısmı da vardır ki Allah'ın kelâmından, Allah'ın esmâ ve sıfatından başka şey ile nefes edilmesidir ve bunun herhalde nâfi ve şifâbahş olacağına itimat edilmesidir. Bunun için Resûl-i Ekrem, “*Rukye eden kişi mütevekkil değildir*”¹⁵ buyurmuştur.

1930

عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهَا كَانَتْ إِذَا أُتِيَتْ بِالْمَرْأَةِ قَدْ حُمَّتْ تَدْعُو لَهَا أَخَذَتْ الْمَاءَ فَصَبَّتُهُ بَيْنَهَا وَبَيْنَ جَنْبَيْهَا قَالَتْ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْمُرُنَا أَنْ نَبْرُدَهَا بِالْمَاءِ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekir'in kızı Esmâ radiyallahu anhâdan (Münzir kızı Fâtıma'nın) rivayetine göre her ne zaman Esmâ hummalı bir kadına dua için getirilirse hemen su alır ve hastanın vücuduyla yakası arasına dökerdi ve, “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem her zaman bize hummalı kadını su ile serinletmemizi emrederdi” derdi.¹⁶ {B5724 Buhârî, Tıb, 28.}

1931

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الطَّاعُونَ شَهَادَةٌ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Tâun (bu hastalıktan ölen) her müslüman için (fî sebîlillâh) şehâdet (mesabesinde)dir.” {B5732 Buhârî, Tıb, 30.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Tâûn” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. İbnü'l-Esîr'in tâunu “havayı, mizacı, bedeni ifsat eden umumi bir hastalık” diye tarif eder. Bu cihetle bu hastaların nefeslerinden sakınmak lâzımdır. Buhârî'nin bu babından sonra Kur'an ve bil-

15 {İM3489 İbn Mâce, Tıb, 23.}

16 Bu eserimizde “Maraz-ı Peygamberî” bahsinde Resûl-i Ekrem'in kendisini soğuk su ile tedavi buyurduğunu okuyunuz.

hasa İhlâs, Felâk ve Nâs sûrelerinden ibaret olan Muavvizât sûrelerini okumak suretiyle şifa talebine dair bir babı ve bir rivayeti vardır ki bu rivayeti de burada bildireceğiz: Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem sebep-i vefatı olan hastalılığında Muavvizât sûrelerini okuyarak kendisine nefes edip eline üfleyerek iki eliyle yüzünü meshederdi. Hastalığı ağırlaşınca kendilerine Muavvizât sûrelerini ben okur ve kendi eliyle kendisini meshederdim demiştir.¹⁷ Burada Fâtîha ile nefes olunduğuna dair de bir rivayeti vardır ki bu da bu eserimizinde 1031 numara ile geçti. Oraya bakınız.

1932

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ   أَنْ يُسْتَرَقَى مِنَ الْعَيْنِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Âişe (hazretleri), “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem göz değmesine okunmasını bana emretti yahut (mutlak olarak) emretti” demiştir. {B5738 Buhârî, Tıb, 35.}

İZAHİ

“Bana emretti” yahut “emretti” suretindeki tereddüt râviye aittir. Râvi, Hazret-i Âişe’nin bu iki şekilden hangisini söylediğini kestirememesinden neşet etmiştir. Müellif Buhârî bu hadisi رقية العين “göz dokunmasına okunmak” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu tabir ile murat göz ağrısına okunmak demek olmayıp “isâbet-i ayın”a (göz değmesi) karşı okunmak demektir. *Sahîh-i Buhârî*’nin ilk şârihlerinden ve büyük Türk muhaddis ve ediplerinden Hattâbî¹⁸ merhum der ki: Resûlullah’ın nazara ve göz değmesine karşı okunmasını emrettiği “Kavârî-i Kur’ân” adıyla anılan Âyetü’l-kürsî gibi esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeyi ve Allah Teâlâ’yı zikri hâvi âyetlerin nüfûs-ı tâhire sahipleri diliyle göz değmesinden musâb olan hastalara okunmasıdır. Bu okunma ruhanî tedavidir. Evvelki zamanda sâlih kimselerin okumalarının büyük mevkii vardı. Fakat bu sınıf faziletli insanlar bulunamayacak derecede azalmıştır. Bu cihetle halk cismanî tedaviye meyletmiştir. Çünkü ruhanî tedavinin hastalık üzerinde tesiri görülmez olmuştur. Şer’an menhî olan nefes, efsuncuların ve cinleri teshîr iddia eden cincilerin nefesidir. Hattâbî ile zamanımız arasında 1000 seneye yakın bir zaman farkı olması teemmüle değer mahiyettedir.

17 {B5735 Buhârî, Tıb, 32.}

18 Hattâbî, Ebû Süleyman el-Büstî’dir. Büst, Kâbil diyarında bir şehrin adıdır. Müşârün ileyh uzun zaman Nîşâbur’da oturmuş, en mühim eserlerini orada yazmıştır. 388 tarihinde vefat etmiştir.

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ رَأَى فِي بَيْتِهَا جَارِيَةً فِي وَجْهِهَا سَفْعَةٌ
فَقَالَ اسْتَرْقُوا لَهَا فَإِنَّ بِهَا النَّظْرَةَ.

TERCÜMESİ

Ümmü Seleme radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Ümmü Seleme'nin odasında yüzünde sarılık eseri bulunan bir kız çocuğu görmekle, "Bu kızcağızı okutunuz, buna nazar değmiştir" buyurmuştur. {B5739 Buhârî, Tıb, 35.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ رَخَّصَ النَّبِيُّ ﷺ الرُّقِيَّةَ مِنْ كُلِّ ذِي حُمَةٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in, her ağılı hayvanın zehirinden nefes edilerek şifa dileğine müsaade buyurdu dediği rivayet olunmuştur. {B5741 Buhârî, Tıb, 37.}

وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ لِلْمَرِيضِ بِسْمِ اللَّهِ تَرْبَةً أَرْضَنَا بِرِيقَةٍ بَعْضُنَا
يُشْفَى سَقِيمُنَا بِإِذْنِ رَبِّنَا.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hastaya (şifa temenni ederken) şöyle buyururdu: "Allah'ın ismiyle (şifa temenni ederim), şu bizim bazımızın tükürüğü ile yurdumuzun toprağıdır. Bundan rabbimizin izniyle hastamız şifalanır." {B5746 Buhârî, Tıb, 38.}

İZAHİ

Nevevî merhum der ki bu hadisin mânası şudur: Resûl-i Ekrem Allah Teâlâ'dan şifa dilerken şehâdet parmağına tükürüğünden bulaştırır. Sonra parmağını toprağa kordu. Parmağa bulaşan toprakla hastayı sığardı. Meshederken de hadisteki şifa temennisine dair

kelâmı söylerdi. Yine Nevevî der ki: “Şu bizim yerimizin, yurdumuzun toprağıdır” kelâmı ile murat Medine toprağıdır, “Bizim bazımızın tükrüğüdür” kelâmıyla da murat Peygamberimizin kendi tükrüğüdür. Gerek Medine toprağının gerek Resûl-i Ekrem’in tükrüğünün şeref ve bereketi vardır.

1936

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَا طَيْرَةَ وَخَيْرُهَا الْفَأُلُ قَالَوا وَمَا الْفَأُلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْكَلِمَةُ الصَّالِحَةُ يَسْمَعُهَا أَحَدُكُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘İslâm’da teşe’üm yoktur, en hayırlısı tefe’üldür” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. Mecliste bulunanlar “Tefe’ül nedir Yâ Resûlellah!” diye sordular. Resûl-i Ekrem, “Sizden birinizin duyduğu güzel sözdür” buyurdu. {B5754 Buhârî, Tıb, 43.}

İZAHİ

Teşe’üm, “şom tutmak ve hayırsız saymak” demektir. Tefe’ül de “uğurlu ve hayırlı saymak”tır ki dilimizde “yom tutmak” diye ifade ederiz. Güzel sözle tefe’ül hakkında en güzel misal, Resûl-i Ekrem’in Hudeybiye seferinde Süheyl b. Amr’ın adıyla tefe’ül buyurmasıdır. Şöyle ki: 1158, 1164 numaralı hadislerde ve izahlarında bildirildiği üzere Hudeybiye’de Kureyş, müslümanları müşkül bir vaziyete soktuğu sırada Kureyş tarafından muahede akdine mezun bir heyetin Süheyl b. Amr’ın riyâseti altında gelmekte olduğu duyulunca Resûl-i Ekrem uysallık ve yumuşaklık ifade eden “Süheyl” adıyla tefe’ül ederek ashabına, “Artık işiniz kolaylaştı!”¹⁹ buyurmuştur. Güzel sözle tefe’üle dair güzel bir örnek de, Arap edip ve şairi Asmaî, İbn Avn’dan hikâye ederek vermiştir ve doktora gitmek üzere evinden çıkan bir hastanın, “Sâlim diye birisinin çağrıldığını duyarak hastalığından kurtulacağına yom tutmasıdır” demiştir.

1937

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَضَى فِي امْرَأَتَيْنِ مِنْ هُدَيْلٍ اقْتَتَلَتَا فَرَمَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِحَجَرٍ فَأَصَابَ بَطْنَهَا وَهِيَ حَامِلٌ فَقَتَلَتْ وَلَدَهَا الَّذِي فِي بَطْنِهَا فَاخْتَصَمُوا إِلَى النَّبِيِّ

فَقَضَىٰ أَنْ دِيَّةَ مَا فِي بَطْنِهَا غُرَّةٌ عَبْدٌ أَوْ أَمَةٌ فَقَالَ وَلِيُّ الْمَرْأَةِ الَّتِي غَرِمَتْ كَيْفَ أَغْرَمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ لَا شَرِبَ وَلَا أَكَلَ وَلَا نَطَقَ وَلَا اسْتَهَلَ فَثُلَّ ذَلِكَ بَطَلٌ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّمَا هَذَا مِنْ إِخْوَانِ الْكُهَّانِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hüzeyl kabilesinden biribiriyle döğüşen iki kadın arasında hüküm etmişti. (Şöyle ki:) Bu kadınlardan birisi diğerine bir taş atmış ve attığı taş gebe kadının karnına dokunarak karnındaki çocuğu öldürmüştü. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem’e dava ettiler. Resûl-i Ekrem de, “Kadının karnındaki ceninin diyeti köle veya cârîye guresidir (yani bir diyetin²⁰ nısf-ı öşürüdür)” diye hükmetti. Bunun üzerine diyet ve garâmetle mahkûm olan kadının velisi (secili ve kafiye bir eda ile), “Yâ Resûlellah! Henüz yemeyen, içmeyen ve söz söylemeyen, sayha etmeyen çocuğun diyetiyle nasıl mahkûm olurum. Bunun benzeri hüküm bâtil olur” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Bu adam kâhinler zümresindendir” buyurdu.²¹ {B5758 Buhârî, Tıb, 46.}

1938

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَدِمَ رَجُلَانِ مِنْ أَهْلِ الْمَشْرِقِ فَخَطَبَا فَعَجِبَ النَّاسُ لِبَيَانِهِمَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ الْبَيَانِ لَسِحْرًا أَوْ إِنَّ بَعْضَ الْبَيَانِ سِحْرٌ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre bir kere Medine’nin şarkında (Necid) ahalisinden iki kişi gelip (karşılıklı) hutbe irat etmişler, halk da bunların düzgün sözlerine hayran olmuşlardı. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “Şüphesiz ki açık ve fasih sözlerden sihir (gibi ruhlar üzerinde müessir) olanları vardır, yahut bazı belîğ sözler vardır ki onlar sihirdir (ruhları teshîr eder).” {B5767 Buhârî, Tıb, 51.}

20 Diyet, maktûlün kan pahası olarak veresesine verilen maldır.

21 Bu adamın kâhinlere benzemesi, kâhinlerin hakkı iptal ve hakikati gizlemek için secili, kafiye söz söylemeleridir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَا يُوردَنَّ مُرِضٌ عَلَى مُصِحِّ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sakın hasta deveyi sağlam devenin yanına uğratmayınız!” buyurdu dediği rivayet olunmuştur. {B5771 Buhârî, Tıb, 53.}

İZAHİ

Bu hadisi Ebû Hüreyre’den Ebû Seleme rivayet etmiştir. İmam Buhârî’nin *Sahîh*’indeki metne göre Ebû Seleme der ki: Ebû Hüreyre لا عدوى “Hastalığın sirayeti yoktur” hadisini rivayet ettikten sonra bu hadisi rivayet etmiştir. Biz kendisine “Vaktiyle لا عدوى hadisini rivayet etmedin mi?” diye evvelki rivayetini hatırlattık. Ebû Hüreyre asabîleşerek Habeş diliyle anlaşılmaz bir şeyler söyledi. Ebû Hüreyre’nin bundan başka eski söylediğini unuttuğunu görmedim.

Ebû Hüreyre’nin لا عدوى hadisini unutmuş olması hadisin sıhhatini ihlâl etmez. Çünkü bunca sahâbenin huzurunda söylenmiş ve naklolunmuştur. Bu cihetle de Buhârî gibi sahih ve sünen sahiplerinin müellefâtına geçmiştir. Şimdi müsbet ve menfî iki rivayetin cihetlerini bildirmek icap eder. Menfî olan rivayet 1927 numara ile geçmişti. Orada izah ettiğimiz veçhile, hastalığın bizâtihi sirayeti nefyolunup Allah’ın takdiriyle sirayet ettiği bildirilmiştir. Binaenaleyh iki rivayet arasında münâfât yoktur.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ تَرَدَّى مِنْ جَبَلٍ فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَهُوَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ يَتَرَدَّى فِيهَا خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا وَمَنْ تَحَسَّى سُمًّا فَقَتَلَ نَفْسَهُ فَسُمُّهُ فِي يَدِهِ يَتَحَسَّاهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ يَجَأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim bir dağdan (yüksek bir yerden) kendisini aşağıya atıp öldürürse, bu intihar eden kimse cehennem ateşinde ebedî ve

dâimî surette kendisini yüksekte aşığıya bırakır (bir halde azap olunur). Şu bir kimse de zehir içere de, canına kıyarsa zehiri elinde içere bir halde ebedî ve dâimî bir surette cehennem ateşinde (azap olunacak)tır. Herhangi bir kimse de kendisini (bıçak gibi) bir demir parçasıyla öldürürse, o da bıçağı elinde karnına vurarak ebedî ve dâimî surette cehennemde (azap olunacak)tır.”

{B5778 Buhârî, Tıb, 56.}

1941

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِذَا وَقَعَ الذُّبَابُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ فَلْيَغْمِسْهُ كُلَّهُ ثُمَّ لِيُطْرَحْهُ فَإِنَّ فِي أَحَدِ جَنَاحَيْهِ شِفَاءً وَفِي الْآخَرِ دَاءٌ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sizden birinizin (su veya yemek) kabına sinek düştüğü zaman o kişi onun her tarafını batırsın, sonra çıkarıp atsın. Çünkü sineğin iki kanadının birisinde şifa vardır, öbürüsünde de hastalık vardır.”²²

{B5782 Buhârî, Tıb, 58.}

22 Bu hadisin bir rivayet tariki de bu eserimizde 1365 numara ile tercüme ve izah olundu. Oradaki izahımız herhalde mütalaa olunsun.

Kitâbü'l-Libâs

كِتَابُ اللَّبَاسِ

Bu kitap giyilecek esvabın envâına ve ahkâmına dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Müellif Buhârî bu unvandan sonra الرَّزْقِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ (el-A'râf 7/32) kavlı-i şerifini zikretmiştir ki bu âyetin tamamının meâli şöyledir: “(Peygamberim! Müşriklere) *de ki: Allah'ın kulları için yarattığı* (istimali mubah her) *ziyneti ve rızık nevinden temiz ve hoş bunca yiyecek ve içecekleri kim haram kılmıştır?* (Bu tahrîm kimsenin hakkı ve haddi değildir). *De ki: O ziyet ve hoş rızıklar dünya hayatında iman edenlere kıyamet gününde halis olarak verilir. İşte biz* (medenî hayatı öğrenmeyi) *bilen bir kavme* (medeniyet âdâbını bildiren) *âyetlerimizi böyle tafsil ederiz.*”¹

İbrâhim en-Nehaî'den, Ferrâ'dan ve Süddî, Zührî, Katâde gibi Selef âlimlerinden rivayete göre Câhiliye devrinde Araplar Kâbe'yi çıplak tavaf ederlerdi ve hac günleri et ve yağlı yemek yemezlerdi. Müslümanların da bu Câhiliye âdetine uymalarını menetmek üzere bu âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Bundan önceki âyet-i kerîme de bu husus için gönderilip, “*Ey âdemoğulları! (Gerek tavafta ve gerek namazda) her mescid dahilinde ziyetinizi (libasınızı üzerinize) alınız ve yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri muhakkak sevmez*” buyurulmuştur.²

Bu âyetten sonra müellif Buhârî, ta'lik denilen bir tarik ile Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: “*Ey müminler! Yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz. Bir halde ki israf ederek, kibirlenerek değil!*”³ Abdüllatîf el-Bağdâdî, “Bu hadîs-i şerif insanın nefesine ait ruhî, bedenî ittihazı icap eden tedbirleri muhtevidir” demiştir. Nasıl ki yukarıdaki âyet-i kerîme hakkında da tıbbın yarısını muhtevidir denilmiştir. İlm-i tıb yukarıda hususi bir babında bildirdiğimiz veçhile, bir taraftan tedavi, öbür taraftan da tahaffuz kaidelerini tâlim ettiğine göre de israfsız yemek, içmek hıfzıssıhhanın tamamı, tıbbın da yarı kaynağı bulunur. İslâm mütefekkirlerinden Muhammed Abduh hazretlerine bazı müsteşrikler Kur'an'da tıba dair bir şey var mıdır? diye sormuşlar. O da, yarım âyet vardır diye, “*Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz!*” cümlesini söylemiştir.

1. قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ. [el-A'râf, 7/32]

2. يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ. [el-A'râf, 7/31]

3. {B5783 Buhârî, Libâs, 1.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا أَسْفَلَ مِنَ الْكُعْبَيْنِ مِنَ الْإِزَارِ فِي النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, izâr (denilen libas)ın iki topuktan aşağı sarkanı ateştedir⁴ buyurmuştur. {B5787 Buhârî, Libâs, 4.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَحَبُّ الثِّيَابِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ أَنْ يَلْبَسَهَا الْحَبْرَةُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhan şöyle dediği rivayet olunmuştur. Nebî sallallahu aleyhi ve selleme en sevimli esvab bürd-i yemânî elbise giymekti.⁵ {B5813 Buhârî, Libâs, 18.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حِينَ تُؤَفِّي سُبْحِي بِبُرْدٍ حَبْرَةٍ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem vefat ettiğinde (beyaz) bürd-i yemânî ile örtülmüş (kefenlenmiş)ti.⁶ {B5814 Buhârî, Libâs, 18.}

4 İzâr, Araplar'ın giydikleri boy libasıdır ki bunun topuktan aşağı lüzumsuz uzatılması, kibirlenmek şîârı idi. Bunun için hadiste ağır ceza tayin olunarak nehyolunmuştur. Bir de aşağı sarkan libas değil, libasa muhâzî olan ayak, cehennemde azap olacağından hadiste bundan kinaye olarak libas zikrolunmuştur.

5 Hadis metnindeki hibere, bürd-i yemânî denilen ve pamuktan veya ketenden nescolunan çubuklu kumaştır.

6 Bu eserimizdeki Vefât-ı Peygamberî bahsine bakınız!

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَعَلَيْهِ ثَوْبٌ أَبْيَضٌ وَهُوَ نَائِمٌ ثُمَّ أَتَيْتُهُ وَقَدْ اسْتَيْقَظَ فَقَالَ مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قُلْتُ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ قَالَ وَإِنْ زَنَى وَإِنْ سَرَقَ عَلَى رَغَمِ أَنْفِ أَبِي ذَرٍّ وَكَانَ أَبُو ذَرٍّ إِذَا حَدَّثَ بِهَذَا قَالَ وَإِنْ رَغِمَ أَنْفِ أَبِي ذَرٍّ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer (el-Gıfârî) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem(i ziyaret)e gelmiştim. Resûlullah, üzerinde beyaz bir örtü bulunduğu halde uyuyordu. (Döndüm) sonra yine geldim. Bu defa uyanmıştı.⁷ (Müsâhabet esnasında) Resûl-i Ekrem, “lâ ilâhe illallah” deyip sonra bu ikrar ve iman üzerine vefat eden hiçbir kul yoktur, muhakkak o kul cennete dahil olacaktır buyurdu. Ben, “O kul zina etse, sirkat etse de mi?” diye sordum? O, “Zina etse de, sirkat etse de (tövbe ve nedamet ederse)! buyurdu. Ben (hayret ederek), “Zina etse de, sirkat etmiş olsa da mı?” diye (tekrar) sordum. O, “Zina etse de, sirkat etse de!” buyurdu. Ben (üçüncü defa), “Zina etse de, sirkat etse de mi?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “Evet, Ebû Zerr’in burnu toprakta sürtülmesine rağmen o kul zina etse de, sirkat etmiş olsa da (cennete girecektir)” buyurdu. Râvi (Ebû’l-Esved der ki): “Ebû Zer bu hadisi her rivayet ettiğinde, Ebû Zerr’in burnu toprakta sürtülmesine rağmen” der idi. {B5827 Buhârî, Libâs, 24.}

İ Z A H I

Râvi Ebû Zer el-Gıfârî ilk müslümanlardandı. İlk müslüman olanların beşincisidir. Ne derece yüksek bir iman ve irade ile müslüman olduğu bu eserimizde 1436 numara ile tercüme ettiğimiz uzun bir hadiste görülmüştür. Böyle kadîmül’İslâm bir sahâbînin bir mesele hakkındaki sualini üç defa tekrar etmesinin sebebi, büyük günah irtikâp eden bir kişinin cennete girebilmesini isti’zâm ederek hayret etmiş olmasıdır. Resûl-i Ekrem’in mükerrer cevapla karşılaşması da, Ebû Zerr’in meseleyi hayalinde bu derece büyüttmüş olmasını reddetmek, Allah Teâlâ’nın insanlar üzerindeki rahmetinin genişliğini gereği gibi izhar ve beyan içindir. Şu kadar ki Allah’ın bu derece geniş nimetine mazhar olmak,

7 Râvi Ebû Zer radiyallahu anhin Resûlullah’ın örtüsünden, uykusundan, uyanmasından bahsetmesi rivayet edeceği mühimmeyi sâmiin hâfızasında tesbit etmek maksadına ve faydasına mebnîdir.

tövbe ve nedametle meşrut bulunduğundan, bu mühimmeye müellif Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisin sonunda işaret etmiş bulunduğundan, bu tövbe ve nedamet hususunu tercümemizde kavis içinde gösterdik.

Resûl-i Ekrem'in son cevabında, (Ebû Zerr'in burnu toprakta sürtülmesine rağmen) tabiri zillet ve hakarettten kinaye olarak kullanılmış mecazi bir tabirdir.

Bu hadîs-i şerifte Hâricîler'in, Mu'tezile'nin, Büyük günah irtikâp eden kişinin ebedî cehennemde kalacakları yolundaki iddialarını red vardır (bu eserimizde 617 rakamıyla tercümesi geçen Ebû Zer el-Medenî'nin izahını da okuyunuz).

1946

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْحَرِيرِ إِلَّا هَكَذَا وَأَشَارَ بِإِصْبَعَيْهِ اللَّتَيْنِ تَلِيَانِ الْإِبْهَامَ يَغْنِي الْأَعْلَامَ.

TERCÜMESİ

Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem harîrden (halis ipek elbise giymekten) nehyetmiştir. Yalnız -baş parmağı ya-nındaki iki parmağı ile (şehâdet ve orta parmaklariyle) işaret ederek- şu kadarı müstesna demiştir. (Râvi Ebû Osman en-Nehdî der ki:) Resûlullah bu işaretiyle (libasın iki parmak miktarı ipek) alâmetlerini (ve bu miktarın menhî olmadığını) kastetmiştir. {B5828 Buhârî, Libâs, 25.}

İZAH I

Gerek bu ve bundan önce geçen birtakım hadislerle istinaden, ulemânın cumhuru ipek libas giymek erkeklere haram olduğuna hükmetmişlerdir. Bu eserimizde 483 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Ömer'in ve diğer bir hadisin izahındaki bir notumuzu mütalaa ediniz! İpekli giymenin hürmetinin sebebine gelince, bunun erkekler için israf ve vesîle-i gurur ve kadınlara benzer olması gibi birtakım sebepleri vardır. Buradaki Hazret-i Ömer'in hadisinde elbisede iki parmak miktarı ipek alâmet -ki, kumaşların kenarına konulur ve saçak tabir olunur- müstesnadır, haram değildir.

1947

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ لَبَسَ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim dünyada harîr libas giyerse, âhirette giyemez” buyurmuştur. {B5834 Buhârî, Libâs, 25.}

1948

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَانَا النَّبِيُّ ﷺ أَنْ نَشْرَبَ فِي آيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَأَنْ نَأْكُلَ فِيهَا وَعَنْ لُبَّسِ الْحَرِيرِ وَالْدِّيبَاجِ وَأَنْ نَجْلِسَ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bizi şunlardan nehyetti: Altın, gümüş kap içinde su ve meşrubat içmekten ve böyle kap içinde yemek yemekten, harîr ve dîbâc elbise giymekten ve böyle ipekli kumaş üzerine oturmaktan!⁸ {B5837 Buhârî, Libâs, 27.}

1949

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ يَتَرَعَّفَرَ الرَّجُلُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan, Nebî, sallallahu aleyhi ve sellem, “Kişinin (süslenmek ve neşelenmek için vücuduna) zâ‘feran (safran) sürünmesini nehyetti” dediği rivayet olunmuştur. {B5846 Buhârî, Libâs, 33.}

İZAHİ

Ahmed b. Hanbel gibi, *Sünen* sahiplerinin Hârisî Ebû Ümâme’den sahihan rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem, الإيمان “Hayatta sadelik imandandır”⁹ buyurmuş olduğundan erkekler için renkli şeylerle yapılacak vücut ve yüz tuvaleti mekruh ve çirkin addolunmuştur. Yalnız yeni evlenen gençler müstesnadır.

8 Bu eserde 1859 numara ile tercümesi geçen Huzeyfe hadisine ve izahına bakınız!

9 {İM4118 İbn Mâce, Zühd, 4.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ أَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي نَعْلَيْهِ قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan rivayete göre (Râvi Ebû Mesleme Saîd tarafından) Enes b. Mâlik'e, "Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ayağındaki iki ayakkabı ile namaz kılar mı idi?" diye sorulmuştu. O da, "Evet" diye tasdik etmiştir.

{B5850 Buhârî, Libâs, 37.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَمْشِ أَحَدُكُمْ فِي نَعْلٍ وَاحِدَةٍ لِيُخْفِهَا جَمِيعًا أَوْ لِيُنْعِلُهَا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Sakın sizin biriniz bir ayakkabı ile (herkesin gözü önünde) gezmesin. Yâ ikisini birden çıkarsın (çıplak gezsın) yahut ikisini de giysin (giyimli gezsın).¹⁰ {B5855 Buhârî, Libâs, 39.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا انْتَعَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَبْدَأْ بِالْيَمْنَى وَإِذَا انْتَرَعَ فَلْيَبْدَأْ بِالشِّمَالِ لِتَكُنَ الْيُمْنَى أَوَّلَهُمَا تُنْعَلُ وَآخِرُهُمَا تُنْرَعُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Sizin biriniz ayakkabısını giyeceği zaman, sağ ayağı ile başlasın, çıkaracağı zamanda sol ayağı ile çıkarmaya başlasın. Bu suretle sağ ayak, giyilen iki ayağın önü, çıkarılan iki ayağın da sonu olsun.¹¹

{B5856 Buhârî, Libâs, 40.}

10 Sıhhi bir zaruret üzerine tek giyimli olarak gezmek mecburiyeti bu nehiyden tabiatıyla müstesnadır.

11 Müellif Buhârî'nin Hazret-i Âişe'den bir rivayetine göre Resûl-i Ekrem abdest alırken, ayakkabısını giyerken sağ âzasıyla başlamak itiyadında idi. Bu cihetle sağın sola fazla, rüçhanı kabul olunmuştur. {B5854 Buhârî, Libâs, 38.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ اخْتَذَ خَاتَمًا مِنْ وَرَقٍ وَنَقَشَ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَقَالَ إِنِّي اخْتَذْتُ خَاتَمًا مِنْ وَرَقٍ وَنَقَشْتُ فِيهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَلَا يَنْقُشُ أَحَدٌ عَلَى نَقْشِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, gümüşten yüzük bir mühür edinmişti, üzerine de “Muhammed Resûlullah” (Âl-i unvanını) naksettirmişti. Bunun üzerine Resûlullah, “Hiç kimse (ben hayatta iken) bu yazıyı yüzüğüne nakış ve taklit etmesin” buyurdu. {B5877 Buhârî, Libâs, 54.}

İZAHİ

Hadis metnindeki hâtem kelimesini yüzük diye tercüme ettikse de, üzerine “Muhammed Resûlullah” cümlesi hâkkettirmiş olmasına göre nübüvvet mühürü idi.¹² Devletlerle siyasî münasebata başlanması ve bilhassa Şarkî Roma İmparatorluğu’na gönderilecek bir nâme-i peygamberînin mühürlenmesi lüzumu üzerine ittihaz olunmuştu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem başkalarının böyle bir yazı ile hâtem edinmelerini menetmişti ve bu yasak, Peygamber’in hayatı zamanına münhasır idi. Bir haberde “lâ ilâhe illallah” kelime-i tevhidi de ziyade olduğu rivayet olunmuşsa da, bu ziyadenin sahih hadislere muhalif ve şâz bir rivayet olduğunu şârih Aynî bildiriyor.

Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre Enes b. Mâlik, Resûlullah’ın bu yüzüğünün yazısının üç satır olduğunu bildiriyor ve, Muhammed, resul, Allah elfâz-ı şeriflerinin birer satır teşkil ettiklerini haber veriyor.¹³

Buhârî’nin yine Enes b. Mâlik’ten diğer bir rivayetine göre Resûlullah’ın bu hâtemi hayatında parmağında bulunmuştur. Sonra Ebû Bekir, Ömer, Osman hilâfetleri zamanlarında, bu mübarek hâtemi sırasıyla parmaklarına takmışlardır. Hazret-i Osman, Eris Kuyusu’nun başında otururken bu yüzüğü dalgın bir halde parmağından çıkarıp, takmak suretiyle oynarken kuyuya düşürmüştür. Enes b. Mâlik der ki kuyunun suyunu çekerek yüzüğü üç gün aradıksa da bir türlü bulamadık.¹⁴ Yine Buhârî’nin diğer bir rivayet tarikiinde, Halife Osman tarafından aynı yazı yazılı gümüş bir hâtem yaptırılmıştır.

12 Hâtem kelimesinin müteaddit medlûlü hakkında, bu eserimizde 1143. hadisin izahını okuyunuz.

13 {B5878 Buhârî, Libâs, 55.}

14 {B5879 Buhârî, Libâs, 55.}

Resûl-i Ekrem'in bu mübarek yüzüğünü küçük parmağına taktığı muhakkaktır. Ancak sağ elinin mi, yoksa sol elinin parmağına mı taktığı hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Şârih Aynî bu sağ, sol el rivayetlerini *Umdetü'l-kârî*'de birer birer nakletmiştir. İmam Şâfiî sağ el, Mâlik sol el hakkındaki rivayetleri tercih etmişlerdir. Hanefî mezhebine ait ârâ ve icthadlar ise muhtelifdir. Begavî'nin beyanına göre Resûl-i Ekrem ilk defa sağ eline sonra sol eline takmıştır. Muhakkak olan bir cihet daha vardır ki Resûl-i Ekrem bu hâteminin yazılı kaşını mübarek avucunun içine alırdı.¹⁵

Müellif Buhârî'nin yine bu babında müteaddit tarik ile rivayetine göre Resûl-i Ekrem bu hâtemini ilk önce altından yaptırmıştı. Bu altın yüzüğü ancak bir gün takmışlardı. Çünkü Resûlullah'ın elinde altın yüzük gören her sahâbî kuyumculara koşarak hemen bir altın yüzük yaptırıp parmağına taktığını görünce, ferdâsı günü irat ettiği bir hutbesinde, *“Ben böyle altın bir yüzük yaptırmıştım. Fakat kullanmayı muvâfık bulmuyorum”*¹⁶ diye çıkarmış, bunun üzerine ashap da çıkarmışlardır. Sonra Resûl-i Ekrem gümüş yüzüğü yaptırmıştır. Bu cihetle erkekler için altın yüzük haram olmuştur. Resûl-i Ekrem'in altın yüzükten sarfınazar etmesinin ve bu suretle erkeklere haram olmasının sebebine gelince, Asr-ı saâdet'te altın madeni Medine'de çok azdı. Bu da Mısır tarikiyle Şarkî Roma İmparatorluğu'ndan geliyordu. Piyasada tedavül etmekte olan bu az miktardaki altın git-gide halkın parmağına geçerek, iktisadî hayat üzerinde ciddi tesir yapması muhakkaktı. Bu darlık İslâm fütuhâtının genişlemesi zamanına kadar devam etmişti. Bu eserimizde 619 numaralı hadisın izahını okuyunuz!

Müellif Buhârî'nin en geniş bir ölçüde hadis rivayet ettiği bahislerden biri de hâtem konusudur. Bu babındaki rivayetleri yirmiden fazladır.

1954

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَعَنَ النَّبِيُّ ﷺ الْمُخَنَّثِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالْمُتَرَجَّلَاتِ مِنَ النِّسَاءِ
وَقَالَ أَخْرِجُوهُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ قَالَ فَأَخْرَجَ النَّبِيُّ ﷺ فَلَانًا وَأَخْرَجَ عُمَرُ فَلَانًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem erkeklerden kadınlaşanlara, kadınlardan da erkekleşenlere lânet etti (ilendi) ve, “Bu makûle kimseleri evinizden kovunuz” buyurdu. İbn Abbas der ki: “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem falanı çıkardı, Ömer de filânı çıkardı.” {B5886 Buhârî, Libâs, 62.}

15 {B5865 Buhârî, Libâs, 45.}

16 {B5876 Buhârî, Libâs, 53.}

İ Z A H I

Hadisteki muhannesîn kelimesi muhannesin cemi' sîgasıdır; kadınlaşan erkekler demektir. Erkeğin kadınlaşması orta oyununda görüldüğü veçhile erkeğin sesini kadın sesi gibi incelterek söylemesi, kadın gibi kırıla, döküle yürümesi ve kadın gibi naz ve işve izhar etmesidir. Şârih Aynî lugat âlimlerinden bu mânaları naklettikten sonra zamanımızda muhannes, kendisine livâta olunan kişidir diyor. *Kâmus Tercümesi*'nde de böyle tercüme olunmuştur.¹⁷

Kadın erkekleşmesi de kadının sözünde, efâl ve harekâtında erkeklere benzemesidir. İslâm içtimaî âdâbına göre her iki insan nevinin fazileti, fitrat-ı asliyyelerini muhafaza etmekte bulunduğundan hilâf-ı fitrat ve tabiat hareket edenleri Resûl-i Ekrem tel'in etmiştir ve “*Bu makûle maskaralar evinize gelirse, onlara misafir hürmeti göstermeyerek kovup çıkarınız*” buyurmuştur. Tel'in, lânet olunan şahsın hayır ve saadetten uzaklığını dilemektir ki Türkçe'de ilenmek tabir olunur.

Şu kadar ki giyim hususunda her beldenin örf ve âdeti birbirinden farklı bulunduğundan erkek ve kadın giyimlerinin teşebbühünde hüküm, münhasıran her beldenin örfüdür, âdetidir. Şârih Kirmânî'nin beyanı veçhile, erkeğin kadına, kadının erkeğe –sözünde, harekâtında– benzeyişi bazan fitrî olur. Bunlar da hadisteki levm ve tâzirden müstesnadırlar.

Resûl-i Ekrem'in hâne-i saâdetinden kovduğu maskaranın Enceşe adında Habeşî bir siyah köle olduğunu, hadis şârihleri bildiriyorlar. Hiyt adında bir muhannes maskarası Tâîf'in fethi sırasında kovulmuştu. Bu eserimizde 1630 rakamıyla geçen Ümmü Seleme hadisine bakınız. Hazret-i Ömer'in kovduğu maskaranın adı bilinmemiştir.

1955

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ خَالِفُوا الْمُشْرِكِينَ وَفَرُّوا اللَّحَى وَأَخْفُوا الشَّوَارِبَ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Müşriklere (herhal ve hareketinizde) muhalefet ediniz (ve benzemeyiniz). Sakallarınızı bırakınız, bıyıklarınızı da iyice ve derince kesiniz!” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5892 Buhârî, Libâs, 64.}

17 Âsım Molla'nın *Kâmus Tercümesi*'ndeki tarifi aynen şöyledir: “Muhannes, muennes vezninde mâruftur ki zen-haslet olan nâmert yâdigâra denir ki ıstılâh-ı zurafâda müzekker-i simâî tabir olunur. Puşt kahbe, lûtîlere belini bükürdüğü için muhannes denilmiştir. Türk lisanında kekez tabir ederler.” Fakat dilimizde Farsça'dan alınan puşt tabiri daha meşhurdur.

İ Z A H I

İbn Ömer'in kölesi ve bu hadisin râvisi Nâfi' der ki: İbn Ömer her ne zaman hac veya umre ederse başını tıraş ettirirken sakalını eliyle tutardı, bundan arta kalanını kestirirdi. مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ (el-Feth, 48/27) emrine ittibâ ederdi.

Bu babında Buhârî'nin rivayetine göre İbn Ömer, bıyıklarını kestirmekte de mübalağa ederek derince kestirirdi. Hatta derisinin beyazı görünürdü. Yine Buhârî'nin bu bahisteki rivayetine göre bıyıkları derince kırmak, kadim beş sünnetten yani geçmiş peygamberlerin âdetlerinden biridir ki hadis metninde "fitrat" tabiriyle ifade olunmuştur. Diğer dördü de hitân, ud yerini, koltuk altını temizlemek, tırnaklarını kesmektir.¹⁸

Müslim'in Hazret-i Âişe'den rivayetinde bu fitrat-ı kadîmenin on olduğu rivayet olunup sayıda şu beş fitrat ve sünnet ziyade kılınmıştır: Misvak (dış temizliği), parmak mafsallarının temizliği, sakal bırakılması, istinşak (burun temizliği). Râvi Mus'ab birini unuttuğunu bildirmiştir.¹⁹

Ebû Dâvûd'un Ammâr b. Yâsir'den rivayetinde öbürü de, mazmaza (ağızda suyun çalkalanması) suretiyle on sünnet-i kadîme tamamlanmıştır.²⁰

1956

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى لَا يَصْبُغُونَ فَخَالِفُوهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan, Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Ashabım! Yahudiler, hıristiyanlar sakallarını boyamazlar, siz onlara muhalefet ediniz (kına ile boyayınız!)" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B5899 Buhârî, Libâs, 67.}

İ Z A H I

Tercümemizin sonundaki "boyayınız" emri, Müslim'in rivayetinde bulunduğu kavis içinde gösterdik. İbtidâ-i İslâm'da Resûl-i Ekrem, hakkında hilâfına vahiy nâzil olmayan hususlarda yahudilerin ve hıristiyanların gönüllerini tatyîb için bu Ehl-i kitaba muvafakat edip,²¹ yalnız putperest müşriklere muhalefet ederlerdi. Cenâb-ı Hak, İslâm dinini sair dinler üzerine âlî kılıp, böyle bir saygıya lüzum kalmayınca, Ehl-i kitabın âdetlerine de muhalefet etmişlerdir. Şu kadar ki Ehl-i kitaba muhalefet ediniz! Emri müşriklere muhalefet gibi vücûbî bir emir değildir, ibâhaya mahmûldür, boyamak mubahtır

18 {B5891 Buhârî, Libâs, 64.}

19 {M604 Müslim, Tahâre, 56.}

20 {D54 Ebû Dâvûd, Tahâre, 29.}

21 Bu eserimizde 1455 rakamıyla tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisine ve izahına bakınız!

demektir. Bu cihetle Resûl-i Ekrem'in kendi sakalını boyadığı –en sahih rivayete göre– vâki değildir. Maamafih Resûl-i Ekrem'in boyamaya ihtiyacı da yoktu. Çünkü sakalının beyaz telleri yirmiye bâliğ olmamıştı.²² Ebû Bekir'in, Ömer'in boyadığı rivayet olunuyor.²³

1957

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ شَعْرُ النَّبِيِّ ﷺ رَجُلًا لَيْسَ بِالسَّبِطِ وَلَا الْجُعْدِ بَيْنَ أُذُنَيْهِ وَعَاتِقِهِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhın (Resûlullah'ı vasfederken) şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (mübarek) saçı ne kısa ve kıvrıkcık, ne de iki kulağı arasına ve boynuna sarkık, uzun olmayıp ikisinin arası mûtedil idi. {B5905 Buhârî, Libâs, 68.}

1958

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ ضَخْمَ الْيَدَيْنِ وَالْقَدَمَيْنِ لَمْ أَرْ قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ مِثْلَهُ وَكَانَ بَسِطَ الْكَفَّيْنِ.

TERCÜMESİ

Yine Enes radiyallahu anhtan şöyle vassettiği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iki eli, iki ayağı kalındı. Ben ne ondan önce, ne de sonra (güzellikte bir benzerini) görmedim. Resûlullah'ın iki avucu (hilkaten ve sureten) açıktı.²⁴ {B5907 Buhârî, Libâs, 68.}

1959

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَنْهَى عَنِ الْقَزَعِ.

22 {B5900 Buhârî, Libâs, 68.}

23 Ebû Hüreyre'nin bu meâlde bir hadisi de bu eserimizde 1412 numara ile tercüme edildi. Onun izahını da okuyunuz!

24 Bu hadis ile bundan önceki hadisi izah eder mahiyette, bu eserimizde 1447-1451 numaralarla tercümeleri geçen evsâf-ı Nebî sallallahu aleyhi ve sellem dair hadisleri okuyunuz.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in çocuk başının bir kısım saçını tıraş edip bir kısmının bırakılmasını nehyettiğini işittim dediği rivayet olunmuştur. {B5920 Buhârî, Libâs, 72.}

İZAHİ

Hadis metnindeki **kaza'** lafzı -ki biz bunu “çocuk başının bir kısmını tıraş edip, bir kısmının saçını bırakması” diye tercüme ettik- izaha muhtaçtır. Kaza' fi'l-asıl cemi' sığasıdır, gökyüzünde, şuraya buraya dağınık bir halde bulunan bulut parçalarına denilmiştir. Bu asla göre çocuğun başının bazı yerlerini tıraş edip, bazı yerlerinin saçını bulut parçaları gibi dağınık bırakmaya denilmiştir ki dilimizde perçem bırakmak tabir olunur.

İcmâlen bildirdiğimiz bu mânayı müellif Buhârî bu hadisin râvilerinden Ubeydullah diliyle şöyle izah ve rivayet ediyor.²⁵ Ubeydullah der ki: Nâfi' oğlu üstadım Ömer'e, “Kaza' nedir?” diye sordum. “Çocuğun başı tıraş edilip de alnındaki ve alnının iki tarafındaki saçını tıraş etmeyip bırakmaktır!” dedi ve eliyle kendi nâsiyesine ve alnının iki tarafına işaret edip gösterdi. Ben, “Üstadım! Bu nehiy erkek ve kız çocukları hakkında müsterek ve müsavi midir?” diye sordum. Ömer, “Bana babam Nâfi' “sabî = çocuk” diye rivayet etti. Erkek veya kız ya da ikisi müsterek midir, bildirmedi” diye cevap verdi. Ben bu meseleyi tekrar sordum. Bu defa da şöyle izah etti: “Ey Ubeydullah! Erkek çocuğun nâsiyesi ve alnı ile alnının iki tarafındaki sudgunda (yani gözle kulak arasında) saç bırakmakta bir mahzur yoktur. Çünkü kaza' yalnız nâsiyede perçem bırakıp başın her tarafını tıraş etmektir.”

Kaza'ın ve perçem bırakılmasının niçin yasak edildiğine gelince, o devirde perçem bırakmak yahudiler, müşrikler, fâsıklar arasında şâyi âdet olması ve genç çocuklar için vesîle-i töhmet bulunmasıdır. Bu cihetle Nevevî *Müslim Şerhi*'nde bunun kerahet olduğunda ulemânın icmâi vardır demiştir. Gazzâlî de *İhyâü ulûm*'unda temizlik kastıyla başın ya tamamen tıraş edilmesinde ya da tamamen saçın bırakılmasında mahzur olmadığını bildirmiştir. İbn Abdülber de tamamen tıraşın mubah olduğunda icmâ bulunduğunu iddia etmiştir.

1960

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أُطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِأَطْيَبِ مَا يَجِدُ حَتَّى أَجِدَ
وَيُيَصِّصَ الطِّيبُ فِي رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ.

25 Mevzumuz olan hadisi İbn Ömer'den kölesi Nâfi', Nâfi'den de oğlu Ömer, Ömer'den de Ubeydullah rivayet etmişlerdir. Hadisin bu senedini hatırimızda tutarak Buhârî'nin kaza' mefhumuna dair rivayet ettiği izahâtı mütalaa edelim.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi hoşlandığı en güzel koku ile kokulardım. Hatta çaldığım koku onun başında ve sakalında parlayıp şakıdığını görünceye kadar devam ederdim.²⁶ {B5923 Buhârî, Libâs, 74.}

1961

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَرُدُّ الطِّيبَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (kendisine hediye olunan) hoş kokuyu reddetmezdi dediği rivayet olunmuştur.²⁷ {B5929 Buhârî, Libâs, 80.}

1962

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ طَيَّبْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِيَدَيَّ بِذَرِيرَةٍ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ لِلْحِلِّ وَالْإِحْرَامِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Haccetü'l-Vedâ'da, ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi ihramdan çıktığında ve ihramlanmak murat ettiğinde tütyâ (denilen güzel koku) ile kokulardım. {B5930 Buhârî, Libâs, 81.}

1963

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ الَّذِينَ يَصْنَعُونَ هَذِهِ الصُّوَرَ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُقَالُ لَهُمْ أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ.

26 Hazret-i Âişe "Resûl-i Ekrem'in baş saçını ve sakalını kokulardım" demekle erkekler için koku tuvaletinin yalnız buna münhasır olduğunu da ifade etmiş bulunuyor. Bu cihetle erkeklerin yüzlerini kokulayıp süslemeleri meşrû değildir. Kadınlara gelince onlar için -hilkat-i asliyyelerini tağyîr etmemek şartıyla- her türlü tezyin ve tecmîl meşrûdur, mubahtır.

27 Bu eserimizde 1131 numara ile tercümesi geçen Enes hadisinin izahına da bakınız.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Şu suretleri yapanlar yok mu? İşte onlar, kıyamet gününde, ‘Haydi yaptığınız suretlere can veriniz’ diye azap olunacaklardır.” {B5951 Buhârî, Libâs, 89.}

İZAHİ

“Haydi can veriniz!” emri, tacizî bir emirdir. Tasvir yapanların hayat hususundaki aczlerini belâgatla izhar ve beyandan ibarettir. Fukaha ve hadis âlimlerinin cumhuru İbn Ömer’in bu hadisi ile Hazret-i Âişe ve emsalinin rivayetlerine göre, zîhayat hayvanların tersîmi haram olduğuna hükmetmişler ve ancak zîhayat olmayan menâzır ve vesîle-i tâzim olmayan eşya üzerindeki resimlerin istimalinde beis görmemişlerdir. Resim istimaline ve tersîme dair rivayetleri bu eserimizde 980 numara ile tercüme ettiğimiz Hazret-i Âişe hadisinin izahında topladık, oraya bakınız. Şimdi burada, bu meselenin tarihî seyrini ve nehyolunması sebebini hulâsa ederek deriz ki: İslâm dini tevhid akîdesi üzerine tesis edilmiş bulunduğundan, İslâm’ın ilk devirlerinde Resûl-i Ekrem şirkin kaynağı olan Mekke’de, ister tâzim ve ibadet, ister ihanet kastıyla olsun mutlak surette tersîmi ve resimli eşya istimalini mutlak surette nehyetmişti. Fakat Medine’ye hicret ettikten ve hususiyle Mekke’nin fetihiyle asırdîde putlar yerlere serildikten sonra, ilk devirlerdeki ta’zîrler hafiflemiştir. Sonra İslâm’da ise İslâm medeniyeti tasvire ibadet gibi hurâfâtan uzaklaşınca Selef âlimleri tâzim ifade etmeyen hayvan ve menâzır resimlerinin istimalini mubah addetmişlerdir. Gitgide şirk ile, taabbüdle alâkası kalmayan resim ve tersîm hususlarında resim ve tersîmin medenî bir zaruret ve ihtiyaç halini alması üzerine müteahhir devirlerdeki ulemâ daha geniş ictihadta bulunmuştur. Bütün bunlar 980 numaralı hadisin izahında tafsil edilmiş bulunduğundan mütalaa olunmasını tekrar tavsiye ederiz.

1964

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذَهَبَ يَخْلُقُ كَخَلْقِي فَلْيَخْلُقُوا حَبَّةً وَلْيَخْلُقُوا ذَرَّةً وَزَادَ فِي رِوَايَةٍ وَلْيَخْلُقُوا شَعِيرَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan -Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in Allah Teâlâ şöyle buyurdu dediğini işittim dediği- rivayet olunmuştur: Allah buyurmuştur ki: “Benim yarattığım gibi yaratmaya savaşılan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi, onlar (lezzeti ve gıda hassası yerinde) bir habbe yaratsınlar ve böyle bir zerre vücuda getirsinler! (Ne gezer!)” Bu hadisin bir rivayet tari-

kinde de, “Haydi bir arpa tanesi yaratsınlar!” cümlesi ziyade edilmiştir. {B5953 Buhârî, Libâs, 90.}

İ Z A H I

Buhârî metninde bu hadisin sureti sevk ve rivayetine dair şu küçük tarihî hâtıra da vardır: Ebû Hüreyre’den bu hadisi rivayet eden, Ebû Zür’a der ki: Bir kere ben, Ebû Hüreyre ile beraber Medine’de bir eve girmiştim. Ebû Hüreyre bu evin üst katında bir ressamın resim ve suret yaptığını gördü. Bunun üzerine Ebû Hüreyre Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu işittim diyerek bu hadisi rivayet etti.

Râvi Ebû Zür’a’nın Ebû Hüreyre ile girdiklerini bildirdiği ev, Müslim’in rivayetine göre Mervân’a yahut Emevîler’den Saîd b. Âs’a aitti.²⁸ Bunların ikisi de birbirinin arkası sıra Muâviye tarafından Medine valisi tayin olunmuşlardı. Binaenaleyh hadiste zikrolunan ev, vali konağı demek olur.

Kitâbü'l-Edeb

كِتَابُ الْأَدَبِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu bab edebi, edebın envânını bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Edeb lafzı **edb** kelimesinden isimdir. Edb, “insanı ziyafete davet etmek” mânâsındır. “Davet olunan ziyafet yemeği”ne **me'debe** denir. Bu itibarla edep, insanlar kendisine davet olunan bilumum hayır, fazilet ve mekârim-i ahlâk demek olur. Yine bu itibarla öğretmenler birer **müeddip**, öğrenciler de **müeddeptirler**. Ebû Zeyd, “Edep, insanı fazilet şâhikalarına yükselten perhizkârlığın adıdır” diye tarif etmiş, Seyyid Şerîf el-Cürcânî de *et-Ta'rifât*’ında, “Kendisiyle fenalıklardan kurtulan şeyi bilmektir” demiş. “Mekârim-i ahlâk ile ahlâklanmak, büyüklere hürmet, küçüklere merhamet” diye tarif edenler de vardır. Cevherî edebi, “edebü'n-nefs” ve “edebü'd-ders” diye ikiye ayırmıştır ki birincisi fitrî, ikincisi iktisâbîdir. Edebü'l-bahs denilen bir nevi edep de vardır ki bahis ve münazara kanunlarını muhtevi kıymetli bir ilimdir. Yakın zamanlara kadar tedrîs olunagelmmişti. Matbuat müntesipleri için çok lüzumludur. Edebü'l-kâdî adlı ve tevzî-i adalete hizmet eden bir ilim daha vardır. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla'nın zarif bir üslûp ile yazdığı şu tarifini de bildirerek bu mukaddimemize son vereceğiz. “Edep, zarafet ve usluluk ki nâsla kavlen ve fiilen lutf-ı muamele ve hüsn-i münâvele eylemekten ibarettir.”

1965

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَحَقُّ النَّاسِ بِحُسْنِ صَحَابَتِي قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أَبُوكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhın şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme bir kişi geldi ve, “Yâ Resûlellah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme nâs içinde en ziyade lâıyk ve müstehak olan kimdir?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “Anandır” diye cevap verdi. “Sonra kim-

dir?” dedi. Resûl-i Ekrem, “Sonra anandır” buyurdu. “Sonra kimdir?” dedi. Resûl-i Ekrem, “Sonra anandır” buyurdu. “Sonra kimdir?” deyince (dördüncüde), “Sonra babandır” diye cevap verdi. {B5971 Buhârî, Edeb, 2.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî anaya, babaya in'âm ve ihsan başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvanında Buhârî *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا* “*Biz insana anası, babası hakkında güzellik vasiyet ettik*” (el-Ankebût, 29/8) kavlı-i şerifini zikretmiştir. Bu âyet-i kerîme Kur’ân-ı Mübîn’in üç sûresinde bu lafızla zikrolunmuştur ki: Ankebût, Ahkâf ve Lokmân sûreleridir. Ankebût sûresi 8. âyetinin tamamı şöyledir: *وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا* “*Ve biz insana anası, babası hakkında güzellik tavsiye ettik. Bununla beraber ey insan, sana hiç ilim ve rızan bulunmayan bir şeyi bana şirk koşman için seninle uğraşırlarsa şu halde onlara itaat etme!*” Buhârî’nin unvanında matlup olan bu Ankebût sûresi âyetidir. Sa’d b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayete göre Hazret-i Sa’d, “Bu âyet hassaten benim hakkımda nâzil oldu” diyerek sebebinin şöyle bildirmişti: “Ben anama hürmet ve itaat eder bir evlâttım. Ben müslüman olunca anam bana, ‘Yâ Sa’d! İşlediğin bu ne iştir? Ya sen bu yeni dinini bırakırsın ya da ben yemem, içmem ve nihayet ölürüm. Sen de benim yüzümden, ‘ey anasının kâtili!’ diye ayıplanırsın’ dedi. Ben de, ‘Ey ana! Böyle yapma, iyi bil ki ben bu dini bırakmam!’ dedim ve iki gün, iki gece intizar ettim. Kadın ne yedi, ne içti. Bunun üzerine, ‘Vallahi ana iyi bil ki senin yüz canın olsa da bunlar birer birer çıksa, ben bu dinimi yine bırakmam. Artık sen ister ye, ister yeme!’ dedim. Anam bu azmimi görünce yemek yedi, bunun üzerine yukarıdaki âyet-i kerîme nâzil oldu.”

Her üç sûredeki âyet-i kerîmenin muktezâsı anaya, babaya kâfir olsalar bile mutlak surette ihsan ve itaattir. Yalnız şirkte değil, bu hususta isyan vâcib olur.

Hadiste anaya ihsanın üç kere tekrar olunması, şârih İbn Battal’ın dediği veçhile ananın evlât üzerinde babanın üç misli birr ü ihsan hakkı olduğunu ifade eder. Aile câmiası içinde ananın hakkı ilk planda bulunduğu dair birçok ehâdis-i şerife vardır. Şârih Aynî *Umdetü’l-kârî*’de bunları birer birer nakletmiştir.

1966

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ الْكِبَائِرِ أَنْ يَلْعَنَ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَكَيْفَ يَلْعَنُ الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ قَالَ يَسُبُّ الرَّجُلُ أَبَا الرَّجُلِ فَيَسُبُّ أَبَاهُ وَيَسُبُّ أُمَّهُ فَيَسُبُّ أُمَّهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr radiyallahu anhumâdan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Büyük günahların en büyüğünden biri, kişinin anasına, babasına lânet etmesidir” buyurmuştu. Mecliste bulunanlar tarafından, “Yâ Resûlellah! Kişi anasına, babasına nasıl söver?” diye soruldu. Resûl-i Ekrem, “O kimse birisinin babasına söver, o da (bilmukabele) onun babasına söver, yine o kişi birisinin anasına söver, o da (bilmukabele) onun anasına söver” buyurdu. {B5973 Buhârî, Edeb, 4.}

İZAHİ

Bu suretle anasına, babasına sövülmeye sebep olduğundan, bizzat sövmek derecesinde büyük günahların en fâhişlerinden sayıldı.

Büyük günahlar olduğu gibi bunların en ağırları da vardır. Anaya, babaya evlâdın sebbetmesi bu en ağır fezâhat cümlesinden sayıldığına göre bu fezâhatın benzerleri de olduğu anlaşılıyor ki müteaddit hadislerde şunlar bildiriliyor: Allah Teâlâ'ya şerik koşmak, anaya ve babaya âsi olmak, yalan yere şehâdet etmek, yalan yere yemin etmek, haksız yere adam öldürmek, düşmanla harbedilirken harp safından kaçmak, namuslu bir kadına fuhuş isnat etmek, sihirbazlık, faiz parası, yetim malı yemek, Resûl-i Ekrem'in söylemediği bir sözü söyledi demek. Bunlar büyük günahların en büyükleridir. Sade büyük günah olarak tâdat olunan günahların sayısını da Zeynüddin el-İrâkî, “Merfû ve mevkuf hadislerde görüldüğüne göre kırka bâliğ olur” demiştir.

1967

عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ.

TERCÜMESİ

Cübeyr b. Mut'im radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Sebebsiz) akraba ziyaretini kesen (ve bunu helâl sayan) kimse cennete giremez” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. {B5984 Buhârî, Edeb, 11.}

1968

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ الرَّحِمَ شَجْنَةٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَقَالَ اللَّهُ مَنْ وَصَلَكَ وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: “Rahim (adı ki karın yakınlığı, hısımlıktır), rahmân (ismin)den alınmıştır. (Bu rahim karâbeti) sık ağaçların birbirine sarılmış kökleri gibidir. Allah Teâlâ buyurdu ki: “Ey rahim karâbeti! Her kim, sana bağlı bulunur (sıla-i rahim ederse) ben de ona rahmetimi erdiririm, kim ki sana münasebetini keserse, ben de ona rahmetimi keserim.” {B5988 Buhârî, Edeb, 13.}

1969

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ جَهَارًا غَيْرَ سِرٍّ يَقُولُ إِنَّ آلَ أَبِي فَلَانٍ لَيَسُوا بِأَوْلِيَائِي إِنَّمَا وَلِيِّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنْ لَهُمْ رَحِمٌ أَبْلَاهَا بِبِلَالِهَا.

TERCÜMESİ

Amr b. Âs radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden gizli değil, açık olarak şöyle buyurduğunu işittim: Ebû Tâlib’in, babamın akrabası, benim velilerim degillerdir. Benim velim Allah’tır ve sâlih müminlerdir. Şu kadar ki babamın ve Ebû Tâlib’in rahim ve karâbet hakları vardır. O karâbet sebebiyle onlara bağlı bulunur (ziyaret eder) im.¹ {B5990 Buhârî, Edeb, 14.}

1970

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَيْسَ الْوَاصِلُ بِالْمُكَافِئِ وَلَكِنَّ الْوَاصِلُ الَّذِي إِذَا قُطِعَتْ رَحْمُهُ وَصَلَّاهَا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr radiyallahu anhümâdan rivayet olunduğuna göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Misliyle bilmukabele birr ü ih-san eden kişi, akrabaya hakiki sıla-i rahim etmiş değildir. Lâkin hakiki sılacı, kendisinden akrabalık sıla ve ihsanı kesildiği halde sıla ve ihsanda bulunan kimsedir. {B5991 Buhârî, Edeb, 15.}

1 {Hadisin metninde geçen “ebî fulan” ifadesi, mütercim tarafından “Ebû Tâlib” olarak tasrih edilmiştir.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ أَتَقْبِلُونَ الصِّبْيَانَ فَمَا نَقَبِلُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَوْ أَمْلِكُ لَكَ أَنْ نَزَعَ اللَّهُ مِنْ قَلْبِكَ الرَّحْمَةَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî salallahu aleyhi ve selleme bedevî bir Arap gelip, “Yâ Resûlellah! Siz çocuklarınızı öper (sever) misiniz? Biz çocuklarımızı öpüp okşamayız” demişti. Resûl-i Ekrem, “(Ey oğul!) Allah senin gönlünden merhamet ve şefkati çekip çıkarmıştır, ben ne yapabilirim” diye cevap verdi. {B5998 Buhârî, Edeb, 18.}

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَدِمَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ بِسَبْيٍ فَإِذَا امْرَأَةٌ مِنَ السَّبْيِ تَحْلُبُ ثَدْيَهَا تَسْقِي إِذَا وَجَدَتْ صَبِيًّا فِي السَّبْيِ أَخَذَتْهُ فَأَلْصَقَتْهُ بِبَطْنِهَا وَأَرْضَعَتْهُ فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ ﷺ أَتُرُونَ هَذِهِ طَارِحَةً وَلَدَهَا فِي النَّارِ قُلْنَا لَا وَهِيَ تَقْدِرُ عَلَى أَنْ لَا تَطْرَحَهُ فَقَالَ اللَّهُ أَرْحَمُ بِعِبَادِهِ مِنْ هَذِهِ بَوْلَدَهَا.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî salallahu aleyhi ve sellem huzurlarına (Hevâzin kabilesinden) birtakım esirler gelmişti. Bunların içinde (emzikli) bir kadın vardı, (çocuğunu kaybetmişti). O, göğsüne biriken sütü sağıyor (çocuklara) veriyor, emziriyordu. Bu kadın esirler arasında çocuğu(nu) bulunca hemen alıp sinesine bastı ve (derin bir şefkatle) çocuğunu emzirmeye başladı. Bu yüksek şefkat levhasını görünce, Resûl-i Ekrem bize, “Şu kadının çocuğunu ateşe atacağını sanır mısınız?” dedi. Biz de, “Hayır, atmamaya muktedir oldukça atmaz” dedik. Resûl-i Ekrem, “İşte Allah Teâlâ kullarına, bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametlidir” buyurdu. {B5999 Buhârî, Edeb, 18.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ جَعَلَ اللَّهُ الرَّحْمَةَ مِائَةَ جُزْءٍ فَأَمْسَكَ عَنْهُ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا وَأَنْزَلَ فِي الْأَرْضِ جُزْءًا وَاحِدًا فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ تَتَرَا حِمُّ الْخَلْقِ حَتَّى تَرْفَعَ الْفَرَسُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا خَشْيَةً أَنْ تُصِيبَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: "Allah Teâlâ rahmetini yüz parça yaptı da, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar birbirlerine acırlar (sevişirler). Hatta kısarak (yavrusunu emzirirken) dokunur korkusuyla bir ayağının tırnağını yukarı kaldırır." {B6000 Buhârî, Edeb, 19.}

İZAHİ

Allah Teâlâ'nın rahmeti bînihaye olduğu düşüncesiyle, onun adetle tahdidi garip görülebilir. Bu garâbeti kaldırmak için deriz ki: Rahmet, hayır ve saadet îsâline taalluk eden bir kudretten ibarettir. Kudret ise tecezzî ve taaddüdü kabul etmeyen bir sıfattır. Ancak bu bir sıfatın bînihâyeliği, eşyaya taalluku ve eşyada tezahür ve taayyünü itibariyledir. Bu taalluk ve taayyünün de yüz adedine hasrı ve tahsisi şu hakikati kolayca anlatmak içindir ki yeryüzünde bizim yanımızda olan rahmet-i ilâhiye kendi hazîne-i kerem ve inayetinde bulunan pâyansız rahmeti yanında bir zerreden ibarettir.

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَأْخُذُنِي فَيَقْعِدُنِي عَلَى فَخْدِهِ وَيَقْعِدُ الْحَسَنُ عَلَى فَخْدِهِ الْآخَرِ ثُمَّ يَضُمُّهُمَا ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُمَا فَإِنِّي أَرْحُمُهُمَا.

TERCÜMESİ

Üsâme b. Zeyd radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem beni alır dizine oturturdu, Hasan'ı da öbür dizine oturturdu, sonra bizi sînesine basarak, "Allahım! Bunlara rahmet ve saadet ihsan buyur. Çünkü ben bunların hayır ve saadetlerini diliyorum" buyurdu. {B6003 Buhârî, Edeb, 22.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي صَلَاةٍ وَقُمْنَا مَعَهُ فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا فَلَمَّا سَلَّمَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ لِلْأَعْرَابِيِّ لَقَدْ حَجَّرْتَ وَاسِعًا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh şöyle demiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza durmuştu. Biz de onunla beraber durmuştuk. (Câhil) bedevî bir Arap namaz içinde, “Allahım! Bana ve Muhammed’e rahmetini ihsan et, bizden başka hiç kimseye rahmet etme!” diye dua etmişti. Resûl-i Ekrem selâm verince a‘râbiye, “Ey bedevî! Sen Allah’ın geniş rahmetini daralttın” buyurdu. {B6010 Buhârî, Edeb, 27.}

عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَرَاحُمِهِمْ وَتَوَادِّهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى عُضْوًا تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ جَسَدِهِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى.

TERCÜMESİ

Nu‘mân b. Beşîr radiyallahu anhümâdan, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Bütün müminleri birbirlerine merhamette, muhabbette, lutuf ve âtîfet hususlarında sanki bir vücut misali görürsün. O vücudun bir uzvu hastalanınca, vücudun öbür âzaları birbirlerini hasta âzanın elemine - uykusuzlukla, hararetle iştirake çağırırlar (hasta uzvun elemi paylaşırlar).” {B6011 Buhârî, Edeb, 27.}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا مِنْ مُسْلِمٍ غَرَسَ غَرْسًا فَأَكَلَ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ دَابَّةٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle

buyurduğu rivayet olunmuştur: “İslâm câmiasından bir müslüman bir ağaç diker de, onun mahsulünden bir insan, yahut bir hayvan yerse muhakkak o yenilen şey, ağaç sahibi için sadakadır.” {B6012 Buhârî, Edeb, 27.}

1978

عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَجَلِيِّ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يَرْحَمُ.

TERCÜMESİ

Cerîr b. Abdullah el-Becelî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, “Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6013 Buhârî, Edeb, 27.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerif cevâmiu'l-kelim hadislerindendir. İki kelime ile en cemiyetli ve şümullü mâna ifade olunmuştur. Birçok hadis râvisi ve müellifi muhtasar ve mufassal metinlerle rivayet etmişlerdir. En muhtasarı Buhârî'nin bu metnidir. Müslim, “*Nâsa merhamet etmeyen kimseye, Allah merhamet etmez*”² meâlinde bir metinle rivayet etmiştir. Taberânî de, “*Yeryüzündeki insanlara merhamet etmeyen kimseye gökyüzündekiler merhamet etmez*”³ meâlinde bir lafız ile rivayet etmiştir. En mufassal metin Ebû Dâvûd'un ve Tirmizî'nin Abdullah b. Ömer'den şu meâldeki rivayetleridir: “*Merhamet edenlere rahmân (olan Allah Teâlâ) rahmet eder. Ey müminler! Yeryüzündekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsin!*”⁴

1979

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُورَثُهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhadan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Cibrîl hiç durmaz komşu hakkına hürmet olunmasını bana vasiyet ederdi. (Bu vasiyet bir derece tevâlî etmişti ki) hatta ben yakında

2 {M6030 Müslim, Fezâil, 66.}

3 {MK2497 Taberânî, *el-Kebîr*, II, 355.}

4 {D4941 Ebû Dâvûd, Edeb, 58; T1924 Tirmizî, Birr, 16.}

(Allah'ın emriyle komşuyu) komşuya mirasçı kılacak sandım.” {B6014 Buhârî, Edeb, 28.}

İ Z A H I

Komşu hakkına riayet hususunda şerefvârit olan bu vasiyet mübalağa derecesinde bir ciddiyeti haizdir. Komşu tabirinde de, müslim-kâfir, âbid-fâsık, dost-düşman, mukim-misafir, menfaatli-mazarratlı, yakın-uzak istisnasız bütün komşular dahildir. Komşu sınırını Hazret-i Ali'nin “ses işitilmek” suretiyle tahdit ettiği rivayet olunmuştur. Hazret-i Âişe her tarafından kırk evin hakk-ı civarı bulunduğunu bildirmiştir. Muhafazası meşrû olan komşuluk hakkına gelince, bu da komşularla güzel geçinmek, hayırhah olmak, zarardan sıyânet etmek, nasihat edip görüp-gözetmek gibi umumi tabirlerle hulâsa olunabilir.

1980

عَنْ أَبِي شُرَيْحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَاللَّهِ لَا يُؤْمِنُ وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ وَاللَّهُ لَا يُؤْمِنُ قِيلَ وَمَنْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الَّذِي لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقِهِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Şüreyh radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere arka arkaya üç kere yemin ederek) “Vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz, vallahi iman etmiş olmaz!” buyurdu. (Mecliste hazır bulunanlar tarafından), “Yâ Resûlellah! Bu iman etmiş olmayan kimdir?” diye soruldu. Resûl-i Ekrem, “Kim olacak, şu komşusu zulmünden, şerrinden emin olmayan kişi!” diye cevap verdi.⁵ {B6016 Buhârî, Edeb, 29.}

1981

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُؤْذِ جَارَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem

5 Mümin olmaz cümlesiyle nefyolunan, imanın esası değil, imanın kemalidir, tam ve kâmil mümin olmaz demektir.

şöyle buyurmuştur: Allah’a ve âhiret gününe iman edip inanan kişi, komşusuna ezâ etmesin ve Allah’a, âhiret gününe iman eden her kişi misafirlerine ikram etsin ve Allah’a, âhiret gününe iman eden her kişi hayır söylesin yahut sussun (boşboğazlık etmesin). {B6018 Buhârî, Edeb, 31.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi Ebû Hüreyre’den rivayet ettikten sonra, Ebû Şüreyh’ten de rivayet etmiştir.⁶ Ebû Şüreyh rivayetini tevsik için, “Resûl-i Ekrem bu hadisi tebliğ ederken, onun mübarek yüzünü iki gözlerim gördü, kulaklarım sesini işitti” diyor, sonra hadisi rivayet ediyor. Sonra İbn Şüreyh hadisini rivayet ederken de, “*Misafirlerine ikram etsin!*” cümlesinden sonra bu misafirliğin câize denilen gelip - gidici kısmında misafirin aile taamından hürmetli ve ikramlı ağırlanmasını ve câize denilen bu misafirliğin müddeti bir gün bir geceden ibaret olduğunu, üç güne kadar devam eden misafiret zamanında alelâde ağırlanmanın kâfi olacağını ve üç günden fazla misafirette yapılan ikram ve ihtiramın sadakadan ibaret olduğunu da kısaca rivayet ediyor.⁷

1982

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her mâruf sadakadır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6021 Buhârî, Edeb, 33.}

İ Z A H I

Mâruf şer’in takdir ve aklın tahsin ettiği örf ve âdettir. **Münker** de mukabilidir ki bu da şer’in ve akl-ı selîmin takbih ettiği hal ve hareket demektir. Kur’ân-ı Mübîn’de Allah Teâlâ’nın “*Mâruf ile emret, münkerden nehyet*”⁸ hitaplarıyla Resûl-i Ekrem’e tebliğ ve irşad vazîfe-i âliyesinin iki mühim ana hattı tâlim buyurulmuş, İslâm ümmeti için de mâruf ile amel edip, münkerden sakınmak medâr-i istidlâl birer vecîbe olmuştur. Burada ihsan ve âtîfet mevzuunda rivayet olunan bu hadîs-i şerifteki mâruf halk arasında verilmesi âdet olup şer’in tayin ve aklın tahsin ettiği ikramlar, ihsanlar, iltifatlar, ziyafetler, içtimaî yardımlar tamamıyla sadakadır, sahibi için ecir, sevabı mûcib âlî sıfatlardır demek olur, bu itibarla bu hadîs-i şerif de en yüksek cevâmiu’l-kelim hadislerindendir.

6 {B6019 Buhârî, Edeb, 31.}

7 فليكرم ضيفه جائزته قبل وما جائزته يا رسول الله فقال يوم وليلة، والضيافة ثلاثة أيام، فما كان وراء ذلك فهو صدقة عليه [رواه البخاري]

8 {el-Lokmân, 31/17; el-A’râf, 7/157; Âl-i İmrân, 3/104.}

Müellif Buhârî, Hazret-i Câbir'in bu hadisinden sonra Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de şu meâlde bir hadisini rivayet ediyor. Ebû Mûsâ el-Eş'arî der ki: Resûl-i Ekrem, “*Her müs-lüman üzerine sadaka vermek vâciptir*” buyurmuştu. Mecliste bulunanlar:

— “Yâ Resûlellah! Ya sadaka edecek bir şey bulamazsa?” diye sormuşlardı. Resûl-i Ekrem:

— “*Çalışsın, elinin emeğiyle kazandığını hem kendisi harcasın, hem sadaka verin*” diye cevap verdi.

— “Çalışmaya gücü yetmezse?”

— “*Yardıma muhtaç olan mazluma yardım edip himaye etsin!*”

— “Böyle bir yardım etmeye de gücü yetmezse?”

— “*Hayır ile mâruf ile emretsin, müslümanlara hayırhah olsun!*”

— “Bunu yapmaya kudreti yoksa!”

— “*Şerden ve musibetten kendisini korusun. Bu da onun için bir sadakadır*” buyurdu.⁹

Bu eserimizde bu hadisin 713 numara ile bir rivayet tariki de tercüme edildi. Onun mufassal izahı mütalaa olunsun.

1983

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الرِّفْقَ فِي الْأَمْرِ كُلِّهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana, “Muhakkak ki Allah, her hususta rıfk ile, yumuşaklıkla muamele edilmesini sever” buyurdu dediği rivayet olunmuştur. {B6024 Buhârî, Edeb, 35.}

İZAHİ

Hadisin *Sahîh-i Buhârî*'deki metni daha mufassaldır ve hadisin sebab-i vürûdu da rivayet olunmuştur ki şöyledir: Hazret-i Âişe der ki: Bir kere Resûlullah'ın huzuruna beş on kişilik bir yahudi heyeti gelmişti. Bu küstah milletin heyeti huzura girince, selâm vermiş olmak için –ölüm üzerinize demek olan– (es-sâmü aleyküm) demişti.¹⁰ Bu hain sözü ben anlayarak, “Sam ve Allah'ın gazabı, lâneti sizin üzerinize olsun!” diyerek herifleri karşıladım. Bunun üzerine Resûlullah, “*Yâ Âişe, ağır ol! Allah her hususta rıfk ile, mülâyemetle hareket etmeyi sever*” buyurdu. Ben, “Yâ Resûlellah! Dediklerini işitmediniz mi?” dedim. Resûlullah, “*Ben de ‘ve aleyküm’ (sizin üzerinize) dedim. Sen de benim dediğimi işitmedin*”

9 {B6022 Buhârî, Edeb, 33.}

10 Şârih Hattâbî sam lafzının yahudiler arasında “ölüm” mânasına olduğunu bildiriyor.

mi? Ben onlara reddettim. Benim onlar hakkında duam kabul olunur. Fakat onların benim hakkımdaki dilekleri kabul olunmaz” buyurdu.¹¹

1984

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا ثُمَّ شَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ قَالَ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ جَالِسًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ يَسْأَلُ أَوْ طَالِبٌ حَاجَةً أَقْبَلَ عَلَيْنَا بَوَّجَهُ فَقَالَ اشْفَعُوا فَلْتُؤْجَرُوا وَلِيَقْضِ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّهِ مَا شَاءَ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sal-lallahu aleyhi ve sellem (bir hutbesinde, “(İslâm câmiasında) müminin mümine bağlılığı, taşları birbirine kenetli (yalçın) duvar gibi (metin)dir” buyurdu. Sonra Resûl-i Ekrem (iki elinin) parmaklarını biribirine geçirdi.¹² Râvi Ebû Mûsâ der ki: Resûl-i Ekrem (mescidde) otururdu. Kendisine bir kimse gelip bir şey istediğinde, yahut bir hâcet dilediğinde oturduğu halde yüzü ile bize dönüp, “(Ashabım! Bu iş için) bana delâlet ediniz, me’cûr olursunuz! Maa-mafih Allah Teâlâ peygamberlerinin niyaz ve istirhamı üzerine dilediği şeyi muhakkak infaz eder” buyurdu. {B6026, B6027 Buhârî, Edeb, 36.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi müminlerin birbirlerine yardımlarının fazileti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisi iki kısmı ihtiva etmekte olup, tercümemizde (Ebû Mûsâ der ki) diye başlayan ikinci kısmını müellif Buhârî “Zekât” bahsinde de yine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den rivayet etmişti.¹³ Bu eserimizde 707 numara ile tercümesi geçen bu rivayetin izahına da bakınız!

1985

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ ﷺ سَبَّابًا وَلَا فَحَّاشًا وَلَا لَعَانًا كَانَ يَقُولُ لِأَحَدِنَا عِنْدَ الْمُعْتَبَةِ مَا لَهُ تَرَبَّ جَبِينُهُ.

11 Tercümemizin sonunda kavis içindeki ilâveyi uzunca hadisin yine bu bahsimizde müellif Buhârî'nin naklettiği üçüncü bir rivayet tarikinden alarak gösterdik.

12 Bu suretle Resûlullah müminler arasındaki içtimaî tesânüdü hâricî misal ile de gösteriyordu.

13 {B1432 Buhârî, Zekât, 21.}

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kimseye sövmez (ve nesebine ta'n etmez)di. Ne lüzumundan fazla söylerdi, ne de lânet ederdi. O, bizim birimize itâb edip darıldığında, “Ona ne oldu? A alını toprak olasıca!” buyururdu. {B6031 Buhârî, Edeb, 38.}

İZAHİ

Hadis metnindeki Resûl-i Ekrem'in, ترب جبينه “*cebîni toprak olası*” sözü hakikat olmayıp namaz kılıp secde alına toz, toprak bulaşmasını temennidir. Nasıl ki Araplar kullandıkları (eli toprak olası, yüzü toprak olası) tabirleri de hakikate mahmul olayıp zillet ve hakaret temennisinden kinayedir. “Allah canını alsın” tabiri de böyle bir ta'bîr-i mecazîdir.

Cebin, alnın iki tarafındaki gözle kulağın arasındır. Fakat hadisteki (teribe cebînühu) duası namaz temennisinden ibaret olduğundan secde âzasından olan alın ile tercüme ettik.

1986

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا سِئَلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ شَيْءٍ قَطُّ فَقَالَ لَا.

TERCÜMESİ

Câbir radiyallahu anhtan rivayete göre Câbir “Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden bir şey istenilsin de o, ‘lâ’ (hayır) desin asla vâki değildir” demiştir. {B6034 Buhârî, Edeb, 39.}

1987

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَدَمْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَشْرَ سِنِينَ فَمَا قَالَ لِي أَفٍّ وَلَا لِمَ صَنَعْتَ وَلَا آلاً صَنَعْتَ.

TERCÜMESİ

Enes radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve selleme on sene hizmet ettim. Bir kere bana (canı sıkılıp da) “öf” demedi, niçin böyle yaptın da demedi, böyle yapsaydın da demedi.¹⁴ {B6038 Buhârî, Edeb, 39.}

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَزِمِي رَجُلٌ رَجُلًا بِالْفُسُوقِ وَلَا يَزِمِيهِ بِالْكُفْرِ إِلَّا
ارْتَدَّتْ عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ صَاحِبُهُ كَذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittiği rivayet olunmuştur: Hiçbir kişi başka bir kimseye fık (sapıklık) isnadıyla (yâ fâsık, diye söz) atamaz, (atmaya hakkı yoktur) yine böyle küfür de isnat edemez. Şayet (atar da) attığı kimse atılan fıkın veya küfrün sahibi değilse, bu sıfatlar muhakkak atan kimseye döner, (dokunur ve fâsık veya kâfir olur). {B6045 Buhârî, Edeb, 44.}

İZAHİ

Hadisteki fık lafzı hak yoldan çıkmak mânasına, şer'î bir ıstılahtır. Kehf sûresinin 50. âyetinde فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ “Şeytan rabbinin emrinden çıktı” kavlı şerifine göre emr-i Hak'tan hurûcun mâhiyeti umûmîdir, her veçhile sapkınlıktır. Fıkın mahiyeti böyle umumi olunca herhangi kötü bir sıfatı başkasına isnat edip de isnat olunan kimse onunla muttasıf olmayınca, o kötü sıfatın onu isnat edene rücûu, hadisin hükmü iktizâsıdır. Bu cihetle hadîs-i şerifin mazmunu umumi bir ahlâk kanunudur.

Eğer fık ve küfür isnat olunan kişi hakikaten fâsık veya kâfir olursa, isnat eden kimse sözünde sâdık olduğundan, o mezmum sıfatın kendisine rücû etmemesi ve bu isnadından dolayı günahkâr ve ahlâken mesul olmaması icap eder. Şu kadar ki bu adem-i mesuliyet mutlak değildir. Meselâ nasihat gibi, terbiye gibi bir maksad-ı hayra, bir fazilete ait olmakla meşruttur ve böyle bir niyetle kişinin kusurunu yüzüne vurmak câizdir. Fakat kişiyi ayıplamak, ayıbyla teşhir etmek, ezâ eylemek maksadıyla isnat ederse câiz değildir. Çünkü bu yolda hareket düşmanlıktır. Dosta düşen vazife, dostun kusurunu açmak, saçmak değil, öğüt vermek ve örtbas etmektir. Şâirin şu beyti bu ahlâk kaidesini ifade eder:

Dost ayıbım setreder

Düşman beni âgâh eder.

عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ حَلَفَ

refine nâil olduğuna göre, dokuz sene birkaç ay hizmet etmiş bulunuyordu. Bu hesapça bu kesirler bir sene itibar edilmiştir.

عَلَى مِلَّةٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ فَهُوَ كَمَا قَالَ وَلَيْسَ عَلَى ابْنِ آدَمَ نَذْرٌ فِيمَا لَا يَمْلِكُ وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ
بِشَيْءٍ فِي الدُّنْيَا عَذَّبَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ لَعَنَ مُؤْمِنًا فَهُوَ كَقَتْلِهِ وَمَنْ قَذَفَ مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ
فَهُوَ كَقَتْلِهِ.

TERCÜMESİ

Sâbit b. Dahhâk -ki şecere ashabından idi- radiyallahu anhtan rivaye-
te göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Her
kim İslâm'dan başka bir millet adına ant içerse, o andığı millet gibidir.
Âdemoğluna, mâlik olmadığı malı nezretmesi de doğru değildir. Her kim de
dünyada bir vasıta ile kendisini öldürürse, kıyamet gününde intihar ettiği
nesne ile azap olunur. Her kim de bir mümine lânet ederse, bu da onu öldür-
mek gibi (günah)tır. Her kim de bir mümine küfür isnat ederse, bu da onu
öldürmek gibi (günah)tır. {B6047 Buhârî, Edeb, 44.}

İZAHİ

Hadisteki şecere ile murat, Hudeybiye seferinde Kureyş'e karşı altında biat akdo-
lunan mübarek ağaçtır. Bu tarihî biatta hazır bulunan bahtiyarlar “ashâb-ı şecere” diye
anılırlar (bk. 1164. hadisin izahı).

Sâbit b. Dahhâk'in bu hadisi bir değil, birkaç hadisin muhassalasıdır.¹⁵ Bu cihetle bu
hadîs-i şerif beş hükmü ihtiva etmektedir: **1)** İslâm milletinden başkası adına ant, **2)** Mâlik
olmadığı şeyi nezretmek: Meselâ şu işimi bitirirsem Küçüksü Köşkü miskinlere vakfolsun
gibi ki fuzûlîdir, muteber değildir, **3)** İntihar, **4)** Mümine lânet, onu öldürmek gibi günah
olmasıdır. Çünkü lânet müminin menâfi'-i uhreviyyesinin zevalini temennidir, öldürmekle
müsavidir, günahtır. **5)** Mümine “yâ kâfir” diye küfür isnadıdır. Bu da kişinin dünya men-
faatini ihlâl ettiği için onu öldürmek derecesinde günahtır.

1990

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَاتٌ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Koğuculuk
eden (müfsid) kişi cennete giremez” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6056
Buhârî, Edeb, 50.}

15 Hadisteki yemin ile 3 numaralı intihar fıkrası bu eserimizde 667 rakamıyla ve Sâbit b. Dahhâk rivayetiyle
geçti. Onu ve izahını okuyunuz, sonra 668 ve 669 numaralı hadislerle ve izahlarına da bakınız.

İ Z A H I

Hadis metnindeki **kattât** kelimesi **nemmâm** demektir ve “koğuculuk etmek” mânasına olan **nemm** lafzından mübalağa sîgasıdır. **Nemîme** de isimdir, “koğuculuk”tur. Kattât ile nemmâm arasında Şârih Hattâbî ve Seyyid Şerîf şöyle bir fark bildiriyorlar. Nemmâm “insanlar arasında söz getirip götürerek birbirine düşüren kimse”dir. Kattât “görünmez gizli bir yerden söz dinleyen, sonra bu dinlediği sözü nakleden kimse”dir ki bunun fesad ve melâneti daha büyüktür. *Kâmus* mütercimi Âsım Molla kattâta Türkçe “dikici” derler diyor.

Müellif bu hadisin babının unvanında Nûn sûresinin 11. هَمَّازٌ مَشَاءٌ بَنِيمٍ âyetini naklediyor ki, “*Habîbim! O kâfirler şunu bunu ayıplarlar, koğuculukla gezerler*” meâlinindedir ve zemmi muhtevidir.

1991

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا ذُكِرَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَأَثْنَى عَلَيْهِ رَجُلٌ خَيْرًا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ وَيْحَكَ قَطَعْتَ عُنُقَ صَاحِبِكَ يَقُولُهُ مَرَارًا إِنْ كَانَ أَحَدُكُمْ مَادِحًا لَا مَحَالَةَ فَلْيَقُلْ أَحْسِبُ كَذَا وَكَذَا إِنْ كَانَ يُرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ وَحَسِيبُهُ اللَّهُ وَلَا يُزَيِّي عَلَى اللَّهِ أَحَدًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem huzurunda bir kimsenin adı anılmış da, orada bulunanlardan bir kişi adı geçen kişiyi hayır ile anmış (ve haddinden aşırı mübalağalı övmüştü). Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ona, “Vay sana yazıklar olsun! Sen dostunun boynunu kopardın” dedi ve (bu merhamet ifade eden) sözünü birkaç kere tekrarladi. (Sonra) “Eğer sizin biriniz muhakkak bir dostunu medih mevkiinde bulunursa, öyle sanırım ki ‘O, şöyle iyidir, böyle iyidir’ desin ve bu sözünü methettiği adamın methettiği sıfatlarla muttasıf olduğunu bilerek söylesin. (İç yüzünü ise) Allah (bilir ve ameline göre) muhasebe eder. Binaenaleyh sizin biriniz Allah’ı şahit tutarak hiçbir kimseyi tezkiye ve methetmesin” buyurdu. {B6061 Buhârî, Edeb, 54.}

İ Z A H I

Bu hadisi müellif Buhârî “Bir Adamı Lâyık Olmadığı Mehâsin ile Mübalağalı Bir Surette Övmenin Keraheti Beyanı”nda açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan önce de Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin şu hadisini rivayet etmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş’arî der ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem birinin bir adamı övdüğünü ve överken uzatıp mübalağa ettiğini

işitmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Adamcağızı öldürdünüz, yahut bu adamın arkasını yardınız!”¹⁶ buyurdu.

Şüphesiz ki övülecek bir meziyeti olmayan muhteris kimse, övülünce bu sahte alkışlar onu ucbe, kibir ve gurura sevkeder, onu öldürür, boynunu vurur, diğer belîğ bir rivayete göre kibrinden yağrısı yarılr. Bu cihetle ulemâ Resûl-i Ekrem’in “Meddah, dalkavuk ve çığırtkanların yüzlerine toprak saçınız!”¹⁷ emrini¹⁸ muhteris ikbal sahiplerinin mas-kara alkışçılarıyla te’vil etmişlerdir ki her devirde görülen bu dalkavuklar sahte terâneleriyle nice saf ve temiz millî varlıkları bile baştan çıkarmışlardır.

Fakat bu demek değildir ki fazilet sahipleri de meziyetleriyle övülmeyecektir. Çünkü Peygamberimiz efendimiz hayatı zamanında Hassan b. Sâbit, Kâ'b b. Züheyr ve Abdullah b. Revâha gibi en belîğ şairlerin şiirlerinde, hutbelerinde metholunmuştur. Resûl-i Ekrem bu âteşin şairlerin ne yüzlerine toprak saçmış, ne de saçılmasını ferman buyurmuştur. Bu cihetle Asr-ı saâdet’ten zamanımıza kadar her dilde nice na’t ve kaside yazılmıştır. Nasıl ki müellif Buhârî de bundan sonra müstakil bir bab açarak, bu babında, “Kişinin Dos-tunda Görüp Bildiği Meziyetleri Methüsenâ Etmesinin Câiz Olduğu” unvanını vermiş ve Resûl-i Ekrem’in de Ebû Bekir’i, Abdullah b. Selâm’ı methüsenâsını rivayet etmiştir. Milleti felâketten kurtaran, zaferden zafere koşturan ve ilmî, sınaî, terakkî âmili olan simalar da böyledir, bunları methüsenâ millî bir borçtur.

1992

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ashabım! Biribirinize buğz (düşmanlık) etmeyiniz, biribirinize haset etmeyiniz,¹⁹ biribirinizden (yüz çevirip arkalaşarak) ayrılmayınız. Ey Allah’ın kulları! Biribirinizle kardeş olunuz. (Kardeş sevgisi gösteriniz). Bir müslümanın din kardeşini üç günden fazla bırakması (küs durması) helâl değildir.” {B6065 Buhârî, Edeb, 57.}

16 {B6060 Buhârî, Edeb, 54.}

17 قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: احتوا التراب على وجوه المداحين

18 {D4804 Ebû Dâvûd, Edeb, 9.}

19 Haset, bir kimsenin nimetinin ve ikbal mevkiinin zevalini ve kendisine geçmesini temenniden ibarettir (et-Ta’rifât).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا تَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَنَاجَشُوا وَلَا تَحَاسَدُوا وَلَا تَبَاغَضُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ashabım! Zandan (sebepsiz ithamdan) çekininiz! Çünkü sanıkla itham sözlerin yalanı çok olanıdır. Biribirinizin eksikliğini görmeye ve işitmeye çalışmayınız, hususi ve mahrem hayatınızı da araştırmayınız! Bir de almayacağınız bir malı alıcıyı zarara sokmak için arttırmayınız,²⁰ biribirinize haset de etmeyiniz! Buğz (düşmanlık) da etmeyiniz! Biribirinize arkanızı çevirip küsmeyiniz de! Ey Allah’ın kulları! Biribirinize kardeş (mesabesinde) olunuz (Biribirinizi seviniz).” {B6066 Buhârî, Edeb, 58.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا أَظُنُّ فُلَانًا وَفُلَانًا يَعْرِفَانِ دِينَنَا مِنْ دِينِنَا شَيْئًا وَفِي رَوَايَةٍ يَعْرِفَانِ دِينَنَا الَّذِي نَحْنُ عَلَيْهِ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sanmam ki falan ve filân dinimizden bir şey bilirler.” (Bu hadisin) diğer bir rivayet (tarikinde) de de, “Sanmam ki falan ve filân bizim üzerinde bulunduğumuz şu (İslâm) dinimizi bilir olsunlar” vârit olmuştur. {B6067 Buhârî, Edeb, 59.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem’in İslâm dininden bir şey bilmediklerini bildirdiği iki kişinin münafıklardan olduğunu müellif Buhârî bu hadisin sonunda Leys b. Sa’d’dan naklederek bildiriyor. Resûl-i Ekrem’e münafıklar vahiy ile bildirildiği için hadisteki “zan” tabiri ilm-i yakînî ile tefsir olunmuştur. Münafıkların her türlü hal ve hareketleri Tevbe sûresinde bildirilmiştir.

Bu cihetle İbn Abbas, “Biz bu sûreye Nâdiha derdik, bütün münafıkları pek iyi tanırdık. Fakat Allah Teâlâ münafıkların katlini emretmemişti” demiştir. Hazret-i Âişe’nin bu hadisini Buhârî iki sened ve iki metin ile bu babında rivayet etmiştir.²¹ Zebîdî merhum ihtisar ederek ikisini birleştirmiştir.

1995

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ كُلُّ أُمَّتِي مُعَافَى إِلَّا الْمُجَاهِرُونَ وَإِنَّ مِنَ الْمَجَانَةِ²² أَنْ يَعْمَلَ الرَّجُلُ بِاللَّيْلِ عَمَلًا ثُمَّ يُصْبِحَ وَقَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَيَقُولَ يَا فَلَانُ عَمِلْتُ الْبَارِحَةَ كَذَا وَكَذَا وَقَدْ بَاتَ يَسْتُرُهُ رَبُّهُ وَيُصْبِحُ يَكْشِفُ سِتْرَ اللَّهِ عَنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Ümmetimin hepsi (Allah tarafından) affolunmuşlardır. Yalnız açık günahkârlar değil, bu (günahkâr) delilerden öyleleri vardır ki: Kişi geceleyin bir günah işler, sonra: “Şöyle (bir gece hayatı) yaşadım!” der.²³ Halbuki o, Rabbi günahkâr (sabahleyin şuna buna), “Ey falan! Ben dün gece şöyle şöyle (bir gece hayatı) yaşadım” der. Halbuki o, Rabbi günah işini örtbas ederek gecelemişti. Fakat bu deli Allah’ın örttüğü perdeyi açarak sabahlıyor (fiskını gösteriyor).” {B6069 Buhârî, Edeb, 60.}

1996

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يَهْجُرَ أَخَاهُ فَوْقَ ثَلَاثِ لَيَالٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرَضُ هَذَا وَيُعْرَضُ هَذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِي يَبْدَأُ بِالسَّلَامِ.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb el-Ensârî (Hâlid b. Zeyd) radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bir kişinin din

21 {Diğer rivayet için bkz. B6068 Buhârî, Edeb, 59.}

22 {Buhârî metninde bu kelime yerine “المُجَاهِرَةُ” kelimesi yer almaktadır.}

23 {Bazı karışıklıklar bulunan tercüme metni şu şekilde tashih edilebilir: “Ümmetimin hepsi (Allah tarafından) affolunmuşlardır. Yalnız açık günahkârlar değil, bu (günahkâr) delilerden öyleleri vardır ki: kişi geceleyin bir günah işler, sonra, Rabbi onun günah işini örtbas ederek sabahlar. Halbuki o günahkâr (sabahleyin) şuna buna ‘Ey falan! Ben dün gece şöyle şöyle (bir gece hayatı) yaşadım’ der. Halbuki o, Rabbi günah işini örtbas ederek gecelemişti. Fakat bu deli Allah’ın örttüğü perdeyi açarak sabahlıyor (fiskını gösteriyor).”}

kardeşini üç günden fazla küs bırakması helâl değildir. Bir halde küslük ki iki mümin biribirine kavuştukları zaman birisi yüzünü şu tarafa çevirir, öbürüsü öte tarafa çevirir. Halbuki iki müminin hayırlısı şu önce selâm vermeye başlayandır.” {B6077 Buhârî, Edeb, 62.}

İ Z A H I

Hadîs-i şerifte küslüğün ve dargınlığın müntehâ-yı müddeti üç gün olmak üzere tahdit olunmuştur. Bundan daha az bir zaman içinde ilk selâm veren müminin daha hayırlı ve faziletli olduğu da bildiriliyor. “Müslümanın müslümana küslüğü tülbent kuruyuncaya kadardır” atalar sözü barış müddetini daha kısa bir zaman için tahdit etmiştir. Sonra iki mümin arasındaki dargınlığın selâm vermek suretiyle zâil olacağı da, bu hadisten istifade olunan ahkâm cümlesindendir. Küslük hakkındaki bu hükümler beşeriyet icabı, iki mümin arasındaki alelâde dargınlığa münhasırdır. Âsi, fâsık ve zalim kimselerden yüz çevirmek ise hadiste bildirilen alelâde küslük mahiyetinde değildir. Onlardan ihtiraz ve içtinap Kitap ve Sünnet’in emrettiği bir vazifedir. Tebük Gazâsı’ndan her nasılsa tahallüf edip geri kalan Kâ’b b. Mâlik ile arkadaşlarına Peygamber’in emriyle elli gün ne selâm verilmiş, ne de güler yüzle bakılmıştı. Sonra bu üç aziz sahâbî taraf-ı ilâhîden affolunarak ashâb-ı kirâm arasındaki eski şerefli mevkilerini almışlardı (bu eserimizde 1659 numaralı Kâ’b b. Mâlik hadisine ve izahına bakınız).

1997

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ وَإِنَّ الْبِرَّ يَهْدِي إِلَى الْجَنَّةِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَصْدُقُ حَتَّى يَكُونَ صَدِيقًا وَإِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ وَإِنَّ الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ حَتَّى يُكْتَبَ عِنْدَ اللَّهِ كَذَّابًا.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah (b. Mes’ûd) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: (Sözünde, işinde) doğruluk insanı hayra irşad eder, hayırlı işler de cennete kılavuzluk eder. O kimse ki doğruluk şîârıdır. Nihayet (bu seçiyesiyle) sıddık (vasfına müstehak) olur. Yalancılık da muhakkak insanı fücûra (şerre) sürükler, şer de cehenneme götürür. O kimse ki yalancılık onun şîârıdır. Nihayet bu (idmanlı) yalancı da Allah’ın divanında “kezzâb” defterine yazılır. {B6094 Buhârî, Edeb, 69.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisini *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “*Ey iman eden kullar! Allah Teâlâ’nın ceza ve ukubatından hazer ediniz de sâdık kullarla beraber bulununuz!*” (et-Tevbe, 9/119) âyet-i kerîmesini unvan ittihaz ederek açtığı bir babında rivayet etmiştir.

Hadis metninde karşılıklı zikrolunan “birr” ve “fücûr” kelimelerinden birr bütün hayırları ihtiva eden bir tabirdir. Fücûr da şerre, fesada meyil ve muhabbet mânasına olup her türlü şer ve fesadı ihtiva eder. Hadisteki ikinci iki müteakıl tabir de “sıddîk” ile “kezzâb” tabirleridir. Sıddîk mübalağa sîgasıdır, “çok doğrucu” demektir. *الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ* (en-Nisâ, 4/69) kavli-i şerifindeki “sıddîk” nübüvvet mertebesinde sonra âlî bir mertebedir.

1998

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَيْسَ أَحَدٌ أَوْ لَيْسَ شَيْءٌ أَصْبَرَ عَلَى أَدَى سَمِعَهُ مِنْ اللَّهِ إِنْهُمْ لَيَدْعُونَ لَهُ وَلَدًا وَإِنَّهُ لَيُعَافِيهِمْ وَيَرْزُقُهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ’dan çok sabırlı ve aleyhinde işitiği (bâtıl iddiaların verdiği) ezâya (daha halim) hiçbir fert yahut hiçbir şey yoktur.”²⁴ (Bak) hristiyanlar Allah’a oğul isnat ve iddia ediyorlar da Allah Teâlâ yine onları affediyor, türlü nimetlerle onları rızıklandırıyor.” {B6099 Buhârî, Edeb, 71.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Nâsın Ezâ ve Cefasına Sabır ve Tahammülün Faziletine Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında da *إِنَّمَا يُؤَفِّي الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ* “*Allah nâsın ezâsına sabredenlere akıl ermez, dil ile vasfolunmaz bir surette mükâfatlarını verir*” (ez-Zümer, 39/10) kavli-i şerifini zikretmiştir.

Sabır, nefsi arzusundan menetmektir. Bu cihetle oruca sabır denilmiştir. Çünkü oruçta da nefsi yemekten, içmekten, cinsî münasebetten hapsedmek vardır. Bu itibarla hadiste Allah Teâlâ’ya sabır ıtlakı hilim mânasına mecazi bir ıtlaktır. Hilim de ukûbata müstehak olan mücrimin cezasını derhal icra buyurmayıp başka bir zamana hapis ve tehirden ibarettir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ
إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Çok güreş tutan baskın bir pehlivan çok kuvvetli değildir. Asıl kuvvetli kahraman gazap zamanında (ve intikam hırsıyla kanı kaynadığı sırada) nefsine mâlik (ve iradesine hâkim) olandır.” {B6114 Buhârî, Edeb, 76.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi “Gazaptan Hazer Olunmasına Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu babın unvanında ve gazaptan ihtirazın ahlâkî bir fazilet olduğunu beyan maksadıyla şu iki âyet-i kerîmeyi zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: 1) “Müminler o fazilet sahipleridir ki onlar (şirk gibi) günahın büyüklerinden, (zina gibi) açık fenalıklardan çekinirler ve her ne zaman gazaplanırlarsa onlar (darıldıkları kimselerin) kusurlarını örterler.”²⁵ 2) Müminler o müttaki kimselerdir ki onlar hem sevinç, hem keder; hem darlık, hem varlık zamanlarında fukaraya ihsan ederler. Kızdıkları zaman da öfkelerini yutarlar, halkın da kusurlarını affederler, Allah da ihsan eden kullarını sever.”²⁶

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ أَوْصِنِي قَالَ لَا تَغْضَبْ فَرَدَّدَ مِرَارًا قَالَ لَا تَغْضَبْ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme bir kişi, “Yâ Resûlellah! Bana nasihat buyur” temennisinde bulundu. Resûl-i Ekrem, “Gazaplanma (titizlenme sakın)” buyurdu. Bunun üzerine o kişi, Resûl-i Ekrem’e tekrar tekrar nasihat temennisinde bulundu (her defasında) Resûl-i Ekrem, “Gazaplanma!” buyurdu. {B6116 Buhârî, Edeb, 76.}

25 [eş-Şûrâ, 42/37]. وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِنَّمِ وَالْفَوَاحِشِ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ.

26 [Âl-i İmrân, 3/134]. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِبِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ.

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif de “Gazaptan Men ve Tahzire Dair” olan babın hadislerindendir. Resûl-i Ekrem’in bu adamın mükerrer temennilerine karşı yalnız “Gazaplanma!” diye ısrar ile cevap vermeleri bu adamın hal ve tavrında asabîlik görmesinden dolayıdır. Resûl-i Ekrem’in âdet-i seniyyeleri nasihat rica edenlere, onun hal ve tavrının ifade ettiği lüzum ve ihtiyaca göre vasiyet etmekte. Çok yakın bir ihtimal ki bu adam da titizdi, terketmesi tavsiye buyuruldu. Beyzâvî’nin şu ta’lîli de çok yerindedir. İnsana ârız olan bütün mefâsid, insanda şehvet ve gazap kuvvetlerinin eseridir. Vasiyet temenni eden kişi şüphesiz ki fenalıklardan tevakki çaresine irşad buyurulması niyazında bulunmuştu. Resûl-i Ekrem de bütün fenalıkların menşei olan gazabın bırakılmasını vasiyet buyurmuştur.

Bu babın üçüncü bir hadisi de asabîleşen ve intikam hırsıyla kanı kaynayan kimse-
nin أعوذ بالله من الشيطان الرجيم demesi, tavsiyesine dairdir.²⁷ Bu hadis, bu eserimizde 1356
numara ile tercüme olundu. İzahıyla beraber okuyunuz.

2001

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَيَاءُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ.

T E R C Ü M E S İ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Hayâ ancak hayır getirir” buyurdu dediği rivayet olunmuştur. {B6117 Buhârî, Edeb, 77.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif, “Hayânın Faziletine Dair” açılan babın hadislerindendir. **Hayâ**, halkın ayıplaması endişesinden ötürü insana ârız olan sıkılma halidir. Türkçe’si “utanmak”tır. Bu ruhî hal insanlarda fitrîdir. Keşf-i avretten, sokak ortasında cinsî münasebetten utanmak bütün medenî insanlarda mevcut olan bir hâlet-i rûhiyyedir. Bu cihetle “Keşf-i avretten utanmayanlar fitratı bozuk ve hayâdan mahrum veya bedevî kimselerdir” demek olur. Hayânın bir nevi de imanîdir. Bu da Allah korkusuyla günah işlerde bulunmaktan utanıp sıkılmaktır. Haram şeyleri işlemekten çekinmemek de imansızlığın eseri olur. Binaenaleyh gerek fitrî ve ruhî bir halin eseri olarak insanlardan utanmak, gerek bir iman eseri olarak Allah’tan utanmak –ki her ikisi de hayâ lafzının medlûlüdür– hadiste bildirildiği veçhile insana hayır ve saadet getirir. Müslim’in *Sahîh*’inde İmrân b. Husayn’dan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, *الحَيَاءُ خَيْرٌ كُلِّهِ* “Hayâ gerek fitrî, gerek imanî olsun, ister Allah’tan

*korku, ister kuldân utanmak eseri ârız olsun hepsi hayırdır*²⁸ buyurmuştur ki bunların hepsi insanı hayır ve saadete sevkeder demektir. Sünen sahiplerinin birçok ashaptan rivayet ettikleri الحياء من الإيمان hadisinde²⁹ hayâ imanın sebeplerinden olduğu bildirilmiştir.

Müellif Buhârî izahıyla meşgul bulunduğumuz “*Hayâ hayır getirir*” hadîs-i şerifini rivayet ettikten sonra şu mâlûmatı da veriyor: Tâbiî âlimlerinden Basralı Büşeyr b. Kâ'b râvi İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan bu hadisi işitince, hikmet kitaplarında³⁰ “İnsan-daki vakar ve sükûnet hayâdan neşet eder” diye yazılıdır demiş. Bunun üzerine İmrân, “Yâhu ben sana Peygamber’in hadisini bildiriyorum, sen de bana hikmet sahifenden bahsediyorsun!” diye karşılaşmıştır.

Şüphesiz ki İmrân’ın bu yolda mukabelesinde bir asabîlik vardır. Halbuki Büşeyr’in naklettiği vakar ve sükûnet hayra münâfi değildir ki İmrân radiyallahu anhtan titizlenmesine vesile olsun. Vakar ve sükûnet de hayr-i mahzudur. Şu halde İmrân neye kızmıştır? Kendi rivayet ettiği “*Hayâ hayırdır*” hadisine إِنْ مِنْهُ سَكِينَةٌ وَوَقَارٌ “Hayâdan bir kısmı sekînet ve vakardır” suretinde ek ve ziyade rivayet olunmasına kızmıştır. Ebû Katâde’den naklölünen bu ziyade rivayete göre hayânın bir kısmı sükûnet ve vakarı haiz değildir demek olur ki doğru değildir. Çünkü İmrân hadisinin esasına göre hayânın hepsi hayırdır.

Hayâ babında müellif Buhârî’nin bir rivayetine göre de Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bir kimseye uğramıştı ki o, kardeşine “Sen sıkılırsın a” diye hayâsından ötürü tekdir ediyordu. Nihayet kardeşine sanki, “Seni döverim!” diyordu. Bu vaziyeti Resûl-i Ekrem görünce, “*Şu hayâlî kardeşini bırak! Hayâ imandandır*”³¹ buyurdu.

Yine bu babında müellifin bir rivayetine göre Ebû Saîd el-Hudrî Resûl-i Ekrem’i tavsif ederken, “Resûlullah harîm-i ismetinde işiyle meşgul olan genç kızdan daha sıkılgandı!”³² demiştir.

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِنَّ مِمَّا أَدْرَكَ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ الْأُولَى إِذَا لَمْ تَسْتَحْ فَاصْنَعْ مَا شِئْتَ.

28 {M157 Müslim, İmân, 61.}

29 {T2615 Tirmizî, İmân, 6; N5036 Nesâî, İmân, 27.}

30 Hikmet ilmi, mevcûdâtın vücud ve ta’ayyünlerindeki vaziyetlerine göre hakikatlerinden –beşer zekası erişebildiği kadar– bahseder.

31 {B6118 Buhârî, Edeb, 77.}

32 {B6119 Buhârî, Edeb, 77.}

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Geçmiş peygamberlerin sözünden (hiç eksiksiz) nâsın eriştiği haberlerden birisi de, ‘Utanmazsan dilediğini işle!’ (sözü)dür.” {B6120 Buhârî, Edeb, 78.}

İZAHİ

“*Utanmazsan dilediğini yap!*” sözünün aslı da, tercümesi de az sözle çok mâna ifade eden cevâmiu'l-kelîmden ma'dûd edebî bir vecizedir. Her ahlâkçı ve her içtimâiyatçı takdir eder ki bu vecize ile en yüksek bir ahlâk düsturu vazolunmuştur. Hem de hiçbir devirde neshe, tebdile uğramaksızın tarih boyunca uzanıp gelmiştir. Binaenaleyh bu ahlâkî düsturun ümmetler arası cihanşümül bir mevkii vardır.

Hayâsızlık ve utanmazlık efkâr-ı umûmiyyenin levmine, ayıplamasına mütevecihtir. Bu cihetle hadisin mânası, “Halkın ayıplamasından utanmaz ve sıkılmazsan dilediğini işle!” demek olur. “*Dilediğini işle*” cümlesi bir emirdir. Fakat şârih Hattâbî'nin beyanı veçhile emir sîgasının medlûllerinden tehdit ve tevbih mânasına mahmuldür. Bu cihetle, “Dilediğini işle cezasını görürsün!” demek olur. Nasıl ki ³³ اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ kavlı-i şerifinde de, “*Haydi ne dilermeniz işleyiniz, Allah cezasını verir!*” demektir.

2003

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيَخَالِطُنَا حَتَّى
كَانَ يَقُولُ لِأَخِي صَغِيرٍ يَا أَبَا عُمَيْرٍ مَا فَعَلَ النُّغَيْرُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem biz (çocuklar)ın arasına karışır (ve güler yüzle bize latife eder)di. Hatta (kuşu olan) küçük kardeşime, “Ey Ebû Umeyr! Nugayr (kuşçağızı) ne oldu der (latife eder)di.” {B6129 Buhârî, Edeb, 81.}

İZAHİ

Ebû Umeyr, “Umeyrcik babası” demektir ve küçük çocuğa latife olarak Resûlullah tarafından verilen künyedir. Üç-beş yaşındaki çocuğa babalık izâfesi bir latifedir. Çocuğun asıl adı Zeyd b. Sehl'dir. Râvi Enes ile ana bir kardeştir. Resûl-i Ekrem'in sağlığında ölmüştür. Nugayr, nugrün ism-i tasgîr sîgasıdır. Nugr, serçe kuşu kadar gagası kırmızı

bir kuştur. Kastallânî, Medineliler'in bu kuşa bülbül dediklerini bildiriyor. Küçük Zeyd'in böyle bir kuşu ölmüş, Resûl-i Ekrem çocuğu gördükçe latife eder: "Ey Ebû Umeyr! Nugayr ne oldu?" dermiş. Şüphesiz ki Resûl-i Ekrem'in çocuklara güler yüzle mülâtafesi güzel huyunun, kerem ve tevazuunun yüksek eseridir.

Bu hadisi müellif aile içinde güler yüzlü olmanın fazileti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellifin bu babdaki bir rivayeti de şudur: Hazret-i Âişe der ki: "Benim kızlardan birtakım ahbablarım vardı. Onlarla kızlara ait oyun oynardık. Biz oyun oynarken Resûl-i Ekrem eve gelirse oyun arkadaşlarım saklanırlardı. Çok defa Resûl-i Ekrem bu kız arkadaşları benimle oynasınlar diye gönderirdi."³⁴

2004

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ بُحْرٍ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, "(Âkıl ve reşid olan) mümin bir yılan deliğinden iki kere sokulmaz!" buyurmuştur. {B6133 Buhârî, Edeb, 83.}

İZAHİ

Buhârî tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre'nin bu hadisini unvan yaparak açtığı bir babında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın şu hakîmane sözünü zikretmiştir: لا حليم إلا ذو تجربة: "Halim -ki muazzamât-ı umurda teennî ile hareket eden kimsedir- ancak tecrübe sahibi dûrendiş olandır." Arap dâhilerinden biri olmakla meşhur olan Muâviye siyasî hayatındaki bütün zaferlerini hilmi ve teennî ile hareketi sayesinde kazanmıştır. Siyasî hayatının en emin bir mesnedi de şu düsturu idi: "Halk bana pamuk ipliği ile bağlansın kâfidir. Ben o zayıf bağı kırmam, onlar benden çekindikçe ben onlara doğru teennî ederek yaklaşırım, o bağı koparmam!" demişti. Bu hazım, ihtiyat ve teennî ile hareket sayesinde ki nübüvvet hânedanının elinden hilâfeti almış ve bir saltanat şekline çevirmiş, fakat mükemmel idare etmiştir.

2005

عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً.

TERCÜMESİ

Übey b. Kâ'b radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Şiirden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir (ibretâmiz bir levhadır)” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6145 Buhârî, Edeb, 90.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Şiir ve Recez İnşadından ve Bunlarla Tegannîden Câiz ve Mekruh Olanlara Dair” açtığı bir babında³⁵ rivayet etmiştir. **Şiir** lugat itibariyle “bir şeyi zekâ ve fetânetle iyice anlamak” mânâsınadır ve ilimden ehaştır. İstılahta kasıt ve irade ile bililitizam söylenen vezinli, kafiyeli sözdür. Şiirin kasıt ve irade ile söylenmesi meşrut olduğundan mevzûn ve mukaffâ vârit olan âyetlere, hadislere şiir denilmez.³⁶

Recez de şiirden bir nevidir. Vezni altı kere “müstefilün”dür. Ediplerin çoğu recezi şiirden saydıkları halde İmam Halîl “Recez şiir değildir” demiştir.

Hüda da “deveyi nağme ve terâne ile ve bilhassa recez inşadıyla şevklendirerek yürütmek ve sürmek”tir. Araplar arasında gece yolculuğunda şiir inşadıyla deve yürütmek Mudar b. Nizâr zamanında tecrübe olunarak devam edegelmiştir. Bu mübarek mahlûkun en sevdiği şey şiir terânesini dinlemektir.

Bundan sonra müellif Buhârî şiir ve recez inşad eden şairlerin kötülerini ve iyilerini tarif eden Şuarâ sûresinin sonundaki dört âyeti zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: “*Şairler ki bunların ardınca sapkınlar, azgınlar giderler. Görmez misin onlar (söz sahasının) her vadi-sinde dolaşırlar (hissin, lezzet ve nefret cihetlerini gıcıklaırlar) ve yapmayacakları şeyleri (yaparız diye yalan) söylerler. Ancak iman eden (şair)ler ve hayır işleyenler ve Allah’ı çok zikredenler ve kendilerine (müşrikler tarafından) zulmedildikten sonra intikam alanlar başka! O zulmedenler hangi bir inkılâp vâkıasında yuvarlanacaklarını yakında anlayacaklar.*”³⁷

Tefsir sahiplerinin beyanına göre, وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ âyeti nâzil olunca İslâm şairleri Abdullah b. Revâha, Kâ'b b. Mâlik, Hassân b. Sâbit Resûlullah’a gelmişler ve ağlayarak, “Yâ Resûlellah! Allah Teâlâ bu âyeti gönderdi. Allah bilir ki biz şairiz diye şikâyet etmişlerdi. Resûl-i Ekrem de, “*Âyetin alt tarafını أَلَا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ kavl-i şerifini okuyunuz!*”³⁸ buyurmuştur.

Bu âyetlerle izahıyla meşgul bulunduğumuz Übey b. Kâ'b hadisinin delâletleri veçhile şiirin hayra, fazilete teşvik ve tergîb eden menfaatlıleri olduğu gibi, fuhşa, fezâhate

35 [باب ما يجوز من الشعر والرجز والحداء وما يكره منه [بخاري]

36 Mantıkçılar arasında da müteâref ve istilah olan bir şiir vardır ki hayalî suğrâ ve kübrâ ile tanzim olunan kıyastan ibaret olup nefsin ya tergîb veya tanfir ile infîaline hizmet eder. Şair Ahmed Hâşim’in, “Zanetme ne güldür, ne de lâlâ - Karşıdaki gülgün peyâlâ” beyti gibidir ki bütün mantık kitaplarında şiire bir misal olarak irat olunan, “Şarap, yâkut gibi kırmızı, seyyal bir içkidir” misalinden çok belîğdir. Müellif Buhârî’nin açtığı şiirin câiz ve mekruh mevzuuna mantığın şiiri de dahil olur.

37 {eş-Şuarâ, 26/224-227.}

38 {Taberî, Câmiu’l-beyân, XIX, 418; benzer içerikli bir rivayet için bkz. D5016 Ebû Dâvûd, Edeb, 87.}

hizmet eden zararlıları da vardır. Birinciler medih, ikinciler zemmedilmiştir. Resûl-i Ekrem şair Lebîd'in, *إلا كل شيء ما خلا الله باطل* "İyi bilmelidir ki Allah'tan başka her varlık sahtedir, kalptir" mısraını ihtiva eden şiirini "*doğru söz*"³⁹ diye tavsif buyurmuştur. Bu eserimizde 1542 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Hüreyre hadisine ve izahına bakınız!

Resûl-i Ekrem kendileri de şiir kastıyla değil, rastgele şiir söylemişlerdir. Buhârî'nin bu babında Cündeb radiyallahu anhtan rivayetine göre (ve bir rivayette Uhud Harbi'nde) ayağının parmağı cerîhadar olup pek ziyade ıstırap verdiği sırada:

هل أنت إلا أصبح دميت وفي سبيل الله ما لقيب

"Parmacağım ne sızlarsın, sen yalnız kanayan bir parmak değil misin? Bu kazâya da boş değil, Allah yolunda uğradın!"⁴⁰ buyurmuştur (Bk. 1184. hadis ve izahı).

2006

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَأَنْ يَمْتَلَى جَوْفُ أَحَدِكُمْ قَيْحًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلَى شَعْرًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Sizden birinizin karnının içi şiir dolmaktansa irin dolması hayırlıdır" buyurmuştur.⁴¹ {B6154 Buhârî, Edeb, 92.}

2007

حَدِيثُ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ يَسْأَلُهُ مَتَى السَّاعَةُ تَقْدَمُ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ بَعْدَ قَوْلِهِ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ فَقُلْنَا وَنَحْنُ كَذَلِكَ قَالَ نَعَمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre bâdiye halkından bedevî bir Arap Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'e gelerek, "Yâ Resûlellah! Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sormuştu. Bu hadis yukarıda geçmişti. (Oradaki rivayette Resûl-i Ekrem bedevîye hakîmâne, "Âhiret için ne hazırladın?" diye sormuştu). Râvi Enes b. Mâlik bedevînin (Yâ Resûlellah! Benim Allah'a ve O'nun Pey-

39 {B6147 Buhârî, Edeb, 90.}

40 {B6146 Buhârî, Edeb, 90.}

41 Bu çok ağır olan zemmin ahlâksızlığa, dalkavukluğa dair olan şiirin fena kısmına ait olduğu âşikârdır.

gamber'ine muhabbetten başka âhiret için bir hazırlığım yoktur) diye cevap verdiğini bildirdikten sonra buradaki rivayetinde Resûl-i Ekrem'in bedevîye, "Sen sevdiğin kimse ile berabersin" buyurduğunu ziyade etmiştir. Enes b. Mâlik der ki: Biz Resûlullah'a, "Yâ Resûlellah! Âhirette bizde sevdiklerimizle beraber miyiz?" diye sorduk: Resûl-i Ekrem, "Evet berabersiniz" diye tasdik buyurdu (biz bu cevaptan pek ziyade bir ferah ve sevinç duyduk). {B6167 Buhârî, Edeb, 95.}

İ Z A H I

Müellif Zebîdî merhumun yukarıda geçtiğini haber verdiği hadis bu eserimizde 1495 rakamıyla tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisidir. Oradaki rivayete göre Enes b. Mâlik, "Ben Resûlullah'a ve Ebû Bekir ile Ömer'e karşı derin sevgi ve saygı beslerim. Benim onların hayır işlerine benzer hayrım ve ibadetim olmasa bile âhirette onlarla beraber bulunacağımı Allah'ın kerem ve inâyetinden umarım!" demiştir. Oradaki hadisi ve izahını okuyunuz!

Tercümemizin sonunda kavis içindeki ziyadeyi Buhârî'nin buradaki *Tecrîd*'e geçmeyen rivayetinden alarak gösterdik.

Rivayet tarikleri çok olan bu hadisin bir rivayet tarikinde de bedevî Resûl-i Ekrem'e cevap verirken, "Yâ Resûlellah! Namazdan, oruçtan, sadakadan âhiret için çok hazırlığım yok. Ancak Allah'ı ve Peygamber'ini çok severim!"⁴² diye cevap vermiştir.

2008

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ الْغَادِرَ يُنْصَبُ لَهُ لَوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُقَالُ هَذِهِ غَدْرَةُ فُلَانٍ بْنِ فُلَانٍ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Verdiği sözünde durmayıp cayan gaddar kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilir de, 'Bu adam falan oğlu filâna gadretmiştir'⁴³ diye ilân olunur." {B6178 Buhârî, Edeb, 99.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi, halkın birbirini babası adıyla falan oğlu filân diye çağırması edebe muhalif olup olmadığını beyan için açtığı bir babında rivayet etmiştir. Ebû Dâvûd'un

42 {B6171 Buhârî, Edeb, 96.}

43 {Bu cümlelerin "*Bu falan oğlu filânın gadr(inin bayrağı)ıdır*" şeklinde çevrilmesi metne daha mutabıktır.}

Ebü'd-Derdâ radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Kıyamet gününde siz, kendi adınızla ve babanızın adıyla çağrılacaksınız, dünyada güzel ad intihap ediniz!*”⁴⁴ buyurmuştur. Bu mevzuda, Ebü'd-Derdâ hadisi daha sarihtir. İbn Hibbân da Ebü'd-Derdâ hadisinin sıhhatine hükmetmiştir. Bununla beraber müellif Buhârî'nin *Sahîh*'ine almaması temini sıhhat için iltizam ettiği şartına uymamasındandır. Şârih İbn Battâl, “Baba adıyla anılıp başka bir tarif vasıtasıyla anılmaması tarif ve temyiz hususunda baba ile çağırılması daha vâzıh olduğu içindir” diyor.

2009

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَسْمُوا الْعِنَبَ الْكَرْمَ إِنَّمَا الْكَرْمُ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebü Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İnebe (üzüme) kerm adı vermeyiniz. Kerm ancak müminin kalbidir.” {B6182 Buhârî, Edeb, 101; B6183 Buhârî, Edeb, 102.}

İ Z A H I

Üzüm mânasına olan (ineb)e (kerm) adı verilmesinin fenalığını âlimler şöyle izah etmişlerdir. Kerm lafzı Araplar arasında hem üzüm çubuğuna, hem de üzümden yapılan şaraba ıtlak olunur. Bu cihetle Resûl-i Ekrem kerm adının hem (inebe, üzüme), hem de üzüm çubuğuna verilmesini menetmiştir. Bunun için ki insanlar kerm adını iştince çok kere şarabı hatırlarlar ve bu suretle gönüllerinde şaraba karşı bir arzu ve heyecan uyanır ve bu heyecan ile içtikleri de olur. Resûl-i Ekrem hamrın hürmetini tekit ve hamr yasağını tevsik ve teyit için inebe kerm denilmesini nehyederek bu adın unutulmasını ve yalnız ineb (üzüm) adı anılmasını iltizam buyurmuştur.

Kerm ancak müminin kalbidir cümlesine gelince, mâlûmdur ki kerm (şarap ve içki) kerem ve sehânın sâiki olarak kabul olunur. Bu cihetle üzüm suyundan yapılan şaraba kerem ıtlak olunmuş, sonra tahfif edilerek kerm denilmiştir. Bu hâtırayı reddederek Resûl-i Ekrem, “*Kerm (şarap), kerem ve semâhat menşei sanılır. Halbuki kerem ve takvânın karargâhı müminin kalbidir*” buyurmuştur.

Buhârî metninde bu hadisin bir rivayet tarikinde, لا تقولوا خيبة الدهر فإن الله هو الدهر “*Vay şu dehrin mahrumiyet ve hüsrânına di(ye sebbet)meyiniz! Çünkü Allah dehrdir*”⁴⁵ suretinde bir ziyade vardır. Hadisin bu kısmı Buhârî'nin diğer bir rivayet tarikinde şöyledir: قال الله يسب بنو آدم الدهر وأنا الدهر بيدي الليل والنهار “*Cenâb-ı Hak buyuruyor ki âdemoğlu dehre*

44 {D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.}

45 {B6182 Buhârî, Edeb, 101.}

sebbeder. Halbuki ben dehrim. Hadisatın mahall-i zuhuru olan gece ile gündüz benim yed-i kudretimdedir”⁴⁶ buyurmuştur.

Dehr nedir? Râgıb el-Müfredât’ında dehrî, “Kâinatın ezelden ebede kadar devam eden bekası müddetinin ismidir” diye tarif eder. Bazıları bir milletin tarihte devam eden müddet-i hayâtıdır demişler. Ahmed b. Hanbel’in Ebû Hüreyre’den bir rivayetinde ve bu hadisin sonunda, “Ben, bir devrin mülûk ve selâtîni yaşadıkdan sonra bir takımını daha getirdim”⁴⁷ ziyadesi dehrin bu mânasını ifade eder. Dehr, menşe-i havâdis olan gece ile gündüzün teâkubuna denildiğini de bu hadisin izahında aşağıda göreceğiz. Zaman da mâzi, hal ve istikbal kısımlarını ihtiva eden dehrin gayri muayyen kısmı oluyor.

Şârih Hattâbî’nin beyanına göre Câhiliye zamanında bütün hadiseler, bütün musibetler gece ve gündüzden ibaret olan dehre nisbet edilirdi. Bu itikaddaki Câhiliye adamları iki fırka olup bunlardan bir fırkası Allah’a iman etmezdi. Dehrden ve mahall-i havâdis olan gece ile gündüzden başka bir müessir tanımazlardı. Bunlar her fenalığı dehre nisbet ederlerdi. Dehriyye denilen bu fırka Dehr sûresinde (el-Câsiye, 45/24) وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ “Bizi ancak dehr öldürür” dedikleri hikâye olunmuştur. İkinci fırkası bir hâlik tanırlandı, fakat mekârihi ona nisbet etmekten tenzih ederler ve her fenalığı dehre nisbet ederlerdi ve يَا دَهر “Vay dehrin mahrumiyet ve hüsrânına!” diye sebbederlerdi.

Yukarıdaki hadislerde bildirildiği üzere Resûl-i Ekrem bu akîdeyi iptal ederek, “Sakın sizden biriniz dehre sebbetmesin, Allah dehrdir”⁴⁸ buyurmuştur ki bunun mânası (Allahu a’lem) kâinatta cereyan eden hadisatı dehrin işi sanıp da dehre sebbetmeyiniz! Bütün şüûnât-ı kevnîyenin yaratıcısı Allah’tır. Binaenaleyh ölüm gibi hoş gitmeyen şeylerden dolayı onun hâlikı dehr sanıp ona sebbettiğinizde o seb, hoşlanmadığınız şeylerin de hakiki hâlikı olan Allah’a rücû edip gider demek olur.

أنا الدهر “Ben dehrim” cümlesinin mânası da “Ben dehrin mâlikî ve mutasarıfıyım” demektir. İhtisâren, mâlik hazfolunmuştur. Binaenaleyh İbn Hazm gibi Zâhirî ulemâsının bu hadislerin zâhirlerine bakarak “dehr” ismini esmâ-i hüsnâdandır demeleri ne kadar sakat bir sözdür.

2010

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ زَيْنَبَ كَانَ اسْمُهَا بَرَّةَ فَقِيلَ تُزَيْكِي نَفْسَهَا فَسَمَّاهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَيْنَبَ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Zeyneb’in adı Berre idi.

46 {B6181 Buhârî, Edeb, 101.}

47 {HM10442 İbn Hanbel, II, 496.}

48 {M5866 Müslim, Elfâz mine’l-edeb, 5; B6181, B6182 Buhârî, Edeb, 101.}

Bu kızcağız adıyla kendisini tezkiye eder (beğenir) denildi.⁴⁹ Bunun üzerine Resûl-i Ekrem ona Zeyneb adını verdi. {B6192 Buhârî, Edeb, 108.}

İ Z A H I

Berre adı Peygamber'in kadınlarından Zeyneb bint Cahş'ın yahut Müslim'in de sarâhatle rivayetine göre Peygamber'in kadınlarından Ümmü Seleme'nin kızı ve Resûl-i Ekrem'in rebîbesi Zeyneb'in adı idi. Sonra Resûl-i Ekrem her ikisinin de Berre adını Zeyneb adıyla değiştirdi. Müslim'in Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb radiyallahu anhâdan rivayetine göre Zeyneb der ki: "Bana ibtidâ Berre adı verilmişti. Sonra Resûl-i Ekrem, '*Siz kendi kendinize nefislerinizi tezkiye etmeyiniz, Allah birr ü ihsan sahiplerini sizden daha iyi bilir!*' diye adımı değiştirdi de Zeyneb dedi."⁵⁰

Ümmü Seleme, zevci Ebû Seleme radiyallahu anhümâ ile Habeşistan'a hicret etmişti. Zeyneb orada doğmuş ve Berre adı verilmişti. Bilâhare babası Ebû Seleme Habeşe'de vefat etmekle Ümmü Seleme dul kalmıştı. Resûl-i Ekrem dârü'l-hicrette bir müslümanın uğradığı bu musibeti tehvîn için Ümmü Seleme'yi daha Habeşe'de iken kendisine nikâh etmekle taltif buyurmuştu. Bu suretle de Berre Peygamberimizin üvey kızı olmuştu. Bu ana, kız Medine'ye geldikten sonra Resûl-i Ekrem Berre adını değiştirip Zeyneb demiştir.⁵¹ Bu eserimizde 1095 numaralı hadisin izahında bu ana-kızın hal tercümeleri vardır, oraya bakınız!

Bu Ebû Hüreyre hadisini Buhârî "Çirkin Bir Adın Ondan Güzel Bir Adla Değiştirilmesine Dair" açtığı bir babında rivayet etmiştir. İbn Ebû Şeybe'nin Urve'den mürselen rivayetine göre Resûl-i Ekrem hoşlanılmayan bir ad işittiğinde onu daha iyisiyle değiştirdi⁵² ve bir hadîs-i şerifte de, "*Siz kıyamet gününde adınızla ve babanızın adıyla çağrılırsınız. Bu cihetle adlarınızı güzelleştiriniz!*"⁵³ buyurulmuştur. Buhârî'nin bu babında bir rivayetine göre ensardan Ebû Üseyd'in oğluna verdiği bir adı Resûl-i Ekrem beğenmeyerek Münzir adını vermiştir.⁵⁴ Yine Buhârî'nin bir rivayetine göre Saîd b. Müseyyeb der ki: "Büyük babam Resûl-i Ekrem'in huzuruna vardığında adını sormuş, o da adının Hazen olduğunu arzetmiş. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, '*Sen Hazen değil Sehl diye anıl!*' buyurmuş. Fakat büyük babam, 'Yâ Resûlellah! Babamın verdiği adı nasıl değiştireyim?' diye i'tizâr edip eski adını muhafaza etmiş. Etmiş ama ondan sonra da ailemiz içinde hüznün ve keder eksik olmamıştı"⁵⁵ demiştir. Bütün bu rivayetlere göre bir çocuğun ana, baba üzerinde ilk ve en mühim hakkı nevzâda ileride mûcib-i hicâb olmayacak güzel bir ad vermeleridir.

49 Çünkü berr, birr-i ihsanı çok, cömert kimse demektir.

50 {M5609 Müslim, Âdâb, 19.}

51 {M5608 Müslim, Âdâb, 18.}

52 {T2839 Tirmizî, Edeb, 66.}

53 {D4948 Ebû Dâvûd, Edeb, 61.}

54 {B6191 Buhârî, Edeb, 108.}

55 {B6193 Buhârî, Edeb, 108.}

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أُمُّ سُلَيْمٍ فِي الثَّقَلِ وَأُنْجَشَةُ غُلَامُ النَّبِيِّ ﷺ يَسُوقُ بِهِنَّ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَا أَنْجَشُ رُؤَيْدُكَ سَوْقُكَ بِالْقَوَارِيرِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: (Bir seferde annem) Ümmü Süleyym bazı kadınlar içinde idi. Nebî sallallahu aleyhi ve sellem kölesi (güzel sesli) Enceşe de (neşîdeler okuyarak kadınları (ve seferber heyetin bindikleri develeri) sevk ediyor ve hızlı yürütüyordu). Resûl-i Ekrem, “Ey Enceş! Ağır ol! Cam (gibi ince kalpli kadın)ları hızlı yürütme! (Sonra neşîdelerle müteessir olan ince kadın yüreklerini kırarsın)” buyurdu.⁵⁶

{B6202 Buhârî, Edeb, 111.}

İZAHİ

Bedî bir üslûp ile ifade olunan bu hadisi Buhârî aile halkından veya dostlarından birisinin adının bir harfini eksilterek hitap etmesine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadiste Peygamber’in kölesinin adı Enceşe iken Resûl-i Ekrem “Yâ Enceş!” diye hitap etmiştir ki edebiyat ıstılahında buna terhim denilir. Buhârî bu babındaki bir rivayetinde de Resûl-i Ekrem’in Ebû Hüreyre’ye de, “Yâ Ebâ Hir!”⁵⁷ diye hitap ettiğini Ebû Hüreyre’den rivayet etmiştir. Şu kadar ki bu bir terhim değildir. Belki ism-i tasgîr sîgasına nakildir. Bu hadisin tamamı “Kitâbü’l-Et’ime”nin birinci hadisi olarak 1847 numara ile tercüme edildi, oraya bakınız. Ancak oradaki rivayet de tasgîr sîgasıyla değildir.

Hazret-i Âişe’ye de Resûl-i Ekrem’in “Yâ Âiş!”⁵⁸ diye hitap buyurduğunu da Buhârî rivayet ediyor. Bu hadis de bu eserimizde 1329 numara ile geçti. Şu kadar ki oradaki rivayet de terhimsiz “Yâ Âişe” diye rivayet olunmuştur. Oraya da bakınız.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَخْنَى الْأَسْمَاءِ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ تَسْمَى مَلِكَ الْأَمْلاكِ.

56 Tercümemizdeki kavis içinde görülen ziyadeler bu hadisin müteaddit rivayet tariklerinden alınarak gösterildi.

57 {Buhârî, Edeb, 111 (bab başlığı).}

58 {B6201 Buhârî, Edeb, 111.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde Allah Teâlâ divanında en fâhiş (en menfûr ve çirkin) ad, melikü'l-emplâk adıdır.” {B6205 Buhârî, Edeb, 114.}

İZAHİ

Hadis metnindeki “en fâhiş” diye tercüme ettiğimiz “ahne'l-esmâ” yerinde bu hadisin pek çok rivayet tarikinde melikü'l-emplâk adının verilmesi “ahbesü'l-esmâ, ağyezü'l-esmâ, ekrehü'l-esmâ” gibi kötü vasıflarla vasıflanmıştır. Sebebi de melikü'l-emplâk unvanının Allah'a mahsus bir sıfat olmasıdır. Mahlûkun bu sıfatla ittisafı câiz olmamasıdır. Kula yakışan Abdullah, Ubeydullah, Allah kulu gibi tevazu ve ubûdiyyet ifade eden isimlerdir.

Melikü'l-emplâk ne demektir? **Emlâk**, **milkin** cem'i olduğuna göre “memleketlerin, kıtaların sahibi ve hükümrânı” demektir. Bu cihetle bu hadisin râvilerinden Süfyân b. Uyeyne melikü'l-emplâki birçok zevatın “şâhenşah” diye tercüme ettiklerini bildirmiştir ki “padişahların padişahı” demektir. Süfyân'ın bu rivayetini de Buhârî *Sahîh*'inde bu hadisin sonunda göstermiştir.

2013

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ عَطَسَ رَجُلَانِ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَشَمَّتْ أَحَدَهُمَا وَلَمْ يُشَمِّتِ الْآخَرَ فَقِيلَ لَهُ فَقَالَ هَذَا حَمْدُ اللَّهِ وَهَذَا لَمْ يَحْمَدْهُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında iki kişi (ayrı ayrı) aksırmıştı da Resûl-i Ekrem bunlardan birini teşmît etmiş (hayır ve bereketle dua buyurmuş), öbürüne dua etmemişti. “Buna niçin dua buyurulmadı” diye sorulduğunda Resûl-i Ekrem, “Şu (birinci) Allah'a hamdetti (elhamdülillâh) dedi ben de mukabele ettim, şu (ikinci) Allah'a hamdetmedi (ben de dua ile karşıladım)” buyurdu. {B6221 Buhârî, Edeb, 123.}

İZAHİ

Buhârî'nin rivayetinde adları bildirilmeyen bu aksıran iki kimsenin Âmir b. Tufeyl ile Amr'ın kardeşi-oğlu olduğunu Taberânî, Sehl b. Sa'd'dan rivayet ederek bildiriyor.⁵⁹ **Teşmît**, düşman şemâtesinin⁶⁰ zevaline dua ve hayır ve bereket temennisidir ki “yerhamükellâh”

59 {MK5724 Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 125.}

60 Şemâte kişiye belâ, gam, gussa erişmesine düşmanın sevinmesidir ki halk dilinde şamâta diye meşhurdur.

lafzıyla ifade olunur. Enes b. Mâlik'in bu hadisinden öğrenildiği veçhile “yerhamükellah” dua ve temennisi, aksıran müminin elhamdülillâh diye Allah’a hamdüsenaâda bulunmasına bir mukabele olarak irat olunur. Buhârî’nin bu babında Ebû Hüreyre’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “Sizin biriniz aksıracağı zaman ‘elhamdülillâh’ desin! Mümin kardeşi veya dostu ona, ‘yerhamükellah’ diye mukabelede bulunsun!”⁶¹ buyurmuştur. Bu yolda dua ve temenni ile mukabele müminin mümin üzerinde bir hakkıdır. Bunun bir hak olduğunu da Buhârî’nin yine bu babında rivayet ettiği Berâ b. Âzib hadisinden⁶² öğreniyoruz ki bu hadis eserimizde 619 numara ile tercümesi geçti, onu ve izahını okuyunuz. Şimdi bu babda müellif Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği şu hadisi de okuyacağız.

2014

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعُطَّاسَ وَيَكْرَهُ التَّثَاؤُبَ فَإِذَا عَطَسَ أَحَدُكُمْ وَحَمَدَ اللَّهَ كَانَ حَقًّا عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ سَمِعَهُ أَنْ يَقُولَ لَهُ يَرْحَمُكَ اللَّهُ وَأَمَّا التَّثَاؤُبُ فَإِنَّمَا هُوَ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا تَثَاؤَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيُرِدَّهُ مَا اسْتَطَاعَ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا تَثَاءَبَ ضَحِكَ مِنْهُ الشَّيْطَانُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: (Kulun medâr-ı sıhhat ve hiffeti olan) aksırığa Allah muhabbet eder. (Eser-i gaflet olan) esnemeyi de fena görür. Ey müminler! Sizin biriniz aksırıp Allah’a hamdederse onun elhamdülillah dediğini işiten her müslümana yerhamükellah di(ye mukabele et)mek aksıran mümin için hak olur. Esnemeye gelince şüphesiz o şeytandandır. Biriniz esnemek hali geldiğinde gücü yettiği derecede onu gidermeye çalışsın! Çünkü biriniz esneyip (ha) di(ye ağzını ayır)ınca onun gafletine şeytan güler. {B6223 Buhârî, Edeb, 125.}

İZAHİ

Aksırmak nezle gibi bir hastalık neticesi olabildiğinden tercümemizde “medâr-ı sıhhat ve hiffet olan aksırmak” diye kayıtladık. Çünkü me’mûrün bih olan tahmîd ve teşmît hali sıhhatte olan aksırmaya aittir. Teşmît, aksıran ve elhamdülillâh diyen müminin işiten müminler üzerinde bir hakkı olduğu hadiste bildirildiğine göre işitenler üzerine

61 {B6224 Buhârî, Edeb, 126.}

62 {B6222 Buhârî, Edeb, 124.}

yerhamükellah diye mukabele etmek vâcip olduğu anlaşılırsa da Nevevî bunun vâcip değil müstehap olduğunda ulemânın ittifakı bulunduğunu nakletmiştir. Hatta yerhamükellah duasıyla mukabelenin müstehap olması da aksıranın elhamdülillâh demiş olmasıyla meşruttur. Aksıran nişâne-i sıhhat ve hiffet olan bu nimete karşı hamdetmezse dua ile mukabele müstehap değildir. Bunun müstehap olmadığına dair de Buhârî müstakil bir bab açarak bu hadisten önce 2013 numara ile tercüme ettiğimiz Enes b. Mâlik hadisini rivayet etmiştir.

Bu mevzuun son bir babı olarak Buhârî esneyen kimsenin esnerken elini dudağının üstüne koyması âdâb-ı İslâmiyye'den olduğuna da müstakil bir babında işaret etmiştir.

Ebû Hüreyre'nin bu hadisinin *Tecrîd* metnindeki son cümlesi olan, فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا تَنَائَبَ, فإن أحدكم إذا تنائب, ibaresi elimizdeki basma ve yazma bütün *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında, فَإِذَا, ضحكك منه الشيطان suretindedir. Bu eserimizde 1357 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisinde de *Tecrîd* metninde bu suretle “ha” ile rivayet olunmuştu. Bu cihetle tercümemizde *Sahîh-i Buhârî* metnindeki “ha” kayd-ı mühimmine işaret ettik.

Kitâbü'l-İsti'zân

كِتَابُ الْإِسْتِئْذَانِ

Bu kitap kişinin tasarrufunda olmayan bir yere girmek için sahibinden izin dilemek hususuna dair hadisleri muhtevidir.

Bu umumi unvandan sonra Buhârî, mâlik olmadığı bir yere kişinin selâm vererek girmesi lüzumuna dair de hususi bir bab açmıştır. Bu unvanıyla da, müellif selâm vermeyen kimseye hâne sahibinin izin vermesi câiz olmayacağına işaret etmiştir. Nasıl ki Ebû Dâvûd’un, İbn Ebû Şeybe’nin rivayetlerine göre Resûl-i Ekrem hâne-i saâdette iken biri izin isteyip, “İçeri sokulayım mı?” demişti. Resûl-i Ekrem hâdimine, “*Haydi şuna çık da izin istemesini öğret!*” diye emretmiş, o da, “Es-selâmü aleyküm, gireyim mi?” demiştir. Adam da bu âdâb ile huzûr-ı saâdete girmiştir.¹

Sonra müellif Buhârî selâmlaşmanın ilk meşruiyet şeklini beyan için de Âdem aleyhisselâmın yaratıldığını müteakip meleklerle, “es-selâmü aleyküm” (kazâdan, belâdan esenlik üzerinize olsun!) diye selâm verdiğini, melekler tarafından da, “es-selâmü aleyk ve rahmetullah” (esenlik ve Allah’ın rahmeti üzerine olsun!) diye karşılandığını Ebû Hüreyre’den rivayet ediyor² ki bu hadis bu eserimizde 1367 numara ile tercüme olundu. Ona ve izahına bakınız.

Bundan sonra Buhârî Nûr sûresinin 27. âyetinden itibaren şu meâldeki üç âyetini zikretmiştir: “*Ey müminler! Kendi evleriniz ve odalarınızdan başka odalara sahiplerinden izin alıp onlara selâm verinceye kadar girmeyiniz! Bu izin alıp selâm vermek iyi düşünürseniz sizin için (izinsiz girmenizden) hayırlıdır. Eğer bu odalarda izin verecek bir kimse bulamazsanız, izin verilinceye kadar oralara girmeyiniz. Eğer size, ‘Dönünüz!’ denilirse hemen dönünüz (kapıları önünde beklemeyiniz); o dönüş sizin için (beklemekten) daha temiz ve uygundur. Allah ise her fiil ve hareketinizi çok iyi bilir. Meskûn olmayan ve içerisinde sizin için menfaat hakkı olan odalara girmenizde sizin için bir günah yoktur. Açıkladığınız her şeyi ve sakladığınız her şeyi Allah bilir.*”³

1 {MŞ25663 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, Edeb, 53; D5177 Ebû Dâvûd, Edeb, 126, 127.}

2 {B6227 Buhârî, İsti’zân, 1.}

3 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ. لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ.
[en-Nûr, 24/27-29]

Ensardan ve tâbiî âlimlerinden Adî b. Sâbit⁴ bu üç âyetten ikisinin nüzûl sebebini şöyle rivayet etmiştir: Ensardan bir kadın Resûlullah'ın huzuruna gelip, "Yâ Resûlellah! Bazı defa evimde ben bir halde bulunurum ki (açık, saçık) o halde iken kimsenin, ne babamın, ne de oğlumun yanıma girip beni görmesini isterim. Halbuki ben bu vaziyette iken ailemden biri yanıma çıka gelir, ben ne yapayım" diye sormuştu. Bunun üzerine bu istîzan ve selâm âyeti nâzil oldu.⁵

Âyet-i kerîmenin nazmındaki "istînâs" kelimesini İbn Abbas "istîzan" (müsaade istemek) diye tefsir etmiştir. Hattâ Übey b. Kâ'b ile İbn Abbas âyetteki "teste'nisû" lafzını "teste'zinû" diye okumuşlardır. Fakat ulemânın cümhuru, aile halkından birisinin, oda-sına girmek istediği kimseyi öksürmek suretiyle basiretli bulundurmaya istîzan için kâfi addetmişlerdir. Rivayete göre Ebû Eyyûb el-Ensârî Resûl-i Ekrem'e "Âyetteki istînâsın mahiyeti nedir?" diye sormuş. Resûl-i Ekrem de, "*Kişinin Allah'ı tesbih ve tekbir ederek yahut öksürerek oda sahibinden izin istemesidir*"⁶ buyurmuş. Şu halde âyetteki istînâs, hariçten gelen bir misafirin ev sahibinden izin istemesi, ev dahilindeki aile efradının da birbirlerinin odalarına geldiklerinde herhangi bir surette geldiğini duyurmasıdır ki en basit şekli öksürmesidir. Zamanımızda müteâref olduğu üzere oda kapısına yavaşça vurmak da bir nevi istîzan ve istibsardır.

HULÂSA: Câhiliye âdeti üzere şuursuz, selâmsız başkasının haremğâhına baskın yapar gibi girmek, haram olduğu gibi bir aile halkından her birisinin kendilerine mahsus odalarına öbürlerinin öksürmek suretiyle olsun geldiğini ihsas etmeden ansızın girmeleri de menhîdir ve oda sahibinin görülmesini istemediği vaziyetini müşahedeyi mûcib olduğu için İslâm âdâbına mugayirdir.

Bir rivayete göre Ebû Saîd el-Hudrî, Resûl-i Ekrem'i bir ziyaretinde kapıya karşı durup istîzan etmişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "*Kapıyı karşılamayarak –sağ veya sol tarafa– durup destur dile!*"⁷ buyurmuştur ki aile hayatının dâhilî mahremiyet ve masûniyeti namına bu da istîzan konusunun tamamlayıcı âdâbındandır.

Bu mevzuun mütemmin âdâbından birisi de, destur dileyen kimsenin adını açıkça söylemesidir. Buhârî ile Müslim'in birlikte bir rivayetlerine göre Hazret-i Câbir der ki:

4 {Adî b. Ebân b. Sâbit b. Kays b. El-Hatîm el-Ensârî el-Kûfî'dir. (ö. 116). Ashâbdan Sâbit b. Kays el-Ensârî'nin –radıyallahu anh– kızının oğludur. Dedesine nispetle Adî b. Sâbit olarak anılmıştır. (Zehebî, *el-Muğnî*, I, 122.) Buradaki sıfatlandırmada olduğu gibi, bir kimsenin hem ensardan hem de tabîinden olması usulen tearuz teşkil edeceği için, el-Ensârî denilmesinden dolayı Adî'nin ensardan olduğu zannına düşülmüş olması muhtemeldir. Ahmed b. Hanbel'in "Adî b. Sâbit ensardandır" dediği nakledilmiştir. (İbn Hanbel, *el-İlâle*, III, 132.) Bu nakil sahih kabul edilirse, kendisinin sahabe olarak zikredilmesi icap edecektir. Ancak 116 tarihinde vefat etmiş olması, sahabe tabakatlarında zikredilmemesi bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.}

5 {Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 147.}

6 {İM3707 İbn Mâce, Edeb, 17.}

7 {Benzer içerikte bir rivayet için bkz. D5186 Ebû Dâvûd, Edeb, 127, 128.}

“Resûl-i Ekrem’i bir ziyaretimde istîzan etmiştim. Resûlullah, ‘*Kimdir o?*’ diye sordu. Ben de, ‘Ben’ diye cevap verdim. Bu müphem cevabımdan hoşlanmayarak, ‘*Ene ene (ben ben) nedir?*’ diye tevbiîh buyurdu.”⁸

Bu istîzan hususunun bir istisnâsı vardır ki o da sel, yangın ve deprem gibi fevkalâde hallerdir.

Bu istîzan âyetleri nâzil olunca Şam’a pek çok ticaret seferi yapan Hazret-i Ebû Bekir, “Yâ Resûlellah! Şam yolunda birtakım hanlar, kervansaraylar vardır ki yol uğrağı yerlerde kurulan bu konak yerlerine yolcular uğrarlar, eşyalarıyla barınırlar. Bunlar kim-senin dâimî meskeni değildir. Buralara girmek için de istîzan lâzım mıdır?” diye sormuştu. Bunun üzerine şu meâldeki 29. âyet nâzil oldu: “*Meskûn olmayan ve sizin için içerisinde intifâ hakkı olan bir yere girmenizde günah yoktur.*”⁹

Müellif Buhârî bu âyetlerden sonra yine Nûr sûresinin şu meâldeki 30. âyetini zikrediyor: “*Peygamberim mümin erkeklere söyle! Gözlerini (yâd kadınlardan) sakınsınlar ve ırzlarını muhafaza etsinler. Bu, kendileri için daha temiz bir harekettir.*”¹⁰

Bundan önceki istîzan âyetlerinden sonra erkeklerin gözlerini kendileri için bakmaları helâl olmayan kadınlardan muhafaza etmelerinin emrolunması istîzanın teşrîfinden gaye hâne sahibinin görülmesini istemediği aile kadınına misafirin nazarının dokunmasından sıyânet olduğunu işâr eder. Bu hakikati ifade etmek için Buhârî, Hasan-ı Basrî’nin kardeşi Saîd b. Ebû’l-Hasan’a şöyle dediğini rivayet ediyor: “Kardeşim! Acem kadınları göğüslerini, başlarını açarlar, gözünü onlardan çevir. Çünkü Allah Teâlâ, Resûlullah’a, ‘*Peygamberim! Mümin erkeklere söyle, gözlerini kadınlardan sakınsınlar ve ırzlarını muhafaza etsinler!*’ buyurmuştur.”

Daha sonra Buhârî, Nûr sûresinin 31. âyetinin kadınlara karşı olan şu meâldeki emirlerini zikretmiştir: “*Peygamberim! Mümin kadınlara da söyle! Onlar da (kendilerine bakmaları helâl olmayan erkeklere bakmaktan) gözlerini sakınsınlar ve ırzlarını muhafaza etsinler, zâhirî olan müstesna olmak üzere*”¹¹ *ziynetlerini (kendilerini) de göstermesinler.*”¹²

Bu uzun âyet-i kerîmenin bundan alt tarafında da kadınların ziynetlerini ve mahall-i ziynetlerini göstermeleri câiz on iki sınıf tâdât olunmuştur ki şunlardır: **1.** Kadının kocası, **2.** Kadının kendi babası ve büyük babası, **3.** Kocasının babası ve büyük babası, **4.** Kendi oğulları, **5.** Kocalarının oğulları, **6.** Kendi kardeşleri, **7.** Kendi kardeşlerinin oğulları,

8 {B6250 Buhârî, İstîzân, 17; M5635 Müslim, Âdâb, 38.}

9 {Mukâtil, *Tefsîr*, III, 195.}

10 قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ غُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ. [en-Nûr, 24/30]

11 Göstermemek ve örtmek hükmünden müstesna olan, kadının yüzü ile iki elleridir. Bir fitneye sebep olmak korkusu olmadıkça kadının yüz ve ellerine bakmak câizdir. Bazı ulemâ da def-i mefâsîd için kadının yüzüne, ellerine bakmak da haramdır demişlerdir.

12 قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ غُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى خُيُوبِهِنَّ. [en-Nûr, 24/31]

8. Hemşirelerinin oğulları, 9. Müslüman kadınları, 10. Müslim ve gayri müslim kendi kadın hizmetçileri, 11. Erliği sönmüş sâlih ihtiyarlar, 12. Henüz erlik çağına ermemiş çocuklar.

Kadınların bunlardan başka erkeklere küpe, gerdanlık gibi ziynetlerini ve ziynet yerlerini göstermemeleri kadınlık vakarı ve iffet ve asaleti icabı oluyor. Bunlardan başka erkeklerin, kadının yalnız yüzünü ve ellerini görmeleri câiz oluyor.

Bundan başka Buhârî, Mü'min sûresinin 19. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “Allah hem hain gözler(in tecessüslerin)i, hem de (fâsid) gönüllerin gizlediği temayülleri bilir.”¹³

İbn Ebû Hâtim'in Abdullah b. Abbas vasıtasıyla rivayetine göre âyetteki hain gözlerin tecessüs ve fâsid gönüllerin temayülü şöyle tasvir buyurulmuştur: Hain gözlü o kimsedir ki o, bir cemaatle bir yerde otururken yanından güzel bir kadın geçerse, yahut girdiği bir evde güzel bir kadın görürse, yanındakilerden hırsızlayarak kadına sinsi sinsi bakar. Yanındakiler kendisine bakınca da hemen gözünü ayırır. Fakat Allah bilir ki o hain gözlü kimse kadının dâire-i mahremiyetine girmeye gücü yetse muhakkak girmek ve zina etmek ister.

Bundan sonra Buhârî'nin arka arkaya iki hadisi vardır ki bunlardan biri Vedâ hacında Resûl-i Ekrem Medine'den hareket ettiğinde tergisine amcası Abbas'ın oğlu Fazl'ı almıştı. Yolda güzel bir kadın bir mes'ele sormak üzere yaklaştığında Fazl, kadına bakmaya başladı. Kadın da son derece güzel olan Fazl'a bakıyordu. Bu manzarayı görünce Hazret-i Peygamber Fazl'ın çenesinden tutup öbür tarafa çevirdi.¹⁴ Bu hadisin tercümesiyle izahı 752 rakamıyla geçti, oraya bakınız.

Öbürüsü de Resûl-i Ekrem, bir kere ashabı yol üzerinde oturmaktan menetmişti. Fakat bilâhare bunun iktisadî hayat için lüzum ve zarureti arz olununca Resûl-i Ekrem gelip geçen kadınlara bakılmaması, kimseye ezâ olunmaması gibi şartlarla müsaade buyurdu.¹⁵ Bu hadisin tamamının tercüme ve izahı da 1098 numara ile geçti, oraya bakınız.

İslâm âdâb-ı içtimâiyyesinde pek ziyade önemli olan istîzan ve selâm konusunu müellif Buhârî *Sahîh*'inde bir mukaddime halinde incelemiş bulunduğundan biz de ihmal etmeyerek naklettikten sonra *Tecrîd* hadislerine başlıyoruz.

2015

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يُسَلِّمُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ وَالْمَارُّ عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ.

13 [el-Mü'min, 40/19]. يَغْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ.

14 {B6228 Buhârî, İsti'zân, 1.}

15 {B6229 Buhârî, İsti'zân, 1.}

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Küçük büyüğe, geçen oturana, az çoğa selâm versin” buyurmuştur. {B6234 Buhârî, İsti’zân, 7.}

2016

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رِوَايَةٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُسَلِّمُ الرَّكَّابُ عَلَى الْمَاشِي وَالْمَاشِي عَلَى الْقَاعِدِ وَالْقَلِيلُ عَلَى الْكَثِيرِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan bir rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Süvari piyadeye, piyade oturana, az çoğa selâm versin” buyurmuştur. {B6233 Buhârî, İsti’zân, 6.}

İZAHİ

Bu iki hadis metinlerindeki يسلم sîgaları haberdır fakat emir mânasınadır. Abdürrezzâk’ın Ma’mer’den rivayetinde sarâhatle ليسلم lafzıyla¹⁶ vârit olması da bunu teyit etmekte bulunduğundan, emir sîgasıyla “selâm versin!” diye tercüme ettik.

Bu hadislerden önce müellif Buhârî’nin, “Selâm, Allah Teâlâ’nın isimlerindendir” başlığı ile açtığı bir babı vardır. Sûre-i Haşr’ın âhîrinde, الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ¹⁷ kavlı-i şerifindeki **es-selâm**, her belâ ve âfetten, her türlü eksiklikten, her fenâ ve zevalden sâlim ve münezzeh olan Allah Teâlâ’nın esmâ-ı hüsnâsından bir ism-i şeriftir. Selâm filasıl masdardır. “Ayıplardan ve âfetlerden berî ve sâlim olmak” mânasınadır. Müslümanlar arasındaki “es-selâmü aleyküm” tahiyyesi bu mânaca, “Her kazâ ve belâdan esenlik üzerinize olsun!” diye selâmetle dua ve temenniden ibarettir. Nasıl ki Nisâ sûresinin 94. âyetinde, “Ey müminler! Size İslâm selâmı veren kimseye, ‘Sen mümin değilsin’ demeyiniz!” buyurulmuştur.

Müellif Buhârî bu unvanında Nisâ sûresinin 86. âyetinin şu meâldeki bir cümlesini zikretmiştir: “Ey müminler! Size kazâdan, belâdan esenlik ve sağlık dileği verildiğinde siz de ondan daha güzeli ile esenlik ve sağlık dileği veriniz ya da aynıyla mukabele ediniz.”¹⁸

Buhârî bu âyet-i kerîmeyi, bu unvanında zikretmekle âyetteki tahiyye ile emrin selâm lafzına mahsus ve münhasır olduğuna işaret etmiştir ki bu ictihad üzerinde ulemânın ittifakı vardır. Tahiyye filasıl “milk” ve “bekâ” mânasınadır ve bir kimseye “hayyâkellâh” diye

16 {Ma’mer b. Râşid, *el-Câmi*, XI, 388, hadis no: 19445.}

17 {el-Haşr, 59/23.}

18 [en-Nisâ, 4/86] وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا.

dua eylemektir ki “Allah ömür versin!” demektir. Sonra selâm makûlesi duaya tahsis olunmuştur. Bu suretle “selâmün aleyküm” “Allah ömür versin” mânasına değil “sağlık, esenlik size!” mânasına İslâm tahiyyesi olmuştur. Dilimizde daha kısa selâm şekli ya “Sağlık size!” yahut “Esenlik size!” demektir. Mukabil selâm verilirken de bunun ikisini birleştirmektedir.

2017

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ أَيُّ الْإِسْلَامِ خَيْرٌ قَالَ تَطْعُمُ الطَّعَامَ وَتَقْرَأُ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَعَلَى مَنْ لَمْ تَعْرِفْ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve selleme birisi, “Yâ Resûlellah! İslâm’ın hangi ibadeti hayırlıdır?” diye sordu. Resûl-i Ekrem, “(Aça) yemek yedirmen ve bildiğine, bilmediğine selâm vermendir” diye cevap verdi. {B6236 Buhârî, İsti’zân, 9.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisi burada müminin tanıdığına, tanımadığına selâm vermesi sünnet olduğuna dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvanıyla Buhârî selâm tahiyyesinin yalnız âşinalara tahsis olunup tanımadıkların bırakılması doğru olmadığını kastetmiştir. Tahâvî’nin, Taberânî’nin ve Beyhakî’nin İbn Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayetlerine göre, “Kişinin mescidden geçip de içinde namaz kılmaması, yalnız âşinalarına selâm vermesi dünyanın hayât-ı müddetinin son günlerinin alâmetlerinden olduğu” bildirilmiştir. Müellif Buhârî’nin Ammâr b. Yâsir radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadiste de, “Her kim üç fazileti bir arada toplarsa imanı tamam toplamış olur: 1. Nefsine ait bir menfaat hakkında olsa bile insaf ile hareket etmek, 2. Hiç ayırmayarak herkese selâm vermek, 3. Fakir iken yoksul olanlara nafaka vermek” buyurulmuştur.

2018

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اطَّلَعَ رَجُلٌ مِنْ جُحْرِ فِي حُجْرِ النَّبِيِّ ﷺ وَمَعَ النَّبِيِّ ﷺ مَدْرَى يَحْكُ بِهِ رَأْسَهُ فَقَالَ لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ تَنْظُرُ لَطَعَنْتُ بِهِ فِي عَيْنِكَ إِنَّمَا جُعِلَ الْإِسْتِئْذَانُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhin şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hâne-i saâdetlerindeki bir pencereden bir kimse içeri bakmıştı. O sırada Resûlullah midrâ¹⁹ (denilen bir demir) ile başını kaşıyordu. Bunun üzerine (bu münasebetsiz) kişiye, “Eğer senin (böyle haremğâha) baktığını daha önce bilseydim şu demiri gözüne saplardım. Çünkü istîzan (vecîbesi) göz (görmesi) için teşrî' kılınmıştır” buyurdu. {B6241 Buhârî, İsti'zân, 11.}

MÜHİM BİR TEMBİH. Aşağıda tercüme edeceğimiz 2019 rakamlı İbn Abbas hadîsinden itibaren “Kitâbü'l-Kader”e kadar devam eden kırk üç hadîs-i şerif elimizdeki *Sahîh-i Buhârî* nüshalarında ve şerhlerinde burada değil “Kitâbü'r-Rikâk”ta zikrolunmuştur. Yine elimizdeki *Tecrîd-i Sarîh* nüshalarında ise burada “İsti'zân” bahsinde bulunmaktadır. Halbuki bu hadislerin gerek mazmunları, gerek ifade ettikleri bazı hükümleri cihetle “İsti'zân” bahsinden ziyade “Rikâk” bahsiyle münasebetleri vardır. Bu cihetle bu hadisleri tamamıyla buradan alıp “Rikâk” bahsine götürmek istedik. Fakat Ahmed ez-Zebîdî gibi büyük bir hadis üstadının hakkına tecavüz etmiş olacağımızı düşünerek o arzumuzu bıraktık. Bir de üstat Zebîdî *Buhârî* râvilerinin –babların ve bahislerin takdim, tehiri gibi– rivayet hususunda vâki olan ihtilâflarında dâimâ Ebû Zer el-Herevî rivayetini tercih etmek itiyadında bulunduğundan böyle bir sebeple bu hadisleri burada “İsti'zân” bahsinde zikretmiş olması da kuvvetli bir ihtimaldir.

Yine böyle *Sahîh-i Buhârî*'nin son cüzünde kısa kısa bahislerin ve unvanların da birçok yerde *Tecrîd-i Sarîh* nüshalarının *Sahîh-i Buhârî* nüshalarından farklı olduğu da görülür. Bütün bu farklarda bir yanlışlık eseri olmayıp nüsha ihtilâfından ibaret olduğuna bir tembih ile işaret etmeyi lüzumlu gördük.

2019

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ
فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sel-

19 Midrâ denilen bu kadın saç tarağını dildiler şöyle tarif ediyorlar: Midrâ, kadın saçını ve bilhassa iki taraf-taki kısımlarını tarayıp düzlemek için kullanılan bir nevi demir taraktır. Mâşit denilen ve kadın tuvaleti yapan ve gelin çehresi süsleyen sanatkâr kadınların yanlarında bulunurdu.

lem şöyle buyurmuştur: “İki nimet (iki güzel hal) vardır ki insanlardan çoğu bu nimetleri kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat, boş vakit.” {B6412 Buhârî, Rikâk, 1.}

İ Z A H I

Yukarıdaki tembihte işaret ettiğimiz veçhile bu hadis “Kitâbü’r-Rikâk” hadislerindendir. Rikâk, rakıkın cem’idir. Rakik, rikkatten alınmış sıfattır, yufka şeye ıtlak olunur. Rikkat, şefkat ve merhamet mânasınadır ki kalp inceliğinden neşet eden sevgidir. “Utanmak” mânasında da kullanılır. Rikkat ile dikkat bir mânaya olmakla beraber bu iki tabir arasında şöyle bir fark da vardır! Rikkat, umku ve derinliği itibariyledir ki yufkalık tabir olunur ve gılzat mukabili kullanılır. Meselâ “Filânın kalbi rakiktir” dediğimizde katı yürekli değildir, yufka yüreklidir demek olur. Dikkat de etrafı ve eni itibariyledir ki bundan da incelikle tabir olunur. Meselâ “Filân dikkatinazar sahibidir” dediğimizde ince ve etraflı görüşlü demiş oluruz. Şu dil incelemesine göre “Kitâbü’r-Rikâk”, “Yufka gönüllü ve vicdanî, hayatî şeylerde derin ilgili kimselerin ahval ve evsafını bildiren hadisleri muhtevi bir bahistir” demek olur. Bu İbn Abbas hadisinden itibaren bu bahsin sonunda 2061 numara ile gelecek olan Hâris b. Vehb hadisine kadar devam eder. 43 hadisin hepsinde bu unvan ile az çok ve uzak yakın ilgi bulunduğu görülür.

Mevzubahis olan İbn Abbas hadisindeki iki nimet ki sıhhat ve ferağdır. Hakikaten insanların derin bir gafletle devam edip gidecek sandığı, fakat günün birinde uçup gittiğini görerek aldandığını anladığı iki büyük nimettir. Vücut sıhhati mâlûm. Ferağ da dinî ve hayatî mesâi için âzâde zaman ve boş vakittir. Bu zaman fırsatının büyüklüğünü haylazlar değil, mesâi sahipleri takdir ederler. Bu nimetlerden istifade edememek rikkati mûcip ve yufka yürekle acınacak hallerdir.

Müellif bu babında Abdullah b. Ömer’den şu meâldeki bir hadisi rivayet ediyor. İbn Ömer der ki: Bir kere Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem omuzumu tutup bana, “Ey Abdullah! Dünyada sen garip kimse gibi yahut yolcu gibi (halktan, ihtirastan âzâde) yaşa!”²⁰ buyurdu. (İbn Ömer’in râvisi Mücâhid der ki:) İbn Ömer de şöyle vasiyet ederdi: “Ey mümin! Akşama eriştiğinde (dünya, âhiret işlerini gör!) sabahı gözleme; sabaha eriştiğinde de akşamı gözleme (işlerimi akşam görürüm, deme)! Sıhhatinden bir kısmını hastalık zamanına ayır, hayatından bir kısmını da ölümün için faydalı kıl!”

2020

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَعْذَرَ اللَّهُ تَعَالَى
إِلَى أَمْرِي أَخْرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَغَهُ سِتِّينَ سَنَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ altmış yaşına kadar (yaşatıp) ölümünü geri bıraktığı (halde yaratanı ve yaşatanı tanımayan) kimsenin ömrünü izâle ve reddeder.” {B6419 Buhârî, Rikâk, 5.}

İZAHİ

Müellif Buhârî hadisnin babında unvan olarak Fâtır sûresinin 37. âyetinin şu meâldeki bir cümlesini zikretmiştir: “(Gafiller!) *duygulu bir kimsenin düşünüp* (Allah’ı), *bileceği kadar bir zaman sizi ömürlü kılmadık mı? Halbuki size Peygamber de gelmişti* (irşad etmişti).”²¹

Zemahşerî “Bu âyet-i kerîme gafil yaşayan ve halini, şanını ıslah etmeyen kimseleri tevbihi muhtevidir” diyor ve başa kakılan bu tevbihin uzun yaşlılar hakkında daha büyük olacağına işaret ediyor.

Allah’ı bilmek ve dinî, dünyevî hayır, saadet yollarını öğrenmek için tecrübe zamanı demek olan bu müddet hadîs-i şerifte altmış yaş olarak tahdit olunmuştur ki artık bu yaşa varan kimsenin kusurları hakkındaki özürleri Allah divanında kabul olunmuyor. Ancak tövbe ve istiğfar etmek ve bütün varlığı ile Hakk’a yönelmek yolu bulunuyor. Bu tecrübe müddeti hakkında müteaddit rivayetler vardır: Mesrûk kırk, Mücâhid b. Abbas’tan kırk altı, İbn Abbas’tan diğer rivayette yetmiş olduğunu rivayet etmişlerdir. Bu yaşlar, i’tizarın müntehâ-yı haddi oluyor. Yalnız istiğfar divanı açık bulunuyor.

2021

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يَزَالُ قَلْبُ الْكَبِيرِ شَابًا
فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا وَطُولِ الْأَمَلِ.

TERCÜMESİ

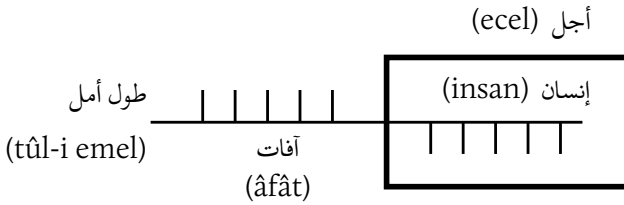
Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “İhtiyar gönlü, iki huyda her zaman genç bir halde bulunur: Dünya sevgisi, uzun ömür.” {B6420 Buhârî, Rikâk, 5.}

İZAHİ

Hadis metnindeki tûl-i emel tabirinde vâki emel lafzı ümit mânasına olup Türk dilinde umma tabir olunur. Bu mânaca أمل “uzun ümit” diye tercüme olunmak icap

ederse de bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de, bundan sonra Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayet tarikiinde طول العمر²² denildiğinden “uzun ömür” diye tercüme ettik.

İnsanoğlu tûl-i emel ile yaşarken günün birinde ecelin pençesine düştüğünü tasvir eden bir hadîs-i şerifi de Buhârî bu babında şöyle rivayet ediyor: Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhu der ki: Bir kere Resûl-i Ekrem bir murabba resmetti. Bu murabbain ortasında da başkaca birtakım çizgiler çizdi. Bu ortadaki hat tarafına da murabba haricinde küçük çizgiler çizdi. Sonra (bize bu hatları izah ederek bakınız dedi: “*Şu ortadaki çizgi insandır, bu murabba da insanı her taraftan kuşatan ecelidir. Murabba haricindeki hat da emelidir. Küçük çizgiler de insanı istihdaf eden âfetlerdir* (ki insan hayatı bunların nişangâhıdır). *İmdi insana şu âfet* (oku şaşar da) *dokunmazsa bir başka âfet isabet eder. O âfet de dokunmazsa öbürü dokunur* (ecel gelir, hayât-ı beşer sona erer)”.²³ Hadiste zikrolunan büyük küçük hatlar ve çizgiler müteaddit şekillerde hadis şârihleri tarafından resmolunmuştur. Bizce hadisin mazmununa en uygun olanı şudur:

2022

عَنْ عِثْبَانَ بْنِ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَنْ يُؤَافِيَ عَبْدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَتَّبِعِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ النَّارَ.

TERCÜMESİ

Ensardan İtbân b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde lâ ilâhe illallah diyerek ve bu tevhid kelimesiyle Allah’ın zâtını kastederek (Allah divanına) hiçbir kul gelmez, ancak Allah Teâlâ ona cehennemi haram kılar.” {B6423 Buhârî, Rikâk, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî burada riyasız ve yalnız Allah Teâlâ için yapılan ibadetin fazileti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. “Kitâbü’s-Salât”ta da ev dahilinde bir odanın

22 Bu rivayetin metni ve tercümesi şöyledir: طول العمر ويكبر معه اثنان حب المال وطول العمر “Âdemoğlu yaşlanır, büyüdükçe iki huyu da beraber büyür: Mal sevgisi, uzun ömür temennisi!” {B6421 Buhârî, Rikâk, 5.}

23 {B6417 Buhârî, Rikâk, 4.}

veya bir tarafın mescid itti haz edilmesine dair bir babında daha uzun bir metin ile rivayet etmişti. Şu farkla ki “Kitâbü’s-Salât”taki bu hadis orada ensardan Mahmûd b. Rebî’ tarafından rivayet olunmuştu ki burada Mahmûd, İtbân’ın râvisi bulunuyor. Mahmûd, ashabın gençlerinden bulunduğu için Bedir Gazâsı’nda bulunan ashabın ihtiyarlarından İtbân b. Mâlik’ten rivayet etmişti.

“Kitâbü’s-Salât”taki rivayetin kısa bir hulâsası şöyledir: İtbân b. Mâlik radiyallahu anh bir gün Resûl-i Ekrem’e gelerek, “Yâ Resûlellah! İhtiyar oldum, namaza çıkamıyorum, evimin bir tarafını namazgâh edinmek istiyorum. Evimize teşrif edip namaz kıldırırsanız da orasını musallâ edinsem” demişti. Resûl-i Ekrem de İtbân’ın bu dileğini yerine getirdi ve evinin bir yerinde iki rek’at namaz kıldırıldı. Konu komşu birtakım kimseler de hazır bulundu. Sohbet esnasında birisi “Mâlik b. Duşûm nerede ki?” diye sordu. Başka biri de, “O bir münafıktır, Allah’ı ve Peygamber’i sevmez!” diye karşıladı. Bunun üzerine Resûlullah, “Öyle söyleme, görmüyor musun? ‘lâ ilâhe illallah’ diyor. Allah Teâlâ’nın zâtını kastederek ‘lâ ilâhe illallah’ diyen kimseyi Allah cehennem ateşine haram kılmıştır!”²⁴ buyurdu. 268 numara ile tercümesi geçen bu rivayetin tercümesini ve izahını da okuyunuz!

2023

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لِعِبْدِي الْمُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ثُمَّ اخْتَسَبَهُ إِلَّا الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Allah Teâlâ buyurur ki: “Mümin kulumun dünyadaki ailesinden (ana baba, karı koca, evlât kardeş gibi) en sevdiği birini elinden aldığımda, sonra o da benden ecrini istediğinde, benim katımda o kulumun mükâfatı ancak ve muhakkak cennettir.” {B6424 Buhârî, Rikâk, 6.}

2024

عَنْ مِرْدَاسٍ الْأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَذْهَبُ الصَّالِحُونَ الْأَوَّلُ فَالْأَوَّلُ وَيَبْقَى حُفَالَةً كَحُفَالَةِ الشَّعِيرِ أَوْ التَّمْرِ لَا يُبَالِيَهُمُ اللَّهُ بِالَّةَ.

TERCÜMESİ

Eslemli Mirdâs radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Bu ümmetin ilk önce sâlih kulları birbiri arkasınca (Allah divanına) gidecek, geriye de arpanın yahut hurmanın çalkantı kozalakları gibi ıskartaları kalacaktır ki Allah onlara hiçbir veçhile kıymet vermeyecektir.²⁵ {B6434 Buhârî, Rikâk, 9.}

2025

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَابْتَغَى ثَالِثًا وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ تَابَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Âdemoğlunun iki dere dolu su malı olsa bir üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka bir şey dolduramaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tövbe eden kişinin tövbesini Allah kabul eder.” {B6436 Buhârî, Rikâk, 10.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Mal Fitnesinden Sakınılması” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Birçok vesile ile yukarıda izah etmiştik ki İslâm dini mal kazanmaktan ve ihtiyaç zamanı için mal iddihârından menetmiş değildir. Teşvik etmiştir. Zenginliğin, fakirliğin sahibinin hal ve hareketine göre her ikisinin iyi cihetleri de vardır, fenâ cihetleri de! Zenginliğin bir fenâ ciheti bu hadiste bildirildiği üzere ihtiras derecesinde insanlık faziletine engel nevidir. Nasıl ki bu babın *Buhârî*'deki birinci hadisinde bu muhterisler zemmedilerek, “*Altın, gümüş para ve kadife ve hamîsa denilen fâhir elbise kulu olan kişiler sürünsün, kahrolsun! Böyle menfaat düşkünlerine kâr verilirse memnundur, verilmez de ziyan ederse Allah'ın hüküm ve takdirine kızar, isyan eder*”²⁶ buyurulmuştur. Bu hadisteki altın, gümüş, fâhir elbise kulu tabirinden bu servet ve ihtişama âzat kabul etmez bir köle gibi bağlanan ve hayırdan, içtimaî yardımdan uzaklaşan muhterisin vaziyeti en belîğ bir üslûp ile tasvir buyurulmuştur (bk. 1218 numaralı hadis). Tövbe sûresinin 58. âyetinde de, “*Habîbim! Bu*

25 Buhârî bu hadisi “Sâlih Kulların Bu Fânî Hayattan Birer Birer Çekilip Ebediyet Âlemine Gitmeleri Eşrât-ı Sâatten ve Dünyanın Zevâli Yaklaştığı Alâmetlerinden” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir.

26 {B6435 Buhârî, Rikâk, 10.}

muhteris münafıklara beytûlmâlden sadaka verilirse razı olurlar, verilmezse hemen kızarlar, isyan ederler”²⁷ buyurulmuştur.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz İbn Abbas hadisi rivayet tarikleri en çok olan hadislerdendir. Yalnız bu babında Buhârî beş tarik ile İbn Abbas, İbn Zübeyr, Enes b. Mâlik radiyallahu anhumden bazı farklarla rivayet etmiştir. Meselâ İbn Abbas’tan gelen diğer bir rivayet “عين ابن آدم ‘Âdemoğlunun aç gözü doymaz” suretindedir.²⁸ Diğer bir rivayette, ولا يشبع “Ey nâs! Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, ‘Âdemoğluna bir dere dolusu altın verilse ikinci-sini arzu eder. İkinci bir dere dolusu verilse üçüncüsünü arzu eder. Âdemoğlunun aç gönlünü kapamaz, ancak toprak kapar, doldurur!” {buyurdu}³⁰ demiştir. Enes b. Mâlik rivayetine göre Übey b. Kâ’b radiyallahu anhtan التَّكَاثُرُ الْهَآكُمُ sûresi nâzil oluncaya kadar biz لو كان لابن آدم Kur’an’dan bir âyet sanırdık demiştir.

2026

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَيُّكُمْ مَالٌ وَارِثُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِنْ مَالِهِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا مَالُهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ قَالَ فَإِنَّ مَالَهُ مَا قَدَّمَ وَمَالٌ وَارِثُهُ مَا أَخَّرَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes’ûd radiyallahu anhtan rivayete göre bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabına, “Hanginize mirasçısının malı kendi malından çok sevimlidir?” diye sordu. Onlar da, “Yâ Resûlellah! İçimizde hiçbir kimse yoktur ki malı kendisine her şeyden sevimli olmasın” dediler. Resûl-i Ekrem de, “Çünkü kişinin kendi malı (ölümüne) takaddüm (ve hayra sarf) ettiği malıdır. (Kıyamette onun sevabını bulacaktır). Mirasçısının malı da kişinin (hayra sarfetmeyip ölünceye kadar) tehir ettiği malıdır” buyurdu. {B6442 Buhârî, Rikâk, 12.}

2027

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِنْ كُنْتُ لَأَعْتَمِدُ بِكَبِدِي عَلَى

27 [et-Tevbe, 9/58] فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ.

28 {B6437 Buhârî, Rikâk, 10.}

29 {Bkz. Aynî, Umde, XXIII, 46.}

30 {B6438 Buhârî, Rikâk, 10.}

الأَرْضِ مِنَ الْجُوعِ وَإِنْ كُنْتُ لَأَشُدُّ الْحَجَرَ عَلَى بَطْنِي مِنَ الْجُوعِ وَلَقَدْ قَعَدْتُ يَوْمًا عَلَى طَرِيقِهِمُ الَّذِي يَخْرُجُونَ مِنْهُ فَمَرَّ أَبُو بَكْرٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي فَمَرَّ وَلَمْ يَفْعَلْ ثُمَّ مَرَّ بِي عُمَرُ فَسَأَلْتُهُ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى، مَا سَأَلْتُهُ إِلَّا لِيُشْبِعَنِي فَمَرَّ فَلَمْ يَفْعَلْ ثُمَّ مَرَّ بِي أَبُو الْقَاسِمِ عليه السلام فَتَبَسَّمَ حِينَ رَأَى وَعَرَفَ مَا فِي نَفْسِي وَمَا فِي وَجْهِ ثُمَّ قَالَ أَبَا هَرِيرَةَ قُلْتُ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْحَقُّ وَمَضَى فَتَبِعْتُهُ فَدَخَلَ فَاسْتَأْذَنَ فَأَذِنَ لِي فَدَخَلَ فَوَجَدَ لَبْنًا فِي قَدَحٍ فَقَالَ مِنْ أَيْنَ هَذَا اللَّبْنُ قَالُوا أَهْدَاهُ لَكَ فُلَانٌ أَوْ فُلَانَةٌ قَالَ أَبَا هَرِيرَةَ قُلْتُ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْحَقُّ إِلَى أَهْلِ الصُّفَّةِ فَادْعُهُمْ لِي قَالَ وَأَهْلُ الصُّفَّةِ أَضْيَافُ الْإِسْلَامِ لَا يَأْوُونَ إِلَى أَهْلِ وَلَا مَالٍ وَلَا عَلَى أَحَدٍ إِذَا أَتَتْهُ صَدَقَةٌ بَعَثَ بِهَا إِلَيْهِمْ وَلَمْ يَتَنَاوَلْ مِنْهَا شَيْئًا وَإِذَا أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ وَأَصَابَ مِنْهَا وَأَشْرَكَهُمْ فِيهَا فَسَاءَنِي ذَلِكَ فَقُلْتُ وَمَا هَذَا اللَّبْنُ فِي أَهْلِ الصُّفَّةِ كُنْتُ أَحَقُّ أَنَا أَنْ أُصِيبَ مِنْ هَذَا اللَّبْنِ شَرْبَةً أَنْقَوَى بِهَا فَإِذَا جَاءُوا أَمَرَنِي فَكُنْتُ أَنَا أُعْطِيهِمْ وَمَا عَسَى أَنْ يَبْلُغَنِي مِنْ هَذَا اللَّبْنِ وَلَمْ يَكُنْ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَطَاعَةِ رَسُولِهِ عليه السلام بُدُّ فَاتَيْنَهُمْ فَدَعَوْتُهُمْ فَأَقْبَلُوا فَاسْتَأْذَنُوا فَأَذِنَ لَهُمْ وَأَخَذُوا مَجَالِسَهُمْ مِنَ الْبَيْتِ قَالَ يَا أَبَا هَرِيرَةَ قُلْتُ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ خُذْ فَأَعْطِهِمْ فَأَخَذْتُ الْقَدَحَ فَجَعَلْتُ أُعْطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَزُوَى ثُمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ الْقَدَحَ فَأَعْطِيهِ الرَّجُلَ فَيَشْرَبُ حَتَّى يَزُوَى ثُمَّ يَرُدُّ عَلَيَّ الْقَدَحَ حَتَّى يَنْتَهِيَتْ إِلَى النَّبِيِّ عليه السلام وَقَدْ رَوَى الْقَوْمُ كُلُّهُمْ فَأَخَذَ الْقَدَحَ فَوَضَعَهُ عَلَى يَدِهِ فَظَرَّ إِلَيَّ فَتَبَسَّمَ فَقَالَ أَبَا هَرِيرَةَ قُلْتُ لَبَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ بَقِيْتُ أَنَا وَأَنْتَ قُلْتُ صَدَقْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اقْعُدْ فَاشْرَبْ فَقَعَدْتُ فَشَرِبْتُ فَمَا زَالَ يَقُولُ اشْرَبْ حَتَّى قُلْتُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَجِدُ لَهُ مَسْلَكًا قَالَ فَأَرِنِي فَأَعْطَيْتُهُ الْقَدَحَ فَحَمَدَ اللَّهُ وَسَمَى وَشَرَبَ الْفَضْلَةَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh şöyle der idi: Kendisinden başka mâbud olmayan Allah'a yemin ederim ki³¹ kati surette ben (kâh) açlıktan karnımı yere dayardım, (kâh da) açlıktan karnıma taş bağladım. Bir gün ben (Resûlullah ile ashabının mescidinden) çıkıp gittikleri yol uğ-

31 Hadis metninin başındaki الذي 'deki hemzenin, vâv-ı kase mânasına olduğu Hâfız Ebû Zer'den Yunûniyye nüshasında naklolunmuştur.

rağı üzerine (aç ve mecalsiz) oturdum. Bu sırada Ebû Bekir geçti. Ona Allah'ın kitabından bir âyet sordum. Bu soruşum ancak kendimi doyurtturmak içindi. Fakat geçti gitti, doyurmadı. Sonra Ömer uğradı. Ona da Allah'ın kitabından bir âyet sordum. (Maksadım öğrenmek değildi, pek iyi biliyordum) ben yalnız karnımı doyurtmak istiyordum. Ömer de geçti gitti, beni doyurmadı. Sonra Ebû'l-Kâsım sallallahu aleyhi ve sellem uğradı ve beni görüp bendeki halsizliği, yüzümdeki açlık âsârını anlayınca, Resûlullah güldü. Sonra bana, “Ey Ebû Hir!” dedi.³² Ben de, “Buyurunuz, emrinize hazırım yâ Resûlellah!” dedim. Resûl-i Ekrem, “Ardım sıra gel” buyurdu, yürüdü. Ben de onu takip ettim. (Hâne-i saâdete) girdi. Ben de izin diledim. Bana da izin verildi. Resûlullah girdiğinde bir bardak içinde süt buldu. “Bu süt nereden geldi?” diye sordu. Sana falan kişi veya falan kadın hediye etti dediler. Resûlullah da bana, “Ey Ebû Hir!” diye seslendi. Ben de, “Buyurunuz yâ Resûlellah! Emrinize hazırım” dedim. “Haydi ehl-i Suffe'ye”³³ git, onları bana çağır!” buyurdu. Ebû Hüreyre der ki: “Ehl-i Suffe İslâm konukları idiler. Ne sığınacak aileleri, ne malları, ne de bir dostları ve âşinaları vardı. Resûlullah, bir sadaka geldiğinde sadaka malını onlara gönderirdi. Sadaka malından kendisi bir şey yemezdi. Bir hediye geldiğinde de bunu da ehl-i Suffe'ye gönderirdi. Hediyeden kendisi de alırdı. Fakat ehl-i Suffe'yi hediyeye ortak kılardı.

Ebû Hüreyre der ki: Ehl-i Suffe'yi (süt ziyafetine) davet bana çok fena geldi. (Kendi kendime) dedim ki: “Suffe halkı içinde şu bir bardak süt nedir ki? Lâyık olan şu süttten bir yudum bana isabet edebilmeli idi de, iktisâb-ı kuvvet etmeli idim. Davet edilmelerine memur olduğum Suffe halkı şimdi gelip onlara dağıttığımda bu bir bardak süttten bana ne düşecek?” diye endişeleniyorum. Fakat Allah'a ve Resûlullah'a itaatten başka çare yoktu. Bu cihetle gittim, halkı davet ettim. Geldiler, izin dilediler. Verilen müsaade üzerine hâne-i saâdet içinde baştan başa yer aldılar.³⁴

32 Yukarıda Resûl-i Ekrem'in aile içinde latifeci ve güler yüzlü olduğuna dair rivayetler arasında Ebû Hüreyre'ye, “*Ebû Hir*”; Hazret-i Âişe'ye, “*Yâ Âiş!*” diye hitap ettiği 2011 numaralı Enes hadisinde geçmişti, oraya bakınız!

33 Ehl-i Suffe denilen feragat sahibi fukarâ-yı ashap ve Suffe hakkında bu eserimizde 1031 numaralı hadisin izahında mühim izahımız vardır, okuyunuz!

34 Ehl-i Suffe'nin hâne-i saâdete gelen miktarı bildirilmemiştir. Bazıları yetmişten fazla olduğunu rivayet etmiştir. “*Kitâbü's-Salât*”taki rivayetinde Buhârî ehl-i Suffe'nin kadrosu yetmiş olduğunu Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. *Hilye*'de de 100'e yakın bir adet bildiriliyor. En isabetli söz Ebû Nuaym'ın, ashâb-ı Suffe'nin muayyen bir kadrosu olmadığına dair rivayetidir. Bu ashap fukarası Mescid-i Saâdet'in ittisâlindeki sofa dediğimiz bir sundurmada hâl-i hazarda Kur'an ile, hâl-i seferde cihad ile meşgul olduklarından halin icabına göre kâh artar, kâh eksilirdi.

Bunun üzerine Resûlullah, “Ey Ebû Hir!” diye bana seslendi. Ben de, “Emir buyur yâ Resûlellah! Emrini beklerim” dedim. “Şu süt bardağını al, misafirlere ver” buyurdu. Ben de bardağı alıp vermeye başladım. Bir kişiye veriyorum. O, kanıncaya kadar içiyordu, sonra bardağı bana veriyordu. Ben de alıp diğer bir kişiye veriyordum. O da kanıncaya kadar içiyor, sonra bardağı bana veriyordu. Bu suretle bütün halk kana kana içip bardağı bana vererek tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kadar gelip dağıtım sona erdi. Artık davetlilerin hepsi süte kanmışlardı.

Şimdi süt bardağını Resûlullah aldı, elinde tutarak bana bakıp güldü³⁵ ve, “Ey Ebû Hir!” buyurdu. Ben de, “Emret yâ Resûlellah! Emrinize hazırım” dedim. “Süt içmedik ben kaldım, bir de sen” dedi. Ben de, “Doğru buyurdunuz yâ Resûlellah!” dedim. Resûlullah bana, “Haydi otur da iç!” buyurdu. Ben de oturup içtim. Resûlullah “Tekrar iç!” buyurdu. Ben de içtim. Resûlullah “Tekrar tekrar iç!” diye emir ediyordu. (Ben de içiyordum) en sonu, “Yâ Resûlellah! İçemeyeceğim. Seni hak peygamber gönderen Allah’a andolsun ki süt gidecek yol bulamam” dedim. “Öyle ise bardağı bana ver” buyurdu. Ben de verdim. Resûlullah da Allah’a hamdetti ve besmele çekip geri kalan sütü içti.³⁶ {B6452 Buhârî, Rikâk, 17.}

2028

وَعَنْهُ أَيْضًا ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ اللَّهُمَّ ارْزُقْ آلَ مُحَمَّدٍ قُوتًا.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Allahım! Muhammed ailesine geçinecek kadar rızık ihsan buyur” diye dua ettiği rivayet olunmuştur. {B6460 Buhârî, Rikâk, 17.}

İZAHİ

Gerek bu, gerek bundan önceki Ebû Hüreyre hadislerini Buhârî, Hazret-i Peygamber’in ve ashabının maişetlerindeki feragatlerine ve dünya anlayışından uzak en sade hayatlarına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan önce uzun metin ile rivayet olunan Ebû Hüreyre hadisinde bu mühimme bütün açıklığı ile gösterilmiştir. Bu

35 Resûl-i Ekrem’in tebessüm buyurması, Ebû Hüreyre’nin bana süt artakalmayacak sanarak endişelenmesindendir.

36 Resûl-i Ekrem’in hamdetmesi, az sütte Allah Teâlâ’nın çok bereket ihsan buyurmasındandır.

muhtasar rivayette de Resûl-i Ekrem'in aile maişetindeki dileğini idâme-i hayat edecek derecede asgari haddi kastettiği görülmektedir. Buhârî'nin yine bu babında Hazret-i Âişe'den de birkaç rivayeti vardır ki bu konunun en kıymetli şahitleri bulunduklarından bu izahımızda *Tecrîd*'e geçmeyen onları nakledeceğiz:

Hazret-i Âişe der ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicretinden vefatı zamanına kadar onun ailesi üç gün arka arkaya buğday ekmeğinden karnını doyuramadı."³⁷

Yine Hazret-i Âişe der ki: "Hazret-i Muhammed'in hânedanı bir günde iki öğün yemek yemedi. Muhakkak bunun biri hurma idi."³⁸

Yine Hazret-i Âişe der ki: "Ay gelir geçerdi de evimizde yemek pişirecek ateş yanmazdı. Yalnız hurma ve su ile gıdalanırdık. Meğer ki bize bir miktar et hediye edilmiş ola!"³⁹

Yine Hazret-i Âişe hemşirezâdesi Urve'ye, "Ey kardeşimin oğlu! Biz Peygamber ailesi iki ay içinde üç hilâl görürdük de Peygamber'in hânelerinde bir ateş yanmazdı" demişti. Urve, "Teyzeciğim! Ya sizi ne yaşatırdı?" diye sorunca da, "Hurma ile su!" diye cevap vermiş ve, "Şu kadar ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ensardan komşuları vardı. Bu komşuların da sağlamal develeri vardı. Bu sağlamalardan sağıp geri vermek üzere bize verirlerdi. Biz de sağır iade ederdik"⁴⁰ demiştir.

Yine Hazret-i Âişe der ki: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in döşegi sahtiyan dandı. İçi hurma lifi dolu idi."⁴¹

Buhârî'nin bu babında rivayet edilip de, *Tecrîd*'e alınmayan rivayetlerinden biri de Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın şu hadisidir: En mehâbetli endam ve irade sâhib-i İslâm kemankeşi olan ve ilk müslümanlardan bulunan bu kahramanı düzgün namaz kılamıyor diye ayıplayanlar olmuştu. Bu nâhoş sözü işitince şöyle demiştir: "Muhakkak ki ben, Allah yolunda ilk ok atan bir Arap cengâveriyim. Ben kendimizi pek iyi bilirim ki biz, Allah yolunda feragatle gazâ ettiğimiz sıra selem, temer denilen dikenli bâdiye ağaçlarının yapraklarından (ve yemişlerinden) başka yiyeceğimiz yoktu. Bir de şimdi ne göreyim! Esedoğulları bana İslâm ahkâm ve âdâbı tâlim etmeye kalktılar. Doğrusu buna ve İslâm'da sa'y ve gayretimin ziyâna hayret ettim."⁴²

37 {B6454 Buhârî, Rikâk, 17.}

38 {B6455 Buhârî, Rikâk, 17.}

39 {B6458 Buhârî, Rikâk, 17.}

40 {B6459 Buhârî, Rikâk, 17.}

41 {B6456 Buhârî, Rikâk, 17.}

42 Hadiste zikrolunan Esedoğulları Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra irtidad etmişler ve o sırada nübüvvet iddia eden Tuleyha b. Huveylid el-Esedî'ye tâbi olmuşlardı. Hazret-i Ebû Bekir zamanında Hâlid b. Velîd'in kumandanlığında gönderilen bir kuvve-i askeriyye ile tenkil edilmişler, geri kalanları da İslâm'a adet etmişlerdi. Kûfe'de ihtiyâr-ı ikâmet eden Benî Esed rüesâsı Kûfe valisi bulunan Sa'd b. Ebû Vakkâs'tan Hazret-i Ömer'e şikâyet ederek azline sebep olmuşlardı.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَنْ يُبَجِّي أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ قَالُوا وَلَا أَنْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَلَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَغَمَّدَنِي اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ سَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَاعْدُوا وَرُوحُوا وَشَيْءٌ مِنَ الدُّجَةِ وَالْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبَلَّغُوا.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir hutbesinde, “Ashabım! Sizden hiçbirinizin ibadeti asla kendisini kurtaramaz” buyurmuştu. Bunun üzerine ashap, “Yâ Resûlellah! Seni de mi ibadetiniz kurtaramaz?” diye sorduklarında Resûl-i Ekrem, “Evet beni de! Şu kadar ki Allah beni rahmetiyle setr ve muhafaza etmiştir” buyurdu. “Ashabım! Doğruluğu iltizam ediniz, ibadetinizde ifrat etmeyiniz. Gündüzün ilk ve son saatlerinde yürüyünüz, gecenin bir saatinden de istifade ediniz ve (her hal ve hareketinizde) itidalı iltizam ediniz. İtidali iltizam ediniz ki maksadınıza eresiniz.” {B6463 Buhârî, Rikāk, 18.}

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ سَأَلَ النَّبِيُّ ﷺ أَيُّ الْأَعْمَالِ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ قَالَ أَدْوَمُهَا وَإِنْ قَلَّ.

T E R C Ü M E S İ

Âişe radiyallahu anhadan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yâ Resûlellah! Hangi ibadet Allah Teâlâ’ya çok sevimlidir?” diye sorulmuştu. O da, “Az olsa bile en devamlı edileni!” buyurdu. {B6465 Buhârî, Rikāk, 18.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَوْ يَعْلَمُ الْكَافِرُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الرَّحْمَةِ لَمْ يَيْأَسْ مِنَ الْجَنَّةِ وَلَوْ يَعْلَمُ الْمُؤْمِنُ بِكُلِّ الَّذِي عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْعَذَابِ لَمْ يَأْمَنْ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim: “Allah’ın rahmet der-yasındaki bunca genişliği kâfirler bilseydi, cennetten ümitlerini kesmezlerdi. Eğer müminler de Allah’ın tâmûsundaki her gûnâ azabı bilselerdi, cehennem azabından emin olmazlardı.” {B6469 Buhârî, Rikâk, 19.}

2032

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لِحْيَتَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa’d radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim ağzın iki kemiği arasındaki dilini ve iki budu arasında bulunan (uzv-ı tenâsül)ünü (şerden esirgemeyi) bana taz-min (ve te’min) ederse, ben de o kişiye cenneti te’min ederim.” {B6474 Buhârî, Rikâk, 23.}

2033

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللَّهِ لَا يُلْقِي لَهَا بَلًّا لَا يَرْفَعُ اللَّهُ بِهَا دَرَجَاتٍ وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللَّهِ لَا يُلْقِي لَهَا بَلًّا لَا يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bir kul Allah’ın hoşnut olduğu (mübarek kelimeler)den bir kelimeyi (o kelimeye hiç ehemmiyet vermeyerek) mübalâtsiz söyleyiverir. Halbuki Allah Teâlâ o kelime sebebiyle o kimsenin derecesini yüceltir. Şu bir kul da vardır ki Allah Teâlâ’nın gazabını mûcip bir kelimeyi (ona ehemmiyet vermeyerek) mübalâtsiz söyleyiverir. Halbuki Allah Teâlâ o kötü söz sebebiyle o kimseyi cehennemin dibine indirir.” {B6478 Buhârî, Rikâk, 23.}

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَثَلِي وَمَثَلُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَتَى قَوْمًا فَقَالَ رَأَيْتُ الْجَيْشَ بِعَيْنَيَّ وَإِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْعُرْيَانُ فَالْتَّجَاءَ النَّجَاءَ فَأَطَاعَتْهُ طَائِفَةٌ فَأَذْجُوا عَلَى مَهْلِهِمْ فَتَجَوُا وَكَذَّبَتْهُ طَائِفَةٌ فَصَبَّحَهُمُ الْجَيْشُ فَاجْتَاَحَهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Benim meselim (benzerim) ve beni kendisiyle (size) Allah'ın peygamber gönderdiği şeyin meseli⁴³ şu bir kimsenin benzeri gibidir ki o, kavmine gelerek, “Şurada gözümle asker gördüm (onlar beni soydular... ben kaçtım. Şimdi haber veriyorum) görüyorsunuz ben çıplak bir nezirim (sizi yarının musibetinden korkutuyorum), hemen kurtulmaya, hemen kaçmaya bakınız” der. Bu haber üzerine kavminden bir kısmı sözünü tutarak bütün gece vakar ve haysiyetleriyle kaçıp kurtulmuşlardır. Kavminden bir kısmı da onu yalanlamışlardır. Bunun üzerine sabahleyin ansızın onları asker basıp öldürmüştür.” {B6482 Buhârî, Rikāk, 26.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَحَبَّتِ النَّارِ بِالشَّهَوَاتِ وَمَحَبَّتِ الْجَنَّةِ بِالْمَكَارِهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Cehennem şehvet perdesiyle örtülmüştür. (Oraya) şehvetler (irtikâbı)yla (girilir). Cennet de nefsin hoşlanmadığı ibadetlerle korunmuştur, (buraya da ibadet meşakkatleriyle girilir).” {B6487 Buhârî, Rikāk, 28.}

43 Mesel, bir şeyin benzeri demektir ki Farsça'sı “mânend”dir. Emsâl ile cemi'lenir. Örfî mânası da âmmece kabul olunup an'ane halinde tedavül ve iştihar eden sözdür ki o sözün mevridi madrıba benzetilerek irat olunur. Bu cihetle darbimesel ve îrâd-ı mesel şüphesiz bir belâgat mahsulüdür. Gaye de vâkıayı işitenlerin hıfz ve idrakine takrîb ve tefhîmdir. Her milletin hayat tecrübelerinden alınmış asırdîde birtakım meselleri vardır, dilimizde bunlara atalar sözü deriz ki millî hayatımızda yer alan ve hükümleri hiç yanılmayan içtimaî düsturlardır. Şinâsi ve Ebüzziyâ merhumlar tarafından toplanıp hecâ harfleri sırasıyla tertip olunarak basıldığını hatırlıyorum.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى
أَحَدِكُمْ مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ashabım!) Cennet sizin her birinize nalınının tasmaından daha yakındır. Cehennem de bunun gibi (yakın)dır. (Taata cennete, mâsiyet cehenneme yaklaştırır).” {B6488 Buhârî, Rikâk, 29.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَ عَلَيْهِ فِي الْمَالِ
وَالْخَلْقِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Ashabım!) Sizden biriniz hilkat, mal, evlât ve ah-fad hususunda kendisinden artık olan kimselere baktığı zaman (meyus olma-sın!), hemen kendisinden aşağı (halli)lere baksın.” {B6490 Buhârî, Rikâk, 30.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ جَلَّ وَعَلَا قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَتَبَ
الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ فَمَنْ هَمَّ بِحَسَنَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً
فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ إِلَى أَضْعَافٍ
كَثِيرَةٍ وَمَنْ هَمَّ بِسَيِّئَةٍ فَلَمْ يَعْمَلْهَا كَتَبَهَا اللَّهُ لَهُ عِنْدَهُ حَسَنَةً كَامِلَةً فَإِنْ هُوَ هَمَّ بِهَا فَعَمِلَهَا كَتَبَهَا اللَّهُ
عَلَيْهِ سَيِّئَةً وَاحِدَةً.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sel-

lem rabbi celle ve alâdan rivayet ettiği bir hadiste şöyle demiştir:⁴⁴ “Allah Teâlâ eşyanın güzellerini, fenalarını takdir etti (yazdı). Sonra güzellerin güzelliğini, fenaların da çirkinliklerini açıkladı. Her kim bir güzel (hayır ve ibadet) yapmak diler de onu yapamazsa Allah o kimse hesabına kendi divanında (meleklerine) tam bir hasene (sevabı) yazdırır. Eğer o kimse güzel bir iş yapmak ister ve yaparsa, Allah o kimse hesabına kendi divanında on hasene sevabından yedi yüz misline ve daha çok emsaline kadar hasene sevabı yazdırır. Şu bir kimse de kötü bir iş işlemek ister de onu yapmazsa, o kimse de Allah Teâlâ divanında tam bir hasene sevabı yazdırır. Eğer o kimse fena bir iş yapmak ister de, o fenalığı da yaparsa, Allah Teâlâ onun aleyhine bir kötülük günahı yazdırır.” {B6491 Buhârî, Rikâk, 31.}

İ Z A H I

Hadisin ilk fıkrası olan *إن الله تعالى كتب الحسنات والسيئات ثم بين ذلك* “Allah Teâlâ eşyanın güzellerini, fenalarını takdir etti. Sonra güzellerin güzelliğini, fenaların çirkinliğini beyan buyurdu” cümlesi usûl-i fıkıh ve kelâm ilimleri bahislerinden hüsün ve kubuh aklî midir, şer’î midir? konusuyla ilgilidir. Ehl-i sünnet’le Mu’tezile arasında ihtilâf edilen bu meselede Ehl-i sünnet mezhebine göre eşyada güzelliği, çirkinliği Allah takdir edip güzellerin işlenmesini, çirkinlerden içtinap olunmasını emretmiştir. Mu’tezile’ye göre de eşya bizâtihi güzel veya çirkindir. Güzel, güzel olduğu için emrolunmuştur. Bizâtihi çirkin de fena olduğu için nehyolunmuştur. Ehl-i sünnet’e göre eşyadaki güzellik, çirkinlik zatî değildir. Belki şâriin takdiriyle hâsıl olan vasfî ârizîdir. Allah namazın fenalığını takdir etseydi çirkin olurdu. Şerrin güzelliğini irade buyursaydı bu da güzel olurdu. Ehl-i sünnet’e göre Allah Teâlâ güzelin işlenmesini emrettikten sonra kullar güzeldeki güzellik vasfını anlayabilirler. Ehl-i sünnet’in bu tezi (Güzel, Allah emretti de öyle güzel oldu. Çirkin de Allah nehyetti de öyle çirkin oldu) cümlesiyle ifade olunur. Mu’tezile’ye göre Allah emretmezden önce de beşer idraki eşyadaki güzelliği anlar ve Allah me’mûru bih güzel olduğu için emretmiştir. Mu’tezile’nin tezi “Güzel, güzel olduğu için emir, fena da çirkin olduğu için nehyolundu” cümlesiyle hulâsa olunur. Bu izahımızdan sonra hadisin birinci fıkrasıyla Ehl-i sünnet mezhebinin hak, Mu’tezile’nin bâtil olduğu çok iyi anlaşılır.

44 Hadisin isnadında Resûl-i Ekrem’in Allah Teâlâ’dan rivayeti suretinde sevkedilmesi bu hadisin kutsî hadislerden olduğunu bildirir.

أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ ثُمَّ عَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ وَحَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِهَا قَالَ يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتَقْبِضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ فَيَظِلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْوَكْتِ ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتَقْبِضُ فَيَبْقَى أَثَرُهَا مِثْلَ الْمَجْلِ كَجَمْرِ دَخَرَجْتَهُ عَلَى رِجْلِكَ فَتَفِطُ فَتَرَاهُ مُنْتَبِرًا وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَّبِعُونَ فَلَا يَكَادُ أَحَدُهُمْ يُؤَدِّي الْأَمَانَةَ فَيَقَالُ إِنَّ فِي بَنِي فَلَانٍ رَجُلًا أَمِينًا وَيُقَالُ لِلرَّجُلِ مَا أَعْقَلُهُ وَمَا أَظْرَفُهُ وَمَا أَجْلَدُهُ وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ خَرَدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ وَلَقَدْ أَتَى عَلَى زَمَانٍ وَمَا أَبَالِي أَتَيْكُمْ بَايَعْتُ لَنْ كَانَ مُسْلِمًا رَدَّهُ عَلَيَّ الْإِسْلَامَ وَإِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا رَدَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أَبَايَعُ إِلَّا فَلَانًا وَفَلَانًا.

TERCÜMESİ

Huzeyfe radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sal-lallahu aleyhi ve sellem bana iki hadise haber verdi. Bunlardan birisini gördüm, öbürüsünü görmeyi de gözlüyorum. Resûlullah bana (emanetin nasıl indiğini şöyle) haber verdi: Emanet (yani din duyguları, adalet ve emniyet umdeleri ilk önce) sâlih kimselerin gönüllerinin derinliğine iner (fıtrî duygulanırlar). Sonra o kullar Kur'an'dan bilgi alırlar, daha sonra sünnetten öğrenirler (kesbî duygulanırlar). Resûlullah bana emanetin ref'ini (geri kaldırıldığını) da haber verip şöyle buyurdu: (Fıtrî ve kesbî duygulanan bilgiç) kişi (gece) uykusunu uyur. O, uyurken emanet hâfızasından (silinip) alınır da, emanetin eseri (izi ve yeri), rengi uçuk bir nokta halinde yanık yeri gibi kalır. Sonra o (bilgin) kişi bir uyku daha uyurken emanetin (geri kalan kısmı da) alınır. Bunun eseri ve yeri de balta sallayan bir işçinin avucundaki kabarcık gibi kalır (bir zaman sonra o da söner gider). Şu halde (o mübarek) emanet, senin ayağına düşürdüğün bir kıvılcımın düştüğü yeri şişirtip, senin onu bir kabarcık halinde görmeyi gibidir. Halbuki bu kabarcıkta (vücudun hayatî uzviyeti üzerinde müessir) bir şey yoktur (bir zaman sonra söner, gider).

Şu vaziyette halk biribirleriyle alışveriş etmek ve medenî münasebette bulunmak için (müşkül bir günün) sabahına erişmiş bulunur. Hiçbir kimse emaneti eda etmek imkânını bulamaz. Şöyle ki: (Kâh) falan oğulları içinde emin kimse vardır (emaneti ona veririm) denilir. (Kâh) birisinin lehine, "O ne akıllıdır, ne tedbirlidir, o ne zarafetli zattır, o ne kahramandır" diye şehâdet olunur. Halbuki hakkında propaganda yapılan şahsın kalbinde hardal tanesi kadar iman eseri yoktur.

Huzeyfe hazretleri der ki: "Bana öyle bir zaman karşı geldi (öyle bir zamanda

yaşadım) ki o (saadetli ve emanetli) devirde ben kiminle mübâyaa edeceğim?” diye tasalanmazdım. Çünkü medenî münasebette bulunacağım kimse müslümansa onu İslâm dini (bana hıyanet etmekten) menederdi. Eğer hıristiyan (ve yahudi) ise onu (bulunduğu yerin) valisi hıyanetten menederdi. (Bu suretle o devirde umumi bir emniyet vardı). Bugün ise ben filân ve falandan başka kimse ile alış veriş edemez oldum. {B6497 Buhârî, Rikâk, 35.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifin râvisi Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anh ashap arasında Hazret-i Peygamber’in mahrem-i esrarı olmakla meşhurdur. Kıyamete kadar olmuş ve olacak siyasî, içtimaî birçok vâkıayı Resûl-i Ekrem hassaten Huzeyfe hazretlerine haber vermişti. Bu cihetle Huzeyfe’den rivayet olunan yüz kadar hadisin pek çoğunu inceden inceye birer remiz ve işaretle bildirmiştir. Nasıl ki bu hadîs-i şerif de öyledir.

Hadisin ilk önce açıklanması gerekli bir kelimesi emanet lafzıdır. Kur’an âyetlerinde, hadislerde hem de devlet ve ulû’l-emr gibi en mühim mevzularda zikrolunan bu kelimenin zikrolunduğu mevzulara göre mânaları vardır. Hepsinde emanet umumi bir tabir ile hıyanet mukabili kullanılmıştır. Bu mevzubahsimiz olan hadisin baş tarafındaki emanet kelimesinin mânası, fitrî din duygusuyla kesbî ibadet, adalet ve medeniyet umdeleri olduğu gayet açık olarak anlaşılmaktadır. Bu kutsal duygunun ve Allah’a karşı ubûdiyyet, tâlim, insanlar arasında da içtimaî bir nizam ve emniyet temin eden umdelerin, Allah tarafından insan gönüllerine nasıl ilham ve vahiy olunup sonra birer birer nasıl silinip gittiğini Hazret-i Huzeyfe en beliğ bir üslûpla Hazret-i Peygamber’in nübüvvet lisanından nakletmiştir. Bir kelime ile İslâm nurunun nasıl doğduğunu, nasıl söndüğünü bildirmiştir.

Hadisin ikinci fıkrasında da İslâm nuru, doğduğu ve yaşadığı müddetçe ziyâsını saçtığı yerlerde müslim, gayri müslim bütün fertler arasında umumi bir emniyet ve itimat teessüs edip o nuru mübînin sönmesiyle bütün gönülleri umumi bir emniyetsizlik zulmeti kapladığı tasvir olunmuştur.

Hadisin son fıkrasında da Huzeyfe hazretleri hem bu emniyet devrinde yaşadığını, hem de nizâm-ı içtimaî bozulup emniyetsiz bir muhit içinde kalarak falandan, filândan başka kimse ile mübâyaa ve muamelede bulunmadığını bildiriyor. Huzeyfe radiyallahu anh Hazret-i Osman’ın şehâdetinden kırk gün sonra yani hicrî 36 yılında vefat ettiğine göre fâcia-i şehâdeti meydana getiren günlerin ne müthiş şûriş içinde çalkandığını gösteriyor.

Huzeyfe hazretlerinin bu hadisinden önce Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den de şu rivayeti vardır: Bir bedevî Resûl-i Ekrem’e gelerek, “Yâ Resûlellah! Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sormuş. Resûl-i Ekrem de, إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة *“Emanet ehliyetli kimselere saltanat tahtı yapıp oturtuldu mu kıyametin kopmasını bekle!”*⁴⁵ buyurmuştur.

Buradaki emanetle murat da devlet nüfuz ve kudreti dediğimiz amme velâyetidir. Kur’ân-ı Mübîn’de bu siyâsî vazife daha şumullü olarak, “Allah, emanetleri (devlet işlerini) kabiliyetli kimselere tevdi ediniz!”⁴⁶ buyurulmuştur. Huzeyfe hadisinin ortasındaki mübâyaa kelimesiyle biat-ı âmme, intihâb-ı umumi mânası da kastolunabilir.

2040

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِنَّمَا النَّاسُ كَالْإِبِلِ الْمِائَةِ لَا تَكَادُ تَجِدُ فِيهَا رَاحِلَةً.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Nâs yüz deve gibidir. Fakat içinde necip, kullanışlı bir tane bulmayazarsın!” buyurduğunu işittim demiştir. {B6498 Buhârî, Rikâk, 35.}

2041

عَنْ جُنْدُبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ سَمِعَ سَمِعَ اللَّهُ بِهِ وَمَنْ يُرَائِي يُرَائِي اللَّهُ بِهِ.

TERCÜMESİ

Cündüb radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim (işlediği bir hayrı, ikbal için) halka duyurursa, Allah onun (gizli işlerini) duyurur. Her kim de (işlediği hayrı) gösterir (mürâilik eder)se, Allah da onun riyakârlığını teşhir eder.” {B6499 Buhârî, Rikâk, 36.}

2042

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيدَنَّهُ وَمَا

تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Allah tebâreke ve teâlâ şöyle buyurdu demiştir: “Her kim beni tanıyan ve ihlâs ile bana ibadet eden bir kuluma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilân ederim. Bana kulum hiçbir şey ile yaklaşamaz, ancak kendisine farz kıldığım şeyleri sevmesiyle yaklaşır. Her zaman kulum bana nâfile ibadetleriyle de yaklaşmak ister. Nihayet ben ona muhabbet ederim. Artık ben kulumu sevince onun işitir kulağı, görür gözü, tutar eli, yürür ayağı mesabesinde olurum (ve bu âzalarıyla husûlünü arzu ettiği bütün dileklerini veririm). Diliyle de her ne isterse muhakkak onları da ihsan ederim. Bana sığınmak isteyince de muhakkak kulumu sıyânet ederim. Ben yapmasını dilediğim hiçbir şey hakkında -müminin ölümü karşısındaki tereddüdüm gibi- tereddüt etmedim. (Fakat bunda) kulum ölümü hoşlanmıyordu. Ben de kuluma acı gelen şeyi sevmiyordum.”⁴⁷ {B6502 Buhârî, Rikâk, 38.}

2043

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ إِنَّا لَنَكْرَهُ الْمَوْتَ قَالَ لَيْسَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَ الْمَوْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا حَضَرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهُ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ فَكَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ.

TERCÜMESİ

Übâde b. Sâmit radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Her kim Allah’a kavuşup görmeye muhabbet ederse, Allah da ona kavuşup görmesini sever. Her kim de Allah’a mülâki olmayı hoşlanmazsa, Allah da ona mülâki olmayı hoşlanmaz. Âişe ya-

47 Ebû Hüreyre hadisinin birçok yeri mecazi ve temsîlî bir ifade ile rivayet olunmuştur. Pek vâzıh olduğu için izahına lüzum görmedik. Yalnız müminin hayatının son demindeki tereddüt tabirini hadis şârihleri melekûl’-mevtin tereddüdüyle te’vil ediyorlar. Azrâil aleyhi’s-selâm Hazret-i Mûsâ’nın ruhunu kabza me-mur olup, geldiğinde Mûsâ aleyhi’s-selâm Cebrâil’i tokatlamıştı. Bunun üzerine bu melek birkaç defa gidip gelmişti. Azrâil’in bu tereddüdünü Cenâb-ı Hak nefisine izâfe buyurmuştur.

hut Peygamber'in bazı kadınları, "Yâ Resûlellah! Biz, ölümü hiç hoşlanmayız" demişlerdi. Resûl-i Ekrem kadınlara, "Ölüm sizin bildiğiniz gibi değil. Belki şöyledir: Mümine ölüm hali gelince Allah'ın o kulundan hoşnutluğu, Allah'ın ikram ve ihsanı müjdelenir. Bu müjde üzerine artık mümine önünde (ölüm gibi) kendisini karşılayacak hallerden sevimli bir şey olamaz. O anda mümin Allah'a mülâki olmaya muhabbet eder, Allah da mümin kuluna mülâkatı sever. Fakat kâfir öyle değildir. Ona ölüm hali hazır olduğunda Allah'ın azabı ve ukubatı müjdelenir. O anda kâfire önündeki ölüm gibi, hallerden çirkin bir hal olamaz. Bu suretle kâfir Allah'a mülâki olmayı fena görür, Allah da ona mülâki olmayı fena görür." {B6507 Buhârî, Rikâk, 41.}

2044

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَجُلٌ مِنَ الْأَعْرَابِ جُفَاءً يَأْتُونَ النَّبِيَّ ﷺ فَيَسْأَلُونَهُ مَتَى السَّاعَةُ فَكَانَ يَنْظُرُ إِلَى أَصْغَرِهِمْ فَيَقُولُ إِنْ يَعْشَ هَذَا لَا يَذَرِكُهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ عَلَيْكُمْ سَاعَتُكُمْ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Haşin, cahil bâdiye Araplar'ından birtakım münasebetsiz kimseler vardı. Bunlar Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelirler: "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorarlardı. Resûlullah da bunların en küçük yaşlısına bakar da, "Şu genç yaşarsa buna ihtiyarlık erişmeden sizin başınızda kıyametiniz kopar (ölürsünüz)" buyururdu. {B6511 Buhârî, Rikâk, 42.}

İ Z A H I

Bu "ölürsünüz" tefsirini Buhârî, Hişâm b. Urve'den nakil ve rivayet ettiği için kavis içinde gösterdik. Her insanın ölümü, küçük kıyamet kopmasıdır. Büyük kıyamet de insanların kabirlerinden kalkması ve hesap için ba'solunmasıdır.

Şüphesiz ki Resûl-i Ekrem'in cahil bedevîlere bu cevabı hakîmane bir üslûp ile verilmiştir. Bu cevap şu demektir ki: Siz büyük kıyametten sorunuzu şöyle bırakınız, onun zamanını ancak Allah bilir. Size lâzım olan inkırazınız zamanını sormak ve ona göre hazırlıklı bulunmaktır.

2045

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ تَكُونُ الْأَرْضُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ خُبْزَةً وَاحِدَةً

يَتَكَفَّوْهَا الْجَبَّارُ بِيَدِهِ كَمَا يَكْفَأُ أَحَدُكُمْ خُبْزَتَهُ فِي السَّفَرِ زُيْلًا لِأَهْلِ الْجَنَّةِ فَأَتَى رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ فَقَالَ بَارَكَ الرَّحْمَنُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ أَلَا أُخْبِرُكَ بِنَزْلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ بَلَى قَالَ تَكُونُ الْأَرْضُ خُبْزَةً وَاحِدَةً كَمَا قَالَ النَّبِيُّ ﷺ فَنَظَرَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَيْنَا ثُمَّ صَحَّكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ ثُمَّ قَالَ أَلَا أُخْبِرُكَ بِإِدَامِهِمْ قَالَ إِدَامُهُمْ بِالْأَمِّ وَنُونٌ قَالُوا وَمَا هَذَا قَالَ ثَوْرٌ وَنُونٌ يَأْكُلُ مِنْ زَائِدَةٍ كَبِدَهُمَا سَبْعُونَ أَلْفًا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kıyamet gününde (kürre-i) arz tandırda pişirilen bazlama ve pide gibi olur. Allah Teâlâ onu yed-i kudretiyle çevirir, çevirir, (düzelineceye kadar) alt üst eder. Sizin biriniz yolculukta bazlamasını (tandıra koyup pişirinceye kadar) evirip çevirdiği gibi. (Bu muazzam pide uzun müddet mevâfıkta bekleyen) ehl-i cennet için sefer azığı olarak hazırlanır.”⁴⁸

Ebû Saîd el-Hudrî der ki: Bu sırada bir yahudi geldi. “Yâ Ebû'l-Kâsım! Allah sana mübarek kılsın. Ehl-i cennetin kıyamet günü yol azığı ne olduğunu haber vereyim mi?” dedi. Resûl-i Ekrem, “Evet” buyurdu. Yahudi, “Resûl-i Ekrem’in buyurduğu gibi (kürre-i) arz bir pide kılınır” dedi. Bunun üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize baktı. Sonra (istiğrâb ile) son dişleri görülünceye kadar güldü. Sonra yahudi, “Sana ehl-i cennetin ekmeklerinin katığını da bildireyim mi?” dedi. Bu da, “Bâlâm ile nûndur” dedi. Ashap, “Bunlar ne şeydir?” diye sordular.⁴⁹ Yahudi, “Öküz ile balıktır. Bu iki hayvanın ciğerinin (en nefis ve ciğere muallak) münferit bir parçasını (ehl-i cennetin havassından) yetmiş bin kişi yiyecektir” diye cevap verdi. {B6520 Buhârî, Rikâk, 44.}

İZAHİ

Hadisin medlûlü hakikaten müşküldür. Cennet yolundaki durak yerlerinde ehl-i cennetin aç kalmamaları için kürre-i arzın tabiatını değiştirip onu yenilecek azık haline koymak –kudret-i ilâhiyyeye göre güç olmamakla beraber– tebdîl-i tabiat bir külfet olduğundan Beyzâvî gibi âlimler hadisi mecaze hamletmişler ve hadis metnindeki “hubzeten vâhide” ibaresini “ke-hubzetin vâhide” diye tefsir etmişlerdir ki biz bu teşbihi tercümemizde “tandır bazlaması gibi” diye gösterdik.

48 Hadis metnindeki (nüzûl) konuk için hazırlanan azık mânasına olup yed-i kudretle hazırlanan bu muazzam pide ehl-i cennetin mevkifte aç kalmayıp yemeleri için ikram olunduğundan (yol azığı) diye tercüme ettik.

49 Bu iki kelime Arapça olmayıp İbrânîce olduğu için soruldu.

Maamafih bizce böyle bir teşbih külfetine de lüzum yoktur. Çünkü hadisin medlûlû yahudiler arasındaki telakkiyi beyandan ibarettir. Bu telakki vahiy ile Resûl-i Ekrem'e bildirilip taraf-ı peygamberîden bir mûcize olarak tebliğ olunmuştur. Bilâhare aynı meclise gelen bir yahudi hahamı tarafından da teyit olunup, aralarındaki bu telakki, izah ve tafsil olunmuştur. Bu cihetle Resûl-i Ekrem tarafından gülünmüştür.

2046

عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ يُحْشَرُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى أَرْضٍ بَيْضَاءَ عَفْرَاءَ كَقُرْصَةِ تَقِيٍّ قَالَ سَهْلٌ أَوْ غَيْرُهُ لَيْسَ فِيهَا مَعْلَمٌ لِأَحَدٍ.

TERCÜMESİ

Sehl b. Sa'd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Kıyamet günü insanlar beyaz, duru beyaz ve kepekten arınmış undan mâmul çörek gibi bir saha üzerinde haşrolunurlar. Sehl b. Sa'd'ın, yahut başka birisinin⁵⁰ rivayetine göre, "O sahada bir kimseye delâlet edecek (yol gösterecek dağ, taş gibi) nişane de yok!" {B6521 Buhârî, Rikâk, 44.}

2047

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى ثَلَاثِ طَرَائِقَ رَاغِبِينَ رَاهِبِينَ وَاثْنَانِ عَلَى بَعِيرٍ وَثَلَاثَةً عَلَى بَعِيرٍ وَأَرْبَعَةً عَلَى بَعِيرٍ وَعَشْرَةً عَلَى بَعِيرٍ وَتَحْشَرُ بَقِيَّتَهُمُ النَّارُ تَقِيلُ مَعَهُمْ حَيْثُ قَالُوا وَتَبَيَّتْ مَعَهُمْ حَيْثُ بَاتُوا وَتُصْبِحُ مَعَهُمْ حَيْثُ أَصْبَحُوا وَتُمْسِي مَعَهُمْ حَيْثُ أَمْسَوْا.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İnsanlar (dünyanın son deminde) üç fırka olarak haşrolunurlar.⁵¹ Birinci fırka müstakbel hayatı özleyen, (geride kalan dünya hayatından) nefret eden zümredir, (bunlar zâd ve râhileleri bol olanlardır).

50 İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'de bu başkasının kim olduğu bildirilmiyor diyor.

51 Haşr "cem" demektir. Maşer de "cemolunacak yer"e denir.

İkinci fırka ikisi bir deve, üçü bir deve, dördü bir deve, onu bir deve üzerinde sevkolunurlar. Bunların bakiyesini (ki üçüncü fırkadır) bir ateş haşredip toplar. Onlar nerede istirahat ederlerse o ateş de beraber istirahat eder, onların geceledikleri yerde onlarla beraber geceler, onların sabahladıkları yerde birlik sabahlar ve onlarla beraber yürüyüp onların akşamladıkları yerde beraber akşamlar.” {B6522 Buhârî, Rikāk, 45.}

2048

عَنْ عَائِشَةَ   قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ   تَخْشَرُونَ حُفَاةَ عُرَاةٍ غُرُلًا قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ فَقَالَ الْأَمْرُ أَشَدُّ مِنْ أَنْ يِهِمَّهُمْ ذَاكَ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “İnsanlar ayakkabısız, vücudu çıplak ve (ilk yaratılışları gibi) sünnetsiz haşrolunacaklar” buyurdu. Ben de, “Yâ Resûlellah! Erkek, kadın beraber mi? Bunlar birbirlerine (edep yerlerine) bakarlar” dedim. Resûl-i Ekrem, “Yâ Âişe! Haşır işi çok güçtür, insanların birbirlerine bakmalarına müsait değildir” buyurdu. {B6527 Buhârî, Rikāk, 45.}

2049

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ   أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ   قَالَ يَغْرُقُ النَّاسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَذْهَبَ عَرْقُهُمْ فِي الْأَرْضِ سَبْعِينَ ذِرَاعًا وَيُلْجَمُهُمْ حَتَّى يَبْلُغَ آذَانَهُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü halk mahşer yerinde (izdihamdan, şiddetten, güneşin yaklaşmasından) terleyecektir. Bir derecede ki dökülen ter tâ yetmiş zirâ derinliğinde yere geçecek ve onların ağızlarına yükselip gemleyecek hatta kulaklarına yükselecektir.” {B6532 Buhârî, Rikāk, 47.}

2050

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ   عَنِ النَّبِيِّ   قَالَ أَوَّلُ مَا يُقْضَى بَيْنَ النَّاسِ فِي الدِّمَاءِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kıyamet günü insanlar arasında verilen ilk hüküm kan davaları hakkındadır. (Her maktul duruşmaya başını yüklenerek gelir. Rabbim bu adama sor, beni niçin öldürdü?) der” buyurmuştur. {B6533 Buhârî, Rikâk, 48.}

İZAHİ

Tercümemizin sonunda kavis içinde gösterdiğimiz ziyade bu hadisin Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayet tarikinden alınmıştır. Bu hadisten hukukî dava ve hükümlerin en mühimi kan davası olduğu anlaşılır. Ebû Hüreyre'den gelen diğer bir rivayette de kıyamet gününde kulun ilk görülen hesabı namaza ait olduğu bildirilmiştir⁵² ki bu habere göre de ibadetler arasında ilk hesap namaz hesabı olacaktır.

2051

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا صَارَ أَهْلُ الْجَنَّةِ إِلَى الْجَنَّةِ وَأَهْلُ النَّارِ إِلَى النَّارِ جِيءَ بِالْمَوْتِ حَتَّى يُجْعَلَ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ يُذْبَحُ ثُمَّ يُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ لَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ لَا مَوْتَ فَيَزْدَادُ أَهْلُ الْجَنَّةِ فَرَحًا إِلَى فَرَحِهِمْ وَيَزْدَادُ أَهْلُ النَّارِ حُزْنًا إِلَى حُزْنِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Ehl-i cennet cennete, ehl-i cehennem cehenneme (ayrılıp) gidince ölüm (mefhumuna, gürbüz bir koç suretinde vücut verilerek) getirilir. Tâ cennetle cehennem arasında yatırılarak kesilir. Sonra bir münâdî, “Ey ehl-i cennet artık ölüm yoktur, ey cehennem halkı ölüm yoktur!” diye ilân eder. Ehl-i cennetin ferahına bir ferah daha ziyade olunur, ehl-i cehennem de hüznün ve kederine bir hüznün daha yüklenir. {B6548 Buhârî, Rikâk, 51.}

2052

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ لِأَهْلِ

الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَا لَنَا لَا نَرْضَى
وَقَدْ أُعْطِينَا مَا لَمْ تَعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُونَ وَأَيُّ
شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ فَيَقُولُ أَحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Allah Tebâreke ve Teâlâ ehli cennete, “Ey ehl-i cennet!” diye hitap eder. Onlar da, “Ey rabbimiz! Ferman buyurunuz, emrinizi ifaya her zaman hazırız ve ubûdiyyette daimiz” derler. Cenâb-ı Hak, “Nasıl, şu halinizden razı mısınız?” buyurur. “Rabbimiz! Nasıl razı olmayalım. Sen bize hiçbir kimseye vermediğin bunca nimeti ihsan buyurdun.” “Size ben bunlardan daha şerefli bir nimet vereceğim.” “Rabbimiz! Bu nimetlerden daha kıymetli nasıl bir nimet olabilir ki?” “Sizden razı ve hoşnut olmaklığımın şerefi size lâyük kılındı. Artık bundan böyle ebedî size darılmayacağım.” {B6549 Buhârî, Rikâk, 51.}

2053

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا بَيْنَ مَنْكِبِي الْكَافِرِ
مَسِيرَةٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ لِلرَّاكِبِ الْمُسْرِعِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Kıyamet gününde) kâfirin iki omuzu arası süratli bir süvari yürüyüşüyle üç günlük mesafedir” buyurmuştur.⁵³ {B6551 Buhârî, Rikâk, 51.}

2054

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ يَخْرُجُ قَوْمٌ مِنَ النَّارِ بَعْدَ مَا مَسَّهُمْ مِنْهَا سَفْعٌ
فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَيُسَمِّيهِمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَهَنَّمِيِّينَ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem

53 Kâfir vücudunun bu genişliği fazla ölçüde azap olunması içindir.

şöyle buyurmuştur: “Bir kısım halk kendilerine cehennem ateşi dokunduktan sonra, simaları kırmızımsı siyah bir renkte olarak cehennemden çıkıp cennete girecekler de bunları ehl-i cennet cehennemlikler diye çağıracaklardır.” {B6559 Buhârî, Rikâk, 51.}

2055

عَنِ التُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ أَهْلَ النَّارِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ رَجُلٌ يُوَضَّعُ عَلَى أَحْصَصٍ قَدَمَيْهِ جَمْرَتَانِ يَغْلِي مِنْهُمَا دِمَاغُهُ كَمَا يَغْلِي الْمَرْجَلُ وَالْقَنْقَرُ.

TERCÜMESİ

Nu‘mân b. Beşîr radiyallahu anhtan rivayete göre Hazret-i Nu‘mân, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Kıyamet gününde ehl-i cehennem’in azap cihetiyle en hafif ceza göreni o kimsedir ki onun iki ayağı altının çukurlarına iki ateş parçası konulacak, bunların tesiriyle onun beyni bakır tencere ve kumkuma gibi kaynayacaktır.” {B6562 Buhârî, Rikâk, 51.}

İ Z A H I

Ayağın altında yere temas etmeyen çukurluğa dilimizde özengi yeri tabir olunur ve bu çukurluğu bulunmayan ayağın sahibine de düztaban denilir. “Düztabanın bastığı yerde ot bitmez” meseline göre de ayak için kusur sayılır. Resûl-i Ekrem’in amcası Ebû Tâlib hayatı boyunca Resûl-i Ekrem’e pek büyük hizmetlerde bulunmakla beraber her nasılsa iman etmeden vefat etmiş bulunduğundan, azaba müstahak bulunuyordu. Ancak Resûl-i Ekrem hakkında sebkedен himaye-kârane hizmetlerin mükâfatı olarak yukarıdaki hadiste bildirilen en hafif bir azap ile cezalandırılacaktır (bu eserimizde geçen 665 numaralı İbn Hazn hadisine ve izahına bakınız).

2056

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا يَدْخُلُ أَحَدُ الْجَنَّةِ إِلَّا أَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ لَوْ أَسَاءَ لِيَزْدَادَ شُكْرًا وَلَا يَدْخُلُ أَحَدُ النَّارِ إِلَّا أَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ لَوْ أَحْسَنَ لِيَكُونَ عَلَيْهِ حَسْرَةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Hiçbir kişi cennete giremeyecektir, ancak o, dünyada günah işlediyse muhakkak cehennemdeki makarrını görecektir. Tâ ki cennete girdiği zaman bu nimete ziyade şükür ede! Hiçbir kişi de cehenneme giremeyecektir. Ancak o, dünyada sevap işlediyse cehenneme girmezden öne muhakkak cennetteki ebedî makamını görecektir. Tâ ki (cehennemde bulunduğu müddetçe) cennetteki makamına mütehasir olsun (cehennem azabını iyice tatsın).” {B6569 Buhârî, Rikāk, 51.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Cennetle Cehennemin Evsafına Dair” açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadisten sonra rivayet ettiği, fakat ihtisar kastıyla Zebîdî’nin *Tecrîd*’e almadığı bir hadisi de meâlen şöyledir: Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan der ki: Ben bir kere, “Yâ Resûlellah! Kıyamet gününde senin şefaatine nâil olacak en mesut hangi devletlidir?” diye sordum. Resûl-i Ekrem, “*Ey Ebû Hüreyre! Öyle sanıyorum ki bu suali senden önce kimse sormamıştı. Senin hadise olan hürmetini takdir ederim. Ey Ebû Hüreyre! Kıyamet gününde benim şefaatine nâil olan bahtiyar hiçbir şirk ve küfür şaibesi karışmadan halis vicdanından kopup gelerek lâ ilâhe illallah kelime-i tevhidini söyleyen mümindir*”⁵⁴ buyurdu.

2057

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ مَائُهُ أْبْيَضُ مِنَ اللَّبَنِ وَرِيحُهُ أَطْيَبُ مِنَ الْمِسْكِ وَكِيْرَانُهُ كَنُجُومِ السَّمَاءِ مَنْ شَرِبَ مِنْهَا فَلَا يَظْمَأُ أَبَدًا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr (b. Âs) radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Benim (cennetteki) havuzumun (zâviyeleri müsavi) bir aylık mesire genişliğindedir. Onun suyu süttten beyazdır, kokusu miskten daha hoştur. Bardakları da gökyüzünün yıldızları gibi çoktur. Ondan içen kimse hiç susamaz.”⁵⁵ {B6579 Buhârî, Rikāk, 53.}

54 {B6570 Buhârî, Rikāk, 51.}

55 Tercümümüzde kavis içindeki (zâviyeleri müsavi) kaydını Müslim’in rivayetinden alarak gösterdik. Bu ziyade rivayete göre havuzun uzunluğu enine müsavi dılı’da tam murabbâ demek olur. {Bkz. M5971 Müslim, Fezâil, 27.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَمَامَكُمْ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ جَرْبَاءَ وَأَذْرَحَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Önünüzdeki havuzum Cerbâ ile Ezruh arasındaki mesafe gibidir” buyurmuştur. {B6577 Buhârî, Rikāk, 53.}

İZAHİ

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'sinde “Cerbâ ile Ezruh, Şam'da iki köy adıdır. Aralarında üç günlük mesafe vardır” demiştir. Fakat Hâfız Alâî bunun yanlış olduğunu ve bu iki köy arasında bir ok atımı mesafe bulunup Kudüs ile Kerkük arasında mâruf iki köy olduğunu bildiriyor. Bundan önce tercüme ettiğimiz Abdullah b. Ömer hadisindeki bir aylık mesafeye pek aykırı olduğunu haber veriyor. Diğer taraftan bu hadisin Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayet tarikinde, “Sizinle Cerbâ ve Ezruh arasında”⁵⁶ denildiğine göre İbn Ömer'in rivayeti, ‘Bulunduğumuz Medine ile Şam'daki Cerbâ ve Ezruh köyleri arasındaki mesafe’ diye tefsir olunur ve bir aylık mesafe rivayetine muvâfık olur.”

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ قَدْرَ حَوْضِي كَمَا بَيْنَ أَيْلَةَ وَصَنْعَاءَ مِنْ الْيَمَنِ وَإِنَّ فِيهِ مِنَ الْبَارِيقِ كَعَدَدِ نُجُومِ السَّمَاءِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Havuzumun mesafesi Eyle⁵⁷ ile Yemen'in San'a şehri arasındaki mesafe gibidir. O havuzumda gök yıldızlarının sayısınca bardaklar vardır.” {B6580 Buhârî, Rikāk, 53.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ بَيْنَنَا أَنَا قَائِمٌ فَإِذَا زُمْرَةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ

56 {Rivayet için bkz. İbn Hacer, *Feth*, XI, 472.}

57 Eyle, Kulzüm denizi tarafında vaktiyle mâmur bir şehir olup şimdi haraptır. Mısır hacılarının yol uğrağı idi. Medine ile Eyle arasında ağır yürüyüşle bir aylık mesafe olduğu bildiriliyor.

مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ هَلُمَّ فَقُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ قُلْتُ وَمَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمْ ارْتَدُّوا
بَعْدَكَ عَلَى أَذْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى ثُمَّ إِذَا زُمْرَةٌ حَتَّى إِذَا عَرَفْتُهُمْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ بَيْنِي وَبَيْنِهِمْ فَقَالَ
هَلُمَّ قُلْتُ أَيْنَ قَالَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهِ قُلْتُ مَا شَأْنُهُمْ قَالَ إِنَّهُمْ ارْتَدُّوا بَعْدَكَ عَلَى أَذْبَارِهِمُ الْقَهْقَرَى
فَلَا أُرَاهُ يَخْلُصُ مِنْهُمْ إِلَّا مِثْلُ هَمَلٍ النَّعَمَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bir ara (ben havuzumun başında) duruyordum. Bir de orada bir cemaat gördüm. Hatta onları tanıdım. Benimle onlar arasında (ve onlar üzerinde memur) bir melek belirdi. Bu cemaate geliniz!” dedi. Ben de bu meleğe, “(Bunlarla) nereye gidiyorsun?” diye sordum. Melek, “Vallahi cehennem!” diye cevap verdi. “Bunların günahı nedir ki?” dedim. Melek, “Yâ Resûlellah! Sen(in vefatın)dan sonra bunlar kıçlarıyla dönüp (dinlerine) arkalarını çevirerek irtidat ettiler” dedi.

Sonra (havuz başında) bir cemaat daha gördüm. Hatta onları da tanıdım. Benimle bunlar arasında (bunların üzerine memur) bir melek çıktı da bunlara, “Haydi geliniz!” dedi. Ben bu meleğe, “Bunlarla nereye gidiyorsun?” diye sordum. “Vallahi cehennem!” diye cevap verdi. “Bunların günahı nedir ki?” dedim. Melek, “Sen(in vefatın)dan sonra bunlar kıçlarıyla dönüp arkalarını çevirerek irtidat ettiler” dedi.

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, “Sanmam ki bu (havuza yaklaşip da geri çevrilenler)den cehennemden kurtulanlar olsun. Ancak çobansız, yolunu şaşıran deve sürüsünden yolunu bulanlar misali bunlardan da (tek tük) cehennemden kurtulanlar olsun” buyurdu. {B6587 Buhârî, Rikâk, 53.}

عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَذَكَرَ الْخَوْضَ
فَقَالَ كَمَا بَيْنَ الْمَدِينَةِ وَصَنْعَاءَ.

TERCÜMESİ

Hârise b. Vehb radiyallahu anhtan rivayete göre Hârise, “Nebî sallallahu aley-

hi ve sellemin (kevser) havuzunu yâdedip de, ‘O, Medine ile San‘a arasındaki mesafe mesahası gibidir’ buyurduğunu işittim demiştir. {B6591 Buhârî, Rikāk, 53.}

İ Z A H I

Görülüyor ki buraya kadar kevser havuzunun tûl ve arzına dair müteaddit ashap tarafından müteaddit mesâha mikyasları rivayet olundu. Müellif Buhârî’nin bu rivayetlerinden başka şârih Aynî de *Umdetü’l-kârî*’de en muteber kaynaklardan birçok rivayet toplamıştır. Anlaşıyor ki Resûl-i Ekrem birçok hutbelerinde müteaddit vâkıalar üzerine kevser havuzundan bahis buyurmuş ve bunlarda hatıra gelen müteaddit şehirler arasındaki mesafeyi havuzun mesâha mikyası olarak kullanmıştır ki bunların hepsindeki hadd-i müşterek, mübarek havuzun tam murabbâ şekilde olduğudur.

Bir ciheti daha kaydetmek isteriz ki “Kitâbü’r-rikāk”ta rivayet olunan havuz, haşr, cennet, cehennem vasıfları âhiret hayatına dair âyan ve evsaf –mütefâvit akıl ve zekâ sahiplerinin anlayabilmeleri için– dünya hayatına ait ölçülerle ve gaip şahit ile temsil edilerek tebliğ buyurulmuştur. Bu cihetle bütün bu konulara dair vârit olan haberler, İslâm filozofları, sûfiyye, Eş‘arî ve Mâtürîdî gibi İslâm mütefekkirleri arasında ayrı ayrı telakkilere uğramışlardır. Bu hadisleri, bu muhtelif tezlerle izah etmek hadis mevzuu haricine çıkmak demek olduğu için tercümeleriyle iktifa ederek felsefî tahlillerine lüzum görmedik.

Kitâbü'l-Kader

كِتَابُ الْقَدَرِ

Bu kitap her şeyin ezeldeki Hüküm-i İlâhî ile Lâ Yezâl denilen dünyada vücut bulduğuna dair hadisleri muhtevidir.

Kader lugaten “Allah’ın hüküm ve takdiri”dir. Istılâhan kazâ ile kader arasında şöyle bir fark vardır: Kazâ “Allah’ın ezeldeki küllî ve icmâlî hükmü”dür. Kader de ezeldeki küllî hükmün lâ yezâlde (dünyada)ki cüz’iyyâtından ve ezeldeki icmâlî hükmün lâ yezâldeki tafsilinden ibarettir. Diğer bir tabir ile kazâ, bütün mevcudatın ezelde levh-i mahfûzda toplu bir halde vücududur. Kader de mümkinatın kazâyâ mutâbık olarak birer birer ve ayrı ayrı ademden vücuda çıkması ve yoktan var olmasıdır. Kısa bir tabir ile kazâ Allah’ın ezelî hükmüdür. Kader de lâ yezâlde tecellîsidir. Hicr sûresinin şu meâldeki 21. âyetindeki, “*Hiçbir şey yoktur, onun hazineleri bizim yanımızda* (levh-i mahfuzumuzda) *bulunmasın, ancak biz onu mâlûm olan miktarla* (levhimizden) *indiririz*”¹ kavî-i şerifi ile kazâ ve kaderin ezelî ve lâ yezâlî hüküm ve takdirlerine işaret buyurulmuştur (Aynî, *Umdetü’l-kârî*; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Tâ’rifât*).

Şârih Kastallânî de Râgıb’dan naklederek kaderle kazâ arasındaki farkı –yukarıdaki kinin mâkûsu olarak– şöyle izah ediyor: Kader takdir, kazâ da tafsil etmek ve kesin surette hüküm eylemektir. Bu suretle kazâ, kaderden ehaştır. Bir teşbihe göre kader, ölçmek için hazırlanan şeydir, kazâ da fiilen ölçmekten ibarettir. Bu cihetle Hazret-i Ömer Şam’a gittiğinde, orada tâun bulunduğunu işitince oraya girmeyip geri dönmüştü. Bunun üzerine Ebû Ubeyde b. Cerrâh, “Yâ Ömer! Allah’ın kazâsından mı kaçırıyorsun?” demişti. Hazret-i Ömer de, “Allah’ın kazâsından Allah’ın kaderine kaçırıyorum ve ilticâ ediyorum!” diye cevap vermişti² ki kader, kazâ suretini bulmadıkça Allah Teâlâ’nın refetmesi umulur; fakat Allah kazâ edince de mukadderatı kazıyye-i muhkeme halini alır ve defolunmaz demek olur. Nasıl ki Meryem sûresinin 21 ve 71. âyetlerindeki, *كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا* ve *وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا*

1 [el-Hicr, 15/21]. *وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ*.

2 Resûl-i Ekrem bir kere mâil-i inhidâm bir binanın yanından geçerken süratli yürüyüp geçtiğinde de, “Yâ Resûlellah! Allah’ın kazâsından mı kaçırıyorsunuz?” sualine, “Allah’ın kazâsından Allah’ın kaderine ilticâ ediyorum!” {Rivayetin kaynağı tespit edilememiştir.} buyurmuştur ki Hazret-i Ömer’in cevabı Resûl-i Ekrem’in cevabından iktibas olunmuştur.

kavl-i şerifleriyle kazâ halini iktisap eden mukadderatın telâfi imkânı olmadığı tebliğ buyurulmuştur.

Kader bir şeyin esası, kazâ da onun tafsili olduğu tezini bazıları şöyle temsil etmişlerdir: Kader, bir devletin divanındaki icmal defteri, kazâ da o deftere göre vazife sahiplerine beytûlmâlin tevzi ve taksimidir.

Rahmân sûresinin şu meâldeki bir âyetinde, “Allah her an ve her saat bir emirde, bir iştedir”³ buyurmuştur ki kazâ-i ilâhî ile yeni yeni şuûn ve ahvâle vücut verir demiştir. Ra’d sûresinin şu meâldeki 39. âyetinde, “Allah dilediğini mahveder, dilediğini ispat eder. (Tağyîre uğramayan bir şey ancak) kendi yanındaki ana kitaptır”⁴ buyurmuştur ki levh-i mahfûz, kader ve ezeli ilm-i ilâhîdir. Mahv ve ispat suretiyle tağyîre uğrayan ise kazâdır. Bir hadiste Resûl-i Ekrem bu âyeti tefsir ederek, “Allah bir kavmi aziz, bir kavmi zelil kılar, birinin menfaatını kaldırır, öbürünün arttırır”⁵ buyurmuştur.

Şârih Kastallânî’nin nakline göre Halife Me’mûn’un Horasan Emîri Abdullah b. Tâhir, Hüseyin b. Fazl’a Rahmân sûresinin bu âyetiyle جف القلم على علم الله “Bir şeye Allah’ın ilmi (iradesi, kudreti) taalluk edince artık kalem kurur (Allah’ın ezeli hükmü değişmez olur) hadisi bana müşkül görünüyor, sen ne dersin?” diye bir soru sorduğunda İbn Fazl, هي شؤن يبيديها لا شؤن يبتديها diye cevap vermiştir ki meâli, “Âyetteki Allah’ın her an izhar etmekte ve yaratmakta olduğu şuûnattır, yoksa ezelde ilk takdir ve fiilde takdim ettiği şuûnat değildir” demektir. Bu âlimane ve edibane cevap üzerine emîr kalkıp İbn Fazl’ın alnını öpmüştür.

İbnü’l-Esîr *en-Nihâye*’sinde kaderin takdir, kazânın da halk mânasına olduğunu bildirdikten sonra kazâ ve kaderin mütelâzım yani birbirinden ayrılmaz iki emir olduklarını ve kaderin esas, kazânın da bina mesabesinde bulunduğunu bildirdikten sonra, “Bunların aralarını her kim ayırmak isterse, kazâ ve kader binasını yıkmış olur” diyor ki İbnü’l-Esîr’e göre kazâ ve kader ikisi bir mânayadır sözünün esası budur.

Kazâ ve kader hakkında dildilerin ve diğer bilginlerin lugavî ve ıstılâhî mefhumlarını mütalaa ettikten sonra deriz ki: Ehl-i sünnet mezhebinin kazâ ve kader hakkındaki tezi şöyle hulâsa olunur: Cenâb-ı Hak eşyayı yaratmazdan önce eşyanın miktarlarını, ahvalini, zamân-ı icatlarını takdir edip bilir, sonra sebkeden bu ilmi icabı da icat eder. Binaenaleyh iman küfür, hayır şer, menfaat mazarrat gibi bütün şuûnat Cenâb-ı Hak’ın ezeli ilmiyle, irade ve kudretiyle vücut bulmuştur. O’nun mülkünde, Onun hüküm ve takdirinden başka hâlikın ve hiçbir kuvvetin hüküm ve nüfuzu yoktur. Cenâb-ı Hak bu ezeli ilmi icabı lâ yezâlde eşyaya vücut verir.

3 [er-Rahmân, 55/29]. كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ

4 [er-Ra’d, 13/39]. يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

5 {Rivayetin kaynağı tespit edilememiştir. Ancak benzer içerikli bir rivayet için bkz. M1897 Müslim, Müsâfirîn, 269.}

عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيْعَرَفُ أَهْلُ الْجَنَّةِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ
قَالَ نَعَمْ قَالَ فَلِمَ يَعْمَلُ الْعَامِلُونَ قَالَ كُلُّ يَعْمَلُ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَوْ لِمَا يُسَّرُ لَهُ.

T E R C Ü M E S İ

İmrân b. Husayn radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Bir kere Resûl-i Ekrem'e bir kimse (İmrân'ın kendisi), "Yâ Resûlellah! Ehl-i cennet cehennemliklerden (Allah'ın kazâ ve kaderiyle) bilinir, (ayırt edilir) mi?" diye sordu. Resûlullah, "Evet, ayırt edilir" buyurdu. İmrân, "Öyle ise (cennetlik, cehennemlik ezelde belli olunca) hayır işleyenler, ibadet edenler niçin işlemeli?" dedi. Resûl-i Ekrem, "Herkes niçin yaratıldıysa onu işler, kendisi için (ezelde) ne müyesser (ve mukadder) kılındıysa onu yapar" buyurdu. {B6596 Buhârî, Kader, 2.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî'nin bundan önce Abdullah b. Mes'ûd'dan bir rivayeti vardır ki mevzumuz olan İmrân hadisini izah eder mahiyettedir. Bu rivayetine göre insanoğlu ana karnında aleka, mudga gibi hilkat atvârını tamamlayıp 120 günlük tekâmül tahavvülü geçirdikten sonra Allah Teâlâ bir melek göndererek onun işini, rızkını, ecelini, şakî veya saîd olduğunu yazdırıp sonra cenine ruh nefholunur. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem buyurur ki: "Sizden bir kişi bu fitratı icabı dünyada iyi iş işler de hatta kendisiyle cennet arasında yalnız bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada meleğin ana karnında yazdığı yazı gelir, o kişiyi önler. Bu defa o kişi cehennemliklerin işini işlemeye başlar. Bu suretle cehenneme girer. Sizden diğer bir kişi de fenâ iş işler, hatta kendisiyle cehennem arasında bir kulaç mesafe kalır. Bu sırada meleğin yazdığı kitabı gelir de onu önler. Bu defa da o kişi ehl-i cennetin hayır işini işler, cennete girer."⁶ İbn Mes'ûd'un bu hadisnin bir mefhumu halk dilinde, "Saîd anasının karnında saîddir. Şakî de anasının karnındaki şakîdir" suretinde bir düstur halinde meşhurdur.

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhnın bu hadisni gördükten sonra⁷ mevzubahsimiz olan; İbn Husayn hadisinde pek muhtasar bir metin ile rivayet olunan sual ve cevabı daha genişçe bir daha mütalaa edebiliriz. İmrân radiyallahu anhnın sualı, "İnsanların cennetlik veya cehennemlik olmaları mademki Allah'ın kazâ ve kaderi eseridir. Şu halde insanların ibadetlerinin ve birtakım hayır işlerinin ne tesiri olabilir?" şeklinde idi. Hazret-i Peygamber'in cevabı da, "Kula düşen vazife, niçin yaratıldıysa onun muktezâsını ifa etmek

6 {B6594 Buhârî, Kader, 1.}

7 Abdullah b. Mes'ûd hadisnin burada biz bir hulâsasını naklettik. Bunun tamamı bu eserimizde 1324 numara ile tercüme edildi. O tercümemizi ve izahını okuyunuz.

ve yaratana karşı memur olduğu kulluk vazifesini hayatının sonuna kadar idame eylemektir. Binaenaleyh saîd olan cennetlik kişinin saadet alâmeti, hiç dalâlete düşmeden ömrünün sonuna kadar doğru yolda yürümek ve cennete ermek” suretinde izah olunur. Şakî olan cehennemlik kişinin şekâvet alâmeti de hayatının sonuna kadar dalâlete düşmüş olmasıdır ki bu kul da sapkınlığı ile cehenneme ermiş bulunur.

BİR SUAL: Kişinin saîd veya şakî olması, ezeli takdirin ve ana karnında iken bu suretle damgalanmasının eseri olduğuna göre bu vaziyet, o kişinin serbest hareketine mani bir zaruret ve bir özür değil midir?

CEVAP: Değildir. Çünkü bu ezeli takdir ve bu suretle ana karnında tahrir, Allah’ın ilim ve iradesinin eseridir. Yani Allah, bir kişinin dünyada saîd veya şakî, cennetlik veya cehennemlik olacağını ezelde bildiği ve böyle irade buyurduğu için o kişinin saîd veya şakî olacağını takdir buyurmuştur. Felsefî bir hakikattir ki ilim dediğimiz sıfat, mâlûm dediğimiz mevsûfa tâbidir. Yani âyan ve eşyanın hariçte taayyün eden vücuduna ilim taalluk eder. İlim dediğimiz bilgi öyle hâsıl olur. Bu cihetle kul için ezeli takdir ne bir zaruret teşkil eder, ne de özür!

BİR İFADE: Kazâ ve kader konusunun hudutsuz sahasında akıl ve kıyasın erişebileceği aksâ-yı mârifetin buraya kadar bir hulâsasını bildirdik. Abdülkerîm b. Sem’ânî⁸ der ki: “Kazâ ve kader bahsinde en doğru bilgi kaynağı Kitap ve Sünnet’tir. En doğru hareket de bunlardan ilham alarak tevakkuf etmektir. Bu ilham ile iktifa etmeyerek ileri gitmek o bîhudut sahada hayrete ve dalâlete düşmektir. Yoksa kalbe emniyet ve itimat verir bir hareket değildir. Çünkü kazâ ve kader bilgisi Allah’ın kendisine tahsis ettiği bir sırdır ki onun önüne çektiği bir perde ile Allah Teâlâ onu beşerin akıl ve idrakine ve her türlü vesâit-i mârifetine –muktezâ-yı hikmet– kapamıştır. Onu –Allah bildirmediğçe– ne peygamberleri, ne de en yakın melekleri bilmişlerdir. Rivayete göre bu kader sırrı, bunlara ancak cennete girdikleri zaman açıklanacaktır; ondan önce değil.

İbnü’s-Sem’ânî’nin bu tezi bütün hadisçilerin mezhebidir. Ehl-i hadîs kazâ ve kader bahsine dair akl-ı cidâl ile mantikî kıyasları kelâmcılara bırakmışlardır.

عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَقَدْ خَطَبَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُطْبَةً مَا تَرَكَ فِيهَا شَيْئًا إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ إِلَّا ذَكَرَهُ عَلَيْهِ مِنْ عِلْمِهِ وَجِهَلِهِ مَنْ جِهَلَهُ إِنْ كُنْتُ لَأَرَى الشَّيْءَ قَدْ نَسِيتُ فَأَعْرِفُ مَا يَعْرِفُ الرَّجُلُ إِذَا غَابَ عَنْهُ فَرَأَاهُ فَعَرَفَهُ.

8 İbnü’s-Sem’ânî fıkıh ve hadis âlimlerinin meşhurlarından ve Şâfiî fukahasındandır. Sem’ânî Temîm-oğulları’ndan bir Arap kabilesinin adı ise de Abdülkerîm 506 tarihinde Merv’de doğmuş ve Türk câmiası içinde yetişmiştir. Birçok muhalled müellefatı olup, en meşhuru *Kitâbü’l-Ensâb*’ıdır.

TERCÜMESİ

Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (bir kere) bize bir hutbe irat ederek bu hutbesinde kıyamet kopuncaya kadar mukadderata ait ne şey varsa hiçbirini bırakmayıp zikretti. Bunları belleyen belledi, bellemeyen cahil kaldı. Eğer ben bir şeyi unuttum sanıp da şimdi onu hatırlıyorsam, bu bilgim, kişinin bildiği bir şey, hâfızasından kaybolup da sonra onu görüp bilmesi gibidir. {B6604 Buhârî, Kader, 4.}

2064

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَأْتِي ابْنَ آدَمَ النَّذْرُ بِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْ قَدْ قَدَّرْتُهُ وَلَكِنْ يُلْقِيهِ الْقَدْرُ وَقَدْ قَدَّرْتُهُ لَهُ أَسْتَخْرِجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Âdemoğluna nezir, tahmin etmediğim bir şey getirmez. Lâkin Allah’ın takdiridir ki âdemoğlunu (nezretmeye) sürükler. (Nasıl ki) ben bir şeyin (bir malın verilmesini) oranlarım. Bu takdirimle o şeyi (o malı) bahîlden çıkarmak isterim.” {B6609 Buhârî, Kader, 6.}

İZAHİ

Bu hadisten önce ve bununla ilgili Buhârî’nin bir rivayeti vardır: Abdullah b. Ömer der ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ashabını nezretmekten, bir şeyi adamaktan menedip, “Nezir (adak) hiçbir şeyi (şerri ve zararı) defetmez. Ancak nezir sebebiyle bahîlden mal çıkarılmış olur”⁹ derdi.

Nezir =Adak: Mubah olan bir şeyi Allah rızası için kendi nefesine vâcip kılmaktır. Binaenaleyh bunun memnû olmaması icap ettiği halde Hazret-i Peygamber’in nehyetmesi, mubah olan bir şey iltizam edilip de bilâhare yapılmaması mahzuruna mebnîdir. Bununla beraber *Sahîh-i Buhârî*’nin en zeki bir şârihi olan Hattâbî, “Nezrin nehyi, ilmin garip bir faslıdır. Bir şeyi işlemek ibtidâ nehyolunsun, işlenince de ifası vâcip olsun, şâyân-ı hayrettir” diyor. Sonra bu şüphe şöyle kaldırılıyor: Resûlullah tarafından nehyolunan nezir, kaderden müstağni ve bizâtihi temini, maksada kâfi itikad olunan nezirdir. Hatta halkın birtakım cahil tabakaları vardır ki nezrin mukadderatı tağyir edeceğini sanmak gafletinde bulunurlar. İşte nehyolunan nezir bu nevidir. Yoksa hayır şer, menfaat mazarrat Allah’ın eser-i kudreti olduğunu ve nezir yalnız kaderin vücut bulmasına bir vesileden ibaret bulunduğunu itikad ederek yapılan nezir meşrûdur.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَا اسْتُخْلِفَ خَلِيفَةً إِلَّا لَهُ بِطَانَتَانِ بَطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالْخَيْرِ وَتَحْضُهُ عَلَيْهِ وَبَطَانَةٌ تَأْمُرُهُ بِالشَّرِّ وَتَحْضُهُ عَلَيْهِ وَالْمَعْصُومُ مَنْ عَصَمَ اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Hiçbir padişah, padişah ol(up erîke-i saltanata otur)maz ancak onun iki (nevi) sırdaşı (ve havassı) bulunur. Bunun biri padişaha hayır yolu gösterir ve hayra teşvik eder; öbürü şer yolu gösterir ve şerre teşvik eder. Mâsum olan padişah da Allah’ın (fenalıktan) koruduğu kimsedir.”

{B6611 Buhârî, Kader, 8.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَثِيرًا مَا كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَخْلِفُ لَا وَمُقَلِّبِ الْقُلُوبِ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer, “Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, çok defa ‘Gönülleri (çevirip) döndüren Allah’a andolsun ki yapmam!’ diye yemin ederdi” demiştir. {B6617 Buhârî, Kader, 14.}

İZAHİ

Hadisteki gönülleri çevirmek tabiri mecazi bir tabirdir. “Gönüllerdeki temayülleri çevirir” demektir. Bu cihetle gönüllerdeki hayır, şer temayülleri, her türlü iradeler, arzular, hâtıralar Allah Teâlâ’nın halk-ı eseridir. Nasıl bedenimizdeki âzanın efâl ve harekâtı Allah’ın kudret-i eseri ise! Müellif Buhârî bu hadisi Enfâl sûresinin 24. âyetini unvan ittihaz ederek açtığı bir babında rivayet etmiştir ki âyetin meâli şöyledir: “*Biliniz ki muhakkak Allah, kişi ile kalbinin arasına hâil olur ve herhalde siz onun divanında haşrolunacaksınız.*” Bu âyette Allah, kişi ile kalbi arasına haylûlet edip girmesi demek, Allah’ın, kişinin kalbine ondan daha yakın olup kalbinin her türlü temayüllerine vâkıf demektir.

Kitâbü'l-Eymân

ve'n-Nüzûr

كِتَابُ الْإِيمَانِ وَالنُّذُورِ

Bu kitap yemin ve nezirlerin envânını beyan eden hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Eymân yemînin cem'idir. Yemin "sağ el"e denir. Yümün ve bereket mânasına müstâmeldir. Halk arasında hayır ve bereket sağ ele nisbet olunur. Yemin "kuvvet" mânasına da müstâmeldir. Şüphesiz ki sağ el, sol elden kuvvetlidir. لَا خَدْنَآ مِنْهُ بِأَيْمِينَ ve فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِأَيْمِينَ âyetlerindeki yemin kelimesi kuvvet mânasıdır.¹ Istılahta yemin, vücudu lâzım olan bir şeyi Allah adını anarak sağlamaktır ki dilimizde "ant içmek" diye ifade ederiz. Nezir de mubah olan bir şeyi ibadet kastıyla kendi nefesine vâcib kılmak demektir ki bunu da dilimizde "adak" diye ifade ederiz.

Müellif Buhârî yukarıdaki unvanında Mâide sûresinin şu meâldeki 89. âyetini zikretmiştir: "Allah sizi (doğru sanarak ettiğiniz) lağv yeminleriniz hakkında cezalandırmaz ve lâkin irade ile bile bile akdettiğiniz yeminler(i bozmak)la sizi cezalandırır. İmdi yemin (bozma günahı)nın (eritici) keffâreti: Ailenize yedirdiğiniz orta derecesinden (bir taamla) en düşkün on fakiri doyurmak yahut bunları giydirmek yahut bir esir âzatlama; bunlardan birini bulamayan kimse de üç gün oruç tutmak. İşte bu, yeminlerinizi bozduğunuz vakit yeminlerinizin keffâretidir. Bununla beraber yine siz yeminleri muhafaza ediniz! Allah âyetlerini size böylece beyan ediyor. Umulur ki siz şükredersiniz."²

Bu âyet-i kerîmede iki türlü yemin bildiriliyor: Biri, yemîn-i lağvdir ki İmam Şâfiî'ye göre, yemin kastetmeyerek ve söz arasında medâr-ı kelâm olarak edilen yemindir. İmam Ebû Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel'e göre zann-ı gâlib yani kuvvetli sanılan bir şeyin vukuuna veya adem-i vukuuna yapılan yemindir. Halbuki hakikat-i hal, onun hilâfına olur. Âyet-i kerîmenin sarâhatine göre bu nevi yemine ceza terettüp etmez. Çünkü yemin mün'akid olmamıştır, lağvden ve hükümsüz bir sözden ibaret bulunmuştur. Öbürü, yemîn-i mün'akiddir. Bu da istikbale ait bir işi işlemeye veya işlememeye yemin etmektir. Bu yeminin hükmü hânise yani yemini bozan kimseye keffâret-i yemîn vâcib olur ki bu keffâretler âyette bildirilmiştir. Yeminin üçüncü bir nevi daha vardır ki geçmişe yahut

1. âyet Hâkka sûresinin 45. âyetidir meâli şöyledir: "(Eğer Muhammed bizim namımıza laf uydursaydı) biz onu yemin ile, olanca kuvvetimizle yakalardık." 2. âyet de Sâffât sûresinin 93. âyetidir. Meâli de, "Hazret-i İbrâhim, baltayı putlara olanca kuvvetiyle indirdi" demektir.

2. [el-Mâide, 5/89] لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ إِلَى (لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ)

hâl-i hâzıra ait bir iş için bile yalan yere yemindir ki bu, en büyük günahlardır. Bunun günahı kefâretle de karşılanamaz; adına yemîn-i gamûs denilir ki sahibini en ağır günaha daldıran yemin demektir. Evleri yıkan, aileleri harap eden bu yemine kul hakkı taalluk ederse ret ve iade vâcip olur.

Âyette doyurulması emrolunan fakire miskin tabir olunmuştur ki bir günlük geçimi dahi bulunmayan fakir demektir. Yine âyette bildirilen orta derecede taam da ekmekle bir nevi katıktan ibarettir. İmam Ebû Hanîfe hazretleri, bunun miktarını daha açık bir surette buğdaydan yarım sâ' (520 dirhem), sair hububat ve kuru meyvelerden bir sâ' (1040 dirhem) olarak tayin etmiştir (bk. "Sadaka-i Fıtr" bahsinde "Fıkîhî Hükümler" başlığı). Elbise de içinde namaz kılınması câiz olmak suretiyle tahdit olunmuştur. Tutulacak üç oruç da –İmam Ebû Hanîfe'ye göre– fâsılasız arka arkaya tutulacaktır.

عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ سَمُرَةَ لَا تَسْأَلِ
الْإِمَارَةَ فَإِنَّكَ إِنِ أُوتِيْتَهَا عَنْ مَسْأَلَةٍ وَكَلْتِ إِلَيْهَا وَإِنْ أُوتِيْتَهَا عَنْ غَيْرِ مَسْأَلَةٍ أُعِنْتَ عَلَيْهَا وَإِذَا
حَلَفْتَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَيْتَ غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَكْفَرُ عَنْ يَمِينِكَ وَأَتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ.

TERCÜMESİ

Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh demiştir ki: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem bana bir kere şöyle öğüt verdi: "Ey Abdurrahman b. Semüre! Sakın emîr olmak isteme, (kimseden riyâset talebinde bulunma!). Eğer sen isteyerek sana emâret ve riyâset verilirse istediğin şey ile (yalnız) bırakılırsın (Allah'ın inayetine mazhar olmazsın). Eğer emâret ve riyâset, sen istemeden tevcih olunursa (Allah tarafından) yardım olunursun (güzel idare edersin).

Bir de, ey Abdurrahman! Sen bir şeye yemin edip de başkasını ondan daha hayırlı gördüğünde yemininden kefâret verip o hayırlı olan işi işle!" {B6622 Buhârî, Eymân, 1.}

İZAHİ

Hadisin râvisi Abdurrahman b. Semüre, Mekke'nin fethi günü müslüman olmuştu. Abdüşems evlâdından ve Mekke'nin eşrafından olmakla İslâm câmiası içinde emâret gibi şerefli vazifelerde bulunmaya namzet bir zat olduğunu bilen Peygamber efendimiz Abdurrahman'a emârete tâlip olmamasını, fakat millet tarafından tevcih ve teklif olunursa

kabul etmesini ve bu surette Allah'ın tevfikine mazhar olacağını vasiyet etmiştir. Nasıl ki Abdurrahman b. Semüre Irak fütuhâtında çalışmış ve Sicistan ile Kâbil Abdurrahman'ın eliyle fetholunarak buralarda teklif olunan emâretlerde bulunmuştur. Hicretin elli tarihinde vefat etmiştir. Kendisinden rivayet olunan on dört hadisten Buhârî yalnız bu hadisi *Sahîh*'inde rivayet etmiştir.

Hadisteki emâretten maksat, devlet nüfuz ve kudretini temsil eden millî büyük makamlar demektir. Hadîs-i şerifte bu makamların peşinde koşan muhterislerin bu makamlara geçirilmemesine de işaret buyurulmuştur. “طالب التولية لا يولى” “Âmme velâyet ve nüfuzunu almak talebinde bulunan bir kişiye amme velâyeti tevcih olunmaz” düsturu İslâm idare hukukunun en mühim umdelerinden birisidir.

Hadiste bildirilen ikinci umde de, bir iş işlemeye, yahut işlemeyip bırakmaya yemin edip de hilâfını hayırlı gören kişinin yemininden kefâret vererek yeminini bozmasıdır. İmam Şâfiî ile İmam Mâlik, bu hadisin zâhirine göre yemin kefâretinin yemini bozmadan verilmesi ihtihadında bulunmuşlardır. İmam Ebû Hanîfe ise, “Yemini bozmak bir cinayet olup kefâret bu cinayeti kapatmak için teşrîf kılındığı ihtihadıyla ibtidâ yemin bozulur; sonra kefâret verilir” demiştir. Müslim'in Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayeti de Ebû Hanîfe radiyallahu anhın bu rivayetini teyit etmektedir. Bu rivayete göre Peygamber efendimiz hayırlı iş için ibtidâ yeminin bozulmasını, sonra kefâret olunmasını emretmiştir³ ve müellif Buhârî'nin bu hadisten önce Hazret-i Âişe'den bir rivayeti⁴ de kefâretin sonra verilmesini bildirmektedir. Bu eserimizde 1651 numara ile tercüme ettiğimiz Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisini de okuyunuz.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَاللَّهِ لَأَنْ يَلْبِغَ أَحَدُكُمْ بِيَمِينِهِ فِي أَهْلِهِ أَثَمٌ لَهُ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ أَنْ يُعْطِيَ كَفَّارَتَهُ الَّتِي افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Biz müslümanlar dünyadaki ümmetlerin) sonuyuz, kıyamet gününde önüyüz” buyurmuştur. Resûlullah (hitabesine devam ederek) şöyle buyurmuştur: “Vallahi, sizin biriniz ailesi aleyhinde (yemin edip de) yemininde inat

3 {M4273 Müslim, Eymân, 13.}

4 {B6621 Buhârî, Eymân, 1.}

ve ısrar etmesi (yeminini bozup) Allah'ın farz kıldığı kefareti vermesinden günahkârdır.”⁵ {B6624, B6625 Buhârî, Eymân, 1.}

2069

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِشَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ آخِذٌ بِيَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا مِنْ نَفْسِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ فَإِنَّهُ الْآنَ وَاللَّهِ لَأَنْتَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ الْآنَ يَا عُمَرُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Hişâm'dan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz bir kere Nebî salallahu aleyhi ve sellem ile beraber bulunuyorduk. Resûlullah, Ömer'in elini tutmuştu, Ömer, “Yâ Resûlellah! Sen bana muhakkak ki her şeyden çok sevimsisin, ancak canımdan değil” dedi. Resûl-i Ekrem, “Hayır (öyle söyleme). Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki ben sana hayatından daha sevimli olmadıkça (imanın kemale ermez)” buyurdu. Bunun üzerine Ömer, “Öyle ise şu anda yâ Resûlellah! Muhakkak ki sen canımdan da sevimlisin” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Şimdi, yâ Ömer! İmanın kemale erdi!” buyurdu. {B6632 Buhârî, Eymân, 3.}

2070

عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ انْتَهَيْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَهُوَ يَقُولُ فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ هُمْ الْأَخْسَرُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ قُلْتُ مَا شَأْنِي أَيْرَى فِي شَيْءٍ مَا شَأْنِي فَجَلَسْتُ إِلَيْهِ وَهُوَ يَقُولُ فَمَا اسْتَطَعْتُ أَنْ أَسْكُتَ وَتَغَشَّانِي مَا شَاءَ اللَّهُ فَقُلْتُ مَنْ هُمْ بِأَيِّ أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الْأَكْثَرُونَ أَمْوَالًا إِلَّا مَنْ قَالَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا.

5 Resûl-i Ekrem, “Biz müslümanlar dünyada ümmetlerin sonuyuz” demekle “Biz müslümanlar, beşeriyetin en mütekâmil bir devrinde gelmiş ve yaşamakta bulunmuş olduğumuzdan her ümmetten medenî ve aile haklarına daha hürmetkâr olmamız icap eder” buyurmuş oluyor.

TERCÜMESİ

Ebû Zer el-Gıfârî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir kere Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna vardım. O sırada Hazret-i Resûlullah, Kâbe'nin gölgesinde, "Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki muhakkak onlar çok hüsranda (ve ziyanda)dırlar. Kâbe'nin rabbine yemin ederim ki muhakkak onlar çok hüsrandadırlar" buyuruyordu. Ben (kendime), "Halim, şanım nedir ki acaba Resûlullah bende hüsrânı mücip (uygunsuz) bir şey mi gördü; benim hal ve şanım ne olabilir ki?" diyordum. Resûlullah bu sözü (tekrarlayıp) söylerken ben de yanına oturdum. Susmaya da muktedir olamayıp Allah'ın iradesi beni kaplayarak, "Yâ Resûlellah! Babam ve anam sana kurban olsun. Bu hüsranda (ve büyük ziyanda) olanlar kimlerdir?" diye sordum. Resûl-i Ekrem, "Dünyalığı çok olan (zengin)lerdir. Fakat bunlardan (malının zekâtını) şöyle (önündeki), şöyle (sağındaki), şöyle (solumdaki) fakirlere verenler müstesna" buyurdu. {B6638 Buhârî, Eymân, 3.}

İ Z A H I

Bu Ebû Zer hadisi ile bundan önce tercüme ettiğimiz Abdullah b. Hişâm hadisini, Buhârî, Resûl-i Ekrem'in nasıl yemin ettiğine dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Her iki hadisteki rivayete göre Peygamber efendimiz "*Hayatım yed-i kudretinde bulunan Allah'a yemin ederim ki*" diye yemin ettikleri anlaşılmıştır.

2071

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَمُوتُ لِأَحَدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْوَلَدِ تَمَسُّهُ النَّارُ إِلَّا تَحِلَّةَ الْقَسَمِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Müslümanlardan üç çocuğu ölen bir kişiye cehennem ateşi isabet etmez, meğer ki Allah'ın andı yerini bulacak kadar ola (bu surette hafif isabet eder). {B6656 Buhârî, Eymân, 9.}

İ Z A H I

Hadis metnindeki تحلة القسم Allah'ın andını helâl kılan cehennem ateşi demektir ki (Meryem, 19/71) وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا (Val-lahi sizden hiçbir kimse yoktur, illâ o ateşe uğrayacaktır) demektir. Bu uğrayış, geçerken yol uğrağı görüşten veya günahı kadar ikametden ibaret olduğuna göre hadisin mânası, "Üç

çocuğunun ölüm acısına ve bu dilsûz ateşe yanan ana ve baba cehennem ateşini ya hiç görmeyecek veya geçerken görecektir yahut günahı kadar kalacak” demek olur.

Bir ciheti hasseten bildirmek isteriz ki hadisteki medâr-ı tesellî olan bu müjde ol bir ana, baba içindir ki onlar, çocuklarının hayatı ve sıhhati üstünde titredikleri halde, muktezâ-i ecel kaybetmiş bulunurlar. Binaenaleyh çocuklarının sıhhatine ihtimam etmeyecek ölümlerine şahit olan analar, babalar da çocuklarının hayatından kıyamet gününde sorulacaklardır.

2072

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ لِأُمَّتِي مَا حَدَّثْتُ بِهِ
أَنْفُسَهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ بِهِ أَوْ تَكَلَّمْ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ümmetimin gönlüne gelen (nefsânî) temayülleri –(fiilen) işlemedikçe, yahut (diliyle) söylemedikçe– Allah affedecektir.” {B6664 Buhârî, Eymân, 15.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifte bir vesveseden ibaret olan nefsî hâtıralar ve temayüller vücûd-ı zihnîden ibaret olduğu için bunların mâsiyet olmakta hiç tesirleri yoktur. Bunlar, vücûd-ı hâricî ile fiilen veya kavlen taayyün etmekle mesuliyet terettüp eder. Şu kadar ki bu hâtıralar ve nefsî temayüller, gelip geçici şeyler olmakla meşruttur. Bir de var ki mâsiyet hâtırası üzerinde gönülden silinmez bir surette ısrar edilirse, artık bu hal, kalp için bir âfet ve mâsiyet olduğundan, buna uhrevî mesuliyet ve ceza terettüp eder.

2073

عَنْ عَائِشَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعْهُ
وَمَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَهُ فَلَا يَعْصِهِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim Allah’a itaati (mûcip bir hayır ve ibadet) nezrederse itaat etsin (nezrini yerine getirsin). Her kim de Allah’a karşı mâsiyeti (mûcib-i

şer bir iş) nezrederse, Allah'a âsi olmasın (nezrini yerine getirmesin).” {B6700 Buhârî, Eymân, 31.}

2074

عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ اسْتَفْتَى النَّبِيَّ ﷺ فِي نَذَرٍ كَانَ عَلَى أُمِّهِ فَتَوَفَّيْتُ قَبْلَ أَنْ تَقْضِيَهُ فَأَفْتَاهُ أَنْ يَقْضِيَهُ عَنْهَا.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ubâde radiyallahu anhtan rivayete göre İbn Ubâde, annesi hakkında bir nezri olduğunu fakat, adağını yerine getirmeden annesinin vefat ettiğini Nebî sallallahu aleyhi ve selleme sormuş. Resûl-i Ekrem de, annesi namına o adağını kazâ edip yerine getirmesini bildirmiştir. {B6698 Buhârî, Eymân, 30.}

2075

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ قَائِمٍ فَسَأَلَ عَنْهُ فَقَالُوا أَبُو إِسْرَائِيلَ نَذَرَ أَنْ يَقُومَ وَلَا يَقْعُدَ وَلَا يَسْتَظِلَّ وَلَا يَتَكَلَّمَ وَيَصُومَ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَرُّهُ فَلَيْتَكُمْ وَلَيْسْتَظِلَّ وَلَيْقَعُدَ وَلَيْتَمَّ صَوْمُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir (cuma günü) Nebî sallallahu aleyhi ve sellem hutbe irat ettiği sırada, bir kişinin ayakta durduğunu gördü. Bu kişinin halini sordu. Ashap, “(Bu adam -ashaptan ve ensardan-) Ebû İsrâîl'dir. Bu adam ayakta durmak, oturmamak, (güneşte durmak), gölgelenmemek, söz söylememek (üzere) oruç tutmayı nezretmiştir” dediler. Resûl-i Ekrem de, “Bu adama söyleyiniz, söylensin, gölgelensin, otursun, orucunu da tamamlasın” buyurdu. ⁶ {B6704 Buhârî, Eymân, 31.}

6 Resûl-i Ekrem bu emirleriyle şunu tâlim buyurmuşlardır ki bu nezirler içinde ifası lâzım olan oruç ibadetidir, öbürleri nefsi ta'zib eden şeyler olduğundan muteber değildir.

Kitâbü'l-Keffârât

كِتَابُ الْكُفَّارَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap yemin kefâretlerinin hükümlerini bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Müellif Buhârî bu unvanında فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ “İmdi yemin bozmanın (eritici) kefâreti, aç olan on fakiri doyurmaktır” kavlı şerifini zikretmiştir ki Mâide sûresinin 89. âyetinde tebliğ buyurulan hükümlerden biridir. Âyet-i kerîmede on fakiri giydirmek yahut bir esir âzatlamak, bunları bulamayan kimse için de üç gün oruç tutmak kefâretleri vardır. Müellif, burada on fakire verilecek taam miktarını izah etmek maksadıyla bu unvanı açtığından, âyetin yalnız, fakiri it’âma ait olan kısmını zikretmiştir.

2076

عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ الصَّاعُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ مَدًّا وَثُلُثًا بِمَدِّكُمْ الْيَوْمَ.

TERCÜMESİ

Sâib b. Yezîd radiyallahu anhtan rivayete göre Sâib şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında sâ‘, bugünkü müddünüz ölçüsüyle 1 müd ile sülüs müd (miktarı) idi. {B6712 Buhârî, Keffârât, 5.}

İZAHİ

Hadîs-i şerifte zikrolunan sâ‘ ve müd hububat ölçüleridir. 1 sâ‘, 1040 dirhem ayarında ölçeğe denilir. Şu kadar ki Peygamberimiz zamanındaki sâ‘ın miktarını hesap ederken Iraklılar’la Hicazlılar arasında, diğer bir tabirle İmam Ebû Hanîfe ile mezâhib-i selâse imamları ihtilâf etmiştir. Bu da sâ‘ın kesri olan müd ve rıtl hesaplarındaki farktan neşet etmiştir. Iraklılar’a göre 1 sâ‘ (8) Bağdat rıtlı, Hicazlılar’a göre (51/3) Medine rıtlıdır. Şu kadar ki rıtlın kesri Iraklılar’a göre 20 istar, Hicazlılar’a göre de 30 istar olduğundan aşağıda rakamla da göstereceğimiz veçhile netîce-i hesâbiye birdir. 1 sâ‘ın 1040 dirhem olduğudur:

Iraklılar’a göre, 1 sâ‘ = 8 Bağdat rıtlı X 20 istar = 160 istar X 6,5 dirhem = 1040 dirhem.

Hicazlılar'a göre, 1 sâ' = 51-3 Medine ritli X 30 istar = 160 istar X 6,5 dirhem = 1040 dirhem.¹

Mevzumuz olan hadisteki sâ' ve müd hakkındaki bu hesapları mütalaa ettikten sonra yemin kefâreti olan taam miktarına gelince, bu hususta ihtilâf vardır: İmam Ebû Hanîfe ile Kûfe Medresesi fukahasına göre her fakire yemin kefâreti olarak yarım sâ' = 520 dirhem buğday, sair hububat ile üzüm, hurma gibi kuru meyvelerden 1 sâ' = 1040 dirhem verilir. Bu mezhep Ömer, Ali, Zeyd b. Sâbit radiyallahu anh ile Nehaî, Şa'bî, Sevrî'den naklolunmuştur. Mezâhib-i selâse imamlarına göre Peygamber'in müddüyle 1 müd verilir ki Râfiî'nin hesabına göre 6931/3 dirhemdir. Nevevî'nin hesabına göre de 6855/7 dirhemdir.²

2077

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ اللَّهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ
فِي مَكْيَالِهِمْ وَصَاعِهِمْ وَمُدِّهِمْ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Medineliler hakkında), “Allahım! Bunların ölçeklerini, sâ’larını, müdlerini mübarek kıl!” diye dua buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6714 Buhârî, Keffârât, 5.}

1 Bu eserimizde 692. hadisin izahından sonra yapılan geniş açıklamada “Evrâk-ı Nakdiyenin Zekâtı” başlığına bakınız. Yine “Sadaka-i Fıtır” bahsini de okuyunuz!

2 bk. “Sadaka-i Fıtır” bahsinde “Fıkhî Hükümler” başlığı.

Kitâbü'l-Ferâiz

كِتَابُ الْفَرَائِضِ

Bu kitap ferâiz ahkâmını beyan eden hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Ferâiz, farîzanın cem'idir. Farîza, Allah Teâlâ'nın, mükellef kullarına ifasını kati ve zaruri kıldığı ibadet demektir. Bu itibarla ferâiz, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında ashâb-ı mevârîse takdir buyurduğu fûrûz-ı mukaddere diye tarif olunur. Sünnette vârit ve icmâ ile sabit hükümler de Kitâbullah ahkâmına mülhak olur.

Müellif Buhârî bu unvanında Nisâ sûresinin şu meâldeki iki âyetini zikretmiştir: *"Ey müminler! Allah size (miras taksimini) şöyle emreder: Evlâdınızda, erkeğe iki dişi payı kadar, eğer (mirasçıların) hepsi dişi olmak üzere ikiden ziyade iseler, bunlara terikenin üçte ikisi; ve eğer bir kız ise bu surette ona yarısı; anası ile babası için, her birine ölenin terikesinden altıda bir, şayet çocuğu varsa. Eğer çocuğu yok da anası ile babası vâris bulunuyorlarsa ana-sına üçte bir, eğer ölenin kardeşleri de varsa o vakit anasına altıda bir. Hep ettiği vasiyetten veya borcundan sonra; babalarınız ve oğullarınız, bilmezsiniz ki hangisi menfaatçe size daha yakındır; bütün bunlar Allah'tan birer farîza, herhalde Allah alîm, hakîm bulunuyor. Sizin için zevcelerinizin terikesinin yarısı bir çocukları yoksa ve eğer bir çocukları varsa o zaman size dörtte bir, ettikleri vasiyetten veya borcundan sonra, onlara da sizin terikenizden dörtte bir eğer çocuğunuz yoksa. Ve eğer bir çocuğunuz varsa, o zaman onlara sekizde bir, ettiğiniz vasiyetten veya borçtan sonra. Ve eğer bir erkek veyâ kadının (çocuğu ve babası yok da) kelâle cihetinden (usul ve fûrûundan değil, yan taraftan) mirasına konuluyor ve (ana) bir biraderi veya bir hemşiresi bulunuyorsa her birine altıda bir ve eğer bundan ziyade iseler, o zaman üçte birinde ortaklar, izrâr kastı olmaksızın edilen vasiyetten veya borçtan sonra ki bütün bunlar Allah'tan ferman, Allah ise alîmdir, halîmdir."*¹

Bu iki âyet-i kerîmede İslâm hukukunun mühim bir faslını teşkil eden ferâiz ilminin esasları tebliğ buyurulmuştur. Bu iki âyette hukukî hükümlerin mahiyetleri şöyle dursun, fakat bir ilmin kavâid-i esâsiyyesinin iki âyete sığdırılmış olması Kur'an'ın i'caz-kâr belâğatinin şaheser bir şahididir. Bu iki âyetin tercümesini de Küçük Hamdi merhumun büyük tefsiri *Hak Dini Kur'an Dili*'nden naklettik (II, 1298, 1299).

1 [en-Nisâ, 4/11-12] (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ الْإُنثَىٰ) إِلَىٰ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَصِيَّةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ)

Câhiliye zamanında Araplar veraseti iki suretle tanırlardı: Erlik, kuvvet. Bu cihetle erkekler bu haktan istifade ederlerdi, kadınlar mahrum bırakılırdı. Yine böyle harbe, darbe muktedir bir çağdaki erkekler veraset hakkını haizdi. Çocuklar mahrum idi.

İslâm'ın ilk zamanlarına kadar muhâlefe ile, tebennî ile de veraset hakkı kazanılırdı. Muhâlefe ki iki kişinin birbirinin mallarını, canlarını muhafazayı ve birbirlerine vâris olmayı bir ahde ve akde bağlamaları keyfiyeti idi. Tebennî de evlât edinmekti.

İslâm dini bunları ve bunların benzeri veraset âdetlerini kaldırarak iki veçhile veraset tanıdı: Nesep, sebep. Nesep karâbettir, sebep de nikâhtır. Hiçbir suretle veraset hakkı sâkıt olmayan fertler de İslâm hukukuna göre, ana, baba, erkek, kız evlât, karı ile koca olmak üzere altıdır (bu eserimizde 1691 numara ile tercüme edilen Câbir hadisine de bakınız).

2078

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ أَلْحِقُوا الْفَرَائِصَ بِأَهْلِهَا
فَمَا بَقِيَ فَهُوَ لِأَوَّلَى رَجُلٍ ذَكَرَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Ferâizi (Kur'an'da bildirilen) sahiplerine veriniz. (Bunlardan) geri kalan (mal) da (asabeden = baba tarafından) en yakın olan er kişiye aittir. {B6735 Buhârî, Ferâiz, 7.}

İ Z A H I

Hadiste zikrolunan ferâiz, Kur'an'da takdir olunan hisselerdir ki, "nısıf, rubu", sümün, sülüsân, sülüs, sūdüs"ten ibaret altı sehimdir. Hadisteki evlâ kelimesi –ki Küşmîhenî rivayetidir– müteveffaya nesep hususunda en yakın olan mânasıdır.

Hadis metninin garip bir noktası, رجل ذكر tabiridir ve iki müterâdif lafızdan ricâlin zükûretle tavsifi intikadçı hadis âlimlerini bir sürü garip mütalaalara sevketmiştir. İbnü'l-Cevzî, İbn Salâh ise sıhhatini inkâr etmişlerdir. En mâkul olanı Süheylî'nin mütalaasıdır. Endülüs'ün bu çok zeki âlimine göre zeker kelimesi ricâlin sıfatı değil, evlânın sıfatıdır. Şu halde mâna, ashâb-ı ferâizden geri kalan, meyyitin baba tarafından en yakın olan kimse-nindir, ana tarafından değil demek olur.

2079

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ ابْنَةِ وَابْنَةِ ابْنٍ وَأُخْتٍ فَقَالَ لِلْإِبْنَةِ النِّصْفُ وَلِلْأُخْتِ

النِّصْفُ وَأَتِ ابْنَ مَسْعُودٍ فَسَيِّئَابِعُنِي فَسُئِلَ ابْنُ مَسْعُودٍ وَأُخْبِرَ بِقَوْلِ أَبِي مُوسَى فَقَالَ لَقَدْ ضَلَلْتُ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ أَقْضِي فِيهَا بِمَا قَضَى النَّبِيُّ ﷺ لِلابْنَةِ النَّصْفُ وَلِلابْنَةِ ابْنِ السُّدُسُ تَكْمَلَةُ الثَّلَاثِينَ وَمَا بَقِيَ فَلِلْأُخْتِ فَأُخْبِرَ أَبُو مُوسَى بِقَوْلِ ابْنِ مَسْعُودٍ فَقَالَ لَا تَسْأَلُونِي مَا دَامَ هَذَا الْخَبْرُ فِيكُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan rivayete göre Ebû Mûsâ hazretlerine, müteveffanın kızına, oğlunun kızına, kız kardeşine ait miras hisseleri sorulmuştu. Ebû Mûsâ, terikenin yarısı müteveffanın kızına, biri de kız kardeşine aittir dedi. (Oğlunun kızını mahrum bıraktı). Ebû Mûsâ (sual soran kimseye) Abdullah b. Mes‘ûd’a git (bu meseleyi ona da sor). Umarım ki İbn Mes‘ûd da “Benim fikrime uygun cevap verir” dedi. Mesele İbn Mes‘ûd’a sorulup Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’nin cevabı ve onun tarafından gönderildiği haber verilince Abdullah b. Mes‘ûd, “Eğer ben, oğlun kızını mirastan mahrum edersem dalâlete düşerim. Hidayetteki bahtiyarlardan olamam” (diye bir mukaddime ile söze başlayıp), “Bu meselede ben Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in hükmettiği bir haberle hükmedeceğim (ki şudur): Müteveffanın kızı nısf alır, oğlunun kızı da -iki sülüsü tamamlamak için- sūdüs alır. Geri kalan (sülüs) de kız kardeşin hakkı, olur” dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye İbn Mes‘ûd’un bu fetvası haber verilince, “Mademki aranızda Peygamber’in böyle bir haberi² vardır, bana sormanıza lüzum yoktur” dedi. {B6736 Buhârî, Ferâiz, 8.}

İ Z A H I

Sünen-i erbaa sahipleriyle Tahâvî’nin rivayetlerine göre bu veraset suali Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’ye, Hazret-i Osman’ın hilâfeti zamanında, Kûfe valisi iken sorulmuştur. Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den önce Kûfe’de Abdullah b. Mes‘ûd vali idi. Hazret-i Ömer zamanında tayin olunmuştu. Sonra Hazret-i Osman, İbn Mes‘ûd’u azledip yerine Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’yi tayin etmişti. Hem veraset suali yalnız vali Ebû Mûsâ’dan değil, Kûfe kadısı Selmân b. Rebîa ile beraber her ikisinden sorulmuştu. Bunlar da oğlun kızını mirastan mahrum ederek bi’-ictihad cevap verip tevsik için Abdullah b. Mes‘ûd’a göndermişlerdi. Bir vilâyetin valisi ile kadısının hükümlerine aykırı cevap vermek, hususiyle halef, selef olmak gibi mâziye ait bir hâtıra da bulunduğundan pek hoş olmayacağını takdir eden İbn Mes‘ûd onların yanlış ictheadlarına göre cevap vermek de dalâlet olacağını kaydetmiştir.

2 {Hadisin Arapça metninde geçen الحبر kelimesi, ‘âlim ve fâzıl kimse’ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla son cümlelerin tercümesi şöyle yapılabilir: “Bu âlim aranızda olduğu sürece, bana fetva sormayınız.”}

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir ailenin âzatlı kölesi, o ailenin kendi câmiasındandır” buyurduğu rivayet olunmuştur.³ {B6761 Buhârî, Ferâiz, 24.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ ابْنُ أُخْتِ الْقَوْمِ مِنْهُمْ أَوْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Bir ailenin kız kardeşinin oğlu, o ailenin kendi câmiasındandır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6762 Buhârî, Ferâiz, 24.}

İZAHİ

Müellifin “Menâkıb-ı Ensâr” bahsindeki rivayetine göre Enes b. Mâlik der ki: Bir kere Resûl-i Ekrem, hususi olarak ensarı meclisine davet etmişti. Ensar toplandığında, “*Aranızda sizden başka kimse var mıdır?*” diye sordu. Ensar da, “Hayır yoktur, ancak kız kardeşlerimizin oğulları vardır!” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûlullah, “*Bir kavmin ve bir ailenin kız kardeş oğulları o soydandır!*”⁴ buyurdu.

Bu hadis ile ihticâc ederek İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed ve bütün Irak fukahası bir meyyitin asabesi yani erkek akrabası bulunmazsa zevi'l-erhâmın (yani ana taraf akrabasının) asabede mansûs olan tertibe göre vâris olacaklarını kabul etmişlerdir. Bu mezhep ashap ve tâbiî fukahasının pek çoklarından nakl olunmuştur. İmam Mâlik ve Şâfiî ile Medine fukahası ise zevi'l-erhâmın –asabeden vâris bulunmadığı suretteveraset hakkını kabul etmemişlerdir. Bu surette meyyitin terikesi beytül mâle kalmış olur. Bu mezhepte Hazret-i Osman, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr ile bazı tâbiî âlimlerden nakl olunmuştur. Fakat bu ictihad ailenin kadın tarafını hayat hakkından mahrum etti-

3 Bu hadise binaen âzatlı köle kendisini âzatlayan aileye nisbet olunur ve o ailenin adıyla anılır. Vefat ettiğinde de onun malına âzatlayan aile vâris olur.

4 {B3528 Buhârî, Menâkıb, 14.}

ğinden İmam Şâfiî'nin ashabı beytül mâl masârifinin fesadını iddia ederek ze'vîl-erhâmın veraset hakkını kabul etmişlerdir.

2082

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ ادَّعَى إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ غَيْرُ أَبِيهِ فَالْجَنَّةُ عَلَيْهِ حَرَامٌ فَذَكَرَ ذَلِكَ لِأَبِي بَكْرَةَ فَقَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهُ أُذْنَايَ وَوَعَاهُ قَلْبِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim demiştir: Her kim babasından başkasına -babası olmadığını bile bile- nesep iddia ederse o kişiye cennet haramdır. (Râvî Ebû Osman en-Nehdî tarafından) Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın bu hadisi Ebû Bekre radiyallahu anha hikâye olundukta, Ebû Bekre, "Evet bu hadisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden kulağımla duydum, kalbim de onu hıfzetti" demiştir. {B6766, B6767 Buhârî, Ferâiz, 29.}

2083

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا تَزْغَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ فَمَنْ رَغَبَ عَنْ أَبِيهِ فَقَدْ كَفَرَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın, "(Ey müminler!) Sakın babalarınızdan i'râz edip yüz çevirmeyiniz! Her kim babasından yüz çevirirse (aile nimetine) küfretmiş olur" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6768 Buhârî, Ferâiz, 29.}

Kitâbü'l-Hudûd

كِتَابُ الْحُدُودِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap hududun ahkâmını bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Hudûd, haddin cem'idir. Had, "menetmek ve esirgemek" mânâsıdır. Şeriat örfünde, "Allah için bir hak olarak takdir ve tayin olunan azap ve ukûbettir. Bu haddin zina, kazf, şûrb, sirkat gibi cürümlere ait birtakım nevileri olduğu için müellif, unvanında cemî' sîgasıyla irat etmiştir. Yine şer'î bir ıstılah olarak hudut, günahı mûcip olan cürümlere de itlak olunur. Nasıl ki حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا "İşte şu hudut, Allah'ın birer mâsiyet olarak tayin ettiği sınırlardır, sakın buralara yaklaşmayınız!" (el-Bakara, 2/187) kavli şerifindeki hudut, cürüm ve mâsiyet mânâsıdır. وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ "Her kim Allah'ın tayin ve tahdit ettiği mâsiyet sınırlarında (durmaz da) ileri geçerse o kişi kendi nefesine zulmetmiş olur" (et-Talâk, 65/1) kavli şerifindeki hudut tabiri de cürüm ve mâsiyet mânâsıdır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ قَدْ شَرِبَ قَالَ اضْرِبْهُ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَمِنَّا الصَّارِبُ بِيَدِهِ وَمِنَّا الصَّارِبُ بِنَعْلِهِ وَمِنَّا الصَّارِبُ بِثَوْبِهِ فَأَمَّا انْصَرَفَ قَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ أَخْزَاكَ اللَّهُ قَالَ لَا تَقُولُوا هَكَذَا لَا تُعِينُوا عَلَيْهِ الشَّيْطَانَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna şarap içmiş bir kişi getirmişlerdi. Resûl-i Ekrem (orada bulunanlara), "Şu adama vurunuz!" buyurdu. Ebû Hüreyre der ki: Biz de kimimiz eliyle, kimimiz ayakkabıyla, ihramıyla vurdu. Bu adam dayaktan kurtulduktan sonra ashaptan bazı kimseler bu adama, "Allah seni kahretsin, rezil etsin!" demişlerdi. Resûl-i Ekrem, "Hayır öyle söylemeyiniz, bu adamın aleyhinde söylenip de şeytana yardım etmeyiniz!" buyurdu.

İ Z A H I

Hadiste dayanın keyfiyeti bildirildiği halde miktarı bildirilmemiştir. Fakat ashap ve tâbiî âlimlerinin ekserisinden hadd-i şer'înin seksen değnek olduğu rivayet olunmuştur ki İmam Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel mezhepleri de böyledir. İmam Şâfiî kırk değnek olduğunu kabul etmiştir. Bir de şarabın hürmeti Kur'ân-ı Mübîn ile sabit olduğu için, şarabın azı da ukûbeti mûciptir. Diğer içkilerde ceza haddi sarhoşluk derecesidir. Sarhoşluk haddini de İmam Ebû Hanîfe, “Yeri, göğü, kadını, erkeği farkedemeyecek derecede şuursuzluktur” diye tarif etmiştir.

Hadisin sonundaki, “*Bu adamın aleyhinde kötü temennide bulunup şeytana yardım etmeyiniz!*” buyurulması müminin tahkir olunmasına şeytanın sevindiği içindir.

2085

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا كُنْتُ لِأَقِيمَ حَدًّا عَلَى أَحَدٍ فَيَمُوتَ فَأَجِدَ فِي نَفْسِي إِلَّا صَاحِبَ الْحُمْرِ فَإِنَّهُ لَوْ مَاتَ لَوَدِدْتُهِ وَذَلِكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَسْنَهُ.

T E R C Ü M E S İ

Ali b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ben bir kimseye had ikame edip de bu yolda ölmesiyle kendimde hüznün ve keder duymuş değilimdir. Ancak böyle bir acıyı şarap içen kimse hakkında duymuşumdur. Şayet bu (zavallı o had ile) ölürse muhakkak onun diyetini (hayat pahasını) veririm. Çünkü Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hadd-i şürb hakkında bize mazbut bir sünnet bırakmamıştır (muayyen bir adetle vurduğumuz had, bizim kendi eser-i ictihadımızdır). {B6777 Buhârî, Hudûd, 4.}

İ Z A H I

Tercümemizin sonunda kavis içinde görülen ziyadeyi İbn-Mâce'nin *Sünen*'inden¹ olarak gösterdik. Gerek bu hadisten, gerek bundan önceki Ebû Hüreyre hadisinden anlaşıldığına göre, şürb-i hamre terettüp eden ceza, sarhoşu bir iki pataklamadan ibarettir. Yoksa sıra dayasına çekerek öldürünceye kadar dövmek değildir. Nasıl ki Hazret-i Ali, “Ta'zîr dayağı altında ölürse, hayat pahasını veresesine tazmin ederim” diyor ve bu derecesinin gayri meşrû bir işkence olduğunu iş'âr ediyor. Bunun için İmam Şâfiî, “Eğer şarap içen kişi el ile libas ile vurularak ta'zîr edilir de ölürse, imama bir mesuliyet terettüp etmez. Eğer kırbaçla dövmüş ise diyetini tazmin eder” demiştir.

1 {İM2569 İbn Mâce, Hudûd, 16.}

Şu kadar ki Buhârî'nin bu rivayeti Tahâvî ile Ebû Dâvûd'un Hazret-i Ali'den gelen şu rivayetlerine tamamıyla muhaliftir. Bu rivayete göre Hazret-i Ali, "Resûlullah şarap içene kırk had vurdu; Ebû Bekir de böyle cezalandırırdı. Hazret-i Ömer bunu seksene çıkardı. Bu kırk ve seksen haddinin hepsi sünnettir"² demiştir.

Fakat Tahâvî bu rivayeti naklettikten sonra şürb-i hamr haddi kırk olduğuna kâil olan İmam Şâfiî'nin bu hadis ile ihticâc ettiğini bildirmiş İmam Şâfiî'ye muhalif olan imamlar da bu hadisin fesadını iddia ve Hazret-i Ali'nin böyle bir şeyi söylemiş olduğunu red ve inkâr etmişlerdir. Bu babda istinat ettikleri delil de Buhârî'nin mevzubahsimiz olan rivayetidir.

2086

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ كَانَ اسْمُهُ عَبْدَ اللَّهِ وَكَانَ يُلَقَّبُ حَمَارًا وَكَانَ يُضْحِكُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ قَدْ جَلَدَهُ فِي الشَّرَابِ فَأُتِيَ بِهِ يَوْمًا فَأَمَرَ بِهِ فَجُلِدَ فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ اللَّهُمَّ الْعَنَّهُ مَا أَكْثَرَ مَا يُؤْتَى بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لَا تَلْعَنُوهُ فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ إِلَّا أَنَّهُ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ.

TERCÜMESİ

Ömer b. Hattâb radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında Abdullah adlı bir kimse vardı. (Halk arasında) hımâr (= eşek) lakabıyla anılırdı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi (ara sıra) güldürürdü. Resûlullah da bu adama şarap içtiği için had vurdururdu. Günlerden bir gün Abdullah yine huzura (kusurlu) getirildi. Resûl-i Ekrem de had vurulmasını emretti. Mecliste bulunanların birisi (Hazret-i Ömer), "Allahım! Şu adamı rahmetinden uzak kıl (diye lânet edip) içki yüzünden ne de çok divana getiriliyor" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Yâ Ömer! (Ona lânet etmeyiniz). Vallahi kesin olarak bildiğim bir şey varsa, o, Allah'ı ve resulünü sever" buyurdu. {B6780 Buhârî, Hudûd, 5.}

İZAHİ

Hicaz mıntıkası içki ibtilâsı son derece taammüm etmiş bir muhît iken bunun taraf-ı ilâhîden kati surette yasak edilmesi üzerine içki vukuatı birdenbire kesilmiş, hemen hemen bu Abdullah b. Nuaymân gibi bir kişinin vâkıasına münhasır kılmıştır. Abdullah şen, mas-

kara bir kimse olduğundan hımâr (eşek) denilmesine kızmaz, aldırılmazdı. Abdullah'ın bazı hal ve hareketine Resûl-i Ekrem tebessüm buyururdu. Şârih Kirmânî garîb bir hareketini şöyle bildiriyor: Abdullah bir kere veresiye bir tulum yağ, bir tulum da bal alıp Resûl-i Ekrem'e getirip hediye olarak takdim eder. Bir müddet sonra yağ, bal sahibi bunların bedelini isteyince adamı yanına alıp Resûl-i Ekrem'e gelir: "Yâ Resûlellah! Şu adama malının parasını veriniz" der. Resûl-i Ekrem durmadan tebessüm buyurup mal sahibinin matlubunun verilmesini emreder ve derhal verilir.³ Resûl-i Ekrem'in şehâdeti veçhile vicdanı Allah ve Resûlullah sevgisiyle dolu olan rindmeşrep Abdullah'ın Resûl-i Ekrem'i güldürmek istediği vâkıaları hep böyle latif idi. Peygamber efendimiz de tebessüm buyururdu. Bununla İslâm ahlâkçıları, ümerâ ve ulemâ huzurunda nevâdirden fıkralar nakliyle latife-gûyîlikte bulunarak onları güldürmek câiz olduğuna istidlâl etmişlerdir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ السَّارِقَ يَسْرِقُ الْبَيْضَةَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ وَيَسْرِقُ الْحَبْلَ فَتَقْطَعُ يَدُهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Allah şu (hasis) hırsıza lânet etsin ki o, bir yumurta çalar da eli kesilir, bir ip çalar da o hasis şey ile eli kesilir." {B6783 Buhârî, Hudûd, 7.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi rivayet ettikten sonra aynı senedle Süleyman el-A'meş'in şöyle dediğini de rivayet ediyor: Ebû Hüreyre'nin bu hadisini rivayet edenler hadisteki yumurta ile harp tulgası, ip ile de –en az kıymeti 3 dirheme müsavi değerde– ip olduğunu ictihad edip söylerlerdi.

Süleyman el-A'meş şunu ifade etmek istiyor ki hadisteki yumurta âdi bir tavuk yumurtası değildir. Çünkü sirkat haddi icra edilmek için çalınan malın en az 3 dirhem ayarında olması icap eder. İp de böyledir. Uzun, çürük bir ip değil, en az 3 dirhem kıymetinde bir ip olmak icap eder. Bunun için bu hadisin râvileri yumurtanın muharip askerlerin başlarına giydikleri demirden miğfer olduğunu, ipin de en az 3 dirhem kıymetinde bulunduğunu söylerlerdi. Nasıl ki Şâfiîler'in mezhebi de böyle Hanefîler'e göre lâ-akal 3 dirhem kıymetinde olmalıdır.

3 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd*, I, 161, no: 176.}

عَنْ عَائِشَةَ   عَنِ النَّبِيِّ   قَالَ تُقَطَّعُ الْيَدُ فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Hırsızın eli rub‘ dinar (3 dirhem) ve daha ziyade kıymette bir mal çaldığı zaman kesilir” buyurduğu rivayet olunmuştur.⁴ {B6789 Buhârî, Hudûd, 13.}

وَعَنْهَا   أَنَّ يَدَ السَّارِقِ لَمْ تُقَطَّعْ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ   إِلَّا فِي ثَمَنِ مِجَنٍّ حِجَّةٍ أَوْ تُرْسٍ.

TERCÜMESİ

Yine Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında hırsızın eli kesilmezdi. Ancak hacefe denilen kalkan veya türs denilen kalkan kıymetinde bir mal çalındığında kesilirdi.⁵ {B6792 Buhârî, Hudûd, 13.}

عَنِ ابْنِ عُمَرَ   أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ   قَطَعَ فِي مِجَنٍّ ثَلَاثَةَ دَرَاهِمٍ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, 3 dirhem değerinde olan bir kalkan sirkatinde hırsızın elinin kesilmesini emretmiştir. {B6796 Buhârî, Hudûd, 13.}

4 Bir dinar 12 dirhem olduğuna göre rub‘ dinar, 3 dirheme müsavi olur. Bu eserimizde “Kitâbü’z-Zekât”taki dirhem ve dinar hakkındaki uzun izahlarımıza bakınız!

5 Hadis metninde micen, hacefe, türs kelimelerinin medlûlleri *Tavzih* sahibinin beyanına göre birdir. “Kalkan” demektir. Ancak tarz-ı imallerine göre aralarında bir fark bulunabilir. Bunların kıymetlerinin neden ibaret olduğu bildirilmemiştir. 3 dirhem olma ihtimali de vardır. 10 dirhem olması da muhtemeldir. Bundan sonraki İbn Ömer hadisinde 3 dirhem tasrih olunmuştur.

Kitâbü'l-Muhâribîn

كِتَابُ الْمُحَارِبِينَ

Bu kitap (küfretmek, dininden dönmek, yol kesmek suretlerinden birisiyle) Allah'a ve peygamberine karşı harp açanların cezaî hükümlerine dair hadisleri muhtevîdir.

Unvanın tercümesinde kavis içinde görülen ziyade, *Buhârî* metninden alınarak gösterilmiştir. Buhârî bu unvanında, Mâide sûresinin şu meâldeki bir âyetini zikretmiştir: “Allah’a ve onun resulüne (isyan ederek) harp açanların ve yeryüzünde içtimaî nizamı bozmaya çalışanların cezası, (cürümlerine göre) ya amansız öldürülmeleri yahut asılmaları, yahut ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmesi, yahut bulundukları yerden sürgün edilmele-ridir. Bu, onlara dünyada verilen bir ukûbettir. Âhirette ise onlara daha büyük bir azap vardır.”¹

Bundan sonra Buhârî, üç tarik ile Ureyneliler hadisini rivayet ediyor ki hulâsaten meâlleri şöyledir: Ukl, Ureyne kabilelerinden bir kısım yoksul halk Medine’ye gelip müslüman olmuşlardı. Aynı zamanda hastalıklı olduklarından bunları Resûl-i Ekrem zekât develerinin bulunduğu Gâbe ormanına göndermiş orada bol süt içip hava alarak iâde-i âfiyetlerine çalışmıştı. Fakat bu vahşiler biraz canlanıp iâde-i âfiyet edince irtidad edip çobanları kesmişler, develeri sürüp götürmüşlerdi. Bundan haberdar olunca Resûl-i Ekrem arkalarından gönderdiği bir fırka bunları yakalayıp getirdiler. Öğle sıcağında elleri, ayakları kesilerek Medine’nin Harre denilen taşlık mıntıkasına bırakılarak bu halde ölmüşlerdir.²

1 أَنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ. [el-Mâide, 5/33]

2 {B6802, B6803, B6804 Buhârî, Hudûd, 15.} **Bir İFADE:** Bu nevi terhibî cezalarda “cürüm” ile “ceza” arasında nisbetsizlik bulunduğu sanılmamalıdır. O devrin iptidaî hayatı ve baştanbaşa geçirmekte olduğu muazzam inkılâp hareketi göz önüne getirilecek olursa, bu cezrî hareketlerde tam bir isabet bulunduğu takdir olunur. Cezîretülarap Gazve denilen en âdi çapulculuk hayatından bu suretle kurtarılmış ve on sene içinde mal, can masûniyeti temin edilerek bir süvarinin yalnız başına Mekke’den Yemen’e ve Umman’a kadar gidebilmesi müyesser olmuştur. Sonra Resûl-i Ekrem bu ağır cezaları tatbikte müsamaha da ederdi. Buhârî’nin bu babında bir rivayetine göre günün birisinde mescide birisi gelerek, “Yâ Resûlellah! Ben zina ettim; icabını icra ediniz!” diye seslenmişti. Resûl-i Ekrem bundan yüzünü çevirip dinlemek istemedi. Fakat adamcağız dört defa ısrar etti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, vaziyeti kurtarmak için, “Be adam aklından rahatsız mısın?” diye bir halâs yolu göstermek istedi. Adam, “Hayır!” dedi. “Evli misin?” diye sordu, “Evet” diye cevap verdi. Artık bu adamın ukûbete adım adım yaklaştığını Resûl-i Ekrem görünce, “Artık recmediniz!” emrini vermeye mecbur oldu. {B6815 Buhârî, Hudûd, 22.} Bilâhare mansûs olmayan cezalar devletin ve hâkimlerin rey ve ictheadlarına bırakılmıştır.

Müellif bu babın unvanında kâfirleri, mürtedleri zikrettiğine göre, âyetin Urenîler hakkında nâzil olmadığına ve âyet-i kerîmedeki şiddetli hükümlerin kâfirlere ve mürtedlere münhasır olduğuna zâhib olmuştur. Fakat ulemânın cumhuruna göre bu âyet, eşkıya ve yol kesiciler hakkında nâzil olmuştur. İmam Ebû Hanîfe'nin, Mâlik'in, Şâfiî'nin mezhepleri de böyledir. Bu cihetle unvandaki tercümemizde devlete karşı isyan eden, yol kesen eşkıyayı da zikrettik.

2091

عَنْ أَبِي بُرْدَةَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا يُجْلَدُ فَوْقَ عَشْرِ جَلَدَاتٍ إِلَّا فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ.

TERCÜMESİ

Ensardan Ebû Bürde radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Azîz ve celîl olan Allah'ın hudut ve hukukunda olmadıkça hiçbir kimseye on değnekten fazla vurulmayacaktır. {B6848 Buhârî, Hudûd, 42.}

İZAHİ

Allah Teâlâ'nın hukuk ve evâmiri cümlesinden olup kemiyeti nassan mâlûm olan ukûbât-ı şer'iyye; irtidad, zina, sirkat, içki, namuslu kadına isnat, şekâvet gibi şeylerdir. Bunların haricinde mensuh olmayan mâsiyetler hakkındaki ta'zîrlar ki men' ve te'dib için teşrîf kılınmıştır. Bu hadise göre, bunların a'zamî haddi on değnektir. Binâenaleyh bu miktarı geçmemek üzere cezâ tayini, devletin ve hâkimlerin re'y ve ictheadlarına bırakılmıştır.

2092

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْقَاسِمِ ﷺ يَقُولُ مَنْ قَذَفَ مَمْلُوكَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِمَّا قَالَ جُلِدَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ كَمَا قَالَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Ebû'l-Kâsım sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim: “Her kim kölesine ve câriyesine zina isnat eder, memlûkü de o isnattan uzak bulunursa, o kimse kıyamet gününde dövülür. Meğer ki memlûk, efendisinin dediği gibi ola!” {B6858 Buhârî, Hudûd, 44.}

İ Z A H I

Bu hadis hakkında izah olarak yazacağımız bir şey varsa, (kölelik) ve (efendilik)in tarihe karışmış olmasıdır ki İslâm dininin gâye-i mesâisi de bu idi. İslâm hukukunun ana prensibi (insanların hür doğması ve hür yaşaması)dır. Bu cihetle Resûl-i Ekrem, –bütün nübüvveti müddetince– köleleri efendilerinin seviyesine yükseltmeye çalışmıştır. Bu eserimizde “İtk”, “Kitâbet” bahislerini ve bilhassa 1119, 1120, 1121 rakamlı hadislerle, izahlarını okuyunuz!

Müellif Buhârî'nin “Muhâribîn” bahsindeki rivayetleri çok uzundur. Zebîdî merhum, burada *Tecrîd*'ine yalnız yukarıda tercüme ettiğimiz iki hadis ile iktifa etmiştir. Yalnız kavlen ve fiilen fuhuştan sakınılması hakkında açtığı bir babında rivayet ettiği bir hadisini naklederek biz de iktifa edeceğiz:

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“Yedi sınıf insan vardır ki Cenâb-ı Hak –arş-ı ilâhîden başka hiçbir yerde gölge bulunmadığı– kıyamet gününde arşının gölgesinde bunları gölgelendirecektir: 1. Adaletli imam, devlet reisi, 2. Allah’a ibadet ederek temiz bir hayat içinde büyüyen genç, 3. Tenhada Allah’ı zikredip gözleri yaş döken müttaki, 4. Kalbi mescidlerle ilgili namazcı kişi, 5. Allah için sevişen iki kişi, 6. Güzel ve içtimaî mevkii yüksek bir kadın tarafından davet edilip de, “Allah’tan korkarım!” cevabıyla karşılayan iradeli er kişi, 7. Sağ elinin verdiği sadakayı sol eli duymayacak derecede gizli sadaka veren kişi.”*³

Bundan bir hadis sonra da şu hadisi rivayet ediyor: Enes b. Mâlik’in rivayetine göre Peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur: *“Şu vâkıalar dünyanın zevali saati alâmetlerindendir: İslâmî ilmin refi ile cehlin zuhuru, içkinin, zinanın şüyûu, (tevâlî eden umumi harplerin tesiriyle) erkek nüfusun azalması, kadın nüfusunun çoğalması.”*⁴

3 {B6806 Buhârî, Hudûd, 19.}

4 {B6808 Buhârî, Hudûd, 20.}

Kitâbü'd-Diyât

كِتَابُ الدِّيَّاتِ

Bu kitap diyetlere dair hükümleri bildiren hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Diyât, diyetin cem'idir. Diyet “-maktul için- veresesine verilen kan bahası”dır. Müellif Buhârî bu unvanında Nisâ sûresinin 93. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: *“Her kim bir mümini (kazârâ değil) kasıt ve iradesiyle (bile bile) öldürürse, onun cezası ebedî cehennemde kalmaktır. Allah ona gazap etmiştir ve lânet eylemiştir ve büyük bir azap hazırlamıştır.”*¹

Bu âyeti müellifin diyet unvanında zikretmesinin sebep ve münasebetine gelince, bu âyet iki şiddetli cezayı ihtiva etmekle olup bu cinayeti irtikâp eden şahıs, maktulün veresiyle mal mukabilinde sulh olursa bu sulh diyete şâmil olmakla bu âyet-i kerîmeyi müellifin burada zikretmesine vesile olmuştur.

Âyet-i kerîmenin ihtiva ettiği bu mehâbetli tehdide bakarak İbn Abbas radiyallahu anh, “Bir mümini amden (tasarlayarak) öldüren katilin tövbesi de kabul olunmaz” demiştir. İbn Ömer de bu ictihadda idi. İbn Ömer’e bir katil müracaat edip, “Ben adam öldürdüm, tövbem kabul olunur mu?” diye sormuş, İbn Ömer de, “Artık soğuk bir su iç; sen ebedî cennete giremezsin!” demiştir. Fakat ulemânın cumhuruna göre cehennemde ebedî kalmak cezası caninin tövbekâr olmamasına aittir, tövbesi kabul olunmaz demek değildir. Ulemânın cumhuruna göre, tövbekâr olan katilin tövbesinin kabul edilip edilmemesi, Allah Teâlâ’nın iradesine bağlıdır. Ulemânın cumhuru bu hususta Ubâde b. Sâmit hadisiyle istidlâl etmişlerdir. Ubâde radiyallahu anhin rivayetine göre, Akabe mevkiindeki biatta Resûl-i Ekrem’in tebliğ ettiği biat maddeleri içinde bir maddede, *“Günahkâr kişinin işi Allah’ın iradesine bağlıdır; Allah dilerse affeder, mağfiret eder”* buyurmuştur. Aynı zamanda ulemânın cumhuru, *“وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ”* *“Muhakkak biz tövbekâr olanları herhalde geniş ölçüde mağfiret edeceğiz”* (Tâhâ, 20/82.) gibi nusûs ile de istidlâl etmişlerdir. Şu halde ulemânın cumhuru âyet-i kerîmedeki şiddetli cezayı katli helâl itikad edenlere tahsis etmiş olmaları da kabul olunur. Bu ihtimali âyetin sebep-i nüzûlü de teyit eder. Şöyle ki: Mikyes b. Dabâbe, kardeşi Hişâm ile beraber müslüman olmuşlardı. Bir gün İbn Dabâbe, kardeşi Hişâm’ı Neccârîoğulları yurdunda vurulmuş bir halde buldu; gelip Resûl-i Ekrem’e şikâyet

1 [en-Nisâ, 4/93] وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا.

etti. Resûl-i Ekrem de Fihri bir müslümanla Neccâroğulları'na haber gönderdi: “*Ya katili bulup İbn Dabâbe'ye teslim ediniz, kısas etsin, yahut diyetini veriniz*” buyurdu. Neccâroğulları da, “Katili bulamayız, fakat diyetini verelim” diye 100 deve teslim ettiler. İbn Dabâbe Resûl-i Ekrem'in birlik gönderdiği Fihri'yi yolda öldürüp develeri alarak Mekke'ye savuştu ve bu suretle irtidad etti. Feth-i Mekke günü Resûl-i Ekrem'in aff-ı umumiden istisna ettiği on kişiden biri de bu İbn Dabâbe idi. Bu habisi, hem irtidad hem katil hem bir müminin katlini helâl itikad etmek cürümleriyle katle mahkûm idi. Kurtulmak maksadıyla Kâbe'ye girmiş. Kâbe'nin pûşîdesine sarılarak tövbe etmiş, af dilemişse de kabul olunmayıp öldürülmüştür.²

2093

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَنْ يَزَالَ الْمُؤْمِنُ فِي فُسْحَةٍ مِنْ دِينِهِ مَا لَمْ يُصَبَّ دَمًا حَرَامًا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Mümin kişi –kendisine haram bir kan bulaşmadıkça– daima dininden (mülhem olduğu) genişlik içindedir” buyurmuştur. {B6862 Buhârî, Diyât, 1.}

İZAHİ

Müminin dininden mülhem olduğu hakikat, Cenâb-ı Hakk'ın tövbekâr kullarının tövbelerini kabul buyurup büyük, küçük işlediği günahların mağfired olunmasıdır. Ancak şirkten sonra en büyük günah olan katl-i nefis başka! Kanı hürmete şayan müminin bir mümine kanı bulaşırsa artık dini, hayatı o kimseyi sıkı, aff-ı ilâhîden ümitsiz yaşar demektir. Fakat cumhurun mezhebine göre şirkten başka bütün mâsiyetler Allah'ın iradesine tâbi olduğundan unvanımızda meâlini bildirdiğimiz Nisâ sûresi âyeti gibi bu hadis de tahzire hamlolunmuştur.

2094

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِمُقَدَّادٍ إِذَا كَانَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ يُخْفِي إِيمَانَهُ مَعَ قَوْمٍ كُفَّارٍ فَأَظْهَرَ إِيمَانَهُ فَقَتَلْتَهُ فَكَذَلِكَ كُنْتَ أَنْتَ تُخْفِي إِيمَانَكَ بِمَكَّةَ مِنْ قَبْلُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem Mikdâd radiyallahu anha şöyle buyurmuştur: “Ey Mikdâd! Bir mümin kişi, kâfir olan kavmi arasında imanını gizleyip (selâmete erişince) imanını açıklarsa, bunun üzerine sen de (onun imanına itimat etmeyerek) öldürsen (doğru değildir). Nasıl ki sen de hicretten önce Mekke’de imanını gizliyordun.” {B6866 Buhârî, Diyât, 1.}

İZAHİ

Bezzâr’ın, Dârekutnî’nin, Taberânî’nin rivayetlerine göre bu hadisin evveli vardır ve şöyledir: Resûl-i Ekrem Mikdâd’ın içinde bulunduğu bir kıtayı sefere göndermişti. Bunlar harekete memur oldukları düşman üzerine vardıklarında düşmanı dağılmış bir halde buldular. Yalnız zengin birini malının başında buldular. Bu adam, müslümanları görünce “lâ ilâhe illallah” demişti. Fakat Mikdâd onun şehâdetine ehemmiyet vermeyip öldürdü. Seferden döndüğünde bu mesele Resûl-i Ekrem’e arzolundu. Resûlullah da, “*Yâ Mikdâd! Lâ ilâhe illallah diyen bir kişiyi öldürdün mü?*” diye takdir buyurdu. Bunun üzerine يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا ³ âyet-i kerîmesi nâzil oldu. Sonra Resûl-i Ekrem, “*Ey Mikdâd! Bir mümin kişi...*” diye itâb ve muâheze buyurdu.⁴

Mevzumuz olan İbn Abbas hadisinden sonra Buhârî Resûl-i Ekrem’in Vedâ haccında Cerîr b. Abdullah vasıtasıyla halkın sükûtunu temin ederek irat buyurduğu hutbesinin bir fıkrasında, “*Ey ashabım! Benden sonra kâfirlerin âdetine dönüp birbirinizin boynunu vurmayınız*”⁵ buyurduğunu rivayet ediyor.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا السِّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim biz müslümanlara silâh çekip kıtal ederse artık o, biz müslümanların câmiasından değildir” buyurmuştur. {B6874 Buhârî, Diyât, 2.}

3 {en-Nisâ, 4/94.}

4 {Bezzâr, *el-Müsne'd*, XI, 317, no: 5127.}

5 {B6869 Buhârî, Diyât, 2.}

İ Z A H I

Bu şiddetli vaîd, bu adam İslâm câmiasından çıkar ve tövbe-kâr olursa tövbesi kabul olunmaz, cehennemlik olur mânasına değildir, tahzîr içindir. Bundan sonra Buhârî Ebû Bekre radiyallahu anhin şu mühim hadisini rivayet ediyor: Hazret-i Ali ile Muâviye arasındaki Sıffin Harbi sırasında Ahnef b. Kays'a rastgelen Ebû Bekre, "Nereye gidiyorsun" diye sormuş. O da, "Ali'ye yardıma gidiyorum" demiş. Ebû Bekre de, "Haydi dön!" demiş ve "Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu işittim: *'İki müslüman kılıçlarıyla karşılaştıkları zaman ölen de öldüren de cehennemdedir'* buyurdu." Ben de, "Öldüren böyle ama ölene ne oluyor?" diye sordum. "*Ölen de arkadaşını öldürmeye harîs idi*"⁶ buyurdu. Bütün bunlar ve emsali rivayetler İslâm dininin hayât-ı beşere ne derece kıymet verdiğinin bir delilidir.

2096

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا بِأَحَدٍ ثَلَاثٍ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَالتَّيْبُ الزَّانِي وَالْمُفَارِقُ لِدِينِهِ التَّارِكُ لِلْجَمَاعَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ibadete lâayık ilâh bulunmadığına ve benim de Allah'ın muhakkak bir peygamberi olduğuma şehâdet eden müslüman kişinin kanı helâl olmaz (ve kısas olunmaz). Ancak (şu) üç (huy) dan biriyle helâl olur: **1.** Maktulün hayatı mukabilinde katil, **2.** Zina eden seyyib, **3.** İslâm câmiasını bırakıp dininden ayrılan mürted (kısas olunur)." {B6878 Buhârî, Diyât, 6.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifte esbâb-ı kısâs, "katil, zina, irtidad" hasîselerine hasrolunmuştur. Fakat İmam Şâfiî, tövbe-kâr olmayan târik-i salâtın da katli ictihadında bulunmuştur. İmam Ebû Hanîfe ise târik-i salâtın katlini tecviz etmemiştir ki İmam Âzam efendimizin bu ictihadı Abdullah b. Mes'ûd hadisine mutâbıktır. İmam Şâfiî'nin havass-ı ashabından İmam Müzenî de Ebû Hanîfe'nin ictihadını iltizam edip Şâfiî'ye muhalefet etmiştir. İmâmü'l-Haremeyn de, "İmam Şâfiî'nin târik-i salâtın katli ictihadı müşküldür" demiştir. Bazıları da bu kişiye dördüncü olarak, sâili yani teşhîr-i silâh ederek hücum eden suikastçıyı ilâve etmişlerdir. Bir ferde, yahut bir cemiyete saldıran bir kişiyi müdâfaa-i nefis ve muhâfaza-i

hayat için öldürmek bir zarurettir. Yine böyle sihir istimali ve Allah’a, Resûlullah’a seb gibi küfrü mûcip fezâhati irtikâp eden kişinin de katli vâcip olduğunda şüphe yoktur. Bu suretle bazıları esbâb-ı katli ona çıkarmışlarsa da bir bakımdan bütün bunlar hadisın üçüncü fıkrası olan (İslâm câmiasından çıkan ve dininden dönen mürted ve kâfir) fıkra-sında toplanırlar.

Hadisin ikinci fıkrası da muhtâc-ı îzâhtır. Zina eden (seyyib) ki sahih nikâh ile evlenmiş ve evlilik hayatı birleşmiş olan erkek ve kadın demektir ve (bâkir) mukabilidir. Bâkir ki (ergen oğlan ve kız) demektir. Evlenmemiş oğlan ve kız zina ederlerse cezası katil değildir. 100 değnektir. **الرَّائِيَةُ وَالرَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ** (en-Nûr, 24/2) âyet-i kerîmesini muhsan yani evli olmayan bâkir kız ve oğlan hakkında nastır.⁷

Hadisteki seyyib tabiri “dul” demektir. Bu tabirden şu mühim bir cihet de anlaşılır ki nikâh-ı sahih ile evlenip velev bir kere karı koca hayatı yaşadıktan sonra ayrılırsalar bunlara seyyib denilir. Üzerinden nikâh geçip de bilâhare ya talâk ile veya mevt ile dul olan erkek veya kadın dul iken zina ederse yine ölüm cezasına müstahak olur ki terhibdir.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ أَبْغَضَ النَّاسِ إِلَى اللَّهِ ثَلَاثَةٌ مُلْجِدٌ فِي الْحَرَمِ وَمُبْتَغٍ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ وَمُطْلَبٌ دَمِ امْرَأٍ بِغَيْرِ حَقٍّ لِيُرِيقَ دَمَهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Allah’a nâsın en sevimsiz olanı üç sınıftır: **1.** Harem dahilinde⁸ zulüm ve haksızlık eden, **2.** İslâm câmiası içinde Câhiliye âdetini araştırıp onu bulup yaşatmak isteyen (mürtecî), **3.** Haksız yere dökmek için (mâsum) bir kişinin külfetle kanını araştıran. {B6882 Buhârî, Diyât, 9.}

7 Burada bir notla bir ciheti hassaten bildirmek isteriz ki hadd-i şer’î olarak vurulan bu değnekler, vak-tiyle Bekir Ağa Bölüğü’nde siyâsî mücrimlere çekildiği tarihe geçen sıradayağı makûlesinden değildir. Vurulacak değneğin serçe parmak kalınlığında ince olması, çıplak değil, orta giyimli vücuda vurulması, değneğin âzami omuza kadar kaldırılarak vurulması, vücudun bir noktasına değil, yüz gibi nâzık noktalar siyânât edilerek sair kısımlarına ayrı ayrı vurulması, zayıf bünyeli olan mücrim hakkında bu şartların âzami tahfif edilmesi haddin en mühim şartlarından. Görülüyor ki şâriin gayesi, mücrimi ta’zîb değil, tekdir ve tahzîrdir; başkaları için ibret-i müessire olmaktadır.

8 “Harem” ile murat, Harem-i Mekke’dir. Mescid-i Harâm, Kâbe-i Muazzama’yı ihata eder. Mescid-i Harâm’ı da her taraftan ihata eden bir sâha-i arazidir ki buna da Harem ve Harem-i Mekke tabir olunur. Bu saha-nın ağacı kesilmemek, kuşlar ve hayvanları avlanmamak ve hadiste bildirildiği veçhile, haksızlık yapma-mak gibi bu mıntakaya mahsus şer’î hükümler vardır. Bu eserimizde “Hac” bahsinde “Mescid-i Haram” başlığını okuyunuz.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَوْ اطَّلَعَ فِي بَيْتِكَ أَحَدٌ وَلَمْ تَأْذَنْ لَهُ فَخَذَفْتَهُ بِمَحْصَاةٍ فَفَقَأَتْ عَيْنَهُ مَا كَانَ عَلَيْكَ مِنْ جُنَاحٍ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Ey mümin! Evine girmesine izin vermediğin bir kişi senin evine bakar ve mehârimine muttali olup sen de (iki parmağınla) bir çakıl taşı atarak gözünü çıkarırsan artık sana bir günah terettüp etmez.”⁹ {B6888 Buhârî, Diyât, 15.}

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ هَذِهِ وَهَذِهِ سَوَاءٌ يَغْنِي الْخِنْصَرَ وَالْإِبْهَامَ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in, “İşte şu ve şu yani küçük (son) parmakla baş parmak (diyet) hususunda müsavidir” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6895 Buhârî, Diyât, 20.}

İZAHİ

Nesâî'nin rivayetine göre Resûl-i Ekrem Amr b. Hazm oğullarına diyetlere dair gönderdiği bir mektubunda, “*Elin diyeti elli deve dir. Her parmağın da on deve dir*”¹⁰ buyurmuştur. Şârih Hattâbî der ki: “Bu rivayet diyet hususunda bir asıdır. Bu cihetle ulemâ elin diyeti tam diyetin yarısı olduğunda ittifak etmişlerdir. Yine böyle elin ve ayağın parmaklarının diyeti müsavi olarak farksız on deve olduğunda da ittifak etmişlerdir.”

9 Evine girmesine izin vermediğin bir adamın gözünü çıkarırsan kisası lâzım gelmez demek oluyor.

10 {N4860 Nesâî, Kasâme, 46-47.}

Kitâbü
İstitâbeti'l-
Mürteddîn
ve'l-Muânidîn
كِتَابُ اسْتِثَابَةِ الْمُرْتَدِّينَ
وَالْمُعَانِدِينَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap mürtedlerin ve Hakk’a karşı inat eden münkirlerin tövbelerine dair şu bir hadisi muhtevidir.

2100

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْتَ أَخَذَ بِمَا عَمَلْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ قَالَ مَنْ أَحْسَنَ فِي الْإِسْلَامِ لَمْ يُؤَاخِذْ بِمَا عَمِلَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَمَنْ أَسَاءَ فِي الْإِسْلَامِ أَخَذَ بِالْأَوَّلِ وَالْآخِرِ.

TERCÜMESİ

(Abdullah) b. Mes‘ûd radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Resûl-i Ekrem’e bir kimse, “Yâ Resûlellah! Câhiliye zamanında (müslüman olmazdan önce) işlediğimiz günahlardan dolayı ceza görecek miyiz?” diye sordu. Resûlullah şöyle cevap verdi: “Her kim Müslümanlık’ta güzel hareket ederse, Câhiliye hayatında işlediği günah ile muaheze olunmaz. Fakat her kim Müslümanlık’ta (sebat etmeyip irtidad etmek) fenalığında bulunur (ve küfür üzerine ölür)se o, hem evvelce Câhiliye’deki ameliyle, hem de sonra Müslümanlık’taki küfür ve irtidadıyla muaheze olunur (ebedî cehennemde kalır). {B6921 Buhârî, İstîtâbetü’l-mürteddîn, 1.}

İZAHİ

Resûl-i Ekrem efendimizin cevabını daha açık bir surette şöyle takrir ederiz: Bir kâfir müslüman olur ve Müslümanlık’ta sebat ederse, küfür halinde işlediği günahların hepsi affolunur. Sebat etmez de sağdan geri küfüre dönüp irtidad ederse, o kimsenin hem evvelce küfür halinde işlediği fenalığı ile hem de müslüman olduktan sonra dönekliliği ve mürtedliği ile muaheze olunur.

Fakat bundan sonra mürtedliğinden dönüp müslüman olursa İmam Ebû Hanîfe’ye göre, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ (el-Enfâl, 8/38) âyeti mûcibince, o kimse yeni baştan müslüman sayılıp yeni baştan işlediği hayırla sevap alır. İrtidadı üzerine yine terket-

tiği namaz vesair ibadetlerin kazâsı lâzım gelmez **وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ** (el-Mâide, 5/5)
âyet-i kerîmesi mûcibince eski ibadetleri zaptolunduğunda hac gibi vaktiyle ettiği ibadeti
yeniden ifa etmesi lâzım gelir.

Kitâbü't-Ta'bîr

كِتَابُ التَّعْبِيرِ

Bu kitap rüya tabirine dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Ta'bîr "tefsir" mânasınadır ki dilimizde "düş yormak" diye ifade ederiz. Tabir, "geçmek" mânasına olan **ubur** maddesinden me'huz olup görülen düşün zâhirinden bâtınına, şeklinden delâlet ettiği hakikatine geçmek demek olur. Bu mânaca rüyada kişinin düşünde gördüğü suret ve misaldir ki bu enfüsî hayal ve misalden onun delâlet ettiği meâl ve hakikate intikal olunur.

İbnü'l-Arabî rüyayı cemiyetli ve şumullü bir surette şöyle tarif eder: Rüya Allah Teâlâ'nın melek vasıtasıyla hakikat veya kinaye olarak kulun şuurunda uyandırdığı enfüsî idrakler ve vicdanî duygulardır ya da şeytanî telkinlerden, ratb ü yâbis karışık hayallerden ibarettir. Rüyanın uyanıklıkta benzeri, nefsimizden geçen hâtıralardır. Bu hâtıralar bazı defa bir maksada mâtuf olarak bir siyakta ve bir silsile-i nizam üzere nefse tevârüd eder. Bazı defa da karmakarışık bir surette tasavvur olunur. Bu itibarla rüya enfüsî ve kalbî bir görüştür. Nasıl ki rü'yet de âfâkî ve gözle görüştür. Yine bu itibarla sâdık ve doğru rüya peygamberlerin ve onlara tâbi olan sâlih kimselerin ve nâdir olarak da başkalarının gördükleri enfüsî misallerdir ki bunların âfâkî ve hâricî medlûlleri vardır. Rüyanın -Kur'an'ın tabiri veçhile- adğas ü ahlâm olanları da vardır ki bunlar da yaşı kurusuna karışmış bir ot demeti halindeki kâbuslu uyku hayâlâtıdır ve hiçbir mefhum ifade etmezler. Bu cihetle bunlara mutlak olarak rüya ıtlakı bile doğru değildir, âmiyânedir, rü'yâ-yı kâzibe denilebilir.

Müellif Buhârî "Kitâbü't-Ta'bîr" unvanından sonra bir bab açarak bu babının unvanında Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ilk vahiy başlangıcı sâlih ve sâdık rüya görmekle olduğunu bildirerek Hazret-i Âişe'nin meşhur olan hadisini rivayet ediyor. Bu rivayete göre Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem hiçbir rüya görmezdi ki o, -gecenin zulmetini yarararak doğan- sabah aydınlığı gibi berrak zuhur etmesin demiştir.¹

* * *

1 {B6982 Buhârî, Ta'bîr, 1.} Rüya ki envâr-ı nübüvvetin mebâdisidir. Bunun şafak ziyâına teşbih buyrulması en yüksek belâgat-i edebiye numunesidir. Şafak sökmekle dilnişin ziyâının zulmetleri yarararak âfâka yayıldığı gibi rü'yâ-yı sâdika ile doğan risâlet güneşi de Câhiliye zulmetlerini yarararak âfâkî âleme intişar etmiştir demek oluyor. Bu hadis bu eserimizin 3 rakamıyla tercüme edilen ilk hadislerindendir. Tercemesine ve izahına bakınız.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ الرُّؤْيَا الْحَسَنَةُ مِنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Sâlih bir kişi (veya sâliha bir kadın) tarafından görülen güzel rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüz’üdür” buyurmuştur. {B6983 Buhârî, Ta’bir, 2.}

İ Z A H I

Resûl-i Ekrem’e rü’yâ-yı sâliha ve sâdika sureti vahiy altı ay devam etmiştir. Ondan sonra ekseriyetle vahiy vazifesiyle mükellef Cibrîl vasıtasıyla veya bilâvasıta vahiy olunmuştur. Resûl-i Ekrem’in nübüvvet ve risâlet hayatı yirmi üç sene devam ettiğine göre rüya tarikiyle vahiy müddeti, nübüvvetleri zamanının kırk altı cüzünde bir cüzü olur. Bu cihetle sâlih müminin gördüğü rüya, sıhhat ve isabet itibariyle nübüvvetin kırk altı cüzünde bir cüzüne muvâfık bulunur demektir. Yoksa nübüvvetten böyle bir cüzü bâkidir ve o kuvvette bir ilmî hususiyeti haiz olarak devam etmektedir sanılmamalıdır. Sonra bu zan, rüyayı vahiy ve nas derecesine yükseltir, bu da teşriin devamını icap eder ki çok tehlikelidir. Dinî umdelerin istikrarına münâfidir. Bunun bu suretle bilinmesini hassaten hatırlatırız.

Bu hadisi Buhârî “Rü’yâ-yı Sâlihîn” başlığı ile açtığı bir babında rivayet ederek bu unvanında Fetih sûresinin şu meâldeki bir âyetini zikretmiştir: “Hiç şüphesiz ki Allah, o rüyayı resulüne sâdık kıldı (yalan çıkarmadı. Ey müminler!) İnşallah Mescid-i Harâm’a tam emniyet içinde başlarınızı tıraş ederek, (yahut saçlarınızı) keserek korkusuz gireceksiniz! Allah sizin bilmediğiniz şeyleri bildi de size Mescid-i Harâm ziyaretinden önce yakın bir zamanda muazzam bir fetih müyesser kıldı (Hayber fethidir).”²

Bu âyet-i kerîmede sıdkı, doğruluğu bildiren rüyayı, Resûl-i Ekrem Hudeybiye seferine çıkmadan önce görmüştü. Rüyasında emniyet içinde Mekke’ye girilip umre edileceğini, ashabın kimi başını tıraş ettiğini, kimi saçlarını kestiğini görmüştü. Bu rüyasını ashaba bildirince onlar da Peygamber’in rüyası hak ve vukuu muhakkak olduğunu bildiklerinden sevinmişlerdi. Rüyanın bu sene tahakkuk edeceğini sanarak Hudeybiye seferine iştirak etmişlerdir. Halbuki Hudeybiye Muahedenâmesi imzalanıp kurban kesilerek geri dönülünce rüyanın bu sene tahakkuk edeceğini sananlar: “Hani Mekke’ye girecektik, bu rüya nerede?” diye bir şüphe ortaya koymuşlardı. Halbuki rüyanın mazmunu gelecek sene tahakkuk edecekti ve etti. Hudeybiye seferi, hicretin 6. yılında idi. 7. yılında da umretü’l-

2 لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا.

kazâ ifa olundu. Bundan önce de Hayber fetholundu ki âyetteki feth-i karîb (yakın fetih) budur. Hudeybiye dönüşünden az bir zaman sonradır. Fetih sûresi ve bu âyet Hudeybiye seferinden dönüşte yolda ve bir rivayete göre Cuhfe'de³ nâzil olmuştur.⁴

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ رُؤْيَا يُحِبُّهَا فَإِنَّمَا هِيَ مِنْ اللَّهِ فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ عَلَيْهَا وَلْيُحَدِّثْ بِهَا وَإِذَا رَأَى غَيْرَ ذَلِكَ مِمَّا يَكْرَهُ فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ الشَّيْطَانِ فَلْيَسْتَعِذْ مِنْ شَرِّهَا وَلَا يَذْكُرْهَا لِأَحَدٍ فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Sizden biriniz sevdiği bir rüya-yı görürse bilsin ki o, Allah tarafından (telkin)dir. Rüya sahibi bu rüyası üzerine Allah’a hamdetsin ve başkasına da söylesin. Buna aykırı hoşlanmadığı bir rüya gördüğünde de muhakkak ki bu rüya da şeytandandır. Bu halde de rüya sahibi rüyasının şerrinden Allah’a sığınsın ve rüyasını kimseye söylemesin. Bu surette o rüya sahibine zarar vermez.” {B6985 Buhârî, Ta’bîr, 3.}

İZAHİ

Müellif Buhârî bu hadisi “Rüya Allah Tarafından Gelen Bir Müjdedir” meâlindeki bir başlıkla açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadisten sonra da bunu izah eder mahiyette Ebû Katâde Hâris radiyallahu anhin şu hadisini nakletmiştir. Bu rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “*Hoş ve doğru rüya Allah tarafından (gelen enfüsî bir telkin ve tâlim)dir. Hülûm⁵ de şeytandan (gelen uyku hali)dir. Kişi düşünde şeytanî bir hayale kapıldığında (uyanınca) şeytanın şerrinden Allah’a sığınsın ‘eûzü billâhi mine’ş-şeytân desin!’ ve sol tarafına şeytanı tard ve tahkir için üç kere tükürür gibi ‘tuh’ desin! Bu surette o düş, sahibine zarar vermez.*”⁶

3 Cuhfe Mekke’ye üç, Medine’ye sekiz konak mesafede vâki bir köydür. Bu eserimizde 757. hadisin izahına bakınız.

4 Bu eserimizde 1601 numara ile tercümesi geçen Hazret-i Ömer hadisine bakınız.

5 Hulm, uykuda görülen ve enfüsî, âfâkî hiçbir medlûlü olmayan şeytanî hayalden ibarettir. Türkçeleşen ihtilâm da bundan me’huzdur ki “şeytan aldatma” diye ifade ederiz.

6 {B6986 Buhârî, Ta’bîr, 4.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ لَمْ يَبْقَ مِنَ النَّبُوءَةِ إِلَّا الْمُبَشِّرَاتُ قَالُوا وَمَا الْمُبَشِّرَاتُ قَالَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Mübeşşirâtta başka nübüvvetten (ilham alacak) bir şey kalmadı” buyurdu. Ashap, “Mübeşşirât nedir?” diye sorduklarında Resûl-i Ekrem, “Rü'yâ-yı sâlihadır” buyurdu. {B6990 Buhârî, Ta'bîr, 5.}

İZAHİ

Müslim'in İbn Abbas radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûl-i Ekrem'in ashabıyla bu musâhabesi vefatı hastalığında idi.⁷ Hazret-i Âişe'den naklolunan bir rivayete göre de, “*Vefatımdan sonra (istikbale ait haber alacak) yalnız size mübeşşirât kalıyor*”⁸ buyurmuştu. Ebû Ya'lâ'nın Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre de, “*Artık nübüvvet ve risâlet haberleri kesiliyor, benden sonra nebî ve resul yoktur, lâkin size mübeşşirât yani sâlih rüya kalıyor, o güzel vasıta ile haber alırsınız*”⁹ buyurmuştur.

Hadisteki **mübeşşirât** kelimesi **mübeşşirenin** cem'idir. Tebşîr masdarından ism-i fâil sîgasıdır. Tebşîr, muhatabın gönlüne ferah ve sürur koymaktır ki “müjde vermek” diye tercüme ederiz. Bu itibarla hâlis müminlerin gönülleri rüya ile ilâhî müjdelere ve telkinlere mâkes oluyor demektir. Ahmed b. Hanbel'in Ebû'd-Derdâ radiyallahu anhtan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, *لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ* (Yûnus, 10/64) kavli-i şerifindeki “*Dünya hayatına ait müjde, müslümanın gördüğü saf rüyadır, âhirete ait olan müjde de cennettir*”¹⁰ buyurmuştur. Bu hadisi Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim de Ubâde b. Sâmî radiyallahu anhtan rivayet etmişlerdir.¹¹

Bu babda vârit olan bir şüphe varsa o da ilham ile itirazdır. İlham ki Allah Teâlâ tarafından feyiz tarikiyle kulun gönlüne bir şeyin ilkâ ve telkin olunmasıdır. Bu da vahye nisbetle enbiyanın rüyası mesabesinde. İlham da rüya gibi enbiyadan başkasında da vâki olur. Nasıl ki “Menâkıb-ı Ömer” bahsinde geçtiği üzere Resûl-i Ekrem, “*Sizden önce geçen ümmetler içinde birtakım sâlih kimse vardı ki bunlar peygamber pâyesinde olmadıkları halde*

7 {M1074 Müslim, Salât, 207.}

8 {HM25490 İbn Hanbel, VI, 129.}

9 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 38, no: 3947.}

10 {HM28076 İbn Hanbel, VI, 447.}

11 {T2275 Tirmizî, Rüya, 3.}

kendilerine haber ilham olunurdu. Muhaddesûn denilen bu kimselerden ümmetim içinde de bir kimse bulunursa –ki muhakkak bulunacaktır– o da muhakkak Ömer’dir”¹² buyurmuştur. İşte burada muhaddesûn, mülhemûn demektir.¹³ Binaenaleyh ilham da rüya mahiyetinde min-tarafillâh vâsita-i telkin olduğu halde ilham niçin mübeşşirâtan sayılmamıştır?

CEVAP: Mübeşşirâtın rüyaya tahsis buyurulması bütün müminlere şâmil vâsita-i telkin olması itibariyledir. Halbuki ilham pek az müminlere mahsustur.

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَسِيرَانِي فِي الْيَقَظَةِ وَلَا يَتَمَثَّلُ الشَّيْطَانُ بِي.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Her kim beni rüyasında görürse muhakkak o, uyanık bir halde de beni görecektir. Çünkü şeytan bana benzer bir surete giremez” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. {B6993 Buhârî, Ta’bîr, 10.}

İZAH

Resûl-i Ekrem’i rüyasında gören müminin uyanıkken de görmesini hadis şârihleri Peygamberimizin zamân-ı saâdetine tahsis etmişlerdir ve her kim rüyasında Resûl-i Ekrem’i görürse, muhakkak Medine’ye hicret ederek görecektir diye te’vil etmişlerdir. Çünkü Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra görülen rüya üzerine cemâl-i şerifini görmek mümkün değildir. Şu kadar ki âhirette görmek suretiyle de rüyanın sıdkı tahakkuk edebilir. Binaenaleyh her kim beni dünyada rüyasında görürse, muhakkak âhirette beni uyanık halde görür demek olur ki cennetle tebşîrdir.

Bazı ricâl-i sûfiyye de bu hadisi şöyle tevcih etmişlerdir: “Her kim beni rüyada görürse, muhakkak o mü’min-i müttaki beni dünyada murakabe halinde görecektir” demişlerdir ki ilmü’n-nefs itibariyle de çok değerli bir tevcihdir. Hatta şârih Şerkâvî de bazı ihvan ve âşînâlarında bu halin zuhurunu bildirmiştir: Turuk-i âliye ricâli arasında ise pek çoktur.

Müellif Buhârî bu hadisin sonunda Resûl-i Ekrem’i rüyada görmenin, sıfat-ı seniyyeleri veçhile görülmekle meşrûr olduğunu muallak bir tarik ile İbn Sîrîn’den naklediyor.

Cenâb-ı Hak şeytanı hâl-i yakazada resûl-i zîşânın suretine temessül etmekten menettiği gibi hâl-i menâmda da menetmiştir. Sebebi pek zâhirdir: Hak ile bâtılın karışmamasıdır.

12 {B3689 Buhârî, Fezâilü ashâbi’n-nebî, 6.}

13 Bu eserimizde 1496 numara ile tercümesi geçen Ebû Hüreyre hadisine bakınız.

Müellif Buhârî bu babında Kur'ân-ı Kerîm'de zikrolunan İbrâhim aleyhi's-selâmın oğlu İsmâil'i kurban ettiği rüyasını ve Hazret-i Yûsuf'un rüyasında on bir yıldızla güneşin ve ayın kendisine secde ettiklerini görmesini, hapisanede iki gencin rüyalarını tabir etmesini nakletmiştir ki bütün bunlar bu eserimizde "Ehâdîs-i Enbiyâ" bahsinde geçti, oraya bakınız!

2105

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَنْ رَأَى
فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَكَوَّنِي.

TERCÜMESİ

Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin, "Her kim rüyasında beni görürse, muhakkak o, hak ve gerçek olarak beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şekil ve hilkatime giremez" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6997 Buhârî, Ta'bir, 10.}

2106

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَدْخُلُ عَلَى أُمَّ حَرَامٍ بِنْتِ مِلْحَانَ وَكَانَتْ
تَحْتَ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ فَدَخَلَ عَلَيْهَا يَوْمًا فَأَطْعَمَتْهُ وَجَعَلَتْ تَغْلِي رَأْسَهُ فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ
ﷺ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ قَالَتْ فَقُلْتُ مَا يَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي
عَرَضُوا عَلَيَّ غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَزْكِبُونَ تَبَجَّ هَذَا الْبَحْرُ مُلُوكًا عَلَى الْأَسْرِ أَوْ مِثْلَ الْمُلُوكِ عَلَى
الْأَسْرِ قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مِنْهُمْ فَدَعَا لَهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ وَضَعَ
رَأْسَهُ ثُمَّ اسْتَيْقَظَ وَهُوَ يَضْحَكُ فَقُلْتُ مَا يَضْحَكُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي عَرَضُوا
عَلَيَّ غَزَاةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَا قَالَ فِي الْأَوَّلَى قَالَتْ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَنِي
مِنْهُمْ قَالَ أَنْتِ مِنَ الْأَوَّلِينَ فَكَرِبَتِ الْبَحْرُ فِي زَمَانٍ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ فَصَرَعَتْ عَنْ دَابَّتِهَا
حِينَ خَرَجَتْ مِنَ الْبَحْرِ فَهَلَكَتْ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah

sallallahu aleyhi ve sellem (sütteyzesi olan) Milhan kızı Ümmü Harâm'ın ziyaretine gelirdi. Ümmü Harâm, Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhın nikâhında idi.¹⁴ Bir gün Resûl-i Ekrem yine ziyaretine geldi. (Sütteyzesi) Resûl-i Ekrem'e yemek yedirdi ve başını taradı. Sonra Resûlullah bir müddet uyudu. Sonra gülümseyerek uyandı. Ümmü Harâm dedi ki, "Yâ Resûlellah! Seni ne güldürüyor" diye sordum. "Rüyamda bana ümmetimden bir kısım mücahidlerin şu (gök) deniz ortasında -padişahların tahtlarına kuruldukları gibi- gemilere (kemâl-i ihtişamla) binerek¹⁵ Allah yolunda deniz harbine gittikleri gösterildi de ona gülüyorum" buyurdu. Ümmü Harâm der ki: "Yâ Resûlellah! Beni de o (deniz) gazilerinden kılması için Allah'a dua buyursanız" diye rica ettim. Resûlullah da dua buyurdu. Sonra Resûlullah başını yastığa koy(up bir müddet daha uyu)du. Sonra yine gülümseyerek uyandı. Bunun üzerine yine ben, "Yâ Resûlellah! Seni ne güldürüyor?" diye sordum. Resûlullah, "(Bu defa da) önce dediği gibi (ümmetimden bir kısım mücahidlerin, padişahların tahtlarına kuruldukları gibi kara nakliyelerine kurulup debdebeli bir kuvve-i külliye ile) Allah uğrunda (kayserin şehri Kostantiniye'ye) gazâyâ gittikleri gösterildi" buyurdu. Ümmü Harâm der ki: "Yâ Resûlellah! Beni o (Kostantiniye) gazilerinden kılması için Allah'a dua buyursanız" diye rica ettim. Resûlullah, "Hayır, sen önceki (deniz gazilerinden)sin" buyurdu. (Enes b. Mâlik der ki): "Ümmü Harâm, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Şam valiliği zamanında deniz (gazâsında gemiye) binmişti (ve Muâviye'nin kumandasındaki gazâyâ iştirak etmişti). Fakat (Kıbrıs adasına) denizden çıkıldığı sırada Ümmü Harâm, bindirildiği katırdan düşerek gazâ yolunda şehid olmuştur." {B7001, B7002 Buhârî, Ta'bîr, 12.}

İ Z A H I

Bu deniz seferi Hazret-i Osman'ın hilâfeti zamanında ve hicretin 28 yılında vuku bulmuştu. Kıbrıs'ın fethi ile nihayet bulan bu sefer, müslümanların ilk deniz gazâsı olduğu için ashabın yaşlıları da iştirak etmişti. Peygamber'in irtihalinden sonra Humus'ta ihtiyâr-ı ikâmet eden Ubâde b. Sâmit hazretleriyle kadını Ümmü Harâm da iştirak etmişlerdi. Hedef Kıbrıs'ın fethi idi. Ümmü Harâm, Kıbrıs'ta hırçın bir katıra bindirilmişti. İhtiyar kadın katırdan düşerek boynu kırılıp gazâ yolunda şehid düşmüş ve Resûl-i Ekrem'in rüyası ve Ümmü Harâm hakkındaki duası tahakkuk etmiştir. Bu eserimizde 1231 numara ile tercüme edilen Ümmü Harâm hadisine ve izahına bakınız.

14 Ümmü Harâm râvi Enes b. Mâlik'in de teyzesi idi.

15 Hadis metnindeki ملوكا على الأسرة أو مثل الملوك على الأسرة cümlesinin terdîd ile rivayet olunması râvi İshak'ın şek ve şüphesi eseridir. İstibahı mûcip olmamak için bu terdîdi tercümede göstermedik.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا اقْتَرَبَ الزَّمَانُ لَمْ تَكْذُرُؤِيَا الْمُؤْمِنِ تَكْذِبُ
وَرُؤِيَا الْمُؤْمِنِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ وَمَا كَانَ مِنَ النَّبُوءَةِ فَإِنَّهُ لَا يَكْذِبُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Zaman yaklaşıncı (ve kâinat son günlerini yaşamaya başlayınca) müminin rüyası yalan çıkmaz; çünkü müminin rüyası nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzüdür. Nübüvvetten cüzü olan şey ise yalan olamaz.” {B7017 Buhârî, Ta’bîr, 26.}

İZAHİ

Bu hadîs-i şerifte bütün hadis şârihlerinin nazarlarını üzerine çeken cümle **iktirâb-ı zamân** terkididir ki “zamanın yaklaşması” demektir. Zaman nedir? Yaklaşması ne surettedir?

Zaman “vakit” demektir. Vaktin azına da çoğuna da lugatçılar zaman ıtlak etmişlerdir. Heyet tabirine göre zaman, güneşin mıntaka-i bürûcu bir kere katetmesi müddetine denilmiştir ki bir senedir, dört fasla ayrılmıştır: Bahar, yaz, güz, kış fasıllarıdır.

Zamanın yaklaşması tabirine gelince, *Buhârî* şârihleri bu tabirde iki suretle tasarruf olduğunu bildirirler: **Biri** gece ile gündüz zamanlarının birbirlerine yaklaşmaları demektir ki eyyâm-ı terbî‘ denilen gece ile gündüz müsavi olduğu güz faslıdır. Bu mevsimde mıntakatü'l-bürûc muaddilü'n-nehâr üzere intibak ederek gece ile gündüz müsavi olur. Bu mevsimde gerek gece ile gündüzün itidalı ile gerek her çeşit meyvelerin kemale erip bunlarla tegaddî tesiriyle tabâyi‘-i beşeriyyede itidal hâsıl olması doğru rüya görülmesine vesile olur.

Aşağıda 2123 numara ile tercümesi gelecek olan Ebû Hüreyre hadisinde kıyamet kopmadan önceki günlerde tekârüb-i zaman hadisesi olarak gece ile gündüz daima müsavi olacağı bildirildiğinden, o sırada müminler daima isabetli rüya görürler.

İkinci bir noktainazara göre, tekârüb-i zaman ile murat kıyamet kopmasının yaklaşmasıdır. Bu mâna birinci gibi birtakım hesâbât ve ıstılâhât-ı felekiyyeye muhtaç olmadığı için şârih İbn Battâl bu noktainazarı ihtiyar etmiştir. Biz de tercümemizde kavis içinde bu mânayı gösterdik.

Cihan tarihinin son günlerinin sâlih olsun, fâsık olsun bütün müminlerin doğru rüya görmelerine tahsis olunmasının sebebine gelince, bu son zamanda hakiki müminlerin

garip ve himayesiz bir hayat geçirmekte olmaları,¹⁶ bu kimsesizlik hayatında hâdisât-ı rûz ü merreye karşı kendilerini irşad ve ikaz edecek hiçbir vâsita-i marifetleri bulunmayacağından Cenâb-ı Hak bu yalnızlık hayatında müminlere vâsita-i irşad olarak rû'yâ-yı sâlihâyı ihsan buyurmuştur. Dünyanın bu son devrinde müminler o kadar saf ve berrak rüya görecekler ki hiçbir yanlışlıkla şâibedar olmayan bu rüyalar tabire muhtaç olmayacaktır. Bu vesile ile müellif Buhârî rüya tabiri ilminin imamı olan Muhammed b. Sîrîn'in rüyayı üçe ayırdığını da rivayet ediyor: Hadîs-i nefis, tahvîf-i şeytan, tebşîr-i rahmân.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ رَأَيْتُ كَأَنَّ امْرَأَةً سَوْدَاءَ ثَائِرَةَ الرَّأْسِ خَرَجَتْ مِنَ الْمَدِينَةِ حَتَّى قَامَتْ بِمَهْيَعَةٍ وَهِيَ الْجُحْفَةُ فَأَوَّلْتُ أَنَّ وَبَاءَ الْمَدِينَةِ يُنْقَلُ إِلَيْهَا.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Rüyamda gördüm ki gûyâ (Sudanlı) siyah ve başı(nın saçı) dağınık bir kadın Medine'den çıkarak tâ Mehyea'ya -ki Cuhfe'dir- varıp karar kıldı. Ben bu rüyamı (müstevli olan) Medine vebasının Mehyea'ya naklolunmasıyla tabir ettim. {B7038 Buhârî, Ta'bîr, 41.}

İ Z A H I

Cuhfe, Mısır ve Şam tarafından gelen hacıların ihrama girdikleri kasabanın adıdır. Râbiğ civarında olup Medine'ye sekiz konak mesafededir. Hazret-i Âişe'den gelen rivayete göre Medine'ye hicret olduğunda burası Hicaz'ın en vebalı ve hastalıklı bir mıntakası idi. O zamanlar Medine'nin Bathan sahrasındaki vadiden akan acı ve pis bir suyun teşkil ettiği bataklık Medine havasını berbat ediyordu. Bu cihetle Medine'ye hicret edildiğinde muhacirler zehirli bir hummaya tutulmuşlardı. Hazret-i Ebû Bekir, Medine'nin o zamanki gayri sıhhi vaziyetini sıtma ateşi içinde söylediği bir şiirinde tavsif ederek, "Yesrib¹⁷ ne berbat yerdir. Aile içinde sıhhati yerinde sabahlayan bir kişiyi bir de bakarsın ki ansızın ölüm yakalar ve akşama diri bırakmaz" demiştir. Resûl-i Ekrem sıhhi tedbirler almakla beraber, "Yâ rab! Medine'yi bize gül gibi sevdire, hummasını da (müslümanların düşmanı olan yahudilerin) Cuhfe diyarına naklet!"¹⁸ diye dua buyurmuştu. Resûl-i Ekrem mevzumuz olan İbn

16 Müslim'in rivayetine göre Resûl-i Ekrem Efendimiz, "İslâm dini garip ve kimsesiz başladı ve nihayet o gariplik hayatına avdet edecektir" {M372 Müslim, İmân, 232.} buyurmuştur.

17 Yesrib Medine'nin hicretten önceki eski adıdır. Hazret-i Peygamber'in hicreti üzerine "Medînetü'n-Nebî" denilmiştir. Sonraları ihtisar olunarak Medine adıyla anılmıştır.

18 {B5654 Buhârî, Merzâ, 8.}

Ömer hadisindeki rüyasını bu duası üzerine görmüş olsa gerektir ki hakikaten bundan sonra Medine'nin sıhhi vaziyeti düzelmiş, Cuhfe de bir sıtma yatağı olmuştur (bu eserimizdeki 896 numaralı Hazret-i Âişe hadisini de okuyunuz).

Resûl-i Ekrem'in bu rüyası, tabiriyle beraber tebliğ buyurduğu rüyalarındandır. Rüya tabirinde mesel olmuştur.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ مَنْ تَحَلَّمَ بِحُلْمٍ لَمْ يَرَهُ كَلْفٌ أَنْ يَعْقِدَ بَيْنَ شَعِيرَتَيْنِ وَلَنْ يَفْعَلَ وَمَنْ اسْتَمَعَ إِلَى حَدِيثِ قَوْمٍ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ صُبَّ فِي أُذُنِهِ الْآنُكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ صَوَّرَ صُورَةً عَذَّبَ وَكَلْفٌ أَنْ يَنْفُخَ فِيهَا وَلَيْسَ بِنَافِخٍ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Her kim görmediği bir rüyayı gördüm diye iddia ve ısrar ederse (kıyamet gününde) ona iki şaîr (arpa) tanesinin birbirine düğümle(nip bağla)nması teklif ve hiçbir zaman yapamayacağı bu işle azap olunur.¹⁹ Her kim de bir cemiyetin duyulmasını hoşlanmadıkları bir haberini işitmeye çalışırsa, onun iki kulağına kıyamet gününde kurşun dökülür. Her kim de (zîhayat) bir suret resmederse, ona da, “Haydi buna ruh üfle (can ver)” diye teklif olunarak azap olunur. Halbuki o, hayat vermek kudretini haiz değildir. {B7042 Buhârî, Ta’bîr, 45.}

İZAHİ

Hadîs-i şerifte yalancı rüyacı hakkında ağır bir ceza bildirilmesinin sebebi, yukarıda geçtiği üzere rüyanın nübüvvetten bir cüz olması ve bu suretle bir i'lâm-ı ilâhî bulunması itibariyle yalan rüya iddiası Allah'a karşı yalan ve bühtan irtikâp olunmasıdır ki en çok düzme sofularda ve yalancı evliya taslaklarında görülür. Bir milletin dâhilî esrarını duyurmayaya çalışmak bu esrarı harice duyurmayı mûcip bir casusluk fazîhası olduğundan, bu da çok ağır bir cürüm olup, kendi cinsinden ağır bir ceza ile cezalandırılacağı bildirilmiştir. Resim ve tersim hakkında vârit olan cezalar, şirkten tahzîr içindir. Yukarılarda müteaddit vesilelerle izah ettiğimiz veçhile ibtidâ-i İslâm'daki cezalar vahdet-i ilâhîye esasını muha-

19 İki tanenin birbirine eklenmesi âdeten muhal olduğundan yalancı rüyacının azabının devamından kinaye olarak bu muhal teklif zikrolunmuştur. Rüya bir uyku şuuru olduğundan ve şaîr ile şuur arasında iştikak münasebeti bulunduğundan hububat arasından şaîr (arpa) tanesi zikrolunmuştur.

faza namına daha şiddetli idi. Şirk rejimi yıkılıp İslâm inkılâbının temeli olan vahdet-i ilâhiyye umdesi teessüs ettikçe bu cezalar tedricî olarak hafiflemiştir.

2110

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّ مِنْ أَفْرِى الْفَرَى أَنْ يُرَى عَيْنَيْهِ مَا لَمْ يَرَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Yalanlardan en büyük yalan rüyasında görmediği şeyi iki gözüyle görmek iddiasıdır” buyurduğu rivayet olunmuştur. {B7043 Buhârî, Ta’bir, 45.}

2111

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ اللَّيْلَةَ فِي الْمَنَامِ ظُلَّةً تَنْطِفُ السَّمْنَ وَالْعَسَلَ فَارَى النَّاسَ يَتَكَفَّفُونَ مِنْهَا فَالْمُسْتَكْتِرُ وَالْمُسْتَقِيلُ وَإِذَا سَبَبَ وَاصِلٌ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ فَأَرَاكَ أَخَذْتَ بِهِ فَعَلَوْتُ ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَعَلَا بِهِ ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَعَلَا بِهِ ثُمَّ أَخَذَ بِهِ رَجُلٌ آخَرُ فَانْقَطَعَ ثُمَّ وَصَلَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَيِّ أَنْتَ وَاللَّهِ لَتَدْعَنِي فَأَعْبُرَهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ اعْبُرْ قَالَ أَمَّا الظُّلَّةُ فَالْإِسْلَامُ وَأَمَّا الَّذِي تَنْطِفُ مِنَ الْعَسَلِ وَالسَّمَنِ فَالْقُرْآنُ حَلَاوَتُهُ تَنْطِفُ فَالْمُسْتَكْتِرُ مِنَ الْقُرْآنِ وَالْمُسْتَقِيلُ وَأَمَّا السَّبَبُ الْوَاصِلُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ فَالْحَقُّ الَّذِي أَنْتَ عَلَيْهِ تَأْخُذُ بِهِ فَيُعْلِيكَ اللَّهُ ثُمَّ يَأْخُذُ بِهِ رَجُلٌ مِنْ بَعْدِكَ فَيَعْلُو بِهِ ثُمَّ يَأْخُذُ رَجُلٌ آخَرُ فَيَعْلُو بِهِ ثُمَّ يَأْخُذُهُ رَجُلٌ آخَرُ فَيَنْقَطِعُ بِهِ ثُمَّ يَوْصِلُ لَهُ فَيَعْلُو بِهِ فَأَخْبِرْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ بِأَيِّ أَنْتَ وَأَمِّي أَصَبْتُ أَمْ أَخْطَأْتُ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَصَبْتُ بَعْضًا وَأَخْطَأْتُ بَعْضًا قَالَ فَوَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَتُحَدِّثَنِي بِالَّذِي أَخْطَأْتُ قَالَ لَا تُقْسِمُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan şöyle bir rüya kıssası hikâye ettiği rivayet olunmuştur: Bir kişi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelerek şöyle dedi: “Yâ Resûlellah! Bir gece rüyamda (yerle gök arasında) bir bulut gördüm ki (on-

dan yere) yağ, bal yağıyordu. Halkın da bu yağdan, baldan avuç avuç aldıklarını gördüm. Kimi çok, kimi az topladı. Bu sırada yerden göğsüne bir ip uzandığını gördüm. Ardı sıra da gördüm ki yâ Resûlellah! Sen o ipi tutup yukarı (göğsüne doğru) yükseldin. Sonra o ipi başka bir kimse tuttu, o da yükseldi. Sonra başka bir kimse daha tutup bu (üçüncü kimse) de yükseldi. Sonra (dördüncü) birisi tuttu. Fakat bu defa ip koptu. Sonra ip bağlanıp bitti.

Bunun üzerine, Ebû Bekir: “Yâ Resûlellah! Babam anam sana kurban olsun, vallahi beni bırakıp herhalde müsaade ediniz de bu rüyayı ben tabir edeyim” dedi. Resûl-i Ekrem de, “Haydi tabir et!” diye izin vermekle Ebû Bekir şöyle yordu.²⁰ “Bu zatın gördüğü bulut İslâm’dır. Ondan yağan yağ, bal Kur’an’dır. Onun halâvetinden çok veya az (derece-i istidatlarına göre müslümanlar) müstefit olacaklardır. Gökten yere erişen ip de üzerinde bulunduğu hak ve adalet ipidir. Sen onu tutuyorsun. Allah da seni yükseltiyor. Senden sonra o hak ve adalet ipini başka birisi tutacak ve o iple yükselecek. Sonra başka birisi daha tutacak, o da yükselecek. Sonra bir kimse daha tutacak. Fakat ip kopacak, sonra onun için bağlanıp o da yükselecek.”

Bu tabirinin sonunda Ebû Bekir, “Yâ Resûlellah! Babam, anam sana kurban olsun. Bana haber versen, bu tabirimde isabet mi ettim, yoksa hata mı?” diye sordu. Resûl-i Ekrem de, “Bazısında isabet, bazısında hata ettin” buyurdu. Ebû Bekir, “Yâ Resûlellah! Hata ettiğim ciheti Allah rızası için bana haber versen” dedi. Resûl-i Ekrem, “Allah adına ant vererek ısrar etme!” buyurdu. {B7046 Buhârî, Ta’bir, 47.}

İ Z A H I

Rüyayı tabir eden Ebû Bekir’in bu tabirinin taraf-ı peygamberîden tasrih edilmeyen isabetli ve hatalı cihetlerini araştırmak hadis şârihleri için derin bir iştigal ve ihtilâf zemini olmuştur. Bu araştırmalara göre bazıları “Ebû Bekir’in hatası Peygamber’in huzurunda rüya tabir etmesidir” demiş. Fakat bu rüya tabirine ait bir hata değildir. Bununla beraber Ebû Bekir, Resûlullah’tan aldığı müsaade üzerine tabir etmiştir. Rüya tabirine ait hata iddia edenler şu iki nokta üzerinde tevakkuf etmişlerdir ki biri yağla balın yalnız Kur’an ile tabir edilmiş olmasıdır. Yağ, bal ayrı ayrı iki şey olduğundan bunlar Kitap ve Sünnet ile tabir edilmeli idi. Öbürü de elinde ip kopan Hazret-i Osman idi. Zuhur eden fitne üzerine hak ve adalet ipi kopmuş ve müşârün ileyh hazretlerinin fâcia-i şehâdeti vuku bulup bundan sonra ip başkası için bağlanmıştı. Hazret-i Ebû Bekir tabirinde ise Hazret-i Osman’ın

20 Bu hadisin bir rivayet tarikiinde Ebû Bekir radiyallahu anının Resûl-i Ekrem’den sonra en güzel ve isabetli rüya tabir ettiğine dair bir ziyade vardır.

şehâdetinden önce onun için bağlandığını ثم يوصل له kavliyle ifade etmiştir. Halbuki rüyada, فانقطع ثم وصل “İp koptu (Osman gadren şehid oldu) sonra bağlandı” suretinde idi.

Ebû Bekir’in tabirindeki hatalı cihetlerin tayin buyurulmasını Allah adına ant vererek rica ettiği halde Resûl-i Ekrem’in söylememesi o fitne ve fesad hadiselerini ifşa edip de şimdiden gönüllerde endişe uyandırılması doğru olmadığı hikmetine mebnîdir. Rüyadan müstefâd olduğuna göre, Ebû Bekir ve Ömer’in hilâfetleri zamanlarında fitne zuhur etmeyecekti. Öyle de olmuştur. Hazret-i Ömer arada sırada Hazret-i Peygamber’in mahrem-i esrarı Huzeyfe hazretlerinden, “Nasıl, benim zamanımda fitne kapıları açılacak mı?” diye sorardı. Huzeyfe de, “Korkma, senin zamanında açılmayacak” derdi.

Kitâbü'l-Fiten

كِتَابُ الْفِتَنِ

Bu kitap fitne ve fesadı, şûriş ve ihtilâfı beyana dair hadisleri muhtevidir.

“Kitâbü’l-Fiten” unvanı Kerîme ve Asîlî rivayetlerinde besmeleden önce zikrolunmuştur. Buhârî nüshalarının ekserisinde bu rivayet tercih edilmiştir. Müellif Zebîdî de bunu tercih etmiştir. Fakat biz öbür rivayetleri tercih ederek besmeleyi ibtidâ zikrettik.

Fiten, fitnenin cem’idir. Fitne, ilk önce imtihan ve sınamak mânasına vazolunup sonra küfür ve her türlü günah, fık u fücür ve rüsvâlîğe fitne denilmiştir. Aynı zamanda insanlar arasında vukua gelen ihtilâf, şûriş ve ihtilâle, şekavet ve kavgaya ıtlak olunmuştur. Müellif Buhârî’nin bu unvanında zikrettiği ve bizim de tercüme edeceğimiz âyet-i kerîme ile hadîs-i şeriflere göre, bu mevzumuzda fitnenin en ziyade son mânası kastolunur.

Müellif Buhârî bu unvanında Enfâl sûresinin 25. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Ey müminler! Öyle bir fitneden sakınınız ki o, hiç de sizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz* (onun musibeti günahsızlara da dokunur).”¹

Görülüyor ki bu âyet-i kerîmedeki fitne ile murat zararı umumi olan ve musibeti günahkâr ve bîgünah bütün bir millete şâmil bulunan şûriş ve ihtilâflardır ki aşağıda tercümeleri gelecek hadislerle göre bunların içinde en büyük fitne olarak millî birliği bozan ve memleketin içtimaî nizamını ihlâl eden, ihtilâl hareketleri gelir. İkinci planda da vatan müdafaasından kaçmak, bütün millet muvâcehesinde alenî küfür ve irtidad etmek, zalim ümerâya hayırhahane öğüt vermeyip müdâhene eylemek gibi fazîhalar gelir ki bunlar da bir milletin umumunun müsâb olmalarına sebep olan fitneler ve müsibetlerdir.

Bu âyet-i kerîme hakkında Zübeyr b. Avvâm da şöyle demiştir: Bu âyet nâzil olduğunda biz Peygamber’in ashâbı, Resûlullah ile beraber yekvücut medenî bir câmia halinde idik. Birbirimize, “Bu fitne ve ihtilâf da nedir ki?” niye hayret edip sormaya başlamıştık. Anlamıyorduk ki bu fitne, zamanı gelince vuku bulacaktır.² Yine Zübeyr demiştir ki: “Cemel Vak’ası³ zuhur edip müslümanlar iki taraflı birbirlerine karşı cephe alınca hiç

1 [el-Enfâl, 8/25] وَأَتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً.

2 {HM1438 İbn Hanbel, I, 167.}

3 Cemel Vak’ası, Hazret-i Ali ile Hazret-i Âişe arasında cereyan eden ve Hazret-i Zübeyr’in de rivayetine göre, bu âyette tahzîr olunan kanlı fitnelerden biridir. Hazret-i Osman’ın katillerinin kisası talep olunmak üzere vukua gelen bir kıyamın adıdır. Bu vak’a da Hazret-i Âişe bir mahfe içinde bir deve üzerinde

şüphe etmedim ki bu âyet bugün şu bâdirede bulunan Hazret-i Muhammed'in ashabı hakkında nâzil olmuştur.”⁴ Yine Hazret-i Zübeyr demiştir ki: “Biz Peygamber'in ashabı Resûl-i Ekrem'le beraber yaşadığımız günlerde bu âyetle korkutulup ikaz olunmuştuk. Fakat hiçbirimiz bu âyetle hassaten bize hitap olunduğunu sanmamıştık.”⁵ Zübeyr, Cemel Vak'ası'nda bizzat bulunmakla Halife Hazret-i Ali üzerine kıyamdan ibaret olan bu hareketin âyetteki fitne ile alâkası olduğuna dair yukarıdaki rivayetlerinin büyük kıymeti vardır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ مَنْ كَرِهَ مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا فَلْيَصْبِرْ فَإِنَّهُ مَنْ خَرَجَ مِنَ السُّلْطَانِ شَبْرًا مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً وَفِي رِوَايَةٍ أُخْرَى عَنْهُ قَالَ مَنْ رَأَى مِنْ أَمِيرِهِ شَيْئًا يَكْرَهُهُ فَلْيَصْبِرْ عَلَيْهِ فَإِنَّهُ مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شَبْرًا فَمَاتَ إِلَّا مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim emîrinden sudûr eden bir hareketi fena görürse sabretsin (isyankâr vaziyet almasın). Çünkü her kim sultan(a itaat)ten 1 arşın (dışarı) çıkarsa, o, Câhiliye ölümüyle ölür.”

İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayette de Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Her kim emîrinden fena bir halin sudûr ettiğini görürse, onun fenalığına sabretsin, (isyan etmesin!) Çünkü her kim (İslâm) câmiasından bir karış ayrılır da ölürse, muhakkak o Câhiliye ölümüyle ölür.” {B7053, B7054 Buhârî, Fiten, 2.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî Resûl-i Ekrem'in ashabını fitne ve ihtilâlden tahzîre ve kendisinden sonra devlet adamlarında dinî umdelere aykırı hal ve hareketler göreceklarına dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Vahiy ile müeyyed olan Peygamberimiz âmme velâyetini taşıyan bir kısım âmirlerin gayri meşrû hareketlerde bulunacaklarını nübüvvet nuruyla görüyor ve biliyordu. Bu vaziyet karşısında sabır ve sükûn ile hareket ve bozgun-

hareket etmekle Cemel Vak'ası adıyla anılmıştır. Aşere-i mübeşşereden iki büyük sima olan Talha ile Zübeyr bu vak'ada Hazret-i Âişe'nin maiyetinde bulunuyorlardı. Talha bu vak'ada şehid olmuştu. Şüphesiz bu da Emevîler ile Hâşimîler arasında sürüp gelen kanlı bir husumetin eseri idi.

4 {HM1414 İbn Hanbel, I, 166.}

5 {Taberî, Câmiu'l-beyân, XXIII, 473-474, no: 15904, 15905.}

culuktan sakınmalarını vasiyet ediyordu ve her kim sabırsızlanarak bi'l-intihab âmmе velâyetini haiz olan sultandan yani millî otoriteyi temsil eden devlet reisinden ve İslâm ümmetinden bir karış ayrılırsa, Câhiliye ölümüyle ölür, buyuruluyor ki başsız ve içtimâî nizamdan mahrum cahil milletlerin âsi bir ferdi olarak ölür demektir, yoksa kâfir olarak ölür demek değildir.

Bu hadisten önce Buhârî'nin Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan bir rivayetinde Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "*Ashabım! Benden sonra çok geçmez yakın bir istikbalde gayri meşrû birtakım hal ve hareketlere şahit olacaksınız*" buyurmuştu. Ashâb-ı kirâm; "Yâ Resûlellah! Bu vaziyet karşısında nasıl hareket etmemizi emredersiniz?" demeleri üzerine Resûl-i Ekrem, "*Âmirinize malî zekât vecîbelerinizi veriniz, cihada davet olduğunuzda icâbet ediniz. Bunlara benzer emirlerini yerine getiriniz. Mahrum kaldığınız hakkınızı da Allah'tan isteyiniz* (ihtilâl ile hak aramaya kalkışmayınız)." ⁶

Ancak bu mutlak itaatin bir haddi vardır ki Allah'a karşı küfür ve mâsiyete bâdî olmamaktır. Bunu da aşağıdaki tercüme edeceğimiz hadiste göreceksiniz.

2113

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ دَعَانَا النَّبِيُّ ﷺ فَبَايَعَنَا فِي مَا أَخَذَ عَلَيْنَا أَنْ بَايَعَنَا عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي مَنْشِطِنَا وَمَكْرَهِنَا وَعُسْرِنَا وَيُسْرِنَا وَأَثَرَةٍ عَلَيْنَا وَأَنْ لَا نُنَازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ إِلَّا أَنْ تَرَوْا كُفْرًا بَوَاحًا عِنْدَكُمْ مِنَ اللَّهِ فِيهِ بُرْهَانٌ.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan rivayete göre şöyle demiştir: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (Akabe gecesi) biz ensarı (biat için) davet etmişti. Biz de biat ettik. Ubâde der ki: Resûl-i Ekrem ensar üzerine bir borç olarak bizden aldığı ahid ve mîsâkta şöyle biat ettik:

Allah'ın ve resulünün emirlerini dinleyip onlara –hem neşeli, hem kederli zamanımızda; hem zor, hem kolay halimizde– itaat etmek ve âmirlerimiz kendi arzularını nefislerimiz üzerine tercih etseler dahî onlara itaat etmek ve nîzâ (kıtal) etmemek, meğer ki emîrin açık bir küfrünü görseniz ki onun küfrü hakkında yanınızda Allah kitabından kuvvetli deliliniz ola (bu surette inkâr edersiniz). {B7054 Buhârî, Fiten, 2.}

İ Z A H I

Bu hadis bi'l-intihab devlet nüfuz ve kudretini temsil eden emîre ve devlet reisine itaat etmek ve ona karşı isyan ve kîtâle tasaddî etmemek hususunda sarîh bir nasır. Ziyade olarak da bu itaatin son hududu bildirilmiştir ki bu da emîrin sarîh bir nassın delâlet ettiği açık bir küfrü iltizam ve emretmiş olmasıdır. Bu surette onun velâyetini inkâr etmek câiz oluyor. Aşağıda görüleceği üzere Resûl-i Ekrem, *لا طاعة في معصية إنما الطاعة في المعروف* “Mâsiyette itaat câiz değildir. Ancak itaat mâruftadır”⁷ buyurmuştur.

Ümerâ-i sû'e karşı itaat edilmeyip ne olacak? Dâvûdî'nin beyanına göre, zalim âmirler hakkında ulemânın ichtihadı şöyledir: Bir fitneye, bir cevre ve zulme sebep olmadan hal'i ve ıskâtı mümkün olursa hal' olunur. Mümkün olmazsa vâcip olan, sabır etmektir. Bazıları da şu tezi müdafaa etmişlerdir: Fâsık kişiye ibtidâda amme velâyeti akd olunmamalıdır. Âdil olarak akd-i biat edilip de sonra zulme, cevre başlarsa, bir küfrü iltizam etmedikçe, ona karşı hurûc ve ihtilâl sahih değildir. Küfrü iltizam ederse, huruç ve ihtilâl vâcip olur. Bununla beraber bundan bir hadis sonraki Enes hadisini de okuyunuz.

2114

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مِنْ شَرِّ النَّاسِ
مَنْ تُدْرِكُهُمُ السَّاعَةُ وَهُمْ أَخْيَاءٌ.

T E R C Ü M E S İ

İbn Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Kendileri hayatta bulunup da kıyametin koptuğu zamana erişen kimseler nâsın şerlilerindendirler.” {B7067 Buhârî, Fiten, 5.}

İ Z A H I

Müslim'in de Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Kıyamet ancak nâsın şerlileri üzerine kopacaktır*”⁸ buyurmuştur. Ebû Hüreyre'den bir rivayete göre de, “*Lâ ilâhe illallah diyen hiçbir kişiye kıyamet kopmayacaktır*”⁹ buyurulmuştur. Bu rivayetlerin delâletlerine göre kıyamet ancak kâfirler, münafıklar, şerirler üzerine kopacaktır; sâlih müminler tamamıyla ölmüş bulunacaktır. Ebû Hüreyre'den bir rivayete göre, “*Kıyametin takarrubu zamanında Allah Teâlâ latif bir rüzgâr gönderecek ve gönlünde zerre kadar imanı olan hiçbir kimseyi bırakmayıp ruhunu kabzedecek*”¹⁰ buyurulmuştur ki bu da yukarıdaki rivayetlerin bir müeyyidesidir.

7 {B7257 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.}

8 {M7402 Müslim, Fiten, 131.}

9 {İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, I, 373, no: 387.}

10 {M7299 Müslim, Fiten, 52.}

BİR SUAL: *Sahîhayn*’da vesair hadis kitaplarında müteaddit metinlerle rivayet olduğuna göre Resûl-i Ekrem, “*Ümmetimden bir taife kıyamet kopuncaya kadar hak üzerinde sebat edeceklerdir*”¹¹ buyurmuştur. Bu haber kıyamet koparken bir kısım müminlerin de hayatta bulunacaklarını ifade eder.

CEVAP: Yukarıdaki hadisler umum ifade etmekle, *Sahîhayn*’daki rivayetler tahsis olunmuştur. Binaenaleyh kıyamet koparken halkın çoğu müşrik, münafık olacaktır, mümin az bulunacaktır demek olur.

Mevzumuz olan İbn Mes’ûd hadisini Buhârî “Fitnenin Zuhuru” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bundan önce de bu unvan ile daha ziyade ilgili bulunan Ebû Hüreyre’nin bir hadisini rivayet ediyor. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem buyurmuştur ki: “*Kıyametin yaklaşması alâmeti şunlardır: Zaman takârüb ve tevâlî eder, yıllar ay, aylar gün, günler de saat gibi hızla gelir geçer. Allah’a kulluk, hayırperverlik azalır, hercümerç çoğalır.*” Bunun üzerine ashâb-ı kirâm, “Hercümerç nedir?” diye sormuşlar. Resûl-i Ekrem de (iki kere), “*Katil, katil!*” buyurmuştur.¹²

Ebû Mûsâ el-Eş’arî’den gelen rivayette de ulemânın ve dinî bilgilerin zevâli ile cehlin şâyi olması da kıyametin takarrübü alâmetlerinden olarak bildirilmiştir.¹³

Bu babın mühim bir hadisi de şudur: Amr b. Yahyâ der ki: Bir kere büyük babamla beraber Medine Mescidi’nde Ebû Hüreyre’nin yanında oturuyorduk. Mervân da beraber bulunuyordu. Ebû Hüreyre dedi ki: Doğru söyleyen Resûlullah:, “*Ümmetimin helâki Kureyş’ten iki tecrübesiz gencin elinde olacaktır*” buyurdu. Mervân da:, “Allah onlara lânet etsin!” diyerek bu lânetin kendi çocuklarına ait olduğunu anlamazlığa geldi. Ebû Hüreyre, “İsterseniz bu gençleri falan oğulları, filân oğulları diye tasrih edebilirim” dedi.¹⁴

Mervânoğulları Şam’da saltanatı ellerine aldıktan sonra bir kere yine büyük babam Saîd ile beraber saraya gitmiştik. Orada birtakım Mervânî gençleri gördük. Bunun üzerine büyük babam, “Bunlar bu milleti batıracak gençlerden olacak!” diye Ebû Hüreyre hadisine işaret etti. Ben de, “Siz daha iyi bilirsiniz” dedim.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ شَكِيَ إِلَيْهِ مَا لَتِيَ النَّاسُ مِنَ الْحُجَّاجِ فَقَالَ اصْبِرُوا فَإِنَّهُ لَا يَأْتِي عَلَيْكُمْ زَمَانٌ إِلَّا الَّذِي بَعْدَهُ شَرٌّ مِنْهُ حَتَّى تَلْقُوا رَبَّكُمْ سَمِعْتُهُ مِنْ نَبِيِّكُمْ ﷺ .

11 {M4950 Müslim, İmâre, 170.}

12 {B7061 Buhârî, Fiten, 5.}

13 {B7062, B7063 Buhârî, Fiten, 5.}

14 {B7058 Buhârî, Fiten, 3.}

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Haccâc(-ı Zâlim)in halka yaptığı zulüm ve i'tisafı (bir ara) Enes b. Mâlik'e şikâyet olunmuştu. Enes b. Mâlik şikâyetçilere, "Sabrediniz (sakın memleketin nizamını bozmayınız). Çünkü (siz öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki) bundan sonra gelecek zaman muhakkak bundan daha fena olacaktır ve bu fenalık (siz ölüp de) rabbinize kavuşuncaya kadar (asırlarca) böyle sürüp gidecektir. Bu (fenalığın muzaaf bir surette teselsül edeceği)ni ben Peygamberimiz (Muhammed) sallallahu aleyhi ve sellemden işittim" demiştir. {B7068 Buhârî, Fiten, 6.}

İ Z A H I

Bu şikâyet Haccâc'ın Irak valiliği zamanında vuku bulmuştur. Tâifli bir mektep hocasının oğlu olan Haccâc, müstesna cesaret ve talâkatiyle Abdülmelik b. Mervân'a intisap ederek Hicaz valisi olmuş ve Abdullah b. Zübeyr radiyallahu anhın hilâfet iddiası vesilesiyle Mekke ile Medine'yi sahâbe kanlarıyla boyadıktan sonra Irak valiliği de mükâfat olarak zamîmeten verilmişti. Haccâc burada da aynı mezalimi icraya başlayınca, mevzumuz olan hadisi Hazret-i Enes'ten rivayet eden Kûfeli Zübeyr b. Adî, maiyetinde bir heyetle Enes b. Mâlik'e gidip şikâyet etmişlerdi. O sırada Enes b. Mâlik Basra'da yerleşmişti. Bu şikâyetin kendisine arzolanması Enes'in resmî sıfatı haiz olması cihetiyle değil, Hazret-i Peygamber'in en büyük ashabından bulunması itibariyle bir dert yakınmaktı ve yakın bir ihtimal ile Haccâc'a karşı isyankâr vaziyet almak hususunda Hazret-i Enes'in fikrini sormaktı. Daha acı ve kanlı bir fitne kapısı açılmakta olduğunu hissedince Hazret-i Enes şikâyetçilere sabır tavsiye edip daha büyük bir fitnenin önünü almıştır.

Bu mevzuun sahih senedle rivayet olunan hadislerinden birisi de, Taberânî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetidir. Bu rivayete göre de, "*Dün bugünden, bugün de yarından hayırlıdır*"¹⁵ buyurulmuştur. Hiç tereddüt etmeden denilebilir ki bu son Cihan Harbi bâdiresinde zavallı beşeriyetin tarihte bir benzeri geçmeyen türlü musibetlere uğraması, birkaç devlet adamının eser-i cinnetidir. Aynı zamanda dünün bugünden hayırlı olduğunun canlı bir şahididir. Atom enerjisi gibi harp vasıtaları taammüm edecek olursa, bugünlerin de yarından hayırlı olacağı muhakkaktır. Belki de bu suretle beşer tarihinin son yaprağı yazılıp kitâb-ı kâinat kapanacaktır. Gariptir ki benim tereddütle yazdığım bu son fikri, zamanımızın en yüksek bir siyaset adamı olan M. Çorçil de gazetelerde okuduğum bir yazısında siyasî kehanet katiyetiyle bildirmişti. Şunu da kaydetmek isteriz ki mâzinin hâlden, hâlin de istikbalden hayırlı olması, umumi ve mutlak bir kaide değildir. Bazı zaman olur ki onda şer, sâbıkından daha az olur. Meselâ Ömer b. Abdülazîz, zamanı Haccâc-ı Zâlim'in îkâ-ı zulmettiği devirden bir müddet sonra idi. Şüphesiz ki Hulefâ-yi

15 {MK8773 Taberânî, *el-Kebîr*, IX, 154.}

Râşidîn devrini andıran âdil bir idare hâkimdir. Bu cihetle Hasan-ı Basrî, “Hâlin istikbali aratması kaidesi mutlak değil, ekseriyete mahmûldür” demiştir. Bu cihetle biz de temenni ederiz ki bu umumi kaidenin bir müstesnası olarak Allah beşeriyeti fena âkâbetlerden esirgesin de sulh ve sükûn ihsan buyursun!

2116

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يُشِيرُ أَحَدُكُمْ عَلَى أَخِيهِ بِالسَّلَاحِ فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي لَعَلَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ فِي يَدِهِ فَيَقَعُ فِي حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sakın sizin biriniz silâhını (teşhir edip de) din kardeşine işaret etmesin! Çünkü işaret eden kimse bilmez ki belki şeytan eline hız verir de (din kardeşini vurur); bu suretle cehennemden bir çukura yuvarlanır.”

{B7072 Buhârî, Fiten, 7.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Her Kim Bizimle Vuruşmak İçin Harp Aleti Hazırlarsa, O, Bizim İslâm Câmiamızdan Değildir” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Esas itibariyle bu unvan Buhârî’nin Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anhtan rivayet ettiği bir hadisin¹⁶ aynıdır. Bu hadise göre İslâm devletine karşı müsellâh isyan edip bu tecavüzü meşrû addetmek, küfrü mûcip bir harekettir. İslâm hukukuna göre, tenkîli vâciptir. Resûl-i Ekrem müslümanları böyle müsellâh ihtilâftan men ve tahzîr ederek Vedâ haccında Mina’da irat ettiği bir hutbesinde, “Sakın benden sonra hâl-i küfürdeki bedevîlik hayatınıza dönüp de birinizin boynunu vurmaya kalkışmayınız”¹⁷ buyurmuştur.

2117

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سَتَكُونُ فِتْنٌ الْقَاعِدُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْقَائِمِ وَالْقَائِمُ فِيهَا خَيْرٌ مِنَ الْمَاشِي وَالْمَاشِي فِيهَا خَيْرٌ مِنَ السَّاعِي مَنْ تَشَرَّفَ لَهَا تَسْتَشْرِفُهُ فَمَنْ وَجَدَ فِيهَا مَلْجَأً أَوْ مَعَاذًا فَلْيَعُذْ بِهِ.

16 {B7070 Buhârî, Fiten, 7.}

17 {B7077 Buhârî, Fiten, 8.}

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Yakın bir istikbalde birtakım fitneler olacaktır. Fitne zamanında (ona karışmayıp) oturan kişi (karışmak üzere) ayakta durandan hayırlıdır. O hengâmede ayakta duran da (fitne esbabını hazırlamaya) gidenden hayırlıdır. Bu yolda yürüyen de bi'l-fiil fesada çalışandan hayırlıdır. Her kim fitne vukuuna muttali olup onu görmeye çalışırsa, muhakkak onun kahrına uğrar. Her kim o fitne zamanı iltica edecek veya sığınacak bir yer bulursa hemen sığınsın (fesadcılara karışmasın!). {B7081 Buhârî, Fiten, 9.}

2118

عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى الْحُجَّاجِ فَقَالَ يَا ابْنَ الْأَكْوَعِ ارْتَدَدْتَ عَلَى عَقِبَيْكَ تَعَرَّبْتَ قَالَ لَا وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَذِنَ لِي فِي الْبَدْوِ.

TERCÜMESİ

Seleme b. Ekva' radiyallahu anhtan rivayete göre müşârün ileyh hazretleri (Medine'de) Haccâc'ın yanına girdiğinde Haccâc, "Ey İbnü'l-Ekva'! Sen ayağının iki ökçesine basarak dininden geri döndün, (Medine'yi bırakıp) bâdiye Araplar'ı ile yaşadın (ölüme müstehak oldun)" dedi. İbnü'l-Ekva', "Hayır (ben hicret ettiğim Medine'den yüz çevirmedim), fakat Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bana bâdiyede oturmaya izin verdi" diye karşıladi. {B7087 Buhârî, Fiten, 14.}

İZAH

Bu hadisten sonra Buhârî'nin bir rivayetine göre Hazret-i Osman'ın şehâdeti vak'asından sonra Seleme b. Ekva' Medine'den çıkıp Rebeze'ye¹⁸ gitmişti ve orada evlenip çoluk çocuk sahibi olmuştu. Orada (kırk yıl) ikamet etti. Nihayet vefatından beş on gün önce Medine'ye gelmiş (ve Medine'de 74 tarihinde ve seksen yaşında vefat etmiş)ti. O sırada Haccâc-ı Zâlim de Hicaz valisi olarak Medine'de ikamet edip türlü bahanelerle Peygamber'in ashabını öldürüyordu. Seleme radiyallahu anh bâdiyeden Medine'ye döndüğünde onu da celbederek, "Ey Seleme! Sen mürtedsin, bâdiyeden Medine'ye hicret ettikten sonra tekrar dönüp bâdiyeye gitmişsin (ölümü hak etmişsin)" diye seksen yaşında ihtiyar bir sahâbîyi tahkir ve tahvif etmişti. Haccâc bu sözü ile Abdullah b. Mes'ûd'un bir

18 Rebeze, Medine civarında bir bâdiyenin adıdır. Hazret-i Ömer zamanında zekât develerinin yayılması için koru ittihaz edilmişti.

hadisine işaret etmek istiyordu. “Allah faiz malı yiyen kişiye lânet etsin!”¹⁹ diye başlayan bu hadiste, “Medine’ye hicret ettikten sonra bâdiye hayatına dönen kişi de mürteddir” deniliyordu. Haccâc bu sözüyle Şeceretürrıdvân’da Resûl-i Ekrem’e üç kere biat eden bir sahâbîyi öldürmek ya da gözünü yıldırmak istiyordu. Birkaç gün sonra vefat etmiş olmasına göre, bütün hayatı Peygamber’in maiyetinde kahramanlık menkıbeleriyle dolu olan bu ihtiyar arslanın izzet-i nefesine çok gîrân gelmiş olmasının tesiri olsa gerek!

2119

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِقَوْمٍ عَذَابًا أَصَابَ الْعَذَابُ مَنْ كَانَ فِيهِمْ ثُمَّ بُعِثُوا عَلَى أَعْمَالِهِمْ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: Allah bir kavme azap indirince, o kavim içinde bulunan (sâlih, fâsık) her ferde azap isabet eder. Sonra (kıyamet gününde) herkes kendi amellerine göre ba’solunurlar (sâlihler mükâfatlanır, fâsıklar azap olunurlar). {B7108 Buhârî, Fiten, 19.}

2120

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّمَا كَانَ النِّفَاقُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ فَأَمَّا الْيَوْمَ فَإِنَّمَا هُوَ الْكُفْرُ بَعْدَ الْإِيمَانِ.

TERCÜMESİ

Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nifak ancak Nebî sallallahu aleyhi ve sellem zamanında mevcuttu. Bugün ise nifak, imandan sonra küfürdür. {B7114 Buhârî, Fiten, 21.}

İZAHİ

Nifak, kişinin diliyle iman izhar edip gönlünde küfrü saklamasıdır. Huzeyfe hazretlerinin bildirdiği veçhile nifak ile ittisaf eden münafıklar Asr-ı saâdet’te Abdullah b. Übey b. Selûl’un riyâseti altında teşekkül etmiş, habis bir zümre idi. Bunlar iman ile küfür arasında bir nifak nikâbına bürünerek hayatlarını korumuşlardır. Fakat Asr-ı saâdet geçtikten sonra

iman ile küfür arasında bir nifak merhalesi kalmamıştır. Çünkü bir müslüman, gönlünde küfrü gizlemekle mürted olur. Bazı âlimler de Huzeyfe hadisinde şöyle tasarruf etmişlerdir: Asr-ı saâdet'te münafıklar harp, gazâ gibi içtimaî birliği icap eden her işte yan çizerlerdi. Fakat görünüşte iman izhar ettiklerinden Resûl-i Ekrem bunların Uhud ve Tebük seferlerindeki döneklilikleri gibi birçok bozguncu hareketlerine rağmen ceza tayin etmezdi. Hazret-i Ömer gibi bir kısım ashap tarafından bu habîs zümrenin tenkili teklif olunduğu halde Resûl-i Ekrem, “*Bırakınız! ‘Muhammed ahabını öldürüyor’ diye ortaya ikinci bir fitne çıkarılır*”²⁰ buyurdu. Huzeyfe hazretlerinin beyanı vehçile bilâhare İslâm dini tamamıyla iktisâb-ı şevket edince artık iman ile küfür arasında bir hadd-i fasıl olan nifak maskesi atılmış *وَلَا تَفَرَّقُوا* “*Birbirinizden ayrılmayınız*”²¹ düsturuna tevfikân bozgunculuk imandan sonra irtikâp olunan bir isyan, bir küfür olarak taayyün etmiştir ki cezası tenkildir.

Bu hadisten önce Buhârî'nin yine Huzeyfe'den şöyle bir rivayeti daha vardır. Huzeyfe der ki: “Zamanımız münafıkları Asr-ı saâdet'teki münafıklardan daha şerirdirler. Çünkü Asr-ı saâdet'teki münafıklar nifaklarını gizlerlerdi. Şimdikiler bütün bütün açığa vuruyorlar.”²² Buhârî'nin mevzubahis olan Huzeyfe hadisinden sonra bir rivayetine göre de Resûl-i Ekrem, “*Kıyamet kopmaz, tâ ki hayattaki bir kişi bir kabir yanından geçerken, ‘Keşke şu ölünün yerinde ben olaydım’ diye ölüm temenni etmedikçe*”²³ buyurmuştur ki fitne ve fesadın en ziyade şâyi olduğu bir devir olacaktır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَخْرُجَ نَارٌ مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ تُضِيءُ أَغْنَاقَ الْإِبِلِ بِبُصْرَى.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Hicaz kıtasında bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Öyle bir ateş ki Busrâ'daki²⁴ develerin boyunlarını ziyâlandıracaktır.” {B7118 Buhârî, Fiten, 24.}

20 {B3518 Buhârî, Menâkıb, 8.}

21 {Âl-i İmrân, 3/103.}

22 {B7113 Buhârî, Fiten, 21.}

23 {B7115 Buhârî, Fiten, 22.}

24 Busrâ Suriye'deki Havran kasabasıdır. Vaktiyle Şarkî Roma İmparatorluğu'nun mâmur bir şehri ve Hıristiyanlığın dinî merkezlerinden biri idi. İslâm âleminin Rumlar'la ve Hıristiyanlık'la ilk siyasî ve askerî çatışması Busrâ'da vuku bulduğundan hadiste ve İslâm tarihinde çok zikrolunur.

İ Z A H I

Bu ateş hadisesini İbn Adî *el-Kâmil* adlı cerh ve ta'dîle dair olan eserinde Hazret-i Ömer'e müntehî olan bir senedle şöyle rivayet etmiştir: “*Hicaz vadilerinden bir vadide ateş seli akmadıkça kıyamet kopmayacaktır...*”²⁵ Şârih İbn Hacer, “Bu hadiste zikrolunan ateş, yedinci karn-ı hicrîde Medine’de zuhur eden ateşe mutâbıktır” diyor.

Hicrî 654 senesinde vuku bulan bu ateş ve ziyâ hadisesinin sûret-i tekevvünü birçok müellefatta tafsil olunmuş ve Kastallânî Kutbüddin –ki Mısır’ın en benâm âlimi ve şairidir– tarafından الإعجاز بنار الحجاز جمل الإيجاز في adlı müstakil eserde yazılmıştır. Müellif Kutbüddin o devirde yaşamış ve 686 tarihinde vefat etmiş olduğundan bu hususa dair rivayetlerinin yüksek kıymeti vardır. Yine o sırada yaşamış iki müellif ki Şark’ta ve Garp’ta müellefâtıyla tanınmış olan Endülüslü Şemseddin el-Kurtubî ile (ö. 671) Şamlı Ebû Şâme Şehâbeddin’dir (ö. 665). Biz bu tabiat hadisesini Şam’ın, Endülüs’ün, Mısır’ın en güzîde bu üç âliminin hadisenin zuhurunu müteakip yazdıkları eserlerinden naklederek bildireceğiz. Bu müelliflerin verdikleri müşterek mâlûmata göre bu ateş ve ziyâ hadisesi müthiş bir yer depreminden sonra zuhur eden volkanik bir indifâin eseri olduğunu önce kaydederek naklediyoruz.

Kurtubî *Tezkire*’sinde der ki: Hicaz kıtasında, Medine’de bir ateş zuhur etti. Bu ateş bir zelzele-i azîmeyi müteakip çıktı. Hicretin 654 yılı Cemâziyelâhir’inin üçüncü günü ve dördüncü günün gecesi yatsıdan sonra gecenin ilk sülüsünde şiddetli bir yer sarsıntısı başladı. Cuma günü kuşluk zamanına kadar devam etti. Sonra deprem durdu. Volkan indifâi başladı. Bu feveran Kureyza mıntakasında ve Ten’im’in Harre tarafındaki düz sahasında zuhur etmiştir (ki Ebû Şâme bu mevkiin Medine’ye yarım günlük mesafede bulunduğunu bildiriyor), bu volkanın cehennemî indifâını şairane bir üslûp ile tasvir ettikten sonra Kurtubî bu ateş tûfanından kırmızı ve gök bir sel teşekkül ederek önüne gelen kayaları ve tepeleri sürükleyerek akmaya başladığını ve hadisenin devamı sırasında gök gürlemesi gibi korkunç inilti duyulduğunu ve nihayet selin Rekb-i Irâkî menziline varıp orada dağ gibi muazzam set teşkil ettiğini bildiriyor. Kurtubî devamla, “Bu cehennemî ateş Medine’ye de yaklaştıysa da o sırada Resûl-i Ekrem’in hürmetine Medine’de esmeye başlayan serin bir rüzgârın tesiriyle Medine bu âfetten masûn kaldı ve Yemen tarafına akarak bir köyü yaktı” diyor. Yine Kurtubî, “Bazı dostlarının beş gün kadar Medine âfâkında bu ateş ziyâsını gördük dediklerini, Mekke’den ve Busrâ’dan görüldüğünü duyduğunu” da haber veriyor.

Ebû Şâme, Şehâbeddin Abdurrahman da *Kitâbü’r-Ravzateyn fî ahbârî’d-devleteyn* adlı eserinin zeylinde der ki: “Bu hadisenin vuku tarihi olan 654 senesi şâban ayı ibtidâlarında Şam’da bu hadiseye dair müteaddit mektup alındı. Medine’de zuhur eden “emr-i azîm” bu mektuplarda izah ve tafsil edilmişti. Şüphesiz ki bu tabiat hadisesinde Buhârî ile Müslim’in

müşterek rivayet ettikleri haberi tasdik vardır diyerek mevzumuz olan Ebû Hüreyre hadisini zikretmiştir.

Kutbüddin el-Kastallânî de *Cümelü'l-icâz*'ında der ki: Hicaz volkanının indifâını icap eden yer sarsıntılarının hangi gün başladığında ihtilâf edilmiştir. Ekseriyeti haiz olan rivayete göre, cumâziyelâhirin birinci pazar günü başlamıştır. Bazıları da üçüncü gün ve dördüncü günün gecesi başladığını iddia etmişlerdir. Fakat bu rivayetlerden birinciye göre hafif sarsıntılar birinci gün başlamış, üçüncü gün de umumun iddiası veçhile artmış olması kabul olunarak her rivayet cemolunabilir deniliyor ve cuma günü nısfü'n-nehârda indifân başladığı ve göz kamaştırıcı müthiş bir ateşin feveran ettiği bildiriliyor.

Nevevî ki bu da o devrin en büyük müelliflerindendir, 676 tarihinde vefat etmiştir. Bu büyük muhaddis ve müverrih de, "Bu ateşin zuhurunda bütün Şam ahalisi arasında ilmî bir tevâtür vardır ve beş gün görülmüştür demiştir. Şu halde en şiddetli olan ilk indifâ beş gün devam etmiş oluyor. İhtimal ki sükûnetle bir müddet daha devam etmiş sonra sönüştür.

Peygamber efendimizin vukuundan yedi asır önce haber verdiği bu tabiat hadisesinin haber verildiği gibi tahakkuk etmesi şüphesiz ki sıdk-ı nübüvvetinin en canlı şahitlerinden biridir.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُوشِكُ الْفُرَاتُ أَنْ يَحْسِرَ عَنْ كَنْزٍ مِنْ ذَهَبٍ فَمَنْ حَضَرَهُ فَلَا يَأْخُذْ مِنْهُ شَيْئًا.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayet olduğuna göre Resûlullah salallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Fırat (nehrinin suyu çekilerek) kıymetli altın hazinesini açıklaması zamanı yaklaşıyor. Her kim o zaman orada bulunursa, ondan bir şey alma(ya uğraşma)sın! (Çünkü ihtiyar dünyanın ömrü sona ermiş bulunacaktır)." {B7119 Buhârî, Fiten, 24.}

İ Z A H I

Fırat, Erzurum dağlarından nebeân eden ve Asya kıtasının birçok yerini dolaştıktan sonra Basra körfezine dökülen en büyük ırmaklardan biridir. Dicle ile beraber Türk, Arap, Fars edebiyatına karışan Fırat birçok vesilelerle Resûl-i Ekrem'in hadislerinde ve İslâm hukukunda yer almıştır. 5000-6000 kilometre mesafede hilkatten beri akan bu muazzam nehrin bu uzun mecrasında kimbilir ne hazineler saklıdır. Resûl-i Ekrem "*Nehir kuruyarak kıymetli altın hazinesinin açıklaması zamanı yaklaşıyor*" buyurmakla bu fevkalâde hadisenin

eşrât-ı sâatten olduğunu yani ihtiyar dünyanın ömrü sona erdiği günlerin yaklaşmakta olduğunu alâmeti bulunduğunu haber veriyor. Bundan sonra tercüme edeceğimiz Ebû Hüreyre hadisinde görüleceği üzere kıyamete tekaddüm eden günlerde şiddetli yer depremleri olacağı bildirildiğine göre bu volkanik mıntakada birkaç sene önce gördüğümüz bir depremin daha şiddetli bir sadmesiyle Fırat menbalarının –tarihteki emsaline kıyasen– kuruyacağı anlaşılr. Mansabına saniyede 2000 mik‘ab metre su döken ve Asya kıtasını sulayarak tarih boyunca bunca medeniyetleri besleyen bu muazzam nehrin kuruması, Asya kıtasının ve binnetice dünyanın ölümü demektir.

وَعَنْهُ أَيضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقْتَتِلَ فِئَتَانِ عَظِيمَتَانِ يَكُونُ بَيْنَهُمَا مَقْتَلَةٌ عَظِيمَةٌ دَعَوْتُهُمَا وَاحِدَةٌ وَحَتَّى يُبْعَثَ دَجَالُونَ كَذَّابُونَ قَرِيبٌ مِنْ ثَلَاثِينَ كُلُّهُمْ يَزْعُمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ وَحَتَّى يُقْبَضَ الْعِلْمُ وَتَكْثُرَ الزَّلَازِلُ وَيَتَقَارَبَ الزَّمَانُ وَتَظْهَرَ الْفِتَنُ وَيَكْثُرَ الْهَرْجُ وَهُوَ الْقَتْلُ وَحَتَّى يَكْثُرَ فِيكُمْ الْمَالُ فَيَفِيضَ حَتَّى يُهِمَّ رَبُّ الْمَالِ مَنْ يَقْبَلُ صَدَقَتَهُ وَحَتَّى يَغْرِضَهُ فَيَقُولَ الَّذِي يَغْرِضُهُ عَلَيْهِ لَا أَرَبَ لِي بِهِ وَحَتَّى يَتَطَاوَلَ النَّاسُ فِي الْبُنْيَانِ وَحَتَّى يَمُرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ الرَّجُلِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي مَكَانُهُ وَحَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَأَاهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ فَذَلِكَ حِينَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ نَشَرَ الرَّجُلَانِ ثَوْبَهُمَا بَيْنَهُمَا فَلَا يَتْبَاعَانِهِ وَلَا يَطْوِيَانِهِ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ انْصَرَفَ الرَّجُلُ بِلَبَنِ لِفَحْتِهِ فَلَا يَطْعُمُهُ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَهُوَ يُلِيْطُ حَوْضَهُ فَلَا يَسْقِي فِيهِ وَلَتَقُومَنَّ السَّاعَةُ وَقَدْ رَفَعَ أَكْلَتَهُ إِلَى فِيهِ فَلَا يَطْعُمُهَا.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “İki büyük (İslâm) ordusu birbiriyle harbetmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu iki câmianın ikisi de bir iddiada oldukları (ikisi de İslâm ve hak iddisında bulundukları) halde aralarında büyük bir harp olacaktır.

Yine böyle kıyamet kopmayacaktır, otuza yakın yalancı, mel‘un deccâllar türemedikçe! Bu deccalların hepsi, ben Allah‘ın peygamberiyim iddiasında bulunacaklardır.

Yine kıyamet kopmayacaktır, (hakiki ulemânın vefatıyla) İslâmî ilim inkıraza uğramadıkça²⁶, zelzeleler çoğalmadıkça,²⁷ zaman takârüb edip gece ile gündüz bir olmadıkça,²⁸ fitneler zuhur etmedikçe, adam öldürme vak'aları çoğalmadıkça!

Yine kıyamet kopmayacaktır, aranızda mal çoğalıp sel gibi akmadıkça, bir derecede çoğalacak ki mal sahibi malının zekâtını kim kabul eder diye endişelenecek. Hatta mal sahibi bazı kimselere zekât vermek isteyecek, fakat zekât arzettiği kimse, 'Benim zekâta ihtiyacım yok' diyecek.

Yine böyle kıyamet kopmayacak, halk yüksek kâşâneler yapmak yarışına çıkmadıkça ve bir kimse öbür kimsenin kabri yanından geçerken, 'Keşke bunun yerinde ben olaydım' diye (ölümü temenni etmedikçe)!

Yine böyle güneş batı tarafından doğup, nâs bu (tabiat hilâfı) hadiseyi görünce toptan iman edecekler. Fakat bu iman, evvelce iman etmemiş olan yahut imanında hayır ve fazilet kazanmayan kimselerin imanları kendilerine fayda vermediği bir zamandır.

Muhakkak ki kıyamet şüphesiz kopacaktır. Hem de (alım satım için) bâyi' ile müşteri aralarında elbise açacaklar da bey' ve şirâ tamam olmadan (ansızın) kıyamet kopacak da o libasın dürülmesi mümkün olmayacaktır.

Yine muhakkak kıyamet kopacaktır. Hem de sağmal devesinin sütünü sağıp gelen kişiye sütü içmek nasip olmadan (ansızın) kopacaktır.

Yine kıyamet şüphesiz kopacak, hem de kişi havuzunu sıvayıp tamir edecek, fakat kıyamet ansızın kopacak da havuzun suyunu kullanmak nasip olmayacak.

Kıyamet muhakkak kopacak, hem de taam etmekte olan kişi lokmasını ağzına götürecektir, kıyamet ansızın koparak yemek nasip olmayacak. {B7121 Buhârî, Fiten, 25.}

26 *Buhârî*'nin güzîde şârihlerinden olup hicretin 923 tarihinde vefat eden Kastallânî Ahmed b. Ali merhum, "Bu inkıraz vâki olmuştur; zamanımızda yalnız ulemâ-yi rûsûm kalmıştır" diyor. Yâ biz ne demeliyiz?

27 Şârih Aynî İslâm diyarı olan bilâd-i Rûm'da yer depremi on üç ay devam ettiğini haber veriyor. Ahmed b. Hanbel kıyamet kopmazdan önceki zamanın deprem seneleri olduğunu rivayet ediyor. {HM17089 İbn Hanbel, IV, 105.}

28 Biraz önce geçen 2107 numaralı Ebû Hüreyre hadisine ve izahına bakınız.

İ Z A H I

Hadisin baş tarafında hak iddia ederek karşılaşacakları Resûl-i Ekrem tarafından haber verilen iki büyük İslâm ordusunun biri Hazret-i Ali'nin, öbürü de Muâviye'nin orduları olduğunu şârih Kirmânî bildiriyor. Sıffîn Harbi adıyla anılan bu kanlı muharebede iki taraftan 70.000 kişi katlolunduğunu tarih kitapları kaydeder. Her iki tarafın hak iddialarına gelince, bunu Zührî'den naklolunan sebab-i harbe dair rivayet ifade etmektedir. Sahih bir senedle naklolunan bu rivayete göre Zührî der ki: "Hazret-i Ali Cemel ("Fiten" bahsinin baş tarafına bakınız) vak'asında galip olunca, bu defa Muâviye Hazret-i Osman'ın kanını davaya kıyam etti. Vali bulunduğu Şam ahalisi bu davete icabet etti. Bunun üzerine Hazret-i Ali ordusuyla hareket etti. İki ordu Sıffîn'de karşılaştılar.

Müellif Buhârî'nin üstatlarından Kûfeli Yahyâ b. Süleyman'ın *Sıffîn* adlı kitabında doğru bir senedle rivayetine göre Resûl-i Ekrem'in vefatı üzerine Şam'da ihtiyâr-ı ikamet eden Ebû Müslim el-Havlânî bu muhalefet üzerine Muâviye'ye, "Hilâfet hususunda sen Hazret-i Ali ile nizâ mı etmek istersin ve sen Ali'ye benzer misin?" diye sormuş, Muâviye, "Hayır ben Ali'ye hilâfet hususunda rekabet etmek istemem ve pek iyi bilirim ki Ali benden efaldır ve hilâfete daha ziyade lâyıktır. Fakat pek iyi bilirsiniz ki Hazret-i Osman mazlûm olarak şehid edilmiştir. Ben Osman'ın amcasının oğluyum ve velisiyim. Onun kanını talep ediyorum. Haydi Ali'ye gidiniz, Hazret-i Osman'ın kâtillerini bana teslim etmesini söyleyiniz" demiş. Ebû Müslim de bazı kimselerle gelip Hazret-i Ali'ye bunu teklif etmişler. Hazret-i Ali de, "Muâviye ibtidâ biat etsin, sonra maznunların muhakemeleri için bana müracaat etsin" diye cevap vermiştir. Fakat Hazret-i Muâviye biattan imtina etmiştir. Bunun üzerine Hazret-i Ali Irak'tan ordusuyla hareket edip Sıffîn mevkiine gelmiş, Muâviye de gelip buraya inmiştir. İki ordunun bu telakisi hicretin 36. sene-i zil-hiccesine müsâdiftir.

İbtidâ siyasî mürâselât ile fasledilmek istenildiyse de mümkün olmamış, sonra harp başlamış. İbn Sa'd mukâtelenin saferin ibtidâsında başladığını bildirmiştir. Şam ordusu mağlûp olmaya başlayınca Muâviye'nin müşâvir-i hâssı Amr b. Âs'ın tâlimi ile mızrakların uçlarına mushaflar takılarak Hazret-i Ali ordusuna karşı çıkılmış ve, "Biz sizi Kur'an'ın hükümüne davet ediyoruz" denilmiş. Bunun üzerine harp tatil olunup ihtilâfın tarafeyn hakemleri mârifetiyle halledilmesine karar verilmiş. Sonra tarihi mâlûm olan ihtilâf cereyan etmiş, Muâviye de Şam'da istibdat yolunu tutmuştur.

İzahıyla meşgul bulunduğumuz Ebû Hüreyre hadisinin sarahati veçhile Sıffîn Vak'ası eşrât-i saâttten bir fitne olmakla beraber Yahyâ b. Süleyman'ın haber verdiği üzere her iki zümrenin başkanlarının ictihadlarına müstenittir. Hazret-i Ali tam bir devlet reisi sıfatıyla ilk önce Muâviye'nin biatını istemesi, sonra Muâviye'nin Hazret-i Osman'ın velisi sıfatıyla hükümete müracaat ederek kâtillerin cezalandırılmasını dilemesini teklif etmesi, usûl-i hukûkiyye muktezası olmakla şüphesiz doğru bir ictihaddır. Muâviye'ye gelince, henüz biat etmeden kâtillerin hükümet eliyle yakalanıp kendisine teslim edilmesini istemesi ve

bizzat ahz-ı intikam talebinde bulunması, hatalı ve devlet mefhumuna aykırı bir ictihaddır. Fakat müctehidin her ictihadında isabet bulunmaz. Hususiyle kan davalarında asabiyetle böyle hatalı ve tehlikeli içtihadlarda bulunur. Şu kadar ki müctehid hatasından dolayı muahaze olunmaz. Bu cihetle sâhib-i mezhep imamları Cemel, Siffîn, Kerbelâ gibi birer fitneden ibaret olan vak'alar üzerinde tevakkufu muvâfık bulmamışlardır. Çünkü dinî bir zaruret ve mecburiyet olmayan ve her vesile ile Resûl-i Ekrem'in tahzir buyurduğu birer fitneden ibaret bulunan bu kanlı hadiseler üzerinde tevakkuf, İslâmiyet'in ilk devirlerinde İslâm birliğini bozmaya başlamış ve Şîa, Revâfız, Havâric gibi birtakım dalâlet mezheplerinin zuhuruna sebep olmuştur. Bu cihetle Selef ulemâsı bu kanlı bâdirelerden bahsetmek isteyenlere, "Bir kan ki eliniz bulaşmamıştır, diliniz de bulaşmasın" diye menederlerdi.

İbn Asâkir'in Muâviye'nin hal tercümesinde Ebû Zür'a'dan naklettiği bir cevabı ne kadar doğrudur: Ebû'l-Kâsım der ki: Amcam Ebû Zür'a'ya biri geldi. Musâhabe esnasında, "Muâviye'ye buğzederim!" dedi. Amcam, "Niçin?" diye sorunca, "Haksız yere Ali ile harp ve kıtalde bulundu!" demesi üzerine amcam şöyle cevap verdi: "Muâviye'nin rabbi çok rahmet sahibi olan Allah'tır, hasmı da kerem sahibi olan Hazret-i Ali'dir, sana ne oluyor ki ikisi arasına giriyorsun?"

Bu yazılarımızı yazdığımız sırada bir sâika-i gafletle Ali ve Muâviye kıssası haftalık dinî mecmualarda münakaşa zemini olmuş ve Sünnîlik, Şîîlik husumeti şeklini almış bulduğundan bunun lüzumsuz ve millî birliğe muzır bir bahis olduğuna işaret etmeyi lüzumlu bulduk. Biraz aşağıda tercümesi gelecek 2174 numaralı Abdullah b. Amr hadisini de muhakkak okuyunuz!

Hadisteki mal çokluğuna gelince, Kurtubî *Tezkire*'sinde, bu alâmet henüz tahakkuk etmedi. İleride tahakkuk edecektir. Fakat şârih İbn Hacer hadis metnindeki "fîküm" lafzına göre, Hazret-i Peygamber'in ashabına, "*Aranızda mal çoğalacak*" demiş ve bu mal çokluğu ashap devrinde tahakkuk etmiş olacaktır ve hakikaten tahakkuk etmiştir. İbtidâ Hazret-i Ömer zamanında İran'ın baştan başa fethi üzerine kistrâ saltanatının asırdîde hazinesi İslâm mücahidlerinin ellerine geçmiştir. Hazret-i Osman zamanında ve onu takip eden devirlerde kayser üzerine ihraz olunan zaferlerde hesapsız ganimetler temin etmiştir. Rivayete göre, Ömer b. Abdülazîz zamanında mâl-i ganimet adaletle dağıtılarak bütün halk tabakaları zenginleşmiş ve hakikaten zekât verilecek kimse bulunamaz olmuştur. Zekât verilen kimsenin, "Bana lüzumu yoktur" diye almaktan imtina etmesi keyfiyeti de şârihlerin beyanına göre, Hazret-i İlsâ'nın zamân-ı nüzûlüne veya herkesin haşr ile iştigali zamanına müsâdif olması ihtimali vardır.

Kitâbü'l-Ahkâm

كِتَابُ الْأَحْكَامِ

Bu kitap hükümlere yani Allah Teâlâ'nın müsbet veya menfi emirleriyle bunların icaplarına dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Hüküm, “bir şeyi başka bir şeye isnat ve ispat etmek”tir. İslâm hukukuna göre hüküm, Allah Teâlâ'nın insanların hal ve hareketlerine taalluk eden hitapları yani emirleri, nehiyleridir. Bu emirler ve nehiyeler ya icâbîdir ki bunların taalluk ettiği işlerin yapılması veya bırakılması zaruri olur; ya da kulun arzu ve ihtiyarına bırakılmış bulunur. Devlet reisinin ve erbâb-ı hal ü akdin halk ve cemiyet hakkındaki emirlerine, nehiyelerine itaatın vücûbu da Allah Teâlâ'nın hükmi-iktizâsıdır.

Müellif Buhârî bu unvanında, Nisâ sûresinin 59. âyetinin şu meâldeki ilk cümlelerini zikretmiştir: “*Ey müminler! Allah'a itaat ediniz, Peygamber'e ve aranızdan seçtiğiniz¹ ve (ellerine millî nüfuz ve kudret verdiği) emir sahiplerine de itaat ediniz.*”²

Zeyd b. Eslem,³ “Âyetteki emir sahipleriyle murat âmme velâyetini ve millet nüfuz ve kudretini temsil eden devlet adamlarıdır” demiş ve bu âyetten önceki âyeti okuyarak bu tefsirindeki isabetini göstermiştir. Nisa sûresinin 58. âyet-i kerîmesinin meâli şöyledir: “*Ey İslâm ümmeti! Allah size emanetleri (millet işlerini) ehline (kudretli ve emniyetli kimselere) tevdi etmenizi ehemmiyetle emrediyor! Ey emir sahipleri (devlet adamları!) Sizin de halk arasında hüküm ve icrâ-yı hükûmet ederken adaletle hüküm ve idare etmeye ihtimam etmenizi diliyor. Ey müminler! Bakınız Allah size ne güzel vaaz veriyor, (ne adaletli cemiyet nizamı kuruyor).*”⁴

Görülüyor ki bu iki âyet-i kerîmede devlet kurumunun ve İslâm idare hukukunun en esaslı hükümlerine işaret olunmuştur ki İslâm ümmetinin ilk ve en önemli vazifesi, kendisine ehliyetli ve kudretli bir devlet reisi seçmesi ve bu suretle bir devlet idaresi kur-

1 Tercümemizin bu noktası âyetteki بَنَكُم lafzının müteallakıdır ki intihabdır ve çok mühimdir. Bunun benzeri لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ (et-Tevbe, 9/128) kavlı şerifidir.

2 [en-Nisâ, 4/59] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ.

3 Zeyd, en benâm tâbiî âlimlerindendir. İmam Mâlik, “Zeyd bir mesele hakkında fikir ve ichtihadını bildirirse, kimse onun fikrini ret ve tâ'dile cüret edemezdi” diyor. Âyetteki emir sahiplerine dair müteaddit tefsirlerden de Zeyd b. Eslem'in bildirdiğimiz tefsiri ihtiyar olunmuştur. Görülüyor ki delil gayet kuvvetlidir.

4 إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ. [en-Nisâ, 4/58]

masıdır. Bu millî ve mühim vazifenin ehemmiyetini tebârüz ettirmek için Peygamberimiz, “Devlet makamı millet tarafından ehli olmayan kimseye saltanat tahtı yapıp oturtuldu mu, o millet felâketi gözlemelidir” buyurmuştur.⁵

Diğer taraftan, devlet idaresi kendilerine birer vedâ olarak verilen devlet adamlarına da millet üzerinde adaletle tasarruf etmeleri emrolunmuştur ki bu da idare adamlarının en esaslı ve müteakıl vazifesi bulunuyor. Bundan önce tercüme olunan âyette de millet tarafından müntehap ve adaletli devlet adamlarına da itaat edilmesinin millî bir vazife olduğu bildirilmişti. Bu itaat, milletle hükümetin müteakıl intihab ve adalet vazifeleri ica-bıdır. Hukuk nazariyatına göre millet, devlet reisini intihab ve onun teşkil ettiği hükümeti kabul etmekle ül’l-emir denilen idare âmirlerine vekâlet vermiş oluyor. Vekilin âdilâne tasarrufatını kabul etmek mütevekkil için hukukî bir zarurettir. Bu cihetle meşrû ve âdil bir hükümete karşı isyan Allah’a ve Resûlullah’a karşı isyan telakki edilmiştir. Buhârî’nin bu âyetten sonra rivayet ettiği bir hadiste Peygamber efendimiz, “Her kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiştir. Her kim bana isyan ederse Allah’a isyan etmiştir. Her kim benim emîrime itaat ederse, bana itaat etmiştir. Her kim de benim emîrime isyan ederse bana isyan etmiştir”⁶ buyurmuştur.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنْ اسْتَعْمِلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ كَأَنَّ رَأْسَهُ زَيْبَةٌ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Ey ashabım! Valilerinizin, kumandanlarınızın emirlerini dinleyiniz ve onlara itaat ediniz; üzerinize tayin olunan vali, başı siyah kuru üzüm gibi saçlı Habeşî bir köle olsa bile!” {B7142 Buhârî, Ahkâm, 4.}

İZAHİ

Buhârî, bu hadisi imamın ve onun tayin ettiği ümerânın Allah’a mâsiyet olmayan emirlerini dinlemek ve onlara itaat etmek vâcib olduğuna dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellif bu unvanını teyit ederek Abdullah b. Ömer’in şu meâldeki bir hadisini rivayet ediyor: Bu rivayete göre, “Devlet âmirlerinin emirlerini dinlemek ve mâsiyetle emro-

5 {B59 Buhârî, İlim, 2.} إذا وسد الأمر إلى غير أهله فانتظر الساعة

6 {B7137 Buhârî, Ahkâm, 1.}

lunmadıkça itaat ve icabet etmek, mümin üzerine vâcip bir haktır. Mâsiyetle emrolunduğu zaman da onları dinlemek ve onlara boyun eğmek yoktur”⁷ buyurulmuştur.

Şu halde itaat etmeyip de isyan ve ihtilâl mi edilecek? Hayır, itaatin vâcip olmaması, isyan ve ihtilâlin vücûbunu istilzam etmez. İtaatin mecburi olmamasıyla isyan mecburiyeti arasında mülâzeme yoktur. Haccâc’ın bunca i’tisâfına ve binlerce ashabın kanına girmesine karşı Enes b. Mâlik isyana müsaade etmemiştir. İslâm dini, her ne şekil ve suretle olursa olsun, içtimaî fevzâdan ve ümmetin birlik ve beraberliğinin kırılmasından ümmeti tahzîr etmiştir. Bu cihetle Dâvûdî der ki, ümerâ-yı sû’ hakkında ulemânın re’y ye ictihadı şöyledir: Bir fitne ve fesada, bir cevir ve zulme sebep olmadan azil ve iskâtı mümkün olursa defetmek, mümkün olmazsa sabretmek ve kalben onun küfür ve mâsiyetini inkâr eylemek (2113 numaralı Ubâde b. Sâmit ve 2115 numaralı Enes b. Mâlik hadislerini ve izahlarını okuyunuz).

2125

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ إِنَّكُمْ سَتَخْرِصُونَ عَلَى الْإِمَارَةِ وَتَكُونُونَ نَدَامَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَنَعَمْ الْمُرْضِعَةُ وَبُنْتُ الْفَاطِمَةُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Muhakkak ki siz, emârete (câh ve mansıba) çok hırslısınız. Halbuki (fena idareciler için) emâret, kıyamet gününde nedâmet olacaktır. O câh ve mansıb ne güzel süt; anadır (emmekle doyulmaz) fakat (azil de) memeden fena bir ayrılıştır (ki hüznü çekilmez).” {B7148 Buhârî, Ahkâm, 7.}

İZAH

Memuriyet, nefsü'l-emirde millî bir vazife olmak itibariyle, hüsnühizmet şartıyla çok iyidir. Hadiste zemmolunan, “memuriyet ihtirası”dır ve bu ihtiras ile cah ve mansıp talebinde bulunmaktır. Buhârî’nin bu babındaki bir rivayetine göre Ebû Mûsâ el-Eş’arî radiyallahu anh der ki: “Ben bir kere Resûlullah’ın huzuruna girdim. Hemşehrilerimden iki kişi de benimle beraber huzûr-ı risâlete girmişlerdi. Bunlardan biri, ‘Yâ Resûlellah! Beni bir memuriyete tayin et!’ dedi. Öbürü de bunun gibi memuriyet istemişti. Resûl-i Ekrem, ‘Biz, memuriyet isteyen kimseye ve memuriyete harîs olana vazife vermeyiz’ buyurdu.”⁸

7 {B7144 Buhârî, Ahkâm, 4.}

8 {B7149 Buhârî, Ahkâm, 7.}

Buhârî'nin yine bu babında bir rivayetine göre Abdurrahman b. Semüre radiyallahu anh der ki: Resûlullah bana, “*Yâ Abdurrahman! Emâret talebinde bulunma! Eğer sen istemenle emâret verilirse, o vazifede Allah'ın inâyetine mazhar olamazsın. Eğer sen istemeksizin tevcih olunursa vazifende Allah'ın inâyetine mazhar olursun*” buyurdu.⁹

2126

عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ مَا مِنْ عَبْدٍ اسْتَرْعَاهُ اللَّهُ رَعِيَّةً فَلَمْ يَحْطَهَا بِنَصِيحَةٍ إِلَّا لَمْ يَجِدْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Ma'kıl b. Yesâr radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sel-
lemin şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Bir kul ki Allah onu halkı görüp
gözetmek üzere vali kılar da o, hayır-hahâne irşadıyla halkı muhafaza etmez-
se, elbette o kişi cennet kokusu koklayamayacaktır.” {B7150 Buhârî, Ahkâm, 8.}

İ Z A H I

Şârih Kastallânî bu hadisin şerhinde Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir*'inden şöyle bir
vak'a nakletmiştir: Hasan-ı Basrî hazretleri der ki: Günün birinde Muâviye sefih, hunhar
Ubeydullah b. Ziyâd'ı Basra'ya vali gönderdi. Kan dökmeye başladı. O sırada ashâb-ı
kirâmın ulularından Abdullah b. Mugaffel radiyallahu anh aramızda bulunuyordu. Bir
gün bu büyük zat, Vali İbn Ziyâd'ın yanına gitti ve ona, “İşlediğin şu fenalıklardan vazgeç!”
dedi. O da, “Sen kim oluyorsun ki böyle emrediyorsun?” diye karşıladı. İbn Mugaffel onun
yanından çıktı doğru mescide gitti. Biz, “Şu sefihin sözüyle halka karşı ne yapacaksın?”
dedik. “Ben iyi bilirim ki İbn Ziyâd, zina mahsulü bir piçtir. Bu hakikati mescidde halka
ilân etmeden ölmek istemiyorum” dedi. Fakat çok geçmedi vefatına sebep olan hastalığa
tutuldu. Hastalığı sırasında Vali Ubeydullah iyâde için geldi. İbn Mugaffel bu sırada Ma'kıl
b. Yesâr'ın bu hadisini valiye söyleyerek intibaha davet eyledi.

2127

وَعَنْهُ أَيْضًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَا مِنْ وَالٍ يَلِي رَعِيَّةً مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَيَمُوتُ وَهُوَ
غَاشٌّ لَهُمْ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.

TERCÜMESİ

Yine böyle Ma'kıl b. Yesâr radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Hiçbir vali yoktur ki o, müslüman ahali üzerinde icrâ-yı velâyet ederken zulmederek ölsün, muhakkak Allah cennet kokusunu ona haram kılacaktır.” {B7151 Buhârî, Ahkâm, 8.}

2128

عَنْ جُنْدَبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ سَمِعَ سَمَعَ اللَّهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ وَمَنْ يُشَاقِقُ يَشَقِقِ اللَّهُ عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَقَالُوا أَوْصِنَا فَقَالَ إِنَّ أَوَّلَ مَا يُنْتَنِ مِنَ الْإِنْسَانِ بَطْنُهُ فَمَنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا يَأْكُلَ إِلَّا طَيِّبًا فَلْيَفْعَلْ وَمَنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا يُحَالَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ بِمِلٍّ كَفَّهِ مِنْ دَمٍ أَهْرَاقَهُ فَلْيَفْعَلْ.

TERCÜMESİ

Cündeb radiyallahu anhtan rivayete göre (Basra’da tâbiî âlimlerinden Safvân ile ashabı Cündeb’in yanına oturup onlara nasihat ederken Cündeb’e, Resûlullah’tan duyduklarını söylemesini rica etmeleri üzerine Cündeb’in), Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: “Her kim duyulsun diye (dünyada) bir iş işler (de riyâkârlık eder)se kıyamet gününde Allah da onun fezâhatini duyurur.” Yine Resûl-i Ekrem, “Her kim de (dünyada) halka meşakkat ve zahmet verirse, Allah da kıyamet gününde o kimseyi azap ile cezalandırır” buyurdu.

Bunun üzerine tâbiî ricâli, “Daha vasiyet et” diye Cündeb’e rica etmeleri üzerine o da şöyle demiştir: “İnsanın (öldükten sonra) ilk önce teaffün eden cihazı karnıdır. Her kim şüpheli kazançlardan çekinip yalnız helâl lokma ile geçinmeye gücü yeterse, bunu yapsın. Her kim de kendisiyle cennet arasını (haksız yere) döktüğü kanla dolu eliyle ayırmamaya gücü yeterse bunu da yapsın!” {B7152 Buhârî, Ahkâm, 9.}

İZAHİ

Tercümemizin baş tarafında kavis içinde görülen uzun ilâve Buhârî metninden alınarak eklenmiştir. Bu hadisin ikinci fıkrasının zâhirdeki rivayet şekline göre mevcuttur; Cündeb radiyallahu anhtan mecliste bulunanlara nasihat etmesini dilemişler o da, “Öldükten sonra insanın ilk teaffün eden cihazı karnıdır...” diye söze başladığına

göre söz Cündeb üzerinde mevkuf kalmış, Peygamber'e îsâl edilmemiştir. Fakat hükmen merfûdur, Resûlullah'a îsâl edilmiştir. Çünkü râvi Cündeb, bunu kendi re'yiyle söylemiş değildir. Nasıl ki mevkuf olmak şüphesini izâle ve hükmen merfû olduğunu tesbit için müellif Buhârî'nin râvilerinden Firebrî müellife, "Bu hadisi Resûlullah'tan işittim" diyen Cündeb midir?" diye sormuş, Buhârî de, "Evet, Cündeb'dir" diye cevap vermiştir ki bu da *Buhârî* metninde musarrahtır. Fakat *Tecrîd*'e alınmamıştır. Bununla beraber Taberânî de *el-Mu'cem*'inde merfûan rivayet etmiştir.¹⁰

2129

عَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ
لَا يَقْضِيَنَّ حَكْمَ بَيْنِ اثْنَيْنِ وَهُوَ غَضْبَانُ.

TERCÜMESİ

Ebû Bekre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "İki kimse arasında hükmedecek olan hâkim sakın asabî bir halde iken hüküm etmesin!" buyurduğu rivayet olunmuştur. {B7158 Buhârî, Ahkâm, 13.}

İZAHİ

Buhârî metninde bu hadisin sûret-i sevindeki izaha göre Ebû Bekre radiyallahu anh Sicistan'da hâkim bulunan oğlu Ubeydullah'a yazdığı bir mektupta, kazâ âdâbından da bahsederek, "Sakın asabî iken iki kimse arasında hükmetme!" demiş, sonra tercüme ettiğimiz hadisi Resûl-i Ekrem'den işittiğini bildirmiştir.

Hâl-i gazapta hükmolunmaktan men'in sebebine gelince, gazab halinde, intikam almak hususunda insanın kanı galeyan etmekte bulunduğundan, hâkimin haksız yere hüküm etmesi ihtimali vardır. Bu cihetle fukahâ, insanın şuurunda tegayyürü mûcip olan herhalde hükmü, âdâb-ı kazâyâ mugayir addetmişlerdir ki çok açlık, çok tokluk, ağırlı ve sıızılı hastalık, fazla korku, ziyade ferah, uyku galebesi, ziyade sıcak, fazla soğuk zamanları gibi. Bu gibi hallerde hâkim, hükmünü başka bir güne tehir etmelidir. Âdâb-ı kazâ hakkındaki haberler ve eserler pek çoktur. İslâm hukukçuları tarafından da müstakil kitaplar yazılmıştır. Buhârî'nin bu babdaki rivayetlerini nakletmek başlı başına bir kitap teşkil edeceğinden sarfınazar ettik. Mevzumuz olan Ebû Bekre hadisinin zâhirine göre hâl-i gazapta verilen hükmü Hanbelî fukahası nâfiz ve sahih bulmamışlardır. Diğer mezheplerde maa'l-kerâhe nâfiz ve sahihtir.

Müellif Buhârî, ancak vaaz ve hitabet esnasında heyecan izharının meşrû olduğuna işaret etmek üzere Ebû Mes'ûd radiyallahu anhin şu meâldeki hadisini rivayet ediyor: Bir defa Resûl-i Ekrem'e birisi gelerek "Yâ Resûlellah! Falan zat bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki vallahi sabah namazına gitmekten geri kalıyorum" demişti. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, gazap ve heyecan içinde bir hutbe irat etti ki hiçbir hutbesinde bu derece heyecan göstermemişti. Hutbesinde buyurdu ki: *"Ey nâs! İçinizden cemaati tenfîr edip kaçır-
ranlar var; her hanginiz nâsa namaz kıldırarak olursa hafif kıldırın; çünkü cemaatin içinde
zayıf olanı var, ihtiyarı var, iş güç sahibi olanı var"*¹¹ (bu eserimizdeki 405 numaralı Ebû
Mes'ûd hadisini ve izahını okuyunuz).

2130

حَدِيثُ حُوَيْصَةَ وَمُحَيِّصَةَ تَقَدَّمَ فِي الْجِهَادِ وَزَادَ هُنَا إِمَّا
أَنْ يَدُوا صَاحِبَكُمْ وَإِمَّا أَنْ يُؤْذَنُوا بِحَرْبٍ.

TERCÜMESİ

Huveyyisa ile Muhayyisa kıssası yukarıda "Cihad" bahsinde geçti. Burada da müellif (Resûl-i Ekrem'in Hayber yahudilerine), "Yâ maktulün diyetini (kan bahasını) verirsiniz ya da (bize) harp ilân etmiş olursunuz" (diye mektup gönderdiğini) ziyade etmiştir. {B7192 Buhârî, Ahkâm, 38.}

İZAH

(Yukarıda "Cihad" bahsinde geçtiği bildirilen Huveyyisa ve Muhayyisa hadisi 1311 numara ile tercüme ve izah edildi. Oraya bakınız). Bu kıssayı burada hulâsa ederek deriz ki: Huveyyisa ile Muhayyisa kardeşirler ve ensardan Mes'ûd b. Zeyd'in oğullarıdır. Abdullah b. Sehl ile Abdurrahman b. Sehl de kardeş olup onlarla amcaoğullarıdır. Bu dört amcaoğlundan Mes'ûd'un oğlu Muhayyisa ile Sehl'in oğlu Abdullah, ailelerine hurma satın almak üzere ayrıldılar. Muhayyisa, işini görüp geldiğinde Abdullah'ın bir suikasta kurban gittiğini ve kanlar içinde yattığını gördü. Zavallıyı defnedip Medine'ye geldi. Merhumun kardeşi Abdurrahman ile kendi kardeşi Huveyyisa ile birlikte her üçü Resûlullah'a varıp şikâyet ettiler. Resûl-i Ekrem de Hayber yahudilerine bir mektup gönderdi. Mevzumuz olan rivayeteki ziyadede haber verildiği üzere bu mektubunda, *"Yâ maktulün diyetini verirsiniz ya da sizi nakz-ı ahdedip i'lân-ı harp etmiş addederek, sizinle harbederiz"* diye bildirdi. Yahudiler, "Biz şer'î muhakemeye hazırız. Maktulü biz öldürmedik, öldüren kimseyi de bilmiyoruz" diye cevap yazdılar. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Huveyyisa ile iki arkadaşına, *"Bu*

cinayetin Hayber yahdileri tarafından ikâ' edildiğine yemin eder misiniz?" diye sordu. Onlar da, "Yanında bulunmadığımız ve görmediğimiz bir cinayet hakkında nasıl yemin ederiz?" diye imtina ettiler. Resûl-i Ekrem de, "yahudilerden elli kişiye kasâme suretiyle yemin teklif edilmesini" söyledi. Davacılar, "Yahudilerin yeminlerine nasıl itibar edelim?" diye buna da razı olmadılar. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem maktulün diyetini beytûlmâlden 100 deve vererek dava sona erdi.

2131

حَدِيثُ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ تَقَدَّمَ وَزَادَ فِي هَذِهِ الرِّوَايَةِ وَأَنْ نَقُومَ أَوْ نَقُولَ بِالْحَقِّ حَيْثُمَا كُنَّا لَا نَخَافُ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَائِمَةً.

TERCÜMESİ

Ubâde b. Sâmit radiyallahu anhtan, biz (ensar heyeti) Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (Akabe mevkiinde) "Emirlerini dinlemek ve itaat etmek üzere biat ettik" dediği yukarıda geçti. Buradaki rivayette de, "Her nerede bulunursak bulunalım, muhakkak orada hakkı yerine getireceğimize ve hak söyleyeceğimize ve Allah yolunda hiçbir kimsenin levm ve zemminden korkmayacağımıza söz verdik" sözlerini ziyade etmiştir.¹² {B7199, B7200 Buhârî, Ahkâm, 43.}

2132

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَا رَأَيْتُ شَيْئًا أَشَبَّهَ بِاللَّمَمِ مِمَّا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَى ابْنِ آدَمَ حَظَّهُ مِنَ الزَّيْنِ أَدْرَكَ ذَلِكَ لَا مُحَالَاةَ فَرَزْنَا الْعَيْنِ النَّظْرَ وَزَنَا اللِّسَانَ النُّطْقَ وَالنَّفْسُ تَمْنَى وَتَشْتَهِي وَالْفَرْجُ يُصَدِّقُ ذَلِكَ كُلُّهُ أَوْ يُكَذِّبُهُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhumâdan rivâyete göre müşârün ileyh, "Ebû Hüreyre radiyallahu anhın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden şu rivâyetinden daha küçük günaha benzer hiçbir şey görmedim" demiştir: Ebû Hüreyre Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet ederek der ki: "Allah âdemoğluna zinadan nasibini takdir etmiştir. Hiç şüphesiz âdemoğlu (ezelde) mukadder olan bu

12 Müellif Zebîdî'nin geçtiğini bildirdiği Ubeyde hadisi biraz önce 2113 numara ile tercüme olundu. Onu ve izahını okuyunuz.

âkıbete erişecektir. İmdi göz zinası (mahremi olmayan kadına şehvetle) bakmaktır. Dil zinası da (zevkle) görüşmektir. Nefsin de (zina) temenni ve iştahası vardır (bu arzu da nefsin zinasıdır). Tenâsül uzvu ise bu âzanın hepsinin arzularını ya gerçekleştirir (fiile çıkarır) yahut (bırakarak) yalanlar.” {B6243 Buhârî, İsti’zân, 12.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî zinanın yalnız tenâsül âzasıyla değil, göz, dil, el gibi âza ile de mümkün olduğuna dair açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu hadise göre Allah Teâlâ, âdemoğluna ezelde ne takdir ettiyse muhakkak ona erişecektir. İnsanoğlunun kudreti, mukadder olan şeyi defetmeye kâfi değildir. Şu kadar ki Allah Teâlâ kulun göz, dil gibi cevârihle iktisap ettiği küçük hatîelerle zina suretinde muâheze etmiyor; tâ ki uzv-i tenâsül hakiki zina ile bu hatîeleri gerçekleştirip tahakkuk ettirmedikçe ve bir yalan rüya halinde kaldıkça... Fakat zina gerçekleşince büyük günah oluyor ve haddi icap ediyor.

2133

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ مَرَّ عَلَى صَبِيَّانٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِمَا وَقَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَفْعَلُهُ.

T E R C Ü M E S İ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan rivayete göre Hazret-i Enes, bir kere çocukların yanına uğramış ve onlara selâm verip Nebî sallallahu aleyhi ve sellem de çocuklara böyle selâm verirdi” demiştir. {B6247 Buhârî, İsti’zân, 15.}

2134

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَى أَبِي فَدَقَّقْتُ الْبَابَ فَقَالَ مَنْ ذَا قُلْتُ أَنَا فَقَالَ أَنَا أَنَا كَأَنَّهُ كَرِهَهَا.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre Câbir der ki: Bir kere babamın bir borcundan dolayı Nebî sallallahu aleyhi ve selleme gelmiştim. Kapıyı çaldım. Resûl-i Ekrem, “Kim o?” buyurdu. Ben de, “Ene” (ben) dedim. Resûlullah böyle cevap verdiğimden hoşlanmamış görünerek, “Ene ene” (ben ben!) diye ta’riz buyurdu. {B6250 Buhârî, İsti’zân, 17.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisi “Kitâbü’l-İsti’zân”da rivayet etmiştir ve hakikaten yeri de orasıdır. Fakat Zebîdî buraya getirmiştir, sebebini de bilmiyoruz. Resûl-i Ekrem’in “*Kim o?*” sualine münasip olan cevap, “Câbir” adını sarâhatle bildirmektir. Çünkü isti’zânın meşruiyetinden gaye, gelen misafirin kim olduğunu ev sahibinin tanımasıdır. “Ene” (ben) diye kinaye suretiyle cevap, gayeyi temin etmiyordu. Bunun için Resûl-i Ekrem, “Ene ene” (ben ben) deme, sarîh olarak “Câbir” de buyurmuş oluyor. Sonra “ene” (ben) cevabının varlık ifade etmesi de ikinci bir sebeb-i ta’rîz ve tekdîr olabilir (Bu eserimizdeki “İsti’zân” bahsine bakınız).

2135

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا يُقِيمُ الرَّجُلُ الرَّجُلَ مِنْ مَجْلِسِهِ ثُمَّ يَجْلِسُ فِيهِ وَلَكِنْ تَفَسَّحُوا وَتَوَسَّعُوا .

T E R C Ü M E S İ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Bir kişi öbür kişiyi oturduğu yerden kaldırıp sonra onun yerine oturmasın, fakat ona, ‘Yer açınız ve genişleyiniz’ (desin!).” {B6269, B6270 Buhârî, İsti’zân, 32.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî, bu hadisi Mücâdile sûresinin 11. âyetini unvan ittihaz ettiği müstakîl bir babında rivayet etmiştir. Âyet-i kerîmenin meâli şöyledir: “*Ey iman edenler! Size (Peygamber’in) meclislerinde genişleyiniz, denildiği vakit genişleyiniz! Allah da size (cennet-teki menzillerini) genişletir. Size kalkınız, denilince de hemen kalkınız ki Allah iman edenlerinizi yükseltsin.*”¹³

Âyet-i kerîmedeki meclislerle Peygamber’in meclisleri murat olunduğunu şârih İbn Battâl, Mücâhid ile Katâde’den rivayet ettiğinden tercümemizde bunu gösterdik. Taberî’nin de tefsirinde müfessir Katâde’den nakline göre, Hazret-i Peygamber’in Mescid-i Saâdet’e geldiği ashap tarafından görülünce hemen birbirlerini sıkıştırırlardı.¹⁴ Bunun üzerine Allah Teâlâ, izdiham etmeyip birbirlerine genişlemelerini emretmiştir. İbn Ebû Hâtim’in Mukâtil b. Hayyân’dan rivayetine göre bu âyet-i kerîme bir cuma günü nâzil olmuştur. Muhacirlerden ve ensardan Bedir Gazâsı’nda bulunup şâyân-ı ihtiram olan bazı zevat Mescid-i

13 [el-Mücâdile, 58/11] يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَةُ.

14 {Taberî, Câmiu’l-beyân, XXIII, 244.}

Saâdet'e geldiklerinde yer bulamayıp ayakta kalmışlardı. Resûl-i Ekrem de İslâm'a sonradan girmiş olanlardan bazı kimseleri kaldırıp yerlerine Bedir mücahidlerini oturtmuştu. Bu muamele, yeni müslüman olan bu zevatin ağırlarına gitmekle beraber münafıklar için de dedikodu vesilesi olmuştu. Bunun üzerine tercüme ettiğimiz âyet-i kerîme nâzil olmuştur.¹⁵

Hadisteki meclise gelince bu nehiy, cuma meclisine mahsus değildir, umumdur. Çünkü bu hadisi İbn Ömer'den rivayet eden Nâfi'a, "Bu nehiy cuma namazına mı aittir?" diye İmam Mâlik sormuş. O da "Cumada da, başka mecliste de" diye cevap vermiştir (bk. 494. hadis).

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ بِفَنَاءِ الْكَعْبَةِ مُحْتَبًا بِيَدِهِ هَكَذَا.

TERCÜMESİ

Yine İbn Ömer radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Ömer "Nebî salallahu aleyhi ve sellemi Kâbe'nin bir tarafında bir eliyle şöyle ihtibâ ederek oturduğunu gördüm" demiştir. {B6272 Buhârî, İsti'zân, 34.}

İZAHİ

Hadisteki **ihtibâ**yı Buhârî **kurfesa'** diye tefsir ediyor ki kişinin iki kaba eti ve sağrısı üstüne oturup oyluklarını karnına dayayarak ve ellerini birbirine sarıp baldırları üzerine koyarak oturmasıdır. Bu nevi oturmaya eski derviş istilâhında kement tabir olunur. Dayanacak bir şey bulunmayan kırdaki bayırda bu yolda oturmak mûcib-i istirahat olduğundan ihtibâ müteâfettir. Şu kadar ki Buhârî'nin bu rivayetinde Resûl-i Ekrem'in bir eliyle ihtibâ buyurduğu bildiriliyor. Ebû Dâvûd'un Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anhtan rivayetinde iki eliyle ihtibâ ettiği bildirilmiştir.¹⁶ Bu cihetle iki suretle de ihtibâ buyurulduğu kabul olunur. Hadis metninde "hâkezâ" (şöyle) denildiğine göre İbn Ömer'in oldukça çapraşık bir tarife tevakkuf eden ihtibâyı bilfiil gösterdiği anlaşıyor.

Şunu da bildirmek isteriz ki Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği üzere Resûl-i Ekrem dayanarak, yaslanarak müteaddit şekilde oturmuştur. Çünkü oturmanın teşrî' kılınmış muayyen şekli yoktur. Avret mahalli açılmamak şartıyla, her şekil ve surette oturmak mubahtır.

Bu hakiki ve ilmî vaziyeti bildirmek üzere Buhârî burada كيف ما تيسر الجلوس (kolay olduğu veçhile oturmak) başlığı ile bir bab açarak bu umumi ve serbest vaziyetin ancak

15 {İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3343, no: 18846.}

16 {D4846 Ebû Dâvûd, Edeb, 22.}

avret yerinin açılması müstesna olduğunu bildirmek üzere Ebû Saîd el-Hudrî'nin şu meâldeki hadisini bildirmiştir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem efendimiz iki giyiniş ve oturuş tarzı ile iki türlü alışveriş şeklini nehyetmiştir.¹⁷

Nehyolunan iki türlü oturuş şekli **samma'** ve ihtibâ denilen oturuş vaziyetleridir ki ikisi de ekseriyetle bedevî hayata aittir.

Samma', bir parça bezden ibaret ihramını kişinin bir omuzuna atarak vücudunun bir tarafını örtmek ve öbür tarafını açık bırakmaktır ve nehyolunmuştur.

İhtibâ da bir parça astara bürünüp edep yerini açık bırakmaktır ki ihtibânın bu şekli de nehyolunmuştur. Çünkü ihtibânın bu şekli, izah etmekte bulunduğumuz Abdullah b. Ömer hadisindeki ihtibâ şekli değildir.

Resûl-i Ekrem'in nehyettiği iki türlü alışveriş şekli de mülânese ve münâbeze denilen alım satımdır. Metâi görüp iyice muayene etmeden meçhul üzerine muameledir ki şekilleri "Kitâbü'l-Büyû"da izah ettiğimiz veçhile nizâi mûcip muamele olduğu için bu iki türlü alışveriş de yasak edilmiştir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى رَجُلَانِ دُونَ الْآخَرِ حَتَّى تَخْتَلِطُوا
بِالنَّاسِ أَجَلَ أَنْ يُحْزَنَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Üç kişi bir arada bulunurlarken bunlardan ikisi -üçüncüyü mahzun etmemek için- ondan ayrı gizli konuşmasın! Tâ üçü nâs ile karşılaşınca kadar (meğer ki üçüncü kimse onların konuşmalarına izin vermiş ola)." {B6290 Buhârî, İsti'zân, 47.}

İZAH

Bu hadise ait babın unvanında müellif Buhârî Mücâdile sûresinin 9, 10. âyetlerini zikretmiştir ki meâlleri şöyledir: "Ey (dilleriyle) iman eden (münafık)lar! Gizli konuştuğunuz zaman sakın günah, müminlere adâvet, Peygamber'e isyan fiskosu etmeyiniz! İyilik ve güzel şeyler konuşunuz ve divanına haşrolunacağınız Allah'tan korkunuz! O gizli konuşmalar muhakkak şeytandandır; iman eden kulları kederlendirmek içindir; halbuki onlara hiçbir suretle zarar veremezler. Zarar ancak Allah'ın iradesiyle isabet eder. Bu cihetle müminler ancak Allah'a mütevekkil olsunlar."¹⁸

17 {B6284 Buhârî, İsti'zân, 42.}

18 (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ) إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)
[el-Mücâdile, 58/9-10]

Bu âyet-i kerîmeyi irat etmekle Buhârî şuna işaret etmiş oluyor ki gizli konuşmaların câiz olması, bunların günah, müminlere adâvet mahiyetinde gizli bir suikastı ihtiva etmesiyle meşruttur.

Üç kişi bir arada iken ikisinin gizli fiskos etmelerinin üçüncünün hüznü ve kederini mûcip olmasının sebebine gelince, üçüncü zat, âdâb-ı içtimâiyeye mugayir olan bu vaziyetin kendini tahkir telakki etmesi ya da mazarrat mülâhaza eylemesidir.

2138

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اخْتَرَقَ بَيْتٌ بِالْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ فَخَدَّتْ بِشَأْنِهِمُ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ إِنَّ هَذِهِ النَّارُ إِنَّمَا هِيَ عَدُوٌّ لَكُمْ فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَظْفِقُوهَا عَنْكُمْ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ el-Eş'arî radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Medine'de gece vakti sahibinin ikamet ettiği bir ev yandı. Harikzedelerin bu halleri, Hazret-i Peygamber'e haber verildi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Bu ateş, sizin düşmanınızdır. Uyumak istediğiniz zaman söndürünüz" buyurmuştur. {B6294 Buhârî, İsti'zân, 49.}

2139

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُنِي مَعَ النَّبِيِّ ﷺ بَنَيْتُ بَيْدِي بَيْنًا يُكْنِي مِنَ الْمَطَرِ وَيُظِلُّنِي مِنَ الشَّمْسِ مَا أَعَانَنِي عَلَيْهِ أَحَدٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ben bir kere kendimi Nebî sallallahu aleyhi ve sellem ile beraber -yağmurdan muhafaza ve güneşin hararetinden gölgelendirmek üzere- kendi elimle bir ev yapar gördüm. Bu inşaatta Allah'ın hiçbir mahluku bana yardım etmemişti."¹⁹ {B6302 Buhârî, İsti'zân, 53.}

Kitâbü'd-Daavât

كِتَابُ الدَّعَوَاتِ

Bu kitap duaların envâna dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Unvanımızdaki **daavât** kelimesi **da'vetin** cem'idir. Davet “çağırma”ya denir. Burada davet “dua” mânasınadır ki tazarrû ve niyaz ile Allah Teâlâ'nın kerem ve inâyetinden hayır ve rahmet dilemekten ibarettir.

Müellif Buhârî bu unvanında, Mü'min sûresinin 60. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Rabbiniz şöyle ferman eder: Siz bana dua ediniz (benden isteyiniz) ki ben de size icabet edeyim (dileğinizi vereyim). Bana ibadetten, (dua etmekten) kibirlenen şu gafiller, zelil ve hakir olarak yarın cehenneme gireceklerdir.*”¹

Bu âyet-i kerîmeye göre Allah'a dua etmek ve metâlibini ondan istemek, kazâ ve kadere havale ederek duayı terketmekten efdaldır. Çünkü âyetin ikinci fıkrasında عَنْ عِبَادَتِي vârit olduğuna göre Allah Teâlâ'ya dua ve O'ndan dilek, aynı ibadettir. Nasıl ki Nu'mân b. Beşîr radiyallahu anhtan sünen-i erbaa sahiplerinin rivayet ettikleri bir hadîs-i şerifte Resûl-i Ekrem, “*Dua ibadettir*”² buyurup sonra meâlini bildirdiğimiz âyet-i kerîmeyi okumuştur. Tirmizî'nin Enes b. Mâlik'ten rivayetine göre Resûl-i Ekrem, “*Dua ibadetin iliği ve özüdür*”³ buyurmuştur. Yine Tirmizî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayetine göre Peygamber efendimiz, “*Allah'ın fazlı ve kereminden isteyiniz! Çünkü istenilmesinden hoşlanır*”⁴ buyurmuştur. Taberânî rivayetine göre de Hazret-i Âişe, Hazret-i Peygamber'in, “*Muhakkak ki Allah ısrar ile dua eden kulunu sever*”⁵ buyurduğunu bildirmiştir. Bu mevzuaya ait rivayetler pek çoktur. Sonra âyet-i kerîmede bildirildiği veçhile duadan istiğna, kibirlenmek iş'âr eder ki âdetin, aklın muktezâsı da böyledir: Cezası da yine âyetinde bildirildiği veçhile cehennemdir.

1 [el-Mü'min, 40/60]. سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ. وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ.

2 {T3247 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 40.}

3 {T3371 Tirmizî, Daavât, 1.}

4 {T3571 Tirmizî, Daavât, 115.}

5 Taberânî, ed-Duâ, I, 28, no: 20.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ يَدْعُو بِهَا وَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِيَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لَأُمَّتِي فِي الْآخِرَةِ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her peygamberin kendisine has müstecâb bir duası vardır. Onunla Allah’a dua edegelmiştir. Fakat ben duamı âhirette ümmetime şefaate etmek için saklıyorum.” {B6304 Buhârî, Daavât, 1.}

İ Z A H I

Buhârî’nin Ebû Hüreyre’den rivayet ettiği bu hadisten sonra Enes b. Mâlik’ten de bir rivayeti vardır ki Ebû Hüreyre hadisini tefsir ve izah eder mahiyettedir. Bu rivayete göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: “Her peygamberin Allah Teâlâ’dan bir dileği vardı, onu diledi ve Allah indinde icâbet ve kabul olundu. Fakat ben duamı kıyamet gününde ümmetime şefaate tahsis ve tehir ettim.”⁶

Umumiyetle peygamberlerin ettikleri duaların karîn-i icâbet olmaları, kuvvetle me’ûl olmakla beraber kati değildir. Ancak katiyetle kabul olunan birer dua hususiyetleri vardır. Meselâ Âdem aleyhi’s-selâmın tövbe duası, Nûh peygamberin kavminin helâki hakkındaki duası, Mûsâ peygamberin Firavun’un helâki için ettiği duası, İsa aleyhi’s-selâmın da mâide duası bu cümledendir ve bu dualar katiyen karîn-i icâbet olmuşlardır. Peygamberimizin icâbet olunacağı kati olan duası, âhirette ümmetine şefaate için muhafaza olunup tehir kılınmıştır.

عَنْ شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ سَيِّدُ الْإِسْتِغْفَارِ أَنْ تَقُولَ اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ وَأَبُوءُ بِذَنْبِي فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ قَالَ وَمَنْ قَالَهَا مِنَ النَّهَارِ مُوقِنًا بِهَا فَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ قَبْلَ أَنْ يُمْسِيَ فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَنْ قَالَهَا مِنَ اللَّيْلِ وَهُوَ مُوقِنٌ بِهَا فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يُصْبِحَ فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

TERCÜMESİ

Şeddâd b. Evs radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Seyyidü’l-istiğfar (yani istiğfar dualarının ulusu) Allah Teâlâ’dan şu yolda mağfiret dilemektir:

Allahım! Sen rabbimsin, ibadete lâîk hiç ilâh yoktur, yalnız sen varsın; beni sen yarattın, şüphesiz senin kulunum ve gücüm yettiği kadar ezelde sana verdiğim ahd ve vaad üzere sabitim.⁷ Allahım! İşlediğim kusurların şerrinden sana sığınırım. Bana ihsan buyurduğun nimetini zât-ı ulûhiyyetine itiraf ederim. Günahımı da itiraf ederim. Binaenaleyh günahımı sen yarlığa! Çünkü günah yarlıgamak, kimsenin haddi değildir, ancak sen yarlıgarsın!”

Resûl-i Ekrem buyurur ki: Bu seyyidü’l-istiğfar duasını her kim kalbiyle sevap ve faziletine inanarak gündüz okur da o gün akşam olmadan ölürse, o kimse ehl-i cennet câmiasındandır. Her kim de sevap ve faziletine inanarak gece okur da sabah olmazdan önce ölürse, o kimse de ehl-i cennet zümresindedir. {B6306 Buhârî, Daavât, 2.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî, bu hadîs-i şerifi “Efdalü’l-İstiğfâr” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Bu unvanı müellif hadisin seyyidü’l-istiğfar tabirinden almıştır ki dua ve istiğfarların başı demektir. Bir kavmin reisi, o milletin mercii olduğu gibi tövbe ve istiğfar mânâsının her cihetini câmi olan bu mübarek duaya da seyyid unvanı istiâre olunmuştur. Râvi Şeddâd b. Evs, Peygamber’in şairi Hassân b. Sâbit’in kardeşinin oğludur. Şeddâd’ın Buhârî’de bu hadisten başka rivayeti yoktur. Müellif Buhârî bu hadisin unvanında Nûh sûresinin 9. âyetiyle mâba’di âyetlerini, bir de Âl-i İmrân sûresinin 35. âyetini zikretmiştir ki Nûh sûresi âyetlerinin meâlleri şöyledir: “(Nûh peygamber der ki:) *Kavmime ben dedim ki* (tövbekâr olarak) *rabbinizden mağfiret dileyiniz!* –O, (tövbe edenleri) *çok mağfiret eden bir Allah’tır– Tâ ki üzerinize çok yağmur yüklü bulutlarını salıversin ve size mallar ve oğullarla yardım etsin, sizin için bahçeler yapsın, sizin için ırmaklar yapsın!*”⁸

Bu sûre-i şerifede bildirildiği üzere Hazret-i Nûh’un kavmi “Ved, Süvâ‘, Yegûs, Yeûk, Nesr” adlarında birtakım hayvanları temsil eden putlara taparlardı. Hazret-i Nûh kavmini bunlardan menedip yalnız Allah’a ibadet ve ona itaat etmelerini tebliğ ve gece, gündüz

7 Şârih İbn Battâl der ki: Duanın bu fıkrasındaki ahd ve vaad ile murat, ezelde zerre misalleri gibi insan varlıklarına Cenâb-ı Hakk’ın, اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ “Sizin rabbiniz değil miyim?” (el-A’râf, 7/172) sualine cevaben insan timsali zerrelere, “Rabbimizsin Allahım!” diye Allah Teâlâ’nın rubûbiyyetini tasdik etmeleridir.

8 قُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا. وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيُنَبِّئَ لَكُمْ بَنَاتٍ وَيَجْعَلْ لَكُمْ أَنْهَارًا. [Nûh, 71/10-12]

bu davetle meşgul olduysa da bir türlü müessir olamamıştı. Rivayete göre bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Nûh'un kavminden kırk sene yağmuru esirgedi. Kadınlarını da kısır bıraktı. Bunun üzerine Nûh tercüme ettiğimiz âyetlerde haber verildiği üzere kavmine istiğfar etmelerini ve bu suretle kendilerine yağmur ve evlât ihsan olunacağını ve bu sayede refah ve saadete kavuşacaklarını tebliğ etti. Bununla da mütenebbih olmadıklarından tûfan âfeti gönderildi.

Müellif Buhârî, Hazret-i Nûh'un isyankâr kavminin vaziyetine tercüme ettiğimiz âyetlerle işaret ettikten sonra da Muhammed ümmetinin dua ve istiğfar hakkındaki mutâvaatkârane hallerini tasvir eden, Âl-i İmrân sûresinin şu meâldeki âyetini zikretmiştir: *“İslâm ümmeti öyle reşid kimselerdir ki onlar (başkalarına karşı) açık kabahat, yahut kendi nefislerine zulmetmiş olurlarsa hemen Allah'ı anarlar da günahlarının affını dilerler. – Hem günahları, Allah'tan başka kim bağışlayabilir– Müminler yaptıkları günah üzerinde bile ısrar etmezler de!”*⁹

Bu iki sûreden metinlerini ve tercümelerini naklettiğimiz âyetlerde istiğfarın yüksek fazileti tebliğ buyurulmuştur. Bilhassa Nûh sûresinde istiğfarın her şeyin husûlüne vesile olduğu bildirilmiştir.

Sa'lebî'nin beyanına göre Hasan-ı Basrî hazretlerine birisi gelerek fakirliğinden şikâyet etmiş. Hazret ona, “Allah'a istiğfar et!” diye cevap vermiş. Başka biri de, “Dua buyursanız da Allah bir oğul verse!” diye rica etmiş. Hazret-i imam buna da, “Allah'a istiğfar et!” demiş. Bir başkası daha gelerek kuraktan bahçesinin kuruduğundan şikâyet etmiş. Buna da istiğfar tavsiyesinde bulunmuş.

Mecliste hazır bulunanlar Hasan-ı Basrî hazretlerine, “Ey üstat! Türlü şikâyet ve başka başka dileklerde bulunanların hepsine yalnız istiğfar tavsiye buyurdunuz” demeleri üzerine hazret-i imam “Ben bunu kafamdan atıp söylemedim. Nûh aleyhi's-selâmın türlü âfet ve zaruretlere müptelâ olan kavmine bunlardan kurtulmaları için, ‘Rabbimize istiğfar ediniz!’ dediği Kur'an'da hikâye buyurulduğundan mülhem olarak ben de bana müracaat edenlerin hepsine istiğfar etmelerini tavsiye ettim!” buyurmuştur ki hazret-i imamın bu ictihadı bizim için de ibret alınmaya değer mahiyettedir ve her türlü sıkıntılı zamanımızda kusurlarımızdan istiğfar ederek arınmak ve her gûnâ maksadımızın husulü için rabbimize müracaat etmek gerektir. Aşağıda tercümeleri görülecek olan hadisler de bize istiğfarın ehemmiyetini ayrıca tebârüz ettirmektedir.

Pek ziyade me'sûr olan bu seyyidül-istiğfar duası vaktiyle taşraların büyük camilerinde perşembe gibi eyyâm-ı mübâreke de ikindi namazından sonra imam tarafından cemaatle birlikte okunurdu. Ne güzel âdet idi.

9. وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ. (Âl-i İmrân, 3/135)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ وَاللَّهِ إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ فِي الْيَوْمِ أَكْثَرَ مِنْ سَبْعِينَ مَرَّةً.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Vallahi ben Allah’a günde yetmiş defadan çok muhakkak istiğfar ve tövbe ederdim!” buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur. {B6307 Buhârî, Daavât, 3.}

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَدَّثَ بِحَدِيثَيْنِ أَحَدُهُمَا عَنِ النَّبِيِّ ﷺ وَالْآخَرُ عَنْ نَفْسِهِ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَأَنَّهُ قَاعِدٌ تَحْتَ جَبَلٍ يَخَافُ أَنْ يَقَعَ عَلَيْهِ وَإِنَّ الْفَاجِرَ يَرَى ذُنُوبَهُ كَذُبَابٍ مَرَّ عَلَى أَنْفِهِ فَقَالَ بِهِ هَكَذَا ثُمَّ قَالَ اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ نَزَلَ مِنْزِلًا وَبِهِ مَهْلَكَةٌ وَمَعَهُ رَاحِلَتُهُ عَلَيْهَا طَعَامُهُ وَشَرَابُهُ فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَنَامَ نَوْمَةً فَاسْتَيْقَظَ وَقَدْ ذَهَبَتْ رَاحِلَتُهُ حَتَّى إِذَا اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْحَرُّ وَالْعَطَشُ أَوْ مَا شَاءَ اللَّهُ قَالَ أَرْجِعْ إِلَى مَكَانِي فَرَجَعَ فَنَامَ نَوْمَةً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَإِذَا رَاحِلَتُهُ عِنْدَهُ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Mes‘ûd radiyallahu anhtan (tâbiî büyüklerinden Hâris b. Süveyd) iki hadis rivayet etmiştir. Bunun birisi Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden, öbürüsü İbn Mes‘ûd tarafından söylenmiştir. İbn Mes‘ûd (şahsî bir mütalaa olarak) der ki: Mümin kişi (irfan nuruyla) günahlarını (hayalinde büyüterek) şöyle görür: Güya o mümin bir dağın eteğinde oturuyor ve dağın üzerine çökmesinden korkuyor. Fâcir kişi de günahlarını, burnunun üstüne konan bir sinek gibi sanır. Râvi (İbn Şihâb) der ki: “Bu hadisi bana şeyhim eli burnunun üstünde olarak rivayet etti.”

Sonra İbn Mes‘ûd (Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet ederek) der ki: “Allah kulunun tövbesinden şu kişinin ferahından çok ferahlanır¹⁰ ki

10 Allah Teâlâ’ya ferah isnadı mecazi bir tabirdir. Allah’ın rızasından kinayedir. Allah’ın rızasını tekit ve tahakkukunu mübalağa için mecazi üslûp ile zikrolunmuştur.

(seferber bir halde olan) bu kişi, yanında devesi, üstünde suyu, azığı olduğu halde varıp sahrada korkunç bir yere inmiş, başını yere koyarak hafif bir uyku uyumuştı. Uyanınca devesinin başını alıp gittiğini anladı. (Adamcağız devesini aramaya çıktı). Hararet, susuzluk yahut Allah'ın dilediğı ıstırap adamcağızın üzerinde şiddetle icrâ-yı tesir edince (kendi kendisine) eski yerime olsun döneyim diye dönüp geldi. Az bir uyku kestirip sonra başını kaldırıncı devesini yanında buldu.¹¹ {B6308 Buhârî, Daavât, 4.}

İ Z A H I

Râvi Abdullah b. Mes'ûd, İslâmî ilimlerin her şubesinde ashap arasında en yüksek pâyede olmakla beraber hitabet ve edebiyatta da sihrâmiz bir kudreti haizdi. Bu kudretinin bir tecellisi de bu hadîs-i şerifi en belîğ bir üslûp ile rivayetinde görölüyor. Müşârün ileyh hazretleri hadisin gerek kendi eser-i ictihadı olarak bildirdiğı, gerekse Resûl-i Ekrem'den merfûan rivayet ettiğı kısmı birer mürekkep teşbih halinde naklolunmuştur.

Bir kere Resûl-i Ekrem, muhtasar bir hutbe irat etmişti. Sonra Ebû Bekir'e de bir hutbe söylemesini emredip o da Peygamber'den kısa bir hitabette bulunmuştu. Muteakiben Ömer'e ve bazı ashaba da aynı suretle emrolunup sonrakiler öndekilerden kısa olmak üzere irat ettiler. En sonra Abdullah b. Mes'ûd'a emrolunmakla müşârün ileyh hazretleri, Allah'a hamdusenâ ettikten sonra, "Ey nâs! Allah rabbimizdir, İslâm da dinimizdir –Eliyle Resûl-i Ekrem'e işaret ederek– şu kadr-i âlî zat da peygamberimizdir. Artık biz Allah'ın ve resulünün hakkımızda ihtiyar ettikleri her şeye razıyız. Selâm size muhterem huzzâr!" demiştir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "{İbn} ümm-i abd isabet etti; {İbn} ümm-i abd doğru söyledi" diye takdir buyurmuştur (Tezkîretü'l-huffâz).¹²

عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَخَذَ مَضْجَعَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَضَعَ يَدَهُ تَحْتَ خَدِّهِ وَقَالَ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ أَمُوتُ وَأَحْيَا وَإِذَا قَامَ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَحْيَانَا بَعْدَ مَا أَمَاتَنَا وَإِلَيْهِ النُّشُورُ.

T E R C Ü M E S İ

Huzeyfe b. Yemân radiyallahu anhtan şöyle dediğı rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem gece yatağına girince (sağ) elini (sağ) yanağının

11 Dilimizde bir atalar sözü vardır ki İbn Mes'ûd hadisinin son fıkrasının tam bir ifadesidir: "Allah bir kulu sevindirmek isterse eşeğini kaybettirir, sonra buldurur."

12 {Zehebî, Tezkire, I, 17.}

altına kordu ve “Bismike’llâhümme emûtü ve ahyâ” “Allahım! Senin adını anarak ölürüm ve dirilirim (uyurum, uyanırım)” derdi. Uykudan kalkınca da, “Elhamdü lillâhillezî ahyânâ ba’de mâ emâtenâ ve ileyhi’n-nüşûr.” O Allah’a hamdederim ki beni öldükten sonra dirilten O’dur. Öldükten sonra (ba’s için) dirilmemiz de (böylece) O’na aittir.”¹³ {B6314 Buhârî, Daavât, 8.}

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضي الله عنه قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ نَامَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ أَسَلْتُ نَفْسِي إِلَيْكَ وَوَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ أَمْرِي إِلَيْكَ وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي إِلَيْكَ رَغْبَةً وَرَهْبَةً إِلَيْكَ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ آمَنْتُ بِكِتَابِكَ الَّذِي أُنْزِلَتْ وَبِنَبِيِّكَ الَّذِي أُرْسِلْتُ.

TERCÜMESİ

Berâ b. Âzib radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Nebî sallallahu aleyhi ve sellem yatağına girdiğinde sağ tarafına yatardı. Sonra şöyle dua ederdi: “Allahümme eslemtü nefsi ileyke ve veccehtü vechî ileyke ve fevzaltü emrî ileyke ve elce’tü zahrî ileyke rağbeten ve rehbeten ileyke lâ melcee ve lâ mencâ minke illâ ileyke âmentü bi-kitâbika’lllezî enzelte ve nebiyyike’lllezî erselte” (Allahım! Kendimi sana teslim ettim, yüzümü sana çevirdim, işimi sana ısmarladım, sana itimat ettim, seni dilerim ve senden korkarım, senden başka sığınacak (mahmî), senden başka kurtaracak (halâskâr) yoktur; halâs ve himaye ancak sana aittir. Allahım! İndirdiğin kitabına inandım ve gönderdiğin peygamberine iman ettim.”

(Resûl-i Ekrem buyurdu ki: Bir kimse, bu kelimeleri okur da, sonra o gece içinde ölürse, o kimse İslâm fıtratı ve yaratılışı üzerine ölür).¹⁴ {B6315 Buhârî, Daavât, 9.}

13 Buhârî’nin bu hadisten sonra zikrettiği Berâ b. Âzib hadisinde Resûl-i Ekrem’in sağ tarafına yattığı tasrih edilmiş bulunduğundan, tercümemizde bunu kavis içinde gösterdik. Uyku hali de hadiste şuurun zevali alâkasıyla ölüme benzetilmiştir. Nasıl ki “Uyku ölümün kardeşidir” sözü mesel olmuştur.

14 Tercümemizin sonundaki bu uzun ziyade bu hadisin *Sahîh-i Buhârî*’deki diğer iki rivayet tarikinden naklolarak gösterildi.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ بُتُّ عِنْدَ مَيْمُونَةَ وَذَكَرَ الْحَدِيثَ وَقَدْ تَقَدَّمَ قَالَ وَكَانَ مِنْ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا وَفِي سَمْعِي نُورًا وَعَنْ يَمِينِي نُورًا وَعَنْ يَسَارِي نُورًا وَفَوْقِي نُورًا وَتَحْتِي نُورًا وَأَمَامِي نُورًا وَخَلْفِي نُورًا وَاجْعَلْ لِي نُورًا.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre İbn Abbas, “Bir gece ben (Peygamber’in kadınlarından teyzem) Meymûne’nin yanında kalmıştım” diye hadisini zikretmişti ki bu hadis yukarıda geçti. Burada İbn Abbas şu duanın Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in duasından olduğunu rivayet etmiştir: “Allahım! Kalbimde bir nur kıl, gözümde de bir nur kıl, kulağımda da bir nur kıl, yine böyle sağımda bir nur, solumda bir nur, üstümde bir nur, altımda bir nur, önümde bir nur, arkamda bir nur kıl ve benim için umumi ve büyük bir nur yarat!” {B6316 Buhârî, Daavât, 10.}

İZAHİ

Müellif Zebîdî’nin yukarıda geçtiğini bildirdiği hadis “Kitâbü’l- Vudû”da uzun, kısa metinlerle 97, 113, 141 numaralarla geçti. Onlara bakınız. Yalnız burada o rivayetlerin bir hulâsasını bildireceğiz. Meymûne radiyallahu anhâ İbn Abbas’ın teyzesi olduğundan bir gece misafir kalmıştı. O akşam Resûl-i Ekrem de Meymûne’nin nöbetinde bulunuyordu. İbn Abbas der ki: “Ben başımı yastığın enine koyarak uzandım. Resûlullah ile ehli de yastığın boyuna koyarak uzandılar. Gece yarısı olunca Resûlullah uyandı. Sonra kalktı abdest aldı. Sonra namaz kıldı, ben de onun gibi yaptım, yanına durdum. Resûlullah on üç rek’at namaz kıldı ve dua etti.”¹⁵ Duasında yukarıda tercüme ettiğimiz duayı okudu.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا أَوَى أَحَدُكُمْ إِلَى فِرَاشِهِ فَلْيَنْفُضْ فِرَاشَهُ بِدَاخِلَةِ إِزَارِهِ فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي مَا خَلَفَهُ عَلَيْهِ ثُمَّ يَقُولُ بِاسْمِكَ رَبِّي وَضَعْتُ جَنْبِي وَبِكَ أَرْفَعُهُ إِنْ أَمْسَكَتْ نَفْسِي فَارْحَمْهَا وَإِنْ أَرْسَلَتْهَا فَاحْفَظْهَا بِمَا تَحْفَظُ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Sizin biriniz yatağına yatacağı zaman izârının dahliyle yatağını silksin. Çünkü yatacak âdem bilmez ki (dünden beri) ona hangi mahlûk halef olmuştur (sonra yatsın) sonra (şöyle) dua etsin: Rabbim! Ancak senin isminle yan tarafımı yatağıma koydum. Senin isminle de kaldırıyorum. Rabbim! Eğer canımı alacaksan bana rahmetini ihsan et, eğer hayatta bırakacaksan hayatımı sâlih kullarını muhafaza ettiğin himayenle muhafaza buyur!”¹⁶ {B6320 Buhârî, Daavât, 13.}

2148

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي إِنْ شِئْتَ اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي إِنْ شِئْتَ لِيَعْزِمَ الْمَسْأَلَةَ فَإِنَّهُ لَا مُكْرَهَ لَهُ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sakin sizin biriniz: ‘Allahım! Dilersen beni mağ-firet eyle; Allahım! Dilersen bana merhamet eyle’ diye dua etmesin! Azim ve katiyetle, kesin olarak (Yâ rab! Beni affet! Bana merhamet et! diye) dua etsin! Çünkü Allah’ı icbar eden (hiçbir kuvvet) yoktur.” {B6339 Buhârî, Daavât, 21.}

2149

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يُسْتَجَابُ لِأَحَدِكُمْ مَا لَمْ يَعْجَلْ يَقُولْ دَعْوَتُ فَلَمْ يُسْتَجَبْ لِي.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Sizden her birinizin duası isti‘câl edilmedikçe kabul olunur: İnsan (acele eder de), ‘Dua ettim de kabul olunmadı’ der.” {B6340 Buhârî, Daavât, 22.}

16 Bu hadisten önce Buhârî’nin Hazret-i Âişe’den rivayetine göre Resûl-i Ekrem yatağına yatacağı sırada İhlâs ile Muavvizeteyn sûrelerini okuyup iki eline üfleyerek vücudunu meshederdi. {B6319 Buhârî, Daavât, 12.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerif muhtasar bir metin ile rivayet olunmuştur. Hadis ile istihdâf edilen gaye şudur: Kul dua edip Allah Teâlâ'dan dilekte bulunduğu zaman kabulü teahhur ederse acele edip de, "İşte dua ettim de kabul olunmadı" diye duadan kesilmesin, niyaz ve duasına devam etsin! إِذَا دَعَا أَجِبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَا "Kerem hazinemizden istenildiğinde isteyen kişinin dileğine icabet ederim" (el-Bakara, 2/186) âyet-i kerîmesi mûcibince dualar geç olsa bile bir gün karîn-i icâbet olur. Binaenaleyh duayı bırakmak doğru değildir. Hazîne-i kerem ve inayeti nihayetsiz olan Hak Teâlâ mukadder olan icâbet saati gelince kabul buyurur.

Şârih Kirmânî merhum der ki: Hadîs-i şerifte duanın iki şartı bildirilmiştir: **1.** Acele etmemek, **2.** Dua ettim, kabul olunmadı dememek. Dualarımızın kabul buyurulacağına dair yukarıdaki âyet-i kerîme ile emsali âyetlerde va'd-i ilâhî mutlaktır. Mevzumuz olan hadiste ise dualarımızın hulûlü bu iki şart ile mukayyettir. Usûl-i fıkıhta mukarrer olan bir esasa göre, mutlak olan naslar mukayyede hamlolunur. Bu cihetle **1)** Duanın kabulünü ivmemek, **2)** Dua ettim de kabul olunmadı, dememek ve duayı bırakmayıp ısrar ile dua etmek, duanın kabulünün iki şartı oluyor. من طلب وجد وجد "Her kim matlûbunu arar ve dilerse ve arayıp dilemekte sâ'y ederse matlûbunu bulur" meseli mevzuumuzun veciz bir ifadesidir. İbn Kayyim der ki: Bir hâne sahibinin gece, gündüz kırk defa kapısını çalan bir kimseye günün birisinde icâbet edeceği ve dileğini vererek bu müracaatlara bir nihayet vereceği muhakkaktır. Şeyh Sa'dî merhum da bu hakikati şu belîğ beytiyle terennüm etmiştir:

دوبا مدادر آید کسی بخدمت شاه سه وم هر آیینہ دروي کند بلطف نكاه

Mânası: "Bir kimse iki sabah padişahın hizmetinde bulunursa, üçüncü sabah padişahın ona lutuf ile bakması, ihsan ve inayette bulunması muhakkaktır" اللهم استجب دعائنا .

2150

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَقُولُ عِنْدَ الْكَرْبِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ .

T E R C Ü M E S İ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hüzün ve keder halinde şu meâlde dua buyurduğu rivayet olunmuştur: İbadete lâayk hiçbir ilâh yoktur; ancak azamet ve vakar sahibi Allah vardır. İbadete lâayk hiçbir ilâh yoktur; ancak arş-ı a'zam sahibi Allah vardır. İbadete lâayk

hiçbir ilâh yoktur; ancak göklerin ve yerin sahibi ve arş-ı kerîmin mâliki Allah vardır. {B6346 Buhârî, Daavât, 27.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَعَوَّذُ مِنْ جَهْدِ الْبَلَاءِ وَدَرْكِ الشَّقَاءِ وَسُوءِ الْقَضَاءِ وَشَمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ قَالَ سُفْيَانُ وَهُوَ أَحَدُ رُوَاةِ هَذَا الْحَدِيثِ ثَلَاثَ زِدْتُ أَنَا وَاحِدَةً لَا أَدْرِي أَيُّهُنَّ هِيَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem cehd-i belâdan, derk-i şekâdan, sû-i kazâdan, şemâtet-i a'dâdan Allah'a sığınırdı.

Bu hadisin râvilerinden biri olan Süfyân (b. Uyeyne) der ki: Ebû Hüreyre'nin bu hadisi üç şey idi. Birini ben (bir zan ile) ziyade ettim. Bilmiyorum ki ziyade ettiğim bir, bu dörtten hangisidir. {B6347 Buhârî, Daavât, 28.}

İ Z A H I

Cehd-i belâ terki bindeki cehd meşakkat mânasınadır. İnsanın ne çekmeye tahammülü ne de defetmeye kudreti kifayet etmeyen şiddetli meşakkate cehd-i belâ tabir olunur. Hazret-i Ömer'den rivayete göre “Cehd-i belâ” nedir?” diye sorulmuş o da, “Mal azlığı, aile çokluğu” diye cevap vermiştir.

Derk-i şekâ: İnsanı ölüme kadar sürükleyen zorluk ve güçlüğe erişmektir.¹⁷ Şârih İbn Battâl der ki: Derk-i şekâ iki kısımdır: Dünya ve âhiret işlerine dair zorluklar ve güçlüklerdir.

Sû-i kazâ: Bu terkipteki kazâ, ezelde şüûnât-ı külliyye hakkında Allah'ın mücmel surette hükmüdür. Kader de o şüûnât-ı külliyyenin cüz'iyâtı hakkında lâyezâlde mufassal bir surette hükmüdür.¹⁸ Kazâ ve kader bu suretle Allah'ın hükmü olduğuna göre hepsi iyidir, hepsi güzeldir. Kötü ve çirkin olan kazânın taalluk ettiği umurdur ki kişinin nefesine, malına, ailesine ve bilumum mebde ve meâddaki şüûnâtına taalluk eden şeylerdir. İstiâze buyurulan bunların çirkinleridir.

17 Derk-i şekâ terki bindeki derk kelimesi, “râ”nın fethiyle de, sükûnuyla da okunur.

18 Bu eserimizde “Kazâ ve Kader” bahsinin mukaddimesini okuyunuz!

Şemâtet-i a'dâ: Düşmanın sevinciyle hâsıl olan hüzün ve kederdir ki vicdanda hâsıl olan teessürlerin en şiddetlisidir.

Resûl-i Ekrem efendimizin bunlardan istiâze suretiyle dua buyurması ümmetine tâlim içindir. Hatta bu hadisin bir rivayet tarikinde emir sîgasıyla تعوذوا (Allah'a sığınınız!) vârit olmuştur.

Hadisin son fıkrasında bu hadisin râvilerinden Süfyân b. Uyeyne'nin Resûlullah'ın istiâze ettiği üç şeydi. "Birisini ben ziyade ettim" demesi, hem de ayırt edilemeyecek bir surette bulunduğunu itiraf etmesi –kendi sözünü Peygamber'in kelâmıyla karıştırmak olduğundan– şârih Kirmânî, Süfyân'ın bu itirafını şâyân-ı intikâd buluyor. Sonra şöyle cevap veriyor: İbn Uyeyne kendi sözünü Peygamber kelâmına karıştırmamıştır; ancak Peygamber'in üç sözünü tayin hususunda şüphe etmiştir. Bununla beraber dört şeyden üçü olduğunu pek iyi bildiği için hadiste dördünü de zikrederek Peygamber'in üç sözünü katileştirmiştir. Biz bu mühimmeye tercümemizde o biri (bir zan ile) yani Peygamber'in sözü öbürü olması şüphesi üzerine ziyade ettik kaydıyla işaret ettik.

2152

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ اللَّهُمَّ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ سَبَبْتُهُ فَاجْعَلْ ذَلِكَ لَهُ قُرْبَةً إِلَيْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Ebû Hüreyre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Allahım! Herhangi bir mümine ağır bir söz söylemiş olursam sen o sözümü kıyamet gününde o mümin için sana yakınlığa vesile kıl!" buyurduğunu işitmiştir. {B6361 Buhârî, Daavât, 34.}

İZAHİ

Buhârî bu hadisini Resûl-i Ekrem'in, "Yâ Rab! Kime ezâ ettimse o ezâmı o kimseye vesîle-i salâh ve rahmet kıl!" duasını unvan ittihaz ederek açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellif bu hadisi unvanında muallak olarak rivayet ediyor. Halbuki Müslim uzun bir metin ile mevsûlen rivayet etmiştir. Buhârî'nin Peygamber'e isnad etmeksizin muallak rivayet etmesi, Buhârî'nin sıhhat hususunda iltizam ettiği şerâiti haiz olmadığındandır. Buhârî'nin *Sahîh*'indeki muallak rivayetleri hep böyledir. Müslim'in rivayetinin mevzu-muza taalluk eden kısmı şu meâldedir: "Allahım! Ben bir insanım. Her insan gibi benim de hoş vaktim ve gazaplandığım zamanım olur, ümmetimden herhangi bir kişiye lâıyk olmadığı bir sözle hitap edersem, o hitabımı o mümin için gûnahtan temizlik ve yakınlık vesilesi kıl da kıyamet gününde bu vesile ile dîvân-ı ilâhîne yaklaşsın!"¹⁹

Bu rivayetler, Peygamber efendimizin ümmeti hakkındaki yüksek şefkat ve merhametinin ve Kur'an'ın tebliğ ettiği yüce ahlâkının bir numunesini bildirmektedir.

2153

عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يَأْمُرُ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا يَغْنِي فِتْنَةَ الدَّجَالِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ.

TERCÜMESİ

Sa'd b. Ebû Vakkâs radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şu (meâldeki) kelimelerle dua olunmasını emrederdi: “Allahım! Buhulden (cimrilikten) sana sığınırım, korkaklıktan da sığınırım, erzel-i ömür (denilen ihtiyarlığın bunaklığın)dan da sığınırım, dünya fitnesinden yani deccâl şerrinden de sığınırım, kabir azabından da sana sığınırım!” {B6370 Buhâri, Daavât, 41.}

2154

عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكَسَلِ وَالْهَرَمِ وَالْمَأْتَمِ وَالْمَغْرَمِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَعَذَابِ النَّارِ وَمِنْ فِتْنَةِ النَّارِ وَعَذَابِ النَّارِ وَمِنْ شَرِّ فِتْنَةِ الْغِنَى وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْفَقْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ اللَّهُمَّ اغْسِلْ عَنِّي خَطَايَايَ بِمَاءِ الثَّلَجِ وَالْبَرْدِ وَنَقِّ قَلْبِي مِنَ الْخَطَايَا كَمَا نَقَّيْتَ الثَّوْبَ الْأَبْيَضَ مِنَ الدَّنَسِ وَبَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dua ederdi: “Allahım! Tembellikten, bunaklık derecesinde ihtiyarlıktan, gûnahtan, ödeklikten, kabir sualinden ve kabir azabından, cehennem ateşinden ve cehennem azabından, zenginlik gururunun şerrinden, yoksulluk sefaletinden sana sığınırım! Allahım! Bir gözü silik deccâlin şerrinden de sana sığınırım. Allahım! Günahlarımın kirini (el değmedik) kar, buz suyu ile yıka, kalbimi de günahlardan –beyaz elbiseyi kirden temizler gibi– pakla; benim-

le günahlarımın arasını da doğu ile batı arası uzaklığı kadar uzak kıl!” {B6375 Buhârî, Daavât, 44.}

2155

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَكْثَرُ دُعَاءِ النَّبِيِّ ﷺ اللَّهُمَّ آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem en çok okuduğu dua şu idi dediği rivayet olunmuştur: “Allahümme âtinâ fi’l-dünyâ haseneten ve fi’l-âhireti haseneten ve kînâ azâbe’n-nâr” (Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ver, âhirette de bir güzellik ver ve bizi ateş azabından koru!) {B6389 Buhârî, Daavât, 55.}

İ Z A H I

Bu mübarek dua Bakara sûresinin 201. âyetinde zikrolunmuştur. Duadaki “hase-
neten” lafzı güzellik mânasına olup insanın üzerinde tecelli eden mûcib-i meserret nimet demektir. İnsanın ahvâl-i umumiyyesinde tezahürü matlûp dünyevî ve uhrevî bunca nimet bulunduğu için her âlim âhiret güzelliğini cennetle tefsir etmekle beraber, dünya güzel-
liğini ilim, ibadet, sıhhat, mal, evlât, sâliha refika-i hayat olmak üzere tefsir etmişlerdir ki bunların hepsi birer hasene, birer güzelliştir. Bu itibarla bu mübarek duanın mazmunu cemiyetlidir ve her mümin için her zaman okunması kolaydır.

2156

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ كَانَ يَدْعُو اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَجَهْلِي وَإِسْرَافِي فِي أَمْرِي وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي هَزْلِي وَجِدِّي وَخَطِيئَتِي وَكُلُّ ذَلِكَ عِنْدِي.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş‘arî) radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle dua ederd: “Allahım! Günahımı, bilgisizliğimi, her işimde israfımı ve benden daha iyi bildiğin bütün kusurlarımı affeyle! Allahım! Latifemi ve ciddi halimi, hatamı ve dileyerek işlediğim günahımı affeyle! İtiraf ederim ki bu kusurların hepsi bende vardır.” {B6399 Buhârî, Daavât, 60.}

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فِي يَوْمٍ مِائَةً مَرَّةً كَانَتْ لَهُ عَدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةٌ حَسَنَةٍ وَمُحِيتَ عَنْهُ مِائَةٌ سَيِّئَةٍ وَكَانَتْ لَهُ حِزْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّى يُمِيسِيَ وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلَّا رَجُلٌ عَمِلَ أَكْثَرَ مِنْهُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Her kim günde yüz kere ‘Lâ ilâhe illallah, vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'tan başka ilâh yoktur, yalnız O vardır, O'nun eşi ve ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd O'nundur, O, her şeye kâdirdir) derse, bu dua o kimse için on köle âzatlamak sevabına muadil olur ve ona yüz hasene yazılır, yüz musibet de ondan mahvolunur. O gün içinde akşama erişinceye kadar şeytan şerinden eminlik olur ve o kimsenin bu duayı okumasından daha faziletli hiçbir kimse evrâd ve ezkâr getiremez. Meğer ki bu duayı ondan daha çok okumuş ola!” {B6403 Buhârî, Daavât, 64.}

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ وَابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا فِي هَذَا الْحَدِيثِ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ مَنْ قَالَ عَشْرًا كَانَ كَمَنْ أَعْتَقَ رَقَبَةً مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ.

TERCÜMESİ

Ebû Eyyûb el-Ensârî ve İbn Mes'ûd radiyallahu anhümânın Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden (lâ ilâhe illallahu vahdehû...) hadisini rivayet ettikleri ve “Her kim bu duayı on kere okursa İsmâil peygamber neslinden on esir âzatlamış gibi sevaba müstehak olur” buyurulduğunu naklettikleri rivayet olunmuştur. {B6404 Buhârî, Daavât, 64.}

İZAHİ

Bu hadis bundan önceki 2157 numaralı hadisin aynısıdır. Her ikisi de, “Lâ ilâhe illallah, vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr' duasını her gün okumanın yüksek fazileti hakkındadır. Şu farkla ki 2157 numaralı hadis

Ebû Hüreyre'den rivayet olunmuştur. 2158 numaralı bu hadis de, Ebû Eyyûb el-Ensârî ile Abdullah b. Mes'ûd'dan naklolanmıştır. İki rivayet arasındaki ikinci bir fark da Ebû Hüreyre rivayetinde günde yüz kere, Ebû Eyyûb ile İbn Mes'ûd rivayetlerinde günde on defa okunmasıdır. Bir de Ebû Hüreyre rivayetinde mev'ûd olan mükâfat daha çoktur.

Bu hadîs-i şerif üç büyük sahâbîden rivayet olunduğu için rivayet ilmi bakımından gayet kuvvetlidir. Sahâbî râviler itibarıyla kuvvetli olduğu gibi müellif Buhârî'ye gelinceye kadar tâbiî ve etba'-i tâbiî tabakalarındaki râvileri cihetiyle daha zengindir. Her ikisini de Buhârî "fazlû't-tehlîl" yani "lâ ilâhe illallâh" kelime-i tevhidin fazileti hakkında açtığı bir babında rivayet etmiştir. Buhârî'nin bu babındaki rivayet silsilesine bakılınca hadisin isnad silsilesinde –muhadramûndan, tâbiî ve tebeu't-tâbiîn ricâlinden, Buhârî'nin müte-addit meşâyihinden– o kadar çok ve yüksek râviler görülüyor ki Peygamber efendimizin hadisini nakletmekte eslâfımızın gösterdikleri yüksek ihtimama hayret etmemek kabil değildir. Gerek hadisteki tevhid duasının gerek vaad olunan mükâfatın Peygamberimizin mübarek lisanından tebliğ olduğu gibi naklolunduğunda riyâzî katiyetle kanaat hâsıl oluyor. Bu rivayetler ve kanaatler karşısında biz Muhammed ümmetine düşen vazife, bu hacmi küçük, fakat fazileti çok büyük bu duayı, hiç olmazsa "lâ ilâhe illallâh" kelime-i tevhidine devam etmektir. Bundan sonraki Ebû Hüreyre hadisini ve izahını da okuyunuz!

2159

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ عَنْهُ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, Her kim günde yüz kere "Sübhânellâh ve bi-hamdih" (Allah'ı tesbih ve Allah'a hamdederim) derse, o kimsenin (Allah hakkı olan) günahları –deniz köpüğü kadar çok olsa bile– mahv ve mağfiret olunur buyurduğu rivayet olunmuştur. {B6405 Buhârî, Daavât, 65.}

İZAH

Hadîs-i şerifte af, mutlak zikrolunmuştur, hududu zikrolunmamıştır. Bunu diğer nusûsun delâletiyle öğreniyoruz. Şöyle ki *عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ* "Eğer siz menolunduğunuz büyük günahlardan çekinirseniz, biz de sizin öbür günahlarınızı bağışlarız" (en-Nisâ, 4/31) kavli-i şerifi mûcibince büyük günahlardan içtinap edilmesi şartıyla istiğfar etmeksizin bile affolunacağı tebşir buyurulmuş oluyor. Çok kolay ve pek büyük tebşiri ihtiva eden bu duaya da devam olunmalıdır. Ancak bütün şârihlerin ehemmiyetle

kaydettikleri üzere, bu af Allah hakkına ait olan günahların affıdır. Kul hakkı ise yalnız helâlleşmekle sâkıt olacağından, tercümemizde bunu Allah hakkına ait olmak üzere kayıtladık. Af hususuna ait bu izahımız öbür hadislerde de nazariitibara alınmalıdır.

2160

عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَثَلُ الَّذِي يَذْكُرُ رَبَّهُ وَالَّذِي لَا يَذْكُرُ مَثَلُ الْحَيِّ وَالْمَيِّتِ.

TERCÜMESİ

Ebû Mûsâ (el-Eş'arî) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Rabbini zikreden kimse ile zikretmeyen kimsenin benzeri, diri ile ölü gibidir" buyurduğu rivayet olunmuştur.²⁰ {B6406 Buhârî, Daavât, 65.}

2161

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً يَطُوفُونَ فِي الطُّرُقِ يُلْتَمِسُونَ أَهْلَ الذِّكْرِ فَإِذَا وَجَدُوا قَوْمًا يَذْكُرُونَ اللَّهَ تَنَادَوْا هَأُوْءَا إِلَى حَاجَتِكُمْ قَالَ فَيَحْفَوْنَهُمْ بِأَجْنِحَتِهِمْ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا قَالَ فَيَسْأَلُهُمْ رَبُّهُمْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ مَا يَقُولُ عِبَادِي قَالُوا يَقُولُونَ يُسَبِّحُونَكَ وَيُكَبِّرُونَكَ وَيُحَمِّدُونَكَ وَيَمَجِّدُونَكَ قَالَ هَلْ رَأَوْنِي فَيَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ مَا رَأَوْكَ قَالَ فَيَقُولُ وَكَيْفَ لَوْ رَأَوْنِي قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْكَ كَانُوا أَشَدَّ لَكَ عِبَادَةً وَأَشَدَّ لَكَ تَمَجُّدًا وَتَحْمِيدًا وَأَكْثَرَ لَكَ تَسْبِيحًا قَالَ فَيَقُولُ فَمَا يَسْأَلُونَنِي قَالُوا يَسْأَلُونَكَ الْجَنَّةَ قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ عَلَيْهَا حِرْصًا وَأَشَدَّ لَهَا طَلَبًا وَأَعْظَمَ فِيهَا رَغْبَةً قَالَ فَمِمَّ يَتَعَوَّذُونَ قَالَ يَقُولُونَ مِنَ النَّارِ قَالَ يَقُولُ وَهَلْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَا وَاللَّهِ يَا رَبِّ مَا رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُ فَكَيْفَ لَوْ رَأَوْهَا قَالَ يَقُولُونَ لَوْ رَأَوْهَا كَانُوا أَشَدَّ مِنْهَا فِرَارًا وَأَشَدَّ لَهَا مَخَافَةً قَالَ فَيَقُولُ فَأُشْهِدُكُمْ أَنِّي قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ قَالَ يَقُولُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فِيهِمْ فَلَانٌ لَيْسَ مِنْهُمْ إِنَّمَا جَاءَ لِحَاجَةٍ قَالَ هُمْ الْجُلَسَاءُ لَا يَشْقَى بِهِمْ جَلِيسُهُمْ.

20 Zikreden mümin diriye, gafil de ölüye teşbih buyurulmuştur. Zikreden mümin hâlikına karşı hâlikını anarak bir varlık, bir canlılık göstermiş bulunuyor. Allah'ı zikirden gaflet eden duygusuz ise ölüden farksızdır.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: "Allah'ın bir sınıf melekleri vardır ki bunlar yolları, sokakları dolaşırlar, ehl-i zikri ararlar, onlar azîz ve celîl olan Allah'ı zikreden bir cemaat bulunca birbirlerine, 'Aradığınıza geliniz' diye seslenirler. Bunun üzerine melekler ehl-i zikri dünya semasına kadar kanatlarıyla tavaf ederler. Cenâb-ı Hak onları pek iyi bildiği halde meleklerle, 'Kullarım ne söylüyorlar?' diye sorar. Onlar da, '(Sübhânellâh diyerek) seni tesbih ediyorlar, (Allâhüekber diye) seni tekbir ediyorlar, (elhamdü lillâh diyerek) sana hamdüsenâ ediyorlar' suretinde cevap verirler. Sonra Cenâb-ı Hak, 'Bu kullarım beni görürler mi ki?' diye sorar. 'Hayır, vallahi seni görmezler' derler. 'O kullarım ya beni görseler nasıl olurlar?' buyurur. 'Onlar seni görseler sana ibadet ve ubûdiyyetleri daha şiddetli, temcîd ve tahmîdleri daha çetin, tesbihleri daha çok olur' derler. Cenâb-ı Hak, 'Benden ne diliyorlar?' diye sorar. 'Cennet istiyorlar' diye cevap verirler. Cenâb-ı Hak, 'Onlar cenneti görmüşler mi?' 'Hayır, vallahi onlar cenneti görmemişlerdir.' 'Ya onlar cenneti görselerdi?' 'Eğer görselerdi, cennete karşı hevesleri daha çok, talepleri daha şiddetli, râğbetleri daha büyük olurdu.' Cenâb-ı Hak, 'O kullarım niçin istiâze ederler?' Melekler, 'Cehennemden!' 'Cehennemi gördüler mi?' 'Hayır yâ rabbi! Vallahi görmediler.' 'Ya görselerdi nasıl olurlardı?' 'Ondan daha çok kaçınırlardı, korkuları daha çok olurdu.' Bunun üzerine Cenâb-ı Hak meleklerle, 'Ey melekler! Sizi şahit kılarım ki ben bu zikreden kullarımı mağfiret ettim' buyurur. Meleklerden biri, 'O zikredenlerin arasında filân kişi vardı ki o zikredenlerden değildir, bir hâcet için oraya gelmiş oturmuştu' der. Cenâb-ı Hak, 'O mecliste oturanlar öyle sâhib-i kemâl kimselerdir ki onlarla birlik oturanlar şakî olmaz' cevabını verir." {B6408 Buhârî, Daavât, 66.}

Kitâbü'r-Rikāk

كِتَابُ الرِّقَاقِ

Bu kitap kalp rikkati, gönül inceliği ihdas eden hususlara dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Rikāk, rakıkın cem'idir. Rakık, rikkatten me'huz olup merhamet ve şefkat mânâsınadır ve gönül inceliğinden neşet eden bir hâlet-i rûhiyedir. Bu bahsin bütün hadislerinde kalpte rikkat ve bir yufkalık ve incelik ihdas eden hususiyetler bulunduğundan, müellif Buhârî bu hususiyeti haiz olan hadisleri "Kitâbü'r-Rikāk" unvanı altında toplamıştır. Fakat ne yazık ki ilm-i hadîsin alemdarı olan İmam Buhârî'nin ince bir ihtimam ile topladığı yüz kadar hadisten Zebîdî merhum burada ancak yedi hadis zikretmiştir. Bu bahsin hadislerinden bir sırada kırk üç hadisi "Kitâbü'l-İsti'zân"a nakletmiştir. Sebebini bir türlü anlayamadığımız bu nakil keyfiyeti İmam Buhârî'nin kastettiği ahlâkî gayeyi ve ilmî münasebeti tamamıyla bozmuş, dağıtmıştır. Bu eserimizde 2019 numara ile "İsti'zân" bahsinde tercümesi geçen İbn Abbas hadisine bakınız! Orada da Zebîdî merhum hakkında bu şikâyetimizi izhar etmiştik. Şimdi tercüme edeceğimiz İbn Abbas hadisi de oradaki rivayetin aynıdır.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ.

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İnsanlardan çoğunun aldandığı (ve kıymetini takdir edemediği) iki nimet vardır: Vücut sıhhati, boş vakit."¹ {B6412 Buhârî, Rikāk, 1.}

1 Bu eserimizdeki 2019 rakamlı Abdullah b. Abbas hadisine ve izahına bakınız!

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَنْكِبِي فَقَالَ كُنْ فِي الدُّنْيَا كَأَنَّكَ غَرِيبٌ أَوْ عَابِرُ سَبِيلٍ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ إِذَا أُمْسَيْتَ فَلَا تَنْتَظِرِ الصَّبَاحَ وَإِذَا أَصْبَحْتَ فَلَا تَنْتَظِرِ الْمَسَاءَ وَخُذْ مِنْ صَحَّتِكَ لِمَرَضِكَ وَمِنْ حَيَاتِكَ لِمَوْتِكَ.

TERCÜMESİ

İbn Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem iki omuzumu tuttu da, “Ey İbn Ömer! Sen dünyada (vatancüdâ) bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol!” buyurdu.

(Bu hadisin râvilerinden Leys der ki:) İbn Ömer (kendisi de bana) şöyle derdi: (Ey Leys!) akşama erişince sabahı gözleme, sabaha erişince de akşamı bekleme! Sıhhat ve âfiyet zamanından bir kısmını hastalık zamanının için tahsis et, hayatından bir kısmını da ölümün için ayır!” {B6416 Buhârî, Rikâk, 3.}

İZAHİ

Hadisteki **garip** lafzı “memleketinden ve ailesinden uzak bulunan kimse” demektir. “Âbir-i sebîl” de “geçici yolcu” demektir ki bu da garip mânasını ifade eder. Şu farkla ki “âbir-i sebîl” (geçici yolcu) tabiri kimsesizlik mefhumunda garipten daha belîğdir ve daha mübalağalıdır. Şöyle ki garip, memleketinden ve ailesinden mahrum olmakla beraber hiç olmazsa bulunduğu ve bir müddet ikamet ettiği gurbet diyarında birkaç âşinâ edinmiş olabilir. Fakat gelip geçici yolcu bundan mahrumdur.

Resûl-i Ekrem Abdullah b. Ömer’e dünyada bir garip, bir yolcu hayatı yaşamasını vasiyet buyurmaktan dünyaya ve insanlara çok bağlanıp ihtilât etmemesini emretmiş bulunuyor. Gurbet diyarında yaşayan ve hiç durup dinlenmeden gelip geçen bir yolcunun tanımadığı bir muhitte kimseye karşı ne hasedi ne düşmanlığı ne nifak ve nizâi ne sair ahlâksızlık âsârı vardır. Bütün bu fazîhaların menşei halk ile âşinâlıktır. Binaenaleyh ihtilât, medenî hayatın icap ettiği içtimaî hududu ileri geçmemesi vasiyet buyurulmuş oluyor.

Hadisin ikinci fıkrasındaki Abdullah b. Ömer’in kendi vasiyeti ve nasihati de şâyân-ı itibardır. Sıhhatte iken hastalık zamanının icabını, sağlığında da ölüm halinin muktezâsını düşünmek en âkıl ve reşid insanlara ait bir fazilet seciyesidir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ ﷺ خَطًّا مُرَبَّعًا وَخَطَّ خَطًّا فِي الْوَسْطِ خَارِجًا مِنْهُ وَخَطَّ خُطُّطًا صِغَارًا إِلَى هَذَا الَّذِي فِي الْوَسْطِ مِنْ جَانِبِهِ الَّذِي فِي الْوَسْطِ وَقَالَ هَذَا الْإِنْسَانُ وَهَذَا أَجَلُهُ مُحِيطٌ بِهِ أَوْ قَدْ أَحَاطَ بِهِ وَهَذَا الَّذِي هُوَ خَارِجٌ أَمَلُهُ وَهَذِهِ الْخُطُطُ الصِّغَارُ الْأَعْرَاضُ فَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا وَإِنْ أَخْطَأَهُ هَذَا نَهَشَهُ هَذَا.

TERCÜMESİ

Abdullah (b. Mes'ûd) radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem (toprak ve kum üzerine değneklerle zâviyeleri müsavi) bir murabba resmetti,² sonra (mebdei) murabbain ortasında olarak murabba haricine uzanan bir hat resmeyleti.³ Sonra bu hattın ortasından itibaren bu ortadaki hatta istinat eden birtakım küçük hatlar resmetti.⁴

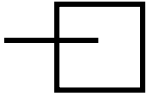
Sonra Resûl-i Ekrem (bu resimleri tarif ederek), “Şu (murabbain ortasındaki uzun) hat insandır. Şu (murabba) da ecelidir, her tarafından onu ihâta etmiştir. Şu murabba dışında uzanan hat da insanın emelidir. Şu ufak çizgiler de insana ârız olan âfetler ve musibetlerdir. İmdi insana şu âfet (oku) şaşırır (da dokunmazsa), öbür âfet oku isabet eder. O da şaşırırsa en sonu ecel (denilen mevt-i tabîi) yakalar. {B6417 Buhârî, Rikâk, 4.}

2 Hadîs-i şerifin mazmunu kolay anlaşılacak için ifade ettiği şekilleri gösteriyoruz:

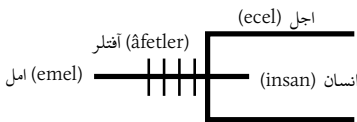
Murabba,

3 Bunun şekli de şöyledir:

4 Bu da şöyledir:

Resûl-i Ekrem'in resim hakkındaki tarifi hadis şârihleri tarafından bundan başka şekillerde de resmolunmuştur. Yukarıda 2021 numaralı Ebû Hüreyre hadisinin şerhinde de bu şekli göstermiştik. Bizce Resûl-i Ekrem'in tarifine en uygun olanı budur. Resûl-i Ekrem efendimiz kazâ ve kader, mevt-i tabîi ve mevt-i ihtirâmî gibi girift meseleleri en basit zihinlere de takrîb için hutût ve nukûş ile tasvir buyururlardı.

İ Z A H I

Müellif Buhârî, Abdullah b. Mes'ûd'un bu hadisini "Emel ve Tûl-i Emel" başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Emel, uzun ömür ve bol mal zenginliği gibi nefsin hoşlandığı şeyleri ricadır ve ümitlenmektir ki Türkçe'de "umma" tabir olunur. Şu halde unvanın mânası, "Boş kuruntular ve ümitlerle avunup müsbet vazifeleri ifadan uzaklaşmak" demek olur. Bu mânaca mezmûm emelin tûl-i emel tabir olunan ve bir ümit silsilesiyle avunmaktan ibaret olan tevârüd-i a'mâl şekli vardır ki bu daha mezmûmdur.

Mâna cihetiyle emele yakın olan ve dilimizde çok kullanılıp Türkçeleşmiş bulunan "temenni, rica" tabirlerini görüyoruz, ancak bu üç tabir arasında şu fark vardır: Emel ile temenni arasındaki fark, "Emel, sebep-i vücûdu mukaddem olan ümittir." Temenni ise bunun aksine yani muahhar olandır. Bazı lisan âlimleri de, "Emel, bir kişinin husulü mümkün olan şeyi tahsil etmek istemesidir. Husul olmayınca kişi o arzu ettiği şeyi temenni eder" diye bir fark bildirmişlerdir. Ricaya gelince bu da, "Gönlün sevdiği bir şeye -müstakbelde hâsıl olması için- takılmasıdır." Dilekler temenni ile rica arasında da şöyle bir fark bildirir. Temenni, sahibine kesel ve tembellik îrâs eder ve arzusunun husulü için ciddi bir ihtimam ile çalışmaz, rica sahibi ise bunun aksine olarak maksadının husulü için çalışır. Bu cihetle rica, sahibi için bir hasîsa-i fâzıladır, memduhtur, temenni ise emel gibi mezmûmdur.

Îfâ-yı hayra, te'mîn-i maişete masrûf emeller, a'mâl-i hayriyyedir. Eğer insanda emel seciyesi bulunmasaydı hiçbir kimse maişetini temin edemezdi. Bu nevi uzun emeller olmasaydı bunca müellefât meydana gelir miydi? Bu hakikate Cevzî şu beyti ile işaret etmiştir:

وآمال الرجال لهم فضوح

سوى عمل المصنف ذي العلام

Bu nevi hayır emellere mugayir olan emeller mezmûmdur. Bazı hakîmler bu nevi tûl-i emeller aklı yıpratır, dini ifsat eder, kanaati giderir demişlerdir (biraz aşağıda gelecek olan temenni bahsine de bakınız).

Müellif Buhârî, Abdullah b. Mes'ûd'un bu hadisinin unvanında Âl-i İmrân sûresinin şu meâldeki bir âyetini zikretmiştir. *"Herkes ölüm acısını tadacaktır. Acılarımızın ecirleri ancak kıyamet günü ifa olunacaktır. O gün kim ki ateşten uzaklaştırılır da cennete konulursa, işte o bahtiyar necat bulup muradına ermiştir. Yoksa dünya hayatı hiç şüphesiz aldatıcı, hileli kalp bir metâdan ibarettir."*⁵

5 كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْرِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ.

[Âl-i İmrân, 3/185]

Şârih Kirmânî bu âyetin emel ve tûl-i emel unvanına mutabakat noktası, âyetteki (dünya hayatının bir gurur metâi olduğu) fıkrasıdır ki bununla emelin bir hiçten ibaret olduğu bildirilmiş oluyor.

Âl-i İmrân'ın bu âyetinden sonra da Buhârî, Hicr sûresinin 3. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: “*Habîbim! Kur'an'ı inkâr eden şu kâfirleri bırak! Yesinler, (behîmî arzularından) müstefit olsunlar, (dünyada serbest yaşayacağız) emeli onları oyalasın. Onlar sonra (başlarına gelecek ukûbatı görüp) bilecekler.*”⁶

Görülüyor ki her iki âyet-i kerîmede işaret ve zikrolunan emeller şerre masrûf olan ve sırr-ı hilkatinden bîhaber bulunan kâfirlerin emelleridir.

Bu âyetlerden sonra Buhârî bu unvanında Hazret-i Ali radiyallahu anhın bir hadisini mevkuf bir tarik ile şu meâlde rivayet etmiştir: “Ey müminler! Dünya arkasını çevirerek –yel gibi esip– gitmekte, âhiret de karşılayarak aynı süratle gelmektedir. Bu iki âlemin insanlar arasında çocukları vardır. Ey müslümanlar! Siz âhiretin zâde-i fazileti olunuz, dünyanın ibn-i zamanı olmayınız! Bu dünya iş günüdür, hesap günü değildir. Fakat yarın âhiret hesap günüdür, iş günü değildir.”⁷

Buhârî'nin mevkûfen rivayet ettiği Hazret-i Ali'nin bu hadisini Abdullah b. Mübârek ile İbn Ebû Şeybe, Ebû Nuaym Hazret-i Ali'ye müntehî müteaddit tarik ile ve şu ziyade ile şöyle rivayet etmişlerdir: Hazret-i Ali der ki: Müslümanlar! Hakkınızda en çok korktuğum şey hevâ ve arzuunuza uymanız ve tûl-i emeldir. Hevânıza ve nefsinizin arzusuna uymak sizi haktan çevirir, tûl-i emel de âhireti unutturur. Bu hutbenin alt tarafı yukarıda tercüme ettiğimiz hakîmane mev'izadır.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ خَطَّ النَّبِيُّ ﷺ خُطُوطًا فَقَالَ هَذَا الْإِنْسَانُ وَهَذَا أَجَلُهُ فَبَيْنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ جَاءَهُ الْخَطُّ الْأَقْرَبُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem birtakım hatlar resmederek şöyle buyurdu: “İşte şu çizgi insan(ın umduğu emeli)dir. Şu çizgi de ecelidir. (Şu küçük çizgiler de âfetlerdir) insan şu uzaktaki emelini beklerken kendisine en yakın olan (ve kendisini ihata eden) ecel ansızın geliverir.” {B6418 Buhârî, Rikâk, 4.}

6 [el-Hicr, 15/3]. دَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَمْتَتِعُوا وَيُلْهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ.

7 ارتحلت الدنيا مدبرة وارتحلت الآخرة مقبلة ولكل واحد منهما بنون فكونوا من أبناء الآخرة فلا تكونوا أبناء الدنيا فإن اليوم عمل ولا حساب وغدا حساب ولا عمل [بخاري]

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كُنَّا إِذَا بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ يَقُولُ لَنَا فِيمَا اسْتَطَعْتَ.

TERCÜMESİ

Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme emirlerini dinlemek ve itaat etmek üzere biat ederdik de Resûl-i Ekrem bize (şefkat ederek), “Gücünüz yettiği kadar” buyururdu. {B7202 Buhârî, Ahkâm, 43.}

İZAHİ

Abdullah b. Ömer’in bu hadisi *Sahîh-i Buhârî*’de “Kitâbü’l-Ahkâm” hadislerindendir. Zebîdî merhumun “Rikâk” bahsine nasıl bir düşünce ile getirdiğine bir türlü aklımız ermedi. Bundan sonra tercümeleri gelecek iki hadis de böyledir.

Buhârî, Abdullah b. Ömer’in bu hadisini “Kitâbü’l-Ahkâm”da devlet reisine itaatin vücûbuna dair hadisler arasında zikrederken Abdullah b. Dînâr’dan şu vak’ayı da rivayet ediyor: Abdülmelik b. Mervân’a Şam, Mısır ve mülhakâtı halkı biat ve hilâfetini kabul etmeleri üzerine, Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâ da bir mektup yazarak mektubunda, “Allah’ın kitabı ve Peygamber’in sünneti üzerine emîrû’l-mü’minîn Abdülmelik b. Mervân’a –gücüm yettiği kadar– itaat etmeye söz veriyorum. Oğullarım da bu suretle arz-ı biat ederler” demiştir.

Abdullah b. Ömer gibi en yüksek diyânî bir mevkii haiz olan zatın Mervân oğluna biat etmiş olması müslümanları tefrikadan ve içtimaî fevzâdan korumak için bu siyasî lâzimenin diyânî derecelerle ölçülmeyerek yerine getirilmesinin lüzum ve ehemmiyeti pek iyi anlaşılır.

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قِيلَ لِعُمَرَ أَلَا تَسْتَخْلِفُ قَالَ إِنْ أُسْتُخْلِفَ فَقَدْ اسْتَخْلَفَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي أَبُو بَكْرٍ وَإِنْ أَثْرَكَ فَقَدْ تَرَكَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

TERCÜMESİ

Yine Abdullah b. Ömer radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: “(Babam) Ömer (vurulup vaziyeti ağırlaşınca dostları tarafından)⁸ yeri-

8 Kavis içindeki bu ziyade Müslim’in rivayetinden alındı.

ne bir halife tayin etmez misin?” diye sorulmuştu. Ömer, “Eğer yerime halife tayin edersem (aykırı bir iş yapmış olmam.) Çünkü benden hayırlı olan Ebû Bekir, yerine halife tayin etti. Eğer tayin etmez bırakırsam şüphesiz benden hayırlı olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de (muayyen bir zatı tasrih etmeyip) bırakmıştır” dedi. {B7218 Buhârî, Ahkâm, 51.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu hadisin alt tarafında şu mâlûmatı da bildiriyor: İbn Ömer der ki: Halife tayini teklifine karşı Ömer’in verdiği cevap mecliste hazır bulunan ashap tarafından takdir ile karşılandı. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: Ben bir halef tayin etmek ve tayininde isabet ederek metholunmak isterim. Fakat isabet olunmamasından da korkarım. Ben bu hilâfet işinden ne kârlı, ne de ziyanlı olmayarak başa baş halâs oldum. Artık şimdi muayyen bir zatı istihlâf ederek hayatımda, mematımda mesuliyetini yüklenmek istemem.⁹

Bunun üzerine muayyen bir zatı istihlâf etmeyerek altı kişilik bir şûraya havale etti. Bu cihetle Nevevî der ki: İstihlâf ile ve erbâb-ı hall ü akd denilen büyük devlet adamlarının bir zat için in’ikâd ile hilâfetin sıhhatinde ulemânın icmâi vardır. Reîs-i devlet intihabı işinin adedi mahdud veya gayri mahdud şûraya havalesi câiz olduğunda da ulemânın icmâi vardır. Yine böyle halife nasbı vâcib olduğunda ve bu vücûbun aklî olmayıp şer’î olduğunda da ulemânın icmâi vardır. Yalnız Asam ile bazı Hâricîler vâcib olmadığını iddia etmişlerdir.

2168

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ يَكُونُ اثْنَا عَشَرَ أَمِيرًا فَقَالَ كَلِمَةً لَمْ أَسْمَعْهَا فَقَالَ أَبِي إِنَّهُ قَالَ كُلُّهُمْ مِنْ قُرَيْشٍ.

T E R C Ü M E S İ

Câbir b. Semüre radiyallahu anhümâdan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “(Bir devirde) on iki emîr bulunacaktır. (O zamana kadar İslâm aziz olacaktır) buyurduğunu işittim” demiştir. Yine Câbir, “Ancak Peygamber’in söylediği bir kelimeyi işitmemiştim. Onu da babam (Semüre), ‘Resûlullah: Bunların hepsi Kureyş’tendir’ buyurdu diye rivayet etti.” {B7222, B7223 Buhârî, Ahkâm, 51.}

9 قال ابن عمر: فائت الصحابة الحاضرون على عمر. فقال عمر راغب وراغب ووددت أني نجوت منها كفافا لا لي ولا علي لا أتحمّلها حيا ولا ميتا {Elimizdeki nüshada 'فائت الصحابة الحاضرون على عمر' ifadesi yer almamaktadır. B7218 Buhârî, Ahkâm, 51.}

İ Z A H I

Câbir ile babası Semüre ikisi de sahâbîdir. Bu hadisi baba, oğul müşterek rivayet etmişlerdir. Emâret iddia eden on iki kişinin Kureyş'ten olduklarını Semüre rivayet ederek oğlunun eksikliğini tamamlamıştır. Bununla beraber hadis çok muhtasar bir metin ile rivayet olunmuştur. Bu cihetle hadisten matlup olan mânâyı anlamakta güçlük çekilmiştir. Bazıları bu on iki emîrin emâretleri Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra olduğunu, bazıları bunların emâretleri mütevâlî bulunacağını, bazıları ayrı ayrı zamanlara ait bulunduğunu, bazıları hepsinin bir zamanda emârete kıyam edeceklerini iddia etmişlerdir. En meşhur tâbîî âlimlerinden İbn Ebû Süfre bu iddiaları sayıp döktükten sonra der ki: “Bu hadisin mânası hakkında kati kanaat sahibi bir kimseye kavuşmadım. Fakat galip bir zanna göre Resûl-i Ekrem kendisinden sonra son derece acayip fitneler zuhur edeceğini, hatta bir devirde halkın on iki emîrin arkasına takılarak fırkalara ayrılacağını haber verip ümmeti böyle içtimaî fevzâdan tahzîr buyurmuştur” denilebilir. Nasıl ki bu ihtilâflar Hulefâ-yi Râşidîn devrinden sonra görülmüştür.

Kitâbü't-Temennî

كِتَابُ التَّمَنِّي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap temenniye dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

Temennî “mümkün olsun, mümteni ve muhal olsun, geleceğe dair bir şeyin husûlünü dilemek”tir. Bu dilek ve irade buğz ve haset gibi bir zemîme ile ilgili olmayarak hayra taalluk ederse makbuldür. Hayra taalluk etmezse mezmûmdur. Rica ile temenni arasında şu fark vardır: Rica, mümkün olan şeyi dilemeye münhasırdır. Temenni de mümteni’e de şâmindir. Biraz önce geçen İbn Mes‘ûd hadisinin izahına da bakınız.

2169

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَوْلَا أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لَا تَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ لَتَمَنَيْتُ.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan eğer ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sel-
lemin, “Sakın ölüm temenni etmeyiniz!” buyurduğunu işitmiş olmasaydım
muhakkak ölümü temenni ederdim dediği rivayet olunmuştur. {B7233 Buhârî,
Temennî, 6.}

İZAHİ

Bu hadisi Buhârî “Temennî-i Mekrûh” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir
ve bu suretle günahı mûcip olan temenninin mekrûh olduğuna işaret etmiştir. Günahı
mûcip olan temenninin de hasedi, buğz ve adâveti mûcip olan temenni olduğu bu unva-
nından anlaşılmıştır.

Müellif Buhârî bu unvanında Nisâ sûresinin 32. âyetini zikretmiştir ki meâli şöy-
ledir: “Allah’ın bazınıza öbüründen çok ihsan buyurduğu nimetleri temenni etmeyiniz! Erkek-
lere iktisap ettikleri kazançlarından bir nasip vardır. Kadınlara da iktisap ettikleri kazanç-
larından bir nasip vardır. (Çalışınız da) Allah’ın fazl ve kereminden ziyadesini isteyiniz!

(Başkalarının müktesebatına göz dikmeyiniz). *Muhakkak ki Allah her temayülâtınızı çok iyi biliyor.*¹

Tâbiî âlimlerinden Mühelleb der ki: Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede temenni olunması câiz olmayan şeyleri beyan buyurmuştur ki dünya malına, dünya câh ve mansıbına ait olan temennilerdir. İbn Abbas radiyallahu anı da şöyle buyurmuştur: Bu âyet-i kerîmede kişinin, “Falan kimsenin malı ve aile saadeti benim olsaydı” diye temenni etmesi nehiy olup Allah’ın fazl ü kereminden istemesi emrolunmuştur. Taberî de *Tefsîr*’inde, “Bu âyetin kadınların her veçhile erkeklerin hukukî mertebelerini haiz olmaları temennisi hakkında nâzil olup haksız yere buğz ve hasedi mûcip olan bu nevi bâtil temennilerden nehiy buyurulmuştur” demiştir.

Buhârî’nin yine bu babında rivayetine göre tâbiî büyüklerinden Kays b. Ebû Hâzim der ki: “Biz bir hastalığında Habbâb radiyallahu anı iyâdeye gitmiştik. Vücudunun yedi yerine dağ vurmuştu.”² Habbâb hastalığının şiddetli ıstırabını ifade ederek, “Eğer Resûlullah ölüm temenni etmemizi nehyetmeseydi, muhakkak ölümümü temenni ederdim” dedi.³

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ إِلَّا مُحْسِنًا فَلَعَلَّهُ يَرْزَادُ وَإِمَّا مُسِيئًا فَلَعَلَّهُ يَسْتَعْتَبُ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Sizin hiçbiriniz sakın ölüm temenni etmesin! Eğer o, sâlih bir kimse ise (hayatta oldukça) salâh ve faziletini arttırması umulur. Eğer fena bir kimse ise onun da tövbekâr olup Allah Teâlâ’nın rızasını kazanması umulur.” {B7235 Buhârî, Temennî, 6.}

İZAHİ

“Temennî” bahsinin hadisleri tercüme ettiğimiz bu iki hadise münhasır değildir. Şehitlik temennisi, hayır temennisi, Kur’an ve ilim temennisi gibi birçok babları ve hadis-

1 وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا. [en-Nisâ, 4/32]

2 Tedâvî bi’l-key denilen dağ, kadim tabâbette müteârefti. Fakat Resûl-i Ekrem mübrim bir lüzum-ı tıbbî tahakkuk etmedikçe bu müz’ic tedavi vasıtasına müracaat olunmasını menetmiştir. “Dağ, son müracaat olunacak devadır” buyurulmuştur.

3 {B7234 Buhârî, Temennî, 6.}

leri ihtiva etmektedir. Fakat bunlar birer münasebetle yukarılarda zikrolunduğundan burada *Tecrîd*'e alınmamıştır. Biz burada yalnız İslâm harp hukukuyla ilgili olan Abdullah b. Ebû Evfâ radiyallahu anhın bir hadisini nakletmekle iktifa edeceğiz. Buhârî'nin burada ve "Cihâd" bahsinde müteaddit tariklerle Abdullah b. Ebû Evfâ'dan rivayetine göre⁴ Ahzâb Harbi'nde Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in orduya verdiği emr-i yevmîler arasında şu da vardı: *"Ey nâs! Düşmanla karşılaşmak (harbetmek) istemeyiniz. Belki Allah'tan harp felâketinden esirgemesini dileyiniz. Fakat harp, içtinabı gayri kabil bir zaruret haline gelince de harbin bütün şiddetlerine karşı sabır dileyiniz! Biliniz ki cennet mücahidlerin kılıçlarının gölgesi altındadır."* Sonra şu yolda dua buyurmuştur: *"Ey Allah! Ey Kur'an gönderen Allahım! Ey (düşmanlarla) hesabı tez rabbim! (Medine önünde toplanan) şu Arap kabilelerini dağıt Allahım! Onların topluluklarını kır, iradelerini sars (da yerlerinde tutunamasınlar). Allahım!"*⁵ Resûl-i Ekrem'in bu duası karîn-i icâbet olarak düşmanların iradeleri sarsılıp bir gecede dağılmışlardı. Bu eserimizde 1591 numaralı hadisin öncesinde bahsi geçen Ahzâb Harbi'ni ve Peygamber'in bu duasını ve harbin âkîbetini okuyunuz!

İşte bu ve emsâl-i nusûsa istinat eden İslâm harp hukukuna göre harp temennisi ve arzusu menhîdir, tahrîb-i bilâd ve ta'zîb-i ibâddan ibaret olduğundan hadd-i zâtında çirkindir, fenadır, sulh ve müsâlemet asıldır. Harp ancak zaruret üzerine müracaat olunan bir vasıtaadır. Bu zaruret tahakkuk edince de harbin bütün şiddetine rağmen mücahid sinelelerinden teşkil edilen yalçın serhadlerde sebat edilmesi dinî ve vatanî en mukaddes vazifedir.

4 Abdullah b. Ebû Evfâ sahâbî oğlu sahâbîdir. Bey'atürrıdvân'da bulunmuştur. Kûfe'de en son vefat eden sahâbîdir. Vâkıdî 86 tarihinde vefat ettiğini bildirmiştir. Buhârî'nin rivayetine göre İbn Ebû Evfâ bu hadisi Kureyş sâdâtından Ömer b. Ubeydullah'a gönderdiği bir mektupta bildirmiştir. Ömer'in kölesi ve hususi kâtibi Sâlim tarafından rivayet olunmuştur.

5 {B3024, B3025 Buhârî, Cihâd, 156.}

Sâdık Haber-i Vâhidin Ezan, Namaz ve Oruç Gibi İbadette Ferâiz ve Ahkâm Hususunda Muteber Olduğu

بَابُ مَا جَاءَ فِي إِجَارَةِ خَبَرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ فِي الْأَذَانِ
وَالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْفَرَائِضِ وَالْأَحْكَامِ

Bu bab son derece doğru ve doğruluğu bir meleke-i râsiha halinde bulunan âdil bir zatın ezan, namaz, oruç ve bunlara benzer farzlar ve dinî hükümler hakkındaki haberinin muteber ve infazı vâcib şer'î delil olduğuna dair vârit olan ehâdîs-i şerîfeleri muhtevidir.

Müellif Buhârî'nin bu babını Zebîdî merhum ihtisar maksadıyla tayyetmiştir ve pek tabii olarak ihtiva ettiği hadisler de tayyedilmiştir. Gerçi bu hadislerin hepsi yukarıdaki müteaddit bahislerde geçmiş ve tercüme, izah edilmiş bulunduğundan, tayyedilmeleri ilm-i rivayet noktainazarından bir eksiklik değilse de bu bab **haber-i vâhidin** şer'î kıymeti cihetiyle ifade ettikleri hükümlere işaret etmek üzere açılmış bulunduğundan, bu babın lağvedilmesi İslâm hukuku cihetiyle büyük bir eksikliktir.

Unvanda işaret olunduğu üzere bir müezzinin ezan okumasının namaz vaktinin gir-diğini tazammun etmesi, binaenaleyh bu ezan ve ihbar üzerine filhal namaz kılmak câiz olması İmam Buhârî'nin ilmî bir hazâkatle açtığı bu babında ve bu babında rivayet ettiği hadislerde görülecektir.

Yine böyle kibleyi bilemeyen kimseye, bilen bir müminin ihbarının namaz hakkında muteber olması, yine böyle oruç hususunda tulû'-ı fecri, gurûb-ı şemsi bir müminin haber vermesinin ve daha bunlara benzer ferâiz ve ahkâm-ı şer'iyede bir delil olarak kabul edilmesi bu babın hadislerinin ifade ettikleri hükümler cümlesindendir ve münhasıran bu baba aittir.

Bir ciheti hassaten kaydetmek isteriz ki doğru sözlü bir müminin ihbarının muteber bir delîl-i şer'î olması yalnız ibâdâta ve fûrûât-ı a'mâle münhasırdır. İ'tikâd-ı mesâile şümülû yoktur. İtikadî hükümlerin delili katidir, Kitap ve Sünnet'e istinat etmesi zaruridir. Haber-i vâhid ise delîl-i zannîdir. Ahkâm-ı fer'îyyede delildir. Bu cihetle müellif Buhârî'nin unvanında ezan, namaz, oruç, ferâiz ve ahkâmda hüccettir, tabiri de ihtar etmiş bulunuyor.

Yine böyle ümerâ-yı peygamberînin birer menşur ile birer vilâyette Resûl-i Ekrem'i temsil etmeleri, süferâ-yı nebevînin de Peygamber'in birer mektubunu hâmil olarak vardıkları devletlerde ferden ve şahsen Resûl-i Ekrem'i ve siyaseten umûr-ı İslâmiyye'yi temsil etmeleri, haber-i vâhidin lüzumuna istinat eden en mühim meselelerdir.

Bu babın hukûk-ı İslâmiyye noktasından bu ehemmiyetiyle beraber bunlardan daha üstün bir mühimme de, unvandaki "es-sadûk" (son derece doğru ve doğruluğu bir seciye halinde bulunan bilgin bir kişinin ihbarının muteber olması) kaydının ifade ettiği ehemmiyettir.

Bu ehemmiyeti kuvvetli ve ilmî bir surette tebârüz ettirmek için müellif Buhârî unvanda Tevbe sûresinin 122. âyetini zikretmiştir ki meâli şöyledir: *"Müminlerin nefîr-i âm halinde toptan seferber olmaları doğru değildir. Her içtimaî teşekkülden bir taife (bir kişi olsun)¹ meşakkat iktihâm ederek bu küçük zümrenin dinde fıkıh tahsil etmeleri ve döndükleri zaman kavimlerini tahzîr eylemeleri gerekir. Umulur ki kavimleri Allah'tan korkarlar, fena-likten çekinirler."*²

Bu âyet-i kerîme lafzı itibariyle haberse de mânası cihetiyle emir olduğundan bu suretle tercüme ettik.³ Bu âyet-i kerîmeye göre, bir şehir halkının ve bir cemiyetin ve herhangi bir içtimaî sınıfın içlerinden en az bir kimseye, din ilimleri tahsil ettirmeleri farz-ı kifâyedir. Bunu yapmazlarsa hepsi günahkâr olurlar. Bu satırları yazdığımız zamana kadar arada geçen yirmi beş sene içinde din ilimlerinin ihmali milletimize ne kadar ağır ve mânevî bir günah ve mesuliyet tevcih etmiştir!

Mevzumuz, haber-i vâhidin dinî hususlarda delil olması bulunduğuna göre bir içtimaî teşekkülün din tahsiline tayin ettiği bir kişi, din âlimi olduğunda, doğru seciyeli bu âlimin, tebligât-ı dîniyyesi o cemiyet için şâyân-ı itimat bir hüccet olup kabul olunur. Âyet-i kerîmede mübalağa sîgasıyla "tefakkuh" tabir olunduğuna göre dinî hususlarda sözüne itibar olunacak İslâm âliminin -tahsilin türlü meşakkatlerini iktihâm ederek-

1 Müellif Buhârî'ye göre taife bir ve daha ziyade kimseye ıtlak olunduğundan, kavis içinde işaret ettik. İbn Abbas, Nehaî'ye, Mücâhid'e göre de taife, muayyen bir sayıya mahsus değildir. Âyet-i kerîmenin maksada delâleti bu suretledir.

2 وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ.

3 Bu âyetin sebep-i nüzûlünde şöyle deniliyor: Tebük Seferi'nde münafıklar gazâyâ iştirak etmemişlerdi. Bunun üzerine şiddetli tekdiri muhtevi âyetler nâzil olmakla ondan sonraki seriyyelere bütün ashap iştirake başlayıp, Medine'de Resûl-i Ekrem yalnız bırakıldı. Bunun üzerine tercüme ettiğimiz âyet gönderildi. Şu kadar ki sebep-i nüzûlün bundan ibaret olması geniş maksada delâlet hususunda kasırdır. Bu da hususi bir sebep olabilir.

İslâmî ilimlerin her şubesini bir meleke halinde kavramış olması lâzımdır. Bu cihetle hukûk-ı İslâmiyye'ye dair fıkıh kitaplarında ve resmü'l-müftî unvanlı bahislerde müftünün fetvasının muteber olmasının başlıca iki ana şartı vardır: Müftünün ilmî kıymeti, ahlâkî fazileti haiz olmasıdır.

Şu halde müftü ki sorulan herhangi şer'î bir mesele hakkında şifahî veya tahrirî isabetle mütalaa beyan eden zattır. Bu umumi tarife göre müftü unvanı ehl-i ilim tarafından müntehap ve hükümet tarafından mansup zevata münhasır olmayıp ilmî kifayeti ve ahlâkî fazileti haiz olan her âlime de şâmilidir. Binaenaleyh ilmî kifayeti ve değeri bulunmaksızın cahilâne fetva veren veya hiçbir kayd-ı ahlâkî ile mukayyet olmayarak halka –sakat bir tabirle– hîle-i şer'iyye öğreten cahil ve ahlâksız kimseye de hukûk-ı İslâmiyye örfünde “müftî mâcin” denilir.

AZİZ OKUYUCULARIMIZA BİR TEMBİHİMİZ

Herhangi bir mes'ele-i şer'iyye öğrenilmek istenilirse, ya hükümet tarafından mansup müftüye yahut ilmî kıymeti ve ahlâkî fazileti herkesçe mâruf ve müsellemlen olan bir âlime müracaat ederek bunlardan öğrenilmelidir. Ahkâm-ı şer'iyyede münferiden fetvaları ve mütalaaları muteber olan mercî bu ilim adamlarıdır. Bunlardan birinin yalnız başına verdiği fetva merci –ki mevzubahis itibariyle haber-i vâhiddir– şeriat nazarında medâr-ı istinât bir delîl-i şer'îdir, onunla amel etmek câizdir. Bunun haricinde ya ilmen veya ahlâken kifayetsiz veya her ikisinden mahrum –ki bunlara müftî-i mâcin denilir– olan kimselerin fetvalarıyla hareket etmek en hafif tabirle günahtır ve derecesine göre haramdır.

Vâizler ve dinî muharrirler de böyledir. Kudret-i ilmiyye ve fazilet-i ahlâkiyyesi mâruf ve müsellemlen olan zatın vaazlarından, dinî yazılarından istifade edilmelidir. Bunun hilâfına hareket (maazallah) dalâlettir.

Bu hakikatleri haber-i vâhid unvanımızda izah ettikten sonra hususi bir tembih ile tekrarlamaktan maksadımız şu bir iki sene içinde matbuat serbestiliğinden istifade ederek intişara başlayan bazı mecmualarda görülen ve mahiyetleri bizden sorulan sakat yazılardır. Bunlar arasında fetva mahiyetinde yazılar bulunduğu gibi hiçbir suretle dinî bir lüzum mecburiyet olmaksızın sırf sâika-i iştihar ve ihtiras ile yazılanlar da vardır ve birinciler İslâmiyet namına ne kadar zararlı ise ikinciler de müslümanlar arasında fitne ve nifakı mûcip bir bozgunculuk olduğu için, o derece ve hatta daha ziyade muzırdır. Bu yazılardan birisi hakkında misal olarak deriz ki: Sadr-ı İslâm'da Hazret-i Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf, müslümanlar arasında ne kadar kanlı hadiselerle sebep olduysa ve Şîa, Revâfız, Havâric gibi muzır mezhepler doğurduysa bugün –dinî hiçbir ihtiyaç olmaksızın– bu hadiseleri Şîî bir eda ile tazelemek de aynı fitne ve nifakı mûcip bir bozgunculuk olmaz mı? Biraz önce yazdığımız “Kitâbü'l-Fiten” bahsini bir kere daha okuyunuz!

Binaenaleyh okuyucularımızdan ricamız ilmine, ahlâkına itimat edilmeyen kimse-lerin yazılarını okumamalarıdır ve her müslümana da böyle öğüt vermeleridir.

HABER-i VÂHİDİN HÜCCET OLDUĞUNA DAİR RİVAYETLER

Şu uzunca mukaddimemizi bildirdikten sonra müellif Buhârî'nin unvanındaki ezan, namaz, oruca dair haber-i vâhide delâlet eden rivayetlerini naklediyoruz.

Mâlik b. Huveyris radiyallahu anh der ki: Biz bir yaşıt gençler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem (kabilemiz Benî Sa'd namına müslümanlığımızı arz için) gelmiştik. Resûl-i Ekrem'in yanında yirmi gün kaldık. Resûl-i Ekrem son derece hassas ve ince yürekli idi. Misafirliğimizin uzamasından ailelerimizi özlediğimizi anladı. Bize ailemiz efradından sordu. Biz de haber verdik. Sonra şöyle buyurdu: *"Artık ailelerinize gidebilirsiniz.⁴ Ailenizin yanında ikamet ediniz, onlara dinî bilgileri öğretiniz, onlara dinî vecîbelerini eda ve haramlardan içtinap etmelerini emrediniz!"* (Mâlik'in râvisi Ebû Kilâbe der ki:) Mâlik b. Huveyris bana Peygamber'in daha birçok vasiyetini bildirdi, ben onların bir kısmını hıfzettim, bir kısmını edemedim. (Şunları da emretti:) *"Benim kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılınız, namaz vakti girince biriniz size ezan okusun, en faziletliniz, en yaşlınız da size imâmet etsin!"⁵*

Bu hadisin istidlâl noktası *"Namaz vakti girince biriniz size ezan okusun."* cümlesidir. Ezan, namaz vaktinin girdiğini ilândan ibaret olup bir müezzinin ilân ve ihbarına itibar edilmesi emrolunmuştur.

Yine böyle Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, *"Sizi (müezzin) Bilâl'in ezan sesi, sahur taamınızı yemekten menetmesin! Çünkü Bilâl (şafaktan önce) gece vakti temcid verir ki (teheccüd) namaz(ı) kılanları sahur yemeğine döndürsün; uykuda olanları da sahur yemeye uyandırsın. Fecir şöyle olmak değildir"* (diye Resûl-i Ekrem şehâdet parmağını kaldırarak ufukta görülen ve amûdî ziyadan ibaret olan fecr-i kâzibe işaret etmiştir). Sonra Resûl-i Ekrem (iki şehâdet parmağını yan yana getirerek), *"fecir böyle olmaktır"* (buyurup fecr-i sâdık dediğimiz ufuktaki müstatîl ziyaya işaret) buyurmuştur.⁶

Abdullah b. Mes'ûd'un bu hadisini müellif Buhârî, Abdullah b. Ömer'den de şöyle rivayet ediyor: *"Bilâl, gece vakti temcid verir. Siz, İbn Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyiniz, içiniz!"⁷* buyurulmuştur. İbn Ömer'in rivayeti İbn Mes'ûd'un rivayetini izah eder mahiyettedir ve her ikisinin maksada delâletleri açıktır.⁸

4 Resûl-i Ekrem'in Benî Sâ'd heyetine ailelerinin yanlarına gitmelerine izin vermesi, bu heyetin Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelmiş olmaları, Mekke'nin fethinden sonra da hicret kapısı kapanmış bulunması cihetiyle Medine'ye gelenlerin Medine'de ikametleri ihtiyarî olmasına mebnîdir.

5 {B7246 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.}

6 {B7247 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.}

7 {B7248 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.}

8 İbn Ümmü Mektûm'un adı Abdullah'tır. Vâlidesi Ümmü Mektûm'un adı da Âtike'dir. Hazret-i Hatice'nin

Yine bu babda Buhârî'nin rivayetine göre Berâ b. Âzib radiyallahu anh der ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye hicret ettiğinde on altı ay veya on yedi ay (Kudüs'teki) Beytûlmakdis tarafına doğru namaz kılmıştı, fakat her zaman Kâbe'ye karşı kılmayı arzu eder ve bu arzusunu gök yüzüne bakarak Cenâb-ı Hakk'a karşı izhar eylerdi. Bunun üzerine Bakara sûresinin şu meâldeki 144. âyet-i kerîmesi gönderildi: "*Habîbim! Biz senin yüzünün zaman zaman gökyüzüne döndüğünü* (Kâbe'ye teveccüh niyazında bulunduğunu) *görüyoruz. Biz de muhakkak seni pek memnun olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Bu irademizin tahakkuku için habîbim hemen yüzünü Mescid-i Harâm'ın Kâbe tarafına çevir!*" buyurulması üzerine Resûl-i Ekrem Kâbe'ye teveccüh buyurdu (ve ikinci namazı ilk defa Kâbe'ye doğru kılındı). Ashaptan bir zat⁹ da Resûl-i Ekrem'le ikinci namazını Kâbe'ye doğru kılmıştı. Bu zat (ferdâsı gün sabah vakti) Medine'den çıkıp (Kubâ'ya) ensardan bir cemaatin (sabah namazı kılmakta bulundukları Kubâ Mescidi'ne) uğramıştı. Bunların Beytûlmakdis'e doğru namaz kıldıklarını görmesi üzerine namazdakilere, "Resûl-i Ekrem'le beraber namaz kıldığını ve Peygamber'in Kâbe'ye teveccüh ettiğini ve ikinci namazında rûkûda iken Kâbe'ye doğru dönüldüğünü, şehâdet suretiyle haber verdi. Kubâ halkı da Şam'a doğru namaz kılarken Kâbe tarafına yöneldiler."¹⁰

Tercümemizde kavis içinde gösterdiğimiz ziyadeleri, Buhârî'nin bu babında Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayetinden alarak gösterdik. Hadisin haber-i vâhid mevzuuna delâleti, Kubâ Mescidi'ndeki cemaatin tahvîl-i kible hakkındaki bir kişinin ihbar ve şehâdetini kabul etmiş olmalarıdır.

Her iki rivayetten anlaşıldığına göre tahvîl-i kible vâkıası ikinci namazı Medine'de vuku bulmuş, Kubâ Mescidi'nde de ferdâsı gün sabah namazında tatbik olunmuştur. Şu halde Kubâ halkı âyetin nüzûlünden ve Peygamber'in tatbikinden sonra akşam ve yatsı namazlarını Beytûlmakdis'e doğru kılmış bulunuyorlar.

Hatıra gelir ki istikbâl-i kible namazın şerâiti cümlesinden olduğuna göre Kubâlılar'ın akşam ve yatsı namazlarının hükmü nedir?

Bu iki vakit namaz tahvîl-i kible haberi kendilerine erişmeden önce kılındığı için sahihtir.

*Sahîh-i Buhârî'*de bu hadislerden başka birçok rivayet daha varsa da onların naklinden sarfınazar ettik. Yalnız bu bahsin sonunda Resûl-i Ekrem'in memâlik-i İslâmiyye dahilinde vilâyetlere gönderdiği emîrleri yani valileri, hariçte mücâvir devletlere gönderdiği sefirleri birer kişiden ibaret olduğuna¹¹ dair de bir bab açarak haber-i vâhidin bir delil-i

dayısı oğlu Abdullah'ın kızıdır. İbn Ümmü Mektûm Peygamberimizden önce Medine'ye hicret etmiştir. Müşârûn ileyh âmâ idi. Gazâya gidemezdi. Peygamberimiz gazâya giderken onu Medine'de vekil bıraktı. On üç defa Medine'de Resûl-i Ekrem'e vekâlet etmiştir.

9 Hadis şârihleri bu zatın adının bilinmediğini haber veriyorlar.

10 {B7251, B7252 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 1.}

11 {B7264 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 4.}

şer'î olduğuna işaret etmiştir. Biz Resûl-i Ekrem'in bu ümerâsını ve süferâsını –idarî ve siyasî pek mühim bir bahis olduğu için– medeniyet-i İslâmiyye'yi izhar eden bu bahsi şârih Aynî'nin tertibi veçhile izah edeceğiz.

ÜMERÂ-YI PEYGAMBERÎ

MEKKE EMÎRİ ATTÂB B. ÜSEYD

Mekke'nin fethi üzerine Resûl-i Ekrem Medine'ye avdet ederken Attâb b. Üseyd'i Mekke'ye vali tayin buyurdu ve o yıl hac mevsiminde hac da Attâb'ın emâreti altında ifa olundu ki sekizinci sene-i hicriyye haccı idi. Dokuzuncu sene Hazret-i Ebû Bekir emîr-i hac idi. Onuncu sene de haccetü'l-Vedâ ifa olundu ve bu sırada Attâb'ın güzel hizmetleri görüldü. Attâb, Mekke'nin fethi sırasında müslüman olmuştu. O sırada henüz yirmi veya yirmi bir yaşında idi. Emevî ailesine mensup zeki bir gençti. Mekke'yi pek iyi idare etti. Hazret-i Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında da vazifesinde ibkâ olundu ve Ebû Bekir'in vefatı günü vefat etti.

TÂİF EMÎRİ OSMAN B. EBÜ'L-ÂS

Resûl-i Ekrem Osman b. Ebû'l-Âs'ı da Tâif'in fethi üzerine oraya tayin buyurmuştu ve pek iyi idare etmişti. Hasan-ı Basrî hazretleri sâhib-i tercüme hakkında, “Osman b. Ebû'l-Âs'tan efdal kimse görmedim” diye senâ ederdi. Tâif'ten başka Bahreyn ve Uman valiliklerinde de bulundu. 51 tarihinde vefat etti.

BAHREYN VALİSÎ ALÂ B. HADRAMÎ

Müşârûn ileyh Hadramutludur. Resûl-i Ekrem'in güzîde valilerindendir. Medine zaruret içinde bulunduğu ve aç kaldığı zamanlarda Alâ b. Hadramî'nin gönderdiği zekât malları yetiştirdi. İrtihâl-i Peygamberî üzerine zuhur eden irticad ve irticâ bastırmış ve Ebû Bekir, Ömer zamanlarında da vazifesinde ibkâ olunmuştur. Hicrî 14 yılında vefat etmiştir. Alâ' hazretleri valiliğinden önce Bahreyn'e sefâretle gitmişti. Bu şerefli vazifesini de aşağıda göreceğiz. Resûl-i Ekrem Ebû Süfyân'ı da Necrân'a vali olarak göndermiştir.¹²

YEMEN VALİLERİ

Asr-ı saâdet'te en mühim vilâyet Yemen'di. Bu cihetle Yemen'e pek çok zevat müte-addit vazifelerle gönderilmiştir. İlk Yemen valisi Bâzân'dır. Bâzân, İranîler'in de Yemen'de son valisi idi. Aşağıda görüleceği üzere Kistrâ Pervîz'in katli üzerine, Bâzân ve etbâi müslüman olmuşlardı. Bu cihetle Resûl-i Ekrem de Bâzân'ı vazifesinde ibkâ etti. Fîrûz

12 Ebû Süfyân'ın târih-i hayatı bu eserimizde 1095 numaralı hadisin izahında geçti, oraya bakınız!

ed-Deylemî, Muhâcir b. Ebû Ümmiyye, Ebân b. Saîd b. Âs, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâz b. Cebel gibi birçok zevât-ı sahâbî idarî, iktisadî, askerî müteaddit vazifelerle gönderilmişlerdir. Bunlardan Ebû Mûsâ el-Eş'arî Yemen'in sahil kısmını idare etmiştir. Muâz b. Cebel de umûr-ı askeriyyeyi idareye memur edilmişti. Bunların birçok vesilelerle hal tercümelerini bildirmiş bulunuyoruz.

HAZRET-İ PEYGAMBER'İN SEFİRLERİ

Müellif Buhârî mevzumuz olan haber-i vâhid bahsinde Resûl-i Ekrem'in Rum kayseriyle İran kistrâsına gönderdiği birer sefirine dair iki haber rivayet etmiştir¹³ ki pek kısa bir metin ile rivayet olunan bu hadisleri müellif Zebîdî burada *Tecrîd*'e almamıştır. Şârih Aynî *Umdetü'l-kârî*'de bunları izah etmekle beraber İskenderiye Meliki Mukavkıs'a, Belkâ Meliki Hâris Gassânî'ye, Yemen'e Melik Hûze'ye, Habeşe Necâşîsi Ashame'ye de birer sefir vedâatıyla birer nâme-i peygamberî gönderildiğini bildiriyor. Bu altı hükümdardan başka şârih Aynî Bahreyn, Busrû, Zilkilş, Maan, Abdükülâl gibi ikinci derecede devlet adamlarına da birer sefir ve mektup gönderildiğini kayıt ve izah ediyor.

Şüphesiz ki Resûl-i Ekrem'in bu dinî ve aynı zamanda siyasî hareketi, beşeriyeti İslâm dinine umumi mahiyette daveti idi ve bu daveti âmmeye, **قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا** “*Habîbim! ‘Ey insanlar! Emin olunuz ben, hepinize Allah’ın gönderdiği Peygamberim’ de!*”¹⁴ fermanıyla memur edilmişti.

Resûl-i Ekrem Medine'ye hicretinin altıncı yılında müslümanların ve İslâmiyet'in en azgın düşmanı olan müşriklerle Hudeybiye sulhunu yapıp bunları bir musâlahanâme ile bağladıktan sonra da‘vet-i âmme sırası gelmiş bulunuyordu. Bu yüksek ve beşeriyete şâmil vazifelerini muasır ve uzak, yakın mücâvir devlet reislerine davetnâmeyi hâmil birer sefir göndermek suretiyle ifa buyurmuştu.

ŞARKÎ ROMA SEFİRİ DİHYE

Resûl-i Ekrem İmparator Herakleios'a hitaben yazılan mektubunu Dihye b. Halîfe eliyle gönderdi. Hazret-i Peygamber'in havâss-ı ashâbından olan Dihye hazretleri ashâbın en güzeli ve en kibar bir siması idi. Rivayete göre Dihye hazretleri Şam'a vardığında bütün evlerden herkes çıkıp bu necip çehreyi görmeye koşmuşlardı. Dihye adında ashap arasında başka bir kimse de yoktu. Bazı defa Cibrîl, Resûl-i Ekrem'in huzuruna Dihye suretine temessül ederek gelirdi. Bununla beraber Dihye Bedir'den sonraki gazâların hepsinde bulunmuş ve yüksek hizmetler görmüştür (*Umdetü'l-kârî*, I, 93). Bu cihetle Roma İmpa-

13 {B7264 Buhârî, Ahbârü'l-âhâd, 4.}

14 {el-A'râf, 7/158.}

ratorluğu gibi o devrin muazzam bir devletinin reisine böyle necip ve kibar bir simanın gönderilmesinde son derece yüksek bir hüsn-i intihab vardır.

Dihye el-Kelbî vedâatıyla gönderilen davetnâme sureti ve bu nâme-i peygamberî üzerine Kayser Herakleios –Peygamberimizin ailesi, şahsî hayatı, öteden beri kavmiyle münasebatı, kendisine iman edenlerin içtimaî vaziyetleri, tebliğ ettiği dinin esas umdeleri, muhalifleriyle müteakabil vaziyetleri gibi hususlar hakkında– erkân-ı devleti huzurunda, Ebû Süfyân b. Harb'den¹⁵ tahkikatına dair mâlûmat, bu eserimizin baş tarafında 7 rakamıyla tercüme edilen Abdullah b. Abbas hadisinde geçti. Oraya bakınız!

Bu derin incelemelerden ve aldığı müsbet cevaplardan sonra kayser, Ebû Süfyân'a, "Eğer bu cevapların doğru ise ayaklarımın bastığı şu topraklara yakın bir zamanda o zat mâlik olacaktır. Esasen ben, bu peygamberin zuhur edeceğini çok iyi bilirdim. Yalnız onun sizin aranızdan çıkacağını sanmazdım. Eğer onun yanına varabileceğimi bilsem, ona mülâki olmak için her zahmete katlanırdım. Yanında bulunsaydım ayaklarını yıkar, ona hizmet ederdim."¹⁶ {dedi.}

Bundan sonra Herakleios, Dihye ile gönderilen nâme-i peygamberîyi istedi. Dihye hazretleri de Resûlullah'ın mektubunu sundu. Metn-i şerifi bu eserimizin ikinci cildinde 7 rakamıyla yazılı bulunan davetnâmenin meâli şöyledir:

"Bismillâh irrahmân irrahîm, Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)den Rum'un büyüğü Herakleios'a: Hidayet yoluna uyanlara selâm olsun! Ey Rum milletinin ulusu! Seni İslâm câmiasına ve Müslümanlığa davet ediyorum. Müslüman ol ki selâmette bulunasın, müslüman ol ki Allah ecrini iki kat versin.¹⁷ Eğer bu davetimi kabul etmezsen hristiyan çiftçilerin günahı boynuna olsun! Ey ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda müsavi ve müşterek olan bir söze (tevhid kelimesine) geliniz; birleşelim, Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim ve O'na hiçbir şeyi şerik koşmayalım, Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab ittihaz etmeyelim! Eğer Ehl-i kitap bu davetten yüz çevirirlerse ey müslümanlar siz de onlara, 'Şahit olunuz biz müslümanız!' deyiniz!"¹⁸

Ebû Süfyân der ki: Herakleios bu sözleri dedikten ve mektubu okutmasını bitirdikten sonra yanında gürültü çoğaldı ve sesler yükseldi. Biz de yanından çıkarıldık. Bunun

15 Dihye, nâme-i peygamberîyi kaysere verdiği sırada Ebû Süfyân bir ticaret kafilesiyle Şam'da bulunuyordu ve Hazret-i Peygamber hakkında icrâ-yı tahkikat için imparator tarafından saraya davet olunmuş ve heyet içinde Ebû Süfyân'ın Hazret-i Peygamber'e karâbeti bulunduğundan ondan sorulmuş ve alınan cevapta arkadaşları işhâd edilmiştir.

16 Kayserin *Buhârî* metninde rivayet olunan bu ifadelerine göre, iman ettiği muhakkak olmakla beraber kayserin bu itirafları üzerine mecliste bulunan erkân-ı devletin gürültülü patırtılı müdahaleleri üzerine, daha ileri gidemeyip sarfınazar etmiş ve sefir Dihye hazretlerini kıymetli hediyelerle ve bazı siyer müelliflerinin bildirdiği cevabî bir mektup ile mutayyeben iade eylemiştir.

17 İki ecir ve sevabın biri Hazret-i İslâ'ya, öbürü de Hazret-i Muhammed'e iman ettiğinin mükâfatı!

18 {B7 Buhârî, Bed'ül-vahy, 1; Âl-i İmrân, 3/64.}

üzerine ben arkadaşlarıma dedim ki İbn Ebû Kebşe'nin (yani Resûlullah'ın)¹⁹ işi büyüdü. Benî Asfer hükümdarı bile ondan korkuyor. Artık Resûlullah'ın galip geleceğine Cenâb-ı Hakk'ın gönlüme İslâm sevgisini koyuncaya kadar kanaatim devam etti.

Kayseri İslâm'a davete dair İbn Abbas'ın Ebû Süfyân'dan rivayeti burada bitiyor. *Buhârî* metninde hadisin bundan sonra, *وكان ابن الناطور صاحب إيلياء*, ibaresiyle başlayan kısmı Ebû Süfyân'dan naklolunan rivayetin devamı olmayıp, Zühri'nin Şam hristiyanlarının piskoposu İbn Nâtûr'a isnad ettiği rivayettendir. Bunu da 7 numaralı hadisin buna dair tercümesinden okuyunuz!

İRAN SEFİRİ ABDULLAH B. HUZÂFE

Abdullah b. Huzâfe radiyallahu anh Benî Sehm'den ve Kureyş eşrafından olup, Habeşistan'a hicret eden ilk müslümanlardanır. Bedir Muharebesi'nde de bulunmuştur. Bu cihetle İran sefâretine de müşârûn ileyh hazretleri bir mektupla gönderilmiştir.

Da'vetnâme-i peygamberînin tercümesi şöyledir: "... *Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)den, Fars'ın ulusu kistrâya! Doğru yola gidenlere, Allah'a ve resulüne iman edenlere, bir Allah'tan başka hiçbir mâbud olmayıp onun şeriki bulunmadığına ve Muhammed onun kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet edenlere selâm olsun! Ey kistrâ! Seni Allah dini Müslümanlığa davet ediyorum. Çünkü ben bütün insanlara peygamber gönderildim. Hayatta olanları inzâr eylemek ve kâfirler üzerinde ihkâk-ı hak etmek için. Ey kistrâ! Müslüman ol ki selâmete eresin. Olmazsan Mecûsî kavminin günahı boynuna olsun!*"²⁰

Abdullah b. Abbas radiyallahu anh şöyle haber vermiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir mektubunu kistrâya gönderdi ve mektubu götüren Abdullah b. Huzâfe'ye mektubu Bahreyn'in büyük emîrine²¹ vermesini emredip "*emîr, kistrâya gönderir*" buyurdu. Bahreyn emîri vasıtasıyla da'vetnâme-i peygamberî kistrâya verilip de okuyunca (bu küstah) kistrâ, Resûlullah'ın mektubunu yırttı attı. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu haber erişince kistrânın mülkünün tamamıyla parçalanmasına dua buyurdu (ve öyle oldu).²²

19 Ebû Kebşe, Hazret-i Peygamber'in ana cihetinden büyük babası idi. Putlara tapmaz, yıldız ibadet ederdi. Resûl-i Ekrem putlara ibadet aleyhinde bulununca ona nispet ederek İbn Ebî Kebşe dediler.

20 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارَسَ سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى وَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَشَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ اللَّهِ فَإِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ كُلِّهِمْ لِيُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيُحَقِّقَ الْقَوْلَ عَلَى الْكَافِرِينَ. أَسْلَمَ تَسْلَمَ. فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَعَلَيْكَ إِثْمُ الْمَجُوسِ (زاد المعاد) {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 601; Yâsîn, 36/70.}

21 O sırada Bahreyn vilâyeti İran'a tâbi olup emâretinde de Münzir b. Sâvâ bulunuyordu. Rivayete göre Bahreyn fetholunup Alâ b. Hadramî radiyallahu anh vali tayin buyurulduğunda Münzir b. Sâvâ ile beraber Bahreyn'deki bütün Araplar müslüman olmuştur. Bahreyn hakkında bu eserimizde, 1036 numaralı hadisin izahında açıklama vardır, oraya bakınız.

22 عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ بَكْتَابَهُ إِلَى كِسْرَى فَأَمَرَهُ أَنْ يَدْفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ الْبَحْرَيْنِ يَدْفَعُهُ عَظِيمُ الْبَحْرَيْنِ إِلَى كِسْرَى. فَلَمَّا قَرَأَهُ كِسْرَى فَرَّقَهُ فَدَعَا عَلَيْهِمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَمِزُقُوا كُلَّ مَمِزُقٍ. {B2939 Buhârî, Cihâd, 101.}

Buhârî'nin kısa bir metin ile rivayet ettiği bu muazzam vâkıyayı büyük hadisçi ve tarihçi şârihimiz Bedreddin el-Aynî şöyle izah ediyor: Abdullah b. Huzâfe, Peygamber'in mektubunu (Münzir vasıtasıyla) Kistrâ Pervîz b. Hürmüz'e gönderdi. O (küstah) hükümdar da mektubu parçaladı ve, "Benim kölem olduğu halde birisi bana böyle bir mektup yazsın?" diye tefevvühatta bulundu. Bu çirkin muamele Nebî sallallahu aleyhi ve selleme erişince Hazret-i Peygamber de "*Allahım! Sen de bunun mülk ve saltanatını parçala!*" diye dua buyurdu.²³

Hazret-i Peygamber'in mektubu üzerine kistrâ Yemen vilâyetindeki nâibine, (valisi) Bâzân'a mektup yazarak, "*Kuvvetli iki kimse gönder; bu adamı tutup bana getirsinler*" dedi. Bâzân en kuvvetli kahraman bir adamını kistrâdan aldığı bir mektupla ve Harhara adında İranî birini terfik ederek gönderdi ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yazdığı bir mektubunda, bunlarla birlikte kistrâyâ gitmesini emretti.

Bu iki İran bahadırı Yemen'den çıkıp Medine'ye vardılar ve (İran âdetine göre sakallarını, bıyıklarını traş edip Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem huzuruna girdiler. Hazret-i Peygamber bunlara, "*Haydi şimdi gidiniz de yarın geliniz*" buyurup huzurdan çıkardı. O gece, bazı müelliflerin rivayetine göre cemâziyelûlânın onuncu salı gecesi, Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme vahiy geldi ki, Allahü zü'l-celâl, Kistrâ Pervîz'e oğlu Şîreveyh'i musallat kıldı ve falan ayın falan günü onu öldürdü.

Bu vahiy üzerine Nebî sallallahu aleyhi ve sellem iki İranî'yi çağırttı, onlara bu vâkıyayı haber verdi ve bunlara ikram edip bilhassa Harhara'ya altın ve gümüşle murassa' bir kemer hediye etti ki bunu Hazret-i Peygamber'e Melik Mukavkıs hediye etmişti.

Bunlar huzur-ı saâdetten çıkıp Yemen'e gittiler, Bâzân'a varıp bütün bunları ona anlattılar. Bunun üzerine Bâzân, "Vallahi bunlar bir melik sözü değildir, bir peygamber tebliğidir; ben bu zatı iddia ettiği veçhile muhakkak bir hak peygamberi olduğunu anlıyorum. Göreceksiniz bu suikast hadisesi de muhakkak onun dediği gibi tahakkuk edecektir!" dedi. Çok geçmeden ona Şîreveyh'in bir mektubu geldi. Bu mektupta Kistrâ Pervîz'in şu tarihte katlolunduğu bildiriliyordu ki Resûl-i Ekrem'in haber verdiği tarihi. Bâzân Şîreveyh'in mektubunun mazmununa vâkıf olunca, "Bu zat muhakkak hak peygamberdir" deyip müslüman oldu. Yanında bulunan Farşlılar da müslüman oldular. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de Bâzân'ı San'a'da Yemen valiliğinde bıraktı. Bu cihetle Bâzân, Resûl-i Ekrem'in Yemen'e gönderdiği valilerin birincisi oldu (*Umdetü'l-kârî*, XI, 453, 454, Matbaa-i Âmire).

HABEŞE SEFİRİ AMR B. ÜMEYYE

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Amr b. Ümeyye vedâatıyla bir davetnâme de Habeşistan Meliki Necâşî'ye gönderdi. Amr, ashabın bahadırlarındandı. Damrî nisbetiyle meşhur olan Abdümenâfoğulları'ndandı. Resûl-i Ekrem'in davetnâmesinin meâli şöyledir:

23 Hazret-i Peygamber'in bu duası kabul buyurulup, İran mülk ve saltanatının parçalandığını mütalaa için bu eserimizde 1307 rakamlı Hazret-i Ömer hadisini ve onun çok mühim olan izahını okuyunuz!

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah’ın peygamberi Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) den, Habeşe Meliki Necâşî’ye! Ey melik! Müslüman olmanı dilerim. Ben senin namına –melik, kuddûs, selâm, mü’min, müheymin (sıfat-ı celîlelerini haiz) olan– Allah’a hamdüsenâ ederim ve şehâdet ederim ki, Îsâ b. Meryem Allah’ın ruhu ve kelimesidir. Allah, o kelimeyi (ki Îsâ’ya vücut veren ‘Ol’ hitabıdır) ve o ruhu –çok temiz ve afîf olan ve dünya hayatından tamamıyla çekilmiş bulunan– Meryem’e nefhetti ve bu suretle Meryem Îsâ’ya hâmil oldu ve böylece Allah ruhuyla ve nefhiyle Îsâ’yı yarattı. Nasıl ki Âdem’i de Allah yed-i kudretiyle (ve bir harika olarak) yaratmıştı. Ey melik! Seni, eşi ve ortağı olmayan bir Allah’a imana ve O’na ibadete ve bana mutâbaata Allah cânibinden gelen şeylere imana davet ediyorum. Çünkü ben Allah’ın bunları tebliğ memur resulüyüm; seni ve askerini azîz ve celîl olan Allah’a davet ediyorum. Şimdi ben size (İslâm umdelerini) tebliğ ettim ve nasihat eyledim, siz de nasihatimi kabul ediniz! Doğru yola gidenlere selâm olsun!”^{m24}

Amr b. Ümeyye bu sefâret vazifesini pek güzel ifa etmiştir. İbn İshak’ın rivayetine göre müşârün ileyh hazretleri Habeşistan’a varıp mektubu Necâşî Ashame’ye verdikten sonra, şu hitabede bulunmuştur: “Muhterem Necâşî Ashame! Bana düşen vazife vaziyeti söylemek, cenabınıza da lutfen dinlemek. Senin bize karşı gösterdiğin rikkat ve şefkat derecesinde bizim de size samimi güvenimiz vardır. Biz cenabınızdan ne gûnâ hayır ümit ettikse, muhakkak ona nâil olduk. Hiçbir veçhile endişelenmedik; daima emin bulunduk. Biz senin lisanından şu emniyet hüccetini almıştık: ‘Bizimle sizin aranızda İncil reddo-lunmaz bir şahit, zulüm etmez âdil bir hâkim olsun.’ Bu defa Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem etraftaki devletlere birer sefir gönderdi. Beni de cenabınıza! Fakat ben onların ummadıkları hüsnükabulü sizden umarak ve onların korktukları sû-i muamele ihtimalinden emin olarak geldim. Geçmiş hayra istinat ve müstakbel ecir ve mükâfata intizar ederek huzurunuzda bulunuyorum.”

Necâşî, Amr’ın bu nutkuna karşı şöyle mukabele etti: “Muhterem sefir! Allah’ı şahit tutarım ki Hazret-i Muhammed, Ehl-i kitabın intizar ettiği Nebî-i ümmîdir. Hazret-i Mûsâ’nın râkibü’l-himârı (yani Hazret-i Îsâ’nın kudûmünü) beşâreti, Îsâ’nın râkibü’l-cemeli (yani Hazret-i Muhammed’in kudûmünü) müjdelemesi gibidir. Gözle görülen hakikat, bu beşâret haberinden daha ziyade gönle şifa ve kanaat veremez.”

Bundan sonra Necâşî, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem’in mektubuna şöyle cevap yazdı:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah’ın resulü Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) e Necâşî Ashame tarafından! Yâ Nebiyyallah! Selâm sana ve Allah’ın rahmeti ve bereketi

24 بسم الله الرحمن الرحيم عن محمد رسول الله إلى النجاشي ملك الحبشة. أسلم أنت. فإني أحمد الله إليك الذي لا إله إلا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن. وأشهد أن عيسى بن مريم روح الله وكلمته. ألقاها إلى مريم البتول الطيبة الحسنية فحملت بعيسى فخلقه الله من روحه ونفخه كما خلق آدم بيده. وإني أدعوك إلى الله وحده لا شريك له والموالاة على طاعته. وإن تتبني وتؤمن بالذي جاءني. فإني رسول الله وإني أدعوك وجنودك إلى الله عز وجل. وقد بلغت ونصحت. فاقبلوا نصيحتي والسلام على من اتبع الهدى (زاد المعاد) {İbn Kayyim, Zâdü’l-meâd, III, 601-602.}

senin üzerine olsun! Şol Allah ki O'ndan başka hakiki mâbud yoktur, ancak O vardır. Allah Teâlâ'yı tevhid ve hakk-ı risâletlerinde selâmet temennisinden sonra, Yâ Resûlellah! Hazret-i Îsâ hakkında beyanatı hâvi mektubunuz bana vâsıl oldu. Yerin, göğün rabbine yemin ederim ki Hazret-i Îsâ da kendi hakkında zikrettiğiniz şeylerden ziyade bir şey söylememiştir. Onun tebligatı da hep buyurduğunuz gibidir. Bize tebliğe memur olduğunuz İslâm esaslarını öğrendik. Amcanın oğlu ile 'diyarımıza hicret eden' ashâbınla tanıştık. Ben şehâdet ederim ki sen Allah'ın resulüsün, sözünde sâdıksın, geçmiş peygamberleri tasdik ediyorsun! Yâ Resûlellah! Ben zât-ı risâletlerine biat ettim. (Sizden önce) amcanın oğluna da biat edip, onun delâletiyle âlemlerin rabbi Allah Teâlâ'ya iman edip müslüman oldum.”²⁵

Bundan sonra İbn İshak rivayetine devam ederek, Necâşî'nin hicretin dokuzuncu yılında vefat ettiğini ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem tarafından vefatı ashâb-ı kirâma haber verilerek ashap ile beraber musallâya çıkıp, müteveffâ üzerine cenaze namazı kıldığını ve dört tekbir aldığını bildiriyor. Fakat Müslim'in Sahîh'indeki rivayetine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mektup gönderdiği necâşî, üzerine namaz kıldığı necâşî değildir.²⁶ Bu cihetle İbnü'l-Kayyim diyor ki: “İbn İshak'ın bu rivayeti –Allahu a'lem– bir vehim olsa gerek. Râvi, Resûl-i Ekrem'in üzerine namaz kıldığı necâşîyi –ki Peygamber'e iman ve ashâbına ikram etmiştir– bununla kendisine mektup yazıp İslâm'a davet ettiği, necâşîyi ayırt etmeyip iki necâşîyi birbirine karıştırmıştır.”²⁷

Resûl-i Ekrem'in amcasının oğlu olarak zikrolunan Câ'fer b. Ebû Tâlib radiyallahu anhtır ve necâşî onun delâletiyle müslüman olmuştur. Amr b. Ümeyye, Resûlullah'ın mektubunu götürdüğünde Ca'fer hazretleri birtakım İslâm muhacirleriyle beraber Habeşe'de bulunuyorlardı. Bu ikinci Habeşe muhacirleri arasında Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe de bulunuyordu. Zevci vefat edip, elemli bir vaziyette idi. Hazret-i Peygamber, sefir Amr vasıtasıyla muhacirlerin Medine'ye müreffehen gönderilmelerini ve Ümmü Habîbe'nin zât-ı risâletlerine nikâh edilerek tatyîb-i hâtırına delâletini de necâşîye bildirmişti.

Necâşî, Ümmü Habîbe'yi Resûl-i Ekrem'e nikâh ettirdiği gibi, Habeşistan'da bulunan bütün İslâm muhacirlerini iki gemi ile Cezîretülarap sahiline gönderdi ve Resûl-i Ekrem'in Hayber Gazâsı'nda fetih ve zaferi sırasında Hayber'e vâsıl oldular. Hazret-i Peygamber, iki suretle mesrur olarak Habeşistan muhacirlerine de Hayber ganimetinden hisse ayırıp verdi. Bu eserimizde Hayber Gazâsı'nı okuyunuz.

25 بسم الله الرحمن الرحيم. إلى محمد رسول الله من النجاشي أصحمة. سلام عليك يا نبي الله من الله ورحمة الله وبركات الله الذي لا إله إلا هو. أما بعد فقد بلغني كتابك يا رسول الله فيما ذكرت من أمر عيسى فو رب السماء والأرض أن عيسى لا يزيد على ما ذكرت ثغروا أنه كما ذكرت. فقد عرفنا ما بعثت به إلينا وقد عرفنا ابن عمك وأصحابك. فأشهد أنك رسول الله صادقاً مصداقاً، وقد بايعتك وبايعت ابن عمك وأسلمت على يديه لله رب العالمين [زاد المعاد]. {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 602.}

26 روى مسلم في صحيحه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كتب إلى النجاشي وليس بالذي صلى عليه. {M4609 Müslim, Cihâd, 75.}

27 *Zâdü'l-meâd*. Bu eserimizde “Cenâze” bahsindeki 622 numaralı hadisin tercüme ve izahına da bakınız. {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 603.}

MISIR VE İSKENDERİYE SEFİRİ HÂTİB B. EBÛ BELTEA

Hâtıb radiyallahu anı da bir da‘vetnâme ile ve Ebû Zer el-Gıfârî hazretlerinin âzatlısı Câbir refakatiyle Mısır Meliki Mukavkıs Cüreyc b. Mînâ’ya gönderildi. O vakitler Mısır hükümeti Şarkî Roma İmparatorluğu’na tâbi olup, mukavkıs unvanındaki Mısır meliki, Roma kayseri tarafından tayin olunurdu ve mukavkıs İskenderiye’de otururlardı. Bu cihetle mukavkıs Arap müellefâtında ekseriyetle İskenderiye meliki diye anılırlar. Hâtıb da, Resûl-i Ekrem’in mektubunu Cüreyc b. Mînâ’ya İskenderiye’de verdi. Hâtıb’ın hâmil bulunduğu davetnâmenin meâli şöyledir:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah’ın kulu ve resulü Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)den Kıbt milletinin ulusu mukavkıs! Selâm hidayet yoluna giden kimselere olsun. Bu dua ve temenniden sonra derim ki: Seni İslâm câmiasına ve dinine davet ediyorum. Müslüman ol ki selâmete eresin, müslüman ol ki Allah ecir ve mükâfatını iki kat vere (Nasrâniyet ve İslâmiyet mükâfatları). Eğer bu davetimden yüz çevirirsen, Kıbt kavminin günahı boynuna olsun! Ey Ehl-i kitap! Bizimle sizin aramızda müsavi ve müşterek olan bir söze (tevhid kelimesine) geliniz. Birleşip Allah’tan başkasına ibadet etmeyelim ve O’na hiçbir şeyi şerik koşmayalım. Allah’ı bırakıp da birbirimizi rab ittihaz etmeyelim. Eğer Kıbt kavmi bu tevhide yüz çevirirlerse, ey müslümanlar! Siz de onlara, ‘Şahit olunuz biz müslümanız!’ deyiniz.”²⁸

Hâtıb Resûl-i Ekrem’in davetnâmesini mukavkıs verip müşârûn ileyh meâline muttali olunca, “Bu zat peygamberse düşmanlarına dua edip de onları niçin mahvetmiyor?” diye münkirane bir çehre ile karşıladı. Hâtıb radiyallahu anı da şöyle hakîmane ve müskit cevap verdi: “Ey Kıbt kavminin ulusu! Senden önce bu Mısır tahtında bulunan bir hükümdar (firavun) kendisini rabb-i âlâ (ulu rab) zu‘metmişti, fakat Cenâb-ı Hak onu (derhal helâk etmedi. Nihayet mev‘ûd vakti gelince) dünya ve âhîret azabıyla yakaladı ve ondan intikam aldı. Ey hükümdar! Başkasından ibret al da, başkasına ibret olma!”

Hâtıb’ın bu hakîmane mütâlaaları üzerine mukavkıs, “Bugün için bizim bir dinimiz var, biz bu dinimizi bundan daha hayırlı bir din olmadıkça bırakamayız” dedi. Buna da şöyle cevap verdi: “Biz sizi bir İslâm dinine davet ediyoruz ki Allah bugün beşeriyete din olmak üzere, bu dîn-i mübînî ikame edip, ondan başkalarını neshetmiştir. Sizi İslâm dinine davet eden bu muhterem Nebî bütün insanları davet etmiştir. Ona karşı en şiddetli husumeti Kureyş müşrikleri göstermiştir. En azgın düşmanı da yahudilerdir. Ona diyanet hususunda en yakın millet hıristiyanlar bulunuyor. Hayatıma yemin ederim ki Mûsâ’nın İsâ’yı ve kudûmünü tebşir etmesi, İsâ’nın Muhammed’i müjdelemesi gibidir. Bizim cenabınızı Kur’an ahkâmına davetimiz sizin ehl-i Tevrat’ı (yahudileri) İncil’e davet etmeniz gibidir. Her peygamber bir kavme idrak etmiştir ki o muasır kavim o peygamberin ümmetidir.

28 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الْمُقَوْقِسِ عَظِيمِ الْقِبْطِ. سَلَامٌ عَلَيَّ مِنْ اتَّبَعَ الْهُدَى. أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ. أَسْلِمْ تَسْلِمًا وَأَسْلِمْ يَوْمَكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ. فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ أَهْلِ الْقِبْطِ. يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ [زاد المعاد]. {İbn Kayyim, Zâdü’l-meâd, III, 603; Âl-i İmrân, 3/64.}

Benimle beraber birtakım akvam da, o peygambere itaat ederek onun ümmeti câmiasına iltihak etmişlerdir. Ey hükümdar! Cenabınız da bu aziz peygamberin zamân-ı nübüvvetine erişen bahtiyarlardan bulunuyorsunuz. Biz sizi Îsâ'nın dininden menetmiyoruz. Belki onun tebligatıyla emir (ve onun tebligatı mûcibince İslâm'a davet) ediyoruz.”

Bunun üzerine mukavkis, “Ben bu peygamberin halini, şanını tetkik ettim. O ne fena şeyler emreder, ne de iyi şeylerden nehyeder. O sâhir değildir, kâhin değildir, kâzib de değildir. Kendisinde hafâyâ-yı umûru bulup çıkarmak ve gönüllerdeki gizli temayülleri bilip haber vermek gibi nübüvvet alâmeti de buldum. Biraz daha düşünmek isterim” dedi.

Resûl-i Ekrem'in mektubunu aldı ve fildişinden küçük bir kutu içine koyup, mahfazayı mühürleyerek bir câriyesine verdi. Sonra, Arapça kitâbete muktedir bir kâtibini çağırıp Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme şu cevabı yazdırdı: “Bismillâhirrahmânirrahîm! Muhammed b. Abdullah'a. Kıbt'ın ulusu mukavkistan! Selâm sana aziz peygamber! Bundan sonra arzolunur ki mektubunu okudum, münderecatını ve davet ettiğiniz hususu anladım. Peygamber silsilesinden ba'solunacak bir peygamber kaldığını bilirdim. Fakat onun Şam'dan çıkacağını sanırdım. Sefirinize ikram ettim. Size iki câriye gönderiyorum. Bunların Kıbtîler arasındaki mevkii yüksektir. Bir de kisve takdim ettim. Binmeniz için bir de ester hediye ettim. Selâm sana muhterem peygamber!”²⁹

Mukavkis Cüreyc b. Mînâ gerçi müslüman olmamışsa da fakat Peygamber'in sefiri, Hâtıb'a çok hürmet etmiştir. Hâtıb b. Ebû Beltea da hakîmane mütâlaalarıyla bu hürmete liyâkat kesbetmiştir.³⁰

Takdim edilen iki hemşire câriyeler Mâriye ve Sîrîn adlarında idi. Resûl-i Ekrem Mâriye'yi müslüman olduktan sonra mülkü yemîn ile istifraş edip, bundan İbrâhim adında bir oğlu oldu ve on sekiz aylık nevzad iken vefat etti (bu eserimizde 646 numaralı Enes b. Mâlik hadisini ve izahını okuyunuz).

Mâriye'nin hemşiresi Sîrîn'i Resûl-i Ekrem şâir-i nebevî Hassân b. Sâbit'e vermiştir. Döldül adındaki beyaz ester Muâviye zamanına kadar yaşamıştır. İrtihâl-i peygamberîden sonra Hazret-i Ali binmiştir.

YEMÂME SEFİRİ SELÎT B. AMR EL-ÂMİRÎ

Resûl-i Ekrem, Selît b. Amr vedâatıyla bir mektup da Yemâme Meliki Hevze b. Ali'ye gönderdi. Selît b. Amr Habeşistan'a hicret eden kudemâ-yı sahâbeden olmakla Yemâme'ye sefir tayin olunmuş ve hicretin 12. yılında yine burada Yemâme Harbî'nde şehid olmuştur.

29 بسم الله الرحمن الرحيم. لمحمد بن عبد الله من المقوقس عظيم القبط. سلام عليك. أما بعد فقد قرأت كتابك وفهمت ما ذكرت فيه وما تدعوا إليه. وقد علمت أن نبيا بقي وكنت أظن أن يخرج بالشام. وقد أكرمت رسولك وبعثت إليك بجارينين لهما مكان في القبط عظيم وكسوة وأهديت إليك بغلة لتركبها والسلام عليك [زاد المعاد].

30 Hâtıb b. Ebû Beltea Bedir Harbî gazilerinden ve böyle yüksek mefkûre sahibi bir zat olmakla beraber, bir kere gaflet etmiş ve feth-i Mekke için Resûl-i Ekrem'in Medine'de hazırlığını Mekke eşrafına bir mektupla bildirmek istemiştir. Fakat bu sakat hareketi Resûl-i Ekrem'e vahiy olunmakla mektup istirdat edilmiştir. Bu eserimizdeki Mekke'nin Fethi bahsine bakınız!

Hevze'ye gönderilen davetnâmenin meâli şöyle idi: “*Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın Peygamberi Muhammed (sallahu aleyhi ve sellem)den Hevze b. Ali'ye. Doğru Yoldan Gidene Selâm Olsun! Mâlûmun olsun ki rabbim İslâm dinini yakın zamanda dünyanın uzak ufuklarında parlatacaktır. Binaenaleyh ey Hevze! Müslüman ol ki selâmete eresin. Ben de hâkimiyetin altındaki memleketi sana tefvîz ederim.*”³¹

Selît radiyallahu anh Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mühürlü mektubunu hâmilen Yemâme'ye vardı. Hristiyan olan Hevze'nin huzurunda Resûlullah'ın mektubunu okudu. Hevze, Resûlullah'ın davetini mükerreren reddetmekle beraber cevabî bir mektup yazarak mektubunda, “Beni davet ettiğin din ne güzel şeydir, onu kabul ederim. Şu kadar ki Arap kavmi benim yerime göz dikmiştir. Saltanatımın bekasını temin için beni veliaht yaparsan sana tâbi olurum” diye bildirdi. Sefir Selît radiyallahu anha da câize verip Hecr kumaşından dikilmiş elbise giydirecek gönderdi. Selît b. Amr bu mektup ve hediyelerle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gelip, sefâret hâtırasını arz ve cevabî mektubu takdim etti. Resûl-i Ekrem mektubu okuyunca, “*Bu adam ne söylüyor? Bu şartla şehâdet parmağı kadar toprak istese onu bile veremem, kaldı ki elindeki Yemâme diyarının hükümlerini!*” buyurdu.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fethinden avdet buyurduğu sırada, Cibrîl aleyhi's-selâm gelip, Hevze'nin öldüğünü tebliğ etti. Bunun üzerine de Resûl-i Ekrem, “*Fakat Yemâme işi bitmiş değildir; yakında orada yalancı peygamber türeyecektir*” dedi. Mamafih onun da öldürüleceğini haber verdi. Ashaptan biri, “Yâ Resûlallah! O yalancıyı kim öldürecek?” diye sordu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de, “*Seninle mücahid arkadaşların!*” diye cevap verdi ve hakikaten Hazret-i Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında Resûl-i Ekrem'in haber verdiği veçhile Yemâme mürtecileri ashâb-ı kirâm tarafından tenkil edildi.

Müverrih Vâkıdî'nin beyanına göre, Şam'ın nasârâ ulularından olan Erkün, Hevze'nin yanında bulunduğu sırada, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile münasebetini sordu. Hevze, “Geçenlerde bir mektubunu aldım. Beni İslâmiyet'e davet ediyordu. İcâbet etmedim” diye cevap verdi. Erkün “Niçin icâbet etmedin?” dedi. Hevze, “Ben dinime bağlı bir adamım. Bununla beraber kavmimin meliki bulunuyorum. Eğer Muhammed'e tâbi olursam ne din kalır, ne saltanat!” diye cevap verdi. Bunun üzerine Erkün şu yolda öğüt verdi: “Ey Hevze! Yanlış düşünüyorsun. Eğer sen Muhammed'e tâbi olsaydın muhakkak seni mülkünde ibka ederdi. Senin için en doğru hareket Muhammed'e tâbi olmaktır. İyi bil ki o, Nebî-i Arabî İsâ b. Meryem'in müjdelediği bir peygamberdir; biz hristiyan ulemâsına göre İncil'de Muhammed Resûlullah diye yazılmıştır ve bu muhakkaktır.

31 بسم الله الرحمن الرحيم. من محمد رسول الله إلى هوزة بن علي سلام على من اتبع الهدى واعلم أن ديني سيظهر. إلى منتهى الحف والحافر. فأسلم تسلم وأجعل لك ما تحت يديك. [زاد المعاد].
{Ibn Kayyim, Zâdû'l-meâd, III, 607.}

GASSAN SEFİRİ ŞÜCÂ' B. VEHB

Şücâ' hazretleri Bedir gazilerinden ve bütün gazâlarda Resûl-i Ekrem'in maiyetinde hizmet eden bir sahâbî idi. Bu cihetle Resûl-i Ekrem, Şücâ' radiyallahu anhu Gassân Meliki Hâris b. Ebû Şemmer'e bir mektupla sefir gönderdi. Şam'ın Belkâ şehri Gassânîler'in hükümet merkezi olduğundan, Hâris bazı müellefâtta da Belkâ hükümdarı olarak kaydolunmuştur. Resûl-i Ekrem, Hudeybiye dönüşünde bir davetnâme yazdırıp Şücâ' hazretleriyle Hâris'e gönderdi ki meâli şöyledir: *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın resulü Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemden Hâris b. Ebû Şemmer'e. Doğru yolda gidenlere ve Allah'a iman, resulünün nübüvvetini tasdik edenlere selâm olsun! Ey hükümdar! Seni şeriki olmayan bir Allah'a imana davet ediyorum. İcâbet ettiğiniz surette mülkünüzde yine hükümdar olarak kalacaksınız."*³²

O günlerde Hâris, Şam'ın Gûta şehrinde³³ bulunuyordu. Şücâ' hazretleri nâme-i Peygamberîyi Hâris'e Gûta'da verdi. Hâris, Resûl-i Ekrem'in mektubunu okuyup yere attı. Bu küstah, Şam'da kayserin bir valisi mesabesinde idi. Müstakil bir devlet reisi bile değildi. Metbuu olan Kayser Herakleios bile Resûl-i Ekrem'in davetine ve sefirine karşı hürmet ettiği halde Hâris böyle bir hürmetsizlikte bulundu. Hatta kaysere müracaat ederek Medine üzerine asker sevkine müsaade istedi. Fakat kayser reddetti.

Şücâ' hazretleri Medine'ye gelerek keyfiyeti Resûl-i Ekrem'e arzettiğinde, *"Allah mülkünü elinden alsın!"* diye aleyhinde dua etti. Hâris, feth-i Mekke sırasında öldü. Bir müddet sonra da ehl-i İslâm Gassân diyarını zaptederek Gassân idaresine son verdi.

BİR MÜHİMME

Müellif Buhârî'nin "Ümerâ ve Süferâ-yı Peygamberî" (peygamberin valileri ve sefirleri) başlığı ile açtığı babının bu unvanını Allâme şârihi Bedreddin el-Aynî'nin izah ederek bildirdiği valileri ve sefirleri biz de siyere dair müellefâtta, tabakat kitaplarından naklen tafsil etmiş bulunuyoruz. Ancak Allâme Aynî, Resûl-i Ekrem'in altıncı sene-i hicriyyede gönderdiği sefirleri altı zat olarak kayıt ve izah ettiği halde İbnü'l-kayyim *Zâdü'l-meâd*'da bunlara iki sefir daha ilâve ederek sekize iblâğ ediyor ki ilâve olunan iki sefir Alâ b. Hadramî ile Amr b. Âs'tır. Alâ el-Hadrâmî hazretlerinin Münzîr b. Sâvâ'ya, Amr'ın da Amman melikine birer davetnâme ile gönderildiği kayıt ve tafsil olunmaktadır.

Şu halde Alâ b. Hadramî Bahreyn'e ilk önce Münzir b. Sâvâ nezdine sefir olarak gitmiş, sonra Bahreyn Hükümdarı Münzir ile ahalinin bir kısmı müslüman, bir kısmı

32 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى الْحَارِثِ بْنِ أَبِي شَمْرٍ. سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى وَأَمَّنَ بِاللَّهِ صَدَقَ. وَإِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى أَنْ تَوَظَّنَ بِاللَّهِ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، يَبْقَى لَكَ مَلَكُكَ. [زاد المعاد]

33 Gûta, Dımaşk-ı Şam'ın şarkında imtidâd eden ve vaktiyle dünyanın cenneti diye anılan bağlık bahçelik kısımdır. Ba'de'l-İslâm, Şam merkezi hilâfet ve medeniyet olmakla, Gûta şerefini arttırmış, bugün de cennet-âsâ güzelliğini muhafaza etmekte bulunmuştur.

cizyegüzâr olmaları üzerine de vali tayin buyurulmuş oluyor. Şimdi Alâ b. Hadramî'nin bu sefâret safhasını *Zâdü'l-meâd*'dan naklen izah edeceğiz.

BAHREYN SEFİRİ ALÂ B. HADRAMÎ

Vâkıdî'nin İkrime'den rivayetine göre İkrime der ki: Resûl-i Ekrem'in Münzir b. Sâvâ'ya yazdığı davetnâme'ye dair bir vesikayı, ben İbn Abbas'ın vefatından sonra, kitapları arasında bulup istinsah ettim. Bunda deniliyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bu mektubunda Münzir'i İslâm'a davet eyledi. Münzir, Resûl-i Ekrem'e yazdığı cevabî mektubunda, arz-ı ihtiramdan sonra, "Yâ Resûlellah! Kitâb-ı şerifinizi Bahreyn ahalisine okudum. Bunlardan bir kısmı İslâm'a muhabbet ve icâbet edip müslüman olmuştur. Bir kısmı ise müslüman olmayı hoş görmemiştir. Memleketimde Mecûsî, yahudi tebeam da vardır.³⁴ Bu vaziyet hakkında emr-i peygamberîlerini bildirmelerini rica ederim."

Bunun üzerine Resûl-i Ekrem şu cevabı verdi: "*Bismillahirrahmânirrahîm. Allah'ın peygamberi Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)den Münzir b. Sâvâ'ya! Selâm sana. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah Teâlâ'ya senin namına hamdüsenâ ederim ve Allah Teâlâ'nın varlığına, birliğine ve Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şehâdet ederim. Bu hamdüsenâ ve şehâdetten sonra, ey Melik seni azîz ve celîl olan Allah adına hayır ile yâd ve sana vasiyet ederim. Muhakkak ki bir kimse bir mümine öğüt verirse, onun hayır ve sevabı ile müstefit olur. Her kim de elçilerimin hayırhahane nasihatlerine mutâaat edip, emirlerine tâbi olursa, bana itaat etmiş olur. Ey Münzîr! Elçilerim seni senâ edip, hayır ile andılar. Ben de kavmin hakkında cenabınıza şefaât ederek derim ki bunların müslüman olanlarını Müslümanlık'ta sebat ettikleri müddetçe kendi hallerinde bırak. Günahkâr olanların da günahları hususunda arzettikleri özürlerini kabul et. Ey melik! Sen kavmin hakkında nasihatçı oldukça şerefîn artar, bir şey eksilmez. Yahudilerle Mecûsîler kendi mezheplerinde durmak isterlerse serbest bırakır ve cizye vermeyi tarhedersin.*"³⁵

Alâ b. Hadramî Resûl-i Ekrem'in bu mektubunu hâmilen Münzîr b. Sâvâ nezdine bu defa sefir olarak değil, vali olarak gitmiş ve mektup mazmununa göre, yahudilerle Mecûsîler'e hürriyyet-i mezhebiyye bahşolunup kendilerinin mal, can ve müşterek vatan emniyeti nâm ve hesabına muayyen bir vergi tarhedilmiştir. Müslümanlar da zekât farîzasıyla mükellef bulunuyorlardı.

Umân'ın şimâl-i garbisinde ve Uman'dan Basra körfezine kadar Bahr-i Ahmer'in bütün sevâhili boyunca devam eden bu geniş kıtanın zekât ile cizye vâridâtı, Medine'de şiddetli bir zaruret içinde bulunan beytül mâli zarurettten kurtarmıştır.

34 Mektubun bu kaydına hıristiyan olan Münzir ile beraber hıristiyan tebeasının müslüman oldukları, mecûsîler'le yahudilerin müslüman olmadıkları anlaşıyor.

35 Bu eserimizde 1036 numara ile geçen Câbir b. Abdullah hadisi ile 1306 numaralı Amr b. Avf hadisini ve bunların izahlarını okuyunuz!

UMAN SEFİRİ AMR b. ÂS

Resûl-i Ekrem bir davetnâme ile de Amr b. Âs'ı Uman meliki, iki kardeş Ceyfer ile Abd'e gönderdi. Uman, Cezîretülarap'ın cenûb-ı şarkisinde ve Hindistan'ın karşısında gayet geniş bir kıta olup Hindistan'ın, İran'ın, Cezîretülarap'ın ticaret ambarı mesabesinde idi. Bu cihetle intişâr-ı İslâm'a çok müsait bulunuyordu. Böyle mühim bir mıntıkaya Amr b. Âs gibi bir dâhî-i siyasînin intihap buyurulmasında büyük bir isabet vardı. *Sîret-i İbn Hişâm*'da Amr b. Âs'ın Hâlid b. Velîd ve Osman b. Talha ile birlikte sekizinci sene-i hicriyye de Mekke'nin fethinden altı ay önce müslüman olduğu rivayet olunduğuna göre Amr b. Âs, Resûl-i Ekrem'in sefirlerinin sonu olacaktır.

Uman'da Cülendîoğulları'ndan bu iki birader hükümrân bulunuyordu. Bunlara gönderilen davetnâmenin tercümesi de şöyledir: *"Bismillâhirrahmânirrahîm. Allah'ın kulu ve peygamberi Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem)den Cülendîoğulları'ndan Ceyfer ile Abd'e. Doğru yolda gidenlere selâm olsun! Bu duadan sonra ey iki birader, sizi İslâm câmiasına davet ediyorum. Müslüman olunuz ki selâmete eresiniz. Ben beşeriyetin umumuna gönderilmiş, Allah'ın peygamberiyim. Hayatta olanları inzâr etmek, kâfirler üzerine de Allah'ın emirlerini yerine getirmek vazifemdir. Ey kardeş hükümdarlar! İslâm dinini tasdik ve kabul ederseniz sizi mülkünüzde hâkim kılarım. Eğer İslâm'ı kabul etmezseniz yine biliniz ki mülk ve saltanatınız uhdenizden zâil olmuştur. İslâm süvarileri topraklarınızı çiğneyecektir. Mülkünüzde nübüvvetim hâkim olacaktır."*³⁶

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem'in bu mehâbetli davetnâmesini Übey b. Kâ'b radyallahu anı yazıp mühürlemiştir.

Zâdü'l-meâd'da Amr b. Âs'ın Uman'a giderek vazîfe-i sefâreti sûret-i ifası, bu iki biraderle günlerce devam eden sûret-i temâsı Amr'ın kendi lisanından nakledilerek, uzun boylu izah ve tafsîl edildikten sonra –ki, bütün İbn Âs'ın hazâkat-ı siyasiyyesini ifade etmektedir– en sonu bu iki Uman hükümdarının nübüvvet-i Muhammediyye'yi tasdik ve şeref-i İslâm ile müşerref oldukları bildiriliyor.

Müellif Buhârî'nin "Haber-i Vâhidin Cevazı" unvanından ve şârih Aynî'nin bu unvanını ümerâ, süferâ-yı nebeviyye ile izahından bilistifade biz de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin neşr-i diyanet ve i'lâ-yı İslâmiyet için iltizam buyurduğu siyasi veçheyi tafsîl etmiş bulunuyoruz. Tevfik ise Allah'tandır.

36 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. من محمد عبد الله إلى جيفر وعبد ابني الجلندي، سلام على من اتبع الهدى. أما بعد فإني أدعوكم بدعاية الإسلام أسلموا تسلموا. فإني رسول الله إلى الناس كافة لأنذر من كان حيا ويحق القول على الكافرين، فإنكما أن أقرتما بالإسلام وليتكما. وإن أبيتما أن تقررا بالإسلام فإن ملككما زائل عنكما. وخيل تحل بساحتكما وتظهر نبوتي على ملككما (وكتب أبي بن كعب وختم الكتاب) (زاد المعاد). {İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, III, 605.}

Kitâbü'l-İ'tisâm
bi'l-Kitâb ve's-Sünne

كِتَابُ الْإِئْتِسَامِ
بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Allah'ın kitabı Kur'an-ı Mübîn ile Peygamber'in sünnetine tutunmaya dair hadîs-i şerifleri muhtevidir.

İ'tisâm “bir şeye el ile yapışıp tutmak ve tehlikeden korunmak” mânasınadır. Müellif Buhârî bu unvanını Âl-i İmrân sûresinin 103. âyetindeki, *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* “Ey müminler! Hepiniz Allah'ın (hidayet) ipine sarılınız ve birbirinizden ayrılmayınız!” kavlı şerifinden almıştır. Âyet-i kerîmedeki “habl” (ip) ile murat istiare tarikiyle Kitap ile Sünnet'tir. Allah'ın ism-i şerifine muzaf olması da bu istiarenin karînesidir. Bu istiarenin cihet-i câmiası ve edebî münasebeti her ikisinin de maksûda ermeye sebep olmasıdır ki Kitap ve Sünnet, hayır ve saadete, ip de birtakım medenî ihtiyaçları telâfiye sebep olur. Kitap ile murat Kur'an'dır. Sünnet ile murat da Resûl-i Ekrem'in sözlerinden, işlediği işlerden, başkaları tarafından işlenip de Peygamber'in menetmediği hal ve hareketlerden bize vâsıl olan hadislerdir.

Kitap ve Sünnet İslâm ümmetinin vesîle-i saadet ve hidayeti olduğu için Resûl-i Ekrem biat alırken, ilk biat şartı olarak Kitap ve Sünnet'te vârit olan emirleri dinlemek ve bu yolda itaat etmek şartını dermeyan buyurdu. Abdullah b. Ömer de Abdülmelik b. Mervân'a bu yolda biat mektubu göndermişti (2166 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer hadisine bakınız).

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبِي قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَنْ يَأْبَى قَالَ مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, “Ümmetimin hepsi cennete girecektir. Ancak imtina edenler girmeyeceklerdir” buyurmuştur. Ashâb-ı kirâm, “Yâ Resûlellah! Kimler imtina edecekler?” diye sordular. Resûl-i Ekrem de, “Her kim bana itaat ederse

cennete girecektir. Her kim de bana âsi olursa, o da (davetimi kabulden ve emirlerime itaatten) imtina etmiş olur (ve cennete giremez)” buyurdu. {B7280
Buhârî, İ’tisâm, 2.}

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَتْ مَلَائِكَةٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ نَائِمٌ فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّهُ نَائِمٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ الْعَيْنَ نَائِمَةٌ وَالْقَلْبُ يَقْظَانُ فَقَالُوا إِنَّ لِمَصَاحِبِكُمْ هَذَا مَثَلًا فَاضْرِبُوا لَهُ مَثَلًا فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّهُ نَائِمٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ الْعَيْنَ نَائِمَةٌ وَالْقَلْبُ يَقْظَانُ فَقَالُوا مَثَلُهُ كَمَثَلِ رَجُلٍ بَنَى دَارًا وَجَعَلَ فِيهَا مَادُبَةً وَبَعَثَ دَاعِيًا فَمَنْ أَجَابَ الدَّاعِيَ دَخَلَ الدَّارَ وَأَكَلَ مِنَ الْمَادُبَةِ وَمَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّاعِيَ لَمْ يَدْخُلِ الدَّارَ وَلَمْ يَأْكُلْ مِنَ الْمَادُبَةِ فَقَالُوا أَوَلَوْهَا لَهُ يَفْقَهُهَا فَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّهُ نَائِمٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ إِنَّ الْعَيْنَ نَائِمَةٌ وَالْقَلْبُ يَقْظَانُ فَقَالُوا فَالِدَّارُ الْجَنَّةُ وَالدَّاعِي مُحَمَّدٌ ﷺ فَمَنْ أَطَاعَ مُحَمَّدًا ﷺ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَى مُحَمَّدًا ﷺ فَقَدْ عَصَى اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَمُحَمَّدٌ فَرَّقَ بَيْنَ النَّاسِ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bir kere Nebî sallallahu aleyhi ve sellem uyurken yanına birtakım melekler gelerek bunlardan bazıları, “Bu zat uyuyor” dedi. Bazıları da, “Gözü uyuyor, fakat kalbi uyanıktır” dedi. Bunun üzerine bu melekler (birbirlerine), “Bu dostunuzun âlî sıfatı vardır (âlî menkabe sahibidir). Haydi siz de bunun âlî mevkiini hâricî bir örnekle temsil ediniz” dediler. Fakat bazıları, “İyi ama bu zat uyuyor” dediler. Bazıları da, “Hayır, onun gözü uyuyor, fakat kalbi uyanıktır” dediler. Bunun üzerine melekler, “Bu zatın hâricî benzeri şu bir kimsenin misali gibidir ki o kimse yeni bir ev yaptırır, o evde bir velîme ziyafeti tertip edip (bu ziyafete nâsı davet etmek için bir davetçi gönderir. Bu davetçinin davetine kim icâbet ederse, o (mükemmel) eve girer ve (mükellef) ziyafeti yer. Her kim de davetçinin davetine icâbet etmezse o eve giremez ve ziyafet yemeklerini de yiyemez.” Bunun üzerine melekler yine birbirlerine, “Haydi bu temsili, bu zata izah ediniz de anlasın” dediler. Fakat yine bunlardan bazıları, “İyi ama bu zat uyuyor” dediler, bazıları da, “Hayır gözleri uyuyor ama kalbi uyanıktır” dediler. Bunun üzerine melekler (kendi aralarında temsili izah ederek), “O ev cennettir, davetçi de Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir. Her kim Mu-

hammed sallallahu aleyhi ve selleme itaat ederse, Allah’a itaat etmiştir. Her kim de Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme âsi olursa azîz ve celîl olan Allah’a âsi olmuştur. Hazret-i Muhammed nâsın arasını ayırt etmiştir (itaat ve isyan şîârını bildirip müminleri, münkirleri tefrik etmiştir).” {B7281 Buhârî, İ’tisâm, 2.}

İ Z A H I

Bu hadîs-i şerifin mazmunu en belîğ bir mürekkep teşbih ile tebliğ buyurulmuştur. Edebiyat kaidesine göre mürekkep teşbihi edilen şairane hayali müteaddit teşbihlerden bulup çıkarır. Sonra bu teşbihleri birbirine zam ve ilâve ederek bir belâgat manzumesi vücuda getirir ki her zevk-i edebî sahibi işitince zevkyâb olur.

Hadisteki meleklerin mürekkep teşbihlerini tahlil edince şu müfret teşbihleri ihtiva ettiğini görürüz: **1.** Cenâb-ı Hak’ın âlemlere rahmet olarak gönderdiği server-i kâinât efendimiz velîme gibi kutsal bir cemiyetin davetçisine, **2.** Allah Teâlâ’nın mümin kulları için hazırladığı cennet, yeni teşkil edilen aile için hazırlanan yeni bir aile ocağına, **3.** Cennet-i a’lânın gûnâgûn nimetleri, velîme taamı gibi en nefis bir ziyafet yemeğine, **4.** Kitap ve Sünnet’e ittibâ müminler, velîme davetine icâbet edip giden ve orada sürur ve şâdumânî içinde nâil-i saadet olanlara, Kitap ve Sünnet’ten imtina edenler de velîme ziyafetinden mahrum olup hüsrân içinde kalanlara teşbih olunmuştur.

İşte bir kısmını bildirdiğimiz bu müfret teşbihleri şairin ve mevzumuzda meleklerin hayali bir araya getirince zevk-i edebî ashabının nazarında mürekkep teşbih en nefis bir çiçek buketi halini alır (Cenâb-ı Hak biz kullarını da hâtemü’l-enbiyânın davet ettiği Kitap ve Sünnet’e ittibâ eden ve cennet ve cemaline nâiliyetle mesut ve bahtiyar olan müminler câmiasına ilhak buyursun, âmin).¹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَنْ يَبْرَحَ النَّاسُ يَتَسَاءَلُونَ حَتَّى يَقُولُوا هَذَا
اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَمَنْ خَلَقَ اللَّهُ .

¹ Türkçe edebiyatımızda mürekkep teşbihin en belîğ bir örneği şair Mehmed Âkif’in Çanakkale şehidleri için yazdığı “Makber” manzumesidir. Bu derece cemiyetli ve kuvvetli bir mürekkep teşbih bilmiyoruz. Âkif merhum kendisi de bu zâde-i tabiatını çok beğenirdi. Çanakkale’ye dikilecek âbideye yazılacak manzume için şairlerden birer numune göndermeleri istenildiğinde Âkif merhuma, “Sen ne gönderdin?” diye sorduğumda bu manzumesini gönderdiğini söylemişti. Bu manzumenin sonunda şairin özendiği makberi yapamadığını iddia ederek, “Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber / Sana âğûşunu açmış duruyor peygamber” diye şehid ruhunu Peygamber’in mübarek sînesine göndermesi şâheser bir beytidir.

TERCÜMESİ

Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: İnsanlar birbirlerine birtakım sualler sormaktan vazgeçmeyecekler. Hatta, her şeyi yaratan Allah'tır, fakat Allah'ı kim yaratmıştır?" diyeceklerdir. {B7281 Buhârî, İ'tisâm, 2.}

İZAHİ

Asr-ı saâdet'te Arap kavmi ümmî bir ümmet olduğundan hatırına herhangi bir vesvese gelen kimse, Resûl-i Ekrem'e onu sormaya tasaddî ederdi. Bu sualler yukarıdaki hadiste olduğu gibi şeytanî bir vesvese eseri olduğu gibi, münafıkane sualler de soruluyordu. Tekâlifin teşdîdini mûcip sualler de bulunuyordu. Bu cihetle Resûl-i Ekrem, Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği üzere, *"Ey nâs! Ben sizi halinize bıraktıkça siz de beni kendi halime bırakınız* (size bir şey tebliğ etmedikçe siz de bana sormaya kalkışmayınız). *Sizden önce ümmetler fuzûlî sualler sormak ve peygamberlerine muhalefet etmek suretiyle helâk olmuşlardır. Ben sizi bir şeyden nehyedersem ondan içtinap ediniz, bir şeyin ifasını da emredersem onu da gücünüz yettiği kadar yerine getirmeye çalışınız!"*²

Bu yoldaki tembihlere rağmen bir kere de Resûl-i Ekrem bir hutbe irat ederken münafıkın biri kalkıyor; “Yâ Resûlellah! Kıyamette benim yerim neresidir?” diye soruyor. Resûlullah da, “*Cehennem!*” diye cevap veriyor. Diğer biri de kalkıyor, “Babam kimdir?” diye soruyor. Buna da, “*Huzâfe!*” diyor. Bunun üzerine, *لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ بُدِّئَ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ* “*Ey iman edenler! Hatırınıza her gelen (lüzumsuz) her şeyi Resûlullah’a sormaya kalkışmayınız. Sonra bu suallerin muktezâları açıklanacak olursa fenanıza gider*” âyeti nâzil olmuştur.³

Hadisteki, “*Allah’i kim yaratmıştır?*” sözü en şenî şeytan ilkââtındandır. Kâinatı yaratan Allah Teâlâ’nın bir eser-i hilkat olması aklen de, naklen de muhaldır. Ulûhiyyet şîârına münâfidir. Bunun gibi şeytanî vesveselere kapılan kimse “eûzü billâhi mineş-şeytânirracîm” diye o vesveseyi defetmesi bir haberde bildirilmiştir.⁴

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنه قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ بَعْدَ أَنْ أُعْطَاهُمُوهُ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَنْتَزِعُهُ مِنْهُمْ مَعَ قَبْضِ الْعُلَمَاءِ بَعْلِهِمْ فَيَبْقَى نَاسٌ جُهَالٌ يُسْتَفْتُونَ فَيُفْتُونَ بِرَأْيِهِمْ فَيُضِلُّونَ وَيُضِلُّونَ.

2 {B7288 Buhârî, İ'tisâm, 2.}

3 {B7295 Buhârî, I'tisâm, 3; el-Mâide, 5/101.}

4 (T2988 Tirmizî, Tefsîr, 2.)

TERCÜMESİ

Abdullah b. Amr radiyallahu anhumâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellemın şöyle buyurduğunu işittim demiştir: “Allah Teâlâ ilmi size ihsan buyurduktan sonra (hâfızanızdan) zorla söküp almaz. Lâkin cemiyetin ilim adamlarını bilgileriyle beraber cemiyet içinden alır. Artık kara cahil bir zümre kalır. O sırada halk bunlardan dinî ihtiyaçlarını soracaklar, onlar da (şahsî) re’y ve arzularıyla cevap vererek hem halkı idlâl edecekler, hem de kendileri dalâlette kalacaklar.” {B7307 Buhârî, İ’tisâm, 7.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî “Re’y ve Kıyas Tekellüfünün Zemmi” başlığı ile açtığı bir babında rivayet etmiştir. Müellif bu unvanında zikrettiği re’y ile kastettiği mâna Kitap, Sünnet, icmâdan ibaret olan bir asl-ı şer’îye istinat etmeyen şahsî arzudur ki re’y-i mezmûmdur. Nasıl ki mevzumuz olan hadîs-i şerifte İslâmî ilimler, bu ilimlerin bilginleriyle beraber Allah divanına gittikten sonra artık ortadan kara cahil bir zümrenin arzû-yı şahsîleriyle telkîn-i dîn edecekleri bildiriliyor. Binaenaleyh Kitap, Sünnet, icmâa istinat eden re’y, ictihaddan olan bir re’y-i mahmûddur.

Bu unvandaki kıyas ile de usûl-i selâseden birisine tatbik olunmayan zunûn-ı şahsiyedir, kıyâsât-ı fâside ve mezmûmedir. Kitap’a, Sünnet’e, icmâa istinat eden kıyas ise İslâm hukukunun dört aslından dördüncüsüdür ve *فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ* “*Ey görmek ve anlamak kudretini haiz olanlar! Vâkıalardan ibret alınız, görülmeyen vâkıaları görülenlere kıyas ediniz!*” (el-Haşr, 59/2) kavl-i şerifine istinat eden bir delîl-i şer’îdir. Şu da şâyân-ı dikkattir ki müellif Buhârî unvanında kıyasın zemmini mutlak zikretmeyip tekellüf kaydıyla takyid etmiştir. Güçlükle yapılan ve asıl ile fer’ arasında münasebet bulmakta zorluk bulunan kıyas demekle kıyâs-ı fâside işaret etmiştir.

Müellif Buhârî bu babın unvanında İsrâ sûresinin 36. âyetindeki *وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ* *عِلْمٌ* kavl-i şerifini zikredip âyetteki “kafv”i “kavl” ile tefsir etmiştir ki İbn Abbas radiyallahu anha ait olan bu tefsire göre mâna, “Hiçbir suretle bilmediğin bir şeyi söyleme!” demektir ki bu da unvandaki zemmin hiçbir vukûf-ı ilmîye istinat etmeyen kıyas ve ictihada ait olduğunu işâr eder.

Öyle sanıyorum ki İslâmî ilimlerin, bunları bilenlerin âhirete gitmeleriyle zevale uğrayacağı ve bunların yerlerini cahil bir zümre alarak hem kendileri dalâlete düşecekleri, hem de halkı idlâl edecekleri tercüme ettiğimiz hadiste bildirilen dalâlet zamanı hulûl etmiştir. Bugün gazete sütunlarına geçen dinî mevzulara dair yazılar tam bir anarşi halindedir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَأْخُذَ أُمَّتِي بِأَخْذِ الْقُرُونِ قَبْلَهَا شَبْرًا بِشَبْرٍ وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَفَارِسَ وَالرُّومَ فَقَالَ وَمَنِ النَّاسُ إِلَّا أَوْلَئِكَ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, “Kıyamet kopmaz, tâ ki ümmetim kendisinden evvelki ümmetlerin yolunu karış karış, arşın arşın takip etmedikçe!” buyurmuştu. (Ashap tarafından), “Yâ Resûlellah! (Yollarında gidilen) Fars ve Rum gibi milletler midir?” diye soruldu. Resûl-i Ekrem de, “Onlardan başka nâstan kim var ya?” diye cevap verdi. {B7319 Buhârî, İ’tisâm, 14.}

İ Z A H I

Müellif Buhârî bu babında bu hadisin Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anha müntehî olan bir tarikini de rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Ebû Saîd der ki: Resûl-i Ekrem, “*Muhakkak siz, kendinizden önce gelen milletlerin karış karış, arşın arşın yolunca gideceksiniz?*” buyurdu. Biz de, “Yâ Resûlellah! Bu ümmetler yahudilerle hristiyanlar mı?” diye sorduk. Resûl-i Ekrem, “*Onlardan başka ya kim olacak?*” buyurdu.⁵

Bu hadiste yahudilerle hristiyanların, Ebû Hüreyre hadisinde de Fars ile Rum’un gayri ahlâkî hal ve hareketlerini takip ve taklit etmekten İslâm ümmeti tahzîr buyurulmuştur. Fazâyihî taklitten tahzîr, yahudilerle hristiyanların ve Fars ile Rum milletlerinin âdetlerini ve âyinlerini taklide de münhasır değildir. Tarihte gelip geçen bütün milletlerin kötü hareketlerini taklide de şâmilidir. Yahudilerle hristiyanların ve Fars ile Rum’un hâsseten zikrolunması bunların tarihte taayyün etmiş en büyük milletler olmasındandır.

Şüphesiz ki her dinin ve her içtimaî teşekkülün kendisine has bir medeniyeti ve diğerlerinden ayıran evsâf-ı fârikası vardır ki milletler arası varlığını ancak ve muhakkak o hususi vasıflarıyla muhafaza eder. İslâm dininin, İslâm ümmetinin de hiçbir dini ve hiçbir milleti taklide ihtiyacı olmayan üstün bir medeniyeti vardır. Bu bedîhî hakikate mebnî Resûl-i Ekrem bu yüce varlığımızı muhafaza etmemizi emredip mukallitlik derekesine düşmekten menetmiştir.

عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا ﷺ بِالْحَقِّ وَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَكَانَ فِيمَا أُنْزِلَ آيَةُ الرَّجْمِ.

TERCÜMESİ

Ömer (b. Hattâb) radiyallahu anhtan (bir hutbesinde) şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Bir hakikattir ki Allah, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi hak peygamber gönderdi ve ona kitap indirdi. Ona indirdiği âyetler içinde recm âyeti de vardı.”⁶ {B7323 Buhârî, İ’tisâm, 16.}

İZAHİ

Hazret-i Ömer’in bu sözü Medine mescidinde bir cuma günü irat ettiği uzun bir hutbesinin bir cümlesidir. Bunun asıl râvisi de Hazret-i Ömer’in kendisi değil İbn Abbas’tır. Bu uzun hutbeyi ve bunu irat etmeye sebep olan tarihî ve siyasî vâkıayı müellif Buhârî, İbn Abbas’tan “Kitâbü’l-Hudûd”da rivayet etmiştir ki kısa bir hulâsası şöyledir: İbn Abbas der ki: Hazret-i Ömer’in son haccında Mina’da Abdurrahman b. Avf’ın yanına gitmiştim. Bana dedi ki: Bugün Ömer’in yanında idim. Biri geldi, “Yâ Emîre’l-mü’mînîn! Haberin olsun! Falanca kişi, ‘Eğer Ömer ölürse ben (Talha’ya) biat edeceğim. Vallahi Ebû Bekir’e biat istişaresiz ve düşüncesiz ansızın yapıp tamam oldu’ diye bir fitne çıkarmak istiyor” dedi. Ömer bu sözü işitince fena halde hiddetlenerek, “Vallahi, bu akşam halkın karşısında bir hutbe irat edip milletin mukadderatını gasbetmek isteyen bu adamları teşhir ederek bunların tesvîlâtından halkı tahzîr ederim” dedi. Ben, “Yâ Emîre’l-mü’mînîn! Böyle yapma! Hac mevsiminde halk ayakta iken yol üzeri böyle bir fitneyi ortaya koymak büyük bir ihtilâle sebep olabilir. Dâr-ı hicret ve dâr-ı sünnet olan Medine’ye vardığımızda orada erbâb-ı hal ü akdin muvâcehesinde bu meseleyi ortaya koyup fesadı daha iyi önlersiniz” dedim. O da kabul etti.

İbn Abbas rivayetine devamla der ki: Medine’ye geldiğimizde Hazret-i Ömer bir cuma günü irat ettiği bir hutbesinde Allah’a hamdüsena ettikten sonra bir şöyle mukaddime ile söze başladı: “Bir hakikattir ki Allah, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi hak peygamber gönderdi ve ona kitap indirdi. Ona indirdiği bu kitabın içinde recm âyeti de vardır. Bu âyeti okuduğumuz ve hükmünü tatbik ettiğimiz halde birtakım müfsidler çıkıp, ‘Bu âyet Kur’an’da yoktur’ diye inkâr edeceklerdir.”⁷ (Hazret-i Ömer bazı mukaddimeler daha söyledikten sonra) işitiyorum ki bazı kimseler Hazret-i Ebû Bekir’in biatına itiraz ederek hakikati inkâr etmişler ve ben ölünce biat edilecek zatı hazırlamışlardır!” diye Ebû Bekir’e biatın tarihini teşrih ederek bundan kuvvetli bir intihap olamayacağını bildirdikten sonra demiştir ki: “Ben şundan korkarım ki bize muhalif olan bu zümre bizden sonra içlerinden birine müslümanların meşveretine lüzum görmeyerek biat edecekler. Halk ne o

6 Recm âyeti şudur: الشيخ والشيخة إذا زنيا فارجموهما “Evli bir erkek ve kadın zina ederlerse (zina da beyyine ile veya gebelikle veya ikrar ile) sabit olursa (aile namusunu kirleten) bunları taşıyınız!” Bu âyetin okunması nesholunup hükmü ibka olunmuştur.

7 Hazret-i Ömer’in bu sözü ileride tahakkuk ederek, Haricilerle bazı Mu’tezile inkar etmişlerdir.

halifeye, ne de bu zümreye tâbi olmayarak müslümanlar arasında harbe ve kîtâle sebep olacaktır.”

2177

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ.

TERCÜMESİ

Amr b. Âs radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle buyurduğunu işitmişimdir: “Bir hâkim hükmedeceği zaman ictihad yani hakkı arayıp hükmeder de sonra bu hükmünde isabet ederse, o hâkime iki ecir ve sevap vardır: (Hakkı aramak, hakka isabet etmek sevapları). Eğer hükmedeceği zaman hakkı arar, fakat hata ederse bu hâkime de bir ecir vardır (hakkı aramak sevabı). {B7352 Buhârî, İ’tisâm, 21.}

2178

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَخْلِفُ بِاللَّهِ أَنَّ ابْنَ الصَّائِدِ الدَّجَالَ فَقُلْتُ تَخْلِفُ بِاللَّهِ قَالَ إِنِّي سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْلِفُ عَلَى ذَلِكَ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ فَلَمْ يُنْكِرْهُ النَّبِيُّ ﷺ.

TERCÜMESİ

Câbir b. Abdullah radiyallahu anhümâdan rivayete göre (râvi Muhammed b. Münkedir der ki:) Hazret-i Câbir, İbnü’s-Sayyâd’ın deccâl olduğuna yemin ederdi. “Ey Câbir! Allah adına bu hususta nasıl yemin edersin” dedim. O da, “Ömer radiyallahu anhin bunun deccâllğine Nebî sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda yemin ettiğini işittim. Halbuki Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, Ömer’in yeminini reddetmedi. {B7355 Buhârî, İ’tisâm, 23.}

İ Z A H I

Hadiste adı geçen İbnü’s-Sayyâd’ın adı Sâfî’dir. Vâkıdî, Benî Neccâr’dan olduğunu bildirir. Eski zamanın kâhinlerine, zamanımızın da medyumlarına benzeyen İbnü’s-Sayyâd garîbü’l-ahvâl bir şahıstır. Erlik çağına ermeden nübüvvet iddia etmiştir. Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer ile bazı ashabını yanına alarak bunu görmeye gitmiş ve bunun kehânetini anlamak için giderken yolda Duhân sûresini gönlünde saklayarak bu kâhine soracağını bildirmişti. Varıldığında Resûl-i Ekrem, “Haydi gönlümde senin için bir şey sakladım. Şunu

bil bakalım?” dedi. İbnü’s-Sayyâd, “Gönlündeki ‘duh’tur” dedi. Bu suretle Duhân kelimesinin ilk iki harfini bilebilmiş oluyordu. Resûl-i Ekrem tarafından, “*Düşte, rüyada ne görüyorsun?*” diye sorulduğunda, “Bana doğru haberler de gelir, yanlış haberler de!” diye cevap vererek şeytanî ilkââtı haiz tam bir kâhin olduğunu itiraf etmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Hazret-i Ömer, “Yâ Resûlellah! Vallahi bu deccâldir, müsaade et de şunun boynunu vurayım” demişti. Mevzumuz olan Câbir hadisinde de bildirildiği üzere Resûl-i Ekrem, “Bu deccâl değildir” diye reddetmemekle beraber öldürülmesine de müsaade etmemişti.⁸ Çünkü bugünler Medine’ye ilk hicret edildiği zamana müsâdîf idi. Yahudilerle iyi geçinmek günleri idi. Hazret-i Câbir’in, “İbnü’s-Sayyâd fitne âmili bir deccâl idi” diye yemin etmesi de Hazret-i Ömer’in bu yemininin taraf-ı risâletten reddolunmamasına mebnî idi. İbnü’s-Sayyâd’ın bilâhare müslüman olduğuna ve haccettiğine dair de Müslim’in Ebû Saîd el-Hudrî’den rivayeti vardır. Bu eserimizde 662 numara ile tercümesi geçen İbn Ömer hadisi ile izahını okuyunuz!

Oğlu Umâre’nin ebrâr-ı ümmetten olduğu ise şüphesizdir. Hazret-i Câbir’den rivayetleri vardır. İmam Mâlik’in meşâyihî cümlesindendir. Mervân’ın hilâfeti zamanında ölmüştür (*Hulâsa*).

Kitâbü't-Tevhîd

كِتَابُ التَّوْحِيدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu kitap Allah Teâlâ'nın birliğini ispata medar olan ve Cehmiyye ile onlardan başka Mu'tezile gibi ehl-i bid'atın itikadî şüphelerini reddeden hadîs-i şerifleri muhtevîdir.¹

Tevhîd lugat cihetiyle “bir şeyi birlemek”tir. Tevhîd-i ilâhî de Allah Teâlâ'nın vâhid-i hakîkî olduğuna, şerîk ve nazîrden münezzeh bulunduğuna iman etmekten ibarettir. Allah'ı tevhid ve Allah'ı birlemek İslâm dininin üssü'l-esâsını teşkil eden iman umdesidir ve bu dinin en mühim hassa-i fârikasıdır. Bu cihetle müellif Buhârî “Tevhîd-i Bârî” bahsini kitabına hüsnihâtime yapmıştır. “Kitâbü't-Tevhîd” ile *Sahîh-i Buhârî* artık nihayete ermiş bulunuyor.

Müellif Buhârî yukarıdaki umumi unvanından sonra “Resûl-i Ekrem'in İslâm Ümmetini Tevhîde Davet Hususundaki Tebligatı” başlığı ile de hususi bir bab açarak dört hadis rivayet etmiştir ki *Tecrîd*'de bulunan iki hadisini tercüme edeceğiz. Sonra da *Tecrîd*'e geçmeyen ikisini nakledeceğiz.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ رَجُلًا عَلَى سَرِيَّةٍ وَكَانَ يَقْرَأُ لِأَصْحَابِهِ فِي صَلَاتِهِمْ فَيُخْتِمُ بِقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَلَمَّا رَجَعُوا ذَكَرُوا ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ سَلُوهُ لِأَيِّ شَيْءٍ يَصْنَعُ ذَلِكَ

1 Yûnûniyye gibi en muteber *Buhârî* nüshalarında bu unvan yalnız “Kitâbü't-Tevhîd”den ibarettir. *Sahîh-i Buhârî*'nin en son râvisi olan Firebrî'den de bu suretle rivayet olunduğunu *Buhârî* şârihleri bildiriyor. Bu cihetle *Buhârî* râvilerinin cumhuru bu rivayete itibar etmişlerdir. Yalnız Müstemlî rivayetinde unvanda ki ziyade vardır. Müellif Zebîdî bu rivayeti ihtiyar etmiştir. Hiç şüphesiz ki cumhurun Firebrî'ye istinad eden rivayetleri daha ilmîdir. Çünkü ehl-i rivayetin vazifesi itikadî, amelî bütün haberlerin sıhhatlerini ve ilmî kıymetlerini tayin ederek rivayet etmekten ibarettir. Bu haberler üzerine ta'lîlî ve felsefî bir üslûp ile işlemek kelâm ve fıkıh mevzularına ait vazifelerdir. Nasıl ki müellif Buhârî de bu babından mesleği icabı tevhîd-i bârîyi ihtiva eden hadisleri zikrediyor ve Cehmiyye, Mu'tezile, Cebriyye gibi ehl-i bid'attan hiçbirinin nazariyelerini redde ilişmiyor. Çünkü tevhîdi ispat başka, muhtelif mesâlik-i ictihâdiyyelerini red de başka mevzularıdır. Cehmiyye, Cehm b. Safvân'a nisbet olunan bir fırkadır. Kazâ ve kader meselesinde Ehl-i sünnet'e yakın olmakla beraber Cebriyeciler'e de meyletmışlerdir. Cehmîler, sıfât-ı ilâhiyyeyi nefyettikleri gibi rû'yeti de inkâr etmişlerdir. Kur'an'ın da mahlûk olduğuna kail olmuşlardır.

فَسَأَلُوهُ فَقَالَ لِأَنَّهَا صِفَةُ الرَّحْمَنِ وَأَنَا أَحِبُّ أَنْ أَقْرَأَ بِهَا فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ أَخْبِرُوهُ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحِبُّهُ.

TERCÜMESİ

Âişe radiyallahu anhâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, as-haptan bir zatı bir müfrezeyle kumandan yaparak gazâyâ göndermişti. Bu zat maiyetindeki arkadaşlarına kıldırıldığı namazlarda Kur'an okur ve her zaman (ikinci rek'atlarda) **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** sûresi ile bitirirdi. Hey'et-i seferiyye gazâdan döndüklerinde kumandanın itiyadını maiyeti efrâdı Resûlullah'a arzettiler. Resûl-i Ekrem de, "Niçin böyle yaptığını kendisine sorunuz?" buyurdu. Onlar da gidip sordular. Kumandan şöyle cevap verdi: "**قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** sûresi, rahmânın sıfatıdır (Allah'ın bütün esmâ ve sıfatı bu sûrededir). Onun için bu sûreyi okumayı severim." Bu cevabı alıp Resûl-i Ekrem'e haber verince Nebî sallallahu aleyhi ve sellem, "Haydi kumandanınıza müjde veriniz ki muhakkak Allah da onu sever" buyurmuştur. {B7375 Buhârî, Tevhîd, 1.}

İZAHİ

Buhârî'nin bu babında ve "tevhîd-i bârî" mevzuundaki rivayetleri arasında en yüksek tevhid delili Hazret-i Âişe'nin bu hadisidir. Şöyle ki İhlâs'ı okumaya devam eden kumandanın Allah Teâlâ'nın muhabbetine nâil olması, Allah Teâlâ'nın bütün esmâ ve sıfâtında birliğini iş'âr eden bu sûre-i şerifeye muhabbeti eseridir. Bu küçük sûrenin dört kısa âyetinde bütün tevhid delilleri hulâsa edildiği için buna "Tevhid sûresi" de denilmiştir. İhlâs sûresi adı da en meşhur isimlerindendir. İslâm dininin hulâsa-i i'tikâdı olan tevhid umdesini en saf ve hâlis bir surette ifade etmesi de şerâfetle tavsif olunarak "İhlâs-ı şerif" denilmesine vesile olmuştur. **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** sûresiyle Âyetü'l-kürsî'deki tavsîfât derecesinde esaslı olarak Allah Teâlâ ulûhiyyet vasıflarıyla hiçbir dinde ve hiçbir semavî kitapta tavsif ve tarif olunmamıştır. Bu cihetle "Esas" adı da verilmiştir.

Müellif Buhârî'nin yine bu babındaki bir rivayetine göre Ebû Saîd el-Hudrî radiyallahu anh der ki: Ashaptan biri öbür sahâbînin bir gece **قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ** sûresi okuduğunu, hiç durmadan tekrarladığını işitmişti. Sabah olunca Resûl-i Ekrem'e gelip bunu haber verdiği sırada, o zat sanki hâlâ bu sûreyi tekrarlıyordu. Resûl-i Ekrem, "*Hayatım yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki bu sûre Kur'an'ın üçte birine muadildir*"² diye cevap verdi.

Beyzâvî tefsirinde bildirdiğine göre Mekke müşrikleri Resûl-i Ekrem'e, "Bizi davet ettiğin rabbini bize tavsif et!" talebinde bulunmaları üzerine bu sûre nâzil olmuştur³ ki meâli şöyledir: "*Habîbim! Müşriklere şöyle cevap ver: 'O (zât-ı a'lâ) Allah'tır*⁴, *O birdir. Allah*

2 {B7374 Buhârî, Tevhîd, 1.}

3 {Beyzâvî, *Envâr*, V, 347.}

4 Bu sûre-i şerîfenin sebep-i nüzûlüne göre âyetteki **هُوَ** (O) zamirinin merciini tercümemizde -müşriklerin

uludur ve her varlığın merciidir. O, doğurmadı ve doğurulmadı. O'na hiçbir şey denk de olmadı (zâtında, sıfâtında) O'nun eşi ve örneği yoktur.”

Görülüyor ki *İhlâs sûresi*, izahı bir cilde sığmayan bir tevhid vecizesidir. Bu sûrenin mazmunuyla, Âyetü'l-kürsî ile ve Haşr sûresinin son âyetleriyle Allah Teâlâ kemâl, cemâl ve celâl sıfatlarıyla tanınmıştır. Bu cihetle İhlâs-ı şerif okumayı seven irfan sahibi kumandan bu sevgisiyle Allah'ın muhabbetine mazhariyetle müjdelenmiştir. Müellif Buhârî de “Kitâbü't-Tevhîd”in başında bu hadisi rivayet etmekle yüksek bir tevhid irfanı göstermiştir. Göklerin ve yerin nuru olan Allah Teâlâ şu satırları okuyan ve yazan kullarının gönüllerini daima tevhid nuru içinde yaşatsın!

Buhârî'nin bu babında rivayet ettiği tevhid hadislerinden biri de şudur: İbn Abbas radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem, Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali gönderirken⁵ Muâz'a şöyle tâlimat vermişti: *“Ey Muâz! Şimdi sen Ehl-i kitap olan bir kavim üzerine vali gidiyorsun,⁶ oraya vardığında ilk vazifen Yemenliler'i Allah'ı tevhide davet etmek olacaktır. Allah'ın birliğini itiraf ettikten sonra da onlara her gün beş vakit namaz farz kılındığını bildirsin. Namaz kılmaya başladıklarında da mallarında zekât farz olduğunu ve bu zekât mallarının zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini haber verirsın. Yemenliler bunu da kabul edince, onlardan zekât al; fakat onların en güzel sağmal mallarını alma!”*⁷ (bu eserimizde 686 rakamıyla tercüme ettiğimiz İbn Abbas hadisinin izahına da bakınız).

Buhârî'nin yine bu babındaki şu tevhid hadisini de mütalaa edelim: Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem, Muâz b. Cebel'e, *“Allah'ın kulları üzerindeki hakkı nedir?”* diye sormuş. O da, *“Allah ile Peygamber'i bilir”* demesi üzerine Resûl-i Ekrem, *“Kulların Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi şerik koşmamaları!”* buyurmuş. Sonra da, *“Kulların Allah üzerindeki hakları nedir?”* diye sormuş. Muâz da, *“Allah ile Peygamber'i bilir”* demesi üzerine, *“Kulları kusurlarıyla cezalandırmamasıdır”*⁸ buyurmuş!⁹

tavsif ve tarifini istedikleri- zât-ı â'lâ olarak kavis içinde gösterdik. Sebeb-i nüzûlden sarfınazar edilir-se ve zamir mercii geçmediğine göre, zamîr-i şân olur ki zamîr-i şânlar muhatabı mühim bir haberi telakkiye hazırlamak olduğuna göre bu surette âyet, “Hakikat şudur ki O (zât-ı â'lâ) bir Allah'tır” diye tercüme olunur. Bu tercüme bütün müfessirlerin zamîr-i şân telakkilerine uygundur.

5 Hazret-i Muâz, Yemen'in bir mıntikasına memur edilmişti. Öbür mıntikasına da Ebû Mûsâ el-Eş'arî gönderilmiştir.

6 Ehl-i kitap ile murat yahudilerdir. Yahudiler Yemen'e tûbba' Es'ad zamanında girmişlerdi. Bu cihetle Yemen'e Müslümanlık girdiğinde, Yemen halkının bir kısmı yahudi idi. Habeşliler'in galebesi üzerine de Hıristiyanlık girmişti. Bunlar da Necran'da bulunuyorlardı. Bunlar da bir haraca bağlanarak hürriyet-i dîniyelerine sahip idiler.

7 {B7372 Buhârî, Tevhîd, 1.}

8 {B7373 Buhârî, Tevhîd, 1.}

9 Bu hadislerin tevhide delâletleri zâhirdir. İzahtan müstağnidir.

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ مَا أَحَدٌ أَصْبَرَ عَلَى أَذَى سَمِعَهُ مِنَ اللَّهِ يَدْعُونَ لَهُ الْوَلَدَ ثُمَّ يُعَافِيهِمْ وَيَرْزُقُهُمْ.

T E R C Ü M E S İ

Ebû Mûsâ el-Eş‘arî radiyallahu anhtan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “Hiçbir kimse (kendisi hakkında duyduğu ezâ [verici isnat ve iftira]ya Allah’tan çok sabırlı değildir. Birtakım kâfir ve müşrikler Allah’a oğul isnat ederler de, sonra Allah yine onları ilel ve âfâttan masûn kılarak (türlü nimetlerle) besler, yaşatır.” {B7378 Buhârî, Tevhîd, 3.}

İ Z A H I

Bu hadisi Buhârî Zâriyât sûresinin şu meâldeki âyetlerini unvan olarak zikrettiği bir babında rivayet etmiştir: “*Ben cin ve insi (görülen ve görülmeyen her mahlûku) ancak benim varlığımı ve birliğimi bilsinler ve bana kulluk etsinler diye yarattım. Ben onlardan ne rızık isterim, ne de yemek yedirmelerini isterim. Allah (öyle bir zât-ı a’lâdır ki) O, herkese rızık verir, O kuvvet ve kudret sahibidir, kuvveti şiddetlidir.*”¹⁰

Sahîh-i Buhârî’de bu âyetlerden üçüncüsü olan unvanda Allah’ın sıfatlarından rezzâk (her mahlûku besleyip yaşatan), zü’l-kuvve (kudret ve kuvvet sahibi) ve metîn sıfatları zikrolunmuştur.

Hadîs-i şerifte Allah Teâlâ’ya oğul ve evlât isnat ettikleri bildirilenler yahudilerle hıristiyanlardır. Tevbe sûresinin 50. âyetinde bildirildiği üzere yahudiler, “Üzeyir Allah’ın oğludur” demişlerdi. Sonra da yahudileri takip ederek hıristiyanlar, “Mesîh İsâ Allah’ın oğludur” dediler. Rivayete göre Benî İsrâîl peygamberlerini öldürmeleri ve haklarında türlü zulüm icra etmeleri üzerine Tevrat’ı bilen kalmamıştı. Bir zaman sonra Üzeyir peygamber ba’solunup Tevrat’ı yeniden bunlara yazdırdığında ona, “Üzeyir Allah’ın oğludur” demişlerdir. Hıristiyanların “İsâ Allah’ın oğludur” iddialarıyla teslîs akîdesinin de izahı mevzu-muzdan hariç uzun bir tarihi vardır.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقُولُ أَعُوذُ بِعِزَّتِكَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الَّذِي لَا يَمُوتُ وَالْجِنَّ وَالْإِنْسُ يَمُوتُونَ.

10 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ. مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونِ. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ. {ez-Zâriyât, 51/56-58.}

TERCÜMESİ

İbn Abbas radiyallahu anhümâdan rivayete göre Nebî sallallahu aleyhi vesellem şöyle dua buyurdu: “Allahım! Senin izzetine (kâhir kudretine) sığınırım. Sen o kudret sahibisin ki senden başka ibadet olunacak mâbud yoktur, yalnız sen varsın ve sen ebedî hayat sahibisin, halbuki cin, ins (görülen, görülmeyen bütün mevcudat) helâke mahkûmdur.”¹¹ {B7383 Buhârî, Tevhîd, 7.}

2182

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ كَتَبَ فِي كِتَابِهِ وَهُوَ يَكْتُبُ عَلَى نَفْسِهِ وَهُوَ وَضَعَ عِنْدَهُ عَلَى الْعَرْشِ إِنَّ رَحْمَتِي تَغْلِبُ غَضَبِي.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ mahlûkatı yarattı (ve onların mukadderatını tayin buyurduğu) zaman kendi ulûhiyyetine ait olmak üzere de bir kitabını yazdı. (Zâtına ait ahd ve mîsâkı hâvi olan) bu mektubu da kendi arşına koydu (ki mazmûn-ı şerifi), “Benim rahmetim gazabıma galebe eder.”¹² {B7404 Buhârî, Tevhîd, 15.}

2183

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلَأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلَأٍ خَيْرٍ مِنْهُمْ وَإِنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا وَإِنْ تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمْسِي أَتَيْتُهُ هَرَوَلَةً.

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: “Ben kulumun beni sanısı yanıdayım (iradem kulumun beni anlayışına göre

11 كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ “Allah’tan başka her şey helâk olacaktır” (el-Kasas, 28/88).

12 Rahmet, gazap Allah Teâlâ’nın iki sıfatıdır. Rahmet, sevabın kula îsâlinde kinayedir. Gazap da mecazi bir mâna ile kulun istihkâmına göre intikâm-ı ilâhîden kinayedir.

taallûk eder). Kulum beni andığı zaman muhakkak onunla beraber bulunurum. O beni gönlünde gizlice zikrederse, ben de onu bu suretle anarım. Eğer o beni bir cemaat içinde zikrederse ben de onu o cemaat efrâdından daha hayırlı bir cemiyet içinde yâdederim. O kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Kulum bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak varırım.”¹³ {B7405 Buhârî, Tevhîd, 15.}

2184

وَعَنْهُ ﷺ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا أَرَادَ عَبْدِي أَنْ يَعْمَلَ سَيِّئَةً فَلَا تَكْتُبُوهَا عَلَيْهِ حَتَّى يَعْمَلَهَا فَإِنْ عَمَلَهَا فَاتَّكْتُبُوهَا بِمِثْلِهَا وَإِنْ تَرَكَهَا مِنْ أَجْلِي فَاتَّكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْمَلَ حَسَنَةً فَلَمْ يَعْمَلَهَا فَاتَّكْتُبُوهَا لَهُ حَسَنَةً فَإِنْ عَمَلَهَا فَاتَّكْتُبُوهَا لَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ .

TERCÜMESİ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan rivayete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Azîz ve celîl olan Allah, (kullarının hasenat ve seyyiatını yazmaya memur olan meleklerine) her zaman şöyle emreder: “Kulum fenâ bir iş yapmak istediğinde hemen bu iradesini defterine kaydetmeyiniz, tâ ki bu iradesini tahakkuk ettirmedikçe! Eğer o fenâlığı yaparsa, o yaptığı fenâlığın bir mislini yazınız! Eğer benden çekinerek yapmaz bırakırsa, bu defa onun hesabına bir sevap yazınız! Bir de kulum bir iyilik yapmak isterse de (herhangi bir mâni ile) yapamazsa ona bu güzel niyetine mükâfat olarak bir sevap yazınız. Eğer yaparsa, yaptığı o işin mükâfatını on mislinden yedi yüz katına kadar yazınız!” {B7501 Buhârî, Tevhîd, 35.}

2185

وَعَنْهُ ﷺ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ إِنَّ عَبْدًا أَصَابَ ذَنْبًا وَرُبَّمَا قَالَ أَذْنَبُ ذَنْبًا فَقَالَ رَبِّ أَذْنَبْتُ ذَنْبًا وَرُبَّمَا قَالَ أَصَبْتُ فَاعْفُوهُ فَقَالَ رَبُّهُ أَعْلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ وَيَأْخُذُ

13 Bu hadiste Allah'ın kuluna derece-i kurbiyyetini ifade için kullanılan karış, arşın, kulaç gibi mahsusata ait ölçü mikyaslarının Allah Teâlâ hakkında kullanılanları tamamıyla mecazi tabirlerdir. Yine böyle Cenâb-ı Hak hakkında koşmak tabiri de sür'at-i icâbetten kinayedir.

بِهِ غَفَرْتُ لِعَبْدِي ثُمَّ مَكَثَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَصَابَ ذَنْبًا أَوْ أَذْنَبَ ذَنْبًا فَقَالَ رَبِّ أَذْنَبْتُ
أَوْ أَصَبْتُ آخَرَ فَاغْفِرْهُ فَقَالَ أَعْلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ وَيَأْخُذُ بِهِ غَفَرْتُ لِعَبْدِي
ثُمَّ مَكَثَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أَذْنَبَ ذَنْبًا وَرَبَّمَا قَالَ أَصَابَ ذَنْبًا فَقَالَ رَبِّ أَصَبْتُ أَوْ أَذْنَبْتُ
آخَرَ فَاغْفِرْهُ لِي فَقَالَ أَعْلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ وَيَأْخُذُ بِهِ غَفَرْتُ لِعَبْدِي ثَلَاثًا
فَلْيَعْمَلْ مَا شَاءَ.

T E R C Ü M E S İ

Yine Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Bir kula (bilmeyerek) bir günah isabet edip veya bir günah işleyip¹⁴ de, “Yâ rab! Ben (bilerek) bir günah işledim yahut (bilmeyerek) ben bir günahla musâb oldum, kusurumu af ve mağfiret eyle!” diye (günahını itiraf ve) niyaz ederse, o kulun rabbi, “Demek ki kulum, (dilerse) günahını affedecek, (dilerse) cezalandıracak muhakkak bir rabbi olduğunu bildi. Şu halde ben de kulumu mağfiret ettim” buyurur. Sonra bu kul Allah’ın dilediği kadar bir zaman (günahsız) yaşar. Sonra bir günah daha isabet edip veya bir günah işleyip de, “Yâ rabbi! Ben (bilerek) bir günah işledim yahut (bilmeyerek) bir günah ile musâb oldum. Kusurumu af ve mağfiret eyle!” diye niyaz ederse, o kulun rabbi, “Demek ki kulum, günahını affedecek veya cezalandıracak bir rabbi bulunduğunu gereği gibi bildi, şu halde ben de bu kulumu mağfiret ettim” buyurur. Sonra bu kul Allah’ın dilediği kadar bir zaman günahsız yaşar. Sonra bir günah isabet edip veya bir günah işleyip de, “Yâ rab! Ben bir günah işledim veya bir günah ile musâb oldum, kusurumu af ve mağfiret eyle!” diye Allah’a yalvarırsa, o kulun rabbi, “Demek ki kulum, günahını affedecek veya cezalandıracak bir rabbi olduğunu bildi, ben de üç defa kendisini af ve mağfiret ettim. Artık (günah işlediğinde tövbe etmesini bilen) bu kulum dilediği işi işlesin!” buyurur.¹⁵ {B7507 Buhârî, Tevhîd, 35.}

14 Hadiste buradan başlayarak sonuna kadar devam eden terdîd ile rivayetler râvinin şüphesi eseri değildir. İşlenen günahın bi'l-irâde amden veya hata eseri olarak yapılmış olması aynı Allah Teâlâ'nın affetmek veya cezalandırmak ulûhiyyet muktezâsı bulunması itibariyledir.

15 Nevevî der ki: Hadiste şuna işaret vardır: Tövbekâr olan ve Allah'a yalvarmak yolunu bilen bir kulun günahı yüz kere, bin kere ve belki daha çok tekrür etse de her defasında tövbe etse, yahut bu mükerrer günah yığınının topu hakkında Allah Teâlâ'ya arz-ı nedâmet eylese, tövbesi sahih olur ve kabul buyurulur ki müminler için en büyük bir müjdedir.

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ شَفَعْتُ فَقُلْتُ يَا رَبِّ أَدْخِلِ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ خَرْدَلَةٌ فَيَدْخُلُونَ ثُمَّ أَقُولُ أَدْخِلِ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ أَذْنَى شَيْءٍ فَقَالَ أَنَسٌ كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَصَابِعِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

TERCÜMESİ

Enes (b. Mâlik) radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işittim dediği rivayet olunmuştur: Kıyamet günü hulûl ettiğinde (umumi surette) ben şefa'at ederim.¹⁶ Bunun üzerine ben, "Yâ rabbi! Gönlünde hardal tanesi kadar imanı olanları cennete koy" diye niyaz ederim, bunlar cennete girerler. Sonra ben, "Yâ rabbi! Hardal tanesinden az imanı olanları da koy!" diye şefa'at ederim. Enes b. Mâlik der ki: "(Az bir imanı) dediği sırada ben Resûlullah'ın parmaklarına bakar gibi idim. O parmaklarını birbirine zam ederek işaret ediyordu." {B7509 Buhârî, Tevhîd, 36.}

وَعَنْهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذَكَرَ حَدِيثَ الشَّفَاعَةِ وَقَدْ تَقَدَّمَ مَطَوَّلًا مِنْ رِوَايَةِ أَبِي هُرَيْرَةَ وَزَادَ هُنَا فِي آخِرِهِ فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُ لَسْتُ لَهَا وَلَكِنْ عَلَيْكُمْ بِمُحَمَّدٍ ﷺ فَيَأْتُونِي فَأَقُولُ أَنَا لَهَا فَأَسْتَأْذِنُ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ لِي وَيُلْهِمُنِي مُحَامِدَ أَحْمَدُهُ بِهَا لَا تَحْضُرُنِي الْآنَ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمُحَامِدِ وَأَخْرُ لَهُ سَاجِدًا فَيَقَالَ يَا مُحَمَّدُ ارْزُقْ رَأْسَكَ وَقُلْ يُسْمِعْ لَكَ وَسَلْ تُعْطَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُمَّتِي أُمَّتِي فَيَقَالَ انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مِنْهَا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ شَعِيرَةٍ مِنْ إِيْمَانٍ قَالَ فَأَنْطَلِقُ فَأَفْعَلُ ثُمَّ أَعُودُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمُحَامِدِ ثُمَّ أَخْرُ لَهُ سَاجِدًا فَيَقَالَ يَا مُحَمَّدُ ارْزُقْ رَأْسَكَ وَقُلْ يُسْمِعْ لَكَ وَسَلْ تُعْطَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُمَّتِي أُمَّتِي فَيَقَالَ انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مِنْهَا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ أَوْ خَرْدَلَةٍ مِنْ إِيْمَانٍ فَأَنْطَلِقُ فَأَفْعَلُ ثُمَّ أَعُودُ فَأَحْمَدُهُ بِتِلْكَ الْمُحَامِدِ ثُمَّ أَخْرُ

16 Hadis metnindeki "şefa'tü" kelimesi *Tecrîd* nüshalarında mâlûm sîğasıyla mazbuttur. Bu kıraat yalnız Küşmîhenî rivayetidir. Biz de *Tecrîd*'deki bu rivayete göre tercüme ettik. Cumhurun kıraati ise meçhul sîğasıyla'dır. Elimizdeki yazma ve basma *Buhârî* nüshalarında cumhurun bu meçhul kıraati tercih olunup, mâlûm sîğasına hâşiye olarak kenarda işaret olunmuştur. Tef'îl babından meçhul sîğası olduğuna göre mâna, "Umumi şefa'ate Allah tarafından ben memur edilirim" demek olur ki alt tarafındaki *قلت* (Bunun üzerine ben dedim) cümlesine uygun olan bu meçhul kıraatidir.

لَهُ سَاجِدًا فَيَقَالَ يَا مُحَمَّدُ ازْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ يُسْمِعْ لَكَ وَسَلْ تُعْطَ وَاشْفَعْ تُشَفَّعَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ
أُمَّتِي أُمَّتِي فَيَقَالَ انْطَلِقْ فَأَخْرِجْ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ أَذْنَى أَذْنَى مِثْقَالِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ
إِيمَانٍ فَأَخْرِجْهُ مِنَ النَّارِ فَانْطَلِقْ فَأَفْعَلْ .

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik radiyallahu anhtan Ma'bed b. Hilâl mârifetiyle şefaât hadisi rivayet olundu. Ebû Hüreyre'den uzun bir metin ile rivayet olunan şefaât hadisi yukarıda geçti. Buradaki rivayetin sonuna Enes b. Mâlik şu mâlûmatı ziyade etmiştir:¹⁷ Mahşer halkı İsâ'ya gelirler (şefaât dilerler). Hazret-i İsâ da onlara, "İstediğiniz umumi şefaâtçi ben değilim. Lâkin siz, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem gidip müracaat ediniz" diyecek. Bunun üzerine ehl-i mahşer bana gelecekler. Ben de onlara, "Umum beşeriyete şefaât bana ihsan olunmuştur. Rabbimden müsaade isteyeyim" diyeceğim. Rabbimden istediğim de müsaade olunacak ve bana Allah Teâlâ'ya arz-ı mahmedet için şimdi hâfızamda bulunmayan birtakım hamdûsenâlar ilham olunacak. Bu mehâmid-i seniyye ile Allah Teâlâ'ya hamdûsenâ edip Cenâb-ı Hakk'a secdeye kapanacağım. Sonra bana Allah Teâlâ, "Yâ Muhammed! Başını secdeden kaldır, hem (ne istersen) söyle, sözün dinlenecek, (ne dilersen) iste verilecektir, şefaât et, şefaatin de kabul olunacaktır" buyuracak ben de artık, "Yâ rab! Ümmetimi, ümmetimi diye niyaz edeceğim!" Bunun üzerine bana, "Haydi git, gönlünde arpa tanesi kadar imanı olan müslümanları cehennemden çıkar" denilecek. Resûl-i Ekrem der ki: Ben de gidip vazifemi ifa edeceğim. Sonra dönüp geleceğim. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'a o birtakım hamdûsenâlarla hamdedip sonra Cenâb-ı Hakk'a secdeye kapanacağım. Bunun üzerine bana taraf-ı ilâhîden, "Yâ Muhammed! Başını secdeden kaldır ve (ne dilersen) söyle, sözün dinlenecek ve iste, istediğin verilecektir. Şefaât de et, şefaatin kabul olunacaktır" buyurulacak. Ben de hemen, "Yâ rab! Ümmetimi, ümmetimi diye niyaz edeceğim." Bunun üzerine bana, "Haydi git, gönlünde zerre veya

17 *Buhârî* metninde bu hadisin sûret-i sevkini Enes'in râvisi şöyle bildiriyor: Biz Basra ahalisinden birkaç kişi bir araya toplanarak Enes b. Mâlik'i ziyarete gittik. Bizimle beraber Sâbit el-Bünânî de gitmişti. Sâbit bize Enes'ten şefâât-i kübrâ hadisini sorduracaktı. Enes, Basra'ya 1-2 fersah mesafedeki Râviye mevkiindeki kasrında ikamet ediyordu. Ziyaretimiz Enes'in duhâ namazı kıldığı bir zamana tesadüf etmişti. Müsaade istedik. Verilen izin üzerine Enes b. Mâlik'in huzuruna girdik. Enes bir minder üzerinde oturuyordu. Girerken biz Sâbit'e şefaât hadisinden önce hiçbir şey sormamasını tembih etmiştik. O da, "Ey Ebû Hamza (Enes), bu Basralı kardeşlerimiz size şefaât hadisini sormaya geldiler" dedi. Bunun üzerine Enes, "(Haddesenâ Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem) diye tercümesiyle meşgul bulunduğumuz şefâât-i kübrâ hadisini rivayet etmiştir. Müellif Zebîdî'nin işaret ettiği şefaât hadisini Ebû Hüreyre rivayet etmiştir ve bu eserimizde 1711 numara ile tercümesi geçti, oraya bakınız! Burada, hadisin buradaki kısmını tercüme edeceğiz.

hardal tanesi kadar iman olan müslümanları cehennemden çıkar” denilecek. Ben de gidip onları çıkaracağım. Sonra dönüp geleceğim. Bu defa da Cenâb-ı Hakk’a evvelki hamdûsenâlarla hamededip sonra Cenâb-ı Hakk’a secdeye kapanacağım. Bunun üzerine taraf-ı ilâhîden bana, “Yâ Muhammed! Başını kaldır ve ne diler sen söyle, sözün dinlenecek ve iste, dileğin verilecek, şefaatin kabul olunacaktır” buyurulacak. Ben de, “Yâ rab! Ümmetimi, ümmetimi” diye niyaz edeceğim. Bunun üzerine bana, “Haydi git, hardal tanesine yakın miktarda, azın azı iman olan kimseleri cehennemden çıkar” denilir. Ben de gidip onları çıkarırım. {B7510 Buhârî, Tevhîd, 36.}

2188

وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ ثُمَّ أَعُوذُ الرَّابِعَةَ فَأُحَمِّدُهُ بِتِلْكَ الْمَحَامِدِ ثُمَّ أَخْرُجُ لَهُ سَاجِدًا فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ وَقُلْ يُسْمِعْ لَكَ وَسَلْ تُغْطَهُ وَاشْفَعْ تُشَفِّعَ فَأَقُولُ يَا رَبِّ ائْذَنْ لِي فِيمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَقُولُ وَعِزَّتِي وَجَلَالِي وَكِبْرِيَائِي وَعَظَمَتِي لِأُخْرِجَنَّ مِنْهَا مَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.

TERCÜMESİ

Yine Enes b. Mâlik’ten gelen bir rivayet tarikinde deniliyor ki: Ben dördüncü defa dönüp geleceğim ve Allah Teâlâ’ya o mehâmid-i mübâreke ile hamdûsenâ edip sonra secdeye kapanacağım. Bunun üzerine bana, “Yâ Muhammed! Başını kaldır ve söyle, sözün dinlenecek, iste, dileğin verilecek. Şefaatin et, şefaatin de kabul olunacaktır” denilecek; Ben de, “Yâ rab! Bana müsaade buyur da ‘lâ ilâhe illallah’ diyen bütün ehl-i tevhid hakkında şefaatin edeyim” diye niyaz edeceğim. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “İzzetim ve celâlim, kibriyâ ve azametimin hakkı için lâ ilâhe illallah diyen ehl-i tevhidin hepsini muhakkak surette cehennemden çıkaracağım” buyuracaktır. {B7510 Buhârî, Tevhîd, 36.}

2189

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ كَمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ.

TERCÜMESİ

Ebû Hüreyre radiyallahu anhtan Nebî sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle bu-

yurduğu rivayet olunmuştur: “İki kelime (iki cümle) vardır ki onlar rahmân (olan Allah’a) sevgili, dile hafif, mîzânda da ağırdır. (Bu mübarek cümleler), sübhânellah ve bihamdihî sübhânellâhi’l-azîmdir ki Allah’ı tesbih ve Allah’a hamedederim. Yine büyük olan Allah’ı tekrar tesbih ederim” demektir. {B7563 Buhârî, Tevhîd, 58.}

İ Z A H I

Hadis metnindeki iki kelime tabiri iki kelâmdan, iki cümleden kinayedir. Nasıl ki kelime-i şehâdet tabiri de böyledir. Bunların Allah Teâlâ’ya sevimli olmaları ile de murat, “Bunları okuyarak Allah’ı tesbih eden ehl-i tevhid sevimlidir” demektir. Tesbih, sübhânellah demektir ve “Allah Teâlâ’yı eksik sıfatlardan tenzih eder, ıraklarım,” mânasınadır. Hem de Allah Teâlâ’yı kemal sıfatlarıyla övmektir. Şüphesiz ki rabbimizi bütün noksan sıfatlardan tenzih ve kemal sıfatlarla tavsif en yüksek ubûdiyyet şîârıdır. Bu cihetle Allah Teâlâ indinde en sevimli ve en ziyade Allah’ın rızasını mûcip bulunuyor. Yine bu cihetle kıyamet günü hasenat ve seyyiat tartıldığı ve hesap görüldüğü sırada, bu iki mübarek cümle ifadesi hafif olmakla beraber, terazinin hasenat tarafında ağır basıyor. Hakikaten bu iki cümle âlim, cahil ve büyük küçük her müslüman için ifadesi kolay olduğundan İmam Buhârî’nin son bir rivayet armağanı olan bu mübarek cümleler tevhid ve ubûdiyyet sembolü olarak dilimizden bırakılmamalıdır.

Rivayet ilminin alemdarı olan büyük Türk âlimi Buhârî¹⁸ izah etmekte bulunduğumuz bu hadîs-i şerif ile *Sahîh*’ini bitirmiş bulunuyor. Niyet hadisiyle başladığı bu muhalled kitabını tesbih ve tahmîd hadisi ile bitirmesi ne güzel fâtiha, ne âlî hâtimedir.

Biz de Buhârî’nin bir hidayet meşalesi olan *Sahîh*’inin ışığında müttekâ-yı iftikârımız olan şu âciz kaleme dayana dayana bu son durağa gelmiş bulunuyoruz. On senelik, geceli gündüzlü devam eden mesai merhalelerinde Asr-ı saâdet’in ibadet hayatını yaşadık, iman ve akîdelerini vicdanımıza sindirdik, o mübarek devrin medenî ve siyasî olaylarını gördük, birçok kahramanlık menkıbesiyle dolu gazâ ve fütuhatını temaşa ettik. Bu umumi hayatın yanında daima gördüğümüz ve öğrendiğimiz şey insan haklarına hürmet ve adalet, hürriyet umdelerine riayettir.

İslâm medeniyetinin bu mefâhirini görmek, yaşamak hususunda bize İmam Buhârî rehberlik etti. Bu cihetle büyük Türk imamını rahmet ve minnetle anarız. İzahlarımızda ashap ve tevâbiinin akvâli ile eimme-i kirâmın müctehedâtından istifade ettik. Bu suretle şu on senelik hayatım münhasıran sadr-ı İslâm ulemâsı arasında derin bir huzur ve sükûn içinde geçti (radiyallahu anhüm).

Hadîs-i şeriflerin tercümelerinde asıllarına sadakat etmeye ve izahlarında hata etmemeye çalıştım. Fakat ben de bir insanım ve masdar-ı acz ve nisyânım, Cenâb-ı Hakk’ın

18 {Mütercim Ahmed Naîm, Tecrîd’in “Dibace”sinde İmam Buhârî’yi tanıttığı dipnotta, onun aslen Fârisî olduğunu ifade etmiştir.}

affını ve Resûl-i Ekrem'in şefaatinı dilerim. Muvaffakiyetim ise münhasıran Allah Teâlâ'nın tevfik ve inayeti eseri.

Bu teslimiyetimi Hayret merhumun şu rubâîsiyle ifade ederim:

“Yâ rab! Kerem et niâm senindir.

Affeyle bu müttehem senindir.

Kulun nesi var elinde Allah!

Hatta şu yazan kalem senindir.”

(Rabbenâ leke'l-hamd evvelen ve âhirâ).

10 Muharrem 1367 — 13 Kasım 1947

BİR RİCA

Bu eserimiz, bahis bahis tercüme edilip izahları yazılarak tabedilmiştir. Mâlûmdur ki insan menşe-i hatâ ve nisyandır. Hiçbir kul kusurdan hâlî değildir. Bununla beraber ifa etmekte bulunduğum vazifenin azametini takdir ve muharrir-i âcizin kusûr-i kudretini mülâhaza buyuran erbâb-ı ilim ve insaftan, tesadûf edecekleri noksanların tashih ve bize de mâlûmat vermek suretiyle yardımda bulunmalarını rica ederim. Maksudımız İslâm ümmetine hizmetten ibaret olmakla hepimiz müşterek vazife sahibi bulunuyoruz. Bu hususta bana düşen vazifeyi ifaya gücüm yettiği kadar çalıştım. İlim ve ihlâs sahibi zevât-ı muhteremenin de dilediğimiz kıymetli yardımlarını esirgemeyeceklerinden ümitvarım.¹⁹

KÂMİL MİRAS

İstanbul, Aksaray

19 Mütercimin ilim ve ihlâs sahibi olan muhterem zevattan kıymetli yardımlarını esirgemeyeceklerini dile-
diği hususlar, görülen hatalar düzeltilmek suretiyle, sonraki baskılarda tahakkuk etmiş bulunmaktadır.
4 Temmuz 1969 (Diyanet İşleri Başkanlığı)

{Merhum mütercim Kâmil Miras tarafından dile getirilen tashih ricası, eserin elinizdeki yeni baskıla-
rı için de aynı surette geçerlidir. Bu konudaki teklif ve katkılarınızı diniyayinlar@diyanet.gov.tr adresi
üzerinden kurumumuza iletmenizi istirham ederiz.}